MEYDAN - LAROUSSE

9

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

dokuzuncu cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

2 - 3	MOTOR
8 - 9	MOZAİK
24 - 25	MUĞLA - MUŞ
32 - 33	Hz. MUHAMMED
64 - 65	MURAD I, II, III, IV ve V (2 yaprak)
96 - 97	MUSTAFA I, II, III ve IV
120 - 121	MÜCEVHERLER
312 - 313	NEVŞEHİR - NİĞDE
504 - 505	OKYANUSYA - OP'ART, POP'ART
592 - 593	ORHAN GAZİ - OSMAN I, II ve III
600 - 601	ORDU - ORMANCILIK (2 yaprak)
656 - 657	OSMANLI imparatorluğu (2 yaprak)
696 - 697	OTOMOBİL
808 - 809	PAKİSTAN haritası - PARİS okulu

© 1960, Librairie Larousse, Paris
© 1972, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1972 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ.

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi.*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Teoman AKTÜREL, Oğuz ATAY, Konur ERTOP, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Galip ÜSTÜN.

Ateş ARALP, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Zeki BAŞTÜRK, Zaven BİBERYAN, Çetin BÖREKÇİ, Mustafa BURÇAK, İnci BÜNGÜL, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Nadir DEMİREL, Emel DENİZ, Cengiz DOĞU, Aysel DUYAR, Birgül ERGEV, Gürel ERGEV, Emin ERSOY, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil Güven, Mehmet GÜZELŞEN, Sinan KOCAPINAR, Sevinç MESTÇİ, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Adnan SARUHAN, Hüseyin SEZER, Ayten TENGİZ, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Osman Nuri TÜRKAY, Şükrü TÜRKER, Gülden ÜSTÜNAY, İsmail YILDIZHAN.

TASHİH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Orhan SEÇİLEN, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Hasan UZUNTAŞ, Hayrettin KARA, Faruk ALKAN.

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef*
Necdet GÖKALP, Osman GÖKALP, Efsun ÇAĞIRGAN.

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Mürteza KAYMAKLI, Ali ATAV, *dizgi-tertip;* Akın KAMACIOĞLU, *sayfa düzeni;* Hakkı TEZER, Mustafa GÜLBAY, Akıner GÖREN, Nihat KISKAÇ, *filim-montaj;* Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, Saim GÜRDİL, *baskı;* Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, *kırma katlama.*

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat.*

yazarlar ve mütercimler

ACAR (Selçuk), ***mütercim***
genel konular

AĞAOĞLU (Samet), ***yazar, eski bakan***
biyografi

AKALIN (Şahap), ***Çatalca lisesi müdürü***
tarih

AKYOL (Şener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALDIKAÇTI (Dr. Orhan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arkeoloji

ALNIAK (İlhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTIN (Ara), ***uzman***
sanat tarihi

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), ***avukat, Millî Eğitim bakanı***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci, Hürriyet gazetesi haberler müdürü***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
folklor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (Cevriye ve İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ASAF (Özdemir), ***şair, mütercim***
edebiyat, biyografi

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

ATİLLÂ (Çetin), ***Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur***
tarih

AYÇA (Engin), ***italyanca mütercimi***
genel konular

AYHAN (Ece), ***yazar***
edebiyat, sinema

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BATUR (Sabahattin), ***Atıfefendi kütüphanesi müdürü***
sanat tarihi ve kütüphanecilik

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSAL (Jale), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kütüphanecilik

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör (öl. 1968)***
tarih

BERK (Nurullah), ***İstanbul Güzel Sanatlar akademisi üyesi***
güzel sanatlar

BERKER (Ercüment), ***avukat***
musiki

BESBELLİ (Saim), ***emekli deniz albayı***
ordu ve askerlik

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİL (Selim), ***saatçilik uzmanı***
saatçilik

BİRGİLİ (Turhan), ***İst. Arkeoloji müzesinde fotoğraf şefi***
arkeoloji

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul Teknik üniversitesinde profesör***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BOZOK (Salih), ***mütercim***
iktisat

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CANDAŞ (Ömür), ***yüksek mühendis***
sanat tarihi

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), ***mütercim***
müzik

ÇELEBİOĞLU (Fuat), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iktisat

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇIĞRI (İsmail), ***Sanat enstitüsü öğretmeni***
teknoloji

ÇOĞULU (Dr. Ersen), ***İstanbul Teknik üniversitesinde doçent***
mineroloji

ÇOTUKSÖKEN (Yusuf), ***edebiyat öğretmeni***
türk dili ve edebiyatı

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
sanat tarihi

DERİN (Çetin), ***İstanbul üniversitesi öğretim üyesi***
tarih

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), ***Kandilli rasathanesi müdürü, doçent***
astronomi

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DÜZKAN (Sedat), ***malî uzman***
muhasebe

ELİF NACİ, *ressam, yazar*
güzel sanatlar

ERBEN (Dr. Reyan H.), *avukat, mütercim*
masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), *İDMMA öğretim görevlisi*
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), *Tekel enstitüleri müdürü*
içki sanayii

ERSEK (Dr. Siyami), *Haydarpaşa hastahanesi Göğüs Cerrahi Kliniği şefi*
tıp

ERTUNÇ (Handan), *avukat*
genel konular

ERÜNSAL (İsmail), *edebiyat öğretmeni*
edebiyat, bibliyografya

EŞREFOĞLU (Eşref), *Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur*
tarih

EVRENOS (Abdullah), *emekli öğretmen*
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), *İstanbul üniversitesinde profesör*
sanat tarihi

GÖKCAN (Muzaffer), *Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı*
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), *emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü*
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), *matematik öğretmeni*
astronomi

GÖKMEN (Prof. Dr. Muhterem), *Gençlik ve Spor Bakanlığı İstanbul dağcılık ajanı*
dağcılık

GÖNENLİ (Dr. Attila), *İstanbul üniversitesinde doçent*
işletme, muhasebe

GÖYÜNÇ (Dr. Nejat), *İstanbul üniversitesinde doçent*
tarih

GÜRESİN (Ecvet), *gazeteci, yazar*
yakın tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), *İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör* (öl. 1972)
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), *İstanbul üniversitesinde pofesör*
diş tababeti

GÜVENÇ (Lütfü), *emekli general*
ordu ve askerlik

HIZAL (Ahmet Rıza), *yüksek mühendis, TRT İstanbul televizyonu teknik sorumlusu*
elektronik

IRGAT (Mustafa), *mütercim*
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), *tıp doktoru, mütercim*
tıp

İPEKÇİ (Abdi), *Milliyet gazetesi genel yayın müdürü*
yakın tarih

İŞGÜVEN (Hazım), *emekli kurmay albay*
ordu ve askerlik

KAMACIOĞLU (Oya), *türkolog*
türkçe, lûgat

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), *İstanbul üniversitesinde profesör*
edebiyat

KAZANCI (Aydın), *avukat*
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), *yunanca mütercimi*
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), *İstanbul üniversitesinde profesör*
hukuk

KORAP (Ali Rıza), *İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü*
islâm tarihi

KÖKSAL (Ahmet), *reşim öğretmeni*
güzel sanatlar

KURTOĞLU (Dr. Serda), *İslâm enstitüsünde öğretim görevlisi*
eski hukuk

MORAN (Tulya), *mütercim*
genel konular

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), *İstanbul üniversitesinde asistan*
hukuk

MUSA (Abdullah), *uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi*
genel konular

MUTLUAY (Rauf), *öğretmen*
edebiyat

MÜTEVELLİOĞLU (Erkmen), *Askerî müzede görevli subay*
tarih

NECATİGİL (Behçet), *şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), *Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan*
cudo

NUTKU (Dr. özdemir), *Ankara üniversitesinde doçent*
tiyatro

OYGAR (İsmail Hakkı), *profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı*
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), *İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen*
matematik

ÖNCEL (Rafet), *mütercim*
zıraat

ÖNDER (Erol), *Şişli, turizm bölge müdürlüğünde müfettiş*
turizm

ÖNDER (Mehmet), *Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı*
müzecilik

ÖNOL (Nihal), *avukat, mütercim*
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), *yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen*
mimarî, inşaat

ÖZBARAN (Dr. Salih), *İstanbul üniversitesinde asistan*
tarih

ÖZBEL (Dr. Kenan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), *italyanca mütercimi*
genel konular

ÖZEN (Dr. Cahit), *İstanbul üniversitesinde profesör*
tıp

ÖZERDİM (Dr. Sami), *yazar*
kitaplar

ÖZGEN (Engin), *mütercim*
arkeoloji

ÖZÖN (Nijat), *tenkitçi, mütercim*
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), *folklor uzmanı*
folklor

ÖZTUNA (Yılmaz), *Hayat «Tarih» mecmuası neşriyat müdürü, milletvekili*
musiki

PEKMAN (Dr. Adnan), *İstanbul üniversitesinde profesör*
eskiçağ tarihi

SAĞLIK (Timurhan), ***mimar***
mimarî

SAV (Ömer Attilâ), ***avukat, tenkitçi***
tiyatro

SEVİN (Ömür), ***Devlet Planlama teşkilâtında uzman***
idare

SEVİN (Veli), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

SÖZER (Önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

STERN (Robert), ***ispanyolca mütercimi***
genel konular

SÜER (Hikmet), ***emekli general***
askerlik, havacılık

ŞENER (Dr. Sevda), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

TAMER (Hadi), ***kimya yüksek mühendisi, İst. Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
kimya

TARHAN (Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TECER (Leyla), ***mütercim***
tiyatro

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TEREM (Dr. Haldun M.), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
kimya

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOKER (Metin), ***gazeteci, yazar***
biyografi

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCAY (Dr. Can), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iş hukuku

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), ***yüksek elektrik mühendisi***
elektrik

TÜTER (Cemaliye), ***İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen***
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
istatiştik

UYKUCU (Ekrem), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretim üyesi***
tarih

ÜYEPAZARCI (Erol), ***makine mühendisi***
mekanik

VARLIK (Mustafa Çetin), ***Erzurum üniversitesinde asistan***
tarih

YADA (Sait), ***İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni*** (öl. 1968)
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), ***yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi***
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
iktisat, maliye

YAYLA (Yıldızhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YAZICI (Dr. Tahsin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arapça

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
tarih

YILDIZ (Ömer), ***Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi***
marangozluk

YURTCAN (Erdener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), ***yüksek mühendis***
sibernetik

YÜCELMAN (Abdülkadir), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

ZADİL (Dr. Ekmel), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, ***genel yayın müdürü.***

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

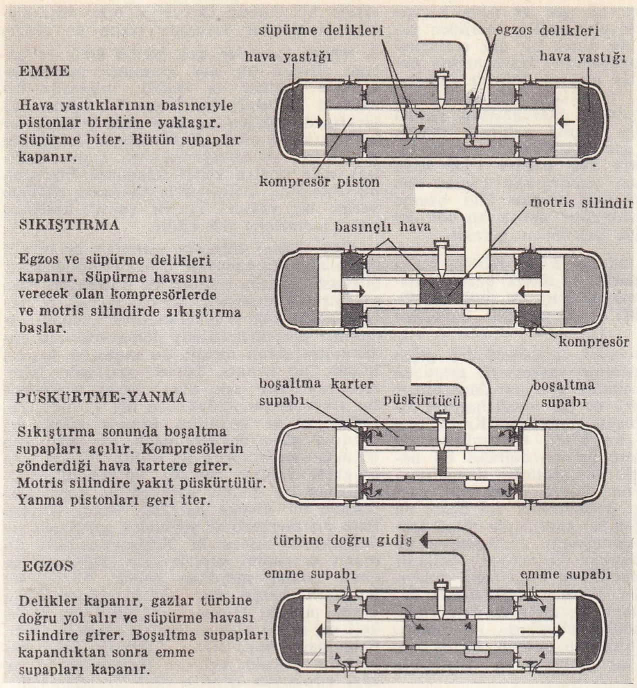

serbest pistonlu **motor**

MOTO

MOTO, *motor*'un kısaltılmış şekli olan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek: *Motokompresör, motopomp* v.b. (L)

moto (CON) zf. Müz. Canlı ve hareketli. || *Allegro con moto,* canlı ve hızlı. (L)

MOTOBAL i. (fr. *motoball*). Bir futbol sahasında beşer motosikletliden meydana gelmiş iki takım arasında (bir kaleci, bir bek, üç forvet) rakibin kalesine gol atmak amacıyle yapılan motosikletli spor. (L)

MOTOBATÖZ i. (fr. *motobatteuse*). Motoru (patlamalı veya elektrikli) ve başakları döven makine kısmı aynı gövde üzerinde bulunan harman makinesi. (L)

MONOTOBU KANO: kar manzarası

MOTOKOMPRESÖR i. (fr. *motocompresseur*). Bir hava kompresörü ile bunu çalıştıran motordan meydana gelen bütün. (L)

MOTOKROS i. (fr. *motocross*). Küçük tepecikler, dik inişler ve engebeli pistlerle özel olarak hazırlanmış bir alan üzerinde yapılan motosiklet yarışı. (L)

MOTOKÜLTÖR i. (fr. *motoculteure*). Zır. Bk. MOTORLU *pulluk.*

MOTOLİNİA (Toribio DE BENAVENTE, — denir), ispanyol misyoneri (Benavente - öl. San Francisco, Meksika 1568). Orta Amerika'ya gönderilen ilk 12 fransisken misyonerinden biridir (1524). Tarikatının Meksika başrahibi oldu. *Historia de los İndios de la Nueva Espana* (Meksika Yerlileri Tarihi) [1848] adlı bir eser yazdı. (L)

MOTONOBU KANO, japon ressamı (Kyoto 1476 - ay.y. 1559). Masanobu Kano'nun oğlu. Kano okulunun en seçkin ressamıdır. Tosa üslûbunu iyi bilen Motonobu, millî efsaneleri temsil eden bazı eserlerinde (Kyoto, Myoşinçi) kayınpederi Titsunobu Totsa'nın renk ve dekor uygulamasını benimsedi. Fakat Sung ve Yüan devri çin resmini de derinliğine inceledi. Çin resminin *sumi-e* tekniğini ve ince, özentisiz çevre çizgisi zevkini aldı. Bundan, Japonya'ya hâkim olan asker sınıfının pek beğendiği gösterişli bir dekoratif üslûp ortaya çıktı. Bu üslûpta dış ihtişama önem verilir. Monotobu'nun zen ikonografisinin bütün alanlarını kapsayan çok sayıda eserleri arasında çiçek ve kuşlarla süslü düşey tablolar (*fusuma-e*) vardır (Kyoto, Daisen-in). Bu eserlerinde ressam, natüralist bir kesinlikle hayvanların şekil ve renklerinin güzelliğini ve çeşitliliğini inceler; peyzajlarında ise (Kyoto, Relun-in) tabiatın âdeta soluk aldığı hissedilir. (M)

MOTOOHORİ (Norinaga), japon bilgini ve doktoru (Matsuzaka 1730 - öl. 1901). Kamo Mabuçi'nin öğrencisi. Mesleğinden arta kalan zamanlarında eski japon metinleri üstünde incelemeler yaptı ve Japonya'da hanedana bağlılık geleneğinin canlanmasına çalıştı. En büyük eseri kırk cilt tutan *Kociki-den'*dir (Kociki Üstüne Yorumlar). [L]

MOTOPAVER i. (ing. k.). Bayınd. Bk. SERİCİ.

MOTOPOMP i. (fr. *motopompe*). Bir termik motor veya bir elektrik motoru ile bir pompa ve bunun emme ve basma borularından meydana gelen bütün. (L)

MOTOR veya **MOTÖR** i. (lat. *movere,* hareket ettirmek'ten *motor,* fr. *moteur*). Herhangi bir enerji türünü mekanik enerjiye dönüştüren sistem. || *Teşm. yol.* Bir taşıtın yol alması için gerekli kuvveti harekete dönüştüren sistem. || — Sıf. ve i. *Argo.* İffetsiz (kadın). || Alay edilen (kimse).

— DEY. *Motoru bozulmak. Argo.* İshal olmak.

— Ask. *Motor subayı,* bir askerî birliğin, bütün motorlu ulaştırma araçlarının bakım, onarım ve çeşitli hizmet ve faaliyetleriyle görevli subayına verilen ad. (Birlik kumandanına göreviyle ilgili teklif ve tavsiyelerde bulunur, ulaştırma personelinin eğitimine de nezaret eder.)

— Denizc. Akaryakıt motoruyle işleyen deniz aracı.

— Elektr. *Doğrusal elektrik motoru,* bir taşıtı hareket ettirmeğe yarayan elektrik motoru; düz veya dişli madenî bir levhadan meydana gelen endüvisi sabittir, taşıt üzerine monte edilmiş indükleyicisi ise endüviye paralel olarak hareket eder. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Motor sehpası,* bir uçakta, motor grubunu taşıyan destek.

— Mekan. Bk. ANSİKL. || *Motor bloku,* bir taşıtta, hareketi sağlayan organların tümü. (Bir uçakta, motordan başka pervane, motora bağlı ve onunla birlikte blok olarak sökülebilen bütün parçalar da motor bloku içinde sayılır.) || *Motor deney sehpası,* bir motorun gücünü ölçmeğe yarayan salınımlı

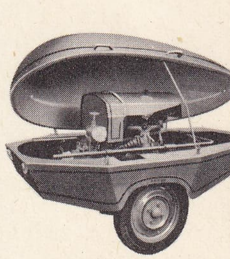

bütün

motopomp

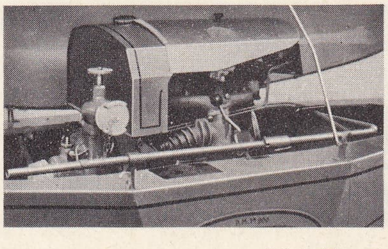

detay

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

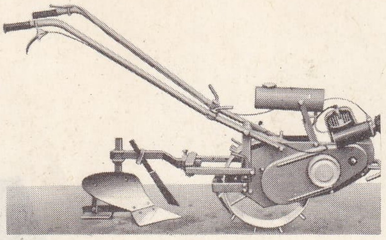

motorlu pulluk

sehpa. || *Motor ustası*, otomobil ve motorların tamir ve bakımını yapan usta. (*Eşanl.* OTO TAMİRCİSİ.) || *Tepkili motor*, bir döner motorun çalıştırdığı kompresörle tepki* ilkesine göre işleyen, türbinsiz motor. (Sıkıştırma ve yanmadan sonra gazlar, doğrudan doğruya atmosfere tepki yaparak egzos boruları içinde genleşir.)

— Oto. *Motor bloku*, bir otomobilde, aynı gövde üzerine yerleştirilmiş motor, kavrama tertibatı ve vites kutusundan meydana gelen bütün. (Önden çekişli taşıtlarda, konik dişli çifti ve diferansiyel de motor bloku içindedir.) || *C.F.R. motoru*, bir yakıtın oktan sayısını belirlemek için, vuruntu şiddetini ölçen bir düzenle donatılmış tek silindirli özel motor. || *Dönel pistonlu motor*, pistonu dairesel dönme hareketi yapan özel termik motor. (Bk. ANSİKL.) || *Kare motor*, silindir çapı, silindir kursuna eşit olan motor. || *Serbest pistonlu motor*, karşı karşıya yerleştirilmiş iki pistonun alternatif hareketleriyle sıkıştırılan bir akışkanın genleşmesi, bir kuvvet türbinini çalıştıran mekanizma. Bk. ANSİKL.

— Taşıt. *Halk dili.* Motosiklet.

— ANSİKL. Elektr. XIX. yy.da bulunan, fakat sayısız araştırma ile ancak yakın zamanda geliştirilebilen *doğrusal elektrik motoru*, ilke olarak, gelişmiş bir indükleme motorundan başka bir şey değildir. Doğru veya alternatif akımla çalışabilir. Birinci halde, çalışma şeması Barlow çarkınınkine benzer; fakat levha sabit, mıknatıslayan eleman hareketlidir. Alternatif akımla çalıştığı zaman, döner alanlı bir motora benzer; fakat alan döneceği yerde, indükleyicinin bir ucundan öbürüne doğru hep aynı yönde çevrimsel olarak yer değiştirir ve sabit endüvi üstüne etki ederek indükleyiciyi harekete geçirir. Doğrusal elektrik motorunun, hareketli parçaları olmaması ve gürültüsüz çalışması gibi bazı üstünlükleri vardır. Buna karşılık, bazı işletme şekillerine (eğri yollar, makaslar) uygulanması, daha inceleme safhasındadır. Gerçekten yakın bir gelecekte, hiç olmazsa büyük şehirlerde, hava treni gibi bazı taşıtlarda kullanılması zorunlu olacaktır.

— Mekan. *Motor*'ların pek çok çeşidi vardır. İnsan ve hayvanlar yük taşıyarak, çekerek veya iterek mekanik enerji meydana getirir; bunlar *canlı motor*'lardır denebilir. Motris makineler veya motorların çok değişik türleri vardır:

1. *hidrolik motorlar*, en eski motor tipleri olarak kabul edilir ve hareket verici kuvvet olarak «düşüş yüksekliği» denilen belirli bir yükseklikten düşen su kütlesinin enerjisinden yararlanır. Bu enerji, eskiden hidrolik çarklarla, bugün ise hidrolik türbinlerle mekanik enerjiye dönüştürülür;

2. *hava motorları*, hava jeneratörü, yel değirmeni, hava türbini gibi makinelerin yardımıyle rüzgârın itme kuvvetinden yararlanır;

3. *basınçlı hava motorları* (ateşlemesiz), hareket verici kuvvet olarak, basınçlı havadan yararlanır;

motorlu yat

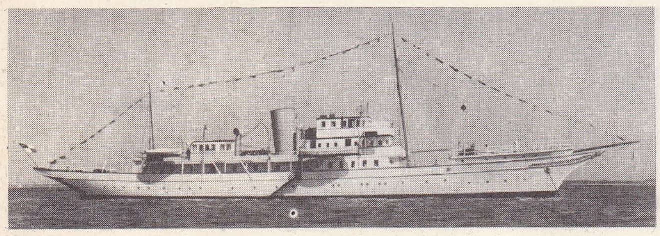

4. *gaz motorları*, bir gaz ve hava karışımının yanmasıyle elde edilen enerjiden yararlanır; gerçek ve örnek bir gaz motorunda kullanılan havagazıdır. Havagazının bulucusu Lebon, bu motoru 1801'de tasarladı; daha sonra, elektrikle ateşlenecek bir gaz motoru düşündü. Havagazının ısıtma gücü, metre küp başına yaklaşık olarak 4 500 kaloridir; gaz motorlarında ayrıca gazojen gazı (metre küp başına 1 250 kal), yüksek fırın gazı (metre küp başına 900 kal), kok fırını gazı (metre küp başına 4 500 kal) kullanılabilir; ancak bu son iki gazın, daha önce arıtılması gerekir.

Bugün, silindir başına 2 000 BG'ne, hattâ bir körük kullanarak ve düşük basınçlı hava göndererek aşırı besleme ve süpürme düzeniyle, 2 500 BG'ne ulaşan gaz motorları yapılmaktadır;

5. *patlamalı motorlar*, karbüratörden gelen yanıcı gaz karışımının yanmasıyle meydana gelen enerjiyi mekanik enerjiye dönüştürür; bu mekanik enerji de bir biyeli hareket ettiren pistonu itmekte kullanılır. Krank manetonuna bağlı bu biyel, transmisyon ile motris tekerleklere iletilen dairesel bir hareket yapar. Elektrikli ateşleme donanımıyle beslenen bujinin çıkardığı kıvılcım, gaz-hava karışımının patlamasına yol açar; bu patlamadan doğan ısı enerjisinin tümü mekanik enerjiye dönüşmez; dönüşmeyen bu ısı enerjisi, soğutma sistemiyle (silindir gömlekleri çevresinde su veya hava dolaşımı) dışarıya atılır. Gazın silindir içinde dağılımı, dört zamanlı bir motorda krank miliyle kumanda edilen subaplarla, iki zamanlı motorda ise pistonun silindir içinde yer değiştirmesiyle açılıp kapanan deliklerle sağlanır;

6. *Dizel motorları*'nın ilk patentini 1892'de R. Diesel aldı. Bu motorlar, silindir içinde sıkıştırılmış havanın sıcaklığını, yakıtı ateşleyecek kadar yükseltme ilkesine dayanır; bu sıcaklık, santimetre kare başına 60 ile 80 kg'lık bir basınçla püskürtülen belli miktarda yakıtın yanmasını sağlar. 1920 Yılına doğru, basınçlı hava ile yakıt püskürtme yerine, santimetre kare başına 200 ile 300 kg'lık basınç altında mekanik püskürtme uygulanmağa başladı.

Bir Dizel motorunda sıkıştırma oranı (hacim oranı) 15 ile 18 arasında değişir. (Benzin motorunda bu oran 7 ile 10 arasındadır.) Sıcaklığın yükselmesiyle (ortalama 500°C ile 540°C kadar), sıkıştırma sonunda basınç, santimetre karede 35 ile 40 kg'a ulaşır. Bu motorlar dört veya iki zamanlı olabilir.

Bugün Dizel motorlarında, ağırlığı ve maliyeti düşürmek için, hızın artırılması yoluna gidilmektedir. Küçük bir benzin motoru (otomobil için) beygir gücü başına 3 kg çektiği halde, dakikada 2 000 devirle dönen 30 BG'nde iki zamanlı bir dizel, beygir gücü başına 5 kg ağırlığındadır. Aynı modelin dört zamanlı olanında ağırlık, beygir gücü başına 6 ilâ 7 kg kadardır. Büyük güçte bir dizelin beygir gücü başına ağırlığı, 20 ile 60 kg arasında (hızına göre) değişir.

İçten yanmalı bir motorun egzos gazlarının artık enerjisi, bazen bir türbinde kullanılarak değerlendirilir. Bk. *Gaz* TÜRBİN'i;

7. *elektrik motorları*, doğru akımlı veya alternatif akımlı olabilir. Doğru akımlı motorlar, çekme motorlarında olduğu gibi, büyük bir kuvvet çifti ile sık sık ilk hareket sağlayacaksa *seri* tipten yapılır; aksi durumda *şönt* tipi (paralel) motorlardır. Doğru akımlı bir motorun hızı, verimi çok düşürmeden kolayca ayarlanabilir.

Alternatif akımlı motor, tek fazlı veya üç fazlıdır. Tek fazlı motor, ilk hareket için özel bir düzen (yardımcı sarım veya kolektör) gerektirir. Üç fazlı motor senkron veya asenkron olabilir. *Senkron* motorun hızı kesinlikle sabittir; kendine gerekli olan mıknatıslayıcı (veya tepkin) gücü kendi kendine üretebilir ve bire yakın bir güç faktörüyle çalışabilir. Buna karşılık, dışarıdan harekete geçirilmesi zorunludur ve ancak büyük güçler için kullanılır. *Asenkron* motorun hızı hemen hemen sabittir ve boşta çalışma hızı ile yüklü çalışma hızı arasında ancak yüzde 4 ile 5 kadar fark vardır. Bu motor eğer bobinliyse, rotor devresine bir direnç ekleyerek hızı düşürülebilir; fakat bu durumda verim de düşer;

8. *tepkili motorlar*, çok büyük hızla ve basınç altında bir gaz akımının püskürtülmesiyle çalışır ve belirli miktarda bir hareket doğurur; bu hareket, taşıtın ön tarafından emilen havanın daha yüksek bir hızla arka taraftan püskürtülmesiyle (türboreaktörler, pülsoreaktörler ve statoreaktörler) veya taşıtın kendi hacminde bir azalma meydana getirmesiyle (havanın oksijeni yerine bir yakıcı* ve bir yakıt* kullanan *roket motorları*) elde edilir.

— Oto. *Dönel pistonlu motor*'un en büyük üstünlüğü, tamamıyle dengelenebilmesidir; böylece, titreşim tehlikesine düşmeden yüksek hızlara ulaşabilir. Alman N.S.U. firmasının geliştirdiği Wankel motoru, sanayi alanında gerçekleştirilmiş döner pistonlu ender motorlardan biridir. Bu motorun karteri içinde, üç kenarı, büyük yarıçaplı dairenin yaylarına eşit olan üçgen biçiminde bir rotor döner. Yüzlerden her birinde, derinliği az ve boyutları istenen sıkıştırma oranına göre değişen uzun bir çeşit cep bulunur. Bu rotorun içi dişlidir ve iki ayrı hareketi vardır: merkez pinyon dişlisiyle sağlanan bir dönme hareketi ve kendi çevresinde bir dönme hareketi. Rotor hareketinin dış merkezliliği yüzünden ayrıtların yer değiştirmesi, Baeu de Rochas'un dört zamanlı çevrimini gerçekleştiren değişken hacimli odalar meydana getirir. İkinci bir hareketli parça da, piston rotora bağlı krank milidir. Dışmerkezli bir parça, hareketi sağlar ve pistona destek vazifesi görür. Sabit parça veya stator, yassı bir kutu şeklindedir ve rotor uçlarını sürtündüğü iç yüzeyi «trokoyit» denilen özel bir biçimdedir; böylece piston yüzeylerinin meydana getirdiği odaların geçirmezliği sağlanır. Gazların, bu odaların birinden öbürüne geçmesini ve karterin yan kapaklarından dışarıya sızmasını önlemek gerekir. Bir yanında egzos deliği ile emme deliği bulunan stator, ateşleme bujisinin yuvasını da taşır.

Pistonun üç yüzeyi aynı anda iş görür. Bunlardan biri emmeyi sağlar; ikincisi daha önce emilmiş taze gazları sıkıştırır, üçüncüsü de patlamadan ve genleşmeden sonra gazları dışarıya atar.

Çevrimin çeşitli fazları birbirinden ayrılmış olduğundan, dönel pistonlu motor, dört zamanlı bir motor gibi çalışır. Fakat pistonun her devrinde en az bir patlama olur. Bu da bu motorun iki zamanlı olarak çalıştığını gösterir. Gerçekte bir devirdeki patlama sayısı rotorun iç dişlisi ile krank mili dişlisi arasındaki orana bağlıdır; 3'e 1 oranlı olursa her devirde 3 patlama kaydedilir. Bu çeşit tek silindirli, pistonlu ve çok silindirli klasik bir motorla eşdeğerlidir. Tam dengelenmiş olmasından başka, dönel pistonlu motor, oktan sayısı orta derecede bir yakıt kullanıldığı zaman bile çok iyi bir verim sağlayan ve eylemsizliği olmayan bir dağıtım üstünlüğü gösterir. Ayrıca dairesel hareket yapan az sayıda parçadan meydana gelir ve aynı güçte klasik bir motordan daha küçük hacimli, daha hafiftir.

● *Serbest pistonlu motor*, Dizel motorlarında kullanılandan daha ilkel ve daha ucuz yakıt kullanarak, klasik termik motorun verimini artırır. Bu sonuca, bir yandan hareket verici akışların bir jeneratörde üretilmesi, bir yandan da egzos gazlarının bir motor türbininde kullanılması safhalarını birbirinden ayırarak varılır. Bu sistemde türbin, yanmış motor gazlarının genleşmesiyle dönen bir organdan başka bir şey değildir ve pistonları biyellerle krank miline bağlama zorunluğu yoktur. Motorun gerçek jeneratör kısmı, silindir biçiminde bir bütünden meydana gelir; bunun içinde, üst üste konmuş farklı çapta iki piston, ters yönlerde birbirine simetrik olarak döner. Pistonların hareketi sonucunda, hava giriş deliğini, yakıt enjektörünü ve kuvvet türbinine giden egzos borusu çıkışını taşıyan silindir biçimindeki kılavuz boşlukta, değişik hacimli odacıklar meydana gelir:

— merkez odacığa, pistonların birbirine yaklaşmasıyle, basınçlı hava içinde yakıt püskürtülür ve ateşleme Dizel motorlarında olduğu gibi basınç etkisiyle meydana gelir;

— «önsıkıştırma odaları» denen iç odalar,

Foto. X (LAROUSSE)

MOTOR

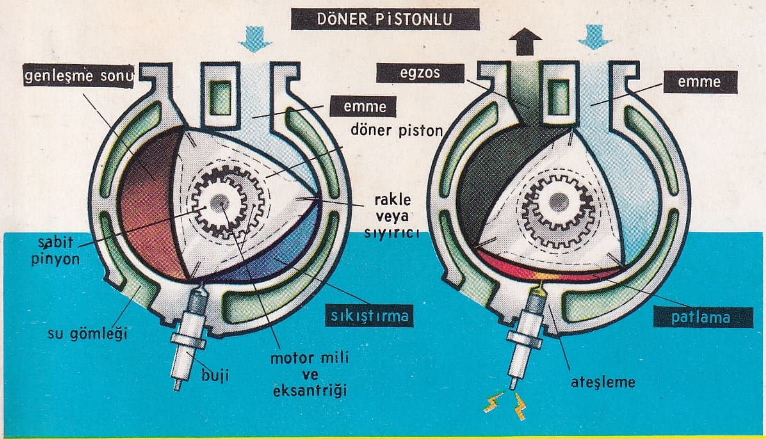

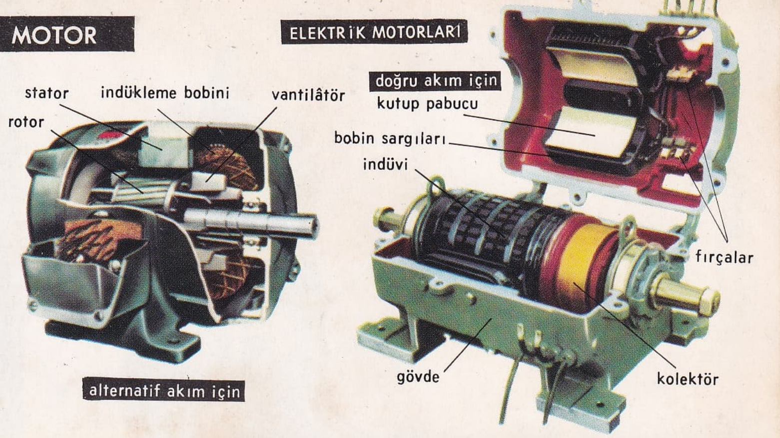

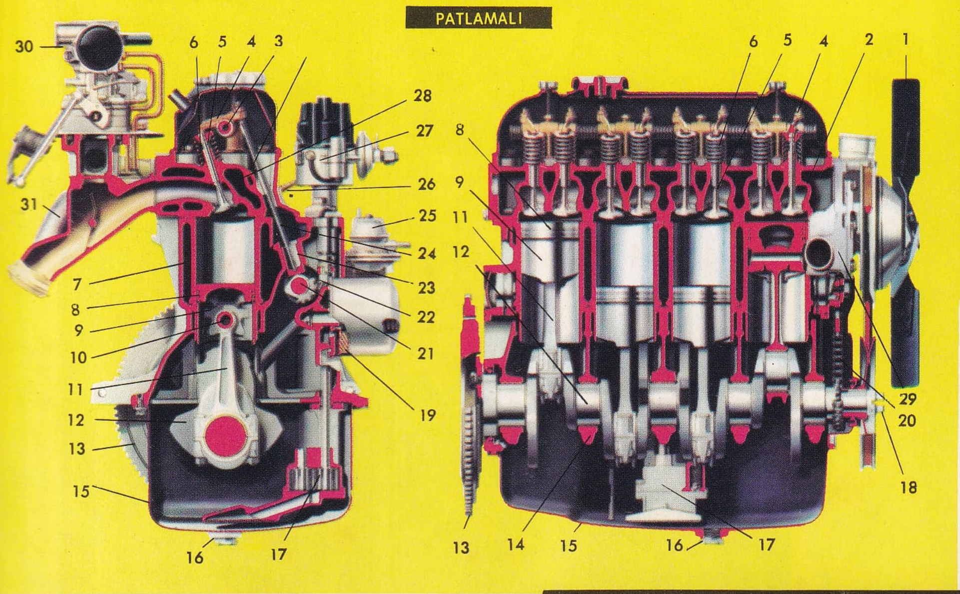

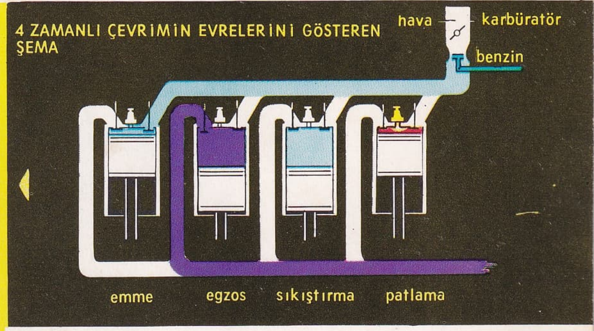

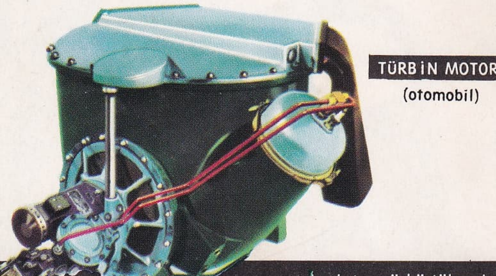

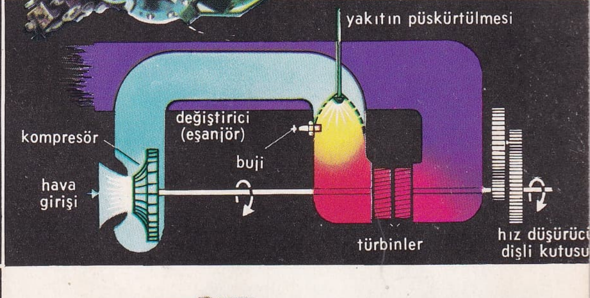

1. Vantilatör; 2. Motor kapağı; 3. Supap itecek mili; 4. Supap iteceği; 5. Supap; 6. Supap yayı; 7. Silindir bloku; 8. Segmanlar; 9. Piston; 10. Piston aksı veya pernosu; 11. Biyel veya piston kolu; 12. Krank mili; 13. Kavrama dişlisi; 14. Yatak; 15. Karter; 16. Boşaltma tapası; 17. Yağ pompası; 18. Kurt dişi (kurt ağzı); 19. Yağ filtresi; 20. Kam mili tahriki; 21. Kam mili; 22. Distribütörün tahriki; 23. Külbütör iteceği; 24. Külbütör itecek çubuğu; 25. Besleme pompası; 26. Buji; 27. Distribütör; 28. Su gömleği; 29. Su pompası; 30. Karbüratör; 31. Egzos borusu.

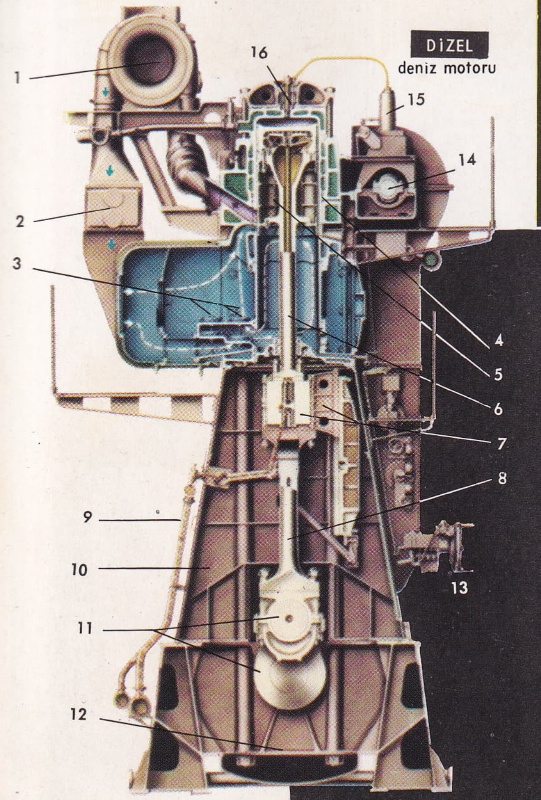

1. Egzos ağzı; 2. Aşırı besleme havasının soğutulduğu kısım; 3. Aşırı besleme ve gazları kovma havzasının klapeleri; 4. Silindir; 5. Piston; 6. Piston kolu; 7. Kızak yolu ve kızakla birlikte kros; 8. Biyel; 9. Soğutma yağının girişi ve çıkışı; 10. Gövde; 11. Krank mili; 12. Dip plakası; 13. Kumanda yeri (taşıtın idaresi ve dönme yönünün değiştirilmesi); 14. Kam mili; 15. Yakıt püskürtme pompası; 16. Enjektör.

BİR DİZEL MOTORUNUN ÇALIŞMASINDAKİ BAŞLICA ZAMANLARI GÖSTEREN ŞEMA

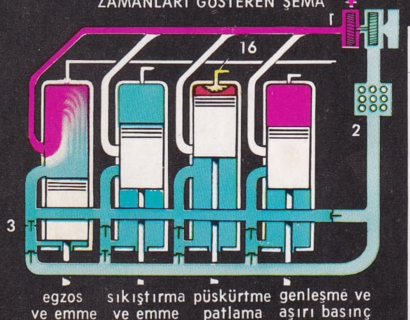

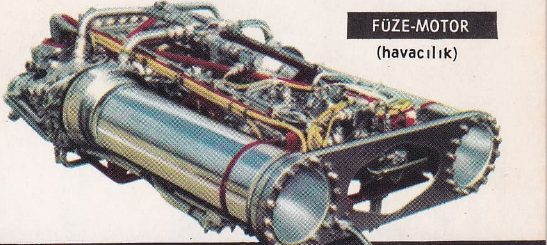

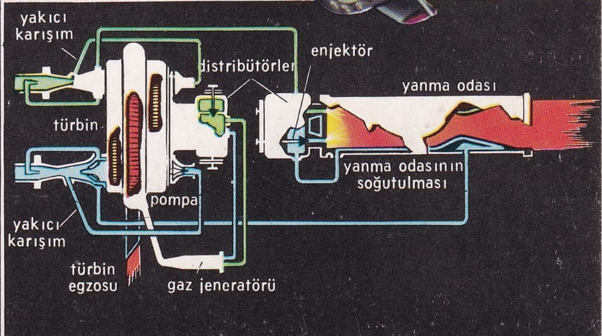

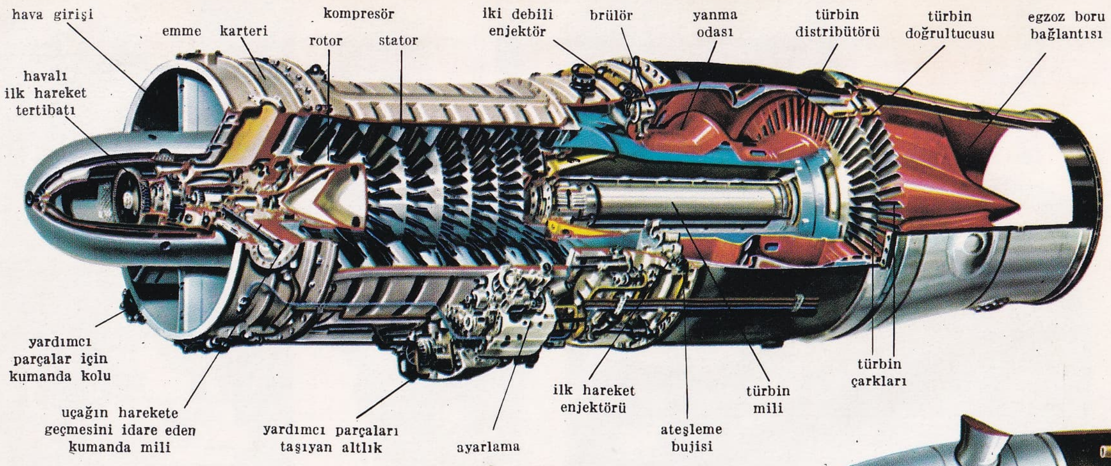

TÜRBOREAKTÖR
ATAR 8

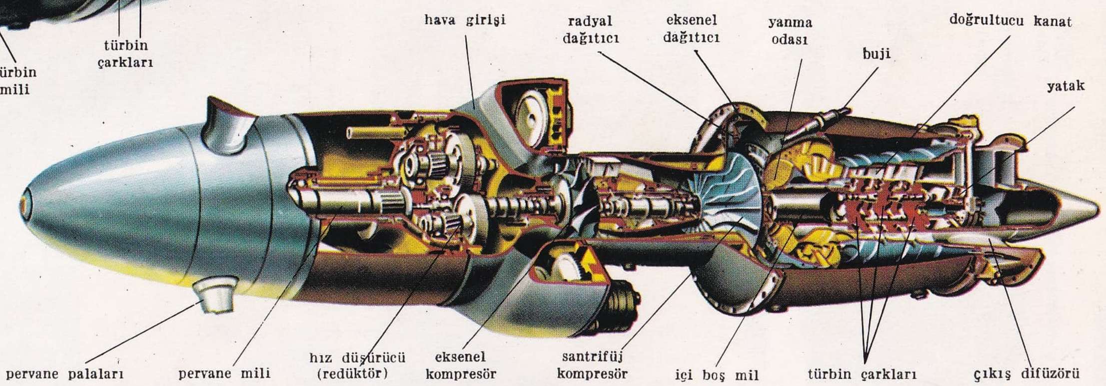

TÜRBINLİ İTİCİ
ASTAZOU

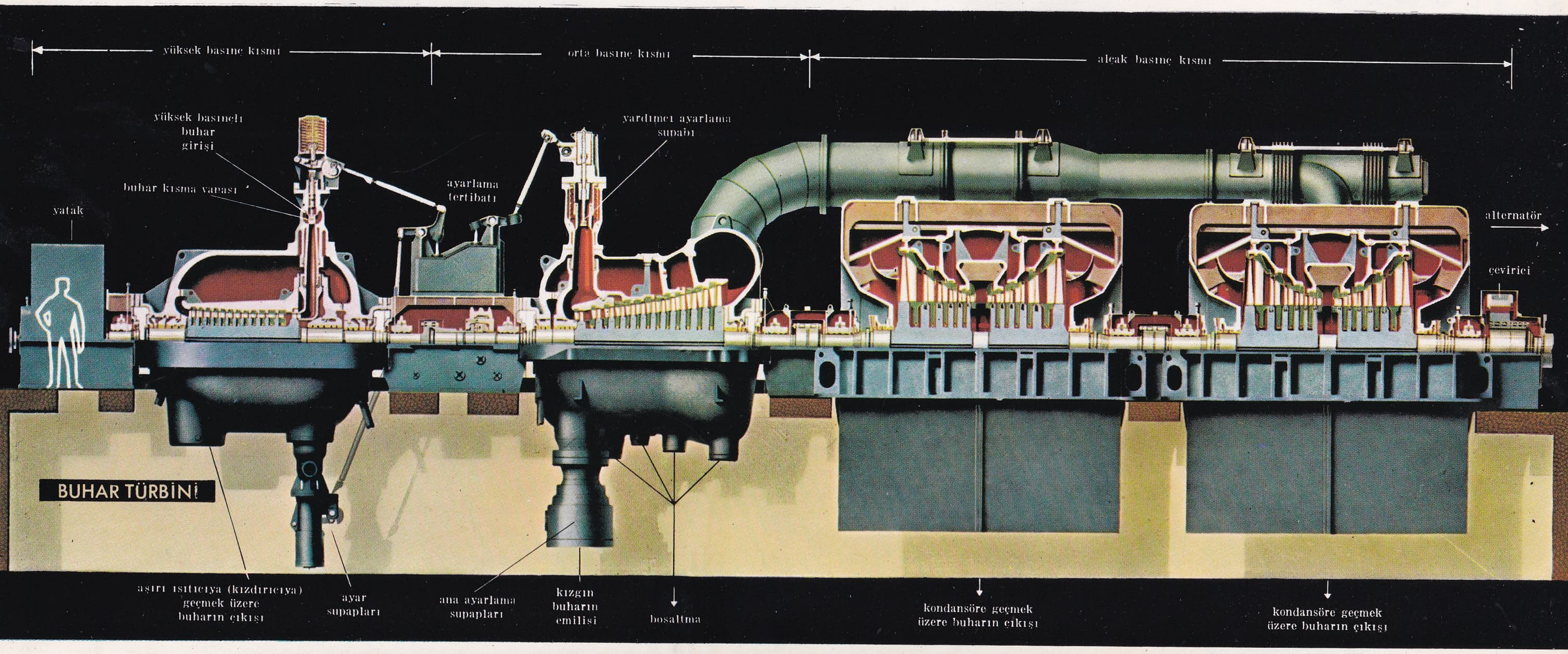

yakıcı hava sağlamağa ve uygun bir şekilde yerleştirilmiş iki klape ile merkez odayı boşaltmağa yarar;

— dış odalar, kılavuz boşluğun iki ucunda bulunur ve pistonları merkez odaya iten, sıkıştırılmış hava şeklinde enerji birikimi sağlar. Bu motor iki zamanlı bir dizel gibi çalışır. Sıkıştırma, merkez odada en yüksek seviyeye ulaştığı zaman, içine püskürtülen karbonlu karışım kendiliğinden ateşlenir ve karışımın genleşmesiyle iki piston dış yönde itilir. Egzos deliği açılır ve genleşen yanmış gazlar motor türbinini çalıştırır. Pistonlar, yay görevi yapacak şekilde dış odalardaki havayı sıkıştırır ve bu havanın etkisiyle düzenin ortasına doğru geri gelir. Emme deliklerinden emilen hava, orta odada sıkışır ve yakıtın püskürtülmesiyle devre yeniden başlar. Teorik olarak, üst ve alt ölü noktalar belirli olduğundan, pistonları tam olarak serbest bırakmak mümkündür. Bununla birlikte pistonların hareketi eşzamanlı ve bakışımlı olmalıdır. Bu yüzden pistonlar, sabit eksenli bir pinyon dişliye geçen iki kremayerle birbirine bağlanır. Bu usul ayrıca motorun bir işletme anahtarıyle harekete geçirilmesine imkân verir. Gazların kesikli genleşmesiyle sınırlandığından, yanma odasının ısı derecesi klasik termik motorlarınkinden daha düşüktür. Buna karşılık, bu tür motorda eylemsizlik volanı bulunmadığı için, püskürme düzeninde ortaya çıkan bir aksaklık motorun anîden durmasına yol açar. Serbest pistonlu motorla birleşen türbin, genellikle kanatçıklı ve radyal gaz akımlı tiptendir. Gaz akımının ısı derecesi 600°C'ı aşmadığından ve basınçlar sm² başına 1 ile 2 kg arasında olduğundan, türbin yapımında özel çelik kullanılması zorunlu değildir. (→ Bibliyo.) [LM]

MOTORBOT i. (ing. *motorboat*). Motorla hareket eden küçük deniz taşıtı. (M)

MOTORİZE sıf. (fr. *motorise*). Motorlu taşıtlarla donatılmış kıtalar veya birlikler için kullanılır: *Motorize kuvvetler.* || *Ordunun motorize edilmesi*, motorlu taşıtların kullanılmasını genelleştirerek bir ordunun lojistik teşkilâtının değiştirilmesi. (MOTORLAŞTIRMA da denir.)

— ANSİKL. Ask. tar. *Orduların motorize edilmesi*, Birinci Dünya savaşıyle başlar. Motorlu traktörler ağır topların çekilmesinde hayvanların yerini aldı ve 1917'de ilk zırhlı* birlikler ortaya çıktı. İki dünya savaşı arasında, askerî nazariyeciler (Fuller, De Gaulle, Guderian...), ordulara modern savaş ölçüsünde taktik ve stratejik hareket kabiliyeti verebilecek tek çare olarak, orduların motorize edilmesi fikrini ileri sürdüler, fakat şiddetli bir muhalefetle karşılaştılar. Almanya, yeniden silâhlandıktan sonra, zırhlı birliklerinin kuruluşuna giren tümenleri tamamıyle motorize etti. Bu motorize birlikler, 1942'ye kadar olan yıldırım harbinde önemli bir rol oynadılar; 1944-1945'te anglosakson ve fransız tümenleri de tamamıyle veya büyük ölçüde motorize edildi. Birliklerin motorize edilmesi, 1940'ta ve 1944-1945 arasında birliklere, hareket harbinde o zamana kadar görülmemiş bir hız sağlarken, tümenlerin hareket kabiliyetini de benzin ikmaline bağlı kıldı. O zamandan beri bu durum, modern lojistiğin en önemli meselelerinden biridir. Ordunun motorize edilmesi, bir yandan da bakım, tamir ve seyrüsefer servislerinin büyük ölçüde yayılmasına yol açtı. 1945'ten beri bütün ordularda motorize birlikler ilkesi benimsenmiştir. (Türk ordusu için, bk. SİLÂHLI KUVVETLER.) Bu orduların hareket kabiliyeti, havadan taşımanın gelişmesiyle büsbütün artmıştır. Bununla beraber Kore, Çinhindi ve Cezayir savaşlarından alınan derslere dayanarak çetin arazide kaydırılması ve yaya muharebe etmesi imkânı bulunan sahra birliklerinin korunmasını isteyenler de çoktur. (L)

MOTORLU sıf. (*motor*'dan *motor-lu*). Kendi kendine hareket edebilmesini sağlayan bir motorla donatılmış taşıtlar için kullanılır.

— Ask. Motorlu taşıtlarla donatılmış kıta veya birlikler için kullanılır: *Motorlu tümen.* (MOTORİZE BİRLİKLER veya BİNDİRİLMİŞ KITALAR da denir.)

— Dy. *Motorlu tren*, bir termik motorla çalışan ve yolcu taşımağa yarayan demiryolu taşıtı. (Bk. ANSİKL.) || *Tek motorlu boji*, elektrik veya dizel-elektrik lokomotiflerinde, iki dingili, bir tek karter içine yerleştirilmiş oldukça güçlü bir dişli takımının (5 veya 7 pinyonlu) aracılığıyle bir tek motor tarafından tahrik edilen boji. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Motorlu gemi*, Dizel motorlarıyle donatılmış ticaret gemisi. || *Motorlu yat*, motor gücüyle hareket eden büyükçe yat. (Motorlu yat terimi, içten yanmalı motorlar istim makinesinin yerini alınca, istim makineli yat yerine kullanılmağa başlandı.)

— Havc. *Motorlu planör*, hava akımlarının yeterli olmadığı zamanlar, kalkışta veya bazı basit manevralarda kullanılmak üzere küçük bir motorla donatılmış planör.

— Huk. *Motorlu taşıt aracı*, karayollarında insan, hayvan ve eşya taşımağa yarayan, makine gücüyle hareket eden araç. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Motorlu yük arabası*, iki dingil üzerine oturtulmuş bir kasası olan ve şantiyelerde malzeme taşımak için kullanılan motorlu küçük araba. (Elle itilen küçük vagonların yerine geçmiştir.)

— Spor. *Motorlu tekne sporu*, motorlu küçük teknelerle denizde dolaşma sporu. Bk. ANSİKL.

— Taşıt. *Motorlu bisiklet.* Bk. BİSİKLET.

— Zır. *Motorlu pulluk*, sebze veya çiçek bahçelerinde ve bağcılıkta kullanılan ufak ve büyük boy motorlu otomatik pulluk. (Modern motorlu pulluk meyvecilikte ve küçük çiftliklerde birçok tarımsal işte kullanılmaktadır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dy. *Motorlu tren*'ler, içten yanmalı motorlarla donatılmıştır; son modellerde ise aşağı yukarı yalnız Dizel motorları kullanılır. Motor gücünün dingillere iletilmesi mekanik (dişli vites kutusu), hidrolik (konvertisörler), hidromekanik (dişli takımlarıyle birleştirilmiş kuplörler veya konvertisörler) ve elektrik yoluyle sağlanır; elektrikli transmisyonda, bir termik motor, dingillere hareket verecek motorları besleyen bir dinamoyu çalıştırır.

Modern motorlu trenlerin güçleri ve tonajları günden güne arttığı gibi, bir lokomotife birçok vagon ekleyerek yolcu kapasitesini çoğaltmak da mümkündür.

● *Tek motorlu boji*'lerin yapımı ve kullanımı, daha yüksek akım yoğunluklarından yararlanmayı sağlayan havalandırma ve yalıtma tekniklerinin gelişmesi sonucu elektrik motorlarının hafifletilmesiyle gerçekleştirilebildi. Bu bojilerde motor, genellikle boji eksenini kesecek şekilde enlemesine konmuştur. Bununla beraber, motor ekseni uzunlamasına yerleştirilen ve konik kovanlar yardımıyle dingilleri hareket ettiren tek motorlu bojiler de vardır.

— Huk. *Motorlu taşıt araçları*, karayollarındaki trafik bakımından önem taşıdığı için, esas itibariyle karayolu üzerinde hareket eden araçları kapsar. Bu sebeple, motorlu taşıt aracı kavramı içine, deniz ve hava taşıtlarının motorlu olanları dahil edilmez. Motorlu taşıt aracı, traktör, yol makinesi ve tank gibi tarım, sanayi, bayındırlık, millî savunma v.b. işlerde kullanılan *müteharrik makineler*'den de ayrılır. Çünkü müteharrik makinelerin bazı istisnaî durumlar dışında, insan, hayvan veya eşya taşıması söz konusu değildir. Motorsuz taşıt araçlarını kullananlara sürücü adı verilirken, motorlu taşıt araçlarını kullananlara şoför denir. (Motorlu taşıt aracı kullanabilmek için bir ehliyet almak gereklidir. [Bk. *Trafik* EHLİYET'i].) Trafikle ilgili düzenleyici hükümlere göre, motorlu taşıt araçları fennî muayeneye tabidir. Müteharrik makinelerle motorsuz taşıt araçları, motorlu taşıt araçlarına, aksini gösteren bir trafik işareti bulunmadıkça, kavşaklarda ilk geçiş hakkını vermek zorundadır. Motorlu veya motorsuz bütün taşıt araçları, yolcu ve yük miktarı bakımından trafik zabıtası hükümlerine ve denetimine uymak zorundadır.

— Spor. *Motorlu tekne sporu*, otomobil ile aynı zamanda, küçük teknelere içten patlamalı hafif motorlar takıldığı zaman doğdu. İlk motor yarışları 1898'de Asnieres'de yapıldı ve 1903'ten beri motorlu tekneler *yarış tekneleri* (racers) ve *gezi tekneleri* (croisière) olarak sınıflara ayrıldı. Bu serilere bazı sınırlamaları olan ve turizm için konforlu olarak donatılmış tekneleri kapsayan *runabouts*'lar da (deniz motorları) eklendi. Bu sporda ulaşılan en yüksek hız saatte 400 kilometreyi aşmaktadır.

— Zır. *Motorlu pulluk*'un motoru taşıyan bir veya iki tekerlek üzerinde şasisi ve pulluğu toprağa indiren ve topraktan çıkaran pnömatik bir düzeni vardır. Kolları vasıtasıyle yönetilir. Çektiği araçlar bazen arkasına takılır. Bir motorlu pulluğun gücü 12 beygiri geçmez. (LM)

Motor metot (ing. *motor method*), bir yakıtın oktan sayısını, dakikada 900 devir yapan bir C.F.R. motoru ile belirleme metotlarından biri. (L)

MOTORSUZ sıf. (*motor*'dan *motor-suz*). Motoru olmayan veya motorla çalışmayan: *Bisiklet motorsuz bir taşıt aracıdır.*

— Havc. *Motorsuz uçak.* Bk. PLANÖR. (L)

MOTOSİKLET i. (fr. *motocyclette*). Motor silindirinin hacmi 125 sm³'ten büyük olan, iki tekerlekli motorlu taşıt.

— ANSİKL. *Motosiklet*'in gerçek yaratıcısı Henry Hildebrand'dır; 1885 yılında kendi yaptığı küçük bir buhar motorunu bir bisikletin üzerine takan Hildebrand, 1892'de Alois Wolfmüller ile birlikte, iki zamanlı bir benzin motoru, sonra birbirine paralel iki yatay silindirli ve dört zamanlı bir motor yaptı. Hildebrand'ın motosikletinde, paralel iki borudan meydana gelen açık bir kadro bulunuyordu; arka dingil iki biyelle (silindir başına bir tane) harekete geçiriliyordu ve motris tekerlek, aynı zamanda motor volanı vazifesini görüyordu. 1855'te pervaneli bisikleti icat eden amerikalı Penington, 1895'te Thomas Kane ile birlikte, Wolfmüller'inkine benzeyen iki kişilik motorlu bir bisiklet yaptı. 1896'da, Werner'in, ön tekerleği motris olan motorlu bisikleti ortaya çıktı; bunda, transmisyon kayışla sağlanıyor, binici, motora ilk hareketi pedallarla veriyordu. Kayış yerine transmisyon zincirinin konulması, motosikletin gelişmesinde en büyük adım oldu. Birinci Dünya savaşında, İngilizler'in güçlü B.S.A. motorları, daha sonra Amerikalıların Harley Davidson ve İndiana marka motosikletleri piyasaya sürüldü.

Başlangıçta motor gücü çok düşük olduğu için ilk motosikletler motorlu bisikletten başka bir şey değildi. Sonraları, elli yıl içinde, genellikle tek silindirli, fakat iyi dengelenmemiş çok güçlü motorlar yapıldı. Ne var ki, beşik şeklini benimseyerek türetilmiş, çabuk kırılan, lehimli veya kaynaklı boru kadrolar bu motorlara elverişli değildi. 1945'ten itibaren scooter'lerin tutulması, boru kadroların yerine, kaynaklı saçtan yapılmış alçak kiriş kadroların kullanılması gereğini ortaya koydu. Motoru yataydan daha eğik konumda yerleştirerek ağırlık merkezi daha aşağıya düşürüldü ve iyi bir denge sağlanabildi. Bununla birlikte, geleneksel kadro değiştirilmedi ve sürücüyü motorun pisliklerinden korumak için, üzeri saçla kaplandı.

Motosiklet donanımları bugün çok geliştirilmiştir. Motor genellikle kadronun ortasına yerleştirilir; transmisyon, arka tekerlek aksı üzerine zincirle gerçekleştirilir. (Zincirsiz transmisyon önemini yitirmiştir.) Bu zincir, sızdırmasız bir yağ karteri içinde olduğundan, ses yapmaz ve aşınmaz. Süspansiyon iki tekerlek üzerindedir; iki yönlü çalışan hidrolik amortisörlere bağlı, uzayıp kısalabilir çatal dengeyi artırır. Frenler, her tekerlek için ayrı kumanda ile çalışır. Son zamanlarda motorun silindir hacmini küçültme yoluna gidilmiştir (350 ve 500 sm³'lük motosikletler bugün çok enderdir). Motorlar genellikle tek silindirli, iki zamanlı, hava soğutmalıdır ve benzinli yağ karışımıyle yağlanır. Bununla birlikte, itecekle kumanda edilen subaplı ve dört zamanlı motorlar da vardır. Silindir hacmi büyük olan motorlarda, yan yana (bu şekilde iyi bir denge sağlanabilir) veya «flat* twin» şeklinde yerleştirilmiş iki silindir tercih edilir.

— Huk. Karayolları Trafik kanunu uyarınca, motosiklet kullanacak şoförlerin de, amatör veya profesyonel ehliyetname sahibi olmaları şarttır. Motosikletlerde, mecburî malî sorumluluk sigortasının asgarî hadleri, bedenî zararlar için kaza başına 2 000, maddî zararlar için 1 000 TL.'dır. (LM)

MOTOTRAKTÖR i. (fr. *mototracteur*). Zır.

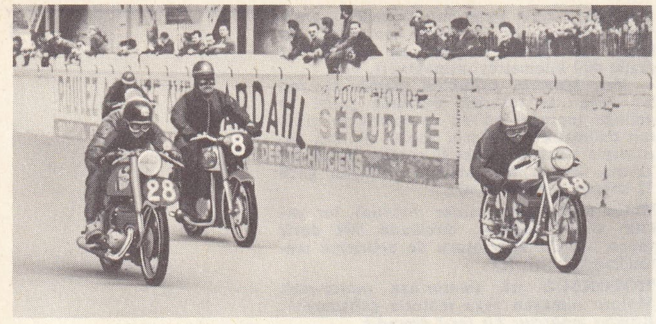

Bol d'Or motosiklet yarışı (1957)

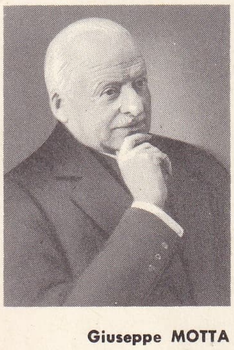

Giuseppe MOTTA

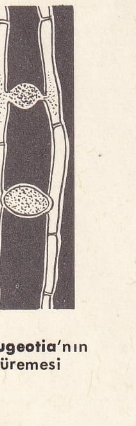

mougeotia'nın üremesi

Traktör ile motorlu pulluk arasında motorlu makine.

— ANSİKL. *Mototraktör,* iki tekerlekli bir motorlu pulluktur; bu pulluğun arkasına, sürücü yerini ve tarım âletlerinin bağlantı organlarını taşıyan eklemli bir arka takım bağlanır. Makine, kollarla veya bir direksiyonla idare edilir. (L)

MOTOTREN blş. i. (fr. *moto* ve *train*'den). Motorlu* tren. (M)

MOTOVİLOV (Georgiy İvanoviç), sovyet heykeltıraşı (1894). Moskova'daki birçok metro istasyonunun dekorasyonunu, Lomonosov üniversitesinin kabartmalarını (1952), Yalta'daki Çehov anıtını yaptı (1953). [L]

MOTOVUN, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, İstria'da, Mirna vâdisinde, Pazin'in kuzeybatısında; yüksl. 277 m. Gotik üslûbunda iki kapılı eski bir surun kalıntıları; barok üslûbunda manastır (roman üslûbunda çan kulesi). Tarım merkezi. — Aquileia piskoposlarının fief'i olan şehir, 1278'de Venedik'e geçti ve İstria'nın başlıca merkezlerinden biri haline geldi (M)

MOTÖR i. Bk. MOTOR.

MOTRİL, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Granada ili), Guadalfeo'nun deltası kıyısında; 23 400 nüf. Zengin bir vega'nın ortasında ticaret merkezi. Şeker fabrikaları. (L)

MOTRİS i. (fr. *motrice*). Birkaç arabalık bir katarda elektrik motoru veya patlamalı motorla çalışan ve diğerlerini hareket ettiren araba. (L)

MOTT (John Raleigh), amerikalı protestan din adamı (Livingston Manor, New York 1865 - Orlando, Florida 1955). Hıristiyan Öğrenciler Evrensel federasyonunu kurdu. Gerek bu derneğe, gerek Genç Hıristiyanlar birliğine başkanlık etti. 1946 Nobel Barış ödülünü aldı. (L)

MOTTA (Giancinto), italyan mühendisi ve sanayicisi (Mortara 1870 - Orta Novarese 1943). Önce Milano Yüksek Teknik okulunda elektrik teknolojisi profesörü oldu (1900 1922). Hidroelektrik ve telefon tesisleriyle ilgilendi, yeraltı kabloları kullanmayı düşündü. Sanayici olarak çok sayıda elektrik tesisi ve dağıtım işleriyle uğraştı. Sosyal yardım alanında çeşitli vakıflar ve yardım dernekleri kurdu. (L)

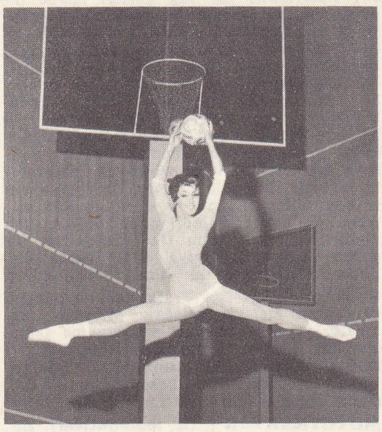

Claire MOTTE

MOTTA (Giuseppe), isviçreli siyaset adamı (Airolo, Ticino 1871 - Bern 1940). Muhafazakâr katolik olarak Büyük Millî meclis üyeliğine seçildi (1899). Federal konseye girdi (1911), önce Malî, sonra Siyasî kısımlarda çalıştı (1920). Konfederasyon başkanlığına seçildi (1915, 1920, 1927, 1932, 1937). Milletler cemiyetinin Cenevre'deki ilk açılış toplantısına başkanlık etti. (L)

MOTTE (Claire), fransız kadın dansçı (Belfort 1937). 1956'da Paris operasında başdansöz oldu. 1960'ta yıldızlığa yüseldi. 1961'de *Kuğu Gölü*'nü, 1962'de *Giselle*'i canlandırdı. Çağdaş balelerde aranan bir dansçı oldu. (L)

MOTTET (Yvonne), fransız kadın ressamı (Lyon 1905). Başlangıçta Lyon İpek Dokumaevi Desen bölümünde çalıştı. 1953'te resimleri Critique ödülünü aldı. Art Moderne müzesinde eserleri vardır; Bernard Lorjou tarzında zengin renkli anlatımcı (ekspresyonist) resimler yaptı. 1958'de, Champs-Elysées tiyatrosunda Lamoureux konserleri hesabına bir senfoni (*Roman de Renart* [Tilkin Romanı]) için dekor çizdi. Poilensa'da (Mallorca adası) büyük boyutlu tuvallerden meydana gelen bir seri önemli tablo yaptı: *Salıncaklı Koltuktaki Kadın; Çocuklar; Kaktüs; Bar* (1965-1967). [L]

MOTTL (Félix), avusturyalı orkestra yöneticisi (Unter-Sankt Veit, Viyana yakınları 1856 - Münih 1911). Karlsruhe sarayında kapella yöneticisi oldu (1881), 1903'te Münih Saray operasına (Hopofer) girdi, 3 yıl sonra buranın müdürlüğüne getirildi. Bayreuth festivalinde temsil edilecek *Nibelungen Efsanesi*'nin hazırlıklarına katıldı. Mozart operalarının uzmanıydı. Berlioz'u karşı da büyük bir hayranlık duyarak bestecinin *Les Troyens* (Truvalılar) adlı eserini ilk olarak Mottl çaldırdı. (L)

MOTTRAMİT i. (Cheshire'deki *Mottram* şehrinin adından fr. *mottramite*). Miner. Tabiî kurşun, bakır ve çinko vanadat. (L)

MOTYE. Esk. coğ. Sicilya'da şehir, batı kıyısında, Eryks dağının güneyinde. (Şehrin bulunduğu ada, doldurma bir yolla denize bağlanmıştır.) [L]

MOUCHERON (Frederik DE), hollandalı ressam (Emden 1633 - Amsterdam yakınları 1686). Bir fransız protestan ailesinden dünyaya geldi. İtalyan zevkine uygun manzara resimleri yaptı. (Dublin, Glasgow, Louvre müzeleri). — Oğlu ISAAC (Amsterdam 1667'ye doğr. - ay.y. 1744), babasının üslûbunda, fakat daha dekoratif resimler yaptı. (L)

MOUCHEZ (Ernest), fransız astronomu ve amirali (Madrid 1821 - Wissous, Seine-et-Oise 1892). 1857-1860 Arasında Brezilya kıyılarının, 1861'de Cezayir kıyılarının topografyasını çizdi. 1874'te Hint okyanusunda Saint-Paul adasında, Güneş'in önünden Venüs'ün geçişini gözlemledi. 1878'de Paris rasathanesinin müdürü oldu, gökyüzünün fotoğrafla haritasını çıkardı. Bu sayede kesin ve sade bir şekilde, yıldızların durumlarını tespit etmek, hareketlerini incelemek, gökkubbede olabilecek bütün değişmeleri belirlemek mümkün olabilmiştir. (L)

MOUCHOT (Augustin Bernard), fransız fizikçisi (Semur-en-Auxois 1825 - Paris 1911). Güneş ısısının kullanılmasıyle ilgili deneyleriyle tanındı. Yansıtıcılar, jeneratörler v.b. yaptı. *La Chaleur Solaire et ses Applications* (Güneş Isısı ve Uygulamaları) [1869] adlı bir eseri yayımlandı. (L)

MOUGEOTİA i. (özel ad *Mougeot*'dan). Kavuşur suyosunları grubundan ipliksi yeşil suyosunu. (Zygnemales takımından.)

— ANSİKL. *Mougeotia,* tatlı sularda yaşar. Her iplik, içinde dikdörtgen biçiminde iri bir klorofil taneciği bulunan tek sıra hücrelerden oluşur; normal aydınlıkta klorofil taneciği geniş yüzünü ışığa verir, ışık çok kuvvetliyse keskin yüzünü döner. Üremek için iki komşu iplik birbirine doğru iki uzantı salar; bunlar birleşir, kaynaşır ve tek yumurta olur. Yumurta tam ortada bulunur; onun için bu cinse eskiden *mesocarpus* adı verilirdi. Mougeotia, eşgametli üremenin en iyi örneklerinden biridir. Bu asıl üremede her iki gamet benzer olduğu için, erkeklik dişilik söz konusu değildir. (L)

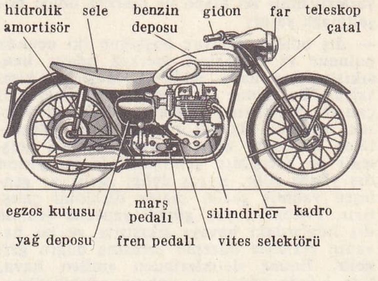

motosiklet

MOUHOTİA i. (Henri *Mouhot*'un [1826-1861] adından). Parlak siyaf renkte, çok güzel ağılı böcek; elitralarının çevresinde gayet geniş, kırmızı veya madenî yeşil bir renk şeridi bulunur; Çinhindi'nde yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

MOUİLLARD (Louis), fransız mühendisi (Lyon 1834 - Kahire 1897). Havacılığın öncülerindendir. Kuşların uçuşlarından ilham alarak birçok planör tasarladı ve yaptı. Denemelerden birinde, yeri yalayarak 40 metre kadar uçuş yaptı. Sakatlandığı için son planörünün denemesini yapamadı. Yazdığı eserler havacılık tekniği tarihinde önemli bir yer tutar. *Empire de l'Air, Essai d'Ornithologie Appliquée à l'Aviation* (Hava İmparatoirluğu, Havacılığa Uygulanan Kuşçuluk Bilgisi Üstüne Deneme) [1881] ile ölümünden sonra yayımlanan *Le Vol sans Battement* (Çırpıntısız Kanatlarla Uçuş) adlı eserleri «havadan daha ağır» teorisinin bütün öncülerini geniş ölçüde etkiledi. (L)

MOULAERT (Raymond), belçikalı besteci (Brüksel 1875 - öl. 1967). Brüksel konservatuvarında armoni ve kontrapunto öğretmenliği yaptı, kraliçe Elisabeth'in kapellasında öğretim üyesi oldu, Saint-Gilles Müzik okulunu yönetti. Ses müziği türünde birçok derlemesi vardır: *Le Jardin de Ma Tante* (Teyzemin Bahçesi); *Quatre Poèmes Chinois* (Dört Çin Şiiri); *Aucassin ve Nicolette; Poèmes de la Vieille France* (Eski Fransa'dan Şiirler). Ayrıca *Senfonik Çeşitlemeler* (1952) ve dört korno için bir konçerto (1963) besteledi. (L)

MOULE (LE), Guadeloupe'ta (Pointe-à-Pitre idare çevresi) komün, Grande-Terre'in kuzeydoğu ucunda; 15 000 nüf. Damıtma yerleri. Şeker fabrikası. (L)

MOULİN (Jean), fransız milliyetçisi (Béziers 1899 - sürgünde 1943). 1940'ta Charres valisi idi. Vichy hükûmetince açığa çıkarıldı. Londra'ya kaçtı. General de Gaulle'ün özel görevlisi olarak Fransa'nın güney bölgesine paraşütle indi, direniş hareketini düzene soktu, Güney bölgesinde gizli bir ordu kurdu. İlk Direniş Millî meclisi başkanı oldu, direniş hareketini de gaulle'cü bir hareket haline getirdi. Ele verildi (21 haziran 1943), Almanya'ya götürülürken işkencelere dayanamayarak trende öldü. Ölümünden sonra *Premier Combat* (İlk Savaş) adlı bir eseri yayımlandı. (L)

MOULİN (Jean-François Auguste, — baronu), fransız siyaset adamı (Caen 1752 - Pierrefitte-sur-Seine 1810). 1793'te general oldu. Brest kıyıları orduları ile Alpler (1794) ve İngiltere (1798) ordularına kumanda etti. La Révellière-Lépeaux'nun yerine (18 haziran 1799) Eskiler konseyi müdürlüğüne getirildi, Sieyès ile Napolyon'un tasarılarına karşı çıktı ve Lüksemburg'da tutuklandı. İmparatorluk devrinde yeniden görev aldı. (L)

MOULİNİÉ (Antoine), **Büyük** denir, fransız şarkıcısı (Languedoc'ta XVI. yy.ın sonları -Paris 1655). Kalın bas olarak, 1619-1643 arasında Louis XIII'ün, 1634'ten sonra Anne d'Autriche'in ve onun naipliği sırasında 1650-1655 arasında Louis XIV'ün hizmetinde çalıştı. — Kardeşi ETİENNE (Languedoc'ta XVII. yy. başları - öl. 1668'den sonra), besteci, şarkıcı ve konser düzenleyicisi, 1628-1660 arasında Gaston d'Orléans'ın, o tarihten sonra da Languedoc eyaletlerinin müzik yönetmeni oldu. Gaston d'Orléans'ın

Foto. Presse-Sports, Colomb-Gérard (LAROUSSE)

maceralı hayatına katılarak onunla dolaştı, fakat ülkesiyle hiç bir zaman bağlarını kopartmadı. 1650'ye doğru Paris'te konserler düzenledi, sonra koruyucusunun ölümü üzerine yurduna döndü. Verimli bir müzikçiydi. Birçok şark derlemesinin (1624-1668) ve bir *Missa pro Defunctis*'in (1636) bestecisidir; büyük bir ustalıkla temsil ettiği saray havası üslûbundan uzaklaşarak şifreli bas'a dayanan yeni konçertante tekniğini benimsedi. (L)

MOULİNET (Jean). Bk. MOLİNET.

Moulin-Rouge, Paris'te 1889'da yapılan balo salonu. Kadril (daha sonraları *french cancan*) dansı ve şöhretli yıldızlarıyle kısa zamanda ün kazandı. La Goulue, Grille-d'-Egout, Nini Pattes-en l'Air, Môme Fromage, Jane Avril, Valentin le Désossé v.b. gibi yıldızları, Toulouse-Lautrec'in fırçasıyle ölümsüzleştirildi. 1903'te salonun yerine büyük bir müzikhol yapıldı, Max Dearly, Mistinguett, Maurice Chevalier v.b. gibi en büyük fransız yıldızları ile milletlerarası üne sahip birçok yabancı yıldız burada sahneye çıktı. (L)

MOULİNS, Fransa'da Allier idare bölgesinin merkezi, Bourbonnais'de, Paris'e 314 km uzakta, Allier çayı kıyısında; 25 671 nüf. Büyük kısmı XIX. yy.dan kalma katedral. Bir demiryolu kavşağı olan Moulins, aynı zamanda da büyük bir mübadele merkezidir. Ayrıca bazı sanayi tesisleri de kurulmuştur: sepi yerleri, ayakkabı fabrikaları, ev eşyaları, tezgâhlar, konfeksiyon fabrikaları, sıcağa dayanıklı ürünler yapımı, demiryolu atelyeleri, bira, bisküvi ve kilit fabrikaları, dökümevi, basımevleri, çalgı yapımı, otomobil parçaları, elektronik v.b.

— *Moulins idare çevresi,* 117 816 nüf. (L)

MOULİNS Ustası, XV. yy. sonlarında adı bilinmeyen fransız ressamı; **Bourbon'ların Ressamı.** Aynı elden çıktığı belli olan bir grup değerli eser, ressamın sanatı üstüne bilgi edinmeyi sağlar. Flaman okulunun bir hayli etkisi görülen *İsa'nın Doğuşu* ile *Kardinal Jean Robin'in Portresi* (Autun müzesi) Van der Goes'un resim anlayışına yakındır; bunu *Bourbon Kardinali'nin Portresi* (Münih), *Pierre ve Anne de Beaujeu ile Aziz Petrus ve Aziz Yuhanna'nın Portresi* (Louvre) takip etti. 1498-1503 Arasında *Moulins'in Üç Kanatlı Tablosu* (Moulins şehri katedralinde) yer alır; burada Bourbon ailesi yeniden belirir. Sanatçının daha sonra Tours Krallık sarayına çağrıldığı sanılır. Charles VIII'in küçük yaşta ölen iki oğlunun portreleri de (*Charles Orland* ve *Charles* [Louvre]) ona mal edilir. Ayrıca şu dört eserin de onun olduğu ileri sürülür: *Aziz Mauricius Tarafından Takdim Edilen Bir Erkek Bağışçı* (Glasgow); *Azize Magdalena Tarafından Takdim Edilen Bir Kadın Bağışçı* (Louvre); *Meryem ve Melekler* (Brüksel); *Suzanne de Bourbon'un Portresi* (veya Marguerite d'Autriche'in) [New York müzesi]. Sanatçının eserleri birçok ressama mal edildi: Lyon'lu Jean Prevost'a, Jehan le Peiutre'e (Ressam Jehan), Bourbon'lu cam ustalarına ve özellikle Jean Perreal'e. Moulins, belki de çağının en büyük sanatçılarından biridir. (L)

MOULMEİN, Birmanya'da liman şehri, Tenasserim'in merkezi, Saluen ırmağının ağzında; 101 700 nüf. Tersaneler. Pirinç ve tek ağacı kerestesi ihracatı. (L)

MOUND i. («tepecik veya tümsek» anlamında ing. k.). Arkeol. Tarihöncesi veya Kolomböncesi dönemde, çok zaman taşla karışık toprakla yapılmış dev tümseklere kuzey Amerika Yerlilerince verilen ad. (Arkeologlar bu tümseklere *mound builders* derler.)

— ANSİKL. Bazen tek tek, bazen de toplu halde bulunan *mound*'ların çapı 300 m'yi bulabilir. Bu tepeciklerin, ölü yakma yerleri, kaleler, tapınma yerleri, rasathane veya mezarlar olduğu sanılır. İçlerinde silâhlar, yontulmuş çakmaktaşından âletler, cilâlı taştan ve bakırdan eşyalar bulunmuştur. (L)

MOUND BUİLDERS çoğl. i. («tepecik yapanlar» anlamında ing. k.). Arkeol. Amerika'nın, *mound*'lar yapmış tarihöncesi halklarına verilen ad. (L)

MOUNET (Jean Sully), **Mounet-Sully** denir, fransız oyuncusu (Bergerac 1841 - Paris 1916). 1868'de Konservatuvar Trajedi bölümünü birincilik, Komedi bölümünü de ikincilik ile bitirdi, önce Odéon tiyatrosunda, sonra Comédie-Française'de (1872) oynadı. Bu ikinci tiyatroda *Andromaque* adlı oyunda Oreste, *Cid* adlı oyunda da Rodrigue rollerine çıkarak büyük bir başarı kazandı. 1873'te *Marion Delorme* adlı piyeste Didier rolünü oynadı ve ertesi yıl Comédie Française'in devamlı oyuncuları arasına katıldı. Daha sonra klasik ve romantik repertuvarda yer alan eserlerin bütün büyük rollerini aldı. Ama asıl, Oreste, Hamlet ve kral Oidipus rollerinde üstün başarıya ulaştı. (L)

MOUNİER (Emmanuel), fransız filozofu ve yazarı (Grenoble 1905 - Châtenay-Malabry 1950). Péguy'nin etkisinde kalarak Hıristiyanlık ile sosyalizm arasında bir bileşim yapmayı tasarladı. Hayatı boyunca, temelini bu ilk düşünceden alan doktrinini uygulamağa ve derinleştirmeğe çalıştı. *Personalizm* adını verdiği bu doktrin, insanın, maddî ihtiyaçlardan ve gelişimini sağlayan kolektif araçlardan önce geldiğini, onlara üstün olduğunu ileri sürer. 1932'de *Esprit* dergisini kurdu. Eserleri: *La Pensée de Charles Péguy* (Charles Péguy'nin Düşüncesi) [1931]; *Révolution Personnaliste et Communautaire* (Personalist ve Komünoter Devrim) [1935]; *De la Propriété Capitaliste à la Propriété Humaine* (Kapitalist Mülkiyetten İnsan Mülkiyetine) [1936]; *Manifeste au Service du Personnalisme* (Manifesto Personalizmin Hizmetinde) [1936]; *Pacifistes ou Bellicistes; le Chrétien Devant le Probleme de la Paix* (Barışçılar veya Savaşçılar: Barış Meselesi Karşısında Hıristiyan) [1940]; *L'Affrontement Chrétien* (Hıristiyanca Davranış) [1945]; *Liberté sous Conditions* (Şartlı Hürriyet) [1946]; *Qu'est-ce que le Personnalisme?* (Personalizm Nedir?) [1941]; *Introduction aux Existentializmes* (Varoluşçuluklara Giriş) [1947]; *Traité du Caractère* (Karakteri Üstüne İnceleme) [1948]; *Le Personnalisme* (Personalizm) [1949] v.b. (L)

MOUNİER (Jean-Joseph), fransız siyaset adamı (Grenoble 1758- Paris 1806). Grenoble'da krallık hâkimiydi. Dauphiné Halk meclisinin Vizille'de toplanmasına önayak oldu (21 temmuz 1788). Tiers milletvekili olunca, Jeu de Paume andını (20 haziran 1789) teklif etti ve Anayasa tasarısının sözcülüğünü yaptı. 6 Ekim 1789'da Versailles'da, kralın yanında meclisi temsil etti, ona direnmeyi salık verdi. Monarchiens grubunu kurdu. Umutsuzluğa kapılarak istifa etti (21 kasım 1789), İsviçre'ye sığındı (1790). *Appel au Tribunal de l'Opinion Publique* (Kamuoyu Mahkemesine Çağrı) adlı bir eser yayımladı, sonra Weimar'da (1797) hukuk profesörlüğü yaptı. Fransa'ya döndü (1801), Ille-et-Vilaine valisi (1802) ve danıştay üyesi oldu (1805) [L]

MOUNTAİN ASH, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire), Taff ırmağı kıyısında; 29 600 nüf. Maden kömürü. (L)

Mountain lokomotifi, önde bir bojisi, arkada bir bisseli ve arada, birleştirilmiş dört çift motris tekerleği olan, yani 241 sembolüne uygun, amerikan tipi buharlı lokomotif. (L)

MOUNTBATTEN OF BURMA (Louis MOUNTBATTEN, birinci -kontu), ingiliz amirali (1900 Windsor), Battenberg prensi Ludwig'in oğlu. Öğrenimini Osborne, Dartmouth ve Cambridge'te yaptı. Birinci Dünya savaşında, asteğmen olarak Jutland savaşına katıldı. 1920'de veliaht Galler prensinin yaveri oldu ve onunla birlikte Hindistan, Güney Afrika, Japonya ve Yeni Zelanda'ya gitti. **Haberleşme ve telsiz uzmanı olarak bu konuda birçok kitap yazdı ve 1935'te** havadan taşınan bir tümenin indirilmesini inceledi. İkinci Dünya savaşında, sırasıyle *Illustrious* uçak gemisi kumandanlığı, 1942-1943'te deniz-hava ortak harekât başkanlığı yaptı, 1943'te Güney Asya müttefik başkumandanlığına getirildi. Ekim 1943 - Mayıs 1945'te japon kuvvetlerini kesin surette Hint denizlerinden sürdü. İkinci Dünya savaşının en büyük denizcilerinden biri sayılan Mountbatten, daha sonra diplomatik ve siyasî hizmetlerde bulundu. 1946'da son Hindistan genel valisi oldu, Hindistan'ın meselelerini İngiltere'nin çıkarlarına uygun biçimde çözümlemeğe çalıştı. 1952'de SHAPE kadrosu içinde, İngiliz Akdeniz donanması kumandanlığını yaptı. 1955'te deniz birinci lordu oldu ve deniz kurmay başkanlığına getirildi. 1956'da oramiralliğe yükseltildi. 1958'de İngiltere kara-deniz-hava kurmay başkanlarından kurulu komitenin başkanlığına ve 1959-1965'te millî savunma genelkurmay başkanlığına tayin edildi. (L)

MOUNTEVANS (Edward Ratcliffe Garth Russel Evans, birinci — baronu), ingiliz amirali (Londra 1881 - Golea, Norveç 1957). Genç bir subayken, 1909-1913 arasında, Robert Scott'un Antarktik seferine ikinci başkan olarak katıldı ve 1 500 kilometrelik yıpratıcı bir yürüyüş sonunda ölümden kurtuldu. Birinci Dünya savaşında *Broke* adlı muhribin kumandanı olarak yararlık gösterdi. 1929'da tuğamiralliğe yükseldi ve 1931'e kadar avustralya donanmasının başında kaldı. 1945'te lord unvanını aldı. (L)

MOUNT İSA, Avustralya'da (Queensland) köy; 3 500 nüf. Bakır, çinko, kurşun ve gümüş madenleri. Dökümevleri. (L)

MOUNTJOY (Charles BLOUNT, sekizinci — baronu), **Devonshire kontu,** ingiliz subayı (1563-1606). 1600'de Lordlar kamarasında milletvekili, 1603'te İrlanda yardımcı lordu oldu. O'Neill'in başarısızlığa uğrattığı Essex'in yerine geçti ve mücadeleyi yeni bir güçle sürdürdü. Ülkeyi devamlı şekilde yakıp yıkarak Kinsale'de kesin zaferi kazandı (1601) ve ada üstünde ingiliz hâkimiyetini yeniden kurabildi. (L)

MOUNT VERNON, A.B.D.'de (Virginia) bir yerin özel adı, Potomac kıyısında, Washington'un güneyinde. Eskiden G. Washington'un olan Mount Vernon, bugün Virginia eyaletinin mülküdür. Washington ve karısı burada gömülüdür. (L)

MOUNT VERNON, A.B.D.'de (New York) şehir, East River'e dökülen Bronx kıyısında; 76 000 nüf. New York'un varoşlarından biridir. (L)

MOURA, Portekiz'de (Beja idare bölümü) şehir, alçak Alentejo yaylalarında; 11 500 nüf. Maden suları. (L)

MOURENX, Fransa'da Basses-Pyrénées idare bölgesinde (Pau idare çevresi) komün, Lacq'ın güneydoğusunda; 15 000 nüf. Lacq fabrikalarında ve bölgede çalışan işçi ve memurları barındırmak için komün topraklarında yeni bir şehir (*Mourenx-le-Neuf*) kurulmuştur. (L)

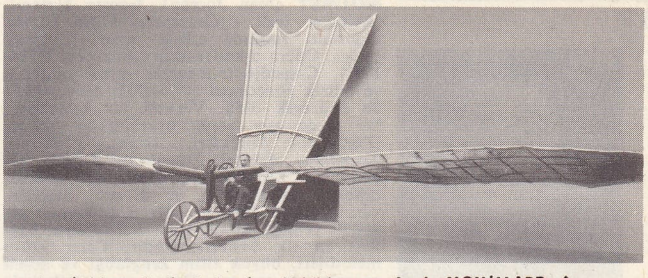

Louis MOUİLLARD ▲ ve monoplanı «Illustration» (ocak 1912) ▼

«Moulin-Rouge Balosu» 1894'te, Toulouse-Lautrec'nin eseri

Chartres'da **Jean MOULİN** için dikilen anıt

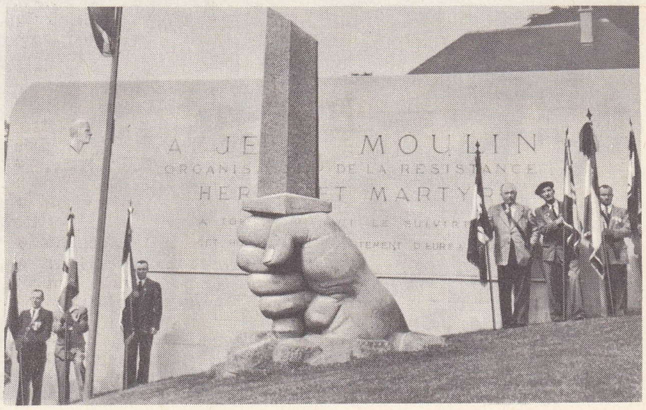

Emmanuel MOUNIER

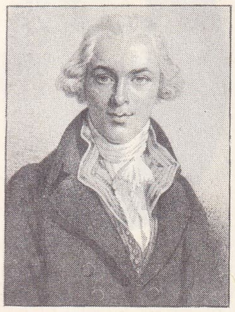
Jean-Joseph MOUNIER
Delpech'in taşbasması

amiral MOUNTBATTEN

MOURET (Jean Joseph), fransız bestecisi (Avignon 1682 - Charenton 1738). Maine düşesinin emrinde müzik görevlisi olarak çalıştı. Opera orkestrasının yönetmeni (1714-1718), Comedie-İtalienne'in resmî bestecisi ve müzik yönetmeni (1716-1737) oldu. 1737'de delirerek öldü. Verimli bir besteciydi, her türde eser verdi, operalar ve baleler (*Thalia'nın Şenlikleri, Ariane, Pirithoüs, Tanrıların Aşkları, Duyuların Zaferi, Ragonde'un Aşkları*), senfoniler, oda müziği, orkestra eşliğinde 1 ve 2 sesli motetler v.b. besteledi. Mouret, italyan üslûbunun getirdiği yeniliği klasik fransız üslûbuyle bağdaştıran ilk bestecilerdendir. Cana yakın melodileri, büyük ritim zenginliği ve neşeli parçalarıyle tanınır. Opera ve motetlerinde sağlam bir dram anlayışı vardır. (L)

MOUREU (Charles), fransız kimyacı ve eczacısı (Mourenx 1863 - Biarritz 1929). Aşağı yukarı yalnız organik kimya ile ilgilendi. Özellikle akrolein'in dengelenmesini sağlayan ve yükseltgenme tepkimelerinde yavaşlatıcı olarak kullanılan antioksijenleri keşfetti. Ayrıca, asetilen türevleri ve maden sularındaki gazlar ile ilgili araştırmalar yaptı. Eserleri arasında *Notions Fondamentales de Chimie Organique* (Organik Kimyanın Temel Bilgileri) [1902] sayılabilir. (L)

MOUREU (Henri Bertrand Vincent), fransız kimyacısı (Paris 1899). Uranyumun fisyonu üstünde Joliot-Curie ile birlikte çalışırken, ağır suyu alman işgali altındaki Fransa'dan kaçırmak ve anglosakson ülkelerinde bu çalışmaların sürdürülmesini sağlamakla görevlendirildi (1940). Totomeri, diketonların ve ketonik asitlerin yeni sentez metotları, organik mikroanaliz ve özitim konusunda (*prepergol* kelimesini ortaya attı) inceleme ve çalışmalar yaptı. AX_5 tipi bileşiklerin altıgen yapısını açıkladı; siyanojen ile benzerliğini göstererek fosfonitrilin PN ve ısıya dayanıklı polimerlerin başında gelen elastomerlerin temeli olan klorlu yüksek polimerlerin sentezlerini başardı. Şehirlerde havanın kirlenmesi ve halkın korunma çareleri üstüne özel bir dikkatle eğildi. (L)

MOUREY (Gabriel), fransız sanat yazarı (Mazargues 1865 - Neuilly-sur-Seine 1943). Şiirler ve oyunlar yazdı. Daha sonra edebî tenkit ve sanat tarihiyle ilgilendi. Başlıca eserleri: *La Vie et l'Art a Londres* (Londra'da Hayat ve Sanat) [1895]; *Les Arts de la Vie et le Regne de la Beaute* (Hayatın Sanatları ve Güzelliğin Saltanatı) [1899]; *Gainsborough* (1905); *A. Besnard* (1906); *D. C. Rossetti et Préraphaelites Anglais* (D. G. Rossetti ve Ön-raffaello'cu Ressamlar) [1910]; *La Peinture Anglaise du XVIIIe Siecle* (XVIII. yy. İngiliz Resmi) [1928]. (L)

MOURİRİA i. Tropikal Amerika'da yetişen ağaççık. (*Mouriria crassifolia, M. parvifolia ve M. pseudo-germinata*'nın odunundan yararlanılır. *Melastomaceae* familyasından.) [L]

MOURNE MOUNTAİNS, Kuzey İrlanda'da (Down idare bölümü) kütle, Dundrum koyu ile Newry halici arasında; Sileve Dorard'da 923 m. (L)

MOULİNS Ustası «İsa'nın Doğuşu ile Kardinal Jean Rolin'in Portresi» Autun müzesi

MOUSCRON, flamanca **Moeskroen,** Belçika'da (Hainaut) idare çevresi merkezi, Fransa sınırında, Tourcoing'ın karşısında; 36 700 nüf. Dokuma (pamuk, yün) sanayii.

— *Mouscron idare çevresi,* 72 000 nüf. (L)

MOUSSİNAC (Leon), fransız yazarı ve memuru (Migennes, Yonne 1890 - Paris 1964). Milletlerarası Eylem tiyatrosu sanat yönetmenliğini yaptı (1932). Sinema Araştırmaları Yüksek okulu müdürü oldu (1947-1949). Sinema ve sanat tenkitçisi olarak birçok eser yayımladı: *La Decoration Theâtrale* (Tiyatro Dekorasyonu) [1922]; *Le Meuble Français Moderne* (Çağdaş Fransız Mobilyası) [1925]; *Panoramique du Cinema* (Sinema Panoraması) [1929]; *Traite de la Mise en Scene* (Sahneye Koyuş Üstüne) [1951]. (L)

MOUSTİER (Clémens Edouard DE, — markisi), fransız diplomatı (Koblenz 1779 - Paris 1830). Frotté'nın yaveriydi, kralcı komplolara karıştı, Napolyon zamanında diplomasi mesleğine girdi (1800), Würtemberg büyükelçisi (1813) oldu, Bourbon'lara bağlandı. Madrid elçiliğine (1829) tayin edildi, Don Miguel'i desteklemekle suçlardı ve geri çağrıldı (1826). [L]

MOUSTİER (LE), Fransa'da *Peyzac-le-Moustier* komününde (Dordogne, Sarlat idare çevresi) yer, Vezere'in sağ kıyısında, Eyzies'nin kuzeydoğusunda. 1908'de Hauser adında isviçreli bir antika tüccarı burada *moustier adamı* denen bir insan fosili buldu; neandertal insanı türünden olan bu fosilin, kazı metotlarında bilimsel kurallara uyulmadığı ve sonradan biraraya getirilişindeki kusurlar yüzünden bilimsel değeri pek yoktur. Hauser, fosili Berlin Etnografya müzesine satmıştır. (L)

MOUSTİER (Lionel DE, — markisi), fransız siyaset adamı (Paris 1817-ay.y. 1869), Clement Edouard Moustier'nin oğlu. Berlin (1853), Viyana (1859) ve Türkiye'de (1861) elçi olarak bulundu. 1866-1868 arasında dışişleri bakanı oldu. Lüksenburg'un satın alınması ile ilgili müzakereleri yönetmekle görevlendirildi, fakat bir sonuç elde edemedi. (L)

Moustiers fayansları, 1856'ya kadar moustiers fayansları Rouen'a mal edilirdi. 1660'a doğru, öteden beri çömlek yapılan Moustiers'de, XVIII. yy. sonuna kadar moda olan ince fayans imaline başlandı. Clérissy ailesi Moustiers'deki fayans sanayiine uzun süre hâkim oldu. Ailenin başı Pierre Clérissy, 1679'dan itibaren bu şehirde fayansçılıkla uğraşıyordu. İlk rakip fabrika 1740'ta kurulan Olerys fabrikasıdır. Bellibaşlı fayans yapımcıları arasında Jean-Baptiste Fevrat, Fouque ve Pelloquin, Féraud ve Berbegier, süslemeciler arasında da Viry'ler, Joseph Bayol, Antoine Jauffret, Hyacinthe Roux, Jean-Baptiste Solomé ve Honoré Thion sayılabilir. (L)

MOUTABEA i. Sarılgan dallı, genellikle dikenli ağaççık; yaprakları almaşık, sert, parlak, çiçekleri küçük buketler halinde bileşiktir; meyvesi beş bölmeli, yuvarlak ve köşeli olur. (Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. Sütotugillerden.) [L]

MOUTARD (Théodore), fransız mühendisi (Soultz, Haut-Rhin 1827-Paris 1901). École des Mines ve École Polytecnique'te profesördü, maden ocakları genel müfettişliğine getirildi. Matematik işlemler, özellikle anlagmatik eğriler ve siklitlerden kurulu dikgen üçlü sistemler üstünde çalıştı. (L)

MOUTHE (LA), Fransa'da Eyzies-de-Tayac (Dordogne) komününde arkeolojik yer; burada Tarihöncesinden kalma gravürlerle süslü bir mağara vardır. 1894'te bulunan eserler, tarih öncesi bilginlerini bir paleolitik sanatının varlığına inandırdı. Birbirini takip eden birçok küçük odada resimli duvarlar görülür. Resimlerde çoğunlukla birbirine geçmiş ve aralarına geometrik işaretler serpiştirilmiş ilkel üslûpta boğa sürüleri, yabanî öküzler, mağaranın dibine doğru da birçok ren geyiği, at, mamut ve dağ tekesi temsil edilmiştir. (L)

MOUTİER, alm. **Münster,** İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Birse ırmağının vâdisinde; 7 500 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Saatçilik. Tahta işçiliği. (L)

MOUTON (Charles), fransız lavtacısı (1626 - 1699'a doğr.). Fransa'da lavtanın son temsilcilerindendir. XVII. yy. sonlarında Torino sarayında yaşadı; 1675-1678 arasında birkaç kere Paris'e gitti ve 1678'de orada yerleşti. *Pièces sur Diffèrents Modes* (Değişik Makamlarda Parçalar) [1716] adı altında dört ciltlik bir kitap yayımladı. Bunlardan yalnız ilk ikisi bilinir. İlk cildin başında lavta üstüne bilgiler yer alır. Her ciltte sekizer süitten meydana gelen yirmi dokuz parça vardır; süitler birer prelüd ile başlar. Her süit çoğunlukla belirli bir tonalitedir ve 4-11 parçadan kuruludur (*Prenses,* sarabanda; *Ayrılış,* kurant; *Hoşnut Âşık,* canarie). Fransız karakteri taşımakla beraber, Mouton'un eserlerinde italyan etkisi

MOURENX-LE-NEUF

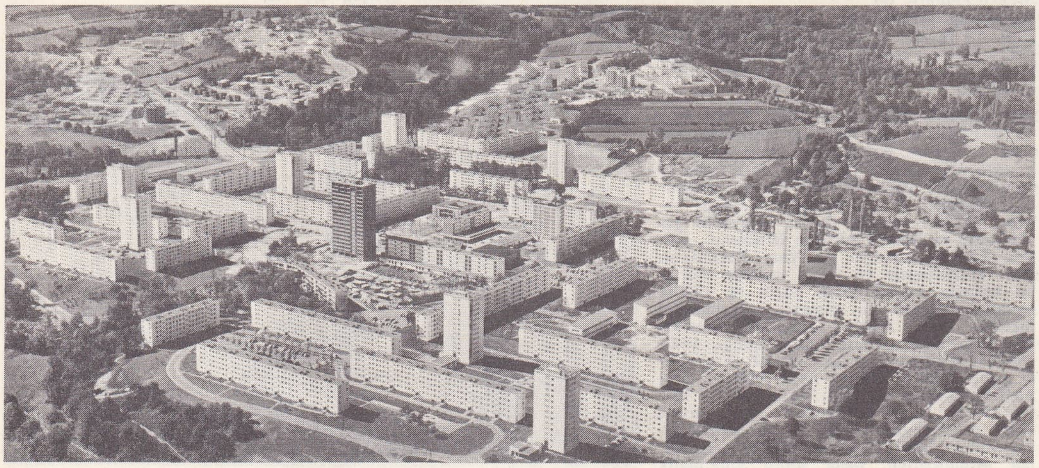

Foto. Giraudon, X, Silvestre, B.O.P., Claude Roux (LAROUSSE)

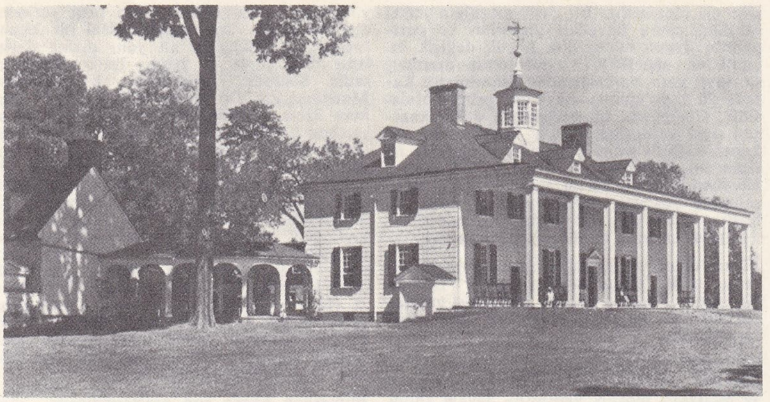

MOUNT VERNON'un doğu veya nehir cephesi

açıkça sezilir. Mouton, süit biçiminin kurucularındandır. (L)

MOUTON (Georges), **de Lobau** kontu, Fransa mareşali (Phalsbourg 1770 - Paris 1838). 1792'de gönüllü olarak orduya girdi, Cenova'da tugay kumandanı olarak yararlık gösterdi ve ağır yaralandı (1800). 1805'te generalliğe yükseldi, Napolyon'un yaveri oldu. Friedland seferinde (1807) ve Lobau adasında (1809) başarı kazandı. İmparator kendisine Lobau kontu payesini verdi. 1813'te bir kolorduya kumanda etti, Dresden'de esir düştü ve 1814'e kadar Macaristan'da gözaltına alındı. Waterloo'da yaralandı ve esir düştü. 1818'de tekrar Fransa'ya döndü ve liberal milletvekili oldu (1828-1830). Louis-Philippe kendisini Paris millî muhafız kumandanlığına tayin etti (1830), mareşalliğe yükselterek (1831), Fransa Yüksek meclisi üyesi yaptı (1833). [L]

MOUTON (Jean DE HOLLINGUE, — denir), fransz bestecisi (Haut-Wignes, Hollingue, Samer yakınları 1475'e doğr. - Saint-Quentin 1522). 1500'de Amiens katedralinin, 1501'de Grenoble kilisesinin çocuk korosunu yönetti. 1513'te Louis XII'nin kilisesinin Müzik kolu üyesi oldu; aynı görevi François I devrinde de sürdürdü. Beş missanın meydana gelen kitabının Petrucci yayınevi tarafından basılmış olması, kendisine Fransa dışında da ne derece önem verildiğini gösterir. On beş kadar missa, dört veya beş mezmur, iki magnificat, bir madrigal, on fransız şarkısı, latince yazılmış doksan beş kadar kilise veya tören motet'i besteledi. Mouton, polifonicilerin en önemlisi sayılır. Eserlerinde, özellikle kilise için bestelediği eselerde kıvraklık ve kontrapuntoyu işlemede büyük bir ustalık göze çarpar. İsa'nın doğuşu için yazdığı *Quaeeamus cum Pastoribus* adlı eseri dünyaca ün kazandı. Ölümünden elli yıl sonra Le Roy ve Ballard yayınevi tarafından basılan *Meslange Tant des Vieux Autheurs que des Modernes*'de (Eski ve Yeni Bestecilerden Derlemeler) 6 şarkısı yayımlandı. (L)

MOUTON-DUVERNET (Régis Barthélemy, — baronu), fransız generali (Le Puy en-Velay 1769 - Lyon 1816). 1811'de general oldu. İmparatorluk dönemi savaşlarına katıldı. Birinci Restorasyon döneminde Valence valisi oldu ve Napolyon'a bağlandı. Yüzgün sırasında milletvekili seçildi. Waterloo'dan sonra, Napoléon II'nin Roma kralı olarak tanınmasını istedi (23 haziran 1815). Montbrison'da saklandı. Mart 1816'da teslim oldu ve kurşuna dizildi. (L)

MOUVAUX, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Tourcoing'ın güneyinde; 11 140 nüf. XVII. yy.dan kalma barok üslûbunda kilise. Dokuma (yün) sanayii; tuhafiyecilik. Sepi yeri. Şekercilik. (L)

MOUY (Charles DE, - kontu), fransız tarihçisi ve diplomatı (Paris 1834-ay.y. 1922). İstanbul'da büyükelçilik sekreteri (1875), Berlin kongresinde (1878) birinci sekreter, İtalya'da büyükelçi (1886-1888) oldu. Başlıca eserleri: *lettres du Bosphore* (Boğaziçi Mektupları) [1887], *Lettres Athéniennes* (Atina Mektupları) [1887], *Ambassade du Duc de Créqui* (Créqui Dükünün Elçiliği) [1893]. (L)

MOUZİNHO DA SİLVEİRA (José Xavier). Bk. SİLVERİA (Mouzinho DA).

MOUZİNHO DE QUEVEDO (Vasco). Bk. QUEVEDO (Mouzinho DE).

MOVEİN i. (fr. *mauvéine*). Kim. Mor renkli boyarmaddeler grubu; 1856'da Perkin tarafından bulundu. Anilin'in yükseltgenmesiyle elde edilir ve safranin'in fenilli türevlerinden meydana gelir: *Kullanılan kimyasal boyarmaddelerin ilki olan moveinler, bugün sadece tarihî bir değer taşır.* (L)

MOVİLA, Moldavya boyar sülâlesi. Bu aileden birçok hospodar yetişti. Bunların ilki İEREMİA, 1595'ten 1606'ya kadar hüküm sürdü ve iki defa Mihail Viteazul'a (Yiğit) yenildi. Ailenin en dikkate değer üyesi, Kiev metropoliti Petru **Movila**'dır (1596-1647). Bk. MOGİLA. (L)

MOVİNGİ i. Gabon ve Kamerun'da yetişen büyük bir ağacın (*Distemonanthus benthamianus*) kerestesi; marangozlukta, dülgerlikte, araba yapımında, kaplama işlerinde kullanılır. (Erguvangillerden.) [L]

MOVİOLA i. (amerikanca *movie*, sinema ve lat. küçültme sonekinden). Sine. Filmi geri çevirme düzeni ve buzlu camdan küçük bir ekranı olan, bir filim ayrımının istenilen hızla incelenmesini sağlayan ve montaj yapmağa yarayan sesli bakımlık. (L)

MOVSES Khorene'li, ermeni tarihçisi (Khorene 407'ye doğr. - öl. 492). Patrik İsaakios'un kâtibi. Öğrenimini Urfa, Kudüs, İskenderiye, Atina, Roma ve İstanbul'da tamamladı (434). Memleketine döndü (442), piskopos oldu. Septanta İncili'nin ermenice tercümesinde çalıştı ve *Hayots Badmutyun* (Ermenilerin Tarihi) adlı bir eser yazdı. (L)

MOWBRAY, normandiya asıllı ve ilk adı *Morntbray* olan büyük bir ingiliz baron ailesi. Bu ailenin en tanınmış üyesi: THOMAS, **Nottingham** kontu ve **Norfolk** birinci dükü (1366'ya doğr. - Venedik 1339). Gloucester'in hışmına uğrayınca, 1397'de, kral Richard II'ye yardım ederek, onun bellibaşlı muhaliflerinden kurtulmasını sağladı. Hereford dükü ile yaptığı şiddetli bir tartışma üzerine sürgüne gönderildi ve bir süre sonra öldü. (L)

MOWİNCKEL (Johan Ludvig), norveçli siyaset adamı (Bergen 1870 - New York 1943). Bergen'de armatörlük yaptı. Storting milletvekili oldu (1906), dışişleri bakanlığına getirildi (1922). Başbakan oldu (1924-1926, 1928-1931 ve 1933-1935). Milletler cemiyeti delegeliğine (1933) seçildi; burada barışçı bir siyaset takip etti. Liberal parti başkanıydı. Sürgündeki hükûmetle birlikte Londra'ya gitmedi (1940), A.B.D.'de düşmandan kaçırılan norveç ticaret filosunu yönetmekle görevlendirildi. (L)

MOYA (Pedro DE), ispanyol ressamı (Granada 1610 - ay.y. 1666). Flandre'a yolculuk yaptı, sonra Londra'ya Van Dyck'in yanına gitti, daha sonra Granada'da yerleşti. Başlıca eserleri: *Meryemana'nın Bir Piskopos Azize Görünmesi* (katedralde); *Yusuf'un Hikâyesi* ile ilgili altı tablo (Prado'da). [L]

MOYEUVRE-GRANDE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Thionville-Ouest idare çevresi) kanton merkezi, Orne kıyısında; 15 146 nüf. Demir madenleri. Önemli metalürji sanayii: demir-çelik fabrikası; kazancılık. Kok fabrikası. (L)

MOYNİER (Gustave), isviçreli insansever (Cenevre 1826 - ay.y. 1910). Kızılhaç'ın kurulmasında payı oldu (1863) ve Milletlerarası komitenin başkanlığını yaptı. Devletler Hukuku enstitüsünü kurdu (1873). [L]

MOYOBAMBA, Kuzey Peru'da şehir, San Martin idare bölgesinin merkezi, And dağlarının doğu kenarında; 11 000 nüf. Ticaret merkezi. Bölgede üzüm bağları. (L)

MOYSE (Marcel), fransız flütçüsü (Saint-Amour 1889). Dünya çapında ün kazandı. Paris konservatuvarında ders verdi (1932). [L]

MOYSEYEV (İgor Aleksandroviç), sovyet bale dansçısı (? 1906). 1924-1939 Arasında Moskova'da Bolşoy tiyatrosunda oyuncu ve reisör olarak tanındı. Devlet Folklor topluluğunu yönetti (1937). Rus folklorunun başlıca danslarını sahneye uyguladı: *Çeteciler; Sovyet Halkları Dansları; İslav Halkları Dansları.* (M)

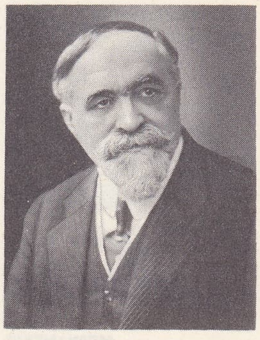

Charles MOUREU

MOYZES (Aleksander), slovak bestecisi (Klaştor pod Znievom 1906). Novak'ın öğrencisi, Bratislava konservatuvarında (1928-1948), sonra Bratislava Müzik akademesinde (1949) öğretmenlik yaptı. Başlıca eserleri: *Birinci Senfoni* (1927); *Senfonik Prelüd* (1927); *Divertimento*, op. 11; *Caz Stilinde Sonatlar* ve *Bir Fox Ritim Üstüne Etüt, op*, 14; bir senfonik kantat, op. 12 (1932); orkestra için *Janoşiks Burschen* ve dramatik bir prelüd olan *Nikola Suhaj* (bu son iki eser folklor temalarını yansıtır). [L]

MOYZES (Mikulaş), slovak bestecisi (Velka Slatina 1872 - Preşov 1944). Bir senfoni (1934), telli kuartet (1943) ve bir kentet yazdı. (L)

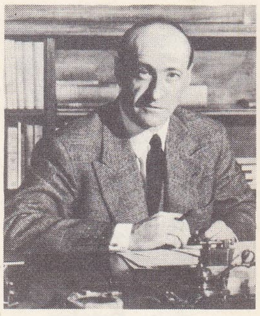

Henri MOUREU

MOZABİT'LER veya **MZABİT'LER,** Büyük Sahra'nın kuzeyinde Mzab bölgesinde yaşayan halk. Mozabit'ler, uzun zaman, göç yoluyle ek gelir kaynakları peşinde koştular: Cezayir şehirlerine yerleşerek ticaret hayatına atıldılar ve bazı konularda uzmanlaşarak gerçek bir tekel kurdular (bakkallık, kumaşçılık, kasaplık v.b.). Mozabit'ler, Sünnîlikten ayrılmış, ibadî tarikatını benimseyen berberîlerdir. Önce Tell, sonra da Ouargla bölgesinden kovuldular ve XI. yy.da bugün yaşamakta oldukları bölgeye yerleştiler. (L)

MOZAC, Fransa'da Puy-de-Dôme idare bölgesinde (Riom idare çevresi) komün, Limagne'da, Riom yakınında; 1 421 nüf. 681'e doğru kurulan benediktin manastırı. Fransız protestanları tarafından yakılıp yıkılan ve 1618'de laikleştirilen manastırdan bugüne yalnız ağaç kaplamalarla süslü bir yatakhane ve XV. yy.da kısmen yeniden inşa edilen kilisesi (XII. yy.) kalmıştır. XIII. yy. limousin minecilerinin şaheseri olan kutsal eşya mahfazası da bu kilisededir. (L)

Moustiers fayansı
XVII. yy. ibriği
Süsleme Sanatları
müzesi, Paris

MOZAİK i. (fr. *mosaïque*). G. santl. ve İnş. Çeşitli renklerde küçük mermer, taş, veya pişmiş toprak parçalarının çimentoda yan yana getirilmesiyle yapılan süs veya resim. (Bk. ANSİKL.) || Çimento içine konulan küçük mermer parçalarının her biri. || Sıf. [Duvar, taban, merdiven v.b. için] Küçük mermer parçacıklarının çimentoya karıştırılmasıyle yapılan: *Cadde üstünde bir heykel, mermer geniş merdivenler, büyük yunan sütunları, mozaik parke...* (F. R. Atay). || *Mimarî mozaik,* duvar mozaiği.

— Bahç. Çiçek ve yaprakların çeşitli şekiller meydana getirecek tarzda düzenlendiği bahçe bölümü.

— Bitki hast. Bitkilerde görülen birçok virüs hastalığının belirtisi. (Yapraklarda koyu yeşil bir zeminle, sarıya çalan açık yeşil bir zemin üst üste görülür.) || Bu hastalıklara verilen ad. (En tanınmış mozaik hastalıkları tütün, patates ve hıyar mozaikleridir.)

— Biyol. *Mozaik karakterler,* bir çaprazlanmada, birbirine baskın olmadan yan yana

MOWİNCKEL

MOZAC sütun başlığı «Azize Kadınlar»

bulunan karakterler. (Siyah bir kedi ile turuncu bir kedinin çaprazlamasından turuncu erkek kediler ve alaca dişi kediler [siyahla sarı mozaik halindedir] meydana gelir. Dişilerin bir kısmı, beyaz rengin de katılmasıyle üçlü alaca olabilir. Hayvanların postundaki yer yer değişik renkler mozaik karakterlerin belirtisidir.)

— Ciltç. Genellikle soğuk baskı bir çizgi veya ince altın yaldızla çevrili ve kabın renginden başka renkte bir deri parçasının, cilt üzerine uygulanması: *Mozaik, XVI. yy.dan bu yana ciltlerin süslenmesinde kullanılmıştır.*

— Embriyol. *Mozaik tipte gelişme.* Bk. ANSİKL.

— Farklar psikol. *Gille mozaik testi,* sözsüz zekâ testi. Bk. ANSİKL.

— Genet. Ana babadan geçen karakterlerin melezin vücudunda yer yer belirmesi. || *Mozaik organizma* (veya *doku*), genom bakımından birbirinden farklı bir veya birçok hücre topluluğundan oluşan organizma veya doku. Bk. ANSİKL.

— İşl. *Mozaik işleme. Esk.* Kumaş üzerinde değerli taşların mozaik biçiminde yan yana konulmasıyle yapılan işleme. || Bugün kanaviçe üzerine küçük renkli inciler takılarak yapılan işleme.

— Jinekoloji. Dölyatağı boynundaki, çevresi belirgin, ortası beyazımsı ve üzeri az çok düzgün eşkenar dörtgen biçiminde, kafes çizgili ve kırmızı, ince damarlı özel görünüm. Bk. ANSİKL.

— Masonluk. Mozaik bir döşeme üzerine çizilen ve «mason kardeşler» arasında bağlılığın simgesi olan şekil.

— Mutf. *Mozaik pasta,* tatlı bisküvi parçalarıyle yapılan kakaolu pasta.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— Televizyon. Üzerinde birbirinden yalıtılmış birçok fotoelektrik hücre bulunan elektrot: *Mozaik, ikonoskopun en önemli parçasıdır.*

— Topogr. Ortalama bir ölçeğe göre havadan alınan fotografların uygun bir şekilde yan yana getirilmesiyle elde edilen plan. (Mozaiğin metrik değeri yoktur, uzaklıkların ölçülmelerinde kullanılamaz. Fakat mozaik yardımıyle nitelik bakımından faydalı bilgiler elde edilebilir.)

— ANSİKL. G. santl. *Mozaik* protohistoria çağından itibaren gözükmeğe başlamıştır. Mezopotamya'da (IV. binyılın sonunda) bir uruk tapınağında (Varka), başları renkli kil çivilerin duvarlara yarı gömülmüş sütunlarda meydana getirdiği siyah, beyaz ve kırmızı geometrik desenler ilk mozaiklerdir. Yunan mozaiği M.Ö. IV. yy.dan itibaren ortaya çıkar (Olynthos kazıları). Bu, orta kısmı *emblema* denen resimle süslenmiş bir yer mozaiğidir. Renklerin çeşidi azdır ve desen, çağın resim ve seramiğini yansıtır. Helenistik çağda en ünlü mozaikler Delos'un evlerinde bulunanlardır. Mozaik Roma'da M. Ö. II. yy.dan itibaren iskenderiyeli sanatçılar tarafından yapılmıştır. M.Ö. I. yy.da italya'da çok kullanılmağa başlanan mozaik, Augustus'tan sonra Roma imparatorluğunda yaygın hale gelmiştir. Aynı zamanda mozaiğin niteliği de değişmiştir. Egzotik ve lüks bir sanattan, millî ve faydacı bir sanata dönüşmüştür. Roma cumhuriyetinin son yüzyılında doğan ve özellikle bahçelerdeki sunî mağaralarda yapılan duvar mozaiklerinden pek az kalıntı ele geçmiştir. Yer mozaikleri, duvar mozaiklerinden daha çok yaygındı. Önceleri *opus signinum* adı verilen ve kireç ile dövülmüş tuğladan meydana gelen harç içine serpiştirilmiş çakıl veya mermer yahut taş parçaları kullanıldı. Bu mozaiklerde desenin temel unsurunu düz çizgiler meydana getiriyordu. Sonraları bütün yüzler küp biçiminde yontulmuş mermerle kaplanmağa başlandı. Renkler başlangıçta basitti: beyaz zemin üzerindeki siyah renge, kırmızı, yeşil ve sarı da eklendi. Geometrik şekillerden sonra, eşyaların, hayvanların ve insanların resimleri yapılmağa başlandı.

Mısır kaynaklı *opus vermiculatum,* önceleri yalnız mücevher ve kakmalarda uygulandı. Bunların en eskileri İtalya'da Augustus devrine ait olanlardır. Bu çeşit mozaiğin temel özelliği, çevre kavisleri çizebilen ve perspektife uygun düşen çok küçük değişik biçimli ve genellikle yuvarlatılmış mermer, sır veya cam parçalarından (santimetre karede 20 taşa kadar) meydana gelmiş olmasıdır. Geometrik bir çerçeveyle değer kazanan *emblemata*'lar sehpa tablolarıyle rekabet edebiliyordu: Pompeii'de *İskender ile Dara'nın Savaşı, Yedi Bilge* ve Samos'lu Diaskerides'in imzasını taşıyan bir güldürü sahnesi. Taşrada mozaik yapımı yaygınlaşmıştı: Afrika'da, Galya'da, Germania'da, Suriye'de mozaik okulları gelişmekteydi.

Bizans'ta duvar mozaiği, mermer kaplamaların tabiî tamamlayıcısı oldu. Düzgün bir zemin üzerine parlak renklerle yapılan şekiller ve sahneler, kabartma görüntüsü vermekteydi.

Ortaçağda mozaik yerine taş kaplama ve döşeme tercih edilmekle beraber, Venedik ve Sicilyada mozaik yapımına devam edildi. Andrea Taffi, San Marco bazilikasının dekorasyonunda kendini göstermiş ve papa, San-Pietro'nun kubbelerinin kaplanması için Andrea Taffi okuluna mensup sanatçıları Roma'ya çağırmıştır. Rönesans mozaikçileri, resimlerin kopyasını yapmakla yetinmişlerdir. Bazıları da, Ghiriandoio gibi ressamdır. Sonraları mozaik sanatında gerileme devri başlar. Bununla beraber XX. yy.ın başında mozaik sanatı kısa bir süre için bir yenilenme çağına girmiştir. Anatole de Baudot'nun Montmartre'deki Saint-Jean-L'Evangéliste kilisesinde yaptığı gibi, yenilik taraftarı mimarlar, betonun katı görünüşünü mozaik yardımıyle yumuşatmışlardır.

Türkiye'deki mozaikler, Roma ve Bizans dönemlerinden kalmadır. Roma döneminden kalma mozaikler, daha çok, Antakya yöresindedir. Bunların ele geçenleri Antakya* müzesinde toplandı. Bunun dışında, Güney Anadolu ve Ege bölgelerinde zaman zaman roma dönemi mozaikleri ele geçirildi. Roma mozaikleri, renkli taşlardan yapılır, insan ve hayvan figürlerini konu edinen bu mozaiklerde üslûp daha tabiî ve süsten uzaktır. Bizans mozaiklerinin en güzel örnekleri İstanbul'da Ayasofya*, Kariye ve Fethiye* camilerindedir. Ancak bu büyük anıtlardaki mozaikler, anıtların ilk yapıldığı çağın mozaikleri değildir. Bunlar Justinianus döneminden kalan nartekslerdeki kemerler üzerinde ve pencere çevrelerindeki geometrik süslerdir. Bunlardan insan figürlü olanların en eskisi IX. yy.dan kalmadır. Türklerin İstanbul'u almasından sonra cami haline getirilen bu kiliselerdeki mozaiklerin üzerleri alçı ve boya resimlerle kapatıldı. Cumhuriyet döneminde müzeye çevrilen kiliselerin duvarlarındaki alçı ve boyalı şekiller silindi. İlk defa 1932'de amerikalı bizantologlardan Vitemor'un başkanlığında Ayasofya'da yapılan çalışmalarla İmparator kapısının üzerindeki mozaikler ortaya çıkarıldı. Bunlarda, geometrik şekillerle süslü bir kemerin altında ve orta yerinde İsa, bir taht üzerinde oturur ken görülür. Sol elinde bir kitap vardır. Bu kitabın üzerinde «Barış ve düzen içinde olunuz; ben dünyanın aydınlığıyım» anlamında gelen sözler yazılıdır. İsa, sağ eliyle ayakları ucuna kapanarak kendisine yakaran bir imparatoru takdis etmektedir. Bu imparatorun Leon VI veya Basileios II olduğu sanılır. İsa'nın iki yanında çemberler içinde ve rozet biçiminde iki figür daha vardır. Bunlardan sağdaki Meryem, soldaki Cebrail'dir. Daha sonra, bugün müzenin giriş kapısı üzerinde görülen mozaikler ortaya çıkarıldı. Dalan veya iç narteks olarak adlandırılan bu geçitte ve kapının üzerinde yine altın yaldızlı bir fon üzerinde de, ortada, bir tahta oturmuş, kucağında çocuk İsa'yı tutan Meryem görülür. Meryem'in solunda kendisine, kurduğu şehrin küçük bir maketini sunan imparator Constantinus durur. Mihrap yanında Meryem'in, kucağında çocuğu İsa ile birlikte, büyük bir portresi vardır. Meryem'in solunda ve sağında kanatlı melekler görülür. Fakat bu figürlerin büyük bir kısmı zamanla döküldü. Bu mozaik panonun IX. yy.dan kaldığı ileri sürülür. Yukarı kat güney galerisinin sonunda ve doğuya bakan duvarı üzerindeki mozaiklerden birinci panoda İsa, yine altın varaklı bir fonun orta yerindedir; sol elinde üzeri haçlı kutsal bir kitabı tutmaktadır. Kitabın alt yanı dizine dayalıdır. Sağ eliyle de takdis işareti yapmaktadır. Sağında imparator Konstantinos Monamakhos IX (1042-1055) İsa'ya sunmak üzere getirdiği bir keseyi tutar. İmparatorun üzerinde süslü bir elbise vardır. Solunda masum tavrı ile imparatoriçe Zoe durur. Elinde tomar biçimine getirilmiş bir belge vardır. Zoeinin belinden aşağısının mozaikleri dökülmüştür. Bu panonun sağında başka bir pano yer alır. Burada aynı biçimdeki bir fonun orta yerinde kucağında çocuk İsa ile birlikte ve ayakta Meryem vardır. Meryem'in sağında elinde bir dolu keseyle imparator İoannes Komnenos II (1118 - 1143) durur. Solunda ise imparatoriçe Eirene, Meryem'e sunmak üzere üstü kurdelelerle fiyonklu bir tomarı tutar. Burada da figürlerin diz kapaklarından aşağısı kendiliğinden dökülmüştür.

Bunlardan başka son araştırmalarda yine güney galerisinin batıya bakan duvarı üzerinde mozaik sanatının en güzel örneklerinden birisi daha bulundu. Burada da yine altın varaklı mozaiklerden parlak ve aydınlık bir fon elde edilmiştir. Bu fonun sol tarafında lâcivert başlıklı bir elbise içinde Meryem görülür. Sağ yanda yüzü Meryem'e dönük, uzun saç ve sakallarıyle ve her halinden acı çektiği anlaşılan Aziz Yuhanna durur. Üzerinde, koyu yeşil tonlarında, bol kıvrımlı sade bir elbise vardır. Bu panonun da büyük bir bölümünün mozaikleri dökülmüştür. XII. yy.da yapıldığı anlaşılan bu mozaik panodan başka kuzey galeride ve diğer bazı yerlerde azizlerin ve kralların figürleri bulundu.

Dünyanın en ünlü mozaik örneklerinden bazıları da Edirnekapı yakınlarındaki Kariye camii adıyle anılan müzededir. Bunlardan birisi dış nartekste, tonoz kubbenin bittiği yerde, yarım çember biçimindeki duvarın üzerindedir. Çevresi geometrik şekillerle süslenen bu alanın, gökyüzünü temsil eden üst bölümü, altın varaklı mozaiklerle kaplıdır. Orta bölüme mimarî şekiller ve insan figürleri yerleştirilmiştir. Alt bölüm koyu yeşil renkteki mozaiklerle yeri temsil eder. Soldaki bölüm, muhafızın önünde bir taht üzerine oturan Quirenius'un da hazır bulunduğu bir sırada yapılan vergi yazma işlemini gösterir. Quirenius kırmızı pelerinli koyu mavi bir elbise giymiş durumdadır. Karşısına gelen yerde, ayakta boynu bükük duran Meryem'in üzerinde de koyu mavi, bol kıvrımlı bir elbise vardır. Öteki figürlerin giyimleri de sadedir. Yine dış narteksteki yarım kubbelerden birisinin üzerinde görülen, Filistin'deki bir dağın eteğinde kurulan Nasıra şehrinin mimarîsi, mozaik sanatının en olgun eserlerinden sayılabilir. Gökyüzü altın varaklı mozaikle kaplanan bu panoda daha çok pastel renkler hâkimdir. Mavinin ve kırmızının tonları (tek canlı yaratığın görülmediği) bu panoya tuhaf bir hava verir.

Dış narteks üzerinde ilgi çekici panolardan biri de bir din kurbanı veya bir aziz panosudur. Dikdörtgen bir alan üzerine yapılan bu mozaiğin çevresini geometrik bir şerit dolanır. Azizin bastığı yer koyu mavi, onun üstü aynı ölçüde ve tonda koyu yeşil, bunların üstünde kalan dörtte üç alanındaki yüzey ise altın varaklı mozaiklerle kaplıdır. Sağ elinde ince bir haç tutan bu Azizin giyimi çok zengin ve süslüdür. Düzenli kıvırcık saçlarının üstünde bir hale vardır. Dış narteksin en dengeli panolarından birisi de Meryem'in Beytullahm'a (Bethlehem) yaptığı yolculuğu anlatanıdır. Orta yerdeki dağın eteğinden geçen üç kişilik kafilenin ortasında ve eşek üzerinde gösterilen Meryem, yine koyu mavi başlıklı ve elbiseli olarak işlenmiştir. Yolcuların geçtikleri yol, koyu yeşil, gökyüzünü temsil eden fon altın varaklı mozaiktendir. İç nartekste bir pandantif içerisine sığdırılan tavus kuşu, ilgi çekici bir resim niteliği taşır. Burada mozaik sanatçısının mavinin çeşitli tonlarını şaşırtıcı bir ustalıkla kullandığı görülür.

Kariye müzesindeki bütün mozaiklerin XIV. yy.dan kaldığı söylenir. Antakya ve İznik'teki değişik mabetlerde bulunan mozaiklerde ayrı bir sanat ve üslûp özelliği görü-

Foto. Norveç büyükelçiliği (LAROUSSE)

bizans (V. yy.), «İyi Çoban», Galla Placidia mozalesi, Ravenna

MOZAİK

Foto. Scala, Atlas-Photo (LAROUSSE)

roma, «Beç Tavukları», Terme müzesi, Roma

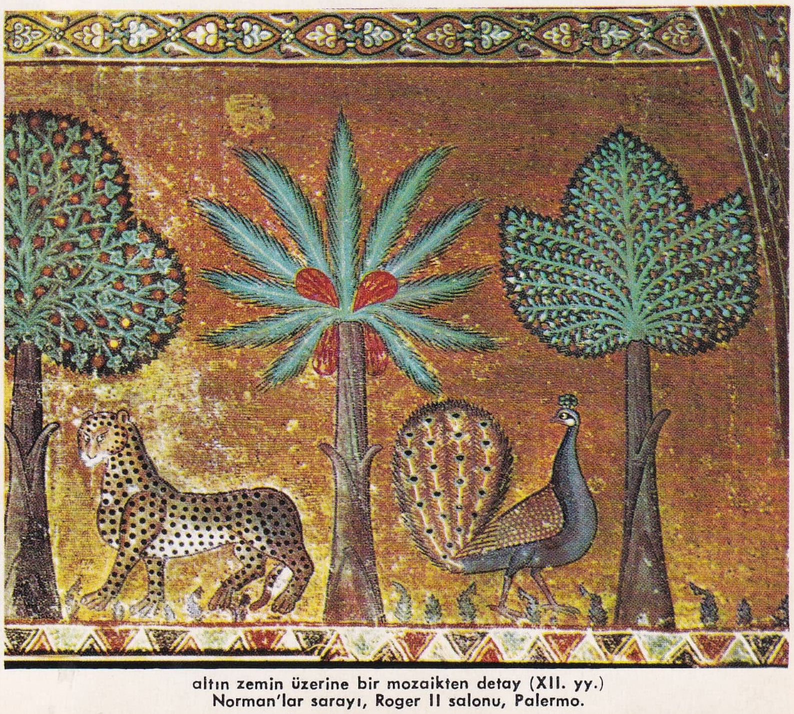

altın zemin üzerine bir mozaikten detay (XII. yy.)
Norman'lar sarayı, Roger II salonu, Palermo.

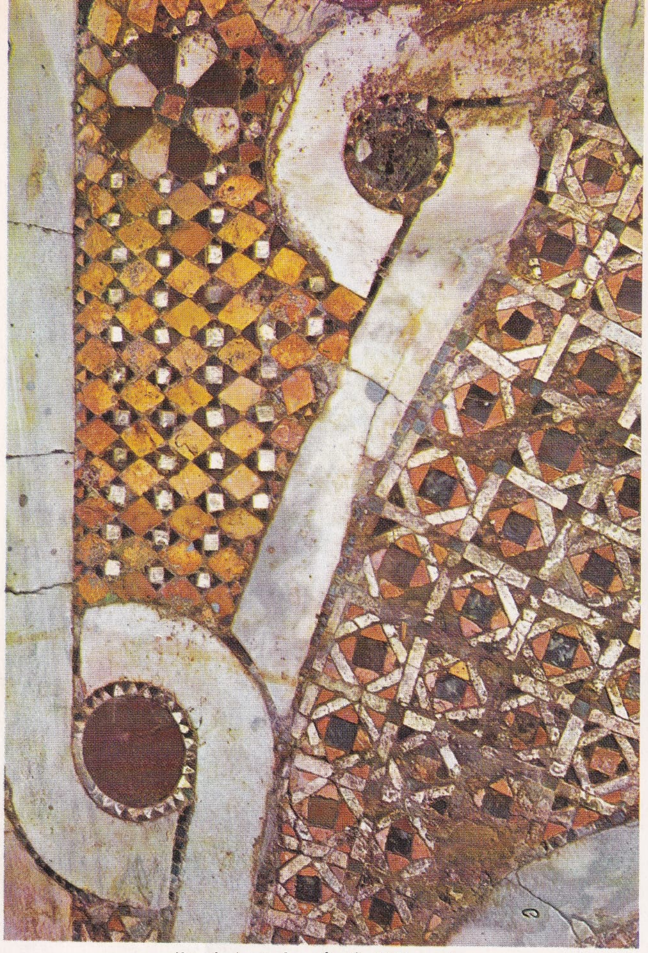

Küçük Ayasofya (İznik, VIII. yy.)

Üç Güzeller mozaiki (Narlıkuyu-Mersin, Geç Roma devri)

Ayasofya müzesinden mozaik (532-537)

Okheanos-Tethys mozaik'inden detay (M.S. II.-III. yy.)

Foto. N. Erkılıç, H. Gürsel (MEYDAN)

mozaik: İsa, Fethiye camii (XIV. yy.)

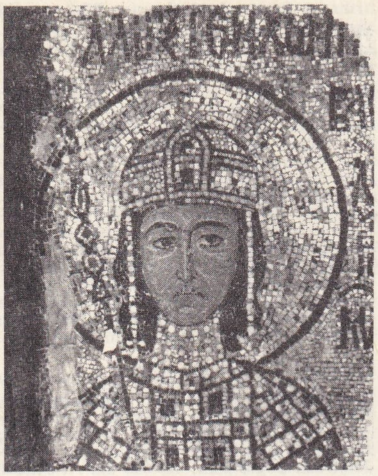

mozaik: Aleksios Komnenos, (VI. yy.), Ayasofya müzesi, İst.

mozaik
Koimesis kilisesi
(VI. - VII. yy.)
İznik

lür. «İkona düşmanı» adıyle tarihe geçen birtakım bağnaz kişiler, VII. ve IX. yy.a kadar yapılan figürlü mozaiklerin çoğunu kazıdılar. Bugüne kalabilenler daha sonraki dönemlerde yapılan figürlü mozaiklerdir. Sultanahmet camiinin güneyinde, bugün *Mozaik müzesi* adı verilen yerde görülen ve başta geyik olmak üzere değişik hayvan figürlerini işleyen mozaikler de bu dönemden kalmadır. Sağlam bir zemin üzerine renkli taşlarla yapılan bu mozaiklerin zamanla bazı yerleri söküldü.

— Embriyol. *Mozaik tipte gelişme.* Önoluş nazariyesinde, yumurta, belli görevleri olan bölgelerin bir mozaiği sayılır; yumurta, tohumdaki belli noktalara tekabül eden alanların bir toplamıdır. Fransız Chabry, bir tulumlu hayvan yumurtasının mozaik tipte gelişme gösterdiğini ispatladı (1887). Eğer bölütlenmenin ikinci evresinde blastomerlerden biri tahrip edilirse, diğeri gelişmeğe devam eder ve bir yarım-embriyon verir. Demek ki her blastomerin görevi bölütlenmenin başlangıcında bellidir. Buna benzer yumurtalar mozaik tiptedir, çünkü bunlarda bir kısım hücre gruplarının görevi önceki devrelerden itibaren bellidir. Fakat çoğu zaman mozaik tipteki gelişme, ayarlama olaylarıyle tamamlanır; böylece önoluş ve sıralıoluş yan yana görülür. Bu gibi durumlarda, eğer ikinci evrede blastomerlerden biri tahrip edilmişse, boyca küçük fakat bünyece tam bir embriyon elde edilir.

— Farklar psikol. *Gile mozaik testinde,* 4, 9 veya 16 küp kullanılarak birtakım modelleri yeniden meydana getirmek söz konusudur. (Küplerin sınırları modeller üzerinde işaret edilmemiş olduğu için, bu test, deneğin mekândaki yapılandırma yatkınlığını ortaya çıkarır. Bu yatkınlık ise, bir yandan, genel zekâ ile, öte yandan da, *plastiklik faktörü* ile kuvvetli bir istatistik bağlantı gösterir. Böylece, elinde aynı unsurlar olduğu halde, bildiği yapılardan sıyrılarak diğer bir yapı tasarlayabilmede ne ölçüde yatkınlığı olduğu da ortaya çıkar. Hiç bir sözlü bilgiyi gerektirmeyen bu test, Termann-Merrill gibi testlerden alınan sonuçların, okul öğretimine ne ölçüde dayandığını tespit etmek konusunda yararlıdır. Ayrıca sözlü bir ketvurmaya uğramış çocukların muayene edilmesinde de kullanılır.)

— Genet. Genetikte farklı karyotipte olan hücrelerden oluşma organizmalara mozaik denir. İnsanlarda, özellikle cinsiyet kromozomlarında olmak üzere, pek çok mozaik kromozom durumu görülür. Meselâ, 46, XX/45, X'li mozaik kromozomlu bir kimse, biri normal, diğeri turner tipinde olmak üzere iki çeşit hücre topluluğundan oluşmuştur. (Bk. ABERASYON.) Böyle bir kimsede, asıl Turner belirtisi olan 45,X'ten daha hafif olmakla beraber gene de bir Turner belirtisi vardır.

Daha başka mozaik kromozomluluk örnekleri: 47, XXY/46,XY (Klinefelter belirtisinin bir çeşidi), 46,XY/45,X (yalancı erdişilik durumu). Gerçek erdişilik, 46,XX/46,XY

mozaik: Meryem ve İsa (XIV. yy.), Kariye camii müzesi, İst.

mozaik
Konstantinos IX Monomakhos
(VI. yy.)
Ayasofya müzesi, İst.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

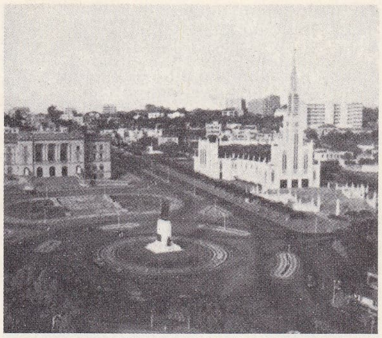

MOZAMBİK
Lourenço Marques'in ana meydanı; sağda, katolik katedrali

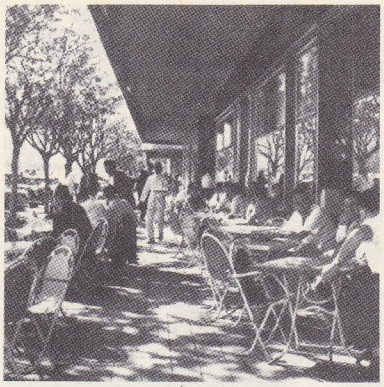

MOZAMBİK
Lourenço Marques'te bir kahve

şeklinde bir mozaiğin sonucu olmak gerekir. Gerçekten de ilkel gonadın erbezi tipine doğru evrimi, erkekleştirici genlere (Y kromozomları) bağlıdır; yumurtalıkların gelişimi ise tam tersine kadınlaştırıcı genlere (X kromozomları) bağlıdır, ama böylesi, insan soyunda pek seyrek görülür. Bu mozaik kromozomluluk meyoz bölünme sırasında değil de, döllenmiş yumurtanın (yani zigot) ilk bölünmesi veya ilk bölünmelerinden biri sırasında meydana gelir. Meselâ, 46, XX'lik bir zigot, yavru hücrelerden birinde bir, X kromozomun kaybıyla, 46, XX/45,X şeklinde veyahut bir kromozomun yanlış birleşip de ayrılmaması sonucu olarak 45,-X/47, XXX şeklinde mozaik bir durum meydana gelir.

46,XX/46,XY şeklinde çok özgül bir mozaik kromozom durumu, bir yumurtanın iki spermatozoit tarafından birden döllenmesiyle ortaya çıkar. Bir tek gende meydana gelen bir değişinim sonucu olarak iki değişik tipte hücre topluluğunun oluşması şeklinde, mozaik kromozomluluk durumları da mümkündür. Genel olarak birbirinden farklı iki hücre topluluğuna hücre «klon»ları denir.

— Jinekol. Dölyatağı boynunun mozaik görünümü, kolposkopi ile gözlenebilir. Fakat kolkospoki epitelyum tabakasının tipik karakteri hakkında tam bilgi vermez, fakat genel olarak epitelyumun koryon'a veya bezlere doğru derinlemesine tomurcuklandığını gösterir; bu durumda *a priori* olarak habis bir gelişme ihtimali göz önüne alınarak, burada biyopsi yapmak gerekir.

— Teknol. Mozaik direkt metotla veya karton metoduyle yapılır. Kullanılan malzeme her renkten küçük küpler şeklinde hazırlanmış mermer, taş, pişmiş toprak, cam ve sırlı topraktır. Bu malzemeler modele göre yapı üzerine uygulanır.

● *Direkt metot.* Mozaikçi, duvarı veya işlenecek yüzeyi derin olmayacak şekilde kazır ve kazınan yeri ince bir alçı tabakasıyle sıvar. Alçı tabakası üzerine deseni çizer ve modeldeki renklere boyar. Sonra alçı tabakasını parça parça keser ve kaldırdığı her alçı küpünün yerine aynı renkte mermer, pişmiş toprak veya camdan yapılmış bir küp koyar. Bu küpler birbirlerine ve uygulandıkları yüzeye kireçli çimento şerbeti veya yağlı macunla tutturulur.

● *Karton metodu.* Desen kartona çizilir ve küpler karton üzerine yapıştırılır. Küplerin serbest yüzleri süslenecek duvara sürülmüş olan yağlı macun veya çimentoya bastırılır ve karton kaldırılır. (→ Bibliyo.) [L]

MOZAMBİK
Lourenço Marques'te ihracat için fıstık hazırlayan kadın işçiler

MOZAİKÇİ i. (*mozaik*'ten *mozaik-çi*). Mozaik yapan veya satan kimse. || Yapıların mozaik işlerini yapan kimse. (M)

Mozaik müzesi, İstanbul'da, Sultanahmet camiinin doğusunda, arasta kemerlerinin bulunduğu alanda müze. Mozaikler, 1935-1938 yılları arasında Bakster tarafından bizans imparatorlarının Büyük saray'ında yapılan kazıda çıkarıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında üzerleri kumla örtülerek korundu. 1952-1954 Yılları arasında, Rice'in başkanlığındaki bir heyet, öteki mozaikleri de ortaya çıkardıktan sonra burası müze haline getirildi. Mozaikler, beyaz zemin üzerine av ve oyun sahneleri, ehlî ve mitolojik hayvanlarla süslüdür. Bunlar, Büyük saray'ın bölümlerinden olan köşeli büyük bir avluyu çevreleyen portiklerin zeminini kaplıyordu. (M)

MOZAK i. *Halk dili.* Domuz yavrusu. (M)

MOZAMBİK, portekizce, **Moçambique,** esk. **Portekiz Doğu Afrikası,** Hint okyanusu kıyısında Portekiz'in denizaşırı ili; Tanzanya'nın güneyinde, Malavi'nin ve Rodezya'nın doğusunda; 783 000 km²; 7 040 000 nüf. Merkezi *Lourenço Marques* (183 800 nüf.)

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Mozambik'in büyük kısmı geniş bir kıyı ovasıdır; batıya doğru yükselen bu ova, üzerinde birbirinden ayrı kütlelerin (Namuli dağı, 2 453 m) yükseldiği düzensiz (300-11 000 m yüksl.) bir yayla halini alır. Batı bölgelere, yüksek yaylaların kenarı olan yamaçlar hâkimdir. Ülke, büyük ırmakların (Limpopo, Sabi, Zambezi, Lurio, Rovuma) kıyıları dışında, yüksek otlardan meydana gelen bir savana ile örtülüdür; ırmakların çığırı boyunca galeri-orman şeritleri uzanır. Kenarları mangrovlarla örtülü olan kıyı bölgeleri, bataklıktır, sağlığa elverişli değildir ve pek az değerlendirilmiştir. İklimin başlıca özelliği yağışların iç kısma doğru azalması ve sıcaklığın güneye doğru düşmesidir.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* İlk portekiz tesisleri XVI. yy. başında kuruldu ve XIX. yy.a kadar birer köle ticareti merkezi olarak kaldı. 1888-1942 Arasında orta kısımdaki iller (Manica ve Sofala) Beira limanını kontrol eden *Mozambik şirketi* tarafından işletildi. Ülkenin kuzeyi de 1893-1929 arası *Niassa şirketi* tarafından yönetildi.

Halk, çeşitli bantu topluluklarından meydana gelir. Avrupalılar ancak 49 000 kişidir; ülkede ayrıca 15 000 kadar da hintli yaşar. Her yıl 100 000'e yakın afrikalı, Rodezya ve Witwatersrand maden ocaklarında çalışmak üzere kontrat yaparak göçer. Besin tarımı özellikle mısır ve bakla (çoğunlukla kuzeyde ve merkezde), manyoka ve pirinç (kıyı bölgelerinde) üretimine dayanır. Hayvancılık (sığır) özellikle güneyde önemlidir. İhracat tarımı çeşitlidir: pamuk ülkenin hemen her yerinde, fakat özellikle Zambezi ve Niassa'da, gerek yerliler, gerek büyük şirketler tarafından üretilir. Hindistancevizi ağaçları (hindistancevizi içi) kıyı ve ırmaklar boyunca uzanır; fakat yerlilerin üretiminin yanı sıra Zambezi ve Quelimane'da büyük işletmeler kurulmuştur.

«Cajou» cevizi de hem yerliler hem de büyük işletmeler tarafından yetiştirilir. Buna karşılık sisal tarımı özellikle avrupalıların elindedir ve Niassa ilinde toplanır.

Büyük şirketler tarafından üretilen şekerkamışı, çay (Quelimane bölgesi) ve tütün, ihracatta çok önemli rol oynar. Mozambik'teki büyük maden yatakları pek az işletilmektedir: Tete yakınında biraz boksit de çıkarılan Muatize kömür madenleri, demir, bakır ve altın yatakları bakımından zengin olan ve petrol de bulunduğu sanılan ülkenin hemen hemen tek üretimidir. Tarım ürünlerinin işlenmesiyle sınırlı olan sanayi, Lourenço Marques ve Beria'da toplanmıştır (yağ, şeker, un fabrikaları; çay ve tütün işlenmesi; çeltik fabrikaları). 2 800 km'lik demiryolu şebekesinin bazı hatları iç kısma uzanır: Mozambik-Porto Arroio, Quelimane-Mokuba, Beira-Tete (Mutarara'dan ayrılan bir kolu Malavi'ye uzanır) hatları; Lourenço Marques'ten Transvaal şebekesine ve Güney Rodezya'ya uzanan hatlar. Son üç hat sayesinde Rodezya ile Transvaal'ın deniz kapıları olan Beira ve Lourenço Marques, Mozambik'in başlıca limanları ve şehirleridir.

Tarih

İlk olarak Fenikelilerin Afrika çevresindeki seferleri sırasında Nekao II'nin (609-594) ayak bastığı sanılan Mozambik kıyıları halkı, arap ve iranlı tüccarlar aracılığıyle Hindistan ve Asya ile ticarî ilişkiler kurmuştu (X. yy.); Zimbabve'deki iran çinileri (XIII.-XV. yy.), çin porselenleri ve arap camları (XIII.-XIV. yy.) kalıntıları bu ilişkileri ortaya koyar. Bu yüzden Portekizlilerin (Covilha [1489], Vasco de Gama [1498]) ayak bastığı sırada Mozambik, zengin bir ülkeydi. 1505'te Pero de Anaia tarafından tahkim edilen Sofala'ya ve Mozambik şehrine yerleşen (1506), sonra Zambezi ırmağı boyunca Tete'ye kadar çıkan (1632) Portekizliler, ülkeye hâkim olarak altın ticaretini ele geçirdiler; fakat toprakları değerlendirmeyi ihmal ederek, Monomotapa krallığına XVII. yy.a kadar dokunmadılar. Hollandalıları (1608) ve Maskat imamının Araplarını (1692) püskürtmeyi başararak o tarihten sonra ülkenin tartışmasız efendileri oldular. 1752'de Portekiz Hindistanı sömürgesini ayırarak muhtar bir yöneticiye verdiler. XVII. yy. ortasından 1878'e kadar sömürge Amerika'ya satılan kölelerin ticaret merkezi oldu. Bununla birlikte, Serpa Pinto'nun keşif seferlerinden (1877-1879) sonra Portekizliler, Angola ile Mozambik'i (1875'te Delagoa koyu bölgesinin katılmasıyle büyümüştü) tek bir imparatorluk halinde birleştirmeyi tasarladılar; bu tasarı Cecil Rhodes'un «Chartered»inin (British South Afrios company) muhalefetiyle karşılaştı; sonunda 1889 ve 1890 Antlaşmalarıyle, alman sömürgeleriyle olan sınırlar, 1891 ve 1893 Antlaşmalarıyle de ingiliz sömürgeleriyle sınırlar tespit edildi. Bu araziler sonradan ingiliz-alman siyasî menfaatlarının birleşmesi sonucunda tehlikeye düştü: iki ülke, Lizbon hükûmetinin malî sıkıntılarını bahane ederek Güney Mozambik'in İngiltere'ye geri verilmesini öngeren Portekiz İmparatorluğunun bölüşülmesi ilkelerini hazırladı (30 Ağustos 1890 uzlaşması ve 20 Ekim 1913 antlaşmaları). Portekizliler, Manica, Sofala ve Beira'nın yönetimini Mozambik şirketine (1891-1924), Niassa eyaletinin yönetimini de Niassa şirketine (1893-1929) verdiler; 1929'da alman sömürgelerinden alınan Kionga üçgenini ilhak ettiler. 1907'de sömürgenin merkezi olan Lourenço Marques yüksek komiserinin yanı sıra, 1942'de memurlardan ve seçilen üyelerden meydana gelen bir hükûmet meclisi kurdular. Mozambik 1951'de bir portekiz denizaşırı ili haline getirildi. Mozambik'te hukukî bakımdan ırk ayrımı güdülmez ama aslında Afrikalıların aşağı durumda olması birçok gösteriye ve milliyetçi hareketlerin gelişmesine yol açtı; milliyetçiler, komşu ülkeler, özellikle Tanzanya tarafından desteklendiler. Ülkede başlıca iki siyasî topluluk vardır: 1962'de kurulan ve E. Mondlane tarafından yönetilen *Frente de Libertaçao de*

Foto. Encyclopedia Americana

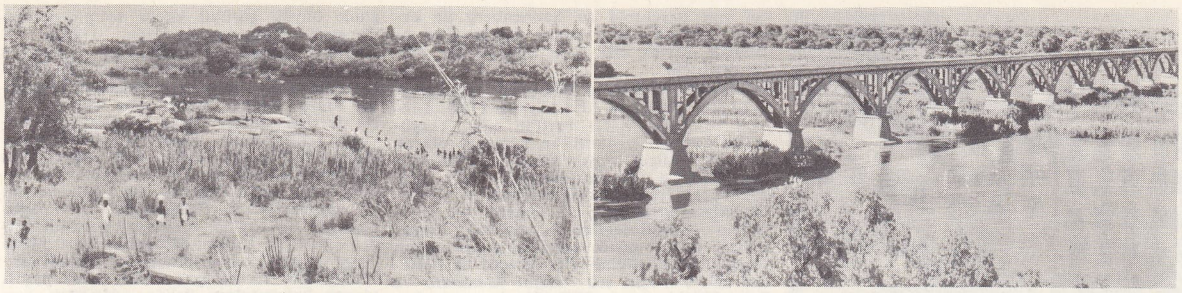

solda, Mokuba yakınında Rio Licungo; sağda, Rio Inconati üzerinde köprü

Moçambique (Mozambik Kurtuluş cephesi), H. Guambe'nin yönettiği *Comite Revolucianarie de Moçambique* (Mozambik Devrim komitesi). Mozambik Kurtuluş cephesi 1964 eylülünde silâhlı mücadeleyi başlattı. Portekizlilerin tepkisi sert oldu; aralık 1964 - mayıs 1965 arası polis 2 000 kişiyi tutukladı. Milliyetçi harekete son vermek isteyen Portekiz, 1961 ağustosunda bütün Afrikalıları portekiz vatandaşı olarak tanıdı.

Kuzey eyaletlerinden Nysa ve Cabo Delgado'da, gerillalarla çatışmalar 1967'de de devam etti. 1966'da ülkedeki portekiz kuvvetlerinin sayısı 52 000'i buldu (45 000 avrupalı ve 7 000 afrikalı). FRELİMO (Frente de Libertaçao de Moçambique [Mozambik Kurtuluş cephesi]) önderlerinden Jaime R. Segauke ve Philippe Magaia 1966 temmuzunda öldürüldü. Malavi cumhurbaşkanı Banda, 1968 eylülünde yaptığı bir konuşmada, Mozambik topraklarının bir kısmı üstünde hak iddia etti. FRELİMO'nun başkanı Eduardo Mondlane, Dârüsselam (Tanzaniya) şehrindeki bir evde, saatli bir bomba ile 3 şubat 1969'da öldürüldü ve Tanzaniya cumhurbaşkanı Nyerere'nin emriyle «ülkesinin bağımsızlığı için ölen bir kahraman» olarak gömdürüldü. FRELİMO'nun yürütücü komitesi 19 şubatta başkanlığa hıristiyan rahip Uria Simango'yu getirdi.

Portekiz kuvvetleri, 1968'in ortalarından sonra, Tanzaniya'da teşkilâtlanan kurtuluş savaşçılarının gerilla faaliyetini büyük ölçüde engelledi. Maconde'lerin gerilla lideri Lazaro Kavandeme 20 mart 1969'da portekiz makamlarına teslim olduysa da FRELİMO, Kavandeme'nin askerî bir lider olmadığını ve ihanetinden şüphe edildiğini bildirdi.

Zambezi ırmağı üzerinde dünyanın dördüncü büyük barajı olacağı bildirilen Cafsora Barra projesini gerçekleştirmek üzere Portekiz ve güney afrika devletleri arasında anlaşmaya varıldı. Fakat Addis-Abeba'da toplanan 14. Afrika Birliği teşkilâtı (OAU) toplantısında bu barajın yapımına karşı çıkarılması kararlaştırıldı.

1969 Sonu ile 1970'te gerilla faaliyeti geriledi ve FRELİMO'nun önderleri arasında anlaşmazlık çıktı; eski başkan Mondlane'nin ölümünden iki Yüksek komite üyesi arkadaşını sorumlu tutan Simango, üç kişilik Yüksek komitedeki görevinden alındı. 22 Mayıs 1910'da Moises Machel teşkilâtın başkanlığına getirildi. Gerillalara karşı portekiz kuvvetlerinin harekâtı 1971'de de devam etti. İngiltere ve İsviçre'deki bazı kuruluşlar 1971 mayısında, FRELİMO'ya yardıma devam edeceklerini açıkladılar. Portekiz kuvvetlerine ait Angoche gemisi, savaş malzemesiyle yüklü olduğu sırada Mozambik kanalında gerillacıların eline geçti ve malzemeler alınarak batırıldı.

Mayıs 1971'de 33 avrupalı rahip, Portekiz'in sömürge rejimini protesto amacıyle Mozambik'ten ayrılacaklarını açıklayınca portekiz makamları, bunların sürgün edileceğini bildirdi. (LM)

MOZAMBİK, portekizce **Moçambique,** Mozambik'te (Portekiz Doğu Afrikası) liman şehri, Mozambik idare bölümünde, kıyının birkaç kilometre açığındaki küçük bir mercan adasında, derin ve mahfuz bir koyda; 12 500 nüf. 1508'den beri bir portekiz sömürgesi olan şehir, XVI. yy.daki görünüşünü ve kalelerini (başlıcası, Saint-Sebastien) muhafaza eder. Çoğu müslüman olan halk Bantular, Araplar ve Hintlilerden

MOZAMBİK haritası

Foto. LAROUSSE

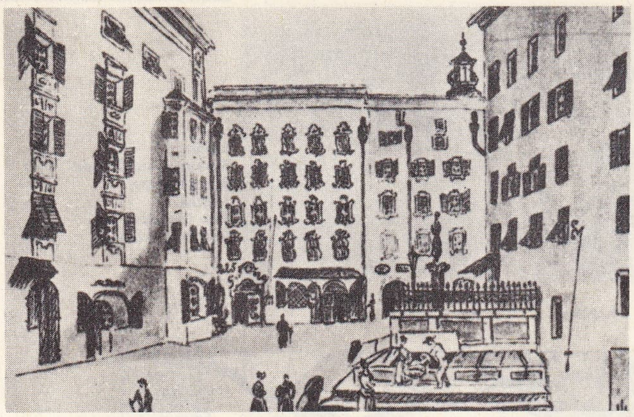

Salzburg'da Löchelplatz meydanı ve, arka planda MOZART'ın doğduğu ev

meydana gelir. Adanın karşısındaki kıyıda Lumbo, ülkenin iç kısmında yetişen ürünlerin (pamuk, sisal, yerfıstığı, tütün) taşındığı demiryolunun son istasyonudur. —*Mozambik* (esk. *Nampula*) *idare bölümü*, 1 310 000 nüf. İdare merkezi *Nampula*. (L)

MOZAMBİK kanalı veya **boğazı,** Hint okyanusunun kolu; Afrika'nın güneydoğu kıyısı ile Madagaskar adası arasında 1 500 km'den çok uzanır; güney kısmı açıktır; kuzeyi ise girişi engelleyen Komor adaları ve gizli kayalıklarla kapalıdır. Genişliği 450-850 km arasında değişir. (L)

MOZANDRİT i. (isveçli kimyacı Carl Gustav *Mosander*'in [1797-1858] adından fr. *mosandrite*). Miner. Tabiî kalsiyum, magnezyum, demir, seryum ve lantan silikotitanat. (L)

MOZARAP. Bk. MUSTA'RİB

MOZART (Carl Thomas), Wolfgang Amadeus'un büyük oğlu (Viyana 1784-Milano 1858). İyi bir piyanistti, üç yıl Milano konservatuvarında **B.** Asioli'nin öğrencisi oldu. Belirli bir müzik çalışmasına yönelmedi, daha çok babasının eserlerini yaymağa çalıştı. İtalya'da yaşadı; Livorno'da bir şirkette görev aldı, son yıllarını da Como'da geçirdi. (M)

MOZART (Franz Xaver Wolfgang), avusturyalı piyanist (Viyana 1791 - Karibad 1844), Wolfgang Amadeus Mozart'ın oğlu. Lemberg'de yaşadı, bir müzik derneğinde öğretmenlik yaptı. (L)

MOZART (Leopold), alman kemancısı ve bestecisi (Augsburg 1719-Salzburg 1787). Yazdığı keman metodu, yarım yüzyıl haklı bir ilgi gördü (*Versuch einer Gründlichen Violinschule*). — Kızı MARİA ANNA (Salzburg 1751-ay.y. 1829). Çok küçük yaşta, piyanocu olarak kardeşi Wolfgang Amadeus ile çıktığı gezilerde büyük başarılar kazandı. 1784'te Salzburg saray danışmanı, baron von Berchtold zu Sonnenberg ile evlendi, dul kaldıktan sonra Salzburg'da oturmağa devam etti, aynı şehirde kör olarak öldü. (L)

MOZART (Wolfgang Amadeus), avusturyalı besteci (Salzburg 1756-Viyana 1791). Leopold ve Anna Maria Pertl'in oğlu. Yeryüzünde besteci, piyanist ve kemancı olarak bu kadar küçük yaşta kendini kabul ettiren belki de tek müzisyendir. Daha dört yaşında klavsen çalmağa başladı. Mozart'ın eserlerinin kronolojik ve tematik bir kataloğunu (*Chronologisch-thematische Verzeichnis*) yazan müzik otoritesi Ludwig von Köchel'in belirttiğine göre Mozart ilk bestesini (piyano için sol majör *Menuetto* ve *Trio*) 1761'de yaptı. 1762-1766 Arasında babasıyle birlikte Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Belçika'da sanat gezileri yaptı. Aynı yıllarda kızkardeşi Maria Anna (Nannerl) ile de ünlü kişilerin salonlarında birçok konser verdi. Bunu Salzburg'da iki yıl öğrenim izledi. Bu süre içinde çocuk sanatçı, J.J Fux, Johann Michael Haydn ve J. Ernst Eberlin gibi Salzburg'lu ustaları örnek alarak beste tekniğini geliştirdi. 1768'de Viyana'da ilk opera bestesi *Bastien und Bastienne* adlı *singspiel* temsil edildi. Ertesi yıl Salzburg'da opera buffa'sı *La Finta Semplice* oynandı. Mozart 1769'da Salzburg Piskoposluk sarayı *Konzertmeister*'liğine tayin edildi. 1769-1771 Arasında iki kere İtalya'ya gitti. Verona, Milano (burada ilk opera seria'sı *Pontos Kralı Mithridates* [Mitridate Re di Ponto] ve *Ascanius Alba*'da [Ascanio in Alba] temsil edildi), Mantova, Roma, Napoli, Floransa ve Bologna (burada rahip Padre Martini'den birkaç ders aldı) gibi şehirler sanatçının başlıca uğrak noktaları oldu. İtalya'da geçirdiği bu uzun süre içinde Mozart, opera ve italyan vokal üslûbu hakkında bilgi edindi. 1772'de Girolamo Giuseppe di Colloredo Mels, Salzburg başpiskoposu seçilince Mozart'ın Salzburg sarayındaki konzertmeisterliği onaylandı. Yeni başpiskopos besteciye daima basit bir görevli gözüyle baktı ve düşmanca davrandı. Bununla birlikte sanatçı 1777'ye kadar bu görevde kaldı. Bu arada ilk büyük piyano sonatlarıyle, keman konçertoları (*re* majör K 211 ve 218; *sol* majör K 216; *la* majör K 219, hepsi de 1775 tarihli) piyano ve orkestra için bir dizi konçerto, dinî karakterde çok sayıda parça birçok serenat, divertimento, danslar ve senfoni besteledi. 1772'de üçüncü defa İtalya'ya gitmiş italyan saraylarında boş yere ücretli bir görev aramıştı. 1777'de Paris'e uzun olduğu kadar hayal kırıcı yeni bir yolculuk yaptı. Bu arada Mannheim-Strassburg ve Münih'e uğradı. 1779 Yılı başında iki yıl için Salzburg sarayı ve katedralinin orgcusu oldu. Krönungsmarse K 317 bu devreye rastlar. Ancak Münih'te *Girit Kralı İdomeneos* (İdomeno, Re di Creta) [1781] operasının kazandığı büyük başarı üzerine doğduğu şehri kesinlikle bırakarak Viyana'ya yerleşmeğe karar verdi (1781). Böylece müstebit Salzburg piskoposunun emrinde çalışmaktan kurtulacaktı. Ancak besteci istifasını vermeğe gittiğinde büyük gürültü koptu ve piskoposun sekreteri tarafından kovuldu. 1782'de ilk sevgilisi Aloysia'nın kızkardeşi Constanze Weber ile evlendi. Constanze'den altı çocuğu oldu. Fakat ikisi dışında (Karl Thomas ve Frans Xaver) hepsi genç yaşta öldü. Bu devrede sanatçı konser ve beste çalışmalarını yoğunlaştırdı. *Figaro'nun Düğünü* (Le Nozze di Figaro) [1786], *Don Juan* (Don Giovanni) [1787] ve *Cosi Fan Tutte*'nin librettolarını yazan Lorenzo Da Ponte ve ünlü emprezeryo E. Schikaneder ile tanıştı. Sonunda Viyana'da bir mason locasına girdi. 1784-1787 Yılları Mozart'ın kısa hayatının yaratıcılık bakımından en verimli devresidir. Her türden çok sayıda beste yaptı; piyano konçertoları, üçlüler, dörtlüler, beşliler. Ne var ki, viyana halkının sevgisine ve *Figaro'nun Düğünü*'nün Viyana'da, *Don Giovanni*'nin Prag'da kazandığı büyük başarıya rağmen sanatçının malî durumu kötüye gidiyordu. 1787'de Viyana İmparatorluk sarayında «oda bestecisi» görevini kopardı. Ancak maaşı çok düşük olduğundan geçinmek için öldürücü bir çalşmaya katlanmak zorunda kald. 1788 Haziranından ağustosuna kadar son üç senfonisini (K 543, 550 ve 551) besteledi ve saray kütüphanecisi baron Gottfried van Swieten'in siparişi üzerine Händel'in eserlerini gözden geçirdi. Malî durumuyle birlikte Mozart'ın sağlık durumu da kötüye gidiyordu. Eylül 1790'da Leopold II'nin taç giyme töreni sebebiyle Frankfurt'a gitti. Ancak imparatorluk şapelinin ikinci maestrosu mevkiini elde etme umudu suya düştü. Viyana'ya döndükten sonra *Sihirli Flüt* (Zauberflöte) [1791] ve *Titus'un Şefaati*'ni (La Clemenza di Tito) [1791] besteledi. Temmuz 1791'de esrarengiz bir yabancı, sanatçıdan bir *requiem* bestelemesini istedi. Bu kimse müzik hastası bir aristokrat ve mason olan kont Franz von Walsegg tarafından gönderilmişti. Baron ısmarladığı eseri kendi adıyle bastırmak istiyordu. Söylentiye göre bu durum bestecinin ölümünü çabuklaştırdı. Mozart, daha başlangıçta kendi ölüm ilâhisini yazmakta olduğuna inanmıştı. Ölüm sebebi şüpheli kaldı. Antonio Salieri'nin bestecinin zehirlenerek öldüğü iddiası bir tarafa bırakılırsa, Mozart'ın şiddetli bir ateş sonunda üç hafta içinde öldüğü kesinlikle söylenebilir. Ölümü, macar soylularının kendisine hayat boyu emekli maaşı bağladıkları ve *Sihirli Flüt* adlı operası büyük bir başarıya ulaştığı devreye rastlar. Mozart'ın eserleri Ludwig von Köchel tarafından daha önce adı geçen katalogda (1862) tenkitli şekilde sıralanmıştır. Sayısı 626'yı bulan bu eserlerin her biri bir numara ve Köchel adının ilk harfi olan K ile gösterilir. Son yüzyılda yapılan araştırmalar sonucunda bu sayıya Köchel'ce bilinmeyen veya besteciye ait olduğu şüphe götüren 104 eser daha eklendi. Bu eserler arasında dinî müzik alanında 18 missa ve *Requiem* K 626, 4 litani, iki dizi akşam duası, aralarında *Kyrie* K 341 (1781) ve *Ave Verum* K 618'in de (1791) bulunduğu kırk kadar vokal beste, iki keman, bas ve org için 18

solda, babası, kızkardeşi ve annesiyle (portre) J-N. de la Groce'nin eseri (1780); sağda, son yolculuk

Foto. Dictionnaire de Auteurs

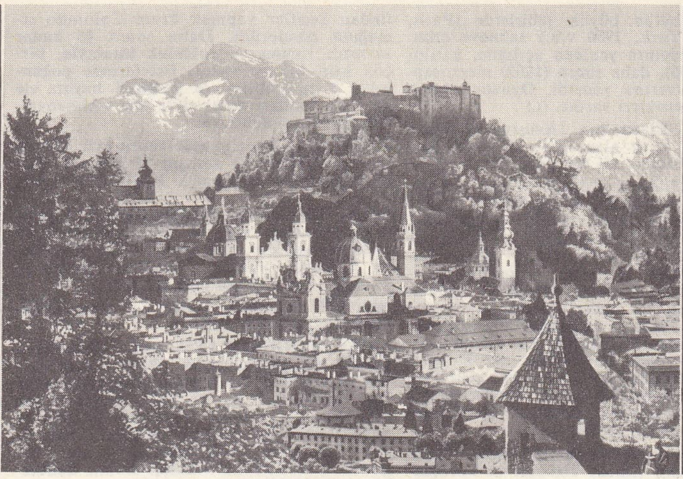

soldan sağa: **MOZART** altı yaşında Salzburg'da Mozart müzesi; Salzburg; besteci **1783**'te, eniştesi Lange'ın eseri

kilise sonatı vardır. Mozart'ın bestelediği *La Betulia Liberata* (1771) ve *Davidde Penitente* oratoryoları arasında K 427 missasının başka bir şekilde işlenişi olan ikincisi özellikle ilgi çekicidir. Sahne eserleri olarak yukarıda adı geçenlerden başka Lucio Silla (1772), *Sahte Bahçıvan Kızı* (La Finta Giardiniera) [1775], *Çoban Kral* (Il Re Pastore) [1775]; *Saraydan Kız Kaçırma* (Entführung aus dem Serail) [1782] operaları ve *Küçük Şeyler* (Les Petits Riens) [1778] balesi sayılabilir. Ayrıca, vokal alanda, dört alman kantatı, 71 bağımsız opera aryası, ses ve piyano için 40 lieder ve 40 kanon yazdı. Çalgı için oda müziği türünden eserler şunlardır: 18 sonat; 5 fantezi; 15 dizi çeşitleme; iki el için 28 çeşitli piyano parçası; 6 sonat; 1 füg ve dört el için bir dizi piyano çeşitlemesi; iki piyano için 1 füg ve 1 sonat; keman ve piyano için 46 sonat ve çeşitleme; piyano için 8 üçlü, 2 dörtlü ve 2 beşli; yaylılar için 23 beşli; flüt için 3, obua için 1 dörtlü; yaylılar için 8 beşli; 52 senfoni; 61 divertimento; serenatlar (bunlar arasında en önemlileri *Serenata Notturna* [*re* tonunda K 239] ve *Küçük Bir Gece Müziği*'dir [Eine Kleine Nachtmusikl, K 525): marşlar; orkestra için 203 dans; 1 bale uvertürü ve 1 pandomima; ayrıca 7 konçerto ve keman için 4 konçertante (1775); iki keman için 1 konçerto (1773); keman ve viyola için 1 konçerto (1779); fagot için 1 konçerot (1774); obua için 1 konçerto (1783); flüt ve arp için 1 konçerto (1778); flüt için 2 konçerto ve 1 andante (1778); korno için 4 konçerto ve 1 rondo (1781 - 1786); dört nefesli çalgı için 1 konçerto (1778); 1 klarnet konçertosu (1791); 21 piyano konçertosu (1773-1791) [bunlar *do* minör K 491, 1785'te çalınan *re* minör K 466 ve Krönungskonzert denilen *re* majör K 537 en gözelleridir], piyano ve orkestra için 2 rondo (1782); iki piyano için 1 konçerto (1779) ve üç piyano için 1 konçerto (1776).

Mozart mucizesi, derin görüşlü sayısız uzmanın araştırmalarına rağmen büyük bir ihtimalle hiç bir zaman tam bir aydınlığa kavuşturulamadı. Üstünde kesinlikle durulabilecek tek şey, dehasının sentetik ve evrensel olduğu, müzik dilinin de milletlerarası bir değer taşıdığıdır. Biyografisinden de anlaşacağı üzere Mozart, en çeşitli, hattâ birbirini en tutmayan etkileri şaşılacak bir kolaylıkla benimsemişti. Eserlerinde antik çağların polifonisini Orta ve Kuzey Almanya'nın barok müziğini, italyan operasının yeni katkılarını, Viyana Mannheim okullarının çalgı müziği tekniğini ve o zamanki fransız müziğinin özelliklerini bağdaştırmayı bilmişti. Romantizmin ilk belirtilerini taşımakla beraber Mozart her şeyden önce italyan operasından türeyen melodi anlayışına bağlı bir sanatçıdır. Hiç bir müzikçi onun kadar eserlerinde inişli çıkışlı, sevinçli ve üzüntülü bir hayatın kararsızlıklarını yansıtmamıştır. Gerçekten de viyanalı klasiklerin yolunda yetişen Mozart, çeşitli durumların, çeşitli insanların, çeşitli rastlaşmaların etkisini taşır. Gençliğinde zamanında geçerli sayılan bütün melodi, armoni süsleyici «kadans» formüllerini bıkıp usanmadan kullanmıştı. Yaptığı yolculuklar bu eğilimleri arasında bazılarının daha da ağır basmasına yol açtı. Bu bakımdan denebilir ki, ikide bir kalkıştığı İtalya yolculukları, yazdığı en küçük şarkıdan tutun da en uzun dramatik bestelerine kadar on beş yıl süreyle bütün eserlerine İtalya'nın damgasını vurmuştur. İtalya'da sadece XVIII. yy.ın değil, XVII. ve XVI. yy.ların müziğini de dinlemiş, en küçük bölümlerine kadar bu parçaları sindirmiş ve gerek dinî müziğinde, gerek çalgı müziğinde güleryüzlü, iç açıcı bir üslûpla bunları alabildiğine işlemiş ve geliştirmiştir. Aynı şekilde fransız konçertante senfonisinin kuruluşundan, alman singspiel'inden, viyana senfonisinden, J. Haydn'ın yaylı çalgılar dörtlüsünden, M. Haydn'ın dinî müziğinden işine yarayabilecek bütün unsurları ustalıkla seçmiştir. Fakat, 1780-1782'ye doğru Mozart, bir zamanlar viyanalı Van Swieten baronunun kütüphanesinde gözden geçirdiği Bach ve Händel partisyonlarının etkisiyle bambaşka bir insan oldu, o güne kadar yazdıklarından sıyrıldı, polifonik müzik dilini benimsedi ve tutumundaki bu değişikliğin sonucunda şaheserlerini vermeğe başladı. Hayatının son on yılında, sanatçı, insan ve müzikçi olarak başka bir Mozart ile karşılaşılır: o güne kadar kabullendiği yargılarını değiştiriyor, düşüncelerini düzene sokuyor kendine karşı daha hoşgörüsüz davranıyor. Bu olgunluğu en iyi belirten eserleri: nefesli çalgılar ve piyano için *mi* bemol beşli, *ut* minör missa, iki viyolalı *sol* minör beşli, Don Giovanni'deki «dramma giocoso», son üç senfonisi *Trauermusik, ut* minör prelüd ve çifte füg, piyano için *ut* minör sonat, *Requiem* ve klarnetli beşli. (ML)

MOZJUHİN (İvan) veya **MOJUHİN, İvan Mosjoukine** de denir, rus asıllı sinema oyuncusu (Penza 1889 - Neuilly Sur-Seine 1939). Sanat hayatına Kiev ve Moskova tiyatrolarında başladı, Devrim sırasında Rusya'yı terk etti ve Haiti yurttaşı oldu. Rus göçmenlerinden kurduğu bir toplulukla Almanya, Amerika ve özellikle Fransa'da filimler çevirdi. Daha çok çapkın erkek rollerine çıkarak büyük başarı kazandı. Başlıca filimleri: *Kızgın Ateş* (Le Brasier Ardent) [1923]; *Michel Strogoft* (1925); *Kean* (1924); *Feu Mathias Pascal* (Ölü Mathias Pascal); *Casanova* (1927); *Le Sergent X* (1931); *La Mille et Deuxieme Nuit* (Bin İkinci Gece); *Les Amours de Casanova* (Kazanova'nın Aşkları) [1933]; *Nitchevo* (1936). [L]

MOZOLE i. (yun. *mausoleion* > fr. *mousolée*'den). Büyük ve gösterişli mezar, anıt kabir. (M)

MOZZİ DEL GARBO (Giulio Giuseppe), italyan matematikçisi ve devlet adamı (Floransa 1730 - ay.y. 1813). Toscana büyükdukasının sarayında görevlerde bulundu. Fransız hâkimiyeti sırasında Etruria krallığı başbakanı (1801) oldu. Krallık yıkılınca (1808), Floransa akademisi genel başkanlığına tayin edildi. Özellikle katılar mekaniği üstüne araştırmalarıyle tanındı, bu araştırmalar sonunda *Discorso Matematico Sopra il Rotamento dei Corpt* (Cisimlerin Dönme Hareketi Üstüne Matematik Söylevi) [1763] adlı eserinde ünlü teoremini ortaya koydu. Bu teoreme göre, bir katı cismin hareketi, daima bir ötelenme hareketi ile bir eksen çevresindeki (*Mozzi ekseni*) dönme hareketi şeklinde iki yönlü olarak ele alınabilir. Aynı zamanda itici dinamik meselelerini de inceledi ve bu konuda önemli bazı sonuçlar elde etti. (M)

MÖBİUS (August Ferdinand), alman astronomu ve matematikçisi (Schulpforta 1790-Leipzig 1868). Leipzig'de astronomi profesörü ve rasathane müdürü oldu (1844). XIX. yy.ın en büyük matematikçilerindendir. *Der Bartzentrische Kalkül* (Barisantrik Koordinatlar) [1827] adlı eseri, izdüşüm geometrisinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Ayrıca, doğruların çizgisel karmaşaları teorisini inceledi ve topolojide, bir tek kenarı olan bir yüzey keşfetti. (L)

MÖBİUS (Paul), alman hekimi (Leipzig - ay.y. 1800). Oftalmi'den ileri gelen yarım baş ağrısını (Möbius hastalığı) ve Basedow hastalığından ileri gelen iki gözü birden aynı yöne çevirememe kusurunu (Möbius belirtisi) inceleyerek tanımladı. (M)

Möbius belirtisi. İçsalgı bil. Gözlerin beraberce yönelme güçlüğü veya imkânsızlığı; Basedow hastalığında görülür; nörolog P. *Möblius*'un adıyle anılır. (L)

Möbius hastalığı, göz felcinden doğan yarım baş ağrısı. (Alman nöroloğu Paul *Möbius*'un adıyle anılır.) (L)

Möbius şeridi, bir A B C D kağıt şeridini yarım devir döndürdükten sonra, A noktası D üzerine ve B noktası C üzerine gelecek şekilde, küçük kenarlarını uç uca yapıştırarak elde edilen şekil. Bu şeklin tersi önü yoktur, yalnız bir tek yüzü vardır: şerit üzerinde yürütülen bir cisim, bütün bu yüzü bir çizgi boyunca dolanır. Eğer Möbius şeridinin her yanı, bir noktadan başlayarak tamamıyle boyanmak istenirse, yeniden başlangıç noktasına gelindiğinde hiç yüzey değiştirmeksizin bütün şeridin boyanmış olduğu görülür. Aynı şerit orta çizgisi boyunca kesilirse, öncekinin iki katı büyüklüğünde, fakat kendisi tam bir devir yapacak şekilde bükülmüş bir halka elde edilir. Bu son halkada yine orta çizgisi boyunca kesilirse, beklendiği gibi, bunun iki katı büyüklüğünde yeni bir halka elde edilemez; her biri kendi üzerinde iki kere bükülmüş ve belki de öbürü etrafında iki kere düğümlenmiş, iç içe iki ayrı halka meydana gelir. (L)

MÖBLE sıf. (fr. *meuble*). Mobilyalı, dayalı döşeli. ‖ Gerekli mobilya ve eşyalarla birlikte kiralanan ev, daire veya oda için kullanılır: *Möble daire.* (M)

MÖDL (Martha), alman kadın opera şarkıcısı (Nürnberg 1913). Sanat hayatına 1942'de başladı, 1949'dan sonra Hamburg ve Viyana'da sahneye çıktı. 1951'de Bayreuth festivaline birinci soprano olarak katıldı. On-

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

dan sonra bütün büyük şehirlerde (Paris, 1954; New York, 1956 v.b.) sahneye çıktı. Viyana operasının yeniden açılışına katıldı (*Fidelio*, 1955), daha sonra (1962) mezzosoprano repertuvarına yöneldi. Oyuncu olarak da üstün yetenekleri vardır. (L)

MÖDLİNG, Viyana'nın (Avusturya) güney banliyölerini içine alan idare bölümü. Başlıca şehri, *Mödling* (11 000 nüf.). [L]

MÖHLER (Johann Adam), alman katolik ilâhiyatçısı (İgersheim, Mergentheim yakınları 1796-Münih 1838). 1818'de papaz oldu. Önce Tübingen, sonra Münih'te kilise tarihi profesörlüğü yaptı (1823 - 1835). Katolik teolojisini protestan biliminin seviyesine çıkarmağa çalıştı. Mistik ve romantik yaradılışı, bu amacı gerçekleştirmesine engel oldu. Farkına varmadan modernizme yol açtığı bile söylenebilir. En önemli eseri: *Symbolik oder Darstellung der Dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten* (Sembolik veya Protestanlarla Katolikler Arasındaki Mezhep Çatışmalarının Açıklanması) [1832]. (L)

MÖHNE, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) ırmak, Neheim'da kavuştuğu Ruhr'un kolu (sağ kıyı); 75 km. 17 Mayıs 1943'te bir ingiliz hava bombardımanıyle buradaki önemli baraj yıkıldı. Kumandan Gibson'un yönettiği on dokuz uçakla yapılan harekâtta 25 m alçak uçuşla, önce Möhne barajı, sonra Eder ve Lorpe barajları bombalandı, su baskınları ve maddî zararlar dışında, Ruhr'da sanayi uzun süre hidroelektrik güçten ve sudan yoksun kaldı. Tahribatın sebebi 8-10 tonluk bombaların deprem etkisi yapmasıydı; ingilizler sekiz uçak kaybetti. (L)

MÖLDERS (Werner), alman hava subayı (Gelsenkirchen 1913-Breslau 1941). İkinci Dünya savaşı başlarında, alman avcı uçak filolarının gözde subaylarındandı. Yüzüncü saldırı uçuşundan sonra Doğu cephesinde düşürüldü. (L)

MÖLLENDORF (Wichard Joachim Heinrich VON), prusyalı general (Lindenberg 1724 - Havelberg 1816). Yediyıl savaşlarında Friedrich II'nin hizmetinde çalıştı, özellikle Leuthen, Hochkirk ve Torgau savaşlarında sivrildi. Prusya ordusunda 1793'te feldmareşal oldu. 1794'te Ren kıyılarında prusya ordusuna kumanda etti ve Fransa'ya karşı Kaiserslautern savaşını kazandı. Napolyon savaşları sırasında 1806'da Auerstedt'te yaralandı, yakalandı ve hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra aktif hizmetten çekildi. Askerlere daha insanca davranılması konusunda giriştiği çaba ile tanınır. (M)

MÖLLER (Eduard VON), prusyalı memur (Minden 1814-Kassel 1880). 1866'da ilhak edilen Hessen-Kassel ve Nassau'yu yönetmekle görevlendirildi. Alsace-Lorraine'in başına getirildi (1871-1879); aşırı gayretkeşliği yüzünden görevinden alındı, yerine Manteuffel tayin edildi. (L)

MÖLLER (Poul), danimarkalı şair (Uldum, Vejle yakınları 1794 - Kopenhag 1838). Baggesen ve Grundtvig ile yaptığı polemiklerde Oehlenschlager'i tuttu; *Odysseus*'tan tercümeler, Oehlenschlager tarzında romantik şiirler, izlanda saga'sına özenen bir kronik (*Eyvind Skaldaspiller'in Kroniği*) yayımladı. Çin'e kadar uzanan bir yolculuktan sonra Christiania (1828) ve Kopenhag (1831) üniversitelerine profesör tayin edildi. Felsefî yazıları ve bitmemiş büyük bir romanı da (*En Dansk Students Evontyr* [Danimarkalı Bir Öğrencinin Serüveni], 1824'te başlandı, 1893'te yayımlandı) vardır. (L)

MÖLLHAUSEN (Henrich, **Balduin** — denir), alman gezgini ve yazarı (Bonn 1825 - Berlin 1905). Babası prusya ordusunda subay ve mühendisti. Möllhausen 1849'da A.B.D.'ye giderek Württemberg dükünün yönettiği bilimsel geziye katıldı. Kayalık Dağlar'ı inceleme niyetiyle düzenlenen bu gezi, Kızılderililerin düşmanca davranışlarından ötürü başarılı olmadı. Möllhausen 1853'te Amerika'ya döndü. Bu arada, A.B.D. hükûmeti tarafından, Büyük okyanus kıyılarında yapılacak demiryolu için düzenlenen gezide topografya uzmanı olarak görevlendirildi. 1854'te Almanya'ya döndü. Potsdam Krallık kütüphanelerinin müdürü oldu. 1857-1858'de Amerika'da kaldı ve hükûmet tarafından keşifler yapmak üzere Colorado ırmağına gönderildi. Daha sonra 45 kadar ayrıntılı roman ve yolculuk kitabıyle, birçok kısa hikâye yazdı. Eserlerinde çoğunlukla Kızılderilileri ve gezginci hayatı ele alır. Bu yazıları dolayısıyle ona «Almanya'nın Cooper'ı» denir. (M)

MÖLNDAL, İsveç'te (Göteborg och Bohus) şehir, Göteborg'un varoşu; 28 300 nüf. Dokuma (pamuklu) sanayii. Kâğıt fabrikaları. (L)

MÖN, Danimarka takımadalarının güneydoğu kısmında ada, bir köprüyle Sjaelland adasına bağlıdır; 209 km²; 14 100 nüf. Doğu kıyısında yüksek, kalkerli yalıyarlar yükselir. Tahıl; şeker pancarı. (L)

MÖNCH («Keşiş»), İsviçre'de, Aare kütlesinde dağ; 4 105 m. (L)

MÖNCHENGLADBACH, esk. **München-Gladbach,** Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Köln havzasında; 152 400 nüf. XI. ve XIII. yy.dan kalma eski manastır. Önemli demiryolu kavşağı ve büyük dokuma sanayii merkezi: pamuk, yün; sunî elyaf; iplik, dokuma ve apre; boyama; konfeksiyon; trikotaj. Demir dökümhaneleri; haddehaneler; makine yapımı (dokuma makineleri). [L]

MÖNÜ veya **MENÜ** i. (fr. *menu*). Aşçılık. Sofraya çıkarılacak olan yemeklerin listesi. || *Teşm. yol.* Sofraya çıkarılan yemeklerin tümü. (L)

MÖRENGİYEN sıf. (fr. *moeringien*). Arkeol. Özellikle İsviçre, İtalya ve Fransa'da, Bronz çağının son bulduğu ve Demir çağının başladığı dönem. (L)

MÖRE OG ROMSDAL, Orta Norveç'te idare bölgesi («fylke»); 212 000 nüf. İdare merkezi, *Kristiansund*. (L)

MÖRİKE (Eduard), alman yazarı (Ludwigsburg 1804-Stuttgart 1875). Rahipti. Profesörlük yaptı, Stuttgart'ta ders verdi. Uzun süre sözü edilmeyen Mörike'nin gerek İskenderiye okulu şairleri tarzındaki klasik, gerek halk motiflerinden yararlanan romantik şiirleri bugün büyük bir ilgiyle okunur. *İdylle am Bodensee* (Bodensee Şiiri) [1846] adlı idili bu türdeki en başarılı eseridir. Goethe'nin *Wilhelm Meister*'ini hatırlatan büyük romanı *Maler Nolten*'den (Ressam Nolten) [1832] başka, şiirli bir gerçekçilikle dolu güzel anlatılar da (*Mozart auf der Reise Nach Prag* [Mozart'ın Prag Yolculuğu], 1856) yazdı. [L]

MÖRNE (Arvid), isveççe yazan finlandiyalı şair (Kuopio 1876-Helsinki 1946). *Ny Tid* (Yeni Zaman) [1903] adlı lirik kitaplarında toplumsal ve millî duygularını ve finlandiya kıyılarının güzelliğini dile getirdi. [L]

MÖRSCH (Emil), alman mühendisi (Reutlingen 1872 - Stuttgart 1950). 1916'dan sonra Stuttgart Yüksek Teknik okulunda profesörlük yaptı. Betonarme konusunda alman teknisyenlerin başı sayılır. Yapı sanatının ustasıydı. Betonarmenin kullanma alanını genişletmeğe çalıştı. *Der Eisenbeton, seine Theorie und Anwendung* (Betonarme Nazariyesi ve Kullanılışı) [1901] adlı kitabında, teorik araştırmalarının sonuçlarından başka, projesini ve gerçekleştirilmesini kendisinin yaptığı birçok eser (özellikle Kirchheim'da Neckar nehri üstündeki köprü) ile ilgili etraflı bilgileri açıkladı. (L)

MÖSER (Justus), alman yazarı ve siyaset adamı (Osnabrück, Hannover 1720-ay.y. 1794). Osnabrück'te önemli görevlere getirildi, 1768 - 1783 arasında şehri yönetti. Duygu felsefesinin etkisinde kaldı. Voltaire'in rasyonalizmine karşı idi. *Osnabrückischen İntelligenzblätter*'de çıkan yazılarıyle (bunlar sonradan 1774'te *Patriotischen Phantasien* [Yurtseverce Fantaziler] başlığı altında toplandı) alman düşünce hayatını yabancı etkilerden kurtarmağa ve bir millî şuur yaratmağa çalıştı. 1781'de yazdığı *Über Deutsche Sprache und Literatur* (Alman Dil ve Edebiyatı Hakkında) adlı eserinde Friedrich II'ye ve onun siyasî rasyonalizmine çattı. Goethe'nin hayranlığını kazandı. (L)

MÖSSBAUER (Rudolf), alman fizikçisi (Münich 1929). 1958'den itibaren Pasadena Teknoloji enstitüsünde nükleer rezonansla ilgili araştırmalar yaptı. Çekirdek geçişmelerinin yapısını belirlemek, katılar fiziğinde araştırma alanlarını genişletmek ve çok küçük frekans farklarını ölçmek imkânı sağlayan *Mössbauer etkisi*'ni buldu (Nobel ödülü, 1961). [L]

MÖSYÖ i. (fr. *monsieur*). Yabancılar için «bay» anlamında unvan: *Mösyö André*.
— Tar. XVI. yy.dan sonra Fransa'da kralın erkek kardeşine verilen ad. (ML)

Mösyö Seguin'in Keçisi (*La Chèvre de M. Seguin*), A. Daudet'nin hikâyesi. Yazarın *Lettrès de Mon Moulin* (Değirmenimden Mektuplar) adlı kitabında yayımlandı (1866). Hikâye, hürriyete kavuşmak için dağa kaçan ve orada gün doğuncaya kadar kurtla savaştıktan sonra can veren beyaz bir keçinin dramını şiirli bir dille anlatır. (L)

M.P., amerikan ve ingiliz ordusunda «askerî inzibat» anlamına gelen *military police* teriminin kısaltılmış şekli. (L)

M. Perrichon'un Gezisi (*Voyage de M. Perrichon*), E. Labiche ile Edouard Martin'in komedisi (1860). Artık çalışmayı bırakmış olan arabacı ustası bay Perrichon karısı ve kızıyle birlikte «güzel İsviçre»'ye gitmek üzere bir geziye çıkar. Bu yolculuğa, Perrichon'un kızına tutkun olan Armand ve Daniel adlı dostları da katılırlar. Armand ile Daniel, genç kıza ayrı ayrı kur yapmak ve daha az ilgi görenin, yerini mertçe öbürüne bırakması konusunda anlaşırlar. Bu arada Armand, uçuruma düşmek üzere olan Perrichon'u kurtarır. Ama, Perrichon, beceriksizliğine tanık oldu diye Armand'dan nefret etmeğe başlar. Daha akıllıca davranan Daniel ise, uçuruma düşüyormuş gibi yaparak Perrichon'un kendisini kurtarmasını sağlar. Perrichon bundan çok hoşlanır ve artık Daniel'siz yapamaz olur. Çünkü bu kahramanlığının tanığını görmek ona büyük zevk vermektedir. Yarışmayı Daniel'in kazanması artık kesinleşmiş görünürse de Perrichon, Daniel'in oyun oynadığını öğrenince durum değişir ve damat olarak Armand seçilir. (L)

M. Poirier'nin Damadı (*Le Gendre de M. Poirier*), Emile Augier ile Jules Sandeau'nun 4 perdelik komedisi (1854). Konusu Sandeau'nun, *Sacs et Parchemins* (1851) adlı romanından alınan bu oyun, XIX. yy.ın bir çeşit *Kibarlık Budalası*'dır. Eserde, Louis-Philippe devri toplumundaki eski soylular (Presle markisi Gaston) ile siyasete karışmak ve yüksek sosyeteye girmek için can atan zengin burjuvalar arasındaki evlenmelerden söz edilir. Yeni monarşiye karşı ilgisiz kalan ve bayan Montjay ile gizli bir ilişki kuran Gaston, kayınbabası Poirier'nin gelecek için beslediği umutları kırar, üstelik onunla alay etmekten kaçınmaz. Ama, oyunun sonunda bay Poirier yine de Presles milletvekili seçilmek umudunu kaybetmez. [L]

MPONGUE'LER, Gabon'da, sayıları çok azalan zenci halk. Bazı japon maskelerini andıran kadın maskeleri meşhurdur. Eskiden mihver olarak kullanılan bu maskeler beyaza boyalıdır, üzerlerine dudak, göz ve koyu renkli dövmeler yapılmıştır; inceden inceye uğraşılarak oyulan saçları siyaha boyalıdır. (L)

MPOSSA i. Kongo'da yetişen ebiara'ya çok benzeyen bir ağaç; odunu yapıcılıkta kullanılabilir. (L)

Mr., ingilizcede «bay» anlamına gelen *mister*'ın kısaltması. (L)

MROZEK (Slawomir), polonyalı yazar (Borzecin 1929). Gazeteci, desinatör ve hikâyeciydi (*Slon* [Fil], 1957; *Wesele w Atomicach* [Atom Köyünde Düğün], 1959; *İndyk* [Hindi], 1960). Ününü hicivci yazılarına borçludur: *Policjanci* (Polisler); *Striptease* (Striptiz); *Postepowlec* (İlerici). [L]

Mrs., evli kadınlar için ingilizce «bayan» anlamında kullanılan *Mistress*'in kısaltılmış şekli. (L)

Mrs. Dalloway, Virginia Woolf'un romanı (1925). Eser, romancıya has edebî izlenimciliğin en belirgin örneklerinden biridir. Sterne'in, Proust ile Joyce'un etkisinde kalan yazar, bu eserinde zamanın akışı ile «bilinç ırmağı»nın akışını durmadan kaynaştırmağa çalışır. Roman, ingiliz yüksek burjuvazisinden bayan Dalloway'in bir günlük hayatı ile Londra'da Westminster'in saati Big Ben'in tiktakları arasında geçen bir

gününün hatırasını birleştirmektedir. (L)

MRŞTİK (Alois), çek yazarı (Jimramov 1861-Brno 1925). Çoğu zaman kardeşi Wilem ile işbirliği yaparak morav köylülerinin hayatını gerçekçi bir gözle inceledi. Tek başına yazdığı romanlar arasında *İyi Ruhlar* (1893) anılmağa değer. — VİLEM (Jimramov 1863 - Divaky 1912), çek yazarı, öncekinin kardeşi. Birçok eseri (*Rok na Vsi* [Köyde Bir Yıl], 1904; *Maryşa*, 1894) kardeşiyle birlikte yazdı. Tek başına yazdığı romanlar: *Santa Lucia* (1893) ve *Pohadka Maje* (Mayıs Hikâyesi) [1897]. [L]

MS veya **M/S**, ing. «motorlu gemi» anlamında *motor ship*'in kısaltması. (L)

-MSA-, -MSE- ek. Gram. 1. İsimden fiil yapma eki; isimlerden «yapma» ve «olma» anlatımı veren fiiller yapar: *az-ı-msa-, kö-tü-mse* v.d.; ek, isimden fiil yapma eki *-sa-, -se-* ile bu ekin önüne gelen bir *-m-*'den (?) türedi. 2. Fiilden fiil yapma eki: *gül-ü-mse-*. (M)

M.S.A., MUTUAL SECURITY ACT'ın *(Karşılıklı Güvenlik yasası)* kısaltılmışı. 1 Ekim 1951'de A.B.D. kongresi tarafından Marshall planının ve E.C.A.'nın yerini alacak yeni bir kuruluş (İ.C.A.: International Cooperation Administratation [Milletlerarası İşbirliği yönetimi]) yaratmak için onaylanmış kanun. Bu kanun, 60 ülkeye, Avrupa'ya sipariş edilen veya Amerika'da yapılan savaş araçları, gerekli makineler ve ilk madde verilmesini sağladı. (L)

MSAKEN veya **M'SAKEN**, Tunus'ta (Suse ili) komün, Suse sahilinde; 26 100 nüf. (L)

-MSI, -MSİ, -MSU, -MSÜ ek. Gram. İsimden isim yapma eki; özellikle «benzerlik» ve «gibi» anlamı verir; renk isimlerinde çok kullanılır: *kırmızı-msı, yeşil-imsi* v.b. Bu ek, Batı Türkçesinin başından beri vardır; Eski Anadolu Türkçesinde yalnız düz ünlülü biçimler *(-msı, -msi)* kullanıldı; son zamanlarda ünlü uyumuna bağlandı. (M)

M'SİLA, Cezayir'de (Setif idare bölümü) idare çevresi merkezi, Hodna havzasının kuzey kenarında, vad Ksob kıyısında; 20 182 nüf. M'Sila'nın yukarı kesiminde, vad Ksob üzerinde barajlar kurulmuştur. — *Msila idare çevresi*, 90 606 nüf. (L)

m. sn, *metre-sten*'in sembolü. (L)

m/sn, hız birimi olan *saniyede metre*'nin sembolü. (L)

m/sn², ivme birimi olan *saniye karede metre*'nin sembolü. (L)

MSTİSLAV, birçok rus prensinin adı. Başlıcaları: **Mstislav I Vladimiroviç** *Büyük* (1076-1132), Kiev prensi (1125-1132), Baltık ve Karadeniz arasında ırmak ulaştırmalarının bağımsızlığını sağladı; **Mstislav III** *Atılgan* (1173-1223), Kiev ve Smolensk hükümdarı (1214-1223), Galiçya'ya yerleşen Macarlarla, daha sonra da Moğollarla savaştı. (L)

Mşatta, Ürdün nehrinin doğusunda, Şam'ın yaklaşık olarak 200 km güneyinde emevî sarayı. Halife Velid II zamanında bitirildi (VIII. yy.). Güney duvarının ortasında, sağında ve solunda birer kule bulunan cümle kapısı vardır. Sekizgen şeklindeki bu kulelerin yarısı duvar içinde olduğu için yalnız birer köşesi görülebilir. Yarım daire kulelerin desteklediği taş sur, bir kenarı 145 m olan bir kare meydana getirir. Bu alanda o devirde yapım tarzına göre, güneyden kuzeye doğru uzanan üç yapı topluluğunun yer alması gerekiyordu. Fakat yalnız orta grup yapıldı. Bu grup, bir avlu ile ayrılan iki binadan meydana gelir. Kapıdan girince iki yanında birer oda bulunan bir dehliz vardır. Bu dehlizden geniş bir salona girilir. Bu salon avluya açılır. Avlunun, orta kısmında merasim salonu olan ikinci bir bina vardır. Binanın ön yüzünde avluya açılan biri büyük üç kemerli kapı vardır; bunlar sahınlara girişi sağlar. Kare şeklinde bir salonla son bulan orta sahın, yarım daire üç absidle genişletilmiştir. Mşatta sarayı mimarîsinin yanında süslemesi yönünden de ilgi çekicidir. Yan yana konulmuş üçgenleri dolduran oyma süsler, sarayın ön duvarında 40 m'lik bir şerit olarak uzanır. Üçgenlerin ortasındaki kabartmada, altı yapraklı iri güllerin çevresinde genellikle üzüm salkımları ve asma yapraklarından meydana gelen bir süslemeyle hayvan motifleri vardır. (M)

M.Ş.E. Bk. ESENDAL (Memduh Şevket).

M.T., ing. *motor tanker*'in (motorlu tanker) kısaltması. (L)

M'TESA (1840'a doğr. -1884), Uganda kralı (1857-1884). Misyoner ve kâşiflere (özellikle Stanley) büyük kolaylıklar gösterdi. (L)

mth, *militermi*'nin sembolü. (L)

MTBARA veya **MTWARA**, Güney Tanzaniya'da liman; Mikindani koyu kıyısında, kömür (Ruhuhu), başka madenler ve yerfıstığı ihraç etmek için düzenlenmiştir. (L)

— MTIRAK ek. Gram. İsimden isim yapma eki; «benzer» ve «gibi» anlamı verir; özellikle renk ve tat isimlerine getirilir: *acı-mtırak, ekşi-mtırak, beyaz-ı-mtırak, yeşil-i-mtırak* v.b.; Batı Türkçesinin sonlarına doğru kullanım kazanan ek, Eski Anadolu Türkçesindeki *-mtı* (veya *-mtık, -mtik*) ekiyle karşılaştırma eki *-rak, -rek*-in birleşmesiyle ortaya çıktı. (Bugün yalnız kalın şekli kullanılır.) [M]

M.T.M., *Methods Time Measurement*'in (Zaman ölçme metotları) kısaltması. Özellikle amerikalı Maynard tarafından hazırlanmış olan ve çalışmayı, süresi belirli en basit hareketlere ayrıştırarak ölçmek amacını güden teknik. (M)

M.T.S., metre (uzunluk), ton (kütle) ve saniye'ye (zaman) dayanan mutlak birimler sisteminin kısaltması. (M)

MTVARA, güney Tanzaniya'da liman; Mikindani koyunun kıyısında kömür (Ruhuhu'da çıkarılır), başka madenler ve yerfıstığı ihraç etmek için düzenlendi. (L)

MTWARA. Bk. MTBARA.

MU ek. Bk. MI.

MÛ veya **MÛY** i. (fars. *mū* ve *mūy*). *Esk.* Tüy, kıl: *Mûyü biter mehdele perverde iken / Belki hattâ küs-i mâderde iken* (Fazıl). ‖ *Mû-be-mû* («tel tel»), çok dikkatle, inceden inceye: *Mû-be-mû cümle-i halim sana pûyide değil / Ne edersen yine sağ ol sen eyâ fahr-i kiram* (Nabi). ‖ *Mû-şikâf* (veya *mûy-şikâf*) [«kıl yaran»], kılı kırk yarcasına inceleyen: *Ben de keşşafım ne sahib-keşf amma mânide/Mû-şikâf-ı nütehayi âsmanâdir sözüm* (Nef'i). ‖ *Mû-miyan* («kıl belli»), kıl gibi ince bel: *Dilâ endişe-i barik ile çok kıl ü kâl ettin / Ya gördün mû-miyânın ol perinin ya hayâl ettin* (Şerif). ‖ *Mû-bend* (veya *mûy-bend*), saç bağı. ‖ *Mûy-i jülide*, karmakarışık saç: *Aşk sevdalarına uğramasa kalmaz idi / Mûy-i jûlide ile bir teni lâger sünbül* (Bakî). ‖ *Mûy-tâb*, kıldan eşya yapan, kıl dokuyan, mutaf. ‖ *Mûy-tâbân*, kıldan eşya yapanlar, kıl dokuyanlar, mutaflar.

◆ **Mûyan** çoğl. i. *Esk.* Kıllar, tüyler. (M)

MUABBER sıf. (ar. *ᶜibāre* > *taᶜbīr*'den *muᶜabber*). *Esk.* Tabir edilmiş, yorulmuş (rüya). [M]

MUABBİR sıf. ve i. (ar. *ᶜibāre* > *taᶜbīr*'den *muᶜabbir*). *Esk.* Rüya tabir eden (kimse), rüya tabircisi.

◆ **Muabbirîn** çoğl. i. *Esk.* Rüya tabircileri, düş yoranlar. (M)

MUACCEL sıf. (ar. *ᶜacele* > *taᶜcīl*'den *muᶜaccel*). *Esk.* Acele olunmuş. ‖ Önceden verilen, peşin.

— Huk. Bk. MUACCELİYET. ‖ *Mihr-i muaccel.* Bk. MİHR.

◆ **1.** Mus. *Esk.* Türk musikisinde bir makam.

◆ **Muaccelane** zf. *Esk.* Peşin olarak, acele.

◆ **Muaccelât** çoğl. i. *Esk.* Peşin ödemeler.

◆ **Muaccelen** zf. *Esk.* Çabukça, acele olarak. ‖ Peşin olarak. (M)

MUACCELE i. (ar. *muᶜaccel*'den *muᶜaccele*). Huk. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda, beylik ve evkaf kiralarının peşin olarak alınan kısmı. (M)

MUACCELİYET i. (ar. *muᶜaccel*'den *muᶜacceliyyet*). Huk. Borcun, alacaklı tarafından istenebilir duruma gelmesi.

— ANSİKL. Huk. Borcun, alacaklı tarafından istenebilmesi ve ifa edilmemesi durumunda, dava yoluyle takip edilebilmesi için borcun muaccel duruma gelmesi gerekir. Borcun *muacceliyet*'i, onun alacaklı tarafından artık istenebilecek bir duruma geldiğini belirtir. Borç, muaccel duruma gelmeden önce, alacaklı bunu isteyemez ve borçluyu dava yoluyle, borcu ifa etmemesinden dolayı takip edemez; fakat borçlunun borcunu muacceliyetten önce ifa etmesine bir engel yoktur. (M)

MUACCİB sıf. (ar. *ᶜaceb* > *taᶜcīb*'den *muᶜaccib*). *Esk.* Şaşılacak, acayip, şaşkınlık veren. ‖ Şaşırtan. (M)

MUACCİZ sıf. (ar. *ᶜacz* > *taᶜcīz*'den *muᶜacciz*). *Esk.* Tedirgin eden, usandıran, rahatsız eden. ‖ Yapışkan, sırnaşık, yüzsüz: *Gûya sevildiği kadar sevilmek ruhunu tatmin etmiyormuscasına daha ziyade sevilmek için muaccîz bir çocuk olurdu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Muaccize** sıf. *Esk.* Muacciz'in dişili. (M)

MUAD sıf. (ar. *ᶜadd*'den > *iᶜdād*'den *muᶜadd*). *Esk.* Hazırlanmış, hazır hale getirilmiş.

— Huk. *Esk. Muaddün lilistiglâl*, kiraya verilmek üzere hazırlanmış veya yapılmış ev, dükkân, han, hamam, taşıt araçları, hayvanlar ve benzerleri. (M)

MUAD sıf. (ar. *ᶜavd* > *iᶜāde*'den *muᶜād*). *Esk.* İade edilmiş, geri çevrilmiş. (M)

MUADADAT i. (ar. *ᶜaḍad*'dan *muᶜāḍadat*). *Esk.* Yardım etme. (M)

MUADAT i. (ar. *ᶜudvān*'dan *muᶜādāt*). *Esk.* Düşmanlık, iki tarafın birbirine duyduğu karşılıklı düşmanlık: *Kan şiddeti şiddet kanı besler; bu muadat / Kan âteşidir, sönmeyecek kanla, inandım* (Tevfik Fikret). *Ebnâ-yı beşerde kalacak mı bu muadat / Bilmem ne zaman doğrulacak mezheb-i âlem* (Ziya Paşa). [M]

MUADDEL sıf. (ar. *ᶜadl*, *taᶜdīl* > *muᶜaddel*). *Esk.* Değiştirilmiş, tadil edilmiş: *Bu vesaiki Trabzon heyet-i merkeziyesi görmemiş ise bir suretinin verilmesi ve bunun üzerine yazılacak cevapta tadilât yapılıp yapılmadığının ve yapıldı ise muaddel suretinin iş'arı...* (Atatürk). [M]

MUADDİD sıf. Bk. MUADDİT.

MUADDİL sıf. (ar. *ᶜadl* ve *ᶜudūl* > *taᶜdīl*'den *muᶜaddil*). *Esk.* Düzelten, değiştiren. ‖ Eşit hale getiren.

— Astron. *Esk. Dairei muaddilün nehar*, gök ekvatoru dairesi, gece ile gündüzün eşitliği dairesi. (M)

MUADDİT veya **MUADDİD** i. (ar. *ᶜaded*'den *muᶜaddid*). *Esk.* Sayaç, sayıcı. (M)

MUADELE i. (ar. *ᶜadl*'den *muᶜādele*). *Esk.* Eşitlik, beraberlik, denklik. ‖ *Mec.* Anlaşılmaz, bilinmez şey: *Bugün bir ders, yarın bir muadele, dün bir muallimdir* (Cenab Şahabeddin).

— Fels. ve Mat. *Esk.* Denklem. (M)

MUADELET i. (ar. *ᶜadl*'den *muᶜādelet*). *Esk.* Eşitlik, denklik.

— Fiz. *Esk.* Eşdeğerlik.

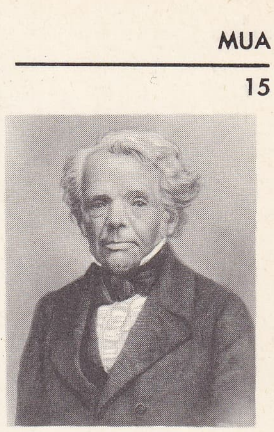

August MÖBIUS

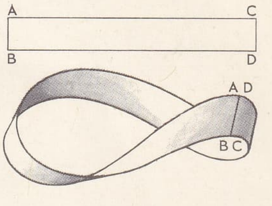

Möbius şeridi

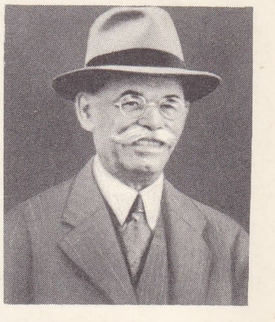

Emil MÖRSCH

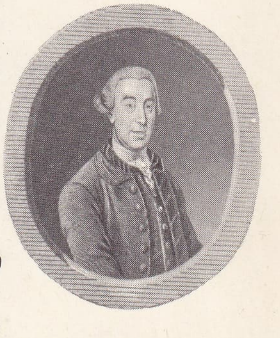

Justus MÖSER
Cabinet des Estampes, Paris

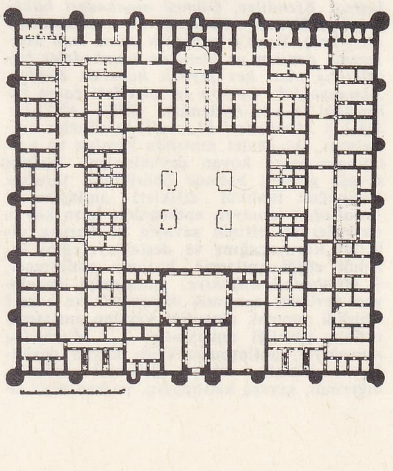

Mşatta sarayının planı (İslâm Sanatı Tarihi adlı eserden)

◆ **Muadelat** çoğl. i. Eşitlikler, denklikler. — Fels. ve Mat. *Esk.* Denklemler. (M)

MUADİL sıf. (ar. *ʿadl*'den *muʿâdil*). *Esk.* Eşit, denk, eşdeğer: *Bir bâd-ı muganni ki hadâikte verirsin / Her nâmeye, her saza muadil / Yapraklara bir dil* (Cenab Şahabeddin). *Ehl-i Hicaz sana hiç kimseyi muadil tutmaz* (Cevdet Paşa). *Lise muadili okul.* || *Bî-muadil*, eşi, benzeri olmayan.

— Mat. *Esk.* Eşdeğer. (M)

MUAF sıf. (ar. *ʿafv*'dan osmanlıca *muʿâf*). *Esk.* Bağışlanmış, affedilmiş: *Ta kur'ası gelmeden evvel bilirdi ki ihtiyar babasının tek oğlu olduğu için askerlikten muaftır* (H. Z. Uşaklıgil). || Ayrı tutulmuş, ayrıcalık tanınmış olan. || Serbest, hür. || *Muaf tutmak*, ayrı tutmak, ayrıcalık tanımak: *Timur Han şeref-i sohbetlerinden hazzedüp ol hakîmin hâtır-ı şerifleri için Akşehir'i muaf tutarak gaaret etmemiştir* (Evliya Çelebi).

— Biyol. *Esk.* Bağışık.

◆ **Muafgâh** blş. i. *Esk.* Kendini affettirmek için sığınılan, başvurulan yer. (M)

MUAFAT i. (ar. *ʿafv*'dan *muʿâfât*, affetme, sıhhat verme). *Esk.* Hastalık, belâ v.b.- den koruma. || Sağlık. || Güvenlik. (M)

MUAFİYET i. (ar. *muʿâf*'tan *muʿâfiyyet*). Ayrı tutulma. Kendisine uygulanmama.

— Biyol. *Esk.* Bağışıklık.

— Eğ. *Muafiyet imtihanı*, bir dersten muaf tutulmak için verilen imtihan.

— Huk. İç hukuk veya milletlerarası hukuk hükümleriyle konulan birtakım yükümlülükler dışında bırakılmış olma durumu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Muafiyet*, genellikle kişiler bakımından sözkonusu olur. Gerçekten, en çok kullanılan anlamıyle muafiyet, mükelleflere yüklenen vergi, resim ve harçlardan, siyasî, sosyal veya ekonomik sebeplerle veya imar işlerinde görüldüğü gibi, teşvik veya koruma amaçlarıyle bazı istisnalar yapılması anlamını taşır; meselâ, dışişleri görevlilerinin, yeni yapı yaptıranların bazı resim ve vergilerden muaf tutulmaları gibi. Bununla birlikte, milletlerarası hukuk kurallarının veya teamülün gereği olarak bazı muafiyetler tanınabildiği gibi, özellikle vergi bakımından belli şartlar altında bulunan bina ve araziye de muafiyetten yararlanma imkânı tanınabilir. Bir kısım muafiyetler de bazı faaliyetlerin yapılmaması şeklinde ortaya çıkabilir: defter tutmaktan muafiyet gibi. (M)

MUAFNAME bls. i. (ar. *muʿâf* ve fars. *nâme*'den *muʿâf-nâme*). *Esk.* Bir kimsenin, bir görevden veya yükümlülükten muaf tutulduğunu gösteren kâğıt.

— Tar. *Muafnamei hümayun*, bir kimsenin, bir köy veya kasaba halkının vergi, askerlik gibi devlete karşı olan hizmet veya yükümlülüklerden muaf tutulmasıyle ilgili ferman, belge. (M)

MUAHAT i. (ar. *ʿuhuvvet*'ten *muʿâhât*). *Esk.* Kardeş edinme, kardeşlik. || Kardeşçe sevgi. || İçten arkadaşlık. (M)

MUAHEDE i. (ar. *ʿahd*'dan *muʿâhede*, karşılıklı yemin etme, vaat etme). *Esk.* Antlaşma: *Efendiler, Gümrü muahedesi hükûmeti milliyenin akdettiği ilk muahededir* (Atatürk). *Paris'te toplanıp adına sulh konferansı denilen ve birtakım muahedeler imzalatmış olan her şeyden habersiz Baylar, Almanya'daki en son iyi niyetleri zaten tüketmişti* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANTLAŞMA.] || *Muahede-i bi-tarafî*, tarafsızlık antlaşması, iki devlet arasında yapılan ve antlaşmaya imza koyan devletlerden birinin savaşa girmesi halinde öbürünün tarafsız kalacağını taahhüt ettikleri antlaşma. || *Muahede-i himayet*, antlaşmaya imza koyan devletlerden birinin savaşta ve barışta diğerini koruyacağını ve destekleyeceğini taahhüt ettiği antlaşma, koruma antlaşması. || *Muahede-i ittifakiye*, antlaşmayı imzalayan devletler arasında diplomatik ve askerî işbirliği yapmak amacıyle yapılan antlaşma, ittifak, işbirliği antlaşması. || *Muahede-i müzaheret*, antlaşmaya imza koyan devletlerden birinin savaşa girişmesi halinde, diğerinin, savaşa katılmayıp, paraca veya silâhça yardım yapacağına dair yapılan antlaşma. || *Muahede-i sulhiye* (veya *sulh muahedesi*), savaşa kesinlikle son vererek savaşçı devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin tekrar kurulması amacıyle yapılan antlaşma, barış antlaşması. || *Muahede-i teminiye*, antlaşmaya imza koyan devletlerden birinin bağımsızlığına gelecek bir dış saldırı karşısında öbürünün yardım edeceğini belirten antlaşma. || *Muahede-i ticarî*, ticaret antlaşması. || *Adem-i tecavüz muahedesi*, saldırmazlık antlaşması. || *Hakem muahedesi*, taraf devletler arasında var olan veya çıkacak her türlü anlaşmazlığın veya bunların belirli bir bölümünün hakem devletler tarafından çözümlenmesini öngören antlaşma. || *İkamet muahedesi*, antlaşmaya imza koyan devlet vatandaşlarının karşılıklı ikamet, ticaret, iktisadî faaliyet şartlarını düzenleyen antlaşma.

◆ **Muahedat** çoğl. i. *Esk.* Antlaşmalar: 1918 *mütarekelerinden sonra aktolunan bilcümle muahedatta mevcut olan ahkâmdan maada Türkiye'ye bilhassa zirdeki taahhüdat kabul ettirilmek istenmiştir* (Atatürk). [M]

MUAHEDENAME bls. i. (ar. *muʿâhede* ve fars. *nâme*'den *muʿâhede-nâme*). *Esk.* Antlaşma metni (*Muahede senedi* de denir): *Efendiler, İsmet Paşa* 24 *Temmuz* 1923 *günü muahedenameyi imzaladı* (Atatürk). [M]

MUAHEZE i. (ar. *aḫẕ*'den *muʾâḫeze*). *Esk.* Bir kusurundan dolayı birini kınama, ayıplama, paylama: *Onu biraz dargın, biraz muaheze haliyle, vakur, ciddî bir sesle kim bilir neler söylerken...* (H. Z. Uşaklıgil). || Tenkit etme, eleştirme. || *Muaheze etmek*, paylamak, azarlamak, ayıplamak, kınamak: *«Artık fi'l-i hazarım irtikâb etmedikçe seni yalnız sözün için muaheze etTim», diye buyurmuş* (Cevdet Paşa). *Fakat bundan dolayı düşürenin kuvvetini değil, düşenin zaafını muaheze etmeliyiz* (Cenab Şahabeddin). Tenkit etmek, eleştirmek: — *İkbal, müsaade edersen seni bir parça muaheze edeceğim...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ed. *Esk.* Tenkit, eleştiri.

◆ **Muahezat** çoğl. i. *Esk.* Kınamalar, ayıplamalar, azarlamalar, paylamalar. || Tenkit etmeler, eleştirmeler.

◆ **Muahezekâr** sıf. *Esk.* Kınayan, ayıplayan, azarlayan, paylayan. || Tenkit eden, eleştiren.

◆ **Muahezekârane** zf. *Esk.* Kınarcasına, azarlarcasına.

◆ **Muahezename** blş. i. Ed. *Esk.* Tenkit eseri, eleştiri kitabı, eleştiri makalesi. (M)

MUAHHAR sıf. (ar. *âhir* > *teʾḫir*'den *muʾaḫḫar*). *Esk.* Tehir edilmiş, sonraya bırakılmış, sonraki. || İ. *Mec.* Kıç: *Davranıp silkip muahharı üzre düşürüp kârın tamam eyledi* (Naima).

◆ **Muahhara** veya **muahhare** sıf. *Esk.* Muahhar'ın dişili.

◆ **Muahharan** veya **muahharen** zf. *Esk.* Muahhar olarak, sonradan: *Neha kabilesinden Zürare ibni Amr dahi muahharan iki yüz kişi ile Medine-i Münevvere'ye gelip misafirhaneye indirilmiştir* (Cevdet Paşa). *Bazı esbap devamına mâni olmuş idi. Muahharen devletin mebna-yi azametini tecdide çalışan...* (Namık Kemal). [M]

MUAHİD i. (ar. *ʿahd*'den *muʿâhid*). *Esk.* Bir antlaşmayı imzalayan kimse veya taraflardan her biri: *Fakat Beni Zühre ile müttehid ve muahid olan Ubeyye İbni Şerik En-Nakıyy: «Kervan kurtuldu. Maksadımız hasıl oldu»* (Cevdet Paşa).

— Tar. Osmanlı imparatorluğunda, devlete haraç vererek kendisini himaye ettiren gayrımüslim kimse.

◆ **Muahide** i. *Esk.* Muahid'in dişili.

◆ **Muahideyn** ikil. i. *Esk.* Bir antlaşmayı imzalayan iki kişi.

◆ **Muahidîn** çoğl. i. *Esk.* Antlaşma yapan taraflar. (M)

MUAHİZ sıf. (ar. *aḫẕ* > *muʾâḫeze*'den *muʾâḫiẕ*). *Esk.* Muaheze eden, çekiştiren, azarlayan. || Tenkit eden, tenkitci. (M)

MUAKAB sıf. (ar. *ʿuḳûbet* > *muʿâḳabe*'den *muʿâḳab*). *Esk.* Cezalandırılmış olan (kimse): *Ve sevabık-ı mekı ü hiyeli tadadı ile muakob olduktan sonra...* (Hoca Sadeddin). [M]

MUAKABE i. (ar. *ʿuḳûbet*'ten *muʿâḳabe*). *Esk.* (Birini) Cezalandırma. || Ceza. (M)

MUAKADE i. (ar. *ʿaḳd*'dan *muʿâḳade*). *Esk.* Anlaşma, mukavele yapma: *Muakade-i dest-i mübayeat eylediler* (Naima). [M]

MUAKALE i. (ar. *ʿaḳl*'dan *muʿâḳale*). Fels. *Esk.* Kurgu: *Spekülasyon namını verdiler; biz buna türkçede muakale ismini veriyoruz* (Ziya Gökalp).

◆ **Muakalevî** sıf. Fels. *Esk.* Kurgul: *Diğer içtimaî hadiseler, meselâ, dinî, ahlakî, bediî, siyasî, lisanî, muakalevî hadiseler aslâ sebep olamazlar, yalnız netice olabilirler* (Ziya Gökalp). [M]

MUAKIB sıf. (ar. *ʿuḳûbet*'ten *muʿâḳıb*). *Esk.* Azarlayan, ceza veren. (M)

MUAKID sıf. (ar. *ʿaḳd* > *muʿâḳade*'den *muʿâḳıd*). *Esk.* Anlaşma yapan (kimse). || İ. Sözleşen veya anlaşma yapanlardan her biri. (M)

MUAKKAB sıf. (ar. *ʿaḳab*, art, arka > *taʿḳîb*'den *muʿaḳḳab*). *Esk.* Ardı sıra gelinmiş, ardına düşülmüş, izlenmiş. || Takip edilmiş, yakalanmak istenmiş. (M)

MUAKKAD sıf. ve i. (ar. *ʿuḳde*, düğüm > *taʿḳîd*'den *muʿaḳḳad*). *Esk.* Düğümlü, düğümlenmiş. || *Mec.* Karışık ve kapalı (söz).

— Ed. *Esk.* Karışık, anlaşılmaz söz.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Özellikle divan şiirinde, anlaşılması güç veya birkaç anlamı olabilecek nitelikte deyimler kullanma geleneği vardı. Bazı şairler, bazen hiç anlaşılmayan beyitler yazmayı başarı sayarlardı. Bu gibi beyitlere *muakkad* denirdi. Muakkad, nesirde de olurdu. Birbiri ardınca sıralanan terkipler yüzünden anlaşılmaz duruma gelen yazılar vardı. Zamanla, edebiyatta açıklığa yönelme başlayınca muakkad deyimler de ortadan kalktı.

◆ **Muakkade** sıf. *Esk.* Muakkad'ın dişili. (M)

MUAKKİP veya **MUAKKİB** sıf. (ar. *ʿaḳad*, art, arka > *taʿḳîb*'den *muʿaḳḳib*). *Esk.* İzleyen, ardından gelen, takip eden: *Koltukların arkasına, köşelere sokuluyor, muakkibin hamlesine muntazır, heyecanla bekliyor* (H. Z. Uşaklıgil). || İş takipçisi, iş yürüten.

◆ **Muakkibîn** çoğl. i. *Esk.* İzleyiciler, takip edenler. (M)

MUALECAT çoğl. i. (ar. *ʿilâç* > *muʿâlece*'den *muʿâlecat*). *Esk.* İlâçla iyi etmeğe çalışmalar. || İlâçlar: *Tabibe müracaat etmek, iktiza eden mualecâtı almak için paraya muhtaç değil midir?* (Namık Kemal). [M]

MUALECE i. (ar. *ʿilâç*'tan *muʿâlece*). *Esk.* İlâç verme, ilâçlama. || İlâç. (M)

MUALLÂ sıf. (ar. *ʿulüvv*, yücelik > *taʿliye*'den *muʿallâ*). *Esk.* Yüksek, yüce: *Mevkiim Sarayburnu'nun en muallâ bir noktası idi* (A. H. Müftüoğlu). *Bir kudret-i külliyye var ulvî ve münezzeh, / Kudsî ve muallâ ona vicdanla inandım* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın adı. || *Dergâh-ı muallâ*, padişah sarayı. || *Makam-ı muallâ*, yüce kat (sadrazam ve şeyhülislâmlar için kullanılırdı).

— Fels. *Esk.* Üstün.

— G. santl. *Esk.* Bir yazı tarzı, üslûbu. (M)

MUALLÂK sıf. (ar. *ʿalaḳa* > *taʿlîḳ*'ten *muʿallaḳ*). *Esk.* Asılı, asılmış. || Havada, boşlukta duran: *Nihal pencereden Beylerbeyi'nin üstünde azim siyah bir küme halinde, muallâkta, parçalanmaya müheyya duran buluta bakarak...* (H. Z. Uşaklıgil). || Bağlı: *Filhakika hallolunduğu veya hallolunabileceği tahmin edilen iktisadî mesail Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle vukubulacak müzakeratın neticesine muallâktır* (Atatürk). || *Mec.* Sonuca bağlanmamış, sürüncemede kalmış (iş): *Sulha mâni olan esaslı ve muallâk mesail bizce bir kül telâkki edilmektedir* (Atatürk).

— DEY. *Muallâkta olmak* (veya *kalmak*), (bir şey için) ne yapılacağı kestirilememek,

sonuca bağlanamamak: *Bu iş muallâkta kaldı.*

— Ed. *Esk.* Açık hece, elif, vav, ye gibi ünlüler yardımıyle okunan unsüz harf (*be, te* v.b.).

— G. santl. *Esk.* Hat sanatında bir yazı tarzı.

— Huk. *Esk. Muallâk-bi-ş-şart,* tâlikteki ceza. || *Muallâk-un-aleyh,* üstüne tâlik vâki olan şart.

— Tic. *Muallâkta senet* (veya *makbuz*), ödenmemiş, ama tahsili umulan senet veya makbuz. || *Muallâkta koli,* alıcısı tarafından çekilmemiş veya talep edilmemiş koli.

◆ **Muallakıyet** i. Muallâk olma hali. (M)

MUALLÂKA i. (ar. *ʿalak* ve *ʿalāka,* asma, asılma > *taʿlīk*'ten *muʿallaka*). Ed. *Esk.* İslâmdan önceki arap şairlerinin Kâbe'nin duvarına asılmış olan yedi ünlü kasidesinden her biri. (M)

MUALLAKAT çoğl. i. (ar. *muʿallaka*'dan *muʿallakāt*). Ed. *Esk.* Muallâkalar. || *Muallâkat-ı seb'a* («yedi askı»), cahiliye devri arap edebiyatında Kâbe duvarına asılan yedi ünlü kasidenin hepsine birden verilen ad. (M)

Muallâkat, arap şairi Antere bin Şeddad'ın eseri. Cahiliye çağı arap şairlerinden olan Antere'nin bu eseri, *Mualâkatü's Seba* adlı yedi şiirin toplandığı dergidedir. Antere, bu şiirinde kabilesinin başarılarını, yiğitliklerini över. Yüz beyte yaklaşan bu şiir, arap edebiyatının ilk ürünleri arasındadır. Dili ve konularının gerçekliği yönünden de ayrı bir önem taşır. (M)

MUALLEL sıf. (ar. *ʿillet* > *taʿlīl*'den *muʿallel*). *Esk.* Sakat, eksik, illetli. || *Muallel bil-garaz* (veya *muallel-ün-bil-garaz*), kötü bir maksatla, isteyerek, illetli, sakat gösterilmiş. (M)

MUALLEM sıf. (ar. *ʿilm* > *taʿlīm*'den *muʿallem*). *Esk.* [İnsan veya hayvan için] Eğitim görmüş: *Bir çift muallem macar araba hayvanı...* (Recaizade Ekrem). || *Muallem asker,* eğitim görmüş asker. (M)

MUALLİL sıf. ve i. (ar. *ʿillet* > *taʿlīl*'den *muʿallil*). *Esk.* Zorluk çıkaran, bahane bulan, devamlı olarak mazeret ileri süren (kimse).

◆ **Muallile** sıf. *Esk.* Muallil'in dişili. (M)

MUALLİM i. (ar. *ʿilm* > *taʿlīm*'den *muʿallim*). *Esk.* Öğretmen: *Sonra, o muallimleri görmeli, o talebeyi görmeli, o derece hürmeti ve o vekarı görmeli* (M. Ş. Esendal). *Hikâye eskidir. Büyük harp yıllarına ait. Ömer mekteplerden birinde edebiyat muallimiydi* (R. N. Güntekin). *Mektepçiler, terbiyeciler, muallimler, müdürler toplanıyorlar, «Acaba ne yapacak?» diye düşünüyorlardı* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk. Muallim-i evvel,* Aristoteles. Şeytan, iblis, kötü kimse. İlkokul müdürü. || *Muallim-i sânî,* Farabi.

◆ **Muallimat** çoğl. i. *Esk.* Kadın öğretmenler. || *Dâr-ül-muallimat,* kız öğretmen okulu.

◆ **Muallime** i. *Esk.* Muallim'in dişili, kadın öğretmen: *Göztepe taraflarında bir yerde muallime idi* (R. N. Güntekin).

◆ **Muallimîn** çoğl. i. *Esk.* Öğretmenler. || *Dâr-ül-muallimîn-i âliye,* yüksek öğretmen okulu.

◆ **Muallimlik** i. *Esk.* Öğretmenlik: *Mektubunda bahsettiği iş, kızlarının Fransızca muallimliği imiş* (R.N. Güntekin). [M]

MUALLİM FEYZİ. Bk. FEYZİ EFENDİ.

MUALLİMHANE bls. i. (ar. *muʿallim* ve fars. *ḫāne*'den *muʿallim-ḫāne*). *Esk.* Öğretmen okulu.

— Tar. *Muallimhanei Nüvvab,* 1853 yılında kadı yetiştirmek için açılan okulun adı. (M)

MUALLİ NACİ (Ömer, - denir), türk şairi (İstanbul 1850-ay.y. 1893). Babasının ölümünden sonra annesiyle Varna'ya, dayısının yanına gitti. Çeşitli hocalardan, Arapça, Fransızca, hat, edebiyat dersleri aldı. Varna'da açılan rüştiyeye muallimi sani olarak girdi (1867). Giritli Aziz Efendinin *Muhayyelât**ındaki *Kıssai Naci*'nin kahramanı olan Naci'nin adını kendine mahlas olarak aldı. Varna mutasarrıflığından Tulçı'ya tayin edildi, Kürt Said Paşanın özel kâtibi oldu; 1877 Türk-Rus savaşı sırasında Said Paşa ile birlikte Ormanpazarı'na ve Tırnova'ya gitti; sonra İstanbul'a döndü. Yenişehir'de Cibayet mahkemesi kâtibi oldu. Said Paşa Cezayiri Bahri Sedif valisi tayin edilince Muallim Naci de Sakız'a gitti. Said Paşa hariciye nazırı olunca (1882) Hariciye Mektubî kalemi halifeliğine getirildi. Bir süre sonra görevinden ayrıldı. Ahmed Midhat'ın *Tercüman-ı Hakikat* gazetisinin edebiyat sütununu yönetmeğe başladı. Ahmed Midhat'ın kızı Mediha Hanım ile evlendi. Gazetedeki görevine Ahmed Mithat Efendi tarafından son verilince *Saadet* ve *Vakit* gazetelerinde çalıştı. Mektebi Sultanî ve Mektebi Hukuk'ta edebiyat öğretmenliği yaptı. Abdülhamid II'nin vakanüvisi oldu (1891).

Tanzimattan sonra yetişen birçok şair batı etkisiyle şiirde yenileşmeyi benimserken Muallim Naci'de bu değişim eskiye dönüş şeklinde oldu. Bu tutumunu Recaizade Mahmud Ekrem *Takdir-i Elhan*'ında (Menemenlizade Tahir'in *Elhan* adlı şiir kitabındaki takriz) şiddetle yerdi. Muallim Naci, buna, *Demdeme* (Hiddetli Söz) başlığını taşıyan yazılarında sert karşılık verdi. Bu yazıların, Matbuat müdürlüğünce yayımı durdurulunca, çıkan kısımları kitap olarak bastırdı (*Demdeme** [1887]). Muallim Naci, şiirde gerçekten ve tabiîlikten uzaklaşmamak şartıyle hayal ve mübalâğaya taraftardı; bu konuda özellikle batı edebiyatı örneklerinden yararlanılması gerektiğini, divan şairlerinin hakimane şiirlerinin de örnek olarak alınabileceğini söylüyordu. Şiirde vezin ile dil ilişkisi üstünde önemle duran Muallim Naci, aruzu ustalıkla kullandı. Bu yönüyle Tevfik Fikret'i etkiledi. Şiir kitapları: *Ateşpare* (Ateş Parçası) [1883]; *Şerare* (Kıvılcım) [1884]; *Sünbüle I* (1890); *Yâdigâr-ı Naci* (1896). Tenkide dair eserleri: *Demdeme* (1887); *Yazmış Bulundum* (1884); *Muallim* (1886). Türk edebiyatında kullanılan terimler konusunda yazdığı *Istılahat-ı Edebiye*'ye (Edebiyat Terimleri) [1889] divan şairlerinden çok, çağdaşlarından ve batı edebiyatı eserlerinden örnekler aldı. *Lûgat*-i Naci* (1890), son zamanlara kadar kullanılan osmanlıca bir sözlüktür. *Ömer'in Çocukluğu* adlı eserinde 8 yaşına kadarki hayatını samimî ve sade bir dille anlattı. Muallim Naci'nin Arapça, Farsça ve Fransızcadan da tercümeleri vardır. (→ Bibliyo.) [M]

MUAMELAT çoğl. i. (ar. *ʿamel*'den *muʿāmele* > *muʿāmelāt*). Dairelerde evrak üzerinde yapılan kayıt v.b. işler, işlemler: *Yalnız şu daire müdürlüğü bana lüzumsuz gibi görünüyor. Hattâ muamelat müdürlüğü de fazla gibi geliyor* (A. H. Tanpınar). *Muamelât şefi.* || *Esk.* Muameleler, işlemeler: *Sèvres Muahedesini, dimağından çıkarmayan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz* (Atatürk). *Bu veçhile Hâşimîler alışverişte ve sair muamelâtta serbest oldu* (Cevdet Paşa). || *Muâmelât-ı ticâriye,* ticarî işlemler. (M)

MUAMELE i. (ar. *ʿamel*'den *muʿāmele*). Davranış, davranma: *Çünkü o güne kadar insanlardan, başka muamele görmemişti* (H. R. Gürpınar). *Fakat Yusuf'un aklı böyle şeylere ermediği ve arkadaşlarının kendisine karşı muamelelerine de pek kulak asmadığı için, hiçbir şeyin farkında değildi* (Sabahattin Ali). || Yol, iz, tutum: *«Bire gaddar! Senin döktüğün kan lekesini henüz temizledim. Şimdi bu tavır ve muamele nedir?» dedi* (Cevdet Paşa). || Dairelerde bir iş hakkında yapılan kayıtlar, formalite v.b.: *Bir iş bulduğunu Yusuf'a bütün muamele bittikten, Balıkesir'deki mutasarrıflıktan cevap geldikten sonra bildirdi* (Sabahattin Ali). *Bazan aylar ayı masadan masaya sürünen muameleler istedikleri zaman öyle kolay çıkıyor ki ...* (R.N. Güntekin). *Yeni.* İşlem.

— *Esk. Muamele-i cemilekârâne,* yaranmak için yapılan muamele. || *Hüsn-i muamele,* iyi davranış. || *Sû-i muamele,* kötü davranma.

— Huk. *Hukukî muamele,* bir hukukî sonuç doğurmak amacıyle bir veya daha çok kişinin açıkladığı irade beyanı. (Bk. ANSİKL.) || *Muameleden kaldırma.* Bk. MÜRACAAT'a *bırakma.*

— Kim. Bir maden veya bir kimyasal bileşiğin üzerine elverişli bir ayraç uygulama işlemi. || *Esk.* İki maddenin belli kurallara göre biraraya gelmesi veya getirilmesi: *Oksijenle hidrojenin muamelesinden su meydana gelir. Yeni.* Karşılaşma.

— Mal. *Muamele defteri,* yevmiye defterindeki borç ve kredilerin büyük defterle aynı zamanda kaydedildiği borç ve alacak sütunlarını ihtiva eden ve bu iki kayıt arasındaki uyumu toplama yoluyle sağlamak amacıyle tutulan defter. (Bu kayıt şekli bugün pek kullanılmaz. Modern muhasebede kayıtlar karşılıklı olarak yevmiye defterine ve ilgili hesabına geçirilir.)

— Tic. *Esk.* Alışveriş, sarraflık, para işleri.

— ANSİKL. Huk. *Hukukî muamele*'de, hukukî sonuç, hukuk düzeni tarafından kişi veya kişilerin açıkladıkları irade beyanına bağlanır. Hukukî muamele, açıklanan irade beyanına göre, bir taraflı veya çok taraflı olabilir. Bir taraflı hukukî muamelede bir kişinin irade beyanında bulunması, hukukî sonuç için yeterli görülür. Bir taraflı hukukî muameleye, vasiyetname* veya tanıma* örnek olarak gösterilebilir. Çok taraflı hukukî muamelede ise, hukukî sonucun gerçekleşmesi için, birden çok irade beyanı aranır. Çok taraflı hukukî muameleler, sözleşmeler ve kararlar olmak üzere ikiye ayrılır. Sözleşmelerde iki irade beyanı, karşılıklı olarak birbirine yönelir. (Bk. SÖZLEŞME.) Kararlarda ise, irade beyanları bir yöne, çoğunlukla bir başkana yöneltilmiştir. (Bk. KARAR.) [M]

MUALLİM NACİ
(Servetifünun mecmuasından)

MUAMİL sıf. (ar. *ʿamel* > *muʿāmele*'den *muʿāmil*). *Esk.* İşlem yapan, bir işi takip eden, muamele yapan. (M)

MUAMMA i. (ar. *ʿamā*'dan *muʿammā*). Bilmece. || *Esk.* Anlaşılması güç olan söz veya şekil. || *Mec.* Anlaşılmaz iş.

— Ed. Genellikle bir kişinin veya bir varlığın adını bulduracak şekilde düzenlenmiş manzum bilmece.

— ANSİKL. Ed. Eski edebiyatta bir söz oyunu niteliği taşıyan *muamma,* daha çok bir zekâ testi olarak kullanılırdı. İran şairi Câmî'ye göre muamma, *tahsilî, tekmilî, teshilî* olmak üzere üç türlüdür. Sonraki yazarlar buna, *tezyilî* adlı dördüncü bir tür daha eklediler. Tahsilî, çözümlenecek adın harflerini verir; tekmilî, bu dağınık harfleri toplar, fazlaları düşürür, yerlerini belirler; teshilî, çözüm yollarını kolaylaştırmak için gereken ipuçlarını verir; tezyilî ise harflerin hareke, sükûn, tahfif, teşdîd gibi durumlarını gösterir. (M)

MUAMMEM sıf. (ar. *ʿimāme*'den *muʿammem*). *Esk.* Sarıklı, sarıklanmış. (M)

MUAMMER sıf. (ar. *ʿömr*'den *muʿammer*). *Esk.* Yaşayan, yaşamış. || Uzun yıllar yaşamış olan. || İ. Kadın ve erkek adı. || *Muammer olmak,* yaşamak, ömürlü olmak: *Ancak böylece iyiler ve iyilik dünya yüzünde mânâsını bulur, masallardaki gibi yüzyıllarca muammer olur* (S. F. Abasıyanık). *Makber hiç olmazsa benden ziyade muammer olacaktır. İşte bunun için neşr olundu* (Abdülhak Hâmid). Uzun ve mutlu bir hayat sürmek: *Abdurrahman dahi pederinden sonra hayli zaman muammer olmuş ve evlâd ve a'kabı kalmıştır* (Cevdet Paşa).

◆ **Muammere** sıf. *Esk.* Muammer'in dişili.

◆ **Muammerîn** çoğl. i. *Esk.* Uzun süre yaşayanlar, ömürlüler. (M)

MUAMMERİ (Mevlûd), fransızca yazan cezayirli yazar (Tuarirt - Mimmun 1917). Romanlarında, atalarının yaşayışı ve düşünceleriyle bütün insanlarla kaynaşma ihtiyacını bağdaştırır. Eserleri: *La Colline Oubliée* (Unutulmuş Tepe) [1952]; *Le Sommeil du Juste* (Doğrunun Uykusu) [1955], *l'Opium et le Bâton* (Esrar ve Baston) [1965]. (L)

MUAMMER MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (? 1812 - İstanbul 1875). Erzurumlu Mehmed Rüşdü Paşanın oğlu. Enderunda

öğrenim gördü; askerlik mesleğine girdi. 1835'te miralay ve Dârı Şûra üyesi oldu. 1845'te ferik, 1847'de Dârı Şûra reisi, 1853'-te vezaretle Vidin, daha sonra da Edirne, İzmir, Şam, Hicaz ve Ankara valisi oldu. 1872'de Şûrayı Devlet, 1873'te Muhacirin komisyonu reisliklerinde bulundu. (M)

MUANAKA i. (ar. *ʿunḳ*'tan *muʿānaḳa*). *Esk.* Kucaklaşma, sevgi ve dostlukla birbirinin boynuna sarılma: *Vezarete ikramen Mehmed Paşa kıyam edip muanaka ve hal ü hatırın sual ederek...* (Naima). [M]

MUANAT i. (ar. *ʿanā*, zahmet, sıkıntı'-dan *muʿānāt*). *Esk.* Bir şeyin zahmetini, sıkıntısını çekme. || Bir şeyi gözaltında bulundurma, göz kulak olma. (M)

MUANBER sıf. (ar. *ʿanber*'den *muʿanber*). *Esk.* Güzel kokulu, güzel kokan, anberli: *Ve âdet üzre muteber ve muanber şerbetler içildi* (Peçevî) [M]

MUANEDE i. (ar. *ʿinād*'dan *muʿānede*). *Esk.* İnatlaşma, karşılıklı ayak direme. || İnat etme, diretme. (M)

MUANIK sıf. (ar. *ʿunḳ* > *muʿānaḳa*'dan *muʿānıḳ*). *Esk.* Kucaklaşan, sevgi ve dostlukla birbirinin boynuna sarılan: *Vâsıl-ı huld-i berin ve muânık-ı hûr-i iyn oldular* (Peçevî). [M]

MUANİD sıf. (ar. *ʿinād* > *muʿānid*). *Esk.* İnatçı, inat eden: *Beni İsrail muanidleri rû-yı inkârdan ateşzen-i hırmen-i şeri ü fesat olmağa başlayıp ...* (Veysi). [M]

MUANNİF sıf. (ar. *ʿunf*, sertlik > *taʿnif*'-ten *muʿannif*). *Esk.* Şiddetle azarlayan. (M)

MUANNİT veya **MUANNİD** sıf. (ar. *inād* > *muʿānid*'den osmanlıca *muʿannid*). *Esk.* İnatçı, inat eden, direnen: *Fikrinde muannit, muhabbette muannit, muharebede muannitsin* (A.H. Müftüoğlu). *Bu adamın şu muannit ısrar ile* [...] *bu kadar musallat oluşuna ne sebep var?* (H.Z. Uşaklıgil). *Sarmış yine âfâkını bir dûd-ı muannid / Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey müteẓâyid* (Tevfik Fikret).

◆ **Muanidane** zf. *Esk.* İnatla, inatçıya yaraşır tarzda.

◆ **Muannitlik** i. *Esk.* İnatçılık. (M)

MUANVEN sıf. (ar. *ʿunvān*'dan osmanlıca *muʿanven*). *Esk.* Unvan verilmiş veya unvan almış: *Pâye-i vezaretle bir murassa sorguç ve kılıç ve hançer inayet olunup Yusuf Paşa unvanıyle muanven kılındı* (Naima). || İhtişamlı, tantanalı, debdebeli. (M)

MUAR. Bk. BENDER MAHARANİ.

MUARAZA i. (ar. *ʿarż*'dan *muʿāraża*). *Esk.* Kavga, çekişme: *Karagöz'le Hacivad'ın muarazaları, Türkle Osmanlının, yani o zamanki harsımızla medeniyetimizin mücadelesinden ibarettir* (Ziya Gökalp). || Karşı çıkma, zıt düşüncede olma: *Emir-ül-ümera Selman olduğu halde Habîb, ona bu hususta muaraza etmekle trafeyn beyninde zıddiyet peyda oldu* (Cevdet Paşa). [M]

MUARE i. (fr. *moire*'dan). Özel bir presten geçirilerek, dalgalı ve yanar dönerli parıltılar verilmiş kumaş. *Eşanl.* HARELİ *kumaş.* (L)

MUAREFE i. (ar. *ʿirfān*'dan *muʿārefe*). *Esk.* Tanışma, karşılıklı bilip tanıma: *Gelin şu on dakikalık muarefe ile hasıl olan teklifsizlikle Nihale: «Hemşire! diyordu; size görücüler geliyor mu?* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MUAREKE i. (ar. *ʿark*'tan *muʿāreke*). Savaş, kavga.

◆ **Muarekât** çoğl. i. *Esk.* Savaşlar, kavgalar. (M)

MUARIZ sıf. (ar. *ʿarż* > *muʿāraża*'dan *muʿārıż*). *Esk.* Karşı gelen, karşı çıkan, muhalefet eden, muhalif: *Ecnebilerin açıktan açığa muarız ve gayri memnun görünmeleri sebebini, kabinenin vaz-ı bîtarafisinde aramalıdır, âciz ve istinatsız olmaında aramalıdır* (Atatürk).

◆ **Muarızîn** çoğl. i. *Esk.* Muhalifler, karşı çıkanlar, karşı gelenler. (M)

MUARRA sıf. (ar. *ʿuryān* > *teʿarrī*'den *muʿarrā*). *Esk.* Soyunmuş, çıplak, tamamen soyunmuş. || *Mec.* Temizlenmiş, arınmış, ilişiği kalmamış, kurtulmuş: *Ali Fuat Paşanın devlet nazarında, umum nazarında her türlü tenkidden muarra bulunduğu kanaatinin mahfuziyeti şart-ı esasîdir* (Atatürk). [M]

MUARREB sıf. (ar. *ʿarab* > *taʿrīb*'den *muʿarreb*). *Esk.* Aslı arap değilken arapçalaştırılmış, araplaşmış.

◆ **Muarrebe** sıf. *Esk.* Muarreb'in dişili. (M)

MUARREF sıf. (ar. *ʿirfān* > *taʿrīf*'ten *muʿarref*). *Esk.* Ayrıntılarıyle anlatılmış, tanıtılmış, tanımlanmış. || Bilinen, tanınan, ünlü.

— Fels. *Esk.* Tanımlı.

— Gram. *Esk.* Arapçada harf tarif'li tamlama; tamlayanın başında «*el*» bulunan tamlama.

— Mant. *Esk.* Sınırlı, tanımlanmış.

◆ **Muarrefe** sıf. *Esk.* Muarref'in dişili.

— Tıp. *Esk.* *Edviyei muarrefe*, özellikle ciltte etkisini gösteren ve cildin salgısını arttıran, içinde hastalığı iyileştirme özelliği bulunan ilâçlar. (M)

MUARRIK sıf. (ar. *ʿaraḳ*, ter > *taʿrīḳ*'-ten *muʿarrıḳ*). *Esk.* Terletici (ilâç). [M]

MUARRIZ sıf. (ar. *ʿarż* > *taʿrīż*'den *muʿarrıż*). *Esk.* Tedirgin eden, dokunaklı söz söyleyen. (M)

MUARRİF sıf. (ar. *ʿirfān* > *taʿrīf*'ten *muʿarrif*). *Esk.* Tanımlayan, tarif eden, tanıtan, bildiren.

— Gram. *Esk.* Arapçada içinde harfi tarif olan kelime veya tamlama: *El-Kahire. Beyn-el-milel.*

◆ **İ.** Din. *Esk.* Cami ve tekkelerde hayır sahibi kimselerin adlarını sayan derviş veya müezzin: *Minberde hatip ola vü mahfilde muarrif / Âr eylemeye olduğuna cehl ile maruf* (Bağdatlı Rûhî).

— Huk. *Esk.* Hâkim, noter veya diğer adlî, idarî ve resmî bir memur önünde bir kimsenin kişilik ve kimliğini belirten ve belgeleyen kimse.

◆ **Muarrifan** çoğl. i. *Esk.* Tanımlayanlar, tarif edenler. || Padişahların yaptırdığı camilerde müezzin olanlar. (M)

MUASARE veya **MUASARET** i. (ar. *ʿaṣr*'-dan *muʿāṣare* veya *muʿāṣaret*). *Esk.* Çağdaşlık, aynı çağda yaşamış olma. (M)

MUASAT i. (ar. *ʿiṣyān*'dan *muʿāṣāt*). *Esk.* Başkaldırma, isyan etme. (M)

MUASERE i. (ar. *ʿusret*'den *muʿāsere*). *Esk.* Zorluk, güçlük. || Fakirlik. (M)

MUASIR sıf. (ar. *ʿaṣr* > *muʿāṣare*'den *muʿāṣır*). *Esk.* Çağdaş: *Fikret bizim muasırımızdı, fakat hiç şüphe yok ki, asrımızın adamı değildi* (Cenab Şahabeddin). *Muasır milletler.*

◆ **Muasırîn** çoğl. i. *Esk.* Çağdaşlar, aynı çağda yaşayanlar. (M)

MUASIRLAŞMAK geçz. f. (*muasır*'dan *muasır-la-ş-mak*). *Esk.* İçinde bulunduğu çağa ve gereklerine ayak uydurmak, çağdaşlaşmak. (M)

MUASİ sıf. (ar. *ʿiṣyān* > *muʿāṣāt*'tan *muʿāṣī*). *Esk.* İsyan eden, başkaldıran.

◆ **Muasiye** sıf. *Esk.* Muasi'nin dişili. (M)

MUASKER i. (ar. *ʿasker*'den *muʿasker*). *Esk.* Askerî karargâh. || Bir askerî karargâhta genelkurmayın bulunduğu yer. (M)

MUASSEL sıf. (ar. *ʿasel*, bal'dan *muʿassel*). *Esk.* Ballı, içine bal karıştırılmış. (M)

MUAŞAKA i. (ar. *ʿaşḳ*'tan *muʿāşaḳ*). *Esk.* Sevgi, sevişme, âşıktaşlık, flört etme: *Kendisine kabahat buluşları da olurdu. O, bu muaşakada ilk sevda tecrübesini geçirmeğe çalışan bir çocuk beceriksizliğiyle davranıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Sonra «Acaba genç kızla muaşakamız duyuldu da işi örtbas etmek için ağabeyim Mürebbiyeyi bana nikâh mı edecek?* (H.R. Gürpınar). [M]

MUAŞERET i. (ar. *ʿişret*, birbiriyle iyi geçinme'den *muʿāşeret*). *Esk.* Birbiriyle sosyal ilişkiler içinde bulunma: *Avrupalılara, Avrupalıların âdetlerine, an'anelerine, terbiyelerine, muaşeretlerine, muhitlerine, cemiyetlerine tapmıyor muydu?* (Ömer Seyfeddin). *Zaten ona göre din, bir hayat ve muaşeret kaidesiydi* (Ş.S. Aydemir). || *Muaşeret-i nisvan*, kadınlarla düşüp kalkma. || *Âdab-ı muaşeret.* Bk. ÂDAP. || *Fenn-i muaşeret* (veya *usul-i muaşeret*), toplumbilim, sosyoloji. || *Hüsn-i muaşeret*, iyi geçinme. (M)

MUAŞIK sıf. (ar. *ʿaşḳ* > *muʿāşaḳa*'dan *muʿāşıḳ*). *Esk.* Seven, sevgili: *İlelebet ... iki ruh-ı muâşıkın bu ümit / Bu va'd-ı muğfil-i sevda penah-ı kalbi idi* (Tevfik Fikret). [M]

MUAŞİR sıf. (ar. *muʿāşeret*'den *muʿāşir*). *Esk.* Birlikte yaşayan.

◆ **Muaşiran** çoğl. i. *Esk.* Birlikte yaşayan kimseler. (M)

MUAŞŞER sıf. (ar. *ʿaşer*, on'dan *muʿaşşer*). *Esk.* On parçadan meydana gelen veya on parçaya bölünen, onlu, onluk. || Onda biri vergi olarak alınmış.

◆ **İ.** *Esk.* On parçası olan şey.

— Ed. *Esk.* Divan edebiyatında her kıtası on mısradan meydana gelen şiir.

— Mat. *Esk.* On köşesi ve on açısı olan geometrik şekil, ongen. (M)

MUAŞŞİR i. (ar. *ʿaşer*, on'dan *muʿaşşir*). *Esk.* Âşar memuru, ürünün onda birini vergi olarak toplayan memur, öşürcü. (M)

MUATAT i. (ar. *ʿaṭā*'dan *muʿāṭāt*). *Esk.* Verme. || Bir şeyi elden verme. (M)

MUATEBE i. (ar. *ʿitāb*'dan *muʿātebe*). *Esk.* Paylama, azarlama, çıkarma. (M)

MUATEP veya **MUATEB** sıf. (ar. *ʿitāb* > *muʿātebe*'den *muʿāteb*). *Esk.* Azarlanan, azar işiten. || *Muatep olmak*, paylanmak, azar işitmek. (M)

MUATİB sıf. (ar. *ʿitāb* > *muʿātebe*'den *muʿātib*). *Esk.* Azarlayan, paylayan, çıkışan. (M)

MUATTAL sıf. (ar. *ʿaṭālet* > *taʿṭīl*'den *muʿaṭṭal*). *Esk.* Kullanılmaz hale gelmiş, battal olmuş, bırakılmış : *Yalnız orta katındaki odasında oturulan evler gibi saatin yarısı muattal durardu* (A.H. Tanpınar). || İşsiz, başıboş gezen. (M)

MUATTAR sıf. (ar. *ʿıṭr* > *taʿṭīr*'den *muʿaṭṭar*). *Esk.* Güzel kokulu, ıtırlı: *Bihterin hassas kadın şammesi bu muattar havayı elbette keşfedecekti* (H.Z. Uşaklıgil). *Leyl-i zahmımda anbean siliyor / Bir muattar muzî, ipek mendil / Gibi zülfün dem-i felâketimi* (Cenab Şahabeddin). || *Muattar-sâz*, bir şeyi veya bir yeri güzel kokulu hale getiren.

◆ **İ.** Kadın adı.

— Bot. Bir çeşit lâle. (M)

MUATTIS sıf. (ar. *ʿāṭs* > *taʿṭīs*'ten *muʿaṭṭıs*). *Esk.* Aksırtıcı, aksırtan. (M)

MUAVAZA i. (ar. *ʿivaż*, karşılık'tan, *muʿāvaża*). *Esk.* Bir şeyi başka bir şeye karşılık ve bedel olarak verme, değiştokuş.

◆ **Muavazatan** zf. *Esk.* Değiştokuş yoluyle. (M)

MUAVEDET i. (ar. *ʿavdet*'ten *muʿāvedet*). *Esk.* Geri dönme, geri dönüş, dönme: *Celalettin Arif Bey, daire-i intihabiyesini teftiş etmeksizin, Ankara'ya «muavedet» edemeyeceğini de bildiriyordu* (Atatürk). [M]

MUAVEDET i. (ar. *ʿadet*'ten *muʿāvedet*). *Esk.* Huy edinme, alışkanlık edinme. (M)

MUAVENET i. (ar. *ʿavn*'den *muʿāvenet*). *Esk.* Yardım: *Hemen her sabah dayısına gidiyor, ondan muavenet istiyordu* (M.Ş. Esendal). || *Muavenet etmek*, yardım etmek: *Hilmi Bey onlara muavenet edebilmek için kendi nafakasından bile kesiyordu* (H.E. Adıvar). *Karısına muavenet etmek için odasından çıkmayan Adnan Beye ...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Muavenet-i maneviye*, manevî yardım: *Hepsinden muavenet-i mâneviyeye intizarda bulunuyor* (Atatürk). || *Muavenet-i nakdiye*, para yardımı, nakdî yardım. || *Sıhhat ve içtimaî muavenet vekâleti*, sağlık ve sosyal yardım bakanlığı.

◆ **Muavenat** çoğl. i. *Esk.* Yardımlar. (M)

MUAVİN sıf. ve i. (ar. *ʿavn*, yardım > *muʿāvenet*'ten *muʿāvin*). Yardım eden, yardımcı: *Bu defa anneme âlâ bir muavin var*

(H.Z. Uşaklıgil). *Şoför muavini.* || Bir memur, idareci v.b.nin işine yardım eden ve yokluğunda yerini ve yetkilerini üstüne alan kimse: *Nâzır, muavine bakarak, «nedir?» demek ister gibi başını salladı* (M.Ş. Esendal). *Vali muavini.*

◆ **Muavine** sıf. ve i. *Esk.* Muavin'in dişili: *Muavine hanım, ders vakti oldu mu dersin* (R. N. Güntekin).

— Ask. *Esk. Asakiri muavine,* savaş sırasında toplanan ve yardımcı kuvvet olarak kullanılan başıbozuk asker.

— Gram. *Esk. Ef'al muavine,* yardımcı fiiller.

◆ **Muavinlik** i. Muavin olma hali, muavinin durumu veya muavinin yaptığı iş: *Şimdi Vekâlette, yüksek ve teknik öğretim umum müdürüne muavinlik yapacaktım* (Ş. S. Aydemir). [M]

MUAVİYE I, ilk emevî halifesi (Mekke 610 - 680). Mekke'nin teslim olduğu yıl Müslümanlığı kabul etti. Hz. Muhammed'in kâtibi oldu. Ebubekir zamanında Suriye'nin, Fenike kıyılarında bazı şehirlerin alınmasıyle görevlendirildi. Kardeşi Yezid'in ölümü üzerine, onun yerine Şam valiliğine tayin edildi. Osman zamanında Şam vilâyetiyle birlikte Suriye'nin öteki illerinin yönetimini ele geçirdi. Muaviye 20 yıllık yönetimi sırasında Suriye'yi örnek bir eyalet durumuna getirdi. Osman'ın öldürülmesine engel olamadı. Fakat öcünü almak için çalıştı. Ali ile yaptığı mücadelelerde başarı kazandı. Mısır'ı ele geçirmek için Amr İbnül As'ın yardımını sağladı. İbni Mulcem'in ayaklanması, Muaviye'nin tahta çıkmasını kolaylaştırdı. 661 Yılında Irak'a yaptığı seferle Ali'nin yerine oğlu Hasan'ın halife olmasını önledi. Dicle'nin doğusundaki eyaletleri yönetimi altına alarak birliği sağladı. İran'da Ali'nin tarafını tutan Ziyad bin Abihi'yi, anne ayrı baba bir kardeş kabul ederek kendi tarafına çekti. Ziyad'ı Basra valiliğine tayin ederek ülkenin bu kesiminde de güvenliği sağladı. Kıbrıs ve Rodos'u ele geçirdi. İstanbul, oğlu Yezid* tarafından iki defa kuşatıldı. Kendisine bağlı birliklerden kurduğu ordu ile her yıl bizans topraklarına akınlar yaptı. Bu akınlarla düşmanı oyalayarak sınırlarını güven altına alıyordu. Elinin açıklığı sayesinde Ali'nin oğullarının karışıklık çıkarmalarını önledi. Muaviye, Suriye'deki hâkimiyetini, karısının kabilesi olan Kelb'ler, Kuzai'ler ve öteki yemenli kabilelere dayanarak sağladı. Muaviye halifeliğinin sonlarına doğru oğlu Yezid'i önce Suriye'de sonra öteki eyaletlerde halife ilân etti. Muaviye'nin Suriye dışında hanbeliler arasında *gulat* adı verilen taraftarları vardı. Muaviye halifeliği, din unvanı olmaktan çıkararak bir devlet yönetim kurumu durumuna getirdi. Bazı tarihçilere göre müslüman arap devletinin kurucusu sayılır. (M)

MUAVİYE II, üçüncü emevî halifesi (öl. 684). Yezid'in, Huvarin'de ölmesi üzerine Muaviye II halife oldu. Tahta çıktığı zaman eyaletlerden toplanan haracın üçte birini bu eyaletlerin kalkınması için kendilerine bağışladı. Halifeliği çok kısa sürdü. Avane ve Belâzurî, Muaviye'nin ölümünden önce halifelikten ayrıldığını yazarlar. (M)

MUAVVAK sıf. (ar. *ʿavḳ* > *taʿvîk*'ten *muʿavvik*). *Esk.* Bir iş, mesele v.b.ni geriye kılmış (iş, mesele v.b.). [M]

MUAVVEÇ veya **MUAVVEC** sıf. (ar. *ʿivec* > *taʿvîc*'den *muʿavvec*). *Esk.* Eğik, kemerli, eğilmiş. || Eğri büğrü, düz olmayan: *Şimdi Bağdat sokakları gibi muavvec, biraz aşağıda Paris bulvarlarından daha doğru ...* (Cenab Şahabeddin). || *Sath-ı muavvec,* engebeli satıh.

— Hat. *Muavveç yazı,* 1908'den sonra hattat İsmail Hakkı tarafından bulunan bir yazı türü. (Bu yazının harfleri yılankavî çizgilerden meydana gelir.) [M]

MUAVVİK sıf. (ar. *ʿavḳ* > *ta vîk*'ten *muʿavvik*). *Esk.* Bir iş, mesele v.b.yi geriye bırakan, oyalayan, askıda bırakan. (M)

MUAVVİZETAN veya **MUAVVİZETEYN** ikil. i. (ar. *muʿavvize*'den *muʿavvizetân* veya *muʿavvizeteyn*). Din. *Kur'an*'ın Felâk ve Nâs surelerine verilen ad. («Sığındırıcı iki sure» anlamına gelir. Bazen İhlas suresi de bu iki sureye katılır ve üçüne birden *muavvizat* [«sığındırıcı sureler»]) denir. Bk. FELÂK ve NÂS *sureleri.* (M)

MUAYEDE i. (ar. *ʿîd* veya *ʿiyd*'den *muʿâyede*). *Esk.* Bayramlaşma, birbirinin bayramını kutlama: *Akraba ve ehibbanın bayram ziyaretine neş'esiz, gönülsüz gidilirken, hin-i muayedede söylenecek ümitbahş bir söz bulamazken böyle günlere nasıl bayram diyebildiğimize yıllardan beri şaşıyorum* (A.H. Müftüoğlu).

— Tar. Osmanlı devletinde bayram günü yüksek görevlerde bulunan devlet adamlarının padişahın huzuruna çıkarak bayramını kutlama görevlerini yapma töreni. (*Resmî muayede* veya *muayede alayı* da denir.)

— Teşk. tar. Osmanlı sarayında Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılan tören. || *Muayedei havas,* Enderun ağalarının padişahın bayramını tebrik için bayramın birinci günü has odada yapılan tören. || *Muayedei umum,* devlet ilerigelenlerinin padişahın bayramını tebrik için, bayramın birinci günü Bâbüssaade önünde yapılan tören. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Padişahlar bayramın birinci günü Topkapı sarayında Bâbüssaade önünde kurulan tahta oturarak devlet ilerigelenlerinin bayram tebriklerini kabul ederlerdi. Önce padişahın hocası el öper, sonra Kırım hanzadeleri etek öperlerdi. Onlardan sonra nakibüleşraf, şehzade hocaları, özengi ağaları, kapıcıbaşılar, sadrazam, vezirler, Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri, kazaskerler, başdefterdar, Anadolu defterdarı, reisülküttap, defteremini, şehremini, tersaneemini, ruznamçei evvel ve sâni, mimarağa padişahın bayramını tebrik ederlerdi. Bunlardan sonra başta şeyhülislâm olmak üzere ilmiye sınıfına dahil olanlar padişahın bayramını tebrik ederlerdi. İlmiye mensuplarından sonra sıra yeniçeri ağası, sekbanbaşı, yeniçeri kâtibi gibi askerî sınıftan olanlara gelirdi. Tebriklerden sonra padişah alayla bayram namazına giderdi. (M)

MUAYENE i. (ar. *ʿayn*'dan *muʿâyene*). Tıbbî bakımdan inceleme: *İlk muayene ve ameliyat yapıldıktan sonra, kendime geldiğim zaman ...* (B. Felek). *Badehû bir tabip getirildi. Kendisinin yaraları muayene ettirildi* (Cevdet Paşa). || İnceleme, yoklama, araştırma: *Elindeki küçük tülbent gömleği pencereye tutup muayene ederken ...* (H.E. Adıvar).

— Ask. *Askerlik muayenesi,* askerlik çağı gelmiş bir kimsenin askerlik görevini yapmasını engelleyebilecek bedenî veya ruhî bir kusuru olup olmadığının tespiti için yapılan hekim muayenesi.

— Bayınd. *Muayene bacası,* muayene veya tamir amacıyle, su kemerlerinde açılan ağız.

— Dy. Vagon ve demiryolu arabalarının, büyük garlarda muayene memurları tarafından malzeme kontrolundan geçmesi. || *Muayene çukuru,* demiryolunun iki rayı arasına açılan ve makinistin lokomotifi altan muayene etmesini sağlayan, kâgir duvarlı çukur. || *Muayene memuru,* araba ve vagon malzemesini kontrol eden memur.

— Denizc. *Gemi evrakının muayenesi,* savaşta tarafsız bir geminin bildirilmiş olduğu uyrukta olup olmadığından emin olmak için evrakının muayene ve kontrolu. || *Gümrük muayenesi,* bir ticaret gemisinde kaçak bir şey bulunup bulunmadığından emin olmak için, gümrük tarafından gemide yapılan arama. || *Veritas muayenesi,* veritas klas şirketinin ilgili bulunduğu gemilerin değer ve durumunu anlamak için her yıl yaptığı kontrol ve muayene. (Veritas şirketinin muayene ve kontrolları her yıl yapılır, fakat dört, sekiz ve on iki yılda bir yapılan ve «yeniden klaslandırma» denilen muayene ve kontrollar yıllık muayenelere göre çok daha dikkatle uygulanır.)

— Gümrük. *Gümrük muayenesi,* yurt dışına gidenlerin veya yurt dışından gelenlerin birlikte getirdikleri eşyanın müsaadeli olup olmadığının gümrüklerde araştırılması. Bk. GÜMRÜK.

— Tekst. *Muayene etmek,* örgü ve iplik hatalarını bulmak için, kumaşları özel ışıklı masalarda incelemek.

— Tıp. Bir hastalığın teşhisi için hekimler tarafından elle, dinleme ile veya bir âletle yapılan araştırma, yoklama. || *Adlî muayene,* ölümle sonuçlanan adlî bir olayda cesedin dış muayenesi. (Hâkim veya cumhuriyet savcısı tarafından doktorla birlikte yapılır.) || *Akıl muayenesi,* zihin melekelerinin normal olup olmadığını tespit için yapılan muayene. || *İdrar muayenesi,* idrar tahlili (analizi). || *Kan muayenesi,* kan hücrelerinin sayımı (kanda şeker, üre, sedimantasyon tespiti gibi kan yoluyle bir hastalığın teşhisi için yapılan muayene). || *Kızlık* (veya *bekâret*) *muayenesi,* kızlık zarının (hymen) yırtılmış olup olmadığını tespit için yapılan muayene. || *Ölü muayenesi,* cesedin dış muayenesi. || *Röntgen muayenesi,* X ışınlarıyle bir hastalığın teşhisi için yapılan muayene. || *Ruhsal (ruhî) muayene,* zihin melekelerinin işleme derecesini belirtmek için bazı testler uygulanarak yapılan muayene. || *Sağlık muayenesi,* bir kimsenin hasta olup olmadığını kontrol ve varsa hastalığı tayin etmek için yapılan muayene. (Bir tek hekim tarafından yapılabileceği gibi, çeşitli tıp dallarından birer hekimin bulunduğu bir sağlık kurulu tarafından kurul muayenesi şeklinde de yapılabilir. Ya bütün vücut genel bir muayeneden geçirilir veya sadece bir organ incelenir [göz muayenesi, kulak muayenesi, diş muayenesi gibi].) || *Sarhoşluk muayenesi,* bir kimsenin fazla alkol alıp almadığını tespit için yapılan muayene. (Trafik kazası yapanlarda genel muayene ile birlikte kan ve idrar muayeneleri yapılmalı, solunum havasında alkol araştırılmalıdır.) || *Muayene ücreti,* hekimlerin özel olarak muayene ettikleri hastalardan aldıkları para.

— Trafik. *Şoförlük muayenesi,* motorlu taşıt ehliyeti verilmeden önce adayların bir kurulca yapılan genel sağlık muayenesi. || *Trafik muayenesi.* Bk. TRAFİK. (M)

MUAYENECİ i. (*muayene*'den *muayeneci*). Muayene eden, yoklayan kimse. (M)

MUAYENEHANE bls. i. (ar. *muʿâyene* ve fars. *ḫâne*'den *muʿâyene-ḫâne*). Hekimlerin hasta muayene ettiği yer: *Birgün muayenehanesinde bir hastaya bakarken gördüm* (A. H. Tanpınar). [M]

MUAYYEB sıf. (ar. *ʿayb* > *taʿyîb*'den *muʿayyeb*). *Esk.* Ayıplanmış, kınanmış.

◆ **Muayyebat** çoğl. i. *Esk.* Ayıplanan, kınanan işler veya davranışlar. (M)

MUAYYEN sıf. (ar. *ʿayn* > *taʿyîn*'den *muʿayyen*). Belli, kesin olarak belirlenmiş, belirli: *Seyit Lûtfullah son zamanlarda Yemiş iskelesi taraflarında küçük bir camide haftanın muayyen günlerinde va'zetmeğe başlamıştı* (A.H. Tanpınar). *Gözlerinin parıltısında muayyen bir maksada yürüyenlerin kat'iyeti vardı* (H.E. Adıvar). || Kararlaştırılan, tespit edilen: *Âdeta bir ahbabınızla buluşmak için muayyen bir saat, muayyen bir yerde randevu vermek lâzım* (F. R. Atay).

— DEY. *Muayyen günler,* «kadınların âdet gördükleri günler» için söylenir. (M)

MUAYYENAT çoğl. i. (ar. *muʿayyen*'den *muʿayyenât*). *Esk.* Asker veya memurlara devlet tarafından belirli sürelerde verilen erzak v.b. (M)

MUAYYENİYET i. (ar. *muʿayyen*'den osmanlıca *muʿayyeniyyet*). *Esk.* Bellilik, belli olma hali, muayyenlik.

◆ **Muayyeniyetçilik** i. Fels. *Esk.* Gerekircilik. (M)

MUAYYİN sıf. (ar. *ʿayn*'dan *muʿayyin*). *Esk.* Belirten, tayin eden. (M)

MUAZADET i. (ar. *ʿaḍd*'den *muʿâḍadet*). *Esk.* Yardım etme. (M)

MUAZERE i. (ar. *ʿöẓr*'den *muʿâẓere*). *Esk.* Özür dileme, mazeret ileri sürme. (M)

MUAZZAM sıf. (ar. *ʿaẓm* > *taʿẓîm*'den *muʿaẓẓam*). Son derece büyük, çok kocaman, çok iri: *Gergin kanadlarıyle muazzam birer ukab / Tecsim eden bulutlar* (Tevfik Fikret). *Muazzam bir dağ.* || Ulu, muhteşem: *İklimler alan o muazzam Napol-yon'un / Bir hufredir kazandığı şey işte*

MUAVİYE I
Cabinet des Médailles, Paris

Foto. B.N. (LAROUSSE)

bak onun / En son serîrî makbere-i mâtemîsidir (M. Â. Ersoy). || Alışılmışın sınırlarını çok aşan: *Nermin Hanım durmadan yeni teşkilâttan, muazzam kadrodan bahsediyordu* (A.H. Tanpınar). *O, Pasifikten, Çinden Avrupa içerilerine kadar uzanan bu muazzam hareketler âlemi içinde kendine yakışan, ruhunun özlediği enginliği bulmuştu* (Ş.S. Aydemir). *Muazzam bir haksızlık.* || *Mec.* Çok kudretli, güçlü: *Muazzam bir teşkilât. Muazzam bir sanatçı.*

◆ **Muazzama** sıf. *Esk.* Muazzam'ın dişili: *İşte sessiz sadasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azmî naçizi nezahetperverî ile başarılan vakai muazzama budur...* (Atatürk). || *Düvel-i muazzama,* büyük devletler (XIX. yy.da İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya): *Çarei halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi* (Atatürk). || *Umur-ı muazzama,* büyük ve önemli işler.

◆ **Muazzamat** çoğl. i. *Esk.* Büyük, ağır ve önemli işler, olaylar: *Umur-ı devlette haddi ve vazifesi olmayan muazzamat-ı mesalihe müdahale ettiği için ...* (Naima). [M]

MUAZZEP veya **MUAZZEB** sıf. (ar. *ʿazâb*'dan *muʿazzeb*). *Esk.* Acı, sıkıntı, azap çeken: *Uyur fikr-i beşer, tıfl-ı muazzeb / Uyur hattâ şu pehna-yı mükevkeb* (Tevfik Fikret). || *Muazzep etmek,* azap çektirmek, acı vermek: *Zavallı aileyi muazzep etmekte bir mana yok ... Dostluk namına şu işi üzerinize alın! dedi* (Vâ-Nû). || *Muazzep olmak,* acı çekmek, azap çekmek: *Her ricasında, «Siz n'olsa hıristiyansınız, ruhu muazzeb olur» diye reddeder, ancak sağ tarafımda durmasına müsaade ederdim* (A. H. Tanpınar). [M]

MUAZZEZ sıf. (ar. *ʿizzet* > *taʿziz*'den *muʿazzez*). *Esk.* Saygı duyulan, saygı ile karşılanan, aziz, izzetli: *Osman Efendi, ne şartlar altında gelmiş olursa olsun, ana-oğul için muhterem, muazzez bir mevkide olacaktı* (N. Araz). *Hayata avdetimin, galiba, yok imkânı / Nedir ki, ailemin en muazzez erkânı* (M. Â. Ersoy). || İ. Kadın adı.

◆ **Muazzeze** sıf. *Esk.* Muazzez'in dişili.

◆ **Muazzezen** zf. *Esk.* Ağırlanarak, saygı ile davranılarak, ikram olunarak. (M)

MUAZZİB sıf. (ar. *ʿazâb* > *taʿzib*'den *muʿazzib*). *Esk.* Acı çektiren, azap veren: *Bir ezâ-yı tehaşi ile hüküm süren hissin sadâ-yı muazzibini iskâta çalıştı* (H. Z. Uşaklıgil). || Takılan, muziplik eden. (M)

MUAZZİR sıf. (ar. *ʿüzr* > *taʿzir*'den *muʿazzir*). *Esk.* Yalan, mazeret ileri süren. (M)

MUBAH sıf. (ar. *ibâha*'dan *mubâḥ*). *Esk.* Dince yapılmasında sakınca olmayan, yapılıp yapılmaması günah veya sevap olmayan: *Müslim, üç gün Medine'yi askerine mubah kıldı* (Cevdet Paşa). || *Teşm. yol.* Bir amaç uğruna yapılması meşru olan: *Ona göre, şan ve şöhret basamaklarında ilerleyebilmek için her şey mubahtı.* || *Mubah görmek,* mubah saymak, hoşgörmek, sakıncasız bulmak: *Etrafından genç ve neşeli bir grubu dağıtmamak için, onların yapmak istedikleri şeyleri mubah görmek mecburiyeti vardır* (Vâ-Nû).

— Huk. *Esk.* Yapılması veya yapılmaması şer'an mümkün ve eşit olan. || Kimsenin mülkiyetinde olmadan serbestçe yararlanabilinen. (Yeraltı suları, denizler, göller, kendiliğinden biten otlar ve dağlardaki yabanî ağaçlar ve bunların meyveleriyle av *mubah*'tır.)

◆ **Mubahat** çoğl. i. *Esk.* Mubah olan şeyler.

◆ **Mubahiyet** i. *Esk.* Mubah olma hali. (M)

MUBARRAZ, Suudî Arabistan'da şehir, Hasa'da; 60 000 nüf. Hufuf vahasının kuzey kısmının başlıca merkezidir: özellikle hurma yetiştiriciliği ve pamuk tarımı. El sanatları (bakır işçiliği, dokumacılık) merkezi. (L)

MUBASSIR i. (ar. *başar* > *tebşir*'den *mubaşşır*). *Esk.* Gözetleyici, bakıcı, bekleyici. || Okullarda öğrencilerin durumu ile ilgilenen ve düzeni sağlayan kimse: *Mektebe girer girmez mubassırın biri kolundan tutmuş doğruca hapishaneye götürmüş* (Ahmed Rasım). *Mubassıra döner: Bir talebe yalan söylemez, der, yanlış görmüşsünüz* (Y.Z. Ortaç). || Gümrüklerde arayıcı kâtipliği yapan görevli. (M)

MUBAYAA i. (ar. *beyʿ*'den *mubâyaʿa*). Satın alma. ||*Mubayaa etmek,* satın almak: *Bir araba mubayaa ettim* (Şemseddin Sami). || *Mubayaa memuru,* alım satım işleriyle uğraşan görevli.

— Tar. *Mubayaa ağnamı,* belirli bir fiyata koyun, keçi v.b. gibi küçük baş hayvanların alımı. || *Mubayaa zahiresi,* devlet tarafından satın alınan hububat.

◆ **Mubayaat** çoğl. i. *Esk.* Satın almalar. || *Mubayaatta bulunmak,* satın almak. (M)

MUBAYAACI i. (*mubayaa*'dan *mubayaacı*). Satın alıcı, satın alan kimse.

— Tar. Devlet hesabına zahire ve darphane için tedavülden kalkmış paraları toptan almakla görevli memur.

— Tic. Borsada kendi adına, fakat başka bir kimsenin hesabına mal alan kimse. (M)

MUBİD veya **MUBİT** i. (fars. *mūġ* ve *bid*'den *mūbid*). *Esk.* Zerdüştlerin din adamı, mecusî rahibi: *Ben ne mabud, ne mûbid bilirim; / Kendimi hilkata âbid bilirim* (Tevfik Fikret). [Mûbidler, emirlerinde, rütbeleri daha ufak olan ve birkaç sınıfa ayrılan, sınıfına göre de görevleri olan kâhinler bulundururlardı. Bu sınıflandırma sadece dinî değil, aynı zamanda hukukî nitelik de taşırdı. Mûbidler özellikle din adına yapılan zulüm yargılamalarında ün kazanmışlardı.]

◆ **Mubidan** i. *Esk.* Mecusî rahiplerinin başkanı (*mûbid-i mûbidan* da denir). [M]

MUBTAL sıf. (ar. *buṭlān* > *ibṭāl*'den *mubṭal*). *Esk.* Yürürlükten kaldırılmış, iptal edilmiş. (M)

MUBTIL sıf. (ar. *buṭlān* > *ibṭāl*'den *mubṭıl*). *Esk.* Yürürlükten kaldıran, iptal eden.

◆ **Mubtıle** sıf. *Esk.* Mubtıl'ın dişili. (M)

MUBUNDU i. (Gabon dilinde k.). *Strychnos Kipapa*'nın kabuğu. (*Strychnos Icaja*'ya çok benzeyen bu ağaç Gabon'da yetişir. *Loganiaceae* familyasından.) [Mubundunun ihtilâca sebep olan niteliği, içindeki bir alkoloitten (ikajin) ileri gelir; bazı kabilelerde sınama zehiri olarak kullanılır, sanıklara bir miktar kabuk yedirilir; sendelemeğe başlarsa suçlu olduklarına karar verilir.] (L)

MUCEB sıf. (ar. *vücūb*'dan *mūceb*). *Esk.* Gereken, gerekmiş. || İ. Bir söz veya buyruğun gerektirdiği sonuç. || Yetkili bir memurun kendisine sunulan evrakı onayladığını gösteren işaret, imza v.b. || Bir buyruk veya fermanın anlam veya gerekçesini açıklayan yazı.

◆ **Mucebince** zf. *Esk.* Bk. MUCİBİNCE. (M)

MUCEM sıf. (ar. *ʿacem* > *iʿcām*'dan *muʿcem*). *Esk.* Noktalı, noktalanmış (harf). || İ. Bir bilimi ayrıntılarıyla belirten eser, kitap.

— Ed. *Esk.* Ebced hesabında yalnız noktalı harflerin hesaplanmasıyle düşürülen tarih (*tarih-i mucem* de denir): *Tarih-i sâl-i bed'ini mucem yazıp dedim // Hüznî rakamla etti müverrihliğe heves* (Sururî). [M]

MUCEME sıf. (ar. *muʿcem*'den *muʿceme*). *Esk.* Mucem'in dişili.

— Gram. *Esk.* *Cimi muceme* («noktalı cim»), *c* harfi. (M)

MUCER sıf. (ar. *ecr* > *īcār*'dan *mūcer*). *Esk.* Kiraya verilen, kiraya verilmiş (şey). [M]

MUCEZ sıf. (ar. *vecz* veya *vücūz* > *īcāz*'dan *mūcez*). *Esk.* Kısa, özlü, derli toplu (yazı).

◆ İ. G. santl. *Esk.* Bir yazı tarzı. (M)

MUCHA (Alfons), çek ressamı ve desinatörü (İvançice, Moravya 1860 - Prag 1939). Paris'e gitti; 1900'e doğru afişleri, estampları, dekoratif panoları, Anatole France'ın *Clio* adlı eserindeki resimleriyle «yeni sanat»ın öncüleri arasında yer aldı. 1910'da yurduna döndü ve kendini tarihî resimler yapmağa verdi. (L)

MUCHA'nın bir afişi

Much ado about nothing. Bk. KURU GÜRÜLTÜ.

MUCİ sıf. (ar. *vecaʿ* > *īcā*'dan *mūci*). *Esk.* Ağrıtan, acı veren, can yakan. (M)

MUCİANUS (Caius Licinius), romalı general ve konsül (öl. 77). Vitellius tahta çıktığı sırada, Suriye'de ordunun başında bulunuyordu. Vespasianus'u imparator olmağa çağırdı. Vitellius'un üstüne yürüdü. Fakat Antonius Primus ondan önce davrandı ve Vitellius'u öldürdü. Mucianus, Daç'larla savaştı ve Vespasianus gelinceye kadar Roma'yı yönetti. 52, 70 ve 74'te konsül oldu. (L)

MUCİB sıf. Bk. MUCİP.

MU'CİB sıf. (ar. *ʿaceb* > *iʿcāb*'dan *muʿcib*). *Esk.* Şaşırtan, şaşkınlık veren. hayrete düşüren.

◆ **Mu'cibe** i. Hayrete düşüren, şaşılacak şey. (M)

MUCİBE sıf. (ar. *mūcib*'den *mūcibe*). *Esk.* Lâzım gelen, gereken, gerektiren. || İ. Sebep, vesile. || İyi veya kötü, çok büyük önemi olan bir iş için öteki dünyada mükâfat veya cezayı gerektiren kuvvet. || *Esbab-ı mucibe,* gerektiren sebepler, gerekçeler, bir ilâm veya mazbatada verilen hüküm ve kararı gerektiren sebepler.

— Mant. *Esk.* *Kaziyei mucibe,* olumlu önerme. (M)

MUCİBİNCE zf. (*mucib*'den). *Esk.* Gereğince: *Bekir Sami Beyin, İngiltere ile imzaladığı bir mukavele mucibince yeddimizde bulunan bilcümle İngiliz üserasını iade edecektik* (Atatürk). [M]

MUCİBÜRRAHMAN Şeyh, doğu pakistanlı siyaset adamı (Feridpur, Doğu Bengal 1920). Orta halli bir aileye mensuptu. Hukuk öğrencisiyken siyasî eylem sebebiyle üniversiteden atıldı. İslâm birliğine girdi, Bengal meclisine seçildi (1946), Pakistan bağımsız olunca gösterilere katıldığı için tevkif edildi (1947); birliğin genel sekreteri seçildiğinde (1953) hapisteydi. Bölge hükûmetine bakan oldu (1956), merkezle anlaşamayarak ayrıldı. Eyüb Han devrinde (1958 - 1968), beş buçuk yılı hapiste geçirdi. Şubat 1969'da tekrar tutuklandı, serbest bırakılınca lider ve millî kahraman olarak, Doğu Pakistan'ın muhtariyet talepleri için açık mücadeleye girişti. 1970 Seçimlerinde partisi kesin zafer sağladı; bu sonuç iç buhranı şiddetlendirdi. Yahya Han şiddete baş vurunca Mucibürrahman Bengaldeş cumhuriyetini (bk. Doğu PAKİSTAN) ve cumhurbaşkanlığını ilân etti; tutuklandı (26 mart 1971). Hindistan - Pakistan savaşından sonra, Ali Butto tarafından serbest bırakıldı (22 aralık 1971), Dakka'da heyecanla karşılandı (10 ocak 1972). Ertesi gün ilân edilen geçici anayasa kararnamesi, cumhurbaşkanlığını sembolik bir görev haline getiriyordu; Şeyh Mucibürrahman başbakan olarak iktidarı ve yeni Bengaldeş devletinin yönetimini ele aldı. (M)

MUCİD i. Bk. MUCİT.

MUCİP veya **MUCİB** sıf. (ar. *vücūb* > *īcāb*'dan *mūcib*). *Esk.* Gerektiren, gerektirici: *Kâzım Paşanın vekâlete tayini pek mümkün olmuştur. İngilizlerin ısrarını mucip zâhirî bir sebep vermemeye çalışıyor* (Atatürk). || İ. Sebep, neden, vesile. || *Mucip olmak,* gerektirmek, icap ettirmek, sebep olmak: *Ondan sonra da işimden çekilmeği mucip olacak bir şey ihdas eylemedim* (Cevdet Paşa). *Bu mesele çok münakaşatı mucip oldu* (Atatürk). || *Mucib-i ibret,* ibret ders almayı gerektiren olay, olgu, durum v.b. || *Mucip sebep,* gerekçe. || *Mucib-i teyakkuz,* dikkati, uyanıklığı gerektiren. || *Bilâ-mucip,* sebepsiz yere, hiç yoktan.

— Fels. *Esk.* *Mucip göstermek,* olumlamak.

— Huk. İcapta bulunan kimse (Bk. İCAP.) || *Esk.* *Mucib çekmek,* işlemin, yürürlüğe girmek üzere, uygunluğunu onaylamak, işlemin gereğinin yapılmasına izin vermek. || *Mucibi şerî,* din işlerini yöneten makamın onayı. || *Mucibi tahriri tereke,* mirasçılardan birinin isteğiyle veya mirasçılardan biri gaip veya küçük olduğu takdirde şeriye mahkemesi tarafından mev-

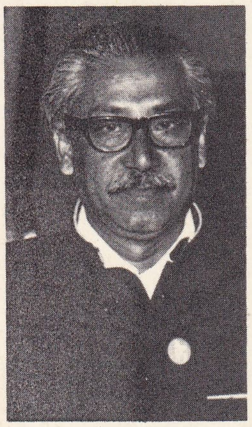

MUCİBÜRRAHMAN

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

cudu yazılan tereke. (Bu durumlarda tereke defterinin tutulmasından maksat gaibin çıkagelmesi veya küçüğün erginliğe erişmesi durumlarındaki çıkarlarının korunmasıdır.) || *Mucipten çıkmak*, işlemin yetkili makam tarafından uygun görülmesi, onaylanması.

◆ **Mucibat** çoğl. i. *Esk.* Sebepler, nedenler. (M)

MUCİR sıf. (ar. *ecr* > *icār* > *mücir*). *Esk.* Kiraya veren (kimse). [M]

MUCİREDDİN BEYLEKANNÎ. Bk. BEYLEKANNÎ (Mucireddin).

MUCİT veya **MUCİD** i. (ar. *vücūd* > *icād*'dan *mūcid*). *Esk.* İcat eden, yeni bir buluş ortaya koyan kimse: *Telefonun mucidi. Matbaanın mucidi.* || Sıf. Yaratıcı, yaratan: *Her ne kadar Türkçülük mahfiline yeni girmişse de, korkunç mucit zekâsı sayesinde yine onların siyasetini çakmıştı* (Ömer Seyfeddin). || *Mucid-i hakikî*, «gerçek yaratıcı» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MUCİUS SCAEVOLA (Caius), romalı genç (M. Ö. VI. yy. sonu). Clusium kralı Porsenna'yı öldürmek için karargâhına girerken yakalandı. Kralın önünde, amacına ulaşamadığından kendi kendini cezalandırmak için sağ elini kor ateşin içine soktu. («Solak» anlamına gelen Scaevola lakabı buradan gelir.) Modern tarih yazarları bunu, ateş yoluyle yargılama usulünden türeme bir efsaneye bağlarlar. (L)

MUCİUS SCAEVOLA (Publius), romalı hukukçu (öl. M. Ö. 115'e doğr.). M.Ö. 133'te konsül oldu. Bilgili, titiz ve kanunlara saygılı, toprak kanununa taraftardı. Tiberius Gracchus'a karşı şiddet kullanılmasına karşı koydu. — Oğlu QUİNTUS (M.Ö. 140'a doğr. - Roma M.Ö. 82). 94 yılında Asya'da prokonsül oldu, zimmetine para geçiren şövalyeleri şiddetle cezalandırdı. 89'da *pontifex maximus* oldu. Cicero, onun hatipliğini ve hukuk bilgisini över. *Digesta*'da, eserinden alınmış bazı parçalar (hukukî tanımlar) vardır. (L)

MUCİZ sıf. (ar. *ʿacz*'den *muʿciz*). *Esk.* Âciz düşüren, başkalarını geri bırakan: *Bir feyz mi var kim daha muciz hünerinden* (Tevfik Fikret). || *Muciz-beyan*, anlatım ve söyleyişi herkese benzemeyen şair veya yazar, eser. || *Muciz-dem*, nefesiyle başkalarını âciz düşüren, mucize nefesli: *Nahifiya nice mucizdemi hamuş eyler / Gelince nutka o hazırcevab-ı istiğna* (Nahifi). || *Muciz-eda*, davranışları kimsenin yapamayacağı kadar üstün olan: *Ooh, ey muciz-eda şair-i şayeste-gurur* (Tevfik Fikret). [M]

MUCİZ sıf. (ar. *vecz*'den *muciz*). *Esk.* Derli toplu, kısa ve özlü. || Kısaltan, özlü hale getiren. (M)

MUCİZE i. (ar. *ʿacz*'den *muʿcize*). Dinî inanışa göre tabiî sebeplere bağlanamayan ve ilâhî bir müdahaleyle açıklanan olay: *Yahudilere, İsa'nın babasız olarak doğabileceği mucizesini inkâr ettiren ve İsa'yı Hazret-i Meryem'e nefhederek yaratan kimdir* (Ziya Paşa). || *Teşm. yol.* İnsan aklının alamayacağı olay: *Tabiatta her şey bir mucizedir.* || Şaşırtıcı, olağanüstü şey: *Tıbbın mucizeleri.* || Kendi türünde olağanüstü nesne: *Mimar Sinan'ın camileri birer mimarlık mucizesidir.*

— DEY. *Mucize kabilinden*, mucizeye benzer şekilde, beklenmeyen bir tarzda: *Mucize kabilinden kurtulmak.*

— ANSİKL. Din. *Mucize*, insan aklının ölçülerini aşan, tabiat yasalarının dışına çıkan, düşünce ilkelerine değil de dinî inanca dayanan bir oluştur. İnsan düşüncesi kadar eski olan mucizenin ilk belirtileri, totem dinlerinde görülür. Bir tanrı niteliğinde olan totem, tabiat yasalarının üstünde bir güçtür. Yağmur yağdırır, suları tersine akıtır, dağları yürütür, ölüleri diriltir, insanı kolsuz kanatsız uçurur. Bu inançlar sonradan tektanrıcı dinlere de geçti. Musevî dininde, Hıristiyanlıkta, İslâmlıkta mucizeye inanılır. *Kur'an*'a göre İsa, Musa mucizeler gösterdiler. Musa'nın asası, ejderha olup yılanları yutar, Musa onu vurduğu yerden su fışkırır, Tur dağında Allah ile konuşur; İsa ölüleri diriltir. Bunlar birer mucizedir ve Allah'ın emriyle, yardımıyle olduğu kabuledilir. Dinlere göre mucize, Allah'ın insana verdiği aklı aşan bir yeteneğidir. İslâm dinine göre bütün mucizeler Allah'ın birer eseridir, peygamberler birer aracıdır. Musa ve İsa peygamberin mucize gösterdikleri bütün dinlerce kabul edilir. İslâm dininde ise en büyük mucize olarak *Kur'an* gösterilir. Hz. Muhammed'in, kendisinden Musa ve İsa gibi mucize gösterilmesi istenince «Benden mucize göstemeyin, ben de sizin gibi insanım; en büyük mucize Kur'an'dır» diye karşılık verdiği söylenir.

— Tasav. Büyük şeyhlerin, velilerin, tarikat ulularının kerâmet adı altında mucize gösterdikleri ileri sürülür. Ancak, tasavvufta mucize yerine «kerâmet» deyimi kullanılır. Bu görüş, mucizenin peygamberlere mahsus insanüstü bir yetenek olması inancından ileri gelir. Gerçekte, «tayyı mekân» denen, aynı zamanda iki ayrı yerde bulunma, suya seccade salma, kuşlarla, vahşî hayvanlarla konuşma, hastaları iyileştirme, körleri gördürme gibi tarikat ulularının gerçekleştirebileceklerine inanılan olaylar, kerâmet adı altında mucize olarak yorumlanır. İslâm dini, insanın mucize gösterebileceği inancını kabul etmez. Ona göre her şeyin yaratıcısı Tanrı'dır. İnsanda, Tanrı iradesi dışında mucize yaratabilecek bir güç yoktur.

◆ Sıf. Olağanüstü: *Ama, bu mucize ameliyatı yapacak operatör henüz dünyada yok* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Mucizat** çoğl. i. *Esk.* Mucizeler: *Akıl ve insafı olanlar, Hz. Peygamber'in mûʿcizatını ve din-i İslâm'ın muhassanatını görüp iman getirdiler* (Cevdet Paşa). *Muʿcizâtın söylenir kişver be-kişver rûzu şeb* (Fehîm).

◆ **Mucizegû** sıf. *Esk.* Mucize gibi, mucizeyi andırır biçimde söz söyleyen: *Tûti-i mûcizegûyem ne desem lâf değil / Çerh ile söyleşemem âyinesi sâf değil* (Nef'i).

◆ **Mucizekâr** i. *Esk.* Mucizeli: *Öyle yanık bir milliyetperverdi ki, milliyetin bu âni, bu mûcizekâr tezahürü ona inci gibi gözyaşları döktürdü* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Mucizenümâ** sıf. *Esk.* Mucize gösteren. || Mucize derecesinde olağanüstü işler yapan.

◆ **Mucizevî** sıf. *Esk.* Mucize ile ilgili, mucizeyi andıran. (M)

Mucizeler avlusu. Hemen bütün büyük şehirlerde Mucizeler avlusu vardı. XVII. yy.da Paris'te bunların sayısı bir düzineyi buluyordu. En ünlüsünü Victor Hugo *Notre Dame de Paris* romanında çok canlı bir şekilde anlatmıştır. Bu avlu, muhafızların bile girmeğe çekindikleri ve masumiyeti olan bir yerdi. Gündüzleri burada çıt çıkmaz, geceleri ise, serseriler dönünce, cümbüşler yapılır ve avlu cehenneme dönerdi. 1656'da sistemli bir kampanya sonunda, burada barınanlar ya hapishaneye veya hastahaneye yollandı. Avlunun son kalıntıları da XIX. yy. da ortadan kaldırıldı. (L)

MUCİZELİ sıf. (*mucize*'den *mucize-li*). Mucizeyi andıran, anlaşılmaz, kavranamaz, inanılmaz halde olan, çok hayret veren: *İşte, Mevlânâ'nın mucizeli şahsiyeti, insanlar üzerinde bu biçim tesirler icra ediyordu* (N. Araz). *Halit Ayarcı'nın şu mucizeli defterinde yazılı şeyleri görmek istiyordum* (A. H. Tanpınar). [M]

MUCUK i. *Halk dili.* Küçük bir sinek. (M)

MUCUNA i. Büyük çiçekli, üç yaprakçıktan ibaret bileşik yapraklı, sarılgan bitki. (Fasulyegillerden.)

— ANSİKL. *Mucuna*'nın yüz kadar türü tropikal bölgelerde yetişir. *Mucuna urens* ile *M. pruriens*'in badıçları, dokunulduğu zaman batıp kalan, dayanılmaz derecede kaşıntı ve acı veren tüycüklerle kaplıdır. (L)

MUCUR i. Bk. MICIR.

MUCUR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kırşehir ili) ilçe merkezi kasaba; 8 632 nüf. (1970). Kırşehir'i Nevşehir ve Kayseri'ye bağlayan yolun 22. km'sine 1 km'lik yolla bağlıdır. Bir vâdinin yatık yamaçları üzerinde; yüksl. 1 000 m. — *Mucur ilçesi*, 1 069 km²; 25 424 nüf. (1970). Tek bucak ve 46 köy. Tahıl ekimi. (M)

MUÇİ, çinli ressam (XIII. yy.), Tşan mezhebine bağlı keşiş. Tekrenkli lavileriyle tanınmıştır. Çin'de pek beğenilmemesine karşılık japon ressamlarını etkiledi. Eserlerinin çoğu Japonya'dadır. (L)

MUÇO i. Bk. MIÇO.

MUDA sıf. (ar. *vedʿ*'den *mūdaʿ*). *Esk.* Emanet bırakılmış (şey). [M]

MU-DAN-KİANG, ing. **Mutan-kiang,** Kuzeydoğu Çin'de (Hey-lung-kiang) şehir, Vladivostok demiryolu hattı üzerinde, Harbin'in doğu-güneydoğusunda; 151 400 nüf. Demiryolunun döşenmesinden sonra gelişmeğe başlayan şehir, bir kâğıtçılık ve makine yapımı merkezidir. (L)

MUDANYA, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili) ilçe merkezi kasaba; 7 814 nüf. (1970). Marmara denizinin güney kıyısında Bursa'nın iskelesi durumundadır. Kasaba, deniz kıyısındaki düzlükte ve gerideki tepeler üzerinde yayılır. 32 km'lik düzgün bir asfalt yolla Bursa'ya bağlanır. Kıyıya paralel olarak uzanan caddeleri düzgündür. Mudanya mütarekesinin imzalandığı, deniz kıyısındaki *Mütareke evi* bugün müzedir. — *Mudanya ilçesi*, 346 km²; 25 744 nüf. (1970), Merkez ve Zeytinbağı (Trilye) bucakları; 37 köy. İlçenin Marmara denizi kıyıları zeytin ağaçlarıyle kaplıdır. Bunlardan iyi cins sofralık zeytin elde edilir. Bağcılık ve ipekçilik. (M)

MUDANYA dağları, Bursa ovasını, Marmara denizi kıyılarından ayıran yükseltiği az sırtlar. Kuzey yamaçları zeytinliklerle kaplıdır. Bursa - Mudanya karayolu, bu dağları bir alçalma noktasından yararlanarak aşar. Mudanya dağlarının en yüksek noktası Mudanya'nın güneybatısında bulunur (600 m). [M]

Mudanya mütarekesi, Türk Kurtuluş savaşının sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile İtilâf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) arasında imzalanan ve Türk-Yunan savaşına son veren antlaşma (11 ekim 1922).

Türk ordusu İzmir kapılarına dayanınca, İtilâf devletleri Çanakkale boğazının Anadolu yakasına asker göndererek, önleyici tedbir almak istedi (11 eylül 1922). Bu yüzden 12 eylül günü başlayan görüşmeler 23 eylüle kadar sürdü. İngiltere, İstanbul'un Türklere bırakılmasından yana, ama Trakya'nın terkine, yeni bir savaşı göze alacak kararlılıkla karşıydı. İngiliz hükûmeti, üç devletin Mustafa Kemal Paşayı uyarması ve türk ordusunun Trakya'ya geçirilmemesi kararını almıştı (15 eylül). İstanbul'daki ingiliz kumandanı general Harrington, Mustafa Kemal Paşayı durumdan haberdar etmediği gibi, silâhlı çatışmaya yol açabilecek sert emirlerden de kaçındı. Türk ordusu birlikleri Çanakkale'de ingiliz mevzileri önüne kadar gelerek durmuştu. O günlerde bütün dünyanın dikkati bu noktaya çevriliydi, çünkü İngiltere başbakanı Lloyd George, Reuter ajansı tarafından yayınlanan bildirisinde, ingiliz sömürgeleriyle Fransa, İtalya ve Balkan devletlerini, Türkiye'ye karşı savaşa çağırır bir ifade kullanmıştı. Bu tutum, İngiltere'deki muhalefet çevreleri de dahil, bütün devletlerin

mucize
etrafında meleklerle Süleyman peygamber «hayat suyu»nu içip içmemek hususunda balıkçılara danışırken

İsmail peygamberin kurbanı sırasında meleklerin gökten koç getirme mucizesi

MUÇİ
«Maymunlar»
Kyoto'da Daitokici tapınağı
Guimet müzesi, Paris

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

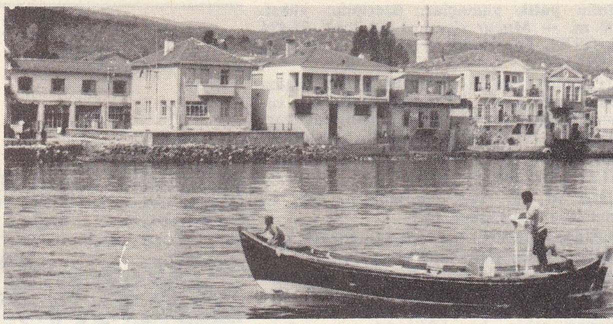

MUDANYA'dan bir görünüş

tepkisine yol açtı. Fransa başbakanı Poincaré, general Pellé'ye, Çanakkale'deki fransız askerlerinin yirmi dört saat içinde geri çekilmesi emrini verdi. İtalya da aynı tutumu benimseyince, Lloyd George yalnız kaldı. Poincaré, türk milletinin, bütün islâm ülkelerinde takdirle karşılanan uyanış hareketini sempatiyle takip ettiklerini ve bundan böyle Doğu'da barışçı bir tutumu benimseyeceklerini açıkladı. Fransa'nın bu davranışının, daha sonraki olayların olumlu gelişmesine önemli katkısı olacaktı. Nitekim Fransa'dan sonra İtalya'nın da direnmesiyle karşılaşan İngiltere, Doğu Trakya meselesinde yumuşadı. Varılan anlaşma gereğince Franklin-Bouillon, İzmir'e gönderildi; general Pellé de daha önce İstanbul'dan İzmir'e gelmişti. Fakat bu arada İngiltere, Çanakkale'deki kuvvetlerini gittikçe artırıyordu. Mustafa Kemal Paşa ile general Pellé arasında, İzmir'de, olumlu bir yönde devam eden görüşmelere, Franklin-Bouillon da katıldı ve Mudanya mütarekesi için uygun ortam hazırlandı.

Mudanya mütarekesine İ. İnönü'nün gelişi

3 Ekim 1922'de İsmet Paşa, general Harrington (İngiltere), general Charpy (Fransa), general Mombelli (İtalya), Türk - Yunan savaşına son verecek olan mütareke şartlarını görüşmek üzere, Mudanya'da toplandılar. 11 Ekime kadar süren görüşmeler sonunda, Edirne dahil olmak üzere Doğu Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslimine karar vererek, Mudanya mütarekesini imzaladılar. Mütarekenin başlıca şartları şunlardı:

1. bu mütarekenin imzalandığı tarihten başlamak üzere, türk ve yunan kuvvetleri arasındaki fiilî savaş durumuna son verilecek; 2. yunan kuvvetleri Trakya'dan hemen çekilmeğe başlayacak ve bu çekilme işlemi on beş gün içinde tamamlanacak; 3. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin jandarma birlikleri Trakya'ya geçerek bölgenin asayişini sağlayacaktı. Bu kuvvetlerin sayısı, subaylar dahil olmak üzere 8 000 kişiyi geçmeyecekti; 4. Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması ve türk jandarmasıyle mülkî yönetimin yerleşmesi sırasında meydana gelecek olayları önlemek üzere, burada, müttefik heyetleri ve yedi taburdan meydana gelecek bir işgal kıtası bulunacaktı; 5. barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Trakya'ya askerî birlikler sokmayacak ve orada bir ordu bulundurmayacak; 6. barış antlaşması görüşmelerine en geç bir ay sonra başlanacak.

İtilâf devletleri bu mütareke uyarınca 27 ekim 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine şu bildiriyi gönderdi: «İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri Ankara hükûmetini Doğu'daki savaşa son verecek bir barış antlaşması imzalanması için, 13 kasımda görüşmeye başlamak üzere çağırmakla şeref duyarlar. Delegelerin tam yetkili olması, fakat sayıca ikiyi geçmemesi, İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri arasında kararlaştırılmıştır». (→ Bibliyo.) [M]

Mudanya mütarekesi'nin imzalandığı bina

Mudanya Mütarekesi müzesi, Mudanya'da müze. Mudanya mütarekesinin yapıldığı binada kuruldu (açılışı 1960).

Üç katlı bir köşk olan müzenin birinci katında, türk başmurahhası ile İtilâf devletleri murahhaslarının çalışma odaları, mütarekenin yapıldığı ve imza edildiği salon, gazeteciler ve dinleyiciler odası, mütareke ile ilgili çeşitli belge, eşya ve fotoğraflar, ikinci katında İsmet (İnönü) ve Asım (Gündüz) Paşalarla yaverlerin yatak ve dinlenme odaları yer alır. (M)

Mudanya tümülüsü, Mudanya'da, Alçakbayır semtindeki bir evin bahçesinde tümülüs. 1942'de A.M. Mansel ve Mamboury tarafından araştırıldı. Bulunduğunda soyulmuş durumdaydı. Mezar 2,60 m boyutlu kare bir oda ile, 8,80 m uzunluğunda ve yaklş. 1 m eninde bir koridordan meydana gelir.

Bulunan birkaç toprak esere ve yapım tekniğine göre mezarın M.Ö. IV. yy.ın ilk yarısına ait olduğu anlaşılıyor. (M)

MUDAREBE i. (ar. *ḍarb*'dan *muḍārebe). Esk.* Vuruşma, döğüşme.

— Huk. *Esk.* Sermaye (mal) ve emek ortaklığı.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Mudarebe*'de zarar, sermayeyi koyan ortağa aittir. Buna *rabbülmal* denir. Kâr ise ortaklar arasında paylaşılır. Zararın sadece emeğini koyana ait olacağı şart konulmuşsa, mudarebe bâtıldır. Ortaklık akdinde yer, zaman ve alışveriş yapılacak kimseler belirtilmişse *mudarebei mukayyede,* bu türlü kayıtlar konmadan genel anlamda sermaye-emek ortaklığı kurulmuşsa *mudarebei mutlaka* söz konusudur.

◆ **Mudarebat** çoğl. i. *Esk.* Mudarebeler, vuruşmalar. (M)

MUDARİB sıf. (ar. *ḍarb* ve *ḍarbe*'den *muḍārib). Esk.* Dövüşen, birbirine vuran.

◆ İ. Huk. *Esk.* Mudarebe* akdinde ortaklığa emeğini ve işini koyan kimse. (Mudaribin iş görebilmesi için sermayeyi meydana getiren malın kendisine teslim edilmesi gerekir. Mudarib, işi görmek için yaptığı masrafları sermayeden alır. Fakat hastalanması durumunda, tedavi masraflarını kendisi ödemekle yükümlüdür.) [M]

MUDCER sıf. (ar. *żucret* veya *ḍucret* > *iḍcār*'dan *muḍcer). Esk.* Sıkıntılı, üzgün. (M)

MUDCİR sıf. (ar. *żucret* veya *ḍucret* > *iḍcār*'dan *muḍcir). Esk.* Sıkıntı veren, sıkıcı. (M)

MUDDE i. Eskiden Hollanda'da kullanılan hacim ölçüsü (yaklaşık olarak 110 litre). [L]

MUDHİK sıf. (ar. *ḍıḥk*'tan osmanlıca *muḍḥik). Esk.* Güldürücü: *O istihzalar aynıyle mudhik resimlere benzerdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUDHİKE i. (ar. *ḍıḥk*'tan *muḍḥike). Esk.* Komedi: *Bülend anlatırken çehresinde ezberlenmiş bir mudhike oynayanlara mahsus bir şey vardı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mudhikat** çoğl. i. *Esk.* Komediler, gülünecek şeyler. || *Mudhikat-ı dehr,* zamanın gülünç şeyleri: *Mudhikat-ı dehre ben ölsem de tasvirim güler* (Muallim Naci). [M]

MUDİ sıf. ve i. (ar. *vedʿ* > *idaʿ*dan *mūdiʿ*, veren, emanet bırakan). Bankaya para yatıran.

— Huk. *Esk.* Vedia veren kimse. (Mudinin baliğ ve hür olması gerekmez, vedia olarak verdiğini açıkça veya dolaylı olarak bildirmesi yahut o şeyi fiilen teslim etmesi yeterlidir.) Bk. VEDİA. (M)

MU Dİ. Bk. MU DZİ.

MUDİL sıf. (ar. *ʿudūl* > *iʿdāl*'den *muʿḍil). Esk.* Zor, güç, çetin.

— Fels. *Esk.* Karmaşık.

◆ **Mudile** sıf. *Esk.* Mudil'in dişili: *Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devre-i mudile-yi lûtfı Hudâ ile sahne-i teysire isâl kılarız* (Atatürk).

◆ **Mudilat** çoğl. i. *Esk.* Zor ve çetin olan işler. (M)

MUDİL sıf. (ar. *ḍalālet* > *iḍlāl*'den *muḍill). Esk.* Doğru yoldan saptıran, baştan çıkaran, dalâlete düşüren.

◆ **Mudille** sıf. *Esk.* Mudil'in dişili. (M)

MUDRA i. («mühür» anlamında sanskritçe k.). Parmaklarla yapılan âyin hareketi. (Mudralar nereden geldiği bilinmeyecek kadar eski bir âyin dilidir; bu dilde her parmağın belirli bir rolü vardır. Mudralara eski Buddha'cılıkta ve Tanatra'cılıkta rastlanır. Bazıları ikonografiyle tespit edilmiştir; geleneksel hint danslarında da kullanılır.) [L]

MUDUGH, Somali'nin ortasında bölge. (L)

MUDURNU, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi kasaba; 3 886 nüf. (1970). Mudurnu suyu vâdisinde; yüksl. 860 m. Kasaba, eski İstanbul - Ankara karayolu üzerinde, il merkezine 51 km uzaklıktadır. 21 km'lik ve bazı kesimleri virajlı olan bir yolla da turistik Abant gölü kıyılarına bağlanır. Bazı küçük sanatlar. — *Mudurnu ilçesi,* 1 349 km^2; 25 419 nüf. (1970). Tek bucak; 74 köy. Buğday ve çeşitli tahıl ürünleri. (M)

MU DZİ veya **MU Dİ,** çinli filozof (M.Ö. 500'e doğr. - 416). Çok sofuydu, vaızları halk arasında Konfuçius öğretisinden daha çok tutulmuştu. *Mo-dzi,* Mu di okulunda hazırlanan yazılar koleksiyonudur. (L)

MUEHLENBECKİA i. (Alsaslı H.G. *Muehlenbeck*'in adından). Güney Amerika ve Okyanusya'da yetişen salkım çiçekli, almaşık yapraklı, tırmanıcı ağaççık. (Birçok türü [*Muehlenbeckia platyclcda, M. Complexa* v.b.] limonluklarda yetiştirilir. Karabuğdaygilleden.) [L]

MUELLER (Paul), isviçreli orkestra yöneticisi ve bestecisi (Zürich 1898). Zürich konservatuvarında öğretmenlik yaptı. 1960'ta İsviçre Besteciler birliğine başkanlık etti. Orkestra için senfoniler, yaylılar için senfoniler, iki keman için bir konçerto (1959), keman, viyola, viyolonsel ve org için çeşitli konçertolar, iki kantat, kutsal müzik (Te Deum) besteledi. (L)

MUELLER (Paul Herman), isviçreli kimyacı (Olten 1899). Sentetik tabaklama maddeleri üstünde uzmanlaştı. 1936'da bitkileri böceklere karşı koruyan ilâçlar üstündeki çalışmalarına başladı. Bu çalışmaların sonucu olarak 1939'da Gesarol ve Neocid adlarında iki haşere öldürücü ortaya çıkardı. Bunların ikisinde de D.D.T. (dikloro-difenil-trikloroetan) bulunuyordu. D.D.T. ilkin 1874'te sentetize edildiği halde, Mueller tarafından yeniden keşfedilinceye kadar kullanılmadı; İkinci Dünya savaşında ve daha sonra, tehlikeli hastalık mikropları taşıyan böceklerden yalnız bitkileri değil aynı zamanda insanları da korumak için kullanıldı. 1945'te federal hükûmetin daveti üzerine, Mueller ve arkadaşları amerikalı bilim adamlarıyle müzakerelere girişmek üzere A.B.D.'yi ziyaret ettiler. 1947'de Mueller, Geigy laboratuvarları müdür yardımcısı oldu. 1948'de D.D.T. ile ilgili çalışmalarından ötürü Nobel Tıp ödülünü aldı. (M)

MUFADDAL bin MUHAMMED, arap dilcisi (? - 784?). İbrahim bin Abdullah'ın, abbasî halifesi Mansur'a karşı çıkardığı isyana, Ali'yi tutanların yanında yer alarak katıldı. Yapılan savaş sonunda Mufaddal hapsedildi. Bir süre sonra halife tarafından affedildi. Horasan'a gitti. Kûfe'de yaşadı, dil üstünde incelemeler yaptı, öğretimle uğraştı. Özellikle islâmöncesi arap şiirini inceledi, arapça deyimlerin kaynaklarını araştırdı. Arap sözdizimiyle ilgili önemli araştırmaları vardır. *Kitab ül-Emsal* (Atasözleri Kitabı); *Kitab ül Aruz* (Aruz Kitabı); *Kitab ül-Elfaz* (Kelimeler Kitabı); *El-Mufaddaliyat* (Erdemlilikler) [öğrencisi halife Mehdi için toplanan eski arap kasideleri dergisi; içinde 126 manzume ve birçok beyit vardır]. (M)

MUFAHHAM sıf. (ar. *faḫāmet* > *tefḫīm*'den *mufaḫḫam). Esk.* Uluġluk kazanmış, itibarlı, kerem sahibi: *Bilhassa mütarekedenberi takip eyledikleri sakîm siyaset ve metbu-ı mufahhamları ...* (Atatürk). || İ. Erkek adı. (M)

MUFARAKAT veya **MÜFARAKAT** i. (ar. *tarḳ*'tan *mufārakat). Esk.* Ayrılma, uzaklaşma: *Cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan mufarakate karar vermiştim* (Atatürk). — Huk. *Esk.* Evlenmenin fesih veya talâk yoluyle sona erdirilmesi. Karı ile kocanın birbirinden ayrılmaları. (M)

MUFARIK veya **MÜFARIK** sıf. (ar. *farḳ* > *mufāraḳat*'tan *mufārıḳ). Esk.* Ayrılmış. || *Lâzım-ı gayr-ı mufarık,* mutlak lâzım olan, ayrılmaz, onsuz olamaz. (M)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

MUFARRİT sıf. (ar. *farṭ* > *tefriṭ*'ten *mufarriṭ*). *Esk.* Kusurlu ve eksik işleyen, kusur yapan. (M)

MUFASSAL sıf. (ar. *faṣl* > *tafṣîl*'den *mufaṣṣal*). *Esk.* Tafsilâtlı, ayrıntılı: *Efendiye mufassal bir mektup yazarak her hakikatı anlatacağını [...] ağlayarak söylüyordu* (H. R. Gürpınar). *Zihnen birer dakikalık zaman içinde bu çehreler için birer mufassal hikâye yazardı* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mal. *Esk. Mufassal defteri,* toprak yazımında tutulan defterlerden biri. (Yazımı yapılan yerler ayrıntılı olarak belirtildiğinden deftere bu ad verildi.) || *Mufassal kalemi,* Defterhanedeki üç kalemden biri. (Bu kalemde kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara ait hüccet ve vesikaların kaydı tutulurdu.)

◆ **Mufassala** sıf. *Esk.* Mufassal'ın dişili.

◆ **Mufassalan** zf. *Esk.* Ayrıntılarıyle, etraflıca: *... numaralı şifre ile mufassalan arzedilmişti* (Atatürk). [M]

MUFFAT'LAR, XVII. ve XVIII. yy.larda yaşamış alman müzikçi ailesi: — GEORG, orgcu ve besteci (Megeve 1653-Passau 1704). 1687'de orgcu, sonra kapella yöneticisi ve saray gençliğinin müzik öğretmeni olarak Passau piskoposunun hizmetine girdi. Başlıca eserleri: on iki *toccata,* bir *chaconne* ve bir passacaille'dan meydana gelen bir derleme (1690), iki ciltte toplanmış 5 çalgı ve orkestra için on beş süit (1695 ve 1698), on iki konçerto grosso (1701). Besteleri fransız ve italyan üslûbunun etkisini yansıtır. Konçerto grosso biçimini Almanya'ya sokan iki besteciden biridir; — oğlu GOTTLİEB (Theophil), orgcu ve besteci (Passau 1690 - Viyana 1770). J.J. Fux'ün öğrencisiydi (1711), imparatorluk sarayının orgculuğunu ve imparator çocuklarının müzik eğitimciliğini yaptı. Yayımlanmış eserleri yetmiş iki *Verseten ... sammt,* org için on iki *Toccaten Besonders Beim Kirchendienst ...* (Özellikle Kilise Ayinleri İçin Toccata'lar) [1726] ve *Componimenti Musicali per il Cembalo*'dur (Çembalo İçin Besteler) [1739'a doğr.]. Bu son eserde müzik süslemeleri üstüne kısa bir inceleme vardır: *Particolari Segni delle Maniere ...* (L)

MÛFÎ sıf. (ar. *ifâ*'dan *mûfî*). *Esk.* Yerine getiren (kimse). || (Bir şeyi) Sadakatle yapan. || (Bir şeyi) Tamamlayan, bitiren. (M)

MUFLA i. (fr. *moufle*'dan). Kim. Cisimleri aleve değdirmeden ateşin etkisinde tutmak için kullanılan toprak kap.

— Diş hek. Protez parçalarının bir mahfaza içinde kalıplanmasını ve model mumlarının eritilerek parçanın serbestçe çıkarılmasını sağlayan, genellikle kupraalüminyumdan yapılmış kutu. (Sonra ya baskı ile veya seçilen maddenin şırınga edilmesiyle kaba protez meydana getirilir.)

— Metalürji. Bir tavlama fırınında, madenden veya ateşe dayanıklı bir maddeden yapılan ve işlenmek üzere içine konan parçaları veya ürünleri, hem ateşin direkt etkisinden, hem de havanın oksitleyici etkisinden (kontrol edilmiş gaz atmosferli mufla) koruyan bölüm.

— Seram. Porselen pişirme fırını.

— Teknol. Ateşe dayanıklı topraktan yapılmış, yarım silindir biçiminde, içi boş ve bir ucu kapalı kap. (Sır ve porselen üzerine resim yapanlar, renklerin camlaşması için parçaları muflada pişirirler.) [L]

MUFLON i. (sardunya kaynaklı k.). Zool. Keçiye ve koyuna yakın yabanî memeli hayvan. Bk. ANSİKL.

— Deric. Güney sibirya keçisinin kaba kılları alınmış derisi.

— ANSİKL. Zool. *Muflon*'lar eğri boynuzlu, büyük yabanî koyunlardır; yaşlı erkeklerin kılavuzluğunda sürüler halinde yaşarlar. Davar oymağından olan bu hayvanların küçük asya *(Ovis orientalis),* korsika *(O. musimon)* [bu iki türün dişileri boynuzsuzdur] ve kanada muflonu *(O. lanadensis)* olmak üzere üç türü vardır. (L)

MUFLONLU sıf. (*muflon*'dan *muflon-lu*). İçinde biraz keçe bulunan, çok kalın ve yumuşak, parlak tüylü kumaş; eskiden konfeksiyon imalâtında gezi elbisesi yapımında kullanılırdı. (L)

MUFTIR sıf. (ar. *fıṭr*'dan *mufṭır*). *Esk.* İftar eden, oruç bozan. (M)

MUĞ i. (fars. *muġ*). *Esk.* Ateşe tapan, zerdüşt dininden olan kimse. || Meyhaneci.

◆ **Mugkede** bLş. i. *Esk.* Zerdüşt dininden olanların ibadet ettiği yer. || Meyhane. (M)

MUGABENE i. (ar. *ġabn*'dan *muġâbene*). *Esk.* Birbirini aldatma. (M)

MUGADDİ sıf. (ar. *ġıdâ* > *taġdiye*'den *muġaddî*). *Esk.* Besleyici, gıdalı: *Bu da muhtaç, o da yıllarca mugaddi yemeğe* (M. Â. Ersoy). [M]

MUGADERET i. (ar. *ġader*'den *muġâderet*). *Esk.* Bırakma, salma. (M)

MUGALATA i. (ar. *ġalaṭ*'tan *muġâlaṭa*). *Esk.* Yanıltacak söz, yanıltmaca: *Beyanatında o kadar mugalata ve safsata yapıyordu ki sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nispet ve alâkasını derakap ölçmek umum için sehil değildi* (Atatürk).

— Ed. *Esk. Mugalatai maneviye,* bir beyit veya mısrada iki anlam taşıyan kelimeler yüzünden, beyit veya mısranın birden çok anlam taşıması.

— Mant. Muhatabı yanıltmak amacıyle, iddiayı ispatlamak için yanıltıcı önermeler düzenleyerek akılyürütme.

◆ **Mugalatat** çoğl. i. *Esk.* Yanıltmacalar: *Mugalatât-ı riyaziye eyliyor ispat / Ki hendeseyle hesabın da gayeti zandır* (Cenab Şahabeddin). [M]

MUGALEBE i. (ar. *ġalebe*'den *muġâlebe*). *Esk.* Üstün gelmeğe çalışma. (M)

MUGALLÂ sıf. ve i. (ar. *ġaleyân* > *taġliye*'den *muġallâ*). *Esk.* Kaynatılmış, kaynatılan (şey).

— Eczc. *Esk.* Papatya, ıhlamur v.b. gibi bazı hastalıklarda kullanılan bitki veya çiçeklerin kaynatılmış suyu. (M)

MUGALLİ sıf. (ar. *ġaleyân* > *taġliye*'den *muġallî*). *Esk.* Galeyana getiren. || İyice kaynatan.

◆ **Mugalliye** sıf. *Esk.* Mugalli'nin dişili. (M)

MUGAMMED sıf. (ar. *ġamd,* örtme *taġmîd*'den *muġammed*). *Esk.* Örtülmüş, kılıflı, kın içinde olan. (M)

MUGAMMES veya **MUGAMMAS** veya **MUGAMMİS,** Mekke çevresinde kutsal sayılan topraklara yakın bir vâdi. Geleneğe göre, Ebrehe, Mekke'ye yürüdüğü zaman ordusu bu vâdide karargâh kurdu. Fakat askerler, kuşların havadan attıkları taşlardan ölünce, hareketi yarıda kaldı: Ebrehe'nin kılavuzu olan Taifli Ebu Rıgal'ın mezarı Mugammes'tedir. Kılavuzluğu yüzünden Mekkelilerce kötü sayılır ve mezarı taşlanır. (M)

MUGAN çoğl. i. (fars. *muġ* ve *-ân*'dan *muġân*). Ateşe tapanlar, Zerdüşt dinine bağlı olanlar. || *Mec.* Tarikat başkanı, Piri.

— Ed. *Esk. Pir-i mugan,* eski edebiyatta «meyhaneci» anlamında çok kullanılmıştır: *Zehr-âb ise de nûş edelim verdiği câmı / Tek düşmeyelim pir-i muganın nazarından* (Nabi). *Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihanındır / Koyma kadehi elden söz pir-i muganındır.* (Galib Dede). [M]

MUGANE i. (fars. *muġ*'dan *muġâne*). *Esk.* Zerdüşt dininde bir tören. (M)

MUGANNİ i. (fars. *ġınâ*'dan *muġannî*). *Esk.* Hanende, şarkıcı: *Mağmesaz oldu muganniler gibi dil bülbülü / Gûşuna çünkim sabâdan erdi peygam-ı bahar* (Şemsi Paşa).

◆ **Muganniye** i. *Esk.* Muganni'nin dişili: *Bir pazar günü Konkordiya muganniyelerinden birini araba ile Maslak'a kadar götürür, bir cuma günü Çırçır suyunda saz dinlerdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUGAŞŞİ sıf. (ar. *ġaşy,* kendinden geçme'den *muġaşşî*). *Esk.* Bayıltan, bayıltıcı.

◆ **Mugaşşiye** sıf. *Esk.* Mugaşşi'nin dişili. (M)

MUGATTİ sıf. (ar. *ġaṭâ* > *taġṭiye*'den *muġaṭṭî*). *Esk.* Örten, örtünen: *Vuku bulan kusuru kevr-i mugatti ve mestur olduğu surette...* (Sümbülzade Vehbi).

◆ **Mugattiye** sıf. *Esk.* Mugatti'nin dişili. (M)

MUGAYEBE i. (ar. *ġayb*'dan *muġâyebe*). *Esk.* Bilinmeme, kaybolma. (M)

MUGAYERET i. (ar. *ġayr*'dan *muġâyeret*). *Esk.* Uymazlık, uygun olmama, farklılık: *Bu iki şey arasındaki mugayyeret zahirdir* (Şemseddin Sami). [M]

MUGAYİR sıf. (ar. *ġayr* > *muġâyeret*'ten *muġâyir*). *Esk.* Karşıt, uymaz, aykırı: *Türklerin kıyafetinde teşrifata mugayir bir şey var mı gibi dikkatle hepsini bir süzdü* (Ömer Seyfeddin). *Eğer bu vazife bugün ifa edilmeyecek olursa yarın Ferit Paşa kabinesinin amâl-i milliyemize mugayir olarak kabul edebileceği şerait-i sulhiye karşısında Avrupa'ya karşı hiçbir hakk-ı itirazımız kalmaz* (Atatürk). [M]

MUGAYLÂN i. (fars. *muġaylân*). Bot. *Esk.* Çölde yetişen bir çeşit dikenli çalı, devedikeni: *Herkes uyuyor, hurmalar, sema, mugaylân* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Mugaylânistan** ve **mugaylânzar** i. *Esk.* Deve dikeni biten yer, dikenlik. || *Mec.* Dünya. (M)

MUGAYYEB sıf. (ar. *ġayb* > *taġyîb*'den *muġayyeb*). *Esk.* Kaybedilmiş, saklanmış, gizlenmiş.

◆ **Mugayyebat** çoğl. i. *Esk.* Görünmeyen, gizli şeyler. || *Mugayyebat-ı hams,* Kur'an'ın 34. ayeti Lokman suresinde bildirildiğine göre, bilinmeyen beş şey (kıyametin ne zaman kopacağı; yağmurun ne zaman yağacağı; ana karnında olanlar; başa yarın ne geleceği; insanın nerede öleceği).

◆ **Mugayyebe** sıf. *Esk.* Görünmeyen, gizli. (M)

MUGAYYER sıf. (ar. *ġayr* > *taġyîr*'den *muġayyer*). *Esk.* Başkalaştırılmış, değiştirilmiş.

◆ **Mugayyere** sıf. *Esk.* Mugayyer'in dişili. (M)

MUGAZZİ sıf. (ar. *ġıẓâ*, gıda > *taġẓiye*'den *muġaẓẓî*). *Esk.* Besleyen, besleyici. (M)

MUGBEÇE i. (fars. *muġ* ve *beçe,* çocuk'tan *muġ-beçe*). *Esk.* Zerdüşt dininde ibadethanede görevli küçük çocuklara verilen ad. || Meyhaneci çırağı: *O mugbeçeyle tanıştımdı Lâle devrinde* (Yahya Kemal).

◆ **Mugbeçegân** çoğl. i. *Esk.* Mugbeçeler. (M)

MUGELLİNİ (Bruno), italyan piyanisti (Potenza Picena, Macerata 1871 - Bologna 1912). Marticci'nin öğrencisiydi. Birçok konser verdi. Bologna Müzik lisesinde öğretmenlik yaptı. Piyano için sekiz ciltlik *Metodo di Esercizi Tecnici* (Teknik Alıştırmalar Metodu) adlı bir eser yazdı; ayrıca, çalgı müziği de besteledi. (L)

MUGELLO, Toscana'da tarihî ve tabiî bölge; bütünüyle Floransa ili topraklarında yer alan Yukarı ve Orta Sieve vâdisini içine alırdı; Üçüncü zamandan kalma tepelerle ve killi-kalkerli dağlarla çevrili olan geniş bir alüvyon havzasını kaplar: tahıl tarımı ve bağcılık; sığır ve koyun yetiştiriciliği (yaylaya çıkma yoluyle). Geleneksel bıçakçılık. Bölgenin iktisadî merkezi Borgo San Lorenzo'dur. (L)

MUGGLETON (Lodowick), ingiliz ilâhiyat-

mudra

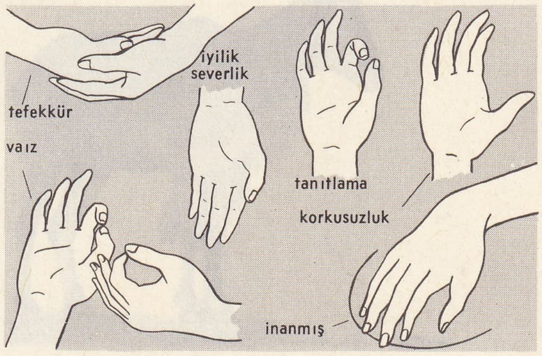

çısı (Londra 1609- ay.y. 1698). Kendisine birtakım vahiylerin geldiğini ileri sürerek, Anglikan kilisesinden ayrıldı (1647). İşkenceye uğramasına rağmen, çok sayıda çömezi oldu. *Acts of the Witnesses* (Tanıkların Eylemleri) [1699] adlı bir otobiyografi yazdı. (L)

MUGİRE, Hz. Muhammed'in sahabesinden (Ta'if 601 - öl. 671). Sakıf kabilesinin bir kolu olan Ahlet'tendir. İslâmlıktan önce Lat puthanesinde 13 kişiyi öldürttü. Urve'nin yardımıyle ölümden kurtuldu. Bir süre sonra Medine'ye geldi ve islâm dinini kabul etti. Ebubekir'in halifeliği zamanında önemli bir görevi olmadı. Halife Ömer onu Basra valisi tayin etti. Zina ile suçlandığı için Ömer tarafından işten uzaklaştırıldı. 642'de Kûfe valiliğine getirildi. Osman'ın halifeliğinde resmî görevlerinden ayrılarak yalnız yaşadı. 660'ta Ali'nin öldürülmesi sırasında çıkan karışıklıklardan yararlanarak hac yönetiminin kendisine ait olduğunu ileri sürdü. Muaviye, Mugire'yi isyan halinde bulunan Kûfe'ye vali olarak gönderdi (661). Mugire çıkarları dolayısıyle Süfyanîlerle birleşti. Haricî reisi Müstevrid'in isyanını bastırdı. Birbirlerine düşman olan Ali taraftarlarıyle haricilerî ustaca yönetecek yerini sağlamlaştırdı. İki ayrı grupla birden anlaşma halinde olmasını hoş karşılamayan Muaviye, Mugire'yi görevinden uzaklaştırmak istediyse de başaramadı. Mugire ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

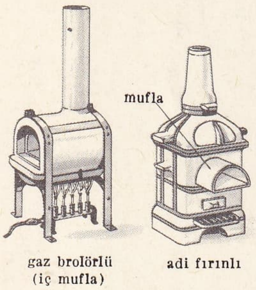

mufla (kim.)

MUGİS sıf. (ar. *ġıyâş*, yardım'dan *muġîs*). *Esk.* Yardıma koşan, yardım eden. (M)

MUGMED sıf. (ar. *ġamd*, kın, örtü > *iġmād*'dan *muġmed*). *Esk.* Kınına konmuş, örtülü, kılıflı. (M)

MUGNİ sıf. (ar. *ġına*› > *iġnā*›'dan *muġnî*). *Esk.* Zengin eden. || Gönlünü tok kılan, doyuran. (M)

MUGNİ i. (ar. *muġnî*). Mus. *Esk.* Türklerin kullandığı sazlardan biri. Bk. ANSİKL. — ANSİKL. Mus. *Esk.* Eski türk sazları hakkında bir eser yazmış olan Ahmedoğlu Şükrullah'a (XV. yy.) göre bu saz, Isfahan'da Safiyüddin Abdülmümin tarafından bulundu. Abdülmümin, *mugni*'yi yaparken rebap, kanun ve nüzheyi örnek aldı ve ortaya otuz dokuz kirişli, rebap ve kanun arası bir çalgı çıktı. Mugninin gövde kısmı rebaptan büyüktür. Bu çalgı da rebap gibi zerdali dalından yapılır. Özellikle Batı Anadolu'da yaygındı. (M)

MUGOCAR dağları, S.S.C.B.'de (Kazakistan) tepeler dizisi, Ural dağlarının güney uzantısıdır; 656 m. Madencilik bölgesi: nikel, krom, fosfat; Emba'da kömür ve petrol. (L)

MUGTARİYET i. (ar. *muġtariyyet*). Fels. *Esk.* Bir toplumun yabancı kişiler tarafından yönetilmesi hali. *Yeni.* Yaderklik. (M)

MUGTASIB sıf. (ar. *ġaṣb* > *iġtisab*'dan *muġtaṣıb*). *Esk.* Gaspeden, zorla ele geçiren. (M)

MUGTEDİ sıf. (ar. *ġıdâ*› > *iġtida*›'dan *muġtedî*). *Esk.* Beslenen, gıda alan. (M)

MUGTENEM sıf. (ar. *ġanîmet* > *iġtinām*'dan *muġtenem*). *Esk.* Ganimet olarak alınmış. (M)

muflon

MUGTENİM sıf. (ar. *ġanîmet* > *iġtinam*'dan *muġtenim*). *Esk.* Düşmandan ele geçirilen malı alan. (M)

MUGTERİB sıf. (ar. *ġurûb* > *iġtirāb*'dan *muġterib*). *Esk.* Batan, gurup eden. || Gurbete çıkan. || Gurup, güneşin batışı. (M)

MUĞBER sıf. (ar. *ġubar* > *iġbirar*'dan *muġberr*). *Esk.* Tozlu, tozlanmış. || Dargın, küskün, gücenmiş: *Etrafımızdaki yed-i tabiata karşı gönüllerimiz muğber ve gazub duruyordu* (Cenab Şehabeddin). *Ne bu akşamda bir gam-ı nermin / Ne de durgun denizde bir muğber / Lerze-i istitar ü istigna* (Ahmed Hâşim). || *Muğberr-ül-hatır*, hatırı kalmış, gücenik. (M)

MUĞFEL sıf. (ar. *ġaflet* ve *ġufûl* > *iġfal*'den *muġfel*). *Esk.* Aldatılmış: *Muğfel ü muğfil o İsa, Musâ; / Köhne bir kizb-i mutalsamdır asâ* (Tevfik Fikret). [M]

MUĞFİL sıf. (ar. *ġaflet* ve *ġufûl*, dikkatsizlik veya şaşırma'dan dolayı bir işte kusur etme > *iġfāl*'den *muġfil*). *Esk.* Aldatan, iğfal eden, ayartıcı: *Solmayan bir hayata müftakirim; / Hâr u muğfil, fakat hayat olsun!* (Tevfik Fikret). [M]

MUĞLA, Ege bölgesinin güney kesiminde Menteşe yöresinde il merkezi şehir; 18 604 nüf. (1970). Şehir, dışarıya akıntısı olmayan Muğla ovasının kuzey kenarında, Oyukludağ eteğinde kurulmuştur; yüksl. 650 m. Muğla, İzmir'e, Aydın (105 km) üzerinden 230 km, Milâs-Söke üzerinden 270 km uzaklıktadır. Şehrin eski kesimi, Oyukludağ üzerinden inen iki sel yatağıyle üç bölüme ayrılır; yokuşlu olan bu kesimde sokaklar dar ve dolambaçlıdır. Yeni kesim ise dağın eteğinden başlıyarak ovaya doğru yayılır. Bu kesimin merkezini, çevresi güzel yapılarla süslü ve Atatürk'ün heykeli bulunan büyük meydan oluşturur. Aydın - İzmir, Denizli, Marmaris - Fethiye yolları bu meydana açılır. Şehir 13 mahalleye ayrılır; ev sayısı 3 500'e yakındır. Şehrin başlıca ticaret semti, çarşısı, tahıl ve sebze hali, eski ve yeni kesimlerin birleştiği alanda yer alır. Şehrin güneydoğusunda, ovanın en çukur kesiminde Muğla'nın yazlığı olan Karabağlar bulunur.

● *Tarih.* Muğla, Karia bölgesinin en eski şehirlerinden biridir. 1889 Yılı Salnamesinde ilin eski adı *Mobella* olarak geçer. Real Encyclopedia'da aynı ad «Mobolia» olarak kayıtlıdır. Ayrıca Muğla bölgesindeki helenistik bir tahkimatın kitabesinde de şehrin adı *Moğola* şeklindedir.

Muğla ve bölgesine önceleri Lelegler'le birlikte Sesif'in torunu Karisa Avr başkanlığında bir kavim geldi; bunlara, Karisa denildi. Daha sonra bölgeye gelen (M. Ö. 3400) kavmin başında, Argos'ta hüküm süren Foroneus'un yerine geçen oğlu Kar vardı. Böylece Kar'ın adından dolayı Muğla bölgesine *Karia* denildi. Anadolu kavimlerinin Truva savaşında yenilmeleri, Ege adalarında ve kıyılarında yeni koloniler kurulmasına yol açtı. Yeni gelenler üç koldan Muğla topraklarına girdiler. Bunlardan Dorlar, M.Ö. 1000'de Muğla'nın güney kıyılarını hâkimiyetleri altına aldılar. Daha sonra Persler, Lydia devletini yıkarak Miletos şehrine doğru harekete geçtiler ve bu arada Muğla ve çevresindeki şehirleri aldılar, Muğla'da bir satraplık yönetimi kurdular. Satraplığa da Karia soyundan gelen krallar tayin ettiler. Böylece Muğla ve yöresine Karia soyuna bağlı krallar hâkim oldu. M. Ö. 500'den, 320'ye kadar Mausolos I, Artemisia I, Pisinde I, Likdem II, Hekatomnos, Mausolos II, Artemisia II, Hidpieus, Ada, Piksodaros adlı hükümdarlar burayı yönettiler. M. Ö. 334'te Anadolu'ya geçen İskender kıyıyı izleyerek önce Bodrum'u, daha sonra da Muğla'yı aldı; kumandanlarından Ptolemaios'u burada bırakarak Lydia'ya gitti. Karia'nın satraplığını da Hekatomnos'un kızı ve Hidrieus'un karısı Ada'ya verdi. Ancak İskender Lydia'dan çekilince aynı soydan gelen Piksodaros, Muğla'ya saldırarak Ada'yı öldürdü ve Muğla'ya hâkim oldu (M. Ö. 333). Piksodaros'un ölümünden sonra İskender, satrap olarak Muğla'ya ordu haznedarı Philotas'ı tayin ettiyse de İskender'in ölümünden sonra Muğla'da karanlık bir devir başladı. Kasandros, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos, Antigonos'tan satraplıkların pay edilmesini istediler. Antigonos bunu yapamayınca aralarına Philotas'ın genç oğlu satrap Asandros'u da alarak bir birlik kurdular (M. Ö. 311) ve Antigonos'a karşı savaştılar. Bu savaş M.Ö. 301'e kadar sürdü. Antigonos ve oğlu Demetrios yenilerek barış yapmak zorunda kaldı. Ancak M.Ö. 301'de yapılan İpsos savaşını kazanan Lysimakhos, Muğla'yı ele geçirdi. Lysimakhos'un ölümünden sonra (M.Ö. 281) Küçük Asya ve Muğla, Seleukos'un eline geçti. Seleukos da bir yıl sonra ölünce yerine geçen oğlu Antiokhos II, şehir ve çevresini generallerinin yardımıyle elinde tutabildi. M.Ö. 257'de Antigonos, kıyılara göz diken Ptolemaios'u yenince Antiokhos II, Rodosluların yardımıyle Efes'i alarak tekrar Batı Anadolu'da ve Ege'de Seleukosların üstünlüğünü sağladı. Antiokhos II ölünce yerine geçen oğlu Seleukos II'ye Muğla (Karia) satrapı bağlılığını bildirdi. Ancak daha sonra Antiokhos II'nin öteki oğlu Antiokhos Hieraks, Muğla ve kıyılarını ele geçirdi. M. Ö. 228'den sonra Muğla Bergama-Roma birliğine katıldı ve Hiyeraks'a karşı savaştı. M. Ö. 190'da Manisa'da yapılan savaşta yenilen Antiokhos barış istedi. M. Ö. 188'de Apameia'da yapılan barış şartlarına göre Antiokhos, elinde bulunan toprakların hepsini Bergama kralı Eumenes'e bıraktı. Böylece Roma'nın yardımıyle Bergama krallığı Muğla'ya kesin olarak hâkim oldu. Bergama kralı Attalos III ölürken bütün Bergama topraklarını ve bu arada Muğla'yı da Roma'ya bıraktı (M. Ö. 133). Muğla bu tarihten sonra Roma'nın bir eyaleti durumuna geldi. M. Ö. 66'da Roma'ya isyan eden Pontos kralı Mithridates III, öteki Anadolu kentleri gibi Muğla'yı ve çevresini de eline geçirdi. Kral Roma üzerine ordular gönderdi. Mithridates III roma ordularına yenilince öldürüldü. M.Ö. 64'te Muğla ve çevresi tekrar Roma hâkimiyetine girdi. Bu tarihten sonra Muğla birçok roma generali ve diktatörü arasında el değiştirdiği için devamlı bir yöneticiden uzak kaldı, birlik kurulamadı. Bu sebeple Muğla ve çevresi roma ve bizans çağında geriledi.

Malazgirt savaşından sonra Türkler Süleyman Şah'ın kumandasında Erciş dağı önlerinde Aleksi Komnenos'u yendiler (1073). Türk ordusu 1074 yılı yazında Likaonia'ya geçti. Burada 6 büyük kola ayrıldı. Bunlardan üçü Paflagonia, Frigya ve Mysia'ya, üçü de Lydia ve Muğla'ya doğru yola çıktı. Türk kuvvetleri Muğla kıyılarına indikleri sırada buradaki kasabalar boştu. Aydın'ı Güzelhisar zaferiyle (Tralleis) alan Menteşe Bey, bu zaferden sonra Muğla'yı ele geçirdi (1284). Bu tarihten sonra Muğla ve yöresi bu beyin adıyle adlandırılarak Menteşe diye anılmağa başlandı. Bk. MENTEŞEOĞULLARI.

Kale kumandanı Mesud Beye şehri teslim etti. Ancak 1308'de toplanan haçlı orduları Rodos ile Menteşe arasındaki denizyolunu kestiler.

Mehmed II Menteşeoğullarını ortadan kaldırdıktan (şubat 1451) sonra Muğla'ya eski kaptanıderyalardan Yusuf Beyi sancakbeyi olarak tayin etti. Bayezid II zamanında Muğla'da şehzade Âlemşah, sancakbeyliği yaptı. XVI. yy.da Rodos'a sefer yapan Kanunî, Muğla'dan geçti (1522), Rodos'u aldıktan sonra da gene Muğla üzerinden İstanbul'a döndü. 1523'ten XVII. yy. ortalarına kadar beyler tarafından yönetilen Muğla'da bu yüzyılda, muhassıl ve mütesellimler görev aldılar. Aydın'da oturan muhassıl paşalar, Menteşe'deki toprak gelirlerini mütesellimler aracılığıyle toplattı. 1735-1817 Arasında Muğla'yı, yirmi üç muhassıl yönetti. 1836'da Anadolu dört kısma bölündü. Sancaklardan dört il meydana getirildi. Bu illerin merkezlerinden biri de Aydın oldu. Sığla, Saruhan ve Muğla (Menteşe) Anadolu eyaletinden alınarak Aydın'a bağlandı. Bu sancakların dördüne birden ilk vali olarak Karaosmanzade Yakub Paşa tayin edildi (17 aralık 1836). Yakub Paşa zamanında Muğla merkezi durumunu kaybederek yerini Sığla'ya bıraktı. 1867'de yö-

Foto. LAROUSSE

MUŞ

genel görünüş

belediye binası ve parkı

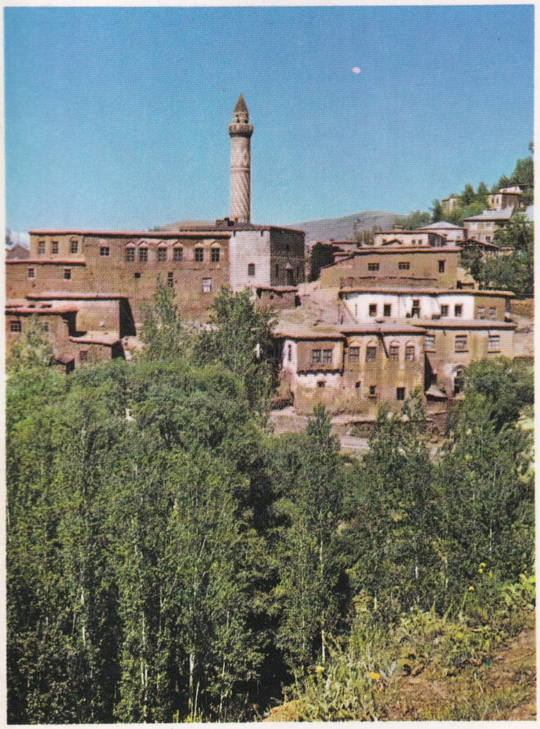

Eski Muş evleri

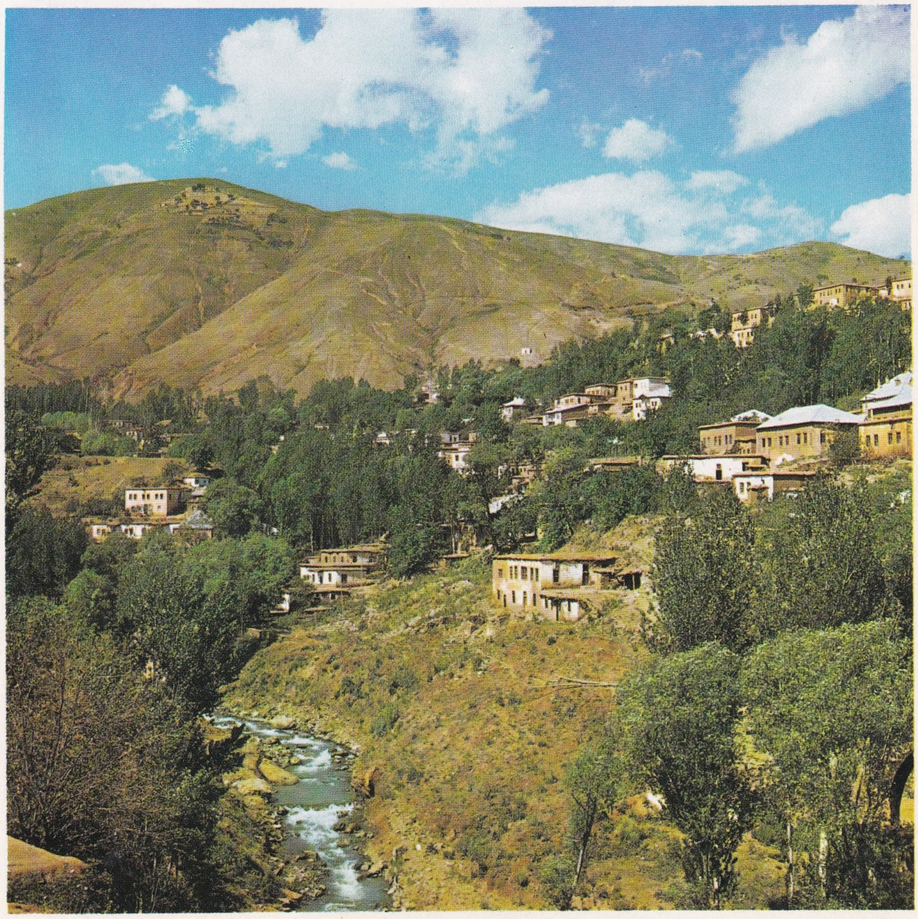

Kale semtinin genel görünüşü

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Fethiye'den genel görünüş

Muğla'da Atatürk heykeli

MUĞLA

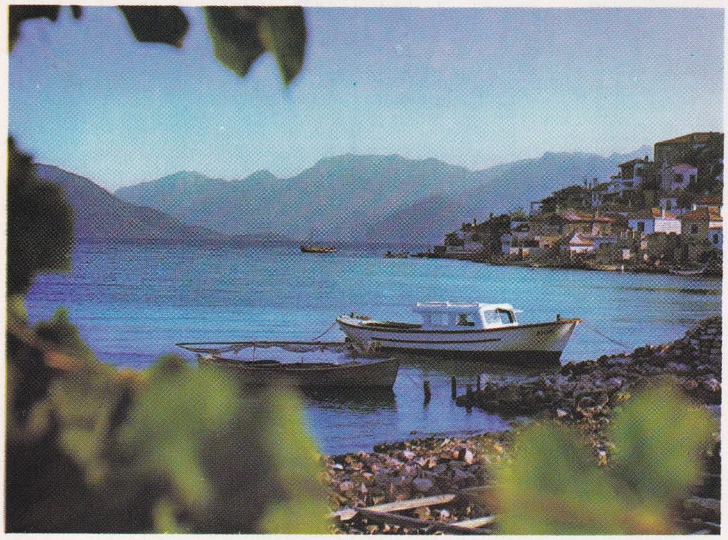
Marmaris'ten bir görünüş

Bodrum kalesinden görünüş ▲

◀ Bafa gölünde Keşiş adaları

Fethiye'de kaya mezarları (M.Ö. V. yy.) ▼

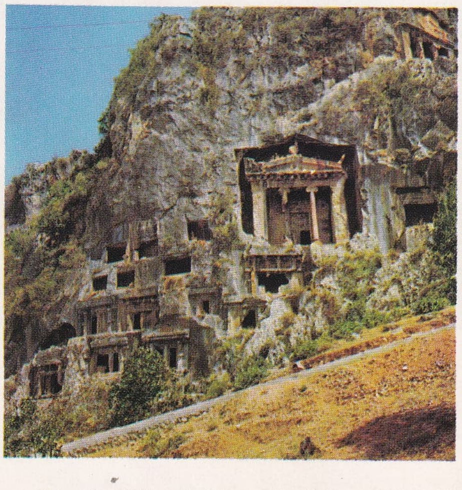

Foto. D. Diköz, G. Çizgen, E. Hakarar (MEYDAN)

MUĞLA'dan iki ayrı görünüş

netimde yapılan değişiklikten sonra Muğla (Menteşe) sancağı tek başına mutasarrıflık merkezi oldu. Birinci Dünya savaşından sonra imzalanan Sevr antlaşmasına dayanan İtalyanlar Muğla ve bölgesine girdiler. Muğla, bu asker çıkarmaya karşı koymadı. Fakat Ege'deki yunan işgaline karşı Tevfik Kuran adlı askerî bir memurun başkanlığında teşkilâtlandı, toplanan kuvvetler Aydın'a yollandı. İtalyanlar, Muğla'dan Lozan antlaşmasından önce çekildiler. Cumhuriyetin ilânından sonra Muğla vilâyet (il) oldu (1923).

1927'de Muğla'nın 10 128 olan nüfusu 1940'ta 13 370'e çıktı. 1950'de 10 612'ye düştü, daha sonra yavaş bir artma ile 1960'ta 14 053, 1965'te 16 408 oldu.

— *G. scntl.* Muğla sanat eseleri yönünden fazla zengin sayılmaz. Eserlerin çoğunluğunu camiler meydana getirir: *Şahidî camii*, Şahidî mahallesinde, Şahidî dede türbesinin doğusunda yer alır. Basit bir planı vardır. İki kere onarıldı (1849, 1869). Cami girişinde bu onarımlarla ilgili bir kitabe vardır. *Sekibaşı camii*, Sekibaşı mahallesindedir. Yapıldığı tarih kesin olarak bilinmiyor. Onarım sırasında camiye bir minare eklendi ve toprak damı kiremitli bir çatıyle kapatıldı. *Şeyh camii*, 1565'te yapıldı. İlk türk mescit mimarîsinin özelliklerini taşır. Toprak damlı ve minaresiz olarak yapılan camiye, sonraları bir minare eklendi. *Pazaryeri camii*, Evliya Çelebi Muğla'yı ziyareti sırasında (1630) gördüğü bu camiden söz eder. Toprak damlı olarak yapılan cami üç defa onarıldı (1842, 1867, 1925). Bugün camide bu üç onarıma dair kitabe vardır. *Kurşunlucami*, şehirde kubbeli olan tek camidir. Onarım sırasında büyük kubbenin sağ ve solundaki iki küçük kubbe kaldırıldı. Bugünkü minaresi 1900'de yaptırıldı. Eskiden caminin yanında 30 odalı bir de medrese vardı. *Ulucami*, Menteşeoğullarından İbrahim Bey tarafından yaptırıldı (1344). Muğla'nın büyük camilerinden biri olan bu yapı hakkında Evliya Çelebi bilgi verir. Cami, ilki 1838'de olmak üzere iki defa onarıldı. Bunlardan başka *Kurbanzade camii*, *Saburhane camii*, *Konakaltı camii* sayılabilir. Muğla'da ayrıca çok sayıda mescit ve önemli olmayan birçok çeşme vardır.

— *Muğla ili.* Topraklarının büyük kısmı Ege bölgesinde bulunan Muğla ilinin güneydoğu kesimi (Köyceğiz ve Fethiye ilçeleri) Akdeniz bölgesinin batı bölümüne taşar. İl güneyde Akdeniz, batıda Ege denizi, kuzeyde Aydın, kuzeydoğuda Denizli, doğuda Burdur ve Antalya illeriyle çevrilidir; 13 338 km²; 372 089 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Muğla ili toprakları, yer yapı-

MUĞLA il haritası

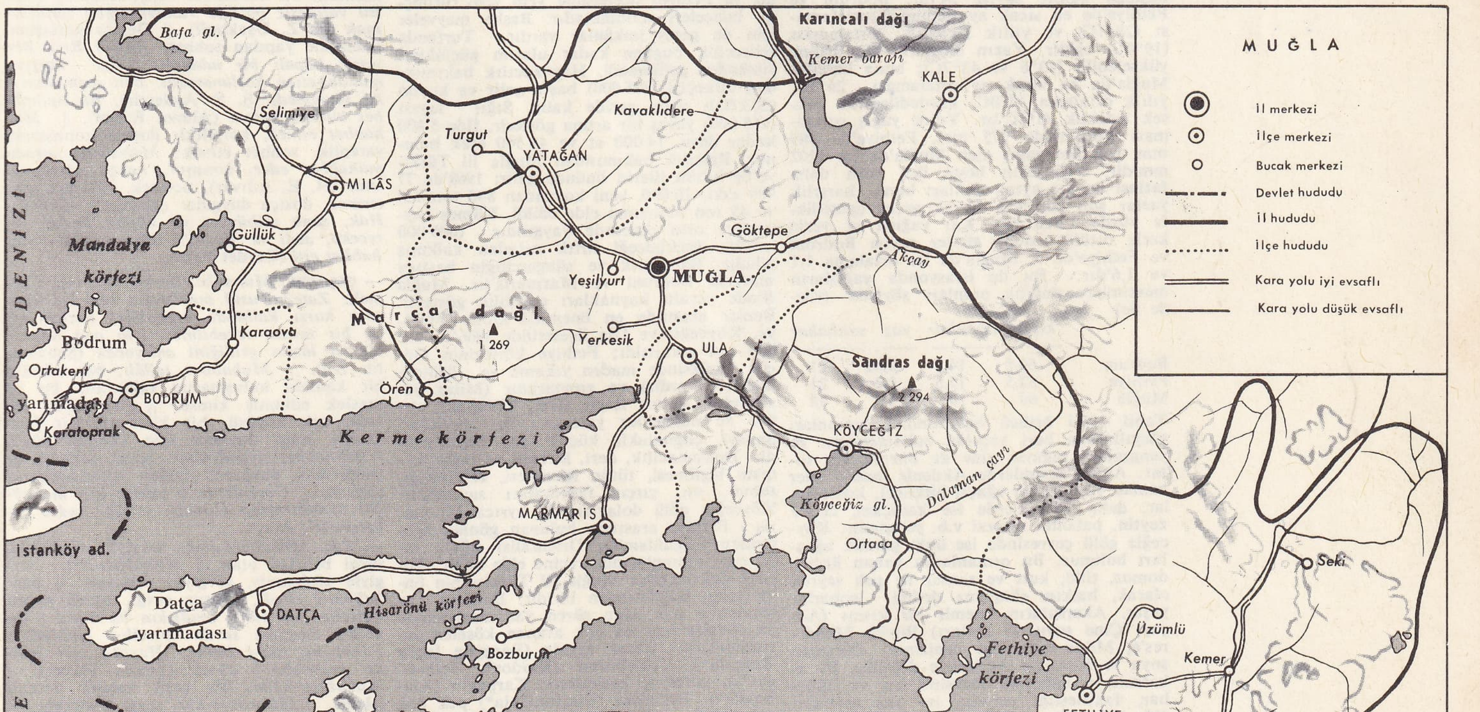

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

sı bakımından eski Saruhan - Menteşe kitlesinin metomorfik ve billûrsal kayalarıyle (gnays, mikaşist, granit) bunları doğudan ve güneyden çevreleyen kıvrımlı yereyden kısmen billûrlaşmış kireç taşı, şist v.b.den oluşmuştur. İl toprakları bazı yüksek doruklar (güneyde Sandıras dağı 2 294 m, Fethiye kuzeyindeki Göktepe 2 407 m, Muğla kuzeyindeki Göktepe 1 892 m) dışında fazla yüksek olmamakla birlikte, genellikle engebelidir. Kuzeye doğru Büyük Menderes'in kolları olan Akçay (Denizli ili sınırında) ve Çine suyunun yer yer tabanı genişleyen vâdileriyle güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda yarılmıştı. Güney kesiminde ise suyu geçiren kireçtaşının çok yer tutması yüzünden, akarsu ağından yoksun olan dağlar arasında kapalı havza durumunda olan türlü büyüklükte ovalara rastlanır; bunların en önemlisi Muğla ovasıdır. Menteşe kıyıları (840 km) çok girintili çıkıntılıdır, kıyı yakınında adalar bulunur. Kıyının başlıca körfezleri Mandalya, Kerme (İstanköy), Marmaris ve Fethiye, başlıca yarımadaları ise Bodrum, Datça - Daraçya'dır. İklim Akdeniz iklimi karakterindedir, yalnız iç kısımlarda denize uzaklık ve özellikle yükseltinin etkisinde kalır. İl sınırları içinde gözlem yapan Bodrum, Fethiye ve Muğla meteoroloji istasyonlarından alınan sonuçlara göre batı kıyısındaki Bodrum ve güney kıyısındaki Fethiye ile iç kesimdeki Muğla arasında iklim bakımından farklar vardır: kışlar kıyı kesiminde ılık geçer, soğuk baskınları hemen hemen görülmez: en soğuk ayın (ocak) ortalama sıcaklığı Bodrum'da 11°3C, Fethiye'de 10°8C, en düşük sıcaklıklar ise —4°C ve —5°8C'tır. Her iki şehirde de sıcaklığın bir gün boyunca 0°C altında kaldığı görülmemiştir; 0°C altına düşebildiği günler sayısı da ortalama 1,4 ve 2,5'tir. Buna karşılık yüksek ve deniz etkisinden uzak kalan Muğla'da ocak ayı ortalama sıcaklığı 5°4C, sıcaklığın 0° altında kaldığı günler sayısı 0,3, 0° altına düştüğü günler sayısı 34'tür. Bodrum ve Fethiye'de en sıcak ay (temmuz) ortalaması (28°1C) ve yıllık sıcaklık ortalaması (19°0C) eşittir. Yazın sıcaklık 40° üstüne yükselebilir (43°6 ve 43°7C); buna karşılık Muğla'da en sıcak ay ortalaması 26°1C, yıllık ortalama 15°0C, kaydedilen en yüksek sıcaklık 41°2C'tır. Yıllık yağış ortalaması Bodrum'da 775 mm, Fethiye'de 989 mm, çok bol yağış alan Muğla'da ise 1202 mm'dir. Yağışların beşte üçü veya daha fazlası üç kış ayına rastlar; buna karşılık yazlar son derecede kurak geçer (genellikle yüzde 1'den az). Kar yağışlı ve yerin karla örtülü olduğu günler sayısı Bodrum ve Fethiye'de 0, Muğla'da ise ortalama 1,1 ve 1,6'dır. Bu üç istasyonda yağışların mevsimlere dağılış oranları şöyledir (yüzde ile)

	kış	*ilkbahar*	*yaz*	*sonbahar*
Bodrum	63,5	14,5	0,02	21
Fethiye	62,5	15,5	1,2	21
Muğla	60	19	3	18

Tabiî bitki örtüsü bakımından ormanlar, yüzyıllardan beri yapılan baltalamalara ve yangınlara rağmen yine de önemli yer tutar. Alçak kesimlerde Akdeniz makisi (her zaman yeşil kalan ağaçsı bitkiler), kızılçamlar, daha yükseklerde ise karaçam, delice zeytin, palamut meşesi v.b. yaygındır. Köyceğiz gölü çevresinde ise ünlü günlük ağaçları bulunur. Bu ormanlarda yaban keçisi, domuz, tilki, kurt ve sansar ile pek seyrek olarak, halkın «kaplan» dediği leopardlar yaşar. Akarsuların önemli bir kısmı (Akçay, Çine suyu ve kolları) Büyük Menderes'e, Milâs suyu Ege denizine, Dalaman suyu ve Kocaçay Akdeniz'e dökülür. Bu akarsuların kabarma mevsimi kış ve ilkbahar, fakirleştiği mevsim ise yaz sonudur. İlde Köyceğiz ve Bafa gölleriyle Kemer barajı arkasında oluşan yapma göl vardır.

Muğla ilinin nüfusu 1965'te 335 442 idi; 1970'te (ilk sonuç) 372 089'a, km² başına düşen ortalama nüfus da 25,1'den 27,9'a yükseldi. Bu nüfusun yüzde 8,3'ü nüfusu 3 000'den yukarı olan 10 kentte, geri kalan yüzde 91,7'si nüfusları 3 000'in altında bulunan 396 köyde yaşar. İlin 10 kentinden üçünün nüfusu 100 binin üstündedir: Muğla (18 604), Milâs (16 017) ve Fethiye (10 826). İl 9 ilçeye ayrılır: Muğla, Bodrum, Datça, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milâs, Ula ve Yatağan. — *Muğla merkez ilçesi:* 1 649 km²; 54 671 nüf.; Merkez, Göktepe (Belenye), Yerkesik ve Yeşilyurt (Pisi) bucakları içinde 54 köy.

Muğla ilinde geçim daha çok toprağa dayanır. Toprağın yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili yerler 11; dikili yerler 7,5; nadas 1,5; orman alanları 52; çayır - otluklar 6; ürün vermeyen yerler 22. Dikili yerlerin bütün tarım alanları içinde yüksek oranı dikkati çeker; bu yerlerin en büyük kısmı (altıda beşi) zeytinliklerle kaplıdır. Tahıl ekilen yerler ekili - dikili toprakların yüzde 29'unu geçmez. Sanayi bitkileri ise yüzde 21'e ulaşır. Tahıl türleri arasında en çok buğday (30 000 t), arpa (13 000 - 19 000 t), mısır (12 000 t), darı (6 000 t), yulaf (300 - 6 000 t), çavdar (3 000 - 4 000 t). Patates üretimi çok gelişmemiştir (5 000 - 6 000 t). Baklagiller ekimi de önemli değildir; en çok bakla (1 100 - 1 500 t) ekilir. Sanayi bitkilerinden tütün ve pamuk başta gelir. İç kesimlerde daha çok tütün (13 000 - 18 000 t), alçak ovalarda en fazla pamuk (12 500 t lif, 20 000 t çiğit) ekilir. Susam (3 000 t'dan fazla), ayçiçeği (1 100 t), yerfıstığı (700 t) daha arkadan gelir. Anason da (20-45 t) ekilir. Meyvelerden en çok zeytin ekilir. Milâs, önemli bir zeytincilik merkezidir. Muğla ili zeytin ağaçlarının sayısı bakımından Aydın ve İzmir illerinden sonra üçüncü (11 144 000 ağaç) gelir. Elde edilen zeytin ürünü 63 000 - 130 000 ton, zeytinyağı da 10 000 - 15 000 ton arasında değişir (zeytinyağı üretimi bakımından ağaçların verimi oldukça düşüktür). Turunçgiller üretimi son yıllarda çok gelişti. Mandalina ağaçları sayısı bakımından iller arasında birinci gelir (900 000'den fazla ağaç; 11 000 - 25 000 ton ürün). Bodrum türü, kalite bakımından çok ünlüdür; portakal, limon ve greypfrut da yetişir. Bodrum, Milâs, Marmaris, Datça, Köyceğiz ve Fethiye ilçelerinde yeni yeni turunçgil bahçeleri açılmaktadır. Başka meyveler için de geniş imkânlar vardır. Turfanda sebzecilik bugüne kadar ulaşım güçlükleri yüzünden gelişemedi. Hayvancılık bakımından kılkeçisi (355 000) başta gelir ve koyun (203 000) daha geride kalır. Sığır sayısı (155 000) yavaş bir artma gösterir. İlde 5 800 kadar deve, 14 000 at ve 48 500 eşek bulunur. Balcılık bakımından Muğla ili Türkiye'de bütün illerin önünde gelir: 1968'de 77 900 eski, 16 000, yeni kovandan 896 ton bal ve 45 ton balmumu elde edildi. Kümes hayvanları orta derecede yaygındır (600 000 tavuk). İpekböceği artık ortadan kalkmış gibidir. Balıkçılık ve süngerciliğin başlıca merkezi Bodrum ve Marmaris'tir. Muğla ilinde yeraltı kaynakları çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında en önemlisi krom (Fethiye, Köyceğiz ve Ula ilçelerinde 1966'da 212 000 ton çıkartıldı; Fethiye körfezinin Göcek iskelesinde maden yıkama ve öğütme tesisleri vardır) ve zımparadır (Milas yöresinde); ayrıca linyit (Ula, Yatağan), demir ve manganez yatakları da bulunur. Sanayi, çoğunlukla küçük işler ölçüsündedir. Dokumacılık, deri, kiremit ve tuğla, kereste biçilmesi, tütün işlenmesi, zeytinyağı, sabun, un, çırçır fabrikaları sayılabilir. Köyceğiz gölü dolaylarında ayrıca Marmaris - Fethiye arasında bulunan günlük ağacından (Liguidambar Orientalis) sığala yağı, çam ormanlarında reçine elde edilir. Turizm bakımından Muğla ili Türkiye'nin önde gelen köşelerinden biridir. Bodrum ve Marmaris çok uzun süren yaz mevsiminde su sporlar için en çok aranan köşeler durumundadır. Gerek kıyıda (Bargylia [veya Bargyla*], Tekirburnu [Knidos*, Telmessos*]), gerek iç kesimlerde Karpuzlu (Alabanda*), Eskihisar (Stratonikeia*) pek çok arkeolojik merkez vardır. Muğla ili içinde demiryolu yoktur. Kıyıdaki iskeleler artık ulaşımdan çok turizm amacıyle kullanılır; gidiş geliş daha çok karayollarıyle yapılır. Ancak il merkezini Denizli'ye, Bodrum'a, Datça ve Marmaris'e, Fethiye'ye bağlayan yollar yeterli sayılmaz. (→ Bibliyo.) [M]

MUĞLÂK sıf. (ar. *ğalk* > *iğlāķ*'tan *muğlaķ*). Anlaşılması güç, çapraşık, karışık: *Rauf Beyin muğlâk ve iki mânâlı beyanatı, filhakika, onun Cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırkayı tatmin etti mi?* (Atatürk). *Muhtelif melodileri bir araya katıp yaptıkları bu muğlâk ahenk bence medeniyetlerinin en büyük, belki bir tek muvaffakiyeti* (H. E. Adıvar). || Kilitli, kapalı: *Hublar eylediler şive kitabın ezber / Fenn-i hüsn içre veli bab-ı vefa muğlâktır* (Nev'i).

◆ **Muğlâkat** çoğl. i. *Esk.* Anlaşılması güç şeyler: *O muğlâkat-i hayaliyyeden ne anlaşılır* (Tevfik Fikret).

◆ **Muğlâkıyet** i. *Esk.* Anlaşılmazlık: *Vuzuha doğru götürecek yerde, muğlâkiyete ve zulmete götürüyordu* (Ziya Gökalp). [M]

MUĞLİM i. (ar. *ğulām*'dan *muğlim*). *Esk.* Oğlancı: *Muğlim deme bu demek değil mi / Şairliği bi-nemek değil mi* (Şeyh Galip). [M]

MUĞRAK sıf. (ar. *ğarķ* > *iğrāķ*'tan *muğraķ*). *Esk.* Gark edilmiş, batmış, batırılmış. (M)

MUĞTERİF sıf. (ar. *ğarf* > *iğtirāf*'tan *muğterif*). *Esk.* Elini daldırıp avcuyle su alan. (M)

MUĞTERİK sıf. (ar. *ğarķ* > *iğtirāķ*'tan *muğteriķ*). *Esk.* Suda boğulan. (M)

MUĞTESİL sıf. (ar. *ğusl* > *iğtisāl*'den *muğtesil*). *Esk.* Din gereklerine uygun olarak yıkanan. (M)

MUĞZİB sıf. (ar. *ğażab* > *iğżāb*'dan *muğżib*). *Esk.* Hiddetlendiren, kızdıran, gazaba getiren. (M)

MUH i. (ar. *muħħ*). *Esk.* İlik. || Beyin. || Töz, cevher, madde. || *Muh-i şevkî*, omurilik. (M)

MUHABA i. (ar. *muḥābā*). *Esk.* Çekingenlik, korku. || Sıf. *Bî-muhaba*, korkusuz. (M)

MUHABBET i. (ar. *ḥubb* > *maḥabbet*'den *muhabbet*). Sevgi: *Bu kadına muhabbetle, şefkatle dolu bir şeyler söylemeğe hazırlanmıştım* (R. N. Güntekin). *O zaman ihtiyar kızın gözlerinin önüne olanca muhabbet ve azametle bir mukaddes vazife dikilmiş oldu: Bu validesiz çocuğa validesizliğini unutturmak* (H. Z. Uşaklıgil). || Dostça konuşma, içtenlikle yapılan sohbet: *Ahmet Rıza Bey sessiz kapalı bir adamdı. Karşı karşıya muhabbetten hoşlanmazdı. Ben sormadım o da söylemedi* (Ş. S. Aydemir). *Bu muhabbet burada kalsın* (Ahmet Rasim). || *Muhabbet etmek*, karşılıklı dostça konuşmak, yarenlik, sohbet etmek: *Mahalleli orada muhabbet eder, konuşur, kavga eder, eğlenir* (H. E. Adıvar). Sevmek, yakınlık göstermek, dostça duygular edinmek: *«Cenab-ı Hak, sana nübüvvet ve büyük devlet verecek», dedi ve Yusuf'a daha ziyade muhabbet etti* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Muhabbet beslemek*, sevgi duymak: *Zaten Yusuf senelerden beri hiç kimseye karşı kalbinde muhabbet beslemiyor ve bir insanı sevebilmesi için ona hayran olması lâzım geldiğini anlıyordu* (Sabahattin Ali). || *Muhabbet tellâlı*, bir erkeğin bir kadınla buluşmasını sağlayan, bu işi meslek edinmiş kimse. || *Muhabbet tılsımı*, aşk büyüsü, bir kimsenin bir başkasına sevgi duyması için yapılan büyü. || *Muhabbet uyandırmak*, sevgi, sempati uyandırmak, duygusal yönden yakınlaşmasını sağlamak: *Geçenlerde o şairler için muhabbet uyandırmağa elimden geldiği kadar çalıştım* (N. Ataç).

— *Esk. Muhabbet-âmiz*, sevgiyle, dostlukla, sevgi belirtisi olan. || *Muhabbet-ârâ*, sevgiyle süslenmiş, sevgiyle süsleyen. || *Muhabbet-i ebedî*, sonsuz sevgi, ebedî sevgi: *İlel-ebed iki rûh-ı muâşıkın bu ümid / Bu va'd-i mufil-i sevda- penâh-ı kalbiydi / Fakat ne fikr-i baid / Hayat-ı zâil içinde muhabbet-i ebedî* (Tevfik Fikret). || *Muhabbet-hâne*, bir çeşit karışık desenli işleme. || *Muhabbet-kâr*, sevgi gösteren, seven. || *Muhabbet-ullah*, Tanrı sevgisi: *İslâmiyetten sonra, Türklerde muhabbetullahın galip olması bu eski an'anenin devamından ibarettir* (Ziya Gökalp). *Muhabbet-zede*, sevgi yüzünden belâya uğramış. || *Bezm-i muhabbet*, sohbet toplantısı, dostça konuşulan toplantı. || *Tesis-i muhabbet*, dostluk kurma.

◆ **Muhabbetli** sıf. Seven, sevgi dolu, sevgiyle davranan, dostça: *Fakat kadın, sonra evlenince, sadık, vakur, muhabbetli bir*

zevce olmuştur (Vâ-Nû). [M]

MUHABBETÇİÇEĞİ bls. i. Meyvesi dik veya sarkık kapsül şeklinde olan otsu bitki. (İlmî adı *reseda. Muhabbetçiçeğigiller*'den.)

— ANSİKL. *Muhabbetçiçeği*'nin çiçekleri beyazımsı veya sarımtırak olur ve dal ucunda kömeç halinde toplu bulunur. Yalnız kokulu muhabbetçiçeği bahçelerde ve saksılarda yetiştirilir. (L)

MUHABBETÇİÇEĞİGİLLER blş. çoğl. i. Ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası; *muhabbetçiçekleri* ile *asterocarpus*'ları kapsar. (Papaverales takımından.)

— ANSİKL. *Muhabbetçiçeğigiller* otsu bitkilerdir; pek seyrek olarak alt tarafı odunsu olanları da vardır. Erdişi veya bir eşeyli olan çiçekleri genellikle beyaz olur ve salkım veya bürgülü başak halindedir. Bazılarında çiçekler kokuludur. (L)

MUHABBETKUŞU blş. i. Papağangillerden uzun kuyruklu küçük kuş (*Melopsittacus undulatus*). [Anayurdu Avustralya'dır; kafes kuşu olarak pek yaygındır. Rengi yeşil ve sarı karışımı, üzeri siyah çizgilidir. Kuş yetiştiricileri ayıklanma yoluyle bunların sarı, mavi, gri, beyaz v.b. çeşitlerini elde etmişlerdir.] (L)

MUHABBETLEŞMEK ortaklş. f. (*muhabbet*'ten *muhabbet-le-ş-mek*). Dostça ilişkilerde bulunmak, muhabbet etmek. (M)

MUHABBETNAME blş. i. (ar. *muḥabbet* ve fars. *nâme*'den *maḥabbet-nâme* > *muḥabbetnâme*). *Esk.* Sevgi, aşk mektubu. || Dostluk duygularının belirtildiği mektup, dostça yazılmış mektup. (M)

MUHABERAT çoğl. i. (ar. *muḥâbere*'den *muḥaberât*). *Esk.* Haberleşmeler: *Reşit Bey, bu muhaberatı olduğu gibi bana gönderdi* (Atatürk).

— Huk. *Muhaberat sicili.* Bk. TAPU *sicili.*

— ANSİKL. İşletme ikt. Muhaberat, özellikle ticaret konusunda en çok kullanılan delil şekillerinden biridir. Her tacir ticaret kanununca on sene boyunca bütün muhaberatının kopyalarını sınıflamak ve saklamakla yükümlüdür. (M)

MUHABERE i. (ar. *ḥaber*'den *muḥâbere*). Haberleşme, mektuplaşma: *Sonra bu muhaberenin zorluklarını düşündü: Lakin bu mektupları kim getirip götürecek?* (H. Z. Uşaklıgil). [Bk. HABERLEŞME.] || *Muhabere etmek*, haberleşmek, mektuplaşmak: *Hikmet, Sivasla muhabere etmek ister. Muhalif taraf ettirmez* (Atatürk). || *Muhabere memuru*, telgrafçı. || *Muhabere şebekesi*, haberleşme şebekesi.

— *Esk. Hutût-i muḥabere*, telgraf hatları.

— Ask. *Muhabere disiplini*, muhabere güvenliğini ve irtibat şebekesinden en iyi biçimde yararlanmayı sağlamak amacıyle alınacak tedbirlerin tümüne birden verilen ad.) || *Muhabere sınıfı*, savaş harekâtının desteklenmesinde, haberleşme düzeninin kurulması, ikmali ve hizmetlerinin yapılmasını, savaşta düşmanın elektronik vasıtalar kullanılmasını engellemeyi veya bunu sınırlandırmayı sağlayan yardımcı sınıf. || *Muhabere subayı*, kumandana, muhabere güvenliği, muhabere irtibatı, karargâhların yerleri, bölge muhabere merkezinin yeri ve benzeri hizmetlerde teklif ve tavsiyelerde bulunan subaya verilen ad. || *Muhabere vasıtaları*, askerî birliklerin ast ve üst komuta kademeleri ve komşu birliklerle sürekli olarak haberleşmelerini sağlayan çeşitli gereçlere verilen ad.

— Denizc. *Muhabere borusu*, gemilerde, köprü üstü ile makine dairesi arasında, doğrudan doğruya sesle haberleşmede kullanmak üzere döşenmiş boru. (İki başında, tapa biçimine sokulmuş düdükleri vardır. Haberleşme isteyen taraf, düdüğü yerinden çıkarttıktan sonra ağzını düdüğün boşluğuna yerleştirerek kuvvetle üfler. Bu üfleme sonucu, öbür uçtaki düdük öter. Bu sinyali alan taraf, düdüğü çıkararak karşı tarafla konuşmağa başlar.) || Harp gemileriyle telsiz istasyonları arasında, bu istasyonlarla kıyıdakiler arasında, seyyar telsiz istasyonlarının kendi aralarında ve gemilerle özel muhabere istasyonları arasında telsizle konuşmak. (Telsiz muhabere nizamnamesi 1947'de Atlantic City'de toplanan Milletlerarası Telsiz Telgraf Antlaşması konferansında tespit edildi.)

— Huk. *Muhabere hürriyeti.* Bk. HABERLEŞME *hürriyeti.* (M)

MUHABERECİ i. (*muhabere*'den *muhabere-ci*). *Ask.* Muhabere sınıfında asker. (M)

MUHABIR i. (ar. *ḥaber* > *muḥâbere*'den *muḥâbir*). *Esk.* Haber veren, biriyle haberleşen kimse.

— Basın. Basın veya yayım organlarına haber toplayan, bildiren, yazan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Adliye muhabiri*, duruşmaları ve dosyaları takip ederek adliye ile ilgili haberleri bildiren muhabir. (Bazen polis muhabirliği ile birlikte yürütülür ve *polis-adliye muhabiri* adı kullanılır.) || *Bakanlıklar muhabiri*, başkentte bakanlıklar ve devlet daireleriyle ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Deniz-tekel muhabiri*, İstanbul ve İzmir gibi liman şehirlerinde, liman, deniz gümrüğü ve tekel ile ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Diplomatik muhabir*, dışişleri ve diplomatik misyonla ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Foto muhabiri*, olayları fotografla tespit ederek gazete, dergi veya ajansına bildiren muhabir. || *Gelen-giden* (veya *Beyoğlu*) *muhabiri*, İstanbul'da, şehre gelip giden önemli kişilerle ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Harp muhabiri*, savaş alanından savaşla ilgili haberleri bildiren muhabir. || *İktisat muhabiri*, iktisatla ilgili haberleri bildiren muhabir. || *İş ve işçi muhabiri*, iş ve işçilerle ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Millî eğitim - üniversite muhabiri*, millî eğitim ve üniversitelerle ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Parlamento muhabiri*, başkentte parlamento haber ve yorumlarını bildiren muhabir. || *Polis muhabiri*, polisle ilgili haberleri veren muhabir. || *Serbest muhabir*, basın ve yayım organlarına, yazı işlerince istenen veya kendi seçeceği değişik konularla ilgili haber ve yazılar veren muhabir. || *Siyasî parti muhabiri*, siyasî partiler ve derneklerle ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Sosyete muhabiri*, sosyete ile ilgili haber ve dedikoduları bildiren muhabir. || *Spor muhabiri*, sporla ilgili haberleri bildiren muhabir. || *Stajyer muhabir*, muhabir olmak için staj yapan kimse. || *Yurt* (*Anadolu* veya *Taşra*) *muhabiri*, kendi bölgesindeki haberleri gazete veya ajans merkezine veya o merkeze yakın bir bölge bürosuna bildiren muhabir. || *Yurt dışı muhabiri*, yurt dışından basın ve yayım organlarına haber veren muhabir. || *Vilâyet-belediye* (veya *şehir*) *muhabiri*, vilâyet ve belediye ile ilgili haberleri veren muhabir.

— ANSİKL. *Muhabir*, basın ve yayım kurumlarının en önemli elemanıdır. Muhabirlerin bilgili, soğukkanlı, tarafsız, dikkatli olması gerekir. Haberleri, kısa, özlü, anlaşılır şekilde yazmalı, yorumları mantıklı ve inanılır olmalıdır. Türkiye'nin ilk muhabirleri ilk türkçe gazete *Takvim-i Vekayi*'de çalışan Bâbıali Amedi kalemi memurlarından Sarım Efendi ve Seraskerlik dairesi memurlarından Valdekethüdasızade Said Beydir. (Bu görevi yapanlara eskiden MUHBİR de denirdi.) [M]

MUHACAT i. (ar. *hicv*'den *muhâcât*). *Esk.* Karşılıklı olarak birbirini yerme, hicvetme. (M)

MUHACAT i. (ar. *muḥâcât*). *Esk.* Karşılıklı olarak birbirine bilmece sorarak yapılan yarış. (M)

MUHACCE i. (ar. *ḥüccet*'ten *muḥâcce*). *Esk.* Birbirine delil göstererek tartışma yapma, bir şeyi ispatlamağa çalışma. (M)

MUHACCEL sıf. (ar. *ḥacle*, gerdek > *taḥcîl*'den *muḥaccel*). *Esk.* Gerdeğe girmiş olan. || 1. Ayağında beyaz halka olan at. (M)

MUHACEME i. (ar. *hücûm*'dan *muhâceme*). *Esk.* Her taraftan birden yapılan saldırı: *Fakat bizimkilerin satvet-i muhacemesi // Bırakmıyor ki atılsın o bir adım ileri* (Tevfik Fikret).

◆ **Muhacemat** çoğl. i. *Esk.* Saldırılar, hücumlar: *Dahilden ve hariçten gelen müsellah muhacematın, bilhassa Ankara'daki hükûmet-i milliyeyi sarsamayacağı anlaşılıyordu* (Atatürk). [M]

MUHACERET i. (ar. *hicret*'ten *muhâceret*). *Esk.* Bir yerden başka bir yere gidip yerleşme, göç.

— Huk. Yabancı bir ülkeye uzun süre için veya daimî olarak yerleşmek üzere ikamet edilen ülkeden ayrılma.

— Tar. *Muhaceret-i akvam*, kavimler göçü. (M.S. IV. yy.da Avrupa'nın doğusunda Hunların baskısıyle meydana gelen büyük göç hareketi.)

— ANSİKL. Huk. Başka bir ülkeye *muhaceret* etmek, tarihin her çağında kabul edilen bir hak değildi. XIX. yy.ın başlarına kadar Avrupa'nın birçok ülkesinde, böyle bir hakkın varlığı kabul edilmediği gibi, göç etmek ağır biçimde cezalandırılan bir suç sayıldı. Meselâ Almanya'nın bazı şehirlerinde muhacirlerin malları müsadere edilir, muhacirler için idam cezası öngörülürdü. 1768'de imparator Franz Joseph, muhaceretin bütün Almanya'da yasak olduğunu ilân etti. Bu yasak ancak 1820'den sonra yumuşamağa başladı. Bazı şehirlerde ise ortadan kalktı. 1848'de Frankfurt-am-Main şehrinin genel meclisi, muhaceretin kişinin temel ve vaz geçilmez haklarından olduğunu, bu hakkın kullanılmasının bir vergiye bağlanamayacağını açıkladı. Avusturya'da muhaceret yasağı 1859'da kalktı. Muhaceret hürriyeti, sömürgeci devletlerce de (sömürgelerden metropole ve metropolden sömürgelere) kabul edilmiyordu. XIX. yy.ın ortalarında ise, gerek muhacir gönderen ülkeler, gerek muhacir kabul eden ülkeler bakımından muhaceret konusunda tam bir serbestlik vardı. Muhacir gönderen ülkeler nüfus fazlalıklarını giderirken, muhacir kabul eden ülkeler de gelişme durumundaki ekonomilerine gerekli olan ucuz emeği bu yoldan sağlıyordu. Bu dönemde en çok muhacir gönderen ülkelerin başında İtalya, Polonya, İspanya, Çin, Yunanistan; en çok muhacir kabul eden ülkelerin başında ise Amerika Birleşik devletleri, Arjantin, Kanada, Brezilya geliyordu. Denizaşırı muhaceret, kıta içindeki muhacerete göre çok daha önemliydi. Denizaşırı muhaceretin üçte ikisini çeken Amerika Birleşik devletleri'ne 1820'de 8 000 muhacir gelirken, bu sayı 1837'de 80 000'e, 1851'de 380 000'e, 1882'de 800 000'e, 1913'te ise 1 214 000'e çıktı. Bu sürekli akımı, Avrupa'daki demokratik devrimlerin 1848'den sonraki başarısızlığı hızlandırdı; öte yandan Amerikan iç savaşı ve zamanla konulan muhaceret kısıtlamaları da bu muhacereti yavaşlattı. Yavaşlama, Birinci Dünya savaşından sonra daha belirgin bir durum aldı. İsveç istatistikçisi Sundbarg ile İtalyan Muhaceret Genel komiserliğinin Birinci Dünya savaşından önce verdikleri sayılara göre, Amerika Birleşik devletlerine 1891-1900 yılları arasında 537 000, 1901-1910 arasında 999 000 ve 1911-1913 arasında 1 368 000 muhacir geldiği halde, 1920-1926 yılları arasında bu sayı 672 000'e düştü. XIX. yy.ın ortalarındaki muhaceret serbestliği, yüzyılın sonlarına doğru, önce muhacir gönderen ülkelerin, daha sonra da muhacir kabul eden ülkelerin tepkisiyle karşılaştı. Muhaceret, hem muhacir gönderen, hem de kabul eden ülkelerde, kısıtlayıcı bir düzenlemeye konu oldu. Önce muhacir gönderen ülkelerce (özellikle İtalya), anavatandan ayrılan her muhacirin millî ekonomi bakımından ifade ettiği ekonomik değer kaybı hesaplanmağa başlandı. Bu sebeple yapılan düzenlemede muhaceret mevzuatının üstünde özellikle durduğu esas konular şöyleydi: 1. muhacirlere gerekli bilgilerin sağlanması; 2. muhacirlerin seçilmesi; 3. muhacirlerin değerlendirilmesi; 4. muhacirlerin seyahat şartlarının denetimi; 5. muhacirlerdeki millî duyguların canlı tutulması. Bu düzenleme, muhaceretin kısıtlanması ve giden muhacirlerin tekrar anavatana kazandırılması amacını güdüyordu. Buna karşı muhacir kabul eden ülkelerin başında bulunan A.B.D.'de muhacirlerden bir kısmının ülke halkıyle kaynaşmadığı, aile ve din bakımından daima anavatana bağlı kaldığı, bir kısmının ise zararlı faaliyetlerde bulunduğu tespit edildi. 1892'den itibaren muhaceretin daha iyi bir düzene bağlanması için gerekli mevzuat değişikliklerine gidildi. Ancak önemli sınırlamalar, 1917 Tarihli Muhaceret kanu-

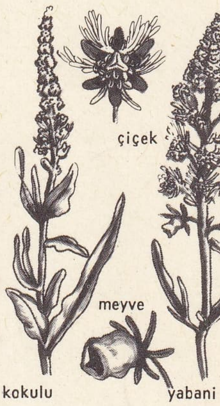

muhabbetçiçeği

muhabbetkuşu

Foto. LAROUSSE

nu, 1921 ve 1924 tarihli kanunlarla getirildi. Başlangıçta vergiye bağlanarak kısıtlanmak istenen muhaceret akımı, sonraları kotalar sistemiyle etkin bir biçimde yavaşlatıldı. Kotalar sistemiyle avrupa halklarına geniş muhaceret imkânları tanınırken, yakındoğu ve akdeniz halklarına mensup olanların muhacereti önlenmeğe çalışıldı; Uzakdoğu ve genellikle asya halklarından olan muhacirler kota dışı bırakıldı. Bunlar hakkındaki muhaceret yasağı, ancak 1952 tarihli Mc Carran-Walter kanunu diye anılan Muhaceret ve Vatandaşlık kanunuyle kaldırıldı. Kotalar sistemiyle yılda ortalama olarak 300 000 kişi muhacir olarak kabul edilebildi. Muhaceret, iç hukuk tasarruflarıyle düzenlendiği gibi, iki veya çok taraflı antlaşmalara da konu oldu. Çok taraflı antlaşmaların en önemlisi Milletlerarası Çalışma teşkilâtı genel konferansının 1 temmuz 1949'da kabul ettiği Muhacir İşçiler Hakkında 97 Sayılı antlaşmadır (22 ocak 1952'den beri yürürlükte). Antlaşmaya göre âkit taraflar muhaceret hakkındaki mevzuatını, ülkelerindeki muhacir işçilerin çalışma ve hayat şartlarını, bu konuda aktedecekleri iki veya çok taraflı antlaşmaları Milletlerarası Çalışma bürosuna bildirmeyi; muhaceret konusunda aldatıcı propaganda yapılmasını önlemeyi; özel durumlarda muhacir işçilerin ülkeden ayrılmalarını, seyahat etmelerini, ülkeye girmelerini kolaylaştırmayı, muhacir işçilere ve ailelerine gerekli sağlık şartlarını sağlamayı; ücret, sendika hakları, mesken, genellikle sosyal güvenlik, vergi, harç, resim ve bütün bu konularla ilgili davalar bakımından muhacir işçiler arasında ayırım yapmamayı ve bu konularda muhacir işçileri vatandaşlarla aynı muameleye tabi tutmayı; muhacir işçileri sebepsiz sınır dışı etmemeyi; döviz mevzuatına uygun olarak muhacir işçilerin kazançlarını transfer etmelerini sağlamayı taahhüt ettiler. (M)

MUHACİM sıf. (ar. *hücüm* > *muhaceme'*den *muhacim*). *Esk.* Hücum eden, saldırıcı.

— Spor. *Esk.* (Futbolda) Forvet. || *Muhacim hattı*, sisteminde en ön safta bulunan beş oyuncudan oluşan hat, forvet hattı. || *Merkez muhacim*, santrfor.

◆ **Muhacimin** çoğl. i. *Esk.* Saldıranlar, hücum edenler. (M)

MUHACİR i. (ar. *hecr* ve *hicret* > *muhaceret*'ten *muhacir*). *Esk.* Yerleşmek üzere başka bir ülkeye giden kimse, göçmen: *İkbal Hanımın kabilesi Kafkasya'dan Ruslardan kaçıp gelen muhacirlerdi. Sabanca etrafına yerleşmişlerdi* (H.E. Adıvar). *Divan-ı Harbe göndereceğim, bunlar, hem muhacir, hem asker kaçağıdır, diyor* (M.S. Esendal). || Sıf. Göçmüş, bir ülkeden kalkıp, başka bir ülkeye yerleşmiş: *Evde yaşayanlar, bir kendi, bir karısı, bir de hizmetçi ihtiyarca bir muhacir kadından ibaretti* (H. R. Gürpınar). || — *Esk.* Hz. Muhammed ile birlikte veya daha sonra Mekke'den Medine'ye göç etmiş kimse. (Bk. MUHACİRUN.) || *Muhacir kuşlar*, göçmen kuşlar: *Ruhumuz yuvasına dönmüş muhacir kuşların huzuruna kavuşmuştur* (R.H. Karay).

— Huk. Yabancı bir ülkede geçici veya daimî olarak, çeşitli sebeplerle, özellikle daha yüksek bir yaşama seviyesi sağlamak amacıyle yerleşen kimse. (Muhacirin yanında bulunan veya daha sonra onunla birlikte yaşamağa giden aile mensupları da muhacir sayılır.) || *Daimî muhacir*, yerleştiği ülkenin toplumuna kaynaşan, o toplumun ekonomisine fiilen katılmış bulunan ve göç ettiği ülkeyle bağlarını az çok koparmış olan kimse. || *Geçici muhacir*, yerleştiği ülkenin toplumuyle kaynaşmayan ve çoğunlukla bu ülkeye süreli bir iş sözleşmesine uygun olarak gelen kimse. Bk. GÖÇMEN.

◆ **Muhacirin** çoğl. i. *Esk.* Göç edenler, göçmenler: *Muhacirin meselesi: muhacirinin muntazaman, mücehhezen nakli hususunda tertibat yapılmıştır* (Atatürk). || Hz. Muhammed ile Mekke'den Medine'ye göç edenler: *Vatanlarından ayrı düşüp de gönülleri mahzun olan muhacirine taze can geldi* (Cevdet Paşa). Bk. MUHACİRUN.

◆ **Muharcirlik** i. Göçmenlik. (M)

MUHACİRUN («göçmenler»). Hz Muhammed'in ardından Medine'ye göçenler. İslâm dininin doğuşundan sonra mekke halkından eski inançlarına bağlı kalanlar, müslümanlara baskı yapmağa başladılar. Bu baskıya dayanamayanlar Medine'ye göçtüler. Muhacirun adı verilen bu halk, Mekke'yi bıraktıktan sonra başkalarının yardımına sığınmak zorunda kaldı. Hz. Muhammed, halklarında sevgi uyandırmak için, onları Allah'ın gerçek kulları olarak nitelendirdi; savaşlarda alınan ganimetten bir kısmı, Allah yolunda bulundukları için, bu muhacirlere verildi. Hz. Muhammed muhacirlerle medineliler arasında kardeşlik bağlarının kurulmasına çalıştı. Zamanla muhacir deyimi bir şeref unvanı oldu. Hz. Muhammed'in gücü arttıkça muhacirlerin sayısı da çoğaldı. İlk muhacirler, sonraki muhacirler ve bunlarla yan yana dövüşenler eş nitelikte bir topluluk sayıldılar. Mekke'nin alınmasıyle göçler durdu, fakat muhacirun şerefli, ayrı bir topluluk olarak kaldı. Muhacirun ile Medineliler arasında anlaşmazlık olduğu, Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki karışıklıklar sırasında ortaya çıktı. Topluluğun yönetimi, Hz. Muhammed'in Mekke'deki eski muhaliflerinin soyundan gelen kimseler tarafından ele geçirilinceye kadar, muhacirunun elinde kaldı. (M)

MUHADAA veya **MUHADAAT** i. (ar. *hudʿa*'dan *muhadaʿa* ve *muhadaʿat*). *Esk.* Hilekârlık etme, aldatma. (M)

MUHADDEB sıf. (ar. *hadeb* > *taḥdīb*'den *muḥaddeb*). *Esk.* Tümsekli, kambur.

— Mat. *Esk.* Dışbükey, konveks. || *Muhaddeb-üt-tarafeyn*, her iki yanı tümsek olan dürbün camı. (M)

MUHADDED sıf. (ar. *badd* > *taḥdid*'den *muḥadded*). *Esk.* Sınırı belirlenmiş, sınırlanmış. (M)

MUHADDER veya **MUHADDERE** sıf. ve i. (ar. *hıdr* > *tahdir*'den *muḥadder* ve *muhaddere*). *Esk.* Kapalı, örtünmüş (kadın). || Namuslu (kadın). || *Mec.* Müslüman (kadın).

◆ **Muhadderat** çoğl. i. *Esk.* Namuslu, örtülü kadınlar. (M)

MUHADDES sıf. (ar. *ḥads* > *taḥdīs*'ten *muḥaddeṣ*). *Esk.* Haber verilmiş. || Şükran hissiyle bildirilmiş.

◆ **Muhaddese** sıf. *Esk.* Muhaddes'in dişili. (M)

MUHADDİD sıf. (ar. *ḥadd* >*taḥdīd*'den *muḥaddid*). *Esk.* Sınırlayan, hudutları belli eden. (M)

MUHADDİR sıf. ve i. (ar. *hadr* > *tahdir*'den *muhaddir*). *Esk.* Duyguları uyuşturan, uyuşturucu.

— Tıp. *Esk.* Uyuşturucu ilâç. || *Edviye-i muhaddire*, uyuşturucu ilâçlar.

◆ **Muhaddirat** çoğl. i. *Esk.* Uyuşturucu ilâçlar.

◆ **Muhaddire** sıf. *Esk.* Muhaddir'in dişili. (M)

MUHADDİR sıf. (ar. *hader* > *taḥdīr*'den *muḥaddir*). *Esk.* Şişiren, kabartan.

◆ **Muhaddire** sıf. *Esk.* Muhaddir'in dişili. || *Darbe-i muhaddire*, kabartan, şişiren vuruş. (M)

MUHADDİS i. (ar. *hadis*'ten *muhaddis*). *Esk.* Hadislerle uğraşan kimse, hadis bilgini: *Ruhi garazın hal ise var pir-i mugana / Zira ne mühendis bilir anı ne muhaddis* (Bağdatlı Ruhi).

◆ **Muhaddisin** çoğl. i. *Esk.* Hadisleri toplamış olan kimseler: *Ve bilcümle dünyada riyaset-i muhaddisîn ana müntehi olmuştur* (Taşlıcalı Yahya). [M]

MUHADDİŞ sıf. (ar. *ḥadş* > *taḥdiş*'ten *muhaddiş*). Kulağı tırmalayan, rahatsız eden. || Sinirlendiren, kızdıran, tahrik eden. (M)

MUHADENET veya **MUHADENE** i. (ar. *haden*'den *muhadenet* ve *muhadene*). *Esk.* Barış, barışık olma, dostluk. (M)

MUHADESE i. (ar *hadis*'ten *muhadese*). *Esk.* Hikâye söyleşme, konuşma. || Hikâye, fıkra. (M)

MUHADİ sıf. (ar. *hudʿa*, hile > *muhadaʿa*'dan *muhadiʿ*). *Esk.* Hileci, aldatıcı.

◆ **Muhadiane** zf. *Esk.* Hile ile, aldatarak. (M)

Muhadiye savaşı, 1787-1792 Osmanlı-Rus -Avusturya savaşları sırasında, Muhadiye (Mehadia) boğazında Osmanlılar ile Avusturyalılar arasında yapılan ve Osmanlıların başarısıyle sonuçlanan savaş. 1787'de Osmanlı devletinin Rusya'ya savaş açmasından sonra, Avusturya, Rusya ile olan gizli anlaşması gereğince Osmanlı devletine savaş açtı. Edirne'de toplanan savaş meclisinde sadrazamın Avusturya cephesine gitmesine, rus cephesine ise bir serasker gönderilmesine karar verildi. Vidin'de toplanan ikinci bir savaş meclisinde sadrazamın Vidin'de kalmasına, Avusturyalılara karşı kethüda Hasan Paşanın gönderilmesine karar verildi; Hasan Paşa Avusturyalıları önce Hirşova'da (Irşova, Orşeva) yendi. Avusturyalılar Muhadiye boğazına çekildiler. Hasan Paşa, sadrazam Yusuf Paşadan aldığı yardımcı kuvvetlerle Avusturyalıları burada da yendi (30 ağustos 1788); pek çok köy ve palanka tahrip edildi. (M)

MUHADRAM i. (ar. *ḥadram*'dan *muḥadram*). Cahiliye devrinde doğan ve İslâmlık zamanında da yaşayan kimselere verilen ad. (Deyimin hadis ve edebiyattaki anlamları değiştiktir.)

— Ed. Arap edebiyatında şairlerin ayrıldığı dört sınıftan biri.

— Din. Hem İslâmlıktan önce, hem de Hz. Muhammed'in peygamberliği sırasında yaşayan, fakat onu göremeyen ve ancak sahabelerle görüşen müslümanlara verilen ad. (Bunlar hadis usulü ilminin sınıflandırılmasında *tabiî* sınıfına girerler. Muhadramların sayısını Müslim, yirmi iki olarak gösterir. Bu sayıyı çıkaran yazarlar da vardır.)

— ANSİKL. Ed. Bu sınıfa, Cahiliye devrinde şiir yazan, islâm dininin doğuşundan sonra da, Hz. Muhammed'i gören, dinleyen ve bir de Müslümanlığı kabul eden şairler girer. Cahiliye devri şiir geleneğine bağlı olan bu şairlerin İslâmlıktan sonraki şiirlerinde din değişikliğinin izleri görülmez. Yalnız Kâb bin Züheyr'in şiirlerinde Kur'an'dan alınmış ayetler, Hz. Muhammed'e karşı duyulan derin sevgi, islâm dinine içten bağlılık görülür. (M)

MUHAFAZA i. (ar. *ḥıfz*, saklamak'tan *muḥafaẓa*). Saklama, koruma: *Çöl kumandanı müfrezeme çölde kuyu arayan bir Alman mühendisinin muhafazasını verdi* (F.R. Atay). || Yürürlükte tutma, terk etmeme, değiştirmeme: *Vüruduna kadar teşkilât-ı haziranızı aynen muhafaza ve takviye buyurmanız muvafıktır* (Atatürk). *O zamandan beri lisanlarda muhafaza olunan bu Hintli kelimesi yerli veya kırmızı derili manasına geliyor* (F.R. Atay). || *Muhafaza etmek*, korumak: *Bir dolabın kenarında ayakta duruyor, göğsümü soğuktan muhafaza eder gibi kollarımı kavuşturuyordum* (R.N. Güntekin). Olduğu gibi bırakmak. Kapatmak. || *Muhafaza altına almak*, korumak. Bir yerde tutmak, kapatmak.

— Bank. ve Bors. *Muhafaza ücreti*, müşterisinin esham ve tahvillerini muhafaza eden ve zamanı gelince bunların kuponlarını keserek tahsil eden bankanın aldığı komisyon.

— Gümrük. *Gümrük muhafaza memuru*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Muhafaza ormanları*, tehlikeyle karşı karşıya bulunan yerlerdeki ormanlarla, meskûn yerlerin havasını, yollarını toz ve kum fırtınalarına karşı koruyan ve nehir yataklarının dolmasının önüne geçen veya ülke savunması için zorunlu görülen ormanlar. || *Muhafaza ve emniyet altına alma*, ceza muhakemesinin amacına uygun olarak yapılabilmesini sağlamak üzere başvurulan ihtiyat tedbirlerinden biri.

— Psikojenetik. *Muhafaza yatkınlığı*, 7-12 yaşlarında kazanılan bir kavramsal düşünce şeması. Bk. ANSİKL.

— Zır. Taneleri, meyveleri veya yumurtaları en iyi şartlarda tutmak için yapılan

işlemler dizisi (tanelerin ısıtılması, havalandırılması, soğutulması, yumurtaların parafinlenmesi).

— ANSİKL. Gümrük. *Gümrük muhafaza memuru*, kanunun saydığı görevliler gibi, genel olarak kaçakçılığı engelleme ve takiple bu konuda soruşturma yapmakla yükümlüdür. Muhafaza memurları, silâhlı özel bir zabıta teşkilâtının ajanlarıdır. Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında kanuna göre, bu memurların, arama, giriş çıkışı durdurma ve uyarmalara uymayanlara karşı silâh kullanma yetkileri vardır.

— Psikojenetik. Çocuk, *muhafaza yatkınlığı*'nın kazanılmasından sonra, nesnenin duyularla algılanabilir değişikliklerinin (msl. biçim değişikliği), bu nesnede daha önce bulunan bir veya birkaç niteliği (msl. ağırlık) ortadan kaldırmadığını farkeder. Bu şemalar, Piaget'ye göre, birtakım işlemsel yapıların varlığını belirtir. Bu işlemlerin özelliği olan tersinirlik, değişmezlerin var oluşundan doğar. Bu değişmezler sayesinde hareket noktasına dönüş mümkün olur. Demek ki, değişme sırasında belli bir niteliğin muhafazası söz konusudur. Maddenin, ağırlığın ve hacmin muhafazasına ilişkin kavramların nasıl meydana geldiğini araştırmak amacıyle Piaget, şu deneyimsel tekniği tasarlamıştır: Piaget, çocuğa yuvarlak bir kil parçası gösterir ve çocuktan, bu toparlağın aynını meydana getirmesini ister. Bu toparlaklardan biri, yani A, çocuğun gözü önünde bırakılır, diğeri ise (B) birtakım değişmelere tabi tutulur, meselâ sosis, yılan veya para biçimine sokulur veya küçük parçalara bölünür. Maddelerin muhafazası (korunumu) kavrayışını yoklamak üzere, çocuğa, A.B.'de «aynı hamur» olup olmadığı ve bunun sebebi sorulur. Çocuk ister «evet» ister «hayır» desin, nesneyi değiştirmek amacıyle ileri sürdüğü sebeplerden hareket edilir. Böylece, akılyürütmesinde ısrar edip etmediği araştırılır. Belli bir süre sonra, sözsel takıntılardan kaçınmak amacıyle, çocuğa uğradığı değişmeler dolayısıyle B toparlağının ağırlığının aynı kalıp kalmadığı sorulur. (Problemi daha somut hale getirmek için, terazi kullanmak mümkündür: böylece A toparlağını terazinin bir kefesine koyarak uğradığı değişmelerden sonra B toparlağının da diğer kefeye konmasıyle, nasıl bir durum meydana geleceği çocuktan sorulabilir.)

Hacmin muhafazası'nı incelemek için A ile aynı hacimde, ama ondan daha ağır (böylece hacmin etkisi ile ağırlığın etkisi birbirinden ayırt edilmiş olur) bir madenî toparlak, dörtte üçü su dolu bir kabın içerisine batırılır ve denekten, deney yapılmadan önce, birinciye benzeyen ve B'nin içine batırılacağı kaptaki su düzeyinin ne olacağı sorulur.

Piaget, bu deneysel teknik sayesinde, 4-6 yaşları arasındaki deneklerle (işlemöncesi düzeyi), 7-11 yaşları arasındaki daha büyük denekler arasında, esaslı bir fark tespit edebildi. Daha küçük denekler, değişmenin tersinir olduğunu ve sadece şekillerle ilgili bulunduğunu kavrayamamaktadırlar; yani muhafaza kavramına sahip değillerdir. Ara yaştaki denekler, muhafaza kavramına sahip olduklarını gösteriyorlar ama, toparlağın sadece bazı değişmelerini kabul edebiliyorlar. 7-8 Yaşlarına doğru, muhafaza anlayışı (hiç değilse maddenin muhafazası), toparlak cismin uğradığı bütün değişmelere rağmen ileri sürülmektedir. Bununla beraber Plaget ile İnhelder (1941), muhafaza şemalarının ortaya çıkmasında, oldukça belirli bir zaman aykırılığı bulmuşlardır. Meselâ maddenin muhafazası fikri, 7-8 yaşlarına; hacmin muhafazası fikri ise 11-12 yaşlarına doğru edinilmektedir. Piaget, bu edinçlerdeki zaman farklarını, somut işlemlerin mahiyetiyle açıklar. Nitekim bu işlemlerde mantıksal biçimler henüz muhtevalarına bağlı bulundukları için, bir muhteva hakkında edinilmiş olan, farklı fakat yapıları benzer muhtevaları kapsayacak şekilde genelleştirilememektedir. Muhafazayı doğrulamak için ileri sürülen kanıtları gözden geçiren B. İnhelder ve G. Noelting bu kanıtların üç ayrı çeşit olduğunu, ama birbiriyle bağıntı halinde bulunduğunu, ve aynı fonksiyonel rolü yerine getirdiklerini ortaya koydular. Kanıtlardan birincisi, muhafazayı doğrulamak için devrikleme yoluyle tersinirliği ileri sürer («B,A kadar ağırdır, çünkü B'den hareketle A'yı yeniden meydana getirmek mümkündür»). İkinci kanıt, karşılıklılık yoluyle, tersinirliğe dayanır («B, A'dan daha uzundur, ama A'dan daha incedir»). Üçüncü kanıtın temeli ise özdeşliktir («bu aynı toparlaktır, sadece yassılaşmıştır»). Piaget'ye göre, birbiriyle bağıntılı olan bu üç kanıt, bir gruplaşmanın kurulduğunu gösterir. Bu grubun «değişmezi» ise muhafaza fikridir.

◆ **Muhafazalı** sıf. Korunaklı, kötü hava şartlarından etkilenmeyen: *Çünkü bizim başlarımız, kadınlarinki kadar güneşe karşı muhafazalı değil ki* (B. Felek).

◆ **Muhafazasız** sıf. Korunaksız, kötü hava şartlarından kolayca etkilenen. (ML)

Muhafazai Mukaddesat cemiyeti, Kurtuluş savaşının Müdafaai Hukuk döneminde Erzurum'da kurulan siyasî dernek (1922). Amacı, hilâfet ve saltanatın korunmasıydı. Erzurum mebusu Raif Bey ve Yeşilzade Salih Hoca tarafından kurulan cemiyet, yayımladığı seçim beyannamesinde, komünizan teşekküllere ve Müdafaai Hukuk cemiyetinde meydana gelen değişikliğe karşı olduğunu belirtti. Cemiyetin, meclis içinde meydana gelen ikinci gruba yardımcı olduğu sanılır. (M)

MUHAFAZAKÂR sıf. (ar. *muḥāfaẓa* ve fars. *kār*'dan *muḥāfaẓa-kār*). Geçmişin sosyal düzenini, düşüncelerini ve kurumlarını korumak isteyen: *Fransızca bilmez; azıcık muhafazakârdır da [...] Sadece vücudu gelişmiş* (R.H. Karay). *Muhafazakâr parti.* || *Yeni.* Tutucu. || Muhafazakâr olan kimse: *Muhafazakârların görüşleri. Yeni.* Tutucu.

◆ **Muhafazakârane** zf. *Esk.* Muhafazakâra yakışacak şekilde. (M)

MUHAFAZAKÂRLIK i. (*muhafazakâr*'dan *muhafazakâr-lık*). Muhafazakârların herhangi bir evrime karşı olanların anlayış ve görüşü. *Yeni.* Tutuculuk. (M)

Muhafazakâr parti, ingiliz siyasî partilerinin en büyüklerinden biri. Birleşik Krallık'ta «tory» partisine karşı gerçekleştirilmiş olan 1832 Seçim reformundan sonra, bu partinin adı resmen «Muhafazakâr» parti oldu. Bu ad günümüze kadar süregelmiş olmakla beraber eski «tory» adı da sık sık kullanılır.

1832 ile 1914 arasında Muhafazakâr parti, iktidarı, Liberal parti ile nöbetleşe paylaştı. Liberal parti, 1886'dan önce ve Muhafazakâr parti ise bu tarihten sonra iktidarda bulundu. İki dünya savaşı arasında muhafazakârlar uzun süre iktidarda kaldılar. 1945'ten beri, Muhafazakâr parti ile İşçi partisi arasında yeni bir nöbet değiştirme dengesinin kurulduğu görülüyor. Muhafazakâr parti başlangıçta, Peel'in şahsında, etkileyici ve güçlü bir yönetici bulmuştu. Peel, eski Tory'ciliği hem sürdürmek, hem de gençleştirmek istiyordu; ama bir siyasî felsefeden yoksundu. Sonunda, iktisadî liberalizmin, zorunlu olmasa bile kaçınılmaz bir şey olduğunu kabul etti. Partisinin parçalanması bahasına liberalizmi benimsedi. Buna tepki olarak, muhafazakârların çoğunluğu, toprak aristokrasisini umutsuzca savunmaktan başka bir şey yapmadı.

Disraeli ve liderliğindeki «Genç-İngiltere» grubu, katılaşmağa yüz tutmuş olan partiyi canlandırdılar. Orta sınıfların bencil kapitalizmine saldıran Disraeli, milletin iktisadî ve toplumsal dengesini sağlayabilmek için işçi sınıfının savunulmasını tarım çıkarlarının savunulmasıyle birleştirdi. Böylece «ilerici Tory'cilik» şekillendi ve o tarihten beri de parti içindeki «hareketsizlik» eğilimlerini sarsmaktan geri kalmadı. Ayrıca Disraeli, Muhafazakâr Parti programında imparatorluk meselesine önemli bir yer verdi. Zaten bir iç tehlikenin (irlanda milliyetçiliği) ve bir dış tehlikenin (öteki büyük devletlerin emperyalizmi) belirmesiyle, dikkatler imparatorluk meselelerine çevrilmişti. İmparatorluğa bağlanış, rakip partinin çözülmesine yol açarak, Muhafazakâr parti çevresinde, büyük «radikal» bir kişilik olarak kabul edilen J. Chamberlain'in etkisinde kalmış olan «birlikçi koalisyon»un meydana gelmesine yol açtı. J. Chamberlain, çok sayıda muhafazakârı, partilerinin geleneğine uyan büyük bir imparatorluk ekonomisi teşkilâtı tasarısıyle ilgilendirmekte güçlük çekmedi. Ama britanya halkının serbest alışverişe bağlılığı, birlikçileri, 1906'da büyük bir seçim yenilgisine uğrattı.

Lloyd George'un taktik duygusu muhafazakârlara çok geçmeden yeni bir darbe indirdi. XIX. yy.ın başından beri Lordlar kamarası, tory'lerin bir kalesiydi; ama eskiden Muhafazakâr partinin güç kazanmasında rol oynayan etken, şimdi geleneksel aristokrasinin modası geçmeğe yüztutmuş olmasından ötürü, partinin zayıf noktasını meydana getiriyordu. Liberal başkanın ustalıkla tahrik ettiği anayasa buhranı, 1911'de lordların siyasî gücünü kıran «Parliament act» ile sonuçlandı. Bu, muhafazakârlara indirilmiş ağır bir darbeydi.

Birinci Dünya savaşı, yol açtığı millî tepki ve zaferi izleyen büyük sevinç ve heyecan ile, Muhafazakâr partinin yeniden iktidara gelmesine katkıda bulundu. Ama çok önemli iktisadî ve devletlerarası meselelerle karşılaşan bu parti, savunma durumuna geçmek zorunda kaldı. Ne var ki, İkinci Dünya savaşı patlak verdiği zaman, parti W. Churchill'in şahsında, olağanüstü güçlü bir siyasî lider bulmasını bildi. Savaştan sonra Churchill'in yerini A. Eden ile H. Macmillan aldı.

İngiltere, İkinci Dünya savaşından sarsılmış olarak çıktı. İki savaş arasının iktisadî durgunluğu hâlâ canlı bir hatıra olarak duruyordu. Bundan ötürü, iktisadî ve sosyal alanda yeni ve büyük işler yapmak gerekiyordu. Bu ihtiyaç, İşçi partisi için elverişli bir ortam yarattı. 1954 Seçimlerinde de uğradığı yenilgi, Muhafazakâr partiyi harekete getirdi. «İlerici Tory'cilik» muhafazakâr akımın yönetimini ele alarak orta sınıfları yeniden kendine bağlayabilecek nitelikte bir «yapıcı muhalefet» teşkilâtlandırmağa başladı. Bu sınıfların gittikçe artan bir devletleştirme siyasetine duyduğu düşmanlık ve «soğuk savaş»tan doğan korkular da 1951 ve 1950 seçim zaferleriyle muhafazakârların yeniden büyük bir güç kazanmalarını kolaylaştırdı. 1964 Yenilgisi ise İşçi partisine ancak kısıtlı bir eylem sahası bıraktı. Bu değişikliklere ve evrime rağmen Muhafazakâr partinin tarihi boyunca hep aynı eğilimlere rastlanır. Nitekim bu parti birliğin, milletin ve imparatorluğun yüceliğinin her zaman savunucusu olmuştur. İhtiyatlı bir reformculuğu gözden uzak tutmayan bir gelenekçiliği benimsemiş olan Muhafazakâr parti, hemen her zaman, tahtı, Kilise'yi, çeşitli toplumsal sınıflar arasında dengeyi ve imparatorluğun bölünmezliğini savundu. Fakat XX. yy. başında, hem aristokrat hem koruyucu bir monarşi idealini yavaş yavaş terk etmek ve ferdiyetçilik ile hürriyetlerin savunulmasında, artık son günlerini yaşayan liberalizmin yerini almak zorunda kaldı. (L)

MUHAFAZAT i. (ar. *ḥıfẓ*'dan *muḥāfaẓat). Esk.* Muhafızlık, koruyuculuk. (M)

MUHAFETE i. (ar. *ḫaft*'tan *muḫāfete). Esk.* Yavaş okuma veya söyleme. (M)

MUHAFFEF sıf. ve i. (ar. *ḫiffet*, hafiflik > *taḫfîf*'ten *muḫaffef). Esk.* Hafifletilmiş.

— G. santl. *Esk.* Bir yazı tarzı. (M)

MUHAFFİF sıf. (ar. *ḫiffet*, hafiflik > *taḫfîf*'ten *muḫaffif). Esk.* Hafifleten, hafifletici.

◆ **Muhaffife** sıf. *Esk.* Muhaffif'in dişili.

— Huk. *Esbab-ı muhaffife*, suçu hafifletici sebepler.

— Tıp. *Esk. Edviye-i muhaffife*, ağrı dindirici ilâçlar. (M)

MUHAFIZ sıf. ve i. (ar. *ḥıfẓ* > *muḥāfaẓa*'dan *muḥāfıẓ*). Birini veya bir şeyi koruyan, kollayan kimse; gözetici: *İstanbul'da kapatıldıkları Bekirağa bölüğü hapishanesinden, bir muhafızın yardımıyle kaçmışlardı* (Ş.S. Aydemir). *Hecinlerimizi bir iki muhafızla tepecikler arasına yerleştirmiştik* (F.R. Atay). *Muhafızlar arttırıldı.* || Bir devlet büyüğünü korumakla görevli asker: *Kralın muhafızı.* || *—Esk.* Bir kalenin ve-

Muhafazakâr parti'nin amblemi

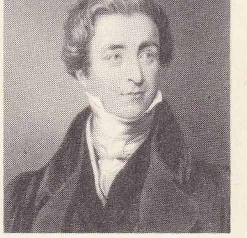

Peel
Thomas Lawrence'den

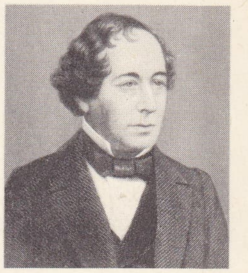

Disraeli
Cabinet des Estampes, Paris

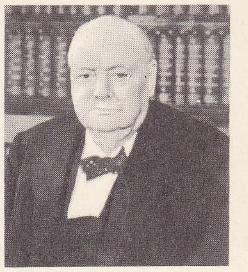

sir Winston Churchill

Macmillan

Foto. *LAROUSSE*

ya büyük bir şehrin önemli yerlerini korumak, asayişini sağlamak gibi işlerle görevli askerî kumandan: *Tanin gazetesinde çalışıyordum. İzzet Paşa Harbiye Nâzırı, Cemal Bey İstanbul muhafızıdır* (F.R. Atay). *Bolu Defterdarı Hüsnü Efendi, onu Gerede'ye yakın Beşçam Derbend'ine muhafız tayin etmişse de Dertli burada birkaç ay kalabilmiş ...* (Cahit Öztelli). *Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa.*

— Ask. *Muhafız kıtası* (veya *alayı*), kralları, cumhurbaşkanlarını ve devlet başkanlarını korumak için kurulmuş askerî birlik. (Değişik sınıfların birliklerinden kurulur.)

— İda. *Tapu Sicil muhafızı*. Bk. TAPU.

— Tar. Roma imparatorlarının özel muhafız erleri. (Bu erlere «protoryen» denirdi.) || *Kara muhafız*, macar kralı Matyas Corvinus tarafından kurulan piyade kıtası. Geceleri Bordeaux limanını koruyan ve kaçakçılığa engel olan okçulardan kurulu manga.

◆ **Muhafızîn** çoğl. i. *Esk.* Muhafızlar.

◆ **Muhafızlık** i. Muhafız olma hali. || Muhafızın yaptığı iş. (M)

MUHAK i. (ar. *muḥaḳḳ*). *Esk.* Kamerî ayların son üç gecesi; ayın güneşle birlikte doğup görünmediği geceler: *Pertev-i cevherî cûdun eser etse maha / Edemez mihr-i kıyamet dahi iras-ı muhak* (Yenişehirli Avni). [M]

MUHAKAT i. (ar. *ḥikaye*'den *muḥaka*). *Esk.* Hikâye söyleşme, birbirlerine hikâye anlatma. (M)

MUHAKEMAT çoğl. i. (ar. *muhākeme*'den *muhakemat*). *Esk.* Muhakemeler.

— Huk. *Esk. Muhakemat dairesi*. Şûrayı Devlette görülecek davaların yargılama mercii olarak, 1868 tarihli «Şûrayı Devlet Nizamnamei dahiliyesi» gereğince kurulmuş daire. (Bk. ANSİKL.) || *Muhakemat Genel müdürlüğü*, Maliye bakanlığı Baş Hukuk müşavirliğiyle birlikte Maliye bakanlığı bünyesinde yer alan daire. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İdarî işlerden dolayı Şûrayı Devletin görev alanına giren davalara bakma yetkisi, 1868 tarihli dahilî nizamnameye göre *Muhakemat dairesi*'ne aitti. 1872'de daire «Divanı Ahkâmı Adliye»ye katıldı. Kısa süre sonra Şûrayı Devletin içinde tekrar Muhakemat dairesine yer verildi. «Encümeni İhtilâf»ın kurulmasıyle merci tayini yetkisini kaybetti. 1894'te kurulan Bidayet mahkemesiyle birlikte kaldırılarak yerine, yalnız memurların yargılanmasına bakmak üzere, yine Şûrayı Devletin gözetiminde bidayet, istinaf ve temyiz mahkemeleri kuruldu.

● *Muhakemat Genel müdürlüğünün* asıl kuruluş amacı, Devlet davalarında Hazinenin çıkarlarının korunmasını sağlamak ve bu davalara ilişkin adlî işleri yürütmektir. Bu tür adlî işler yanında istişarî ve idarî işleri de vardır. Genel müdür. Maliye bakanının inhası ve Bakanlar Kurulunun kararıyle tayin edilir. İllerde, Muhakemat Genel müdürlüğüne bağlı Muhakemat müdürlükleri vardır. Dava ve icra işleri, ayrı bir Muhakemat müdürlüğü kurulmasını gerektirmeyecek büyüklükte olan birkaç il için bunlardan birinde bir Bölge Muhakemat müdürlüğü kurulur. (M)

MUHAKEME i. (ar. *ḥükm*'den *muhakeme*). Karşı iki tarafı dinleyerek bir hüküm verme: *Serzeniş edeceğinizi biliyordum. Fakat muhakeme olalım. Hangimiz haklı?* (Ahmet Rasim). || *Mec.* Bir işi zihinde iyice düşünüp inceleyerek karar verme: *Birden kendisini bu vaziyette, böyle muhakeme ile meşgul farkedince güldü* (H.Z. Uşaklıgil). *Muhakeme etmek*, yargılamak, hüküm vermek, karar vermek: *Caddedeyim, sersem sersem yürüyorum, dün gecenin ve bugünün vak'alarını [...] aklımdan geçiriyor, muhakeme ediyorum; ne hüküm vereceğimi bilemiyorum* (R.H. Karay). Düşünmek, bir meselenin çözümü için zihni yormak, çıkar yol aramak: *Binaenaleyh kendi kendine muhakeme ederek: «Bu beni bunun için seviyor» dedi* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Muhakeme yürütmek*, bir şeye, meseleye çözüm yolu aramak: *O gece sabaha kadar acı acı düşünüp muhakeme yürüttüler* (H.R. Gürpınar). *Fakat bunun üzerinde düşünmeyecek, muhakemeler yürütmeyecek kadar kendisine hâkim oldu* (Sabahattin Ali).

— Deneysel psikol. *Biçimsel muhakeme*, Jean Piaget'nin terminolojisinde, düşünmenin üstün seviyesi; bu muhakeme tarzında, ileri-sürüşler arasındaki bileşmeler belli bir sistem içinde tanımlanmış bulunan birtakım kurallara uyar. (Bu muhakeme matematik veya mantık üstünde temellenen sözlü bir sembolizme dayanır ve ancak biçimsel işlemler düzeyinde mümkündür. Piaget bu işlemlerin özelliklerini açıklamıştır.) || *Maddî muhakeme*, düşünmenin ara veya orta düzeyi. (Aşağı düzey yaşanmış çıkarsamalar veya duygu-hareket şemaları tarafından meydana getirilir. Bu muhakeme nesneler arasındaki ampirik bağlantıların kopyası gibidir ve genellikle sözlü ve somut bir sembolizme dayanır.)

— Fels. Yargıları art arda birbirine bağlayıp sonuç çıkarmayı sağlayan düşünce işlemi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Muhakeme*. Bk. YARGILAMA.

— ANSİKL. Fels. *Muhakeme*, bir veya birkaç yargıdan yeni yargılara geçmeyi sağlayan işlemdir. Demek ki, bu işlem yeni ileri - sürüşlere ulaşan bir düşünce hareketini ve bu hareketi doğrulayan bir kanıtı kapsar. Felsefe, geleneksel olarak, hemen sadece bu sonuçların (yargıların) değeriyle yani mantık problemiyle uğraşmıştır. Çağdaş filozoflar, dikkatlerini bu sorunun psikolojik mekanizması üstüne çevirdiler; yani bu mekanizmada, sonuca doğru yolalma, zihnî doğrultu ve ileri-sürüşlere katılma üstünde durdular. Alfred Binet, zihnî imajların, karşılıklı olarak birbirini çekmesi üstünde durdu; Rignano da muhakemeyi, bir zihnî deney serisi olarak ele aldı ve burada doğrultunun, duygunluk yetilerimizin etkisi altında belirlendiğini söyledi. Öte yandan Andre Lalande gibi düşünürler düşüncenin karmaşık düzen, metot ve yöntemlerini, ilkel biçimlerinden veya tam anlamıyle muhakemelerden ayırt etmek gerektiği üzerinde durdular. Böylece tümevarımın bir muhakemeden çok düşüncenin bir «ilerleyiş» ve «gidiş» tarzı olduğu ileri sürüldü. Tümdengelim ise, taşıdığı mütecanislik dolayısıyle hem bir «ilerleyiş» hem de bir muhakeme olarak kabul edildi.

Düşünce, kendisini kuran ilişkileri veya bağıntıları doğrudan doğruya kavrayamadığı zaman muhakeme işe karışır. Ama aradaki küçük zincirlenişleri sağlamak için sezgiler, yani dolaysız işlemler de muhakemenin içinde mutlaka yer alır. Demek ki, muhakeme, insan bilgisinin ve özellikle ilmî bilgilerimizin düzenlenmesini ve yayılmasını sağlayan bir araçtır. Muhakemenin değeri, kanıtların mahiyetine ve zincirleniş tarzına bağlıdır. Muhakemeler çoğu zaman, hareket noktası vazifesi gören önermeler, yani öncüllerle vargı-önermeler arasındaki mantıkî ilişkiye göre; özel olan önermelerden daha genel bir önermenin; daha genel önermelerden daha özel önermelerin veya özel (tikel) bir önermeden özel bir önermenin ispatlanmış olmasına göre sınıflandırılır. Ama bunun, ne muhakeme mekanizmasıyle, ne de ispatlama biçimleriyle ilişkisi vardır. En belirgin muhakeme çeşitleri şunlardır: özdeşlik yoluyle bir fikirden ötekine giden (ulaşan) tümdengelim (meselâ tasım) ve benzerliklerin gruplaştırılmasına veya ilişkilerin benzerliğine dayanan, andırma. (M)

MUHAKEMECİ sıf. (*muhakeme*'den *muhakeme-ci*). Muhakeme etmeyi seven.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Muhakemeci delilik*, sanrı ve zekâ gerilemesi olmadan müzmin ve düzenli bir şekilde yorumlar yaparak sayıklama. (Onun için ilk bakışta gerçek izlenimi bırakır.) [L]

Mnhakemet-ül-Lûgateyn (*İki Dilin Karşılaştırılması*), türk şairi Ali Şir Nevai'nin (1441-1501) eseri. Eserin konusu Türkçe ile Farsçanın karşılaştırılmasını yapmak ve bazı alanlarda Türkçenin Farsça'dan üstün olduğunu göstermektir. Nevai, eserinde Türkçenin, duygu hayatını anlatmada, kavram, duyuş ve deyiş incelikleri bakımından Farsçadan daha zengin olduğunu ortaya koyar. Türk dili üzerinde çalışanların baş vurduk-ları ana kaynaklardan biridir. Türk edebiyat tarihinde millî dil anlayışının ilk örneği sayılan Muhakemet-ül-Lûgateyn'in, ilki 1841'de olmak üzere birçok baskısı vardır. Bugünkü Türkçeye çevrilen eserin basımı 1941'de yapıldı. (M)

MUHAKKAK sıf. (ar. *ḥaḳḳ* > *taḥḳiḳ*'ten *muḥaḳḳaḳ*). Doğruluğu, gerçekliği kesin olarak bilinen, kuşkusuz, araştırılarak gerçekliği kesinleşmiş, inkârı imkânsız: *Ancak Pir Sultan'ın Şah Tahmasb zamanında yaşadığı muhakkak olduğuna göre [...] 1560'ta de Bağdat'a Beylerbeyi tayin edilip 1567'de ölen Hızır Paşa olduğu söylenebilir* (Abdülbaki Gölpınarlı). *Herhalde türk edebiyatının ve türk kültürünün bütün Balkan kavimleri üzerinde derin bir tesir bıraktığı muhakkaktır* (Fuad Köprülü). || Zf. Her halde, ne olursa olsun, kesin olarak: *Hakikî zaferi siz kazanacak ve devam etti-receksiniz ve muhakkak muvaffak olacaksınız* (Atatürk). *Bir sesten sonra muhakkak başka bir ses gelirdi / Ama nasıl başka, aptalmaz* (F. H. Dağlarca).

◆ **Muhakkaka** sıf. *Esk.* Muhakkak'ın dişili. (M)

MUHAKKAR sıf. (ar. *ḥakaret* > *taḥḳir*'den *muḥaḳḳar*). *Esk.* Horlanmış, hakarete uğramış: *Çekiç altında muhakkar ezilir günlerce / Bir çelik parçası bir tig-i mehib olmak için* (Tevfik Fikret). *Böyle bir yurdu elinden çıkaran nesl-i sefil, / Yerin üstünde muhakkar, yerin altına rezil!* (M.Â. Ersoy). *Bütün o eski hatıraları muhakkar, zelil buluyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MUHAKKEM sıf. (ar. *ḥükm* > *taḥkim*'den *muḥaḳkem*). *Esk.* Sağlamlaştırılmış, kuvvetlendirilmiş. (M)

MUHAKKİK sıf. (ar. *ḥaḳḳ* > *taḥḳiḳ*'ten *muḥaḳḳiḳ*). *Esk.* Gerçeği arayıp ortaya çıkaran, bir olay veya durumun sebebini araştıran. || Soruşturucu.

— Masonluk. Parolayı sorarak ziyaretçilerin niteliğini anlamaktan sorumlu loca görevlisi.

◆ **Muhakkikane** zf. *Esk.* Gerçeği araştırana yakışır şekilde.

◆ **Muhakkikîn** çoğl. i. *Esk.* Gerçeği araştıranlar, soruşturucular. (M)

MUHAKKİR sıf. (ar. *ḥakaret* > *taḥḳir*'den *muḥaḳḳır*). *Esk.* Hakaret eden, horlayan, hakir gören: *Her nefes, böyle her nefes duyarım / Bu muhakkir sadayı mazi-den* (Tevfik Fikret).

◆ **Muhakkirane** zf. *Esk.* Horlarcasına, hakaret edercesine. (M)

MUHAL sıf. (ar. *ḥavl*'den *muḥal*). *Esk.* Mümkün olmayan, imkânsız, olmayacak: *Biletini de ağzına dişleri arasına sıkıştırmış [...] arasıra kollarını kaldırarak memura anlaşılması muhal işaretler ediyor* (H. R. Gürpınar). *Boğdum, sükûn-u kahr ile, aşk-ı muhalimin / Vahdet-güzîn-i kalbim olan yâr-ı lâlini* (Ahmed Hâşim). || *Muhale talik*, olmaza bağlı. || *Farz-ı muhal*. Bk. FARZ. || *Hayal-i muhal*, mümkün olmayan şey: *Şu gafletimden edip sonra kendim istihya / derim: Zavallı! Hayal-i muhale aldandın* (Tevfik Fikret).

— Fels. *Esk.* Anlaşılması imkânsız, anlamsız.

— Huk. İşlenemeyecek, gerçekleşmeyecek olan (suç).

◆ **Muhalat** çoğl. i. *Esk.* Olmayacak şeyler: *Gûya o zaman, bildiğimiz yerdeki yollar / Birden silinir, korkulu bir hisle adımlar, / Tenhâ gecenin vehm-i muhalatını dinler* (Ahmed Hâşim). [M]

MUHALAA i. (ar. *hal*'den *muhala'a*). Huk. *Esk.* Kadının kocasına bir miktar mal verip nikâhını satın alması ve ayrılması. (M)

MUHALATA i. (ar. *ḥalṭ*'dan *muhalaṭa*). *Esk.* Karışıp görüşme. || İyi geçinme.

◆ **Muhalatat** çoğl. i. *Esk.* Karışmalar, görüşmeler. || İyi geçinmeler: *Muhalatat-ı ehl-i iman...* (Hoca Sadeddin). [M]

MUHALEFET i. (ar. *hilaf*'tan *muhalefet*). Bir duygu, düşünce, karar, eyleme karşı çıkma, karşı koyma; aykırılık: *Lüzumsuz tayin ve aziller icrası ve bilhassa harekâtı milliyeye muhalefetinden dolayı infisal et-*

tirilmiş olan memurlar hakkında ısrar olunması, Kuvayı Milliye aleyhine bir husumet telâkki edileceğinden bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha olunmayacaktır (Atatürk). *Fikret'in İttihat ve Terakki'den evvel Abdülhamid'e muhalefeti yoktur* (N. Ataç). *Hükûmete karşı şiddetli bir muhalefet vardı* (A. H. Müftüoğlu). || *Teşm. yol.* Muhalefette bulunan kimseler topluluğu: *Herkeste bizim yeni muhalefetin kusurlarını sayıp dökmek merakı var* (F. R. Atay). *Muhalefete mensup milletvekilleri oturuma gelmedi.* || *Muhalefet etmek,* karşı koymak, karşı çıkmak: *Suçu, o sıralarda yayınlanan Şapka Kanununa muhalefet etmekti* (Ş. S. Aydemir).

— Din. *Muhalefetün lil-havâdis,* «yaratıkların hiç birine benzememek niteliği ve hali» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından.

— Gram. *Esk. Muhalefeti kıyas,* bir kelimenin söyleniş ve anlam bakımından dilbilgisi kuralları dışında kullanılması, dil kurallarına aykırı tamlama ve cümle kurulması. (*Muhalefeti kıyas* terimi yerine, *kıyase muhalefet ve galat-ı tahakkümî* terimleri de kullanılırdı. Bu durum, eski edebiyatta en çok arapça ve farsça kelimelerde görülürdü: *Çiftlikât, peşinen, bilfüruht, gümrükçi-i kaza, baht-ı yaman* v.d.).

— Huk. *Muhalefet şerhi,* herhangi bir kurulda alınan bir karara çeşitli sebeplerle muhalif kalanların, genellikle kararın altına yazdıkları muhalefet sebepleri. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Hava muhalefeti,* bir yerden başka bir yere gitmeğe engel olan kötü hava: *Hava muhalefeti yüzünden İstanbul-Ankara uçak seferleri iptal edildi.*

— Siyaset ve Huk. Siyasî iktidara aykırı görüş ve davranışları olan ve bunları açık veya gizli olarak ifade eden az veya çok teşkilâtlanmış kuvvet. (Bk. ANSİKL.) || *Muhalefet lideri,* ana muhalefet partisi başkanı. || *Muhalefet partisi,* iktidarda olmayan parti. || *Muhalefet sözcüsü,* iktidarda olmayan parti adına konuşan, açıklamalarda bulunan kimse. || *Muhalefete geçmek,* iktidardan düşerek muhalefet partileri arasında yer almak. || *Ana muhalefet partisi,* ikiden fazla siyasî partinin var olduğu siyasî düzende, iktidar partisinden sonra parlamentoda en fazla üyesi olan siyasî kuruluş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Muhalefet şerhi,* kurul halinde karar alınan her konuda verilebilirse de, genellikle bu terimin kullanıldığı yer, kurul veya daire şeklinde karar veren yargı mercileridir. Yargı kararları gerekçeli olmalıdır. Bu yüzden, çoğunluğun görüşünde olmayanlar da bunun sebeplerini açıklamak zorundadırlar. Türk hukuk dilinde muhalefet şerhi ile eş anlamda olmak üzere, zaman zaman, *ayrışık oy, karşı oy* gibi terimler de kullanılır. Yargı kararları, muhalefet şerhleriyle birlikte ilgililere tebliğ edilir. Anayasa Mahkemesi kararları, muhalefet şerhleriyle de çeşitli konulara ışık tutabildiğinden, bu hususlar 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkında kanun'da açıkça belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi kararları ve *Resmî Gazete*'de yayımlanan öteki yüksek yargı mercilerinin kararları, muhalefet şerhleriyle birlikte yayımlanır.

— Siyaset ve Huk. *Muhalefet* kavramı, aksi görüşte olmak anlamıyle, yalnız siyasî hayatın değil, birden çok sayıda kişinin birarada bulunduğu her kesimdeki sosyal yaşayışın tabiî bir sonucudur. Bu bakımdan, yalnız siyasî iktidar karşısında değil, hemen her kurulun, grubun ve yönetici kadrosunun içinde ve dışında muhalefet söz konusu olabilir. Çok hâkimli yargı kararlarında bile, genellikle aksi görüşlere rastlanır ve karşı oylar görülür. Ancak, Anayasa hukuku ve siyasî bilimler açısından muhalefet kavramı siyasî iktidarın karşısında olma gerçeğini ifade eder.

Bununla birlikte, bir siyasî iktidar karşısında muhalefetin her zaman bir siyasî parti olması da gerekmez.

Türkiye'nin siyasî tarihinde, muhalefet biçimlerinin hemen hepsi görülmüştür. Birinci Meşrutiyete kadar, mutlak bir monarşiyle yönetilen Osmanlı devleti içinde, siyasî iktidar aynı zamanda hâkimiyeti de elinde tuttuğu için, hukukî anlamda bir muhalefet ortaya çıkmadı. Ancak bazı fiilî teşebbüsler, her zaman ve her yerde olduğu gibi bu dönemde de belirdi: yeniçerilerin, ulema sınıfının davranış ve eylemleri, Kuleli olayı v.d. Birinci Meşrutiyetle birlikte, bir yandan Meclisi Mebusan içinde iktidara karşı muhalefet ortaya çıkarken, bir yandan da gizli siyasî derneklerle ve özellikle Jöntürkler hareketleriyle gelişen bir parlamento dışı muhalefet görüldü. Hareketin başlangıcı 1865'e, yani Birinci Meşrutiyetin ilânından on bir yıl önce Yeni Osmanlılar cemiyetinin kuruluşuna kadar gider. Parlamentonun kısa süre sonra fiilî varlığını kaybetmesi, İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar olan dönemin muhalefetini, gizli dernekler olarak teşkilâtlandırmasına sebep oldu. 1889'da kurulan İttihat ve Terakki cemiyeti bu derneklerin başında yer alır. Bunlara, Cenevre'de 1904'te kurulan Osmanlı İttihat ve İnkılâp cemiyeti, İstanbul'da aynı yıl kurulan Cemiyeti İnkılâbiyle Mustafa Kemal'in çalışmalarıyle gelişen ve Şam'da 1906'da kurulan Vatan ve Hürriyet cemiyeti de eklenebilir. İkinci Meşrutiyetin siyasî iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki'nin karşısında birleşmiş bir muhalefet olarak Hürriyet ve İtilâf görülür. Bugününküne daha yakın bir biçimde ortaya çıkan bu iktidar-muhalefet ayrımı gerçekte, Jöntürkler hareketi içindeki çatışmaların sonucu oldu. İkinci Meşrutiyet döneminde, iktidardaki siyasî partinin çok partili rejimi fiilen ortadan kaldırması üzerine muhalefet, daha önce olduğu gibi yine ülke dışına çıktı ve Paris'te Millî Muhalefet fırkası kuruldu. Birinci Dünya savaşı sonunda, Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet meclisi içinde bile, milletvekili yeminlerinde fırkacılık reddedildiği halde, yine gruplaşmalar oldu. Birinci ve ikinci Müdafaai Hukuk grupları yanında, komünist gruplar meydana çıktı, gizli komünist partisi kuruldu. 1922'de bu tip kuruluşlar ortadan kaldırılarak, muhalefet etkisiz bırakıldı. Birinci Cumhuriyet döneminde tek parti hâkimiyetinin yürürlükte olduğu 1945'e kadar, tek parti olan C. H.P. içinde Terakkiperverler adıyle bir muhalif grup çıktı, bu grup 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet fırkasına dönüştü; fakat aynı yıl, Takriri Sükûn kanunuyle kapatıldı. 1945 öncesinde ikinci muhalefet partisi, C.H.P. yöneticilerinin izniyle kurulan Serbest Cumhuriyet fırkasıdır. Kısa süre sonra bu fırka da kendisini feshederek, 1945'e kadar, hukukî bir muhalefet partisinin bulunmadığı bir siyasî ortama yol açtı.

İkinci Dünya savaşı sonrası dünya siyasî durumunun da etkisiyle yeniden çokpartili hayata geçildi. Nuri Demirağ ve arkadaşları, İstanbul'da Millî* Kalkınma partisini kurdular (24 temmuz 1945). Bu parti, etkili bir faaliyet gösteremedi. Çokpartili hayatta etkili olabilen ilk muhalefet partisi o tarihte İzmir milletvekili olan Celâl Bayar*, Aydın milletvekili Adnan Menderes*, Kars milletvekili Fuad Köprülü* ve İçel milletvekili Refik Koraltan*ın Ankara'da kurdukları Demokrat* parti oldu (kuruluşu 7 ocak 1946). 1946 Seçimlerinde ana muhalefet partisi durumuna geçen D. P., 1950 seçimlerinde iktidarı aldı ve 27 Mayıs ihtilâlinden sonra mahkeme kararıyle kapanışına kadar siyasî faaliyetini sürdürdü.

1950'de D.P.'nin iktidara geçmesinden sonra ana muhalefet durumundaki C.H.P. dışında varlığını muhafaza edebilen tek muhalif parti, Millet partisi oldu. Bu parti de sık sık kadro ve isim değiştirdi. 1955'te muhalefet partileri arasına *Hürriyet partisi* de katıldı. 1961 Anayasası dönemi, muhalefetin bir anayasa güvenliği altına alındığı, çokpartililiğin demokratik hayatın bir şartı olduğunun kabul edildiği dönemdir. 1961-1965 Koalisyon döneminden sonra, siyasî iktidarı *Adalet* partisi* aldı; C.H.P. de ana muhalefet partisi oldu. Seçim sisteminin etkisiyle parlamentoda üyesi bulunan partilerin sayısı da dokuza yükseldi. 1965 Seçimlerinden sonra *parlamento dışı muhalefet* sloganı ve uygulaması da türk siyasî hayatına girdi. (→ Bibliyo.) [M]

MUHALESET i. (ar. *ḫulūs* > *muḫaleset*). *Esk.* Birbirine karşı içten dostluk gösterme, içtenlikle davranma. (M)

MUHALİF sıf. ve i. (ar. *muḫālefet*'ten *muḫālif*). Bir karara, bir kanuna veya kurala v.b. karşı olan, birinin düşüncesine aykırı düşüncede bulunan, karşıt: *Fuat Raif Bey kendisinin bu fikre şiddetle muhalif olduğunu, [...] yeniden yaratılacak edatlarla da yeni kelimeler ibda olunabileceğini söyledi* (Ziya Gökalp). *Olamaz. Bu, mantığa muhaliftir* (Ömer Seyfeddin). || Muhalefette olan: *Meclisteki muhaliflerin muhtelif tarzda, başka başka zeminler üzerinde hücum hazırlıklarında bulundukları yeni değildi* (Atatürk).

— *Esk. Muhalif-i akl,* akıl ve mantık dışı olan.

— Denizc. *Muhalif hava,* bozuk olan veya bozacağı anlaşılan hava. || *Muhalif rüzgâr,* geminin gittiği yönden esen rüzgâr.

— Huk. *Muhalif mefhum yoluyle istidlâl,* kanunkoyucunun belli şartlar için kabul ettiği bir çözüm tarzının, bu şartların tersi söz konusu olunca tamamıyle ters yönde olması. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Esk. Muhalifi ırâk,* türk musikisinin XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan birleşik bir makamı.

— ANSİKL. Huk. *Muhalif mefhum yoluyle istidlâl.* Kanundaki metinlerden gelişigüzel muhalif mefhum çıkarılamaz. Böyle bir yoruma baş vurulabilmesi için, muhalif mefhum yoluyle varılan sonucun başka bir kurala, kanunun amacına, mantığa veya hayat tecrübelerine aykırı düşmemesi gereklidir. Meselâ, Medenî kanunun 11. maddesi evlenen kimselerin reşit olacağını söyler. Bu hükmün muhalif mefhum olarak, evlenmeyen kimselerin hiç bir zaman reşit olmayacağı kabul edilemez. Zira bu sonuç, bir yandan, kanundaki 18 yaşını dolduran kimsenin reşit olacağı kuralına, diğer yandan da mantığa aykırıdır.

◆ **Muhalife** sıf. *Esk.* Muhalif'in dişili.

◆ **Muhalifin** çoğl. i. *Esk.* Muhalifler, karşı düşüncede olanlar: *Bu cihetle eyalâttan Medine-i Münevvere'ye peyderpey çirkin haberler ulaşır, gürûh-i muhalifinin lisanlarında ise Hazret-i Osman'ın hal'i lâkırdısı dolaşırdı* (Cevdet Paşa). [M]

Muhalifin kongresi, Jöntürklerle Abdülhamid II'ye düşman olan bazı kuruluşların Paris'te 27-28-29 aralık günlerinde yaptıkları ikinci kongre (1907). Kongreye fiilen İttihat ve Terakki ile Sabahaddin Beyin «Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet» cemiyetleri ve Ermeni Taşnak komitesi katıldı. Türklerden Sabahaddin ve Ahmed Rıza Beyler, Ermenilerden Malumyan Efendi, birer gün başkanlık ettiler. Kongrede muhalifler arasında birlik olmaması, felâketlere sebep olarak gösterildi. Toplantının üçüncü günü yayımlanan beyannamede herkesin, özellikle müslümanların Abdülhamid'in istibdadından zarar gördüğü belirtildi; bu kötü yönetimdeki sorumluluğun müslümanlar üzerine yüklenmesinden yakınıldı. Ayrıca milletin maddî ve manevî bütün varlıklarının eritildiği, insanların gözleri açılır korkusuyle eğitimin körletildiği açıklanarak, basının esaret altında, ülkenin sefalet içinde olduğu ileri sürüldü. Aynı beyannamede Abdülhamid'in dış siyaseti tenkit edildi; ıslahatın zamanında yapılmadığı öne sürülerek yapılan ayaklanmalar haklı gösterilmeğe çalışıldı. Bundan başka Kongre, ihtilâlci bir havaya bürünerek şu kararlara vardı: 1. İran Mebusan meclisine bir dostluk telgrafı çekilmesi; 2. Osmanlı ülkesi içinde teşkilâtı olan cemiyetlerin gizli ve sürekli bir karma yürütme komitesi kurmaları; 3. Makedonya'daki çetelerin halka ilişmeden yalnız hükûmet aleyhine çalışmaya çağrılması; 4. siyasal tutuklulara sevgi selâmı gönderilmesi; 5. davaya ihanet edenlerin ikinci maddede anılan komitece cezalandırılması; 6. ihtilâlci

yayınlar yapılması, yayınların her sınıf ve seviyeden kimselere ulaştırılması; 7. gelecek kongrenin 1908 sonunda toplanması. (M)

MUHALLA sıf. (ar. *ḫalā*, boşluk > *taḫliye*'den *muḫallā*). *Esk.* Boşaltılmış. (M)

MUHALLAK sıf. (ar. *ḫalḳ* > *taḫlīḳ*'ten *muḫallaḳ*). *Esk.* Tıraş olmuş. || **1.** Mina'da hacıların tıraş oldukları yer. (M)

MUHALLEBİ i. Bk. MAHALLEBİ.

MUHALLEBİCİ i. Bk. MAHALLEBİCİ.

MUHALLED sıf. Bk. MUHALLET.

MUHALLEF sıf. (ar. *ḫalef* > *taḫlīf*'ten *muḫallef*). *Esk.* Geride kalan. || Ölen bir kimseden kalan (mal). [M]

MUHALLEFAT çoğl. i. (ar. *muḫallef*'ten *muḫallefāt*). *Esk.* Ölen bir kimsenin bıraktığı şeyler.

— Huk. *Esk. Muhallefat akçesi,* muhallefat defterine göre, ölünün bıraktığı şeylerin satışından toplanan para (*tereke bedeli* de denir). Bunlar, kanunlarla tayin edilen zamanlarda vârislere verilir. Vâris olmadığı zaman hazineye gelir kaydedilir. || *Muhallefat defteri,* ölünün kalan eşyası hakkında tutulan defter (*tereke defteri* de denir). Ölünün küçük çocuk bırakması veya öldüğü yerde kimsenin bulunmaması durumunda muhallefat memuru veya kadı tarafından tutulurdu. || *Muhallefat memuru,* ölenlerin bıraktıkları şeyleri tespit eden ve bunları paraya çeviren görevli. (Ölen kimsenin vârisi olmaz veya bu vâris küçük ve malı idare edemeyecek durumda olursa ölenden kalan şeylere el koyardı.)

— Mal. *Muhallefat halifesi,* muhallefat kaleminde çalışan kâtipler. Mırassız ölenlerin bıraktıkları terekelerle müsadere olunan mallara ait kayıtları tutarlardı. || *Muhallefat kalemi,* vârissiz ölenlerin bıraktıkları terekeye ait işlerle uğraşan baş muhasebeye bağlı daire. (M)

MUHALLEFE i. (ar. *muḫallef*'ten *muḫallefe*). *Esk.* Kocası ölerek dul kalan kadın. (M)

MUHALLET veya **MUHALLED** sıf. (ar. *ḫuld*'den *muḫalled*). *Esk.* Sürekli olan, daimî, kalımlı.

◆ **Muhalledat** veya **muhalledin** veya **muhalledun** çoğl. i. *Esk.* Sürekli kalan, ebedî olan şeyler. (M)

MUHALLÎ sıf. (ar. *ḫalā* > *taḫliye*'den *muḫallī*). *Esk.* Boşaltan. (M)

MUHALLİD sıf. (ar. *ḫuld*, sonsuzluk > *taḫlīd*'den *muḫallid*). *Esk.* Sonsuzlaştıran, sonsuz kılan.

◆ **Muhallide** sıf. *Esk.* Muhallid'in dişili. (M)

MUHALLİL sıf. (ar. *ḥall* > *taḥlīl*'den *muḥallil*). *Esk.* Tahlil eden, çözümleyen. || Haram bir şeyi helâl eden, hülleci.

— Fiz. *Esk.* Eriten.

— Huk. *Esk.* Talâkı* selâse yoluyle kesin olarak boşanmış ve iddet* müddetini geçirmiş bir kadınla evlenen ikinci koca. (Kadını boşayan ilk kocaya *muhallelün leh* denir.)

— Kim. *Esk.* Çözümleyen.

— Tıp. *Esk.* Şişleri, yumruları veya bir iltihabı iyi eden ilâç.

◆ **Muhallile** sıf. *Esk.* Muhallil'in dişili.

◆ **Muhallilat** çoğl. i. *Esk.* Yumruları, şişleri, iltihapları iyi eden ilâçlar. (M)

MUHALLİM sıf. (ar. *ḥilm* > *taḥlīm*'den *muḥallim*). *Esk.* Öfkeli bir kimseyi yumuşatan, sakinleştiren. (M)

MUHALLİS sıf. (ar. *ḫalāṣ* > *taḫlīṣ*'ten *muḫalliṣ*). *Esk.* Kurtaran, kurtarıcı. (M)

MUHALLİT i. (ar. *ḫalṭ* > *taḫlīṭ*'ten *muḫalliṭ*). *Esk.* Bir şeyin saflığını bozacak şekilde içine başka şeyler karıştıran. (M)

MUHAMAT i. (ar. *ḥimāye*'den *muḥāmāt*). *Esk.* Avukatlık etme. || Saldırıdan koruma. (M)

MUHAMİ i. (ar. *ḥimāye* > *muḥāmāt*'tan *muḥāmī*). *Esk.* Avukat. || Müdafaa eden, koruyan. (M)

MUHAMMED sıf. (ar. *ḥamd*'dan *muḥammed*). *Esk.* Pek çok kere övülmüş olan, güzel huyları çok olan. (M)

MUHAMMED (Hz.), islâm peygamberi (Mekke 571- Medine 632). *Kur'an*'a göre, gönderilen peygamberlerin sonuncusudur (hatem-ün-nebiyyin) [Ahzab suresi, 40]. Babası Beni Hâşim'den Abdülmuttalib*in oğlu Abdullah, annesi Beni Zühre'den Vehb'in kızı Âmine* Hatun'dur. Hz. Muhammed hem baba hem de anne tarafından asil birer aileye mensuptur. Hz. Muhammed'in babası Abdullah, Suriye'ye yaptığı bir ticaret seferi dönüşü Medine'de hastalandı ve oğlunun doğumundan kısa bir süre önce öldü. Bu yüzden Âmine ve çocuğuyle dedesi Abdülmuttalib ilgilendi. Mekke çok sıcak bir yer olduğundan şehrin ileri gelenleri, yeni doğan çocuklarını yaylalarda oturanların yanına gönderir ve orada bir sütannenin yanında büyütürlerdi. Hz. Muhammed de sütanne olarak tutulan Sa'd bin Bekr kabilesinden Halime*nin yanında yetiştirildi. Mekke'ye dönüşünden (575) iki yıl sonra, annesiyle birlikte dayılarını görmek için Medine'ye gitti. Dönüşte Evba denilen yerde annesi öldü (577). Âmine'nin cariyesi Ümmi Eymen'in Mekke'ye getirdiği Hz. Muhammed, sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib'in yanında kaldı. Dedesinin ölümü üzerine de amcası Ebu* Talib onu himayesi altına aldı. Dokuz yaşındayken amcası Ebu Talib'in kervanıyle birlikte Suriye'ye gittiği, on beş yaşındayken (bazı kaynaklara göre yirmi) Ficar muharebesine katıldığı bilinir.

Hz. Muhammed, yirmi beş yaşına kadar amcasının yanında kaldı. Bu süre içinde ticaretle meşgul oldu, dul ve zengin bir kadın olan Hatice'nin ticaret kervanlarını yönetti. Hatice onun iyi ahlâk sahibi oluşundan, doğruluğundan ve sadakatından çok memnun kaldı. Yakın dostu Nüfeyse'nin yardımıyle Hz. Muhammed ile evlendi (595). [Bk. HATİCE.] Bu sırada Mekke'de meydana gelen bir kıtlık sonucu sarsılan amcası Ebu Talib'in oğlu Ali'yi kendi yanına aldı, öteki oğlu Cafer'i de amcası Abbas'ın yanına almasını sağladı. Hatice'nin kendisine hediye ettiği köle Zeyd* bin Harise'yi azat etti ve evlât edindi. 605'te çıkan bir yangın ve bu yangını takip eden sel sonucu Kâbe büyük hasar gördü. Mekkeliler topladıkları yardımlarla Kâbe'yi onardılar. Hz. Muhammed de Kâbe'nin onarımında çalıştı. Fakat onarım bittikten sonra tavafın başlangıç yerini gösteren siyah bir taşın (Haceriesved*) Kâbe duvarına yerleştirilmesinde, onarım işinde çalışan kabileler arasında anlaşmazlık çıktı. Her kabile bu taşı Kâbe duvarına koyma şerefinin kendine ait olduğunu ileri sürüyordu. Uzun süren tartışmalar sonunda bir anlaşmaya varılmayınca doğruluğu ve dürüstlüğü dolayısıyle El-Emin (kendisine inanılan, güvenilen) lakabını verdikleri Hz. Muhammed'i bu meselede hakem tayin etmeğe karar verdiler. Hz. Muhammed, taşı bir örtü üzerine koydurdu ve kabile reislerinin örtünün uçlarından tutmalarını ve kaldırmalarını söyledi; kendisi de taşı alarak yerine koydu. Bu olaydan sonra Mekkelilerin Hz. Muhammed'e karşı beslediği güven daha da arttı.

Hz. Muhammed, yaşı ilerledikçe, kendisini ruhanî murakabelere vermeğe başladı. Her yıl ramazan ayında Hıra* (Hira) dağındaki mağarasında itikâfa çekilmeyi alışkanlık haline getirmişti. Burada tefekküre dalar ve ibadet ederdi. Dönüşte, önce Kâbe'yi yedi kere tavaf eder, sonra evine giderdi. Hz. Muhammed'in biyografisini yazanlar, bu sıralarda gerçeği andıran rüyalar görmeğe başladığını, bazen kayalardan ve ağaçlardan kendisine adıyle seslenilerek selâmlandığını anlatırlar. Kırk yaşına bastığı yıl, ramazan ayının 27. gecesi, vahyin başlangıcını bildiren olay meydana geldi. Hz. Muhammed'e o gece Hıra mağarasında nurdan bir varlık (Cebrail*) seslendi (610). Hz. Muhammed bu olayı şöyle anlatır «O bana meleklerden Cebrail olduğunu, Allah'ın beni peygamber seçtiğini bildirmek için kendisini gönderdiğini söyledi. Melek bana abdest almayı ve istinca*yı öğretti. Ben vücudum temiz olarak dönünce bana okumamı söyledi. Ben okuma bilmem diye cevap verdim. Beni kolları arasına aldı ve kuvvetle sıktı, sonra beni bıraktı ve bir defa daha okumamı söyledi. Ben ona okuma bilmediğimi söyledim. Beni tekrar ve daha kuvvetli sıktı, oku, dedi ve ben okuma bilmediğimi söyledim. Beni üçüncü defa kolları arasına alarak her defasındakinden daha kuvvetli sıktı ve bırakınca dedi ki: Yaratan Rabbinin adıyle oku: O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğreten odur. İnsana bilmediğini o öğretti» (Alâk suresi, 1-5). Sonra melek gitti. Hz. Muhammed büyük bir korku içinde titreyerek evine döndü ve Hatice'ye «beni sarınız, beni sarınız» diyerek bir örtüye sarındı. Meydana gelen olayları daha sonra Hatice'ye anlattı ve kendimden korktum dedi. Buharî, bunu takip eden olayları Ayşe*den şöyle nakleder (Buharî, 1. Kitap. Vahyin Başlaması bölümü); Hatice, Hz. Muhammed'e «Korkma, Allah'a yemin ederim ki Allah hiç bir zaman seni utandırmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakire verir, ona, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırsın, misafiri ağırlarsın. Allah senin üzerine şeytanı musallat etmez» dedi ve sonra onu, hıristiyan yeğeni Varaka bin Nevfel'in yanına götürdü. Varaka, olanları Hz. Muhammed'den dinledikten sonra, «Hayır, bu şeytanî bir olay değildir: bu tıpkı Musa'ya gelen Namus-i Ekber (Cebrail) gibidir. Ben, daha yaşarsam, peygamberlik görevinde zorluklarla karşılaştığın zaman, bütün gücümle seni koruyacak, sana destek olacağım». Bu sözlerden sonra Hz. Muhammed biraz sakinleşti.

Tarihçiler, ilk vahiy veya vahiylerden sonra vahyin bir süre kesilmesinden bahsederler. Vahyin kesildiği bu döneme *fetret devresi* denilir. Fetret devresinin ne kadar sürdüğü konusunda değişik söylentiler vardır. İki-üç yıllık bir bekleyiş devresinde zaman zaman Hz. Muhammed'in bir ümitsizliğe kapıldığı, derin bir keder içinde intihar etmek için tepelere çıktığı, fakat atlamak için her hazırlanışında Cebrail'in ona görünerek Allah'ın peygamberi olduğunu söylediği, tarihçiler tarafından bildirilir. Fetret devresinin bitiminde Cebrail, Hz. Muhammed'e Duha suresini bildirdi. Surede, Hz. Muhammed'e Rabbinin kendisini terk etmediği bildiriliyor ve birtakım örnekler verilerek teselli ediliyordu (bk. DUHA SURESİ). [Buharî, 1. Kitap. Vahyin Başlaması bölümü] fetret devrinden sonra ilk indirilen ayetlerin, Müdessir* suresinin 1-5. ayetleri olduğunu bildiren bir hadis nakleder.] Fetret devrinde Hz. Muhammed, Mekkelilerin «Rabbi onu terketti» şeklindeki alaylı ifadeleriyle karşılaşıyordu. Fakat en yakınlarından olan Hatice, evlâtlığı Zeyd bin Harise, Ali* bin Ebutalib ve Ebubekir*, onun peygamber olduğundan şüphe etmediler. Vahyin tekrar gelmeğe başlamasından kısa bir süre sonra Hz. Muhammed, en yakın hısımlarını Allah yoluna çağırması için yeni bir emir aldı; Ve sen en yakın hısımlarını inzar et (Şuara suresi, 214). Bunun üzerine bütün ailesini çağırdığı yemekte «Allah'ın kendisini bir peygamber olarak görevlendirdiğini» söyledi. Amcası Ebu* Leheb'in bu sözlere karşı tepkisi şiddetli oldu. Hakaret edici sözler söyleyerek yemeği terketti. Yemek, bir sonuca varılamadan bitti. Hz. Muhammed ümitsizliğe düşmedi. Bir süre sonra Kâbe'nin karşısındaki Safa tepesine çıktı, kendi ailesi ve kabilesinden olanlara karşı bir konuşma yaptı. Sözlerine bir soru ile başladı: «Size, bu tepenin arkasında Karargâh kuran bir düşman ordusu var ve şehri istilâ etmeğe geliyor desem bana inanır mısınız?» Toplananlar, «Sen hiç yalan söylemiş değilsin ve senin söyledikleri-

Hz. MUHAMMED'in kılıç ve yayı Topkapı Sarayı müzesi İst.

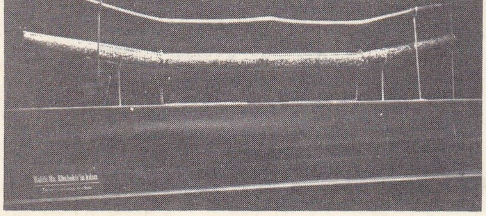

Foto. MEYDAN

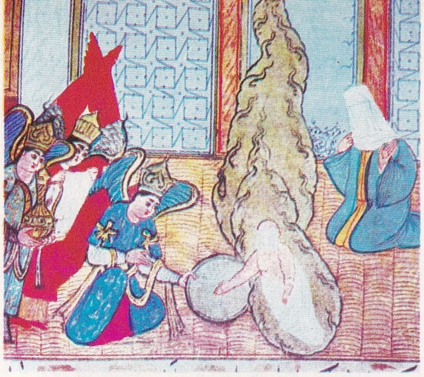

Hz. Muhammed, annesi Âmine Hatun ve melekler

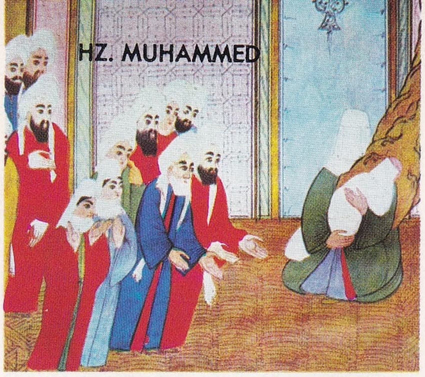

Hz. Muhammed, annesi Âmine Hatun ve Kureyş kabilesi büyükleri

Âmine'nin oğlunu emzirmesi

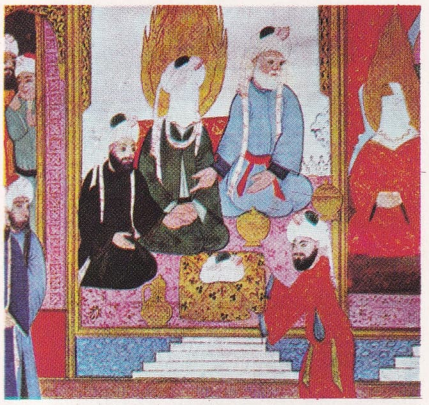

Hz. Muhammed'in Hatice ile evlenmesi

Hz. Muhammed Hıra dağında

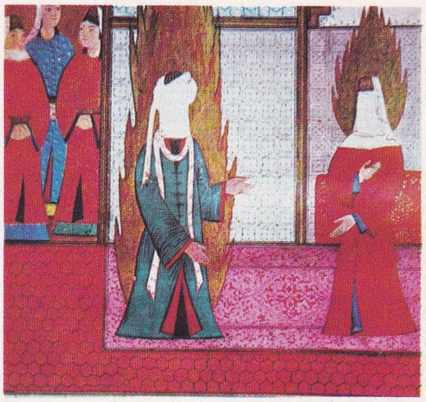

Hz. Muhammed'in Hatice'ye ilk vahyi anlatışı

Hz. Muhammed, Cebrail ve İslâmiyeti ilk kabul eden eşi Hatice ile

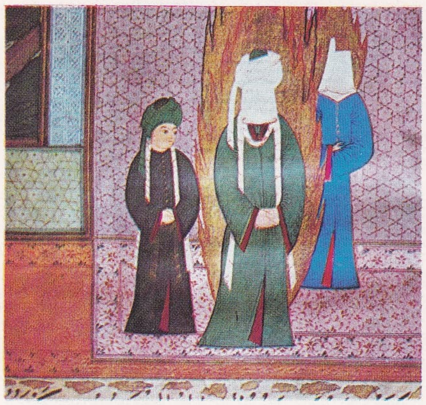

kızı Fatma ve damadı Ali namaz kılarken

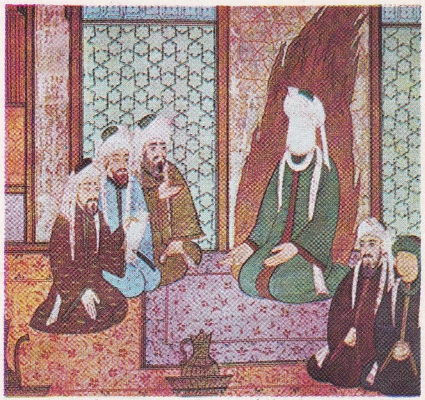

Hz. Muhammed, Ebu Cehil'in gönderdiği üç casusla Ebubekir ve Ali'nin yanında konuşurken

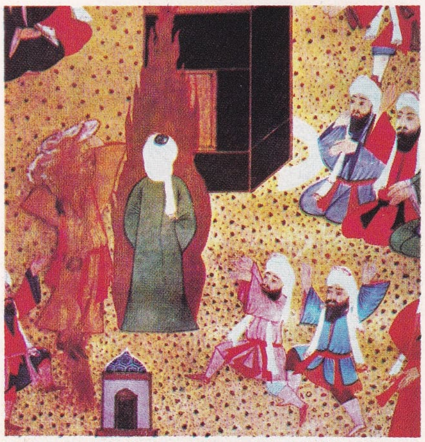

Hz. Muhammed'in namaz kılarken Kureyş'liler tarafından taşlanması

Cebrail'in Hz. Muhammed'e İslâmiyetin zaferini bildirmesi

Hz. Muhammed miraçta meleklerle birlikte

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

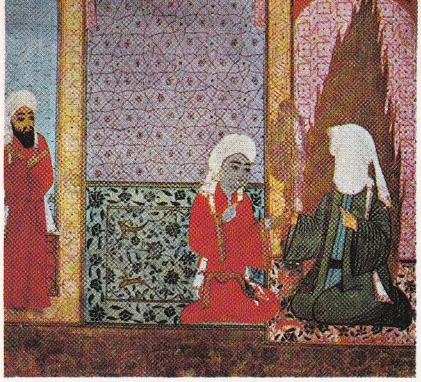

Hz. Muhammed Bilâli Habeşi'ye ezanı öğretirken

gazadan dönen Ali'nin Hz. Muhammed'in elini öpmesi

Hz. Muhammed eşi Ayşe ile

Hz. Muhammed'in Medine'deki mücahitlere sabır ve sebat tavsiye edişi

Hz. Muhammed Kureyş kabilesi büyükleriyle konuşurken

Hz. Muhammed müşrikleri imana davet ediyor

Hz. Muhammed ordusuyle müşriklere karşı giderken

Cebrail Hz. Muhammed'e bir zafer müjdesi getiriyor

Hz. Muhammed son vaızında

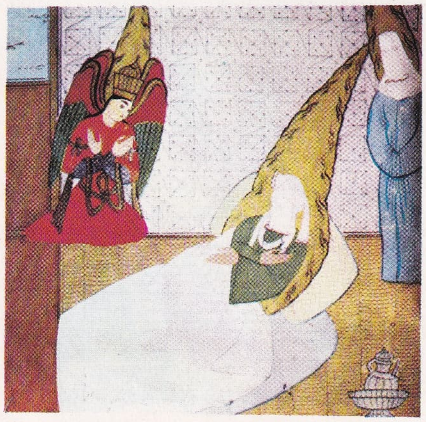

Hz. Muhammed, eşi Ayşe ve ziyarete gelen Cebrail

Hz. Muhammed hastalığı sırasında Ayşe ile

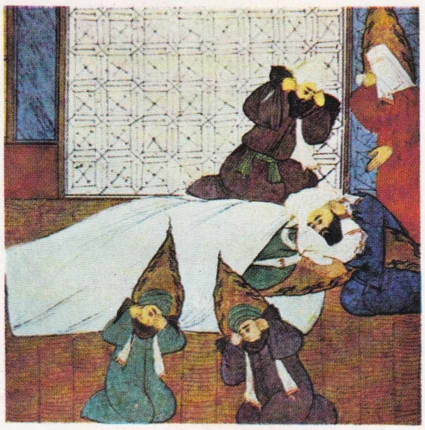

Hz. Muhammed'in mübarek cesedi etrafında ağlaşan yakınları

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ne inanırız,» diye cevap verince Hz. Muhammed, «Allah beni size peygamber olarak ve beni dinlemezseniz gazabının sizi tehdit ettiğini bildirmek üzere gönderdi», dedi ve onları, kendisinin Allah'ın peygamberi olduğunu kabule çağırdı. Fakat amcası Ebu Leheb, «Sen bizi sadece bu saçma haber için mi rahatsız ettin, vaktimizi boşa geçirdin!» diye bağırdı ve toplananların dağılmasına sebep oldu. Ebu Leheb'in, Hz. Muhammed'e karşı düşmanca davranışları zaman geçtikçe arttı. Bunlara, Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil'in davranışları da eklenince, onları kötüleyen Ebu Leheb suresi indirildi. Ebu Leheb, Hz. Muhammed'in kızlarıyle evli olan iki oğlunu zorladı ve boşattırdı. Kısa bir süre sonra Hz. Muhammed'e, büyün insanları dinine davet etmesi için emir geldi: Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan açıkça bildir. Müşriklere aldırış etme (Hicr suresi, 94). Hz. Muhammed artık her fırsatta Mekkelilere seslenmeğe ve *Kur'an*'dan indirilen ayetleri okuyarak onları islâm dinine çağırmağa başladı. Fakat ilk zamanlarda pek başarı sağlayamadı. İslâm dinini daha önce kabul eden Hatice ve Ali'den sonra üçüncü müslüman Ebubekir oldu. Bunlardan sonra sırasıyle Ebu* Zer el-Gıfarî, Saa'd* İbni Vakkas, Zübeyir* bin Avvam, Abdurrahman* bin Avf, Talha* bin Ubeydullah ve üçüncü halife Osman* İslâmiyeti kabul etti.

Mekkelilerin müslüman olanlara karşı kötü davranmaları, onlara çeşitli işkenceler yapmaları, ilk anlarda müslüman olanların sayısının artmasını önledi. Fakat bütün baskılara rağmen müslümanlardan hiç biri, inandıkları şeyleri savunmaktan vazgeçmedi. Özellikle, çeşitli işkencelere uğratılan müslüman köleler, Hz. Muhammed'e büyük bir bağlılık gösterdiler. Ebubekir işkenceye uğrayan kölelerden bazılarını satın alarak azat etti (Bilâli Habeşî, Âmir ibni Fuheyre, Ümmül Ubeys, Zinnire, Nahdiye, Lübeyne). Bir süre sonra müslümanlara karşı baskılar daha da artınca Hz. Muhammed bir grup müslümanın Habeşistan'a hicret etmesine izin verdi (615). Çeşitli zamanlarda birkaç kafile Habeşistan'a hicret etti. Müslümanlara karşı bir baskı hareketine girişenlerin başında Ebu* Cehil geliyordu. Ebu Leheb, Velid* bin Muğire, Ümeyye* bin Halef, As bin Vail, Nadr bir Hars, Ukbe bin Ebu Muayt v.d. de müslümanlara eziyet ve işkence ediyorlardı.

Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib, müslüman olmamasına rağmen onu, Mekke'lilerin kötülüklerinden koruyordu. Mekkeliler, Ebu Talib'e bir heyet göndererek ya yeğenini peygamberlik iddiasından vaz geçirmesini veya öldürmek için kendilerine teslim etmesini istediler. Ebu Talib, Hz. Muhammed ile görüştükten sonra Mekkelilere «yeğenini ölünceye kadar koruyacağını» söyledi. Hz. Muhammed'in öteki amcası Hamza, bir av dönüşü Ebu Cehil'in, yeğenine kötü davrandığını öğrenince hemen Ebu Cehil'in yanına gitti, elindeki demir yayla başına vurarak ağır yararladı ve kendisinin de müslümanlığı kabul ettiğini bildirdi. Hamza'nın müslüman oluşuyle müslümanlar büyük bir güç kazandılar. Mekke'nin ilerigelenleri Hz. Muhammed'e, içlerinden en bilgili ve güzel söz söyleyen Utbe*yi gönderdiler, Utbe, Hz. Muhammed'e mal, para ve mevki teklif ederek peygamberlik iddiasından vaz geçmesini istedi. Hz. Muhammed, Utbe'nin bu teklifini *Kur'an*'dan bazı ayetler (Fussilet suresi, 1-13) okuyarak reddetti. Utbe, okunan ayetlerden büyük bir heyecan duydu ve Mekkelilerin yanına dönünce, «Siz istediğinizi yapın. Çünkü bu mesele benim kudretimin üstündedir» dedi.

Hz. Muhammed, artan baskılar karşısında müslümanlardan Erkâm'ın evinde oturmak ve orada müslümanların ziyaretlerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu arada, mucizelerinden biri sayılan ayın ikiye bölünmesi olayı meydana geldi. Bazı Mekkeliler Müslümanlığı kabul ettiler, bazıları da Hz. Muhammed'in sadece bir sihirbaz olduğunu ileri sürdüler (bk. ŞAKKU'L KAMER).

Mekke'nin ünlü pehlivanlarından Rükâna ve Beni Adî kabilesinin reisi Ömer'in müslüman olması müslümanların güçlenmesini sağladı. Müslümanlar ilk olarak toplu halde Kâbe'ye geldiler ve cemaatle namaz kıldılar (bk. ÖMER BİN HATTAB).

Müslüman olanların sayısının gün geçtikçe artması, Mekkelileri daha sert tedbirler almağa zorladı. Hz. Muhammed ve kabilesiyle ilişkilerini kesmek için bir sosyal boykot kararı alındı. Bu karara göre Hz. Muhammed'in kabilesi Beni Hâşim, onun yakınları ve müttefikleri Beni Muttalib ile konuşmak, birlikte oturmak, kız alıp vermek, alışveriş yapmak yasaklanıyordu. Boykot, ancak Hz. Muhammed öldürülmek üzere kendilerine verilince son bulacaktı. Mekkeliler, aldıkları kararların yazıldığı bir vesikayı da Kâbe'ye astılar. Boykot birkaç yıl sürdü. Mekke yakınında bir mahalleye yerleşmek zorunda kalan müslümanlar büyük bir sefalet içine düştüler. Birçokları hastalandı, bazıları da öldü. Müslümanlara karşı girişilen boykotu insanlık dışı bulan bazı Mekkeliler, boykotun kaldırılması için çalışmalara giriştiler. Bu sırada Hz. Muhammed de Mekkelilere Kâbe'ye asılan boykot vesikasının karıncalar tarafından kemirildiğini, sadece Allah ve peygamberinin isimleri yazılı olan kısma dokunulmadığını haber verdi. Kimse, Kâbe'nin içinde asılı bulunan vesikaya dokunmamıştı. Mekkeliler, Kâbe'nin içine girince, Hz. Muhammed'in verdiği haberin doğru olduğunu gördüler, boykotu kaldırdılar (619). Fakat boykotun kaldırılmasından bir iki ay sonra Hz. Muhammed, iki büyük acıyle karşılaştı. Önce zevcesi Hatice, sonra da amcası Ebu Talib öldü. Hz. Muhammed duyduğu büyük acıdan dolayı, bu yıla âmü'l-hüzn (hüzün yılı) adını verdi.

619'da Miraç olayı meydana geldi (bk. MİRAÇ). Hz. Muhammed'e miraçta Allah, müslümanların günde beş vakit namaz kılmalarını bildirdi.

Ebu Talib'in ölümünden sonra Ebu Leheb'in Beni Hâşim kabilesinin reisi olması, Hz. Muhammed'e karşı girişilen baskı hareketlerinin daha da artmasına yol açtı. Hz. Muhammed çok güç durumlarla karşılaştı ve başka bir şehre sığınmağa karar verdi. Gizlice bazı akrabalarının da bulunduğu Taif şehrine gitti. Fakat Taiflilerin kötü davranışları yüzünden şehri terk etmek zorunda kaldı. Yolda taifli çocukların ve kölelerin saldırısına uğradı, yaralandı. Güçlükle Mekke yakınına gelebildi. Ebu Cehil, Hz. Muhammed'i kanun dışı bir kimse olarak ilân etmişti. Şehre ancak Mekke'nin ilerigelen reislerinden Mutim bin Adî'nin himayesini sağladıktan sonra girebildi. Hicretten birkaç yıl önce (tarihçiler kesin bir tarih belirtmezler) Yemen'deki Devs kabilesinin reisi Tufeyl bin Âmir ve Ezd kabilesinden bir büyücü olan Demâd, Kâbe'yi ziyarete geldiklerinde Hz. Muhammed ile görüştüler ve müslüman oldular.

Hz. Muhammed, hac aylarında, özellikle Mekke dışında bulunan kabilelerden, Kâbe'yi ziyaret için gelenlerin arasında dolaşıyordu. 620'de Akabe adlı yerde, medineli altı kişilik bir toplulukla karşılaştı. Onlara Müslümanlığın esaslarını bildirdi ve müslüman olmalarını sağladı. Bu altı kişi Medine'deki Hazrec kabilesindendi (Esat bin Zürare, Rafi bin Mâlik, Avf bin Haris, Kutbe bin Âmir, Ukbe bin Âmir, Haris bin Abdullah). Bunlar, Medine'ye dönünce yeni dini yaymağa çalıştılar.

Hazrec kabilesinden 10, Evs kabilesinden 2 kişinin meydana getirdiği medineli bir müslüman topluluğu, Hz. Muhammed'i Akabe'de karşıladı. Ona olan sadakatlerini belirttikten sonra şöyle yemin ettiler: «Refahta olduğu kadar sıkıntıda da, sevinçte olduğu kadar üzüntüde de, dinlemek ve itaat etmek başta gelir. Seni, kendi nefsimizden üstün tutacağız ve emir ve kumanda hangimizde olursa ona muhalefet etmeyeceğiz. Allah yolunda kimsenin ayıplamasından korkmayacağız. Allah'a asla şirk koşmayacağız, hırsızlık yapmayacağız, zina etmeyeceğiz, çocuklarımızı öldürmeyeceğiz, iftirada bulunmayacağız, doğru işte peygambere karşı gelmeyeceğiz.» Hz. Muhammed de onlara «Yemininizi yerine getirirseniz mükâfatınız cennettir, herhangi bir hususu ihmal ederseniz ceza vermek veya af etmek Allah'a aittir» şeklinde karşılık verdi ve medineli müslümanların isteği üzerine de Musab bin Ümeyr'i İslâmın esaslarını öğretmek için Medine'ye gönderdi. Kısa zamanda Medine'de Evs ve Hazrec kabilesinden birçok kimse Müslümanlığı kabul etti.

Bir yıl sonra hac ziyareti için Mekke'ye gelen medineli beşyüz kişi arasında 71 erkek ve 2 kadın müslüman vardı. Bunlar bir gece Hz. Muhammed ile Akabe'de buluştular. Görüşmelere Hz. Muhammed'in henüz müslüman olmayan amcası Abbas da katıldı. Medineliler Hz. Muhammed'e, Medine'ye gelirse kendisini koruyacaklarına dair söz verdiler. Hz. Muhammed, Evs ve Hazrec kabilelerinin, aralarından seçtikleri kimseleri reis (nakib) olarak tayin etti. Aralarından Esad bin Zürare'ye de reislerin reisi (Nakib-ün-Nükeba) unvanını verdi. Durumu haber alan Mekkeliler, Hz. Muhammed ile Medineliler arasında yapılan ittifakı bozmak için çalıştılarsa da bir sonuç alamadılar (bk. AKABE BİATI). Kısa bir süre sonra Hz. Muhammed, mekkeli müslümanların Medine'ye hicret etmelerine izin verdi. Büyük ve küçük topluluklar halinde müslümanlar Medine'ye hicret etmeğe başladılar. Kısa bir süre sonra Mekke'de Hz. Muhammed ve Ebubekir ile aileleri dışında (bir söylentiye göre Ali de Mekke'de kaldı) hiç müslüman kalmadı. Hz. Muhammed ve Ebubekir, Mekke'den gizlice çıktılar ve Mekkelilerin kurdukları tuzaktan kurtuldular. Mekke'den çıkış sırasında, yolda, Sevr dağındaki mağarada bazı olaylar meydana geldi (bk. HİCRET).

Bu olaylardan sonra Hz. Muhammed ve yanındakiler, Medine yakınındaki Kuba köyüne ulaştılar ve Medinelilerin büyük sevinç gösterileriyle karşılandılar (24 eylül 622). Hz. Muhammed, Kuba'nın reislerinden Gülsüm bin Hidm'in evinde bir süre misafir kaldı. Bu süre içinde burada bir mescit yaptırdı. İlk cuma namazını kıldırdı ve hutbe okudu. Medine'ye gelince devesinin çöktüğü yere en yakın eve misafir oldu. Bu ev Eyyub el-Ensarî'nindi. Devesinin çöktüğü boş arsayı da sahiplerinden satın aldı. Burada hemen bir cami yapımına başlandı. Hz. Muhammed, caminin yanında büyük bir oda yaptırdı. Suffa adı verilen bu yer gündüz okul, gece de yatacak yeri olmayanlar için yatakhane olarak kullanıldı (bk. EHL-ÜS-SUFFA). Caminin öteki yanına da Hz. Muhammed ve ailesi için birkaç oda yaptırdı. Hz. Muhammed müslüman cemaatini teşkilâtlandırmağa girişmeden önce mekkeli muhacirlerin buradaki yaşayışa uymalarını sağlamağa çalıştı. Çünkü muhacirler, Mekke'de bütün mallarını bırakmışlardı. Bu yüzden büyük bir sıkıntı içindeydiler. Hz. Muhammed, medineli ailelerden her birinin, mekkeli ailelerden birini yanına almasını teklif etti. Medineliler bu teklifi kabul ettiler. Hz. Muhammed, bunların arasında manevî bir kardeşlik kurulduğunu bildirdi (bk. ENSAR. MUHACIRLER.) Bu manevî kardeşlik Bedir* savaşından sonra kaldırıldı. Hz. Muhammed, müslümanların gücünü öğrenmek için hicretin birinci yılında bir nüfus sayımı yaptırdı. Müslümanların 1 500 kişi olduğu görüldü. Medine'de bulunan arap kabilelerini (Evs ve Hazrec), musevî kabilelerini (Kaynuka, Nadir, Kurayza) ve az sayıdaki hıristiyanları belli görüşler çevresinde birleştirmek için çalışmalara başladı. Bu kabilelerin temsilcilerini Enes'in evinde topladı. Bir site devletinin kurulması için çalışmalar yapıldı. Üzerinde anlaşmaya varılan maddeler Medine site devletinin anayasası olarak kabul edildi ve yazıyle tespit edildi. 47 Maddeden meydana gelen bu anayasa metninde islâm cemiyetinin kuruluşu ele alınıyor ve site devletine katılan kabilelerin birbirlerine karşı olan görevleri belirtiliyordu. Hz. Muhammed bu anayasa ile, o zamana kadar Medine'de uygulanmayan bazı usuller getirdi; adaletin uygulanması merkezîleştirildi (o zamana kadar her kabile, adaleti kendi uyguladı); çok ağır şartlar karşısında kalındığı zaman işlemek üzere sosyal bir sigorta kuruldu; savunmanın ve dış ilişkilerin ilkeleri konuldu, bütün anlaşmazlıklarda son sözün Hz. Muhammed'e ait olması kabul edildi. Yahudilere din hürriyeti ve dünyaya ait işlerde müslümanlarla eşitlik tanındı.

Ezan okunma usulü de hicretin birinci yı-

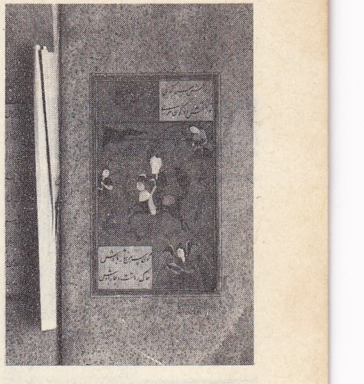

Hz. MUHAMMED
Burak üzerinde

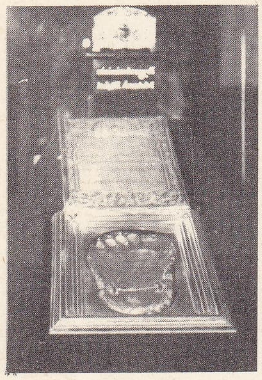

Hz. MUHAMMED'in ayak izi Topkapı Sarayı müzesi, İst.

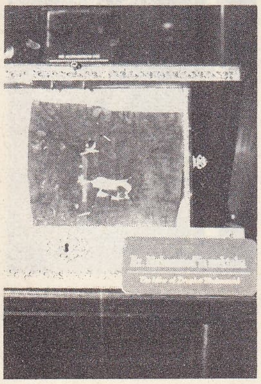

Hz. MUHAMMED'in mektubu Topkapı Sarayı müzesi, İst.

lında konuldu (bk. EZAN). Hz. Muhammed, hicretten üç yıl önce nişanlandığı Ebubekir'in kızı Ayşe ile evlendi. Hicretin ikinci yılında müslümanlara ramazan ayı boyunca oruç tutmaları emredildi (bk. ORUÇ) ve namaz kılarken bundan sonra Kudüs yönüne değil de Kâbe'ye doğru dönmeleri bildirildi (bk. KIBLE). İlk olarak bayram namazı kılındı; zekât, farz ve sadakai fıtr vacip kılındı.

Bu arada Medine'de gittikçe kuvvetlenen müslümanlara karşı Mekkelilerin düşmanca hareketleri görüldü. Henüz Allah tarafından savaşa izin verilmediğinden müslümanlar savunma durumunda kalıyorlardı. Hz. Muhammed ara sıra düşmanın hareketlerini denetlemek için Seriye adı verilen küçük birlikleri Medine dışına gönderiyordu. Ramazan ayında meydana gelen bir olay, Medineli müslümanlarla Mekkeliler arasında ilk büyük savaşın çıkmasına sebep oldu. Allah, müslümanların savaşmasına da izin vermişti (kendileriyle savaşılanlara, zulme uğradıkları için savaşa izin verilmiştir. Allah onlara nusret vermeğe kadirdir [Hac suresi, 39]; sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın [Bakara suresi, 190]). Medineli müslümanlar, Ebu* Süfyan'ın yönettiği değerli mallar taşıyan bir kervanın Bedir yakınından geçeceğini öğrenince, kervanın geçişini engellemek için Bedir bölgesine doğru yola çıktılar. 312 Kişiden meydana gelen müslüman kuvvetlerine Hz. Muhammed kumanda ediyordu. Ebu Süfyan durumu öğrenince yardım istemek için Mekke'ye adamlar gönderdi. Fakat kıyıya doğru kayarak kendisini güven altına alınca Mekke'ye tekrar adamlar göndererek yardıma ihtiyacı olmadığını bildirdi. Heyecanlanan Mekkeliler bu arada medineli müslümanların üç katı bir kuvvet topladılar ve kendilerini rahatsız eden düşmanlarını kesin bir yenilgiye uğratmak için bu fırsatı kaçırmak istemediler. Bedir'e doğru hareket ettiler. Müslümanlar, on gün sonra mekke ordusunun geldiğini haber aldılar. Hz. Muhammed, düşmanı karşılamağa karar verdi. Müslümanlar Bedir'de karşılaştıkları üstün düşman kuvvetleri karşısında tam bir zafer kazandılar (mart 624). Mekkeli 70 kişi savaş alanında öldü (ölüler arasında Mekke'nin bazı ileri gelenleri ve Ebu Cehil de vardı). Çok sayıda mekkeli, müslümanlara esir oldu. Medineli müslümanlar da 14 şehit verdiler. Mekkelilere karşı kazanılan bu zafer dolayısıyle müslümanların sevinci büyük oldu. Fakat Allah onlara savaşı kazanmalarının ne kendi cesaretleri ne de uyguladıkları savaş planı sayesinde olmadığını bildirerek uyardı: «And olsun ki siz (sayıca, silâhça, binekçe) düşmandan daha zayıfken Allah size Bedir'de kesin bir zafer verdi. Onları siz öldürmediniz, Allah öldürdü. Attığın zaman da (Habibim) sen atmadın, ancak Allah attı. (Ve bunu), müminleri güzel bir imtihan ile denemek için (yaptı) [Enfal suresi, 17]. Bu zafer sonucu, müslümanların kendilerine olan güvenleri arttı. Medine'de kurulan müslüman devleti, siyasî ve dinî bakımdan daha sağlam temellere oturdu (bk. BEDIR GAZASI).

Bedir savaşından kısa bir süre sonra Medine'deki yahudi kabilelerinden Kaynukalılarla müslümanların arası açıldı (bk. KAYNUKA). Hz. Muhammed, kısa süren bir kuşatmadan sonra, Kaynukalıları Medine'yi terketmek zorunda bıraktı. Bu olayda öteki yahudi kabileleri, dindaşlarını yalnız bıraktılar.

Bu mücadeleler devam ederken Hz. Muhammed, müslümanları başka taraflardan gelebilecek saldırılara karşı korumak için Medine site devletinin başkanı olarak çeşitli bedevî kabileleriyle bazı antlaşmalar yaptı. Hicretin üçüncü yılında (haziran 624 - haziran 625) müslümanlarla Mekkeliler arasında ikinci büyük çatışma meydana geldi. Bedir savaşında ölen Ebu Cehil'in yerine Ebu Süfyan, Mekke'nin reisi olmuştu. Oğlu, kayınpederi ve eniştesi Bedir savaşında öldüğünden Ebu Süfyan, intikam almadıkça, karısına yaklaşmamak, giyinip, taranıp, kuşanmamak üzere yemin etti. Öteki Mekkeliler de aynı durumdaydı. Savaştan sonra ölenler için mateme bile izin verilmemiş ve hemen intikam almak için savaş hazırlıklarına başlanmıştı. Uhud savaşından önceki günlerde Ebu Süfyan, barış döneminden yararlanarak Medine'ye geldi ve Nadir kabilesinden olan yahudilerin reisi Sellâm ibni Mişkam ile müslümanlara karşı girişilecek hareketin esaslarını görüştü. Sonra da adamlarını Medine'nin kuzeydoğusundaki Ureyd'e gönderdi ve buradaki iki müslümanı öldürttü, hurma çiftliğini yaktırdı.

Bu olaydan birkaç ay sonra Hz. Muhammed, Zeyd bin Harise kumandasındaki bir birliği Mekkelilere ait bir kervanı yakalamak için Karada kaynağına gönderdi. Ebu Süfyan, Safvan bin Ümeyye ve öteki kervancılar, kaçarak kurtuldular; fakat yüz bin dirhem değerindeki külçe gümüşü müslümanlara bırakmak zorunda kaldılar. Bedir savaşından 13 ay sonra yahudilerin de teşvikiyle Mekkeliler, medineli müslümanlara karşı harekete geçtiler. Müttefiklerden, paralı askerlerden ve mekkeli savaşçılardan meydana gelen 3 000 kişilik mekke ordusu Ebu Süfyan kumandasında Medine'ye doğru yürüdü. Hz. Muhammed şehirde kalarak Mekkelilere karşı bir savunma savaşı yapmak istedi; fakat çoğunluğunu gençlerin meydana getirdiği bir topluluğun şehir dışında düşmanla karşılaşmayı istemeleri üzerine bu fikrinden vaz geçti. Antlaşmalara göre şehrin savunmasında müslümanların saflarında yer almaları gereken yahudiler, savaşın cumartesi günü olacağını bahane ederek dövüşmeyi reddettiler.

Hz. Muhammed, 700 kişilik kuvvetiyle Medine'den çıktı ve Uhud dağı eteklerinde mevzi aldı. Mekkelilerin sayı bakımından üstünlüklerine rağmen başlangıçta savaş, azrazinin durumu ve Hz. Muhammed'in uyguladığı savaş planı sonucu, müslümanların zaferiyle sonuçlanır gibi oldu. Mekkeliler müslümanların saldırıları karşısında kaçmağa başladılar. Hz. Muhammed'in tepelere yerleştirdiği okçular da mekkeli süvarileri hareketsiz bir duruma getirdi. Fakat artçı olarak yerleştirilen okçuların Hz. Muhammed'in «kuşların bizim ölülerimizi yediğini görseniz bile yerinizi terketmeyiniz» şeklinde verdiği emre uymadılar ve yerlerini bırakarak, çarpışmaya katılmaları üzerine Halid* bin Velid, emrindeki süvarilerle müslümanlara yandan saldırdı. İki ateş arasında kalan müslüman safları arasında çözülme başladı. Bu sırada bir mekkeli asker de Hz. Muhammed'i öldürdüğünü ilân edince, müslüman ordusu dağıldı. Hz. Muhammed, yaralı olarak, kendisini koruyanlarla birlikte geri çekildi. Mekkeliler, müslümanların geri çekilmesinden yararlanamadılar ve Mekke'ye döndüler (bk. UHUD SAVAŞI). Müslümanlar, aralarında Hz. Muhammed'in amcası Hamza'nın da bulunduğu 70 şehit verdiler.

Hz. Muhammed, Medine'ye dönmeden önce, düşmanın hareketleri hakkında bilgi toplamak için takipçi gönderdi. Mekkelilerin Medine'ye saldırmayacaklarını anlayınca, yaralıları tedavi ettirdi, şehitleri gömdürdü, namazları da ayakta değil, oturarak kıldırdı ve Medine'ye döndü.

Uhud savaşında uğranılan yenilginin etkileri kısa zamanda kendini gösterdi. Savaşa katılmayan yahudiler, bu sonuca sevindiklerini açıkça belirtiyorlardı. Komşu kabilelerden de çeşitli bedevî kabileleri İslâmlığa karşı düşmanlıklarını açığa vurdular. Hicretin dördüncü yılında bu kabilelerin düzenledikleri olaylarda, birçok müslüman öldü (bk. RACI). Medine'deki yahudi kabilesi Nadir'e mensup yahudiler Hz. Muhammed'e karşı bir suikast düzenledikleri için, kısa süren bir kuşatma sonucunda Medine'den çıkmak zorunda kaldılar. Yahudiler, silâhlarını bırakarak Hayber ve Filistin'e göç ettiler. Müslümanlara içki içmek kesinlikle bu yıl yasaklandı (Mâide suresi, 90). Hicretin beşinci yılında (haziran 626 - mayıs 627) Hayber'e sürülen Nadir kabilesine mensup yahudilerin öncülüğünde, medineli müslümanlara karşı, bazı arap kabileleri (Gatafanlılar, Fezareliler, Beni Süleym Kinaneliler, Beni Mustalik Sakîfliler, Kureyşliler v.d.) arasında antlaşma yapıldı. Medine üç yönden bir çembere alınmış oldu. Hz. Muhammed, anî bir kararla Beni Mustaliklerin üzerine yürüdü. Beni Mustalikler toplanmağa fırsat bulamadılar ve yenilgiye uğradılar. Savaşta Beni Mustaliklerden 10 kişi öldü ve bütün kabile esir alındı. Hz. Muhammed, Medine'ye gelen müslümanlara ait kervanların Dümet-ül-Cendel denilen bölgede birçok kere saldırıya uğraması üzerine az sayıda askerle Medine'den ayrıldı. Fakat Mekkelilerin ve müttefiklerinin Medine'ye saldırmak üzere olduklarını haber alınca yarı yoldan döndü. Şehri savunmak için Medine'nin çevresine bir hendek kazdırdı. Birkaç hafta sonra Medine şehri, Mekke, Hayber ve öteki bölgelerden gelen müttefik ordusu tarafından kuşatıldı. On bin kişilik bir düşman kuvveti Medinelilerde büyük bir korku uyandırdı. Şehirde bulunan Beni Kurayza yahudilerinin düşmanla işbirliği yapmış olduğunun anlaşılması, endişeleri daha da artırdı. Fakat, hendek karşısında düşman kuvvetlerinin durakladıkları görüldü. Birçok kere hendeği geçmeğe çalışan düşman, başarılı olamadı. Müttefiklerin duraklamasından yararlanan Hz. Muhammed, adamları aracılığıyle bazı kabilelerin arasını açtı. Havaların da bozması üzerine, birbirlerine pek güvenemeyen düşman kuşatmayı sürdürmek istemediler ve birbiri ardınca Medine çevresinden ayrıldılar. (Bk. HENDEK SAVAŞI.) Düşmanın geri çekilmesinden sonra Hz. Muhammed, en güç durumlarda müslümanlara ihanet eden Kurayza kabilesi yahudilerinin mahallelerini kuşattırdı. Kurayzalılar teslim olmayı reddederek direndiler. Fakat birkaç günlük kuşatmadan sonra teslim oldular. Hz. Muhammed, istekleri üzerine onlara Tevrat'ın hükümlerini uyguladı (bk. KURAYZA).

Hendek savaşından sonra Mekke'de ticaret yollarının birçoğunun, müslüman olan kabileler tarafından kesilmesi yüzünden büyük bir yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Bazı mekkeliler, Hz. Muhammed'e haber göndererek yiyecek sağlayabilmek için serbestçe geçiş izni istediler. Hz. Muhammed onların bu isteklerini hemen yerine getirdi ve ayrıca Mekke fakirlerine dağıtılmak üzere 500 dinarlık bir para yardımı yaptı. Mekke ile aralarındaki düşmanlık duygularını azaltmak için çok miktarda medine hurması gönderdi ve bu hurmanın, mekkelilerin satamadıkları için ellerinde kalan derilerle değiştirilmesini istedi. Hz. Muhammed barışma teşebbüslerini daha da ileri götürerek mekkelilerin reisi Ebu Süfyan'ın Habeşistan'a göç eden ve orada kocası ölen kızıyle evlendi. Bütün bunlardan sonra Hz. Muhammed barış teşebbüslerini geliştirerek Medinelilere, hac ziyareti için Mekke'ye gideceğini açıkladı. Haberin mekkeliler üzerindeki etkisini öğrenmek için de Mekke'ye gizlice adam gönderdi. Hicretin altıncı yılının sonlarına doğru (mart 628) Hz. Muhammed, müslümanlara Kâbe'yi ziyaret için kurbanlarını yanlarına alarak yola çıkmalarını bildirdi. Mekkelilerle savaşmak niyetinde bulunmadıklarını anlatmak için müslümanlar yanlarına silâh almadılar. Mekke'de birçok kimse, Hz. Muhammed'in Kâbe'yi ziyaret etmesini istiyordu. Fakat henüz kuvvetli olan savaş taraftarları buna yanaşmadılar ve Hz. Muhammed'in şehre girmesine engel olmak için Cidde yolu üzerinde bulunan ve Mekke'ye doğru giden yolu yüksek dağlar ve dar bir geçitle koruyan Hudeybiye'ye silâhlı kuvvetler gönderdiler. Hz. Muhammed de burada konaklayarak Mekkelilerle diplomatik görüşmelere girişti. Birbiri ardınca yapılan bu görüşmeler bir sonuç vermeyince Hz. Muhammed, önce Hiraş bin Ümeyye'yi, sonra da (Ebu Süfyan ile akrabalığını düşünerek) Osman'ı (halife) elçi olarak Mekke'ye gönderdi. Osman Mekke'de tutuklandığı için dönmesi gecikti, öldürüldüğü hakkında söylentiler çıktı. Durumun ciddîleştiğini gören Hz. Muhammed bütün müslümanları bir ağacın altında topladı ve onlardan son nefeslerine kadar savaşacaklarına dair söz aldı. (Biatı Rıdvan adı verilen bu olay *Kur'an*'da da yer alır: «Müminler sana o ağacın altında biat ettikleri zaman, Allah onlardan razı olmuştu.» [Fetih suresi 18].) Fakat durumun kötüye gittiğini çabuk anlayan Mekkeliler, Hz. Muhammed'e anlaşma yapmak için bir heyet gönderdiler. Bu heyet, görüşmelerden önce Osman'ın sağ ol-

Foto. MEYDAN

duğuna dair teminat verdi. Karşılıklı görüşmelerden sonra yapılan antlaşmaya göre, Hz. Muhammed ve arkadaşları bu defa geri çekilecek, Kâbe'yi ertesi yıl ziyaret edeceklerdi. Mekke ile Medine arasında, süresi 10 yıl olan bir mütareke imzalandı. Her iki tarafın müttefikleri de bu mütarekeye alındı. Ayrıca, Hz. Muhammed kendisine sığınan Mekkelileri, aile reisleri veya sahipleri (sığınanlar eğer köle ise) geri vermeyi de kabul etti. Bazı müslümanlar antlaşma şartlarının müslümanların aleyhinde olduğunu ileri sürdüler. Hz. Muhammed Allah'ın kendisine böyle hareket etmesini emrettiğini bildirince artık kimse bir şey söylemeğe cesaret edemedi. Hz. Muhammed Mekke'de kesilmek üzere getirdikleri hayvanları Hudeybiye'de kestirdi. Kendisi saçlarını kestirdiği gibi, arkadaşlarına da aynı şeyi yapmalarını emretti. Medine'ye dönüşte indirilen ayetler bu antlaşmayı «açık bir zafer» olarak nitelendiriyordu. («Biz hakikat sana (Hudeybiye musalahası ile) apaşikâr bir fetih yolu açtık... [Fetih suresi, 1].) Gerçekten, müslümanlar da kısa bir süre sonra bu antlaşmanın siyasî bir zafer olduğunu anladılar (bk. HUDEYBİYE). Hudeybiye antlaşmasıyle Mekke'den gelebilecek tehlikeleri önleyen Hz. Muhammed, hicretin yedinci yılında (mayıs 628 - nisan 629) Medine'ye karşı Hendek savaşının düzenlenmesinde büyük rol oynayan Hayberli yahudilere karşı bir sefer düzenledi. Hayber, müslümanların eline geçti. Hz. Muhammed, her yıl zıraî ürünün yarısını vermeleri şartıyle Hayber halkını yerlerinde bıraktı. Hayber'den sonra bu bölgedeki öteki yahudi kolonileri de ele geçirildi.

Hz. Muhammed, Medine'ye dönüşte aralarında Bizans imparatoru Herakleionas, Mısır valisi Mukavkıs, İran şahı Kisra ve Habeşistan kralı Necaşî'nin de bulunduğu birçok yabancı devlet başkanına gönderdiği mektuplarda Müslümanlığı kabul etmeleri için tekliflerde bulundu.

Mütarekeden bir yıl sonra, antlaşmanın tanıdığı hakka dayanarak Hz. Muhammed, medineli müslümanlarla birlikte Kâbe'yi ziyarete gitti (mart, 629). Müslümanlar Mekke'ye girince, mekkeliler şehri boşalttılar ve dağlara çekildiler. Müslümanlara ziyaret için tanınan üç günlük sürenin bitiminde, mekkeli küçük bir heyet gelerek müslümanların bölgeyi terketmesini istedi. Hz. Muhammed onları saygıyle karşıladı ve bütün Mekkelilerin hazır bulunacağı bir ziyafete çağırdı. Fakat teklif kabul edilmeyince medineli müslümanlarla birlikte Mekke'den ayrıldı.

Hz. Muhammed'in Hendek savaşından sonra mekkelilere karşı iyi davranması, mekkelilerin yumuşamasına sebep oldu. Mekke'nin ileri gelenlerinden bazılarının Müslümanlığı kabul ettiği görüldü (Uhud savaşında müslümanların yenilgisine sebep olan süvarilerin kumandanı Halid bin Velid, sonraları kumandan ve siyasetçi olarak geniş ün kazanan Amr İbnül Âs v.d.). Bu arada Hz. Muhammed öteki arap kabilelerine gönderdiği mektuplarla, onların İslâmın şartlarını yerine getirerek müslüman olmalarını istedi. Birçok kabile Müslümanlığı kabul etti. Hicretin yedinci yılında, İran'ın Yemen'deki valisi Bâzan, müslüman oldu ve Hz. Muhammed onu San'a'ya vali tayin etti. Hicretin sekizinci yılında 629-630) hıristiyan araplardan Gassanîlere gönderilen elçinin öldürülmesi üzerine Zeyd bin Harise kumandasında düzenlenen Mute seferi, Bizanslıların 100 000 kişilik bir kuvvetle müslümanların (3 000 kişi) karşısına çıkmaları yüzünden yenilgiyle sonuçlandı. Mutte seferinden kısa bir süre sonra mekkelilerin sebep olduğu bir olay sonucu (mekkeliler, Hz. Muhammed'in, müttefiki olan Huzaîlere karşı Bekrîlere yardım ettiler), Hudeybiye'de yapılan barış antlaşması bozuldu. Mekkelilerin reisi Ebu Süfyan, Hudeybiye antlaşmasını yenilemek için Medine'ye geldiyse de bir sonuç elde edemeden Mekke'ye dönmek zorunda kaldı. Hz. Muhammed tam bir gizlilik içinde hazırlıklarını yaptı, Medinelilere sefer için hazırlanmalarını emretti ve müttefiki olan kabilelerden Eslem, Gifar v.d.'ye bir sefer için hazırlanmalarını bildirmek için elçiler gönderdi. Hazırlıklar bitince Hz. Muhammed, Medine'den ayrıldı. Yolu üstündeki birçok müttefik kabile, Hz. Muhammed'in kuvvetlerine katıldı. Mekke ardındaki dağlarda karargâh kurduğu zaman askerlerinin sayısı 10 000'e ulaşmıştı. Gece olunca, Hz. Muhammed her askerin bir ateş yakmasını emretti. Keşif için Ebu Süfyan kumandasında Mekke dışına çıkan küçük bir birlik yakılan ateşleri görünce onbinlerce kişilik bir ordu bulunduğunu sanarak büyük bir korkuya kapıldılar. Bu arada onlara rastlayan bir müslüman öncü birliği, genel af istemek üzere Ebu Süfyan'ı Hz. Muhammed'in yanına gitmesi için ikna etti. Ebu Süfyan, silâhlı direnmeden vaz geçen bütün Mekkeliler için genel affın uygulanmasını sağladı. Müslümanlar savaşmadan Mekke'ya girdiler (sadece Halid bin Velid kumandasındaki askerlere saldıran İkrime bin Ebu Cehil, küçük bir çarpışmaya sebep oldu; birkaç kişi öldü). Hz. Muhammed ilk iş olarak Kâbe'ye gitti ve burasının putlardan ve resimlerden temizlenmesini emretti. Kâbe avlusuna topladığı şehir halkına da hür ve serbest olduklarını bildirdi (629). Şehir halkının hemen hepsi müslüman oldu. Hz. Muhammed'in onlara çok yumuşak, iyi davranması hepsinin kalbini kazanmasına yol açtı. Mekke'nin fethinden üç gün sonra Hz. Muhammed komşu bölgelerdeki putların yok edilmesi için birçok birlik gönderdi. Bunlardan Halid bin Velid'in kumandasında olan birlik, Mekke ile Taif arasındaki Nahle'ye giderek ünlü Uzza putunu kırdı. Bu hareket kendi putları Lât için endişelenen Taiflileri heyecanlandırdı. Hevazin kabileleri de, daha önceden, Mekke'yi alan müslümanlara karşı harekete geçmişlerdi. Durumdan haberdar olan Hz. Muhammed düşmanla karşılaşmak için Mekke'den ayrıldı. Yeni müslüman olan mekkelilerden çok sayıda gönüllü de orduya katıldı. 12 000 Kişilik müslüman ordusu Hüneyn denilen yerden, sabahın erken saatlerinde anî bir saldırıya uğradı. Ok yağmuruna tutulan süvariler geri çekildiler. Ordunun kalan kısmı uzun süre dayanamadı, bozuldu. Büyük bir yenilgi, Hz. Muhammed'in soğukkanlılığı sayesinde önlendi. Hz. Muhammed, yanındaki az sayıda askerle saldırıları karşıladı ve dağılan kuvvetleri topladı. Durum kısa süre içinde tersine döndü. Düşman kuvvetleri boğazlara ve vâdilere kaçarak kurtuldu. *Kur'an*'da bu olay dolayısıyle, müslümanların dikkati çekildi ve sayılarının çokluğu yüzünden böbürlenmemeleri bildirildi («And olsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etmiştir. Çok sayıda olmanız o zaman sizi böbürlendirmişti de bu sizin hiç bir işinize yaramamıştı. Ve yeryüzü o genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti. Sonunda geriye dönerek kaçmıştınız. Sonra Allah, Resulü ve müminlerin üzerine muhafazasını indirdi: sizin görmediğiniz orduları indirdi ve iman etmeyenleri cezalandırdı. Bu, kâfirlerin cezasıydı.» [Tevbe suresi, 25-26].)

Alınan ganimetlerin paylaşılmasından sonra, Taif yönünde ilerlendi. Taif şehri kuşatıldı. Fakat 40 gün süren bir kuşatmadan bir sonuç alınamayınca, Hz. Muhammed kuşatmayı kaldırdı ve Mekke'ye doğru çekildi.

Hicretin dokuzuncu yılı (630 - 631) Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden Hz. Muhammed'e bağlı olduklarını bildirmek için heyetler geldi. Kuşatma sonucu alınamayan Taif şehrinin halkı da Müslümanlığı kabul ettiğini bildirdi. İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi, Hz. Muhammed'in bazı idarî teşkilâtlandırma hareketlerine girişmesini gerektirdi; sadakalar, ürünler, sürüler; altın ve gümüş üzerinden ödenen sabit tarifeli devlet vergileri haline getirildi. Vergilerin toplanması için devlet memurları tayin edildi. Aynı yıl içinde müslümanlara hac ziyareti farz kılındı. Müşriklerin Kâbe'ye yaklaşması da yasaklandı. Recep (ekim) ayında Bizanslıların himayesindeki Gassanîlerin savaş hazırlıklarına dair endişe verici haberler alındı. Hz. Muhammed, 30 000 kişilik bir orduyle Gassanîlerin ülkesine doğru ilerledi. Yolda hiç bir düşman kuvvetine rastlamadı. Sınırdaki Tebük'e gelen islâm ordusu burada bir süre kaldı. Hz. Muhammed, Bizans imparatoru Herakleionas'a bir mektup göndererek İslâmlığı kabul etmesini, hiç olmazsa müslüman olan tebaasını cezalandırmamasını istedi. Herakleionas, Hz. Muhammed'in tekliflerine bir cevap vermedi; sadece, hediye olarak bir miktar altın gönderdi. Öte yandan Tebük karargâhından yakın bölgelere birlikler gönderilerek buradakilerin, Müslümanlığı kabul etmeleri istendi. Doğuda Dumetül Cendel, batıda Makna, Eyle limanı, Cerba Azruh gibi birçok bölgeden gelen heyetler Müslümanlığı kabul ettiklerini bildirdiler. Birkaç hafta sonra Medine'ye döndü. Yemen'den birçok kabilenin temsilcileri gelerek Müslümanlığı kabul ettiklerini bildirdiler. Bir kabileler topluluğu olan Âmir bin Şa'saa, Temim kabilesinin bazı kolları, Bekriler ve Taglibler de İslâmlığı kabul ettiler. Böylece Hicretin dokuzuncu yılında islâm devletinin sınırları, geniş bir bölgeyi içine alacak kadar genişledi.

Hicretin onuncu yılında (nisan 631 - mart 632) sivil idare kuvvetlendirildi. Yemen'de çok sayıda okul açıldı. Hz. Muhammed aynı yıl, Hac için Kâbe'yi ziyaret edeceğini bildirdi. (Bir önceki yıl hacda bulunamamış ve Ebubekir'i temsilci göndermişti.) Yılın sonlarına rastlayan hac aylarında binlerce müslüman Mekke'ye geldi. Arafat'ta, Hz. Muhammed'in verdiği hutbeyi dinlemek için 140 000 müslüman biraraya toplandı (8 haziran). Hz. Muhammed'in bu yıl yaptığı hac, son haccı olduğundan Veda* haccı diye anılır. İnsanın hak ve görevlerini anlatan hutbesi de Veda* hutbesi olarak adlandırılır. Aynı gün vahyedilen bir Kur'an âyeti ise Hz. Muhammed'in ilâhî memuriyetinin son bulduğunu açıklar. («Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetlerimi tamamladım. Size din olarak İslâmı verip ondan hoşnut oldum» [Maide suresi, 3]).

Hz. Muhammed, Veda haccından sonra rahatsızlandı. Kendisine gerekli ihtimam gösteriliyordu. Bu arada Mut arazisine yeni bir sefer düzenlemeğe karar verdi. Ordunun kumandasını, babası birinci seferde şehit edilen Usâme* bin Zeyd'e bıraktı. Fakat ordu Medine'den ayrılmadan hastalığı ağırlaştı. Hastalığı süresince Ebubekir'in kendi yerine müslümanlara namaz kıldırmasını emretti. Bir ara kendini iyi hissedince Mescit'e geldi, müslümanlara bazı öğütler verdi (bk. VEDA HUTBESİ); Usâme'nin sefere gönderilmesini emretti, kendi üstünde hakkı olanın hakkını talep etmesini istedi. Ertesi günü durumu iyice ağırlaştı. Kaynakların belirttiğine göre bir pazartesi günü kendini çok ağır hissetti ve konuşamaz oldu. Bir süre sonra karısı Ayşe'nin kucağında ruhunu teslim etti (8 haziran 632). [→ Bibliyo.] (M)

MUHAMMED, iranlı kumandan (? - Barza 910). Tolunoğlu hükümdarı Mumareveyh ile arası açıldıktan sonra, Bağdat'a geldi (889). Azerbaycan'a vali tayin edilinceye kadar orada kaldı. Ermeni kralı Sımbat ile ilişkiler kurdu. Meraga'yı ele geçirdikten sonra tutumunu değiştirerek Ermeniler üstüne ilk akını yaptı (893), fakat başarı sağlayamadı. Kumandan Vasif ile birleşerek ikinci bir sefer yaptı (896). Kars, Dvin ve Vaspurakan'ı ele geçirdi. Daha sonra Sımbat ile anlaştı (889), bağımsızlığını ilân etti. Azerbaycan ve çevresi valiliğine tayin edildi, *El-Afşin* unvanını aldı. (M)

MUHAMMED I (öl. 886), Emevî hanedanından Kurtuba hükümdarı (852-886). Abdurrahman II'nin oğlu. Norman akınlarına ve Léon kralı Alfonso III'ün topraklarını genişletmesini destekleyen ayaklanmalara karşı koymak zorunda kaldı. (L)

MUHAMMED I bin EL-AHMER (1203 - 1273), Gırnata krallığı ile Banu-el-Ahmer veya Benu Nasr hanedanının kurucusu. Muvahhidler (Muvahhidun) imparatorluğunun çöküşünden yararlanarak Jaén (Ceyyan), Cadiz (Kadeş), Lorca (Lorka) ve Baeza'da (Beyza) iktidarı ele geçirdi, Gırnata'ya yerleşerek Castilla kralına karşı ayaklanmaları destekledi yse de ona yenildi. Edebiyat, sanat ve ticareti korudu. Ünlü Elham-

ra («kırmızı») sarayının yapımına onun zamanında başlandı. (L)

MUHAMMED I El- Şeyh, Fas'ın Sadi Şerifler (Beni Sad) sülâlesinin kurucusu (? - 1557). Haha ve el Şeyadima şeyhlerinin Portekizlilere karşı giriştikleri savaşta (1511), başkumandanlığa getirilen Suslu şerif Ebu Abdullah Muhammed'in oğlu. Babalarının ölümünden sonra, kardeşi Ahmed El Arec ile birlikte, Fas Vettasîler hanedanına bağlı olarak Marakeş'e yerleşti (1524); Agadir, Safi (Asefi) ve Azemur'u ele geçirdi. Ahmed, Tâfilât'a çekilince, tek başına iktidarda kalan Muhammed, Veltasî sultanı Mulay Ahmed'i esir etti (1548); 1549'da Fas'ı ele geçirerek orada Halife unvanını aldı, geçici olarak Osmanlı yönetiminde bulunan Tlemsen'i ele geçirdi. Fas, Türklerin yardımı ve Tâfilâtlı Ahmed'in desteğiyle, tekrar Vettasîlerin eline geçti. Muhammed 1564'te Fas'ı yeniden ele geçirdi; fakat Türklere karşı İspanyol siyasetini benimsedi. Kanunî Sultan Süleyman'a bir elçi heyeti gönderdi, ancak onun İspanyollarla ilişkisini bilen Kanunî, Fas'ın işgalini emretti, Cezayir'deki türk ordusu Fas'a girdi; yapılan savaşta Muhammed el-Şeyh öldü. (LM)

MUHAMMED II El-Fakih («hukukçu») [Jaen (Ceyyan) 1234-öl. 1302], Gırnata meliki (1273-1302), Muhammed I El-Ahmer'in oğlu ve halefi. Sık sık Castilla kralı Alfonso X ile anlaşmazlığa düştü ve sonunda onu metbu olarak tanımak zorunda kaldı. (L)

MUHAMMED II El - Mehdi (880 - 1010), Kurtuba halifesi (1009-1010), emevî hanedanından. Hişam II'yi tahtından indirdi. Kendisi de Süleyman el-Mustain tarafından tahttan indirildi, fakat İspanya sınırı Franklarının yardımıyle tekrar iktidarı aldı. Bir komplo sonunda, Hişam II'nin adamları tarafından öldürüldü. (L)

MUHAMMED II El-Mütevekkil (öl. 1578), Fas'ın Sâdi sülâlesi sultanlarından (1574 - 1576). Eski Fas valisi. Edebiyat meraklısıydı, amcası Abdülmelik tarafından tahttan indirildi (1576), İspanya'ya geçti, Portekiz kralı Sebastiao'dan yardım istedi ve onunla birlikte Kasrelkebir yakınında Abdülmelik'e karşı savaştı. «Üç Kral» savaşı adı verilen bu savaşta (1578) Sebastiao öldürüldü, Muhammed de suda boğuldu. (L)

MUHAMMED III (Gırnata 1256 - öl. 1314), Gırnata meliki. Kendi ailesinden şehzade Nasr tarafından tahtından indirildi ve hapsedildi, sonra gölde boğuldu. Kültürlü bir devlet adamıydı. Şiir yazar, bilim ve sanatları korurdu. Elhamra camiini yaptırdı. (L)

MUHAMMED V ibni Yusuf

MUHAMMED III, Delhi'de Tuğluk sülâlesinin altıncı hükümdarı (öl. 1394). Sultan Firuz'un ölümünden sonra yerine, torunu Ebubekir geçti. Firuz'un üçüncü oğlu olan Muhammed, bu duruma karşı çıktı ve Delhi şehrini ele geçirerek hükümdar oldu (1390). Doab'da çıkan isyanı bastırdı, itava'yı ele geçirdi (1392). Kanavc ve Dalman bölgesine akınlar düzenledi. Calesar yakınında Muhammedâbâd adlı bir kale yaptırdı. Bir süre sonra ayaklanan veziri İslâm Hanı öldürttü. Mevat'ı alarak Calesar'a döndü (1393). Burada hastalandı. Bahadır Nahir bu durumdan yararlanarak Delhi yöresindeki köyleri yağmaladı. Muhammed, Bahadır üstüne yürüdü ve onu yendi. Oğlu Hümayun Hana, Khokar'ların üstüne yürüme emrini verdikten sonra öldü. (M)

MUHAMMED III bin ABDULLAH (öl. 1790), Fas alevî sultanı (1757-1790). Daha önce Marakeş halifesi oldu. Burayı ve Dârülbeyza'yı yaptırdı. 1757'de babasının yerine geçti. Sağlam bir para sistemi kurdu ve orduya yeni bir düzen verdi. Portekizlilerden Mazagan'ı aldı (1769). Avrupa ile ilişkilerini sağlamlaştırdı ve dış ülkelerle ticareti geliştirmek amacıyle Mogador'u kurdu (1765). Meknes'te bir saray yaptırdı, bütün limanları tahkim ettirdi ve Fas ile Marakeş arasındaki kıyı yolunu açtırdı. Türklerle iyi ilişkiler kurdu. (L)

MUHAMMED IV bin ABDURRAHMAN (öl. 1873), Fas alevî sultanı (1859-1873). Saltanatının birinci yılında başlayan ispanyol savaşında Tetvan'ı kaybetti (1860) ve İspanya'ya 20 milyon duro ödemek zorunda kaldı. İspanyolların ilerlemesine engel olan İngiltere ile iyi ilişkiler kurdu; 1863'te Fransa ile bir ticaret antlaşması imzaladı. Diplomatlar aracılığıyle Avrupa'nın Tanca'ya nüfuzu onun saltanatı sırasında daha da arttı. (L)

MUHAMMED IV bin İSMAİL (Gırnata 1315-1333), Gırnata meliki (1325-1333). Hükümdarlığı kargaşalık içinde geçti. Castilla kralına karşı Merinî'lere baş vurdu. Bunlar, Cebelitarık'ı hıristiyanlardan aldılar (1332). Muhammed IV, Faslılar tarafından öldürüldü. (L)

MUHAMMED V (1334-1391), Gırnata meliki (1354-1359). Mabeyincisi tarafından sık sık hacir altına alındı. Kardeşi İsmail 1360'ta Castilla kralı Zalim Pedro ile ittifak yapmak üzere iken öldürüldü. Tahttan indirilerek yerine getiren MUHAMMED VI *bin İsmail* (1360-1362), Cadiz'de hıristiyanlar tarafından yenilince, Muhammed V, Pedro'nun yardımıyle onu devirdi ve hıristiyan kralları arasındaki kavgalardan yararlanarak kurtuldu. Veziri, ünlü El-Hatib idi. Elhamra'nın bir kısmı onun zamanında yapıldı. (L)

MUHAMMED V ibni Yusuf (Fas 1909-Rabat 1961). Önce Fas sultanı (1927), sonra kralı (1957-1961), Mulay Yusuf'un üçüncü oğlu ve halefi. Başlangıçta Fransa ile tam bir anlayış birliği içinde idi. İkinci Dünya savaşı boyunca Fransa'yı destekledi. Ama Fas'ın her çeşit himayeden kurtulması gerektiğine kanaat getirerek, 1944 başlarından itibaren «İstiklâl» hareketini destekledi ve bazı idarî reformlara girişti. 1950'de Fransa ile Fas arasındaki ilişkilerde önemli değişiklikler isteğinde bulundu ve 1952'de bağımsızlıktan yana olduğunu açıkça ortaya koydu. Tahttan indirildi (1953), Korsika'ya sürüldü (1954), oradan da Madagaskar'a gönderildi. Yerine Muhammed ibni Arafa getirildi. Muhammed V'in ayrılışı üzerine durum daha da ağırlaşınca, Fransa kendisini geri getirtti (1955) ve Fas'ın bağımsızlığını kabul etti (7 nisan 1956). Fas, Birleşmiş Milletler üyeliğine seçildi. Muhammed V, döner dönmez, koalisyon hükümetinin başına Si Bekkai'yi getirdi. Kendisi de Fas kralı ilân edildi (ağustos 1957), ölçülü ve ihtiyatlı bir siyaset takip etti. Cezayir Millî Kurtuluş cephesini desteklemekle beraber Fransa ile bağlarını koparmadı, Fas'ı büyük bir müslüman devleti (Arap birliğine katıldı, 1958), hattâ dünya çapında büyük bir devlet haline getirmeğe çalıştı. 1960'ta hükûmet başkanlığını da eline aldı ve kendinden sonra yerine gelecek olan oğlu Hasan'ı da başkan yardımcılığına getirdi. (L)

MUHAMMED VII El-Mustain (öl. 1407), Gırnata meliki (1392 - 1407). Büyük kardeşi Yusuf'un hakkını yiyerek, babası Yusuf II'nin yerine geçti ve kardeşini hapsettirdi. Fakat kardeşi sonradan Yusuf III adıyle Muhammed VII'nin yerine geçti. (L)

MUHAMMED VIII El-Eyser («solak»), Gırnata hükümdarı (1395-1450). Yusuf III'ün oğlu ve halefi. Hükümdarlığı karışıklıklar içinde geçti. 1427-1429 Arasında Tunus'a sığınarak tahtı Muhammed IX'a bırakmak zorunda kaldı. Bir süre sonra tekrar tahta geçti; bu sırada hıristiyanlar da Higueruela'da islâmları bozguna uğrattılar (1431). Muhammed Malaga'ya kaçmak zorunda kaldı. 1432'de ikinci defa tahttan indirildi, yerine Yusuf IV geçti, aynı yıl iktidarı üçüncü defa olarak aldı ve Huelma (1438) hıristiyanların eline geçti. 1445'te tahtından vaz geçmek zorunda kaldı. Beni Serraclarla Zegrisler arasındaki iç savaşlar onun hükümdarlığı sırasında başladı. (M)

MUHAMMED IX bin NASR (Gırnata 1396'ya doğr. - öl. 1429), Gırnata meliki (1427-1429). Tahtına dönen Muhammed VIII'in emriyle başı kesildi. (L)

MUHAMMED X bin OSMAN (1415'e doğr. - 1454'e doğr), Gırnata meliki (1445-1454), kendisi lehine tahttan feragat eden Muhammed VIII'in yeğeni. Tahta geçtiği sırada, rakibi Sad, Beni Serrac kabilesi tarafından hükümdar ilân edilmişti. Muhammed X, Beni Serrac kabilesini kılıçtan geçirtti, Murci ve Endülüs'e seferler düzenleyerek buraları yakıp yıktı. (L)

MUHAMMED XII, Gırnata meliki (1485-1486), Sad'ın oğlu. Daha önce Ebu Abdullah tarafından tahttan indirilen kardeşi Ebu el-Hasan'ı öldürdü. Hıristiyanlara karşı kahramanca savaştı, fakat durumun umutsuz olduğunu görünce iktidardan çekildi (1486). [L]

MUHAMMED (Ali el-Rıza), oniki imamı tanıyan şiîlerin dokuzuncu imamı (Medine 811-Bağdat 835). Kendisi Memun tarafından himaye edildi. Memun'un kızlarından biriyle evlendi. Mutasım tahta çıktığı zaman Muhammed'i Bağdat'a çağırdı (835). Kısa bir süre sonra burada öldü. Şiîlere göre, çocuğu olmadığı için Mutasım'ın isteği üzerine karısı Umm el-Fazl tarafından zehirlendi. Muhammed bin Ali el-Rıza'yı bazı sünnî tarihçiler babasıyle karıştırdı. Şiî tarihçiler karışıklıkları önlemek için dokuzuncu imamı, Ebu Cafer el-Sani künyesiyle gösterirler. Muhammed'in resmî unvanı *El-Taki* (Allah'tan korkan) idi. *Cevad* (cömert) lakabıyle de anıldı. (M)

MUHAMMED (Ebu el-Muzaffer Nasreddin), Hindistan imparatoru (Delhi 1700'e doğr.-ay.y. 1747). 1719'da Abdullah ve Hasan Ali tarafından tahta getirildi, sonra her ikisini de ortadan kaldırdı. İran hükümdarı Nadir Şahın saldırısına uğradı. 1739'da yenildi. Generallerin bağımsız prenslikler kurmasına ve imparatorluğun çökmesine seyirci kaldı. (L)

MUHAMMED (Şahabeddin). Bk. ŞAHABEDDİN MUHAMMED.

MUHAMMED ABDÜLKERİM, iranlı tarihçi (XIX. yy. ortaları). Eserlerinde tasvirler, tarihçiden çok bir edebiyat adamının dilini andıran sayfalar geniş yer tutar: *Muharebat-ı Kabul-ü-Kandehar* (Kâbil ve Kandehar Savaşları); *Tarih-i Pencab Tuffeten lil-Ahbâb* (Dostlar için Hediye, Pencap Tarihi); *Tarih-i Ahmedî* (Ahmed Şahın Tarihi). [M]

MUHAMMED AHMED bin ABDULLAH, Sudan mehdisi (Dongola 1843 - Omdurman 1885). Küçük yaşta tasavvufla ilgilendi. İlköğrenimini yaptıktan sonra şeyh Muhammed Şerif'in bulunduğu şammaniye tarikatına girdi. Yedi yıl mürit kaldıktan sonra tarikat şeyhliğine tayin edildi. Hartum'dan Abba adasına gelen Muhammed Ahmed, burada bir cami yaptırdı. Çevresine müritler toplanmağa başladı. Bir süre sonra «Mehdi el-Muntazar» olduğunu ileri sürünce şeyh Muhammed Şerif ile arası açıldı. 1880'de eski düşmanı olan Şeyh el-Korasi ile anlaştı ve onun yerine geçti. Halkın huzursuzluk içinde olması, Muhammed'in mehdilik iddiası için uygun bir ortam yaratıyordu. Birçok kabile reisini kendi tarafına çeken Muhammed, Hz. Muhammed'i gördüğünü belirten bildirilerle halkı kışkırtmağa başladı. 1881'de ilk defa açıkça mehdi olarak ortaya çıktı. Hükûmetin yolladığı kuvvetler, taraftarları tarafından yok edildi. Mehdiliği, Kordufan'dan, Bahr el-Gazal ve Doğu Sudan'a kadar yayıldı. 1885'te de Gordon'un koruduğu Hartum'u aldı. (M)

MUHAMMED ALİ CEMALZADE. Bk. CEMALZADE (Muhammed Ali).

MUHAMMED ALİ ŞAH, İran şahı, Kaçar hanedanının altıncı hükümdarı (1872 - 1925). Muzafferüddin Şahın oğlu. 1907'de başa geçti ve hürriyete, meşrutiyete karşı hareketlerde bulundu. Meclisi top ateşine tutan Muhammed Ali Şah, birçok milletvekilini hapsettirdi. 1909'da çıkan bir isyan sonunda tahttan indirildi ve İran'dan kaçtı. Yerine oğlu Ahmed Şah geçti. (M)

MUHAMMED BAHTİYAR Halaci, Kutbeddin Aybeg'in kumandanlarından (öl. Devikot, Bengal 1206). Gençliğinde Muhammed Guri'nin hizmetine girmek amacıyle Gazne'ye gitti. Bu isteği gerçekleşmedi. Oradan Delhi'ye geçti. Aybeg tarafından, Bihar'ın alınması için hazırlanan orduda kumandanlıkla görevlendirildi (1199). Daha sonra Bengal'i alma emri üzerine başkent

Foto. LAROUSSE

Nadya'ya yürüdü ve şehri ele geçirdi. Bhutan ve Tibet'i alamadı, geri dönerken öldü. (M)

MUHAMMED BAYRAM, tunuslu yazar (Tunus 1840 - Mısır 1889). Camiüzzeytuna'da öğrenim gördü. Amcası Bayram IV'ün ölümünden sonra Medresetül Unikiye'nin yönetimiyle görevlendirildi (1861). Kısa bir süre sonra Camiüzzeytuna'nın yönetimini eline aldı. Evkafa yeni bir düzen verdi, devlet matbaasının yönetimiyle görevlendirildi (1875). *Râid* gazetesini çıkarmağa başladı. Sırbistan ve Karadağ savaşında Türkiye'yi destekledi (1876). Mekke ve Medine'yi ziyaret ettikten sonra Beyrut'a gitti. Daha sonra gittiği İstanbul'da Abdülhamid II'ye bir kaside sundu. 1884'te Mısır'a gitti. 1885'te *El-İslâm* gazetesini çıkardı. Kraliçe Victoria'nın yıldönümü töreninde bulunmak üzere Londra'ya gitti. Eserleri: *Tuhfet el-Havass fi Hill Sayd Bunduk el - Resas* (Kurşunla Avlanma Hakkında Seçkinlerin Armağanı); *El-Tahkik fi Mes'elet-ül Rakik* (Önemli Bir Konu Hakkında Araştırma); *Safvet ül-İtibar bi Mustevde'il-Emsaî* (Ülkelere Verilen Değer). [M]

MUHAMMED BEKA, iranlı yazar (1627-Saharanpur 1683). Şeyh Gulam Muhammed'in oğlu. Önce babasından, sonra da Miyan Hazret'ten ders aldı. Doğduğu şehirde ders vermeğe başladı. Muhammed Masum Serhindî'ye bağlandı. Evrengzib sarayına giderek bahşîlik (hazinedarlık) ve vâkianigârlık (resmî olaylar yazarlığı) görevlerinde bulundu. Eserleri: *Mir'ât-ı Cihannuma* (Dünyayı Gösteren Ayna); *Riyaz ul-Evliya* (Ulular Bahçesi); *Tezkiret üş-Şu'ara* (Şairler Tezkiresi). [M]

MUHAMMED BEY, arap yazarı ve hâkimi (Mısır 1829-ay.y. 1898). Kahire'de öğrenim gördü. Sonra ingilizce, fransızca ve türkçe öğrendi, çeşitli memuriyette bulundu. Bir süre Kahire'de hâkimlik yaptı. Bu görevden ayrıldıktan sonra edebiyatla uğraştı. Tarih, arap ve fransız dilleri konusunda eserler yazdı. Daha sonra şiir tercümeleri yaptı, Moliére'in komedilerini Yeni Arapçaya aktardı. (M)

MUHAMMED BEY (Ebu el-Zeheb) [1740'a doğr. - Akkâ 1776], mısır paşası (1773 - 1776). 1758'de memlûk olarak satın alındı ve Ali Beye damat oldu. Ali Bey kısa zamanda yükselmesini sağladı. 1773'te kayınbabasını öldürdü ve Mısır'a hâkim oldu. Suriye'yi fethetmeğe çalıştıysa da başaramadı. (L)

MUHAMMED bin ABDULLAH, Ali ile Fatma'nın büyük oğlu Hasan'ın torununun oğlu (? - 762). Velid'in ölümünden sonra, emevî yönetiminin sarsılmağa başlaması üzerine, Bekir bin Cafer dışında, bütün Abdullah ailesi Muhammed tarafına geçti ve onu asıl hükümdar olarak tanıdı. 754'te Ebu Cafer halife olduktan sonra Muhammed, kardeşi İbrahim ile birlikte taraftar toplamak amacıyle, Basra'ya, Kûfe'ye, Sind'e kadar gitti. Halife, valilerinden, bunların yakalanmasını istedi, üstlerine kuvvet gönderdi, fakat sonuç alamadı; yerlerini öğrenmek için babalarını hapsettirdi, akrabalarına eziyet ettirdi. 762'de Muhammed, Medine'de isyan hareketine girişti. Hazırlıkları yeterli olmadığı için başarı kazanamadı. Halife kendisini affedeceğini bildirdi, fakat Muhammed Medine'yi teslim etmeyi şerefsizlik saydı; bunun üzerine halife 4 000 kişilik bir kuvvetle İsa bin Musa'yı Medine'ye gönderdi. Medineliler, karşı koymaktan çekindiler. Muhammed, taraftarlarını, yanında kalıp kalmamak hususunda serbest bıraktı; sonra Hz. Muhammed'in kılıcını kuşanarak savaşa girdi. Kısa zamanda etrafındaki kuvvetler dağıldı, sonunda kendisi de öldü. Başı kesilerek halifeye gönderildi. (M)

MUHAMMED bin ABDULLAH, Tahirîlerin Bağdat valisi (825-867). Halife Mütevekkil tarafından Bağdat'taki karışıklıkları düzeltmek üzere vali tayin edildi. 862'de Mustain başa geçtiği zaman Muhammed aynı görevde bırakıldı. Görevine ek olarak Mekke, Medine ve Irak valilikleri de kendisine verildi. (M)

MUHAMMED bin ABDÜLMELİK, abbasî veziri (? - 847). Bağdat Devlet dairesinde kâtiplikle göreve başladı. Halife Mutasım'a vezir oldu (835). Mutasım'ın kardeşi halife Mütevekkil zamanında, bazı davranışlarından dolayı görevinden uzaklaştırıldı; sonra da hapsedildi; hapiste öldü. (M)

MUHAMMED bin ABDÜLVAHAB, Vahhabîliğin kurucusu (Necid 1703 - öl. 1792). Öğrenimini Medine'de yaptıktan ve seyahat ettikten sonra, İmam bin Hanbel mezhebini bin Teymiyye'nin yorumladığı şekilde benimsedi. 1744'te, Necid'de bağımsız bir devlet kuran Muhammed bin Saud'a (Suud) öğretisini kabul ettirdi. Bu sert öğretiyi benimseyen Saud, onu yeni devletin ruhanî reisliğine getirdi. (L)

MUHAMMED bin ALİ, şiî imamı (öl. Medine 732 ile 736 arası). Ali'nin oğlu Hüseyin'in torunu. Bu soyun diğer kişileri gibi Muhammed de şiîlerce imam seçildi. Medine'de oturan Muhammed, mezhebin siyasî yönüyle ilgilenmedi. El Mugira ve Bayan gibi aşırı şiîlerce imamlığı inkâr edildi. Kardeşi Zeyd'i tutan şiî grubu, sonra Zeyd'den de yüz çevirerek onun bütün haklarını, bu arada ölen Muhammed'in oğlu Cafer'e verdi. Muhammed'in hadis konusunda önemli çalışmaları vardır. (M)

MUHAMMED bin ARAFA, faslı bilgin (doğ. 1890'a doğr.), 1911'de Mulay Hâfız'a karşı çıkmış olan Mulay Arafa'nın oğlu. Amcasının torunu Muhammed V'in tahttan uzaklaştırılmasından sonra, 1953 ağustosunda tahta çıktı ve 1955'te tahtı terk etmek zorunda kaldı. (L)

MUHAMMED bin BENAN el-Amidî, şafiî bilgini (? - 1063). Fıkıh alanında eserler verdi. (M)

MUHAMMED bin EBUBEKİR, Ebubekir'in oğlu (623-658). Osman'ın halifeliği sırasında bir yandan Emevîlerin kayırılması, öte yandanda İslâmlığın dünyevîleşmesi karşısında duyulan hoşnutsuzluk genişleyerek bir akım halini alınca, Muhammed de bu harekete katıldı. Mısır'da Osman'ın evlâtlığı Ebu Kuzeyfe ile birlik olarak halkı halifeye karşı kışkırtmağa başladı. Sonra da, öbür ihtilâlcilerle Medine'ye geldi. Üvey kardeşi Ayşe'nin, Mekke'ye dönmesi ve halifenin öldürülmesi işini başkalarına bırakması teklifini dinlemedi; Osman'ın, Kinane bin Bişr eliyle öldürülmesi sırasında ona işkence edenlerin yanında bulundu. Bu hareketine Ali'ye olan büyük sevgisinin yol açtığı ileri sürülür. Cemel vakasından sonra Ali, üvey kızkardeşini Basra'ya götürmekle onu görevlendirdi. Hayatının Mısır'da geçen yılları hakkında çeşitli söylentiler vardır. Yakubiye göre Ali tarafından Mısır'a vali tayin edildi. Fakat genç ve tecrübesiz olduğu düşünülerek bu görevden alındı. Muhammed, Muaviye ve Amr bin el-Aşi gibi düşmanlarına karşı mücadele de edemedi; Amr ibnül Âs kuvvetleriyle, El-Musannat seddi yakınında karşılaşan Muhammed yenilgiye uğradı, kaçarken yakalandı ve öldürüldü. (M)

MUHAMMED bin EBÜLSAC, iranlı kumandan (? - öl. Barzaa 901). Tolunoğlu hükümdarı Humareveyh ile arası açılan Muhammed, Bağdat'a geldi (889). Azerbaycan'a vali tayin edilinceye kadar orada kaldı. Ermeniler kralı Sımbat ile iyi ilişkiler kurdu. Meraga'yı ele geçirdikten sonra tutumunu değiştirerek Sımbat üstüne ilk akını yaptı (893); fakat başarılı olamadı. Kumandan Vasıf ile birleşerek 896'da ikinci bir sefer yaptı. Kars, Dvin ve Vaspurakan'ı ele geçirdi. Daha sonra Sımbat ile anlaştı (898); bağımsızlığını ilân etti. 899'da Azerbaycan ve çevresi valiliğine getirildi, *El-Afşin* unvanını aldı. (M)

MUHAMMED bin el-HANEFİYE, Ali'nin Havla'dan doğan oğlu (637-Medine 710). Hz. Muhammed soyundan olmadığı halde şiîlerle sünnîler arasında çıkan Ali ile ilgili olaylara katıldı. Hasan'ın haklarından vaz geçmesi, Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düşmesinden sonra birçokları onu ailenin reisi olarak tanıdılar. 635 Yılında, Muhtar kendisini Muhammed'in haklarının koruyucusu göstererek, Irak'ta karışıklık çıkardı. Muhammed kendisine verilmek istenen mehdi unvanını kabul etmedi. Genişleyen isyan hareketlerine karşı olan Muhammed, İbni Zübeyr'in düşmanca davranması, onu ve akrabalarını hapsettirmesi üzerine Muhtar'ı yardıma çağırdı. Bundan sonra Muhammed, Mina'ya çekildi, oradan Taif'e gitti. Mervani'yi hükümdar olarak tanıdı, onu ziyaret için Şam'a geçti (698). [M]

MUHAMMED bin İBRAHİM ADİL ŞAH, Bicapur hükümdarı (? - 1660). Babasının ölümünden sonra tahta çıktı (1626). 1634'te Delhi hükümdarı Şah Cihan'ın orduları, Dekkan'ı ele geçirerek Bicapur ülkesini yakıp yıktı. Devletâbâd ve bazı kaleler teslim oldu. Bunun üzerine Muhammed, Şah Cihan'a büyükçe bir para ödemeyi kabul etti. Kendi adına sikke bastıran son Bicapur hükümdarıdır. (M)

MUHAMMED bin İYAS (Şemseddin Ahmed el-Mısrî el-Hanefi), arap tarihçisi (Mısır'da 1448 - öl. 1524'e doğr). Başlıca eseri *Beda'i e-Zuhur,* Ebu el-Mahasin'in ve El-Makrizî'nin vekayinamelerini tamamlayan bir eserdir. Ayrıca Mısır ve vahalarının coğrafyasını yazdı. (L)

MUHAMMED bin KARRAM, sapkın mezhep kurucusu. (Zarenc, Sicistan 820'ye doğr. - Kudüs 869). Öğrenimini Horasan'da yaptı. Mekke'de beş yıl yaşadı. Sonra Nişapur'a gitti ve orada hapsedildi. 868'de kurtulduktan sonra Kudüs'e gitti. Kurduğu mezhebin «müşebbiheler» ile aynı çizgide olduğu ileri sürülür. Tanrı'nın bir vücuda sahip olduğunu ileri süren bu mezhep, özellikle Horasan'da yayıldı. (L)

MUHAMMED bin KAYS, türk dil bilgini ve yazarı (XII. ve XIII. yy.). Rey şehrinde doğdu. Uzun süre Maveraünnehir, Horasan ve Harizm'de yaşadı. Celâleddin Harizmşah (öl. 1231) ile birlikte Irak'a gitti. İki defa Moğollara esir düştüyse de kurtuldu. Moğollardan kaçan Celâleddin Harizmşah'ın yanında bulundu. Harizmşahların yıkılışından sonra Fars'a gitti. Atabek Sad bin Zengî ve onun oğlu Ebubekir'in hizmetinde bulundu. En önemli eseri Celâleddin Harizmşah'n emriyle hazırladığı *Tibyan-ül-Lûgat-it-Türkî alâ Lisan-il-Kankli*'dır (Kankli Dili Üstüne Türk Dili Lûgati). *Kitab-ül-Mu'cem* (Alfabetik Kitap) adlı arapça eserini Fars'ta yazdı. İran ileri-gelenlerinin isteği üzerine eserini iki bölüme ayırdı. Bu eserin iran edebiyatına ait olan bölümünü farsça olarak yazdı. (M)

MUHAMMED bin MAHMUD, Gazne hükümdarı (997-1041). Gazneli Mahmud'un ikinci oğlu. Ebu Nasr Muhammed'in ölümü üzerine sultan tarafından Cüzcan eyaletinin yönetimiyle görevlendirildi (1011). 1026'da abbasî halifesi Kadirbillah tarafından kendisine *Celâlâddevle* ve *Cemâlülmille* unvanı verildi. Sultan Mahmud, hayatının sonlarında ülkesini oğulları Muhammed ile Mesud arasında bölüşerek haklarına razı olacaklarına dair ikisine de yemin ettirdi. Babasının ölümünden sonra Muhammed, Gazne'de tahta çıktı. Fakat Mesud yeminini bozarak Isfahan'dan Gazne üstüne yürüdü. Bu sırada başta gelen devlet adamları Muhammed'i tahttan indirerek hutbeyi Mesud adına okuttular. Mesud'un emriyle Muhammed, gözlerine mil çekilerek bir kaleye hapsedildi. Saltanatı altı ay kadar sürdü. Mesud, 1040'ta Selçuklulara yenildi, hazinesini de alarak ülkeyi oğlu Mevdud ile vezirine bıraktı ve Hindistan'a kaçtı. Fakat Memlûklar, Merdud'un yerine Muhammed'i tekrar tahta çıkardılar. Çok geçmeden Mesud öldürüldü. Mevdud, babasının öcünü almak için ordusuyle amcasının üstüne yürüdü; Dunpur yakınında Muhammed'i yenerek idam ettirdi. (M)

MUHAMMED bin MAHMUD, selçuklu sultanı (1128-1159). Atabek Bozaba'nın yanında yetişti, onun hizmetinde bulundu. Atabekin öldürülmesinden sonra başa geçen Sultan Mesud, Muhammed'i kendisine halef tayin etti. Mesud'un ölümünden sonra yerine geçen Melikşah'ı tahttan indirdi. Bu işte kendisine yardım eden Hasabeğ'i öldürtünce öteki beyler, amcası Süleyman'ı başa geçirdiler. Isfahan'a kaçan Muhammed, bir süre sonra Süleyman'ın tahttan çekilmesi üzerine geri döndü. Sultanlı-

ğı bütün emîrler tarafından tanındı. Süleyman'ın, halifenin yardımıyle giriştiği isyanı bastırdı. Bağdat'ı kuşatan Muhammed, İldeniz'in Hemedan'ı ele geçirmesi üzerine kuşatmayı kaldırdı; Muhammed'in Hemedan'a yürüdüğünü duyan İldeniz geri çekildi (1157). [M]

MUHAMMED bin MERVAN, emevî valisi (? - 720). 685'te babası halife Mervan I tarafından Irak'a gönderildi. 691'de suriye ordusunun öncülerine kumanda etti, Irak valiliğine tayin edildi. Bizans'a karşı sefer için düzenlenen ordunun kumandanlığına getirildi. İustinianos II'yi Kilikya'da Sıvas (Sebaste) yakınında, ondan sonra gene bizans ordularını Maraş'ta yenilgiye uğrattı (694). Velid I'in tahta çıkmasından sonra, ordu kumandanlığına getirildi. 710'da valilik görevini halifenin kardeşi Mesleme'ye bıraktı. (M)

MUHAMMED EL-HABİB 1923'te

MUHAMMED bin SAM, Gurlu Şanzabani beylerinin dördüncüsü (? - 1206) [Bk. GURİLER]. Gazne Devleti toprakları üzerinde hüküm sürdü. Ağabeyi Gıyaseddin, babasının yerine geçince (1163) Muhammed'i Herat valiliğine tayin etti ve Hindistan'da hanedanın topraklarını genişletmekle görevlendirdi. Muhammed, Hindistan üzerine ilk seferini 1175'te yaptı. İsmailî Rafızîlerini Multan'dan kovdu; bu eyalete sünnî bir vali tayin etti. 1178'de Gucerat'a hazırlıksız olarak gönderdiği ordu, raca Bhim Vagela kuvvetleri karşısında büyük kayıplara uğradı; fakat ertesi yıl Peşaver'i ele geçirdi. 1181'de Lâhûr'u alarak Gaznelilerin son hükümdarı Husrev Malik'i esir etti. 1191'de Çavhan devleti topraklarına girerek Bhatinda'yı aldı; fakat Karmal yakınında raca Pritvi kuvvetlerine yenildi, bu savaşta kendisi de yaralandı. 1192'de yeniden Hindistana dönen Muhammed, racayı yenerek Hansi, Samana ve daha başka kaleleri ele geçirdi. Gazne'ye dönerken yerine naip bıraktığı Kutbeddin Aybey, Delhi'yi aldı (1192). Muhammed, ağabeyi Gıyaseddin ile birlikte Merv'i ve Nişapur'u ele geçirdi. Gıyaseddinin 1202'de ölmesinden sonra Muhammed, devletin başına geçti. Bu sırada Harizmşah Muhammed, Merv'i ve Nişapur'u geri aldı; üzerine gelen Muhammed'i yendi. Talakan'da Kara - Hıtay hükümdarı tarafından kuşatılan Muhammed, ordunun bütün ağırlıklarını bırakmak şartıyle kurtuldu ve şehirden çıktı. Mevlası İldeniz onu Gazne'ye sokmadı, fakat Muhammed, Multan kalesini aldıktan sonra tekrar Gazne'ye döndü, İldeniz'i bağışladı. Harizmşahlarla anlaşarak Merv ile Nişapur'u onlara bırakmak şartıyle Belh ve Herat'ı kurtardı. Yeni bir Hindistan seferinden Gazne'ye dönüşünde İndus ırmağı kıyısında İsmailî rafızîleri veya bazı Khokarlar tarafından öldürüldü. Gur'da yerine, yeğeni Mahmud bin Gıyas geçti; fakat bütün eyaletlerin valileri bağımsızlıklarını ilân ettiler. (M)

MUHAMMED EL-SADIK 1881'de «Illustration»

MUHAMMED bin SUUD, Necd'deki El-Suud vahhabî sülâlesinin kurucusu (öl. 1765). Dar'iye emîri olan babasının yerine geçti. Bundan sonra devlet düzeninde yenilikler yapmak isteyen Muhammed bin Abdülvahhab ile çalıştı. Yönetimi süresince çevredeki kabile ve komşularıyle, bu arada eskiden kendi devletini bağlı olan, Beni Halid ile savaştı. Düşmanlarının Vahhabî devletini ezmelerine engel oldu. (M)

MUHAMMED bin TAHİR, Horasan valisi (öl. 909). Abdullah el-Sicazi'nin Yakub bin el-Leys el-Şeffar'a karşı isyan ederek kendisini El-Tabasayn ve Kûhistan valiliğine tayin eden Muhammed'e sığınması, Yakub'un Horasan'ı ele geçirmesine vesile oldu. Muhammed'in anlaşma çabaları sonuç vermedi. Yakub, 873'te Nişapur'a girdi ve Muhammed'i esir etti; fakat halife El - Mutemid'e isyan ederek yenilince (876), Muhammed kaçmayı başardı. Halife, Horasan valiliğini yeniden Muhammed'e verdi; ama Muhammed bu görevi fiilen yapamadı. 884'te tayin edildiği Bağdat askerî valiliğinde 892'ye kadar kaldı. (M)

MUHAMMED bin TOGAÇ, Mısır'da İhşidî hanedanının kurucusu (Bağdat 882 - Şam 946). Gençliği Suriye'de geçti. Bir süre Tolunoğulları devletinin Taberiye valisi olan babasına vekâlet etti. Tolunlular hanedanı yıkılınca o da hapsedildi. Daha sonra Mısır'a gelen Muhammed, vali Tigin'e sığındı, önemli görevlerde bulundu. Tigin'den ayrıldı, Şam'a gitti. Tigin'in ölmesinden sonra onun yerine Mısır valisi oldu. İki yıl sonra, Fustat'a giren Muhammed, Mısır'ı baskısı altında bulunduran Maderaî yönetimine son vererek ülkeyi ele geçirdi. İskenderiye yakınında Fatımîleri yenerek üçüncü defa Mısır'ı ele geçirmelerini önledi (936). Muhammed, Bağdatlı kumandan İbni Raik'e Laccun'da yenildi. Yapılan yeni antlaşma sonunda Muhammed ona her yıl 140 000 dinar vermeyi kabul etti. İbni Raik Hamdanîler tarafından öldürülünce Muhammed kurtuldu. Suriye'yi tekrar ele geçirmek için 942'de sefere çıktı. Hamdanîler Muhammed'in elinden Halep'i aldılar (944). Şehri eline geçiren Muhammed, Rakka üstüne yürüyerek halife Muttaki ile buluştu. Muhammed ile Hamdanîlerden Seyfüddevle arasındaki anlaşmazlık, Kınnesrin'de yapılan savaşta Muhammed'in başarısıyle sona erdi. 945'te yapılan antlaşmadan sonra Muhammed Şam'a döndü, ölümüne kadar orada kaldı. (M)

MUHAMMED bin YAKUB El-NÂSIR (Sevilla [İşbiliye] 1179 - Fas 1214), Muvahhidlerin dördüncü halifesi (1199-1212). Hükümdarlığı zamanında, Muvahhidler imparatorluğu, İfrikiye'de son Murabıtlar, İspanya'da da hıristiyanlar tarafından saldırıya uğradı ve çökmeğe başladı. Castilla kralı Alfonso VIII'e karşı yapılan ünlü Las Navas de Tolosa savaşında bütün ordusunu kaybetti (1212), önce Sevilla'ya (İşbiliye), sonra Fas'a kaçtı. [L]

MUHAMMED bin YAKUT, arap devlet adamı (? - 935). Halife Muktedir'in başmabeyincisinin oğludur. 930'da Bağdat'ın güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Abbasî kumandanlarından emîr Munis* ile anlaşmazlığa düşünce Sicistan'a gitti. Fakat Munis ile arası açılan halife tarafından Bağdat'a geri çağrıldı. Munis ile mücadele etmek üzere Maşuk'a gönderildi. Munis'in yaklaşması üzerine, halife kuvvetleri silâh kullanmadan Bağdat'a döndüler. Muktedir'in aynı yıl öldürülmesi üzerine yerine geçen oğlu Abdülvahid, kaçtığı Vasıt'ta kumandanlarından birçoğu tarafından terk edilince, Kahir halife oldu. Yeni halifenin Vast'a kuvvet göndermesi üzerine Muhammed ve taraftarları Tustar'a kaçtılar. Zamanla taraftarlarınca terk edilen Muhammed halife tarafından affedilerek Bağdat'a döndü (934). Razi yönetimi ele alınca Muhammed, kısa zamanda ülkenin gerçek hâkimi oldu. Halife onu başmabeyinciliğine ve askerî kuvvetlerin kumandanlığına getirdi. Muhammed, saltanat iddiasıyle ayaklanan Muktedir'in yeğeni Harun bin Garib üstüne gönderildi. Fakat savaşta yenilgiye uğradı; nüfuzunu da kaybetti. Sonunda, halife Razi tarafından hapsettirildi ve hapiste öldü. (M)

MUHAMMED bin YUSUF Buğra Han, (hük. 1032 - 1057). Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Hanın torunu. Kâşgar hükümdarı olan babası Kadır Han, Yusuf'un sağlığında Yıgan Tekin adını taşıyordu. Babası ölünce, ağabeyi Arslan Han Süleyman tahta çıktı (1032-1056); Yusuf da, Buğra Han unvanıyle ve Taraz ve İsfîcab şehirlerinin hanlarını aldı. Buhara ve Semerkand hanı İlig Han Ali Tekin'i (öl 1034) Maveraünnehir'den çıkarmağa çalıştı; fakat başaramadı. Belh'e giderek Gazneli Mahmud'dan kızını istedi, ama reddedildi (1025). Bunun üzerine Gaznelilere düşman oldu ve hem Gazne'yle hem de ağabeyi Arslan Hana karşı Selçuklular ile bir ittifak yaptı. 1035'te Selçuklulara gönderdiği bir casus yakalandı. Casusun üzerindeki mektuptan Gazne devletine karşı büyük bir ittifakın hazırlanmakta olduğunu öğrenen devrin sultanı Gazneli Mesud, Buğra Hanı şikâyet için Arslan Hana zamanın en tanınmış bilginlerinden İmam Ebu Sadık Tebanî'yi elçi olarak gönderdi. Türkistan'da bir buçuk yıl kalan Tebanî'nin Buğra Han üstünde büyük etkisi oldu ve iki kardeşin barışması sağlandı. 1044'te, Fatımîlerin kışkırtmasıyle, Maveraünnehir'de çıkan alevî ayaklanması, Buğra Han tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Bir süre sonra, ağabeyi Arslan Hanı tahtından indirdi ve ülkesini ele geçirdi. (M)

MUHAMMED CAFER Karacadağî, Mirza, kaçar şehzadesi Celâleddin Mirza'nın kâtibi ve mütercim (XIX. yy.). Mirza Feth Ali Ahundzade'nin Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı (1859) komedileri Farsçaya tercüme etti; yayımlayacak kimse bulamayınca, tercümeyi 1874'te *Temsilât* başlığı altında kendi hesabına taşbasması olarak yayımladı. Bu farsça tercümenin, iran tiyatrosu tarihinde büyük önemı vardır (telif tiyatro eserleri yazılmasını teşvik etti). Öte yandan iranlı oyun yazarı Malkum Han, daha yeni yazarlardan Mahmudî üstünde Ahundzade'nin etkileri görülür. Sanat yönünden Muhammed Cafer'in tercümelerinin başarısız oluşu, dilinin ağır ve eserin Azerbaycan Türkçesinden alınma deyimlerle dolu bulunması yüzündendir. (M)

MUHAMMED EL - HABİB (1858 - Tunus 1929), Tunus beyi, Hüseynî hanedanının on altıncı meliki (1922-1929), tahta geçemeden ölen Sidi Muhammed el-Memun'un oğlu. Sidi Muhammed el-Saduk tarafından evlât edinildi. Amcaoğlu Muhammed el-Nâsır'ın yerine geçti. (L)

MUHAMMED El-HAC (1855-1906), Tunus beyi (1902-1906). Babası Sidi Ali'nin yerini aldı. Kendinden sonra iktidara Muhammed el-Nâsır geçti. (L)

MUHAMMED-ELİJAH. Bk. ELİJAH-MUHAMMED.

MUHAMMED El-NÂSIR (Tunus 1856-ay.y. 1922), Tunus beyi (1906-1922). Tunus beyi Sidi Ali'nin küçük kardeşinin oğlu. Teyzesinin oğlu Sidi Muhammed el-Hac'ın yerine geçti. (L)

MUHAMMED El-SADIK (Tunus 1812 - ay.y. 1882). Tunus beyi (1859-1882). İçinde bulunduğu ciddî malî güçlüklere rağmen, avrupa devletlerine karşı oldukça bağımsız bir tavır takındı. Saltanatının sonuna doğru, İtalya'ya dayanmağa çalıştıysa da, Fransa-Tunus çatışmasında, İtalya müdahaleden kaçınınca Muhammed, Tunus'u fransız himayesine bırakan Bardo antlaşmasını (1881) imzalamak zorunda kaldı. Yerine kardeşi Ali geçti. (L)

MUHAMMED GAVS Gavaliyarî, hintli veli (1500-1562). Şattariye sufî tarikatından şeyh Zuhureddin Hacci Hudur'un müridiydi. Çunar dağlarında uzun süre zahit hayatı geçirdi; sonra Gucerat'a geldi. Burada bilgin şeyh Vecihiddin Guceratî ile tanıştı. 1558'de Agra'ya gitti, Ekber Şah I'den (1542-1605) büyük saygı ve ikram gördü. Sonra anayurdu Gavaliyar'a dönerek orada öldü. Eserleri: *El-Cevahir-ül-Hamse* (Beş İnci) [1549]; *Halid-i Mahazin* (Mahzenlerin Sonsuzluğu); *Bahr ül-Hayat* (Hayat Denizi), *Miracname* (Hz. Muhammed'in miracını anlatan eser). [M]

MUHAMMED HAN Bangaş, Bangaş kabilesinin Rohila kolu başkanı (öl. 1743). Muhammed Şah, Delhi hükümdarı olunca, Muhammed Hanı Melva eyaletine vali tayin etti (1730); fakat Mahrattalara karşı başarısızlığı üzerine İlâhâbâd valiliğine gönderdi (1732). Muhammed Han, raca Çatursal'ın emrindeki Bundelaları hükmü altına almak için harekete geçtiyse de Çatursal tarafından sarıldı ve Caytgarh kalesine sığınmak zorunda kaldı. Oğlu Cenk, bir afgan ordusuyle gelerek babasını kurtardı. Bu durum karşısında Muhammed Han valilik görevinden alındı. (M)

MUHAMMED HASAN HAN, Kaçar sülâlesinin kurucusu (Muazenderan 1727-Isfahan 1758). Nadir Şahın fermanıyle 1726'da öldürülen vali Kaçar Feth-Ali Han'ın oğlu. Esterâbâd'dan kovulunca Türkmenlere sığındı. Nadir Şahın öldürülmesinden sonra, Esterâbâd'ı ele geçirdi. Afganlıları yenilgiye uğratarak Kazvin, Gilan, Azerbaycan ve Mazenderan'ı zaptetti. Isfahan'ı işgal etti. Buradan kaçan Kerim Han, Şiraz önünde bozguna uğradı, az sonra da öldürüldü. (L)

MUHAMMED HASAN HAN Sanîeldevle, İtimad el Saltana, iranlı yazar (öl. - 1896). 1851'de kurulan dârülfünunun ilk öğrencilerindendir. 1863'te Paris elçiliği ikinci kâtipliğine tayin edildi. Tahran'a dönüşünde şahın mütercimi oldu (1867) ve gezilerine katıldı. 1871'de Tercüme odası (*Dârüttercüme*) başkanı ve resmî gazetenin (*Ruz-*

Foto. LAROUSSE

namei Devleti) müdürü oldu. Saray nazırlığına ve Adliye nezareti muavinliğine getirildi (1873). Muhammed Hasan Hanın çalışmaları çoğunlukla iran tarihi ve coğrafyası konusunda ve daha çok yıllık şeklindedir: *Mira't el-Buldan* (Ülkeler Aynası); *Tarih-i Muntazam-i Nasirî* (Nasirî'nin Sistematik Tarihi); *Matla el-Şems* (Güneşin Doğduğu Yer); *Kitabı Dürer-üt-Tican fi Tarihi Beni Aşkan* (Beni Aşkan Tarihi Üstüne Tac İncileri Kitabı); *Kitab el-Ma'asir ve'l Asar* (Eserler ve Güzel İşler Kitabı); *Kitab el-Tedvin fi Ahvali Cebeli Şarvin* (Cebeli Şarvin'in Durumlarıyle İlgili Bilgiler Veren Kitap). [M]

MUHAMMED HÜDABENDE. Bk. OLCAYTU.

MUHAMMED HÜSEYİN, iranlı hattat (?-Hindistan 1543). Mir Seyyid Ahmed Meşhedî'nin öğrencisi ve Mir İmad'ın hocasıdır. Yazı sanatındaki başarısından dolayı kendisine *Mihin üstad* unvanı verildi. İsmail II'ye vezir oldu. Şahın gözünden düştükten sonra Hindistan'a kaçtı, ölünceye kadar orada kaldı. Eserleri arasında en önemlileri, Tebriz'deki tekke ve mescitler üstüne yazdıklarıdır. (M)

MUHAMMEDÎ sıf. ve i. (Hz. *Muhammed'*-in adından ar. *muhammedî*). *Esk.* İslâm dininden olan (kimse), müslüman.

◆ **Muhammediyun** çoğl. i. *Esk.* İslâm dininden olan kimseler, müslümanlar. (M)

MUHAMMED İSMAİL bin ABDÜLGANÎ, islâm bilgini (Delhi 1781-Peşaver 1831). Halife Ömer soyundandır. Amcası Mevlânâ Abdülkadir tarafından yetiştirildi. Hindistan'da puta tapanlara karşı çıkarak islâm inançlarını yaymağa başladı. Seyyid Ahmed el-Müceddid'in müridi oldu. Onunla birlikte Mekke'ye (1820), sonra da İstanbul'a gitti. Delhi'ye dönünce (1827) müritleriyle birlikte Peşaver'de, Sikh'lere karşı açılan savaşa katıldı. Bu savaşta öldü. Eserleri: *Risale-i Usul-ül-Fıkıh* (Fıkıh Usulü Risalesi); *Mansabı İmamet* (İmamlık Mansabı); *Takviyet-ül-İman* (İmanın Güçlendirilmesi); *Sırat-ül-Müstakim* (Doğruluk Köprüsü). [M]

MUHAMMEDİYE i. (Hz. *Muhammed'*in adından ar. *muhammediyye*). Ed. *Esk.* Hz. Muhammed'in hayatını, düşüncelerini konu edinen eserlere verilen ad.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Muhammediye'*ler manzum olduğu gibi mensur da olur. İçlerinde peygamberin yaratılışını, Tanrı ile olan yakınlığını tasavvuf açısından işleyenler de vardır. Türk edebiyatında Yazıcıoğlu Mehmed Efendinin eseri bu türün en önemli ürünlerindendir.

◆ Sıf. *Esk.* Muhammedî'nin dişili. (M)

MUHAMMEDİYE i. (*Muhammed* adı'ndan ar. *muhammediyye*). Şiî mezhebinin kollarından biri.

— ANSİKL. VIII. yy. ortalarında Ali evlâdından olduğu söylenen Muhammed bin Abdullah bin el-Hasan tarafından kuruldu. İmamlığın Ali soyundan gelenlere verilmesi gereğini savundu. Şiî mezhebinin imamlık konusundaki görüşlerini aşırılığa vardıran *Muhammediye'*ye göre, bu kolun kurucusu olan Muhammed, *El-Nefs'ül Zekiye'*dir («arınmış ruh»). Şiî olmayanlarla olduğu gibi, kendisine karşı çıkan öteki mezheplerle de çatışan muhammediye kolu, kısa bir süre içinde gelişti. Birçok ayaklanma çıkmasına yol açtı. Sonradan daha da gelişen Muhammediyeden Ali'nin «Tanrı'nın gözü» olduğunu ileri süren başka tarikatlar doğdu. Bk. MİMİYE. (M)

MUHAMMEDİYE, esk. **Fedala,** Fas'ta (Casablanca ili) liman şehri, Şaviya kıyısında; 35 000 nüf. Casablanca'nın Petrol trafiğinde uzmanlaşmış ek limanı. Önemli bir sebze tarımı bölgesinin merkezi. Konserve fabrikaları. Dokuma sanayii. Bira fabrikası. Petrol rafinerisi. Bk. FEDALA. [L]

Muhammediye, türk yazarı ve şairi Yazıcıoğlu Mehmed'in (öl. 1451) dinî konulu manzum eseri, Murad II'ye ithaf edilen *Muhammediye,* Yazıcıoğlu Mehmed'in daha önce yazdığı arapça *Megarib-üz-Zaman* (Zamanın Gün Batışları) adlı eserinin manzum olarak Türkçeye tercümesidir. 9 919 Beyitlik ve kaside, gazel, mesnevî, müstezat, terkibi bent, tercii bent şekillerinde yazılmış şiirlerden meydana gelen *Muhammediye'*de, dünyanın kuruluşu, peygamberlerle halifelerin hayatları, kıyamet, mahşer, cennet, cehennem gibi konular, Kur'an ve hadis öğretilerine uygun olarak anlatılır. Eser ağır bir dille yazılmış olmasına rağmen, Anadolu sınırlarını aşarak Kırım, Kazan, Başkurt Türkleri arasında yüzyıllar boyunca okundu. (M)

MUHAMMED MEHDÎ, Şiî mezhebinin onikinci imamı (Irak 870 - Samarra 878). Onbirinci imam Hasanül Askerî'nin oğlu. Dört veya beş yaşlarında imamlık makamına getirildi. Bir süre sonra kayboldu. Şia inançlarına göre göğe çıkan Mehdî, kıyametin yaklaştığı zaman yeniden dünyaya dönerek (zuhur edecek), yeryüzüne adalet dağıtacak, insanları mutluluğa kavuşturacaktır. Şiî görüşlerine gönülden bağlanan alevî-bektaşî edebiyatında Mehdî üzerine birçok şiir yazıldı, onunla ilgili olağanüstü olaylar ortaya atıldı. Zamanla Mehdî'nin kişiliği olağanüstü bir masal niteliğine büründü. Mehdî adına dayanan bir inanç çığırı doğdu (bk. MEHDÎCİLİK). [M]

MUHAMMED MURTAZA (Muhammed bin Muhammed), arap bilgini (Bilgram, Hannuc 1732-Kahire 1791). Çeşitli yerlerde öğrenim gördükten sonra 1753'te Kahire'ye yerleşti. Burada verdiği derslerle hadis ilmine karşı duyulan ilgiyi canlandırdı. Mısır'dan Sudan'a ve Hindistan'a kadar yayıldı. 1777'de hükûmet kendisine maaş bağladı. Eserleri arasında Firuzabadî'nin *Kâmus'*una *Tac el-Arus* (Gelin Tacı) [1767], Gazzalî'nin *İhya-i Ulum üd Din'*i (Din Bilginlerinin Diriltilmesi) üstüne yazdığı büyük şerhi vardır. Ayrıca, kelime incelemeleri, hadis ilmi ve halife Ali oğulları şeceresi konusunda birçok risale yazdı. (M)

MUHAMMED RIZA BEY, İran şahının 1714'te Versailles sarayına gönderdiği olağanüstü elçi. Louis XIV ile bir dostluk ve ittifak antlaşması imzaladı (1715). Fransa'da kaldığı süre içinde çılgınca bir hayat sürdü ve hesapsız para harcadı. Fransa kralının şaha verilmek üzere sunduğu hediyelerin bir kısmını satmak zorunda kaldı. İran'a dönüşte işkenceye uğrayacağını düşünerek zehir içti ve hayatına son verdi. (L)

MUHAMMED SAİD. Bk. HALET EFENDİ.

MUHAMMED SAİD, Haydarâbâd hükümdarı Abdullah Kutb Şahın nazırı (XVII. yy. ortaları). Dekkan'da zenginliğiyle ünlü bir kuyumcuydu. Abdullah Evrengzib'in hizmetine girdi; 1660'tan 1664'e kadar Bengal valiliğinde bulundu. Evrengzib ile savaşan Şah Şuca'yı yendikten sonra, Kuh Bihar ve Assam'ı almakla görevlendirildi (1662). Orduda başlayan salgın hastalık yüzünden geri dönmek zorunda kaldı, bu seferde tutulduğu dizanteriden öldü. (M)

Muhammed suresi, *Kur'an'ı Kerim'*in 47. suresi, 38 ayettir. Medine'de indirildi. Müfessirler hicret olayına değinen 13. ayetin Mekke'den Medine'ye göç edildiği sırada, sığınılan mağarada indirildiğini söylerler.

Surede müşriklerle yapılacak savaşlar ve savaş sonrası müslümanların müşriklere ne şekilde davranmaları gerektiği üstünde durulur. Müminler için vaat edilen cennetin parlak tasvirleri yapılır. Surenin son ayetinde müminlerin Allah'ın emirlerini yerine getirme hususunda dikkatleri çekilir. (M)

MUHAMMED ŞAH, Hint türk hükümdarı (1702-1748). 1719 Yılında Refiüddevle'nin ölümünden sonra, iki kardeş (Seyyid Abdullah ve Seyyid Hüseyn) tarafından tahta çıkarıldı. Muhammed Şah, Delhi'de Timurlu sülâlesinin son hükümdarıdır. Oğlunun, Ahmed Şah Abdal ile yaptığı savaştan kısa bir süre sonra öldü. (M)

MUHAMMED ŞAH (1810-1848), Kaçar sülâlesinden İran şahı (1834-1848). Büyükbabası Fatih Ali Şahtan sonra tahta çıktı. Çar Nikolay I'in etkisiyle Afganistan'a savaş açtı; neredeyse Herat'ı ele geçirecekti (1839); ama ingiliz elçisi onu kuşatmaya son vermek zorunda bıraktı. 1846'da şah, Tiflis antlaşmasıyle, çevredeki kömür madenlerini işletme hakkıyle birlikte, Hazar denizinde iki limanı Rusya'ya bıraktı. Yerine oğlu Nâsıruddin Şah geçti. (L)

MUHAMMED ŞAH I (Alâeddin), Delhi hükümdarı (öl. 1315). 1295'te tahta geçti, Gucerat'ı geri aldı. Daha sonra Çitor'u ele geçirdi, Racputları bir süre yönetimi altına aldı (1303). Kumandan, Malik Kafur Deogir ile Varangal'ı alarak Delhi devletinde Dekkan eyaletini kurdu. (M)

MUHAMMED ŞAH I, Dekkan Behmenî sülâlesinin ikinci hükümdarı (öl. 1377). Bastırdığı altın paraları eritmeğe kalkan kuyumcuları öldürttü. Bu yüzden Varangal ve Vicayanagar Hindu devletinin düşmanlığını çekti. Varangal topraklarına üç sefer yaptı ve sonunda bir miktar tazminat alarak onları Golkonda ve yörelerinden çekilme zorunda bıraktı. Bir süre sonra racalardan Bukka, Raiçur Doab'a saldırdı, Mugdal'ı aldı. Muhammed, Bukka'yı yenerek aldığı yerleri ele geçirdi. 1367'de yeniden Bukka ile savaştı ve onu yenerek şehrin bütün halkını öldürdü. Bu durumdan korkan Hintliler barış antlaşması yaptılar. Vicayangar'a dönen Muhammed, ayaklanan amcazadesi Behram Han Mazenderanî üstüne yürüdü ve onu yendi. Ölümünden sonra yerine büyük oğlu Mucahid geçti. (M)

MUHAMMED ŞAH II, Dekkan Behmenî sülâlesinin beşinci hükümdârı (öl. 1397). Amcası Davud Şahın ölümünden sonra tahta çıktı (1378). Edebiyat ve şiiri seven, şairleri koruyan Muhammed Şah II'nin saltanat süresi içinde hiç savaş olmadı. Hafız Şirazî'yi sarayına çağırdıysa da fırtınadan korkan şair gelemedi. 1387-1395 Yıllarında Dekkan'da önemli bir kıtlık başgösterdi. Muhammed Şah bunun için buğdayın serbest olarak dışarıdan getirilmesi, çocukların okullarda devlet hesabına okumaları, yemeleri gibi tedbirleri aldı. (M)

MUHAMMED ŞAH III Leşkeri, Dekkan Behmenî sülâlesinin on üçüncü hükümdarı (1454-1482). 1463'te büyük kardeşi Nizam Şahın yerine geçti. Veziri Mahmud Gavan Melik el-Tüccar Hace Cihan'dı. 1467'de Malva'ya karşı açılan sefer başarılı olmadı, fakat 1471'de Mahmud Gavan, Güney Kankan'ı ele geçirdi. 1472'de Muhammed Şah, Bankapur ve Balgavn kalelerini aldı. Daha sonra Racamehendri'de kuşatılan Malik Hasan'ın yardımına geldi ve Urisa'yı istilâ etti. Dönüşte Kondavir'i ele geçirerek *Gazi* unvanını aldı (1478). Doğu Karnatak'ı istilâ etmeyi düşünen Muhammed, Kanceveram'a akınlar yapmağa başladı. Her eyaletin iki valiliğe ayrılmasını planladı. Tilingana eyaletinin iki valiliğe bölünmesi vali Malik Hasan'ı gücendirdi. Tilangana'dan sonra Barar, Devletâbâd ve Gülberge eyaletleri de bölündü. Malik Hasan, kin duyduğu Gavan'dan öç almak için, onun dış düşmanlarla işbirliği ettiğine dair uydurma bir mektubu şaha gönderdi. Bunun üzerine Muhammed Şah Gavan'ın başını kestirdi (1481). Behmenî hükümdarlarının halk karşısında itibarını kaybetmesine bu haksız idam bir başlangıç oldu. Yusuf Âdil Han yönetimindeki bütün yabancılarla Berar valisi Fethallah yönetimindeki güçlü Dekken fırkası hükümdarla bütün ilişkilerini kestiler. Hükümdar da Malik Hasan yönetimindeki İsmailîlerle işbirliği yapmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra öldü. (M)

MUHAMMED ŞEYH ABDÜH, arap din bilgini (1849 - 1905). Mısır'da medrese öğrenimi gördü. Bir ara öğrenimi yarıda bırakarak kendini tasavvufa verdi. Dârülulûm medresesinde müderrislikle görevlendirildi. Bir süre sonra bu görevden alındı. Mısır'dan çıkarıldı. Daha sonra geri çağrılarak Mısır'ın resmî gazetesi olan *El-Vakayi ül-Mısriye'*nin başyazarlığına getirildi. Ayaklanmalar yüzünden Mısır'dan kovuldu (1882). Paris'te Cemaleddin Efganî ile bir gazete çıkardılar. Kısa süre çıkan bu gazete, islâm dünyasında milliyetçilik hareketinin gelişmesinde etkili oldu. Muhammed Abdüh, Beyrut'a gelerek öğretime başladı (1885). Memleketine dönünce yerli bir mahkemede hâkim olarak görevlendirildi. İki yıl sonra Temyiz mahkemesinde müşavir, 1899'da müftü oldu, ölünceye kadar bu görevde kaldı. Eserleri: *Rısalet et-Tevhid* (Tevhid Risalesi); *El-İslâm ve'l Nasraniye ma'a -İlm ve'l-Medeniye* (İslâmlık, Hıristiyanlık, İlim ve

MUHAMMED RIZA BEY
Cabinet des Estampes, Paris

MUHAMMED ŞEYH ABDÜH

Foto. X (LAROUSSE)

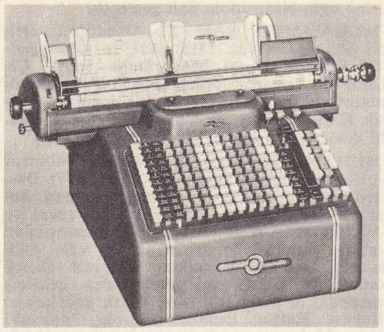

muhasebe makinesi

Medeniyet); *Şerhi Kitab-ül-Beşair-ün-Nasiri-ye, Tasnif el-Kadi Zeyneddin* (Kadı Zeyneddin Tasnifi ve Nasiri'nin Örnek Sözlerle Dolu Kitabının Şerhi). [M]

MUHAMMED TAHİR, guceratlı yazar (1508-1578). Öğrenimine ülkesinde başladı; daha sonra Mekke'ye giderek tanınmış bilginlerden hadis okudu. Kadirî ve şazilî tarikatlarında Ali bin Hüsameddin el-Muttakî'nin müridi oldu. Ülkesine döndükten sonra Buhrâ cemaatinden taraftarları olan Muhammed el-Cavnpurî'nin inanışlarını çürütmeğe çalıştı. 1572'de, Ekber Şah, Gucerat'ı aldıktan sonra Muhammed Tahir, İslâmiyetin temel inanışlarını yaymak görevinin kendisine düştüğünü bildirdi. Uccayn'a giderken Mehdi'nin adamları tarafından öldürüldü. Eserleri: *Mecma Bihar el-Envar fi Garaib il Tenzil ve Letaif il-Ahbar* (Haberlerin Güzelleri ve Ortaya Çıkan Şaşılacak Olaylarla İlgili Nur Denizlerinin Birleştiği Yer); *El-Mugni* (İnandıran); *Tezkiret-ül-Mevzu'at* (Konuların Belgeleri). [M]

MUHAMMED TAPAR (Gıyaseddin Ebu Şuca), selçuklu sultanı (1082-1118), Sultan Melikşah'ın oğlu. Babasının ölümünden sonra, önce Terken Hatunun yanında kaldı, daha sonra da kardeşi Berkyaruk'a sığındı, Berkyaruk kendisine Gence şehrini verdi. Muhammed, Gence'ye varınca Arrân'ı da hâkimiyeti altına aldı ve hutbeyi kendi adına okuttu. Muhammed'in bu hareketi, kardeşi Melik Sencer, Artukoğlu İl Gazi, Kür Buga gibi beyler tarafından desteklendi. 1101'de iki kardeş, imparatorluğu paylaşmak için anlaştı. Muhammed Tapar, melik unvanıyle Azerbaycan, El-Cezire ve Diyarbekir'i aldı. Bu anlaşmaya rağmen Muhammed, kardeşini ortadan kaldırmak için mücadeleye girişti. Fakat Berkyaruk'a yenildi. Muhammed, Erzurum'da İmadeddin Ali, Ahlat'ta Sökmen gibi Doğu Anadolu türkmen beyleriyle işbirliği yaptığından Berkyaruk devletin bölüşülmesine resmen razı olmak zorunda kaldı. Kafkaslar ve Suriye'ye kadar bütün ülke Muhammed'e verildi. Ancak Berkyaruk 1104'te öldü ve yerine geçen oğlu Melikşah II'yi Muhammed tahttan indirerek selçuklu tahtına geçti (1105). Muhammed amcasının oğlu Mengü Bars'ın isyanını bastırdıktan sonra Bâtınîlerin merkezi olan Alamut kalesini kuşattı; çok sayıda bâtınî öldürüldü (1107). Bundan sonra kızkardeşini halifeyle evlendirdi ve Suriye'de kurulan haçlı devletlerine karşı ordular gönderildi. Ancak bu ordular, kumandanlar arasında tam bir işbirliği olmadığından, başarılı olamadı. Alamut üstüne ikinci bir ordu gönderdi ve Alamut kuşatıldığı sırada öldü. (M)

MUHAMMEN sıf. (ar. *ḫamn* > *taḫmîn*'den *muḫammen*). *Esk.* Tahmin edilen. || *Muhammen bedel*, bir şeyin paraca tahmin edilen değeri. (M)

MUHAMMER sıf. (ar. *ḥimār*, eşek'ten *muḥammer*). *Esk.* Eşeğe benzetilen, eşek diye adlandırılan. (M)

MUHAMMER sıf. (ar. *ḫamr*, şarap'tan *muḫammer*). *Esk.* Mayalanmış, ekşiyip kabarmış. (M)

MUHAMMES sıf. (ar. *ḫums*'tan *muḫammes*). *Esk.* Beş parçası olan, beşli.

◆ **I.** Ed. *Esk.* Her kıtası beş mısradan meydana gelen ve aruz vezniyle yazılmış manzume. (Bk. ANSİKL.) || *Muhammesi mükerrir*, beşinci mısraı tekrarlanan muhammes. || *Muhammesi müzdeviç*, beşinci mısraı tekrarlanmayan, fakat kafiyece aynı olan muhammes.

— Mat. *Esk.* Beşgen. || *Muhammesi muntazam*, düzgün beşgen.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Muhammes,* ya müzdeviç (ikisi birleşmiş) veya mütekerrir (tekrarlanmış) olur. Müzdeviç muhammeslerin bentlerinde, sonradan birer veya ikişer mısra aynı kafiyede olur, *aaaaa - bbbba - cccca ;- aaaaa - bbbaa - cccaa* ... Mütekerrir muhammeslerde bentlerin sondan birer veya ikişer mısraı tekrarlanır: *aaaaa*^{n} - *bbbba*^{n} ... *aaaa*^{n}*a* - *aaaa*^{n}*a*^{n} ... Her bendin son (beşinci) mısraları bentlerden ayrı olarak kendi aralarında kafiyelenen özel bir muhammes çeşidine *tardiye** denir. Bir gazel, başka bir şair tarafından, her beytine aynı vezinde üçer mısra eklenerek muhammes haline getirilebilir: her beytin önüne, o beytin birinci mısraıyle kafiyeli üç mısra eklemeye *tahmis**, her beytin birinci ve ikinci mısraları arasına, yine birinci mısra ile kafiyeli üç mısra yerleştirmeğe de *taştir** adı verilir. (M)

MUHAMMES sıf. (ar. *ḥames*'ten *muḥammes*). *Esk.* Ateş üstünde kızartılmış veya kurutulmuş. (M)

MUHAMMIS sıf. (ar. *ḥamş*'tan *muḥammış*). *Esk.* Kahve, mısır v.b. şeyleri kavurup satan (kimse). || **I.** İçinde bir şey kavurmağa yarayan tava. (M)

MUHAMMİN sıf. (ar. *ḫamn* > *taḫmîn*'den *muḫammin*). *Esk.* Tahmin eden. || **I.** Bir mal v.b.nin satışından veya satın alınmasında malın değerine tahminî olarak fiyat biçen kimse. (M)

MUHANAT sıf. ve i. (ar. *muhannes*'ten *muhanāt*). Alçak (kimse): *Muhanata muhtaç olmak.* || Korkak (kimse). [M]

MUHANNA sıf. (ar. *ḥinā* > *inḥinā*'dan *muḥannā*). *Esk.* Eğri, bükülmüş, eğilmiş. (M)

MUHANNA sıf. (ar. *ḥinnā*'dan *muḥannā*). *Esk.* Kınalanmış, kına ile boyanmış. (M)

MUHANNES sıf. ve i. (ar. *ḫaneş*'ten *muḫannes*). *Esk.* Alçak, namert, kalleş (kimse): *Bre muhannes ne korkarsın, ecelsiz adam ölür mü, dedi* (Naima).

◆ **Muhannesane** zf. *Esk.* Kalleşçe, kalleşçesine.

◆ **Muhanneslik** i. *Esk.* Korkaklık, kalleşlik. (M)

MUHANNİT sıf. (ar. *ḥanṭ* > *taḥnîṭ*'ten *muḥanniṭ*). *Esk.* Ölüleri mumyalayan. (M)

MUHARAT i. (ar. *hert*'ten *muhārāt*). *Esk.* Birisiyle alay etme, birisinin sakalıyle eğlenme. (M)

MUHAREBE i. (ar. *ḥarb*'den *muḥārebe*). *Esk.* Harp etme, savaşma; iki ordu arasındaki çarpışma, savaş: *Fakat sonra asker olup da cepheye varınca, katıldığım kıtalarda bu muharebenin hikâyeleri henüz canlı olarak yaşıyordu* (Ş.S. Aydemir). *Muharebeyi kazanmak.* || *Teşm. yol.* Şiddetli tartışma.

— Ask. Savaşlarda, silâhlı kuvvetlerin, kara, deniz ve havada taktik amaçlarla yaptıkları silâhlı çatışmaya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Muharebe atı*, eskiden muharebe günlerinde binilen at. || *Muharebe atış tatbikatı*, taktik bir duruma uygun olarak, gerekli eğitimi yürütmek maksadıyle muharip birliklerin düşmanı temsil eden çeşitli hedeflere karşı hakikî mermilerle ateş ederek yaptığı askerî tatbikat. || *Muharebe bölgesi*, muharebe harekâtına katılmış olan dost kuvvetler arasında, karşılıklı olarak müdahaleyi önlemek veya azaltmak amacı ile kurulmuş bulunan (kara, hava ve deniz) yasak bölgeye verilen ad. (Muharebe harekâtını sevk ve idare için gereklidir; genellikle, orduların geri bölge sınırlarından düşmana kadar uzanan sahayı kapsar.) || *Muharebe düzeni*, savaş halindeki birliklerin düşmanla temas sağladıktan sonra muharebeye girmek için aldığı düzen. (Bk. ANSİKL.) || *Muharebe emirleri*, kumandanın amacını ve kararını açıklayan, harekâtın sevk ve idaresinde bütün birliklere yol gösteren özel talimatları da kapsayan harekât emirlerinin tümüne birden verilen ad. || *Muharebe idare yeri*, muharebede birliklerin kumanda karargâhlarının, harekâtı sevk ve idare etmek ve karargâh çalışmalarını yürütmek amacıyle tertipledikleri yere verilen ad. || *Muharebe istihbaratı*, harekâtın başarıyle sevk ve idaresi için düşman ve harekât bölgesi hakkında gerekli bütün bilgilerin sağlanması. (Bk. ANSİKL.) || *Muharebe keşfi*, düşmanla yakın temasta bulunan taktik birliklerin, muharebenin başlangıcında ve devamı sırasında özel olarak kendi kuvvetleriyle yaptığı düşman keşfine verilen ad. (Taktik birlikler muharebe keşiflerini, kendi kuruluşlarından çıkardıkları muharebe keşif kollarıyle yaparlar.) || *Muharebe keşif kolu*, muharebe harekâtı sırasında, muharip kuvvetlerden keşif, güvenlik ve muharebe için bağımsız olarak çıkarılmış bulunan küçük taktik birliğe verilen ad. || *Muharebe kıtası*, bir ordunun savaşta başlıca stratejik görevi yapan en önemli ve en iyi şekilde donatılmış olan parçası. (1945'te muharebe kıtası zırhlı birlikler esasına dayanıyordu.) || *Muharebe meydanı*, iki muhasım ordunun üzerinde karşılaştıkları arazi. || *Muharebe planı*, muharebe etmek üzere bir kumandanın aldığı tertiplerin tümü. Bir teşebbüsü başarıya ulaştırmak için yapılan düzenlemeler. || *Muharebe kuruluşu*, askerî kuvvetlerin bir savaş için düzenlenmiş biçimi. || *Muharebe sahası*, muharip birliklerin, savaş harekâtını yürüttükleri alanın düşman tarafındaki kısmı || *Muharebe şartnaması*, muharebede, tertipleri, imkân ve kabiliyetleri, maksat ve niyetleri gözleyerek, düşmanı kendi zararına karşı harekette bulunabilecek bir tarzda yanlış bir karara sürüklemek için yapılan askerî faaliyete verilen ad. || *Muharebe tatbikatı*, barış zamanında, muharip biriklerin, çeşitli taktik durumlarına göre, muharebe tekniğiyle ilgili almak üzere yaptıkları askerî tatbikata verilen ad. (Genellikle birlik eğitimlerini tamamlamış olan muharip kıtaların, topluca yapılan muharebe tatbikatlarıyle savaş eğitimleri geliştirilir.) || *Muharebeye ara verme*, yaralıların ve ölülerin kaldırılması gibi gerekli durumlarda, muharip taraflar arasında yapılan bir anlaşma ile mahallî ve geçici olarak savaşın kesilmesi. || *Muharebeyi kesme*, bir birliğin geriye veya düşmandan uzağa doğru yaptığı hareket. || *Düzenli muharebeler*, iki taraf kuvvetlerinin birkaç hat halinde toplu olarak yaptıkları muharebe. || *Meydan muharebesi*, bir harbi kazanabilmek için silâhlı kuvvetlerin bütün güçleriyle belli bir bölgede yaptıkları en büyük çarpışmaya verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. HARP.

— ANSİKL. Ask. *Muharebe,* genellikle belli bir bölge içerisinde taktik maksatla verilen hedefleri ele geçirmek üzere kara kuvvetleriyle yapılan bir çarpışmadır. Bu harekâtı destekleyecek hava kuvvetleri arasında hava muharebelerinin yapılması gerekebilir. Deniz hâkimiyetini ele geçirmek veya bir amfibi harekâtı düşman deniz kuvvetlerinin saldırılarından korumak veyahut bir abluka harekâtını sürdürmek amacıyle deniz muharebeleri yapılabilir. Denizaşırı bir amfibi harekâtta, deniz ve hava muharebeleriyle beraber karada bir köprübaşı mevzii ele geçirmek için kıyı bölgesinde kara muharebelerinin yapılması gerekebilir. Deniz ve hava muharebeleri, harbin genel sevk ve idaresinin silâhlı kuvvetlerin harekâtıyle uygulanan birer bölümünü meydana getirir. Harbin kazanılması, kara, hava ve denizlerde yapılan çeşitli muharebelerle yıpratılan düşmana karşı kesin sonucu sağlayacak bütün kuvvetlerin katılacağı büyük meydan muharebesini başarmakla mümkün olabilir. Ancak, bir harbin içerisinde silâhlı kuvvetlerin herhangi bir bölümüyle çeşitli muharebeleden bir kısmının kaybedilmiş olması, genel sonucu kendi ölçüsünde etkilemekle beraber, o harbin tamamen kaybedilmesini gerektirmez. Muharebeyi silâhlı kuvvetler arasındaki bölgesel bir çatışma olarak tanımlamak da mümkündür.

● *Muharebe düzeni*, eldeki muharip birliklerin muharebeden beklenen taktik sonucu

Foto. LAROUSSE

sağlayacak şekilde en etkili biçimde sevk ve idaresini gerektirir. Birliklere, bulunulan durum bakımından üstünlük sağlayacak şekilde muharebe sahasında tertiplenebilmeleri için, başlangıçtan itibaren uygun durum ve tertipler aldırılır. Buna *muharebe hazırlık derecesini artırma* denir. Muharebe düzeni alacak birliklerin, kumandanının kararına göre gerekli manevra planına uygun bir durumda bulundurulması, zaman ve durum üstünlüğü yönünden büyük önem taşır. Muharebeye her bakımdan elverişli şartlar altında girebilmek için düşmandan önce gerekli muharebe düzenini alabilmek, başarıyı etkiler.

● *Meydan muharebesi.* Kesin sonucun alınması için, meydan muharebelerine her yönden en büyük hazırlıklarla girilmesi gerekir. Bugünkü harplerde bir veya birkaç meydan muharebesi vermek suretiyle kesin sonucu kazanmak zorunluğu gerekebilir. Meydan muharebesine hazırlanırken başka cephe veya bölgelerden sağlanması mümkün olan bütün kuvvetlerin vaktinde yetiştirilmesi için her çare ve tedbire başvurulur. Meydan muharebeleri coğrafî bölgelere veya sevk ve idare şartlarına göre, çeşitli adlar alır. Meselâ Türk İstiklâl savaşında yirmi iki gün ve yirmi iki gece süren *Sakarya Meydan muharebesi,* adını Sakarya nehrinden aldı. Dumlupınar bölgesinde yapılan *Başkumandanlık Meydan muharebesi* de savaşın kesin sonucunun alınmasına imkân verdiği ve Mustafa Kemal'e (Atatürk) başkumandan unvanını kazandırdığı için bu adı aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında müttefikler, harbi sona erdirmek ve kesin zaferi kazanabilmek için, başta Avrupa kıtası olmak üzere dünyanın değişik coğrafî bölgelerinde birçok meydan muharebesi verdiler. Zafer bunların kazanılmasıyle sağlanabildi.

◆ **Muharebat** çoğl. i. *Esk.* Savaşlar, çarpışmalar. (→ Bibliyo.) [M]

MUHARESE veya **MUHARESET** i. (ar. *hırāset*'ten *muhārese* veya *muhāreset*). *Esk.* Bir şeyi muhafaza etme, koruma. (M)

MUHAREŞE i. (ar. *hareş*'ten *muhāreşe*). *Esk.* Kışkırtma, fit sokma. (M)

MUHARİB sıf. ve i. Bk. MUHARİP.

MUHARİB, Medine ile El - Yemame arasında, Necid'in dağlık bölgesinde yaşayan bedevî arap kabilesi. İslâmlığın başlangıcında Hz. Muhammed'e karşı çıktılar. Zamanla islâm dininin etkisinde kalarak El - Zübeyr kumandasında Mekke'nin zaptına giden orduya katıldılar. Hz. Muhammed'e elçi göndererek islâm dinini resmen kabul etmişken (632) sonra yeniden eski dinlerine döndüler. Bir zaman sonra gene müslüman oldular. (M)

MUHARİK (Ebul Muhanna, bin Yahya bin Neas), abbasî şarkıcısı (? - Samerra 845). Muganiyye ve udî Atike binti Şuza'nın kölesiydi. Hanımı, kölesinin sesini beğenerek ona şarkı dersleri verdi. Sonra saray çalgıcılarının başı olan İbrahim el - Mavsili'ye satarak musiki öğreniminin gelişmesini sağladı. Muharik, bir süre sonra da halife Harun'a satıldı. Sesini çok beğenen halife onu azat etti. Muharik'in, emîr İbrahim bin el-Mehdi tarafından yönetilen bir musiki okulunun ilkelerine uyarak, okuduğu şarkıların makamını, notalarını, güftelerini ve veznini değiştirdiği, bir şarkıyı iki defa aynı makamda okumadığı söylenir. Muharik, halife El-Vasik'in yönetiminde de görevinde kaldı. (M)

MUHARİP veya **MUHARİB** sıf. ve i. (ar. *harb*'den *muhārib*). *Esk.* Savaşa katılan, savaşçı.

— Ask. Silâhlı kuvvetlerde, idarî hizmetlerle ikmal ve sağlık hizmetlerindeki görevlerden farklı olarak, doğrudan doğruya savaşa katılan asker veya birliklere verilen ad. || *Muharip birlik,* silâhlı kuvvetlerden, muharebe sırasında ikmal ve idarî işler dışında görevlendirilerek doğrudan doğruya savaşan kıtalara verilen ad. (Bunlar genellikle muharip sınıflara mensup birliklerdir.) || *Muharip sınıf,* silâhlı kuvvetlerden muharebe sırasında doğrudan doğruya savaşan askerî sınıflara verilen ad. (Genellikle piyade, tank, topçu, zırhlı, süvari gibi sınıflar, muharip sınıflardan sayılır.)

— ANSİKL. Huk. *Muharip* sayılanların başında, düzenli silâhlı kuvvetlere mensup olanlar gelir. Silâhlı kuvvetlere bağlı olan, fakat geri hizmetlerde çalışan doktor, hastabakıcı, din adamları v.b. hakkında da savaş hukuku kuralları uygulanır. Milis ve gönüllü birliklerin mensupları da, a) sorumlu bir kişinin emrinde bulunmak, b) silâhlarını açıkça taşımak, c) uzaktan ayırt edilebilecek işaretlere sahip bulunmak, d) harp hukuku kurallarına uymak şartlarıyle muharip sayılırlar. 18 Ekim 1907 tarih ve IV sayılı La Haye Antlaşmasına Ek yönetmeliğe göre, işgal edilmemiş bir ülke halkının düşman birliklerinin yaklaşması üzerine kütle halinde ayaklanması durumunda, ayaklananların muharip sayılması mümkündür. İşgal altında bulunan bir bölgedeki halkın ayaklanması durumunda ise nasıl bir çözüme varılacağı konusunda, gerek antlaşmalarda, gerek uygulamada açık bir kurala rastlanmaz.

◆ **Muharibeyn** ikil. i. *Esk.* Savaşan iki muharip. || *Tarafeyn-i muharibeyn,* birbiriyle savaşan iki taraf. (M)

Muharipler derneği. Bk. TÜRKİYE ESKİ MUHARİPLER DERNEĞİ.

MUHARRAK, Bahreyn takımadalarında ada, Basra körfezinde, Arabistan kıyısının 3 km açığında. Balıkçılık ve inci avcılığı başlıca geleneksel faaliyetlerdir. Milletlerarası havaalanı, Bahreyn ve Manama petrol alanlarının ulaşımını sağlar. Başlıca şehri, *Muharrak* (25 600 nüf.) [L]

MUHARREF sıf. (ar. *harf* > *tahrif*'ten *muharref*). *Esk.* Tahrif edilmiş, asıl niteliği değiştirilmiş: *Bu neşriyat mezkûr ajans ihbaratının hakikate tamamıyle muhalif ve muharref olduğunu gösteriyor* (Atatürk).

◆ **Muharrefat** çoğl. i. *Esk.* Değiştirilmiş, tahrif edilmiş şeyler. (M)

MUHARREM sıf. (ar. *harām* > *tahrīm*'den *muharrem*). *Esk.* Haram edilmiş, yasaklanmış. || İ. Kamerî yılın ilk ayı. || Erkek adı. || *Muharrem-ül-haram,* Muharrem ayı.

— Din. Hz. Muhammed'in torunu ve halife Ali'nin oğlu Hüseyn'in Kerbelâ'da şehit edildiği ay.

— ANSİKL. Din. İslâm dünyasında, özellikle Ali'ye bağlı bütün tarikatlarda *muharrem* ayı, Hüseyin'in şehit edildiği onuncu günü yüzünden ayrı bir önem taşır. Şiî mezhebine bağlanan bütün müslümanlar için muharrem kutsaldır, matem ayıdır. Muharrem girince, başından onuncu gününe kadar alevîler, bektaşîler ve şiî mezhebini benimseyen öteki tarikat mensupları özel törenler düzenler. Muharremin onuncu günü her yerde matem törenleri yapılır. Şiîler, belden yukarı soyunarak vücutlarının bazı yerlerinden kan çıkıncaya kadar derin bir coşkunluk içinde dövünürler. Başta Hüseyin olmak üzere bütün Kerbelâ şehitlerinin ruhlarına dualar okur, duydukları derin acıdan dolayı ağıtlar söylerler. Mevlevîlerin bazıları muharremin ilk on gecesi aşure pişirir, aş kaynatır, gülbank çeker, tarikat şeyhlerini bu törene çağırırlar. Bazı alevî ve bektaşîler ise muharrem ayı süresince yas tutar, ağıt okur, tekkelerde özel törenler yaparlar. Muharrem ayının onuncu gününe kadar Fuzuli'nin *Hadika-üs-Süeda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi) adlı eserini, on birinci günü son bölümünü bitirmek üzere toplu olarak okurlar, Kerbelâ şehitlerinin ruhları için dua ve dilekte bulunurlardı. Zamanla yaygınlaşan bu gelenek, müslümanlar tarafından benimsendi. On muharrem gecesi aşure pişirmek, konuk çağırmak bir âdet oldu. (M)

MUHARREMAT çoğl. i. (*Muharrem*'den *muharrem-at*). *Esk.* Dince yasaklanmış şeyler.

— Din. Müslümanlara yasak olan yiyecek, içecek ve eylemler.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, *muharremat* adı verilen bu yasaklar ikiye ayrılır: 1. domuz eti, kan pıhtısı, sarhoşluk verici içkiler, Allah'tan başka bir mabut adına kesilen veya sunulan adaklar v.b. Bunların içilmesi, yenilmesi kesinlikle yasaktır; 2. kumar oynamak; anne, baba, kardeş, amca, dayı, hala, teyze, kaynana, kaynata, torun, yeğen gibi yakınlarla evlenmek, sevişmek v.b. Bunlar, Kur'an hükümlerine göre bütün müslümanlar için haramdır. Bunlardan sakınmayanlar «kâfir»lerin görecekleri cezayı görürler. (M)

MUHARREM EFENDİ Topçu, türk din bilgini (Rize 1869 - İstanbul 1930). İlköğrenimini Rize'de yaptı. İstanbul'da Fatih'te Kurşunlumedrese'de okudu. Hocası Yakovalı İbrahim Efendiden icazet alarak Fatih camiine dersiâm oldu (1895). Fetvahanei Âli'ye girdi (1908). Aynı yıl Medinei Münevvere naibi oldu. İki yıl bu görevde kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek Fetvahane'de görev aldı. Üsküdar müftüsü oldu (1920). Huzur derslerine muhatap olarak katıldı (1915-1920). Debreli Vildan Faik Efendinin mukarrirliğine ders muhataplığı yaptı. (M)

MUHARREMİYE i. (ar. *muharrem*'den *muharremiyye*). Muharrem ayının ilk günü. || O gün verilen bahşiş.

— Ed. *Esk.* Muharrem ayı dolayısıyle yazılan kaside.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Hicrî yılın ilk ayı olan muharremi kutlama amacıyle yazılan kasidelere *muharremiye* dendiği gibi, Kerbelâ olayını konu edinen mersiyelere de bu ad verilir. Muharremiye, daha çok iran edebiyatında, Ali evlâdına sevgi duyan, bağlılık gösteren çevrelerde yazılır. Şiîlerde pek yaygın olan muharremiye, sünnîler arasında, yalnız yılbaşı ayı olan muharrem dolayısıyle yazılırdı. (M)

MUHARRER sıf. (ar. *tahrīr*'den *muharrer*). *Esk.* Yazılmış, yazıya geçirilmiş.

◆ **Muharrerat** çoğl. i. *Esk.* Mektup v.b. gibi yazılmış şeyler, yazılar. || *Muharrerat-ı resmiye,* resmî yazılar. (M)

MUHARRİB sıf. (ar. *harāb* > *tahrīb*'den *muharrib*). *Esk.* Yıkan, tahrip eden, yok eden: *Kanlı bir şeyle uyanmış gibisin / Belli: hem-nev'imin muharribisin* (Tevfik Fikret). *Kabil olamaz çıksa da bin dest-i muharrib / Yarab bu nasıl âlem-i lebriz-i garaib* (M. Â. Ersoy).

◆ **Muharribîn** çoğl. i. *Esk.* Tahrip edenler. (M)

MUHARRİF sıf. (ar. *harf* > *tahrīf*'ten *muhharrif*). *Esk.* (Bir yazıyı) Bozan, silen, tahrif eden. || Hile yapan, hileci. (M)

MUHARRİK sıf. (ar. *hareket*'ten *muharrik*). *Esk.* Harekete geçiren, devindiren: *Dört yüz beygir takatında bir muharrik kuvvet ve üç yüz amele kadrosu ile çalışan bir fabrikadan üstün tutuluyordu* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Kışkırtan, ayaklandıran. || *Muharrik-i fesat,* fesada sürükleyen. || *Muharrik-i kulûb,* Tanrı.

— Anat. Hareket ettiren. || *Muharrik sinirler,* hareket ettirici sinirler.

◆ **Muharrike** sıf. *Esk.* Muharrik'in dişili.

◆ **Muharrikiyet** i. *Esk.* Hareket ettiren kuvvet. (M)

MUHARRİK sıf. (ar. *hark*'tan *muharrik*). *Esk.* Yakan, yakıcı. || Çok susatan, hararet veren. || *Mec.* Çok fazla acındıran, merhamet uyandıran. (M)

MUHARRİR i. (ar. *muharrir*). *Esk.* Yazar: *Halk partisine bir tek gazeteyi ve bir tek muharriri de çok mu görüyorsunuz?* (F. R. Atay). *Fakat geçen hayatın şahitleri olan sanatkârlar ve muharrirler bunlar hakkında şahadet etmeli değiller miydi?* (A. Ş. Hisar). || Sıf. Yazı yazan, yazıya geçiren, kâtip.

◆ **Muharriran** veya **Muharrirîn** çoğl. i. *Esk.* Yazarlar, muharrirler.

◆ **Muharrirlik** i. *Esk.* Muharririn yaptığı iş, muharririn mesleği: *Kendisi, avukat olmakla beraber, dava vekilliğinden ziyade muharrirlikle ve ilimle meşgul olurdu* (Vâ-Nû). *Yeni.* Yazarlık. (M)

MUHARRİS sıf. (ar. *hırş*'tan *muharriş*). *Esk.* Hırslandıran, tahrik ve teşvik eden.

◆ **Muharrisane** zf. *Esk.* Hırslandırırcasına, tahrik ve teşvik edici yolda. (M)

MUHARRİŞ sıf. (ar. *tahrīş*'ten *muharriş*).

Esk. Tırmalayan, tahriş eden: *Neydi ruhunda o illet ki muharriş, müzmin? / Doğruluk, hubb-ı hakiykat mı?.. Fakat sen delisin!* (Tevfik Fikret). || İrkilten, korku veren, korkunç: *Tekrar Necib, «Suad!» diye inledi, ikisine de, bir inilti işitiyoruz gibi geldi, fakat ses muharriş bir çatırtı ile boğuldu* (Mehmed Rauf).

— Tıp. Azdırıcı özelliği olan, irkilten. (M)

MUHASAMA i. (ar. *ḫuṣūmet*'den *muḫāṣama*). *Esk.* İki kişi veya taraf arasında meydana gelen düşmanlık. || İki taraf arasında olan didişme: *Fakat Nihal'de nedameti bir vesile-i muhasama bulmak ihtiyacı takibediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUHASAMAT i. (ar. *muḫāṣama*'dan *muḫāṣamāt*), düşmanlıklar. *Esk.* Düşmanlık. || Çarpışma. || *İlân-ı muhasamat,* savaş ilânı. (M)

MUHASARA i. (ar. *ḥaṣr*'dan *muḥāṣara*). Ask. Ele geçirmek amacıyle bir yerin etrafını sarma, uzun süreli kuşatma. || *Muhasara günlüğü,* bir muhasara sırasında meydana gelen ve verilen emirlerle savunmanın genel yönetimi hakkında hüküm vermeyi sağlayan olaylarla ilgili resmî belge. || *Muhasara hattı,* kuşatılmış olan bir yerin muhtemel çıkış hareketlerine karşı kuşatıcının kendini korumak üzere meydana getirdiği savunma hattı. (Hat muhasaraya ait tahkim işleri için hareket üssü olarak kullanılırdı.) || *Muhasara savaşı,* başlıca eylemleri kuşatma harekâtı olan özel savaş şekli: *1854 - 1855 Kırım savaşı bir muhasara savaşı olmuştur.* || *Muhasara siperi,* bir kaleyi muhasara edenlerin kazdıkları hendek, siper veya toplanma yeri.

— Sil. *Esk. Muhasara baskülü,* düşey bir eksen üzerinde iki yana sallanan, baskülü uzun bir kalastan meydana gelen roma menşeli bir ortaçağ savaş silâhı. (Bu silâh XIV. yy.da düşman surlarını aşmak için kullanılmıştır.) || *Muhasara çardağı,* muhasara edenlerin ileri yürüyüşünü korumayı sağlayan savaş âleti. (Vegece'e göre muhasara çardağı, üstü tahta veya dallardan yapılmış, yanları sazla kapatılmış ve kuşatılacak yere yaklaşmayı sağlayan büyük bir dehlizdi. Kuşatmayı yapanlar birkaç muhasara çardağını birleştirerek hiç görünmeden kale dışı duvarlarının dibine kadar ilerlerdi.) [M]

MUHASEBE i. (ar. *ḥesāb*'dan *muḥāsebe*). Muhas. Hesap işleriyle uğraşma, hesap bilimi. (Bk. ANSİKL.) || Bir müessese, ticarî bir kuruluş, bir otaklık v.b.nin hesaplarının tümü. || *Esk.* Hesaplaşma, karşılıklı hesap görme. || *Muhasebe kalemi,* resmî bir dairede muhasebe işlerinin yapıldığı büro. || *Muhasebe memuru,* resmî bir dairede muhasebecilik yapan kimse. || *Maliye muhasebesi,* işletmelerde üretilen mal ve hizmetlerin kaça mal olduğunu tespit eden hesap ve kayıt sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *Munzam muhasebe,* sabit varlıkları değişken varlıklardan ayırmağa yarayan öte yandan maliyetlerle satış hacmi arasında ilişki kuran ve bu iki unsur ile kâr arasındaki ilişkiyi belirleyen muhasebe sistemi.

— DEY. *(Bir şeyin) Muhasebesini yapmak,* (bir şeyin) olumlu ve olumsuz yönlerini gözden geçirerek bir yargıya varmak, durum muhakemesi yapmak: *Bu devrin muhasebesini yapmak zamanı artık gelmiş olsa gerektir* (Ş. S. Aydemir).

— Büro. *Muhasebe makinesi,* bir veya birkaç işlemli muhasebe veya ticaret belgelerini hazırlamağa yarayan hesap makinesi.

— İkt. *İktisadî* (veya *millî) muhasebe,* belli bir süre içinde (genellikle bir yıl), iktisadî hayatta rolü olan aileler, işletmeler ve ortaklıklar arasında ülke içinde ve yabancılarla yapılan mübadelelerin nicelik olarak ölçülmesi ve kaydı (istatistikçiler, bu mübadelelere «akış» derler: mal akışı, hizmet akışı, para akışı v.b.). Bk. ANSİKL.

— İşletme ikt. *Fonlar muhasebesi,* fonların hareketleriyle ilgili muhasebe. || *Maddeler muhasebesi,* malların (hammadde, yarı işlenmiş madde, mamûl madde) mübadelesiyle ilgili muhasebe.

— Mal. *Millî muhasebe,* bir ülkenin belirli bir dönemdeki üretim ve tüketime ilişkin iktisadî faaliyetlerin tümüyle ilgili bilgileri sağlamağa yarayan muhasebe tekniği. Bk. ANSİKL.

— Malî huk. *Kamu muhasebesi,* devlet gelirlerinin yönetimine uygulanabilen kuralların tümü veya daha özel olarak bu işleri yürütmekle görevli servis. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Muhas. İşletmeler değişik fiyatlarla mallar satın alarak bunları aynen veya şeklini değiştirerek çeşitli fiyatlarla satarlar. Alış, satış fiyat farkları ve işletme için yaptıkları giderler sonucu, kâr veya zarar ederler. Genellikle malları peşin para ile alıp satmadıkları için de, borçları ve alacakları olur. Belli dönemlerde, aldıkları sattıkları malları, iktisadî çalışmaları sağlamak için yaptıkları giderleri, borç ve alacaklarını, kâr veya zarar ettiklerini öğrenmek isterler. Bu bilgiler, işletmenin çalışmalarına verilecek yön için ışık tutar.

Her ülkenin ticaret ve vergi kanunları, tüccarların işletmelerinin büyüklüğüne göre bir veya birkaç defter tutmasını zorunlu kılar. Bu yolla işletmelerce ödenecek vergilerin hesaplanması sağlanır.

İşletmelerde tutulan bu defterlere günlük iktisadî davranışların kaydı hem kanunî zorunluğu yerine getirecek, hem de işletmenin zorumlu yöneticilerinin hasaplarını yanlışsız bilmesini sağlayacak şekilde yapılmalıdır. Bunlar *muhasebe* tekniği ile sağlanır.

İlkel biçimde defter tutma tekniği, ilk mübadele çağlarına kadar uzanır. Çin, Babil, Mısır, Fenike, İran ve Yunanistan'da tüccarların iktisadî çalışmalarını kaydettikleri, Roma imparatorluğunda ise devlet muhasebesi tutulduğu biliniyor. Günümüz muhasebesine temel olan «muzaaf» veya «çift taraflı kayıt» sisteminin ilk defa 1340'ta İtalya'da uygulandığı belgelenmiştir. Muhasebe bilgilerine ait ilk eser 1458'de Napoli'de Benedeti Cortugli di Roguso tarafından yazıldı. Fakat muzaaf usulü dünyaya tanıtan, matematikçi papaz Luca Posioli'dir. 1494'te yayımlandığı *Summa Arithmetica* adlı eseri büyük ilgi gördü.

Muzaaf usul, iktisadî güçleri her gün gelişen İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerde çabucak yayıldı ve uygulandı.

XV. ve XVII yy.lar arasında, ticaret, sanayi ve kredi alanlarındaki hızlı gelişmeler, muhasebe bilgisine, muzaaf usulün ilkeleri sabit kalmakla birlikte, katkılarda bulundu. Fakat muhasebenin bilimsel olarak yayılması ve öğretim programlarına alınması ancak XIX. yy.da oldu. Türkiye'de ilk yüksek iktisat ve ticaret okulu İstanbul'da açıldı (1883).

Bugün de hemen bütün ülkelerde muhasebe ve ticaret öğretimi yapan orta ve yüksek dereceli okullar vardır. Bugün, ticaretin ve sanayinin gösterdiği çok hızlı gelişmeler, muhasebeye olan ihtiyacı artırmış, teknik imkânları çok gelişmiş sistemler getirmiştir.

Muhasebe makineleri, elektronik cihazlar, işletmelerin bütün iktisadî çalışmalarını en küçük ayrıntılarına kadar, az kişi ile, çok kısa zamanda, yanlışsız kaydedebilir. İstenilen bütün bilgiler anında sağlanır. Gelişmiş ticarî veya sınaî kuruluşlarda bunun faydaları açıktır. Hızlı gelişme yüzünden muhasebe, günümüzde uzmanlaşarak ticaret, sanayi, banka, sigorta ve devlet muhasebeleri gibi birçok dala bölünmüştür. Fakat esas olan, işletmelerin çalışmalarını devam ettirmek ve geliştirmek için gerekli bilgilerin neler olması lâzım geldiğini tespit etmektir. Bu programlaştırılır ve planlanırsa, muhasebe bilgisinin bugün için ulaştığı yüksek düzey, bütün istekleri kolayca karşılar. Bugün Türkiye'de de birçok işletme dış ülkelerden sağlanan elektronik cihazlar ile muhasebe işlerini yürütmektedir. Yalnız bu tip makinelerin fiyatlarının Türkiye'deki işletmelerin malî güçlerine göre pahalı oluşu, geniş bir kullanma alanı meydana gelmesini geciktirmektedir.

● *Maliyet muhasebesi.* Modern sanayi işletmelerinde üretim işleri basit olmaktan çıkmıştır. Fabrikalarda çeşitli mallar üretilmektedir. İşletmenin bir bütün olarak kâr ettiğini bilmek, üretimin verimli idaresi için yetersizdir. Fabrikada üretilen her cins ve kalitede malın maliyetini bilmek gereklidir. Bunun için işletmenin bütün iktisadî faaliyeti, bir sistem içinde kaydedilmelidir. Yeni kurulan sanayinin en önemli konusu, genellikle üretilen malların maliyetinin yüksekliğidir. Maliyeti düşürmek için de maliyet bilinmelidir. Yani maliyet giderlerinin hesap edilmesi gerekir. Bir mal mamul hale gelinceye kadar, para birimi ölçü alınarak, her cins gider ayrı ayrı tespit edilir. Maliyet muhasebesinin en önemli amacı bu bilgileri sağlamaktır. Birim maliyetlerinin araştırılmasından başka, işletme çalışmalarını denetlemek, işletme planları yapmak ve işletmenin geleceği için alacağı kararlara yardımcı olmak, maliyet muhasebesinin konularıdır.

— İkt. *İktisadî* (veya *millî) muhasebe,* işletme muhasebesinin sonuçları toplayan metotlarının, toplumdaki genel iktisadî olaylara (bunlara, çoğunlukla, makro-iktisat olayları denir) uygulanmasıdır. Ama millî hesaplar bilanço niteliğinde değildir. Belli bir andaki durumun envanterini yapmaz, ama, göz önüne alınan dönemde, durumu etkileyen değişmeleri belirtir.

Millî iktisadî faaliyetlerin genel bir görüntüsünü vermek için ilk deneme 1758'de yapıldı. Bu deneme, Quesnay'nin *Tableau Economique*'idir (İktisadî Tablo). İktisadî gelirin hesaplanması amacıyle girişilen teşebbüsler, XX. yy.ın başında dünyanın başlıca ülkelerinde yaygınlaştı. Bu teşebbüslerin sistematik ve bilimsel bir karakter alabilmesi için bir yandan büyük ülkelerdeki istatistik gereçlerin gelişmesi ve öte yandan 1929 Dünya krizinden sonra Keynes öğretisinin yayılması gerekti. Bütün ülkelerde iktisadî hesaplar üstünde çalışmaya verilen önem, millî ekonomiyi değişik derecelerde yöneten veya hiç olmazsa bu ekonomiye yön veren resmî makamların bilgi edinme ihtiyacına dayanır.

Millî muhasebe çalışmalarının temelinde, üretimle tüketimin tekabülü olayı bulunmaktadır. Millî planda belirli bir dönem içinde, üretilenle tüketilen arasında kabataslak fizikî bir özdeşlik vardır. Böylece millî gelirin hesaplanması iki şekilde olur: bir yandan, ülkede bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlere, ithalât ve ihracatın azalan veya artan farkı eklenir ve hepsi cari piyasa fiayatlarıyle para birimine çevrilir. Mükerrer sayımı önlemek için gerekli tedbirler alınır ve incelenen her kesimin sadece üretilen mallara kattığı değer sayılır.

Öte yandan üretim etkenlerinin toplam gelirleri hesaplanır. Bunlar, kapital sağlayanlar, ücretliler, karma üreticiler ve şirketlerdir. Bazı yazarlar, gayrısafî millî hasıladan amortismanların çıkartılmasıyle elde edilen safî millî hasılaya, *millî gelir* derler. Diğerleri özel kişi ve kurumlara dağıtılmış büyük gelir miktarını belirtmek için bu terimi kullanırlar.

A.B.D.'de millî gelir üstüne yapılmış başlıca incelemeler, Simon Kuznets ve Robert Nathan'ın çalışmalarıdır. Bu ülkenin istatistik gereçleri, sonuçların çabuk ve sağlam bir şekilde ortaya konmasını mümkün kılmaktadır. Nitekim daha 1945'te, başkan Roosevelt bütçe tasarısına millî kaynaklar ve kullanışları hakkında bir bilanço eklemişti.

İsveçte Lindhall ve yardımcıları 1937'lerde etkili bir hesap metodu ortaya koydular. Hollanda'da Tinbergen ve Derksen, 1939'da ilk olarak ülkenin resmî iktisadî bütçesi yayımlanırken kullanılan incelemeleri, 1936 yılından önce ortaya koymuşlardı. S. S.C.B.'de 1926 - 1927 değerlendirmesini mümkün kılan S.N. Prokopoviç'in 1914'ten önce yapmış olduğu çalışmaları unutmamak gerekir. Büyük Britanya'da Colin Clark, 1932 yılında bu konuda çalışmalar yaptı. Londra Merkezî İstatistik ofisi, millî gelir tahminlerini ve kullanılışını çeşitli alanlarda kaynaklardan nasıl yararlanıldığını belirtmek amacını güden bir inceleme kitabı halinde her yıl yayımlar.

Fransa'da ilk önemli incelemeye 1936'da Duge de Bernonville tarafından girişildi. İkinci Dünya savaşı sırasında Rivet, Duge de Bernonville'in tahmin ve değerlendirmelerini düzeltti, Froment ve A. Vincent, net ürün metodunu kullanarak yeni değerlendirmeler yaptılar. F. Perroux ve Uygulamalı İktisat enstitüsündeki yardımcıları tarafından nazarî etütler yayımlandı.

Fransa'daki ilk resmî değerlendirmeler, Millî Bilonço komisyonu tarafından yapıldı. 1952'de kurulan Millî Hesaplar İktisadî Bütçe komisyonu, ulusun bir önceki yılının hesaplarına (geriye dönük hesaplar) ve içinde bulunulan senenin ve gelecek senenin hesaplarına (ileriye dönük hesaplar) ait tahminleri yıllık bir rapor halinde parlementoya vermekle yükümlüydü.

— Mal. Muhasebenin millî gelir ve millî hasıla ile ilgili meselelere uygulanmasında *millî muhasebe* yanında, «millî gelir muhasebesi» ve «sosyal muhasebe» gibi deyimlere de rastlanmaktadır. Millî muhasebe, özellikle millî bütçelerin hazırlanması sırasında yapılan tahminlere ışık tutar ve alınacak iktisadî ve malî kararların isabet derecesini artırır. Nitekim, devlet eliyle yapılan plan ve programların hazırlanarak uygulanmasında da gerekli bilgileri sağlamağa yarayan bir araç olmaktadır. Millî muhasebenin, ekonomiyi kesimlere ayırarak gerek kesimlerin kendi içindeki ve gerek kesimlerarası iktisadî faaliyet ve olayların bir sınıflandırılmasını yapmak, bu faaliyetlerle ilgili bilgileri toplamak ve bu bilgileri belirli bir iktisadî siyaset yönünde değerlendirmek gibi ödev ve fonksiyonları vardır.

Millî muhasebenin ilk defa XVII. yy. sonlarında üretim, gelir ve harcama ile ilgili araştırmalar yapan ingiliz iktisatçısı Gregory King tarafından teorik olarak ortaya konulduğunu fransız kimyacısı Lavoisier ileri sürdü (1791). Bu arada, gerek fizyokratlar, gerek klasik iktisatçılar, millî muhasebeye teorik yönden katkıda bulundular. Fakat, millî muhasebenin esaslı olarak sistematik bir teknikle uygulanmağa başlanması ancak 1920'lerden sonra oldu. Bundan sonra millî muhasebe tekniğini daha da geliştiren çalışmalar yapıldı ve bu çalışmalar makro - ekonomik tahlillerle millî gelirin hesaplanmasında, konjonktürle ilgili çalışmalarda ve millî gelirin yeniden dağılımıyle ilgili siyasetin tespitinde yardımcı oldu.

Türkiye'de ise devlet muhasebesinden millî muhasebeye geçilmedi. Bununla birlikte Devlet Planlama teşkilâtına bağlı Devlet iresi gibi yan kuruluşlar millî muhasebe İstatistik enstitüsü, Plan ve Yatırım daile ilgili çalışmalar yapmaktadır.

◆ **Muhasebat** çoğl. i. *Esk.* Muhasebe işleri. || Muhasebe daireleri. || *Divan-ı muhasebat,* sayıştay. (→ Bibliyo.) [ML]

MUHASEBECİ i. ve sıf. (*muhasebe*'den *muhasebe-ci*). Muhasebe işleri yapan (memur). || *Uzman muhasebeci.* Bk. *Hesap* UZMAN'ı. (M)

MUHASEBECİLİK i. (*muhasebeci*'den *muhasebeci-lik*). Muhasebecinin yaptığı iş veya mesleği. (M)

MUHASEDE i. (ar. *ḥased*'den *muḥasede*). *Esk.* Birbirini çekememe, kıskanma. (M)

MUHASIM sıf. ve i. (ar. *huṣūmet* > *muḫaṣama*'dan *muḫaṣım*). *Esk.* Birbirine düşmanlık duyanlardan her biri. || Bir dava, oyun, savaş v.b.de taraflardan her biri: *Bunun üzerine aynı meseleyi tetkik etmiş olan genç muhasımını avukat Servet beyin eriştiği neticeyi öğrenmek istedim* (Vâ-Nû). || *Muhasım devletler* (veya *düvel-i muhasıma*), bir savaş, anlaşmazlık v.b.de bir ülkenin karşısında yer alan devletler: *Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve mânen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler* (Atatürk).

◆ **Muhasımin** çoğl. i. *Esk.* Muhasımlar, düşmanlar. (M)

MUHASIR sıf. *ḥaṣr* > *muḥaṣara*'dan *muḥaṣır*). *Esk.* Bir askerî mevkiyi kuşatarak erzak, mühimmat v.b. yollarını kesen, muhasara eden.

◆ **Muhasırin** veya **muhasırun** çoğl. i. *Esk.* Muhasara edenler, kuşatanlar. (M)

MUHASİB i. Bk. MUHASİP.

MUHASİBÎ (Ebi Abdullah bin Haris), arap mutasavvıf ve kelâmcısı (Basra, ? - Bağdat 857). Küçük yaşta babasıyle Bağdat'a gitti, orada öğrenim gördü. Babası kaderiye mezhebindendi. Bu yüzden onunla arası açıldı, öldüğü zaman da bıraktığı mirası almadı. Bağdat'ta vaızlar veren Muhasibî, kelâm konusunda Mutezile'nin yolunu tuttuğu gerekçesiyle Ahmed bin Hanbel tarafından kınandı. Hayatının son yıllarını, daha çok, eser yazmakla geçirdi. Önemli eserleri: *Kitab-ün-Nesayih* (Öğütler Kitabı); *Riaye-li-Hukukî-l-Lah* (Tanrı Haklarına Uygun Davranma Kitabı); *Kitabu Maiyyet-ül-Ake* (Ake'nin Maiyeti Kitabı); *Kitabu Bed Men Enabe İlallah* (Tanrı'ya Tövbe Eden Kimsenin Başlama Kitabı); *Kitab-ül Azeme* (Ulular Kitabı). [M]

MUHASİBİYE i. (*Muhasibi*'nin adı'ndan ar. *Muhasibiyye*). *Esk.* Ebî Abdullah bin-Haris *Muhasibî* tarafından kurulan tarikatın adı. (M)

MUHASİP veya **MUHASİB** i. (ar. *ḥesāb*'dan *muḥasib*). Muhasebe işlerini yapan kimse, muhasebeci. *Yeni.* Sayman.

— Mal. *Esk. Muhasibi evvel,* Tanzimattan önce Bâbı Defterî (Defterdarlık dairesi) denilen maliyenin yüksek memurlarından biri.

— ANSİKL. Mal. Muhasebecilerin çoğalmasıyle «başmuhasebeci» anlamında *muhasibi evvel* adıyle bir muhasebeci bu göreve getirildi. Devletin gelir ve gider h apları bu görevlinin başkanlığında tutulurdu. Yeni sadrazam, devlet erkânına hilat giydirirken, ona da giydirirdi. Muhasibi evvel, kesedar efendinin gönderdiği tutanakları evinde inceler, nadiren Defterdarlık dairesine gelirdi. Alınan harçlardan kâtip ve şakirtlere hisse dağıtıldıktan sonra başmuhasebeciye yüz yirmi bin kuruş yıllık verilirdi. Kaleminde, devletin bütün hesapları ve hattâ enderun ve has ahır hazinelerinin kayıtları tutulurdu. Tanzimat devrinde Defterdarlık yerine Maliye nezareti kurulunca, muhasibi evvelin adı da önce *muhasebeci,* sonra *muhasebe umumiye müdürü* olarak değiştirildi. (M)

MUHASİPLİK i. (*muhasip*'ten *muhasiplik*). Hesap işleriyle uğraşma, muhasebecilik. (M)

MUHASSAL sıf. (ar. *ḥuṣūl*'den *muḥaṣṣal*). *Esk.* Üretilmiş, elde edilmiş. || Zf. Özetle, sözün kısası: *Muhassal, otuz beş gün bu tarik ile cenk ü cidal olundu* (Peçevî). || *Muhassal-ı kelâm,* sözün kısası. (M)

MUHASSALA i. (ar. *ḥuṣūl*'den *muḥaṣṣala*). *Esk.* Elde edilen sonuç: *Bizim huy, itiyad dediğimiz de tekerrür muhassalası değil midir?* (Ahmed Rasim).

— Fiz. *Esk.* Bileşke. (M)

MUHASSAN sıf. (ar. *ḥıṣn* > *taḥṣîn*'den *muḥaṣṣan*). *Esk.* Tahkim edilmiş, kuvvetlendirilmiş. (M)

MUHASSAS sıf. (ar. *ḫuṣūṣ* > *taḫṣîṣ*'ten *muḫaṣṣaṣ*). *Esk.* Birisine ödenek olarak ayrılmış.

◆ **Muhassasat** çoğl. i. *Esk.* Bir kimseye maaş, tayın v.b. gibi verilmiş şeyler. || İ. Devlet bütçesinden devlet daireleri için ayrılmış olan para. *Yeni.* Ödenek. (M)

MUHASSEN sıf. (ar. *ḥüsn* > *taḥsin*'den *muḥassen*). *Esk.* Güzel, zarif; beğenilmiş, güzel bulunmuş.

◆ **Muhassenat** çoğl. i. *Esk.* Yararlı, güzel, hayırlı işler. || Yararlılık, üstünlük sebepleri. (M)

MUHASSER sıf. (ar. *ḥasret* > *taḥsir*'den *muḥhasser*). *Esk.* Hasret kalmış, hasrete düşürülmüş. (M)

MUHASSIL sıf. (ar. *ḥuṣūl* > *taḥṣîl*'den *muḥaṣṣıl*). *Esk.* Üreten, meydana getiren.

◆ İ. Teşk. tar. Osmanlı devletinde (Tanzimat döneminden önce) vergi tahsildarı. || (1847-1858 Yılları arasında) Vilâyet, sancak veya kaza içinde, devlete ait malların yönetimi ve gelirlerinin toplanmasıyle görevlendirilmiş memur. (Görevini yerine getirirken zor kullanma yetkisini taşırdı.) || Mutasarrıftan küçük kaymakam ve müdürler derecesinde bulunan memurlara verilen unvan. (M)

MUHASSILLIK i. (*muhassıl*'dan *muhassıl-lık*). Teşk. tar. *Esk.* Vergi toplama işi, tahsildarlık: *Bir gün muhassıllık ile Manisa arpalığı beratın verip...* (Naima). [M]

MUHASSİN sıf. (ar. *ḥüsn* > *taḥsin*'den *muḥassin*). *Esk.* Güzelleştiren. (M)

MUHASSİN bin ALİ, bir şiî geleneğine göre Ali ile Fatma'nın üçüncü oğlu. Sünnîler bunun doğru olmadığını ileri sürerler. X. yy.da Muhassin'in hatırası için Halep'te bir makam kuruldu. Muhammise şiîleri Muhassin'e ayrı bir ibadet yeri ayırdılar. Bu konuda aşırılığa varan şiîler Hasan-Hüseyin -Muhassin üçlüsünü değişmez bir din deyimi olarak kullanırlar. (M)

MUHASSİR sıf. (ar. *hasar* > *tahsir*'den *muhassir*). *Esk.* Hasar yapan, zarar ve ziyana sebep olan, zararlı.

◆ **Muhassirin** çoğl. i. *Esk.* Zarar ve ziyana sebep olan şeyler veya kimseler. (M)

MUHASSİS sıf. (ar. *ḫuṣūṣ* > *taḫṣîṣ*'ten *muḫaṣṣiṣ*). *Esk.* Tahsis eden. (M)

MUHASSİS sıf. (ar. *ḥaşiye* > *taḥşiye*'den *muḥaşşa*). *Esk.* Tahşiye olunmuş, haşiye yazılmış (kitap v.b.). [M]

MUHAŞŞİ sıf. (ar. *ḥaşiye* > *taḥşiye*'den *muḥaşşi*). *Esk.* (Bir kitaba v.b.) Haşiye yazan, haşiyeleyen. (M)

MUHAŞŞİ sıf. (ar. *haşyet* > *tahşiye*'den *muhaşşi*). *Esk.* Korkutan, korkutucu. (M)

MUHAT sıf. (ar. *muḥaṭ*). *Esk.* Etrafı çevrilmiş, kuşatılmış, sarılmış. || Bir şeyin içinde bulunan: *Olsam da muhiti âsmânın / Elbette muhatıyım Huda'nın* (Muallim Naci). [M]

MUHAT i. (ar. *muḫaṭ*). *Esk.* Sümük, sümüğe benzeyen sıvı. || *Muhat-üş-şeytan,* sıcak günlerde güneşin titrek ışınları.

◆ **Muhatî** sıf. *Esk.* Sümüğe benzeyen, sümüksü. (M)

MUHATAB i. Bk. MUHATAP.

MUHATABE i. (ar. *hiṭab*'dan *muhaṭabe*). *Esk.* Karşılıklı konuşma. || *Mec.* Çatışma, çekişme.

— Huk. *Esk.* Hukukî bir işlem için tarafların yüz yüze görüşmeleri. Sözlü görüşme. (Muhatabede meclis dağılıncaya kadar taraflardan her biri sözünü geri alabilir.)

◆ **Muhatabat** çoğl. i. *Esk.* Karşılıklı konuşmalar. (M)

MUHATAP veya **MUHATAB** i. (ar. *hiṭab* ve *huṭbe*'den *muhaṭṭab*). Konuşulan, kendisine söz söylenilen, hitap edilen kimse: *Sen de adam mısın?, diyen ikinci bir cümle sessizce dökülüyor ve muhatabının dimağına varıyordu* (Sabahaddin Ali). *Ve muhatabının bu sözüne cevap vererek...* (H.Z.Uşaklıgil). || *Muhatap olmak,* kendisine söylenmek, hitap edilmek: *İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum* (Atatürk). [...] Yöneltilmek, karşısında kalmak: *Çirkin bir davranışa muhatap oldu.*

— Gram. *Esk.* İkinci şahıs.

— Teşk. tar. Huzur* derslerine katılan bilginlerden bir kısmı. (Mukarrir*ler gibi şeyhülislâmlık tarafından medrese eğitimi görmüş olanlar arasından seçilirdi. Her huzur dersine en çok dört muhatap katılabilirdi. Dersi hazırlayan mukarrir, muhataplarla birlikte Dolmabahçe camiinde bir toplantı yapar; o günün dersini görüşürdü. İkindi namazından sonra başta mukarrir, arkasında muhataplar yürüyerek Dolmabahçe sarayına giderler, padişahın huzuruna çıkarlardı. Mukarrir dersi verirken uygun bir yerde birinci muhatap soru sorar, mukarrir cevap verirdi. Daha sonra ikinci muhatap soru sorardı. Üçüncü muhatap mukarrire soru yöneltemezdi. Ders bittikten sonra mukarrri ve muhataplara kese içinde birer atiye, cüppe ve kuşak verilirdi. Muhataplar mavi renkte cüppe giyerlerdi. (M)

MUHATARA i. (ar. *ḫaṭar*'dan *muḫaṭara*). *Esk.* Korku verici durum, tehlike: *Hayatımı muhataraya koyup beklemek doğru mu?* (R. H. Karay). *Ve asıl şu dakikada bu iki kelimenin içinde mühlik muhataralar haber veren manalar bulunuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Zarar ziyan. || *Muhatara-i iz-*

mihlâl, dağılma tehlikesi. || *Şirket-i muhatara,* zarar ve ziyana ortak olmak üzere kurulan şirket.

◆ **Muhatarat** çoğl. i. *Esk.* Korkular, tehlikeler. (M)

MUHATARALI sıf. *(muhatara*'dan *muhatara-lı). Esk.* Tehlikeli.

— Huk. *Muhataralı sözleşme,* borçlunun daima bir zarar tehlikesini yüklendiği sözleşme.

— ANSİKL. Huk. *Muhataralı sözleşme*'lerde, sözleşme kurulurken, borç altına giren kimse, borçlanmasının kapsam ve derecesini kesin olarak tayin edemez; sözleşmenin sonucu kârlı olabileceği gibi zararlı da olabilir. Bazen de borçlu, belirli bir zararı göze alarak sözleşme yapmış olduğu halde, ortaya çıkan zarar onun beklediğinden çok daha fazla olabilir. Bu çeşit sözleşmelere muhataralı sözleşme denilmesinin sebebi de, bunlarda tehlike unsurunun ağır basmasıdır. Ticaret kanununda düzenlenen sigorta sözleşmeleri, Borçlar kanununda düzenlenen kefalet, kumar ve bahis, kaydı hayat şartıyle irat ve ölünceye kadar bakma sözleşmeleri muhataralıdır. (M)

MUHATIB sıf. (ar. *hitab* ve *hutbe*'den *muhatıb). Esk.* Hitap eden, birine söz söyleyen. (M)

MUHATTAT sıf. (ar. *hatt*'dan *muhattat). Esk.* Üzerine çizgi çekilmiş, çizilmiş. || (Kalemle) Resmi yapılmış. (M)

MUHATTIT (sıf. *hatt*'dan *muhattıt). Esk.* Çizgi çizen. || (Kalemle) Resim yapan. (M)

MUHAVERE i. (ar. *havr*'den *muhavere). Esk.* İki kişi arasında yapılan karşılıklı konuşma: *Bu karardan sonra, kadınlar, muhavereye giriştiler* (Vâ-Nû). *Bu kısa muhaverenin bütün teferruatını şu dakikada unutmuş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Muhaverat** çoğl. i. *Esk.* Karşılıklı yapılan konuşmalar. (M)

MUHAVVAT sıf. (ar. *havt* > *tahvît*'ten *muhavvat). Esk.* Etrafı duvar veya perde ile çevrilmiş olan (bina): *Hünkâr tepesi nam mahalde bir kasr-ı muhavvat bünyad edip...* (Naima). [M]

MUHAVVEF sıf. (ar. *havf* > *tahvîf*'ten *muhavvef). Esk.* Korkutulmuş, korkmuş olan. (M)

MUHAVVEL sıf. (ar. *havl* > *tahvîl*'den *muhavvel). Esk.* Değiştirilmiş. || Ismarlanmış, sipariş edilmiş.

◆ **Muhavvelat** çoğl. i. *Esk.* Devlet borcu olarak bir vilâyet veya daireden ödenmesi istenen paralar. (M)

MUHAVVEN sıf. (ar. *muhavven). Esk.* Hainlikle itham edilen, ihanetle suçlandırılan. (M)

MUHAVVİF sıf. (ar. *havf* > *tahvîf*'ten *muhavvif). Esk.* Korkutan, korkutucu.

◆ **Muhavvife** sıf. *Esk.* Muhavvif'in dişili. (M)

MUHAVVİL sıf. (ar. *havl* > *tahvil*'den *muhavvil). Esk.* Tahvil eden, değiştiren, başka şekil ve duruma sokan. || *Cenab-ı muhavvil-ül-havli ve-l-ahval* («halleri değiştiren ve başka şekle sokan»), Tanrı. (M)

MUHAVVİLE i. (ar. *havl* > *tahvîl*'den *muhavvile). Esk.* Dönüştüren, dönüştürücü.

— Elektr. Transformatör. (M)

MUHAYEE i. (ar. *muhâye›e). Esk.* Bölünmesi veya paylaşılması mümkün olmayan bir şeyi sıra ile kullanma. (M)

MUHAYENE i. (ar. *muhayene). Esk.* Bir nesneyi belirli bir zaman için kiralama. (M)

MUHAYYEB sıf. (ar. *muhayyeb). Esk.* Mahrum kılınmış, yoksun bırakılmış.

◆ **Muhayyeben** zf. *Esk.* Mahrum kılarak, yoksun bırakarak. (M)

MUHAYYEL sıf. (ar. *hayal*'den *muhayyel). Esk.* Hayal gücüyle yaratılan, hayal edilen: *Bir ömr-i muhayyel... hani gülbünler içinde* (Tevfik Fikret). *Eski Yunanda ormanları, kırları dolduran yarısı keçi, yarısı insan bir takım muhayyel yaratıklar* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Muhayyelat** çoğl. i. *Esk.* Hayal edilmiş şeyler. (M)

Muhayyelat veya **Muhayyelatı Aziz Efendi,** Giritli Aziz Efendinin (öl. 1798) eseri (1851). XVIII. yy. türk edebiyatında batı kültürüyle doğu kültürünün kaynaştığı, hayal ile gerçeğin yan yana geldiği ilk eserlerden biridir. Doğu hikâyesi ile batı hikâyesi arasında bir köprü özelliği taşır. Birbiriyle bağlantısı olmayan üç bölümden meydana gelir. Birinci bölüm de *(Hayal-i Evvel* [Birinci Hayal]), Kamercan adında bir şehzade ile oğullarının maceralı hayatı anlatılır. Olaylar doğu ülkelerinde geçer; esrar ve büyü doludur. İkinci bölüm *(Hayal-i Sani* [İkinci Hayal]), İbni Sina'nın öğrencisi olan Cevad'ın maceralarıdır. Bu bölümün içinde yer alan *Molla Emin* hikâyesinde XVIII. yy. İstanbul hayatı ve insanları gerçeğe uygun olarak anlatılır. Üçüncü bölüm; *(Hayal-i Salis* [Üçüncü Hayal]), şeyh İzzeddin ile ilişkiler kuran Mısır sultanının başından geçen olaylar anlatılır. Bu son bölümün özelliği, içindeki *Recep Beşe* hikâyesinde hayatın gerçek yönlerine yer verilmesidir. (M)

MUHAYYELE i. Bk. MUHAYYİLE.

MUHAYYEM sıf. ve i. (ar. *hayme* > *tahyim*'den *muhayyem). Esk.* Kurulmuş (çadır). || Çadır, ordugâh: *Mah-i mezburun yirmi ikinci günü sahra-yı Estergon muhayyem-i sipah-i zafermakrun olduğu* ... (Perçevî). || Çadırda barınan (kimse).

◆ **Muhayyemgâh** i. *Esk.* Çadırlardan meydana gelen ordugâh. || Ordu çadırlarının kurulduğu alan. (M)

MUHAYYER sıf. (ar. *hayr*'dan *muhayyer).* Beğenilmediği takdirde geri verilmek şartıyle alınan: *Muhayyer mallar.* || *Esk.* Seçim hakkı kendisine verilen, iki şeyden birini seçmekte serbest olan: *Vallahi nefsimi cennet ile cehennem arasında muhayyer kılıyorum ve cennetin üzerine başka şey tercih edemiyorum* (Cevdet Paşa).

— Kâğıtç. *Esk.* Şeker renginde bir çeşit kâğıt. (M)

MUHAYYER i. (ar. *muhayyer).* Mus. Türk musikisi makamlarından biri.

— ANSİKL. Mus. En eski makamlardan biri olan *muhayyer,* coşkun, biraz içli bir karakterdedir. Özellikle halk müziği ezgilerinde çok kullanılır. Muhayyer, hüseynî dizisinin inici şekline verilen addır. Basit makamlardan biridir. Güçlüsü hüseynî *(mi),* karar perdesi dügâh *(la)* sesleridir. Önce hüseynî beşlisiyle karara bağlanır. İnici olan dizinin *fa* bakiye diyezi ve *si* koma bemolü donanımda gösterilir. Hüseynî beşlisinin ince bölümüne bir uşşak dörtlüsü getirilerek oluşan muhayyer dizisinin sayısı sekizdir. Bu yüzden yapısı duygulu ve yumuşak bir özellik gösterir. (M)

MUHAYYERBUSELİK blş. i. Mus. Türk musikisi makamlarından biri.

— ANSİKL. Mus. Muhayyer dizisine (makamına) bir buselik beşlisi veya dizinin tamamının eklenmesiyle oluşur. Güçlüsü hüseynî *(mi),* durak perdesi ise düyek *(la)* sesleridir. Makam, önce muhayyer dizisinde dolaşır, güçlüsünde veya üçüncü derecesinde geçici bir duraklama (yarım kadans) yapar, buselik beşlisi veya bu dizinin tam olarak çalınışıyle durak perdesinde karar kılar. *Muhayyerbuselik* makamının donanımında, muhayyer dizisinin ses değiştirici işaretleri bulunur. Buselik dizisinin ikinci sesinin tabiî (natürel) işaretiyle, yedinci derecesinin bakiye diyez işareti, gerektiğinde ezginin içinde geçici olarak kullanılır. (M)

MUHAYYERKÜRDÎ bIş. i. Mus. Klasik türk musikisinin bileşik makamlarından biri.

— ANSİKL. Mus. Muhayyer makamına bir kürdî dörtlüsü eklenmesiyle meydana gelir. Durak ve güçlüsü, muhayyer makamında olduğu gibi düyek *(la)* ve hüseynî *(mi)* sesleridir. Donanımına muhayyer makamının ses değiştirici işaretleri aynen konulur. Kürdî dörtlüsü için natürel *si* ve küçük mücennep bemollü *si* işaretleri ezginin içinde gerektikçe geçici olarak değişikliğe uğrar. (M)

MUHAYYERLİK i. *(muhayyer*'den *muhayyer-lik).* Muhayyer olma hali. Seçip beğenmeyle ilgili olma.

— Huk. *Muhayyerlik.* Bk. SEÇİMLİK *yetki.* (M)

MUHAYYERSÜNBÜLE bIş. i. Mus. Türk musikisi makamlarından biri.

— ANSİKL. Saba dizisine, altıncı derecesi (sesi) olan acem'den *(fa),* ince bölgeye doğru acemaşiran (çargâh dizisinin şeddi) dizisinin eklenmesiyle meydana gelir. Makamın iki güçlüsü vardır: birinci derecede güçlü muhayyer *(fa),* ikinci derecedeki ise çargâhtır *(do).* Durak perdesi düyektir *(la).* Makam, ince durak perdesinden başlar, acemaşiran dizisinin seslerinde dolaşır, önce bu dizide, sonra da acemde geçici bir duraklama yapar, saba dizisinin seslerine geçerek çargâhta bir «asma kiraz» yaparak saba dörtlüsünde ve tüm dizisinde gezinerek durak perdesinde karar kılar. *Muhayyersünbüle* makamının donanımında, saba dizisinin ses değiştirici işaretleri olduğu gibi bulunur. Acemaşiran dizisinde bulunan sünbüle (küçük mücennep bemollü *si)* işareti ise, ezginin içinde gerektiğinde geçici olarak kullanılır. (M)

MUHAYYERZENGÜLE veya **MUHAYYERZİRGÜLE** bIş. i. Mus. Türk musikisinde bileşik bir makam.

— ANSİKL. Muhayyer ve zengüle makamlarının birleşmesinden meydana gelir. Güçlüsü hüseynî *(mi),* karar perdesi dügâh *(la)* sesleridir. Donanımında, muhayyer makamının ses değiştirici işaretleri aynen bulunur. Ayrıca zengüle makamı için natürel *si,* bakiyye bemollü *si,* bakiyye diyezli *do,* natürel *do* ve bakiyye diyezli *sol* işaretleri geçici olarak ve gerektiğinde ezgi içinde gösterilir. *Muhayyerzengüle* makamı genellikle inici bir özellik gösterir. (M)

MUHAYYERZİRKEŞ bIş. i. Mus. Türk musikisinin en eski bileşik makamlarından biri. (Son yüzyıllarda hiç kullanılmaz olduğundan bu makamda bir esere rastlanmamıştır. Bu bakımdan makamın yapısı, donanımı ve karakteri hakkında bir tanım yapmak mümkün değildir.) [M]

MUHAYYİB sıf. (ar. *muhayyib). Esk.* Yoksun bırakan.

◆ **Muhayyibane** zf. *Esk.* Yoksun bırakarak. (M)

MUHAYYİL sıf. (ar. *hayal* > *tahyil*'den *muhayyil). Esk.* Hayal kuran. (M)

MUHAYYİLE veya **MUHAYYELE** i. (ar. *hayal* > *tahyil*'den osmanlıca *muhayyile, muhayyele). Esk.* Hayal etme yetisi gücü: *Bilgimin, malûmatımın ve hesaplarımın yetmediği noktadan itibaren muhayyilem var kuvvetiyle işlemeğe başlıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Hâlâ muhayyilemde parıldar, resim gibi / Yârin dudaklarında bitip başlayan visâl* (Yahya Kemal). *Yeni.* İmgelem. (M)

MUHAYYİR sıf ve i. (ar. *hayret*>*tahyir*'den *muhayyir). Esk.* Şaşırtan, hayrete düşüren. || *Muhayyir-i ukul* (veya *muhayyir-ül-ukul*), akılları durduran: *Tıp, muhayyir-i ukul olacak bir hale geldi* (Namık Kemal).

◆ i. Bot. Ünlü bir lâle cinsi. (M)

MUHAYYİR sıf. (ar. *hıyar* > *tahyir*'den *muhayyir). Esk.* İki şeyin arasında seçim yapılmasını serbest bırakan. (M)

MUHAZARA i. (ar. *huzûr*'dan *muhazara). Esk.* Karşılıklı tartışma, fikir tartışması. || Birlikte olma, beraber olma.

— Ed. Karşılıklı edebî fıkralar ve hikâyeler anlatma. | Bu tarzda yapılan yarışma. || Edebiyat, tarih, fen v.b. konularda hatırda tutulan ve gerektiğinde söylenen bilgiler. *(Muhazarat* da denir.): *O adamın muhazaratı çoktur* (Şemseddin Sami). [M]

MUHAZAT i. (ar. *hizâ*'dan *muhâzât). Esk.* Karşı olma. || Yüz yüze gelme. (M)

MUHAZELE i. (ar. *hazele,* alçak, bayağı'dan *muhazele). Esk.* Alçaklık, rezillik, bayağılık. (M)

MUHAZERE i. (ar. *hazer,* sakınma, kaçınma'dan *muhazere). Esk.* Birbirini korkutma. (M)

MUHAZİ sıf. (ar. *hiza›* > *muhazat*'tan *muhazi). Esk.* Birbirinin karşısında olan, bir hizada bulunan: *Burada da aşağıkine muhazî bir kapısı vardır* (Recaizade Ekrem).

— Mat. *Esk.* Paralel. (M)

MUHAZZAB sıf. (ar. *muhazzab). Esk.* Boyanmış, renk verilmiş. (M)

MUHAZZAR sıf. (ar. *muhazzar). Esk.* Yeşil renge boyanmış. || Takdis edilmiş, kutlu. (M)

MUHAZZİR sıf. (ar. *ḥazer*, korkup sakınma'dan *muḥazzir*). *Esk.* Sakındıran. (M)

MUHBİR i. ve sıf. (ar. *haber*'den *muhbir*). İhbar eden, haber veren. || *Esk.* Haberci: *Muhbir olan, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Etem Beyden talimat aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti* (Atatürk). || Bir gazeteye veya resmî daireye haber toplayıp ulaştıran. || *Muhbir-i sadık* («sadık haberci»), imzasız mektup yazan kimse.

— Fiz. *Esk.* Deney şişesi.

— Huk. Suçtan zarar gören kimseden başka, suçlunun meydana çıkarılarak cezalandırılması amacıyle suçun işlendiğini haber veren kimse. (Kanunkoyucu bazı durumlarda muhbirlerin çekinmelerini önlemek amacıyle bunlara bazı menfaatler sağlamak yoluna da gitmiştir.) Bk. İHBAR.

— Tıp. *Esk.* Bulaşıcı bir hastalığı haber veren ilk belirti.

◆ **Muhbire** sıf. *Esk.* Muhbir'in dişili. (M)

Muhbir, Filip Efendi tarafından yayımlanan, cuma ve pazar dışında her gün çıkan gazete. (1 Ocak 1867'de yayıma başladı, 53 sayı çıktı.) Başyazarı Ali Suavi idi. Ali Suavi, yurt dışına kaçtıktan sonra gazeteyi bir süre Londra'da da çıkardı. (M)

MUHCİL sıf. (ar. *ḥaclet*, utanma'dan *muhcil*). *Esk.* Utandıran. (M)

MUHDES sıf. (ar. *ḥadṣ* > *iḥdas*'tan *muḥdeṣ*). *Esk.* Sonradan meydana gelmiş, eski olmayan. *Mec.* Yeni. || İ. Yenilik.

G. santl. Bir yazı tarzı.

◆ **Muhdesat** sıf. *Esk.* Yeni şeyler. (M)

MUHDİS sıf. (ar. *ḥads* > *iḥdaṣ*'tan *muḥdis*). *Esk.* Sonradan veya yeniden meydana getiren. (M)

MUHELLEBÎ (Ebu Muhammed), büveyhî veziri (903, ?-Bağdat 963). Büveyhîlerden Muizzüddevle'ye vezir oldu (950). İmran bin Şahin'e karşı girişilen seferde başkumandan olarak katıldı. Umman meliki Yusuf bin Vecih'e karşı savaştı, Basra'yı ele geçirdi (953). Bir ara gözden düştü. Başkumandan olarak Umman'a giderken öldü. Ölümünden sonra bütün mülkünü Muizzüddevle tarafından elkonuldu. (M)

MUHEYH i. (ar. *muḥeyḥ*). Anat. *Esk.* Beyincik. (M)

MUHİB sıf. Bk. MUHİP.

MUHİBBÎ, şamlı bilginler ailesi: - MUHİBÜDDİN EBÜL FAZL MUHAMMED (Hama 1542 - ?, 1608). Öğrenimini Hama, Halep ve Humus'ta (Hims) yaptı. Kudaiye medresesine (Şam) müderris oldu. Mısır'a giderek Çivizade'nin yanında bulundu, Mısır ve Suriye'nin bazı illerinde kadılık yaptı. İstanbul'a gitti, 1585'te niyabet-ül-kübra mevkiine getirildi. Bu arada ordu kadılığı, Suriye kervanı kadılığı görevlerinde bulundu. Eserleri: *El-Rıhle* (Seyahatname); *Tenzil-ül Ayat* (Ayetlerin İndirilişi); —FAZLULLAH BİN MUHİBULLAH BİN MUHİBÜDDİN (Şam 1621 - ay.y. 1671), Muhibüddin Ebül Fazl'ın torunu. Öğrenimini doğduğu şehirde yaptı. Necmüddin el-Gazzî'den hadis okudu, icazet aldı. Dervişiye medresesine müderris oldu. Bir süre sonra İstanbul'a gitti; orada da müderrislikle görevlendirildi. 1649'da Esîrî Mehmed Efendi ile Mısır'a gitti, onun naipliğini yaptı. Tekrar İstanbul'a geldi, Beyrut kadılığına tayin edildi; 1668'de Şam'a döndü. Eserleri: *Divan*, Hasan el-Birunî'nin *Teracim-ül-Ayan min Ebna-i Zaman* (Çağdaş Kimselerden Önemlilerinin Hayatları) adlı eserine yazdığı *Zeyl;* —MUHAMMED ÜLEMİN BİN FAZLULLAH BİN MUHİBÜDDİN DIMAŞKÎ (Şam 1651 -ay.y. 1699), Anadolu kazaskeri Vişnezade İzzetî Mehmed Efendinin yardımıyle öğrenimini Bursa'da bitirdi. Şam'a döndü (1675). Bir süre sonra Rumeli kazaskeri olan Vişnezade Mehmed Efendinin yardımıyle Edirne'de görev aldı. Sonra İstanbul'a geldi. Bir ara Mekke ve Kahire'de kadı naipliği yaptı. Şam'daki Eminiye medresesinde müderrislik görevindeyken öldü. Eserleri: *Hülasat-ül-Eser fi Ayan-i Karn el-Hadi Aşer* (XI. yy.da, İlerigelen Kimselerin Hayatları), Hafeci'nin eserine zeyl; *Divan* ve arapça lûgat. (M)

MUHİDDİN (Zekeriya) mısırlı siyaset adamı (Kefrşakr 1918). Meslekten yetişme askerdir. Filistin savaşı (1948) sırasında Nâsır ile anlaştı ve o zamandan beri hür subaylar gizli hareketi içinde çalıştı. Harp okulunda öğretmenlik yaptı, temmuz 1952'de Faruk'un devrilmesi hareketine katıldı, İhtilâl konseyinin on bir üyesinden biri oldu, polis yönetimi ile sivil ve askerî istihbarat servislerini üstüne aldı. 1953'te Nâsır'ın yerine içişleri bakanlığına gelerek 1961'e kadar bu görevde kaldı, sonra birkaç defa arka arkaya aynı göreve getirildi; Müslüman Kardeşler'e olduğu kadar komünistlere karşı da aynı sertlikle davrandı. Assuan barajı komitesi başkanı oldu (1960), sosyalist ülkelerle çeşitli ilişki kurdu. 1961'de başkan yardımcılığına getirildi, 2 ekim 1965'ten 12 eylül 1966'ya kadar başbakanlık yaptı. Fakat yürütmek istediği iktisat siyaseti konusunda Nâsır ile anlaşamadı. 1966'da yeniden başkan yardımcısı oldu. 9 Haziran 1967'de istifa eden ve 10 haziranda istifasını geri alan Nâsır, bu vesileden faydalanarak Cumhurbaşkanlığı görevinde onu kendine halef gösterdi, sonra 19 haziranda onu yeni hükûmetin başbakan yardımcılığına tayin etti. Zekeriya Muhiddin, mart 1968'de bütün görevlerinden çekildi. (L)

MUHİDDİN ABDAL, halk şairi (XVI. yy.). Eşrefoğlu Rumî'nin oğlu olduğu ileri sürülür. Bektaşî dervişlerindendi. Romanya'da Balçık kasabasında yaşayan Akyazılı Şeyh'in dervişi oldu. Şiirlerinde tasavvuf temaları ağır basar. (M)

MUHİDDİN AMASÎ, türk hattatı (XV. yy.). Amasyalıdır. Fatih devrinin ünlü hattatlarından biridir. özellikle sülüs ve nesih yazılarda ustaydı. Meşhur hattat şeyh Hamdullah, halasının oğludur. Yazılarından, şeyh Hamdullah okulunu hazırlayan önemli sanatçılardan olduğu anlaşılmaktadır. (M)

MUHİDDİN ARABÎ (İbnül Arabî Ebu Abdullah Muhammed), islâm mutasavvıfı (Endülüs, Murciya 1162 - Şam 1240). Doğduğu ülkede özel bir öğrenim gördü. Çağının ünlü bilginlerinden Ebu Muhammed ve İbni Beşküvel'den ders aldı. İbni Memun, İbni Cebirol, İbni Tufeyl'in eserlerini okudu. İbni Meserretül Cebeli, Telemsânî ve Hallacı Mansur gibi sofîlelerin, yahudi filozoflarının düşüncelerini benimsedi. Eski yunan filozoflarını, özellikle yeni-eflatun'cu felsefe çığırını kendi çağında bilinen bilimsel eserleri inceledi. Sonra Anadolu'ya yerleşti. Konya'da Sultan Kılıç Arslan tarafından korundu. Felsefe ve tasavvuf konularında ileri sürdüğü başlıca düşünceler şunlardır.

● *Felsefe*. Muhiddin Arabî, felsefeye tasavvuf yoluyle girer. Düşüncelerinin ana konuları Tanrı'nın varlığı, evren ve evrenle Tanrı arasındaki bağlantıdır. Ortaya attığı bütün düşünceler, yeni - eflatun'cu felsefe çığırının kurucusu Plotinos'un görüşleriyle eş niteliktedir.

● *Tanrı'nın birliği*. Tanrı birdir, tektir. Bütün varlığın, evrenin, oluşun özüdür, kaynağıdır. Tanrı'nın dışında, Tanrı'dan gelmeyen, onun birliği sonucu ortaya çıkmayan bir varlık yoktur. Tanrı varlığının üç ayrı niteliği vardır: 1. Tanrı biriciktir (ahadiye), onun biricikliği öncedir. Fakat bu öncelik bilinemez. İnsan aklının sınırlarını aşar; 2. Tanrı, birinci olandır (vahidiye). İlk varlık, birinci ve en önde olan yüce varlık odur; 3. Tanrı, birlik (vahdet) içindedir. Tek varlık olan Tanrı'nın birliğinde görünüş (zâhir) ile iç, öz (bâtın), zorunlu olanla (zarurî) zorunlu olmayan, peygamberlik ermişlik, birlik ve bütünlük içindedir. Var olmak, Tanrı'nın birliğinde olmak, ondan gelmektir.

● *Evren*. Evren bağımsız, başlı başına bir varlık değildir. Tanrı'nın görünüşüdür. Tanrı'nın birliği görünüş alanına çıkınca evren varlık kazandı. Fakat evren (tabiat) Tanrı'nın aynı değildir. Evren, Tanrı'nın birliğinden dolayı vardır. Tanrısal güçlerin, yeteneklerin (ilâhî imkânların) ortaya çıkışı, görünüşü (zuhuru) insana evren olarak görünür. Evren, bir bütün olarak düşünülürse içinde veya dışında, zaman, değişme, başkalaşma yoktur. Evrende görülen değişiklikler, başkalaşmalar, çelişmeler «zahirî»dir. Evrenin ortaya çıkışından önce, başlangıçtan önceki durumda varlık kesin bir gizlilik içindeydi (el-gaybül mutlak).

Bu durum bilinemez, yalnız düşünülebilir. Bu, «mutlak görünmez varlık» olarak anlaşılmalıdır. Varlığın, yüce bir Birlik olması yüzünden, bu durumunda biçim, madde, gerektirme, gereklilik, belirleme, benzeşme yoktur. Bu durum, varlığın birinci basamağıdır (ilk merhale). İkinci basamak (merhale) varlığın ilk belirlenme (taayyünül evvel) alanıdır. Ortaya çıkış (zuhur) ve görünüş (tecelli) olaylarının başlangıcı bu basamaktır. Bu alan, görünmeyen yüce varlığa (Tanrı'ya) göre açık (zâhir), ondan sonraki basamaklara göre gizlidir (bâtın). Üçüncü basamak, ikinci belirlenme (taayyünüs sâni) diye nitelenir. Burada ahadiye (biriciklik, tek oluş) ile vahidiye (birinci oluş, ilk oluş) denen Muhammed'in gerçekliği (Tanrı katında varlığı), insanlığın örneği (ilk hakikatı) olarak ortaya çıkar. Ahadiye, vahidiye ve vahde, yaratılmadı, başlangıçları yoktur.

● *Ortaya çıkış* (*zuhur*). Art arda ve belli bir tanrısal düzene göredir. Her varlık katı belli bir sıra ve uyum içinde Tanrı bir'liğinden görünüş alanına çıkar. Ortaya çıkış (zuhur) üç aşamada olur: 1. ruhlar evreni (el-âlemül ervâh). Bütün ruhların bulunduğu, ortaya çıktığı alan; 2. örnekler evreni (el-âlemül misâl). Varlıkların en yetkin, en yüce örnekleri, ilkeler bu evrendedir; 3. cisimler evreni (el-âlemül ecsâm), mekânda yer kaplayan varlıkların ortaya çıktığı alan.

Değişme ve zaman bir insan kuruntusudur. Varlık kavramı altında toplanan her şey aynı zamanda vardır. Zaman bakımından varlıkta, öncelik-sonralık diye bir sıra yoktur. Değişmeyen, gerçek olan süresiz bir «an» vardır. *Anı dâim* de denen bu «an» içinde doğma, değişme, başkalaşma değil, gizliden açığa çıkış vardır. Bu gizliden açığa çıkış, varlıkların bulunduğu beş ayrı varlık katına (elhâzeratül hams) göre olur. Öteki katlarda ise (evrenlerde) ruhlar, akıllar ve örnekler (ideler), duyulur evrenin bütün varlık türlerini özünde toplayan alan bulunur.

● *İnsan*. Gizli evren ile görünen evreni birbirine bağlayan, onlar arasında yüce bir bağ görevini yapan varlık, insandır. Tanrı'nın bulunduğu gizli evrende, bütün varlık türlerini bir düzen içinde örneklendiren «tanrısal adlar» vardır. Görünmeyen evrende bulunan bu yüce adlar (isimler) görünüş alanına çıkınca, «âlem» veya «âlemler» denen duyulur varlık alanı gerçekleşir, oluşur. Birbirinden ayrı olan bu iki evren arasında *berzah* da denen yetkin insan (insanı kâmil) bulunur. Yetkin insanın özünde Tanrı'nın özü, yüceliği dile gelir. Ancak, yetkin insan da Tanrı'nın birliği yüzünden vardır. Yetkin insanın ruhu, Tanrı'nın kalemi niteliğindedir. *Levhi mahfuz* (saklı levha), yetkin insanın gönlüdür. Arş ve kürsî, yetkin insanın bedenidir. Tanrısal evrenle duyular evrenini birbirine bağlar, ikisi arasında bir köprü görevini yapar. Yetkin insanın üstünde en yüce basamak *evedna*'dır. Bir anlamda bu aşamada da yetkin insan vardır. Fakat, bu aşamayı Hz. Muhammed'den başka geçen insan yoktur. Muhiddin Arabî'ye göre velilik (ermişlik) aşaması peygamberlik aşamasından daha yüksektir. Velilik, özel velilik (vilâyeti hassa), genel velilik (vilâyeti amme) ve tanrısal velilik olmak üzere üç türlüdür. Tanrısal velilik Hz. Muhammed'in veliliğidir. Yetkin insana ulaşmanın yolları vardır: 1. akla dayanan, akıldan gelen kesinlik (el-ikân); 2. tanrısal coşkunluk (el-vicdan); 3. derin sevinç, tasavvufun önem verdiği sevinç (el-sürûr); 4. sezgi (el-keşf); 5. ulular evrenini bir bütünlük içinde kavramak (el-şuhud). Bu yılların hepsi Tanrı'ya ulaşır.

Eserleri: *Fütuhat-ül-Mekkiye fi Esrâr-il-*

Malikiye ve'l Mülkiye. (Ülke ve Yöneticilerin Sırları Hakkında Mekke'nin Sağladığı Başarılar); *Fusus-ül-Hikem ve Husus-ül-Kelim* (Hikmetlerin Özleri ve Konuşmanın Özellikleri); *Muhazerat-ül-Ebrâr ve Müsamerat-ül-Ahyar* (İyi Kimselerin Toplantıları ve Özü Sözü Doğru Olanların Yararlı Bilgileri); *Kelâm-ül-Abadile* (Tanrı Kullarının Sözleri); *Tac-ür-Resail ve Minhac-ül-Vesail* (Risaleler Tacı ve Sebepler Kılavuzu); *Kitab İşarat-ül-Kur'an ve Âlem-ül-İnsan* (İnsan Evreni Hakkında Kur'an'dan İşaretler Kitabı). [→ Bibliyo.] (M)

MUHİDDİN EFENDİ Dağıstanlızade, türk din bilgini (Dağıstan ? - İstanbul 1891). Medrese öğrenimini bitirerek müderris oldu. Şehzadelere öğretmenlik yaptı. Huzur derslerine muhatap (1860 - 1866) ve mukarrir (1876-1868) olarak katıldı. Bilâdı hamse, Anadolu ve Rumeli (1874) payesine yükseldi. Sadareti Rumeli derecesine çıkarak reisülulema oldu. (M)

MUHİDDİN EFENDİ Fenarîzade. Bk. FENARÎZADE MUHİDDİN EFENDİ.

MUHİDDİN İSMET, türk hattatı (İstanbul 1862 - ay.y. 1893). Zeynizade Reisülulema Mehmed Cemaleddin Efendinin oğlu. İlmiye sınıfına mensuptu. İcazet aldıktan sonra Mektebi Nüvvab ve Mektebi Hukuk'u bitirdi. Sülüs ve nesih yazılarında ustaydı. (M)

MUHİDDİN MEHMED EFENDİ İzmitî, Şeyhzade, türk bilgini (öl. İstanbul 1544). İstanbul'da öğrenim gördü. Çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulundu. Daha çok din konularını işleyen ve başkalarının eserlerine birer yorum niteliği taşıyan kitaplar yazdı. Eserleri: *Şerh-i Kaside-i Bürde* [Hz. Muhammed'in hırkası] Kasidesi Yorumu); *Şerh-i Miftah ül-Ulum üs-Sekkakî* (Sekkakî'nin Miftah-ül-Ulum Şerhi); *Şerh-i Meşarik* (Meşarik Şerhi); *Şerh-i Kavaid-i İ'rab* (Kavaid-i İ'rab Şerhi); *Şerh-i Feraiz-i Seraciye* (Seraciye Feraizi Şerhi); *Tefsir-i Sure-i İhlas* (İhlas Suresi Tefsiri); *Şerh-i Vikaye* (Vikaye Şerhi). [M]

MUHİDDİN MEHMED Molla Çelebi, türk tarihçisi (?-İstanbul, 1550). Müftü Zenbili Ali Cemalî'nin oğludur. Dedesinden ve babasından özel öğrenim gördü. Muratpaşa ve Davutpaşa medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra sahnıseman medreselerinden birine tayin edildi. İki kere Edirne kadılığı görevinde bulundu. Yazarları bilinmeyen birkaç osmanlı tarihini *Tarih-i Âl-i Osman* adı altında topladı. Bu eser, osmanlı tarihi üstüne çalışanlar için ana kaynak niteliğinde olduğu için birçok batı diline çevrildi. Eserleri: *Hidaye Şerhi; Tarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanı Tarihi). [M]

MUHİDDİN SEBATİ
«Natürmort»

MUHİDDİN SEBATİ, türk ressamı (İstanbul 1902 - ay. y. 1935). Dârüşşafaka lisesi Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1924). Aynı yıl Paris'e giderek Julian akademisi, Paul - Albert Laurens atelyesi ve Paris Süsleme Sanatları okulunda dört yıl sanatını geliştirdi; bu arada heykelcilik dalında çalıştı, 1928'de dönerek «Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar birliği»nin kurulmasına çalıştı. Birliğin Ankara ve İstanbul'da düzenlediği sergilerde eserleriyle dikkati çekti. Ankara Erkek lisesi ve Eyüp ortaokulunda resim öğretmenliği yaptı. Desen ve heykellerinde rönesans sanatçılarına duyduğu eğilim belirir. Işıklı izlenimciliği (empresyonizm) bırakarak genellikle donuk renkler kullanan, yapı ve desene önem veren sanatçı, modern türk resminin kurucularındandır. Eserlerinden, *Ankara'dan, Minareli Peyzaj, Anadolu Yakasından Adalar, Genç Adam Başı* (büst) Dolmabahçe Resim ve Heykel müzesindedir. (M)

MUHİF sıf. (ar. *havf* > *ihafe*'den *muhif*). *Esk.* Korkunç, korku veren.

◆ **Muhife** sıf. *Esk.* Muhif'in dişili. || *Kıyafet-i muhife,* korkunç kıyafet. (M)

MUHİK sıf. (ar. *hakk*'tan *muhikk*). *Esk.* Hak veren, doğruluktan ayrılmayan. || Haklı, doğru: *Kendi nefsine karşı bile muhik gösterecek bir sebep bulamıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Muhik muamele,* bir aynî hakkın, gerçek sahibinden sâdır olmayan temliki, tasarrufu. || *Muhik sebep,* sürekli borç ilişkilerini, feshin ihbarı süresine uymadan sona erdirmeyi haklı gösteren sebep. (Bk. ANSİKL.) || *Muhik tazminat.* Bk. TAZMİNAT. || *Muhik ücret.* Bk. ÜCRET.

— ANSİKL. Huk. *Muhik sebep.* Kural olarak sürekli borç ilişkileri, belli bir süre tespit edilmişse bu sürenin sona ermesiyle, böyle bir süre tespit edilmemişse feshi ihbar sürelerine uyularak sona erdirilir. (Bk. FESİH.) Ancak bazı sebeplerin ortaya çıkması durumunda Med. kn. md. 2'de öngörülen dürüstlük kuralı uyarınca taraflardan (veya içlerinden sadece birinden) sözleşmeye devam etmeleri beklenemez. Bu durumda kanun, taraflara muhik sebeplere dayanarak sözleşmenin sonunu beklemeden veya feshi ihbar sürelerine uymadan sözleşmeye son verebilme imkânını tanır. Bir sebebin muhik olup olmadığı hâkim tarafından takdir edilir. Kanun, sürekli borç ilişkilerinin hepsi için ayrı muhik sebeple fesih imkânı tanır. Kira sözleşmesinin muhik sebeple feshi durumunda fesheden taraf, öteki tarafa tam bir tazminat öder (Borçlar kn. md. 264). İstisna sözleşmesindeyse, muhik sebeple sözleşmenin sona erdirilebilmesi için önce, pazarlığın götürü yapılmış olması gerekir. Bu durumda önceden tahmin edilemeyen sebepler, sözleşmenin bu fiyat üzerinden yapılması imkânını ortadan kaldırır veya çok zorlaştırırsa, müteahhit, haklı sebebe dayanarak sözleşmeyi feshedebilir (Borçlar kn. md. 365) [bk. İSTİSNA *sözleşmesi*]. Ayrıca, yapılacak iş için takdir edilen masraf, iş sahibinin hiç bir kusuru olmadan çok fazla artacak olursa, iş sahibi muhik sebebe dayanarak sözleşmeyi feshedebilir (Borçlar kn. md. 367). Hizmet sözleşmesinde de muhik sebebin bulunması durumunda, hem işçiye, hem de işverene sözleşmeyi fesih imkânı tanınmıştır. Kanuna göre, özellikle ahlâka veya dürüstlük kuralına aykırılık, muhik sebep sayılır. Buna karşılık işçinin, kusuru olmaksızın yakalandığı kısa süreli hastalık veya kısa süreli askerlik hizmeti muhik sebep sayılmaz (Borçlar kn. md. 344) [bk. HİZMET *sözleşmesi*]. Muhik sebep, sözleşmeye uymamadan ileri geliyorsa, bu durumda sözleşmeye uymayan, öteki tarafa tazminat öder. Âdi ortaklıkların da muhik sebeple feshedilmesi mümkündür. Burada şirket belirli süreli olsun olmasın, muhik sebebin varlığı durumunda ortaklık her zaman feshedilebilir. Ancak bunun için mahkemeden karar alınması gerekir. 931 Sayılı İş kanunu da işverene ve işçiye, özellikle ahlâk ve dürüstlük kuralına dayanan sebepleri muhik sebep sayarak feshin ihbarı imkânını vermiştir (md. 16-17). Avukatlık kanununda da muhik sebebe feshe imkân veren bir hüküm bulunur (md. 30). Bu hükme göre müvekkil, muhik sebebin bulunması durumunda vekâlet sözleşmesini her zaman fethedebilir; bu durumda vekil, vekâlet ücretine hak kazanmaz.

◆ **Muhikkane** zf. *Esk.* Doğru ve haklı olana yakışır yolda: *Ve sevabık ve âdatımızdan bahseden âsarın en muhikanesi mahut Hammer'in tarihidir* (Namık Kemal). [M]

MUHİL sıf. (ar. *havâle* > *ihâle*'den *muhîl*). *Esk.* Havale eden.

— Huk. Havale sözleşmesinde bir alacağı havale eden taraf.

— ANSİKL. Huk. Kural olarak *muhil,* havale alıcısına karşı, her zaman havaleden dönebilir. Ancak havale, havale alıcısının lehine olarak yapılmışsa muhil, havaleden dönemez. Havale ödeyicisine karşı ise muhil, ancak, ödeyici bunu kabul ettiğini beyan edene kadar geri dönebilir. Muhilin iflâsı, havale ilişkisini hükümsüz duruma getirir. (M)

MUHİL sıf. (ar. *halel* > *ihlâl*'den *muhill*). *Esk.* İhlâl eden, bozan: *Anasır-ı Hıristiyaniyeye hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyemizi muhil imtiyazat ita olunamaz* (Atatürk). *Ya millet Meclisi teşkil etmek istiklâl-i saltanatı muhil değil mi?* (Ziya Paşa). || *Muhill-i namus,* namusa halel getiren, namusa dokunan. (M)

MUHİNA (Vera İgnatiyevna), sovyet heykeltıraşı (Leningrad 1889 - Moskova 1953). Paris'te Bourdelle'in öğrencisiydi (1912 - 1914). Ülkesine dönünce, Moskova Kamerniy tiyatrosunun dekorasyonunu yaptı: taştan *Pietà;* tahtadan, büyük insan figürleri (*Yuliya* [1925-1926]); bronz heykeller (*Rüzgâr* [1927]). Ekim devriminin XX. yıldönümü sergisinde *Köylü Kadın* adlı eseriyle ilk ödülü kazandı. 1937 Milletlerarası Paris sergisinde S.S.C.B. pavyonunu çevreleyen sosyalist - gerçekçi anlayışındaki anıtsal heykel topluluğu onun eseriydi. *Maksim Gorkiy* ve *Çaykovski* anıtlarını da Muhina yaptı. (L)

MUHİP veya **MUHİB** sıf. (ar. *hubb* > *ihbab*'dan *muhibb*). *Esk.* Dostlukla bağlı olan, seven: *Gûya hadim birer muhibb-i dil-âşina samimiyetiyle* (H. Z. Uşaklıgil). || Taraftar, sempatizan. || İ. Erkek adı.

— Coğ. *Muhibb-ül-kils,* kireççil. || *Muhibb-ül-milh,* tuzcul. || *Muhibb-ül-yubûse,* kuraklığı seven. || *Muhibb-ür-rutube,* rutubeti seven.

— Tasav. Herhangi bir tarikata ilgi duyan, onun bütün görüş ve düşüncelerini benimseyen (kimse). [Bir tarikata girmek için, onun gelenek ve göreneklerine, kurallarına saygı duymak, ilgi göstermek gerekir. Belli törenler yapılarak tarikata girmeyen, fakat girmek dileğinde bulunan talibe (bk. TALİP) bütün tarikat ilkelerine bağlı kalan, onları benimseyen kimselere muhip denir. Muhiplik dervişliğin ilk basamağıdır. Muhip olmayan bir can, derviş olamaz.]

◆ **Muhibban** çoğl. i. *Esk.* Dostlar, sevgililer. || Bir tarikata bağlı olmadığı halde ona taraftar olanlar.

◆ **Muhibbane** zf. *Esk.* Dostça: *Muhibbane bir nazar imale ederek* (Recaizade Ekrem). || Tarikat taraflısına yakışacak şekilde.

◆ **Muhibbe** sıf. ve i. *Esk.* Muhibb'in dişili: *Ey muhibbem niçin yüzün soldu? / Böyle nâgâh eden nedir seni lâl?* (Cenab Şahabeddin). || Kadın adı.

◆ **Muhibbî** sıf. *Esk.* Dostla ilgili olan. (M)

MUHİS sıf. (ar. *hiss* > *ihsas*'tan *muhiss*). *Esk.* Duyuran, hissettiren. (M)

MUHİŞ sıf. (ar. *vahşet*'ten *mühiş*). *Esk.* Korkutan, dehşet veren, ürküten, korkunç: *Altında mahuf, muhiş, adem vehmi veren siyahlıktan başka bir şey görmüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUHİT i. (ar. *havt* > *ihata*'dan *muhit*). Bir kimsenin sürekli ilişki bulunduğu insanlar topluluğu, çevre: *Çünki yeni muhitimde herşey başkaydı. Burası başka bir yerdi* (Ş. S. Aydemir). || Yöre: *Kendisini İstanbul muhitinde tekrar gördükleri vakit, saçları ağarmıştı* (Vâ-Nû). *Bu muhite yeni bir site yapılacak.* || —*Sıf. Esk.* Çevreleyen, kuşatan: *Evin etrafını muhit bir duvar* (Şemseddin Sami). || Kapsayan, içine alan.

— DEY. *Muhit yapmak* (veya *edinmek*), ilişkili olduğu ve tanışıklık ettiği kimselerin sayısını çoğaltmak.

— *Esk. Muhit-ül-maarif,* ansiklopedi.

— Bot. Kılıf, zarf.

— Coğ. Okyanus. (*Bahri muhit* de denir.) || *Muhiti arz,* dünya çevresi.

— Mat. Çevre. || *Muhiti daire,* çember.

◆ **Muhitat** çoğl. i. *Esk.* Çevreler: *Ona hayat-ı memleketin bütün muhitatından selâmlanacak çehreler, sıkılacak eller vücuda getirmişti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

Muhit, Vatan kütüphanesi sahibi Ohannes Ferit Efendi tarafından yayımlanan on beş günlük fikir ve sanat dergisi (1888). Derginin başlıca yazarları Tepedelenlizade Kâmil, Abdülhalim Memduh ve Cenab Şahabeddin Beylerdi. (M)

MUHKEM sıf. (ar. *hükm* > *tahkim*'den *muhkem*). *Esk.* Sağlam, sağlamlaştırılmış, dayanıklı: *Bekir çavuş onu bir depo olarak kullanıyordu. Onun içindir ki kapısı gayet muhkem ve pencereleri parmaklıklıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bozulkluğu olmayan, sağlam.

— Huk. *Esk.* Değiştirilmesi mümkün olma-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

yan söz, yazı v.b. || *Muhkem kaziye* (veya *kaziyei mahkeme*). Bk. KESİN *hüküm.*

◆ Zf. *Esk.* Sıkıca, sıkı sıkı. || *Mec.* İyice: *Tamir ve termime muhkem tenbih ve siparişler etti* (Peçevî).

◆ **Muhakeme** sıf. *Esk.* Muhkem'in dişili. (M)

MUHKEMAT çoğl. i. (ar. *muhkeme*'den *muḥkemāt*). Din. Kur'an'da bir yargı içeren ayetler. (*Muhkemât-ı Kur'aniye* de denir.) [M]

MUHKİM sıf. (ar. *ḥükm* > *iḥkām*'dan *muḥkim*). *Esk.* Sağlamlaştıran, sıkılaştıran, kuvvetlendiren. (M)

MUHLİS sıf. (ar. *ḫulūṣ* > *iḫlāṣ*'tan *muḫliṣ*). *Esk.* Dostluğunda ve inançlarında içten olan: *Hasretkeşin kimine kulun eski muhlisin / Vehbi ki bâb-ı izzetin eski gulamîdir* (Seyyid Vehbi). *Kardeşim! Nâs içinde en ziyade sevdiğim sensin ve indimde herkesten azizsin. Herkesten ziyade sana muhlis ve hayırhâhım* (Cevdet Paşa). || İ. Erkek adı. — DEY. *Halis muhlis.* Bk. HALİS.

◆ **Muhlisane** zf. *Esk.* İçtenlikle, samimiyetle.

◆ **Muhlisleri** veya **muhlisiniz** ünl. *Esk.* Resmî yazışmalarda büyükten küçüğe «ben» anlamında hitap sözü. (M)

MUHLİS PAŞA (Mehmed Esad), türk şairi (Ayaş 1780 - Diyarbakır 1851). Şeyh Bünyamin soyundan Ayaş müftüsü Hasan Efendinin oğlu. Ayaş voyvodası, Dergâhı Âli kapucubaşısı oldu. İstanbul, Draman ve Edirne'de çeşitli memurluklarda, Karaman, Sıvas, Musul, Diyarbakır ve Erzurum valiliklerinde, Van, Muş ve Gelibolu'da devlet memurluklarında bulundu. *Divan'ı* 1852'de Takvimhanede, talik yazıyle taşbaşması olarak basıldı. (M)

MUHLİS PAŞA. Bk. YUSUF MUHLİS PAŞA.

MUHLİS SABAHADDİN BEY. Bk. EZGİ (Muhlis Sabahaddin).

MUHNİK sıf. (ar. *ḫanḳ* > *iḫnāḳ*'tan *muḫniḳ*). *Esk.* Boğan, boğucu. (M)

MUHREC sıf. (ar. *ḫurūc* > *iḫrāc*'dan *muḫrec*). *Esk.* Çıkarılmış. || Yetişmiş, çıkmış: *Ticaret mektebinde muhrec* (Şemseddin Sami).

— Mat. *Esk.* Dört işlemden her birinin sonucu olan. (M)

MUHREZ sıf. (ar. *ḥırz* > *iḥrāz*, kazanma'dan *muḥrez*). *Esk.* Kazanılmış olan, herkes tarafından kullanılabilen. (M)

MUHRİB sıf. Bk. MUHRİP.

MUHRİK sıf. (ar. *ḥarḳ*, yakma > *iḥrāḳ*'tan *muḥriḳ*). *Esk.* Yakıcı: *Hind'in zehirli goncelerinden nümunedir / Bazan yanaklarındaki muhrik parıltılar* (Tevfik Fikret). || *Mec.* [Ses için] Dokunaklı, gönül yakıcı, acındıran: || *Muhrik-dem*, soluğu yakıcı olan, âşık: *Biz bülbül-i muhrik-dem-i yelda-yı firakız / Ateş kesilir geçse saba gülşenimizden* (Selim I).

◆ **Muhrika** sıf. *Esk.* Muhrik'in dişili. — Tıp. *Esk. Edviye-i muhrika*, yakıcı ilâçlar. (M)

MUHRİP veya **MUHRİB** sıf. (ar. *ḫarāb* > *iḫrāb*'dan *muḫrib*). *Esk.* Tahrip eden, yıkıp dağıtan.

◆ **Muhribe** sıf. *Esk.* Muhrib'in dişili: *Her kuvve-i muhribenin pençe-i taarruzuna bu kadar zamandan beri mukavemet eden bu bina-yı mahut her itibar ile ruh-i zairi eziyor* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Muhribin** çoğl. i. *Esk.* Tahrip edenler, yıkıcılar. (M)

MUHRİP i. (ar. *muḫrib*'den). Ask. denizc. Top, torpido ve denizaltılara karşı çeşitli silâhlarla donatılmış, küçük harp gemisi. (Muhripler veya destroyerler*, kendilerinden daha küçük olan torpidobotları topa tutmak için XIX. yy.ın sonlarında ortaya çıktı. Ayrıca, daha büyük gemilere karşı kullanmak üzere torpidolarla donatılmışlardır. Zamanla torpidobotlar ortadan kalktı veya hücumbot oldu; muhripler de 2 000 ile 3 000 tonluk çok hızlı kruvazörler haline getirildi.) [LM]

MUHRİZ sıf. (ar. *ḥırz* > *iḥrāz*, kazanma'dan *muḥriz*). *Esk.* Kazanan, elde eden. (M)

MUHSAN sıf. ve i. (ar. *ḥıṣn* > *iḥṣān*'dan *muḥṣan*). Huk. *Esk.* Akıl melekeleri yerinde, bulûğa ermiş, hür, müslüman ve ancak nikâhlı karısıyle cinsel münasebette bulunan kimse. (Aynı nitelikleri taşıyan kadına *muhsane* adı verilir.)

— ANSİKL. Huk. *Esk. Muhsan* ve *muhsane*, niteliklerinden ötürü zina gibi kötü fiilleri işlemekten çekinirler, kişiliklerini korurlar, kendilerini küçük düşürücü durumlardan sakınırlar. Evlilik birliğinin sağlam şekilde kurulması eşlerin muhsan olmalarıyle mümkündür. Nikâhlı eşiyle bir defa cinsel münasebette bulunduktan sonra dul kalan kadın muhsane sayılır. Bu yüzden, ilk defa evlenecek bir erkekle nikâhlanmasında sakınca yoktur.

◆ **Muhsane** sıf. ve i. Muhsan'ın dişili. (M)

MUHSİ sıf. (ar. *ḥaṣā* > *iḥṣā*'dan *muḥṣi*). *Esk.* Sayma işini yapan. (M)

MUHSİN sıf. (ar. *ḥüsn* > *iḥsān*'dan *muḥsin*). *Esk.* İyilik eden, iyilikle davranan. Bağışta bulunan. || İ. Erkek adı.

◆ **Muhsine** sıf. *Esk.* Muhsin'in dişili. || İ. kadın adı. (M)

MUHSİN, türk hattatı (öl. 1887). Çömez Mustafa Vasıf Efenin oğlu. Sülüs ve nesih yazıda usta olduğu, Sultan Abdulaziz'in san dukasının örtüsündeki yazılarından anlaşılır. (M)

MUHSİN MEHMED, türk şairi (Yozgat 1883 - İstanbul 1932). Bir süre medrese öğrenimi gördü. 1898'de devlet memuru oldu. Ankara Vilâyet Matbaa müdürlüğünde, *Resmî Gazete* başyazarlığında bulundu. *Elem Kasideleri* adlı şiirleriyle ün kazandı. (M)

MUHTAÇ veya **MUHTAC** sıf. (ar *ḥācet'*-ten *muḥtāc*). Bir şeye ihtiyacı olan: *Bir memleket zamanının ilerlemelerine uygun olarak gelişebilmek ve imar edilebilmek için çocuklarının maddî, manevî çalışmalarına muhtaçtır* (H. R. Gürpınar). *Ne bromüre, ne de fosfatlara muhtacım* (S. F. Abasıyanık). || Yoksul, fakir: *Muhtaç insanlar.* || *Esk.* Birinden iyilik görüp ona karşı boynu eğik olan. || (*Birine*) *Muhtaç etmek*, birini, ihtiyaç duyduğu bir şeyi başkasından sağlamak zorunda bırakmak: *Maşallah elin kolun tutuyor, hem kendini, hem kızını Allah'ın izniyle namerde muhtaç etme* (Sabahaddin Ali). || *Muhtaç olmak*, bir şeye ihtiyaç duymak: *Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (Atatürk).

— *Esk. Muhtac-ı beyan*, anlatılması gerekli olan, açıklanması gereken, anlatılmağa muhtaç. || *Muhtac-ı himaye*, korunmağa muhtaç. || *Muhtac-ı himmet*, yardıma ihtiyacı olan: *Sedat ona ne yapabilir? Kendisi muhtacı himmet ...* (S. F. Abasıyanık). || *Muhtac-ı izah*, açıklanması gerekli olan: *Hiç bir kabinenin devamı memuriyetine imkân bırakmayacak bir vaz'ı hali dahilînin, siyaseti hariciye üzerine olabilecek tesiratı meşumesi, muhtacı izah değildir* (Atatürk). || *Muhtac-ı muavenet*, yardıma muhtaç. || *Muhtac-ı sadaka*, sadakaya muhtaç. || *Muhtac-ı tarif*, anlatılması, tanımlanması gerekli olan. || *Muhtac-ı tedavi*, tedaviye muhtaç.

◆ İ. İhtiyaç içinde bulunan kimse: *Bozuk bir saate, bir hastaya, bir muhtaca bakar gibi bakmağa alış* (A. H. Tanpınar).

◆ **Muhtacin** çoğl. i. *Esk.* Muhtaçlar, ihtiyaç sahipleri. || Fakirler, yoksullar: *Muhtacîne iâne et* (Şemseddin Sami).

◆ **Muhtaciyet** i. *Esk.* Muhtaç olma hali, ihtiyaç içinde bulunma. || Fakirlik, yoksulluk. (M)

MUHTAL sıf. (ar. *ḫatl*'den *muḫtāl*). *Esk.* Kibirli olan, büyüklük taslayan. (M)

MUHTAL sıf. (ar. *ḥile* > *iḥtiyāl*'den *muḥtāl*). *Esk.* Hileci, dalavereci, dönek, inanılmaz, güvenilmez: *Heyhat, sümme heyhat ol mağruran-ı devlete ki ol ruzgâr-ı muhtale aldanmışlar* (Naîma).

◆ **Muhtale** sıf. *Esk.* Muhtal'in dişili Hileci (kadın): *Bir su-i tesadüf Çengi Hanım denilen delle-i muhtale ile bilişirmiştir* (Recaizade Ekrem). [M]

MUHTAL i. (ar. *muḥtāl*). Huk. *Esk.* Havaleyi alan kimse. (Muhtal havaleyi almakla muhilden olan alacak hakkını kaybeder ve fakat buna karşılık muhalünlayehten alacaklı durumuna geçer.) [M]

MUHTAR i. (ar. *ḫayr* > *iḫtiyār*, seçilmiş, seçkin'den *muḫtār*). Köy veya mahallelerin idarî işlerini yürütmekle görevli ve o köy veya mahallede oturan halk tarafından seçilen kimse: *Bu evde olan şeyi size söylemeyip mahalle muhtarına mı haber vereceğim?* (H. R. Gürpınar). *Bu ihtiyar hoca Zeyniler muhtarı imiş* (R. N. Güntekin). *Muhtardan ikametgâh belgesi aldı.*

— Huk. *Köy muhtarı*, köy tüzel kişiliğinin yürütme organı ve aynı zamanda, kanuna göre, köydeki devlet işlerini yapan ve bu açıdan devlet memuru durumunda olan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Mahalle muhtarı*, şehir ve kasabalardaki mahalle teşkilâtının başı olan ve bir mahallede ikamet edenlerin nüfus, yer değiştirme, seçim gibi, çeşitli kanunlarla gösterilen işlerine bakan kimse.

— ANSİKL. Huk. Türk hukuk dilinde *muhtar*, hem köyün başı durumundaki idare elemanını, hem de Belediye kanununa göre, belediye sınırları içinde kurulan mahallelerin (bk. MAHALLE) başında bulunan seçilmiş kişiyi ifade eder. Her iki ajan da seçilmiş olmaları, bazı görev yetkileri bakımından benzerlik gösterirlerse de, aslında, *köy muhtarı*'nın gerek hukukî statüsü, gerek Anayasa teminatına sahip bir mahallî idare organı oluşu itibarıyle daha önemli bir yeri vardır. Köy muhtarı, köy halkını ifade eden köy derneği (bk. KÖY) tarafından seçilir. Muhtar üstünde mülkî âmirlerin idarî vesayet denetimi yetkisi vardır. Köyün yürütme organı olan muhtarın görevleri, köy işleri ve devlet işleri olmak üze ikiye ayrılır. Muhtarın göreceği köy işleri 442 sayılı Köy kanununun köye verdiği işlerdir. Muhtar bu görevlerini, köy ihtiyar meclisiyle birlikte yürütür. Köyün başı durumundaki muhtar, köy işlerinde söz söylemek, emir vermek ve emrini yaptırmak yetkilerine sahiptir. Görev ve yetkilerini kötüye kullanan köy muhtarının ve kendisiyle birlik olanların devlet memurları gibi yargılanacakları ve gerekiyorsa ceza görecekleri kabul edilir. Muhtarın göreceği devlet işleriyse, oldukça ayrıntılı bir şekilde Köy kn. md. 36.'da yer alır.

Köy muhtarlarının aylık veya yıllık olarak alacağı paralar köy derneği tarafından tespit olunur. Bu paranın verilmesi mecburîdir.

● *Mahalle muhtarı*'nın hukukî statüsü, 4541 sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair kanun ile düzenlenmiş olmakla birlikte, bu kanunun da açıkça belirttiği gibi, bunlara ait çeşitli görevler başka kanunlarda da öngörülmüştür: Nüfus ve kanunlarının verdiği görevler gibi. Bunun dışında mahalle muhtarının asıl görevi, muhtarlık bölgesinde ikamet edenleri veya en az üç aydan beri oturanları tespit etmektir. Mahalle muhtarları, bir mahalle halkı tarafından, bir seçim dönemi (dört yıl) için seçilir.

◆ Sıf. Özerk: *Muhtar üniversite.* || *Esk.* Davranış ve eylemlerinde serbest olan: *Her ferd kendi dininin usulünü, kendi milletinin âyinini icrâda muhtar olacak* (Abdülhak Hâmid). || *Fail-i muhtar*, istediği gibi hareket eden.

— Din. «Seçkin, seçilmiş» anlamında Hz. Muhammed'in sıfatlarından.

◆ **Muhtaran** çoğl. i. *Esk.* Muhtarlar.

◆ **Muhtare** sıf. *Esk.* Muhtar'ın dişili. || *İdare-i muhtare*, özerk yönetim. (M)

MUHTAR bin Ebu UBEYD el - SAKAFİ. Bk. SAKAFİ.

MUHTAR EFENDİ (Ahmed) **Giritli**, türk yazarı (Hanya 1847 - İstanbul 1910). Girit muhasebecisi Mustafa Kutbî Efendinin oğlu. Öğrenimini Girit'te yaptı. Tuna, Halep ve Yanya'da bazı görevlerde bulundu. Seraskerlik Mektupçu kalemine girdi, mektupçu oldu. Sonra şeyhülharem olarak Hicaz'a gönderildi (1908). Eserleri: *İstimdad* (Yardım İsteme); *Âdâbül Mürid* (Mürid'in Uyacağı Kurallar); *Maarici Seb'a* (Yedi Merdiven); *İntibahı Kalp* (Gönül Uyanışı); *Siracül-Vehhac* (Hac Kılavuzu); *Mehasini Ahlâk* (Ahlâk Güzellikleri). Ayrıca farsça, arapça, türkçe şiirleri vardır. (M)

MUHTAR EFENDİ (Ahmed), **Şeyh**, türk mutasavvıfı ve şairi (? - 1820 - İstanbul

Giritli MUHTAR EFENDİ

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

1901). Sadiye tarikatının Sütlüce dergâhı şeyhi Mustafa İzzî Efendinin torunu. Tekkede özel bir öğrenim gördü. Sonra halife oldu. Tasavvuf konularını işleyen aruz ve hece ölçüleriyle şiirleri vardır. (M)

MUHTARÎ (Siracüddin Osman bin Muhammed), gazneli şair (öl. 1159?). Gazne hükümdarlarından İbrahim bin Mesud II ve Mesud III'ün sarayında ve uzun bir süre Kirman'da yaşadı. Selçuklulardan Arslan Şah bin Kirman Şaha övgüler yazdı. Şiirlerini topladığı *Divan*'ında Arslan Şah, Behram Şah gibi bazı vezirlere yazılmış övgülerle birkaç küçük mesnevî vardır. Ayrıca Mesud III'e sunulan *Şahriyarname* adlı mesnevîyi yazanın Muhtarî olduğu sanılır. (M)

MUHTAR İBRAHİM EL-İSLAVÎ (Mahmud), mısırlı heykeltıraş (Tumbara, Aşağı Mısır 1891-Kahire 1934). 1917'de Grévin müzesi müdürü oldu bu müze için bir dizi savaş sahneleri ve Birinci Dünya savaşının bellibaşlı kişilerini temsil eden mumdan büstler yaptı. Eskiçağ ve mısır folklorundan ilham alan, granit ve bazalt eserler meydana getirdi. (L)

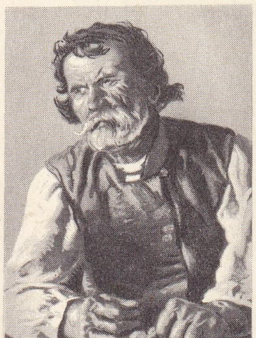

mujik
Vladimir Makovski'nin eseri, detay
Tretiakov galerisi

MUHTARİYET i. (ar. *muẖtār*'dan *muẖtāriyyet*). *Esk.* Muhtar olma hali, özerklik: *Üniversite muhtariyeti.* (Bk. ÖZERKLİK.) [M]

MUHTARLIK i. (*muhtar*'dan *muhtar-lık*). Muhtarın görevi veya görev yaptığı yer. (M)

MUHTAR PAŞA (Ahmed), türk müzecisi ve yazarı (İstanbul 1861 - ay.y. 1926). Harbiye'yi bitirdi. Topçu yüzbaşısı olarak Harbiye ve Mühendishane'de görev aldı. Silâhları incelemek üzere çeşitli avrupa şehirlerini dolaştı. Meşrutiyetten (1908) sonra ferik rütbesindeyken Askerî müzeyi kurmakla görevlendirildi. Bu müzenin müdürlüğüne tayin edildi. Müzeye, Yeniçeri kıyafethanesini ekledi. Gazete ve dergilerde İstanbul'un fethi ve askerlik tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. Eserleri: *Feth-i Celil-i Konstantiniye* (İstanbul'un Zorla Fethi) [2 cilt, basılmadı]; *Külliyat-ı Fenni Esliha* (Silâh Fenni Derlemeleri); *Osmanlı Topçuları; Dumansız Barutlar; Seri Ateşli Sahra Topları.* (M)

MUHTAR PAŞA (Ahmed) **Ramazanoğlu,** türk devlet adamı (öl. 1863). Defterdarlık mektupçu kaleminden yetişti. Feshane müdürlüğü, Meclisi Valâ üyeliği ve serasker mektupçuluğu görevlerinde bulundu. Elçi olarak Viyana'ya gönderildi (1843). Tophane nazırlığı, üç defa maliye nazırlığı ve hazinei hassa nazırlığı yaptı. (M)

MUHTAR PAŞA Gazi. Bk. AHMED MUHTAR PAŞA *Gazi.*

MUHTAS sıf. (ar. *ẖuṣūṣ* > *iẖtiṣāṣ*'tan *muẖtaṣ*). *Esk.* Bir şey veya kimseye has.

◆ **Muhtassa** sıf. *Esk.* Muhtas'ın dişili.

◆ **Muhtassan** zf. *Esk.* Özel olarak: *Kendisinin muhtassan nefsine ait bir odası olacaktı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Muhtassin** çoğl. i. *Esk.* Bir şeye veya kimseye has olanlar. (M)

MUHTASAR sıf. (ar. *ẖaṣr*'dan *muẖtaṣar*). *Esk.* Kısaltılmış olan, kısa: *Aşkının bütün muhtasar tarihini teferruat ve tafsilâtile zihninden geçirdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Muhtasar bir risale yazdı* (Şemseddin Sami). ‖ Gösterişli olmayan, az masrafla yapılan.

◆ **Muhtasaran** zf. *Esk.* Kısa olarak, kısaca: *Müsaade buyurursanız, bunu muhtasaran tasvir edeyim* (Atatürk).

◆ **Muhtasariyet** i. *Esk.* Özetlenmiş olma, kısalık: *O sükûtun içinde, muhtasariyetinde müthiş bir belâgat münderiç olan şu sual* ... (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUHTASID sıf. (ar. *ḥaṣad* > *iḥtiṣād*'dan *muḥtaṣıd*). *Esk.* Ekinci, ekin biçen, hasat toplayan. (M)

MUHTASIM sıf. (ar. *ẖaṣm*'dan *muẖtaṣım*). *Esk.* Düşmanlık eden, husumet besleyen. (M)

MUHTATIB sıf. (ar. *ẖaṭab* > *iẖtiṭāb*'dan *muẖtaṭıb*). *Esk.* Söz söyleyen, hutbe okuyan, vaız veya nutuk veren. ‖ Bir kızı nikâhla isteyen. (M)

MUHTATIF sıf. (ar. *muẖtaṭıf*). *Esk.* Kapıp götüren. ‖ Göz kamaştıran.

◆ **Muhtatıfe** i. *Esk.* Muhtatıf'ın dişili. ‖ *Eşi'a-i muhtatife,* göz kamaştırıcı ışıklar. (M)

MUHTATİB sıf. (ar. *muḥtaṭib*). *Esk.* Yakacak odun kesen ve toplayan. ‖ İ. Baltalık. (M)

MUHTAZI sıf. (ar. *muẖtażıᶜ*). *Esk.* Alçakgönüllü, mahçup.

◆ **Muhtazıane** zf. Alçakgönüllülükle, mahçupça. (M)

MUHTAZIR veya **MUHTAZAR** sıf. (ar. *ḥużūr*'dan *muḥtażar, muḥtażır*). *Esk.* Ölüme hazır, can çekişen: *Güneş ufukta, kadın, evde muhtazır ... ölüyor* (Tevfik Fikret).

◆ **Muhtazırane** sıf. *Esk.* Can çekişircesine: *İnler çıkıyormuş gibi a'mak-i zeminden / Her saati bir harhara-i muhtazıranen* (Tevfik Fikret). [M]

MUHTEBES sıf. (ar *ḥabs* > *iḥtibās*'tan *muḥtebes*). *Esk.* Hapsedilmiş. (M)

MUHTEBİR sıf. (ar. *ẖaber* > *iẖtibār*'dan *muẖtebir*). *Esk.* Deneyen, sınayan, yoklayan. ‖ Bilen, haberi olan.

◆ **Muhtebire** sıf. *Esk.* Muhtebir'in dişili.

◆ **Muhtebirane** zf. *Esk.* Denercesine, sınarcasına, yoklarcasına. (M)

MUHTEBİS sıf. (ar. *ḥabs* > *iḥtibās*'tan *muḥtebis*). *Esk.* Bir yere kapanıp kalan. ‖ Tıkanan, kapanan.

◆ İ. Huk. *Esk.* Başkasının malını alıkoyan. ‖ Tutukluluğun uzatılması emri. (M)

MUHTECİB sıf. (ar. *ḥicāb* > *iḥticāb*'dan *muḥtecib*). *Esk.* Örtünmüş, örtülü: *Açtıkça bu defter-i siyahı / Bir yüz görürüm ki muhtecibdir* (Tevfik Fikret). [M]

MUHTED sıf. (ar. *ḥadd* > *iḥtidād*'dan *muḥtedd*). *Esk.* Keskin, keskinleşmiş. ‖ *Mec.* Kızmış, hiddetlenmiş. (M)

MUHTEDÎ sıf. (ar. *ẖudᶜa* > *iẖtidāᶜ*'dan *muẖtediᶜ*). *Esk.* Hilekâr, düzenci. (M)

MUHTEDİ BİLLÂH (Ebu Abdullah Muhammed), abbasî halifesi (Katul 833 - Samarra 870). Babasının ölümünde (847) küçük olduğu için halifelik makamına amcası Mütevekkil getirildi. Mütvekkil'den sonra gelen Muntasır ve Mutezz'in yerine halife ilân edildi (869). Kendini din işlerine verdi. Dünyadan el etek çekercesine bir hayat sürdü. Bozulan maliyeyi, sarsılan devlet düzenini yeniden kurmağa çalıştı. Halifeliği zamanında, birçok yerde Ali taraftarı başkaldırdı. Türk kumandanı Musa bin Boğa, İran'da başkaldıran alevîlere karşı savaşırken Muhtedi Billâh halife olduğunu duydu. Hemen geri döndü. Muhtedi Billâh'tan önce halife olan Mutezz'in bütün servetini annesinin elinden zorla alan türk kumandanı Salih bin Vasıf'ın çıkardığı karışıklıklar yüzünden Musa bin Boğa kısa bir süre Muhtedi Billâh ile anlaştı. Salih bin Vasıf'ı tutan türkler ayaklanarak Muhtedi'yi devirmeğe çalıştılar. Muhtedi ayaklanmayı bastırdı. Salih bin Vasıf kaçtı. Türkler onu ölmüş sanarak tekrar Samarra üstüne yürüdüler. Musa, türkleri dağıttı. Salih bin Vasıf öldürüldü. Bu başarıdan sonra Musa bin Boğa haricîler üstüne sefere çıktı. Muhtedi Billâh, bu durumdan yararlanarak kendıne düşman saydığı Musa bin Boğa ve kardeşi Muhammed bin Boğa'yı ortadan kaldırmak amacıyle halkı ayaklandırmağa çalıştı. Muhammed bin Boğa'yı öldürttü. Bunun üzerine, Musa bin Boğa gerçek düşüncesini anladığı halifenin üstüne yürüdü. Yapılan savaşta halife Muhtedi Billâh yenildi ve öldürüldü. (M)

MUHTEFİ sıf. (ar. *ẖafā'*, gizlilik>*iẖtifā'*-dan *muẖtefi*). *Esk.* Gizlenmiş, saklanmış. Gizli: *Yalnız bir adım, fakat bu adımın altında bir uçurumun ağzı muhtefiydi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Muhtefiye** sıf. *Esk.* Muhtefi'nin dişili. (M)

MUHTEKİR sıf. ve i. (ar. *iḥtikār*'dan *muḥtekir*). *Esk.* Aldığı malları biriktirip gereğinde çok pahalıya satan (kimse), vurguncu: *Yüzde elli raddesinde faizle bir muhtekir sarraftan para alındı* (H. Z. Uşaklıgil). *Muhtekir kafilesiymiş, ne edep var, ne haya / Aç, sefil inliyerek can veredursun dünya* (M. Â. Ersoy).

◆ **Muhtekirane** zf. *Esk.* Vurgunculuk yaparak.

◆ **Muhtekirîn** çoğl. i. *Esk.* Vurguncular, istifçiler. (M)

MUHTEL sıf. (ar. *ẖalel* > *iẖtilāl*'den *muẖtell*). *Esk.* Bozulmuş, bozuk: *Varsa üç beş gün bekası ömrümün / Olmasın muhtel safası ömrümün* (Muallim Naci). ‖ Karışık. ‖ *Muthel-üs-sıhha,* sağlığı bozulmuş. ‖ *Muhtel-üş-şuur,* delirmiş, aklı bozulmuş: *Sulh tarafdarı olmamak için insan ya kurt gibi hunhar, ya muhtelüşşuur olmalı* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Uzv-i muhtel,* bir felç sebebiyle çalışamaz hale gelmiş organ. (M)

MUHTEL sıf. (ar. *ẖall*'den *muẖtell*). *Esk.* Düzeni bozulmuş, bozuk: *O esnada ise Horasan eyaletinin hali muhtel ve müşevveş olup ahalinin bir büyük kısmı hükûmet aleyhine bulunmakla* ... (Cevdet Paşa). *Onun vücudiyle bu yalnızlık muhtel olmuş olmasın* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUHTELİ sıf. (ar. *ẖalᶜ* > *iẖtilāᶜ*'dan *muẖteliᶜ*). *Esk.* Kocasından boşanmış, ayrılmış (kadın). [M]

MUHTELİC sıf. (ar. *ẖalecān* > *iẖtilāc*'dan *muẖtelic*). *Esk.* Gayrıihtiyarî titreyen, titrek: *Bir lâhza önce neydi o feryad-ı muhtelic?* (Tevfik Fikret). [M]

MUHTELİF sıf. (ar. *ẖilāf* > *iẖtilāf*'tan *muẖtelif*). Çeşitli, ayrı ayrı: *Kongre beyannamesi, dahilde her tarafa ve ecnebi mümessillerine muhtelif vasıtalarla iblâğ olundu* (Atatürk). *Vapurun kaptanı Galata meyhanelerinin birinde, tayfalar Kasımpaşa'nın muhtelif köşelerinde arandı, bulundu* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk.* Zıt, birbirine uymayan, muhalif.

◆ **Muhtelife** sıf. *Esk.* Muhtelif'in dişili.

— Gram. *Esk. Emsile-i muhtelife.* Bk. EMSİLE. (M)

MUHTELİK sıf. (ar. *ẖalḳ* > *iẖtilāḳ*'tan *muẖteliḳ*). *Esk.* Yalan söyleyen, iftira eden. (M)

MUHTELİS sıf. (ar. *ẖals* > *iẖtilās*'tan *muẖtelis*). *Esk.* Çalan, beylik mal veya parayı zimmetine geçiren.

◆ **Muhtelisane** zf. *Esk.* Çalıp çırparcasına, beylik mal veya parayı zimmetine geçirerek.

◆ **Muhtelise** sıf. *Esk.* Muhtelis'in dişili. (M)

MUHTELİT sıf. (ar. *ẖalṭ*'tan *muẖteliṭ*). *Esk.* Karışık, karma. ‖ *Muhtelit komisyon* (veya *heyet-i muhtelite*), çeşitli memur ve delegelerden oluşan heyet. ‖ *Muhtelit tedrisat,* karma öğretim.

— Huk. *Muhtelit bağışlama.* Bk. BAĞIŞLAMA. ‖ *Muhtelit hayat sigortası.* Bk. SİGORTA. ‖ *Muhtelit irtifak.* Bk. İRTİFAK. ‖ *Muhtelit suç.* Bk. ANSİKL. ‖ *Muhtelit hakem mahkemesi,* çeşitli devletlerin hukukçularından oluşan ve milletlerarası davalara bakan mahkeme.

— Mat. *Esk. Sath-ı muhtelit,* çeşitli şekil ve durumları olan yüzey.

— Spor. Bk. KARMA.

— ANSİKL. Huk. Kanunî tanımda yer alan bir fiil, zorunlu olarak, daha hafif bir suçu da içine alıyorsa, ortada bir *muhtelit suç* vardır. Muhtelit suç, her sonucun bağımsız bir suç meydana getirmesi kuralının istisnasıdır. Muhtelit suçun kabulü durumunda faile daha ağır suçun içinde eriyen hafif suç için ceza verilmez; bunların ağır suç içinde eridiği kabul edilerek faile bir defa ve ağır suçun cezası verilir. Meselâ, zorla ırza geçmek isteyen kişi, zorunlu olarak, cebir ve şiddet suçunu da işlemek durumundadır; aksi halde cebren ırza tecavüz suçu gerçekleşemez.

Muhtelit suçta, birlikte bulunan suçlar değişik hukukî konulara dayanır. Meselâ, cebren ırza geçme suçu genel adabı koruduğu halde, cebrü şiddet suçu amme iradesini korur. Türkiye'de Yargıtay, muhtelit suçu kabul etmemekle birlikte, buna ait ilkeleri başka adlar altında uygulamıştır. (M)

MUHTELİTE sıf. (ar. *muẖteliṭ*'ten *muẖteliṭe*). *Esk.* Karışık.

— Anat. *Adale-i muhtelite,* boynun arka tarafındaki adale. (M)

MUHTEMEL sıf. (ar. *ḥaml* > *iḥtimal*'den *muḥtemel*). Tam bir kesinlik olmadan gerçek diye kabul edilebilen: *Yalan söylemiş*

Foto. LAROUSSE

olması muhtemeldir. || İleride, gelecekte olması çok mümkün olan, beklenir: *Yunanlılar da dahil olduğu halde Mütelifin kuvvetlerine karşı, tarafımızdan yapılan harekâtın hemen tadili ve aksi takdirde şeraiti sulhiyemizin tebeddül etmesinin muhtemel bulunduğu da ilâveten dermeyan edilmiştir* (Atatürk). *Çalışırsan sınavı kazanman muhtemeldir. Böyle davranırsan muhtemel tehlikelerden kurtulamazsın.*

— Ed. *Esk. Muhtemel-üz-zıddeyn*, aynı sözle hem övme, hem yerme sanatı.

— Mant. *Esk.* Olası.

◆ **Muhtemelat** çoğl. i. *Esk.* Olması mümkün olan şeyler, ihtimaller. (M)

MUHTEMELEN zf. (ar. *muhtemel*'den *muhtemelen*). Görünüşe göre, muhtemel olarak: *Bu iki nizamın sınır hattı, muhtemelen bir kısım Doğu Avrupa memleketlerini de içine alarak Orta Avrupa'dan geçecek olsa gerektir...* (Ş.S. Aydemir). [M]

MUHTEMİ sıf. (ar. *himye* > *ihtimā*'dan *muhtemī*). *Esk.* Perhiz yapan, yasaklanmış şeyleri yemeyen. (M)

MUHTENİK sıf. (ar. *hank* > *ihtināk*'tan *muhtenik*). *Esk.* Boğulmuş olan, boğuk: *Muhtenik, paslı bir talâkatle* (Tevfik Fikret). [M]

MUHTERA sıf. (ar. *harʿ* > *ihtirāʿ*'dan *muhteraʿ*). *Esk.* İcat edilmiş, bulunmuş. || Uydurulmuş (şey).

◆ **Muhteraat** çoğl. i. *Esk.* Yeni bulunmuş şeyler. || Uydurulmuş, yalan sözler. (M)

MUHTEREM sıf. (ar. *hürmet* > *ihtirām*'dan *muhterem*). *Esk.* Sayın, hürmete lâyık, saygıdeğer: *Hulâsa, medenî ahlâk, evvelâ millettaşlarımızı, sonra dindaşlarımızı, en sonra da bütün insanları sevmekten ve muhterem görmekten ibarettir* (Ziya Gökalp). *İstanbul kadınları, on iki saat içinde bu muhterem kahramanın ismini bozdular* (Ömer Seyfeddin). || İ. Erkek ve kadın adı.

◆ **Muhtereme** sıf. *Esk.* Muhterem'in dişili: *Kabine heyeti muhteremesinden, kemali hulûs ile, rica ederiz* (Atatürk). || *Zevat-ı muhtereme*, saygıdeğer kimseler.

◆ **Muhteremiyet** i. *Esk.* Saygıdeğerlik. (M)

MUHTERİ sıf. (ar. *harʿ* > *ihtirāʿ*'dan *muhteriʿ*). *Esk.* İcat eden, yeni bir şey yaratan. || *Mec.* Yalanlar uydurarak bir kimseye iftirada bulunan.

◆ **Muhteria** sıf. *Esk.* Muhteri'nin dişili.

◆ **Muhteriane** zf. *Esk.* Yeni bir şey yaratarak. || *Mec.* İftirada bulunarak. (M)

MUHTERİB sıf. (ar. *harb* > *ihtirāb*'dan *muhterib*). *Esk.* Savaşan, harp eden.

◆ **Muhteribin** çoğl. i. *Esk.* Savaşanlar. (M)

MUHTERİF i. (ar. *hiref*, sanatlar > *ihtirāf*'tan *muhterif*). *Esk.* Sanatkâr, iş sahibi kimse.

◆ **Muhterife** i. *Esk.* Muhterif'in dişili. (M)

MUHTERİK sıf. (ar. *hark*, yakma > *ihtirāk*'tan *muhterik*). *Esk.* Yanmış, yanık: *Barut hazinesine ateş verip aktarma muhterik oldu* (Naima). [M]

MUHTERİS sıf. (ar. *hırs* > *ihtirāṣ*'tan *muhris*). *Esk.* Tutkulu, aşırı istekli, ateşli: *Behlûl hatırına geldikten sonra zihninde başka bir hatıra uyandı: Onu Peyker'in arkasında dudakları muhteris bir buseyle titriyerek hemen eğiliyor, yakıcı, ısırıcı bir buseyle Peyker'in ensesinden öpmek için orada can veriyor gördü* (H. Z. Uşaklıgil). || Hırslı, hırs sahibi: *Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararın, mahiyeti tetkik olunursa şu netice çıkar: muhteris hizbi, hükûmet teşkilinde tamamen serbest bırakıyoruz* (Atatürk). [M]

MUHTERİS sıf. (ar. *hirāset* > *ihtirās*'tan *muhteris*). *Esk.* Çekinen, tetikte duran, sakınan: *Usulcacık aşağıya iner kapıyı açarsınız, iki kanat arasından nazik muhteris bir ses: Kimdir o?* (H.R. Gürpınar). [M]

MUHTERİZ sıf. (ar. *hırz*, sığınak'tan *muhteriz*). *Esk.* Sakınan, çekinen, çekingen: *Kafeslerde, camlarda pür ihtizaz / Küçük, muttarid, muhteriz darbeler* (Tevfik Fikret). *Sanatı sevdiği derecede tasannudan muhterizdi* (Cenab Şahabeddin). *Nihal muhteriz bir nazarla Bihter'e bakmış, tarağı, küpeleri, parmağındaki yüzüğü görmüş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Muhterizane** zf. *Esk.* Çekinerek, sakınarak. (M)

MUHTESİB i. (ar. *hesāb*'dan *muhtesib*). Teşk. tar. Din kurallarına göre esnafı denetleyen görevli. || Belediye ve polisin işlerine bakmakla görevli memur.

— ANSİKL. İslâm devletlerinde dinî görevlerin yerine getirilmesine bakan, çarşı ve pazarda tartı âletlerini, malların kalitesini denetleyen, narh fiyatları üstünden satış yapılmasını sağlayan kimseye «hesap soran» anlamında *muhtesib* denirdi. Muhtesibler, halife veya vezir tarafından soylular, ilerigelenler arasından seçilirdi. Muhtesib olabilmek için ayrıca müslüman ve hür olmak gereği vardı. Bu göreve genellikle bir kadı getirilirdi. Muhtesibler, daha çok ticarî işlerle uğraşır, ticarî işlemlerin, ölçülerin doğruluğunu denetler, hile yapanları, borçlarını ödemeyenleri cezalandırırlardı. Fakat kadı huzurunda sonuca bağlanması gerekli işlere karışamazlar, ancak bir işin doğru olup olmadığının anlaşıldığı durumlarda, hüküm verirlerdi. Cadde ve sokakların temizliğini, yeni yapılan binaların yayaların geçişini engelleyip engellemediğini de muhtesibler denetler ve gerektiğinde ceza yasalarını uygularlardı. Muhtesiblerin en önemli işlerinden biri de dinî görevlerin gerektiği şekilde yerine getirilip getirilmediğini denetlemekti. Cuma günleri, cuma namazına gitmeyenleri uyarırlar, Ramazanda oruç yiyenleri, ahlâk dışı hareketlerde bulunanları, içki içenleri, başkalarını rahatsız edecek şekilde eğlenenleri de cezalandırırlardı. Selçuklularda, İlhanlılarda, Memlûklarda olduğu gibi Osmanlı devletinde de muhtesiblik vardı. Osmanlılarda bu işi yapana *ihtisap ağası* unvanı verilirdi. (→ Bibliyo.) [M]

MUHTEŞEM sıf. (ar. *haşmet*'ten *muhteşem*). Gösterişli, haşmetli, ihtişamlı: *İşte, biraz sonraki muhteşem sahne bu unsurlardan teşekkül edecek* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Görsün beni bu muhteşem ülkemde / Ellerimden tutmuş çocuklar* (F. H. Dağlarca). *Yeni.* Görkemli. || İ. Erkek adı.

◆ **Muhteşeme** sıf. *Esk.* Muhteşem'in dişili. (M)

MUHTEŞİ sıf. (ar. *muhteşiʿ*). *Esk.* Aşağılık duygusu içinde olan. Kendini aşağı gören. (M)

MUHTEŞİD sıf. (ar. *haşed* > *ihtişād*, birikme'den *muhteşid*). *Esk.* Biriken, toplanmış olan. (M)

MUHTETİN sıf. (ar. *hitān* > *ihtitān*'dan *muhtetin*). *Esk.* Sünnet edilmiş. (M)

MUHTEVA i. (ar. *havā* > *ihtivā*'dan *muhtevā*). Bir şeyin içinde, kapsamında bulunan şey; anlam: *Kelimelerin muhtevalarıyle realite arasında tam bir tetabuk temin etmek, insan bilgisinin varmak, istediği en yüksek bir gayedir* (P. Safa). *Yeni.* İçerik. (M)

MUHTEVİ sıf. (ar. *havā* > *ihtivā*'dan *muhtevī*). *Esk.* Kapsayan, içine alan: *Heyet-i Vekile kararını muhtevî emirnamelerini akşam tebellûğ ettik* (Atatürk). *Umumiyetle «ahlâk, siyaset, tedbiri menzil» kısımlarını muhtevîdir ve hepsi Aristo'yu takliden yazılmıştır* (Ziya Gökalp). [M]

MUHTEVİYAT çoğl. i. (ar. *muhteveyyāt* > *muhteviyyāt*). *Esk.* Bir şeyin içinde, kapsamında bulunan şeyler, muhtevalar: *Ve hariciyede kimse bu vesikadan ve muhteviyatından malûmattar bulunmuyor* (Atatürk). *Kitabın muhteviyatı, solan kaptan ve sararan kâğıttan fazla, daha çok fazla eskimiş, yıpranmıştı* (Ahmed Hâşim). [M]

MUHTEZEN sıf. (ar. *hazn* > *ihtizān*'dan *muhtezen*). *Esk.* Biriktirilip ambara konmuş. Saklanmış, gizlenmiş. (M)

MUHTEZİN sıf. (ar. *hazn* > *ihtizān*'dan *muhtezin*). *Esk.* Biriktirip ambara koyan. Saklayan, gizleyen. (M)

MUHTEZİR sıf. (ar. *muhtezir*). *Esk.* Çekinen, sakınan. (M)

MUHTIR sıf. (ar. *hutūr* > *ihtār*'dan *muhtır*). *Esk.* Hatırlatan, akla getiren. (M)

MUHTIRA i. (ar. *hutūr* > *ihtār*'dan *muhtıra*). Bir uyarıda bulunmak veya bir şeyi hatırlatmak için yazılan yazı: *İstanbul'da bulunan Düvel-i İtilâfiye mümessil-i siyasîlerinin bir muhtıra ile nazar-ı dikkatleri celb olunmuştur* (Atatürk). || Bir şeyi hatırlamak için yazılan yazı, not defteri (*muhtıra defteri* de denir): *Vatandaş Ahmet Efendi cebinden bir muhtıra defteri çıkardı* (B. Felek). Bk. MEMORANDUM. (M)

MUHTİ sıf. (ar. *hatā* > *ihtā*'dan *muhtī*). *Esk.* Yanılan, günah ve hata işleyen, günahkâr: *«Gördün mü?» bu acı istifham zemine, semaya, bütün hatalara ve bütün muhtilere tevcih olunuyordu* (Cenab Şehabeddin). || Yanıltan, hataya düşüren.

◆ **Muhtiyane** zf. *Esk.* Yanlışlıkla, hata ile. (M)

MUHYİ sıf. (ar. *hayy* > *ihyā*'dan *muhyī*). *Esk.* Canlandıran, hayat veren, dirilten: *Uzanmış, hasta, uryan, bister-i sengîn-i hâkîde / Arar cism-i tabiat bir şifa, bir feyz, bir muhyi* (Tevfik Fikret). [M]

MUHYİ LARİ, iranlı yazar (öl. 1527). Filozof Muhammed el-Devvanî'nin (öl. 1501) öğrencisidir. Onun izinden yürüyerek sünnî islâm tasavvufunun ana ilkelerini Aristoteles'in Doğu'da benimsenen düşünceleriyle birleştirdi. 1506'da Gucerat sultanı Muzaffer bin Mahmud Şah adına yazdığı *Futuhul Haremeyn* (Mekke ve Medine'nin Alınışı) adlı eseri, Mekke ve Medine şehirlerini manzum olarak anlatır. (M)

MUHZIR i. (ar. *huzūr*'dan *muhzır*). Huk. *Esk.* Mahkemelerde ilgililerin duruşmada bulunmalarını sağlayan görevli, mübaşir: *Kadı ola davacı ve muhzır dahi şahit / Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet?* (Ziya Paşa). [Bk. ANSİKL.] || *Muhzır başı*, davacıları ve davalıları bularak duruşmaya çıkarmakla görevli muhzırların başı. (Kazasker mahkemeleri gibi muhzırı çok olan mahkemelerde bulunurdu.)

— Ask. *Esk.* Yeniçeri ocağında ağa bölüklerinden belirli bir odaya bağlı bulunmayan bölük kumandanı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Muhzır*'lar, Osmanlı devletinde şer'î mahkemelerde görevliydiler. Hukuk ve ceza mahkemelerinde aynı işle görevli memura, bugün olduğu gibi, *mübaşir* denirdi. Kazasker mahkemeleri gibi muhzırı çok olan yerlerde bu görevlilerin başına, *muhzır başı* denirdi.

— Ask. *Esk.* Muhzırların görevi savaşta ve barışta, bölüğüyle sadrazamın kapısında ve onun emrinde bulunmak. Divanı Hümayunda, Sadrazam divanında yeniçeri ocağıyle ilgili işleri takip etmek ve sadrazamın muhafızlığını yapmaktı. Divanı Hümayunda yeniçeri ağasına yazılan yazılar *muhzır ağa* aracılığıyle Ağakapısı'na gönderilirdi. Sadrazam sarayında yapılan ikindi divanında, daha sonraları Babıâli'deki toplantılarda görüşülen konuları yeniçeri ağasına aktarmak da onun göreviydi. Sadrazam kol gezerken yanında bulunur, ocak halkından densiz hareketlerde bulunanları odasına göndererek cezalandırılmasını sağlardı. Paşakapısı'nda yeniçerilerden davası olanların sadrazamla konuşmalarına aracılık ederdi. Her türlü emri, gideceği yere iletmek de görevleri arasındaydı. Muhzır ağanın emrinde «kapı kâhyaları» denilen altmış kişilik bir yeniçeri sınıfı vardı. Baş kapı kethüdasının emrindeki kapı kâhyalarının görevi, sadrazam dairesini korumak ve sadrazam buyruklarını yerine getirmekti. Bu kapı kethüdalarının beşi «falakacı» adıyle sadrazamla birlikte kola çıkar, cezalıları yatırarak döverdi. Muhzır ağa, Yeniçeri ocağının en imtiyazlı subaylarındandı; yayabaşılar gibi sarı çizme giyer, «çorbacı keçesi» denilen üsküfüne balıkçıl tüyü takardı. Divanı Hümayunda samur kürk giyerdi. Galebe divanı denilen elçi kabulünde ve ulufe dağıtımında ise kemhadan üstlük giyinmek zorundaydı. XVI. yy. sonlarına doğru, muhzır ağa, on beş bin akçeyle timara çıkardı. Kendisine üç yılda bir hükümdar tarafından *devir atı* ismiyle bir at verilirdi. Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine muhzır ağalık görevine son verildi ve yerine *tomruk ağalığı* konuldu. (M)

MUHZİN sıf. (ar. *hüzn*'den *muhzin*). *Esk.* Kederlendirici, hüzün verici. (M)

MUİD i. Bk. MUİT.

MUİD sıf. (ar. *ʿadd* > *iʿdād*'dan *muʿidd*). *Esk.* Hazırlayan. (M)

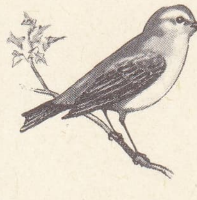

mukallit

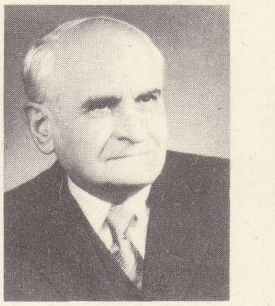

MUKAROVSKY

MUİDEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) liman şehri, Vevht ırmağının ağzında, IJselmeer kıyısında, Amsterdam'ın doğusunda; 4 000 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Gotik üslûbunda kilise (roman üslûbunda çan kulesi; XV. yy.dan kalma freskler). Kimya ve metalürji sanayii. Tersaneler. (L)

MUİ DİNH burnu, Annam'ın güney kıyısında (Güney Vietnam) burun, Phan Dang'ın güneyinde. (L)

MUİN sıf. (ar. *ᶜavn* > *iᶜane*'den *muᶜîn*). *Esk.* Yardım eden, yardımcı: *Muini zalimin dünyada erbab-ı denâettir / Köpektir zevk alan sayyad-ı bi-insafa hizmetten* (Namık Kemal). || Yamak, çırak. || İ. Erkek adı. (M)

MUİN EL-MİSKİN (Muinüddin Muhammed Emin el-Herevî), iranlı hadis bilgini (öl. 1502). Hadis öğrenimi gördü, vaizlar verdi. Herat'ta kadılık yaptı. Hz. Muhammed'in hayatıyle ilgili eseri yüzünden büyük ün kazandı. Eserleri: *Bahr-üd-Dürer* (İnci Denizi); *Revzat-ül-Vaizin* (Vaizler Bahçesi); *Tarih-i Musâvi* (Musa'nın Tarihi); *Ahsan-ül-Kısas* (Hikâyelerin En Güzeli). [M]

MUİNLİ sıf. (*muin*'den *muin-li*). Tar. Askere alındığı zaman ailesinin geçimini sağlayacak bir yakını olan. (M)

MUİNSİZ sıf. (*muin*'den *muin-siz*). Tar. Askere alındığında ailesine bakacak yakını olmayan. (M)

MUİNÜDDİN SÜLEYMAN Pervane, Anadolu Selçuklu devletinin naibi ve veziri (öl. 1277). Babası Deylemli Mühezzibüddin Ali, Gıyaseddin Keyhüsrev II zamanında vezirdi; Kösedağ savaşında, Selçuklular Moğollara yenilince, iki devlet arasında yaptırdığı antlaşma gereğince selçuklu sülâlesinin saltanatta kalmasını sağladı. Muinüddin, babasının yardımıyle, Tokat ve Erzincan muhafızı oldu; 1256'da pervane*liğe yükseldi. 1260'ta Selçuklu devleti Hulâgu'nun isteğiyle ikiye bölününce Muinüddin, doğu bölümüne sahip olan Rükneddin Kılıç Arslan IV'ün veziri oldu; onun emriyle Trabzon imparatorundan Sinop'u geri aldı; şehir kendisine verildi. Sonradan çocukları burada hüküm sürdüler (bk. PERVANEOĞULLARI). Muinüddin, aile bağlarıyle yakınlık kurduğu Rükneddin'in kendisini yok etmek istediğini sezerek onu Aksaray'da Hatıroğullarına öldürttü; ölen sultanın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev III'ü tahta çıkardı (1265). Memlûklu sultanı Baybars'a gizlice mektup yazarak, onun Anadolu'ya yürümesini sağladı. Baybars, Elbistan ovasında bir moğol ordusunu yenerek Kayseri'ye yürüdü; burada Muinüddin'i bekledi. Tokat kalesine çekilen Muinüddin, Moğollardan çekindiği için gelmedi. Durumdan Moğollara bilgi vermemekle suçlandı. Önceleri ona dokunmayan ilhanlı hükümdarı Abaka, Elbistan savaşında ölenlerin akrabalarının kışkırtmalarıyle Muinüddin Pervane'yi Aladağ'da idam ettirdi. Moğol töresine uyan moğol şehzadeleri onun etinden yediler. Muinüddin, Mevlânâ'nın dostuydu; onun sema meclislerine katılırdı. Mevlânâ da *Fihi Ma Fih* adlı eserini ona ithaf etti. (→ Bibliyo.) [M]

MUİR sıf. (ar. *ᶜariyet* > *iᶜare*'den *muᶜir*). Huk. *Esk.* Ariyet (ödünç) veren. Malından, başkasının karşılıksız yararlanmasını kabul eden. (Ariyetin geçerliliği için muirin mümeyyiz olması yeterlidir, ergin olması şart değildir. Muir, menfaatletlerine sahip olmadığı bir malı ariyet olarak veremez.) [M]

MUİR (Edwin), iskoçyalı şair ve tenkitçi (Deerness, Orkney 1887 - Cambridge 1959). Devlet memurluğu, sonra gazetecilik ve tenkitçilik yaptı. 1918'de EDWARD MOORE takma adıyle *Biz Modernler* adlı bir deneme kitabı yayımladı. Onu *Latitudes* (Yalnızlıklar) [1924], *Transition* (Geçiş) [1926] ve *The Structure of the Novel* (Romanın Yapısı) [1928] izledi. Bu eserlerde yazar, gerçekçi romana karşı olduğunu ortaya koyar. *The Narrow Place* (Dar Yer) [1943] ve *The Labyrinth* (Labirent) [1949] adlı şiir kitaplarında ahlâk ve din ağır basar. (M)

MUİR (John), iskoçyalı sanskritçe uzmanı (Glasgow 1810 - Edinburgh 1882). Glasgow üniversitesi ve Haileybury kolejinde okudu. 1829'da Bengal'de sivil hizmete girdi. 25 Yıl Hindistan'da kaldı. Bu arada, maliye, eğitim bakanlıklarında ve adlî mahkemelerde çeşitli görevler aldı.

Muir ününü 1858-1870 yılları arasında yayımladığı *Original Sanskrit Texts on the Origin and History of the People of India, Their Religion and Institutions* (Hindistan Halkının Menşei ve Tarihi, Dinî ve Kuruluşları Üstüne Yazılmış İlk Sanskritçe Metinler) adlı eserine borçludur. (M)

MUİR (John), amerikalı tabiat bilgini ve kâşif (Dunbar, İskoçya 1838-Los Angeles, Kaliforniya 1914). 1868'de Yosemite vâdisini ziyaret etti ve burasını, Sierra Nevada'daki orman ve buzulları incelediği altı yıl boyunca, kamp olarak kullandı. High Sierra'da 65 kalıcı buzul keşfetti.

Muir Alaska'ya ilk defa 1879'da gitti. Burada Buzul körfezini ve Muir buzulunu (kendi adından dolayı) keşfetti, Yukon ve Mackenzie nehirlerinin yukarı çığırlarında incelemeler yaptı. 1880'de De Long inceleme gezisine katılarak Kuzey Buz denizine gitti. 1903-1904 Arasında, Kafkasya, Sibirya, Mançurya, Japonya, Hindistan, Mısır, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yolculuklar yaptı. (M)

MUİR (sir William), iskoçyalı yönetici ve arapça uzmanı (Glasgow 1819-Edinburgh 1905), John Muir'in kardeşi. Edinburgh ve Glasgow üniversitelerindeki dersleri izledi. 1857'de hintli askerlerin ayaklanması sırasında Agra İstihbarat dairesinde görevlendirildi. 1868-1874 Arası Kuzeybatı eyaletleri vali yardımcısı, 1874-1876 yıllarında Hindistan Vekiller konseyi üyesi oldu. İngiltere'ye döndükten sonra, Hindistan konseyi ile ilgili incelemelerine devam etti (1876-1885). 1885'te Edinburgh üniversitesi rektörlüğüne seçildi. Ölünceye kadar da bu görevde kaldı. Halka hizmetlerinin yanı sıra Muir, İslâmlık üstüne yaptığı çalışmalarıyle de dikkati çekti. Bu konuda yazdığı en önemli eseri IX. yy.daki arap tarihçilerinin orijinal elyazmalarına dayanarak yazdığı, 4 ciltlik, *Life of Mahomet-History of Islam to the Era of the Hegira*'dır (Muhammed'in Hayatı-Hicret'e kadar İslâmlık Tarihi) [1858-1861]. Öbür eserleri arasında *Annals of the Eearly Caliphate* (İlk Halifeler Üstüne Tarihî Belgeler) [1883] ve *Mameluke or Slave Dynasty of Egypt* (Mısır'da Memlûklar veya Tutsaklar Hanedanı) [1895] sayılabilir. (M)

MUİRHEAD (John Henry), iskoçyalı filozof (Glasgow 1855-ay. y. 1940). Birmingham'da profesör oldu. Felsefesi Bradley'in idealizmine yakındır. Başlıca eserleri: *The Elements of Ethic* (Ahlâkın Unsurları) [1892]; *Coleridge as Philosopher* (Filozof Olarak Coleridge) [1930]; *The Platonic Tradition in Anglosaxon Philosophy* (Anglosaxon Felsefesinde Eflatun Geleneği) [1931] v.b. (L)

MUİSCA'LAR. Bk. ÇİBÇA'LAR.

MUİT veya **MUİD** i. (ar. *ᶜavd* > *iᶜade*'den *muᶜîd*). *Esk.* Okullarda düzeni sağlamakla görevli öğretmen yardımcısı. (Görevi, medresede okutulan konuları ders bittikten sonra, öğrencilere tekrarlamak ve az kabiliyetli olanlara anlatmaktı. Genellikle her müderrisin yanında iki *muid* bulunurdu.) [M]

MUİZ sıf. (ar. *ᶜizzet* > *iᶜzaz*'dan *muᶜizz*). *Esk.* Ağırlayıcı, ağırlayan. || Tanrı'nın sıfatlarından biri. (M)

MUİZÜDDEVLE (Ebul Hüseyin Ahmed), Büveyhoğulları meliklerinden (? 913 - Irak 966). Büveyhoğulları devletinin kurucusu sayılan İmadüddevle'nin kardeşi. Kirman ve Sistan ülkelerini aldı. Bu savaşta sol eli ve sağ elinin bir iki parmağı kesildiğinden *Ikta* lakabıyle anıldı. Basra ve Vasıt bölgelerine hâkim oldu. 945'te Bağdat'a girerek halife Mustenfi'yi tahtından indirdi. Gözlerine mil çektirdi. Mustenfi'nin yerine geçen halife Mutiül Emrillâh zamanında emîrülümera oldu. 21 Yıl Irak'ta hüküm sürdü. (M)

MUİZZÎ (Emir Ebu Abdullah Muhammed), iran şairi (Nişapur 1049- ? 1127). Alparslan'ın saray şairlerinden Abdülmelik Burhani'nin oğlu. Selçuklu devri saray şairlerindendir. Yezd hâkimi Emir Ali bin Feramurz tarafından Sultan Melikşah'a takdim edildi. Sultandan yakın ilgi gördü. Saraya alınınca kendisine Muizzî adı verildi. Sultan Sencer'den şairler sultanı unvanı aldı. Saray şairlerinin başkanlığına getirildi. Kaynaklara göre, çadırında ok atma talimleri yapan Sultan Sencer'in yanlış attığı bir okla öldü. Emir Muizzî'nin 18 000 beyitlik divanı, bazı tarihî olayları aydınlatması bakımından önemlidir. (M)

MUİZZLİDİNİLLAH (Ebu Temim Maadd bin İsmail el-Mansur), fatımî halifesi (Mehdiye 931 - Kahire 975). Babası tarafından veliaht ilân edildikten kısa bir süre sonra halife oldu (953). İlk işi babası zamanında kurulan Fatımî halifeliğini Magrıp'ın bütün eyaletlerinde yaymak oldu. 958'de kölesi Cevher ül Rumî'yi bir orduyle Magrıp'a gönderdi. Onun başarılı çalışmaları sonunda Magrıp'ın savunma gücü kırıldı. 966'da Muizzlidinillah, Mısır seferi için hazırlıklara başladı. Mısır'da süren karışıklık ve mısır ordusunun uyandırdığı korku, fatımî halifesinin işini kolaylaştırdı. 969'da Fustat'ı alan Cevher, yeni kurulacak olan Kahire şehrinin ilk temel taşını koydu, yönetimde birtakım yenilikler yapmağa başladı. Ancak şehre giren Muizzlidinillah, Cevher'in giriştiği yenilikleri önledi (973). Bu sırada fatımî birlikleri Kuzey Suriye'de Bizanslılara karşı başarı kazandılar. Trablus ve Beyrut alındığı gibi Trablus'u yeniden ele geçirmek isteyen Ioannes Tzimiskes, Trablus muhafızı Reyyan tarafından yenilgiye uğratıldı. Mekke ve Medine de fatımî halifesinin hâkimiyetini tanıdı. Sind'de, Fatımîler önem kazandı. Yalnız Suriye'de halifenin her zaman yardımlarına güvendiği Karmatîler, Fatımî halifeliğinin bütün Suriye'ye girmesine engel oldular. Bu durum, büyük oğlu Abdullah'ın anî ölümü, uzun süreden beri hasta olan halifeyi sarstı. İkinci oğlu Nizar ul-Aziz'i halef olarak tayin ettikten bir süre sonra öldü. (M)

MÜJE i. (fars. *müje*). *Esk.* Tasa, kaygı, keder. (M)

MUJİK i. (rusça k.). Rus köylüsü: *Ve sonra bütün ötekiler? Kiliseyle meyhane arasında ebedî sarhoşluğundan bir türlü ayılamıyan yüz milyonluk mujik sürüleri?* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. Tar. X. ve XII. yy.lardan Rusya'da bir yandan ticaret gelişirken öte yandan büyük prenslikler ortaya çıkıyordu. Daha o zaman *Muj*, yani itibarlı savaşçı adamla, *mujik* yani küçük adam, köylü arasında bir fark ortaya çıkmıştı. En eski rus kanun derlemesi *Russkaya Pravda* (Rus Gerçeği) prenslerin topraklarında çalışan köylülerle (*smerdıy*) özel kişilerin topraklarında çalışanları (*zakupıy*) biribirinden ayırır. Smerdıy'lar serbesttir ve kendi âletlerini kullanırlar: zakupıylar ise efendilerine bağlıdır, âletlerini de efendilerinden alırlar. Moğol istilâsından sonra köylüler, düşman akınlarına açık olan Güney steplerini bırakıp Kuzey ormanlarına veya bataklık bölgelere sığındılar. Oralarda yeniden köy birlikleri (*mir*) kurdular; çoğu zaman bir anlaşmayle büyük mülk sahiplerinin hizmetine girerlerdi. XV. yy. a kadar, geçici anlaşmalarla hizmete giren bağımsız çiftçiler olarak kaldılar. Ama XVI yy.da patlak veren para buhranı, büyük arazi sahiplerini ücretleri düşürmek zorunda bıraktı; aynı zamanda askere ihtiyacı olan Moskova prensleri, zorla asker toplamağa koyuldular. Bu durum karşısında köylüler XVI. yy. boyunca yerlerinden ayrılıp gitmeyi tercih ettiler; köyler boşalmağa başladı. O zaman çarlar köylüleri toprağa bağlama çarelerini aradılar. 1580'de Korkunç İvan köylülerin, efendilerini bırakıp gitmelerini yasakladı; ama «Kargaşalıklar zamanı»nda bu karardan bir sonuç alınamadı. Hizmetlerini görecek mujikleri olmayan arazi sahiplerinin şikâyetleri üzerine Aleksey Romanov sert bir kanun çıkardı (1649); köylüler bundan böyle, devlet önünde kendilerini temsil eden efendilerine bağlıdır; serbestçe satılabilirler; mal ve mülk sahibi olamazlar. Yönetmelik daha çok özel malikânelerde çalışan köylülerin zararınadır; carın topraklarında yaşayanlar ortaklaşa bir yönetim kurabilirler ve nispeten serbest sayılırlar. Bu kanunla kölelik fiilen kurulmuş

oldu. Büyük Petro bütün köylülerden, adam başına vergi toplayarak (1719) bu durumdan iyice yararlanmağa baktı. XVIII. yy. art arda patlak veren köylü ayaklanmalarıyle doludur. Mujikler, Katerina II (1767) zamanında, seslerini duyurmak imkânını buldukları zamanlar vergilerin indirilmesini ve paylarına düşen toprakların arttırılmasını istiyorlardı. Fakat soylular mujiklere çok ihtiyaçları olduğu için bu reformları kabul etmediler, mujiklerin durumunda da yüz yıl boyunca hiç bir değişiklik olmadı. Mujikler kabaca üçe ayrılabilir; efendilerinin toprağına bağlı olan, küçük bir parça arsasıyle bir evi bulunan, ama haftada dört gün efendisinin tarlasında çalışmak zorunda olan *krepostnıye;* efendisinin evine bağlı olan ve ev işlerini yapan *dvorovıye;* küçük bir mülkü olan, efendinin toprağında çalışmayan ama belli aralıklarla efendisine haraç (*obrok*) ödeyen *obraçnıye* (bunlar bazen zanaatkâr olarak şehirlere yerleşir). 1858'de Aleksandr II, önce devlete bağlı köylüleri, sonra da bütün köylüleri azat etmeyi kararlaştırdı (1861). Bunlar, ya efendilerinin arazisini yirmi yıl taksitle satın alacak veya parasız olarak bu arazinin dörtte birine sahip olacaklardı. Ama mujikler, kendi mallarını saydıkları toprağa neden para vereceklerini veya neden bu toprağın sadece bir kısmına sahip olacaklarını anlayamıyorlardı. İkinci yolu seçenler, geçinemedikleri için topraklarını terkedip gitmek zorunda kaldılar, ötekiler ise borçlandılar. XIX. yy. sonunda köylü nüfus arttıkça, adam başına düşen toprak payı da azalıyordu. Birkaç zengin köylüye (*kulak'lar*) karşılık mujiklerin çoğu yoksulluk içindeydi; mujiklerin bu hoşnutsuzlukları 1917 Devrimine kadar sürdü. (L)

MUK i. (ar. *mūķ*). *Esk.* Göz pınarı (M)

MUK i. (fars. *mūk*). *Esk.* Diken. (M)

MUKA (Arnoşt), alm. **Ernst Mucke,** Lausitz'li sırp dilbilimcisi ve etnografyacısı (Grosshanchen 1854 - Bautzen 1932). Leipzig ve Jena'da klasik filoloji ve islav dilleri öğrenimi yaptı. Eserleri: *Saczatli Iezyka Polabskiego Wendow Lüneburgskich* (Lüneburg Wend'lerinin Konuştuğu Polab Dilinden Kalıntılar) [1903]; *Laut-und Formenlehre der Niederserbischen Sprache* (Aşağı Sırp Dillerinde Fonetik ve Sentaks) [1910]. (ML)

MUKAAR sıf. (ar. *ķaʿr*, derinlik > *taķʿîr*'den *muķaʿar*). *Esk.* Ortası çukur olan, kenarlarından başlayarak ortasına doğru gittikçe çukurlaşan.

— Mat. *Esk.* İçbükey.

◆ **Mukaare** sıf. *Esk.* Mukaar'ın dişili.

◆ **Mukaariyet** i. *Esk.* Çukurluk. (M)

MUKABBEB sıf. (ar. *ķubbe* > *taķbîb*'den *muķabbeb*). *Esk.* Kubbe şeklinde olan. Kubbe ile örtülmüş olan, kubbeli. (M)

MUKABBEL sıf. (ar. *ķabl* > *taķbîl*'den *muķabbel*). *Esk.* Öpülmüş. (M)

MUKABBIZ sıf. (ar. *ķabż* > *taķbîż*'den *muķabbız*). Anat. *Esk.* Sıkıcı adale, sıkan, daraltan. || *Mukabbız-ı ev'iye*, kan damarlarını büzücü. (M)

MUKABBİL sıf. (ar. *ķabl* > *taķbîl*'den *muķabbil*). *Esk.* Bir teklifi kabul eden. || Öpen.

◆ **Mukabbilîn** çoğl. i. *Esk.* Bir teklifi kabul edenler. || Öpenler. (M)

MUKABELE i. (ar. *ķabl*'den *muķābele*). *Esk.* Karşılık verme; karşılık; *Kahveci o kadar sert cevap verdi ki, mukabeleye cesaret edemedik* (Ömer Seyfeddin). || Karşı gelme, baş kaldırma. || (İki şeyi) Karşılaştırma. || *Mukabele etmek* (veya *mukabelede bulunmak*), karşılık vermek, karşı davranışta bulunmak veya söz söylemek: *İhtiyar kız bu cevaplara yalnız serzenişle dolu bir nazarla mukabele ederdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında tenvir etmek maksadıyle mukabelede bulunduk* (Atatürk). Karşı gelmek, baş kaldırmak: *Çünkü zavallı kadıncağız mukabele etmek, hattâ ağzını açmak şöyle dursun, gözlerini bile kaldıramaz, sessiz sessiz ağlardı* (Sabahattin Ali).

— *Esk. Mukabelei bi'l-misl,* bir davranışa veya söze aynıyle karşılık verme, misilleme: *Biz mukabele bilmisil ile parmakları-mızı telvis edemezdik* (Cenab Şahabeddin).

— Ask. *Esk. Mukabelei saffeyn,* savaş meydanında, safların karşılıklı gelmesi. || *Mukabelei süvari,* Osmanlı devleti tımar ve zeametlerinde yetiştirilen süvarilerin kaydını tutan ve hesaplarına bakan kalem. (*Süvari Mukabele kalemi,* süvarilerin adlarını, işe başlama ve işten çıkarılma tarihlerini ve her türlü para hesaplarını tutardı. Kalemin başına kalem resisi denirdi. Kalemde başlıca görevli *baş halife, muavin, mümeyyiz, kâtip* ve *şâkirtler* vardı.)

— Devl. huk. *Mukabelei bi'l-misl,* bir devletin, başka bir devlet tarafından girişilen ve devletler hukukuna uygun olmakla birlikte, devletler hukukundaki ahlâk kurallarına ve dostlukla bağdaşmayan davranış ve fiillere aynı şekilde karşılık vermesi (bk. ANSİKL).

— Din. Camilerde Mushaftan Kur'an okunurken hafızların da karşılık olarak ezbere Kur'an okumaları.

— Mal. *Esk. Mukabele akçesi,* Kara ve deniz er ve subaylarıyle memurların bir yerde kaldıkları, geceledikleri veya dinlendikleri zaman oradaki halktan alınan bir çeşit geçici vergi. (Bazı tarihçilere göre Yavuz Sultan Selim zamanında çıkarıldığı söylenir. Bazı yerlerde daimî vergi şekline çevrilerek beş yılda yirmi akçe alınırdı. Bazı kazalarda para yerine zahire de kabul edilirdi. Süleyman Sudi Efendiye göre, bu paraların bir kısmı yerinde harcanır, geri kalanı ilgili dairelere gönderilirdi. Bu vergi, Tanzimattan sonra kaldırıldı.)

— Mat. *Esk. Cebr ü mukabele,* denklem.

— Tasav. Dervişlerin karşılıklı yaptıkları sema, zikir.

— ANSİKL. Devl. huk. *Mukabele bilmisil.* Türk hukukunda mukabele bilmisil hükümleri getiren bazı kanunlar vardır. Bunlardan 28 mayıs 1927 Tarih ve 1062 Sayılı kanun, türk vatandaşlarının ülkelerindeki mülkiyet haklarını sınırlayan veya ortadan kaldıran devletlerin vatandaşlarının aynı muameleye tabi tutulmasını öngörür. 15 Temmuz 1950 tarih ve 5682 sayılı Pasaport kanununa göre de, Bakanlar kurulu türk vatandaşlarının ülkelerine girmelerini kayıt ve şartlara tabi kılan veya yasaklayan devletlerin vatandaşları hakkında aynı tedbirleri almaya yetkilidir.

◆ **Mukabeleten** zf. *Esk.* Karşılık vererek, karşılık olarak. || Karşılaştırılarak. (M)

MUKABELECİ i. (*mukabele*'den *mukabele-ci*). *Esk.* Camilerde yüksek sesle Kur'an okuyan kimse. || Bürolarda temize çekilmiş hesapları müsveddeleriyle karşılaştıran kimse.

— Ask. *Esk.* Askerlik yoklamasını yapan kimse. (M)

MUKABİL sıf. (ar. *ķabl*'den *muķābil*). Bir şeye karşılık olarak yapılan, bir şeyin karşılığı olan: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti mukabil tedbirleri düşünmüştür* (Atatürk). [*Eşanl.* KARŞI.] || Bir şeyin karşısında olan, karşı karşıya bulunan.

— Ask. *Esk. Mukabil kuyu,* muhasara savaşında bir yeraltı galerisinin üzerinde açılan, düşmanın kuyular kazarak bu galeriye saldırmak için toprağın altına inmesinden korkulduğu zamanlarda onun kuyularını tahrip etmek için arazide yerleştirilen patlayıcı madde ocağı.

— Huk. *Mukabil* (*karşı*) *dava.* Bk. DAVA.

◆ İ. Karşılık: *Mukabillerin böyle çok olması, ilk nazarda lisanımızın zengin olduğuna delâlet eder* (Ziya Gökalp).

◆ Zf. Karşılık olarak, karşılığında: *Bütün bunlara mukabil kendisinin ortaya sürdüğü sebepler ve itirazlar ne kadar manasızdı* (Sabahattin Ali). *Annemi çok sevmesine mukabil, teyzemlerle arası bozuktu* (R.N. Güntekin). [M]

MUKAÇEVO, macarda **Munkacs,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Karpatların eteğinde; 30 000 nüf. Petrol rafinerisi. Güneybatısında Macaristan tarihinde önemli rol oynayan kale. İmre Thököly'nin dul karısı Ilona Zrinyi burada Avusturya imparatorluğu kuvvetlerinin kuşatmasına üç yıl (1685-1688) direndi. (L)

MUKAD sıf. (ar. *ķuʿūd,* oturma'dan *muķʿad*). *Esk.* Sakat, kötürüm, yatalak (kimse). [M]

MUKADDEM sıf. (ar. *ķadem* > *taķdîm*'den *muķaddem*). *Esk.* Zaman bakımından önce gelen, önceki: *Yunus Nadi Bey, Refet Paşaya ilişerek şu beyanatta bulundu: Refet Paşa Hazretleri, malûm-u âliniz olduğu veçhile, altı, yedi ay mukaddem mutantan ve manasız* [...] *bazı ilânat ve beyanat ile mebusluktan istifa buyurmuşlardır* (Atatürk). *Osman Çorbacı henüz yirmi iki yaşında iken yeni babasının vefatından üç sene mukaddem gene ocak çorbacılarından müteveffa Hüseyin Çorbacının kızı Ayşe ile izdivac eylemiş idi* (Ahmed Midhat). || Üstün, değerli, öncelik tanınan: *İnsan için, maneviyat, maddiyattan daha mukaddemdir* (Ziya Gökalp). || Sunulan, takdim edilen.

◆ İ. *Esk.* İki bölümden meydana gelen bir şeyin ilk kısmı.

— Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde ihtiyat olarak alınan askerin acemilik devresi, birinci sınıfı.

— Dokumc. Kutnuya benzer bir kumaş türü.

— Kıyf. *Esk.* Osmanlı devletinde, tersane çavuşlarının, fesleri üstüne sardıkları sırma ve kılaptandan yapılmış, kenarları saçaklı örtü.

— Mant. *Esk.* Şartlı bir önermenin, şartı anlatan birinci kısmı. *Yeni.* Önerti.

— Tıp. *Esk. Mukaddem-ül-ayn.* Göz kenarı.

— Tic. *Mukaddem taksit usulü,* tüketime verilen bir çeşit kredi. (Malı teslim almadan önce ilk aylık taksitlerin yaptırılması şeklindedir.)

◆ **Mukaddeme** sıf. *Esk.* Mukaddem'in dişili.

◆ **Mukaddemat** çoğl. i. *Esk.* Öncüler, önde olanlar. || *Mukaddemat-ı ilm,* herhangi bir bilimde ilk öğrenim. || *Mukaddemat-ı vâhiye,* bir şeyi basit ve tutarsız şekilde anlatma. (ML)

MUKADDEMA zf. (ar. *ķadem*'den *muķaddemā*). *Esk.* Eskiden, bundan önce, evvelce: *Bahr-i Faris cânibinde vaki Übülle nahiyesindeki asakir-i İslâmiyye mukaddema üç defa Basra mevkiinde konmuşlar iken terk etmişlerdi* (Cevdet Paşa). [M]

MUKADDEME veya **MUKADDİME** i. (ar. *ķadem*'den *muķaddeme* veya *muķaddime*). *Esk.* Önsöz, giriş, sunuş: *Fakat bunun için müsaade buyurursanız, ufak bir mukaddeme yapacağım* (Atatürk). *Râkım, bu emrin içini dökmek için bir mukaddeme olduğunu anladı* (H. E. Adıvar). *Kitabın mukaddemesi.* || Bir olayın başlangıcı. || Temel, ilke. || *Mukaddime-i darb ü cerh,* dövme ve yaralama başlangıcı.

— Ask. *Esk.* Ordunun ileride bulunan kısmı, öncü kuvvet. || *Mukaddime(t)ül-ceyş,* ordunun ilerisinde bulunan asker.

— Huk. *Esk. Mukaddemei beyyine.* Bk. TAHRIR'*i beyyine başlangıcı.*

◆ **Mukaddimat** çoğl. i. *Esk.* Başlangıçlar. (M)

MUKADDER sıf. (ar. *ķader*'den *muķadder*). Ezelde takdir edilmiş olduğuna ina-

MUKDEN'i alevler içinde bırakarak çekilen rus ordusu (10 mart 1905) «Illustration»

nılan, alında yazılı, Tanrı hükmü: *Belki de kendileri için ölümü tatmak, yok olmak hepsine, her birine mukadder olduğu için ağlıyorlar* (H. E. Adıvar). *Nihayet mukadder gün geldi* (A. H. Tanpınar). || *Esk.* Değeri biçilmiş, takdir edilmiş, kıymeti bilinmiş. || **1.** Kadın adı.

— Ed. *Esk.* Yazılı olmayıp da sözün gelişinden anlaşılan.

◆ **Mukaddere** sıf. *Esk.* Mukadder'in dişili. (M)

MUKADDERAT çoğl. i. (*ḳader* > *taḳdîr*'den *muḳadder* > *muḳadderāt*, mukadder olan şeyler). Alın yazısı: *Devlet ve milletin mukadderatında iradei milliye âmil ve hâkimdir* (Atatürk). *Fakat Azerbaycan'da da büyük bir türk kütlesi bulunduğunu, bu kütlenin mukadderatını içinden takip etmemiz lâzım geldiğini de ilâve etti* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *Esk.* *Mukadderatı erbaa*, miktarı kile, tartı, sayı ve zira (eski bir uzunluk ölçüsü) ile tayin edilen şeyler. (M)

MUKADDES sıf. (ar. *ḳuds* > *taḳdîs*'ten *muḳaddes*). *Esk.* Kutsanmış, mübarek, kutsal: *Acaba, ifası mevzuubahis vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını ikmal ederek vatanın mukaddes topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve aziz vatandaşlardan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için, muhtaç olduğu fırsatı, sükûnetle ona bahşetmek miydi?* (Atatürk). *Ey hürmet-i kanunu tepen sadme-i bîdâd! / Milliyeti, kanunu mukaddes tanıyan her / Vicdan seni lânetle mezelletle eder yâd...* (Tevfik Fikret). *Bizim vazifemiz her şeyden mukaddestir!* (Ömer Seyfeddin). || **1.** Kadın adı. || *Mukaddes emanetler.* Bk. EMANAT. || *Mukaddes resim*, Hıristiyanlıkta, özellikle ortodoks mezhebinde görülen, İsa peygamber, Meryemana, havariler ve azizleri tasvir eden kutsal resimler. İkona.

— Tar. *Mukaddes* (veya *kutsal*) *ittifak*. Bk. İTTİFAK (KUTSAL).

◆ **Mukaddese** sıf. *Esk.* Mukaddes'in dişili: *Gözlerinin önünde olanca mehabet ve azametiyle bir vazife-i mukaddese dikilmiş oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Kütüb-i mukaddese*, kutsal kitaplar (Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an). [M]

MUKADDESAT çoğl. i. (ar. *muḳaddes*'ten *muḳaddesāt*). *Esk.* Mukaddes, kutsal şeyler: *Bu gayei istiklâl tahsil olununcaya kadar tamamıyle milletle birlikte fedakârane çalışacağımı mukaddesatım namına yemin ve bunu gördüğüm arzuyu millî üzerine her tarafa tamim ettim* (Atatürk). *Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış verişi; / Mukaddesat ile eğlenmek en birinci işi* (M. Â. Ersoy). [M]

MUKADDESÎ (Şemseddin Ebu Abdullah), arap coğrafyacısı (Mekke 946 - ? 1000). Edebiyat ve tarih alanlarında çalıştığı, mimarlık konularıyle yakından ilgilendiği eserlerinden anlaşılır. Mukaddesî'nin *Ahsen-ül Tekasim fi Marifet il Ekalim* (İklimler Bilgisi Hakkında Bölümlerin En Güzeli) adlı eseri, yaşadığı çağın bilim geleneğine bağlıdır. Yeni bir görüş ve anlayış getirmez. Konusu X. yy. islâm dünyası ve iklimlerin dağılışıdır. Eserin en önemli yanı tasvirlere geniş yer vermesi, iklim özelliklerini bütün ayrıntılarıyle anlatması, içinde bazı haritaların bulunmasıdır. Ayrıca eski coğrafya yazarları hakkında da bilgi verir. (M)

MUKADDİM sıf. (ar. *ḳadem* > *taḳdîm*'den *muḳaddim*). *Esk.* Takdim eden, sunan. (M)

Mukaddes ittifak. Bk. KUTSAL BİRLİK.

MUKADDİME i. Bk. MUKADDEME.

MUKADDİR sıf. (ar. *ḳader* > *taḳdîr*'den *muḳaddir*). *Esk.* Takdir eden, Tanrı: *Kadir ü muktedir ü kaadir ü mukaddir ü hayy / Alîm ü âlim ü allâm ü âlem ü âlâ* (Fuzulî). || Bir şeye değer biçen, beğenen. || *Mukaddir-ül-âcal*, Tanrı.

◆ **Mukaddirane** zf. *Esk.* Değerini bilircesine.

◆ **Mukaddirin** çoğl. i. *Esk.* Değer biçenler. (M)

MUKAFFA sıf. (ar. *ḳāfiye* > *taḳfiye*'den *muḳaffā*). Ed. *Esk.* Kafiyeli: *«Güzel şiirimizi lâf-ı mukaffa derecesine düşürdüler!»* (Cenab Şahabeddin). [M]

MUKAFFEL sıf. (ar. *ḳufl*, kilit > *taḳfîl*'den *muḳaffel*). *Esk.* Kilitli, kilitlenmiş. || Sıkıca kapanmış. || *Bâb-ı mukaffel*, kilitli, kapalı kapı: *Miftah-ı âh açar yine bâb-ı mukaffeli* (Nabi). [M]

MUKAHHİR sıf. (ar. *ḳahr*'den *muḳahhir*). *Esk.* Kahr eden, kahredici. || Yok eden, ezen. (M)

MUKALLA veya **MAKALLA,** Arap yarımadasında şehir, Hadramut'ta, Aden körfezindeki mahfuz bir koy kıyısında; 25 000 nüf. Hadramut'un başlıca şehri ve limanı olan Mukalla, Kaytı Şihr ve Mukalla sultanlığının başkentidir. Şehir Doğu Aden ingiliz valisinin ikametgâhıdır. Balıkçılık. Maskat, Somaliler, Kızıldeniz ve Hindistan ile zamk, kahve, tütün, post ticareti. (L)

MUKALLED sıf. (ar. *ḳald* ve *ḳılāde* > *taḳlîd*'den *muḳalled*). *Esk.* Boynuna gerdanlık, kolye takılmış olan. || Taklit edilen, örnek olarak alınan (M)

MUKALLED bin el-MUSEYYİB, Ukeyl emîri (öl. El-Anbar 1001). Ukeyl emîri olan babası Ebul Zevvad ölünce kardeşleriyle emîrlik mücadelesine girişti. Bir süre sonra da Bahaüddevle ve Husamüddevle unvanını alarak Mavsil, Kûfe, Kasr ve Câmiyan bölgelerine hâkim oldu. Bu yerlere karşılık Abbasîlere 10 000 dinar ödemeyi kabul etti. 997'de kardeşi Ali'yi hapseden ve mallarına elkoyan Mukalled diğer kardeşi Hasan'ın üstüne gelmesi sonunda Ali'yi serbest bıraktı. Kendisine karşı, kardeşlerini kışkırtan Vasıf hâkimine saldırdı, kardeşi Ali'nin taarruza hazırlandığını haber alınca geri döndü. Hasan'ın araya girmesi sonucu Ali ile barıştı (1000). Ali'nin ölümünden sonra kardeşinin mallarına sahip çıkmak isteyen Hasan'ı şehirden kovdu. Bir yıl sonra da bir köle tarafından El-Anbar'da öldürüldü. (M)

MUKALLEF sıf. (ar. *ḳılāfet* > *taḳlîf*'ten *muḳallef*). *Esk.* Kalafatlanmış, ziftlenip su geçirmez hale getirilimiş. (M)

MUKALLİB sıf. (ar. *ḳalb*, değiştirme > *taḳlîb*'den *muḳallib*). *Esk.* Değiştiren, başka bir biçime sokan. || *Mukallib-ül-kulûb* («gönülleri kötülükten iyiliğe dönüştüren»), Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MUKALLİT veya **MUKALLİD** sıf. (ar. *ḳaid* > *taḳlîd*'den *muḳallid*). *Esk.* İşi, ünlü kişileri, günlük hayattaki kimseleri, çeşitli müzik araçlarını veya çeşitli gürültü ve sesleri taklit etmek olan (sanatçı). || Bir şeyi kuşanan, takan.

◆ **1.** Taklit eden, bir kimseye benzemeğe çalışan kimse: *Bir Napolyon mukallidi görünen Kerenski, bir kadın kıyafetinde İngiliz sefaretine sığınmaya mecbur kaldı* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Mukallidane** zf. *Esk.* Taklit edene yakışır şekilde.

◆ **Mukallidîn** çoğl. i. *Esk.* Taklit edenler.

◆ **Mukallitlik** i. *Esk.* Taklitçilik. (M)

MUKALLİT i. Çilardıca benzeyen yeşilimsi ötleğen. (Batı ve Kuzey Avrupa'da yaygındır. Sarı mukallit [*Hippolais icterina*] ile beyaz mukallit [*H. pallida*] Türkiye'de de bulunur.) [L]

MUKAMERE i. (ar. *ḳimār* > *ḳumār*'dan *muḳāmere*). *Esk.* Kumar oynama. (M)

MUKAMİR sıf. (ar. *mukāmere*'den *muḳāmir*). *Esk.* Kumar oynayan, kumarcı. (M)

MUKANFEZ sıf. (ar. *muḳanfez*). Zool. *Esk.* Derisi yumuşak dikenlerle örtülü (hayvan). || *Mukanfez-ül-cild*, derisidikenlilerden denizkestanesi ve beşparmak gibi tiplerden oluşan deniz hayvanları familyasından biri. (İlmî adı *Echinodermata*.) [M]

MUKANNA sıf. (ar. *muḳannaʿ*). *Esk.* Peçeli, peçe takmış. (M)

MUKANNEN sıf. (ar. *ḳānūn* > *taḳnîn*'den *muḳannen*). *Esk.* Kesinleşmiş, belli. || Kanunlaşmış.

◆ **Mukannene** sıf. *Esk.* Mukannen'in dişili. (M)

◆ **Mukannenat** çoğl. i. *Esk.* Âdet olan ödenekler. (M)

MUKANNİN sıf. (ar. *ḳānūn* > *taḳnîn*'den *muḳannin*). *Esk.* Kanun yapan, kanun yapıcısı. (M)

MUKANTAR sıf. (ar. *ḳanṭara*'dan *muḳanṭar*). *Esk.* Kemerli, kemeri olan. || Kemer biçiminde olan. || **1.** Kemerli köprü.

◆ **Mukantarat** çoğl. i. *Esk.* Kemer biçiminde olan şeyler. || Kemerli yapılar. || Kemerli köprüler. (M)

MUKANTARA i. (ar. *muḳanṭar*'dan *muḳanṭara*). *Esk.* Güneş saati.

— Astron. *Esk.* Gökkürenin ufka paralel küçük dairesi. (M)

MUKARAA i. (ar. *ḳurʿa*'dan *muḳāraʿa*). *Esk.* Karşılıklı kura çekme: *Ya terazi, ya mukaraa, ya imtihan diye buyurdular* (Naima). || *Mec.* Çekişme, vuruşma. (M)

MUKAREBET i. (ar. *ḳurb*'dan *muḳārebet*). *Esk.* Yakınlaşma, akraba olma. (M)

MUKARENET i. (ar. *ḳarn*'dan *muḳārenet*). *Esk.* Kavuşma, bitişme. || Cinsel birleşme: *Lâkin o zaman dahi mu'tad ve ma'ruf bir nikâh olup onsuz nisa ile mukarenet zinâ addolunurdu* (Cevdet Paşa). || Uygunluk. || Yakınlık, yaklaşma: *Bu sakin gece ile diğer bir gece arasında, o Chopin'den sevdiği parçayı çaldıkça, hayalinde uyanan beyaz gece arasında bir mukarenet hasıl oluyor ve onu ölmüş bir dünyanın içinde yalnız kalmış olmak melâliyle eziyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Astron. *Esk.* Yakın yörüngeler çizen gezegenlerin birbirine yaklaşması. (*Kırân* da denirdi.) [Daha çok, ışıklarıyle birbirini etkiler gibi görünen parlak yıldızlar arasındaki bu yaklaşmalar, havanın bozulması veya düzelmesi v.b. gibi bazı olayların işareti sayılırdı.]

— Ed. *Esk.* Sevgilinin iki kaşının birleşmesi hali. || İki güzelin karşı karşıya gelmesi.

— Tasav. İnsanın Tanrı'ya ulaşması. İki tarikat büyüğünün veya iki dervişin buluşması. (M)

MUKARİB sıf. ve i. (ar. *ḳurb* > *muḳārebe*'den *muḳārib*). *Esk.* Birbirine yakın insanlardan her biri. (M)

MUKARİN sıf. (ar. *ḳarn* > *muḳārenet*'ten *muḳārin*). *Esk.* Bitişmiş, yaklaşmış, kavuşmuş: *Lafz-ı rengîne de olmazsa mukarin nazmım* (Nef'i). || Uygun. (M)

MUKARNAS veya **MUKARNES** sıf. (ar. *ḳurnās*, dağda burun biçimindeki çıkıntı'dan *muḳārnes*). *Esk.* Merdiven biçiminde basamakları olan (tavan, kubbe v.b.). || Kubbe biçiminde olan. || Alacalı desenli, renk renk. || *Seyf-i mukarnas*, ağzı basamaklı biçimde olan bir çeşit kılıç (*kırk merdiven* de denir).

◆ **1.** G. santl. Bir yüzeyden dışarıya taşan başka bir yüzeye geçmek ve ona destek görevini yapmak için birbiri üzerine oturan taş veya tuğladan yapılmış bindirmelik. Bk. ANSIKL.

— Kıyf. Bir çeşit başlık.

— ANSIKL. G. santl. Mimarlıkta yapı ve estetik bakımından önemi olan *mukarnas*'lar, türk mimarîsinin önemli unsurlarından biridir. Türk mimarîsinde mukarnaslar, sütun başlıklarının ağır kütlelerini hafif göstermek ve ona bir güzellik vermek için kullanıldı. Mukarnaslar tuğladan ve taştan yapılırdı. Biçimleri, tuğla ve taşın maddesine ve sertliğine uyduğu için, öteki süsleme motiflerinden üstün tutuldu. Bütün islâm mimarîsine Türklerden geçen mukarnaslar, ülke ve devir bakımından ayrı biçim ve özellikler gösterir. İran, arap, selçuklu ve osmanlı mukarnasları birbirinden kolaylıkla ayırt edilir. Osmanlı mukarnasları, devir olarak birbirinden farklıdır. Bu farklar, menşurların oranları ve düzenlenmesinden meydana gelir. Meselâ, iran ve selçuklu mukarnasları geometrik biçimlerden çok yaprak şeklinde ve eğimlidir. Araplarda daha abartmalı ve eğri çizgilerden meydana gelir. Selçuklu mukarnasları ile osmanlı mukarnasları arasında da açık farklar vardır. En sade ve eğilimli mukarnasların uygulandığı yerler, sütun başlıkları, kapı ve pencere pervazları, mihrap ve hücre tavanları, kemer ve kubbe bingileri, kornişler, minare şerefelerinin alt kısımları ve dam saçaklarıdır. Ayrıca, bir seviyede olmayan yüzeyleri birbirine bağlamak için de kullanılır. Kapı ve pencere pervazlarına konan mukarnasların görevi sadece süsleyicidir. Fakat minare şerefeleri altına konulanlar, süsleyici olmasının yanında, şere-

feyi taşıyan birer bindirmelik görevini de yapar. Duvar hücreleri ve mihrabın oyuk kısımlarını, üstteki düz ve taşkın yüzeyle birleştirmek için yapılan yarım kubbeye benzer kısımlar da mukarnaslarla süslenir. Taçkapıların dış kısımlarından daha içerlek olan iç kapıları da mukarnaslarla birleştirilir. Mimarî bir meseleyi çözümleyen ve aynı zamanda bir süsleme unsuru olan mukarnasları taşa oymak özel bir uzmanlık işidir. (M)

MUKAROVSKY (Jan), çek dilbilimcisi ve estetikçisi (Pisek 1891). Karlova üniversitesinde edebiyat profesörü ve Çekoslovakya Bilimler akademisi üyesi oldu. Prag Dilbilim derneği kurucu üyelerinden ve yapısal dilbilimin öncülerindendir. Başlıca incelemeleri, edebiyat nazariyesi ve estetik meseleleriyle ilgilidir. Sanat eserini dinamik bir işaretler sistemi sayar ve bu sistemi genel işaretler bilimi olan semiyoloji çerçevesinde incelemeyi öne sürer. Mukarovsky, edebiyat alanında dilbilimsel biçimlerin kullanılmasını (özellikle nazım sanatı, ritim, tonlama v.b.) ve bu arada anlamın öbür sanatlardaki (tiyatro, sinema, mimarlık) düzenlenişini inceledi. En önemli eserleri: kendi genel estetik nazariyesini kısaca açıklayan *Esteicha Funkce, Norma a Hodnota Jako Socialni Fakty* (Sosyal Olgu Olarak Estetik Fonksiyonlar, Normlar ve Değerler) [1936]; şiir sanatı üstüne makalelerin derlemesi olan (bu makalelerin ilki edebiyat nazariyesiyle ilgilidir); *Kapitoly z Çeske Poetiku* (Çek Şiirinden Seçmeler) [1944-1948] ve *Studie z Estetiky* (Estetik Üstüne İncelemeler) [1966]. (L)

MUKARREB sıf. (ar. *ḳurb* > *taḳrîb*'den *muḳarreb*). *Esk.* Yakın, yaklaşmış, yaklaşan. || Saraya veya padişaha yakın olan. || Tanrı'ya en yakın olduğu kabul edilen melek (*melek-i mukarreb* de denir).

◆ **Mukarreban, mukarrebîn** veya **mukarrebun** çoğl. i. *Esk.* Yakınlar, yaklaşmış olanlar. || Padişahın özel işlerini gören yakınları. || *Melâike-i mukarrebîn*, Tanrı'ya yakın olan melekler. (M)

MUKARRER sıf. (ar. *ḳarār* > *taḳrîr*'den *muḳarrer*). *Esk.* Kararlaşmış, kararlaştırılmış: *Binaenaleyh bu hususta zaten mukarrer olan nokta-i nazarımızı resmen ve kanunen teyid ettirerek, payitaht tâbirinin de yeni Türkiye Devletinde mâna ve mahall-i istimali kalmadığını göstermek lâzım geldi* (Atatürk). *Ba'dehu Amr İbni As ile Mukavkas beyninde mukarrer olan şerait üzere bir muahedenâme tanzim kılındı* (Cevdet Paşa). || Kesin, kuşkusuz. || Yerinde bırakılmış. || Anlatılmış, bildirilmiş.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde tayinleri bir yıl için yapılan memurların ertesi yıl da işlerine devamı uygun görülenlere verilen ad. (Memurun müracaatı veya sadrazamın doğrudan doğruya tasvibiyle çalışmağa devamı kararlaştırılan memurlara mukarrer fermanı [veya ipka fermanı] gönderilirdi.)

— Mal. *Esk.* Yeniçeri odalarına ulufe dağıtılırken gönderilen ek ödemelerden biri. (Üç ayda bir verilirdi; miktarı 300 akçeydi. XVI. yy. ortalarına kadar, her yeniçeriye yarım akçe olarak ödeniyordu. Yeniçeri ağası ve ocak erkânı kendi paylarını oda mensuplarına dağıtırdı.)

◆ **Mukarrerat** çoğl. i. *Esk.* Kararlaşmış, kararlaştırılmış şeyler, alınan kararlar: *Harbiye Nezareti güyâ Meclis-i Âli mukarreratını tatbik etmiyor* (Atatürk).

◆ **Mukarreren** zf. *Esk.* Kararlaştırarak, kararlaşarak. (M)

MUKARRİ sıf. (ar. *ḳarᶜ* > *taḳrîᶜ*'den *muḳarriᶜ*). *Esk.* Azarlayan, paylayan. (M)

MUKARRİB sıf. (ar. *ḳurb* > *taḳrîb*'den *muḳarrib*). *Esk.* Yaklaştıran, yaklaşmasına sebep olan.

◆ 1. Tar. Ramazan ayında padişahın huzurunda Kur'an metinlerini yorumlayan hoca (*tefsir hocası* da denir). [M]

MUKARRİH sıf. (ar. *ḳarḥ* > *taḳrîḥ*'ten *muḳarriḥ*). *Esk.* Yara açan, tahriş eden (ilâç v.b.).

◆ **Mukarrihat** çoğl. i. *Esk.* Yara açan ilâçlar. (M)

MUKARRİN sıf. (ar. *ḳarn* > *taḳrîn*'den *muḳarrin*). *Esk.* Birlikte bulunduran, yanında bulunduran. (M)

MUKARRİR sıf. ve i. (ar. *ḳarār* > *taḳrîr*'den *muḳarrir*). *Esk.* Kararlaştıran. || Bir konuyu ayrıntılarıyle anlatan. || — 1. Medresede müderrisin yardımcılığını yapan kimse. || Ramazanda padişahın huzurunda muhatap*lara ders vermekle görevli kimse, huzur hocası. (M)

MUKARRİZ sıf. (ar. *ḳarż* > *taḳrîż*'den *muḳarriż*). *Esk.* Bir eserden övgüyle söz eden, bu tarzda yazı yazan.

◆ **Mukarrizîn** çoğl. i. *Esk.* Övgü yollu yazı yazanlar. (M)

MUKASAT sıf. (ar. *ḳasvet*'ten *muḳāsāt*). *Esk.* Zahmet, sıkıntı çekme. (M)

MUKASEME i. (ar. *ḳısm*'dan *muḳāseme*). *Esk.* Bölüşme, paylaşma.

— Huk. *Esk.* Bir mirasçının mirasçılığını, öteki mirasçılardan bir kısmının kabul, bir kısmının da inkâr etmesi ve durumun ispatlanması üzerine, kabul edenlerin miras payının, kabul edilenle aralarında paylaşılması yolu. (Meselâ D'nin kardeş olduğunu A inkâr ve B ile C de kabul etseler, babalarının mirası oğullar arasında şöylece bölüşülür; A, B ve C'nin payları 1/3, 1/3, 1/3 olur; bu durumda B ve C, D ile birlikte mirası paylaşarak, her biri 2/9 alır.

— Tar. İslâm devletlerinde bir toprak vergisine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Bu tür vergi, hazine tarafından topraktan elde edilen ürünlerin (buğday, arpa v.b.) bir kısmının alınması suretiyle toplanırdı. Irak'ta haraç olarak alınan vergi, Abbasîler devrinde *mukaseme* adını aldı. Bu tür vergi iki şekilde alınırdı: 1. halife ile anlaşma yapmış olan yarı göçebe kürt, lûr v.b. kabilelerin oturduğu topraklardan onda bir, dörtte bir veya üçte bir oranında; 2. sahiplerinin terk etmeleri yüzünden beytülmale geçen yerlerde oturan köylülerin ürünlerinden beşte iki oranında. (M)

MUKASSAT sıf. (ar. *ḳısṭ* > *taḳsîṭ*'ten *muḳassaṭ*). *Esk.* Taksitle ödenen, taksitli.

◆ **Mukassatan** zf. *Esk.* Taksitle ödenmek üzere, taksitle. (M)

MUKASSEM sıf. (ar. *ḳısm* > *taḳsîm*'den *muḳassem*). *Esk.* Ayrılmış, bölünmüş, taksim edilmiş. (M)

MUKASSIR. Bk. MUKASSİR.

MUKASSÎ sıf. (ar. *ḳasvet* > *taḳsiye*'den *muḳassî*). *Esk.* Sıkıcı, kasvetli, sıkıntılı: *Meyhane mukassî görünür taşradan amma / Bir başka ferah başka letâfet var içinde* (Nedim). *Eskiden dalları üstünde öten şen kuşlar / Onu çıplak ve mukassî bularak uçmuşlar* (Cenab Şahabeddin). || Dar, kapalı, havasız, havası bozuk (yer). [M]

MUKASSİM sıf. (ar. *ḳısm* > *taḳsîm*'den *muḳassim*). *Esk.* Ayıran, bölen, taksim eden: *Ve mukassim-i erzak-i biçaregân olmuştur* (Hoca Sadeddin).

— Mant. *Esk.* Kıyası mukassim, ikilem. Bk. KIYAS. (M)

MUKASSİR veya **MUKASSIR** sıf. ve i. (ar. *ḳaṣr* > *taḳṣîr*'den *muḳaṣṣir* veya *muḳaṣṣır*). *Esk.* Kusurlu, suçlu: *Ol hacerden yâbis mukassiri Taşkıran'a teslim etti* (Naima). || Bir işi yapabilecek durumda olduğu halde yapmaktan çekinen. || Bir işi, yapmağa gücü yetmediği için bırakan. (M)

MUKAŞŞER sıf. (ar. *ḳışr* > *taḳşîr*'den *muḳaşşer*). *Esk.* Kabuğu soyulmuş (meyve v.b.): *Ne dediklerini pek duyamadım; yalnız birinin: «Muallime hanım hayli pişkin ve mukaşşer» sözü kulağıma çalındı* (R. N. Güntekin). || *Bâdâm-ı mukaşşer*, kabuğu soyulmuş badem. (M)

MUKATAA i. (ar. *ḳaṭᶜ*'tan *muḳāṭaᶜa*). *Esk.* Toprağın kesime verilmesi, belli bir kira karşılığında birine bırakılması. || Bağ, bahçe, arsa v.b. haline getirilen ekim toprağı için verilen vergi.

— Huk. *Esk.* Vakıf arsa üzerine yapılan bina veya dikilen ağaç için, vakıf idaresine hakr anlaşması gereğince ödenen yıllık kira. || *Mukataayı kadimeli vakıf*, mukataa yoluyle kiralanmış vakıf. (Bu tür vakıflarda bina ve ağaçlar, kiracının veya vakfın malı olur.)

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergilerinin iltizamı. (Bk. ANSİKL.) || *Mukataa zemin*, mirî arazi üzerine yapılan mektep, hastahane, mabetlerden alınan vergiye verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Mukataa* belirli yerlere ait devlet gelirlerinin, hizmet ve maaşlarına karşılık olarak, asker ve sivil kimselere belgelerle bırakıldığını ifade eden bir terimdir. Osmanlılar zamanında mukataalar (mukataat), *mukataatı miriye* ve *malikâne* olarak ikiye ayrıldı; mukataatı miriye her yıl iltizama, malikâne ise kaydı hayat şartıyle ilgililere verilirdi.

XVII. yy.da hazineye gelir getiren kaynaklar belli bir bedel karşılığı iltizama verilmeğe başlandı. Mültezimler mukataanın gelirini peşin olarak hazineye öderler, sonra da bunu vergi olarak halktan toplarlardı. Bu usul, 1695'te Osmanlı-İran, Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Osmanlı devletinin büyük ölçüde paraya ihtiyacı olduğu sırada defterdar Köse Halil Efendi zamanında yürürlüğe konuldu. Bir mukataayı malikâne olarak iltizama alan kişi ölürse anlaşma da sona ererdi; ancak ölenin oğlu müzayede sırasında öteki mültezimlerin ileri sürdüğü parayı verirse o tercih edilirdi. Devlete ait gelirlerin mukataa şeklinde mültezimlere verilmesine, Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya bol miktarda altın gelmesi ve bu altının bir kısmının ticaret yoluyle osmanlı tebaası olan bazı kimselerin elinde toplanması sebep oldu. Ellerinde sermaye biriken kimseler bunu, sabit bir değer olan toprağa yatırmak gereğini duydular; ancak Osmanlı imparatorluğundaki mirî toprak sistemi (toprak mülkiyetinin devlete ait olması) yüzünden, toprak satın almak imkânı yoktur. Sermaye sahipleri mukataa usulüyle paralarını işletmek imkânını buldular. Bu usul büyük yolsuzluklara yol açtı. Mukataaları iltizam olarak alabilmek için devlet ileri gelenlerine rüşvet verildi. Mültezimler, rüşvet ve mukataa bedeli olarak ödedikleri parayı fazlasıyle çıkarabilmek için halka büyük ölçüde zulüm ve haksızlık yaptılar. Mukataa gelirleri 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle kurulan Asâkiri Mansurei Muhammediye ocağının giderlerine ayrıldı. 1856'da kaldırıldı; yalnız, toprak üstünde hiç bir tasarruf hakkı olmamak şartıyle âşar, cumhuriyet dönemine kadar devam etti.

Mukataa deyimi arsası vakıf ve üzerindeki

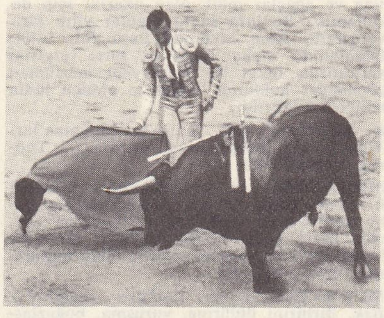

muleta

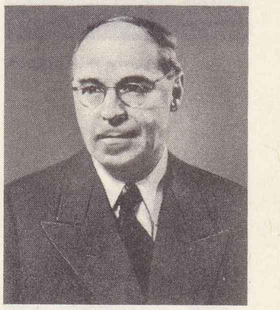

Hermann MULLER

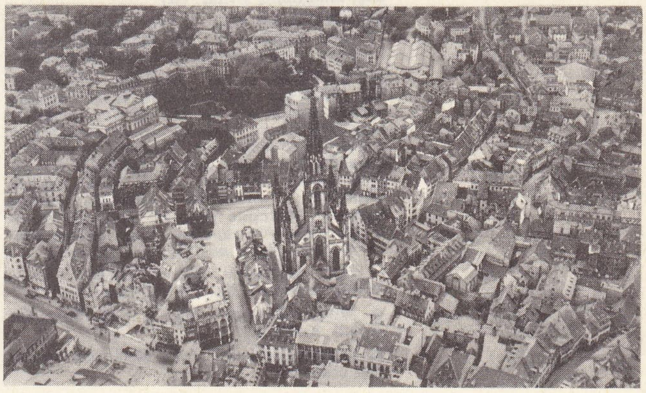

MULHOUSE

Foto. U.S.I.S., Duranduad (LAROUSSE)

Gerry MULLiGAN

MULLiKEN

bina ve ağaçlar mülk olan akarlar için de kullanılır. Bunlara sahip olanlar yıllık kira verirlerdi. Rum Mehmed Paşa (öl. 1470), İstanbul'da mukataa denen kira vergisini yerleştirdi; fakat bu vergi yeni müslüman göçmenler hakkında adaletsiz olduğu iddia edilerek kaldırıldı.

◆ **Mukataat** çoğl. i. *Esk.* Mukataa'lar. Toprağı kira karşılığında vermeler. || Toprak vergileri. (M)

MUKATAALI sıf. (*mukataa*'dan *mukataalı*). *Esk.* Tarla halinde vakfedilmişken daha sonra arsa veya bağ ve bahçeye çevrilip âşara bedel olarak Vakıflar idaresine belirli bir kira vermek şartıyle mülk hükmüne geçmiş (yer). [M]

MUKATELE i. (ar. *ḳatl*'den *muḳātele*). *Esk.* Birbirini öldürme, vuruşma, boğazlaşma: *Malatya ahâli-i İslâmiyesiyle Sıvas ahali-i İslâmiyesini birbiriyle mukateleye sevk etmek isteyen bu zavallılardır* (Atatürk). *Hazret-i Hüseyin'in sağ kol sergerdesi Züheyr İbni'l-Kayni ve Hurr İbni Yezîd gayet şiddetli mukatele ettiler* (Cevdet Paşa). || Muharebe, savaş, cenk: *Muharebe ve mukatelede kat'a mehl ü teenni etmezdi* (Naima).

◆ **Mukatelat** çoğl. i. *Esk.* Mukateleler, birbirini öldürmeler. (M)

MUKATİL sıf. (ar. *ḳatl*'den *muḳātil*). *Esk.* Savaşan, öldüren, mücadele eden, vuruşan: *Ey Resûlullah'ın oğlu! Bilirsin ki senin yanında mukatil oldukça ben de mukatele ederim, diye söz vermiştim* (Cevdet Paşa).

◆ **Mukatilun** çoğl. i. *Esk.* Öldürenler, savaşanlar, vuruşanlar. (M)

MUKATİL bin SÜLEYMAN bin BEŞİR, hadis ve tefsir bilgini (Belh ?-Basra 767). Bazı kaynaklar Bağdat ve Basra'da yaşadığını söyler. İbni Dureyd'e göre, Beni Esad'ın mevlâlarındandı. Kaynaklarda teşbih taraftarı olduğu belirtilir. Siyasî yönden Zeydiye fırkasına, kelâm bakımından Murcie'ye bağlıdır. Bugüne kalan eseri: *El-Tefsir fi muteşabih el-Kur'an* (Kur'an'ın Müteşabih Ayetleri Hakkında Yorum). [M]

MUKATTA sıf. (ar. *ḳaṭc* > *takti*'den *muḳaṭṭaᶜ*). *Esk.* Parçalara ayrılmış, kesilmiş, ayrı ayrı olan.

— Ed. *Esk.* Kıtalardan meydana gelmiş (şiir). || Veznini bulmak veya vezne uygun olup olmadığını anlamak için parçalara bölünmüş (şiir). || Arap alfabesinde kendinden sonra gelenlerle (harfle) birleşmeyen harflerden (elif, dal, rı, ze, vav) kurulu söz ve yazı dizisi.

◆ **Mukattaa** sıf. *Esk.* Mukatta'nın dişili. || *Hurûf-ı mukattaa*, bitişik yazılmayan harfler. (M)

MUKATTAAT çoğl. i. (ar. *muḳaṭṭaᶜ*'dan *muḳaṭṭaᶜāt*). *Esk.* Kesilmiş şeyler. || Her biri bir kelimeyi gösteren harfler. || Eksik cümleler. || Kısaltmalar.

— Ed. *Esk.* Kıta halindeki şiir parçaları. || Çeşitli manzumelerden seçilmiş beyitler. || Divanda mukattaların yer aldığı bölüm. (M)

MUKATTAR sıf. (ar. *ḳaṭr* > *taḳṭir*'den *muḳaṭṭar*). *Esk.* İmbikten çekilmiş, damıtılmış, damıtık. || *Mâ-i mukattar*, damıtık su.

◆ **Mukattarat** çoğl. i. *Esk.* İmbikten çekilmiş, damıtılmış sıvılar. (M)

MUKAVELÂT çoğl. i. (ar. *ḳavl* > *muḳāvele*'den *muḳāvelāt*). *Esk.* Mukaveleler, sözleşmeler. || *Mukavelat muharriri*, noter. (M)

MUKAVELE i. (ar. *ḳavl*'den *muḳāvele*). *Esk.* Sözleşme. Bir iş için iki taraf arasında verilen kararı ve her iki tarafın şartlarını kapsayan senet: *Böyle bir mukaveleyi tasvib etmek Türk tebaasının, Türkiye dahilindeki harekâtı üzerinde, ecnebi hükûmetinin bir nevi hakk-ı kazasını tasdik etmek olurdu* (Atatürk). || *Mukavele yapmak*, kontrat yapmak. Sözleşme yapmak: *Durunuz sizinle bir mukavele yapalım: Bana sadece Bihter deyiniz, olmaz mı?* (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Mukavele*. Bk. SÖZLEŞME. || *Mukavele serbestisi*. Bk. SÖZLEŞME *serbestisi*.

◆ **Mukavelename** bİş. i. *Esk.* Sözleşme senedi. Kontrat.

◆ **Mukavelevî** sıf. *Esk.* Mukavele nevinden olan. (M)

MUKAVELELİ sıf. (*mukavele*'den *mukavele-li*). Kontratla bağlı olan. || Anlaşmayle tespit edilmiş. (M)

MUKAVELESİZ sıf. (*mukavele*'den *mukavele-siz*). Mukavelesi olmayan, sözleşme yapılmamış. (M)

MUKAVEMET i. (ar. *ḳıyām*'dan *muḳāvemet*). Karşı koyma, direnme, dayanma: *Fakat bu mukavemet de uzun sürmedi* (Sabahattin Ali). *Zaten adına Kafkas Cephesi denilen bu cephede ordunun, bütün insanüstü gayret ve mukavemetine rağmen geri çekilişi, hemen hemen harbin başından beri başlamıştı* (Ş. S. Aydemir). *Bihter muhakkak bir müsademeye cesaretle mukavemet için karar vermiş gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mukavemet etmek*, direnmek, karşı koymak, dayanmak: *Hükûmet mukavemet ederek; Sulh Konferansını, Kuvayi Milliyeden dolayı Türk hükûmetini ıskata karar verdiğini, bütün cihana karşı ilâna mecbur etmek lâzımdır* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Mukavemet göstermek*, direnmek, karşı koymak: *Rahmi Bey ümidinden fazla mukavemet göstermiş, yenilmemek için çalışmıştı* (S. F. Abasıyanık). || *Mukavemeti kırılmak*, direnci azalmak, gücü, kuvveti kesilmek, karşı koyamaz hale gelmek: *Artık bütün mukavemetim kırılmıştı* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. Mukavemet-sûz*, mukavemeti yok eden: *Avrupa'nın Bahrisefit kıyısında bulunan ahalide, Afrika sahiline geçmek için, mukavemet-sûz bir arzu varmış* (Vâ-Nû). || *Mukavemet-şiken*, mukavemeti kıran: *Her şeyi mukavemet-şiken bir seylâbe ile sürükleyip götüren* (H. Z. Uşaklıgil).

— Binic. Binicisine karşı koyan atın hareketi.

— Fels. *Esk.* Bir şeyi yapmama isteği. *Yeni.* Direngi.

— Fiz. *Esk.* Bir gücün etkisine karşı koyan güç, direnç. || *Mukavemet-i mahsusa*, özdirenç.

— Spor. *Mukavemet yarışı*, uzun mesafe yarışı. (Atletizmde mukavemet yarışları 3 000 m'den uzun mesafelerde yapılır. Kayakta mukavemet yarışları 15 km, uzun mukavemet yarışları 50 km mesafeden daha uzundur. Yüzmede mukavemet yarışları 400 - 1 500 m arasında, uzun mukavemet yarışları 6 km'den daha uzun mesafelerde yapılır.) || Taşıtlar arası yarışma. (Özellikle dolambaçlı yollarda aracın mekanik parçalarının uzun süreli zorlamalara karşı gösterdiği mukavemetini denemek amacıyle yapılır. Yirmi dört saatlik Mans otomobil yarışı, en önemli mukavemet yarışlarındandır.) [ML]

MUKAVEMETÇİ i. (*mukavemet*'ten *mukavemet-çi*). Düşmana her çeşit araçla karşı koyan yurtsever.

— Spor. Uzun mesafe koşucusu. (M)

MUKAVEMETLİ sıf. (*mukavemet*'ten *mukavemet-li*). Dayanıklı, güçlü, dirençli: *Nedense kadın kısmı bu gibi işlerde erkeklerden daha mukavemetli ve daha cesur oluyor* (A. H. Tanpınar). [M]

MUKAVEMETSİZ sıf. (*mukavemet*'ten *mukavemet-siz*). Dayanıksız, güçsüz, dirençsiz.

◆ **Mukavemetsizlik** i. Dirençsizlik, güçsüzlük: *Bu vücut, bir kedi yavrusu mukavemetsizliği, yumuşaklığı ile kendini bırakmış, fakat içindeki Rabia çoktan uykusunun içine dalmış, bu vücuttan çekilmişti* (H. E. Adıvar). [M]

MUKAVİM sıf. (ar. *ḳıyām* > *muḳāvemet*'ten *muḳāvim*). *Esk.* Güçlü, dayanıklı, dirençli: *İnsan bizim zann ü tahmin ettiğimizden pek çok ziyade mukavimdir* (Cenab Şehabeddin). || Mukavemet eden, karşı duran, direnen.

◆ **Mukavimîn** çoğl. i. *Esk.* Direnenler, karşı koyanlar. (M)

MUKAVKAS veya **MUKAVKIS,** Mısır valisi (VII. yy. başları). İslâm dininin yayılış yıllarında Hz. Muhammed'in Mukavkas'ı bir mektupla İslâmlığa davet ettiği, bunu kabul etmedigi söylenir. Hz. Muhammed'in mektubunda kendisine Sahib-ül-İskenderiye, Melik-ül-İskenderiye, Melik-ül-Mısır gibi unvanlar verdiğine bakılırsa Mukavkas o yıllarda önemli bir kimseydi. Mukavkas'ın Bizans imparatoru Heraklius tarafından Mısır valiliğine tayin edildiğini, vergilerin toplanmasıyle görevlendirildiğini bildiren kaynaklar da vardır. Yine bu kaynaklara göre Mukavkas, Mısır'da bizans ordularının savaş giderlerini sağlamaktan ve ülkenin yönetiminden sorumluydu. Mısır ve islâm tarihi üstüne çalışan bazı araştırıcılar, Mukavkas'ın patrik Cyrus olduğunu ileri sürerler. (M)

MUKAVVA i. (ar. *ḳuvvet* > *taḳviye*'den *muḳavvā*). Kâğıt hamurundan yapılmış, çeşitli kalınlıkta, bir veya daha fazla elyaf yaprağını kapsayan katı tabaka, blok.

— Ciltc. *Cilt mukavvası*, cilt kapağını meydana getiren ve üzerine kaplama maddesi uygulanan, dikdörtgen biçiminde kalın karton parçası.

— Saraçl. *Mukavva astar*, bazı deri eşyaları sağlamlaştırmak için özel olarak hazırlanmış ve kesilmiş ince karton.

◆ Sıf. Mukavvadan yapılmış: *Derken masanın üstüne birkaç kâğıt şapka oyuncağı, bir iki mukavva boru, bir de elleri zilli bir bebek koydular* (F. R. Atay). || *Esk.* Kuvvetlendirilmiş, sağlamlaştırılmış. (ML)

MUKAVVES sıf. (ar. *ḳavs* > *taḳvis*'ten *muḳavves*). *Esk.* Yay gibi eğri. || Kavisli, kemerli, bükülmüş: *Çocuk sıska ve âciz / Lerzân hareketiyle, mukavves bacağıyle / Akrânına eğlence olur, hırpalanırdı; / Halkın nazarından kaçınırdı, utanırdı* (Tevfik Fikret). [M]

MUKAVVİ sıf. (ar. *ḳuvvet*'ten *muḳavvî*). *Esk.* Kuvvetlendiren, kuvvet veren, takviye eden. || Kuvvet ilâcı, tonik.

◆ **Mukavviye** sıf. *Esk.* Mukavvî'nin dişili. || *Edviye-i mukavviye*, kuvvet ilâçları. (M)

MUKAYAZA i. (ar. *muḳayaża*). *Esk.* Mübadele, değiş tokuş, trampa. (M)

MUKAYESE i. (ar. *ḳıyās*'tan *muḳāyese*). Benzeterek veya karşılaştırarak değerlendirme, kıyaslama: *Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız* (Atatürk). *Çocuk onun zihninde ders verdiği alafranga zengin kız çocuklarıyle derhal bir mukayese uyandırmıştı* (H. E. Adıvar). [*Eşanl.* KARŞILAŞTIRMA.] || *Mukayese etmek*, karşılaştırmak, kıyaslamak: *Bu suale cevap vermeden, lisanımızı, başka lisanlarla mukayese edelim* (Ziya Gökalp). *Hattâ bu memleketlerin bile, imkânları bakımından Rusya ile mukayese edilecek tarafları yoktu* (Ş. S. Aydemir).

— *Esk. Mukayese-i ruhiye*, psikometri.

— Fels. Karşılaştırma.

◆ **Mukayesat** çoğl. i. *Esk.* Kıyaslamalar, mukayeseler. (M)

MUKAYESELİ sıf. (*mukayese*'den *mukayese-li*). Karşılaştırmalı: *Mukayeseli dilbilim.*

— Huk. *Mukayeseli hukuk*, çeşitli ülkelerin hukuk sistemlerini, kurumlarını, mevzuat ve düzenlemelerini, karşılaştırmalı olarak inceleyen hukuk dalı. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Mukayeseli üstünlük* (veya *maliyet*) *kanunu*, dış ticarette ülkelerin daha kazançlı olabilmesi için hangi dalda uzmanlaşmak gerektiğini çözümleyen ve tespit eden kanun. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de *mukayeseli hukuk*'un uygulanması, Gülhane Hattı Hümayununun okunmasından sonra başlar. O zamana kadar dinî hukukun uygulanması, hukukta mukayese metoduna başvurulmasına imkân vermiyordu. 1880'de Mektebi Hukuk'un açılmasından beş yıl sonra bu okulda *mukayesei kavanini ticaret* adıyle ilk mukayeseli hukuk dersleri verildi. 1899 Tarihli nizamnameyle, Hukuk mektebi, İstanbul dârülfünununun bir şubesi durumuna getirildikten sonra da bu mektebin programında *mukayesei kavanin* yer aldı (1903). 1910'da doktora sınıfının kurulmasıyle, bu sınıfta mukayeseli ceza hukuku, medenî hukuk ve ticaret hukuku okutulmağa başlandı. 1913'te Dârülfünunda yapılan program değişikliğiyle Hukuk mektebi ders programına mukayeseli hukuk kondu. Mukayeseli medenî hukuk dersi, 1924'te doktora sınıfına, 1939'da yine lisans programına alındı. 1952'de yapılan ders programı değişikliği sonunda da seçimlik ders durumuna getirildi.

Foto. LAROUSSE

— İkt. Ülkeler bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılayamadıkları için, bunların bazılarını dış ticaret yoluyle öteki ülkelerden sağlamağa yönelirler. Önce basit olarak başlayan bu karşılıklı ticaret, daha sonraları iktisat biliminin kuralları ve yasalarına göre düzenlenmeğe başlandı. Ülkeler, ticareti, maliyet açısından düşünmeğe ve bu kıstasa göre de uzmanlaşmağa başladılar. Başka bir deyimle, bir ülke kendine daha ucuza mal ettiği bir malı dışarıya satmak ve kendi kaynak ve imkânlarıyle daha pahalıya mal olan malı ise dışarıdan ithal etmek ilkesinden hareket etmeğe başladı. Bu durumu sistemli ve bilimsel bir şekilde inceleyen David Ricardo, 1817'de, *mukayeseli üstünlük kanunu*'nu ortaya attı. Bu kanun, durumu iki ülke açısından ele alır, maliyet kıstası olarak da «çalışma günü»ne dayanır. Ricardo'nun teorisi basit olarak şöyle anlatılabilir: iki mal (giyim eşyası, gıda maddesi) ve iki ülke (A ve B) olsun; A ülkesi, bir birim gıda maddesini 1 çalışma gününde, B ülkesi ise aynı miktarı 3 çalışma gününde üretsin. Bu ülkeler yalnız gıda maddesi değil, giyim eşyası da yapsın ve A ülkesi 2 çalışma gününde, B ülkesi ise 4 çalışma gününde 1 birim giyim eşyası üretsin. Burada A'nın gözle görülür bir üstünlüğü olmasına rağmen, hangi malı daha az maliyetle üretiyorsa onda uzmanlaşması kendi yararınadır. Buna göre hangi ülke daha az maliyete bir mal üretiyorsa, o onda uzmanlaşacaktır.

A'nın gıda maddesinde B'nin ise giyim eşyasında mukayeseli üstünlükleri vardır. Çünkü A'nın 1 biriminin B'nin 3 birimine oranı, A'nın 2 biriminin B'nin 4 birimine olan oranından daha küçüktür. Başka bir şekilde anlatmak gerekirse A'nın 1/2 oranı B'nin 3/4 oranından küçüktür. Sonuç olarak bu iki ülke arasında bir ticaret olduğunda, A gıda maddelerinde uzmanlaşır ve giyim eşyasını B'den satın alır. B de tersine giyim eşyası dalında uzmanlaşmağa yönelir ve gıda maddesini A'dan ithal eder. Böylelikle her ikisi de, ayrı ayrı her iki üretim dalından üretime katıldıkları takdirde sağlanacak kazancın üstesinde bir kazanç elde ederler. İkisi arasndaki *maliyet oranı* John Stuart Mill'in *karşılıklı talep* yararına göre belirlenir. Bk. *Karşılıklı* TALEP. (M)

Mukayeseli Hukuk enstitüsü, mukayeseli hukuk bilimini geliştirmek üzere, İstanbul Hukuk fakültesine bağlı olarak kurulmuş (1949) tüzel kişiliğe sahip enstitü. Türkiye'nin, birçok yabancı kanunu tercüme ederek uygulamağa başlaması sonunda mukayeseli hukuk gittikçe önem kazanmağa başladı. Bu konuda çalışmak üzere kurulan enstitünün amaçları (Yönetmelik md. 2'ye göre) şunlardır: 1. mukayeseli hukukun geliştirilmesi ve milletlerarası hukuk hareketlerinin izlenmesi; 2. türk hukuk hareketlerinin dünya hukuk sistemleri yönünden değerlendirilmesi; 3. yabancı hukuk sistemleri üstünde incelemeler yapılması; 4. yerli ve yabancı benzer kurumlarla işbirliği yaparak belge alışverişi. Enstitü, bu amaçlara ulaşmak için konferanslar, kolokyumlar ve kongreler düzenler ve yabancı kongrelere katılır. Ayrıca dergisi aracılığıyle bilimsel yayınlar yapar. Enstitünün bir müdür, bir müdür yardımcısı ve bunlarla Hukuk fakültesi öğretim üyeleri arasından seçilen üç kişinin oluşturduğu bir yönetim kurulu vardır. Enstitüyü müdür temsil eder. (M)

MUKAYYET veya **MUKAYYED** sıf. (ar. *ḳayd*'dan *muḳayyed*). Bağlı olan, bağlanmış: *Olmuş kimi müsahhar-i efsûn-i çeşm-i yâr / Olmuş kimi mukayyed-i giysû-yı dilrübâ* (Ziya Paşa). || Bir şart veya kayıtla bağlı olan: *Hükûmet, efkâr ve vicdana riayetle mukayyet ve mükellef olur* (Atatürk). || Bir şeye önem veren. || Yazılmış, kayda geçirilmiş: *Bendenizin kaleminden çıkan şeyler dahi kendi imzam ve itirafımla mukayyettir* (Ziya Paşa). || *Esk.* Zincir veya prangaya bağlanmış. || *Mukayyet olmak,* korumak, gözetmek: *Gelin babanızla beraber oturun. Malınıza mukayyet olun* (A. H. Tanpınar).

◆ **Mukayyede** sıf. *Esk.* Mukayyed'in dişili. (M)

MUKAYYİ sıf. (ar. *ḳayʾ* > *takyiʾ*'den *muḳayyiʾ*). *Esk.* Kusturan, kusturucu.

◆ **Mukayyiat** çoğl. i. *Esk.* Kusturucu ilâçlar. || *Mukayyiat-ı mâdeniyye,* kusturucu madensel ilâçlar. (M)

MUKAYYİT veya **MUKAYYİD** sıf. (ar. *ḳayd*'dan *muḳayyid*). *Esk.* Bir «kalem»de kayıt işlerini yapan (kimse). || İ. Kaydedici makine.

◆ **Mukayyidîn** çoğl. i. *Esk.* Kayıt memurları. (M)

MUKBİL sıf. ve i. (ar. *ḳabl* > *iḳbāl*'den *muḳbil*). *Esk.* Mutlu, bahtiyar, durumu iyi olan (kimse): *Çok mukbili gördüm ki güler, içi kan ağlar / Handan görünen herkesi hurrem mi sanırsın?* (Ziya Paşa). || İ. Erkek adı.

◆ **Mukbilan** veya **mukbilîn** çoğl. i. *Esk.* Mutlu olanlar. (M)

MUKDEN. Bk. ŞING YANG.

Mukden savaşı (20 şubat - 11 mart 1905), Rus-Japon savaşının en önemli meydan muharebesi. 20 Şubat 1905'te, Kuropatkin'in tuttuğu rus cephesi, Mukden demiryolunun her iki tarafında 80 km'lik bir genişlikteydi ve şehrin güneyinde 10 km'lik bir köprübaşı meydana getiriyordu. Üç sıra siperden kurulu bir hat da aralarındaki 19 redut ile 5 direneği birbirine bağlıyordu. Günde 3 ilâ 10 trenlik nakliyata imkân veren Sibiryaötesi demiryolu sayesinde takviye edilmiş olan rus birlikleri 3 orduya bölünmüştü: batıda, 4 kolordulu II. Ordu (Kaulbars); ortada, 3 kolordulu III. Ordu (Bilderling); doğuda, 4 kolordulu ve Rennenkampf kumandasındaki süvari alayını kapsayan I. Ordu (Lineviç). Japon kumandanı Oyama da, Mukden önünde, 65 km'lik bir cephe üstüne yayılmış bulunan japon kuvvetlerine kumanda ediyordu. Port-Arthur'dan gelen Nogi ordusu tarafından desteklenen Oyama, Kuroki emrindeki orduya 3 tümen gönderdi, böylece sağ kanadının takviye edildiği zannını verdi, fakat 3 martta rus sağ kanadını (Kaulbars) kuşatmak üzere Nogi'yi kendi sol gerisine kaydırarak savaşı başlattı, iki düşman taraf birbirlerini yandan kuşatmak ve yaklaşık olarak 10 km uzaklıktaki demiryoluna hâkim olmak amacıyle birbiri ardından saldırılara geçtiler. İstihbarat yokluğu yüzünden Kuropatkin 8 martta geri çekilmeğe karar verdi. Ordusu yenilmiş, fakat bozguna uğramamıştı; bu ordu 30 000'i esir olmak üzere 90 000 kişi kaybetti; 100 km daha kuzeydeki bir savunma mevziine yerleşti. 40 000 Kişi kaybeden Japonlar da onları kovalayacak durumda değildi. (L)

MUKDİM sıf. (ar. *ḳıdem* > *iḳdām*'dan *muḳdim*). *Esk.* Bir işi sürekli olarak ve gayretle yapan, işine düşkün olan.

◆ **Mukdimane** zf. *Esk.* Gayret ederek. (M)

MUKERJEE (Dhan Gopal), bengalli romancı (Kalküta 1890-Kaliforniya 1936). Kızılderililerin hayatını anlatan birçok ingilizce kitap yazdı: *Son of Mother İndia's Answers* (Hindistan Ana'nın Oğlu Cevap Veriyor) [1928]; *By Brothers Face* (Erkek Kardeşimin Çehresi) [1929]; *Face of Silence* (Sessizliğin Çehresi) [1932]. (L)

MUKHA veya **MOKA,** Yemen'de liman şehri, Kızıldeniz kıyısında; 6 000 nüf. XVII. yy.-ın sonuna doğru nüfusu 50 000 kişiyi aşan Mukha, Yemen'in başlıca şehriydi. Güney Arabistan'dan gelen murrisâfi, günlük, hurma ve kahve ticaretiyle geçiniyordu. Fransız Hindistan şirketi burada bir ticaret acentesi kurmuştu. Mukha, Aden'in gelişmesiyle geriledi; fakat yeni düzenlemelerin limanı tekrar canlandırması beklenmektedir. (L)

MUKID sıf. (ar. *veḳād* > *īḳād*'dan *mūḳıd*). *Esk.* Ateş yakan. (M)

MUKIR sıf. (ar. *iḳrār*'dan *muḳırr*). *Esk.* İkrar eden, kusurunu itiraf eden, doğruyu söyleyen.

— Huk. *Esk.* Başka birinin kendisinde olan hakkını veya alacağını mahkemede açıkça söyleyen, haksız olduğunu itiraf eden, «evet öyledir» diyen kimse: *Tekzib olunan ikrar bâtl olup onunla mukır muâhaze olunamaz* (Ali Haydar Efendi).

◆ **Mukırrane** zf. *Esk.* İkrar ederek, kusurunu söyleyerek. (M)

MUKIZ sıf. (ar. *yaḳaẓa* > *iḳāẓ*'dan *mūḳıẓ*). *Esk.* Uyanık tutan, uykudan uyandıran. || *Mec.* Gafletten kurtaran. (M)

MUKİM sıf. (ar. *ḳıyam* > *ikāmet*'ten *muḳim*). *Esk.* Bir yerde oturan, ikamet eden: *Cûlar gibi sûbesû revardır / Bilmem ne zaman mukim olur dil* (Muallim Naci). [M]

MUKİN sıf. (ar. *yaḳin* > *iḳān*'dan *mūḳin*). *Esk.* Kesin olarak bilen, bir şeyi doğru ve emin olarak bilen. (M)

MUKLE i. (ar. *muḳle*). Anat. *Esk.* Gözbebeği. || Gözün siyah ve beyaz kısmı. (M)

MUKMİR sıf. (ar. *ḳamer* > *iḳmār*'dan *muḳmir*). *Esk.* Mehtaplı: *Gece mukmir, sema sahab-âlûd* (Recaizade Ekrem).

◆ **Mukmire** sıf. *Esk.* Mukmir'in dişili. *Leyle-i mukmire,* mehtaplı gece. (M)

MUKNİ sıf. (ar. *ḳanāʿat* > *iḳnāʿ*'dan *muḳniʿ*). *Esk.* İkna eden, inandırıcı: *Makalât-ı belîganın en mukniidir* (Cenab Şahabeddin). || *Cevab-ı mukni,* inandırıcı cevap.

◆ **Muknia** sıf. *Esk.* Mukni'nin dişili. || *Edile-i muknia,* inandırıcı deliller. (M)

MUKNİN, fr. **Moknine,** Tunus'ta (Sus ili) şehir, Sus sahilinde; 17 700 nüf. Zeytinlik. Yağ fabrikaları. El sanatları merkezi (mücevher, çömlekçilik). — Yakınında Thapsos harabeleri (Sezar, M.Ö. 46'da Pompeius taraftarlarını burada yendi). [L]

MUKOR i. (lat. *mucor,* küf). Nişastayı şekerleştirme ve şekeri alkole dönüştürebilme niteliği taşıyan mantar.

— ANSİKL. Ekmeklerde görülen beyaz küf, bir *mukor*'dur. Mukorlar tellerden oluşmuş bir ağ görünüşündedir; tellerin üzerinde çengeller ve yer yer yükselen küçük dik sapçıklar, sapçıkların ucunda, içi siyah spor dolu yuvarlak sporkeseleri bulunur. (L)

MUKORLAR çoğl. i. Genellikle çürükçül beslenen, sporlarla veya özdeş iki gametin kavuşmasıyle üreyen basit mantarlar takımı. (Mukorların iki yüzden fazla türü vardır; bunların birçoğu [*mukor, rhizopus*] biyolojik bakımdan küf mantarıdır.) [L]

MUKOSEL i. (fr. *mucocéle*'den). Mukus birikmesiyle oluşan yalancı ur. (L)

MUKOZA i. (lat. *mucosus*). Dokubil. Üzerinde çok sayıda ince memecik ve salgı bezi delikleri bulunan oldukça kalın ve kırmızı iç deri. (Bir bağdokusu örgüsüyle silindirimsi epitel hücrelerden meydana gelir; sindirim borusunun, burun boşluklarının, bronşların v.b. iç yüzünü kaplar.) || *Mukoza dokusu,* embriyonsal bağdokusundan türeyen ve amipimsi hareket kabiliyetini kaybederek uzantılarının ağızlaşmasıyle sabit duruma geçen hücrelerden meydana gelen doku. (Bu hücreler, ağızlaşan uzantılar arasında kalan boşluklara, içinde en çok müsin bulunan saydam, yapışkan ve yarı akışkan bir madde salgılar [mukus]. Mukoza dokusu, kurbağa yavrusu iribaşın kuyruğunda bulunur; omurgasızlardan bazı hayvanların [msl. medüzler] vücudunu meydana getirir; göbekbağında (Warton kanalı) ve gözdeki camsı cisimde de bulunur. Olgunlaşmış bağdokusu, miksomlarda olduğu gibi kazara yeniden mukoza dokusuna dönüşebilir.)

— Patol. *Mukoza plakları,* frenginin ikinci devresinde görülen kabarcık döküntüler. || *Mukoza polipleri,* üzerine basıldığında sümük gibi yapışkan bir sıvı çıkaran yumuşak polipler. || *Mukoza hırıltıları,* havanın akciğerlerden dışarı çıkarken yapışkan maddelere sürtünmesiyle oluşan, hastanın göğsünü dinlerken işitilen ses veya hırıltılar. (L)

MUKRİ sıf. (ar. *ḳırāʾat* > *iḳrā*'dan *muḳri*). *Esk.* Birine Kur'an okumasını veya ezberlemesini öğreten. || Kur'an okuyan: *Mukrîdir anda bülbül-i şeyda menar serv* (Hayalî). [M]

MUKRİZ sıf. (ar. *ḳarż* > *iḳrāż*'dan *muḳriż*). *Esk.* Ödünç para veren.

— Huk. Bk. KARZ. (M)

MUKRON i. (lat. *mucro-onis,* uç > fr. *mucron*'dan). Bazı bitkisel organların sonundaki küçük sivrilik; yapraklarda mukron, orta damarın uzantısından ibarettir. (L)

MUKRONCUK i. (*mukron*'dan *mukroncuk*). Bot. Bazı yaprakların veya çiçek kısımlarının (çanakyaprağı, taçyaprağı, baş-

Mumyalar vâdisinde bulunan bir **mumya,** Niğde

lahtiyle beraber mısır **mumyası** Ptolemaios çağı (özel koleksiyon)

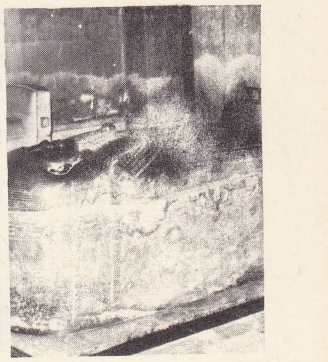

Sayda kralı Tabnit'in **mumya**'sı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

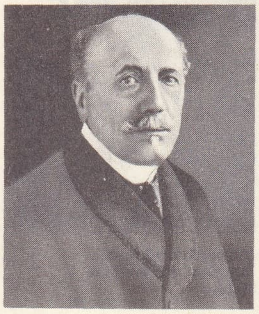

kont Albert De MUN

çık) ucunda bulunan küçük sivri uç. (L)

MUKSİT sıf. (ar. *ḳasṭ* > *iḳsaṭ*'tan *muḳsiṭ*). *Esk.* Âdil ve insaflı bir şekilde hareket eden. || İ. Tanrı'nın niteliklerinden biri. Tanrı. (M)

MUKŞAİR sıf. (ar. *ḳaşʿarīre* > *iḳşıʿrar*'dan *muḳşaʿirr*). *Esk.* Ürperen, diken diken olan, dimdik hale gelen (saç). || Dehşetten saçları dikilen, tüyleri ürperen (kimse). [M]

MUKTASIR sıf. (ar. *ḳaṣr* > *iḳtiṣar*'dan *muḳtaṣır*). *Esk.* Sözü kısa kesen, lafı uzatmayan. (M)

MUKTATAF sıf. (ar. *ḳaṭf* > *iḳtiṭaf*'tan *muḳtaṭaf*). *Esk.* Toplanmış, derlenmiş, derleme.

◆ **Muktatafat** çoğl. i. *Esk.* Toplanmış, derlenmiş şeyler, derlemeler. || Antoloji. (M)

MUKTAZA sıf. ve i. Bk. MUKTEZA.

MUKTAZİ sıf. Bk. MUKTEZİ.

MUKTEBES sıf. (ar. *ḳabs* > *iḳtibas*'tan *muḳtebes*). *Esk.* Yararlanmak için alınan, aktarılmış: *Benzer mi aşk-ı halise bir şevk-i muktebes* (Tevfik Fikret).

◆ **Muktebesat** çoğl. i. *Esk.* Alınan, aktarılan şeyler. (M)

MUKTEBİS sıf. (ar. *ḳabs* > *iḳtibās*'tan *muḳtebis*). *Esk.* Bir kimsenin bilgi veya eserinden yararlanan, iktibas eden.

◆ **Muktebisîn** çoğl. i. *Esk.* İktibas edenler. (M)

MUKTEDA sıf. (ar. *ḳadv* > *iḳtida*'dan *muḳteda*). *Esk.* Kendisine uyulan, örnek alınan *(mukteda-bih* de denir). [M]

MUKTEDİ sıf. (ar. *ḳadv* > *iḳtida*'dan, *muḳtedi*). *Esk.* Uyan, boyun eğen, tabi olan. (M)

MUKTEDİ Bİ EMRİLLAH (Ebül Kasım Abdullah), abbasî halifesi (Bağdat 1056-ay.y. 1094). Babasının ölümünden sonra halife ilân edildi (1075). Halifelik yılları, Selçuklu devletinin en güçlü olduğu sultan Melikşah devrine rastlar. Melikşah'a bağlılığını bir «menşur» ile bildirdi; bu yüzden, Abbasî devletinin din kurallarına dayanan gücünün artmasını sağladı. Fatımî halifeliğine bağlı olan Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'de Abbasîler adına hutbe okuttu. Selçuklulara dayanarak, Abbasîlerin etki alanını genişletti. Halifelikle saltanatı birleştirmek amacıyle selçuklu sultanlarıyle yakınlık kurdu. Bir selçuklu melikesiyle evlendi (1088). Devlet yönetimi Selçukluların elinde olmasına karşılık din işleri halife tarafından yönetiliyordu. Melikşah'ın ölümünden sonra Muktedî'nin durumu sarsıldı. Berkyaruk Bağdat'a gelerek kendi adına hutbe okuttu (1093). [M]

MUKTEDİR sıf. (ar. *ḳudret* > *iḳtidar*'dan *muḳtedir).* İktidarlı, bir şeyi başarmağa, yapmağa gücü yeten: *Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz* (Atatürk). *Bu iftirakı, bunun telhi-i lezizini siz / Tahayyül etmeğe bilmem ki muktedir misiniz?* (Tevfik Fikret). || *Esk.* Kuvvetli, güçlü: *Eğer benden daha muktedir biri olaydı onu memur ederdi* (Cevdet Paşa). || *Muktedir olmak,* gücü yetmek, yapabilmek: *Birkaç kere olduğu yerde doğrulmak istedi, fakat muktedir olamadı* (Sabahattin Ali). *Sen, bilmem, nasıl muktedir olup da tarif edebiliyorsun* (Namık Kemal).

◆ **Muktedirîn** çoğl. i. *Esk.* Kuvvetliler, iktidarlı olanlar. (M)

MUKTEDİR (Ebül Fazl Cafer bin Ahmed), abbasî halifesi (895-Bağdat 932). Halifeliğinin ilk yılları iç karışıklıklarla geçti. Halife Mutez'in oğlu Abdullah'ı tutanlar ayaklandılar. Muktedir, görevinden uzaklaştırıldı. Kumandanı Munis'in yardımıyle Mutez'in oğlu öldürüldü. Muktedir tekrar halife oldu. Bu sırada Hemdanî ve Fatımî devletleri kuruldu. Karmatî reisi Ebu Tahir Süleyman ayaklandı. Kervanları soydu, Kûfe'yi, Basra'yı yağmaladı (923), Muktedir'in kuvvetleri bu ayaklanmayı bastıramadı. Bizanslılar Malatya ve El-Cezire bölgelerini ele geçirdiler (927). Ebu Tahir bir ara El-Rahaba şehrini aldı. Mekke'yi yağmaladı; Haceriesved'i alıp götürdü (930). Başkentte tekrar ayaklanmalar başladı. Muktedir, halifelikten ayrılmak zorunda kaldı; kısa bir süre sonra tekrar halifeliği ele geçirdi. Bunun üzerine Bağdat'ta karışıklıklar çıktı (932); çarpışmalar sırasında öldürüldü. (M)

MUKTEFA sıf. (ar. *ḳafā* > *iḳtifā*' dan, *muḳtefā*). *Esk.* Önder olarak kabul edilmiş olan, örnek alınan. (M)

MUKTEFİ sıf. (ar. *ḳafā* > *iḳtifā*'dan *muḳtefi*). *Esk.* Bir kimseyi önder olarak kabul eden, birinin ardından giden, birini örnek alan: *Cânân da muhacir oldu şimdi / İsr-i nebeviye muktefiyiz* (Muallim Naci). [M]

MUKTEFİ (Ebu Abdullah Muhammed), abbasî halifesi (1096-1160). Halife Mustazhir'in bir cariyeden doğan oğlu. 1136'da halife oldu. Selçukluların iç kavgalarından yararlanarak Irak'ın bazı bölgelerini, Hille ve Vasıt şehirlerini ele geçirdi. Bunun üzerine, Kirman selçuklu sultanı Muhammed tarafından yapılan Bağdat kuşatmasında uzun zaman şehirden çıkamadı (1157). Melikşah'ın Hemedan'a gelmesi üzerine Sultan Muhammed kuşatmayı kaldırınca kurtuldu. İki defa Tekrit'i kuşattıysa da alamadı. Ancak Lihf şehrini topraklarına kattı. (M)

MUKTENA (Bahaeddin Ebül Hasan Ali bin Ahmed), dürzî yazarı (XI. yy.). Suriyeli bir hıristiyan ailesinden olduğu söylenir. Fatımî halifesi Hakim zamanında İskenderiye'de kadılık yaptı. Hocası Hamza ile birlikte, Dürzîler arasında yayılan bir mezhebin kurucusudur. Dürzî mabutları arasında beşinci yeri alan Muktena, aynı zamanda büyük bir din yazarı olarak kabul edilir. Eserleri: *Kitab ül Bed'* (Başlama Kitabı); *El-Risalet ül-Kustantiniye* (Konstantinos VIII'e Gönderilen Risale). [M]

MUKTERİB sıf. (ar. *ḳurb* > *iḳtirāb*'dan *muḳterib*). *Esk.* Yaklaşan, bir şeyin yanına gelen. (M)

MUKTERİN sıf. (ar. *ḳarn* > *iḳtirān*'dan *muḳterin*). *Esk.* Yaklaşan: *Mevt olmadan bu hâbına, bîçâre, mukterin / Gel mevc-i nûr-ı fecr-i muhîtâta gir, gerin* (Ahmed Hâşim). [M]

MUKTERİZ sıf. (ar. *ḳarż* > *iḳtirāż*'dan *muḳteriż*). *Esk.* Ödünç para alan, ödünç alan. (M)

MUKTESİT veya **MUKTESİD** sıf. (ar. *iḳtiṣād*'dan *muḳteṣid*). *Esk.* Gereksiz yere para harcamayan, tutumlu.

◆ **Muktesidan** çoğl. i. *Esk.* Tutumlu kimseler. (M)

MUKTETİF sıf. (ar. *iḳtiṭāf*'tan *muḳteṭif*). *Esk.* İktitaf eden, derleyen, toplayan. || Antoloji yapan. (M)

MUKTEZA veya **MUKTAZA** sıf. (ar. *iḳtiżā*'dan *muḳteża* veya *muḳtażā*). *Esk.* Gereken, gerekli olan: *Hukukumuzu, vaziyeti hazıramızda ancak siyaset ve kıyaset ve muktaza-yı hale âkılâne tevfik-i hareketle müdafaa edebiliriz* (Atatürk). *Bâkî zaman-ı işret-ü hengâm-ı ayştır / Vermek gerek ne halet ise muktaza-yı bağ* (Baki). || İ. Bir işin yapılması hususunda gerekli işlemlerin tümü. || *Muktaza-yı tab,* yaratılış gereği. Yaratılış.

— Ed. *Esk. Muktezayı hal ü makam,* yerine ve karşısındaki insanın makamına göre söz söyleme sanatı.

◆ **Muktezasınca** zf. *Esk.* Gereğince.

◆ **Mukteziyat** çoğl. i. *Esk.* Gereken şeyler. || Sonuçlar. (M)

MUKTEZİ veya **MUKTAZİ** sıf. (ar. *iḳtiżā*'dan *muḳteżī*). *Esk.* Gereken, gerekli olan: *Şu esbap ve mülhazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizin işarı muktazidir* (Atatürk).

◆ **Mukteziyat** çoğl. i. *Esk.* Gerekli olan şeyler.

◆ **Mukteziye** sıf. *Esk.* Muktezi'nin dişili. (M)

MUKULUNGU i. Afrika'da yetişen *Autranella Congolensis* (*Mimusops Congolensis*) ağacından elde edilen kereste. (Çok ince grenli, çok sert, çok sağlam bir kerestedir. Marangozluk, ince marangozluk, kaplamacılık, araba yapımı, döşemecilik ve deniz tekneleri yapımında kullanılır.) [L]

MUKUS i. (lat. *mucus; mungere,* sümkürmek'ten). Fizyol. Mukoza bezlerinin salgısı.

— ANSİKL. *Mukus*'ta, onu akıcı hale getiren müsin su, mukozanın epitelyum hücrelerinden kırıntılar ve çoğu zaman akyuvarlar ve nihayet, bazen, mikroplar bulunur. Antiseptik özelliklere sahip olduğu kesin olarak meydana çıkmış olmasa bile, mikropları yapışkan madde içinde alıkoyarak sonra dışarı atılmasını kolaylaştırmak suretiyle mikroplara karşı koruyucu rol oynadığı ispat edilmiş gibidir. Öte yandan mukus, alkol ve eterde çözünmez, suda çözünür ve boyalı reaktiflerle zor boyanır. Bu özelliklerinden ötürü mukus, kimyasal maddelere karşı mukozaları, özellikle irkiltici olabilecek tabiatta maddelerle (içkilerin alkolü, sirke, biber, asit ilâçlar) temasa geçen mide mukozasını korur. (L)

MUKUTA i. (sanskritçe k.). Hint çilekeşlerinin topuzuna verilen ad. (Brahman ve buddha ikonografisinde mukuta, kutsal bir saç biçimidir.) [L]

MUL (Jan), hollandalı besteci (Haarlem 1911). H. Andriessen'in öğrencisi. Bir opera, senfonik eserler (*Sinfonietta,* 1957), bir piyano konçertosu, on dört missa, bir *Stabat,* bir *Te Deum,* birçok oda müziği eseri besteledi. (L)

MULA, İspanya'da (Murcia ili) şehir, Murcia'nın batısında; 15 100 nüf. Verimli huerta. (L)

MULAJ i. (fr. *moulage*). Bir nesnenin, alçı, balmumu v.b. gibi bir maddeyle istenilen biçim ve ölçülerde kalıbının çıkarılması için yapılan işlemlerin tümü. || Bu şekilde elde edilen kalıp. || *Mulaj kâğıdı,* terzilerin patron çıkarmakta kullandıkları bir çeşit saydam kâğıt. (M)

MULASSEON. Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) şehir. Bu şehir hakkında eldeki tek belge, Yukarı Ayvalı suyunun (Eurymedon) sol kıyısındaki sarnıç harabelerinde tespit edilen bir yazıttır. Bazı bilim adamlarınca bu şehrin bugünkü *Bulasan* olduğu sanılır. (M)

MULATİÈRE (LA), Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Rhône kıyısında, Lyon'un güney banliyösünde; 7 742 nüf. Tartı âletleri. Plastik oyuncaklar. (L)

MULCH [mölç] i. («gübre yastığı» anlamında ing. k.). Bahç. Korumak amacıyle toprağın yüzüne serilen her çeşit örtüyü ifade eden ingilizce terim. (L)

MULCHING [mölçing] i. (ing. *mulch*'ten). Ekili toprakların yüzeyinde doğrudan doğruya buharlaşmayı azaltmak için toprağın yüzüne saman, küspe, ziftli kâğıt veya plastik yaygı gibi örtüler örtme metodu. (L)

MULDE, Almanya'da ırmak, Maden dağlarında doğar, Elbe'nin kolu (sol kıyı); 252 km. Başlıca iki kol (*Zwichau ve Freiberg Mulde*'leri) ile Maden dağlarının Alman yamacının büyük kısmını akaçlayan birçok kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bu ağın başlıca özelliği Üçüncü zamandan kalma Leipzig tektonik çöküntüsüne doğru sıkışmasıdır; bu çöküntüde artık büyük kol almayan Mulde, birçok kola bölünerek ağır ağır akar. (L)

MULDER (Gerardus Johannis), hollandalı kimyacı (Utrecht 1802-Bennekom 1880). Amsterdam'da, sonra Rotterdam'da, daha sonra da Utrecht'te (1841) profesör oldu. Hayvan kimyası ve proteinler üstünde çalıştı. Kandaki fibrin'i ayırdı. (L)

MULE (Marcel), fransız saksofoncusu (Aube 1901). Millî konservatuvarda saksafon dersi veren ilk öğretmendir (1942-1967). Bir saksofon dörtlüsü kurdu. (L)

MU'LEM sıf. (ar. *ʿalem* > *iʿlām*'dan *muʿlem*). *Esk.* Belirtilmiş, işaret konmuş, işaretlenmiş. (M)

MULETA i. (isp. k.). Boğa güreşçisinin boğayı şaşırtmak ve yormak için kullandığı kırmızı kumaş parçası. (L)

MULETA i. (isp. k.). Öne doğru eğik kısa direği üzerine latin yelkeni çekilen, eski portekiz balıkçı teknesi. (L)

MULGRAVE (John SHEFFIELD, **Buckingham** dükü), ingiliz siyaset adamı (1649 - 1720). Tanca seferini yönetti (1680). James II ve özellikle, kendisini Buckingham dükü ve Krallık divanı lordu yapan (1703) krali-

Foto. Manuel (LAROUSSE)

çe Anne, Mulgrave'ı şan ve şerefe boğdular. 1710'da başbakan oldu. Hannover hanedanının iktidara gelmesi üzerine muhalefete geçti (1714). [L]

MULGRAVE adaları, Marshall takımadalarının (Mikronezya) doğu kısmına bazen verilen ad; *Ratak* adaları adı daha yaygındır. (L)

MULHACEN, Sierra Nevada'nın (İspanya) en yüksek noktası, Andalucia'da; 3 482 m. (L)

MULHOUSE, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Yukarı Alsace ovasının güneyinde, İll ırmağı ile Rhône - Ren kanalı kıyısında; 110 735 nüf. Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı hâlâ Mulhouse'un başlıca sanayiidir: pamuk ve yün ipliği fabrikaları; konfeksiyon. Dokumacılığın yanı sıra birçok sanayinin gelişmesi, Mulhouse'u Yukarı Alsace'ın sanayi merkezi haline getirdi: makine yapımı, tezgâhlar ve dokuma makineleri, çelik borular, kaldıraçlar, silâh fabrikası, kimya sanayii, plastik maddeler, gübre, ince marangozluk, basımevleri v.b. — Yakınında zengin potas madenleri işletilir. Büyük Alsace kanalı kıyısında, Ottmarsheim'da kurulan liman, Mulhouse'a yeni ticarî kolaylıklar sağladı. Sokakları dar ve dolambaçlı olan eski Mulhouse'da birkaç eski ev ve özellikle XVI. yy. sonundan kalma ilgi çekici resimlerle süslü bir belediye sarayı (XVI. yy.) vardır. Şehrin geri kalan kısmı, caddelerinin çoğu birbirini dörtgen bir plana göre dik açılarla kesen yeni semtlerden meydana gelir. Kuzeyde ve kuzeydoğuda geniş sanayi mahalleleri uzanır; güneyde Tannenwald ormanına ve hayvanat bahçesine doğru, varlıklı sınıfların oturduğu bahçelerle çevrilmiş villalardan meydana gelen mahalleler yer alır. — *Mulhouse idare çevresi,* 226 029 nüf. (L)

MU'LİM sıf. (ar. *elem* > *i'lām*'dan *mu'lim). Esk.* Elem verici, üzücü. (M)

MU'LİN sıf. (ar. *'alen* ve *i'lān*'dan *mu'lin). Esk.* Bildiren, ilân eden. (M)

MULİNARETTO (Giovanni Maria DELLE PIANE, **il** — denir), italyan ressamı (Cenova 1660-Monticelli d'Ongina, Piacenza 1745). Roma'da Bacciccia'nın öğrencisiydi. Parma'da Farnese'lerin hizmetinde ve Napoli'de saray ressamı (1730-1741) olarak çalıştı. Özellikle çağdaş fransız sanatından etkilenen zarif portreleri (*Efendi İnsan Portresi,* Cenova, Palazzo Rosso) vardır. Dış süslemecilikteki özellikleri Parma, Piacenza ve Cenova kiliseleri için yaptığı mihrap arkalıklarında görülür. (M)

MULİON i. Güney avrupa sineği. (Gövdesinin rengi koyu, kanatlarının yarısı duman rengindedir. Kurtçuğu bitki bitlerinin yumurta topaklarında yaşar. Kısaduyargalı sineklerin *bombylidae* familyasından.) [L]

MULKEN (ARNOLD VAN). Bk. VAN MULKEN.

MULL i. Pedoloji. Ilıman kuşakta, yapraklı ağaçlardan meydana gelen ormanların özelliği olan yumuşak humus.

— ANSİKL. Orman *mull*'u hızla mineralleşir: düzeydeki bitki tabakası incedir, halbuki A 1 düzeyi, kilin humuslu unsurlarla karışması sonucu oluşan kabarcıklardan meydana gelir. Genel olarak pH, yansızlığın alt seviyesine yakındır. Katışmaçlar dengeli olmamasına rağmen mull toprağa çok iyi bir yapı kazandırır. Mull etkisi çok derinlere kadar ulaşır ve toprağın hafif şekilde yıkanmasını kolaylaştırır. Gerçekte, kalsiyum bulunduğu zaman humus özel değerler ve özel bir görünüş alır: mull alkaliktir ve çok sağlam, dayanıklı pıhtılar meydana getirir. Kille olan yakın bağlılığı sayesinde mull bozulmadan kalır ve bu durum da kireçli toprakların humus zenginliğini açıklar (rendzinler, çernozyomlar). [L]

MULL, Büyük Britanya kıyılarında ada, İskoçya'nın batısında (Argyllshire), karadan dar Mull Sound ile ayrılır; 2 400 nüf. En yüksek yeri Ben More'de 950 m'yi bulur. Koyun yetiştiriciliği. Balıkçılık. (L)

MULLER (Hermann Joseph), amerikalı biyoloji ve genetik bilgini (New York 1890-İndianapolis 1967). Texas üniversitesinde (1925-1936), Moskova (1933-1937), sonra Edinburgh (1938-1940) Genetik ve Tıbbî Biyoloji enstitüsünde ve İndiana üniversitesinde (1945) profesör oldu. Bağlantı olayları, (1916), dengeli öldürücü etmenler (1918) üstünde ve değişinimlerin ortalama frekansı (1920) üstünde özgün çalışmalar yaptı. X ışınlarını kullanarak sunî değişinimler sağladı (1927). Başlıca eserleri: Morgan ile ve başka bilginlerle *The Mecanisme of Mendelian Heredity* (Mendel'ci Kalıtım Mekanizması) [1915-1922]; Little ve Synder ile *Genetics, Medicine and Man* (Genetik, Tıp ve İnsan) [1947]. 1946'da Nobel Tıp ödülünü aldı. (L)

MULLER (Philippe Jacques), fransız botanikçisi (Wissembourg 1832-Nyon 1889). *Rubus* (böğürtlen) gibi, incelenmesi güç bitki cinsleri üstündeki araştırmalarıyle tanındı. Başlıca eseri: *Essai Monographique sur les Ronces Gallogermaniques* (Fransa ve Almanya'da Yetişen Böğürtlenler Üstüne Monografik Deneme) [1859]. (L)

MULLER (William James), ingiliz manzara ressamı (Bristol 1812-ay.y. 1845). James B. Pyne'ın öğrencisiydi. İlk defa 21 yaşında *Eski Londra Köprüsünün Yıkılışı - Sabah* adlı eserini sergiledi. Sonraları, Almanya, İsviçre, İtalya (1833-1834), Yunanistan ve Mısır'a (1838) yaptığı gezilerle bilgisini genişletti. 1941'de hükûmetin düzenlediği arkeoloji gezisine katılarak Lykia'ya (Anadolu) gitti. Muller çok genç yaşta ölmesine rağmen az bulunur orijinalliğe ve güce sahip bir ressam olarak ün kazandı. Sade ve canlı renkleriyle dikkati çekti. Bellibaşlı eserleri: *Cephane Vagonu; Ksanthos'ta Bir Çadır; İzmir'de Bir Mezarlık; Satranç Oyuncuları; Lykia'da Eski Mezarlar; Rodos Adası* ve «alman imparatoru Franz I devrini canlandıran 21 resim». Eserleri, National gallery, Tate gallery, British museum ve Güney Kensington müzelerindedir. (M)

Muller kanalları, dölütte, sölom içkaplar tabakasının invajinasyonu ile oluşmuş, bakışımlı iki organ. Bir nefrostom görünüşünde olan bu organların her birinden bir hücre kordonu çıkararak kanal biçimini alır ve dışkılığa doğru yönelerek önden arkaya doğru ilerler. Muller kanalları Wolff kanallarının delikleri arasında, üro-jenital boşluğun sırt yüzüne bitişir; dişilerde gelişmeğe devam eder; üst kısımları Fallop boruları ve yatağını, alt kısımları tek kanal halinde dölyatağı ve dölyolunu meydana getirir. Erkeklerde Muller kanalları dumura uğrar, prostat kırbacığının bir parçası olarak kalır. (L)

MULLER - URY (Adolfo), isviçre asıllı amerikalı portre ressamı (Airolo, İsviçre 1864 -New York 1947). Stans'ta (İsviçre), Münih'te, Paris'te ve Roma'da okudu. 1888'de A. B.D.'ye gitti. Sonraları New York ve Londra'da stüdyo açtı. Portreleri arasında başkan *William McKinley'in, J. Pierpont Morgan'ın, James J. Hill*'in, belçikalı kardinal *Desire Joseph Mercier*'nin, *Bayan Woodrow Wilson*'ın (2 eylül 1917'de Kongre önünde «savaş konuşması» yaparken) ve New York başpiskoposu *Francis Spellman*'ın (Fordham üniversitesi için) portrelerini sayabiliriz. (M)

MULLEY (Frederick William), ingiliz siyaset adamı (Londra 1918). Bir işçi çocuğuydu, genç yaşta İşçi partisine katıldı. Avukattı, 1958-1961 arasında Avrupa konseyinde Britanya delegasyonu üyesi olarak bulundu. Havacılık bakanı (1965) iken, ocak 1967'de Büyük Britanya'nın Avrupa ve Ortak pazar ilişkileriyle görevli devlet bakanı oldu. (L)

MULLİGAN (Gerald Joseph, **Gerry** — denir), amerikalı caz saksafoncusu, piyanisti, düzenleyicisi ve bestecisi (New York 1927). 1948'de Royal Roost'ta Miles Davis'in orkestrasına girdi, meşhur olan bazı parçaları düzenledi ve plağa doldurdu (*Jeru, Godchild, «Milo Venüsü»*). Sonra Kai Winding, Elliot Lawrence ve Claude Thornhill (1951) ile çalıştı. 1952'de piyanosuz bir dörtlü, 1955'te bir altılı kurdu. 1958'de Art Farmer ile yeni bir topluluğu, sonra 1960'ta, New York'ta, büyük Concert Jazz Band'ı yönetti. 1962'de Bob Brookmeyer ile bir dörtlü, 1966'da Pete Jolly ile bir beşli kurdu. Caz tarihinin en üstün bariton saksafonlarından biri sayılır. Önemli plâkları: *Westwood Walk* (1953); *Five Brothers* (1954); *As Catch Çan* (1958); *I Know* (1962). (L)

MULLİKEN (Robert Sanderson), amerikalı fizik ve kimya bilgini (Newburyport, Massachusetts 1896). Öğrenimini Massachusetts Teknoloji enstitüsünde ve Chicago üniversitesinde yaptı, New York üniversitesinde (1926), sonra Chicago'da profesör oldu (1928), orada Molekül Tayfları ve Yapılar laboratuvarı müdürlüğüne getirildi. Savaş gazları üstünde araştırmalar yaptı. 1942'den 1945'e kadar Chicago'da Plutonium Project'e katıldı. İzotopların ayrışması üstünde çalıştıktan sonra, 1925'ten itibaren iki atomlu ve çok atomlu moleküllerin yapısıyle ilgili incelemelerde bulundu. Atom elektronlarının hareketleri üstündeki incelemesi, onu atom yörüngelerinin tanımına götürdü. Ortak elektronları tutan atomlar arası bağlantı kuvvetlerini açıklamak için, yörüngelerin melezleşmesi veya molekül yörüngeleri kavramını ortaya attı. Bu çalışmaları ile 1966 Nobel Kimya armağanını kazandı. (L)

Charles MUNCH

MULLİNGAR, gaelce **Muileann Cearr,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) kasaba, Westmeath idare bölümünün merkezi, orta ovada; 5 600 nüf. Demiryolu ve karayolu merkezi. Önemli pazar yeri. (L)

MULLİT i. (fr. *mullite*). Miner. Formülü $3Al_2O_3\ 2SiO_2$ olan tabiî alüminyum silikat; İskoçya'da Mull adasının lavları içinde bulunur. (Mullit, alüminyum silikatın yüksek sıcaklıkta ısıtılmasıyle meydana gelir ve porselenlerin bileşimine katılır.) [L]

MULOCK (Dinah Maria, Mrs. CRAİK), ingiliz kadın romancı (Stoke - upon - Trent, Staffordshire 1826-Shortlands, Bromley yakınları, Kent 1887). En iyi eseri, ingiliz burjuva hayatını tasvir eden *John Halifax, Gentleman*'dır (Centilmen John Halifax) [1857]. (L)

Mulready damgalı zarfı, İngiltere'de kullanılan bir çeşit damgalı kartpostal; adını ressam William *Mulready*'den (Ennis, Munster, İrlanda 1786 - Londra 1863) alır. Mulready, posta hizmetlerinde reform yapan sir Rowland Hill'in arzusu üzerine, her kıtadan insanlarla dolu İngiltere'nin alegorik bir figürünü çizmişti. Mulready zarfları, zamklı pullarla hemen hemen aynı zamanda (1 mayıs 1840) ve aynı fiyatla (1 penny 2 pence) çıktı; fakat pullardan farklı olarak, halk tarafından ilgiyle karşılanmadı ve kısa zamanda ortadan kalktı: bununla birlikte günümüzde pul meraklıları, Mulready zarfı koleksiyonu yapmaktadır. (M)

MULSUM i. (lat. k.). Romalıların ballı şarabı. (L)

MULTAN, Batı Pakistan'da şehir, il idare merkezi, Çenab ırmağı yakınında; 358 200 nüf. Geniş bir üretim bölgesinin pamuk, yün ve derilerini toplayan bir tarım pazarı olan Multan, bir sanayi merkezi (dokumacılık ve ayakkabı yapımı, kimyasal maddeler) haline geldi. Fildişi ve gümüş işçiliği, seramik ve ince iplikliler imalâtıyle geleneksel el sanatları devam etmektedir. Şehrin usta işçileri, özel metalürji tekniğine kolayca uymuştur: kısmen ihraç edilen cerrahî âletleri imalâtı. — *Multan ili,* 6 953 000 nüf. (L)

MULTANİ i. Leng. Lahnda'nın lehçesi.

Edvard MUNCH
«Köprüde Kızlar»
Oslo müzesi

Foto. Vaering, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Andrzej MUNK

Kaj MUNK

(Pencap'ta yaklaşık olarak 2,5 milyon kişi tarafından konuşulur.) [L]

Multa paucis, «az lâfla çok şey» anlamına gelen latince deyim; üslûp özlülüğünü niteleyen bir söyleyiş şeklidir. (L)

MULTATULİ. Bk. DOUWES DEKKER (Eduard).

MULTİTUBERCULA çoğl. i. Çok ilkel fosil memeli hayvanlar grubu. (Bunların azı dişlerinin üzerinde enlemesine uzun birçok tümsek bulunur. Başlıca cinsleri: *microlestes, plagiaulax, neoplagiaulax, tritylodon, polymastodon.*)

— ANSİKL. Etenesiz olan ve belirgin bir kargaburun çıkıntısı taşıyan bu hayvanlara retiyen ve tanetiyen tabakalarında rastlanır. Bunların köpekdişleri yoktur, kesici dişleri de kemirgenlerinkini andırır. (L)

MULTSCHER (Hans), alman heykeltıraşı ve ressamı (Reichenhofen, Allgau 1400'e doğr.-Ulm 1467). Ulm'deki atelyesinde oymalı ve boyalı mihrap arkalıkları yapıyordu. *İsa'nın Çilesinden ve Meryem'in Hayatından Sahneler* (Wurzach mihrap arkalığı) adlı eserinde (1437, Berlin) bourgogne heykeltıraşlığı ile flaman resminin etkileri görülür. (L)

MULUYA (VAD), Doğu Fas'ta ırmak, Akdeniz'e dökülür; 450 km. Yukarı çığırı Orta Atlas ile Büyük Atlas dağlarının kıvrımları arasında akan ırmak, aşağı kesime doğru, bir boğazlar dizisiyle aştığı bozkır havzalarını (Midelt, Misur, Gersif) birbirine bağlar. Kıyılarında tarım gelişmektedir. Orta Muluya kıyısında özellikle yarı-yerleşik, yarı-göçebe olan önemli arap kabilesi Avlad el-Hac'lar yaşar (20 000 kişi). Aşağı Muluya, Trıffa'lar ovasını (tahıl, turunçgil tarımı, bağcılık) sular. (L)

MUM i. (fars. *mūm*). Bir fitili tamamen saracak şekilde, balmumu, stearik asit veya parafinden yapılan ve yandığı zaman parlak bir alev veren, silindir, kesik koni veya dekoratif biçimli çubuk: *Bir garson nereden bulmuşsa bulmuş, bir mum yakmış, gezinip duruyor* (Ahmed Rasim). *Kapı açılır açılmaz içeriye karlı bir rüzgâr doldu, ihtiyar kadının elindeki mum birdenbire söndü* (R. N. Güntekin). *Şamdanların mumlarını çıkarıp yere attı* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL. *Yağlı mad. bölümü.*] || Balmumu: *Kâmil Bey, ağzı mumla kapalı bir şişenin içindeymiş gibi bunaldı* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Mum direk,* dimdik, dosdoğru. || *Mum gibi,* dimdik olan. Temiz ve düzgün. Sararmış, solmuş bir halde bulunan: *Evlâdım mum gibi sönüp gidiyor da sen daha ne duruyorsun?* (Sabahattin Ali). || *Mum olmak,* itaatli bir hal almak. *Argo.* Razı olmak. ||*Mum söndü,* ışıkların söndürüldüğü ve halkın ahlâk dışı saydığı bir bektaşî âyini için kullanılır. || *Mum yakmak,* kutsal sayılan bir yere giderek adak adandığı zaman mum yakıp koymak: *Zaten ona yaptığım adaklara, yaktığım mumlara rağmen annemin yine ölmüş olmasını* ... (A.H. Tanpınar). || *Mum yapıştırmak,* bir şeyi kırmızı mumla mühürlemek. *Mec.* Önemli bulunan bir şeye mim koymak. Unutmayıp akılda tutmak. || *Muma çevirmek* (veya *döndürmek*), itaatli, buyruk dinler bir hale getirmek. || *Muma dönmek,* bir kimsenin buyruğuyle hareket etmeğe başlamak. || *Mumla aramak,* büyük bir istekle aramak. Bulunması güç bir şeyi aramak.

— Aydınlatma. *Mum burnu,* mum fitilinin yanık ucu. || *Mum damlalığı,* şamdandaki dirsek. || *Mum külâhı,* mumu söndürmeğe yarayan şamdan külâhı. || *Mum makası,* mumların fitillerini kesmeğe yarayan makas.

— Bot. Çeşitli bitkilerin salgıladığı muma benzer madde: *Lahana mumu. Palmiye mumu.* || *Mum ağacı,* tropikal bölgelerde yetişen mum palmiyesi *(ceroxylon andicola)* ile Batı ve Kuzey Avrupa'da yetişen Myrica gale'ye verilen ad. Bk. CEROXYLON.

— Din. Hıristiyan ve islâm inançlarına göre din büyüklerinin, ermişlerin, velilerin mezarlarına, türbelerine sunulan adak. (Bk. ANSİKL.) || *Mum alayı,* Ramazanda, teravih namazından sonra, Hz. Muhammed'in türbesinde yapılan tören. (Türbede yakılan altın şamdanlara konacak sekiz mum için özel bir tören düzenlenir, buna mum alayı denirdi.) || *Mum dikmelik* (veya *mum kirpisi*), kiliselerde mumun dikildiği yer. || *Paskalya mumu,* beş adet haç şeklinde tanzim edilmiş, buhur tanesiyle süslenmiş, kutsal cumartesi gecesi takdis edilen ve Paskalya devresinde büyük âyinlerde yakılan mum.

— Falcılık. Eskiden uygulanan bir fala bakma tarzı. (Erimiş balmumu su dolu bir kaba damla damla akıtılır, mumun aldığı şekiller incelenerek çeşitli anlamlar çıkarılırdı.)

— Fiz. Eski ışık şiddeti birimi. (Katılaşma sıcaklığında alınan bir platin banyosunun 1 sm²'lik yüzeyinin meydana getirdiği ışık kaynağının şiddeti olan violle'ün yirmide biri. Bugün, bu birimin yerine *kandela* [sembolü kd] kullanılır.)

— Miner. *Mineral mumlar,* kısmen oksitleşmiş, katı hidrokarbonlar; genellikle reçineli ağaçlardan ileri gelen bu mumlar, bazen tabiatta billûrlaşmış halde bulunur. (En çok bilineni *ozokerit*'tir.)

— Oyun. *Mum dibi, mum ortası,* bir masa üzerine konan bir mumla oynanan oyun.

— Petr. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Edison gramofonunda, ses kayıt ortamı olarak kullanılan, çeşitli hayvansal ve bitkisel balmumlarının karışımı.

— ANSİKL. Yağlı mad. Günümüzde *mum*'lar, iç yağından çıkarılan stearik asitten veya bitkisel kaynaklı çeşitli yağlı maddelerden çıkarılan palüsitik asit ile stearik asit karışımından yapılır. Stearik asit külçeleri, buharla ısıtılan çift çeperli bir kazanda eritilir. Bu erimiş kütle, billûrlaşma başlangıcına kadar kazanda dinlenmeye bırakılır; sonra, orta kısmında, yanmayı kolaylaştırmak için borik asite daldırılmış örülü bir pamuk fitili bulunan madenî kalıplara dökülür. Kalıplar soğuduğu zaman mumlar çıkarılır; aynı boyda kesilir, cilâlanır ve beş, altı, sekiz veya on tanesi birarada paketlenir.

Mum yapımında *parafin* de kullanılır; fakat bu madde yavaş soğuduğu için, sonradan boyu oldukça kısalır. Bunu önlemek üzere, kalıplar ısıtıldıktan sonra aniden soğuk suya daldırılır.

— Din. Mum adama, mum dikme, bir dilek karşılığı yapılır. Mum dikme geleneğinin İran'da doğan zerdüşt inançlarıyle ilgili olduğunu ileri sürenler de vardır. Ateşin kutsal olduğuna, ocağın sürekli olarak yanması, çevresine aydınlık saçması gerektiğine inanan zerdüşt dinine göre kötü ruhlar ışıktan kaçar, aydınlıkta duran ölünün, insanın çevresine sokulmaz. Bu inanç, zamanla, değişerek mum adama, mum yakma geleneği niteliğine büründü. Türbelere, mezarlara mum dikmeyi, mum adamayı islâm dini yasakladı. Bu yasağa rağmen, eski inançlar halk arasında süregeldi. Cami, mescit, tekke, kilise ve benzeri kuruluşlarda mum yalnız bir aydınlatma aracıdır.

Hıristiyanlıkta, kiliselerde kullanılan mumlar sadece bir fitil ve beyazlatılmış balmumundandı. Bugün ise mumlar tabiî balmumu ile madenî veya sentetik maddelerden meydana gelen bir karışımdır. Kilise, mumlarda yüzde 30 balmumu bulunmasını şart koşmuştur. Missa esnasında sunakta en az iki mum yanar. Törenli missalarda ise 4, 6 veya 7 mum yakılır. Dinî alaylarda papazlar yanmış mumlar taşır. Cenaze törenlerinde de katafalkın etrafında mum yakmak âdet olmuştur. Aziz sandukaları ve resimleri önünde de mum yakılır. Ortodoks kilisesinde missa esnasında mum yanmaz, fakat diğer âyinlerde sık sık mum kullanılır. Protestanlarda yalnız luther'ciler âyin sırasında mum yakar.

— Petr. *Petrol mumları,* gözle görülmeyecek kadar ince billûrsu yapıda parafinlerdir. Renkleri, genellikle parafinden daha koyu, açık sarı ile kahverengi arasındadır ve daha mattır. Bunlara *büyük billûrlu parafinler* de denir; parafin giderme ve yeniden billûrlaşma ile elde edilir ve gıda sanayiinde, eczacılıkta, kozmetikte, kumaşların ve kâğıdın mumlanmasında, tabiî mumlara yakın nitelikte bir parafin gerektiği zaman kullanılır. (LM)

MUMAİLEYH zam. (ar. *imā* > *mūmā* ve *ileyh*'ten *mūmā-ileyh*). *Esk.* «Adı geçen, sözü edilen» anlamında kullanılır: *Kastamonu vali vekilinin manzur-ı devletleri buyurulan telgrafnamesinden vekil-i mumaileyhi de mazur görmenizi rica ederim* (Atatürk). *Türk şairi Mehmet Emin Beye Türkçülüğü aşılayan (mumaileyhin beyanatına göre) Şeyh Cemaleddini Efgani'dir* (Ziya Gökalp).

◆ **Mumaileyha** zam. *Esk.* Mumaileyh'in dişili; adı geçen, sözü edilen (kadın): *Efendim mumaileyha Türkçe bilmiyor* (B. Felek).

◆ **Mumaileyhüm** zam. Adı geçenler, sözü edilenler.

◆ **Mumaileyhüma** zam. Adı geçen, sözü edilen (iki kimse). [M]

MUMCU i. (*mum*'dan *mum-cu*). Mum yapan veya satan kimse.

— Ask. *Esk.* Fitilli tüfek kullanan asker.

— Teşk. tar. Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda on iki subaydan her biri. (M)

MUMÇİÇEĞİ bitş. i. Şemsiye biçiminde küçücük beyaz ve hoş kokulu çiçekler açan süs bitkisi *(Cerinthe minor* ve *Cerinthe retorta).* [M]

MUMETAL i. (tes. edil. ad). İlgi çekici magnetik özellikler gösteren demir ve nikel alaşımı; denizaltı telgraf kablolarının yapımında kullanılır.

— ANSİKL *Mumetal,* bileşiminde yüzde 74 nikel, yüzde 21 demir, yüzde 5 bakır ve yüzde 1 ile 1,5 krom bulunan bir ferronikeldir. Daha çok, zayıf bir magnetik alanda magnetik geçirgenliği yüksek, magnetik doyma özelliği demirinkinden düşük ve histerezis kayıpları az olduğu için kullanılır. 1929'da, indüklemeyi arttırmak için bakır iletken üzerine sarılmış tel halinde, New York'u Asor adalarına bağlayan telgraf kablosunun yapımında kullanıldı. Su verme işleminden sonra magnetik özellikleri artan alaşımlar, bu ferronikellerden türemiştir. (L)

MUMFORD (Lewis), amerikalı yazar ve sosyolog (Flushing, New York 1895). Öğrenimini New York City'de yaptı. *Dial*'da makale yazarak edebiyata atıldı. İlk yayımladığı kitaplar arasında *The Story of Utopias* (Ütopiaların Hikayesi) [1922] ve *Herman Melville*'i (1929) sayabiliriz. Sonraları, Stanford'daki Dartmouth kolejinde ve Kuzey Carolina'daki üniversitelerde ders verdi. 1951'den itibaren Pennsylvania üniversitesinde bölgesel planlama profesörü oldu. Yazdığı en önemli eserler, özellikle şehir yaşayışı ve makine devri tarımı üstüne olan, sosyal tenkitlerdir. Bu konuları *Technics and Civilization* (Teknik ve Medeniyet) [1934], *The Culture of Cities* (Şehirlerde Tarım) [1938], *The Condition of Man* (İnsanın Durumu) [1944] adlı üçlemesinde ve son eseri *Art and Technics*'te (Sanat ve Teknik) [1952] işledi. (M)

MUMHANE bitş. i. (fars. *mūm* ve *ḫāne*'den *mūm-ḫāne*). Mum yapılan yer. (M)

MÛMİYAN sıf. (fars. *mū,* kıl ve *miyān,* bel'den *mū-miyān*). *Esk.* Kıl gibi ince belli (güzel): *Dilâ endişe-i bârîk ile çok kıyl ü kaal ettin / Ya gördün mûmiyânın ol perinin ya hayâl ettin* (Şerîf). [M]

MUMLAMA i. (*mumlamak*'tan *mumlama*). Mumlamak eylemi, bir şeyin üzerini mumla kaplama.

— Bot. Bitki hücrelerinin değişikliğe uğrayarak kendilerini su geçirmez hale getirir şekilde mum bağlaması olayı.

— Tekst. Özellikle trikotaj ipliklerinin örülmesini kolaylaştırmak için dış yüzeylerini kaygan bir hale getirmek amacıyle, elyaf uçlarını mum veya parafinle bastırma. (Bu işlem, iplikleri bobin yaparken özel kalıplara dökülüp hazırlanmış balmumu veya parafin halkaları arasından geçirerek gerçekleştirilir. Bazı keten dikiş ipliklerinde ise bu işlem, özel makinelerle ve çile halinde yapılır.) [LM]

MUMLAMAK geçl. f. (*mum*'dan *mum-la-*

Foto. LAROUSSE

mak). Balmumu sürmek. || (Bir şeyi) Mühürlemek.

— Tekst. Sökülüp saçaklanmasını önlemek için kumaş kenarlarına balmumu sürmek. (ML)

MUMLAŞMAK dönşl. f. (*mumlamak*'tan *mumla-ş-mak*). Balmumu haline dönüşmek. (M)

MUMLU sıf. (*mum*'dan *mum-lu*). İçinde mum bulunan, mumdan yapılmış olan. || Mum konulmuş veya mumla süslenmiş: *Elli mumlu bir pasta.*

— Büro. *Mumlu kâğıt,* bir teksir makinesiyle çok sayıda kopye elde etmeyi sağlayan yazı desteği. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Mumlu kâğıt,* Eski Yunanlılarda boyacılıkta kullanılan bir usul. (Bu usule göre boyalar, kullanılacağı zaman ısıtılan eritilmiş balmumu içinde sulandırılırdı.) || Daha tatlı bir renk vermek veya rütubetten korumak için mermer ile alçı işlerine sürülen ve esası balmumu olan madde.

— ANSİKL. Büro. *Mumlu kâğıt,* mürekkep geçirmeyen ve delinebilir bir dolgu maddesi emdirilmiş, mürekkebi geçiren fakat delinmeyen bir pelür kâğıdından veya lifli bir dokudan meydana gelir. İlkel olarak mumdan hazırlanan dolgu maddesi, bugün plastikleştirilmiş selüloz nitrattan yapılmaktadır. Metin, gerek zımbaya, gerek şeritsiz yazı makinesine yerleştirilir. Düzeltmeler burada zamba deliklerini bir vernikle (esası alkol ve eterdir) tıkayarak ve ikinci bir forsa uygulayarak yapılır. (ML)

MUMLUK sıf. (*mum*'dan *mum-luk*). [...] Mumu olan: *Beş mumluk şamdan.*

— Fiz. [...] Mum değerinde olan, vatlık: *Yüz mumluk ampul.* (M)

MUMMERY (Albert Frederick), ingiliz dağcısı (Dower 1855 - Himalaya'da 1895). Birçok tepeye ilk olarak tırmandı: Cervin dağında Zmutt sırtı (1879); Grands-Charmoz (1880); Grépon (1881); Dychtau (Kafkasya) [1888]; kılavuzsuz olarak Grépon (1893); Requin (1933); Mont Blanc'da Brenva çıkıntısı (1894). Nanga Parbat'a çıkmayı denerken iki taşıyıcısı ile birlikte kayboldu. *My Climbs in the Alps and Caucasus* (Kafkas Dağlarında ve Alpler'deki Tırmanışlarım) [1895] adlı eseri, savaş öncesi dağcılık edebiyatını büyük ölçüde etkiledi. Sportif dağcılığın babası ve tek başına güçlükleri yenmek aşkıyle tırmanış yapanların öncüsü sayılır. (L)

MUMMİUS (Lucius), romalı general (M. Ö. II. yy.). 146'da konsül oldu. Korinthos'u zaptederek Yunanistan'ın fethini tamamladı, korinthos halkını katletti ve hazineleri ele geçirdi. Böylece bu şehrin romalı tacirlere karşı giriştiği rekabeti ortadan kaldırdı. Zamanının birçok romalısı gibi, Yunanistan'dan toplanan sanat eserlerinin değerinden habersizdi. (L)

MUMSU sıf. (*mum*'dan *mum-su*). Muma benzeyen, mumu andıran.

— Böcekbil. *Mumsu buğu,* bitki bitleri grubundan bazı böceklerin kabuğunu kaplayan mumsu ince salgı.

— Jeol. Balmumunun kırığında olduğu gibi, küçük pırıltılar gösterdiği zaman bir billûrun kırığı için kullanılır. (L)

MUMYA i. (fars. *mūmiyā*). Özel ilâçlarla bozulmadan saklanan ölü: *Soyulmadık eti kalmış, bilinmiyor kefeni / Açıkta, mumyası hâlâ dağılmayan bedeni* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* Çok zayıf ve benzi uçuk kimseleri nitelerken kullanılır. || *Esk.* Bütün hastalıklara iyi geldiğine inanılan bir ilâç. || *Mumya olmak,* mumya haline gelmek. *Mec.* Çok zayıflamak.

— ANSİKL. Ölüleri bozulmadan saklamak için birtakım ilâçlarla mumyalama âdeti, çok tanrıcı dinlerden kalmadır. M. Ö. III. binyıla kadar gittiği söylenen *mumya* geleneğinin ilk örnekleri M. Ö. XV. yy.da Mısır'da bulunur. Herodotos, Diodoros Siculus gibi yazarların bildirdiklerine göre, Mısırlılar ölülerini, öteki dünyada dirileceklerine, ruhlarının tekrar bedenlerine döneceğine inandıkları için kötü cinlerin saldırısından korumak ister, bu yüzden de, mumyalarlardı. *Tahnit* de denen bu mumya yapma işleminde, bugün için, kesinlikle bilinmeyen bazı özel ilâçlar kullanılırdı. Mumyalama, ölülerin yürek ve böbrekleri dışında kalan bütün iç organları alınarak beyin özel âletlerle burun deliklerinden çıkarıldıktan sonra yapılırdı. Ciğer, mide ve bağırsaklar çıkarılır, ilâçlanır, kurutulur, bir kabın içine konarak mumyalanan cesedin yanına bırakılırdı. Mumyalar, ya taş lahitlere veya çürümemesi için yağlanmış ağaç tabutlara konarak mezar odalarına yerleştirilirdi. Mısır mumyaları üstünde yapılan incelemeler, Mısırlıların, nitelikleri kesinlikle bilinmeyen bazı ilâçlardan başka reçine, talaş, zift, reçineye batırılmış keten, yağ ve sodyum karbonat kullandıklarını ortaya koydu. İçine reçine ve zifte batırılmış keten, talaş doldurulan mısır mumyaları yağlı bezlere sarılırdı. Mumyalama işlemi 70 gün sürerdi. Mumyaların yanına hayatta sevdikleri eşya ve yemeği koyma geleneği de vardı. Mısırlılar, insanlardan başka, kedi, boğa, balıkçıl kuşu ve köpek gibi kutsal saydıkları hayvanların da mumyalarını yaparlardı.

● *Türklerde* eski çağlardan beri uygulanan mumya geleneği iki döneme ayrılır. **1.** *Türklerin islâm dinini benimsemeden önceki çağlarda yaptıkları mumyalar.*
Gerek totem, gerek ondan doğan şaman inançlarına göre, insanın ölümden sonra başlayan uzun süreli bir yaşama dönemi vardır. Bütün kötülükler insanın içinde olduğu, orada barındığı için ölen kimsenin gövdesinde bu kötülük barınakları olan iç unsurlar (bağırsaklar, ciğerler ve mide) çıkarılır, onların yerine bedenin gücünü sağlayan, iyiliğini sürdürmeğe yarayan kutsal otlardan yapılmış ilâçlar, okunup üflenmiş, baharlı, kokulu bileşimler, zift, yağ ve mumlanmış bezler doldurulurdu. Gövde, kötü ruhların girmesini önleyecek olan mum bezlere, liflere sarılır. Ölü bazen kimsenin bulamayacağı ıssız bir yere gömülür, gömme işini yapanlar gizlice öldürülür, böylece mezarın bulunması önlenirdi. Mumyanın yanına, canlanacağı düşünülerek, yaşarken sevdiği yemekler, süs takıları, gerekirse kadınları, atı, dünyada kendine yakın olanlardan en çok beğendikleri canlı olarak veya öldürülerek konur. Özellikle Hunlarda, Topalarda, bazı göktürk kabilelerinde görülen mumya geleneği yalnız insanlara değil, at, köpek, katır, keçi gibi evcil hayvanlara da uygulanır ve bu tür mumyalara «kip» denirdi. İlâçlanmış saman, ot, ağaç yaprağının hayvanın önceden boşaltılan içine doldurulmasıyle yapılan bu mumyaların kutsallığına inanılırdı;

2. *islâm dinini kabul eden Türklerin yaptığı mumyalar.* İslâm dininin Türkler arasında yayılmasından sonra da mumya yapma geleneği sürdü. Özellikle selçuklu sultanlarının ölünce mumyalandıkları biliniyor. Yakın bir geçmişte Konya'da bulunan selçuklu mumyalarından, Anadolu'ya gelen müslüman Türklerin, eski dinleri olan totem ve şaman geleneklerini bırakmadıkları, islâm inançlarıyle onları yan yana sürdürdükleri anlaşılıyor. (ML)

MUMYALAMA i. (*mumyalamak*'tan *mumyala-ma*). İnsan veya hayvan cesedinin mumya haline getirilmesi.

— ANSİKL. Etnogr. *Mumyalama,* Eski Mısır'da, İslâmiyetin kabulünden önce (Hunlar, Topalar v.b.) ve sonra (Selçuklular) Türklerde, Güney Amerika And bölgesinde ve Kolombiya yakınlarında İnkalarda yapılmıştır. Bugün hâlâ Afrika'da görülen mumyalama, daha çok kabile şeflerine uygulanmaktadır. Bu iş için genellikle ceset ateşte veya dumanda kurutulur, sonra içi dalla doldurulur (Nijerya). Ekvatorda Jivaros Yerlilerinin kullandığı usule göre de kafatasının kemikleri ayıklanır, baş normal 1/3 veya 1/4'ini buluncaya kadar yakılır ve bu şekilde ölünün yüzü eski şeklini korumuş olur. Günümüzde Aleut adalarında (Kuzey Amerika) uygulanan mumyalama, iç uzuvlar ayıklandıktan sonra cesedin kurutulması esasına dayanır. Bu âyin usulü, cesetlere mal edilen bazı güçlere ve inançlara dayanır. Mumyalar bazen başarı sağlamak için uğur veya maskot olarak da kullanılır, savaş ve avlara da götürülürdü. Onların gücüne karşı olan inanış, mumya kaçakçılığına bile yol açabiliyordu.

— Tar. Eski Mısırlılara göre ölüm, dünyevî bir hayattan yine hemen hemen başka bir dünyevî hayata geçişten başka bir şey değildi; bu sebeple geçici bir süre için birbirinden ayrı düşmüş, fakat her biri bütünlüğünü korumuş olan insan kişiliğinin çeşitli unsurlarını yeniden birleştirmeyi sağlayacak biçimde cesetleri bazı işlemlerden geçirmeğe çalıştılar. IV. Sülâleden itibaren varlığı kanıtlanan mumyalama, Milâdın ilk yüzyıllarına kadar uygulandı. Rahiplerin yardım ettiği tahnitçiler büyük harcamalar karşılığında Mısır'a komşu ülkelerden tabiî sut karbonatı, mürrisafi, sedir ağacı yağı, tarçın veya gerekli maddeleri getirtirlerdi. Bu maddelerin savaş ve karışıklık devirlerinde sağlanamayışı, mumyalarda görülen kalite farkını ortaya koyar.

Mısırlılar vücuttaki suyu çıkartmak için iç organları (kalp ile böbrekler dışında) alınan cesedi elli gün kadar sut karbonatı içinde dinlendirirlerdi. Bu iş bittikten sonra ceset yıkanıp temizlenir, iç boşluklarına kokulu maddeler ve reçineler doldurulur, yüz kısmına kokulu yağlar sürülür, sonra cesedi sıkı sıkı sarmalama işine girişilirdi. Her uzuv ve her parmak ayrı ayrı olmak üzere yüzlerce metre uzunluğunda en ince ketenden yapılmış bir bezle sarılırdı. Mumya bundan sonra daha dayanıklı bezlerle kundaklanır, bir çeşit kocaman paket haline getirilirdi. Daha sonra birbiri üzerine yerleştirilerek sertleştirilmiş, ayrıca çok dayanıklı bir zamk ile yapıştırılmış bezlerden meydana gelen keten bir sanduka içine konulan cesedin üzeri renkli bir maddeyle örtülürdü. Bu birinci sarmalama da tahta veya taştan yapılmış ayrı birkaç sanduka ile korunurdu. Bazı firavunların lahitleri altındandı ve çok değerli olmayan taşlar veya cam macunuyle süslenirdi (Tutankhamon'un lahitleri). Mumyanın kötü ruhlardan korunması ise bantlar arasına yerleştirilen muskalar, mürekkeple çizilmiş yaprak bezemeler, yazılar veya lahit süslemeleriyle sağlanırdı. Bu süslemelerde ölünün adıyle akrabalıkları ve unvanlarının sık sık tekrarlanmasından başka, dinî sahneler, koruyucu semboller ve âyin usulleriyle ilgili bazı cümleler de yer alırdı. XVIII. yy.da Auvergne'de bulunmuş olan kurutulmuş cesetlere «galya mumyaları» adı verilmiştir. Üzerlerinde tahnitle ilgili hiç bir işlemin izine rastlanmayan bu mumyaların bezlerle sarıldıktan sonra dikkatle gömülmüş oldukları sanılmaktadır. Bunlar Paris'teki Tabiî Bilimler müzesinde muhafaza edilmektedir; fakat sanıldığına göre bu cesetlerin günümüze kadar bozulmadan gelebilmiş olması tahnitten çok toprağın özel niteliği sayesinde mümkün olmuştur. Kanarya adalarında bulunmuş olan guanş mumyaları için de aynı şey söylenebilir. (L)

MUMYALAMAK geçl. f. (*mumya*'dan *mumya-la-mak*). Mumya haline getirmek. (M)

MUMYALAŞMA i. (*mumyalaşmak*'tan *mumyalaş-ma*). Mumyalaşmak eylemi.

—Adlî tıp. Çok kuru, çok sıcak bir yere konduğu veya çürümeyi meydana getiren bakterilerin etkisi engellendiği zaman bir kadavrada cereyan eden olayların tümü. Bk. ANSİKL.

— Kadın - doğum. *Dölüt mumyalaşması,* dölyatağında ikinci ile beşinci aylar arasında ölen bir dölütün uğradığı mumyalaşma. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Dölüt mumyalaşması,* bazen evcil hayvanların dişilerinde, özellikle etçillerde görülür. (Dölüt mumyalaşması durumu, genellikle annenin sağlık durumunu etkilemez.)

— ANSİKL. Adlî tıp. *Mumyalaşma,* sıcak ve kuru bir yere konmuş, leş yiyen böcek ve mikroplardan korunmuş bir kadavranın uğradığı normal değişiklik şeklidir. Büyük Sahra gibi tropikal çöllerde açıkta bırakılan ölüler mumyalaşmaya uğrar. Vücuttaki sıvının hızla emildiği bazı kumlu arazilerde de cesetlerde istisnaî olarak mumyalaşma meydana gelir. Mumyalaşmanın esası,

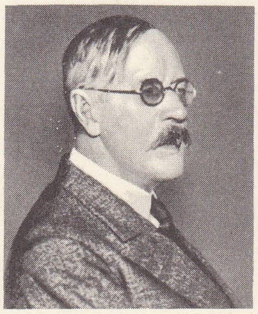

Axel MUNTHE

Foto. N.Y.T. (LAROUSSE)

çürüme etkeni olan bakterilerin üreme imkânını ortadan kaldıran su kaybıdır. Bu su kaybı sonucu olarak, bağırsaklar ve deri kurur, büzülür, deri tam anlamıyle kemiklere yapışır ve parşömenleşir.

— Kadın - doğum. *Dölüt mumyalaşması*, yumurtaya hiç sperma girmeden dölüt oluşması halinde meydana gelir; dölüt kurur, deri toprak rengini alır ve kemiklere yapışır. (LM)

MUMYALAŞMAK geçz. f. (*mumyalamak*'tan *mumyala-ş-mak*). *Mec.* Çok zayıflamak, süzülmek, benzi sararmak: *Onlar bir kere geçti mi vücut sağ iken mumyalaşır, canlı bir iskelet olur* (H.R. Gürpınar). [M]

MUMZA sıf. (ar. *imżā*'dan *mumżā*). *Esk.* İmzalanmış, imza edilmiş. (M)

MUN, Tayland'da ırmak; 710 km. Korat yaylasının ve Dan Rek dağlarının kuzey yamacını takip ederek doğuya doğru akan ırmak, Ubon'u sular ve Pak Se'nin yukarısında Mekong'a kavuşur. (L)

MUN (Albert DE, — kontu), fransız siyaset adamı (Lumigny, Seine-et-Marne 1841-Bordeaux 1914). Saint-Cyr Askerî okulunu bitirdikten (1862) sonra Fransız-Alman savaşına katıldı (1870-1871). La Tour du Pin ile birlikte esir olarak Almanya'da bulunurken Ketteler'in eserlerini okudu. Gerek bu eserlerin, gerek Komün dönemindeki şiddet hareketlerinin etkisi altında kaldı. Ordudan ayrıldıktan sonra kendini siyasî ve sosyal çalışmalara verdi. İşçilerle toplumu uzlaştırmayı ve onları İncil'in gösterdiği yolda, devrimci akımlara karşı eğitmeyi amaç edindi. 1871'de La Tour du Pin ile seçkin katolik burjuvaların yönetiminde Katolik İşçi kulüplerini kurdu, fakat proleter kitlesini bunlara bağlayamadı. Bununla birlikte, katolikleri sendikacılık alanında mücadeleye hazırladı. *L'Association Catholique* (Katolik Birliği) [1876 - 1891] adlı dergi, Albert de Mun'un sosyal doktrinini yayan bir araç haline geldi. Bu doktrin, hıristiyan loncacılığından hareketle, patron ve işçi sendika birliği düşüncesine doğru gelişti. Milletvekili (1876-1878, 1881-1893, 1894-1914) olan Albert de Mun bir katolik partisi kurmak için boş yere uğraştı (*L'Alliance Catholique*, 1881); kralcı olmakla beraber, Leo XIII'in çağrısı üzerine cumhuriyetçilere katıldı. Bu yüzden sağcılarca sosyalistlik, sosyalistlerce de gericilikle suçlandı. Sözü dinlenen bir hatipti. Emekçilerin korunmasını sağlayan kanunların kabul edilmesinde rolü oldu ve III. Cumhuriyetin papaz sınıfına karşı giriştiği siyasete cephe aldı. Başlıca eserleri: *Contre la Séparation* (Ayrılmaya Karşı) [1905]; *Ma Vocation Sociale* (Sosyal Eğilimim) [1908] v.b. [L]

MÛNA. Bk. MİNA.

MUNA veya **MOENA**, İndonezya'da ada. Celebes adalarının güneydoğu ucu ile Butung adası arasında; 1 700 km²; 108 720 nüf. İdare merkezi, *Raha*. Pirinç; sagu ağacı ve tek ağacı kerestesi. (M)

MUNAFIK sıf. ve i. Bk. MÜNAFIK.

MUNANA, fr. **Movnana**, Gabon'da yer. Uranyum filizi yatağı. Cevher zenginleştirme tesisi. (L)

MUNASSAB sıf. (ar. *naṣb* > *tanṣīb*'den *munaṣṣab*). *Esk.* Birbiri üzerine gelecek biçimde düzenlenmiş olan. || Memurluk yapan, memur olarak bir görevde bulunan. (M)

MUNATİUS PLANCUS (Lucius), romalı hatip ve general (Tibur M.Ö. I. yy.). Sezar'ın Galya'da yaveriydi. 42'de Lepidus ile beraber konsül oldu, sonra da Transalpinus (Narbonne bölgesinde) prokonsüllüğe getirildi. Yanmış olan Lyon şehrini onarttı. Suriye valisi (35) iken, eyalet halkının varını yoğunu gaspetti. 32'de Octavius'un yararına Antonius'a ihanet etti, 22'de censor oldu. [L]

MUNAZZAF sıf. (ar. *neẓāfet* > *tanẓīf*'ten *munaẓẓaf*). *Esk.* Temizlenmiş, arıtılmış. (M)

MUNAZZIM sıf. (ar. *naẓm* > *tanẓīm*'den *munaẓẓım*). Düzenleyen. (M)

MUNCH (Charles), fransız orkestra yöneticisi (Strasbourg 1891). Ernest Munch'un kardeşi. Doğduğu şehrin konservatuvarında keman öğretmenliğine tayin edildi (1919), 1926'da Leipzig Gewandhaus orkestrasında solo keman ve orkestra yönetimi dalında Furtwängler'in öğrencisi oldu; 1932'de Paris'e giderek Paris Filarmoni orkestrasını (1935) ve Konservatuvar Konserler Derneği orkestrasını yönetti (1936-1946). 1948'de Boston filarmonisini yönetmek üzere Amerika'ya davet edildi, 1951'de orkestranın temelli şefliğine tayin edildi. Berkshire Music center'ın başına geçti, 1951'de Tanglewood (Massachussetts) Festival orkestrasını yönetti. 1967'de, yeni kurulan Paris orkestrasının başına getirildi. (L)

MUNCH (Edvard), norveçli ressam ve taşbasmacı (Löten 1863-Ekely 1944). 1889'da, Oslo'da, Christian Krohg ile çalıştı, Paris'e giderek Pont - Aven ressamlarıyle ilişki kurdu, İtalya'yı ziyaret etti, bir süre Almanya'da kalarak anlatımcılığın (ekspresyonizm) oluşmasında etkili oldu. Daha çok hastalık ve ölüm konularına yakınlık duyar (*Hasta Çocuk, Ananın Ölümü, Hayatın Dekoru*); renklerinde fovizme yaklaşır. Oslo müzesinde şu eserleri vardır: *Köprüde Kızlar* (1901); *Ertesi Gün*. 1898-1908 Arası Almanya'da kaldı, sonra yurduna döndü. Oslo üniversitesi için freskler yaptı (1914-1915). İkinci Dünya savaşı sırasında, alman işgali altında Kültür konseyine girmeyi reddetti; bir seri dokunaklı otoportre, o devirden kalmadır. (L)

MUNCH (Ernest), fransız orgcusu (Niederbronn 1859-Strasbourg 1928). Strasbourg'da, Saint-Gullaume kilisesinin orgculuğunu yaptı; J.-S. Bach'ın kantat ve *Passion*'larını inceleme ve yorumlama konusunda uzman oldu, bu arada Schütz'ün, Graun'un, Händel'in büyük eserleriyle viyanalı klasikleri, romantikleri ve çağdaş bestecileri de (1885-1928) ihmal etmedi. (L)

MUNCH (Peter), danimarkalı siyaset adamı (Redsted 1870 - Kopenhag 1948). Radikal partiyi kurdu (1905). Parlamento üyesi oldu (1909), birçok defa bakanlık yaptı ve 1919'da Paris Barış konferansına delege olarak katıldı. Milletlerarası işbirliğinin savunucusuydu. Milletler Cemiyeti'nde etkin bir rol oynadı. Danimarka'nın tarafsızlığını titizlikle korumağa çalıştı. 31 Mayıs 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladıysa da, Almanya bu antlaşmaya uymadı. [L]

MUNCH (Peter Andreas), norveçli tarihçi ve arkeolog (Christiania 1810- Roma 1863). Christiania'da profesör (1841) ve Eski Eserler müzesi müdürü (1861) oldu. *Det Norske Folks Historie* (Norveç Halkının Tarihi) adlı eserini yazmak için Vikinglerin seferleri hakkında belge toplamak üzere Avrupa'da dolaştı. Devrinin edebî hayatı, özellikle İbsen ve Björnson üstünde derin etkisi oldu. [L]

MUNCİE, A.B.D.'de (İndiana) şehir, White River kıyısında, İndianapolis'in kuzeydoğusunda; 68 600 nüf. Bölgede tabiî gaz yatakları bulunması sanayinin gelişmesine yol açtı: metalürji (çelik tel ve kablolar); kâğıtçılık. (L)

MUNCUSUN. Coğ. Bk. GÜNEŞLİ.

MUNÇAK i. (Sonda adaları yerlilerinin dilinde *minçek*'ten). Hindistan'ın kuzeyinden Çin'e ve Sonda adalarına kadar yaygın küçük geyik türü. (Munçak [*Cervulus muntjac*], dağkeçisi iriliğinde [50 sm], sarımtırak esmer renkte bir hayvandır; boynunda açık renkli iki leke bulunur. Erkeğinin köpekdişleri çok sivridir. Boynuzları kısa [12 sm] ve sivri, uçları içeriye doğru kıvrıktır. Her boynuzun dibine doğru sadece kısa bir boynuz dalı bulunur.) [L]

MUNDA i. Çok eski altı dilden meydana gelen öbek. (Pek çoğu bitişken olan bu diller [Hervari, Korko, Haria, Juan, Savara ve Gabada] Hindistan'da yaklaşık olarak 5 milyon kişi tarafından konuşulur.) *Eşanl.* KOLAR DİLİ. (L)

MUNDA. Esk. coğ. İspanya'da (Betica) şehir. Burada yapılan kanlı savaş sonucunda Sezar, Pompeius'un oğullarını (Cneius ve Sextus) kesinlikle yendi (M.Ö. 45); Cneius Pompeius, savaşırken öldü. (L)

MUNDA'LAR, Avustralyalılarla akrabalığı bulunan ve sayısı 5 milyona varan hint halkı. Dekkan bölgesinde dağınık bir halde bulunan, dağlara ve tecrit edilmiş bölgelere sığınmış munda aşiretleri, avcılık, meyve toplamak ve ağaçları yakarak elde ettikleri arazide değişik ekimler yapmak ve ormanlardan topladıkları gomalak'ı satmak suretiyle yaşarlar. İlk çağlarda Hindistan'da ve Hint okyanusunda ön planda bir rol oynadılar, fakat Mundaların hint medeniyetine ayak uydurmaları çok yavaş oldu. (L)

MUNDANG'LAR, zenci halk. Kamerun ve Çat'ın sınır bölgesinde yaşarlar. (L)

MUNDAR sıf. *Halk dili*. Bk. MURDAR.

MUNDARİ i. Leng. Khervari lehçesi; Orissa eyaletinin kuzeyinde ve Bihar (Hindistan) eyaletinin güneyinde yaklaşık olarak 800 000 kişi tarafından konuşulur. (Oriya ve devanagari harfleriyle yazılır.) [L]

MUNDAY veya **MONDAY** (Anthony), ingiliz yazarı (Londra 1553'e doğr. - ay.y. 1633). İtalya ve Fransa'ya yaptığı yolculuklardan sonra bu ülkelerin edebiyatlarına ait bazı eserleri kendi diline çevirdi; ayrıca birçok tiyatro eseri yazdı: *John a Kent and John a Cumber* (1594). [L]

MUNDİUM i. (germence *munt*, el'den). Esk. germen huk. Silâh taşımayanlar üstünde iktidar veya vesayet hakkı. (Koca bu hakkı karısı üstünde ve baba da çocukları üstünde kullanabilirdi. Romania ile ilişki kurulduktan sonra bu hak, latin vesayetinin bazı özelliklerini kazandı.) [L]

MUNDT (Theodor), alman yazarı (Potsdam, Prusya 1808-Berlin 1861). Berlin üniversitesinde okudu. 1842'de aynı üniversitede *Privatdozent* oldu. 1848-1850 Arasında Breslau'da edebiyat ve tarih profesörlüğü yaptı. Berlin'e döndü, Berlin üniversitesinde profesör ve kütüphane memuru olarak çalıştı. Genç Almanya okuluna bağlıydı. Siyaset alanında Radikal partiyi destekledi. Kadınların tutsaklıktan kurtulmalarından yanaydı. En çok beğenilen romanı *Madonna, oder Unterhaltungen mit einer Heiligen*'dir (Meryemana veya Bir Azizeyle konuşmalar) [1835]. Bu romanın baş kahramanının, 1834'te kocasını büyük bir şair yapmak amacıyle intihar eden Charlotte Stieglizt adlı genç bir parti üyesi olduğu sanılır. Mundt, *Charlotte Stieglitz, ein Denkmal*'de (Charlotte Stieglitz, Bir Anıt) [1855] bayan Stieglitz'in hatırasını yeniden yaşattı. Diğer önemli eserleri arasında *Die Kunst der Deutschen Prosa* (Alman Nesir Sanatı) [1837], tenkit ve tarih eserleri, siyasî hikâyeler ve yolculuk notları yer alır. (M)

MUNDU, Çat'ta şehir, Logone idare bölümünün merkezi, Batı Logone'de; 18 500 nüf. Önemli ticaret merkezi. Çırçır fabrikası. (L)

MUNDURUKU'LAR, Rio Tapajos'un (Brezilya) sol kıyısında kızılderili halk; balıkçılık ve avcılıkla geçinen Munduruku'lar bir tupiguarani dili konuşurlar. (L)

MUNDUS, Roma'da, *comitium**da bulunan çok eski kuyu (veya çukur). Bunlara *cehennemin kapısı* da denir. (Bu kuyulara ölülerin ruhları için yiyecek atılırdı.) [L]

MUNEN veya **MUNİN**, kuzey mitolojisinde Odin'in omuzuna konan iki kargadan biri; Odin'in hafızasını temsil eder. (L)

MUNEZANE HATA, kore asıllı japon ressamı, Heian devrinde (XI. yy.) çalıştı. *Prens Shotoku'nun Resim Biyografisi* ona mal edilir (1069). Duvara tutturulmuş tuvallere yapılan bu resimler, bir zamanlar Horjnji tapınağının kapı sundurmasını süslüyordu. (Bugün Tokyo Millî müzesindedir). Üslûp bakımından bu resimler Kamakura üslûbundan önce gelir. (M)

MUNFASIL sıf. (ar. *faṣl* > *infiṣāl*'dan *munfaṣıl*). *Esk.* Ayrılan, ayrılmış. || Görevinden, memurluktan ayrılmış olan.

— Gram. *Esk. Zamir-i munfasıl*, Arapçada başka kelimeyle bitişmeyen zamir.

◆ **Munfasılan** zf. *Esk.* Ayrılarak, ayrılmış olarak.

◆ **Munfasılîn** çoğl. i. *Esk.* Ayrılanlar, ayrılmış olanlar. (M)

MUNFASILA sıf. (ar. *munfaṣıl*'dan *munfaṣıla*). *Esk.* Munfasıl'ın dişili.

— Gram. *Esk.* *Hurûf-ı munfasıla,* arap yazısında soldaki (kendinden sonra gelen) harfle birleşmeyen harfler. (M)

MUNFASIM sıf. (ar. *faṣm* > *infiṣām*'dan *munfaṣım*). *Esk.* Birbirinden ayrılmaksızın kırılmış olan. || *Mec.* Ezilmiş, zulme ve gadre uğramış. (M)

MUNFASİ sıf. (ar. *feṣā* > *infiṣā*'dan *munfaṣî*). *Esk.* Bir yerden veya nesneden kurtarılıp bağımsız kılınan. (M)

MUNFATIR sıf. (ar. *faṭr* > *infiṭār*'dan *munfaṭır*). *Esk.* Yarık, yarılmış, yarılan. (M)

MUNGO i. (fr. k.). Tekst. Dinklenmiş kumaş parçalarının ve döküntülerinin açılmasıyle elde edilen yün hammaddesi. (Bk. AÇMA.) || Bu hammadde ile dokunmuş kaba ştrayhgarn kumaş. (L)

MUNGO i. Zool. Sırtında enlemesine çizgiler bulunan afrika mangustu (*Mungos mungo*). [L]

MUNGO, Afrika'da kıyı ırmağı; aşağı çığırı, Kamerun ile Nijerya arasında sınırdır. (L)

MUNGO, Kamerun'da bölge, Vuri'nin sağ kıyısında. Bu bölgede Kamerun dağından getirilen bazaltlı topraklar üzerinde ve kıyı ovasında çok sayıda muz ve kahve işletmesi kuruldu. —*Mungo ili,* 103 400 nüf. Merkezi, *N'Kongsamba.* (L)

MUNHASIR sıf. Bk. MÜNHASIR.

MUNHASIRAN zf. Bk. MÜNHASIRAN.

MUNİ, din adamı, hint zahidi. (L)

MUNİ (Muni WEISENFREUND, **Paul** — denir), amerikalı sinema oyuncusu (Lemberg, Avusturya 1895 - Santa Barbara, California 1967). Bir oyuncu ailesinin çocuğuydu. Öğrenimini A.B.D.'de yaptı. Bir süre tiyatroda çalıştıktan sonra, sessiz sinema devrinin sonlarına doğru beyaz perdeye geçti. 1932'de, *Gangsterler* (Scarface) adlı filimde yarattığı katı yürekli, aç gözlü ve aptal gangster tipiyle, büyük bir oyuncu olduğunu ortaya koydu. Önemli filimleri: *Ben Bir Pranga Kaçağıyım* (I am Fugitive From A Chain Gang) [1932]; *Doctor Socrates* (1935); *Louis Pasteur'ün Hayatı* (The Story of Louis Pasteur) [1936]; *Emile Zola'nın Hayatı* (The Story of Emile Zola) [1937]; *Sarı Esirler* (The Good Earth) [1937]; *Juarez* (1939); *Komandolar Geliyor* (Commandos Strike at Daun) [1943]; *Unutulmaz Şarkı* (A Song to Remember) [1945] ve *Angel on My Shoulder* (Omuzumdaki Melek) [1946]. (L)

MUNİ (RIO), Ekvator Afrikası'nda kıyı ırmağı; Gabon'da, Kristal dağlarında doğar ve geniş bir haliçle Atlas okyanusuna dökülür. Adını Rio Muni ispanyol sömürgesine (İspanyol Ginesi) vermiştir. (L)

MUNİA i. Çok küçük ötücü kuş; tüyleri az çok beyaz benekli esmer, gagası toplu ve sivridir.

— ANSİKL. *Munia*'lar dokumacıkuşugillerin astrilda grubundandır. İndonezya ve Okyanusya bölgelerinde yaşar. Bunların birçok türü kafes kuşu olarak makbul tutulur. Avrupa'da kuşçularda *japon serçesi, dağ güvercini* adlarıyle de anılır. (L)

MUNİA tepesi, Pirene dağlarında tepe, Fransa-İspanya sınırında; 3 150 m. (L)

MUNİDA i. Okyanus derinliklerinde yaşayan on ayaklı kabuklu hayvan (*Galatheidae* familyasından.) [L]

MUNİKHİA. Esk. coğ. Atina'nın limanlarından biri, adını bir kıyı köyünden almıştı. Lakedemonia'lıların yerleştiği hisarı (M. Ö. 403), Sulla yıktırdı. Munikhia'da bir tiyatro binası ve birçok tapınak vardı. *Munukhion* ayında (nisanın ikinci yarısı ile, mayısın birinci yarısı arasında) Artemis Munikhia tapınağında Salamis muharebesini anmak için bayramlar düzenlenirdi. (L)

MUNİN. Bk. MUNEN.

MUNİS sıf. (ar. *üns,* alışkanlık'tan *mūnis*). Uysal, sevimli ve cana yakın: *Bir kedi yavrusu bundan daha munis olamaz* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fakat nasıl anlatayım, siz o kadar neşeli, iyi, munis bir kız olduğunuz halde yaşamak zevkini anlamamışsınız.* (R. N. Güntekin). *Güzel, sıhhatli, munis bir çocuktu* (N. Araz). || Alışılmış, alışılan, yabancı olmayan: *Halk için munis olan ve sun'î olmayan her kelime millîdir* (Ziya Gökalp). *Ondan yalnız rûha gelir bir gam-ı munis, / Yalnız o, karanlıklara rağmen yine pür-his* (Ahmed Hâşim). || İnsandan kaçmayan. || İ. Erkek ismi.

◆ **Munise** sıf. *Esk.* Munis'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

MUNİS DEDE Derviş, türk şairi (öl. Edirne 1733). Mevlevî tarikatındandır. Edirne'de Muradiye tekkesinde şeyhlik eden şair şeyh Enis Receb Dede'nin (öl. 1734) yanında yetişti ve ona bağlandı. Munis Dede'nin divan geleneğini sürdüren, oldukça başarılı, duygulu, akıcı bir dille yazılmış şiirlerine bazı mecmualarda rastlanır. Divanı bulunamamıştır. (M)

MUNİS HARİZMİ, çağatay şairi ve tarihçisi (Kıyat 1778 - Hive 1829). Hive medresesinde okudu. Hive hanı İvaz Inak tarafından saraya alındı. Bir süre saray hizmetinde bulundu. *Munis-ül-Uşşak* (Âşıklar Yoldaşı) [1815] adlı bir divanı, İltüzer Han ve kardeşi Muhammed Rahim Hanın emriyle yazdığı, Hive hanlığının tarihini konu edinen *Firdevs-ül-İkbal* (İkbal Bahçesi) adlı bir eseri vardır. Yarım bıraktığı bu eserini yeğeni Muhammed Rıza tamamladı. (M)

MUNİS-ül-MUZAFFER (Ebül Hasan), abbasî kumandanı (öl. 933). Halife Muktedir'in kumandanıydı. Bağdat'ta çıkan bir başarıyle göze girdi (908). Karmatîlere karşı Bağdat'ı savundu. Fatımîlerden Mehdi ile savaştı. Bir ara vezir İbnülfurat ile arası açıldı ve vezirin idam edilmesinde rol oynadı. Munis, Muktedir'i üvey kardeşi Kahir'in yerine tahta geçirdi (928). Sonunda Muktedir, Munis'e karşı koyunca Bağdat'ı terk etti. Bir süre sonra halifenin kuvvetlerini yendi, Kahir'i tahta çıkardı. Fakat Kahir'i tahttan indirmek isteyince onun tarafından idam ettirildi. (M)

MUNK (Andrzej), polonyalı filim yönetmeni (Krakovi 1921 - Lowicz 1961) A. Wajda ve J. Kawalerowicz ile birlikte, polonya sinemasının 1954-1962 yılları arasında dünyaca tanınmasında rol oynayan yeni nesil yönetmenlerinden biridir. Kısa metrajlı filimlerden sonra *Czowieck na Torze*'yi (Yolda bir Adam) [1957], *Eroica*'yı (1958), *Pasazerka*'yı (Kadın Yolcu) [1961-1963] çevirdi. Bu sonuncu filmin çekimi sırasında geçirdiği bir otomobil kazasında öldü. (L)

MUNK (Kaj), danimarkalı rahip ve yazar (Maribo 1898-Silkeborg yakınları 1944). İlk piyesi *Ponce Pilate,* din ve edebiyat arasındaki kararsızlığını gösterir. *Operationen*'de (Harekât) [1919], sonra *En Idealist*'te (Bir Ülkücü) [1921'de yazıldı, 1928'de oynandı] üstün insanı över; *Ordet* (Kelâm) [1925] büyük bir dinî dramdır (bu eser iki defa sinemaya uyarlandı); en büyük başarısını *Cant* (1931) adlı eseriyle elde etti. Diktatörlüklerin prestijine kapılarak Mussolini ve Hitler'e hayranlık duyduğu sezilirse de Munk, *Sejren* (Zafer) [1936], *Han Sidder Ved Smeltediglen* (Potanın İçinde) [1938] adlı eserlerinde italyan diktatörü hakkındaki kuşkularını anlatır ve yahudi düşmanlığına karşı olduğunu açıklar. Alman işgalinde millî direnmenin sözcüsü oldu ve *Niels Ebbesön* (1941) adlı piyesi toplatıldı. Uyarmalara aldırış etmeksizin Danimarka'yı bir baştan bir başa dolaşarak vaizler ve konferanslar verdi. Direniş kuvvetlerinin sabotajcılarına iyi bir ders vermek isteyen Almanların emriyle öldürüldü. (L)

MUNK (Salomon), alman asıllı ibranîce uzmanı (Gross - Glogau [bugün Glogow], Aşağı Silezya 1803 - Paris 1867). 1838'de Paris Kraliyet kitaplığında hizmet gördü. Collège de France'ın İbranîce kürsüsünde E. Renan'ın yerine geçti (1864). Başlıca çalışmaları yahudi düşüncesinin tarihi üstünedir: Maimodines'in *More Nebukim* (Yolunu Kaybedenlerin Klavuzu) [1856 - 1866] tercümesi; *Melanges de Philosophie Juive et Arabe* (Yahudi ve Arap Felsefesi Karışımları) [1859]. (L)

MUNKABIZ sıf. (ar. *ḳabż* > *inḳıbāż*'dan *munḳabıż*). *Esk.* Toplanmış, büzülmüş. || Sıkılmış, sıkıntılı. || Kabız olan, peklik çeken. (M)

MUNKACS. Bk. MUKAÇEVO

MUNKACSY (Michael VON LIEB, **Mihaly** denir), macar ressamı (Munkacs 1844-Endenich, Bonn yakınları 1900). Önce Viyana, Münih ve Düsseldorf akademilerinde okudu, daha çok tarih ressamı Kaulbach ile günlük hayat sahneleri çizen Ludwig Knaus'un, sonra 1872'den itibaren Paris'te yerleşerek Courbet'nin etkisinde kaldı. 1896'ya kadar Paris'te kalarak Salon'da büyük başarılar kazandı. Başlıca eserleri tarihî veya dinî tablolardır: *Bir Mahkûmun Son Günü* (1870); *Milton Kızlarına «Kayıp Cennet»i Yazdırırken* (1878); *İsa Mahkemede* (1881); *Çarmıha Germe* (1884). Louvre (*Fransız Liszt'in Portresi*), Moskova, La Haye, Chicago ve Detroit müzelerinde olduğu gibi, Budapeşte müzesinde de geniş bir yer kaplar. (L)

MUNKALİB sıf. (ar. *ḳalb,* değişme > *inḳılāb*'dan *munḳalib*). *Esk.* Değişmiş, dönüşmüş olan, bir biçimden başka bir biçime giren. (M)

MUNKARIZ sıf. Bk. MÜNKARİZ.

MUNKATI sıf. (ar. *ḳaṭᶜ* > *inḳıṭāᶜ*'dan *munḳaṭıᶜ*). *Esk.* Kesilmiş, ara verilmiş. || Son bulmuş, devam etmeyen: *Ümit ne vakit munkatı olur?* (H. Z. Uşaklıgil). || Herkesten uzaklaşarak yalnız bir kişiyle ilişki kuran veya ilgilenen, bağ kuran. || Ayrılmış, aradaki bağları koparmış: *Halbuki, tavaif-i Arab'ın eşrefi olan Kureyş kavminin öyle iki fırka olup da, üç seneye karib müddetten beri beyinlerinde her türlü muamelâtın munkatı olmasından dolayı müşriklerin dahi çoğuna fütûr ve nedamet gelmişti* (Cevdet Paşa). || *Munkatı olmak,* kesilmek, son bulmak, devam etmemek.

— Mat. *Esk.* Süreksiz, kesikli. (M)

MUNNAR. Bk. PALLİVASAL.

MUNNOPSİS i. Denizlerde yaşayan eşbacaklı kabuklu hayvan; uzun göğüs bacakları sayesinde çok iyi yüzer. (L)

MUNOZ GRANDES (Augustin), ispanyol generali (Madrid 1896). 1942'de ispanyol Azul tümeninin kumandanı olarak Rusya'da alman ordusu saflarında savaştı, 1954 - 1957 arasında harbiye bakanlığına getirildi; 1957'de genelkurmay başkanı ve İspanya orduları başkumandanı, 1962'de başbakan yardımcısı oldu, emeklilik yaşına gelmekle beraber, 1966'ya kadar genelkurmay başkanlığı, 1962-1967 arasında da başbakan yardımcılığı yaptı. (L)

MUNOZ MARİN (Luis), porto rikolu siyasî lider (San Juan, Puerto Rico 1898). Washington'daki Georgetown üniversitesinde okudu. San Juan'a dönerek *La Democracia* adlı günlük gazeteyi yayımlamağa başladı. 1952'de Porto Riko senatosuna seçildi. Altı yıl sonra Demokrat Halk partisini kurdu. Sonradan senato başkanlığına yükseldi. Önce bağımsızlığı savunan Munoz, daha sonra A.B.D. ile dostluğu devam ettirmenin iktisadî yönden daha elverişli olacağı kanısına vardı.

1948'de Puerto Rico valisi oldu. Daha sonraki seçimleri de üç kere kazanarak, 1949'dan 1965'e kadar bu görevde kaldı. İktisadî ve sosyal yönden gelişmeye ihtiyaç olduğunu sezerek «Operation Bootstrap» adlı bir «kendi kendine yardım» programı hazırladı. Munoz'un bu programına göre, hükûmetin sermayesi özel firmaların yükselmesine yönelecekti. Munoz'un yönetimi sırasında sanayi geniş ölçüde gelişti, eğitim, ulaştırma, ziraat, sağlık ve bayındırlık alanlarında ilerlemeler kaydedildi. (M)

MUNOZ SECA (Pedro), ispanyol komedi yazarı (Puerto de Santa Maria, Cadiz 1881 - Paracuellos de Jarama, Madrid 1936). Madrid'de devlet memuruydu; sonra gazeteciliğe ve tiyatro yazarlığına yöneldi;

öncüsü olduğu *astracanada* adı verilen komedi türünde büyük başarı sağladı. (M)

MUNOZ TORRERO (Diego), ispanyol devlet adamı ve rahibi (Cabeza del Buey, Badajoz 1761 - San Julian kulesi, Lizbon 1829). İyi bir öğrenim gördü. Yirmi üç yaşında Felsefe kürsüsüne, birkaç yıl sonra Salamanca üniversitesi rektörlüğüne getirildi. 1810'da milletvekili olarak siyasî hayata atıldı. Jansenius'çuluğa bağlı ve liberal eğilimli olan Munos Torrero, Cadiz cortes'inde engizisyon ile devrin mahkemelerine karşı ve basın hürriyetini savunan konuşmalar yaptı. Özellikle 1812 Anayasasının hazırlanmasında çaba gösterdi. Fernando VII İspanya'ya dönünce (mart 1814) Munoz tutuklandı. 1820'de serbest bırakılarak Guadix (Endülüs) piskoposluğuna getirildi, ama Papalık (Roma) bu tayini tanımadı. 1822'de tekrar milletvekili seçildi. Yeniden hakkında kovuşturma açılınca Portekiz'e sığındı. Portekiz'de devrim patlak verince (1828) don Pedro'nun taraftarları Munoz'u liberal fikirleri yüzünden hapsettiler. (M)

MUNOZ Y SANCHEZ FUNES Y ORTEGA (Agustin Fernando), **Riansares** dükü, ispanyol siyaset adamı (Tarancôn, Cuenca 1808 - Sainte - Adresse 1873). 28 Aralık 1833'te, naibe Maria Cristina ile evlendiği zaman Muhafız birliğindeydi. Soyluluk kurallarına aykırı olan bu evlenmenin açıklanması, 1840'ta naibenin düşmesine yol açtı. Dört yıl sonra kraliçe Maria Cristina İspanya'ya dönünce, kraliçe İsabel annesinin kocasını Riansares dükü yaptı. Uygunsuz olaylara katılması, Munoz'u halkın gözünden düşürdü. 1854'te sürgün edildi. (L)

MUNRO (Hector Hugh, SAKİ — denir), ingiliz yazarı (Akyab, Burma 1870 - Beoumont - Hamel, Fransa 1916). İngiltere'de Exmouth ve Bedford'da okudu. 1893'te Burma'ya dönerek polis komiseri oldu. Ertesi yıl yeniden İngiltere'ye gitti. Saki (*Ömer Hayyam'ın Rubai*'sinde kadeh sunan anlamında) adı altında *Westminster Gazette*'de, Lewis Carroll tarzında siyasî hikâyeler yazdı. Bu hikâyeleri 1902'de *The Westminster Alice* adı altında yayımladı. Kısa hikâyelerini 1904'te *Reginald* ve 1910'da *Reginald in Russia* (Reginald Rusya'da) adlı kitaplarda topladı. Bu derlemeyle birlikte *Chronicles oh Clovis* (Clovis'in Kronikleri) [1911] ve *Beasts and Superbeasts* (Hayvanlar ve Üstün Hayvanlar) [1914] Saki'nin ilgi çekici mizahî üslûbunu ve iğneleyici fikirlerini en iyi belirten kitaplardır. (M)

MUNRO (Hugh), iskoçyalı dilbilgini (Elgin 1819 - Roma 1885). *Lucretius*'un tenkitli bir baskısını yaptı (1864). [L]

MUNRO (Robert), iskoçyalı arkeolog ve antropoloji uzmanı (Ross-shire'da 1835 - Largs, Ayrshire 1920). 1886'ya kadar hekimlik yaptı. Eserleri: *İskoçya'nın Eski Göl Evleri* (1908); *Tarihöncesi Meseleleri* (1897); *Paleolitik Devir İnsanı* (1904); *Arkeoloji ve Eski Eserlerin Sahteleri* (1905); *Palaeolithic Man and Terramara Settlements in Europe* (Avrupa'da Paleolitik İnsan ve Terramara'lar) [1912]; *Darwin'cilik ve İnsan Medeniyeti* (1917). [L]

MUNROE (Charles Edward), amerikalı kimyacı (Cambridge, Massachussetts 1849-Forest Glen 1938). 1874-1886 Arasında, Annapolis Denizcilik okulunda profesör iken nitrogliserin ile nitroselülozları inceledi. 1886-1891 Arasında da, Newport tersanesinde araştırma görevlisi olarak, adını taşıyan olayı buldu. (L)

Munroe olayı, madenî bir levha üzerinde patlayıcı bir maddenin ateşlenmesiyle, bu patlayıcıdaki oyuk işaretlerin yine birtakım oyuklar halinde bu levhaya aktarılması. Patlayıcı madde üzerine açılmış bir çukurun tam karşısına gelen kısımda tahribatın daha fazla olması, çukur imlâ haklarının yapımında başvurulan ilkelerden biridir. (L)

Munro noktası, üzerine bastırılınca ağrı yapan ve apandisitin varlığını düşündüren noktalardan biri. Büyük sağ karın kasının dış kenarı ile göbekten sağ kalça ön üst dikenine uzanan çizginin kesiştiği noktadır. Adını amerikan cerrahı John Cummings *Munro*'dan (1858 - 1910) alır. (L)

MUNSABİG sıf. (ar. *şubğ* > *inşibâğ*'dan *munşabiğ*). *Esk.* Boyanmış, boyanan. (M)

MUNSAP veya **MUNSAB** sıf. (ar. *inşibāb*'dan *munşabb*). *Esk.* Bir ırmağa veya denize dökülen (başka bir ırmak). || *Munsap olmak,* dökülmek, kavuşmak, karışmak. (M)

MUNSARİF sıf. (ar. *şarf* > *inşirāf*'tan *munşarif*). *Esk.* Geri dönen, çekilip giden: *Kabrin cihetinden oluyor munsarif ebsar / Kendin gibi âşıklarını sanma vefadar* (Muallim Naci).

— Gram. *Esk.* Arapçada her türlü harekeyle okunan (kelime). [M]

MUNSARİH sıf. (ar. *şarāhat* > *inşirāh*'tan *munşariḥ*). *Esk.* Açık, apaçık, ortada. (M)

MUNSARİM sıf. (ar. *şarem* > *inşirām*'dan *munşarim*). *Esk.* Kesilen, kesilmiş. (M)

MUNSİF sıf. (ar. *naşāfet*, haklılık, doğruluk > *inşāf*'tan *munşif*). *Esk.* İnsaflı, kötülükte aşırılığa kaçmayan: *Doktor, kibrini kırınca, daha munsif, daha sevimli olmuştu* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Munsifane** zf. *Esk.* İnsaflılıkla, kötülükte aşırıya kaçmayarak. (M)

MUNSTER, İrlanda cumhuriyetinde il, adanın güneybatısındaki arızalı ve dağlık bölgelerde uzanır; 848 400 nüf. Merkezi, *Cork*. Altı idare bölümüne (Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary, Waterford) ayrılmıştır.

— Tar. Eskiçağda Eoghan Mor sülâlesi tarafından yönetilen bu irlanda krallığı, V. yy.da en parlak dönemini yaşadı. Krallık sonradan Eoghan sülâlesinin iki kolu (güneyde MacCarthy'ler, kuzeyde O'-Brienler) tarafından yönetilen Desmond (Mumha'lar) ve Thomond (Tuadh Mumha) krallıklarına bölündü. XVI. yy.a kadar Desmond ve Thomond ayrı krallar tarafından yönetildi. (L)

MUNSTER, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde (Colmar idare çevresi) kanton merkezi, Vosges dağlarında, Kuzey cecht ile Güney Fecht'in kavşak noktasında; 5 078 nüf. VII. yy.da kurulan bir manastır çevresinde gelişen şehir, XIV. yy.dan sonra hemen hemen bağımsız hale geldi. 1915'te Munster çok zarar gördü, fakat XVI. yy.dan kalma hal binasıyle belediye sarayı yıkılmadan kaldı. Turistik merkez. Dokumacılık (pamuk). Bölgede meşhur *munster* peynirleri imal edilir. (L)

MUNTABI sıf. ve i. (ar. *ṭabc* > *inṭibāc*'dan *munṭabic*). *Esk.* Basılan, basılmış, basılı, matbu (kâğıt). || Damgalı, damgalanmış (kâğıt). || Yaratılıştan olan. || Hoş görünen, güzel. || *Mec.* Unutulmayan, unutulmaz hatırası olan: *Muntabı nakş-i hayâlin dilde* (Recaizade Ekrem).

◆ **Muntabıat** çoğl. i. *Esk.* Muntabı olan şeyler: *Yüzünde muntabıat-ı gamâzümay-i taab* (Cenab Şahabeddin). [M]

MUNTABIH sıf. (ar. *ṭabḫ* > *inṭıbāḫ*'tan *munṭabıḫ*). *Esk.* Pişmiş, pişen, pişkin hale gelen (nesne). [M]

MUNTABIK sıf. (ar. *ṭıbḳ* > *inṭibāḳ*'tan *munṭabıḳ*). *Esk.* İntibak eden, birbirine tam uyan, uygun. (M)

Muntadas, Barcelona'nın (İspanya) havaalanı, şehrin merkezinin 11 km güneybatısında. (L)

MUNTAFIK, Irak'ta eski il, Fırat'ın aşağı vâdisinde. Bugün *Nasıriyye* ili. (L)

MUNTAFİ sıf. (ar. *ṭufū'* > *inṭifā*'dan *munṭafī*). *Esk.* Sönmüş, sönük, söndürülmüş: *Gûya bu ân-ı leylede bir rûh-i derbeder / Bir rûh-i muntafî / Çeşm-i siyâh-i zulmete, vaz'eder / Bir bûse-i hafî* (Cenab Şahabeddin).

— Fiz. *Esk.* Sönümlü. (M)

MUNTALİK sıf. (ar. *ṭalāḳ* > *inṭilāḳ*'tan *munṭalik*). *Esk.* Boşanmış (kadın). || Terk edilen (kimse). || Bağsız, salınmış, bırakılmış (kimse). || Gamsız, kedersiz, sevinçli. (M)

MUNTANER (Ramon), katalonyalı kronikçi (Peralada 1265 - İbiza 1336). 1285'ten itibaren Sicilya ve Anadolu'da savaştı, Cenevizlilere karşı Gelibolu'yu korudu (1303-1307), Cerbe adasına vali oldu. Önce Valencia'ya, sonra Balear adalarına yerleşti. Jaime I, Pedro III, Alfonso III ve Jaime II devirlerine ait vakayinameler (*Cronica* [Kronik]) yazdı. 1558'de yayımlanan bu eser, katalonya nesrinin şaheseridir. (L)

MUNTASIF sıf. (ar. *nıṣf* > *.intiṣāf*'tan *muntaṣıf*). *Esk.* Yarılanmış, yarıya varmış. || İ. Yarı, orta: *Mah-i zilkade muntasıfında...* (Naima). || *Muntasıf-ı sene*, yılın tam ortası. (M)

MUNTASIH sıf. (ar. *nuṣḥ* > *intiṣāḥ*'tan *muntaṣıḥ*). *Esk.* Söz dinleyen, öğüt alan, nasihatlere kulak veren: *Bunlar senin nasihatınla muntasıh olmazlar* (Hümayunname'den).

◆ **Muntasıhane** zf. *Esk.* Öğüt dinleyerek, nasihat kabul ederek. (M)

MUNTASIR, abbasî halifesi (Samarra 833 - ay.y. 862). Babası öldürüldükten sonra halife oldu. Vezir Ahmed bin el - Hasib ve türk kumandanlarının etkisinde kaldı. Kardeşlerini veliahtlıktan uzaklaştırmağa çalıştı. Muhafız kuvvetleri kumandanı olan Vasıf da bizans sınırına gönderildi. Muntasır, Ali ailesinden olanlara saygı gösterdi. Altı ay halifelik yaptıktan sonra öldü. (M)

MUNTAVİ sıf. (ar. *ṭayy* > *inṭıvā*'dan *munṭavī*). *Esk.* Dürülüp bükülen, dürülmüş, toplanmış, devşirilmiş. (M)

MUNTAZAM sıf. (ar. *nizām* > *intizām*'dan *muntaẓam*). Bir sırada olan, düzgün bir biçimde sıralanmış, düzgün: *Bu kadar komik bir manzaraya tahammül edilemeyeceğini belli eden bir gülüşle yüzü yayılmış, sarı fakat muntazam dişleri meydana çıkmıştı* (Sabahattin Ali). || Derli toplu, bir biçime sokulmuş, düzenli, ahenkli: *Onun idaresi sayesinde konak, eski muntazam ve şen hayatını sürer, durur*du (H. E. Adıvar). *Buhara'da topladığı çeteler, muntazam bir ordu değildi* (Ş. S. Aydemir). || Biteviye devam eden, düzgün: *Kalbinde bir şey yok. Nabızlar muntazam* (B. Felek). *Hastanın nefesi muntazamdı.*

— *Esk. Gayr-i muntazam.* Bk. GAYRİ.

— Ask. *Muntazam kıtalar,* resmî makamlar tarafından kanunlara veya yönetmeliklere uygun şekilde silâh altına alınarak teşkilâtlandırılan ve devletler hukuku bakımından bir devletin ordusunu meydana getiren silâhlı kuvvetler. (Ordu ve muntazam kıtalar, olağanüstü durumlarda kurulan askerî kuruluşlardan farklıdır, çünkü bu sonuncular [çeşitli amaçlarla meydana getirilen gönüllü birlikleri veya mahallen tedarik edilen yerli kuvvetler gibi] geçici bir süre görev yapmak üzere meydana getirilmiştir.)

— Denizc. *Muntazam hat,* belirli limanlar arasında programlı olarak yapılan yük taşıma seferleri. || *Muntazam hat gemisi.* Bk. LAYNER.

— Mat. Düzgün.

◆ Zf. Düzgün olarak, düzenli bir şekilde: *Her gün muntazam geliyor, değil mi?* (A. H. Tanpınar). *Önden muntazam giyinmiş, genç ve sakin yüzlü birinin girdiğini görünce bizi belki de yadırgadılar* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Muntazama** sıf. *Esk.* Muntazam'ın dişili. (M)

MUNTAZAMAN zf. (ar. *muntaẓam*'dan *muntaẓaman*). Muntazam olarak, düzenli bir şekilde: *Bu bedeller sonuna kadar muntazaman tahsil edildi* (Ş. S. Aydemir). *Ve Emine'nin bütün itirazlarına rağmen i-mam, Rabia'yı o hafta konağa muntazaman göndermeğe başladı* (H. E. Adıvar). [M]

MUNTAZAR sıf. (ar. *naẓar* > *intiẓār*'dan *muntaẓar*). *Esk.* Beklenilen, gelmesi umulan (kimse): *Bir yolcunun kudûmu idi orda muntazar* (Tevfik Fikret). [M]

MUNTAZIR sıf. (ar. *nazar* > *intizār*'dan *muntazır*). *Esk.* Bekleyen, gözleyen: *Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinize muntazırım* (Atatürk). *Ağzından istemeksizin taşan bu cümleden sonra birden koştu, Behlûl ile Bihter yalının kapısında onlara muntazır idiler* (H. Z. Uşaklıgil). || *Muntazır-ı rahmet-i Huda,* Tanrı rahmetini bekleyen.

◆ **Muntazıra** sıf. *Esk.* Muntazır'ın dişili.

◆ **Muntazıran** veya **muntazırâne** zf. *Esk.* Bekleyerek.

◆ **Muntazırîn** çoğl. i. *Esk.* Gözleyenler, bekleyenler. (M)

MUNTEANU (Petre), rumen tenoru (Cimpina, Ploeşti yakınları 1916). Sanat hayatına 1939'da başladı; özellikle Mozart'ın eserlerini yorumlamakta ün kazandı. (M)

MUNTENİA, Romanya'da bölge. Merkezi, *Bükreş.*

Eflak'ın doğu kısmı olan Muntenia, Romanya'nın en geniş bölgesidir ve ülke nüfusunun üçte biri burada yaşar. Aynı zamanda Romanya'nın en zengin kısımlarındandır: Karpatların eteğinde, *Muntenia Podgoria'sı* denen küçük bir tepeler ve havzalar bölgesini içine alır; burada, rüzgâra açık yamaçlarda üzüm yetiştirilir. Petrol (Cimpina, Ploieşti ve Buzau arasında) ve linyit (Doiçeşti) yatakları da bu as karpat bölgesindedir. Ama Muntenia'nın büyük kısmı, zengin lös örtüsüyle kaplı büyük Tuna ovasında uzanır; buyday, mısır, ayçiçeği, keten ve kenevir tarımı; Tuna'nın kenarındaki daha nemli topraklarda pamuk tarımı. Ova, doğuya Baragan'a doğru daha kuraklaşır; eskiden çobanların dolaştığı bir bozkır olan bu topraklar, bugün zengin bir tahıl bölgesidir. (L)

MUNTHE (Axel), isveçli hekim ve yazar (Oskarshamn 1857 - Stockholm 1949). *The Story of San Michele* (San Michele'nin Kitabı) [1929] adlı eseriyle ün kazandı. Yazarın, kişi ve yer adları değiştirerek kaleme aldığı bu hayat hikâyesinde, ölüm ve karanlık temaları bir saplantı halinde sık sık karşımıza çıkar. Yazar bu kitabında, Capri adasının eşsiz güzelliğini, ruh tazeliğini, halkının törelerini, Roma hatıralarıyla yüklü, imparator Tiberius ile ilgili korkunç hikâyelerin yankılarını taşıyan adanın soyluluğunu dile getirir. *The Story of San Michele*'deki bazı kişilerle eserin havasını *En Gammal Bok om Människor och Djur*'da (İnsanlar ve Hayvanlar Üstüne Eski Bir Kitap) [1937] bulmaktayız. Bununla birlikte, bu eser aynı başarıya ulaşamadı. (L)

MUNTHE (Gerhard), norveçli ressam (Elverum 1849 - Oslo 1929). Özellikle suluboya üstüne çalıştı. Saga'ların millî geleneğinden, halk şarkısı ve müziğinden ilham aldı. Eserleri sembolist akıma bağlanır. Oslo Millî galerisinde eserleri vardır. (L)

MUNTOK, İndonezya'da liman şehri, Bangka adasının batı kıyısında; 7 000 nüf. Kasiterit işlemesi. Kalay metalürjisi. (L)

Muntz madeni, yüzde 60 bakır ve yüzde 40 çinkodan meydana gelen, pirinç tipinde alaşım; deniz suyuna dayanıklı olduğu için denizcilikte çok kullanılır. Adını, George Fredrick *Muntz* (1794-1857) adlı bir ingiliz metalürji uzmanından almıştır. (L)

MUNYKHİON Atinalıların takviminde bir ay. (Nisanın ikinci yarısı ile mayısın ilk yarısı.) [L]

MUNZACIR sıf. (ar. *żucret* > *inżicār*'dan *munżacır*). *Esk.* İçi sıkılmış, yüreği daralmış, sıkılmış (kimse). [M]

MUNZALİM sıf. (ar. *zulm* > *inzılām*'dan *munzalim*). *Esk.* Zalimin zulmüne (ister istemez) boyun eğen. (M)

MUNZAM sıf. (ar. *żamm* > *inżimām*'dan *munżamm*). *Esk.* Eklenmiş, ilâve edilmiş, üste konmuş, katılan, katılmış: *Gerçi izn-i hümayununuz munzam olmaksızın Avrupa'ya gittim, ancak orada da elimden gelen hizmetinizde kusur etmedim* (Ziya Paşa). || *Munzam hat,* uzatılmış, ek telefon hattı.

— Anat. *Esk. Munzam nese,* birleşik, bitişik doku.

— Huk. *Munzam sigorta.* Bk. SIGORTA.

— Mal. *Esk. Munzam tahsisat,* ek ödenek. İlâve masraf hesabı. (M)

MUNZİC sıf. (ar. *nażc* > *inżāc*'dan *munżic*). *Esk.* İyice pişip kıvamını bulan (yemek). || Olgunlaşan (nesne). || Hazmettiren, sindirici.

— Tıp. *Esk.* (Yara veya çıbanı) Cerahatlendiren, irinlendiren, olgun ve patlamağa hazır hale getiren (şey). [M]

MUONG'LAR, Kuzey Vietnam'da halk; 200 000 kişi. Tonkin deltasını sınırlayan kireçli dağ sıracıkları ve tepelerle, güneydeki küçük kıyı ovalarında yaşarlar. Muong'ların yaşama tarzı ve yetişme biçimleri Tay'larınkine yakındır, ama lehçeleri Annamlıların dilinden türemiştir. (L)

MUONİO, fince **Muonionjoki,** Laponya'da ırmak, Tornnionjoki'nin kolu (sol kıyı), Könkamaeno ile Lataseno'nun birleşmesiyle meydana gelir. Finlandiya ile İsveç arasında sınırdır; 330 km. (L)

MUOTA, İsviçre'de ırmak, Dört - Kanton gölünün kolu (sağ kıyı); 30 km. 120 Milyon kW/saat üreten bir hidroelektrik santralı besleyen baraj. (L)

MUR i. (fars. *mūr*). *Esk.* Karınca: *Bir olur eyleyicek adli zuhur / Der-i lûtfunda Süleyman ile mur* (Hakanî). || Fakirlik ve âcizlik sembolü. || Pas; pas hastalığı.

◆ **Muran** çoğl. i. *Esk.* Karıncalar.

◆ **Murane** zf. *Esk.* Karınca gibi, karıncaya yakışacak şekilde. || Âcizane, kudretsiz ve kuvvetsizcesine. (M)

—MUR, —MÜR ek. Fiilden isim yapma eki; bugün ancak birkaç örnekte görülür: *yağ-mur* gibi. (M)

MUR, Orta Avrupa'da ırmak, Avusturya'da doğar (Salzburg ili), Graz'ı sulayarak Steier'i aşar ve Yugoslavya'da Drava'ya dökülür; 445 km. Sularından Bruck an der Mur ile Graz arasındaki birçok hidroelektrik santral yararlanır. (L)

MURÂBAA i. (ar. *rabᶜ*'dan *murābaᶜa*). *Esk.* Yazlığa çıkabilmek için bina sahibiyle anlaşma yapma. || Ağır yük kaldıran birine yardım etme. (M)

MURABAHA i. (ar. *ribḥ*'ten *murābaḥa*). *Esk.* Malı çok fazla kârla satma.

— Huk. *Esk.* Aşırı faiz şartlı ödünç anlaşması. (22 Mart 1887 tarihli Murabaha nizamnamesine göre yüzde 9'dan fazla faiz şart edilemez ve ödenecek faiz toplamı ödünç alınanı aşamaz.) [Bk. FAİZ]. || *Murabaha tarikiyle bey,* mislî bir malı, maliyet fiyatının aşırı derecede üstünde bir fiyatla satmak. (Aradaki fark adalete aykırı ve aşırı değilse murabaha hükümlerine başvurulamaz; satış geçerlidir. Bu farkın misliyattan olması zorunlu değildir. Bir malın aşırı fiyatla satın alınmış olması, murabaha yoluyle satışı haklı göstermez.) [M]

MURABAHACI i. (ar. *murabaha*'dan *murabaha-cı*). Malı çok fazla kârla satan kimse. || Kanunun gösterdiği sınırı aşarak çok aşırı faizle ödünç para veren kimse, tefeci: *Meydan murabahacılara kalarak onların muamelât-ı gaddaranesinden ise...* (Namık Kemal). [M]

MURABAHACILIK i. (ar. *murabahacı*'dan *murabahacı-lık*). *Esk.* Murabahacı olma hali, tefecilik, aşırı faizle ödünç para verme: *Papasların, eski zabitlerin, eskiden ticaret ve yahut murabahacılık yapanların toplantılara katılmaya hakları yoktu* (Ş. S. Aydemir). [M]

MURABBA sıf. ve i. (ar. *rubᶜ* > *terbiᶜ*'den *murabbaᶜ*). *Esk.* Dörtlü, dört şeyden meydana gelen.

— Ed. *Esk.* Dört mısralı bentlerden kurulu musammatlara verilen ad. (Bent sayısı üçten dokuza kadar çıkabilir. Müzdeviç murabba şeması: *aaaa - bbba - ccca* - ... Mütekerrir murabbaların her bendindeki son mısraları nakarattır.)

— Kıyf. *Esk. Murabba dolama,* Osmanlılarda giyilen bir tür üstlük. (Cübbe türünden olan dolamanın değişik biçimleri vardı.)

— Mat. *Esk.* Kare.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinde bir makam. || Bir çalgı. || Beste.

◆ **Murabbanişîn** sıf. *Esk.* Bağdaş kurup oturan: *Kuudları iki zanularına münhasır, meğer tuğra-yi şerife hizmetinde iken murabbanişîn olalar* (Peçevî). [M]

MURABBA sıf. (ar. *terbiye*'den *murabbā*). *Esk.* Terbiye edilmiş. || Kaynayıp kıvama geldikten sonra dondurulmuş meyve suyu tatlısı. || Ezik reçelin koyusu. || Meyve ezmesi.

◆ **Murabbayat** çoğl. i. *Esk.* Kaynatılmış meyve suyu tatlıları. (M)

MURABBAAT, Lût gölünün batısında yer, Kudüs'e 25 km uzakta; 1952'de burada Tevrat'tan metinler yazılı papirüsler (M.S. I.-II. yy.) ve başka metinler (bu arada Bar - Koheba'nın mektupları) bulundu. (L)

MURABIT i. (ar. *rabt* > *murabaṭa*'dan *murābıṭ*). *Esk.* İbadete bağlı olan kimse. || Murabut.

◆ **Murabıtın** çoğl. i. *Esk.* İbadete bağlı olanlar. || Murabutlar. (M)

MURABITLAR, Kuzey Afrika'nın bazı bölgeleriyle Endülüs ve Balear adalarında Sahnace kabilesinin Lemtune ve Gudale adlı büyük boylarının kurduktarı devlet. Bir söylentiye göre bu boylar Arabistan'dan Suriye ve Mısır yoluyle Sahra'ya buradan da, batıya doğru göç ettiler. Kuzey Afrika'da yaşayan öteki arap kabileleriyle ilişkilerini keserek berberîleştiler. Gudala boyu reisi Yahya bin İbrahim, hac dönüşü Kayrevan'a uğradı. Burada Fetih Ebu İmran el-Fasî ile buluştu. Onun etkisiyle kabilesine islâm dinini öğretmek için, o sırada öğrenci olan Ebu Muhammed Abdullah bin Yasin el-Cazulî'yi yanına alarak ülkesine döndü. Abdullah bin Yasin, kabilelere islâm dini kurallarını öğretmeğe başladı. Önceleri halk kendisine karşı koydu. Bu yüzden daha sonra bir adaya sığındı. Rıbat şehrini kurdu. Çok geçmeden burası dinî bir merkez durumuna geldi. Lemtune kabilesinden toplanan bin kadar mürit, Abdullah bin Yasin'e bağlandı; o da burada, savaşçı bir derviş grubu yetiştirdi. Bunlara murabıt adı verildi. Bu deyim bir süre sonra kurulan devletin adı oldu. Abdullah bin Yasin kısa bir süre içinde bilgisi ve topluma etkisi yüzünden Sanhace ve öteki kabileleri buyruğu altına aldı. Kabile reislerini yerlerinde bıraktı. Önce, Yahya bin İbrahim, sonra da Yahya bin Ömer el-Lemtunî'yi ordunun başına getirdi. Sahradaki göçebe ve çapulcu kabileler buyruk altına alındıktan sonra Vadi Dara'ya ilerleyerek Sicilmase'yi aldı (1053 veya 1056). Yahya bin Ömer'in ölümünden sonra murabıt ordusunun başkumandanlığına kardeşi Ebubekir bin Ömer'i getirdi. Sus, Agmat alındı (1058); Bergavata Berberîleriyle savaşırken Abdullah bin Yasin öldü (1059). Yerine başkumandan Ebubekir bin Ömer geçti. Bergavata kabilesini buyruğu altına aldı (1060). Yeni bir hükûmet merkezi kurdurmağa başladı. Bu sırada ortaya çıkan bazı ayaklanmalardan çekinerek yönetimi amcasının oğlu Yusuf bin Taşfin'e bıraktı. Kendisi de ordu ile çölü geçti. Barış yoluyle çözümlenmeyen kabile anlaşmazlığında Lemtune kabilesi tarafını tutarak Gudale'ye karşı savaşa girişti. Bu kabilenin gücünü kırdıktan sonra Sudan içlerine kadar ilerledi. Sonra da Marakeş'e yöneldi (1073). Marakeş'te cami ve çok sayıda hayır kurumu yaptırdı. Aldığı savaş ganimetleri ve vergilerle devlet hazinesini geliştirdi. Ebubekir bin Ömer, başarılarından dolayı Yusuf'u yanına çağırdı. Yusuf kuvvetli bir orduyle birlikte Ebubekir'in yanına gitti. Ebubekir, bu kuvvetli orduyu görünce bütün yönetimi Yusuf'a bırakarak Sahra'ya Lemtune kabilesine döndü. Burada zenci kabileleriyle savaşırken öldü (1076).

Yusuf bin Taşfin, Magrıp'ta fetihlerine devam etti. Uzun bir kuşatmadan sonra Septe'yi aldı (1084). Murabıt devletinin sınırlarını Atlas okyanusundan Tunus'a kadar genişletti. Bu sırada Endülüs (Andalucia), hıristiyanların eline geçmek üzereydi. Tuleytula (Toledo), Alfonso VI tarafından alınınca, İşbiliye (Sevilla) emîri Mutemid bin Abbad on üç Endülüs emîrine imzalat-

tığı çağrı mektubunu Yusuf'a gönderdi. Yusuf, Cebelitarık'ı ülkesine katmak şartıyle yardım etmeğe karar verdi. Septe boğazını geçti (ağustos 1086). Kral Alfonso VI, Saragossa kuşatmasını bırakarak Yusuf'un ordusunu Zellaka'da (Saeralias) karşıladı. Yapılan savaşı Yusuf kazandı; fakat Marakeş'te naip olarak görevlendirdiği oğlu Ebubekir'in ölmesi üzerine orduyu Sîr bin Ebubekir'e bırakarak Marakeş'e döndü. Sîr, bin Ebubekir, Batliyos emîriyle birlikte Portekiz ortalarına kadar ilerledi. Alfonso'nun büyük kuvvetlerle harekete geçtiğini haber alan Yusuf, ikinci defa İspanya'ya geçti (haziran 1088). Murcia'ya doğru giderken birden karar değiştirerek Alfonso'nun üstüne yürüdü. Ancak, kesin bir sonuç alamadan Afrika'ya döndü. Bir süre sonra aldığı yeni bir çağrı üzerine Yusuf tekrar İspanya'ya geçti (1090). Gırnata (Granada) üstüne yürüdü ve şehri aldı.

Bu sırada, emîrliğinin Murabıtların eline geçeceğini düşünen Mutemid, Alfonso VI ile anlaştı. Hıristiyan kuvvetlerinden yardım alan Mutemid, İbrahim bin İshak'a yenilince İşbiliye'yi teslim etmek zorunda kaldı (1091). Öteki emîrlikler Yusuf'a bağlılıklarını bildirdiler. 1094'te Saragossa dışında, bütün Endülüs ele geçirildi. Yusuf, dördüncü defa İspanya'ya giderek burada küçük oğlu Ali'yi veliahtlığa getirdi (1103). Endülüs'te yönetimi yeniden düzene koydu. Magrıp'a döndükten kısa bir süre sonra öldü (1106). Yusuf'un yerine geçen Ali, kardeşinin oğlu Yahya bin Ebubekir bin Yusuf'un isyanını bastırdıktan sonra valilerin durumunu gözden geçirmek için İspanya'ya gitti (1107). Büyük kardeşini başkumandanlığa getirdi. Yapılan Ucles (İklic) savaşında hıristiyanlar yenildiler (1108). Bu başarı, Murabıtların İspanya'daki durumunu kuvvetlendirdi. Bu sırada, Bağdat'ta Gazzalî'den feyz alan Abdullah ibni Tumart*, Magrıp'a dönerek dinî görüşlerini yaymağa başladı. Murabıt ileri gelenleri Tumart'ın tehlikeli bir kişi olduğunu hükümdara bildirdilerse de vezir Osman bin Ömer, Tumart'tan kötülük gelmeyeceğini söyledi. Hayatı bağışlanan Tumart, Fas'a sürüldü. İbni Tumart, devlete karşı giriştiği hareketleri burada da sürdürdü. Hakkında çıkarılan idam kararını duyunca Agmat ve sonra da Tinmal'a kaçtı. Burada halka, Mehdi olduğunu açıkladı. Birçok kimsenin çevresinde toplanmasını sağladı. Kuvvetli bir ordu hazırlayarak murabıt ülkesine akınlar yapmağa başladı. En yakın müridi Ebu Muhammed el-Beşir'i, büyük bir orduyle Marakeş'e gönderdi. Ebu Muhammed Murabıtları yenerek şehri aldı. Ancak son karşılaşmada yenildi ve öldü (1125). Bu olaydan sonra Endülüs işlerine tekrar önem veren Ali, İspanya'ya geçti. Ayaklanan Mustarablar üstüne sefer yaparak onları Afrika'ya sürdü. Ali'nin İspanya'da bulunmasından yararlanan İbni Tumart, dağlarda hazırlıklarını tamamladıktan sonra ordunun başına Abdülmümin'i getirdi. Abdülmümin, büyük bir murabıt ordusunu yenerek Marakeş önlerine geldi. Bu sırada İbni Tumart'ın hastalandığını haber aldı ve geri döndü (1130). Abdülmümin geri döndüğünde, İbni Tumart ölmüştü. Ordu kendisinin liderliğini kabul etti. Abdülmümin, başarılı bir savaş taktiği uygulayarak zaferler kazandı. Ali'nin oğlu Taşfin, Magrıp'a geldiyse de, başarı kazanamadı. Ali'nin bu sırada ölmesi üzerine (1143) yerine geçen Taşfin, Abdülmümin'e karşı bazı küçük zaferler kazandı. Sonunda, Abdulmümin'in kurduğu Muvahhidler devletine karşı tutunamayacağını anlayınca Endülüs'e geçmek için Vahran kalesine çekildi. Buradan kaçarken öldü (1145). Tlemsen ve Fas'ı (1146) alan Abdülmümin, murabıt hanedanının yönetimine son vermek amacıyle Marakeş üstüne yürüdü. Bu sırada Marakeş'te, Taşfin'in yerine geçen Ebu İbrahim bin Taşfin ile murabıt soyluları bulunuyordu. Ebu İshak İbrahim, amcası İshak bin Ali'nin isyanı üzerine savunma gücünü kaybetti. Şehre giren Abdülmümin, Ebu İshak İbrahim ile yanındakileri öldürterek Murabıt devletine son verdi (1147).

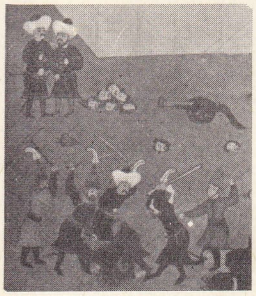

MURAD I'i yaralayan Miloş Obiliç'in öldürülmesi

● *Güzel sanatlar.* Murabıtlar XI. yy. sonlarında Güney İspanya'nın yarısıyle Cezayir'i içine alan Kuzey Afrika'nın batısına hâkimdiler. Tlemsen ve Cezayir şehirlerinde birçok eser meydana getirdiler. Murabıtlar, büyük cami yapıcılarıydı. Bu camilerden birçoğu yıkıldı. 1096'da *Cezayir camiikebiri*, Murabıtların en büyük eseridir. Fas şehrindeki *Karaviyin* camii* de önemli eserlerdendir. Murabıtların sanatına en güzel örnek Ali bin Yusuf tarafından 1135'te Tlemsen'de yaptırılan *Tlemsen* camii*'dir. Bu üç camide de Kayrevan (bk. KAYREVAN CAMİİ) ve Kurtuba (bk. KURTUBA CAMİİ) camilerinin plan ve süsleme özellikleri vardır. (M)

MURABUT i. Bk. MARABUT.

MURABUT i. (ar. *murâbıt*'tan). Din. *Esk.* Kuzey Afrika'da şeyhlere, dervişlere verilen unvan. (M)

MURAD i. Bk. MURAT.

MURAD, arap kabilesi (VI. ve VII. yy.). Güney Araplarının Mezhic boyundandır. Bedevî olan bu kabile Necran ile Marib'in kuzeyinde oturuyordu. Kabile halkı, komşusu olan Hemdan kabilesi gibi Yegus tanrısını kutsal sayardı. Bu tanrıya yapılan törenlerin yönetilmesi yüzünden çıkan savaşta Hemdanlılara yenildiler (624). Bunun üzerine Murad kabilesinden bazı kimseler Hz. Muhammed ile anlaşmak istediler. Fakat hükümdarları Kays bin el-Meksuh buna karşı çıktı. Hz. Muhammed ile anlaşmak isteyenler Ferva bin Museyk yönetiminde Medine'ye geldiler (632), burada bir antlaşma imzalandı. Fakat, Kays, Hz. Muhammed ile dost olmadı. Halife Ebubekir zamanında müslümanlara esir düştü; hayatının bağışlanmasından sonra islâm dinini kabul etti. Bundan sonra, murad reisleri ve kabilesi islâm fetihlerine katıldılar.

Halife Ali'yi öldüren (661) Abdurrahman bin Mülcem bu kabiledendi. (M)

MURAD I Hüdâvendigâr, türk padişahı. (? 1326 - Kosova 1389). Orhan Beyin altı oğlundan dördüncüsüdür. Annesi Nilüfer Hatundur. Bursa sancakbeyliğinde bulundu; kardeşi Süleyman Paşanın Rumeli'deki fetihleri sırasında (1356-1357) Çorlu ve Lüleburgaz'ın alınmasında yararlık gösterdi; Süleyman Paşanın bir kaza sonucu ölümü üzerine kumandayı ele aldı. Babası Orhan Bey ölünce (1362) Bursa'ya davet edildi, beyliğin başına geçti. Bursa'ya geldiği sırada, bizans kuvvetleri Lüleburgaz, Çorlu ve Malkara'yı geri aldı. Ankara'da bulunan ahîler, Karaosmanoğulları ve Sıvas'a hâkim olan Eretnalıların kışkırtmasıyle Ankara'daki osmanlı muhafızlarını kovdular. Kardeşleri İbrahim ile Halil de Eskişehir'de isyan ettiler. Murad Bey, bütün bu olayları hızla bastırdı: ahîler Ankara'yı teslim ettiler ve Murad Bey, Eskişehir'de tutunmak isteyen kardeşlerini ortadan kaldırdı. Daha sonra, emrindeki kuvvetlerle Rumeli'ye geçti. Çorlu'yu alarak surlarını yıktırdı. Lüleburgaz'ın alınışından sonra, buralara türkleri yerleştirdi; yerli halkı da Anadolu'ya sürdü. Bu arada Evrenos Bey, emrindeki türk kuvvetleriyle Malkara, Keşan ve İpsala'yı aldı; Hacı İlbey de kıyıya inerek Dedeağaç ve Dimetoka'yı ele geçirdi. Bu fetihler üzerine Lüleburgaz'da bir divan toplayan Murad Bey, Bizans'ın elinde bulunan Edirne'nin alınmasını kararlaştırdı.

Edirne'nin güneydoğusunda bulunan Sazlıdere'de yapılan savaşta bizans ve bulgar kuvvetleri yenildi. Türk kuvvetleri Edirne'ye girdi (1363). Şehir halkına kalede serbestçe yaşama hakkı tanındı. Kale kumandanı Meriç ırmağından kayıkla kaçarak kıyıdaki ceneviz kolonisi Enez'e (Aynoz) sığındı. İlk Edirne muhafızı olan Lala Şahin Paşa, Murad Beyin emriyle Filibe'yi, Evrenos Bey de Gümülcine'yi aldı. Anadolu'dan getirilen türkler, yeni alınan yerlere yerleştirildi. Murad Beyin yerleştirme hareketlerinden kaygılanan Bulgarlar ve Sırplar, Edirne'nin bizanslı kumandanı ve papa Urbanus V'in çalışmalarıyle bir birlik kurdular; bizans imparatoru İoannes ise Filibe'nin düşmesinden sonra Murad Bey ile anlaşmak ve yeni türk fetihlerini tanımak zorunda kaldı. Murad Bey, Kazasker Çandarlı Kara Halil'e (Hayreddin Paşa), yaya ve müsellemlerden ayrı olarak, esirlerden, yeni bir askerî sınıf kurmasını emretti. Çandarlı Kara Halil, son Rumeli harekâtında esir edilen hıristiyan gençlerden yararlanarak Yeniçeri adıyle bir ocak kurdu. Hazırladığı Yeniçeri Ocağı yasası gereğince savaşlarda esir düşen hıristiyan gençlerinin türk ve islâm âdetlerini öğrenmek üzere, Anadolu'da türk çiftliklerine gönderilmesi, sonra da ocağa kabul edilmesi usulü kondu. Bu sırada bulgar kralı Susmanus (Şişman İvan) ile sırp kralı Uroş V'i Osmanlılara karşı kışkırtan papa Urbanus V, macar kralı Lajos'u da ikna ederek bir hıristiyan birliği kurdu. Eflak voyvodasıyle bosna kralı da bu birliğe katıldılar. Murad Beyin Anadolu'da bulunduğu sırada Makedonya'da toplanarak Edirne üstüne yürüdüler. Edirne muhafızı Lala Şahin Paşa, Murad Beye haber yolladı ve eski Karesi beylerinden Hacı İlbey'i 10 000 kişilik bir kuvvetle düşman üzerine gönderdi; Murad Bey gelinceye kadar hıristiyan kuvvetlerini oyalama görevini alan Hacı İlbey, Meriç ırmağının sol yakasına geçerek, Edirne'nin 25 km batısında bugün Sırpsındığı (Sırpsinuru) denilen yerde, düşman ordugâhına üç koldan baskın yaptı. Düşman ordusu bozguna uğradı; büyük bir kısmı Meriç ırmağında boğuldu; macar kralı Lajos güçlükle kaçtı. (1346). Çoğunluğu sırp olan düşman ordusunun yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşa genellikle Sırpsındığı* denir. Katalanların elindeki Karabiga'yı da alan Murad Bey, Bursa'ya döndü. Ertesi yıl Rumeli'ye geçerek önce Dimetoka, sonra da Edirne'yi kendine yeni başkent yaptı. 1367'de Murad Beyin emriyle hareket eden Karatimurtaş, Bulgarların elindeki Kızılağaç ile Yanbolu'yu, Lala Şahin Paşa da Samokov'u ele geçirdi; Murad Bey, Bulgarların elinde bulunan Aydos, Karınâbâd ve Süzebol kaleleriyle Bi. anslıların elinde bulunan Hayrabolu şehrini aldı. Ertesi yıl Pınarhisar ile Vize ve Kırklareli'ni ele geçirdi. Bunun üzerine Türklerin bağlanmayı kabul eden bulgar kralı Susmanus, kızkardeşi Mara*yı Murad Beye verdi ve ondan aldığı yardımcı kuvvetlerle Vidin'i Macarlara bırakan kardeşi Straşimir üzerine yürüdü.

Osmanlıların Bulgaristan'da yerleşmesinden çekinen Makedonya beylikleri ve Sırp prensliği Osmanlı devletine karşı birleşti. Bulgar-sırp kuvvetleri, 26 eylül 1371'de Meriç üzerindeki Çirmen'de yapılan savaşta yenildiler. Savaşa katılan sırp prenslerinden Vukaşin ile despot Ugljeşa öldü. Bu ikinci Meriç savaşı sonunda bugünkü Batı Trakya ile Makedonya'nın bir kısmı Türklerin eline geçti, Gümülcine ikinci defa alındı; Kavala, Drama, Serez ve Karaferiye gibi şehirler de ele geçirildi. Anadolu'dan Türkler getirilerek yeni alınan bu bölgelere yerleştirildi. Selânik kuşatıldı, sırp despotu Lazar, her yıl 50 okka gümüş ve yardımcı asker vermek şartıyle Türkler ile anlaştı (1374). Ertesi yıl Bizanslılar, Vize bölgesine saldırdılar. Murad Bey de Rumeli'ye geçerek, Çatalca'ya yürüdü, İnceğiz, Çatalburgaz kalelerini aldı. Bu bölgeye de Türkleri yerleştirdi; burada tımar, kapıkulu süvarisi ve voynuk* teşkilâtı kurdu.

Murad Bey, 1376'da kızı Melik Hatunu Ali Bey ile, Germiyanoğlu Süleymanşah'ın kızı Devlet Hatunu (öl. 1413) oğlu Bayezid ile evlendirdi. Karamanoğlu ile arası açık bulunan Süleymanşah, kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Simav, Eğrigöz (Emet) şehir ve kasabalarını Osmanlılara verdi, kendisi de Kula'ya çekildi (1381). Hamidoğlu Kemaleddin Hüseyin Bey de bu düğün sırasında Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Şeydişehir, Karaağaç ve Eğridir gibi şehir ve kasabalarını 60 000 altın karşılığında Osmanlılara sattı (1382). Murad Bey, Candaroğullarının içişlerine de karışarak babası Kötürüm Bayezid'e karşı ayaklanan ve kardeşi İskender Beyi öldüren Süleyman Paşayı destekledi. Bu bey babasını yenerek Kastamonu'yu eline geçirip bağımsızlığını ilân edince candarlı ülkesi ikiye ayrıldı (1383). Murad Bey, Süleyman Paşayı yakalamak ve Kastomonu'yu almak istedi; fakat başaramayınca onu yeniden babasına karşı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Murad I (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

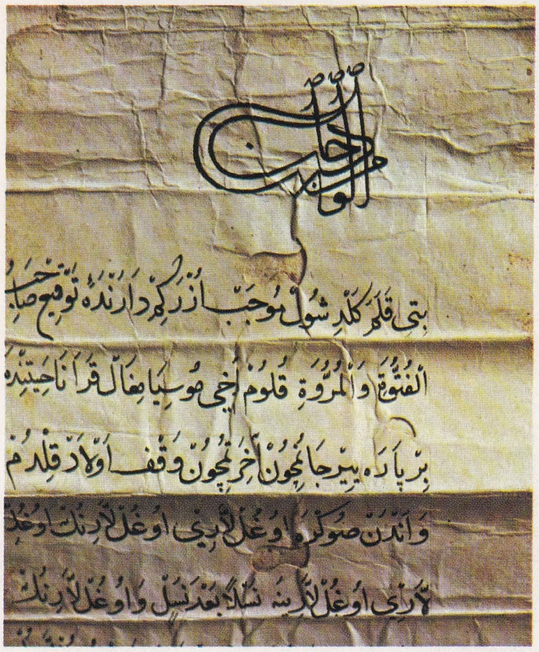

Murad I'in tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Murad I'in minyatürü;
Lokman'ın Şemailname'sinden (İst. Üni. Merkez kütüphanesi)

Muradiye camii (Bursa)

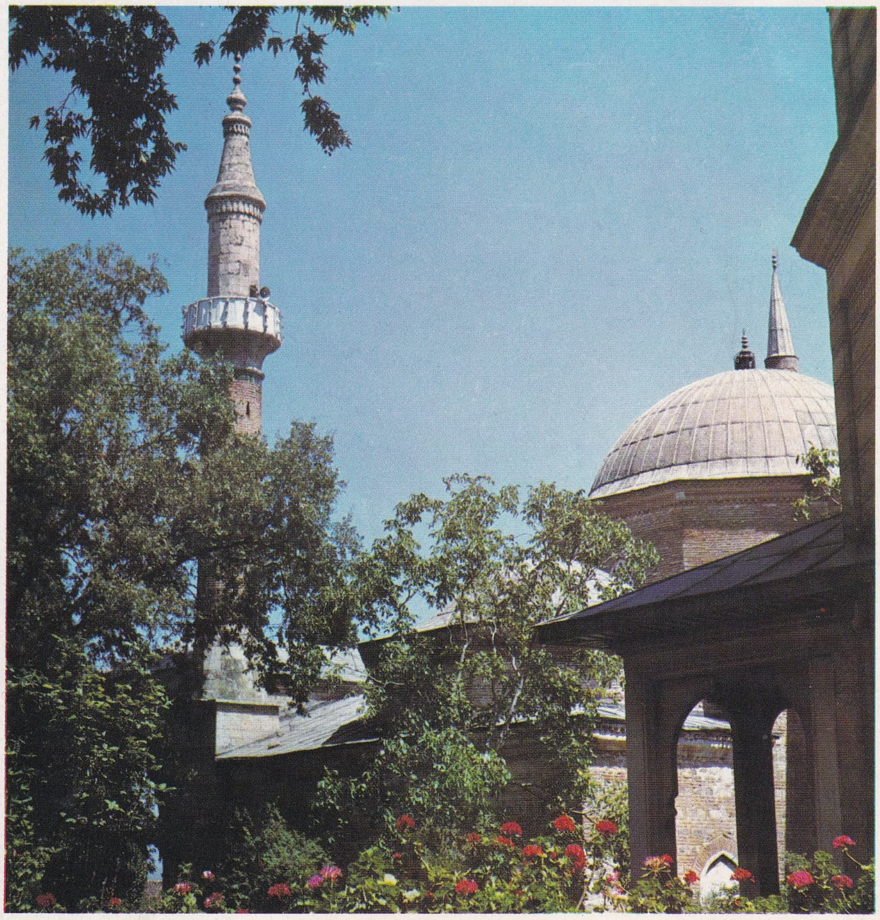

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

MURAD II, III

Murad II'nin minyatürü;
Lokman'ın Şemailname'sinden
(İst. Üni. Merkez kütüphanesi)

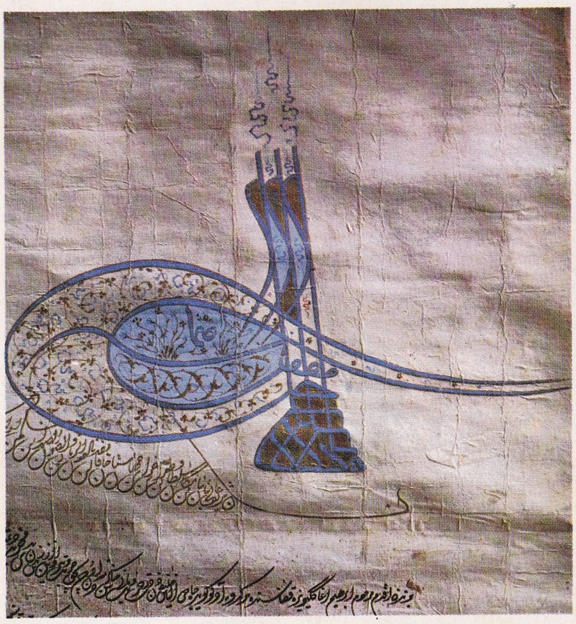

Murad III'ün tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

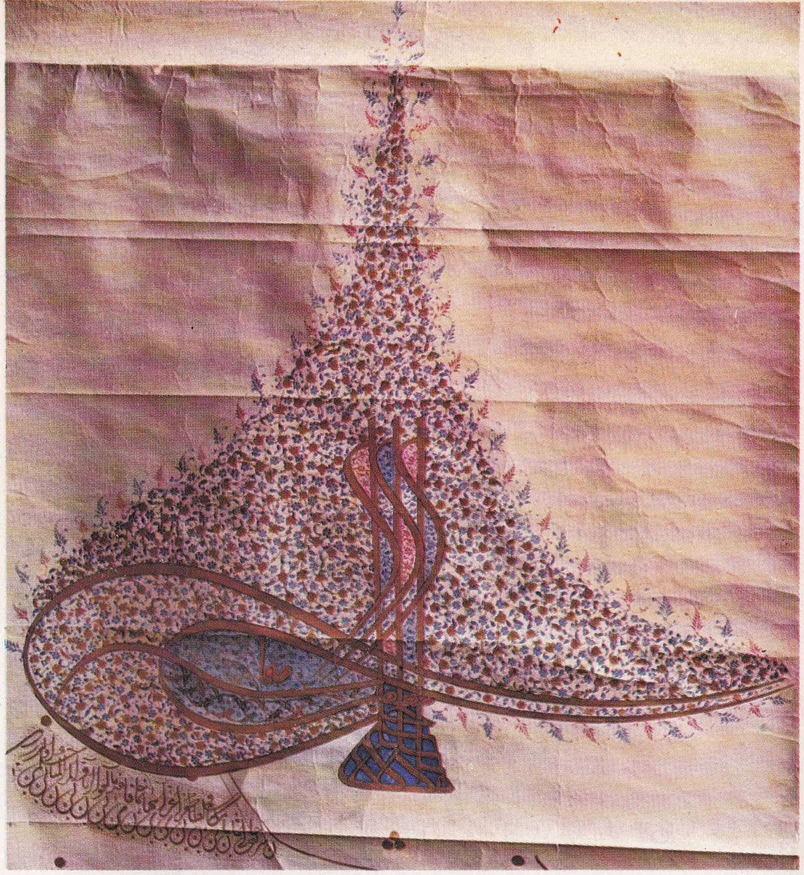

Murad II'nin tuğrası (Topkapı sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Murad III (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Murad IV (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst. Bu tablo Kültür sarayı yangınında [1970] yandı)

MURAD IV

Murad IV'ün minyatürü;
Lokman'ın Şemailname'sinden
(İst. Üni. Merkez kütüphanesi)

Murad IV'ün zırhı
(Topkapı Sarayı Müzesi, İst.
Bu zırh Kültür sarayı
yaygınında [1970] yandı)

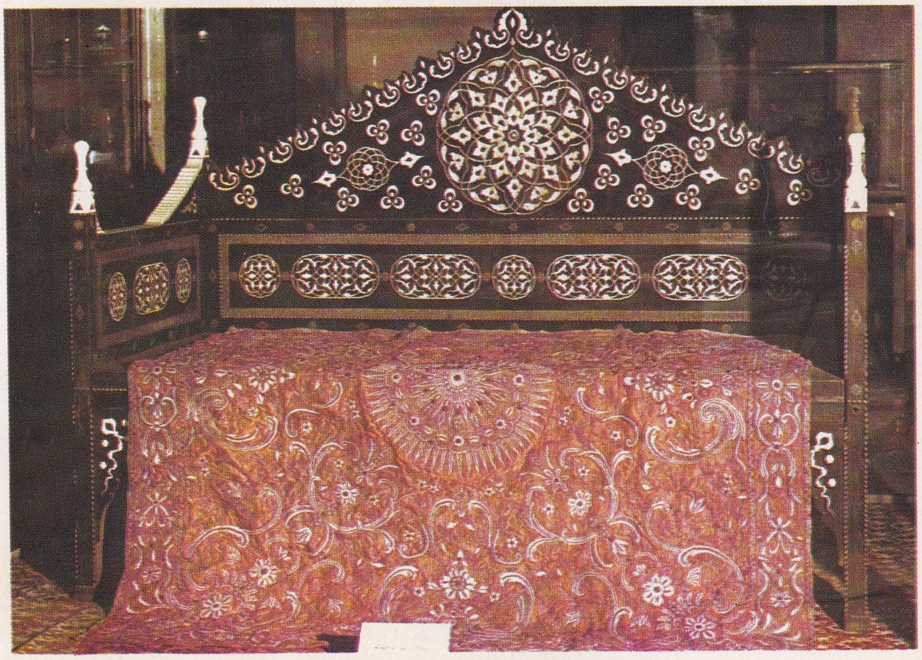

Murad IV'e ait taht (Topkapı Sarayı müzesi, İst.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

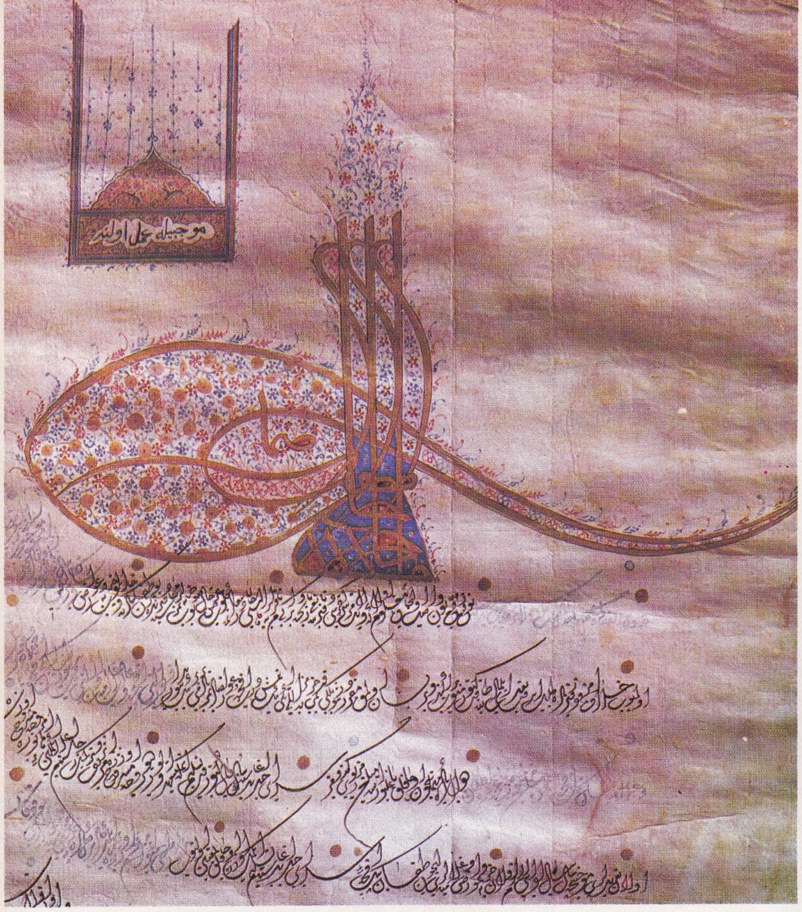

Murad IV'ün tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

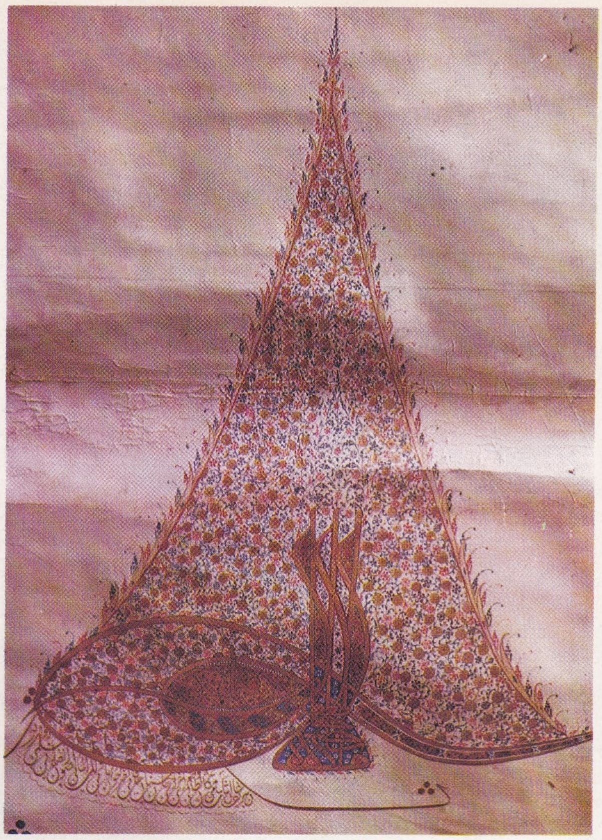

Murad IV'ün tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

MURAD IV, V

Murad V; Ayvazovski'nin eseri, 1876 (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

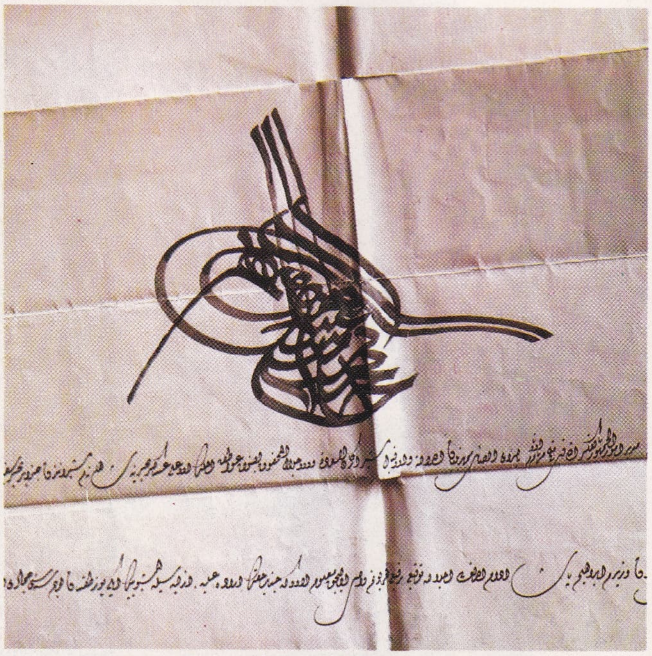

Murad V'in tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

destekledi. Bu sırada Murad Beyin kumandanlarından Balaban, Sofya'yı (1382), Timurtaşpaşaoğlu Yahşi Bey, Niş'i; Çandarlı Hayreddin Paşa, Manastır ve Ohri kalelerini aldılar (1385). Hayreddin Paşa, Kuzey Arnavutluk prensi Balşa II'ye karşı yardım isteyen Draç latin prensi Charles Topia'yı (Carolus Topia) destekledi, Arnavutları Viosa ırmağı üzerinde Savra savaşında yendi. Arnavut prensi savaşta öldü. Anavutluk'a giren türk kuvvetleri Kureje (Akçahisar) ve İşkodra kalelerini aldılar; sonra Venediklilerle bozuşmamak için bu kaleleri geri verdiler. Bu sırada Murad Beyin henüz 14 yaşında bulunan küçük oğlu Savc* isyan etti; Bizans imparatoru Ioannes'in İstanbul'da bulunan büyük oğlu Andronikos ile birleşti. Balıkesir'den gelen Murad Bey, İstanbul yakınlarında isyancıları dağıttı; Dimetoka'ya kaçan oğlunu yakalatarak gözlerine mil çektirdi. İstanbul'a giren Ioannes de oğlu Andronikos'u cezalandırdı. Murad Bey, 1387'de Hamidoğullarından satın alınan şehirlere saldıran Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ile savaştı. Kendine bağlı Köstendil beyi Konstantin, Bizans imparatoru Ioannes, Candaroğlu Süleyman Paşa ve sırp despotunun gönderdiği kuvvetlerle, Kütahya-Afyonkarahisar yoluyle, Konya'ya yürüdü. Konya önünde osmanlı ve karaman kuvvetleri çarpıştılar; karaman kuvvetleri bozuldu; karaman beyi Konya'ya sığındı. Bunun üzerine Konya hisarı kuşatıldı. Murad Bey kuşatma sırasında halkın malına dokunulmamasını emretti. Yasaklara uymayarak halkın malını yağmalayan yardımcı sırp askerinden bazılarını astırdı. Bu ceza, Murad Beyin ölümüyle sonuçlanan Birinci Kosova savaşının sebeplerinden biri oldu. Karamanoğlu, karısı Nefise Sultan (Melek Hatun) aracılığıyle ordugâha geldi, Murad Beyin elini öptü, Beyşehir'i vererek onunla barıştı (1387).

Murad Beyin Konya önünde bulunduğu sırada sırp despotu Lazar, Bosna kralı Yuntoğlu Tvartko ve arnavut beyi Georgy Kastriyota ile birleşerek Türklere karşı birlik (lig) kurdu. Bu birliğe hırvat ve bulgar kralı ile Dobruca hâkimi İvanko, Bosna kralının müttefiki Karaosmanoğlu da katıldı. Murad Bey, Tvartko üstüne Lala Şahin Paşayı akıncı kuvvetleriyle gönderdi. Fakat sırp-bosna kuvvetleri türk akıncılarını Morava ırmağının kollarından Toplika vâdisindeki Plocenik'te yendiler. Bu başarı üzerine, sırp boyarları Lazar'ın çevresinde toplandılar; Bosna ve Arnavutluk beyleri de birleştiler. Murad Bey, onların İvanko ve bulgar kralı Susmanus ile birleşmelerini önlemek için, 1388'de vezir Çandarlı Ali Paşayı 30 000 kişilik bir kuvvetle Bulgaristan'a gönderdi, yardımcı kuvvet sağlamak için Anadolu beyliklerine başvurdu. Aydos'un kuzeyindeki geçitten Balkanlar'ı geçen Çandarlı Ali Paşa, Bulgaristan'da Provadi, Şumnu ve krallık merkezi Tırnova'yı aldı. Susmanus'un sığındığı Niğbolu kalesini kuşattı. Susmanus, kısa bir süre sonra karısı ve çocuklarıyle birlikte teslim oldu. Osmanlı uyruğunda kalmak şartıyle affedilerek Tırnova'ya yerleştirildi. Çandarlı Ali Paşanın bu son başarısı üzerine Murad Bey, emrindeki germiyan, aydın, saruhan, menteşe ve hamidoğlu kuvvetleri, Kütahya sancakbeyi Bayezid Çelebi ve Karasi sancakbeyi Yakup Çelebi'nin askerleriyle birlikte Rumeli'ye geçti. Dobruca'da tatar beyi Sarac, Köstendil beyi Konstantin, osmanlı himayesindeki sırp beylerinden Dragaş ve Vukaşinoğlu Mijatoviç ile birleşerek Yanbolu'ya geldi. Öncülüğünü ihtiyar Evrenos Bey ile Paşa Yeğit'in yaptıkları türk ordusu, Sofya, Köstendil yoluyle Kratovo'ya geldi; burada savaş kararını alarak Üsküp ile Priştine arasında hıristiyan ordusunun beklediği Kosova (Karatavuk) ovasına indi. Türk ordusu 15 (veya 20) haziran 1389'da hıristiyan ordusuna karşı savaşa girdi. Bk. KOSOVA SAVAŞLARI.

Hıristiyan ordusunun yenilmesiyle biten savaş sırasında Murad I yaralanarak öldü. Murad Beyin cenazesi Bursa'ya getirilerek Çekirge'de yaptırdığı imaretin yanındaki türbesine gömüldü.

Murad Bey, orta boylu, yuvarlak yüzlü, şahin bakışlı, koç burunlu ve iri parmaklı aldılar; sonra Venediklilerle bozuşma- olarak tasvir edilir. Lakabı *Gazi Hünkâr* veya *Hüdavendigâr,* sikke ve kitabelerinde *El - Melikül Âdil*'dir. Bursa'da Çekirge'de, bir cami, medrese, imaret, misafirhane; Bilecik ve Yenişehir'de birer cami, İznik'te imaret v.b. birçok eser yaptırdı. (→ Bibliyo.) [M]

MURAD II Ebulhayrat, Gıyaseddin, türk padişahı (Amasya 1404-Edirne 1451). Mehmed I'in oğlu. Fatih Sultan Mehmet'in babası. 1410'da babası ile önce Bursa, sonra Edirne'de oturdu. 12 Yaşında lalası Yörgüç Paşa ile Amasya'ya vali olarak gönderildi (1415). Ertesi yıl Börklüce Mustafa isyanını bastırmak üzere Saruhan ve İzmir bölgesine gitti; isyanı bastırdı. Amasya yakınlarında karışıklık çıkaran Kara Tatarlar ile uğraştı; yeni lalası Rum (Anadolu) beylerbeyi Hamza Bey ile birlikte İsfendiyaroğlu Hamza'nın elinden Samsun'u aldı (1421). Babasının ölümü üzerine, Bursa'da devlet ilerigelenlerinin ve yeniçerilerin desteğiyle tahta çıktı (25 haziran 1421). Fakat, babası Mehmed I, ölmeden önce, öteki oğullarının hayatını korumak için birtakım tedbirler almıştı: Murad II, Edirne'de tahta geçecek, Anadolu Küçük Mustafa'ya kalacak, Yusuf ve Mahmud da Bizans imparatoru Manuel II'nin yanına gönderilecekti. Buna karşılık imparator, Murad II'nin amcası Mustafa Çelebi'yi (Düzmece Mustafa) her yıl ödenecek belli bir para karşılığında serbest bırakmayacaktı. Murad II, tahta çıkınca Yusuf ve Mahmud'u Bizanslılara teslim etmedi ve Tokat'a gönderdi. Buna karşı Manuel II Limni'de sürgünde bulunan Mustafa ile anlaştı. Mustafa'yı ve İzmiroğlu Cüneyd'i serbest bırakarak bizans gemileriyle Gelibolu önünde karaya çıkardı (1421). Bu sırada aayklanan anadolu beyleri, Mehmed I'in ele geçirdiği yerleri geri aldılar. Germiyanoğlu Yakub II, Hamidili'nde sancakbeyi olan Murad II'nin kardeşi Küçük Mustafa'nın tarafını tuttu; Hamidili toprakları, Karamanoğlu Mehmed II tarafından alındı; Menteşeoğlu ayaklandı, bağımsızlığını kazandı; Aydınoğlu ve Saruhanoğlu da bir kısım topraklarını geri aldılar; İsfendiyaroğulları da saldırıya geçerek Osmanlıları tutan Kasım'ı kovdu. Gelibolu'ya çıkan Murad II'nin amcası Mustafa Çelebi'ye karşı halk direnmedi; yalnız Gelibolu hisarı karşı koydu.

Mustafa Çelebi bu hisarın kuşatılmasını İzmiroğlu Cüneyd'e bırakarak Edirne'ye yürüdü. Murad II'nin veziriazamı ve Rumeli beylerbeyi Bayezid Paşa ile Sazlıdere'de karşılaştı. Bayezid Paşa rumeli askeri karşı tarafa geçtiği için yenildi. Mustafa Çelebi Edirne'ye girdi; Gelibolu hisarını aldı. Gelibolu boğazına ve donanmaya hâkim oldu. Murad II, amcasıyle savaşmadan önce yeni müttefikler aradı. Yeni Foça podestası Giovanni Adorno, Manisa şap madenlerinden kalan borçlarının affı karşılığında Murad II için gemi ve asker hazırlamayı kabul etti. Sırp despotu Stefan Lazaroviç de Murad'a yardım edeceğine söz verdi. Macaristan ise Murad II ile beş yıllık bir antlaşma imzaladı (1421). Mustafa Çelebi, 20 ocak 1422'de, 12 000 sipahi ve 5 000 piyade ile Gelibolu'dan Anadolu'ya geçti. Emîr Sultanın desteklediği Murad II, Ulubat köprüsünü yıktırarak Bursa yolunu Mustafa Çelebi'ye kapadı; yeniçeriler Ulubat suyu kıyısında Rumeli askerinin saldırılarını durdurdular. Uç beyleri Murad II'nin tarafına geçti; Cüneyd Bey kendine İzmir beyliği ve Aydıneli vaat edildiği için, savaş alanından çekildi. Mustafa Çelebi de çekilmek zorunda kaldı. Hacı İvaz Paşa, Mustafa Çelebi'nin askerlerini kılıçtan geçirdi. Mustafa Çelebi, Gelibolu'ya geçti; fakat ceneviz gemileriyle karşıya geçen Murad II, Kızılağaç Yenicesi'nde onu yakalatarak, Edirne'de idam ettirdi (1422). [Bk. DÜZMECE MUSTAFA.] Murad II, bu olaylardan Bizans imparatoru Manuel II'yi sorumlu tuttuğu için haziran 1422'de 50 gün süreyle İstanbul'u kuşattı; fakat bir sonuç alamadı. (Bk. İSTANBUL *kuşatmaları.*) Venedik, Osmanlılara karşı cephe aldı, imparatorun kışkırttığı bazı anadolu beyleri ayaklandılar. Murad II'nin kardeşi Küçük Mustafa, Karaman ve Germiyan beylerinin desteğiyle Bursa'yı kuşattı (ağustos 1422); İsfendiytar Bey ve Eflak beyi saldırıya geçti. Edirne'ye geçen Murad II, Mihaloğlu'nu Bursa'ya gönderdi; Küçük Mustafa, önce İstanbul'a sığındı; sonra Kocaeli'ne ve İznik'e geçti. Bursa'ya gelen Murad II, Küçük Mustafa'nın lalası İlyas Beyi elde ederek İznik'i kuşattı; Mihaloğlu şehre girdi; İlyas Beyin teslim ettiği Küçük Mustafa idam edildi (1423). [Bk. MUSTAFA ÇELEBİ, *Küçük.*] Murad II, İznik'i aldıktan sonra İsfendiyar Beyin üstüne yürüdü; Taraklı ve Bolu'ya kadar gelen İsfendiyar Bey, Sinop kalesine sığındı; bir antlaşma ile Murad II'ye bağlandı. Antalya'yı kuşatan Karamanoğlu Mehmed II vurularak öldü (1423); Murad Bey, Karaman tahtına çıkan İbrahim Bey II'yi destekledi. İbrahim Bey, Hamidili topraklarını bırakarak Murad II'ye bağlandı. Murad II, 1423'te, Osmanlılara saldıran Eflak beyi üstüne uçbeyi Firuz Bey yönetiminde akıncılar gönderdi. Eflak beyi, iki oğlunu rehine göndererek antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu arada İstanbul kuşatması hızlandırıldı ve akıncılardan Turhan Bey, Kermen surlarını aşarak Mora'ya girdi, Selânik kuşatıldı. Bizanslılar bir antlaşma ile Selânik'i Venediklilere bıraktılar (1423). Osmanlı devleti bu durumu kabul etmedi ve Venedik'e savaş açtı. Venedikliler, Selânik'e karşılık her yıl vergi vermeyi teklif ettiler. Ayrıca, donanmalarını Gelibolu karşısına gönderdiler; İzmiroğlu Cüneyd, Eflak beyi ve Macarlar ile anlaşmağa çalıştılar. İstanbul'un da Venediklilere teslim edilebileceğini düşünen Murad II, Cenevizlilerin aracılığıyle Manuel II ile anlaştı (22 şubat 1424); imparator 300 000 akçe vergi ödemeyi, Marmara, Ege ve Karadeniz kıyılarında Timur olayından sonra aldığı yerleri geri vermeyi kabul etti. Bu arada İzmir beyliğini ve Aydıneli'ni eline geçiren Cüneyd, Osmanlılara karşı çıktı; anadolu beyleri de Bizans ve Venedik devletleriyle ilişkiler kurdular. Cüneyd Bey üstüne gönderilen Yahşi Bey ve Anadolu beylerbeyi Oruç Bey başarı sağlayamadılar. 1425'te Anadolu beylerbeyliğine getirilen Hamza Beyin gönderdiği kuvvetler Cüneyd'i Akhisar yöresinde yendi ve sığındığı İpsala kalesinde kuşattı. Cüneyd Bey, bütün ailesiyle birlikte öldürüldü (1425); osmanlı kuvvetleri İzmir ve Aydıneli'ni Antalya ile Korkuteli'ni (İstanos) elinde tutan Tekeoğullarının topraklarını aldılar. Cüneyd'i destekleyen Venedikliler, onun ölümünden sonra Bayezid I'in oğlu diye, Düzmece Mustafa'yı ortaya çıkardılar; Mustafa, 1425'te Selânik'te Venediklilerin eline geçti; birçok osmanlı beyi esir oldu. Osmanlı-Venedik savaşı başladı (1425). Ertesi yıl Balat ve Ayaslug'tan (Hagios Theologos) [selçuk] kalkan türk denizcileri, Venedik'in elinde bulunan, Eğriboz (Euboia), Modion ve Korone topraklarına seferler yaptılar; Selânik'ten çıkış yapan Düzmece Mustafa'ya Sarıca Bey karşı koydu; savaş, Arnavutluk'a kadar yayıldı; Türkler, Venediklilerin elinde bulunan Drac'ı (Dyrrakhion) kuşattılar. Macarlar da savaşa katıldı. Murad II, Tuna'yı aştı ve Macarları yendi. Alacahisar'a kadar olan sırp topraklarını yağma ettirdi (1426); sırp despotu Stefan Lazaroviç, Osmanlılarla anlaşmak zorunda kaldı; Osmanlılar da onu Bosna'ya karşı desteklediler. Stefan ölünce (1427), mirası yüzünden osmanlı-macar mücadelesi başladı. Murad II, yeni despot Georgi Vulkoviç'i tanımadı; Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evlenmiş olduğunu öne sürerek tahtın vârisi olduğunu iddia etti. Alacahisar ile Güvercinlik (Golumbaç) kalesini aldı. Güvercinlik'i kuşatan macar kralı Zsigmond türk baskını üzerine kaçtı, kuvvetleri dağıldı. Yeni despot Georgi Vukoviç (Vilkoğlu) eski antlaşmalarını yeniledi. Eflak beyi Dan II Osmanlılara bağlandı. Macarlar ile üç yıllık bir antlaşma imzalandı (1428). Venedikliler, yıllık vergiyi 300 000 akçeye çıkararak, Selânik'i elde tutmak istediler; Osmanlılar buna yanaşmadı. Türk denizcileri Eğriboz adasına saldırdı. Macarlar ile ilişki kuran Karamanoğullarının, Anadolu'da Beyşehir'i alması üzerine Venedikliler de Karamanoğulları ile anlaştı; Rumeli'den ayrılamayan Murad II, Hamidili'ni Karamanoğullarına bırakmak zorunda kaldı. Öte yandan Herat hükümdarı Timuroğlu Şahruh'un Yakındoğu'ya yürümesinden yararlanmak is-

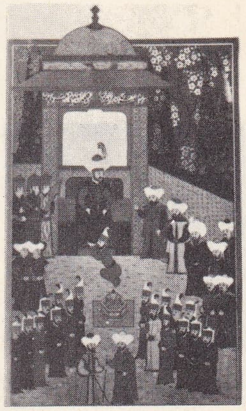

MURAD I'in
Bursa'da tahta çıkışı
(Hünername adlı eserden)

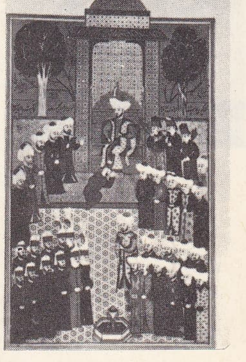

MURAD II'nin
Bursa'da tahta çıkışı
(Hünername adlı eserden)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

teyen hıristiyan ülkeler harekete geçti; Venedik amirali Mocenigo, Gelibolu limanına saldırdı; başarı elde edemeyince çekildi. Murad II, Şahruh ile çatışmaktan kaçındı. Şahruh'un Selmas savaşında Karakoyunluları yendikten (1429) sonra Herat'a çekilmesi üzerine Osmanlılar büyük bir tehlikeden kurtuldu. Bundan sonra Murad II, Venediklilerin elinde bulunan Selânik üstüne yürüdü (şubat 1430), kaleyi aldı, Lapseki'de Osmanlı - Venedik savaşına son veren antlaşma imzalandı (temmuz 1430); antlaşma gereğince Venedik, Selânik üstündeki osmanlı hâkimiyetini tanıdı; buna karşı Arnavutluk'taki şehirlerle İnebahtı'daki (Naupakhtos) venedik hâkimiyeti, yıllık haraç karşılığı devam etti. Bu sırada, osmanlı hizmetinde bulunan İskender Beyin babası, Kruje'nin (Akçahisar) kuzeyindeki Yuvaneli hâkimi İvan Kastriota, Osmanlılardan ayrılarak, Venedik tarafına döndü; osmanlı ordusu Yuvaneli'ne gelerek İvan'ı yeniden Osmanlı devletine bağladı; Rumeli beylerbeyi Sinan, Tocca hanedanı elinde bulunan Yanya ve yörelerini aldı. Arnavutluk'ta köylerin tımar olarak bölünmesi yüzünden karışıklıklar çıktı; Ergiri (Argyrokastron) bölgesinde eski arnavut beylerinden Thopia Zenebissi ile Gergi Araniti ayaklandılar. Murad II, Serez'den Manastır'a geldi; isyan bastırıldı (1433); dağlara sığınan arnavut beyleri macar kralıyle ilişki kurdular. 1434'te macar kralı Zsigmond, Murad II'ye bir elçi göndererek Bosna, Sırbistan, Eflak ve Bulgaristan üstünde hak iddia etti; Venedik ile anlaşmağa çalıştı. Bosna kralı Tvartko ve sırp despotu Vılkoğlu, Zsigmond'un yanına geldiler; 1435'te ölen Aldea yerine, Macarların yardımıyle Vlad Drakul I, Eflak beyi oldu. Murad II, uçbeylerini Eflak ve Erdel'e gönderdi. Karamanoğlu İbrahim II'nin osmanlı topraklarına saldırması üzerine Anadolu'ya geçti. 1437'de Dulkadırlılar ve Karamanlılar üstüne yürüdü; Akşehir, Konya, Beyşehir ve bütün Hamidili'ni aldı. İbrahim Bey Taşeli'ne sığındı, barış istedi ve Osmanlılara bağlandı. Murad II Hamidili'ni İsa Beye verdi; Osmanlılar Akşehir, Beyşehir ve yörelerini elde tuttular. Murad II, Rumeli'ne geçti, Sırp despotluğunu ortadan kaldırdı; Eflak üstünde hâkimiyet kurdu. Macar kralı Zsigmond'un ölümü üzerine (1437), Eflak beyi Vlad Drakul I, Osmanlılara bağlandı.

MURAD II'nin portresi

Murad II, ertesi yıl Macaristan'a yürüdü; Erdel'in merkezi Zeybin kalesini kuşattı; Eflak'a girdi. Sonra Edirne'ye döndü. 1440'ta Macarların elinde bulunan Belgrad'ı kuşattı, 6 ay süren kuşatma bir sonuç vermedi. Macarlar Hunyadi Yanoş (Yanko) kumandasında karşı saldırıya geçtiler; Bosna'dan Türkleri çıkardılar; Hunyadi Yanoş, Erdel'de pusuya düşürdüğü Mezid Beyi öldürdü. Ertesi yıl Şehabeddin Paşa kumandasında Eflak'a giren türk ordusu da başarı sağlayamadı (eylül 1442); bu durumdan yararlanmak isteyen Karamanoğlu İbrahim Bey, Akşehir ve Beyşehir üstüne yürüdü (1443). Murad II, Karamaneli'ne girdi; Konya ve Larende (Karaman) başta olmak üzere birçok karaman şehrini yağmalattı. İbrahim Bey ile anlaşarak Edirne'ye döndü. Hunyadi Yanoş, sırp despotu ve yeni macar kralı Ladislas ile birleşerek Tuna'yı aştı. Rumeli kuvvetlerini bozdu; Sofya ve Niş'i aldı; balkan geçitlerine dayandı. Murad II, düşmanı İzladi geçidinde durdurdu (24 kasım 1443). Macarların bu başarısı üzerine papa Eugenius IV'ün kışkırtmalarıyle Avrupa'da yeni bir haçlı seferi ümidi doğdu. Yuvanoğlu İskender Bey, Arnavutluk'ta ayaklandı. Gergi Araniti, tekrar faaliyete geçti. Beypazarı, Ankara ve Karahisar'a kadar ilerleyen Karamanlılar, Akşehir ve Beyşehir'i aldılar (1444). Murad II, karısı Mara Sultanın aracılığıyle Macarlar ile ilişki kurdu, bir antlaşma imzalandı (1444). Antlaşmaya göre, Sırp despotluğu yeniden kuruldu; Tuna sınır olarak tanındı. Bulgaristan, Osmanlılara bağlı kaldı. Eflak beyi ile yapılmış olan vergi antlaşması yenilendi.

MURAD III
(Metin And arşivi)

Murad II, Karamanoğlu İbrahim Beyin elçileriyle Bursa Yenişehiri'nde bir sevgendname (yeminli antlaşma) imzaladıktan sonra, oğlu Mehmed II lehine saltanattan çekildi (1444). Tahtı 12 yaşındaki bir çocuğa bırakması üzerine Bizans imparatoru, Venedik, Papalık ve Hunyadi Yanoş, Türklere karşı yeniden birleştiler. Macar kralına antlaşmayı bozdurdular; kral haçlı seferine çıkacağını açıkladı. 18-22 Eylülde Macarlar, eflak kuvvetleriyle, Varna yakınlarına sokuldu; bir venedik donanması Gelibolu boğazını kesti. Murad II, ordunun başına geçereç haçlıları karşıladı; Varna savaşını kazandı (10 aralık 1444); yeniçeriler, Lehistan ve macar kralı Ladislas'ın başını kestiler; bozduğu antlaşma ile birlikte bir sırığın ucuna astılar. Hunyadi Yanoş kaçtı. (Bk. VARNA SAVAŞI.) Murad II, zaferden sonra Manisa'ya döndü. Çandarlı Halil Paşa ile genç padişah Mehmed II'nin adamları Zagnos ve Şehabeddin Paşalar arasında çekişme başladı. Balkanlar'da durum karıştı, yeniçeriler ayaklandı. Bunun üzerine Murad II, yeniden tahta geçti (ağustos 1446); Mehmed II, adamlarıyle Manisa'ya gönderildi. Murad II bu ikinci saltanatında Arnavutluk isyanını bastırdı; Eflak voyvodası ile Mora despotunu itaat altına aldı. Atina dukasının yardım isteğine uyarak Mora'ya sefer yaptı; Kermen surunu yıktırdı; Patras'a kadar ilerledi. Eflak beyi Vlad Drakul I, Murad II ile anlaşmak istedi; fakat Hunyadi Yanoş tarafından öldürüldü. Murad II, 1448 yazında Arnavutluk'a girerek Kacacık hisarını aldıktan sonra Sofya'ya çekildi. Kosova ovasında Macarları yendi (20 ekim 1448). [Bk. KOSOVA SAVAŞLARI.] Yanoş kaçtı. Savaştan sonra Turhan Bey emrinde Eflak'a giren osmanlı akıncıları, Yergöğü'nü geri aldılar. Murad II, 1450'de ikinci defa Arnavutluk'a girerek Akçahisar'ı (Kruja) kuşattı; fakat alamadı. Ertesi yıl ölen Murad II vasiyeti üzerine Bursa'da oğlu Alâeddin Ali'nin yanına gömüldü.

Bursa'da Muradiye'de bir cami (1426), yanında bir zaviye ile bir medrese, Edirne'de Tunca kıyısındaki dârülhadis (1447), cami ve medrese ile Uzunköprü'de Ergene köprüsü (1443). Murad II devrinin sanat eserleridir. (→ Bibliyo.) [M]

MURAD III, türk padişahı (Manisa 1546-İstanbul 1595). Selim II'nin Nurbânû Sultandan olan oğlu. Büyük babası Kanunî Sultan Süleyman zamanında Akşehir sancakbeyliğinde bulundu. Babasıyle amcası Bayezid arasındaki savaş sırasında Konya muhafızlığında görevliydi. Daha sonra, Manisa sancakbeyi oldu (1562). Selim II'nin ölümü üzerine tahta geçti (1574). Murad III tahta geçtikten iki yıl sonra İran şahı Tahmasp öldürüldü (1576) ve İran'da bir saltanat buhranı başgösterdi. Osmanlı devleti, başlangıçta, İran'da meydana gelen karışıklıklardan yararlanma yoluna gitmedi; ancak Gîylân'dan dönen bir türk kervanının İranlılar tarafından yağmalanması, bu olayı soruşturmaya giden adamların öldürülmesi ve Şah Tahmasp'ın yerine İran şahı olan İsmail II'nin osmanlı sınır beylerini ve anadolu şiîlerini kendi tarafına çekmek istemesi üzerine İran'a savaş açıldı. Orduya Lala Mustafa Paşa serdar tayin edildi (1578). Mustafa Paşa İranlıları Çıldır'da yendi, Tiflis ve Şirvan'ı ele geçirdi. Şirvan'ın korunmasıyle Özdemiroğlu Osman Paşa görevlendirildi. Lala Mustafa Paşa 1579'da tekrar İranlılar üstüne yürüdü; fakat 1579 kışını Erzurum'da geçirmek istediğinden serdarlıktan azledilerek İstanbul'a çağrıldı. Yerine Koca Sinan Paşa serdar oldu.

Yeni İran cephesi serdarı Koca Sinan Paşa 1580 baharında İran sınırına hareket etti. Bu sırada şahın barış isteyen mektubunu bir iran elçisi İstanbul'a getirdi. Şah mektubunda Osmanlı devletinin ele geçirdiği yerlerin Osmanlılarda kalmasına razı oluyor, fakat Şirvan'ın İran'a geri verilmesini isteyerek buna karşılık Osmanlı devletine haraç vermeyi kabul ediyordu. İranlıların bu barış isteklerine inanan Sinan Paşa İstanbul'a döndü; bundan yararlanan İranlılar görüşmeler devam ederken Demirkapı ve Bakû dışında bütün Şirvan'ı yeniden ellerine geçirdiler. Bundan cesaret alan Dağıstanlılar da İranlılar tarafına geçti. Sinan Paşa serdarlıktan ve sadrazamlıktan alındı, yerine Ferhad Paşa İran seferi serdarı oldu (1582). Demirkapı'daki osmanlı kuvvetler takviye edildi. Özdemiroğlu Osman Paşa, İranlıları Meşale savaşında yendi. Bu başarılar üzerine Şirvan'da osmanlı hâkimiyeti kesinleşti. Yerli kafkas beyleri Osmanlılar tarafına geçti. Bundan sonra, Osman Paşa Kırım'a giderek İran savaşlarında gereken ilgiyi göstermeyen Mehmed Giray'ı hanlıktan indirdi; yerine İslâm Giray'ı Kırım hanı yaptı. İstanbul'a dönünce Divan'a ikinci vezir oldu. Osman Paşa, bir süre sonra sadrazam (1584), bir yıl sonra da Ferhad Paşanın yerine İran cephesine serdar tayin edildi; İranlıları yenerek Tebriz'i ele geçirdiyse de bir süre sonra başka bir savaşta yenildi ve bu sırada öldü (1585). İranlılar Tebriz'i kuşattılar, fakat Özdemiroğlu Osman Paşanın yerine ikinci defa serdar olan Ferhad Paşanın yaklaşması üzerine geri çekildiler. Gori* ve Gence* Osmanlıların eline geçti. Kafkaslar'daki bu savaşlar sırasında Bağdat yakınında da Osmanlılarla İranlılar arasında çarpışmalar oluyordu. Osmanlılar İranlıları bu cephede de yendiler. Süleyman Paşa ve Cigalazade Sinan Paşa kumandasındaki kuvvetler Nihavend ve çevresindeki kaleleri ele geçirdi. Lûristan hâkimi Şahverdi Han ile Hemedan hâkimi Korkmaz Han yenildiler. Osmanlıların bu başarıları karşısında Şah Abbas, Haydar Mirza'yı İstanbul'a göndererek barış istedi (1590); ele geçirilen yerlerin Osmanlılarda kalması şartıyle barış yapıldı (İstanbul barışı, 1590). Murad III devrinde meydana gelen önemli olaylardan biri de osmanlı - avusturya savaşlarıdır. Avusturya, 1568'den beri Osmanlı devletine her yıl 30 000 duka altını vergi veren «haraçgüzâr» bir devletti. Son zamanlarda vergilerini ödemediği gibi osmanlı topraklarına saldıran Uskok'ları da koruyordu. Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Uskok'ların saldırılarına karşılık olmak üzere avusturya topraklarına akınlar yaptı; Hırvatistan'da Hrastoviçe, Gora ve Bihke'yi ele geçirdi, avusturyalı kumandan Nodasdy'yi yendi (1592). Ertesi yıl, Hasan Paşa, Rumeli beylerbeyi Kirli Hasan Paşanın da yardımıyle avusturya topraklarına ikinci bir akın yaparak Siska (Sissek) kalesini kuşattı. Bu son akın Kirli Hasan Paşanın yerine geçen Koca Sinan Paşanın oğlu Mehmed Paşanın ihmali yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Hasan Paşa savaş sırasında öldü (1593). Bu olay İstanbul'da öğrenilince, Koca Sinan Paşanın ısrarıyle Avusturyalılara savaş açıldı. Sinan Paşa da Avusturya seferi serdarı oldu.

Savaşın ilk yılında Pespirim ve Palota kaleleri alındı. Osmanlı ordusu Belgrad'a çekildiği sırada bu kaleler iki defa el değiştirdi. Tata, Samartin (St. Martin) ve Yanık kaleleri Osmanlıların eline geçti. Bu savaşlar sürerken, Osmanlılara bağlı olan Eflak, Boğdan ve Erdel beyleri de isyan edерek Avusturya imparatoru Rudolf'a bağlandılar. Bu sırada Murad III öldü.

Murad III zamanında İngiltere'ye ilk defa ticarî imtiyazlar verildi. O zamana kadar fransız ve venedik gemileriyle taşınan doğu malları, ingiliz gemileriyle taşınmağa başlandı; ingiliz tacirlerine osmanlı sularında serbestçe ticaret yapma hakkı tanındı (1580). Fas'ı ele geçirmek isteyen İspanyollarla Portekizliler yenildi, osmanlı nüfuzu Orta Afrika'ya kadar yayıldı. Bornu sultanı elçi göndererek Osmanlılara bağlılığını bildirdi. Rusların Sibirya'ya ve Kafkas'lara sarkması da yine Murad III zamanına rastlar. Astırhan (Astrakhan) Rusların eline geçti. Bu durum Özbek hanlığı ile Osmanlıları birbirine yaklaştırdı. İstanbul'a gelen özbek ve nogay elçileri Rusların İslâmlık için tehlikeli olduğunu anlattılar ve Astırhan'ın ele geçirilmesini teklif ettiler. Ancak Kırım hanı İslâm Giray doğrudan Moskova'ya yürümeyi öne sürdü ve Rusya seferine çıktı (1588), fakat yolda öldü. Böylece, düşünülen Rusya seferi de yapılamadı. Yine Murad III zamanında osmanlı nüfuzu altında bulunan Lehistan'da Ruslarla Avusturyalıların kral seçimine karışmak ve kendilerine bağlı bir kral seçmek isteмeleri önlendi. Erdel voyvodası İstvan Bathory kral seçtirildi.

Murad III devri, osmanlı düzeninin bozulmağa ve sarsılmağa başladığı sıralara rastlar. Uzun süren savaşlar iktisadî durumu bozdu. Saray erkânı devlet idaresine karışıyor, rüşvet karşılığında memuriyetlere yersiz kişiler getiriliyordu. Reaya fazla vergiler yüzünden köylerini bırakmağa, kapıkulu zümresine katılmağa başladı. Bu durum, sayıları artan kapıkulu askerlerinin ulufelerinin ödenmesinde zorluklar doğurdu. Murad III, Mekke suyollarını onarttırdı.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Medine'de bir medrese, imaret, okul ve zaviye yaptırdı. Haremi Şerif'i tamir ettirdi. Manisa'da cami, medrese, imarethane, han ve tabhanesiyle Muradiye külliyesini kurdu. İstanbul'da Beşiktaş'ta da Yahyaefendi türbesini yaptırdı. (→ Bibliyo.) [M]

MURAD IV, türk padişahı (İstanbul 1612-ay.y. 1640). Ahmed I'in Kösem Sultandan olan oğlu. Akıl hastası olan amcası Mustafa I'in yerine 11 yaşında tahta çıktı (1623). Tahta çıkışının ertesi günü Eyüp'te kılıç kuşandı, beş gün sonra sünnet edildi. Küçük olması yüzünden, devleti, annesi Kösem Sultan ve sadrazam yönetmeğe başladı. Sadrazamın rüşvet alması, şeyhülislâmı görevinden atmağa kalkması ve kendine karşı çıkanları yok etmeğe çalışması yer yer isyanlara yol açtı. Erzurum'da Abaza Mehmed Paşa, Bağdat'ta Bekir Subaşı ayaklandı. İkinci isyan, osmanlı-iran savaşlarının başlangıcı oldu. Murad IV, 1632 mayısına kadar olaylara seyirci kaldı, İstanbul'da askerin zorbalığı, devlet adamlarının baskısı, eyalet isyanları gibi meselelerle başa çıkacak durumda değildi. Bu süre içinde Kırım'da karışıklıklar çıktı, kazak saldırıları oldu. Genç padişah yaşı ilerledikçe, devleti kızlar ağası Mustafa Ağanın yardımıyle yürüten annesinin tutumunu beğenmiyor, ara sıra şehirde kıyafet değiştirerek dolaşıyor, her şeyi öğrenmeğe çalışarak devlet yönetimini ele almağa hazırlanıyordu. İlk iş olarak İranlıların elinde bulunan Bağdat'ın geri alınmasına önem verdi ve bu işle Hafız Ahmed Paşayı görevlendirdi; fakat bu sefer başarılı olamadı. Hafız Paşanın manzum *İstimdadname*'sine *(Amanname)* tehdit edici manzum bir cevap yazdı. Hüsrev Paşanın, amanla teslim alarak huzuruna getirdiği Abaza Mehmed Paşayı Bosna beylerbeyliğine tayin etti. Hüsrev Paşanın, Bağdat'ı alamadan (ekim 1630) Musul'a çekilmesi üzerine görevden alınarak yerine, Hafız Paşanın getirilmesi asker arasında iyi karşılanmadı. Diyarbakır'da bir isyan çıktı; çarşı ve mahalleler yağma edildi; eyalet sipahileriyle Beyşehir, Seydişehir, Konya ve Eskişehir'deki zorbalar, Hüsrev Paşanın göreve dönmesi için anlaştılar ve İstanbul'a gelerek Darphane yakınındaki Kurşunluhan'a ve başka yerlere yerleştiler. Kaymakam Recep Paşanın kışkırtmasıyle saray çevresinde toplandılar. Murad IV'ün en yakın adamlarından 17 kişinin başını istediler (7 şubat 1632). Murad IV, durumu soğukkanlılıkla karşıladı; Divanda sözlerine önem verilmediğini görünce içeriye çekildi. Bu isyana önayak olan Kaymakam Recep Paşanın baskısıyle Hafız Paşa âsilere teslim edildi; fakat Murad IV, öç almağa yemin etti. Murtaza Paşa ve yeni sadrazam Recep Paşa, zorbaları yine kışkırttı. 12 Martta saraya giden zorbalar Murad IV'e güvenleri kalmadığını söyleyerek kardeşleri olan şehzadeleri (Bayezid, Süleyman, Kasım, İbrahim) görmek istediler; fakat Recep Paşanın araya girmesiyle çekildiler. Âsiler, Murad IV'ün kendilerinden öç alacağını bildiklerinden onu tahttan da indirmek istiyorlardı; aralarında anlaşmazlık çıktığı için, daha ileri gitmekten kaçındılar.

Ülkede ayaklanmalar ve yolsuzluklar halkı tedirgin ediyordu. Murad IV, durumu düzeltmek için, Anadolu'daki isyanlarla da ilgili gördüğü Recep Paşayı, Divandan sonra boğdurarak cesedini dışarıda bekleyen zorbaların önüne bıraktırdı. Sadrazamlığa Tabanıyassı Mehmed Paşayı getirdi; zorbalar karşı koymak istediler; fakat Murad IV, Yalı köşkünde bir divan toplayarak, yeniçeri ve sipahi ilerigelenlerinden itaat yemini aldı. Konuşulanları ve yeminleri tespit ettirerek hazır bulunanlara imzalattı; sonra zorbaları ortadan kaldırdı. Suç saydığı en küçük hareketler için ağır cezalar verdi. Eyaletlerdeki zorbalardan yakalattığını astırdı. Sipahilere verilen ödeneği kestirdi; herkesi ulufesiyle geçinmek zorunda bıraktı. Tek başına devlet yönetimini ele alan Murad IV devrinde, Cebeli Lübnan'da devlet kuran Manoğlu Fahreddin II'nin isyanı bastırıldı. Üstüne gönderilen Küçük Ahmed Paşa onu esir ederek İstanbul'a getirdi ve Murad IV'ün emriyle Sultanahmet'te Arslanhane önünde boynu vuruldu (1635); oğlu emîr Hüseyin, yetiştirilmek üzere saraya alındı. Bu dönemde Yemen'de de karışıklık çıktı; Zeydîler, osmanlı valileriyle yıllarca çarpıştılar, zeydî imamları bütün ülkeye hâkim oldu. Murad IV döneminde osmanlı-lehistan ilişkileri, Kırım hanlığı, Kazaklar ve Rusya ile ilgili değişik safhalar gösterdi. Özi beylerbeyi Murtaza Paşa Lehliler ile bir antlaşma yaptı (9 eylül 1630); fakat çok geçmeden Kazaklar yüzünden iki devletin arası açıldı. Yeni Özi beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa seferle görevlendirildi. Murad IV, Lehistan'a karşı kendisinden yardım isteyen çar Mihail Romanov'a zamanı gelince yardım edeceğini bildirdi. Öte yandan Abaza Mehmed Paşa, osmanlı kıyılarını yağma eden Kazakları koruyan Lehlilerle çarpışmak üzere Lehistan topraklarına girdi. Kamaniçe önünde Lehlileri yendi; fakat kaleyi kuşatmadığı gibi Kazaklar ile başa çıkamadı. Savaşı sürdürmeğe çalışırken İstanbul'a gelen leh elçisi Aleksander Trezebinski (Trzebinsky), Murad IV tarafından kabul edildi. Murad IV, önce anlaşma yolu bulamadı; konuyu çözümlemek üzere Edirne'ye gitti; fakat İran seferine karar verdiği için Murtaza Paşaya barış ve savaş yetkisi verdikten sonra, Edirne'den ayrıldı (temmuz 1634). Murtaza Paşa Trezebinski (Trzebinsky) ile yaptığı 7 maddelik antlaşma ile kazak meselesini Osmanlılar yararına sonuçlandırdı.

Osmanlı devletinin Biyelgorod bozkırlarındaki oymakları yerlerinden kaldırmasına karşılık Lehistan, Zaporgiye Kazaklarını yönetimi altına alacaktı. İran şahı Şah Saffî 1632'de Gürcistan'a, başka bir iran ordusu da Van'a saldırdı. Murad IV, Van kalesinin korunmasını Murtaza Paşaya verdi; sadrazam Mehmed Paşa kumandasındaki orduyu da Üsküdar sahrasına çıkarttı. Van, kuşatmadan kurtuldu, fakat savaş sürdü. Murtaza Paşa orduyle önce Halep'e sonra da Diyarbakır'a gitti. Kazak meselesi dolayısıyle İran seferini geciktiren Murad IV Edirne dönüşü Revan üstüne yürümeğe karar verdi, 28 mart 1635'te sefer başladı. Murad IV, Sıvas'a gitti; burada anadolu ve rumeli askerine bir savaş denemesi yaptırdı. Askerlerinden bir kısmını Erzurum kalesine bıraktı. 200 000 asker, 25 balyemez ve 100 şahî topla Kars'a geldi (temmuz 1635). Oradan iran topraklarına girdi. Osmanlı ordusu Revan önüne gelerek kuşatma hazırlıklarına başladı, kaleden gelen ateşle yaralananları Murad IV gözünün önünde tedavi ettirdi; paralar dağıtarak gönüllerini aldı. Osmanlı ordusu ertesi günü metrisler kurarak kaleyi kuşattı. Adım adım ilerleyerek kaleyi savunanları bunaltmağa başladı; balyemez topları Revan kalesinin surlarında gedikler açtı; Murad IV, genel saldırı emrini verdi. Daha fazla dayanamayacağını anlayan Revan hâkimi Emîrgûneoğlu Tahmasp Kulı Han, kethüdası Murad'ı göndererek aman dilemek zorunda kaldı ve ertesi günü Revan 8 günlük bir dayanmadan sonra teslim oldu (8 ağustos 1635). Murad IV, Emîrgûneoğlu'nu törenle kabul etti; mazenderanlı tüfekçileri serbest bıraktı; sonra Revan kalesini onartmağa başladı. Kenan Paşa kumandasında bir kuvveti Ahıska'nın fethine gönderdikten sonra, Tebriz'e doğru yola çıktı. Makû, Hoy, Merend yağmalandı. Tebriz tahrip edildi; Cihanşah ve Sultanhasan camilerine dokunulmadı. Murad IV Van'a döndü, Bitlis'te Abdal Han ile görüştükten sonra Diyarbakır'a geldi; 13 gün burada kaldıktan sonra İzmit'e hareket etti. İzmit'te olduğu sırada Ahıska'yı alan Kenan Paşa ve Emîrgûneoğlu yanına geldiler. Murad IV, İzmit'ten İstanbul'a girdi. Onun, İstanbul'a döndüğünü öğrenen Şah Saffî, Revan üstüne yürüyerek kaleyi kuşattı. Murtaza Paşa iki ay, kethüdası Zülfikar Ağa, bir ay karşı koydular; fakat Revan, şaha teslim olmak zorunda kaldı (1 nisan 1636). Murad IV'ün gönderdiği kuvvetler, Kars'a geldikleri zaman Revan'ın düştüğünü öğrenince Oltu ve Çıldır kalelerini korumaktan başka bir şey yapamadılar. Musul muhafızı ve Şam beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa, Mihriban kalesi yakınında yapılan savaşta İranlılara yenilerek öldü. Şah Saffî savaşı kazandıktan sonra barış için İstanbul'a Maksud Hanı gönderdi. Murad IV, cevabı Bağdat'ta vereceğini söyleyerek elçiyi kabul etmedi. Tabanıyassı Mehmed Paşanın yerine sadrazamlığa getirdiği kaymakam Bayram Paşayı Anadolu'ya gönderdi; kendisi de 8 mayıs 1638'de büyük bir orduyle Bağdat'a doğru yola çıktı. Yolda mehdîlik iddiasıyle ortaya çıkan ve hükûmet kuvvetlerini yenen Sakarya şeyhi Ahmed'i yakalatarak Konya'da idam ettirdi. Ereğli, Payas, İskenderun ve Halep'ten geçerek, Antep-Birecik-Urfa yoluyle Diyarbakır'a vardı; sonra Musul'u aşarak Bağdat önüne geldi. Murad IV, askeri sahra tarafından metrise soktu; Bağdat kalesi, iki ucu Dicle'ye varmak üzere her taraftan sarıldı. Şah Safî, Mir Fettahoğlu'nu en seçkin asker ve tüfekçilerle kaleye yerleştirdi. Kuşatmanın ertesi günü toplarla ateşe başlandı; 12 000 kişilik bir kuvvet de Şehriban tarafına gönderildi. Kaleler osmanlı askeri tarafından alındı; genel saldırı başladı. Ertesi gün kaleyi savunan Bektaş Han, Bağdat'ı teslime karar vererek yanında devlet büyükleriyle Murad IV'ün yanına gitti ve törenle karşılandı. Murad IV, fetihten sonra kalenin onarımıyle uğraştı. İmamıâzam ve Abdülkadir Gilanî türbelerini onarttı; sadrazam Kara Mustafa Paşayı Bağdat'ta bıraktıktan sonra 17 ocak 1639'da İstanbul'a doğru yola çıktı. Musul'a vardığı zaman İran elçisi Maksud Han ile Şah Saffî'ye bir mektup göndererek eskiden beri Osmanlı devletinin olan topraklar geri verilirse barış yapacağını bildirdi. Murad IV, Diyarbakır'a gelince hastalandı, 71 gün burada kaldı. Urmiye şeyhi Mahmud'u öldürttü. Sonra Sıvas ve Ankara'dan geçerek İzmit'e geldi, denizyoluyle İstanbul'a döndü (10 haziran 1639). Bağdat'ta kalan sadrazam, Şah Saffî'nin elçisi Saru Han ile görüşerek, iran savaşlarına son veren Kasrışirin* antlaşmasını imzaladı (17 mayıs 1639). Antlaşmanın metni İran elçisi Mehmed Han tarafından İstanbul'a getirilerek Murad IV'ün onayına sunuldu.

MURAD IV'ün portresi (Tarih mecmuasından)

● *Venedik ve Kırım olayları.* Murad IV, Kırım'da bazı hanlar arasındaki çekişmelerle de uğraşmak zorunda kaldı. Kırım hanlığına Canbey Giray'ı geçirmek üzere kaptanıderya Recep Paşa kumandasında Kefe'ye donanma gönderdi; kırım kuvvetleri osmanlı kuvvetlerini yendiler; Mehmed Giray III, hanlıkta bırakıldı. Bir süre sonra, Mehmed Giray, kardeşi Şahin Giray'ı göndererek Akkerman, Kili ve İsmail illerini yağma ettirdi; Edirne'ye yürümeyi düşündü. Fakat Silistre beyi Kantemir Mirza'nın kuvvetlerine yenildi. Öte yandan Kili kıyılarını gözetleyen kaptanıderya Recep Paşa, Sarıyer, Tarabya ve Yeniköy'e kadar sokulan kazak şaykalarını (çayka) Karaharman önünde dağıttı (1625). Murad IV, Mehmed Giray'ı hanlıktan, Şahin Giray'ı kalgaylıktan azletti; yerlerine Canbey Giray ile Devlet Giray getirildi. Karşı koyan Mehmed Giray öldürüldü, kardeşi Şahin Giray önce İran'a sığındı; Şah Safî'den ilgi görmeyince Murad IV'ün yanına geldi; Rodos'a sürülerek orada idam edildi (1634). Canbey Giray, İran seferine katılmak istemediği için azledildi; yerine İnayet Giray getirildi. İnayet Giray, Osmanlılara karşı çıktı ve İstanbul yakınlarına kadar yürüyeceğini bildirdi; Nogayların Özi'ye gelmeleri üzerine Murad IV'e sığınmak zorunda kaldı, padişahın emriyle öldürüldü. Çar Mihail Fyodoroviç'in yardım ettiği Kazaklar, Azak kalesini alarak halkını kılıçtan geçirdiler (haziran 1627). Çar İstanbul'a elçi göndererek bu işe karışmadığını bildirdi. Murad IV, yeni Kırım hanı Bahadır Giray'ı Azak'ı almakla görevlendirdi. Başarı kazanamayınca Piyale Kethüda'yı sefere yolladı. Piyale, Kazakları yendi; çok sayıda esir ve ganimetle İstanbul'a döndü (ağustos 1638). Murad IV, Bağdat seferindeyken Arnavutluk'ta ve Bosna'da çıkan isyanları bastırmak üzere Duce Mehmed Paşayı gönderdi; karışıklıklar uzun sürdü. Öte yandan Avlonya olayı Osmanlılar ile Venedik arasındaki ilişkileri sarstı. Murad IV, Bağdat seferine giderken, Akdeniz'de güveni sağlamakla görevli Ali Piçinoğlu kumandasındaki 16 gemiden kurulu cezayir ve tunus donanması, İtalya kıyılarında dolaştıktan sonra Avlonya limanına geldi. Bu donanmanın tutumundan kuşkulanan Venedik hükûmeti, Marino Capello emrinde 28 gemiden kurulu bir donanmayı Avlonya önlerine gönderdi. Venedik donanması limana girdi, kaleyi ve şehri topa tuttu, leventleri dağılan Piçinoğlu'nun gemilerini alıp götürdü. Murad IV, olayı haber alınca osmanlı topraklarında bulunan Venediklilerin öldürülmesini, Venedik

MURAD V

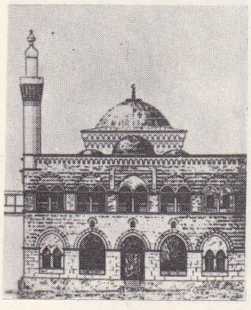

Murad camii'nin kesiti (Osmanische Türkei adlı eserden)

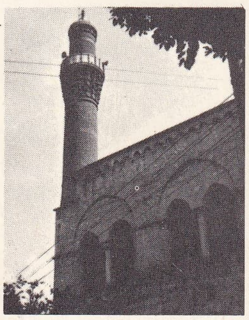

Murad camii

ile ticarî ilişkilerin kesilmesini emretti, sağlığı düzelince batı seferine çıkmayı tasarladı. Kaymakam Musa Paşa ile Venedik balyozu anlaşmazlığa çare buldular (16 temmuz 1639); yapılan antlaşmaya göre, cezayir ve tunus gemilerinin osmanlı limanlarında barınmasına Venedik karışamayacak, korsanlarla ancak açık denizlerde çarpışabilecekti. Tazminat olarak 250 000 altın ödeyeceklerdi. Bir süre sonra Avlonya'dan götürdükleri gemilerden ikisini İstanbul'a gönderdiler. Murad IV, Venediklilere karşı karadan ve denizden büyük bir sefer hazırlığına başladı; tersane ve tophanede yeni gemiler yaptırması, toplar döktürmesi Batı'da büyük korku uyandırdı; fakat Revan seferinde başlayan ve gittikçe artan damla hastalığı sonucu öldü; Ahmed I'in türbesine gömüldü.

Murad IV, idaresi ve cesaretiyle türk padişahları arasında önemli bir yer tutar. Özellikle kadıların adaletle hüküm vermelerini sağladı. Emrine uymayanları cezalandırdı. Zamanında reayaya karşı iyi davranıldı. Murad IV, devlet işlerinde düzeni severdi. Eylül 1633'te İstanbul'un beşte birini yakan yangını ileri sürerek tütünü yasak etti. Gece sokak sokak dolaşarak, yatsıdan sonra fenersiz gezenleri, bacalarından tütün kokusu aldığı evlerin sahiplerini öldürttü. Kendisi uzun boylu, geniş omuzlu, kuvvetliydi. Kılıç, ok, harbe ve gürz gibi silâhları ustalıkla kullanırdı; cirit oyununa ve avcılığa meraklıydı; seferlerden dönüşünde arkasında zırh, başında beyaz sarık, üzerine siyah sorguç takılı miğferle, İstanbul'a girerdi. 5'i erkek olmak üzere 16 çocuğu oldu. Kardeşlerinden üçünü (Bayezid, Süleyman, Kasım) öldürttüğünden kendisine halef olarak İbrahim kaldı. Bir söylentiye göre onu da öldürtmek istedi; fakat Kösem Sultan engel oldu. Murad IV, Anadolukavağı ile Rumelikavağı'nda Kazaklara karşı kaleler yaptırdı; yanan camileri onarttı. Topkapı sarayında İran'a yaptığı iki seferin adını taşıyan Bağdat ve Revan köşklerini inşa ettirdi; Kâbe'yi onarttı. (→ Bibliyo.) [M]

MURAD V, türk padişahı (İstanbul 1840 - ay. y. 1905). Abdülmecid'in Şevkefza Sultandan olan oğlu. Şehzadeliğinde oldukça iyi bir eğitim gördü. Arapça ve Fransızcayı öğrendi. Abdülaziz'in padişah olması üzerine veliaht ilân edildi (1861). Veliahtlığında da serbest bir hayat sürdü. Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa gezilerine katıldı; iyi yetişmiş olduğundan avrupa hükümdar ve prensleri üstünde iyi bir izlenim bıraktı. Devrin düşünürleri olan Namık Kemal ve Ziya Paşalarla yakın ilişkiler kurdu; onların aracılığıyla yeni osmanlılarla temasa geçti. Âli Paşanın ölümünden sonra Abdülaziz, sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa zamanında bir istibdat yönetimi kurmuştu. Bir israf devri açılmış, dışarıdan alınan borçlar ödenemez bir duruma gelmişti. İstanbul'daki rus elçisi N. İgnatiyev sadrazam üstünde çok etkili oldu ve Mahmud Nedim Paşa onun sözleriyle hareket etmeğe başladı. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da çıkan ayaklanmalar bastırılamadı, bu yüzden avrupa devletlerinin, Osmanlı devletinin iç işlerine karışması için vesile yaratıldı. Devlet ilerigelenleri de Abdülaziz'den memnun değildi. Rüştü Paşa uzun zaman açıkta kalmış olmaktan, Hüseyin Avni Paşa da padişah tarafından sürgüne gönderildiği için kırgındı. Midhat Paşa ise Abdülaziz'in istibdat yönetiminden şikâyet ediyor, meşrutî bir idare istiyordu. Padişahın aleyhinde olanlar önce İstanbul'daki medrese öğrencilerini kışkırttılar, padişah aleyhine gösteriler düzenlediler. Bu olaylar sonunda Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan alındı, yerine Mütercim Rüştü Paşa getirildi. Hüseyin Avni Paşa serasker, Hayrullah Efendi şeyhülislâm, Midhat Paşa da Mecalisi Âliye'ye memur oldu. Yeni kabine Abdülaziz'in tahttan indirilmesine karar verdi. Murad Efendi, padişah aleyhinde olan bu hareketleri, Ziya Paşa ve özel hekimi Kapoleon'dan öğreniyor ve bunları destekliyordu. Hüseyin Avni Paşa, askerî mektepler nazırı Süleyman Paşa ile bahriye nazırı Ahmed Paşayı da padişahın tahttan indirilmesi fikrine razı etmişti. 31 Mayıs 1876 günü padişahın tahttan indirilmesine karar verildi ve Murad Efendiye de durum bildirildi; ancak 29 mayıs gecesi Hüseyin Avni Paşanın saraya çağrılması, hazırlanan plandan padişahın haberi olduğu endişesini uyandırdı ve hareket 29 mayısa alındı. Abdülaziz'in oturduğu Dolmabahçe sarayı karadan harbiye öğrencileri, denizden de donanma tarafından çevrilerek Abdülaziz tahttan indirildi. Ancak cülus tarihinin öne alındığından haberi olmayan Murad Efendi heyecanlı ve korkulu anlar geçirdi. Murad V'in padişah olması türk aydınları arasında sevinçle karşılandı; İngiltere ve Fransa'da da olumlu tepkiler uyandırdı. Abdülaziz'i tahttan indirmek hususunda birleşen devlet adamları, meşrutiyetin ilânı konusunda ayrıldılar. (Bk. *Birinci* MEŞRUTİYET.) Ancak Sultan Murad'ın, tahta çıkmasından beri meydana gelen olaylar yüzünden sinirleri bozulmuş, durumu bir akıl hastalığı derecesine varmıştı. Tedavisi için Viyana'dan getirilen profesör Leidesdorf, padişahın iyileşmesi için Viyana'daki kliniğinde üç ay tedavi görmesi gerektiğini bildirdi. Bu durum karşısında veliaht Abdülhamid Efendinin meşrutiyeti ilân edeceği şartıyle tahta geçirilmesine karar verildi. Yapılan görüşmeler sırasında Abdülhamid, özellikle Midhat Paşaya «meşrutiyet usulüne dayanmayacak bir hükûmeti asla kabul edemem» diyerek onu kendine bağlamıştı. Sultan Murad tahttan indirilerek şehzade Abdülhamid Efendi, Abdülhamid II adıyle padişah oldu (31 ağustos 1876). Sultan Murad tahttan indirildikten sonra Çırağan sarayına gönderildi. Tedavisi için gereken ilgi gösterildi ve iyileşti. Ali Suavi ile mason komitesi ilerigelenlerinden Kleanti Skalyeri* ve Aziz Bey kendisini tekrar tahta çıkarmak için teşebbüse geçtiklerinden, ölünceye kadar sıkı bir göz hapsi altında yaşadı. (M)

MURADÂBÂD, Hindistan'da (Uttar Prades) şehir, Ramganga kıyısında; 198 100 nüf. XVII. yy.da kalma Cami-Mescit. Metalürji imalâthaneleri (bakır ve kalay kakmacılığı; çan dökümevi). Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. (L)

MURAD BEY, Mısır'ın son kölemen beyi (? - 1801). Çerkes asıllıdır. Büyük memlûk emîrlerinden Ebuz Zeheb Muhammed Bey tarafından yetiştirildi. Ebuz Zeheb ölünce onun memlûklarına yeni köleler katarak 10 000 kişilik bir memlûk grubu kurdu (1776); Yukarı Mısır'ın yönetimini eline aldı, fakat hırçınlığı yüzünden halkın nefretini kazandı, Osmanlılara karşı çıktı; Aşağı Mısır'a giden erzaka elkoydu. Osmanlı devleti durumu düzeltmek için kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşayı Mısır'a gönderdi (1786); Murad Bey nüfuzunu kaybetti, çevresi dağıldı; fakat Osmanlı-Rus savaşının çıkması üzerine Hasan Paşa, bazı şehirleri Murad Beye bırakarak Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı (1787). Murad Bey, 1791'de Kahire'ye girdi; baskısını artırdı; Fransa konsülüne hakaret etti. General Bonapart 2 temmuz 1798'de İskenderiye'yi alınca, İbrahim Bey ve Mısır valisi Ebubekir Paşa ile birleşerek 13 temmuz 1798 cuma günü Kahire yolundaki Rahmaniye ve 21 temmuz Ehramlar savaşlarında Fransızlarla çarpıştı; fakat yenilerek Yukarı Mısır'a çekildi. Ertesi gün Kahire'ye giren Fransızlar, Murad Beyin karısı Nefise Hanımdan haraç olarak 120 000 fransız altını aldılar. Murad Bey, Bonapart'ın Fransa'ya dönmesinden sonra Mısır'da kalan fransız kumandanlarından Kleber ve Menou'ya yardım etti; Mısır'a gönderilen osmanlı askeriyle çarpıştı, bir süre sonra vebadan öldü. (M)

Murad camii ve **medresesi,** Bursa'da Çekirge semtinde; Murad I tarafından yaptırıldı (1363). Osmanlı medreseleri arasında önemli bir yeri olan yapı iki katlıdır. Birinci kat cami, ikinci kat medresedir. Plan bakımından Selçuklular devrindeki medreselere benzer. Burada avluya karşılık, orta holün iç yanında üç eyvan vardır. Üzeri bir kubbeyle örtülüdür. On altı kenarlı bir kasnaktan kubbe yuvarlağına, pandantiflerle geçilir. Orta kubbeyle mihrap tarafında büyük tonoz vardır. Tonozla örtülü koridorun sağında ve solunda altışar hücre sıralanır. Üst kattaki koridorlarda, cami içine açılan pencereler sonradan kapatıldı. Son cemaat yerinin üstüne ikinci bir revak daha yapıldı. Kemerler, bu revakın ayakları arasına sıralanan bizans başlıklı sütunlara dayanır. Yapının birinci batı sınırından kornişe kadar olan bölümü, kesme taşla, daha yukarı bölümleri ise taş ve tuğla hatıllarla örülüdür. Caminin kuzeydoğu köşesindeki minare, yerden şerefe tabanına kadar 26,50 m yüksekliğindedir. Petek ve külâh kısmı yı-aziz'i tahttan indirmek hususunda birleşen örülmesiyle yapılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluş devrinde inşa edilen yapı, gerek planı, gerek yapımı, ölçülü süslemeleri, revakları ile ileri osmanlı sanatına örnek sayılır. (M)

MURAD EMRİ EFENDİ, türk gazetecisi ve matbaacısı (Tırnova 1850 - Bursa 1916). Bursa'da bir matbaa kurdu ve orada ilk gazeteyi çıkardı. (*Fevaid, Bursa* ve *Sanayi* gazeteleri.) Divan geleneğini sürdüren şiirlerinin toplandığı bir divanı vardır. (M)

MURAD GİRAY, Kırım hanı (öl. 1695). Mubarek Giray'ın oğlu. İkinci Viyana kuşatmasında Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile geçinemediği için Osmanlılara gereken yardımı yapmadı. Ciğerdelen* palangası üzerine yürüme emri alınca askerlerinin azlığını ileri sürerek görevi yerine getirmedi. Bunun üzerine hanlıktan atıldı (1683), yerine Hacı Giray Han getirildi. (M)

MURADÎ, bir seyyidler ve bilginler ailesi. XVII. - XVIII. yy.da Şama yerleştiler. — MURAD BIN ALİ EL-HÜSEYİN EL-BUHARÎ, ailenin kurucusudur (Semerkand 1640-İstanbul 1720). Hindistan'a, Mısır'a gitti. Nakşibendî tarikatına girdi. 1670'te Şam'a yerleşti. Daha sonra İstanbul'a geldi, Nakşibendî tarikatının Osmanlı imparatorluğu içinde yayılmasına çalıştı. Tarikatla ilgili eserleri vardır. — MUHAMMED EL - MURADÎ, Seyyid Murad'ın oğlu (İstanbul 1683 - Şam 1755). Anadolu ve Suriye'de babasına yardım ederek tarikatının yayılmasına çalıştı. — ALİ EL-MURADÎ, Seyyid Muhammed'in oğlu (1720-1771). Şam hanefî müftülüğü görevinde bulundu.—HÜSEYİN EL-MURADÎ (1725-1774), Seyyid Muhammed'in oğlu. Şam hanefî müftülüğü görevinde bulundu. — EBUL MEVEDDE MUHAMMED HALİL EL-MURADÎ, Seyyid Ali'nin oğlu. Çağdaşları ve kendinden önce gelen yazarların biyografileri üstünde çalıştı. Bu konuda eserler yazdı. — ABDURRAHMAN EL-MURADÎ, Şam'da hanefî müftülüğü görevinde bulundu. Cezzar Ahmed Paşanın emriyle 1803'te idam edildi. (M)

MURADİYE i. (*Murād* adı'ndan ar. *murādiyye*). Nakşibendî tarikatı kollarından biri. Adım, kurucusu olan şeyh Muhammed Murad bin Ali bin Davud bin Kemaleddin'den aldı. (M)

MURADİYE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili) ilçe merkezi kasaba; 4 009 nüf. (1970). Van'ın 83 km kuzeyinde, Van - Doğubayazıt yolu üzerindedir; yüksl. 1 780 m. Kasaba, Van gölünün kuzeydoğu kıyılarına 16 km uzaklıktadır. — *İlçe merkezi,* 2 596 km²; 43 181 nüf. (1970). Merkez ve Çaldıran bucakları, 102 köy. Tarla ürünleri ve hayvansal ürünler. (M)

MURADİYE, Eğe bölgesinde (Manisa ili, merkez ilçesi) bucak; 8 562 nüf. (1965), 10 köy. — *Bucak merkezi,* Muradiye kasabası; 5 450 nüf. (1965); il merkezinin 9 km kuzey batısındadır. Asfalt bir yolla Manisa'ya bağlıdır. (M)

Muradiye camii (*İkinci Murad camii* de denir). Bursa'da, Murad II tarafından yaptırıldı (1424-1426). Cephesinde beş kemerli bir revakı vardır. Sahınlarla planın genel şekli ters bir «T» biçimini alır. Merkez sahınla, mihrap tarafındaki mekân büyük bir kemerle ayrılır. Ana ve yan sahınların üzerleri kubbeyle örtülüdür. Kubbenin sağ ve solunda birer minare vardır. Minarelerden biri ahşap külâhlıdır ve sonradan yapılmıştır. Caminin önünde büyücek bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerindeki kubbeler, sahınları örten kubbelerin seviyesine kadar yükselir. Böylece iki mekân arasındaki kesiklik önlenir. Kemerler, dor üslûbundaki sütunlara dayanır. Sonradan yapılan minare firuze renginde sırlı çini tuğlalarla örülüdür. (M)

Muradiye kalesi, Muradiye (Van) kasabasına hâkim bir kayalık üzerinde Urartu-

Foto. N. Erkılıç. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

lar tarafından yaptırılan kale (M. Ö. VIII. yy.). 1510'da Şah İsmail bu çevrede yaptırdığı bir malikâne için Muradiye kalesindeki taşlardan yararlandı. Harap durumda olan kalenin, güneydoğu tarafında Selçuk-Osmanlı devrine ait bazı kuleler bulunur. Bu kuleler doğrudan doğruya ana kaya üzerine oturur. Güney tarafta Urartu sur temel taşları vardır. Urartu devrine ait olabilecek bazı kalıntılar da akropol kısmında yer alır. (M)

Murad Paşa camii, İstanbul'da Aksaray semtinde. Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa tarafından yaptırıldı (1466). Bursa'daki Orhanbey camii tipindedir. Yapıda tuğla kullanılmıştır. Dörtgen planlıdır. Mekân iki kısımlıdır ve bu iki kısım arasına konan kemere iki kubbe oturur. Her iki kubbe de dıştan iki kenarlı birer kasnak üstündedir. Yanlardaki dört odanın kubbeleri düz bingilidir. Caminin ön cephesinde antik sütunlu ve beş kubbeli bir revak vardır. Sütunların ikisi pembe ve dördü yeşildir. Bursa kemerli olan kapı küfeki taşından, söğeleri mermerdendir. (M)

MURAD PAŞA Kara, türk sadrazamı (? - 1655). Yeniçeri ocağında yetişti. Bağdat'ın geri alınmasından sonra sekbanbaşı oldu, Girit'te Hanya'nın alınışında bulundu (1645); Hanya'nın ele geçirilmesinden sonra sekbanbaşı olarak orada kaldı. Mehmed IV'ün cülusu sırasında (1648) yeniçeri ağalığına tayin edildi, Sofu Mehmed Paşa azledilince sadrazam oldu (1649). Ocak ağaları ile geçinemedi, kendi isteğiyle sadrazamlıktan ayrıldı (1650). Budin valiliğine tayin edildi, daha sonra İstanbul'a getirildi; kaptanıderya oldu (1653). Çanakkale boğazında Venedik donanmasını yenerek Girit'e gitmeyi ve oradaki türk ordusuna mühimmat ve erzak ulaştırmayı başardı. Yeniçerileri, sadrazam İpşir Paşa aleyhine ayaklandırdı. İpşir Paşanın öldürülmesine yol açan bu olay kendisinin de ikinci defa sadrazam olmasını sağladı (mayıs 1655). Fakat, yeniçerileri memnun edemediği için üç ay sonra azledilerek Şam valiliğine tayin edildi. Şam'a giderken yolda öldü. (M)

MURAD PAŞA Kuyucu, türk sadrazamı (? - Diyarbakır 1611). Enderundan yetişti. Mahmud Paşanın kethüdası oldu. Mahmud Paşa ile birlikte Mısır'da bulunduğu sırada mirliva oldu. 1576'da Yemen beylerbeyi oldu. Yemen'de Sanâ'da bir cami ve su tesisleri yaptırdı. Ancak büyük bir servet edindiği ileri sürülerek İstanbul'a çağrıldı ve Yedikule'ye hapsedildi. Sonra Trablusşam'a tayin edildi. Tebriz seferine katıldı (1585); bu seferde İranlılara esir düştü ve İran'da Kahkaha kalesine hapsedildi. 1590'da esirlikten kurtuldu. Kıbrıs (1590) ve Şam beylerbeyliğine tayin edildi (1594), Diyarbakır beylerbeyliğine getirildi (1595) ve Haçova* meydan savaşına katıldı. Rumeli beylerbeyi ve Budin muhafızı oldu (1603). Dördüncü vezir olarak divana girdi (1605). Macaristan serdarı tayin edildi (1606). Zitvatorok* antlaşmasını imzaladı. Aynı yıl celâlî isyanlarını bastırabileceği düşünülerek sadrazamlığa getirildi. (Bk. CELÂLÎ İSYANLARI.) Anadolu'yu celâlîlerden temizledi. İsyanları bastırdığı sırada öldürttüğü celâlîleri kazdırdığı kuyulara gömdürdüğü için Murad Paşaya *Kuyucu* unvanı verildi. Daha sonra İran savaşlarına son vermek için İran sınırına hareket etti. Şahın başında bulunduğu iran ordusuyle Acıçay'da karşılaştı, her iki taraf da savaşa girmekten çekindi. Kuyucu Murad Paşa, ordusuyle kışı geçirmek üzere Diyarbakır'a çekildi ve orada öldü. (M)

MURAD PAŞA Mizancı. Bk. MİZANCI MURAD.

MURAD REİS, türk kaptanıderyası (? - Rodos 1603). Turgut Reisin yanında yetişti. Barbaros Hayreddin Paşanın Haçlı donanması amirali Andrea Doria ile yaptığı Preveze* deniz savaşına (1538) Turgut Reis kumandasında, reis olarak katıldı. Savaşta gösterdiği başarı ününü arttırdı. Bu tarihten sonra Turgut Reisin yanından ayrılmadı. Onunla deniz savaşlarına katıldı. Başarısından ötürü sancak beyliğine getirildi. Birçok sancakta görev aldıktan sonra Basra körfezinin Lahsa kıyısında küçük bir liman şehri olan Katye sancak beyliğine tayin edildi. Bu sırada Osmanlılar Hint seferlerine başladı. Kanuni ilk deha Hindistan'a Hadım Süleyman Paşa kumandasında bir donanma gönderdi. Portekiz baskısı altında ezilen hintli müslüman tacirler ilk seferde Osmanlılara yardım etti. Hadım Süleyman Paşadan sonra Hint kaptanlığına Piri Reis getirildi. Piri Reis, Portekizlilerle yaptığı savaşta yenilince donanmayı Basra'da bırakarak geri döndü (1552). Bu sırada Katif'te bulunan Murad Reis, sancakbeyliğini bırakarak Basra'ya geldi. Divan, Murad Reisi Hint kaptanlığına getirdi ve Piri Reisin Basra'da bulunan donanmasını onartarak Kızıldeniz'e götürmesi emrini verdi. Murad Reis yirmi altı parça gemiyi onarttı. Bunlardan sekizini harekât için Basra'da bırakarak geri kalan on sekiz parça gemiyle Şattülarap'tan yola çıktı. Basra körfezini geçerek Hürmüz boğazından Aden körfezine çıktı, Umman kıyısında seyretmeğe başladı. Burada yirmi beş gemiden kurulu portekiz donanmasıyle karşılaştı. Yapılan savaşta her iki taraf da kesin bir sonuç alamadı. Birkaç portekiz gemisi batırıldı. Murad Reis iki gemisini kaybetti. Savaştan ümidini kesen Portekizliler Hindistan'a doğru çekildiler.

Savaş gücü kırılan Murad Reis bunları takip edemediğinden hasara uğrayan gemilerle Kızıldeniz'i geçmenin güçlüğünü anlayarak Basra'ya döndü. Osmanlı hükûmeti bu olayı başarısızlık sayarak Hint kaptanlığını Murad Reisten aldı. Görevi Seydi Ali Reise verdi (1554). Murad Reis de Akdeniz'de başka bir göreve tayin edildi. (M)

MURAFAA i. (ar. *ref*ᶜ'den *murafaᶜa*). *Esk.* Bir kimseyi mahkemeye verme, mahkeme huzuruna getirme. || Mahkeme huzurunda yüzleşip muhakeme olma. *Yeni.* Yargıtay'da yapılan duruşma. (M)

MURÂFAKAT i. (ar. *rıfk*'tan *murâfakat*). *Esk.* Arkadaşlık, yol arkadaşlığı. || Birlikte bulunma. (M)

MURAFIK i. (ar. *rıfk* > *murâfakat*'tan *murâfık*). *Esk.* Arkadaşlık eden. || Birlikte bulunan. (M)

MURAFİ i. ve sıf. (ar. *ref*ᶜ >*murafaᶜa*'dan *murafiᶜ*). *Esk.* Duruşma için mahkemeye baş vuran, yüzleşerek yargılanmak üzere hâkime giden. (M)

MURAHHAM sıf. (ar. *rahm* > *terhîm*'den *murahham*). *Esk.* Son harfleri veya heceleri düşürülmüş. || İ. Kısaltma. (M)

MURAHHAS sıf. ve i. (ar. *ruhsat* > *terhîs*'ten *murahhas*). *Esk.* Bir devlet veya kurum adına istediği şekilde oy vermeğe ve verilen işi sonuca ulaştırmağa yetkili olmak şartıyle diğer bir devlet veya kuruma gönderilen kimse, delege: *Hükûmet-i seniyeye gönderilecek davet, Mustafa Kemal Paşanın veyahut Ankaraca mezuniyet-i lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyet-i murahhasası meyanında bulunmalarıyle meşruttur* (Atatürk). || İzinli, ruhsatlı.

— ANSİKL. Devl. huk. *Murahhas* terimi, devletler hukuku ile Ticaret hukukundaki kullanılış anlamına yakın bir şekilde Anayasa ve İdare hukuku alanında da kullanılmıştır. Özellikle, kuvvetler birliği veya ayrılığı tartışmaları içinde önem kazanan murahhas terimine, devletin bir organının, başka bir organın murahhası sıfatıyle, o organa ait fonksiyonu yapabilmesini belirtmek için yer verilmiştir: İdarenin düzenleyici işlem yapma yetkisinin, bu konuda asıl yetkili olan yasama organının murahhası olmasından doğduğunun ileri sürülmesi gibi.

— Tic. huk. *Murahhas üye,* anonim şirketlerde idare meclisinin sahip bulunduğu yetki ve görevlerin tamamını veya bir kısmını, bu meclisin kararıyle üzerine alan bir veya birkaç üyeyi ifade eder.

◆ **Murahhasîn** çoğl. i. *Esk.* Murahhaslar.

◆ **Murahhasiyet** i. *Esk.* Murahhaslık.

◆ **Murahhaslık** i. *Esk.* Murahhas olma hali veya murahhasın yaptığı iş, delegelik: *Murahhaslıkla Viyana'ya gönderilmişti* (Şemseddin Sami). [M]

Muradiye camii

MURAHHASA i. (ar. *murahhaşa*). *Esk.* Ermeni piskoposu. (M)

MURAKABE veya **MURAKABA** i. (ar. *rakb*'tan *murakabe, murakaba*). *Esk.* Denetleme, kontrol: *Meclis-i millînin derhal içtimaını ve icraat-ı hükûmetin Meclisin murakabesine vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır* (Atatürk). *Bu hal beni, bütün buna benzer anlarda olduğu gibi derin bir iç murakabeye sevk ediyordu* (Ş. S. Aydemir). || Bakıp gözetme, göz altında bulundurma.

— ANSİKL. Din. ve Tasav. Genellikle hücreye çekilen, çile dolduran dervişler murakabeye dalardı. Murakabedeki insanın, kendi varlığında sonsuzluğa ulaştığı, Tanrı nurunu gördüğü kabul edilirdi. Bazı mutasavvıflara göre murakabe, insanın kendi nefsiyle konuşması, hesaplaşmasıdır. Bütün tarikatlarda murakabe vardı. (M)

MURÂKASA i. (ar. *rakş*'tan *murâkaşa*). *Esk.* Dans. (M)

MURAKIP veya **MURAKIB** sıf. (ar. *rakb* > *murakabe*'den *murakıb*). *Esk.* Denetleyen, kontrol eden. || Gözeten, göz altında bulunduran.

— Tasav. *Esk.* Kendi iç âlemine bakan, dalıp kendinden geçen, Tanrı'ya bağlanmış.

— Tic. huk. Anonim şirketlerde denetim işini yapan görevli.

— ANSİKL. Tic. huk. *Murakıp*'lar, kural olarak, anonim şirket genel kurulu tarafından bir yıl süreyle seçilir. Bazı hallerde mahkeme, çok murakıplı şirketlerde ise diğer murakıplar tarafından da murakıp seçilebilir. Ancak, bu türlü seçilen murakıpların görevi ilk genel kurul toplantısıyle son bulur. Bir şirkette murakıp sayısı beşten çok, hizmet süresi ise üç yıldan fazla olamaz. Süresi dolan murakıp yeniden seçilebilir. Murakıpların görevleri şunlardır: şirket defterlerini en az altı ayda bir denetlemek; şirket veznesini en az ayda bir defa denetlemek; kasada rehin veya vedia şeklinde kıymetli evrakın saklanıp saklanmadığını kontrol etmek; hissedarların genel kurul toplantısına katılabilmeleri için gerekli şartların varlığını tespit etmek; yönetim kurulunu denetlemek; bütçe ve bilançoyu denetlemek; kanunun öngördüğü durumlarda genel kurulu toplantıya çağırmak.

Murakıplar her yıl sonunda genel kurula sunulmak üzere bir rapor hazırlarlar ve genel kurul tarafından ibra edilirler. Genel kurul murakıpları her zaman azledebilir.

Genel kurulun aldığı bir karar aleyhine yönetim kurulunca dava açılması halinde mahkemede şirketi murakıplar temsil eder. (M)

MURAKIPLIK i. (*murakıp*'tan *murakıplık*). *Esk.* Denetleyicilik, denetçilik. (M)

MURAKKA sıf. (ar. *rakᶜ* > *terkîᶜ*'den *murakkaᶜ*). *Esk.* Yama vurulmuş, yamalı. || *Came-i murakka,* yamalı elbise. || *Murakka germek,* ayakkabı, terlik v.b. üzerine deriye işlenecek motifler için patron kesmeye hazırlanmak.

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

mareşal **MURAT**
Gros'un eseri

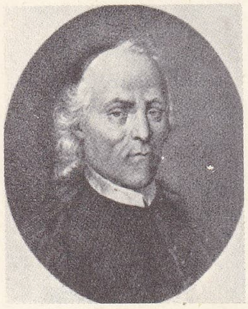

Ludovico **MURATORİ**

general
MURAVYOV-AMURSKIY

— Hat. Yazı dergisi. || Hattatların, ayrı ayrı kâğıtlara yazarak bir dergide topladıkları yazı örnekleri. (Daha çok yazı meşkinde kullanılırdı.)

— Tasav. Eski ve yamalı hırka. || Melâmîlerin tarikata girdikleri sırada giydikleri yamalı hırka. (Bencillik, büyük gönüllülük etmemek için giyilirdi.) || *Delki murakka,* kendilerini derviş göstermek için ikiyüzlülerin giydikleri yamalı hırka.

◆ **Murakkapuş** sıf. *Esk.* [Dervişler için] Yamalı hırka giymiş olan. (M)

MURAKKAA i. (ar. *murakka'a*). *Esk.* Birbiri üzerine yapıştırılarak mukavva gibi olmuş kâğıda yazılan güzel yazı örneği, hattat meşknamesi.

◆ **Murakkaat** çoğl. i. *Esk.* Güzel yazı örneklerinin toplandığı albüm veya koleksiyon. (M)

MURAKKAK sıf. (ar. *rikkat* > *terkik*'ten *murakkak*). *Esk.* İnce, inceltilmiş. (M)

MURAKKAM sıf. (ar. *rakam* > *terkim*'den *murakkam*). *Esk.* Yazılmış, yazılı. || Bir rakamla işaretlenmiş, numaralanmış: *Kütüphanede 250 rakamıyle murakkam bir kitap vardır* (Şemseddin Sami). [M]

MURAKKIM i. (ar. *rakam* > *terkim*'den *murakkım*). *Esk.* Pusula ibresi. (M)

MURANA i. (lat. *muraena;* yun. *myraina*). Sıcak denizlerde yaşayan yüzgeçsiz balık. (Muraenidae familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Uzunluğu bazen birkaç metreyi bulan *murana* büyük bir yılanbalığına benzer, ama göğüs yüzgeci yoktur. Çok yırtıcı olan bu balığın derisi çıplak, ebrulu ve parlak renklidir. Üst çenesi alt çenesinden biraz uzuncadır. Her iki çenesinde de iri dişler bulunur. Muranalar özellikle kıyıya yakın yerlerde yaşar, ırmaklara da girer. Bir türü (*Muraena Helena*) Akdenizde çoktur. Romalılar bunları büyük havuzlarda yetiştirirlerdi: V. Pollion'un bunları kölelerle beslediği söylenirse de pek ihtimal verilemez. Bütün yüzgeçsiz balıklar gibi murana da bir yassıbaş (*leptocephalus*) şeklinde doğar, daha sonra başkalaşma geçirerek son şeklini alır. Eti çok makbul ve lezzetli bir balıktır. Yılanbalığı gibi pişirilir. (L)

MURANO, Venedik'te (İtalya) köy, denizkulağındaki bir adada. Murano halkı XIII. yy.dan beri dünyaca meşhur cam süs eşyası imal eder (bk. VENEDİK). XII. yy.dan kalma, Santa Maria kilisesi (orijinal absid). — Komşu San Michele adasında Venedik şehir mezarlığı. (L)

MURAOUR (Henri), fransız mühendisi (Paris 1880 - ay.y. 1954). Dumansız barutların yanma kanunlarını ve patlama parlaklıklarının sebebini inceledi. (L)

MURASAKİ ŞİKİBU, japon kadın romancı (978'e doğr. - 1020'ye doğr.). *Genji Monogatari* (Genji'nin Hikâyesi) adlı eserinden başka, *Murasaki Şikibu Nikki* başlıklı günlüğü ve birçok şiiri vardır. (L)

MURASSA sıf. ve i. (ar. *rasa'*, kokulu bir şey sürünme > *tersi'*'den *murassa'*). *Esk.* Değerli taşlarla bezenmiş, cevahirle süslü, işlemeli: *Ey şîr-i teri sine-i pür zahm-ı hayatın! / Ey cam-ı murassa-leb-i gaflet! Ki nümayan* (Tevfik Fikret). *Cemal Paşa'nın göğsüne murassa bir nişan takılıyordu* (F. R. Atay).

— Ed. *Esk.* Birbiri ardınca sıralanan kavramlar arasında kurulan vezinli ve kafiyeli bağlantı. (Divan edebiyatında özellikle gazel ve kaside gibi şiir türlerinde, art arda gelen cümleler ve mısralar arasında vezin ve kafiye bakımından eşitlik kurmak bir hüner sayılır. Murassa, divan nesircileri tarafından da sık sık baş vurulan bir sanattı.)

— Hat. *Esk.* Bir yazı tarzı.

— Nümism. ve Teşk. tar. *Murassa imtiyaz,* Osmanlı devletinde, devlet tarafından verilen imtiyaz nişanının elmas ve değerli taşlarla süslü olanı. (Her imtiyazdan bir kuruş harç alınırdı. Nişan, hak sahibinin ölümüyle geri alınmaz; takma hakkı olmadan mirasçılara kalırdı.) || *Murassa mecidî,* Osmanlılarda, devlet tarafından verilen mecidî nişanının elmas ve değerli taşlarla süslü olanı. || *Murassa osmanî,* Osmanlılarda, devlet tarafından verilen osmanî nişanının elmas ve benzeri değerli taşlarla süslü olanı. (M)

MURASSAS sıf. (ar. *raşş* > *terşiş*'ten *muraşşaş*). *Esk.* Kurşun veya kalayla kaplanmış veya lehimlenmiş. (M)

MURAT veya **MURAD** i. (ar. *revd* > *irâde*'den *murâd*). İstek, arzu: *Garip ve meçhul muradında / Evliyaya mum adamıştı komşum* (F. H. Dağlarca). *İkbalime yoktur itimadım / Müşkil görünür benim muradım* (Fuzuli). || Amaç, gaye, erek: *Muradınız intikam ise, altı aylık eziyeti altı saatte edemez misiniz?* (Namık Kemal). || Niyet, amaç, erek: *Kendini bilmekten murat evliyakını bulmakmış* (N. Araz). *Muradınız nedir?* || Erkek adı. || *Murad etmek,* istemek, arzu etmek: *Oğlum, Ethem! Allah murad ederse, kulunu gizli hazinelerinden geçindirir* (N. Araz). Amaçlamak, erek olarak seçmek.

— ÇEŞ. DEY. *Murada* (veya *muradına*) *ermek,* amaçladığı şeyi elde etmek veya isteğine kavuşmak: *Ömrümde bugün murada erdim* (Ziya Paşa). *Adamcağız, nihayet muradına ermiş, yüzümü görmüştü* (R. N. Güntekin). || *Muradı olmak,* isteği gerçekleşmek, yerini bulmak: *Kanlıca'nın bilmem neresinde bir havuzda, büyük kaplumbağalar varmış, onlara ekmek verip adak tutarsa, muradı olurmuş* (B. Felek). || *Allah ne muradı* (veya *muradın*) *varsa versin,* bir iyilik veya iyi davranış karşısında söylenen iyi dilek sözü: *Allah razı olsun oğlum... Allah ne muradın varsa versin!.. diye dua ediyordu* (B. Felek). || *Onlar ermiş muradına* [...], sonu iyi ve kahramanların emellerine kavuşmasıyle sona eren masalların bitiş sözü.

— *Esk. Murad-bahş,* murat veren. Tanrı'nın sıfatlarından. || *Murad-ı Rabbanî* (veya *Murad-ı Hak*), Tanrı'nın isteği, arzusu: *Kader dedikleri halkın murad-ı Hakdır kim / Ezelde etti bizi her umurda tahyir* (Şinasi). || *Ber-murad,* isteğine kavuşmuş. || *Lafz-ı murad.* Bk. LAFIZ. || *Na-murad,* isteği gerçekleşmemiş, amacına ulaşamamış olan. (M)

MURAT, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Ağrı ili, merkez ilçesi) bucak; 8 999 nüf. (1965); 23 köy. — *Bucak merkezi;* 449 nüf. (1965). Karaköse - Doğubayazıt yolunun 18. km'sine güneyden eklenen 1 km'lik yolun sonundadır. Yüksl. 1 725 m. (M)

MURAT (Joachim), Fransa mareşali, Napoli kralı (Labastide - Fortunière [bugün Labastide - Murat] 1767 - Pizzo Calabro 1815). Bir hancının oğlu. Ailesi papaz olmasını istiyordu. Orduya girdi, fakat dikkafalılığı yüzünden kovuldu (1789). Saint-Céré'de bir bakkalın yanında çalıştı. Yeniden orduya girerek 1792'de subay oldu. 13 - Vendémiaire ayaklanmasında Napolyon'a yardım etti. İtalya'da Napolyon'un yaveri oldu, 1796'da generalliğe yükseldi. Doğu'da yararlık gösterdi. Saint-Cloud'da, 18 - Brumaire olayında, Beşyüzler Meclisi üyelerini dışarı attı; Konsüllük muhafız birliklerinin başına getirildi, Caroline Bonaparte ile evlendi (ocak 1800). Marengo savaşında yararlık gösterdi ve Napoli'lileri Roma'dan kovarak, onları Floransa antlaşmasını imzalamağa zorladı (1801). Yasama Meclisi üyesi (1803), Paris valisi oldu (1804) ve bu sıfatla Enghien dükü olayını tertipledi. 1804'te mareşalliğe yükseldi, büyük amiral ve imparatorluk prensi (şubat 1805), Napolyon ordusunun yedek süvari birliklerinin kumandanlığına getirildi ve imparatora Viyana yollarını açtı (13 kasım). Berg ve Kleve büyükdüklüğüne getirildi (1806-1808) ve buraya fransız kurumlarını getirdi. Jena'dan sonra, Prenzlau'da Hohenlohe prensini esir aldı (28 ekim 1806). Blücher'i Lübeck'te teslim olmak zorunda bıraktı (7 kasım) ve Varşova'ya girdi (28 kasım). Eylau savaşında kesin sonuç alınmasını sağladı (8 şubat 1807) ve Königsberg'i ele geçirdi (16 haziran). Daha sonra İspanya'daki fransız ordusunun başkumandanlığını yaptı (şubat 1808), Madrid ayaklanmasını şiddetle bastırdı (2 mayıs). İspanya tahtına geçemediği için hayal kırıklığına uğradı, görevinden bir süre uzaklaştı (haziran 1808), sonra Joachim Napolyon adı altında Napoli tahtını kabul etti (temmuz 1808). Sicilya'yı tekrar ele geçiremedi ise de (1809) Capri'yi zaptetti ve krallığı içinde önemli reformlar yaptı; gelir vergilerinin hafifletilmesi, bayındırlık işleri, Herculanum'daki kazılar, derebeyliğin kaldırılması, bir ordu kurulması. Öte yandan, bakanı Saliceti'nin ve emniyet müdürü Maghella'nın telkini ile kötü bir hafiyelik usulüne baş vurdu. Napolyon'un Abluka siyasetini uygulamaması ve aşırı derecede gösterişe düşkün oluşu imparatoru kızdırdı. Ayrıca, bir de Talleyrand ve Fouché ile gizli bir komplo kurmak gafletinde bulundu (1809), ama imparatorun hışmına uğramaktan kurtuldu; fakat Paris'e çağırıldığında Napolyon'un Avusturya prensesi ile evlenmesine karşı çıktı (1810). İtalya'yı bağımsızlık içinde birliğe kavuşturmayı düşünen Maghella'nın etkisi altında yabancıları uyrukluk değiştirmeğe zorladı (haziran 1811). Fakat Napolyon Fransızlara çifte uyrukluk hakkı vererek onun bu tedbirini etkisiz bıraktı. Murat, Napolyon'un Rusya seferinde kendisine ihtiyacı olması sayesinde kurtuldu: Moskova ırmağı savaşında yararlık gösterdi, fakat Vinkovo'da yenilgiye uğradı (18 ekim). Fransız orduları geri çekilirken, imparatorun refakat birliği olan Kutsal Bölük'e kumanda etti. Napolyon, Fransa'ya giderken, kendisini ordunun başına getirdi (5 aralık 1812). Fakat Murat, Napoli'ye dönmek için yerini prens Eugène'e bıraktı (ocak 1813). Napoli'de, gizliden gizliye Avusturya ile görüşmelere girişti. Sonra Napolyon ordusuna yine yetişti, Dresden ve Leipzig savaşlarına girdi. Napoli'ye döndü (kasım), Viyana ve Londra ile bir antlaşma imzaladı. Buna göre kendi devletlerinin güvenliği karşılığında, onlara 30 000 kişilik bir kuvvet vermeyi taahhüt ediyordu (11 ocak 1814). Murat, prens Eugène'i Adige nehrinin ötesine çekilmek zorunda bıraktı (mart 1814). Fakat Viyana kongresi, ken-

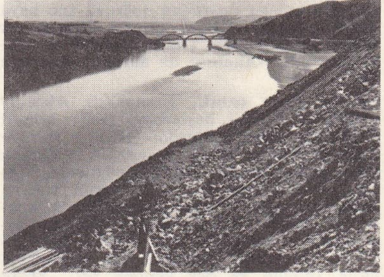

MURAT suyu

Foto. T. Birgili (MEYDAN) ; Dizionario Enciclopedico italiano ; LAROUSSE

disinin Napoli tahtında kalmasını desteklemedi. Yüzgün döneminde Murat, yeniden imparatora katıldı ve Rimini'de, İtalyanlara bağımsızlık vaat etti (30 mart 1815). Tolentino'da Avusturyalılar tarafından yenilgiye uğratılınca (2 mayıs), Fransa'ya döndü. Napolyon'dan yüz bulamadı, Waterloo'dan sonra Korsika'ya sığındı, oradan da Calabria'ya çıkarma yapmağa yeltendi (28 eylül), yakalandı, mahkûm edilerek kurşuna dizildi (13 ekim). Atak bir süvari olan Murat, siyasî bir rol oynayacak yeteneğe sahip değildi. (L)

MURAT (Napoleon Lucien Charles, — prensi), fransız siyaset adamı (Milano 1803 - Paris 1878), Joachim Murat'nın oğlu. Amerika'ya göç edince (1825), çok zor bir duruma düştü. 1848'de Fransa'ya döndü; Kurucu ve Yasama meclislerine milletvekili seçildi. Louis Napoléon zamanında Torino'da elçilik yaptı (1849-1850). Senatör (1852) ve prens oldu (1853). 1855 ve 1860'ta Napoli tahtı üstünde hak iddia ettiyse de imparator tarafından desteklenmedi. (L)

MURATBAŞI dağı, Van gölünün kuzeyinde Aladağ kütlesine eklenen bir dağ kütlesi; 3 518 m. Van gölüne inen Zilan deresi, Muratbaşı dağının güney yamaçlarından, Fırat'ın başlıca kolu olan Murat suyu da, güney yamaçlarından çıkar. (M)

MURAT dağı, İç Anadolu'da dağ kütlesi (2 129 m). Önemli bir su bölümü noktasıdır. Çevresinden inen sular, Marmara denizine, Ege denizine ve Karadeniz'e doğru yönelir. Yamaçlarında meşe ağaçlıkları bulunan dağın yapısında billûrlu şistler, mermerler ve yeşil kayaçlar yaygındır. (M)

MURATLI, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili) ilçe merkezi kasaba; 6 534 nüf. (1970); il merkezinin 24 km kuzeyinde Tekirdağ'ı Edirne'ye ve Çorlu üstünden İstanbul'a bağlayan yollar üzerindedir. 1957'den beri ilçe merkezi olan kasaba, gelişme durumundadır. İstanbul - Edirne demiryolu üzerinde istasyonu vardır. — *Muratlı ilçesi,* 407 km²; 16 945 nüf. (1970). Tek bucak; 16 köy. İlçede tahıl, ayçiçeği ve şeker pancarı ekimi gelişmiştir. İnanlı köyündeki İnanlı harasında iyi cins sığır ve koyun yetiştirilir. (M)

MURATLI, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Borçka ilçesi) bucak; 8 093 nüf. (1965), 7 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Maradit*), 1 061 nüf. (1965). Borçka'nın 20 km kuzeyinde Sovyetler Birliği sınırına yakın bir noktadadır. (M)

Muratmolla tekkesi ve mescidi, İstanbul'da, Çarşamba semtinde Muratmolla sokağındadır. Murad Molla tarafından kütüphane, tekke ve mescitten kurulu bir külliye olarak yaptırıldı. Kütüphanesinin içinde 1775, dışında 1778 tarihli iki ve tekkede 1890 yılında onarıldığını gösteren bir kitabe vardır. Yapı ahşaptır. (M)

MURATORİ (Ludovico Antonio), italyan bilgini (Vignola 1672 - Modena 1750). Papaz ve ilâhiyat doktoru idi. Milano'da Ambrosiana kütüphanesi müdürü oldu (1695). Başlıca eserleri: Ortaçağ eserleri külliyatı olan *Rerum İtalicarum Scriptores* (24 cilt, 1723-1738); *Annali d'İtalia* (İtalya Tarihi Yıllıkları) [12 cilt, 1744-1749] ve *Antiquitates İtalicae Medii Aevi* (Ortaçağ İtalyan Eserleri) [6 cilt, 1738-1743]. Ayrıca latince yazıt derlemeleri, şairlerin biyografyaları ve dinî yazıları kapsayan birçok eser bıraktı. Mektupları 1901-1922 arasında yayımlandı. (L)

MURAT suyu veya **MURAT ırmağı,** Doğu Anadolu'da Fırat ırmağının iki kolundan uzun olanı; 722 km. Van gölü kuzeyinde Aladağ'dan ve Muratbaşı dağından çıkan kolların birleşmesiyle oluşur. Ağrı (Karaköse) şehri yakınında Eleşkirt yöresinden gelen kolları aldıktan sonra güneybatıya doğru akarak Malazgirt ovasına gelir. Bingöl dağlarından inen Hınıs suyunu aldıktan sonra sert dirsekler çizerek Muş ovasına kuzeyden girer ve burada Nemrut dağından gelen Karasu'yu alır. Batıya doğru akarak dar boğazlardan ve Palu önünden geçer; soldan, Elazığ'ın Ulu ovasından gelen Harinket suyunu ve sağdan da Tunceli'nin Munzur-Peri suyunu (en önemli kol) alarak Keban yakasında Fırat'ın öteki kolu Karasu ile birleşir. Keban'da yapılmakta olan büyük baraj, Murat suyunun aşağı kesimini büyük bir göl haline getirecektir. (M)

MURAT - VAN bölümü. Coğ. Bk. YUKARI MURAT - VAN BÖLÜMÜ.

MURAVYEV-KARSSKİY (Nikolay Nikolayeviç, — prensi), rus generali (Petersburg 1794 ?-ay.y. 1866). 1812-1815 Arasındaki savaşlara katıldı. Sonra 1817'de Hazar denizinin doğusundaki toprakları keşifle görevlendirildi. 1832'de Mehmed Ali Paşayı Osmanlı imparatorluğuna karşı bir savaşa zorlamakla görevlendirildi. Patlak veren savaşta, İstanbul boğazına çıkarma yapmakla görevli rus ordusunun başına getirildi. 1853'te Kafkasya cephesine gitti; Ahıska'ya kadar ilerleyen Anadolu kumandanı Abdülkerim Abdi Paşa kuvvetlerini durdurdu. 1855'te Kafkasya genel valisi olarak 40 000 kişilik bir kuvvetle Kars kalesine hücum etti; önce müşir Mehmed Vasıf Paşa kumandasındaki türk kuvvetlerine yenildi; fakat kaleyi 4,5 ay kuşattıktan sonra aldı (28 kasım 1885). Bu başarısı dolayısıyle adına «Karsskiy» sıfatı eklendi. (LM)

MURAVYON ((Mihail Nikolayeviç — kontu), rus siyaset adamı (1845-1900). Muravyon-Amurskiy'in oğlu. Dışişleri bakanı olarak prens Lobanov - Rostovskiy'in yerini aldı (1898-1900). La Haye Barış konferansına (mayıs-temmuz 1899) önayak oldu, fakat konferans bir sonuca bağlanamadı, Delcassé'nin Fransa ile yakın bir birlik kurma isteği üzerine onunla, askerî antlaşmalar ve Avrupa'da dengenin korunması için işbirliği konusunda gizli olarak mektuplaştı (ağustos 1899). Çin ile (28 mart 1898). Liao-Dung (Port - Arthur) limanını doksan dokuz yıl için Rusya'ya kiralayan bir antlaşma imzaladı. (L)

MURAVYOV (Mihail Nikolayeviç), **Cellât** diye anılan rus generali (1796 ? - Petersburg 1866), Muravyov - Karsskiy'in kardeşi, Grodno valiliğine getirildi (1830), Birinci Polonya ayaklanması (1831) ile Petersburg'da öğrencilerin başlattığı liberal hareketi (1861) bastırmada büyük rol oynadı. Vilnius genel valisi oldu (1863). İkinci Polonya ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırdı («Cellât» lakabı bu yüzdendir). [L]

MURAVYOV - AMURSKİY (Nikolay Nikolayeviç), rus generali (Petersburg 1809-Paris 1881), Muravyov'ların akrabası. Kafkasya'da hizmet gördü, 1847'den 1861'e kadar Doğu Sibirya valiliği yaptı ve bütün Amur topraklarını ele geçirdi. 1858'de Çinlilerle Eygun antlaşmasını imzaladı: buna göre Çin, söz konusu topraklar üstünde Rusya'nın haklarını tanıyordu. Muravyov, Amurskiy sıfatını adına ekleme iznini aldı ve generalliğe yükseltildi. (L)

MURAVYOV - APOSTOL, rus devrimcisi (Petersburg 1796 - ay.y. 1826). Çernigovun alayında albaydı. 1816'da, Gerçek Yurt Dostları derneğini kurdu; dekabristlerdendi. Ayaklanma başarısızlığa uğrayınca idam edildi. (L)

MURBAN, Ebu Zabi prensliğinde (Trucial States) petrol işletme merkezi. (L)

MURCHİSON (sir Roderick İmpey), iskoçyalı jeolog (Tarradale, Ross-shire 1792 - Londra 1871). Birleşik Krallık Jeoloji enstitüsü müdürü oldu. Eserleri: *The Silurian System* (Silüryen Sistemi) [1839]; *Russia and the Ural Mountains* (Rusya ve Ural Dağları) [1845]. (L)

MURCHİSONİA i. (R. İ. *Murchison*'un adından). Sarmal kavkılı, karındanbacaklı fosil yumuşakça; Triyas'ta ve paleozoik tabakalarda çok yaygındır. (*Pleurotamariidae* familyasından.) [L]

MURCHİSONİT i. (R. İ. *Murchison*'un adından fr. *murchissonite*). Miner. Feldispat grubundan inorganik madde. (Ortoz çeşididir.) [L]

MURCİA i. Leng. Murcia'da konuşulan castilla lehçesi. (L)

MURCİA, İspanya'da şehir, il idare merkezi, Segura ırmağı kıyısında; 271 200 nüf. Üniversite. XIV.-XV. yy.dan kalma katedral; rönesans üslûbunda çan kulesi (XVIII. yy.da tamamlandı); barok üslûbunda cephe. Francisko Salzillo müzesi. Klasik ve barok üslûbunda birçok kilise ve manastır. Verimli bir huerta'nın ortasında kurulan şehir, her şeyden önce önemli bir kır pazarıdır.

— *Murcia bölgesi,* 1 177 000 nüf. Murcia ve Albacete illerini içine alır.

— *Murcia ili* (824 500 nüf.), çok kurak olan, fakat havzalarla kesilen kireçli Doğu Endülüs sıradağlarının büyük kısmını içine alır. Havzalar, ilin kuzeyinde, Cieza ve Calasparra'ya doğru geniş değildir; fakat Lumbreros'tan Murcia'ya kadar, aşağı kesimi Segura ırmağı tarafından akaçlanan geniş bir geçit açılır. Önemli rezervler, bölgenin sulanmasına imkân vermiştir; sulama sistemi Murcia'ya doğru çok erken bir tarihte, yukarı kesimde Lorca çevresinde ise daha geç düzenlenmiştir. İl topraklarının her yerinde tahıl, yemlik bitki, meyve ağaçları (portakal, hurma, kayısı, dut) ve sebze yetiştirilir. Murcia bölgesi, turfanda sebze (domates) ve biber üretiminde uzmanlaşmıştır. Murcia çöküntüsü, denizden maden bakımından zengin sıradağlarla (sierra de Almenasa) ayrılır; kurşun, bakır, çinko ve kükürt La Union'da ve Mazarron'da işlenir ve kıyıdaki limanlardan (Carthagena) ihraç edilir.

— Tar. Murcia'nın Romalıların *Vergilia* şehri olduğu sanılır. XIII. yy.da Castillalıların eline geçen küçük bir krallığın başkentiydi. 1243'te bir himaye bölgesi oldu ve kısa süre sonra ilhak edildi (1266'ya doğr.) [L]

MURÇE i. (fars. *mür*'dan *mür-çe*). *Esk.* Küçük karınca. || Metal pası. || *Mec.* Rezil, aşak adam, önemsiz kimse. (M)

MURD i. (fars. *mürd*). Bot. *Esk.* Mersin ağacı. (M)

MURDAD i. (fars. *murdad*). Takvim. İran takviminde güneş yılının beşinci ayı. || Her ayın yedinci veya sekizinci günü. || Bu ay ve günü yönetmekle görevli meleğin adı. (M)

MURDAR veya **MUNDAR** sıf. (fars. *murdar*). Kirli, pis, iğrenç: *Neden sonra geldi: Bir çürük değnek parçası ve mundar bir paçavra ile...* (R. H. Karay). *Bu kız onun için şimdi, mundar bir arka sokakta doğmuş, büyümüş bir imam torunu, bir bakkal kızı* (H. E. Adıvar). *Hele vatanın mukaddes topraklarını bir ecnebinin murdar ayağıyle çiğneyeceğini anlasınlar* (Namık Kemal). || Cinsel birleşmeden sonra yıkanmamış (kimse). || Şeriat hükümlerine uygun olarak kesilmemiş (hayvan).

— Anat. *Esk. Murdar ilik,* omurilik.

— Bot. *Esk. Murdar ağacı.* Bk. LYTHRUM.

— Dil bil. Farsça bir kelime olan *murdar* belki de *r*'lerin tekrarından kaçınmak için ve *m* etkisiyle halk dilinde *mundar* şeklinde de kullanılır.

— Zool. *Esk. Murdar-hâr* («murdar yi-

Marc - Antoine
MURET

MURCİA
katedralin ön yüzü

Foto. Dictionnaire des Auteurs ; B.N. (LAROUSSE)

Murgul Bakır madeni

yen»), karga, akbaba, çaylak v.b. gibi leş yiyen hayvanlar.

◆ **Murdarlık** veya **mundarlık** i. Pislik, iğrençlik, kirlilik. (M)

MURDİA veya **MURZİA** i. (ar. *rıḍāᶜ* > *irżāᶜ*'dan *murḍiᶜa* veya *murżiᶜa*). *Esk.* Memede çocuğu olan, çocuk emziren, süt veren kadın. || Ücret karşılığında başkasının çocuğunu emziren kadın, sütnine, sütanne. (M)

MURDOCH (Mrs. J. O. BAYLEY, **İris** — denir), britanyalı kadın yazar (Dublin 1919), Oxford'da felsefe profesörü. Yergili ve alegorik hikâyelerinde insan davranışlarının saçmalığını dile getirir. Eserleri: *Under the Net* (Ağa Yakalananlar) [1954]; *The Unicorn* (Tek Boynuzlu At) [1963]; *The İtalian Girl* (İtalyan Kızı) [1964]; *The Red and the Green* (Kırmızı ve Yeşil) [1965]; *The Time of the Angels* (Meleklerin Çağı) [1966]. (L)

MURILLO sağda, «Karpuz ve Kiraz Yiyen Çocuklar» Münih pinakoteği; aşağıda, «Meleklerin Mutfağı» Louvre müzesi, Paris

MURDOCK (William), iskoçyalı mucit (Lugar, Auchinleck yakınları 1754 - Handsworth 1839). 1777'de Birmingham'a giderek, Soho sanayi kasabasında Boulton ve Watt'ın kurduğu makine tesislerinde iş buldu, 1800'de idare memuru, sonra da patronlarından biri oldu. Murdock'ın en büyük başarısı kömür gazıyle aydınlatmayı icat etmesidir. 1792'de, odunları, yer kömürünü ve maden kömürünü damıtarak elde ettiği gazların aydınlatıcı nitelikleriyle ilgili deneylerine başladı. 1800'de Soho'da, bir deneysel gaz cihazını işletti. (M)

MUREAUX (LES), Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Mantes-la-Jolie idare çevresi) komün, Sen'in sol kıyısında, Mulan'ın karşısında; 22 040 nüf. Uçak v.b. yapımı. Metalürji sanayii: maden arıtılması ve inceltilmesi; maden eğriltme. Kiremit fabrikası. (L)

MU'REB sıf. (ar. *ᶜarab* > *iᶜrāb*'dan *muᶜreb*). *Esk.* Arapçada sonundaki harf veya harekesi değişebilen kelime. (M)

MURENA (Lucius Licinius). Bk. LİCİNİUS MURENA.

Murena için, M. Ö. 63 yılında Cicero'nun Licinius Murena lehinde yaptığı şaheser konuşmalarından biri. (L)

MURENESOS i. Tropikal denizlerde yaşayan yüzgeçsiz balık; ağız-burun kısmı turnabalığınınki gibi gaga şeklinde ve uzundur. (L)

MUREŞ, macarca **Maros,** Romanya ve Macaristan'da ırmak: Hargita kütlesinde doğar, Bihor kütlesinin çevresini dolaşır, Arad şehri kenarında akar ve Szeged'in karşısında Tisza'ya kavuşur. — *Muhtar Macar Mureş bölgesi,* 974 000 nüf. (çoğu macarca konuşur); merkezi, *Tirgu Mureş.* (L)

MUREŞANU (Andreiu), rumen yazarı (Bistrita 1816 - Braşov 1863). Profesördü; Transilvanya'da 1848'de yeniden canlanan yurtseverlik akımına katıldı. «Deşteapte-te Romane!» (Uyan Romanyalı!) seslenişiyle başlayan *Yankı* (1848) adlı şiiriyle tanındı. Halk arasında çok sevilen bu esere *1848 Yılı Marşı* da denir. (L)

MURET (Marc - Antoine), fransız hümanisti (Muret, Ambazac yakınları 1526 - Roma 1585). 1547'de Bordeaux'da öğretmenlik yaptı, Cardinal - Lemoine kolejinde Montaigne'in öğretmeni oldu, Paris'te ve 1552'den sonra Toulouse'da görev aldı. Uygunsuz davranışlarla suçlanınca 1554'te bu şehri birden terk etti. Venedikte, Padova'da ve Kardinal İppolito d'Este'nin çağrısı üzerine gittiği Roma'da (1560) bilgin olarak büyük bir ün kazandı, D. Lambin ile olan kavgaları bu ünü sarsamadı. 1576'da papaz oldu ve 1584'e kadar Roma'da derslerine devam etti. Latince eserlerin açıklamalı baskılarını hazırladı. Ronsard'ın *Amours* adlı şiirleri üstüne bir yorum (1553) ile birçok latince eser yazdı (*Juvenilia* adlı şiirler, *«Julius Caesar»* adlı bir trajedi). Saint - Barthélemy olayını onayladı. İlâhileri vardır (1575). [L]

MURET (Maurice), fransızca yazan isviçreli denemeci ve edebiyat tenkitçisi (Morges, Vaud 1870 - Lozan 1954). Yabancı ülkelerin psikolojisi ve edebiyatları üstünde incelemeler yaptı. Eserleri: *La Littérature Allemande d'Aujourd'hui* (Günümüz Alman Edebiyatı) [1909]; *Le Crépuscule des Nations Blanches* (Beyaz Milletlerin Alacakaranlığı) [1925]; *Le Dessaroi de l'Esprit Allemand* (Alman Düşüncesindeki Şaşkınlık) [1937]; *France Héroïque* (Kahraman Fransa) [1943]. (L)

MUREX i. Dikenli salyangozun ilmî adı. (*Murex brandaris*'ten eskiden erguvan boyası çıkarılırdı. Bu salyangoz en çok Akdeniz'de bulunur.) [L]

MURFREE (Mary Noailles). Bk. V. CRADDOCK.

MURG i. Bk. MÜRG.

MURGAB, Afganistan ve S.S.C.B.'de ırmak; 800 km. Afganistan'da, Hindukuş'un batısından doğar ve Türkmenistan'da Kuşka'ya girer, bir iç delta ile Merv vahasında son bulur. Vâdisinde sulama yoluyle, yağ çıkarılan bitkiler (susam, yerfıstığı), pamuk, üzüm ve meyve ağaçları yetiştirilir. (L)

MURGE, Apulia'da (İtalya) bölge, Ofanto ile Messapia eşiği (Taranto ile Brindisi arasında) arasında Torre Disperata'da, 686 m. Pliyosen tüfleriyle çevrili tebeşir çağı kalkerlerinden oluşan bu yüksek taraça Dördüncü zamanda yavaş yavaş yükselmiştir. Yüzey şekillerini birçok karst olayı etkilemiştir. Henüz çok kalabalık olmayan bölge, tarımın ıslahı sayesinde günden güne değişmektedir. (L)

MURGER (Henri), fransız yazarı (Paris 1822-ay.y. 1861). Bir kapıcının oğluydu. Resim öğrenimi yaptı, sonra da kont Tolstoy'un sekreteri oldu. Uzun yıllar yoksulluk içinde yaşadı, bu yaşayışını *Les Scènes de la Vie de Bohème* (Bohem Hayatından Sahneler) [1847-1849] adlı romanında anlattı. *Événement, Dix-Décembre* ve *Revue des deux Mondes* dergilerinde (1851-1854) yazılar yazmağa başladı. Bu sayede oldukça rahat bir hayata kavuştuysa da, 1855'te, Marlotte'a çekildi ve yurdunda öldü. Fanteziye kaçan bir gözlem gücüne, lirizme ve orijinal bir düşünce dünyasına sahipti. Her zamanki gözlemlerinden uzaklaşarak donuk ve cansız eserler verdi. Bu son dönemde yayımladığı eserler: *le Pays Latin* (Latin Ülkesi) [1851]; *Scènes de la Vie de Jeunesse* (Gençlik Hayatından Sahneler) [1851]. 1849'da, Th. Barrière ile birlikte, ilk eserini *La Vie de Bohème* adıyle oyun haline getirdi. Ayrıca şiir kitapları da vardır: *Ballades et Fantaisies* (Baladlar ve Fanteziler) [1854]. *Les Nuits d'Hiver* (Kış Geceleri) [1861]. (L)

MURGUL yeni adı *Göktaş,* Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Borçka ilçesi) bucak; 9 804 nüf. (1965); 8 köy. Bakır yatakları.
— *Bucak merkezi,* 3 443 nüf. (1965). Borçka'nın 18 km güneyinde, Murgul suyu vâdisinde; yüksl. 800 m. (M)

Murgul Bakır madeni, Çoruh ili Borçka ilçesine bağlı Murgul bucağı sınırları içinde, Damar köyünün güneyinde Karatepe eteklerinde işletilen bakır madeni. Çok eski devirlerden beri çalıştırıldığı bilinir. Maden alanında yeni aramalar, Kafkasya Bakır şirketi tarafından XX. yy.ın başında yapıldı ve esas tesisleri 1907'de faaliyete geçti. 1914'e kadar toplam 14 994 ton bakır elde edildi. Birinci Dünya savaşı başlayınca faaliyet durdu. İkinci Dünya savaşından önce M.T.A. enstitüsü tarafından etütler yapıldı ve kurulmasına başlanan maden tesisleri ancak savaştan sonra bitirilerek 25 mart 1951'de ilk bakır istihsal edildi. Bugün Etibank'a bağlı bir işletmedir. Cevher kitlesinin esas filizini kalkopirit meydana getirir. 1951'de yapılan hesaplara göre madenin rezervi yüzde 2,1 bakırlı 16 300 000 ton cevherdir. Bu rezerv, maden olarak 4 milyon ton tahmin edildi. Açık işletme sistemiyle üretim yapılır. Bugün alandan yılda 350 000 ton cevher çıkarılır. Murgul'da elde edilen bakırın tahlil sonuçları şöyle tespit edildi (yüzde ile): bakır 99,43; çinko 0,007; kurşun 0,006; kalay (eser); kobalt (eser); arsenik 0,02; nikel 0,005; demir 0,002; sülfür 0,03; gümüş 875 gr/metrik ton;

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Braun, X (LAROUSSE)

altın 17,1 gr/metrik ton. Murgul'da üretilen bakırın büyük kısmı iç piyasada tüketilir. 1960'ta 8 601 t olan üretim 1970'te 8 870 ton oldu. (M)

MURİ, Hindistan'da (Bihar) Damodar ve Cemşidpur arasında, Rançi'nin doğusunda yer. Demiryolu kavşağı ve Lohardaga'da çıkarılan boksitlerin işleme merkezi; alümin, Alvaye alüminyum fabrikasına gönderilir. (L).

MU'RİB i. (ar. *ᶜarab* > *iᶜrāb*'dan *muᶜrib*). *Esk.* Ünlü bir eserde kelimelerin sonlarındaki harf veya hareke değişmelerini gösteren kitap: *Mu'rib-i Kur'ân.* || *Mu'rib-ül-Avâmil*, Avâmil adlı eserin şerhi. (M)

MURİ BEİ BERN, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Aare ırmağı kıyısında; 7 850 nüf. İlâç ve besin sanayii. Deri işçiliği. (L)

MURİCİDAE çoğl. i. *Murex* ve benzer cinsleri içine alan karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Muricidae denizde yaşayan etçil hayvanlardır; Ağızlarında boynuzsu maddeden yapılmış hortum biçiminde dişlidil vardır; hayvan bununla her çeşit yumuşakçanın kavkısını delebilir.) [L]

MURİLLO (Bartolomé Esteban), ispanyol ressamı (Sevilla 1618-ay.y.1682). Juan del Castillo'nun öğrencisiydi. Sevilla'da çalıştı, ancak bir defa Madrid'e gitti (1658). Francisco de Zurbaran ile birlikte, İspanya'da barok çağının en büyük dinî ressamı kabul edilir; incelik ve güzelliğin anlatımına öbür ispanyol ressamlarından daha çok önem verdi. Sevilla kiliselerinin, manastırlarının, ve özellikle fransisken rahiplerinin 1645'ten ölümüne kadar çok başvurdukları ressamdı. Eserleri, Fransızların akınları ve 1836'da tarikat mal ve mülklerine el konulması dolayısıyle toplu bir şekilde saklanamamıştır. Murillo, ilk eserlerini aşağı yukarı 1640'ta yapmağa başladı (Sevilla'da başpiskoposluk sarayındaki resimler). 1645'te Fransiskenlerin Casa Grande'si için yaptığı kahverengi tonlardaki resimlerinde üslûbu daha bir açıklık kazandı. Bunlar arasında *Alcalalı San Diego* (Madrid akademisi), *Meleklerin Mutfağı* (Louvre, Paris; 1646) ve *Azize Clara'nın Ölümü* (Dresden) sayılabilir. 1650-1660 Arasında Sevilla katedrali için yaptığı resimlerde daha açık ve daha duru renkler kullandı (*Aziz İsidoro, Aziz Leandro* ve *Aziz Antonius'un Hayali*). Murillo'nun hava etkilerine duyduğu ilgi (o zamanın yazarları buna «bulanık üslûp» adını verirlerdi) herhalde 1658'de Madrid yolculuğuyle ve Diego Rodriguez de Silva y Velazquez'in son resimlerini iyice tanımasıyle daha da arttı. Bu üslûptaki şaheserleri arasında *Meryem'in Doğuşu* (Louvre), Prado müzesindeki (Madrid) tablolar, *Bir Roma Soylusunun Düşü* ve *Bir Roma Soylusunun Papa Liberius'u Ziyareti* (son iki resim 1665'te Santa Maria la Blanca kilisesi için yapılmıştır) sayılabilir.
Murillo, 1660'ta Sevilla'da başka ressamlarla birlikte bir resim akademisi kurdu. 1665-1670 Arasında Kapüsen rahipleri için yaptığı büyük diziyi tamamladı. Bu resimlerde (*Azize Justa* ile *Azize Rufina; Aziz Francesco Haçın Altında, Aziz Felix ile Meryem; İsa'nın Doğuşu* v.b., hepsi Sevilla müzesindedir) tekniğin incelik ve güzelliği özellikle dikkati çeker. 1667-1668 Yıllarında Sevilla katedralinin papazlar meclis binası için resimler ve 1670-1674 arasında da Hospital de la Caridad için ünlü dizisini (*Hastaya Bakan Macaristan'lı Azize Erzsebet, Suların Mucizesi* v.b.) yaptı. 1681'de Cadiz'deki Kapüsen manastırına resim yapmak üzere çağrıldı.
Eserlerinin başlıca özellikleri, dine yumuşak ve insanca bir anlam vermesi, gerçekçilik, renklerin açıklığı ve duruluğu, düzenlemedeki zerafettir. Dinî portre ressamı olarak, Murillo'nun ispanyol barok çağındaki yeri, Rönesans'ta Raffaellonun kazandığı yer kadar önemlidir. Bu özellik, Murillo'nun Meryem ve Çocuk İsa'yı (örnekleri Prado müzesinde, Pitti sarayında [Floransa], Dresden'de, Wantage koleksiyonunda [Londra], Dulwich'te, Corsini galerisinde [Roma] ve çeşitli yerlerde bulunur) canlandırdığı resimlerde göze çarpar. Büyük ustalığı, Meryem'in günahsızlığını tasvir ettiği tablolarda belirir (örnekleri: Prado; Sevilla; Louvre; Kansas City'de ve Leningrad'daki Ermitaj'dadır). Kompozisyonları bakımından, ayrı bir yer verilmesi gereken eserleri: *Mısır'a Kaçış* (Cenova); *Meryem'in Nişanlanması* (Wallace koleksiyonu, Londra); *Mısır'a Kaçış ve Aziz Antonius* (Leningrad), *Müsrif Oğul* (Beit koleksiyonu, Londra; National gallery, Washington) ve *Kutsal Aile* (Prado; National gallery, Londra; Devonshire dükü koleksiyonu, Chatsworth). Murillo, günlük yaşayış ressamı olarak ününü, meyve yiyen ve oyun oynayan Sevilla'lı yoksul çocukları büyük bir sevimlilikle canlandırdığı tablolarına (Münih, Köln, Dulwich v.b.) borçludur; aynı sevimlilik Çocuk İsa ile Çocuk Aziz Juhanna'yı tasvir ettiği tablolarında da görülür. *Penceredeki Kadınlar*, Washington'daki National gallery'dedir. Murillo, ünü ülkesinin dışında da yayılan ilk ispanyol sanatçısıdır. (M)

MURİLLO (Gerardo, DR. ATL denir), meksikalı ressam (Guadalajara, Jalisco, Mexico 1877). Avrupa'da okudu. Avrupa geleneğinden ayrılan Meksika yerli sanatının öncüsü oldu. Aztek dilinde «su» anlamına gelen Atl takma adını aldı. Dr. Atl imzasıyle, İspanya ve Fransa'daki işçi sendikaları örneğine dayanarak Mexico'da ilk devrimci işçi sendikasını teşkilâtlandırdı. 1910'da patlak veren Meksika ihtilâline katıldı 1914-1915 Venustiano Carranza ordusunda faal bir hizmet gördü.
Dr. Atl'ın, José Clemente Orozco, David Alfaro Siqueiros, Diego Rivera ve Jean Charlot gibi genç ressamlar üstünde büyük etkisi oldu. Bu genç sanatçılar Meksika sanat biçimlerini ve sanat eğitim sistemini değiştirmeğe çalışıyorlardı. Bu gruba dahil öbür sanatçılar ise, geniş ölçüde Meksika arkeoloji ve folklorundan etkilenerek resim yapıyorlardı. Dr. Atl özellikle yanardağlar çizen bir manzara ressamıydı. Popocatepetl ve İxtaccihuatl yanardağlarını her yönden çizdi. 1943'te bir ekin tarlasında Paricitin yanardağı ortaya çıkınca Dr. Atl. bu tarlayı satın aldı. Paricutin'in çeşitli resimlerinden dördü 1947'de, A.B.D. başkanına armağan verilmek üzere Mexico valisi tarafından seçildi. Mexico City'de, Palacio de Bellas Artes'teki Teatro Nacional'de bulunan ve Popocatepetl ve İxtaccihuatl sönmüş yanardağlarının eteğindeki Mexico vâdisini tasvir eden cam mozaik bölme Dr. Atl tarafından çizildi. Resimlerinin çoğunu kendi icadı olan ve «Atl renkleri» adını verdiği kopal sakızından ve balmumundan özel renkli kalemlerle yaptı. (M)

MURİLLO (Juan BRAVO). Bk. BRAVO MURİLLO.

MURİLLO TORO (Manuel), kolombiyalı siyaset adamı (Chaparral, Tolima 1816-Bogata 1880). Liberal bir siyasetçiydi. Dışişleri ve Maliye bakanı (1849), iki defa cumhurbaşkanı (1864-1866 ve 1872-1874) oldu, köleliğin kaldırılmasını ve siyasî suçlarla ilgili cezaların hafifletilmesini sağladı. (L)

MURİNAE çoğl. i. Muridae familyasından fareleri, sıçanları ve benzer cinsleri içine alan kemirgen memeli hayvanlar oymağı. (L)

MURİS sıf. ve i. (ar. *verâşet* > *irāş*'tan *müris*). *Esk.* Miras bırakan: *Varise intikal eyledikte varisin muzaf mülkü olur. Murise muzaf olmaz ve murisin anda alâkası kalmaz* (Kâtip Çelebi). || Getiren, veren, kazandıran: *Hil'at-i muris-ül-behçet ve bir kabze tig-i zi-kıymet ihsaniyle imtiyaz verildi* (Peçevi). || Vasiyetname sahibi.
— Huk. Bk. MİRAS *bırakan*.

◆ **Murise** sıf. *Esk.* Muris'in dişili. (M)

MURİS (Johannes DE). Bk. MURS (Jean DES).

MURİYANİ, (Ebu Eyyub Süleyman). Halife Mansur'un veziri ?-771). Halid bin Bermek'ten sonra, halife Mansur tarafından, vezirlikle görevlendirildi. 770 Yılında devlet parasını çalmak veya Mansur'un çocuklarından birini öldürmekle suçlanarak kardeşi ve yeğenleriyle hapsedildi. Muriyanı'nin bu suçları işlediği konusundaki söylentiler kesin belgelere dayanmaz. (M)

MURMAN kıyısı, Kola yarımadasının (S.S.C.B.) kuzey kıyısı, önünden Atlas okyanusundan gelen ılık sular geçtiği için her mevsimde sefere ve balıkçılığa elverişlidir. (L)

MURMANSK, S.S.C.B.'de şehir, Kola yarımadasının kuzey kıyısındaki (Murman kıyısı) derin bir fiyort kenarında önemli liman; 226 000 nüf. Murmansk bir sanayi merkezidir: gemi, özellikle buzkıran gemileri yapımı; balık konserveleri; kereste sanayii. Bu liman demiryoluyle Leningrad'a, Kotlas yoluyle de Rusya'nın ortasındaki şebekeye bağlıdır. Kutup Denizbilim enstitüsü.
— Tar. Mütevazı bir balıkçı limanı olan Murmansk, 1916'da kışın kullanılmağa elverişli olduğu için müttefiklerin Rusya'ya verdiği savaş malzemesini alacak şekilde düzenlendi ve demiryoluyle Petrograd'a bağlandı. Devrimden sonra (nisan 1918), müttefikler buraya Finlandiya'daki Almanların demiryolunu kesmesini önlemek ve general Miller kumandasındaki beyaz ruslara yardım etmek amacıyle asker çıkardılar; ama general Miller geri çekildi (şubat 1920). İkinci Dünya savaşı sırasında kuzey yolunun son istasyonu olan Murmansk'a müttefik konvoyları ikmal yaptılar; bunu önlemek isteyen Almanların çabaları *Duke of York*'un *Scharnhorst*'u yok etmesi üzerine (1944 başı) başarısızlıkla sonuçlandı. (L)

F. W. MURNAU'nun «Nosferatu»sunda Max Schreck (1922)

MURMEL i. (alm. k.). Postu ağaç sansarınınkini andıran marmot. (Çeşitlerine bulundukları bölgeye göre adlar verilir: *murmel-tarabagan, murmel-orenburg, murmel-beisky, murmel-mindel* veya sadece *mindel* [erken doğan hayvanlardan]); boyamağa elverişli ve sağlam olan postları manto yapımında kullanılır ve bazen yollu boyanarak vizona benzetilir.) [L]

MURN (Josip), slovenyalı şair (Ljubljana 1879-ay.y. 1901). ALEKSANDROV takma adıyle *Ljubljanski Zvon* dergisinde çalıştı. *Pesmi in Romance* (Şiirler ve Romanslar) [1903] adlı derlemesinde umutsuz yalnızlığını ve köy hayatına duyduğu derin sevgiyi dile getirdi. Murn, modern slovanya lirik şiirinin öncülerinden biri kabul edilir. (M)

Thomas MURNER
Geuchmatt adlı eserinden tahta üzerine oyma (Basel, 1519)

MURNAU (Friedrich Wilhelm PLUMPE, — denir), alman sinema yöneticisi (Bielefeld 1889-Hollywood 1931). Max Reinhardt topluluğuna katıldıktan sonra sinemayle ilgilendi (1919) ve art arda filimler çevirdi; *Satanas, Der Bucklige und Tanzarin* (Kambur ve Dansöz); *Der Januskopf* (Janus'un kafası) [1920]; *Der Brennerde Acker* (Yanan Toprak) [1922]; *Nosferatu, eine Symphonie des Grausens* (Nosferatu, Bir Korku Senfonisi) [1922]; *Son Adam* (Der Letzte Mann) [1924]; *Tartuffe* (1925); *Faust* (1926). 1927'de Amerika'ya gitti, orada, *Sunrise* (Güneş Doğarken) ve Flaherty ile birlikte *Tabu* (1931) adlı filimleri çevirdi. Bu son iki filim, *Son Adam* (Der Letzte Mann) ile birlikte onun en önemli eserleri sayılmaktadır. Murnau, Alman sessiz sinemasına yenilik getirdi ve Ekspresyonizm'den (*Nosferatu*), Kammerspiel akımına (*Son Adam*) kadar bu sinemanın geçirdiği büyük aşamaları izledi. Bu etkilerden tamamıyle sıyrılamadı, nitekim Amerika'da çevirdiği filimlerde zamanının alman estetizminin izleri görülür. (L)

MURNER (Thomas), Alsace'lı ilâhiyatçı (Obernai 1475-ay.y. 1537). Manastır rahibi olarak (1490) bütün Fransa ve Orta Avrupa'yı dolaştı (1495-1520). Strasbourg'a yerleştikten sonra (1520), Zwingli ile Luther'in can düşmanı oldu. Luther aleyhine otuz iki inceleme kaleme aldı. İlâhiyatçı olmaktan çok hicivciydi, sayısız hiciv yazdı. En önemli sayılan eseri *Du Grand fou Luthérien* (Büyük Luther Çılgını Üstüne) [1522] adlı manzumesidir. [L]

Robert D. MURPHY

MURO-LUCANO, İtalya'da komün, Bosilicata'da (Potenza ili), Platano vâdisinin kuzeyinde; 10 400 nüf. (L)

MUROM, S.S.C.B.'de şehir Oka'nın sol kıyısında, Moskova'nın doğusunda; 73 000 nüf. Irmak gemileri yapımı. Deri ve tahta işçiliği. Besin sanayii. XI. yy.da bir prenslik merkezi olan şehirde, XVI. yy.dan kalma bir katedral ve manastırlar vardır. (L)

MUROMAÇİ, Kyoto'da (Japonya) semt; şogun Aşikaga Yoşimitsu 1378'de bu semti kendine merkez yaptı. (Japon tarihinin

Foto. «le Cinéma» (LAROUSSE) ; Der Grosse Brockhause

general James MURRAY
Wilkinson'un gravürü
(1782)
Cabinet des Estampes, Paris

1378-1573 arasındaki dönemine bu ad verilir.) [L]

MUROME (İlya). Bk. İLYA MUROME.

MUROMLU'LAR, fin-ugur halkı. Ortaçağ'da Aşağı Oka'da otururlardı. Moskova imparatorluğunun temellerinin atıldığı devirde Ruslar tarafından yok edildiler. (L)

MUROMTSEV (Sergey Andreyeviç), rus siyaset adamı (Moskova 1850-ay.y. 1910). Moskova'da Roma hukuku profesörlüğü yaptı, liberal düşüncelerinden dolayı görevinden uzaklaştırıldı (1884), Moskova hukuk derneğini yönetti (1892-1899). Birinci Duma*ya başkanlık etti (mayıs 1906). Duma'nın dağılmasından sonra (1907), liberal Vıyborg'un liberal manifestosunu imzaladı ve iki ay hapse mahkûm oldu. (L)

MURORAN, Japonya'da şehir, Hokkaido adasının güneyinde, Uchiura koyunun girişinde; 172 000 nüf. Demir-çelik sanayii merkezi. Limanından kömür ve odun ihraç edilir. (L)

MUROS, İspanya'da liman şehri, Galicia'da (La Coruna ili), *ria de Muros* kıyısında; 10 000 nüf. Balıkçılık. Salamuracılık. Kabotaj. (L)

MURPHY (Arthur), irlandalı oyun yazarı ve tiyatro oyuncusu (Elpin, Roscommon idare bölümü 1727-Londra 1805). Ekim 1752'de *Spectator* gazetesini örnek alarak, haftalık *Gray's Inn Journal*'ı yayımlamağa başladı. 1754'te geçinebilmek için sahneye çıktı. Ekim 1754'te Covent Garden'de Othello rolünü oynadı. Ertesi yıl David Garrick topluluğuna katıldı ve iki başarılı fars yazdı: *The Apprentice* (Çırak) [1756], *The Upholsterer, Or What News?* (Döşemeci veya Ne Haber?) [1757]. Başlıca komedileri şunlardır: *The Way to Keep Him* (Onu Elden Kaçırmamanın Yolu) [1760]; *The Old Maid* (İhtiyar Kız) [1761]; *The Weeks After Marriage* (Evlilikten Sonraki Haftalar) [1776]; *The School for Guardians* (Muhafızlar Okulu) [1767] ve *Know Your Own Mind* (Kendi Zekânı Tanı) [1778]. En ünlü trajedisi *The Grecian Daughter*'dir (Yunanlı Kız) [1772]. Eserlerinin konuları orijinal değildir. Oyunlarının çoğu, Voltaire, Molière ve öteki fransız yazarlarından uyarlamalardır. Ayrıca, *Essay on the Life and Genius of Samuel Johnson* (Samuel Johnson'un Hayatı ve Dehası Üstüne Deneme) [1792]; *Life of David Garrick* (David Garrick'in Hayatı) [2 cilt. 1801] adlı iki eseri de vardır. (L)

MURPHY (Frank), amerikalı hukukçu ve siyaset adamı (Harbor Beach, Michigan 1890-Detroit 1949). Detroit belediye başkanı (1930-1933), Filipinler genel valisi oldu (1933-1935). Michigan valiliğine seçildi (1936-1938). Daha sonra Yüksek Mahkeme üyeliğine getirildi (1940-1949). Başkan Roosevelt'in New Deal siyasetini destekledi. (L)

MURPHY (John), irlandalı yurtsever ve rahip (Tincurry, Wexford 1753 ?-Tullow 1798). Wexford'da 1798 ayaklanmasını yönetti ve başı kesildi. (L)

MURPHY (John Francis), amerikalı ressam (Oswego, New York 1853-New York 1921). Öğrenimini yarıda bırakarak kendi kendini yetiştirdi. 1875'te New York'ta bir stüdyo açtı. Ertesi yıl National academy'de eserlerini sergiledi. Çoğunlukla manzara resimleri çizdi, tablolarının büyük kısmı Amerika galerilerindendir. (M)

MURPHY (Robert Daniel), amerikalı diplomat (Milwaukee 1894). Konsolos (1930), Paris elçiliğinde danışman (1939), Vichy hükûmeti yanında maslahatgüzar oldu. Sonra görevle Afrika'ya gitti (1940), müttefik çıkartmasını hazırladı. Eisenhower'in siyasî danışmanlığını yaptı. İtalya'ya elçi olarak gönderildi. Almanya'da sivil yönetimle görevlendirildi (1944-1949). Tokyo elçiliğine getirildi (1952). Eisenhower tarafından Birleşmiş Milletler işleri ile görevli devlet bakanı yardımcılığına tayin edildi (1953). Mart 1958'de Fransa ile Tunus'u «uzlaştırmakla» görevlendirildi. 1959'da emekliye ayrıldı. (L)

MURPHY (William Parry), amerikalı hekim (Stoughton, Wisconsin 1892). Harvard Üniversitesi Tıp okulunda profesörlük yaptı. G. Minot ve G. H. Whipple ile birlikte tehlikeli kansızlığın (Biermer hastalığı) tedavisi için yaptıkları çalışmalarla 1934 Nobel Tıp armağanının kazandı. (L)

MURŞİL II'nin
mühür baskısı
(Die Kunst Der Hethiter
adlı eserden)

Murphy düğmesi, birleştirilmek istenen iki bağırsak parçasının uçlarına yerleştirilen ve bu iki ucu birbirine geçirmeğe yarayan iki yarım düğmeden yapılmış cihaz. (L)

Murphy işareti, nefes alma sırasında safra kesesi bölgesinin ellenmesinden meydana gelen ağrı; safra kesesindeki bir hastalığa işarettir. (L)

MURRAY, Avustralya'da ırmak; Victoria, Yeni Güney Galler ve Güney Avustralya eyaletlerini sular ve Güney Hint okyanusuna dökülür; 2 574 km (kolu Darling ile birlikte 4 068 km). Murray, Avustralya cordillerasında Kosciusko dağının güneybatısından doğar; çığırının büyük kısmı (başlıca kolu Darling ile) Victoria ve Yeni Güney Galler eyaletleri arasında sınırı çizer. Morgan'da güneye doğru sert bir dirsek yapar ve dar bir geçitle Hint okyanusuna ulaşmadan önce Alexandrina gölüyle genişler. Sularının buharlaşmayle devamlı olarak azalmasına rağmen, ırmaktan sulamada ve elektrik üretiminde yararlanılır. (L)

MURRAY, A.B.D.'de (Utah eyaleti) şehir, Salt Lake idare bölgesinde, Salt Lake City'nin güneyinde, Wasatch dağlarının batısındaki Jordan ırmağı kıyısında; 16 806 nüf. Salt Lake City'nin banliyösü olan Murray, sulama yoluyle tarım yapılan bir bölgenin ticaret merkezidir. Kümes hayvanları yetiştiriciliği, süt ürünleri. Şeker pancarı, kaba yonca ve patates tarımı. Konservecilik; dokuma sanayii. Çevrede çıkarılan madenlerin tasfiye merkezi. 1902'de birliğe katılan Murray, bir komisyon tarafından yönetilir. (M)

MURRAY. Bk. ATHOLL ve MORAY.

MURRAY (Gilbert), ingiliz helenisti (Sydney 1866-Oxford 1957). Oxford üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri: *History of Ancient Greek Literature* (Eski Yunan Edebiyat Tarihi) [1897], *Euripide and his Age* (Euripides ve Çağı) [1913], *The Rise of the Greek Epic* (Yunan Destanının Doğuşu) [1907], *Aristophanes* (1933). [L]

MURRAY (James), ingiliz generali (1719'a doğr.-Battle 1794). Yediyıl savaşı sırasında Kanada'da tanındı, yeni ele geçirilen Québec şehrini Lévis'e karşı savundu, sonra Montréal'in zaptına katıldı. Britanya Kanadası'nın ilk valisi oldu (1763-1766); Kanadalı Fransızların geleneklerine saygı göstermeğe çalıştı. 1774'te Minorca valiliğine getirildi, yedi aylık bir kuşatmaya dayandıktan sonra fransız ve ispanyol kuvvetlerine teslim oldu. (L)

MURRAY (John), ingiliz basımcısı (Londra 1778-öl. 1843). Muhafazakâr partinin düşüncelerini savunmak amacıyle üç ayda bir çıkan *Quarterly Review* dergisini kurdu. Byron, Jane Austen, Crabbe, Lyell, Borrow v.d.nin eserlerini bastı. (L)

MURRAY (Lindley), amerikalı gramerci (Swetara, Lancaster yakınları, Pennsylvania 1745-Holdgate, York yakınları 1826). Ticarete atıldı, para sahibi olunca İngiltere'ye gitti; yüze yakın baskısı yapılan *«İngiliz Grameri»* (1795) adlı eserini yazdı; bu eseri 1797'de *«Alıştırmalar»* adlı kitap takip etti. (L)

MURRAY (lord George), iskoçyalı general (Huntingtower, Perth yakınları 1694 - Medemblik, Hollanda 1760). 1715'te kral James taraftarlarının ayaklanmasına katıldı ve Birleşik Eyaletlerde beş yıl sürgün hayatı yaşadı. Taht üzerinde hak iddia eden Charles Edward 1745'te İskoçya'ya ayak basınca, Murray kral James ordusuna katıldı. İlkin başarılar elde ettiyse de, Charles Edward'ın tam güvenini kazanamadı ve onun sözünü dinlemeyerek Culloden savaşına girişti. Savaş felâketle sonuçlandı ve Murray yurdundan kaçmak zorunda kaldı. (L)

MURRAY (Margaret Alice), ingiliz arkeologu (Kalküta 1863-Welwyn, Hertfordshire 1963). 1894'ten itibaren sir Filinders Petrie'nin yönetimi altında Eski Mısır Kültür ve medeniyeti üstünde çalıştıktan sonra, çeşitli kazılara katıldı (Abidos, 1904). Arkeolojik kazıları yöneten ilk kadın arkeolog olarak, Malta (Taş devrinin son çağından kalma tapınak), Minorca (medgalitik eserler) ve Petra'da kazılar yaptı. Aynı zamanda antropoloji alanında, din, folklor konularında karşılaştırmalı araştırmalar yaptı ve çok sayıda eser yayımladı: *A Handbook of Egyptian Sculpture* (Mısır Heykeltıraşlığı Elkitabı) [1949]; *The Splendor that was Egypt* (Mısır'ın Göz Kamaştırıcı Geçmişi) [1949]; *The Genesis of Religions* (Dinlerin Doğuşu) [1963] ve kendi hayat hikâyesi olan *My First Hundred Years* (İlk Yüzyılım) [1963]. Murray, kadın haklarının ateşli bir savunucusuydu. (L)

MURRAY (Marie Adrienne Antoinette KOENIG, Mac — denir), amerikan kadın sinema oyuncusu (Portsmouth, Virginia 1889-Woodland Hills, Kaliforniya 1965). Ziegfeld bale topluluğunda balerin olarak çalıştı, sonra sinemaya geçti (1916). En ünlü filmi, E. von Stroheim yönetiminde, J. Gilbert ile birlikte çevirdiği *Şen Dul*'dur (The-Merry Widow) [1925]. Bir ara vodvillerde oynadı. Sesli film dönemi başlarında yeniden sinemaya dönmek istediyse de, ilgi göremedi. (M)

MURRAY (Matthew), ingiliz mühendisi (Newcastle-on-Tyne 1765-Leeds 1826). Sanayi şartlarına uygun ilk lokomotifi yaptı. (L)

MURRAY (Philip), amerikalı sendikacı (Blantyre, İskoçya 1886-San Francisco 1952). On yaşında İskoçya'da, 1902'den sonra da Pennsylvania'da madencilik yaptı. Madencilik birliğinin mahallî delegesi (1912), sonra ikinci başkanı oldu (1920-1940). A.F.L.'den ayrılarak (1935) J. Lewis ile beraber C.İ.O.'yu kurdu ve başkanlığını ele aldı. New Deal'ı destekledi ve kömür madenlerinde, özellikle 1943'te grevlere canlılık kazandırdı. (L)

MURRAY (sir Archibald), ingiliz generali (1860-1945). Birinci Dünya savaşında, fransız cephesinde mareşal French'in kurmay başkanı (1914-1915), 1916'da Filistin cephesi kumandanı oldu. Doğuya doğru hücuma geçerek, 1917 yılı mart ve nisan aylarında Gazze'ye saldırdı, fakat bir başarı elde edemedi; az sonra yerine general Allenby getirildi. (M)

MURRAY (sir James Augustus Henry), ingiliz filoloğu (Denholm, Hawick yakınları 1837-Oxford 1915). Londra'daki Philological Society'nin üyesi. İki defa başkanı (1878-1880; 1882-1884) olduğu bu derneğin ve Oxford University Press'in yardımlarıyle 1879'dan itibaren büyük *Oxford English Dictionary* adlı lûgati yayımlamağa başladı ve ölümüne kadar bu yayımı sürdürdü. (Öldüğü zaman lûgat «turn» kelimesine gelmişti.) [L]

MURRAY (sir John), ingiliz doğa ve okyanus bilimcisi (Coburg, Ontario 1841-Kirkliston, İskoçya 1944). *Challenger* gemisiyle sefere çıktı. Sefer noktalarını yayımladı ve birçok okyanus seferine katıldı. Okyanus bilim ve deniz biyolojisi ile ilgili birçok eser yazdı. (L)

MURRAY (Thomas), iskoç ressamı (İskoçya 1663-Londra 1735). Genç yaşta Londra'ya gitti, John Riley'in öğrencisi oldu. Önce soyluların, 1700'den sonra da din adamlarıyle tanınmış sanatçı ve bilginlerin portrelerini yaptı. National Portrait gallery'de eserleri vardır (*Sir John Pratt, William Dampsier*). [L]

MURRAY (William), birinci **Mansfield** kontu. Bk. MANSFIELD.

MURRAYA (botanikçi J. A. *Murray*'ın adından). Dal uçlarında salkım veya demet halinde çiçekleri olan almaşık telek yapraklı ağaçsı. (*Murraya exotico,* sıcak limonluklarda yetiştirilir. Filipinler'de yetişen bir türden şimşire benzer bir ağaç çıkar. Sedefotugillerden.) [L]

Murrhins veya **Myrrhins vazoları,** Eskiçağ metinlerinde çok değerli diye sözü edilen vazolar. Bunların, önce Mısır'a, sonra da Roma'ya getirilen çin porselenleri olduğu sanılır. (L)

MURRİ (Romolo), italyan kilise ve siyaset adamı (Monte San Pietrangeli, Ascoli Piceno 1870-Roma 1944). 1893'te rahip oldu, 1898'de önce *Vita Nuova* (Yeni Hayat), sonra *Cultuar Sociale* (Toplumsal Kültür) adlı dergileri kurarak İtalya'da hıristiyan-demokrat hareketin başlamasında önemli bir rol oynadı. Fakat kurduğu Milliyetçi demokratik birlik ve kendisi dini, çağın gerekle-

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE) ; MEYDAN

rine uydurmağa çalışmakla suçlanarak afaroz edildi (1909). 1910'da milletvekilliğine seçildi. (L)

MURRUMBİDGEE, Avustralya'nın iç kısmında ırmak, Murray'ın (sağ kıyı) kolu; 1 680 km. (L)

MURRY (John Middleton), ingiliz yazarı (Peckham, Londra yakınları 1889-Londra 1957). Birçok edebiyat dergisini yönetti: *Rhythm, The Blue Review, Athenaeum, The Adelphy.* 1911'de tanıştığı Katherine Mansfield ile 1918'de evlendi. Eserleri: *Dostoyevsky* (1916), *Aspects of Literature* (Edebiyatın Görünümleri) [1920], *Countries of Mind* (Düşüncenin Bölümleri) [1922], *The Story of D.H. Lawrence* (D. H. Lawrence'in Hayatı) [1933], *Shakespeare* (1936), *William Blake* (1936), *Democracy and War* (Demokrasi ve Savaş) [1939], *The Mystery of Keats* (Keats'in Sırrı) [1949], *J. Swift* (1954) ve önemli bir biyografya olan *Between Two Worlds* (İki Dünya Arasında) [1935]. (L)

MURS (Jean DES) veya **MURİS** (Johannès DE), fransız müzik bilgini (Normandiya 1291'e doğr.-Paris ? 1351'den sonra). 1321'de *Traite de Musique* (Müzik Ders Kitabı) adlı bir eser yazdı; 1323'te Sorbonne'da, *Musica speculativa* adlı eserini ders şeklinde özetledi. *Summa musicae* adlı manzum ve mensur eser de ona maledilir. Doktrini, ilk *ars* nova* polifoni okulunun doktrini olarak kabul edilmektedir. Bu doktrini XIV. yy. müzikçilerini büyük ölçüde etkiledi ve birçok müzik kitabına ilham kaynağı oldu. (L)

MURSA. Esk. coğ. İllyria'da site, Constantius II, 350'de zorba kral Magnentius'u burada yendi. Bugün, *Esseg.* (L)

MURSAL, Sıvas ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde Divriği ilçesi) bucak, 5 376 nüf. (1965), 12 köy. — *Bucak merkezi,* 1 375 nüf. (1965). Divriği'nin 32 km güneyinde kurulmuştur. Yüksl. 1 690 m. (M)

MURSCHHAUSER (Franz Xaver Anton), alman nazariyeci ve bestecisi (Saverna 1663-Münih 1738). Başlıca eserleri: *Octitonium novum Organicum* (kilise makamında sekiz org parçası, 1696), 4 ses ve çalgılar için *Vespertinuslatriae et Hyperduliae Cultus, sive Psalmi Vespertini* (1700), *Prototoptpon Longobreve Organicum* (iki bölüm: 1703 ve 1707), *Opus Organicum Tripartitum* (1712). Mattheson'a karşı bir inceleme kitabının ilk bölümünü yazdı (1721), fakat Mattheson *Critica Musica* adlı yazısıyle buna sert bir cevap verince, Murschhauser incelemesinin ikinci kısmını yayımlamaktan vaz geçti. (L)

MURŞİDABAD, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Bhagirathi kıyısında; 11 500 nüf. Elsanatları (ipek, değerli madenler). İmparator Ekber tarafından XVI. yy.da kurulan şehir, 1704-1764 arasında Bengal krallığının başkentiydi. (L)

MURŞİL veya **MURŞİLİŞ,** iki hitit kralının ortak adı. — MURŞİL I, Hattuşil I'in küçük oğlu (M.Ö. 1620-1590). Babasının sağlığında ağabeyi Huzzia'nın yerine veliaht ilân edildi. Tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak başkentini, Neşa şehrinden, daha müstahkem olan Hattuş şehrine nakletti. Halep'e saldırdı, şehri yıktı. Halkının bir kısmını Hattuşaş'a getirdi. Böylece kendisine Babil yolunu açtı. Babil kralı Şamşu-ditana ile yapılan savaş ve hitit zaferi hakkında fazla bilgi yoktur. Murşil I, bundan başka Hurri ülkesine de sefer açtı. Ama başkent Hattuşaş'ta ortaya çıkan iç karışıklıklar üstüne geri döndü. Nitekim Telepinu fermanında Murşil I'in eniştesi Hantili'nin kışkırtmasıyle Zidanta adlı biri tarafından öldürüldüğü yazılıdır. Murşil I'den sonra yerine Hantili (M.Ö. 1590-1560) geçti. — MURŞİL II, Şuppiluliuma I'in oğlu, Arnuvanda II'nin kardeşi. (M.Ö. 1339-1306) Arnuvanda II'nin ölümünden sonra küçük yaşta tahta çıktı. Bu yüzden İmparatorluğa bağlı şehirlerin hemen hepsi ayaklandılar. Murşil II Arzava ülkelerini ele geçirdi. Bu yüzden tarihte Arzava fatihi diye tanınır. (Bk. HİTİTLER.) Murşil II Batı Anadolu seferlerini başarıyle bitirdikten sonra Kuzey Anadolu'daki Gaşka ülkesine ve halkına karşı savaşa girişti. Fakat kesin bir başarı elde edemedi. Saltanatının yedinci yılında Azzi-Hayaşa (Doğu Anadolu) beyliğiyle savaştı; bir süre sonra Suriye'de ayaklanma baş gösterdi. Murşil II, ayaklanmayı bastırdı; Kuzey Suriye'yi emri altına aldı. Az sonra eniştesi Mira beyi Meşhuiluva ayaklandı, bu isyanı da bastırdıktan sonra yeniden Kuzey Anadolu seferine çıktı, Azzi - Hayaşa'ya yürüyerek ayaklanmaları bastırdı. Murşil II'den sonra yerine büyük oğlu Muvatalli (M.Ö. 1306-1282) geçti. (M)

MURTABIT sıf. (ar. *rabt > irtibat*'tan *murtabıt*). *Esk.* Bağlanmış, bağlı. || *Mec.* (Bir şeyle) ilgisi olan, ilgili.

— Huk. *Murtabıt ikrar.* Bk. Bileşik İKRAR.

— Zool. *Esk.* Karınlarının bir kısmı kısa bir parça ile gövdelerine bağlı olan böcekler.

◆ **Murtabıta** sıf. *Esk.* Murtabıt'ın dişili. (M)

MURTAZ sıf. (ar. *riyâzet > irtiyâz*'dan *murtâz*). *Esk.* Talimli, alıştırılmış (hayvan): *Kıllet-i servetten zahid-i murtaz gibi salavat ile yürür oldum* (Sadreddin). [M]

MURTAZA sıf. (ar. *rıza > irtiza*'dan *murtaza*). *Esk.* Beğenilmiş, uygun bulunmuş, seçilmiş. || İ. Halife Ali'nin lakaplarından biri. || Erkek adı.

◆ **Murtazavî** sıf. *Esk.* Halife Ali'ye mensup, O'nunla ilgili. (M)

Murtaza, Orhan Kemal'in romanı (1952). 1927 Yılında karısıyle Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Murtaza Çukurova'da devletin verdiği toprakta çalışır, daha sonra bir dokuma fabrikasında gece kontrol yardımcısı olur. Murtaza, görevine aşırı ölçüde bağlıdır. Bu yüzden usta ve işçilerin düşmanlığını üstüne çeker. Altı çocuğu vardır, ikisi aynı fabrikada işçidir. Bir gece, küçük kızı Firdevs'i iş başında uyurken yakalar ve döver, kız beyin kanaması geçirerek ölür. Murtaza türk edebiyatının en canlı tiplerinden biridir. Orhan Kemal romanı genişleterek ikinci kere yazdı (1969), ayrıca tiyatroya uyguladı. (M)

MURTAZA EFENDİ Seyit, türk şeyhülislâmı (XVIII. yy. ortaları). Erzurumlu Seyit Hacı Feyzullah efendinin oğlu. Anadolu kazaskeriyken şeyhülislâmlığa getirildi (1750). Osman III'ün tahta çıkışından sonra görevden alındı. (M)

Murtazaefendi tekkesi ve **camii** veya **Kaşgen tekkesi** ve **camii,** İstanbul'da Eyüp semtinde, İdrisköşkü yakınındadır. Tophane nazırı ve tersane emini Yekçeşm Murtaza Efendi tarafından yaptırıldı (1745). Cami ahşap, minaresi kâgirdir. Tekkenin beş odası vardır. (M)

MURTAZA ŞERİF, arap yazarı (966-Bağdat 1044). Ali soyundan gelenlerin nakipliğini yaptı. Din, mezhep ve ahlâk konularında çalıştı. Bu alanlarda yazdığı eserlerin ancak birkaçı bugüne kaldı. Eserleri: *El-Şihab fi'l Şeyb ve'l-Şebab* (Gençlik ve Yaşlılık Üstüne Bir Parıltı); *Gurer-ül Fevaid ve Dürer-ül Kalaid bil Muhazârât* (Yararlı Bilgilerle Gerdanlık İncileri ve Faydaların Parıltıları); *Kitab-ül-Şafi* (Şafi Kitabı); *İrşad-ül-Avam* (Halka Yol Gösterme); *El-İntisar* (Açılma). [M]

MURTER, Yugoslavya'da (Hırvatistan) kıyı adası, kuzey Dalmaçya'da, Sebenico'nun kuzeybatısında; 25 km²; yaklş. 5 000 nüf. Tarım. Balıkçılık. Başlıca şehirleri adayı karadan ayıran Munter kanalı kıyısında *Tijesno* ve kuzeyde *Murter.* (M)

MURTİA. Yumuşaklık tanrıçası. Latium'lular onu Venüs ile birleştirdiler (*Venus murtea*). Roma'da Palatin ile Aventin arasında bir tapınağı vardı. (L)

MURTOLA (Gaspare), italyan şairi (Cenova XVI. yy. sonu-Roma 1624). Savoia dukası Carlo Emanuele'nin sekreteriydi. *Della Creazione del Mondo* (Dünyanın Yaratılışı) [1608] adlı orta seviyedeki şiirinde Tasso ile boy ölçüşmeğe kalkıştı. Şair Marino'ya kızarak silâh çektiği için hapse atıldı, fakat hasmının bağışlaması üzerine serbest bırakıldı. (L)

MURUROA, Tuamotu (Fransız Polinezyası) takımadalarında ıssız mercan adacığı, Gambier takımadalarının başlıca adası olan Mangareva'nın yaklaşık olarak 400 km kuzeybatısında. Fransız atom deneme merkezinin atış yeri. (L)

MURVİEDRO. Bk. SAGUNTO.

MURZUK, ital. **Murzuch,** Libya'da vaha, Fizan'da, *Murzuk ergi*'nin kuzeyinde; 2 900 nüf. Fizan'ın eski merkezi. 8 Ocak 1943'te general Leclers kumandasındaki fransız birlikleri tarafından işgal edildi. (L)

MUS i. ve sıf. («köpük» anlamında fr. *mousse*). Tekst. Bir yönde çok kuvvetli bir büküm verilip ısı etkisiyle bu bükümü sabitleştirdikten sonra, bükümü ters yöne açarak elde edilen, süperpoliamitli sentetik iplik. (Böylece, her lifi özel olarak ondüle edilmiş, kabarık ve özellikle ısıyı geçirmeyen bir iplik elde edilir.) || *Naylon mus,* çok esnek hale getirilmiş naylon ipliği. (L)

MUS i. Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan iri geyik. (İlmî adı *Alces machlis.*)

— ANSİKL. Zool. *Mus* burun ucu kıllı, başı büyük, boynu çok kısa olan iri bir geyiktir. 15-20 Uçlu çatalları olan geniş, güçlü, yaygın dallı boynuzları vardır. Yaklaşık olarak 3 m uzunluğunda ve omuzbaşına kadar 2 m yüksekliğinde olan bu güçlü hayvan, vaktiyle, 250 yılına kadar, bütün Orta Avrupa'da yaşamıştır. Eski Germenler ona *elch* derlerdi. Bugün, sadece Kuzey Avrupa'nın bazı ormanlarında bulunur. İskandinavya'da avlanması yasaktır. Dördüncü zamanda ve hattâ İsviçre'deki palafitlerde fosil kalıntıları bulunmaktadır.

Kuzey Amerika'daki şekline *orignal* adı verilir.

— Arkeol. Dayanıklılığı ve yumuşaklığı yüzünden XV. ve XVI. yüzyıllarda makbul olan *mus*'un derisinden eldiven, elbise yakası, kılıç takmak için omuzluk, değirmi kalkan, el kalkanı, boynuzundan da ufak kalkanlar, bıçak sapları v.b. yapılırdı. Tırnak ucunu kazıyarak elde edilen toz, saranın özgül ilâcı olarak kullanılırdı. İçi oyulan tırnaktan kupa yapılırdı. (L)

MUS i. (lat. k.). Sıçan ve farelerin cins adı. (L)

Mus, yelkenli küçük yarış teknesi, *Kılıç* biçimi salma omurgalı, denize dayanıklı ve çok iyi dümen dinleyen, özellikle gençler için düşünülmüş tektip bir şarpidir. İki tip yelkenle donatılabilir: tek kişilik tekne için *cat boat* tipi, iki kişilik tekne için *sloop* tipi (veya *spinnaker*). Taşınması kolay ve oldukça ucuz bir teknedir. Özellikleri: boyu, 3,90 m; genişlik, 1,42 m; su çekimi, omurga salınmış iken 0,96 m; yelken yüzeyi, 8,10 m²; ağırlık, 85 kg. (L)

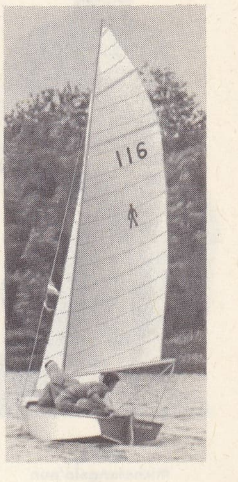

mus

MUS (Decius). Bk. DECİUS MUS.

MUSA sıf. (ar. *vaşiyyet*'ten *mûşâ*). *Esk.* Vasiyet edilmiş. || Bir vasiyeti yerine getirmekle görevli (kimse). || Tavsiye edilmiş, tavsiye olunmuş. || *Musa-bih,* vasiyet olunan şey. || *Musa-leh,* kendisine vasiyet olunan (kimse). [M]

MUSA i. (ar. *muza, muz*'dan). *Muz ağacı*'nın cins adı. (*Musa* cinsi iki gruba ayrılır: Biri, özellikle Afrika'da yetişen ve ensete denen yeni cinstir. Bununla beraber, *musa* grubunun daha elliden fazla türü vardır; bu türlerden çoğu limonlukta veya yaz bahçesinde yetiştirilir ve *musagiller*'in örnek tipini teşkil eder.) [L]

MUSA, ibranîce **Moşe,** musevî dininin kurucusu, israil peygamberi ve kanun koyucusu (M.Ö. XIII. yy. ortaları). Levi boyundan. Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Bilinenler, birtakım masal ve efsaneler niteliğindedir. Eski kaynaklar onun Mısır'da doğduğunu, firavun Tutankhamon zamanında (M.Ö. 1352-1320) yaşadığını, Mısır tarihinde birçok siyasî olayda yer aldığını, sonra kavmiyle Mısır'dan çıktığını (1346) yazar. Bazı kaynaklar ise Mısır'dan Ramses II (1301-1224) zamanında çıktığını bildirir. Musa'nın ana ve babasının kim olduğu bilinmez. Anasının adının Asiye oluşu daha çok islâm kaynaklarında ileri sürülür. *Tevrat* ile *Kur'an*'a göre Musa Mısır'da doğdu. Bütün dinî kaynaklar şu efsanede birleşir: mısır firavunu, bir gele rüyasında, o yıl doğacak erkek çocuklardan birinin, tahtını yıkacağını yeni bir din getireceğini, kendisini ortadan kaldıracağını gördü. Bunun etkisi altında, o yıl içinde doğan ve doğacak olan bütün erkek israilli çocukların boğdurulmasını emretti. Musa

Foto. Lévêque (LAROUSSE)

MUSA, Michelangelo'nun eseri, San Pietro in Vincoli kilisesi, Roma

doğunca anası onu gizledi, kimseye göstermeden üç ay emzirdi. Çocuğu saklanamayacak bir duruma gelince bir gün Asiye onu, firavunun karısıyle kızlarının yıkandıkları Nil nehrinin kıyısına bıraktı (bazı kaynaklara göre bir sandık, bazılarına göre bir sepet içinde). Nil'e yıkanmağa gelen kadınlar tarafından çocuğu kıyıda sazların arasında ağlarken bulunan çocuk, saraya alındı. Firavunun karısı, bazı kaynaklara göre kızı) çocuk için bir sütanne arattı. Çocuğa da *sudan doğan, sudan olan* anlamında «Musa» adını verdi. Musa'nın annesi saraya sütanne olarak girdi ve çocuğun kendine ait olduğunu kimseye bildirmeden onu emzirdi. Musa büyüyünce kardeşlerinin (bazı kaynaklara göre yahudi olan soydaşlarının) yanına gitti. Onlarla birlikte yaşamağa başladı. Mısırlıların, özellikle firavunun yahudilere karşı kötü hareketlerini üzüntüyle izledi.

Günün birinde, bir mısırlının bir yahudiyi (veya kendi kardeşini) dövdüğünü görünce araya girerek mısırlıyı öldürdü. firavundan korkarak Medyan'a kaçtı. Orada, bir kâhinin yedi kızına (bazı kaynaklara göre yedi çobana) yardım etti, sürülerini bekledi, koyunlarına su içirdi. Musa'nın bu iyiliğini gören kâhin onu kızlarından Tsippora ile evlendirdi. Musa uzun süre sessiz ve sakin dolaştı, sonra, kendisine gaipten birtakım gizli sesler gelmeğe başladı. Bunlar, tanrı Yahova (Yahve) tarafından gönderilen vahiylerdi. Musa'ya insanları doğru yola, hak dinine getirmesi, ilâhi bir görev olarak veriliyor, bu vahiylerden korkmaması, kavmini mısırlıların baskısından kurtarması emrediliyordu. Kutsal Tuva vâdisinde (bk. TUVA VÂDİSİ) dolaşırken ateş ağacını gördü. Gaipten gelen bir ses ona ayakkabılarını çıkarmasını, gezdiği yerlerin kutsal topraklar olduğunu bildiriyordu. Musa, peygamberliğini ilân etti. Tanrı tarafından kendisine vayh, edilenleri açıklamağa başladı. Halkının ve firavunun inanması için Tanrı'nın ona verdiği mucize gösterme gücünden yararlandı. Firavun ve adamları, onu büyücülükle, yalancılıkla suçladılar, ona inanmadılar. Firavun, Musa'nın kendi büyücüleriyle bir yarışmaya girmesini istedi. Musa önce çekindi, fakat, Tanrı kendisine hiç bir şeyden kaçınmamasını buyurdu. Bunun üstüne Musa yarışmayı kabul etti. Firavunun büyücüleri, ellerindeki değnekleri yere atarak birer yılana döndürdüler. Tanrı Musa'ya da elindeki asayı yere atmasını buyurdu, asa bir ejderha olarak bütün yılanları yuttu. Tevrat ve din tarihleri Musa'nın dokuz büyük mucize gösterdiğini yazarlar. Bunlar *asa, beyaz el* (bk. *Yed-i* BEYZÂ), *tufan, çekirgeler, bit, kurbağalar, kan, karanlık, Kızıldeniz sularının yarılması*'dır.

«İbranîlerin **MUSA**'ya isyanı» Santa Maria Maggiore kilisesi, Roma

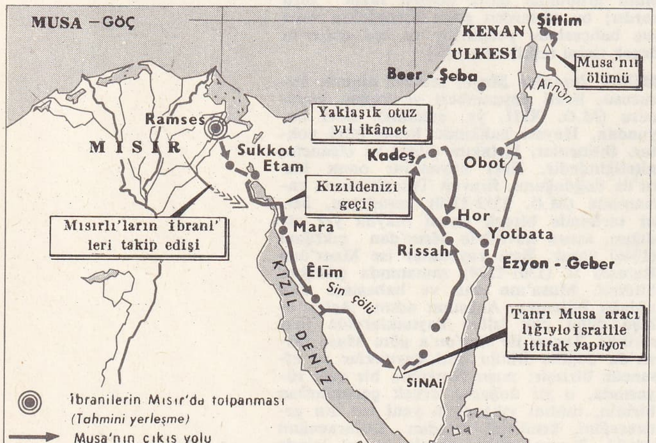

Firavun, Musa'nın inandığı Tanrı'ya ulaşmak için, Haman'a çok yüksek bir kule yaptırttı. Kulenin üstünden havaya doğru bir ok attı. Ok yere düştüğü zaman üzerinde kan lekeleri olduğu görüldü. Firavun bununla Tanrı'yı vurduğunu söyleyerek övündü. Musa'nın kavmi içinden de ona inanmayanlar, getirdiği dine karşı çıkanlar oldu. Bunlar ondan ayrıldılar. Çöllerde uzun zaman başıboş, korku içinde dolaştılar. Sonunda firavun bütün İsrailoğullarını ve Musa'yı Mısır'dan kovdu. Onları öldürmek için peşlerine düştü. Musa ve kavmi Kızıldeniz'i yarıp geçtiler. Firavun ve ordusu onları takip etti, fakat sulara battı. Musa'nın getirdiği yüce düşünceler arasında en kutsal olanları On Emir'dir. Bu emirler şunlardır: 1. Allah birdir; 2. Musa ümmetinin bu Allah'tan başka Allah'ı yoktur; 3. put yapılmayacak ve puta tapılmayacak; 4. haftada altı gün çalışılacak, bir gün (cumartesi günü) dinlenilecek; 5. anaya, babaya sevgi ve saygı gösterilecek; 6. adam öldürmek kesinlikle yasaktır; 7. zina edilmeyecek; 8. yalan yere tanıklık yapılmayacak; 9. hırsızlık yasaktır; 10. komşusunun malına, ırzına göz dikmek haramdır. Sonradan birçok devlet tarafından olduğu gibi islâm tarihinde de bu on buyruk (evamir-i aşere), bir bütün olarak benimsendi, bir hukuk kuralı niteliğini kazandı. Başta *Tevrat* olmak üzere, bazı din kitaplarına göre Musa bu emirleri Tur dağında Tanrı katına çıktığı zaman, on ayrı levhaya yazılı olarak getirdi, insanlara duyurdu. Yahudilerin bir kısmı bunları kabul etmedi, eski inançlarını sürdürdü. Musa onlardan yüz çevirdi. Onların kutsal saydıkları ve bazı kaynakların altından yapıldığını ileri sürdüğü Samir adlı sarı dana heykelini kırdı. Musa, bir peygamber olarak ilk tek tanrıcı dinin kurucusudur. Musa dininden önce gelen dinlerde tek tanrı inancı yoktur. *Kur'an*'a göre Musa, islâm dininin ortaya attığı düşüncelerin ve inanç düzeninin öncülerindendir. İslâmın da tanıdığı bir peygamberdi. Musa, Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceğini bildirdi. Tek bir Allah'a iman etti. Bu bakımdan o, örnek alınacak nitelikte yüce biri sayılır. Musa da, Hz. Muhammed gibi birçok haksızlıklara uğradı, kavmi tarafından atalarının dininden ayrılmakla suçlandı (Yunus suresi, 78-90). *Kur'an*'ın birçok yerinde adı geçen Musa, özellikle Yunus suresinde başından geçen olaylarla anlatılır. Firavun ile karşılaşması, firavunun ona yaptıkları ve söyledikleri islâm dini açısından değerlendirilir. İlâhî kitap olarak Tanrı'nın ona Furkan'ı gönderdiğini bildirir (Bakara suresi, 50). Gene islâm inançlarına göre Musa'ya gönderilen semavi kitaba *Tevrat, Suhuf, Kitab* adları verilir. Bütün bu kitapların konusu birdir. Musa, kendi kavminden olan sapkınları, tanrılığını ortaya atan firavunu, mısır putperestlerini yola getirmek, Allah'ın birliğine inandırmak, anaları, kızkardeşleri ve Tanrı tarafından yaklaşılması yasaklanan kimseleri eş olarak seçenleri uyarmak, günahtan kurtarmak, iyiliğe, doğruluğa yöneltmek için vahiylerle görevlendirilen yüce bir peygamberdir (İsra suresi, 101). İslâm dininde Hz. Muhammed kadar Musa'ya da inanmak, onun peygamberliğini tanımak gereği vardır. Musa aslında müslümandır. *Kur'an*, Musa'nın bir peygamber olarak Tanrı katında bir kere otuz, bir kere on gün olmak üzere kırk gün kaldığını bildirir (A'râf suresi, 142). Musa, kendisine gaipten sesler gelmeğe başlayınca derin bir ürperti ve coşkunluğa kapılır. Tûri Sînâ'da (bk. TÛRI SİNÂ), Tanrı'ya yüzünü göstermesi için yalvarır. Tanrı, Musa'ya kendisini göremeyeceğini, buna dayanamayacağını buyurur. Musa, yalvarışlarına devam edince,

Sulardan kurtarılmış **MUSA** Nicolas Poussin'in eseri, Louvre müzesi, Paris

Tanrı nuru, Tûri Sînâ'da tecelli eder. Dağ bir anda yok olur. Çevreyi bir ince toz bulutu kaplar. Musa kapıldığı derin korku ve coşkunluk sonucu kendinden geçer. İslâm dinine göre, bu olay Tanrı'nın evrene sığamayacağı, onun nurunun zaman ve mekânla sınırlı her türlü varlığı aştığını gösteren bir ilâhî görünüş (tecelli) niteliğindedir. Dinî inanç bakımından bazı konularda *Tevrat* ile *Kur'an* arasında büyük benzerlikler, bazılarında ise ayrılıklar vardır. *Tevrat*'ın verdiği bilgiler, bazı konularda Haggada adlı eski bir kitapta anlatılan hikâyelerle karışır. Eski Sümer ve Akkad dinlerine ait unsurların değişikliklere uğrayarak *Tevrat*'a girdiği bilinir. Bu eski inançlarda geçen din ulularının nitelikleri sonradan Musa ile bağdaştırılmıştır. Bu durum, bütün Mezopotamya ve ona komşu ülkelerin dinlerinde aynıdır. Musa'nın getirdiği dinî görüşler ve Tanrı anlayışı yalnız musevîler için geçerli sayılmıştır. Yahudiler, Musa'nın birliğine inandığı Tanrı'yı, bütün insanların değil, yalnız musevîlerin, soylu ulusun Tanrı'sı olarak yorumladılar. Bu yüzden Musevîlik yalnız yahudiler arasında tutundu. *Tevrat*'ın böyle bir anlayışla düzenlenmesi, yorumu, ondan sonra gelen dinler tarafından değiştirilmek istendi.

Kur'an'da Musa, Hz. Muhammed gibi bir hak peygamberi sayılır; onda peygamberlerde görülen üstünlüklerin bulunduğu, Musa dini ile Hz. Muhammed'in getirdiği dinin esasta ayrı olmadığı görüşü ileri sürülür. Musa, din tarihinin gerçekten büyük kişilerinden biridir. Tektanrıcılığın öncüsü olarak sonradan, İsa'nın ve Hz. Muhammed'in yolunu ve ruhunu hazırladı. Ayrıca *Kutsal Kitap*'ın ilk eserlerinin yazıcısı oldu. Yasa kurucusu olarak, sonradan gelen peygamberlerin günlük hayatta uygulamaları gerekli şartların özünü hazırladı. İsa'nın «Ben yasayı yıkmağa değil, fakat onu tamamlamağa geldim»; Hz. Muhammed'in ise «Ben iyi ahlâki (mekârim-i ahlâk) tamamlamağa geldim» diye bildirdikleri kuralların öncülüğünü yaptı.

İslâm edebiyatında Musa peygamber, daha çok mucizeleriyle anılır. Sanatta bir örnek insan olarak geçer. Tanrı'nın birçok sırlarına ermesi, Tanrı katında kalması, Tûri Sînâ'da Tanrı'yı görmek istemesi gerek edebiyatta, gerek tasavvufta kendini Tanrı'ya vermenin, Tanrı güzelliğine gönül bağlamanın, Tanrı sevgisiyle dolup taşmanın örneği olarak yorumlanır. Tanrı ile konuşması yüzünden Musa'ya *Kelîm* denir. Koynuna sokarak beyazlattığı eline edebiyat ve tasavvufta *Yed-i beyzâyi kelîm* (Musa'nın beyaz eli) denmesi, özellikle kâh ejderha olan, kâh denizde yol açan asası şiirde üstün başarının örneğidir. Birçok islâm şairi şiirin Musa'sı olmakla övünür. Şiirlerinde Musa'nın gösterdiği mucizelerin benzerleri bulunduğunu söyler.

— İkonogr. İsrail peygamberi Musa, plastik sanatlarda, genellikle sakallı, elinde kanun levhaları, alnında da, Sînâ ülkesinin ışıklarına işaret eden iki boynuz olduğu halde gösterilir. Heykelleri arasında en ünlüleri, Claus Sluter'in Dijon'daki *Musa Kuyusu* ile Michelangelo'nun Roma'daki San-Pietro in Vincoli'de bulunan

Foto. Bulloz, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Papa Julius II'nin Mezarı'dır. Musa'nın hayatı Dura - Europos (III. yy.) freskleri üzerinde, sonra da Santa Sabina kapıları üzerinde ve Roma'daki Santa-Maria-Maggiore mozaiklerinde, *Kutsal Kitap*'ın başlıca tezhipli elyazmalarında, Pisza'daki Campo Santo'da (ressam Gozzoli'nin freskleri), Vatikan'daki Sistina şapelinde (Signerelli ve Botticelli'nin resimleri), Vatikan localarında ve birçok seri duvar halısında bulunur. Musa'nın menkıbelerine ait sanat eserleri arasında şunları sayabiliriz: Poussin'in *Nil Nehrine Bırakılan Musa* (Dresden), Veronese'nin *Sulardan Kurtarılmış Musa* (Leningrad, Madrid), Tintoretto'nun (Madrid, New York), Poussin'in (Louvre), Le Sueur'ün (Leningrad), Lafosse'un (Louvre), Rembrandt'ın (Philadelphia), Tiepolo'nun (Edinburgh) aynı addaki eserleri; Poussin'in *Çocuk Musa Firavunun Tacını Düşürüyor* (Louvre), Rosso'nun (Floransa), Poussin'in (Minneapolis), Le Brun'ün *Musa Yetro'nun Kızlarını Korurken* (Modena); yine Le Brun'ün *Tsippora ile Evlenen Musa* (Modena); Poussin'in *Musa Mara'nın Acı Sularını Tatlılaştırıyor* (Baltimore); yine Poussin'in *Amelik'lere Karşı Zafer Kazanan Musa* (Leningrad); Verdun'lü Nicolas'nın *Sinâ Dağından Yasa Alan Musa* (Klosterneuburg kilisesinin mihrap arkalığı); Bronzino'nun (Dresden), Parmigianino'nun (Parma), Rembrant'ın (Berlin) *Yasa Levhalarını Kıran Musa*, nihayet, *Musa'nın Ölümü*, Signorelli (Sistina kilisesi) ve W. Blake (suluboya) tarafından resmedilmiştir. (M)

MUSA i. (yun. k.). Yun. mit. Liberal sanatların perisi olan dokuz tanrıçadan her biri. (Özellikle şiir perisi olan tanrıça için kullanılır.)

— ANSİKL. Zeus ile Mnemosyne'nin kızları olan dokuz Musa'nın roma devrinde belirli görevleri vardı: *Kleio* tarih, *Euterpe* müzik, *Thaleia* komedi, *Melpomene* trajedi, *Terpsikhore* dans, *Erato* ağıt, *Polyınnia* lirik şiir, *Urania* satronomi ve sonuncusu *Kalliope* belâgat perisiydi. Çoğu zaman Helikon'da oturdukları söylenirdi; burada (Askra'da, sonra Thespiai'de) bir tapınakları vardı.

— İkonogr. *Musa*'ların tasvirine Eskiçağ'da sık sık rastlanır. Her ne kadar klasik devirden bu yana musaların birtakım duruşları tekrarlanırsa da, bu perilerin sayısı ve ayırıcı özellikleri ancak helenistik çağda kesinleşmiştir. Bugüne kalmamış ünlü heykeller arasında şunlar sayılabilir: Eski Kephisodotos'un oyduğu Helikon grubu; Lucullus tarafından Thèspiai'den Roma'ya taşınan ve Praksiteles'in olduğu söylenen grup; Mummius tarafından gene Roma'ya taşınan Kleomenes'in eseri; Roma'da Octavia'nın kapısını süsleyen Philiskos'un grubu. Bu gruplardaki, kimlikleri kolayca tespit edilemeyen musa heykellerinin kopyaları Vatikan, Capitolino, Venedik, Münih, Berlin, İskenderiye, İstanbul, Londra, Madrid (İsveç'li Kristina tarafından koleksiyonu yapılmış dizi) ve Paris müzelerinde bol bol bulunmaktadır. Musa'ları gösteren bazı kabartmalar günümüze kalmıştır: Mantineia'nın kaidesi (üç Musa'lı iki grup), Efes Artemision'unun bir kaidesi, Halikarnassos'un kaidesi, Priene Arkheaos'unun kabartması olan *Homeros'un Apotheosis*'i (M.Ö. II. yy., Londra), Laterano'da muhafaza edilen bir kabartma ve Musa'lar lâhdinin üç yüzü (Louvre). Tanagra ve Myrina figürinlerinde, resimli vazolarda, paralarda ve fresklerde de (Pompeii) Musa'lara rastlanır. Rönesanstan beri Musa'ları, özellikle Parnassos'ta toplantı halinde tasvir etmek (Mantegna, Tintoretto, Raffaello, Poussin) âdet olmuştur. Musa'ların en hoş figürleri, hiç şüphesiz Le Sueur tarafından beş tablo halinde çizilmiş olanlardır. Ayrıca Stella'nın *Musa'ları Ziyaretten Dönen Minerva*'sını (Louvre); Romanelli'nin *Apollon ile Musa*'lar'ını (Louvre'un tavanı); Boucher, Natoire ve Van Loo'nun dekoratif resimlerini; İngres'in *Musa'ların Doğuşu*'nu; Le Brun'ün bir halı dizisini de (Gobelins) sayabiliriz. Heykelcilikte, Coysevux'un Saverne sarayındaki (yıkılmıştır) yalancı mermer figürleri, Pradier'nin Moliére çeşmesindeki (Paris) heykelleri, Chartrousse'un Châteler tiyatrosu (*Komik Musa* ve *Ciddî Musa*) ve Tuileries'nin bir gişesi için yaptığı heykeller anılabilir. (L)

MUSA (VAD) [«Musa çayı»], Ürdün'de geçici akarsu, Lût gölünün güneyinde, Cebel el-Şera dağlarında. — Yukarı kesiminde, Nabatî'lerin eski başkenti *Petra*'nın yıkıntıları. (L)

MUSAAD sıf. (ar. *ṣuʿūd* > *taṣʿîd*'den *muṣaʿad*). *Esk.* Yüksek, yüce, çok yüksek. || Damıtılmış. || Kaynatılarak özü elde edilmiş, arıtılmış. (M)

MUSA ALİ RIZA. Bk. ALİ RIZA MUSA.

MUSÂARE i. (ar. *ṣaʿar*'dan *muṣāʿare*). *Esk.* Küçümseme ifadesi olarak birinden başını çevirme. (M)

MUSAB sıf. Bk. MUSAP.

MUSABBAG sıf. (ar. *ṣıbġ*, boya'dan *muṣabbaġ*). *Esk.* Boyalı, boyanmış. (M)

MUSAB bin UMEYR, arap savaşçısı (öl. Uhud 624) Kureyş kabilesinden ve sahabedendi. Hz. Muhammed'in etkisiyle Müslümanlığı kabul ettı. Ailesi islâm dinine karşı çıktığı için bir süre Habeşistan'a gitti. Hicretten önce yurduna döndü. Hz. Muhammed, Akabe barışından sonra onu daî olarak Medine'ye gönderdi. Bedr ve Uhud savaşlarında peygamberin bayrağını taşıdı. Uhud savaşında öldü. (M)

MUSAB bin ZÜBEYR, arap kumandanı (öl. 691). Kureyş kabilesindendi. Sahabeden Zübeyr'in oğlu. Halifelik iddia eden kardeşi Abdullah bin Zübeyr tarafından Basra valiliğiyle görevlendirildi. Muhtar bin Ebi Ubeyd'in baskısından bıkan Kûfe halkı tarafından yardıma çağrıldı. Âsi Sakafî'nin gönderdiği kuvvetleri yendi. Kûfe'yi kuşattı. Muhtar'dan başka birçok taraftarını da öldürünce düşmanları çoğaldı. Mervanîlerin isyan çıkarmak üzere Irak'a gönderdikleri Ubeydullah bin el - Hurr'a karşı başarılı olamadı. Irak'ta savaşırken Bekrilerden biri tarafından öldürüldü. (M)

MUSABERE veya **MUSABERET** i. (ar. *ṣabr*'dan *muṣābere* ve *muṣāberet*). *Esk.* Sabretme, katlanma: *Medar-ı iftihar-ı sıdk u istikamet, aza kanaat, vikaye-i sıhhat, mesaibe musaberet, hakikate muhabbet..* (Yusuf Kâmil Paşa). [M]

MUSA BEY, Aydınoğulları beyi (? - Aydın 1403). Aydınoğlu İsa Beyin oğlu. Ankara savaşından sonra (1402) tekrar Aydınoğulları beyliğinin başına geçti. Adına para bastırdı. (M)

MUSABEYLİ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili, merkez ilçesi) bucak, 17 585 nüf. (1965); 33 köy. — *Bucak merkezi* 918 nüf. (1965). Yozgat'ın 22 km batısında; il merkezine toprak bir yolla bağlıdır. (M)

MUSABEYLİ, Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde Kilis ilçesine bağlı bucak, 17 717 nüf. (1965); 57 köy. — *Bucak merkezi*, 624 nüf. (1965); Kilis'in 31 km kuzeybatısında, kurulmuştur. Yüksl. 745 m (*Eski Murat höyüğü*). [M]

MUSA bin MEYMUN veya **İBNİ MEYMUN,** yahudi asıllı arap filozofu (Kurtuba 1135 - Kahire 1204). İlk öğrenimini yahudi hahamlarından gördü. Endülüslü arap bilginlerinden ders aldı. Muvahhidlerin baskısından kaçarak Magrıp'a gitti, İspanya'nın birçok ilini dolaştı. Sonra Akkâ'ya ve Kudüs'e gitti. Farabî ve İbni Sina'nın eserlerinden Arsitoteles felsefesini öğrendi; kendinden önce gelen arap düşünür ve filozoflarının yazılarını okudu. Kutsal kitaplar üzerinde çalışmalar yaptı. Bir aralık vezir Beysani'nin hekimi oldu. Tıp ve heyet (astronomi) dallarında çalıştı.

İbni Meymun, akılcı bir filozoftur. Felsefesinde din inançlarını, *vahy*'ı akılla bağdaştırmağa çalışır. Tanrı vergisi olan vahy ile gene Tanrı'nın yarattığı insan zekâsının buluşları arasında uyuşmazlığın olamayacağını, çelişmelerin görünüşte olduğunu ileri sürer. Ona göre, Tanrı'nın insana benzer nitelikleri olduğunu söylemek akılla bağdaşmaz. Tanrı bir bütün olarak bilinemez. İnsan, Tanrı'nın ancak olumsuz niteliklerini (sıfatı selbiyye) bilebilir. Âlem bir bütündür, onda herhangi bir boşluk yoktur. Yeryüzü sularla, sular hava ile, hava ateşle, ateş de beşinci nesne (cisim) olan esîr* ile doludur. Esîr, gök kürelerinin özünü kuran bir varlıktır. Önce, yalnız Tanrı vardı, âlem sonradan yaratıldı. Bu yüzden, Tanrı *kadîm*, âlem *hâdis*'tir. Varlık, Tanrı'nın sonsuz iradesiyle yokluktan yaratıldı. Tanrı, ilk sebep (illet); âlem, eserdir. Yaratılış zorunludur (vacib). İnsanda özel bir istem (iradetül cüziyye) vardır, Tanrı bir *İradetül Külliye*'dir (bütün varlıkları kuşatan istem). Bilginin kaynağı tabiattır. İnsanda Tanrı vergisi ilkeler, yetenekler vardır. Meymun'un *Delâlet-ül-Hâirin* (Yoldan Sapanlara Kılavuz) adlı eseri, kaynağını akılda bulan felsefenin temel ilkelerini konu edinir. Farabî ve İbni Sina'nın etkisi altında kalan İbni Meymun, kendinden sonra gelen Batı filozoflarını, özellikle Albertus Magnus ile Spinoza'yı geniş ölçüde etkiledi. Eserleri batı dillerine çevrildi. (M)

MUSA bin NUSAYR, arap valisi, Batı Magrıp ve İspanya fatihi (640 717). Halife Abdülmelik tarafından basra haracını toplamakla görevlendirildi. Yolsuzluğundan şüphe edilince, halifenin kardeşi olan Mısır valisi Abdülaziz'in yanına kaçtı. Abdülaziz, 50 000 dinar ödeyerek Musayı kurtardı ve hizmetine aldı. İfrikiye valiliğini verdi (699). Musa, emrindeki kuvvetler ve oğlu Abdullah el - Mervan ile birlikte, Hevvâre, Zenate ve Kutame Berberîlerine baş eğdirdi; Batı Mag-

MUSA
«İsrail Kavminin Kızıldenizi Geçişi»
Chauveau'nun gravürü
Le Brun'den

«*Musa Ourania*»
Le Sueur'ün eseri
Louvre müzesi, Paris

Musaların lahti
Louvre müzesi, Paris

Foto Dictionnaire des Oeuvres; LAROUSSE

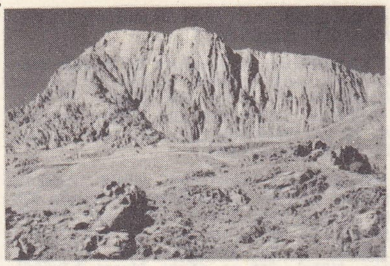

Musa dağının doğudan görünüşü

rıp'a kaçmış olan Berberîlere boyun eğdirmek üzere Tanca ve Sus'a kadar ilerledi, sonra azatlı kölesi Tarık bin Ziyad'ı yerine vekil bırakarak İfrikiye'ye döndü. Yeni halife Velid, Musa'yı görevinde bıraktı. Öte yandan Tarık, İspanya'ya geçti. Yarımadada büyük fetihler yaptı.

Musa bu durumdan kaygılandı, yerine oğlunu bırakarak İspanya'ya geçti ve El-Ceziretül Hazra'da (Cebelitarık) karaya çıktı (712). Öteki oğlu Abdülaziz ile birlikte, Tarık'tan ayrı bir yol izleyerek Sidona (Sazune), Carmona, Sevilla (Işbiliye) ve Merida şehirlerini aldı. Toledo'ya (Tuleytule) yöneldiği sırada Tarık onunla birleşti. Musa bin Nusayr, Saragossa'dan Navarra'ya kadar bütün Kuzey İspanya'yı işgal etti. Sonra, İspanya valiliğini oğlu Abdülaziz'e bırakarak zengin ganimetlerle Afrika'ya geçti (714); oradan da Şam'a döndü. Bu sırada halife Velid öldü. Yerine kardeşi Süleyman geçti (715). Yeni halife Musa'ya karşı düşmanlığını açığa vurdu. Musa'nın bundan sonra Suriye'deki hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. (M)

MUSA bin ŞAKİR (Beni), Abbasîler zamanında yaşamış üç kardeş bilginin (EBU CAFER MUHAMMED, EBU KASIM AHMED, HASAN BİN MUSA BİN ŞAKİR) ortak adı. Babaları Horasan'da eşkiyalık yapıyordu, sonra astronomiyle uğraşarak Bağdat sarayına girdi. Ölümünden sonra oğulları halife Memun tarafından yetiştirildi. Yunan bilimini islâm dünyasına getiren araştırmaların çok olduğu dönemde astronom Yahya bin Ebi Mansur'dan ders aldılar. Sonra bilgilerini genişletmek için Bizans eyaletlerine adamlar göndererek, kütüphanelerden yunanca yazma kitap getirttiler. Bazı siyasî olaylara da karıştılar ve halife Mustasım'ın oğlu Ahmed'in başa geçmesine engel oldular. Üç kardeşten Muhammed bin Musa ve Hasan matematik, Ahmed astronomi, meteoroloji, mekanik ve uygulamaları konusunda çalıştı. (M)

MUSA ÇELEBİ, türk padişahı, Bayezid I'in küçük oğlu (öl. Çamurlu, Sofya 5 temmuz 1413). Babasının sağlığında Rumeli'de akıncı beyi oldu; Ankara savaşına, kardeşleriyle birlikte katıldı (1402); babasıyla beraber esir düştü. Timur, özel sevgi duyduğu Musa'ya Bursa ve bölgesi emîrliğini verdi; Akşehir'de ölen babasının cenazesini Bursa'ya götürmesini emretti. Musa, bundan sonra İsa Çelebi ile savaşarak Bursa'ya girdi; fakat ikinci savaşta yenilerek önce Germiyanoğlu Yakup Beyin, bir süre sonra da Karamanoğlu'nun yanına çekildi. Buradayken kardeşi Mehmed ile Süleyman Çelebi'ye karşı anlaştı, Candaroğlu İsfendiyar Beyin yardımıyle Eflak'a geçti (1409); voyvoda Mirçe'nin kızıyle evlendi. Eflak, Sırp ve Bulgar kuvvetlerinin Rumeli bey ve sipahilerinin katılmasıyle güçlenerek Rumeli beylerbeyini Yanbolu'da yendi (13 şubat 1410). Anadolu'da bulunan Süleyman Çelebi olayı duyunca Musa Çelebi'nin üstüne yürüdü, onu Haliç'te Kosmidion (Hasköy) hisarı yakınında yendi. Musa Çelebi Eflak'a çekildi; Yanbolu ormanlarında gizlendi. 6 Temmuz 1410'da Süleyman Çelebi'yi tutan Vuku ve despot İstefan'ın oğlu Lazar'ı yendi; ertesi yıl Edirne'ye girdi. İstanbul'a kaçmağa çalışan Süleyman Çelebi'yi öldürttü. Musa Çelebi, Rumeli'deki osmanlı eyaletlerinin tek hâkimi olarak Edirne'de tahta geçti (17 şubat 1411). Kendi adına para bastırdı. Çandarlızade İbrahim Paşayı vezir, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'u kazasker, Mihaloğlu Mehmed Beyi beylerbeyi yaparak Rumeli'nin yönetimini eline aldı. Venedik ile yapılan eski bir antlaşmayı yeniledi; Nauplia, Argos, Modon, Koron gibi şehirlere özel imtiyazlar verdi.

Sırp despotu İstefan Lazaroviç üstüne yürüyerek Nova Brodo'yu aldı. Vidin'de isyan eden bulgar prensini yendi; Selânik'i kuşattı; Bizans'ın ödemediği üç yıllık vergiyi istemek üzere Çandarlı İbrahim Paşayı İstanbul'a gönderdi. Çelebi Mehmed ile ilişki kuran Çandarlı İbrahim Paşa, bizans imparatoru Manuel'i Musa Çelebi aleyhine kışkırttı. Musa Çelebi, karadan ve denizden İstanbul'a yürüdü (1411); kuşatma başarılı olmadı, Musa Çelebi, Mehmed Çelebi ile Çatalca ve İstanbul önlerinde savaştı; Mehmed Çelebi'nin propagandası yüzünden maiyeti dağıldı. Meriç ırmağı boyunca geri çekildi; Sofya'nın güneyindeki Samoko kasabası yakınındaki Çamurlu sahrasında yapılan savaşta yenildi. Bayezid Paşa, Mihaloğlu ve Barak Bey tarafından yakalanarak Mehmed Çelebi'ye götürüldü ve kardeşi tarafından öldürtüldü. (M)

MUSA dağı, Akdeniz bölgesinde Hatay'daki Amanos dağlarının güney ucu yakınından ayrılan dik yamaçlı dağ; 1 355 m. (M)

MUSADAKAT i. (ar. *ṣıdḳ*'tan *muṣādaḳat*). *Esk.* İki kişi arasındaki karşılıklı dostluk. (M)

MUSADDA sıf. (ar. *ṣadᶜ* > *taṣdīᶜ*'den *muṣaddaᶜ*). *Esk.* Başı ağrıtılmış. || Rahatsız edilmiş, sıkıntı verilmiş. (M)

MUSADDAK sıf. (ar. *ṣıdḳ* > *taṣdīḳ*'ten *muṣaddaḳ*). *Esk.* Gerçek ve geçerli olduğu bir resmî daire tarafından onaylanmış ve bildirilmiş olan: *Talimatın musaddak suretini de Galip Beye gönderdiğini bildiriyor* (Atatürk). *Mektebiniz, Nezaret-i Celilece musaddak değilmiş. Bu diploma ile memuriyet verilemez* (R. N. Güntekin). [M]

MUSADDAR sıf. (ar. *ṣudūr* > *taṣdīr*'den *muṣaddar*). *Esk.* Meydana çıkmış. (M)

MUSADDIK sıf. (ar. *ṣıdḳ* > *taṣdīḳ*'ten *muṣaddıḳ*). *Esk.* Bir sözün, bir durumun veya yazılmış bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu ispatlayan, geçerliğini onaylayan.

◆ **Musaddıkane** zf. *Esk.* Onaylar, gerçek ve geçerli olduğunu bildirir şekilde: *Bir beşaşet-i musaddıkâne ile telâkki eylemiş idi* (Ahmed Mithat). [M]

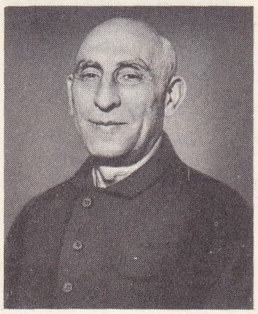

MUSADDIK

MUSADDIK (Muhammed HİDAYET — denir), iranlı siyaset adamı (Tahran 1881 - ay.y. 1967). Yüksek öğrenimini Paris ve Neuchâtel'de yaptı. Maliye müsteşarı oldu (1916). İngiliz etkisine karşı koydu (1919). Adalet (1920), maliye (1921), dışişleri (1923) bakanlıklarında bulundu. Milletvekili (1923-1927) seçildi. Rıza Han'a cephe aldı (1925). Bir süre siyaseti bıraktı, hapse atıldı (1938-1943). 1943'te tekrar milletvekili oldu. Parlamentonun izni alınmadan yabancı şirketlere petroller üzerinde imtiyaz hakkı tanınmamasını öngören kanunun çıkmasını sağladı (aralık 1944). Millî Cephe partisini kurdu (1949). Nisan 1951'de iktidara geçince, petrollerin millîleştirilmesi, ingiliz - iran şirketinin tasfiyesi ve ingiliz teknisyenlerinin yurt dışı edilmesi yolunda teşebbüslere girişti, yerini daha uzlaştırıcı bir başbakana bırakmak zorunda kaldı (1952), ama temmuz ayaklanmasında yeniden iktidara geldi. Şah'ın iktidarını kısıtlamak istedi; kendi lehine sonuçlanan bir halk oylamasına rağmen, general Zahidi'nin hükûmet darbesiyle (9 ağustos 1953) iktidardan düşürüldü, Şah iktidara yeniden sahip oldu. Musaddık ölüm cezasına mahkûm edildi ise de, cezası üç yıl hapse çevrildi. (L)

MUSADDİ sıf. (ar. *ṣadᶜ* > *taṣdīᶜ*'den *muṣaddiᶜ*). *Esk.* Baş ağrıtan (kimse). || Sıkıntı veren, rahatsız eden (kimse). [M]

MUSADEFE veya **MUSADEFET** i. (ar. *ṣudūf*'tan *muṣādefe* ve *muṣādefet*). *Esk.* Rastlaşma. (M)

MUSADİF sıf. Bk. MÜSADİF.

MUSAF i. *Halk dili.* Bk. MUSHAF.

Musaf, katma veya ek anlamında ibranîce kelime; Musevîlerce bazı günlerde (cumartesi, bayramlar, ayın ilk günü) sabah duası ile birlikte yapılan dinî tören. (L)

MUSAFAA veya **MUSAFAAT** i. (ar. *ṣafᶜ*, kanat vurma'dan *muṣāfaᶜa*). *Esk.* Bir kimsenin bir başkasını kucaklaması, birinin boynuna sarılması. || Kucaklaşma, sarılışma. || Birine vurma. || *Musaffa etmek*, kucaklaşmak. Kavga etmek, dövüşmek.

— Fizyol. *Esk.* Gözün çok iyi görebilme özelliği. (M)

MUSAFAHA i. (ar. *ṣafḥ*'dan *muṣāfaḥa*). *Esk.* İki kişi arasında, birbirlerinin ellerini iç içe alarak, yapılan özel bir selâmlaşma biçimi: *Arkasından, kapıdaki sekiz ihtiyar devletli de içeri girdi, şeyhi onlarla musafaha ederken uyandı* (N. Araz). [M]

MUSAFAT i. (ar. *ṣafvet*'ten *muṣāfāt*). *Esk.* Saf ve içten dostluk, içtenlikle dostluk ve arkadaşlıkta bulunma, içtenlik: *Şairlere mey verir musafat, / Rindanın olur yeri harabat* (Ziya Paşa). [M]

MUSAFFA sıf. (ar. *ṣafvet* > *taṣfiye*'den *muṣaffā*). *Esk.* Tasfiye edilmiş, saf bir hale getirilmiş, temizlenmiş, arıtılmış: *Ol zahidin ağlar yer ü gök haline yarın / Kim içmeye destinden anın cam-i musaffâ* (Bağdatlı Ruhi). [M]

MUSAFFEF sıf. (ar. *ṣaff* > *taṣfīf*'ten *muṣaffef*). *Esk.* Sıra sıra dizilmiş, saflar şeklinde düzenlenmiş, sıralanmış. (M)

MUSAFFİ sıf. (ar. *ṣafvet* > *taṣfiye*'den *muṣaffī*). *Esk.* Tasfiye eden, temizleyen, arıtan, süzen. (M)

MUSAFFİR sıf. (ar. *ṣufret* > *taṣfīr*'den *muṣaffir*). *Esk.* Sarı renge boyayan, sarartan. || Islık çalan. (M)

MUSAGETES. Bk. MUSEGETES.

MUSAGGAR sıf. (ar. *ṣıġar*, küçüklük > *taṣġīr*'den *muṣaġġar*). *Esk.* Küçültülmüş, ufaltılmış.

— Gram. *Esk.* Küçültme ismi, ismi tasgir. (M)

MUSAHABE veya **MUSAHABET** i. (ar. *ṣoḥbet*'ten *muṣāḥabe* veya *muṣāḥābet*). *Esk.* İki veya daha çok kişi arasında yapılan konuşma, görüşme, sohbet: *Bir arkadaş; ikinci, hattâ üçüncü, dördüncü arkadaş ile buluşup musahabete yol açar değil mi?* (Ahmed Rasim). *Bihter bu musahabeye bîgâne bir kayıtsızlıkla eldivenlerini, örtüsünü harmanisinin üstüne atarken Firdevs hanımla Peyker, ikisi birden, sordular* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ed. *Esk.* Düşünceleri, bir kimseyle konuşuyormuş gibi, yapmacıksız bir üslûpla anlatan ve deneme niteliği gösteren yazı türü.

◆ **Musahabat** çoğl. i. *Esk.* Konuşup görüşmeler, sohbetler. || *Musahabat-ı ahlâkiye*, ahlâkî konularda yapılan sohbetler. Eskiden ilkokullarda bugünkü yurttaşlık bilgisi yerine okutulan ders kitabı. (M)

MUSA HÂDÎ Ebu MUHAMMED, abbasî halifesi (760-786). Babasının ölümü (785) üzerine tahta çıktı, annesi Hayzuran'ın devlet işlerine karışmasına son verdi. Kardeşi Harun'u veliahtlıktan uzaklaştırarak, kendi oğlu Cafer'i veliaht yapmak istiyordu; fakat veziri Yahya bin Halid Bermekî bu haksızlığa şiddetle karşı çıktı; bu yüzden de hapsedildi ve ölümle tehdit edildi. Yahya, halifenin ölümü üzerine kurtuldu. Söylentiye göre Musa, annesinin teşvikiyle zehirlendi. Kısa süren yönetimi sırasında en önemli olay, Ali oğullarının Mekke ve Medine'de çıkardığı isyandır. Bizanslılarla yapılan savaşlarda ise müslümanlar, Mayuf bin Yahya el-Hacuri kumandasında Anadolu'ya akınlarda bulundular. (M)

MUSAHERE veya **MUSAHERET** i. (ar. *ṣıhr*'dan *muṣāhere* veya *muṣāheret*). *Esk.* Evlenmeden dolayı meydana gelen akrabalık. (M)

MUSAHHAF sıf. (ar. *ṣaḥf* > *taṣḥīf*'ten *muṣaḥḥaf*). *Esk.* Okurken veya yazarken yanlışlıkla değiştirilmiş, imlâsı yanlış hecelenerek yazılmış. (M)

MUSAHHAH sıf. (ar. *ṣıḥḥat* > *taṣḥīḥ*'ten *muṣaḥḥaḥ*). *Esk.* Tashih edilmiş, yanlışları düzeltilmiş, yanlışsız: *Malikti o hilkat-i necibe / Bir fikr-i musahhah u musibe* (Abdülhak Hâmid).

Foto. LAROUSSE

◆ **Musahhaha** sıf. *Esk.* Musahhah'ın dişili. (M)

MUSAHHİH i. (ar. *şıḥḥat* > *taṣḥîḥ*'ten *muṣaḥḥiḥ*). Matbaac. Provaları okuyup hataları belli işaretlerle düzeltmek veya belirlemekle görevli kimse: *Bu matbaaya bir musahhih lâzım* (Şemseddin Sami).

◆ **Musahhihîn** çoğl. i. *Esk.* Musahhihler.

◆ **Musahhihlik** i. Basılmış yazıları düzeltme işi: *Daha sıkıya gelirsem bir ilâve iş de bulmak mümkün. Bir gazetede mütercimlik, musahhihlik meselâ* (R. N. Güntekin). [M]

MUSAHHİR sıf. Bk. MÜSAHHİR.

MUSAHİP veya **MUSAHİB** i. (ar. *ṣoḥbet* > *muṣâḥabet*'ten *muṣâḥib*). *Esk.* Padişahın yanında bulunan, sohbeti hoşa gidecek nitelikte kimse: *Üçüncü Selim'in saltanat arabası mevlevihanenin kapısı önünde durduğu zaman, musahipler, imrahurlar, beyler, paşalar koşuşup yerlerini aldılar* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.] || Sıf. Sohbet, arkadaşlık eden.

— ANSİKL. *Musahip*'ler, bilgili, sözünden, sohbetinden yararlanılan zarif, hazır cevap ağalar, vezir ve beylerbeyleri arasından seçilirdi. Musahipler arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağalardan seçilmiş olanlar da vardı. Selim I'in musahibi Celâlzade Mustafa ona, Vassaf'ın tarihini okur, ülkenin teşkilâtı hakkında bilgi verirdi. Murad III'ün yakın adamı Şemsi Ahmed Paşa; Mehmed IV'ün veziri ve damadı Mustafa Paşa tanınmış musahiplerdendir.

◆ **Musahiban** çoğl. i. *Esk.* Musahipler.

◆ **Musahibe** sıf. ve i. *Esk.* Nedime.

◆ **Musahiplik** i. Musahibin yaptığı iş. (M)

MUSAHİPZADE CELÂL, türk oyun yazarı (İstanbul 1868-ay.y. 1959). Gazhane başkâtibi Musahipzade Ali Beyin oğlu, Selim III'ün musahiplerinden bestekâr İzzet Şâkir Ağanın torunu. İstanbul'da Feyziye rüştiyesini ve Nümunei Terakki idadisini bitirdi. Babâli Tercüme odasına girdi (1889). Bir süre Hukuk mektebine devam etti. Bir yandan da tiyatro alanında çalışmalar yaptı. Çocukluğunda etkilendiği Karagöz ve ortaoyunlarından başka Mınakyan Efendinin kumpanyasında verilen temsiller ve Ahmed Vefik Paşanın Molière'den yaptığı uyarlamaları tiyatro bilgisinin gelişmesinde önemli etkenler oldu. 1912'de ilk piyesi *Köprülüler*'i yazdı. Üsküdar livasında bandırol memuru oldu (1917). 1920'de tayin edildiği maliye tahsil memurluğundan emekli olunca (1923) evkaf müzesinde koleksiyoncu olarak çalıştı. 1927'den sonra bütün çalışmalarını tiyatroya verdi. Oyunları Şehir tiyatrosunda oynandı, kendisi de aynı yerde çalıştı. Oyunları gözlem, tarihî ayrıntı ve yergi bakımından başarılı komedilerdir. Tekniği kuvvetli değildir. Ele geçirilen veya oynandığı bilinen yirmi bir piyesi, İstanbul yaşayışına ait bir incelemesi, gazetede tefrika edilmiş bir romanı, basılmamış şarkı güfteleri vardır: Oyunları: *Köprülüler* (1912); *İstanbul Efendisi* (1913); *Lâle Devri* (1914); *Macun Hokkası* (1916); *Yedekçi* (1919); *Kaşıkçılar* (1920); *Atlı Ases* (1921); *Demirbaş Şarl* (1921); *İtaat İlâmı* (1923); *Moda Çılgınlıkları* (1923); *Fermanlı Deli Hazretleri* (1924); *Aynaroz Kadısı* (1927) [filme alınışı 1938]; *Kafes Arkasında* (1928); *Bir Kavuk Devrildi* (1929) [filme alınışı 1939]; *Mum Söndü* (1930); *Pazartesi-Perşembe* (1931). *Gül ve Gönül* (1932); *Balaban Ağa* (1933) v.b. (→ Bibliyo.) [M]

MUSAİOS, Yunanistan'ın efsanevî şairi. Ona, Men'in (Ay) veya Orpheus'un oğlu gözü ile bakılıyordu. Eleusis mysterion'larının ilk rahibi olduğu sanılıyor. Daha M.Ö. VI. yy.da gerçekliği şüpheli birtakım şiirler ona mal ediliyordu; bunlar arasında bir de *Hymnos Pros Timentes Demetros* (Demeter Onuruna İlâhi) vardı. (L)

MUSAİOS, yunan şairi. M.S. V. ve VI. yy.da yaşadığı sanılır. *Horo ve Leandros Üstüne* adlı manzum romanın yazarıdır. (L)

MUSA KÂZIM, şiî imamı (Medine 745-Bağdat 799). İmam Caferi Sadık'ın oğlu. Oniki İmamın yedincisi. Hz. Muhammed ve damadı halife Ali soyundandır; Peygamberin yedinci göbekten torunudur. Babasının

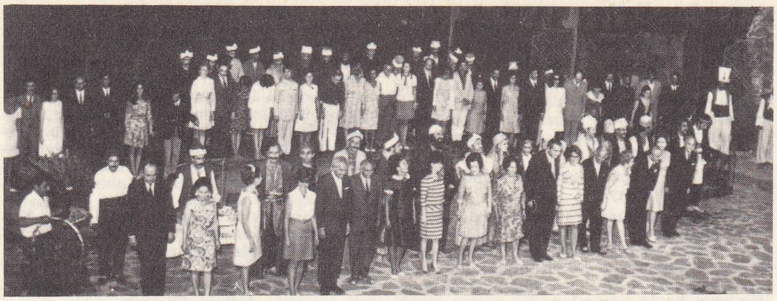

MUSAHİPZADE CELÂL
«Bir Kavuk Devrildi»

ölümünden sonra imamlık makamına geçti. Bu görevde bulunduğu sürece siyasî olaylara karşı ilgisiz kaldı. Bütün ömrü boyunca kendi mezhebini ilgilendiren dinî konularla uğraştı. 786'da Fahh'da çıkan alevî ayaklanmalarına katılmadığı halde abbasî halifesi Mehdi tarafından bir süre Bağdat'ta tutuklandı. Sonra serbest bırakıldı. İran'da şiîlerin çoğalmasından korkan Abbasîler özellikle Harun-ür-Reşid, baskılarını artırmağa başladı. Musa Kâzım Bağdat'ta ikinci defa tutuklandı (795). Bir söylentiye göre zehirlenerek öldürüldü. (M)

MUSA KÂZIM PAŞA, türk şairi (Koniçe 1809-? 1889). İlk öğreniminden sonra Divanı Hümayun kalemine girdi. Bir süre sonra askerlik mesleğine geçti, feriki evvelliğe kadar yükseldi. Divan tarzındaki şiirleriyle tanındı. Kerbelâ olayına dair mersiyesi ve kuvvetli hicivleri vardır. Basılı bir *Divan*'ı ve *Makalid-i Aşk* (Sevgi Hazineleri) adlı bir kitabı vardır. (M)

MUSAKKA i. ve sıf. (ar. *saḳy* > *taskıye*'den *musaḳḳā*). Mutf. Ufak parçalara doğranmış sebzelerin kuşbaşı et veya kıyma, soğan ve domates karıştırılarak pişirilmesi. Kabak, patlıcan, kereviz, havuç musakkaları gibi.

— *Esk.* Sulanmış. (M)

MUSAL sıf. (ar. *vuṣûl* > *îṣâl*'den *mûṣal*). *Esk.* Yerine ulaştırılmış, yetiştirilmiş; bağlanmış, temas ettirilmiş. (M)

MUSALAHA i. Bk. MÜSALEHA.

MUSALEH blş. i. (ar. *mûsā*, vasiyet olunmuş mal ve *leh*'ten *mûṣāleh*). Huk. *Esk.* Lehine belirli bir mal vasiyet edilen kimse. (Bk. VASİYET.) [M]

MUSALİH sıf. (ar. *ṣulḥ* > *muṣâlaḥa*'dan *muṣâliḥ*). *Esk.* Barış içinde olan. || Barış yapan, barışan: *Musalih, akd-i sulh eden kimsedir* (Cevdet Paşa). [M]

MUSALLA i. (ar. *ṣalâ* > *taṣliye*'den *muṣallâ*). Din. Namaz kılmağa yarayan açık yer. || Camilerde cenaze konulup önünde namaz kılınacak yer. (Bk. ANSİKL.) || *Musalla taşı* (veya *seng-i musalla*), cenaze namazı kılınırken tabutun üzerine konduğu yüksekçe taş: *Bir namazlık saltanatın olacak / Taht misali o musalla taşında* (C. S. Tarancı). *Kadrini seng-i musallada bilip ey Baki / Durup el bağlayanlar karşına yâran saf saf* (Baki).

— ANSİKL. Halk dilinde, daha çok cenaze namazlarının kılındığı yer anlamına gelen *musalla* önceleri yalnız namaz kılınan yer, mescit demekti. Zamanla yalnız namazı kılınacak cenazelerin konduğu yüksek yer anlamında kullanılmağa başlandı. Musallalar, cenaze musallası, bayram musallası olmak üzere iki türlüdür. Cenaze musallaları mezarlık yakınında, cami veya mescit avlusunda, üzerine tabut konacak biçimde bir metre kadar yükseklikte, üzeri düz bir taştır. Halk dilinde buna *musalla taşı* da denir. Musallalar, islâm dininin doğuşuyle ortaya çıktı. Bazı bölgelerde, kıble yönünü gösteren büyük bir işaret olduğu ve namaz kılmak için ayrılan özel yeri belirttiğinden musalla (sala verilen, namaza durulan yer) namazlık anlamında kullanılır. Bayram musallaları genellikle bayram namazlarının kılındığı musallalardır. (M)

MUSALLAT sıf. (ar. *selâṭet* > *tesliṭ*'ten *musallaṭ*). Bir şeyin veya kimsenin üzerine rahatsızlık verecek derecede düşen: *Dobruca'da kral kızlarına musallat bir ejderi öldürerek kralın kalbini kazanınca, kırk bin kâfir imana gelmiştir* (N. Araz). || *Musallat etmek*, birini bir başkasının başına sarmak, rahatsız etmesine sebep olmak: *Bu rüyayı, günlerce süren münasebetsiz ısrarıyle bana musallat eden Doktor Ramiz'e karşı hiddetim bile yavaş yavaş geçti* (A. H. Tanpınar). || *Musallat olmak*, birinin başına belâ olmak: *Yalnız bu sarı kediden değil, zavallı küçük kuşlara musallat olan bütün sarı mahlûklardan öç almış gibi seviniyordum* (R. N. Güntekin). Birine rahat ve huzur vermemek: *Hocası da ona musallat olmuştu, daima tahtaya onu çekerdi* (H. Z. Uşaklıgil). Ara sıra ortaya çıkarak rahatsızlık vermek: *Buğdaylara gene kuşlar musallat oldu.*

— Psikol. *Musallat fikir*, sabit fikir. (M)

MUSALLEB sıf. (ar. *ṣulb* > *taṣlîb*'den *muṣalleb*). *Esk.* Katılaştırılmış, sertleştirilmiş. || Kurutulmuş, kurulaştırılmış. (M)

MUSALLİ sıf. (ar. *ṣalât* > *taṣliye*'den *muṣalli*). *Esk.* Beş vakit namazını devamlı ve muntazam olarak kılan: *Sünnî ve muvahhit ve musalli olup...* (Naima). [M]

MUSALLİT sıf. (ar. *selâṭet* > *tesliṭ*'ten *musalliṭ*). *Esk.* Birini devamlı olarak başka birine sataştıran, birine musallat eden. (M)

MUSAMMAT i. (ar. *semṭ* > *tesmîṭ*'ten *musammaṭ*). Ed. *Esk.* İlk beytinin mısraları arasında dördüzlü, sonraki beyitlerinde üçüzlü kafiye bulunan nazım türü: *Musammat gazel, kaside.* (M)

MUSAMMEM sıf. (ar. *ṣamm* > *taṣmîm*'den *muṣammem*). *Esk.* Kesin olarak kararlaştırılmış: *Vatan semtine teveccüh buyurmaları musammem iken...* (Peçevî). || Tasarlanmış. (M)

MUSAMMET sıf. ve i. (ar. *ṣamet* > *iṣmât* ve *taṣmît*'ten *muṣammet*). *Esk.* Boş olmayan, içi dolu olan (şey).

— Gram. *Esk.* Arap alfabesinde *b. f. l. m. n, r* dışındaki diğer bütün harfler. (M)

MUSA MUSLİHİDDİN BİN KILIÇ. Bk. MERKEZ EFENDİ.

MUSANDAM veya **MASANDAM,** Arabistan'da (Umman ve Maskat sultanlığı) şehir, Hürmüz boğazındaki bir adada. Burası, bazen *Masandam yarımadası* adı verilen Umman yarımadasının en kuzey noktasıdır. (L)

MUSANDIRA i. (yun. *musantra*'dan [?]). Evlerde, şilte, yatak, yorgan gibi eşyanın konulduğu büyük gömme dolap, yüklük. || Kiler içindeki yüksek ve geniş raf. || Büfe, yemek odasındaki yan masası.

— DEY. *Çingene evinde musandıra aramak*, bir şeyi, olmayan bir kimseden istemek veya olmayacak bir yerde aramak. (M)

MUSANDIRACIBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde saray memurlarından biri. (Harem ağalarının en kabiliyetlileri arasından seçilirdi. Görevi *büyük koğuş* veya *ağakoğuşu* denilen darüssaade koğuşlarının temizliğini sağlamak, küçük ağalara abdest aldırıp namaz kıldırmak ve darüssaade ağalığı nizamının tam olarak uygulamaktı. Ağalardan suç işleyen olursa onları musandıracıbaşı cezalandırırdı. Terfi edince ortanca olurdu.) [M]

MUSANGA i. Batı Afrika'da çok yaygın bir ağaç; *Musanga Smithii*'nin cins adı. (Musanga en çok Gabon ve Kamerun'da yetişir; boyu 20 m'ye ulaşır, dalları tepedeki bir noktadan yanlara doğru şemsiye gibi açılır. Ağacı çok yumuşak ve hafiftir; sandık ve kâğıt yapımı için elverişlidir; yerliler bu ağacı balık ağlarında mantar gibi kullanırlar. Dutgillerden.) [L]

MUSANNA sıf. (ar. *ṣunᶜ* > *taṣnîᶜ*'den *mu-*

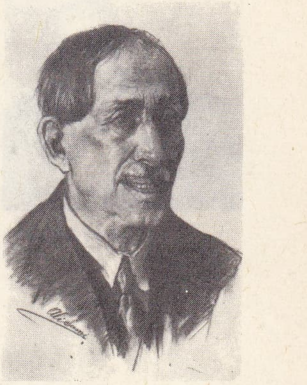

MUSAHİPZADE CELÂL
ressam
Ali Sami'nin eseri

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Cesare MUSATTI

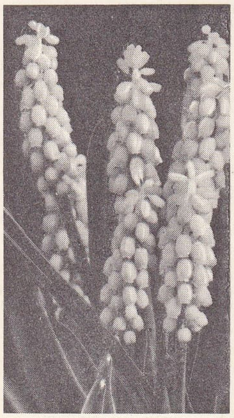
muscari

şanna). *Esk.* Uydurma, hayalî. || Sanatla yapılmış, hünerli bir usta elinden çıkmış: *Feryat fakat musanna, mamur bir mezardır* (Abdülhak Hâmıd). || Çok süslü.

— Ed. *Esk.* Yapma, uydurma kavramlarla ortaya konan, gerçekle ilgisi olmayan, yalnız ustalık gösterme amacıyle düzenlenen. (Tasannu* denen sanatla ortaya konan eserler için kullanılır.)

— Okçuluk. Akça ağacından yapılan dört parçalı ve süslü yay.

— ANSİKL. *Musanna,* türk ve iran şairleri tarafından çok kullanılan bir sanat türüdür. Özellikle türk divan şairleri eserlerini musanna parçalarla doldurdukları için bunları anlamak, şairin ne dediğini kavramak için uzun boylu yorumlamalar yapma gereği duyulurdu. (M)

MUSANNEF sıf. (ar. *sınıf* > *taşnif*'ten *muşannef*). *Esk.* Tasnif edilmiş, sıraya konmuş. || Derlenmiş, toplanmış. || Telif edilmiş, yazılmış (kitap).

◆ **Musannefat** çoğl. i. Tasnif edilmiş kitaplar. || Yazılmış kitaplar. || Edebî eserler. (M)

MUSANNİF sıf. ve i. (ar. *sınıf* > *taşnif*'ten *muşannif*). *Esk.* Tasnif eden, sınıflandıran. || Mevcut bilgileri toplayıp kitap yazan, yazar: *Sair milletlerde kübera, hattâ musannifler bizzat eline kalem alıp mektup ve telifat yazmazlar* (Ziya Paşa). *Kendisi birçok kitapların musannifidir* (Şemseddin Sami). || Sıralaç, sınıflamağa, sıralamağa yarayan araç, içinde belli bir sıraya göre kâğıtlar konacak bölümleri bulunan kap. || *Musannif-i fakîr,* fakir musannif (eskiden yazarların, eserlerinde kendilerinden bahsederken kullandıkları tevazu sözü).

◆ **Musannifan** ve **musannifin** çoğl. i. *Esk.* Musannifler, yazarlar.

◆ **Musannife** sıf. *Esk.* Musannif'in dişili. || Kitap yazan kadın, kadın yazar. (M)

MUSAP veya **MUSAB** sıf. (ar. *şavb* > *işâbet*'ten *muşab*). *Esk.* Musibete uğramış, başına bir belâ, felâket v.b. gelmiş olan: *Görenek hem yalnız Çin'de mi salgın? Nerde! / Hep musab, âlem-i İslâm o devasız derde* (M. Â. Ersoy). || Hastalığa yakalanmış: *Bir gün şiir âleminde bir başkalık vücuda getirmek illetine musap olduğundan bahsediliyor* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Musabîn** çoğl. i. *Esk.* Musibete, belâya, felâkete uğramış olanlar. || Hastalığa yakalanmış kimseler.

◆ **Musabiyet** i. *Esk.* Musibete, belâya, felâkete uğrama. || Hastalığa yakalanma: *Bugün matbaa halkı Tevfik Efendi'nin musabiyetine muttali olduktan sonra...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUSA PAŞA, türk devlet adamı (? - İstanköy 1808). Topal Osman Paşanın kızkardeşinin oğlu. Saraya kapılanarak kapıcıbaşılık v.b. hizmetlerde bulundu. Sonra Trablusşam tahsilâtına memur edildi; vezirlik rütbesiyle buraya vali oldu (1794). Görevini kötüye kullandığından vezirliği kaldırılarak Kıbrıs'a, oradan Silistre valiliğiyle Pazvandoğlu üzerine gönderildi, sonra Niğbolu mutasarrıflığına tayin edildi. Berkofçe muhafızlığında (1805). Mısır valiliğinde, Selânik valiliğinde, Rikâbı hümayun kaymakamlığında (1806) bulundu. 1807'den sonra iki defa görevinden azledildikten sonra İstanköy'de idam edildi. Eyüp (İstanbul) mezarlığında gömülüdür. (M)

MUSA PAŞA Kara, türk kaptanıderyası (XVII. yy.). Sultan İbrahim'in musahibesi Şekerpâre Hatun ile evlendi. Yeniçeri ağası, Başdefterdar ve Koca Musa Paşanın şahadeti üstüne de kaptanıderyalığa getirildi (1647). Fakat Anabolu kalesinde Venediklıler tarafından kuşatılınca azledildi. Karısının etkisiyle gıyaben sadarete getirildi; fakat beş gün sonra yine gıyaben azledildi. İstanbul'a dönünce ikinci vezir oldu. (M)

MUSA PAŞA Koca, türk kaptanıderyası (? - Eğriboz açıkları 1647). Mısır, Budin ve Silistre valiliklerinde, rikâbı hümayun kaymakamlığında bulundu. Girit seferi sırasında kaptanıderyalığa getirildi (1646); Venediklilerle Eğriboz açıklarında giriştiği bir deniz savaşında öldü. (M)

MUSA PAŞA Köse, türk devlet adamı (? - İstanbul 1808). Selim III ve Kabakçı Mustafa isyanı sıralarında sadaret kaymakamıydı. Selim III'ün tahttan indirilmesinde önemli bir yeri oldu. Selim III'e kendisini yenilik taraftarı gibi tanıtmıştı. Gerçekte böyle değildi. 1808 Mayısında, Karadeniz boğazındaki muhafız yeniçeri yamaklarının isyanını düzenledi. Yamaklar, Kabakçı Mustafa'yı başkan seçtiler. İsyan gittikçe büyüyor, münadiler âsilerin programını İstanbul'a yayıyordu. Nizamı Cedid düşmanları, Kabakçı'nın yanında yer aldılar. İsyanın sonucu, Sadaret kaymakamının davranışına bağlıydı. Köse Musa Paşa, padişaha sunduğu raporlarda isyan hareketini önemsiz göstererek kolay bastırılacağını ileri sürdü. Ayrıca, Nizamı Cedit askerlerinin kışlalarından dışarı çıkmamalarını emretti. Âsilere karşı hazırlanan topçu ocağına: «Karşı gelmesinler, bu iş cümle ittifakıyledir» diye haber saldı. Bunun üzerine, topçu ve cebeciler de âsilere katıldı. Padişaha yakın 11 devlet adamının öldürülmesi için isim listesini Kabakçı'ya gönderen de Musa Paşa idi. Böylece, Selim III, padişahlıktan çekilmek zorunda kaldı, yerine Mustafa IV getirildi. Musa Paşa da, diğer ihtilalciler gibi, bu hizmetlerinin karşılığını aldı. Öldürülen devlet adamlarının hazineye devredilmesi gereken mal ve mülkünü şeyhülislam Ataullah Efendi ile birlikte aralarında paylaştılar. 1808 Temmuzunda Alemdar Mustafa Paşa, Mahmud II'yi tahta çıkardıktan sonra girişilen temizlik hareketi sırasında Musa Paşa da öldürüldü, kesilen başı saray kapısında ibret için halka gösterildi. (M)

MUSARAA i. (ar. *şarᶜ*'dan *muşāraᶜa*). *Esk.* Güreşme, güreşçilik, pehlivanlık. || Mücadele, uğraşma, çabalama. (M)

MUSARAC (Şevket), arnavut yazarı (Vlore yakını 1914). İkinci Dünya savaşı sırasında gizli olarak yayımlanan *Hürriyete Çağrı* gazetesini yönetti, siyasî yergi yazıları (*Dün ve Bugün,* 1944) ve yergili şiirler (*Balli Kombetar Destanı,* 1944) yayımladı. Daha sonra, gezi anlatıları, nükteli şiirler (*Seçimler Yapılacak,* 1948) hikâyeler (*Çobo Rrapushi, Benim*) ve Arnavutluk'u hürriyete kavuşturan toplum mücadelelerini anlatan bir roman (*Şafaktan Önce*) yazdı. (L)

MUSARAHA i. (ar. *şarahat*'ten *muşaraha*). *Esk.* Bir şeyi açık ve ayrıntılı olarak söyleme. || Açıklık, âşikârlık.

◆ **Musarahaten** zf. *Esk.* Açık, ayrıntılı, âşikâr olarak; apaçık söylenmiş olarak. (M)

MUSARİ i. ve sıf. (ar. *şarᶜ* > *muşaraᶜa*'dan *muşariᶜ*). *Esk.* Güreş eden, güreşçi, pehlivan. (M)

MUSARRA sıf. (ar. *şarᶜ* > *tasriᶜ*'den *muşarraᶜ*). Ed. İki mısraı birbiriyle kafiyeli olan beyit. (*Musarra* biçiminde kafiyelendirmeğe *tasrî* adı verilir. Bütün mısraları birbiriyle kafiyeli olan şiire de *musarra şiir* denir. Musarranın bir adı da *müselsel*'dir.) [M]

MUSARRAH sıf. (ar. *şarahat* > *tasrîh*'ten *muşarrah*). *Esk.* Açık, apaçık, kesin ve açıkça belirtilmiş, ayrıntılı olarak anlatılmış, açıklanmış: *Bu maddede, irade-i milliyeyi hâkim kılacak olan Meclis-i Millî'nin, hukuku teşriiye ve murakabesine emniyet ve serbestî ile sahib olduktan sonra, cemiyetin şekli kongre karariyle tayin edileceği musarrahtır* (Atatürk). *Evet, muhatabımın fikri pek musarrahtı* (Tevfik Fikret). *Halbuki Balkan hükûmetlerinin aralarındaki ittifaknamelerde, alacakları arazi musarrah idi* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Musarrahan** zf. *Esk.* Açık ve kesin olarak, ayrıntılı bir biçimde belirtilmiş olarak. (M)

MUSA SAFFETİ PAŞA, türk devlet adamı (?-1864). Babıâli'den yetişti. Kapı kethüdalığında, maliye işlerinde ve defterdarlıkta görev aldı. Bunlardan başka dört defa Maliye nazırlığında, birer kere Evkaf ve Ticaret nazırlıklarında, Şam, Akdeniz adaları, Kastamonu ve Ankara valiliklerinde bulundu. (M)

MUSA SÜREYYA BEY, türk bestecisi ve icracısı (İstanbul 1884-ay. y. 1933). Giriftzen Asım Beyin oğlu. Üsküdar rüştiyesinde okudu. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra müzik eğitimi için Almanya'ya gönderildi. Berlin Krallık akademisinde ve Schtren konservatuvarında beş yıl müzik öğrenimi gördü. İstanbul'a döndükten sonra Kız ve Erkek Muallim mekteplerinde, Selçuk Kız enstitüsünde (İstanbul) müzik öğretmenliği yaptı. İstanbul konservatuvarının kuruluşundan 1931'e kadar bu okulun müdürlüğünde bulundu. Piyano, ut, girift gibi âletleri çalmakta ustaydı. Batı ve Doğu usulünde besteler yaptı. Birçok okul şarkısı besteledi. Bu beste ve şarkıların zamanında çok yayıldı ve tutuldu. (M)

MUSAŞİNO, Japonya'da şehir, Tokyo'nun banliyösünde, 133 500 nüf. Konut ve tarım (ipekçilik, buğday, tatlı patates) merkezi. (L)

MUSATTAH sıf. (ar. *saṭh* > *tasṭîh*'ten *musaṭṭaḥ*). *Esk.* Düz bir yüzey üzerinde yayılmış. || Eni ve boyu olup derinlik ve yüksekliği olmayan (şey). || Satıhlandırılmış, düz bir duruma getirilmiş. || Düzlem.

◆ **Musattaha** sıf. *Esk.* Musattah'ın dişili.

— Coğ. *Esk. Kürei musattaha,* düzlemküre.

— Mat. *Esk. Hendesei musattaha,* düzlem geometri. (M)

MUSATTAR sf. (ar. *satr* > *tastîr*'den *musaṭṭar*). *Esk.* Satırlanmış, yazılmış. (M)

MUSATTİ (Cesare Ludovico), italyan psikologu ve psikanalizcisi (doğ. Dolo, Venedik 1897). Padova'da felsefe doktorası yaptıktan sonra Vittorio Benussi yönetiminde, deneysel psikoloji çalışmalarına başladı ve aynı üniversitede psikoloji dersleri verdi. 1938'de ırkçılıktan ötürü bu görevini bırakmak zorunda kaldı. 1945'te Milano üniversitesinde yeniden öğretim üyeliğine başladı. Halen, İtalyan bilimsel psikoloji derneğinin başkanı ve *Rivista di Psicoanalisi* ve *Rvista di Psicologia* dergilerinin müdürüdür. Başlıca eserleri: *Elementi di Psicologia delle Testimonianze* (Tanıklık Psikolojisinin Unsurları) [1931]; *Trattato di Psicoanalisi* (Psikanaliz İnceleme Kitabı) [1950]; Freud (Antologia e Saggi) [Freud (Antoloji ve Denemeler), 1959]; *Psicoanalisi e Vita Contemporanea* (Psikanaliz ve Çağdaş Hayat) [1960]; *Condizioni dell'Esperienza e Fondazione della Psicologia* (Deneyin Şartları ve Psikolojinin Kuruluşu) [1964]. (M)

MUSÄUS (Johann Karl August), alman yazarı (Jena 1735-Weimar 1787). Richardson tarzındaki duygulu romanlara karşı cephe aldı ve bu amaçla *Grandison der Zweite* (1760; 1781'de tekrar elden geçirildi) adlı eseri yazdı. Daha sonra *Volksmärchen der Deutschen*'i (Alman Halk Masalları) [1782-1786] yayımladı; bu eserde devrin felsefî tartışmalarının etkisi görülür: gnomelerin ve elflerin esrarlı dünyası, filozoflara saldırmak için bir vesile olmuştur. Bu hikâyelerden en güzellerinin kahramanı gnomeler'in kralı Rübezahl'dır. (L)

MUSAVELE i. (ar. *şavlet*'ten *muşāvele*). *Esk.* Döğüşmek için birine saldırma. || Birbiriyle döğüşme. (M)

MUSAVVER sıf. (ar. *şûret* > *taşvîr*'den *muşavver*). *Esk.* Resim konmuş olan, resimli: *Bir ciddî tavır ile elindeki musavver mecmuaya dalmış görüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Zihinde tasarlanmış, düşünülmüş olan: *Bilmem niçin o noktada levh-i musavverim / Bir mevce-i sevad ile örtüldü nagehan* (Tevfik Fikret).

◆ **Musavvere** sıf. *Esk.* Musavver'in dişili. (M)

MUSAVVİR i. ve sıf. (ar. *şûret* > *tasvîr*'den *muşavvir*). *Esk.* Resim yapan, tasvir eden, ressam. || Hayalgücü. || Varlıklara şekil veren anlamında Tanrı'nın sıfatlarındandır.

— Anat. *Esk. Maddei musavvire,* protoplazma.

◆ **Musavviran** veya **musavvirin** çoğl. i. *Esk.* Ressamlar.

◆ **Musavvirane** zf. *Esk.* Resim yapana yaraşır şekilde. (M)

MUSAVVİRE i. ve sıf. *Esk.* Musavvir'in dişili. || Hayal.

MUSAVVİT sıf. (ar. *şavt*'tan *muşavvit*).

Foto. Rizzoli Larousse; LAROUSSE

Esk. Ses çıkaran, gürültü eden, haykıran, seslenen. || Sesli. (M)

MUSAYAHA i. (ar. *şayḥa*'dan *muṣāyaḥa*). *Esk.* Haykırışma, karşılıklı bağırışma. (M)

MUSAYEFE i. (ar. *şayf*'tan *muṣāyefe*). *Esk.* Yazlık ev v.b. binayı bir yaz için kiralamak üzere pazarlık etme. (M)

MUSAYKAL sıf. (ar. *şayḳal*'dan *muṣayḳal*). *Esk.* Cilâlı, parlak, parlatılmış, yaldızlı, perdahlı.

◆ **Musaykala** sıf. *Esk.* Musaykal'ın dişili: *Şol mir'at-i musaykala gibi ki ...* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MUSCA, Sinek* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Mus]). [L]

MUSCARİ i. Sümbüle oldukça benzeyen soğanlı bitki. (Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Muscari*'nin çiçekleri morumsu veya kırmızımsı mavi renktedir; dört dış halkası birbiriyle birleşir yuvarlak bir tüp meydana getirmiştir. Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu çiçeklerin erkek organları gelişmeden kalır ve çok za rif tüy demetleri halini alır. Muscari, ana soğan yanındaki soğanlar ayrılarak üretilir. (L)

MUSCETTA (Carlo), italyan edebiyat tenkitçisi (doğ. Avellino 1912). Catania üniversitesinde italyan edebiyatı profesörü oldu. De Sanctis üstüne yazdığı denemelerle (1932) edebiyata atıldıktan sonra çeşitli dergilerde (*Primato, Rinascita, Società*) çalıştı. Labriola ve Gramsci'nin etkisinde kaldı. Yayımcı Eunaudi hesabına *De Sanctis'in Eserleri*'nin ve yayımcı Feltrinelli hesabına da *Biblioteca dei Classici İtaliani*'nin (İtalyan Klasikleri Kitaplığı) yayımını yönetti. En önemli eserleri: *Realismo e Controrealismo* (Gerçekçilik ve Karşıgerçekçilik) [1958]; *Ritratti e Letture* (Portreler ve Okuma Parçaları) [1961] ve *Cultura e Poesia in G.G. Belli* (G.G. Belli'nin Kültürü ve Şiiri) [1961]. (M)

MUSCHLER (Reinhold Conrad), alman yazarı (Berlin 1882-ay.y. 1957). Halkın tuttuğu bir romancıydı; bayağı ve yavan duygulara yer verdiği için sert tenkitlere uğradı. *Bianca Maria* (1924) ve *Diana Beata* (1938) adlı romanlarından başka Paris'te boğulan bir kızın cenaze törenini anlatan *Nofretete* (1934) hikâyesi tanınmıştır. (M)

MUSCİDAE çoğl. i. Kısa duyargalı sikloraf çiftkanatlı böcekler familyası. (Pek çok türü bulunan bu familyanın örnek tipi ev sineğidir.) [L]

MUSCİNA i. Genellikle kokuşmakta ve çürümekte olan bitkisel maddelerde gelişerek ortaya çıkan sinek. (Kurtçuğu «miyaz» denilen hastalığa yol açabilir. Kısa duyargalı sikloraf çiftkanatlıların *muscidae* familyasından.) [L]

MUSCİVORA i. Başının üzerinde kırmızı veya sarı bir çizgi bulunan, gri, beyaz ve siyah renkli ötücü kuş. (Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşar; kuyruğu derinlemesine yarık ve çok uzundur. Tirangillerden.) [L]

Muscovy company, ingiliz kanunlarına göre kurulmuş ticaret şirketi. 1553'te, Londra'da Rusya ile (Arkhangelsk yolu) ticarî ilişkileri yönetmek amacıyle kurulan ilk anonim şirketlerdendi. İngiltere'nin Rusya, Doğu ve İran ile ticarî ilişkilerini doğrudan doğruya sağladı; ama Kuzey-doğu geçidinin açılması yolundaki çabaları sonuç vermedi. (L)

MUSCULUS (Andreas MEUSEL, — denir), alman protestan ilâhiyatçısı (Schneeberg, Saksonya 1514 - Frankfurt-an-der-Oder 1581). Frankfurt'ta profesörlük yaptı (1544), Calvin'in, Melanchthon'un ve Socinus'çuluğun can düşmanıydı. (L)

Muse Française (LA), 1823-1824 arasında çıkan edebiyat dergisi. V. Hugo, Vigny, Ch. Nodier, E. Deschamps gibi romantiklerin yayım organıydı. (L)

MUSEGETES veya **MUSAGETES,** Apollon'un lakabı, «Musa'ların yöneticisi». (L)

MUSEİA i. (yun. k.). Musa'lar şerefine Thespia'da kutlanan bayram. (Bu bayramda müzik, tiyatro, şiir yarışmaları yapılırdı.) [L]

MUSELİER (Emile), fransız amirali (Marsilya 1882 - Toulon 1965). 1939'da tümamiral idi, Londra'ya De Gaulle'ün yanına gitti. Fransız Millî komitesinde deniz komiseri oldu ve Saint-Pierre-et-Miguelon'un Fransa topraklarına katılmasıyle sonuçlanan seferi yönetti. *De Gaulle contre le Gaulisme* (Gaulle'cülüğe Karşı De Gaulle) [1942-1946] adlı bir kitap yazdı. (L)

MUSELLİ (Vincent), fransız şairi (Argentan 1879-Paris 1956). Yayımladığı başlıca eserler: *Les Travaux et les Jeux* (İşler ve Oyunlar) [1914]; *Les Masques* (Maskeler) [1919]; *Les Sonnets a Philis* (Philis'e Soneler) [1930]; *Les Strophes de Contre-Fortune* (Kör Talih Bentleri) [1931]; *Les Sonnets Moraux* (Ahlâkî Soneler) [1934]; *Les Sept Ballades de Contradiction* (Yedi Çelişki Baladı) [1941]; *Les Douze Pas des Muses* (Musa'ların On İki Adımı) [1952]. Baudelaire'in, sembolistlerin ve roman okulunun etkisinde kalmakla birlikte, Ronsard, Malherbe ve klasik lirik şairler geleneğine de bağlıydı. *Les Convives* (Davetliler) [1947] adlı büyük od'unda sevdiği bütün temaları (zevke dalarak hayatın kısalığından öç alma, güzel yemeklere düşkünlük ve şarabın büyüleyici gücü, Klasik çağın büyük düşünürlerine, kahramanlara, bilgeliğe saygı) ağırbaşlı ve serbest, bilgili ve eğlenceli bir biçimde işledi. (L)

MUSERONGO'LAR, Angola ve Kongo'da yaşayan zenci halk; Bakongo'larla akrabadır. (L)

MUSEVİ sıf. ve i. (ar. *müsi*, Musa adı'ndan *müsevî*). Musa peygamberin dinine bağlı olan. || Yahudi. || İmam Musa Kâzım'ın nesline mensup olan.

— ANSİKL. İslâm'da *musevî* kavmi, tanrı yolundan ayrıldığı, Hz. Muhammed'in peygamberliğine, Tanrı'nın, bütün âlemlerin ve bütün insanların rabbi olduğuna inanmadığı için «kâfir» sayılır. Tanrı'nın, yanlız musevî kavminin rabbi olduğunu ileri sürdükleri için İsrailoğullarının din inançları İslâmlık ile bağdaşamaz. *Kur'an*'ın Bakara suresinde musevîlerin sapkınlıkları, Hz. Muhammed'i büyücülükle, yalancılıkla suçlamaları, bir buzağıyı kutsal saymaları yüzünden tanrı buyruklarına karşı çıktıkları anlatılır. Müslümanların, Musevîler ile alışveriş etmeleri, onların dostluklarına güvenmemeleri öğütlenir. Musevîlerin de, hıristiyanlar gibi Kâbe ve dolaylarına girmeleri kesinlikle yasaktır. İslâm dinine göre musevîler, Musa ve ondan önce gelen bütün peygamberlerin buyruklarına karşı geldiler. Gönderilen bütün semavî kitapları değiştirdiler. (LM)

MUSEVİLİK i. (*musevî*'den *Musevî-lik*). Musevî dini; Tanrı'nın Musa aracılığıyle İsrailoğullarına bildirdiği din kurallarının tümü.

— ANSİKL. Bu dinin kuralları, israil halkıyle birlikte gelişti; fakat Musa'nın ana fikrinden hiç bir zaman uzaklaşmadı: dolayısıyle dogma'ya ve ahlâka, kült'e ve hukuka dayanan bir *Musevîlik*'ten söz edilebilir. İsrail imanının temeli, tek Tanrı'dır: Yehova, yani «var olan», gözle görülmez, elle tutulmaz, her şeyin üstünde, doğru ve güçlüdür, göğün ve yerin yaradanıdır. Ahlâk, *On Emir*'de özetlenmiştir. Din buyrukları çok önemlidir:

İsrail'i puta tapan milletlerin etkisinden korumak amacını taşır. Ataerkil dönemdeki dinî törenlerde kabile reisi tarafından açık havada kurban kesilir ve dua edilirdi. Çölde din merkezi, kanun levhalarının ve kutsal sandığın bulunduğu çadırdı. Rahipler sadece Levi kabilesinden çıkardı. Liturginin genel yönetimi başpapaza verilmişti. çölde çadırı taşımak ve savunmak Levililerin işiydi. Mezmurlar, resmî dualar Davud peygamberle ortaya çıktı. Çadırın yerini Süleyman peygamberin yaptırdığı tapınak aldı (M.Ö. 950). Kanlı ve kansız kurbanlar, temel âyinlerdi: koyunların, güvercinlerin, öküzlerin yakılması, şarap akıtma, çiçekler, mayasız ekmek, başak demeti, çörekler dağıtma. Bir devirde, yakarak kurban etme günaşırı yapılırdı. Tanrı'ya adanan günler şabbat (cumartesi), neomenia (kavuşum ayının ilk günü), Paskalya, Hamsin yortuları, Tabernaculum, Kefaret, Borazan yortuları günleriydi. Kanun'un incelenmesine özellikle büyük önem veren havra kültü, Sürgün devrinde gelişti. Günümüzde dini âyin her şabbat'ta ve günde iki defa yapılır; mümin yahudi, yüzünü Kudüs'e döner ve Tanrı'nın birliğini ikrar eden *Şema İsrail*'i («Dinle, İsrail») okur (bk. HAVRA). Hukuk alanında, musevî kanunu, babaya çocukları üstünde mutlak bir hak tanırdı. Miras bölüşümünde büyük oğula iki pay düşerdi. Evlenmeler aileler arasında görüşmelerle olur, kız tarafı kocasından bir başlık (moher) alırdı. Kenan halkından kimselerle evlenmek yasaktı. Dul kadın çocuksuzsa, kaynı ile evlenmek zorundaydı. (Bk. LEVİRLİK.) Çok karılılık ve boşama kabul edilmişti. Puta tapma, kâfirlik, şabbat'ın ihlali ve eşlerin birbirini aldatması, taşlama ile cezalandırılırdı. Eşlerden biri öbürünü sakatlarsa, «göze göz dişe diş» kanunu uygulanırdı. Kırbaçlama ve tazminat gibi başka cezalar da vardı. (L)

MUSGRAVE RANGES, Kuzey Avustralya'da Güney Avustralya sınırında sıradağlar; 1 586 m. (L)

MUSGUM'LAR, Çat'ta zenci halk, Laka'larla akrabadır. (L)

MUSHAF i. (ar. *şaḥafe*'den *muṣḥaf*). Kur'an: *Babamın elleri büyürdü ve büyürdü babamın ellerinde / Mushaf* (F.H. Dağlarca). *Mushafa baktı. Tetkik etti. Hattatın ismini tanıyamadı* (B. Felek). || *Esk.* Sayfalar halinde düzenlenmiş şey, kitap: *Muhabbet mushafın hatm eyledim ben / Züleyha, sûre-i Yusuf'ta kaldı* (Muallim Naci). || *Mushaf kesesi*, Kur'an'ın içine konulduğu kese.

— Tasav. İnsan veya insanın yüzü. (Özellikle hurufîler insanın «canlı bir mushaf» olduğuna, bütün ilâhî yazıların insanda toplandığına inanırlar. Bektaşîlerde de insanın *mushaf-i ilâhî* [tanrısal kitap] olduğu inancı vardır.)

— ANSİKL. Arapçaya Habeşçeden geldiği söylenen *mushaf* sözü, ilk defa halife Osman zamanında ortaya çıktı. Osman, dağınık durumda olan Kur'an surelerini sahifeler (sayfa) halinde belli bir düzene göre biraraya topladı. Sonradan buna «ciltlenmiş, derlenmiş sahifeler» anlamında mushaf dendi. Zamanla mushaf sözü Kur'an anlamını kazandı. Bugün bütün islâm ülkelerinde mushaf Kur'an karşılığı olarak kullanılır. Halk arasında Kur'an'a Mushafı Şerif de denir. İlk mushaflar deri üzerine yazılı surelerin kalın kapaklar içinde ciltlenmesiyle yapılıyordu. Zamanla, çok büyük ve kalın olan bu mushaf ciltleri küçültüldü, cilt işinde ince deriler kullanıldı. Mushaf'ın bölümlerine *suhuf* (sahifeler) denir. En eski ve Kur'an'ın düzenlenmesine kaynak olan suhufun Ömer'in kızı Hafsa'nın elinde bulunduğu söylenir. Kur'an derlenerek mus-

muscivora

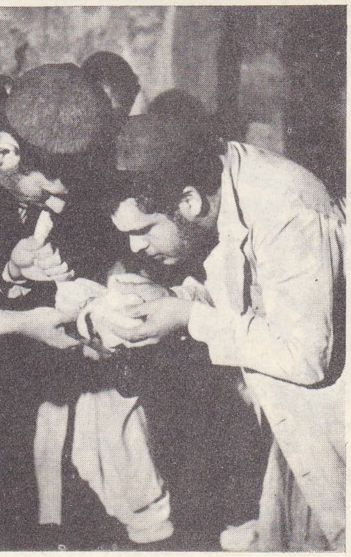

musevîlik
bir hayvanın karaciğerinin temiz olup olmadığını inceleyen iki haham, Tahaba, Fas

Foto. Histoire de l'Humanité

haf haline getirildikten sonra, doğruluğundan şüphe edilen birçok suhuf yok edildi, yalnız Hafsa'nın elinde bulunan nüsha ile ondan kopya edilenler bırakıldı. Medine camiinde bulunan mushaf, bunların en önemlisi sayılır. Özel Mushaf'lardan birinin Ayşe için Ebu Yunus tarafından yazıldığı söylenir. (M)

Mushaf-ı Reş veya **Mashaf-ı Reş** («Kara Kitap»), yezidîlerin iki kutsal kitabından biri. Yezidîlerin inançlarını ve din kurallarını toplu olarak gösteren *Kitab*-ül-Cilve* (veya *Celve*) ve *Mushaf-ı Reş* adlı iki kutsal kitabı vardır. Bunlardan Mushaf-ı Reş, evrenin yaratılışını, insan soyunun, meleklerin, gök katlarının (feleklerin) ortaya çıkışını anlatır. Mushaf-ı Reş'in ana nüshasının dili kürtçedir. 12 Sayfa tutarında 152 satırlık bir eserdir. Ne zaman, kim tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmez. Bazı söylentilere göre Mushaf-ı Reş, Şeyh* Adi'den iki yüzyıl sonra Hasan Basri tarafından yazıldı (1343). Bu ilk nüsha Dicle nehri kıyısında Semali yakınlarında, Kahâya Ali'nin evinde bulunuyordu. Bugün Sincâr şehri kütüphanesindedir. Mushaf-ı Reş'te, evrenin yaratılışı dağınık biçimde üç değişik safhada anlatılır: **1.** Tanrı tek başına evreni yaratırken, önce beyaz bir inci meydana getirdi. Anfar (Enfer) veya Angar (Enger) denen kendi yarattığı kuşun sırtına koydu. Bu beyaz inci 40 000 yıl orada durdu. Tanrı daha sonra büyük şeyhlerle nitelikleri aynı olan yedi melek yarattı. Yaratma olayı yedi gün sürdü. Birinci gün olan pazar meleklerin en yücesi sayılan Tâûs* (Azrail, Azazil, Zazail de denir), pazartesi günü melek Derdail (Hasan Basri), salı günü melek İsrafil (Israfail) [Şemsüddin*], çarşamba günü melek Mikâil (Ebubekir), perşembe günü melek Cebrail (Sicadin*, Seccadeddin*), cuma günü melek Şamnail* (Nâsireddin), cumartesi günü melek Turâil* (Fahrüddin) yaratıldı. Sonra Tanrı, bunlarla aynı sayıda yedi kat göğü, yeri, güneşi ve ayı yarattı; **2.** en son yaratılan Fahrüddin, eksik kalan yaratma eylemine katılarak insanları ve hayvanları yarattı. Bu sırada, Tanrı, meleklerle birlikte inciden çıktı, sonra inciyi dörde böldü, inciden boşalan sular büyük bir deniz oldu. Tanrı bir gemi yaratarak içine girdi; 30 000 yıl bu denizin üzerinde dolaştı. Bir kuş biçiminde olan Cebrail, bu incinin dört parçasından güneşi, ayı, yıldızları, dağları, ağaçları, bitkileri ve göğü yarattı. Burada yaratmanın önce Tanrı tarafından bir taslak olarak («Tanrısal ülke»de) yapıldığı, sonra bu ilk örneklerin maddî biçimlerini kazandığı anlaşılır. Fahrüddin, Tanrı'nın yarattığı manevî örneklere zaman ve mekân içindeki maddî niteliklerini kazandırdı; **3.** bunların yaratılmasından yüz yıl sonra melek Tâûs, ilk insan sayılan Âdem'in soyunun çoğalamayacağını Tanrı'ya bildirdi. Bunun üzerine Tanrı, melek Tâûs'a her dilediğini yapabileceğini söyledi. Melek Tâûs, Âdem'in yasak yemişi (memnu meyve) yemesini sağladı. Âdem, yasak yemişi yiyince, melek Tâûs tarafından cennetten kovuldu. Aradan yüz yıl geçtikten sonra, Tanrı, Cebrail aracılığıyla Âdem'in sol böğründen Havva'yı yarattı. Mushaf-ı Reş'in anlattığı üç yaratılış masalı da karışık nitelikler gösterir. Yaratma işinde kimin kimi yarattığı kolay anlaşılmaz; olaylar birbirine karışır.

Kitapta verilen din kurallarında, marul, balık, geyik ve baklanın yenmesi yasaktır. Horoz eti ve kabak da yalnız şeyhle müritlerine yasaktır. Koyu mavi elbise giyilmez, ş harfi ile başlayan kelimeler de yasaktır. Bunlardan başka seretan (yengeç), hıtân (avlu), batt (ördek), bûstan (sebze bahçesi), natt (sıçramak) gibi kelimeler, tıraş olmak, okumak, yazmak, vahşî hayvanları ehlîleştirmek, vakıf ormanlardan odun almak, «gulu gulu» diye ses çıkaran kaplardan su içmek kesinlikle yasaktır. Bütün bunlardan Mushaf-ı Reş'in tek elden çıkan bir eser olmadığı, zamanla içine birçok değişik inancı işleyen masalların karıştığı anlaşılıyor. (M)

üzeri işlemeli bir mushaf mahfazası

musiki âlemi (XVIII. yy.) [Güzel Sanatlar mecmuasından]

MUSHAFÎ (Gulam Hemedânî bin Veli Muhammed), hintli şair ve tezkireci (XVIII. yy.). Ataları Hint-Türk imparatorluğunda görev almışlardı. Mushafî, önceleri Luknov'da yaşadı. 1777'de Luknov'dan Delhi'ye gitti ve 12 yıl Nabab Necef Hanın yanında kaldı. Burada konuşulan Urdu dilini öğrenmeğe çalıştı. Luknov'a dönüşünde Şah Âlem'in oğlu Süleyman Şikoh'un himayesine girdi. Mushafî'nin urduca yazdığı şiirleri, açıklığı, duruluğu ve kendine özgü üslûbuyle dikkati çekti. Eserleri: üçü farsça, dördü urduca olmak üzere 7 divan *Şahname* (Şah Âlem zamanına kadar gelen hükümdarların manzum tarihi); *Ikd el-Süreyya* (Hindistan'da yetişen ve farsça yazan 133 şairin biyografyası) [1795]; *Tezkire-i Hindî* (urdu diliyle yazan 350 şairin biyografyası); *Tezkire-i Farisî ve Riyaz el-Fusaha* da biyografik derlemelerdir. (M)

MUSIR veya **MUSİR** sıf. (ar. *ısrr* > *ısrār*'dan *muşırr*). *Esk.* Bir söz veya fikirde ısrar eden, ayak direyen: *Musırrım, sabitim ta can verince halka hizmette / Fedakârın kalır ezkârı daim kalb-i millette* (Namık Kemal). *Aynı rabıtalarla tercüme etmek lâzım geleceğinde musır idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Musırrane** ve **musırren** zf. *Esk.* Ayak direyerek, inatla: *İki günden beri Yahya Kaptan'ın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini musırren ifade ettiler* (Atatürk).

◆ **Musırre** sıf. *Esk.* Musır'ın dişili. (M)

MUSÎ sıf. (ar. *vaşiyyet*'ten *mūşi*). *Esk.* Vasiyet eden, vasiyet bırakan (kimse). || Birini vasiyeti uygulamağa memur eden. || Tavsiye eden veya kumanda veren.

— Huk. *Esk.* Bir malı veya menfaati, ölümünden sonra uygulanmak üzere bir kimseye veya bir hayra karşılıksız tahsis ve temlik eden. (Vasiyetçinin hür, kâmil, ehliyetli ve her türlü etkiden uzak olması ve terekesinin borca batık bulunmaması gerekir.) [M]

MUSİ, Sumatra'nın güneyinde ırmak; yakl. 500 km. Barisan dağlarından doğar, adanın doğusundaki ovayı aşar ve kenarları mangrov'larla örtülü geniş bir delta ile Bangka boğazına dökülür. Deniz tekneleri ırmak üzerinden Palembang'a kadar çıkar. (L)

MUSİB sıf. Bk. MUSİP.

MUSİBET i. (ar. *işābet*'ten *muşibet*). Ansızın gelen felâket, sıkıntı veren şey, belâ: *Firdevs Hanım için bu iki vak'a iki mühim musibet darbesi hükmünde idi* (H.Z. Uşaklıgil). *Musibetleri yeryüzüne herkesin başına salıverdi* (H.R. Gürpınar). *Bir musibet bin nasihatten yeğdir* (Atasözü). || Sıf. Uğursuz: *Ne musibet adam.*

— *Esk. Musibet-zede*, felâkete, belâya uğramış.

◆ **Musibetli** sıf. Uğursuz. (M)

Musica da camera («oda müziği» anlamında lat. dey.). 1555'ten itibaren *musica da chiesa*'nın (kilise müziği) karşıtı olarak *musica da camera* terimi kullanıldı. Bu terim, kilise ve tiyatro müziği dışında kalan, hiç değilse yazıldığı zaman az sayıda yorumcuya yer veren ve özel bir dinleyici topluluğuna seslenen her türlü ses ve çalgı müziğini kapsardı. (L)

Musicum (COLLEGİUM—), ses ve çalgıyla müzik yapmak için müzikseverlerin kurduğu bağımsız birlik. XVI. Yüzyılda gelişen birlik, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda Almanya ve İsviçre'de yayıldı. Hamburg ve Frankfurt-am-Main'da tacirlerin, Leipzig'te *Telemann* ve *Bach* tarafından yönetilen öğrencilerin kurduğu birlikler önemli işler gördü. Önceleri küçük bir çevreye bağlı kalan Collegium'lara, daha sonra, dinleyiciler ve profesyonel müzisyenler katıldı. Collegium'lar XX. yüzyılda özellikle üniversite ve müzik okullarında yeniden canlandı. Bugünkü konser kavramının öncüsü oldu. H. Riemann *Collegium Musicum* adıyle, eski çalgılı müzik eserlerini kapsayan bir antoloji yayımladı. (M)

MUSİGO i. Amerika'da elde edilen kereste. (*Kırmızı musigo*, Guyana'da yetişen *İryanthera sagotiana*'dan [myristiceae familyası] elde edilir; lifleri karmakarışık, rengi grimsi kırmızıdır; kavak ağacının kullanıldığı yerlerde, marangozlukta, sandık ve kontrplak yapımında kullanılır.) [L]

MUSİKAR i. (fars. *mūsīkār*). *Esk.* Gagasında çeşitli delikler bulunduğuna ve rüzgâr estiği zaman güzel sesler çıkardığına inanılan bir masal kuşu.

— Mus. Birçok düdükten meydana gelmiş bir çalgı, mıskal.

— ANSİKL. Mus. Nefesli bir çalgı olan *musikar*, ney gibi çalınır. Uç uca takılıp boyu uzatılarak çalgının kısa deliklerinden ince, uzun deliklerinden kalın ses çıkar. (M)

MUSİKE i. (yun. k.). Eski Yunan'da musa'ların temsil ettiği sanatların tümüne verilen ad. (L)

MUSİKİ i. (yun. *musa* > *musike*'den ar. *musīķī*). Alaturka müzik: *Ayrıca, büyük baldızım musikiye olan istidadını henüz keşfetmemiş, küçük baldızım sadece irade ve ısrarıyle dünya güzeli olabileceği fikrine düşmemişti* (A.H. Tanpınar). *Rabia'nın yıpranmış asabını bu musiki dinlendirdi* (H.E. Adıvar). *Sanki âlem, bu musikinin ahengine uyarak, bir renk, nağme ve ziya cümbüşü içinde çalkalanacaktır* (Ş.S. Aydemir). || *Mec.* Kulağa hoş gelmesi bakımından ele alınan sesler dizisi: *Şiirin musikisi demek, resmin musikisi, mimarînin musikisi demek gibi bir şeydir* (N. Ataç). *Bir şiirin musikisi.*

— *Esk. Musiki-i figan*, feryadın musikisi. || *Musiki-i sükût*, sessizliğin musikisi.

— Folk. Türk *halk musikisi*. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Türk sanat musikisi* veya *klasik türk musikisi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Folk *Türk halk musikisi* sözlü veya sözsüz olur. Sözlü musiki, bütün türleriyle halk türkülerini ve türkülü oyun havalarını, sözsüz musiki ise türküsüz halk oyunlarının ezgilerini kapsar. Halk türküleri ölçülü veya ölçüsüz olur. Ölçülü olanlarına *kırık hava*, ölçüsüz olanlarına da genellikle *uzun hava* denir. Uzun havalar Anadolu'nun değişik bölgelerinde, bozlak, türkmanî, maya, hoyrat, divan, ağıt gibi adlarla anılır; bunlar, genellikle, Karacaoğlan, Emrah, Ruhsatî, Sümmanî ve daha birçok tanınmış halk ozanının deyişleri üstüne yakılmıştır. Kırık havalar ise koşma, yiğitleme, güzelleme, taşlama, ninni ve daha başka adlar altında kümelenir; bunlar da, genellikle, gurbet, ayrılık, sıla hasreti, ölüm, sevgi, askere gidiş, yiğitlik, düğün, çocuk sevgisi, kız kaçırma gibi köye has toplumsal bir olayı konu alır, sadelik, içtenlik, duygululuk gibi özellikler gösterir ve mahallî renkler taşır. Lirizm payı ağır basan bu musiki, geleneklere bağlı, daha çok kır şartlarıyle sınırlanmış bir günlük hayatı yansıtır. Türk halk musikisi ürünleri, melodi, ritim, ölçü ve tonalite bakımlarından, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde değişik ve renkli özellikler gösterir ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Türk halk musikisindeki dikord, trikord, tetrakord ilkelerinin kaynağı Eski Yunanlılardan önceki anadolu ezgilerindendir. Ezgiler dörder ölçülü, kısa, fakat belirli cümlelerden meydana geldiği gibi, daha uzun cümle ve peryodlardan da kurulmuş olabilir. Birer cümlelik ezgiler genel olarak tekrarlanır. Birkaç bölümlü ve genişletilmiş uzunca parçalarda ezgi, yazıldığı (daha doğrusu yakıldığı)

Foto. MEYDAN

türk musikisi soldan sağa: santur çalan kadın; keman çalan kadın; çalpara çalan adam (Türkische Gevänder adlı eserden)

tondan başka tonlara da geçiş (modülasyon) yapabilir. Asıl metne yabancı olan «of, oy, da, vay, aman, gel yarim gel, ay balam» ve daha birçok kelimenin de, melodik cümle kuruluşlarında önemli etkileri vardır. Bu kelimeler yerine orturtulduğunda, ezginin temel yapısıyle bir bütünlük meydana getirir.
Türk halk musikisinde basit ve birleşik ölçülerden başka aksak ölçüler de vardır. Bk. RİTİM.
Türk halk musikisinin melodi yapısı incelendiğinde, bu melodilerin, ses genişlikleri bakımından bir oktav (sekizli ses sınırını) tamamlayan, dizi ve tonaliteyi kesin şekilde belirtmeyen, ikili ile beşli aralıkları içinde yaratılmış olduğu görülür; bununla birlikte dizi ve tonaliteyi belli eden sekizli ve daha geniş sınırlı melodiler de çoktur. Dörder ölçülük, kısa, fakat belirli cümlelerden yapılı melodiler olabileceği gibi, daha uzun cümle ve peryodlardan meydana gelenleri de vardır. Birer cümlelik ezgiler genel olarak tekrarlanır. Böylece tek cümleli, bir kısımlı türkü şekli doğmuş olur. Ezgiler bazen bir tek tonda kaldığı gibi, başka tonlara geçiş yapılarak da yaratılabilir. Geçiş, daha çok, birkaç bölümlü, genişletilmiş, uzunca parçalarda görülür. Melodi yönünden türk halk musikisinin başlıca şu özellikleri vardır: **1.** ezgi, tiz bir perdeden başlar, derece derece inerek karar perdesine ulaşır. Bu tiz perde, genellikle karar perdesinin yedinci derecesidir. «Uzun hava» adını taşıyan ve serbest bir tarzda söylenen ezgilerin çoğu böyledir;
2. ezgi, karar perdesinden başlar, bu perdenin üst derecelerinde dolaşır ve sonunda gene karar perdesine ulaşır. Sesler arasındaki aralıklar genel olarak bitişiktir; **3.** ezgi, karar perdesiyle başlar ve hemen bir üst beşli veya dörtlü atlaması yapar. Böyle ezgilerde melodi tiz perdelerde dolaşır ve ezginin ilk yarısı bir yarım kadans (geçişi bir duraklama) yapar, ikinci yarısı esas karar perdesine ulaşır; **4.** ezgi, karar perdesinin üçlü aradörtlüsüyle başlar, melodi gene bitişik aralıklarla örülmüş olmakla birlikte, daha geniş aralıklara da rastlanır. Bu tip ezgiler genellikle eksik bir zamanla başlar. Türk halk musikisinde aksak ölçüler genel olarak 5/8, 7/8, 8/8, 9/8, 10/8 ve 12/8'lik ölçü rakamlarıyle gösterilir. Karadeniz bölgesi ezgilerinde 7/16'lık, Ege bölgesinin ağır zeybeklerinde ise 9/4'lük ve 9/2'lik gibi genişletilmiş aksak ölçü çeşitleri vardır. Karma ölçüler ise basit, bileşik ve aksak ölçülerin karışımından meydana gelir ve çok değişik şekiller gösterir.
Türk halk musikisinde modal yapıyı (diziler), tamamlamayan ezgiler bulunmasına rağmen, derecelerin fonksiyonlarına ve karar seslerine bakarak bunları da belli diziler içinde incelemek mümkündür. Diziyi, ezginin yapısından çıkarmak gerekir. Meselâ, bir majör ikinci derece dizisi örnek olarak ele alınırsa, aynı kalıbı değişik perdeler üstüne uygulama yoluyle on yedi ayrı dizi meydana getirilebilir. Türk halk musikisi üstünde yapılan incelemelere göre, on dört ayrı tonalite kalıbı tespit edilmiştir. Aynı kalıplar herhangi bir başka derece üzerinde de uygulanabilir. Bk. ÖLÇÜ.
● *Türk halk musikisinde form* (şekil), ölçülü ve ölçüsüz olmak üzere ikilik gösterir. İster uzun hava, ister kırık hava olsun, halk musikisi türlerinin hepsi de musikide küçük şarkı şekli denilen kalıptadır; bir, iki veya üç bölümlü olur, A, AB, ABA veya ABC gibi şekiller gösterir.
Bir bölümlü türkü formu, giriş ve bitiş diye adlandırılan iki motifli bir cümle, yahut iki cümleli bir peryoddan oluşur. Halk ezgileri içinde, özellikle Karadeniz bölgesi türkü ve oyun havalarının bu kalıpta yakılmış ezgiler çoktur. İki cümlelik peryodlardan meydana gelen ezgilerde, melodi, genel olarak, sekizer ölçülüktür. A-B cümlelerinden oluşur. İki motifli cümlelerden meydana gelmiş türkülerden, sadece ölçülerinin çokluğu yönünden farklıdır. Giriş, ana fikir, dönüş ve karar diye adlandırılan üç motifli yahut üç cümleli bir peryoddan meydana gelmiş türk ezgilerinde, değişik motif veya cümleli olanlara rastlandığı gibi, hepsi sadece *a* motifi veya A cümlesinin üç defa tekrarlanmasından meydana gelmiş türküler de vardır.
İki bölümlü şarkı formu, musiki edebiyatında kendi kendine yeter bir melodik bütündür ve genel olarak on altı ölçülük bir genişlik gösterir. Her ne kadar bölümlerinin sekizer ölçüden ibaret olması gerekirse de, bazen birkaç ölçülük bir genişleme payına da rastlanır. Nitekim, «Ankara'nın taşına bak...» sözleri ile başlayan türkünün iki bölümü sekiz ölçü olduğu halde, ikinci bölümü on ölçüdür.
İki bölümlü büyük şarkı formunda, yalnız genişliği bakımından ötekinden ayrılan bu kalıbın bölümleri on iki veya on altı ölçülük peryodlardan meydana gelir.
Üç bölümlü şarkı formu, iki bölümlü şarkının son cümlesi yerine yeni bir peryod getirmekle veya eserin sonunda birinci bölümün ya aynen tekrarı veya bunun sezdirilmesiyle meydana gelir; Türk halk musikisinde bu kalıpların dışında özel durumlar gösteren türkü ve oyun havaları da vardır. Buna örnek olarak «Sepetçioğlu» oyun havası verilebilir; başında ölçüsüz ve kısa bir sözlü bölüm, ondan sonra ölçülü ve gene sözlü bir bölüm, bundan sonra da tamamen çalgılı bir oyun havası yer alır.
— Mus. *Türk sanat musikisi* veya *klasik türk musikisi. Klasik musiki* terimi, genellikle musiki okulunda öğretilen kurallara bağlı kalmış musiki anlamına gelir. Ancak klasik türk musikisi ile klasik batı müziği deyimlerinin bu genel deyimden ayrılan ve birbirinden farklı anlamları vardır.
Batı müziğinde Bach (1685-1750) ile başlayarak Beethoven (1770-1827) ile sona eren Klasik çağ dönemini belirlemek için kullanılan «klasik» kelimesi, türk musikisinde, «üstün seviyede musiki», «kaidelere uygun musiki», «aydın musikisi», «saray-konak-tekke musikisi», «sanat musikisi»ni nitelerken kullanılmıştır.
Bugün *klasik türk musikisi* deyimi, türk musikisi sistemi içinde, yani türk dizisi üzerinde, türk usulleri ve makamlarıyle, türk beste şekillerinde kurallara uygun olarak yapılmış, sanat değeri taşıyan ve bestecisi bugün hayatta olmayan musikiyi tanımlamak için kullanılmaktadır.
Kaynaklar. Türklerin İslâmiyeti kabullerinden çok evvel, din törenlerini yöneten şaman, kam veya baksı, elinde belirli sesler çıkaran demir parçalarının bağlı bulunduğu bir değnekle, topluluğu etkiliyordu. Bu törenlerde davulun da önemli bir yeri vardı. Çin'in kuzeyinde yaşayan Türklerde, Hun Türklerinde, Uygur Türklerinde, Selçuklularda ve Osmanlılarda musikiye büyük yer ve değer veriliyordu.
Ozanları ve kopuzcuları olmayan hiç bir selçuklu ordusu yoktu. Eski türk hakanlarının saraylarında ve ordugâhlarında musiki takımları, «9 kök» denilen eserleri her gün çalardı. İlk osmanlı padişahı Osman Beye selçuklu hükümdarı tarafından, hükümdarlık sembolü olarak tabıl ve alem (musiki takımı ile sancak) gönderilmişti.
Osmanlılar yalnız musiki sanatına değil musiki ilmine de (müzikoloji) büyük önem verdiler. Murad II zamanında bir edvar (musiki nazariyatı) kitabı yazan Hızır bin Abdullah, kitabını yazmasının emredildiği hünkâr meclisinde, bu işi kendisinden daha iyi yapacak Hacı Ali, Sinan, Hüseyin, Ali, Eymen ve Muhammedî adlarında 6 musiki bilgini bulunduğunu padişaha arzettiğini bildirir.
Türk musikisinin arap, acem, eski yunan ve bizans asıllı olduğunu ileri sürenler vardır. Türk musikisi genel nitelikleri bakımından türk asıllıdır. Her sanat dalı gibi musiki de çevrenin etkisinde kalmış, dolayısıyle Türkler de yaşadıkları çevrelerin kültür ve sanatlarıyle birlikte musikilerinden etkiler almıştır. Fakat bu etki, kesin bir taklit değildir. Türk musikisi, kendi öz sistemi ve türk sanat geleneği içinde şekillenerek ürünlerini vermiştir. Aynı dizi üstünde, aynı usul ve makamlarda fakat değişik şekillerde (form) meydana getirilen musiki eserlerinde, türk zevkinin ve düşüncesinin izleri görülür. Köyde, şehirde, sarayda, konakta, tekkede, camide, sınır boylarında, kışlada türk musikisi aynı sistem içinde, fakat değişik türlerde ürünler

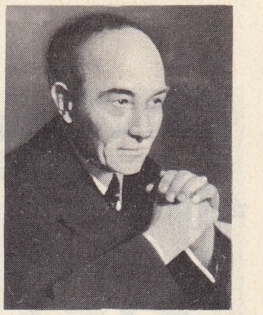

Robert Von MUSİL

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

verdi. Bu musiki, çeşitli ortamlarda şöyle belirir: şehirde, saray çevresinde, konakta kâr, beste, semai, şarkı; camide ezan, dua, selâ, tekbir, temcit, münacat; tekkede naat, âyin, durak, ilâhi, nefes, niyaz; köyde türkü, bozlak, uzun hava, zeybek, oyun havası; sınır boylarında serhat türküsü; kışlada mehter musikisi.

● *Başlangıcı.* Urmiyeli Safiyüddin ve Sultan Veled'in eserleri, XI. - XIII. yy.larda kurallara bağlı olarak bir türk musikisinin var olduğunu göstermektedir. İstanbul'un alınmasından sonra Topkapı sarayında kurulan Enderun Musiki mektebi ve özel meşkhanelerde eğitime geçilmesiyle bu musiki daha belirli olarak kurallaştı ve klasik bir musiki niteliği kazandı. Bu musikinin öğretimi genel ve açık bir eğitime bağlı değildi. Musiki ilmi ve sanatı, ustadan çırağa aktarılan gizli bir fen halinde yaşadı. Türk musikisi sisteminin esaslarını ele alan müzikoloji eserleri ancak XX. yy. da Rauf Yekta, Suphi Ezgi, Hüseyin Sadettin Arel, Salih Murat Uzdilek tarafından meydana getirildi. Daha önceki musiki metinlerinde makamlar hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmiyor, bu bilgiler bir meslek sırrı sayılıyordu. Meselâ Hızır bin Abdullah'ın *Muradname* adlı eserinin *Edvar-ül-Makamat* adlı bölümünde «düzen-i muhalif» adı verilen düzen anlatılırken, «ve bir düzen dahi vardır ki 24 perdedir»; «Bu düzeni ifşa etmemeklik, üstadlardan vasiyettir. Anınçün zikretmedük» denmesi bu gizliliği gösterir. Türk musikisi, şu dönemlere ayrılır:

● *Dönemleri.* 1. Başlangıcından Meragalı Abdülkadir'e (1360 ?- 1435) kadar uzanan hazırlayıcı dönem; 2. Meragalı Abdülkadir'den Itrî*ye (1640-1712) kadar uzanan ilk klasik dönem; 3. Itrî'den Dede* Efendiye (1778 - 1846) kadar uzanan son klasik dönem; 4. Dede efendiden Zekâi* Dedeye (1825-1897) kadar uzanan neoklasik dönem; 5. Zekâi Dededen H. Sadettin Arel'e (1880-1955) kadar uzanan romantik dönem; 6. H. Sadettin Arel ile başlayan ve bugün devam eden reform dönemi. Klasik türk musikisi, bu dönemler içinde ilk klasik dönem, son klasik dönem ve neoklasik dönemlere ait musiki eserlerini kapsamaktadır.

İlk klasik dönemde kurallara tam bağlı musikinin ürünleri yer alır. Meragalı Abdülkadir, Gazi Giray Han (1554-1607), Hatip Zakirî Hasan Efendi (1545-1623), Şeyh Abdülali Efendi (? - 1590 ?), Nefirî Behram Ağa (1500-1623), bu dönemin başlıca temsilcilerindendir.

Son klasik dönem içinde, kurallar zorlanmağa başlandı. Mahmud I zamanında (1730-1754) başlayan yenilik hareketleri, Selim III'ün (1789-1807), klasik kuralları zorlayan musiki akımını teşvik etmesiyle yaygınlaşmağa başladı. Itrî, Seyit Mehmed Nuh (1687-?), Nane Ahmed Çelebi (1605 ? - 1687), Zaharya (1750 sıraları), İlya (?-1799), Kara İsmail Ağa (1674-1724), Abdülhalim Ağa (1720 - 1802), Vardakosta Ahmed Ağa (1728-1794), Ebubekir Ağa (1685-1759), Hafız Post (1630 ?-1694), Hafız Şeyda (Abdürrahim Dede Efendi) [1732 ? - 1800], İbrahim Ağa (?-1740 ?), Enfi Hasan Ağa (1670 ?-1729), Tamburî İshak (1745 ?- 1814), Mustafa Çavuş (?- 1745 ?), Küçük Mehmed Ağa (Selim III devri), Selim III (1762-1808), Tab'i Mustafa (?-1786), Dilhayat Kalfa (1710 ?-1780), Abdullah Ağa (1775 ? - ?), Kutb-ı Nâyî Osman Dede (1652-1730), Kantemiroğlu (1673-1727), Hekimbaşı Aziz Efendi (1736-1783), Kemanî Ali Ağa (1770-1830), Ali Şir-i Gani (1635-1714), şeyhülislâm Esad Efendi (1685-1753), Kassamzade (?-1786), Muzaffer Çelebı (?-1680 ?), Numan Ağa (1750-1834), Recep Çelebi (?-1701) bu dönemin ünlü bestecilerinden ve musikicilerindendir.

Neoklasik dönemde, daha evvel zorlanmış bulunan klasik kuralların yıkılmağa başladığı görülür. Mahmud II devrinde klasik kurallar dışında eser vermek, moda haline geldi.

Selim III zamanında klasik kurallara bağlı kaldığı halde lirizm unsurunu geliştiren Sadullah Ağa, romantik Küçük Mehmed Ağadan sonra klasik kuralları yıkarak mevlevî âyininden köçekçeye kadar her tür eser veren Dede Efendi (1778-1846) bütün çağdaşlarını gölgede bıraktı.

Dellâlzade İsmail Efendi (1797-1869), Şakir Ağa (1779-1841), Sadullah Ağa (1760 ? - 1825), Basmacı Abdi Efendi (1787-1851), Emin Ağa (1750 ?-1814), Zekâi Dede (1825-1897), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1802-1879), Tanburî Ali Efendi (1836-1902), Latif Ağa (?-1885?), Medenî Aziz Efendi (1842-1895), Zeki Mehmed Ağa (1776-1846), Tamburî İsmet Ağa (?-1870); Dede Efendiden sonra bu dönemin bellibaşlı temsilcileri olarak sayılabilir.

Belirli sınırlarla ayrılması mümkün olmayan klasik dönem; klasik kurallar yerine ifade unsuruna önem veren, Hacı Arif Bey ile 1850'lerde başlayan ve daha önceleri Selim III zamanından beri üstünde çalışılan şarkı formunun öne geçmesiyle belirlenen romantik dönemle sona erdi.

● *Sistem.* **1.** *Dizi* (aralıklar). Türk dizisi, bilinen musiki sistemleri içinde tabiata en yakın, musiki kurallarına en uygun, ifade yönü en zengin ve gelişmeğe en elverişli olan dizidir.

Eşit olmayan 24 aralığı ve 25 perdeyi kapsar:

ORTA SEKİZLİDE	TİZ SEKİZLİDE
1. kaba çargâh	çargâh
2. kaba nim hicaz	nim hicaz
3. kaba hicaz	hicaz
4. kaba dik hicaz	dık hicaz
5. yegâh	neva
6. kaba nim hisar	nim hisar
7. kaba hisar	hisar
8. kaba dik hisar	dik hisar
9. aşiran	hüseynî
10. acem aşiran	acem
11. dik acemaşiran	dik acem
12. ırak	eviç
13. geveşt	mahur
14. dik geveşt	dik mahur
15. rast	gerdaniye
16. nim zirgüle	nim şehnaz
17. zirgüle	şehnaz
18. dik zirgüle	dik şehnaz
19. düğâh	muhayyer
20. kürdî	sümbüle
21. dik kürdî	dik sümbüle
22. segâh	tiz segâh
23. buselik	tiz buselik
24. dik buselik	tiz dik buselik
25. çargâh	tiz çargâh

Türk musikisi sisteminde sekizlinin 24 eşit olmayan bölüme ayrılmasının ilmî sebebi, makamları meydana getiren dörtlülerle beşlilerin bu taksimi zarurî kılmasıdır. Makam teşkiline yarayan dörtlülerle beşliler en sade bir dizinin, meselâ eskilerce *uşşak* adıyle tanınan, şimdi *kürdîli çargâh* denebilecek olan (1+II) dizinin 7 sesi üstüne aktarılınca her bir taninin pestten tize doğru bakiye, küçük mücennep, büyük mücennep olmak üzere üç parçaya bölündüğü ve 24 aralığın meydana çıktığı görülür.

Kaba çargâhdan itibaren tize doğru 12 tane tam dörtlü ve 11 tane tam beşli alındığı zaman da bu 24 sesin tabiattan üretilircesine elde edildiği tespit edilir.

Batı müziğinin 12 eşit aralıklı tampere dizisi, öğrenimi, uygulama ve transpozisyon (göçürme) kolaylığını sağlamak amacıyle musikinin tabiattan gelen sesleri olduğu gibi verme kuralından uzaklaşılarak, tabiî dizideki seslerin yerleri 1/12 oranında oynatılmak suretiyle elde edilmiştir. *Muaddel dizi* denilen bu dizi Arnold Schönberg'in deyimi ile geçici bir süre için mütareke dizisi olarak kabul edilmiş, ideal bir dizi ve kesin bir çözüm yolu olarak benimsenmemiştir.

Schönberg, Arthur Honegger, Helmholtz, Edmond Malherbe, Alois Haba, Darius Milhaud, Prudent Pruvost, Henri Kovel ve daha sonrakiler, bu dizinin müzikal yetersizliği karşısında yeni imkânlar aradı.

24 Eşit olmayan aralıklı türk dizisiyle batı müziğinin 12 eşit aralıklı tempere dizisi, aşağıdaki cetvelde, 53 komalık tabiî dizi üstündeki yerlerine göre karşılaştırılmıştır.

A	B	C	Ç	D	A
0	0	çargâh	0	do	0
1					1
2					2
3					3
4	1	nim hicaz	1	do ♯ veya re ♭	4
5	2	hicaz			5
6					6
7					7
8	3	dik hicaz			8
9	4	nevâ	2	re	9
10					10
11					11
12					12
13	5	nim hisar	3	re ♯ veya mi ♭	13
14	6	hisar			14
15					15
16					16
17	7	dik hisar			17
18	8	hüseynî	4	mi	18
19					19
20					20
21					21
22	9	acem	5	fa	22
23	10	dik acem			23
24					24
25					25
26	11	eviç	6	fa ♯ veya sol ♭	26
27	12	mâhur			27
28					28
29					29
30	13	dik mâhur			30
31	14	gerdaniye	7	sol	31
32					32
33					33
34					34
35	15	nim şehnaz	8	sol ♯ veya la ♭	35
36	16	şehnaz			36
37					37
38					38
39	17	dik şehnaz			39
40	18	muhayyer	9	la	40
41					41
42					42
43					43
44	19	sümbüle	10	la ♯ veya si ♭	44
45	20	dik sümbüle			45
46					46
47					47
48	21	tiz segâh			48
49	22	tiz buselik	11	si	49
50					50
51					51
52	23	tiz dik buselik			52
53	24	tiz çargâh	12	do	53

a). 53 komalık tabiî dizi; b) bu tabiî dizi üstünde türk perdelerinin yerleri; c) türk perdelerinin adları; ç) tampere batı dizisindeki seslerin yerleri; d) batı dizisindeki seslerin adları.

musluklar

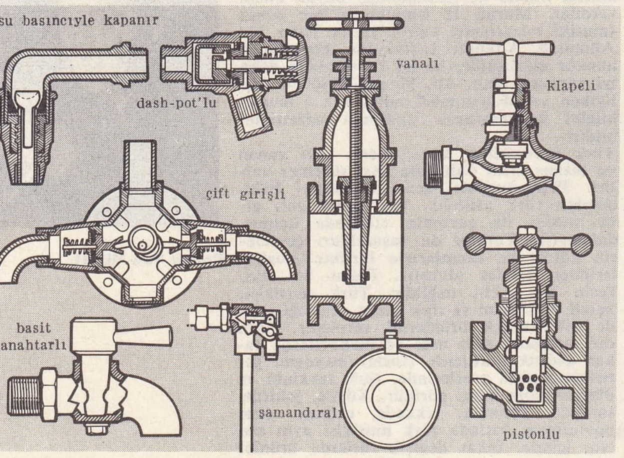

Türk dizisindeki seslerin, tabiatın verdiği seslere tamamen intibak ettiği, batı dizisindeki seslerin ise büyük çoğunluğu ile ayrışık kaldığı, bu cetvelde görülmektedir.

Eşit olmayan 24 aralık 12 eşit aralığa oranla daha geniş ve zengin ifade imkânı taşır. Tenazur, biteviyelik, eşitlik kavramlarına karşı tahammülsüzlük gösteren insan ruhu, 12 eşit aralığa nazaran 24 eşit olmayan aralık ve sesler içinde daha geniş tatmin alanı bulmaktadır. Türk dizisindeki seslerin değişik tertipler halinde birleşerek kalıplaşmasından ve bu kalıp dizilerin durak, güçlü gibi bazı seslerini önemlendirerek inici, çıkıcı olarak kullanılmasından meydana gelen makamlar özellikle, dramatik musiki için zengin bir kayanak niteliğindedir.

2. *Makamlar.* Dizide veya ezgide seslerin durak (tonique) ve güçlü (dominante) ile ilişkilerinden doğan özelliğe *makam* denir. Başka deyimle makam, bir durakla güçlü etrafında bunlara bağlı olarak toplanmış seslerin genel durumudur. Dizi, makamın çatısını gösterir. Türk makamlarını incelеyebilmek için, bu makamları oluşturan elemanları; ikili aralıkları, dizi teşkiline yarayan dörtlü ve beşlileri, dizileri tanımak gereklidir: türk dizisinde küçükten büyüğe doğru 5 türlü *ikili aralık* kullanılır. Ezgide kullanılmayan koma (fazla) ve eksik bakiye aralığı bu sayının dışındadır. İkili aralıklar şunlardır:

adı	koma birimine göre değeri	kesirle ifadesi	işareti
bakiye	4 koma	256/243	B ♯ ♭
küçük mücennep	5 koma	2187/2048	S ♯ ♭
büyük mücennep	8 koma	65536/59049	K ♯ ♭
tanini	9 koma	9/8	T x ♭♭
artık ikili	12-14 koma	değişik	A
ezgide kullanılmayan ikili aralıkları			
koma (fazla)	1 koma	531441/524288	F ♮ d
eksik bakiye	3 koma	25/24	E

Dizi teşkiline yarayan dörtlü ve beşliler. Türk musikisinde altışar tanedir:

TAM DÖRTLÜLER	(pestten tize)	TAM BEŞLİLER	(pestten tize)
I çargâh dörtlüsü	T T B	1 çargâh beşlisi	T T B T
II buselik »	T B T	2 buselik »	T B T T
III kürdî »	B T T	3 kürdî »	B T T T
IV rast »	T K S	4 rast »	T K S T
V uşşak »	K S T	5 hüseyni »	K S T T
VI hicaz »	S A S	6 hicaz »	S A S T

Diziler. Bir beşli önüne bir dörtlü veya bir dörtlü önüne bir beşli eklenmek suretiyle elde edilen sekizlilere dizi denir.

Dörtlü ve beşlileri değişik tertipler halinde birbirine eklemek suretiyle 72 dizi elde etmek mümkündür. Fakat bunların hepsi kulağa hoş gelmediğinden türk musikisi sisteminde yalnız aşağıdaki 13 tanesi alınmış ve bu diziler basit makamların çatısını teşkil etmiştir.

I + 1	çargâh dizisi	4 + IV	rast dizisi
III + 2	kürdî »	5 + IV	hüseyni dizisi
V + 2	uşşak »	6 + V	uzzal dizisi
V + 4	neva »	2 + VI	buselik dizisi
V + 6	karciğar »	4 + VI	suzinak dizisi
VI + 2	hümayun »	6 + VI	zirgüle dizisi
VI + 4	hicaz »		

Her dizinin baş tarafındaki romen rakamı yukarıda sırası gösterilen tam dörtlüyü, latin rakamı ise tam beşliyi ifade etmektedir. Meselâ (III+2», kürdî dörtlüsü + buselik beşlisi demektir. «1 + I» Çargâh dizisi, ana dizi olarak kabul edilmiştir. Türk musikisinde makamlar, *basit, mürekkep* ve *şed* olmak üzere üç ana bölümde incelenebilir:

I. *basit makamlar.* Çargâh, buselik kürdî, rast, uşşak, hüseynî, neva hicaz ailesi (hicaz-hümayun-uzzâl-zirgüle), karciğar, suzinâk olmak üzere 10 tanedir;

II. *birleşik makamlar,* duraklarına göre sekiz bölümde incelenebilir: 1. yegâh perdesinde duran başlıca birleşik makamlar: ferahfezâ, dilkeşide, lâle-gül, sultanısegâh, şerefnüma, şivenüma, yegâh, acemliyegâh, amberefşan; 2. aşiran perdesinde duran başlıca birleşik makamlar: hüseynî, buselik-aşiran, nühüft, aşiran-zemzeme, şevku-tarab, zirefkend, rahatfezâ, sabâ-aşiran; 3. acemaşiran perdesinde duran başlıca birleşik makamlar: ikinci nevi şevkü-tarab, şevk-efzâ, şevk-âver, tarz-ı cedit; 4. Irak perdesinde duran başlıca birleşik makamlar: ırak eviç, bestenigâr, beste-ısfahan, rahatülervah, dilkeş-haverân, rûy-i-ırak, revnaknümâ, hüzzam-ı cedid, ferahnâk; 5. rast perdesinde duran başlıca mürekkep makamlar: nikriz, neveser, güldeste, tarzınevin, nihavend-i kebir, zâvil, pençgâh, suzidilâra, büzürk, sazkâr, rehavî, şevkidil; 6. dügâh perdesinde duran başlıca birleşik makamlar: gülizar, ısfahan, ısfahanek, beyatî-araban, acem, hisar, küçük, şehnaz, arazbar, eski sipihr, yeni sipihr, sabâ, dügâh, gerdaniye, sünbüle, birinci nevi-mâye (dügâh-maye), sultanî-ırak, nişabürek, bayati-buselik, bayati-araban-buselik, gerdaniye-buselik, sabâ-buselik, tâhir-buselik, muhayyer-buselik, hisar-buselik, mahur-buselik, nevâ-buselik, eviç-buselik, acem-buselik, hicaz-buselik, arazbar-buselik, dügâh-buselik, muhayyer-kürdî, nevâ-kürdî, acem-kürdî, sabâzemzeme; 7. segâh perdesinde duran başlıca mürekkep makamlar: segâh, müstear, hüzzam, ikinci nevi mâye (segâh-mâye), veçhiarazbar; 8. buselik perdesinde duran tek bırleşik makam: nişâbur;

III. *şed makamlar,* Acemaşiran, mahur, sultaniyegâh, ruhnüvaz, nihavend, ferahnüma, aşkefzâ, kürdilihicazkâr, şed-araban, suzidil, evcâra, hicazkâr, zirgüleli suzinâk, heftgâh.

Türk musikisinde 498 adet makam tespit edilmiştir. Bunlar içinde özellik taşıyıp kullanılagelmiş olanlar 80 kadardır. Özellik taşımayan ve büyük çoğunluğu teşkil eden makamların türk musikisi için bir zenginlik unsuru olduğu ileri sürülemez;

3. *Usuller.* Belli bir düzümle yapılmış ve kalıp haline konulmuş ölçüden ibaret olan usul, türk musikisi sisteminin önemli bir unsurudur; iki ana bölüme ayrılır: 15 zamanlıya kadar olanlar (*küçük usuller*); 16 ve daha fazla zamanlı olanlar (*büyük usuller*). Usuller başka bir ayırımla *basit* ve *birleşik* olmak üzere yine ikiye ayrılır. Basit usuller iki ve üç zamanlı olanlardan, yani nimsofyan ile semaiden ibarettir. Birleşik usuller basit usullerin çeşitli tertipler halinde birleşmesinden meydana gelir: *Küçük usuller.* İki zamanlıdan 15 zamanlıya kadar olan küçük usuller şunlardır:

2 zamanlı	usul	: nim sofyan
3	» »	: semai
4	» »	: sofyan
5	» »	: türk aksağı
6	» »	: yürük semai
7	» »	: devri-hindi, devri-turan
8	» »	: düyek, müsemmen
9	» »	: aksak, evfer, raksaksağı, oynak
10	» »	: aksak semai, lenkfahte, ceng-harbi
11	» »	: tek vuruş
12	» »	: frenkçin, nim-çember, ikiz-aksak
13	» »	: nim-evsat, şarkı devrirevanı
14	» »	: devrirevan
15	» »	: raksân

Büyük usuller. 16 Zamanlıdan yukarı olan büyük usullerden başlıcaları şunlardır:

16	zamanlı usul	: berefşan, çifte düyek, fer, nim-hafif
18	» »	: nim-devir, türkî darp,
20	» »	: fahte
22	» »	: çember, nim sakil
26	» »	: evsat, beste devrirevanı
28	» »	: devri-kebir, darbeyn, frengi-fer, remel
32	» »	: hafif, muhammes
48	» »	: sakil
64	» »	: hâvî
88	» »	: darbı-fetih
60—120	» »	: zincir

4. *şekiller* (formlar). Dinî musiki şekilleri: âyin, durak, ilâhi, miraciye, münacat, naat, salât, şuğul, tekbir, temcid, tesbih, tevşih.

Din dışı musiki şekilleri: kâr, beste, nakış, ağır ve yürük semai, şarkı, peşrev, saz semaisi, köçekçe, türkü.

◆ Sıf. *Esk.* Musikiyle ilgili.

◆ **Musikiye** sıf. *Esk* Musiki'nin dişili. || *Alât-ı musikiye,* müzik âletleri.

◆ **Musikişinas** bļş. sıf. ve i. *Esk.* Musiki ile uğraşan kimse: *Ekserisi tahsil gördü ve musikişinastır. Şimdiden bütün İstanbul onlara mürebbiye diye, musiki hocası diye talip* (H.E. Adıvar). *Muhtelif muharrirler, ressamlar, şairler, musikişinaslar etrafında, fikirleri birleşiyordu* (Vâ-Nû). [→ Bibliyo.] (M)

MUSİL sıf. (ar. *vuşūl* > *işāl*'den *mūşil*). *Esk.* Ulaştıran, varıdıran, yetiştiren. || Taşıyan, taşıyıcı. (M)

MUSİL (Alois), çekoslovakyalı şarkiyatçı (Rychtarov, Moravya 1868-Votrib 1944). Papaz olarak gittiği Hicaz'da ve Suriye çölünde arkeolojik keşiflerde bulundu. Prag üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri: *Kusair Amra* (1907); *Arabia Petraea* (Kayalık Arabistan) [1907-1908]; *The Northern Hedjaz* (Kuzey Hicaz) [1926]; *Arabia Deserta* (Issız Arabistan) [1927]. (L)

MUSİL (Robert VON), avusturyalı yazar (Klagenfurt 1880 - Cenevre 1942). İlk romanı *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*'te (Öğrenci Törless'in Şaşkınlıkları) [1906] gençlik serüvenlerini dile getirdi. Daha sonra iki hikâye kitabı yayımladı: *Vereinigungen* (1911) ve *Drei Frauen* (Üç Kadın) [1924]; bu eserlerde anlatımcı tekniğin etkisi görülür. Ama en orijinal eseri, iki bölümünü yayımladığı *Der Mann Ohne Eigenschaften*'dır (Hiç Bir Özelliği Olmayan Adam) [1930 ve 1933]; bu eserin geri kalan bölümü, bitmemiş olarak ölümünden sonra yayımlandı (1943); Musil bu romanda, XX. yy. başındaki Avusturya-Macaristan toplumunu yergili bir şekilde yansıtır ve modern dünyadaki düzmece gerçeklerin içyüzünü açıklar. Bu roman, Joyce'un *Ulysses*'ine ve Proust'un eserlerine benzetildi; ne var ki eserin, gerek açık görüşlü olması, gerek mistisizm özlemi bakımından kendine has bir niteliği vardır. (L)

musophaga

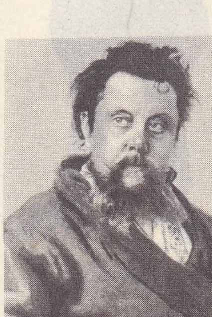

MUSORGSKİY
Repine'in eseri

Foto. LAROUSSE

Alfred De MUSSET

solda, Landelle'in eseri (1855), Louvre müzesi, Paris
sağda, George Sand ile kendi deseni (özel koleksiyon)

E. Lami'nin eseri
Comédie-française

MUSSET, Delacroix, Berryer bir salonda E. Laminin denemesi

MUSİLE i. (ar. *vuṣūl* > *îṣāl*'den *mūṣile*). Eğ. *Esk.* Müderrislikte ikinci yüksek derece. || *Musile-i sahn,* Fatih medresesindeki en yüksek müderrislik derecesi. || *Musile-i Süleymaniye,* Süleymaniye medresesindeki en yüksek müderrislik derecesi. (M)

MUSİMON i. Avrupa yabanî koyununun ilmî adı. (L)

MUSİP veya **MUSİB** sıf. (ar. *ṣavāb* > *iṣābet*'ten *muṣīb*). *Esk.* İsabetli, doğru. || Yanılmayan, şaşmayan: *Ali Şekib'i pek musip bulmakla beraber...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Musibe** sıf. *Esk.* Musib'in dişili. || *Akval-i musibe,* isabetli, doğru sözler. (M)

MUSİR sıf. Bk. MUSIR.

1939'da

MUSSOLİNİ

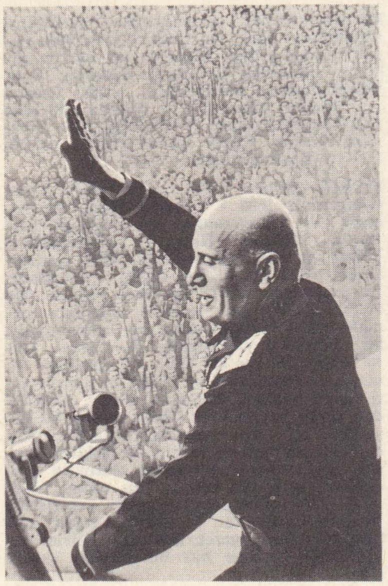

Roma'da (1938)

MUSİR sıf. (ar. *yüsr* ve *yesār* > *isār*'dan *mūsir*). *Esk.* Zengin, bereketli, bol. (M)

MUSKA i. (ar. *nüs̲ha*'dan *mūsḳa*). Folk. ve Din. İnsanları bazı hastalık veya tehlikelerden koruyacağına inanılan, genellikle üçgen şeklinde hazırlanmış ve üstte taşınan, üstüne arap harfleriyle dua yazılmış kâğıt: *Babam giderken boynumdan muskamı aldı, kendi boynuna taktı* (Sabahattin Ali). *Bir muska yazayım, herifin dili dişi kitlensin; yedi güne varmadan seni koyuversin* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] || — *Teşm. yol.* Üçgen şeklinde katlanmış şey.

— Mutf. *Muska böreği,* bir çeşit börek. (Yufkanın içine peynir, kıyma v.b. konur ve üçgen şeklinde katlanır.)

— Okçuluk. Yayın kabzasına yerleştirilmiş üçgen şeklindeki deri parçası.

— ANSİKL. Folk. ve Din. *Muska,* boyunda, koltuk altında, elbisenin belden yukarı ve ön tarafında, çokluk görünmeyecek bir yerde taşınır. Muskalarda, ya Kur'an'dan bir sure, ya birkaç ayet veya dileğe göre hazırlanmış bir dua yazılıdır. Bu kâğıt, en az üç, en çok kırk kat muşambaya sarılarak taşınır. Muskalar üç türlüdür: 1. kötülüklerden, cinlerden, günahlardan koruyucu olanlar; 2. nazardan sakınmak amacıyle yazılanlar; 3. birine büyü yapmak veya yapılmış büyüyü etkisiz bırakmak için kullanılanlar. Ayet ve dualar dışında, üzerine birtakım özel işaretler, sihirler, Allah'ın adları, belli sayıda harfler veya bazı geometrik şekiller yazılan muskalar da vardır. Muska taşıma geleneği, çok tanrıcı eski dinlerden kalma bir inançtır. Kötü ruhlardan korunmak için, totemin sembolünü taşımak inancı zamanla süs eşyasına (küpe, yüzük, gerdanlık gibi); tek tanrıca dinlerin doğuşuyle de muskaya dönüşmüştür. Muskaların üzerinde görülen geometrik şekiller ise İlkçağda Anadolu'da pek yaygın olan Pythagoras ve Orpheus inançlarından kalmadır. İslâm dinine göre herhangi bir dileğin olması için Kur'an sure veya ayetlerini büyücülük amacıyle muskalar içine yazmak ve bunları taşımak sapkınlıktır; ilâhî takdire (kader) karşı çıkıştır. Bu yüzden din büyükleri tarikat uluları, din bilginleri muska takmayı hoş karşılamaz. Şeriata göre, insan Tanrı sözlerini ancak dine bağlılık amacıyle üstünde taşıyabilir.

◆ **Muskavarî** sıf. *Esk.* Muska şeklinde boyna asılan. || Üçgen biçiminde olan. (M)

MUSKACI i. (*muska*'dan *muska-cı*). Muska yazan veya yazdığı muskaların bazı hastalık ve tehlikeleri önleyeceğini ileri süren kimse.

◆ **Muskacılık** i. Muskacının yaptığı iş. (M)

MUSKEGON, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Michigan gölünün batı kıyısında, Muskegon ırmağı halicinin kenarında; 46 500 nüf. İç kısmın ürünlerini (kereste, dondurulmuş, et, konserve, tahıl) göl yoluyle sevkeden liman. Kereste sanayii. İmalât sanayii. (L)

MUSKIT sıf. (ar. *suḳūṭ* > *isḳāṭ*'tan *musḳıṭ*). *Esk.* Düşüren, bir şeyin düşmesine yol açan. || İ. Çocuk düşürmeğe yarayan ilâç v.b. şey.

◆ **Muskıtat** çoğl. i. *Esk.* Düşürenler. || Çocuk düşürücü şeyler.

— Huk. *Esk. Muskıtatı cizye,* cizye ödenmesi mükellefiyetini düşüren sebepler. (Gayrımüslimin İslâm dinini kabulü, cizyeyi ödemeden ölümü, aradan bir yıldan fazla bir süre geçtiği halde cizyenin ödenmemesi, cizye mükellefiyetini düşüren sebeplerdir.) || *Muskıtatı hudut,* had cezasını düşüren sebepler. (İkrardan, tanıklıktan dönme veya tanıklığa ehliyeti olmama, cinayetin oluşunu yalanlama gibi durumlarda had cezası düşer. Zina isnadını geri alma had cezasını düşürmez.) || *Muskıtatı kısas,* kısas cezasını düşüren sebepler. (Mağdurun veya mirasçısının affı, kısas olunacak organın yok olması gibi durumlarda bu ceza düşer.) [M]

MUSKİTO veya **MİSKİTO** i. Honduras ve Nikaragua kıyılarında (rio Patuca ile Laguna des las Perlas arası) 15 000 yerli tarafından konuşulan dil. (L)

MUSKOGEE, A.B.D.'de (Oklahoma) şehir, Tulsa'nın güneydoğusunda; 38 100 nüf. Besin sanayii. (L)

MUSKOGEE'LER, eski Creek'ler konfederasyonunun önde gelen kabilesi. (L)

MUSKOVİT veya **MOSKOVİT** i. (fr. *muscovite* veya *moscovite*). Miner. Bk. BEYAZ *mika.*

MUSLİH sıf. (ar. *ṣalāḥ* ve *ṣulḥ* > *ıṣlāḥ*'tan *muṣliḥ*). *Esk.* Düzelten, ıslah eden. || Barışı sağlayan, arabuluculuk eden.

◆ **Muslihane** zf. *Esk.* Barışçı yolla, düzelterek.

◆ **Muslihîn** veya **muslihun** çoğl. i. *Esk.* Arabuluculuk edenler, barışı sağlayanlar. (M)

MUSLİHİDDİN LARİ. Bk. LARÎ ACEMÎ.

MUSLİHİDDİN MUSTAFA. Bk. AHTERÎ MUSTAFA EFENDİ.

MUSLİHİDDİN MUSTAFA. Bk. HOCAZADE MUSLİHİDDİN MUSTAFA.

MUSSOLİNİ «Roma'ya yürüyüş» (1922)

Foto. Dictionnaire des Auteurs; LAROUSSE

MUSSOLİNİ Roma'ya yürüyüşte; ön planda, soldan sağa; mareşal Bono, Dino Grandi ve İtalo Balbo

MUSLİHİDDİN MUSTAFA EFENDİ Kesteli, türk bilgini (Kestelköyü, Aydın ?- İstanbul 1495). Aydın'da başladığı öğrenimini Bursa'da bitirdi. Burada hocası Hızır Beyin kızıyle evlendi ve onun aracılığıyle Hayalî, Hocazade gibi devrin bilginlerinin çevresine girdi. Mudurnu ve Dimetoka medreselerinde, İstanbul'da Fatih medresesinde müderrislik yaptı. Kazaskerliğe kadar yükseldi. Eserleri: «*Şerh-i Akaid*»e *Haşiye* («Akaid Yorumu»na Ek); *Cihet-i Kıbleye Müteallik Risale* (Kıble Yönüne dair Küçük Kitap). İstanbul'da Eyüpsultan türbesi yanındaki Meyyit kuyusunda gömülüdür. (M)

MUSLİHİDDİN MUSTAFA Vefa, Şeyh, türk şairi ve mutasavvıfı (? - İstanbul 1490). Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Abdüllatif Kuddusî Efendiden el aldı. Aynı tarikata girdi. Tasavvuf ve islâm bilimleri konularında çalışmaları vardır. İstanbul'daki Vefa semti onun adıyle anılır. Evliyadan sayıldığı için türbesi ziyaret yeridir. Muslihiddin Efendinin eski dergilerde tasavvuf konularını işleyen şiirleri vardır. Eserleri: *Ruznamçe* (Günlük); *Haşiye-i Tecrid* (Tecrid'e Ek). [M]

MUSLİHİYEİ HALVETİYE blş. i. (Mustafa *Muslihiddin'in* [şeyh Vefa] ve şeyh Ömer *Halveti*'nin adından). Halvetiye tarikatı kollarından biri. (Sonraları bir bölümden *Zühriye* adlı bir kol daha meydana gelmiştir.) [M]

MUSLİN i. ve sıf. (yer adı *Musul*'dan ital. *mussolina* veya *mussolino* > fr. *mousseline*). Tekst. İnce ve seyrek pamuklu bez. (İncesine *tülbent*, ipekten dokunanına *şifon*, kalın olanına da *ipek muslin, mermerşahi* denir.) || *Yün muslin*, pamuk muslin gibi dokunmuş hafif yünlü kumaş.

— Camc. *Muslin cam* (veya *muslin*), muslin kumaşı andıracak şekilde saydam desenlerle süslenmiş, çok ince, buzlu cam. || Hamuruna beyaz emay karıştırılarak elde edilen, kapı ve pencerelerde kullanılan bir çeşit buzlu cam.

— ANSİKL. Tekst. *Pamuk muslin*, çok ince, hafif ve seyrek dokunmuş, oldukça sağlam bir bezdir; genellikle tek renk dokunur, fakat bazen dokuma sırasında veya kumaş halindeyken el ile desenlendirilebilir. Muslin kumaşın atkı ipliği, çözgü ipliğinden on kat daha ince olmalı ve daha güzel bir görünüş için, santimetrede bir adet fazla iplikle dokunmalıdır. Muslinlerin çok değişik türleri vardır: *düz renk, lanse, broşe, nakışlı* v.b. Dokumadan sonra muslin şu işlemlerden geçirilir: yıkama, yakma, beyazlatma ve apre. *Yün muslin*, hafif ve sağlam bir kumaştır, özellikle kadın elbiseleri için kullanılır. Pamuk muslinlerden yazlık elbise yapılır. (Bk. ORGANDI.) *Patron muslin* çok aprelenmiştir; geniş bir en üzerine (bk. TARLATAN) siyah ve beyaz olarak yapılır. *Tafta armürlü ipek muslin*, pişmiş ipekten yapılır. Genellikle düz renk olan bu muslin nakışla süslenir. (L)

MUSLUK i. (ar. *maşlak*, sürekli akan su borusu'ndan). Dışarıdan idare edilen bir tapa yardımıyle, bir akışkanın bir boru içindeki akışını durduran veya yeniden başlatan cihaz: *Köselesini düzelteyim derken vidası yalama oldu. Nihayet biteviye akmaya başlayınca Ahmet Efendi'ye bir musluk almak düştü* (B. Felek). *Çocuklar musluğu bozmuş.* || El yıkamağa mahsus yer: *Sonra musluğa koştum ve yüzümü yıkadım* (A.H. Tanpınar). || *Musluk taşı*, musluğun altına konan tekne biçiminde delikli taş.

— Dy. *Makinist musluğu*, bir lokomotifte, basınçlı hava ile çalışan frenlerin işlemesini düzenleyen organ. (Bu organın çeşitli konumlarında göre fren sıkıştırılır veya gevşetilir.)

— İnş. Bk. ANSİKL.

— İtfaiye. *Yangın musluğu*, su çıkış deliği yer seviyesinde bulunan ve şehrin su dağıtım şebekesine bağlı olan musluk. (Musluk ve donatımı, üstü kolayca açılabilen, dökme demirden bir muhafaza içinde bulunur.)

— Teknol. Otomobil karbüratöründe, benzin ve hava karışımının motora geliş yolunu kapatan veya açan anahtar. || *Musluk gövdesi*, musluğun sabit ve şişkin kısmı. (Bu kısımda bulunan hafif koni biçimli deliğe kapama anahtarı veya tapa oturtulur.) || *Ayırma musluğu*, su veya gaz tesisatında, kumanda musluğundan sonra ana borudan ayrılan tesisat kollarının başlangıç kısımlarına konan musluk. || *Basınçlı hava musluğu*, basınçlı hava borularına takılan ve talaş veya toz dolmuş çukurların veya yüzeylerin basınçlı hava ile temizlenmesini sağlayan musluk. || *Boşaltma musluğu*, tevkif musluğunun kapatılmasından sonra şebeke içinde kalan bütün suyun boşaltılmasını sağlayan musluk. || *Rakorlu boşaltma musluğu*, bir yanında rakor, öbür yanında boşaltma ağzı bulunan ve tesisatın bitim noktalarına konan musluk. || *Şamandıralı musluk*, bir sıvının seviye değişimleriyle inip çıkan bir şamandıra aracılığıyle çalışan musluk. || *Tevkif musluğu*, her iki uçtan ana borulara bağlanan ve akışkanın şebekeye girişine kumanda eden musluk.

— Zır. *Boşaltma musluğu*, bir hidrolik motoru besleyen ve motorun içinden geçmeden ark sularının akmasını sağlayan musluk. (*Boşaltma kanalı* da denir.)

— ANSİKL. İnş. *Musluk*'lar, bronz, pirinç, mayşor ve dökme demirden yapılır. Kumanda, direkt (döner kafa, manivela, anahtar v.b.), uzaktan (zincir, çubuk sistem) veya fiziksel olayların (sıvı seviyesi, akışkan basıncı) değişimiyle sağlanır. Musluklar genellikle tapalarına göre adlandırılır: *künklü musluk*, şişkince bir kısmı olan, hafif konik sabit bir silindir ile bu silindirin içine giren ve enine doğrultuda bir deliği bulunan hareketli bir tapadan meydana gelmiştir. Musluk gövdesindeki deliklerle tapa deliklerinin karşı karşıya gelip gelmemesine göre sıvı akar veya kesilir; *basit sarf musluğu*'nun tapası kısmen yivli bir silindirden, tapa ucu ise bir koniden meydana gelir. Koni biçimli uç, aynı biçimde bir yuvaya girer. Tapa, aynı adımlı bir dişli vida içinde aşağı veya yukarı kapatır; vana-musluk'ta tapa, yuva doğrultusuna dik olarak hareket eder; *supaplı musluk* tapası, yuva doğrultusuna dik olarak hareket eder; *pistonlu musluk*'ta üzerinde delikler bulunan tapa kendi ekseni doğrultusunda gidip gelir; *döner tapalı musluk*'ta üzerinde delikler açılmış tapa kendi ekseni etrafında dönerek «musluk künkü» içinde hareket eder; *eliptik tapalı musluk*'ta tapa kesiti elips biçimindedir ve tapa elipsin küçük ekseni etrafında döner; *klapeli musluk*'ta düşey bir vida, sıvının geçtiği deliği açan veya tıkayan bir klapeyi indirir veya kaldırır. (LM)

MUSLUKÇU i. (*musluk*'tan *musluk-çu*). Musluk veya musluk onaran kimse. || *Argo*. Abdest almak üzere ceketini çıkaranların ceketinden para veya değerli eşya çalan kimse. (M)

MUSLUKÇULUK i. (*muslukçu*'dan *muslukçu-luk*). Muslukçunun yaptığı iş. || *Argo*. Aptes almak için çeketini çıkaranların para veya değerli şeylerini çalarak yapılan hırsızlık. (M)

MUSMANNO (Michael Angelo), amerikalı hukukçu (Pittsburgh 1897-ay. y. 1968). Ana ve babası italyandı. Sacco ve Vanzetti'yi savunarak ün kazandı. Nürnberg mahkemesinde ve Pennsylvania yargıtayında hâkimlik yaptı. Edebiyatla da ilgilendi ve birçok kitap yazdı. (M)

MUSON i. (ar. *mevsim* > fr. *mousson*). İklimbil. Ortalama esiş doğrultusu değişen, hattâ yaz ve kış mevsimlerinde birbirine ters yönlerden esen devirli rüzgârlar. (Msl. Japonya'da, kışın kuzey-kuzeybatıdan [*kış musonu*] esen rüzgâr, yazın güney - güney doğudan [*yaz musonu*] eser.)

— ANSİKL. *Muson* kavramı, değişik yorumları ihtiva ettiği için karışıklıklara yol açar: en eski anlamıyle muson, *kara rüzgârları*'nın mevsimlik yön değişiklikleridir. Öte yandan, alman meteorologlarının çoğu, ana doğrultusu mevsimden mevsime değişen (stratosferde, kışın batı rüzgârları, yazın da doğu rüzgârları gibi) «gezgin» rüzgârlara «muson» adını verir. Ayrıca, birçok meteoroloji uzmanı da, bir yarımküreden öbürüne *sapan alize*'ye «muson» derler. (Bk. ALİZE.) Terimin bütün anlamlarıyle gerçek musonlar, Asya'nın güneyinde ve doğusunda gelişir. Uzun süre, rüzgârların mevsimlik yön değiştirmelerinin, büyük bir *meltem** mekanizmasından ileri geldiği sanıldı. Bu düşünüşe göre, kışın soğuyan karlar, soğuk hava kütlelerini güneye doğru yayar, bunun sonucu soğuk ve kuraklık başgösterir. Yazın, fazlasıyle ısınan topraklar, alçak basınç alanları meydana getirir ve deniz havasını çeker, güney kesimin, yağmur getiren nemli ve ılık hava akımı bunun sonucudur. Çinliler, Japonlar ve Hintliler tarafından yapılan araştırmalar bu basit görüşü temelinden sarstı. Günümüzün meteoroloji bilginleri, şu üç nokta üstünde genel olarak fikir birliğine varırlar: 1. asya musonları, her şeyden önce ekvatordaki alçak basınç kuşağının enlemde büyük ölçüde salınmasından ileri gelir. Bu kuşak, kışın 10° güneyde, yazın da 30° kuzeyde yerleşir; oysa okyanuslar üzerinde ve Batı Afrika'da alçak basınç alanlarının normal salışımı 5°'lik enlemi hiç bir zaman aşmaz. Ekvatordaki salınım, aynı zamanda kutup alanının ve jet-stream'in büyük ölçüde ötelenmesiyle çalışır. Bu şartlar, kışın kuzey kesimlerde bir kutup akımı, yazın da güney kesimlerde, ekvator bölgesindeki denizlerden gelen bir hava akımı meydana getirir. Himalaya dağlarının yarattığı 8 000 m'lik tabiî engel, «hidrodinamik engel etkisi» ile Jet-stream'in daha çok ötelenmesine yol açar, bu da ekvatordaki alçak basınçların ötelenmesi sonucunu doğurur; 2.

Foto. Histoire de l'Humanité

dağlar ve coğrafî konum, musonlar bölgesinin heterogenliğini belirler. Himalaya dağlarıyle korunan Hindistan, kışın az miktarda kutup havası ve yağmur alır. Buna karşılık Çin, Japonya ve Tonkin, soğuk ve yağmur getiren Sibirya hava akıntılarının (kutup alnının siklonlarını hızlandıran soğuk akıntılar) etkisinde kalır; **3.** yaz musonunun nemli ve kararsız havası içinde kendiliğinden yağış olması imkânsızdır. Bunun için iki temel unsur gerekir: engebe ve siklon tedirginliği. Çinliler ile Japonların yaptığı araştırmalar, kutup siklonları veya tayfunlar olmadıkça, yaz musonunun kuraklığa bile yol açtığını ispatladı. Yağış rejimlerinin farklılığı bununla açıklanabilir: İndüs'teki mutlak kuraklık, Himalaya'daki «rüzgârlı» yaz yağmurları, Koromandel kıyısındaki sonbahar yağmurları, Güney Çin'de her mevsim yağan yağmurlar v.b.

Asya'nın dışında, yukarıda açıklanan bütün özellikleri biraraya getiren gerçek musonlar görülmez. Batı Afrika'da ve Avusturalya'da gezgin ötelenme çok hafiftir. Doğu Afrika'da, ötelenme daha önemli olmakla birlikte, kutup havası olaya karışmaz. Bununla birlikte, bazen muson rüzgârlarının estiği, soğuk hava akımlarına açık bölgelerde (Kuzey Amerika, Orta Avrupa) ne muson terimini doğrulayacak önemli salınımlar, ne de sürekli etki merkezleri görülür: başlıca hava dolanımı, bölgenin hep batı kesiminde kalır. (L)

MUSONİUS RUFUS (Caius), stoa'cı latin filozofu (Etruria'da Vulsinium M. S. 20'ye veya 30'a doğr. - öl. Galba veya Titus zamanında). Roma'da ünlü bir okul açmıştı. Neron'a karşı düzenlenen komploya adı karıştı ve sürgüne gönderildi. Galba veya Vitellius zamanında Roma'ya döndü. Ona göre, bütün insanlar hastadır; onları ancak felsefe iyi edebilir. «Filozof» ve «İyi insan» eşanlamlıdır. Erdem, özellikle uygulamaya dayanır; özdeyişlerden ve teorilerden vaz geçebilir. Bu öğreti Epiktetos'unkine yaklaşır. (L)

MUSOPHAGA i. Afrika'da yaşayan ve turako'lara benzeyen kuş; yeşil tüyleri ve kalın sarı gagasıyle turako'dan ayrılır. (Guguksular takımından muzculgillerin örnek tipi.) [L]

MUSORGSKİY (Modest Petroviç), rus bestecisi (Karevo, Pskov yakınları 1839 - Petersburg 1881). Meslek olarak askerliği seçerek iki askerî hazırlık okulunda eğitim gördü. Bunun yanı sıra piyano çalışıyor ve virtüozluk yolunda ilerliyordu. 1856'da teğmenlik rütbesini elde eden Musorgskiy, Preobrajenskiy Piyade Muhafız alayına katıldı; birliğindeki müziksever subaylarla dostluk kurdu, Dargomijski'ye takdim edildi, onun evinde Balakirev ve C. Cui ile tanıştı. Bu bestecilerin teşvikiyle ordudan ayrılarak kendini besteciliğe adadı. Orman ve Su İşleri idaresinde küçük bir memurluk aramağa başladı. Gerek memurluk hayatında gerek bestecilikte uğradığı başarısızlıklar onu geçimsiz bir adam haline soktu. İçmeğe başladı, dostları yanına uğramaz oldu, muvazzaf bir subayın emir eriymiş gibi gösterilerek, askerî bir hastahaneye yatırıldı ve orada öldü.

Ses için yazdığı eserler, üç büyük bölüme ayrılan altmış iki melodiyle (*Çocuk Odası*, 1868-1870; *Güneşsiz*, 1874; *Ölüm Şarkıları ve Dansları*, 1875) koro eserlerinden (*Oidipus*, 1858; *Kral Saul*, 1863; *Sanherib'in Bozgunu*, 1867; *Josué Navine*, 1877-1878; erkek sesi için dört koro, 1880) meydana gelir. Çalgı için yirmi kadar piyano parçası besteledi, bunlar arasında *Intermezzo* (1861) ve *Bir Sergiden Tablolar* yer alır; orkestra eserleri arasında ise, iki scherzo (1858), *Alla Marcia Notturna* (1861), *Intermezzo in Moda Classico* (1867), *Çıplak Dağda Bir Gece* (1867) sayılabilir. Lirik eserleri de şunlardır: Flaubert'in *Salammbô*'su üstüne yazmak istediği *Libyalı* için taslaklar (1864); Gogol'dan *Düğün* (1868); *Boris Gudunov* (ilki; 1868-1870; ikinci düzenleme, 1870-1872); *Hovanşçina* (1872 - 1881; bitiremedi); *Soroçintsıy Panayırı* (Gogol'ün bir müzikli komedisinden, 1874-1881; bitiremedi).

Musorgskiy için müzik başlı başına bir amaç değil bir anlatma ve insanlarla ilişki kurma aracıdır: «insanlara doğrunun diliyle seslenmek istiyorum» diyen Musorgskiy'in bu «doğru»'su gerçekçi, natüralist, fotoğrafa benzer bir doğru mudur? Gerçi *Öksüz* gibi bazı melodilerde bu gerçekliği görülür ama Musorgskiy'in dehası kendi koyduğu nazarî ilkelerin çerçevesini aşar ve onu bütün insanlık için geçerli olan bir hakikate götürür; Boris veya Hovanşçina gibi rus trajedisinin yüzyıllardır süregelen görüntülerine bu hakikatın bir sembol değerine ulaştığı da olur. «Hakikat»'e varmak demek, Musorgskiy için, izlenim, söz ve müziğin ayrılmayacak şekilde kaynaşması, melodinin ise doğrudan doğruya anlama dayanması demektir. Onca, besteleme kurallarına bağlanarak bir temayı işlemektense kendi izlenimlerini doğrudan doğruya notaya vurmak önemlidir. Kelimenin tam anlamıyle dramatik bir besteci olan Musorgskiy meselâ *Düğün*'de Gogol'ün günlük konuşma diliyle yazılmış bir metnini bile müziğe aktarabileceğini ispat etmekle işe başlamış, sonunda da, kendisine «geçmişi bugüne katmak, işte benim görevim!» dedirten Boris'e ve Hovanşçina'ya varmıştır. Bu bakımdan dramlarının gerçek kahramanı rus halkı ve bu halkın alınyazısıdır. Onun tasarladığı şekliyle her dram, müzik, şiir, dekor ve sahneye koyuşun tarih ve insan açısından gerçeğe kesinlikle uygun bir dünyagörüşüdür. Aynı yüce hakikat kaygısı *Soroçintsıy Panayırı*'nda ve her biri ufak çapta izlenimci küçük birer dram olan bütün melodilerinde görülür. Musorgskiy yeni müziğin en büyük öncülerinden biri sayılmasını işte bu derin gerçek sevgisine, bu içtenliğine ve izlenimciliğne borçludur. (L)

MUSPELHEM, iskandinav teogonyasında, kuzey buzlarını eriten ateşin geldiği güney bölgesi. Ases'lerin insanlara ayırdıkları bölgenin sınırlarından biridir. (L)

MUSPRATT (James), irlandalı kimyacı ve sanayici (Dublin 1793 - Seaforth Hall, Liverpool yakınları 1886). Dublin'de, daha sonra Liverpool'de birçok kimyasal madde fabrikası kurdu ve İngiltere'de ilk olarak, Leblanc usulüyle sodyum karbonat elde etti. Ayrıca, piritlerden sülfürik asit yapmayı da başardı.—Oğlu JAMES SHERİDAN. kimyacı (Dublin 1821 - Liverpool 1871). 1874'te Liverpool Kimya okulunu kurdu. Birçok dile çevrilen bir *Dictionary of Chemistry* (Kimya Lûgati) [21 cilt, 1853] yayımladı. (L)

MUSSAENDA i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen karşıt yapraklı ağaççık; çiçekleri dal uçlarında demetler halinde bulunur; meyvesi iki bölümlü, şişkin, yuvarlak ve etlidir.

— ANSİKL. Mısır'da yetişen *Mussaenda luteola*'nın kabuğu, yalancı kınakınalar arasındadır. Mussaenda türlerinin çoğunda bürgüler renkli ve çok güzeldir; bu türler sıcak limonluklarda süs için yetiştirilir. (L)

MUSSAFİA (Adolfo), avusturyalı filolog (Split 1834-Floransa 1905). Viyana üniversitesinde profesör oldu; italyan dili ve roman filolojisi dersleri verdi. Özellikle italyan lehçeleri ve katalan dili üstüne çalışmalar yaptı. Bir *İtalyanca Grameri* yazdı. (L)

MUSSATO (Albertino), italyan yazarı (Padova 1261-Chioggia 1329). Doğduğu şehir ona çeşitli görevler verdi ve kendisine şairlik tacını sundu. Mussato eskiçağ eserlerine hayrandı. Senecca tarzında latince trajediler yazdı: *Achilleis ve Ecerinis* (Padovalı Ezzelino konusunda). Ayrıca, Titus-Livus ve Sallustus'dan ilham alarak Heinrich VII'nin imparatorluk devrini ve 1321 yılına kadar geçen olayları anlatan çeşitli tarihî eserleri ve şiirleri vardır. (L)

MUSSCHE (Achilles), flamanca yazan belçikalı yazar (Gand 1896). Önceleri insancıl eğilimli, anlatımcı bir şairdi (*De Twee Vaderlanden* [Gönlümün İki Vatanı], 1927), sonra daha klasik bir lirzme yöneldi (*Koraal van den Dood* [Ölüm İlâhisi], 1938). Nesir eserlerinde Gand'lı dokumacıların ve iplikçilerin toplumsal hikâyesini dile getirdi: *Aan de Voet van Belfort* (Gözetleme Kulesinin Dibinde) [1950]. Ayrıca tarihî bir dram (*Christoffel Marlowe*), tenkit denemeleri, roman biçiminde bir biyografya (*Gedensksteen voor Rosa* [Rosa Luxemburg'un Hatırasına], 1961), bir şiir kitabı (*Langzaam Adieu* [Yavaşça Veda], 1962) yazdı. *Tilkinin Romanı*'nı (*Reinaert de Vos*) [1964] modern nesre aktardı. (L)

MUSSCHENBROEK (Petrus VAN). Bk. VAN MUSSCHENBROEK.

MUSSELBURGH, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Midlothian), Forth halicinin güney kıyısında, Esk ırmağının ağzında; 17 000 nüf. Turistik merkez. — Yakınında, eski bir kral ikâmetgâhı olan Pinkie House (XVI. yy.) malikânesi. (L)

MUSSET (Alfred DE), fransız şairi (Paris 1810-ay.y. 1857), Musset-Pathay'in ikinci oğlu. Edebiyata değer verilen bir çevrede yetişti, Henri IV lisesinde ciddî bir öğrenim gördü. Ama, bir rastlantı sayesinde Ch. Nodier'nin çevresine girdi. Bu çevrede, şiir alanında bir dâhi değilse bile, hayli yetenekli olduğunu ispatladı. 1830'da, ilk şiirleri *Contes d'Espagne et d'Italie* (İspanya ve İtalya Masalları) adı altında yayımlandığında, henüz yirmi yaşındaydı; aynı yıl *Revue de Paris* dergisine girdi ve bazı şiirler yayımladı (*Les Secrètes Pensées de Raphaël* [Raphaël'in Gizli Düşünceleri]. *Les Voeux Stériles* [Kısır İstekler]); sonra oyun yazmayı denedi: ilk eseri olan *La Quittance du Diable* (Şeytanın Temize Çıkması) adlı oyunu Nouveautés tiyatrosunca kabul edildiyse de sahneye konmadı; *Nuit Vénitienne* (Venedik Gecesi) adlı oyunu ise yuhalandı (1 aralık 1830) ve ilk temsilden sonra sahneden kaldırıldı. Musset bunun üzerine sadece okunmak için oyunlar yazmağa karar verdi. Bunlardan ikisi (*La Coupe et les Lèvres* [Kadeh ve Dudaklar] ile *A Quoi Rêvente les Jeunes Filles?* [Genç Kızlar Neyi Hayal Ederler?]), *Le Saule* (Söğüt) adlı bir eleji ve *Namouna* adlı fantezili bir şiir ile birlikte kitap halinde yayımlandı. *La Coupe et Les Lèvres*'in başındaki İthaf, Musset'nin romantik olmaktan çok, klasik mizacını ortaya koyan bir bildiri niteliğindedir. Şairin 1833'te yayımladığı *Rolla*, «mal du siècle» denilen o devirdeki bunalımın yeni ve şiirli bir ifadesiydi. Musset, aynı yıl George Sand ile tanıştı, ona âşık oldu ve onunla İtalya'ya bir yolculuk yaptı. Bu ömürsüz aşk, fırtınalı bir ayrılıktan sonra, yerini hemen sağlam bir dostluğa bıraktı. Ama bu dostluk da, ancak 1835 ilkbaharına kadar sürdü.

1834 Temmuzunda, Musset, adını bir atasözünden alan, yeni bir oyununu yayımladı: *On ne Badine Pas avec l'Amour* (Aşk-la Oynanmaz). Ağustos sonunda, *Revue des Deux Mondes* dergisinde basılan oyunlardan *Andrea del Sarto*, *Marianne'in Kalbi* (Les Caprices de Marianne), oyun yazarlığı alanındaki şaheseri olan *Lorenzaccio* ile *Fantasio* yayımlandı.

1836'da yayımlanan *Bir Zamane Çocuğunun İtirafları* (La Confession d'un Enfant du Siècle) adlı otobiyografik romanı, duygudan çok düşünce yapısına dayanan bir biçim içinde, yazarının ruh dünyasını yansıtır. Musset'nin bu dönemi şiir alanında çok verimli oldu; *Nuits* (Geceler), *Lettre à Lamartine* (Lamartine'e Mektup), *Stances à la Malibran* (Malibran Tarzında Kıtalar) gibi en ünlü şiirleri bu dönemin ürünleridir. Gene bu dönemde oyunları da yayımlandı: *Şamdancı* (Le Chandelier) [1835]; *Barberine* (La Quenouille de Barberine) [1835]; *Büyük Söylemelemi* (Il Faut Jurer de Rien) [1836]; *Bir Heves* (Un Caprice) [1837]. Bundan başka 1836-1837 arasında *Revue des Deux Mondes*'da romantizme karşı iğneleyici bir dille kaleme alınmış olan *Lettres de Dupuis et Cotonet* (Dupuis ve Cotonet'nin Mektupları) çıktı. 1838'de birçok uzun hikâye (*Frédéric et Bernerette* [Frédéric ve Bernerette]) ve şiirler (*Fils du Titien* [Tiziano'nun Oğlu]) yayımladı. Fakat daha yirmi sekiz yaşını doldurmadan, Musset'nin büyük dönemi sona erdi. Yirmi yaşındaki kadar rahat olmasa bile, çeşitli alanlarda yine de eser vermeğe devam etti. 1838-1850

Arasında hikâyeler (*Pierre et Camille* [Pierre ile Camille], 1844; *Le Secret de Javotte* [Javotte'un Sırrı], 1844; *Mimi Pinson*, 1845), büyük hikâyeler (*Croisilles*, 1839), birkaç komedi (*Louison*, [1849]; *Ummadık Taş Baş Yarar* [On Ne Saurait penser a Tout], 1849; *Carmosine*; [1850]; *Bettine* [1851]; *L'Habit Vert* [Yeşil Elbise], Emile Augier ile), atasözlerine uygulanmış oyunlar (*Bir Kapı ya Açık Durmalı ya Kapalı* [Il Faut qu'une Porte Soit Ouverte ou Fermeel], 1845), manzum hikâyeler (*Silvia* [1840]), hicivli bir diyalog (*Dupont et Durand* [Dupont ve Durand]), alman şairi Becker'in mısralarına karşılık olarak bir şarkı (*Le Rhin Allemand* [Alman Ren'i], fantezili şiirler (*Le Soiree Perdue* [Yitirilmiş Bir Akşam], 1840; *Apres une Lecture* [Okumadan Sonra], 1842; *Sur Trois Marches de Marbre Rose* [Üç Pembe Mermer Basamak Üstüne], 1849), soneler, «impromptu»'lar yazdı.

Kendini aşırı derecede yıpratan ve yorgun düşen şair, vaktinden önce ihtiyarladı. 1847'de *Bir Heves* adlı oyunu ve sonraki yıllarda da eskiden yazmış olduğu piyesleri oynandı. Halkın ilgisi, yazarın oynanmak için değil, okunmak için yazdığını söylemesine rağmen, dramatik bir değeri olduğunu gösterdi. Bu piyeslerin şiir ve komedilerindeki birçok kahramanda olduğu gibi Musset de kendi kişiliğindeki ikiliğin ve çelişkilerin etkisindedir; hem şefkatli ve katı, hem tutkulu ve doğru görüşlü olan Musset bütün bu eğilimleri bağdaştıran anlatım yolunu şaşırtıcı bir ustalıkla bulur. Musset hem acılarla büyük tutkuların, hem hafif fantezilerin şairidir. Berrak dehası, romantizmle fransız klasik okulunun geleneksel niteliklerini bağdaştırmıştır. (L)

MUSSET (Victor Donatien DE), fransız yöneticisi, yazar olarak **Musset-Pathay** adıyla tanınır (Vendômais 1768-Paris 1832). İçişleri bakanlığında memur olarak çalıştı. Liberal düşüncelerinden dolayı 1818-1830 arası memurluktan ayrıldı. Rousseau'nun hayranlarındandı. *Histoire de la Vie et des Oeuvres de Jean-Jacques Rousseau* (J-J. Rousseau'nun Hayatı ve Eserleri) [1821] adlı bir eser, ayrıca tarihî roman ve hikâyeler yayımladı. George Sand'ın *Therese ve Laurent* (Elle et Lui) adlı bir romanına karşı *Lui et Elle*'i (Erkek ve Kadın) yazarak, kardeşi şair A. de Musset'yi savundu. Öbür kitapları: *Extravagants et Originaux du XVII. s.* (XVII. yy.ın Garip ve Orijinal Kişileri) [1848]; *Nouvelles Italiennes* (İtalyan Hikâyeleri) [1870]; *Histoire des Trois Maniaques* (Üç Manyağın Hikâyesi) [1876], *Biographie d'Alfred de Musset* (Alfred de Musset'nin Biyografyası) [1877] ve çocuklar için *Bay Rüzgâr ile Bayan Yağmur* (Monsieur le Vent et Madame la Pluie) [1880]. (L)

Musset işareti. Tıp. Başın ritmik sarsıntısına Delpeuch'ün verdiği ad; aort yetersizliği olan hastalarda görülür. (Bu işareti ilk olarak şair Musset kendinde gördüğünden, *Musset işareti* denir.) [L]

MUSSOLİNİ (Benito), italyan devlet adamı (Dovia di Predappio, Romagna 1883 - Giulino di Mezzegra, Como 1945). Sosyalist bir demircinin oğlu. Önce öğretmenlik yaptı. Askerlik hizmetinden kurtulmak için İsviçre'ye kaçtı (1902). Orada öğrenimini tamamladı. Duvarcı olarak yapı işlerinde çalıştı, grevler tertipledi ve hapse atıldı. İtalya'ya dönünce (1904) askerliğini yaptı. Sonra, o sıralarda Avusturya'nın elinde bulunan Trento'da Cesare Battisti ile birlikte çalıştı. Avusturya'dan sınır dışı edilince, katı bir sosyalizme yöneldi ve Libya savaşına karşı cephe aldı (1911-1912), Milano'da çıkan *Avanti!* adlı sosyalist gazetenin başyazarı oldu (1912). Ağustos 1914'te Triplice'ye rağmen İtalya'nın tarafsız kalması için mücadele etti. Sonra *Avanti!*'den ayrıldı, *Il Popolo d'Italia* adlı bir gazete çıkarmağa başladı (kasım 1914) ve İtalya'nın, müttefikler safında yer alması fikrini savundu. Fransa'nın hizmetinde çalışmakla suçlandırılarak Sosyalist partiden atıldı. Ocak 1915'te devrimci *Fascio**'yu kurdu ve İtalya'nın savaşa katılmasına kadar (haziran 1915) eylemlerine devam etti. Cepheye gitti, yaralandı, iyileşince (1917), tekrar gazetesinin başına geçerek yurttaşlarının moralini desteklemeğe çalıştı. 23 Mart 1919'da, halkın huzursuzluğundan yararlanmayı gözeten savaş Fascio'larını kurdu. Programında, cumhuriyetçilerin düşünceleri ile demagojik sosyalizm ve aşırı bir milliyetçiliği uzlaştırmağa çalıştı. Sonunda, programda yalnız milliyetçilik kaldı, çünkü bu, İtalyanların çoğunun millî gururunu okşuyordu. Programını uygulamak için kendini Milano'dan milletvekili seçtirdi (1921). Duçe (Faşist partisi «şefi») olarak, o zamanlar Savaş ve Bahriye bakanlığı bürolarından para yardımı gördüğü söylendi. Taraftarlarının sosyalistlerle grevcilere karşı uyguladıkları sistemli şiddet hareketleri, ona burjuvazinin güvenliğini kazandırdı. İktidarı ele geçirmek istedi; «Roma'ya yürüyüş»ü, muhaliflerini yıldırdı ve kral tarafından başbakanlığa getirildi (29 ekim 1922), meclis de kendisine tam yetki verdi (25 kasım 1922). Halk partisince (Dom Sturzo) terk edilen Mussolini, meclisten yeni bir seçim kanunu çıkarttı ve böylece nisan 1924'te mecliste faşist çoğunluk elde etti. Parlamentoda sosyalist Matteoti, faşistlerin şiddet hareketleriyle, seçimlerde yaptıkları hileleri açığa vurdu (30 mayıs) ve milis kuvvetleri tarafından öldürüldü (10 haziran 1924). Bu cinayette sorumluluk payı olan Mussolini, genel hoşnutsuzluk karşısında bir an ne yapacağını bilemez oldu: soruşturmanın açılmasına izin verdi ve bazı faşist liderler istifa ettiler. Sonra Duçe, faşist olmayan parti ve sendikaları birden kapattı, liderlerini mahkemeye verdi ve kendisine karşı suikastler tertiplendiği gerekçesiyle diktatörlüğünü kurdu (3 ocak 1925).

Faşizmin nazariyecisi, kâhini ve başlıca uygulayıcısı, büyük bir milletin devlet başkanı olan Mussolini, mağrur ve ihtiraslı, bir insandı. Fakat iktidarı ele geçirmek için ne kadar kurnazca davranılması gerektiğini göstermişti; sosyalist programla ortaya çıkmışken, varlıklı sınıflara dayandı, Tanrı'ya inanmazken Kilise'nin desteğini aradı (1929 Laterano antlaşmaları). İktidar onu yavaş yavaş değiştirdi: tertiplediği siyasî toplantıların gösterişine kendini kaptırmıştı; kimsenin sözünü dinlemiyor, her alanda kesin kararlar veriyordu. Tek başına yüklendiği sorumluluklar altında zaman zaman ezili-yor ve anî karar değiştirmeleri, huysuzlukları siyasetini de etkiliyordu. İtalya içinde başardığı işler (bk. FAŞİZM) Mussolini'ye dâhi bir devlet adamı şöhretini kazandırdı. Fakat, çok geçmeden dış siyaset meseleleri ön planı işgal etti. Önce, askerî gücünden ötürü Fransa'ya hayran kaldı. Fakat Fransa onu ciddiye almadı: Mussolini'nin italyan muhalifleri Paris'te faşist aleyhtarı bir topluluk meydana getirdiler ve sosyalist Carlo Rosselli orada gizli bir muhalefet hareketi kurdu. Mussolini, fransız siyasetine karşı koymak için, Versailles antlaşmasından memnun olmayan ülkelerin sözcülüğünü yapmağa kalkıştı, sonra sınırları yeniden gözden geçirmek isteyen devletlere önderlik yapmak hevesine kapıldı. Avrupa'ya bir direktuvar kazandıracak olan Dörtler paktı (İtalya, Fransa, Büyük Britanya, Almanya) imzalama teklifinde bulunduysa da (7 haziran 1933), bu teklif nazi Almanya'sının bağımsız tutumu yüzünden onaylanmadı. Bazı isteklerde bulunmak için Venedik'e giden Hitler soğuk karşılandı (14-15 haziran 1934); Dollfus nazıler tarafından öldürülünce (25 temmuz 1934), Mussolini Brenner'e doğru harekete geçerek Avusturya'yı kurtardı: artık Duçe kendini Hitler aleyhtarı bir koalisyonun başı sayıyordu (nisan 1935, Stresa buluşması). Pierre Laval ile bir fransız-italyan antlaşması imzaladı (ocak 1935). Yoğun bir basın kumpanyasından sonra 2 ekim 1935'te Habeşistan'a karşı hareket başladı. Fransa'yı kendi safına alan İngiltere'nin düşmanca tutumu ve Milletler Cemiyetinin uyguladığı iktisadî müeyyideler, Mussolini'yi 5 mayıs 1936'da Habeşistan savaşını bitirmek zorunda bıraktı. Sonra dışişleri bakanlığına getirdiği (haziran 1936) damadı kont Ciano'nun etkisi altında kaldı. Komünizme karşı, aynı isteklerle duyulan düşmanlık ve İspanya'ya (bk. İSPANYA İÇ SAVAŞI) müdahale, İtalya ile Almanya'yı birbirine yaklaştırdı: Roma-Berlin mihveri kuruldu (1 kasım 1936). Fransa'nın gerilerinde bir tehdit yaratmakla yetinmeyen Mussolini, gazetecilere, siyaset adamlarına, hattâ *Cagoule** adlı tedhişçi bir teşkilâta para yardımı yaptı. Aynı zamanda Nice, Korsika, Tunus ve Cibuti'yi almak istedi. Hitler'i memnun etmek için Avusturya'yı (11 mart 1938'de Almanya tarafından ilhak edildi) ve Münih buluşmasında gözden çıkarılan Çekoslovakya'yı feda etti (29-30 eylül 1938), hattâ İtalya'da yahudi aleyhtarı bir siyaset uygulamağa girişti, son olarak da Führer ile uzun süreden beri yapmaktan kaçındığı ittifakı imzaladı (22 mayıs 1939, Çelik paktı). Arnavutluk kralı Zogo'yu sırf bir prestij meselesi yüzünden tahtından düşürdü (7-11 nisan 1939). Fakat eylül 1939'da, İtalya'nın askerî ve iktisadî hazırlığı tamamlanmadığı gerekçesiyle, Hitler'in yanında savaşa katılmadı. Yenik durumdaki Fransa'ya saldırısı (10-24 haziran 1940) başarı sağlayamadı; Yunanistan'a karşı giriştiği savaş (28 ekim 1940) bir yıkım oldu. Artık Almanya'nın uydusundan başka bir şey olmayan İtalya, savaşın acısını çekmeğe başladı: Afrika'daki sömürgeleri kaybetti; 240 000 askeri rus cephesinde çarpışıyor, yüz binlerce yurttaşı da işçi olarak Almanya'da çalışıyordu. Mussolini, müttefiklerle ayrı bir barış yapmayı düşünüyor, fakat Hitler'e açılmayı göze alamıyordu. 24-25 temmuz 1945 gecesi parti liderleri (Clano, Grandi, De Bono v.d.) toplanarak, orduların uğradığı bozgundan onu sorumlu tutup yetkilerini krala devretmesini istediler. Bütün bu suçlamalara karşılık vermeyen Mussolini, ertesi gün kıral Vittorio-Emanuele'ye gitti. Kral onu tevkif ettirdi. Abruzzi'de bir otelde gözaltına alınan Duçe, Skorzeny kumandasındaki alman paraşütçüler tarafından kurtarıldı (12 eylül 1943) ve yeni bir faşizm ilân ederek, «Sosyal İtalyan cumhuriyeti»nin kurulduğunu bildirdi. Yeni hükûmet Almanların himayesi altında Salo'da (Garda gölü) kuruldu. Almanlar bu hükûmeti İtalya'nın işgali için bir paravana olarak kullandılar. Mussolini temmuz 1943'te kendisini deviren faşist liderlerini ve bu arada, damadı Ciano'yu idam ettirdi (12 ocak 1944). Hitler'in bozguna uğraması üzerine, bir alman askerî birliğiyle İsviçre'ye geçmeğe çalıştıysa da kendisini kanun dışı ilân eden çeteciler tarafından Como gölü yakınındaki Dongo'da ele geçirildi (27 nisan 1945). Bakanları derhal kurşuna dizildi. Duçe ertesi gün metresi Clara Petacci ile birlikte idam edildi (28 nisan 1945). Bk. FAŞİZM, İTALYA. (→ Bibliyo.) [L]

MUSSOMELİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Caltanisetta ili), Platani yakınında; 15 800 nüf. Kükürt ocakları. (L)

MUSTABIR sıf. (ar. *şabr* > *ıstıbār*'dan *muştabır*). *Esk.* Sabreden, sabırlı. (M)

MUSTAFA sıf. (ar. *şafvet* > *iştifā*'dan *muştafā*, arınmış, arıtılmış). *Esk.* Seçilmiş, seçkin. || **1.** Hz Muhammed'in adlarından biri. || Erkek adı.

◆ **Mustafavî** veya **Mustafaviye** sıf. Hz. Muhammet ile ilgili olan. || *Ahâdis-i mustafavviye*, Hz. Muhammed'in hadisleri. || *Ahlâk-ı mustafaviye*, Hz. Muhammed'in ahlâkı. (M)

MUSTAFA, Cezayir'de eski komün (bugün sınırları içinde olduğu Cezayir şehrinin güney kesimidir). Sahil tepelerinin yamacında oldukça zengin bir konut semti olan *Yukarı Mustafa* (eski valinin yazlık sarayı) ve limandaki sanayi havuzlarını çeviren yoksul semtlerin bulunduğu *Aşağı Mustafa* diye iki bölgeye ayrılır. (L)

MUSTAFA I, türk padişahı (Manisa 1591-İstanbul 1639). Mehmed III'ün oğlu. Ahmed I tahta çıkınca osmanlı soyundan başka erkek olmadığı için hayatına dokunulmadı. Ahmed I osmanlı soyundan en büyük şehzadenin tahta geçmesini kanun haline getirince Mustafa I akıl hastası olduğu halde tahta çıkarıldı (1617). Mustafa I'in saltanat dönemi Valide Sultanın yönetimi altında geçti. Hekimlerin bütün çabalarına rağmen aklî durumu düzelmedi. Bunun üzerine Osman II (Genç) tahta çıkarıldı (1618). [Bk. OSMAN II.] Mustafa I, Osman II tahtta kaldığı sürece Topkapı sarayındaki odasında mahpus tutuldu. Osman II'nin tahttan indirildiği gün, yeniçeriler Mus-

tafa I'i sarayın harem bölümünden alarak zor yoluyle tahta çıkardılar (20 mayıs 1622). İstanbul sokaklarında ikinci kez tahta çıkışı ilân edilirken, yüzlerce kişinin çektiği bir hasta arabası içinde, akşam üzeri Ortacami'ye getirildi. Yanında bulunan Valide Sultan isyana karışanlara ihsanlar dağıttı. Mustafa I, Valide Sultanın sözüne uyarak enişteşi Davud Paşayı sadrazamlığa getirdi. Bu arada Osman II de Ortacami'ye getirildi. Aynı gün öğle üzeri Mustafa I, annesiyle Topkapı sarayına geldi, aklî durumu sebebiyle sarayda büyük bir tören yapılmadı. Sadrazam Davud Paşa, Mustafa I'den aldığı emir gereğince Osman II'yi Yedikule'de öldürttü.

MUSTAFA II

Osman II'nin öldürülme olayı, Bağdat'ta Bekir Subaşı ve Erzurum'da Abaza Mehmed Paşanın isyanlarına sebep oldu. Sipahilerle yeniçeriler Osman II'nin katillerini ortaya çıkarmak için ayaklandılar. Fatih camiinde toplanarak şeyhülislâm Yahya Efendiden bu konu ile ilgili fetva istediler. Şeyhülislâm, Osman II'nin öldürülmesiyle ilgili kararın padişah tarafından verildiğini, konuyu inceleyebilmesi için öncelikle padişahtan emir alması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine asker saraya giderek, Mustafa I'den katillerin idamını istedi. Mustafa I, bu konuda kendisinin suçsuz olduğunu, katillerin bulunarak öldürülmesini emretti. Bu durum karşısında sadrazam Davud Paşa suçlu olduğunu anlayarak kaçtı. Fakat kısa bir süre sonra yakalandı ve sarayda hapsedildi. Davud Paşa, idam hükmü uygulanırken, Mustafa I'in fermanıyle Rumeli kazaskeri Mustafa ve Anadolu kazaskeri Yahya Efendilerden aldığı fetvaları koynundan çıkararak ortaya koydu. Ölümden kurtulduysa da Yedikule'ye hapsedildi. Kısa bir süre sonra yeniçeriler Mere Hüseyin Paşanın kışkırtmasıyle tekrar ayaklandılar ve sarayın önünde toplandılar. Durumu yakından takip eden şeyhülislâm Yahya Efendi zorbaların isteklerinin yerine getirilmesini padişaha bir mektupla bildirdi. Mektup saraya ulaşınca sadrazam Gürcü Mehmed Paşa görevinden alındı ve Mere Hüseyin Paşa sadrazamlığa getirildi; bu defa âsiler defterdar Hasan Paşanın sadrazamlığa getirilmesini isteyerek gene ayaklandılar. Daha sonraki günler Mustafa I'in aleyhine gelişti. Bir divan toplantısında sadrazam, ilmiyeden birine kızıp söylenince bazı ilmiye mensupları Fatih camiinde toplanarak aklî durumu düzensiz olan Mustafa I'in hükümdarlık ve halifelik yapmasının caiz olmadığına karar verdiler. Ayrıca ilmiye ileri gelenlerinden birine küfreden sadrazamın ve şeriat kurallarını yerine getirmeyen şeyhülislâm Yahya Efendinin görevinden alınmasını istediler. Toplantıya çağrılan Yahya Efendi padişahla konuşmadan karar veremeyeceğini söyleyerek toplantıdan ayrıldı. Kendisine katılanlarla birlikte Üsküdar sarayına gitti. Durumu padişaha anlatarak sadrazam Mere Hüseyin Paşayı görevinden aldırdı. Bunun üzerine yeniçeri ve sipahiler sadrazamdan hoşnut olduklarını bildirerek Hüseyin Paşanın sadarette kalmasını sağladılar, fakat Mere Hüseyin Paşa kısa bir süre sonra yerini Kemankeş Ali Paşaya bırakmak zorunda kaldı.

MUSTAFA III

Bu olaylar, annesinin sözünden dışarı çıkmayan, devleti onun isteklerine göre yöneten Mustafa I'in tekrar tahttan indirilmesine yol açtı. Valide Sultan, sadrazam ve şeyhülislâmla oğlunun hayatına dokunulmaması hususunda anlaştı. Bu anlaşmadan sonra Davutpaşa sarayında bulunan Mustafa I Topkapı sarayına getirildi (1623). Padişahlara ait bir daireye hapsedildi. Burada on altı yıl yaşadı. Murad IV tarafından öldürtüldü (1639). [→Bibliyo.] (M)

MUSTAFA II, türk padişahı (Edirne 1664-İstanbul 1703). Mehmed IV'ün Râbia Gülnûş Sultandan olan oğlu. Babasının tahttan indirilmesinde ve Süleyman II'nin ölümünde, padişahlığı düşünüldü. Ahmed II'nin ölümü üzerine sadrazam Ali Paşa, Ahmed II'nin oğlu İbrahim'i tahta çıkarmak istedi. Hazinedarbaşı Nezir Ağadan durumu öğrenen Mustafa, taraftarlarının yardımıyle tahta geçmeyi başardı (şubat 1695). Bu sırada, İkinci Viyana kuşatmasıyle (1683) başlayan savaşlar devam ediyordu. Mustafa II'nin cülûsu sırasında bazı devlet adamları savaşa son vermek istediler. Ahmed II'nin son zamanlarında, İngiltere elçisi, Osmanlı devletiyle Avusturya arasında barış için bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Mustafa II tahta çıkınca ordunun başına geçerek savaşmak istediğini bildirdi; Osmanlı devletinin savaşlardaki başarısızlığını kendinden önce gelen padişahların zevk ve safaya olan düşkünlüklerine yükledi. Üç gün süren görüşmeler sonunda sadrazam ve öteki devlet adamları padişahın sefere çıkmasının büyük masraflara yol açacağını bildirerek ona Edirne'de kalmasını tavsiye ettiler. Mustafa II bu teklifi kabul etmedi, ordunun başına geçerek cepheye gitmekte kararlı olduğunu bildirdi. Halk da yeni padişaha güveniyor, onun başarısızlıkları gidereceğine inanıyordu. Mustafa II, Erzurum'da sürgünde bulunan hocası Seyit Feyzullah Efendiyi Edirne'ye getirtti, sadrazam Ali Paşayı da, askeri seferden alıkoymakla suçlayarak azletti. Yerine Elmas Mehmed Paşa sadrazam oldu. Bir süre sonra Feyzullah Efendi de şeyhülislâmlığa getirildi. Venedik donanması yenilgiye uğratıldı (20 şubat 1695) ve Sakız adası geri alındı. Venedikliler, Mora'da bazı başarılar kazandılar. Mora'yı geri almak için hazırlanan, serasker Mısırlıoğlu İbrahim Paşa kumandasındaki osmanlı kuvvetleri üstüne saldırdılar. İbrahim Paşa, Argos'tan İstefe'ye (Thebai) çekilmek zorunda kaldı (mayıs 1695). Kırım cephesinde, kırım hanzadelerinden Şehbaz Giray, Lehistan'a akın yaparak Lemberg'e (bugün Lwow) kadar ilerledi, pek çok esir ve ganimetle döndü; Hersek'te de bazı başarılar kazanıldı. Mustafa II 1695 ilkbaharında sefere çıktı. Macaristan'da 4 yıldır tahkim edilen Lipova (Lippa) kalesi Avusturyalılardan alındı (8 eylül 1695). Temes (Tamş) suyu yakınında Buldur'da general Veterani kumandasındaki avusturya ordusu kesin bir yenilgiye uğratıldı (21 eylül 1695). General Veterani, yaralı olarak kaçarken yolda öldü. Lugoj ve Sebeş kaleleri ele geçirilerek tahrip edildi. Bu sırada Rusya da Kutsal İttifak'a girdi ve Azak kalesini kuşattı. Ruslar, 96 günlük bir kuşatmadan sonra geri çekildiler (15 ekim 1695). Kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşa, Sakız adası yakınındaki Zeytinburnu'nda venedik donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı (şubat 1696). Mustafa II 1696 ilkbaharında ikinci seferine çıktı. Avusturyalıların Tamışvar kalesini kuşatacaklarını haber aldığı için oraya yürüdü. Bega suyu kıyısında Olasch'ta yapılan savaşta, Avusturyalılar yenildi (27 ağustos 1696). Avusturya kumandanlarından general Heisler ve Caprara öldüler.

Aynı yıl içinde Ruslar, Azak'a ikinci defa saldırdılar ve 7 ağustos 1696'da kaleyi aldılar. Venediklilerin Dalmaçya kıyılarındaki Ülgün (Dulcino) ve Bihac (Bihke) ile Hersek'te bazı kalelere saldırıları püskürtüldü. Mustafa II, 1697 ilkbaharında Üçüncü Avusturya seferine çıktı: Belgrad'da kurulan savaş meclisinde, bazı tecrübeli kumandanların karşı çıkmasına rağmen Tamışvar üstüne yürümeğe karar verildi. Zenta'da Tisza ırmağında köprü kurularak asker karşı yakaya geçirilmeğe başlandı.

Prens Eugen kumandasındaki avusturya ordusu, geride ağırlıklarla kalan ve henüz karşıya geçmemiş olan osmanlı kuvvetlerine saldırdı ve savaşı kazandı (13 eylül 1697). Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile birlikte birçok kumandan ve asker şehit oldu. Padişah geri çekildi. Sadrazamlığa Amcazade Hüseyin Paşa getirildi. Denizde ise Venediklilere karşı iki önemli başarı kazanıldı. Zenta* yenilgisinden sonra taraflar arasında barış eğilimi belirdi. İngiltere elçisi W. Paget ve Felemenk elçisi Colliers'in aracılığıyle Karlofça* antlaşması imzalandı (26 ocak 1699). Antlaşmaya göre, Tamışvar dışında bütün Macaristan Avusturya'ya, Mora yarımadası Venedik'e, Ukrayna ile Podolya Lehistan'a, Azak Rusya'ya bırakıldı. Ruslar, ayrıca, Kerç kalesini de istediklerinden onlarla barış yapılmadı, 2 yıllık bir mütareke imzalandı. Ruslarla barış, 14 temmuz 1700'de İstanbul'da imzalandı. 16 yıl süren savaş, Anadolu ve Rumeli'de iktisadî ve sosyal yapıyı yıprattı, eşkıyalık arttı. Savaş masraflarının kalkması üzerine yapılan tasarruflarla malî ve iktisadî durum düzelmeğe başladı. Olağanüstü vergiler kaldırıldı. Kaptanıderya Mezomorto Hüseyin Paşa osmanlı deniz kuvvetlerinde büyük bir ıslahata girişti. Gürcistan beylerinden, osmanlı hâkimiyetini tanımayan Açıkbaş ülkesi meliki değiştirildi. Kırım'da çıkan iç karışıklıklar bastırıldı. Avrupa'dan kumaş ithali yasaklandı. Mustafa II, barışın imzalanmasından sonra babası gibi vaktinin büyük bir kısmını Edirne'de av eğlenceleriyle geçirmeğe başladı. Hocası şeyhülislâm Seyit Feyzullah Efendinin sözünden çıkmıyordu. Feyzullah Efendi, devletin her çeşit siyasî ve idarî işine karışıyordu. Sadrazamlar, kendi fikirleriyle hareket edemez oldular. Râmi Mehmed Paşa sadrazam olunca Feyzullah Efendiyi azlettirmeğe çalıştı. Gürcistan seferine gönderilmek üzere bulunan 200 cebecinin ödenmemiş ulufelerini istemek için ayaklanmaları beklenmedik bir gelişme gösterdi. Edirne* veya Feyzullah Efendi vakası denen bu ayaklanma sonucunda, Feyzullah Efendi önce azledildi, sonra da öldürüldü. Mustafa II tahttan indirildi, yerine Ahmed III padişah oldu (23 ağustos 1703). Mustafa II kısa bir süre sonra öldü ve Yenicami'deki türbeye gömüldü.

Orta boylu, kısa boyunlu, seyrek kızıl sakallıydı; heybetli bir görünüşü vardı. Silâh kullanmakta, özellikle okçulukta çok ustaydı. *İkbalî* mahlasıyle şiirler yazdı; hattatlıkla uğraştı. Çağdaş bilimleri yakından takip etti. Onu erkek, onu kız 20 çocuğu dünyaya geldi; erkek çocuklarından çoğu kendisinden önce öldü. Oğullarından ikisi (Mahmud I, Osman III) sonradan padişah oldu. (→ Bibliyo.) [M]

MUSTAFA III, türk padişahı (İstanbul (1717-ay.y. 1774). Ahmed III'ün Mihrümah Sultandan olan oğlu. Babasının ölümünden sonra korku içinde yaşadı; zamanını okuma ve incelemeyle geçirdi. Bu süre içinde özellikle nücum, edebiyat ve tıpla uğraştığı sanılıyor. Osman III'ün ölümü üzerine tahta çıktı (30 ekim 1757). Mustafa ünlü bir şehzade değildi; fakat görevini iyi kavrayan ve meziyetli bir hükümdar olduğunu gösterdi. Tahta geçtiği sırada ülkenin durumu oldukça karışıktı. Anadolu'da kapusuz leventler, baskınlarla halkı soyuyorlardı. Birçok bölgede güvenlik ve devlet otoritesi kalmamıştı. Mahallî idareciler de âyan adı altında halkı sömürüyordu. Mustafa III, büyük tecrübelerinden yararlanmak amacıyle Ragıb Mehmed Paşayı sadrazamlıkta bıraktı. Onunla birlikte çalışarak maliyede, idarede ve askerlik alanında ıslahata girişti. Aldığı tedbirlerle hazinenin gelirini artırmağa çalıştı; harem ve saray masraflarını kıstı. Ülkede çeşitli paraların kullanılmasından doğan karışıklığı gidermeğe çalıştı; fakat malî reform çabalarından tam ve olumlu bir sonuç alamadı. Tasarruf işlemlerinden çıkarları bozulanlar, padişaha cephe aldılar. Has ve zeametlerin yılda birkaç defa el değiştirmesi yüzünden halk ağırlaşan vergilerini veremeyerek ve şehirlere göçmeğe başladı. Ziraî faaliyet azaldı ve bundan devlet hazinesi büyük zarar gördü. Sultan Mustafa III, ordu ve donanmayı yeniden düzenlemeyi gerekli gördü; fakat yeniçeri ocağına dokunamadı. Topçu sınıfını ve Tophane'yi düzeltmek için baron de Tott'tan yararlandı. Taşınması güç, ağır toplar yerine hafif toplar döktürdü. Tersanelere ve gemi yapımıyle yakından ilgilendi. Çeşme yenilgisinden sonra baron de Tott'un yardımıyle deniz subayı yetiştirmek için Mühendishanei Bahrî Hümayun'u açtırdı (1773).

Mustafa III zamanında, eyaletlerin merkezle bağları çok gevşedi, bazıları az çok bağımsız oldular. Trablus ve Tunus verasete dayanan beylikler haline geldi; Mısır'da kölemen beyleri büyük nüfuz kazanarak yönetimi ellerine geçirdiler. Valiler bunların etkisiyle hareket ediyordu. Birçok yerde yeniçeri zorbaları, valilere hükmediyordu. Padişahın bunlara uyguladığı şiddet tedbirleri bozuk düzeni önleyemedi. Mustafa III, Süveyş'te kanal açtırmak ve Salarya ırmağını Sapanca gölü üzerinden İzmit körfezine bağlamak istedi; fakat bu düşüncesini gerçekleştire-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

medi. Ülkenin imarıyle çok uğraştı; İstanbul'un suyunu çoğaltmak için yeni bir bent yaptırdı, suyollarının onarımını sağladı. Mekke'ye bol su sağlayan bir tesis kurdu. Üsküdar'da annesi Mihrümah Sultan adına ve Lâleli'de kendi adına birer cami ve türbe yaptırdı. Ticareti teşvik etti. İthal malı olan *venedik dîbâsı* adındaki kumaş yerine *dîbâyı rum* adıyle bir kumaşın ülkede dokunarak kullanılmasını sağladı. Ragıb Paşanın da etkisiyle 1739'dan beri takip edilen barış siyasetine bağlı kaldı; yabancı devletlerle ittifak antlaşmaları imzalamaktan kaçındı. Fransa'nın önce Rusya'ya karşı İsveç, Lehistan, Prusya ve Osmanlı devleti ile, sonra da Avusturya'ya karşı Osmanlı devleti ile gerçekleştirmek istediği ittifak teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Avrupa'da Yediyıl savaşları (1756-1763) sürerken, Fransa ve Prusya'nın Osmanlı devletini savaşa sokmak istemesi sonuç vermedi. 1765'te Ragıb Paşanın ölümünden sonra değişen siyasî durum Osmanlı devletini Prusya ile bir ittifak antlaşmasına zorladı. Prusya ile Rusya, boşalan Lehistan tahtına çariçe Katerina II'nin gözdesi Stanislaw Poniatowski'yi geçirmek için anlaşmışlardı. Babıâli, Katerina ile Poniatowski'nin evlenecekleri söylentilerinin çıkması üzerine, Lehistan'ın bütünüyle rus nüfuzu altına düşmesinden çekiniyordu. Ahmed Resmî Efendi bu amaçla Berlin'e gönderildi. Prusya, Avusturya'ya karşı bir ittifak kabul etti; fakat Rusya'yı hedef almak istedi.

Asıl tehlikenin Rusya'dan geldiğini bilen devlet adamları, böyle bir antlaşmayı yeterli görmediler. Osmanlı devleti, Rusya ile bir anlaşmazlık çıkarmamağa çalıştı; fakat Stanislaw Poniatowski'nin kral olmasından sonra, Rusya'nın Lehistan'ı kendi nüfuzu altına almak için giriştiği teşebbüsler, antlaşmalara aykırı faaliyetleri (Güney Rusya'da yeni kaleler yapımı; askerî hazırlıklar), osmanlı - rus ilişkilerini bozdu. Olayların etkisi ve savaş taraftarlarının baskısıyle Rusya'ya savaş ilân edildi (6 ekim 1768). Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, ordunun hazırlıksız olduğunu, savaşmak için mevsimin geçtiğini söyledi; fakat savaş ilânının ilkbahara bırakılması yolundaki teklifleri kabul edilmedi. Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledildi. Savaş, kumandanların ehliyetsizliği yüzünden iyi yürütülemedi. 1769'da Hotin'e saldıran Rusların püskürtülmesi üzerine Mustafa III «Gazi» unvanını aldı fakat bir süre sonra kış yaklaştığı için Hotin, savaşmadan Ruslara bırakıldı. Ruslar, Boğdan ve Elfak'a yayıldılar. 1770'te de Hantepesi ve Kartal'da osmanlı ordularını yenilgiye uğrattılar. Baltık denizinden hareket eden bir rus donanması, İngiltere ve Hollanda'dan alınan yeni tekneler ile ücretli subay ve askerlerle takviye edildi ve Cebelitarık'tan geçerek Akdeniz'e girdi. Fransızlar, Rusların Akdeniz'e geçmeğe hazırlandıklarını daha önceden haber vermişlerdi; fakat osmanlı devlet adamları böyle bir hareketi beklemiyordu. Ruslar, Mora kıyılarına yanaşarak halkı ayaklandırdıktan sonra Çeşme limanında düzensiz bir şekilde demirlenmiş olan osmanlı donanmasını yaktılar (temmuz 1770) ve Akdeniz'deki faaliyetlerine devam ettiler. Kaptanıderya tayin edilen Cezayirli Hasan Paşa, başarılı savaşlarla rus saldırılarını önledi. 1771'deki savaşlar Mustafa III'ün aldığı tedbirlerle Osmanlılar için daha başarılı oldu, Özi eyaletinde bazı seferler kazanıldı. Fakat mevsim ilerleyince askerlerin düzensizliği sebebiyle Baba dağında kışlayan ordu, Rusların baskınıyle büyük kayıplar vererek geri çekildi. Aynı yıl Ruslar, kırım ümerasının bir kısmından, bağımsızlık vereceklerini bildirerek yardım vaadini aldılar ve Kırım'a büyük bir ordu gönderdiler, Orkapı (Perekop) kalesini ele geçirdiler. Kırım hanı İstanbul'a kaçtı, kırım seraskeri İbrahim Paşa, Ruslara esir düştü. Mustafa III, savaşın kazanılamayacağını anladı, şerefli bir barış yapmak istedi; savaşa taraftar olmayan, fakat savaş başladıktan sonra kumandanların en iyisi olduğunu gösteren Muhsinzade Mehmed Paşayı yeniden sadrazamlığa getirdi. Avusturya ve Prusya'nın aracılığıyle barış için teşebbüse geçildi. 1772 Haziranında bir mütareke imzalandı. Barış görüşmeleri, Rusların şartlarını çok ağır bulan ulemanın itirazları üzerine kesildi. Savaş yeniden başladı. 1773'te önemli çarpışmalar olmadı. Hastalanan padişah çok geçmeden öldü.

Mustafa III, bilgili, cömert, güzel konuşan ve güzel yazan bir padişahtı. *Cihangir* mahlasıyle şiirler yazmıştır. Yıldızların etkisine inanırdı. Avrupa devletlerinin başarısını, kralların yanında iyi müneccimlerin bulunmasına bağlardı. Bu inancının etkisiyle bir işe girişmeden önce daima eşref saat arar ve bunu müneccimlere tespit ettirirdi. Fransa'dan astroloji kitapları getirtti; Prusya kralı Friedrich II'den de 3 müneccim istedi. Haremde yaşamaktan hoşlanmazdı. Ordu ve donanmayı denetler, kılık değiştirerek halk arasında gezerdi. Ata binmek, avlanmak, mesirelerde gezinti yapmaktan hoşlanırdı. (→ Bibliyo.) [M]

MUSTAFA IV, türk padişahı (İstanbul 1779-ay.y. 1808). Abdülhamid I'in, Ayşe Sineperver Sultandan olan oğlu. Şehzadeliği sırasında nizamıcedit düşmanlarıyle birleşti. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve şeyhülislâm Atâullah Efendi ile Selim III aleyhine bir askerî isyan hazırladı. Yakın adamlarını gizlice Boğaz kalelerine gönderdi. Kale muhafızlarını ve yeniçerileri nizamıcedit aleyhine kışkırttı. Selim III tahtan indirilince padişah oldu (1807). İsyanın elebaşılarına hediyeler dağıttı. Kabakçı Mustafa'ya Boğaz muhafızlığı, Süleyman'a da kaptanlık verildi. Yeniçerilere 180 000, yamaklara da 100 000 kuruş dağıtıldı. Selim III'ün yakın adamları olan kethüda İbrahim Nesim Efendi, mabeyinci Ahmed Bey, bahriye nazırı Hacı İbrahim Efendi, sırkâtibi Ahmed Efendi öldürüldü ve evleri yağmalandı. Mustafa IV'ün tahta geçmesinden bir gün sonra, devlet ileri gelenleriyle ocak elebaşıları şeyhülislâmın evinde toplandılar. Hoca Münib Efendinin hazırladığı, bir belge (hücceti şeriye) imzalandı. Bunda Nizamıcedit'in kefere taklidi (batı taklidi) olduğu ve şeriata aykırı bulunduğu belirtildi, İradı Cedit hazinesi (bk. İRAT) ise bir zulüm olarak vasıflandırıldı. Kabakçı* Mustafa isyanı, âlemi düzeltmek için yapılmış bir hareket sayıldı ve bunu başaranlara teşekkür edildi. Mustafa IV hazırlanan bu belgenin baş tarafına yazdığı hattı hümayunda belgede ileri sürülen görüşleri uygun bulduğunu bildirdi ve kimse hakkında kovuşturma yapılmayacağına söz verdi. Bu hüccet ve hattı hümayun, ertesi gün Halet Efendi tarafından büyük bir törenle Ağakapısı'na götürüldü ve hazır bulunanlara okundu.

Mustafa IV tahta geçtiği sırada Ruslarla Selim III zamanında başlayan savaş devam ediyordu. Kabakçı Mustafa isyanından sonra sadrazamlık Çelebi Mustafa Paşaya verilmişti. Çelebi Mustafa Paşanın sadrazam olmasını istemeyen Alemdar Mustafa Paşa, Tahsin Efendi ile birlikte Rusçuk'a döndü. Askerin erzak ve levazımıyle ilgilenmedi; ordu kötü duruma düştü. Alemdar ile sadrazam arasındaki anlaşmazlık orduyu sarstı; durumu ancak Alemdar Mustafa Paşanın düzeltebileceği inancı yayıldı. Tahsin ve Râmiz Efendiler de Alemdar'ı etkileyerek Selim III'ün tekrar tahta geçirilmesinin gerekli olduğuna onu inandırdılar. Mustafa IV duruma hâkim olamadı. Yamaklar yevmiye istedi, ağalar da para yüzünden hükûmetle anlaşmazlığa düştüler. Zorbalar, devlet işlerine karışmayacaklarına senet verdikleri halde, sekbanbaşı Arif Ağayı azlettirerek yerine ocakbaşı Çavuş Mustafa Ağanın tayinini sağladılar. Sadaret kaymakamı Musa Paşa görevinden alındı; yerine Şehsüvarzade Hamdullah Bey getirildi. Selim III'ü yeniden tahta çıkarma çabaları da devam etti. Rusçuk yârânından Refik Efendi, ailesini görmek için İstanbul'a geldi. Padişaha yakın olanların güvenini kazanarak, yeniçerileri sindirmek ve devlet otoritesini sağlamak için, Alemdar'ın İstanbul'a çağrılması gerektiğine herkesi inandırdı. Fakat Mustafa IV, ocaklının biraz yatıştığını söyleyerek bu çağrıyı erteledi. Refik Efendi asaleten reisülküttap, Musa Paşa da ikinci defa sadaret kaymakamı oldu. Musa Paşa, Selim III'ün öldürülmesi teklif edilince görevinden ayrıldı, yerine Canikli Tayyar Mahmud Paşa tayin edildi. Rusçuk yârânı, Selim III'ü tekrar tahta çıkarmak için çalışırken, Mustafa IV'ün yakınları da eski hükümdarı öldürmenin yolunu arıyorlardı. Nezir Ağa, Edirne'de kışlayan sadrazama gelerek onun iznini sağlamağa çalıştı. Fakat böyle önemli bir iş hakkında yalnız başına karar veremeyen Çelebi Mustafa Paşa, konuyu sadaret kethüdası Moralı Osman Efendiye açtı. Osman Efendi, yeniçeri ağalarıyle görüşerek ocak için büyük bir leke olacak olan bu teşebbüsü önledi. Rusçuk yârânı, Mustafa IV'ü kuşkulandırmadan Alemdar Mustafa Paşayı İstanbul'a getirmeyi başardı. Alemdar Mustafa Paşa, kumandasındaki askerlerle birlikte duruma hâkim oldu. Selim III'ü tekrar tahta çıkarmak için Topkapı sarayını bastı. Bu sırada Mustafa IV, yakınlarının tavsiyesi üzerine Selim III ile şehzade Mahmud'un öldürülmesini emretti. Selim III öldürüldüyse de, şehzade Mahmud yakınları tarafından kurtarıldı. Alemdar Mustafa Paşa saraya girerek şehzade Mahmud'u tahta çıkardı. Mustafa IV, Alemdar Mustafa Paşanın sadrazamlığı süresince saraydaki dairesinde yaşadı. Alemdar* vakası sırasında yeniçeriler saraya saldırdıkları zaman, onun yeniden tahta çıkarılmasından çekinen Mahmud II tarafından öldürtüldü. (→ Bibliyo.) [M]

MUSTAFA AĞA Bekrî. Bk. BEKRÎ MUSTAFA AĞA.

MUSTAFA AĞA Kozbekçi, türk elçisi (XVIII. yy.). Poltava savaşında (1709) rus çarı Büyük Petro karşısında yenilen İsveç kralı Demirbaş Karl, Osmanlı imparatorluğuna sığınarak canını kurtarmıştı. Türkiye'de bir süre misafir kalan Karl XII yurduna dönerken çeşitli masraflarını karşılamak için türk hazinesinden borç para aldı. Devlet, bu borcun ödenmesi için 1727'de Kozbekçi Mustafa Ağayı Stockholm'a gönderdi. Mustafa Ağa, İsveç'te parlak törenlerle karşılandı. Ancak o sırada para sıkıntısı çeken İsveç devleti, borcunun ileride ödeneceği vaadiyle Kozbekçi Mustafa Ağayı eli boş geri çevirdi. (M)

MUSTAFA ÂKİF PAŞA Delibaşzade, türk kumandanı (Kütahya 1835 - Erzincan 1888). Harbiye mektebini erkânıharp yüzbaşısı olarak bitirdi. 1877 Osmanlı - Rus savaşına katıldı ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa kumandasında Doğu cephesine gitti. Burada paşalığa yükselerek fırka kumandanlığına tayin edildi. (M)

MUSTAFA ÂLİ Gelibolulu. Bk. GELİBOLULU ÂLİ BEY (Mustafa).

MUSTAFA ASIM BEY, türk müneccimbaşısı (? - İstanbul 1900). Şemseddin Beyin oğlu, Namık Kemal'in babası. Babasından kalan mirasa Mahmud II tarafından elkonulduğu için güçlükler içinde yetişti. İlmi nücumla (astroloji) yakın ilgisi dolayısıyle saraya müneccimbaşı oldu. Kamış kalem yapmaktaki ustalığıyle tanındı. İlmi nücumla ilgili *Mücerrebat* (Denenmiş Şeyler) adlı bir eseri vardır. (M)

MUSTAFA ASIM BEY Küçükfilibelizade. Bk. ÂSIM (Mustafa) *Küçükfilibelizade.*

MUSTAFA ASIM EFENDİ Mekkîzade. Bk. ÂSIM EFENDİ (Mustafa) *Mekkîzade.*

MUSTAFA ASIM EFENDİ Nasuhefendizade. Bk. YÖRÜK (Mustafa Asım) *Nasuhefendizade.*

MUSTAFA ASIM PAŞA, türk devlet adamı (? Girit - Suriye 1891). Asker ocağından yetişti. İşkodra valisi (1871), vezirlik rütbesiyle Bosna valisi, daha sonra Tophane müşiri, Yenişehir valisi oldu. Zaptiye müşirliğinde bulundu. 1873'te görevinden alındı. Bir süre sonra Trablusgarp (1874) ve Suriye valiliklerine tayin edildi (1888). [M]

MUSTAFA ÂŞİR EFENDİ. Bk. ÂŞİR EFENDİ (Mustafa).

MUSTAFA ÂTIF Defterdar. Bk. ÂTIF DEFTERDAR (Mustafa).

MUSTAFA AZİZÎ Yedikuleli, türk şairi (? - İstanbul 1585). Yedikule hisarı dızdarlarının kethüdasıydı. Divan geleneğini sürdüren şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. Gazellerinde aşk konuları geniş yer tutar. Kadınları öven, onları değişik tiplere ayıran *Şehrengiz*'i ilgi çekicidir. (M)

MUSTAFA BEY. Bk. MALKOÇOĞULLARI.

MUSTAFA BEY Makalî, türk şairi (Ala-

şehir, ? - İstanbul 1584). Genç yaşında İstanbul'a geldi. Medrese öğrenimi gördü. İran ve arap edebiyatı üstünde çalıştı. Musiki ile ilgilendi. Divan şiirinin her dalında eser verdi. Şiirlerinde *Makalî* takma adını kullandı. Gazellerinde halk deyimlerine, atasözlerine geniş yer verdi. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

MUSTAFA bin İSMAİL, arap emîri ve fransız generali (El-Emriye, Tlemsen yakınları 1769'a doğr.- öl. 1843). Cezayir'in alınışı sırasında *mahzen* milis kuvvetlerine kumanda etti (1830). General Clausel'in kendisine vermek istediği dayı unvanını kabul etmedi. Oran eyaletini de ele geçirmek isteyen Faslılar tarafından esir edildi. Fas isteklerinden vaz geçtikten sonra serbest bırakıldı. Oran'a döndü, Abdülkadir'e düşman oldu ve 1836'da Fransa'nın hizmetine girdi; tuğgeneralliğe getirildi (1837). Tlemsen kabilesini Abdülkadir'den ayırmayı başardı. Yerli kabilelerine karşı girişilen bir sefer dönüşünde öldürüldü. (L)

MUSTAFA bin İSMAİL Bayıt'dan Cabinet des Estampes, Paris

MUSTAFA Börklüce. Bk. BÖRKLÜCE MUSTAFA (Dede Sultan).

MUSTAFA CÂZİM DEDE, türk bestecisi (XX. yy.). Manisa'lıdır. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Hicazkâr makamında bestelediği âyin, Abdülkadir Töre'nin koleksiyonundadır. (M)

MUSTAFA CEMİL BEY. Bk. CEMİL BEY (Mustafa) *Hacı*.

MUSTAFA CENÂBÎ. Bk. CENÂBÎ veya CENNÂBÎ (Mustafa).

MUSTAFA Cenânî, türk şairi ve yazarı (Bursa ? - ay.y. 1595). Medresede okudu. Muallimzade'nin Anadolu kazaskerliği sırasında onun yanında kâtiplik yaptı (1566). Bursa medreselerinde müderrislik etti. Türkçe, arapça ve farsça şiirler yazdı. Murad III'ün emri üzerine yazılmış *Bedâyi-ül-Âsâr* (Eserlerin Güzellikleri) adlı bir hikâye kitabı vardır. Öteki eserleri: *Divan; Riyâz-ül-Cinân* (Cennet Bahçeleri) [1586]; *Cilâ-ül-Kulûb* (Kalplerin Parlaklığı). [M]

MUSTAFA ÇAVUŞ. Bk. AZBÎ *Derviş*.

MUSTAFA ÇAVUŞ Tamburî, türk bestecisi (? - 1745). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Lâle devrinde enderunda musiki hocalığı, padişah yaverliği yaptığı için Çavuş adını aldı. Bugüne ulaşan 65 şarkısı vardır. (M)

MUSTAFA ÇELEBİ, Fatih Sultan Mehmed'in ortanca oğlu (1450 - Niğde 1474). Küçük yaşta kendisine teşrif* verilerek Manisa sancakbeyliğine gönderildi. Yeni fethedilen, Karamaneli (1466) vilâyet olunca bu bölgeye vali oldu. Lalası Gedik Ahmed Paşa ile birlikte, Osmanlılara karşı koyan Karamanoğullarından Pir Ahmed ve Kasım Beylerle savaşarak (1469), daha önce Osmanlıların eline geçen Karaman vilâyetinin merkezi Konya'yı korudu. Pir Ahmed ile Kasım Beylerin, akkoyunlu türkmen beyi Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza ile birleşerek Orta Anadolu'ya yürümeleri üzerine Afyonkarahisar'a çekildi. Sonra Anadolu beylerbeyi Davud Paşa kuvvetleriyle birleşti, Akkoyunlu Türkmenlerini Beyşehir yolu üzerindeki Eflatunpınarı'nda yendi; Yusufça Mirza'yı esir alarak babasına gönderdi (19 ağustos 1472). Uzun Hasan'a yardım için Karaman kıyılarına gelen ve Antalya ile İzmir'i yağmalayan haçlı donanmasını geri çekilmek zorunda bıraktı. Fatih, Uzun Hasan ile savaşmak için büyük bir orduyle Anadolu'ya geçti. Mustafa Çelebi, Karaman eyaleti askeriyle, Beypazarı'nda orduya katıldı. Otlukbeli savaşında (11 ağustos 1473), Davud Paşa ile birlikte osmanlı ordusunun sol koluna kumanda etti. Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Mirza'nın (Kör Zeynel) yönettiği sağ kolu bozdu ve bu savaşın kazanılmasında etkili oldu. O sırada yanında bulunan kâtibi Angiolello, Mustafa Çelebi'nin Uzun Hasan ile Zeynel'in hilesini anlayarak Otlukbeli tepelerine çıktığını, tepede saf tutarak osmanlı ordusunu kesin bir yenilgiden kurtardığını anlatır. Mustafa Çelebi, savaştan sonra Konya'ya dönerek Karamaneli'nde tutunmağa çalışan Pir Ahmed ve Kasım Beylerle savaştı; henüz alınamayan karaman kalelerini Gedik Ahmed Paşa ile birlikte ele geçirmeğe başladı. Bu sırada hastalığının ilerlemesi üzerine kalelerin alınmasında kumandanlarını görevlendirdi. Niğde beyi Koçu Beyi göndererek Develikarahisar kalesini kuşattırdı. Kale muhafızı Atmaca Bey, ancak Mustafa Çelebiye teslim olacağını, yoksa sonuna kadar dayanacağını bildirince Mustafa Çelebi bir tahtırevan üzerinde Konya'dan Niğde kalesine geldi; kaleyi teslim aldı. Ancak seferin yorgunluğu onu çok sarstı; dönüşte Niğde çevresinde Bor Pazarcığı'nda öldü. Ölümü bir süre gizli tutuldu. Cenazesi, lalası Gedik Ahmed Paşa ve defterdarı Umurbeyoğlu Ali Çelebi tarafından, Konya'ya getirildi. Fatih, oğlunun ölümüne çok üzüldü; aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı Mahmud Paşayı onu zehirlemekle suçladı. Nitekim onun, oğlunun ölümüne sevinerek beyazlar giydiğini ve satranç oynadığını öğrendi. Tutuklanan Mahmud Paşa Yedikule'ye gönderilerek boğduruldu. Mustafa Çelebi'nin mumyalanan cenazesi, araba ile Bursa'ya götürülerek Murad II türbesi yanına gömüldü; türbesi Mustafaiatik kümbeti diye anılır. (M)

MUSTAFA ÇELEBİ, türk başdefterdarı (? - İstanbul 1542). 1534'te başdefterdar oldu. Zamanının en önemli maliye uzmanı olduğu söylenir. Damla hastalığına tutulduğu için Divan'a ve Padişah huzuruna sedye ile getirilerek bütün toplantılara katılırdı. Kanunî Sultan Süleyman tarafından çok sevilen bir kişiydi. Osmanlı maliyesini düzenleyenlerden sayılır. (M)

MUSTAFA ÇELEBİ, türk şehzadesi (Manisa 1515 - Konya Ereğlisi 1553). Kanunî Sultan Süleyman'ın Mahidevran Sultandan doğan oğlu. Babası osmanlı tahtına çıktığı zaman Mustafa, annesiyle birlikte Manisa'dan İstanbul'a geldi (1520). Hurrem Sultan, Bayezid ve Selim adlarındaki şehzadeleri dünyaya getirdikten sonra, Mahidevran gözden düştü. Mustafa Çelebi bu yüzden Hurrem Sultana cephe aldı. 1533'te Kanunî'nin annesi Hafsa Sultanın ölümü üzerine, Mahidevran Sultan ile Mustafa Çelebi bir desteklerini kaybettiler. Saruhan sancakbeyliği verilerek Mustafa Çelebi merkezden uzaklaştırıldı. Daha sonra sebep gösterilmeden Amasya sancakbeyliğine gönderildi (1541). Hurrem Sultan, kızı Mihrümah Sultan ile evlendirdiği Rüstem Paşayı, padişaha etki yaparak sadrazamlığa tayin ettirince, Mustafa Çelebinin padişahlık yolunda son imkânı da yok oldu. Hurrem ve Mihrümah Sultanlar ile Rüstem Paşa, Mustafa Çelebi'nin aleyhinde çalıştılar; Kanunî'nin çıktığı seferlere şehzade Bayezid ile Selim'i gönderdiler; Mustafa Çelebi'nin, Kanunî ile görüşmesini engellediler. Bu yüzden kırılan Mustafa Çelebi, bazı kaynaklara göre babasının aleyhinde konuşmağa başladı. Bu sırada halk ve asker arasında padişahın hasta olduğuna ileri sürülerek Mustafa Çelebi'nin tahta geçeceği söylentisi yayılıyordu. Padişah, Nahçevan seferi sırasında Rüstem Paşadan halkın ve askerin oğlu ile kendisi hakkındaki düşüncelerini öğrendi; Konya Ereğlisi yakınında Aktepe'deki otağında kendisini görmeğe gelen şehzadeyi boğdurarak öldürttü (5 ekim 1553). Bu olay, asker üstünde kötü bir etki bıraktı. Taşlıcalı Yahya'nın şehzadenin ölümüne yazdığı mersiye, askeri daha çok etkiledi. Olayın tek sorumlusu olarak Rüstem Paşa gösterildi; bu olaya Mekri Rüstem şeklinde tarih düşürüldü. Padişah galeyanı önlemek için Rüstem Paşayı sadrazamlıktan aldı. Mustafa Çelebi'nin cenazesi Bursa'ya götürülerek Muradiye'ye gömüldü. Kardeşi Selim II, daha sonra burada bir türbe yaptırdı. (M)

MUSTAFA ÇELEBİ Celâlzade, türk devlet adamı ve yazarı (Tosya, ?-?, 1567). İlköğrenimini doğduğu yerde yaptı. Sonra İstanbul'a geldi, medresede okudu. Özellikle inşa sanatında başarı sağladı. Pîrî Mehmed Paşaya intisap ederek divanı hümayun kâtipliğinde (1516), Makbul İbrahim Paşanın divan kâtipliğinde bulundu. 1524'te reisülküttap oldu. Kanunî'nin Irakeyn seferine katıldı; seferde Nişancı Seydi Beyin ölümü üzerine nişancılığa getirildi (1534). 1556'da kendi isteğiyle emekliye ayrılınca müteferrikabaşı oldu. 1566'da Zigetvar seferi sırasında ikinci defa nişancılığa getirildi. Başlıca eserleri: *Enisü'l-Selâtin ve Celisü'l-Havakin* (Sultanların Dostu ve Hakanların Arkadaşı); *Tarih-i Kale-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya* (İstanbul Kalesi Tarihi ve Ayasofya Mabedi); *Selimname; Divan.* (M)

MUSTAFA ÇELEBİ Gümüşzade, türk defterdarı (XVI. yy.). Özdemiroğlu Osman Paşanın İran seferine ordu defterdar kaymakamı olarak katıldı. Şirvan'ın zaptından sonra, Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Şirvan defterdarlığına getirildi (1578). [M]

MUSTAFA ÇELEBİ Küçük, Mehmed I'in oğlu (öl. 1423). Küçük yaşta Hamideli sancakbeyliğine gönderildi. Babası ölünce Karamanoğlu Mehmed II'nin yanına çekildi; Kara Taceddinoğlu Şarabdar İlyas'ın teşvikiyle, babasının vasiyetine aykırı olarak, tahtta hakkı olduğunu ileri sürdü; Murad II'nin Rumeli'de bulunduğu bir sırada İstanbul'a giderek Bizans imparatoru Manuel II ve çocuklarıyle buluştu; Bursa'ya kadar uzanan bir geziye çıkarak taraftar toplamak istedi (1422); Murad II'nin İstanbul kuşatması sırasında, saltanat müddeisi sıfatıyle Bursa önüne geldi; Bursalıların onu tutmaması üzerine İznik'e yürüdü ve şehri ele geçirerek hükümdarlığını ilân etti. Fakat, kısa bir süre sonra gelen Murad II, İznik'i kuşattı; Mustafa Çelebi'ye ihanet eden Şarabdar İlyas, onu Murad II'ye teslim etti. Murad II, Küçük Mustafa'yı İznik dışında öldürterek Bursa'da babasının yanına gömdürdü. (M)

MUSTAFA EFENDİ Balizade, türk şeyhülislâmı (İstanbul, ? - ay.y. 1662). Şeyhülislâm Hocazade Mehmed Efendiden mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Medine, Üsküdar ve Galata kadısı oldu. Bir süre sonra görevinden alındı (1648). Anadolu kazaskerliğine tayin edildi (1652). Şeyhülislâm oldu (1656); Filibe'ye sürüldü (1657). Mehmed IV'ün izniyle İstanbul'a geldi, Sütlüce'deki yalısına çekildi. Eserleri: *Mizânü'l Fetava* (Fetvaların Ölçeği); *«Kenzü'l Hakaik» Şerhi; «Kaside-i Bürde» Şerhi.* (M)

MUSTAFA EFENDİ Bolevî, türk şeyhülislâmı (Bolu 1591 - Mısır 1675). Bolu müftüsü Yusuf Efendiden ve İstanbul'da Uzun Hasan Efendiden ders görerek mülâzemet aldı. Müderris oldu. Kadılığa geçti. Haremeyn müftüsü (1645), Bursa (1645), Edirne (1646), İstanbul (1646) kadısı oldu. Bir ara görevinden alındı. Anadolu kazaskerliğine tayin edildi (1656). Daha sonra Rumeli kazaskerliğine yükseltildi. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşanın aracılığıyle şeyhülislâmlığa getirildi. Girit serdarı Deli Hüseyin Paşanın katline razı olmaması ve padişaha, sadrazam aleyhinde tezkire yazması yüzünden Mihalıç ve Kirmastı kazaları arpalık verilerek azledildi. Sonra Bolu'ya sürüldü. Mısır'a gönderildi. Eserleri: *Şerh-i «Kenz-i Dekaik»* («İncelikler Hazinesi» Adlı Eserin Yorumu); *Haşiye-i Şerh-i «İşkâl-i Tesis»* («İşkâl-i Tesis» Adlı Kitabın Yorumuna Ek). [M]

MUSTAFA EFENDİ Bostan, türk kazaskeri (Tire 1498 - İstanbul 1570). Öğrenimini tamamladıktan sonra önce müderris, sonra kadı oldu. Edirne (1544) ve İstanbul (1545) kadılıklarında bulundu. 1547'de Anadolu, sonra Rumeli kazaskerliğine getirildi. Veziriazam Rüstem Paşa ile geçinemediğinden azledildi. Ahmed Paşa sadrazam olunca ikinci defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildi (1552). Tefsir, akaid ve islâm felsefesi ile ilgili risaleleri vardır. (M)

MUSTAFA EFENDİ Bostanzade, türk kazaskeri (İstanbul 1539 - ay.y. 1605). Kanunî devri bilginlerinden Rumeli kazaskeri Tireli Mustafa Efendinin oğlu ve Murad III devri şeyhülislâmlarından Bostanzade Mehmed Efendinin kardeşi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendinden mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Sonra Halep (1578), Şam (1580), Edirne (1590) ve İstanbul kadısı (1592) oldu. Rumeli kazaskerliğine tayin edildi (1595). Daha sonra emekliye ayrıldı. (M)

MUSTAFA EFENDİ Çalâkzade, türk bestecisi (? - 1757). Cağaloğlu'ndaki Halvetî tekkesine şeyh tayin edildi. Himmetzade Abdüssamed Efendinin halifesiydi. Çalâkzade, Ali Şirügânî'den sonra en çok ilâhi besteleyen besteci olarak tanındı. 67 Bestesi tespit edildi. (M)

MUSTAFA EFENDİ Çorbacızade, türk bestecisi (? - 1735). XVIII. yy.ın başlarında ün kazandı. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Müstear ve uşşak makamında bazı eserleri bugüne kaldı. (M)

MUSTAFA EFENDİ Dürrîzade, türk şey-

Foto. *LAROUSSE*

hülislâmı (İstanbul 1702 - ay.y. 1775). Dürrî Mehmed Efendinin oğlu. Medrese öğrenimini yaptı, müderris oldu. Babasının şeyhülislâmlığında Süleymaniye müderrisiydi; sonra Galata (1734) ve İstanbul (1739) kadısı oldu. 1746'da Anadolu kazaskeri payesine, daha sonra da Rumeli kazaskeri payesine yükseldi. 1751'de Rumeli kazaskeri oldu. 1756'da ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi ve 2 ay sonra da şeyhülislâm oldu. 1757'de azledilerek Gelibolu'da oturmağa memur edildi. Bir süre sonra affedilerek İstanbul'da oturmasına izin verildi. Bundan sonra 1672 ve 1774 yıllarında iki defa daha şeyhülislâmlık yaptı. En tanınmış eseri: *Dürretü'l Beyza fi Beyan-ı Ahkâm-ı Şeriatü'l Garra* (Açık Şeriat Hükümlerinin Beyanı Hakkında Beyaz İnci). [M]

MUSTAFA EFENDİ, Ebussuudzade, türk kazaskeri (1557-1598). Sahın müderrisi, Galata ve Bursa mollası, daha sonra İstanbul kadısı oldu (1593). Anadolu kazaskerliğine getirildi (1595); aynı yıl sonunda bu görevden ayrıldı. 1597'de ikinci defa İstanbul kadısı oldu. (M)

MUSTAFA EFENDİ Emmarzade, türk devlet adamı (?, 1688- İstanbul 1749). Emmarzade Mehmed Ağanın oğlu. Başmukataacı oldu (1730); aynı yıl Viyana elçisi tayin edildi. Büyük kale tezkirecisi (1732) ve beylikçi oldu (1733). Sonra reisülküttaplığa tayin edildi (1736). Bu görevden azledilerek, Kastamonu'ya sürüldü. İstanbul'a dönmesine izin verildi (1743). Aynı yıl defter emini ve ikinci defa reisülküttap tayin edildi (1744). [M]

MUSTAFA EFENDİ Esirîbiraderi, türk kazaskeri (? - İstanbul 1687). Şeyhülislâm Esirî Mehmed Efendinin kardeşidir. Muidzade Ahmed Efendi, şeyhülislâm Abdürrahim Efendi ve şeyhülislâm Minkarîzade Yahya Efendi gibi zamanın bilginlerinden ders gördü. Şeyhülislâm Zekeriyazade Yahya Efendiden mülâzemet aldı. Sonra birçok medresede müderrislikle görevlendirildi. Daha sonra kadılık mesleğine geçti. Şam (1668), Mekke (1672) ve İstanbul kadılıklarında (1673) bulundu. Bir ara Rumeli kazaskerliğine tayin edildi (1683). [M]

MUSTAFA EFENDİ Feyzullahefendizade, Seyit, türk şeyhülislâmı (1679-İstanbul 1745). Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin oğlu. Babasının ikinci şeyhülislâmlığı sırasında medrese öğrenimini bitirdi. 1698'de Vefa medresesine müderris oldu. Kısa bir süre sonra Edirne payesiyle Selânik kadısı (1702) ve Anadolu kazaskeri oldu (1703). Beş ay kadar bu görevde kaldı. Edirne* vakasında görevinden azledilerek tutuklandı; kardeşleriyle birlikte bir süre Yedikule'de hapsedildi; sonra Kıbrıs'a sürüldü, sonunda Bursa'da oturmağa mecbur edildi (1703). 1732'de Rumeli kazaskeri ve 1736'da şeyhülislâm oldu; ölümüne kadar bu görevde kaldı. Eyüp'te Nişancılar yakınında bir tekkesi ve Saraçhanebaşı'nda bir çeşmesi vardır. (M)

MUSTAFA EFENDİ Hamidizade, türk şeyhülislâmı (1731 - Manisa 1793). Mısır kadısı Hamidî Mehmed Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü, müderris oldu (1754). Saray hocalığına ve Eyüp mollalığına getirildi. Nakşıbendî tarikatındandı. Mekke payesini (1785), Anadolu payesini (1786) aldı. Abdülhamid I'in seferlerine katıldı. Selim III tahta geçtikten sonra Rumeli payesine yükseltildi (1789). Şeyhülislâmlığa getirildi (1789). İlmiye sınıfını ıslah etmek için bazı çabalar gösterdi. Ancak bu çabalar hoşnutsuzluk uyandırınca görevinden alındı (1791). [M]

MUSTAFA EFENDİ İncili. Bk. İNCİLİ ÇAVUŞ.

MUSTAFA EFENDİ Kaba, Ebul Meyamin, türk şeyhülislâmı (Bursa 1546 - İstanbul 1606). İstanbul kadısı ve kazasker oldu. 1603'te şeyhülislâmlığa getirildi; aynı yıl azledildi. 1606'da ikinci defa şeyhülislâm oldu. Bu görevdeyken öldü. (M)

MUSTAFA EFENDİ Kara, türk bilgini (Alâiye ? - Mekke 1886). Ankaralı Kara Hüseyin Efendiden ders aldı. Eserleri: *Lemeat'ül Berkıyye fi Şerh-i «Kasideti'l Mimiyye»* («Mimiye Kasidesi» Yorumu Üstüne Şimşek Parıltıları); *«Kaside-i Hamriyye» Şerhi* («Hamrıyye Kasidesi» Yorumu); *«Taiyye» Şerhi* («Taiyye» Adlı Eserin Yorumu). [M]

MUSTAFA EFENDİ Kebirîzade, türk kazaskeri (? - İstanbul 1686). Sultan İbrahim devri kadılarından Kebirî Mehmed Efendinin oğlu. Şeyhülislâm Yahya Efendiden mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kadı oldu. Selânik (1668-1670), Mısır (1674), Mekke (1675 - 1676) ve İstanbul kadılıklarında (1677-1678) bulundu. 1682'de Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. 1683'te Ayıntab, Talbaşer ve Eriha kazaları arpalık verilerek emekliye ayrıldı. (M)

MUSTAFA EFENDİ Kurşunluzade, türk yazarı (? - Diyarbakır 1776). Medrese öğrenimi gördü. Din ve dilbilgisi konularında çalıştı. Eserleri: *Şerh-i «Müslim»* («Müslim» Şerhi); *Risale min el - Nahv* (Dilbilgisi Konusunda Küçük Kitap). [M]

MUSTAFA EFENDİ Lonkazade, türk başdefterdarı (XVII. yy.). Maliyeden yetişti; mevkufatçı, haraç muhasebecisi, Anadolu defterdarı oldu. 1613'te başdefterdarlığa getirildi. 1614'te görevinden uzaklaştırıldı. Bir süre sonra ikinci defa başdefterdarlığa getirildi (1615). 1617'de görevinden alındı. (M)

MUSTAFA EFENDİ Memikzade, türk şeyhülislâmı (öl. Halep 1657). Amasyalı Mehmed Efendinin oğlu. Öğrenimini bitirerek mülâzemet aldıktan sonra müderris oldu. Kudüs, Mısır, Galata, İstanbul kadısı, Anadolu ve Rumeli kazaskeri (1648) oldu. Bir süre sonra azledilerek emekliye ayrıldı (1650). İkinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi (1653). 1654'te Pravadi arpalığı verilerek tekrar azledildi. Vakayı* Vakvakiye'den sonra Abdurrahman Efendinin yerine şeyhülislâm oldu (1656), tayininden 13 saat sonra azledilerek Halep kadılığına gönderildi. (M)

MUSTAFA EFENDİ Mirza, türk şeyhülislâmı (Batum 1630 - İstanbul 1722). 1645'te İstanbul'a geldi, öğrenimini bitirerek şeyhülislâm Minkarîzade Yahya Efendiden mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı, şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendinin kızıyle evlendi. Yenişehir (1681), Mısır (1685), Mekke ve iki defa İstanbul kadısı oldu. Mehmed IV'ün tahttan indirilişinde Kıbrıs'a sürüldü (1690). Affedilerek döndükten sonra Anadolu payesi verildi (1693). Ertesi yıl Anadolu kazaskeri oldu. Azlinden sonra, Mustafa II devrinde Sinop'a sürüldü. Ahmed III'ün cülûsunda affedildi ve İstanbul'a döndü. 1709'da Rumeli kazaskeri, 1715'te şeyhülislâm oldu; dört ay sonra azledilerek, Trabzon'a sürüldü. Bir süre sonra İstanbul'a dönmesine izin verildi ve ölümüne kadar Emirgân'daki yalısında oturdu. (M)

MUSTAFA EFENDİ Mülakkab, türk kazaskeri (Merzifon, ? - İstanbul 1648). Merzifonlu Muslihiddin Efendinin oğlu. Kazasker Çeşmîzade Mehmed Efendiden mülâzemet aldı; önce müderris, sonra da kadı oldu. Şam (1646) ve İstanbul kadılığına tayin edildi. Rumeli kazaskeri oldu (1648). Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan olaylar sırasında yeniçeriler tarafından öldürüldü. (M)

MUSTAFA EFENDİ Saatçi. Bk. MUZAFFER ÇELEBİ.

MUSTAFA EFENDİ Selânikî, türk tarihçisi (Selânik, ? - İstanbul 1600). Haremeyn mukataacılığı ve Nişancı Mehmed Paşanın divitdarlığını yaptı. Silâhtar kâtibi oldu (1587). Gence seferine katıldı ve bu sefer sonunda sipahi oğlanları kâtipliğine getirildi. İstanbul'a dönüşünde bu görevinden alındı (1589). Safevî elçilik heyetiyle Haydar Mirza'nın misafir edileceği sarayın hazırlanması ve yapılacak masrafların hesabını tutmak görevi verildi (1590). Sadrazam Ferhad Paşa tarafından ruzname yazmakla ve ayrıca Anadolu muhasebeciliğiyle görevlendirildi; Ferhad Paşa azledilince bu memuriyetini de kaybetti. 1593'te Osmanlı devletine sığınan Gîlân hâkimi Han Ahmed'in mihmandarlığına tayin edildi. Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Ruznamei Hümayunun nakline memur oldu ve buna ek olarak da evkaf muhasebeciliği verildi. Haçova muharebesinden kaçanların İstanbul'daki mülklerine elkonulmasıyle görevlendirildi (1598). Mustafa Efendi, devrinin olaylarını bütün ayrıntılarıyle yazmıştır. *Tarih-i Selânikî* adlı eseri, 1563-1600 yılları arasındaki olayları içine alır. Eserinde saray törenleri, tayinler, aziller, malî sıkıntılar, kapıkulu askerlerinin isyanları anlatılır. (M)

MUSTAFA EFENDİ Tabi. Bk. TABİ MUSTAFA EFENDİ.

MUSTAFA EFENDİ Telgrafçı, türk telgrafçısı (İstanbul 1834 - ay.y. 1895). Telgraf işaretlerini Türkçeye çevirerek ilk türkçe haberleşmeyi sağladı. Sonra Tıbbiyeye girdi. Fakat bir süre sonra hastalanarak öğrenimini yarıda bıraktı. Fransızca bildiği için Babıâli Tercüme odasında görevlendirildi. Halep mesalihi ecnebiye müdürü, Edirne telgraf müdürü oldu. İlk türkçe telgraf 1855'te Edirne'den İstanbul'a çekildi. Posta ve Telgraf meclisi reisiyken öldü. (M)

MUSTAFA EFENDİ Telhisî, türk devlet adamı (? - 1684). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından reisülküttaplığa tayin edildi. İkinci Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine önce reisülküttaplıktan azledildi (1683), sonra da İkinci Viyana seferinin açılmasında etkisi olduğu gerekçesiyle Edirne'de idam edildi. (M)

MUSTAFA EFENDİ Uşşakîzade, türk müderris ve kadısı (?, 1562 - İstanbul 1627). Buharalı Hüsameddin Uşşakî'nin oğlu. Çeşitli medreselerde müderrislik, daha sonra da kadılık yaptı. Halep (1612), Kudüs, Medine (1613), Selânik (1614), Bursa, Galata (1619), Edirne, Eyüp (1623) mollası oldu. 1624'te İstanbul kadılığına getirildi. Aynı yıl Anadolu payesi verilerek azledildi. (M)

MUSTAFA EŞREF PAŞA. Bk. EŞREF PAŞA (Mustafa).

MUSTAFA EYYUBİ Suyolcu, türk hattatı (İstanbul, ? - ay.y. 1685). Hattat Derviş Ali'den sülüs ve nesih yazılarını öğrendi. İcazetnamesini başka bir hattattan aldı. 50 Kadar Kur'an ve 100 En'am yazdı. Kadiriye tarikatından olan Mustafa Eyyûbî, şeyh Hamdullah çığırına bağlıdır. (M)

MUSTAFA FAZIL PAŞA. Bk. FAZIL PAŞA (Mustafa) *Mısırlı.*

MUSTAFA FEHMİ. Bk. KUBİLAY (Mustafa Fehmi).

MUSTAFA FEYZİ EFENDİ Hayatizade, türk hekimi (öl. İstanbul 1692). Musevî asıllıdır. Hekim olarak sarayda görev aldı. Hekimbaşı oldu (1669). Kendisine İstanbul (1683) ve Anadolu (1684) payesi verildi. 1685'te azledildi. (M)

MUSTAFA GALİB Leskofçalı. Bk. GALİB BEY (Mustafa) *Leskofçalı.*

MUSTAFA HAKKI Ispartalı, türk yazar ve siyaset adamı (Isparta 1867 - İstanbul 1923). Ispartalı Ağırcızade Ahmed Ağanın oğlu. Hamidâbâd medresesinde okudu. Isparta rüştiyesini bitirdi (1883). Farsça ve Fransızca öğrenerek birçok eser çevirdi. Kâtip olarak girdiği Menâfî sandığı, Ziraat bankası olunca (1892) bankanın Konya ve Şam şubelerinde çalıştı. İkinci Meşrutiyetten sonra siyasî hayata atıldı. Meclisi Mebusanın ikinci ve üçüncü devrelerinde (1912-1918) Isparta mebusu seçildi. Yazı hayatına Konya *Vilâyet* gazetesi ile Bursa'daki *Fevaid* ve Feraizcizade Şakir'in çıkardığı *Nilüfer* v.b. taşra gazete ve dergilerinde başladı. Harf Islahatçıları kongresinde ilgi çekici bir konuşma yaptı (16 şubat 1912). *Tanin* (1912-1903), *Türk Yurdu* (1912-1916), *Tercüman-ı Hakikat* (1913-1915) gibi gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Bezmiâleminas sultanîsinde (kız lisesi) türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. (M)

MUSTAFA HALİM EFENDİ, türk hattatı (İstanbul 1898). Öğrenimini İsakapısı ve Hasekigülşenimaarif mektebinde yaptı. Sanayii Nefise mektebine ve Medresetül Hattatine devam etti. Hattat Diyarbekirli Hamid Beyden ve Divanı Hümayun kalemi müdürü Ferid Beyden ilham aldı. Hasan Rıza ve Kâmil Efendiden sülüs ve nesih, Hulusi Efendiden tâlik öğrendi. Matbaai Askeriye ve Evkaf matbaası hattatlıklarında görev aldı. Daha sonra Güzel Sa-

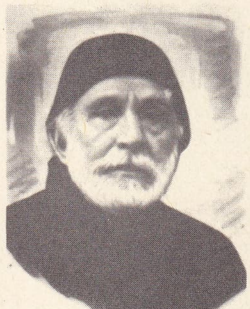

MUSTAFA NAİLİ PAŞA

natlar akademisinde hoca oldu. Yazı sanatının sülüs, nesih ve celî türlerinde başarılı eserler veren Halim Efendi, Sultanselim camii kubbesinde, Azapkapısı camii kubbesinde, Süleymaniye camii şadırvan ve kapılarında görülen hat kompozisyonlarını yaptı. Bunlardan başka İstanbul ve Ankara'daki camiler için birçok yazı düzenledi. Eski Kur'an yazmalarının onarılmasında çalıştı. (M)

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ Ürgüplü, türk devlet adamı (1867 - 1921). Dârülfünun Hukuk mektebini bitirdi. Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde adliye memurluklarında bulundu. Selânik'te İttihat ve Terakki cemiyetine girdi ve II. Meşrutiyetin ilânından sonra Niğde sancağından mebus seçildi. 31 Mart olayından sonra kurulan Tevfik Paşa kabinesinde kendisine teklif edilen Adliye nazırlığını kabul etmedi. Dârülfünun Hukuk mektebindeki mecelle muallimliğine, sonra da Medresetül-Kuzât'ta mallimliğe tayin edildi. 1910'da kurulan Hakkı Paşa kabinesinde evkaf nazırı oldu. Hakkı Paşanın istifasıyle yerine kurulan Said Paşa kabinesinde Adliye nezareti ile Şûrayı Devlet reisliğine asaleten, Evkaf nezaretine de vekâleten tayin edildi; bir süre sonra Adliye nezareti ile Şûrayı Devlet reisliğinden istifa ettiğinden, asaleten evkaf nazırı oldu, bu görevi 6 mayıs 1916'ya kadar devam etti. (M)

MUSTAFA İSMET Bey İnönü. Bk. İNÖNÜ (Mustafa İsmet).

MUSTAFA İZZET EFENDİ, türk hattat ve bestecisi (Tosya 1801 - İstanbul 1876). Tosyalı Mustafa Ağanın oğlu. Fatih medresesinde öğrenime başladı. Kömürcüzade Hafız Efendiden ders aldı. Sesinin güzelliğiyle Sultan Mahmud II'nin ilgisini çekerek Enderuna alındı. Burada altı yıl musiki, hat, dil ve edebiyat öğrenimi gördü. Sülüs, nesih ve tâlik yazılarından icazet aldı. Nakşıbendi tarikatına girdi. Abdülmecid'in tahta çıkışına kadar sarayda kaldı. Sonra Eyüp camii hatibi ve padişahın ikinci imamı oldu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği, şehzadelere hat hocalığı, saray başimamlığı görevlerinde bulundu. Saraydan ayrıldı (1852). İki kere meclisi vâlâ üyesi, nakibüleşraf, reisülulema oldu. 11 Kur'an, 30 enam, 200 hilye ve yüzlerce levha yazdı. Hırkaişerif, Kasımpaşa'daki Büyük cami, Ayasofya camiindeki ve İstanbul üniversitesi giriş kapısının bahçe tarafındaki yazılar Mustafa Efendinindir. 2 Durak ve ilâhi, kendi bulduğu tarzı cedîr makamında bir peşrev ile 20 şarkısı vardır. (M)

MUSTAFA İZZET EFENDİ Yesarizade, türk hattat ve bestecisi (İstanbul, ?-ay.y. 1848). Medrese öğrenimi gördü. Müderris oldu. Zamanının bazı ilmiye unvanlarını aldı. Anadolu kazaskeri, takvimhane nazırı (1842), Rumeli kazaskeri oldu (1845). Tâlik yazıda başarılı olan Yesarizade'nin Ayasofya'da «*Huve's semi-ül-alîm*» kelimelerini kapsayan bir eseri vardır. (M)

MUSTAFA KÂMİL PAŞA, mısırlı siyaset adamı (Kahire 1874 - ay.y. 1908). Hukuk öğrenimi gördü. *El - Medrese* adlı bir dergi çıkardı. Mısır'daki ingiliz işgaline karşı Fransa'nın yardımını sağlamak için çalıştı. Osmanlı ordularının Yunanlıları yenilgiye uğratması üzerine (1897), Osmanlıların Yunanistan'ı, İngilizlerin de Mısır'ı karşılıklı boşaltmalarını teklif etti. İngilizleri Mısır'dan çıkarmak için Fransa'ya güveniyordu, ancak Fransa'nın ingiliz baskısı karşısında Faşoda'dan (Kodok) çekilmesi Sudan'ın ingiliz - mısır ortak yönetimine verilmesi (1899) üzerine *El-Liva* (Bayrak) gazetesini çıkarmağa başladı (1900) ve mısırlı vatanseverleri bu gazete çevresinde topladı. Osmanlı - mısır dostluğunu destekledi. Abdülhamid II, kendisine önce bey, sonra paşa unvanını verdi (1904). Aynı yıl İngiltere ile Fransa arasında bir antlaşma imzalanarak Mısır, İngilizlere terk edildi. Danşuvay'da (Delta bölgesinde bir köy) İngilizlerin birçok kimseyi idam ve hapsetmeleri üzerine İngiltere'ye giderek lord Cromer'in yerinden alınmasını sağladı. Mısır'ın osmanlı yönetimine geçmesini istemekle suçlanınca «Mısır Mısırlılarındır» fikrini ortaya attı. 1907'de *L'Etendard Egyptien* ve *The Egyptian Standart* gazetelerini çıkarmağa başladı. Bundan sonra El - Hizbü'l Vatanî partisini kurdu (1907) ve ömrü boyunca bu partinin başkanlığına seçildi. (M)

MUSTAFA KEMAL PAŞA. Bk. ATATÜRK (Mustafa Kemal).

MUSTAFAKEMALPAŞA, esk. **Kirmasti,** Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili) ilçe merkezi şehir; 25 686 nüf. (1970). Bursa - Balıkesir karayolu üzerinde, Kirmastı çayının batı kıyısında, düz bir alanda kurulmuştur. Yüksl. 40 m. — *İlçe merkezi,* 1 731 km², 84 370 nüf. (1970). Merkez, Çaltılıbük, Devecikonağı ve Söğütalan bucakları; 111 köy. Tahıl, pamuk ve ayçiçeği ekimi. (M)

MUSTAFA MUSLİHİDDİN SURURİ, türk şair ve bilgini (Gelibolu, ? - 1561). Medrese öğrenimi gördü. Müderris, şeyhülislâm Muhiddin Fenarî'ye tezkireci, Emîrbuharî zaviyesi şeyhi oldu. Şehzade Mustafa'nın hocalığına getirildi (1547). Şiirlerinin toplandığı *Divan*'ından başka edebiyat ve din konularını işleyen arapça türkçe kitapları vardır. En ünlü eseri: *Bahr -ül-Maarif* (Bilgiler Denizi). [M]

MUSTAFA MÜNİF, türk şairi (Antalya ? - 1743). Önce *Hezârî*, sonra da *Münif* mahlasını kullandı. 1717'de İstanbul'a geldi, Afgan emîri Eşref Hana giden elçi heyetine katıldı. Dönüşünde, defterdar Âtıf Efendinin yardımıyle hâcegânlık rütbesi aldı ve küçük ruznamçeci oldu. Daha sonra İran'a elçi gitti. İstanbul'a dönüşünde maliye tezkireciliğine tayin edildi. Âtıf Efendinin ölümü için mersiyeler yazdı. Şiirlerinde Nabi'yi taklit eder. Basılı divanı vardır. (M)

MUSTAFA NAİLİ BEY Ramipaşazade, Hacı, osmanlı başdefterdarı ve nişancısı (? - İstanbul 1761). Sadrazam Rami Mehmed Paşanın oğlu. Kalemiye sınıfından yetişti. Maliye tezkireciliği (1736), iki defa cizye muhasebeciliği (1743-1745), Anadolu muhasebeciliği (1748-1753) ve başmuhasebecilik yaptı (1755-1747). Ruznamçei evvel (1718), defter emini (1760) ve başdefterdar oldu (1760). Bir süre sonra nişancılığa getirildi; bu görevdeyken öldü. (M)

MUSTAFA NAİLİ PAŞA Giritli, türk sadrazamı (Polyan 1798 - İstanbul 1871). Girit'te valilik yaptığı için Giritli unvanı ile anılır. Yusuf Ziya Paşanın Mısır seferinde bulundu, Elariş'in alınmasında gösterdiği kahramanlıktan dolayı beylerbeyi oldu. Dayıları Tahir ve Hasan Paşaların maiyetinde Mısır'da bulundu. Vahhabî ayaklanmasıyle görevlendirilen Hasan Paşa ile Girit'e gitti (1821). Mehmed Ali Paşa, muhafız unvanıyle Girit'in yönetimini ona verdi. Lübnan'da Marunî isyanının bastırılmasında görev aldı (1837). Ömür boyunca Girit valisi olarak tayin edildi (1840). Mehmed Ali Paşanın Girit ile ilgisi kalmayınca Meclisi Vâlâ üyeliğine tayin edildi (1851); sadrazam oldu (1853). Bir yıl sonra da azledildi. 1857'de ikinci defa sadrazamlığa getirildi. Girit'te karışıklıkların başgöstermesi üzerine tekrar Girit'e tayin edildi (1866). Başarı gösteremeyince İstanbul'a çağrıldı. (M)

MUSTAFA NAZIM PAŞA, türk devlet adamı (Yenişehir 1862 - İstanbul 1909). Yenişehirli Tayfur Beyin oğlu. Hukuk mektebini bitirdi. Hariciye Mektubî kalemine girdi. Şûrayı Devlet Müddeiumumî muavini oldu. Hukuk mektebinde, ceza hukuku ve tatbikatı, Mülkiye mektebinde idare hukuku dersleri verdi. Şûrayı Devlet temyiz müddeiumumîsi (1897) ve adliye nazırı oldu. 31 Mart olayında Meclisi Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey sanılarak âsiler tarafından öldürüldü. (M)

MUSTAFA NECATİ. Bk. NECATİ (Mustafa).

MUSTAFA NECİP, türk subayı (Gümüşhacıköy 1879 - İstanbul 1913). Aksaray Valde rüştiyesi, Manastır Askerî idadîsinde okudu. 1903'te Harbiyeden piyade mülâzımı olarak çıktı. İttihat ve Terakki cemiyeti üyesi olarak bu partinin fikirlerini yaydı. Selânik'te Abdülhamid II idaresine ilk karşı çıkan Mustafa Necip oldu. İkinci Meşrutiyetten sonra hatip Ömer Naci ile İran'a gitti. İttihat ve Terakki müfettişi olarak Anadolu'da çalıştı ve Balkan bozgununda kabinenin devrilmesinde etkili oldu. Babıâli baskınında yaver kolağası Arnavut Nafiz tarafından öldürüldü. (M)

MUSTAFA NURİ, türk devlet adamı (Maraş 1844 - ? 1906). Görücü Yusuf Paşanın oğlu. Beyazıt rüştiyesinde ve saray mızıkasında öğrenim gördü. İstanbul'da Meclisi Vâlâ kaleminde, sonra Tercüme odasında çalıştı. Genç Osmanlılar cemiyetine girdi. Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte Avrupa'ya kaçarak beş yıl Paris ve Londra'da kaldı. *İbret* gazetesinde muharrirlik yaptı. Akkâ'ya sürüldü. Murad V'in tahta geçmesi üzerine İstanbul'a döndü (1876). Sıhhiye başkâtibi, mabeyn başkâtibi ve reji komiseri oldu. Sürgün hayatı üstüne yazdığı *Akkâ* adlı eserinin bir forması basıldı. (M)

MUSTAFA NURİ BEY, türk devlet adamı (Kandiye 1851 - İstanbul 1923). Girit ve Yanya'da bazı küçük görevlerde bulundu. İstanbul'a geldi. Osmanlı Mebusan meclisinde zabıt kâtipliği yaptı (1876). Girit, Bağdat ve Adana mektupçuluklarında, Adana merkez sancağı ile Gelibolu, Sakız, Serez ve Dedeağaç mutasarrıflıklarında, Musul, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Ankara, İşkodra ve Sıvas valiliklerinde bulundu. Meşrutiyetten sonra (1908) Hazinei Hassa nazırı ve aynı yıl Âyan üyesi oldu. Bu görevlerinin yanı sıra Tuna'da çıkan *Afitâb* gazetesinde yazarlık yaptı ve Yezidîlere ait *Abede-i İblis* (Şeytana Tapanlar) adlı bir eser yazdı. (M)

MUSTAFA NURİ PAŞA, türk devlet adamı (1798-1878). Mahmud II tarafından saraya alındı. Önce tırnakçı, daha sonra da sırkâtibi oldu. Vezirlikle Yanya, Tırhala, Selânik valiliklerine tayin edildi, serasker oldu (1840). Daha sonra Şam, Vidin, Bursa, Trablus ve ikinci defa Selânik valiliğine tayin edildi. (M)

MUSTAFA NURİ PAŞA, türk devlet adamı ve tarihçisi (İzmir 1824 - İstanbul 1889). İzmir başâyanı Mansurzade Mehmed Emin Efendinin oğlu. Özel öğrenim gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. İstanbul'da Babıâli kalemine girdi. Sonra mabeyin başkâtipliğine (1867), beylikçiliğe, Divanı Muhasebat ve Temyiz mahkemesi reisliğine getirildi. Bu son görevindeyken Defteri Hakanî nazırlığına tayin edildi. Daha sonra maarif nazırı (1881) ve evkaf nazırı oldu (1885). *Netayicü'l Vukuat* (Olayların Sonuçları) adlı eserinde osmanlı düzenini ve bunun bozulmasını anlatır. (M)

MUSTAFAPAŞA. Bk. SVİLENGRAD.

MUSTAFA PAŞA, türk devlet adamı (? - İstanbul 1618). Kapıcıbaşıyken yeniçeri ağası (1593), Bosna beylerbeyi oldu (1594). Bir yıl sonra azledildi. Şam valisi (1596), vezir rütbesiyle Halep valisi (1597) ve Erzurum valisi oldu (1598). Kubbe veziri olarak Bağdat valiliğine tayin edildi (1602). İkinci defa Şam valisi, Sıvas valisi (1604), sonra ikinci kere kubbe veziri oldu. (M)

MUSTAFA PAŞA Alemdar. Bk. ALEMDAR MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA Alyanak, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1884). Esseyid Ahmed Paşanın oğlu. Sadrazam Rauf Paşaya damat oldu. Hızla yükseldi. Liva ve ferik oldu. Dârı Şûrayı Askerî'de uzun süre üyelik yaptı. Batum ordusu ikinci kumandanı (temmuz 1854) ve başkumandanı oldu (ağustos 1854). Bundan sonra Aydın (nisan 1855), Edirne (şubat 1858), Üsküp (ocak 1860), şark (temmuz 1863) valiliklerinde bulundu. Beşinci ordu müşiri (ekim 1868), Şûrayı Devlet azası (eylül 1871) ve zaptiye nazırı odu (kasım 1871); Tanzimatı Askerî meclisi azalığına tayin edildi (aralık 1873). İkinci defa Şûrayı Devlet azalığına getirildi (mart 1874) ve bu memuriyetine ek olarak kendisine İşkodra valiliği verildi (1876); son görevi, Dairei Muhakemat reisliğidir (1878). [M]

MUSTAFA PAŞA Benli, türk devlet adamı (? - Revan 1730). Kapıcıbaşı, başbakı kulu, sipahiler ağası, cebecibaşı ve büyük imrahor oldu. Beylerbeyi rütbesiyle Konya valisi ve Mora muhafızı tayin edildi. 1718'de vezirlik rütbesiyle İstanbul kaymakamı, sonra da Vidin, Özi ve Trabzon valisi oldu. Trabzon valisiyken İran savaşlarında

Foto. MEYDAN

görev aldı (1726). Van valisi ve Erdebil muhafızı oldu. Patrona Halil isyanında âsiler tarafından sadrazam yapılmak istendi; fakat Patrona Halil ve arkadaşlarının öldürülmesiyle bu gerçekleşmedi. (M)

MUSTAFA PAŞA Bosnavî, türk devlet adamı (? - İstanbul 1528). Kapıcıbaşılık ve Rumeli beylerbeyliği görevlerinde bulundu. Sonra sırasıyle üçüncü vezir, ikinci vezir, Mısır valisi (1521), tekrar ikinci vezir oldu. (M)

MUSTAFA PAŞA Bozoklu, Bıyıklı, türk devlet adamı (Yozgat, ? - Edirne 1698). Saraydan yetişti, silâhtarlığa kadar yükseldi. Daha sonra kapdanıderya, Özi valisi ve Lehistan cephesi serdarı oldu; burada Lehlileri yenerek Kamaniçe'yi kurtardı. Şam (1690) ve Trablusşam (1691) valisi oldu. Trablusşam valiliğinden kubbe vezirliğine tayin edildi. Divanda ikinci vezir olduğu sırada, Hacı Ali Paşanın yerine sadrazam oldu (mart 1693). Serdarıekrem olarak Avusturya cephesinde bulundu ve Belgrad'ı Avusturyalıların kuşatmasından kurtardı. Sadrazamlıktan azledilerek Trablusşam valisi, sonra sadaret kaymakamı oldu; kısa bir süre sonra öldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Canbuladzade. Bk. CANBULAD veya CANBULADİYE.

MUSTAFA PAŞA Çelebi. Bk. ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA Çoban, türk veziri (Bosna, ? - İstanbul 1528). Sadrazam Piri Mehmed Paşa tarafından yetiştirildi. Kapıcıbaşı ve Rumeli beylerbeyi oldu. Piri Paşanın tavsiyesiyle üçüncü vezirliğe getirildi. Piri Paşanın kızıyle evlendi. İkinci vezirken, Kanunî'nin Belgrad seferine katıldı ve kalenin teslim olmasında önemli hizmetlerde bulundu (1521). Rodos seferinde serdar oldu (1522). Rodos kuşatması sırasında, Mısır valisi Hayır Bay'ın ölümü üzerine Mısır valiliğine tayin edildi (1522). Mısır'da kölemen beylerinin Kansu'yu hükümdar yapmak için başlattıkları ayaklanmayı bastırdı. Sonra İstanbul'a çağrılarak tekrar ikinci vezirliğe getirildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Daltaban, türk devlet adamı (? - İstanbul 1703). Kara İbrahim Paşanın yetiştirmesi. Cebecibaşı olarak Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın Salankamen seferine katıldı. Yeniçeri ağası, vezir ve 1696'da Diyarbakır valisi oldu. Mustafa II'nin İkinci Avusturya seferine katıldı; ancak halkın şikâyeti üzerine vezirliği geri alınarak Bosna'ya sürüldü. 1697'de Avusturyalıların Bosna'yı istilâsı üzerine Mustafa Paşaya vezirliği geri verilerek, Bosna cephesi seraskerliğine tayin edildi; Avusturyalıları yendi. Bundan sonra Rakka valisi (1698) ve sadrazam oldu. Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin hâkimiyetinden kurtulmak için Kırım hanını tahrik ettiği anlaşıldığından sadrazamlıktan azledilerek idam edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Defterdar. Bk. DEFTERDAR MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA Emiriahur, Elçi, türk kaptanıderyası (XVIII. yy.). Kara Mehmed Paşanın oğlu. Öğrenimini bitirdikten sonra saraya girdi. İran'a elçi gönderildi. Dönüşünde görevinden alındı ve Sofya'da oturmak zorunda bırakıldı. Sonra kaptanıderyalığa getirildi (1741). 1743'te Midilli'ye sürüldü. Ancak birkaç gün sonra affedilerek Hanya, bir süre sonra da İnebahtı muhafızlığına gönderildi. 1744'te ikinci defa kaptanıderya oldu. 1746'da kaptanıderyalıktan alınarak Selânik mutasarrıflığına gönderildi. Bu görevdeyken öldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Emîr, Seyit, türk devlet adamı (? - 1687). Başdefterdar olarak dört ay kadar görev yaptı. Ordunun, Mehmed IV'ü tahttan indirmek için ayaklanması sırasında askerler tarafından öldürüldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Esir, türk devlet adamı (Midilli, ? - Kıbrıs 1699). Enderunu Hümayundan yetişti. Önce kuşçu, sonra bostancıbaşı oldu. Daha sonra Silistre beylerbeyliğine tayin edildi (1681). Aynı yıl vezaretle Babadağı'nda serdarıekrem kaymakamlığına getirildi. İkinci Viyana kuşatmasından sonra, Ciğerdelen'de Avusturyalılarla yapılan savaşta düşmana esir düştü. Bu yüzden kendisine *Esir* adı verildi. Esirlikten kurtulduktan sonra Şarkî Karahisar mutasarrıfı (1691), Van ve Şam valisi, sadaret kaymakamı (1693), Erzurum (1694) ve Kıbrıs valisi oldu (1697). [M]

MUSTAFA PAŞA Esseyit, türk devlet adamı (?, 1723 - Tekirdağ 1796). Defterdarlık Mektubi Kaleminden yetişti. Rikâbı Hümayun defterdarı (1769), defterdar mektupçusu, defter emini, sadaret kethüdası oldu. Vezirlik rütbesiyle Erzurum valisi (1781), Atina valisi, tekrar Erzurum valisi (1786) ve Boğaz muhafızı oldu, Rikâbı Hümayun kaymakamıyken görevinden ayrıldı. Maaş bağlanarak Tekirdağı'na gönderildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Filibeli, türk devlet adamı (? - 1704). Köprülü Fazıl Ahmed Paşanın himayesinde yetişti. Trablusşam beylerbeyi oldu. 1702'de İstanbul'a getirilerek vezirlik rütbesiyle kubbe veziri oldu. Sonra Şam valisi (1703) tayin edildi. (M)

Mustafapaşa hamamı, Gebze'de hamam. Yavuz Sultan Selim'in veziri Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırıldı (1523). Erkek ve kadın bölümleri olan bir çifte hamamdır. Kalker taşından, kâgir duvar tekniğiyle yapılmıştır. Kapının üzerinde sivri bir kemer vardır. Giriş holü kare planlıdır. Duvarların kenarında, divanlar, elbiseleri ve havluları asmağa yarayan nişler bulunur. Ortada sekiz köşeli bir havuz vardır. Holden, küçük bir kapıyle soğukluğa, buradan da bir kurnalı özel yıkanma yerine geçilir. Su haznesinden sonra külhan kısmı gelir. Bunların üzeri tek eğimli bir çatı ile örtülüdür. (M)

MUSTAFA PAŞA Hamzabeyzade, türk devlet adamı (? - 1483). Yahşibeyzade Hamza Beyin oğlu. Bayezid II'nin şehzadeliğinde Amasya'da onun maiyetinde bulundu. Bayezid padişah olunca İstanbul'a geldi; onun sadrazam olmasından korkan rakibi İshak Paşanın teşvikiyle yeniçeriler ayaklanarak Mustafa Paşanın Amasya'ya geri gönderilmesini sağladılar. Bir süre sonra tekrar İstanbul'a geldi. Padişah ile Gedik Ahmed Paşanın arasının açılmasına ve Ahmed Paşanın hapsine sebep oldu. Vezirliğe getirildi (1481), sonra Gedik Ahmed Paşa, kayınpederi İshak Paşa ile birleşerek Mustafa Paşanın padişah tarafından önce tutuklanmasını; sonra öldürülmesini sağladılar. (M)

MUSTAFA PAŞA İbşir, türk devlet adamı (? - İstanbul 1655). Abaza Mehmed Paşanın amcasının oğlu. Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın himayesinde sarayda yetişti. Küçük imrahor, büyük imrahor, aynı yıl Budin valisi (1639) ve Şam valisi oldu (1646). Şam'da Dürzîlerle uğraştığı bir sırada valilikle Halep'e gönderildi; Varvar Ali Paşa isyan edince onun yerine Sıvas valisi tayin edildi. Yeni İl türkmen ağalığı elinden alındığı için isyan eden Abaza Hasan Ağa üstüne gönderildi (1651). Fakat Osmanlı hükûmetinin ona karşı tutumunu beğenmeyen Mustafa Paşa, Abaza Hasan Ağaya yardım etti. Onunla birlikte İstanbul üstüne yürüdü. Eskişehir'de İstanbul'dan gelen bir heyetle yapılan görüşmeden sonra Abaza Hasan Ağa isyandan vaz geçti, İbşir Paşa da ikinci defa Halep valiliğine gönderildi. Valiliği sırasında şeyhülislâm Ebu Said Efendinin isteği üzerine Derviş Paşanın yerine sadrazam tayin edilerek İstanbul'a çağrıldı. Büyük bir törenle İstanbul'a gelen Mustafa Paşa, Mehmed IV'ün halası Ayşe Sultan ile evlendi (1654). Sadrazamlığı sırasında bazı şiddet hareketlerinde bulundu. Kendine rakip gördüğü kaptanıderya Kara Murad Paşayı İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Ancak Murad Paşanın hazırladığı isyan sonunda öldürüldü. (M)

MUSTAFA PAŞA İngiliz, Hacı, türk kaptanıderyası (XIX. yy.). Tersanede İngilizce öğrenen ilk türk denizcisi olduğu için İngiliz lakabı verildi. Meclisi Bahriye reisliğinden, geçici kaydıyle ve Tersanei Âmire nazırı unvanıyle kaptanıderyalığa tayin edildi (1863); 15 gün sonra azledildi. (M)

MUSTAFA PAŞA İşkodralı, Şerifî, türk devlet adamı (İşkodra 1797-Medine 1860). İşkodra mutasarrıfı Kara Mahmud Paşanın oğlu. İşkodra mutasarrıflığı babadan oğula geçtiği için genç yaşında mutasarrıf oldu (1810). Vezirlik payesi aldı (1812). Tepedelenli Ali Paşa isyanının bastırılmasında görevlendirildi. Tiran üstüne yürüdü. Tepedelenli Ali Paşanın Elbasan ve Ohri'deki adamlarını görevden uzaklaştırdı. Drac'a kendi kuvvetlerini yerleştirdi. Karadağlılar Yukarı Arnavutluk'a saldırınca İşkodra'ya döndü. Mora isyanında Babıâli, Mustafa Paşayı, Yanya'dan Mora'ya kadar uzanan alandaki isyancıları sindirmekle görevlendirdi. Ohri ve Elbasan sancakları kendisine verildi. Mustafa Paşa Güney Arnavutluk'a hâkim olmak istediği için, Missolonghi şehrinin alınmasında kendisine verilen göreve gitmedi. Bağımsızlık isteyen Arnavutluk eyaletlerinde çıkan olayları bastırmak isteyen Mahmud II'ye karşı direndi. Bu yüzden Arnavutluk'ta kurulan nizamiye askerine karşı iyi davranmadı; Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, sırp beyi Miloş Obrenoviç ve boşnak beyleriyle ilişkiler kurdu. Fakat 1829 Osmanlı-Rus savaşında gönderdiği yardımcı kuvvetler, Rusların Vidin ve Rahova'dan çekilmelerini sağladı. Mustafa Paşanın 40 000 kişilik bir kuvvetle Filibe'de bulunması barış görüşmelerinin daha elverişli bir ortamda yapılmasına yaradı. Bundan dolayı Mahmud II, Edirne antlaşmasından sonra (14 eylül 1829), Arnavutluk'a dönen İşkodralı Mustafa Paşaya hediyeler gönderdi. Fakat, Mahmud II, Arnavutluk'ta mülkî ve askerî ıslahat yapmak için sadrazam Reşid Mehmed Paşayı geniş yetkilerle buraya gönderince, Mustafa Paşa karşı koydu. Gegalık ve Bosna'yı ayaklandırdı. Islahata karşı olanların da katıldığı bu olay geniş bir isyan haline geldi. Mahmud II, Mustafa Paşa ve yardımcılarını âsi ilân etti. Sadrazam Reşid Mehmed Paşanın baskısı karşısında ayaklandığını bildiren Mustafa Paşanın çevresine 15 000 kişi toplandı. Bu arada sırp beyi Miloş Obrenoviç, Mustafa Paşa kuvvetlerini dağıtmak için görev istedi. Toskalar ile birleşen Reşid Paşanın nizamiye ordusu âsileri Pirlepe'de yendi. İşkodra'ya kaçan Mustafa Paşa 6 ay direndikten sonra, Reşid Paşaya teslim oldu (ekim 1831); İstanbul'a getirilerek Süleymaniye mahallesinde sırkâtibi Ahmed Efendinin konağına yerleştirildi. Abdülmecid zamanında Bolu, Kastamonu, Adana, Maraş, Hersek, Konya, Halep ve İzmir'de valilik yaptı. Kendisine *şeyhülvüzera* unvanı verildi, mevlevî tarikatına bağlıydı. (M)

MUSTAFA PAŞA Kaplan, türk kaptanıderyası (?-İzmir 1680). Enderundan yetişti, kaptanıderya oldu (1666). Bu görevde beş yıl kaldı, çeşitli valiliklerde bulundu. Diyarbakır valiliğinden alınarak ikinci defa kaptanıderyalığa getirildi (1678). Donanma ile İzmir'de bulunduğu sırada öldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Kara, Firarî, türk kaptanıderyası (?-Basra 1671). Enderundan yetişti, 1643'te kubbealtı veziri oldu. Bağdat, Halep ve Diyarbakır valiliği yaptı. Kaptanıderya ve Mısır valisi oldu. 1657'de azledildi. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşanın kendisini öldürteceğini sanarak saklandı. (*Firarî* lakabı bu yüzden verildi.) Köprülü Mehmed Paşanın ölümünden sonra padişah tarafından affedildi. Van, Rumeli, Şam, Anadolu ve Bağdat valiliklerinde bulundu. 1671'de Basra valiliğine tayin edildi ve bu görevdeyken öldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Karahasanzade, türk devlet adamı (?-Mora 1685). Yeniçeri ocağından yetişti. Kulkethüda, sekbanbaşı, yeniçeri ağası (1674) oldu. 1677'de azledildi. Vezirlik rütbesiyle İstanbul kaymakamı (1683), sonra Mora valisi (1685) tayin edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Kaymak, türk kaptanıderyası (?-1730). Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın torunu. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın kızıyle evlendi. İkinci imrahor ve kapıcılar kethüdası oldu (1717). Vezaret rütbesiyle nişancı ve İstanbul kaymakamı oldu (1718). Sonra kaptanıderyalığa getirildi (1721). Bu görevi, Patrona Halil isyanına kadar devam etti (1730) ve bu isyan sırasında âsiler tarafından öldürüldü. Çarşıkapı'da Merzifonlukaramustafapaşa külliyesinde gömülüdür. (M)

MUSTAFA PAŞA Kemankeş, Kara, türk devlet adamı (Arnavutluk 1592 [?] - İstanbul 1644). Yeniçeri ocağına devşirme alındı. Kara Hasan Ağanın dairesinde eğitildikten sonra *solak* olarak göreve başladı. Kısa zamanda çorbacılık, kul kethüdalığı ve sekbanbaşılık mevkilerine yükseldi (1634). Ferhad adlı bir okçudan kemankeşlik öğrenerek bu işin ustası oldu. Murad IV yeniçeri ağalığına getirildi. Revan seferinde padişahın ilgisini çekti. İstanbul'a gelince kaptanıderya oldu. Bu görevde kaldığı süre içinde donanmayı düzeltmeğe çalıştı. Murad IV, Bağdat seferine çıkarken Mustafa Paşaya, kaptanıderyalık görevine ek olarak sadaret kaymakamlığını da verdi. Bağdat seferi sırasında padişahın her konuda danıştığı paşalardan biri oldu. Bağdat kuşatması sırasında ölen Tayyar Mehmed Paşanın yerine sadrazamlığa getirildi (24 aralık 1638). Bağdat kalesi alındıktan sonra kaleyi onarttı. Kasrışirin* antlaşmasını (17 mayıs 1639) imzalayarak İstanbul'a döndü (5 ocak 1640). Murad IV'ün ölümünden sonra da görevde kaldı. Aleyhine çalışan Silâhtar Mustafa Paşayı öldürttü; kaptanıderya Hüseyin Paşayı da Özi beylerbeyliğine tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bundan sonra Lehistan ile barışı yeniledi. Devlet teşkilâtında geniş bir ıslahat yapmayı tasarladı. Tasarıya göre, yeniçeri ve sipahilerin sayıları azaltılacak, maaşlarından tasarruf edilecek, herkesin vergi vermesi sağlanacak ve ayarı bozuk akçe yerine yeni akçe kestirilerek akçenin satın alma gücü yükseltilecekti. Bunlardan bir kısmını uygulayabilen Mustafa Paşa, İstanbul'da satılan bütün mallara narh koydu. Böylece piyasada kısa bir süre sonra bolluk ve ucuzluk sağlandı. Ayrıca devletin geliri, giderini karşıladığı gibi 6 000 kese de tasarruf sağlandı. Paşanın bu davranışları bazı kişilerin çıkarlarına dokundu. Uygulamada görülen bazı hatalar, Mustafa Paşanın aleyhine çalışan grubu güçlendirdi. Öte yandan, yönetimi eline almak isteyen Kösem Sultan, Mustafa Paşa gibi kuvvetli ve kudretli bir kişinin sadrazamlık makamında bulunmasını istemiyordu. Bunlara Cinci Hoca ile Silâhtar Yusuf Paşanın çalışmaları eklenince Mustafa Paşanın durumu sarsıldı. İbrahim I'in emriyle idam edildi. (M)

Merzifonlu Kara MUSTAFA PAŞA

MUSTAFA PAŞA Koca, türk sadrazamı (? - Bursa 1512). Devşirme olarak saraya alındı. Kapıcıbaşı oldu. Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden (1481) sonra Bayezid ve Cem arasında başlayan saltanat mücadelesinde devşirmeler grubunun yanında yer alarak Bayezid'i tuttu. Tahta geçen Bayezid, Rodos'tan Fransa'ya, oradan da Roma'ya gelen Cem'i ortadan kaldırmak istedi. Kapıcıbaşı Mustafa Ağayı papa Aleksander Borgia ile anlaşmak üzere Roma'ya gönderdi. Mustafa Ağa papa ile anlaştı ve Cem'in zehirletilerek öldürülmesini sağladı (1495). Mustafa Ağa Roma'dan dönünce Rumeli valiliğine tayin edildi (1511). Aynı yıl Hersekoğlu Ahmed Paşanın yerine sadrazamlığa getirildi. Bu sırada osmanlı şehzadeleri Ahmed, Korkud, Yavuz Selim arasında başlayan taht mücadelesinde, sadrazam Koca Mustafa Paşa, şehzade Ahmed tarafını tuttu ve onu saltanata geçmek üzere İstanbul'a çağırdı. Fakat 24 nisan 1511'de yeniçeriler ayaklanarak Mustafa Paşanın da konağını yağmaladılar. Bunun üzerine Yavuz Selim padişah oldu. Selim I, saltanatının ilk aylarında paşayı sadarette bıraktı. Fakat Mustafa Paşanın gizlice şehzade Ahmed ile yeniden haberleştiğini öğrenerek onu Bursa'da idam ettirdi.

Mustafa Paşanın İstanbul'da cami, medrese ve külliyesi vardır. Bu eserlerin bulunduğu semte sonradan Kocamustafapaşa adı verilmiştir. (M)

MUSTAFA PAŞA Köse. Bk. BAHIR MUSTAFA PAŞA *Köse.*

MUSTAFA PAŞA Küçük, Damat, türk kapantanıderyası (?-1764). Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın kardeşi Halil Ağanın oğlu. Selânik valiliğinde bulunduğu sırada kaptanıderyalığa getirildi (1762). 1763'te bu görevden alınarak tevkiî (nişancı) tayin edildi; bu göreve ek olarak Mora muhassıllığı da verildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Lala, türk devlet adamı (Sokol, Bosna, ?-İstanbul 1580). Büyük kardeşi Deli Hüsrev Paşanın yardımıyle saraya alındı. 6 Yıl Kanunî Sultan Süleyman'ın berberbaşılığını yaptı. Sipahi bölüğüne geçti; çaşnigir ve imrahor oldu. Rakibi Rüstem Paşa ile anlaşamayınca Safed sancakbeyliğine, sonra da şehzade Selim'in yardımıyle Van, daha sonra Erzurum, Halep ve beylerbeyliğine tayin edildi (1561). İmam Mutahhar'ın isyanı üzerine de Yemen serdarlığına getirildi. Mısır valisi Koca Sinan Paşa ile anlaşamadı; İstanbul'a döndü. Altıncı vezir olarak divana girdi. Mısır defterdarının bindiği gemi kıbrıs korsanları tarafından yağmalanınca Venedik'e karşı açılan savaşta orduya serdar tayin edildi. 23 Temmuz 1570'te Lefkoşe önlerine geldi. 9 Eylülde kale alındı. Sonra Bafa, Girne gibi önemli şehirler ele geçirildi. Daha sonra da Magosa kuşatıldı.

Lala Mustafa Paşa kalenin çabuk alınamayacağını anladığından kuşatmayı bahara erteledi. Ertesi yıl 8 ağustosta Magosa'yı aldı. 15 Eylülde zafer alayıyle İstanbul'a döndü. 1578-1590 İran savaşının ilk seferinde Özdemiroğlu Osman Paşanın da yardımıyle Şirvan, Ereş, Sohum, Tiflis ve Gürcistan'ı aldı. 8 Ekim 1578'de Ereş'ten ayrıldı. Dağıstan ve gürcü beylerinin bağlılıklarını kabul etti, Erzurum'a geldi. 26 Temmuz 1579'da İranlılara karşı savaşa devam etmek üzere Kars'a gitti. Harap durumdaki kaleyi onarttı. Revan üstüne kuvvet göndererek şehrin çevresini yaktırıp yıktırdı. 1579 Kışını Erzurum'da geçiren Lala Mustafa Paşa, baharda Revan'da bir kale yaptırmayı ve bölgeyi kesin olarak türk hâkimiyeti altına almayı düşünüyordu. Soğukların erken başlaması yüzünden Kars'tan Erzurum'a dönmek zorunda kaldı. Sokullu Mehmed Paşa öldürülünce gözden düştü. Rakibi Koca Sinan Paşanın çevirdiği entrikalar sebebiyle görevinden alındı ve yerine serdar kaymakamı Hüsrev Paşayı bırakarak İstanbul'a döndü. Uzun süre padişah tarafından kabul edilmedi. Bu sırada tecrübeli vezirlerin İstanbul'da bulunmaması sebebiyle sadaret kaymakamlığına getirildi. Yaşı yetmişi geçen Lala Mustafa Paşa bu görevde fazla kalamadı; kısa bir süre sonra öldü. Şam, Lefkoşe, Ilgın, Mekke, Medine, Tiflis ve Kars'ta cami, mescit, imaret ve han gibi hayır eserleri vardır. (M)

MUSTAFA PAŞA Lefkeli, türk devlet adamı (Bilecik, Lefke, ? - İstanbul 1648). Devşirme olmadığı halde Enderunda yetişti. Mere Hüseyin Paşanın 25 gün süren birinci sadaretinden sonra Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi. Kısa bir süre sonra azledildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Merzifonlu, Kara, türk devlet adamı (Marinca, Merzifon 1634 - Belgrad 1683). Köprülü Mehmed Paşanın yanında Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte yetişti. Köprülü Mehmed Paşanın kızıyle evlendi, onun silâhtarlığını ve telhisçiliğini yaptı. Mehmed IV (Avcı) tarafından küçük imrahorluğa, bir süre sonra da Silistre beylerbeyliğine tayin edildi (20 şubat 1660). Bu görevdeyken vezaret verilerek Diyarbakır eyaletine gönderildi. Fazıl Ahmed Paşanın sadrazamlığında kaptanıderyalığa getirildi. Fazıl Ahmed Paşa Uyvar seferine giderken Mustafa Paşa da kaptanıderyalık görevine ek olarak rikâbı hümayun kaymakamlığına getirildi. Fazıl Ahmed Paşa seferden dönünce Mustafa Paşa üçüncü vezir olarak divana katıldı. Sadrazamın Girit seferine çıkması üzerine de tekrar sadaret kaymakamı oldu. Fazıl Ahmed Paşanın Kamaniçe seferine de katıldı; kalenin alınmasında büyük yararlıklar gösterdi. Lehistan ile imzalanan görüşmeleri yöneti (18 eylül 1672). 23 Ağustos 1674'te kazak kalelerinden Taman'ı aldı, Fazıl Ahmed Paşa hastalanınca bir süre devlet işlerini yönetti. Paşanın ölümü üzerine sadrazamlığa getirildi (5 kasım 1676). Kara Mustafa Paşanın sadrazamlığı sırasındaki ilk olay Cehrin meselesi oldu. Osmanlı devleti himayesinde olan kazak hatmanı Doroşenko, Cehrin kalesini Ruslara teslim ederek onlarla birleşti. Osmanlı devleti İbrahim Paşayı ve Kırım hanı Selim Giray'ı Ruslardan Cehrin'i almakla görevlendirdi; Doroşenko'yu da hatmanlıktan azlederek yerine İstanbul'da bulunan Yorgi'yi tayin etti. İbrahim Paşa ve Selim Giray kumandasındaki kuvvetler başarı kazanamayınca kapıkulu askerinin başına geçerek Cehrin'i almak üzere hareket etti (1678). Cehrin'e yardıma gelen rus kuvvetlerini yenerek kaleyi ele geçirdi. Ruslar tekrar Özi nehrini geçerek osmanlı topraklarına saldırınca, Çayır köşkünde yapılan toplantıda yeni bir sefer için karar alındı (8 ekim 1679). Ruslar Kırım hanına başvurdular ve Özi nehrinin sınır olarak kabul edilmesi şartıyle barış istediler. Bunun üzerine Mustafa Paşa daha ileri gitmedi. Edirne'de kaldı. Daha sonra Viyana üstüne yürüdü. Viyana 14 temmuz 1683'te kuşatıldı. Bu sefer, Mustafa Paşanın tedbirsizliği ve Kırım hanı Murad Giray'ın ihaneti yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. (Bk. VIYANA KUŞATMASI.) Mustafa Paşa bozulan orduyu toplayarak önce Budin'e geldi. Sınırlarda gereken güvenlik tedbirlerini aldıktan sonra Belgrad'a çekildi. Mustafa Paşanın uğradığı bu başarısızlık, rakiplerine fırsat verdi; onu bozgundan sonra kılıç ve hilat göndererek teselli eden Mehmed IV'ün gözünden düşürdüler. Mustafa Paşa Belgrad'da idam edildi; daha sonra bütün malları müsadere edildi.

Mustafa Paşa, İstanbul'da Irgatpazarı'nda medrese, mescit, kütüphane, türbe ve sebil, Hocapaşa'da bir mescit ile han; Galata'da bir cami, Kazlıçeşme yakınlarında Kasaplar-iskelesi'nde mescit ve çeşme, Merzifon'da bir cami ile çarşı, Cidde'de bir cami, Kayseri yakınlarında İncesu'da cami, medrese, hamam ve kervansaray gibi hayır eserleriyle Boğaziçi'nde Kuruçeşme'de Tırnakçı yalısını yaptırmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

MUSTAFA PAŞA Moralı, türk başdefterdarı (öl. ?, 1655). Beylerbeyi payesiyle başdefterdar oldu. Sonra vezirliğe yükseldi. İpşir Mustafa Paşa tarafından azletildi. Kıbrıs'a sürgüne gönderildi; öldürüldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Mostarlı, türk devlet adamı (? - İstanbul 1661). Enderunu Hümayundan yetişti. Doğancıbaşılıkla görevlendirildi. Yeniçeri ağası oldu (1628). Aynı yıl Şam valiliğine getirildi, 1630'da görevinden alındı, önce nişancı, sonra Silistre valisi oldu (1643). Kubbealtı vezirliği payesi verildi (1644). [M]

MUSTAFA PAŞA Musahib, türk veziri ve kaptanıderyası (? - 1687). 1683'te kaptanıderya oldu. Osmanlı-avusturya ve osmanlı-venedik savaşlarının devam ettiği bir sırada kaptanıderyalıktan azledildi (1685) ve Mora seraskerliğine gönderildi. Bir ara görevinden alındı; fakat Venediklilerle savaşmak için tekrar Mora'ya, Korone şehrine gönderildi. Merkezden istediği yardım kuvvetleri gelmediğinden Korone, Venediklilerin eline geçti. Zarnata yakınlarında ikinci defa Venediklilere yenildikten sonra Boğaz muhafızlığına getirildi. Bu görevdeyken öldü. (M)

MUSTAFA PAŞA Müezzinzade, Halimî, türk başdefterdarı (? - 1760). Ruznamçe kesedarlarından Ali Efendinin oğlu. Başdefterdarken bu görevden azledilerek beylerbeyi payesiyle Sayda valiliğine tayin edildi. Sonra iki defa daha başdefterdar oldu; fakat yine azledilerek vezirlikle Musul valiliğine tayin edildi. Fazla müsrif oluşu yüzünden idam edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Polak, türk kaptanıderyası (öl. 1533-1534). Kanunî'nin Rodos kuşatmasına kaptanıderya olarak katıldı; Donanması, o devrin ünlü denizcisi Muslihiddin Reis tarafından yönetiliyordu. Şam beylerbeyliği (1531-1532) ve kubbealtı vezirliği yaptı. (M)

MUSTAFA PAŞA Prevezeli, türk başdefterdarı (Preveze ? - İstanbul 1631). Matbah eminliğinde bulundu. 1629'da başdefterdar oldu. Sekiz ay sonra idam edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Sarı, türk devlet adamı (?-Basra 1720). Divanı Hümayun kaleminden yetişti. Masraf eminliğinden başdefterdarlığa getirildi (1698). Ertesi yıl görevinden alınarak Trablusşam valisi, sonra İçel, Adana, Kudüs (1707), İnebahtı (1708), Yanya, Bender (1709) valilikleri ve Rumeli beylerbeyliği yaptı. 1713'te ikinci defa başdefterdarlığa getirildi. Ertesi yıl tekrar Rumeli valisi oldu. Erzurum valisi iken Basra'ya gönderildi (1719), orada öldü (1720). [M]

Foto. MEYDAN

Mustafa I (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

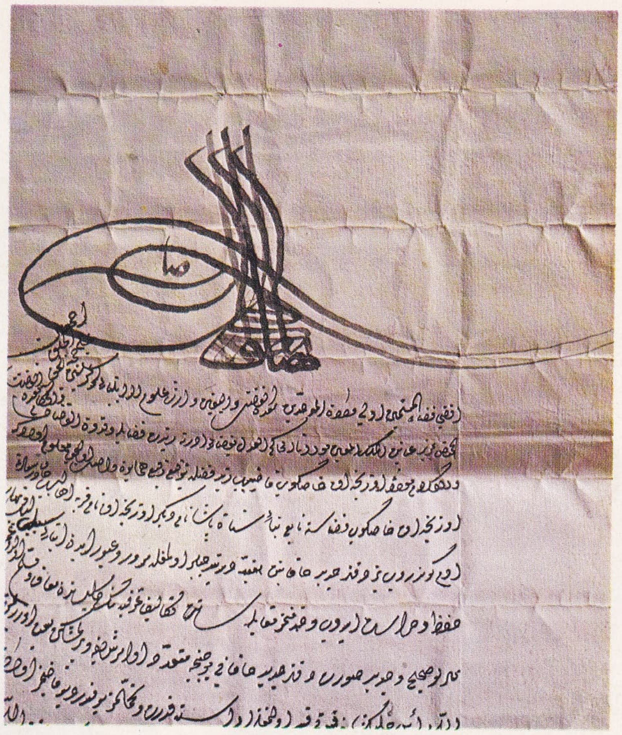

Mustafa I'in tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Mustafa II'nin minyatürü (Topkapı Sarayı Müzesi Revan kütüphanesi, İst.)

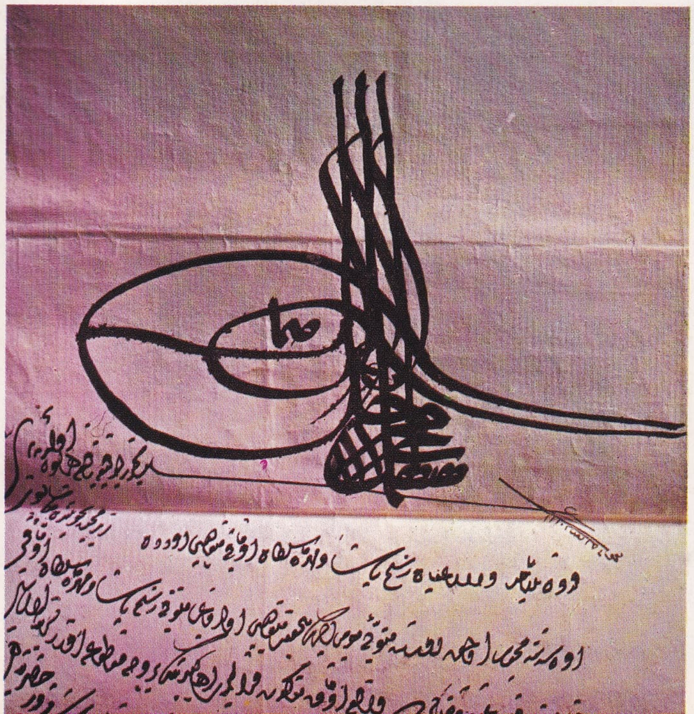

Mustafa II'nin tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

MUSTAFA III, IV

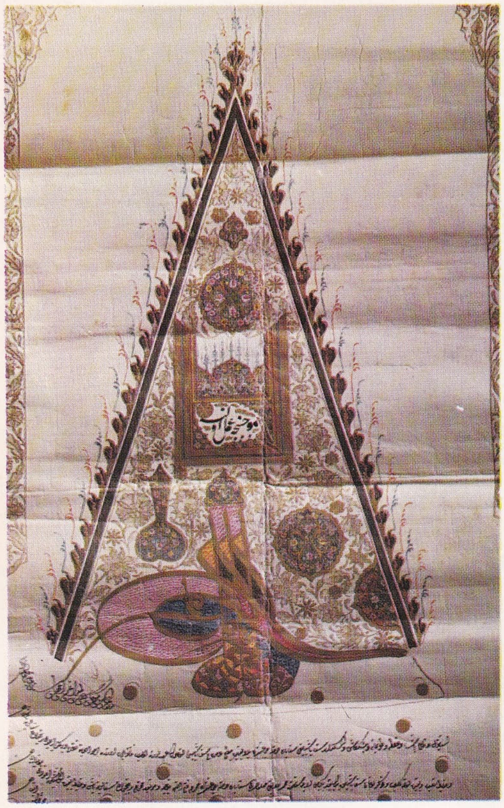

Mustafa III'ün tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Mustafa III. (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

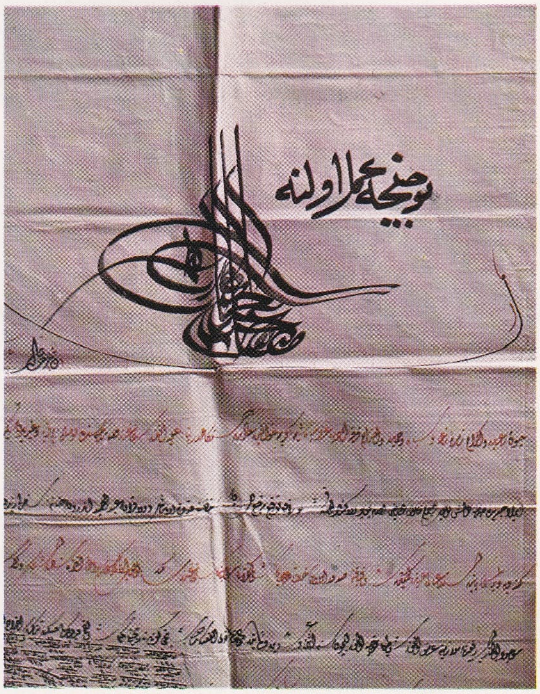

Mustafa IV'ün tuğrası (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv dairesi, İst.)

Mustafa IV (Topkapı Sarayı Müzesi Portreler galerisi, İst.)

MUSTAFA PAŞA Silâhtar, Tüccarzade, türk kaptanıderyası (Bosna ? - ? 1641). Bosna tacirlerinden Hacı Sinan'ın oğlu. Enderundan yetişti; 1634'te silâhtarı şehriyarî, 1635'te vezirlikle padişah musahibi oldu. 1637'de görevine ek olarak Şam valiliği, 1638'de kaptanıderyalık verildi. Sultan İbrahim tahta çıkınca kaptanıderyalıktan azledildi. Budin valiliğine, sonra Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi. Tamışvar muhafızı olduğu sırada Murad IV'e bağlılığı yüzünden idam edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Softa, türk kaptanıderyası ve başdefterdarı (Niğde ? - İstanbul 1633). Osman II'nin Hotin seferinde yeniçeri ağası (1621), dönüşte kaptanıderya oldu. 1623'te Rumeli valisi, 1628'de başdefterdar tayin edildi. 1631'de görevinden alındı; iki yıl sonra idam edildi. (M)

MUSTAFA PAŞA Sokullu. Bk. SOKULLU MUSTAFA PAŞA.

MUSTAFA PAŞA Şehsüvaroğlu, Hacı, türk kaptanıderyası (? - Eğriboz 1762). Kapıcılar kethüdası (1738) ve birinci imrahor oldu. Vezirlik rütbesiyle kaptanıderyalığa tayin edildi (1746). Üç yıl bu görevde kaldı. Sonra Hanya, Musul (1751), Konya, Eğriboz (1752), Adana (1753), Belgrad valiliklerinde bulundu. (M)

MUSTAFA PAŞA Tekirdağlı, Bekri, türk devlet adamı (Tekirdağ ?-Malkara 1690). Mehmed IV devri yeniçeri ağalarından Bektaş Ağanın hazinedarlığında bulundu; çorbacı, kul kethüdası, sekbanbaşı ve yeniçeri ağası oldu (1670). 1671'de vezirliğe, 1683'te İkinci Viyana kuşatmasından sonra idam edilen sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın yerine sadrazamlığa getirildi. Macaristan'da Avusturyalılar ile yaptığı savaşlarda başarı kazanamayınca önce Kanije muhafızlığına (1685), sonra da ikinci defa yeniçeri ağalığına ve Seddülbahir muhafızlığına tayin edildi (1687). Nişancı İsmail Paşanın yerine sadrazamlığa getirildi (1688). Bekri Mustafa Paşa, savaş dolayısıyle bozulan malî duruma çare bulmak için osmanlı tarihinde ilk defa «resm-i duhan» denilen tütün vergisini çıkardı; evvelce lağvedilmiş olan «Hamr emaneti»ni (içkilerin satışı ve bunlardan alınacak vergi ile ilgili vekâlet) yeniden kurarak bir de içki vergisi koydu; ayrıca «imdâdiye-i seferiye» adıyle yeni bir harp vergisi çıkardı; İstanbul'da bir «Mangır darphanesi» kurdurarak bakır paralar bastırmağa başladı ve iki mangıra bir akçe kıymet biçti. Bir taraftan da Avusturya savaşları ile uğraştı. Fakat Macaristan serdarı Arap Recep Paşanın yenilgileriyle Niş, Orsova (Orşova), Fethülislâm (Glodva), Avusturyalıların eline geçince, ulema, aleyhine döndü. Bunun üzerine Süleyman II, Edirne'ye geldi ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşayı sadrazamlığa getirdi; Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa, görevinden alınarak Malkara'ya sürüldü (1689). [M]

MUSTAFA PAŞA Telli, Dellâk, türk kaptanıderyası (XVII. yy.) Boşnak asıllıdır. Mehmet IV devrinde yaşadı. Vezirlik rütbesiyle valiliklerde bulundu, sonra kaptanıderya oldu (1655). Bu görevde 10 gün kadar kaldı. (M)

MUSTAFA PAŞA Zurnazen, osmanlı devlet adamı (? - Erzurum 1657). Arnavut veya boşnak olduğu söylenir. Rumeli beylerbeyi (1648), başdefterdar (1650) ve vezirlik rütbesiyle Karaman valisi (1652) oldu; aynı yıl ikinci defa başdefterdarlığa tayin edildi. Tamışvar valisi (1653) ve kaptanıderya oldu (1655). Süleyman Paşa istifa edince yeni sadrazam Deli Hüseyin Paşanın gelişine kadar sadaret kaymakamlığı yaptı. Bu süre içinde sadrazamlığı elde etti fakat bu görevi birkaç saat sürdü. Sadrazamlığa Siyavuş Paşa tayin edildi, Mustafa Paşa Erzurum valiliğine gönderildi, orada öldü. (M)

MUSTAFA RAHMİ EFENDİ Kırımlı, türk şairi ve yazarı (Bahçeköy. Kırım ? - İstanbul 1751). 1747'de İran sefiri tayin edilen Kesriyeli Hacı Ahmed Paşanın maiyetinde vakanüvis ve mektubî olarak İran'a gitti. Gidiş ve dönüşü sırasında Üsküdar'dan Hemedan'a kadar geçtiği yerlerin niteliklerini ve Nadir Şah hakkında da iran halkının izlenimlerini de anlatan, bir *İran Sefaretnamesi* yazdı. *Divan*'ı da vardır. (M)

MUSTAFA RASİH EFENDİ Dahki, türk kazaskeri (Siroz 1602-İstanbul 1680). Siroz ve İstanbul'da öğrenimini bitirdikten sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Edirne (1657), Karasu Yenicesi (1658), İstanbul (1660, 1666 ve 1670) kadılıklarında bulundu. Sonra Rumeli kazaskeri oldu (1670). Eserleri: *Levâzım-ül-Kuzzât vel Hükkâm* (Kadılar ve Hâkimlere Gereken Şeyler); *Matlub-ül-Fukaha ve Mergub-ün-Nubehâ* (Fıkıhçıların İstediği ve Uyanık Kişilerin Arzu Ettiği Şeyler); *Mecmat-ül-Uyub* (Ayıplar Mecmuası). [M]

MUSTAFA RASİH EFENDİ Damat, türk kazaskeri (Çankırı ? - İstanbul 1684). Şeyhülislâm Minkarizade Yahya Efendinin kızıyle evlendiği için *Damat* lakabıyle anıldı. Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Çeşitli medreselere müderris oldu. Selânik (1663 - 1664), Bursa (1665-1667), Mısır (1668-1669), Mekke ve İstanbul (1670) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildi (1670). 1672'de bu görevden azledildi ve Rumeli kazaskerliği payesiyle Eyüp kadısı oldu; kendisine Gelibolu kazası arpalık olarak verildi (1674). [M]

MUSTAFA REŞİD EFENDİ. Bk. ÇEŞMİZADE MUSTAFA REŞİD EFENDİ.

MUSTAFA REŞİD EFENDİ Köse, Kethüda, türk devlet adamı. İradı cedit defterdarı, tersane emini ve başdefterdar oldu (1799). 1800'de azledildi. 1805'te yeniden aynı göreve getirildi. 1806'da tekrar azledildi. (M)

MUSTAFA REŞİD PAŞA (Büyük Reşid Paşa denir), türk devlet adamı (İstanbul 1800-ay.y. 1858). Ruznamçeci Mustafa Efendinin oğlu. Babasından ders aldı, medreseye devam etti. Babasının ölümünden sonra (1810) eniştesi Ispartalı Seyit Ali Paşanın yanında büyüdü. Mora'daki rum isyanını bastırmak göreviyle Mora seraskeri tayin edilen Seyid Ali Paşanın mühürdarı olarak sefere katıldı ve osmanlı ordusunun bozuk durumunu gördü. Ali Paşanın seraskerlikten azlinden sonra İstanbul'a döndü. Sadaret Mektubî kalemine girdi. Osmanlı-Rus savaşında (1828-1829) orduda kâtiplik görevinde bulundu. Bu seferler sırasında yazdığı telhisleriyle Mahmud II'nin dikkatini çekti ve Amedî odası halifeliğine tayin edildi. Edirne barışı görüşmelerinde delege heyetine kâtip olarak katıldı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere giden heyette ikinci kâtip oldu (1 temmuz 1830). Mısır'da Kavalalı Memhed Ali Paşadan görev teklifi aldı; fakat kabul etmedi. Mısır dönüşü amedî vekili ve amedî oldu (1832). 21 Aralık 1832'de Konya savaşında osmanlı ordusu, Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa tarafından bozguna uğratıldı. Bunun üzerine Mustafa Reşid Bey Mısır, Girit, Cidde, Kudüs ve Nablus sancaklarının Kavalalı Mehmed Ali Paşaya verildiğini bildiren bir fermanı Tophane müşiri Halil Rıfat Paşa ile birlikte Mısır'a götürdü. Kavalalı, bu şartları yeterli bulmayarak Sayda, Trablusşam, Şam ve Halep eyaletleriyle İçel ve Alâiye sancaklarını da istedi. Halil Rıfat Paşa Mısır'da kaldı. Mustafa Reşid Bey İstanbul'a döndü. Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa ile görüşmek üzere Kütahya'ya gönderildi (22 mart 1833). Görüşmeler sonunda Şam ve Halep valilikleri Mehmed Ali Paşaya, Adana valiliği de Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşaya verildi. Mahmud II, Kütahya'da yapılan antlaşmayı tanımakla birlikte, Mustafa Reşid Beyin Adana valiliğini İbrahim Paşaya bırakmasına öfkelendi. Amedî unvanını korumak şartıyle ortaelçi olarak Paris'e gönderildi (1834). Buradaki asıl görevi, işgal edilen Cezayiri Garp eyaletinin Osmanlı devletine geri verilmesini sağlamaktı. Mustafa Reşid Bey, Cezayir meselesini çözümleyemedi, ancak Mehmed Ali Paşaya taraftar olan fransız kamuoyunu Osmanlı devletine kazanmak için çalıştı. Mahmud II'nin isteğine uyarak Fransızcayı öğrenmeğe başladı. 1835'te İstanbul'a döndü; aynı yılın haziran ayında büyükelçilikle tekrar Paris'e gönderildi. Burada Cezayir ve Mısır meselelerini çözümlemek için çalıştı. 13 Eylül 1836'da Londra elçiliğine tayin edildi. Devletlerarası siyaset merkezi olan Londra'da ingiliz devlet adamlarıyle sıkı ilişkiler kurdu. Buradaki çalışması takdir edilerek müşir rütbesi ve paşa unvanını kullanmamak şartıyle hariciye nazırlığına tayin edildi (13 temmuz 1837). Önce İrlanda'da bir inceleme gezisine çıktı, sonra görevine başlamak üzere İstanbul'a döndü. 25 Ocak 1838'de paşa oldu. Hariciye nazırlığı üstünde kalmak şartıyle Paris büyükelçiliğine tayin edildiyse de yola çıkmadan bu kararname iptal edildi, asıl görevine devam etmesi uygun görüldü. Bu görevi sırasında karantina merkezlerini çoğalttı, Meclisi Umuru Sıhhiye teşkilâtını kurdu. 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzaladı; yeddi vâhid denilen tekel (inhisarlar) mallarının mültezimler tarafından tespit edilen fiyatla satın alınması mecburiyeti kaldırıldı. Bu antlaşma ile Osmanlı imparatorluğu İngiltere'nin bir açık pazarı oldu. Mustafa Reşid Paşa Osmanlı imparatorluğunda geniş bir ıslahat hareketine girişilmesi için Mahmud II'yi ikna etti. Paşanın teklifine göre rüşvet ve angarya yasak edilecek, müsadere kalkacaktı. Bu teklifler gerçekleştiği takdirde padişahın mutlak idaresi sınırlanacağı için Mustafa Reşid Paşa, Londra büyükelçiliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1 Temmuz 1839'da Mahmud II ölünce yerine oğlu Abdülmecid geçti. Mustafa Reşid Paşa, Abdülmecid'i tebrik etmek üzere İstanbul'a geldi. Bu sırada imparatorluk buhranlı bir dönem yaşıyordu. İbrahim Paşa, Nizip'te osmanlı ordusunu yenmiş ve Ahmed Feyzi Paşa da osmanlı donanmasını Mısır'a götürerek Mehmed Ali Paşaya teslim etmişti. Mustafa Reşid Paşa, devleti bu durumdan kurtarmak için genç padişahı ıslahatın gerekliliğine inandırdı. Gülhane* Hattı Hümayunu ilân edildi (3 kasım 1839) Bununla, osmanlı ülkelerinde yaşayanların mal, can, ırz ve namus güvenliği sağlanıyordu. 15 Temmuz 1840 tarihli Londra* antlaşması ile Mısır meselesi Osmanlılar lehine çözümlendi. 31 Mart 1841'de Mehmed Ali Paşanın Mısır'ın yılda 80 000 keselik vergisini azaltmak istemesi ve bunun Mustafa Reşid Paşa tarafından kabul edilmemesi üzerine hariciye nazırlığından alındı. 16 Temmuzda dördüncü defa Paris büyükelçisi oldu. Fransa'da hastalanınca Edirne valiliğine tayin edildi. Fakat görevi kabul etmedi. 14 Kasım 1843'te beşinci defa Paris büyükelçisi oldu. Paris'teyken hariciye nazırlığına getirildi (23 ekim 1845); 28 eylül 1846'da sadrazam oldu. Bu görevi sırasında karma ticaret mahkemeleri ile ilköğretim ve ortaöğretimi düzenlemek üzere Mekâtibi Umumiye nezareti kuruldu, rüştiyeler açıldı (1847). Yunanistan ile çıkan anlaşmazlık çözümlendi. Mustafa Reşid Paşa, 27 nisan 1848'de görevinden alındı, ama kısa bir süre sonra ikinci defa sadrazam oldu (12 ağustos 1848). Mustafa Reşid Paşa ikinci sadrazamlığı sırasında esir ticaretini yasakladı (1850). Encümeni Dâniş kuruldu, Şirketi Hayriye'nin kuruluş hazırlıklarına başlandı. 27 Ocak 1852'de sadrazamlıktan alındı; fakat 4 martta üçüncü defa sadrazamlığa getirildi. Ancak bu görevi uzun sürmedi. 5 Ağustos 1852'de Müşir Ahmed Fethi Paşa ile anlaşamadığından istifa etti.

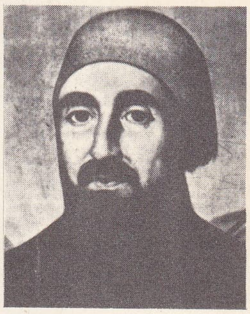

MUSTAFA REŞİD PAŞA

13 Mayıs 1853'te üçüncü defa hariciye nazırlığına getirildi. Bu görevi sırasında İngiltere elçisi Stratford Redcliffe'in desteğini sağladıktan sonra osmanlı sınırları içinde yaşayan ortodoksları rus himayesine sokmağa çalışan prens Menşikov'un isteğini kabul etmedi. Menşikov İstanbul'dan ayrıldıktan sonra iki devlet arasında savaş kaçınılmaz bir duruma geldi. Reşid Paşa kendi başkanlığında toplanan ve imparatorluk ilerigelenlerinden meydana gelen mecliste savaş kararını aldırdı (29 ekim 1853). İngiltere ve Fransa ile de bir ittifak antlaşması yapıldı (12 mart 1854). Böylece Kırım* savaşı başladı. Bu sırada rakibi serasker Damat Ali Paşa, medrese öğrencilerini kışkırtarak hükûmet aleyhine ayaklandırdı. Olayı bastıran Mustafa Reşid Paşa, Ali Paşayı seraskerlik görevinden azlettirdi. Bir süre sonra da Giritli Mustafa Paşayı sadrazamlıktan aldırarak yerine Kıb-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

rıslı Mehmed Paşayı tayin ettirdi. Bir süre sonra da kendisi sadrazam oldu (23 kasım 1854). Bu dördüncü sadrazamlığı sırasında Meclisi Âli Tanzimat'ı kurdu. Fransa'nın taraftar olduğu Süveyş kanalının açılmasını önlemek için Mısır valisi Said Paşaya hitaben Meclisi Vâlâ başkanı Yusuf Kâmil Paşaya yazdırdığı mektubun İstanbul'daki fransız maslahatgüzarı Benetti'nin eline geçmesi üzerine görevinden istifa etti. Kırım savaşı bittiği zaman Mustafa Reşid Paşa, Paris konferansına katılamadı. Yapılan Paris antlaşmasının, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan hıristiyan halka müslümanlarla eşit haklar tanınmasını ve bunun bir fermanla ilân edilmesini öngören şartını beğenmedi. Uzun bir lâyiha ile 28 şubat 1856'da yayımlanan Islahat fermanının aksak yerlerini belirtti. Mısır valisi Said Paşanın çağrısına uyarak Mısır'a gitti (17 haziran 1856). Mısır dönüşünde beşinci defa sadrazamlığa getirildi (2 kasım 1856). Tuna nehri ağzındaki arazi ile bunun açığında bulunan Yılan adasının Boğdan'dan ayrılarak doğrudan doğruya Osmanlı devleti yönetimine bırakılmasını sağladı. Eflak ve Boğdan'ın geleceğini tespit edecek olan divan üyelerinin seçiminde karışıklıklar çıktı. Fransa, seçimin yenilenmesini istedi. Fakat Reşid Paşa bunu kabul etmedi; İngiltere'nin bu konuda Fransa'yı destekleyeceği anlaşılınca sadrazamlıktan alındı. 22 Ekim 1857'de altıncı defa sadrazam tayin edildi. Fakat bu sadrazamlığı fazla sürmedi; bir yıl sonra 7 ocakta öldü. (→ Bibliyo.) [M]

MUSTAFA REŞİT BEY, türk yazarı ve şairi (Edirne 1861 - 1936). Maarif nezareti kalemlerinde mümeyyizlik ve müdürlük yaptı. Abdülhamid II zamanında çıkan gazete ve dergilere yazı yazdı; *Tarik* gazetesinin başyazarı oldu. Eserleri: *Şark; Envar-ı Zekâ* (Zekânın Işıkları); *Tezkir-i Mâzi* (Geçmişin Hatırlatılması); *Bir çiçek Demeti; Cüzdanımdan Birkaç Yaprak; Hayal-i Şebap* (Gençlik Hayali); *Gözyaşları: Flora; Hayıf; Neyyir; Ressam; Pembe Ferace; Lorans; Bir Kızın Hatırası.* 1918'de *Medfun Emeller* (Gömülen Emeller) adlı bir şiir dergisi çıkardı. (M)

MUSTAFA SABRİ, Atatürk'ün matematik öğretmeni (öl. 1917 ?). Atatürk, Selânik Askerî rüştiyesinde okurken (1893-1895) bir gün kendisine: «Senin adın Mustafa, benimki de Mustafa. Adlarımız karışmasın, bugünden itibaren senin adın Mustafa Kemal olsun» dedi. O günden sonra öğrenci Mustafa'nın adı Mustafa Kemal oldu. (M)

MUSTAFA SABRİ EFENDİ Tokatlı, türk din bilgini (Tokat 1869 - Kahire 1954). İlköğrenimini doğduğu yerde yaptı. Kayseri'de Hoca Emir ve İstanbul'da Ahmed Asım Efendiden icazet aldı. Rüus imtihanını kazandıktan sonra müderris oldu. Fatih camiinde öğretime başladı (1889). Huzur derslerine muhatap olarak katıldı (1898-1913). İkinci Meşrutiyetten (1918) sonra Tokat'tan mebus seçildi. Cemiyeti İlmiye tarafından yayımlanan *Beyan-ül-Hak* (Gerçeğin Bildirilmesi) adlı derginin başyazarlığını yaptı. Dârül-ül-Hikmet*-ül-İslâmiye üyeliğine tayin edildi. Damat Ferid Paşa kabinesinde şeyhülislâm oldu (1919). Sadrazam Paris konferansına gidince ona vekâlet etti. Ferid Paşanın istifasından sonra ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi (1920). Aynı yıl içinde bu görevden ayrıldı. Kurtuluş savaşına karşı çıktığından Yüzellilikler* ile beraber ülkeyi terk ederek Yunanistan'a gitti (1922). Orada *Yarın* adlı bir gazete çıkararak düşüncelerini savundu. Hicaz'a gitti, oradan da Kahire'ye geçti ve Mısır'a yerleşti. Eserleri: türkçe *Yeni İslâm Müçtehidlerinin Kıymeti İlmiyesi: Dinî Mücedditler; İslâm'da İmamet-i Kübrâ; Savm Risalesi;* arapça *Mes'eletü Tercemet-ül-Kur'an* (Kur'an'ın Tercümesi Meselesi); *Mevkifü-ül-Beşer Tahta Sultan-il-Kader* (Tanrı Buyruğu Altında İnsanın Yeri); *El Kavl-ül-Fasl* (Bölüm Başı). [M]

MUSTAFA SAFİ EFENDİ, türk yazarı (öl. 1616). Manastır'da doğdu; 1607'de Ahmed I'in imamı, 1615'te Anadolu kazaskeri oldu. Ahmed I'in emriyle Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü't-Tevarih* (Tarihlerin Tacı) adlı eserine zeyl (ekleme) yazdı. *Zübdetü't-Tevarih* (Tarihlerin Özü) adındaki iki ciltlik bu ek eser 1603-1615 seneleri olaylarını anlatır. (M)

MUSTAFA SAİ ÇELEBİ, türk şairi ve nakkaşı (İstanbul ?-ay.y. 1595). Genellikle mizahî şiirler yazardı. *Divan*'ı vardır. *Tezkiret-ül-Bünyan* (Yapı Tezkiresi) [1899] adlı kitabı, Mimar Sinan'ın hayatını ve eserlerini anlatır. (M)

MUSTAFA SAMİ Arpaeminizade, türk şairi ve hattatı (?-1733). Babıâli'den yetişti, hacegân rütbesiyle küçük ruznameci, şehremini, piyade mukabelecisi ve vakanüvis oldu (1730). *Divan*'ı vardır. (M)

MUSTAFA SUNULLAH EFENDİ Ceferefendizade, türk şeyhülislâmı (1553 - 1612). Ebussuud Efendinin talebesi. Dört defa şeyhülislâm oldu (1599, 1603, 1604, 1606). Üçüncü şeyhülislâmlığından sonra bir ara Rodos'a sürüldü. (M)

MUSTAFA SUPHİ, türk gazetecisi ve siyaset adamı (Trabzon 1883-ay.y. 1920). İstanbul Hukuk mektebini ve Paris Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1910). Öğrenimi sırasında *Tanin* gazetesinin Fransa muhabirliğini yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da gazetecilik ve öğretmenlik yaparak hayatını kazandı. Mahmud Şevket Paşanın öldürülmesiyle ilgili görülerek iki defa Sinop'a sürüldü. Rusya'ya birkaç arkadaşıyle birlikte siyasî mülteci olarak sığındı. Orada bolşeviklerle temas kurarak, doğu cephesinde esir düşen türk askerleri arasında siyasî faaliyet gösterdi. Moskova'da başkırt bolşevikleriyle birlikte *Yeni Dünya* gazetesini çıkardı (1917). Bakû'da Türk Komünistleri Birinci kongresini topladı (25 temmuz 1918). Moskova'da düzenlenen Müslüman Komünistler Birinci kongresine gitti (kasım 1918) ve orada Stalin'in başkanlık ettiği Milliyetler Halk komiserliğine bağlı olarak kurulan Doğu Halkları Merkezî bürosunda Türk seksiyon başkanı oldu. Üçüncü Enternasyonalin ilk kongresine türk delegesi olarak katıldı (mart 1919). Kırım'da Müslüman Komünistler Ülke bürosunu açtı (22 ocak 1919). Türkistan ve Bakû'da siyasî teşkilât kurarak, yayım yaptı. Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediyse de buna imkân bulamadı. Bazı arkadaşlarıyle birlikte Erzurum'dan Trabzon'a geçti. Orada, bir söylentiye göre, deniz kazasında boğuldu; bir söylentiye göre de bindiği motorun kaptanı tarafından öldürülerek denize atıldı. (M)

MUSTAFA ŞEVKET PAŞA, türk kumandanı (Arapkir ? - Şam 1889). Piyade mülazım rütbesiyle Harbiye'yi bitirdi (1858). VII. Ordu kumandan vekili olarak Şam'da bulundu. Eserleri: *Tarih-i Harb* (Savaş Tarihi) [3 cilt]; *Fenn-i Harb* (Savaş Bilimi); *Burhan-ı Hakikat* (Gerçeğin Kanıtı). [M]

MUSTAFA ŞÜKRÜ EFENDİ Kastamonulu, Dadaylı, türk din bilgini (Daday 1850-İstanbul 1921). İlköğrenimini Daday ve Kastamonu'da yaptı. İstanbul'da Kuyucumuradpaşa medresesine girdi (1868). Derviş Ali Rıza Efendinin derslerinden icazet aldı (1879). Aynı yıl Beyazıt camiinde öğretime başladı ve icazet verdi. Huzur derslerinde muhatap (1895-1911) ve mukarrir (1912-1921) olarak bulundu. Görevle Çin'e gitti, altı ay kadar orada kaldı (1899). Tedkiki Mesâhif ve Müellefâtı Şer'iye encümeni (Kur'an incelemeleri ve Dinî Yayınlar encümeni) ve Meclisi İdarei Emvâli Eytam (Yetim Malları İdare meclisi) üyeliklerinde bulundu. Atiknişancıpaşa'daki Tezkireciosmanefendi medresesinde müderrislik yaptı (1901). Dârül Hilâfetil Âliye (İstanbul) medresesi yüksek kısmında tefsiri şerif okuttu. (M)

MUSTAFA TEVFİK EFENDİ, türk din bilgini (Vezirköprü 1858-Amasya 1931). Çocukluğunda hafız oldu, sonra İstanbul'da medresede okudu. Amasya'da müderrislik ve mahkeme üyeliği yaptı. İstanbul Mebusan Meclisine Amasya'dan mebus seçildi. Amasya müftülüğüne tayin edildi. 1918'de Dârül Hikmetil İslâmiye, Ankara Heyeti İftaiye, Diyanet İşleri Müşavere heyeti üyeliklerinde bulundu. Çoğu din konularını işleyen arapça eserleri vardır. (M)

MUSTAFA TEVFİK PAŞA, türk devlet adamı (? - İstanbul 1879). Askerlik öğrenimini Mısır'da gördü. Ferikliğe kadar yükseldi. Kırım savaşında Tuna cephesinde savaştı (1854). İşkodra mutasarrıfı (1856), Bosna kumandanı oldu (1867). Bir süre sonra azledildi. İstanbul'da Meclisi Tanzimatı Askerî ve Meclisi Muvakkiti Askerî'ye katıldı. 1877'de Kars kumandanı tayin edildi; hastalığı yüzünden İstanbul'a döndü. (M)

MUSTAFA VASFİ EFENDİ, türk din bilgini (Karadeniz Ereğlisi 1867-İstanbul 1922). İstanbul'da Samancızade medresesine girdi (1883). Zamanın tanınmış din bilginlerinden ders gördü ve icazet aldı. Rüus imtihanını kazanarak dersiâm ve müderris oldu (1869). Aynı yıl Fatih camiinde öğretime başladı. 1908'de icazet verdi. Huzur derslerine muhatap olarak katıldı (1914 - 1921). [M]

MUSTAFA VASFİ PAŞA, türk çini ressamı (Erzurum 1857-İstanbul 1905). Elazığ'ın Palu kazasından Zebunoğlu ailesindendir. İlköğrenimini Halep'te ve Muş'ta, ortaöğrenimini Şam Askerî idadîsinde yaptı, Harbiye'den topçu subayı olarak mezun oldu. Birinci mülâzım (üsteğmen) olarak Şama tayin edildi. Hazırladığı haritalar padişahın dikkatini çektiğinden, İstanbul'a çağrıldı ve Harbiye Matbaası resimhanesine, sonra da çini fabrikası ressamlığına tayin edildi. Bir süre sonra da müşir rütbesiyle çini fabrikasının müdürü oldu. Yaptığı çini vazolardan ikisi Abdülhamid II tarafından İngiltere kraliçesine hediye edildi ve bu hediyelerin kraliçeye verilmesiyle Mustafa Paşa görevlendirildi. (M)

MUSTAFA VEHBİ EFENDİ Tokatlı (Ateş Hoca, Ateş Ocağı da denir), türk din bilgini (Tokat 1842-İstanbul 1903). Girdiği dokuz imtihanda (ilmiye rüusu dahil) birinci geldi. Hacı Necib Efendiden icazet aldı. Beyazıt camiinde öğretime başlayarak 100 kadar öğrencisine icazet verdi (1890). Huzur derslerine muhatap olarak katıldı (1889-1902). Ayasofya medresesinde oturan şabaniye şeyhi Hacı Kâmil Efendiye intisap etti, Elmalılı Küçük Hamdi Efendi ile birlikte şeyhin hizmetine girdi. Yetiştirdiği öğrenciler arasında zamanın birçok tanınmış din bilgini vardır. (M)

MUSTAFAVİ sıf. (ar. *Muṣṭafā*'dan *muṣṭafavī*). *Esk.* Hz. Muhammed ile ilgili.

◆ **Mustafaviye** sıf. *Esk.* Mustafavî'nin dişili. || *Ahlâk-ı mustafaviye,* Hz. Muhammed'in ahlâkı. || *Ehadis-i mustafaviye,* Hz. Muhammed'in hadisleri. (M)

MUSTAFA ZİHNİ PAŞA. Bk. BABANZADE MUSTAFA ZİHNİ PAŞA.

MUSTAFA ZİHNİ PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1838-ay.y. 1911). Mektebi Maarifi Adliye'de okudu. Mektupçu, sadaret mektupçusu, başvekâlet müsteşarı, maliye vekili oldu (1884). Evkaf, ticaret ve maliye nazırlıklarında bulundu. Selânik, Halep ve Bursa valilikleriyle görevlendirildi. 1908'den sonra Şûrayı Devlet reisi ve Âyan üyesi oldu. (M)

MUSTALAH sıf. (ar. *ṣulḥ* > *ıṣṭılaḥ*'tan *muṣṭalaḥ*). *Esk.* İçinde az kullanılan kelime ve terimlere çok yer verdiği için herkes tarafından anlaşılmayan, ağdalı, ıstılahlı: *Pek mustalah bir mektup yazmış* (Şemseddin Sami).

◆ **Mustalahat** çoğl. i. *Esk.* Terim olarak kullanılan kelimeler.

◆ **Mustalahî** sıf. *Esk.* Ağdalı bir dille konuşan. (M)

MUSTANG [masteng] i. (esk. isp. *mestengo,* serseri'den). Güney amerika pampalarında yarı hür yaşayan at çeşidi. (L)

MUSTANSIR BİLLAH (Ebu Cafer el-Mansur), abbasî halifesi (öl. Bağdat 1242). Babası ölünce yerine halife oldu (11 temmuz 1226). Erbil şehri atabeki Kök-Böri evlât bırakmadan öldüğü için şehrin idaresini Mustansır'a vasiyet etti (1232). Mustansır Âna şehrini de satın alarak topraklarını genişletti (1241). Moğol istilâsının başladığı sıralarda öldü. (M)

MUSTANSIR BİLLAH (Ebu Kasım Ahmed el-), ilk abbasî halifesi (Bağdat 1200 - ay.y. 1260). Moğolların 1258'de Bağdat'ta abbasî ailesine karşı giriştiği katliamdan kaçtı. 1260'ta Mısır'a gitti; Sultan Baybars

onu halife olarak tanıdı. Aynı yıl, Baybars'ın verdiği küçük bir kuvvetle Bağdat'ı kurtarmağa gitti; kuvvetleri dağıldı, kendisi de öldürüldü. (M)

MUSTANSIR BİLLAH (Ebu Temim Maadd bin Ali), sekizinci fatımî halifesi (Kahire 1029-ay.y. 1094). Babası El-Zahir'in yerine halife oldu (1036). Yaşı küçük olduğu için devletin yönetimi vezirlerinin eline geçti. Arap kabilelerinin isyanı güçlükle bastırıldı (1051). Ordudaki türk, berberî ve sudanlı askerler arasında karışıklık baş gösterdi; türk ve berberî askerler Sudanlıları püskürttü (1067). Askerler arasındaki bu sürekli kargaşalık bütün tarım faaliyetinin durmasına ve ülkede büyük bir kıtlıkla sefalete yol açtı. Hükümdar sarayı yağmalandı. Bu karışık durumda Mustansır, Akkâ valisi ermeni Bedrülcemalî'yi yönetime hâkim olmak üzere Mısır'a çağırdı (1073). Bu ermeni kumandan türk ve mısırlı memurların birçoğunu öldürerek karışık durumu biraz düzeltti; kızını halifenin oğluyle evlendirerek durumunu daha da kuvvetlendirdi. Mustansır'ın halifeliği zamanında Suriye'de, Filistin'de ve Yemen'de fatımî hâkimiyeti sarsıldı. Hicaz kesin olarak Abbasîler tarafına geçti. Mustansır, kaybedilen toprakların tekrar kazanılması için planlar yaptığı sırada öldü. (M)

MUSTANSIR BİLLAH (Muhammed el-), Tunus'ta hafsî hükümdarı (? - 1277). Riyah ve Davavida Araplarının isyanlarını bastırdı. Magrıp'ta hafsî hâkimiyetini sürdürdü. Aziz Louis ve Sicilya kralı Carlo I kumandasında Tunus'a gelen haçlı ordularını yendi (1270). Zamanında Tunus şehri, siyasî, ticarî ve kültürel yönden ülkenin merkezi oldu. Saraylar, camiler, su kemerleri ve kütüphaneler yaptırdı. Halife ve emir ül-müminin unvanlarını aldı. (M)

Mustansıriye medresesi, Bağdat'ta medrese, abbasî halifesi Mustansır zamanında yaptırıldı (1232). Bu tarihe kadar islâm ülkelerinde medreseler Hanefî, Hanbelî, Şafiî ve Malikî mezheplerinin biri veya ikisi için kuruluyordu. İslâm âleminde ilk defa dört mezhebi biraraya toplayan medrese, Mustansıriye medresesi oldu. (M)

MUSTAR i. (ar. *muşţār*). *Esk.* Bir çeşit çok sert ve keskin şarap. (M)

MUSTARİB veya **MUSTARAB** sıf. ve i. (ar. *ᶜarab* > *istiᶜrāb* > *mustaᶜreb*, araplaşmış olan'dan). Müslüman İspanya'da Hıristiyanlıktan dönmemiş olan halk veya bu halkla ilgili. || Bu halktan olan. Bk. ANSİKL.

— Leng. *Mustarib lehçesi*, arap hâkimiyeti altında (yaklş. ol. VIII.-XIII. yy. arası) İspanya ve Portekiz yarımadasının güneyindeki hıristiyanların konuştuğu lehçe. Bk. ANSİKL.

— Din. *Mustarib âyin usulü.* Bk. VİZİGOT *âyin usulü.*

— ANSİKL. Müslüman *Mustarib*'ler Kur'an'ın «zimmîler» (müslümanlar ülkeyi ele geçirdiği sırada onlara açıkça boyun eğmemiş olan tek tanrıcı dinlerin üyeleri) için öngördüğü mevzuatı uyguladılar.

Böylece de Mustaribler iç işlerinde çok geniş bir muhtariyete sahip olabildiler. Hıristiyanların arasındaki adalet işleri onlara has kanunlar uyarınca idare ediliyor, vergiler de «exceptor» adıyle anılan bir mustarib tarafından toplanıyordu. Din adamlarının teşkilâtı ise Vizigotlarınkinin benzeri olmakla birlikte tam eşi de değildi. Çünkü müslümanların ülkeyi fethi sırasında birçok piskoposluk ortadan kalkmış, adopsiyanistlerin dın sapkınlığı sonucunda pikoposluk makamının üstünlüğü de kalmamıştı. Müslümanlığa bağımlılık, vergilerin miktarını belirleyen ve mustarib yetkililerini tayin veya azletme yetkisine sahip olan bir emîr ile birlikte yerleşti. Müslümanlarla hıristiyanların arasını açmak ve böylece hıristiyanların zamanla müslüman olmasını önlemek isteyen bazı rahipler birtakım ayaklanmalar meydana getirdi. Bu hareketler idam cezalarıyle bastırıldı. Abdurrahman II karışıklıkları önlemek için bir konsil topladı. Mustariblerden birçoğu kuzeye göç etti. Yüzyıllar boyunca ardı arkası kesilmeyen bu göçler ve halk arasında Müslümanlığı kabul edenlerin sayısının çokluğu mustarib nüfusunun azalmasıyle sonuçlandı. Bu göçler sırasında bazı rahiplerin Endülüs ile hıristiyan devletleri arasındaki sürekli gidiş gelişleri Marca Hispanica'daki doğu kaynaklı bilgilerin genişlemesine imkân verdi. Halifelik döneminde arap metinlerinin Arapçaya çevrilmesiyle matematik ve geometri bilgisi gelişti. Usturlap da bu dönemde kullanılmağa başladı. Yenilikler Pipoll'dan lorraine manastırlarına, Avrupa'nın öbür bölgelerine geçti (XI. yy.). Sonunda müslüman devletlerinin bilim siyaseti önemli ölçüde değişti ve üç ayrı dinden araştırıcıların işbirliği X. yy.da çok olumlu sonuçlar verdi.

● *Mustarib sanatı.* Mustariblere has bir sanatın varlığı, tarihçiler tarafından XX. yy.a kadar gereğince ortaya konamamıştır. Bu sanat Ortaçağ ispanyol sanatının önemli bir bölümünü meydana getirir. Mustarib sanatı başlıca iki alanda eser verdi: mimarî ve tezhipçilik. Mustaribler, müslüman bölgelerinde pek çok kilise inşa etmiş olmakla birlikte, dinî hoşgörünün sona ermesinden ve müslüman olmayanlara baskının artmasından sonra, bu kiliselerden pek azı ayakta kaldı. Günümüzde bu bölgelerde, Mustariblerin yaptığı, yıkıntı halinde ancak iki kilise vardır: dağlık Malaga bölgesindeki Bobastro kilisesi ile Toledo ilindeki Santa Maria de Melque bu devirden en önemli eserlerdir. Mustaribler minyatürcülükte ortaçağ dünyasının en orijinal okullarından birini meydana getirdi. Bazıları Magius ve Florencio gibi bu alanda tanınmış kişilerin eserleri olan mustarib minyatürlerinin ve güzel yazı örneklerinin büyük bir kısmı, Beato de Liébana'nın *Comentarie al Apocalipsis* (Apokalypsis Yorumu) konusundaki eserinin kopyalarıyle dinî çağrılardır.

— Leng. *Mustarib lehçesi*, léon ve aragon lehçeleriyle ortak birçok özellik taşır. Bu lehçe, özellikle XI. yy.da *muveşşeha* adı verilen lirik şiirlerde kullanıldı; samî yazısıyle kanıtlanan söz konusu şiirler, yarımadadaki ilk roman edebiyat biçimlerini meydana getirdi (msl. *welyos:* aragon lehçesinde *huellos;* castilla lehçesinde *ojos*). [ML]

MUSTARİP veya **MUZTARİP** veya **MUZTARİB** sıf (ar. *ḍarb* > *iżṭırāb*'dan *mużṭarib*). *Esk.* Istırap ve acı çeken: *Ve hakikaten bu talihsizlikten muztarip görünüyordu* (A. H. Tanpınar). *Yaşar mıyız seni kaybetsek âh ben, kalbim, / Bu kalb-i muztaribim* (Tevfik Fikret). || Rahatsız, hasta: *Zaten midesinden muztaripti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mustarip etmek*, acı çektirmek, ıstırap vermek: *Bütün bu malların bir lokma ekmeğe gidişi insanın kalbini mustarip eder* (F. R. Atay). || *Mustarip olmak*, acı, ıstırap çekmek: *Bilseniz, bir haftadanberi ne kadar mustarip oldum* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mustaribane** zf. *Esk.* Acı çekercesine. (M)

MUSTASHİB sıf. (ar. *şaḥābet* > *istiṣḥāb*'dan *mustaṣḥib*). *Esk.* Birini yanına alan, yanında götüren, koruyan.

◆ **Mustashiben** zf. *Esk.* Yanında olarak, beraberinde, birlikte. (M)

MUSTASIM BİLLAH, Bağdat abbasî halifesi (Bağdat 1212-ay.y. 1258). Babası Ebu Ahmed Abdullah'ın yerine geçti (1242). Bu sırada moğol tehlikesi belirdi. Moğol hükümdarı, bütün islâm devletlerini İsmailîlere karşı birliğe çağırdı (1256). Hulâgu, Mustasım'dan Bağdat istihkâmlarını yıkmasını, kendisinin veya bir elçisinin görüşmeler için yanına gelmesini istedi (1257). Bu teklif Mustasım tarafından reddedilince, Hulâgu Bağdat üstüne yürüdü. Mustasım'ın yıllık haraç teklifini kabul etmedi ve Bağdat'ı kuşattı (ocak 1258). Mustasım, Hulâgu'ya teslim olmak zorunda kaldı (10 şubat 1258). Bağdat yağmalandı ve on gün sonra da Mustasım birçok yakını ve akrabasıyle birlikte öldürüldü. (M)

MUSTATİL sıf. ve i. (ar. *ṭūl* > *istiṭāle*'den *mustaṭīl*). *Esk.* Uzayan, uzamış olan.

— Antropol. *Esk. Mustatil-ür-re's*, uzun kafalı, dolikosefal.

— Mat. *Esk.* Dikdörtgen.

◆ **Mustatilî** sıf. *Esk.* Dikdörtgen şeklinde olan. (M)

MUSTAZİL sıf. (ar. *ẓıll* > *istiẓlāl*'den *mustaẓill*). *Esk.* Gölgede oturan, gölgelenen. || *Mec.* Birinin koruyuculuğu altında bulunan, birine sığınan, himaye edilen. (M)

MUSTELA i. Pis kokulu etçil memeli hayvan.

— ANSİKL. *Mustela*'nın pek çok türü vardır: *Mustela putorius* (kokar gelincik), 40 sm boyundadır; *M. Buro,* yarı evcil bir gelincik türüdür; *M. lutreola* (bataklık samuru), Avrupa ve Asya'da yaşar; *M. nigripes* ve *M. vison* (amerika vizonu), Kuzey Amerika'da bulunur; *M. erminea* (kakum) ve *M. nivalis* (gelincik), bütün Kuzey yarımkürede yaygındır. Diğer bir kısım türleri Çinhindi'nde (*M. Tonkinensis*) ve Sumatra'da (*M. nudipes*) yaşar. Gebelik süresi altmış üç gündür. Bu hayvanların hepsi ince uzun gövdelidir. Diğer memeli hayvanların boyun damarını yırtarak kanla beslenirler. Özel olarak üretmek için denemeler yapılmıştır. Bunlardan değişik renklerde çok değerli postlar elde edilebilir. Bu derilerin en yaygın olanı sansar derisidir; âdi sansar derisi esmer veya açık sarı renkte, yumuşak bir deridir; bazen üzerinde esmer uzun kıllar bulunur ve kürkün rengini iyice koyulaştırır. Açık renk sansar postu Polonya'da elde edilir, daha çok çocuklar için kürk yapılır. Koyu renk sansar postu, manto, eşarp, kol yeni v.b. yapımında kullanılır. (L)

MUSTELUS i. Öğütücü dişli bir köpekbalığının cins adı; Akdeniz'de ve Gaskonya körfezinde yaşar; boyu 2 m'ye yakındır. (Camgözgillerden veya bazılarına göre harhayasgillerden.)

— ANSİKL. *Mustelus* yalnız doğurgan değil, aynı zamanda hemen hemen etenelidir; yavrunun göbek kesesi ananın dölyatağına bağlı olduğundan geçişme yoluyle oradan oksijen ve besin alır. (L)

MUSTERİYEN i. (*Moustier* köyü'nün adından fr. *moustérien*). Orta Paleolitik devirde prehistorya sanayiine verilen ad; son buzularasının ikinci yarısında yaygındı.

— ANSİKL. *Musteriyen* tekniğinin özellikleri, üç köşeli parçaların (musteriyen uçlar), yuvarlak sırtlı oval bıçakların (raspalar), küçük muştaların yapımıdır. Riss - Würm buzularasına ve son buzul devrinin ilk safhasına tekabül eder. Musteriyen'e, av hayvanlarının (mamut, tüylü gergedan, at, ren geyiği, aslan, ayı) kalıntıları bulunan birçok mağarada rastlanır. Neandertal insanı bu sanayiye katılmıştır. (L)

MUSUL, ar. **Al-Mavsıl,** Irak'ta şehir, il idare merkezi, Dicle'nin sağ kıyısında; 273 400 nüf. Arkeoloji müzesi. Suriye ve Irak ile ticarî ilişkiler kuran Musul, Yukarı Mezopotamya'nın başlıca ticaret merkezidir: buğday, darı, susam, pamuk, yün ve deri. Ortaçağda muslin imalâtıyle meşhur olan şehir, petrol bulunmasından sonra büyük ölçüde gelişmiştir. - *Musul ili*, 812 300 nüf.

● *Tarih.* Şehrin kuruluşu hakkında kesin bir bilgi yoktur. II. yy.da Hıristiyanlığın yayılma alanı içinde kaldı ve Asur ruhanî bölgesinin merkezi oldu. Halife Ömer zamanında Utbe bin Ferkad tarafından ele geçirildi. Harseme bin Arfece el-Barikî'nin valiliği zamanında şehre araplar yerleştirildi ve Musul, askerî bir şehir oldu. VIII. ve IX. yy.da harıcî ve kürt istilâlarına uğradı. X. ve XI. yy.da Hamdanîlerin ve Ukaylîlerin yönetimine geçti. 1095'te Selçuklular tarafından ele geçirildi. Musul atabeklerinden İmadeddin Zengî selçuklu yönetimine son verdi (1127-1128). XIII. yy. başında şehir moğol istilâsına uğradı. XV. yy.ın ilk yıllarında şehir, Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman tarafından ele geçirildi. Akkoyunlu hâkimiyetine Şah İsmail tarafından son verildi; fakat iran hâkimiyeti de uzun sürmedi. Şehir Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlılar tarafından ele geçirildi (1535) ve Musul 6 sancaktan meydana gelen bir eyaletin merkezi oldu. Bundan sonra zaman zaman osmanlı - iran mücadelelerine sahne oldu.

Birinci Dünya savaşında İngilizler şehir için tehlikeli olduysa da Musul, savaşın sonuna kadar türk yönetiminde kaldı. İngiltere ile Fransa arasında Osmanlı devletini bölen antlaşmalar gereğince Musul İngilizlerin payına düştü (1916). Mondros mütarekesinden sonra ingilizler tarafından işgal edildi (15 kasım 1918). [M]

Musul meselesi, Lozan antlaşmasında durumu kesin bir neticeye bağlanmayan Musul'un Türkiye veya Irak'a bağlanması konusunda Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan anlaşmazlık.

Lozan antlaşması Musul'un yönetimini kesin bir sonuca bağlayamadı. 16 Aralık 1925'te toplanan Milletler Cemiyeti Genel kurulu, Musul vilâyeti topraklarının Irak, dolayısıyle ingiliz mandasına bırakılmasına karar verdi. Musul meselesi İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan Ankara antlaşmasıyle (5 haziran 1926) bir sonuca bağlandı ve Musul kesin olarak Irak'a bırakıldı. Bu antlaşma gereğince Irak'ın Musul petrollerinden sağlayacağı kârın yüzde 10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilecekti. (M)

MUSURUS PAŞA (Servetifünun mecmuasından)

MUSURANA i. Amerika kıtasının alçak bölgelerinde zehirli yılanları yiyerek beslenen zehirsiz yılan (*Pseudoboa cloelia*). [Yediği yılanların zehirine karşı bağışıklıdır.] (L)

MUSURUS PAŞA (Kostaki), osmanlı hariciyecisi (1809-1891). Rum asıllıdır. Sisam adasında güvenliği sağlamak için komiserlikle görevlendirildi; çalışmalarıyle Babıâli'nin güvenini kazandı; Viyana (1840) ve Torino (1850) murahhaslığına getirildi; 1851 - 1856 yıllarında Londra'da ortaelçi ve büyükelçi oldu. 1864'te vezirlik payesi verildi; Paris'te (1859) ve Londra'da (1871) toplanan konferanslarda görev aldı. 1871-1883 Arasında ikinci defa Londra'da elçilik göreviyle bulundu. Elçilerin en eskisi olduğundan kendisine ŞEYHÜSSÜFERA denirdi. Londra'da bulunduğu sırada Dante'nin *Divina Comedia*'sını (İlâhî Komedi) arkaik bir dille Yunancaya çevirerek yayımladı. (M)

MUSURUS PAŞA (Stephanos), osmanlı devlet adamı (İstanbul 1842 - Londra 1907). Kostaki Musurus Paşanın oğlu. Londra elçilik kâtibi olarak devlet hizmetine girdi. Elçilik müsteşarı, Şûrayı Devlet azası, Sisam beyi (1899) ve Londra elçisi (1900) oldu. Bu görevdeyken attan düşerek öldü. (M)

MUŞ i. (fars. *mūş*). Zool. *Esk.* Fare, sıçan. || *Muş-i deştî* (veya *sahraî*), tarla faresi. Köstebek. || *Muş-i düpa*, Kuzey Afrika'da yaşayan ve uzun arka ayakları üzerinde sıçrayan bir çeşit kır faresi. || *Muş-i hurma*, kokarca. Yalnız Afrika'da yaşayan uzun ve sivri kulaklı bir çeşit küçük tilki. || *Muş-i kûr* («kör fare»), köstebek. || *Muş-i perende*, yarasa. Sincap. Avustralya'da yaşayan bir çeşit keseli hayvan. || *Muş-i sultaniye*, küçük sincaba benzeyen bir çeşit fare. || *Mûş-gîr* (veya *muş-hâr*), «fare tutup yiyen» çaylak, akbaba v.b. kuş.

◆ **Muşek** i. *Esk.* Küçük fare, fare yavrusu. Kuzey Afrika'da yaşayan misk faresi. || *Muşek-perran*, ön ve arka bacakları arasındaki derinin yardımıyle uzun mesafeye sıçrayabilen sincap. (M)

MUŞ i. (fr. *mouche*). Denizc. Gezinti için kullanılan küçük vapur, küçük tenezzüh gemisi. (M)

MUŞ, Doğu Anadolu'da (Yukarı Murat - Van bölümü) il merkezi şehir, 23 511 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları). Şehir kendi adını taşıyan ovanın güney kenarında ve Güneydoğu Toroslar'ın 2 800 m'yi aşan yüksek dorukları önündeki tepelerin yamacında kurulmuştur; yükseltisi, hisar kalıntısı bulunan kale mahallesinde 1 360 m'ye çıkar, ortalarında 1 260 m'ye, aşağı kesimlerinde ise 1 225 m'ye iner (eski haritalarda yanlış olarak 1 500 m). Şehrin önünde uzanan geniş Muş ovasının ortasından geçen Karasu, Muş şehri karşısında ovaya giren Murat ırmağına karışır.

● *Tarih.* Muş'un adı, kaynaklarda farklı şekillerde geçer. Bazıları, asur baskısından kuzeye doğru kaçan bir ibranî kabilesinin, ovayı sulak ve otlak bulduğu için «Muş» adını verdiklerini kaydeder. Bir başka söylentiye göre de Muşkilerden bir kol buralara kadar gelerek şehrin temellerini atmış ve Muş, adını bu kavimden almıştır. Bir Asur belgesindeki bilgilere göre Muşkiler, Orta Anadolu'da yaşayan Trako-Friglerin öncüleridir. Friglerle birlikte Hitit devletini yıkan Muşkiler, Fırat'ı geçerek asur topraklarına saldırdılar. Bu arada Asurlular ile de ilişki kurdular. Bundan sonra bütün doğu illeri gibi Muş da sırasıyle urartu, asur, ermeni, iran ve roma istilâlarına uğradı. Roma devleti ikiye ayrılınca Muş, Bizans'ın payına düştü (395). İslâm orduları Doğu Anadolu'ya girdiği (641) sırada, islâm kumandanlarından İyaz bin Ganm, Bitlis'e kadar geldi. Habib bin Mesleme, Ahlat ve yöresini aldı (646). Ancak müslümanlar arasında meydana gelen halifelik kavgaları sırasında meydana gelen emîrler tarafından tekrar Doğu Roma imparatorluğuna verildi. 851'den sonra, Muş, Bağdat krallığının bir parçası durumuna geldi. Zaman zaman müslümanlar şehri ellerine geçirdiler. X. yy.ın ikinci yarısı ile XI. yy.ın başlarında Ahlat ve Muş bölgesi Doğu'ya doğru genişleme siyaseti izleyen Bizans ile müslümanlar arasında çatışma alanı oldu. Malazgirt zaferinden (1071) sonra türk boy ve oymakları doğudan göç ederek Muş ve yöresine yerleştiler. XI. yy.ın sonlarında Muş ve yöresi selçuklu hâkimiyeti altına alındı. 1101'de Ahlat'a yerleşen Artuk Beyin oğlu Sökmen Kutbî, Muş ve Mardin yöresinde Artukoğlu beyliğini kurdu. Sökmen Kutbî soyu, yörede XII. yy.ın sonlarına kadar hüküm sürdü. Sonra Şah Arman'ın atabekleri, Ahlat ve Muş topraklarını Artukoğullarının nüfuzundan ayırmağa başladılar. 1207'de Ahlat hâkimi eyyubî Melik Evhad Necmüddin, Muş'u kuşattı. 1228'de Celâleddin Harizmşah şehri ele geçirdi; fakat aynı yıl Erzurum'da hüküm süren selçuklu emîrine Muş ovasında yenildi ve şehri bırakmak zorunda kaldı. Muş'u XIII. yy.ın ilk yarısında Timur, sonra akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ele geçirdi. Otlukbeli* savaşından sonra (1473) Muş'ta Uzun Hasan'ın hâkimiyeti sona erdi. Çaldıran* Meydan savaşından (1514) sonra Muş ve yöresi kesin olarak Osmanlıların hâkimiyeti altına alındı. Osmanlı imparatorluğu yönetiminde Muş, bazen Van eyaletine bağlı bir sancak merkezi, bazen de Bitlis hanlığına bağlı bir nahiye merkezi durumuna geldi. XVII. yy.da eski önemini kaybetmeğe başladı. Bitlis hanlığından ayrılarak Muş beylerbeyliğine bağlandı. 1794'te İran şahı, Doğu Anadolu'ya saldırdı ve Muş'u yağmaladı. 1795'te İran şahının kışkırtmaları sonunda bölgedeki Bedirhanı ve Müşkân aşiretleri Osmanlı devletine karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmanın bastırılması için Reşid Paşa ile Alâeddin Paşanın oğlu Emin Paşa görevlendirildi. Emin Paşa Varto, Hormek, Çiban ve Malazgirt'te Hasannan aşiretlerinden topladığı kuvvetlerle Reşid Paşanın yardımına geldi. Âsiler bir süre dayandılar, sonra dağıldılar. 1821'de İran şahı Abbas Mirza, osmanlı paşalarının birbirlerine düşmesinden yararlanarak Muş ve Bayazıt dolaylarında tekrar harekete geçti ve Muş'u yağmaladı. Emin Paşanın beylerbeyliği zamanında Muş'ta bulunan Yazıcıoğulları ve Hormekli aşiretleri halka zulmetmeğe başladılar. Emin Paşa bu iki aşiretle mücadeleye girişti. Mustafa Zeynel yönetiminde bulunan Hormekler, bir ara Kuzıçan'da bulunan Şah Hüseyin'in yanına kaçtılar. Bir süre sonra da affedilerek Kiğı'nın Darabi köyüne yerleştirildiler (1825). Aynı yıl Mustafa Zeynel, Lalan aşireti reisi Ali Ağa ile birlikte Muş'a gelerek Emin Paşayı ziyaret etti. Emin Paşa, Mustafa Zeynel ve aşiretinin, Varto'nun Kasman köyüne yerleşmelerine izin vererek bu âsi aşireti tesirsiz hale getirdi. 1836'da Muş, Varto ve Malazgirt yöresinde yaşayan türk aşiretleri arasında tekrar geçimsizlik başgösterdi. Bu geçimsizlikten yararlanan Ruslar, Pasinler üzerinden bölgeye saldırdı.

MUŞ
il haritası

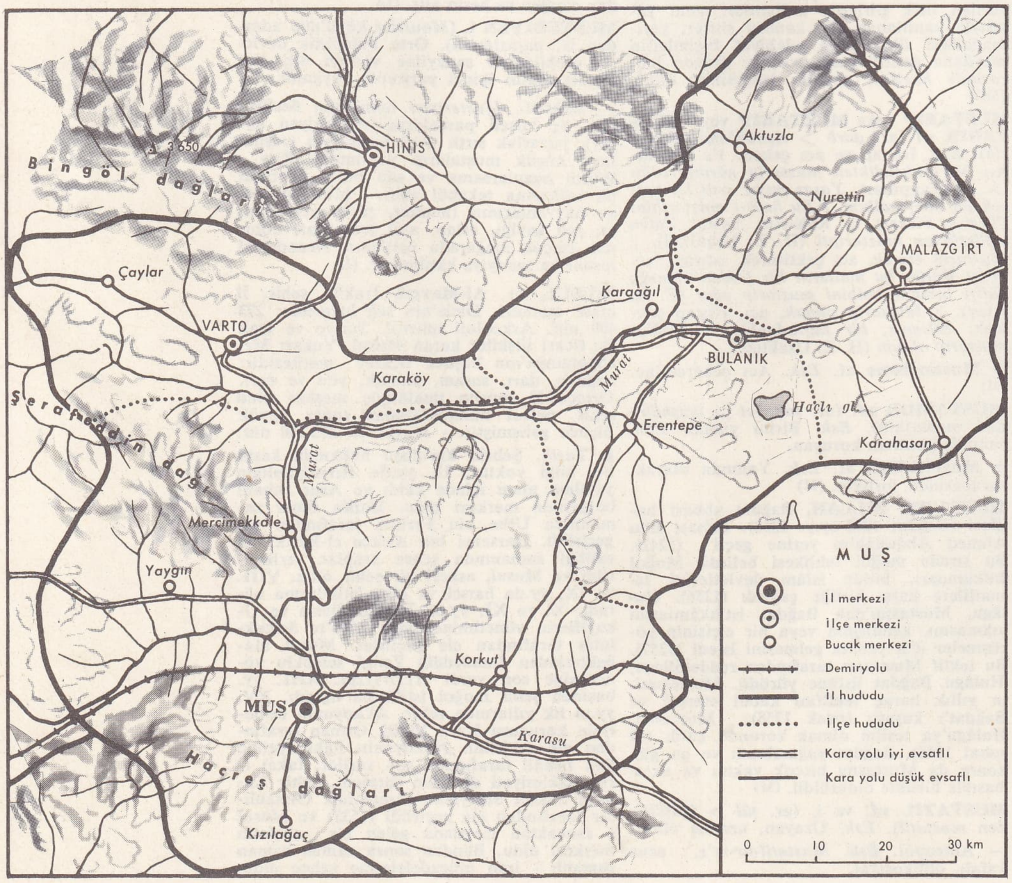

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Tehlike büyüyünce türk aşiretleri birbirleriyle barışarak rus kuvvetlerine karşı koydular ve Rusları yenmeyi başardılar. 1837'de âyanlığı kaldıran Mahmud II, Muş ve çevresinde Emin Paşanın hâkimiyetine de son verdi. XIX. yy.ın sonu ve XX. yy.ın başında Muş ve yöresi, yabancıların kışkırtmaları sonunda isyan eden ermeni taşnaklarının hareket alanı oldu. 1894'teki Sasun ayaklanmasından sonra Osmanlı hükûmetinin isteği üzerine Erzurum'da bulunan fransız, ingiliz ve rus konsolosları Muş'ta toplandılar. 1901'de Muş ovasında ermeni çeteleri faaliyette bulundu. Bunlar üstüne gönderilen hükûmet kuvvetleri, Ermenileri etkisiz duruma getirdi. 1905'te de şehir ve çevresinde meydana gelen çarpışmalar bölge için zararlı oldu. 1914'te Birinci Dünya savaşına katılan Osmanlı devleti, doğuda Rusların saldırısına uğradı (1915). Ruslar Eleşkirt ve Pasinler üzerinden Muş'a indiler. Bu sırada şehir halkı büyük sıkıntıya düştü. Malazgirt ve Bulanık, Ruslar tarafından alınınca halk, Elazığ ve Diyarbakır illerine göçmek zorunda kaldı. 1916 Temmuzunda türk birlikleri Ruslara karşı taarruza geçti. Ruslar Murat ötesine çekildiler. Bunun üzerine türk birlikleri Kurtik üzerinden Kale mahallesine girdiler. Ancak, Ruslar kısa bir süre sonra türk birliklerini hazırlıksız oldukları bir sırada yakaladılar; Âni rus saldırısına karşı koyamayan türk birlikleri Muş'u bırakmak zorunda kaldı. 1917'de Muş, Rusların elinden tekrar alındı. Bir yıl sonra da Muş'taki Ermeniler kitleler halinde Rusya'ya göçtüler. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra rus saldırıları sırasında harap duruma gelen şehir, onarılmağa başlandı. Cumhuriyetin ilk sayımında Muş 4 227 nüfuslu bir kasaba durumuna düşmüştü. Bu sayı önce yavaş bir artma ile 1955'te 10 888, 1965'te 15 687 oldu ve 1970'te 23 000'i geçti.

● *Güzel sanatlar*. Muş şehrinin, kuruluşundan bu yana geçirdiği istilâlar sanat eserlerini yok etmiştir. Bugün şehirde sanat tarihi bakımından değerli pek az eser vardır. Bunlar Selçuklu, Osmanlı ve Ermenilere aittir. Selçuklulardan kalma *Aslanlı han* bugün harap bir durumdadır. Osmanlı devrine ait olanlar: *Ulucami* (veya *Şeyhmuhammetmagrıbî camii*) ve *Hacışeref camii*. Bunlardan Hacışeref camii; sade bir yapıdır. Minaresinin zarifliğiyle dikkati çeker. Ulucami'nin esasının kilise olduğu söylenir. Fakat üslûp özellikleri bakımından osmanlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılara ait en önemli eser XVIII. yy.ın ortalarında Muş valisi Alâeddin Bey tarafından yaptırılan *Alâeddinbey külliyesi*'dir. Cami, medrese ve aşhaneden meydana gelir. Külliyenin öteki kısımları yıkılmış, bugün sadece cami ayakta kalmıştır. Caminin renkli taşlarla süslü olan minaresi ilgi çekicidir. Muş'ta Ermenilerden kalan tek eser merkez ilçeye bağlı Yaygın bucağı yakınlarında Şerafettin dağları üzerinde *Surpkarabet manastırı* veya *Çengellikilise*'dir. Bu kilise ermeni devri kabartmaları bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca yapının, yılın her gününü belli eden 360 odası vardır. Muş'un en önemli eseridir. Şehirde Cumhuriyetten sonra geniş bir imar faaliyetine geçilmiş, modern binalar ve parklar yapılmıştır.

— *Muş ili,* Yukarı Murat - Van bölümünde yer alır; 8 196 km²; 233 919 nüf. (1970). Kuzeyde Erzurum, kuzeydoğuda Ağrı, güneydoğuda Bitlis, güneyde Siirt ve Diyarbakır, batıda Bingöl illeriyle sınırlanır.

● *Coğrafya*. Muş ili toprakları Murat vâdisi boyunca sıralanan ve birbirinden dar boğazlarla ayrılmış bulunan ovalar ile bunları iki yandan sınırlayan dağ kütlelerinden oluşur. Ovalar arasında Malazgirt, Bulanık, Varto, Liz ovalarıyle bunlara göre çok büyük olan Muş* ovası sayılabilir. Eski bir volkanik kütle olan Bingöl dağı (3 150 m) ilin kuzeybatı köşesinde, Hamurpet dağı (2 924 m) kuzey sınırında, Şerafettin dağı (2 544 m) batısında, Güneydoğu Toroslar'ın dik duvarı (Haçreş dağı 2 648 m) güneyde Muş ovasında yükselir. Bu ovayı Van gölü çukurundan ayıran Nemrut dağı (2 916 m) il sınırlarının doğusunda kalır.

Muş'un iklimi, karasal sert tiptedir. Kışlar sürekli ve soğuk geçer; yazlar çukur alanlarda (özellikle gündüzleri) çok sıcak, yükseklerde serindir. Yağışların yıllık ortalama tutarı Muş'ta 899 mm, Varto'da 646 mm, Malazgirt'te ise 397 mm'dir. Yazlar az yağışlıdır; yağış kış çevresinde toplanır ve kar uzun süre yerde kalır. İlin tabiî bitki örtüsünde, yazın kuruyan otluklar hâkimdir. Dağ yamaçlarında, 2 000 - 2 500 m arasında orman kalıntılarına, akarsu boylarında söğüt - kavak dizilerine rastlanır.

İlin suları, il topraklarını kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundan geçen Murat ırmağı tarafından toplanır. Başlıca kolları Hınıs ve Varto sularıyle Nemrut dağı eteklerinden çıkarak Muş ovasının doğusundan geçen Karasu'dur. İlin tek önemli gölü Bulanık ilçesinin güneyinde yer alan Haçlı göldür (16 km²).

Muş ilinin 1965'te 198 716 olan nüfusu 1970'te 233 919'a (ilk sonuç) yükseldi, nüfus yoğunluğu da 24,2'den 28,5'e çıktı. Bu nüfusun ancak yüzde 19'u 3 000'den fazla nüfuslu 4 şehirde, geri kalanı, sayısı 369'a varan köylerde oturur. Şehirlerden ikisi 10 000'den fazla nüfusludur (Muş, 23 511; Malazgirt, 10 711). Ötekiler daha az nüfusludur (Bulanık, 6 547; Varto, 3 325). Muş ili Muş, Bulanık, Malazgirt ve Varto ilçelerine ayrılmıştır.

— *Muş merkez ilçesi*, 3 538 km², 104 421 nüf. Merkez, Kızılağaç, Korkut, Mercimekkale ve Yaygın bucakları; 146 köy. Muş ilinde halkın geçimi tarım ve hayvancılığa dayanır. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü (yüzde ile) şöyledir: ekili-dikili alanlar 16,5; nadas 7; orman toprakları 3; çayır ve otlaklar 33,5; ürün vermeyen yerler 38. Tarım topraklarının yüzde 95'i geçen bölümü, tahıl ekimine ayrılmıştır. En çok buğday (65 000-117 000 t), daha az olarak mısır (6 000 - 16 000 t) ve arpa (3 500 t), biraz da darı (600 t) ekilir. Patates üretimi önemli değildir; ilk defa 1968'de 1 000 tonu aştı (2 400 t). Baklagillerden en fazla fasulye (2 300 t), az olarak nohut (400 t) ve mercimek (200 t) ekilir. Sanayi bitkileri arasında az olarak tütün (150 t kadar) ve şekerkamışı (2 500 - 3 800 t) ekilir. Kavun - karpuza da yer verilir. Bağlar yok denilecek kadar azdır. En çok yetiştirilen hayvanlar, koyun (600 000), sığır (250 000) ve kıl keçisidir (225 000). Manda (37 000), at (14 000) ve eşek de (3 300) vardır. Ayrıca arıcılık yapılır (96 t bal) ve kümes hayvanları beslenir. İlin yeraltı zenginlikleri hakkında fazla bilgi yoktur. Birkaç yerde linyit bulunur. Mahallî sanatlar ancak bölgenin ihtiyaçlarını karşılar (dokuma tezgâhları, keçe yapımı v.b.). Ulaşım demiryolu ve karayollarıyle sağlanır. (M)

MUŞABAK veya **MUŞABBAK** i. (ar. *şebeke > müşebbek*'ten osmanlıca *mūşābāk*). Verev iğne tekniği ile işlenen, tersi ve yüzü aynı kafes biçimi bir nakış türünün adı. (M)

MUŞAMBA i. (ar. *muşammā*'dan). Kurutucu bir yağla kaplanarak su geçirmez hale getirilmiş kalın bez: *Motorun arkasında mavunalar doluydu. Üzerinde muşambalar*

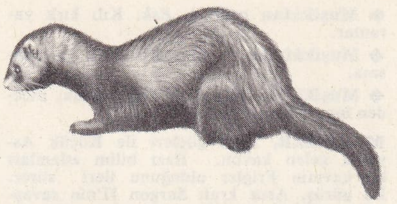

mustela

örtülmüştü (S. F. Abasıyanık). *Yusuf genç kıza, arabaya binerken yardım etti; yan kapıların muşamba perdelerini kapattı...* (Sabahattin Ali). || Su geçirmeyecek biçimde yapılmış palto, yağmurluk: *Acele ile muşambayı unutmuşum... Sersemlik!.. Yarı yolda hatırıma geldi...* (Ahmed Rasim). || Binalarda oda, salon v.b.nin tabanlarını döşemekte kullanılan, boyalı kalın bez: *Odayı muşambayla kaplamak.*

— DEY. *Muşamba gibi,* çok kirli (elbise, çamaşır v.b.).

— Denizc. *Ambar muşambası,* gemi ambarlarına su girmesini önlemek için kapakların üzerine örtülen, su geçirmez branda bezi.

— Matbaac. Mekanik baskı makinelerinde silindir üzerine sarılan ipek, yumuşak yünlü, çuha v.b. örtü.

◆ Sıf. Muşambadan yapılmış: *Siyah muşamba paltosunu giyer* (H. Z. Uşaklıgil). || *Muşamba fener*. Bk. FENER. (M)

MUŞAMBALI sıf. (*muşamba*'dan *muşamba-lı*). Muşamba ile kaplanmış, muşamba ile örtülmüş: *Muşambalı masa.* || Muşamba giymiş: *Muşambalı adam.* (M)

MUŞAMMA i. (*şemᶜ*'den *muşammaᶜ*). *Esk*. Muşamba: *Ben zerd ü nizar ile sarılsam n'ola cânâ / Kıymetli kumaşa sarılır çünki muşamma* (Baki).

— Tıp. *Esk. Muşammai tıbbî,* çıban v.b. üzerine yapıştırılan sarı muşamma, yakı.

— Tic. *Esk. Muşammai ticarî,* balya sarmakta kullanılan ziftli kalın bez.

◆ Sıf. *Esk.* Üstü balmumu, yağlıboya, kauçuk v.b. bir maddeyle kaplanarak su geçmeyecek hale konmuş. (M)

MUŞANOKOCİ (Saneatsu), japon yazarı (Tokyo 1885). Adını, 1910'da çıkmağa başlayan *Şirakaba* (Beyaz Kısrak) dergisinden alan bir topluluk meydana getirdi. Bu topluluğun arı sanat düşkünü idealist üyeleri, Kyu Şu'da *Atarașiki Mura*'yı («Yeni Köy») kurdular. Muşanokoci, romanlar (*Omedetaki Hito* [Kendinden Hoşnut bir Adam], 1910), oyunlar (*Ningen - Banzai* [Yaşasın İnsanlık], 1922) ve denemeler (*Atarașiki Mura no Seikatsu* [Yeni Köyde Hayat], 1918) yazdı. (L)

MUŞAR. Coğ. Bk. AYDINLAR.

MUŞER i. (ar. *mūşer*). *Esk*. Bir çeşit eğri testere. (M)

MUŞİKÂF sıf. (fars. *mū* ve *şikāf*'tan *mū-şikāf*). *Esk*. Kılı kırk yaran, bir şeyi inceden inceye araştıran. || Çok ince düşünen, dikkatli, titiz tenkitçi.

MUŞ'ta bir cami

MUŞ solda, hükûmet meydanı; sağda, bir görünüş

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

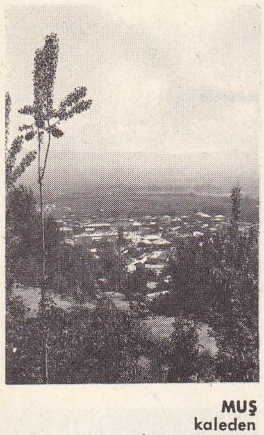

MUŞ kaleden şehrin görünüşü

MUŞ bir görünüş

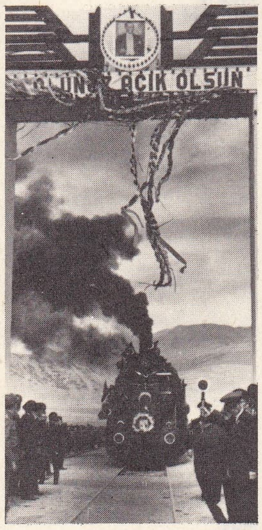

MUŞ - Tatvan demiryolunun açılış töreni

◆ **Muşikâfan** çoğl. i. *Esk.* Kılı kırk yaranlar.

◆ **Muşikâfane** zf. *Esk.* Kılı kırk yararcasına.

◆ **Muşikâfi** i. *Esk.* Kılı kırk yarma, inceden inceye araştırma. (M)

MUŞKİLER, Ege* göçleri ile Küçük Asya'ya gelen kavim. Bazı bilim adamları bu kavmin Frigler olduğunu ileri sürer. Bu görüş, Asur kralı Sargon II'nin savaştığı muşki kralı Mita ile yunan efsanelerindeki frig kralı Midas'ın aynı kişi olduğu varsayımına dayanılarak, ilk defa Hugo Winckler tarafından öne sürüldü. Bk. FRİGYA. (M)

MUŞMULA i. (yun. *mespilon*'dan). Eğri büğrü gövdeli, dallı budaklı küçük ağaç. (İlmî adı *mespilus germanica.* Gülgillerden.) || Aynı ağacın meyvesi. *(Eşanl.* DÖNGEL, BEŞBIYIK.) || *Japon muşmulası,* maltaeriğinin *(Eriobotrya Japonica)* diğer adı. || *Argo.* İhtiyar, moruk.

— ÇEŞ. DEY. *Muşmula gibi,* yüzünün bütün çizgileri buruşmuş olan. || *Muşmula suratlı,* yüzünde pek çok buruşuk ve kırışık bulunan.

— ANSİKL. *Muşmula,* dallı, eğri büğrü gövdeli ufak bir ağaçtır. Basit veya birçok parçalı yapraklarının üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü beyazımtıraktır. Beyaz veya pembe çiçekleri tek tek açar. Meyvesi, etli ve beş bölmelidir; bunların her birinde iri ve sert bir çekirdek bulunur. Muşmulanın buruk ve hoşa gitmeyen bir tadı vardır. Ancak iyice olgunlaşıp çürüdükten sonra yenir.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca muşmula çeşitleri: *istanbul muşmulası* (sivrice, ufak ve etli); *italyan muşmulası* (yuvarlak, iri ve etli); *çekirdeksiz muşmula* (çok lezzetlidir; Mersin dolaylarında yetişir). 1969'da ağaç sayısı 338 000, meyve üretimi 3 500 tondur. (ML)

MUŞ ovası, Doğu Anadolu'da (Murat bölümü) büyük düzlük; 1 706 km². Doğu güneydoğu - batı güneybatı doğrultusu 80 km, kuzey - güney doğrultusundaki eni 10 - 30 km'dir; bir elipsi andırır. Büyük ekseni, batı kesiminde, ovaya kuzeyden giren Murat ırmağı, doğu kesiminde ise onun bir kolu olan Karasu ile boylanır. Doğuda Nemrut volkan kütlesiyle Van gölü çukurundan ayrılan Muş ovası, güneyde Muş dağları (Haçreş tepesi 2 648 m), kuzeyde Şerafettin dağları ve onların doğu uzantısıyle sınırlanır. Muş ovasından Van gölü kıyılarına *Rahva düzü* denilen eşik aracılığıyle geçilir. Kenarları yer yer dağlardan inen sellerin yaydığı birikinti konileriyle (çakıl, kum ve kil) kaplı olan Muş ovasının tabanı, doğudan batıya doğru hafif eğimlidir; yüksl. 1 300-1 100 m. Kalın bir alüvyon tabakasayle kaplı olan bu taban, sulanmak şartıyle çok verimlidir. Alparslan Devlet Üretme çiftliği buradadır. Elâzığ - Bitlis yolu ve Van gölü demiryolu ovayı baştan başa keser. Ovaya adını veren Muş şehri, güney kenarında yer alır ve Murat suyunun ovaya girdiği boğaz, şehrin tam karşısında bulunur. (M)

MUŞT i. (ar. *muşt*). *Esk.* Tarak.

— Anat. *Esk.* Kürek kemiği. || *Muşt-ül-kadem,* ayak tarağı, ayaktaki tarak kemikleri. || *Muşt-ül-yed,* el tarağı, elde bulunan tarak kemikleri.

— Bot. *Esk. Muşt-ur-râi,* çoban tarağı, fesçi dikeni. (M)

MUŞT veya **MÜŞT** i. (fars. *muşt*). *Esk.* Yumruk, tokat: *Hele insin bir iki muşt-i giran ensesine / Ne ağırbaşlı olur bak o sebük-ser dediğin* (Muallim Naci). || Avuç.

◆ **Muştî** i. *Esk.* Bir avucun alabildiği şey. (M)

MUŞTA i. (fars. *muşt*'tan). Karşısındakine vurmak için özel olarak açılmış deliklerine parmakların geçirilmesi ile kullanılan demir parçası: *Muşta ile vurmak. Çelik muşta.* || Parmağın biri bükülüp ileri doğru çıkartılarak vurulan yumruk. || Kılıç, bıçak v.b. gibi âletlerin kısa sapı, kabza. || Kunduracıların derileri inceltmek için kullandıkları madenî âlet. || *Esk.* Avuç, el, yumruk.

— Döşemecilik. *Semerci muştası,* kıtık doldurmakta kullanılan uç kısmı yassı âlet. Boyunluğun gövde kısmına doldurulan otu sıkıştırmağa yarayan çubuk. Simit yastıkların yapımında kullanılan araç. (L)

MUŞTALAMAK geçl. f. (*muşta*'dan *muşta-la-mak*). [Birine] Muşta ile vurmak. (M)

MUŞTÎ sıf. (ar. *muşt*'tan *muştî*). *Esk.* Tarak şeklinde olan. (M)

MUŞTU i. (fars. *müjde*'den). *Halk dili.* Sevindirici haber: *Melâlin neşvesine doymayanlara muştular olsun!* (N. Ataç). *Eşanl.* MÜJDE. (M)

MUŞTUCU i. (*muştu*'dan *muştu-cu*). *Halk dili.* İyi ve sevindirici haber getiren, müjdeci. (M)

MUŞTULAMAK i. (*muştu*'dan *muştu-la-mak*). *Halk dili.* İyi ve sevindirici bir işi, olayı v.b. haber vermek, müjdelemek. (M)

MUŞTULUK i. (*muştu*'dan *muştu-luk*). *Halk dili.* İyi ve sevindirici haber getirene verilen armağan, bahşiş; müjdelik. (M)

MUŞTZEN veya **MÜŞTZEN** bls. sıf. (fars. *muşt-zen*). *Esk.* Yumruk vuran: *Ser-i dirahte muşt-zen, hiyaz-ı bağa berk-riz* (Recaizade Ekrem).

MUT i. Baht, talih, şans, uğur. || Mutluluk. (M)

MUT, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili) ilçe merkezi küçük şehir. 10 029 nüf. (1970). Göksu vâdisinin genişleyerek Mut ovasını meydana getirdiği kesimde, Konya'yı Akdeniz kıyılarına bağlayan yolların en önemlilerinden biri olan Konya - Karaman - Silifke karayolu üzerinde; yüksl. 275 m. — *İlçe merkezi,* 2 554 km²; 43 291 nüf. (1970). Merkez ve Sarıkavak bucakları; 77 köy. Buğday, pirinç ve pamuk üretimi.

● *Güzel sanatlar.* Mut, sanat eserleri bakımından oldukça zengindir. Bu eserlerin çoğu Selçuklular ve Karamanoğulları devirlerine aittir. *Lâlağa camii,* Karamanoğlu Alâeddin Beyin isteğiyle Lâl Ağa tarafından yaptırıldı (1356-1390). Planı dikdörtgen şeklindedir. İç kısımda kubbeye geçiş, pandantiflerle sağlanır; tek kubbeli ana mekân, tonozlarla yana doğru genişler. Planıyle bu tipin daha sonraki örneklerine öncü oldu.

Lâlağa camiinin yanında Karamanoğulları devrine ait türbe vardır. Caminin güneyinde bulunan *Büyüktürbe* veya *Hocaenti türbesi,* kare planlı kaide üzerinde sekizgen olarak yükselir; üzeri de sekizgen bir külâhla örtülüdür. İç kısımda beş lahit vardır. *Küçüktürbe* de yine kare kaide üzerinde sekizgen olarak yükselir ve üzeri sekizgen külâhla örtülüdür. İç kısımda üçü taş, biri tek parça ahşap dört lahit vardır. *Taşhan,* Doğancı mahallesindedir. Dikdörtgen planlı bir bınadır. Avlusu beşik tonozlu revaklarla çevrilidir, arkada odalar vardır. *Mut kalesi,* Namazgâh yakınındadır. Temellerinin Hitit devrine kadar indiği söylenir. Özellikle Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde onarım gördü; ekler yapıldı. Dört burcu içinde İçkale adı verilen kulesi vardır. Mut'un içindeki bu eserlerden başka çevresinde de bazı eserler ve önemli kalıntılar bulunur. *Dağ camii,* Mut'un 2 km güneybatısındadır. Beylikler devrinin sonu, Osmanlı devri başına aittir. Binada çevredeki antik kalıntılardan toplanan devşirme malzeme kullanılmıştır. Mut'a 20 km uzaklıkta Hocaenti köyünde de kare planlı, kubbeli, harap bir cami vardır. Ayrıca, Silifke-Mut yolu üzerindeki *Kaya mezarları,* Mut-Karaman yolunda Selçuklu devrine ait *Sertavil han,* V. yy.a ait bir bizans eseri olan *Alahan* veya *Alacahan* adlı kubbeli bazilika önemli eski eserlerdir. (M)

MUT («Ana»), Mısır tanrıçası, Ammon'un karısı. (Mut'a Karnak'ta tapılırdı.) [L]

MUTA sıf. (ar. *ᶜatâ,* bağışlama > *iᶜtâ*'dan *muᶜtâ*). *Esk.* Verilmiş olan, verilmiş.

◆ **İ.** Fels. *Esk.* Veri.

— Huk. *Esk.* Boşanmış kadına, kocası tarafından verilmesi zorunlu elbiseler. (Bazılarına göre bunlar baş örtüsü, gömlek ve çarşaftır. Bazılarına göre de bir entari ve bir elbiseden ibarettir. Koca isterse bunları mal olarak, dilerse değerince para olarak verir.)

◆ **Mutayat** çoğl. i. Fels. *Esk.* Veriler. (M)

MUTA sıf. (ar. *ṭavᶜ* > *iṭaᶜat*'ten *muṭaᶜ*). *Esk.* Sözü dinlenen, itaat olunan: *Ecnebi teklifi ve onu tatbike kalkışan hükûmetin arzu ve emrinin, milletçe ve Kuva-yi Milliyece muta olamayacağı tabiî idi* (Atatürk). *Sahabenin hükmü merzî ve savab, mesmu ve hak, mutadır* (Cevdet Paşa). || *Cihan - muta,* dünyanın boyun eğdiği (kimse).

◆ **Mutaa** sıf. *Esk.* Muta'nın dişili. || *Evamir-i mutaa,* itaat edilen buyruklar: *Memalik-i mahruse askerlerine sefere hazır olmaları için evamir-i mutaa irsal kılındı* (Naima). [M]

MUTAASSIP veya **MUTAASSIB** sıf. ve i. (ar. *ᶜaṣab* > *taᶜaṣṣub*'dan *mutaᶜaṣṣıb*). Aşırı derecede dinine, eski geleneklere bağlı olan, taassubu olan (kimse): *Londra'da mutaassıp protestan rahibinin evinde olsaydım...* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Yeni.* Bağnaz.

◆ **Mutaassıbane** zf. *Esk.* Mutaassıba yakışır şekilde, bağnazca: *Zahidane ve mutaassıbane duygulardan azade kaldılar* (Ziya Gökalp).

◆ **Mutaassıbîn** çoğl. i. *Esk.* Mutaassıp kimseler. (M)

MUTAATTIR sıf. (ar. *ᶜıṭr* > *taᶜaṭṭur*'dan *mutaᶜaṭṭır*). *Esk.* Güzel kokulu şeyler sürünen. || Güzel kokan.

◆ **Mutaattıra** sıf. *Esk.* Mutaattır'ın dişili. (M)

MUTAAZZIM sıf. (ar. *ᶜaẓamet* > *taᶜaẓẓum*'dan *mutaᶜaẓẓım*). *Esk.* Büyüklük taslayan, kibirli, gururlu, azametli: *Yeni kıyafetinin, yeni mutaazzım tavrının arkasında, gene eski Zâti Bey parçaları sırıtıyordu* (H. E. Adıvar). [M]

MUTABAKAT i. (ar. *ṭıbḳ*'tan *muṭabaḳat*). *Esk.* Birbiriyle tutarlı halde olma, uygunluk: *İcraat müteşebbislerinin ahvalini, itham atın esbabını, kanuna derecei mutabakatini tehditkâr bir surette tahkik...* (Atatürk). || Uyuşma, anlaşma: *Biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber Meclisin ekseriyetiyle, yapılacak muamele üzerinde mutabakat husul buldu* (Atatürk).

— Dil bil. Osmanlıcada sıfat tamlamalarında sıfat ile mevzufun (belirtilen ve nitelenen) nitelik (dişilik-erkeklik) ve nicelik (tekil-çoğul) bakımından uyması. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* Şiir veya nesirde iki düşünce arasında birbirini tamamlayan uygunluk. Beyitler arasında anlam ve ahenk bakımından birbirine uygun olma durumu. (Daha çok eski edebiyatta geçen mutabakat deyimi, aykırılığın [mubayenet] karşıtıdır. Bir gazelin bütününde anlam ve ahenk bakımından kurulan bağlantı, birbirine uygun gelme, başarılı bir tutum sayılırdı.)

— Fels. *Esk.* İslâm felsefesinde konunun düşünceye uygun gelmesi. (Varlıklarla, anlamın insan zihnindeki izlenimlerinin, bilgilerinin veya kavramların birbirine uyması; iki düşünce veya görüş arasında kurulan ve birbirinin tepkisi olan bağlantı. İslâm düşüncesine göre aklın olguya, olgunun hükme mutabakatı hakikat'tır.)

— Mat. Özdeşlik.

— ANSİKL. Dil bil. Arapça sıfat tamlamalarında, belirtilen veya nitelenen isim dişil (müennes) ise sıfat da dişil, isim eril (müzekker) ise sıfat da eril olur: *ramazan-ül-mübarek* (kutsal ramazan). Dişil kelime yapan *t* harfi (ta-i- tenis) ile biten isimler dişil sıfat alır: *Devlet-i Osmaniye* (Osmanlı devleti). Arapça çoğul kelimeler dişil sayıldığı için, tamlanan isim olur: *düvel-ül-muazzama* (büyük devletler). [M]

MUTABBAK sıf. (ar. *ṭıbḳ* > *taṭbıḳ*'ten *muṭabbaḳ*). *Esk.* Tatbik edilmiş, uygulanmış. || Kapak gibi ve tabaka halinde kapanmış, örtülmüş. (M)

MUTABIK sıf. (ar. *ṭıbḳ* > *muṭâbaḳat*'tan

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

mutâbık). Birbirine uyan, aralarında anlaşmazlık olmayan. || Uygun: *Bütün ihtilâfata sebebiyet veren, yeni tayin ettiğim kumandanların tecrübesizlikleri ve hale mutabık tavır ve tarzı harekette bulunmamaları imiş...* (Atatürk). *Küçük Amelya sahnede arz-ı endam edip [...] kekremsi sadası ile, güfteye mutabık gemici miçosu kıyafeti ile...* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Mutabık kalmak,* uyuşmak, anlaşmak, anlaşmaya varmak: *İkisi de tam hakikati buldukları içindir ki, tamamiyle mutabık kaldılar* (Ziya Gökalp). *O günkü mecliste bu noktada mutabık kaldılar* (Vâ-Nû). || *Mutabık olmak,* aralarında anlaşmazlık olmamak, anlaşmak, uymak, uygun olmak: *Hallâl-i müşkilât olmak isteyenlerin mebde-i hareketleri hakikat-i ahvale mutabık olmak gerektir* (Atatürk). [M]

MUTAD sıf. Bk. MUTAT.

MUTAF sıf. (ar. *tavâf*'tan *mutâf*). *Esk.* Etrafında dönülen, tavaf olunan, çevresinde dolaşılan: *Fikr için mutaf / Ümmid için melâz olan aguş-i müşfikin* (Tevfik Fikret). [M]

MUTAF i. (fars. *mûy,* kıl ve *tâften,* bükmek'ten *mûy-tâb* > *mûtâf*). *Esk.* Keçi kılından çul, yem torbası gibi şeyler dokuyan veya satan kimse. || Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş hayvan çulu, yem torbası v.b. şey. (M)

MUTAHER sıf. (ar *tahâret, mutâhere,* temizleme'den *mutâher*). *Esk.* Paklanmış, temizlenmiş (M)

MUTAHHAR sıf. (ar *tahâret* > *tathîr*'den *mutahhar*). *Esk.* Paklanmış, temizlenmiş: *Şöyle bir levha-i mutahharda / Bana manzur olurdu timsali* (Tevfik Fikret). || Mübarek, temiz, kutsal. || *Libas-ı mutahhar,* temiz elbise.

◆ **Mutahhara** veya **mutahhare** sıf. *Esk.* Mutahhar'ın dişili: *Resûl-i Ekrem, birbiri üzerine iki zırh giydi ve kılıcını kuşanıp yine onlarla beraber hücre-i mutahharesinden dışarı çıktı* (Cevdet Paşa). || *Revza-i mutahhare,* kutsal, mübarek türbe. Hz. Muhammed'in kabri. || İ. Kadın adı.

◆ **Mutahhariyet** i. *Esk.* Temizlik, paklık. (M)

MUTAK sıf. (ar. *ʿıtk* > *iʿtak*'tan *muʿtak*). *Esk.* Hürriyeti verilmiş, azat edilmiş, azatlı: *Resûl-i Ekrem'in mutaklarından Ebu Rafi hîn-i fetihte hâzır idiler* (Cevdet Paşa). || *Mutak-ül-ba'z,* kısmen hürriyeti verilmiş, azat edilmiş köle. || *Abd-i mutak,* azat edilmiş kul.

◆ **Mutaka** sıf. *Esk.* Mutak'ın dişili: *Yani valideleri mutaka değil iken velâdet vakıa olmuştur* (Taşlıcalı Yahya). || *Cariye-i mutaka,* azat edilmiş cariye. (M)

MUTALEBE i. (ar. *taleb*'den *mutâlebe*). *Esk.* Hakkını isteme. || Dava, iddia.

— Huk. Bk. TALEP.

◆ **Mutalebat** çoğl. i. *Esk.* İstenilen şeyler, istekler. (M)

MUTALİ sıf. (ar. *tulûʿ* > *mutâlaʿa*'dan *mutâliʿ*). *Esk.* Ders çalışan veya kitap okuyan.

◆ **Mutaliîn** çoğl. i. *Esk.* Ders çalışanlar, kitap okuyanlar. (M)

MUTALLÂ sıf. (ar. *tılâ,* sıvı yaldız > *tatliye*'den *mutallâ*). *Esk.* Eritilmiş altın ile yaldızlanmış, yaldızlı.

◆ **Mutallâkârî** blş. i. *Esk.* Altın kaplamak işi, yaldızlama. (M)

MUTALLAKA sıf. ve i. (ar. *talâk*>*tatlîk*'ten *mutallaka*). Huk. *Esk.* Boşanmış, boşanmak suretiyle dul kalmış kadın (talâkı* bâin ile boşanana *mutallakai bâine,* talâkı ric'i ile boşanana da *mutallakai ric'iye* denir): *Mutallakasından bir oğlu vardır* (Şemseddin Sami). [M]

MUTALLİK i. (ar. *talâk* > *tatlîk*'ten *mutallik*). Huk. *Esk.* Karısını talâk ile boşamış olan koca. (M)

MUTALSAM sıf. (ar. *tılsım*'dan *mutalsem*). *Esk.* Tılsımlı, büyülü, tılsımlanmış: *Ey nehr-i mutalsam! ki uçar mevcelerinden / En ruh-firib, en güzel, en şuh u münevver / Bir bûsiş-i nefrin* (Tevfik Fikret). [M]

MUTALSIM sıf. (ar. *tılsım*'dan *mutalsım*). *Esk.* Büyü yapan, büyücü, tılsım yapan. (M)

MUTANT sıf. (fr. k.). Biyol. *Mutant tür,* değişmez tür karşıtı olarak mutasyon (anî değişiklik) devresinde bulunan tür.

◆ İ. Biyol. Değişinme (mutasyon) uğramış birey. (L)

MUTANTAN sıf. (ar. *tantana*'dan *mutantan*). *Esk.* Gösterişli, tantanalı, şatafatlı: *İşte şimdi bu mutantan odanın servetleri içinde siyah mermerlerle örülmüş mezarda diri diri medfun gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). *Mutantan bir merasim.* *Yeni.* Görkemli. || Parlak, süslü: *Tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, neşredeceğim vesaik meyanına, bu muhaberemizi de aynen ithal edeceğim* (Atatürk). || Gürültülü, patırtılı. (M)

MUTARAHA i. (ar. *tarh*'tan *mutâraha*). *Esk.* Konuşma, bir iş hakkında birbirine söz söyleme.

◆ **Mutarahat** çoğl. i. *Esk.* Konuşmalar, birbirine bir iş hakkında söz söylemeler: *Bazı mesail ve mübahasat ve itirazat ve mutarahat vaki olup ...* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MUTARASSID sıf. (ar. *rasad* > *tarassud*'dan *mutarassıd*). *Esk.* Dikkatle gözleyen, gözetleyen: *Ve kendülere sığınacak yerler bulup mutarassıd-ı fırsat oldular* (Naima). || Beklevan, kollayan.

◆ **Mutarassıdane** zf. *Esk.* Gözetlercesine, gözlercesine, gözetleyici gibi.

◆ **Mutarassıdîn** çoğl. i. *Esk.* Gözetleyenler. || Bekleyenler, kollayanlar. (M)

MUTAREDE i. (ar. *tard*'dan *mutârede*). *Esk.* Karşılıklı birbirine saldırma, karşılıklı saldırı.

◆ **Mutaredat** çoğl. i. *Esk.* Karşılıklı saldırmalar, saldırışlar. (M)

MUTARIZA. Bk. MUTERİZA.

MUTARRA sıf. (ar. *tarâvet*'ten *mutarrâ*). *Esk.* Taze, taravetli: *Bazan da mutarra / Bir zanbağa benzer ki değildir mutasavver / Bir mislini görmek şu tabiatte* (Tevfik Fikret). || Güzel kokulu. || Cilâlı, parlak. (M)

MUTARRAZ sıf. (ar. *tırâz,* ipek ve sırma ile işleme'den *mutarraz*). *Esk.* Kenarları sırma veya ipek ile işlenmiş, süslenmiş, işlemeli olan. (M)

MUTARRİZİ (Ebül Feth Nâsır), arap dilcisi, yazarı ve fıkıh bilgini (Harizm 1144 - ay.y. 1213). Muvaffak bin Ahmed'den öğrenim gördü. Mutezile mezhebine bağlıydı. Fıkıh deyimlerine ait *El-Mugrib fi'l Luga* (Lûgat Hakkında Gariplikleri Ortaya Koyan) adlı lûgati, bilginler arasında önem kazandı. Eşanlamlı kelimeleri biraraya toplayan bir lûgati daha vardır. Oğlu için yazdığı *El-Misbah fi'l Nahv* (Nahv Hakkında Aydınlatma Kılavuzu) üstüne birçok şerh yazıldı. (M)

MUTASABBİ sıf. (ar. *sabi* > *tasabbi*'den *mutasabbi*). *Esk.* Çocuklaşan, çocukluk eden.

◆ **Mutasabbiyane** zf. ve sıf. *Esk.* Çocuklara yakır şekilde, çocukça. (M)

MUTASABBİR sıf. (ar. *sabr* > *tasabbur*'dan *mutasabbir*). *Esk.* Güçlüklere göğüs geren, sabreden, dayanan, tahammül eden. (M)

MUTASADDI sıf. (ar. *sadʿ* > *tasadduʿ*'dan *mutasaddıʿ*). *Esk.* Yarılan, çatlayan. || Dağılan. (M)

MUTASADDIK sıf. (ar. *sadaka* > *tasadduk*'tan *mutasaddık*). *Esk.* Sadaka veren. || *Mutasaddık-ün-aleyh,* sadaka alan, kendine sadaka verilen.

◆ **Mutasaddıkîn** çoğl. i. *Esk.* Sadaka verenler. (M)

MUTASADDIR sıf. (ar. *sadr* > *tasaddur*'dan *mutasaddır*). *Esk.* Sadrazamlık mevkiinde oturan. || Başta, baş köşede oturan.

◆ **Mutasaddırane** zf. *Esk.* Sadrazamlık mevkiine oturana yakışacak biçimde.

◆ **Mutasaddırîn** çoğl. i. *Esk.* Sadrazamlar. (M)

MUTASADDİ sıf. (ar. *sadv* > *tasaddî*'den *mutasaddî*). *Esk.* Girişen, teşebbüs eden, şansa bağlı bir iş yapmağa kalkışan. (M)

MUTASAFFİ sıf. (ar. *sâf* > *tasaffî*'den *mutasaffî*). *Esk.* Temizlenen, saflaşan. || *Kalb-i mutasaffî,* saf, temiz gönül. || *Mâ-i mutasaffî,* arı, temiz su. (M)

MUTASALLİB sıf. (ar. *sulb* > *tasallub*'dan *mutasallib*). *Esk.* Sertleşmiş, katılaşmış. || Dayanıklı, metin. || *Mec.* Bildiğinden şaşmaz, inatçı, bildiğinde direnen. || Dinî konularda gayret ve titizlik gösteren.

◆ **Mutasallibane** zf. *Esk.* Kuvvetli, metin, tahammüllü, gayretli olana yakışacak tarzda. (M)

MUTASALLİF sıf. ve i. (ar. *salef* > *tasallüf*'ten *mutasallif*). *Esk.* Bilgiçlik ve inceliği aşırılığa vardıran. || *Mec.* Şarlatan: *Mevcudatı vehm içinde bırakmayı birhan-i dirayet addeden bazı mutasalliflerin zannı gibi...* (Namık Kemal).

◆ **Mutasallifane** zf. *Esk.* Bilgiçlik ve inceliği aşırı kaçırana yakışacak biçimde.

◆ **Mutasallifîn** çoğl. i. *Esk.* Bilgiçlik ve inceliği aşırıya kaçıranlar. (M)

MUTASANNİ sıf. (ar. *sanʿat* > *tasanniʿ*den, *mutasanniʿ*). *Esk.* Süslü, güzel görünmeğe çalışan, yapmacıklı.

◆ **Mutasanniane** zf. *Esk.* Yapmacıklı olarak.

◆ **Mutasanniîn** çoğl. i. *Esk.* Yapmacıklı olarak kendini güzel göstermek isteyenler. (M)

MUTASARRIF sıf. ve i. (ar *sarf* > *tasarruf*'tan *mutasarrıf*). *Esk.* Bir şeyi kullanma hakkına sahip olan: *Meselâ «şu tarlanın mutasarrıfı» diyecek yerde «şu tarlada tasarruf sahibi olan adam» demeliyiz* (Ziya Gökalp). || Bir şeyin sahibi, bir şeyi veya yeri mülkiyetinde bulunduran. || Bir işi istediği gibi yöneten.

◆ İ. İda. *Esk.* Osmanlı yönetimindeki sancakların (liva) en büyük mülkî idare âmiri (rütbe ve mevkii kaymakamdan büyük, validen küçüktü; bu idare hizmeti, Cumhuriyetten sonra kaldırıldı): *Bu telgrafhanede ismi geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfı bulunuyordu* (Atatürk). *İzmit mutasarrıfına bir mektup yazınız, Beyefendinin işini mutlaka yapmasını tavsiye ediniz* (F. R. Atay).

◆ **Mutasarrıfane** zf. *Esk.* İstediği gibi kullanarak. Sahip çıkarak, sahiplenerek.

◆ **Mutasarrıfiyet** i. *Esk.* Kullanma hakkı. || Mutasarrıflık. (M)

MUTASARRIFLIK i. (*mutasarrıf*'tan *mutasarrıf-lık*). *Esk.* Mutasarrıfın görev ve unvanı: *Bir süre sonra, daha önce iki kere Bolu mutasarrıflığı yapan Hüsrev Paşaya kapılandı* (Cahit Öztelli). || Mutasarrıfın yönettiği ve vilâyetle kaza arasında yer alan idarî taksimat: *Hergün vilâyetlerden, mutasarrıflıklardan teklifler alırdık* (F. R. Atay). *Eşanl.* SANCAK. (M)

MUTASARRIM sıf. (ar. *tasarrum*'dan *mutasarrım*). *Esk.* Bir şeyin içinden geçen, bir engel karşısında yön değiştirmeden engeli delip geçen. || *Mec.* Becerikli, eli yatkın, usta. || Yiğit, kahraman. (M)

MUTASAVVER sıf. (ar. *sûret* > *tasavvur*'dan *mutasavver*). *Esk.* Zihinde kurulmuş, tasarlanmış: *İlâveten teklifi mutasavver olan dört maddenin Heyeti Temsiliyece vesait-i muhtelife ile tamimi kabinece pek lüzumlu görülmektedir* (Atatürk). || Olabilir, muhtemel, ileride olması mümkün olan: *O adamdan böyle bir iş zuhuru asla memul ve mutasavver değildir* (Şemseddin Sami). || Yapılması kararlaştırılmış olan, niyet edilen: *Garsonun biri zabıtaya koşar. Diğeri de bu mutasavver cinayeti İngilize ihbara gider* (H. R. Gürpınar). [M]

MUTASAVVIF i. (ar. *sûfî* > *tasavvuf*'tan *mutasavvıf*). Tasav. Tanrı hikmetiyle, ilâhiyatla uğraşan, tasavvufu yaymağa çalışan kimse: *Mutasavvıflar dünyevî aşk için «mecaz, hakikatin köprüsüdür» derler* (N. Araz).

— ANSİKL. Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adayan, dünyadan

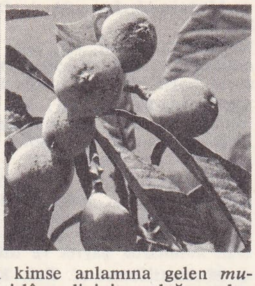

muşmula ağacı

el - etek çeken kimse anlamına gelen *mutasavvıf* sözü, islâm dininin doğuşundan sonra, ilk defa VIII. yy. başlarında kullanılmağa başlandı. İslâm ülkelerinde tasavvuf*un gelişmesinden sonra mutasavvıflar ikiye ayrıldı. Birinciler *Kur'an*, hadis ve fıkıha dayanan sünnî mutasavvıflar, ikinciler doğrudan doğruya şia inançlarına bağlanan ve halife Ali'yi «kutbül ârifan» olarak tanıyan şiî mutasavvıflardı. Irak, Suriye, Mısır, Mekke ve Medine'de sünnî inançlarını benimseyen ve daha çok şeriat kurallarına uyan mutasavvıflar çıktı. Bunlar, bütün davranış ve eylemlerinde Hz. Muhammed'i, onun sözlerini, *Kur'an* hükümlerini örnek aldılar. Şia inançlarının hızla yayıldığı İran'da yetişen mutasavvıflar ise sünnî inançlarından ayrı bir görüşü savundular. İran mutasavvıfları düşüncelerini daha çok şiirle dile getirdiler. Sûfiliğin yayılmasında, gelişmesinde öncü sayılan mutasavvıflar arasında en önemlileri: İbrahim İbni Edhem (öl. 777), Davudi Tâî (öl. 781), Şakîki Belhî (öl. 790), Mârûfi Kerhi (öl. 815), Bisri Hâfî (öl. 841), Tûrâbi Nahşebû (öl. 859), Zünnûn (öl. 859), Bayezidi Bistamî (öl. 874). Bunlar, sonradan gelen mutasavvıflar arasında yaşayışları ve davranışları yüzünden örnek sayılan kimselerdir. X. yy.da yetişen mutasavvıflar arasında adı en yaygın olanı Hallacı Mansur'dur (öl. 922), islâm dünyasında, tasavvufa belli bir çığır niteliği kazandıran mutasavvıflar arasında İmam Gazzalî (öl. 1111) ile Muhiddini Arabî (öl. 1240) başta gelir. Daha sonraki çağlarda Abdülkadir Geylanî (öl. 1166), Şeyh Feridüddini Attar (öl. 1193), Şeyh Sadii Şirazî (öl. 1291), Celâleddini Rûmî (öl. 1274) gibi geniş bir çevreyi etkileyen ünlü mutasavvıflar yetişti.

◆ Sıf. Herhangi bir tarikattan olan ve tarikatının hikmetiyle uğraşan, gizemci.

◆ **Mutasavvıfa** veya **mutasavvıfe** sıf. *Esk.* Mutasavvıf'ın dişili. || *Taife-i mutatasavvıfa*, mutasavvıflar, sofîler (kısaltılmış şekliyle isim olarak da kullanılır): *Mutasavvıfa der ki ilmi kaldır ki...* (Taşköprülüzade Mehmed).

◆ **Mutasavvıfane** zf. *Esk.* Mutasavvıflara yakışır şekilde: *Zahidane vaziyelerle mutasavvıfane tekkelerin...* (Ziya Gökalp).

◆ **Mutasavvıfîn** çoğl. i. *Esk.* Mutasavvıflar. (M)

MUTASAVVIT sıf. (ar. *şavt*, ses > *taşavvut*'tan *mutaşavvıt*). *Esk.* Ses çıkaran. (M)

MUTASAVVİR sıf. (ar. *şüret* > *taşavvur*'dan *mutaşavvir*). *Esk.* Tasarlayan, zihninde kuran. || Bir işi yapmağa karar veren, niyet eden. || Resimleyen, tasvir eden. (M)

MUTASAYYİF sıf. (ar. *şayf* > *taşayyüf*'ten *mutaşayyif*). *Esk.* Yaz aylarını bir yerde geçiren, yaz süresince bir sayfiyede kalan. (M)

Muta seferi, Hz. Muhammed zamanında islâm kuvvetlerinin Muta şehrine yaptığı sefer. Hz. Muhammed'in Busra kralına gönderdiği elçinin Gassanîler tarafından öldürülmesi üzerine, Hz. Muhammed 3 000 kişilik bir islâm ordusunu Zeyd bin Haris, Cafer bin Ebi Talib (Tayyar) ve Abdullah bin Revahe kumandasında Muta'ya gönderdi. Bu sefer başarılı olamadı ve üç kumandan da şehit düştü. Halid bin Velid islâm ordusundan arta kalanları toplayarak geri çekildi. (M)

MUTASIM sıf. (ar. *ᶜişmet* > *iᶜtişâm*'dan *muᶜtaşım*). *Esk.* Eliyle tutan, yapışan. || Günah işlemekten çekinen. (M)

MUTASIM (Ebu İshak Muhammed), abbasî halifesi (? 776 - Samarra 842). Harun-ür-Reşid'in oğlu. Kardeşi Memun zamanında Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlara katıldı. Mısır valiliği yaptı. Memun'un ölümü üzerine halife oldu (833). Tahta çıkınca Bizans ile mütareke yapıldı. Basra ile Vasıt arasına yerleştirilmiş olan Zuttların isyanı Uceyf bin Anbese kumandasında gönderilen ordular tarafından bastırıldı, Zuttlar, Ayn Zerbe'ye yerleştirildi (835). Bobek'e karşı Afşin kumandasında ordular gönderildi. Abbasî ordularında hizmet gören türk ve berberî askerlerine karşı bağdat halkının düşmanlık göstermesi yüzünden başkent Bağdat'tan Samarra'ya nakledildi; burada birçok kışla ile büyük bir saray yapıldı (836). Bizans ile yapılan mütareke bozularak savaş yeniden başladı. Bizans imparatoru Theophilos, Yukarı Fırat bölgesiyle Kuzey Suriye ve El-Cezire'yi tahrip etti. Mutasım en gözde kumandanlarıyle birlikte Bizans'a karşı sefere çıktı. Amorium ele geçirildi ve yakılıp yıkıldı. Taberistan'da Mâziyâr bin Kârin'ın, Filistin'de emevî taraftarı Ebu Harbü'l Müberkâ'nın isyanları bastırıldı. (M)

MUTASIM (Muhammed bin Man), Elmeriye hükümdarı (hük. 1051-1091). Tucibî soyundandır. Şiir ve edebiyatla ilgisi olduğundan Elmeriye'yi sanat merkezi haline getirdi. Komşularıyle savaştı. Murabıt hükümdarlarının baskısına uğradı. Ölümünden kısa bir süre sonra Elmeriye, Murabıtların eline geçti. (M)

MUTAT veya **MUTAD** sıf. (ar. *ᶜadet* > *iᶜtiyad*'dan *muᶜtâd*). Alışılmış, her zaman olan, her zamanki: *Mutad uğurlama merasimi, öpüşmeler, koklaşmalar* (B. Felek). *Murtaza bey, mutat soğukkanlılığına rağmen, son derece hayrete düştü* (Vâ-Nû). || *Ber-mutad*. Bk. BERMUTAT.

◆ İ. Alışkanlık, alışılmış şey: *Anlatacaktı, fakat biraz nazlanmak mutadıydı* (H. R. Gürpınar). *Ne kadar gamlı bu akşam vakti / Bakışın benzemiyor mutade* (Ahmed Rasim).

◆ **Mutaden** zf. *Esk.* Alışıldığı üzere.

◆ **Mutadî** sıf. *Esk.* Alışılmış: *Belki bir dakika sonra yalıda her şey hal-i mutadîsinde bulunacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUTATABBİP veya **MUTATABBİB** sıf. (ar. *ṭıbb* > *tatabbub*'dan *mutatabbib*). *Esk.* Sahte hekim. || Hekimliği pratik yoldan öğrenerek uygulayan diplomasız hekim. (Mutatabbiplerin hasta bakım ve tedavileri kanunla yasaklanmıştı.) Bk. TABABET. (M)

MUTATABIK sıf. (ar. *ṭıbk* > *taṭâbuk*'tan *mutaṭabık*). *Esk.* Uyan, uygun, aslına uygun olan (evrak). [M]

MUTATAHHİR sıf. (ar. *ṭaharet* > *taṭahhur*'dan *mutaṭahhir*). *Esk.* Temizlenmiş, yıkanmış. || *Mec.* Manevî yönden temizlenmiş; günah ve kötülüklerden arınmış. (M)

MUTATAİM sıf. (ar. *ṭaᶜm* > *taṭaᶜum*'dan *mutaṭaᶜim*). *Esk.* Tadına bakan, tadan. (M)

MUTATARRİB sıf. (ar. *ṭarab*, sevinçten doğan coşkunluk > *taṭarrub*'dan *mutaṭarrib*). *Esk.* Sevinmekten, sevinçten doğan canlılıkla coşan, coşkunluk duyan.

◆ **Mutatarribane** zf. *Esk.* Coşkunluk duyarcasına, coşkunca, coşarak.

◆ **Mutatarribîn** çoğl. i. *Esk.* Coşkunluk duyanlar. (M)

MUTATARRİF sıf. (ar. *ṭaraf* > *taṭarruf*'tan *mutaṭarrif*). *Esk.* Bir yana çekilen. (M)

MUTATAVİL sıf. (ar. *ṭûl*, uzunluk'tan *taṭavül* > *mutaṭavil*). *Esk.* Uzanan, uzayan. || Uzatılarak yükseltilen. (M)

MUTATAVVIK sıf. (ar. *ṭavķ*, gerdanlık > *teṭavvuk*'tan *muteṭavvıķ*). *Esk.* Boynuna gerdanlık v.b. süs eşyası takan, takınan. || *Mec.* Bir işin sorumluluğunu üstüne alan. (M)

MUTATAVVİ sıf. (ar. *ṭavᶜ* > *taṭavvuᶜ*'dan *mutaṭavviᶜ*). *Esk.* Nafile ibadette bulunan. || Mecbur ve mükellef olmadığı bir işi yapan. || Gönüllü (asker). [M]

MUTATAYYİB sıf. (ar. *ṭîb*, güzel koku > *teṭayyüb*'den *mutaṭayyib*). *Esk.* Güzel koku, esans sürünmüş olan. || Güzel, hoş, tatlı, hoşa giden. (M)

MUTATAYYİR sıf. (ar. *ṭayr* > *taṭayyür*'den *mutaṭayyir*). *Esk.* Kuşlara bakıp kötü, uğursuz sonuçlar çıkaran. || Geleceği kötü ve uğursuz gören. (M)

MUTAVAAT i. (ar. *ṭavᶜ*'dan *muṭavaᶜat*). *Esk.* Boyun eğme, itaat etme, uyma: *Karar-ı milliyeye karşı vaz'-ı muhalefet alan bazı yerler, hâhnahâh, cereyan-ı millîye mutavaata mecbur edildi* (Atatürk).

— Gram. *Esk.* *Mutavaat eki*, dönüşlülük eki. || *Mutavaat fiili*, dönüşlü fiil. || *Mutavaat zamiri*, dönüşlü zamir. (M)

MUTAVASSIL sıf. (ar. *vaṣl* > *tavaṣṣul*'dan *mutavaṣṣıl*). *Esk.* Bir yere ulaşan, kavuşan, erişen. || Arzusuna, isteğine erişen, isteği gerçekleşen.

— Tasav. *Mutavassıl-il-allah*, Tanrı'ya kavuşan. (M)

MUTAVASSIT sıf. ve i. (ar. *vasaṭ* > *tavassuṭ* > *mutavassıṭ*'tan). *Esk.* İki tarafa aracılık eden (kimse), aracı. || Orta halli halk. || Sıf. Orta, ortalama. || *Mutavassıt-ül-kamet*, orta boylu.

— İkt. Ticarî mübadele ve alışverişlerde rol oynayan gerçek veya tüzel kişi: toptancı, yarı-toptancı, perakendeci. || Ticarî bir işi sonuçlandırmak için müdahale eden kişi (temsilcı, komisyoncu, simsar).

◆ **Mutavassıta** sıf. *Esk.* Mutavassıt'ın dişili.

◆ **Mutavassıtîn** çoğl. i. *Esk.* Aracılık edenler. || Orta halli kimseler. (M)

MUTAVATTIN sıf. (ar. *vaṭan* > *tavaṭṭun*'dan *mutavaṭṭın*). *Esk.* Bir yeri yurt olarak seçip yerleşen, vatan edinen: *O vakit Medine diyarında mutavattın olan yahudiler Kureyza ve Nadir namiyle iki kabileye munkasim idi* (Cevdet Paşa). [M]

MUTAVAZZIH sıf. (ar. *vużûḥ* > *tavażżuḥ*'tan *mutavażżıḥ*). *Esk.* Açıklanan, açıklık kazanmış olan. (M)

MUTAVELE i. (ar. *ṭûl*, uzunluk'tan *muṭavele*). *Esk.* Bir işi sürüncemede bırakma, gereksiz yere uzatma. (M)

MUTAVİ sıf. (ar. *ṭavᶜ* > *muṭavaᶜat*'dan *muṭaviᶜ*). *Esk.* Boyun eğen, uyan, itaat eden, itaatli, uysal.

— Gram. *Esk.* Geçişsiz fiil. (M)

MUTAVVAK sıf. (ar. *ṭavķ*, gerdanlık > *taṭavvuķ*'tan *mutavvıķ*). *Esk.* Boynuna gerdanlık v.b. takılmış olan. || Tasmalı, boynuna tasma, zincir v.b. takılmış olan. (M)

MUTAVVAKA i. (ar. *ṭavķ*, gerdanlık'tan *muṭavvaķa*). Zool. *Esk.* Boynunda halka biçiminde ve kendi renginden daha koyu tonda tüyleri olan güvercin. (M)

MUTAVVEL sıf. (ar. *ṭûl*, uzunluk > *taṭvîl*'den *muṭavvel*). *Esk.* Uzatılmış, uzun. || Ayrıntılı olarak anlatılmış; genişletilmiş.

◆ İ. Öğr. *Esk.* Medreselerde okutulan arap edebiyatı tarihi kitabı.

◆ **Mutavvelat** çoğl. i. *Esk.* Uzatılmış şeyler. || Ayrıntılı olarak anlatılmış, genişletilmiş yazılar.

◆ **Mutavvele** sıf. *Esk.* Mutavvel'in dişili. || *Makale-i mutavvele*, ayrıntılı makale. (M)

Mutavvel, Sadeddin Teftezanî'nin (öl. 1395) belâgata ve eski arap edebiyatına ait eseri (Herat 1347). *El-Mutavvel* veya *El Şerhü'l-Mutavvel* (Mutavvel'in Açıklaması) diye de adlandırılan eser, Kert hükümdarı Müizzüddin Hüseyn'e ithaf edildi. *Mutavvel*'e çeşitli haşiye ve şerhler yapıldı; Cürcanî'nin haşiyesi ile Turab Ali'nin metindeki beyitler hakkında *İzaletü'l-Udel* (Şahidlerin Yok Edilmesi) adlı şerhleri önemlidir. Osmanlı medreselerinde okunan kitapların başında gelir. (M)

MUTAVVİF i. (ar. *ṭavaf*'tan *muṭavvif*). Din. Mekke'de hac sırasında yapılan gerekli törenleri yöneten, Kâbe'de hacı adaylarına yol gösteren kimse, hacı kılavuzu.

— ANSİKL. *Mutavvif*'ler, hac, say ve umre'de nasıl hareket etmek gerektiğini hacılara öğretirler. Ayrıca hacıların yiyecek işleriyle de ilgilenirler. Son zamanlarda, mutavviflere hacılar tarafından ödenmesi gereken ücret hükümetçe belirlendi. Mutavvifler birtakım gruplara ayrılır, her grup belli bir bölgede görev yapar. Her grubun başında şeyh denen bir yetkili bulunur. Görevliler söz konusu işten kazandıkları paranın bir

Foto. LAROUSSE

bölümünü şeyhlerine ve vergi dairelerine vermekle yükümlüdür. Bu gruplar, kendi içine kapalı, toplum içinde ayrı bir topluluk olarak yaşar. (M)

MUTAYEBE i. (ar. *ṭayb*'den *muṭāyebe*). *Esk.* Karşılıklı şaka yapma, şakalaşma.

◆ **Mutayebat** çoğl. i. *Esk.* Hoş, eğlenceli hikâyeler, fıkralar v.b. (M)

MUTAYYEB sıf. (ar. *ṭayb* > *taṭyîb*'den *muṭayyeb*). *Esk.* Gönlü hoş edilmiş, sevindirilmiş: *Mirahurluk vaadiyle mutayyeb oldu* (Naima). || Güzel kokular sürünmüş.

◆ **Mutayyeben** zf. *Esk.* Sevindirilerek, gönlü hoş tutularak. || Güzel kokular sürünerek.

◆ **Mutayebîn** veya **mutayyebun** çoğl. i. *Esk.* Gönlü hoş edilmişler. || Güzel koku sürünmüşler. (M)

MUTAZACCİR i. (ar. *żucret* > *tażaccur*'dan *mutażaccir). Esk.* İç sıkıntısına düşen, içi sıkılan, sıkıntılı. (M)

MUTAZALLİL i. (ar. *ẓıll* > *teẓallül*'den *mutaẓallil). Esk.* Gölgede kalan, gölgede bulunan. || *Mec.* Korunan. (M)

MUTAZALLİM sıf. (ar. *ẓulm* > *taẓallüm*'den *mutaẓallim). Esk.* Kendisine yapılan zulüm ve haksızlıktan şikâyet eden, yakınıp sızlanan.

◆ **Mutazallimane** zf. *Esk.* Yapılan zulüm ve haksızlıktan şikâyet edenlere yakışır şekilde,

◆ **Mutazillimîn** çoğl. i. *Esk.* Yapılan haksızlıktan şikâyet edenler. (M)

MUTAZAMMIN sıf. (ar. *żımn* > *tażammun*'dan *mutażammın). Esk.* İçine alan, kapsayan. || *Mutezammın olmak,* içine almak.

— Huk. *Esk.* Kefil olan, üstüne alan. || Sorumlu, kefil. (M)

MUTAZANNİN veya **MUTAZANNÎ** sıf. (ar. *żann* > *tażannun*'dan *mutażannin, mutażannî). Esk.* Şüphe ve zan ile iş gören. (M)

MUTAZARRI sıf. (ar. *żarāᶜat* > *tażarruᶜ*'dan *mutażarrıᶜ). Esk.* Yalvaran, rica ve niyaz eden: *Bu anda bir mutazarrı sada-yı lerze künan, / Bu bir şada ki eder asümânı hep lerzan* (Ahmed Hâşim).

◆ **Mutazarrıane** zf. *Esk.* Yalvarıp yakaranlara yakışır şekilde, yalvararak, niyaz ederek.

◆ **Mutazarriîn** çoğl. i. *Esk.* Yalvarıp yakaranlar. (M)

MUTAZARRIR sıf. (ar. *żarar* > *tażarrur*'dan *mutażarrır). Esk.* Zarar görmüş, kayba uğramış olan: *Zira sonra mutazarrır oluruz* (Peyami Safa). [M]

MUTAZARRİF sıf. (ar. *żarāfet* > *tażarruf*'tan *mutażarrif). Esk.* Sahte tavrıyle zarif, şık, ince görünmeğe çalışan; zerafet satan.

◆ **Mutazarrifane** zf. *Esk.* Zerafet taslayana yakışır şekilde.

◆ **Mutazarrifîn** çoğl. i. *Esk.* Zarafet taslayanlar. (M)

MUTAZAVVI sıf. (ar. *tażavvuᶜ*'dan *mutażavvıᶜ). Esk.* Güzel kokusu çevreyi saran, güzel kokusu çevreye yayılan. (M)

MUTAZID BİLLAH, İspanya'da müslüman abbasî hanedanının en önemli hükümdarı (XI. yy.) [hük. 1042-1096]. Tahta geçince önce *Hacib* sonra *Mutazıd* unvanını aldı. Küçük berberî hükümdarı Muhammed bin Abdullah el - Birzali ve bunun oğlu İshak ile savaştı. Topraklarını İşbiliye ve Atlas okyanusu arasında genişletmek isteğinden bu alanda bulunan küçük berberî devletleriyle savaştı ve bu devletlerin emîrlerini İşbiliye'deki sarayında öldürttü. Mutazıd, isyan eden oğlu İsmail'i kendi eliyle öldürdü. Zamanında Abbadî devleti İspanya'nın en kuvvetli devleti durumuna geldi. Ancak ölümünden kısa bir süre sonra Murabıtlardan Yusuf bin Taşfin, Abbadî devleti topraklarını ele geçirdi. (M)

MUTAZID BİLLAH (Ebül Abbasî Ahmed bin Talha), abbasî halifesi (Samarra 857 - Bağdat 902). Mutemid'in ölümünden sonra halife oldu (892). Haricîlerden Beni Şeyban üstüne yaptığı bir seferle onları yönetimi altına aldı (894). Sonra Hamdanîlerin yardımıyle Haricîlerin müttefiklerini yendi. Kendi halifeliğine karşı çıkan Düleloğullarını (Beni Dülef) ortadan kaldırdı. Bu sıralarda Azerbaycan ve civarı valisi Muhammed bin Ebilsac, azatlı kölesi Vâsıf ile birlikte Mısır'ı ele geçirmeğe çalıştı. Fakat Vâsıf, halifenin kuvvetleri tarafından esir edildi. Aynı yıl Karmatîler, halifenin kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Söylentiye göre Mutazıd Bağdat'ta zehirlenerek öldürüldü. (M)

MUTBİK sf. (ar. *ṭıbḳ* > *iṭbāḳ*'tan *muṭbiḳ). Esk.* Bir şeyi örten veya bürüyen. || Devamlı, sürekli. || Bütün, tam. || *Cünun-ı mutbik,* sürekli delilik, hiç geçmeyen delilik.

◆ **Mutbika** sıf. *Esk.* Mutbik'in dişili. || *Humma-yı mutbika,* iyileşmeyip devam eden humma.

— Gram. *Esk. Hurufı mutbika,* telaffuz edildiği zaman dili üst damağa değdıren harfler *(sat, dat, tı, zı).* [M]

MUTÇULUK i. (*mut* > *mutçu*'dan *mut-çuluk).* Bk. EVDEMONİZM.

MUTEATTIL sıf. a(r. *ᶜaṭālet* > *taᶜaṭṭul*'den *muteᶜaṭṭıl). Esk.* İşsiz kalan, boşta olan. (M)

MUTEBER sıf. (ar. *ᶜubūr* > *iᶜtibār*'dan *muᶜteber*). İtibarı olan, hatırı sayılan: *Sosyetenin en muteber insanları arasında dolaşıp duruyordu* (Vâ-Nû). *O tarihten itibaren Seyit Lûtfullah, Tunuslu konağının en devamlı ve en muteber misafiri oldu* (A. H. Tanpınar). || Güvenilir, sözü geçer, inanılır; sağlam, makbul: *Otel denildi mi bilfarz, o muteber kaamus / Ne söylüyor bakarım bir: evet, lûgat me'nus* (M. Â. Ersoy). || Geçerliği olan, kabul edilebilir: *Bu söz muteber değildir* (Şemseddin Sami).

◆ **Muteberan** çoğl. i. *Esk.* Bir bölge, şehir veya mesleğin hatırı sayılır, nüfuzlu, itibarlı kimseleri, ileri gelenler: *Vali eşraf ve muteberanın kendisine mutasarrıf aleyhinde vaki olan maruzat ve şikâyetleri kâmilen mutasarrıfa ihbar eylemiştir* (Atatürk). || İtibarlı, hatırı sayılır, güvenilir kimseler.

◆ **Muteberat** çoğl. i. *Esk.* Geçerli, itibarlı, makbul nesneler.

◆ **Mutebere** sıf. *Esk.* Muteber'in dişili.

◆ **Muteberiyet** i. *Esk.* Saygınlık, itibarlı olma hali. || İnanılır, güvenilir olma hali. || Geçerlilik, makbul olma hali. (M)

MUTED sıf. (ar. *ᶜadd* > *taᶜdād*'dan *muᶜtedd). Esk.* Sayılmış, adetlendirilmiş.

— Huk. *Esk. Muteddün-bih,* bir şeyin gerçek değerinden anlaşmazlığa düşülecek derecede fazla takdir olunan bedel. (M)

MUTEDİL sıf. (ar. *ᶜadl* > *iᶜtidāl*'den *muᶜtedil). Esk.* Düşünce, eylem v.b.de aşırıya kaçmayan: *Menşeviklerin benimsediği mutedil cereyan, Bolşeviklerin ihtilâlci faaliyeti karşısında akademik bir rejim cereyanına döndü* (Ş. S. Aydemir). *Yeni.* Ilımlı. || Ölçülü, uysal: *Şair demek ehl-i dil demektir / Hoş meşreb ü mutedil demektir* (Şeyh Galib). *Fazilet-i bahire sahibi olup, hazırcevap eshab-ı kerametten, hakîm emr-i din ü dünyada mustakim ve mutedil bir ulu can idi* (Evliya Çelebi).

— Coğ. *Esk.* Çok sıcak veya çok soğuk olmayan, ılıman.

— Denizc. *Mutedil sürat,* Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince sisli ve puslu havalarda, kar veya şiddetli yağmur fırtınalarında veya görüşü azaltan benzeri durumlarda gemilerce uygulanacak hızı belirtir. (Böyle durumlarda kullanılacak hızın kestirilmesi, gemisinin manevra yeteneklerini en iyi bilmesi gereken kaptanın takdirine bırakılmıştır.)

— Fiz. *Esk.* Elektriğe karşı tepki göstermeyen, yansız, nötr.

— Kim. *Esk.* Turnusol kâğıdı gibi bir ayıraç karşısında asit veya alkali tepkimesi göstermeyen, yansız, nötr.

◆ İ. Mus. *Esk.* Irak Türkleri arasında çok yaygın olan bir çeşit güfteli musikî eseri. (Irak Türklerinin en çok çaldıkları eserlerdendi. Neva, segâh, pençgâh makamlarındaki *koşut* adlı iki beyitlik şiirlerin bestelenmesiyle meydana gelirdi.)

◆ **Mutedilane** zf. *Esk.* Ölçülü olarak, ılımlılıkla, orta halde, aşırıya kaçmayarak.

◆ **Mutedile** sıf. *Esk.* Mutedil'in dişili: *Hiç olmazsa sinlerde bir nisbet-i mutedile gözetmek lâzım değil miydi?* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

Mutedil Hürriyetperver fırkası veya **Mutedil Liberaller,** türk siyasî partisi (kuruluşu kasım 1909); kurucuları, Berat (Berati) mebusu İsmail Kemal Bey, Halep mebusu Nâfi Paşa, Kerbelâ mebusu Mehdî, Priştine mebusu Hasan, Zor mebusu Hızır ve Şefik el-Müeyyed Beyler ile arkadaşlarıdır. Meclisi Mebusan'ın ikinci döneminde mecliste bulunan ilk muhalefet partisidir. Mezhep ayrılığına karşıydı. Osmanlı milletinin millî hâkimiyet esasları altında bağımsızlığını sağlamlaştırması ilkesine bağlıydı. İktidar ile devamlı çatışma halindeydi. *Matbuat, Tesisat, Islahat, Maşrık, Zühre, Sabah, Merih, Sada-i Millet* gibi yayın organlarınca destek gördü. Parti, Hürriyet ve İtilâf fırkasına katıldığından kasım 1911'de dağıldı. (M)

MUTEKAD i. (ar. *ᶜaḳd* > *iᶜtiḳā*'dan *muᶜteḳad). Esk.* İnanılan, itikad edilen şey.

◆ **Mutekadat** çoğl. i. *Esk.* İnanılan, iman edilen, bağlanılan şeyler: *Fikirlerde ne kadar mutekadat, gönüllerde ne kadar hissiyet var ise...* (Namık Kemal). [M]

MUTEKİF sıf. (ar. *ᶜakf* > *iᶜtikāf*'tan *muᶜtekif). Esk.* Bir ibadethaneye çekilerek vaktini ibadetle geçiren. || Ramazanda camide ibadet etmek için bir köşeye çekilen.

◆ **Mutekifîn** çoğl. i. *Esk.* Vaktini bir ibadethanede ibadetle geçiren kimseler. (M)

MUTEKİT veya **MUTEKİD** i. (ar. *ᶜaḳd* > *iᶜtiḳād*'dan *muᶜteḳid). Esk.* Bir şeye inanan, bağlanan kimse, dini bütün, inançlı: *Ben mutekidim bu asitane / Yarab n'ola reddine bahane* (Fuzuli). [M]

MUTEL sıf. (ar. *ᶜillet* > *iᶜlāl*'den *muᶜtell). Esk.* Hasta, sakat, illetli.

— Gram. *Esk.* Arapçada içinde aslî harfler *(elif, vav* veya *ye)* bulunan (kelime). || *Mutell-ül-ayn,* üçlü kökünde orta harfi illetli olan kelime. || *Mutell-ül-fa,* üçlü kökünde ilk harfi illetli olan kelime. || *Mutell-ül-lâm,* üçlü kökünde son harfi illetli olan kelime. (M)

MUTELA i. İki çenetli yumuşakça. (Oval ve kalın olan kavkısının iç yüzü pembemsi veya mor sedeflidir; Nil'de ve Tropikal Afrika'nın tatlı sularında yaşar. *Mutelidae* familyasından.) [L]

MUTELİDAE çoğl. i. İki çenetli yumuşakçalar familyası; kavkı değişik biçimde, kavkı tepesi düz veya yontuk, kavkı menteşesi çok dişlidir. (Başlıca cinsleri: *doplodon, hyridella, anodontites, mutela, aspatharia.* Bu familyadaki yumuşakçalar genellikle Güney Amerika ve Avustralya'da yaşar, fakat birkaç türü Afrika'da, özellikle Tanganyika gölünde bulunur.) [L]

MUTEMED sıf. ve i. Bk. MUTEMET.

MUTEMED HAN (Muhammed Şerif), iranlı tarihçi (?- 1639). Cihangir ve Şah Cihan devirlerinde Hindistan'a gitti ve önemli görevlerde bulundu. Cihangir yönetiminin üçüncü yılında kumandan oldu ve Mutemed Han unvanını aldı. Şah Cihan'ın Dekkan seferinde bahşî olarak yanında bulundu; daha sonra, hükümdarın hatıralarını yazmakla görevlendirildi. Mutemed Hanın *İkbalname-i Cihangirî* (Cihangir'in Mutluluk Kitabı) adlı bir tarihi vardır. (M)

MUTEMET veya **MUTEMED** i. (ar. *ᶜumde* > *iᶜtimād*'dan *muᶜtemed).* Dairelerin para işlerine bakan görevli; avans alarak hak sahiplerine usulüne göre para veren kimse: *Maaşımı kaç defa peşin alıyorum. Evvelâ mutemetten, sonra dostlardan, sonra herkesten* (A. H. Tanpınar). *Dairesinin mutemediyle konuşuyormuş* (B. Felek). || — *Esk.* İslâm hükûmetlerinde vezirlere verilen unvan. || *Mutemedün-aleyh,* kendisine güvenilen, itimat edilen kimse.

◆ Sıf. *Esk.* Güvenilen, kendisine itimat edilen: *Kemal Bey daha mutemet bulunduğu ve bu vasıta ile muhabere buyurulması maruzdur* (Atatürk). [M]

MUTEMİD, İspanya'da hüküm sürmüş abbadî hanedanının son hükümdarı (1040-1095). Aynı zamanda bir şeref unvanı olan *Âlallah* adı altında tanınanların en meşhuru. On üç yaşındayken babası tarafından Şilb'e (Silves) karşı yapılan sefere başkumandan

tayin edildi. Şilb ve Şantamariyatü'l Garb şehirlerinin alınmasından sonra bu iki şehrin valiliğine getirildi. 1063'te kardeşinin idamından sonra veliaht oldu; 1069'da babasının ölümüyle de İşbiliye devletinin başına geçti. Saltanatı boyunca, İbni Ammar adında şair bir vezir, devletin yönetiminde önemli rol oynadı. Saltanatının ikinci yılında Kurtuba (Cordoba) emîrliğini topraklarına kattı. 1075'te İbni Ukaşe tarafından ele geçirilen Kurtuba'yı geri alarak İbni Ukaşe'yi idam ettirdi (1078). Tuleytula (Toledo) hükümdarlığının Vadil Kebir ile Vadil Ana arasındaki toprakları işbiliye orduları tarafından işgal edildi. 1085'te veziri İbni Ammar'ın tavsiyesi üzerine Murcia emîrliğini de topraklarına katmak istedi. Bunun için Barcelona kontu Ramon Berenguer II'den yardım istedi. Kısa bir süre sonra burası ele geçirildi; fakat İbni Ammar yakalanarak idam edildi. 1080'de Tuleytula, Alfonso VI tarafından alındı, bu durum İspanya'da Müslümanlık için ağır bir darbe oldu. Bir süre sonra Castilla kralı, Mutemid'den, Zun Nunî devletinin bir kısmını geri istedi. Kötüleşen durum karşısında İspanya'nın müslüman hükümdarları, başlarında Mutemid olmak üzere, Fas bölgesini zapteden Murabıtlar*dan Yusuf bin Taşfin'den yardım istediler. 1086'da Yusuf bin Taşfin Batalyus'a (Badajoz) yakın El - Zallaka'da hıristiyan ordularını yenilgiye uğrattı. Onun geri çekilmesinden sonra Hıristiyanlar müslüman topraklarına yaptıkları akınları sıklaştırdılar. Bunun üzerine Yusuf bin Taşfin yeniden çağrıldı. Halkın arzusu üzerine İspanya'daki fetihleri kendi adına yapmağa başlayan Yusuf bin Taşfin, hükümdarları tahtlarından indirmeğe başladı. Kısa bir süre sonra İşbiliye'yi de aldı. Mutemid esir olarak Tanca'ya, oradan Meknes'e, daha sonra da Agmat'a gönderildi; birkaç yıl sonra burada öldü. (M)

MUTEMİD (Ebül Abbas Ahmed bin Cafer), abbasî halifesi (Samarra 843 - Bağdat 892). Muktedî'nin öldürülmesi üzerine halife oldu (870). Hükümdarlık ehliyeti bulunmayan Mutemid, devletin idaresini kardeşi Ebu Ahmed el - Muvaffak'a bıraktı. 875'te doğu eyaletlerine vali tayin edilen Muvaffak, zamanla gerçek hükümdar durumuna geçti. Mutemid'in halifeliği sırasında, Tahirîler hanedanı (873) Yakub bin el-Leys tarafından yıkıldı; az sonra da Samanîler devleti kuruldu. Yakub'un ölümünden sonra Yakub'un kardeşi Amr, halifeye bağlılığını bildirdi. Kendisine doğu eyaletleri valiliği verildi. Bizanslılarla başlayan savaşlar, Mutemid zamanında da devam etti. Bizans imparatoru Basileios islâm ordularını yendiyse de, müslümanlar 883'te Bizanslıları yendiler. 892'de Mutemid Samarra'yı bırakarak Bağdat'ı başkent yaptı. Bir söylentiye göre burada zehirlenerek öldü. (M)

MUTEMİR sıf. (ar. *ʿumre* > *iʿtimār*'dan *muʿtemir*). *Esk.* Bir yeri ziyaret eden. || Kâbe'yi, hac mevsiminde veya bunun dışında tavaf eden. (M)

MUTENA sıf. (ar. *ʿināyet* > *iʿtinā*'dan *muʿtenā*). *Esk.* Özenle, dikkatle seçilmiş, özenle yapılmış. || Önemli, seçkin. (M)

MUTER sıf. (ar. *muʿterr*). *Esk.* Çok yoksul olduğu halde dilenmeyen kimse. (M)

MUTEREF sıf. (ar. *ʿirfān* > *iʿtiraf*'tan *muʿteref*). *Esk.* İtiraf olunmuş, gizlenmeyip söylenmiş. (M)

MUTERİF sıf. (ar. *ʿirfan* > *iʿtiraf*'dan *muʿterif*). *Esk.* Kendi kusur ve suçlarını gizlemeyip söyleyen, açıklayan. || Gerçeği bilip söyleyen kimse. (M)

MUTERİZ sıf. (ar. *ʿarż*>*iʿtirāż*'dan *muʿteriż*). *Esk.* Başkalarının söz ve görüşüne bahane bulup muhalefet eden, itiraz eden, karşı gelen: ***Fakat, muteriz kabul etmedi: Dikkat kelimesi daima incelik manasında kalacaktır*** (Ziya Gökalp). ***İhtiyar kız buna muterizdi*** (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. İtiraz eden. Bk. İTİRAZ.

◆ **Muterizîn** çoğl. i. *Esk.* İtiraz edenler. (M)

MUTERİZA veya **MUTARIZA** i. (ar. *ʿarż*'dan osmanlıca *muʿteriża*). Parantez. || *Cümle-i muteriza*. Bk. CÜMLE. (M)

MUTESA II (Edward Frederick), eski Buganda (Uganda) kralı (doğ. 1924). Babası ölünce (1939) «kabaka» (kral) seçildi; Cambridge'te okudu (1945) ve Uganda'ya döndü (1947). Anayasanın öngördüğü reformlardan yanaydı; Londra'ya sürüldü (1953); 1955'te yurduna döndü ve yeniden eski görevine alındı. 1960'ta Londra'da anayasa reformu görüşmelerine katıldı. 22 Şubat 1966'da Milton Obote'nin hükûmet darbesinden sonra görevinden alındı ve Tanzanya'ya kaçtı. (L)

MUTESİF sıf. (ar. *ʿasf* > *iʿtisāf*'tan *muʿtesif*). *Esk.* Doğru yoldan, adalet ve insaftan ayrılıp haksızlık yoluna sapan. || Zulüm eden. (M)

MUTEZ BİLLAH (Ebu Abdullah Muhammed), abbasî halifesi (? - 869). Kendisine halef seçilen erkek kardeşi Müeyyed'i öldürttü, diğer erkek kardeşi Ebu Ahmed'i hapse attırdı. 867'de vali Muhammed bin Abdullah'ın ölümünden sonra Bağdat'ta karışıklıklar çıktı; Hicaz valiliğini almak isteyen türk asıllı kumandan Boğa da halifenin teşvikiyle öldürüldü (868). Ulufeleri ödenemediği için askerin ayaklanması üzerine Mutez, çok zengin olan annesine başvurdu, fakat para alamadı. Sonunda tahttan indirilerek zindana atıldı ve burada öldü. Tulunlular sülâlesi onun zamanında kuruldu. (M)

MUTEZİ sıf. (ar. *muʿtezi*). *Esk.* Bir şeye veya bir yere mensup olduğunu iddia eden. (M)

MUTEZİL sıf. (ar. *ʿazl* > *iʿtizāl*'den *muʿtezil*). *Esk.* İçinde yaşadığı toplumdan ayrılarak bir tarafa çekilen.

◆ **Mutezile** sıf. *Esk.* Mutezil'in dişili. (M)

MUTEZİLE sıf. (ar. *ʿazl* > *iʿtizāl*'den *muʿtezile*). Fels. *Esk.* Kaderin varlığını inkâr ederek, Tanrı'nın sıfatları konusunda sünnet ehlinden ayrılan kimseler ve onların felsefesi.

— ANSİKL. Akılcı bir felsefe olan *Mutezile*, Vâsıl* bin Atâ (öl. 748) tarafından kuruldu. Vâsıl bin Atâ, hocası Hasan Basri ile bazı felsefe konularında anlaşamayınca ondan ayrıldı, kendi görüşlerini açıklayan eserler yazmağa, konuşmalar yapmağa başladı. Bunu gören Hasan Basri, öğrencisiyle arasındaki görüş ayrılığını belirtmek için «Vâsıl bizden ayrıldı» dedi. Bu açıklamadan sonra Vâsıl bin Atâ'nın düşüncelerini benimseyen felsefe akımına «ayrılan» anlamında «mutezile» dendi. Mutezile, islâm dininde daha çok sünnî inançlara karşı çıkan, Tanrı'nın özü (zatı) ve nitelikleri (sıfatı) konusunda islâm düşüncesiyle, özellikle Kur'an ile bağdaşmayan görüşler ileri süren bir yoldur. Ehli Sünnet inancına göre Tanrı'nın «zat»ı ile «sıfat»ı birbirinin aynıdır, her ikisi de Tanrı varlığında birliğe ulaşmış, birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Mutezile ise bu anlayışı kabul etmez. Ona göre Tanrı'nın özü (zatı) ile nitelikleri (sıfatı) ayrıdır. Nitelik, özden ayrı, bağımsız bir varlıktır. Ehli Sünnet ve Kur'an'ın anlayışına göre Tanrı Tek'tir, bütün nitelikler onun özünde (zatında) birliğe ulaşır. Onun özünde kendinden ayrı başka bir varlık, başka bir nitelik (sıfat) düşünülemez. Mutezilenin ikinci ana görüşü alınyazısı (kader) konusundadır. İslâm inançlarına göre «kader» vardır. Her insan, Tanrı tarafından önceden karar verilmiş bir yolda yürümek, alnına yazılanları yaşamak zorundadır; önceden belirtilmiş kaderi neyse ancak onu gerçekleştirebilir, her bakımdan kaderine bağlıdır. Mutezile bu görüşü benimsemedi. Ona göre, insan, Tanrı tarafından belirtilen eylemleri yapmakla görevliyse, bunu değiştiremezse, «küllî irade» denen yüce «irade»ye bağlıysa, hiç bir eyleminden Tanrı'ya karşı sorumlu değildir, suçlu sayılamaz. Çünkü yaptıkları kendi elinde değil, daha önceden belirtilen, ona ilâhî bir görev olarak verilenlerdir. Bu durumda, insanı cezalandırmak haksızlıktır, elinde olmayan bir eylemden dolayı insanı cezalandırmak, suçlu, «günahkâr» saymak Tanrı adaletine yakışmaz. Bu görüşten hareket eden Mutezile «kader»i tanımaz. Her insanın iradesi kendi elindedir, her eylem bir insan eseridir. İnsan yaptığı eylemi, işi kendi yaratır, «kul fiilinin yaratıcısıdır». Mutezile, cenneti, cehennemi, vahyi kabul etmez; bu konuda Ehli Sünnetin, Kur'an'ın görüşlerine katılmaz. Olaylara, insanla ilgili eylemlere akılcı bir açıdan bakar. İslâm felsefesinde «Akliyyun» diye de adlandırılan bu akılcı felsefe akımı, abbasî halifeleri, özellikle Memun tarafından korundu. Zamanla gelişti. Bütün olayları akılcı bir görüşle yorumlayan, insanı bir akıl varlığı olarak değerlendiren felsefe akımlarının doğmasına yol açtı. Akla dayanan Mutezilenin karşısına, her zaman imana dayanan, imanı akıldan üstün tutan dinci görüşler çıktı, fakat hiç biri onun gelişmesini önleyemedi. Mutezile çığırından, *Vasiliye, Cahiziye, Kabiye, Hilâtiye, Bahşimiye, Hişamiye, Semamiye, Müzdariye, Muammeriye, Nizamiye, Heziliye, Beşeriye, Haitiye, Amruye, Eşvariye, Caferiye, Saliye, Hadbiye, İskâfiye, Cebaiye* gibi adını kurucularından alan yirmi kadar akılcı felsefe akımı doğdu. (→ Bibliyo.) [M]

MUTEZİM sıf. (ar. *ʿazm* > *iʿtizām*'dan *muʿtezim*). *Esk.* Kendi yolunda giden. || Bir işe hevesle başlayan. Sürekli, metin, sağlam. (M)

MUTEZİR sıf. (ar. *ʿözr* > *iʿtizār*'dan *muʿtezir*). *Esk.* Özür dileyen.

◆ **Mutezirane** zf. *Esk.* Özür dileyerek, özür dilercesine. (M)

MUTFAK i. (ar. *maṭbaḥ*'tan *muṭfaḳ*). Mutf. Ev, otel, lokanta v.b. yerlerde yiyeceklerin hazırlandığı bölüm: ***Dedeyi toplu ve temiz bir mutfaktan geçirerek bahçeye çıkardı*** (H. E. Adıvar). ***Anama birkaç kere «Yukarı işine sen bak da ben senin yerine mutfağa gireyim» dedim*** (Sabahattin Ali). ***Bir de baktık ki, mutfakta: Akşamdan kalma domatesli pilâv tenceresini kaşıklıyor*** (Y. Z. Ortaç). [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Yiyecekleri hazulama sanatı: *Türk mutfağı. Fransız mutfağı.* (Bk. ANSİKL.) || *Mutfak takımı*, mutfakta kullanılan gereçlerin tümü.

— Tar. *Topkapı sarayı mutfakları*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. *Mutfak*, evin önemli bir parçasıdır. Yiyeceklerin temizlenerek hazırlandığı, pişirildiği ve saklandığı yerdir. Bugüne kadar mutfak yapılarında birçok değişiklikler oldu. Eskiden evden uzak bir bölümde veya zemin katlarına yapılan mutfaklar, yerini modern büyük yemek odasına bırakmaktadır. Bugünkü mutfaklar, bütün rahatlık ve kolaylık düşünülerek, modern araçlarla donatılır. Mutfakta başlıca bölümler şunlardır: 1. yiyeceklerin hazırlandığı ve temizlendiği kısım (evye ve musluk); 2. pişirme yerleri (ocak ve fırın); 3. dolaplar (çiğ ve pişmiş yiyecekler için araç ve gereçler); 4. buzdolabı.

● *Türklerde.* Bugün Anadolu'nun birçok yerinde eski tip mutfaklar kullanılır. Bu tip mutfaklarda yemek ve ekmek pişirmek için ocak, fırın, tandır; mutfak kaplarını koymak için raflar, yemeklerin saklandığı teldolaplar vardır. Değişik bölgelerde mutfak tipleri farklılıklar gösterir: genellikle Batı Anadolu'da mutfak, evin dışında, küçük bir odacıktır. İçinde taştan yapılmış ocağı vardır. Ocak ya kemerli veya düz lentolu olur. Ocakta, odun, palamut kurusu, çalı-çırpı yakılır. Tavana bir teldolap asılır. Bazen mutfağın içine yerden 60 sm yükseklikte taş ve tuğladan bir set yapılır. Bu setin üzerine tencere, küp, küpeç yerleştirilir. Orta anadolu'da aş odasının içinde ocak ve *tahtabaşı* vardır. Tahtabaşına kap ve kacak konur. Siirt'te evlerin çoğunlukla ayrı bir mutfağı yoktur. On beş yirmi evin ortaklaşa bir tandırı bulunur. Evlerde basit ocak kullanılır. Yemekler, duvarın içine yerleştirilmiş *tifte* denen ocaklarda pişirilir. Mutfak kapları da çok basittir. Yemekler, *kazık* adı verilen tencere ve *kadri* denilen toprak çömleklerde pişirilir. *Heskoy* denen ağaç kepçeler ve *malga* adı verilen kaşıklar kullanılır. Erzurum'da yerli evlerde mutfakla kiler çok geniş ve aydınlıktır, dağlık bölgelerin özelliklerine uygundur. Mutfağın ağaçtan tavan örtüsüne *garlanguş örtüsü* denir. Tavanın ortasında aydınlığı sağlayan bir pencere vardır. Her mutfakta *tandırbaşı* denilen ocak bulunur. Bu tandırbaşı, davlumbazları andırır. Tandırda odun, tezek, saçma (tezek ufağı) yakılır. Ekmek pişirmek için tezek tercih edilir. Tandırın büyük olanında ekmek, küçüğünde yemek pişirilir. *Aşhane*'nin döşemesi toprak, taş veya mozaik olur. Ye-

mek yenen tahta döşemeli seki odası, mutfaktan biraz yüksektedir. Seki altları kiler ödevini görür. Kilere mutfaktan açılan bir kapıdan girilir. Az ışık alan bu kapalı yerlerin duvar diplerinde setler vardır. Turşu küpleri, teneke ve sepetler buraya dizilir. Soğan, patates, sarmısak gibi yiyecekler kilerde raflar üzerine dizilir.

● Ortaçağa kadar yemeklerin hazırlanışından çok, yemeğin yapıldığı madde önem taşıyordu. Homeros'un yunanlı kahramanları zaferlerini kutlamak için öküzleri bütünüyle kızartırlardı. Galyalılarda yemek çeşidi azdı. Çoğunlukla bütün hayvanlar, tuzlanmış domuz ve yulaf haşlamasıydı. Franklar etli besinlerin seçiminde daha dikkatliydi, etleri genellikle kızartmaydı. Ustalık ve karışık baharat isteyen yahniler, barbarlar çağında biliniyordu.

Bütün Ortaçağ boyunca kızartma et, çorbalar ve börekler tercih edildi. Fransa'da sonraki dönemlerde adı geçen bir aşçı olarak, Taillevent diye anılan Guillaume Tirel ün kazanmıştı. Bıraktığı *le Viandier* adlı elkitabı, XIV. yy.da kullanılan yemek tarifelerini verir. Bu yemeklerin birçoğu bugün yenemeyecek gibi görünürse de, çorba ve soslarının on yedisi XVIII. yüzyıla kadar yapılmıştır. Yemek zevki sadece kral ve derebeylerde gelişmişti; bunlar gösterişe de çok önem verirlerdi. Charlemagne devrinde, *yiğit eti* kabul edilen tavus kuşu, kokulu otlar ve baharatla doldurulmuş, göz kamaştıran tüyleriyle süslenmiş ve bir telle tutturulan kuyruğu açılmış ve bütün olarak sofraya konurdu. Gagasında ateş püskürür gibi yün bir tıkaç yanardı. Haçlı seferleri, baharatın sayısını ve kullanışını artırdı. Baharat, uzun süre çok pahalı oluşu yüzünden, yalnız zenginlerin mutfağına girebildi. Başlıngaçta yalnız garnitür diye kullanılan sebzeler, sonradan *baş yemek* oldu. Enginar, Louis XII devrinde, İtalya'dan geldi, şalgam her çeşit salçada kullanılırdı. XVI. yy.da İspanya'dan karabuğday, Türkiye'den mısır, İtalya'dan pirinç getirildi ve beslenmede büyük önem kazandı. Bakla, fasulye, kestane köylünün baş besini oldu. Yemek listelerinde balık her zaman vardı ve hiristiyanların Büyük perhizi süresince başlıca besindi. XVIII. yy.da, önce kral nalibi, sonra Louis XV. gözdeler, soylu kadınlar ve derebeyleri yemek yapmağa merak sarmıştı. Usta aşçıbaşılar ince yemekler bularak efendilerine yaranmak için onların adını veriyordu. Fransız ihtilâlinden sonra ünü bütün dünyaya yayılan aşçı ustası Carême, o zamanki yemeklerin tarifelerini derledi. Birçok prenslerin yanındaki özel konaklarda ve yabancı saraylardaki çeşnicibaşılar veya aşçıbaşılar, Carême'nin yetiştirmesiydi.

Carême, eski usulleri bütünüyle değiştirdi. Grimod de la Reyniére ve Brillat-Savarin de değişik anlayışlarıyle çağdaşlarının yemek hakkındaki görüşlerini değiştirdiler ve iyi yemek merakının gelişmesini çok etkilediler. Yemekler daha ucuz ve sağlığa uygun şekilde yapılarak yavaş yavaş sadeleştirildi, şölenler daha az çeşitli olmağa başladı. Auguste Escoffier, Philéas Gilbert, Prosper Montagné v.d. ihtiyaç ve imkânlara uygun modern bir mutfak meydana getirdiler. Fuarların ve yemek sergilerinin kuruluşu (Paris, Dijon v.d.), iyi yemek meraklısı amatör yazarların birçok gazete ve dergilerde yayımladıkları yazılar, mutfak ustalığının gelişmesine yardım etti. Bugün birçok elkitapları ve yemek kursları güzel yemek yapma usullerini öğretir.

● *Türk mutfağı.* Selçuklular ve Anadolu beylikleriyle XV. yy.dan önce Osmanlılarda yemek çeşitleri azdı. Murad II'nin sarayında verilen ziyafette (1432) ikram edilen yemeğin çok sade olduğu bilinir. XV. yy.dan itibaren türk mutfağı zenginleşti. XVIII. yy.dan sonra türk mutfağı, batı ülkelerinden bazı etkiler aldı. Lady Montegue'nün *Türkiye Mektupları*'nda türk mutfağında genellikle çok lezzetli fakat fazla baharlı ve salçalı yemeklere yer verildiği; her öğündeki yemek çeşidinin gereğinden fazla olduğu; yemek sırasında çorbanın etten sonra getirildiğini yazar.

Türk mutfağında besin maddelerinin seçiminde belli şehirlerin ve belli semtlerin ürünlerini kullanmağa dikkat edilirdi. Tosya'nın pirinci, Vakfıkebir'in yağı, Amasya'nın bamyası, Darıca ve Bayrampaşa'nın enginarı, Ankara'nın balı, Eyüpsultan'ın kaymağı, Yakacık'ın yoğurdu, Gümüşhane'nin elması, Kütahya'nın vişnesi v.d. Yemek çeşitleri arasında aynı anamaddeden yapılmış çok değişik yemekler yer alıyordu. Bunlardan, meselâ patlıcanın 40 ayrı yemeği yapıldığı ileri sürülür. Vakfiyelerde, Anadolu'daki imaretlerde medrese öğrencileri, yoksullar ve misafirler için ne türde yemekler yaptırıldığı belirtilir. Bu yemekler arasında pirinç ve buğday çorbası, et yemekleri, pilâv, ıspanak, un helvası, ballı kadayıf v.d. yer alırdı. Fatih külliyesi imareti aşhanesinde pişirilip dağıtılan yemekler şunlardı: buğday aşı, zirbaç, maydanozlu pirinç çorbası, pirinç pilâvı, koyun etinden yemekler, yoğurt, fodla v.d. Türk mutfağında pişirilen yemekler üç ana grupta toplanabilir: 1. kara yemekleri (ağaç kömürünün hafif ateşinde ağır ağır pişen salçalı, soğanlı, etli yemekler); 2. çorbalar; 3. hamur işleri (börekler, makarna-erişte-kuskus v.d.), tatlılar (baklava, tulumba, hanımgöbeği, şam tatlısı, revani v.d.); 4. soğuk yemekler (kuzu kolu sarması, soğuk paça, zeytinyağlılar); 5. ızgaralar (şiş kebabı, şiş köfte, külbastı v.d. ve kebaplar. Türk mutfağında hazırlanan özel yemeklerden bazıları şunlardır: tarhana çorbası, yayla çorbası, düğün çorbası, mahallî kebaplar (maraş kebabı, urfa kebabı, adana kebabı v.d.), hünkârbeğendi, imambayıldı, papas yahnisi, çerkes tavuğu, kadınbudu köfte, vezirparmağı, dilberdudağı, hanımgöbeği. Türk mutfağında pişirme aracı olarak odun kömürüyle ısıtılan ocak ve mangallar kullanılır. Yağ genellikle hayvansaldır. Zeytinyağı ve öteki bitkisel yağlar ikinci derecededir. Türk mutfağının bir özelliği de mahallî ot ve sebzelerden yapılan çeşitli yemeklerdir. Salata, türk mutfağında pek yaygın olmayan bir yiyecektir. Türk mutfağında en çok pişirilen yemek tas kebabı ve pilâv, tatlı ise baklavadır. Domates ve soğandan yapılan salça, çok kullanılan bir malzemedir. Soğan, özellikle kara yemeklerinin hemen hepsinde kullanılır.

— Tar. *Topkapı sarayı mutfakları*, 1475-1478 yılları arasında Topkapı sarayında ikinci avlunun sağ tarafında boydan boya yer alacak şekilde yaptırıldı. Başlangıçta 4 kubbeliyken Kanunî Sultan Süleyman zamanında daha da genişletildi. Selim II zamanındaki yangından sonra Mimar Sinan tarafından tekrar onarıldı ve 10 tane baca eklendi. Bu binalarda aşçılar dairesi, aşçılar hamamı, aşçılar camii, kilerler, vekilharçlar dairesi, validesultan mutfağı, hasekiler v.d., kadınlar mutfağı, zülüflü enderun ağaları mutfağı, kalaycılar yeri gibi çeşitli kısımlar bulunuyordu. 1945'te mutfaklar yeniden onarılarak Topkapı Sarayı müzesinin teşhir salonları arasında yer aldı. Bugün mutfak ve bakır takımları eskiden reçel ve tatlıların yapıldığı *helvahane* denilen yerde gösterilmektedir. Bu takımlar arasında kazanlar, büyük tencereler, çiniler, tepsiler, bunların altına konan açılıp kapanan sini altları, tavalar, tablalar, güğümler, çeşitli çömlekler, bakraçlar, bakır damacanalar, delikli veya süzgeçli kepçeler, maşalar, sacayaklar, ızgaralar, taş ve demirden havanlar, çeşitli şişler, satırlar, büyük kantarlar vardır.

— İkonogr. *Mutfak ve Aşçılar.* Bu temi en çok kuzey okulları işledi. Albrecht Dürer, *Ev Sahibesi ve Aşçı;* Hans Baldung Grien *Tavşanın Karnını Yaran Aşçı* gravürlerini yaptı. Louvre'deki Miéris'in *Elma Soyan Kadın*'ı, Amsterdam Ryksmuseum'daki Vermeer'in *Aşçı Kadın*'ı da bu arada sayılabilir. Fransız ressamlarından Jeaurat, Desportes ve özellikle Chardin bu çığırın ustaları arasındadır. (ML)

MUTFİ sıf. (ar. *ıṭfāʾ*'dan *muṭfi*). *Esk.* Söndüren. || *Mutfi(y)-ül-cemr,* kocakarı soğuğunun altıncı günü. (M)

MUTHMANNİT i. (alm. kimyacısı W. *Muthmann*'ın adından fr. *muthmannite*). Miner. Tabiî altın ve gümüş tellürür. (L)

MUTHUL. Esk. coğ. Numidia'da ırmak. Q. Caecilius Metellus M.Ö. 109'da Jugurtha'yı bu ırmak kıyılarında yendi. Bugün *vad Seybuz.* (L)

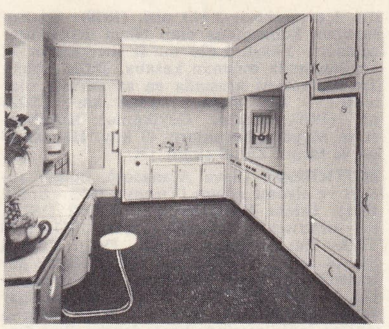

günümüzde **mutfak**

MUTİ sıf. (ar. *ṭāʿat* > *iṭāʿat*'ten *mutîʿ*). *Esk.* Baş eğen, itaat eden: *Ebu Süfyan: «Süphanallah! Muhammed'in en büyük düşmanı onlardı. Şimdi ne acep ona muti ve münkad olmuşlar» dedi* (Cevdet Paşa). *Genç Çerkesin daima kendisine muti ve ikinci safta kalacağını ümit ederek dışarıdan gelin almayı tercih etmişti* (H. E. Adıvar). || Bağlı. || Rahat. || İ. Erkek adı.

◆ **Mutia** sıf. *Esk.* Muti'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

MUTÎ sıf. (ar. *ʿaṭā* > *iʿṭā*'dan *muʿṭi*). *Esk.* Veren. (M)

MUTÎ (Ebül Kasım el-Fazl), abbasî halifesi (? - Deyrülakul 974). Düşmanı olan Mustakfi'nin halife olması üzerine saklandı. Muizzüddevle'yi Mustakfi aleyhine kışkırttı. 946'da Mustakfi tahttan indirilince yerine halife oldu. Mutî'nin halifeliği abbasî tarihi için kötü bir devirdi. Yönetim Muizzüddevle ve onun ölümünden sonra oğlu Bahtiyar'ın elindeydi. Bağdat'ta sünnîlerle şiîler arasında anlaşmazlık vardı. Hamdânîler, Büveyhî ve Fatımîler ile yaptıkları mücadelelerden zayıf düşmüşlerdi. Yetersiz ve hastalıklı bir insan olan halife, sonunda Sebük Tigin'in etkisiyle halifelikten vaz geçti. (M)

MUTİK sıf. (ar. *ʿıtḳ* > *iʿtāḳ*'tan *muʿtiḳ*). *Esk.* (Bir kimseyi) Azat eden, serbest bırakan.

— Huk. *Esk.* Kölesini veya cariyesini azat etmiş olan. (M)

MUTİLLA i. Üzeri yumuşak çizgili ve parlak alaca renkli böcek. (Zarkanatlılardan *mutillidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Mutilla*'lar çorak yerlerde görülür; kurtçukları, yuva yapan zarkanatlılarda yaşar. Erkekleri kanatlı, dişileri kanatsız ve iğnelidir. Renkleri kurtçukken üzerinde yaşadıkları zarkanatlılara benzer. *Mutilla rufipes,* zarkanatlılardan oxybeles'te asalak yaşar. (L)

MUTİM sıf. (ar. *ṭaʿm* > *iṭʿām*'dan *muṭʿim*). *Esk.* Yemek yediren, doyuran, yedirici. (M)

MUTİSİA i. (ispanyol tabiat bilgini J. C. *Mutis*'in [1732-1808] adından). Orta damarı sülük şeklinde uzayan almaşık yapraklı, tırmanıcı ağaççık. (Firfirimsi veya pembemsi, bazen sarı olan çiçekleri ayrı ve saplı kömeçler halinde topludur. Güney Amerika'da elli kadar türü yetişir; bunlardan bir kısmı [*Mutisia clematis, M. Speciosa, M. decurrens*] sıcak limonluklarda veya Avrupa'nın güneyinde açıkhavada yetiştirilir. Bileşikgillerden.) [L]

MUTKİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Bitlis

XVIII. yy.da **mutfak** gravür, «Encyclopédie»den

Foto. LAROUSSE

ili) ilçe merkezi; 1 613 nüf. (1970). Garzan suyunun kollarından olan Nizin deresi üzerindedir. Yüksl. 1 620 m. İl merkezinin 22 km batısında bulunan kasaba, Bitlis'e bağlı ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *İlçe merkezi,* 1 068 km²; 25 225 nüf. (1970); Merkez, Geyikpınar, Kavakbaşı ve Meydan bucakları; 43 köy. Hayvancılık ve tarım. Tütün ekimi. (M)

MUTKUROV (Sava Atanasov), bulgar subayı ve siyaset adamı (Tırnovo 1852 - Sofya 1891). Odesa Harp okulunu bitirdi (1872); rus ordusunda subaylık yaptı. 1877 - 1878 Türk- Rus savaşına katıldı. Doğu Rumeli ücretli askerî birliklerinde subay olarak görevlendirildi. Doğu Rumeli'nin Bulgar prensliği ile birleşmesinde ve 1885 Sırp-Bulgar savaşında hizmet etti. Al. Battenberg'in tahttan indirilmesinde karşı devrimcileri destekledi (1886). Al. Battenberg hükümdarlıktan çekilince, St. Stambolov ve P. Karavelov ile birlikte naipliğe getirildi. 1887 - 1891 Arasında savunma bakanı oldu ve bulgar ordusuna yeni bir düzen verdi. (M)

MUTLAK sıf. (ar. *ṭalāḳ*'tan *muṭlaḳ*). Hiç bir kayıt ve şarta bağı olmayan, her türlü denetimin dışında kalan, sınır tanımayan, salt, tek: *Ülkenin mutlak hâkimi.* || Tam, eksiksiz, kesin: *Mutlak hürriyet.* || *Mutlak kıymet,* değişmez, kesin değer: *Mutlak kıymet olarak insan ruhunun selâmetinden başka bir şey tanımayan bu din, Avrupa'ya zekâ disiplini getiren Yunan ve içtimaî nizam fikriyle birlikte site disiplinini getiren Roma tesirlerini tamamlayarak Avrupalı kafasını doğurdu* (P. Safa).

— *Esk.* Serbest bırakılmış, salıverilmiş. || *Mutlak-ül-inan* («yuları, dizgini salıverilmiş»), serbest, hür. || *Mutlak-ül-vücut,* vücut, gövde; fiziksel bakımdan vücut. || *Cehd-i mutlak* (veya *havr-ı mutlak*), tek iyilik. || *Fatır-ı mutlak (kadir-i mutlak, kerim-i mutlak* veya *zat-ı mutlak*), Tanrı: *Bir an diyerek eylemiştim bilmiyerek bak / Takyit zamanla seni ey fatır-ı mutlak* (M. Â. Ersoy). *Âyet-i Hak gibi her yerde kemal-i mevcut / Zat-ı mutlak gibi âlemde misal-i madum* (Yenişehirli Avni). *Sad şükür beni kerîm-i mutlak / Bu hizmete eyledi muvaffak* (Ziya Paşa). || *Vekil-i mutlak* («her istediğini yapabilen vekil»), sadrazam.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Mutlak sıfır,* sıcaklıkların mutlak ölçeğinin sıfırı. || *Mutlak sıcaklık,* mutlak sıfırdan başlayarak hesaplanan sıcaklık. Bk. SICAKLIK.

— Huk. *Mutlak aile hakları.* Bk. HAK. || *Mutlak boşanma sebepleri.* Bk. BOŞANMA. || *Mutlak butlan.* Bk. BUTLAN. || *Mutlak* (veya *salt*) *çoğunluk.* Bk. ÇOĞUNLUK. || *Mutlak temyiz sebebi.* Bk. TEMYİZ.

— Kim. Çok saf bir madde için kullanılır: *Mutlak alkol.*

— Mat. *Mutlak diferansiyel hesap,* Riemann çokluklarının özelliklerini incelemek için Ricci ve Levi-Civita tarafından tasarlanan hesap metodu. (TANSÖR HESABI da denir.) || *Mutlak yakınsak çarpım,* $U_n = 1 + U_n$ olarak alındığında, ΣU_n serisi mutlak yakınsak olduğuna göre, sonsuz sayıda çarpınan π U_n çarpımı. (Böyle bir çarpım gerçekte yakınsaktır ve değeri çarpanların sırasına bağlı değildir; çarpanlardan biri sıfır olmadıkça bu çarpım sıfır olamaz.) || *Mutlak yakınsak seri.* Bk. SERİ. || *Bir niceliğin mutlak* (veya *aritmetik*) *değeri,* cebirsel işareti gözönüne alınmadan düşünülen nicelik: 3 *ile* —3'*ün mutlak değerleri aynıdır, yani* /3/'*tür.*

— Mekan. *Mutlak hareket.* Bk. HAREKET.

— Metrol. *Mutlak âlet,* sabitleri, yalnız temel büyüklükler üstünde yapılmış ölçmelerle belirtilebilen ölçü âleti: *Mutlak elektrometre.* || *Mutlak birimler sistemi,* bütün birimleri, seçilen üç temel birimden türetilen sistem.

— ANSİKL. Fels. *Mutlak,* başka şeyle her türlü ilişkiden bağımsız olanı, yani a. kendisi hakkında edindiğimiz tasavvurdan bağımsız olarak *kendinde var olan*'ı (Herakleitos'ta madde ve değişme, Platon'da iyi, Kant'ta «kendinde var olan»), b. kendi başına var olan ve varolmak için hiç bir şeye muhtaç olmayanı (Spinoza'nın Tanrı veya Tabiat diye adlandırdığı *kendi kendinin nedeni* olan cevher); c. kendi doluluğu içinde mükemmel ve kusursuz olanı (Parmenides'te varlık; Spinoza'da Tanrı veya tabiat, Anselmus ve Descartes'ta Tanrı, Hegel'de saf varlık) ifade eden bir terimdir. Demek ki, mutlak kavramı, çeşitli filozoflara göre, hayli değişik anlamlar taşır. Bu kavram, her felsefenin temelini meydana getiren meseleye bir cevap sağladığı ölçüde önemlidir. Bu temel mesele ise şudur: varlık, varlığı düşünen düşünceden bağımsız olarak kendinde var mıdır? Herhangi bir felsefe, bu soruya, olumlu cevap verirse gerçekçi, olumsuz cevap verirse *idealist*'tir; soruyu cevaplandırmayı reddederse *agnostik* bir felsefedir.

◆ Zf. Mutlaka, kesin olarak: *Iraz, onu mutlak asacaklar, diyordu* (Yaşar Kemal). *İşte bir kadın ki, beni seviyor, henüz sevmiyorsa bile, yarın sevecek, evet, bir kadın ki, mutlak beni yahut bir başkasını sevecek* (H. Z. Uşaklıgil). [ML]

MUTLAKA zf. (ar. *muṭlaḳ*'tan *muṭlaḳā*). Zorunlu, kaçınılmaz bir tarzda, her türlü hal ve şarta, her şeye rağmen: *Oysa ben, bundan sonrası mutlaka okunsun istiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Kuşku ve tereddüde yer kalmayacak biçimde, kesin olarak: *Niyazi mutlaka karısından bir dayak yemiştir* (M. Ş. Esendal). *Hepsinde Hulûsi Efendinin bir eserine mutlaka rastgelirsin* (Ömer Seyfeddin). *Mutlaka başına bir kaza gelmiş olacak* (Ahmed Rasim). [M]

MUTLAKÇILIK i. (*mutlak* > *mutlakçı*'dan *mutlakçı-lık*). Fels. Mutlak'ın metafiziği. (Özellikle Bradley tarafından kullanılan terim.) [M]

MUTLAKIYET i. (ar. *muṭlaḳ*'tan *muṭlaḳıyyet*). Hükümdarın siyasî iktidarı kayıtsız şartsız elinde bulundurduğu hükûmet şekli: *Parlamentarizmin veliahtleri ve prensleri, mutlakıyetinkine benzemez* (F. R. Atay).

— *Esk. Mutlakiyet-i idare,* bir hükümdarın yönetimini kabul eden siyasî sistem.

— Huk. Devlet içindeki bütün kudret ve otoritenin, devletin başında bulunan hükümdarda toplanmasından doğan siyasî rejim.

— ANSİKL. Huk. Anayasa hukuku bakımından *mutlakıyet*'in önemi, genellikle tam bir «kuvvetler birliği» örneği meydana getirmesidir. Gerçekten mutlakıyet rejiminde yasama, yürütme ve hattâ yargı güçleri, merkezde, hükümdarda toplanır. Gerçi mutlakıyetlerde de, bazı organ, fonksiyon veya yetki ayrılıkları görülebilir; ancak, bu ayrılıklar kuvvetler birliği içinde birer işbölümünün ifadesi olmaktan öteye geçmez. Mutlakıyet, diktatörlüğe benzemekle birlikte, özellikle sosyolojik bakımdan diktatörlükten ayrılır. Çünkü, diktatör de mutlak hükümdar gibi bütün devlet kuvvetlerini elinde tutar; fakat, diktatörün iktidara gelişi veya iktidarda kalışı, toplumsal inanışın ve hukukun meşru saymadığı bir yoldan gerçekleşirken, mutlak hükümdar, meşru sayılan bir şekilde (msl. belli bir aileden geldiği için) iktidarı ele alır. Mutlakıyet, Osmanlı devletinde hukukî bakımdan 1876'ya, yani Birinci Meşrutiyete kadar uygulanmıştır. (M)

Mutlak Peşinde (*La Recherche de l'Absolu*), Honoré de Balzac'ın romanı (1834) [*Etudes Philosophiques* (Felsefî İncelemeler)]. İyi bir aile babası olan Balthazar Claës, mutlağı keşfetme merakına kapılınca, her türlü insanî duyguyu bir yana atar. Büyük servetini hiç bir sonuç elde edemediği kimya deneylerine harcar. Karısının ölümü, çocuklarını tehdit eden yoksulluk, onu bu mani'sinden vaz geçiremez. İflâs eder, kötürüm olur; «Buldum!» diye bağırarak ölür. (→ Bibliyo.) [L]

MUTLU sıf. (*mut*'tan *mut-lu*). Mutluluk içinde olan, maddî ve manevî huzur duyan, mesut, bahtiyar: *Mutlu insan!* || Talihli, şanslı: *Şu anda, ne mutlu insanlar var ki, günü gününe, saati saatine Uşak cephesindeki ulvî maceradan haber almak imkânı içinde yaşarlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Mutluluk veren, uğurlu sayılan: *Yürüdüğün vakit değişsin diye dünya / Ve yaşam mutlu bir türkü olsun diye* (Kemal Özer). *Mutlu bir olay.* || *(Birine) «Ne mutlu»,* bir kimsenin büyük mutluluğunu belirtmek için kullanılır: *Bu günleri görenlere ne mutlu!*

— DEY. *Mutlu azınlık,* bir toplumda çoğunluğa oranla çok elverişli maddî imkânlardan yararlanan kimselerin tümü, zengin tabaka.

— TAR. TELM. ***Ne Mutlu Türküm Diyene!*** Atatürk'ün ünlü Onuncu Yıl nutkunun (29 ekim 1933) sonunda söylediği ve bu tarihten sonra halk arasında çeşitli sebeplerle tekrarlanan deyim. (M)

MUTLUAY (Rauf), türk yazarı (Eskişehir 1925). Yüksek Öğretmen Okulu Türkoloji bölümünü bitirdi (1947). Çeşitli liselerde türk dili ve edebiyatı öğretmeni olarak çalıştı. Yayımlanan eserler: *100 Soruda Türk Edebiyatı* (1969); *100 Soruda XIX. Yüzyıl Türk edebiyatı* (1970); *100 Soruda Edebiyat Bilgileri* (1972). [L]

Mutlu Genç Kız. Bk. DAMOİSELLE ÉLUE.

Mutlu Günler *(Oh, les Beaux Jours),* Samuel Beckett'in oyunu; 1961'de New York'ta ingilizce ve 1963'te Paris'te fransızca oynandı. Güzelliğine ve alıştığı eşyalarına düşkün bir kadın olan Winnie, çölümsü bir yerde yarı beline kadar kuma gömülüdür. Gündelik şeylere ve kelimelere tutunmağa çalışır; büsbütün gömülünceye kadar, ancak homurtular çıkaran ve yarını yamalak hareketler yapabilen arkadaşı Willie'ye karşı duyduğu yakınlığı sürdürmeğe çabalar. En «romantik» eseri sayılan bu oyunda, Beckett, sade bir anlamla insanın yoksulluğuna karşı duyduğu derin acıyı dile getirir. (→ Bibliyo.) [L]

MUTLULUK i. (*mutlu*'dan *mutlu-luk*). Mutlak iç huzur, hoşnutluk durumu: *Bu iki ahlâkın arkasında da ferdin, ailenin, milletin ve bütün insanlığın mutluluğu için lâzım olan her şeyin var olduğuna inanırdı* (Ş. S. Aydemir). *Bu ihtiraslı yolculuğu düşünürken, şimdiden bütün varlığımı tatlı bir mutluluk havası sarıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Eşanl.* SAADET.] || Zevk: *Piyanonun tuşlarından, kemanın tellerinden uçan sesler, insana insan olmanın mutluluğunu tattırır* (Y. Z. Ortaç). *Birinin yanında mutluluk duymak.*

— ANSİKL. Ahl. *Mutluluk* kavramı, Antik çağın ahlâk görüşlerinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim bu ahlâklara *evdemonizm* (mutluluk ahlâkı) denir. Gerçekten de, bu ahlâk görüşlerinin hepsi ister haz (hazcılık, Epikuros'çuluk), ister akıl (Sokrates, Eflatun, Arsitoteles), ister acı ve tutkulara hükmetme yoluyle olsun kişinin mutluluğunu sağlamağa çalışıyorlardı. Antik çağda, mutluluk, en yüce iyilik olarak anlaşılır. Daha sonraları, ahlâkçılar, mutluluktan başka kavramlara önem verdiler: saf akıl (Kant) ahlâkı, fedakârlık ve sevgi ahlâkı (Hıristiyanlık) ve toplum (sosyologlar) ahlâkı gibi. Ama aslında, bütün bu ahlâkî arayışların en yüce amacı, gene de mutluluktu (msl. huzur içindeki bir vicdanın, öteki dünyada erişilecek kurtuluşun, disiplin içinde yaşamanın sağladığı mutluluk). Açık veya kapalı olarak mutluluk vaat etmeyen bir ahlâk söz konusu olamaz. Ne var ki mutluluk anlayışı birtakım değişikliklere uğradı. Tamamen kişisel ve bencil olan antik çağ evdemonizminden sonra, kişinin mutluluğunu başkasının mutluluğuna bağlayan ahlâklar gitgide çoğaldı. Nitekim, özgeci ve bencil-özgeci ahlâk anlayışlarına göre (Adam Smith, J. - J. Rousseau), kişisel mutluluğun temel şartı, başkasının mutluluğudur; kişisel mutluluk, başkasının mutluluğu «aracılığı» ile meydana gelir. Başkası ise, kaplamı açısından ele almağa başlanmıştı: yani başkası, Kant'ın sözünü ettiği soyut insanlık olarak değil, toplumu meydana getiren fertlerin tümü olarak görülüyordu. Toplum ise aileden millete ve hattâ insanların tümüne kadar uzanan toplulukları kapsayacak şekilde düşünülüyordu. Böylece, ahlâkın amacı, mümkün olduğu kadar büyük sayıda insanın ve mümkünse bütün insanların mutluluğunu sağlamaktı.

Bu ölçüde geniş bir amaca ulaşabilmek için, ahlâk, modern çağlarda, hem soyut, hem de somut bir araştırma haline gelmiş, bu «ortak mutluluk»un maddî ve manevî şartlarını belirleyebilmek için çeşitli bilgilerden yararlanmıştır. (LM)

MUTLULUK i. Bk. EUDAİMON.

Mutluluk tanrıları, buddha dinindeki yedi japon tanrısına verilen ad. Bu yedi tanrı şunlardır: elinde bir olta ve balık tutar şekilde temsil edilen balıkçılık tanrısı *Ebisu;* pirinç çuvalları üzerinde ayakta temsil edilen zenginlik tanrısı *Daikoku;* güzel sanatlar tanrıçası *Benten;* aşırı şekilde uzun başıyle temsil edilen şöhret tanrısı *Fukurokuju;* elinde bir mızrak tutan savaş tanrısı *Bişamon;* yanında bir turna kuşu bulunan uzun ömürlülük tanrısı *Curoein* ve güleç bir yüzle temsil edilen neşe tanrısı *Hotei.* (L)

MUTMAİN sıf. (ar. *ṭamᵓan* > *iṭmiᵓnān*'dan *muṭmaᵓin*). *Esk.* İnanmış, gönlü kanmış, içi rahat, şüphesi olmayan, emin olan: *Mutmain bir nazarla bakarak «ben biraz çalışacağım» dedi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MUTMUR. Bk. TAŞDELEN.

MUTRİB i. (ar. *ṭarab* > *iṭrāb*'dan *muṭrib*). *Esk.* Çalgı çalan, çalgıcı, sazende. || Şarkıcı, şarkı söyleyen kimse: *Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-i pakize-edâ / İznin olursa eğer bir de Nedim-i şeydâ* (Nedim).

— Ed. *Esk. Mutribi felek,* Venüs gezegeni. (M)

MUTSAMUDU, Anjouan adasının (Komor takımadaları) idare merkezi; 3 300 nüf. (L)

MUTSU - HİTO, japon imparatoru. Bk. MEİJİ TENNO.

MUTSUZ sıf. (*mut*'tan *mut-suz*). Mutlu olmayan, bedbaht: *«Herkesin mutluluğu için çalıştım» diye yakınıyor bu mutsuz adam* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Mutsuzluk** i. Mutsuz olma hali, bedbahtlık. (M)

MUTTALİ sıf. (ar. *ṭulūᶜ* > *iṭṭılāᶜ*'dan *muṭṭaliᶜ*). *Esk.* Öğrenmiş, haber almış, bilgi edinmiş, haberli. || Bir işten haberi olan. (M)

MUTTALİP, Eskişehir merkez bucağında kasaba; 3 926 nüf. (1965). İl merkezinin kuzeyinde *Muttalip* deresi kenarında. Belediye. (M)

MUTTARİT veya **MUTTARİD** sıf. (ar. *ṭard* > *iṭṭırad*'dan *muṭṭarid*). *Esk.* Birdüziye giden, yeknesak, birörnek; *Küçük, muttarid, muhteriz damlalar* (Tevfik Fikret). *Dimağında muttarid darbelerle vuran bu sabit fikirle [...] devam ediyor* (H. Z. Uşaklıgil). *Semalarında uçan aynı muttarid âhenk* (M. A. Ersoy).

◆ **Muttaride** sıf. *Esk.* Muttarid'in dişili. — Gram. *Esk. Emsilei muttaride.* Bk. EMSİLE.

◆ **Muttariden** zf. *Esk.* Birdüziye olarak, yeknesak bir şekilde: *Küre-i arz muttariden devran eder* (Şemseddin Sami). [M]

MUTTASIF sıf. (ar. *vaṣf* > *ittiṣāf*'tan *muttaṣıf*). *Esk.* Vasıflı, nitelenmiş, nitelikli: *Utangan ve ahlâk-ı hamîde ile muttasıf ve ahkâm-ı Kur'aniye'ye vakıftı* (Cevdet Paşa).

◆ **Muttasıfa** sıf. *Esk.* Muttasıf'ın dişili. (M)

MUTTASIL zf. (ar. *vaṣl* > *ittiṣāl*'den *muttaṣıl*). *Esk.* Ara vermeyen, hiç durmadan devam eden, aralıksız, devamlı olarak: *Eğilmiş arza, kanar muttasıl kanar güller, / Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller* (Ahmed Hâşim). *Elinde sahaflardan satın aldığı bir yazma, peşimden ayrılmıyor, muttasıl bana bu sanatın sırrını soruyordu* (A. H. Tanpınar). *Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine, / Yol, hep yol, daima yol... Bitmiyor düzlük yine* (F. N. Çamlıbel). || Sıf. Aralık bırakmayacak şekilde yakın, bitişik, yan yana olan: *Fırkanın içtima ettiği 22 Teşrinisani 1923 günü, ben de içtimadan evvel, içtima salonuna muttasıl odada bulunuyordum* (Atatürk). *Hane-i Osman'a muttasıl bir hanenin duvarından aşıp Hazret-i Osman'ın odasına girdiler* (Cevdet Paşa).

◆ **Muttasılan** zf. *Esk.* Devamlı olarak. (M)

MUTTASILA sıf. (*muttaṣıl*'dan *muttaṣıla*). *Esk.* Bitişik, art arda veya yan yana olan.

— Gram. *Esk. Hurufi muttasıla,* kelime durumuna gelmek için yan yana yazılırken birbirine bitişen arap harfleri. (*Zt.* HURUF'i *muntasıla.*) [Arap alfabesinde bazı harfler kelime içinde birbirine bitişik, bazıları ayrı yazılır.] (M)

MUTTENZ, İsviçre'de (Basel - Land kantonu) komün; 12 000 nüf. Metalürji. Kimya ve elektrik sanayii. (L)

MUTUUM i. (lat. k.). Rom. huk. Sözleşme yapan taraflardan birinin, ötekinden belirli miktarda eşyanın (para, mal) mülkiyetini alıp belirli bir süre sonra aynı nitelikte eşyadan aynı miktar geri vermeyi taahhüt ettiği sözleşme. (Faizin de borca eklenmesi için özel bir anlaşma yapmak gerekirdi. Borç verenin borç alana karşı bir dava açma hakkı vardı [*condictio certae pecuniae* veya *certae rei*].) [L]

MUVACEHE i. (ar. *vech*'ten *muvācehe*). *Esk.* Yüz yüze gelme, yüzleşme: *Bunları celb ile muvacehe ve muhakeme buyursanız hakikat-ı hal meydana çıkar* (Ziya Paşa). || Ön, karşı: *Mevzuubahs ettiğimiz mesele hakkında, sarih ve katî bir fikir verebilmek için [...] cereyan eden muhaberattan, yalnız bir, iki meseleye ait bazı muhaberatı muvacehenizde tetkik edeceğim* (Atatürk). || *Bi'l-muvacehe.* Bk. Bİ—.

— Huk. Bk. YÜZLEŞME.

◆ **Muvacehat** çoğl. i. *Esk.* Yüz yüze gelmeler.

◆ **Muvacehesinde** zf. *Esk.* Karşısında: *Bu durum muvacehesinde...*

◆ **Muvaceheten** zf. *Esk.* Yüz yüze olarak. (M)

MUVADAA i. (ar. *vedāᶜ*'dan *muvāadaᶜa*). *Esk.* Düşmanlığı bırakıp uzlaşma, barışma. || Bırakma, terk etme. (M)

MUVAFAKAT i. (ar. *vefk*'ten *muvāfakat*). *Esk.* Razı olma, rıza gösterme, kabul etme: *Gerek fransız ve gerek yunan âmaline asla muvafakat olunmaması, ecnebi işgaline kat'iyen rıza gösterilmemesi şartı esasîdir* (Atatürk). *Bundan sağlam muvafakat cevabı olur mu?* (Ahmed Rasim). || Uyma, uygun gelme, uygunluk: *Çalgı âlâtı beyninde muvafakat şarttır* (Şemseddin Sami). *Bîtaraflığı ihtiyar etmiş iken beni nasıl muvafakata davet eyliyorsun* (Cevdet Paşa). || Uzlaşma: *Beynlerinde muvafakat hasıl oldu* (Şemseddin Sami). || *Muvafakat etmek,* izin vermek, müsaade etmek: *Nihal'in odasının kapısında Adnan Bey arkasından gelenlere eliyle rica etti. Kimsenin girmesine muvafakat etmek istemedi* (H.Z. Uşaklıgil). Peki demek, razı olmak: *Siz ilk önce itiraz etseniz bile sonra yine muvafakat edersiniz* (H.Z. Uşaklıgil). Uymak: *«Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden taleb ettirdiği tarzda harekete muvafakat etsin!» dedim* (Atatürk). || *Muvafakat-ı tarafeyn,* iki tarafın razı olması. || *Bi'l-muvafakat,* razı olarak.

— Huk. Bir idarî başvurma, işlem veya eylemin yapılabilmesi için, kanunun öngördüğü başka bir makamın veya kişinin verdiği izin veya açıkladığı kabul iradesi.

◆ **Muvafakatkârane** sıf. ve zf. *Esk.* Razı olur biçimde, kabul eder şekilde, izin verircesine: *Suret-i muvafakatkâranede vâki olan mukabele ...* (Recaizade Ekrem). [M]

MUVAFFAK sıf. ve i. (ar. *vefk* > *tevfik*'ten *muvaffak*). *Esk.* Başarılı, başaran, başarmış, beceren: *Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır* (Atatürk). *Mesud olmak için muvaffak olmalıdır* (A. H. Müftüoğlu). || Tanrı'nın yardımına ulaşmış, işi rast gitmiş (kimse). || İ. Erkek adı. || *Muvaffak etmek* (veya *eylemek*), birini başarılı kılmak: *Sad şükr beni Kerim-i Mutlak / Bu hizmete eyledi muvaffak* (Ziya Paşa). || *Muvaffak olmak,* başarmak, başarılı olmak: *Yalnız cemiyetimiz, esasatını kabul edenlerin intihapta muvaffak olmalarını temenni eder* (Atatürk). || Tanrı'nın yardımına ulaşmak, işi rast gitmek.

MUVAFFAKIYET i. (ar. *muvaffak*'tan *muvaffakıyyet*). *Esk.* Başarı, başarma, muvaffak olma: *Bundaki muvaffakıyeti türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz* (Atatürk). *Fakat, yanmak ve bilhassa muvaffakıyetle neticelendirmek çok güçtür* (Ziya Gökalp). || Ele geçirme. || Tanrı'nın yardımıyle başarı gösterme.

◆ **Muvaffakıyat** çoğl. i. *Esk.* Muvaffakıyetler, başarılar.

◆ **Muvaffakıyetli** sıf. *Esk.* Başarılı.

◆ **Muvaffakıyetsiz** sıf. *Esk.* Başarısız. (M)

MUVAFFIK sıf. (ar. *vefk* > *tevfik*'ten *muvaffık*). *Esk.* Başarı kazandıran, muvaffak olan (Tanrı). [M]

MUVAFIK sıf. (ar. *vefk* > *muvāfakat*'tan *muvāfık*). *Esk.* Uygun, münasip, yerinde olan: *Maksadınız, bu ilân olunandan daha muvafık bir şekil olduğunu ima ve işaret etmek ise, onu da söyleyiniz* (Atatürk). *Pek muvafık bugün bu hal bana, / Ben bu halimle kalmak istiyorum* (Tevfik Fikret). *İcap ederse bir yere kapa, yahut bağla, yahut da başında bekle ... Nasıl muvafıksa öyle yap* (R. H. Karay). || Sıf. ve i. Aynı tarafta olanlardan her biri, muhalif ve zıt olmayan kimse, hemfikir: *Çünkü aynı sözün muvafık veya muhalife göre bazan yorum değiştirdiğini görüyoruz* (F.R. Atay). *Hazreti Ömer dahi Hazreti Sıddık'a ittibaen üzerine bir mesuliyet-i maneviye alarak birini istihlâf edecek olduğu takdirde kendi reyine muvafık bir halife aramakta haklı idi* (Cevdet Paşa). || *Muvafık rey,* müspet oy.

— ÇEŞ. DEY. *Muvafık bulmak,* uygun, yerinde görmek: *Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti tesmime fırsat bulmalarını muvafık bulmadım* (Atatürk). *Yemek masasının, burada, denize karşı kurulmasını muvafık bulmuşlardı* (Vâ-Nû). || *Muvafık düşmek,* uygun olmak, denk gelmek: *Ekseriya reyinde musîb olup nice defa reyi sonradan nâzil olan vahy-i ilâhi'ye muvafık düşmüştür* (Cevdet Paşa). || *Muvafık gelmek,* uygun düşmek, elverişli görünmek: *Bu suret kabul edildiği takdirde zatıâlilerine muvafık gelerek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim* (Atatürk). || *Muvafık görmek,* uygun bulmak: *Eğer muvafık görür, bize havale buyururlarsa icabını yaparız* (Y. Z. Ortaç). || *Muvafık olmak,* elverişli olmak: *Türk Maliye nazırı bu baptaki kontratların türk hazinesi menfaatine muvafık olup olmadığını Maliye komisyoniyle birlikte tetkik edecektir* (Atatürk). *Bu hususta ondan bir söz yardımı beklemenin muvafık olmayacağına hükmetti* (H.R. Gürpınar).

— Denizc. *Muvafık rüzgâr,* geminin gittiği yönün tersinden (geminin peşinden) veya ona yakın yönlerden esen rüzgâr. (M)

MUVAHHAD sıf. ve i. (ar. *vaḥdet* > *tevḥid*'den *muvaḥḥad*). *Esk.* Birleştirilmiş, bir ve tek hale konmuş.

— Gram. *Esk.* Bir noktalı (harf).

◆ **Muvahhade** sıf. ve i. *Esk.* Muvahhad'ın dişili. || *Düyun-ı muvahhade,* birleştirilmiş borçlar. (M)

MUVAHHİD sıf. Bk. MUVAHHİT.

MUVAHHİD (Ahmed Refet), türk tiyatro oyuncusu (Kudüs 1893 - İstanbul 1927). Okul çağlarında tiyatro ile ilgilendi. Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra kendini tamamen tiyatroya verdi. Reşad Rıdvan ve arkadaşlarının kurdukları Millî Heveskâran Cemiyeti Tiyatro topluluğunda, İbnürrefik Ahmed Nuri'nin *Sekizinci* adlı komedisiyle ilk defa sahneye çıktı. 1911'de Mınakyan* ve Burhaneddin* tiyatrolarına geçti. Bu toplulukların Rumeli turnelerine katıldı. Paris'e gitti (1913) ve Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine dönerek Dârülbedayi'ye girdi. Bir ara Raşid Rıza tiyatrosunda çalıştı (1924); sonra Dârülbedayi'ye döndü. Ölünceye kadar burada sahneye çıktı. Bedia

Muvahhit ile evlendi. Eşiyle birlikte hazırladığı birçok adapte piyesi vardır. (M)

MUVAHHİDLER veya **MUVAHHİDİN** veya **MUVAHHİDUN**, Magrıp'ta, İfrikiye'de, Endülüs'te, Balear adalarında hüküm sürmüş hanedan ve bu hanedanın kurduğu devlet. Muvahhid devletini Ebu Abdullah Muhammed bin Tumert* kurdu. Mesmude kabilesi ve ona bağlı berberî kollarından sadakat yemini aldı (1121). Murabıtlara cihat açtı. Birinci Marakeş kuşatmasında öldü (1128 veya 1130). Yerine geçen Abdülmümin bin Ali, Magrıp'taki Murabıt devletine son verdi (1147). Normanları karada ve denizde yenilgiye uğrattıktan (1160). sonra oğlu Ebu Yakub Yusuf ile birlikte Endülüs'e sefer açtı (1161). Bace (Beja), Yabura (Evora) gibi bazı şehir ve kaleleri alarak Marakeş'e döndü. Yerine, oğlu Yakub Yusuf geçti. Yusuf iki yıl süreyle iç ve dış güvenliği sağlamağa çalıştı. Bu sırada başkaldıran Balansiya (Valencia) emîri Muhammed bin Sad üstüne yürümek için İspanya'ya geçti (1165). Sad, Mayurka (Majorka) adasına kaçınca onun oğullarıyle anlaştı. Yeniden İspanya'ya geçti (1184). İşbiliye valisi olan oğlu Ebu İshak'ı, Uşbuna (Lizbon) üstüne gönderdi; fakat muvahhidler ordusu Şantarîn'de (Santarem) yenildi. Ebu Yakub Yusuf, savaşta aldığı yaralardan öldü. Yerine geçen oğlu Abdullah, Magrıp'a dönerek devlet yönetimine elkoydu. Şantarîn yenilgisinden cesaret alan Murabıtlar Balear adalarında isyan ettiler, Bace'yi aldılar. Abdullah, Fas ve Fatımîlerden sağladığı yardımla Murabıtları yendikten (1188) sonra İspanya'ya geçebildi. (1189).

Şantarîn ve Uşbuna üstüne yürüdü. Ancak, bu sırada Magrıp'tan isyan haberleri geldi. Magrıp'a dönen Abdullah, Kurtuba valisi Muhammed'in yardımıyle isyanları bastırdı (1191). Bu isyanlar onun hastalanmasından sonra arttı. Bu durumdan yararlanan Castilla kralı Alfonso III, isyancıları kışkırttı. İyileşen Abdullah, hıristiyanlarla savaşmak üzere İspanya'ya geçti (30 haziran 1195). El-Arak meydan savaşını (19 temmuz 1195) kazandı. Tercale, Talamanka gibi birçok kale alındıktan sonra Castilla ile on yıllık barış antlaşması yapıldı. 1199'da ölen Abdullah'tan sonra Muvahhid tahtına Ebu Abdullah Muhammed el-Nâsır geçti. Zamanında Murabıtların son kalıntıları da temizlendi (1208). Muhammed, İspanya'ya geçti; fakat bir kale kuşatması yüzünden İspanya'da kışladığı için yıpranan ordusu, İkab'da (veya Ukab) hıristiyanlara yenildi. Bu savaşın kaybedilmesi Muvahhidlerin İspanya ve Magrıp'taki durumunu tehlikeye düşürdü. Magrıp'a dönen Muhammed, yerine, oğlu Ebu Yakub Yusuf II'yi bırakarak tahttan vaz geçti, bir süre sonra da öldü (1212). Ebu Yakub Yusuf II henüz çocuk olduğundan, ülkenin yönetimi amcaları ve vezirlerinin elinde kaldı. Bu arada çıkan isyanlar da bastırılamadı. 1224'te Ebu Yakub Yusuf II ölünce Muvahhidler arasında taht kavgası başladı. Abdülvahid ve Âdil'den sonra Âdil'in kardeşi Mansur, Memun adıyle işbaşına geldi (1227). Memun, Muvahhidlerin siyasî ve idarî bünyesinde büyük değişiklikler yaptı. Memun zamanında Muvahhidler İspanya'daki topraklarını hızla kaybetmeğe başladılar. Memun ağır şartlar karşılığında Castilla kralıyle anlaştı; bu davranışı Endülüslüler iyi karşılamadı. Kardeşi Ebu Musa da ona isyan etti. Magrıp'a dönmek üzere Endülüs'ten ayrılan Memun yolda öldü (17 ekim 1232). Yerine Abdülvahid el-Raşid adlı oğlu geçti. Ülke tam bir karışıklık içine düştü. Abdülvahid kargaşalıklar sırasında öldü (1242). Kardeşi Ebül Hasan Ali, Muktedirbillah unvanıyle tahta çıktı. Beni Zeyyan ve Beni Merin gibi kuvvetli muhaliflerle uğraştı. Hasan, Tlemsen emîri Yahya bin Zeyyan ile yaptığı savaşta öldü (23 haziran 1248). Muvahhidler ülkesi, Magrıp'ta Sela (Sale) ile Sus arasındaki bölgeyle sınırlanmıştı. İç ve dış düşmanlarla sarsılan devlet, emîr Ebül Alâ'nın öldürülmesi üzerine son buldu (1269).

● *Teşkilât.* Dinî temellere dayanan Muvahhid devleti, Muhammed bin Tumert'in kurduğu sağlam devlet teşkilâtı sayesinde tutunabildi. Hükümdar, veliahtını oğulları arasından dilediği gibi seçerdi. Devlet, yönetim bakımından on sınıfa ayrılmıştı. Onlar, Elliler, Yetmişler adı verilen meclisler yönetim görevini paylaşırlardı. Hükümdara devlet işlerinde on vezir yardım ederdi; bunların en büyüğüne *hâcib* unvanı verilmişti. Adalet ve yargı meseleleriyle *fakih*'ler meşgul olurdu. Maliye işlerine bakan vezire de *vali el-hizane* denirdi. Muvahhid ordusunun büyük kuvveti piyade birliklerine dayanırdı. Savaşta her kabile, payına düşen ölçüde asker, silâh ve erzak verirdi. Muvahhidlerin deniz birlikleri de kuvvetliydi. Devletin, yönetim, hukuk ve askerî alanlarda kullandığı memurlar, birçok şehirde kurulan medreseler dışında, özellikle *Marakeş* medresesinde yetiştirilirdi. Her yeni halifenin cülusunda vergi borçları bağışlanır, yoksullara devlet hazinesinden para dağıtılırdı. Hastahaneler devlet gelirinden pay alırdı. Devletin geliri, vergilerden başka, Afrika ve İspanya'da işletilen altın ve gümüş madenleriyle, savaşta alınan ganimetlerden meydana gelirdi.

● *Güzel sanatlar.* Muvahhidler, güzel sanatlarda, daha çok Murabıtların izinden gittiler; büyük saray ve konaklardan çok, cami yapımına önem verdiler; fakat dinî yapılar üstündeki bilgileri çok yeniydi. Muvahhid camilerinden bugün ancak birkaçı bilinir. Marakeş'teki *Kutubiye camii* islâm mimarîsinin en güzel yapılarındandır. *Tinbel* ve *Kutubiye* camileri, Abdülmümin devrinde (1130-1163) yapıldı; bunların planları birbirine çok benzer; Kurtuba'da gerçekleşmiş ve murabıt camilerinde tekrarlanmış olan cami tipinin devamıdır. *Kurtuba* ve *Tlemsen*'de olduğu gibi kiremit çatılarla örtülen nefler kıbleye yönelmiştir. İki grup yan nef, sahnın sağında ve solunda uzanır.

Muvahhid sanatı, Yakub el-Mansur zamanında (1164-1198) zirvesine ulaştı. *İşbiliye camii* 1171'de yapıldı, Hıristiyanlar tarafından 1235'te kiliseye çevrildi, sonra 1401'de yıkılarak aynı malzemeyle yerine bir kilise yapıldı. Yine Mansur'un yaptırdığı *Hasan camii* kerpiçten yüksek duvarlarla çevriliydi. 139 × 183 m'lik dörtgen bir alanı kaplıyordu. Büyük kenarlarında altı, cephesinde dört kapısı bulunan bu duvarlar, payandalarla takviye edilmişti. Bu cami de Kutubiye camiine benzer. Muvahhidlerin askerî yapılarından bazıları Tlemsen'de, Eski Fas'ta, Marakeş veya Rabat'tadır. (M)

MUVAHHİŞ sıf. (ar. *vahşet* > *tevhîş*'ten *muvahhiş*). *Esk.* Korkuya düşüren, ürküten; korkunç, dehşetli. (M)

MUVAHHİT veya **MUVAHHİD** sıf. (ar. *vahdet* > *tevhîd*'den *muvahhid*). *Esk.* Tanrı'nın birliğine inanan. || *Muvahhit-zâd*, tek tanrıcı doğmuş kimse: *Lâkin aldanma sakın, üstâdım / Ben de bir parça muvahhit-zâdım* (Tevfik Fikret).

◆ **Muvahhidan** çoğl. i. *Esk.* Tanrı'nın birliğine inananlar.

◆ **Muvahhidane** zf. *Esk.* Muvahhide yaraşır bir şekilde.

◆ **Muvahhide** sıf. *Esk.* Muvahhit'in dişili.

◆ **Muvahhidîn** çoğl. i. *Esk.* Tanrı'nın birliğine inananlar. || İspanya ve Fas'ta hüküm sürmüş bir hanedan. (M)

Bedia MUVAHHİT

MUVAHHİT (Bedia), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1897). Küçük yaşta özel derslerle fransızca ve rumca öğrendi. Kadıköy'deki Dame de Sion ve Terakki okullarında öğrenim gördü. Erenköy Kız lisesinde fransızca öğretmenliği yaptı (1921). Aynı yıl aktör Refet (Muvahhid) ile evlendi. Sanat hayatına Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği *Ateşten Gömlek* filmindeki Ayşe rolüyle başladı (1922). Dârülbedayi'nin İzmir turnesi sırasında İzmir'de bulunan Atatürk'ün, türk kadınlarının neden sahneye çıkmadıklarını sorması üzerine, bir gece içinde hazırlanarak İbnürrefik Ahmed Nuri'nin *Ceza Kanunu* eserinde Sacide rolünü oynadı (1923). Böylece Cumhuriyet döneminde sahneye çıkan ilk müslüman türk kadını oldu. Aynı yıl Dârülbedayi'de Shakespeare'in *Othello*'sunda Desdemona rolüne çıktı (6 aralık 1923). Bu tarihten itibaren Dârülbedayi'de sürekli olarak çalıştı. 1927'de ilk eşi öldü. Konservatuvar öğretmenlerinden Ferdi Ştatzer ile evlendi. 1952'de Ferdi Ştatzer'den ayrılarak yeniden Muvahhit soyadını aldı. Yurt dışındaki turnelere katıldı; Atina'da Desdemona'yı rumca oynadı. Birçok tiyatro eserini tercüme veya adapte etti. Rol aldığı başlıca oyunlar: *Hanımlar Terzihanesi; Hamlet; Deli Saraylı; Bir Kavuk Devrildi; Hissei Şayia; Lüküs Hayat; Ceza Kanunu; İpekçi Merhum; İhtiras Tramvayı; Mum Söndü* v.d. Sinemada *(Beklenen Şarkı* v.d.) çeşitli roller aldı. (M)

MUVAKKAR sıf. (ar. *vekār* > *tevkîr*'den *muvakkar*). *Esk.* Ağırlanmış, saygı gösterilmiş. || Vakarlı, ağırbaşlı. || i. Erkek adı.

◆ **Muvakkaren** zf. *Esk.* Ağırlanarak, saygı gösterilerek. || Vakarla, ağırbaşlılıkla. (M)

MUVAKKAT sıf. (ar. *vakt* > *tevkît*'ten *muvakkat*). *Esk.* Belirli bir zaman süren, sürekli olmayan: *Bugün için muvakkat idarenin mahzuriyetini arzettim* (Atatürk). *Kocasının bir muvakkat memuriyetle Anadolu'ya gittiği günden beri çocuklarıyle beraber Tekirdağ'da oturan Müjgân...* (R. N. Güntekin). *Yeni.* Geçici.

— Huk. *Muvakkat bütçe.* Bk. *Geçici* BÜTÇE. || *Muvakkat* (veya *geciktirici*) *defi.* Bk. DEF veya DEFİ. || *Muvakkat tazminat.* Bk. TAZMİNAT. || *Muvakkat teminat.* Bk. TEMİNAT. || *Muvakkat tescilin şerhi.* Bk. ŞERH. || *Muvakkat makbuz.* Bk. MAKBUZ.

— Dy. Belirli bir devre işletilen tren.

— Denizc. *Muvakkat tamir,* deniz nakliyatı sigortacılığında, bir geminin sefer sırasında gördüğü hasar veya arızaların, uğranacak ilk limanda, geminin seferden kalmamasını sağlayacak biçimde imkânların elverdiği kadar ve geçici olarak onarılması. (Sigorta, bu türlü geçici onarım bedellerini tanımaz; ancak temelli onarım giderlerini öder.)

◆ **Muvakkate** sıf. *Esk.* Muvakkat'in dişili. || *Hükûmet-i muvakkate,* geçici hükûmet. (ML)

MUVAKKATEN zf. (ar. *muvakkat*'ten *muvakkaten*). Az bir zaman süresince, geçici olarak: *Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere muvakkaten Sivas'a gideceğim* (Atatürk). *Biri selâmlığa muvakkaten sürülen Bilâl, öteki -şayet evde ise- odasına kapanan Selim Paşa* (H. E. Adıvar). [M]

MUVAKKIF i. (ar. *vakf* > *tevkîf*'ten *muvakkıf*). *Esk.* Durduran, alıkoyan. (M)

MUVAKKİ i. (ar. *vukū'* > *tevki'*'den *muvakki'*). *Esk.* Fermanlara tuğra çeken kimse. (M)

MUVAKKİR sıf. (ar. *vekār* > *tevkîr*'den *muvakkir*). *Esk.* Ağırlayan, saygı gösteren, ululayan. (M)

MUVAKKİT i. (ar. *vakt* > *tevkît*'ten *muvakkıt*). *Esk.* Güneşe bakarak vakti, özellikle namaz vakitlerini tayin eden kimse. || Zamanı kesinlikle bildiren tam ayarlı saat, kronometre. (M)

MUVAKKİTHANE bls. i. (ar. *muvakkit* ve fars. *hâne*'den *muvakkit-hâne*). *Esk.* Vakti tayin etmeğe yarayan araçların bulunduğu bina: *Nuri Efendinin muvakkithanesinde saatin sırrına hayranlıkla, aşkla baktığım günler geçmişti* (A. H. Tanpınar). || Genellikle büyük camilerin, yanında bulunan muvakkit odası.

— ANSİKL. *Muvakkithane*'lerde namaz ve ezan vakitlerinin tayini için gereken ayarlı saatler bulunurdu. Bu binaların bir veya birkaç penceresi sokağa açılırdı. Muvakkit denilen görevli, bu pencerelerden devamlı olarak güneş saatiyle saatleri ayar eder, müezzinler ezan vaktini buradan öğrenir, bölge halkı da pencerelerden içeri bakarak saatlerini ayarlardı. İstanbul'da Beykoz'da, Kadıköy'de, Şehzade camiinin kapısı yanında muvakkithaneler vardır. (M)

MUVALÂT i. (ar. *velli*'den *muvâlât*). *Esk.* Dostluk, dostça davranış: *Beynimizdeki muvalât-ı samime ...* (Şemseddin Sami). || Karşılıklı koruma ve yardım. (M)

MUVANESET i. (ar. *üns*'ten *muvâneset*). *Esk.* Alışıp dostça ve birlikte yaşama. || Evcilleşip insandan kaçmama, evcilleşme:

Foto. MEYDAN

Bazı hayvanlar kesb-i muvanesete müsaittir (Şemseddin Sami). [M]

MUVANİS sıf. (ar. *üns* > *muvānese*'den *muvānis*). *Esk.* Birbirine alışıp birlikte yaşayan. || Evcil, evcilleşmiş, insandan kaçmayan. (M)

MUVAREDE i. (ar. *vürūd*'dan *muvārede*). *Esk.* [Bir yere] Gidip gelme: *Ticaret bu kadar zarar görüyor ve muvarede bu kadar manilere tesadüf ediyor* (Namık Kemal).

— Ed. *Esk.* İki şairin bir duyguyu birbirinden habersiz olarak aynı biçimde söylemesi: *İki şair beyninde bir beyitte muvarede vaki olmuştur* (Şemseddin Sami).

◆ **Muvaredat** i. *Esk.* Bir ülkeden diğerine gelen. || Düşünce, ilham, tasarı: *İşbu muvaredat-ı mühimmeyi istihbar edemezler idi ki ...* (Ahmed Midhat). [M]

MUVASALA i. (ar. *vuṣūl*'den *muvāṣala*). *Esk.* Ulaşım: *Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayısıyle muvasalanın munkati olduğu da anlaşılıyordu* (Atatürk). || *Muvasala hatları*, ulaşım yolları. || *Tarik-i muvasala*, bir yere varış yolu. (M)

MUVASALAT i. (ar. *vuṣūl*'den *muvāṣalat*). *Esk.* Varış, ulaşma: *Sivas Kongresinin ruzname-i müzakeratını, Erzurum Kongresinin nizamname ve beyannameii muhteviyatı ve bir de bizim Sivas'a muvasalatımızdan evvel gelmiş olan yirmi beş kadar azanın hazırladığı bir muhtıra teşkil edecekti* (Atatürk). || *Muvasalat etmek*, varmak, ulaşmak: *Reşit Beyle beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi Beyler* [...] *Kütahya'ya muvasalat ettiler* (Atatürk). [M]

MUVASAT i. (ar. *vesy*'den *muvāsāt*). *Esk.* Yardım, iyilik etme, dostluk gösterme: *Mahadim ve zurefaya muvasat ve müdara bilmez* (Naima). || Devlet hizmetindeyken ölen bir kimsenin ailesine maaş bağlama. (M)

MUVASEBE i. (ar. *vüşūb*'dan *muvāşebe*). *Esk.* Atılma, sıçrama, birbirinin üstüne sıçrama. (M)

MUVASSİ i. (ar. *veṣāyet* > *tavṣiye*'den *muvaṣṣī*). *Esk.* Tavsiye eden.

— Huk. İşine doğrudan doğruya katılmadığı halde, bir malın veya bir hizmetin tercih edilmesi yolunda etkili olmuş kimse. (Bunun klasik örneği hekimdir: Hekim hastasının eczaneden alacağı ilâçlar konusunda etkili olur. Mimar da aynı anlamda bir muvassi'dir. Moda dergileri ve modern haberleşme araçlarının artması oranında, görünür veya görünmez muvassilerin sayısının artacağı muhakkaktır.) [ML]

MUVAŞŞAH sıf. Bk. MUVEŞŞAH.

MUVATALLİ, hitit kralı (M. Ö. 1306-1282). Babası Murşil II'nin ölümü üzerine kral oldu. Saltanatının ilk on yılı karışıklıklarla geçti. Ülkenin kuzeyinde oturan Gaşkalar ayaklandı. Bunun üzerine Muvatalli, başkent Hattuşaş'ı boşaltmak zorunda kaldı ve aşağı ülkedeki Dattaşa şehrini (yeri kesin olarak bilinmiyor) bir süre için başkent yaptı. Kardeşi Hattuşil'i de, hitit ordusunun başkumandanlığına getirdi. İsyanlar bastırıldı; ülkede eski düzen yeniden kuruldu. Mısır'da bu tarihlerde XIX. Sülâle kurulmuştu. Bu sülâlenin firavunlarından Seti I (M. Ö. 1318-1297), Filistin ve Suriye'yi ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden Mısır ile Hititlerin arasında çekişme başladı. Yine bu sıralarda Asur kralı Adad Ninari (M. Ö. 1311 - 1281), mitanni kralı Varşa Şatta'yı yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Muvatalli, Asurlulara savaş açtı ve onları yendi. Bu olaydan sonra Muvatalli, Amurru prensliğinde çıkan karışıklıklarla uğraştı. Mısır tarafını tutan Benteşina adlı prensin Hititler tarafından prenslikten alınarak yerine Şatili'yi geçirmeleri üzerine Amurrulular Hititlerle olan anlaşmalarını bozarak Mısır firavunu Ramses II'den yardım istediler. Famses II, ordusuyle Orta Suriye'ye girdi. Kadeş önünde yapılan savaş sonunda bir antlaşma yapıldı. (Bk. KADEŞ SAVAŞI.) Antlaşmadan sonra hitit ordusunda çıkan bir isyan sonunda Muvatalli öldürüldü. (M)

MUVAZAA i. (ar. *vaẓᶜ*'dan *muvāżaᶜa*). *Esk.* Danışıklı iş: *Çiftliği hemen muvazaa suretiyle satarım. Malûm ya, mallar blokedir* (R. H. Karay). *Ama Vardar ile aralarında alâ tarik-il-muvazaa mükâtebeleri eksik değil idi* (Naima). || Bir meselede bahse girişme.

— Huk. Tarafların, üçüncü kişileri aldatmak amacıyle kendi gerçek iradelerine uymayan ve aralarında hüküm ve sonuç doğurmayan bir görünüş yaratmaları. (Bk. ANSİKL.) || *Âdi* (mutlak) *muvazaa*, tarafların aslında hiç bir işlem yapmadıkları halde üçüncü kişilere karşı işlem yapmış gibi görünmeleri. (Bk. ANSİKL.) || *Mevsuf* (nispî) *muvazaa*, tarafların aralarında yaptıkları bir işlemi, kendi gerçek iradelerine uymayan ve sırf üçüncü kişileri aldatmak amacıyle yapmış oldukları bir işlemin altında saklamaları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Muvazaa*'da, taraflar üçüncü kişilere karşı ortak bir görünüş sağlarlar. Bu durumda irade ile beyan arasında bir uyuşmazlık vardır. Bu uyuşmazlık, tarafların isteğiyle olur. Meselâ hatır bonosu veren tüccar ile bonoyu alanın yapmış olduğu işlem, muvazaalı bir işlemdir. Çünkü bonoyu veren kimsenin, bonoyu alana bir borcu yoktur, ama üçüncü kişilere karşı böyle bir durum yaratılmıştır. Aynı şekilde, sevdiği bir kimseye değerli bir yüzük bağışlayan fakat etrafın dedikodularından korunmak için, bunu satmış gibi gösteren bir kimsenin yapmış olduğu işlem de muvazaadır. Muvazaadan söz edebilmek için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: 1. *görünürdeki işlem*, tarafların üçüncü kişileri aldatmak, onlara kendi iç iradelerine uymayan bir durumu varmış gibi göstermek kastıyle yapmış olduğu işlemdir; 2. *muvazaa anlaşması*, tarafların, görünürdeki işlemin kendi aralarında hüküm ifade etmeyeceğini; sırf üçüncü kişileri aldatmak için yaptıklarını tespit eden anlaşmadır. Bu muvazaa anlaşması genellikle gizli işlemin içinde bulunur. Ancak böyle olsa bile yine bağımsız bir işlemdir; 3. *gizli işlem*, tarafların gerçekten istedikleri, fakat herhangi bir sebeple, görünürdeki işlemin altına sakladıkları işlemdir. Meselâ, dışa karşı satım olarak gösterilen bir bağışlamada, bu bağışlama gizli işlem olur. Muvazaa hükümlerinde, görünürdeki işlem, mutlak butlan ile bâtıldır. Çünkü bu durum tarafların gerçek iradesine uymamaktadır. Bu sebeple, hâkim tarafından resen göz önünde tutulur ve tarafların küllî haleflerine karşı da ileri sürülebilir. Görünürdeki işlemin muvazaalı olduğu, taraflarca, üçüncü kişilere karşı da ileri sürülebilir. Bunun üç istisnası vardır: 1. bir mücerret borç senedinin muvazaalı olduğu, onu devralan iyi niyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülemez; 2. iyi niyetli kişiler, genel hükümlere göre, muvazaa iddiasına karşı korunmuşlardır. Meselâ tapu sicilindeki kayda dayanarak bir gayrımenkulü iyi niyetle iktisap eden kimseye karşı muvazaa iddiası ileri sürülemez (Med. kn. md. 931); 3. bazı durumlarda muvazaa iddiasının ileri sürülmesi hakkın kötüye kullanılması sayılır. Meselâ bir gayrımenkulün bağışlanması durumunda, bu, satım gibi gösterilmişse, satım sözleşmesi görünürdeki işlem olarak geçersizdir. Buna karşılık bağışlamanın, yani gizli işlemin geçerli olabilmesi için onun tapu memuru önünde resmî şekilde yapılmış olması gerekir. Tarafların muvazaa iddiasını senetle ispat etmeleri gereklidir.

● *Âdi muvaza* durumunda taraflar gerçekte hiç bir işlem yapmamış oldukları halde dışa karşı bir işlem yapmış olarak görünürler. Bu durumda sadece görünürdeki işlem ile muvazaa anlaşması vardır. Gizli muamele ise yoktur. Meselâ malî durumu bozulan bir kimseye arkadaşı tarafından bir hatır senedi verilirse durum böyledir. Çünkü burada hatır senedinin verilmesiyle, sadece görünürde işlem yapılmakta, verilen hatır senedinin altında başka bir işlem gizlenmemektedir.

● *Mevsuf muvazaa*'da, hem görünürdeki işlem, hem de gizli işlem vardır. Taraflar üçüncü kişileri aldatmakta ve bu işlemin altında bir de gizli işlem bulunmaktadır. Mevsuf muvazaanın başlıca durumları şunlardır: 1. *sözleşmenin niteliğinde muvazaa* durumunda, meselâ yapılmış olan bir bağışlama, üçüncü kişileri yanıltmak için satım olarak gösterilmekte ve gizli işlem olan bağışlama, görünürdeki işlem olan satımın altında saklanmaktadır; 2. *sözleşmenin konusunda veya şartlarında muvazaa (nispi muvazaa)* durumunda, meselâ 10 000 liraya satılan bir gayrımenkul 50 000 liraya satılmış olarak gösterilmektedir; 3. *tarafların şahsında muvazaa* durumunda bir işlemden gerçek olarak yararlanan kimsenin yerini başka bir kimse alır (msl. A, B ve C aralarında anlaşarak, C'ye ait bir malı B kendisi için, fakat gerçekte A için alıyor). Bk. *Nami* MÜSTEAR.

◆ **Muvazaalı** sıf. *Esk.* Danışıklı. || Taklit edilmiş, sahte, asılsız.

◆ **Muvazaaten** zf. *Esk.* Danışıklı olarak; taklit edilmiş, sahte ve asılsız olarak. (M)

MUVAZABET i. (ar. *vuẓūb*'dan *muvāẓabet*). Bir işi üstüne alarak devamlı çalışma, bir işin üstüne düşme. (M)

MUVAZAT i. (ar. *vezy*'den *muvāzāt*). *Esk.* Paralel olma. || Mukavemet etme, dayanma, direnme. (M)

MUVAZATİYE i. (ar. *vezy* > *muvāzāt*'tan *muvāzātiyye*). *Esk.* Koşutçuluk, paralelcilik. (M)

MUVAZENE veya **MUVAZENET** i. (ar. *vezn*'den *muvāzene* veya *muvāzenet*). *Esk.* Denge: *Hacı Rifat'ın İhsan* [...] *aynı zamanda muvazenesi bozulan salıncağı düzeltmeye uğraşıyordu* (Sabahattin Ali). *Başı yerde, adımlar batî, dört ayağının üzerinde muvazene teminine uğraşan bir sarhoş gibi sendeleyerek yürüyor* (H. R. Gürpınar). || İki şeyin ölçü ve ağırlık bakımından birbirine denk olması, denklik. || Ölçü, kıyas. || *Muvazene-i düveliye*, devletler arasındaki denge.

— Fiz. Bk. DENGE. || *Esk. Muvazeneti daime*, bir cismi boşlukta tutan eksenin, o cismin ağırlık merkezinde dönmesiyle meydana gelen denge. || *Muvazeneti gayr-i mütehavvile*, bozulmaz denge. || *Muvazeneti miyah* (veya *mâyiat*), sıvıların dengesini ve bunların bulunduğu kaplar üstündeki basınçlarını konu edinen fizik bölümü, hidrostatik. || *Muvazeneti mustakırre*, kararlı denge. || *Muvazeneti mütehavvile*, bir cismi boşlukta tutan eksenin, o cismin ağırlık merkezi dışında dönmesiyle meydana gelen denge, kararsız denge.

— Huk. *Muvazene defteri*. Bk. TİCARÎ *defterler*. || *Muvazenei umumiye kanunu*. Bk. BÜTÇE.

— Mal. *Esk.* Gelir ile giderin bir gelmesi. || *Muvazene defteri*, bütçe. || *Muvazenei maliye*, devlet gelir ve giderinin denk olması. || *Muvazenei umumiye*, katma bütçeler dışında, bakanlıklar bütçesinin bütünü. (M)

MUVAZENELİ sıf. (*muvazene*'den *muvazene-li*). Dengeli. || *Mec.* Davranışları yerinde olan, ölçülü: *Sizin kadınlar daha çok muvazeneli, daha çok dünya ile alâkadardırlar* (H. E. Adıvar). [M]

MUVAZENESİZ sıf. (*muvazene*'den *muvazene-siz*). Ölçüsüz, dengesiz || *Mec.* Aklî melekelerinde dengesizlik olan, davranışları ölçüsüz (kimse): *Muvazenesiz bir adam.* (M)

MUVAZENESİZLİK i. (*muvazenesiz*'den *muvazenesiz-lik*). Muvazenesiz olma hali, dengesizlik. || *Teşm. yol.* İktisadî veya sosyal kriz: *İktisadî gelişmeler, hele henüz endüstrileşen memleketlerde, birtakım muvazenesizliklere sebep olabilir* (F.R. Atay). || *Mec.* Aklî dengesizlik: *Belki akıl muvazenesizliğine pek uymayan bir itirafta bulunacağım* (R. H. Karay). *Deli mi oluyorum? Nöbetim mi var? Her halde kendimde bir acayip muvazenesizliğin şahidiyim* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

MUVAZENET i. Bk. MUVAZENE.

MUVAZIB sıf. (ar. *vuẓūb* > *muvāẓabe*'den *muvāẓıb*). *Esk.* Ara vermeden bir işle uğraşan. (M)

MUVAZİ sıf. (ar. *vezy*, karşı karşıya olma > *muvāzāt*'tan *muvāzī*). *Esk.* Biri diğerinin karşısında olarak birbirlerine yaklaşıp uzaklaşmadan uzanan; bir hizada ve karşı karşıya olan: *Bu çimenliğin ortasındaki araba izleri, iki muvazi hatla hiç bozulmadan, âdeta kenar çimenler hiç e-*

MUVATALLİ'nin mühür baskısı (Die Kunst Der Hethiter adlı eserden)

Foto. MEYDAN

zilip sararmadan her evin kapısına kadar varırdı (S. F. Abasıyanık). *Ayaktayım işte; / Asfalta amut / Akasyaya muvazi* (C. S. Tarancı). *Yeni.* Koşut.

— Mat. *Esk.* Paralel.

◆ **Muvaziye** sıf. *Esk.* Muvazi'nin dişili. (M)

MUVAZİN sıf. (ar. *vezn* > *muvāzene*'den *muvāzin*). *Esk.* Bir ağırlıkta, ölçü bakımından eşit olan. || Denk, uygun.

◆ **Muvazine** sıf. *Esk.* Muvazin'in dişili. (M)

MUVAZZAF sıf. (ar. *vaẓīfe* > *tavẓīf*'ten *muvaẓẓaf*). Bir görev ve hizmetle yükümlü olan görevli: *Ordunun, idare, ıslah, tensiki ve onun daha müterakki bir hale getirilmesi meselesi çok mühimdir. Bu hususta muvazzaf ve meşgul makam «Erkân-ı Harbiye-i Umumiye»dir* (Atatürk). || *Esk.* Aylıklı, maaşlı.

— Ask. Silâhlı kuvvetlerde çalışan meslekten subay ve assubaylarla askerlik hizmetini yapan erleri ifade eden terim. || *Muvazzaf ordu,* barış zamanında silâh altında hazır bulunan kara, deniz ve hava kuvvetlerinin tümü. (Muvazzaf ordu, sürekli kadrolardan ve muvazzaflık hizmetini yapan erattan meydana gelir.)

◆ **Muvazzafa** sıf. *Esk.* Muvazzaf'ın dişili.

◆ **Muvazzafen** zf. *Esk.* Ödevli ve görevli olarak.

◆ **Muvazzafin** çoğl. i. *Esk.* Ödevli ve görevliler. (M)

MUVAZZAFLIK i. (*muvazzaf*'tan *muvazzaf-lık*). Muvazzaf olma hali.

— Ask. *Muvazzaflık hizmeti,* 1111 sayılı Askerlik kanunuyle tayin edilmiş süre içinde acemi erlerle yedeksubay namzetlerinin yaş sırasına göre ilk defa silâh altında yaptıkları görev. Bk. ASKERLİK. (M)

MUVAZZAH sıf. (ar. *vuẓūḥ* > *tavẓīḥ*'ten *muvaẓẓaḥ*). *Esk.* Açık, açıklık kazanmış, açıklanmış, ayrıntılı olarak anlatılmış.

◆ **Muvazzahan** zf. *Esk.* Açıkça, ayrıntılı olarak. (M)

MUVAZZİH sıf. (ar. *vuẓūḥ* > *tavẓīḥ*'ten *muvaẓẓiḥ*). *Esk.* Açıklayan, ayrıntılı olarak anlatan. (M)

MUVEC sıf. (ar. *ᶜivec* > *taᶜvīc*'ten *muᶜvec*). *Esk.* Eğri, eğrilmiş, çarpık: *Bu geçit işte böyle, dar, muvec* (Tevfik Fikret).

— Mat. *Esk.* Bir doğru ile ikiden çok noktasından kesilebilen (şekil, yüzey v.b.). [M]

MUVEŞŞAH sıf. (ar. *vişāḥ*, boyna çapraz biçimde takılan muska > *tevşīḥ*'ten *muveşşaḥ*). *Esk.* Süslü, süslenmiş.

◆ **İ.** Ed. *Esk.* Mısralarının ilk harfleri bir kelime meydana getirecek biçimde düzenlenmiş şiir, akrostiş.

— Mus. *Esk.* Arap halk şiiri ve musikisinde kullanılan ortak bir biçim. (Sonraları klasik musikide de kullanılmağa başlandı.)

◆ **Muveşşahan** zf. *Esk.* Süslenerek, giyinip kuşanarak. (M)

MUY i. Bk. MU.

MUYDIR, Cezayir Sahrası'nda kumtaşlı yayla, Hoggar kütlesinin kuzeydoğu kenarında; *İftesen*'de 1 680 m. Bu bölgede birkaç otlak vardır. (L)

MUYE i. (fars. *mūye*). *Esk.* Hıçkırarak, sesli ağlama. || *Muye-ger* (veya *muye-zen*), hıçkırarak ağlayan. (M)

MUYİ veya **MUYİN** sıf. (fars. *mū* ve *mūy*, kıl, kürk'ten *mūyī* ve *mūyīn*). *Esk.* Kıldan yapılmış: *Eylesin bâl-i Hüma'dan kalem-i muyinin / Suret-i esbin eğer etse musavvir tasvir* (Baki). || Kürkten yapılmış. (M)

MUYİNE i. (fars. *mūyīne*). *Esk.* Kürk. || Kürkten yapılmış ceket, palto v.b. || *Muyine-dûz*, kürkçü. (M)

MUYLU i. Teknol. Başka bir parça için dönme ekseni vazifesini gören, silindir biçiminde parça. || Bir milin yatağında dönmesini sağlayan kısmı.

— Sil. Bir top namlusunun iki yanına tutturulan millere verilen ad. (Top, muylularla, kundağın muylu kapakları üzerine dayanır. Bu muylular, topun dik bir düzlem üzerinde hareketini sağlar.) || *Muylu çemberi,* bir topta muyluları taşıyan çember. || *Muylu kapağı,* muylu yatağının üzerine konan ve namlu muylularını kundak üzerinde tutmak için örten yarım silindir biçimindeki madenî parça. || *Muylu yatağı,* top kundağının yanlarında bulunan, yarım silindir biçimindeki delikli kısımlar, bunların içine ateşli bir silâhın muyluları geçer. (L)

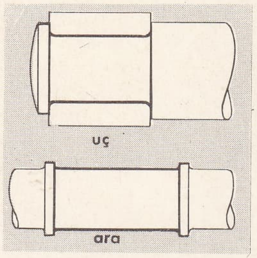

muylular (teknol.)

MUYMUL i. (ar. *muymul*). *Esk.* Atmaca ve doğan'a benzeyen bir cins yırtıcı kuş. (M)

MUYTAP veya **MUYTAB** i. (fars. *mūy* ve *-tāb*'dan *mūy-tāb*). *Esk.* Kıl dokuyan, kıldan eşya yapan kimse.

— Teşk. tar. *Muytaplar kethüdası,* Osmanlı devleti zamanında kıl, keçe, yular, torba ve benzeri şeyleri yapan sanatkârların yöneticisine verilen ad. (Muytaplar kethüdası, başka esnaf kethüdaları gibi, muytapların birbirleriyle ve devletle olan meselelerini çözümler, işleriyle uğraşırdı.) [M]

MUZ i. (ar. *mūz*'den). Ekvator bölgelerinde veya sıcak ülkelerde yetişen birçenekli bitki. (İlmî adı *musa.* Muzgillerden.) [Bk. ANSİKL.] || Aynı bitkinin meyvesi: *Bu bahçelerde Afrika muzunu aratmayacak muzu yetiştirmek ancak onların çocuklarına nasip olacaktır* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.]. || *Muz inciri, musa sapientum*'un verdiği bir çeşit muz, âdi muzdan daha makbuldür. (Eti yumuşak, nazik, körpe, yağlımsı ve şekerlidir; hemen hiç teli yoktur; kış mevsiminde taze tereyağı kıvamındadır.)

— DEY. *Muz gibi olmak. Argo.* Utanmak, mahçup olmak.

— Denizc. *Muz gemisi,* muz naklinde kullanılan gemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Muz,* çokyıllık ve çok büyük otsu bir bitkidir. Gövdesi toprak altında köksap veya soğan halinde bulunur; yapraklar bu köksaptan çıkar. Yaprakların kınları iç içe girerek bir yerüstü gövdesine benzeyen kongövde meydana getirir. Kongövdenin içinde uzun bir çiçek sapı gelişir; bu sap gün ışığına çıkınca daha da uzayarak obruklaşır ve çiçek topluluğunu meydana getirir. Uzun bir başağı andıran bu çiçek topluluğunun dip tarafında dişi çiçekler, tepe kısmında erkek çiçekler, orta kısımda nötr veya erdişi çiçekler bulunur. Olgunlaşmış meyvelerin tümü sarkık bir sapın üzerinde toplu halde bulunur ve muzlar yukarıya doğru kıvrık olur; sapın uç kısmında tek tük dumura uğramış meyveler görülür. Yaprakları büyük ve ovaldir; bir yaprağın boyu 2-3 m'ye, eni 0,50-0,60 m'ye ulaşır; ortasından boydan boya kalın bir ortadamar geçer. Bu yapraklar körpeyken külâh biçiminde kıvrıktır: sonra, rüzgârla çırpıla çırpıla yırtılarak uzun şeritler halini alır. Muz, Eski ve Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetiştirilir; özellikle, bu bölgelerin korunaklı, serin, nemli ve gölgeli yerlerinde biter. Güney Avrupa'da açık havada yetiştirilebilirse de, Orta ve Kuzey Avrupa'da muzu sürekli olarak sıcak limonlukta tutmak gerekir. Muzun sınıflandırılması güç iştir. Cheesman, muzları dört bölüme ayırır ve bunlardan ikisini (*eumusa* ve *rhodochlamys*) yetiştirilen türlerin menşei sayar. Yetiştirilen muz çeşitleri genellikle şu üç türden ibarettir: *Musa paradisiaca, M. sapientum, M. nana;* bunların meyveleri kısırdır. Fakat Cheesman bu sınıflandırmayı altüst ederek daha kesin tanımlar ortaya koydu. Cheesman'a göre yetiştirilen çeşitlerin çoğu, özellikle *Musa paradisiaca,* muhtemelen *M. acuminata*'dan (*eumusa* bölümü; Hindistan, Birmanya, Çinhindi, Malezya adaları, Filipinler), diğer çeşitleri ise *M. balbisiana*'dan gelir (Seylan, Hindistan, Birmanya, Tayland, Malezya, Filipinler, Cava, Yeni Gine). Bir kısım muz çeşitlerinin menşei ise melezdir. Yukarıda yazılı muzların yabanîlerinden, özellikle *M. sapientum*'dan gelir. *Nana* çeşitlerinin nereden geldiği henüz çözülememiş bir meseledir.

Tabiatta muz kadar yararlı başka bir bitki belki de yoktur. Hintliler muzun yapraklarına yazı yazar, bunları hayvanlara yem olarak yedirir, kulübelerine dam yaparlar. Muzun yaprağından ve sapından çıkarılan dokumalık liflerden kumaş ve kâğıt yapılır. *Abaka* veya *manila keneviri* de denilen tekstil muzu (*M. textilis*), özellikle bu işte kullanılır. Muzun (meyve) sertçe bir kabuğu, yumuşak, hoş ve tatlı bir eti vardır. Muz şeker bakımından zengin ve besleyicidir, kolay sindirilir. Fırında veya güneşte kurutulduğu zaman çok besleyici bir un verir. Muz henüz yeşilken toplanır; devamlı olarak 12-15°C sıcaklıkta tutulur; gemi ve vagonlarla taşınır, serin depolarda olgunlaşmağa bırakılır.

muz

Türkiye'de muz Güney Akdeniz bölgesinde yetiştirilir. Halk arasında adı muz diye anılan *Musa Johnson* tipi 1870'te süs bitkisi olarak İskenderiye'den Antalya'ya getirildi ve bu çevrede yetiştirilmeğe başlandı. Aynı yıl, meyveleri daha küçük, fakat daha lezzetli ve kokulu olan *Musa Cavendish* tipi de Türkiye'ye girdi. İthalât kolaylığı ve doğu akdeniz ülkelerinden getirtilen muzların üstün vasıflı oluşu, üretimin gelişmesini engelledi. Ancak 1950'lerde Adana, Anamur, Antalya merkezi, Dörtyol ve Fenike çevrelerinde muz üretimi gelişmeğe ve bu işe geniş topraklar ayrılmağa başlandı. Verim, kalite ve tüketicinin rağbeti bakımından özellikle Anamur bölgesinde muz üreticiliği hızlı bir gelişme gösterdi. Üretim 1955'te 1 070 tona yükseldi. O tarihte bu üretimin 550 tona yakın kısmı sadece İstanbul, Ankara ve İzmir'de tüketiliyor, geri kalanı ise bütün Türkiye'ye dağılıyordu. Sonraki yıllarda üretim hızla arttı: 1968'de 6 800 ton (2 525 hektar), 1969'da 9 960 t (2 563 hektar) ve 1970'te 12 600 t (4 023 hektar).

— Denizc. *Muz gemileri,* orta tonajlıdır. Teknesinde birçok yalancı köprüsü vardır. Bu şekilde meyvelerin ezilmesi önlenir ve meyvelerin arasından soğuk hava akımının geçirilmesi mümkün olur. Meyvelerin bozulmadan nakledilmesi için ısının 12°C'ta tutulması gerekir. Bu gemiler, ancak 12 yolcu taşıyabilir. Daha çok sayıda yolcu alırsa, gemi yolcu gemisi niteliğini kazanır, inşaat ve güvenlik bakımından ayrı bir rejime tabi tutulur. (ML)

MUZAAF sıf. (ar. *ẓıᶜf* > *taẓᶜīf*'ten *muẓāᶜaf*). *Esk.* İki kat halinde olan, katmerli.

— Mat. *Esk. Cezri muzaf,* iki kat kök.

— Tic. *Muzaaf usul,* her bir maddenin (yevmiye) biri alacağa, öteki borca olmak üzere iki defa kayıt edilmesine dayanan hesap tutma usulü.

◆ **İ.** Gram. Arapçada aslî harflerinden ikincisi ve üçüncüsü aynı olan kelime: *musirr, hadd.* (M)

MUZAD sıf. (ar. *ẓıdd*'dan *muẓādd*). *Esk.* Karşıt, zıt, karşı koyan, ters etki yapan.

— Biyol. *Esk. Muzaddı temsil,* yadımlama.

— Kim. *Esk. Muzaddı klor,* antiklor. || *Muzaddı taaffün,* antiseptik. || *Muzaddı tahammür.* Bk MAYABOZAN.

— Tıp. *Esk. Muzaddı iltihap,* iltihabı yok eden, tedavi eden ilâç. || *Muzaddı istitbab,* belirli bir tedavinin uygun olmadığını belirten hal, kontrendikasyon. || *Muzaddı mürtecif,* deney için hayvanlara büyük dozda verilen ilâç. || *Muzaddı teşennüc,* organların büzülmesini önleyen ilâç.

◆ **Muzadde** sıf. *Esk.* Muzad'ın dişili. (M)

MUZAF sıf. (ar. *ẓayf* > *iẓāfe*'den *muẓāf*). *Esk.* Bir şeye ulanmış, katılmış, bağlanmış.

◆ **Muzafat** çoğl. i. *Esk.* Bir şeyin ekleri. Yan kuruluşlar, bir kurumun şubeleri. (M)

MUZAFFER sıf. (ar. *ẓafer*'den *muẓaffer*). Zafer kazanmış, üstünlük elde etmiş, yenmiş: *Bu hareketlerin, Birinci Dünya harbinden sonra ilk ve muzaffer önderi, inkılâpçı Türkiye olmuştu* (Ş.S. Aydemir). || *Muzeffer etmek,* üstünlük kazandırmak, galip getirmek: *Dua edelim, Allah İslâmı muzaffer etsin* (A.H. Müftüoğlu). || *Muzaffer olmak,* zafer kazanmak, galip gelmek: *Bir millet olarak kalmak için harb etmek ve muzaffer olmak lâzımdır* (F.R. Atay).

— Tar. *Muzaffer* (veya *el- muzaffer*), İslâm ülkelerinde büyük zafer kazanmış devlet adamları, hükümdarlar ve halifeler için kullanılan unvan. (Osmanlı devletinde bu unvan Mehmed II tarafından kullanıldı; İstanbul'u aldıktan sonra mührüne «Muhammed bin Murad Han el-Muzaffer Dâimâ» ibaresini kazdırdı. Mehmed II'nin çağdaşı Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey de aynı ifadeyi mührüne kazdırdı. Osmanlılardan sonra el-muzaffer unvanı pek kullanılmadı. Bu sözler tuğralara da yazılırdı.)

◆ **İ.** Zafer kazanan, üstünlük elde eden kimse veya millet: *Almanya'yı bütün mütte-*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

fikleri ile yere seren Birinci Dünya harbi muzafferlerinin sırtını yere mi getireceğiz (F.R. Atay). || Erkek ve kadın adı.

◆ **Muzafferane** zf. *Esk.* Zafer kazanana yaraşır şekilde: *Nihayet muzafferane gelir* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Muzafferen** zf. *Esk.* Zafer kazanarak, üstün gelerek: *Bu sırada Üsame radıyallahuanhu Hazretleri, muzafferen ve muğtenimen avdet eyledi* (Cevdet Paşa). [M]

MUZAFFER ÇELEBİ (Saatçi Mustafa Efendi diye de anılır), türk bestecisi (öl. 1710). Mustafa II devrinde yetişti. 19 Peşrev ve bir saz semaisi, Kantemiroğlu tarafından notaya alınarak unutulmaktan kurtarıldı. [M]

MUZAFFERİLER, İran'da hüküm süren sülâle (XIV. yy. başı-XIV. yy. sonu). Araları Arabistan'dan gelerek Horasan'a yerleşti. Moğolların yaklaşması üzerine Emîr Gıyaseddin Hacı, Ebubekir Muhammed ve Mansur adlı oğullarıyle birlikte Yezd'e çekildi. Muhammed ve Ebubekir, Yezd atabeki Alâüddevle'nin hizmetine girdi. Mansur'un, Mübarizüddin Muhammed, Zeyneddin Ali ve Şerefeddin Muzaffer adlı üç oğlu oldu; bunlardan Muzaffer, bu sülâleyi kurdu. Muzafferîler Yezd, Şiraz ve Kirman'da hüküm sürdüler; devrin birçok olayına karışarak etkili oldular. 1393'te Timur ile yaptıkları bir savaştan sonra da onun tarafından ortadan kaldırıldılar. Ancak bu sülâlenin bazı üyeleri Mısır Memlûklu sultanlığına sığınarak önemsiz görevlerde bulundu: — ŞERAFEDDİN MUZAFFER, sülâlenin kurucusudur (? - 1314). Alâüddevle'nin oğlu ve halefi Yusuf Şah ile işbirliği yaptı ve onun tarafından Meybuz valiliğine tayin edildi. Yusuf Şah, İlhanlı Argun'un elçisini öldürerek Secistan'a kaçarken onunla birlikte gitti; yolda ondan ayrılarak Kirman'a geldi, burada Celâleddin Surgatmuş tarafından iyi karşılandı (1286-1287). Bir süre sonra Yezd'e döndü, ilhanlı hükümdarı Argun Şaha takdim edilerek onun hizmetine girdi. İlhanlı hükümdarlarından Geyhatu ve Gazan Han ile de dostluk kurdu. Gazan Han, Muzaffer'e binbaşı rütbesi verdi; Ulcaytu hükümdar olunca da Kirmanşah, Herat, Merv ve Eberkûh arasındaki yolların korunmasıyle Muzaffer'i görevlendirdi; — MÜBARİZÜDDİN MUHAMMED, öncekinin oğlu (?-1364). Bir süre ilhanlı hükümdarı Ulcaytu'nun yanında bulundu. Ulcaytu'nun ölümü üzerine (1316), Yezd atabeki Hacı Şahı şehirden çıkararak yerine geçti (1319); ayaklanan Secistan halkı üstüne yirmi bir sefer yaptı. İlhanlı hükümdarı Ebu Sait ölünce İlhanlıların hâkim olduğu İran bölgesi karıştı. Mübarizüddin, Kirman, Şiraz ve Isfahan'ı alarak Fars ve Irak'ın hâkimi oldu (1356;) Altınordu hükümdarı Cani Beyin ölümünden sonra da Tebriz'e girdi. Mübarizüddin, oğlu Şah Şuca'nın saldırısı sonucu gözlerine mil çekilerek hapsedildi, birkaç yıl sonra öldü; — ZEYNELABİDİN, Şah Şuca'nın oğlu. Bir süre muzafferî ülkesine hâkim oldu. Kirman valisi olan kardeşi İmadeddin Ahmed ve amcasının oğlu Şah Yahya ile savaşmak zorunda kaldı. İmadeddin Ahmed, Timur'a bağlılığını bildirdi ve dayısı Muzaffer Kâşî de Irak'a giren Timur'a bütün muzafferî kalelerini teslim etti (1387). Bu olay üzerine Zeynelabidin Bağdat ve Şiraz'a gitti. Bir süre sonra Şiraz'dan ayrıldı; Suster yakınında Şah Mansur tarafından hapsedildi. Şah Mansur'un Şiraz'da yerleşmesi üzerine serbest bırakılarak Isfahan'a gitti. Sultan Ahmed ile birleşerek Şah Mansur'dan öç almak istediyse de yenildi; gözlerine mil çekilerek öldürüldü; — ŞAH MANSUR, Zeynelabidin'in amcasının oğlu (? - 1393). Zeynelabidin'in ortadan kalkmasından sonra bütün Irak'ı ele geçirdi ve Timur'a karşı savaş için hazırlıklar yaptı. Şiraz yakınlarında yapılan savaşta Timur'a yenildi ve öldürüldü. Mansur'un ölümüyle bu sülâle sona erdi. (M)

MUZAFFERİYET i. (ar. *muzaffer*'den *muzafferiyyet*). *Esk.* Zafer kazanma, muzaffer olma, üstün gelme, üstünlük: *Nurettin Paşanın, Irak Kumandanlığından bahsolunuyor ve vesait-i mahalliyenin istimaliyle yeniden ordu teşkil ederek dost ve düşmanın memul ve intizarları hilafında mağlubiyetten muzafferiyet istihsali hârikası tecelli ettirdiği zikrediliyor* (Atatürk). *Bedir'deki muzafferiyetle ehl-i İslâm'ın yüzü güldü ve Mekke müşriklerinin satvet ve kuvveti kırıldı* (Cevdet Paşa). *Saz tiryakileri bu muvaffakiyetleri, bu muzafferiyetleri [...] anlamış olmanın gururiyle [...] bakışırlardı* (A.Ş. Hisar). [M]

MUZAFFERÜDDİN, İran'ın Kaçar hanedanının beşinci şahı (1853-1907). Veliahtlığı sırasında Azerbaycan valiliğinde bulundu. Babasının öldürülmesi üzerine tahta çıktı (1895). Zamanında, İngiltere ile Rusya'nın İran üzerindeki siyasî baskısı arttı. İlerigelen memur sınıfı, ülkenin bu iki devlet arasında bölüştürülmesi eğilimindeydi. Bu dönemde saray masrafları büyüdü ve halk gittikçe yoksullaştı. Dışarıdan sağlanan borçlarla şah, Avrupa gezilerine çıktı. Bu sırada İstanbul'a da gelerek (1900), Abdülhamid II tarafından Dolmabahçe'de misafir edildi. Ülkenin ilerigelenleri halife sıfatıyle Osmanlı hükümdarına baş vurulmasını teklif ettiler. Yezd ve Isfahan'da, Babîlere karşı ayaklanmalar çıktı. Veziriazam Aynüddevle'ye karşı bir halk ayaklanması sonucunda (1905) Muzafferüddin veziriazamı azlederek reform tekliflerini kabul etti: fakat bazı sözlerini yerine getirmedi. 1906'da İran'ın ilk Mebusan meclisini açtı. Anayasa kabul edildi. Ölümünden sonra yerine oğlu Muhammed Ali geçti. (M)

MUZAFFERÜDDİN CİHAN ŞAH. Bk. CİHAN ŞAH (Muzafferüddin).

MUZAFFERÜDDİN ÇAVLI, selçuklu emîri (öl. 1243). İzzeddin Keykâvus I'in Malatya valiliği sırasında yanında bulundu. İzzeddin'in hükümdarlığı sırasında çeşnigirbaşı oldu. Alâeddin Keykubat zamanında Diyarbakır beyi Artukoğlu Mesud ve ona yardım eden Eyyubîler ile savaştı; başarı kazanarak Kobta kalesini aldı, beylerbeyi oldu. Keykubat'a karşı çıkan güney anadolulu ermeni Hetum ile savaştı; 30 kadar kale alarak Ermenileri barışa zorladı. Sultan Keykubat ile Celâleddin Harizmşah arasındaki Yassıçimen savaşında büyük yararlık gösterdi (1229). Çermağun Noyan yönetimindeki moğol ordusu Sıvas'a kadar uzanınca, Kemaleddin Kamyâr ile birlikte onlara karşı çıktı; çekilmelerini sağladı. Gürcü kraliçesi Rozudau'nun ülkesine girerek kraliçeyi, sultana boyun eğmeğe zorladı. Keykubat'ın ölümünden sonra 1242'de Meyyafarikîn'i (Silvan) ele geçirdi. Bundan sonra görevinden alındı. Selçukluların Kösedağ'da Moğollara yenilmesi üzerine (1242) devletin durumu bozulunca Gıyaseddin Keyhüsrev, yönetimi yeniden Çavlı'ya bıraktı. Durumu düzeltmeğe çalışan Çavlı kısa bir süre sonra öldü. (M)

MUZAFFERÜDDİN ŞİRAZÎ, iranlı bilgin (Şiraz ? - İstanbul XVI. yy. başları). Şiraz'da, zamanın ünlü bilginlerinden, Sadreddin Şirazî ve Celâleddin Devvânî'den riyaziye, heyet ve din bilgisi öğrendi. Bir süre sonra Anadolu'ya geldi. Kazasker Müeyyedzâde tarafından Bayezid II ile tanıştırıldı. İstanbul'da, bazı medreselerde müderrislikle görevlendirildi. Çağının en gözde bilginleri arasına girdi. Gözleri bozulunca, Yavuz Selim tarafından kendisine emeklilik maaşı bağlandı.

Muzafferüddin Şirazî'nin din konularında olduğu gibi hesap ve heyetle ilgili, çağına göre önemli çalışmaları vardır. Dinle ilgili eserleri birer şerh (yorum) niteliğindedir. Eserleri: *Şerh-i Tecrid* (Tecrid Yorumu), *Şerh-i Metali* (Metali Yorumu), *Haşiye-i Kitabı Eklidis* (Eukleides Hendesesine Ek) adlı kitapları yazdı. (M)

MUZAHAT i. (ar. *żaht*'ten *mużâhât*). *Esk.* Bir şeye benzeme, bir şeyle arasında benzerlik bulunma. (M)

MUZAHERET i. (ar. *zahr*'dan *muzâheret*). *Esk.* Arka çıkma, destekleme, yardım etme: *Yalnız ziraat, sınaat ve sair fennî ve idarî hususatta istiklâlimize halel vermemek şartiyle bîtaraf bir hükûmetin muzaheheti kabul olunabilir* (Atatürk). *Şam'ın büyük firmaları arasında size müzaheret edecekler mevcut* (Vâ-Nû). [M]

MUZAHİ sıf. (ar. *żahy* > *mużâhât*'tan *mużâhî*). *Esk.* Benzeyen, benzer. (M)

MUZAHİR sıf. (ar. *zahy* > *mużâheret*'ten *mużâhir*). *Esk.* Destekleyen, arka çıkan, himaye eden. (M)

muz ağacı

MUZALLEL sıf. (ar. *żıll* > *tazlîl*'den *mużallel*). *Esk.* Gölgeli. Gölgelenmiş. (M)

MUZAM sıf. (ar. *ᶜazm* ve *ᶜazâmet* > *iᶜzâm*'dan *muᶜzam*). *Esk.* Büyütülmüş. || **I.** Bir şeyin en büyük ve önemli parçası, bölümü.

◆ **Muzamat** çoğl. i. *Esk.* Büyütülmüş, büyük sayılmış şeyler. || *Muzamat-ı umûr*, büyütülmüş işler. (M)

MUZARİ sıf. ve i. (ar. *mużâriᶜ*). *Esk.* Ortak. || Arkadaş, akran. || Benzeyen, benzeşen.

— Dil bil. Geniş zaman.

— Ed. *Esk.* Arap aruzunun onikinci bahri.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Aruz vezninin bulucusu Halil'in kurduğu düzene göre arap aruzunda dördüncü dairenin dördüncü bahridir. Remel ve hezec bahirlerine benzediği için *muzari* («benzeyen») diye anılır. Bunun ana ölçüsü mefâilün fâilâtün mefâilün fâilâtün'dür. Ancak bu ölçü pek kullanılmaz. Edebiyatta yaygın biçimi mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün'dür. Muzari, türk ve iran edebiyatında bazı değişikliklere uğradı. İran şairleri, bunu mefâilün fâilâtün, meâilün, fâilâtün biçiminde kullandılar; bundan başka kalıplar türettiler. Türk şairleri daha çok mefûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün ölçüsünü benimsediler. X. ve XI. yy.larda az kullanılan bu vezin daha sonra yaygınlaştı. Türk edebiyatında bu ölçüyle şiir yazanlar arasında Fuzuli, Baki, Nedim başta gelir. (M)

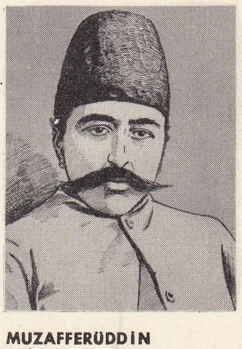

MUZAFFERÜDDİN
Cabinet des Estampes, Paris (1853-1907)

MUZAYAR, esk. **Mouzaiaville,** Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Blida idare çevresi) komün, Mitica ovasının kenarında; 13 000 nüf. Bağcılık. Ticaret merkezi. Romalılardan kalma *Taramusa Castra* şehrinin kalıntıları. (L)

MUZCİR sıf. (ar. *żucret*, sıkıntı, dert > *iżcar*'dan *mużcir*). *Esk.* Dert, sıkıntı veren. (M)

MUZE i. (fars. *mûze*). *Esk.* Çizme, potin: *Sadr-i Cemkevkebe kim nalçe eyler bulsa / Mûze-i pâyına ebrûlerin Ruyinten* (Nedim).

◆ **Muzeduz** bls. i. *Esk.* Çizme yapan, çizmeci.

◆ **Muzeduzan** çoğl. i. *Esk.* Çizme yapan kimseler.

◆ **Muzeduzî** bls. i. *Esk.* Çizmecilik. (M)

MUZGA i. (ar. *mażġ*, çiğneme'den *mużġa*). *Esk.* Bir parça et, et parçası, küçük bir parça et. (M)

MUZGİLLER çoğl. i. Örnek bitkisi muz (*musa*) olan tekçenekli bitkiler familyası. (Muzgiller, marantaceae familyasına [scitaminales takımı] benzer. Beş, çok seyrek olarak altı erkeklik organı vardır. Bu familya, *musa, ensete, heliconia, strelitza, ravenala* cinslerine ait beşyüz kadar türü kapsar. Erkeklik organlarının sayısı ile ananasgillere benzer.) [L]

Foto. LAROUSSE

MUZIR sıf. (ar. *żarar* > *iżrār*'dan *mużırr*). *Esk.* Zararlı, zarar veren: *Sıvas sokaklarında «benim; hain, âsi, muzır bir adam olduğuma dair» duvarlara yaftalar yapıştırılmış* ... (Atatürk). *Mart ayında* [...] *muzır otlar ayıklanır, patates ekilir* (Ahmed Rasim). || «Yaramaz, her şeyi karıştıran, zarar veren» anlamında çocuklara şaka yollu söylenir.

◆ **Muzırra** veya **muzırre** sıf. *Esk.* Muzır'ın dişili. || *Eşhas-ı muzırra,* zararlı kimseler, zararlı eylem veya davranışta bulunan kimseler. || *Evrak-ı muzırra,* zararlı yayınlar: *Zât-ı hazret-i şehriyarînin uhde-i âciziye tevdi buyurdukları evrak-ı muzırre ithalile maznun şahıs veya eşhasın takibine mübaşeret edilmiştir* (H.E. Adıvar). || *Haşerat-ı muzırra,* zararlı böcekler, haşereler. (M)

MUZIRLIK i. (*muzır*'dan *muzır-lık*). Zararlı olma, zararlı eylem veya davranışlarda bulunma hali. || Zarar verici yaramazlık. (M)

MUZİ sıf. (ar. *żıyā*ɔ > *iżae*'den *mużī*ɔ). *Esk.* Işıklı, parlak, ışık veren, parlayan: *Suda yorgun, muzi tecelliler / Ediyor bir tekarrübü ifşa* (Ahmed Hâşim).

◆ **Muzie** sıf. Esk. Muzi'nin dişili.

— Astr. *Esk. Ecram-ı muzie* (veya *ecsam-ı muzia*), ışık veren gökcisimleri. (M)

MUZİ sıf. (ar. *eza* > *iza*'dan *müzī*). *Esk.* Eziyet eden, inciten. (M)

MUZİ sıf. (ar. *żıya*ɔ > *iżaᶜa*'dan *mużīᶜ*). *Esk.* Kaybeden, yitiren. (M)

MUZİANO (Grolamo), italyan ressamı (Acquafredda, Brescia 1528'e doğr. - Roma 1592). Brescia'da çalışan milanolu bir silâhçının oğlu. 1544'te Padova'da Francesco Picchena'nın çömeziydi. D. Campagnola ve L. Sustris ile de dostluk kurdu. 1549'da Venedik'e geçti, aynı yılın sonunda Roma'ya gitti ve orada, 1577'de San Luca akademisini kurdu. Manzara resimleri kaybolmuş tur (bazı değerli desenleri günümüze kalmıştır); daha sonra figürlü ve konulu resimler yapmağa yöneldi: bugün Vatikan pinakoteğinde bulunan *Lazzarus'un Dirilişi* (1555) adlı tablosu Michelangelo tarafından övüldü. Bu konuyu ve uruç, çarmıha geriliş, İncil'deki mucizeler v.b. konuları birtakım değişikliklerle birçok defa işlediği tabloları, günümüzde Roma'nın çeşitli kiliselerinde yer alır. Vatikan'daki eserleri arasında, pinakotekteki tablolarının yanı sıra, Gregoriana şapelindeki mozaikleri, Concistoro salonundaki Hamsin'i, Coğrafya Haritaları galerisinin dekorasyonu anılmağa değer. Portreleri arasında Victoria Colonna'nınki (Roma, Galleria Colonna) önemlidir. (M)

MUZİB sıf. Bk. MUZİP.

MUZİF sıf. (ar. *żiyafet*'ten *mużīf*). *Esk.* Misafir kabul eden, misafiri evinde barındıran. (M)

MUZİK sıf. (ar. *żīk*'ten *mużīk*). *Esk.* Sıkan, darlaştıran, sıkıştırıcı. (M)

MUZİO (Claudia), italyan sopranosu (Pavia 1889-Roma 1916). Sanat hayatına 1912'de Arezzo'da başladı. Kısa zamanda milletlerarası bir ün kazandı. Ses yeteneklerinden başka zekâsı ve güzelliği ile de çağının en büyüleyici lirik sopranolarından idi. (M)

MUZİO (Emanuele), italyan orkestra şefi ve bestecisi (Zibello, Parma 1825-Paris 1890). Öğrenimini Busseto'da yaptı, Giuseppe Verdi'nin öğrencisiydi. Avrupa ve Amerika'da orkestra şefi olarak ün kazandı. Dört opera, çalgı ve insan sesi için müzik parçaları besteledi. (M)

MUZİO (Giovanni), italyan mimarı (doğ. Milano 1893). Şehircilik alanında çalıştı, İtalya'da ve yurtdışında birçok bina yaptı: şehitler anıtı (1928), Milano katolik üniversitesi v.b. Eserleri, sadelik bakımından XX. yy. üslûbunun en başarılı örneklerinden sayılır. (M)

MUZİO (Girolamo NUZİO, — denir), italyan yazarı (Padova 1496-La Paneretta, Floransa yakınları 1576). Adını MUTİUS olarak latinceleştirdi ve ailesinin yerleştiği şehri anmak amacıyle ona «Capo d'Istria'lı» anlamına gelen *Justinopolitanus* lakabını ekledi. Sırasıyle, Maximilian I'in, Ferrara dukasının, del Vasto markisinin ve Ferrante Gonzago'nun himayesine girdi, onlar adına diplomatik görevlerde bulundu. Vergerio ve Bernardino Ochino'ya karşı kaleme aldığı polemikler, İtalya'da Reform tarihi bakımından önemlidir. Ayrıca eglogları (1550); çeşitli şiirleri (1551), Magdeburg tarihçilerini yeren *İstoria Sacra* (Kutsal Tarih) [1570] adlı bir eseri ve *Mektuplar*'ı (Lettere) vardır. (L)

MUZİP veya **MUZİB** sıf. (ar. *ᶜazab* > *muᶜazzib*'den *müzib*). Şaka etmekten hoşlanan, takılan: *Lokman Dede, gençliğinde çok şen, çok muzip, âdeta ölüyü güldüren soydan bir insanmış* (N. Araz). || *Esk.* Eziyet eden, azap veren. (M)

MUZİPLİK i. (*muzip*'ten *muzip-lik*). Bir kimseyle alay etmek veya şakalaşmak için yapılan yaramazlık, muzipçe davranış: *O kalkmakta iltizam ederek nazlandıkça Nihal muziplikler icad ederdi* (H.Z. Uşaklıgil). *Eğleneceği, yahut bir muziplik edeceği vakit, daima ona «siz» diye hitabederdi* (R.N. Güntekin). [M]

MUZİYAT i. (ar. *müzī*'den *müziyāt*). Zool. *Esk.* İnsanı rahatsız eden pire, tahtakurusu, sivrisinek v.b. gibi haşerat: *Muziyat olmasın asayiş-i hale garre / Kahrına uğramadı, uğrasalar bir kerre, / Ne tavanlarda gezer fare, ne dağlarda çakal* (Ziya Paşa). *Kışın soğuğuna bedel yazın da birçok muziyatı vardır* (Şemseddin Sami). [M]

MUZLİM sıf. (ar. *zulmet* > *izlām*'dan *muzlim*). *Esk.* Karanlık: *Hep samt u ra'şe; saklı bu vâdi-i muzlimin / Her hatvesinde şüpheli bir hufre bir kemin!* (Tevfik Fikret). || *—Mec.* Gizli, belirsiz: *Tehi, kazâzede bir tekne karşısında peder / Uzakta bir yeri yumrukla gösterip gülüyor / Yüzünde giryeli, muzlim, boğuk şikâyetler* (Tevfik Fikret). || Korkunç, kötü: *Sesini yükseltmez, kimseye dürüst muamele etmez, hattâ en muzlim cinayetleri bile mütebessim ve terbiyeli bir havada hazırlardı* (H.E. Adıvar). || *Beyt-i muzlim,* karanlık ev, oda.

◆ **Muzlime** sıf. *Esk.* Muzlim'in dişili. (M)

MUZMAHİL sıf. (ar. *izmihlal,* çöküntü'den *mużmahil*). *Esk.* Çökmüş, harap olmuş, yok olmuş: *Altında zâr ü hâsir iken acz-i muzmahil, / Et sen rumûz-ı dîde-i âtîye rabt-ı dil* (Ahmed Hâşim). || *Muzmahil etmek,* çökmesine, yok olmasına sebep olmak, dağıtmak, yok etmek: *Elli sekiz senesinde Basra'da dahi zuhur etmiş ise de Basra valisi Ubeydullah bin Ziyâd onları vurup perişan ve muzmahil etmiştir* (Cevdet Paşa). || *Muzmahil olmak,* çökmek, dağılmak, yok olmak: *Evvelki şeref ve şevket-i Osmaniye gitti, mahvoldu ve Devlet-i Osmaniye bir hale girdi ki mahv u muzmahil olmasının alâmetleri hissolunmaz gibidir* (Ziya Paşa). [M]

MUZMER sıf. ve i. (ar. *żımār* > *iżmār*'dan *mużmerr*). *Esk.* Gizli, saklı, herkesçe bilinmeyen (şey): *Saçıyor ortaya, ister temiz ister kirli, / Kalmıyor kimseciğin muzmeri artık gizli* (M.Â. Ersoy). || Zihinde tasarlanıp dışa vurulmayan (niyet, düşünce v.b.).

◆ **Muzmerrat** çoğl. i. *Esk.* Gizli şeyler, sırlar. || Zihinde tasarlanıp dışa vurulmayan düşünce, niyet v.b. şeyler: *Vaziyet çok mühim ve nazik idi. Bu ehemmiyet ve nezaketin sebebi bence, Celâlettin Arif Beyin ve beraber hareket ettiği rüfekasının, teminini tahayyül ettikleri muzmerrat ve bu maksatla aldıkları tavır veyahut yaptıklarını zannettikleri emrivâki değildi* (Atatürk).

◆ **Muzmerre** sıf. *Esk.* Muzmer'in dişili. || *Niyat-ı muzmerre,* gizli niyetler. (M)

MUZMİR sıf. (ar. *żımār* > *iżmār*'dan *mużmir*). *Esk.* İçinde saklayan, gizleyen. || Duygularını açığa vurmayan. (M)

MUZO, Kolombiya'da (Boyaca idare bölgesi) köy, doğu Cordillera'nın batı eteğinde; 500 nüf. Zümrüt madenleri. (L)

MUZTACI sıf. (ar. *iżṭıcāᶜ,* yan üstü yatma'dan, *mużṭacıᶜ*). *Esk.* Yan tarafı üzerine yatan.

◆ **Muztacıan** zf. *Esk.* Yan tarafı üzerine yatarak veya uzanarak. (M)

MUZTAĞ kulesi, kayalık piramit, Baltoro buzulunun kenarında, Karakurum'da; 7 293 m. Üzeri buzul ve karla kaplı dik yamaçları yüzünden, uzun süre tırmanılması imkânsız sayıldı. Bununla birlikte, Dr. Hartog ve yönetimindeki ingiliz heyeti 1956'da batı yamacı ve kuzeybatı sırtından ilk olarak tırmanmayı başardı. Aynı yılın temmuz ayında Guido Magnone yönetimindeki fransız heyeti de çok daha çetin bir yoldan (güney yamaç ve güneydoğu sırtı) tepeye ulaştı (G. Magnone, A. Contamine, P. Keller ve R. Paragot). [L]

MUZTAR sıf. (ar. *żarüret* > *iżṭırar*'dan *mużtarr*). *Esk.* Bir işe zorlanmış, bir işi yapmak zorunda kalmış, çaresiz kalmış: *Hayır bir kol değil, binlerce, milyonlarca kollardır / Yek-âhenk olmuş işler, çünkü birleşmekte muztardır* (M.Â. Ersoy). *Var hayatımda bir tasarruf eden / Var ki ben pençesinde muztarrım* (Tevfik Fikret). [M]

MUZTARIM sıf. (ar. *iżṭıram*'dan *mużtarım*). *Esk.* Alevlenen, tutuşturan, parlayan. || Heyecanlanan, telâşlanan. (M)

MUZTARİB veya **MUZTARİP** sıf. Bk. MUSTARİP.

MÜ ek. Bk. MI.

MÜ i. Leng. Yunan alfabesi harfi; fenike işareti *mem*'den türedi ve türkçedeki *m* ötümlüsünü karşılar. || Yunanlıların sayı işareti; sağ üste (μ') işaret konduğunda 40, sol alt (͵μ) köşeye konduğunda 40 000 değerindedir.

— Metrol. μ, önüne getirildiği bir ölçü birimini bir milyonla bölen *mikro* öneki- nin sembolü. || *Mikrometre*'nin veya metrenin milyonda birinin sembolü. (L)

MÜANS i. (fr. *muance*). Müz. Ses basamaklarını, değiştirici derece (si naturel veya si bemol) dahil, birbirine benzer şekilde kurulmuş üç heksakort'a (1 ton - 1 ton-1/2 ton-1 ton -1 ton) bölmek için Arezzo'lu Guido tarafından tasarlanan sistem. (L)

MÜBAADE veya **MÜBAADET** i. (ar. *buᶜd*'dan *mübāᶜade* veya *mübāᶜadet*). *Esk.* Birbirinden ayrılma. || Uzak durma: *Ailenin etrafında yavaş yavaş kesb-i kuvvet eden bir hiss-i mübaadet evlenecek kızlar için yegâne bir zemin-i izdivaç bırakmış idi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜBAALE i. (ar. *baᶜl*'den *mübaᶜale*). *Esk.* [Karı koca için] Cilveleşme. (M)

MÜBADAT i. (ar. *mübādāt*). *Esk.* Saldırmak. || Düşmanca davranma. (M)

MÜBADELE i. (ar. *bedel*'den *mübadele*). *Esk.* Değiş tokuş, değişme: *Durkheim bu nevi hizmetlerin mübadelesine «mütekabil tufeylîlik» adını veriyor* (Ziya Gökalp). *Yalnız seni sevenleri sevmek muhabbet değil mübadeledir* (Cenab Şahabeddin). || Ulema arasında medrese ve kadılık değişmesi. || *Mübadele etmek,* değiş tokuş etmek.

— Devl. huk. *Mübadele.* Bk. AHALİ *mübadelesi.*

— İkt. Bir hizmetin veya bir değerin serbest olarak ve isterek değiş tokuşu. (Bk ANSİKL.) || *Mübadele bankası,* Proudhon tarafından madenî mübadele parasını kaldırmak ve bu yolla kredinin bedava olmasını sağlamak amacıyle kurmayı düşündüğü banka. || *Mübadele oranı.* Bk. ANSİKL. || *Serbest mübadele,* bir mal veya bir hizmetin, paranın katılması olmadan, bir mal veya hizmetle değiştirilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. Turgot şöyle der! «karşılıklı ihtiyaç elde olanın, elde olmayanla *mübadele* edilmesine yol açtı. Böylece bir mal başka bir malla ve mallar emekle mübadele edilmektedir». Mübadele, sadece ilkel medeniyetlerde dolaysızdır. Daha sonraları, mübadele aracı olarak para ortaya çıktı. Çünkü para, değerin sembolü idi.

● *Mübadele oranı.* İki ülke arasındaki ürün mübadelesi, iktisatçıların *mübadele hadleri* dedikleri belli bir oranda yapılır. Bu hadler, bir ülkenin ortalama ihracat fiyatlarıyle ortalama ithalât fiyatları arasındaki karşılaştırmanın sonucudur ve ihracat

fiyatları indisiyle ithalât fiyatları indisi arasındaki orana dayanır.

Emtia mübadelesi hadleri deyimi de sık sık kullanılır. Bunlar *evrim hadleridir* ve ithal edileni elde edebilmek için eskisinden daha az veya çok ihraç yapılıp yapılmadığını belirtirler. *Durum hadleri,* mübadelenin mutak şartları ve ithal edilene karşılık ihraç edilecek olan hakkında bilgi verir.

Emtianın mübadele hadleri aşağıdaki formül tarafından brüt olarak verilir:

$$\text{Brüt hadler} = 100 \times \frac{\text{ihracat hacmi indisi}}{\text{ithalât hacmi indisi}}$$

Oran 100'ün üstündeyse mübadele hadleri bozulmaktadır; ithalâtı ödeyebilmek için daha yüksek bir ihracat hacmi elde etmek gerekir. Net hadleri de şu formül verir:

$$\text{Net hadler} = 100 \times \frac{\text{ihracat fiyatları indisi}}{\text{ithalât fiyatları indisi}}$$

Oran 100'den yüksekse, mübadele hadleri düzelmektedir: yabancı ülkelere satın alınandan daha pahalıya satış yapılmaktadır. Bu durumun tersi ise, bir bozulma olduğunu gösterir. İthalât fiyatları indisi pay'a konursa, oranın yükselmesi bir bozulmayı, düşmesi ise bir düzelmeyi açıklar.

Faktörlere göre mübadele hadleri, ilişkiyi belirten bir başka deyimdir. *Basit faktörlere göre mübadele hadleri,* ihracat sanayilerinde, emtianın mübadele hadlerinin, üretim faktörlerinin verimlilik indisiyle çarpılması yoluyle elde edilir. Bunlar, üretim faktörleri niceliği olarak ifade edilen fiyat birimleriyle elde edilen yabancı malları maddî niceliği hakkında bilgi verir.

Çift taraflı faktörlere göre mübadele hadleri, milletlerarası mübadelede, eşit değerli ürün miktarı yaratabilmek için iki ülkede gerekli olan üretim faktörleri miktarı oranıdır. Bunlar, milletlerarası mübadeleye katılan ülkelerin üretim güçleri oranını ifade eder.

Bazı ülkeler için, dışarıdaki hizmet ve yatırım randımanı, ödemeler dengesi hesaplarında, tek tek emtianın ithal ve ihracından daha önemli unsurlardır. Bu ülkelerin özel durumunu kavrayabilmek için «mübadele hadleri» kavramı genişletilmiştir. Bunlar emtianın ve hizmetlerin tümüne uygulanabilen indislerle (bu durumda iktisadi mübadele oranından söz edilebilir), ülkede yatırılmış bulunan yabancı sermayelerin fiyat veya verimi ve dış ülkelere yatırılmış millî sermayelerin fiyat veya verimini belirten indislerle hesaplanabilir. Bu sonuncu durumda millî sermayelerle yabancı sermayelerin kazançları arasındaki bağıntıyı ifade ederler. Böylece *malî mübadele hadleri*'nden söz edilebilir.

● *Serbest mübadele*'nin eski çağlardan beri var olduğu kabul edilir. Serbest mübadele, ilkel şekliyle, ya bir mal başka bir malla veya bir mal bir hizmetle, yahut bir hizmet başka bir hizmetle değiştirilerek yapılırdı. Mübadelenin iki ana kaynağı olduğu ileri sürülür: 1. tabiatın, iklim ve toprak bakımından farklılık göstermesi; 2. insan ihtiyaçlarındaki tür fazlalığı. Modern ekonomide de para değerinin büyük düşüş gösterdiği zamanlarda mübadele hemen ortaya çıkar. Serbest mübadele Yüzyıl savaşları sırasında Fransa'da, 1923 enflasyonunda Almanya'da, 1929-1930 dünya ekonomik buhranında genellikle bütün ülkelerde uygulanmıştır.

◆ **Mübadelat** çoğl. i. *Esk.* Mübadeleler. (LM).

MÜBADELECİ i. (*mübadele*'den *mübadeleci*). Mal mübadelesi yapan kimse. || *Serbest mübadeleci.* Bk. SERBEST *mübadeleci.* (M)

MÜBADERE veya **MÜBADERET** i. (ar. *büdūr*'den *mübādere* veya *mübāderet*). *Esk.* Bir işe girişme. (M)

MÜBADİ sıf. (ar. *bedʾ* > *mübādāt*'tan *mübādī*). *Esk.* Meydana çıkaran, başlatan. (M)

MÜBADİL i. (ar. *bedel* > *mübādele*'den *mübādil,* başkasının yerine geçirilmiş). *Esk.* Mübadele edilmiş.

— Devl. Huk. Türkiye'den yollanan Rumlara karşılık Yunanistan'dan gelen Türklere verilen ad: «*Şakrak»ların ısrarıyle vaki davetlerine pek de icabet etmek niyetinde değildim. «Şakrak»lar esasen mübadildirler* (B. Felek). [M]

MÜBADİR sıf. (ar. *büdūr* > *mübādere*'den *mübādir*). *Esk.* Bir işe acele girişen. (M)

MÜBAGAME i. (ar. *mübāğame*). *Esk.* Tatlı dilli olma. (M)

MÜBAGAT i. (ar. *bağıyy,* fahişe'den *mübāğāt*). *Esk.* Gayrımeşru birleşme, zina. (M)

MÜBAGATE i. (ar. *bağt*'ten osmanlıca *mübāğāte*). *Esk.* Birdenbire olma. || Ansızın saldırma. (M)

MÜBAGAZE i. (ar. *buğż*'dan *mübāğaże*). *Esk.* Karşılıklı düşmanlık gösterme, kin besleme. (M)

MÜBAHASE i. (ar. *bahş*'den *mübāhaşe*). *Esk.* İki kişi arasında yapılan konuşma: *O her vakit gülünecek bir hikâye söyleyen Nihal'i kızdıracak bir mübahase bulan [...] Behlûl'dü* (H.Z. Uşaklıgil). *Turhan, artık Türk ocağında dostlar peyda etmeğe, Darülfünun derslerine sâmi sıfatıyle devam sırasında muallimlerle mübaheseye ceride idarehanelerine girip çıkmağa [...] başlamıştı* (A.H. Müftüoğlu) || Çeşitli konular hakkında konuşma: *Şurut-ı musalâhanın müzakeresinde pek çok mübaheseler vaki oldu* (Cevdet Paşa). *Bu gibi yeni mübahaselerde zaten alay yakışmaz. Var kuvvetle dinlemeli* (Ahmed Rasim).

◆ **Mübahasat** çoğl. i. *Esk.* Mübahaseler, konuşmalar ve fikir tartışmaları. || *Mübahasat-ı edibane,* edebî konuşmalar. (M)

MÜBAHAT i. (ar. *behā*'dan *mübāhāt*). *Esk.* Övünme, kendini övme. || *Mübahat etmek* (veya *eylemek*), övünmek: *Bu münasebetle de heyet-i âcizanemizin derin hürmet ve teşekkürlerini takdim etmekle kesb-i mübahat eylerim* (Atatürk). [M]

MÜBAHELE i. (ar. *behl*'den *mübāhele*). *Esk.* Lânet okuma, beddua etme.

— Din. Bir şiî bayramı.

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed'in 632'de Necran hıristiyanlarıyle yaptığı barışı kutlamak için düzenlenir. Şiîler, barıştan önce Hz. Muhammed'in hıristiyanları, Tanrı ve İsa'nın kişiliği konusunda aydınlattığı için bu bayramın düzenlendiğini kabul ederler. Söylentiye göre, Hz. Muhammed, Tanrı'nın İsa'nın vücudunda tecelli ettiği konusunda hıristiyanlarla tartışmıştı. Hıristiyanlar, imanlarının derecesini, gerçekten İsa'nın tanrılığına inanıp inanmadıklarını öğrenmek üzere kendilerini sınava çekmek isteyen Hz. Muhammed ile tartışmakta aciz kaldılar. Şiirlerde bugünü kutlamayı töre haline getirdiler. (M)

MÜBAHHAR sıf. (ar. *buhār* > *tebhīr*'den *mübahhar*). *Esk.* Tütsülenmiş, üzerine tütsü kokusu sinmiş. (M)

MÜBAHİ sıf. (ar. *behā* > *mübāhāt*'ten *mübāhī*). *Esk.* Övünen, kendini öven: *Eyler keremin ateşi gülzar Halil'e / Mağlup olur peşşeye Nemrud-ı mübahi* (Ziya Paşa). *Dilencilikle yaşar derbeder hükümetler / Esaretiyle mübahi zavallı milletler* (M. Â. Ersoy). [M]

MÜBAHİS sıf. (ar. *bahş* > *mübāhaşe*'den *mübāhiş*). *Esk.* Bir konu üzerinde konuşan veya belli bir konuyu tartışan.

◆ **Mübahisin** çoğl. i. *Esk.* Bir konu üzerinde konuşanlar. (M)

MÜBAİD sıf. (ar. *buʿūd* > *mübāʿade*'den *mübāʿid*). *Esk.* Birbirinden uzaklaşan.

◆ **Mübaide** sıf. *Esk.* Mübaid'in dişili. (M)

MÜBALAĞA (veya **MUBALÂĞA**) i. (ar. *bülūğ*'dan *mübālağa*). Bir şeyi olduğundan fazla gösterme, abartma: *Yarı aç tabirini mübalâğa sanmayın* (R. N. Güntekin). *Hattâ evde yapıldığı söylenen ispritizma tecrübeleri bile Murad'ın mübalâğasıydı* (A.H. Tanpınar). || —*Esk.* Bir işte pek ileriye varma: *İkramda mübalâğa.* || Sıf. Pek fazla, aşırı: *İanet ve imdadıyle mübalâğa asker gönderip...* (Peçevî). || *Mübalâğa etmek,* bir şeyi olduğundan, gereğinden fazla göstermek, abartmak: *Ölecek insanın yüzünde böyle canlı bir ifade olmaz. Osman mübalâğa ediyor* (H.E. Adıvar). *Merak etme şekerim, aklım başımda, mübalâğa bile etmiyorum* (R.H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *Mübalâğa ile,* büyüterek, olduğundan fazla göstererek: «*Dün Rakım'ı gördüm» diye başladı ve cücenin Rabia için söylediklerini biraz daha mübalâğa ile anlattı* (H.E. Adıvar). || *Acem mübalâğası* (veya *mübalâğa-i Acemâne*). Bk. ACEM.

— Ed. *Esk.* Bir düşünceyi aşırılığa vardırarak anlatma sanatı. (Divan edebiyatına iran ve arap edebiyatlarından geçen mübalâğa daha çok kasidelerde kullanılırdı. Bu sanatın en aşırı örneklerini verenler arasında, iran şiirinde Firdevsî, türk şiirinde Nef'i anılabilir.)

— Gram. *Esk. Mübalâğa ile ismi fail,* «en, pek» anlamını taşıyan *fa'âl* kalıbına uyan kelimelerin meydana getirdiği şekil: *Gadr > gaddâr, cebr > cebbâr* v.b.

— ANSİKL. Ed. Mübalâğa özellikle eski edebiyatta kullanılan bir sanattı. Mübalâğanın mantık ölçülerini aşmaması gerekli sayılırdı. Eski edebiyatta akla yakın mübalâğalara *tebliğ,* akla yakın gibi görünen fakat yadırganan mübalâğalara *iğrak,* kesinlikle akıl dışı kalan mübalâğalara *gulüv* adı verilirdi.

◆ **Mübalâğat** çoğl. i. *Esk.* Mübalâğalar. (M)

MÜBALAĞACI sıf. ve i. (*mübalâğa*'dan *mübalâğa-cı*). Mübalâğa etmeyi seven, bir şeyi olduğundan daha fazla gösteren (kimse): *Çok defa bunları yapamadığı içindir ki seyahatinden mübalâğacı, hattâ yalancı olarak döner* (R.H. Karay). [M]

MÜBALAĞALI sıf. (*mübalâğa*'dan *mübalâğa-lı*). Mübalâğa ile olduğundan fazla gösterilmiş, abartılmış: *O zaman mübalâğalı bir karşılama ve ağırlama faslı başlardı* (Ş.S. Aydemir). *Son yüzyıl içinde gelmiş bazı şairlerimizden de pek mübalâğalı övmelerle bahsedilir; halbuki artık kimse onların şiirlerini okumuyor* (N. Ataç). [L]

MÜBALÂT i. (ar. *bely*'den *mübālāt*). *Esk.* Kayırma. || Dikkat, itina: *Bir dağ gibi âdem / Dikmiş nazar-ı gayzını. Bîhavf ü mübâlât eylerdi o boş âleme irad-ı makalât* (Tevfik Fikret). || Düşünce ile kaygılanma. || *Adem-i mübalât,* dikkatsizlik.

◆ **Mübalâtkâr** sıf. *Esk.* Dikkatli davranan.

◆ **Mübalâtsız** sıf. *Esk.* Dikkatsiz, düşüncesiz. (M)

MÜBANE i. (ar. *mübāne*). Huk. *Esk.* Talâkı bâin ile boşanmış kadın. (*Mutallakat bâine* de denir.) [M]

MÜBAREE i. (ar. *mübāreeʿ*). *Esk.* Erkek ve kadının, karşılıklı alacak verecekleri olmamak kaydıyle nikâhı bozmaları.

◆ **Mübarat** i. *Esk.* Bir kimsenin karısı veya iş ortağından anlaşarak ayrılması. (M)

MÜBAREK sıf. (ar. *bereket*'ten *mübārek*). Aziz, çok saygı duyulan: *Dede belki altmış belki yetmiş yaşlarındaydı. Haydariyesi, temiz Mevlevî kıyafeti içinde mübarek bir yüzü vardı* (Ş.S. Aydemir). || Uğurlu, hayırlı, kutlu: *Baktım fırıncı, mübarek cübbeyi Mevlânâ Hazretlerine giydiriyordu* (N. Araz). *Zira, bu mübarek bir hayvandır. Bütün gökten inen kitaplarda bunun adı var* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Bereketli, bolluk getiren, verimli: *Gün olmuş, mübarek bir Nisan yağmuru gibi başlayan bir çilentinin arkasından ...* (Ş.S. Aydemir). || Sevilen, beğenilen şeyleri nitelerken kullanılır: *Gözüm gibi saklarım, mübarek, bir saniye şaşmaz* (R.H. Karay). *Sanki zamanın ne ehemmiyeti var? Mübarek, su gibi akıp geçiyor* (Ahmed Rasim). || Kızılan bir kimseden veya nesneden söz ederken alay yollu kullanılır: *Vay mübarek vay! Ne mal imişsin / Sen insan değil bir hal imişsin* (Ziya Paşa). *Bari meyhaneye düştün, be mübarek derviş / İçmeden geç ki desinler: Dede sultan ermiş* (M.Â. Ersoy). || İ. *Halk dili.* Tanrı: *Yaprakların, çimenlerin üzerindeki nurlara dikkat ediyor musun? Mübarek, sanki yeşil atlasa gümüş tel işliyor* (Namık Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Mübarek gün* (veya *günler*), dinî bakımından önemi ve özelliği olan gün veya günler: *Onun için halamı ancak, bayram, kandil gibi mübarek günlerde elini öpmek için evine gittiğimiz zaman görür-*

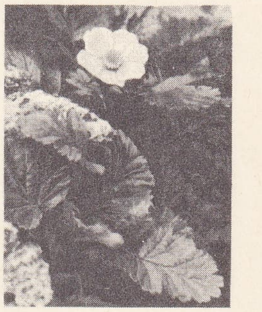

mübarekotu

Foto. LAROUSSE

dük (A. H. Tanpınar). || *Mübarek olsun,* bir şeyi kutlamak ve bir şeyin uğurlu olmasını dilemek için söylenen söz. || *Allah mübarek etsin,* «Tanrı uğurlu ve hayırlı kılsın» anlamında kullanılır: *Anası olacağın çocuk, hikmetli bir çocuk. Allah inşallah mübarek etsin* (H.E. Adıvar). «Gözümüz yok!» anlamında alay yollu kullanılır: *Sen sakladın da ben öğrenemedim mi sanki? Allah mübarek etsin* (R.N. Güntekin).

— *Esk. Nîl-i mübarek,* verimli, hareketli Nil. || *Îd-i mübarek,* kutsal bayram. (M)

MÜBAREK ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA *Mübarek.*

MÜBAREKBAD ünl. (ar. *mübarek* ve fars. *bad*'den *mübarek-bad*). *Esk.* «Mübarek olsun, kutlu olsun» anlamında kullanılır. (M)

MÜBAREKE sıf. (ar. *bereket*'ten *mübâreke*). *Esk.* Kutlu, uğurlu.

— Din. *Emâkin-i mübareke,* Mekke, Medine, Kudüs v.b. kutsal yerler. || *Eyyâm-i mübareke,* bayram, kandil, ramazan v.b. kutsal günler. || *Leyâlî-i mübareke,* ramazan ve kandil geceleri gibi kutsal geceler. (M)

MÜBAREK GAZİ veya **ZİNDAH GAZİ,** hintli bir vali. Hinduların ve müslümanların inandığı efsaneye göre Mübarek Gazi, Bengal'e geldiği zaman Sundarbun'da raca Matak hüküm sürüyordu. Mübarek Gazi raca ile tesadüfen bir tartışmaya girişti ve racanın fikrinin yanlış olduğunu ispat ederek onun kızı Şuşila ile evlendi. Bunun üzerine müslümanlar ve hindular kendisini kutsal bir kimse olarak kabul ettiler. Aynı zamanda, onun Hugly'nin sol kıyısındaki cengel sahasını zıraata açmış olduğuna inanılır. Bu sebeple her köyde onun kutsandığı bir makam vardır. Ormana giren herkes önce bu makama adak sunar. Onun, hâlâ orman içinde yaşadığına, kaplanlar üzerinde dolaştığına ve kaplanların onun emri olmadan hiç kimseyi parçalamağa cesaret edemeyeceğine inanılır. Ormana girmeden ve kaplanların bulunduğu bölgelerden geçmeden önce müslüman veya hindu gemici ve oduncular onun için muz, pirinç ve şeker gibi hediyeler bırakır ve hiç korkmadan en tehlikeli yerlerde dolaşabilirler. (M)

MÜBAREKİ i. (ar. *mübarek*'ten fars. *mübarekî*). *Esk.* Kutlama, tebrik etme. || Mübareklik. (M)

MÜBAREKOTU bİş. i. Gülgillerden sarı çiçekli bitki; ilmî adı: *Geum urbanum.* (Çilek yaprağını andıran yaprakları ile kökleri, acı, kuvvet ve peklik verici nitelikler taşır. Tohumlarında çengel, zıpkın, gibi yayılma düzenekleri bulunur.) [L]

MÜBAREK ŞAH (Muizzeddin), Delhi Seyyidî sülâlesinin ikinci hükümdarı (öl. 1434). 1421'de babası Hızır Hanın yerine tahta geçti. 1425-1427 Yıllarında Mevat'taki karışıklıkları bastırmakla uğraştı. Gvalior ve Çendvar (Firuzâbâd) racaları kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Fakat esir ettiği Bayana'lı Muhammed Han Evhadi, kaçarak Mevat'a geldi; oradan da Çandpur sahibi İbrahim Şahın yanına sığındı. İbrahim Şah, Mübarek Şah ile 1428'de Çandpur yakınında da yaptığı savaştan sonra Çandpur'a çekildi. Aynı yıl Mübarek Şahın kuvvetleri, Hokar Carras'ın tahrip ettiği Pencap'ı ele geçirdi. 1431'de Multan'da çıkan ayaklanmanın bastırıldığı sırada Hokar Casras, Pencap'ta yeniden harekete geçti. Mübarek Şah yönetiminin ileriki yıllarında Pencap, Multan, Samana, Mevat, Bayana, Gvalior, Ticara ve İtava'da ayaklanmalar oldu. İbrahim Şah ile Mübarek'in arasında Kalpi yüzünden çıkan savaş sırasında Mübarek Şah bir suikast sonucunda öldürüldü. (M)

MÜBAREZE veya **MÜBAREZET** i. (ar. *bürûz*'dan *mübareze*). *Esk.* İki düşman taraftan çıkan birer kişinin çarpışması: *Ömer İbn Sa'd dahi «Rey budur» diyerek cemiyet ile hücum etmek üzere nâsı mübarezeden menetti* (Cevdet Paşa). || Namus ve şerefe yapılan bir hakaret sonunda düello etme. || *Meydan-ı mübareze,* er meydanı, karşılıklı teke tek vuruşulan yer: *Şevzeb şehid olunca Âbis meydan-ı mübarezeye çıkıp er diledi* (Cevdet Paşa).

◆ **Mübarezat** çoğl. i. *Esk.* Karşılıklı vuruşmalar.

◆ **Mübarezegâh** bİş. i. *Esk.* Savaş meydanı: *Henüz mübarezegâh-ı hayatın ilk hatvesini atmadan ...* (H. Z. Uşaklıgil).

MÜBARİZ sıf ve i. (ar. *bürûz*'dan *mübâriz*). *Esk.* Teke tek savaşan, karşılıklı mücadeleye çıkan (kimselerden her biri).

◆ **Mübarizen** ve **mübarizîn** çoğl. i. *Esk.* Mübarizler, dövüşe kalkışanlar.

◆ **Mübarizane** zf. *Esk.* Kavga edercesine. (M)

MÜBASARA i. (ar. *başar*'dan *mübaşara*). *Esk.* Herhangi bir şeyi ilk gören olmak için yapılan yarışma. || *Mübasara-yı hilâl,* yeni ayı ilk kimin göreceği hususunda yapılan yarışma. (İlk hilâl göründüğü anda, ramazan ayı ilân olunduğu için hilâlin göründüğü zamana önem verilirdi.) [M]

MÜBASELE i. (ar. *besalet*'ten *mübâsele*). *Esk.* Saldırma, savaşta yiğitçe ileri atılma. (M)

MÜBASETE i. (ar. *besatet*'ten *mübâsete*). *Esk.* Bir kimseyle kolayca ve teklifsizce konuşma. (M)

MÜBAŞERET i. (ar. *beşr*'den *mübaşeret*). *Esk.* Bir işe başlama, girişme: *Dünden itibaren vazifeye mübaşeret edilmiş ve nizamnameye tevfikan teşkilâta başlanılmıştır* (Atatürk).

— Huk. *Esk. Mübaşereten katil,* bir kimsenin, birini kesici bir âletle ve kasten öldürmesi. (Bir kimse baskı ve korkutma zoruyle birini öldürtürse, kendisi öldürmediği halde mübaşereten katil fiilini işlemiş olur. Bunun gibi, kastettiği kimsenin şahsında yanılarak başkasını öldüren kimsenin fiili de mübaşereten katildir.) [M]

MÜBAŞİR i. (ar. *beşr* > *mübaşeret*'ten *mübaşir*). Huk. Mahkemelerde duruşmaya girecekleri ve tanıkları çağıran, hâkimin emirlerini bildiren, evrak getirip götüren görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Hükûmetin bir emrini ilgili kimselere bildiren, gereken icra veya mal tahsili yapan kimse. || *Mec.* Musallat olan kimse: *Başıma mübaşir kesildi* (Şemseddin Sami).

— ANSİKL. *Mübaşir*'in görevi, muhakeme sırasında duruşmanın disiplinini ve davaların düzenli bir biçimde yürütülmesini sağlamak için, hâkim tarafından verilen emir ve alınan tedbirleri uygulamaktır. Ayrıca 3560 Sayılı kanunla, adlî evrakın tebliğini sağlamak üzere, acele ve gecikmesinde tehlike olan durumlarda ve aynı yerlerde bulunan mahkemelerde adlî kurumlar arasında ve bu kurumlarla bulunan kişilere yapılacak tebligatın, mübaşirler aracılığıyle yaptırılabileceği kabul edilmiştir.

◆ **Mübaşirlik** i. Mübaşir olma hali. || Mübaşirin yaptığı iş veya mesleği. (M)

MÜBAŞİRİYE i. (ar. *mübâşir*'den *mübâşiriyye*). Teşk. tar. Hükûmet tarafından memur edilen mübaşirlerin masraflarına karşılık gittiği yerin halkından toplanan para. (M)

MÜBATANA i. (ar. *mübatana*). *Esk.* Bir konu hakkında karşılıklı çekişme. (M)

MÜBATAŞA i. (ar. *batş*'tan *mübataşa*). *Esk.* Birbirini sıkıca yakalamak için uğraşma. (M)

MÜBATTİN (veya **MUBATTIN**) sıf. (ar. *batn* > *tebtîn*'den *mübattın*). *Esk.* Kinini içinde saklayan, içten pazarlıklı. || Karnı içeriye çökük olan, zayıf. (M)

MÜBAYAA i. Bk. MUBAYAA.

MÜBAYENET i. (ar. *beyn*'den *mübâyenet*). *Esk.* Ayrılık, başkalık: *Badi-i nazarda kadınların mübayenet-i cinsiye veya mesturiyet-i meşrualarından ileri gelmiş ...* (Namık Kemal). || Zıddiyet, uyuşmazlık, karşıtlık. || *Mübayenet-i efkâr,* fikirlerin uyuşmazlığı.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Bir mahkemenin hükmünde yer alan kararlar arasındaki *mübayenet,* hükmün bozulması; aynı konudaki iki temyiz dairesi kararı arasındaki mübayenet ise içtihadı birleştirme sebebidir. (M)

MÜBAYİN sıf. (ar. *beyn* > *mübâyenet*'ten *mübayin*). *Esk.* Birbirine benzemeyen, farklı. || Zıt, birbirine karşıt. (M)

MÜBDA sıf. (ar. *bidʿat* > *ibdaʿ*'dan *mübdaʿ*). *Esk.* Benzeri olmadan ortaya konmuş olan, icat edilen (şey).

◆ **Mübdaat** çoğl. i. *Esk.* İcatlar. (M)

MÜBDİ sıf. (ar. *bidʿat* > *ibdâʿ*'dan *mübdiʿ*). *Esk.* İcar eden, mucit, yaratan: *Hepsinin mübdil bir vehm-i cebin* (Tevfik Fikret). *İlâhi, bir mübdi'sin ki âdem hızane-i ibdâındır* (Sinan Paşa). || Din işlerinde bid'ate tabi olan. (M)

MÜBECCEL sıf. (ar. *bücûl* > *tebcîl*'den *mübeccel*). *Esk.* Yüceltilmiş, ulu: *Hiçbir kuvve-i siyasiyemiz bu mübeccel cereyanın haricinde kalmamış olacaktır* (Atatürk). *Mahsud ü mübeccel / Gel toplayalım gel / Ben mısra-ı berceste sen ezhar-ı mutarra* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın ve erkek adı. (M)

MÜBEDDEL sıf. (ar. *bedel* > *tebdil*'den *mübeddel*). *Esk.* Değiştirilmiş, bir şekilden başka bir şekle geçmiş: *Bulur çocuk da şifalar olursunuz mesrur / Huda büyüktür, eder matemi mübeddel-i sur* (Tevfik Fikret). *Bir facia-i hisse bütün oldu mübeddel / Gûya ki kamer şimdi uzattın bana bir el* (Ahmed Hâşim). [M]

MÜBEDDİL sıf. (ar. *bedel* > *tebdil*'den *mübeddil*). *Esk.* Değiştiren, başka biçime sokan.

— Kim. *Esk.* Bessemer usulünde kullanılan kap. (M)

MÜBEDDİLE sıf. (ar. *bedel* > *tebdil*'den *mübeddile*). *Esk.* Değiştiren.

◆ İ. Fiz. *Esk.* Transformatör. (M)

MÜBEHHİC sıf. (ar. *behcet* > *tebhîc*'ten *mübehhic*). *Esk.* Güzelleştiren. (M)

MÜBELLİG sıf. (ar. *bülûğ* > *tebliğ*'den *mübelliğ*). *Esk.* Tebliğ eden, bir emir veya haberi yerine ulaştıran: *İşte efendim, bu cümleler gibi hakayıkı cami ve maksud-ı necibin tecellisine saik esasati mübelliğ nice beyanat-ı muhkeme hep mahaberatımızı pirâyedâr kılmıştır* (Atatürk). || Büyük camilerde imamın sözlerini tekrar eden kimse. (M)

MÜBERHEN sıf. (ar. *bürhan*'dan *müberhen*). *Esk.* Delil ile ispat edilmiş: *Bu beyanat hep kaziye-i muhkeme teşkil eden netâyic-i deavi suretinde müberhen ve mütehakkık umurundandır* (Atatürk). || Aşikâr, açıkça belli. (M)

MÜBERKAA i. (ar. *müberkaʿa*). *Esk.* Yalnız başı beyaz, vücudu kara dişi koyun.

— Mus. Çok eski bir mürekkep makam. (M)

MÜBERRA sıf. (ar. *beraʾet* > *teberri*'den *müberra*). *Esk.* Arınmış, temize çıkmış: *Taallukattan müberra mahz-ı nisyan olduğum yerler ...* (Recaizede Ekrem). || İ. Kadın adı. (M)

MÜBERRED sıf. (ar. *berd* > *tebrîd*'den *müberred*). *Esk.* Soğutulmuş. (M)

MÜBERRED (Ebül Abbas Muhammed bin Yezid), arap dil bilgini (Basra 826 - Bağdat 898). Öğrenimini Basra'da yaptı. Halife El-Mütevekkil ile Feth bin Hakan arasında bir ayetin okunuşu yüzünden çıkan anlaşmazlıkta hakemliğe seçildi (1858). El-Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra Bağdat'a geldi. Burada müderris olarak çalıştı. Öğrencileri arasında Ebu İshak el-Zeccac, Muhammed bin Keysan, Ebu Bekir el-Sulî gibi bilginler vardı. Basra dil okuluna bağlı bilginlerin en yetkilisi sayılırdı. Saleb ile Bağdat'ta yaptığı dil tartışmaları önemlidir. 40'ı geçen eserleri çoğunlukla dil ve edebiyatla ilgilidir, bunlardan pek azı bugüne kaldı; en önemlisi *El-Kâmil fi'l Adab*'dır (Edebler Hakkında Tam Kılavuz). İçinde hadisler, mev'izeler, hutbeler, darbı meseller, eski şairlerden alınma şiirler ve tarihî menkıbeler yer alır. Bu esere Ahfeş* el-Asgar'ın şerhi ve ekleri vardır. (M)

MÜBERRİT veya **MÜBERRİD** sıf. (ar. *berd* > *tebrîd*'den *müberrid*). *Esk.* Soğutan, soğutucu.

◆ i. *Esk.* Karlık.

— Kim. *Esk.* Soğutma cihazı. (M)

MÜBEŞŞER sıf. (ar. *beşâret* > *tebşîr*'den

mübeşşer). *Esk.* Kendisine müjde verilmiş, müjde ile sevindirilmiş: *İlâhi! Kalbler vardır ki aşkınla münevverdir / İlâhi! Ruhlar vardır ki vaslınla mübeşşerdir* (Tevfik Fikret). || *Afv ile mübeşşer*, affolunacağı önceden bildirilmiş: *Af ile mübeşşer midir eshâb-ı meratip / Kanun-ı ceza âcize mi hâs demektir* (Ziya Paşa). || **I.** Kadın adı.

◆ **Mübeşşere** sıf. *Esk.* Mübeşşer'in dişili. || *Aşere-i mübeşşere.* Bk. AŞERE. (M)

MÜBEŞŞİR sıf. ve i. (ar. *beşâret* > *tebşîr*'den *mübeşşir*). *Esk.* Müjdeleyen, iyi haber getiren (kimse): *O yanda kafile-i müjdeâver-i ihvan / Kamîs-i Yusuf-u hâmil mübeşşir ü şâdan* (Tevfik Fikret). *Bu gelenler, bir yıkıcı mı, yoksa söyledikleri gibi bir kurtarıcı mıydılar? Yoksa yeni birer din mübeşşiri mi?* (Ş.S. Aydemir). || Dört İncil'i yazanlardan biri.

◆ **Mübeşşirat** çoğl. i. *Esk.* Müjdeler, hayırlı haberler.

◆ **Mübeşşirîn** çoğl. i. *Esk.* Müjdeciler, müjde getirenler. (M)

MÜBEVVİL sıf. (ar. *bevl* > *tebvîl*'den *mübevvil*). *Esk.* İdrar söktüren, bol idrar veren.

◆ **Mübevvile** sıf. *Esk.* Mübevvil'in dişili.

— Tıp. *Esk. Edviyei mübevvile*, idrar söktürücü ilâçlar. (M)

MÜBEYYAZ veya **MÜBEYYEZ** sıf. (ar. *beyâż* > *tebyîż*'den *mübeyyaż* veya *mübeyyeż*). *Esk.* Müsveddeden temize çekilmiş: *Küçük bir defter-i mübeyyaz vücuda getirebildi* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Mübeyyaza** veya **mübeyyeze** sıf. *Esk.* Mübeyyaz'ın dişili. || *Evrak-ı mübeyyaza* (veya *mübeyyeze)*, temize çekilmiş evrak. (M)

MÜBEYYEN sıf. (ar. *beyān* > *tebyîn*'den *mübeyyen*). *Esk.* Meydana çıkarılmış, açıklanmış, açıkça bildirilmiş. (M)

MÜBEYYEZ sıf. Bk. MÜBEYYAZ.

MÜBEYYİN sıf. (ar. *beyān* > *tebyîn*'den *mübeyyin*). *Esk.* Açıklayan, ortaya koyan, beyan eden. (M)

MÜBEYYİZ sıf. ve i. (ar. *beyâż* > *tebyîż*'den *mübeyyiż*). *Esk.* Müsveddeleri temize çeken (kâtip).

◆ **Mübeyyizin** çoğl. i. *Esk.* Müsveddeleri temize çeken kâtipler.

◆ **Mübeyyizlik** i. *Esk.* Müsveddeleri temize çekme işi. (M)

MÜBEYYİZA i. (ar. *beyâż* > *tebyîż*'den *mübeyyiża*). Tasav. Horasanlı İbni Mukanna taraftarı mezhep ve bu mezhepten olan kişi. *Zt.* MÜSEVVİDE. (M)

MÜBEZZİR sıf. (ar. *bezr* > *tebzîr*'den *mübezzir*). *Esk.* Lüzumsuz yere harcayan, israf eden.

◆ **Mübezzirîn** çoğl. i. *Esk.* İsraf edenler. (M)

MÜBHEM sıf. Bk. MÜPHEM.

MÜBHİC sıf. (ar. *behcet* > *ibhâc*'dan *mübhic*). *Esk.* Sevinç veren, sevindiren. (M)

MÜBİ sıf. ve i. (ar. *beyˀ* > *ibâˀa*'dan *mübiˁ*). *Esk.* Satan, satıcı. (M)

MÜBİD sıf. (ar. *buˁd* > *tebˁîb*'den *mübˁid*). *Esk.* Uzaklaştıran. (M)

MÜBİN sıf. (ar. *beyn* veya *beyān*'dan *mübîn*). *Esk.* İyiyi kötüden, hayırı şerden ayırt edebilen: *Âlemlere rahmetti evet ser-i mübîni / Şehbâlini adl isteyenin yurduna gerdi* (M. Â. Ersoy). *...Lâkin vicdan / O büyük hâkim, o kanun-ı mübin / Veriyor hükmünü: Lânet, nefrin* (Tevfik Fikret). || Açık, belli olan: *Eğer öyle olsa, onun sihri mübin ve mekri metin imiş demek olur. Allah hakkı için öyle değil* (Cevdet Paşa). || *Din-i mübin*, müslümanlık: *Zalam-i şirki yarıp fışkırınca din-i mübin / Yayıldı sine-i Batha-ya bir hayat-ı nevin* (M.Â. Ersoy). [M]

MÜBKİ sıf. (ar. *bükâ* > *ibkâ*'dan *mübki*). *Esk.* Ağlatıcı, ağlatan: *Bu bir hakikat-i müellim, hakikat-i mübki* (Tevfik Fikret). [M]

MÜBREM sıf. (ar. *mübrem*). Vaz geçilmez, son derece gerekli, kaçınılmaz: *Hakikatı bu zayıf kızın önüne atmak için mübrem bir ihtiyaç duydu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Belâ-yı mübrem*, kaçınılmaz belâ. || *Kazâ-yı mübrem*, önüne geçilmez kader. (M)

MÜBREZ sıf. (ar. *bürūz* > *ibrâz*'dan *mübrez*). *Esk.* Meydana konulmuş, ortaya çıkarılmış. (M)

MÜBRİD sıf. (ar. *berd* ve *bürūdet* > *ibrād*'dan *mübrid*). *Esk.* Soğutan, soğutucu. Bk. MÜBERRİT. (M)

MÜBRİM sıf. (ar. *ibrām*'dan *mübrim*). *Esk.* Zorlayıcı, zorlayan: *Donanma, ordu birer ihtiyac-ı mübrimdir / O ihtiyacı fakat öğreten muallimdir* (M.Â. Ersoy). *Fakat bilir misiniz? Ben hakikaten mübrim / Bir ihtiyac-ı teessürle daima severim* (Tevfik Fikret). || Sıkıntı veren, can sıkan (kimse). [M]

MÜBRİZ sıf. (ar. *bürūz* > *ibrāz*'dan *mübriz*). *Esk.* Gösteren, meydana çıkaran. (M)

MÜBŞER sıf. (ar. *beşâret* > *ibşâr*'dan *mübşer*). *Esk.* İyi haber getirilmiş, müjde verilmiş (kimse). [M]

MÜBTEDA sıf. (ar. *bedˀ* > *ibtidāˀ*'dan *mübtedāˀ*). *Esk.* Başlanılmış olan. (M)

MÜBTEDİ sıf. (ar. *bidˁat* > *ibtidāˁ*'dan *mübtediˁ*). *Esk.* Yeni bir şey ortaya koyan, yenilik çıkaran.

◆ **Mübtedia** sıf. *Esk.* Mübtedi'nin dişili.

— Din. *Tâifei mübtedia*, ehli sünnete karşı olan bir islâm mezhebi. (M)

MÜBTEGA i. (ar. *ibtiġā*'dan *mübteġā*). *Esk.* İstenen, arzu edilen şey.

◆ **Mübtegiyat** çoğl. i. *Esk.* Arzu edilen şeyler. (M)

MÜBTEHİC sıf. (ar. *behcet* > *ibtihâc*'dan *mübtehic*). *Esk.* Sevinçli, sevinmiş. (M)

MÜBTEHİL sıf. (ar. *mübtehil*). *Esk.* Yalvaran, dua ederek isteyen: *Muhabbetimle, firakımla mübtehil, nâlân / Sönüp giderlerken* (Tevfik Fikret). [M]

MÜBTEL sıf. (ar. *butlān* > *ibṭāl*'den *mübṭel*). *Esk.* Hükümsüz bırakılmış, iptal edilmiş. (M)

MÜBTELA sıf. (ar. *belˀ*'den *mübtelaˁ*). *Esk.* Yenilmiş, yutulmuş. (M)

MÜBTELİ sıf. (ar. *belˀ*'den *mübteliˁ*). *Esk.* Yiyen, yutan. (M)

MÜBTESİM sıf. (ar. *ibtisām*'dan *mübtesim*). *Esk.* Gülümseyen: *Fezasında al bir güneş mübtesimdi* (Tevfik Fikret). [M]

MÜBTİ sıf. (ar. *beṭāˀet* > *ibṭā*'dan *mübṭî*). *Esk.* Ağır davranan, hareketleri ağır olan. (M)

MÜBZİ sıf. (ar. *bıḍāˁa*, sermaye > *ibżāˁ*'dan *mübżiˁ*). Huk. *Esk.* İbza* akdinde sermaye veren. (Mübzi sermaye vermesine karşılık, bu sermayenin bütün kârını alır, fakat zarara katılmaz. Böylece, sermaye verdiği kimseye sermayenin yönetimi için ücretsiz vekâlet vermiş sayılır. Sermaye olarak verilen şeyin kaybından mübzi sorumludur.) [M]

MÜCAAD sıf. (ar. *caˁd* > *teˁîd*'ten *mücaˁad*). *Esk.* [Saç için] Kıvırcık, kıvrılmış. || [İnsan için] Saçı kıvrılmış. || *Zülf-i mücaad*, kıvırcık kâkül. (M)

MÜCAB sıf. (ar. *cevāb* > *icâbet*'ten *mücāb*). *Esk.* İsteği kabul olunan, kabul cevabı alan. || Duası kabul olunan. (M)

MÜCADELE i. (ar. *cedel*'den *mücâdele*). İki taraf arasında birbirlerine isteklerini kabul ettirmek için yapılan şiddetli çatışma, savaş: *Acaba bu yolculuğa çıkmakla kendi topraklarımızda başlayan mücadeleden kaçmış olmuyor muyum* (Ş.S. Aydemir). || Herhangi bir amaca erişmek veya bir kuvvete mukavemet etmek amacıyle bir şahsın veya grubun enerjik ve sürekli çabası: *Çok büyük bir iç mücadelesi geçirdiği âşikardı* (A.H. Tanpınar). *Genç Osmanlılar hareketi, tanzimat, hattâ III. Selim'e ve hattâ gerilere varan bir yenileşme ve Garplılaşma mücadelemiz vardı* (Ş.S. Aydemir). || Hasmını yere sermek için göğüs göğüse yapılan çarpışma, bir hareket veya iş: *Futbolcuların mücadelesi çetin oldu.* || *Mücadele etmek*, uğraşmak, çekişmek, savaşmak: *Fakat bir insan tek başına bu kadar çok, bu kadar terbiyeli, kaçmasını, değişmesini bu kadar iyi bilen bir düşmanla nasıl mücadele edebilirdi* (A.H. Tanpınar). *Korkma, vakalara beraber karşı koyacağız, beraber mücadele edeceğiz!* (R.H. Karay).

— *Esk. Mücadelei milliye*, kurtuluş savaşı.

◆ **Mücadelat** çoğl. i. *Esk.* Mücadeleler, uğraşmalar: *Şimdiye kadar olan mücadelâtın bugün bahş ve temin etmekte olduğu müsaadelerden istifade vazifemizdir* (Atatürk). *Bütün mücadelât-ı edebiye ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜCADELECİ sıf. ve i. (*mücadele*'den *mücadele-ci*). Mücadele eden, uğraşmayı seven: *Hepsi de canlı, mücadeleci, ateşli, hareketli insanlardılar* (Ş.S. Aydemir). [M]

MÜCADİL sıf. (ar. *cedel* > *mücādele*'den *mücādil*). *Esk.* Mücadele eden, uğraşan. (M)

Mücadile, *Kur'an*'ın LVIII. suresi. Mekke'de indirildi. 22 Ayettir. Karı koca arasındaki ilişkileri, eşlerin birbirlerine karşı olan görevlerini, hukukî durumlarını konu edinir. *Mücadele* veya *Kad semia* adları da verilen sure bir kadının kocasından yakınması üzerine indirildi. Surenin başka bölümlerinde, Allah'a, Peygambere inanmanın gerekliliği bildirilir. Yalandan, dedikodudan, şunun bunun hakkında kötü söz söylemekten kaçınılması istenir. Surede bildirildiğine göre, «zihar» yoluyle karısından ayrılan bir erkek, onunla tekrar barıştığı zaman, malî durumuna göre, bir köle azat etmeli, buna gücü yetmezse iki ay üst üste oruç tutmalı, buna da gücü yetmezse altmış yoksulu doyurmalıdır. (M)

MÜCAHEDE i. (ar. *cihād*'dan *mücāhede*). *Esk.* Savaşma, çarpışma: *Hayır, hayat-ı vatandır umum için gaye / «Vatan» deyip giriyor her giren mücahedeye* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* İnsanın nefsiyle yaptığı mücadele: *İşte bir seneden beri bu hakikati görmemek için lüzum görülen mücahedeler onu daha ziyade yormuş daha ziyade ezmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). *Bununla beraber, zihinde azim bir mücahede dahi biçare Necati'yi diğer cihetten yorar idi* (Ahmed Midhat).

◆ **Mücahedat** çoğl. i. *Esk.* Savaşlar: *Bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât muhafaza-yı istiklâl için yapılacak mücahedat cümlesindendir* (Atatürk). || *Mec.* Nefis mücadeleleri. (M)

MÜCAHERE i. (ar. *cehr*'den *mücâhere*). *Esk.* Karşılıklı olarak bir şeyi ortaya çıkarma, meydana koyma.

◆ **Mücahereten** zf. *Esk.* Ortaya koyarak. (M)

MÜCAHİD sıf. ve i. Bk. MÜCAHİT.

MÜCAHİD bin ABDULLAH, Müslüman İspanya hükümdarlarından biri (? - 1045). Kurtuba halifeliğinin parçalanması sırasında, vali olarak bulunduğu Denia bölgesinde bağımsızlığını ilân etti (1010). Bir süre sonra Balear adalarını ve Tortosa'yı aldı. Sardunya'ya yaptığı seferde (1015) başarı kazanamadı. Deniz gücüne önem vererek kuvvetli bir donanma meydana getirdi. Katalonya, Provence ve İtalya kıyılarına akınlarda bulundu. (M)

MÜCAHİT veya **MÜCAHİD** sıf. ve i. (ar. *cihād*'dan *mücāhid*). Din veya başka kutsal amaçlar için çarpışan (kimse): *Burada yüzü düşmana dönük nice vatan mücahitleri savundukları kimselerin eliyle arkalarından vuruldu* (Y.K. Karaosmanoğlu). *İslâmiyeti yaymak için on yaşında eline kılıç alan ve ölünceye kadar ondan ayrılmayan bu büyük Türk-İslâm mücahidine karşı gereken saygıyı ihmal etmemişlerdir* (N. Araz). || Erkek adı.

◆ **Mücahidane** zf. *Esk.* Mücahide yakışır tarzda.

◆ **Mücahidîn** çoğl. i. *Esk.* Mücahitler, din düşmanlarıyle savaşanlar: *Mücahidîn arasından açıldım imdada / Ağır yarayla uzaklarda kalmış efrada* (M.Â. Ersoy). *Katî hücuma geçti nihayet mücahidîn / Mutlaka bu harbe vermek için şanlı bir hitam* (Yahya Kemal). [M]

MÜCALESE veya **MÜCALESET** i. (ar. *cülūs*'tan *mücālese* veya *mücāleset*). *Esk.*

Beraber, birlikte oturma: *Sabahları bahçede uzun mücaleseler yapılıyor, bunlara bazan Adnan beyle Behlûl bile iştirâk ediyorlardı* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜCALİS sıf. (ar. *cülûs* > *mücalese*'den *mücālis*). *Esk.* Birlikte, beraberce oturan. (M)

MÜCAMAA veya **MÜCAMAAT** i. (ar. *cimaᶜ*dan *mücamaᶜa* veya *mücamaᶜat*) *Esk.* Cinsî münasebette bulunma. (M)

MÜCAMELE i. (ar. *cemāl*'den *mücamele*). *Esk.* Karşılıklı iyi geçinme.

— Huk. *Esk.* Devletler arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak dostluk ve nezaket içinde sürdürülmesi. (M)

MÜCANEBET i. (ar. *cenb*'den *mücanebet*). *Esk.* Bir şeyden çekinme, bir işi yapmaktan kaçınma: ***Hükûmetin telkinatına mutavaat ve muzır harekâttan mücanebet telkinini hemen bütün memlekete neşir için istical ediyor*** (Atatürk). || Bir tarafa çekilme, uzaklaşma. (M)

MÜCANESET i. (ar. *cins*'ten *mücaneset*). *Esk.* Aynı cinsten olma, hemcinslik. (M)

MÜCANİB sıf. (ar. *cenb* > *mücânebe*'den *mücanib*). *Esk.* Çekinen, uzaklaşan.

— Mat. *Esk.* Sonuşmaz. (M)

MÜCANİS sıf. (ar. *cins* > *mücaneset*'ten *mücanis*). *Esk.* Aynı cinsten olan, hemcins. (M)

MÜCARAHA i. (ar. *cerḥ*'ten *mücaraḥa*). *Esk.* Karşılıklı birbirini yaralama. (M)

MÜCAREZE i. (ar. *mücâreze*). *Esk.* Açık sözlerle şakalaşma. || Kaba şaka yapma. (M)

MÜCASERET i. (ar. *cesaret*'ten *mücaseret*). *Esk.* Cesaret etme. || *Mücaseret etmek*, cesaret göstermek. (M)

MÜCASİR sıf. (ar. *cesâret* > *mücaseret*'ten *mücasir*). *Esk.* Cesaret eden, cesaret gösteren. (M)

MÜCAVEBE i. (ar. *cevab*'tan *mücavebe*). *Esk.* Birbirlerine cevap verme, karşılıklı mektuplaşma. (M)

MÜCAVEDET i. (ar. *cüd*'dan *mücâvedet*). *Esk.* Birbirine karşı cömertçe davranma, bol bol ihsan etme. (M)

MÜCAVERET i. (ar. *civar*'dan *mücaveret*). *Esk.* Birbirine yakın olma, komşuluk: ***Nazımda vezin kelimelerin mücâveretinden başka bir şey değildir*** (H. Z. Uşaklıgil). || (Genellikle Mekke veya Medine'de) Kutsal bir binada yalnızlığa çekilip ibadet etme. (M)

MÜCAVİR sıf. (ar. *civar* > *mücaveret'ten mücavir*). *Esk.* Komşu olan, yakında bulunan: ***Kezalik mıntakamda bulunan ve mıntakama mücavir bulunan vilâyata da tebligatta bulunabilecektim*** (Atatürk). || Kutsal bir yere çekilip oturan.

— Din. Ömrünü Mekke veya Medine'de ibadetle geçiren.

◆ **Mücaviran** çoğl. i. *Esk.* Komşular. || Tekkede vaktini ibadetle geçirenler.

— Astron. *Esk.* *Mücaviranı felek*, yedi gezegen. (M)

MÜCAZ sıf. (ar. *cevaz* > *icazet*'ten *mücāz*). *Esk.* Yapılması uygun görülmüş: ***Sekiz arşın bir nehrin sağ tarafında en mücaz olan muamelât, sol tarafında en şedit mücazata lâyık görülüyor*** (Namık Kemal). || İcazetname almış, diplomalı. (M)

MÜCAZAT i. (ar. *ceza*'dan *mücazat*). *Esk.* Ceza verme, işlenen bir suçtan dolayı cezalandırma: *Mücazata karışmaz. Mücazat ilahı Erlik Han isminde başka bir üsturevî şahsiyettir* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Esk.* *Mücazatı tedibiye*, eski Ceza kanununun 4. maddesinde belirtilen cünha fiilinin cezası. (Bir haftadan fazla hapis, geçici olarak sürgün, memurluktan uzaklaştırma, para cezası, mücazatı tedibiyeye girer). || *Mücazatı tekdiriye*, eski Ceza kanununun 5. maddesinde belirtilen kabahatın cezası. (Yirmidört saatten bir haftaya kadar hapis ve yüz kuruşa kadar para cezasından ibarettir.) || *Mücazatı terhibiye*, eski Ceza kanunun 3. maddesinde yazılı olan cinayetin cezası. (Ölüm, süresiz veya geçici kürek, kalede hapsedilme, süresiz sürgün, rütbe ve memurluktan süresiz yoksunluk, medenî haklardan yoksun bırakma, mücazatı terhibiyeye girer.)

◆ **Mücazaten** zf. *Esk.* Ceza olarak. (M)

MÜCAZEBE i. (ar. *cezb*'den *mücazebe*). *Esk.* [İnsan için]. Karşılıklı birbirini çekme. || [Nesneler için] Birbirinin çekiminde olma. (M)

MÜCAZEFE i. (ar. *mücâzefe*). Huk. *Esk.* Bir şeyi, bir bedel karşılığı, ölçmeden, tartmadan götürü olarak satmak veya satın alma. (Bedel ile götürü satılan şey arasında açık nispetsizlik varsa akit feshedilebilir.) [M]

MÜCBER sıf. (ar. *cebr* > *icbar*'dan *mücber*). *Esk.* Zorlanmış. (M)

MÜCBİR sıf. (ar. *cebr* > *icbar*'dan *mücbir*). *Esk.* Zorlayan, icbar eden: [...] ***Bir katilden azlemdir bugün bir âmir-i mücbir*** (Abdülhak Hâmid). ***Onu bırakmak için hakikaten mücbir işini tahattur etmiş idi*** (H. Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Mücbir sebep*, her hangi bir kimse tarafından alınacak tedbirlere rağmen önüne geçilmesine imkân olmayan ve borcun yerine getirilmesine engel, borçlunun iradesi dışında beklenmedik olaylar.

— ANSİKL. Huk. *Mücbir sebep*'ten söz edebilmek için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: 1. sebep önceden tahmin edilememelidir. Sözleşme kurulurken, borçlu mücbir sebebi görmüş veya görebilecek durumda ise, sonradan bunu ileri sürerek borcundan kurtulamaz. 2. sebep, borçlunun bir tutumu sonucu meydana gelmemelidir. Bu durumda borçlunun bir kusuru vardır ve bu kusuru sonucu meydana gelen durumdan da borçlu sorumlu olur; 3. sebep önlenmesi mümkün bir olay olmamlıdır. (Sebebin mücbir sayılması için, insan kudretinin üstünde olması gerekir); 4. mücbir sebep borcun ifasını kesin olarak engellemelidir. Mücbir sebep, değişik olaylardan doğabilir. Zelzele, toprak kayması, beklenmeyecek derecede kuvvetli kuraklık gibi tabiî olaylar veya savaş, grev, siyasî kargaşalıklar v.b. Devletin almış olduğu iktisadî tedbirlerin de mücbir sebep meydana getirmesi mümkündür. (ML)

MÜCBİRE sıf. (ar. *mücbir*'den *mücbire*). *Esk.* Zorlayan || *Kuvve-i mücbire*, zorlayıcı kuvvet.

— Huk. *Esk.* *Esbabı mücbire*, zorlayıcı sebepler. Bk. MÜCBİR *sebep*. (M)

MÜCEBBİR sıf. (ar. *cebr* > *tecbir*'den *mücebbir*). *Esk.* Vücuttaki kırık veya çıkıkları iyileştiren kimse, çıkıkçı. (M)

MÜCEDDED sıf. Bk. MÜCEDDET.

MÜCEDDER sıf. (ar. *cüderi, veya cederi* > *tecdir*'den *mücedder*). *Esk.* Çiçek hastalığı olmuş (kimse). || Çiçekbozuğu (kimse). [M]

MÜCEDDET veya **MÜCEDDED** sıf. (ar. *cedid* > *tecdid*'den *mücedded*). *Esk.* Yeni, henüz kullanılmamış.

◆ **Müceddeden** zf. *Esk.* Yeni baştan, yeniden: *Maarif Müdürü Beyin büyük fedakârlıklarla müceddeden ihya ettiği mektep binası da öteki evlerin eşi idi* (R. N. Güntekin). [M]

MÜCEDDİD sıf. Bk. MÜCEDDİT.

MÜCEDDİDİYE i. (ar. *Müceddid* adından *müceddidiyye*). Nakşibendî tarikatının kollarından biri. Bk. NAKŞİBENDİLİK. (M)

MÜCEDDİT veya **MÜCEDDİD** sıf. ve i. (ar. *cedid* > *tecdid*'den *müceddid*). *Esk.* Yenileyen, yeni bir şekil veren (kimse): *Türk İlhanlıları Mançurya'dan Macaristan'a kadar daimî bir sulh vücude getiren sulhperest mücedditlerden başka bir şey değildiler* (Ziya Gökalp). *Yad-ı cemiline beka-yı ebedî veren müceddidlerden olmak şerefi...* (Namık Kemal).

◆ **Müceddidane** zf. *Esk.* Yenilik yapana yakışır tarzda.

◆ **Müceddidin** çoğl. i. *Esk.* Yenilik yapanlar, müceddidler: *Lisanımızın bu mertebe terakkisi dahi birtakım müceddidîn-i üdebanın himmeti sayesinde...* (Namık Kemal). [M]

MÜCEF sıf. (ar. *cevf* > *mücevvef*'ten *müceff*). *Esk.* İçi boş, boşalmış.

— Sil. Bir topun genellikle silindir biçimindeki iç boşluğu. (Bk. TOP.) || *Mücef oyuğu*, bir merminin vuruntusu dolayısıyle bir topun namlu mücefinde meydana gelen boşluk. ||*Mücef şişmesi*, namlu içinde yabancı bir cisim bulunmasından ileri gelen fazla basınçtan veya cephanenin bozulmasından dolayı bir top mücefi (namlu boşluğu) hacminin artması. (LM)

MÜCEFFEF sıf. (ar. *cüff* > *tecfif*'ten *müceffef*). *Esk.* Kurutulmuş, suyu kalmamış. (M)

MÜCEFFİF sıf. (ar. *cüff* > *tecfif*'ten *müceffif*). *Esk.* Kurutucu, kurutan. (M)

MÜCEHHEZ sıf. (ar. *cihaz* > *techiz*'den *mücehhez*). *Esk.* Donanmış, gerekli şeyleri almış: *Ve bütün kafile taşlarla mücehhez, mahmum / Ettiler «Hakkı!» diyerek hakka hücum* (Tevfik Fikret). || Hazırlanmış, hazırlıklı: *Kati bir karar ile mücehhez bulunmamızı kemal-i hürmetle istirham ederim* (Atatürk). || *Mücehhez olmak*, hazırlanmak, kendinde bulundurmak.

— Denizc. *Esk.* Donanmış (gemi). [M]

MÜCEHHİZ sıf. ve i. (ar. *cihaz* > *techiz*'den *mücehhiz*). *Esk.* Donatan, gerekli eşyayı hazırlayan (kimse).

— Huk. Bk. DONATAN. (M)

MÜCELCEL sıf. (ar. *cülcül*'den *mücelcel*). *Esk.* Küçük çıngırakları olan. || *Ester-i mücelcel*, çıngıraklı katır. (L)

MÜCELLÂ sıf. (ar. *cila* > *tecliye*'den *mücella*). *Esk.* Parlamış, cilâlı: *Çehre, allıklı sabunlarla mücellâ her gün / Fes yıkık, kelle çıkık, kaş yılışık, göz süzgün* (M. Â. Ersoy). *Pırıl pırıl, mücellâ bir ayna gibi* (N. Araz). || *Mirat-ı mücellâ*, parlak ayna. (M)

MÜCELLED sıf. (ar. *cild* > *teclid*'den *mücelled*). *Esk.* [Kitap v.b. için] Ciltlenmiş, cilt geçirilmiş.

◆ **Mücellede** sıf. *Esk.* Mücelled'in dişili.

◆ **Mücelledat** çoğl. i. *Esk.* Ciltlenmiş kitaplar. (M)

MÜCELLİ sıf. (ar. *cilā* > *tecliye*'den *mücelli*). *Esk.* Cilâ veren, parlatan. || Temizleyen. (M)

MÜCELLİT veya **MÜCELLİD** i. (ar. *cild* > *teclid*'den *mücellid*). Ciltc. Kitap ciltleyen, cilt yapan kimse. (Bk. CİLTÇİ.) || *Mücellit malası*, hafifçe yapıştırmak amacıyle kumaşları veya kâğıtları ıslatmağa yarayan tutkal sürülmüş ince çinko veya ağaç levha: *Ciltçilikte yapıştırma veya ıslatma mücellit malasıyle yapılır.*

◆ **Mücellidin** çoğl. i. *Esk.* Ciltçiler.

◆ **Mücellithane** blş. i. Cilt yapılan yer. (M)

MÜCELLİTLİK i. (*mücellit*'ten *mücellitlik*). Mücellidin yaptığı iş, ciltçilik. (M)

MÜCELLİYAT çoğl. i. (ar. *cila* > *mücelli*'den *mücelliyyāt*). Tıp. *Esk.* Sivilce v.b. şeyleri giderip cildi düzgünleştiren ilâçlar. (M)

MÜCEMMED sıf. (ar. *cümüd* > *tecmid*'den *mücemmed*). *Esk.* Dondurulmuş. (M)

MÜCENNAH sıf. (ar. *cenaḥ* > *tecniḥ*'ten *mücennaḥ*). *Esk.* Kanatlı, kanatları olan *Birer ümid-i mücennah letafetiyle uçan / Teranekâ iki nermin kebûter-i mağrur* (Tevfik Fikret).

— Ed. *Esk.* Baş ve son harflerinin değiştirilmesiyle anlamı değişebilen (beyit). [M]

MÜCENNEBÜZZEYL blş. i. (ar. *mücenneb-ül-zeyl*). Mus. *Esk.* Bir mürekkep makam. (M)

MÜCERRED sıf. Bk. MÜCERRET.

MÜCERREP veya **MÜCERREB** sıf. (ar. *tecribe* > *tecrib*'den *mücerreb*). *Esk.* Tecrübe edilmiş, denenmiş: ***Buradaki mühim vaziyetin resikârına, tamamen mücerrep olmayan âciz bir valinin tayini mucibi tereddüt olmuştur*** (Atatürk). *Âlemde budur hele mücerrep / Olmaz işi şairin mürettep* (Ziya Paşa).

◆ **Mücerreban** çoğl. i. *Esk.* Denenmiş, sınanmış olan kimseler.

◆ **Mücerrebat** çoğl. i. *Esk.* Tecrübe edilmiş, denenmiş şeyler, görgü. || *Mücerrebatı yakiniye,* iyice kazanılmış tecrübeler. (M)

MÜCERRET veya **MÜCERRED** sıf. (ar. *cered* > *tecrîd*'den *mücerred*). *Esk.* Cisim halinde olmayan: *Eğer milletin çocukları yalnız mücerret mefhumlar için ölüme sevk edilebilseydiler, yeryüzünde hiçbir cemiyet olmazdı* (Yahya Kemal). *Yeni.* Soyut. || Başka bir şeyle karışık olmayan, saf: *İç şekil, en büyük tecrit işi olan şiirin, müşahhas kalıbı üzerine binmiş mücerret ruhudur* (N.F. Kısakürek). || Yalın, çıplak. || Yalnız, tek başına. || Evlenmemiş (erkek).

— Dil bil. Zait harfi (*elif, te mim, vav* ve *ye*) olmayan (kelime). || *Mücerret hal,* yalın hal. || *Mücerret isim,* soyut isim.

— Ed. *Esk.* Noktasız harflerle yazılmış (şiir veya nesir).

— Fels. *Esk.* Soyut.

— Huk. *Mücerret borç ikrarı ve vaadi,* borcun sebebinin gösterilmediği sözleşme. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Esk.* Soyut. || *Bu'dı mücerret,* soyut uzaklık; belirli miktar kaydıyla bağımlı olmayan uzaklık. || *Kesri mücerrat,* âdî kesir.

— Tasav. *Mücerret âyini,* bektaşîlerde bir ikrar töreni. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Mücerret borç ikrarı ve vaadi*'nde borç altına giren kimse, bu borcun sebebini göstermez. Meselâ hiçbir sebep gösterilmeden «A'ya 500 lira borcum var» gibi bir beyanı kapsayan bir borç ikrarı mücerrettir. Bunun zıddı *illî* (sebebe bağlı) *borç ikrarı*'dır («A'ya bana sattığı otomobilin bedeli olarak 60 000 lira borçluyum»). Mücerret borç ikrarı veya vaadine dayanan bir alacaklı, bu borcun ifa edilmesi için dava açarsa, borcun sebebini ispat etmek zorunda değildir. O, sadece böyle bir vaadin bulunduğunu ileri sürerek bunun varlığını ispatla yükümlüdür. Buna karşılık, borçlu, borcun bir sebebi bulunduğunu, bu sebebin ya sona erdiği veya bunun kanuna yahut ahlâk ve âdâba aykırı olduğunu yahut borcun hiç bir sebebe dayanmadığını ispat edecektir.

— Tasav. Bektaşî tarikatına giren bir kimsenin, hayatı süresince evlenmeyeceğini bildirmesi («ikrar» etmesi) sonucu bir tören yapılır. Buna «can»ın bazı dünya işlerinden, özellikle evlilikten el etek çektiğini bildirmesi dolayısıyle *«mücerred âyini»* denir. Bu törende, mücerred ikrarı veren can'ın saç, sakal, kaş ve bıyıkları tıraş edilir (bk. ÇAR - *darb*), sağ kulağı delinir. Bu delinen kulağa canlar arasında menguş* denen küpe takılır. (Bk. KÜPELİ.) Bu törene mücerredlerden başka kimse giremez. Mücerred törenleri. Kerbelâ'da İmamhüseyin âsitânesinde, Mısır'da Kaygusuzsultan dergâhında, Tesalya'da Durbalisultan âsitânesinde, Kırşehir'de Pirevi'nde Hacıbektaş dergâhında yapılırdı.

◆ **Mücerredat** çoğl. i. *Esk.* Soyut kavramlar: *Mukaddesatını tespite uğraşıp durdu / Mücerradat-ı kesifiyle bir cihan kurdu* (M.Â. Ersoy). || Ancak akılla idrak edilen manevî âlem.

◆ **Mücerrediyet** i. *Esk.* Çıplaklık. || Maddî olmama, soyutluk. || Bekârlık. (M)

MÜCERRİB sıf. (ar. *tecribe* > *tecrib*'den *mücerrib*). *Esk.* Tecrübe eden, deneyen.

◆ **Mücerriban** veya **mücerribîn** çoğl. i. *Esk.* Tecrübe edenler, deneyenler. (M)

MÜCERRİT veya **MÜCERRİD** sıf. (ar. *cered* > *tecrîd*'den *mücerrid*). *Esk.* Tecrit eden, ayıran.

— Fiz. *Esk.* Yalıtan, yalıtkan.

◆ **Mücerride** sıf. *Esk.* Mücerrid'in dişili. (M)

MÜCESSEM sıf. (ar. *cism* > *tecsîm*'den *mücessem*). *Esk.* Cisim halinde olan, tecessüm etmiş: *Çünki İstanbul, vatanın mücessem bir parçasıdır* (Yahya Kemal). *Orada, herkesin gözü önünde bir sürü boş kibrit kutusundan mücessem planlarını yapıyor, değiştiriyor, ikmal ediyordu* (A.H. Tanpınar). || Kabartma: *Mücessem harita.* || *Mec.* [Manevî bir hal için] Cisim haline gelmiş: *Bu kızlar onun için bir itiraz-ı mücessem, bir istihzâ-yı zî-hayat hükmüne giriyor* (H.Z. Uşaklıgil). || *Namus-ı mücessem,* çok namuslu. || *Nur-ı mücessem,* çok parlak.

— Mat. *Esk.* Geometride, üç boyutu olan. (M)

MÜCESSEMAT çoğl. i. (ar. *mücessem*'den *mücessemat*). *Esk.* Cisimler.

— Mat. *Esk.* Geometride üç boyutlu cisimler. || *Mücessematı Eflatuniye,* Eflatun'un beş düzgün şekli (dörtyüzlü, altıyüzlü, sekizyüzlü, onikiyüzlü ve yirmiyüzlü). || *Mücessematı müteşâbihe,* benzer cisimler. (M)

MÜCESSEME sıf. (ar. *mücessem*'den *mücesseme*). *Esk.* Cisim halinde olan.

— Ask. *Esk.* *İstihkâmatı mücesseme,* yerli istihkâmlar.

— Coğ. *Esk.* *Kürei mücesseme,* yerküre.

— Mat. *Esk.* *Hendesei mücesseme,* uzay geometri. (M)

MÜCESSİME i. (ar. *cisim* > *tecsîm*'den *mücessime*). Kelâmcı mezheplerden biri.

— ANSİKL. Tanrı'nın insan biçiminde olduğunu ileri süren *Mücessime,* islâm dininin doğuşundan, özellikle kelâmcı inancın yayılışından sonra ortaya çıktı. Bu inanca göre Tanrı, bütün ilâhî nitelikleri özünde toplayan insan biçiminde görünüş âlemine çıkar. Batı felsefesinde antropomorfizm* adını alan bu mezhebe islâm dünyasında, Tanrı'yı cismi olan bir varlık saydığından dolayı Mücessime denir. (M)

MÜCEVHER i. (ar. *cevher*'den *mücevher*). Kuyumc. Değerli taş ve madenlerden yapılan süs eşya genel adı: *Bütün bir hafta zarfında, karısına ne mücevherler ne çiçekler yağdırmadı* (Vâ-Nû). *Bileklerinde, parmaklarında, boynunda, kulaklarında bir yığın mücevher vardı* (A.H. Tanpınar).

— G. sanat. *Esk.* *Bir* geometrik süsleme motifi.

— ANSİKL. Kuyumc. Altın, platin gibi değerli madenlerle zümrüt, elmas, safir, yakut gibi taşlardan yapılan *mücevher*'den başka zirkon, opal ve grena'dan yapılan daha az değerli mücevher de vardır. Ergime ve billûrlaştırma sonucu hazırlanan sentez taşları ve Bohemya'da bulunan taklit taşlarıyle de mücevher yapılır. Bu taklit ve hakikî mücevherlerin yanı sıra, yeni mücevherler ortaya çıkarmak için *fantezi mücevhercilik* doğdu. Fantezi mücevhercilikte, daha çok, rodoyit, tahta, bakır, kâğıt gibi maddeler kullanılır:

— Tar. Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan tarih belgelerinden anlaşıldığına göre mücevherin insanlığın yaşına eşit bir geçmişi vardır. Bugün süs takısı olarak bilinen mücevherlerin ilk defa ne için, hangi amaçla kullanıldığı konusunda kesin bilgi yoktur. Bu konuda çalışan bazı araştırıcılar, mücevherlerin önceleri, takanı kötülüklerden koruyan, onlara iyilik getiren birer uğur niteliği taşıdığını ileri sürerler. Bir başka açıklamaya göre de, mücevherler, taşıyanların zenginliklerini, beğenilerini göstermek, onlara içinde yaşadıkları toplumda bir üstünlük, bir güçlülük sağlamak içindi. Mücevher takmanın kaynağında güzelleşme kaygısı, kadın erkek ilişkilerini kolaylaştırma düşüncesi arayanlar da vardır. Tarihin verilerine göre en eski çağlarda da süs takıları kullanılırdı. Ancak bu ilk örnekler bugünün mücevherlerine benzemez. Bir takıma bugünkü mücevher tanımına bile uymaz. Önceleri, insanlar çevrelerinde ne bulmuşlarsa süs takısı olarak onları kullandılar. Kemikler, deniz kabukları, ağaçlar, mücevherin ve mücevherciliğin ilk gereçleridir. Madenleri eritmeyi, işlemeyi öğrenen insanlar, madenlere birtakım biçimler vererek süs takıları haline getirdiler. Özellikle altının bulunması mücevhercilikte büyük bir aşama oldu. Eski çağlarda mücevher toplamak bir tutku niteliği taşıdığı için büyüklü küçüklü toplulukların, ailelerin malî durumlarına göre mücevher koleksiyonları vardı. Toplanan bu mücevherler, toplayanların kişilikleriyle ilgiliydi. Topluluk içinden birisi ölünce, sağlığında topladığı ve kullandığı mücevherlerle birlikte gömülürdü. Sümer'den Ur'a kadar Eskiçağda kral mezarlarına birçok altın mücevher bırakılırdı. Kadınlar, uçları çiçekli büyük taraklar, üzeri şekillerle süslü iğneler, çift hilâl biçiminde küpeler, altın yüzükler, göğüs iğneleri takıyordu. Mısır sanatında zarif mücevherler görülür. Maden kesilir, üzerine baskı yapılır, bunlara cam hamuru kakılarak veya oyma taşlar konularak süslenirdi. Gerdanlıklar ve küpeler, lotus çiçeği, çakal, aslan, domuzlan böceği, atmaca başı şeklinde bezenirdi. Bugüne kadar gelen birçok örnekten anlaşıldığına göre, Eski Yunanlılar mücevherciliğin bütün inceliklerini biliyordu. Güvercinli, amforlu, çanlı küpeler, yılan biçimi bilezikler, bilek, kol ayak bilezikleri, daire şeklinde gerdanlıklar, işli tokalar, kemer tokaları, salkımlar, inci, altın plakalardan yapılmış kolyeler yapılıyordu. Mücevhercilik alanında, yunan sanatıyle karşılaştırılabilecek tek sanat, etrüsk sanatıdır. Üç yuvarlak salkımlı, armut biçiminde incilerden yapılan gerdanlıklar, üzüm, tavus, gül, vazo biçimi küpeler, aslan, bakla yaprağı, asma yaprağı, arılar, defne, meşe palamudu, nar, çeşitli şekiller, maskeler, örgü süsleri basılmış altın plakalarla süslü iğneler, taçlar, Etrüsklerde görülen sanat eserleridir. Bütün bu mücevherlerde, ön asya sanatının etkisi görülür. Roma'da, mühür yüzük otoriteyi belirtir ve süs eşyası olarak taşınırdı. Bunlarla yunan mücevherleri arasında benzerlikler vardır. Roma mücevherciliğinde kullanılan malzeme daha zengin, fakat yapım ustalığı daha azdır. Bizans mücevherciliği eski helenizmin ve doğu sanatının etkisi altında kaldı. Mücevhercilikte önemli bir gelişme sayılan ve *kaş açma* denen teknik Batı'ya, Doğu'dan geldi. Altın veya bronz bir levha üzerine, aynı madenden yapılan kaşlarla yuvalar açılır, bu yuvalara değerli taşlar, renkli camlar veya damlataş yerleştirilirdi. Tokalar böyle yapılırdı. Rönesansta mücevher sanatında oymacılık ağır basmağa başladı. Cellini, bu konuda *Traite de l'Orfèvrerie* (Kuyumculuk Üstüne İnceleme) adlı eserini yazdı. Tommaso Ghirlandajo mücevhercilik alanında çiçek süslemeleriyle ün kazandı. Milanolu Caradosao, emay ile süslü tuğlar yaptı. Bu dönemde italyan üslûbu yaygınlaştı. Jean Collaert d'Anvers ve Téodore de Bry, De l'Aulne ve Lorrain Woeriot güzel modeller çizdiler. Gilles Légaré, *Livre des Ouvrages l'Orfèvrerie* (Kuyumculuk Kitabı) adlı eserinde, XVII. yy.da tutulan birçok mücevher örneği veriyordu. Pırlantalar, korsaja, omuza ve bilezik yerine bir şeride işlenerek bileğe takılıyor, küpeler armut biçiminde incilerden yapılıyordu. Yüzükler emaylanarak elmas ve değerli taşlarla zenginleştiriliyordu. Saç içine inci dizileri, incik boncuk serpintileri konuluyor, değerli taşlardan sorguçlar takılıyordu. XVIII. yy. başında, rokoko ve rokay üslûpları, kuyumculuğu da etkisi altına aldı. Elmaslarda façetalar yapılmağa başlandı. Façetalı elmaslar, salkım küpe, gerdanlık, broş ve tokalarda kullanılan en değerli taş niteliğini kazandı. XVIII. yy.ın sonuna doğru mücevherler alegorik biçimlerle bezendi; kalp, sadak, meşale biçiminde broşlar, gerdanlıklar, küpeler yapıldı. Bunlar zincirlerle boyuna asılırdı. Değişik renklerde altından yapılan bu zincirler oyulur, üzerine inciler, elmaslar takılır veya emaylanıp üzerine Boucher, Van Loo Taniers gibi sanatçıların eserleri örnek alınarak resimler yapılırdı. Şekerlikler, tabakalar, mendil kutuları, bazen düğmeler bu tür süslerle bezenirdi.
Fransa'da İmparatorluk devrinin sonlarına doğru mücevhercilikte bir değişme oldu. Birbirine inci dizisi gibi kaynakla tutturulan altın tanelerinden yapılan tırtıl kolyeler ortaya çıktı. Louis-Philippe devrinde ise savat işine dönüldü. Romantik devirde emaylama yeniden tutulmağa başlandı.
İtalya'da etrüsk sanatı Auguste Castellani ile yeniden canlandı. Etrüsk üslûbu, İtalya'dan sonra, Avusturya ve Bohemya'da taklit edildi. Danimarka ve Norveç'te daha çok telkâri üstüne çalışıldı. Rusya kuyumculukta olduğu gibi, mücevhercilikte de

mücevher

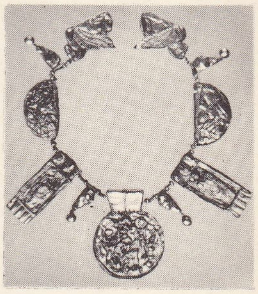

kabaralarla süslü gerdanlık
geç etrüsk sanatı
Louvre müzesi, Paris

altın küpe
helen sanatı,
Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

Bizans'ın etkisi altında kaldı. Amerikalı Tiffany, japon işleme biçimini dövme usulüyle birleştirdi. Çelik mücevherciliği Fransa'ya 1640'ta girdi. XVIII. ve XIX. yy. da gelişen bu tür mücevhercilik, genellikle İspanya'da yapılıyordu. Meksika ve Peru'da I. yy.da mücevherciliğin başlıca ürünleri, yüzükler, burun süsleri, gerdanlıklar, küpeler, insan ve hayalî hayvan şekilleriyle süslü plakalardır (Mont Alban tapınağı). Peru'da Moşika Sanatı devrinden (I-VIII. yy. arası) kalma, kulaklar için diskler, burun süsleri, üzeri değerli taşlarla süslü bıçak sapları bulundu. Son maden devri olan Şimu Sanatı devrinden (1200 - 1400) bugüne ulaşan çeşitli maskeler, altından ölü kolları, ajurlu bilezikler, göğüs iğneleri, kolyeler vardır. Bu kolyeler üzerindeki zümrüt, inci ve ametistler maden işçiliğini daha da geliştirdi. Bunlarda telkâri, burma, taneleme usulleriyle oldukça ince işlenmiş kolyelere de rastlanır, bileziklerin üzeri geometrik şekillerle süslüdür. Küpe yapımında madenlerden başka, mercan, pul ve kehribar kullanıldığı görülür.

● *Türklerde.* Osmanlı Türkleri kuyumculuk ve mücevhercilikte kendi özelliklerini taşıyan bir üslûp getirdiler. Bugün sultanlardan kalma yüzükler, küpeler, bilezikler, kolyeler ve kavuklara takılan iğnelerde bu üslûp özelliği, bütün açıklığıyle görülür. Osmanlı Türkleri, daha çok zümrüt, yakut, zebercet, belhaş, banefs, berhandi, elmas, aynülhir, badızehr, firuzeç, akik, mıknatıs, sinadeç, dehenç, lahverd, mercan, şenç, hameşt, hümayun, yeşim, yesib, nur, talk, lülü gibi değerli taşları işlediler. Bugün bu taşların çoğu unutulmuştur. Bu taşlar arasında bulunan yakut, zümrüt, elmas, gök yakut (öteki adıyle safir) ve inci en değerlileriydi. Zebercet, mercan, yeşim, aynülhir ve firuzeç ötekilerden daha değersiz sayılırdı. Bu mücevher türleri arasında lekesiz, yeşil zümrüt, şarap rengi yakut, güvercin göğsü renginde safir (gök yakut) en değerli olanlarıdır. Gök yakutun damla ve dede külâhı denilen türden olanları Türkiye'de olduğu gibi Rusya ve bazı avrupa ülkelerinde de büyük değer taşırdı. İncinin beyazından başka siyahı, sarısı, pembesi, filizîsine rastlanırdı. Beyaz elmas en çok kullanılan taşlardandı. Bunlardan *Kaşıkçı* elması* adıyle tanınan ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi Hazine bölümünde gösterilen, dünyanın en büyük elmaslarından biridir.

◆ Sıf. *Esk.* Kıymetli taşlarla süslenmiş: *Mücevher saat.*

— Ed. *Esk. Mücevher tarih,* ebced usulüne göre yalnız noktalı harfleri sayıldığı zaman tarih çıkan beyit veya söz. (M)

MÜCEVHERAT çoğl. i. (ar. *mücevher*'den *mücevherāt*). Kıymetli taş ve madenlerden yapılmış süs eşyası: *Mücevherata ziya saldı hüsn ü ânından* (Yahya Kemal). [M]

MÜCEVHERCİ i. (*mücevher*'den *mücevherci*). Mücevher yapan veya satan kimse, kuyumcu. (M)

MÜCEVHERCİLİK i. (*mücevherci*'den *mücevherci-lik*). Mücevher yapma sanatı, mücevher ticareti: *Mücevhercilik çok eski bir sanattır.* || *Fantezi mücevhercilik,* malzeme olarak değerli taş ve madenlerin dışında her çeşit taş ve maden kullanılan mücevhercilik. || *İnce mücevhercilik,* altın veya gümüş gibi değerli madenleri işleyen mücevhercilik. || *Taklit mücevhercilik,* altın veya gümüşü taklit eden mücevhercilik. (M)

MÜCEVVEF sıf. (ar. *cevf* > *tecvîf*'ten *mücevvef*). *Esk.* İçi boş, içi oyulmuş (şey). [M]

MÜCEVVER sıf. (ar. *cevr* > *tecvîr*'den *mücevver*). *Esk.* Cevr ve zulüm görmüş, eziyet edilmiş, sıkıya alınmış. (M)

MÜCEVVEZ sıf. (ar. *cevāz* > *tecvîz*'den *mücevvez*). *Esk.* İzin verilmiş, caiz görülmüş. (M)

MÜCEVVEZE i. (ar. *mücevveze*). Kıyf. *Esk.* Törenlerde giyilen çok kıvrımlı bir kavuk. (Ağzı yukarısına göre daha dar ve tepesi kırmızı renktedir. 32-33 sm boyunda olur, çevresine tülbent sarılırdı. İlk defa Yıldırım Bayezid zamanında kullanılmağa başlandı. Daha sonra padişahlar, sadrazamlar ve öteki yüksek memurlar tarafından kullanıldı. Mahmud II zamanında fesin kabuluyle kaldırıldı.) [M]

MÜCEVVİD sıf. ve i. (ar. *tecvîd*'den *mücevvid*). *Esk.* Kur'an'ı kaidesine göre, tecvitle okuyan (kimse). [M]

MÜCİB sıf. (ar. *cevāb* > *icābet*'ten *mücîb*). *Esk.* Sorulan şeylere cevap veren. || İstenileni yapan. || («Edilen duaları karşılıksız bırakmayan» anlamında) Tanrı: *Eylesin zatını mennan-ı mücib / Kasr-ı Firdevs'te hembezm-i Habib* (Muallim Naci). [M]

MÜCİD sıf. (ar. *cidd*'den *mücidd*). *Esk.* Elinden geldiği kadar çok çalışan.

◆ **Mücidane** zf. *Esk.* Büyük bir çalışkanlıkla, elinden geldiğince çok çalışarak. (M)

MÜCİZ sıf. (ar. *cevāz* > *icāzet*'ten *mücîz*). *Esk.* İzin veren. (M)

MÜCLÂ sıf. (ar. *celā* > *iclā*'dan *müclā*). *Esk.* Sürülmüş, sürgün edilmiş. (M)

MÜCMEL sıf. (ar. *cümle* > *icmāl*'den *mücmel*). *Esk.* Özet olarak anlatılmış, kısa ve özlü: *Bu hususta mücmel bir fikir vermek için, kısa bir izahta bulunayım* (Atatürk). (M)

— Huk. *Esk.* Hukukta, ayrıca açıklanmadığı takdirde anlaşılamayan söze verilen ad. (Sözün birçok anlamı varsa veya başka anlamda kullanılabiliyorsa, gerçeği tespit mümkün olmadığından, *mücmel* sayılır.)

◆ **Mücmelen** zf. *Esk.* Kısa olarak, kısaltılarak: *Ve sair mesail hakkında da noktai nazarlarımız mücmelen bildirildi* (Atatürk). [M]

MÜCRİM sıf. ve i. (ar. *cürüm*'den *mücrim*). *Esk.* Cürüm işlemiş kimse, suçlu: *Tahkikatın bu iptidaî safhasında mücrimin kendisinden şüphe edildiğini bilmemesi, en basit polis kaidesidir* (H.E. Adıvar). *Eğer mücrim bunların arasında ise, cârih tam maktulün hizasına gelince naaşın yarası kanarmış* (A.H. Müftüoğlu).

— Huk. Bk. SUÇLU.

◆ **Mücrimîn** çoğl. i. *Esk.* Cürüm işlemiş olanlar, suçlular. || *İade-i mücrimin,* suçluların iade edilmesi. Bk. *Suçluların* İADE'*si.*

◆ **Mücrimiyet** i. *Esk.* Suçluluk, suçlu olma hali. (L)

MÜCTEBA sıf. (ar. *ceby* > *ictibā*'dan *müctebā*). *Esk.* Seçilmiş, seçkin. || Hz. Muhammed'in lakabı: *Resuli müctebā ile üç gün buluştum* (N. Araz). || İ. Erkek adı. [M]

MÜCTEHİD i. Bk. MÜÇTEHİT.

MÜCTEMİ sıf. Bk. MÜÇTEMİ.

MÜCTENA sıf. (ar. *ictinā*'dan *müctenā*). *Esk.* [Meyve v.b. için] Toplanmış. (M)

MÜCTENİH sıf. (ar. *cenāḥ* > *ictināḥ*'tan *müctenih*). *Esk.* Bir tarafa meyleden, eğilen.

— Din. Secdede, elleri yere koyup dirseklerini kanat gibi açan. || *Sâcidi müctenih,* usulünce secdeye kapanan. (M)

MÜCTENİP veya **MÜCTENİB** sıf. (ar. *cenb* > *ictināb*'dan *müctenib*). *Esk.* Sakınan, çekingen duran, karışmayan: *Pek muhterem zevattan olmakla onun felâketine bâdi olmaktan herkes müçtenip olduğuna mebni Isfahan emiri Said'e savuşup...* (Cevdet Paşa).

— Coğ. *Esk. Müctenib-ül-kils,* kireçyeren, kireçsevmez. (M)

MÜCTERİ sıf. (ar. *cür'et* > *ictirā*'dan *mücteri*). *Esk.* Cesaret eden, cüretli. (M)

MÜCTES i. (ar. *müctess*). Ed. *Esk.* Aruz vezninde kullanılan bir bahrin adı.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Bahrin asıl şekli, *müstef'ilün fâilâtün fâilâtün,* iran ve türk edebiyatlarında en çok kullanılan şekliyse, *mefâilün feilâtün mefâilün feilün*'dür. Daha önce yalnız Muizzî'nin kullandığı bu vezin XIII. yy.dan sonra Sadi ve Hafız'ın en çok kullandığı ölçü oldu. Türk edebiyatında da, özellikle gazellerde Fuzuli, Baki ve Nedim tarafından kullanıldı. Tanzimat ve servetifünun şairleri bu bahirle pek çok şiir yazdı. Türkçeye uygun sayılan bu bahre, Tevfik Fikret'in ve Ahmed Hâşim'in şiirlerinde sık rastlanır. (M)

MÜCTEVİR sıf. (ar. *civār* > *ictivār*'dan *müctevir*). *Esk.* Civarda oturan, komşu olan. (M)

MÜCVER i. Mutf. Kabakla yapılan bir çeşit köfte. (Un, yumurta, maydanoz, dereotu, tuz, karabiber ve rendelenmiş kabak iyice yoğrulur; hazırlanmış olan bu karışım kaşıkla alınır, kızgın yağın içine atılarak kızartılır.) [M]

MÜÇTEHİT veya **MÜCTEHİD** i. (ar. *cehd* > *ictihād*'dan *müctehid,* çok çalışan). *Esk.* Kur'an'a ve hadislere dayanarak karar veren din bilgini: *Onların her biri müctehid-i celîlül-kadr idi* (Cevdet Paşa).

— Din. İslâm hukukunda Kur'an, hadis, fiili nebi gibi temel kaynaklara dayanarak yorum yapan kimse. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Bk. İÇTİHAT.

— ANSİKL. Din. Sünnî mezheplerde *müçtehit*'ler, durumlarına göre şöyle sınıflandırılır: 1. Şeriatta içtihat sahibi olanlar (*müçtehid fi'ş-şer*). Bunlara, bağımsız müçtehid (*müçtehidi müstakil*) de denir. Dört sünnî mezhebin kurucuları olan dört imam (Ebu Hanife, Şafiî, Malik ve İbni Hanbel) bu bölüme girer (bk. İÇTİHAT); 2. mezhep bakımından ayrı içtihat sahibi olanlar (*müçtehid fi'l-mezheb*); dört sünnî mezhepten birini benimseyen ama bu konuda bağımsız olarak içtihat yeteneği taşıyan kimseler. İmameyn adı verilen İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed bu sınıftandır. Şafiîler bunlara *müçtehidi müntesib* derler. Bu iki grubun müçtehidlerine *müçtehidi mutlak* da (kesin olarak içtihat eden) denir; 3. eshabı tahric (ortaya çıkaranlar), kesin içtihat sahibi olan müçtehitlerin ortaya koydukları usul ve esaslar çerçevesinde ve bir mezhebe bağlı kalarak, özellikle yeni ortaya çıkan meseleler hakkında fetva veren kimselerdir; 4. eshabı tercih (seçim yapanlar), kendileri bir görüş ortaya koymayan, fakat bir mezhep içinde ileri sürülmüş olan birbirinden farklı fetvalardan birini ötekilere tercih edebilecek durumda olan kimselerdir. Sünnî olmayan mezheplerde, Hz. Muhammed'den sonra gelen oniki imam, «masum» kabul edildiklerinden, onikinci imamın gözlerden gizlenişi anına (26 mayıs 940) kadar, onların verdiği hükümler nas* hükmündendir. Fakat 26 mayıs 940'tan sonra ortaya çıkan meselelerin hükmünü «imam»dan sormağa imkân olmadığı için, müçtehitlere başvurulur.

Fıkıh bilgisinde en yüksek mertebede olan bu müçtehitler, gözlerden gizlenmiş (gaip) olan imamın bir bakıma naibi sayıldıklarından halk üstünde manevî bir etkiye sahipti. İslâm dininde ruhanî olanla cismanî olanın ayrılması esası olmamakla birlikte, müçtehitlerin (yani bir bakıma manevî otoritenin) dışında bir de sultan veya şah (siyasî otorite) vardı. Osmanlı devletinde padişah, halife sıratıyle şeyhülislâmdan daha üstün bir mevkide olduğu için onu tayin veya azledebildiği halde, İran gibi şiî çevrelerde müçtehitler devlet memuru olmadı, gücünü, imamın naibi olarak kabul edilmesinden ve halkın bağlılığından aldı. Bu bakımdan şiîlerde ruhanî-cismanî ikilemini bir ilke olarak benimseyerek rahip sınıfına da yer veren Hıristiyanlıktan ve «gaip olan onikinci imam» değil, başta bulunan sultanı en yüksek dinî-siyasî otorite olarak kabul eden sünnî çevrelerden farklı bir görünüş doğdu. Bugün şiî çevrelerde, en bilgin olan müçtehide uyulması (taklidi âlem) fikri yerine, bir şûra kabul edilmesi ve müçtehitlerden her birinin belirli bir alanda uzmanlaşması ve derinleşmesi fikri de bir teklif olarak ileri sürülür. Bu fikre göre, içtihadın bölünmesi (tecezzi) kabul edilebilecektir. Sünnî çevrelerde, XIX. yy.ın özellikle ikinci yarısından beri, içtihat kapısının kapanmadığını açıkça belirten düşünürlere rastlanır.

İçtihat yetkisini taşıyan bir kimsenin, ana kaynaklara uygun olarak içtihat etme yetkisini engelleyecek hiç bir nas yoktur, islâm toplumu içinde müçtehitlik mertebesine ulaşmış kimselerin bulunması, farzı kifayedir (bazı kimselerin yapmasıyle, başkalarının da yapmış sayıldığı farz).

◆ **Müçtehidîn** çoğl. i. *Esk.* Müçtehitler, din bilginleri. (M)

MÜÇTEMİ veya **MÜCTEMİ** sıf. (ar. *cem*

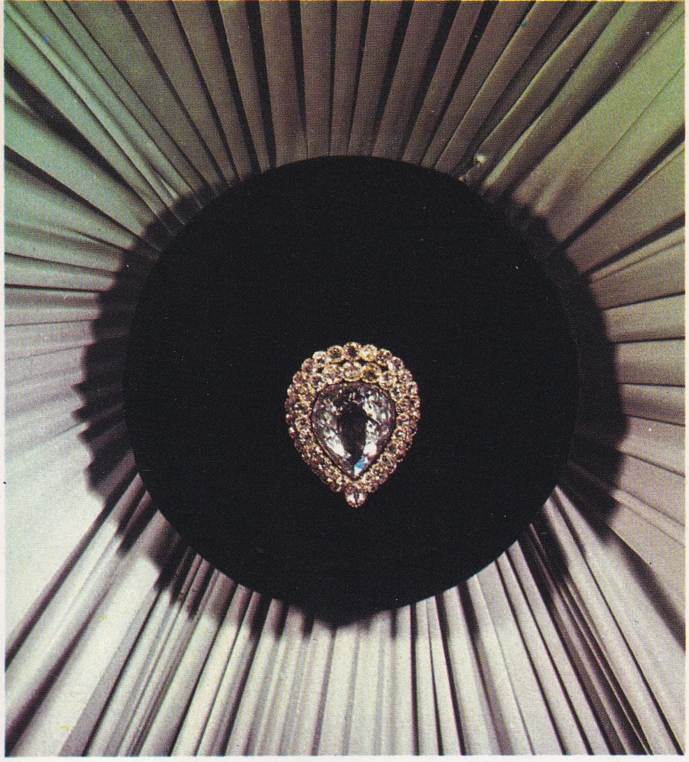

1

2

3

4

5

6

7

MÜCEVHER

1. kaşıkçı elması (86 kırat - 49 pırlantılı) 2. Abdülmecid'e ait elmaslı tuğ 3. Osmanlı devrine ait mücevherler 4. kevkeb-i derrî elmasları 5. Abdülhamid I'e ait zümrüt askı 6. Mehmed V Reşad'a ait altın ve pırlantalı buhurdan 7. Mustafa Paşa (Silâhtar) elması 8. altın ve yeşimden yapılmış mücevherli kitap kapları (XVI. - XIX. yy.)

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine dairesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

8

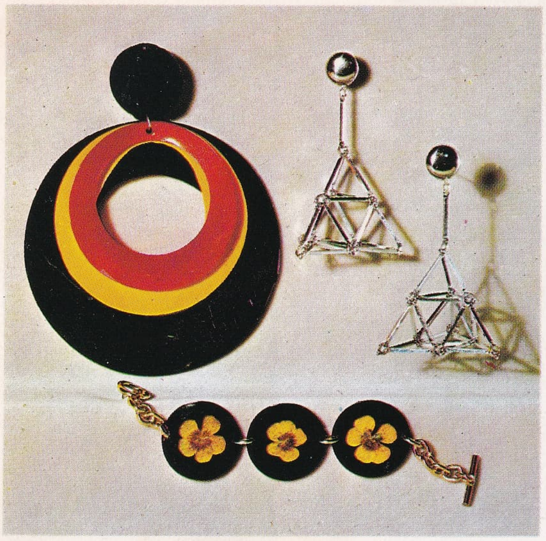

Paco Rabanne: rodoyitten küpe; gümüş kaplama madenî küpeler, rodoyitten, çiçek kakmalı «hippi» bilezik

Cartier: gök yakut ve pırlanta kolye; zümrüt ve pırlanta yüzük; yakut ve pırlanta yüzük; aşağıda, zümrüt ve pırlanta bilezik

Boucheron: elmas ve platin klips (solda); yakut ve elmas salkım küpeler (sağda)

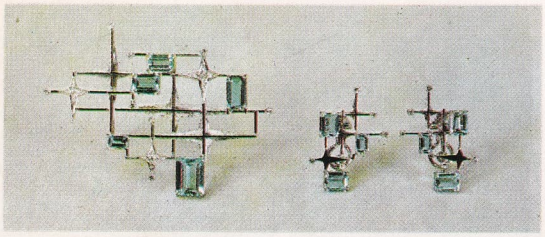

Jean Vendôme: mavimsi zümrüt ve pırlanta taşlı gri altın ve platin broş ve küpeler

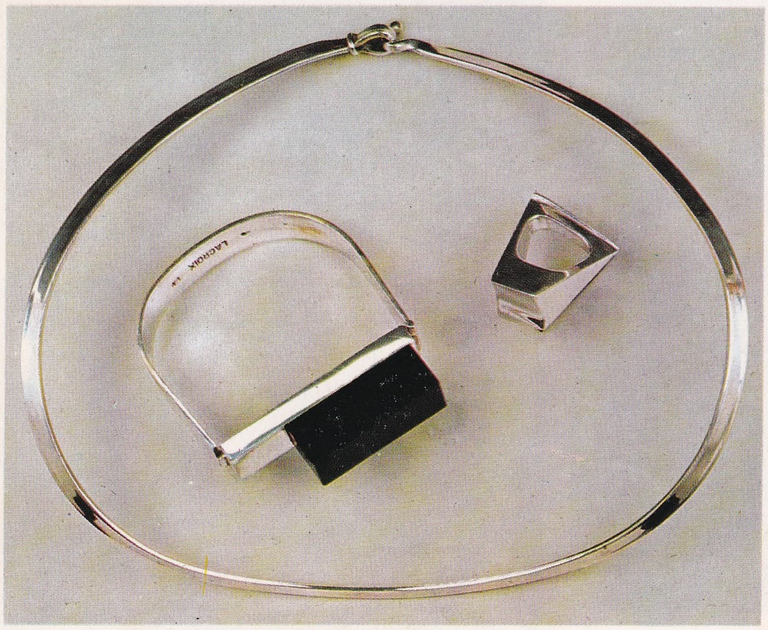

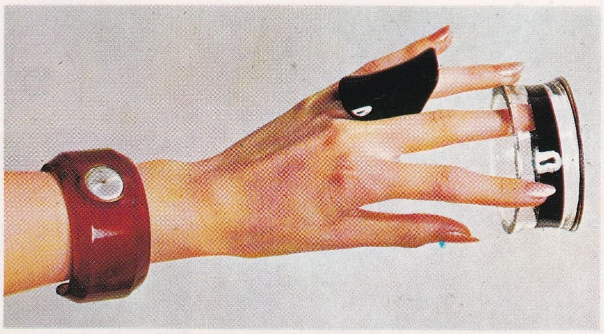

Miss Dior butiği: plastik kayışlı kol saati; plastik yüzük; pleksiglas bilezik

solda, **Galerie du Siécle**: modelini Torün'ün çizdiği som gümüşten kolye ve yüzük; modelini J. Lacroix'nın çizdiği gümüş ve oniks bilezik

Foto. LAROUSSE

> ictimāᶜ'dan müctemiᶜ). *Esk.* Toplanmış, birikmiş, toplu: *Muhterem vatandaşlarımızı böyle müçtemi bir halde selâmlamak bizim için kıymetli bir fırsattır* (Atatürk). *Hâşim'i harekete teşvik etti ve yanında müctemi olan askerle ileri gitti* (Cevdet Paşa). *Bir rabıta-ı ebediye ile müctemi bir demet şeklinde bağlayan ...* (H.Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bk. İÇTİMA.

◆ **Müçtemia** sıf. *Esk.* Müçtemi'nin dişili. || *Memalik-i müçtemia,* Amerika Birleşik devletleri.

◆ **Müçtemian** zf. *Esk.* Toplu bir şekilde, hep birden: *Mümessillerin veya devletlerin münferiden veya müçtemian fakat gizli olarak aleyhimizde yapmıyacakları yoktur* (Atatürk). [M]

MÜD i. (ar. *müdd*). Metrol. *Esk.* Tahıl ölçeği. (Osmanlı imparatorluğunda Suriye ve Mısır'da kullanılırdı. Anadolu'da bazı illerde de kullanıldı; diyarbakır müdü kütahya müdü gibi. Değeri, yerine göre değişirdi; kütahya müdü yirmi, diyarbakır müdü on altı, siverek müdü sekiz istanbul kilesine eş değerdeydi.) [M]

MÜDAABE i. (ar. *müdāᶜabe*). *Esk.* Karşılıklı şakalaşma, lâtife etme. (M)

MÜDABERE i. (ar. *dübr*'den *müdābere*). *Esk.* [İki kişi için] Birbirlerine arkalarını dönme. (M)

MÜDAFAA i. (ar. *defᶜ*'den *müdāfaᶜa*). Bir saldırıya karşı koyma, direnme: *Ben de bilirim ki, Medine müdafaası, Çiğtave gibi, Emden gibi neticesiz bir eserdir* (F. R. Atay). || Koruma, korunma: *Şimdi çiftlikte kendisine düşen vazifeyi yapmağa yani icap ederse silâhıyla beni de defineyi de müdafaaya gelmiştir* (R.H. Karay). || Sözle veya yazıyle destekleme, lehinde olma: *Fakat insanın kendini asıl kendine karşı müdafaası zor, belki imkânsızdır* (N. Ataç). *Ama sesini duyurmamış, müdafaasını dinletememişti* (Y.Z. Ortaç). [*Eşanl.* SAVUNMA.] || *Müdafaa etmek,* savunmak: *Tanzimatçılara onlardan hemen sonra gelenleri müdafaa ederken yabancı tesirlere düşmanlık göstermek doğrusu hayli garip oluyor* (N. Ataç). *Gerek dinimizin, gerek vatanımızın istiklâlini nasıl müdafaa edebileceğiz* (Ziya Gökalp).

— *Esk. Müdafaa-yı milliye,* millî savunma.

— TAR. TELM. ***«Hatt-ı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır».*** Bk. HAT.

— Cz. huk. *Müdafaa hakkı,* bir suçla itham edilen sanığın, kendisini yargı organları önünde savunma hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Meşru müdafaa (Esk. Müdafaayı meşrua).* Bk. MEŞRU. || *Müdafaayı nefs,* kendini koruma.

— Spor. Rakip forvet hattına karşı koyma. || *Teşm. yol.* Rakip forvet'e karşı koyan oyuncular. || *Müdafaa oynamak,* özellikle müdafaaya önem vererek oyun düzenlemek.

— ANSİKL. Cz. huk. *Müdafaa hakkı,* sanığın ceza muhakemesi konusu olarak en önemli hakkıdır. Müdafaa hakkı, İnsan Hakları beyannameleriyle korunan haklardandır. İnsan Hakları Evrensel beyannamesinde (1954), bağımsız ve tarafsız mahkemece yargılanmanın âdil ve açık olarak yapılmasından ve müdafaa için gerekli bütün tertibatın sağlanmasından söz edilir. Ayrıca İnsan Hakları Avrupa sözleşmesinde de (1950) şu hükümler yer alır: her sanık başlıca; 1. şahsına yöneltilen isnadın mahiyet ve sebebinde en kısa zamanda anladığı dilde haberdar edilme; 2. müdafaasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olma; 3. kendisini bizzat veya seçeceği bir müdafi aracılığıyle müdafaa etme; iddia tanıklarına soru sorma ve sordurma, müdafaa tanıklarının da iddia tanıklarıyle aynı şartlar altında çağrılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını isteme; 5. duruşmada kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından parasız faydalanma haklarına sahiptir.

Müdafaa hakkı Türk Anayasasında da korunmuş ve temel haklar arasında yer almıştır.

Müdafaa, gerçek suçluyu ortaya çıkarmak ve suçluya hakettiğinden fazla bir ceza vermemek için zorunludur. Öte yandan müdafaa bu hakkın kullanılmasından dolayı sorumsuzluğu da gerekli kılar. Müdafaa, kişisel ve toplu müdafaa olarak ayrılır. Kişisel müdafaa, sanığın bizzat veya temsilci yardımıyle yaptığı müdafaadır. Toplu müdafaa ise her suçta kişilerden başka bir topluluğun da kusurlu ve suçlu olduğu düşüncesinden doğar. Buna göre topluluk da mahkemede taraf olarak yer alır. Topluluğun müdafaası muhakemede *toplu müdafaa* adını alır. Toplu müdafaayı da müdafi olarak bir avukat yapar.

◆ **Müdafaat** çoğl. i. *Esk.* Müdafaalar.

◆ **Müdafaaten** zf. *Esk.* Müdafaa ederek.

◆ **Müdafaasız** sıf. Müdafaası olmayan, savunmasız: *Milletimizi, memleketimizi tamamen müdafaasız bırakmak maksadını takip ettiler* (Atatürk). [M]

Müdafaai hukuk cemiyetleri, Mondros mütarekesinden sonra Türkiye'de düşmanın tehdit veya işgal ettiği yerlerde urulan ilk direnme grupları. İlk defa Trakya'da ve İzmir'de kuruldu. Manisa'da ve Anadolu'nun öteki bölgelerinde bunları başkaları izledi: Vilâyatı* Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye cemiyeti (aralık 1918); Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi (15 aralık 1918); İzmir* Müdafaai Hukuku Osmaniye cemiyeti (14 aralık 1918); İstihlâsı* Vatan cemiyeti (kasım 1918); Kilikyalılar* cemiyeti (aralık 1918); Millî Şûra hareketi (kasım 1918); Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyeti (1919); Reddi* İlhak ve Reddi* İşgal heyetleri; Rodos ve İstanköy Adaları Müdafaai Hukuku İslâmiye cemiyeti; Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye cemiyeti; Anadolu* ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti; Karakol* cemiyeti (kasım 1919); M.*M. grubu; İstanbul* Müdafaai Hukuk cemiyeti (kasım 1918). [M]

MÜDAFİ sıf. ve i. (ar. *defᶜ*'den *müdāfiᶜ*). *Esk.* Müdafaa eden, savunan: *Fakat ortada modern bir cumhuriyetin kuvvetli müdafileri vardı. Mücadele çetin oldu* (Ş.S. Aydemir).

— Huk. Ceza hukukunda sanığı savunan kimse (Bk. ANSİKL.) || Bir davada, davacı veya davalının haklarını savunan kimse.

— Spor. *Esk.* Futbolda bek.

— ANSİKL. Huk. Türk hukukunda bugün için *müdafi* zorunluluğu kabul edilmemiştir. Yani Türkiye'de henüz «müdafisiz sanık olmaz» ilkesi kabul edilmiş değildir. Türkiye'de sanık veya kanunî temsilcisi, müdafi seçip seçmemekte serbest olduğu gibi, müdafi seçecekse, istediği kimseyi seçmekte de serbesttir; yalnız seçilen kişi, kanunun aradığı şartları taşımalıdır. Sanık, kendine müdafi seçmek istediği halde, malî gücü buna uygun olmayabilir. Bu durumda, kendine parasız müdafi teminini isteyebilir. Sanık, bu durumda adlî yardımdan faydalanmak için mahkemeye veya baroya başvurabilir. Türk Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu bazı durumlarda hâkime müdafi tayini yetkisini vermiştir. Bu durumlar şunlardır: 1. sanığın 15 yaşını bitirmemiş olması; 2. sağır yahut dilsiz yahut kendisini müdafaa edemeyecek derecede beden veya akıl hastalığı olması; 3. şuurunun incelenmesi için göz altına alınmasını bilirkişinin teklif etmesi. Kanuna göre her sanığın bir veya daha fazla müdafi seçme hakkı vardır. Ancak müdafilerin sayısı, muhakemeyi aksatmayacak bir sayıda olmalıdır. Bir kimsenin müdafi olabilmesi için kanun şu şartları koyar: 1. avukat veya dava vekili olmak; 2. aynı muhakemede tanık olmamak; 3. aynı muhakemede sanık durumunda olmamak; 4. menfaatlerde uygunluk olmak; 5. iddia makamında bulunanların vekilliğini yapmamak veya yapmış olmamak; 6. aynı işe hâkim, hakem, savcı veya memur sıfatıyle el koymuş bulunmamak. Müdafinin, bazı yetki ve görevleri vardır. Müdafinin görevleri şöyle sıralanabilir: 1. müdafi, kabul ettiği müdafaa görevini yapmak zorundadır. 2. müdafi, kabul ettiği işi dürüstlükle yapmak zorundadır; 3. müdafi, sır saklamak zorundadır. Müdafinin bu sayılan görevleri yanında bazı hak ve yetkileri de vardır: 1. müdafinin sanığı temsil yetkisi. 2. müdafiye bağımsız tebligat yapılması (sanığa yapılan tebligattan ayrı olarak müdafiye de tebligat yapılması gerekir); 3. sanığın dosyasını inceleme yetkisi. İlk soruşturma yapılmayan işlerde iddianamenin mahkemeye verilmesinden ve ilk soruşturma yapılan işlerde, ilk soruşturmanın sonuçlanmasından önce, soruşturmanın amacına aykırı olmayacağı anlaşılırsa, soruşturmaya ait her çeşit belgeyi inceleme yetkisi müdafiye tanınır. İzne bağlı olmadan incelenebilen belgeler de vardır. Bunlar sanığın sorgusuna ait tutanaklar, bilirkişi raporları ve sanığın hazır bulunmaya yetkili olduğu başka muhakeme işlemlerine ait tutanaklardır. 4. müdafinin tanıklara ve bilirkişilere soru sorma yetkisi; 5. müdafinin hazır bulunma yetkisi. Müdafi duruşmada hazır bulunabilir. Ön soruşturmada da sanığın sorgusu dışında kural olarak sanığın hazır bulunmağa yetkisi olan işlemlerde müdafinin hazır bulunma yetkisi vardır; 6. müdafinin, tutuklu olan sanıkla görüşme ve yazışma yetkisi. Burada son soruşturma açılıncaya kadar bazı sınırlamalar da kabul edilmiştir. Sanığın bilmesi uygun görülmeyen hususların sanığa bildirilmesini hâkim yasaklayabilir. Tutuklamanın sebebine göre, gerekli görürse, sanık ile müdafinin görüşmesinde hâkim hazır bulunabilir. Öte yandan müdafi, tutuklu olan sanıkla serbestçe yazışabilir. Ancak görüşmede olduğu gibi yazışmada da hâkime yasaklama yetkisi tanınmıştır; 7. müdafinin kanun yoluna başvurma yetkisi. Müdafinin, müdafaa görevi dolayısıyle yargılama makamlarına verdikleri kararlara karşı kanun yoluna gitme yetkisi tanınmıştır. Ancak kanun, sanık açık iradesiyle engel olduğu takdirde, müdafinin kanun yoluna gidemeyeceğini kabul etmiştir.

◆ **Müdafiîn** çoğl. i. *Esk.* Savunanlar, müdafaa edenler. (M)

MÜDAHALE i. (ar. *dühūl* ve *dahl*'den *müdāhale*). || Araya girme, karışma, el atma: *İstiklâl ve hâkimiyetimize kimsenin müdahalesini muvafık görmeyiz* (Atatürk). *İki arkadaş Şam'a geldiler. Fakat İstanbul'dan müdahalelerin, aracılıkların eksik olduğu yoktu* (F.R. Atay). *Belki bütün yaz böyle geçecekti. Bereket versin ki mahalli hükûmetin müdahalesiyle iş sona erdi* (A.H. Tanpınar). || *Müdahale etmek,* araya girmek, karışmak: *Memurları yalnız resmî hayatlarında değil, hususî hayatlarında da takip etmeli [...] gezdikleri yere, elbiselerine müdahale etmeli* (R.N. Güntekin). *Malûm, malûm! Zevklere müdahale edilmez* (S.F. Abasıyanık).

— Ask. *Müdahale etmek,* bir fethi gerçekleştirmek, bir saldırıyı geri püskürtmek v.b. gibi amaçlarla yabancı bir ülkeye askerî birlikler göndermek: *Almanlar 1941'de Balkanlar'a müdahale ettiler.*

— Bank., Bors. ve Tic. huk. *Müdahale yoluyle ödeyici.* Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir dava sonucu verilecek olan kararın, dolaylı olarak etkileyeceği üçüncü kişilerin davaya katılmaları. (Bk. ANSİKL.) || *Müdahale yolu ile dava.* Bk. DAVA'ya *katılma.* || *Müdahalenin men'i davası,* bir hakka yapılan bir haksız tecavüzün durdurulması için açılan dava. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bir hastalığın seyrini değiştirme, hastalığı tabiî gidişine bırakmama, özellikle de hastalığı geçirmek için cerrahî ameliyata başvurma.

— ANSİKL. Bank., Bors. ve Tic. huk. *Müdahale yolu ile ödeyici,* protesto edilmiş bir kambiyo mektubu, keşideci veya cirantalardan biri hesabına müdahale eden her hangi bir müdahil tarafından ödenebilir. Müdahale, protesto evrakı ile tesbit edilir. Müdahale suretiyle ödeme yapan, hamilin haklarını kazanır ve tamamlanacak formaliteler bakımından onun vecibelerini yüklenir. Müdahale yoluyle ödeme keşideci hesabına yapılmışsa, bütün cirantalar; cirantalardan biri için yapılırsa, müteakip cirantalar serbest kalır.

— Huk. Bir davada verilecek karar, ancak, o davanın tarafları arasında kesin hüküm etkisi yapar. Kararın üçüncü kişilere doğrudan doğruya etkisi olmaz. Ancak bazı durumlarda verilmiş kesin hüküm, dolaylı olarak üçüncü kişileri de etkiler. Ba-

zı durumlarda ise, üçüncü kişinin davaya katılmasında onun çıkarı vardır. Bu gibi durumlarda, üçüncü kişinin taraflar arasında yürütülen davaya katılmasına *müdahale* denir. Müdahale, aslî ve ferî olmak üzere iki çeşittir. Ferî müdahale durumunda üçüncü kişinin davaya katılabilmesi için, lehine müdahale ettiği tarafın davayı kazanmasında kendisinin bir çıkarının bulunması gerekir. Müdahale isteğinde bulunmak için yazılı olarak verilecek dilekçede müdahaleyi haklı gösterecek menfaatin de belirtilmesi gereklidir. Celse gününde tarafların bu müdahale isteğine itiraz hakları vardır. Müdahil, davaya hangi anda katılmışsa, o andan itibaren davayı takip eder, daha önce yapılmış olan işlemlerin yenilenmesini isteyemez. Aslî müdahale durumunda, iki kişi arasında dava devam ederken, bir üçüncü kişi işe müdahale ederek, söz konusu çekişmenin konusu olan hakkın ne davalı, ne de davacıya ait olduğunu, bu hakkın gerçek sahibinin kendisi olduğunu iddia etmektedir. Aslî müdahale durumu, Usul kanununda düzenlenmemiştir. Buna rağmen, Yargıtay kararları, türk hukukunda aslî müdahalenin kabul edileceğini belirtir.

Ceza hukukunda müdahale, suçtan zarar gören ferdin devletin iddia makamını işgal eden savcının yanında kamu davasına katılması ve sanığın cezalandırılmasını istemesidir. Türk kanunları ferdin kovuşturmaya katılmasına *müdahale yoluyle amme davasına ilhak* adını vermiştir. Müdahale, ancak kamu davası bakımından söz konusu olabilir. Şahsî davada müdahale yoktur; ancak suçtan zarar görenlerden birinin açtığı davaya ötekiler katılırlar. Türk kanunları, müdahilin kovuşturma makamında bulunarak suçlunun cezalandırılmasını istemesi yanında, aynı davada kişisel haklarını da hüküm altına aldırabileceğini kabul etmiştir. Kamu davasına müdahale soruşturmanın her durumunda mümkündür. Müdahale davası bir istekle açılır, bu istek yazılı veya tutanağa geçirilmek şartıyle sözlü de olabilir. Müdahale yetkisinin kullanılması ihtiyarîdir, suçtan zarar gören, müdahale davası açmak zorunda değildir. Kamu davası görülürken de müdahale davasının geri alınması mümkündür. Müdahilin duruşmada bulunmak ödevi yoktu. Müdahil, kişisel davasının sahip olduğu yetkilere haizdir.

● *Müdahalenin men'i davası*, haklara, özellikle mutlak haklara yapılan tecavüz devam ederken, hak sahibi tarafından bu tecavüzün durdurulması için açılır. Medenî kanuna göre kişiliğe yapılan tecavüzün durdurulması veya bir kimsenin adının gaspedilmesi gibi durumlarda ilgili kişi ve mülkiyet hakkına tecavüzde bulunulan malik ve zilyetliği tecavüze uğrayan zilyette müdahalenin meni davası açabilirler. (M)

MÜDAHALECİ sıf. (*müdahale*'den *müdahale-ci*). Müdahaleden yana olan, müdahaleciliği savunan. (M)

MÜDAHALECİLİK i. (*müdahaleci*'den *müdahaleci-lik*). Şahıslar arasında düzenlenegelmiş işlere devletin karışmasını veya bir devletin diğer ülkeler arasındaki bir çatışmaya müdahalede bulunması gerektiğini ileri süren öğreti. (Birinci durumda DEVLETÇİLİK'in eşanlamlısı olarak da kullanılır.)

— ANSİKL. İkt. *Müdahalecilik*, liberal öğretilere karşıdır ve iktisadî kanunları serbestçe işlemeye bırakmanın doğru olmadığını ve sonuçlarını, zamanla değişen zorunluklara uygun hale getirmek için kanunların verilerini değiştirmek gerektiğini savunur. Devletçi doktrinlerden farklı olarak, müdahalecilik, mevcut iktisadî ve sosyal yapılarda köklü değişiklikler yapmak amacını gütmez. Bu bakımdan, liberalizm ve devletçilik arasında yer alır. Zaten müdahalecilik bir doktrinden çok ampirik bir siyasettir: bugün totaliter hükûmetler hariç, bütün hükûmetler zorunlu olarak az veya çok müdahalecidir. (LM)

MÜDAHENE i. (ar. *dühn*'den *müdâhene*). *Esk.* Dalkavukluk, yüze karşı övme: *Efendim, müdahene süleymanî lezzetinde tatlı bir zehir gibidir ki yenirken hoş gelir fakat can telef olur* (Ziya Paşa). || *Müdahenekâr*, dalkavukluk yapan, koltuklayan. || *Müdahene-kârane*, dalkavukçasına. (M)

MÜDAHERE i. (ar. *müdâhere*). *Esk.* Uzun bir süre için kiralama. (M)

MÜDAHİL sıf. (ar. *duḫūl* ve *daḫl* > *müdaḫele*'den *müdâḫil*). *Esk.* Karışan, dahil olan.

◆ İ. Bank. ve Bors. Bir ticarî senet üzerine atılmış imzayı «desteklemek» için ispatı vücut eden üçüncü şahıs.

— Huk. Davaya müdahale eden kimse. Bk. MÜDAHALE.

◆ **Müdahilan** ve **müdahilîn** çoğl. i. *Esk.* Karışanlar, dahil olanlar. (ML)

MÜDAHİN sıf. (ar. *dühn* > *müdâhene*'-den *müdâhin*). *Esk.* Dalkavuk, yüze gülen.

◆ **Müdahinane** zf. *Esk.* Dalkavuğa yakışır şekilde.

◆ **Müdahince** zf. *Esk.* Dalkavukça: *Söyleme ey şâir-i kizb-ittisâf / Dinleyemem söyle müdahince laf* (Muallim Naci). [M]

MÜDAM sıf. (ar. *devām* < *idāme*'den *müdām*). *Esk.* Devam eden, devamlı, sürekli. *Gülgûn dudaklarında uçar nağmeler, müdam / Sakin nigâh-ı muhtecibi, ruhu titretir* (Ahmed Hâşim) || *Mest-i müdam*, devamlı içen, ayyaş. || *Şürb-i müdam*, devamlı içme. || *Zevk-i müdam*, hiç bitmeyen zevk.

◆ İ. *Esk.* Şarap.

◆ **Müdamî** sıf. ve i. *Esk.* Durmadan şarap içen (kimse).

◆ **Müdamkâre** sıf. *Esk.* Her zaman yapan. (M)

MÜDAME i. (ar. *müdām*'dan *müdame*). *Esk.* Şarap. (M)

MÜDANA i. (ar. *müdâhene*'den *müdânā*). *Halk dili.* Minnet: *Müdana etmemek.* (M)

MÜDANİ sıf. (ar. *müdānī*). *Esk.* Benzer, eş. (M)

MÜDARA veya **MÜDARAT** i. (ar. *dery*'-den *müdārā* veya *müdārāt*). *Esk.* Düşmanlığı gizleyip görünüşte dostluk göstermek: *Muaviye ise lutuf ve müdara ile ehl-i Irak'ın ekserisini celbetti* (Cevdet Paşa).

MÜDARESE i. (ar. *ders*'ten *müdārese*). *Esk.* Karşılıklı okuma. (M)

MÜDAVA veya **MÜDAVAT** i. (ar. *devā*'-dan *müdāvā* veya *müdāvāt*). *Esk.* Tedavi etme, hastayı iyileştirme: *Afyon ve berş ve sair mükeyyifat müdâvât kabilinden olup* ... (Kâtip Çelebi). [L]

MÜDAVERE i. (ar. *devr*'den *müdāvere*). *Esk.* Döndürme, çevirme. || Verip alma, değiştirme. || Karşılıklı olarak fikir alıp verme. || *Müdavele etmek*, döndürmek, çevirmek, değiştirmek.

— DEY. *Müdavelei efkâr. Esk.* Bir mesele üzerinde karşılıklı konuşma, fikir alışverişi yapma: *Gerek bazı zevattan aldığım tahrirî mütalaattan ve gerek halk ile müdavele-i efkârdan çok istifade ettim* (Atatürk). [M]

MÜDAVEMET i. (ar. *devām*'dan *müdāvemet*). *Esk.* Devam etme, arası kesilmeme. || Bir işe aralık vermeden çalışma. || (Okul iş v.b. yere) Devamlı olarak gidip gelme. || *Müdavemet etmek*, gayret etmek, çalışkan olmak, yılmamak. (M)

MÜDAVERE i. (ar. *devr*'den *müdāvere*). *Esk.* Döndürme, çevirme. || İdare etme. (M)

MÜDAVİ sıf. (ar. *devā* > *müdāvāt*'tan *müdāvī*). *Esk.* Tedavi eden, hastayı iyileştiren. || *Tabib-i müdavi*, tedavi eden doktor. (M)

MÜDAVİM sıf. ve i. (ar. *devām* > *müdāvemet*'ten *müdāvim*). Bir yere devamlı olarak giden (kimse): *Bucağa yazıldı. Oranın geceli gündüzlü bir müdavimi oldu* (Ömer Seyfeddin). *Bu izdivacı temenni etmiyordu; zira böylelikle evinin iki müdavimini kaybetmiş olacaktı* (Vâ-Nû). || *Esk.* Bir işte aralıksız çalışan. || *Müdavim olmak*, devam etmek, bir yere aralıksız gidip gelmek: *Ol mektebe oldular müdavim / Ol hâceden oldular mülazım* (Ziya Paşa).

◆ **Müdavimîn** çoğl. i. *Esk.* Bir yere devamlı olarak gidip gelenler. (M)

MÜDAYENE i. (ar. *deyn*'den *müdāyene*). Huk. *Esk.* İki kişinin karşılıklı olarak birbirinden borç alması, birbirine borçlanması. (Genel olarak, borçlanmayı konu edinen her akit *müdayene*'dir. Karz*, bir müdayene akdi olmakla birlikte, bunun dışında da borçlanmayı gerektiren akitler vardır. Müdayenenin ispatı için yazıya veya tanıklığa başvurulması usuldendir. Bu yazıya *müdayene senedi* denir.) || *Müdayene etmek*, (bir malı) kredi ile satmak veya almak. (M)

MÜDBİR sıf. (ar. *dübūr*>*idbār*'dan *müdbir*). *Esk.* Kötü talihinin kurbanı olmuş, düşkün: *Ârif ki ola müdbir ü nâdan ola mukbil / İkbaline yuf âlemin idbarına hem yuf* (Bağdatlı Ruhi). [L]

MÜDDAHİR sıf. (ar. *ẓuhr* > *iddiḫār*'dan *müddaḫhir*). *Esk.* Toplayan, ihtiyaç zamanı için biriktiren (kimse). [M]

MÜDDEA i. (ar. *daᶜvā* > *iddiᶜā*'dan *müddeᶜā*). *Esk.* İddia olunan şey, tez: Behlûl *müddeasını ispat için misaller getiriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Amerikalı doktor iki İngiliz profesörünün bu husustaki eserleriyle müddeasını ispat ediyordu* (Vâ-Nû). || *Nakîz-i müddea*, antitez.

— Fels. *Esk.* Tez.

— Huk. *Esk. Müddeabih*, dava olunan şey. Davacının (müddei) dava ettiği şey. || *Müddeabihin temliki*. Bk. ANSİKL. || *Müddeaaleyh*, davalı.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Müddeabihin* (dava konusunun) *temliki*. Bir hakkın ihtilâflı bulunması, dava konusu olması, bu hakkın üçüncü kişiye devredilmesine engel değildir. Buna göre, yargılamanın devamı sırasında taraflardan biri hak sahibi olarak dava konusunu devretmiş olabilir. Dava konusu şey bir üçüncü şahsa devredilirse, devam eden dava bakımından bu devrin bazı sonuçları olur. Türk hukukunda bu mesele. Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 186'daki hükümle çözümlenmiştir. Buna göre, müddeabihin devrinden sonra davanın devamı, müddeabihin devralan kişinin taraf olarak davaya, devredenin yerine katılmasıyle mümkün olur. Davaya eski taraflar arasında devam edilmek isteniyorsa, dava konusunun tazminata çevrilmesi gerekir. Kanun, bu iki yoldan birinin karşı tarafça seçileceğini öngörür. Davacı isterse temellük edene dava açar, isterse davasını devreden davalıya karşı müddeabihi tazminata dönüştürerek davam ettirir. Davanın üçüncü kişiye yöneltilmesi halinde yeni bir dava açılmış olmaz; eski davaya devam edilmekte olduğu içtihat ve doktrinde kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak yeniden harç alınmaz, sadece yeni davalıya tebligat yapmakla yetinilir. Davalının davayı kaybetmesi durumunda verilecek hüküm, tabiatıyle bir eda hükmü olur. Eski davanın devamı söz konusu olduğundan yeniden harç ödenmesi gerekmez. Yargıtayın ise bu konudaki görüşü farklıdır. Yüksek mahkemeye göre, dava konusu, dava sırasında (davacı tarafından) bir üçüncü kişiye devredilirse, devralan kimse, devreden davacının yerine geçer ve onun hak ve yetkilerini de kullanabilir. 186. maddenin dayandığı ilke budur.

◆ **Müddeayat** çoğl. i. *Esk.* İddia olunan şeyler, esassız ısrarlar: *Vaki müddeayata atf-ı ehemmiyet ederek telaşa düşmek caiz değildir* (Atatürk). [M]

MÜDDEHAR sıf. (ar. *ẓuhr* > *iddiaḫār*'-dan *müddeḫar*). *Esk.* Toplanan, ihtiyaç zaman için biriktirilen (şey). [M]

MÜDDEİ sıf. (ar. *daᶜvā* > *iddiᶜā*'dan *müddeᶜī*). *Esk.* Dava açan, dava eden (kimse), davacı. || Haksız yere bir şeyi isteyen, direnen, iddia eden: *Hacı Bayram derler bir müddei varmış, fesatlıklarını hünkâra arzettiler* (N. Araz). || *Müddei-i umumî*. Bk. MÜDDEİUMUMÎ.

◆ **Müddeiyan** çoğl. i. *Esk.* Bir davada karşılıklı iki taraf. (M)

MÜDDEİUMUMİ bş. i. (ar. *müddeᶜī*, dava eden ve *ᶜumūmī*, genel'den fars. taml. *müddei-i ᶜumūmī*). Huk. *Esk.* Savcı*; *Müddelumumi evvelâ kendisi doktoru da alıp gelecekti* (Sabahattin Ali). [M]

MÜDDEİUMUMİLİK i. (*müddeiumumî*'-den *müddeiumumî-lik*). Savcılık makamı ve mesleği. Bk. SAVCILIK. (M)

MÜDDET i. (ar. *medd*'den *müddet*). Bir şeyin sürdüğü zaman parçası, süre:

Üç gün devam eden mahpusluk müddetinde sabah, akşam bir tayın somunu ile iktifa ettim (Ahmed Rasim). *Karımın dolmuş gözlerle bütün yemek müddetince bu boş sandalyeye bakışını bir türlü unutamayacağım* (A. H. Tanpınar). || Zaman, vakit, süre: *Uzun bir müddet ayakta bekledi* (Sabahattin Ali). *Bir müddet olan bitenleri hoş görerek sözüne devam etmek istedi* (Ş. S. Aydemir). || Bilinen, belli bir zaman, vade: *Bu senedin müddeti gelmedi* (Şemseddin Sami).

— *Esk. Müddet-i haml,* gebelik süresi. || *Müddet-i malûme,* bilinen zaman. || *Müddet-i medîde,* uzun zaman. || *Müddet-i ömr,* ömür boyunca.

— Huk. Bir borcun yerine getirilmesi veya hukukî bir işlemin yapılması için kanun, hâkim veya ilgili kişi tarafından verilen zaman (Bk. ANSİKL.) || *Müddet üzerine sigorta.* Bk. SİGORTA. || *Feshin ihbarı müddeti,* sürekli bir borç ilişkisinin fesih yoluyle sona erdirilebilmesi için uyulması gereken zaman. (Bk. FESİH.) || *Esk. Müddeti iddet,* dul kadının yeniden evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süre. Bk. İDDET. || *Müddeti istinaf,* istinaf için beklenen süre. || *Müddeti itiraz,* gıyabî hükümler için belirlenmiş süre. || *Müddeti sefer,* sekiz saatlik mesafe. || *Müddeti temyiz,* ceza maddelerinde sekiz, hukuk maddelerinde doksan günlük süre.

— ANSİKL. Huk. *Müddet* kavramı içine, türk kanunlarında kullanılan, ecel, vade, süre terimleri de girer. Hâkim tarafından bir usul işleminin yapılması için verilen müddete mehil denir. Müddetlerin hesaplanmasına ilişkin genel kurallar Borçlar kanununda (md. 75 ve 76) ay başı veya ay sonu olarak belirtilmişse bundan, ayın birinci veya sonuncu günü; ayın ortası denilmişse; ayın on beşi anlaşılır. Müddetlerin hesaplanmasında müddetin verildiği ilk gün hiç hesaba katılmaz. Müddetler kesintisiz olarak devam eder; yani pazar veya diğer tatil günleri müddete girer.

● Us. huk. Davaların kısa bir süre içinde sonuçlandırılmasının, adalet hizmetinin görülmesi bakımından büyük önemi vardır. Kanun, bunu sağlamak için bazen belirli süreler öngörür.

Müddetler: 1. kanunun tayin etmiş olduğu müddetler; 2. hâkim tarafından tayin edilen müddetler olarak iki çeşittir. Kanun tarafından tayin edilmiş müddetler kesindir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 163). Hâkim, kural olarak, bu müddetleri azaltıp çoğaltamaz (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 159). Kanunun tespit ettiği süre içinde işlem yapılmayacak olursa artık o işlemin yapılması imkânı ortadan kalkar; meselâ, süresinde yargıtaya başvurulmazsa bu hak ortadan kalkar. Hâkimin tayin ettiği müddetler ise kural olarak kesin müddetler değildir. Ancak hâkim, tayin ettiği müddetin kesin olduğuna da karar verebilir.

Müddetler, iki tarafa tefhim veya usulen yapılan tebliğ tarihinden itibaren başlar (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 160). [M]

MÜDDETLİ sıf. (*müddet*'ten *müddet-li*). Belirli bir müddeti olan, süreli. (M)

MÜDDETSİZ sıf. (*müddet*'ten *müddet-siz*). Müddeti belirtilmeyen, süresiz.

— Huk. *Müddetsiz hüküm,* suçlunun cezasını tayin eden makam tarafından süresi kesin olarak belirtilmemiş ceza veya müeyyide.

— ANSİKL. Huk. *Müddetsiz hüküm,* suçlunun cezaevinde uslanacağı ve toplum için tehlikesinin giderileceği düşüncesine dayanır. Müddetsiz hüküm bütün ülkelerde uygulanan bir sistem değildir. (Türkiye'de uygulanmaz). [M]

MÜDEBBER sıf. (ar. *dübür* > *tedbir*'den *müdebber*). *Esk.* Tedbiri alınmış, sonu düşünülerek düzenlenmiş.

◆ **İ.** Huk. *Esk.* Ancak sahibi ölünce, onun şartına uyularak azat olunacak köle. (M)

MÜDEBBİR sıf. ve i. (ar. *dübü* > *tedbir*'den *müdebbir*). *Esk.* Tedbirli, ileriyi görerek hareket eden (kimse): *Amr bin As ise pek cüretli ve müdebbir ve fevkâlade cin fikirli bir zat idi* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk.* Kölesinin azadı veya malının serbest kalması ancak ölümünden sonra olacak kimse.

◆ **Müdebbiran** ve **müdebbirîn** çoğl. i. *Esk.* Tedbirli kimseler, geleceği düşünüp ona göre hareket edenler. || *Müdebbiran-ı felek,* yedi gezegen.

◆ **Müdebbirane** zf. *Esk.* Tedbirli bir şekilde. (M)

MÜDEBDEB sıf. (ar. *debdebe*'den *müdebdeb*). *Esk.* Debdebeli, gösterişli, şaşaalı: *Bu kokular bana ve ona ne müdebdeb ve muhteşem tarih sahifeleri ne mutantan ve muazzam zafer levhaları gösteriyor ve ne rakik ve ulvî hayat neşideleri okuyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Bütün ömrünce bu kadar büyük bir ikrama, izaza uğramamış böyle müdebdeb bir seyrana çıkmamış bulunan...* (H. R. Gürpınar).

◆ **Müdebdebe** sıf. *Esk.* Müdebdeb'in dişili: *Bu haşmet-i müdebdebe-i semanın...* (H. Z. Uşaklıgil). [L]

MÜDEHHAN sıf. (ar. *duhān* > *tedhîn*'den *müdehhan*). *Esk.* [Ocak v.b. için] Dumanlı, tütmüş. (M)

MÜDEHHEN sıf. (ar. *dühn* > *tedhîn*'den *müdehhen*). *Esk.* Güzel kokulu yağ sürülmüş. (M)

MÜDEHHİŞ sıf. (ar. *dehşet* > *tedhîş*'ten *müddehhiş*). *Esk.* Dehşet veren, korkutan, yıldıran. (M)

MÜDEKKİK sıf. (ar. *dikkat* > *tedkîk*'ten *müdekkik*). *Esk.* Tetkik eden, inceden inceye araştıran, inceleyen: *Orada hazır bulunmak, müdekkik bir müverrih ihtimamıyle bütün vakanın tafsilâtına müteyakkız bir şahit sıfatiyle kalmak istemiş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müdekkikane** zf. *Esk.* İnceleyerek, araştırarak.

◆ **Müdekkikîn** çoğl. i. *Esk.* Tetkik edenler, araştıranlar. (L)

MÜDELLEL sıf. (ar. *delâlet* > *tedlîl*'den *müdellel*). *Esk.* Delil ile ispat edilmiş, delilli.

◆ **Müdellelen** zf. *Esk.* Delil ile ispat ederek. (M)

MÜDEMMAG sıf. (ar. *dimāğ*'dan *müdemmağ*). *Esk.* Aptal, ahmak. (M)

MÜDEMMER sıf. (ar. *dümür* > *tedmîr*'den *müdemmer*). *Esk.* Yok edilmiş. (M)

MÜDEMMİR sıf. (ar. *dümür* > *tedmîr*'den *müdemmir*). *Esk.* Yok eden, mahveden. (M)

MÜDENNES sıf. (ar. *denâset* > *tednîs*'ten *müdennes*). *Esk.* Kirlenmiş, kirletilmiş. (M)

MÜDENNİS sıf. (ar. *denâset* > *tednîs*'ten *müdennis*). *Esk.* Kirleten. (M)

MÜDERHEM sıf. (ar. *dirhem*'den *müderhem*). *Esk.* Parası çok olan, zengin. (M)

MÜDERRİS i. (ar. *ders* > *tedrîs*'ten *müderris*). *Esk.* Yüksek öğretim hocası, profesör: *Hemen hiçbir müderris bir telif eser vermezdi, verenler de yok denecek kadar azdı* (Ş. S. Aydemir). || Medreselerde veya büyük camilerde ders okutan kimse: *Oradan da kırk akçe ile Efdaliye Medresesine [...] ve nihayet, meşhur Kadızade yerine Fatih Sultan Mehmed'in medresesine müderris olarak geldiğini görüyoruz* (N. Araz).

— ANSİKL. Bugün kullanılan profesör kelimesi yerine, farsça öğretim yapan iran medreselerinde *hâce* ve arapça öğretim yapan, selçuklu, osmanlı, Bağdat, Mısır, Şam v.d. islâm ülkeleri medreselerinde *müderris* terimi kullanılırdı. Bu terimin, ilk medresenin açıldığı, X. yüzyıldan sonra ortaya çıktığı sanılıyor. Başlangıçta, öğretim kurumlarında, mabetlerde ders veren bütün yetkililere müderris denir ve medreseye de tanınmış bir müderrisin adı verilirdi. Genellikle büyük medreselerde 4 müderris bulunur, her müderrisin yanına 20 talebe verilirdi. Başlangıçta müderrislik resmen verilmiş bir paye değildi. Elkitapları çıktıktan sonra özellikle selçuklu ve osmanlı medreselerinde ders vermek bazı kurallara bağlandı ve müderris olabilmek için belli bir öğrenim ve eğitimden geçme şartı konuldu, resmî bir paye olarak müderrislik icazetle verilmeğe başlandı. İlk müderrisler, daha çok, hadis, fıkıh, tefsir, kelâm gibi Kur'an'a dayanan din bilgileri okutur ve okuttukları ilimlere göre derecelere ayrılırdı. Yıldırım Bayezid'den Fatih Sultan Mehmed'e kadar gelen medreseler, telvih*, miftah ve haşiyei* tecrid okutan medreseler olarak üçe ayrıldı. Bilimlerin çoğalması sonucu müderris kavramının da sınırları genişledi. Önceleri yalnız cami, mescit ve din öğretimi yapan kurumlarda ders veren görevlilere müderris denirken, sonraları riyaziye, heyet, tıp, hikmet, ilâhiyat, nebatat, simya, tabiiye okutanlara da müderris dendi. Müderrisler, ders verdikleri öğrenim kurumlarının niteliklerine göre sınıflara ayrıldı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra medreselere yeni bir düzen getirdi; 8 medreseye Molla Zeyrek, Ali Tusî ve Molla Abdülkerim'i müderris olarak tayin etti; derslerinde bulundu. Hocazade Mevlânâ Muslihiddin Kestelânî ve Hatipzade bu medreselerde müderrislik yaptılar. İstanbul'da Fatih ve Süleymaniye; Mısır'da Kahire; Irak'ta Bağdat medreselerinde ders verenler birinci sınıf müderrislerdi. Medreseler sünnî, şiî, şafiî, hanbelî ve malikî mezheplerine göre değişik inançlara bağlı kuruluşlar olduğu için müderrisler arasında da bu ayrılık vardı. Edirne ve Bursa müderrislerine *devriye müderrisleri* denirdi. Medine, Bağdat, Kahire, İstanbul illerinde, müderrislerin başında *reisül müderrisîn* (müderrisler başı) unvanını taşıyan bir yetkili bulunurdu. Buna *dârülhadis* müderrisi* de denirdi. Bunlar Mahrec mevleviyetleri olarak Kudüs, Halep, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon'a tayin edilirdi. Mûsilei Süleymaniye müderrislerine kadar olanlara kibârı müderrisîn denirdi. Osmanlı medreselerinde önceleri birer müderris bulunurdu, Mehmed IV zamanında 3 müderris bulunması öngörüldü.

Tanzimattan sonra kurulan yüksek öğretim kurumlarında görev alan yetkililere yine müderris dendi, derecelerine göre müderris muavini (bugün doçent), müderris (bugün profesör) adları verildi.

◆ **Müderrisîn** çoğl. i. *Esk.* Müderrisler. (→ Bibliyo.) [M]

MÜDERRİSLİK i. (*müderris'ten müderris-lik*). *Esk.* Müderris olma, dârülfünun veya medresede ders verme: *Tahsilini Şam'da yapmış dünya ilimlerinde öğreneceğini öğrendikten sonra, Osmancık'a gelmiş ve oradaki medresede müderrisliğe başlamıştı.* (N. Araz). || Müderris payesi veya mesleği: *Müfat bey: «Elişleri muallimliğinin yanında Darülfünun müderrisliği iptidaiye hocalığı gibi gelir» diyordu* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİKL. Medresede gerekli öğrenimi gördükten sonra danişmend adını alan öğrenci (talebe), kazasker ve mülâzemet defteri denen özel meslek defterine yazılır, göreve tayinini beklerdi. Danişmendin tayiniyle *müderrislik* görevi başlardı. Müderrisliğin ilk aşaması, *haşiyei* tecrid* denen medrese göreviydi. Alınan gündeliğe, yetenek ve dereceye göre sıralanan görevlerde belli süreleri başarıyle doldurnlar daha üst derecelere tayin edilirdi. Haşiyei tecrid'i 30-35 akçelik *miftah,* 40 akçelik *kırklı* (veya telvih), *hariç* (bk. HARİÇ MEDRESELERİ), *dahil* müderrislikleri izlerdi. *Musilei* sahn* da denen dahil medresesi müderrisliklerinde bilgi bakımından başarı gösterenler *sahnı* seman* müderrisliklerine getirilirdi. Fatih Sultan Mehmed kanunnamesine göre mülâzim, yirmi akçe ile müderrisliğe başlar, gündeliği beşer akçe arttırılarak elli akçelik müderrisliğe kadar çıkardı. Daha sonra, Bayezid II, Selim I ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında altmışlı medreseler yapılarak yeni bir kanunla medrese ve müderrislerin dereceleri otuzlu, kırklı, ellili (hariç ellili), dahil, samaniye ve altmışlı olarak düzenlendi.
Bu kanuna göre; ilk medrese müderrisliklerine *haşiyei tecrid,* ikinci derecesine *miftah,* sonra gelenlere *kırklı* dendi. Kırklı derecesinde bulunan müderrisliklerden sonra *iptidayi hariç, hareketi* hariç, iptidayi dahil, hareketi* dahil, musilei sahn, sahnı seman,*

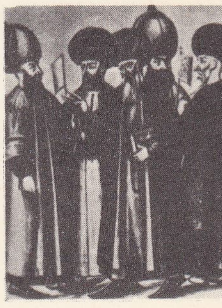

müderrisler (Metin And arşivi)

Foto. MEYDAN

iptidayi altmışlı, hareketi altmışlı, mûsılei Süleymaniye, havamisi* Süleymaniye, Süleymaniye* ve *dârülhadis* müderrislikleri gelirdi. Bayezid II, medresesinin tedris görevini Şeyhülislâma tahsis etti; fakat şeyhülislâmların aynı zamanda müderrislik etmesi mümkün olmadığından, Bayezid müderrisliği bir vekil ile idare edildi; meşihatte talebe işlerini idare eden ders vekâleti adlı bir makam meydana geldi. XVI. yy. sonlarına kadar, Ayasofya ve Eyüp müderrislikleri de sahn derecesindeydi. (Bk. SAHN.) Hariç ve dahil müderrislikleriyle görevlendirilenler de diledikleri zaman üç yüz akçe gündelikle kadılıklara geçebilirlerdi. Nişancılığın yolu da bu müderrislik idi. Müderrislik derecesine ulaşan bir görevlinin muid* denen yardımcıları olurdu.

Medreselerin çoğalması üzerine müderrisliklerde de bazı değişmeler oldu. XVI. yy.-ın sonlarında sahn medreselerinin sahnı seman 8 müderrislik halinde idi; fakat musilei sahnda çok sayıda müderris biriktiği için musilei sahna batak adı verildi; müderrislikte ehliyet ve kıdem aranmadı; iltimaslı olanlar bir iki derece birden terfi ettirildi; buna medrese ıstılahında *tafra* denir.

Medreselerde boşalan müderrislikler için imtihan açılır, derecesi küçük olan müderrisler bu imtihana girebilirlerdi. İmtihanda, müderrise bir konu verilir, onunla ilgili takriri dinlenir, o konu hakkında bir risale yazması istenirdi. Müderrislik imtihanlarında kazaskerler de bulunurdu. XVII. yy.dan sonra sahnı seman müderrisliği geriledi. Ulema çocuklarına doğar doğmaz, bazı bilim unvanları, yüksek payeler verilmeğe başlandı. Böylece «beşik uleması» adı verilen bir müderris grubu doğdu. Osmanlı devletinin yıkılışına kadar süren bu duruma Cumhuriyetin ilânı ile son verildi. (→ Bibliyo.) [M]

MÜDESSİ sıf. (ar. *desise* > *tedsiye*'den *müdessi*). *Esk.* Baştan çıkaran, aldatan. (M)

MÜDESSİR sıf. (ar. *disar*'dan *müdessir*). *Esk.* Giyinmiş, üzerine örtünecek bir şey sarmış. (M)

Müdessir, *Kur'an*'ın LXXIV. suresi. Mekke'de indirildi; 56 ayettir. Kötülüklerden sakınmak, yalandan kaçınmak, doğru yola yönelmek için yapılması gerekenleri açıklar. Namaz kılmayan, kılana sataşan, Allah'ın birliğini, kitaplarını, peygamberlerini yalanlayan kimseleri âhirette nasıl bir ceza beklediğini bildirir. Mekke'de müslümanları doğru yoldan çevirmek isteyenler, Peygamberin söylediklerinin birer büyü olduğunu ileri sürenler için indi. Bu surede denir ki; Allah, her insanı, kendi takdiri çerçevesi içinde serbest bıraktı, fakat herkes yaptığı kötülüğün de, iyiliğin de karşılığını görecektir. Hesap günü, suçluların yaptıkları kötülüklerden duydukları pişmanlık cezayı kaldırmayacak, onlara âhirette kimse yardımcı olamayacaktır. (M)

MÜDEVVEN sıf. (ar. *divan* > *tedvin*'den *müdevven*). *Esk.* Bir araya getirilerek divan halinde toplanmış (şiir v.b.). || Bir araya toplanmış, düzenlenmiş.

◆ **Müdevvene** sıf. *Esk.* Müdevven'in dişili: *Medreselerin cümlesi fünun-ı müdevvene-i mâlûme talebesine inhisar ettiği sırada...* (Namık Kemal).

◆ **Müdevvenat** çoğl. i. *Esk.* Bir araya toplanmış eserler. (M)

Müdevvenat müdürlüğü. Bk. NEŞRİYAT VE MÜDEVVENAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.

MÜDEVVER sıf. (ar. *devr* > *tedvir*'den *müdevver*). *Esk.* Çevrilmiş, döndürülmüş. || Yuvarlak: *Bellisiz bir çukurun yalnız gölgesiyle müdevver bir çene...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mal. *Esk.* Yeni bilançoya geçirilmiş (hesap v.b.).

◆ **Müdevveriyet** i. *Esk.* Yuvarlaklık: *Sinesinin hafif bir inhina-yı hutut ile daralarak inen müdevveriyetinden sonra...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Dil bil. *Müdevveriyet*, Osmanlıca'da yapılmış bir kelimedir. (M)

MÜDEVVİN sıf. (ar. *divan* > *tedvin*'den *müdevvin*). *Esk.* Şiir v.b. şeyleri toplayıp bir araya koyan, divan haline getiren. (M)

MÜDEVVİR sıf. (ar. *devr* > *tedvir*'den *müdevvir*). *Esk.* Döndüren, çeviren. || İdare eden.

◆ İ. Anat. *Esk.* Uyluk kemiğinin yukarı kısmındaki iki çıkıntıdan her biri. (M)

MÜDGAM i. (ar. *dağm* > *idğam*'dan *müdğam*). Gram. *Esk.* Art arda gelen iki kelimede aynı olan ve birbirine katılabilen iki harften her biri. (Birinci kelimenin son, ikinci kelimenin baş harfleri.) || *Müdgamün fih*, idgam olunmuş iki kelimede ikinci kelimenin baş harfi.

MÜDHAL sıf. (ar. *dahl* > *idhal*'den *müdhal*). *Esk.* İçeriye sokulmuş, dahil edilmiş. (M)

MÜDHİL sıf. (ar. *dahl* > *idhal*'den *müdhil*). *Esk.* Dahil eden, içeriye sokan. (M)

MÜDHİŞ sıf. Bk. MÜTHİŞ.

MÜDİR i. Bk. MÜDÜR.

MÜDİR sıf. (ar. *idrā-*'dan *müdirr*). *Esk.* İdrar söktürücü, idrar meydana getiren (ilâç). *Eşanl.* MÜDRİR.

◆ **Müdirrat** çoğl. i. *Esk.* İdrar söktürücü ilâçlar. (M)

MÜDİRE i. Bk. MÜDÜRE.

MÜDİRİYET i. Bk. MÜDÜRİYET.

MÜDMİC sıf. (ar. *dümüc* > *idman*'dan *müdmic*). *Esk.* İçine sızdıran. (M)

MÜDMİN sıf. (ar. *demn* > *idman*'dan *müdmin*). *Esk.* Bir şeye idmanı olan, alışık || *Müdmin-i hamr*, («içkiye alışık olan») çok sarhoş. (L)

MÜDREC sıf. (ar. *derc* > *idrāc*'dan *müdrec*). *Esk.* Derc olunmuş, içine konulmuş. (L)

MÜDRİK sıf. (ar. *derk* > *idrak*'tan *müdrik*). *Esk.* İdrâk eden, anlayışlı, aklı eren: *Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrik değil midirler?* (Atatürk). *Kabil olsa da ecrâm-ı ulviyeden bir mahluk-ı müdrik kürre-i zemin üzerine inerek...* (Namık Kemal). || Yetişmiş, olgun. || Eren, erişen. (M)

MÜDRİKAT çoğl. i. (ar. *idrak* > *müdrik*'ten *müdrikat*). Psikol. *Esk.* Zihinler, anlayış güçleri. (M)

MÜDRİKE i. (ar. *idrāk* > *müdrik*'ten *müdrike*). Psikol. *Esk.* Anlama gücü: *Sadr-ı millette vücudun bir ulu mucizedir / Bunu fehm eyleyemeyen müdrike-âcizedir* (Şinasi). *Yeni.* Anlık. (M)

MÜDRİR sıf. (ar. *idrar*'dan *müdrir*). *Esk.* İdrar verici, idrarı çok çıkartan. *Eşanl.* MÜDİR. (M)

MÜDÜN çoğl. i. (ar. *medine*'den *müdün* ve *müdn*). *Esk.* Şehirler: || *Müdün-i cesime*, büyük şehirler. (M)

MÜDÜR veya **MÜDİR** i. (ar. *idare*'den *müdir*). Huk. Bir idarî teşkilât içindeki şube, daire ve benzeri bölümlerin başında bulunan âmir: *Müessesenin müdürü sıfatıyle zatıâliniz Sabriye Hanımı teklif buyurdunuz. Bendeniz kabul ettim* (A. H. Tanpınar). *İş büyür. İkisi birden müdürün karşısına çıkarlar* (Y. Z. Ortaç). *Yeni.* Yönetmen. || *Nahiye müdürü*, bir nahiyenin en büyük mülkî âmiri.

— Teşk. tar. Son devirde Osmanlı imparatorluğuna dahil devletlerde nazır: *Dahiliye müdürü.* || Mısır hıdivliğinde en büyük mülkî bölüm olan müdüriyetin başı: *Şarkiye müdürü.*

◆ Sıf. *Esk.* İdare eden, çeviren. || İdare etmesini bilir, muktedir: *Müdirsin ki iradetine illet yok* (Sinan Paşa).

Müdiran çoğl. i. *Esk.* Müdürler, idare eden kimseler. || *Müdiran-ı umur*, işleri idare edenler. (M)

MÜDÜRE veya **MÜDİRE** i. (ar. *idare* > *müdir*'den *müdire*). Bir yeri idare eden kadın müdür: *Okul müdüresi* . || *Esk.* *Müdire-i umur*, kâhya kadın. (M)

MÜDÜRİYET veya **MÜDİRİYET** i. (ar. *müdir*'den *müdiriyyet*). Müdürlük sıfatı ve görevi: *Müdüriyeti esnasında bu cezayı aldı.* || Müdürün idaresindeki daire; müdürün odası: *Trenden indirilip de cezaevi müdürlüğüne getirildiğimiz zaman, bizim koğuşlara verilmemiz için müdüriyette epey bekletilmemiz lâzım geldi* (Ş. S. Aydemir). *Milli hazine-i evrak, milli tarih kütüphanesi, ihsaiyat müdüriyet-i umûmiyesi* (Ziya Gökalp). || Emniyet müdürlüğü. (*Eşanl.* MÜDÜRLÜK.) *Yeni.* Yönetmelik. (M)

MÜDÜRLÜK i. (*müdür*'den *müdür-lük*). *şının da gönlünde müebbeden öldüğünü, bir işe yaramadı.* || Müdürün makamı, çalıştığı yer: *Burası şimdi adı Şehir Tiyatrosu olan Darülbedayi müdürlüğüdür* (Y. Z. Ortaç). *Üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Yönetmenlik. (M)

MÜEBBET veya **MÜEBBED** sıf. (ar. *ebed*'den *müebbed*). Ebediyete kadar sürecek olan, sonsuz: *Ah razı olsa orada şimdi heykeli yükselecek* [...] *asırların eli bile dehasının ilminin bu müebbed âbidesini yıkamayacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Işık namiyle vicdanlarda ondan başka bir şey yok / O, bir sönsün, hayat artık müebbed leyl-i yeldadır* (M. Â. Ersoy). || Ömür boyunca sürecek olan: *Müebbet sürgün. Müebbet hapis.*

— Huk. Bk. HAPİS.

◆ **Müebbeden** zf. *Esk.* Ebediyete kadar, sonsuz olarak: *Hulyama bir eza gibi aksetti bir daha / Örtün! Müebbeden uyu! Ey şehr! O beddua* (Yahya Kemal). *Müigân'a, bir sürü kırık, mânâsız kelimelerle teşekkür ederken sevgili çocukluk arkadaşının da gönlünde müebbeden öldüğünü, bir daha onunla barışmayacağını hissediyordu* (R. N. Güntekin). || Ölünceye kadar: «*İmanı» yani Ali Paşa Hazretlerinin imanı demektir ki makam-ı sadarette müebbeden oturmak itikadından ibarettir* (Ziya Paşa). (M)

MÜECCEL sıf. (ar. *ecel* > *te'cîl*'den *mü'eccel*). *Esk.* İleriye bırakılmış, ertelenmiş. *Zt.* MUACCEL.

— Huk. *Esk.* Ödenmesi kadının dul kalmasına veya boşanmasına bağlı (nikâh bedeli). || *Müeccel borç*, bir ecele bağlanmış olan borç. (Bk. ANSİKL.) || *Mihri (mehri) müeccel.* Bk. MİHR.

— ANSİKL. Huk. *Müeccel borç*'ta, borç meydana gelmiş fakat ifası ileriye atılmıştır. Alacaklı, müeccel olduğu süre içinde borcun ifa edilmesini isteyemez ve borçlu da bu süre içinde borcunu yerine getirmek zorunda değildir. Ancak borçlu, kendi rızasıyle müeccel olan bir borcu yerine getirirse bu gerçek anlamda bir ifadır ve borçlu sonradan bunu sebepsiz zenginleşme kurallarına göre geri isteyemez. Ecelin dolmasıyle müeccel borç, muaccel hale gelir. (Bk. MUACCELİYET.)

◆ **Müeccelen** zf. *Esk.* Sonraya bırakılarak, ertelenerek. (M)

MÜECCİL i. (ar. *ecel* > *te'cîl*'den *müeccil*). *Esk.* İleri bir tarihe bırakan, erteleyen. (M)

MÜEDDA i. (ar. *eda* > *te'diye*'den *mü'eddâ*). *Esk.* Anlam: *İbaresi pek düzgün değilse de müeddâsı pek iyi düşünülmüş* (Şemseddin Sami). || Kavram. Muhteva.

◆ Sıf. *Esk.* Ödenmiş, edâ edilmiş. (M)

MÜEDDEP veya **MÜEDDEB** sıf. (ar. *edeb* > *te'dîb*'den *mü'eddeb*). *Esk.* Edepli, terbiyeli, saygılı: *Ekseriya ahalileri tüccar olup yine cümle serhadli esvapları giyinip gayet müeddep gaazî adamlardır* (Evliya Çelebi). || Çok okumuş, bilgili || İ. Erkek adı.

◆ **Müeddeben** zf. *Esk.* Edepli olana yaraşır şekilde. (M)

MÜEDDİ sıf. (ar. *edâ* > *te'diye*'den *müeddî*). *Esk.* Meydana getiren, sebep olan, doğuran: *Bu hakikatin tecellisi, bir batılın zevalini müeddi oldu* (Atatürk). *Usul-i inşanın bu cihetle yolsuz olması mülk ve milletçe pek çok fenalıkları müeddi olmaktadır* (Ziya Paşa). || Ödeyen, edâ eden. || *Müeddi-i nizâ*, kavgaya sebep olan. (M)

MÜEDDİB sıf. (ar. *edeb* > *te'dîb*'den *mü'eddib*). *Esk.* Bir çocuğun eğitim ve öğrenimiyle meşgul olan özel eğitici, mürebbi: *Müeddip şâkirdine yalnız sözle terbiye vermeyip ef'aliyle de nümune-i imtisal olmalıdır* (Şemsettin Sami).

◆ **Müeddibîn** çoğl. i. *Esk.* Eğiticiler, mürebbiler. (M)

MÜEKKED sıf. (ar. *ekedd* > *te'kîd*'den *mü'ekked*). *Esk.* Sağlamlaştırılmış, onaylanmış, kuvvetlendirilmiş. || Tekrarlanmış, tembihlenmiş, bir daha buyurulmuş, ihtar edilmiş.

◆ **Müekkede** sıf. *Esk.* Müekked'in dişili.

◆ **Müekkeden** zf. *Esk.* Bir daha tekrarlanarak, tenbihlenerek. (M)

MÜEKKEL sıf. ve i. Bk. MÜVEKKEL.

MÜEKKİD sıf. (ar. *ekedd* > *te'kîd*'den *mü'ekkid*). *Esk.* Sağlamlaştıran, kuvvetlendiren. || Bir daha tenbih veya ihtar eden: *İş'ar-ı sâbıka müekkid bir emirnâme yazıldı* (Şemseddin Sami). [M]

MÜEKKİL i. Bk. MÜVEKKİL.

MÜELİCH (veya **MİELİCH**) [Hans], alman ressamı (Münih 1516-ay.y. 1573). Regensburg'da bulunduğu (1536) sırada Altdorfer'in etkisinde kaldı; Roma'ya gitti (1541); daha sonra Münih'e yerleşti (1546), Bavyera dükü Albrecht V'in ressamı oldu. Daha çok portreleriyle (bunların bir çoğu Münih'tedri) tanındı; iki müzik derlemesini (Cyprien de Rore'un *Motetler*'i; Orlando di Lasso'nun *Mezmurlar Dergisi* [Münih Devlet Kütüphanesi]) minyatürle süsledi. (L)

MÜELLEF sıf. ve i. (ar. *ülfet* > *te'lîf*'ten *mü'ellef*). *Esk.* Bir yerde toplanıp birleştirilmiş, kitap haline getirilmiş. || Tasnif olunmuş, yazılmış, toplanmış.

— G. santl. *Esk.* Bir yazı çeşidi.

◆ **Müellefat** çoğl. i. *Esk.* Telif olunmuş eserler: *Hazâin-i kütübünde müellefat-ı Gazali'den dört yüz müellef cem olmuş idi* (Taşlıcalı Yahya).

◆ **Müellefe** sıf. *Esk.* Müellef'in dişili. (M)

MÜELLİF i. (ar. *ülfet* > *te'lîf*'ten *mü'ellif*). Kitap yazan kimse, eser sahibi, yazar: *Ayrı ayrı renklerle ciltlenmiş olan her kısım muharrirlerinin eskiliğine göre bir sıraya konduktan sonra o kısmın önüne eserin nevini, ismini ve müellifini gösteren bir levha asılmış, bir de muharririn yarım heykeli konulmuştu* (H. R. Gürpınar). *Avrupa'nın nasıl teşekkül ettiğini* [...] *garp tarihçileri ve müellifleri anlatsınlar* (Peyami Safa). *Bu ikinci eser, müellifi tarafından İngilizce yazılmıştır* (Ziya Gökalp).

— *Esk. Li-müellifihi,* (kitabın) yazarı tarafından.

— Huk. *Müellif hakkı.* Bk. FİKRÎ *hukuk.*

◆ Sıf. *Esk.* Bağdaştıran, uzlaştıran.

◆ **Müellifan** çoğl. i. *Esk.* Eser sahipleri, yazarlar.

◆ **Müellifane** zf. *Esk.* Kitap yazana yaraşır şekilde. (M)

MÜELLİM sıf. (ar. *elem* > *te'lîm*'den *mü'ellim*). *Esk.* Elem veren, inciten, acıtan, acıklı, iç sızlatan. (M)

MÜEMMEN sıf. (ar. *emn* > *te'mîn*'den *mü'emmen*). *Esk.* Sağlanmış, emniyete alınmış, güvenilir: *Çünki millet her türlü fedakârlığı sarfederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazarıyle bakılamazdı* (Atatürk). [M]

MÜENNES sıf. ve i. (ar. *unûset* > *te'nîs*'ten *mü'ennes*). *Esk.* Dişi.

— Dil bil. Bazı dillerde dişi cinsten sayılan kelime. *Yeni.* Dişil. (Türkçe kelimelerde müzekker [eril] ve müennes [dişil] diye bir ayrım yoktur.) Bu tür ayrımlar Arapçadan Osmanlıcaya geçmiş kelimelerde görülür, «kâtibe», «muallime» müennes kelimelerdir. (M)

MÜESSES sıf. (ar. *esâs* > *te'sîs*'ten *mü'esses*). *Esk.* Kurulmuş, kurulu: *Bu dava ne üzerine müessesdir* (Şemseddin Sami). [M]

MÜESSESAT çoğl. i. (ar. *mü'essese*'den *mü'essesât*). *Esk.* Kurumlar, kuruluşlar: *Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye, bilcümle medreseler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedildi* (Atatürk). || *Müessesat-ı hususiye,* özel müesseseler. || *Müessesat-ı resmîye,* resmî daireler, kurumlar.

— Huk. *Esk. Müessesatı hayriye,* kamu yararına sunulan hayır kurumları. (Camiler, medreseler, fukarahaneler, hastahaneler, kütüphaneler v.d. *müessesatı hayriye*'dir. Bunlar rehin edilemez, zamanaşımıyle mülkiyetleri kazanılamaz. Ancak yararı kalmayan, ahlâk veya kanuna uygun bir amaç için kullanılmayanları satılabilir.) [M]

MÜESSESE i. (ar. *mü'esses*'den *mü'essese*). Kanunlar gereğince kurulan ve sürekliliği olan kuruluş: *Belediyeler tüzel kişilikleri olan kamu müesseseleridir.* || Sosyal hizmet gören teşekkül, tesis, kurum: *Veremle Mücadele derneği topluma yararlı bir müessesedir.* || Ticarî veya sınaî kuruluş: *Babalarının müessesesinde mühim vazifelerle çalışırlardı* (Vâ-Nû). *Saatleri Ayarlama müessesesindeki vaziyetim hiç de dışardakilerin zannettikleri ve sık sık ima ettikleri gibi, öyle sadece bir âletin, uysal bir vasıtanın alâkası değildi* (A. H. Tanpınar). || Bir müessesenin bulunduğu bina: *Gazeteciler müesseseyi gezdi.* || *Teşm. yol.* Toplumsal bağlılık veya fikir, inanç v.b. birliğinden ileri gelen kurum: *Bu ihtilâl içinde eskiye ait bütün ekonomik, sosyal ve politik müesseseler yıkılmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Durkheim için olduğu gibi Gökalp için de cemiyet müesseseleri dinden çıkar* (P. Safa). *Evlilik müessesesi.*

— Huk. *Müessese nazariyesi* (*teorisi*). Bk. KURUM *teorisi.* (M)

MÜESSİF sıf. (ar. *esef*'den *mü'essif*). *Esk.* Üzücü, üzüntü verici. || Hoşa gitmeyen, kötü (olay, durum v.b.).

◆ **Müessife** sıf. *Esk.* Müessif'in dişili. || *Ahvâl-i müessife,* üzücü durumlar. (M)

MÜESSİR sıf. (ar. *eser* > *te'sîr*'den *mü'essir*). *Esk.* Etken olan, tesir eden, etkili: *Tabiî, ferdî fikirler bu mahiyette bulunursa, içtimaî hayatta her an müessirdir* (Ziya Gökalp). *Sayıp döktüğünüz sebeplerin, o vak'alar üzerinde müessir oldukları da şüphesizdir* (B. Felek). || İnsan kafasında yer tutan, etkili: *Nasihatlarım evlâdıma müessir olmadı* (Şemseddin Sami). || Dokunaklı: *Bu sûret ise tamam Muhtar'ın aradığı bir fırsat olduğundan minbere çıktı, gâyet müessir bir hutbe okudu* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Müessir fiil,* bedene acı veren, sağlık ve akıl bozuklukları meydana getirebilen fiil. (Bk. ANSİKL.)

— Kim. *Esk.* Etken.

— ANSİKL. Huk. *Müessir fiil*'ler Türk Ceza kanununda kasten ve taksirle işlenenler olmak üzere ikiye ayrılır. Türk Ceza kanunu, kasten işlenen müessir fiileri tespit etmiş ve bunların çeşitli derecelerini ayrı ayrı göstermiştir (md. 456). Kasten müessir fiil, bedene acı veren, sağlık ve akıl bozukluklarını meydana getirebilen bir fiilin bilerek ve istenerek işlenmesidir.

Türk Ceza kanunu kasten müessir fiilleri derecelendirirken, basit müessir fiiller ve ağırlaşmış müessir fiiller ayrımı yapmıştır. Basit müessir fiiller şu şekilde sıralanmıştır: 1. işlenen fiilin mağdurun hiç bir hastalığını veya sürekli işlerinden ayrılmasını doğurmamış, yahut doğurmuşsa da bunun devam süresinin on günü geçmemiş olması; 2. kanun, ağırlaşmış müessir fiilin şekillerini şu şekilde sıralamıştır: a) fiilin duyulardan veya organlardan birinin sürekli zayıflığını doğurması; b) konuşmakta sürekli zorluk meydana gelmesi; c) müessir fiilin çehrede sabit iz (eser) bırakmış olması; ç) müessir fiilin yirmi günden fazla aklî veya bedenî hastalıklar veya sürekli işlere devam edememe sonucu doğurması (suçun bu şekli sadece süre bakımından bir özellik gösterir); d) müessir fiilin hayatı tehlikeye sokması; e) fiilin gebe olan bir kadına karşı işlenmesi ve çocuğun vaktinden önce doğması; f) fiilin kesin veya muhtemel olarak iyileşmeyecek biçimde akıl veya beden hastalıklarından birini doğurması; g) duyulardan veya el veya ayaklardan birinin, konuşma kudretinin, çocuk yapmak yeteneğinin kaybı; h) fiil neticesi çehrenin değişmiş olması; ı) fiilin gebe bir kadına karşı işlenmiş olması ve kadının çocuğunu düşürmesi. Kanun, basit müessir fiil karşılığı altı aydan bir yıla kadar hapis cezası koymuş, ancak fiilin ağırlaşmış şekilleri için on yıla kadar ağır hapis cezası verileceğini öngörmüştür.

Türk Ceza kanunu, müessir fiillerin ikinci grubu olarak taksirle işlenen müessir fiillere yer vermiştir (md. 459). Bu maddede, müessir fiillerin tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik veya düzene, emirlere veya talimatlara uymamanın sonucu işlendiği zaman cezalandırılacağı belirtilir. Taksirle işlenen müessir fiilin cezası suçun basit şekli için üç aya kadar hapis veya elli liraya kadar ağır para cezası olarak gösterilmiş; ağırlaşmış müessir fiiller karşılığı otuz aya kadar hapis cezası tayin edilmiştir.

◆ **Müessirane** zf. *Esk.* Dokunaklı bir şekilde. (M)

MÜESSİS sıf. ve i. (ar. *esâs* > *te'sîs*'den *mü'essis*). *Esk.* Kurucu; bir yapı, kuruluş v.b.-ni kuran (kimse); *Türk vatanperverliğine misal olarak Hun devletinin müessisi olan Mete'yi zikredebiliriz* (Ziya Gökalp). *Binaenaleyh bir hükûmetin müessisleri, ne kadar çok olursa o hükûmetin vüs'at ve şevketi o kadar ziyade olur* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Müessis.* Bk. KURUCU.

◆ **Müessisan** veya **müessisîn** çoğl. i. *Esk.* Kurucular. (M)

MÜEVVEL sıf. (ar. *te'vîl*'den *mü'evvel*). *Esk.* Gerçek anlamından başka bir anlamla açıklanmış olan. || [Rüya için] Tabir edilmiş, yorumlanmış. (M)

MÜEVVİL sıf. (ar. *te'vîl*'den *mü'evvil*). *Esk.* Gerçek anlamından başka bir anlamda açıklayan. || Rüya yorumlayan. (M)

MÜEYYED sıf. (ar. *eyd* > *te'yîd*'den *mü'eyyed*). *Esk.* Kuvvetlendirilmiş, sağlam: *İlahî! Bir müeyyed, bir kerim el yok mu, tutsun da, / Çıkarsın Şark'ı zulmetten, götürsün fecr-i maksuda?* (M. Â. Ersoy). || Doğrulanmış: *Haktan bize Sultan-ı müeyyedsin efendi* (Şeyh Galib). || Yardım gören. || İ. Kadın ve erkek adı. (M)

MÜEYYED FİDDİN, fatımî din adamı ve yazarı (? - öl. 1087). Şiraz'da İsmailî inancını yaydı. Halkın bu inanca karşı koyması üzerine Kahire'ye kaçtı. Sarayda iyi karşılandı ve dâilik görevine getirildi. Kumandan Besasirî'ye yardım için başına getirildiği orduyle Sincar'daki Türkmenleri yendi. Bağdat'ı alarak fatımî halifesi Mustansır adına hutbe okuttu. Müeyyed Fiddin, medhiyeler ve felsefî şiirlerini *Divan*'ında topladı. Dinî ve felsefî konuların tartışıldığı *El-Mecalis*'ten (Toplantılar) başka *El - Sîre* (Hayat Hikâyesi) adlı bir eseri de vardır. (M)

MÜEYYEDZADE (Abdurrahman Hatemi), türk bilgini (Amasya 1456 - İstanbul 1516). Şehzade Bayezid (II) Amasya valisiyken, onun nişancısı olan babasının aracılığıyle saray çevresine girdi. Doğduğu yerde özel bir öğrenim gördü. Şehzade Bayezid'in musahip ve nedimi oldu. Bayezid ile kurduğu yakınlık süresinde onu içkiye alıştırdığı ileri sürülerek, Fatih Mehmed tarafından idamı için ferman çıktı. Şehzade Bayezid, onun, Amasya'dan kaçmasını sağladı (1479). Müeyyedzade, bir süre Mısır Memlûkları yönetiminde olan Halep'te kaldı. Orada, Zemahşeri'nin *El-Mufassal* adlı eserini inceledi. Sonra, İran'a gitti. Şiraz'da, ünlü bilgin Celâleddin Devvanî'den hadis, fıkıh okudu. Bayezid II'nin tahta çıktığını duyunca Amasya'ya (1483), oradan İstanbul'a geldi. Celâleddin Devvanî'nin düşüncelerini osmanlı ülkesinde yaymağa çalıştı. Kalenderhane medresesi müderrisliğine getirildi. Bir süre sonra Sahnıseman müderrisi oldu (1486). Sonra Edirne kadısı (1494), Anadolu kazaskeri (1501) görevlerine yükseltildi. Şehzade Selim'i tutan yeniçerilerin ayaklanmasında konağı yağma edildi ve Rumeli kazaskerliğinden alındı (1511). Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından sonra önce Karaferiye kadılığına, sonra Rumeli kazaskerliğine getirildi (1513). Çaldıran seferine katıldı. Tebriz dönüşünde görevine son verildi (1514). Din, fıkıh, mantık ve felsefe konularında çalışmalar yapan Müeyyedzade'nin başlıca eserleri: *Müeyyedzade Cönkü* (fetvaların toplandığı bir dergi), *Risale fi Hallil Şübhat-il-Amme* (Kamu Şüphelerinin Çözümü Üstüne Risale), *Risale fi'l Mevcudat-il-Hariciye ma'al Mahiye* (Görünen Varlıklar ve Yapılanlar Üstüne Risale), *Risale fi'l Cüz ellezi Lâyétecezza* (O Parçalanmayan Cüz [atom] Üstüne Risale), *Risale fi Tahkik-il-Küre-i Müdahrece* (Yuvarlak Kürenin İncelenmesi Üstüne Risa-

le). Ayrıca «Hatemî» takma adıyle yazdığı, şiirleri vardır. (M)

MÜEYYİD sıf. (ar. *eyd* > *teʾyîd*'den *müʾeyyid*). *Esk.* Kuvvetlendiren, pekiştiren. || Doğrulayan. || Yardım eden. (M)

MÜEYYİDE i. (ar. *müʾeyyid*'den *müʾeyyide*). Yaptırım, yaptırma gücü: *Onların sayesinde «dayak» müeyyidesi mektepte zararsızca yaşatılabiliyor* (Ömer Seyfeddin). *Hiç kimse ortada o kadar kanun müeyyidesi varken elbette durduğu yerde «benim düşüncem şudur» diye bağırmaz* (A. H. Tanpınar).

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— Huk. Hukuk kural ve esaslarının kabul ve uygulanmasını sağlamak için kanunlarda bulunan hükümler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. *Müeyyide* kelimesi başlangıçta, bir fiili önlemek için kanunda yer alan cezayı belirtiyordu. Sonra, kişinin kanuna uyması yahut uymamasına veya yaptığı hareketlerin faydalı veya zararlı oluşuna göre çarptırıldığı çeşitli cezaları veya aldığı mükâfatları belirtmek için kullanıldı. Tarihte klanlar, aileler, şehirler ve halklar gibi topluluklara uygulanan müeyyidelere sık sık rastlanır.

Sosyal ve manevî müeyyideler ile ahlâkî müeyyideleri birbirinden ayırt etmek lâzımdır. Sosyal müeyyideler arasında yer alan ceza müeyyideleri veya cezalar, mevcut ortak kanuna saygı duyulması ve kişisel hakların korunması amacını güder. Ahlâkî müeyyide deyince, adalet adına, her türlü faydadan bağımsız olarak meziyet ve kusura, sırf meziyet ve kusur olması bakımından verildiği ileri sürülen mükâfat ve ceza anlaşılır. Ahlâkî müeyyide iki meselenin ortaya atılmasına yol açar: 1. *hükmî soru*. Dağıtıcı adalet adına, iyilik için bir mükâfat, kötülük için de bir ceza istemek ahlâk bakımından meşru mudur?; 2. *fiilî soru*. Meziyet gerçek hayatta mükâfatlandırılmakta ve kusur da cezalandırılmakta mıdır?.

Guyau ve daha başka filozoflar, birinci soruya, olumsuz cevap vermişlerdir. Bu düşünürlere göre, iyilik, kendi mükâfatını, kötülük de kendi cezasını kendi içinde taşır. Müeyyidenin meşruluğunu savunanlar ve buna karşı çıkanlar, *tabiî müeyyide*'nin (yani sebeplerle sonuçların tabiî zincirlenişi gereğince, hareketi yapan bakımından bu hareketin taşıdığı sonuç) *hukuk müeyyidesi*'nin ve *sosyal müeyyide*'nin (yani kamuoyunun müeyyidesi) meziyetleri her zaman mükâfatlandırmak ve kabahatleri cezalandırmak gibi bir özelliği olmadığını kabul ederler. *İç müeyyide*'ye, yani vicdanın müeyyidesine gelince, bu, her kişinin duyarlığına göre değişir. Adalet adına, ahlâkî müeyyidenin ahlâk açısından gerekli olduğuna ve aynı zamanda, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve sınırsız bir adalete sahip olan bir tanrının varlığına inananların, ölümden sonra bir başka hayatın varlığını ileri sürmeleri bundan ötürüdür.

— Huk. Müeyyide, hukuk düzeni tarafından konulmuş olan hükümlerin ihlâl edilmesi durumunda, bu ihlâlin devlet gücüyle cezalandırılmasıdır. Ayrıca müeyyide, kişilerin hukuk kurallarına uymalarını sağlar. Çünkü, bir hukuk kuralına uyulmaması durumunda, söz konusu kişi, uymamanın müeyyidesiyle karşılaşacaktır. Müeyyide ancak devlet kuvvetleri yoluyle uygulanır. Özel hukukta müeyyide olarak, tazminat, sözleşmenin hükümsüz olması gibi müeyyideler vardır. Ceza hukukunun müeyyidesi ise cezadır. (LM)

MÜEYYİDÜDDEVLE (Ebu Mansur Buye), büveyhî valisi (942-984). Babasının ölümünden sonra payına Isfahan düştü. Daha sonra Cürcan'a vali tayin edildi; savaşları sürdürerek 982'de Kabus'u, Esterâbâd'da yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine kardeşi Fahrüddevle, Samanîlere sığındı. Müeyyidüddevle, kardeşi ve onun müttefikleri tarafından kuşatıldıysa da kaçmayı başardı. (M)

MÜEZZİ sıf. (ar. *ezā*'dan *müʾezzî*). *Esk.* Eziyet eden, eziyet veren. (M)

MÜEZZİN i. (ar. *ezān*'dan *müʾezzin*). Din. Namaz vakitlerini bildirmek için ezan okuyan din görevlisi: *Çengelköy'de küçük bir camiin müezziniymiş* (A. H. Tanpınar). *Halbuki: Vakt-i subh olmakla müezzin ezan okudu. Hazret-i Ali, mescid-i şerife müteveccih oldukta ...* (Cevdet Paşa). *Yüz binlerce insan bu camilere gitmektedir. Her camiin müezzini var, imamı var, hatibi var* (F. R. Atay).

— ANSİKL. Hz. Muhammed, islâm dininin genel kurallarını, özellikle beş ilkesini ortaya attıktan sonra, namaz kılınması dinî bir farz oldu. Namaz kılma zamanları tespit edildi. Bu sebeple belli vakitlerde müslümanları toplu olarak mescitte veya tek başlarına evlerinde ibadete çağırmak gerekiyordu. Çevrede oturanların duyabileceği yüksek bir yerden yapılan sesli çağrıya *ezan*, ezanı okuyana da müezzin dendi. İlk müezzin Bilâli* Habeşî'dir. Bu yüzden ona *müezzini evvel* de denir. Müezzinlerin güzel sesli olması, ezanı kelimelerin hakkını vererek okuması, dinleyenler üstünde tatlı bir etki bırakması gerekir. İslâm dinine göre, sesi çirkin, etkisi kötü, belli ezan okuyuş kurallarını bilmeyen kimselerin müezzin olması doğru değildir.

◆ **Müezzinîn** çoğl. i. *Esk.* Müezzinler.

◆ **Müezzinlik** i. Müezzin'in yaptığı iş. (M)

MÜEZZİNZADE ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA *Müezzinzade.*

MÜEZZİNZADE HAFIZ AHMED. Bk. AHMED PAŞA *Hafız.*

MÜFACAT i. (ar. *fücʾe*'den *müfācāt*). *Esk.* Oluverme, ansızın erişme.

— Tıp. *Esk. Mevt-i müfacat*, kalbin duruvermesiyle ölüm. (M)

MÜFAD i. (ar. *fevd* > *ifāde*'den *müfād*). *Esk.* Anlam, kavram: *Cümlesi Fuat Paşa hazretleri vasıtasıyle keşide buyurulan telgrafname müfadına vakıftırlar* (Atatürk). *Güzel bir çehrenin, ya bir hazin şi'rin müfadından* (Tevfik Fikret). *Düşündüğün şeye bak ... Sen şu ilmi öğren de / —O ilme hiç diyecek yok; müfadı kat'idir* (M. Â. Ersoy). [M]

MÜFADAT i. (ar. *fidā*'dan *müfādāt*). *Esk.* Bir tutsağı mal vererek kurtarma.

— Huk. *Esk. Müfadatı usera*, savaşan iki tarafın esirlerini karşılıklı değiştirmesi. (M)

MÜFAGAME i. (ar. *fağam*'dan *müfāğame*). *Esk.* Öpme.

— Anat. *Esk.* Ağızlaşma. (M)

MÜFAHARE veya **MÜFAHARET** i. (ar. *fahr*'dan *müfahare* veya *müfāharet*). *Esk.* Karşılıklı övünme, erdemlerini sayarak üstünlük iddia etmeğe çalışma. (M)

MÜFAHEME i. (ar. *fehm*'den *müfāheme*). *Esk.* Anlaşma: *Peyker kardeşlere mahsus bir sühulet-i müfaheme ile bu manayı nazarı tefsir ederek* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜFAHHAM sıf. (ar. *fahm*'dan *müfahham*). *Esk.* Kömürleşmiş. (M)

MÜFAHHAM sıf. (ar. *fahm* > *fehāmet*'ten *müfahham*). *Esk.* Ululanmış. || Kur'an'ın okunuşunda kaba ve kalın söylenmiş (harf). [M]

MÜFAHİR sıf. (ar. *fahr* > *müfāhare*'den *müfāhir*). *Esk.* Övünen: *Şayandır olur ise müfahir: / Methetti onu Münif-i şair* (Ziya Paşa). [M]

MÜFAM sıf. (ar. *faʿm*'dan *müfʿam*). *Esk.* [Su için] Yükselmiş, kabarmış. (M)

MÜFARAKAT i. (ar. *fark*'tan *müfārakat*). *Esk.* Bir yerden ayrılma, uzaklaşma: *Heyeti murahhasamız, teşrinisani 1922 iptidalarında, Lausanne'a gitmek üzere Ankara'dan müfarakat etti* (Atatürk).

— Huk. *Esk.* Eşler arasında nıkâhla kurulan evlenmenin, fesih veya talâk yoluyle sona erdirilmesi veya karı kocanın birbirinden ayrılması. (M)

MÜFARIK sıf. (ar. *fark* > *müfārakat*'tan *müfārık*). *Esk.* Ayrılan, ayrılmış olan.

— Mant. *Esk. Lâzım-ı gayr-i müfarık*, ayrılamaz, gerekli, onsuz olamaz. (M)

MÜFAVAZA i. (ar. *fevż*'den *müfāvaża*). *Esk.* Eşitlik. || İşbirliği.

◆ **Müfavazaten** zf. *Esk.* Eşitlikle. || Ortaklıkla, işbirliği yaparak. (M)

MÜFAVIZ i. (ar. *feyż* > *müfāvaża*'dan *müfāviż*). *Esk.* Ortaklıkta bulunan kimse.

— Tic. huk. *Esk.* Şirketi* müfavazaya ortak olan kimse. (*Her müfavız, ortalığa eşit sermaye koyar ve eşit kâr payı alır.*) [M]

MÜFAZ sıf. (ar. *feyż* > *ifāża*'dan *müfāż*). *Esk.* Bol, bereketli. Geniş. Dolu. || *Mufazzünfih*, iyice dolmuş, ağzına kadar dolmuş. (M)

MÜFECCİ sıf. (ar. *fecʿ* > *tefciʿ*'den *müfecciʿ*). *Esk.* Acıtan, üzen, inciten. (M)

MÜFEKKİR sıf. (ar. *fikr*>*tefkîr*'den *müfekkir*). *Esk.* Düşünen, fikir yürüten. || Düşündüren. (M)

MÜFEKKİRE i. (ar. *fikr* > *tefkîr*'den *müfekkire*). *Esk.* Düşünme gücü, yetisi: *Zaman olur ki düşünmekten ihtiraz ederim / Müfekkirem o zaman bir nihale benzer ki* (Tevfik Fikret). [M]

MÜFERRAK sıf. (ar. *fark* > *tefrik*'ten *müferrak*). *Esk.* Ayrılmış. (M)

MÜFERRİC sıf. (ar. *ferec*, üzüntü ve tasadan kurtulma > *tefric*'den *müferric*). *Esk.* Üzüntüyü yok eden, ferahlık veren, ferahlatıcı. || Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MÜFERRİD sıf. (ar. *ferd*>*tefrîd*'den *müferrid*). *Esk.* Bütün vaktini tek başına ve ibadet etmekle geçiren, ibadet için inzivaya çekilen. (M)

MÜFERRİH sıf. (ar. *ferah* > *tefrih*'ten *müferrih*). *Esk.* İç açıcı, ferahlatıcı, gönül açıcı: *Şehnişinin açık kapısından taze, müferrih bir hava tül perdeleri şişirerek içeriye giriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bugün bu kasr-ı müferrih, yarın o bağ-ı safa* (Tevfik Fikret).

◆ **İ.** Tıp. İç açıcı, ferahlatıcı ilâç.

◆ **Müferrihat** çoğl. i. *Esk.* İç açıcı, ferahlık verici şeyler, ilâçlar. (M)

MÜFERRİK sıf. (ar. *fark* > *tefrik*'ten *müferrik*). *Esk.* Ayırıcı, dağıtıcı, dağıtan. (M)

MÜFESSER sıf. (ar. *fesr* > *tefsîr*'den *müfesser*). *Esk.* Açıklanmış, açıklık kazanmış, tefsir edilmiş, ayrıntılı olarak açıklanmış. *Yeni.* Açımlanmış. (M)

MÜFESSİR sıf. (ar. *fesr* > *tefsîr*'den *müfessir*). *Esk.* Kısa ve anlaşılması güç bir metni açıklayan, açıklığa kavuşturan, metnin anlam ve amacı üstünde yorumda bulunan.

— Din. Kur'an surelerini islâm dini kurallarına göre yorumlayan kimse.

— ANSİKL. Din. İslâm dininin doğuşundan, Kur'an surelerinin halife Osman zamanında biraraya toplanmasından sonra, ayetlerin anlamı konusunda bazı güçlükler ortaya çıktı. Birden fazla anlam taşıyan kelimelerin bulunduğu ayetlerin açıklanışında görülen bu güçlüklerin giderilmesi için değişik yorumlar yapıldı. Kur'an'ı, islâm dininin ana ilkelerine göre açıklamayı amaç edinen bu yorumlardan tefsir* denen din bilimi doğdu; tefsirle uğraşan kimselere de *müfessir* dendi. Özellikle VIII. yy. başlarında, Kur'an'ın çok anlamlı kelimelerle örülü âyetlerini değişik açıdan yorumlayan müfessirler yetişti. Şafiî, malikî, hanefî ve hanbelî mezheplerinin doğuşu sonucu müfessirler arasında da, bağlı bulundukları mezhep ilkelerine göre, görüş ayrılıklar oldu. XI. ve XIV. yy.larda tefsir bilimi büyük bir önem kazandığı için birçok ünlü müfessir yetişti.

◆ **İ.** *Kur'an* metinlerini açımlayan, din bilgini.

◆ **Müfessiran** veya **müfessirîn** çoğl. i. *Esk.* Bir metni yorumlayan kimseler; Kur'an surelerini açımlayan bilginler; müfessirler. (M)

MÜFETTİH sıf. (ar. *feth* > *teftîh*'ten *müfettih*). *Esk.* Açan, açıcı. || *Müfettih-ül-ebvâb*, kapıları açan: *Ey leşker-i müfettih-ül-ebvâb vur, bugün / Feth-i mübîni zâmin o tebşîr aşkına* (Y. Kemal). «Rızk kapılarını açan» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından.

◆ **İ.** Tıp. *Esk.* Tıkanıklığı gideren ilâç. İştah açıcı ilâç. Geğirtici, geğirten ilâç. (M)

MÜFETTİN sıf. (ar. *fitne* > *teftîn*'den *müfettin*). *Esk.* Fitneci, fitne, koğcu. || Fettan, şaşırtıcı bir hayranlık uyandıran, büyüleyici. (M)

MÜFETTİŞ i. (ar. *fetş* > *teftîş*'ten *müfettiş*). Yürütülmekte olan bir hizmetin denetimini yapan ve bu konuda vardığı sonuçları, hizmeti yürüten teşkilâtın merkezine

birer rapor halinde bildirmekle görevli olan memur: *Müfettiş, azınlıklardan olmasına rağmen vazifesini yapmayı biliyordu* (H. E. Adıvar). *Maarif Encümeni azasından iki efendi ile bir müfettiş gelmiş, benden bazı şeyler soracaklarmış* (R. N. Güntekin). *Maliye müfettişi. Polis müfettişi.*

— ANSİKL. İda. *Müfettiş*, genellikle, klasik bakanlık teşkilâtı içinde yer alır ve mülkî idarenin taşra üstündeki yayılışına uygun olarak merkezden alınan kararların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini denetler. Yalnız merkezî teşkilât içinde değil, yine merkezî idarenin görev ve sorumluluklarının *bir sonucu olarak*, yerinden yönetim kuruluşlarını ve kamu hizmeti yapan bazı özel kuruluşları da denetler. Meselâ, özel okullar üstünde, Millî Eğitim bakanlığı müfettişlerinin denetim yetkisi vardır. Özellikle maliye müfettişleri için imtihanla memur alınması, konunun önemi bakımından Türkiye'de öteden beri uygulanan bir usuldür. Bk. MÜLKÎ *teşkilât*. (M)

Müfettiş *(Revizor)*, Gogol'ün komedisi (1836). Bir taşra şehrinde «müfettiş» beklenirken, bir yolcu çıkagelir, kendisinin müfettiş yerine koydukların görünce durumdan yararlanır ve ahlâk düşkünü memurlardan rüşvet teklifleri alır. Şehrin valisi adalet işlerini rüşvetle gördürmekte, hastahane müdürü ilâç ticareti yapmakta, zindancı mahpusların istihkaklarıyle oynamaktadır: sözde müfettişe hediyeler v.b. vererek kendi suçlarına göz yumulmasını sağlamağa çalışırlar. Gerçek müfettişin gelişi, hepsini şaşkına döndürür. (→Bibliyo.) [L]

MÜFETTİŞLİK i. *(müfettiş'ten müfettişlik)*. Müfettişin mesleği veya makamı: *Şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasip mütalâa kılınmıştır* (Atatürk). *Onun babası müfettişlik yapıyor.* (M)

MÜFETTİT sıf. (ar. *fett* > *teftit*'ten *müfettit*). *Esk.* [Âlet veya ilâç için] Kıran, ezen, ufalayan.

— Tıp. *Esk. Müfettit-ül-hasat*, taşkıran, mesanedeki taşları kıran (âlet).

◆ **Müfettitat** çoğl. i. *Esk.* Parçalayan, kıran âletler, ilâçlar. (M)

MÜFEVVAZA i. (ar. *müfevvaza*). Huk. *Esk.* Mihri belirtilmeden velisi tarafından evlendirilen kadın. (Bu durumda, *müfevvaza* için, mihri misil vermek gerekir; verilmedikçe kadın, kocasıyle cinsî münasebeti reddedebilir.) [M]

MÜFEZZİ sıf. (ar. *fezc* > *tefzic*'den *müfezzic*). *Esk.* Şaşırtan, korkutan, şaşkınlıkla baktıran. (M)

MÜFFLİNG (Karl WEISS, VON — baronu), prusyalı general (Halle 1775 - Erfurt 1851). Leipzig savaşından (1813) sonra, tümgeneralliğe yükseldi. Ren ordusu kurmay başkanı (1814), Paris valisi (1815), Prusya ordusu kurmay başkanı (1820), Berlin valisi (1837) oldu. 1851'de *Hatıralar*'ını yayımladı. (L)

MÜFHİM sıf. (ar. *fahm* > *ifhām*'dan *müfhim*). *Esk.* (Bir konuda) Başkasına ağız açtırmayan, susturan, yıldıran. (M)

MÜFİD sıf. Bk. MÜFİT.

MÜFİD (Ebu Abdullah Muhammed), **İbn el-Muallim** de denir, arap din bilgini (945-1022). Siyasî olaylara karışmadı. 200'ü geçen eserlerinin, Avrupa'da bulunanlar dışında, şiî kütüphanelerinde elyazması birçok nüshası vardır. Bunlar arasında, fıkha ait elkitaplarına, temel felsefe anlayışı konusunda yazılmış risalelere rastlanır. Daha çok, Şiîlikle ilgili meseleleri işledi. Ayrıca, şiîlere ait kutsal makamlar için hac kılavuzu yazdı. (M)

MÜFİK sıf. (ar. *ifākat*'tan *müfīk*). *Esk.* [Hasta için] Şifa bulan, iyileşen, iyi olan. || [Şiir için] Gayet güzel, mükemmel. (M)

MÜFİT veya **MÜFİD** sıf. (ar. *fevd* > *ifāde*'den *müfīd*). *Esk.* Yararlı, faydalı: *Fakat müfit bir şey ... Bir nebze mantıkla ne muğlak meseleler halledilir* (H. Z. Uşaklıgil). *Güzel yazılmış eserler ve şüphesiz ki müfid, / Fakat, basılsa okurlar mı? Bence azdır ümid* (M. A. Ersoy). || Anlatan. || İ. Erkek adı.

◆ **Müfide** sıf. *Esk.* Müfid'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

MÜFİT RATİP, türk yazarı (İstanbul 1887 - ay.y. 1917). Galatasaray sultanîsini bitirdi (1908). Bir süre matbaacılık, Evkaf nezaretinde mütercimlik, Evkaf müzesinde başkâtiplik yaptı. Fecriâti döneminde yazdığı mensur şiirlerle yazı hayatına girdi (1909). Daha çok tiyatro üstüne yazı, tenkit ve tercüme oyunlarıyle devrinin tiyatro hareketlerine katıldı. Guy de Maupassant'ın *Bel Ami* romanını *Güzel Dost* adıyle Türkçeye tercüme etti (1910). *Zincir* adlı bir perdelik telif bir piyesi yayımlandı. *Namus, Büyük Gece, Hücum* adlı oyun tercümeleri ve Refık Halid Karay ile birlikte yazdığı *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Müdafaası* adlı tarihî komedisi Birinci Dünya savaşı öncesi repertuvarlarında yer aldı. (M)

MÜFİZ sıf. (ar. *feyż* > *ifaża*'dan *müfīż*). «Feyiz veren, feyizlendiren, iyilik ve bereket veren» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MÜFKİR sıf. (ar. *fakr* > *ifkār*'dan *müfkir*). *Esk.* Yoksullaştıran, yoksul bırakan. (M)

MÜFLİH sıf. (ar. *felāh*, kurtuluş > *iflāh*'tan *müfliḥ*). *Esk.* Esenliğe kavuşan, kurtulan.

◆ **Müflihane** zf. *Esk.* Kurtulana yaraşır biçimde.

◆ **Müflihîn** veya **müflihun** çoğl. i. *Esk.* Esenliğe kavuşanlar, kurtulanlar. (M)

MÜFLİK sıf. (ar. *müflik*). *Esk.* Usta, çok iyi (şair): *Benim ol müflik u münşi-i hadisüs-sin kim / Müftehir zatım ile pîr ü civan ihvan* (Şinasi). [M]

MÜFLİS sıf. ve i. (ar. *iflās*'tan *müflis*). Parasını tüketmiş, bir işte bütün parasını bastırmış, iflâs etmiş (kimse): *On beş gün sonra müflis mağaza sahibinin sevdiği kızla evlendiğini işittik* (A. H. Tanpınar).

— Huk. İflâs etmiş (kimse). Bk. İFLÂS.

◆ **Müflise** sıf. *Esk.* Müflis'in dişili.

◆ **Müflisan** veya **müflisîn** çoğl. i. *Esk.* Parasız kalanlar. || Parasının hepsini bir işte batıranlar.

◆ **Müflisen** zf. *Esk.* Parasını bir işte batırarak. (M)

MÜFNİ sıf. (ar. *fenā* > *ifnā*'dan *müfnī*). *Esk.* Yok eden, mahveden. (M)

MÜFRAG sıf. (ar. *ifrāġ*'dan *müfraġ*). *Esk.* (Kalıba) dökülmüş. (M)

MÜFRED sıf. Bk. MÜFRET.

MÜFREDAT çoğl. i. (ar. *müfred*'den *müfredāt*). *Esk.* Basit şeyler. || Tamamı bilinen şeylerin ayrıntıları, bireyleri.

— Öğr. *Müfredat programı.* Bk. PROGRAM.

— Tic. *Müfredat defteri*, yapılacak işlerin ayrıntılı ve tahminî listesi; bu liste kesin bir taahhüt değil, bir ön projedir. (Müfredat defterinde, şekli, maddî değeri, hacmi, kullanılan malzemenin kalite ve fiyatları belirtilerek yapılacak işlerin hepsi hakkında bilgi verilir. İşlerin gerçekleştirilme süresi, kontrol usulü, kabul şekli ve bunların düzenlenmesi açıklanır. Tam bir müfredat defteri şu alt bölümlere ayrılır: ispat edici, tarif edici, miktar bildirici ve tahmin edici müfredat defterleri.)

— Tic. huk. Bir tacirin menkul ve gayrımenkul malları ile sahip olduğu aksiyon ve obligasyon gibi kıymetli evrakı ve öteki kıymetleri anlatan terim. (LM)

MÜFRET veya **MÜFRED** sıf. (ar. *ferd*'den *müfred*). *Esk.* Tek, yalnız, benzeri olmayan.

◆ İ. Ed. *Esk.* Divan edebiyatında iki mısraı birbiriyle kafiyeli olmayan beyitlere verilen ad. (Divanların sonunda, «müfredat» veya «efradı müfredat» başlığı altında yer alırdı.)

— Gram. *Esk.* Tekil, teklik. (M)

MÜFREZ sıf. (ar. *ferz* > *ifrāz*'dan *müfrez*). *Esk.* Bir bütünden ayrılmış olan. || *Müfrez-ül-Kalem Hazine*, Tanzimat'tan önce, Mısır, Bağdat, Şam ve Yemen hazineleri için kullanılan tabir.

◆ **Müfreze** sıf. *Esk.* Müfrez'in dişili. || *Arsa-i müfreze*, ayrılmış olan arsa. (M)

MÜFREZE i. (ar. *müfrez*'den *müfreze*). Ask. Çeşitli askerî görev ve hizmetlerin yapılması için, küçük birliklerden, belli bir kuruluşa bağlı kalmadan geçici olarak meydana getirilen özel askerî gruplara verilen ad: *Bu vak'a üzerine, Yunanlılar müteferrik ve zayıf müfrezelerini geri çekip toplamak lüzumunu hissettiler* (Atatürk). *Öğle üstü çıkan müfreze Manisa'ya emir götürdü* (Kemal Tahir). *Bir topçu müfrezesi bütün ağırlıklarıyle bizim köyün içinden geçti* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Esk. Müfrezei askeriye*, askerî kol.

— ANSİKL. Ask. *Müfreze*'ler, alay, tabur, bölük, takım ve manga gibi birliklerden birinden veya birkaçından derlenerek kurulur. Müfrezeye giren en büyük birlik kumandanı aynı zamanda müfreze kumandanıdır. Müfreze kumandanı geçici olarak bu göreve tayin edilmiş olduğundan, astlarına sicil verme yetkisi yoktur. (M)

MÜFRİD sıf. (ar. *ferd* > *tefrīd*'den *müfrid*). *Esk.* Tek başına bırakan.

— Fiz. İzolatör. (M)

MÜFRİG sıf. (ar. *firāġ* > *ifrāġ*'dan *müfriġ*). *Esk.* Döken, dökücü.

— Tıp. *Esk.* [Organ için] Boşaltan, ifrazat yapan, salgı çıkaran. || *Müfrig-i safra*, safra döken. (M)

MÜFRİGA sıf. (ar. *müfriġ*'den *müfriġa*). *Esk.* Dökücü, söktürücü.

— Tıp. *Edviyei müfriga*, müshil etkisi yapan, söktürücü ilâçlar. (M)

MÜFRİT sıf. (ar. *farṭ* > *ifrāṭ*'tan *müfriṭ*). Bir şeyi normal sınırın ilerisine vardıran, aşırı: *Eğer bu istediğimiz de çoksa, müfritse onu da istemiyorum efendim* (F. R. Atay). || Mübalâğalı.

◆ **Müfrite** sıf. *Esk.* Müfrit'in dişili. || *Muhabbet-i müfrite*, aşırı sevgi. (M)

MÜFSİT veya **MÜFSİD** sıf. (ar. *fesād* > *ifsād*'dan *müfsid*). *Esk.* Bozan, fenalaştıran, kötüleştiren. || Ara bozucu, arayı açan, birbirine düşürüp ortalığı karıştıran. || *Müfsid-i mide*, mide bozan, mideyi karıştıran.

◆ **Müfsidane** zf. *Esk.* Fesatlıkla, arabozuculukla.

◆ **Müfside** sıf. *Esk.* Müfsid'in dişili.

◆ **Müfsidîn** çoğl. i. *Esk.* Bozanlar, ara açanlar, birbirine düşürenler. (M)

MÜFT sıf. (fars. *müft*). *Esk.* Bedava, bedelsiz, karşılıksız: *Nef'i bunu sanma müft bulmuş: / Üç padişahın nedimi olmuş* (Ziya Paşa). [M]

MÜFTASID sıf. (ar. *faṣd* > *iftiṣād*'dan *müftaṣıd*). *Esk.* Kan alan, kan alıcı, damardan kan alan. (M)

MÜFTAZIH sıf. (ar. *fażḥ* > *iftiżāḥ*'tan *müftażıḥ*). *Esk.* Yaptığı fenalıklar yüzüne vurularak şerefsiz bir duruma düşmüş, rezil olmuş: *Ve ol hücne ile müftazıh olmaya* ... (Nergisi). [M]

MÜFTEAL sıf. (ar. *fi'l* > *ifti'āl*'den *müftecal*). *Esk.* Yapma, uydurma, sahte, düzme: *Bu varaka-i müfteal a'dâ ve hussad düzmesidir* (Naima). [M]

MÜFTEHİR sıf. (ar. *fahr* > *iftihār*'dan *müfteḫir*). *Esk.* Bir şeyi övünç bilerek onunla sevinen, övünen: *Mehmet Nurettin Paşa hem Türk ve hem Araptır. Babası ve büyükbabalarıyle de müftehirdir* (Atatürk). *Bu muhabere tarzını yeni icat etmiş olmaktan ikisi de o kadar müftehir idiler ki* (H. Z. Uşaklıgil). || Şanlı, şerefli. || Parasız iş gören, fahrî.

◆ **Müftehirane** zf. *Esk.* Övünçle. (M)

«Müfettiş» Atelier tiyatrosunda (1948)

MÜFİT RATİP (Servetifünun mecmuasından)

Foto. Bernand (LAROUSSE) ; MEYDAN

MÜFTEKIR sıf. (ar. *faḳr* > *iftiḳār*'dan *müfteḳır*). *Esk.* Bir şeyin yokluğunu çeken, fakir, gereksinen, yoksul: *İşte ganî / Fakir, ona herkes, onun şeâmetle / Tasadduk ettiği ikbâle müftekır, müştak* (Tevfik Fikret). || Muhtaç: *Öyle bir hakîm-i zûfünunu tanımak için kaim-i kiram benim gibi bir âcizin delâletine müftekır kalmazdı!* (M. Â. Ersoy).

— Huk. *Esk.* Zekâtın esası olan nisaptan az malı olması veya malı daha çok olduğu halde bununla ihtiyacını karşılayamadığı için yoksul sayılan kimse. (Müftekıre zekât verilmesi caizdir.) [M]

MÜFTERİ sıf. ve i. (ar. *feriyy* > *iftirā*'dan *müfteri*). İftira eden, kara çalan, suç yükleyen: *Müfterilere yaptıkları işin temizliğini bir kere de mahkeme huzurunda tekrar için o günü sabırsızlıkla bekliyorum* (R. N. Güntekin). [M]

MÜFTERİK sıf. (ar. *farḳ* > *iftirāḳ*'tan *müfteriḳ*). *Esk.* Ayrılan, birbirinden ayrılan. || Dağınık bir durumda olan, perişan. (M)

MÜFTERİS sıf. (ar. *fers* > *iftirās*'tan *müfteris*). *Esk.* [Hayvan için] Avını yakalayıp parçalayan, yırtıcı. || *Mec.* Kötülüğe eğilimi olan, vahşî: *Zavallı kız, seni karşımda döndüren de o bak; / O, hep o, hep o mülevves, o müfteris kütle!* (Tevfik Fikret).

◆ **Müfterise** sıf. *Esk.* Müfteris'in dişili. || *Hayvanat-ı müfterise,* yırtıcı hayvanlar. (M)

MÜFTÜ veya **MÜFTİ** i. (ar. *fetvā* > *iftā*'dan *müfti,* fetva veren). Huk. İl ve ilçelerdeki din hizmetlerini, din kurumlarını yöneten, din görevlilerinin hizmetlerini düzenleyen ve denetleyen memur. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Bir olay veya işlem konusunda şeriatın emrini, çözümünü fetva ile belirten kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Müftii kanun,* beratların üzerine tuğra çeken görevli, nişancı. || *Müfti'l enam,* fetva vermek selâhıyeti olan müftü; bazen şeyhülislâmlar da aynı zamanda müfti'l enam olur. Sonradan, müfti'l enamların bulunduğu bir daire kuruldu.

— ANSİKL. Huk. Diyanet İşleri başkanlığının il ve ilçelerdeki bölge kuruluşları içinde müftülükler de vardır. Bu kuruluşların başında idarî yetki ve görevlere sahip *müftü*'ler bulunur. Bunlar bulundukları bölgede Diyanet İşleri başkanlığına, ilçe müftüleri il müftülüklerine bağlıdır. İl müftüleri, Diyanet İşleri başkanlığının inhası üstüne ortak kararnameyle, ilçe müftüleri ise, Diyanet İşleri başkanlığının merkez teşkilâtı içinde yer alan Personel dairesinin inhası üstüne diyanet işleri başkanı tarafından tayin edilir. (M)

Müftüali mescidi veya **Zenbillialiefendi mescidi,** İstanbul'da, Küçükmustafapaşa Tiftik sokağında mescit. Tanınmış bilginlerden Zenbilli unvanıyle bilinen şeyhülislâm Ali bin Ahmed Efendi tarafından yaptırıldı. Yapılış tarihi 1525'ten öncedir. Kare planlı olan binanın duvarları taş ve tuğladandır. Yıkık bir durumdayken 1954'te Anıtlar derneği tarafından onartıldı. (M)

MÜFTÜLÜK i. (*müftü*'den *müftü-lük*). Müftünün görevi ve makamı. (M)

Ahmed Hikmet MÜFTÜOĞLU (Servetifünun mecmuasından)

MÜFTÜOĞLU (Ahmed Hikmet), türk yazarı (İstanbul 1870 - ay.y. 1927). Galatasaray sultanîsini bitirdi (1888), hariciye mesleğine girdi. Pire, Marsilya, Ponti, Kereç'te konsolosluk kâtipliği ve konsolosluk yaptı (1889-1896). İstanbul'da Hariciye nezareti merkezinde (1896-1908), Nafıa nezaretinde, Ticaret Müdiriyeti Umumiyesinde çalıştı. Bir yandan da Galatasaray lisesinde edebiyat (1898-1909), Dârülfünun'da alman ve fransız edebiyatı tarihi okuttu (1910-1912). Yeniden Hariciyeye geçerek Peşte konsolosluğunda (1926-1927) bulundu. 1896'da *Servetifünun* dergisinde yayımladığı hikâyeleriyle Edebiyatı Cedide topluluğuna katıldı. Bu topluluğun, hikâye ve romanında görülen yabancı kelime ve kurallarla yüklü dilini ve süslü üslûbunu kullandı. O sıralarda başlayan türkçülük ve yeni - lisan akımını benimseyerek *Türk Yurdu* (1911), *Türk Derneği* (1912) dergileri kurucuları arasına girdi. Hikâyelerini millî ve yerli konularda, gene süslü bir üslûpla, fakat sade bir Türkçe ile yazdı. Eserleri: *Hâristan ve Gülistan* (uzun hikâye, 1901); *Çağlayanlar* (hikâyeler, 1922); *Gönül Hanım* (roman, 1971). [M]

MÜFTÜZADE MEHMED. Bk. EMİN MUHLİS PAŞA (Müftüzade Mehmed).

MÜFTÜZADE SEYİT AHMED PAŞA. Bk. SEYİT AHMED.

MÜGGE (Otto), alman mineraloji ve petrografi bilgini (Hannover 1858 - Göttingen 1932). Münster akademisinde, Königsberg ve Göttingen üniversitelerinde mineraloji, petrografi ve jeoloji profesörü oldu. Mineraloji alanında, özellikle radyoaktif minerallerin varlığına dayanan çokrenkli kuşaklar, billûrların düzenli birleşmeleri, kuvars v.b. üstüne çeşitli incelemeler yaptı. Rosenbucsch ile birlikte *Mikroskopische Physiographie der Mineralien und Gesteine* (Minerallerin ve Kayaların Mikroskopik Fizyografisi) [1873] adlı eseri yazdı. (M)

MÜHAB sıf. (ar. *heybet* > *ihābe*'den *mühāb*). *Esk.* Davranışları, görünüşü insanda çekingenlik ve korku uyandıran, kendisinden korkulan. (M)

MÜHDA sıf. (ar. *hediye* > *ihdā*'dan *mühdā*). *Esk.* Hediye olarak verilmiş, hediye olarak gönderilmiş. || *Mühda-ileyh,* kendisine hediye verilen kimse. (M)

MÜHDER sıf. (ar. *heder* > *ihdār*'dan *mühder*). *Esk.* Heder edilen, boş yere dökülen, akıtılan (kan).

— Huk. *Esk.* *Mühderüddem,* öldürüldüğü zaman kısas veya diyet verilmesi gerekmeyen kimse. (Meselâ, bir müslüman, savaş sırasında gayrımüslimler arasındaysa ve düşmana atılan kurşundan isabet alarak ölürse, öldürülmesi din yönünden helâl olmayan kadın veya çocuklar savaşçı sayılarak öldürülürlerse, bunlar mühderüddem kabul edilirler.) [M]

MÜHDİ sıf. (ar. *hediye* > *ihdā*'dan *mühdi*). *Esk.* Birine hediye veren, birine hediye gönderen, armağan eden. (M)

MÜHDİR sıf. (ar. *heder* > *ihdār*'dan *mühdir*). *Esk.* Döken, akıtan. || Boş yere kan döken. (M)

MÜHELHEL sıf. (ar. *helhel*'den *mühelhel*). *Esk.* [Kumaş ve elbise için] Zarif, güzel, şık. || [Şiir için] Güzel. (M)

MÜHELLEB bin ebî ŞUFRA, arap kumandanı (? 630-? 702). Muaviye zamanında Hindistan'a giderek Kâbil ile Multan arasındaki bölgeye akınlar yaptı (665). Daha sonra Emevîlerden ayrılarak kendisine Horasan valiliğini veren Muaviye'nin düşmanı Abdullah bin Zübeyr ile birleşti. Horasan'a giderken, Basralıların isteği üzerine, Ezrakîlerle yapılan savaşta başkumandanlığı kabul etti. 686'da bunları Sillebra yakınında yenilgiye uğrattı. Daha sonra El-Muhtar bin Ebu Übeyd'e karşı yapılan savaşa katıldı, Suriyelilere karşı sınırların korunması için Musul'da bulundu. El-Ahvaz'da 8 ay Ezrakîlerle savaştı. Ezrakîleri ortadan kaldıran Mühelleb'e mükâfat olarak Horasan valiliği verildi (968). Buhara'ya karşı iki sefer yaptı. Son seferden dönüşünde öldü. (M)

MÜHELLİL sıf. (ar. *tehlîl*'den *mühellil*). Din. «Lâilahe illallah» cümlesini söyleyen. (M)

MÜHENDİS i. (ar. *hendese*'den *mühendis*). Mühendislik öğrenimi yapmış olan kimse. || *Esk.* Geometrici.

— ANSİKL. Avrupa'nın üniversite seviyesinde en eski mühendislik okulu, 1747'de Fransa'da kurulan «École des Ponts et Chaussées»dir. Bunu Prag (1806), Viyana (1815) ve Karlsruhe (1825) yüksek teknik okulları izledi. Amerika'da ilk akademik mühendis unvanı, 1830 yılında Erie kanalının inşaatını yönetmiş olan teknisyenler grubuna verildi. İtalya'da gerçek mühendislik öğretimi, ancak 1860'ta Torino'da kurulan Uygulamalı Mühendislik okulu ve Milano Yüksek Teknik enstitüsü ile başlar. İngiltere'de, uzmanlaşmış bir okul (geleneksel ingiliz ampirizmi sebebiyle) ancak 1903'e doğru kurulabildi. Oysa 1818'den beri sivil mühendisler derneği vardı.

Modern dünyada, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru hızlı bir dönüşüm görülür. Aşağı yukarı iki yüzyıl süren bu dönüşümün, ancak gelecek yüzyılda tamamlanabileceği sanılıyor. Mühendis, sanayi toplumunun en önemli elemanlarından biridir. Görevi, ilmî araştırmanın sonuçlarını teknolojik olgulara dönüştürmek, teknolojiyi pazarların, daha doğrusu toplumun ihtiyaçları ve malî meselelerle bağlantısı içinde değerlendirerek ekonomi ile teknoloji arasında köprü kurmaktır. Böylece, üretim mekanizmasının merkezi olan mühendis, sanayi toplumunun da merkezi durumuna gelir. Bu durum, mühendise, teknik bilgilerini sürekli olarak yenileme, teşkilâtlanma, toplum ve ekonomi meselelerini rasyonel yönden inceleme gibi çeşitli sorumluluklar yükler.

● *Türkiye*'de mühendis terimi Selim III zamanından (1789-1807) itibaren kullanılmağa başlandı. Bu dönemde mühendis yetiştiren çeşitli okullar (Mühendishanei Berrîi Hümayun, Mühendishanei Bahrîi Hümayun, Hendese-i Mülkiye mektebi v.d.) kuruldu. O zamana kadar inşaat mühendisinin yaptığı işleri görenlere genellikle «bennâ» denirdi. Günümüzde mühendis kavramının kapsamı çok genişledi; yol, köprü, yapı, gemi ve uçak yapımı, maden, su, elektrik alanlarında teknik çalışmalar yapanlara mühendis denildi (elektrik mühendisi, inşaat mühendisi, gemi inşa mühendisi v.d.). [LM]

MÜHENDİSBÖCEĞİ blş. i. Dolaştığı yerleri sanki ölçüyormuş gibi hareket eden bazı kelebek tırtıllarına (*geometridae* familyasından) verilen ad. (Mühendisböceği diğer tırtıllar gibi sürünerek ve bükülerek yürüyecek yerde, ön ayaklarıyle tutunduktan sonra vücudunu halka şeklinde kaldırarak arka kısmını tutunduğu yöne doğru çeker.) [L]

MÜHENDİSHANE blş. i. (ar. *mühendis* ve fars. *ḫāne*'den *mühendis-ḫāne*). *Esk.* Mühendis yetiştiren yüksek okul. (M)

Mühendishanei Bahrîi Hümayun (Hendesehanei Bahrî de denir), İstanbul'da teknik konularla ilgili uzman subay yetiştirmek amacıyle kurulan okul (1776). Önce Baron de Tott'un tavsiyesi ve Cezayirli Hasan Paşanın çalışmalarıyle İstanbul'da Haliç tersanesinin Karaağaç semtinde Hendese odası adıyle bir dershane açıldı (1773). Dershanede denizcilikten başka topçuluk tekniği de öğretiliyordu. Birkaç yıl sonra Camialtı yakınında 2-3 odalı bir mühendishane yaptırıldı (1776). Okula fransız öğretmenler getirildi. O günkü siyasî çıkarlarına aykırı düştüğü gerekçesiyle Rusya, Fransa hükûmetine başvurarak Türkiye'deki askerî personelini geri çekmesini istedi. Bu istek Fransa tarafından kabul edildi. Fransızların ayrılmasıyle boşalan yerlere türkler tayin edildi. 1821 Yangınında Mühendishanei Bahrîi Hümayun, Parmakkapı'ya, 1834'te Heybeliada'daki Kalyoncu kışlasına taşındı. Bundan sonra, Kasımpaşa'da Cezayirli Hasan Paşa konağı satın alındı ve 400 öğrencinin eğitim görebileceği bir okul yaptırılarak Mühendishane buraya taşındı (1838). Okul 1842'den sonra «Mektebi Bahriyei Şahane» adını aldı. On yıl sonra da yeniden Heybeliada'ya geçti (1852). Mühendishanei Bahrîi Hümayun, bugünkü Deniz Harp okulunun çekirdeğidir. (M)

Mühendishanei Berrîi Hümayun, İstanbul'da topçu subayı yetiştirmek için kurulan okul (1795). Haliç tersanesindeki Mühendishanei Bahrîi Hümayun'un genişletilmesiyle meydana geldi. Okulun eğitim süresi dört yıldı. Okulun en yüksek görevlisi, ders nazırıydı; fakat en yetkili kişi başhocaydı. En ünlü başhoca İshak Efendi idi. Onun zamanında, Selim III'ün de yakın ilgisıyle, okulda birçok yenilik yapıldı. Tophane nazırı Bekir Paşanın teklifi üzerine çıkarılan bir nizamnameyle (1847) mühendishane, «Topçu ve Mimar (İstihkâm) mektebi» adını aldı ve idadî (lise) sayıldı. Ayrıca dört yıllık mimarî ve harbiye sınıfları açıldı. Mühendishanei Berrîi Hümayun; Yüksek Mühendis mektebi adıyle kurulan, daha sonra da İstanbul Teknik üniversitesi adını alan (1944) eğitim kurumunun çekirdeğini meydana getirdi. M)

Mühendishanei Sultanî, Osmanlı devletinde, eğitim görmemiş bazı saray görevlileri için kurulmuş dershane. Selim III zamanında, genç ve kabiliyetli enderun ağalarının temel eğitimi için Eyüp ve Bahariye saray-

Foto. MEYDAN

larında açıldı. Öğrencilere, iki yıllık okul süresi içinde, başlangıç seviyesinde din bilgisi dersleri veriliyor, Arapça ve Farsça öğretiliyordu. Fen alanında öğrenim yapabilecek dereceye gelen öğrenciler Mühendishenei Bahri Hümayuna gönderilirdi. (M)

MÜHENDİSLİK i. (*mühendis*'ten *mühendis-lik*). Matematik, fizik ve kimyanın, insanın somut ihtiyaçlarını karşılayacak bir cser meydana getirmek üzere, ssitemli bir dayanışma içinde uygulanması.

— ANSİKL. Daha geniş anlamıyle, *mühendislik* teknikten ayrılır. Çünkü, mühendisliğin amacı insanın ihtiyaçlarını karşılamaktır ve bu amaca varmak için, Tanrı vergisi yeteneklerle sonradan edinilmiş bilgilerin birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmasını öngörür. Oysa teknik, kendi özel fonksiyonunun dışına çıkarak kendi amaçlarını aşamaz. Günümüzde, sistem mühendisliği ve biyonik gibi yeni mühendislik dallarının doğuşu, uzmanlaşma eğiliminin karşısına çıkar. Bununla birlikte, mühendislik tarihinin önceden tasarlanmış sistemlere dayanmadığı bir gerçektir. Nitekim, bugünkü mühendislerin öncüleri yalnız inşaat çalışmalarını yönetirlerdi. Bu ilk mühendisler arasında, basamaklı Saggarah piramidinin ve çevresindeki tesislerin yapımını yöneten, firavun Zoser'in başbakanı İmhotep sayılabilir. Mısır'da mühendislik çalışmaları yalnız piramit yapımına yönelmiş değildi; M. Ö. 2500 yıllarında, Uni adlı bir mühendisin, Nil nehrinin ağzında gemiler için bir geçit açtığı, kaynaklardan öğrenilmektedir. Askerî mühendislik ise, ancak M. Ö. 1000 yıllarında Asur'da doğdu. Kale duvarlarının tahkim edilmesi için yeni teknikler ve ilk savaş makinesi olan koçbaşı, Asurluların eseridir.

Yunanistan'da, fizik biliminin ilerlemesi ve teknik alanlara uygulanması, mühendisliğin gelişmesine büyük ölçüde yardımcı oldu. Yunanlıların «arkhitekton»u, günümüzün «proje çizen ve inşaatı yöneten» mühendis tipine oldukça yaklaşır. Arkhitekton, arazi ölçümü, mekanik ve inşaat bilgilerine sahipti. Yunanistan'ın ünlü arkhitekton'ları arasında, Mnesikles ve İktinos örnek verilebilir.

Köprü inşaatı da ilk defa Yunanistan'da yapıldı (Samos). Miletos'lu Hippodamos, şehirciliğin öncüsü sayılabilir. Arkhimedes, hidrostatiği ve uygulamalarını, Eron ise arazi ölçümünü ve galeri planlarını geliştirdi.

Roma'da, Cumhuriyet devrinin başlangıcında inşaat yöneticileri yoktu. *Agrimensores, mensores* ve *viarum curatores* (arazi ölçücüleri, geometriciler ve yol inşaatçıları) doğrudan doğruya devlet bürokrasisine bağlıydılar. Daha sonraki dönemde, yönetici niteliği taşıyan *architectus*'ları görülür. Architectus'un, astronomi, tarih, hukuk, matematik ve felsefe bilmesi, teorik ve pratik bilgilere aynı derecede sahip olması gerekiyordu. Mühendislik tarihi bakımından roma kültürünün önemi, yol, liman, su kemerleri ve galerilerin proje ve yapımlarına dayanır. Bu devirden kalma eserlerden, Romalıların statik bilgilerinin çok ileri olduğu, buna karşılık, hız faktörünün yer aldığı hidrodinamik ilkelerini bilmedikleri anlaşılır.

Teknoloji 1100 yılına doğru yeni bir gelişme gösterdi: yeni su değirmenleri ve yel değirmenleri yapıldı; değirmen taşı, hızar ve ilk iplik makinesini çalıştırmak için bu değirmenlerden yararlanıldı.

İtalyan rönesansı, sanatçı - mimar - mühendis tipini yarattı. Mühendislikle ilgili 5 000 sayfadan fazla not bırakan Leonardo da Vinci'nin bu alanda özel bir yeri vardır. Bu devirde, metalürji ve hidrolikte ilerlemeler oldu, ayrıca matbaacılık gelişti. Hidroliğin öncüsü Hollanda olduğu halde, en büyük hidrolik tesisler Fransa ve İtalya'da yapıldı. XVIII. yy., fransız mühendisliği için önemli bir devredir: 1716'da «Corps des Ponts et Chaussées» kurularak, mimar ve mühendis ayırımı yapıldı.

Aynı devirde ingiliz mühendisliği, fransız mühendisliğiyle bazı noktalarda ortak, bazı noktalarda farklı bir gelişme gösterdi. İngiltere'de mimar, her zaman inşaat mühendisinden ayırt edildi. İngiliz mühendisliği, köprü, kanal ve su tesisleri yapımı ile özellikle mekanik ve metalürji alanlarında gelişti. 1770'te ilk yarı-mekanik, 1785'te de ilk mekanik pamuk dokuma makinesi yapıldı. Demir-çelik yapımı sanayileşti: Abraham Darby (1677-1717), John Wilkinson (1728-1808) ve Henry Cort (1740-1800), taşkömürün damıtılmasıyle elde edilen kok ile beslenen yüksek fırınlarda dökümcülüğü geliştirdiler.

Thomas Savery ve Thomas Newcomen, taşkömürle ısıtılan suyun sağladığı buharla çalışan pompayı buldular. James Watt, kondansörlü ve düşük basınçlı buhar makinesini icat etti. 1782'de Jonathan Carter Hornblower, çok silindrili buhar makinesini gerçekleştirdi.

XIX. yy., İngiltere'de Vivian, Richard Trevithick, John Blenkinsop ve özellikle George Stephenson'un çalışmalarıyle doğan demiryolu mühendisliğinin de en parlak devri oldu. İngiliz mühendisliğinin diğer başarıları arasında, 1860-1898 yıllarında yapılan Londra metrosu, Thames nehri altında inşa edilen tünel (1825-1834), Mısır'daki Assuan bendi (1898-1902) ve demir köprüler sayılabilir.

Metalürji alanında XIX. yy.ın en önemli olayı, Bessemer ve Thomas'ın çeliği dönüştürme usulleri ile Siemens - Martin usulü olarak bilinen dönüştürme usulünün bulunmasıdır. Fransa'da Gustave Eiffel, yapılarda taşıyıcı sistem olarak çeliğin kullanılmasına öncülük etti: 1889'da tamamlanan Eiffel kulesi, çağın en önemli yapısı oldu. İtalya'da Moncenisio dağ tüneli (1852 - 1871) ile Sempione dağ tüneli (1898-1905), Mısır'da Süveyş kanalı (1869), XIX. yy.ın büyük inşaatlarıdır.

Avrupa'nın teknik seviyesine erişmek ve onu geçmek için iki yüzyıl çabalayan amerikan mühendisliği, XIX. yüzyıldan itibaren gelişmeğe başladı. S.S.C.B. mühendisliğinin ve teknolojisinin gelişmesi ve dürtüsü de, bu hızlanmanın etkenlerinden biridir. XIX. yy.ın başında Amerika'nın en büyük teknik meselesi ulaşımdı. Bu yüzden, mühendislik çalışmaları, köprüler, kanallar ve demiryolları üstünde yoğunlaştı. Ulaştırma araçlarında büyük hız sağlamak amacıyle, daha güçlü buhar makineleri yapılmağa başlandı.

Amerikan mühendislik tarihinin en renkli yönü madenciliktir. Altına hücum, maden araştırmalarının ilerlemesine ve işletme usullerinin gelişmesine yol açmıştır: Arizona'da, John Parke Channing'in (1863-1942) çabalarıyle yüzdürme metodu uygulanmağa başlandı (1906). Petrole hücum, Kuzeybatı Pennsylvania'da Titusville yakınında başladı. Petrolcülüğün öncüsü 1859'da ilk petrol sanayii işletmesini gerçekleştiren Edwin Laurentine Drake'dir.

XVIII. ve XIX. yy.larda, çeşitli ülkelerin bilginleri (Galvani, Franklin, Coulomb, Volta, Oersted, Henry, Ampère, Faraday, Wheatstone, Ohm) elektrotekniğin temel prensiplerini ve kanunlarını buldular. Telekomünikasyon alanında ilk adım telgraf oldu: 24 mayıs 1844'te Morse, Baltimore ile Washington arasında ilk ünlü mesajını iletti. 1851'de ilk telgraf hattı Calais ile Dover arasında hizmete girdi. 1876'da Philadelphia sergisinde, telefon ilk defa halka tanıtıldı. Ertesi yıl Thomas Edison, icat ettiği gramofonun patentini aldı. İtalyan fizikçisi Antonio Pacinotti, döner halkalı elektrik makinesini gerçekleştirdi. 1869'da belçikalı elektrik mühendisi Gramme, bir doğru akım üreteci icat etti. İlk dinamolar galvanoplastide, daha sonra Davy'nin 1809'da icat ettiği arklı lambada kullanıldı. Elektrik ampulünün 1878'de Edison tarafından icadından sonra, elektrikle aydınlatma yaygınlaştı; elektrik enerjisi termik enerjinin yerini almağa başladı. Doğru akımla çalışan ilk elektrikli lokomotif 1879'da Almanya'da yapıldı. Alternatif akımın aydınlatmada kullanılması için ilk çalışmalar, Massachusetts'de Great Barrington'da (1886) başlatıldı. Alternatif akımlı ilk hidroelektrik santral, Niagara çağlayanından sağlanan enerjiyle çalıştırıldı (1895). Otomobilin sanayi alanında kullanılması ulaşım tekniğinde devrim yaratmış, yol yapımında büyük gelişmeler olmuştur. Ayrıca otomobil sanayii, yeni sanayilerin de doğmasına yol açmıştır.

XX. yy.da teknoloji gitgide artan bir tempo ile gelişti. Mühendislikte yeni teknikler ve yeni çalışma alanları doğdu. Yapılarda çimento, çelik ve alüminyum büyük ölçüde kullanılmağa başlandı; betonarme yapılar aldı yürüdü. Motor sanayiinde içten yanmalı motorlar, tepkili motorlar, buhar ve gaz türbinleri büyük çapta gelişti. İkinci Dünya savaşından sonra, elektronik, makine teknolojisi (otomasyon'un doğmasına yol açtı), petrokimya, havacılık, nükleer mühendislik, uzay çalışmaları ve atom mühendisliğinde çok büyük gelişmeler oldu; plastik maddeler ve radyo - televizyon yaygınlaştı. Bu çağda mühendisliğin en endişe verici eğilimi, çeşitli dallara ayrılması ve mühendislerin uzmanlaşması oldu. Çünkü uzmanlaşma, birbirinden oldukça farklı makinelerin, teknik ve sistemlerin ortak yanlarını, ortak fonksiyonlarını, temel prensip ve niteliklerini anlamayı güçleştirir. Çeşitli makineler ve sistemler arasında ortak ilkeleri bilmek ve koordine edebilmek için İkinci Dünya savaşından sonra yeni mühendislik dalları doğdu: sistem mühendisliği ve biyonik, kaynağını sibernetikten alır. Sistem mühendisliği, özellikle, oldukça karmaşık üretim mekanizmalarıyle (enerji dönüşümleri, imalât safhaları) ilgilenir. Meselâ, otomobil yapımı, veya bir metalürji tesisinin işleyişinde, çeşitli dallarda uzmanlaşmış mühendisler, tesisi kendi yönlerinden incelerler: kimya, dökümcülük, makine, elektronik, ulaşım, elektromekanik v.b. Oysa sistem mühendisleri, giriş ve çıkış kapasitelerinin (miktar olarak), gerekli kontrolların, iç organizasyonların, gerekli programlamaların, güvenirlik derecesinin ve elde edilecek üretim miktarının belirlenmesiyle tesisi bir bütün olarak ele alırlar. Sistem mühendisi, mutlaka teknik uzman olmak veya bir makinenin işleyişini bilmek zorunda değildir; yalnız çeşitli teknikler arasındaki bağıntıyı, sistem kontrollarını ve analizlerini bilmesi gerekir.

Biyonik (*biyoloji - elektronik*) ise, bambaşka bir kavramdır. Biyonik'in amacı, mekanik, elektronik, akışkanlar dinamiğinin yarattığı biyolojik fonksiyonları incelemektir.

Bu biyolojik fonksiyonlar arasında, özellikle sinir sistemiyle ilgili olanlar veya hayat süreçlerini kontrol eden fonksiyonlar üstünde durulur. Sinir sistemi bir nöron ağı olarak düşünülür. Bu sistemin en önemli uyarıcı fonksiyonları duyu ile ilgili olanlar ve duyu organlarının fonksiyonlarıdır. Bu son halde mekanizmayı uyarmak söz konusudur. Bu şekilde, sinir liflerinin ucuna erişen sinir impulsu, meselâ bir ele bir cismi tutturacak veya piyano çaldıracak şekilde kasların gerilimini değiştirecektir. Bu araştırmanın önemini ve yararını anlamak için yapma sanatların fonksiyonunun mekanik - fizyolojik problemini düşünmek yeterlidir. Biyonik'in ortaya çıkışıyle, yunan bilginleriyle başlayan ve italyan rönesansının sanatçı - mimar - mühendisi, XVIII. yy. Fransası'nın bilgin - mühendisi, XIX. yy.ın sanayici - mühendisiyle süregelen bir dönem kapanmış olmaktadır. Fizik ilkelerinin koordine uygulanışının tümü olan mühendislik, insan hayatının incelenmesine, yeni teknik bilgilerle dönmektedir.

● *Türkiye*'de. Selçuklular, Anadolu'ya yerleşmeğe başladıktan sonra (1071) bu topraklara kendi din ve geleneklerine uygun bir biçim verdiler. Ordular için kışlalar, halk için evler, cami ve mescitler, hastahaneler, köprü ve yollar yapılması gerekti. Müslüman topluluklar bir yandan yeni şehirler, bir yandan da hıristiyan, musevî çoğunluğun bulunduğu yerlerde yeni türk mahalleleri kurdular. Bu dönemde Büyük yapılarda mühendislik görevini de mimarlar yapıyorlardı. Garplılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlı imparatorluğunda Mühendishanei* Berrîi Hümayun, Mühendishanei* Sultanî, Mühendishanei* Bahrîi Hümayun, Hendese-i* Mülkiye mektebi, Mühendis mektebi gibi mühendis ve mimar yetiştiren okullar açıldı. Cumhuriyet döneminde mühendis yetiştiren birçok teknik eğitim kurumu faaliyete geçti (İstanbul Teknik üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Karadeniz Teknik üniversitesi v.d.). [LM]

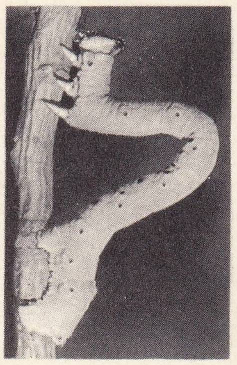

mühendisböceği

Mühendis ve Mimar Odaları birliği (TÜRK). Türkiye sınırları içinde meslek ve sanatını icraya kanunen yetkili olarak meslekî faaliyette bulunan sivil ve askerî yüksek mühendis, yüksek mimar, mühendis ve mimarları bünyesi içinde toplayan, tüzel kişiliğe sahip meslek kuruluşu (kuruluşu 1954). 6235 Sayılı kanunla kuruldu. Birliğin merkezi Ankara'dadır. Birliğe üye odalar şunlardır: Elektrik Mühendisleri, Fizik Mühendisleri, Gemi Makine İşletme Mühendisleri, Gemi İnşa Mühendisleri, Harita Mühendisleri, İnşaat Mühendisleri, Kimya Mühendisleri, Maden Mühendisleri, Metalürji Mühendisleri, Makine Mühendisleri, Meteoroloji Mühendisleri, Orman Mühendisleri, Petrol Mühendisleri, Tekstil Mühendisleri, Ziraat Mühendisleri odaları. Birliğin 30 000 üyesi (1971) vardır; bunların 10 000'i resmî kesimde, 20 000'i de özel kesimde çalışır. Türkiye'de 300 yabancı mühendis de birliğe bağlı meslek odalarına kayıtlıdır. (M)

MÜHENNED sıf. ve i. (*Hind*'den *mühenned*). *Esk.* Hint çeliğinden yapılmış (kılıç). [M]

MÜHEVVİL sıf. (ar. *hevl* > *tehvîl*'den *mühevvil*). *Esk.* Dehşetli, korkunç, korkutan. (M)

MÜHEYKEL sıf. (ar. *heykel*'den *müheykel*). *Esk.* Heykeli andıran, heykel gibi iriyarı. (M)

MÜHEYMİN sıf. (ar. *heymenet*'ten *müheymin*). *Esk.* «Korkudan koruyan» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MÜHEYYA sıf. (ar. *hey'et* > *tehyi'e*'den *müheyyâ*). *Esk.* Belirli bir işe yarayacak durumda olan, hazır: *Eş'ar ü fünun hep o dudaklarda müheyya* (Tevfik Fikret). [M]

MÜHEYYİ sıf. (ar. *hey'et* > *tehyi'e*'den *müheyyi'*). *Esk.* Bir şeyi belirli bir işe yarayacak duruma sokan, hazırlayan. || Bir hastalığı hazırlayan. (M)

MÜHEYYİÇ veya **MÜHEYYİC** sıf. (ar. *heyecân* > *tehyîc*'den *müheyyic*). *Esk.* Heyecan veren, heyecanlandırıcı: *Grazya, şuh ve müheyyiç kadınlara has, mufassal talâkatla uzatarak anlatıyor* (Ömer Seyfeddin). [M]

MÜHEZZEB sıf. (ar. *hezb* > *tehzîb*'den *mühezzeb*). *Esk.* Düzeltilip yoluna konulmuş, eğitilmiş, temizlenmiş. (M)

MÜHEZZİB sıf. (ar. *hezb* > *tehzîb*'den *mühezzib*). *Esk.* Düzeltilip yoluna koyan, eğiten, temizleyen.

◆ **Mühezzibe** sıf. *Esk.* Mühezzib'in dişili. (M)

MÜHİB sıf. (ar. *heybet* > *ihâb*'dan *mühib*). *Esk.* Korkulur, heybetli, aynı anda korku ve saygı uyandıran: *Kanlıca tepeleri mühib zulmet kütleleri şeklinde ...* (H. Z. Uşaklıgil). || Tehlikeli.

◆ **Mühibe** sıf. *Esk.* Mühib'in dişili. (M)

MÜHİM sıf. (ar. *hemm*'den *mühimm*). Önemli, ehemmiyetli: *Bu toplantıda söylediği sözlere nazaran memleket çok mühim anlar yaşamakta idi* (Sabahattin Ali).

— *Esk.* *Mühim-sâz*, önemli işler yapan. || *Mühim-ter*, çok önemli. || *Mühim-terîn*, en önemli.

— ANSİKL. Huk. *Mühim idarî işlemler.* Müşterek mülkiyette tarım usulünün değiştirilmesi, büyük onarımlar yapılması gibi işlemler mühim idarî işlem sayılır. Bu işlemlerin yapılabilmesi için pay ve paydaş çoğunluğunun birarada bulunması gereken bir çifte çoğunluk aranır; ortaklar, ancak pay ve paydaş çoğunluğu birarada bulunduğu zaman, bir mühim idarî işlemin yapılmasına karar verebilirler.

◆ **Mühimme** sıf. *Esk.* Mühim'in dişili. (M)

MÜHİMMAT çoğl. i. (ar. *mühimme*'den *mühimmât*). Savaş malzemesi, gereçleri; cephane: *Halbuki meselâ Erzurum'da bir ambarda mevcut rus mühimmatı yirmi bin arabalıktır* (Atatürk). *Mühimmat depoları.* || *Esk.* Önemli ve gerekli şeyler, malzemeler. || *Mühimmat-ı askeriye*, askerî malzeme. || *Mühimmat-ı cumhur*, halk işleri, devletin önemli ve âcil işleri. || *Mühimmat-ı kırtasiye*, kırtasiye malzemesi. (M)

MÜHİMME i. (ar. *mühimm*'den *mühimme*). *Esk.* Uğraştırıcı, güç iş. Önemli iş.

— İda. *Esk.* *Mühimme defteri*, Osmanlı devletinde, sadaret dairesinde tutulan defterlerden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Mühimme odası*, Divanı Hümayunda mühimme defterlerinin tutulduğu oda.

— ANSİKL. İda. *Mühimme defteri*'nin birkaç çeşidi vardır: 1. açık olarak divan görüşmelerini içinde toplayan defter; 2. gizli olarak yazılan hüküm ve fermanların yazıldığı defter (mektumı mühimme); 3. savaş zamanlarında, sefer sırasında tutulan defterler (ordu mühimmesi); 4. yine savaş zamanında sadrazamın seferde bulunması sebebiyle devlet merkezinde rikâbı hümayun kaymakamının başkanlığında yapılan divan görüşmelerinin tutulduğu defter (Rikâb mühimmesi). Bu defterler mühimmenüvisler tarafından çok dikkatli bir şekilde yazılırdı. (M)

MÜHİMSEMEK geçl. f. (*mühim*'den *mühim-se-mek*). *Esk.* Önemli kabul etmek, önem vermek: *Ve takındığı bu sıfatı boynundaki kıravattan fazla mühimsediği de yoktu* (F. R. Atay). *Yeni.* Önemsemek. (M)

MÜHİN sıf. (ar. *hevn* > *ihâne*'den *mühin*). *Esk.* Hor gören. || Hakir, aşağı, alçak. || İhanet eden.

◆ **Mühine** sıf. *Esk.* Mühin'in dişili. (M)

MÜHLDORF, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, İnn kıyısında; 11 000 nüf. Demiryolu ve sanayi (dokuma, bira, kimyasal maddeler) merkezi. 28 Eylül 1322'de Bavyeralı Lui, rakibi Güzel Friedrich'i burada yendi ve tutuklattı. (L)

MÜHLET i. (ar. *mühlet*). Bir işin yapılması için verilen, tanınan belirli süre: *Hazret-i Hüseyin onu Ömer'e gönderip yarına kadar mühlet istedi* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bir borcun veya yükümlülüğün yerine getirilmesi, bir muamele yapılması için kanun veya hâkim veya alâkalı şahıs tarafından tayin edilen süre. (Aynı anlamda olarak üzere kanun metinlerinde ecel, vade, müddet, mehil terimleri de kullanılır.) Bk. SÜRE. (M)

MÜHLHAUSEN İN THÜRİNGEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir, Erfurt'un kuzeybatısında; 47 100 nüf. Makine yapımı. Tahta ve deri işçiliği. Besin ve kimya sanayii. Sigara fabrikası. Radyo fabrikası. (L)

MÜHLİK sıf. (ar. *helâk* > *ihlâk*'tan *mühlik*). *Esk.* Helâk eden, öldürücü, tehlikeli: *İki cesur tayfanın mesai-i ciddiyesi o ihtimal-i mühliki bertaraf etti* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Mühlike** sıf. *Esk.* Mühlik'in dişili. || *İllet-i mühlike*, öldürücü hastalık. (M)

MÜHLİYE veya **MÜLHİYE** i. (yun. *mukhlia*'dan). Bot. Bk. CORCHORUS.

MÜHLVİERTEL, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) bölge, Bohemya kütlesinin güney kenarında. (L)

MÜHMEL sıf. (ar. *heml* > *ihmâl*'den *mühmel*). *Esk.* Bırakılmış, terk edilmiş, bakılmamış, ilgisizliğe uğramış. || [Söz için] Anlamsız, boş.

— Gram. *Esk.* [Harf için] Noktasız.

◆ **Mühmelane** zf. *Esk.* Baştan savarcasına, ilgisizce: *Zarfı kaparken mühmelâne cevap veriyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mühmele** sıf. *Esk.* Mühmel'in dişili. (M)

MÜHMELÂT çoğl. i. (ar. *mühmel*'den *mühmelât*). *Esk.* Anlamsız, boş sözler: *Eşarda mühmelâtı yoktur, / Azdır pesti, bülendi çoktur* (Ziya Paşa).

— Gram. *Esk.* Edatlar, kendi başlarına bir anlamı olmayan kelimeler. (M)

MÜHMİL sıf. (ar. *heml* > *ihmâl*'den *mühmil*). *Esk.* İhmal eden, başından atan, bakmayan, savsaklayan, önem vermeyen. (M)

MÜHR i. Bk. MÜHÜR.

MÜHRE i. (fars. *mühre*). Kâğıtç. Kâğıda yumuşaklık, parlaklık ve düzlük vermek için kullanılan camdan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Mühre tahtası*, üzerinde kâğıt perdahlanan tahta. (*Pesterek* de denir. Ihlamur ağacından tek parça olarak, ortası çukurca biçimde ve çişitli boylarda yapılırdı.) || *Mühre-i kâğıt. Esk.* Kâğıt cilâlamakta kullanılan âlet, kâğıt mühresi.

— *Esk.* Bir çeşit yuvarlak, küresel şey, topçuk. || Cam boncuk. || Deniz böceği kabuğu. || Demirci çekici. || Yılanın başında bulunan taca benzer çıkıntı. || *Mühre-baz* (*mühre-âar* veya *mühre-keş*), taş, maden, kâğıt v.b. parlatan, cilâlayan. || *Mühre-bazî. Mec.* Güvenilmez, hileci kimse. || *Mühre vü hokka. Mec.* Yer ve gök. || *Mühre-i divar*, duvar yapımında kullanılan pürüzlü taş. || *Mühre-i hâk*, yeryüzü, dünya. İnsan vücudu. || *Mühre-i sim* (veya *simabî*), ay ve yıldızlar. || *Mühre-i tesbih*, imamc. || *Mühre-i zer*, güneş.

— Anat. Yara kabuğu veya nasır. || *Esk.* Omur kemiği. (*Mühre-i püşt* de denir.)

— Avc. Avlanacak hayvanları çekmek için kullanılan çığırtkan kuş (ördek, keklik v.b.). [*Müre* de denir. Son zamanlarda bu iş için plastikten yapılmış ördek ve teyp de kullanılmaktadır.]

— Ciltc. Ciltlenecek bir kitabın sırtına kâğıt yapıştırmak ve kaplama sırasında deriye biçim vermek için kullanılan kemik ıstaka. || Kitap kenarlarını yaldızlamak için kullanılan kulplu akik taşı.

— G. santl. Tezhip ve minyatür yaparken sürülen altın yaldızı parlatmak için kullanılan, camdan veya deniz böceği kabuğundan âlet.

— Kuyumc. Altın, gümüş v.b.yi toz haline getirmek için kullanılan, genellikle yeşim taşından yapılan tokmağa benzer âlet. || Yüksek sıcaklıktaki kaynak işlemi sırasında kuyumcunun gümüş ve bakır kombina üzerine kuvvetle uyguladığı darağacı biçimindeki âlet.

— Mekan. Perdahlama işleminde kullanılan makine veya âlet.

— Oyun. *Esk.* (Tavlada) Pul, (satrançta) taş. || *Mühre-i nerd*, (tavlada) zar ve pul. || *Mühre-i şeş-der*, tavla zarı.

— Vet. Dizin yan tarafında çıkan kemik urlar. (Bunlar körelmiş tarak kemiklerinin tepesinde oluşur ve çoğunlukla dizi kaplar. Özellikle eklemin iç yüzünde görülür ve atçılıkta «çember diz» denen arızayı yapar.)

— ANSİKL. Kâğıtç. *Mühre*, billûrdan veya deniz böceği kabuklarından yapılırdı. Taştan mühre'ler de vardı. Altın yaldızla parlatılmış akik mührelere *zer-mühre* denirdi. Mührenin başka türleri de vardı. Kâğıt parlatmada kullanılanlar arasında *cam mühre*, *çakmak mühre*, *harmühre* sayılabilir. (ML)

MÜHRELEMEK geçl. f. (fars. *mühre*'den *mühre-le-mek*). *Esk.* Mühre ile kâğıda cilâ vermek, kâğıdı parlatmak, düzeltmek. (M)

MÜHRESENK bls. i. (fars. *mühre* ve *seng*, taş'tan *mühre-senk*). *Esk.* Alaca somaki. Bk. BALGAMTAŞI.

— G. santl. Süsleme nakışlarını ve yaldızları mührelemekte kullanılan araç. (Tahta bir sapın ucuna takılmış mühresenk'ten meydana gelirdi. Bu araca mühretaşı da denirdi.) [M]

MÜHRÜSÜLEYMAN bls. i. Polygonatum'un yaygın adı. (Zambakgillerden.) [Mührüsüleyman, kazıksı yatay kütüğü olan çokyıllık bir ottur. Sap, kazık kökün üzerinde her yıl bir iz bırakır. Orman ağaçlarının altında ve büyük bahçelerde süs için yetiştirilir.] (L)

Mührü Süleyman, Süleyman peygamberin yüzüğü. Üst üste yerleştirilen iki eşkenar üçgen biçimindedir. Süleyman peygamberin bu yüzükle bütün yaratıkları buyruğu altına aldığına inanılırdı. Musevîler arasında çok yaygın olan bir inanca göre, altı köşeli bir yıldızı andıran yüzüğün (mührün) köşelerinde Musa, Harun, Yakub, Davud, İshak ve İbrahim peygamberlerin adları kazılıdır. Efsaneye göre, Süleyman bir gün yıkanırken yüzüğünü bir dev çaldı ve yüzüğün sihriyle bütün yaratıkları o, buyruğu altına alarak Süleyman'ın yerine 40 yıl saltanat sürdü. Sonunda yüzüğü denize düşürerek kaybetti. Süleyman yüzüğü yutan bir balığın karnını yararak onu ele geçirdi ve tahtını yeniden elde etti.

Foto. LAROUSSE

— Fels. Bir yahudi felsefesi olan Kabbal inancına göre *Mührü Süleyman* vahdeti vücud (varlık birliği) anlayışının sembolüdür. Tepesi yukarı doğru olan üçgen «mutlak varlık» olan Tanrı'yı, ondan sonra gelen ikinci ve üçüncü köşeler «mutlak varlık»ın gölgesi, görüntüsü durumunda olan kâinatı gösterir. (M)

MÜHSAM (Erich), alman yazarı (Berlin 1878 - Oranienburg, Berlin 1934). İdealist, anarşist ve devrimciydi. Şiir, oyun ve tartışma yazılarında sınıf mücadelelerini destekleyerek proleter sanata yöneldi. Tiyatro eserleri arasında işçi dramı *Juda* (1921) büyük yankılar uyandırdı. Devrime öncülük ettiği için, yıllarca hapis yattı, sonra naziler tarafından öldürüldü. (M)

MÜHTECİ sıf. (ar. *hicv* > *ihticā*'dan *mühteci*). *Esk.* Hicveden, bir kimseyi şiir vasıtasıyle yeren, kınayan. (M)

MÜHTECİN sıf. (ar. *hecen* > *ihticān*'dan *mühtecin*). *Esk.* Küçük yaşta evlendirilmiş, vaktinden önce kocaya verilmiş (kız). [M]

MÜHTEDİ sıf. (ar. *hidāyet* > *ihtidā*'dan *mühtedî*). *Esk.* Doğru yolu bulan, hidayete eren. || Kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden.

◆ **Mühtediye** sıf. *Esk.* Mühtedi'nin dişili. (M)

MÜHTEDİ (Ebu Abdullah Muhammed el—), abbasî halifesi (Katul 833 - Samarra 870). 869'da halife seçildi. Ömer bin Abdülaziz'i örnek tuttu, onun gibi zahid hayatı yaşadı. Halifeliği sırasında, birçok eyalette Ali taraftarları karışıklık çıkardılar. En tehlikeli düşmanı türk kumandanı Musa bin Boğa idi. Samarra'ya dönen Musa, halife Mutez'in bütün servetini zorla elinden alan Salih bin Vasıf'tan hesap sorması için Mühtedi'ye baskı yaptı. Salih kaçarak saklanınca, askerleri halifeyi devirmek amacıyle ayaklandılar. Halife af ilân etti ama Salih'in meydana çıkmasını sağlayamadı. Kuşkulanan türk askerleri Samarra üstüne yürüyerek şehri yağmaladılar. Salih yakalanarak idam edildi. Mühtedi, Musa ile kardeşi Muhammed bin Boğa'nın arasını açmak amacıyle Muhammed'i suçladı ve öldürttü. Bunun üzerine Musa bin Boğa birlikleriyle Mühtedi'nin üstüne yürüdü; Mühtedi yakalanarak öldürüldü. (M)

MÜHTELİK sıf. (ar. *helāk* > *ihtilāk*'tan *mühtelik*). *Esk.* Hiç düşünmeden kendini tehlikenin içine atan. (M)

MÜHTEZ sıf. (ar. *hezz* > *ihtizāz*'dan *mühtezz*). *Esk.* Sarsılan, titreyen, titrek: *Bu sual öyle ihtiyarsız, öyle bir dakikalık samimiyetle mühtez idi ki...* (H. Z. Uşaklıgil). || Zevk ve sevinçten yerinde duramayan, oynayan.

◆ **Mühtezze** sıf. *Esk.* Mühtez'in dişili. (M)

MÜHUD çoğl. i. (ar. *mehd*'den *mühūd*). *Esk.* Beşikler. (M)

MÜHÜR veya **MÜHR** i. (fars. *mühr*). Üzerinde bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya sanının, tersine kazılı bulunduğu ve imza yerine geçen maden, lastik v.b.den yapılmış âlet, damga: *Mektup, sâbık Mısır vâlisi İbn Ebî Serh'a olmak üzere Hazreti Osman tarafından muharrer ve onun mühürüyle mahtum olup Muhammed bin Ebî Bekir Muhacirîn ve Ensarın huzurunda mührünü fekk ile okumuş* (Cevdet Paşa). || Mührün basıldığı yerde kalan iz. || Başın üzerinde halka meydana getirecek şekilde toplanmış saç. || Kedinin damağında bulunan siyah nokta, ben. || *Mühür basmak*, mühürlemek. || *Mühür kazmak*, bir maden üzerine bir kimsenin, bir kuruluşun adını veya sanını ters olarak kazımak. || *Mühür kazdırmak* (veya *kazıtmak*), mühür yaptırmak. || *Mühür mumu*, üzerine mühür basılan ve balmumuyle reçineden yapılan, genellikle kırmızı renkli madde.

— ÇEŞ. DEY. *Mühür gözlü*, koyu renkte, iri ve beğenilen gözleri olan kimseler için kullanılır. || *Mührünü basmak*, mühürlemek. *Mec.* Bir şeyin doğruluğunu kesinlikle onaylamak. || *Mührünü yalamak*, sözünden dönmek.

— TAR. TELM. ***Mühür kimde ise Süleyman odur***, söz geçirme gücünün ancak makam sahiplerinin elinde bulunduğunu belirtmek için kullanılır.

— *Esk. Mühr-bend*, mühürlenmiş. Mühürle kapanmış. || *Mühr-i cem (mühr-i fâm* veya *mühr-i hum)*, kadeh. || *Mühr-dehân*, ağzı mühürlü. *Mec.* Oruçlu. || *Mühr-i nübüvvet*, («Peygamberlik mührü») Hz. Muhammed'in kürek kemikleri arasında bulunan ve Tanrı tarafından peygamberlik işareti olarak konulduğuna inanılan et beni: *Cihan zîr-i nigînindir ser-â-ser hükm-i şer'inle / Sana mahsustur mühr-i nübüvvet ya Resûlallah* (Nazim). || *Mühr-i Süleyman*. Bk. MÜHRÜ SÜLEYMAN. || *Mühr-i yezdan* («Tanrı mührü»), kızlık zarı, erdenlik. || *Vaz-ı mühr etmek*, mühürlemek, mühür basmak.

— Ed. *Esk. Mühür*, divan edebiyatında sevgilinin ağzı. (Halk edebiyatında mühür denince daha çok göz anlaşılır.)

— Huk. İmza yerine kullanılan mekanik işaret. (Bk. ANSİKL.) || *Mühür fekki*. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Mühri hümayun* veya *mühri şerif*, Osmanlı devletinde padişahların tuğrasını taşıyan mühür. (Bk. ANSİKL.) || *Mühri resmî*, kuruluşlar adına kazdırılan ve bu kuruluşları temsil eden yetkililer tarafından kullanılan mühür. || *Mühri sadaret*, sadrazam veya başvezir tarafından kullanılan mühür. || *Mühri zatî*, kişilerin kendi adlarına kazdırdıkları, imza yerine kullandıkları mühür.

— ANSİKL. Arkeol. *Mühür*, Asyalı halklar tarafından bulundu. Damga* mühür ve silindir* mühür gibi türleri vardır.

— G. santl. Mühürlerin sanat değeri şu niteliklere bağlıydı: 1. yazının çeşidi. Mühürcüler, kendi kişiliklerine göre belli yazı türlerinde ustaydı. Mühürlerde genellikle rik'a, sülüs, talik, divanî yazılar kullanılırdı; 2. yazının istifi. Mühür yüzeyine belli bir ifadenin bazen bir mısra veya beytin güzel bir görünüş içinde yerleştirilmesi, ustalık gerektiren bir çalışmaydı; 3. mührün kazıldığı madde. Mühür, çeşitli madenler ve değerli taşlar üzerine kazılırdı; 4. mührün taşıyıcısı. Mührün kazıldığı plakayı taşıyan kısım üzerinde de değişik nakışlar ve işlemeler bulunurdu.

— Huk. İmza yerine *mühür* kullanılabilmesi, Borçlar kanununa göre iki durumda söz konusu olur (md. 14/II). Bunlardan birincisi, tedavüle çok sayıda senet çıkarılması; ikincisi de örf ve âdetin mühür kullanılmasını uygun görmesidir. Hukuk Usulü Muhakemeleri kanununa göre imza yerine kullanılan mührün geçerli olabilmesi için, önce söz konusu kişinin okuma yazma bilmemesi ve mührün ihtiyar heyeti ile o yerde bulunan iki kişi tarafından tasdik edilmesi gerekir (md. 297). Ancak kanun bazı özel işlemler için imza yerine mühür kullanılmasını yasaklamıştır. Meselâ, el yazısıyle yapılacak vasiyetnamede, vasiyetçinin imza atması gereklidir. Aynı şekilde, kıymetli evrakın da imzalanması gerekir.

● *Mühür fekki* (mührün kırılması), Türk Ceza kanunuyle (md. 274) düzenlenmiş bir suçtur. Kanunda devlet idaresi aleyhine işlenen suçlar bölümü içinde yer alır. Bir kimse, kanuna veya hükûmetin emrine konulan mührü fekkederse cezalandırılır. Mühür fekkinin basit şekli, failin üç aydan iki yıla kadar hapis ve kırk liraya kadar ağır para cezasıyle cezalandırılmasını gerektirir. Suçun ağırlaşmış şekliyse, faile bir yıldan dört yıla kadar hapis ve otuz liradan yüz elli liraya kadar ağır para cezası verilir. Suçun taksirle işlenmesi durumunda ceza, otuz liradan yüz liraya kadar ağır para cezasıdır.

— Tar. *Mührü hümayun*. Osmanlı devlet idaresinde geçerli dört ayrı mühür vardı: 1. padişahın özel mührü. Zümrütten yapılmış yüzük şeklindeydi. Kare şeklindeki taşına padişahın babasının ve kendisinin adını taşıyan tuğra hakkedilirdi. Maliyeden padişaha verilen paralarla haraç ve armağanların tesliminde kullanılırdı; 2. sadrazama verilen mühür. Altından yapılır, zincirle boyuna asılırdı. Hazine odasının açılıp kapanmasında, padişaha sunulacak yazılı isteklerde kullanılırdı. Maliye hazinesi ve Defterhanenin mühürlenmesi sırasında çavuşbaşı, sadrazamdan aldığı mührü kullanırdı. Sadrazam görevden uzaklaştırılınca mührü hümayun geri alınırdı. Mührü hümayunu verme ve alma işlemi kapıcılar kethüdası tarafından yapılırdı; ilk defa Keçecizade Fuad Paşa, sadrazamlığa getirilince (1861) kendi adına mühür hakkettirdi; 3. has odabaşısına verilen mühür. Altından yapılır, beyzî yüzeyinde tuğra bulunurdu. Sadrazamdaki mühür kaybolur veya sadrazam İstanbul'da bulunmadığı sırada azledilirse geçici bir süre kullanılırdı; 4. Haremi hümayun hazinedarlığını yapan kadın görevliye verilen mühür. Altından, beyzî yüzeyli ve tuğralıydı. (M)

MÜHÜRCÜ i. (*mühür*'den *mühür-cü*). Mühür kazıyan kimse.

— ANSİKL. Tar. Osmanlılarda *mühürcü*'ler, mühür hakketmeyi özel bir sanat haline getirmişti. Evliya Çelebi, mühürcüleri üçe ayırır: 1. Esnafı hakkâkan (kazıyıcılar esnafı). XVII. yy.da otuz beş dükkânda çalışan yüz beş kişiydiler. Pirlerinin, mezarı Nefir'de (Yemen) bulunan Abdullah Yümnî olduğuna inanılırdı. Seylân akiki ve firuze üzerine mühür kazırlardı; 2. Esnafı mühürkûnan (mühür yapanlar esnafı). Otuz beş dükkânda çalışan seksen kişiydiler. pirlerinin halife Osman olduğu kabul edilirdi. Murad IV devrindeki (XVII. yy.) ustaları Mahmud Çelebi, Rıza Çelebi, Ferid Çelebi idi. Bu yıllarda bir mühür için 100-500 kuruş ücret alırlardı; 3. Esnafı mühürkûnanı sim heykel (gümüşten heykel şeklinde mühür hakkeden esnaf). Pirlerinin Ükkâşe olduğuna inanılırdı. Gümüş mühür ve çeşitli tılsımlar kazırlardı. Mühürcü olmak için mühürcüler kethüdası aracılığıyle padişahtan ferman alınması gerekiyordu. Atıf Efendi kütüphanesinde (Teberrular böl. nu. 792) mühürcü Mecid'in hazırladığı mühürleri basarak meydana getirdiği bir koleksiyon vardır. (M)

MÜHÜRCÜLÜK i. (*mühürcü*'den *mühürcü-lük*). Mühürcü olma hali, mühürcünün yaptığı iş. (M)

MÜHÜRDAR blş. i. (fars. *mühr* ve *dār* > *mühr-dâr*'dan). *Esk.* Vezir, vali v.b. gibi aşamaca yüksek bir memurun mührünü taşıyan ve resmî evrakı mühürlemekle görevli maiyet memuru. || Özel kâtip.

◆ **Mühürdarlık** i. *Esk.* Mühürdarın görevi. || Mühürdarın makamı. (M)

MÜHÜRDAR, İstanbul'da, Kadıköy ile Moda arasında, Marmara denizine hâkim bir semt. Mustafa III'ün sadrazamlarından Moldovanci Ali Paşanın mühürdarı Ahmed Efendi, 1770'te çevredeki tarlaları bağ haline getirdiği için buraya ***Mühürdar bağları*** denildi. XX. yy. başlarında bağların yerini köşkler ve son yıllarda apartmanlar aldı ve semt Mühürdar diye adlandırılırdı. (M)

MÜHÜRLEME i. (*mühürlemek*'ten *mühürle-me*). Mühürlemek eylemi.

— Huk. Kişiler tarafından yürütülen faaliyetlerin durdurulduğunu veya bu faaliyetlerin yürütüldüğü dükkân, eğlence yeri, bina ve benzeri yelerin kapatıldığını ifade eden idarî işlem. || Resmî belgelerin ancak yetkili kişilerce açılmasını sağlayacak şekilde bir mühürle kapatılması. (M)

MÜHÜRLEMEK geçl. f. (*mühür*'den *mühür-le-mek*). Bir yazı, belge v.b.nin doğruluğunu veya kabul ve tasdik edildiğini belirtmek için altına mührü basmak: *Resmî bir belgeyi mühürlemek.* || Açılırsa belli olsun diye, bir şeyin üzerine yapıştırılan mum veya kurşuna mühür basmak: *Gizli emirlerin bulunduğu bir zarfı mühürlemek. Bozuk bir radyoyu mühürlemek.* || Yasalara, ahlâk veya sağlık kurallarına aykırı görülen iş, eğlence v.b. yerlerini faaliyetten men etmek amacıyle kapatmak: *Nasıl anlatayım bilmem ki... bizim dükkânı mühürlediler* (B. Felek).
— DEY. *Ağzını mühürlemek*, belirli bir konuda hiç konuşmamak.

◆ **Mühürlenmek** edilg. f. Mühürlemek eylemine konu olmak.

◆ **Mühürletmek** ettrg. f. Mühürlemek işini yaptırmak. (M)

MÜHÜRLÜ sıf. (*mühür*'den *mühür-lü*). Altına veya üstüne mühür basılmış olan: *Mühürlü kâğıtları götür, mühürlenecekleri al getir.* || Mühürle kapatılmış olan: *Müjgân atkısının içinden kırmızı mumla mühürlü bir büyük zarf çıkardı* (R. N. Güntekin). [M]

mührüsüleyman

MÜJ i. (fars. *müj*). *Esk.* Kirpik. || Kör duman, pus. (M)

MÜJD i. (fars. *müjd*). *Esk.* Bir kimseyi çok sevindiren, mutluluk veren haber, müjde: *Saklarım namına bir padişah-i devranın / Ki edem müjd ü beşaret kim ederse tebşir* (Nabi). [M]

MÜJDE i. (fars. *müjde*). Sevinçli haber, muştu: *Fakat anasını, babasını razı ettiği gün ilk müjdeyi bana getirmişti* (R. N. Güntekin). || Sevinçli haberi ilk getiren kimseye verilen hediye veya bahşiş, muştuluk: *Müjdemi isterim.* || Ünl. Sevinç haberi verileceği zaman söylenen söz: *Müjde! Anneanne müjde!* (B. Felek). [Bu anlamda «Müjdeler olsun» da kullanılır.] || *Müjde vermek*, bir kimseye mutlu bir haber ulaştırmak, müjdelemek: *Biz bu sabah nişanlandık bununla. Aslında, buraya gelmemiz sana müjde vermek içindi* (Kemal Tahir).

— *Esk. Müjde-âver (müjde-fermâ, müjderes* veya *müjde-resan)*, müjde veren, müjdeleyen. || *Müjde-gân (müjde-gâne* veya *müjde-gânî)*, müjde getiren bir kimseye verilen bahşiş veya hediye. (M)

MÜJDECİ i. (*müjde*'den *müjde-ci*). Müjde veren kimse, muştucu: *Kafile, Konya'ya yaklaşınca, Sultan Velet babasına, bir müjdeci ulaştırdı* (N. Araz). [M]

MÜJDECİBAŞI bls. i. Teşk. tar. Hacılar kafilesinin Mekke'den dönüşünü padişaha bildirmekle görevli memur. (M)

MÜJDELEMEK geçl. f. (*müjde*'den *müjde-le-mek*). Sevinçli bir haberi ulaştırmak, muştulamak: *Üçüncü aya doğru Halit Ayarcı enstitünün teşkilâtını hazırlamış olduğunu bir sabah bize müjdeledi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Müjdelenmek** edilg. f. Sevinçli bir haber olarak verilmek. (M)

MÜJDELİK i. (*müjde*'den *müjde-lik*). Bir haberi müjdeleyene verilen bahşiş veya hediye, muştuluk. (M)

MÜJE i. (fars. *müje*). *Esk.* Kirpik: *Asıldı kaldı müjemde sirişk-i hasreteser* (Recaizade Ekrem). *Gamzen suale başlasa uşşaka her müjen / Gûya lisan-ı hal ile bir tercüman olur* (Nef'i). || *Tig-i* (veya *tir-i*) *müje*, kirpik kılıcı. (M)

MÜJEK i. (fars. *müjek*). *Esk.* Kirpikçik, küçük kirpik kılı. (M)

MÜJGÂN çoğl. i. (fars. *müje* > *müjegân*'dan *müjgân*). *Esk.* Kirpikler: *Neredesin ey eski şair! Durma gel, aç sineni işte gamze, işte müjgân, işte tiği ebrû...* (Ahmed Rasim).

◆ **İ.** Kadın adı. (M)

MÜKAAB sıf. (ar. *kab* > *tekib*'den *mükâab*). Mat. *Esk.* Küp şeklinde olan, kübik. || **İ.** Küp. (M)

MÜKÂBERE i. (ar. *kibr*'den *mükâbere*). *Esk.* Bir tartışma sırasında kurala uymaksızın ağız kalabalığıyle karşısındakini susturmağa, alt etmeğe çalışma. || Kendini büyük görme, büyüklük taslama.

◆ **Mükâberat** çoğl. i. *Esk.* Tartışma sırasında ağız kalabalığıyle karşısındakini alt etmeğe çalışmalar: *Ref-i esvat ve hilâf ü mükâberat mütemadi oldu* (Namia). || Kendini büyük görmeler, büyüklük taslamalar. (M)

MÜKÂFAHA i. (ar. *kefh*'ten *mükâfaha*). *Esk.* Yüz yüze gelme, karşılaşma. || Savaşma, dövüşme: *Nice şahan-i kavi-iktidar ile tarhendaz-i mükâfaha olup* (Koca Ragıp Paşa). [M]

MÜKÂFAT i. (ar. *kifâyet*'ten *mükâfât*). İyi bir iş, yararlık veya galibiyet karşılığında verilen ödül: *Bir sene kazandığınız mükâfatları taşıyamadınız da beraberinizde ben gittiydim* (B. Felek). || İyiliğe karşılık olarak yapılan iyilik: *İyilik edenler, ecr ü mükâfatını görür* (Cevdet Paşa).

◆ **Mükâfaten** zf. *Esk.* Mükâfat olarak. (M)

MÜKÂFELE i .(ar. *kefâlet*'ten *mükâfele*). *Esk.* Birbirine kefil olma, karşılıklı kefil olma. (M)

MÜKÂFİ sıf. (ar. *kifâyet*'ten *mükâfi*). *Esk.* Eşit, beraber.

— Mat. *Esk.* Parabol biçiminde olan (eğri). || *Kat-ı mükâfi.* Bk. PARABOL. (M)

MÜKÂFİL i. (ar. *kefâlet* > *mükâfele*'den *mükâfil*). *Esk.* Birbirine kefil olmayı kabul edenlerden her biri. (M)

MÜKÂHHAL sıf. (ar. *kuhl*'den *mükâhhal*). *Esk.* Sürmeli, sürme çekilmiş: *O kudretten mükâhhal çeşmine dilbeste âhûlar / Nigâhından okurlar nüsha-i efsunu câdûlar* (Vasıf). || Çimlenmiş, yeşillikle kaplanmış (yer). || *Mükâhhal bi't-tab'*, gözleri doğuştan sürmeli olan. (M)

MÜKÂLEBE i. (ar. *kelb*, köpek'ten *mükâlebe*). *Esk.* Köpekler gibi dalaşma, hırlaşma, köpekler gibi boğuşma, saldırma. (M)

MÜKÂLEME i. (ar. *kelâm*'dan *mükâleme*). *Esk.* Konuşma, karşılıklı konuşma: *Aralarında günlerce birer cümlelik mükâlemelerden başka bir şey konuşulmadığı olurdu* (Sabahattin Ali). || Karşılıklı tartışma, bir antlaşma için delegeler arasındaki tartışma, konuşma: *Hâşim ona: «Yahu! Evvelâ mükâleme, sonra muharebe. Sen ne dediğini biliyor musun?»* (Cevdet Paşa). || Yabancı dil öğrenmek için, iki dilde yazılmış cümleler. || *Mükâleme memuru*, barış delegesi, antlaşma delegesi.

◆ **Mükâlemat** çoğl. i. *Esk.* Konuşmalar: *Aramızda vâki olacak mükâlematın bir suitefehhüm üzerine müesses olmaması için âtideki husus üzerine dikkatinizi celbe mecburum* (Atatürk).

◆ **Mükâlemename** bls. i. *Esk.* Bir yabancı dilde konuşmayı öğrenmek için iki dil üzerine düzenlenmiş kitap, konuşma el kitabı: *Kemal Paşa merhumun farisî ve türkçe bir mükâlemenamesi vardır* (Şemseddin Sami). [M]

MÜKÂREHE i. (ar. *kerh* ve *kerâhet*'ten *mükârehe*). *Esk.* Tiksinme, iğrenme. (M)

MÜKÂRİ i. (ar. *kirâ* > *mükârât*'tan *mükâri*). *Esk.* Eşya veya insan taşımak için deve, at, katır v.b. hayvanları kiraya veren kimse.

— Huk. *Esk. Mükârii müflis*, yük veya insan taşımak için elinde hayvan olmadığı halde; yolcu veya yük sahiplerinden para alan dolandırıcı kimse. (M)

MÜKÂŞEFE i. (ar. *keşf*'ten *mükâşefe*). *Esk.* İnceleme. || Teftiş etme. || Meydana çıkarma, açığa çıkarma: *Bildirdi bir nigehle dile gamze kastını / Ne keşfe ne mükâşefe-i raza başladı* (Nef'i).

— Tasav. İnanışa göre hakikat ehlinin Tanrı sırlarına vâkıf olması ve ilâhî ışığı görmesi. || *Mükâşefe ilmi*, Tanrı'nın ermişlere ilham ettiğine inanılan ilâhî sırlara ilişkin ilim.

◆ **Mükâşefat** çoğl. i. *Esk.* Mükâşefeler. (M)

MÜKÂŞEHA i. (ar. *keşh*'ten *mükâşeha*). *Esk.* Bir kimseye karşı kin duyma, kin besleme. (M)

MÜKÂŞİF sıf. (ar. *keşf* > *mükâşefe*'den *mükâşif*). *Esk.* Keşfeden, bilinmeyen bir şeyi meydana çıkaran, kâşif.

— Tasav. İlâhî sırları anlayan, bilen. İlâhî ışığı gören (derviş, ermiş): *Ashâb-ı cezbeden bir mükâşif derviş idi* (Naima). [M]

MÜKÂTEB sıf. ve i. (ar. *kitâbet*, yazı yazma > *mükâtebe*'den *mükâteb*). Huk. *Esk.* Sahibi tarafından kendi kendisine satılması suretiyle azat edilen (erkek esir) köle (kadına *mükâtebe* denir). [Bk. ANSIKL.] || *Mükâtebi mezun*, ticaret yapmasına izin verilen kölenin hür kalması için paraca bir değer biçme. || *Mükâtebet-ül-mükâteb*, mükâtebin kendi kölesinin değerini tespit etmesi. || *Mükâtebet-ül-vasi*, vasinin kanunî haklarını kullanamayan kimselere ait kölelere bir değer biçmesi. || *Mükâtebet-üs-sagîr*, küçük kölelerin değerini biçme.

— ANSIKL. Huk. *Esk.* Satış akdi tamamlanınca *mükâteb* hür olur, fakat semeni tam olarak ödeyinceye kadar sahibinin mülkiyetinde kalır. Bu süre içinde sadece zilyedlik yönünden hürdür. Mükâteb, medenî haklarını kullanır, zorla evlendirilemez; semeni ödemezse, ya taraflar aralarında anlaşarak akdi bozarlar veya esirin sahibi kadıya başvurarak akdin feshini sağlar; o zaman mükâteb bu sıfatı kaybeder, esir olarak kalır.

◆ **Mükâtebe** sıf. ve i. *Esk.* Mükâteb'in dişili. (M)

MÜKÂTEBE i. (ar. *kitâbet*, yazı yazma'dan *mükâtebe*). *Esk.* Yazışma, haberleşme, mektuplaşma. || *Mükâtebe etmek*, yazışmak, haberleşmek.

◆ **Mükâtebat** çoğl. i. *Esk.* Yazışmalar, haberleşmeler. (M)

MÜKÂTEME i. (ar. *ketm*'den *mükâteme*). *Esk.* Gizleme, saklama. (M)

MÜKÂTİB sıf. (ar. *kitâbet* > *mükâtebe*'den *mükâtib*). *Esk.* Mektuplaşan, haberleşen.

◆ **İ.** Huk. *Esk.* Tespit ettiği ücreti ödediği takdirde kölesini hür bırakmayı kabul eden kimse. (M)

MÜKÂVAHA i. (ar. *mükâvaha*). *Esk.* Birbirine sövme, karşılıklı sövme. || (Savaşta) Üstün gelme: *Ve imtidad-i mükâvaha ve kıtalsiz...* (Hoca Sadeddin). || *Mükâvaha etmek*, sövüşmek. (M)

MÜKÂYEDE i. (ar. *keyd*, hile'den *mükâyede*). *Esk.* Hile yapma. (M)

MÜKÂYELE i. (ar. *mükâyele*). *Esk.* Bir davranışa veya söze aynen karşılık verme. (M)

MÜKÂYESE i. (ar. *kiyâset*, akıl, anlayış'tan *mükâyese*). *Esk.* Anlayışlılık, incelik konusunda kendini başkalarından üstün görme. || *Mükâyese etmek*, anlayışlılık, incelik konusunda kendini başkalarından üstün görmek. (M)

MÜKÂZEBE i. (ar. *kizb*, yalan'dan *mükâzebe*). *Esk.* Birbirine yalan söyleme. || *Mükâzebe etmek*, biribirine yalan söylemek. (M)

MÜKEBBİRE i. (ar. *mükebbire*). Mim. Bazı camilerde revakların arkasındaki duvarın üstünde, dışarıya çıkma olarak yapılmış, balkon gibi küçük kısımlara verilen ad. (Caminin hem içini hem de dışını görebilen bu yerdeki müezzin, cami içindeki imamın tekbirlerini aynen tekrar ederek dışardakilerin de camideki cemaatle birlikte namaz kılmasını sağlar.) [M]

MÜKEDDER sıf. (ar. *keder* ve *küdûret* > *tekdir*'den *mükedder*). *Esk.* Üzgün, kederli, üzüntüsü olan: *Ben bu gözlerle —mükedder, âciz— / Sana baktıkça tesellî buluyum, aldanırım* (Tevfik Fikret). || Bulanık, net olmayan: *Bir kafile, üç beş deve âheste ilerler / Tâ önde gider gölgeli bir şekl-i mükedder* (Ahmed Hâşim). || Azarlanmış, paylanmış: *Mükedderdir seraser meşreb-i ecza-yı âlem hep / Safâ-yı hâtır ancak bâdede sagarda kalmıştır* (Nabi). || *Mükedder olmak*, üzülmek, kederlenmek: *Sen hiç mükedder olma: Senin öz oğulların / Şefkatli kızların da var; onlar sabûr, asil / Bir aşk-ı fazl u hakla senin şimdi pek melil* (Tevfik Fikret). || *Mâ-i mükedder*, bulanık su.

◆ **Mükedderane** zf. *Esk.* Üzgün olarak, üzülerek. (M)

MÜKEDDİR sıf. (ar. *keder* ve *küdûret* > *tekdir*'den *mükeddir*). *Esk.* Üzen, keder veren. || Bulandıran, || Tekdir eden, azarlayan, paylayan.

◆ **Mükeddire** sıf. *Esk.* Mükeddir'in dişili: *Bunlarda ahval-i şarkiyeye dair birçok havâdis-i mükeddire gördüm. Canım pek sıkıldı* (Ziya Paşa). [M]

MÜKEFFEN sıf. (ar. *kefen* > *tekfin*'den *mükeffen*). *Esk.* Kefene sarılmış: *Bak şu zulmette çehre-i kamere / Reng-i mevta kadar bükâ-engiz / Gizlenir hüzn ile sehabelere / O mükeffen hayal-i nazregiriz* (Hüseyin Siret). [M]

MÜKELLEB sıf. (ar. *kelb* > *teklib*'den *mükelleb*). *Esk.* [Köpek için] Ava alışmış. || Bukağılanmış, ayağı bağlanmış. (M)

MÜKELLEF sıf. (ar. *külfet* > *teklif*'ten *mükellef*). Bir şeyi yapmak zorunluğunda olan, yükümlü: *O, devlet değirmeninin çarhını çevirmekle mükellefti. Ne yaptıysa vazife diye yapmıştı* (H. E. Adıvar). || Mükemmel bir şekilde yapılmış, ihtişamlı, kusursuz: *Denizcizadeler mükellef bir sofra hazırlamış, yolcuları davet etmişlerdi* (Vâ-Nû). *Mükellef bir ziyafet.*

— Din. İslâm dini kurallarına göre fitre ve zekât vermekle yükümlü olan kimse.

◆ **İ.** Vergi vermekle yükümlü olan kimse.

— Huk. *Mükellefiyete tabi kişi.* Bk. MÜKELLEFİYET.

Foto. LAROUSSE

◆ **Mükellefe** sıf. *Esk.* Mükellef'in dişili. || *Ahali-yi mükellefe,* vergi vermeğe mecbur olan kimseler.

◆ **Mükellefin** çoğl. i. *Esk.* Bir şeyi yapmak veya ödemek zorunda olanlar. || *Ef'al-i mükellefin,* farz, vacip, sünnet, hayır, mübah, mekruh, fesatlık ve haramdan ibaret işler. (M)

MÜKELLEFİYET i. (ar. *mükellef*'ten *mükellefiyyet*). Maddî, manevî yükümlülük ve sorumluluk: *Şu halde ne fert gücüyle, ne devlet gücüyle yakın zamanda başarılması mümkün olmayan bu faydalı işler için arkadaşın iş mükellefiyeti nazariyesinden başka çıkar yol bulamayacak mıyız?* (R. N. Güntekin). || Zorla kabul ettirilen görev, yapmak zorunda bulunulan iş.

— İda. huk. İdarenin, kamu kudretine dayanarak kişileri, rızalarını almadan, para veya mal verme veya çalışma zorunda bırakması.

— ANSİKL. İda. huk. İdarenin, yürütmekle yükümlü olduğu kamu hizmet ve faaliyetlerinin bir gereği olarak, bazı para, mal ve hizmetleri kişiler arasındaki ilişkilerden farklı bir şekilde sağlamak yetkisi vardır. Meselâ, bir kimsenin başka birinden zorla para almak yetkisi yoktur; fakat, İdare, vatandaşlardan vergi alabilir. Bu yüzden de vergi ödemek durumunda bulunanlara mükellef denir. İdarenin kişilere *mükellefiyet* yüklemesi normal veya olağanüstü durumlara göre farklılıklar ve çeşitlilikler gösterebilir. Normal durumlardaki mükellefiyetlerin başında askerlik gelir. Kamulaştırma, vergilendirme, imece, bilirkişilik, nüfus sayımı görevliliği gibi mükellefiyetler de olağan zamanlarda uygulanabilir. Olağanüstü durumlarda ise, istimval, millî korunma mükellefiyetleri uygulamaları görülür. Sıkıyönetim rejiminde de kişilerin bazı yükümlere tabi tutulmaları söz konusu olur. Bu türlü yükümlülükleri olan kişilere de genel olarak mükellef adı verilir. Gerçekten mükellefler, kanunun açık hükümlerine dayanılarak idarenin tek taraflı hukukî işlemleriyle zorla hizmete aldığı yahut para veya mal verme zorunda bıraktığı kişilerdir. Mükellefiyetin üç esaslı unsuru vardır: geçicilik, gerekirse zor kullanma; cezaî müeyyide uygulama. (M)

MÜKELLEL sıf. (ar. *iklîl* > *teklîl*'den *mükellel*). *Esk.* Taç giymiş, taçlı. || Süslenmiş, süslü. (M)

MÜKEMMEL sıf. (ar. *kemâl* > *tekmîl*'den *mükemmel*). Değerler derecesinin en üstünde olan, eksiksiz, kusursuz; tam, olgun: *Mükemmel bir adam. Mükemmel bir sporcu.* || Kusursuz: *Arz ettim ya, mükemmel ev kadınıdır* (A. H. Tanpınar). || Çok iyi, sağlam: *Onlar üç, biz yedi sekiz on kişi amma ellerinde mükemmel tüfekler var* (R. N. Güntekin).

◆ **Mükemmelen** zf. *Esk.* Kusursuz olarak, istenildiği gibi: *Bu kadar esaslı bahisler ancak yüz yirmi sayfa içinde mükemmelen tafsil edilmiştir* (Ömer Seyfeddin). [M]

MÜKEMMELİYET i. (ar. *mükemmel*'den *mükemmeliyyet*). *Esk.* Eksiksiz, kusursuz, mükemmel olma hali: *Mükemmeliyet, şairin, kullandığı dilden azamiyi koparmasıdır* (C. S. Tarancı). *Bahçenin her suretle mükemmeliyetini tasdik edersiniz* (Recaizade Ekrem). [M]

MÜKEMMİL sıf. (ar. *kemâl* > *tekmîl*'den *mükemmil*). *Esk.* Tamamlayan, tamamlayıcı. (M)

MÜKENNA sıf. (ar. *künye* > *tekniye*'den *mükennâ*). *Esk.* Künyesi olan, künyesi belirtilmiş: *Ebulhasan künyesinde mükennâ* (Şemseddin Sami). [M]

MÜKERREM sıf. (ar. *kerem* > *tekrîn*'den *mükerrem*). *Esk.* Saygıdeğer, aziz, sayın: *Kibre ne sebep yoksa, vezirim diye gerçek / Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın* (Ziya Paşa). || İ. Erkek ve kadın adı.

◆ **Mükerreme** sıf. *Esk.* Mükerrem'in dişili. || *Kâbe-i mükerreme,* kutsal, mübarek Kâbe: *Kâbe-i mükerremede can vermek isterdim* (A. H. Müftüoğlu). || *Mekke-i mükerreme,* aziz, kutsal Mekke şehri.

◆ **Mükerremen** zf. *Esk.* Büyük bir saygıyle. (M)

MÜKERREM KÂMİL. Bk. SU (Mükerrem Kâmil).

MÜKERRER sıf. (ar. *kerr* > *tekrîr*'den *mükerrer*). *Esk.* Birbiri üzerine iki veya daha fazla olmuş, tekrar edilmiş, tekrarlanmış: *Konya Vali-i sabıkı hain-i vatan Cemal Beyin adamı olan Antalya mutasarrıfı, mükerrer müracatlarımıza ve ahalinin feryatlarına rağmen, el'an yerinde oturuyor* (Atatürk). || İki kere damıtılmış, imbikten geçirilmiş.

— Huk. *Mükerrer poliçe.* Bk. POLİÇE. || *Mükerrer sigorta.* Bk. SİGORTA. || *Mükerrer tescil.* Bk. TESCİL.

◆ **Mükerrerat** çoğl. i. *Esk.* Tekrar edilmiş şeyler.

◆ **Mükerrere** sıf. *Esk.* Mükerrer'in dişili.

◆ **Mükerreren** zf. *Esk.* Tekrar edilmiş olarak. (M)

MÜKERRİR sıf. (ar. *kerr* > *tekrîr*'den *mükerrir*). *Esk.* Tekrar eden, tekrarlayan.

— ANSİKL. Huk. Bir suç işlediği için hakkında verilen mahkûmiyet kararı kesinleşen suçlu, yeniden suç işlerse mükerrir sıfatını kazanır. Ceza kanununa göre mükerrir suçluya yeni işlediği suçun cezası, arttırılarak verilir. Bk. TEKERRÜR.

◆ **Mükerrire** sıf. *Esk.* Mükerrir'in dişili. (M)

MÜKESSER sıf. (ar. *kesr* > *teksîr*'den *mükesser*). *Esk.* Kırılmış, kırık.

— Gram. *Esk. Cem'i mükesser.* Bk. CEM. (M)

MÜKESSİF sıf. (ar. *keşâfet* > *tekşîf*'ten *mükeşşif*). *Esk.* Yoğunlaştıran, koyulaştıran. (M)

MÜKESSİFE i. (ar. *mükeşşif*'ten *mükeşşife*). Fiz. *Esk.* Kondansatör. (M)

MÜKESSİR sıf. (ar. *kesr* > *teksîr*'den *mükessir*). *Esk.* Kıran, parçalayan. (M)

MÜKEVKEB sıf. (ar. *kevkeb,* yıldız'dan *mükevkeb*). *Esk.* Yıldızlı, yıldızla bezenmiş: *Bir intizar-ı siyah-renk içinde lerzende / Serin havâlı, mükevkeb, o nâzenin geceler* (Hüseyin Siret). [M]

MÜKEVKEBE sıf. (ar. *mükevkeb*'den *mükevkebe*). *Esk.* Yıldızlı.

— Fiz. *Esk. Nokta-i mükevkebe,* billûr bir cisimde yıldız gibi görünen nokta. (M)

MÜKEVVEN sıf. (ar. *kevn* > *tevkin*'den *mükevven*). *Esk.* Yaratılmış, oluşmuş, meydana getirilmiş.

◆ **Mükevvenat** çoğl. i. *Esk.* Yaratılmışların, yaratıkların tümü: *Mükevvenat bu ka-nun-ı hilkate merbut / Hilâf-ı kaide madum eder mi kesb-i vücut* (Nâzım Paşa). [M]

MÜKEVVER sıf. (ar. *kevr* > *tekvîr*'den *mükevver*). *Esk.* [Sarık için] Sarılmış, dolanmış: *Vechi var bulduğu eşcara tefevvuk etse / Çünkü destar-ı mükevverle zuhur etti kedu* (Nabi). [M]

MÜKEVVİN sıf. (ar. *kevn* > *tekvîn*'den *mükevvin*). *Esk.* Yapan, yaratan: *Gerdiş-i devrân şuunatı mükevvindir fakat / Kabza-i Halikta kalmış mihver-i devrân esir* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜKEYYİF sıf. (ar. *keyf* > *tekyîf*'ten *mükeyyif*). *Esk.* Keyif verici, keyif veren.

◆ **Mükeyyifat** çoğl. i. *Esk.* Keyif verici, uyuşturucu maddeler: *Tütün ve enfiye ve afyon dahi müskirat gibi mükeyyifattandır* (Şemseddin Sami). [M]

MÜKEZZİB sıf. (ar. *kizb* > *tekzîb*'den *mükezzib*). *Esk.* Yalanlayan, tekzip eden.

◆ **Mükezzibe** sıf. *Esk.* Mükezzib'in dişili. (M)

MÜKHÜLE i. (ar. *kuhl,* göze çekilen sürme'den *mükhüle*). *Esk.* Sürme kutusu. (M)

MÜKİB sıf. (ar. *kebb* > *ikbâb*'dan *mükibb*). *Esk.* Bir işin üstüne düşüp gayretle çalışan. (M)

MÜKONİK i. (fr. *muconique*). Formülü HOCO — CH = CH — CH = CH-CO_2H olan ve içinde iki çift bağ bulunan bir diasit için kullanılır; dibromoadipik asidin alkalilerle işlenmesinden elde edilir. (L)

MÜKOPOLİSAKKARİT i. (fr. *mucopolysaccharide*'den). Biyokim. Musin'in hidroliziyle elde edilen karmaşık şeker (heterozit); en önemlisi mükoyitin-sülfürik asittir. (L)

MÜKOPROTEİT i. (fr. *mucoprotéide*'den) Biyokim. *Eşanl.* GLİKOPROTEİT.

MÜKOYİTİN i. (fr. *mucoïtine*). Biyokim. Mükoyitin-sülfürik asidin hidroliziyle elde edilen ozit. (Mükoyitin, hidroliz olunca glükozamin ve glikürönik asit gibi basit şekerler ve asetik asit elde edilir.) [L]

MÜKOYİTİN-SÜLFÜRİK sıf. Biyokim. *Mükoyitin-sülfürik asit,* müsin'in hidroliziyle elde edilen asit; müsinin bileşimindeki glüsit kısmı mükoyitin-sülfürük asittir, öbür bileşen ise bir proteindir. (L)

MÜKOYİTLER çoğl. i. (fr. *mucoïdes*'den). Biyokim. Mukoza hücrelerinde bulunan müsinlere benzer maddeler. (L)

MÜKRA sıf. (ar. *kirâ'* > *ikrâ'*'dan *mükrâ'*). *Esk.* Kiralanan, kiraya verilmiş. (M)

MÜKREH sıf. (ar. *kerh* > *ikrâh*'tan *mükreh*). *Esk.* Bir eylem veya işe zorlanan. || *Mükreh-ün-aleyh,* bir kimsenin yapmağa zorlandığı eylem veya iş.

— Huk. Bk. İKRAH. (M)

MÜKREM sıf. (ar. *kerem* > *ikrâm*'dan *mükrem*). *Esk.* Ağırlanmış, ikram edilmiş. *Lâkin neye mahvetti ol genci felek, bilmem; / Ol genci ki etmişti her yolda Hüda mükrem* (Recaizade Ekrem). [M]

MÜKRİ sıf. (ar. *kirâ'* > *ikrâ'*'dan *mükri*). *Esk.* Bir şeyi kiraya veren. (M)

MÜKRİH sıf. (ar. *kerh* > *ikrâh*'tan *mükrih*). *Esk.* Bir kimseyi bir işi yapmağa zorlayan.

— Huk. Bk. İKRAH. (M)

MÜKRİM sıf. (ar. *kerem* > *ikrâm*'dan *mükrim*). *Esk.* Ağırlayan, ikram eden, konuksever: *Ey lemha-i mükrim, ne olurdu / te'dibine olsaydı da imkân* (Tevfik Fikret).

◆ **Mükrimane** zf. *Esk.* Konuğu ağırlayarak, konuksevere yakışacak tarzda.

◆ **Mükrime** sıf. *Esk.* Mükrim'in dişili. (M)

MÜKSİR sıf. (ar. *kesret* > *ikşâr*'dan *mükşir*). *Esk.* Çoğaltan. || Çok malı olan, zengin. (M)

MÜKTEFİ sıf. (ar. *kifâyet* > *iktifâ*'dan *müktefi*). *Esk.* Yeter bulan, kanaat eden: *O kadarla müktefi oldu* (Şemseddin Sami). [M]

MÜKTEFİ (Ebu Muhammed Ali bin Ahmed, EL — denir), abbasî halifesi (878-908). Babası tarafından Rey'e vali tayın edildi (895). Elcezire valiliğini alınca Rakka'ya yerleşti. Babası ölünce Bağdat'a geldi ve halife oldu (902). Bağdat'taki yeraltı zindanlarını yıktırarak halkın sevgisini kazandı. Suriye'de karışıklık çıkaran Karmatîler, Müktefi'nin yolladığı kumandan Muhammed bin Süleyman tarafından bozguna uğratıldı; Mısır'da Tolunluların yönetimine son verildi. Bu arada yeniden harekete geçen Karmatîler, halifenin, Vasıf bin Savar Tiğin kumandasındaki kuvvetleri tarafından El-Kadisiye yakınında yenilgiye uğratıldı. Bizans ile yapılan savaşlar bu olaylarla birlikte devam ediyordu. 1905'te Maraş, Misis (Yakapınar) ve Tarsus, bizans kumandanı Andronikos tarafından yağmalandı. Bir süre sonra üstünlük müslümanlara geçti, Andronikos da müslümanlara bağlandı. (M)

MÜKTEHİL sıf. (ar. *kuhl* > *iktihâl*'den *müktehil*). *Esk.* Gözlerine sürme çekmiş. (M)

MÜKTERİ sıf. (ar. *kirâ'* > *iktirâ*'dan *müktери*). Huk. *Esk.* kiracı, kira ile tutan. (Başkasının nefsinin veya malının menfaatinden bir ücret karşılığı yararlanan kimse [*müstekir* veya *müstahil* de denir].) [M]

MÜKTERİB sıf. (ar. *iktirâb*'dan *mükterib*). *Esk.* Üzüntülü, tasalı, gamlı, kederli. (M)

MÜKTESEP veya **MÜKTESEB** sıf. (ar. *kesb*'den *mükteseb*). Edinilmiş, kazanılmış. || *Müktesep mallara ortaklık.* Bk. MAL *ortaklığı.*

◆ **Müktesebat** çoğl. i. *Esk.* Kazanılmış, elde edilmiş bilgiler. || *Müktesebat-ı ilmiye,* ilimden edinilen bilgiler.

◆ **Müktesebe** sıf. *Esk.* Mükteseb'in dişili. || *Malûmat-ı müktesebe,* kazanılmış bilgiler. (M)

mühür

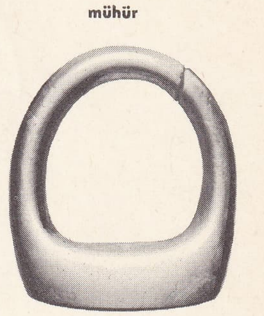

Amenofis IV'ün mührü

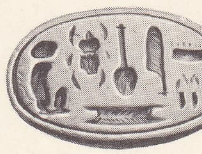

hitit mührü
Cabinet des Médailles, Paris

müjdecibaşı
(Türkische Gewänder adlı eserden)

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

MÜKTESİB sıf. (ar. *kesb* > *iktisāb*'dan *müktesib*). *Esk.* Kazanan, elde eden. (M)

MÜKTİN sıf. (ar. *iktinān*'dan *müktinn*). *Esk.* Gizlenen, saklanan. (M)

MÜKÛS çoğl. i. (ar. *meks*'den *mükūs*). *Esk.* Vergiler, öşürler. || Vergi toplamalar. (M)

MÜL i. (fars. *mül*). *Esk.* Şarap. || *Mül-fâm,* şarap renginde olan, şarap rengi, kırmızı. (M)

MÜLÂABE i. (ar. *luᶜb*'dan *mülāᶜabe*). *Esk.* Oynaşma, şakalaşma. || *Mülâabe etmek,* oynaşmak, şakalaşmak. (M)

MÜLÂANE i. (ar. *laᶜnet*'ten *mülāᶜane*). *Esk.* Birbirine lânet okuma. (M)

MÜLÂBESE i. (ar. *lebs*'ten *mülābese*). *Esk.* İki nesnenin veya kimsenin birbirine benzemelerinden dolayı karıştırılması. || İlgi, yakınlık.

◆ **Mülâbesesiyle** zf. *Esk.* Münasebetiyle, [...] den dolayı, dolayısıyle: *Hazret-i Osman'dan sonra Muaviye, Benî Ümeyye'nin reisi olmak mülâbesesiyle onun yerine emîr-ül-müminîn olmak emeline düştü* (Cevdet Paşa). [M]

MÜLÂBİS sıf. (ar. *lebs* > *mülābese*'den *mülābis*). *Esk.* Yakınlık gösteren, dostluk ilişkilerinde bulunan. || Benzerleriyle karışan, ayırt edilemeyen. (M)

MÜLÂHAZA i. (ar. *lahẓ*'dan *mülāḥaẓa*). *Esk.* Ele alınan bir meseleyi en ince ayrıntılarına varıncaya kadar iyice düşünme: *Ondan sonra, şimdi hulâsa edeceğim noktalara ait malûmat ve mülâhazalarını, birinci mesele olarak zikrettiler* (Atatürk). [*Eşanl.* DÜŞÜNCE.] || Dikkatle bakma. || *Mülâhaza etmek,* iyice düşünmek, fikir yürütmek.

◆ **Mülâhazasıyle** zf. *Esk.* Düşüncesiyle, fikriyle: *Bugün demediyse elbette bir gün der, mülâhazasıyle gönlüne biraz teselli verir* (H. R. Gürpınar).

◆ **Mülâhazat** çoğl. i. *Esk.* Düşünceler: *Kâzım Kara Bekir Paşa da, daha evvel aynı mülâhazatla, Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak, Birinci Ordunun başına geçiyordu* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Mülâhazat hanesi,* bir şey hakkında düşüncelerin yazılacağı sütun, yer. || *Mülâhazat hanesini açık bırakmak,* bir şey veya kimse hakkında bir yargıya varmamak. (M)

MÜLÂHHAM sıf. (ar. *lahm,* et'ten osmanlıca *mülaḥḥam*). *Esk.* Şişman, etli: *Mülâhham vücudunun her tarafı titreye titreye güldü, güldü* (H. R. Gürpınar) [M]

MÜLÂHHAS sıf. (ar. *ḫulāṣa* > *telḫīṣ*'ten *mülaḫḫaṣ*). *Esk.* Özetlenmiş, özeti çıkarılmış: *O mazbatanın mülâhhası budur* (Şemseddin Sami). [M]

MÜLÂHİD sıf. (ar. *lahd* > *mülāḥade*'den *mülāḥid*). *Esk.* Müslüman iken başka bir dine geçmiş olan: *Fırat ü Dicle kenarında eyleyip tuğyan / Mülâhid olmuş iken münteşir misal-i cerad* (Nabi). [M]

MÜLÂİB sıf. (ar. *luᶜb* > *mülāᶜabe*'den *mülāᶜib*). *Esk.* Oynayan, oynaşan. (M)

MÜLÂKAT i. (ar. *liḳā*ʾ, yüz'den *mülāḳāt*). Görüşme, buluşma: *Veliahd hazretleri ayağa kalktığı vakit mülâkat bitmiş olur* (F. R. Atay). || Konuşma: *Ayrıca karımın sabahleyin gazetelerde çıkan mülâkatı karşısındaki tavrım da bir cürüm olmuştu* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Mülâkat vermek,* (belli bir konuda) konuşmak, demeç vermek. || *(Biriyle) Mülâkat yapmak,* yayımlamak üzere, bir kimsenin bir konu veya mesele hakkındaki görüşlerini almak.

— İşletmec. Davranış ve düşünceleri üstüne bilgi edinmek amacıyle, bir kimseyle yapılan sorulu cevaplı görüşme. || *Personel ile mülâkat,* uzmanlar tarafından personel ile tek tek yapılan mülâkatlar sonunda, bir işletmenin yönetimine, personelin bütünsel psikolojik durumu ile ilgili bilgi verme tekniği. (ML)

Mülâkat madalyası, Abdülhamid II zamanında alman imparatoru Wilhelm II'nin İstanbul'u ziyareti dolayısıyle çıkarılan madalya. Altın, gümüş ve bakır cinsleri vardır. (M)

mülâzımı sani

MÜLÂKİ sıf. (ar. *liḳā* > *mülāḳat*'tan *mülāḳī*). *Esk.* Görüşen, buluşan: *Bu bölgelerde hayalimde gizli gizli senin / Hayali şi'ri nihan-peykerin mülâkidir* (Faik Ali). || Kavuşan, karşılaşan || *Mülâki olmak,* görüşmek, buluşmak: *Tekrar mülâki oluruz bezm-i ezelde / Evvel giden ahbaba selâm olsun erenler* (Yahya Kemal). Karşılaşmak: *Şimdi onlara müdâhene ediniz ve iki taraf yekdiğerine mülâki oldukta aralarında bir kavga çıkarınız* (Cevdet Paşa). [M]

MÜLÂKKAB sıf. (ar. *laḳab* > *telḳīb*'den *mülaḳḳab*). *Esk.* Takma ad almış olan, lakaplı: *Barboros lakabıyle mülakkab Hayrettin Paşa* (Şemseddin Sami). [M]

MÜLÂM i. (ar. *levm* > *ilāme*'den *mülām*). *Esk.* Kınama, ayıplama, azarlama. (M)

MÜLÂMESE i. (ar. *lems*'ten *mülāmese*). *Esk.* Dokunma, temas etme. || *Mülâmese etmek,* dokunmak, temas etmek. (M)

MÜLÂSAKA i. (ar. *lüṣūḳ*'tan *mülāṣaḳa*). *Esk.* Bitişme, yapışma. Yanaşma. (M)

MÜLÂSIK sıf. (ar. *lüṣūḳ* > *mülāṣaḳa*'dan *mülāṣıḳ*). *Esk.* Yapışık, bitişik: *Deri ete mülâsıktır* (Şemseddin Sami).

◆ **Mülâsıklık** i. *Esk.* Yapışık olma hali. (M)

MÜLÂTAFA i. (ar. *luṭf*'tan *mülāṭafa*). *Esk.* Karşılıklı lâtife etme, şakalaşma: *Bu sabah mülâtafaları tamamiyle bitmişti* (H. Z. Uşaklıgil). || Güzellik ile muamele etme.

◆ **Mülâtafat** çoğl. i. *Esk.* Lâtife söyleşmeler, şakalaşmalar: *Ciddiyetin muini gerektir mülâtafat / Olmaz o daimî ise şâyân-ı iltifat* (Abdülhak Hâmid). [M]

MÜLÂTAME i. (ar. *laṭme*'den *mülāṭame*). *Esk.* Karşılıklı tokat vurma. || *Mülâtame etmek,* karşılıklı tokat vurmak. (M)

MÜLÂTIF sıf. (ar. *lāṭife* > *mülāṭafe*'den *mülāṭıf*). *Esk.* Şakacı, başkalarıyle şakalaşan. (M)

MÜLÂTTIF sıf. (ar. *luṭf* > *telṭīf*'ten *mülaṭṭıf*). *Esk.* Bir iyilik yaparak gönül alan, taltif eden.

— Tıp. *Esk.* Yumuşatıcı (ilâç).

◆ **Mülâttıfe** sıf. Tıp. *Esk.* Mulâttıf'ın dişili.

◆ **Mülâttıfat** çoğl. i. *Esk.* Yumuşatıcı ilâçlar. (*Edviye-i mülâttıfe* de denir.) [M]

MÜLÂYEMET i. (ar. *leʾm,* düzeltme'den *mülāyemet*). *Esk.* Yumuşak huyluluk, uysallık: *Behlûl, Nihal'e yaklaştı ve bir büyük kardeş mülâyemetiyle: Nihal! dedi* (H. Z. Uşaklıgil). || Uygunluk.

— Tıp. *Esk.* Bağırsakların yumuşaklığı. *Zt.* KABIZ. (M)

MÜLÂYENET i. (ar. *līnet*'ten *mülāyenet*). *Esk.* Yumuşaklık, uysallık. (M)

MÜLÂYİM sıf. (ar. *leᶜm* > *mülāyemet*'ten *mülāyim*). *Esk.* [İnsan için] Yumuşak huylu, halim selim: *Vatandaş Ahmet Efendi mülâyim adamdır. Kavga gürültüyü sevmez* (B. Felek). || [Ses için] Yumuşak, yavaş: *Behlûl hep o mülâyim, o bir kardeş sesiyle sordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Uygun, akla yatkın: *Düşmemek için pek dik yürümek efkârı muhiteye mülâyim gelmez* (Cenab Şahabeddin).

— Coğ. *Esk.* Ilıman, ılık.

— Tıp. *Esk.* Kabız olmayan, pekliği olmayan. || İ. Erkek adı.

◆ **Mülâyimlik.** i. *Esk.* Mülâyim olma hali. (M)

MÜLÂZEMET i. (ar. *lüzūm*'dan *mülāzemet*). *Esk.* Duygusal yönden, bir kimseye, bir şeye veya bir yere ayrılmaz şekilde bağlanma, bağlılığı tutku derecesinde olma: *Böyle cevaplar verirdi ve daima samimî mülâzemetlerden kaçtı* (M. Ş. Esendal). || Bir işle devamlı uğraşma, kendini bir işe verme. || Bir işe başlayabilmek için, o işe, ücretsiz devam etme, staj görme: *Üç sene mülâzemetten sonra memuriyete geçti* (Şemseddin Sami).

— Öğr. *Esk.* Osmanlı devletinde, Sahnı seman veya Sahnı Süleymaniye medreselerinden birinde yüksek öğrenim görerek icazet aldıktan sonra bir müderrisliğe tayin için sıra bekleyen danişmendlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Önceleri yedi yıllık *mülâzemet* süresini dolduran danişmend rüus imtihanına girer, başarı gösterirse müderris olur, başarı gösteremez veya müderrislik istemezse kadı olabilirdi (25-500 akçe yevmiyeli kadılıklar vardı). Kadılık veya müderrislik yapmak istemeyen mülâzimler askerî sınıfa geçerlerse yirmi bin akçelik zeamet sahibi olurlardı. Anadolu'da görev almak isteyen adaylar, Anadolu kazaskerinin; Rumeli'de görev almak isteyenler, Rumeli kazaskerinin *matlap* veya *mülâzemet* defterine adlarını yazdırır, yedi yıllık bekleme süresi için sıraya girerlerdi. Bu usule sonradan aldırılmaz oldu. Şeyhülislâm ve kazaskerlerin belli mülâzemet kontenjanları vardı. Hükümdarların cülûslarında, ilk sefere çıkışlarında, zaferlerinde ve şehzadelerin doğumunda bu kontenjan değişir; bu gibi durumlarda şeyhülislâmlar ve padişah hocaları, öğrenim derecesine bakmadan, yirmişer mülâzım kaydedebilirlerdi.

1598'den itibaren ilmiye teşkilâtı iyice bozuldu. Voyvodolar ve subaşılar on bin akçe karşılığında mülâzemet satın alarak öğrenim görmeden kadı olmağa başladılar. Vezir ve beylerbeyi çocuklarına, on dört-on beş yaşlarına gelince kanunla İstanbul rüusu verilmeğe başlandı. Bunlar, mülâzemet ve nevbete girmeden müderris olabiliyorlardı.

◆ **Mülâzemeten** zf. *Esk.* Bir kimseye, bir şeye veya yere bağlanarak. || Stajyer olarak, bir işe ücretsiz devam ederek. (M).

MÜLÂZIK sıf. (ar. *lüzūḳ* > *mülāzaḳa*'dan *mülāzıḳ*). *Esk.* Yapışmış, yapışan. (M)

MÜLÂZIM sıf. ve i. (ar. *lüzūm* > *mülāzemet*'ten *mülāzım*). *Esk.* Bir işe girmek amacıyle o işe, maaşsız olarak devam eden kimse, stajyer.

— Ask. *Esk.* Osmanlı devleti askerlik teşkilâtında yüzbaşıdan küçük rütbeli subaylara verilen ad. || *Mülâzımı evvel,* üsteğmen || *Mülâzımı sani,* teğmen.

— Denizc. *Esk. Mülâzım kaptan,* Osmanlı devleti zamanında stajyer kaptan.

— Eğ. *Esk.* Osmanlı devletinde medrese öğrenimini bitirip icazet alanlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde stajyer memur. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eğ. *Esk. Mülâzım* olanların adları «Ruznamçei Divanı Hümayun»a kaydedilirdi. Mülâzımlık yedi yıl sürerdi. Bu süreyi dolduranlar «rüus» imtihanına girer, başarırlarsa «iptida hariç rüusu» ile müderris tayin edilirlerdi. İmtihanı başaranlardan veya başaramayanlardan, isteyenler, hâkimlik mesleğine geçip «kadı» olabilirdi.

— Teşk. tar. Tanzimattan önce aynı anlamda «şâkirt» terimi kullanılırdı. Tanzimattan sonra bu iki terim birbirinden ayrıldı; okumak için okula devam edenlere şakirt, meslek öğrenmen için aylık almadan kalemde çalışanlara mülâzım denildi.

◆ Sıf. *Esk.* Bir yere veya kimseye bağlanarak ondan ayrılmayan.

◆ **Mülâzıman** veya **mülâzımîn** çoğl. i. *Esk.* Mülâzımlar. Stajyerler.

◆ **Mülâzımî** i. *Esk.* Mülâzımlık. (M)

MÜLÂZIMLIK i. (*mülâzım*'dan *mülâzım-lık*). *Esk.* Mülâzım olma hali. || Stajyerlik: *Evvelâ mülâzımlık şeklinde olan bu tayini bir müddet sonra asalete çevirmeyi düşünüyordu* (Sabahattin Ali).

— Ask. *Esk.* Teğmenlik. (M)

MÜLÂZİME i. (ar. *mülāzime*). *Esk.* Peşrev, saz semaisi ve oyun havaları gibi sözsüz eserlerde, her hanenin sonunda tekrarlanan, aynı ezgilerden yapılmış kısım, nakarat. (M)

MÜLCEM sıf. (ar. *licām,* yular > *ilcām*'dan *mülcem*). *Esk.* Yularlı, gemli, gem veya yular takılmış olan. (M)

MÜLCİ sıf. (ar. *ilcā*'dan *mülci*). *Esk.* Zorlayan, bir işi zorla yaptıran. (M)

MÜLEBBES sıf. (ar. *lebs* > *telbīs*'ten *mülebbes*). *Esk.* [Elbise için] Giyilmiş, kul-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lanılmış || İltibaslı, başkalarından ayrılması güç olan, karışık. (M)

MÜLEFFAK sıf. *(ar. lefk,* iki şeyi uç uca getirip birleştirme > *telfik'*ten *müleffak).* Süslü, tumturaklı söz. || *Esk.* Sahte, düzme. (M)

MÜLEFFEF sıf. (ar. *leff* > *telfif'*ten *müleffef). Esk.* Zarfa konmuş, zarf içinde olan. Örtülü, sarılmış. (M)

MULE-JENNY [mulceni] i. (ing. k.). İlk olarak 1779'da Samuel Crompton tarafından yapılan mekanik iplik eğirme makinesi. || İlk seyyar vargel. (L)

MÜLEMMA sıf. (ar. *lem*ᶜ > *telmi*ᶜ'den *mülemmā*ᶜ). *Esk.* Alaca renkli, renk renk, alacalı: *Dört beş günlük susuz, aç, hür hayatında erdiği istirahatle çoğu iltiyama yüz tutmuş yaraları tekrar açılmış, sızan koyu kırmızı bir kanla vücudunun bazı yerleri mülenima bir hal almıştı* (H. R. Gürpınar). || Parlak, parlayan. || *Mec.* Lekelenmiş, kirlenmiş, sıvanmış. || *Mürg-i mülemma-beden* («parlak gövdeli kuş»), güneş.

— G. Sanatl. *Mülemma şemse,* renkli şemse.* (Şemsenin basılacağı kısmın uygun görülen yerlerine, cildin meşini üzerine zıt renklerde meşinler yapıştırılır, sonra da şemsenin kalıbı basılırdı. Bu değişik renkli meşinler cildin görünüşünü güzelleştirirdi.)

◆ İ. Ed. *Esk.* Mısraları ayrı dillerde yazılmış şiir. (Türkçe gazel, kıta v.d. nin içinde aynı vezinle ve şiirin kendi kafiye düzenine uygun olarak yabancı bir dilde yazılmış mısralara yer verilirdi. Divan edebiyatında farsça, arapça, yunanca mısralarla mülemmalar yazıldı. Tanzimattan sonra bu türdeki şiirlerde Fransızcaya da yer verildi).

◆ **Mülemmaat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Bir beyti türkçe, bir beyti arapça veya farsça söylenmiş manzumeler.

◆ **Mülemmakâr** ve **mülemmager** ve **mülemmasaz** sıf. *Esk.* İkiyüzlü. || Parlak, parlayan. (M)

MÜLEVVEN sıf. (ar. *levn,* renk > *telvîn'*den *mülevven). Esk.* Renkli, renk renk: *Bir leyl-i serâir ki bütün şûh u mülevven / Güllerle, güneşlerle, emellerle müzeyyen* (Tevfik Fikret). || Boyalı, boyanmış.

— Psikol. *Esk. Semi mülevven,* renkli işitim. (M)

MÜLEVVES sıf. (ar. *levs* > *telvîs'*ten *mülevves). Esk.* Pis, kirli, iğrenç: *Beyoğlu'nun o mülevves muhit-i fâhişine / Dalar gider, takılıp bir sefilenin peşine* (M. Â. Ersoy). || Karmakarışık, düzensiz. (M)

MÜLEVVİN sıf. (ar. *levn* > *telvîn'*den *mülevvin). Esk.* Renk veren, renklendiren. || Boyayan. (M)

MÜLEYYEN sıf. (ar. *līnet* > *telyîn'*den *müleyyen). Esk.* Yumuşatılmış.

— Tıp. *Esk.* Harekete geçirilmiş (bağırsak). [M]

MÜLEYYİN sıf. ve i. (ar. *līnet* > *telyîn'*den *müleyyin). Esk.* Yumuşatan, yumuşatıcı (şey).

— Eczc. *Esk.* Lokal veya genel bir tahriş meydana getirmeden bağırsakları boşaltan, dışkının dışarı çıkmasını kolaylaştıran, hafif müshil tesirli ilâçlar.

— ANSİKL. *Müleyyin'*ler, özellikle yaşlılara ve çocuklara verilir. *Mekanik müleyyinler* dışkıya normal kıvamını temin ederek veya dışkının kaymasını kolaylaştırarak bağırsağın sığamsal hareketlerini yeniden başlatır; keten tohumu, pisilyum, agar-agar helmeleri, yahut da zeytinyağı veya vazelinden yapılır. *Şekerli müleyyin'*lerde ise bal, kudret helvası ve gliserin, sinameki ve demirhindi gibi meyvelerin özü bulunur. (L)

MÜLGA sıf. (ar. *lağv* > *ilğā'*dan *mülğā). Esk.* İlga olunmuş, varlığı kaldırılmış: *Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Etem ve Reşitlerin, bütün yüzellilikleri, mülga hilâfet ve saltanat mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hareketli sây ü gayretleri, din gayretiyle mi vukubulmaktadır* (Atatürk). [M]

MÜLHAK sıf. (ar. *lüḥūḳ* > *ilḥāḳ'*tan *mülḥaḳ). Esk.* Bir bütüne sonradan katılmış olan, eklenmiş. || Bir merkeze bağlı olan: *Livaya mülhak kazalar hey'atına da tebliğ edilmiştir* (Atatürk). || *Mülhak olmak,* bir bütüne katılmak, iltihak etmek: *Yine orada kabail-i Necid'ten, Benî Süleym ve Benî Esed ve Eşça kabileleri dahi gelip Kureyş ordusuna mülhak oldu* (Cevdet Paşa). Bir merkeze bağlanmak.

— Gram. *Esk.* Arapça kelimelerde, aslı sülâsî mastar olduğu halde rubaî baplarından birine göre çekilen (fiil).

— Huk. *Mülhak bütçe.* Bk. *Katma* BÜTÇE. || *Mülhak vakıf.* Bk. VAKIF.

◆ İ. Ask. *Esk.* Bir karargâhta emir subayına yardımcılık yapan kimse, asker. (M)

MÜLHAKAT çoğl. i. (ar. *mülḥaḳ'*tan *mülḥaḳāt). Esk.* Bir bütüne katılanlar, katmalar, ekler. || Bir merkeze bağlı bulunan yerler: *Bu cemiyetin bütün mülhakatta birer şubesi bulunuyor* (Atatürk).

— Ask. *Esk.* Emir subayı yardımcıları.

— Gram. *Esk.* Arapça kelimelerde, aslı sülâsî mastar olduğu halde rubaî baplarından birine göre çekilen fiiller. (M)

MÜLHAKLIK i. *(mülhak'*tan *mülhak-lık).* Ask. *Esk.* Emir subayı yardımcılığı: *Olsa olsa, bir kıta-i askeriyeye gönderilmeyip ordu erkân-ı harbiyesinde mülhaklık veya buna mümasil bir vazife ile alıkonulmuş olabilir* (Atatürk). [M]

MÜLHEİM AM RHEİN, Köln'ün (Batı Almanya) sanayi varoşu. (L)

MÜLHEİM AN DER RUHR, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr bölgesinde; 192 000 nüf. XI. yy.dan kalma kilise. Irmak limanı. Petrol rafinerileri. Kömür madenleri. Çelik fabrikaları. Makine yapımı. Dokuma ve kimya sanayii. Plastik maddeler. Besin maddeleri. Şehir, Hugo Stinnes'in kurduğu önemli «konzern*»in merkeziydi. (L)

MÜLHEM sıf. (ar. *lehm* > *ilhām'*dan *mülhem). Esk.* İçe doğmuş, ilham almış. || *Mülhem olmak,* ilham almak: *Arz ettiğim teşekküller, benim bu programımdan mülhem olarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar* (Atatürk). [M]

MÜLHİD sıf. ve i. Bk. MÜLHİT.

MÜLHİK sıf. (ar. *lüḥūḳ* > *ilḥāḳ'*tan *mülḥiḳ). Esk.* Katan, bağlayan, bir bütüne ekleyen. (M)

MÜLHİM sıf. (ar. *lehm* > *ilhām'*dan *mülhim). Esk.* İlham eden, ilham veren: *Bu şiiri fikrime kimdir bilir misin mülhim?* (Tevfik Fikret). || «İlham eden, bir kimsenin kalbine doğduran» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından.

◆ **Mülhime** sıf. *Esk.* Mülhim'in dişili. (M)

MÜLHİT veya **MÜLHİD** sıf. ve i. (ar. *laḥd* > *ilḥād'*dan *mülḥid). Esk.* Tanrıtanımaz, dinsiz: *Bir mülhidi lâkin kim eder tesliye heyhat? / Sığmaz bunun âfâkına ferda-yı mükâfat!* (M. Â. Ersoy). || Doğru yoldan çıkmış.

— ANSİKL. Din. Tanrı'ya inanmayan, dinlerin koyduğu ana ilkeleri, kuralları tanımayan kimseye müslümanlar arasında *mülhit* denirdi. Bazı yorumculara göre, tektanrılı dinlerden birine inananlar mülhit sayılmaz. Önemli olan Tanrı'nın varlığını kabul etmektir. Yahudi, hıristiyan dininden olanlara mülhit denmez. Bazı yorumcular ise bunun aksini ileri sürerek islâm dininden ayrılan ve Hz. Muhammed'in bildirdiklerini uygulamayan herkese mülhit denecegi görüşünü savunur.

◆ **Mülhidane** zf. *Esk.* Tanrı tanımaza, dinsize yakışacak bir biçimde.

◆ **Mülhidîn** çoğl. i. *Esk.* Tanrıtanımazlar, dinsizler. || Doğru yoldan sapanlar.

◆ **Mülhidlik** i. *Esk.* Tanrıtanımazlık, dinsizlik. (M)

MÜLHİYE i. Bk. CORCHORUS.

MÜLİMME i. (ar. *elem* > *ilām'*dan *mülimme). Esk.* Felâket, belâ. (M)

MÜLK i. (ar. *mülk*). Ev, dükkân, arsa, arazi gibi taşınmaz mal: *Bütün köy halkı mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmıya karar veriyor* (R. H. Karay). || *Esk.* Bir devletin hâkimiyeti altındaki toprakların tümü, ülke: *Çar yani hükümdar olarak öldüğü zaman, mülkün toprakları Çin sınırlarından, Baltık denizine, Kuzey Buz denizinden Karadeniz'e kadar genişlemişti* (Ş. S. Aydemir). || Vakıf olmayıp bir kimsenin şahsına ait olan yapı veya yer.

— DİN. TELM. **Adalet mülkün temelidir,** bir hadise dayanarak «adalet ülkenin temelidir, esasıdır» anlamında kullanılan söz.

— *Esk. Mülk-dâr* (veya *mülk-gîr),* padişah. || *Mülk-i saadet,* mutluluk ülkesi. || *Mülk-i suhan,* şiir sahası, âlemi. || *Dâr-ül-mülk,* başşehir.

— Huk. *Esk. Mülk arazi,* sahibinin, dilediği gibi tasarruf ettiği, özel mülkiyetin konusu olan toprak *(arazii memlûke* de denir).

— ANSİKL. Huk. *Esk. Mülk arazi'*nin sahibi, bu sıfatla arazi üstündeki bina, ağaç ve öteki tesislerin ve genellikle altındakilerin malikidir. Dört türlü mülk arazi vardır: 1. *kurâ ve kasabatı kadime arazisi,* köy, kasaba ve şehirlerdeki halkın oturduğu yerlerle bunların çevresinde, oturmayı kolaylaştıran yerler *(tetimmei süknâ* da denir); 2. *temliki sahih ile temlik olunan arazi,* mirî araziyken, kamu yararı kalmadığı için özel kişilere temlik olunan arazi; 3. *arazii öşriye,* devletçe zaptedilerek öşür karşılığı kişilere bırakılan arazi; 4. *arazii haraciye,* devletçe zaptedilerek haraç karşılığı gayrımüslim sahiplerine bırakılan arazi. Arazının ürününden alınan nispî haraca *haracı mukaseme,* arazinin verimine göre alınan belirli haraca da *haracı muvazzaf* denirdi. Bu dört türden başka Kars, Ardahan ve Artvin'in kazanılmasından sonra bu üç livanın toprakları *elviyei selâse* arazisi olarak ihtiyaç sahiplerine veya eski sahiplerine tahsis edildi; onların mülkü oldu.

◆ **Mülklenmek** geçz. f. Mülk olarak almak, mülk edinmek. (M)

Mülk, *Kur'an'*ın LXVII. suresi. Mekke'de indirildi. 30 Ayettir. Yerleri, gökleri, yeryüzünde insanları, onların rızıklarını, içtikleri suları, Allah'ın yoktan var ettiğini bildirir. Yerin ve göklerin, bütün yaratılanların tek sahibi Allah'tır; yedi kat gök ve yeryüzü, sonsuz bir düzen, ilâhî bir uyum içindedir. Allah, dünyayı, gökleri, rızıkları insanlar için yarattı; insanlar yeryüzünde gezsin, Allah'ın yarattığı rızıklardan yesin, Allah'a şükretsin diye meydana getirdi. Yoktan var edilen bütün yaratıklar, ergeç Allah katında toplanacaklardır. Her şey geldiği yere, «aslına» dönecek, herkes ettiğinin karşılığını görecektir. *Mülk* suresi, islâm dinini yalanlayanları kınamak, bu dine inananlara mutluluk haberleri vermek için indirildi. Mülk suresini sık sık okumayı teşvik eden birçok hadis vardır. (M)

MÜLKİ sıf. (ar. *mülk'*ten *mülkî).* Bir ülkeye ilgili olan. || Ülke idaresine ilişkin. || Asker sınıfından olmayan, memur.

— Huk. *Mülkî âmir,* mülkî teşkilâtın başında bulunan kişi. || *Mülkî teşkilât,* devletin, merkezden yönetim ilkesinin kurallarına uygun olarak çalışan ve merkez ile mülkî taksimattan meydana gelen sivil teşkilât. (Bk. ANSİKL.) || *Mülkî zabıta.* Bk. ZABITA.

— ANSİKL. Huk. *Mülkî teşkilât* terimi, idarî teşkilâttan daha dar anlam taşır. İdarî teşkilât, bütün kamu tüzel kişilerinin içinde yer aldığı bir hukukî bütünü ifade eder. (Bk. İDARÎ *teşkilât.)* Buna karşılık mülkî teşkilât, yalnız devlet kamu tüzel kişisinin ülkedeki teşkilâtıdır. Mülkî teşkilât, devlet tüzel kişisinin bütünü de değildir. Bu terim içine askerî kuruluşlar ve bunlara ilişkin sırf askerî hizmetler gören personel girmez. Mülkî teşkilât denince, sadece, bir merkezî idare olarak görünen devletin, merkezde ve taşradaki kuruluş ve uzantıları anlaşılır. Türkiye'de bugünkü teşkilâtın temel esasları, Anayasada gösterilmiştir. Ancak, özellikle Tanzimat sonrası teşkilâtı, Cumhuriyet dönemine ve bugünkü mülkî teşkilâta öncülük etmiş ve kaynak olmuştur.

Tanazimat öncesi devre, son dönemindeki ıslahat hareketleri bir yana bırakılırsa, bugünün teşkilât ve kurumlarına benzemez. Merkezde sadrazam, şeyhülislâm, vezirler, defterdarlar, yeniçeri ağası; taşrada, mülkî taksimata uygun olarak beylerbeyleri ve sancakbeyleri vardı. Merkezde dört önemli kapı hizmet görüyordu. Bugünün bakanlıklarına benzetilebilecek olan kapıların başlıcaları şunlardı: *Paşa* (veya *Sadrazam) kapısı; Şeyhülislâm kapısı; Defterdar ka-*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

pısı; *Yeniçeri* (veya *Ağa*) *kapısı*. Bu daireler, kişilere bağlı olduğundan, ayrı ve özel binalarda bulunmuyordu. Ayrıca, bugünkü anlamda bir organ sayılmamakla birlikte, Divan*ı Hümayun ve öteki divanlar da faaliyet gösteriyordu. Osmanlı devletinin çöküş dönemine girmesi üzerine, askerî ve mülkî teşkilâtta ıslahat tedbirlerine başvuruldu. Islahatın ilk zamanlarında, askerî ve mülkî teşkilât birbirine bağlıydı. Sonradan bu iki kuruluş birbirinden ayrıldı. Ayrıca, idarî faaliyetlerinde işbölümü esasını sağlamak amacıyle bazı nezaretler kuruldu. Meselâ sadrazama bağlı olan kâhya, bey ve reisülküttaplık, bir nezaret durumuna getirildi; birincisine *Umuru Mülkiye nezareti*, ikincisine de *Hariciye nezareti* adı verildi; öte yandan Ticaret nezareti kuruldu. Sonradan Umuru Mülkiye nezareti, Dahiliye nezareti adını aldı.

Bu şekilde işbölümü, sadrazamlığın da niteliğini değiştirdi; bu makama, Mahmud II'nin emriyle *başvekâlet* unvanı verildi. Tanzimatı hazırlayan bu ıslahat hareketleri, özellikle mülkî teşkilâtı değiştirerek geliştirdi ve devletin görünüşünü de, bugünkü sisteme yaklaştırdı. Tanzimat, mülkî teşkilât bakımından, özellikle Mahmud II devrinde konulan ilkelerin devamı oldu. İdarede tevsii mezuniyet (yetki genişliği) ilkesi kabul edildi. Bu ilke, merkezin sıkı baskısını biraz hafifletmek ve işlerin gecikmesini önlemek için, valilere icraî kararlar alma, denetleme ve belli bir alanda serbestçe hareket edebilme yetkisini verdi. Yetki genişliğine daha belirli bir biçimde yer veren Tanzimat, yeni bir mülkî taksimat da getirdi. Buna göre ülke eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılıyordu. Bazı sancaklar da herhangi bir eyalete bağlı tutulmadı ve doğrudan doğruya merkeze bağlandı. Eyaletlerin yönetimi valilere verildi. Öteki bölünmelerin adları zaman zaman değişiklikler gösterdi: *liva, kaza, kariye* gibi. Müstakil sancakların başında *mutassarrıf*'lar vardı. Eyaletlerin sıkı bir merkeziyet ilkesiyle yönetilmesi, merkezin işlerini çoğalttığı ve mahallî işleri aksattığı için, bu bölüme değişik bir hukukî düzen verilmek istendi ve hazırlanan nizamname ile sistem kısmen değiştirilerek, adı zaten vilâyet olan eyaletlerdeki adlî işler, idarî işlerden ayrıldı. İkinci Meşrutiyeti (1908) takip eden anayasa düzenine uygun olarak, 26 mart 1913'te İdarei Umumiye Vilâyet Kanunu Muvakkatı yürürlüğe konuldu ve bugünkü il teşkilâtının temeli atıldı. Bu geçici kanunun il özel idaresine ilişkin kısmı, bir kanun niteliği almış olarak bugün de yürürlüktedir. Cumhuriyet dönemi mülkî teşkilâtı, Osmanlı devleti son döneminin izlerini önemli ölçüde taşır. Ancak, başta laiklik ilkesi olmak üzere Cumhuriyet olarak nitelenen devlet biçiminin gerektirdiği zorunlu değişiklikler de kabul edildi; İkinci Cumhuriyet anayasası olan 1961 Anayasası da yeni bazı ilkeler getirdi.

Türkiye cumhuriyetinin mülkî teşkilâtı merkezde toplanır ve devletin mülkî taksimatına göre ülke üstünde yayılır. Mülkî teşkilâtın merkezdeki durumu şöyledir: başta, devletin başı niteliğindeki cumhurbaşkanı bulunur. Yürütme görevi kanunlar çerçevesinde cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirildiğinden, devletin başı olan cumhurbaşkanı mülkî teşkilâtın da en yüksek makamıdır. (Bk. CUMHURBAŞKANI.) Cumhurbaşkanından sonra, merkezde başbakanlık ve bakanlar kurulu ile bakanlıklar gelir. (Bk. BAŞBAKANLIK.) Bakanlıklar, devlet dairelerinin, başbakanın teklifi ve cumhurbaşkanının tasdikiyle bölümlere ayrılmasından meydana gelir. Genellikle bakanlık merkez teşkilâtı içinde, müsteşarlar ve yardımcıları, özel kalem müdürlükleri, inceleme, denetleme kurulları, hukuk müşavirlikleri, özlük işleri genel müdürlükleri gibi zaman ve ihtiyaca göre veya bakanlıkların görevlerine paralel olarak değişen daireler ve makamlar bulunur. Bakanlıkların, iç teşkilât bakımından birbirine benzediği görülür. Ancak esas yapı ve iskelet aslında farklıdır. Bakanlıkların başında bulunan bakanlar, mülkî teşkilâtın kendi bölümleri içindeki en yüksek hiyerarşik âmirleridir. Başbakanın veya cumhurbaşkanının bakanlar üstünde hiyerarşi yetkileri yoktur. Millî savunma bakanlığı, millî savunma hizmetiyle ilgili siyasî ve idarî faaliyetlerde bulunmakla birlikte, Genelkurmay başkanlığı, Başbakanlığa bağlanmış ve böylece askerî teşkilât mülkî teşkilâttan ayrı olarak düzenlenmiştir. Merkezî idarenin, Anayasa ile öngörülmüş yardımcı kuruluşları da vardır. Bunlardan biri, millî savunmadan daha geniş olan millî güvenlik ile ilgili konularda görüşlerini bildiren Millî Güvenlik kuruludur. (Bk. *Millî* GÜVENLİK KURULU.) Danıştayın, istişarî ve idarî kararlar alan bölümü de, Anayasanın yargı bölümü içinde yer almış bulunduğu halde, merkezî idarenin bir yardımcı kurulu niteliğindedir. (Bk. DANIŞTAY.) Sayıştay ise, bir yandan T.B.M.M. adına devlet parasının kullanılmasını denetlerken bir yandan da sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlayan yargı kararları verir. Ancak Anayasa, Sayıştay ile yürütme organı arasındaki ilişkileri düzenlemiş ve bu kurulu da mülkî idare yardımcı kurulları arasına almıştır. (Bk. SAYIŞTAY.) Devlet Planlama teşkilâtı da Başbakanlığa bağlı olarak merkezî idare içinde yer alır, merkezî planın hazırlanmasını sağlar. 1961 Anayasasına göre, Diyanet İşleri başkanlığı, genel idare içinde yer aldığı için, 633 sayılı Diyanet Başkanlığının Kuruluş ve Görevlerini Düzenleyen kanun gereğince, görevlerini yaparken öteki merkezî makamlar gibi mülkî teşkilâtı tamamlar. Mülkî teşkilatın ülke üstündeki yayılışı ise, merkezden yönetimin iki ana ilkesine (hiyerarşi ve yetki genişliği) uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Merkez dışında sadece yabancı ülkelerde teşkilâtı bulunan Dışişleri bakanlığı dışında, kuruluşu tamamlanmış bakanlıkların ülke üzerinde mülkî kademelere göre bir teşkilâtı vardır. Anayasa md. 115, *mülkî taksimat*'ın nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Bu maddeye göre Türkiye, merkezî idare kuruluşu bakımından, coğrafî duruma, iktisadî şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller de öteki kademeli bölümlere ayrılır. Bk. İL, VİLÂYET.

◆ **Mülkiye** sıf. *Esk.* Mülkî'nin dişili: *Türkiye'nin tamamiyet-i mülkiyesini muhafaza şartıyle düvel-i muazzamadan birinin müzaheretini temin merkezinde olduğunu zikrediyordu* (Atatürk). [M]

MÜLKİYE i. (ar. *mülk* > *mülkî*'den *mülkiyye*). Asker olmayan memurlar sınıfı. || *Mülkiye mektebi* (veya *Mekteb-i Mülkiye*), Siyasal Bilgiler okulunun fakülte olmadan önceki adı. (Kısa olarak *Mülkiye* de denir.) [M]

MÜLKİYELİ i. (*mülkiye*'den *mülkiye-li*). Siyasal Bilgiler fakültesinde okuyan veya bu fakülteden mezun olmuş kimse. (M)

MÜLKİYET i. (ar. *mülk*'ten *mülkiyet*). Bir mala sahip olma, onu serbestçe kullanma hakkını kendisinde bulundurma, mal sahipliği: *Koskoca Rusya'da bir muhafazakâr, bir liberal, bir sosyalist, bir çarist, bir mülkiyet davacısı yok mudur?* (F. R. Atay).

— Huk. *Mülkiyet hakkı*, kanun veya öteki düzenleyici kurallarla sınırlanmış olarak, bir mal üstünde en geniş tasarruf imkânını veren aynî hak. (Bk. ANSİKL.) || *Mülkiyet hakkının suistimali*. Bk. *Hakkın* KÖTÜ'*ye kullanılması*. || *Mülkiyet karinesi*. Bk. ANSİKL. || *Mülkiyeti muhafaza sözleşmesi*, alıcıya teslim edilmiş olduğu halde, satılmış bir şeyin mülkiyetinin, belirli bir şartın gerçekleşmesine kadar, satıcıda kalmasını sağlayan sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *Ferdî mülkiyet*, bir eşya üstünde bir kişinin tek başına sahip olduğu mülkiyet. (Bk. ANSİKL.) || *Gayrımenkul mülkiyeti*, gayrımenkuller üstündeki mülkiyet hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *İştirak halinde* (veya *elbirliğiyle*) *mülkiyet*, birden çok kimsenin bir şeye, payları tayin edilmeden, birlikte (elbirliğiyle) malik olmaları. (Bk. ANSİKL.) || *Kuru mülkiyet*, bir eşya üstünde intifa hakkının malikten başkasına ait olduğu mülkiyet türü. (Bk. ANSİKL.) || *Menkul mülkiyeti*, menkul mallar üstündeki mülkiyet hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Müşterek* (veya *paylı*) *mülkiyet*, birden çok kimsenin bir şey üstünde şayien malik oldukları ve paylarının da bilfiil ayrılmadığı toplu mülkiyet. (Bk. ANSİKL.) || *Toplu mülkiyet*, bir şeye birden fazla kişinin birlikte malik olması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Mülkiyet hakkı*, bir maddî mal üstünde en geniş tasarruf imkânını veren haktır. Anayasa md. 36'ya göre herkes temel bir hak olarak mülkiyet hakkına sahiptir ve bu mülkiyet hakkı ancak kamu yararına kanunla sınırlandırılabilir; kamu yararına aykırı olarak kullanılamaz. Mülkiyet hakkı aynı zamanda inhisarî bir haktır. Bu inhisarîlik iki anlama gelir. Önce malik, bir malı üstünde mülkiyet hakkını kullanırken kimseye bağlı değildir. Bunun yanında mülkiyet hakkı sahibi olan kimse bu hakkını herkese karşı ileri sürerek onun başka kimseler tarafından ihlâl edilmesini engeller. Mülkiyet hakkının konusu maddî mallardır. Fikir ve sanat eserleri üstünde bir sınaî mülkiyetten söz edilirse de, bu, gerçek anlamıyle bir mülkiyet değil, başka bir mutlak haktır. Kanuna göre tapu kütüğüne bağımsız ve sürekli olarak kaydedilen bazı haklar da mülkiyet konusu olabilir. Mülkiyet hakkı, malike kullanma, yararlanma ve harcama (tasarruf etme) yetkilerini verir.

● *Mülkiyet karinesi*, gayrımenkullerde tapu sicilindeki tescil, menkullerde ise zilyetlik*tir. Bir menkul mala zilyet olan kimsenin, o malın maliki olması karinedir. Ancak, bu, aksi ispat edilemeyen bir karine değildir. Zilyetin malik olmadığını iddia eden kimse, bu iddiasını ispat edecek olursa, karine ortadan kalkar. Bunun gibi, sadece mevcut zilyetlik değil, eski zilyetlik de bir mülkiyet karinesi olur. Çünkü önceki zilyetler de zilyet bulundukları süre içinde, o malın maliki kabul edilirler (Med. kn. md. 898/II).

● *Mülkiyeti muhafaza sözleşmesi*'nde, menkul bir malın mülkiyetini devretmek borcu altına giren kimse, devralana malın zilyetliğini devrederken, mülkiyetini özel bir şartın gerçekleşmesine kadar kendi uhdesinde saklı tutar. Meselâ taksitle alım satımlarda satıcı ile alıcı, taksitlerin tamamının ödenmesine kadar, mülkiyetin satıcıda kalacağını kararlaştırabilirler. Mülkiyeti muhafaza sözleşmelerinin, alıcının ikametgâhı noteri tarafından onaylanması ve özel bir sicile kaydedilmesi gerekir. Mülkiyeti muhafaza kaydıyle yapılan taksitli satışlarda, taksitlerin bir kısmı ödenmezse satıcı malın iade edilmesini isteyebilir. Bk. TAKSİT'*le satış*.

● *Ferdî mülkiyet*'te bir şey üzerinde bir kişi, tek başına mülkiyet hakkına sahiptir; bu hakkından yararlanmayı toplu mülkiyette olduğu gibi öteki maliklerle paylaşmak zorunda değildir. Bu haktan doğan bütün yetkileri tek başına kullanır.

● *Gayrımenkul mülkiyeti*'nin konusu, arazi, tapu siciline bağımsız ve sürekli olarak kaydedilen haklar (bk. MÜSTAKİL *ve daimî haklar*) ve madenlerdir. Gayrımenkul mülkiyeti, bir arazinin yararlı olacak derecedeki altını ve üstünü de kapsar. Gayrımenkul mülkiyetinin yatay sınırları ise, planda ve yeryüzünde gösterilen işaretlerle tespit edilir. Gayrımenkul mülkiyetinin kanundan ve sözleşmeden doğan kayıtlamaları vardır. Kanundan doğan kayıtlamalar ya kamu hukukundan veya özel hukuktan doğar. Kamu hukukundan doğan kayıtlamalara örnek olarak, İmar kanunu, Memnu Mıntakalar kanunu, İskân kanunu v.b. de bulunanlar gösterilebilir. Özel hukuktan doğan kayıtlamalar ise çok çeşitlidir. Meselâ toprağın ıslahı, sınırlar, komşuluk hukuku, zorunlu geçit hakkı, mecralara ilişkin, kayıtlamalarda olduğu gibi. Orman ve meralara, tabiî semerelere, komşu ağaçlara, kaynak hakkına ve yeraltı sularına ilişkin kayıtlamalar da vardır. Mülkiyet hakkı, sözleşmeyle de kayıtlanabilir. Bu durumda malik, yapmış olduğu bir sözleşme sonucu mülkiyet hakkını belirli konularda sınırlar. Şufa, iştira, vefa haklarında olduğu gibi. Gayrımenkul mülkiyeti, ya aslen veya devren kazanılır. Aslen kazanma durumunda, mülkiyeti kazanan kimsenin hak kazanması başka bir kimsenin iradesine dayanmaz. Aslen iktisap yolları, işgal, yeni arazi teşekkülü ve kazandırıcı zamanaşımıdır. Devren iktisap durumunda ise mülkiyet, başka bir kimsenin iradesine dayanılarak kazanılır. Bu durumda mülkiye-

tin kazanılabilmesi için, borçlandırıcı sözleşmenin resmî şekilde yapılması ve hakkın tapu siciline tescili gereklidir. (Bk. TESCİL.) Resmî sözleşmeyi düzenlemeğe, tapu sicil memurları yetkilidir. Gayrımenkul mülkiyeti, terk, gayrımenkulün tamamıyle yok olması ve kamulaştırma durumlarında sona erer.

● *İştirak halinde mülkiyet*'te birden fazla kimse, hisseleri tayin edilmeden, bir malın tamamına birlikte (elbirliğiyle) malik olurlar. Bu mülkiyet türünde, ortakların kesirlerle ifade edilmiş payları yoktur; hepsi birlikte, malın tamamı üstünde hak sahibidir. Bu şekilde bir iştirak halinde mülkiyetin söz konusu olabilmesi için, ortaklar arasında bir temel ilişkinin bulunması gerekir: miras şirketi (ortaklığı), âdi şirket, aile şirketi emvali, karıkoca mal ortaklığında ortaklığa giren mallar gibi iştirak halinde mülkiyetin konusu olan mala ilişkin tasarruf işlemlerinin, aksine bir hüküm bulunmadıkça, oybirliğiyle yapılması gerekir. İştirak halinde mülkiyete temel olan hukukî ilişki devam ettikçe, iştirak halindeki mülkiyet de devam eder. Bu sebeple, iştirak halindeki mülkiyetin sona ermesi için önce buna temel olan hukukî ilişkinin sona ermesi, yahut mülkiyet konusunun ortakların oybirliğiyle alacakları bir kararla başka bir kimseye devredilmesiyle veya iştirak halindeki mülkiyetin müşterek mülkiyete çevrilmesi gerekir.

● *Kuru mülkiyet*'te intifa hakkı, malikten başkasına aittir. Bu durum, özellikle miras bırakanın eşi, öteki mirasçılarıyle birlikte mirasçı olursa ortaya çıkar. Eş, birinci zümre mirasçılarla birlikte mirasçı olur ve intifa hakkını seçerse veya ikinci yahut üçüncü zümreyle birlikte mirasçı olursa terekenin belirli bir bölümü üstünde intifa hakkına sahiptir. Eşin intifa hakkına sahip olduğu tereke malları üstündeki mülkiyet hakkı, öteki mirasçılara aittir. Mirasçıların bu hakkı kuru mülkiyettir. Bk. MİRAS *payı*.

● *Menkul mülkiyeti*'nin konusu, bir yerden başka bir yere, değerinde bir değişiklik olmadan taşınabilen mallarla, gayrımenkul mülkiyetine girmeyen, temellük edilmesi mümkün tabiî kuvvetlerdir (Med. kn. md. 686). Elektrik, atom gibi tabiî kuvvetlerin menkul eşya sayılarak, menkul mülkiyetinin konusu olabilmesi için, iki şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: a) bunlar üstünde hukukî hâkimiyet kurulabilmesi; b) bunların gayrımenkul mülkiyetine girmemesi. Gayrımenkul mülkiyeti gibi, menkul mülkiyeti de devren veya aslen kazanılabilir. Aslen kazanma yolları, ihraz (bk. İHRAZ), lukata (bk. LUKATA), define (bk. DEFİNE), hukukî tağyir (bk. HUKUKÎ TAĞYİR), karışma ve birleşme (bk. KARIŞMA, BİRLEŞME) ve kazandırıcı zamanaşımıdır (bk. ZAMANAŞIMI). Devren iktisap için ise, zilyetliğin karşı tarafa geçirilmesi gereklidir. Menkul mülkiyetinin devri borcunu doğuran sözleşmeler kural olarak hiç bir geçerlilik şekline bağlı değildir.

● *Müşterek mülkiyet*'te, bir malın birden fazla maliki vardır. Ancak bu maliklerin payları bilfiil taksim edilmemiştir ve mülkiyetleri de bütün mala yaygındır (şayi). Bu mülkiyet bir hukukî işlem ile, bir maddî fiilden veya bir yetkili makamın verdiği karar sonucu doğar. Bir kimsenin malını birden çok kimseye vasiyet etmesi veya bir malı birden çok kimsenin satın alması durumunda, müşterek mülkiyet bir hukukî işlemden doğar. İki gayrımenkulün ayrılması için yapılan, duvar, çit v.b. yerler, karışma ve birleşme sonucu karışan veya birleşen mallar üstündeki müşterek mülkiyet bir maddî fiille doğar. Gayrımenkulün müşterek maliklerinden her birinin payı, tapu kütüğünde malikler sütununda gösterilir.

Müşterek mal üstünde yapılacak tasarrufları, bu tasarrufun ortaklardan birinin kendi payına veya malın bütününe ilişkin olmasına göre ayrı olarak incelemek gerekir. Paydaşlardan her biri kendi payı üstünde tek başına tasarrufta bulunabilir; onu satarak mülkiyetini devredebilir. Bunun için öteki paydaşların iznini alması gerekmez. Ancak paydaşlardan birinin kendi hissesini satması durumunda, öteki paydaşlar kanunî şufa haklarını kullanarak, o payı tercihan satın alabilirler. (Bk. ŞUFA *hakkı*.) Mülkiyeti devir işleminden başka, her paydaş başta rehin olmak üzere, kendi hissesi üstüne tek başına aynî bir yük yükleyebilir. Ancak bu şekilde kurulan bir yükümlülük, sadece bunu kuran paydaşın değil, öteki paydaşların da hissesini yük altına sokarak kullanılabilecekse tek başına kurulamaz. Buna karşılık, müşterek mülkiyete tabi olan malın bütünü devredilecek veya bütünü üstünde bir yük kurulacaksa, bütün paydaşların oybirliğiyle karar vermesi gerekir.

Müşterek mülkiyetin sona ermesi için önce paydaşlardan her biri paylı mülkiyete son verilmesini, yani paylı durumun giderilmesini (izalei şüyu) [bk. ŞÜYU'*nun giderilmesi*] her zaman kural olarak isteyebilir. Ancak bazı durumlarda bu istek için sınırlar konmuştur. İkinci sınırlama ise, müşterek mülkün devamlı bir amaca tahsis edilmesi durumudur. Müşterek mülkün tahsis edildiği devamlı amaç var olduğu sürece, paydaşlar, paylı durumun giderilmesini isteyemezler. Bunun gibi, zamanın uygun olmaması da, paylı durumun giderilmesinin istenmesine engeldir.

Müşterek mülkiyete son verme işi (paydaşlar anlaşırlarsa) değişik şekilde yapılabilir. Paydaşlar, aynen taksime de, malın pazarlık veya açık artırma yoluyle satılarak bedelinin paylaşılmasına da karar verebilirler. Paydaşlar, taksimin ne şekilde yapılacağında anlaşamazsa, içlerinden birinin mahkemeye başvurması üzerine hâkim işe müdahale eder. Bu durumda hâkim, önce aynen taksimin mümkün olup olmadığına bakacaktır. Eğer bu imkân varsa, aynen taksime karar vermek zorundadır. Hâkim, ancak aynen taksimin mümkün olmadığı durumlarda satışa karar verir. Bu satış da açık artırma ile olabilir; hâkim, pazarlıkla satışa karar veremez.

● *Toplu mülkiyet.* Bir malın birden fazla malikinin bulunması o mal üzerinde birden fazla mülkiyet hakkının bulunduğunu ifade etmez. Mülkiyet hakkı yine tektir, fakat bu hak birden fazla kişiye aittir. Toplu mülkiyetin iki ayrı çeşidi vardır: 1. *müşterek* (veya *paylı*) *mülkiyet;* 2. *iştirak halinde* (veya *elbirliğiyle*) *mülkiyet.* (M)

MÜLLÂK çoğl. i. (ar. *mülk* > *mâlik*'ten *müllâk*). *Esk.* Sahipler, bir şeye sahip olanlar, malikler. (M)

MÜLLENHOFF (Karl), alman filoloğu (Marne, Holstein 1818 - Berlin 1884). Kiel üniversitesinde profesörlük yaptı. *Deutsche Altertumskunde* (Alman Arkeolojisi) [1870] adlı eseri, germen filolojisinin temel kitapları arasında yer alır. (L)

MÜLLER (August), alman şarkiyatçısı (Stettin 1848 - Halle 1892). Königsberg (1882), sonra Halle (1890) üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri: *İbranîce Dilbilgisi* (1878); *Der Islam in Morgen-und Abendland* (Doğu ve Batı'da İslâm) [Oncken'in Genel Tarihi içinde, 1885-1887]; *Türkçe Dilbilgisi* (1889). *Orientalisch Bibliographie*'yi (Doğu Bibliyografyası) [1888] kurdu. (L)

MÜLLER (Carl Hermann Gustav), alman astronomu (Schweidniz, Silezya 1851 - Potsdam 1925). 1877'de Potsdam Astrofizik rasathanesine girdi; sonra buranın müdürü oldu (1917). Özellikle Güneş ile ilgili tayfçekimi ve gök fotometrisi (ışıkölçümü) ile ilgilendi. *Die Photometrie der Gestirne* (Gökcisimleri Fotometrisi) [1879] adlı klasik bir eserle on dört milyondan fazla yıldızın büyüklüklerini gösteren *Photometrische durch Musterung des Nördlichen Himmels* (Kuzey Gökkürenin İncelenmesi) [1909] adlı bir katalog yayımladı. (L)

MÜLLER (David Heinrich), avusturyalı şarkiyatçı (Bucracz, Galiçya 1846 - Viyana 1912). Eserleri: *«Güney Arabistan'daki Müstahkem Şehirler ve Şatolar»* (1879-1881); *Säbaische Denkmäler* (Saba Anıtları) [Mordtmann ile birlikte, 1883]; *«Samî Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisi»* (1888); *Arabistan'daki Yazıt Belgeler* (1889); *Sarayboşna Haggadah'ı* (1898); *Hammurabi Yasaları* (1903). [L]

MÜLLER (Eduard), isviçreli siyaset adamı (Dresden 1848 - Bern 1919). Radikal partiden Millî meclise üye seçildi (1884), savcı olarak anarşistleri suçlayan iddianameyi hazırladı (1885). Bern belediye başkanı (1888), Federal meclis üyesi (1895), adalet bakanı oldu (1895-1897); Medenî hukuku bir tek ortak metin halinde toplamağa çalıştı. Savunma bakanı olunca (1897-1911) orduya yeni bir düzen verdi; sonra tekrar adalet bakanı oldu (1912-1919). Üç kere İsviçre konfederasyonu başkanlığına seçildi (1899, 1907, 1913). [L]

MÜLLER (Ferdinand VON), alman botanikçisi (Rostock 1825 - Belbourne 1896). Güney Avustralya'yı dolaştı ve birçok yeni bitki topladı. Okaliptüs'ün Akdeniz iklimine alıştırılması, büyük ölçüde onun eseridır. Başlıca eserleri: *Plants İndigenous to the Colony of Victoria* (Victoria Kolonisinde Yerli Bitkiler) [1860-1865]; *Flora Australiana* (Avustralya Florası) [Bentham ile birlikte, 1863-1870]; *Eucalyptographia* (Ökaliptüs Üstüne Bilgiler) [1879-1882] ve *Iconography of Australian Species of Acacia and Cognate Genera*'yı (Avustralya'da Akasya ve Benzeri Türlerin Resimli Tarihi) [1887-1888].(L)

MÜLLER (Friedrich), alman şairi, ressam ve gravürcüsü (Kreuznach 1749 - Roma 1825). Önce manzaralar, hayvan ve eşya resimleri, sonra da tarihî resimler ve gravürler yaptı. Daha çok şair olarak tanındı: Gessner'in etkisindeki idilleri, çoban şiirlerinden ayrı, daha gerçekçi bir nitelik taşır. Piyesleri: *Faust* (1776); *Niobe* (1778); *Golo und Genoveva* (Golo ile Genoveva) [1775-1781]. (L)

MÜLLER (Friedrich), avusturyalı dilbilimci ve etnograf (Jemnice, Moravya 1834 - Viyana 1898). Viyana üniversitesinde sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim doçenti oldu. İlkel toplulukların dilleriyle kültürleri arasında bağ kuran ilk bilginlerden biridir; antropolojik ölçütlere dayanan bir sınıflaması yaptı. Eserleri: *Handbuch der Ethnographie* (Etnografi Elkitabı) [1873]; *Grundriss der Sprachwissenschaft* (Dilbilimin Temelleri) [1876-1888]. (M)

MÜLLER (Friedrich Max), alman dilbilimcisi, şarkiyatçısı ve mitoloji bilgini (Dessau 1823 - Oxford 1900). Şair Wilhelm Müller'in oğlu. Leipzig ve Berlin üniversitelerinde okudu, sonra Paris'de E. Burnouf'un sanskritçe derslerini takip etti. Onun isteğiyle *Rig-Veda*'yı yayımlama işini üstüne aldı; bu yayım 1849'dan 1875'e kadar sürdü. Müller, 1850'de Oxford'a yerleşti ve Oxford üniversitesinde modern diller ve edebiyatları profesörü oldu. 1869'da kendisi için kurulan karşılaştırmalı gramer kürsüsünün başına getirildi. Başlıca eserleri: *Lectures on the Science of Language* (Dil Bilimi Üstüne Dersler) [1861-1863]; *Essay on Comparative Mythologie* (Karşılaştırmalı Mitoloji Üstüne Deneme) [1856]; *The Origin and Growth of Religion* (Dinin Kaynağı ve Gelişmesi) [1889]; *Physical Religion* (Fiziksel Din) [1891]; *Anthropological Religion* (Antropolojik Din) [1892] ve *Sacred Books of the East* (Doğu'nun Kutsal Kitapları) [50 cilt, 1879-1910]. (L)

MÜLLER (Friedrich Wilhelm Karl), alman şarkiyatçısı ve etnoloğu (Neudamm [bugün Debno], Polonya 1863 - Berlin 1930). 1906'da Berlin Etnoloji müzesi müdürü oldu. Almanların Orta Asya'da yaptıkları gezilerden elde edilen edebiyat ve arkeoloji belgelerini yayımladı. Başlıca eserleri: *Uigurica* (Uygurca) [1908-1922]; *Handschriftenreste in Estangheoloschrift aus Turfan* (Kutsal Kitap Yazısıyle Kaleme Alınmış Turfan'daki Elyazmaları) [1914]. (M)

MÜLLER (Fritz), alman tabiata bilgini (Windischholzhausen, Erfurt yakınları 1821-Blumenau, Brezilya 1897). Almanya'da tıp öğrenimini yaptı, sonra Brezilya'ya göçtü. Orada (Desterro) matematik profesörü oldu. Türlerin evrimi üstündeki çalışmaları, Darwin teorisinin Avrupa'da yayılmasını sağladı. Adını taşıyan ilk büyük biyogenetik kanunu ortaya koydu: «Ontogeni, yani bireyin gelişimi, filogeninin, yani ferdin bağlı olduğu türün genealojik gelişiminin kısa ve acele bir tekrarıdır». (L)

MÜLLER (Georg Elias), alman filozofu (Grimma 1850 - Göttimgen 1934). Göttingen üniversitesinde felsefe profesörü oldu (1881-

1920); Fechner kanunlarını tenkit etti ve Almanya'da bilimsel psikofiziğin başlıca temsilcilerinden biri oldu. *Zur Grundlegung der Psychophysik* (Psikofizik'in Temelleri Üstüne) [1878]; *Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufes* (Bilincin Çalışması ve Tasarının Gelişmesi Üstüne Analiz) [1911-1917]; *Komplextheorie und Gestalttheoire* (Konipleks Nazariyesi ve Gestalt Nazariyesi) [1923] ve *Abriss der Psychologie* (Psikoloji Ders Kitabı) [1924] adlı eserleri yazdı. (L)

MÜLLER (Hermann), alman siyaset adamı (Mannheim 1876 - Berlin 1931). Sosyalist *Görlitzer Volkszeitung*'un yöneticisi (1899 - 1906), Sosyal Demokrat parti yönetim kurulu üyesi, sonra başkanı (1906), milletvekili (1916), işçi ve askerler merkez komitesi üyesi (kasım 1918), Bauer kabinesinde dışişleri bakanı (21 haziran 1919) oldu. Katolik Bell ile Versailles antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı (28 haziran). Kapp'ın hükûmet darbesinden sonra şansölye oldu (mart - haziran 1920), seçimlerden sonra bu görevden çekildi. Tekrar şansölyeliğe getirildi (mayıs 1928 - mart 1930), Stresemann'ın hâkim olduğu bir koalisyon kabinesi kurdu. Young planını onaylattıysa da, gerçekleşmesini sağlayacak kredileri elde edemedi. (L)

MÜLLER (Iwan), alman klarnetçisi (Reval [bugün Tallin] 1786 - Bückeburg 1854). On üç anahtarlı klarneti ve alto klarneti icat etti. Bu âletler için iki metot kitabı yayımladı. Klarnet için altı konçerto besteledi. (L)

MÜLLER (Johann). Bk. REGIOMONTANUS.

MÜLLER (Johannes Peter), alman fizyoloji ve anotomi bilgini (Koblenz 1801 - Berlin 1858). Bir kunduracının oğludur. Önceleri papaz olmayı düşündüyse de, sonra doktorlukta karar kıldı. 1823'te Bonn'da, dölütün solunumu üstüne hazırladığı teziyle, tıp doktorasını verdi. Çok yönlü bir tıp adamı olan Müller anatomi, fizyoloji ve patoloji okuttu; 1830'da Bonn'da ve 1833'te Berlin'de profesör oldu; 1826'da özgül sinir enerjisi kanununu ilân etti. Bu kanuna göre her duyu organı, uyartıldığı zaman yalnız kendine has duyumu doğurur (msl. göz siniri elektrikle uyarıldığı vakit, yalnızca ışık duyumu meydana gelir). 1831'de kurbağa üzerinde yaptığı deneyler sonucunda, omurilik sinir kökleriyle ilgili Bell - Magendie kanununu ispatladı. Müller, salgı bezlerinin mikroskopik anatomisi ve üreme sisteminin gelişmesi hakkında ilk tanımlamaları yaptı. Hastalıklı dokuları ilk defa mikroskopla inceleyen patoloji bilginlerinden biridir. Bir biyokimyacı olarak, kıkırdağın önemli maddelerinden biri olan kondrini ortaya çıkardı. Hayatının son yıllarında, yazları deniz kıyısında geçirerek deniz hayvanlarının karşılaştırmalı anatomisini inceledi. Kendi çizdiği 350 resimle birlikte 15 000 sayfalık bilimsel yazı yayımladı.

En önemli eseri *Handbuch der Physiologie des Menschen* (İnsan Fizyolojisi Elkitabı) [9 cilt, 1833 - 1840], iki nesil boyunca çok yararlanılan etkili bir ders kitabı oldu. Müller, «tabiat felsefesi» ve diğer nazarî sistemlerin avrupa biyolojisi ve tıbbına hâkim olduğu bir sırada ortaya çıktı. Bu arada fizik, kimya ve anatomi alanlarında, tecrübî fizyolojinin kurulmasını sağlayacak olan yeni olgu ve metotlar hazırlanmaktaydı. Müller, eşsiz felsefe bilgisi ve geniş biyoloji tecrübesiyle bu ilerlemenin başına geçti, dersler vererek, ünlü kitabını yayımlayarak ve 1834'te kurulan bir tıp gazetesinin müdürlüğünü yaparak gelişmelere katkıda bulundu. Müller'in müdürlüğünü yaptığı gazete, uzun zaman «Müller Arşivi» adıyle bilinen *Archiv für Anotomie, Physiologie und Wissenschaftliche Medizin*'di (Anatomi, fizyoloji ve Bilimsel Tıp Arşivi).

Etkileyici, kuvvetli bir öğretici olan Müller, Theodor Schwann, Jakop Henle, Rudolf Vichow, Emil Du Bois - Reymond ve Hermann von Helmholtz gibi XIX. yy.ın en ünlü alman bilim adamlarını yetiştirdi. Çağımızda hemen hemen her biyoloji ve tıp uzmanı, bilgisinin bir kısmını, gerek yukarıda adları geçen çömezleri, gerek dünyanın her tarafında bulunan öğrencileri vasıtasıyle Müller'e borçludur. (M)

MÜLLER (Johannes VON), isviçreli tarihçi (Schaffhausen 1752-Kassel 1809). Schaffhausen'de ve Kassel Carolinum'unda profesörlük yaptı (1781-1783). Mainz piskoposu kütüphanecisi ve Vestfalya Krallığı Devlet nazırı (1807-1808) oldu. Almanca pek çok tarihî eser yazdı; bunların ilki olan *Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft*'a (İsviçre Konfederasyonu Tarihi) [1786-1808] başka tarihçiler devam etmişlerdir. (L)

MÜLLER (Johann VON), alman klasik filoloji bilgini (Wunsieden 1830-Münih 1917). Klasik Eskiçağ (*Handbuch der Klassischen Alterrumswissenschaft* [Klasik Arkeoloji Elkitabı] ve Yunan Eskiçağı üstüne birer kitap (*Griechische Privataltertümer* [Yunan Eskiçağı], 1887) yazdı. (M)

MÜLLER (Karl Otfried), alman arkeoloğu ve filoloğu (Brzeg, Silezya 1797-Atina 1840). Özellikle *Handbuch der Archäologie der Kunst* (Sanat Arkeolojisi Elkitabı) ve yarım kalan *Geschichte der griechische Literatur* (Yunan Edebiyatı Tarihi) [1841] adlı eserleriyle tanındı. (L)

MÜLLER (Otto), alman ressamı (Liebau, Silezya 1874 - Breslav 1930). 1908'de Berlin'e yerleşti. Dresden Güzel Sanatlar akademisinde okuduktan sonra «Die Brücke» (Köprü) grubuna katıldı. Genellikle çıplak figürlü peyzajlar ve çingenelerin hayatıyle ilgili resimler yaptı. (M)

MÜLLER (Otto Frederik), danimarkalı tabiat bilgini (Kopenhag 1730 - ay.y. 1784). İlk protistoloji uzmanlarındandır. Yurdunda ve çeşitli avrupa ülkelerinde derlediği omurgasız hayvanların inceden inceye tasvir edildiği ilgi çekici eserler bıraktı (kabuklular, kurtlar, yumuşakçalar ve özellikle birhücreliler); Linnaeus tipinde bir sınıflandırma yapmayı denedi. Başlıca eserleri: *Verminum Terrestrium et Fluviatilium Historia* (Karada ve Suda Yaşayan Kurtların Tarihi), *Zoologica Danica* (Danimarka Zoolojisi) [3 cilt, 1770-1780], *Animalcula İnfusoria Fluviatilia et Marina* (Denizde ve Tatlı Suda Yaşayan Haşlamlı Hayvancıklar) [ölümünden sonra, 1786]. (M)

MÜLLER (Paul Hermann), isviçreli biyokimya uzmanı (Olten 1899-Basel 1965). Basel'de mühendisti; önce sentetik boya maddeleri üstünde çalıştı; sonra parazitli hastalıklardan bitkileri koruma meselesini ele aldı. Haşarat imha edici çeşitli ilâçlar buldu. Bunların en önemlisi olan D.D.T. ile 1948'te Nobel Tıp ödülünü kazandı. (L)

MÜLLER (Wenzel), avusturyalı besteci (Trnava, Morava 1767 - Baden, Viyana yakınları 1835). Brünn (Brno) ve Viyana'da tiyatro orkestrası yönetti, bir ara Prag operası müdürü oldu (1803-1813). Singspiel türünden sayılabilecek birçok lirik eser besteledi. (L)

MÜLLER (Wilhelm), alman şairi (Dessau 1794 - ay.y. 1827). Fredrich Max Müller'in babasıdır. Berlin üniversitesinde okurken Napolyon'a karşı gönüllü olarak orduya girince (1813 - 1814) öğrenimi yarıda kaldı. Birkaç yıl sonra Berlin'den ayrılarak İtalya'ya yolculuk yaptı. Dessau'ya dönüşünde latince ve yunanca hocası ve dükün kütüphane müdürü olarak çalıştı. Müller'in en güzel şiirleri alman halk şarkılarının sadeliğini ve gelenekselliğini yansıtır. *Gedichte aus den hinterlassenen Papieren eines reisenden Waldhornisten* (Gezgin bir Borazancının Ölümünden Sonra Yayımlanan Şiirleri) adlı en önemli lirik şiir derlemesi 1821'de ve 1824'te olmak üzere iki cilt halinde basıldı. Bu şiirler arasında *Die Schöne Müllerin* (Güzel Değirmenci) ve Franz Schubert'in bestelediği şiirler yer alır. Türklere karşı isyan eden Yunanlıları tutan şiirlerinin (*Griechenlieder*, 1821-1824) zamanında Almanya'da büyük etkisi oldu. (M)

MÜLLER (Wilhelm Max), alman asıllı amerikalı şarkiyatçı (Gleissenberg, Bavyera 1862-Wildwood, New Jersey 1919). Erlangen, Münih, Berlin ve Leipzig üniversitelerinde okudu. Leipzig'de doktorasını verdi. Yunanca ve İbranice uzmanı oldu. Aynı zamanda Eski Mısır medeniyetine büyük ilgi gösterdi. 1888'de A.B.D.'ye göç etti. İlk kitabı olan *Asien und Europa nach Altägyptischen Denkmölern* (Eski Mısır Anıtlarına Göre Asya ve Avrupa) [1893] bir eski mısır kültürü bilgini olarak ün yapmasını sağladı. Bu kitabı 1899'da *Die Lieb Poesie der alten Ägypter* (Eski Mısırlılarda Aşk şiiri) takip etti. 1904, 1905 ve 1910'da Mısır'da incelemeler yaptı. Bu incelemelerin sonucu olarak *Egyptological Researches*'i (Eski Mısır Kültürü Araştırmaları) [ilk 2 cilt 1906-1910; 3. cilt, H.F. Luta tarafından 1920] yayımladı. Ayrıca Louis H. Gray'ın *Mythology of All Races*'inin (Büyük Irklarının Mitolojisi) [1918] 12. cildinde «*Egyptian Mythology*» (Mısır Mitolojisi) adlı bir yazısı vardır. (M)

MÜLLER-BLATTAU (Joseph), alman müzik bilgini (Colmar 1895). Ludwid, Pfitzner ve Gurlitt'in öğrencisiydi; Königsberg üniversitesinde müzik bilim seminerini yönetti (1922). Frankfurt ve Saarbrücken'de ders verdi; Saarbrücken konservatuvarını yönetti (1952-1958). Füg tarihi (1922), alman lied'i (1932), Händel (1933), J.-S. Bach (1935), alman müzik tarihi (1938), Pfitzner (1940), Mozart (1957), Beethoven (1958), Schubert (1959) ve Wagner (1962) ile ilgili eserler verdi. (L)

MÜLLER dağı, Borneo'da (Indonezya, Kalimantan ili) külte, adanın merkezinde, Sarawak'ın güneyinde; yaklş. 2 450 m. Yüksek tepeleri, yer yer lavlar ve tüflerle kaplı ve derin vâdilerle yarılmış aşınma yaylalarına hâkimdir. Müller dağları bütün Borneo'nun su haznesidir. Havanın aşırı nemli olması, yapraklarını dökmeyen sık bir ormanın dağın büyük kısmını kaplamasına yol açmıştır. (L)

MÜLLER-EMDEN (Karl VON), alman deniz subayı (Hannover 1873-Blankenburg, Harz 1923). 1914'te Uzakdoğu'da *Emden** kruvazörünün kumandanıydı. (L)

Müller kanalları. Embriyoloji. Sölom iç derisinin derinlemesine torbalanmasıyle oluşan bakışımlı iki organ. Nefrostom görünüşünde olan bu organlardan bir hücre kordonu çıkar, kanal şeklini alır; önden arkaya, dışkılığa doğru yönelerek ilerler; sidik-üreme sistemi boşluğunun arka yüzünde, Wolf kanalı deliklerinin arasında dualaklar. Dişide Müller kanalları gelişmesine devam eder: üst kısmından Fallop borulalarıyle kanatları, alt kısmından da ilerde döl yatağı ile dölyolunu meydana getirecek olan tek bir kanal oluşur. Erkekte Müller kanalları körelir, prostat dadarcığının dibinde bir kalıntı halini alır. (L)

Müller kanunu, Johannes Peter Müller tarafından ortaya atılan kanun; buna göre her ur organizmada ya normal halde, ya dölüt evrimi sırasında veya tamamen gelişmiş bir dokudan meydana gelir. (L)

Müller-Lyer yanılsaması, alan etkilerine bağlanabilen optik - geometrik yanılsama.* Müller-Lyer şekillerinden doğan yanılsama, eşit büyüklükteki iki doğru parçasından, ıraksak çizgilerle sınırlanmış olanın, yakınsak çizgilerle sınırlanmış olandan daha büyük gözükmesine dayanır (*şekil* 1). Piaget Müller-Lyer yanılsamasını yamuklar yanılsamasına bağlar ve aynı yoldan açıklar (*şekil* 2). B doğru parçası, büyük tabanları ıraksak çizgilerin uçlarıyle sınırlanan iki yamuğun ortak tabanı, A doğru parçası da ıraksak çizgilerin uçlarıyle sınırlanan iki yamuğun ortak tabanı olarak düşünülebilir. Yamuk yanılsaması, küçük tabanın büyük tabandan daha büyük gözükmesine dayandığına göre, küçük taban rolünü oynayan B doğru parçasının, büyük taban rolünü aynayan A doğru parçasından daha büyük gözüktüğü sonucuna varılır. Piaget Müller-Lyer yanılsamasını üç şekilde sunarak (*şekil* 3) doğrulamasını yaptı (1961): 1. tabanları çizilmiş çift yamuk; 2. klasik şekil; 3. çizgisel şekil. En küçük yanılsamanın çizgisel şekilde, daha büyük yanılsamanın klasik şekilde ve en büyük yanılsamanın çift yamukta olduğunu gördü. Müller-Lyer yanılsaması birinci türden bir yanılsamadır; yani yaşla nicel olarak azalır, fakat nitel olarak değişmez. Bununla birlikte, eğitim sonucu yanılsama oranı azaltılabilir. 1929'da Herter, phoxinus denilen bir balığı eğiterek Müller-Lyer yanılsamasını incelemeyi başardı. Küçük dikdörtgeni geçip, altında daima yiyecek bulunan büyük dikdörtgeni seçmeğe alışacak şekilde eğitilen balığa Müller-Lyer şekilleri göste-

rilince, ıraksak çizgili doğru parçası altında yiyecek aramağa başlar. Bu deney, Müller-Lyer yanılsamasının, hayvanlarda da bulunan çok genel bir olay olduğunu ortaya koyar. (L)

Müller sıvısı, Anat. ve Dokubil. Mikroskopik kesitler alabilmek için dokuları sertleştirmeğe yarayan sıvı; yüz kısım suya iki kısım potasyum hikromat, bir kısım sodyum sülfat karıştırılarak yapılır. (L)

Müller telleri veya **hücreleri.** Oftalmoloji. Ağtabakanın kalınlığı içinde yer alan destek hücreleri; uzantıları arasında hem koni ve çomak hücreler, hem de ağtabaka nöronlarının çeşitli kısımları bulunur. (Müller hücrelerinin iki ucu yayılıp komşu hücrelerde birleşir ve ağtabakanın iç ve dış zarlarını meydana getirir.) [L]

MÜLLER VON KÜLM (Walter), isviçreli besteci (Basel 1899). Basel konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1932), aynı okulun müdürü oldu (1947). Bir opera, iki bale, orkestra için bir *Schweizer Volkslieder-Suite* (İsviçre Halk Şarkıları Süiti) [1950], bir oda konçertosu, oratoryolar (*Vater Unser*, 1945; *Petrus*, 1959), yaylılar için dört dörtlü besteledi. (L)

MÜLLER VON NİTERDORFF (Adam), alman filozofu (Berlin 1779-Viyana 1829). Schlegel kardeşlerle ve belli başlı romantiklerle dostluk kurdu. Katolikliği kabul etti. Uzun süre Dresden'de kaldıktan sonra 1813'te Avusturya hükûmetinin hizmetine girdi. Makaleleri, konferansları ve özellikle *Lehre von Gegensatz* (Karşıtlık Nazariyesi) [1809] adlı eseriyle romantik hareketin siyasî fikirlerini büyük ölçüde etkiledi. Bu eserde devleti, bir milletin bütün maddî ve manevî varlığının toplamı olarak tanımlıyor ve aydınlanma felsefesinden doğan bireyciliğe karşı çıkıyordu. (L)

MÜLLNER, (Adolf), alman şairi (Langendorf, Weissenfels yakınları 1774-Weissenfels 1829). Polis romanları ve piyesler yazdı. Ama, daha çok kaderci oyunlarıyle (*Schicksalsdramen* Kader Dramları]) adını duyurdu; bu oyunları içinde en ünlüleri *Der 29. Februar* (29 Şubat) [1812] ve *Die Schuld'*dur (Suç) [1816]. (L)

MÜLSAK sıf. (ar. *lüṣūḳ* > *ilṣāḳ*'tan *mülṣaḳ*). *Esk.* Bir şeyin ardına takılmış, ulanmış, bitiştirilmiş. (M)

MÜLTASIK sıf. Bk. MÜLTESIK.

MÜLTEBİS sıf. (ar. *lebs* > *iltibās*'tan *mültebis*). *Esk.* Başka bir şeyden ayırt edilemeyen, başka bir şeyden ayırt edilmesi güç olan.

— Fels. *Esk.* Bulanık. (M)

MÜLTECA sıf. (ar. *iltica*'dan *mülteca*). *Esk.* Sığınılacak, sığınılan yer. (M)

MÜLTECİ sıf. ve i. (ar. *lece'* > *iltica*'dan *mülteci*). Siyasî, dinî ve ırkî sebeplerden ötürü yurdunu terketmiş olan ve yerleştiği memlekette, yurttaşlığına geçmediği yerli halkın yararlandığı statüden yararlanamayan kimse. (Bk. ANSIKL.) || *Esk.* Sığınan, korunup gözetilmek isteyen: *Şule-i bî-ziyâyı hüzn-i kamer / Mülteci sanki sâde ellerine* (Ahmed Hâşim).

— ANSIKL. Devl. huk. *Mülteci*'ler kısa süreli veya uzun süreli olmak üzere iki kategoriye ayrılır. İkinciler, vatanlarına dönebilme hakkından çok uzun zaman, hattâ ömür boyu yoksun kalabilecek olanlardır. Mülteci, hürriyetini ve bazı durumlarda canını tehlikeye atmadan yurduna dönemeyeceği gibi, sığındığı ülkede vatandaşı bulunduğu devletin diplomatik himayesini istemek hakkından da yoksundur. Milletler Cemiyeti'nin Rus devrimi yüzünden Rusya'dan kaçan mültecilerin durumuyle ilgilenmek üzere kurduğu komitenin başına getirilen Fridtjof Nansen'in çalışmalarıyle mültecilere «Nansen pasaportu» denilen bir kimlik belgesi verilebildi. 1936'da yine Milletler Cemiyeti nezdinde bir «Hükûmetlerarası Mülteciler komitesi» kuruldu. 1946'da ise bu komite kaldırılarak yerine Birleşmiş Milletler teşkilâtına bağlı «Milletlerarası Mülteciler teşkilâtı» kuruldu. 28 Temmuz 1951'de ise Cenevre'de mültecilerin statüsü hakkında çok taraflı bir sözleşme imzalandı. Türkiye'nin de taraf olduğu bu sözleşmeyle yabancılara ve vatandaşlara tanınan bazı haklar mültecilere de tanındı.

◆ **Mülteciyan** çoğl. i. *Esk.* Mülteciler, sığınanlar. (M)

Mülteciler meselesi, Türkiye, Avusturya ve Rusya arasında çıkan Macar ve Leh mültecileriyle ilgili anlaşmazlık. 1848 Fransa ve Viyana ihtilâllerinin etkisiyle Macarlar, bağlı bulundukları Avusturya imparatoru Ferdinand'dan, kendi ülkelerinde yalnız macar yöneticilerin katılabileceği bir kabine kurulmasını istediler. Bu isteğe imparator Hırvat banı Yellaşiş'i Macaristan'a başkumandan tayin etmek suretiyle cevap verdi. Macarlar buna karşı Louis Kossuth'un çevresinde toplandılar. Bu sırada imparator Ferdinand'ın yerine geçen François Joseph, Macaristan'ı Avusturya'ya kattığın ilân etti (1840). Macar Diyet meclisi de Macar cumhuriyetinin bağımsızlığını ilân ederek Louis Kossuth'u cumhurbaşkanı seçti. Kossuth, 50 000 kişilik bir orduyle Avusturyalılar yendi. Bu yenilgi üzerine Avusturyalılar, rus çarı Nikola I ile anlaştılar; 200 000 rus askeri Macaristan'a girdi. Türk ordusu da ihtilâlin yayılmasını önlemek için güneyden Eflak ve Boğdan'a girdi. Rus ordularına yenilen macarlar, Eflak ve Boğdan'a sığınmağa başladılar. Bir süre sonra Macar ihtilâli öncülerinden Kossuth, Bem ve Dembinsky maiyetleriyle birlikte Türklere iltica etti. Devletin bunları kabul etmesi üzerine Mülteciler meselesi ortaya çıktı. İçlerinde 400 de italyanın bulunduğu mültecilerden lehlileri Rusya, macarları Avusturya istedi. Bunun üzerine Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı devletinin içişlerine karışıldığı gerekçesiyle durumu padişaha bildirdi: İstanbul'da bulunan ingiliz ve fransız elçilerinden Türkiye yararına teminat aldı. Babıâli, bütün baskılara karşı koydu; daha önce Rusya'ya ve Avusturya'ya kaçan müslüman ve hıristiyan tebaasının geri verilmediğini ileri sürerek mültecileri vermedi. Zamanla mültecilerden bir kısmı batı ülkelerine gitti; bir kısmı da Türkiye'de kaldı. (M)

Mülteciler teşkilâtı (MILLETLERARASI) [M.M.T.], 15 aralık 1946'da Birleşmiş Milletler Genel kurulu tarafından, U.N.R.R.A. ile Hükûmetlerarası Mülteciler komitesinin yerini almak üzere kurulmuş olan, geçici teşkilât. Sovyet blokunun muhalefetine rağmen kabul edilen statüsü, S.S.C.B.'ye bir taviz verilerek Almanların bu teşkilâttan yararlanmalarına imkân tanınmamıştır. Faaliyetine 1 temmuz 1947'de başlamış olan M.M.T. kamplardaki 712 000 kişinin geçimini sağladı ve öte yandan, hemen hepsi Doğu veya Orta Avrupa'dan gelme 900 000 kişiyle de ilgilendi. İcra komitesi sekreteri W.H. Tuck'un yönetiminde, M.M.T. mültecileri kabul etmek isteyen ülkelere 1 040 000 kişiyi yerleştirdi: A.B.D. (330 000), Avustralya (182 000), Almanya (140 000), İsrail (132 000), Kanada (123 000). Faaliyetini 14 aralık 1950'de kurulan Birleşmiş Milletler Yüksek komiserliği devraldı ve M.M.T. 31 aralık 1952'de lâğvedildi. (L)

MÜLTEF sıf. (ar. *leff* > *iltifāf*'tan *mülteff*). *Esk.* Birbirine karışmış, sarılmış.

— Fels. *Esk.* Birlikte bulunan, içiçe. (M)

MÜLTEFET sıf. (ar. *left* > *iltifat*'tan *mültefet*). *Esk.* İltifat edilen, kendisine iltifat olunmuş. || Önem verilmiş, dikkate alınmış. (M)

MÜLTEFİT sıf. (ar. *left* > *iltifat*'tan *mültefit*). *Esk.* İltifat eden, iyilikle davranan: *Pâkize durur mu? O daha ışvebaz!.. Aldatıyor, herifleri ardına takarak eğleniyor, yarım saat kadar mültefit duruyor, birdenbire surat asıyor, takipçilerini meyus ediyor, yine gülüyordu* (Ahmet Rasim). || Önem veren, dikkate alan: *Hüküm gösterdim, fâidesizdir deyû mültefit olmadılar* (Fuzuli).

◆ **Mültefidane** zf. *Esk.* İltifat edercesine, iyilikle. (M)

MÜLTEHİ sıf. (ar. *lihye*, sakal'dan *mültehi*). *Esk.* Sakalı çıkmış olan, sakallı: *En büyüğü Sultan Beyazid idi, bir ten-aver mültehi civan idi* (Naima).

◆ **Mültehiye** sıf. *Esk.* Mültehi'nin dişili. (M)

MÜLTEHİB sıf. (ar. *leheb*, alevlenip yanmak'tan *mültehib*). *Esk.* Alevlenmiş, tutuşmuş.

— Tıp. *Esk.* İltihaplanmış, şişip kızarmış. *Yeni.* Yangılı.

◆ **Mültehibe** sıf. *Esk.* Mültehib'in dişili. (M)

MÜLTEHİF sıf. (ar. *lehf* > *iltihaf*'tan *mültehif*). *Esk.* Yanmış, tutuşmuş. || *Mec.* Hasret çeken. || Çok kederli, çok üzgün. (M)

MÜLTEHİF sıf. (ar. *liḥaf*, yorgan'dan *mülteḥif*). *Esk.* Yorgana benzer bir şeye bürünmüş, sarılmış olan. (M)

MÜLTEHİK sıf. (ar. *lüḥūḳ*, erişme > *iltiḥaḳ*'tan *mülteḥiḳ*). *Esk.* İltihak etmiş, eklenmiş, katılmış: *İskenderiye'de bulunan Rumlar dahi çıkıp onlara mültehik oldu* (Cevdet Paşa). [M]

MÜLTEİM sıf. ve i. (ar. *le'm*, tamir ve ıslah etme > *ilti'am*'dan *mülte'im*). Tıp. *Esk.* İyileşen, kapanan (yara).

◆ **Mülteime** sıf. ve i. *Esk.* Mülteim'in dişili. (M)

MÜLTEKA i. (ar. *liḳa'*, rastlamak'tan *mülteḳā*). *Esk.* Buluşma yeri veya zamanı. || Kavşak noktası. || Buluşma. || İki ırmağın birbirine karıştığı yer.

— Biyol. *Esk. Mültekayı sadef*, iki bölümlü kıkırdak dokuların birleştiği mafsal noktası.

— Coğ. *Esk. Mültekalebhur*, denizlerin kavuşup birleştiği yer.

— Huk. *Esk. Mültekayı nesep*, iki veya daha çok kimsenin neseplerinin birleştiği kişi. (Meselâ torunları, çocukları yoluyle dedelerinin kişiliğinde neseplerini birleştirirler. Burada dede mültekayı neseptir.) [M]

MÜLTEKIT sıf. (ar. *laḳṭ* > *iltiḳāṭ*'tan *mülteḳıṭ*). *Esk.* Yerde bulunan bir şeyi alan, toplayan.

— Huk. *Esk.* Lukatayı bulan kimse.

— ANSIKL. Huk. *Esk. Mültekit*, lukatayı emanet olarak elinde bulundurur, onu kullanamaz. Sahibini, ilân yoluyle arar; lukatanın niteliği elverişli oldukça, bir yıl saklamakla veya hakime vermekle yükümlüdür. Sahibi çıkmayan lukata satılarak parası fakirlere dağıtılır; mültekit fakirse hâkim lukatayı sattırmaz ve ona tahsis eder. Sahibi ortaya çıkarsa mültekit lukatayı geri verir; satılmışsa parası kendisine mültekit tarafından ödenir. (M)

MÜLTEKİ sıf. (ar. *liḳa*, rast'ama > *iltiḳa*'dan *mülteḳî*). *Esk.* Birleşen, kavuşan, buluşan. (M)

MÜLTEKİM sıf. (ar. *luḳme*, lokma > *iltiḳam*'dan *mülteḳim*). *Esk.* Lokma edip yutan.

◆ **Mültekimane** zf. *Esk.* Yutarcasına. (M)

MÜLTEMES sıf. (ar. *lems*'ten *mültemes*). *Esk.* İltimas edilen, kayırılan: *Âlemde, Ziya! eski hava vü hevesim yok, / İkbal ü saadet gibi bir mültemesim yok* (Ziya Paşa).

◆ **Mültemesat** çoğl. i. *Esk.* İltimas edilenler, kayırılanlar: *Nâ-muvafık mültemesatı tan kat-ı ümmid ü emel kılmanız vaciptir* (Naima). [M]

MÜLTEMİ sıf. (ar. *lem'* > *iltima'*'dan *mültemi'*). *Esk.* Parlayan, parlak. || Birdenbire kapıp kaçan. (M)

MÜLTEMİS sıf. (ar. *lems*'ten *mültemis*). *Esk.* Bir kimse için aracılık eden, iltimas yapan, kayıran.

◆ **Mültemisane** zf. *Esk.* İltimas edene yaraşır şekilde.

◆ **Mültemisîn** çoğl. i. *Esk.* İltimas edenler, kayıranlar. (M)

MÜLTESIK veya **MÜLTASIK** sıf. (ar. *lüṣūḳ* > *iltiṣaḳ*'tan *mülteṣıḳ*). *Esk.* Bir yere bitişik, yapışık olan. || Birbirine bağlanan, birbirine ulanan, eklenen. (M)

MÜLTEVİ sıf. (ar. *levy* > *iltiva*'dan *mültevî*). *Esk.* Sarılmış, bükülmüş, eğilmiş. (M)

MÜLTEZEM sıf. (ar. *lüzūm* > *iltizam*'dan *mültezem*). *Esk.* Gerekli görülerek gerçekleşmesine çalışılan, gerçekleşmesi istenen: *Bunu kendisine karşı mültezem bir içtinap vaz'ına hamleden Nihal, sonraları Bihter'in*

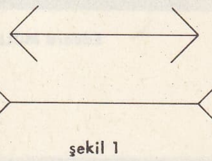
şekil 1

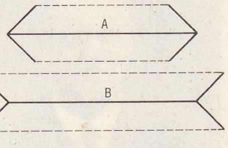

şekil 2

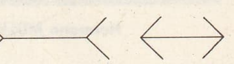
şekil 3

Müller-Lyer yanılsaması

Eduard MÜLLER

Hermann MÜLLER

bu izdivaçtan memnun olmadığına hüküm vermişti (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Mültezeme** sıf. *Esk.* Mültezem'in dişili. (M)

MÜLTEZİM i. (ar. *lüzūm* > *iltizām*'dan *mültezim*). Teşk. tar. Devlete ait rüsum ve vergilerden birinin tahsilini götürü olarak üstüne alan, kesenekçi; âşar* mültezimi.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Mültezim*, Hazineye yıllık belli bir miktar hasılatı ödemeyi önceden kabul ve taahhüt ederdi. Mükelleften toplanan vergi tutarı ne olursa olsun mültezim, Hazineye karşı yükümünü yerine getirmek zorundaydı. 1840'tan sonra muhassılar da mültezimler yanında görev aldılar. Bu yolla vergi toplamada yolsuzluklar yapıldığından iltizam usulünü ıslah için çeşitli zamanlarda (1855; 1858; 1861; 1871) kanun ve nizamnameler çıkarıldı. İltizam usulü 1879-1887 yılları arasında kaldırılarak Âşar emaneti denilen bir idare kuruldu. 1887'de bu idare şeklinin yanısıra , iltizam yeniden uygulanmağa başlandı. 1897'den itibaren iltizam, imparatorluğun bazı bölgelerinde kaldırılarak teslis usulü uygulandı. 1905'ten sonra da iltizam bütünüyle kaldırıldı; imparatorluğun geri kalan bölgelerinde tahmis usulü uygulanınca mültezimlik ortadan kalkmış oldu; bu görev mal ve tapu memurluklarına verildi.

◆ Sıf. *Esk.* Bir şey veya bir kimseye taraftar olan, iltizam eden.

◆ **Mültezimane** zf. *Esk.* İltizam edene yaraşır şekilde.

◆ **Mültezimîn** çoğl. i. *Esk.* Kesenekçiler, iltizamcılar. || Bir şey veya kimseyi gerekli sayıp taraftarlık gösterenler.

◆ **Mültezimlik** i. *Esk.* Mültezimin mesleği. (M)

MÜLTİGRAD sıf. (fr. *multigrade*). Her mevsimde kullanılabilen bazı motor yağları için söylenir. (L)

MÜLTİMETRE i. (fr. *multimètre*'den). Elektron. Akım şiddetlerini, potansiyel farklarını ve dirençleri ölçmeğe yarayan evrensel ölçü âleti. (L)

MÜLTİMİLYONER sıf. ve i. (fr. *multimillionaire*). Birçok kere milyoner, birçok milyona sahip olan. (M)

MÜLTİPLE i. (fr. *multiplet*). Opt. Bir yayım veya soğurma tayfında, birbirine yakın birçok çizgiden meydana gelen bütün. (L)

MÜLTİPLEKS i. ve sıf. (lat. *multiplex*). Telekom. Birbirinden uzak birçok yerden gelen seslerin (radyoda) ve görüntülerin (televizyonda) yayımı. (Bk. ANSİKL.) || *Mültipleks telgraf*, aynı hat üzerinden aynı anda birçok telgrafın iletilmesini sağlayan telgraf cihazı. Bk. TELGRAF.

— Topogr. Fotogrametride kullanılan ve belirli bir alanın küçültülmüş plastik görüntüsünü veren cihaz. Bu görüntü, cam üzerine aktarılmış iki hava fotoğrafındaki homolog noktaların, hareketli yatay bir ekran üzerindeki optik izdüşümüyle elde edilir. (Stereoskopik kabartma izlenimi anagliflerle sağlanır.)

— ANSİKL. Telekom. *Mültipleks yayım*, ayrı ayrı şehirlerde hattâ ayrı ülkelerde bulunan kişiler arasında konuşma imkânı veya birbirinden uzak yerlerde bulunan müzisyenlerin icra ettiği orkestra veya oda müziğini dinlemek imkânı sağlar. Verici ile çeşitli aboneler arasındaki bağlantı, duruma göre, telefon hatlarıyle, eşeksenli kablolarla, Hertz roleleriyle veya radyo vericileriyle sağlanır. (L)

MÜLTİVİBRATÖR i. (fr. *multivibrateur*). Elektron. Henri Abraham ve Eugène Bloch tarafından bulunan $\frac{\mu}{2}$ faz farklı gerilim jeneratörü; mültivibratörde, birinin çıkış gerilimi öbürünün girişine uygulanan iki transistör veya iki elektron lambası bulunur. (L)

MÜLÛK çoğl. i. (ar. *melik*'ten *mülūk*). *Esk.* Melikler, padişahlar, hükümdarlar: *Geldi nice bin mülûk bu dehre / Hep uğradılar bu derd ü kahre* (Ziya Paşa). || *Melik-ül-mülûk*, hükümdarlar hükümdarı: *Melik-ül-mülûk-i resâra ki imparator ve kayser unvanıyle müsemmadır* (Naima).

— Astron. *Mülûki selâse.* Bk. *Üç* KRAL'lar.

◆ **Mülûkâne** zf. *Esk.* Hükümdara yaraşır şekilde, hükümdar gibi: *Bir nebze diğer kesilen telgrafımda bahsetmek istediğim o mühim beyanat-ı mülûkânenin cami olmasıdır* (Atatürk). || *Zât-ı mülûkâne*, padişah.

◆ **Mülûkî** sıf. *Esk.* Padişaha özgü ve yaraşır olan: *Bir mülûkî gülsitandır nüsha-i gülzarı kim / Câ-becâ mühr-i Süleyman resmidir ana nişan* (Nef'i). [M]

MÜLZEM sıf. (ar. *lüzūm* > *ilzām*'dan *mülzem*). *Esk.* Susmağa mecbur edilmiş, cevap veremez duruma getirilmiş: *Hıram-ı dilkeşe mâlik olan birçok sehî-kadler / Görünce hüsn-i reftarın olurlar şivede mülzem* (Nef'i). || Lüzumlu görülmüş, gerekli. (M)

MÜLZİM sıf. (ar. *lüzūm* > *ilzām*'dan *mülzim*). *Esk.* Susmağa mecbur eden, cevap veremez duruma getiren, susturan, bir kimseye bir yüküm yükleyen.

◆ **Mülzimane** zf. *Esk.* Susturana yaraşır şekilde, sustururcasına.

◆ **Mülzime** sıf. *Esk.* Mülzim'in dişili. (M)

MÜLZİME i. (ar. *milzeme*'den). *Esk.* Masa üzerindeki kâğıtları yerinde tutmak, dağılıp uçmalarını önlemek için bunların üzerine konan taş veya maden parçası. (M)

MÜMACEDE i. (ar. *mecd*, ululuk'tan *mümācede*). *Esk.* Övünme, bir kimseyle soyluluk ve şeref yarışına girişme. (M)

MÜMAHHAS sıf. (ar. *mahṣ*, deneme'den *mümaḥḥaṣ*). *Esk.* Denenmiş olan. || Kuvvetli, dayanıklı. (M)

MÜMANAAT i. (ar. *menʿ*'den *mümānaʿat*). *Esk.* Karşı koyma, engel olma, önleme: *Evvelâ müsaade etmemek, kendisine itaat olunduğunu gördükten sonra artık mümanaata lüzum görmemek...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Mümanaat etmek* (veya *göstermek*), karşı koymak, önlemek: *Cemal Paşaya da, aynı tarihte, vaziyetten bahsederek Yunanlıların Şarkî Trakyada olsun hazırlıklarına mümanaat etmesini yazdım* (Atatürk). [M]

MÜMARAT i. (ar. *merey*'den *mümārāt*). *Esk.* Çekişme, mücadele: *İlim sebebiyle süfeha ile mümarat eyleye* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MÜMARESE veya **MÜMARESET** i. (ar. *mest*'ten *mümārese* veya *mümāresat*). *Esk.* Bir sanat veya işte hüner ve ustalık kazanma, el yatkınlığı: *Amma lezzet-i zatiyesi müzavele ve mümareset eden ehline hafi değildir* (Taşköprülüzade Mehmed).

◆ **Mümaresat** çoğl. i. *Esk.* Alışmalar, el yatkınlıkları, ustalık kazanmalar. (M)

MÜMAS sıf. (ar. *mess*, el ile dokunma'dan *mümāss*). *Esk.* Temas eden, dokunan.

◆ İ. Mat. *Esk.* Bir eğrinin yanından geçen ve ona ancak bir noktada değen doğru, teğet. || Tanjant (*Hatt-ı mümas* veya *mümas hattı* da denir). [M]

MÜMASELET i. (ar. *miṣl*'den *mümāṣelet*). *Esk.* İki şeyin birbirini andırması, birbirine benzemesi.

— Fels. *Esk.* Benzeşim.

— Mat. *Esk.* Bk. HOMOTETİ. (M)

MÜMASİL sıf. (ar. *miṣl* > *mümāṣelet*'ten *mümāṣil*). *Esk.* Benzeyen, andıran: *Profesörün kulağına buna mümasil kesik cümlelerin yüzlercesi birden çarptı* (Vâ-Nû).

— Fels. *Esk.* Benzer.

— Mat. *Esk.* Bk. HOMOTETİK. (M)

MÜMAŞAT i. (ar. *meşy*, yürüme'den *mümāşāt*). *Esk.* Birlikte gitme, beraber yürüme, yoldaşlık. || Birlikte hareket etme, uzlaşma, uyma: *Zaten mümaşat olunmıyacak bir fikre de tesadüf etmemiş idi* (H.Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Birinin fikrine yalandan katılmış gibi görünme. || *Mümaşat etmek*, onaylar gibi görünmek: *Bunlara mümaşat eden, Hacı Bedir Ağanın biraderi olup Hacı Bedir Ağanın bizzat dindar ve namuskâr bir zat olduğunda herkes müttehittir* (Atatürk).

◆ **Mümaşatkâr** sıf. *Esk.* Uysal: *Bana ve Meclise mümaşatkâr görünerek kemal-i faaliyetle hazırlıklarının ikmaline çalışıyorlardı* (Atatürk).

◆ **Mümaşatkârane** zf. *Esk.* Uysallıkla: *Eniştesine karşı hep mümaşatkârane davrandı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜMATALE i. (ar. *maṭl*'dan *mümāṭale*). *Esk.* Ödenmesi veya yerine getirilmesi gereken bir borç, söz v.b. ni savsaklama. || *Mümatale etmek*, savsaklamak.

— Huk. *Esk.* Alacaklıyı, ödeme vaadiyle oyalama.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* *Mümatele*'ye başvuran borçluya *medyuni mümatil* denir. *Metal* ise borcun ödenmesini savsaklamak, alacaklıyı atlatmaktır. Alacaklının isteği üzerine mümatele gösteren borçlunun hâkim tarafından iflâsına karar verilir; borçlu hacir altına alınarak malı sattırılır ve borç alacaklıya ödenir. (M)

MÜMAZAHA i. (ar. *mizāḥ*'tan *mümāzaḥa*). *Esk.* Şakalaşma, birbirine takılma. (M)

MÜMAZZAK sıf. (ar. *mezḳ* > *temzîḳ*'ten *mümezzaḳ*). *Esk.* Parçalanmış, parça parça edilmiş, yırtılmış. (M)

MÜMBİT sıf. Bk. MÜNBİT.

MÜMECCED sıf. (ar. *mecd* > *temcîd*'den *mümecced*). *Esk.* Övülüp yüceltilmiş, ululanmış, kendisine şeref verilmiş. (M)

MÜMEHHED sıf. (ar. *mehd* > *temhîd*'den *mümehhed*). *Esk.* Açılıp serilmiş, yayılmış, döşenmiş. || Bir sıraya konulmuş, tertipli bir duruma getirilmiş, düzenlenmiş. (M)

MÜMEHHİD sıf. (ar. *mehd* > *temhîd*'den *mümehhid*). *Esk.* Yayan, döşeyen, açıp seren. || Bir sıraya koyan, tertipli bir şekle sokan, düzenleyen. (M)

MÜMELLEK sıf. (ar. *mülk* > *temlîk*'ten *mümellek*). *Esk.* Birine mülk olarak verilmiş.

— Huk. *Esk.* *Mümellek-ün-leh*, kendisine mülk olarak bir şey (ev, arsa v.b.) verilen kimse. (M)

MÜMELLİK sıf. (ar. *mülk* > *temlîk*'ten *mümellik*). Huk. *Esk.* Mülk olarak veren. (M)

MÜMERRED sıf. (ar. *merd* > *temrîd*'den *mümerred*). *Esk.* Yüksek: *Sarh-i mümerred-i isti'lâlarını paymâl ü hebâ eder* (Esat Efendi). || İ. Duvarları düz ve yüksek yapı. (M)

MÜMESSEK sıf. (ar. *misk* > *temsîk*'ten *mümessek*). *Esk.* Misk gibi kokan, güzel kokulu. (M)

MÜMESSEL sıf. (ar. *miṣl*'den *mümeṣṣel*). *Esk.* Örnek olarak söylenmiş. || Basılmış, matbu. (M)

MÜMESSİL i. (ar. *miṣl* > *temṣîl*'den *mümeṣṣil*). Temsilci: *Düvel-i İtilâfiye mümessilleri, hükümetimizi istedikleri gibi tertip etmek yolunu tutmuş oluyorlardı* (Atatürk). || Sınıfta yoklamayı yapan, disiplini sağlayan ve öğrencilerle okul idaresi arasındaki ilişkileri düzenleyen öğrenci (*sınıf mümessili* de denir). || Bir firmanın temsilciliğini yapan kimse. || *Esk.* Yayımcı. || Oyuncu, aktör.

— Huk. Bk. TEMSİL.

— Tic. Sahipleri nam ve hesabına, satılmak üzere kendisine mal tevdi edilen ve sözleşme öngörüyorsa belirli süre sonunda satılmamış kısmı iade eden aracı.

◆ Sıf. *Esk.* İki şey arasında uygun taraflar bulan, benzeten.

— Tıp. *Esk.* Alınan besinleri eritip vücuda yarayacak hale getiren.

◆ **Mümessile** i. *Esk.* Mümessil'in dişili: *Lüzumuna göre İstanbul'da haiz-i salâhiyet olmamak üzere bir heyet-i mümessile bulundurulabilir* (Atatürk).

◆ **Mümessillik** i. Mümessil olma hali. || Temsilcilik. (M)

MÜMEVVEH sıf. (ar. *mevh* > *temvîh*'ten *mümevveh*). *Esk.* Hayalî. || Düzme, uydurma. || Görünüşte haklı olan.

◆ **Mümevvehat** çoğl. i. *Esk.* Görünüşte haklı olanlar.

◆ **Mümevvehe** sıf. *Esk.* Mümevveh'in dişili: *Ol mukaddematı mümevvehe ve makalât-ı gayr-ı müveccehe ile* (Hoca Sadeddin). (M)

MÜMEYYEZ sıf. (ar. *meyz* > *temyîz*'den *mümeyyez*). *Esk.* Seçilmiş, ayrılmış. (M)

Foto. Wicky, Ullstein (LAROUSSE)

MÜMEYYİZ i. (ar. *meyz* > *temyīz*'den *mümeyyiz*). Eğ. Bir imtihanda öğrencinin bilgisini yoklayan kimse: *Muavin düşünceli, mümeyyiz şaşkın, karşı karşıya durup kaldılar* (M. Ş. Esendal). || *Esk.* Bir dairede kâtiplerin yazdığı yazıları düzelten kâtip. || Sıf. İyiyi, kötüyü, doğru ve yanlışı ayıran.

— Huk. *Mümeyyiz küçük.* Bk. *Mahdut* EHLİYET'*sizler.* || *Mümeyyiz mahcur.* Bk. *Mahdut* EHLİYET'*sizler.* (M)

Mümeyyiz, Sıtkı Efendi ve arkadaşları tarafından yayımlanan siyasî gazete (28 temmuz 1896). Cuma ve pazar dışında her gün çıkıyordu. Aynı gazete yayımcıları tarafından ayrıca aynı adla haftalık bir de çocuk dergisi neşredildi. Bu, Türkiye'deki ilk çocuk dergisiydi. Sayfalarına, çocukların ilgisini çekmek için canlı ve hareketli bir düzen verilmişti. Bu yüzden de satışı zamanına göre yüksekti. (M)

MÜMEYYİZLİK i. (*mümeyyiz*'den *mümeyyiz-lik*). Mümeyyizin yaptığı iş. (M)

MÜMHİL sıf. (ar. *mehl* > *imhāl*'den *mümhil*). *Esk.* Bir işi belli bir süre için geri bırakan, ara veren, bekleyen. (M)

MÜMİD sıf. (ar. *meded*'den *mümidd*). *Esk.* Yardım eden, yardımcı. || Uzatan, uzatıcı. (M)

MÜMİL sıf. (ar. *melāl* > *imlāl*'den *mümill*). *Esk.* Bıktıran, usanç, sıkıntı veren.

— Ed. *Esk. Itnâbı mümill,* sözü bıktıracak, usanç verecek kadar uzatma. (M)

MÜMİN sıf. ve i. (ar. *emn* > *īmān*'dan *mü'min*). Tanrı'nın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve islâm dininin diğer temellerine inanan, iman sahibi, inanmış, müslüman: *Müminleri bir katara dizelim / Güruh güruh şu âlemi gezelim / Münkirlerin sarayını bozalım / Yıkalım bakalım nicolsa olsun* (Pir Sultan Abdal). *Onun için, mümin geldi, kâfir gitti dediler* (N. Araz). || *Kur'an*'ın kırkıncı suresinin adı: *Sure-i mümin.*

◆ **Müminat** çoğl. i. *Esk.* İslâm dinine inanmış, müslüman (kadınlar, kızlar).

◆ **Mümine** sıf. ve i. *Esk.* Mümin'in dişili.

◆ **Müminîn** veya **müminûn** çoğl. i. *Esk.* İslâm dinine inanmış olanlar, müslümanlar: *Bu suretle Ümmü Habibe, sair ümmehat-ı müminîn sırasına geçti* (Cevdet Paşa). || *Kur'an*'ın yirmi üçüncü suresinin adı. *Sure-i müminûn.* || *Emîr-ül-müminîn* («müminlerin emîri»), islâm halifesi.

◆ **Müminiyet** i. *Esk.* İmanlı olma, müminlik: *Kalbe ilka-yi müminiyetle / Niçin imanı etmedin temin* (Cenab Şahabeddin). [M]

Mümin, *Kur'an*'ın XL. suresi Mekke'de indirildi; 85 ayettir. Allah'ın birliğini, peygamber aracılığıyla insanlara kitap indirdiğini, suçları örtücü, bağışlayıcı olduğunu, herkesin ettiğini bulacağını bildirir. Surede, Âd, Semud gibi sonsuz kötülükler işleyen kavimlerle, firavunun başına gelenler anlatılır. Musa ve Nuh peygamberlere yapılanlardan dolayı insanların özellikle kâfirlerin uğradığı belâlar, herkesin ettiğinin karşılığını göreceğine açık örnek olarak gösterilir. Mümin suresi, İslâm dininin yayılışı sırasında Hz. Muhammed'e karşı çıkanlar ve dinin yayılmasını önlemek, eski inançlarında kalmak isteyenler için indirildi. (M)

MÜMİN Çolak. Bk. ÇOLAK MÜMİN.

Müminûn, *Kur'an*'ın XXIII. suresi. Mekke'de indirildi. 119 Ayettir. İslâm dinine inanan, Allah'ın gösterdiği doğru yolda gidenlerin, âhirette görecekleri güzel karşılıkları konu edinir. Sureye göre, iman edenler namazını alçakgönüllülükle kılar, boş ve gereksiz işlerden yüz çevirir, zekâtını verir, başkalarının ırzına, namusuna dokunmaz, hemcinsine iyilik eder. İnsanın nasıl ve neden yaratıldığı da bu surede açıklanır. (M)

MÜMİNZADE HASİP EFENDİ (Ahmed), türk tarihçisi (Bursa ? - ?, 1734). Muidlik ve kadılık görevlerinde bulundu. Bosna'daki kadılığı sırasında *Silkü'l-Leâl* (İnci Dizisi) adında, Osman I'den Mehmed II'ye kadar olan dönemi içine alan manzum bir Osmanlı tarihi yazdı. (M)

MÜMİT sıf. (ar. *mevt* > *imāte*'den *mümit*). *Esk.* Öldürücü, ölüme sebep olan. (M)

MÜMKÜN sıf. (ar. *imkān*'dan *mümkin*). Olması imkân dahilinde olan, olabilir, olanaklı: *O, bir hastaydı, benim yüzümden ölmesi mümkündü* (R.N. Güntekin). || *Mümkün olmak,* yapılabilmek, olabilmek: *Acaba geri dönmek mümkün olsa bugün düşündüğüm gibi yaşayabilir miyim?* (F.R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Mümkün mertebe* (veya *mümkün olduğu kadar*), olabildiği, yapılabildiği kadar: *Bu kitapta harbe, mümkün olduğu kadar az yer vermeğe çalışacağım* (Ş.S. Aydemir). || *Mümkünü yok. Halk dili.* İmkânsız. || *Ne mümkün,* «mümkün değil» anlamında kullanılır: *Ne mümkün zulm ile bidad ile imha-yı hürriyet / Çalış idraki kaldır muktedirsen âdemiyetten* (Namık Kemal).

◆ **Mümkinat** çoğl. i. *Esk.* Olabilir şeyler. (M)

MÜMSİK sıf. (ar. *mesk* > *imsāk*'dan *mümsik*). *Esk.* Bir şeyden el çekip, nefsini zapteden. || Cimri, eli sıkı: *Cihanda merd-i mümsik malik olsa genc-i Karun'a / Fenadan göz yumunca malın eller kendisin yer yer* (Bağdatlı Ruhi). || İnatçı. || Çekingen. (M)

MÜMTAZ sıf. (ar. *meyz* > *imtiyāz*'dan *mümtāz*). *Esk.* Seçkin, seçilmiş: *Bu makamda muharririn de dediği gibi en mümtaz erkân-ı askeriyemiz bulunmaktadır* (Atatürk). || Ayrı, üstün tutulmuş. || İ. Erkek adı.

◆ **Mümtazlık** i. *Esk.* Mümtaz olma hali, seçkinlik. (M)

MÜMTAZ (Berhudar bin Mahmud Türkmen Ferahî), iranlı yazar (Ferah 1694 - ? 1722). Genç yaşında Ferah'tan ayrılarak Merv'e, sonra Isfahan'a gitti. Yanında çalıştığı Hasan Kulı Han Şamlu Kurçi Başı'nın evinde dinlediği bir hikâyenin etkisiyle *Mahfilârâ* (Meclis Süsleyen) adlı bir eser hazırladı. Bir ara Ferah'a döndü. Herat ve Meşhed'de bulundu. Emîr Minuçini Han bin Karçıgay'ın hizmetindeyken göçebelerin saldırısına uğradı ve *Mahfilârâ*'nın müsveddelerini kaybetti. Bu eseri sonradan hafızasına dayanarak *Mahbub-ül-Kulûb* (Gönüllerin Sevgilisi) adıyle yeniden yazdı. Sade bir üslûp taşıyan ve İran'da çok okunan *Zibâ ile Rânâ* adlı hikâye, bu kitabın son bölümünde yer alır. (M)

MÜMTAZ EFENDİ (Ebubekir), türk devlet adamı (İstanbul, ? - 1870). Divanı Hümayun kaleminde çalıştı; kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşanın divan kâtibi oldu. Fevzi Paşanın donanmayı Mısır'a götürerek Mehmed Ali Paşaya teslim etmesi üzerine Sakız'a sürüldü. Sürgünden dönünce beylikçi vekili, amedci, serasker müsteşarı, Meclisi Vâlâ azası, maliye müsteşarı, 1861'de evkaf nazırı, aynı yıl maliye nazırı ve sadaret müsteşarı oldu; 1867'de Adliye nazırlığına getirildi. Son olarak Mısır Kapı kethüdalığı yaptı. (M)

MÜMTAZİYET i. (ar. *mümtāz*'dan *mümtāziyyet*). *Esk.* Seçkinlik, seçkin olma hali: *Behlûl ikide birde gaybubet ediyor ve bütün gaybubetlerinden sonra hep aldatılmaya mütevekkil ve muvafakatle gelen Bihter'i daha ziyade küçülmüş, mümtaziyetinden daha ziyade kaybetmiş buluyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Ayrı, üstün tutulma.

— Ed. *Esk.* Anlatımın güzel ve benzerlerinden farklı olması. (M)

MÜMTAZ MAHAL, hintli hükümdar Şah Cihan'ın eşi (1593-1631). Nur Cihan'ın kardeşi, Ebul Hasan Asaf Hanın kızı. Asıl adı *Ercümend Bânû*'dur. 1612'de Şah Cihan ile evlendi. Hükümdardan 14 çocuğu oldu. Şah Cihan, çok sevdiği eşinin genç yaşta ölmesi üzerine Agra'da Cumna ırmağı kıyısında beyaz mermerden yaptırdığı dünyanın en güzel anıt kabirlerinden biri olan Tac* Mahal'i yaptırdı (1631-1648). [M]

MÜMTED sıf. (ar. *medd* > *imtidād*'tan *mümtedd*). *Esk.* Uzayan, sürekli, devamlı: *Her ne kadar ondan sonra birkaç gün daha sonra muhasara mümted olduysa da muharebede evvelki şiddet kalmadı* (Cevdet Paşa). *Bu yol, bu yol, bu derin yol ki daima mümted* (Ahmed Hâşim). [M]

MÜMTEHAN sıf. (ar. *mehn* > *mihnet* > *imtiḥān*'dan *mümteḥan*). *Esk.* Deneyden geçmiş, sınanmış. (M)

MÜMTEHİN sıf. (ar. *mehn* > *mihnet* > *imtiḥān*'dan *mümteḥin*). *Esk.* Deneyen, sınayan. (M)

Mümtehine, *Kur'an*'ın LX. suresi. Medine'de indirildi. 13 Ayettir. Allah'ı inkâr edenlerle, din düşmanlarıyle, Müslümanlığı tanımayanlarla dostluk kurulmamasını bildirir. Sure, yahudilerin müslümanlara yaptıkları zulüm yüzünden indirildi. İslâm dinini benimsedikleri için yurdundan kovulanların Tanrı katında mutlu kimseler olduklarını, haklarının ergeç alınacağını anlatır. İman eden müşrik kadınları nikâhla almanın, nafakalarını vermenin, onlara iyi davranmanın Tanrı katında makbul olduğunu, peygambere sığınan kadınlara iyi davranılması, Allah'ın gazabına uğrayan bir kavimle (yahudilerle) dostluk kurulmaması gerektiğini haber verir. (M)

MÜMTELİ sıf. (ar. *melā* > *imtilā*'dan *mümteli*). *Esk.* Dolu, dolmuş. || Mide dolgunluğuna uğramış. (M)

MÜMTENİ sıf. (ar. *menᶜ* > *imtinā*'dan *mümteniᶜ*). *Esk.* Bir şeyi yapmaktan kaçınan, çekinen, kabule yanaşmayan. || Olamaz, imkânsız: *Fakat bu bahr-i serair ki mümteni takdir* (M. Â. Ersoy). || *Mümteni-ül-hall,* çözülmesi veya erimesi güç olan şey. || *Mümteni-ül-husûl,* olması imkânsız, olamaz. || *Mümteni-üt-tahsil,* elde edilmesi imkânsız olan.

◆ İ. *Esk.* Mant. Olamazlık.

◆ **Mümtenia** sıf. *Esk.* Mümteni'nin dişili.

◆ **Mümteniat** çoğl. i. *Esk.* Olamazlıklar. (M)

MÜMTESİL sıf. (ar. *misl* > *imtiṣāl*'den *mümteṣil*). *Esk.* Kendisine verilen bir emre uyan. (M)

MÜMTEZİC sıf. (ar. *mezc* > *imtizāc*'tan *mümtezic*). *Esk.* Kaynaşmış, iç içe, karışık. || Birbirine uygun olan, bağdaşan, uyuşan. || Hiç aralık kalmayacak biçimde kapanan, sımsıkı kapanan. || Başkalarıyle iyi geçinen, uysal.

◆ **Mümtezice** sıf. *Esk.* Mümtezic'in dişili. (M)

MÜMTIR sıf. (ar. *maṭar* > *imṭār*'dan *mümṭır*). *Esk.* Yağmurlu. || «Yağmur yağdıran» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MÜMZA sıf. (ar. *meżā* > *imżā*'dan *mümżā*). *Esk.* İmzalanmış, imza edilmiş. (M)

MÜMZİ sıf. ve i. (ar. *meżā* > *imżā*'dan *mümżī*). *Esk.* İmzalayan, imza eden: *Bu senedin mümzisi kimdir?* (Şemseddin Sami). [M]

MÜNAAM sıf. (ar. *niᶜmet* > *tenᶜīm*'den *münāᶜam*). *Esk.* Refah içinde olan, refaha ulaşmış, müreffeh. (M)

MÜNACAT i. (ar. *necāt*'tan *münācāt*). *Esk.* Tanrı'ya yakarma, yakarış: *Diz çöküp mermerin üstünde yalın kat hasıra, / Bekliyor hepsi münacatı: onun şimdi sıra* (M. Â. Ersoy).

— Ed. *Esk.* Tanrı'yı öven, yüceliklerini anlatan şiir türü.

— ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında özel bir şiir türü olan *münacat* genellikle kaside, terkibibend, terciibend düzeninde yazılırdı. Mesnevî türünde olanları da vardır. Münacatın nesir türünde olanına *tazarruat, tazarruname* denir. Münacat islâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıktı. Arap şairlerine özenen iran şairleri X. ve XI. yy.dan sonra münacat yazmağa başladılar. Münacat türü türk edebiyatına iran edebiyatından geçti ve XII. ve XIII. yy.dan sonra gelişmeğe başladı. Divan şairlerinin, divanlarının başına münacat koymaları bir gelenekti. (M)

MÜNADA sıf. (ar. *nidā*'dan *münādā*). *Esk.* Çağrılmış.

— Gram. *Esk.* Önüne ünlem getirilmiş kelime: *Yâ Muhammed,* gibi.

MÜNADAT i. (ar. *nidā*'dan *münādāt*). *Esk.* Yaygara, bağrışma, velvele. || İlân etme. (M)

MÜNADEME veya **MÜNADEMET** i. (ar. *nedīm*'den *münādeme*). *Esk.* Arkadaşlık, nedimlik etme. (M)

MÜNADİ i. (ar. *nidā* > *münādāt*'tan *münādī*). *Esk.* Kamuya veya ilgili kimselere duyurulmak istenen şeyi yüksek sesle bağırarak ilân eden kimse, tellâl: *Hem münadi vü nidayım hem atufum hem rauf / Hem kulum hem kulların rezzakı ve gayyuruyum* (Mesihi). || Müezzin. (M)

MÜNADİL sıf. (ar. *ᶜudūl* > *inᶜidāl*'den *münᶜadil*). *Esk.* Doğru yoldan çıkan, yanlış yol tutan. (M)

MÜNADİM sıf. (ar. *ᶜdem*'den *münᶜadim*). *Esk.* Yok olan. || *Münadim olmak*, yok olmak: *Biçareyi medhuş ederek her nefesinde / Muztar bırakır münadim olmak hevesinde* (M. Â. Ersoy). [M]

MÜNADİM i. (ar. *nedīm*'den *münādim*). *Esk.* Arkadaş, dost: *Lâkin tesadüf ... Ah, o kaviler münadimi / Âcizlerin, zavallıların hasm-ı daimî* (Tevfik Fikret). || Bir devlet büyüğünü hoş söz ve hikâyelerle eğlendiren kimse, nedim.

◆ **Münadimîn** çoğl. i. *Esk.* Nedimler: *Açın şu perdeyi: Bir bezm-gâh-i nûş-â-nûş / Münadimîn-i tarab ser-be-ser şetaret-pûş* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNAFAKA i. (ar. *nifāk*'tan *münāfaka*). *Esk.* Nifakçılık, ikiyüzlülük. (M)

MÜNAFAT i. (ar. *nefy*'den *münāfāt*). Birbirine zıt olma, karşıtlık. (M)

MÜNAFERET i. (ar. *nefret*'ten *münāferet*). *Esk.* Birbirinden nefret etme. || Başka birini küçümseyerek, küçük ve onursuz sayarak sevmeme, iğrenme. || *Münaferet etmek*, karşılıklı nefret etmek.

◆ **Münaferat** çoğl. i. *Esk.* Karşılıklı nefret etmeler, iğrenmeler. (M)

MÜNAFESE i. (ar. *nefs*'ten *münāfese*). *Esk.* Birbirine karşı kin gütme, birini çekememe. || *Münafese etmek*, karşılıklı kin gütmek, birbirini çekememek, gizli düşmanlık beslemek. (M)

MÜNAFIK veya **MUNAFIK** sıf. ve i. (ar. *nifāk*'tan *münāfık*). İkiyüzlülük eden, ara bozan (kimse). || *Esk.* Hz. Muhammed zamanında İslâmiyeti kabul etmediği halde müslüman gibi görünen (kimse): *Müminler işine münafık şaşa / Münkirler başını ko vursun taşa* (Halk şiiri).

◆ **Münafıkane** zf. *Esk.* İkiyüzlülükle, ara bozarcasına.

◆ **Münafıkîn** çoğl. i. *Esk.* Münafıklar, ikiyüzlüler. (M)

MÜNAFIKLAR, *Kur'an*'da Hz. Muhammed'e inanır görünerek inanmayan Medinelilere verilen ad. Hz. Muhammed, bunların dine bağlılıklarına güvenmezdi. Başlangıçta bu deyim, Hz. Muhammed'e zorla veya istemeyerek katılanlar için kullanılırdı. İslâm dinine yürekten inanmayan kimseler de bu deyimle nitelenirdi. Hz. Muhammed'e zorla katılan münafıkların başında birçoklarını çevresinde toplayan Abdullah bin Übey gelirdi. Bunlar Uhud, Hendek ve Tebük savaşlarında Hz. Muhammed'i güç duruma düşürdüler. Bazen müslümanlarla, bazen de müslüman düşmanlarıyle işbirliği yaptılar. Abdullah bin Übey'in ölümünden sonra güçleri azalan münafıklar, açıkça islâm düşmanlığı yapmaktan kaçındılar. (M)

MÜNAFİ sıf. (ar. *nefy*'den *münāfī*). *Esk.* Aykırı, uymaz, karşıt, muhalif: *Evvelâ Sıvas Kongresi, umumî kongre şekline girmiş ve bir Heyet-i Temsiliye vücuda getirmiş olduğu anlaşılıyor, ki bu cihet mukarreratımıza münafidir* (Atatürk). || *Münafi olmak*, uymamak, aykırı olmak: *Siyasî kapitülasyonlar, siyasî istiklâl ve hâkimiyete münafî olduğu gibi, lisanî istiklâl ve hâkimiyete de münafidir* (Ziya Gökalp). [M]

MÜNAGGAS sıf. (ar. *nağs* > *tenğīṣ*'ten *münağğaṣ*). *Esk.* Üzüntülü, kederli, neşesiz.

◆ **Münaggasen** zf. *Esk.* Üzüntülü, tasalı, kederli olarak. (M)

Münakalât vekâleti. Bk. ULAŞTIRMA BAKANLIĞI.

MÜNAKALE i. (ar. *naḳl*'den *münāḳale*). *Esk.* Ulaşım. || Bir şeyi bir yerden bir yere aktarma. || İçki toplantısında içki kadehlerini elden ele gönderip sunma. || Sıra ile hikâye, fıkra v.b. anlatma.

— Huk. Bk. ULAŞTIRMA.

— Muhas. Bir tutarı, biri hesaptan bir başkasını geçirme.

◆ **Münakalât** çoğl. i. *Esk.* Ulaştırma işleri, ulaştırma. (M)

MÜNAKASA i. (ar. *noḳṣān*'dan osmanlıca *münāḳaṣa*). *Esk.* Eksiltme.

◆ **Münakasat** çoğl. i. *Esk.* Eksiltmeler. (M)

MÜNAKAŞA i. (ar. *naḳş*'tan *münāḳaşa*). Tartışma: *Daha fenası, Besime teyzem de, matmazelle beraberdi ve çatkın çehresi, münakaşa uzarsa ondan yana çıkacağını gösteriyordu* (R.N. Güntekin). || *Münakaşa etmek* (veya *yapmak*), tartışmak: *Anlamadığınız bir mevzuu niçin münakaşa ediyorsunuz* (H.E. Adıvar).

— DEY. *Münakaşa götürmemek*, kuşkuya yer vermeyecek biçimde kesin olmak: *Onun iyi şair olduğu münakaşa götürmez. Doğruluğu münakaşa götürmeyen bir fikir.*

— Mat. *Esk.* İrdeleme.

◆ **Münakaşat** çoğl. i. *Esk.* Münakaşalar, tartışmalar. (M)

MÜNAKAZA i. (ar. *naḳż*'dan *münāḳaża*). *Esk.* İki söz arasındaki çelişki. (M)

MÜNAKEHE i. (ar. *nikāḥ*'tan *münākeḥe*). *Esk.* Nikâhlanma.

— Din. İslâm hukukunun nikâha ilişkin konusu.

◆ **Münakehat** çoğl. i. *Esk.* Nikâhlanmalar.

— Din. İslâm hukukunun nikâha ilişkin konuları. (M)

MÜNAKIZ sıf. (ar. *naḳż* > *münāḳaża*'dan *münāḳıż*). *Esk.* Birbirini tutmayan, bir öncekine karşıt olan. (M)

MÜNAKİD sıf. (ar. *ᶜaḳd* > *inᶜiḳād*'dan *münᶜaḳid*). *Esk.* Kurulmuş, toplanmış, teşkil edilmiş. || İki taraf arasında resmen kabul edilmiş, imzalanmış (antlaşma, sözleşme v.b.). || Bağlanmış, bağlı, düğümlenmiş olan. (M)

MÜNAKİS sıf. (ar. *ᶜaks* > *inᶜikās*'tan *münᶜakis*). *Esk.* Yansıyan, yansımış (ışık, ses, şekil v.b.). || Tersine dönmüş, tersine çevrilmiş. (M)

MÜNAKKAH sıf. (ar. *naḳḥ* > *tenḳīḥ*'ten *münaḳḳaḥ*). *Esk.* Soyulmuş, ayıklanmış, temizlenmiş. || En iyi kısmı seçilip alınmış, seçkin. || Harcamalarda tasarruf için fazlası kesilmiş olan (gider).

— Ed. *Esk.* Gereksiz ve doldurma kısımları olmayan (söz).

◆ **Münakkahiyet** i. *Esk.* Ayıklanma, en iyileri seçilme.

— Ed. Kısa ve özlü yazma. (M)

MÜNAKKAS sıf. (ar. *noḳṣān* > *tenḳīṣ*'den *münaḳḳaṣ*). *Esk.* Eksiltilmiş, azaltılmış. (M)

MÜNAKKAŞ sıf. (ar. *naḳş* > *tenḳīş*'ten *münaḳḳaş*). *Esk.* Üzerine nakış işlenmiş, desenle süslenmiş, resimli: *Münakkaş ibrişim kaliçeler* (Naima).

◆ **I.** *Esk.* Renkli dokuma motifleriyle bezenmiş kumaşların genel adı. (M)

MÜNAKKAT sıf. (ar. *noḳṭa* > *tenḳīṭ*'ten *münaḳḳaṭ*). *Esk.* Noktalanmış, noktalı.

◆ **Münakkata** sıf. *Esk.* Münakkat'ın dişili. || *Hurûf-ı münakkata*, noktalı harfler. (M)

MÜNAKKAYAT çoğl. i. (ar. *tenḳiye* > *münaḳḳī* veya *münaḳḳā*'dan *münaḳḳayāt*). *Esk.* Temizlenmiş şeyler. (M)

MÜNAKKIŞ sıf. (ar. *noḳṣān* > *tenḳīṣ*'den *münaḳḳıṣ*). *Esk.* Eksilten, azaltan. (M)

MÜNASAFE veya **MÜNASAFET** i. (ar. *nıṣf*, yarı'dan *münāṣefe* veya *münāṣefet*). *Esk.* Yarı yarıya bölüşme. || Eşit iki parçaya ayırma.

◆ **Münasafeten** zf. *Esk.* Yarı yarıya bölüşerek: *Şu bir küfe üzümü münasafeten alalım* (Şemseddin Sami). || Eşit iki parçaya bölerek. (M)

MÜNASAHA i. (ar. *münāsaḥa*). Huk. *Esk.* Mirasın paylaştırılmasından önce mirasçılardan birinin ölümü sonucunda onun miras payının mirasçılarına geçmesi yüzünden miras meselesinin değişmesi. (Meselâ, A ölse, mirasçı olarak da B ile C'yi bıraksa, fakat A'nın mirası B ile C arasında paylaştırılmadan C'de ölse, A'dan C'ye düşen 1/2 miras payı C'nin iki mirasçısı Ç ve D'ye *münasaha* yoluyle [1/4 - 1/4 olarak] verilir.) [M]

MÜNASAT i. (ar. *nisyān*'dan *münāsāt*). *Esk.* Unutma. || *Münasat etmek*, unutmak. (M)

MÜNASEBAT çoğl. i. (ar. *münāsebet*'ten *münāsebāt*). *Esk.* Münasebetler, ilgiler, ilişkiler, yakınlıklar: *Münasebat-ı edebiyyenin fıkdanı cihetiyle meselâ bir Buharalı Türkçe söylediği halde buradaki Türkler içinde bir Fransız kadar dilinden anlayacak aşina bulamaz* (Namık Kemal). [M]

MÜNASEBET i. (ar. *nisbet*'ten *münāsebet*). İlişki, ilgi, yakınlık: *En korkuncu Selma'nın gözlerinde münasebetlerimizin başladığından beri rastladığım o acayip ve ürkek parıltıydı* (A. H. Tanpınar). || İki şey arasındaki nispet, uygunluk: *Şarklı denince, birbiriyle hiç münasebeti olmayan bir Müslümanla bir Budist aynı zamanda gözönüne gelir* (P. Safa). || Sebep, vesile: *İşte o münasebetle zatıâlinizi rahatsız edecektim* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Münasebet almak*, uygun düşmek, yakışmak: *Söylerim ama, münasebet almaz.* || *Münasebet kurmak*, iki şey arasında ilişki bulmak, yakınlık görmek: *İş insanı temizliyor, güzelleştiriyor, kendisi yapıyor, etrafıyle arasında bir yığın münasebet kuruyordu* (A. H. Tanpınar). || *Münasebet düşürmek* (veya *getirmek*), sırasını getirmek: *Bundan başka, münasebet düştükçe kabineye girilmeyeceği ve yüksek makam ve memuriyetler kabul olunmayacağı hakkında...* (Atatürk). || *Münasebete girmek*, ilişki kurmak: *Öyle biriyle münasebete girmek doğru mu?* || *Münasebeti kesmek*, ilişki kalmamak: *Ailesiyle münasebetini kesmişti* (A. H. Tanpınar). || *Münasebette bulunmak*, ilişkisi olmak: *Memlekette münasebette bulunduğu adamlar ve seçmeydi* (Sabahattin Ali). || *Ne münasebet*, «imkânsız, asla, öyle şey mi olur» anlamında kullanılır: *Hayır, ne münasebet? Şirket tasviye edilir mi hiç* (A. H. Tanpınar).

— *Esk. Kat-ı münasebet*, her türlü ilişkiyi kesme: *Bu 6 madde İstanbul ile katı münasebete ait emirdir* (Atatürk).

— Fels. İki şey arasındaki karşılıklı ilgi.

— İstat. *Sanayi münasebetleri*, çeşitli iktisadî sektörler arasındaki münasebetleri tablolar yardımıyle açıklığa kavuşturan analiz metodu.

◆ **Münasebettar** veya **münasebetdar** bls. sıf. *Esk.* İlgisi olan, yakın ilgili.

◆ **Münasebetiyle** zf. Dolayısıyle: *İtalyan kuvvetlerinin Batum tarikiyle Kafkasya'ya gelmesi mukarrer ise de İtalya'daki ve Kafkasya'daki ahval-i dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikinden korkuyorlar* (Atatürk). [M]

MÜNASEBETLİ sıf. (*münasebet*'ten *münasebet-li*). İlişkisi olan, bir şeyle ilgili. || Akla uygun, yakışık alan, makûl.

— DEY. *Münasebetli münasebetsiz*, gelişi güzel, yakışık alsın almasın, yerli yersiz. (M)

MÜNASEBETSİZ sıf. (*münasebet*'ten *münasebet-siz*). Uygunsuz, aksi, ters: *Hattâ, başımdan münasebetsiz bir kaza geçmeseydi bugüne, ömrümün en mesut günü diyebilecektim* (R. N. Güntekin). || Yakışıksız, yaraşmayan: *Yusuf bunları düşünürken burada, eski kaymakamın oğlu ve damadı sıfatiyle, ne kadar münasebetsiz bir vaziyette olduğunu hissetti* (Sabahattin Ali). || Saygı gözetmeyen, yersiz ve yakışıksız davranışta bulunan: *Bu münasebetsiz adam kim böyle?* (B. Felek).

— DEY. *Münasebetli münasebetsiz.* Bk. MÜNASEBETLİ.

— TAR. TELM. ***Münasebetsiz Mehmet Ağa*** (veya ***Efendi***), Mahmud II zamanında divan toplantılarına katılan Mehmed adlı biri toplantıda çok önemli bir konu görüşülürken ortaya atılır ve birden: «Padişahım, pederiniz merhum zurna çalar mıydı?» der. Bundan sonra bu zata münasebetsiz Mehmed Ağa (veya Efendi) dendi; halk arasında da bir toplulukta konu ile hiç ilgisi olmayan bir şey söyleyenler için de bu deyim kullanılagelmiştir.

◆ **Münasebetsizlik** i. Aksilik, terslik. || Uygunsuz hal ve hareket, yakışmazlık: *O-*

kumağa kalkarsam bu münasebetsizliği tenekeden bir petrol lambasının ışığı altında yapmak lâzım (R. N. Güntekin). || Saygısızlık: *Vehbi, bu münasebetsizliği de yapınca kaşlarımı çattım* (R. N. Güntekin). [M]

MÜNASİP veya **MÜNASİB** sıf. (ar. *nisbet* > *münāsebet*'ten *münāsib*). Uygun, yerinde olan: *Bir salona dahil olursunuz, her köşede, her münasip yerde boy aynaları konulmuştur* (M.Ş. Esendal). || Lâyık, yaraşır, yakışır: *Oturup derdim dökecek / Bir münasip yarim de yok* (Karacaoğlan). || *Münasip olmak,* uygun yerinde olmak: *Meyhaneci Butrus'un otelinde kalıp sabahı beklemenin daha münasip olacağını düşündüm* (R.H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *Münasip bulmak,* uygun görmek, yerinde bulmak: *Ona haber vermiyerek uzaklaşmağı daha münasip buldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Münasip düşmek,* uymak, uygun gelmek: *Attar dükkânında kutuların üzerine bu sinameki, bu ciğer otu, bu dar-ı fülfül diye levhacıklar yapıştırıp raflara dizmek münasip düşer* (Hüseyin Cahid). || *Münasip görmek,* uygun ve yerinde bulmak: *Halbuki, ben, Sabit Beyin Dahiliye Vekili olmasını münasip görmemiştim* (Atatürk).

◆ **Münasibe** sıf. *Esk.* Münasib'in dişili. (M)

MÜNAŞEDE i. (ar. *neşīde*'den *münāşede*). *Esk.* Karşılıklı şiir söyleme. (M)

MÜNATIF sıf. (ar. *ᶜaṭf* > *inᶜiṭāf*'tan *münᶜaṭıf*). *Esk.* Sapan, yönelen: *Her yanda bir nigah ki ta ruha münatıf / Her yanda bir dehan ki eder ruhlar nisar* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNAVEBE i. (ar. *nevbet*'ten *münāvebe*). Nöbetle iş görme, nöbetleşme: *Lâkin dünya, âlem-i inkılâb ve münavebedir* (Cevdet Paşa). || *Münavebe ile,* nöbetleşe: *Tarlayı münavebe ile sürdüler.*

◆ **Münavebeten** zf. *Esk.* Nöbetleşerek, nöbetle, sıra ile: *Geceleri üç arkadaş münavebeten matbaada kalırlardı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜNAVEHE i. (ar. *nevḥ*'ten *münāveḥe*). *Esk.* Yüksek sesle ağlama, yas tutma. (M)

MÜNAVELE i. (ar. *nevl*'den *münāvele*). *Esk.* Karşılıklı olarak bir şey verme, sunma: *Devlet-i Aliye-i ebediy-ül-istimrar ile Nemçelü beyninde münavele ve muatat olunan mürettep musalaha-i nagüvar* (Ragıb Paşa). || *Münavele-i akdâh,* kadehleri sunuşma. (M)

MÜNAZAA i. (ar. *nezᶜ* ve *nizaᶜ*, sökme, koparma'dan *münāzaᶜa*). *Esk.* Ağız kavgası, münakaşa, çekişme: *Yeni bir münazaa esası daha...* (H. Z. Uşaklıgil). || İki taraf arasındaki düşmanlık, dava: *Heyet-i Temsiliye de bu mümanaata mahal münazaasıyle devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir* (Atatürk). || *Münazaa etmek,* ağız kavgası yapmak, çekişmek: *İkisi de «Ammâr'ı ben öldürdüm» diyerek Muaviye ile Amr ibnül Âs'ın huzurlarında münâzaa etmişler* (Cevdet Paşa).

◆ **Münazaacı** i. *Esk.* Ağız kavgası yapmayı seven, münakaşacı.

◆ **Münazaalı** sıf. *Esk.* İhtilâflı: *Münazaalı bir arsa.*

◆ **Münazaat** çoğl. i. *Esk.* Ağız kavgaları, çekişmeler, münakaşalar: *Padişahım bu münazaat ve itirazat nihani maslahata mebni ve hasedden naşidir* (Naima). [M]

MÜNAZARA i. (ar. *naẓar*'dan *münāẓara*). Ed. Kural ve usule uygun olarak karşılıklı tartışma: *Bu cihetle, bütün edebî münazaralar akim kalmıştır* (Cenab Şahabeddin). || *Esk.* Divan edebiyatında zıt varlıklar ve kavramlar arasındaki karşıtlığı anlatan mesnevîlere verilen ad: *Münazara-i bahar ü şita* (bahar ile kışın münazarası); *münazara-i bezm ü rezm* (savaş ile barışın münazarası) v.d.

◆ **Münazarat** çoğl. i. *Esk.* Münazaralar. (M)

MÜNAZIR sıf. (ar. *naẓar* > *münāẓara*'dan *münāẓır*). *Esk.* Münazara eden, tartışan. || Paralel.

◆ **Münazırîn** çoğl. i. *Esk.* Tartışanlar. (M)

MÜNAZİ sıf. (ar. *nezᶜ*, *nizāᶜ* > *münāzaᶜa*'dan *münāziᶜ*). *Esk.* Ağız kavgası eden, kavgacı.

— Huk. *Esk.* *Münaziün fih,* üstünde uyuşmazlığa düşülen mal veya hak. || Davanın konusu olan şey, müddeabih. (Münazeünfih, belirli veya belirlenebilir olmalıdır. İspatı mümkün olmayan şey münazeünfih olamaz. Çelişik iddialar münaziünfih olsa da dinlenmez. Münaziünfih hususlar hâkim veya hakem kararıyle çözümlenir.) [M]

MÜNAZİL sıf. (ar. *ᶜazl* > *inᶜizāl*'den *münᶜazil*). *Esk.* Görevine son verilmiş. || Dünyadan elini ayağını çekmiş olan, inzivaya çekilen.

◆ **Münazilen** zf. *Esk.* Görevine son verilerek. || İnzivaya çekilerek.

◆ **Münazilîn** çoğl. i. *Esk.* Azledilenler. || İnzivaya çekilenler. (M)

MÜNBAGİ sıf. (ar. *buġye* > *inbiġā*'dan *münbaġī*). *Esk.* Yakışan, uygun. (M)

MÜNBAİS sıf. (ar. *baᶜs̱* > *inbiᶜās̱*'tan *münbaᶜis̱*). *Esk.* Bir sebebin meydana getirdiği; ...den doğan, meydana gelen, oluşan: *Matmazel de Courton kimse bulunmadığından emin olunan karanlık bir yerde birisine tesadüf edivermekten münbais helecanla: Ah hanımefendi, dedi, beni korkuttunuz»* (H. Z. Uşaklıgil). || Gönderilmiş, gönderilen. (M)

MÜNBASİT sıf. (ar. *basṭ* > *inbisāṭ*'tan *münbasiṭ*). *Esk.* Açılmış, açık. || Sıkıntısız, memnun, ferah: *Asık suratlıların hepsi münbasit, memnun* (M. Â. Ersoy). *Yüzünde şimdi bir ümmid-i münbasit gülüyor* (Tevfik Fikret). || *Münbasit etmek,* memnun etmek, sevindirmek, neşelendirmek: *Bu iki mecidiyeyi kazanabilmek ümidi Ahmet Cemil'i münbasit etti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜNBİÇ (veya **MENBİÇ**), Kuzey Suriye'de Halep-Urfa yolu üzerinde şehir. Türkiye sınırına (Cerablus) 30 km uzaklıkta; 6 000 nüf.

— Tar. Eski çağlarda Hierapolis olarak bilinir. Ebu Ubeyde tarafından Bizanslılardan alındı. Abbasîler zamanında çok gelişti ve büyük bir şehir oldu. Timur tarafından tahrip edildi. Yavuz Sultan Selim zamanında osmanlı idaresine geçti. 1878'de buraya çerkez göçmenleri yerleştirildi. XIX. yy.da kaza merkezi olan Münbiç'in Çerkezlerden meydana gelen 1 500 kişilik bir nüfusu vardı. (M)

MÜNBİT veya **MÜMBİT** sıf. (ar. *nebāt* > *inbāt*'tan *münbit*). *Esk.* Verimli, bitek: *Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira veridatı olan bir kavim için bir müzaheret-i hariciye olmaksızın idame-i hayat etmek imkânı olamaz* (Atatürk). [M]

MÜNCELİ sıf. (ar. *cilā* > *incilā*'dan *müncelī*). *Esk.* Parlak, parlayan, ışıklı: *Bir yüz, o bir tebessüm-i hulya ki münceli; / Ancak nedir o yüzdeki hal, anlaşılmasın* (Tevfik Fikret). || [Gizli bir şey için] Meydana çıkıp görünen: *Ehl-i dile envar-ı subhaniye münceli olur* (Şemseddin Sami). || *Seyf-i münceli,* parlak kılıç. (M)

MÜNCEMİT veya **MÜNCEMİD** sıf. (ar. *cümūd* > *incimād*'dan *müncemid*). *Esk.* Donmuş, donuk: *Bir ıztırar-ı serd ile titrer mükevvenat / Altında karların / Bir dud-ı müncemit gibi âfâk-ı bihayat* (Tevfik Fikret). || Buz halinde olan.

— Coğ. *Esk.* *Bahri müncemidi şimalî vü cenubî,* Kuzey ve Güney Buz denizleri.

◆ **Müncemide** sıf. *Esk.* Müncemid'in dişili. (M)

MÜNCER sıf. (ar. *cerr,* çekme'den *müncerr*). *Esk.* Son bulan, sonuçlanan. || Bir yana doğru çekilip sürüklenen. || *Müncer olmak,* sonuçlanmak, son bulmak: *Müncer olur umur-ı cihan bir nihayete / Sayfın şitaya meyli baharın hazanedir* (Ziya Paşa). Bir yana çekilip sürüklenmek. (M)

MÜNCEZİB sıf. (ar. *cezb* > *incizab*'dan *müncezib*). *Esk.* Çekilen, bir yere çekilen: *Parlıyor alnı uzaktan ayın on dördü gibi: / Gülüyor: işvesinin cazibeler müncezibi* (M. Â. Ersoy). || Tutulmuş, tutkun, gönül vermiş: *Her dem bu sebeple müncezibdir / Rûhum sana, ey şükûfe-i vâr* (Tevfik Fikret).

◆ **Müncezibe** sıf. *Esk.* Müncezib'in dişili. (M)

MÜNCH-BELLİNGHAUSEN (Eligius VON). Bk. HALM (Friedrich).

MÜNCHEN. Bk. MÜNİH.

MÜNCHEN-GLADBACH. Bk. MÖNCHEN-GLADBACH.

MÜNCHENGRÄTZ, Mnichovo Hradişte'nin almanca adı.

— Tar. 1833'te, 10 eylüle kadar burada, 1830 devrimlerine ve fransız-ingiliz yakınlaşmasına karşı Kutsal İttifakın yeniden kurulması için Avusturya, Rusya ve Prusya arasında konferanslar toplandı. (L)

MÜNCHENSTEİN, İsviçre'de (Basel-Land kantonu) komün, Birse kıyısında; 11 600 nüf. Bağcılık. Çimento fabrikası. (L)

MÜNCHHAUSEN (Börries VON, — baronu), alman şairi (Hildesheim 1874 -Windischleuba şatosu, Altenburg yakınları 1945). Baladlarıyle *(Balladen)* ün kazandı; bu kitap *Ritterliches Liederbuch*'un (Kahramanlık Şiirleri) [1904] eklenmesiyle 1908'de yeniden basıldı. Baladların konusu İncil'den, tarihten, efsaneden ve Ortaçağdan alınmadır. (L)

MÜNCHHAUSEN (Karl Hieronymus VON,— baronu), alman subayı (Gut Bodenwerder, Hannover 1720-ay.y. 1797). Türklere karşı rus ordusunda savaştı (1740-1741). Palavralarıyle ün kazandı, kısa zamanda kendisine birçok hayalî maceranın mal edildiği efsanevî bir kişi hâline geldi. Onunla ilgili bir dizi fıkra *Vademecum für Lustige Leute'de* (Neşeli İnsanlar İçin Rehber) [1781-1783] yer alır; bu fıkralara Rudolf Erich Raspe'nin ingilizce yazdığı eserde (1785) yenileri eklenmiştir. (L)

Münchhausen belirtisi. Psikopatol. Çeşit çeşit hastalıklar bahane ederek hastahaneye yatma arzusu şeklinde beliren mitomani. (L)

MÜNCHİNGER (Karl), alman orkestra yöneticisi (Stuttgart 1915). H. Abedroth'un öğrencisiydi; 1945'te Stuttgart Oda orkestrasını kurdu. (L)

MÜNCİ sıf. (ar. *necāt,* kurtuluş > *incā*'dan *müncī*). *Esk.* Kurtaran, kurtarıcı, kötü bir durumdan veya tehlikeden esenliğe çıkaran: *İşte Halk Fırkasının annesi olan Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti, büyük müncimiz olan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin irşat ve rehberliğiyle bir taraftan Türkiye'yi düşman istilâlarından kurtarırken...* (Ziya Gökalp). || İ. Erkek adı.

— Tar. Kurtuluş savaşından sonra Mustafa Kemal Paşaya verilen unvanlardan biri. (M)

Münciye, Kur'an'ın LXVII. suresi olan mülk suresinin adı. Bk. MÜLK *suresi.* (M)

MÜNCİZ sıf. (ar. *incāz*'dan *münciz*). *Esk.* Sözünde duran, verdiği sözü yerine getiren. (M)

MÜNDEFİ sıf. (ar. *defᶜ* > *indifāᶜ*'dan *mündefiᶜ*). *Esk.* Savuşturulmuş, geçirilmiş, atlatılmış, def edilmiş. || *Mündefi olmak,* savuşturulmak, def edilmek, atlatılmak: *Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her osmanlıya terettüb eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken...* (Atatürk). [M]

MÜNDEFİAT çoğl. i. (ar. *mündefiᶜ*'den *mundefiᶜāt*). *Esk.* Atlatılmış, geçiştirilmiş savaş, hastalık, felâket v.b. şeyler.

— Tıp. *Esk.* Yaralardan akan cerahat, irin v.b. (M)

MÜNDEMİÇ veya **MÜNDEMİC** sıf. (ar. *dümūc* > *indimāc*'dan *mündemic*). *Esk.* Bir şeyin içinde var olan, saklı: *İstiklâl harplerinin yegâne muvaffakiyet şartı da, en ziyade bu arz ettiğim hususta mündemiç olacaktır* (Atatürk). *Endişeden gönülleri hâlî değildi hiç / Olmuştu bir şitâ bu gönüllerde mündemic* (Tevfik Fikret).

— Fels. Bk. İÇKİN.

MÜNDERİCAT veya **MÜNDERECAT** çoğl. i. (ar. *münderic*'den *mündericāt*). *Esk.* Bir kitap, gazete, dergi, mektup v.b.nin içinde

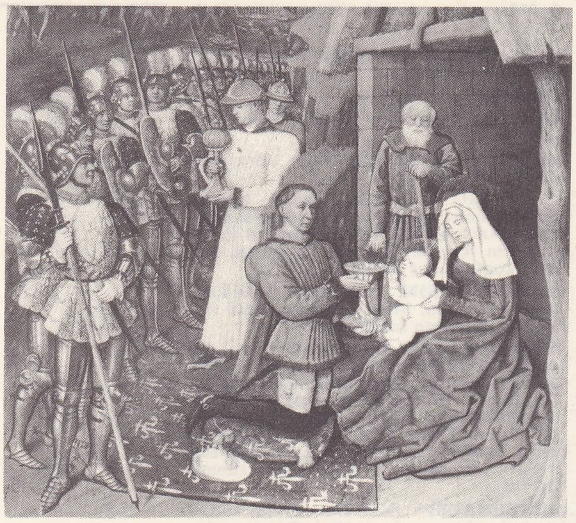

«Müneccimlerin Tapınması», J. Fouquet'nin eseri (parça)

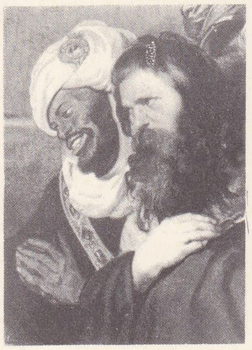

«Müneccimlerin Tapınması» Rubens'in eseri (parça ve detay)

bulunan konular veya kapsadığı şeyler: *Muhassala-i mesaisi, tespit ettiği nizamname ve bu nizamname, muhteviyatını ilân eden beyannamedeki münderıcattan ibarettir* (Atatürk). *Yeni.* İçindekiler. (M)

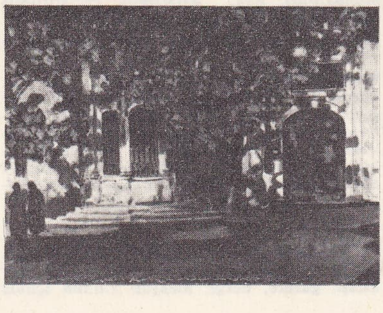

MÜNİF FEHİM
Nakşidilkalfa sebili, Fatih

MÜNDERİÇ veya **MÜNDERİC** sıf. (ar. *derc* > *indirac*'dan *münderic*). *Esk.* Bir şeyin içinde yer alan, yer almış: *Efendiler bu telgrafnamede münderiç, protestoname denilen bir hezeyanname, hakikaten Meclis Riyasetine çekilmiş ve bir celse-i hafiyede Meclise okunmuştu* (Atatürk). *Halife-i Resulullah'ın talimatında ise imana gelmeyenlerin katli ve ezan işitilen yerin halkına dokunulmaması münderic idi* (Cevdet Paşa).

◆ **Münderice** sıf. *Esk.* Münderic'in dişili. || *Mevadd-ı münderice,* bir yazı, tüzük v.b.-nin içinde bulunan maddeler: *Mevadd-ı mündericesi bendenizin düşündüğü esaslara suret-i umumiyede mutabıktır* (Atatürk). [M]

MÜNDERİS sıf. (ar. *dürüs* > *indiras*'tan *münderis*). *Esk.* Çökmüş, yıkılmış; belirtisi, örneği kalmamış olan.

◆ **Münderisat** çoğl. i. *Esk.* Yıkılmış, belirtisi kalmamış olan yapı v.b.

◆ **Münderise** sıf. *Esk.* Münderis'in dişili. || *Evkâf-ı münderise,* izi, eseri kalmamış, yıkılıp gitmiş vakıflar. (M)

MÜNEBBİH sıf. (ar. *tenbih*'ten *münebbih*). *Esk.* Uykudan kaldıran, uyandıran. || Gafleti, dalgınlığı yok eden, ikaz eden.

— Tıp. *Esk.* Uyuşukluğu gideren, uyarıcı.

◆ İ. *Esk.* Çalar saatlerde bulunan zil. || Çalar saat: *Münebbihi dokuzda uyandırmak üzere kurdum* (Şemseddin Sami). [M]

MÜNEBBİHAT çoğl. i. (*münebbih*'ten *münebbihat*). Tıp. *Esk.* Uyarıcı, tenbih edici ilâçlar. (M)

MÜNEBBİHE sıf. (ar. *münebbih*'ten *münebbihe*). *Esk.* Uyarıcı.

— Tıp. *Esk.* *Edviye-i münebbihe,* uyarıcı ilâçlar. (M)

MÜNECCİ sıf. (ar. *necāt* > *tenciye*'den *münecci*). *Esk.* Kurtaran, kurtarıcı. (M)

MÜNECCİM i. (ar. *necm*'den *müneccim*). *Esk.* Astronomi ilmiyle uğraşan kimse. (Bk. ASTRONOM.) || Yıldızlara bakarak onlardan çeşitli anlamlar çıkaran falcı: *Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde* (Ziya Paşa). *Müneccimin bereket versin, eski takvimi / Haber verir bize, mevsim şehirde gelmiş mi?* (M. Â. Ersoy).

— ANSİKL. *Müneccim,* tabiat olayları ve insanların birtakım gizli güçler tarafından yönetildiğine inanıldığı çağlarda yıldızların hareketine bakarak insanların başına gelecekle ilgili sonuçlar çıkarır, geleceğin nasıl olacağını öğrenmeğe çalışırdı. Eski İran, Mısır, Hindistan, Roma, Yunanistan, Fenike, Anadolu ve Babil'de müneccimler vardı. «Falcı» anlamına da gelen müneccimin tanrısal bir güçle donandığına, gaipten haber verdiğine, geleceği bildiğine inanılırdı. Bazı devletlerde müneccim, resmî görevi olan kimseydi. İslâm ülkelerinde ise bilim adamı sayılır, güneş, ay ve yıldızların hareketleri hakkında gözlemler yapardı. Saraylarda hem yıldızlarla ilgili gözlemler hem de falcılıkla uğraşan müneccimler vardı. Bk. ASTROLOG.

◆ **Müneccimane** zf. *Esk.* Müneccime yakışır şekilde.

◆ **Müneccimin** çoğl. i. *Esk.* Astronomi ile uğraşanlar. || Yıldız falına bakanlar. (M)

MÜNECCİMBAŞI bİş. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişah cülusu, harp ilânı, ordunun hareketi, sadrazam tayini ve denize gemi indirilmesi gibi olaylarda uğurlu saati tespit eden ve takvim tertibinden sorumlu olan kimse.

— ANSİKL. *Müneccimbaşı*'lar ilmiye sınıfındandı. Reisiletıbbanın (hekimbaşı) teklifi üzerine padişah tarafından tayin olunurlar, maiyetlerinde öğrenciler de bulunurdu.

Müneccimbaşıların uğurlu saati tespit dışında en önemli görevlerinden biri takvim tertibiydi. Takvim tertibi, 1800 yıllarına kadar Uluğ Beyin zîc*ine (*zeyç*) göre, bu tarihten sonra fransız astronomlarından Cassini'nin zîcine göre yapılmağa başlandı. (M)

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE. Bk. AHMED DEDE *Müneccimbaşı.*

Müneccimlerin tapınması. Bu sahneyi en iyi temsil eden tablolar arasında: Santa-Maria-Maggiore'de, V. yy.dan kalma bir mozaik (Roma), XIV. yy. Fransa'sından kalma çift kanatlı bir levha (Floransa'da Bargello müzesi), Etienne Chevalier'nin *Dua Kitabı* için Jean Fouquet'nin yaptığı minyatür (Chantilly), Gentile de Fabriano, Botticelli, Leonardo da Vinci'nin tabloları (Floransa, Palazzo degli Uffizi) ile Rubens'in tablosu (Brüksel) sayılabilir. (L)

MÜNECCİMLİK i. (*müneccim*'den *müneccim-lik*). *Esk.* Müneccimin yaptığı iş veya mesleği. (M)

MÜNEKKER sıf. (ar. *nekr* > *tenkîr*'den *münekker*). Gram. *Esk.* Bilinmeyen bir şeye delâlet eden. *Zt.* MUARREF. (M)

MÜNEKKES sıf. (ar. *nüks*'ten *münekkes*). *Esk.* Ters çevrilmiş, başaşağı edilmiş. (M)

MÜNEKKİT veya **MÜNEKKİD** i. (ar. *nakd* > *tenkîd*'den *münekkid*). *Esk.* Tenkitçi, eleştirmen, eleştirmeci: *Sonra samimî bir münekkit gibi...* (Ömer Seyfeddin). *Münekkit ise her beşerî marifetin halâ tekemmüle muhtaç olduğunu bağırmakla, her sabah, insana hayvan olmadığını hatırlatıyor* (Ahmed Hâşim).

◆ **Münekkitlik** i. *Esk.* Münekkidin yaptığı iş. (M)

MÜNEVVER sıf. ve i. (ar. *nûr* > *tenvîr*'den *münevver*). Aydın (kimse): *Hem de, bunlar, oradaki ecnebi mekteplerini bitirmiş tahsilli, münevver ve zengin kızlardı* (Vâ-Nû). *Bunun sebebi, türk münevveri, genç sensin. Bu viran ülke ve bu yoksul insan kütlesi için ne yaptın?* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İ. Kadın adı.

◆ Sıf. *Esk.* Aydınlatılmış, parlak: *Bir çocuk ruhu kadar şimdi münevver, lekesiz / Uyuyor mai deniz* (Tevfik Fikret).

◆ **Münevveran** çoğl. i. *Esk.* Aydınlar.

◆ **Münevvere** sıf. *Esk.* Münevver'in dişili.

◆ **Münevveriyet** i. *Esk.* Aydın olma hali. || *Münevveriyet-i efkâr,* fikir aydınlığı. (M)

MÜNEVVİM sıf. (ar. *nevm* > *tenvîm*'den *münevvim*). *Esk.* Uyutucu, uyutan, uyku veren: *Bir münevvim ses değil yer yer hurûşan velvele / Fevc fevc akmakta insanlar bütün müstakbele* (M. Â. Ersoy).

— Eczc. *Esk.* Uyutucu, uyuşturucu, uyku veren (ilâç v.b.). [M]

MÜNEVVİR sıf. (ar. *nûr* > *tenvîr*'den *münevvir*). *Esk.* Aydınlatan, ışık veren, ışıklandıran. (M)

MÜNEZZEH sıf. (ar. *nezahat* > *tenzîh*'ten *münezzeh*). *Esk.* Temiz, uzak: *Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasât-ı şahsiyeden külliyen müberrâ ve münezzehtir* (Atatürk). || Herhangi bir şeye ihtiyacı olmayan ve herhangi bir sıfatla nitelenmeyen: *Cenab-ı Hak mekândan münezzehtir* (Şemseddin Sami).

— ANSİKL. Din. İslâm inançlarına göre Allah, her türlü noksandan, zaman ve mekân gibi varlığını sınırlandırıcı niteliklerden ve insanla ilgili bütün özelliklerden, eksikliklerden *münezzeh*'tir. (M)

MÜNEZZEL sıf. (ar. *nüzûl* > *tenzîl*'den *münezzel*). *Esk.* Aşağıya indirilen, aşağıya indirilmiş. (M)

MÜNEZZİL sıf. (ar. *nüzûl* > *tenzîl*'den *münezzil*). *Esk.* Aşağıya indiren. (M)

MÜNFAİL sıf. (ar. *fiᶜl* > *infiᶜal*'den *münfaᶜil*). *Esk.* Herhangi bir şeye kırılmış olan, gücenmiş, alınmış: *Sende kalmıştı münfail, kırgın / Muztarib gönlümün son ümidi* (Tevfik Fikret). *Zannım, bize münfail ki Mevlâ / Bir badiye halkı yandı. Halâ, / Bir damla su inmiyor semâdan* (M. Â. Ersoy).

— Fels. *Esk.* Edilgin.

— Gram. *Esk.* Edilgen.

— Kim. *Esk.* Dingin.

◆ **Münfailane** veya **münfailen** zf. *Esk.* Alınarak, gücenmiş olarak. (M)

MÜNFATIR sıf. (ar. *infitar*'dan *münfatır*). *Esk.* Yarılarak ikiye ayrılan. (M)

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

MÜNFECİR sıf. (ar. *fecr* > *inficār*'dan *münfecir*). *Esk.* [Şafak için] Atan, söken. || [Su için] Akan, kaynayan. (M)

MÜNFEHİM sıf. (ar. *fehm*, anlama > *infihām*'dan *münfehim*). *Esk.* Anlaşılan, kavranılan. (M)

MÜNFEK sıf. (ar. *fekk*, ayrılma > *infikāk*'tan *münfekk*). *Esk.* Ayrılmış, çıkmış, sökülmüş, kopmuş. || *Münfek olmak*, ayrılmak, kopmak: *Onlar padişahtan münfek olmayıp...* (Naima). || *Gayr-i münfek*, ayrılmaz, kopmaz, bitişik. (M)

MÜNFELİK sıf. (ar. *felāk* > *infilāk*'tan *münfelik*). *Esk.* İnfilâk eden, patlayan. || Açılan, yayılan, görülen. (M)

MÜNFERİC sıf. (ar. *ferc* ve *fürce* > *infirāc*'dan *münferic*). *Esk.* İki yanı veya kıyısı birbirinden uzak, arası geniş olan. (M)

MÜNFERİCE sıf. (*münferic*'den *münferice*). *Esk.* Arası veya iki kıyısı arasındaki uzaklık fazla olan, geniş.

— Mat. *Esk.* *Zâviyei münferice*, geniş açı. (M)

MÜNFERİD sıf. Bk. MÜNFERİT.

MÜNFERİK sıf. (ar. *fark* > *infirāk*'tan *münferik*). *Esk.* Ayrılan. (M)

MÜNFERİT veya **MÜNFERİD** sıf. (ar. *ferd* > *infirād*'dan *münferid*). Ayrı olan, tek başına, yalnız: *Bizim elimizdeki topraklar birbirinden sınır taşlarıyle ayrılmış üç münferid mülktür* (R. N. Güntekin). || Tek tük.

— Ormanc. *Münferit orman*, esas ormandan ayrı bulunan ve ayrıca işletilen orman parçası.

◆ İ. *Esk.* Hapishanelerdeki tek kişilik hücre.

◆ **Münferiden** zf. *Esk.* Tek başına, yalnız olarak. || Ayrı ayrı, birer birer. (M)

MÜNFESİH sıf. (ar. *fesh* > *infisāh*'tan *münfesih*). *Esk.* Bozulan, geçerliği kalkan, yürürlükten kaldırılan. || *Nikâh-ı münfesih*, bozulan nikâh.

◆ **Münfesiha** sıf. *Esk.* Münfesih'in dişili. || *Madde-i münfesiha*, yürürlükten kaldırılan madde. (M)

MÜNFESİH sıf. (ar. *füshat* > *infisāh*'tan *münfesih*). *Esk.* Bollaşmış, genişlemiş. (M)

MÜNFETİH sıf. (ar. *feth*, açma > *infitāh*'tan *münfetih*). *Esk.* Açılmış, açık. (M)

MÜNFİK sıf. (ar. *nafaka* > *infāk*'tan *münfik*). *Esk.* Besleyen, bir kimse veya ailenin geçimini sağlayan. (M)

MÜNHADİ sıf. (ar. *hudʿa* > *inhidās*'dan *münhadiʿ*). *Esk.* Bir kimseye aldanan, bir kimsenin hilesine kanan. (M)

MÜNHADİB sıf. (ar. *hadeb* > *inhidāb*'dan *münhadib*). *Esk.* Kamburlaşmış, kambur. || Kemerli. (M)

MÜNHADİR sıf. (ar. *hudūr* > *inhidār*'dan *münhadir*). *Esk.* İnişli, meyilli, eğimli. (M)

MÜNHAFIZ sıf. (ar. *inhifāż*'dan *münhafıż*). *Esk.* Alçalan, eğimli.

◆ **Münhafıza** sıf. *Esk.* Münhafız'ın dişili. || *Arâzi-i münhafıza*, alçalan yer, arazi. (M)

MÜNHAFİD sıf. (ar. *hafd* > *inhifād*'dan *münhafid*). *Esk.* Alçalan, eğimli.

◆ **Münhafide** sıf. *Esk.* Münhafid'in dişili. || *Arazi-i münhafide*, alçalan yer, arazi. (M)

MÜNHAL sıf. (ar. *hall* > *inhilāl*'den *münhall*). Boş olan, açık bulunan (memuriyet v.b.): *Başkumandanlık karargâhına iltihak ve münhal fırka bulunmamasından dolayı kendi rızasiyle gönüllü olarak Dokuzuncu Alay'ın kumandasını deruhte eylemiş* (Atatürk) *Sizin dairede münhal yer var mı?* || *Esk.* Halledilmiş, çözülmüş.

— Kim. *Esk.* Eriyik, eriyebilen.

◆ **Münhalat** çoğl. i. *Esk.* Açık olan memurluklar. (M)

MÜNHALİ sıf. (ar. *halʿ* > *inhilāʿ*'dan *münhaliʿ*). *Esk.* Sökülmüş, yerinden çıkarılmış, ayrılmış: *Suret-i beşeriyetten münhali olup, suret-i melekiyete mübeddel olalar* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MÜNHANİ sıf. (ar. *inhinā*'dan *münhanī*). *Esk.* Eğrilmiş, eğri: *Sokaklar bir naz gibi münhani ve binalar gûya zünub-ı aşk ile memlû* (Cenab Şahabeddin).

— Mat. *Esk.* Eğri.

◆ İ. *Esk.* Eğri, eğrilik: *Nehirse kasabanın dışında kocaman bir münhani çizerdi* (S. F. Abasıyanık).

— Mat. *Esk.* Eğri.

◆ **Münhaniyat** çoğl. i. *Esk.* Eğri olan şeyler, eğik şekiller. (M)

MÜNHANİK sıf. (ar. *hank*, boğulma > *inhināk*'tan *münhanik*). *Esk.* Boğulmuş. || Boğuk. (M)

MÜNHARİF sıf. (ar. *inhirāf*'tan *münharif*). *Esk.* Bir tarafa sapan, doğru gitmeyen, sapmış: *Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten / Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükûmetten* (Namık Kemal). || Değişmiş, başkalaşmış. || Sağlığı kötü olan, sağlam olmayan. || *Münharif-ül-hatır*, gönlü kırılmış, gücenmiş. || *Münharif-ül-mizac*, rahatsız olan, keyifsiz: *Bahai Efendi münharih-ül-mizac olup...* (Naima).

— Geometri. [Dörtgen için] Sadece iki kenarı birbirine paralel olan. (M)

MÜNHASIR veya **MUNHASIR** sıf. (ar. *hasr* > *inhisār*'dan *münhasır*). Yalnız bir şeye veya kimseye ayrılmış olan: *Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir. Daima kendimize mahsus, kendimize münhasır biliriz* (Namık Kemal). || Sınırlanmış, sınırlı: *Etnografya müzesinin toplayacağı şeyler, yalnız bu gibi maddî eşyaya münhasır değildir* (Ziya Gökalp). || *Esk.* Çevresi kuşatılmış: *Münhasır bir mahal* (Şemseddin Sami).

— DEY. *Nev'i şahsına münhasır*. Bk. NEV'İ.

— Tic. *Münhasır mal*, bir ticarethanenin başka hiç bir yerde bulunmayan özel malı. || *Münhasır mümessil*, belirli bir bölgede, müşterilerle temasa, bir markayı piyasaya sürmeğe yetkili tek kimse. (ML)

MÜNHASIRAN veya **MUNHASIRAN** zf. (ar. *münhasır*'dan *münhasıran*). Özellikle, yalnız, sadece: *Bu askerî zaferden sonra, münhasıran ferdî teşebbüse dayanacak klasik bir liberal iktisat ülküsü de bir gaye olamaz* (Ş. S. Aydemir). [M]

MÜNHASİF sıf. (ar. *husūf* > *inhisāf*'tan *münhasif*). *Esk.* Gözleri körlenmiş, kör olmuş. || Sönük, solgun: *Pek münhasif duran o muazzez cebinine / Rahşan hâleler örecekler ve sen yine / - Şarkın melek perîsi, mübarek melîkesi - / ... Pîşinde nağme-hîz edeceksin güneş gibi* (Tevfik Fikret). || Daha iyi bir şeyin yanında sönükleşen, sönük kalan: *O asırda filân şairin vücudu diğer şuarayı münhasif etmiştir* (Şemseddin Sami). || *Ayn-ı münhasif*, kör olmuş göz.

— Astron. *Esk.* Tutulma anında gölgelenmiş, kararmış (ay). || *Kamer-i münhasif*, tutulmuş, sönükleşmiş, gölgelenmiş ay. (M)

MÜNHAT sıf. (ar. *inhitāt*'tan *münhatt*). *Esk.* [Arazi için] Çukur, alçak. *Yeni.* İngin. (M)

MÜNHAZIM sıf. (ar. *hazm* > *inhizām*'dan *münhazım*). *Esk.* Sindirilen. (M)

MÜNHAZİ sıf. (ar. *hazaʿ* > *inhizaʿ*'dan *münhaziʿ*). *Esk.* Yaşlanıp beli bükülen, yaşlanarak iki büklüm olan. || Yerinden kesilip kopartılan. (M)

MÜNHEBİT sıf. (ar. *hübūt* > *inhibāt*'tan *münhebit*). *Esk.* Yukarıdan aşağıya inmiş, düşmüş. (M)

MÜNHEDİM sıf. (ar. *hedm* > *inhidām*'dan *münhedim*). *Esk.* Yıkılmış, harap olmuş: *Nazmımla, ah, o nazm-i siyeh-vezn ü münhedim* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNHEMİK sıf. (ar. *hemk* > *inhimāk*'tan *münhemik*). *Esk.* Bir işin üstüne çok düşen, bir işle çok uğraşan. || (Kötü şeylere) Düşkün. (M)

MÜNHEZİM sıf. (ar. *hezimet* > *inhizām*'dan *münhezim*). *Esk.* Bozguna uğramış, bozulmuş, yenilmiş: *Medine'ye giden ordu münhezim ve perişan olmuştur* (Cevdet Paşa).

◆ **Münhezimen** zf. *Esk.* Bozguna uğrayarak, bozularak.

◆ **Münhezimîn** çoğl. i. *Esk.* Bozguna uğrayanlar, yenilgiye uğramış olanlar. (M)

MÜNHİ sıf. (ar. *nehy* > *inhā*'dan *münhi*). *Esk.* Haber yetiştiren, haberci.

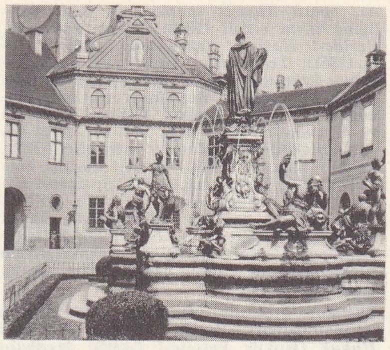

MÜNİH
Residenz'in çeşmesi

◆ **Münhiyan** çoğl. i. *Esk.* Haber yetiştirenler, haberciler. (M)

MÜNİB sıf. (ar. *nevb* > *inābe*'den *münīb*). *Esk.* Tövbekâr olan, hak yoluna giren.

◆ İ. *Esk.* Bol ve bereketli yağmur. || Erkek adı.

— Tasav. Acemilik devrini tamamlayarak, dervişliğe kabul edilmiş kimse. (M)

MÜNİF sıf. (ar. *nevf* > *ināfe*'den *münīf*). *Esk.* Büyük, yüce, ulu. || İ. Erkek adı.

◆ **Münife** sıf. *Esk.* Münif'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

MÜNİF FEHİM (soyadı ÖZARMAN), türk ressamı (İstanbul (1900), tiyatro sanatçısı Ahmed Fehim Efendinin oğlu. Sanayii Nefise mektebinde okudu. Tiyatro dekorları, afiş ve reklâm işleri yaptı (1916). Ahmed Fehim Efendinin rejisörlüğünü yaptığı iki filmin (Yusuf Ziya Ortaç'ın *Binnaz* ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* adlı eserleri) senaryo, dekor, kostüm ve makyajlarını hazırladı. 1921'de Celâl Nuri Beyin *İleri* gazetesinde ressam olarak çalışmağa başladı. 1924'te Reşat Nuri Güntekin, İbnürrefik Ahmet Nuri ve Mahmut Yesari ile *Kelebek* adlı mizah dergisini çıkardı. *İkdam, Vakit, Sonposta, Cumhuriyet, Tan, Aydede, Akbaba, Yedigün, Yirminci Asır* gazete ve dergilerinde çalıştı. Yedigün yayınları arasında çıkan *Elli Türk Büyüğü* (1940); *Şiir Bahçeleri* (1943); *Dünden Hatıralar* (1943) aldı kitaplarla *Günaydın* gazetesinde Hz. Muhammed'in hayatı tefrikasını resimledi (1971.) [M]

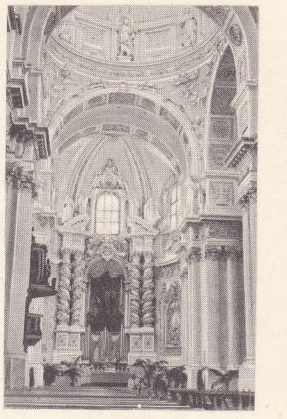

MÜNİH
Theatinus kilisesi

MÜNİF PAŞA (Mehmed Tahir), türk bilgini ve devlet adamı (Antep 1828-İstanbul 1910). İlköğrenimini Antep Nuruosmanî medresesinde yaptı. Kavalalı İbrahim Paşanın çocuklarına Farsça öğretmek için babasıyle birlikte Mısır'a gitti. Kahire, Kasrıâli ve Şam Emeviye medreselerinde yükseköğrenimini yaptı; Farsça ve Arapça öğrendi. Şam Eyalet Meclisi kalemine memur oldu (1851). Sonra İstanbul'da Babıâli Tercüme odasına tayin edildi (1852); Fransızca öğrendi. Berlin sefiri olan Kemal Paşa ile elçilik ikinci kâtibi göreviyle Berlin'e gitti (1855); burada üniversiteye devam etti. Kemal Paşa ile, Karadağ sınırının tespiti için, Hersek'e gönderildi (1858). İstanbul'a dönünce önce Tercüme odası-

MÜNİH

Foto. Helin, A. İ. (LAROUSSE)

na, sonra Ticaret mahkemesi ikinci reisliğine tayin edildi (1858). Aynı zamanda, *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazılar yazdı (1861). *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin rekabeti üzerine, gündelik *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i çıkardı. Başmütercim tayin olununca, Cemiyeti İlmiyei Osmanî'yi kurdu ve *Mecmua-i Fünun* adlı, ilmî bir dergi yayımladı (1863-1865). Zaptiye müsteşarı (1867), Temyiz başkanı (1868), Maarif meclisi başkanı (1869), Tahran elçisi (1872), ticaret nazırı (1877), maarif nazırı ve vezir (1878 - 1880), sıhhiye başkanı (1881), tekrar maarif nazırı (1884-1892) oldu. Abdülhamid II tarafından, Tahran elçiliğiyle uzaklaştırıldı (1896). Kızının ölümü üzerine, izin alarak İstanbul'a döndü.

Basılmış eserleri: *Destan-ı Âl-i Osman* (Osmanoğulları Destanı); *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (Hukuk Felsefesi Özeti); *Medhal-i İlm-i Hukuk* (Hukuk Bilgisine Giriş); *İlm-i Servet* (Ekonomi); *Hikmet-i Hukuk* (Hukuk Felsefesi). [M]

MÜNİF Tarsusizade, türk şairi (Tarsus 1873-ay.y. 1930). Mülkiye mektebini bitirmeden Avrupa'ya kaçtı (1894). Önce Cenevre, sonra Mısır'da hükûmete karşı yayınlarda bulundu. Gıyabında yargılanarak medenî hakları alındı ve gayrımenkulleri satıldı. Meşrutiyet'ten sonra Tarsus'a döndü (1909). Avrupa'ya gitti ve iki yıl Cenevre'de kaldı. Ölümüne kadar Tarsus'ta yaşadı. Bir süre İstanbul'a döndü. Eserleri *Zafer* (şiirler, 1914); *Hale* (şiirler, 1923). [M]

MÜNİH, alm. **München,** Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Bavyera'nın başkenti, İsar kıyısında, 1 142 600 nüf.

● *Coğrafya.* Şehir, güneyi kurak, kuzeybatısı turba yataklarıyle (Dachauer Moos) kaplı olan ve İsar'ın hiç geçit vermediği bir ırmak-buzul ovasında kuruldu. Münih'in gelişmesinin sebepleri siyasîdir. Şehir, Ortaçağın sonunda Bavyera'nın başkenti oldu ve Güney Almanya'yı birleştirme çabasından yararlandı; prensleri şehri güzelleştirmek için hesapsız para harcadılar ve Münih, XVII. yy.da savaşın iflâs ettirdiği Augsburg'u, Alpaşırı ticaret merkezi olarak gölgede bıraktı. Bu geçmişi sayesinde anıtsal bir şehir (İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördü), idarî bir başkent ve Alp karayolu üstünde turistik bir konak yeri (Faşing, Oktoberfest [ekim bayramı]) haline geldi. Prenslerin ve sarayın ihtiyaçları tüketim malları sanayiini destekledi: meşhur bira fabrikaları; konfeksiyon; mobilya yapımı; basımevleri. Ticaret sayesinde sermaye birikmesi daha sonra da ulaşım yollarının gelişmesi, XIX. yy.ın ikinci yarısında sanayinin parlak bir şekilde gelişmesine imkân verdi. Bugün Münih'te makine yapımı (otomobil, hassas makineler), elektrik donatımı, kimya ürünleri, plastik maddeler tesisleri, porselen atelyeleri vardır. Nükleer araştırma merkezi.

● *Tarih.* İsar üzerinde tuz trafiğinin yolunu değiştirmek için inşa edilen köprü çevresinde Arslan Heinrich tarafından kurulan (1158'e doğru) şehir, adını arazinin eski sahipleri olan rahiplerden (Munichen) aldı. 1255'te Bavyera dükleri (sonra kralları) sülâlesi Wittelsbach'ların merkezi oldu. 1327'deki büyük yangından sonra imparator Bavyera'lı Ludwig, şehri ikinci defa inşa ettirdi. XIV. yy.da burjuvalarla loncalar arasındaki çatışmalar, şehrin ticarî gelişmesini engellemedi. Otuzyıl savaşları sırasında bu katolik sitesine «Alman Roma'sı» adı veriliyordu. Münih, XVII. yy.da, özellikle seçici prens Maximilian (öl. 1651) zamanında en parlak dönemini yaşadı. Orduların geçişinden sık sık zarar gören şehir, 1806'da Bavyera'nın başkenti olunca Wittelsbach'lar, özellikle kral Ludwig Maximilian II zamanında devamlı olarak güzelleştirildi. 1918'de alman devriminin ayaklanması burada patlak verdi ve Nasyonal-Sosyalist parti burada kurularak (8-9 kasım 1923'te Hitler'in darbesi) şehri barınaklarından biri haline getirdi. 1965'te şehirde bir metro inşaatına başlandı. 1972 Olimpiyat oyunları Münih'te yapılacaktır.

● *Güzel sanatlar.* Münih şehri, İsar'ın sol kıyısında uzanırken, sağ kıyıda Rönesanstan önce yapılmış pek az binası olan yeni bir şehir gelişti, her iki şehir de 1944 bombardımanlarından büyük zarar gördü. Kiliselerin en eskisi XI. yy.da inşa edilen ama birçok defa değişiklik yapılan Peterskirche'dir. Katedral 1468 - 1488 arası Jörg Ganghofer tarafından inşa edilmiştir. İki kulesi üzerinde bakır kubbeler vardır; büyük kısmı XVII. yy.da yapılmış olan Bavyera'lı Ludwig'in lahdini kapsar. Eski Münih'in merkezi olan Marienplatz'taki eski belediye sarayı (Altes Rathaus), XV. yy. sonundan kalmadır. Yapımına 1580'e doğru başlanan ve Rezidenzstrasse'den girilen bir bütün meydana getiren sarayı, XIX. yy.da bitirilmiştir. Bazıları (barok üslûbundaki Grotte bahçesi gibi) çok güzel olan birçok bahçesi vardır. Saray kemerlerle çevrili olan bahçelerle (XVIII. yy.) sınırlıdır.

Çöken kubbeleri yeniden yapılan Michaelskirche Almanya'da cizvitler tarafından inşa edilen ilk kiliselerden biridir; 1583-1597 arası inşa edilmiştir.

Sanat açısından XVIII. yy. yapılarının niceliği değişiktir. Biri ressam biri mimar olan Asam kardeşlerin masraflarını da ödeyerek yaptıkları (1732-1746) Nepomukkirche'nin süslemeleri çok boldur; sokağa iki sunî kaya arasından açılır ve cephesi sanatçıların evini de içine alır. 1767'de mimar François de Cuvillies, XVIII. yy.da başlanan Theatinerkirche'nin cephesini tamamlamıştır. Şehirde çok güzel saraylar vardır; başpiskoposluk sarayı haline getirilen Holstein sarayını da Cuvillies yapmıştır. Cuvillies, dehasını özellikle rokoko üslûbunun şaheserlerinden biri olan Residenz tiyatrosunda (1750-1753) ortaya koydu; tiyatro ilk yerinden biraz farklı bir yere mükemmel bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Residenz'in «zengin salonları», şehre katılan Nymphenburg şatosu bahçeleri de şaheserleri arasındadır.

XIX. yy. başında Münih modern bir başkent oldu. Bu işi kral Ludwig I, yeni-yunan üslûbu tutkunu mimarı Leo von Klenze'nin yardımıyle gerçekleştirdi. Özellikle şehrin iki kesiminde faaliyet gösterildi: bir yanda Feldherrnhalle'den üstünde mimar Gärtner'in yaptığı (1829-1843) Ludwigskirche (Cornelius'un çok büyük bir freskiyle süslüdür) bulunan Siegestor'a (zafer kapısı) kadar uzanan geniş ana cadde; öte yanda oldukça uzak bir semtte heykeltıraş Schwanthaler'in süslediği Propyläen, Glyptothek Yeni Devlet galerisiyle (Neue Staatsgalerie) süslü büyük Königsplatz. Batıda Theresienwiese'de, Klenze'nin başka bir cümle kapısı (Ruhmeshalle) önünde, Schwanthaler'in tunçtan yaptığı dev Bavaria anıtı dikilidir. Kral Maximilian II bu büyük inşaatları İsar'ı aşan ve Maximilian'a ulaşan Maximilianstrasse'yi açtırarak tamamlattı.

Münih'i öbür şehirlere üstün tutan Hitler, buranın sanat başkenti rolünü artırmak istemişti. Aslında yaptırdıklarından mimar Troost'tun planlarına göre inşa edilen Haus der Kunst (Sanat Evi) dışında bir şey kalmamıştır.

● *Müzik.* XIV. yy.dan itibaren Münih kiliselerine orglar kondu. 1483-1554 Arasındaki «İtalyanlaşma» dönemi sırasında L. Daser ve Lassus gibi ustaların birbirini takip eden yeniden düzenlemelerinden sonra saray kilisesi özel değer kazandı. Seçici prens Karl Theodor 1778'de Mannheim'daki meşhur orkestrasının en önemli kısmını Münih'e nakletti.

Maccioni'nin 1653'te sarayda bir italyan operası kurmasıyle lirik sanat gelişti. 1825'te açılan Nationaltheater, Almanya'da dramatik sanatın başlıca merkezlerinden biri haline geldi. R. Wagner (1864-1865), H. Von Bülow (1867-1869), R. Strauss (1886-1889, 1894-1898), Br. Walter (1914-1928), H. Knappertsbusch (1922-1936) v.b. burada şeflik yaptılar.

Staatliche Hochschule für Musik, Akademie der Tonkunst'tan doğdu. 1893'te, Fr. Kaim 1894'ten itibaren Münchener Konzertvereinsorchester, daha sonra da «Münchener Philarmonisches orchester» adını alan Kaim-Orchester'i kurdu. Bayerisches Rundfunks Symphonie-orchesten de önemli bir orkestradır. (L)

Münih konferansı, 29-30 eylül 1938'de Almanya'nın Münih şehrinde yapılan konferans. İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya gibi dört büyük devletin katıldığı bu konferans Çekoslovakya'nın parçalanmasıyle sonuçlandı. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI. (L)

MÜNİM sıf. (ar. *ni'met* > *in'am*'dan *mün'im*). *Esk.* Nimet veren, birinin geçimini sağlayan, velinimet, Allah: *Ol amîmül-feyz münimsin kî leyzi şamilin / Rızk taksiminde kılmaz imtiyaz-ı küfr ü din* (Fuzulî).

◆ **Münimane** zf. *Esk.* Nimet verircesine, bağışlarcasına. (M)

MÜNİP EFENDİ (Seyid), türk din bilgini (XVIII. yy.). Gaziantep'te doğdu. Dört yaşında öğrenime başladı. Gaziantep'te ve daha sonra İstanbul'da zamanın ünlü hocalarından Arapça ve islâm ilimleriyle birlikte biyoloji ve matematik öğrendi. Huzur derslerine mukarrir olarak katıldı (1781). 1789'da toplanan mukarrirler meclisinde mukarriklik yaptı. Eserleri: *Kavaid-i Edebiye* (Edebiyat Kuralları); *Hulâsat-ün-Nukul fi'l Edeb* (Edeb Hakkında Nakledilenlerin Özeti); *Münşeat* (Nesirler). [M]

MÜNİR sıf. (ar. *nür* >*inare*'den *münir*). *Esk.* Işık veren, ışıklandıran, parlak, ışıltılı: *Ey şems-i münir, kim zuhurun / Tenvir ile çehre-i hayatı / Pürhande kılar şu kâinatı* (Tevfik Fikret). || İ. Erkek adı.

◆ **Münire** sıf. *Esk.* Münir'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

MÜNİRE HANIM, türk kadın şair (? 1825 - İstanbul 1903). Sadrazam Mehmed Derviş Paşanın kızı. Özel öğrenim gördü. Edebiyat, Arapça ve Farsça öğrendi. Mevlevî tarikatına girdi. Şiirlerinde din ve tasavvuf konusunu işlemiştir. (M)

MÜNİR PAŞA (Mahmud). Bk. MAHMUD MÜNİR PAŞA.

MÜNKAD sıf. (ar. *kıyadet* > *inkıyâd*'dan *münkad*). *Esk.* Boyun eğen: *Her zaman ben seninim, hep sana münkadım ben* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNKALİ sıf. (ar. *kal'* > *inkıla'*'dan *münkali'*). *Esk.* Kökünden çekilip çıkarılan, sökülen, koparılmış olan. (M)

MÜNKALİB sıf. Bk. MUNKALIB.

MÜNKARİZ veya **MÜNKARIZ** veya **MUNKARIZ** sıf. (ar. *inkırâz*'dan *münkarız*). *Esk.* Tükenmiş, bitmiş: *Mukabil taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı emniyete şayan tedbir bulmadan hareket edenlerin âkıbeti, mağlûp ve münhezim olmaktır, münkariz olmaktır* (Atatürk). || [Aile, sülâle v.b. için] Sona ermiş, sönmüş: *Lâkin karındaş oğulları demek olduklarından, İsrail devletinin o veçhile münkariz ve bunca Beni İsrail'in esir olması ...* (Cevdet Paşa).

◆ **Münkarıza** sıf. *Esk.* Münkarız'ın dişili. (M)

MÜNKASİM veya **MÜNKASIM** sıf. (ar. *kısm* > *inkısam*'dan *münkasim*). *Esk.* Kısımlara ayrılmış, kısım kısım edilerek bölünmüş: *Beni Tay, yani Tay kabilesi, şuûb-ı kesireye münkasım ve etrafa müteferrik olmuşlardı* (Cevdet Paşa). [M]

MÜNKATI sıf. Bk. MUNKATI.

MÜNKAZİ sıf. (ar. *kaza'* > *inkiza'*'dan *münkazî*). *Esk.* Bitmiş, tükenmiş, sona ermiş.

◆ **Münkaziye** sıf. *Esk.* Münkazi'nin dişili. || *Vade-i münkaziye,* sona ermiş mühlet. (M)

MÜNKER sıf. (ar. *nekr* > *inkar*'dan *münker*). *Esk.* Kabul edilmeyen, inkâr edilen: *Sonra sinn-i kemale erdin, menzil-i mak-*

Münih konferansı soldan sağa; Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini, Ciano

Foto. R. D. V. (LAROUSSE)

suda eriştin. Şimdi kadrin meçhul ve fazlın münker değildir (Cevdet Paşa). || Makbul olmayan: *Biz sevişmiyorsak eğer / Kalır gözümde sevişmek ilelebet münker* (Tevfik Fikret). || Dince yapılması sakıncalı olan, hoş görülmeyen.

◆ **Münkerat** çoğl. i. *Esk.* Dince yapılması sakıncalı olan ve yasaklanan şeyler: *Deb-i şerifleri münkeratı adem-i tecessüs ve setr ile emir ve lûtf u kerem ile muamele idi* (Kâtip Çelebi).

◆ **Münkere** sıf. *Esk.* Münker'in dişili. (M)

MÜNKESİF sıf. (ar. *küsûf* > *inkisaf*'tan *münkesif). Esk.* [Güneş için] Tutulmuş: *Cirm-i aftab-ı âlemtab tamamen münkesif olup ruz-i ruşeni manend-i şeb-i deycur etmekle ...* (Raşid). || *Mihr-i münkesif,* kısmen veya tamamen tutulmuş güneş.

◆ **Münkesife** sıf. *Esk.* Münkesif'in dişili. (M)

MÜNKESİR sıf. (ar. *kesr* > *inkisar*'dan *münkesir). Esk.* Kırılmış, kırık: *Emel bir münkesir peymânedir saff-ı nialinde! / Boğulmuş ruh-ı insanî şarabın mevc-i âlinde* (M. Â. Ersoy). || Kırgın, gücenmiş: *Münkesirsen, benim de var elemim / Gel, yakın gel, seninle dertleşelim!* (Recaizade Ekrem). || *Münkesir-ül-hal,* kuvvet, sıhhat veya ahlâkça zayıflamış olan. || *Münkesir-ül-kalb,* kalbi kırılmış.
— Mat. *Esk. Hatt-ı münkesir,* kırık çizgi.

◆ **Münkesife** sıf. *Esk.* Münkesif'in dişili.

◆ **Münkesiren** zf. *Esk.* Kırık olarak. || Kırgınlıkla, gücenmiş bir durumda: *Şakirdini ziyadece haşlayıp münkesiren hareme kaçırdıktan sonra ...* (Recaizade Ekrem). [M]

MÜNKEŞİF sıf. (ar. *keşf* > *inkişâf*'tan *münkeşif). Esk.* Ortaya çıkmış, açılmış, görünen: *Ve zaman olur ki insanın sırrı münkeşif olur* (M. Ş. Esendal). *Bir temas-ı nesim-i fecr ile hep / Münkeşif gördüğün bu ezharı* (Ahmed Hâşim). || Yeni bulunmuş, keşfedilmiş.

◆ **Münkeşife** sıf. *Esk.* Münkeşif'in dişili. || *Ezhar-ı münkeşife,* açılmış çiçekler. (M)

MÜNKFORSİT i. (fr. *munkforssite*). Miner. Tabiî stronsiyum ve alüminyum fosfosülfat. (L)

MÜNKİR sıf. ve i. (ar. *nekr, inkâr*'dan *münkir*). İnanmayan veya inkâr eden (kimse): *Çağırsan münkiri gelmez içeri / Muhabbete kuru bühtan ederler* (Dertli). || Tanrı'nın varlığına inanmayan (kimse), tanrısız: *Teber çekip münkirlerin kanını / Dökelim bakalım nicolsa olsun* (Pir Sultan Abdal).

◆ **Münkirane** zf. *Esk.* İnkâr edene yaraşır şekilde, münkircesine.

◆ **Münkire** sıf. *Esk.* Münkir'in dişili.

◆ **Münkerin** çoğl. i. *Esk.* İnkâr edenler. || Tanrısızlar. (M)

Münkir, Nekir, iki sorgu meleğinin adı. İslâm inançlarına göre, insan, mezara konulduğu ilk gece bu iki melek tarafından sorguya çekilir; imanı yoklanır; Münkir ve Nekir, ölene islâm dininin şartlarını, imanın temel ilkelerini sorarlar. Allah'ın birliğini bildiren kelimei şahadetin okunmasını isterler. Bazı yorumculara göre, sorgu melekleri ölüye, dininin ne olduğunu, ne zamandan beri müslüman olduğunu ne zamana kadar müslüman kalacağını sorar. Sağlığında imanı bütün olanlar bu sorulara olumlu karşılık vererek kıyamet günü cennete gideceklerle haşrolurlar. İmansızlar, dinsizler gerekli cevapları veremedikleri için, hem acı çeker, hem de kıyamet günü cehenneme gideceklerle haşrolurlar. Ölüye, sorulara dili tutulmadan gereken cevabı verebilmesi için, mezarı başında *telkin* denen uyarmalar yapılır. (M)

MÜNKRÜDİT i. (fr. *munkrudite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve demir fosfosülfat. (L)

MÜNNİCH (Burkhard Christoph, kont), rusça **Kristofor Antonoviç Miniç,** alman asıllı rus mareşalı (Neuenhuntorf, Oldenburg 1683 - Petersburg 1767). Maceralı bir hayat yaşadı, Fransa, Almanya ve Polonya'da hizmet gördü; Büyük Petro onu Rusya'ya getirtti (1721). Ladoga kanalının inşasıyla görevlendirildi, bu büyük işi başarıyle sonuçlandırdı. İmparatoriçe Anna İvanovna tarafından mareşalliğe yükseltildi ve savaş bakanlığına getirildi. Stanislaw Leszczynski'yi Polonya tahtından kovdu (Danzig kuşatması, 1734). Rus ordusuna yeni bir düzen verdi, Türklere karşı savaştı (1736-1739). Azak bölgesini işgal etti. Anna ölünce işbaşına gelen yeni naip Biron'u devirdi, başbakan oldu; ama kendi de devrildi ve ölüme mahkûm edildi; Yelizaveta I hayatını bağışladı, onu Sibirya'ya gönderdi (1742). Petro III tarafından geri çağırılan (1762) Münnich'i, Katerina III, Rusya Limanlar ve Kanallar Genel müdürlüğünün başına getirdi. Kraliçenin isteği üzerine *Rusya İmparatorluğu İdare Biçimi Hakkında Bir Fikir Vermek Üzere Taslak* adlı eseri yazdı. Bu eserde, Büyük Petro'nun görüşlerini savunur. (L)

MÜNNİCH (Ferenc), macar siyaset adamı (Seregélyes 1886 - Budapeşte 1967). Birinci Dünya savaşında Ruslara esir düştü; S.S.C.B.'de kurulan devrimci Macar hükûmetinde görev aldı. Macaristan'a dönüşünde (1918), Bela Kun'un Macar komününe katıldı (1919). Moskova davasında Bela Kun'u suçladı. İspanya iç savaşında, dış ülkelerden gelen çeteci kuvvetlere kumanda etti, sonunda Sovyetler birliğine sığındı (1939-1945). Macar polis müdürü oldu (1948), Rakosi döneminde Moskova büyükelçiliği yaptı (1949-1956); Kadar ile Rakosi-Gerö hükûmetinin düşürülmesinde rol oynadı. Ekim 1956 ayaklanması sırasında İmre Nagy'nin içişleri bakanıydı. Sovyet müdahalesini haklı gördü ve daha sonra kamu güvenliği bakanı (1956), Kadar kabinesinde başbakan yardımcısı ve onun ardından başbakan oldu (1958); eylül 1961'de bu görevden ayrıldı. (L)

MÜNSAK sıf. (ar. *sevk* > *insiyâk*'tan *münsâk). Esk.* Birine bağlı olup onun peşinden giden, takip eden: *Örf-i nästa lahm denilse balık murat olunmaz ve zihin ana münsak olmaz* (Naima). || Gönderilmiş. (M)

MÜNSAKİB sıf. (ar. *şakb* > *inşikâb*'dan *münşakib). Esk.* Delinen, üzerinde delikler açılan, oyulan. (M)

MÜNSEBİK sıf. (ar. *sebk* > *insibâk*'tan *münsebik). Esk.* [Maden için] Eritildikten sonra kalıba dökülerek şekil verilmiş olan, kalıba dökülen. (M)

MÜNSECİL sıf. (ar. *sicill* > *insicâl*'den *münsecil). Esk.* Sicile kaydedilmiş, mahkeme defterine geçirilmiş. (M)

MÜNSECİM i. (ar. *insicâm*'dan *münsecim*). *Esk.* Doğru ve eksiksiz bir şekilde bulunan, düzenli, düzgün, tutarlı. (M)

MÜNSED sıf. (ar. *sedd* > *insidâd*'dan *münsed). Esk.* Bir tıkaç, engel veya herhangi bir şeyle kapanmış, tıkalı: *Etti adlin o kadar rah-i dalali münsed / Hatıra yol bulamaz vesvese-i şeytani* (Nef'i). [M]

MÜNSEDİL sıf. (ar. *insidâl*'den *münsedil). Esk.* Sarkıtılmış, gevşetilerek sarkık duruma getirilmiş. (M)

MÜNSELİB sıf. (ar. *selb* > *insilâb*'dan *münselib). Esk.* [Rahat, huzur, emniyet, dirlik, düzenlik için] Kalmamış, kaçmış, kaçırılmış.

◆ **Münselibe** sıf. *Esk.* Münselib'in dişili. (M)

MÜNSELİH sıf. (ar. *selh* > *insilâh*'tan *münselih). Esk.* Sıyrılıp çıkarılmış, soyulmuş: *Şeraif-i insaniyetten münselih olmuş olur* (Naima). || Derisi etinden ayrılarak çıkarılmış. || [Arabî ay için] Son gününe ulaşmış. || *Şehr-i münselih,* son gününe ulaşmış olan ay. (M)

MÜNSELİK sıf. (ar. *silk* > *insilâk*'tan *münselik). Esk.* Bir yola girmiş olan, bir tarikata, mesleğe mensup olan. (M)

MÜNSERİH sıf. (ar. *serh* > *insirâh*'tan *münserih). Esk.* Hızlı hızlı yürüyen, giden (hayvan).

◆ **I.** Ed. *Esk.* Aruz'un onuncu bahri. (Teorik olarak, her bahri *müstef'ilün, mef'ilâtü, müstef'ilün*'dür. İran edebiyatında her mısra için iki defa *müfteilün, fâilâtü* kullanılır. Bunların değişik biçimlerinden birçok vezin elde edilir. Bu bahir iran ve türk edebiyatlarında pek tutunmadı.) [M]

MÜNSTER, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Münster havzasının ortasında idare bölümü merkezi; 187 700 nüf. Bu hansa şehri Ortaçağda yakınındaki kırların zenginliği sayesinde büyük bir refah içinde yaşadı. Bugün bir sanayi merkezi (dokumacılık, makine yapımı), önemli bir ulaşım yolları kavşağı, bölgesel bir pazar ve bir idare şehridir. Ortaçağdan kalma değerli eserler, İkinci Dünya savaşında zarar görmüştür; anıtları yeniden inşa edilmekte veya onarılmaktadır: XIII. yy.dan kalma katedral; prens-piskoposların XVII. yy.dan kalma şatosu; XIV. yy.dan kalma belediye sarayı; gotik üslûbunda kilise (XVI. yy.). — *Münster idare bölümü,* 2 220 700 nüf. (L)

MÜNSTER (Sebastien), alman kozmografyacısı ve ilâhiyatçısı (İngelheim 1489 - Basel 1552). Fransisken keşişiydi; Reform'u kabul etti, Basel üniversitesinde İbranîce ve matematik okudu. İki cilt halinde, İbranîce bir İncil yayımladı (1534-1535); Elias Levita'nın ibranîce gramerini Latinceye tercüme etti. Münster, özellikle, 1544'te Basel'de yayımlanan ve içinde 471 gravür ile 26 harita bulunan *Cosmgraphia Universalis*'i (Evren Kozmografyası) ile ün kazandı. Bu alanda birçok yanlışı düzeltiği gibi, deprem, erozyon, tropik rüzgârlar, deniz akıntıları v.b. hakkında orijinal fikirler ileri sürdü. 1540'ta, Ptolemaios'ın *Geographia* (Coğrafya) adlı eserini yeniden yayımladı. Ayrıca 142 harita çizdi. (L)

MÜNSTERBERG (Hugo), alman asıllı amerikalı felsefeci ve psikolog (Danzig 1853 - Cambridge, Massachusetts 1916). Önce Freiburg, sonra da Harvard üniversitelerinde psikoloji profesörlüğü (1892-1916) yaptı. A.B.D. ile Almanya arasında iyi ilişkiler kurmağa çalıştı, fakat Birinci Dünya savaşında Almanya'yı destekledi. Psikoloji ile ilgili çalışmalarında çağdaş psikologların metotlarından çok, geleneksel iç gözlem tekniğini benimsemiş görünüyordu. Psikolojiyi, sanayi, öğretim, tıbbî tedavi ve sosyal hayatla ilgili pratik meselelere uygulamağa çalıştı. Psikoloji üstüne yazdığı eserler çok yönlü olmakla beraber, bir teknik ve bilim adamının düşüncesinden ziyade, bir felsefecinin düşüncesini yansıtır. Başlıca eserleri: *Grundzüge der Psychologie* (Psikolojinin İlkeleri) [1900]; *Der Amerikaner* (Amerikalı) [1904, gözden geçirilmiş baskı 1912]; *The Eternal Life* (Ebedî Hayat) [1905]; *Science and İdealism* (Bilim ve İdealizm) [1906]; *Philosophie der Werte* (Değerler Felsefesi) [1908]; *The Eternal Value* (Ebedî Değer) [1909]; *Psychology and Industrial Efficiency* (Psikoloji ve Sanayideki Etkinliği) [1913]; *Psychology: General and Applied* (Genel ve Uygulamalı Psikoloji) [1915]. (M)

MÜNSTER havzası, Batı Almanya'da bölge, Rheinland- Westfalen'de Münster şehri çevresinde. Bu tortul havza, tebeşir tabakalarıyle üçüncü zaman kumlarından oluşmuştur; tekne halinde hafifçe kıvrılan bu tabakalar kuzeyde ve doğuda Weser sıra dağlarının kıvrılmış ikinci zaman topraklarına, güneyde ise şistli Ren kütlesine bitişir. Lös'lerin verimli kıldığı Münster havzası, mükemmel bir ovadır.

Ruhr'un maden kömürlü toprakları Münster havzasının altında devam eder; havzanın güneybatı kısmı Ruhr'a katılmış bir madencilik bölgesi haline getirildi. Maden ocaklarının ve ulaşım yollarının yakınlığı (demiryolu, otoban, Dortmund-Ems kanalı) birçok şehirde, özellikle de havzanın kenarında sanayinin gelişmesine imkân verdi. Böylece geleneksel Westfalen dokumacılığı (Emsdetten, Münster, Burgsteinfurt, Gütersloh v.b.) bırakıldı ve imalât fabrikalarda toplandı. (L)

Münster kulübü, prenses Galitzin'in Münster'de açtığı salon (1779-1806). Alman Katolikliğini ve romantizmini etkiledi. (L)

Münster piskoposluğu, Kutsal İmparatorluğa dahil ve Ems havzasının büyük bir kısmını kaplayan eski bağımsız prenslik. Piskopos, Westfalen çevresinin yönetmeniydi. Piskoposluk 802'de, Saksonya'da antik Mimigernevord'da Charlemagne tarafından kuruldu ve Otto IV tarafından «İmparatorluk pernsliği»ne yükseltildi. Karşı Reform'da ve Otuzyıl savaşlarında önemli bir rol oynadı. Piskopos Bernhard von Galen (1650 - 1678) piskoposluk merkezini Coesfeld'den Münster'e taşıdı ve bucaklara tanınan hürriyete son verdi. 1719'da Köln başpiskoposu aynı zamanda da Münster piskoposu oldu. 1803'te piskoposluk arazisi laikleştirilerek büyük bir kısmı önce Prusya'ya, sonra Berg büyükdüklüğüne (1807) ve daha

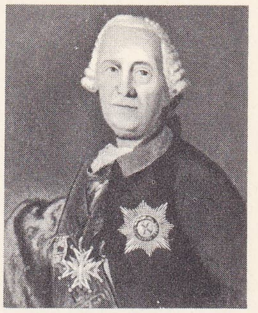

mareşal **MÜNNICH**
J. L., de Velly'nin eseri (1764)
Staatsarchiv, Oldenburg

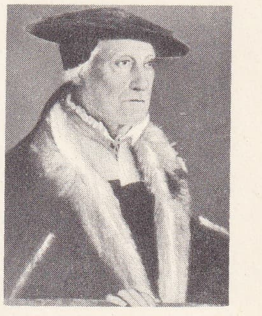

Sebastien **MÜNSTER**
1552'de
Amberger'in eseri
Berlin müzesi

Foto. X, Berlin müzesi (LAROUSSE)

Thomas MÜNZER XVI. yy. gravürü Cabinet des Estampes, Paris

sonra da yine Prusya'ya (1815) bağlandı. Prusya 1821'de piskoposluğu yeniden kurdu. (L)

MÜNŞAİB sıf. (ar. *şa'b* > *inşi'āb*'dan *münşa'ib*). *Esk.* Dallanan, budaklanan, kollara ayrılan. (M)

MÜNŞAK sıf. (ar. *şakk* > *inşikāk*'tan *münşakk*). *Esk.* Herhangi bir tarafında derin bir yarık açılmış, çatlamış, yarılmış. (M)

MÜNŞEAT i. (ar. *neş'et* > *inşā*'dan *münşe'āt*). Ed. *Esk.* Mensur yazı veya mektupların biraraya toplandığı dergi, mecmua. *Gerçi eski zamanlarda gelen erbab-ı maarif iktidarında kâtipler olmadığından evvelki münşeat derecesinde muakkad değil ise de...* (Ziya Paşa). [Bk. ANSİKL.] || Mektuplar. || Kaleme alınmış, yazılmış şeyler.

— ANSİKL. Divan edebiyatında şiirlerin biraraya toplandığı eserlere *divan* dendiği gibi edebiyat değeri taşıyan nesir yazılarının toplandığı dergilere de *münşeat* denirdi. Münşeatlarda çeşitli konularla ilgili mensur metinler, sanatla ilgili yorum ve değerlendirmeler, mektuplar v.d. toplanmıştır. XIV.yy.dan başlayarak gitgide daha çok kullanılan arapça, farsça kelimeler ve süslü üslûp özellikleri münşeat derlemelerine hâkim oldu. İlk Münşeat örnekleri arasında Feridun Ahmed Beyin (öl. 1583) Murad III'e sunduğu *Münşeat-ı Feridun Bey* yer alır. Nabi'nin (1642-1712), Veysi'nin (1561-1628), Nergisî'nin münşeatları ün kazanmıştır. *Münşeat-ı Âkif Paşa*, bu türün Tanzimattan sonraki örneklerinin en tanınmışıdır. (M)

Münşeatü's Selâtini'l Osmaniye (*Osmanlı Sultanlarının Mektupları*), tanınmış nişancı ve reisülküttap Feridun Ahmed Beyin (öl. 1583) eseri. Eserde Osmanlı devletinin kuruluşundan Murad III'ün tahta çıkmasına kadar (1574) geçen dönemde Osmanlı İnşa divanında yazılarak yabancı devlet reislerine, beylere, emîrlere, kadılara v.b. gönderilen arapça, farsça ve türkçe mektuplarla cevapları vardır. 1 880 Kadar belgeyi biraraya getiren eserin başında *Miftah-ı Cennet* başlıklı bir önsöz yer alır. Eser. 1574'te Murad III'e sunuldu. İki baskısı olan (1849, 1858) eserin ikinci baskısına birçok mektup ve tercüme eklenmiştir. (M)

MÜNŞEİL sıf. (ar. *şa'l* > *inşi'āl*'den *münşe'il*). *Esk.* Alevlenen, parlayan, alevli. (M)

MÜNŞEL sıf. (ar. *şelāle* > *inşilāl*'den *münşell*). *Esk.* Yüksek bir yerden dökülerek akan: *Meşhed-i pâkidir ol mevkif-i rüyet ki olur / Her taraftan ana envar-ı ilâhi münşel* (Kâzım Paşa). [M]

MÜNŞERİH sıf. (ar. *şerh* > *inşirāh*'tan *münşerih*). *Esk.* Kalbi keder ve kaygıdan uzak, gönlü ferah olan, sevinçli. || *Münşerih-ül-bal*, gönlü neşeli. (M)

MÜNŞET sıf. (ar. *şett* > *inşitāt*'tan *münşett*). *Esk.* Dağılıp parçalara ayrılan, dağılmış, parçalanmış. (M)

MÜNŞİ sıf. ve i. (ar. *neş'et* > *inşā*'dan *münşī*). *Esk.* İnşası kuvvetli olan (kimse): *Dinlemem ey münşi-i sath-i suhan / Her suhanın bence keen-lem-yekün* (Muallim Naci). || Kâtip, sekreter.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde resmî yazışmaları yöneten inşa divanındaki görevli.

— ANSİKL. Teşk. tar. Yazı yazmada usta ve başarılı olanlar arasından seçilen *münşi*'ler devletlere gönderilen resmî mektupları yazarlardı. Divan edebiyatı nesrinin bütün incelik ve ustalıklarını göstererek yazılan bu mektuplar birer inşa örneği sayılırdı. Tanınmış münşi ve ediplerden Tacizade Cafer Çelebinin Şah İsmail'e; İdrisi Bitlisî'nin, akkoyunlu beyi Yakub Beyin yanında bulunduğu sırada, Bayezid II'ye gönderdiği yazılar, inşa sanatına örnek olarak gösterilir. Münşiler tarafından yazılarak biraraya toplanan yazı örnekleri mecmuasına *münşeat* denir.

◆ **Münşiyane** sıf. *Esk.* İyi bir kâtibe yakışacak biçimde. (M)

MÜNŞİD sıf. (ar. *neşd* > *inşād*'dan *münşid*). *Esk.* Şiir okuyan. (M)

MÜNTAHABAT veya **MÜNTEHABAT** çoğl. i. (ar. *müntahab*'dan *müntahabāt*). *Esk.* Çeşitli eserler arasından ayrılmış olanlar, seçmeler, antoloji: *Nihal'in mutasavver defter-i müntahabatına sermayeler teşkil etmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜNTAHAP veya **MÜNTEHAP** veya **MÜNTAHAB** sıf. (ar. *nahb* > *intihāb*'dan *müntahab*). *Esk.* İyi niteliğiyle benzerlerinden ayrılmış, seçilmiş, seçkin: *Bu sene ona eski yeni, manzum mensur müntahab parçalar yazdırılacak* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ İ. Teşk. tar. Başkent dışındaki idare meclislerine tayin edilen üye. (M)

MÜNTAHİB sıf. Bk. MÜNTEHİP.

MÜNTAHİL sıf. (ar. *nahl* > *intihāl*'den *müntahil*). *Esk.* Bir başkasının eserini kendisi yazmış gibi gösteren, kendisine mal eden.

◆ **Müntahilin** çoğl. i. *Esk.* Bir kimsenin eserini kendilerine mal edenler. (M)

MÜNTAHİP sıf. Bk. MÜNTEHİP.

MÜNTAKIŞ sıf. (ar. *nakş* > *intikāş*'tan *müntakış*). *Esk.* Üzerine işlemeler yapılarak süslü ve güzel bir duruma getirilmiş, nakışlı. || Maden, ağaç ve taş üzerine kazılıp oyulmuş. (M)

MÜNTAKIZ sıf. (ar. *nakż* > *intikāż*'dan *müntakıż*). *Esk.* Bozulan, harap olan, dağıtılan. (M)

MÜNTAKİD sıf. (ar. *nakd* > *intikād*'dan *müntakid*). *Esk.* Bir edebiyat veya sanat eserini her yönden inceleyen ve iyi veya kötü olduğu hakkında yargıya varan, eleştirici, münekkit. (M)

MÜNTAKİL sıf. (ar. *nakl* > *intikāl*'den *müntakil*). *Esk.* Bir yerden bir başka yere geçen, intikal eden. || *Teşm. yol.* Bir kimsenin ölmesi üzerine miras olarak yakınlarına kalan. || *Mec.* Dünyadan ahrete göçen, ölen: *Bir örtü dizlerinde bu ma'lül-i derd-i yâr / Har u şikeste müntakil-i hufre-i heder ...* (Tevfik Fikret).

◆ **Müntakile** sıf. *Esk.* Müntakil'in dişili. (M)

MÜNTAKİM sıf. (ar. *nakm* > *intikām*'dan *müntakim*). *Esk.* Kendisine yapılan kötülüğün acısını çıkaran, öç alan: *Lâkin zaman zaman o heyulâ-i müntakim / Maziye kalbedip geçecek büsbütün* (Tevfik Fikret). || Tanrı'nın sıfatlarından: *Sonra gelip bana böyle muhakkırane sözler söyler. Kendisi Allah'ı bilmez demekle Âmir: «Ben Allahın hazır ve nazır ve müntakim olduğunu bilirim» diyerek çıkıp gitti* (Cevdet Paşa).

◆ **Müntakimane** zf. *Esk.* Öç alana yaraşır şekilde. (M)

MÜNTASIB sıf. (ar. *naşb* > *intişāb*'dan *müntaşıb*). *Esk.* Ayakta dikilerek hareketsiz duran. (M)

MÜNTEBİH sıf. (ar. *intibāh*'dan *müntebih*). *Esk.* Uyku halinden çıkmış olan, uyanık. || Bir olaydan ders alıp gözü açılan. || Dikkatli. (M)

MÜNTEFİ sıf. (ar. *nefy* > *intifā*'dan *müntefī*). *Esk.* Görünmez olan, yok olan, gözden kaybolan: *Olmazdı müntefi o bürudet bütün bütün; / Gittikçe yade gelmemeğe başladı düğün* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNTEFİ sıf. (ar. *nef'* > *intifā'*'dan *müntefi'*). *Esk.* Fayda sağlayan, yararlanan. || Bir işten kâr sağlayan, kazanan. (M)

MÜNTEFİH sıf. (ar. *nefh* > *intifāh*'tan *müntefih*). *Esk.* Şişen, kabaran, şişkin. || İçi hava ile dolarak hacmi büyümüş, şişmiş. (M)

MÜNTEFİK, arap kabilesi. Amir bin Şaşaa kabilelerinden Beni Ukeyl'in kolu. Öteki Beni Ukeyl kollarıyle birlikte, Yemame'nin güneybatı bölgesinde yaşarlar. Ataları, El-Müntefik bin Amir bin Ukeyl'dir. Beni Ukeyl'in, İslâmlığın yayılması sırasında Hz. Muhammed'e gönderdiği temsilciler arasında, bu kabileden de iki kişi vardı. (M)

MÜNTEFİL sıf. (ar. *nefl* > *intifāl*'den *müntefil*). *Esk.* Nafile namazı kılan. (M)

MÜNTEHA sıf. ve i. (ar. *nihāyet* > *intihā*'dan *müntehā*). *Esk.* Sona ermiş, son noktaya ulaşmış. || Son, uç: *Hülâsa, attığı kollar, mühit-i Garbi'den / Cihan cihan dolaşıp, münteha-yı şarka giden* (M. Â. Ersoy). || *Münteha-yı âmâl*, emellerin sonu. || *Münteha-yı istikbal*, istikbalin sonu. || *Münteha-yı kitab*, kitabın sonu. || *Münteha-yı tahsil*, eğitimin sonu. (M)

MÜNTEHABAT çoğl. i. Bk. MÜNTAHABAT.

MÜNTEHAP sıf. Bk. MÜNTAHAP.

MÜNTEHİ sıf. (ar. *nihāyet* > *intihā*'dan *müntehī*). *Esk.* Son noktaya erişen, biten: *Hayatı pek temiz, fakat siyah kadifeden bir yoldu; işte bu yol beyaz bir taşa ve kara bir toprağa müntehi oldu* (Cenab Şahabeddin). || Son, en son. || Bir şeyi tamamlayan, bitiren. (M)

MÜNTEHİB sıf. ve i. (ar. *nehb*, çapul, talan > *intihāb*'dan *müntehib*). *Esk.* Yağma eden, çapulcu. (M)

MÜNTEHİP veya **MÜNTAHİP** veya **MÜNTAHİB** sıf. (ar. *nahb* > *intihāb*'dan *müntehib*). *Esk.* Benzer şeyler arasından hoşuna gideni ayıran, seçen. || Seçmen. || *Müntehib-i evvel*, iki dereceli seçimde ikinci seçmenleri seçen. || *Müntehib-i sani*, iki dereceli seçimde «*müntehib-i evvel*»ler tarafından seçilen. (M)

MÜNTEHİR sıf. (ar. *nahr* > *intihār*'dan *müntehir*). *Esk.* Kendini öldüren, intihar eden.

◆ **Müntehirane** zf. *Esk.* İntihar edercesine.

◆ **Müntehirin** çoğl. i. *Esk.* Kendini öldürenler. (M)

MÜNTEHİZ sıf. (ar.*nehz* > *intihāz*'dan *müntehiz*). Kendisine yarayacak uygun zaman ve durumları kaçırmayan. (M)

MÜNTEKİS sıf. (ar. *intikās*'tan *müntekis*). *Esk.* Baş aşağı dönen veya düşen, başı aşağıda kalacak şekilde yuvarlanan. (M)

MÜNTEMİ sıf. (ar. *intimā*'dan *müntemī*). *Esk.* Yakınlık ve ilgi kuran, ilişkisi olan, ilgili: *Ve sair âyanın ekseri ona müntemi olmakla...* (Naima). || Birinin adamı olan. (M)

MÜNTEN sıf. (ar. *nitānet* > *intān*'dan *müntin*). *Esk.* Kendisine bir hastalık bulaşmış olan. (M)

MÜNTESİB sıf. ve i. Bk. MÜNTESİP.

MÜNTESİC sıf. (ar. *nesc* > *intisāc*'dan *müntesic*). *Esk.* Dokuma işlemi sonucunda ortaya çıkmış, dokunmuş. (M)

MÜNTESİK sıf. (ar. *nask* > *intisāk*'tan *müntesik*). *Esk.* Düzenli bir şekilde birbiri peşi sıra dizilmiş, muntazam, düzgün.

— Fels. *Esk.* Düzen bakımından birbirine uygun olan, düzenleşik. (M)

MÜNTESİP veya **MÜNTESİB** sıf. ve i. (ar. *nisbet* > *intisāb*'dan *müntesib*). *Esk.* Birine veya bir yere bağlanmış, girmiş, intisap etmiş, kapılanmış (kimse): *Her kim ki belâya mürtekibdir / Elbet o ocağa müntesibdir* (Şeyh Galib). || İlgisi bulunan, ilgili: *Mektepten henüz çıkmış iki müntesib-i edebin ...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müntesibîn** çoğl. i. *Esk.* Girenler, bir yere kapılananlar. || İlgisi bulunanlar. (M)

MÜNTEŞİR sıf. (ar. *neşr* > *intişār*'dan *münteşir*). *Esk.* Dağılmış, saçılmış, dağınık: *Meşcerin sine-i sükûnunda / Müntesir iltima-i sâf-i kamer* (Tevfik Fikret). [M]

MÜNTEŞİR sıf. (ar. *neşr* > *intişār*'dan *münteşir*). *Esk.* Yayılan, dağılan. || [Gazete, dergi v.b. için] Basılmış, yayımlanmış, çıkmış: *İkdam gazetesinin 23 Eylül 1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında münteşir askerî Nigehban Cemiyeti'nin muhtırası ...* (Atatürk). || Gizlenmesi gerektiği halde ağızdan ağıza yayılmış, duyulmuş, işitilmiş || *Münteşir olmak*, yayılmak, dağılmak.

◆ **Münteşire** sıf. *Esk.* Münteşir'in dişili. || *Ahbar-ı münteşire*, yayılmış haberler. || *Ceraid-i münteşire*, yayımlanan gazeteler. || *Makalât-ı münteşire*, yayımlanan makaleler. (M)

MÜNTEVİ sıf. (ar. *nevā* > *intivā*'dan *müntevī*). *Esk.* Bir şeyi veya işi yapmak üzere kendi kendine söz veren, bir şeyi yapmak için niyetlenen. (M)

MÜNTEZİ sıf. (ar. *nez'* > *intizā'*'dan *müntezi'*). *Esk.* Bir şeyi söküp koparan, yerinden çıkaran. (M)

MÜNTİC sıf. (ar. *nitāc* > *intāc*'dan *müntic*). *Esk.* Sonuçlandıran, sona erdiren. || Bir şeyin meydana gelmesinde rolü olan, sebebiyet veren, etkin. (M)

MÜNTİF sıf. (ar. *netf* > *intāf*'tan *müntif*). *Esk.* Kılların dökülmesini sağlayan, kıl dökücü. || *Deva-yı müntif*, kıl döken ilâç. (M)

Foto. LAROUSSE

MÜNTİN sıf. (ar. *nitānet* > *intān*'dan *müntin*). *Esk.* Pis koku çıkaran, kokmuş, bozuk, kokuşmuş. || Hastalık bulaştıran, mikrop: *Sazların zıll-i kesifinde o bihadd, bînam / Kaynaşan mahşer-i müntin...* (Tevfik Fikret).

◆ **Müntine** lsıf. *Esk.* Müntin'in dişili. || *Miyah-ı müntine,* pis kokulu sular. (M)

MÜNZECİR sıf. (ar. *zecr* > *inzicār*'dan *münzecir*). *Esk.* Yapılması yasaklanmış, engellenmiş. (M)

MÜNZEL sıf. (ar. *nüzūl* > *inzāl*'den *münzel*). *Esk.* Aşağı indirilmiş, Tanrı tarafından gökyüzünden yollanmış.

◆ **Münzele** sıf. *Esk. Münzel*'in dişili. || *Kütüb-i münzele,* gökten indirilmiş kitaplar: *Sair kütüb-i münzeleden tecrit edilerek...* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MÜNZER (MÜNTZER veya **MUNCERUS)** [Thomas], alman reformcusu (Stolberg, Harz 1498 ? - Mühlhausen, Thüringen 1525). Aziz Augustinus tarikatına girdi; Leipzig ve Frankfurt-an-der-Oder'de köklü bir hümanist kültür ve anlayışıyle yetişti. İlâhiyat öğretmeni oldu; özellikle ortaçağ mistiğinin ve kilise babalarının etkisi altında kaldı. 1519'da Luther ile tanıştı ve Zwickau'da vaiz oldu. Orada Nicolas Stoch'tan ve «Zwickau din uluları»ndan etkilendi; bunlar Luther'in düşüncesini aşıyor, İncil'deki vahyin yerine «içe doğan Tanrı ilhamı»nı koyuyorlardı. 1521'de sürgün edilen Münzer, Karlstadt yakınındaki Wittenberg'e, sonra da Prag'a (1523) gitti; Alstedt'te tasvirlere inanmayan ve ruhban sınıfına bağlı olmayan bir topluluğun papazı oldu. Burada *Deutsche Messen*'i (Alman Kilise Âyinleri) ile, Luther'den önce, ilk alman litürjisinin temelini attı. «Tanrısal İrade birliği»ni kurarak, inancını bütün Thüringen'e yaymağa çalıştı. İsa'nın manevî iktidarına bağlı halkı zorbaların zulmünden kurtaracak olan teokratik bir düzen kurmak, böylece hem sosyal alanda, hem de din alanında reform yapmak istiyordu. Münzer, Allstedt'ten sürülünce (1524), Mühlhausen'a gitti (ağustos 1524) ve anabatist topluluğun rahibi oldu. Heinrich Pfeiffer ile bir «köylü» ayaklanmasını yönetti ve 1525'te halka dayanan bir çeşit teokratik yönetim kurdu. Köylü ordusunun kumandanı olarak Frankenhausen'da prensler tarafından yenilgiye uğratıldı (15 mayıs 1525) ve hemen idam edildi. Münzer, Luther'in başlıca hasımlarından biriydi. Düşüncesinde aynı zamanda hıristiyan ve komünist toplum görüşünün belirtilerini bulmak mümkündür. (L)

MÜNZEVİ sıf. ve i. (ar. *zāviye* > *inzivā*'dan *münzevî*). Köşesine çekilip kimseyle görüşmeyen, yalnızlıktan hoşlanan (kimse): *Bu köy ıssız bir diyar, münzeviler beldesi...* (F. N. Çamlıbel). *Münzevi adam.*

◆ **Münzeviyane** zf. *Esk.* Bir köşeye çekilip yaşayanlara yaraşacak şekilde, kimseyle görüşmeden, tek başına ömür sürercesine. (M)

MÜNZİL sıf. (ar. *nüzūl* > *inzāl*'den *münzil*). *Esk.* Yukarıdan aşağıya indiren, gökten indiren.

◆ **Münzile** sıf. *Esk.* Münzil'in dişili. (M)

MÜNZİR sıf. (ar. *nezr* > *inzār*'dan *münzir*). *Esk.* Bir kimseye, korku vererek, doğru yolu göstermeğe çalışan.

◆ **Münzirat** çoğl. i. *Esk.* Akıbetinin kötülüğünü söyleyerek bir kimseyi korkutanlar: *Âdem-i süflide güne güne delail-i reddiye ve münzirât-ı acîbe zuhur edip...* (Naima). [M]

MÜON (veya **MÜ**) i. (fr. *muon* veya *mu*). Nükl. Kütlesi 105,66 MeV olan, pozitron veya elektronla aynı değerde pozitif veya negatif elektrikle yüklü elemanter tanecik (sembolü: μ).

— ANSİKL. *Müon,* 1937'de kozmik ışınlarda keşfedildi ve mezon μ adı verildi; çünkü bu taneciğin, Yukawa'nın sözünü ettiği, nükleer kuvvetleri doğuran mezon olduğu sanıldı. Oysa, müonlarla madde arasındaki etkileşme azdır. 1947'de mezon pi'nin keşfiyle bu yanlışlık ortadan kalktı. Kütlesi 139,6 MeV olan mezon pi'nin nükleer etkileşmelere yol açan mezon olduğu anlaşıldı. Müon için kuvvetli bir etkileşme söz konusu değildir; ancak zayıf elektromagnetik etkileşmeler gösterir. Müon bir leptondur; yani pozitif müon için + 1'e, negatif müon için — 1'e eşit bir lepton - müon yükü taşır. Lepton - müon veya elektron sayıları, taneciğin bütün etkileşmelerinde, meselâ parçalanmasında aynı kalır. Gerçekten de ortalama ömrü saniyenin iki milyonda biri kadar olan müon kararsızdır ve aşağıda gösterildiği gibi parçalanır:

	müon (+)		elektron (+)	+ nötrino (μ)	+ antinötrino (e)
müon sayısı	+ 1	=	0	+ 1	+ 0
elektron sayısı	0	=	+ 1	+ 0	— 1

Kozmik ışımalarda gözlenen müonlar mezon pi'lerin parçalanmasıyle meydana gelir. Yer atmosferinde çok az soğurulduğundan deniz seviyesinde bile bol miktarda bulunur.

Bugün, büyük hızlandırıcılarda üretilen müon demetleri kullanılır. Böylece, temel özelliklerinde olduğu kadar, öbür taneciklerle etkileşmelerinde de, müonun tıpkı bir ağır elektron gibi davrandığı ortaya çıkarıldı. (L)

MÜONYUM i. (fr. *muonium*). Nükl. Bir proton ile bir negatif müondan meydana gelen bağlı sistem. (Müonyum, elektronunun yerine müon geçmiş bir hidrojen atomu gibi düşünülebilir. Müon, parçalanabilen bir tanecik olduğu için, müonyum da kararsız bir sistemdir.) [L]

MÜPHEM veya **MÜBHEM** sıf. (ar. *behm* > *ibhām*'dan *mübhem*). Ne olduğu kesin olarak anlaşılamayan, açık olmayan, belirsiz: *Her şey o kadar gamlı, soluk müphem ü bîter / Gûya ki ölür hüzn-i sevahilde periler* (Ahmed Hâşim).

— Gram. *Esk. Müphem sıfat,* belirsiz sıfat. || *Müphem zamir,* belirsiz zamir.

◆ Zf. Açıklık ve seçiklik olmadan: *Müphem konuşmak.*

◆ İ. Açık ve seçik olmayan şey: *Modern adam beyhude konuşmaz. Biz müphemi kabul edemeyiz* (A. H. Tanpınar).

◆ **Müphemleşmek** geçz. f. Müphem hale gelmek, açıklığı kaybolmak: *Çok teessüf ederim ki hikâyem bu noktada müphemleşmektedir* (R. H. Karay). [M]

MÜPHEMAT (veya **MÜBHEMAT)** çoğl. i. (ar. *mübhem*'den *mübhemāt*). *Esk.* Müphem şeyler: *Beyan-ı ukde-güdazınla mübhemat-ı şüun / Yavaş yavaş açılıp bir vuzuh olur rûşen* (M. Â. Ersoy).

— Gram. *Esk.* Belgisiz sıfatlar, belgisiz zamirler ve belgisiz edatlar. (M)

MÜPHEMİYET (veya **MÜBHEMİYET)** i. (ar. *mübhem*'den *mübhemiyyet*). Açık ve seçik olmama, belirsizlik, anlaşılmazlık: *Etrafı yarı bir müphemiyet içinde bırakan gecenin ilk esmerlikleri gittikçe koyulaşıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜPTEDA i. Bk. MÜBTEDA.

MÜPTEDİ sıf. Bk. MÜBTEDİ.

MÜPTELÂ veya **MÜBTELÂ** sıf. (ar. *belā* > *ibtilā*'dan *mübtelā*). [Genellikle kötü şeylere] Düşkün; meraklı: *Etmiş kimisi rahatın ikbal için feda / Olmuş kimi beliyye-i idbara mübtelâ* (Ziya Paşa). *İçki müptelâsı.* || Tutulmuş: *Vereme müptelâ.* || Âşık: *Ganem Dede, hastanın odasına girip yüzünü göremeyecek kadar onun müptelâsıydı* (N. Araz). || *Müptelâ etmek,* düşürmek, kötü bir şeye alıştırmak: *Esrara müptelâ etmek.* || *Müptelâ olmak,* kötü bir şeye alışmak, düşkün olmak.

◆ **Müptelâyan** çoğl. i. *Esk.* Bir şeye tutulmuş, yakalanmış kimseler: *Hiçbir zaman müptelâyan-ı askama acımaz* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜPTENİ (veya **MÜBTENİ)** sıf. (ar. *binā* > *ibtinā*'dan *mübtenî*). *Esk.* Bir şey üzerine kurulmuş, bina edilmiş. || Bir şeye dayanan, yaslanan. (M)

MÜPTEZEL (veya **MÜBTEZEL)** sıf. (ar. *bezl* > *ibtizāl*'den *mübtezel*). Bol bulunan, bayağı, değersiz, ucuz: *Düzer yâve-gû bir herif bir gazel / Müedda perişan, eda müptezel* (M. Â. Ersoy). || Orta malı olmuş: *Müptezel bir kadın.* || *Esk.* Hor kullanılan. (M)

MÜR sıf. (ar. *mürr*). *Esk.* Acı: *Harik-i hâili bir teşnegi-i hârr ü mürrün* (Cenab Şahabeddin). || *El-hakku mürrün,* doğru söz acıdır.

◆ İ. Esk. Bir çeşit yemen somağı. (M)

MÜRAAT i. (ar. *ri'āyet*'ten *mürā'āt*). *Esk.* Bakma, gözetme, koruma. || Saygı, bağlılık, uyma, riayet etme.

— Ed. *Esk. Müraatı nazir,* kavramlar arasında bağlantı kurma. Anlamları arasında uygunluk bulunan kavramlara bir cümle veya beyit içinde yer verme.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Anlam bakımından birbirine uygun gelen, birbirine yaraşır nitelikte olan kavramlar arasında bağlantı kurmak, sanat sayılırdı. Tenasüp (uygunluk), itilâf (bitiştirme), tevfik (bağdaştırma) gibi karşılıkları olan bu sanata *müraatı nazir* denir; birbiriyle bağdaştırılan kavramların karşıt anlamlı olmaması gerekir: Fuzuli'nin *Aşüfteliğim kâkül-i müşginin ucundan / Sergeşteliğim zülf-i perîşanın içündür* beytinde *zülf-i perîşan, kâkül-i müşgin, aşüfteliğim, sergeşteliğim* kavramları arasında müraatı nazir sanatı vardır. (M)

MÜRACAAT i. (ar. *rücū'*'dan *mürāca'at*). Herhangi bir amaçla başvurma: *Memur, kendisine bu yolda bir müracaate ilk defa şahit oluyordu* (S. F. Abasıyanık). *Hemen her gün bir veya birkaç müracaat karşısında kalıyorduk* (A. H. Tanpınar). || — *Esk.* Geri dönme: *Vatanlarına müracaat kasdıyle...* (Hoca Sadeddin). || *Müracaat etmek* (veya *müracaatta bulunmak*), baş vurmak: *Kitap mevcuttur. İsteyen daima müracaat edebilir* (A. H. Tanpınar). || *Müracaat sahibi,* bir iş için gerekli makama başvuran kimse.

— Huk. Vatandaşların, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetlerini, tek başlarına veya toplu olarak yazıyle bildirmeleri. (Müracaat siyasî veya idarî olabilir.)

◆ **Müracaat** çoğl. i. *Esk.* Müracaatlar.

◆ **Müracaatçı** sıf. ve i. Bir iş için bir yere başvuran (kimse).

◆ **Müracaatgâh** bls. i. *Esk.* Müracaat yeri: *Yegâne müracaatgâh olarak kendisini bulabildiğinden...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜRACAHA i. (ar. *rüchān*'dan *mürācaha*). *Esk.* İyilik yapma konusunda başkalarından üstün gelmek için yarışma. (M)

MÜRADEFE i. (ar. *redf*'ten *mürādefe*). *Esk.* Aynı anlamı taşıma, aynı anlama sahip olma. || Arkadaşlık, birlikte yolculuk etme. (M)

MÜRADİF sıf. (ar. *redf* > *mürādefe*'den *mürādif*). *Esk.* Aynı anlamı taşıyan, eşanlamlı, anlamdaş: *Hukuk-ı Düvel kelimesine bir müradif-i münasip tahrir olunursa ...* (Cenab Şahabeddin). || Arkadaş, yoldaş: *İdrakime sa'yim oldu yaver / Tahkikime hafızam müradıf* (Namık Kemal). [M]

MÜRAFAKAT i. Bk. MURAFAKAT.

MÜRAFİ sıf. (ar. *ref'* > *mürāfa'a*'dan *mürāfi'*). *Esk.* Dava için mahkemeye başvuran, duruşmaya çıkan. (M)

MÜRAGAMA veya **MÜRAGAMAT** i. (ar. *ragm*'dan *mürāgame* veya *mürāgamet*). *Esk.* Birini darıltacak, öfkelendirecek, gücendirecek bir davranışta bulunma, kendisinden nefret edilmesine sebep olacak uygunsuz bir hareket yapma. || Çekişmeden vaz geçme. (M)

MÜRAHAKA i. (ar. *rahik*'ten *mürāhaka*). *Esk.* [Erkek çocuk için] Erginlik çağına yaklaşma. (M)

MÜRAHENE i. (ar. *rehn*'den *mürāhene*). *Esk.* Rehin olarak bırakma. || Bir şey için bahse girişme. (M)

MÜRAHİK sıf. (ar. *rahik* > *murāhaka*'dan *mürāhik*). *Esk.* Henüz erginlik çağına erişmemiş (erkek çocuk): *Ve bir erkek on iki ve bir kız dokuz yaşını tekmil edip de bâliğ oluncaya kadar mürahik, mürahika denir* (Cevdet Paşa).

◆ **Mürahika** sıf. *Esk.* Mürahik'in dişili. Henüz erginleşmemiş (kız çocuk). [M]

MÜRAİ sıf. ve i. (ar. *rü'yet*'ten *mürā'i*). İki yüzlü: *Sanat adamının yarattığı yalancılara, mürailere hayran olabiliriz de sanat adamı kendisi yalancı, mürai ise hayran olamaz mıyız?* (N. Ataç).

◆ **Mürailik** i. İkiyüzlülük. *Eskiden hakikatleri adamın yüzüne bağıran aynalar da artık - boyaların ve oyaların teşvikile - müraiiliğe başladılar* (B. Felek).

◆ **Müraiyane** zf. *Esk.* İkiyüzlülere yaraşacak şekilde, ikiyüzlülükle. (M)

MÜRAİ (veya **MURAİ**) sıf. (ar. *ri'āyet*'ten *mürā'i*). *Esk.* Kurallara saygı gösteren, riayet eden, uyulması gereken kaidelere önem veren: *Kavilerin siyaseti hukuka mürai değilse de hukukta mürai olduğu inkâr edilemez* (Cenab Şahabeddin). || Bakan, gözeten, kollayan. (M)

MÜRAKASAT çoğl. i. (ar. *raķṣ*'tan osmanlıca *mürāķaṣat*). *Esk.* Gözü ve gönlü okşayacak şekilde sıçrayıp dönerek yapılan oyunlar, danslar: *Kışın Odeon'un mürakasatında ortalığı velvele-i neşvesine boğardı* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜRAMAT i. (ar. *remy*'den *mürāmāt*). *Esk.* Ok, kurşun v.b.yi birbirine atma. (M)

MÜRASELE i. (ar. *irsāl*'den *mürāsele*). *Esk.* Birbirine mektup gönderme, mektuplaşma, haberleşme. || Kadıya ait resmî mektup.

◆ **Müraselat** çoğl. i. *Esk.* Mektuplaşmalar, haberleşmeler. || Kadıya ait resmî mektuplar. [M]

MÜRAVEDE i. (ar. *revd*'den *mürāvede*). *Esk.* Herhangi bir şeye karşı duyulan yönelme, istek, arzu, eğilim. || Sövme. (M)

MÜRAVEZA i. (ar. *rāż*'dan *mürāveża*). Huk. *Esk.* Bir kimseyi hileyle veya korkutarak bir şeyi yapmağa veya yapmamağa razı etme. (M)

MÜRAYAT i. (ar. *rü'yet*'ten *mürāyāt*). *Esk.* Düzmece, sahte davranış, gösteriş. || İkiyüzlülük. (M)

MÜRCİ sıf. (ar. *rücū'* > *ircā*'dan *mürci'*). *Esk.* Geriye döndüren.

— Kim. *Esk.* İndirgen. (M)

MÜRCİE i. (ar. *ircā'*'dan *mürci'e*). Din. Müslümanlığın, amele önem vermeyen, inancı yeterli gören bir fırkası veya kolu: *Kelâm-ı mutezile ve mürcie ve revafız ve anların emsali gibi* (Taşköprülüzade Mehmed).

— ANSİKL. *Mürcie,* VII. yy. ortalarına doğru, özellikle Hz. Muhammed'in Tebük seferinden bir süre sonra ortaya çıktı. Bu seferde, Medinelilerden bazıları Hz. Muhammed'den ayrıldı. Bunların bir kısmı sonradan tövbe ederek tekrar onun yanında yer aldı. Bir kısmı da eski inançlarından dönmedi. Kur'an hükümlerine göre, eski inancından dönmeyenler cezalandırılacak, Hz. Muhammed'in yoluna girenler bağışlanacaktır. Bu sefer sırasında tövbe edenlerin, imanlı olduklarını, bağışlanacaklarını ileri süren görüşe Mürcie adı verildi. (M)

MÜRD sıf. ve i. (fars. *mürd*). *Esk.* Ölmüş, ölü (hayvan). || *Kaba.* Ölmüş (insan). || *Mürd olmak,* ölmek. (M)

MÜRDAD i. (fars *mürdād*). *Esk.* Güneş yılına göre beşinci ay. || Her ayın yedinci veya sekizinci günü. || Bu ayı ve günü idare etmek için görevlendirildiğine inanılan melek. (M)

MÜRDE sıf. ve i. (fars. *mürde*). *Esk.* Ölü, ölmüş: *Na'şın üstünde şimdi, ey mürde! / Başladı parça parça pervaze / Karlar / Ki semadan düşer düşer ağlar* (Cenab Şahabeddin). || *Mürde-dil,* katı yürekli, acımasız, duygusuz. || *Mürde-rig,* ölen bir kimseden kalanlar, miras. || *Mürde-şî* (veya *mürdeşûy*), ölü yıkayıcı, ölü yıkayan kimse. || *Nîm-mürde,* yarı ölü: *Oturup nim mürde vü zinde / bir tecelliye muntazır düşünür* (Tevfik Fikret).

— Mal. *Esk. Mürde bacı,* Osmanlı devletinde maliye nezareti tarafından alınan vergilerden biri.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Mürde bacı,* taşradan İstanbul'a kesim için getirilen küçük ve büyük hayvanlardan derbentlerden ve geçit yerlerinden geçirilmesi sırasında alınırdı: *Zebhiye resmi, selâmet akçası, toprak bastı parası* gibi türleri vardı. Mukataa hazinesi gelirlerinden sayılan mürde bacı, 1826'da ihtisap* resminin konulmasıyle yeni esaslara bağlandı.

◆ **Mürdegân** çoğl. i. *Esk.* Ölüler, cesetler. (M)

MÜRDESENK veya **MÜRDESENC** i. (fars. *mürdāseng*'den). Tabiî kurşun oksit. || Erimiş ve billûrlaşmış kurşun II oksit.

— ANSİKL. Kim. Kurşun oksit PbO, tabiatta iki şekilde bulunur: amorf (*masiko*) ve eridikten sonra billûrlaşmış (*mürdesenk*) kütleler. Billûrlaşmış haldeki kurşun oksit, portakal sarısı renginde küçük pullardan meydana gelir. Suda az çözünen mürdesenk, potasyum hidroksitte eriyerek bir plombit, asitlerde eriyerek kurşun tuzları verir. Akkor derecede oksitlenerek süliyene dönüşür; hidrojen ve karbon etkisiyle kolayca indirgenir.

Mürdesenk, gümüşlü kurşunun potada eritilmesiyle elde edilir. Kurşun asetat ve üstübeç üretiminde kullanılır; kassel sarısı gibi bazı sarı boyaların, çömlek sırlarının bileşimine girer; ayrıca, keten yağının kurumasını çabuklaştırır.

— Boya. Çok zehirli olan mürdesenk, macunların, çimentoların ve çömlek sıvası olarak kullanılan balçıkların bileşimine katılır; eskiden kurutucu olarak kullanılan mürdesenkin yerine, bugün yağlarda eriyen organik maddeler kullanılır.

— Eczc. Mürdesenk, yağları sabunlaştırarak yakıların bileşimine giren kurşun sabunlarını meydana getirir; bazik kurşun asetatın hazırlanmasında da kullanılır. (M)

MÜRDÜM i. Reçeli yapılan, küçük ve siyah renkli bir erik cinsi. (M)

MÜRDÜMÜK i. Yazın ekilen biryıllık yem bitkisi. (İlmî adı *Lathyrus sativus.* Baklagillerden.)

— ANSİKL. *Mürdümük,* bir burçak türüdür; kökü ince ve çok dallıdır, kazık gibi derine gider. Sapı ince, dalları yataydır; yapraklar dallardan çift çift çıkar, her biri 6-7 sm uzunluğundadır. Çiçekleri pembemsi menekşe renginde, meyvesi badıç halindedir, içinde 4-5 tohum bulunur.

Mürdümük yeşil ve kuru ot olarak yetiştirilir. İlkbaharda hayvan otlatmağa çok elverişlidir, ancak tohum bağlamadan önce otlatılması gerekir, yoksa hayvanlar zehirlenebilir.

Burçak zehirlenmesi de denen *mürdümük zehirlenmesi,* bacaklarda kaşınmalı bir felç şeklinde kendini gösterir. Mevsimsiz olarak mürdümük yiyen insanlarda, at, sığır, koyun, domuz, tavuk v.b. hayvanlarda görülür. (ML)

MÜRE i. Avc. Bk. MÜHRE.

MÜREBBA sıf. ve i. (ar. *reby* > *terbiye* - den *mürebbā*). *Esk.* Terbiye olunmuş (kimse): *Yakub padişahın mürebbası ve makbul ve mahsus hafızı olup...* (Hoca Sadeddin).

◆ **İ.** Mutf. *Esk.* Şerbeti içinde kaynatılarak özel surette muameleden geçirilen bir cins tatlı. (M)

MÜREBBİ i. (ar. *reby* > *terbiye*'den *mürebbi*). *Esk.* Çocukların eğitimi ve yetiştirilmesiyle uğraşan, eğitici: *Mürebbiler elinde büyümüş adam* (Şemseddin Sami). || Besleyen. || *Mürebbi bi-z-zât,* kendi kendini yetiştirmiş olan (kimse).

— Tasav. Tarikata girenleri eğiten ve yetiştiren görevli.

◆ **Mürebbiyane** zf. *Esk.* Terbiye edecek biçimde: *Mürebbiyane öğüt.* || Mürebbi'ye yakışacak şekilde: *Mürebbiyane tevbihe bedel yalan söylemek ciheti ihtiyar olunur* (Recaizade Ekrem). [M]

MÜREBBİYE i. (ar. *reby* > *terbiye*'den *mürebbiye*). Kendisine bir çocuğun eğitim ve bakımı verilmiş olan kadın: *Bugün yalnız kalmak için çocukları mürebbiyelerile beraber Bebek bahçesine göndermiş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mürebbiyelik** i. Mürebbiyenin yaptığı iş: *Malûmu âliniz bendeniz mürebbiyelik sanatiyle geçinen bir kızım* (H. R. Gürpınar). [M]

MÜRECCAH sıf. (ar *rüchān* > *tercīh*'ten *mürecca*ḥ). *Esk.* Bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen, ötekilerden daha uygun bulunan, yeğ tutulan: *Kemend-i can-güdazı ejderi kahr olsa cellâdın / Müreccahtır yine bin kerre zencir-i esaretten* (Namık Kemal).

◆ **Müreccahiyyet** i. *Esk.* Üstünlük, bir başkasından yeğ olma. (M)

MÜRECCEB sıf. (ar. *rücūb* > *tercīb*'den *müreccеb*). *Esk.* [Sadece recep ayı için] Uğurlu, kutlu, mübarek. || *Receb-i müreccеb,* mübarek recep ayı. (M)

MÜRECCİH sıf. (ar. *rüchān* > *tercīh*'ten *mürecciḥ*). *Esk.* Bir şeyi diğerinden daha çok beğenip tercih eden, üstün bulan, yeğ tutan. (M)

MÜREDDEF sıf. (ar. *redf* > *terdīf*'ten *müreddef*). *Esk.* Birbiri arkasından gönderilmiş, art arda yürütülmüş, sıralanmış.

◆ **İ.** Ed. *Esk.* Redifli gazel veya kaside: *Var hayli kasidesi mükellef / Var nice gazelleri müreddef* (Ziya Paşa). [M]

MÜREFFEH sıf. (ar. *refāh* > *terfīh*'ten *müreffeh*). Her türlü ihtiyacı karşılanmış ve bolluk içinde yaşaması sağlanmış, varlıklı: *İçlerinde en müreffeh yaşayanlarda bile bu haller görülürdü* (Ahmed Rasim). *Azınlık tebaanın müreffeh kısmı arasında Avrupa muaşeret şekilleri rağbet kazanır* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Gönençli.

◆ **Müreffehe** sıf. *Esk.* Müreffeh'in dişili.

◆ **Müreffehen** zf. *Esk.* Varlıklı, sıkıntısız bir hayat içinde olarak, sıkıntısızca. (M)

MÜREFFİH sıf. (ar. *refāh* > *terfīh*'ten *müreffih*). *Esk.* Her türlü bolluğa, rahata kavuşan, sıkıntısız ve gönençli bir ömür süren. (M)

MÜREFTE, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili, Şarköy ilçesi) bucak; 10 300 nüf. (1965), 13 köy. — *Bucak merkezi,* 2 073 nüf. (1965). Şarköy'ün 13 km kuzeydoğusunda Marmara denizi kıyısında kurulmuştur. Şarapçılık. Çevrede petrol araştırmaları. (M)

MÜREHHEB sıf. (ar. *rehb* > *terhīb*'den *mürehheb*). *Esk.* Korkutulmuş, ürkütülmüş, herhangi bir tehlike ile korkuya düşürülmüş. (M)

MÜREHHİB sıf. (ar. *rehb* > *terhīb*'den *mürehhib*). *Esk.* Bir kimseyi herhangi bir tehlikeden dolayı korkutan, ürküten.

◆ **Mürehhibane** zf. *Esk.* Korkuturcasına, korkutacak şekilde. (M)

MÜREKKEBE i. (ar. *mürekkeb*'den *mürekkebe*). Bot. *Esk.* Bileşikgiller. (M)

MÜREKKEP veya **MÜREKKEB** sıf. (ar. *rükūb* > *terkīb*'den *mürekkeb*). *Esk.* Bileşik: *Öyle ise, hakikat olabilecek lisan mürekkep olan lisandır* (Ömer Seyfeddin). || ... den oluşan, ... den meydana gelen: *Çoğu kadınlardan, ihtiyarlardan ve çoluk çocuktan mürekkep bu kafileler, gerçi nereden geldiklerini bize haber verebiliyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— *Esk. Cehl-i mürekkep,* bir şey bilmediğini dahi bilmeme şelindeki cehalet. || *Faiz-i mürekkep,* faizine faiz yürütülen hesap.

— Dil bil. *Mürekkep cümle,* bileşik cümle. || *Mürekkep fiil,* bileşik fiil. || *Mürekkep kelime,* bileşik kelime. || *Mürekkep sıfat,* bileşik sıfat. || *Mürekkep sıyga* (veya *zaman*), bileşik zaman.

— Huk. *Mürekkep eşya.* Bk. EŞYA *topluluğu.* || *Mürekkep ikrar.* Bk. *Bileşik* İKRAR. || *Mürekkep suç,* iki ayrı suçtan meydana gelen bir tip suç.

◆ **Mürekkebat** çoğl. i. *Esk.* Mürekkep şeyler, bileşikler. (M)

MÜREKKEP i. (ar. *mürekkeb*'den). Çeşitli zeminlere, özellikle kâğıt üzerine yazı yazmak veya desen çizmek yahut mekanik olarak basmak için kullanılan,

çeşitli renklerde az çok kıvamlı bileşik. (Bk. ANSİKL. *Teknol. bölümü*). || *Çini mürekkep* (veya *Çin mürekkebi*), koloidal is karasından elde edilen ve daha çok lavi* desenler ile çizgi resimler yapmakta kullanılan katı veya sıvı bileşik. || *Gizli mürekkep*, kâğıtta iz bırakmayan, ancak ısı veya bazı kimyasal etkenlerle görünür hale gelen mürekkep. || *Matbaa mürekkebi*, bir katkı maddesiyle birlikte çok ince öğütülerek, yağlı bir vernik veya kurutucu bir yağ içine katılmış renkli pigmentler karışımı. (Bk. ANSİKL. *Teknol. bölümü.*) || *Sabit mürekkep*, zamanla veya kimyasal etkenlerle silinmeyen mürekkep.

— ÇEŞ. DEY. *Mürekkep yalamış*, kültürlü ve tahsilli kimse. || *Mürekkebi kurumadan bozmak*, yazılı bir sözleşme veya antlaşmayı pek kısa bir süre içinde bozmak.

— Ask. *Mürekkep hareket*, çeşitli sınıftan birliklerin (özellikle kara ve hava) katıldıkları savaş harekâtı.

— Foto. *Yağlı mürekkep metodu.* Bk. OLEOBROMİ.

— G. santl. *Mürekkep yumağı* (veya *tampon*), ofortçuların, tahta üzerine vernik sürmek için kullandıkları, taftadan yapılmış, içi pamuk dolu küçük torba.

— Tar. *Kutsal mürekkep*, doğu imparatorlarının, fermanlarını imzalamak için kullandıkları ve büyük bir özenle korunan erguvanî kırmızı renkte mürekkep.

— Zool. Kafadanbacaklılarda bir bez tarafından salgılanan ve anus yakınında bağırsağa açılan bir torbada depo edilen siyah ve koyu sıvı. (Bu mürekkep, suyu bulandırmağa ve hayvanı saklamağa yarar; kuvvetli bir boyayıcıdır.)

— ANSİKL. Teknol. *Mürekkep*'in kullanılışı çok eskidir. M.Ö. 2500 yıllarında bulunan Çin mürekkebi bir yana, Mısırlılar da aşağı yukarı aynı çağlarda mürekkep kullanıyorlardı. Asurlular, Mısırlılar, hattâ Yunanlılar'dan kalma, pişirilmiş toprak levhalar veya taş üzerine yazılmış pek çok yazıt günümüze kadar ulaştığı gibi, Mısırlıların yeraltı mezarlarında da, mürekkeple (siyah ve kırmızı) yazılmış papirüsler bulundu; bu elyazmalarında calamus, hattâ tüy kalem kullanıldığı sanılmaktadır. Balmumu tabletler ve kazı kalemi, Yunanlılar ile Romalılar için düşüncelerini yazı halinde ifade etmeğe yarayan tek araç değildi: ayrıca mürekkep de kullanılar; zaten Plinius, Marcus Vitruvius Pollio ve Dioskorides'in eserlerinde mürekkep formülleri yer alır.

Eskiçağda sepialı ve demir tannatlı mürekkepler biliniyordu; bu mürekkeplerin, elyazmalarını kopya eden sanatçılar tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Bazı parşömenlerde, baş harflerin erguvan rengi (temel maddesi zencefre, civa sülfür ve kantaşı) mürekkeple yazıldığı görülür. Bizanslılarda, kırmızı mürekkep (kutsal mürekkep) imparatorluk yazışmalarında kullanılırdı ve 470 Fermanıyle bu mürekkebin özel yazışmalarda kullanılması yasaklandı. Ortaçağ elyazmalarında, altın ve gümüş yaldızlı çeşitli mürekkeplere rastlanır. Bu çağda siyah mürekkep yapımında, özellikle mazı urundan yararlanılırdı; fakat bu yapım usulü çok ilkeldi ve mürekkep kalitesiz olduğu için, bugün elde bulunan yazmalar ya soluk, ya tamamen renksizdir. XVIII. yy.da mürekkep yapımında bir gelişme görüldü ve daha bilimsel usullere başvuruldu. Yeniçağda çok çeşitli ve renk renk mürekkepler ortaya çıktı; daha sonra dolmakalem mürekkebi, kopya mürekkebi, marka mürekkebi, tipografi, litografi baskılarda kullanılan yağlı, altın, gümüş, bronz yaldızlı matbaa mürekkepleri yapıldı. Türkler, XX. yy.a kadar genellikle bezir yağının yakılmasından elde edilen isten yapılan bezir mürekkebini kullandılar. *Siyah mürekkep* ise, musul mazısı, sirke, göztaşı ve temiz suyun kaynatılıp süzülmesinden sonra, içine biraz arap zamkı katılmasıyle hazırlanırdı.

● *Matbaa mürekkepleri.* Uzun süre mürekkep yapımı usulleri gizli tutuldu. Her matbaacı mürekkebini kendi yapıyordu. Ancak 1818 yılında fransız matbaacısı Pierre Lorilleux ilk mürekkep fabrikasını kurdu ve yaptığı mürekkepleri öbür matbaalara satmağa başladı. Bugün, baskı usullerine göre değişen, birbirinden çok farklı mürekkep türleri vardır; fakat hepsinin temel maddesi, renk veren katı bir madde veya *pigment* ile bu pigmentin karıştırıldığı bağlayıcı veya eritici bir akışkandır. Pigmentler, siyah, prusya mavisi, krom sarısı v.b. renklerde, çok ince toz halinde madensel boyarmaddeler veya anilin esaslı boyarmaddelerden elde edilen lakalardır. Klasik eski mürekkeplere yağlar ve yağlı vernikler katılırdı; bugün kısmen sentetik verniklerden faydalanılır. Yeni baskı usulleriyle birlikte eritici hidrokarbonlar, alkol, hattâ su katılan mürekkepler kullanılmağa başlandı.

Tipografi mürekkepleri, boyarmaddeleri yapışkan bir vernik içinde asıltı halinde olan, oldukça kıvamlı macunlardır; âdi siyah olanları âdi kâğıt baskılarda kullanılır; ayrıca kuşe kâğıt üzerine yapılan lüks baskılar için *kuşe mürekkebi* vardır. Çok yüksek tirajlı rotatif makinelerde kullanılan ve daha akışkan olan gazete mürekkeplerinin temel maddesi madensel yağlar ve reçinedir. *Litografi ve ofset mürekkepleri*, tipografi mürekkeplerine benzer fakat daha koyu kıvamlıdır.

Helyo mürekkepleri, yağ kıvamındadır ve pigment ile verniğin bir hidrokarbon karışımında eritilmesinden elde edilir.

Maden ve plastik üstüne yapılan baskılarda, mürekkeplerin bileşimine, baskı yapılacak yüzeye yapışmasını sağlayan maddeler katılır. Özel baskı usulleri için hazırlanan mürekkeplerde klasik pigmentler kullanılmaz: *alkollü mürekkepler*, anilin boyarmaddeleri alkol asıltılarıdır; *karbon kâğıdı* (veya *daktilo şeridi*) *mürekkepleri*'nin temel maddesi mumdur. Öbür mürekkeplerde boyarmadde olarak çok ince madeń parçacıkları kullanılır. Bazı mürekkeplerde de, ancak belirli bir etken karşısında renk veren bir madde bulunur (*gizli mürekkep*).

Mürekkepler değişik şekillerde kurutulur: baskı kâğıdı tarafından emilerek (gazete mürekkebi); eritici tarafından buharlaştırılarak (helyo, anilin mürekkepler); yağ ve vernik oksitlenerek (ofset mürekkebi), kurutucu madde eklenirse oksitlenme hızlanır; verniğin polimerleşmesi için ısıtılarak (ısı ile sertleşen vernikli mürekkepler).

◆ **Mürekkeplemek** geçl. f. Mürekkep sürmek, mürekkeple lekelemek, mürekkep dökerek veya damlatarak bir yüzeyi karartmak: *Yazarken kâğıdın kenarlarını mürekkepleme* (Şemseddin Sami).

◆ **Mürekkeplenmek** edilg. f. Mürekkep sürülmek.

◆ **Mürekkepli** sıf. Mürekkep sürülmüş, mürekkep damlamış: *Elleri mürekkepli bir çocuk.* || Mürekkebi içinde bulunan: *Mürekkepli kalem.* (LM)

MÜREKKEPBALIĞI bls. i. Kafadanbacaklı, iç kavkılı yumuşakça. (Onayaklılar takımından.) [İlmî adı *sepia.*]

— ANSİKL. *Mürekkepbalığı*, ılıman ve sıcak denizlerin kıyı sularında bulunur; gövde kısmının bütün çevresi tek bir yüzgeç biçimindedir, bunun sayesinde gövdesini döndürür. İri ve geniş olan başında on kol bulunur; bunların sekizi kısa ve çekmenlidir; diğer ikisi ise uzundur dinlenme halindeyken kıvrık durur; fakat yakınından bir av geçtiği zaman, ucundaki çekmenleriyle onu yakalamak için büyük bir hızla açılır ve ileriye fırlar. Ağzı «papağan gagası» biçiminde, çeneleri boynuzsu maddeden ve korkunçtur. Gözleri ve beyni çok iyi gelişmiştir. Sırt derisinin altında kireçten büyük bir kemik bulunur; içi gözenekli ve gözenekleri hava ile dolu olan bu kemiğin özağırlığı sudan azdır; hayvana hem hafiflik verir, hem de bütün vücuduna desteklik eder. Mürekkepbalığı «tepki» ile hareket eder; bunun için ağzı öne doğru olan ve karın kısmında bulunan bir huniden ileriye doğru su fışkırtır, bunun tepkisiyle geriye doğru hareket eder. İri yumurtalar yumurtlar, bunları çıkardığı mürekkeple siyaha boyar ve kara üzüm salkımını andırır şekilde biraraya getirir. Mürekkebi resim yapmak için ve çeşitli ilâçlarda kullanılabilir. Mürekkepbalığının kemiği çeşitli ufak işlere, özellikle kafes kuşlarının gagasını bilemeğe yarar. Avrupa denizlerindeki en yaygın türü *Sepia officinalis*'tir. (L)

MÜREKKEPÇİ i. (*mürekkep*'ten *mürekkep-çi*). Mürekkep yapan veya satan kimse. (M)

MÜREKKEPLİK i. (*mürekkep*'ten *mürekkep-lik*). Mürekkep koymağa yarayan küçük kap, hokka. (M)

MÜREKKEZ sıf. (ar. *rekz* > *terkîz*'den *mürekkez*). *Esk.* Dik duracak şekilde bir yere tutturulmuş, dikilmiş. (M)

MÜREKKİB sıf. (ar. *rükûb* > *terkib*'den *mürekkib*). *Esk.* Ayrı ayrı unsurları biraraya getiren, birleştiren. || Bir bileşiği oluşturan.

— Fiz. *Esk.* Bileşen, bileşik. (M)

MÜREKSİT i. (fr. *murexide*). Kim. Formülü

$$C_8H_4N_5O_6\,(NH_4),\ H_2O$$

olan amonyum pürpürat'a verilen ad.

— ANSİKL. *Müreksit*, bir amonyak tuzunun aloksantine etkimesiyle veya aloksan'ın, amonyak eşliğinde üramil'e etkimesiyle meydana gelir. Seyreltik nitrik asitle yükseltgenen ürik asit aloksantin verdiği için bu iki maddeden hareket ederek de müreksit elde edilebilir (karakteristik tepkime). Müreksit, suda koyu kırmızı bir renk vererek çözünen yeşil billûrlar meydana getirir. Eskiden boyarmadde olarak kullanılırdı. (L)

MÜREN (Zeki), türk ses sanatçısı ve bestecisi, (Bursa 1931). İlk ve orta öğrenimini Bursa'da yaptı. Boğaziçi lisesini (1949), Güzel Sanatlar Akademisi Desen bölümünü (1953) bitirdi. Genç yaşta musiki ile ilgilendi. Şerif İçli ve Refik Fersan'dan ders aldı. Açılan bir yarışmayı kazanarak İstanbul radyosuna girdi (1950). Çeşitli formda, yüzden fazla beste yaptı. Birçok filim çevirdi. 200'den fazla plak doldurdu. (M)

MÜRESSEM sıf. (ar. *resm* > *tersim*'den *müressem*). *Esk.* Resim vasıtasıyle şekli ve görünüşü kâğıda veya tuvale geçirilmiş, resmedilmiş. || Çiçekler ve resimlerle süslenmiş (şey). [M]

MÜRESSİM sıf. (ar. *resm* > *tersîm*'den *müressim*). *Esk.* Resim vasıtası ile bir şeyin şeklini ve görünüşünü kâğıda veya tuvale geçirmiş, resmini yapmış olan. (M)

MÜREŞŞAH sıf. (ar. *reşh* > *terşih*'ten *müreşşah*). *Esk.* Damlalar halinde süzdürülmüş, damla damla sızdırılmış. || Terbiye edilmiş.

— Ed. *Esk.* Söz içinde yapılan benzetmede benzetilmiş olana en yakın olarak söylenen. (M)

MÜRETTEB sıf. Bk. MÜRETTEP.

MÜRETTEBAT çoğl. i. (ar. *müretteb*'den *mürettebat*). Bir gemi, uçak v.b.deki personelin tümü. || *Esk.* Tahsisat.

— Ask. Bir iş için görevlendirilmiş bölükler.

— Denizc. *Mürettebat yeri*, bir geminin mürettebata ayrılan kısmı.

— ANSİKL. Havc. *Mürttebat*, uçağa göre

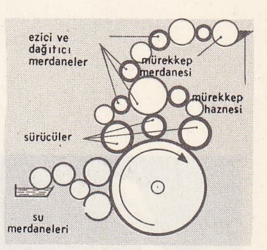

bir baskı makinesinde mürekkep verme

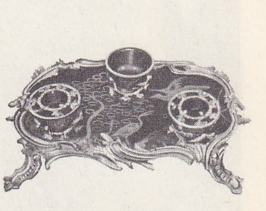

çin lakasından mürekkep hokkası takımı Louis XV devri

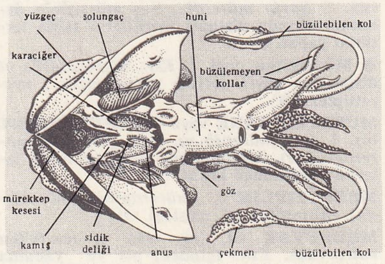

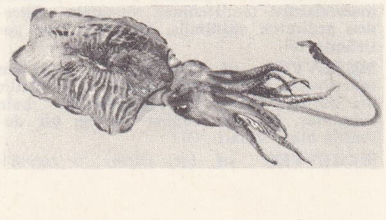

mürekkepbalığı

Foto. LAROUSSE

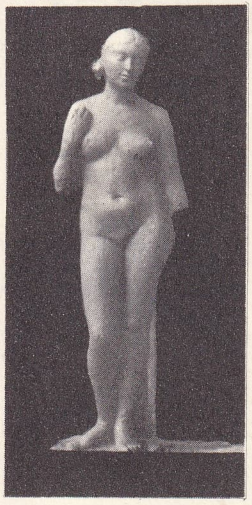

Zühtü MÜRİDOĞLU «Çıplak» adlı eseri

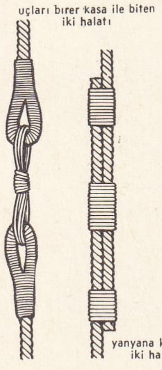

mürsele bağı (denizc.)

değişir. Küçük bir uçakta, pilottan başka kimse bulunmayabilir. Genel olarak, milletlerarası önemli hatlarda ulaşımı sağlayan yolcu uçaklarının mürettebatı, bir pilot, bir ikinci pilot, bir makinist, bir radyocu, bir veya birkaç kabin memuru ve bir veya birkaç hava hostesinden meydana gelir.

— Ask. Havc. Askerî uçaklarda, mürettebat sayısı uçağın tipine göre değişir (1 ilâ 10 kişi). Çok motorlu uçaklarda, çoğu zaman bir ikinci pilot, bir veya birkaç radyocu, makinist, makineli tüfekçi, topçu, bombardımancı bulunur. Her birinin rolü yönetmeliklerde çok açık olarak belirtilmiştir. Uçak kumandanı genellikle uçak kumandanlığı brövesi olan en kidemli pilottur (çoğu zaman birinci pilot). Prensip olarak mürettebat belirli bir uçağa bağlanmaz. Uçuştan önce yapılan brifing sırasında mürettebatın uçağı belirtilir. (LM)

MÜRETTEP veya **MÜRETTEB** sıf. (ar. *retb* ve *rütbe* > *tertîb*'den *müretteb*). *Esk.* Tertip olunmuş, sıralanmış, sıralı, muntazam: *Eğerçi ondan evvel dahi namaz kılınıyordu, lâkin beş vakit müretteb olarak namaz kılınmak o gece emrolundu* (Cevdet Paşa). || Gizli bir maksatla tertip olunmuş (iş): *Şüphesiz bu onun tarafından mürettepti* (H. H. Uşaklıgil). || Tayin ve tahsis olunmuş: *Mürettep maaş ve tayinatı vardır* (Şemseddin Sami). || Sonradan düzenlenmiş, derlenmiş, toplanmış: *Divanını görmedim mürettep, / Buldum bir iki gazel ki ağrep* (Ziya Paşa). *Mürettep fırka. Mürettep kolordu.*

— Huk. *Mürettep sayı* (veya *tamsayı*), bir kurul veya meclisi meydana getiren üyelerin tümü. (Toplantı nisabının hesabına yarar.)

◆ **Mürettebe** sıf. *Esk.* Müretteb'in dişili. (M)

MÜRETTİB sıf. Bk. MÜRETTİP.

MÜRETTİBHANE i. Bk. MÜRETTİPHANE.

MÜRETTİL sıf. (ar. *tertîl*'den *mürettil*). *Esk.* Kur'anı Kerim'i, tecvit ilmi kurallarına göre ağır ağır okuyan. (M)

MÜRETTİP veya **MÜRETTİB** sıf. (ar. *retb* > *tertîb*'den *mürettib*). Sıraya koyan, sıralayan, art arda getiren, düzenleyen, tertipleyen, hazırlayan.

◆ İ. Matbaac. El hurufatıyle metin ve başlık dizen işçi (aynı işi dizgi makinesinde yapana *operatör* denir): *Hem ben öyle yazsam, bakalım mürettip öyle dizer mi?* (N. Ataç). || *Teşm. yol.* Dizilmiş satırların sayfa halinde düzenlemesinde çalışan işçi. || *Mürettip çırağı*, dizgi ve tertip işlerinde çalışan yardımcı işçi. || *Mürettip hatası*, tashih sırasında da görülmeyerek kesin metinde yer almış dizgi yanlışı. (*Esk.* Sehv-i mürettip). || *Baş mürettip* (veya *ser mürettip*), matbaada dizgi ve tertip çalışmalarının tümünü yöneten uzman işçi. (Dizilecek metinleri operatörlere ve başlık mürettiplerine dağıtır ve sayfa planları gereğince dizgi işini yaptırır; provaları tashihten geçirttikten sonra, yine plan gereğince sayfaların düzenlenmesi ve bağlanması işlerini sağlar; bunları son şekliyle baskı servisine verir.) || *Masa mürettibi*, el dizgisi ve tertip işlerinden başlık, ilân, çerçeve v.b.yi yapan işçi. || *Sayfa mürettibi*, baş mürettibin denetimi altında dizilmiş metinlerin sayfa tertibini yapan kimse.

◆ **Mürettibîn** çoğl. i. *Esk.* Matbaalarda el dizgisi ve sayfa tertibi yapan işçiler, mürettipler. (M)

MÜRETTİPHANE veya **MÜRETTİBHANE** bls. i. (ar. *mürettib* ve fars. *hâne*'den *mürettib-hâne*). Matbaalarda dizgi ve tertip işlerinin görüldüğü kısım. (M)

MÜRETTİPLİK i. (*mürettip*'ten *mürettiplik*). Mürettibin işi, mesleği. (M)

MÜREVVAK sıf. (ar. *revk* > *tervîk*'ten *mürevvak*). *Esk.* İçindeki pis ve yabancı maddelerden temizlenmek amacıyle filtreden geçirerek süzülmüş, duru bir hale getirilmiş. (M)

MÜREVVEC sıf. (ar. *revâc* > *tervîc*'den *mürevvec*). *Esk.* Hatırı sayılır ve güvenilir bir duruma getirilmiş, beğenilir bir hale sokulmuş, herkesin rağbet edeceği bir durumda olan, itibarlı. (M)

MÜREVVEH sıf. (ar. *râyiha* > *tervîh*'ten *mürevveh*). *Esk.* Üzerine güzel kokular sürülmüş, güzel kokması sağlanmış, kokulandırılmış. || Rahata erdirilmiş. (M)

MÜREVVİÇ veya **MÜREVVİC** sıf. ve i. (ar. *revâc* > *tervîc*'den *mürevvic*). *Esk.* Bir görüşü destekleyen, bir düşünceye taraftar olan: *Biz bu prensibin, asla mürevvici olamazdık. Bilhassa içinde bulunduğumuz şerait unutularak, böyle sakim icraata elbette muvafakat edemezdik* (Atatürk). || Bir düşünceyi yayan, savunan. || (Bir mala) Sürüm ve istek kazandıran. || *Mürevvic-i efkâr*, herhangi bir görüşü yaygınlaştıran yayın aracı. (M)

MÜREVVİH sıf. (ar. *râyiha* > *tervîh*'ten *mürevvih*). *Esk.* Güzel koku veren, kokulandıran. || Dinlendiren, rahatlatan. (M)

MÜRG veya **MURG** i. (fars. *murğ*). *Esk.* Kuş. || *Mürg-âb* (*mürg-i âb* veya *mürg-i âbî*) [«su kuşu»], ördek. Kaz. || *Mürg-baz*, kuş besleyen ve evcilleştiren kimse, kuşbaz. || *Mürg-dil* («kuş yürekli»), korkak. || *Mürgendaz*, büyük bir lokmayı çiğnemeden yutan. || *Mürg-zar*, kuş bahçesi. || *Mürg-ı âfitab-âlem* (veya *mürg-i yakut-ı per*) [«dünyanın güneş kuşu»], ateş. || *Mür-i aşk*, aşk kuşu; aşk: *Sabâ eser, gusun-i ter /Ki mürg-i aşka lânedir* (Tevfik Fikret). || *Mürg-i âzer-efruz* (veya *mürg-i âzer-firuz*) [«ateş parıltılı kuş»], kaknus kuşu. || *Mürg-i bağ* (*mürg-i bâm*, *mürg-i çemen*, *mürg-i haşhan*, *mürg-i sahb*, *mürg-i şeb-âhenk*, *mürg-i şebhan* veya *mürg-i şebhiz*), bülbül. || *Mürg-i bâl- şikeste*, kırık kanatlı kuş. || *Mürg-i bîgâhhan* (veya *mürg-i biyaki*), vakitsiz öten horoz. || *Mürg-i dânâ* («akıllı kuş»), papağan. || *Mürg-i guşt-ruba* («et kapan kuş»), çaylak. || *Mürg-i hakk-gû* (veya *mürg-i hak-bîz*), ishak kuşu. || *Mürg-i hanegi* («ev kuşu»), tavuk. || *Mürg-i İsa*, yarasa. || *Mürg-i leb*, söz. || *Mürg-i nâme* (*mürg-i nâme - âver*) [«mektup götüren kuş»], (veya *mürg-i nâme-ber* [«mektup götüren kuş»]), posta güvercini. || *Mürg-i rengin-tac* («renkli taçlı kuş»), horoz. || *Mürg-i rûz* («gün kuşu»), güneş. || *Mürg-i seher* (veya *mürg-i seherhan*) [«sabah kuşu»], bülbül. Horoz. Boynu halkalı güvercin. Erken kalkıp ibadet eden kimse. || *Mürg-i subh* («sabah kuşu»), bülbül. || *Mürg-i Süleyman*, çavuşkuşu, hüthüt. || *Mürg-i şeb ü rûz* («gecenin ve gündüzün kuşu»), ay ve güneş. || *Mürg-i tarab* («şenlik kuşu»), bülbül. Güvercin. Müzikçi. Şarkıcı. || *Mürg-i zer* («altın kuş»), güneş. || *Mürg-i zerrin* (*mürg-i zerrin bâl* veya *mürg-i zerrin-per*), güneş. Sülün. || *Mürg-i zîrek* (veya *mürg-i zîrek-sar*) [«anlayışlı kuş»], sığırcık kuşu.

— Bot. *Esk. Mürg-i zebanek*, kuşdili denilen bir bitki.

— Ed. *Esk. Mürgi dil* («gönül kuşu»), yürek. Ruh. Akıl. || *Mürgi Mecnun*, Mecnun'un başında yuva yaptığı söylenen kuş.

— G. santl. *Esk. Mürgi bismillâhî*, hattatların kuş şeklinde istif ederek yazdıkları besmele.

— İlâhiy. *Esk. Mürg-zârı ukbâ*, cennet. || *Mürgi âmin* («âmin kuşu»), gökte devamlı bir şekilde «âmin» diyerek uçtuğuna inanılan melek. (İslâm inancına göre bu sırada dua eden kimsenin duası kabul olunur.) || *Mürgi felek* (veya *mürgi gerdûn*), melek. || *Mürgi ilâhî*, («ilâhî kuş»), ruh. || *Mürgi sidre* («Sidre kuşu»), Cebrail.

◆ **Mürgan** çoğl. i. *Esk.* Kuşlar: *Gittiniz, gittiniz siz ey mürgan, / Şimdi boş kaldı ser-te-ser yuvalar ...* (Cenab Şahabeddin). || *Mürgan-i arş* (veya *mürgan-i sidre*), büyük melekler (Azrail, Cebrail, İsrafil, Mikâil).

◆ **Mürgane** zf. *Esk.* Kuş gibi, kuşçasına, kuşa yakışır biçimde: *Bunların ortasında bir lâne, / Bi-hazer bir hayat-ı mürgane* (Tevfik Fikret). [M]

MÜRGAK i. (fars. *mürğâk*). Mus. Türk müziğinin en az altı asırlık makamlarından biri. (Bugün elde hiç bir örneği yoktur.) [M]

MÜRGANE i. (fars. *mürğâne*). *Esk.* Kuş yumurtası. (M)

MÜRGEK i. (fars. *mürğ*, kuş ve *-k*, küçültme ekinden *mürğek*). *Esk.* Küçük kuş. (M)

MÜRİASİT i. (fr. *muriasit*). Miner. *Eşanl.* ANHIDRİT.

MÜRİD i. Bk. MÜRİT.

MÜRİDOĞLU (Zühtü), türk heykeltıraşı (İstanbul 1906). Sanayii Nefise mektebinin Heykel bölümünü bitirdi 1928. Paris'te Collarosi Akademisi Heykel bölümünde Marcel Gimond'dan öğrenim gördü. Yurda dönünce resim öğretmenliği yaptı (1931-1936). Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Heykel ve Mulaj atelyesi şefliğinde bulundu. *Zonguldak Atatürk Anıtı*, Ankara'da *Anıtkabir Alçak Kabartmaları* ve Ali Hadi Bara ile birlikte *Beşiktaş Barbaros Anıtı*'nı yaptı. 1953'ten sonra soyut anlayışla çalışan Müridoğlu, eserlerinde alçı, ağaç, maden v.b. çeşitli malzeme kullandı. *Meçhul Politika Hükümlüsü* adlı kompozisyonu New York Modern Sanat müzesindedir. (M)

MÜRİT veya **MÜRİD** i. (ar. *revd* > *irâde*'den *mürîd*). Tasav. Bu tarikat şeyhine intisap ederek ondan tasavvufun yollarını öğrenen kimse, çömez: *Hızır Paşa da Hafik'in evvelce Alevî olan Sofular köyündendir ve Pir Sultan'ın müridlerindendir* (Abdülbaki Gölpınarlı).

— ANSIKL. Pir, şeyh, mürşit gibi manevî unvanlar taşıyan bir tarikat ulusundan ikrar vererek el alan kimseye *mürit* denir. Mürit, kendi özünü, iradesini el aldığı kimseye bağlayan, ona gönülden inanan insandır. Önce tarikatın genel ilkelerini, «erkân» denen özel davranış kurallarını, törenlerin nasıl yapılması gerektiğini öğrenir. Sonra, daha ileri basamaklarda «irfan» denen bilgileri, kendini bilme, anlama yollarını bulmağa çalışır. Bazen mürit sözü, «tarikata yeni giren (sâlik) veya bir pîre kapılanan» anlamında kullanılır. Mürit, zamanla birtakım manevî aşamalardan geçerek yükselir, sırası gelince halife, şeyh, pir, dede gibi unvanlar alır, tekkesinin yöneticileri arasına girer veya bağımsız bir tekke şeyhi olur. Her tarikatın ayrı pir anlayışı, ayrı törenleri olduğundan, müritlerin yükselmek için geçmeleri gereken aşamalar da ayrıdır.

◆ Sıf. *Esk.* Buyuran, emreden.

◆ **Müridan** çoğl. i. *Esk.* Müritler. || Buyuranlar, emredenler.

◆ **Müridane** zf. *Esk.* Mürit olana yaraşır şekilde.

◆ **Müridi** ve **müridiyet** i. *Esk.* Mürit olma hali, müritlik. (M)

MÜRİTLİK i. (*mürit*'ten *mürit-lik*). Bir şeyhe bağlanma işi, mürit olma hali ve çağı. (M)

MÜRİTZ gölü, buzul asıllı göl, Almanya'nın kuzeyinde, Rostock'un güneydoğusunda; 115 km². Ayağı, Elbe'ye dökülen Elde'dir. (L)

MÜRİYANİ (Ebu Eyyub Süleyman), arap devlet adamı, halife Mansur'un veziri (? - 771). Halid bin Bermek'ten sonra halife Mansur tarafından vezirlikle görevlendirildi. 770'te devlet parasını çalmak veya Mansur'un çocuklarından birini öldürmekle suçlanarak kardeşi ve yeğenleriyle hapsedildi. Müriyani'nin bu suçları işlediği konusundaki söylentiler kesin belgelere dayanmaz. (M)

MÜRNEL i. (ital. k. [?]). Birlikte bükülmüş iki, üç veya dört kol iplikten meydana gelen ince halat. (L)

MÜROMONTİT i. (fr. *muromontite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve demir silikat. (Ortit çeşididir.) [L]

MÜRREN, İsviçre'de (Bern kantonu) yer, Lauterbrünnen vâdisinde, Jungfrau'nun karşısında; 1 650 m yüksl. Çok turist çeken yazlık yer ve kış sporları merkezi. (L)

MÜRRÜSAFİ bls. i. Çeşitli belsem ağaçlarından (burseraceae) elde edilen reçine sakızı. (Mürrüsafi, kokusu yüzünden İlkçağdan beri kullanılır. Kaşınma giderici ve uyarıcı nitelikte olan mürrüsafi, Garrus ve Fioravanti alkolatlarına, civalı yakılara, afyonlu itdili haplarına katılır.) || *Mürrüsafi ağacı*, mürrüsafi elde edilen çeşitli ağaç türlerine verilen ad. (L)

MÜRSEL sıf. (ar. *irsâl*'den *mürsel*). *Esk.* Yollanmış, gönderilmiş. || *Mürsel-ün-ileyh*, kendisine mektup, eşya v.d. bir şey gönderilen.

◆ İ. Peygamber. || Erkek adı.

— Ed. *Mecazı mürsel.* Bk. MECAZ.

Foto. MEYDAN

— G. santl. *Esk.* Bir yazı çeşidi.

◆ **Mürselîn** çoğl. i. *Esk.* Peygamberler. || *Seyyid-ül-mürselin* («gönderilenlerin büyüğü olan»), Hz. Muhammed. (M)

Mürselat. *Kur'an*'ın LXXVII. suresi. Mekke'de indirildi (50 ayet). Kıyamet günü münkirlerin başına gelecekleri, doğru yoldan çıkmanın, sapkınlığın insanı ne hallere koyacağı anlatılır. İyilik edenlerin, Tanrı yolundan gidenlerin mutluluğa ulaşacakları, kötülerin, tanrıtanımazların cezaya uğrayacakları bildirilir. Bu sure, Hz. Muhammed'in sözlerini ve islâm dinini inkâr edenler için indirildi. (M)

MÜRSELE i. (ar. *mürsel*'den *mürsele*). *Esk.* Gönderilmiş şey. || Melek. || Pusula, kâğıt, mektup.

— Denizc. *Mürsele bağı*, yalnız birine güç binecek iki halatın bedenlerini birbirine bağlamak için kullanılan bağ. || *Mürsele etmek*, iki halatı mürsele bağıyle birbirine tutturmak.

◆ **Mürselat** çoğl. i. *Esk.* Gönderilen, yollanan şeyler || Melekler. || Posta ile gönderilen paket, kitap, eşya gibi şeyler. (M)

MÜRSİL sıf. (ar. *irsal*'den *mürsil*). *Esk.* Yollayan, gönderen. || *Mürsil-i mektub*, mektup gönderen.

— Anat. *Esk.* İçeriye ileten (sinir v.b.). [M]

MÜRSİLE sıf. (ar. *mürsil*'den *mürsile*). *Esk.* Gönderen, yollayan.

— Fiz. *Esk.* Verici (istasyon). [M]

MÜRSİNSKİT i. (fr. *mursinskite*). Miner. Topaz içinde inklüzyonlar halinde bulunan ve kuvadratik sistemde billûrlaşan inorganik madde. (L)

MÜRŞİT veya **MÜRŞİD** sıf. ve i. (ar. *rüşd* > *irşad*'dan *mürşid*). Doğru yolu gösteren, rehber, kılavuz; *Boileau gibi, Lessing gibi bir mürşid, din kurmuş bir peygamberdir; ama bir tenkidçi değildir* (N. Ataç). || *Mec.* Gafletten uyandıran, uyaran.

◆ İ. Tasav. Müritlerine tasavvuf yolunda gerçekleri ve sırları gösterip öğreten tarikat şeyhi. (Tarikata girdikten sonra yükselmek, bilgi edinerek olgunlaşmak için bir yol gösterenden el almak, onun izinden yürümek gereği vardır. Bu görevi yapan, kendine uyanları «irfan»la aydınlatan her yetkili mürşittir.) || *Mürşidi kâmil* (veya *mürşidi agâh*), bilgi ve olgunluk (kemal) bakımından en yüksek aşamaya ulaşan, gönlünü her türlü duygusal eğilim ve eksikliklerden arıtan kimse. (Bazı mutasavvıflara göre «kemal» mertebisine ulaşarak olgun [kâmil] niteliğini kazanan mürşit, tanrısal bir yetenekle donanır. Gönlünde Tanrı'yı görür. Onun her bakışı [nazar], insanı aydınlatır. Mürşidi kâmil, tanrı nazarı ile bakar, onunla görür.)

— Din. *Mürşidi azam*, Hz. Muhammed.

◆ **Mürşidane** zf. *Esk.* Mürşit olana yaraşır şekilde.

◆ **Mürşide** i. ve sıf. *Esk.* Mürşid'in dişili.

◆ **Mürşidîn** çoğl. i. *Esk.* Doğru yolu gösterenler, gafletten uyandıranlar, mürşitler.

◆ **Mürşitlik** i. Mürşit olma hali. (M)

MÜRŞİTPINAR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Suruç ilçesi) bucak; 8 626 nüf. (1965); 18 köy.

— *Bucak merkezi*, 901 nüf. (1965); Suruç'un 11 km güneyinde; yüksl. 510 m. Güney demiryolu üzerinde istasyonu vardır. (M)

MÜRTAGİB sıf. (ar. *rağbet* > *irtiğab*'dan *mürtağib*). *Esk.* İsteyen, rica eden, yalvaran, rağbet eden, istekli. (M)

MÜRTAKİ sıf. (ar. *rakẏ* > *irtikā*'dan *mürtaḳi*). *Esk.* Yukarıya çıkan, yükselen. || İlerleyen, gelişen. (M)

MÜRTEBİT sıf. (ar. *rabt* > *irtibat*'tan *mürtebit*). *Esk.* Bağlı olan, bağlantılı: *Ten mürtebit olsa da zemine / Can çıkmada Rabb-ül-âlemine* (Muallim Naci). [M]

MÜRTECA sıf. (ar. *reca* > *irticā*'dan *mürteca*). *Esk.* Umut edilmiş. (M)

MÜRTECEL sıf. ve i. (ar. *recl* > *irtical*'den *mürtecel*). *Esk.* Hazırlıksız, içine doğduğu şekilde söylenilmiş (söz veya şiir). [M]

MÜRTECİ sıf. (ar. *rücū* > *irticā*'dan *mürteci*'). *Esk.* Gerici: *Fakat aslında ortada görülen daha ziyade muhafazakâr ve mürteci bir gruptu* (Ş.S. Aydemir). || Geriye dönen. (M)

MÜRTECİ sıf. (ar. *recā* > *irticā*'dan *mürteci*). *Esk.* Umut eden, bir şey uman, isteyen. (M)

MÜRTECİL sıf. (ar. *recl* > *irtical*'den *mürtecil*). *Esk.* Düşünmeksizin, bir anda içinden gelerek şiir veya söz söyleyen, hazırcevap.

◆ **Mürtecilane** zf. *Esk.* Düşünmeksizin şiir veya söz söyleyene yaşıkaşacak şekilde, hazırcevaplıkla.

◆ **Mürtecile** sıf. *Esk.* Mürtecil'in dişili.

◆ **Mürtecilen** zf. *Esk.* Hemen söz veya şiir söyleyerek, hazırcevaplıkla: *Konuşurken siyak-ı hale göre / Öyle eş'ar okurdu mürtecilen* (Abdülhak Hâmid). [M]

MÜRTECİM sıf. (ar. *irticām*'dan *mürtecim*). *Esk.* Üst üste yığılmış, birbiri üzerine istif edilmiş. (M)

MÜRTED sıf. ve i. Bk. MÜRTET.

MÜRTEDİ sıf. (ar. *ridaʿ* > *irtidaʿ*'dan *mürtediʿ*). *Esk.* Yasaklanmış olan şeyleri yapmaktan kaçınan, çekinen: *Cümleniz kılıçtan geçersiniz demekle mürtedi oldular* (Naima). [M]

MÜRTEDİF sıf. (ar. *redf* > *irtidaf*'tan *mürtedif*). *Esk.* Ardından giden, ardına düşen, izleyen. (M)

MÜRTEDOVA, Ankara'nın kuzeybatısında, Ankara suyunun bir kolu olan Ovaçay tarafından geçilen ova. Genişliği doğu-batı doğrultusunda 12 km, uzunluğu kuzey kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda 35 km. Sulanan kesimlerde verimli tarım. Büyük hava üssü. (M)

MÜRTEFİ sıf. (ar. *refʿ* > *irtifaʿ*'dan *mürtefiʿ*). *Esk.* Yükselen, yüksek bir yere çıkan, yücelmiş. || Yüksek, yüce: *Zevra, Mescid-i Nebevi haricinde bir mahall-i mürtefidir* (Cevdet Paşa). *Asıl Kudüs şehri Zeytindağı'nın arkasında olduğundan, yolcular Şeria'ya doğru ve Gerek dağları üstünde Zeytindağı'nın en mürtefi yerinde bulunan Alman sanatoryumunu görürler* (F. R. Atay).

◆ **Mürtefia** sıf. *Esk.* Mürtefi'in dişili. || *Cibal-i mürtefia*, yüksek dağlar. (M)

MÜRTEFİD sıf. (ar. *irtifad*'dan *mürtefid*). *Esk.* Bir kazanç sağlayan, yararlanan. (M)

MÜRTEHİL sıf. (ar. *rıhlet* > *irtihāl*'den *mürtehil*). *Esk.* Bu dünyadan göç eden, ölen. || Başka bir yere giden, göç eden. (M)

MÜRTEHİN sıf. (ar. *rehn* > *irtihān*'dan *mürtehin*). *Esk.* Rehin olarak tutan.

— Huk. Bk. REHİN. (M)

MÜRTEİ sıf. (ar. *raʿy* > *irtiʿa*'dan *mürteʿi*). *Esk.* Kırda dolaşan, otlayan. (M)

MÜRTEİD sıf. (ar. *raʿd* > *irtiʿād*'dan *mürteʿid*). *Esk.* Ürküp titreyen: *Mer'ub ü mürteid mührü çıkarıp padişaha sundu* (Naima). (M)

MÜRTEİŞ sıf. (ar. *raʿş* > *irtiʿaş*'tan *mürteʿiş*). *Esk.* Titrek, titreyen.

◆ **Mürteişe** sıf. *Esk.* Mürteiş'in dişili: *Vücudu serapa bir kütle-i mürteişe kesilmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). (M)

MÜRTEKIB sıf. (ar. *raḳb*'dan *mürteḳib*). *Esk.* Bekleyen, gözetleyen. (M)

MÜRTEKİP veya **MÜRTEKİB** sıf. (ar. *rükûb* > *irtikab*'dan *mürtekib*). *Esk.* Kötü, yakışıksız işler yapan. || Rüşvet yiyen. || Memuriyetini kötüye kullanan: *Milyonla çalan mesned-i izzette serefraz / Birkaç kuruşu mürtekibin cayı kürektir* (Ziya Paşa).

◆ **Mürtekibîn** veya **mürtekiban** çoğl. i. *Esk.* Kötü, yakışıksız işler yapanlar. || Rüşvet alanlar. (M)

MÜRTEKİZ sıf. (ar. *rekz* > *irtikaz*'dan *mürtekiz*). *Esk.* Dikilmiş, sağlam duran. || Dikili duran. (M)

MÜRTES i. (ar. *resaset*'ten *mürtess*). *Esk.* Yaralanarak savaş dışı kalmış olan asker. (M)

MÜRTESEM sıf. (ar. *resm* > *irtisam*'dan *mürtesem*). *Esk.* Resimlenmiş: *Karşıda azîm bir dumanla mürtesem bir levha parça parça koparak denize dökülüyor gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mat. *Esk.* İzdüşüm. || *Mürtesemi şakulî*, dikey izdüşüm. || *Mürtesimi ufkî*, yatay izdüşüm. (M)

MÜRTESİM sıf. (ar. *resm* > *irtisam*'dan *mürtesim*). *Esk.* Resmi çıkan. (M)

MÜRTEŞİ sıf. (ar. *rüşvet* > *irtişa*'dan *mürteşi*). *Esk.* Rüşvet kabul eden, rüşvet yiyen.

— ANSİKL. Din. İslâm inancına göre *mürteşi*, haram sayılan bir menfaate el uzatmış, günah işlemiş kimsedir; bundan dolayı Allah'ın lânetine uğrayacaktır. (M)

MÜRTEŞİF sıf. (ar. *reşf* > *irtişaf*'tan *mürteşif*). *Esk.* Yudum yudum içen. [M]

MÜRTEŞİH sıf. (ar. *reşh* > *irtişaḥ*'tan *mürteşiḥ*). *Esk.* Ter gibi sızan, sızmış, süzülmüş. (M)

MÜRTET veya **MÜRTED** sıf. ve i. (ar. *redd* > *irtidād*'dan *mürtedd*). *Esk.* İslâm dinini bırakıp başka bir dine geçen (kimse): *Bu esnada ise bir münafık ile bir mürted tarafından harb ve kıtale mübaşeret olundu* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bk. İRTİDAT.

— ANSİKL. İslâm dinine göre *mürtet*, Kur'an ve hadislerle bildirilen iman ve ibadet ilkelerini kabul etmeyen, Tanrı'nın buyruklarıyle belirlenen genel kuralları reddedendir. Böyle bir kimse, başka bir dine girmese de müslüman sayılmaz, bir de başka bir dine girme amacıyle işlâm dininden ayrılan, yüz çeviren kimse vardır. Bunlar da islâm dinini reddettikleri, din değiştirdikleri için mürtet sayılır. Mürtet kavramı aşağı yukarı bütün tek tanrıcı dinlerde vardır. (Museviler, kendi dinlerinden dönenleri toplum dışı sayarak bir daha kendi cemaatleri arasına sokmazlar; Hıristiyanlıkta mürtetler için her kilise merkezinin ayrı bir görüşü vardır: ortodokslarla katoliklerin bu konudaki görüşleri birbirine uymaz.)

mürver ağacı

İslâm dinine göre mürtet, genellikle idam cezasına çarptırılır. Ancak yaptığına pişman olur, imanını yenilerse suçu bağışlanır. Fıkıhçılara göre mürtedin yetişkin (baliğ) ve sağduyu sahibi (âkil) olması gerekir. Selçuklularda, Osmanlı devletinde mürtet nitelenen bazı kimseler müftülerden alınan fetva gereğince öldürülürdü. Tanzimattan sonra, yeni yasaların yürürlüğe girmesi sonucu mürtetler için bu cezalar uygulanmadı. (M)

MÜRTEZIK sıf. (ar. *rızḳ* > *irtizak*'tan *mürtezıḳ*). *Esk.* Günlük geçimini sağlayan, azık alan. (M)

MÜRTEZİKA i. (ar. *rızḳ*'tan osmanlıca *mürteziḳa*). Ulufe alan kimselere verilen ad: *Yarhisar vakfı mütevellisi mürtezika ile gelip...* (Naima).

— Teşk. tar. Bir vakfın gelirinden (galle) maaş ve tayın alanlar. || Vakıfname şartları gereğince vakıftan yararlananlar. (İmam, müezzin, kayyum gibi evkaftan maaş alarak geçim sağlayan görevliler mürtezikadandır. «Ehli vazife» deyimi bunun eşanlamlısıdır. Bunların aldığı maaş ve tayınlara «vazife» denirdi.) [M]

MÜRUC çoğl. i. (ar. *merc*, çayır'dan *mürūc*). *Esk.* Üzerinde gür otların bittiği düzlükler, çayırlar. (M)

MÜRUR i. (ar. *merr*'den *mürūr*). Geçme, bir tarafından girip öteki tarafından çıkma. || Geçip gitme, sona erme, bitme. || *Mürur etmek*, geçmek: *Vezaret mesnedine câlis iken iki sene mürur etmeden* (Peçevi). || *Mürur-ı eyyam*, günlerin geçip gitmesi. || *Mürur tezkeresi*, bir memleketten başka bir memlekete seyahat ederken, sınırlardan serbestçe geçmek üzere, hükûmetten alınan geçiş belgesi.

— Huk. *Mürur hakkı*. Bk. GEÇİT *hakkı*. (M)

MÜRURİYE i. (ar. *mürūr*'dan *mürūriyye*). *Esk.* Geçiş için verilen belge, geçme müsaadesi. || Bazı köprü, iskele veya turistik yollardan geçilirken insanlar ve eşyalardan alınan vergi, geçme parası, geçmelik: *Galata ile İstanbul arasındaki köprüdę müruriye alınır* (Şemseddin Sami).

— ANSİKL. İda. huk. *Müruriye resmi*. Kişilerin, seyahat ve yerleşme hürriyetinin

Foto. LAROUSSE.

(bk. HÜRRİYET) tabiî bir sonucu olarak, kamu emlâki üzerinden gelip geçmeleri, esas itibarıyle parasızdır. Ancak, yalnız yararlananlardan alınmak kaydıyle, köprü, iskele, yol gibi yerlerden geçiş, bir resim ödemesine bağlanabilir. Ödenmesi öngörülecek para, seyahat hürriyetini engelleyecek miktarda olamaz. Müruriye resminden amaç, bir amortisman karşılığı alınabilmesidir. Bu sebeple, bu resim istisnaî ve geçici niteliktedir. (M)

MÜRURUZAMAN blş. i. (ar. *mürür* ve *zaman*'dan fars. taml. *mürür-ı zaman*). Zamanaşımı: *Müruruzamana uğramak.*

— Huk. Bk. ZAMANAŞIMI. (M)

MÜRÜVVET i. (ar. *mer'*, adam, erkek'ten *mürüvvet*). Bir ailede, çocukların sünneti, evliliği, iyi bir iş sahibi olmaları gibi olaylar dolayısıyle duyulan mutluluk, sevinç: *Doğrusunu söylemek lâzım gelirse bir baba, bir aile için erkek çocuğunu sünnet ettirmek ne büyük mürüvvet idi* (B. Felek). || *Esk.* Yiğitlik, mertlik. || İhsanlık şanına yakışan iyiliklerde bulunma, cömertlik, âlicenaplık. || Kadın adı. || *Mürüvvet etmek,* cömertlik ve âlicenaplıkta bulunmak, insanlığa yaraşır iyilikler yapmak. || *Bî-mürüvvet,* mert, yiğit olmayan, insaniyetsiz.

— DEY. *Mürüvvetini görmek,* oğlun veya kızın doğumu, sünneti, evliliği, iş alanında yüksek mevkilere çıkıp başarılar elde etmesi gibi durumlarda ana-baba sevinç duymak: *Babasile annesi «mürüvvetini görelim» diye mutlaka evlendirmek istemişlerdi* (Vâ-Nû).

◆ **Mürüvveten** zf. *Esk.* İnsanca davranana yaraşır şekilde: *Karanlıkta aranmaksızın önüne çıkan bu sırrın yanından mürüvveten silinmek isteyerek...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mürüvvetmend** blş. sıf. *Esk.* Mürüvvetli, mert, yiğit, insaniyetli: *Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten / Mürüvvetmend olan mazluma el çekmez ianetten* (Namık Kemal). [M]

MÜRÜVVETLİ sıf. (*mürüvvet*'ten *mürüvvet-li*). İnsaniyetli: *Fakat bu sefer haydut nazik ve mürüvvetli idi* (Ömer Seyfeddin). [M]

MÜRÜVVETSİZ sıf. (*mürüvvet*'ten *mürüvvet-siz*). İnsaniyetsiz: *Bak, şu mürüvvetsize! Ya sana olan muhabbetim* (Namık Kemal).

◆ **Mürüvvetsizlik** i. Mürüvvetsiz olma hali. (M)

MÜRVARİD i. Bk. MERVARID.

MÜRVER i. Özeği kalın ağaç veya ağaççık. (İlmî adı *Sambucus.* Hanımeligillerden.)

— Eczc. Mürver çiçeklerinin kaynatılmasından elde edilen sıvı iç yumuşatıcıdır. Ayrıca şurubu, losyonu, buğusu, gargarası da ilâç olarak kullanılır.

— İşl. *Mürver iğne,* el işlemelerinde kullanılan işleme tekniklerinden biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Kırmızı mürver*'in (*Sambucus racemosa*) çiçekleri sarımtırak yeşildir, *bodur mürver*'in (*S. ebulus*) boyu 2 m'yi bulur; çiçekleri beyaz veya pembemsidir; *siyah mürver*'in (*S. niger*) çiçekleri ise beyaz ve çok kokuludur; bu mürver genellikle bahçelerde yetiştirilir. Mürverin özeği mikroskopik kesit almakta destek olarak kullanılır.

— İşl. *Mürver iğne,* sayı ile yapılır ve iki işlemde tamamlanır. Önce, iğne ilk çıktığı yerden sola doğru 6 iplik sayılarak batırılır, bu altı ipliğin ortasından 3 iplik yukarıya çıkılır. Enine atılmış yatık iplik içeriye alınarak ortasına batırılır. Bu noktadan aşağıya doğru üç iplik inilerek iğne çekilir. Tekrar altı iplik sağa batırılarak işlemeye böylece devam edilir. (L)

MÜRVERYAĞI blş. i. Deric. Mürver esansının damıtılmasından elde edilen ve rus telatini yapmakta kullanılan ağır kokulu yağ. (L)

MÜRZZUSCHLAG, Avusturya'da (Steiermark) şehir, Mürz kıyısında; 11 200 nüf. Kış sporları. Demir ve kereste sanayii. (L)

MÜSAADE i. (ar. *su'üd*'dan *müsa'ade*). İzin: *Müsaadenizle ben gideyim, anne. Siz konuşmak istersiniz* (H. E. Adıvar). || Elverişli olma hali, uygunluk: *Bütçesinin müsaadesi nispetinde iyi yaşamak ister.* || *Esk.* Yardım. || *Müsaade etmek* (veya *buyurmak*), izin vermek: *Şimdi müsaade buyurursanız, tekrar, bıraktığımız tarihe avdet ederek, vakayii takib edelim* (Atatürk). *Doktor Bey, müsaade ediniz, onu göreyim, dedim* (R.N. Güntekin).

— Ask. *Müsaade belgesi,* bir askerî bölge içinde dolaşmağa müsaade etmek üzere yurt içi kumandanlık tarafından verilen belge.

— Huk. *Müsaade* (veya *izin*) *sistemi,* tüzel kişiliğin kazanılmasında devletin iznini arayan sistem. (Müsaade sisteminde tüzel kişilik, izin veren makam yasama organıysa, kanunla, idarî bir organsa idarî bir işlemle kazanılır.)

◆ **Müsaadat** i. *Esk.* İzinler. || Yardımlar. (M)

MÜSAADEKÂR blş. sıf. (ar. *müsa'ade* ve fars. *-kar*, eden, yapan'dan *müsa'ade-kar*). *Esk.* Zorluk çıkarmayan, uysal davranan, hoşgörülü.

◆ **Müsaadekârî** i. *Esk.* Hoşgörürlük: *Yaşlıca efendinin nazar-ı müsaadekârisi altında* (H. Z. Uşaklıgil.) [M]

MÜSAAFE i. (ar. *'afv*'dan *müsa'afe*). *Esk.* Bir kimsenin bir şey yapması için gereken izini verme, izin, müsaade. Hoşgörü. (M)

MÜSAB sıf. (ar. *sevab*'dan *müsab*). *Esk.* Bir kimseye yaptığı iyilikten dolayı Allah tarafından mükâfatlandırılan, sevap kazanan. (M)

MÜSABAKA i. (a. *sebk*'ten *müsabaka*). Yarışma, yarış: *Müsabaka pek çoluk çocuk işi bir şey değildir* (R. N. Güntekin). || *Müsabaka imtihanı,* yarışma sınavı. || *Müsabakaya girmek,* yarışmak. (M)

MÜSABERET i. (ar. *saber*'den *müsaberet*). *Esk.* Bir işe kendini uzun süre verme, devamlı uğraşma, gayret etme. || Bir şey yapmak hususunda acele etme, işe hemen girişme. (M)

MÜSABIK sıf. ve i. (ar. *sebk* > *müsaba-ka*'dan *musabık*). *Esk.* Bir şeyde başkalarından üstün olmağa, ileri gitmeğe, bilgi ve yetenek üstünlüğü kazanmağa çalışan, yarışan, yarışmacı. (M)

MÜSADEFE veya **MÜSADEFET** i. Bk. MUSADEFE.

MÜSADEME i. (ar. *sadm* > *sadme*'den *müsademe*). *Esk.* Silâhlı iki grup arasındaki kısa çatışma: *Konya üzerine hareket eden kuvvetler, usât ile birkaç müsademeden sonra 6 Teşrinievvel 1920'de Konya'yı usâttan kurtardı* (Atatürk). || Birbirine çarpma, çarpışma: *Barika-i hakikat müsademe-i efkârdan çıkar* (Namık Kemal). || *Mec.* Uğraşma, didinme: *Efendiler, bilirsiniz ki hayat demek, mücadele, müsademe demektir* (Atatürk). || *Müsademe-i sefâin,* gemilerin çarpışması.

— Ask. Göğüs göğüse muharebe edecek şekilde düşmana yanaşma.

— Denizc. Denizde iki geminin veya bir gemiyle yüzer bir cismin çarpışması. || *Müsademe paleti,* çarpışma sonucu veya her hangi bir sebeple su kesiminin altından yara alan bir gemide, bu yarayı kapatmak için kullanılan palet. (Bk. ANSİKL.) || *Müsademe perdesi,* bir geminin baş tarafında bulunan su geçirmez perde. (Müsademe perdesi; baştan çarpışarak su almağa başlayan bir gemide, ambara su girmesini önler.)

— Sil. Ateşe hazır duruma getirilmiş bir ateşli silâhın, müsademe iğnesiyle müsademe kütlesini ileri doğru fırlayacak şekilde serbest bırakarak ateş ettirilmesi. || *Müsademe iğnesi,* ateşli silâhlarda, silâhı ateşlemeğe yarayan iğne. || *Müsademe mili.* Bk. HOROZ.

— ANSİKL. Ask. *Müsademe,* piyadenin yapması gereken muharebenin son kısmıdır. En eski zamanlardan beri ordular düşmanı müsademeyle yok edilebilmek amacıyle derin kollar halinde düzenlenmiş yaya birliklerin, süvarilerin, hayvanların (filler) veya cenk arabalarının hücumundan faydalandılar. Topun ve portatif silâhın ortaya çıkışı bu muharebe usulünü sınırladı.

— Denizc. *Müsademe paleti,* bütün gemilerde kullanılmağa hazır bulundurulur. En kalın brandadan kare şeklinde iki kat olarak yapılmıştır. Büyüklüğü, geminin büyüklüğüne göre 5 m² ile 12 m² arasında değişir.

◆ **Müsademat** çoğl. i. *Esk.* Çatışmalar: *Maraş'ta, Ayıntap'ta, Urfa'da ciddî muharebat ve müsademat oldu* (Atatürk). [M]

MÜSADERE i. (ar. *sudür*'dan *müsadere*). Huk. İşlenen bir suç karşılığı olarak suçlunun malvarlığının bütünü veya bir kısmı üstündeki mülkiyetine son verilmesi ve bu mülkiyetin kamusal karakter gösteren bir teşekküle devredilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Tanzimat'tan önce herhangi bir kişiye ait malların padişah adına zaptedilmesi: *Şüyu-i müsadere ve rüşvetle nizam-ı devlet elden gitti* (Naima). || *Müsadere etmek,* yasak bir şeye kanunî olarak elkoymak.

— ANSİKL. Huk. Ceza olarak *müsadere* iki şekilde uygulanır: 1. *genel müsadere,* suçlunun menkul veya gayrımenkul bütün mallarının üstündeki mülkiyetini ortadan kaldıran ve bunları devlete nakleden bir cezadır; 2. *özel müsadere,* yalnız belirli mallara veya malvarlığının belli bir kısmına uygulanır. Musadere cezası konusunda da itirazlar, özellikle genel müsadereye karşı ileri sürülür. Gerçekten müsadere, eşitlik ilkesine aykırı düşen bir cezadır (malı olmayan, üstelik borca batık olan suçluda herhangi bir etki yaratmaz). 1961 Anayasası, genel müsadere cezasının konulamayacağını kabul eder (md. 33, son fıkra), Türk Ceza kanununun müsadere konusundaki 36. md. birinci fıkrası incelendiğinde müsaderenin bir ceza, ikinci fıkrada ise bir tedbir olduğu görülür. Genel müsadere ile ilgili bir hükme Askerî Ceza kanununda rastlanır. Düşman tarafına kaçan veya seferberlik durumunda yükümlü olduğu hizmetten uzak kalmak amacıyle yabancı bir ülkeye sığınan veyahut aynı amaçla yabancı bir ülkede kalan kimsenin Türkiye'de kalan ve ileride elde edeceği bütün mallarının müsadere edileceği belirtilir (md. 78). Devlete ait eşya müsadere edilemez.

◆ **Müsaderat** çoğl. i. *Esk.* Müsadereler, zor alımları. (M)

MÜSADİF sıf. (ar. *sudüf* > *tesadüf*'ten *müsadif*). *Esk.* Rastlantı sonucunda bir kimseyle birlikte bulunan, rastgelen, rastlayan. (M)

MÜSAFERET i. (ar. *sefer*'den *müsaferet*). *Esk.* Bir yerden bir yere gidiş ve geliş, seyahat, yolculuk. || Bir yere veya bir kimsenin evine bir süre kalmak üzere gitme, konukluk: *On beş gün için müsaferete geleceğimden ...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜSAFİRÎLER, Kangarîler veya **Sallarîler** denir, deylemli (Kuzey İran) hanedan. Yurtlarından ayrılarak önce Tarum'da, sonra X ve XI. yy.larda Azerbaycan, Arran ve Ermeniye'de yerleştiler. Bu hanedanın işbaşına gelmesiyle İran'da arap hâkimiyeti yıkılmağa başladı. Bunlar, az sayıdaki kürtlerle birleşerek Horasan ve Maveraünnehir'de gelişen samanî hareketini, Batı İran ve Mezopotamya bölgelerine yaydılar. Müsafirî ailesi, Tarum'daki Şamiran kalesini (bk. TARUM) ele geçirince ününü duyurdu. Müsafirîleri, Deylem hükümdar soyundan gelen ve 805-928 arasında yedisi bilinen. Rudbar Custânîlerinden ayırmak gerekir. Gene bu aileden Marzuban ve Vahsudan, hükümdar olan babaları Muhammed'i 941'de bir kaleye hapsettiler ve bu yüzden Müsafirîler iki kola ayrıldı. Vahsudan, Tarum malikânesinde kaldı; Marzuban ise Azerbaycan'ı, Güney Kafkasya'nın doğusunu ele geçirdi. — MARZUBAN, Muhammed'in oğlu (hük. 941-957). Sülâlenin en önemli kişilerindendi, yönetimini kuzeyde Derbend'e kadar genişletti.

— CÜSTAN. Marzuban'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine amcası Vahsudan tarafından öldürüldü. — İBRAHİM, Marzuban'ın oğlu, Cüstan'ın kardeşi. Azerbaycan'ı yeniden işgal etti, Tarum'u ele geçirdi. 971'de tahttan indirilerek hapsedildi. — İBRAHİM, Vahsuban'ın torunu. 997'de Sercihan kalesini ve Tarum'u ele geçirdi. Gazneli Mahmud'un oğlu Mesud, İbrahim'i hileyle yendi. — MÜSAFİR, son müsafirî hükümdarı. Alamut İsmailîleri, Şamiran'ı yıktıkları zaman bu ailenin yönetimine son verdiler. (M)

MÜSAG sıf. (ar. *işāğa*'dan *müşāğ*). *Esk.* [Altın veya gümüş için] Akıtılmış, kalıba dökülmüş olan. (M)

MÜSAG sıf. (ar. *sevğ*'den *müsāğ*). *Esk.* Boğazdan rahatlıkla geçirilmiş, kolayca yutulmuş, geçmesine izin verilmiş. (M)

MÜSAHELE i. (ar. *sehl*'den *müsāhele*). *Esk.* Bir işte bir kimseye kolaylık ve yumuşaklık gösterip incelik ve uysallıkla muamele etme, aksilik çıkarmama: *Şu aralık bizim gazetecilerimiz o kadar müstahakk-ı müsaheledirler ki* (Cenab Şahabeddin). || Bir işin kolay olduğunu sanma.

◆ **Müsahelekâr** bls. sıf. *Esk.* Bir iş sırasında kolaylık ve yumuşaklıkla muamele edip incelik ve uysallık gösteren, aksilik çıkarmayan. || Kolay zanneden.

◆ **Müsahelekârane** zf. *Esk.* İncelik ve uysallıkla davranıp kolaylık gösterene yakışacak tarzda, aksilik çıkarmayana yaraşırcasına. (M)

MÜSAHEME i. (ar. *sehm*'den *müsāheme*). *Esk.* Kur'a çekme. || Oklarla oynanan bir çeşit şans oyunu. (M)

MÜSAHERE veya **MÜSAHERET** i. (ar. *seher*'den *müsāhere* veya *müsāheret*). *Esk.* Bütün bir geceyi uyumadan, gözü açık geçirme, uyanık durma. (M)

MÜSAHERET i. (ar. *şıhr*'dan *müşāharet*). Huk. *Esk.* Geçerli olsun olmasın, kadının kan hısımlarıyle koca arasında kurulan hısımlık. (Müsaheret, evlenme engellerindendi. Bir kimse, üvey anasıyle, ninesiyle veya geliniyle, kaynanasıyle ve üvey kızıyle evlenemez. Cinsî münasebette bulunmadan boşanan kimse, boşandığı kadının kızıyle evlenebilir; çünkü cinsî münasebet olmadan boşanan eşin kan hısımlarıyle boşanmış eş arasında müsaheret kurulmamıştır.) [M]

MÜSAHHAN sıf. (ar. *suḫūnet* > *tesḫîn*'den *müsaḫḫan*). *Esk.* Sıcaklığın artması sağlanmış, ısıtılmış, kızdırılmış. (M)

MÜSAHHAR sıf. (ar. *saḫr*, zorlama > *tesḫîr*'den *müsaḫḫar*). *Esk.* Ele geçirilmiş, zaptedilmiş olan. || Boyun eğen, itaat eden: *Oldu mağlûb u müsahhar sana Sultan-ı Cihan / Nice yıl ettin onun namına hükm ü ferman* (Ziya Paşa).

— Huk. *Esk. Vekil-i müsahhar*, bir sanık için mahkeme tarafından görevlendirilen avukat. (M)

MÜSAHHAR sıf. (ar. *siḥr* > *tesḥîr*'den *müsaḥḥar*). *Esk.* (Bir kimse veya şeyin) Etkisine kapılmış, büyülenmiş. || Büyü ile aldatılmış. (M)

MÜSAHHİN sıf. (ar. *süḫūnet* > *tesḫîn*'den *müsaḫḫin*). *Esk.* Bir şeyin sıcaklığının artmasını sağlayan, ısıtan, kızdıran. (M)

MÜSAHHİR veya **MUSAHHİR** sıf. (ar. *saḫr*, zorlama > *tesḫîr*'den *musaḫḫir*). *Esk.* Ele geçiren, zapteden, boyun eğdiren: *Ey köhne Bizans, ey koca fertut-ı musahhir* (Tevfik Fikret). [M]

MÜSAHİM sıf. (ar. *sehm* > *müsāhheme*'den *müsāhim*). *Esk.* Kur'a çeken. || Oklarla oynanan şans oyununda talihini deneyen. (M)

MÜSAİT veya **MÜSAİD** sıf. (ar. *suᶜūd* > *müsāᶜade*'den *müsāᶜid*). Bir şeyi mümkün kılan, kolaylaştıran; elverişli, uygun: *O şekilde yaşıyacak olsam İstanbul daha müsaittir* (S. F. Abasıyanık). || *Teşm. yol.* Anlayışlı, kafa dengi: *Yine hicran ile çılgınlığım üstümde bugün / Bana vahdet gibi bir yâr-i müsaid lâzım* (M. A. Ersoy). || *Teklz.* Flörte temayülü olan: *Ne müsait kız. Bana tuhaf tuhaf gülüyor. Elile manâsını anlamadığım işaretler yapıyor* (Ömer Seyfeddin). || *Esk.* Yardım eden: *Meclis azasından biri bana müsaid bulundu* (Şemseddin Sami).

— *Esk. Na-müsaid* (veya *gayr-ı müsaid*), uygun olmayan, elverişsiz. (M)

MÜSAKAT i. (ar. *saḳy*'den *müsāḳat*). Huk. *Esk.* Ağaçlıklı bir yerin bakımı ve sulanması karşılığında elde edilecek ürünlerin ağaçların sahibiyle, onlara bakarak yetiştiren arasında bölünmesi şeklinde yapılan ürün ortaklığı. (*Muamele fil esmar* da denirdi.) [Bir yıldan fazla toprakta kalmayan bitkiler için müsakat yapılamaz.] (M)

MÜSAKATA i. (ar. *suḳūt*'tan *müsāḳata*). *Esk.* Düşmeğe sebep olma, düşürme, arka arkaya düşürme. (M)

MÜSAKKAB sıf. (ar. *s̱aḳb* > *tes̱ḳîb*'den *müs̱aḳḳab*). *Esk.* Herhangi bir tarafında delikler açılmış, delinmiş. (M)

MÜSAKKAF sıf. (ar. *saḳf* > *tesḳîf*'ten *müsaḳḳaf*). *Esk.* [Yapı için] Yukarıya bakan üst yüzü kapatılmış, tavan ve damla örtülmüş.

◆ **Müsakkafa** sıf. *Esk.* Müsakkaf'ın dişili. (M)

MÜSAKKAFAT çoğl. i. (ar. *müsaḳḳaf*'tan *müsaḳḳafāt*). *Esk.* Üzeri damla örtülü yapılar.

— Huk. *Esk.* Vakıflarda, yararı hayra tahsis edilmiş olan vakfın yönetilmesi için gereken geliri sağlamak üzere vakfedilen han, mağaza, ev gibi, örtülü, damlı tavanlı binalar. (Bk. MÜSTEGALLAT.) || Bu binalardan elde edilen gelir. (M)

MÜSAKKAL sıf. (ar. *s̱ıḳal* veya *s̱ıḳlet* > *tes̱ḳîl*'den *müs̱aḳḳal*). *Esk.* Ağırlığı artırılmış, ağırlaştırılmış. (M)

MÜSAKKİB sıf. (ar. *s̱aḳb* > *tes̱ḳîb*'den *müs̱aḳḳib*). *Esk.* Bir şeyin herhangi bir tarafında delikler açan, delen, delici. (M)

MÜSAKKİL sıf. (ar. *s̱ıḳal* veya *s̱ıḳlet* > *tes̱ḳîl*'den *müs̱aḳḳil*). *Esk.* Ağırlığı artıran, ağırlaştıran. (M)

MÜSAL i. (ar. *müs̱āl*). *Esk.* Sakal. (M)

MÜSALAHA i. (ar. *ṣulḥ*'tan *müṣālaḥa*). *Esk.* Savaşa, kavgaya, dövüşe son vermek için yapılan barış anlaşması. Tarafların aralarındaki anlaşmazlığa rızalarıyle çözüm yolu bulması: *Binaenaleyh o vakit müsalâhaya itiraz etmiş olanlar, sulhun böyle âsâr-ı hasenesini gördükçe pişman ve mahcub olmakta idiler* (Cevdet Paşa). || Asayiş, güvenlik. || *Akd-i müsalaha*, barış antlaşması: *İster misiniz akd-i müsalaha edelim* (H. Z. Uşaklıgil).

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Sulh çok kere tarafların fedakârlığı ile ulaşılan bir yoldur. Üstünde fedakârlık yapılan şeye *müsalehün anh*, yapılan fedakârlığa *müsalehün aleyh* (sulh bedeli) denir. *Müsalaha* sadece borçlar hukuku akitlerinde değil, bunlar dışında borç doğuran ilişkilerde de kullanılan bir yoldur.

◆ **Müsalahaname** bls. i. *Esk.* Barış antlaşması.

◆ **Müsalahat** çoğl. i. *Esk.* Barışlar, uzlaşmalar. (M)

MÜSALEBE i. (ar. *selb*'den *müsālebe*). *Esk.* Yağma, talan: *Nemçe çasarı ile husumet ve mükalebe ve her sene müsalebe ve mugalebe üzere iken...* (Raşit). [M]

MÜSALEFE i. (ar. *selef*'ten *müsālefe*). *Esk.* Bir kimseden daha ileride bulunma, öne geçme. || Bir kimseyle birlikte yolculuk etme. (M)

MÜSALEMET veya **MÜSALEME** i. (ar. *selim*'den *müsālemet* veya *müsāleme*). *Esk.* Barış içinde bulunma, barışıklık: *Velid, sulh ve müsalemeti sever bir zat olduğundan Hazret-i Hüseyin'in avdetine ruhsat verdi* (Cevdet Paşa). || *Müsalemet-üslûp*, barışseverce, barışçıya yakışır şekilde.

◆ **Müsalemetkâr** sıf. *Esk.* Barışsever, barışçı. (M)

MÜSALİF sıf. (ar. *selef* > *müsālefe*'den *müsālif*). *Esk.* Yol arkadaşı, biriyle beraber giden. || Bir işte beraber olan. || (Birinden) Önde bulunan. (M)

MÜSAMAHA i. (ar. *semāḥat*'tan *müsāmaḥa*). Görmezlikten gelme, hoşgörü ile karşılama, hoşgörme: *O gün şeytana rastgelse, iltifat edecek kadar içi etrafına karşı müsamaha ile dolmuştu* (H. E. Adıvar). || *Esk.* İhmal, dikkatsizlik, kayıtsız kalma: *Üç gün geçtiği halde, hiç bir cevap verilmemiş olması, en basit telâkkiye göre, Heyet-i Vekile Reisinin işi müsamaha ve lâkaydî ile karşıladığına delâlet eder* (Atatürk). || *Müsamaha etmek*, hoşgörüyle karşılamak.

◆ **Müsamahacı** sıf. Müsamaha gösteren, hoşgörü sahibi: *Müsamahacı bir öğretmen.*

◆ **Müsamahat** çoğl. i. *Esk.* Hoşgörüler. || Göz yummalar. (M)

MÜSAMAHAKÂR bls. sıf. (ar. *müsāmaḥa* ve fars. *-kār*'dan *müsāmaḥa-kār*). Hoşgörülü, müsamahalı davranan, göz yuman: *Bu itikat, insanları zulme ve zalimlere karşı müsamahakâr, lâkayt yapar* (H. E. Adıvar). || *Esk.* İhmalci.

◆ **Müsamahakârane** zf. *Esk.* Hoşgörülükle, göz yumarak. || İhmal ederek. (M)

MÜSAMAHALI sıf. (ar. *müsamaha*'dan *müsamaha-lı*). Müsamaha gösteren, hoşgörü ile davranan, müsamahakâr: *Hepimiz gülerdik. Tabiî doktor müsamahalı ve rahat* (Ş. S. Aydemir). (M)

MÜSAMERE i. (ar. *semr*'den *müsāmere*). Okullarda öğrenciler tarafından yapılan, programında şiir, piyes v.b.nin yer aldığı eğlenti: *Dün lise öğrencilerinin hazırladığı müsamereye gittiler.* || Gece veya akşam yapılan eğlence, toplantı: *Düğün yalnız aileye mensup olanlarla pek sıkı dostlara mahsus olarak bir müsamere ile başlayacaktı* (H. Z. Uşaklıgil).

— Tasav. Tanrı'nın insan ruhuyle yaptığına inanılan gizli görüşme.

◆ **Müsamerat** çoğl. i. *Esk.* Müsamereler. (M)

MÜSAMİH sıf. (ar. *semāḥat* > *müsāmaḥa*'dan *müsāmiḥ*). *Esk.* Hoş gören, göz yuman, aldırış etmeyen. || *Müsamih olmak*, müsamaha etmek, hoş görmek. (M)

MÜSANEDE veya **MÜSANEDET** i. (ar. *sened*'den *müsānede*, *müsānedet*). *Esk.* Yardım etme, arka çıkma, destekleme. || *Müsanede etmek*, yardım etmek, desteklemek. (M)

MÜSANEHA i. (ar. *sünūḥ*'tan *müsāneḥa*). *Esk.* Hatıra gelme, gönle dolma. || Ortaya çıkma, belirginlik kazanma. (M)

MÜSANEHE i. (ar. *sene*'den *müsānehe*). *Esk.* Bir yıllığına kiralama, mukavele yapma. || Bir yıllığına verme. (M)

MÜSARAAT i. (ar. *sürᶜat*'ten *müsāraᶜat*). *Esk.* Acele etme, çabuk olma: *Ensar ve muhacirîn bir uğurdan Hz. Ebubekir'e beyat etmek üzere o mertebe müsarat ile seğirttiler* (Cevdet Paşa). || *Müsaraat etmek*, acele gitmek, koşmak.

◆ **Müsaraaten** zf. *Esk.* Acele olarak: *Bu ikinci noktanın müsaraaten halli lâzımdır* (Atatürk). [M]

MÜSARAKA veya **MÜSARAKAT** i. (ar. *sirḳat*'ten *müsāraḳa* veya *müsāraḳat*). *Esk.* Hırsızlık, çalma. (M)

MÜSATERE i. (ar. *setr*'den *müsātere*). *Esk.* Örtünme, kapanma. || Örtme. || *Müsatere etmek*, örtünmek, örtmek. (M)

MÜSAVAT i. (ar. *seviyy*'den *müsāvāt*). *Esk.* Aynı hal ve derecede olma, herhangi bir şeyden eşit olarak yararlanma hakkı, eşitlik: *Aralarından bazılarını seçip ayırmak, müsavata muhalif bir hareketti* (Ömer Seyfeddin). || *Müsavat-perver*, eşitlik isteyen, eşitliği seven: *Fakat, müsavatperver oldukları dolayı, fertçi de kalamazlar* (Ziya Gökalp).

◆ **Müsavaten** zf. *Esk.* Eşit olarak.

◆ **Müsavatçılık** i. *Esk.* Fels. Eşitliği savunma, eşitlikten yana olma.

◆ **Müsavatsızlık** i. *Esk.* Eşitsizlik: *Bu saadet hissini duyuran mehtap öyle güzeldi ki bunlar gûya insan talihleri arasındaki bütün müsavatsızlıkları kaldırıyor ...* (A. Ş. Hisar). [M]

MÜSAVEME i. (ar. *sevm*'den *müsāveme*). *Esk.* Pazarlık etme, fiyat verme, teklif.

— Huk. *Esk.* Alış fiyatı açıklanmadan bir malın satış bedeli üstünden satılması. (Kural olarak, iş hayatında satıcı, malını satarken maliyet fiyatını bildirmek zorunda değildir.) [M]

MÜSAVİ sıf. ve i. (ar. *seviyy*, düz > *musāvāt*'tan *müsāvi*). *Esk.* Eşit: *Neden a canım? Demokrasi bu ... Herkese müsavi haklar, müsavi vazifeler* (B. Felek). || *Müsavi olmak*, eşit durumda bulunmak.

— Mat. *Esk.* Eşit (=) işareti.

◆ **Müsavilik** i. *Esk.* Eşitlik. (M)

MÜSAVİM sıf. ve i. (ar. *sevm* > *müsāveme*'den *müsāvim*). *Esk.* Sıkı pazarlık eden (kimse).

— Huk. *Esk. Müsavim binnazar*, görmek

veya göstermek üzere, aldığı malı götüren kimse. (Satış akdinde, satılacak şeyin alıcı tarafından görülmesi veya bir bilene gösterilmesi gereken durumlarda, alıcı görmek veya göstermek üzere o şeyi satıcıdan alıp götürebilir. Bunun için tarafların anlaşması gerektir.) || *Müsavim bişşıra*, satmak üzere aldığı malı götüren kimse. (Bu tür satışta malın bedeli, mal satıcının elinden çıktıktan sonra ödenir. Taraflar ödemenin, mal satıldıktan sonra yapılmasında anlaşmışlarsa, alıcı malı satmak üzere alıp götürebilir.) [M]

MÜSAYEFE i. (ar. *seyf*'ten *müsāyefe*). *Esk.* Birbirine karşı kılıç çekme, kılıçla vuruşma, düello. (M)

MÜSBET sıf. Bk. MÜSPET.

MÜSBİG sıf. (ar. *isbāğ*'dan *müsbiğ*). *Esk.* Bütünleyici, tamamlayıcı. || Tanrı'nın sıfatlarından biri. (M)

MÜSBİT sıf. (ar. *şübūt* > *işbāt*'tan *müşbit*). *Esk.* İspat eden, ispat edici.

◆ **Müsbite** sıf. *Esk.* Müsbit'in dişili. || *Evrak-ı müsbite* (veya *müsbit evrak*), delil olabilecek kâğıtlar. (M)

MÜSEBBA sıf. (ar. *sebᶜ*, yedi'den *müsebbaᶜ*). *Esk.* Yedi bölümden meydana gelen, yedili.

◆ **İ.** *Esk.* Ed. Her beytine aynı vezinde ve tek sayılı mısra ile aynı kafiyede beş mısra eklenen gazel veya kaside.

— Mat. *Esk.* Yedi köşeli şekil, yedigen.

— Mus. *Esk.* Müziğin temposu.

◆ **Müsebbaa** sıf. *Esk.* Müsebba'nın dişili. (M)

MÜSEBBEB sıf. (ar. *sebeb* > *tesbib*'den *müsebbeb*). *Esk.* Sebep olunarak meydana getirilen, sebep olunan. (M)

MÜSEBBET sıf. (ar. *şübūt* > *teşbit*'ten *müşebbet*). *Esk.* Tespit edilmiş, sürekli kılınmış, sabitleştirilmiş. (M)

MÜSEBBİB sıf. ve i. Bk. MÜSEBBİP.

MÜSEBBİH sıf. (ar. *subḥān* > *tesbiḥ*'ten *müsebbiḥ*). *Esk.* Tanrı'ya şükredip saygı gösteren, «Subhanallah» diyen.

◆ **Müsebbiha** sıf. *Esk.* Müsebbih'in dişili.

◆ **Müsebbihan** veya **müsebbihîn** veya **müsebbihun** çoğl. i. *Esk.* «Subhanallah» diyenler. || *Müsebbihan-ı felek* (veya *müsebbihan-ı mele-il-a'lâ*), melekler: *Tenezzül eylemem inşaya eylesem belki / Müsebbihan-ı felek virdederdi inşamı* (Nef'i).

◆ **Müsebbihane** zf. *Esk.* «Subhanallah» diyene yaraşır şekilde. (M)

MÜSEBBİHA i. (ar. *müsebbiḥa*). *Esk.* Sağ elin ikinci parmağı, şahadet parmağı. (M)

MÜSEBBİP veya **MÜSEBBİB** sıf. ve i. (ar. *sebeb* > *tesbib*'den *müsebbib*). Bir şeyin olmasına sebep olan, yapılmasına yol açan (kimse veya şey): *Olabilir ama, bu neticenin müsebbibi ben değilim* (S. F. Abasıyanık). || *Esk.* Yapan, ortaya çıkaran, icat eden: *Kendini hakikaten bu inkılâbın yegâne âmili, yegâne müsebbibi, yegâne kahramanı sanıyordu* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk. Müsebbib-ül-esbab* (veya *müsebbib-i hakikî*), Tanrı.

◆ **Müsebbibe** sıf. *Esk.* Müsebbib'in dişili. (M)

MÜSEBBİT sıf. (ar. *şübūt* > *teşbit*'ten *müşebbit*). *Esk.* Tespit eden, sürekli kılan, sabit yapan.

◆ **Müsebbitat** çoğl. i. Tıp. *Esk.* Bayıltıcı, uyuşturucu ilâçlar.

◆ **Müsebbite** sıf. *Esk.* Müsebbit'in dişili. (M)

MÜSECCA sıf. ve i. (ar. *secᶜ* > *tesciᶜ*'den *müseccaᶜ*). Ed. *Esk.* Cümlelerinin sonu kafiyeli olan (söz, nesir).

◆ **Müseccaa** sıf. *Esk.* Müsecca'nın dişili. || *İbare-i müseccaa*, kafiyeli söz. (M)

MÜSECCEL sıf. (ar. *sicill* > *tescîl*'den *müseccel*). Resmen kaydedilmiş, tescil edilmiş: *Zuhur-ı şer'i celilin ger olmasaydı murat / Müseccel olmaz idi fetvi-i kaza-yı vücut* (Nevres). *Müseccel marka.* || [İnsan için] Adı kötüye çıkmış, damgalanmış. || Zabıta siciline geçirilmiş, mahkeme defterine geçirilmiş, zabıtaca ve mahkemece sicillenmiş.

◆ **Müseccele** sıf. *Esk.* Müseccel'in dişili. || *Vukuat-ı müseccele*, mahkeme defterine kaydedilmiş vukuat. (M)

Müseccel Felâh grubu, Türk Kurtuluş savaşında kuvayı milliyeciler adına çalışan, İstanbul'da kurulmuş gizli teşkilât. Grup, millî orduya cephane ve silâh sevketmek: Kurtuluş savaşına katılmak isteyenleri Anadolu'ya göndermekle görevliydi. Merkezi Ankara'da olan M.M.* grubuyle sürekli bağlantı kurdu. Teşkilâtın başkanı erkânıharp binbaşısı Ekrem Beydi (öteki üyeler, kaymakam Eyüp, binbaşı Aziz Hüdai, yüzbaşı Seyfi, yüzbaşı Rasim, mülâzım Kerim, mülâzım Şahab, mülâzımievvel [Gözlüklü] Ziya, yüzbaşı Cemal, mülâzım İbrahim, gümrükçü Abidin, ardiye bekçisi Mahmud Ağa, Himmetzade Hüseyin Hüsnü, sicil memuru Ahmed Reşad, tahmil tahliyeci Süleyman Çavuş, vinççi Hasan Baba, mülâzımıevvel Ahmed Ağa ve Necmeddin Beylerdi). Anadolu ile İstanbul arasında kuryelikleri ise serkomiser Salih Bey ile Saffet Bey yapıyorlardı. (M)

Müseccel Yavuz grubu, Türk Kurtuluş savaşında Kuvayı* Milliyeciler adına çalışan, İstanbul'da kurulmuş gizli teşkilât. Üzerine Yavuz Sultan Selim'in resmi kazılmış bir mühür kullandıkları için bu adla anılır. Teşkilât, millî hükûmete haber verme konusunda yardımcı oldu; İstanbul'daki askerî depolara baskınlar yaparak sağlanan silâh ve cephaneyi Karadeniz kıyılarına gönderdi. Grubun başkanı, Karakol teşkilâtında da hizmetleri geçen erkânıharp kaymakamı Muğlalı Mustafa Beydi (orgeneral Mustafa Muğlalı). Yavuz grubunda çalışan öteki kişiler; İbrahim, Filibeli Halim, Fatihli Lütfi, gümrük müfettişi Abidin, muayene memuru Haydar, ihracat müdürü Pertev, müdür muavini Nuri, ithalât müdürü Memduh, müfettiş Hasan Baba, İpekli Kemal ve sadaret kaleminden İhsan Rüştü Beylerdi. (M)

MÜSECCİL i. ve sıf. (ar. *sicill* > *tescîl*'den *müseccil*). *Esk.* Sicile, deftere kaydeden, tescil eden. || Mahkeme defterine geçiren (kimse), arşiv memuru. (M)

MÜSEDDED sıf. (ar. *sedād*, doğruluk > *tesdîd*'den *müsedded*). *Esk.* Uzunlamasına doğrultumuş. (M)

MÜSEDDES sıf. (ar. *süds*, altıda bir > *tesdîs*'ten *müseddes*). *Esk.* Altı bölümden meydana gelmiş, altılı. || Altı ile çarpılmış, altı kat. || *Müseddes-i âlem*, ön ve arka, sağ ve sol, yukarı ve aşağı olmak üzere altı tarafı ve yönü bulunan, kâinat.

◆ **İ.** Ed. *Esk.* Her bendi altışar mısralık manzume; bazen her bendin mısraları kendi aralarında kafiyeli olur. (Her dört mısraın bitiminde bir beyit söylenir. Bu beyit tekrarlanırsa *müseddesi mütekerrir*, öteki bentlerdeki üçüncü beyitlerle aynı kafiyede olursa *müseddesi müzdeviç* adını alır. Müseddes, divan edebiyatında kullanılan yaygın bir türdü. Türk edebiyatına iran edebiyatından geçti. Daha çok XV. ve XVI.yy.dan sonra tutundu.)

— Mat. *Esk.* Altıgen. || *Müseddes-i muntazam*, düzgün altıgen.

◆ **Müseddese** sıf. *Esk.* Müseddes'in dişili. (M)

MÜSEDDİD sıf. (ar. *sedād*, doğruluk > *tesdîd*'den *müseddid*). *Esk.* Doğru yola yönelten, doğrultan. (M)

MÜSEKKİN sıf. ve i. (ar. *sükūn* > *teskîn*'den *müsekkin*). Ağrı ve sızıyı gideren, teskin eden, yatıştırıcı (ilâç): *Reçetesinde müsekkin haplar var. Müsekkinden sonra alkol alınmaz.*

— *Esk. Deva-yi müsekkin*, uyuşturucu, ağrı kesici ilâç.

◆ **Müsekkine** sıf. *Esk.* Müsekkin'in dişili. || *Edviye-i müsekkine*, uyuşturucu, ağrı kesici ilâçlar. (M)

MÜSELLAH sıf. (ar. *silāḥ* > *teslîḥ*'ten *müsellaḥ*). *Esk.* Silâhlanmış olan, silâhlı: *Fransızlar, müsellâh çeteleri, biz de, mücahitlerimizi silâhtan tecrit edeceğiz* (Atatürk). || *Sulh-i müsellâh*, silâhla korunan barış.

◆ **Müsellâha** sıf. *Esk.* Müsellâh'ın dişili. || *Kuvâ-yi müsellâha*, silâhlı kuvvetler.

◆ **Müsellâhan** zf. *Esk.* Silâhlı olarak, silâhlanarak. (M)

MÜSELLEM sıf. (ar. *selm* > *teslîm*'den *müsellem*). *Esk.* İnkâr veya itiraz edilemeyen: *Mecnun bana derler ehl-i âlem / Ancak banadır cünun müsellem* (Fuzuli).

— Teş. tar. Osmanlı devletinde yeniçeri ocağının kurulmasından önce devamlı süvari askerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Osmanlı devletinde her çeşit vergiden muaf olan kimseler. (Bütün askerî sınıflar, ulema, sınıfı sakailar, ihtiyarlar, derbent bekleyenler, saray için şahin besleyenler ve terbiye edenler, büyük yararlığı görülen kimseler vergiden muaftı. Bunlara *muaf* da denirdi).

— ANSİKL. Orhan Bey zamanına kadar osmanlı devletinin silâhlı kuvvetleri aşiret mensuplarından meydana geliyordu. Bursa kuşatması devamlı bir ordunun kurulmasını gerektirdi. Candarlı Kara Halil tarafından yaya ve *müsellem* olarak daimî bir ordu kuruldu. Bunlar savaş zamanı askerî hizmette kullanılır, barış zamanlarında ziraatle uğraşırlardı. Her çeşit vergiden muaftılar. Beş kişi bir çiftlikte bulunur, içlerinden yalnız biri savaşa gider, kendisine nöbetli denirdi. O yılın tımar mahsulünü nöbetli alırdı.

◆ **Müsellemat** çoğl. i. *Esk.* Genellikle kabul edilmiş meseleler.

◆ **Müselleme** sıf. *Esk.* Müsellem'in dişili.

◆ **Müsellemin** çoğl. i. Teşk. tar. Vergiden muaf olan acemi askerler. (M)

MÜSELLEMAN i. (ar. *selm*'den *müsellemān*). Teşk. tar. Yol işleriyle görevli yeniçeriler. (M)

MÜSELLEME i. (ar. *müselleme*). Mant. *Esk.* İspatı yapılabilen yardımcı önerme.

MÜSELLES sıf. (ar. *selāşe*, üç > *teşlîş*'ten *müşelleş*). *Esk.* Üç bölümden meydana gelen, üç parçadan oluşan, üçlü.

— Mat. *Esk.* Üçle çarpılmış.

◆ **İ.** *Esk.* kaynatılarak veya içine akkor halinde demir çubuk sokularak miktarı üçte bire indirilmiş, alkol derecesi yüksek şarap. || Üç kere kaynatılarak koyulaştırılmış, baharat ve şekerle karışık şurup. || Bir çeşit pomat.

— Astron. *Esk.* Biri Kuzey yarımkürede, biri Güney yarımkürede bulunan ve üçgen biçiminde görünen yıldız kümesi. || *Müselles-i cenubî*, Güney yarımkürede üçgen biçiminde görünen üç parlak yıldız. || *Müselles-i şimalî*, Kuzey yarımkürede üçgen biçiminde görünen üç parlak yıldız.

— Biyol. *Esk. Müselles-i muhî*, beyin üçgeni.

— G. santl. *Esk.* Bir yazı tarzı.

— Geod. *Esk. Müselles muvazenesi*, tek bir üçgenin ölçü hatalarını gidermek için uygulanan hesap sistemi.

— Mat. *Esk.* Üçgen. || *Müselles-i kaim-üz-zaviye*, dik üçgen. || *Müselles-i kürevî*, küresel üçgen. || *Müselles-i muhtelif-ül-adla*, çeşitkenar üçgen. || *Müselles-i münferic-üz-zaviye*, geniş açılı üçgen. || *Müselles-i müstevi*, düzlem üçgen. || *Müselles-i mütesavi-l-adla*, eşkenar üçgen. || *Müselles-i mütesavi-üs-sakayn*, ikizkenar üçgen.

— Mus. *Esk.* Üç mısralı güfte.

— Zool. *Esk. Müselles-ür-res*, Amerika'da yaşayan başı üç köşeli ve zehirli bir çeşit yılan.

◆ **Müsellese** sıf. ve i. *Esk.* Müselles'in dişili.

◆ **Müsellesî** sıf. *Esk.* Üçgen biçiminde olan. (M)

MÜSELLESAT i. (ar. *selāşe*'den *müşelleşāt*). Mat. *Esk.* Trigonometri. (M)

MÜSELLESE i. (ar. *selāşe*'den *müşelleşe*). *Esk.* Hidrojen, oksijen ve karbondan meydana gelen madde. (M)

MÜSELLİM sıf. (ar. *selm* > *teslîm*'den *müsellim*). *Esk.* Veren, teslim eden.

◆ **İ.** Teşk. tar. Kaymakam ve nahiye müdürlerine verilen bir unvan. || *Müsellim*

kaldıran, geniş amber ağızlığı olan uzun çubuk. (M)

MÜSELLİM kanalı veya **boğazı,** Ege denizinde Midilli adasını Anadolu (Biga yöresi) topraklarından ayıran deniz kolu; genişliği 12 km. (M)

MÜSELLİS sıf. ve i. (ar. *şelāşe* > *teşlîş*'ten *müşelliş*). *Esk.* Üç parça, zaman v.b.-den oluşmuş, üçlü. || Üçe bölen, üç parçaya ayıran.

— Din. Ebubekir, Ömer ve Osman'ı halife olarak kabul ederek Ali'nin halifeliğini reddeden müslüman. || Teslisi kabul eden hıristiyan. (M)

MÜSELMAN i. (fars. *müselmān*). *Esk.* Müslüman. (M)

MÜSELSEL sıf. (ar. *silsile*'den *müselsel*). *Esk.* Zincir gibi birbirine bağlı olan, art arda gelen: *Bugün hayatı, müselsel bir ihtiyac-ı siyah; / bugün saadeti, gafil bir iştiyak-ı tebah* (Tevfik Fikret).

◆ İ. Ed. *Esk.* Divan şiirinde bütün mısraları birbiriyle kafiyeli manzume.

— G. santl. *Esk.* Bir yazı üslûbu.

◆ **Müselsele** sıf. *Esk.* Müselsel'in dişili. || *İbare-i müselsele,* zincirleme ibare.

◆ **Müselselen** zf. *Esk.* Birbirine bağlı olarak, zincirleme olarak. (M)

MÜSEMMA sıf. (ar. *sümüv* > *tesmiye*'-den *müsemmā*). *Esk.* Ad verilmiş, isimlendirilmiş, bir adı olan: *Dediler tesir eder esma müsemmada veli / Ey Sururî görmedim âlemde handan olduğun* (Sururi-i Kadîm). || Tayin edilmiş, kararlaştırılmış, belirli (zaman). || *Müsemma bi-n-nakîz,* ismiyle hal ve davranışları arasında zıtlık olan. || *Bî-müsemma,* isimlendirdiği şey mevcut olmayan: *O hallâk-ı maaniyim ki suret verdiğim nazmın / Naziri var ise âlemde ism-i bî-müsemmadır* (Namık Kemal). || *Ecel-i müsemma,* tayin edilmiş, mukadder ölüm: *Katl etmeye bahane arardı ama ecel-i müsemması sebkat edip intikamını eliyle alamadı* (Naima). || *Ecr-i müsemma,* fiyatı belirtilmiş. || *İsmiyle müsemma,* kendisine yaraşan, uygun bir ismi olan. (M)

MÜSEMMEN sıf. ve i. (ar. *şemān,* sekiz > *teşmîn*'den *müşemmen*). *Esk.* Sekiz parçadan meydana gelen, sekizli.

— Ed. *Esk.* Divan şiirinde her bendi sekizer mısradan meydana gelen manzume.

— Mat. *Esk.* Sekiz kenarlı şekil, sekizgen.

— Mus. *Esk.* Sekiz vuruşlu bir ritim örneği.

◆ **Müsemmene** sıf. *Esk.* Müsemmen'in dişili. (M)

MÜSEMMİM i. (ar. *semm,* zehir > *tesmîm*'den *müsemmim*). *Esk.* Zehirleyici, zehirli. (M)

MÜSENNA i. (ar. *işneyn* > *teşniye*'den *müşennā*). *Esk.* Dil bil. (Arap alfabesinde) İki noktalı harf. || *Tâ-i müsenna* (veya *tâ-i müsennât*), [arap alfabesinde] iki noktalı. (t).

— Hat. *Esk.* Bir yazı üslûbu.

— ANSİKL. Hat. *Müsenna,* bir yazıyı hemen o yazının yanına ters olarak yazmaktır. Bazen, yazılan yazı, tam ortadan sol tarafa ters olarak işlenir. Böylece yazının ortasından bir hat çekilirse sağdaki asıl yazı, soldaki de onun ters şekli olur. Bu ters yazı, esas yazının ters çevrilerek yazılmasıyle meydana getirilir.

◆ Sıf. İki kat, iki misli. || İki bölümden meydana gelen.

— Gram. *Esk.* Arapçada sonuna *-an, -eyn* eki getirilerek tesniye (ikil isim) şekline sokulmuş (kelime): *harf-an* (iki harf), *taraf-eyn* (iki taraf) v.b.

◆ **Müsennaiyet** i. *Esk.* Fels. İkili bölüm.

◆ **Müsennat** çoğl. i. *Esk.* İki noktalı harfler. || *Müsennat-ı fevkaniye, t* harfi. || *Müsennât-ı tahtaniye, y* harfi. (M)

MÜSENNAT i. (ar. *müsennāt*). *Esk.* Su bentlerinin kenarı.

◆ **Müsenneyat** çoğl. i. *Esk.* Su bentlerinin kenarları. (M)

MÜSENNEDE i. (ar. *sened*'den *müsennede*). Arka yastığı. || Sırtın dayandığı yer. (M)

MÜSENNEM sıf. (ar. *senim* > *tesnîm*'den *müsennem*). *Esk.* Ev çatısı şeklinde tümsek olan. || Kabartma. (M)

MÜSERRAH sıf. (ar. *tesrîh*'ten *müserrah*). *Esk.* Boşanmış, bırakılmış. (M)

MÜSERREC sıf. (ar. *serc* > *tesrîc*'den *müserrec*). *Esk.* Üzerine eyer vurulmuş, eyerlenmiş, eyerli: *Amma teveccüh ü niyyet rahşi ruz ü şeb müserrec ve müleccem* ... (Lâmiî). || *Esb-i müserrec,* eyerli at.

◆ **Müserrece** sıf. *Esk.* Müserric'in dişili. (M)

MÜSEVVEDE i. (ar. *sevād* > *tesvîd*'den *müsevvede*). *Esk.* Sonradan temize çekilmek üzere hazırlanan yazı taslağı, karalama.

◆ **Müsevvedat** çoğl. i. *Esk.* Yazı taslakları, karalamalar. (M)

MÜSEVVEG sıf. (ar. *sevveğ* > *tesvîğ*'den *müsevveğ*). *Esk.* İzin verilmiş, izinli.

◆ **Müsevvegat** çoğl. i. *Esk.* Serbest bırakılmış, izin verilmiş olanlar.

— Huk. *Esk. Müsevvegatı şeriye,* kasırlara ait malların vâsileri; yetimlere ait veya mirî araziye dahil gayrımenkullerin veya menkullerin Hazinece satılmasının veya temlik edilmesinin şeriatça uygun görüldüğü sekiz durum (Bu temlik, temliki sahih ile yapılır.)

— ANSİKL. Satış veya temlik yapılabilmesi için şu hallerden en az birinin var olması şarttır: 1. gayrımenkulün onarım kabul etmeyecek kadar harap olması; 2. satılacak şeye değerinin iki katı teklif edilmesi; 3. satılacak şeye mütegallibenin göz koyması; 4. satılacak şeyin masraflarının gelirleriyle karşılanamaması; 5. belirli durumlarda şayi hissenin satımının gerekmesi; 6. infak zorunluğunun bulunması; 7. vasiyeti mürselenin yerine getirilmesinin gerekmesi; 8. borç ödeme zorunluğunun (zarureti deyn) bulunması. (M)

MÜSEVVEM sıf. (ar. *sevvem* > *tesvîm*'-den *müsevvem*). *Esk.* Bir nişanla, işaretle belli edilmiş. || Süslü. (M)

MÜSEVVER sıf. (ar. *sūr* > *tesvîr*'den *müsevver*). *Esk.* Etrafı yüksek bir duvarla çevrilmiş, çevresi surla kapatılmış.

◆ **Müsevvere** sıf. *Esk.* Müsevver'in dişili: *Bir müsevvere-i külliyedir ki* ... (Hoca Sadeddin). [M]

MÜSEVVİD sıf. ve i. (ar. *sevād* > *tesvîd*'den *müsevvid*). *Esk.* Temize çekilecek yazı taslaklarını hazırlayan, müsvedde yapan.

◆ **Müsevvide** sıf. ve i. *Esk.* Müsevvid'in dişili.

◆ **Müsevvidîn** çoğl. i. *Esk.* Müsvedde yapanlar. (M)

MÜSEVVİF sıf. (ar. *sevf* > *tesvîf*'ten *müsevvif*). *Esk.* Belirli bir sebep olmaksızın bir işi geriye atan, bugünün işini yarına bırakan, geciktiren, atlatan, önem vermeyen, baştan savan, ihmalci: *Müsevvifler için dünyada mahvolma tabiîdir / Bu bir kanun-ı fıtrattır ki yok tevili katidir* (M. Â. Ersoy).

◆ **Müsevvifîn** veya **müsevvifun** çoğl. i. *Esk.* Baştan savanlar, geciktirenler, atlatanlar, önem vermeyenler, ihmalciler. (M)

MÜSEYLİME, yalancı peygamber (öl. 633). Medine'nin doğusunda Yemame ülkesinde yaşayan Beni Hanife kabilesindendi. Peygamber olduğunu, kendisine Tanrı tarafından vahiyler gönderildiğini ileri sürdü. Yanına aldığı birkaç kişiyle Medine'ye giderek Hz. Muhammed ile görüştü. Peygamber olarak tanınmasını istedi. Halk arasında, kendisinin gerçek peygamber olduğunu yaymağa başladı. Hz. Muhammed tarafından bütün istekleri reddedilince Yemen halkını ayaklandırdı. Beni Temim kabilesinden Secah adlı bir kadınla evlenerek, peygamberliğini onun aracılığıyla kadınlar arasında yaymağa çalıştı. Müseylime'nin sözlerinde Hıristiyanlıkla bağdaşan düşüncelerin bulunması, bu dinin etkisi altında kaldığını gösterir. Müseylime'nin islâm diniyle hıristiyan inançlarını bağdaştırarak yeni bir din kurmak istediğini söyleyenler de vardı. Ebubekir zamanında tekrar halkı ayaklandırdı. Yapılan çarpışmada yenildi ve öldürüldü. (M)

«Müsrif Oğul»
Dürer'in eseri

MÜSEYYEB sıf. (ar. *seyb* > *tesyîb*'den *müseyyeb*). *Esk.* İşine önem vermeyen, ihmalci, tembel, üşengen, özensiz.

◆ **Müseyyebane** zf. *Esk.* İhmal eder şekilde, dikkatsizce.

◆ **Müseyyeblik** i. *Esk.* Tembellik, üşengenlik, özensizlik. (M)

MÜSEYYEF sıf. (ar. *seyf* > *tesyîf*'ten *müseyyef*). *Esk.* Kılıçla silâhlanmış, kılıç takınmış olan. (M)

MÜSGEBİ. Arkeol. Bodrum ilçesinin 9 km kuzeybatısında köy (bugün *Ortakent*). 1963'-te Millî Eğitim bakanlığı adına Yusuf Boysal başkanlığında kazılar yapıldı ve bir mykenai mezarlığı tespit edildi. Mezarlar köyün merkezinden 1 km kadar kuzeydedir; daha çok yamaçlara yapılmıştır. Mezarlar, dromos ve mezar odası olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Kazılar sonucu, ölü gömme âdetiyle ilgili iki genel özellik kesinlikle tespit edildi; gömme ve yakma. Mezarlarda Mykenai devrinden kalma çok sayıda kap ele geçti. Eserler Bodrum müzesindedir. (M)

MÜSHİL sıf. ve i. (ar. *sehl* > *ishāl*'den *müshil*). Eczc. Bağırsakları çalıştırıp temizleyen, dışkının kolaylıkla dışarı atılmasını sağlayan (ilâç): *Teşekkür ederim! dedikten sonra, beye bir şişe müshil ilâcı yazdım* (B. Felek). Bk. ANSİKL.

— *Esk.* Kolaylaştıran, kolay ve basit bir duruma getiren. || *Müshil-ül-umur,* işleri kolaylaştıran, Tanrı.

— Ted. *Müshil verme,* ilâçla iç sürdürme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. *Müshil*'ler çok çeşitlidir; şöyle bir gruplandırma yapılabilir: *mekanik etkili* (veya *yağlı*) *müshiller* (keten ve sinirotu tohumları, agar-agar, vazelin yağı [1 ilâ 4 kaşık], hint yağı, kroton yağı); 2. *tuzlu müshiller* (sodyum sülfat, magnezyum sülfat, magnezyum sitrat tuzları ve

«Müsrif Oğul»
Sarah-Bernhardt
tiyatrosunda oynanışı

Foto. LAROUSSE

kükürtlü maden suları); 3. *antrasenli müshiller* (ravent, kaskara, sarısabır, sinameki, barut ağacı, akdiken) [bunlar ağızdan alınırsa yavaş, makattan verilirse çabuk etki gösterir]; 4. *şiddetli müshiller* (jalapa, mahmude, hint zamkı, acıçiğdem, sarısabır, kroton yağı, hint yağı) [şiddetli müshiller, bağırsak mukozasını şiddetle irkiltir, sancı yapar ve bol miktarda cıvık dışkı boşalmasını sağlar. Böylece sindirim borusunu temizleyerek içerdeki bütün dışkıları dışarı atar. Bağırsakların hemen ve çabuk temizlenmesi gerektiği zaman, bu müshiller kullanılır, fakat bağırsaklarda bozukluk ve tahriş varsa kullanılmaz. Gebelik halinde de kullanılmamalıdır]; 5. *safra artırıcı müshiller* (podophyllum, özellikle podofilin, iğ ağacı ve evonimin, kalomel); 6. *çocuk hekimliğinde kullanılan müshiller* (kudret helvası, bal).

— Ted. *Müshil verme*, zehirli etkisi olmayan ve bağırsakların boşaltılmasını sağlayan ilâçların kullanılmasıdır. Bağırsakların boşalmasını sağlayan ilâçların sayısı pek çoktur. Müshil verme, kabızlığın giderilmesi için başvurulan bir çare olduğu gibi, bazı kimyasal veya mikrotik zehirlerin emilmesini önlemek veya çabuk dışarı atılmasını kolaylaştırmak yahut daha önce verilen solucan düşürücü bir ilâçtan sonra felce uğrayan asalakları dışarı atmak amacıyle de kullanılır.

◆ **Müshilât** çoğl. i. *Esk.* Bağırsakları yumuşatıp temizleyen ilaçlar.

◆ **Müshile** sıf. ve i. *Esk.* Müshil'in dişili. (M)

MÜSİ sıf. (ar. *suᵓ* > *isuᵓe*'den *müsi*). *Esk.* Kötülükte bulunan (kimse). [M]

MÜSİD sıf. (ar. *saᶜd* > *isᶜad*'dan *müsᶜid*). *Esk.* Birini mutlu kılan (kimse). || Yardım eden. (M)

MÜSİJEN i. (fr. *mucigene*). Dokubil. Çanaksı hücrelerin ve genellikle mukoza hücrelerinin meydana getirdiği glikoproteit. (L)

MÜSİK sıf. (fr. *mucique*). Kim. Bileşiminde dört alkol grubu bulunan HOCO—$(CHOH)_4$—COOH formülündeki diasit için kullanılır; 210°C'ta erir, laktoz, galaktoz, dülsit ve bazı poliozitlerin yükseltgenmesiyle elde edilir. (Alkol ve soğuk suda az çözünen, ısıtılınca karbon dioksit kaybederek piromüsik asidini veren, beyaz renkli, billûrsu bir katıdır.) [L]

MÜSİL sıf. (ar. *seyelān* > *isāle*'den *müsîl*). *Esk.* Bir şeyi akıtan (kimse). [M]

MÜSİN sıf. (ar. *sinn* > *isnān*'dan *müsinn*). *Esk.* Yaşı ilerlemiş, yaşlı, geçkin, kocamış, çok ihtiyar.

◆ **Müsinne** sıf. *Esk.* Müsinn'in dişili. (M)

MÜSİN i. (fr. *mucine*). Biyokim. Glükoproteteler grubundan, yarı akışkan, saydam madde.

— ANSİKL. *Müsin* sıcaklıkla pıhtılaşmaz, fakat asetik asitle ve müsinazla pıhtılaşır. Mukoza hücrelerinin salgıladığı bu maddeye mukusta, mukuslu irinde, öd suyunda, bağırsakta, sümükte v.b. rastlanır. Şekerlerden, belki de yağlardan, bazı molekküllerin bir proteine tutunması suretiyle oluşur. (L)

MÜSİNAZ i. (fr. *mucinase*). Müsin'i pıhtılaştırma özelliği taşıyan bağırsak enzimi. (L)

MÜSİT i. (fr. *mussite*'ten). Miner. Diopsit çeşidi. (L)

MÜSKARİN i. (fr. *muscarine*). Biyokim. *Amanita muscaria* adlı mantardan çıkarılan $C_5H_{15}NO_3$ formülündeki aminoaldehit; koli'nin oksitlenme ürünlerinden sayılabilir.

— ANSİKL. *Müskarin* suda ve alkolde her oranda erir, renksiz, kokusuz tatsız şurubumsu bir maddedir. Ayrıca şiddetli bir zehirdir. Kalp için, mide-akciğer sinir düğümlerini etkileyerek ısının gittikçe düşmesine ve solunum güçlüğüne sebep olur, sonunda kalbin durması ve boğulma ile ölüme yol açar. Panzehiri atropin ile digitalindir. (L)

MÜSKİR sıf. (ar. *sekr* > *iskar*'dan *müskir*). *Esk.* Sarhoş eden, sarhoşluk veren: *Şıra eskirse müskir olur* (Şemseddin Sami).

◆ **Müskirat** çoğl. i. *Esk.* Sarhoşluk veren şeyler, alkollü içkiler: *Bir memlekette ki müskirât, itlâf-i nefs ve teksir-i cidal edecek derecelerde şayi olur* ... (Namık Kemal).

◆ **Müskire** sıf. *Esk.* Müskir'in dişili. (M)

MÜSKİT sıf. (ar. *sükūt* > *iskat*'tan *müskit*). *Esk.* Susturan, susturucu, susmağa mecbur eden, söyleyecek söz bırakmayan. || *Cevab-ı müskit*, bir söz söyletmeyecek biçimde verilen cevap: *Bir cevab-ı müskit verdi* (Şemseddin Sami).

◆ **Müskitane** zf. *Esk.* Susturucarcasına.

◆ **Müskite** sıf. *Esk.* Müskit'in dişili. (M)

MÜSKON i. (fr. *muscone*). Kim. Formülü $C_{16}H_{30}O$ olan, büyük halkalı, kapalı zincirli alisiklik keton; misk'te bulunur. *Eşanl.* METİLPENTADEKANON. (L)

MÜSLİM sıf. ve i. (ar. *selamet* > *islam*'dan *müslim*). *Esk.* Müslüman: *Bu cihetle Hâşimîler, gerek müslim ve gerek müşrik, cümlesi Şi'b-i Ebi Talib'de mahsur kaldı* (Cevdet Paşa). || *Gayr-i müslim.* Bk. GAYRİ.

◆ **Müslimat** çoğl. i. *Esk.* [Kadın ve kız için] İslâm dininden olanlar.

◆ **Müslime** sıf. *Esk.* Müslim'in dişili.

◆ **Müslimîn** veya **müslimun** çoğl. i. *Esk.* Müslümanlar: *Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu* (Atatürk). || *İmam-ül-müslimîn*, islâm halifeleri. (M)

MÜSLİM bin el-HACCAC (Ebül Hüseyn), iranlı hadis bilgini (Nişapur 817 veya 821 - ay.y. 875). İslâm dünyasında hadis derleyen altı kişiden ikincisi ve en çok güvenilenlerden biridir. Genç yaşında kendini hadis bilgisine verdiği, hadis derlemek için bu konuda çalışanların toplandığı Mısır, Irak ve Suriye'yi dolaştığı söylenir. Müslim, ağızdan ağıza söylenegelen hadislerin en güvenilir sayılan kimselerden derleme yolunu seçti. 300 000 Hadis derleyerek inceledikten sonra bunlar arasından seçtiklerini *Sahih* (Doğru) adlı kitabında topladı. (M)

MÜSLİM bin el-VELİD, arap şairi (Kûfe 747 ? - Cürcan 823). Devlet adamları ve zenginlerle ilişkiler kurdu, onlara yazdığı manzum methiyelerle hayatını kazandı. Şehir ve toplum hayatını içki âlemlerini anlatan başarılı şiirler yazdı. Aşk şiirlerinden başka hicivleri de vardır. Arap şiirinde mecaz ve istiareleri ilk defa kullanan ve yeni bir üslûba sahip olan şairlerdendir. (M)

MÜSLİM bin KUREYŞ, arap emîri (1022 ? - 1085). Ükeyl kabilesindendir. Babasının ölümünden sonra kabilesinin başına geçerek Musul'un yönetimini eline aldı. Şiîliğe eğilimi yüzünden Kahire'deki fatımî halifesini destekledi. Kabilesinin topraklarını genişletmek amacıyle selçuklu sultanı Alparslan ile birleşti ve fatımî taraftarı Beni Kilab'a karşı savaştı (1070). Sultan Melikşah'ın yardımıyle nüfuzunu birkaç yıl içinde Suriye'ye kadar genişletti, Halep'i aldı (1079). Urfa ile Harran'ı ve daha birçok küçük kaleyi ele geçirdi; böylece ülkesi Kuzey Suriye'den Fırat'a kadar uzandı. Anadolu Selçuklularından Süleyman bin Kutalmış üstüne yürüdü. Antakya yakınlarında yapılan savaşta bozguna uğradı, 400 kadar askeriyle birlikte öldürüldü. Müslim'in ölümüyle arap kabilelerinin Suriye ve Irak'taki hâkimiyeti sona erdi, bu yerler türk kumandanlarının eline geçti. (M)

MÜSLİM bin UKBE, emevî kumandanı (? - Müşellel 683). Murre kabilesindendi. Sıffîn savaşında emevî ordusunun bir kanadına kumanda etti. Muaviye'nin son zamanlarında bir süre naiplik yaptı. Medine müslümanlarını (ensar) itaat altına almak için gönderilen elçilik heyetine katıldı. Anlaşmaya varılamaması üzerine açılan seferin kumandanlığına getirildi. 683'te yapılan savaşta ordusu Medine'ye girerek şehri yağmaladı. Bunun üzerine Mekke'de isyan eden Abdullah ibnül Zübeyr'in üstüne yürüdü. Hastalığı yüzünden kumandanlığı Hüseyin bin el-Numeyr'e bıraktı. (M)

MÜSLİMİYE, Kuzey Suriye'de bir kasaba ve istasyon. Meydanıekbez'de Türkiye topraklarından çıkan ve Çobanbeyli'de tekrar giren güney demiryolundan, bu istasyonda Halep'e giden hat ayrılır. (M)

MÜSLÜMAN sıf. ve i. (ar. *müslim*'den fars. *müsliman* > *müslüman*). İslâm dininden olan, Hz. Muhammed'in getirdiği islâm dinine inanan (kimse): *Ayvalık'ta sana ekmek verirler mi? O şehirde müslüman barındırdıklarını duydun mu hiç?* (Sabahattin Ali). *İspanya'da bir tek müslüman kalmamıştır* (F. R. Atay). || *—Mec.* Dürüst, doğruluktan ayrılmaz, insaflı: *Efendi sen pek müslüman bir zata benziyorsun. Beni meraktan kurtar* (H. R. Gürpınar). || Dindar, Tanrı'nın buyruklarından ayrılmayan. || *Müslüman olmak*, islâm dinini ve kurallarını kabul etmek.

— ÇEŞ. DEY. *Müslüman mahallesinde salyangoz satmak*, gereksiz ve yararsız bir işle uğraşmak veya düşünceyi savunmak. || *Gâvurdum müslüman oldum dedirtti* (veya *demek*), inadından, bildiğinden vaz geçmemek.

— ANSİKL. Din. Tek tanrıcı bir din olan İslâmlığa göre *müslüman*, Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine, meleklere, kıyamet gününe, Allah tarafından indirilen dört kitaba inanan kimsedir. Bu İslâmın amentüsüdür. İslâm dininin genel kurallarını, inanç düzenini, ilkelerini benimseyerek müslüman olan bir kimsenin Kur'an'da bildirilen emir ve yasaklara uyması gerekir.

Müslüman olmada «ikrar» ve «tasdik» ile inanma şartı vardır. Kur'an hükümlerine göre her insan müslüman olarak doğar, sonradan ana ve babasının dinine girer. Müslümanın, oruç, hac, namaz, kurban, zekât gibi genel ibadet şekillerini durumunun elverişli olduğu ölçüde yerine getirmesi Kur'an ile bildirilen Tanrı buyruğudur. Bu ibadet türleri birer dinî görevdir. Ortada kesin bir engel bulunmadığı sürece, yapılmaları zorunludur. Başka dinden olan bir insanın müslüman olabilmesi için kelimei şahadet denen ve «Allah'ın birliğine, Muhammed'in onun resulü olduğuna tanıklık ederim» anlamına gelen *Eşhedüen lâilâhe illâllah ve eşhedüenne Muhammedün Abdühu ve resuluhü* diyerek «ikrar»da bulunması zorunludur.

Kelimei şahadet, müslüman olmanın ilk şartıdır. Bunu yerine getiren ve gerçekten iman eden herkes, oruç, namaz, hac, zekât, kurban gibi görevleri yapmasa bile «iman ettiği için» müslümandır. Bunlar, müslümanla Allah arasında kalan, hesabını yalnız Allah'ın sorabileceği görevlerdir. Bu görevleri yapmayan her müslüman Allah'a karşı sorumlu ve borçludur. Müslüman olan insanın dinî görevlerinden dolayı Allah'tan başka kimseye hesap vermesi gerekmez. Çünkü islâm dinine göre Allah ile kul (müslüman) arasına kimse giremez.

◆ **Müslümanan** çoğl. i. *Esk.* İslâm dininden olanlar, müslümanlar.

◆ **Müslümanca** zf. İslâm dininin kurallarına ve buyruklarına uygun surette. || Müslümana yakışacak tarzda. (M)

Müslüman kardeşler, Müslümanlığın aslına dönüş amacıyle kurulan arap derneği. Kur'an hükümlerine bağlanan dernek, Mısır'da, şeyh Hasan-ül-Benna tarafından kuruldu (1930). 150 Üyeli bir danışma kurulu vardır. Bütün müslümanları temsil etme amacını güder. Birçok siyasî işe karışan derneğin başkanı Hasan-ül-Benna bir söylentiye göre Suudî Arabistan'ın kışkırtmaları sonucu öldürüldü (1949). Dernek kral Faruk'un tahttan indirilmesine çalışan kuruluşlar arasındadır (1952). Nâsır*, işbaşına geçtikten sonra, ona karşı çıkan derneğin üyelerinden on kişi idam edildi (1954). [M]

MÜSLÜMANLIK i. (*müslüman*'dan *Müslüman-lık*). İslâm dini: *Şehamet dini, gayret dini ancak Müslümanlıktır / Hakikî Müslümanlık en büyük kahramanlıktır* (M. Â. Ersoy). [Bk. İSLÂMİYET.] || Müslüman olma hali: *O da benim gibi Müslüman ise Müslümanlığını bilsin* (M. Ş. Esendal). || İslâm dininden olan kimse veya devletler topluluğu, islâm dünyası. (M)

MÜSMEND sıf. Bk. MÜSTEMEND.

MÜSMİN sıf. (ar. *semen* > *ismān*'dan *müsmin*). *Esk.* Semiz, semirmiş, şişman. || Semirten, şişmanlatan (ilâç, gıda v.b.).

◆ **Müsmine** sıf. *Esk.* Müsmin'in dişili. (M)

MÜSMİR sıf. (ar. *s̲emer* ve *s̲emere* > *is̲mār*'dan *müs̲mır*). *Esk.* Yararlı, verimli. || Sonuç veren. || *Gayr-ı müsmir,* yararsız, verimsiz.

— Bot. *Esk.* Meyveli, meyve veren (ağaç).

◆ **Müsmire** sıf. *Esk.* Müsmir'in dişili. || *Esk.* *Eşcar-ı gayr-ı müsmire,* meyve vermeyen ağaç. || *Eşcar-ı müsmire,* meyve veren ağaçlar. (M)

MÜSNED sıf. ve i. (ar. *sened* > *isnād*'dan *müsned*). *Esk.* İsnat edilen.

— Din. Hz. Muhammed'in arkadaşlarından birinin tanıklığına kadar götürülen (Hz. Muhammed'e ait gelenek, söz v.b.).

— Dil bil. Yüklem. || *Müsnedün ileyh,* özne.

— Ed. *Esk.* Aruzda, kapalı hece. (M)

MÜSPET veya **MÜSBET** sıf. (ar. *s̲übūt* > *is̲bāt*'tan *müs̲bet*). Gerçeğe dayanan: *Müspet olaylar.* || Denemelerle tespit edilmiş, pozitif: *Sadece nesillerimize müsbet ilim ve hür tefekkür terbiyesi verebilseydik* (F. R. Atay). || İspatlanmış, sağlam: *Evet, ama, müsbet bir şey bulunamadı* (A. H. Tanpınar). *Müspet deliller.* || — *Mec.* Her zaman yararlı, gerçek ve doğru olanı arayan veya yapan: *Medenî ahlâkın ikinci bir müspet gayesi daha vardır ki, o da yapılan mukavelelere sadık kalmaktır* (Ziya Gökalp). || *Müspet cevap,* olumlu cevap. || *Müspet felsefe,* pozitivizm. || *Müspet hukuk,* pozitif hukuk.

— DEY. *Müspet kafalı,* gerçekçi kimseler için kullanılır.

— Fiz. Pozitif.

— Gram. Olumlu. || *Müspet cümle,* olumlu cümle. || *Müspet fiil,* olumlu fiil.

— Huk. *Müspet edim.* Bk. *Olumlu* EDİM. || *Müspet hukuk.* Bk. MEVZU *hukuk.* || *Müspet tespit davası.* Bk. *Olumlu* TESPİT *davası.* || *Müspet zarar.* Bk. ZARAR.

— Mat. Pozitif.

◆ **Müsbete** sıf. *Esk.* Müspet'in dişili. || *Ulûm-i müsbete,* pozitif bilimler. (M)

MÜSRİ sıf. (ar. *sürʿat* > *isrāʿ*'dan *müsriʿ*). *Esk.* Acele ettiren, hız veren, hızlandıran.

◆ **Müsria** sıf. *Esk.* Müsri'nin dişili. (M)

MÜSRİF sıf. (ar. *seref* > *isrāf*'tan *müsrif*). İsraf eden, malını ve parasını boş yere harcayan, tutumsuz.

◆ **Müsrifane** zf. *Esk.* İsrafla, müsriflikle, müsrifçesine, tutumsuzca, malını ve parasını boş yere harcayarak.

◆ **Müsrife** sıf. *Esk.* Müsrif'in dişili. (M)

MÜSRİFLİK i. (ar. *müsrif*'ten *müsrif-lik*). Müsrif olma hali, israf, savurganlık: *Müsrifliği asalet icabı sayarsın...* (A. H. Müftüoğlu). [M]

Müsrif Oğul, Boris Kochno'nun 3 tabloluk balesi. Müzik, Sergey Prokofiyev; koreografi, Georges Balanchine; dekor ve kostümler, Georges Rouault. İlk olarak Sergey Diaghilev'in Rus Bale topluluğu tarafından, Paris'te oynandı (Sarah-Bernhardt tiyatrosu). Sergey Diaghilev'in son balesidir. Konusunu İncil'deki Müsrif Oğul meselinden alır. (L)

MÜSTABİD sıf. (ar. *ʿabd* > *istiʿbād*'dan *müstaʿbid*). *Esk.* Birini kul edinen (kimse). [M]

MÜSTABİR sıf. (ar. *ʿubūr* > *istiʿbār*'dan *müstaʿbir*). *Esk.* Rüya tabir ettiren (kimse).

◆ **Müstabirîn** çoğl. sıf. *Esk.* Rüya tabir ettirenler. (M)

MÜSTABTIN sıf. (ar. *batn* > *istibtān*'dan *müstabtın*). *Esk.* Bir işin içyüzünü bilen (kimse). || Bir işin içyüzünü anlamağa çalışan. (M)

MÜSTACEB sıf. (ar. *ʿaceb* > *istiʿcāb*'dan *müstaʿceb*). *Esk.* Şaşılacak olan (şey): *Hariçten eğer olsa temaşasına imkân / Müthiş görünür heyet-i müstaceb-i âlem* (Ziya Paşa). [M]

MÜSTACEL sıf. (ar. *ʿacele* > *isticʿcāl*'den *müstaʿcel*). *Esk.* Çabuk yapılması istenilen, acele olan, hemen yapılması gereken ivedili: *Ve hemen Harbiye Nazırlığına müstacel bir telgraf: «Şu numaralı kanunu hemen bu şekilde değiştirerek bana metnini müstacel telgrafla bildiriniz»* (F. R. Atay).

◆ **Müstacele** sıf. *Esk.* Müstacel'in dişili.

◆ **Müstacelen** zf. *Esk.* Acele ile, çabuk olarak, ivedilikle. (M)

MÜSTACELİYET i. (ar. *müstaʿcel*'den *müstaʿceliyyet*). Acil olma hali, ivedilik.

— ANSİKL. Huk. *Müstaceliyet kararı.* Adlî tatilde mahkemelerin hangi davalara bakabilecekleri kanunda gösterilmiştir (Hukuk Usulü Muhakemeleri kn. md. 176). Kanun bazı kategoriler tespit etmiş ve bunlar dışında acele görülmesi kararlaştırılan davalara ve işlere de adlî tatilde bakılabileceğini belirtmiştir. Mahkeme, tatil sonuna bırakmanın, giderilmesi mümkün olmayacak zararlara sebep olacağını muhtemel görürse müstaceliyet kararı vererek bu dava ve işi acele işlerden sayacaktır. Müstaceliyet durumunun varlığı hâkimin takdirine bırakılmıştır. Yargıtay dava dilekçesinin kabulü vc kayda havalesi gibi işlemlerin davanın görülmesi demek olmadığını, bu bakımdan adlî tatilde her türlü dâvanın açılabileceğini kabul etmektedir. (M)

MÜSTACİB sıf. (ar. *ʿaceb* > *istiʿcāb*'dan *müstaʿcib*). *Esk.* Şaşan, hayret eden.

◆ **Müstaciben** zf. *Esk.* Şaşarak. (M)

MÜSTACİL sıf. (ar. *ʿacele* > *istiʿcāl*'den *müstaʿcil*). *Esk.* Bir konuda acele eden, bir şeyin çabuk yapılmasını isteyen. || Çabuk giden, kaybolan. (M)

MÜSTAFİ sıf. (ar. *ʿafv* > *istiʿfā*'dan *müstaʿfī*). *Esk.* Bir işten kendi dileğiyle çekilen. || Suçunun affedilmesini isteyen. (M)

MÜSTAGAL i. (ar. *ġalle* > *istiġlāl*'den *müstaġall*). *Esk.* Tahıl ve zahire gibi ürün veren vakıf malı.

◆ **Müstegallat** çoğl. i. *Esk.* Tahıl ve zahire gibi ürün veren vakıf malları.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Hayrat vakıfların denetimi için gereken geliri sağlamak üzere vakfedilmiş şeyler. (Geniş anlamıyle, gelir getiren her şey müstegallat olabileceği için *müsakkafat** ve sadece bağ, bahçe, bir miktar para gibi gelir getiren ve üstü örtülü şeylerdir. Müstegallat ve müsakkafat, 1870 tarihli bir nizamnameyle düzenlendi.) [M]

MÜSTAGAS sıf. (ar. *ġays̲* > *istiġās̲e*'den *müstaġās̲*). *Esk.* Yardımı istenen. || «Kendisinden yardım istenen» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından. (M)

MÜSTAGFİR sıf. (ar. *ġufrān* > *istiġfār*'dan *müstaġfir*). *Esk.* Tanrı'dan günahlarının bağışlanmasını isteyen. (M)

MÜSTAGİS sıf. (ar. *ġays̲* > *istiġās̲*'tan *müstaġīs̲*). *Esk.* Yardım isteyen, medet uman.

◆ **Müstagisîn** çoğl. i. *Esk.* Yardım isteyenler. || *Yâ gıyâs-ül-müstagisîn!.* ey yardım isteyenlerin yardımcısı! (Tanrı). [M]

MÜSTAGREB sıf. (ar. *ġarābet* > *istiġrāb*'dan *müstaġreb*). *Esk.* Şaşılan, garip bulunan, acaip, inanılmaz. (M)

MÜSTAGRİB sıf. (ar. *ġarābet* > *istiġrāb*'dan *müstaġrib*). *Esk.* Hayret eden, şaşırıp kalan.

◆ **Müstagribane** zf. *Esk.* Garip bularak, şaşarak.

◆ **Müstagribîn** çoğl. i. *Esk.* Şaşakalanlar, hayret edenler. (M)

MÜSTAĞNİ sıf. (ar. *ġanī* > *istiġnā* > *müstaġnī*'den). *Esk.* Tok gözlü, gönlü tok, elinde olanla yetinen, doygun: *Gehi ararım lûtfedecek bir kişi amma / Müstağni-i ihsan görürüm halkı serâpâ* (A. Ekrem Bolayır). || Nazlı davranan, nazlanan. || Gerekli bulmayan. || Cevap yazmağa değmeyen.

◆ **Müstağniyane** zf. *Esk.* Gönlü tok, gözü olana yakışacak biçimde. (M)

MÜSTAĞRAK sıf. (ar. *ġark* > *istiġrāk* > *müstaġrak*'tan). *Esk.* Batan, batmış: *Nümâyan olmamıştı habgâhından güneş hâlâ / Derin bir samte müstağrak, leb-i deryada hiç ses yok* (M. Â. Ersoy). || Kendinden geçercesine bir coşku ve vecd içinde olan: *O kadar râkid ü sâkit, o kadar müstağrak / O kadar uykuda her şey ki heman korkulacak* (Tevfik Fikret). || *Müstağrak-ı ilısan,* çok ihsan görmüş: *Cümle müstağrak-ı ihsan-ı firavanındır / Serteser sınf-ı havas ile avam-ı devlet* (Münif). [M]

MÜSTAĞRİK sıf. (ar. *ġark* > *istiġrāk* > *müstaġrik*'ten). *Esk.* Dalmış, batmış. || *Müstağrik-ı hun,* kana batmış, kan içinde kalmış. || *Müstağrik-i ziya,* çok ışıklı, aydınlık. (M)

MÜSTAHAK sıf. (ar. *ḥakk* > *istiḥkak*'tan *müstaḥakk*). *Esk.* Hak kazanmış, lâyık: *Hele Abdülhak Hâmid gibi bir şair-i cihangire mâlik olan bir kavm her vakit yaşamağa müstahak ve namzeddir* (Süleyman Nazif). || İ. Hak edilen şey, bir kimsenin lâyık olduğu ceza veya mükâfat. || *Müstahak olmak,* hak kazanmak, lâyık olmak.

— ÇEŞ. DEY. *Müstahakını bulmak,* hak edilen tarzda cezalandırılmak veya mükâfatlandırılmak. || *Allah müstahakını* (veya *lâyığını*) *versin.* Bk. ALLAH. (M)

MÜSTAHBER sıf. (ar. *ḫaber* > *istiḫbār*'dan *müstaḫber*). *Esk.* Haber alınmış, duyulmuş, öğrenilmiş. || Danışılarak, sorularak öğrenilmiş, anlaşılmış.

◆ **Müstahberat** çoğl. i. *Esk.* Alınmış haberler. (M)

MÜSTAHBİR sıf. (ar. *ḫaber* > *istiḫbār*'dan *müstaḫbir*). *Esk.* Haber alan, sorarak, araştırarak öğrenen. (M)

MÜSTAHCER sıf. (ar. *ḥacer* > *istiḥcār*'dan *müstaḥcer*). *Esk.* Taşlaşmış, taş haline gelmiş, fosilleşmiş. (M)

MÜSTAHDEM sıf. ve i. (ar. *ḫidmet* > *istiḫdām*'dan *müstaḫdem*). İda. huk. Kamu hizmetlerinin görülmesini sağlamak için, hizmetin daimî kadrosuna girmeden geçici ve istisnaî olarak idare hesabına kişisel olarak çalışan. Bk. HİZMETLİ.

◆ **Müstahdeme** sıf. *Esk.* Müstahdem'in dişili.

◆ **Müstahdemîn** çoğl. i. *Esk.* Müstahdemler, hademeler: *Alelumum müstahdemîne talimat-ı mahsusa verildi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜSTAHDİM sıf. ve i. (ar. *ḫidmet* > *istiḫdām*'dan *müstaḫdim*). *Esk.* Bir kimseyi hizmetinde çalıştıran, kullanan (kimse). [M]

MÜSTAHFAZ sıf. (ar. *ḥıfẓ* > *istiḥfāẓ*'dan *müstaḥfaẓ*). *Esk.* Korunan, güven altında olan.

◆ **Müstahfazîn** çoğl. i. *Esk.* Korunanlar. (M)

MÜSTAHFIZ sıf. ve i. (ar. *ḥıfẓ* > *istiḥfāẓ*'dan *müstaḥfıẓ*). *Esk.* Koruyan, koruyucu.

— Ask. tar. Tanzimat'tan sonra, redifliği takip eden, önce sekiz, sonra altı yıl süreli ihtiyatlık süresi. || Osmanlı devletinde, kale teşkilâtı içinde yaya askerinden kurulu bir sınıf.

◆ **Müstahfızlık** i. *Esk.* Müstahfızın görevi.

◆ **Müstahfızîn** çoğl. i. *Esk.* Müstahfızlar. (M)

MÜSTAHIK sıf. (ar. *ḥakk* > *istiḥkāk*'tan *müstaḥıkk*). *Esk.* Müstahak: *Nefrîne oldunuz nazar-ı hakda müstahık / Şeytan da nefret eylese sizden olur muhak* (Abdülhak Hâmid).

— Huk. *Esk.* *Müstahıkkı kısas,* bir katile kısas suretiyle ceza verme hakkına sahip olan kimse.

◆ **Müstahıkkîn** çoğl. i. *Esk.* Müstahak olanlar. (M)

MÜSTAHİL sıf. (ar. *helāl* > *istiḥlāl*'den *müstaḥill*). *Esk.* Bir şeyin helâl olmasını isteyen. (M)

MÜSTAHİL sıf. (ar. *ḥavl* > *istiḥāl*'den *müstaḥīl*). *Esk.* Olmayacak, olanaksız, gerçekleşmesi imkânsız: *Ne gûne mustahîl emr ise icadın murat etsen / Kemal-i hikmetin filhal ana eshap eder peyda* (Basri). || *Müstahil etmek,* imkânsız duruma getirmek, olanaksız kılmak: *Bütün ümmid-i istikbali artık müstahil ettin / Rezil olduk...*

Sen ey kabus-i hunî, sen rezil ettin (M. Â. Ersoy).

◆ **Müstahilat** çoğl. i. *Esk.* Olmayacak, gerçekleşmesi imkânsız şeyler.

◆ **Müstahile** sıf. *Esk.* Müstahil'in dişili. || *Umur-ı müstahile,* gerçekleşmesi imkânsız işler. (M)

MÜSTAHKAR sıf. (ar. *ḥaḳāret* > *istiḥḳār*'dan *müstaḥḳar*). *Esk.* Hakaret edilmiş, hakaret görmüş; aşağılanmış, değersiz: *Böyle, zelil, sefil ve müstahkar, titriyordu ...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜSTAHKEM sıf. (ar. *ḥükm* > *istiḥkām*'dan *müstaḥkem*). *Esk.* Sağlam, sağlamlaştırılmış, kuvvetlendirilmiş: *Müstahkem bir bina.*

— Ask. *Esk.* Önemli noktalarına ve etrafına siperler yapılarak korunmuş olan. || *Müstahkem* (veya *tahkimli*) *bölge,* çeşitli savunma tesislerini kapsayan bölge. Bk. TAHKİMLİ. (M)

MÜSTAHKIR sıf. (ar. *ḥaḳāret* > *istiḥḳār*'dan *müstaḥḳır*). *Esk.* Küçümseyen, küçük gören.

◆ **Müstahkıra** sıf. *Esk.* Müstahkır'ın dişili. (M)

MÜSTAHKİM sıf. (ar. *ḥükm* > *istiḥkām*'dan *müstaḥkim*). *Esk.* Takviye eden, sağlamlaştıran, destek olan. (M)

MÜSTAHLÂS sıf. (ar. *ḫalāṣ* > *istiḫlāṣ*'tan *müstaḫlāṣ*). *Esk.* Kurtarılmış. (M)

MÜSTAHLEB sıf. (ar. *ḥalb* > *istiḥlāb*'dan *müstaḥleb*). *Esk.* Süt haline getirilmiş.

◆ İ. Tıp. *Esk.* Su ile karışık yağlı maddelerden elde edilen süt renginde ve kıvamında olan ilâç. (M)

MÜSTAHLEF sıf. (ar. *ḫalef* > *istiḫlāf*'tan *müstaḫlef*). *Esk.* Başkasının yerine konulmuş. (M)

MÜSTAHLİB sıf. (ar. *ḥalb,* süt sağma > *istiḥlāb*'dan *müstaḥlib*). *Esk.* Sağan. || *Müstahlib-i leben,* süt sağan. (M)

MÜSTAHLİB sıf. (ar. *ḫalb* > *istiḫlāb*'dan *müstaḫlib*). *Esk.* Tırmık atan, tırmalayan. (M)

MÜSTAHLİF sıf. (ar. *ḫalef* > *istiḫlāf*'tan *müstaḫlif*). *Esk.* Başkasının yerine koyan, kendi yerine geçiren. (M)

MÜSTAHLİS sıf. (ar. *ḫalāṣ* > *istiḫlāṣ*'tan *müstaḫliṣ*). *Esk.* Kurtaran, kurtarıcı. (M)

MÜSTAHMİL sıf. (ar. *ḥaml* > *istiḥmāl*'den *müstaḥmil*). *Esk.* Yüklenen. (M)

MÜSTAHREC sıf. (ar. *ḫurūc* > *istiḫrāc*'dan *müstaḫrec*). *Esk.* Bir şeyden alınmış, çıkarılmış; bir kitaptan alınmış. (M)

MÜSTAHRİC sıf. (ar. *ḫurūc* > *istiḫrāc*'dan *müstaḫric*). *Esk.* Çıkaran. || Bir ibareden mânâ çıkarabilen. (M)

MÜSTAHSAL sıf. ve i. (ar. *ḥuṣūl* > *istiḥṣāl*'den *müstaḥṣal*). *Esk.* Hâsıl olmuş, üretilmiş, meydana getirilmiş: *Okuduklarından müstahsal netayic-i zevk-i şiiri* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müstahsalat** çoğl. i. *Esk.* Üretilmiş, meydana getirilmiş şeyler. (M)

MÜSTAHSEN sıf. (ar. *ḥasen*'den *müstaḥsen*). *Esk.* Herkesin güzel bulduğu, beğenilmiş: *Ve fütuhata müteallik tedbir-i müstahsen ne ise görüldü* (Peçevî).

◆ İ. Mus. Türk musikisinde diapazon lâdügâh perdesini fa-acem olarak kabul eden düzen. || *Müstahsen mabeyni,* lâ-dügâh perdesini fâ-diyez-evc olarak kabul eden düzen.

◆ **Müstahsene** sıf. *Esk.* Müstahsen'in dişili. || *Âdat-ı müstahsene,* beğenilmiş tutumlar. || *Umûr-ı müstahsene,* beğenilmiş işler. (M)

MÜSTAHSİL i. (ar. *ḥuṣūl* > *istiḥṣāl*'den *müstaḥṣil*). Ürün yetiştiren, üretici: *Dahilde toprak müstahsili bedavaya, hattâ zararına çalışıyordu* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Müstahsilîn** çoğl. i. *Esk.* Üreticiler. (M)

MÜSTAHZAR i. (ar. *ḥuẓūr*'dan > *istiḥẓār*'dan *müstaḥẓar*). Eczc. Kodekste yazılı olan ve önceden hazırlanarak eczanelerde bulundurulabilen ilâç. (Müstahzarın zıddı, hekim tarafından reçeteye formülü yazılıp bu reçete uyarınca eczacı tarafından hazırlanan ilâçtır. Bk. İLÂÇ.)

◆ Sıf. *Esk.* Hazırlanmış: *Kendisine söylenecek müstahzar bir şeyi yoktu* (H. Z. Uşaklıgil). || Hazırlanması istenen. || Zihinde tutulan, hatırlanan. (M)

MÜSTAHZARAT çoğl. i. (ar. *ḥuẓūr* > *müstaḥẓar*'dan *müstaḥẓarāt*). *Esk.* Hazırlanmış ilâçlar. || Hazırlanan şeyler.

— Tıp. *Esk.* *Müstahzarât-ı tıbbiye,* hazır ilâçlar. (M)

MÜSTAHZIR sıf. (ar. *ḥuẓūr* > *istiḥẓār*'dan *müstaḥẓır*). *Esk.* Hazırlayan, hazırlayıcı. (M)

MÜSTAİD sıf. Bk. MÜSTAİT.

MÜSTAİD HAN, iranlı yazar (?, 1650 - Delhi 1723). Muhammed Bahtavar Hanın evlâtlığı olarak yetiştirildi. Efendisinin ölümünden sonra Evrengzib'in yanına girdi. Âlem Bahadur Şah I'in yönetimi sırasında İnayet Allah Hanın kâtipliğinde bulundu. Onun isteği üzerine Evrengzib'in saltanat dönemi olan *Me'asir-i Âlemgirî'yi* (Âlemgir'in Güzel Eserleri) yazdı. Bu eserin birinci kısmı, Mirza Kâzım'ın yazdığı ve hükümdarın ilk 10 yıllık tarihini kapsayan eserinden alınmadır. İkinci kısımda ise Âlemgir'in Güzel eserleri) yazdı. (M)

MÜSTAİN sıf. (ar. *ʿavn,* yardım > *istiʿān*'dan *müstaʿīn*). *Esk.* Yardım isteyen.

◆ **Müstainen** zf. *Esk.* Yardım isteyerek. || *Müstainen billahi teâlâ,* Allah'ın yardımını isteyerek. (M)

MÜSTAİN BİLLAH, abbasî halifesi (831 ? - 866). Babası Mutasım'ın ölümünden sonra muhafız kuvvetleri, yeğeni Ahmed'i halife ilân ettiler. Müstain, halife olduktan sonra Mutaz ve kardeşinin bütün mülklerini satın alarak ikisini de tutukladı. 863'te abbasî ordusu Bizanslılara yenilince ülkede karışıklıklar çıktı. Bu ayaklanma, vezir Ötemiş ve iki türk kumandanı Vasıf ve Küçük Buğa tarafından bastırıldı. Bir süre sonra Ötemiş öldürüldü. Kendisini Samarra'da emniyette görmeyen halife, 865'te Bağdat'a gitti. Bundan sonra hapisten çıkarılan Mutaz ile Müstain arasında mücadele başladı. Sonunda, Müstain halifelikten vaz geçmek zorunda kaldı, fakat yapılan anlaşmaya uyulmayarak öldürüldü. (M)

MÜSTAİR sıf. (ar. *ʿāriyet* > *istiʿāre*'den *müstaʿīr*). *Esk.* Bir şeyi ödünç, borç olarak alan. || Kinayeli konuşan. (M)

MÜSTAİT veya **MÜSTAİD** sıf. (ar. *ʿudde* > *istiʿdād*'dan *müstaʿidd*). *Esk.* Doğuştan yetenekli, kabiliyetli olan. || Anlayışlı, becerikli, akıllı. || Hareket için hazırlanmış, meyyal, istekli.

◆ **Müstaiddan** veya **müstaiddîn** çoğl. i. *Esk.* Yetenekli kimseler.

◆ **Müstaiddane** zf. *Esk.* Müstait olana yaraşır şekilde.

◆ **Müstaidde** sıf. *Esk.* Müstaid'in dişili. (M)

MÜSTAKAR sıf. (ar. *ḳarār* > *istiḳrār*'dan *müstaḳarr*). *Esk.* Yerleşilen, durulan. || İ. Karargâh. (M)

MÜSTAKBAH sıf. (ar. *ḳubḥ* > *istiḳbāḥ*'tan *müstaḳbaḥ*). *Esk.* Tiksinti duyulan, iğrenilen, beğenilmeyen: *İhanet ki şer'an ve aklen müstakbah idi* (Naima).

◆ **Müstakbaha** sıf. *Esk.* Müstakbah'ın dişili. (M)

MÜSTAKBEL sıf. (ar. *ḳabl* > *istiḳbāl*'den *müstaḳbel*). Gelecek, ileri bir tarihte beklenen: *Öğleden sonra nota yazıyor, müstakbel talebesine vereceği ilk basit peşrevleri ve türküleri ayırıyor* (H. E. Adıvar). || *Esk.* Karşılanan.

— Gram. *Esk.* Gelecek zaman (siygası).

— Huk. *Müstakbel alacak için rehin tesisi.* Bk. REHİN.

◆ İ. Gelecek zaman, istikbal: *Müstakbeli almayıp hayale! / Gel biz dalalım bu hasbıhale!* (M. Â. Ersoy).

◆ **Müstakbelat** çoğl. i. *Esk.* Gelecek zamanlar. (M)

MÜSTAKBİH i. (ar. *ḳubḥ* > *istiḳbāḥ*'tan *müstaḳbiḥ*). *Esk.* Tiksinmiş olan, beğenmeyen, iğrenen. (M)

MÜSTAKBİL sıf. (ar. *ḳabl* > *istiḳbāl*'den *müstaḳbil*). *Esk.* Karşılayan: *Müstakbiliyim eşk-i huruşan ile fecrin* (Muallim Naci).

◆ **Müstakbilîn** çoğl. i. *Esk.* Karşılayıcılar. (M)

MÜSTAKDİM sıf. (ar. *ḳadem* ve *ḳıdem* > *istiḳdām*'dan *müstaḳdim*). *Esk.* Ayakları çok olan. || Önde bulunan, yiğit, cesur. (M)

MÜSTAKIR sıf. (ar. *ḳarār* > *istiḳrār*'dan *müstaḳırr*). *Esk.* İyice belli olmuş, karar kılmış. || Yerleşmiş, sabit. (M)

MÜSTAKIS sıf. (ar. *ḳısas* > *istiḳṣāṣ*'tan *müstaḳıṣṣ*). *Esk.* Öldürme, yaralama v.b. gibi işlenen bir suçun failine kısas cezası isteyen. (M)

MÜSTAKİL sıf. (ar. *ḳıllet*'ten osmanlıca *müstaḳill*). *Esk.* Bağımsız: *Yirmi milyon Türk, müstakil bir vatan içinde hür bir millet olarak yaşamayı Atatürk'ün tek bir zaferine borçluyuz* (F. R. Atay).

— Gram. *Esk.* *Müstakil cümle,* basit (bileşik olmayan) cümle. Bk. CÜMLE.

— Huk. *Müstakil ve daimi haklar,* bir gayrımenkul üstünde bulunan ve tapu siciline bağımsız ve daimî olarak tescil edilen haklar. Bk. ANSİKL.

— Siyaset. *Müstakil grup,* bazı milletvekillerinin, üyesi bulundukları siyasî partinin, grubu vasıtasıyle ve parti disiplininin sonucu olarak yaptığı baskıdan kurtulabilmek amacıyle birleşerek parti içinde meydana getirdikleri iç muhalefet grubu.

— ANSİKL. Huk. Bir gayrımenkul üstünde kurulabilecek olan bazı irtifak hakları tapuya, ya doğrudan doğruya bir irtifak hakkı olarak veya bunlar için açılan ayrı bir sayfaya bağımsız olarak kaydedilir. Birinci durumda, gerçek bir irtifak hakkı olduğu için bu hakka ilişkin hükümlere bağlanır. İkinci durumda ise, bunlar artık bağımsız bir karakter almış ve bir ayrı hak durumuna gelmiştir. Med. Kn. md. 632 ve 911, bu gibi haklara *müstakil ve daimî haklar* adını vererek bunları bir gayrımenkul olarak kabul eder. Bu haklar artık üzerinde kuruldukları gayrımenkulden tamamen bağımsız olur. Hukukî yönden bunlar üzerinde, söz konusu gayrımenkule bağlı olmadan işlem yapılır (en önemli örnekleri inşaat hakkı ve kaynak hakkı). Bu haklar, bir irtifak hakkı biçiminde kurulacak olursa, irtifak hakkı hükümlerine bağlıdır. Buna karşılık ayrı bir sayfaya bağımsız bir hak olarak kaydedilecek olurlarsa bir bağımsız gayrımenkul niteliğini alır ve bunların üzerinde bağımsız olarak tasarruf edilir.

◆ **Müstakille** sıf. *Esk.* Müstakil'in dişili.

◆ **Müstakillen** zf. *Esk.* Bağımsız olarak. (M)

MÜSTAKİM sıf. (ar. *ḳıyām* > *istiḳāmet*'ten *müstaḳīm*). *Esk.* Düz, doğru. || *Mec.* Doğru yoldan ayrılmayan, hile bilmeyen, namuslu: *Hayrettin nam bir kadi-i fazıl ve müstakim* (Peçevî). || *Sırat-ı müstakim,* hak yolu. Bk. SIRAT'ı *müstakim.*

— Mat. *Esk.* Bir doğru boyunca olan, doğrulu. || *Müstakim hat,* doğru çizgi.

— Zool. *Esk.* *Müstakim-ül-cenah,* düzkanatlılar.

◆ **Müstakimane** zf. *Esk.* Doğru olana yaraşır şekilde.

◆ **Müstakime** sıf. *Esk.* Müstakim'in dişili. (M)

MÜSTAKİMZADE (Süleyman Sadeddin), türk bilgini (İstanbul 1719-ay.y.1788). MüderrisTokatlı Mehmed Emin Efendinin oğlu. Medreseye devam etti. Eserleri: *Menakıb-ı İmam-ı Âzam* (Büyük İmam Ebu Hanife'nin Hayatı); *Menkaıb-ı Melâmiye-i Bayramiyye* (Bayramiye Tarikatı Melâmilerinin Hayatları); *Cedvel-i Eimme-i İsna Aşer* (Oniki İmamın Listesi); *Meşâyihname-i İslâm* (İslâm Şeyhleri Kitabı); *Devhatü'l Meşayih* (Şeyhlerin Ulu Ağacı [şeceresi]); *Tuhfetü'l-Hattatîn* (Hattatların Hediyesi); *Mecelletü'n-Nisab fi'n-Neseb ve'l Küney ve'l-Elkab* (Nesep, Bünye ve Lakaplar Hakkında Tayin Dergisi) [Arapça hal tercümesi kitabı]. (M)

MÜSTAKRAZ sıf. (ar. *ḳarż* > *istiḳrāż*'dan *müstaḳraż*). Huk. *Esk.* Geri vermek üzere alınmış, borçlanılmış, ödünç alınmış.

◆ **Müstakraza** sıf. Huk. *Esk.* Müstakraz'ın dişili. || *Mebalig-i müstakraza,* borç alınan paralar.

◆ **Müstakrazat** çoğl. i. Huk. *Esk.* Borç alınmış paralar. (M)

MÜSTAKRİZ sıf. (ar. *ḳarż* > *istiḳrāż*'dan *müstaḳriż*). *Esk.* Borçlu, borçlanan, borç alan. (M)

MÜSTAKTAB sıf. (ar. *ḳuṭb* > *istiḳṭāb*'dan *müstaḳṭab*). *Esk.* Fiz. Titreşimleri belirli bir yöne çevrilmiş (ışın), polarılmış. (M)

MÜSTAKTIB sıf. (ar. *ḳuṭb* > *istiḳṭāb*'dan *müstaḳṭıb*). *Esk.* Fiz. Işınların bazı saydam yüzeylerden geçerken aldığı şekilleri tayin eden (araç). [M]

MÜSTAKTIR sıf. ve i. (ar. *ḳaṭre* > *istiḳṭār*'dan *müstaḳṭır*). *Esk.* Damla damla akıtan, damıtan. (M)

MÜSTAKTİL sıf. (ar. *ḳatl* > *istiḳtal*'den *müstaḳtil*). *Esk.* Kendini tehlikeye atan, ölüme göğüs geren, korkusuz. (M)

MÜSTALİ BİLLAH (Ebu Kasım Ahmed), 9. Fatımî halifesi (1074-1101). Vezir Bedrülcemali ile oğlu Afzal'ın çalışmaları sonucu, büyük kardeşi Nizar'ın yerine halife seçildi. Nizar'ın İskenderiye'deki isyanı bir sonuç vermedi ve Müstali'nin halifeliği İran'daki İsmailîler dışında herkes tarafından kabul edildi. Halifeliği sırasında bütün güç Afzal'ın elindeydi. Önceleri Suriye'de başarılı askerî hareketlere girişildi. Famiya ve Sûr ele geçirildi. 1098'de Kudüs ele geçirildi fakat, bir süre sonra ilerleyen Haçlılar tarafından geri alındı. 1099'da Mısır ordusunun Askalan'da yenilmesi üzerine, Haçlılar şehri ele geçirdiler. Müstali'nin ölümünden sonra yerine oğlu Mansur geçti. (M)

MÜSTALİM sıf. (ar. *ʿilm* > *istiʿlām*'dan *müstaʿlim*). *Esk.* Bilgi isteyen, soran, meraklı. (M)

MÜSTALİYE i. (ar. *ʿulüv* > *istiʿlā* > *müstaʿlī*'den *müstaʿliyye*). Leng. *Esk.* Arap alfabesindeki *hı, sad, dad, tı, zı, ayın, kaf* harflerine verilen ad. (Hepsine birden *huruf-ı müstaliye* denir.) [M]

MÜSTAMEL sıf. (ar. *ʿamel* > *istiʿmāl*'den *müstaʿmel*). *Esk.* Kullanılmış olan, kullanılan: *O zamanlar böyle damdazlak hece vezni müstamel olmadığı gibi Avrupakâri «sone»lere, türlü türlü kalıplara dökülmüş manzumelere de akıl ermediğinden...* (Ahmed Rasim). || Yeni olmayan, eski. (M)

MÜSTAMER veya **MÜSTAMERE** sıf. ve i. (ar. *ʿumrān* > *istiʿmar*'dan *müstaʿmer* ve *müstaʿmere*). *Esk.* Göçmenlerin yerleştirilmesiyle bayındır bir hale getirilmiş (yer).

◆ **Müstamerat** çoğl. i. *Esk.* Sömürgeler. (M)

MÜSTAMİL sıf. (ar. *ʿamel* > *istiʿmāl*'den *müstaʿmil*). *Esk.* Kullanan. (M)

MÜSTAMİR sıf. (ar. *ʿumrān* > *istiʿmār*'dan *müstaʿmir*). *Esk.* Bir yere göçmenler yerleştirerek, orasını yaşanır ve bayındır bir hale getiren, sömürgeci. (M)

MÜSTANSIR sıf. (ar. *nuṣret* > *istinṣār*'dan *müstanṣır*). *Esk.* Yardım isteyen. (M)

MÜSTANTİK i. (ar. *nuṭḳ* > *istinṭāḳ*'tan *müstanṭiḳ*). Huk. *Esk.* Sorgu hâkimliği görevini yapan kişi. (Müstantikler ceza muhakemesi faaliyetinin bir bölümünü teşkil eden ilk soruşturma safhasının tatbikçileriydi. Bu görevi yapan kişiler hâkim olmadıkları gibi bunların hukukçu olmaları da gerekli değildi. Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu yürürlüğe girince müstantiklik görevi kaldırıldı.)

◆ Sıf. Sorguya çeken, bir şeyi söyletmek isteyen. (M)

MÜSTANTİKLİK i. (*müstantik*'ten *müstantik-lik*). Huk. *Esk.* Sorgu hâkiminin görev ve makamı: *Binaenaleyh, müstantiklik, bu profesörümüzü mütehassıs sıfatıyla seçti* (Vâ - Nû). [M]

MÜSTAREB sıf. (ar. *ʿarab* > *istiʿrāb*'dan *müstaʿreb*). *Esk.* Araplaştırılmış. (M)

MÜSTARİB sıf. (ar. *ʿarab* > *istiʿrāb*'dan *müstaʿrib*). *Esk.* Araplaşmış, araplaşan.

◆ **Müstaribe** sıf. *Esk.* Müstarib'in dişili. (M)

MÜSTASAB sıf. (ar. *ṣaʿb* > *istiṣʿāb*'dan *müstaṣʿab*). *Esk.* Güç, zor, güç sayılan. || Güç (iş).

◆ **Müstasabat** çoğl. sıf. *Esk.* Güç sayılan (şeyler). || Güç işler: *Ve gamızını şerh ve talim ve müstasabatını izah...* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

MÜSTASFİ sıf. (ar. *ṣafā* > *istiṣfā*'dan *müstaṣfī*). *Esk.* (Bir şeyin) Saf ve katışıksız olanını alan. (M)

MÜSTASGİR veya **MÜSTASGIR** sıf. (ar. *ṣaġir* > *istiṣġār*'dan *müstaṣġir*). *Esk.* Aşağılık gören, küçümseyen. (M)

MÜSTASHAB sıf. (ar. *ṣaḥabet* > *istiṣḥāb*'dan *müstaṣḥab*). *Esk.* Birinin yanına alınmış, dost, arkadaş edinilmiş olan. (M)

MÜSTASHİB sıf. (ar. *ṣaḥabet* > *istiṣḥāb*'dan *müstaṣḥib*). *Esk.* Bir kimseyi yanına alan, beraberinde götüren.

◆ **Müstashiben** zf. *Esk.* Beraberinde götürerek, yanına alarak. (M)

MÜSTASIM BİLLAH (Ebu Ahmed Abdullah), son Bağdat abbasî halifesi (1213-1258). Babasının ölümü üzerine, onun yerine halife oldu (1242). Moğol saldırılarını önleyebilecek güçte değildi. Moğol hükümdarı Hulâgu İsmailîlerle mücadelesi için islâm hükümdarlarına çağrıda bulundu (1256). Müstasım, Hulâgu'nun gönderdiği moğol elçilik heyetinin isteklerini kabul etmedi. Hulâgu'nun Bağdat'ı kuşatma hazırlıkları karşısında yapılan anlaşma teşebbüsleri sonuç vermedi. Müstasım 1258'de teslim olmak zorunda kaldı. Şehir 10 gün yağma edildi, bu sırada da halife, birçok akrabasıyle birlikte öldürüldü. (M)

MÜSTASİB sıf. (ar. *ṣaʿb* > *istiṣʿāb*'dan *müstaṣʿib*). *Esk.* Güç sayan, gözünde büyüten. (M)

MÜSTASVEB sıf. (ar. *ṣavāb* > *istiṣvāb*'dan *müstaṣveb*). *Esk.* Uygun görülen, doğru bulunan, beğenilen. (M)

MÜSTASVİB sıf. (ar. *ṣavāb* > *istiṣvāb*'dan *müstaṣvib*). *Esk.* Uygun gören, doğru bulan. (M)

MÜSTATRAF sıf. (ar. *ṭurfe*, görülmemiş, yeni > *istiṭrāf*'tan *müstaṭraf*). *Esk.* Seçilmiş, seçkin. (M)

MÜSTATRİB sıf. (ar. *ṭarab* > *istiṭrāb*'dan *müstaṭrib*). *Esk.* Eğlence, neşe, zevk isteyen. (M)

MÜSTAVFİ i. (ar. *istīfā*, ödetilme > *müstevfī*'den). Mal. *Esk.* Devlet muhasebesini yöneten memur. (M)

MÜSTAVTIN sıf. (ar. *vaṭan* > *istivṭān*'dan *müstavṭın*). *Esk.* Bir yeri vatan edinmiş (kimse). [M]

MÜSTAVZİH sıf. (ar. *vużūḥ* > *istīżāḥ*'tan *müstavżiḥ*). *Esk.* Bir şeyin yorumlanmasını isteyen. || Bir şeyi aydınlığa kavuşturmağa çalışan. (M)

MÜSTAZHİR sıf. (ar. *ẓahr*, arka > *istiẓhār*'dan *müstaẓhir*). *Esk.* Arka veren, destek olan. || Yardım isteyen.

◆ **Müstazhiren** zf. *Esk.* (Bir şeye) Dayanarak. (M)

MÜSTAZIL sıf. (ar. *ẓıll* > *istiẓlāl*'dan *müstaẓıll*). *Esk.* Gölgelenen, gölgelenmiş. || *Mec.* Bir kimsenin himayesi altına girmiş, birine sığınmış olan. (M)

MÜSTAZIM sf. (ar. *ʿaẓm* ve *ʿāẓamet* > *istiʿẓām*'dan *müstaʿẓım*). *Esk.* Bir şeyi olduğundan büyük gören, gözünde büyüten. || Kendini büyük gören, kibirli. (M)

MÜSTAZİ (Ebu Muhammed el - Hasan), abbasî halifesi (1142-1180). Müstencid'in Gadda adlı ermeni cariyesinden doğdu. Babasının ölümü üzerine halife oldu (1170), halifeliği, Mısır'da Fatımîlerin yerine geçen Eyyubîler tarafından tanındı. Vezirlerin ve valilerin birbiriyle mücadele ettiği karışık bir dönemde hüküm sürdü. (M)

MÜSTAZİF sıf. (ar. *żaʿf* > *istiżʿāf*'dan *müstażʿif*). *Esk.* Kuvvetsiz, değersiz, zayıf gören, küçümseyen. (M)

MÜSTEAN sıf. (ar. *ʿavn* > *istiʿāne*'den *müsteʿān*). *Esk.* «Kendisinden yardım istenen» anlamında Tanrı'nın sıfatlarından: *Hasmına rehber belâ-yı nagehân / Azmine yaver Hüda-yı müstean* (Ziya Paşa). [M]

MÜSTEAR sıf. (ar. *ʿāriyet* > *istiʿāre*'den *müsteʿār*). *Esk.* Eğreti olarak alınmış, takma. || *Müsteâr-ün-minh,* kendisinden eğreti olarak bir şey alınmış olan. || *Hayat-ı müstear,* yalancı dünya. || *Müstear ad,* (*isim* veya *nam-ı müstear*), takma ad: *«Ahmet» benim müstear ismimdir. Asıl ismim değil* (Ömer Seyfeddin). Bk. ANSİKL.

müstensih keşiş
XV. yy. minyatürü
Cabinet des Estampes,
Paris

— ANSİKL. Huk. *Müstear ad*'dan Medenî kanunda bahsedilmez. Buna karşılık, Fikir ve Sanat Eserleri kanununun 11. maddesi, eser sahibinin müstear ad kullanabileceğini açık olarak belirtir. Müstear ad genellikle yazarlar tarafından kullanılır. Müstear adın ahlâk ve adâbâ aykırı olmaması gerekir. Bir kimse, kullanmakta olduğu müstear ad üstünde, sadece kullanma ile değil, o adla tanınmasıyle hak kazanır. Aynı zamanda bu adı kullanmağa hakkı olması gereklidir. Böylece, belirli bir müstear adı kullanmağa hak kazanan kimse kanunlarda, adın korunmasına ilişkin davalardan yararlanır. Haksız olarak bu adı kullanan kimseye karşı, men davası açabileceği gibi, adının gasp edilmesinde gasp eden kimsenin kusuru varsa ayrıca maddî ve manevî tazminat da isteyebilir.

Şairlerce kullanılan «mahlas» da hukukî yönden müstear ad sayılır.

◆ İ. Mus. Segâh dizisinin her iki biçimine de müstear adlı dörtlünün kalın bölgede katılmasıyle oluşan makam. (M)

MÜSTEAREK blş. i. (ar. *müsteʿār*'dan fars. *müsteʿārek*). Mus. Günümüzde örneği kalmamış birleşik bir türk musikisi makamı. (M)

MÜSTEBAN sıf. (ar. *beyān* > *istibāne*'den *müstebān*). *Esk.* Açık, meydanda olan. || Şüpheye yer bırakmayacak biçimde anlaşılan, açık olarak anlaşılan. || *Müsteban buyurulacağı veçhile,* anlaşılacağı üzere, anlaşılacağı gibi. (M)

MÜSTEBAT veya **MÜSTEBAD** sıf. (ar. *buʿd* > *istibʿād*'dan *müstebʿad*). *Esk.* İhtimal verilmeyen, olacağı sanılmayan, uzak görülen (şey). [M]

MÜSTEBDEL sıf. (ar. *bedel* > *istibdāl*'dan *müstebdel*). *Esk.* Değiştirilmiş. (M)

MÜSTEBDELE sıf. (ar. *müstebdel*'den *müstebdele*). *Esk.* Değiştirilmiş.

— Ask. *Esk.* *Efrad-ı müstebdele,* askerlik görevini bitirerek tezkere almış kimseler. (M)

MÜSTEBDI sıf. (ar. *müstebdıʿ*). Huk. *Esk.* Bk. VEDİA.

MÜSTEBDİL sıf. (ar. *bedel* > *istibdāl*'den *müstebdil*). *Esk.* Bir şeyi bedel karşılığında değiştiren. (M)

MÜSTEBHİR sıf. (ar. *baḥr* > *istibḥār*'dan *müstebḥir*). *Esk.* Çok geniş, deniz gibi geniş. || Çok ve derin bilgili. (M)

MÜSTEBİN sıf. (ar. *beyān* > *istibāne*'den *müstebīn*). *Esk.* Açıklayan. || Açıklanmış. (M)

MÜSTEBİT veya **MÜSTEBİD** sıf. (ar. *istibdād*'dan *müstebidd*). *Esk.* Hükmü altında bulunanlara karşı zor kullanan, despotça davranan, diktatör: *Bizi kavradı mı, buyruğu altına aldı mı, en yaman dediğim dedik, müstebit oluyor, kendi kendine karşı dönüyor* (N. Ataç). || Davranışlarında serbest olan, bağımsız.

◆ **Müstebide** sıf. *Esk.* Müstebid'in dişili.

◆ **Müstebidane** zf. *Esk.* Müstebitçe, despotça. (M)

Foto. LAROUSSE

MÜSTEBİTLİK i. (*müstebit*'ten *müstebitlik*). Müstebit olma hali. || Müstebitçe davranış. (M)

MÜSTEBŞİR sıf. (ar. *beşāret* > *istibşār*'dan *müstebşir*). *Esk.* Müjdeci, müjde veren. || Müjde alıp sevinen, müjde alan. (M)

MÜSTECAB sıf. (ar. *cevāb* > *isticābe*'den *müstecāb*). *Esk.* Kabul cevabını alan, isteği kabul edilen, hoş görülen: *Her dua müstecab olur amma / Talebin sureti bilinmelidir* (Üsküdarlı Talât). || *Müstecab-üd-davat,* duaları Tanrı tarafından kabul edilen. (M)

MÜSTECAB HAN (Bahadur), afgan yazarı (XVIII. yy.). Ünlü Rohilla reisi Hafız Rahmat Hanın (1707-1774) oğlu. Babasının hayat hikâyesini anlatan *Gülistan-ı Rahmet* (Tanrı Lûtfunun Gül Bahçesi) adlı farsça eseriyle tanındı. (M)

MÜSTECEL sıf. (ar. *ecel* > *isti^c^cāl*'den *müste^ɔcel*). *Esk.* Belirli bir zamana kadar geciktirilmesi, ertelenmesi istenmiş. (M)

MÜSTECER sıf. ve i. (ar. *ecr* > *istiɔcār*'dan *müsteɔcer*). *Esk.* Kiralanan, kira ile tutulan (şey). || *Müstecer-ün-fih,* bir şeyi kiralamada güdülen amaç. (M)

MÜSTECHİL sıf. (ar. *cehl* > *istichāl*'den *müstechil*). *Esk.* Cahil sayan, hafife alan, küçümseyen. || Bir kimseyi cahilce hareket ettiren, söyleten.

◆ **Müstechilane** zf. *Esk.* Cahil sayarak, küçümsercesine. (M)

MÜSTECİR sıf. (ar. *civār*, himaye > *isticāre*'den *müstecir*). *Esk.* Korunmak, sığınmak isteyen, aman dileyen.

◆ **Müstecirane** zf. *Esk.* Aman dileyerek, yalvarırcasına. (M)

MÜSTECİR sıf. ve i. (ar. *ecr* > *istiɔcār*'dan *müsteɔcir*). *Esk.* Kira ile tutan, kiracı: *Bu evin müsteciri kimdir?* (Şemseddin Sami).

— Huk. *Esk. Müstecirün fih,* iş akdinde, işin üstünde görüleceği şey. (Müstecirün fih, işçiye teslim edilmedikçe işçi mütemerrid olmaz. İşçinin, müstecirün fih üstünde işçiliği varsa peşin ücretini alıncaya kadar onu hapsedebilir. Ancak işçi haksız hapsettiği şeyi kaybederse, bir fikre göre, değerini tazmin ile yükümlüdür.)

◆ **Müsteciren** zf. *Esk.* Kira ile tutarak, kiracı olarak.

◆ **Müstecirîn** çoğl. i. *Esk.* Kiralayanlar, kiracılar. (M)

MÜSTECLİB sıf. (ar. *celb* > *isticlāb*'dan *müsteclib*). *Esk.* Kendine doğru çeken. (M)

MÜSTECMİ sıf. (ar. *cem^c* > *isticmā^c*'dan *müstecmi^c*). *Esk.* Toplayan: *Kim vardı Arabda bir kabile / Müstecmi-i haslet-i cemile* (Şeyh Galib). || Toplanan. (M)

MÜSTECVİB sıf. (ar. *cevāb* > *isticvāb*'dan *müstecvib*). *Esk.* İfadesini alan, sorguya çeken. (M)

MÜSTEDA sıf. (ar. *da^cvā* > *istid^cā*'dan *müsted^cā*). *Esk.* Talep olunan, istenen, rica ve arzu edilen. || *Müsteda aleyh,* kendisi hakkında dava açılan veya şikâyet edilen (kimse).

◆ **Müstedayat** çoğl. i. *Esk.* Talep edilen, istenen şeyler. (M)

MÜSTEDAM sıf. (ar. *devām* > *istidāme*'den *müstedām*). *Esk.* Devamı istenen. || Devamlı, sürekli: *Gönlümü cana hayalin lûtf idüp kıldı makam / Müstedam olsun ki mamur etdi bu viraneyi* (Atayi). [M]

MÜSTEDEL sıf. (ar. *delālet* > *istidlāl*'den *müstedell*). *Esk.* İspatlanmış, kanıtlanmış. (M)

MÜSTEDİ sıf. ve i. (ar. *da^cvā* > *istid^cā*'dan *müsted^ci*). Huk. *Esk.* Resmî veya özel bir makamdan yazılı olarak dilekte bulunan. || Bir konuyu şikâyet eden veya yazıyle ihbar eden (kimse). [M]

MÜSTEDİ sıf. (ar. *edā* > *istiɔdā*'dan *müsteɔdi*). *Esk.* Korunmak için birinden yardım isteyen. || Birinin malını zorla alan. (M)

MÜSTEDİB sıf. (ar. *edeb* > *istiɔdāb*'dan *müsteɔdib*). *Esk.* Bilgi ve edep öğrenen. (M)

MÜSTEDİL sıf. (ar. *delālet* > *istidlāl*'den *müstedil*). *Esk.* İstidlâl eden, delil getiren. (M)

MÜSTEDİM sıf. (ar. *devām* > *istidāme*'den *müstedim*). *Esk.* Devamını isteyen. || Devamlı, sürekli. (M)

MÜSTEDİN sıf. (ar. *deyn* > *istidāne*'den *müstedin*). *Esk.* Belirli bir tarihte geri vermek üzere borç alan, ödünç isteyen. (M)

MÜSTEDİR sıf. (ar. *devr* > *istidār*'dan *müstedir*). *Esk.* Yuvarlak ve daire biçiminde olan, değirmi. || Dönüp dolaşan. (M)

MÜSTEDRİK sıf. (ar. *derk* > *istidrāk*'tan *müstedrik*). *Esk.* Anlamak isteyen. (M)

MÜSTEFAD sıf. (ar. *feyd* > *istifāde*'den *müstefād*). *Esk.* Kazanılmış, kâr olarak elde edilmiş. || Anlaşılmış. (M)

MÜSTEFHEM sıf. (ar. *fehm* > *istifhām*'dan *müstefhem*). *Esk.* Anlaşılmış olan. (M)

MÜSTEFHİM sıf. (ar. *fehm* > *istifhām*'dan *müstefhim*). *Esk.* (Bir şeyi) Anlamak isteyen, soran. (M)

MÜSTEFİT veya **MÜSTEFİD** sıf. (ar. *feyd* > *istifāde*'den *müstefīd*). *Esk.* Faydalanan: *Ablalık eder, yol gösterebilirdi; tecrübelerinden onu müstefit edebilirdi* (Vâ-Nû). || *Müstefit olmak,* faydalanmak.

◆ **Müstefidane** zf. *Esk.* Faydalanmak suretiyle. (M)

MÜSTEFİZ sıf. (ar. *feyż* > *istifāże*'den *müstefīż*). *Esk.* Feyiz alan, feyizlenen: *İzz ü rifat şevketi şahanesinden müstefiz / Feyz ü nusret himmeti pakizesinden müstain* (Ziya Paşa).

◆ **Müstefizane** zf. *Esk.* Feyz alırcasına. (M)

MÜSTEFREŞE i. (ar. *firāş* > *istifrāş*'tan *müstefreşe*). *Esk.* Cariye, odalık. (M)

MÜSTEFRİG sıf. (ar. *ferāġ* > *istifrāġ*'dan *müstefriġ*). *Esk.* Kusan, istifra eden.

— Tıp. *Esk.* Kusturucu. || *Deva-yı müstefrig,* kusturan ilâç. (M)

MÜSTEFSİR sıf. (ar. *fesr* > *istifsār*'dan *müstefsir*). *Esk.* Bir şeyin açıklanmasını isteyen, inceleyen, soruşturan. (M)

MÜSTEFTİ sıf. (ar. *fetvā* > *istiftā*'dan *müstefti*). *Esk.* Bir mesele için müftüden fetva isteyen. || Bir müşkülün halledilmesini isteyen. (M)

MÜSTEFTİH sıf. (ar. *fetḥ* > *istiftāḥ*'dan *müsteftiḥ*). *Esk.* Açan. || Başlayan. (M)

MÜSTEHAB sıf. (ar. *ḥubb* > *istiḥāb*'dan *müsteḥab*). *Esk.* İyi ve makbul sayılan, sevilen, beğenilen. || Farz ve vacib dışında din yasalarınca yapılması hoş karşılanan, sevap kazandıran iş. (M)

MÜSTEHAS sıf. (ar. *ḥavṣ* > *istiḥāṣe*'den *müsteḥāṣ*). *Esk.* Toprak altında saklı kalmış, fosilleşmiş.

◆ **Müstehasat** çoğl. i. *Esk.* Fosiller. || Paleontoloji. (M)

MÜSTEHASE i. (ar. *ḥāvṣ* > *istiḥāṣe*'den *müsteḥāṣe*). *Esk.* Fosil: *Yerlerine yeni kelimeler kaim olduğu için, müstehase haline gelen eski Türkçe kelimeleri diriltmeğe çalışmak* (Ziya Gökalp). [M]

MÜSTEHCEN sıf. (ar. *hücnet* > *istihcān*'dan *müstehcen*). Açık saçık, edep ve haya duygularına aykırı, yakışıksız: *Hikâyenin sadeliğine dikkat edilecek olursa görülür ki içinde fahişe olmuş, orospu olmuş gibi müstehcen bir isnad yok* (Ahmed Rasim).

— ANSİKL. Huk. Kişinin ar ve haya duygularını rencide eden her türlü yazı, resim, fotoğraf, hereket v.b. *müstehcen* sayılır. Müstehcenlik, toplumun anlayışına göre değişen bir kavramdır. Belli bir toplumda, hattâ aynı toplumun bir kesiminde müstehcen sayılan bir durum, aynı toplumun diğer bir kesimindeki kişiler yönünden müstehcen sayılmayabilir. Müstehcen ve hayasızca yazılmış her çeşit kitap, gazete, risale, mecmua, varaka, makale ve ilânları teşhir edenler ile aynı hükümde yer alan öteki müstehcenlik fiillerini işleyenler cezalandırılır (Cz. kn. md. 426).

◆ **Müstehcenlik** i. Müstehcen olma hali. (M)

MÜSTEHCİN sıf. (ar. *hücnet* > *istihcān*'dan *müstehcin*). *Esk.* Ayıp sayan, çirkin, yakışıksız gören. [M]

MÜSTEHDİ sıf. (ar. *hidāyet* > *istihdā*'dan *müstehdī*). *Esk.* Doğru yolu, hak yolunu arayan. (M)

MÜSTEHDİF sıf. (ar. *hedef* > *istihdāf*'tan *müstehdif*). *Esk.* Hedef tutulan, hedef olarak alınan. (M)

MÜSTEHİL sıf. (ar. *ḥavl* > *istiḥal*'den *müsteḥil*). *Esk.* Mümkün ve kabil olmayan. || Anlamsız, saçma.

◆ **Müstehilat** çoğl. i. *Esk.* Mümkün ve kabil olmayan şeyler. || Anlamsız, saçma şeyler.

◆ **Müstehile** sıf. *Esk.* Müstehil'in dişili. || *Umûr-i müstehile,* anlamsız, saçma işler. (M)

MÜSTEHİR sıf. (ar. *istiɔhar*'dan *müsteɔhir*). *Esk.* Geciken, geç kalan.

◆ **Müstehire** sıf. *Esk.* Müstehir'in dişili.

— Huk. *Esk. Meselei müstehire,* bir davadan önce ve bu dava ile ilgili olarak görülmesi gereken mesele.

— ANSİKL. *Meselei müstehire*'de önemli olan, davaya bakan mahkemenin savunma olarak ileri sürülen hususu inceleyip inceleyemeyeceğidir. İhtilâfın götürüldüğü merci bu durumda, bu nokta görevi dışında kalmasına rağmen, ya «davanın hâkimi, savunmanın da hâkimidir» kuralına uyarak bu savunmayı da inceler veya görevi dışında kalan nokta çözümlenmedikçe, görülmekte olan davayı sonuçlandıramayacağı için, bunun görevli merci tarafından çözümlenmesini bekler; yani, bu iddiayı bir meselei müstehire (bekletici mesele) yapar. Bu ikinci yola başvurduğu takdirde, mahkeme bir süre tayin ve taraflardan, bu süre içinde görevi dışında kalan ihtilâfın, görevli merci tarafından çözümünü ister. Bu süre içinde görevli merciye başvurulmasının sonuçlarını da meselei müstehireye karar veren mahkeme tayin eder. Türk hukuk uygulamasında genellikle ikinci yola (meselei müstehire yapma yolu) başvurulur. Sulh mahkemelerinde görülen davalarda, mahkemenin görevini aşan bir ihtilâf çıkması durumunda, bunun meselei müstehire yapılması kanun gereğidir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 557). Asliye mahkemelerinde görülen davalarda da bir kanun hükmü bulunmamasına rağmen, meselei müstehireye yer verilmiştir. İdare hukuku bakımından, meselei müstehire, esas itibarıyle adliye mahkemelerinde görülmekte olan bir davada, bir idarî kararın anlam veya kapsamının yahut hukukî bakımdan varlığının tespiti gerektiği takdirde söz konusu olur. Bu takdirde adliye mahkemesi, davayı görmeyi geçici olarak durdurur ve idarî yargı merciinin cevabını bekler. Meselei müstehire uygulamasının en önemli sakıncası, davanın sonuçlanmasının uzaması ve davalıyı bu amaçla meselei müstehire yaratmağa teşvik etmesidir. (M)

MÜSTEHLEK sıf. (ar. *helāk* > *istihlāk*'tan *müstehlek*). *Esk.* Yiyip içilerek bitirilmiş, tüketilmiş.

◆ **Müstehleke** sıf. *Esk.* Müstehlek'in dişili. || *Erzak-ı müstehleke,* yiyip içilerek tüketilen erzak. (M)

MÜSTEHLİK sıf. ve i. (ar. *helāk* > *istihlāk*'tan *müstehlik*). *Esk.* Tüketici: *Ekmek cinsini müstehliklerin tayin ettiği gibi...* (Cenab Şahabeddin). Bk: TÜKETİCİ.

◆ **Müstehlike** sıf. *Esk.* Müstehlik'in dişili. (M)

MÜSTEHZİ sıf. (ar. *hezā*ɔ, bir kimse ile eğlenme > *istihzā*'dan *müstehzī*). Alaycı: *Hâlâ kulaklarında bu ihtiyarlıktan bahseden müstehzi bir sesin insafsız bir kahkahaya benziyen ihtizazı vardı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müstehziyane** zf. *Esk.* Alay edene yaraşır şekilde. (M)

MÜSTEİR sıf. (ar. *^cāriyet* > *isti^cāre*'den *müste^cir*). *Esk.* Ödünç alan. (M)

MÜSTEKBİR sıf. (ar. *kibr* > *istikbar*'dan *müstekbir*). *Esk.* Kendini büyük gören, kibirlenen.

◆ **Müstekbirane** zf. *Esk.* Kendini büyük görene yaraşır şekilde. (M)

MÜSTEKFİ BİLLAH (Ebül Kasım Abdullah), abbasî halifesi (? - ? 949). Emirülümera Tozun tarafından 944'te halifeliğe

getirildi. Fakat Müstekfi, Tozun ve halefi Ebu Cafer bin Şirzad'ın elinde bir kukla oldu. Bağdat'ta kıtlık sırasında Büveyhoğullarından Ahmed bin Ebu Şuca'nın ordusuyle gelmesi üzerine Müstekfi, Ahmed bin Ebu Şuca'yı ele geçirdiği yerlerin hükümdarı tanıdı. 945'te Bağdat'a giren Ahmed'e, Müstekfi tarafından Muizzüddevle unvanı verildi ve yönetim kendisine devredildi. Bir süre sonra Ahmed, düşmanlarıyle ilişki kurmakla suçladığı Müstekfi'yi halifelik görevinden uzaklaştırdı ve gözlerine mil çektirdi. (M)

MÜSTEKMİL sıf. (ar. *kemāl* > *istikmāl*'den *müstekmil*). *Esk.* Olgun hale getiren, eksiksiz olarak bitiren, tamamlayan. (M)

MÜSTEKRA sıf. (ar. *kirā* > *istikrā*'dan *müstekrā*). Huk. *Esk.* Kiraya verilen. (Gelir getiren gayrımenkul, kullanılmağa elverişli giyim ve ev eşyası, hayvanlar ve insan müstekra olabilir.) [M]

MÜSTEKREH sıf. (ar. *kerāhet* > *istikrah*'tan *müstekreh*). *Esk.* Nefret edilmiş, tiksinilmiş, iğrenç.

◆ **Müstekrehat** çoğl. i. *Esk.* Nefret edilen, iğrenç şeyler.

◆ **Müstekrehe** sıf. *Esk.* Müstekreh'in dişili.

◆ **Müstekrehiyet** i. *Esk.* İğrençlik: *Simasında intikaşeden müstekrehiyet-i sefaletten ...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜSTEKRİ sıf. (ar. *kira* > *istikra*'dan *müstekrî*). *Esk.* Kira ile tutan. (M)

MÜSTEKRİH sıf. (ar. *kerāhet* > *istikrah*'tan *müstekrih*). *Esk.* Nefret eden, tiksinen, iğrenen.

— Tıp. *Esk.* İştahı kesen. (M)

MÜSTEKSİR sıf. (ar. *kesret* > *istiksar*'dan *müsteksir*). *Esk.* Bir şeyi olduğundan fazla gören, büyüten. (M)

MÜSTEKŞİF sıf. (ar. *keşf* > *istikşaf*'tan *müstekşif*). *Esk.* Bir şeyi araştırmağa çalışan, keşfetmeğe uğraşan. (M)

MÜSTELEZ sıf. (ar. *lezzet* > *istilzāz*'dan *müstelezz*). *Esk.* Lezzetli bulunmuş, tadına varılmış.

◆ **Müstelezzat** çoğl. i. *Esk.* Lezzetli şeyler. (M)

MÜSTELİZ sıf. (ar. *lezzet* > *istilzāz*'dan *müstelizz*). *Esk.* Tadına varan, lezzet alan.

◆ **Müstelizze** sıf. *Esk.* Müsteliz'in dişili. (M)

MÜSTELZİM sıf. (ar. *lüzūm* > *istilzam*'dan *müstelzim*). *Esk.* Gerektiren. || Lüzumlu olan, gereken. (M)

MÜSTEMEN sıf. ve i. (ar. *emn* > *istimān*'dan *müsteʾmen*). *Esk.* Kendine aman verilmiş olan, bağışlanmış (kimse).

— Huk. *Esk.* İslâm ülkelerindeki yabancı tacirlere verilen ad. (İslâm ülkelerinde bir yıldan az oturan müstemenler harbî*, bir yıl veya bir yıldan çok kalanlarla devamlı olarak yerleşmiş bulunanlar zımmî* sayılırdı. Müstemenin ölümü üzerine malı mirasçılarına geçerdi. Haraç veya öşre bağlı arazi satın alan müstemen ile müslüman veya zımmî ile evlenen müstemen zımmî olurdu.)

— Teşk. tar. Osmanlı ülkesinde yaşamasına izin verilen yabancı devlet tebaası. (M)

MÜSTEMEND veya **MÜSTMEND** sıf. (fars. *müstemend* veya *müstmend*). *Esk.* Üzüntülü: *Saki meded et ki müstemendim / Bazar-ı belâda gam-pesendim* (Şeyh Galib). || Mutsuz. || Zavallı, biçare.

◆ **Müstemendan** çoğl. i. *Esk.* Üzüntülü kimseler, gamlı. || Mutsuzlar. || Zavallılar.

◆ **Müstemendane** zf. *Esk.* Üzüntülü bir şekilde. || Mutsuzlukla. || Zavallıca. (M)

MÜSTEMHİL sıf. (ar. *mehl* > *istimhal*'den *müstemhil*). *Esk.* Mühlet isteyen. (M)

MÜSTEMİ sıf. (ar. *semᶜ*, işitme > *istimaᶜ*'dan *müstemiᶜ*). *Esk.* Kulak veren, dinleyen: *Memduh ya kadrdan gerektir / Söz gevher ü müstemi mehenktir* (Ziya Paşa). || İ. Bir şeyi dinleyerek öğrenen kimse, dinleyici. || Bir okula imtihana girmeksizin dinleyici sıfatıyle devam eden kimse.

◆ **Müstemia** sıf. *Esk.* Müstemi'nin dişili.

◆ **Müstemian** zf. *Esk* Dinleyerek.

◆ **Müstemiin** çoğl. i. *Esk.* Dinleyenler: *Saff-ı harpte Süre-i Enfal okuyup müstemiinin tüyleri ürpermekte idi* (Cevdet Paşa). [M]

MÜSTEMİD sıf. (ar. *meded* > *istimdād*'dan *müstemidd*). *Esk.* Yardım isteyen: *Vahib-ül-murad imdadından müstemid idi* (Hoca Sadeddin).

◆ **Müstemidane** zf. *Esk.* Yardım istercesine. (M)

MÜSTEMİN sıf. ve i. (ar. *emn* > *istiman*'dan *müsteʾmin*). *Esk.* Canını kurtarmak şartıyle teslim olan, aman dileyen, sığınan (kimse).

◆ **Müstemine** sıf. *Esk.* Müstemin'in dişili. (M)

MÜSTEMİR sıf. (ar. *mürür* > *istimrar*'dan *müstemirr*). *Esk.* Sürekli, kesintisiz. || Sağlam, sabit.

◆ **Müstemire** sıf. *Esk.* Müstemir'in dişili.

◆ **Müstemirren** zf. *Esk.* Aralıksız olarak, sürekli bir şekilde. (M)

MÜSTEMLEKE i. (ar. *müstemlek*'ten *müstemleke*). *Esk.* Sömürge: *Son asırlarda millî vicdanın uyandığı yerlerde artık imparatorluk kalamıyor, müstemleke hayatı devam edemiyor* (Ziya Gökalp).

◆ **Müstemlekat** çoğl. i. *Esk.* Sömürgeler. (M)

MÜSTEMLEKECİ sıf. (*müstemleke*'den *müstemleke-ci*). Sömürgeci: *Müstemlekeci devletler.* (M)

MÜSTEMLEKECİLİK i. (*müstemlekeci*'den *müstemlekeci-lik*). Sömürgecilik. (M)

MÜSTENCİD BİLLAH (Ebül Muzaffer Yusuf), abbasî halifesi (1116-1170). Babası Muktefî tarafından veliaht tayin edildi. Muktefî ölünce (1160) halife oldu. Fatımîler Müstencid'in halifeliği zamanında yıkıldı. Müstencid, hastalığı sırasında, ölümünü çabuklaştırmak için saray doktoru ile emîr Kutbeddin Kaymaz'ın hazırlattığı hamama sokuldu; orada öldü. (M)

MÜSTENİD sıf. Bk. MÜSTENİT.

MÜSTENİF sıf. (ar. *enf*, burun > *istināf*'tan *müsteʾnif*). *Esk.* Yeniden başlayan.

— Huk. *Esk.* Görülmüş bir davanın hükmünü kabul etmeyip davanın yeniden görülmesi için bir üst mahkemeye başvuran. Davasını istinaf eden. || *Müstenif-ünaleyh*, aleyhine istinaf yoluna baş vurulan karşı taraf.

◆ **Müstenife** sıf. *Esk.* Müstenif'in dişili. (M)

MÜSTENİR sıf. (ar. *nūr* > *istināre*'den *müstenir*). *Esk.* Işık alan, parlak. (M)

MÜSTENİT veya **MÜSTENİD** sıf. (ar. *sened* > *istinād*'dan *müstenid*). *Esk.* Bir şeye dayanan, yaslanan, istinat eden: *Böyle bir hükûmet, hakimiyet-i milliye esasına müstenit halk hükûmetidir. Cumhuriyettir* (Atatürk). || Bir senet, belge ve delili olan: *Bu sözünüz neye müstenittir?* || *Müstenit olmak*, dayanmak, yaslanmak.

◆ **Müsteniden** zf. *Esk.* Bir tanık, bir delil göstererek. (M)

MÜSTENKİF sıf. (ar. *nekf* > *istinkaf*'tan *müstenkif*). *Esk.* Çekimser. || *Müstenkif kalmak*, çekimser kalmak. (M)

MÜSTENSİH i. (ar. *nesh* > *istinsah*'tan *müstensih*). *Esk.* Suret çıkaran kimse. || Teksir makinesi.

— ANSİKL. *Müstensih*'ler matbaanın bulunmasından önce elyazmaları yazan kişilerdi. İbranîlerde müstensih, bir bilgindi. Bir ara bu kelime «kutsal metin çeviricisi ve yorumcusu» anlamında da kullanıldı. Yunanlılarda ve Romalılarda müstensihliği genellikle okumuş köleler yapıyordu. Ortaçağda, bu işi keşişler yapmağa başladı. Bunlar yalnız kutsal metinleri ve dinî eserleri değil dinî olmayan metinleri de yazarlardı. Eski yazarların bugüne kalan metinlerinin çoğu bu keşişlerin elyazmalarıdır.

Matbaanın Türkiye'ye girişine kadar müstensihlik, yaygın bir meslekti. Başlangıçta daha çok dinî eserler istinsah edilirken sonraları her çeşit eser bu yolla çoğaltıldı. Matbaanın Türkiye'ye yerleşerek yaygınlaşmasından sonra ince ve güç bir el sanatı olan müstensihlik de ortadan kalktı. (M)

MÜSTERCA sıf. (ar. *recāʾ* > *istircā*'dan *müsterca*). *Esk.* Umulan, beklenilen. || Yalvarılan, rica olunan. (M)

MÜSTERCİ sıf. (ar. *rücūᶜ* > *istircaᶜ*'dan *müstercîᶜ*). *Esk.* Ödünç olarak verdiği bir şeyin iadesini isteyen. (M)

MÜSTERHAM sıf. (ar. *rahm* > *istirhām*'dan *müsterham*). *Esk.* Yalvarılmış, rica edilmiş, saygıyle istenmiş: *Zat-ı Riyasetpenahîlerinin bu fevkalâde zamanda vaziyet-i umumiyeyi yakından takip buyurmaları müsterhamdır* (Atatürk). [M]

MÜSTERHİM sıf. (ar. *rahm* > *istirham*'dan *müsterhim*). *Esk.* Yalvaran.

◆ **Müsterhimane** sıf. *Esk.* Yalvarana yakışacak biçimde. (M)

MÜSTERHİN sıf. (ar. *rehn* > *istirhān*'dan *müsterhin*). *Esk.* Rehin alan, isteyen.

◆ İ. *Esk.* Rehin karşılığı ödünç para veren kimse, tefeci. (M)

MÜSTERİH sıf. (ar. *rahat* > *istirahat*'tan *müsterih*). Bütün kaygı ve tasalarından kurtulup gönlü huzura kavuşan, rahatlayan, gönlü kanmış: *Ellerim benim olmaktan çıktı. Kafam müsterih bir iklime çekildi* (S. F. Abasıyanık). || *Müsterih olmak*, rahatlamak, kaygıdan kurtulmak.

— *Esk. Müsterih-ül-bâl*, gönlü rahat.

◆ **Müsteriha** sıf. *Esk.* Müsterih'in dişili.

◆ **Müsterihane** zf. *Esk.* Gönlü rahatlayarak, iç huzuru ile, rahat rahat: *Atılan toplara karşı müsterihane çubuklarını çekerek gülmüşler* (Ömer Seyfeddin). [M]

MÜSTERŞİD sıf. (ar. *rüşd* > *istirşād*'dan *müsterşid*). *Esk.* Doğru yolu arayan; doğru yolu bulmak için kılavuz isteyen.

◆ **Müsterşidane** zf. *Esk.* Doğru yolu arayana yakışacak biçimde. (M)

MÜSTERŞİD BİLLAH (Ebu Mansur), abbasî halifesi (1093-1135). Babası El-Mustazhir'in ölümünden sonra halife oldu (1118). Irak'ta karışıklıklar çıkaran Mezyidîlerden Dubeys bin Sadaka'yı yendi (1123). Müsterşid'in hâkimiyetinin gittikçe artmasından endişeye düşen selçuklu sultanı Mahmud, Bağdat'a bir ordu gönderdi. Halife barış istedi. Mahmud, Bağdat ve Irak'a İmadeddin Zengi'yi vali tayin etti. Halife, Zengi'nin baskısından, ancak onun Musul'a gitmesiyle kurtuldu (1127). Mahmud'un ölümünden sonra (1131) yeni selçuklu sultanı Mesud'un ilk zamanlarında Bağdat ve çevresinde bağımsız olarak hareket eden Müsterşid, bir süre sonra ona karşı harekete geçti. Fakat esir edilerek öldürüldü. (M)

MÜSTESHİL sıf. (ar. *sühület* > *istishal*'den *müsteshil*). *Esk.* Kolay, zahmetsiz sayan.

◆ **Müsteshilane** zf. *Esk.* Kolay sayar gibi, kolay sayarcasına. (M)

MÜSTESKAL sıf. (ar. *sıklet* > *istiskāl*'den *müsteskal*). *Esk.* Soğuk karşılanan: *Bütün âfâkı istiab eden boşlukta nalişzen / Hayaletler gezer, hep birbirinden hâr ü müsteskal* (Tevfik Fikret). [M]

MÜSTESKIL sıf. (ar. *sıklet* > *istiskāl*'den *müsteskıl*). *Esk.* Bir şeyi ağır bulan. || Kovar gibi davranan, tersleyen.

◆ **Müsteskılane** zf. *Esk.* Kovarcasına. (M)

MÜSTESKİ sıf. (ar. *saky* > *istiska*'dan *müsteskî*). *Esk.* Yağmur duasına çıkan.

— Tıp. *Esk.* Karnı su toplamış olan. (M)

MÜSTESLİM sıf. (ar. *selamet* > *istislām*'dan *müsteslim*). *Esk.* Boyun eğen, itaat eden. || Müslümanlığı kabul eden. (M)

MÜSTESNA sıf. (ar. *seny* > *istisnā*'dan *müstesnā*). Bir bütünün veya kuralın dışında olan: *Bir iki gazete müstesna bütün İstanbul basını da Serbest Fırka taraflısı idi* (F. R. Atay). || Benzerlerinden üstün olan, benzeri az bulunur, seçkin: *Müstesna bir insan. Müstesna bir başarı.* || *Müstesna olmak*, bir bütünün veya kuralın dışında bulunmak. Benzerlerinden üstün olmak, benzeri az bulunmak, seçkin olmak.

— Teşk. tar. *Müstesna evkaf,* evkaf nezaretinin kurulmasından önce ve sonra, doğrudan doğruya mütevellileri tarafından yönetilen vakıflar. (*Evkafı gayrı mazbuta* veya *evkafı mülbaka* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Müstesna eyaletler,* Osmanlılarda yönetim bakımından genel hükümlerin dışında tutulan ve bir çeşit muhtariyeti olan eyaletler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Müstesna evkaf*'ın yönetimine hükûmet karışmazdı. Bu vakıflar iki kısımdı: eskiden beri müstesna tutulanlar, sonradan bu kuruluş içine alınanlar. Birinci kısımda eski ailelerden Celâleddini Rumî, Gazi Mihal Bey, Gazi Evrenos vakıfları v.d. yer alıyordu. Sayısı sekiz olan bu vakıflar, mütevellileri tarafından yönetilir, sadece hesap işleri Evkaf nezaretince denetlenirdi. Sonradan müstesna tutulan vakıflar da üç kısma ayrılırdı: birinci kısım on dört taneydi (Zağanos Paşa, Tur Ali Bey, Germiyanoğlu Yakup Çelebi II vakıfları v.d.); yönetilen ikinci kısımda şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Altunizade İsmail Paşa, Sadrıesbak Mehmed Ali Paşa v.b.; ayrıcalıkları sonradan onaylanan üçüncü kısım vakıflar arasında serasker Hasan Rıza Paşa, Maarif nazırı Zühdü Paşa v.d. vakıfları vardı.

● *Müstesna eyaletler.* Dokuz müstesna eyalet vardı: 1. Sayda (Suriye ve Beyrut); 2. Halep; 3. Bingazi; 4. Bağdat; 5. Basra; 6. Musul; 7. Trablusgarp; 8. Hicaz; 9. Yemen.

Hicaz ve Basra toprakları arazii öşriyeden, ötekiler arazii haraciyedendi. Bu eyaletler ele geçirildiği zaman tımar ve zeamet usulü uygulanmadı; malî işlerine de merkez tarafından karışılmadı. Halkın eskiden ödediği vergiler aynen alındı. Toprakla ilgili hükümler eskisi gibi bırakıldı. Müstesna eyalet halkının aşiretlerden ve çöl araplarından meydana gelişi, yerlerin siyasî yönden önemli oluşu gibi sebepler buralara muhtar bir yönetim uygulanmasının başlıca sebeplerindendi. Eyaletlerin *müfrezül kalem* adında ayrı birer hazinesi vardı (Şam hazinesi, Yemen hazinesi, Bağdat hazinesi v.b.).

Devlet adına alınan vergilerse şöyleydi: Sayda eyaleti vergi yükümlüleri köy ve tarla göz önünde tutularak çift veya feddan üstüne kaydedilir, her feddandan nakden ve aynen iki türlü vergi alınırdı. Nakden alınanlar hazineye gönderilir, aynen alınanlar (buğday, arpa v.b.) ise mirî ambarlara teslim edilirdi.

◆ **Müstesneyat** çoğl. i. *Esk.* Bir bütünün veya kuralın dışında olanlar. || Benzerlerinden üstün olanlar, benzeri az bulunanlar. (M)

MÜSTEŞAR sıf. (ar. *ṣuʿr* > *istiṣʿār*'dan *müsteṣʿar*). *Esk.* Bildirişmiş olan, haberli: *Bazı hayalât-ı faside ile vehme düşüp serdardan müsteşar olmakla ordudan müfarakat ve vilâyetine firar eyleyip* ... (Naima). [M]

MÜSTEŞAR i. (ar. *meşveret* > *istişāre*'den *müsteşār*). Bakanlıklarda ve bazı önemli merkezî kuruluşlarda, teknik ihtisas ve belli hizmet alanlarında tecrübe sahibi, memur statüsünde ve memur teminatından yararlanan hizmet kadrolarında yükselmiş kimse: *Maarif Vekâleti müsteşarı olgun, kemalli bir insandı. Az ve ağır konuşuyordu* (Ş. S. Aydemir). || Sıf. *Esk.* Kendisinden bilgi alınan, kendisine iş danışılan.

— ANSİKL. Huk. *Müsteşar,* siyasî veya idarî olabilir. Türkiye'de uygulanamayan siyasî müsteşarlık kurumu, müsteşarın parlamentodan seçilmesini ve özellikle teşkilât ve görevleri geniş olan bakanlıklarda çalışmasını öngörür. Siyasî müsteşarın kabine değişikliklerinden etkilenmesi normaldir. Buna karşılık, idarî müsteşarlık en çok kullanılan kurumlardan biridir ve teknik niteliği olan müsteşarın değişen siyasî kadrolara rağmen, kamu hizmetlerindeki kararlılık ve sürekliliği sağlamak gibi hayatî bir görevi vardır. Bu yüzden, müsteşarlar memur statüsündedir; tayinleri, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle yapılır ve memur teminatına sahiptirler. Bir bakanın, takdirî bir suretle bir müsteşarı görevden alması veya sık sık yerini değiştirebilmesi mümkün değildir. Bu türlü işlemler, hizmetin gereği ve kamu yararı açısından daima yargı denetimi altındadır. Müsteşarlar, kural olarak bakanlık kadrolarında çalışırlar. Devlet Planlama teşkilâtı gibi bazı önemli kuruluşların başında da görev yapabilirler. Dışişleri bakanlığında da, müsteşarlık görevini genel sekreter adıyle aynı nitelikte bir memur yapar.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde müsteşar adı altında belirli bir memuriyetin kuruluşu, Mahmud II zamanına rastlar. Batı etkisinde girişilen yönetim reformu sırasında padişah, *kethüdayı sadrı âli*'yi Mülkiye nazırlığına, Reisülküttaplığı da Hariciye nazırlığına çevirdi (1837). Bu iki nazırlığa rütbei sanilikle birer müsteşar tayin edildi. Sonra Bahriye müsteşarlığı, Evkaf nezareti müsteşarlığı kuruldu (1838); böylece sayıları artan müsteşarlar ûlâ rütbesine yükseltildi. Abdülmecid'in cülusunda (1839) Koca Hüsrev Paşa sadrazam olunca bir de Sadareti Uzmâ müsteşarlığı kuruldu. Tanzimat'tan sonra sadaret müsteşarları bâlâ rütbesine yükselerek vezirlik payesi aldılar. Hariciye müsteşarları, ilk zamanlarda, müsteşarlıkla birlikte elçilik görevi de alabilirlerdi. Orduda tayin ve levazım işlerine bakan memurlara da müsteşar denildi. Bu memuriyet, İkinci Meşrutiyetten sonra müşavirliğe çevrilerek bütün şer'î mahkemelere konuldu. Evkaf müfettişliğinde de aynı makama bağlı bir müsteşarlık vardı. (M)

◆ **Müsteşarî** i. *Esk.* Müsteşarlık. (M)

MÜSTEŞARLIK i. (*müsteşar*'dan *müsteşar-lık*). Müsteşarın yaptığı iş veya makamı. (M)

MÜSTEŞFİ i. (ar. *şefāʿat* > *istişfaʿ*'dan *müsteşfiʿ*). *Esk.* Şefaat dileyen, bağışlanmasını isteyen.

◆ **Müsteşfiane** zf. *Esk.* Şefaat dilercesine. (M)

MÜSTEŞFİ sıf. (ar. *şifā* > *iştişfā*'dan *müsteşfi*). *Esk.* Şifa ve iyilik isteyen. || Kendine baktıran. (M)

MÜSTEŞHED sıf. (ar. *şehādet* > *istişhād*'dan *müsteşhed*). *Esk.* Tanık olarak gösterilen.

◆ **Müsteşhedat** çoğl. i. Tanık tutulanlar. (M)

MÜSTEŞHİD sıf. (ar. *şehādet* > *istişhād*'dan *müsteşhid*). *Esk.* Tanık gösteren. (M)

MÜSTEŞRİK sıf. ve i. (ar. *şarḳ* > *istişrāḳ*'tan *müsteşriḳ*). *Esk.* Şarkiyatçı: *Avrupa'da Osmanlı şiiri hakkında yazılmış en son ve en büyük eser Gibb isminde bir İngiliz müsteşrikinin Osmanlı Şiiri Tarihi adlı kitabıdır* (M. F. Köprülü). Bk. ŞARKİYATÇI.

◆ **Müsteşrikîn** çoğl. i. *Esk.* Şarkiyatçılar. (M)

MÜSTETAB sıf. (ar. *ṭayyib* > *istiṭābe*'den *müsteṭāb*). *Esk.* Beğenilen, güzel bulunan. (M)

MÜSTETİR sıf. (ar. *setr* > *istitār*'dan *müstetir*). *Esk.* Örtülü, gizli, saklı: *Nazik bir ihtizaz-ı hava, şimdi kâinat / Titrer, kalır dumanların altında müstetir* (Tevfik Fikret). [M]

MÜSTEVDA sıf. ve i. (ar. *vedʿ* > *istīdāʿ*'dan *müstevdaʿ*). *Esk.* Bir yere, bir kimseye saklanmak üzere bırakılan, emanet edilen (şey). || Bir şeyi saklamak üzere kabul eden (kimse veya yer).

— Huk. Bk. VEDİA. (M)

MÜSTEVDİ sıf. (ar. *vedʿ* > *istīdāʿ*'dan *müstevdiʿ*). *Esk.* Bir şeyi birine saklaması için emanet olarak bırakan. || İ. Emanetçi, depo, ambar. (M)

MÜSTEVFİR sıf. (ar. *vefr* > *istīfār*'dan *müstevfir*). *Esk.* Alacağının tamamını geri alan. (M)

MÜSTEVİ sıf. (ar. *seviyye* > *istivā*'dan *müstevī*). *Esk.* Her tarafı aynı düzeyde olan, düz: *Bu kaşların şu müstevi irtisamında öyle bir yükseliş hali vardı ki* ... (H. Z. Uşaklıgil).

— Gram. *Esk.* Erili ile dişili aynı olan veya hem eril, hem dişil isim veya sıfatlar için kullanılır.

— Mat. *Esk.* Düzlem. (M)

MÜSTEVLEDE sıf. ve i. (ar. *veled* > *istīlād*'dan *müstevlede*). Huk. *Esk.* Mevlâsından (malikinden, sahibinden) olma çocuğu bulunan cariye. (M)

MÜSTEVLİ sıf. ve i. (ar. *vely* > *istīlā*'dan *müstevlī*). Bir yeri istilâ eden, yönetimi altına sokan (devlet, ordu v.b.): *Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler* (Atatürk) || *Esk.* Her tarafa yayılan.

— Tıp. *Esk.* Salgın. || *Maraz-ı müstevli,* salgın hastalık.

◆ **Müstevliye** sıf. *Esk.* Müstevli'nin dişili. (M)

MÜSTEYKIN sıf. (ar. *yaḳīn* > *istīḳān*'dan *müsteyḳın*). *Esk.* Bir şeyden emin olan, gerçeği kesin olarak bilen. (M)

MÜSTEZAD sıf. (ar. *ziyāde* > *istīzāde*'den *müstezād*). *Esk.* Fazlalaşması istenilmiş, çoğalmış, artmış.

◆ İ. Ed. *Esk.* Divan edebiyatında uzunlu kısalı mısralarla yazılan bir şiir türü. (Uzun mısraın vezninden, ilk ve son cüzü alınarak *ziyade* adı verilen kısa mısra meydana getirilirdi. Meselâ, *mefûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* veznindeki uzun mısradan sonra kısa mısra, *mefûlü feûlün* kalıbıyle yazılırdı.) [M]

MÜSTEZİN sıf. (ar. *iẕn* > *istīẕān*'dan *müsteʾẕin*). *Esk.* İzin isteyen. (M)

MÜSTEZKİR sıf. (ar. *ẕikr* > *istiẕkār*'dan *müsteẕkir*). *Esk.* Anan, hatırlayan. (M)

MÜSTİMETRE i. (lat. *mustum,* şıra ve yun. *metron,* ölçü > fr. *mustimètre'den*). Bir şıranın yoğunluğunu ölçmeğe yarayan, 0,970'ten 1,130 a kadar derecelenmiş dansimetre. (L)

MÜSTMEND sıf. Bk. MÜSTEMEND.

MÜSUL i. (ar. *müṡūl*). *Esk.* Bir kimsenin huzurunda saygıdan dolayı ayakta durma. (M)

MÜSVEDDE i. (ar. *sevād* > *isvidād*'dan *müsvedde*). Üstünde düzeltme veya çıkarmalar yapılan temize çekilmemiş bir yazının ilk şekli, taslak: *İstida müsveddesi birkaç kere müdürün yanına gitti, geldi* (R. N. Güntekin). || Karalama, çalışma: *Müsvedde defteri.* || — *Argo.* Hiç bir işe yaramayan, kendini idareden âciz kimse. || (Bir şeyin) Kötü benzeri, taslağı: *İnsan müsveddesi.*

◆ **Müsveddat** çoğl. i. *Esk.* Karalamalar, taslaklar. (ML)

MÜSVEDDELİK sıf. (*müsvedde*'den *müsvedde-lik*). Müsvedde olarak kullanılan: *Müsveddelik kâğıt.* (M)

MÜŞAABE i. (ar. *şuʿbe*'den *müşāʿabe*). *Esk.* Uzaklaşma, ayrılma. (M)

MÜŞAARE i. (ar. *şiʿr*'den *müşāʿare*). *Esk.* Karşılıklı şiir söyleme; bu tarz yapılan yarış. (Sözlü veya yazılı yapılırdı. Sözlü müşaare'de, sırası geldiğinde bir beyti okumayı unutan yenik sayılırdı. Halkın ilgisini çok çeken müşaare sonunda, kazanana ödül de verilirdi. Yarışma, aynı ayakta söylenen dörtlüklerle, iki âşık tarafından sürdürülür, karşılık veremeyen yenik sayılırdı.) || *Müşaare etmek,* karşılıklı şiir söylemek: *«Seninle müşaare edelim ve fahriye söyleşelim» diye bağırdılar* (Cevdet Paşa). [M]

MÜŞABEHET i. (ar. *şebeh*'ten *müşābehet*). *Esk.* İki şey arasındaki benzerlik, benzeme: *İşte, hars ile medeniyet arasında iştirak ve müşabehet noktası budur.* (Ziya Gökalp).

— Kim. *Esk.* Benzeyiş. (M)

MÜŞABİH sıf. (ar. *şebeh* > *müşābehet*'ten *müşābih*). *Esk.* Aralarında benzerlik olan, benzer, eş: *Hiç bir şey lisan kadar bir ağaca müşabih değildir* (Ahmed Hâşim). [M]

MÜŞACERE i. (ar. *şecer* > *müşācere,* sopa ile birbirine vurma'dan). *Esk.* Çekişme, karşı koyma, kavga.

◆ **Müşacerat** çoğl. i. *Esk.* Kavgalar, çekişmeler. (M)

MÜŞAFEHE i. (ar. *şefe*'den *müşāfehe*). *Esk.* Birlikte, yüz yüze, karşı karşıya konuşma.

◆ **Müşafehat** çoğl i. *Esk.* Karşılıklı, yüz yüze konuşmalar. (M)

MÜŞAHEDE i. (ar. *şühûd*'dan *müşâhede*). Göz ve ışık vasıtası ile bir şeyin varlığını duyma, görme: *Lingard ismindeki âlimin müşahedesini zikredelim* (Vâ-Nû). [*Eşanl.* GÖZLEM.] || *Müşahade etmek*, görmek, gözlemde bulunmak.

— Huk. *Müşahede altına alma*, sanığın, şuurunun tetkiki için resmî bir sağlık kurumunda gözlem altına alınması.

— Tasav. Tanrı'nın kendine has âlemini görme, seyretme, onunla yakınlık kurma.

— Tıp. Hastalığa teşhis koymağa ve kesin tedaviyi tayine yarayan belirtilerin yetersiz olması halinde, hastalığın gidişini izlemek usulü. (Organizmayı desteklemekle yetinilir.)

◆ **Müşahedat** çoğl. i. *Esk.* Gözlemler, gözle görülen şeyler. (M)

MÜŞAHERE veya **MÜŞAHERET** i. (ar. *şehr*'den *müşâhere* veya *müşâheret*). *Esk.* Her ay belirli bir aylık vermek suretiyle bir kimseyi kiralama, aylıkla tutma. || *Müşhare-haran*, aylıklar, aylıkla tutulanlar. (M)

MÜŞAHERETEN zf. (ar. *müşâheret*'ten *müşâhereten*). *Esk.* Aylıklı olarak, aylıkla.

— Huk. *Esk. Müşahereten icare*, aylıkla kiralama. (Kiraların ayın başında mı yoksa sonunda mı ödeneceği anlaşmaya bağlıdır. Anlaşma yoksa kira ay sonlarında ödenir.) [M]

MÜŞAHHAS sıf. (ar. *şahs* > *teşhis*'ten *müşahhas*). *Esk.* Türü ve çeşidi anlaşılmış olan, tanınan, ayırt edilmiş. || Gözle görülüp elle tutulabilecek şekle girmiş, somut: *Sensin ol cûd-i müşahhas ki zuhurunla senin / Buldu tomar-i nesebnâme-i himmet encam* (Nedim).

— Dil. bil. *Müşahhas isim*, somut isim.

◆ **Müşahhasa** sıf. *Esk.* Müşahhas'ın dişili.

◆ **Müşahhasat** çoğl. i. *Esk.* Somut bilgiler. (M)

MÜŞAHHIS sıf. (ar. *şahs* > *teşhis*'ten *müşahhıs*). *Esk.* [Hastalık için] Türünü ve çeşidini anlayan, teşhis eden. || Ayıran. (M)

MÜŞAHİT veya **MÜŞAHİD** sıf. (ar. *şühud* > *müşâhede*'den *müşâhid*). *Esk.* Göz ve ışık vasıtası ile bir şeyin varlığını duyan, gören, gözleyici: *İki sene evvel memleketimizde çıkan bu kitapta, bizim sekiz, on seneden beri üstünde kuvvetle ısrar ettiğimiz noktayı avrupalı bir müşahit ağzından da teyit eden satırlar...* (Peyami Safa).

◆ **Müşahidîn** çoğl. i. *Esk.* Görenler, gözleyiciler, gözlemciler. (M)

MÜŞAKELE i. (ar. *şekl*'den *müşâkele*). *Esk.* Şekilce başka bir şeye uygun olma, biçimce benzeme.

— Ed. *Esk.* Bir kelime oyunu. (Bir kelimenin cümle içinde iki ayrı anlamda kullanılması. Eski edebiyatta sık sık başvurulan bir sanattı.) [M]

MÜŞAKİL sıf. (ar. *şekl* > *müşâkele*'den *müşâkil*). *Esk.* Şekilce başka bir şeye uygun olan, benzeyen, andıran: *Heyakil-i gazanfer müşakil-i erbab-i gazada* (Namık Kemal). [M]

MÜŞAR sıf. (ar. *işâret*'ten *müşâr*). *Esk.* İşaret edilen, belli edilmek istenen, işaretle gösterilen. || *Müşar-ün bi-l-benan*, parmakla gösterilen. (M)

MÜŞARATA i. (ar. *şarṭ*'tan *müşâraṭa*). *Esk.* İki tarafın kendi şartlarını birbirine kabul ettirmeğe çalışarak uyuşmaya varması, şartlaşma. (M)

MÜŞAREBE i. (ar. *şürb*'den *müşârebe*). *Esk* Birlikte içme. (M)

MÜŞAREKET i. (ar. *şirket*'ten *müşâreket*). *Esk.* Bir işte başkalarıyle birlikte bulunma, ortaklık, ortaklaşma, bir kimseyle ortak olma: *Artık Bihter için başkalarıyle, kimbilir kimlerle bir müşareket başlamış oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Müşareket etmek*, ortaklaşa çalışmak, ortaklıkta bulunmak.

— Gram. *Esk.* İşteşlik. || *Müşareket fiili*, işteşlik fiili. (M)

MÜŞARİK sıf. (ar. *şirket* > *müşâreket*'ten *müşârik*). *Esk.* Bir işte başkalarıyle birlikte bulunan, ortaklık eden. || İ. Birlikte iş yapanlardan her biri, ortak. (M)

MÜŞARİZ sıf. (ar. *şerz* > *müşâreze*'den *müşâriz*). *Esk.* Bir kimse ile anlaşmakta zorluk çeken, çevresindekilerle uyuşamayan, geçimsiz, huysuz, kavgacı. (M)

MÜŞARÜNİLEYH sıf. (ar. *müşâr* ve *i-leyh* edatı'ndan *müşârünileyh*). *Esk.* [Bir kimse için] İşaret olunan, işaret edilen, adı geçen, anılan: *Bunun üzerine müşarünileyh sormuş: - Yanında kim vardı?* (Ahmed Rasim). || *Müşarünileyha*, işaret olunan, adı geçen, ismi anılan (kadın veya kız). || *Müşarünileyhüma*, adı geçen iki kişi. (M)

MÜŞAŞA sıf. (ar. *şaᶜşaᶜa*'dan *müşaᶜşaᶜ*). *Esk.* Parlak, parıltılı, parıldayan. || Göz alıcı, çok süslü, şatafatlı, debdebeli, gösterişli: *Haktadır, haktır en büyük kuvvet, / Dün sönük titreyen bu şüphe yarın / Bir müşaşa hakikat...* (Tevfik Fikret). [M]

MÜŞAŞALAR [muşa'şa'lar], Huzistan'da, Huveyze'de yaşayan, şiî arap sülâlesi ve bu sülâlenin kurduğu devlet (XV.-XVIII. yy.). Sülâlenin kurucusu, Seyid Muhammed bin Felâhtır. Ondan sonra yerine oğlu Molla Ali geçti. Vasit ile Necef'i aldı. Onun yerine geçen oğlu sultan Muhsin, ülkesini genişletti. Şah İsmail, Bağdat'ı aldı ve (1509), Muhsin'in oğulları Ali ile Eyyûb'u öldürttü. Bunun üzerine bağımsız Müşaşa devleti yıkıldı. Kanunî Sultan Süleyman, Hemedan ve Bağdat'ı alınca Müşaşalar ona bağlandılar. Müşaşalar ülkesi, İranlılar ile Osmanlılar arasında uzun süre el değiştirdi. Nadir Şah, Huzistan'ı ele geçirince Huveyze'yi de yönetimi altına aldı (1729). Bu bölgeye bir vali tayin ederek veraset yoluyle yönetime son verdi (1737). [M]

MÜŞATARA i. (ar. *şaṭr*'dan *müşâṭara*). *Esk.* Bir kimseyle bir şeyi yarı yarıya pay etme, eşit olarak bölüşme, paylaşma. (M)

MÜŞATEME i. (ar. *şetm*'den *müşâteme*). *Esk.* Birbirine kötü sözler söyleme, sövme, çirkin sözler kullanarak atışma: *Mücadele ve müşateme mabeynlerinde mudarebe ve muharebeye müeddi olup...* (Naima).

◆ **Müşatemat** çoğl. i. *Esk.* Birbirine küfür etmeler, sövmeler, atışmalar. (M)

MÜŞATTAR i. (ar. *taştîr*'den *müşaṭṭar*). Ed. *Esk.* Taştir edilmiş (beyitlerindeki her iki mısra arasına ikinci mısra ile kafiyeli mısralar eklemiş) gazel veya kaside. || *Müşattarı muhammes*, araya üç mısra eklenerek taştir edilmiş şiir. || *Müşattarı mürabba*, araya iki mısra eklenerek taştir edilmiş şiir. || *Müşattarı müseddes*, araya dört mısra eklenerek taştir edilmiş şiir. (M)

MÜŞAVERE i. (ar. *meşveret*'ten *müşâvere*). *Esk.* İki veya daha çok kimse arasında birbirinin fikrini alarak yapılan iş konuşması, danışma: *Bu meseleye dair de avukat Talat beyle Servet bey müşavere ettiler* (Vâ-Nû). || İki veya daha çok doktorun biraraya gelerek bir kimsenin hastalığını teşhis etmek amacıyle danışma yapmaları.

◆ **Müşaverat** çoğl. i. *Esk.* Danışmalar. (M)

MÜŞAVİR sıf. ve i. (ar. *meşveret* > *müşâveret*'ten *müşâvir*). Bir iş hakkında düşüncesine başvurulan, kendisine danışılan kimse, danışman: *Fakat gitgide daralıyordu. Cemal Paşa'nın müşavirleri arasında bir de maliyeci vardı* (F. R. Atay).

— Huk. *Kanunî müşavir*, hacir altına alınması için yeterli sebep bulunmamakla birlikte fiil ehliyetinin kısıtlanmasında çıkarı olan kimseye, belirli işlemlerde oy'una baş vurulmak üzere müşavir tayin edilen kimse.

— İda. huk. Çeşitli idarî kurul, makam veya kurullar içinde, özellikle hukukî veya teknik konularda görüş ve bilgileriyle hazırlık çalışmalarına yardımcı olan uzman.

◆ **Müşavire** sıf. *Esk.* Müşavir'in dişili.

◆ **Müşavirîn** çoğl. i. *Esk.* Kendisinden fikir sorulanlar, danışmanlar. (M)

MÜŞEBBA sıf. (ar. *şibᶜ* > *teşbiᶜ*'den *müşebbaᶜ*). *Esk.* Doymuş, doyurulmuş, tok, açlığı giderilmiş. || Çoğaltılmış, fazlalaştırılmış.

— Kim. Doymuş (eriyik). [M]

MÜŞEBBEH sıf. (ar. *şibh* ve *şebeh* > *teşbih*'ten *müşebbeh*). *Esk.* Benzetilen, bir şey ile arasında benzerlikler bulunan. || *Müşebbeh-ün bih*, kendisine benzetilen. (M)

MÜŞEBBEHE sıf. (ar. *müşebbeh*'ten *müşebbehe*). *Esk.* Benzetilen.

— Gram. *Esk. Sıfat-ı müşebbehe*, geçişsiz fiillerden, türlü vezinlerde ve özellikle ismi fail vezinlerinde bulunan ve sürekli bir niteliği gösteren sıfat: *şerif, kerîm* gibi.

◆ **Müşebbehat** çoğl. i. *Esk.* Benzetilenler. (M)

MÜŞEBBEK sıf. (ar. *şebeke* > *teşbîk*'ten *müşebbek*). *Esk.* Ağ veya kafes şeklinde örülmüş, göz göz olan: *Kaşane-i iclâli için micmer olurdu / Sîmim küre-i mah eğer olsa müşebbek* (Nedim). || İ. Tersi de, yüzü de kullanılabilen gümüş ve renkli ipliklerle yapılmış hesap işi, nakış. Bk. MUŞABAK.

— G. santl. Küçük ağaç parçaları kullanılarak yapılan oymalı pano.

— Mim. *Esk.* Küçük tahta parçalarından yapılan oymalı kafes. (M)

MÜŞEBBİHE i. (ar. *şibh* ve *şebeh* > *teşbih*'ten *müşebbihe*). Fels. *Esk.* İnsanbiçimcilik, Tanrı'yı yaratıklarına benzetenlerin öğretisi. (M)

MÜŞECCER sıf. (ar. *şecer* > *teşcîr*'den *müşeccer*). *Esk.* Ağaç gibi dallı budaklı. || Üzerine ağacı andıran dallı budaklı şekiller çizilmiş (kumaş). [M]

MÜŞEDDED sıf. (ar. *şiddet* > *teşdîd*'den *müşedded*). *Esk.* Kuvveti arttırılmış, kuvvetlendirilmiş, şiddet verilmiş. || [Harf, kelime için] Şeddeli.

◆ **Müşeddede** sıf. *Esk.* Müşedded'in dişili. || *Huruf-ı müşeddede*, şeddeli harfler. (M)

MÜŞEDDİD sıf. (ar. *şiddet* > *teşdîd*'den *müşeddid*). *Esk.* Kuvvetini arttıran, şiddetlendiren, yeğinleştiren.

◆ **Müşeddide** sıf. *Esk.* Müşeddid'in dişili. || *Esbab-ı müşeddide*, suç işlemiş bir kimseye verilecek cezayı arttırıcı sebepler. (M)

MÜŞEDDİDE i. (ar. *şiddet* > *teşdîd*'den *müşeddide*). Fiz. *Esk.* Yükselteç. (M)

MÜŞEKKEL sıf. (ar. *şekl* > *teşkîl*'den *müşekkel*). *Esk.* Bir biçime sokulmuş, şekil verilmiş. || Biçimi, şekli, kalıbı, yerinde, iri, kocaman, gösterişli.

◆ **Müşekkele** sıf. *Esk.* Müşekkel'in dişili. (M)

MÜŞELKALK i. (alm. *muschel*, kabuk ve *kalk*, kireç'ten *muschelkalk*). Jeol. Germen fasiyesindeki triyasın orta katı.

— ANSİKL. Germen fasiyesinde aşağıdan yukarıya doğru şu katlara rastlanır *vellenkalk* (dolomitli ve kireçtaşlıdır), *anhidrit* grubu (denizkulağı oluşuğu), asıl *müşelkalk* veya kavkılı kireçtaşı, *lettenkohle* grubu (bazen kömür tabakaları da kapsayan denizkulağı oluşuğu). [L]

MÜŞEMMES sıf. (ar. *şems* > *teşmîs*'ten *müşemmes*). *Esk.* Çok güneş gören, güneşli, parlak, aydınlık: *Hayalinin o müşemmes, o kızgın sayf-ı duraduruna karşı...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜŞERREF sıf. (ar. *şeref* > *teşrîf*'ten *müşerref*). Onur verilip yüceltilmiş, ululanmış, şerefli. || *Müşerref olmak*, şereflenmek, onur kazanmak: *Eshab-ı kiramın ikinci tabakası, Hz. Ömer'in islâmından sonra islâm ile müşerref olanlardı* (Cevdet Paşa). || İ. Kadın adı.

◆ **Müşerrefe** sıf. *Esk.* Müşerref'in dişili. (M)

MÜŞERREZ sıf. (ar. *şerz*'den *müşerrez*). *Esk.* Şirazesi olan: *Dibace-i ihlâs ile mutarraz ve şiraze-i anberin-i tar-i ihtisar ile müşerrez risale-i meveddet* (Vehbi). [M]

MÜŞERRİH sıf. (ar. *şerḥ* > *teşrîḥ*'ten *müşerriḥ*). Tıp. *Esk.* Ölmüş bir kimsenin vücudunu veya bir uzvunu kurallarına uygun olarak kesip parçalayan (hekim): *Çehre-i girye-nikabında hayat-ı beşerin / Bir müşerrih gibi teşrîh-i nukuş ettinse* (Tevfik Fikret). || Açıklayan.

◆ **Müşerriha** sıf. *Esk.* Müşerreh'in dişili.

◆ **Müşerrihîn** çoğl. i. *Esk.* Teşrih edenler. || Açıklayanlar. (M)

MÜŞEVVEK sıf. (ar. *şevk*'ten *müşevvek*). *Esk.* Diken gibi sivri, dikenli. (M)

MÜŞEVVEŞ sıf. (ar. *şevāş* > *teşviş*'ten *müşevveş*). *Esk.* Karışmış, dağılmış, düzensiz, belli belirsiz, karmakarışık: *Hülâsa, müşevveş vaziyetin acilen bertaraf edilmesi...* (Atatürk).

◆ **Müşevveşe** sıf. *Esk.* Müşevveş'in dişili.

◆ **Müşevveşat** çoğl. i. *Esk.* Karışık şeyler, karışıklıklar.

◆ **Müşevveşiyet** i. *Esk.* Karışıklık, pek karışık durum: *Bu söz beyninin içinde müphem bir bulut arasında tiz-güzer bir lem'a müşevveşiyetiyle geçmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜŞEVVİK sıf. (ar. *şevk* > *teşvik*'ten *müşevvik*). *Esk.* Arzusunu çoğaltan, isteğini arttıran. || Bir şeye önayak olan, kışkırtıcı, kötü işler yapmağa yönelten, ayartan: *Daha hâlâ katiller, müşevvikler tecziye olunmadı* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. Bir kimseyi suç işlemeğe teşvik eden kimse.

— ANSİKL. *Müşevvik*'in suça katılması feri, manevîdir. (Bk. SUÇ.) Müşevvik, suç işleme kararını henüz vermemiş olan, fakat bu hususta fikir ve niyet sahibi kimseyi suç işlemeğe sevkedendir. Müşevviki, suça azmettirenden ayıran özellik de bu noktadadır. Azmettiren, suç işlemek niyet ve fikrine sahip olmayan kimseyi suça yöneltdiği halde, müşevvik daha çok böyle bir niyeti bulunan kimseyi takviye eder. Müşevvike aslî failden daha az bir ceza verilir.

◆ **Müşevvika** sıf. *Esk.* Müşevvik'in dişili.

◆ **Müşevvikîn** çoğl. i. *Esk.* İsteğini arttıranlar. || Kışkırtanlar, ayartanlar. (M)

MÜŞEYYED sıf. (ar. *şeyd* > *teşyid*'den *müşeyyed*). *Esk.* [Yapı için] Yüksek, dirençli, sağlam, kuvvetli, kunt hale getirilmiş: *Müstahkem binalar ki has ü acür ile müşeyyed idi* (Naima).

◆ **Müşeyyede** sıf. *Esk.* Müşeyyed'in dişili. (M)

MÜŞFİK sıf. (ar. *şefkat* > *işfāk*'tan *müşfik*). Şefkatli, merhametli, acıyan, seven, üstüne titreyen: *Cami kayyumları başka kızların saçını çeken mahalle külhanbeyleri, hattâ kapıdaki satıcılar bile ona yarı müstehzi, yarı müşfik «abla» derlerdi* (H. E. Adıvar). || İ. Erkek adı.

◆ **Müşfika** sıf. *Esk.* Müşfik'in dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Müşfikane** zf. *Esk.* Acıyarak, merhametle, ana ile babanın sevgisi gibi bir sevgiyle. (M)

MÜŞFİKA KADIN (soyadı KAYI), Abdülhamid II'nin dördüncü kadınefendisi (? 1867 - İstanbul 1961). 1886'da evlendi. Ertesi yıl Ayşe* Sultanı (Osmanoğlu) dünyaya getirdi. Dördüncü kadınlığa kadar yükseldi. Abdülhamid II'nin ölümüne kadar yanında kaldı ve onun çok güvenini kazandı. Osmanoğullarına Türkiye'ye dönme izni verildikten sonra uzun süre İstanbul'da yaşadı. (M)

MÜŞFİK İSMAİL EFENDİ Hafız, türk şairi ve gazetecisi (İstanbul 1806-Medine 1877). Manastır'da Emirzade ailesinden. Sadaret mektupçuluk kaleminde görev aldı. Yazdığı yazılarla dikkati çekerek Türkiye'nin ilk gazetelerinden biri olan *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazı yazmağa memur edildi. Bu gazetedeki makalelerini çok beğenen Büyük Reşid Paşa tarafından mükâfatlandırıldı. Halveti tarikatındandı. Bazı şiirleriyle birkaç mektubunun bulunduğu *Müşfiknâme* adlı eseri basıldı. (M)

MÜŞG veya **MÜŞK** i. (fars. *müşg*). *Esk.* Asya'da yaşayan bir cins erkek ceylânın karın derisi altında bulunan bir bezden çıkarılan siyah renkte ve güzel kokulu salgı, misk || *Müşg-âgin*, miskle dolu; *Ey hoşâ bârgeh-i taze zemin / Sayesi hâki eder müşg-âgin* (Nabi). || *Müşg-âlûd*, miske bulanmış, misk kokulu. || *Müşg-bâr* («misk yağdıran»), misk kokusu veren: *Yârin ayağı tozuna uğrar meğer sabâ / Gülzâra armağanla gelir müşk-bâr-eser* (Şeyhülislâm Yahya). || *Müşg-bû*, misk kokulu, güzel kokan: *Ol turra-i müşkbûdan ayrı / Hicran kara bağrın eylemiş su* (Fuzuli). || *Müşg-efşan* (veya *müşg-feşan*), misk saçan, güzel koku yayan. Misk gibi kokan. || *Müşg-fâm*, siyah renkli: *Evza-i hayâm-ı müşk-fâmı / Halka şeb-i kudretin kirâmı* (Fuzuli). || *Müşg füruş*, misk satan. Güzel, ince ve hoş bir şekilde konuşanlar. || *Müşg-riz* («müşk dökücü»), güzel koku saçan, yayan: *Nigâhın müşk-riz oldukça verdi zahm-i sinemden / Gazâl-i âftâb eyler hezaran dağı hun peyda* (Leskofçalı Galib). || *Müşg-sa, misk* gibi, güzel kokan: *Ayşü safaya hatırımız durmadan çeker / Sünbüller oldu silsile-i müşk-sâ-yı bağ* (Baki). || *Müşg-sâr*, misk kokulu yer, çok güzel kokan yer.

— Bot. *Esk.* *Müşk-bid*, çiçekleri çok güzel kokan bir söğüt türü. (M)

MÜŞGİN sıf. Bk. MÜŞKİN.

MÜŞHİD sıf. (ar. *şehādet* > *işhād*'dan *müşhid*). *Esk.* Bir kimseyi tanık gösteren. (M)

MÜŞ'İR sıf. (ar. *şuʿr* > *işʿār*'dan *müşʿir*). *Esk.* Yazı ile bildiren, haber veren.

◆ **Müş'ire** sıf. *Esk.* Müş'ir'in dişili. (M)

MÜŞİR veya **MÜŞÜR** i. (ar. *işāret*'ten *müşir* veya *müşür*). Askerlikte en yüksek rütbe, mareşal. Bk. MAREŞAL.

— ANSİKL. Osmanlılara *müşir* kelimesi Memlûklular ve Selçuklular yoluyle geçti. Müşir, askerlikte *sipehsâlâr* anlamına gelirdi. Orhan Gazi'nin, oğlu Süleyman Paşayı, Divanı Hümayuna müşir ve sipehsâlâr tayin etmesi bunu gösterir. Müşirliğin resmî olarak kabul edilişi 1832 Yılındadır. Askerî sınıfta *hassa* ve *mansure* olmak üzere iki müşirlik vardı. Tanzimat'tan sonra her eyalette mülkî ve malî işler birleştirilerek bir müşire verildi. 1865'te Saltanatı Seniye vükelâsı ve Meclisi Has üyeleri, vezir ve müşir rütbesindeydi. Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra birçok kimsenin müşirlik rütbesi kaldırıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında eski müşirlerin hepsi emekliye sevkedildiğinden osmanlı ordusunda bu rütbede kumandan yoktu. Kurtuluş savaşında, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan savaşından sonra özel bir kanunla müşir oldu. Aynı rütbe, Erkânı Harbiyei Umumiye reisi Fevzi (Çakmak) Paşaya da verildi. Askerî rütbelerin yeniden düzenlenmesi sırasında bu kelime mareşal olarak değiştirildi.

◆ Sıf. *Esk.* Emir ve işaret edici.

◆ **Müşiran** çoğl. i. *Esk.* Mareşaller.

◆ **Müşirane** zf. *Esk.* Bir mareşale yaraşır şekilde, mareşalmişçesine.

◆ **Müşirî** i. *Esk.* Mareşallik.

◆ **Müşiriyet** i. *Esk.* Mareşallik. || Mareşalin makamı.

◆ **Müşirlik** i. Mareşallik. (M)

MÜŞ'İRE i. (ar. *şuʿr* > *iʿşār*'dan *müşʿire*). *Esk.* Hava ve buhar basıncının şiddet derecesini göstermeğe yarayan âlet. *Yeni.* Gösterge. (M)

MÜŞK i. Bk. MÜŞG.

MÜŞKİL sıf. Bk. MÜŞKÜL.

MÜŞKİLAT i. Bk. MÜŞKÜLÂT.

MÜŞKİN veya **MÜŞGİN** sıf. (fars. *müşgin*). *Esk.* Güzel kokulu, miskli, misk kokulu: *Toprak kokularıyle karışık çiçek rayihaları odanın beyaz leylaktan tuvalet sularıyle meşbu hava-yı müşkinini serinlendirdi* (H. Z. Uşaklıgil). || Siyah renkli: *Zir-i lâ'linde o hal-i müşkin / Bir habeş dilberidir cana yakın* (Neylî). || *Müşkinçah* (*müşkin-cu*, *müşkin-çeh*, veya *müşkinhal*), koyu renkli küçük leke, ben. || *Müşkin-külâh* (veya *müşkin-küleh*), siyah renkli saç. || *Müşkin-sinan*, uzun ve siyah kirpik. || *Zülf-i müşkin*, siyah saç.

— Bot. *Esk.* *Müşkin-bid*, çiçeği çok güzel kokan bir söğüt türü. || *Müşkini vefadar*, yaban gülü. (M)

MÜŞKÜL veya **MÜŞKİL** sıf. (ar. *şekl* > *işkāl*'den *müşkil*). Güç, zor, çetin: *Bu sualleri en doğru hükümlerle cevaplandırmak gerçi müşküldür* (Ş. S. Aydemir). || İ. Engel, güçlük, zorluk, çetinlik: *Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi* (Yahya Kemal). || —*Esk.* *Müşkil-güşa*, müşkül, güç, zor, çetin işleri halleden, müşkülleri yenip ortadan kaldıran. || *Müşkil-güşâî* (veya *müşkil-güşalık*), müşkülleri, güçlükleri halletme, ortadan kaldırma. || *Müşkil-güşayan*, müşkülleri, zorlukları halledenler. || *Müşkil-ter*, çok zor, çok güç, çok müşkül: *Dedim ümide düşüp: Kâzip olmalı bu haber / Ki bence sıhhate yormak gelirdi müşkil-ter* (Recaizade Ekrem). || *Müşkil-terîn*, en müşkil, en zor, en güç.

◆ **Müşkile** sıf. *Esk.* Müşkil'in dişili. || İ. Zor, güç yapılacak iş. || *Mesail-i müşkile*, güç meseleler. (M)

MÜŞKÜLÂT veya **MÜŞKİLÂT** çoğl. i. (ar. *şekl* > *müşkil*'den *müşkilât*). Başarılması güç olan şeyler, güçlükler, zorluklar, çetin işler: *Bin türlü müşkülâtla meramlarını anlatabilirler* (H. R. Gürpınar). || *Hallâl-ı müşkülât*, güçlükleri çözen, zorlukları halleden. || *Müşkülât çıkarmak.* (veya *çıkartmak*), bir kimsenin yapmakta olduğu işi güçleştirecek durumlar yaratmak. (M)

MÜŞKÜLE i. İri taneli, kalınca kabuklu ve ağustosta yetişen bir üzüm. (*Müşküle üzümü* de denir.) [M]

MÜŞKÜLPESENT blş. sıf. (ar. *müşkil* ve fars. *pesend*, beğenen'den *müşkil-pesend*), Bir şeyi beğenmekte kararsız davranan, her şeye bir bahane bulup beğenmekte güçlük çeken, titiz: *Misafire ne denir başımızla beraber. Hani müşkülpesent adamlar da değil* (B. Felek).

◆ **Müşkülpesendan** çoğl. i. *Esk.* Güç beğenenler.

◆ **Müşkülpesendane** zf. *Esk.* Bir şey beğenmeyene yaraşacak şekilde, güç beğenircesine. (M)

MÜŞMEİZ sıf. (ar. *işmiʾzāz*'dan *müşmeʾiz*). *Esk.* Bir şeyden iğrenerek yüzünü buruşturan, tiksintiyle yüzünü ekşiten: *Molla ona da müşmeiz hitab-ı baitab edip...* (Naima). || Titreyip ürperen. || *Mec.* Canı sıkılan.

◆ **Müşmeize** sıf. *Esk.* Müşmeiz'in dişili. (M)

MÜŞRİF sıf. (ar. *şeref* > *işrāf*'tan *müşrif*). *Esk.* Yükselen, yüksek yere çıkan. || Etrafı gören, çevreye bakan. || Bir durum almağa yüz tutmuş olan. || Ölüme yaklaşan. || *Müşrif-i harap*, yıkılmak üzere, yıkılmağa yüz tutmuş.

— Huk. *Esk.* *Müşrif-i vakf*, bir vakfın mütevellisinin yaptığı harcamaları kontrol etmek üzere seçilen kimse. (Örf ve âdete uygun olarak, müşrifi vakfın görevleri her ülkede başkadır. Bu yüzden, bazen vakfa ilişkin malları koruyan kimseye de müşrif denir. Bazı yerlerde ise vakıf nazırı ile müşrifi vakf, eşanlamda kullanılır.) [M]

MÜŞRİK sıf. ve i. (ar. *şirk* > *işrāk*'tan *müşrik*). *Esk.* Birden fazla tanrı bulunduğuna inanan, Tanrı'ya ortak koşan: *Binaenaleyh onun imana gelmesi ehl-i islâmı memnun etti ve müşriklerin gücüne gitti* (Cevdet Paşa).

◆ **Müşrikîn** çoğl. i. *Esk.* Tanrı'ya ortak koşanlar.

◆ **Müşriklik** i. *Esk.* Tanrı'ya ortak koşma, çok tanrılılık. (M)

MÜŞT i. Bk. MUŞT.

MÜŞTAGİL sıf. (ar. *şuġl* > *iştiġāl*'den *müştaġil*). *Esk.* Bir işle uğraşan, meşgul olan. (M)

MÜŞTAİL sıf. (ar. *şaʿl* > *iştiʿāl*'den *müştaʿil*). *Esk.* Alev alan, ateşlenen, tutuşan, yanan. || İ. Çabucak parlayıveren, ateş alıcı madde. (M)

MÜŞTAK sıf. (ar. *şevk* > *iştiyāk*'tan *müştāk*). *Esk.* Özleyen, arzu eden, göresi gelmiş, bir şey için can atan: *Şimdi âlem sana müştak olduğun bilmez misin / İddir çık naz ile seyrana kurban olduğum* (Nedim). || İ. Erkek adı.

◆ **Müştakan** veya **müştakîn** çoğl. i. *Esk.* Özleyenler, can atanlar.

◆ **Müştakane** zf. *Esk.* Çok arzu ederek, pek isteyerek, özleyerek, can atarcasına. (M)

MÜŞTAK sıf. ve i. (ar. *şakk* > *iştikāk*'tan *müştakk*). Gram. *Esk.* Başka bir kelime veya kökten türemiş olan (kelime), türev. || *Müştak fiil*, türemiş fiil. || *Müştak isim*, türemiş isim. || *Müştak kelime*, türemiş kelime. || *Müştak sıfat*, türemiş sıfat. || *Müştak zarf*, türemiş zarf. ||

Müştakkun minh, kendisinden ikinci bir kelime türetilmiş asıl kelime.

— Mat. *Esk.* Türev.

◆ **Müştakka** sıf. *Esk.* Müştak'ın dişili.

◆ **Müştakkat** çoğl. i. *Esk.* Türemiş kelimeler, türetilmiş şeyler. (M)

MÜŞTAKZADE HACI HAFIZ İBRAHİM. Bk. EDHEM EFENDİ *Hacı.*

MÜŞTEBİH sıf. (ar. *şübhe* > *iştibāh*'tan *müştebih*). *Esk.* Bir şeyden kuşkulanan, şüphelenen, şüpheci, işkilli.

◆ **Müştebihat** çoğl. i. *Esk.* Şüphelenenler, kuşkulananlar, işkilliler.

◆ **Müştebihe** sıf. *Esk.* Müştebih'in dişili. (M)

MÜŞTED sıf. (ar. *şiddet* > *iştidad*'dan *müştedd*). *Esk.* Şiddetlenmiş, kuvvetlenmiş.

◆ **Müştedde** sıf. *Esk.* Müşted'in dişili. (M)

MÜŞTEHA sıf. (ar. *şehvet* > *iştihā*'dan *müşteha*). *Esk.* İstenen, arzulanan. || İştahı kabartan.

◆ **Müşteheyat** çoğl. i. *Esk.* İştah uyandıran, arzuyu kabartan şeyler: *Bir hastayı müşteheyatından nasıl muhafaza lâzımsa...* (Namık Kemal). || *Müşteheyat-ı menfaatperestane*, çıkarcılara yaraşacak istekler. (M)

MÜŞTEHİ sıf. (ar. *şehvet* > *iştiha*'dan *müştehi*). *Esk.* Bir şey için çok istek gösteren, arzulayan, istekli. || İştahlı.

◆ **Müştehiyat** çoğl. i. *Esk.* Arzulayanlar, istekliler. || İştahlılar.

◆ **Müştehiye** sıf. *Esk.* Müştehi'nin dişili. (M)

MÜŞTEHİR sıf. (ar. *şöhret* > *iştihar*'dan *müştehir*). *Esk.* Herkes tarafından tanınan, ün kazanmış, ünlü, adlı şanlı, meşhur: *Mezmunları var ki ruh-u dildir / Bilmem niye müştehir değildir* (Ziya Paşa).

◆ **Müştehire** sıf. *Esk.* Müştehir'in dişili. (M)

MÜŞTEKÂ sıf. (ar. *şekva* > *iştika*'dan *müşteka*). *Esk.* Şikâyet edilen, sızlanılan, yakınılan. || *Müştekâ-anh*, kendisinden yakınılan kimse. || i. Sızlanma, yakınma. M)

MÜŞTEKİ sıf. (ar. *şekva* > *iştika*'dan *müşteki*). *Esk.* Şikâyet eden, yakınan, sızlanan: *Her bedevî ancak dört şeyden müştekidir. Sinek, sıcak, açlık ve ... tahsildarlar!* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Müştekiyane** zf. *Esk.* Sızlanırcasına, yakınırmış gibi.

◆ **Müştekiye** sıf. *Esk.* Müşteki'nin dişili. (M)

MÜŞTEMİL sıf. (ar. *şümül* > *iştimāl*'den *müştemil*). *Esk.* Bir şeyi içine alan, kavrayıp saran: *Nush ü pendi müştemil kelimât-ı müşfikane ...* (Naima). [M]

MÜŞTEMİLÂT çoğl. i. (ar. *müştemel*'den *müştemelat*). Bir şeyin içinde olan, ona bağlı şeyler, eklentiler: *O zaman Adli Tıp, Dolmabahçe'nin müştemilâtından bir yerde bulunuyordu* (A. H. Tanpınar).

— Dil bil. Kelimenin aslı *«müştemelât»* olmakla beraber, kullanışta *«müştemilât»* şekline girmiştir.

— Mim. Ana yapıya ek olarak katılan tek tek binalar. (Müştemilâta ait binalar genellikle büyük yapılarda görülür. Camilerde muvakkithane, imam ve müezzin odaları, şadırvan, türbeler; tekkelerde kahve ocağı, misafir odaları, mutfak ve kiler v.b. müştemilât sayılabilir. Sivil mimaride müştemilâta ait binalar, yapının niteliğine göre değişir. Evlerde, hizmetkârlara ait odalar, kiler, ahır v.d. müştemilâttan sayılır.) [M]

MÜŞTERA sıf. (ar. *şirā* > *iştirā*'dan *müşterā*). *Esk.* Para verilip satın alınmış. (M)

MÜŞTEREK sıf. (ar. *şirket* > *iştirak*'ten *müşterek*). Birden fazla kimseyi ilgilendiren veya onların malı olan, çoğunluğa has, ortak: *Çünkü bizi onlarla birleştiren müşterek bir hars, müşterek bir yurt, müşterek bir dil, müşterek bir din vardır* (Ziya Gökalp). || Birlikte, beraber: *Eşhastan bahsetmeyelim. Makasıd-ı âliyede müşterekiz.* (Atatürk). || Ortaklaşa, el birliğiyle yapılan veya hazırlanan.

— Ask. *Müşterek harekât*, silâhlı kuvvetlere mensup birden fazla kuvvetin (kara, deniz ve hava kuvvetlerinin) katıldığı ve birlikte uyguladığı harekât.

— Huk. *Müşterek avarya.* Bk. AVARYA. || *Müşterek borç*, birden çok kimsenin hukukî işlem sonucu borç altına girmesi. (Bk. ANSİKL.)' || *Müşterek borçlu*, müşterek borcun borçluları. || *Müşterek illiyet.* Bk. *Ortak* İLLİYET. || *Müşterek menfaat sigortası.* Bk. SİGORTA. || *Müşterek mülkiyet.* Bk. MÜLKİYET. || *Müşterek sigorta.* Bk. SİGORTA. || *Müşterek vasiyetname.* Bk. *Ortak* VASİYETNAME. || *Müşterek zilyetlik.* Bk. ZİLYETLİK. || *Esk. Müşterek-ül-menfaa*, ortaklaşa, birlikte yararlanma.

— Mat. *Esk. Müşterek-ül-mikyas adetler*, ortak ölçülü sayılar. || *Fasl-ı müşterek*, arakesit, iki düzlemin birleştiği yer. || *Mahrec-i müşterek*, paydaları eşit olan bayağı kesirler.

— Oyun. *Müşterek. bahis*, at yarışlarında hayvanlardan birinin kazanmasına bağlanan tal'ih oyunu. (Bk. BAHİS [*Bahsi müşterek*].)

— ANSİKL. Huk. *Müşterek borç*'ta, aynı borç için birden fazla borçlu vardır. Bu borçluların bir hukukî işlem sonucu borç altına girmeleri gerekirse de, bunun aynı işlem (sözleşme) sonucu olması şart değildir. Borçlulardan biri borç altına girdikten sonra diğeri, sonradan yapacağı bir sözleşmeyle, aynı borç için ilk borçluyle birlikte borç altına girebilir. Borçluların borç altına girdikleri edimin bölünebilir olup olmaması farklı sonuçlar doğurur. Borç bölünemiyorsa, alacaklı, borçluların her birinden borcun tamamının ödenmesini isteyebilir. Müteselsil borçlardan farklı olarak, müşterek borçlar, hiç bir zaman kanundan doğmaz. Böyle bir borcun doğabilmesi için bir sözleşmenin bulunması gerekir. Bunun yanında birden fazla borçlunun bulunduğu durumlarda, borcun müteselsil olduğunu gösteren açık bir hüküm bulunmadıkça müşterek borcun varlığı kabul edilir. Ticaret kanununa göre ise ticarî nitelikteki bu işlemde, birden fazla kimse borç altına girdiği zaman aksine bir hüküm olmadıkça, müşterek değil müteselsil borç söz konusu olur (md. 7).

◆ **Müştereke** sıf. *Esk.* Müşterek'in dişili: *Bütün hayat-ı müşterekesinde tarz-ı münasebetin bu ilk mülâkatla hasıl olacak tesire tebaiyet edeceğine zâhip idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müştereken** zf. *Esk.* Ortaklaşa olarak, ortaklıkla: *Eğer o razı olmazsa masrafı müştereken veririz* (M. Ş. Esendal). || El birliğiyle, birlikte.

◆ **Müşterekîn** çoğl. i. *Esk.* İştirak edenler, edilenler. (M)

MÜŞTERİ i. (ar. *şira*' > *iştirā*'dan *müşteri*). Satın alan kimse, alıcı: *Kaç yaşında olursa olsun, kaç kuruşluk alış verişe gelirse gelsin her müşteriyi ayakta karşılarlar* (Kemal Tahir). || Para karşılığında kendisine hizmet edilen veya işi yapılan kimse: *Kahvemizin gedikli müşterileri olan iki ahbap çavuş daha ertesi sabah bize dert yanmağa başladılar* (A. H. Tanpınar). || *Argo.* Para vererek uygunsuz bir kadınla belirli bir müddet beraber kalan erkek.

— ÇEŞ DEY. *Müşteri avlamak*, hileyle müşteri çekmek. || *Müşteri kızıştırmak*, alıcıları bir malı veya bir şeyi alması için teşvik etmek.

— Huk. *Müşteri çevresi* (veya *muhiti*), bir ticarî işletmenin müşterilerinin tümünün meydana getirdiği topluluk.

— ANSİKL. Huk. *Müşteri çevresi*, bir ticarî işletmenin en önemli manevî unsurlarından biridir; çünkü ancak bir müşteri çevresi bulunan bir ticarî işletmenin yaşama imkânı vardır. Müşteri çevresi yönünden ortaya çıkan en önemli mesele bir ticarî işletmenin devri durumunda onun müşteri çevresinin devridir. Devredilen ticarî işletmenin faaliyetini sürdürebilmesi için, müşterilerinin o ticarî işletmeyle alışverişe devam etmeleri gerekir. Ancak müşteriler, kişi olmaları sebebiyle bir devir sözleşmesine konu olamazlar ve bu yüzden, hukukî anlamda bir devirden söz edilemez. (M)

MÜŞTERİ, *Jüpiter** gezegeninin eski adı. (M)

MÜŞTERİK sıf. (ar. *şirket* > *iştirak*'tan *müşterik*). *Esk.* Bir işe ortak olan, katılan, ortak.

◆ **Müşteriken** zf. *Esk.* Ortaklıkla, ortak olarak.

◆ **Müşterikîn** çoğl. i. *Esk.* Ortaklar. (M)

MÜŞTZEN blş. sıf. Bk. MUŞTZEN.

MÜŞÜR i. Bk. MÜŞİR.

MÜTA i. (ar. *meta*ᶜ'dan *müt*ᶜ*a*). *Esk.* Geçici kazanç, kâr.

— Huk. *Esk.* Şiîlerde belirli bir para karşılığı yapılan geçici evlenme. (*Müta nikâhı* da denir.)

— ANSİKL. Bu evlilik, kadına verilen ücret karşılığı, belirli bir süre için geçerliydi. İslâmlıktan önce de Araplarda bunu andıran bir geçici evlilik vardı. Erkek, evlendiği kadına mızrak, çadır gibi şeyler vererek ondan ayrılabiliyordu. *Müta*, Cahiliye devri Arapları arasında da geçerliydi. *Kur'an*'ın Nisa suresinde geçen, savaş esiri kadınlarla ilgili evlenmeleri müta sayanlar vardı. Özellikle Şiîler bu görüştedir. Bu konudaki hadisler arasında çelişki vardır. Bazı hadislere göre, Hz. Muhammed zamanında müta vardı ve Hz. Muhammed de bu yolla evlilik yapmıştı. Buna karşı, Hz. Ali'nin rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Muhammed mütayı Hayber günü (veya yılı) yasakladı. Veda haccı ile ilgili olduğu söylenen bazı hadislerde ise kadınlar belirli bir süre için müta istiyorlardı. Ancak, Hz. Muhammed buna izin vermedi. Müta bu hadislere dayanılarak halife Ömer tarafından şiddetle yasaklandı. Ömer, bu tür evlilikleri zina ile bir tutuyor, müeyyidesinin recm olduğunu söylüyordu. Fıkıhçılarca, müta konusunda değişik yorumlar öne sürüldü. Bazıları bu yoldaki evlenmelerin mubah olduğunu kabul etti. Sünnîler ve zeydîler mütayı yasak saydılar, şiîler ise, erkeğin geçici olarak evinden ayrılması veya kadının hastalanması gibi durumlarda mütayı geçerli kabul ettiler. Müta yalnız müslümanlar ile yapılabiliyordu. Cariye veya bakir bir kızla müta, ancak velinin veya babanın iznini gerektiriyordu. (M)

MÜTAAL sıf. Bk. MÜTEAL.

MÜTABAAT i. (ar. *teba*ᶜ'dan *mütaba*ᶜ*at*). *Esk.* Birine bağlı olma, uyma, arkasından gitme. (M)

MÜTABİ sıf. (ar. *teba*ᶜ > *mütaba*ᶜ*at*'tan *mütabi*ᶜ). *Esk.* Uyan, tabi olan, bağlanan.

◆ **Mütabiîn** çoğl. i. *Esk.* Uyanlar, tabi olanlar. (M)

MÜTALÂA i. (ar. *tulū*ᶜ'dan *müṭala*ᶜ*a*). *Esk.* Bir yazıyı veya kitabı iyice anlayıncaya kadar okuma: *Nizamname ve beyannamenin birinci maddeleri mütalâa ve tetkik buyurulsun* (Atatürk). || Bir şey üstünde etraflıca düşünme, kafa yorma, inceleme, irdeleme. || Bir iş hakkında derin derin düşündükten sonra o konuda fikrini açıklama: *Her kalabalıkta olduğu gibi bu küçük toplantıda da mütalâalar başlıyor* (R. N. Güntekin). || *Mütalâa etmek*, bir şey üstünde kafa yormak, derin derin düşünmek. Okumak.

◆ **Mütalâat** çoğl. i. *Esk.* Okumalar. || İncelemeler. || Düşünceler: *Bu bapta varit olacak başkaca mütalâat varsa emir ve işarını istirham eyleriz* (Atatürk).

◆ **Mütalâahane** blş. i. *Esk.* Okuma salonu: *Mütalâahanenin sessizliği içinde birdenbire bir hıçkırık duyuldu* (R. N. Güntekin). [M]

MÜTAJ i. (fr. *mutage*). Şıradaki alkol mayalanmasını durdurmak için yapılan işlem.

— ANSİKL. *Mütaj*, şıradaki şekerin kısmen mayalanmadan kalmasını sağlamak için mayalanmayı bir yerde tamamen durdurmak veya hiç olmazsa geçici bir süre mayalanmaya engel olmak için, değişik şekillerde yapılır.

Birinci şekilde, şıraya veya mayalanma başlangıcındaki üzüm suyuna alkol katılır; el-

de edilen karışım, tatlı şarapların (likör şaraplarının) yapımında kullanılır; ikinci şekilde, şıraya gaz halinde kükürt dioksit (hektolitre başına 100 ile 150 gr) katılır; karışım, şekerce fakir olan üzüm şıralarını zenginleştirmekte, üzüm şekeriyle (glikoz) yapılan besin maddelerinde veya üzüm suyunun hazırlanmasında kullanılır.

Mütaj işleminden geçirilen şıralar, ağzına kadar doldurulmuş kaplarda saklanmalı, hava ile temastan korunmak ve kullanılmadıkları sürece durumları dikkatle izlenmelidir. Bu şıralar, biramayası katılarak veya sülfitleri giderilerek, yeniden mayalandırılabilir. (L)

MÜTAREKE i. (ar. *terk*'ten *mütâreke*). Ask. Savaşan iki tarafın arzusuyle çarpışmaya belirli bir müddet için ara verilmesi, savaşın bırakılması, ateşkes. ||—*Esk. Mütarekei hususiye*, özel, dar ölçüdeki ateşkes. || *Mütarekei umumiye*, geniş ölçüde yapılan ateşkes.

— Ed. *Mütarekeden sonrakiler*, türk edebiyatında ilk eserlerini mütareke yıllarında veren ve Garipçiler*e kadar gelen edebiyat kuşağının adı.

— Tar. Mondros mütarekesine (30 ekim 1918) verilen kısa ad. (Bk. MONDROS MÜTAREKESİ.) || Mondros mütarekesinden Kurtuluş savaşının başlamasına kadar geçen sürenin adı.

— ANSİKL. Devl. huk. Devletlerarası örf ve âdet hukukunun eski bir kuralı uyarınca, askerî kumandanlar, ülkelerinin anayasasının milletlerarası antlaşmaların akdi için öngördüğü usule uymaksızın *mütareke* yapabilirler. Mahallî çerçeveyi aşan siyasî ve iktisadî hükümleri de kapsayan genel mütarekenin ise başkumandanlar tarafından imzalanmış olsa bile hükümetlerce onaylanması gereklidir. Mütarekenin de, bütün sözleşmeler gibi, tespit edilmiş mühletin dolmasından önce hukuken sona ermesi için, fesih ihbarı yapılması zorunludur. Mütarekenin en önemli sonucu, savaş halini devam ettirmekle birlikte, çarpışmaları ertelemesidir. Ayrıca, mütareke antlaşmasının yorumundan doğacak çatışmaları önlemek amacıyle mütareke komisyonları da kurulabilir.

◆ **Mütarekename** blş. i. *Esk.* Ateşkes için tarafların birlikte imzaladıkları antlaşma.

MÜTARİK sıf. (ar. *terk* > *mütâreke*'den *mütârik*). *Esk.* Bir şeyi karşılıklı olarak terk eden, bırakan. || Belirli bir süre savaşmamak üzere anlaşmaya vararak silâhı bırakan, ateş kesen. || *Leşker-i mütarik*, ateş kesen asker. (M)

MÜTAROTASYON i. (fr. *mutarotation*). Kim. Polarılmış ışık üzerinde etkin olan bir madde çözeltisinin çevirme gücünde zamanla meydana gelen değişiklik. (Glikoz, klasik bir mütarotasyon örneği verir.) [L]

MÜTASYON i. Biyol. (fr. *mutation*). Bk. DEĞİŞİNİM.

MÜTASYONİZM i. (fr. *mutationnisme*). Biyol. Bk. DEĞİŞİNCİLİK.

MÜTATÖR i. (fr. *mutateur*). Elektr. Doğrultulmuş gerilimin sürekli olarak ayarlanmasını sağlayan ve ark tepmesi ihtimalini azaltarak işletme emniyetini artıran kumanda ızgaralarıyle donatılmış, civa buharlı redresör. (Mütatörler, elektrikli cer şebekelerini besleyen ara istasyonların en önemli elemanlarıdır.) [L]

MÜTEABBİD sıf. (ar. *ᶜabd* ve *ᶜibâdet* > *taᶜabbüd*'den *müteᶜabbid*). *Esk.* Tanrı'ya kulluk eden ve ibadette bulunan, tapınan.

◆ **Müteabbidane** zf. *Esk.* Kulluk ve ibadet edercesine, tapınırcasına. (M)

MÜTEABBİS sıf. (ar. *ᶜabûs* > *taᶜabbüs*'ten *müteᶜabbis*). *Esk.* Surat asan, yüzünü ekşiten, asık yüzlü: *İnbisat-ı vech göstermeyip münkabız ve müteabbis oturur du* (Naima).

◆ **Müteabbisane** zf. *Esk.* Surat asana yaraşır biçimde. (M)

MÜTEACCİL sıf. (ar. *ᶜacele* > *taᶜaccül*'den *müteᶜaccil*). *Esk.* Aceleci, sabırsız ve telâşlı hareket eden.

◆ **Müteaccilîn** çoğl. i. *Esk.* Aceleciler. (M)

MÜTEACCİN sıf. (ar. *ᶜacn* > *taᶜaccün*'den *müteᶜaccin*). *Esk.* Hamurlaşan, hamur şekline gelen. (M)

MÜTEACCİP veya **MÜTEACCİB** sıf. (ar. *ᶜaceb* > *taᶜaccüb*'den *müteᶜaccib*). *Esk.* Beklenmedik, umulmadık bir durum karşısında düşünce karışıklığı geçiren, şaşıran, hayret eden: *Boris mütereddit ve müteaccip, durdu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Müteaccibe** sıf. *Esk.* Müteaccib'in dişili.

◆ **Müteaccibane** zf. *Esk.* Şaşırmış gibi, hayretle, şaşkın şaşkın. (M)

MÜTEADDİ sıf. (ar. *ᶜadâvet* > *teᶜaddî*'den *müteᶜaddî*). *Esk.* Başkalarının hakkına tecavüz eden, saldıran, sataşan.

— Dil bil. Geçişli fiil. (Bk. GEÇİŞLİ.) ||

◆ **İ.** Mus. Zamanımıza kadar hiç bir örneği kalmamış bulunan, en az altı asırlık, mürekkep bir makam.

◆ **Müteaddiye** sıf. *Esk.* Müteaddi'nin dişili. (M)

MÜTEADDİT veya **MÜTEADDİD** sıf. (ar. *ᶜaded* > *taᶜaddüd*'den *müteᶜaddid*). Çeşitli, birçok, birkaç: *Bu zenci dansını vaktiyle «öteki» ile müteaddit defalar yapmış olmasına rağmen, eski hatıratı uyanmadı* (Vâ-Nû).

— Huk. *Müteaddit sigorta.* Bk. SİGORTA.

◆ **Müteaddide** sıf. *Esk.* Müteaddit'in dişili. || *Evrak-ı müteaddide*, birçok evrak, kâğıtlar. (M)

MÜTEADİ sıf. (ar. *ᶜadâvet* > *teᶜadî*'den *müteᶜâdî*). *Esk.* Başkasının hakkına saldırıda bulunan, düşmanlık eden. (M)

MÜTEAFFİF sıf. (ar. *ᶜiffet* > *taᶜaffüf*'ten *müteᶜaffif*). *Esk.* Günah ve haramdan sakınan, iffetli, namuslu. (M)

MÜTEAFFİN sıf. (ar. *ᶜufûnet* > *taᶜaffün*'den *müteᶜaffin*). *Esk.* Bozulup çürüyerek fena kokan; pis kokulu, çürük. (M)

MÜTEAHHİD i. ve sıf. Bk. MÜTEAHHİT.

MÜTEAHHİR sıf. (ar. *eḫar* > *teʾaḫḫur*'dan *müteʾaḫḫir*). *Esk.* Sonradan gelen, geciken, sonraki.

◆ **Müteahhire** sıf. *Esk.* Müteahhir'in dişili. || *Eyyam-ı müteahhire*, gelecek günler, atî: *Bir devrin raz-i mahiyeti ancak eyyâm-ı müteahhireye ram olur* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTEAHHİT veya **MÜTEAHHİD** i. (ar. *ᶜahd* > *taᶜahhüd*'den *müteᶜahhid*). Genel olarak bir kimse veya bir müessese için mal veya erzak teminini, yol, bina v.b. yapımını üstüne alan kimse: *Çünkü odun müteahhitleri mesleklerinden vaz geçmeyi tercih etmişlerdi* (F. R. Atay). *Yol müteahhidi.* || Sıf. *Esk.* Bir işi söz veya yazıyle üstüne alan, anlaşan: *Silâhdar paşadan rica edip ol dahi taalisine müteahhid oldukta...* (Naima).

— Huk. Bk. İSTİSNA *sözleşmesi*.

◆ **Müteahhitlik** i. Müteahhidin yaptığı iş: *Harp patlak verdiği zaman, işi uydurmuş, büyük müteahhitlikler elde etmiş, külliyetli miktarda para kazanmıştı* (Vâ-Nû). [M]

MÜTEAKID sıf. (ar. *ᶜaḳd* > *teᶜâḳud*'dan *müteᶜâḳıd*). *Esk.* Anlaşmaya çalışan iki kişiden her biri için kullanılır.

◆ **Müteâkıdeyn** ikil. i. *Esk.* Satıcı ile alıcı. (M)

MÜTEAKIP veya **MÜTEAKIB** sıf. (ar. *ᶜaḳab* > *teᶜâḳub*'dan *müteᶜâḳıb*). *Esk.* Arda sıra gelen, takip eden: *Bu telgraf muhteviyatı, müteakıp telgraflarla ikmal edildi* (Atatürk). || [...] den sonra: *Ona, Adnan Bey tarafından izdivacı müteakıp nefis bir zümrüt takım hediye edilmişti* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Müteakıbe** sıf. *Esk.* Müteakıb'ın dişili.

◆ **Müteakıben** zf. *Esk.* Arkasından, ardı sıra: *Müteakıben onlar da gelip keyfiyeti haber verdiler* (Cevdet Paşa). [M]

MÜTEAKKID sıf. (ar. *ᶜaḳd* > *taᶜaḳḳud*'dan *müteᶜaḳḳıd*). *Esk.* Düğümlenmiş, bağlanmış. || Dondurulan, donmuş. (M)

MÜTEAKKIL sıf. (ar. *ᶜaḳıl* > *taᶜaḳḳul*'dan *müteᶜaḳḳıl*). *Esk.* Bir şeyi biraz düşünerek anlayan.

◆ **Müteakkılane** zf. *Esk.* Biraz düşünerek anlayana yaraşır şekilde. (M)

MÜTEAL veya **MÜTAAL** sıf. (ar. *ᶜulüvv* > *taʾliye*'den *müteᶜâl*). *Esk.* Ulu. || *Hüdayı müteal* (veya *Rabb-ı müteal*), Tanrı'nın sıfatlarından.

— Fels. *Esk.* Bk. DENEYÜSTÜ. (M)

MÜTEALİ sıf. (ar. *ᶜulüvv* > *teᶜâlî*'den *müteᶜâlî*). *Esk.* Yükseğe çıkan, yükselen. || Üstün, yüce.

— Fels. *Esk.* Bk. DENEYÜSTÜ. (M)

MÜTEALİM sıf. (ar. *ʾilm* > *teᶜâlüm*'den *müteᶜâlim*). *Esk.* Herkes tarafından bilinen. (M)

MÜTEALLİ sıf. (ar. *ᶜulüvv* > *teᶜâllî*'den *müteᶜallî*). *Esk.* Yüksek olan. || Yükselen. (M)

MÜTEALLİK sıf. (ar. *ᶜalaḳa* > *taᶜalluḳ*'tan *müteᶜalliḳ*). Bağlı, asılı. || İlgisi ve bağı olan, ait, dair: *Milletin hayatına müteallik kavaninin burada katî surette halline taraftar değilim* (Atatürk).

— Gram. *Esk.* Bir fiilin anlamını açıklayan (isim veya kelime grubu).

◆ **Müteallika** sıf. *Esk.* Müteallik'in dişili. (M)

MÜTEALLİKAT çoğl. i. (ar. *müteᶜalliḳ*'ten *müteᶜalliḳât*). *Esk.* Yakınlar, akrabalar.

— Gram. *Esk.* Bir cümlenin anlamını bütünleyen ve açıklayan kelimeler. || *Müteallikat-ı fiil*, fiil grubu. (M)

MÜTEALLİL sıf. (ar. *ᶜillet* > *teᶜallül*'den *müteᶜallil*). *Esk.* Türlü bahaneler öne sürerek herhangi bir işin yapılmasını geciktiren, vaktini özür ve bahane yaratmakla geçiren. (M)

MÜTEALLİM sıf. ve i. (ar. *ᶜilm* > *taᶜallüm*'den *müteᶜallim*). *Esk.* Okuyup öğrenen, bilgi edinen, ders alan; öğrenci.

◆ **Müteallimane** zf. *Esk.* İlim öğrenenlere yaraşır şekilde. (M)

MÜTEAMMİD sıf. (ar. *ᶜamd* > *taᶜammüd*'den *müteᶜammid*). *Esk.* Bir işi önceden tasarlayarak yapan, niyet edip bilerek iş gören. || Direnen, inat eden, azimli. || *Gayr-i müteammid*, bir işi tasarlamadan yapan.

◆ **Müteammidane** zf. *Esk.* Bilerek yapana yaraşır şekilde. (M)

MÜTEAMMİK sıf. (ar. *ᶜumḳ* > *taᶜammüḳ*'ten *müteᶜammiḳ*). *Esk.* Derinlikleri araştıran; bir şeyin derinliğine inen. (M)

MÜTEAMMİM sıf. (ar. *ᶜumûm* > *taᶜammüm*'den *müteᶜammim*). *Esk.* Yaygın hale gelmiş, genelleşmiş.

◆ **Müteammime** sıf. *Esk.* Müteammim'in dişili. (M)

MÜTEANNİD sıf. (ar. *ᶜinâd* > *taᶜannüd*'den *müteᶜannid*). *Esk.* Sözünden ve fikrinden dönmeyen, inat eden, direnen.

◆ **Müteannidane** zf. *Esk.* İnat edercesine, direnircesine. (M)

MÜTEANNİT sıf. (ar. *ᶜanit* > *taᶜannüt*'ten *müteᶜannit*). *Esk.* Herkesin yanlışını çıkarma huyunda olan, yanlış arayan.

◆ **Müteannitane** zf. *Esk.* Yanlış arayana yaraşır şekilde. (M)

MÜTEARIZ sıf. (ar. *ᶜaraż* > *taᶜâruż*'dan *müteᶜâriż*). *Esk.* Birbirine karşıt olan. (M)

MÜTEARİF sıf. (ar. *ᶜörf* > *taᶜâruf*'ten *müteᶜârif*). *Esk.* Birbiriyle tanışan. || Herkesin bildiği, ünlü: *Ümeradan ve serdar-ı zi-vekarın mütearif ve müteayyin ağalarından nice adam paye-i şehadete vaz-i kadem etti* (Naima). [M]

MÜTEARİFE i. (ar. *müteᶜârif*'ten *müteᶜârife*). *Esk.* Fels. ve Mat. Aksiyom. *Eşanl.* BELİT. (M)

MÜTEARRIZ sıf. (ar. *ᶜarż* > *taᶜarruż*'dan *müteᶜarrıż*). *Esk.* Hücum eden, saldıran. || Başkasının hakkına tecavüz eden. (M)

MÜTEARRİB sıf. (ar. *ᶜarab* > *taᶜarrub*'dan *müteᶜarrib*). *Esk.* Araplaşmış. || Göçebe yaşayışını benimsemiş (kimse).

◆ **Mütearribe** sıf. *Esk.* Mütearrib'in dişili. (M)

MÜTEARRİF sıf. (ar. *ᶜirfân* > *taᶜarrüf*'ten *müteᶜarrif*). *Esk.* Araştırarak bir şeyi öğrenmiş olan, bilen. (M)

MÜTEARRİS sıf. (ar. *ᶜarūs* > *taᶜarrüs*'ten *müteᶜarris*). *Esk.* Sevgisini karısına bildiren. (M)

MÜTEASSIP sıf. ve i. Bk. MUTAASSIP.

MÜTEASSİR sıf. (ar. *ᶜusr* > *taᶜassür*'den *müteᶜassir*). *Esk.* Sıkıntılı, güç, zor: *Yani otu, ormanı yoktur. Çıkmak mütaazzir, inmek müteassirdir* (Cevdet Paşa).

◆ **Müteassire** zf. *Esk.* Müteassir'in dişili. || *Umur-i müteassire,* yapılması güç işler. (M)

MÜTEAŞŞIK sıf. (ar. *ᶜaşk* > *taᶜaşşuk*'tan *müteᶜaşşık*). *Esk.* Çılgın gibi seven, delice âşık olan. (M)

MÜTEATİ sıf. (ar. *ᶜaṭā* > *teᶜāṭī*'den *müteᶜāṭī*). *Esk.* Bir şeyi karşılıklı alıp veren. (M)

MÜTEATTIR sıf. (ar. *ᶜıṭr* > *taᶜaṭṭur*'dan *müteᶜaṭṭır*). *Esk.* Güzel koku ile kokulanan, güzel kokulu.

◆ **Müteattıra** sıf. *Esk.* Müteattır'ın dişili. (M)

MÜTEAVİN sıf. (ar. *ᶜavn* > *teᶜāvün*'den *müteᶜāvin*). *Esk.* Karşılıklı yardımlaşan, birbirine yardım eden. (M)

MÜTEAVVİC sıf. (ar. *ᶜivec,* çarpıklık > *taᶜavvüc*'den *müteᶜavvic*). *Esk.* Eğri ve çarpık olan, eğrilmiş. || *Nihal-i müteavvic,* eğri fidan. (M)

MÜTEAVVİZ sıf. (ar. *ᶜivāẕ,* sığınma'dan *taᶜavvüẕ* > *müteᶜavviẕ*). *Esk.* «Euzü» diye başlayan bir duayı söyleyen. Sığınan. (M)

MÜTEAYYİN sıf. (ar. *ᶜayn* > *taᶜayyün*'den *müteᶜayyin*). *Esk.* Apaçık belli olan, meydanda olan. || Eşraftan olan, ilerigelen.

◆ **Müteayyine** sıf. *Esk.* Müteayyin'in dişili. (M)

MÜTEAYYİŞ sıf. (ar. *ᶜayş* > *taᶜayyüş*'ten *müteᶜayyiş*). *Esk.* Geçinen, beslenen. (M)

MÜTEAZZIM sıf. Bk. MUTAAZZIM.

MÜTEAZZİ sıf. (ar. *ᶜużv* > *taᶜażżī*'den *müteᶜażżī*). *Esk.* Organlaşmış. || Organize edilmiş, düzenli.

◆ **Müteazziye** sıf. *Esk.* Müteazzi'nin dişili. (M)

MÜTEAZZİL sıf. (ar. *ᶜazl* > *taᶜazzül*'den *müteᶜazzil*). *Esk.* İşinden çıkarılmış, azledilmiş. || Emekli. (M)

MÜTEAZZİR sıf. (ar. *ᶜöẕr* > *taᶜaẕẕür*'den *müteᶜaẕẕir*). *Esk.* Özrü olan, özürlü, mazur. || Yapılması kolay olmayan, imkânsız, zor, güç: *Bu mertebe şiddet-i şitada gitmek müteazzir oldukta* ... (Naima).

◆ **Müteazzire** sıf. *Esk.* Müteazzir'in dişili. (M)

MÜTEAZZİZ sıf. (ar. *ᶜizzet* > *taᶜazzüz*'den *müteᶜazziz*). *Esk.* Onur ve saygınlık kazanan, izzetli, yüce. || Vekarlı, yüksek. (M)

MÜTEBADİL sıf. (ar. *bedel* > *tebādül*'den *mütebādil*). *Esk.* Birbirinin yerine geçen. || Sırayle değişen.

◆ **Mütebadile** sıf. *Esk.* Mütebadil'in dişili. (M)

MÜTEBADİR sıf. (ar. *büdūr* > *tebādür*'den *mütebādir*). *Esk.* Birdenbire ortaya çıkan. || Birinci olmak için didinen, çırpınan. || *Mütebadir-i hatır,* hatırlanan. || *Mütebadir-i zahir,* ortaya çıkan, oluşan. (M)

MÜTEBAGGIZ sıf. (ar. *buġż* > *tebaġġuż*'dan *mütebaġġıż*). *Esk.* Nefret eden, kin duyan. (M)

MÜTEBAHHİR sıf. (ar. *baḥr* > *tebaḥḥur*'dan *mütebaḥḥir*). *Esk.* Geniş bilgili, çok okumuş. || Deniz kadar geniş ve çok olan.

◆ **Mütebahhirane** zf. *Esk.* Geniş bilgili olana yaraşır şekilde.

◆ **Mütebahhirîn** çoğl. i. *Esk.* Çok bilgililer. || *Mütebahhirîn-i ulema,* bilginlerin içinde en fazla bilgiye sahip olanlar. (M)

MÜTEBAHHİR sıf. (ar. *buḫār* > *tebaḫḫur*'dan *mütebaḫḫir*). *Esk.* Buhar haline gelen, buharlaşan, tütsülenen. (M)

MÜTEBAHİ sıf. (ar. *behā* > *tebāhī*'den *mütebāhī*). *Esk.* Övünen.

◆ **Mütebahiyane** zf. *Esk.* Övünene yaraşır şekilde. (M)

MÜTEBAHTIR sıf. (ar. *tebaḫtur*'dan *mütebaḫtır*). *Esk.* Gururlanarak, çalımla yürüyen.

◆ **Mütebahtırane** zf. *Esk.* Gururla yürüyene yaraşır şekilde. (M)

MÜTEBAİT veya **MÜTEBAİD** sıf. (ar. *buᶜd* > *tebāᶜüd*'den *mütebāᶜid*). *Esk.* Gittikçe birbirinden uzaklaşan, uzakta olan, ırak: *Bir hatıra yoktur ki bugün mevc-i sehabı / Arzeylemesin ruhuma her an mütebaid* (Tevfik Fikret). || *Mütebaid olmak,* uzakta bulunmak.

— Fiz. ve Mat. *Esk.* Bk. IRAKSAK.

◆ **Mütebaide** sıf. *Esk.* Mütebaid'in dişili. (M)

MÜTEBAKİ sıf. (ar. *beḳā* > *tebāḳī*'den *mütebāḳī*). Baki kalan, kalıcı. || Artan, fazla.

◆ **Mütebakiye** sıf. *Esk.* Mütebaki'nin dişili. (M)

MÜTEBARİZ sıf. (ar. *bürūz* > *tebārüz*'den *mütebāriz*). *Esk.* Savaşmak üzere ortaya çıkan. || Açıkça belli olan, görünen, belirgin. (M)

MÜTEBASBIS (veya **MUTABASBIS**) sıf. (ar. *başbaşa* > *tebaşbuş*'tan *mütebaşbış*). *Esk.* Yaltaklanan, yaltakçı, dalkavuk.

◆ **Mütebasbısane** veya **mutabasbısane** zf. *Esk.* Yaltaklanana yaraşır şekilde. (M)

MÜTEBASSIR sıf. (ar. *başar* > *tebaşşur*'dan *mütebaşşır*). *Esk.* İyice düşünerek hareket eden, ileriyi gören, dikkatli, düşünceli.

◆ **Mütebassırane** zf. *Esk.* Düşünceli hareket edene yaraşır şekilde. (M)

MÜTEBAYİN sıf. (ar. *beyn* > *tebāyün*'den *mütebāyin*). *Esk.* Birbirine karşıt olan, uyuşmaz.

— Mat. *Esk.* [Rakam için] Ortak bölenleri olmayan.

◆ **Mütebayine** sıf. *Esk.* Mütebayin'in dişili. || *Efal-i mütebayine,* birbiriyle uyuşmayan işler. (M)

MÜTEBEDDİ sıf. (ar. *bidᶜ* ve *bidᶜat* > *tebeddüᶜ*'den *mütebeddiᶜ*). *Esk.* Ehli Sünnetten dönen, yenilik çıkaran. (M)

MÜTEBEDDİL sıf. (ar. *bedel* > *tebeddül*'den *mütebeddil*). *Esk.* Başka bir şekle giren, değişen. || Kararsız. (M)

MÜTEBEHHİC sıf. (ar. *behcet* > *tebehhüc*'den *mütebehhic*). *Esk.* Sevinçli olan, keyifli, şen. (M)

MÜTEBELLİR sıf. (ar. *billūr* > *tebellür*'dan *mütebellir*). *Esk.* Billûr şeklinde donmuş, billûrlaşmış. || *Mec.* Belirgin hale gelmiş, belirmiş. (M)

MÜTEBENNA ve **MÜTEBENNİ** sıf. (ar. *benī* > *tebennī*'den *mütebennā* ve *mütebennī*). Huk. Bk. TEBENNİ. (M)

MÜTEBERRİ sıf. (ar. *büruᶜ* > *teberrüᶜ*'dan *müteberriᶜ*). *Esk.* Kendisinin olan bir şeyi başkasına ihsan olarak veren, bağışlayan. (M)

MÜTEBERRİ sıf. (ar. *berāᵓ* ve *berāᵓet* > *teberrī*'den *müteberrī*). *Esk.* Kurtulmuş, ihtiyacı olmayan. || Her şeyden el etek çeken; yüz çeviren.

— Din. Şiî ve alevîlerde hulefa-yı raşidîni sevmeyen. (Zira Bektaşîliğin esası tevellâ gibi teberra'dır.) [M]

MÜTEBERRİD sıf. (ar. *bürūdet* > *teberrüd*'den *müteberrid*). *Esk.* Soğuyan, donan. || Üşüyen. || *Mâ-i mütebberrid,* soğuk su. (M)

MÜTEBESSİM sıf. (ar. *besm,* gülümseme > *tebessüm*'den *mütebessim*). Gülümseyen, güleç: *Nihal bu baygınlığın içinden mütebessim gözlerle çıktı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütebessimane** zf. *Esk.* Gülümsercesine: *Gelen mektupları, mütebessimane, annesiyle babasına götürdü ve okudu* (Vâ-Nû). [M]

MÜTEBEVVİL sıf. (ar. *bevl* > *tebevvül*'den osmanlıca *mütebevvil*). *Esk.* İşeyen. (M)

MÜTEBEYYİN sıf. (ar. *beyān* > *tebeyyün*'den *mütebeyyin*). *Esk.* Ortaya çıkmış, açıklığa kavuşmuş, belli: *Mirat-ı aklında avakıb-i ahval mütebeyyin olur* (Naima). [M]

MÜTECADİL sıf. (ar. *cedel* > *tecādül*'den *mütecādil*). *Esk.* Çekişen, savaşan, uğraşan. (M)

MÜTECAHİL sıf. (ar. *cehl* > *tecāhül*'den *mütecāhil*). *Esk.* Bilmez görünen, bilmezlikten gelen.

◆ **Mütecahilane** zf. *Esk.* Bilmez görünene yaraşır şekilde. (M)

MÜTECANİS sıf. (ar. *cins* > *tecānüs*'ten *mütecānis*). *Esk.* Aynı cinsten, tek türden olan: *Medeniyetlerimizi tevhid edersek [...] ruhen, fikren mütecanis bir millet* [...] *olacağız* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Türdeş. || *Gayr-i mütecanis.* Bk. GAYRI.

— Gram. *Esk.* Bk. EŞSESLİ.

— Mant. *Esk.* Bir cinsten olan ve daha çok tanımlamada kullanılan kavramlar için söylenir.

— Mat. *Esk.* Bk. HOMOGEN.

◆ **Mütecanise** sıf. *Esk.* Mütecanis'in dişili. (M)

MÜTECASİR sıf. (ar. *cesāret* > *tecāsür*'den *mütecāsir*). *Esk.* Yiğitlik, cesaret gösteren. || Bir şey yapmağa kalkışan, yeltenen: *Mütecasirlerin beş on güne kadar ele geçirileceği* ... (H.E. Adıvar).

◆ **Mütecasirane** zf. *Esk.* Cesaret gösterircesine.

◆ **Mütecasire** sıf. *Esk.* Mütecasir'in dişili.

◆ **Mütecasirîn** çoğl. i. *Esk.* Cesaret gösterenler. (M)

MÜTECAVİR sıf. (ar. *civār* > *tecāvür*'den *mütecāvir*). *Esk.* Aynı çevrede bulunan, komşu.

◆ **Mütecavire** sıf. *Esk.* Mütecavir'in dişili.

— Mat. *Esk.* *Zevaya-yı mütecavire* (veya *zaviyetan-ı mütecaviretan*), yöndeş açılar. (M)

MÜTECAVİZ sıf. (ar. *cevāz* > *tecāvüz*'den *mütecāviz*). Saldıran, saldırgan: *Çocuğun sevimli yüzü, dost gözleri çok defa dürüst olan bu haberleri yumuşatıyor ve konak halkının bazan mütecaviz ve küstah cevaplarını hanımefendiye söylemiyordu* (H.E. Adıvar). || -den fazla, -i geçen: *Abdullah İbn Cahş dahi o vakit kırk yaşını mütecavizdi* (Cevdet Paşa). || Geçen, aşan.

◆ Sıf. ve i. Sarkıntılık eden, birinin ırz ve namusuna tecavüz eden (kimse): *Mütecavizler yakalandı.*

◆ **Mütecavizane** zf. *Esk.* Mütecaviz, saldırgan biçimde.

◆ **Mütecavizîn** çoğl. i. *Esk.* Tecavüz edenler, saldıranlar. (M)

MÜTECAZİB sıf. (ar. *cezb* > *tecāzüb*'den *mütecāzib*). *Esk.* Birbirini çeken, cezbeden. (M)

MÜTECEBBİR sıf. (ar. *cebr* > *tecebbür*'den *mütecebbir*). *Esk.* Zor kullanarak iş gören, zorba. || Kibirli.

◆ **Mütecebbirane** zf. *Esk.* Zorbaya yaraşır şekilde.

◆ **Mütecebbire** sıf. *Esk.* Mütecebbir'in dişili. (M)

MÜTECEDDİD sıf. (ar. *cedd* > *teceddüd*'den *müteceddid*). *Esk.* Yenilenen, yenileşen. || Yeni. || Modanın son yeniliklerini takip eden.

◆ **Müteceddidane** zf. *Esk.* Yenilikçi, ilerici, yenilik taraftarına yakışacak biçimde. || Yenileşmiş biçimde.

MÜTECEHHİZ sıf. (ar. *cihāz* > *tecehhüz*'den *mütecehhiz*). *Esk.* Donanmış, teçhizatlı. (M)

MÜTECELLİ sıf. (ar. *culā* > *tecellī*'den *mütecellī*). *Esk.* Meydana çıkan, görünen, apaçık: *Çoktandır olmuyor mütecelli o mahrû / Yarab cihanda ben ne tecellisiz âdemim* (Sâfî). || Parıldayan, parlak. (M)

MÜTECELLİD sıf. (ar. *celādet* > *tecellüd*'den *mütecellid*). *Esk.* Kahramanlık gösteren, yiğit.

◆ **Mütecellidane** zf. *Esk.* Kahramanlıkla, korkmadan, direnircesine: *Teahhuru bahane ederek Edirne'ye mütecellidane bir sefir irsaliyle* ... (Namık Kemal). [M]

MÜTECEMMİ sıf. (ar. *cemᶜ* > *tecemmüᶜ'*-den *mütecemmiᶜ*). *Esk.* Biraraya gelmiş o-lan, birikmiş, yığılmış, toplanmış. (M)

MÜTECEMMİL sıf. (ar. *cemal* > *tecemmül*'den *mütecemmil*). *Esk.* Süslenmiş, bezenmiş. (M)

MÜTECENNİN sıf. (ar. *cünün* > *tecennün*'den *mütecennin*). *Esk.* Çıldırmış, delirmiş.

◆ **Mütecenninane** zf. *Esk.* Çılgın gibi, delirmişçesine. (M)

MÜTECERRİ sıf. (ar. *cürᶜa* > *tecerruᶜ'*-dan *mütecerriᶜ*). *Esk.* Bir sıvıyı yudumlayan. (M)

MÜTECERRİD sıf. (ar. *cered* > *tecerrüd'*-den *mütecerrid*). *Esk.* Soyunan, çıplak kalan. || Tek başına, yalnız kalan. || Bekâr. || *Mec.* Uzak, âri: *Dünyada bu endişelerden mütecerrid, bu bin türlü kayıtlardan âzâde* ... (H. Z. Uşaklıgil).

— Tasav. Dünyadan elini eteğini çeken. (M)

MÜTECESSİD sıf. (ar. *cesed* > *tecessüd'*-den *mütecessid*). *Esk.* Cisim haline gelen, vücut bulan, gövdelenen. (M)

MÜTECESSİM sıf. (ar. *cism* > *tecessüm'*-den *mütecessim*). *Esk.* Gözle görülür hale gelen, cisimlenen: *Mütecessim meal-i halimdir* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTECESSİS sıf. (ar. *cess* > *tecessüs'*-ten *mütecessis*). Gizli şeyleri araştıran, öğrenmeğe çalışan: *Kadın mütecessis ve serâpa kulak kesilmiş olduğu halde, evlerde toplu işret âlemleri işretli musiki cemiyetleri* ... (Ahmed Rasim). || Meraklı, bir konuda merak duyan: *Firdevs hanım onu eliyle çağırarak: Nihal, bakınız babanız ne diyor? Demişti. Nihal mütecessis yaklaşmıştı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütecessisane** zf. *Esk.* Tecessüsle araştırır gibi. (M)

MÜTECEZZİ sıf. (ar. *cüzᵓ* > *tecezzi*'den *mütecezzi*). *Esk.* Parça parça olan, parçalara ayrılabilen. || *Gayrı mütecezzi*, bölünemeyen.

— Coğ. ve Jeol. *Esk.* Ufalanmış. (M)

MÜTEDAFİ sıf. (ar. *defᶜ* > *tedâfüᶜ'*den *mütedafiᶜ*). *Esk.* İtişip kakışan. || Düşmanı püskürten.

◆ **Mütedafian** zf. *Esk.* Savaşarak, uğraşarak. || Düşmanı kovarak.

◆ **Mütedafiane** zf. *Esk.* Düşmanı kovar gibi itişip kakışarak. (M)

MÜTEDAHİL sıf. (ar. *dühûl* > *tedahül'*-den *mütedâhil*). *Esk.* Birbirine geçmiş, birbirine girmiş. || [Maaş için] Henüz ödenmemiş, birikmiş.

— Fels. *Esk.* Altık.

— Mat. *Esk.* Mütenasip. (M)

MÜTEDAİR sıf. (ar. *devr*'den osmanlıca *mütedaᵓir*). *Esk.* Dair, ilgili, ait: *Bu meseleye mütedair, oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti* (Atatürk). [M]

MÜTEDARİK sıf. (ar. *derk* > *tedârik'*-ten *mütedârik*). *Esk.* Tedarik eden, tamamlayan. || Ulaşan, yetişen.

◆ **İ. Ed.** *Esk.* Arap aruzu bahirlerinden biri. (Dört vezinlidir. Bir beyitte iki kere olmak üzere *fâilün fâilün fâilün fâilün* ve *feilün feilün feilün feilün* veya *fa'lün fa'lün fa'lün* ve *feilün, feilün, feilün* gibi iki dörtlü ve iki üçlü kalıbı vardır. Türk ve iran şiirinde çok az kullanıldı.) [M]

MÜTEDAVİ sıf. (ar. *deva* > *tedavi*'den *mütedavi*). *Esk.* Kendi kendini tedavi eden, kendine deva bulan. (M)

MÜTEDAVİL sıf. (ar. *devl* > *tedâvl*'den *mütedavil*). *Esk.* [Para için] Kullanılan, tedavülde bulunan, geçer. || [Sermaye için] Dönen, döner.

◆ **Mütedavile** sıf. *Esk.* Mütedavil'in dişili. || *Nükud-ı mütedavile*, tedavülde bulunan paralar. (M)

MÜTEDEBBİR sıf. (ar. *dübür* > *tedebbür*'den *mütedebbir*). *Esk.* Tedbirli hareket eden, ileriyi gören.

◆ **Mütedebbirane** zf. *Esk.* Tedbirli bir şekilde, tedbirlice. (M)

MÜTEDEFFİN sıf. (ar. *defn* > *tedeffün'*-den *mütedeffin*). *Esk.* Defnolunan, gömülen. (M)

MÜTEDENNİ sıf. (ar. *denaᵓet* > *tedenni'*-den *mütedenni*). Gerileyen, geri geri giden: *Müslüman unsuru gayet mütedenni, doğru / Şu kadar var ki değildir bu, onun mahzuru* (M. Â. Ersoy). || Bozulan, bayağılaşan. (M)

MÜTEDERRİC sıf. (ar. *derece* > *tederrüc'*-den *mütederric*). *Esk.* Derece derece olan, basamaklı.

◆ **Mütederrice** sıf. *Esk.* Mütedderic'in dişili: *Yavaş yavaş tabakat-ı mütederriceden inerek*... (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEDERRİS sıf. (ar. *ders* > *tederrüs'*-ten *mütederris*). *Esk.* Bir öğretmenden ders gören. (M)

MÜTEDEYYİN sıf. (ar. *dîn* > *tedeyyün'*-den *mütedeyyin*). *Esk.* Dinine bağlı, dindar: *Bizim bildiğimiz köylü kısmı, mütedeyyin olur. Aman efendim, ne gezer. Rakıyı okka ile içer* (M.Ş. Esendal). || Belli bir dini kabul etmiş. (M)

MÜTEEDDİ sıf. (ar. *edā* > *teᵓeddi*'den *müteᵓeddi*). *Esk.* Ödeyen. (M)

MÜTEEDDİB sıf. (ar. *edeb* > *teᵓeddüb'*-den *müteᵓeddib*). *Esk.* Utanç duyan, utanan. || Edep öğrenen, terbiye olan.

◆ **Müteeddibane** zf. *Esk.* Utanç duyana yaraşan bir davranışla. (M)

MÜTEEHHİL sıf. (ar. *ehl* > *teᵓehhül*'den *müteᵓehhil*). *Esk.* Evli, evlenmiş. (M)

MÜTEEKKİD sıf. (ar. *ekd* > *teᵓekküd'*-den *müteᵓekkid*). *Esk.* Tekrarlanan, tekrarlanarak sağlamlaşan. (M)

MÜTEELLİF sıf. (ar. *ülfet* > *teᵓellüf*'ten *müteᵓellif*). *Esk.* Alışmış, alışkın, ülfeti o-lan. (M)

MÜTEELLİM sıf. (ar. *elem* > *teᵓellüm*'den *müteᵓellim*). *Esk.* Elemli, kederli, acı duyan: *Bazan da sebepsizce olurdum müteellim* (Tevfik Fikret).

◆ **Müteellimane** zf. *Esk.* Üzgün bir şekilde, acı duyarak. (M)

MÜTEEMMİL sıf. (ar. *emel* > *teᵓemmül'*-den *müteᵓemmil*). *Esk.* Dikkatle, derin düşünen.

◆ **Müteemmilane** zf. *Esk.* Derin derin düşünürcesine. (M)

MÜTEENNİ sıf. (ar. *eny* > *teᵓenni*'den *müteᵓenni*). *Esk.* Ağır davranan, düşünerek hareket eden: *Bizim muhabbetimiz bir çocuk ki hep dalgın / Değil mi? Hep müteenni* ... *Biraz acûl olsa* (Tevfik Fikret).

◆ **Müteenniyane** zf. *Esk.* Ağır davranan, çekinen bir kimseye yakışır şekilde. (M)

MÜTEESSİF sıf. (ar. *esef* > *teᵓessüf*'ten *müteᵓessif*). *Esk.* Esef duyan, kederlenen, ü-zülen. || *Müteessif olmak*, üzülmek.

◆ **Müteessifane** zf. *Esk.* Üzüntülü bir halde. (M)

MÜTESSİR sıf. (ar. *eser* > *teessür*'den *müteᵓessir*). Üzülmüş, üzüntülü, kederli: *Hattâ çirkin yaratıldığından bile / O kadar müteessir değildi* (O. V. Kanık). || *Müteessir etmek*, üzmek, acı vermek: *Bu söz beni çok müteessir ettiği için kelimesi kelimesine aklımda kalmıştı* (R. N. Güntekin). || *Müteessir olmak*, üzülmek, kederlenmek: *Hep sevindik; lâkin aradan bir ay geçtikten sonra bunların ayrıldıklarını işiterek müteessir olduk* (B. Felek). Etkilenmek, etkisi altında kalmak: *Bazı madenler pastan müteesir olur.*

— Psikol. *Esk.* Duygulanmış.

◆ **Müteessirane** zf. *Esk.* Üzüntü ile, üzüntülü bir halde.

◆ **Müteessiren** zf. *Esk.* Üzülerek, kederlenerek. || Etkilenerek (M)

MÜTEEZZİ sıf. (ar. *ezā* > *teᵓezzi*'den *müteᵓezzi*). *Esk.* Eziyet çeken, üzülen: *Başımda bir müteezzi hayat-ı melûne* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTEFAHHIS sıf. (ar. *faḥş* > *tefaḥḥuş'*-tan *mütefaḥḥış*). *Esk.* Araştıran, yoklayan, bir şeyin iç yüzünü merak eden.

◆ **Mütefahhısane** zf. *Esk.* Araştırıcıya yaraşan bir davranışla.(M)

MÜTEFAHİR sıf. (ar. *fahr* > *tefahür*'den *mütefahir*). *Esk.* Övünen, kurum satan, kibirli. (M)

MÜTEFAKKIH sıf. (ar. *fıḳh* > *tefaḳḳuh'*-tan *mütefaḳḳıh*). *Esk.* Fıkıh ilmiyle uğraşan, fıkıh bilgini. (M)

MÜTEFAVİT sıf. (ar. *fevt* > *tefâvüt*'ten *mütefâvit*). *Esk.* Aralarında fark olan, farklı, çeşitli. (M)

MÜTEFEHHİM sıf. (ar. *fehm* > *tefehhüm'*-den *mütefehhim*). *Esk.* Anlayan, kavrayan. (M)

MÜTEFEİL sıf. (ar. *fal* > *tefeᵓül*'den *müteféᵓil*). *Esk.* Fala bakan, fal açan. || Bir olayı hayra yoran. (M)

MÜTEFEKKİK sıf. ve i. (ar. *fekk* > *tefekkük*'ten *mütefekkik*). *Esk.* Ahmaklık dolayısıyle dalgın (kimse). [M]

MÜTEFEKKİR i. ve sıf. (ar. *fikr* > *tefekkür*'den *mütefekkir*). *Esk.* Düşünür, filozof: *Fakat onları harekete getiren fikirlerle hisleri anlatan ve asıl şahitleri olan, mütefekkirler ve sanatkârlardır* (A.Ş. Hisar). || Dalgın, düşünceye dalmış, düşünceli: *Yavaş yavaş yürüyordu. Mütefekkir ve solgundu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Mütefekkirane** zf. *Esk.* Düşünürcesine. || Düşünceli bir şekilde.

◆ **Mütefekkire** i. Düşünme gücü.

◆ **Mütefekkirîn** çoğl. i. *Esk.* Düşünürler, filozoflar. (M)

MÜTEFELSİF sıf. (ar. *felsefe* > *tefelsüf'*-ten *mütefelsif*). *Esk.* Filozoflaşan, felsefe yapan: *Sabahleyin mütefelsif, ikindi üstü fakîh / Sular karardı mı pek yosma bir edib-i nezih* (M.Â. Ersoy). [M]

MÜTEFENNİN i. ve sıf. (ar. *fenn* > *tefennün*'den *mütefennin*,). *Esk.* Bir fen veya bilim dalını çok iyi bilen, bilgin: *Genç arkadaşım* [...] *bir musikişinas, bir mütefennin, bir mütefekkirdi* (A.H. Müftüoğlu).

◆ **Mütefenninane** zf. *Esk.* Bilgine yakışır yolda. (M)

MÜTEFERRİ sıf. (ar. *ferᶜ* > *teferruᶜ'*dan *müteferriᶜ*). *Esk.* Dallanan, asıl kökten ayrılan, dal budak salan. || Bir temel, bir esasla ilgili olan. (M)

MÜTEFERRİC sıf. (ar. *ferec* > *teferrüc*'den *müteferric*). *Esk.* Gezmeğe, dolaşmağa çıkan. (M)

MÜTEFERRİD sıf. (ar. *ferd* > *teferrüd'*-den *müteferrid*). *Esk.* Tek, eşi emsali olmayan. || Kalabalıktan çekilip yalnız başına kalmış, tek ve yalnız. || Başkaldıran, kendi başına buyruk olan.

◆ **Müteferridane** zf. *Esk.* Tek olana yaraşır şekilde. (M)

MÜTEFERRİK sıf. (ar. *farḳ* > *teferruḳ'*-tan *müteferriḳ*). *Esk.* Ayrılmış, dağılmış: *O vakit arap kavmi müteferrik aşâir ve kabâile münkasim idi* (Cevdet Paşa). || Çeşitli, muhtelif.

— Bot. *Esk.* *Müteferrik-ül-vüreykatı kesiye*, ayrı çanakyapraklılar. (M)

MÜTEFERRİKA i. (ar. *müteferrik*'ten *müteferriḳa*). *Esk.* Küçük masraflar için ayrılmış para: *Maaşından başka yüz kuruş müteferrikası vardır* (Şemseddin Sami). || Polis merkezinde hırsız, dilenci v.b. suçluların ilgili kısımlara gönderilmeden önce bekletildikleri yer.

— Teşk. tar. Padişahın, sadrazamın veya vezirlerin emirlerini götüren kimse. || *Maaşlı müteferrika*, Osmanlı devletinde sarayda görevli bulunan müteferrikalardan, maaş a-lanlara verilen ad. (*Ulufeli müteferrika* da denir.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Müteferrika*'ların, gedikli, yani zeamet ve tımarlı olanları da vardı, fakat maaşlı olanlar en itibarlılarıydı. Maaşlarını maliyeden alırlardı. Rütbeleri yükselince tımar defterdarı görevine getirilirlerdi. XVI. yy. başında 40 kadar olan maaşlı mütteferrikaların sayısı, aynı yüzyıl sonunda 433, XVII. yy. da 631 oldu. (M)

MÜTEFERRİKA (İbrahim), osmanlı yayımcısı ve matbaacısı (Kolozsvar, [bugün Cluj] 1674- İstanbul 1745). Orta Macar kralı Thököly'nin isyanı sırasında Türklere esir düştü (1692), İslâmlığı kabul ederek Türkçe öğrendi. Kısa süre içinde usul ve kanunları kavradı. Bu yüzden çabuk yükseldi. Babıâli'de müteferrika (padişahın özel hiz-

metine tayin edilen adam) oldu. *Risale-i İslâmiye* başlıklı, islâmlık inançlarından söz eden küçük bir kitap yazdı. Ahmed III'ün bir mektubunu Viyana'ya prens Eugen'e götürdü (1715). 1716'da Avusturyalılara karşı ayaklanan Macarların tercümanı olarak Belgrad'da bulundu. Pasarofça antlaşmasından (2 temmuz 1718) sonra, Tekirdağ'da bulunan macar prensi F. Rakoczi II'nin yanına, Babıâli tarafından tercüman tayin edildi. Prens kendisinden çok memnun kaldı, hizmetinden ayrıldıktan sonra onu sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşaya salık verdi. İstanbul'da bir basımevi kurmak isteyen Said Mehmed Efendi ile tanıştıktan sonra, bu yönde çalışmalara başladı. Sadrazam Damat İbrahim Paşa da onların bu düşüncesine katıldı. Bu iş için makine ve kalıplar dış ülkelerden getirtildi. Yalova'da bir kâğıt fabrikası kuruldu. Hattatlar bu teşebbüse karşı çıktılar. Bunlar ancak, basımevinin dinî kitap basmayacağı söylenerek susturuldu. Bu yolda Damat İbrahim Paşa, şeyhülislâm Abdullah Efendiden bir de fetva aldı (bk. BASIM) ve matbaa Sultanahmet'te İbrahim Müteferrika'nın evinde açıldı (1726). İbrahim Müteferrika, artık *Basmacı İbrahim* diye anılıyordu. Ancak duraklamanın içyüzü kesin olarak anlaşılamadı. Hammer'in yazdığına göre, Müteferrika bir delege heyetiyle Polonya'ya gönderildi. Heyetin başarısızlıkla dönmesi üzerine, sadrazamın gözünden düştü, hattâ sürgüne gönderildi. Ancak, bu duraklamadan sonra, Müteferrika kitap yayımcılığını daha önce başlanmış olan büyük tarih dizisiyle sürdürdü. Çalışmaları sayesinde başlangıçta zengin olmasına rağmen sonunda yoksul düştü. Babıâli tarafından Kaytak hanlarından Asmayı Ahmed'in tayin emrini Dağıstan'a götürmeğe memur edildi (eylül 1743). Bu gezide yoruldu. Uzunca süren bir hastalıktan sonra en büyük emeli olan doğu-batı dillerini biraraya toplayacak büyük lûgatı hazırlayamadan öldü, görevini İbrahim adlı oğlu aldı. Aynalıkavak'ta bulunan kabri 1942'de Galata mevlevîhanesine getirildi. (→ Bibliyo.) [M]

MÜTEFERRİKA SÜLEYMAN AĞA, türk elçisi (XVII. yy.). Saray bostancılığından yetişti. Müteferrika rütbesiyle Louis XIV'ün Türkiye'ye gönderdiği elçiye karşılık Fransa'ya gönderildi (1669). [M]

MÜTEFERRİS sıf. (ar. *ferāset* > *teferrüs*'ten *müteferris*). *Esk.* Ferasetli, anlayışlı, zeki. (M)

MÜTEFERRİZ sıf. (ar. *ferz* > *teferrüz*'den *müteferriz*). *Esk.* Ayrılan, uzaklaşmış. (M)

MÜTEFESSİH sıf. (ar. *fesḥ* > *tefessüḥ*'den *mütefessiḥ*). *Esk.* Kokuşmuş, çürümüş, bozulmuş. (M)

MÜTEFEVVİK sıf. (ar. *fevḳ* > *tefevvuḳ*'tan *mütefevviḳ*). *Esk.* Üstün olan, benzerlerini geçen. (M)

MÜTEFEVVİZ sıf. ve i. (ar. *feyż* > *tefevvüż*'den *mütefevviż*). *Esk.* Tefviz yoluyle mirî arazinin yararı kendisine tanınan kimse. (*Mütefevviz*'in ölümüyle bu yarar mirasçılarına geçer. Kural olarak, bir tek mütefevvize bütün kariyedeki [köy] mirî arazinin yararı tanınamaz.) [M]

MÜTEGADDİ sıf. (ar. *ğıdā* > *teğaddī*'den *müteğaddī*). *Esk.* Gıda alan, beslenen. (M)

MÜTEGAFİL sıf. (ar. *ğaflet* > *teğāfül*'den *müteğāfil*). *Esk.* Kendini gafil gibi gösteren: *O, muannid, mütegafil bakıyor* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütegafilane** zf. *Esk.* Gafilcesine, gafil gibi davranarak. (M)

MÜTEGALLİB sıf. (ar. *ğalebe* > *teğallüb*'den *müteğallib*). *Esk.* Bir şeyi zorla elde eden, zorba.

◆ **Mütegallibane** zf. *Esk.* Zorbalıkla, zorla. (M)

MÜTEGALLİBE çoğl. i. (ar. *müteğallib* > *tāife-i mütegallibe*'nin kısaltılmış şekli). *Esk.* Haksız bir kuvvetle hükmetmeğe çalışanlar, derebeyleri, zorba takımı: *Hastalıklarıyle mi savaştık? Eşkiyaya, toprak ağasına, şeyhe, mütegallibeye karşı onu koruduk mu?* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Mütegallibelik** i. *Esk.* Zorbalık, derebeylik: *Siz köylülere zulmediyorsunuz, zulüm dedi. Böyle olmaz; bu mütegallibelikten vazgeçmeli* (M.Ş. Esendal). [M]

MÜTEGANNİ sıf. (ar. *ğınā* > *teğannī*'den *müteğannī*). *Esk.* Şarkı söyleyen.

◆ **Müteganniyane** zf. *Esk.* Şarkı söylercesine. (M)

MÜTEGARRİB sıf. (ar. *ğurbet* > *teğarrüb*'den *müteğarrib*). *Esk.* Gurbete giden. (M)

MÜTEGASSİL sıf. (ar. *ğusl* > *teğāssül*'den *müteğassil*). *Esk.* Kendi kendini yıkayan, yıkanan. (M)

MÜTEGAŞŞİ sıf. (ar. *ğışā* > *teğaşşī*'den *müteğaşşī*). *Esk.* Örtünen, bir şeye bürünen. (M)

MÜTEGAYİR sıf. (ar. *ğayr* > *teğāyür*'den *müteğāyir*). *Esk.* Değişik, farklı. || Birbirine karşıt olan. (M)

MÜTEGAYYİB sıf. (ar. *ğayb* > *teğayyüb*'den *müteğayyib*). *Esk.* Kaybolan, gözden uzaklaşan.

◆ **Mütegayyibe** sıf. *Esk.* Mütegayyib'in dişili. || *Eşhas-ı mütegayyibe*, kaybolmuş kimseler. (M)

MÜTEGAYYİR sıf. (ar. *ğayr* > *teğayyür*'den *müteğayyir*). *Esk.* Değişen, değişken. || Bozulmuş.

◆ **Mütegayyirane** zf. *Esk.* Değişmişçesine. || Bozulmuş gibi. (M)

MÜTEGAYYİZ sıf. (ar. *ğayẓ* > *teğayyüẓ*'den *müteğayyiẓ*). *Esk.* Çok öfkelenen, kızan. (M)

MÜTEGAZZİL sıf. (ar. *ğazel* > *teğazzül*'den *müteğazzil*). *Esk.* Gazel söyleyen (şarkıcı). || Gazel yazan (şair). [M]

MÜTEHABBİR sıf. (ar. *ḫaber* > *teḫabbür*'den *müteḫabbir*). *Esk.* İyi haber alan, iyi bilen. (M)

MÜTEHABBİS sıf. (ar. *ḥabs* > *teḥabbüs*'ten *müteḥabbis*). *Esk.* Kendini bir yere hapseden. (M)

MÜTEHACCİR sıf. (ar. *ḥacer* > *taḥaccür*'den *müteḥaccir*). *Esk.* Taşlaşmış, taş haline gelmiş. || Taş gibi sert olan.

◆ **Mütehaccire** sıf. *Esk.* Mütehaccir'in dişili: *Beyoğlu cihetinde bir yığın eşkâl-i mütehaccire rûşenî-i tulû içinde mer'i oluyordu* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTEHACİM sıf. (ar. *hücūm* > *tehācüm*'den *mütehācim*). *Esk.* Birbirine saldıran, hücum eden: *Mütehacim bir teakupla hatırasında küçük küçük tafsilât uyanıyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütehacimane** zf. *Esk.* Saldırırcasına. (M)

MÜTEHADDİB sıf. (ar. *ḥadeb* > *taḥaddüb*'den *müteḥaddib*). *Esk.* Kamburlaşan, kambur olan. (M)

MÜTEHADDİR sıf. (ar. *ḫader*>*teḫaddür*'den *müteḫaddir*). *Esk.* Bürünen, örtünen. || *Mec.* Namuslu.

◆ **Mütehaddire** sıf. *Esk.* Mütehaddir'in dişili. || *Nisvân-ı mütehaddire*, namuslu kadınlar. (M)

MÜTEHADDİS sıf. (ar. *ḥudūs* > *taḥaddüs*'ten *müteḥaddis*). *Esk.* Ortaya çıkan, yoktan var olan, meydana gelen.

◆ **Mütehaddise** sıf. *Esk.* Mütehaddis'in dişili. (M)

MÜTEHAFFIZ sıf. (ar. *ḥıfẓ* > *teḥaffuẓ*'dan *müteḥaffıẓ*). *Esk.* Korunan, kendini sakınan. (M)

MÜTEHAFFİF sıf. (ar. *ḫiffet* > *taḫaffüf*'ten *müteḫaffif*). *Esk.* Hafifleyen. (M)

MÜTEHAKKIK sıf. (ar. *ḥaḳḳ* > *taḥaḳḳuḳ*'tan *müteḥaḳḳıḳ*). *Esk.* Gerçekliği ispatlanan, doğruluğu meydana çıkan.

◆ **Mütehakkıka** sıf. *Esk.* Mütehakkık'ın dişili. (M)

MÜTEHAKKİM sıf. (ar. *ḥükm* > *taḥakküm*'den *müteḥakkim*). *Esk.* Hâkim olan, hükmeden: *Onun mütehakkim, dikbaşlı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu* (Sabahattin Ali). || Zorbalık eden, zorla emreden: *Mütehakkimdi!.. Mütehakkim mi? İşte bu olmaz! Ona anası babası tahakküm edememiş* (Ahmed Rasim).

◆ **Mütehakkimane** zf. *Esk.* Tahakküm edercesine, zorla. (M)

MÜTEHALHİL sıf. (ar. *ḫalḫal* > *taḫalḫül*'den *müteḫalḫil*). *Esk.* Parçalara ayrılmış olan. || Kabarmış, şişmiş olan. (M)

MÜTEHALİF sıf. (ar. *ḫulf* > *teḫāluf*'ten *müteḫālif*). *Esk.* Birbirine aykırı olan, birbirine uymayan: *Düşünceler mütehaliftir istikamette / Şu var ki hepsi nihayet bulur sakamette* (M.Â. Ersoy).

— Mat. *Esk.* *Mütehalifül merkez*, merkezi bir olmayan. || *Devairi mütehalifetül merakiz*, merkezleri çeşitli olan daireler. (M)

MÜTEHALİF sıf. (ar. *ḥalf* > *teḥāluf*'ten *müteḥālif*). *Esk.* Her iki düşman tarafa da yemin veren. (M)

MÜTEHALİK sıf. (ar. *helāk* > *tehālük*'ten *mütehālik*). *Esk.* Bir işe, kendini tehlikeye düşürecek kadar telâşla atılan: *Bakarsınız mütehalik, münevver ü şeyda / Bu şimdi neşeli bir gamzedir behic-i emel* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütehalikane** zf. *Esk.* Acele ile, çabuklukla. (M)

MÜTEHALLİ sıf. (ar. *ḥaly* > *taḥallī*'den *müteḥallī*). *Esk.* Donanmış, süslenmiş: *Vatan muhabbetiyle mütehalli olan gönülleri hûn edecek ...* (Namık Kemal). [M]

MÜTEHALLİD sıf. (ar. *ḫuld* > *taḫallüd*'den *mütaḫāllid*). *Esk.* Bir yerde devamlı olarak kalan. (M)

MÜTEHALLİK sıf. (ar. *ḫulḳ* > *taḫalluḳ*'tan *müteḫalliḳ*). *Esk.* Yeni bir huy ve ahlâk kazanmış olan: *Hele bunlardan herhangi birine karşı elfaz-ı tahkiriye istimali, mütehallik olduğumuz nezahet-i ahlâkiye ve fikr-i selimi durendişâne ile telif edilemez* (Atatürk). [M]

MÜTEHALLİL sıf. (ar. *ḥall* > *taḥallül*'den *müteḥallil*). *Esk.* Erimiş. || Çözülmüş, sökülmüş.

— Kim. *Esk.* [Bileşik maddeler için] Birbirinden ayrılmış. (M)

MÜTEHALLİS sıf. (ar. *ḫalāṣ* > *taḫallüṣ*'ten *müteḫalliṣ*). *Esk.* Kurtulmuş. || (Şiirde) Takma adı olan. (M)

MÜTEHAMİ sıf. (ar. *ḥimāye* > *teḥāmī*'den *müteḥāmī*). *Esk.* Sakınan, kendini koruyan.

◆ **Mütehamiyane** zf. *Esk.* Kendini korurcasına. (M)

MÜTEHAMMIZ sıf. (ar. *ḥumż* > *taḥammuż*'dan *müteḥammıż*). *Esk.* Ekşiyen. (M)

MÜTEHAMMİL sıf. (ar. *ḥaml* > *taḥammül*'den *müteḥammil*). *Esk.* Tahammül eden, dayanabilen, dayanıklı: *Bu direk bu kadar ağırlığa mütehammil değildir* (Şemseddin Sami).

— Denizc. *Esk.* *Mütehammil su hattı*, gemilerde yük haddi çizgisi.

◆ **Mütehammilane** zf. *Esk.* Dayanıklıca: *Senelerce bir tebessüm-i mütehammilane ile dinlediği ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEHAMMİR sıf. (ar. *ḫamr* > *taḫammür*'den *müteḫammir*). *Esk.* Ekşiyen, mayalanan. (M)

MÜTEHARİB sıf. (ar. *ḥarb* > *teḥārüb*'den *müteḥārib*). *Esk.* Savaşan, harp eden.

◆ **Müteharibe** sıf. *Esk.* Müteharib'in dişili. || *Düvel-i müteharibe*, savaşan devletler. (M)

MÜTEHARİŞ sıf. (ar. *teḥārüş*'ten *müteḥāriş*). *Esk.* [Hayvan için] Birbiriyle hırıldaşarak dalaşan. (M)

MÜTEHARRIK sıf. (ar. *ḫarḳ* > *taḫarruḳ*'tan *müteḫarrıḳ*). *Esk.* Yırtılan. (M)

MÜTEHARRİ sıf. (ar. *ḥary* > *taḥarrī*'den *müteḥarrī*). *Esk.* Arayan, araştıran.

◆ **Müteharriyane** zf. *Esk.* Araştırırcasına. (M)

MÜTEHARRİK sıf. (ar. *ḥareket* > *taḥarrük*'ten *müteḥarrik*). Kımıldayan, oynayan, dönüp hareket eden: *İğne atılıp yere düşmeyecek olan bu koca müteharrik ve umumî meskenin içinde kendisiyle beraber ancak üç fesli vardı* (Ömer Seyfeddin). || Hareket eden, işleyen: *Sahillerinde elektrikle müteharrik omnibüsleri koşarken ...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Müteharrik bizzat*, otomobil.

— Denizc. *Müteharrik arma*, bir geminin arması üzerindeki işlek halatlardan mey-

İbrahim MÜTEFERRİKA

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

dana gelen donanım. || *Müteharrik donanım,* müteharrik arma. || *Müteharrik gabya sereni,* bir direkteki gabya serenlerinden aşağı yukarı indirilip kaldırılan gabya sereni. (Herhangi bir gabya sereni gibi kira [yukarı kaldırılma] edilir.) || *Müteharrik güverte,* otomobil taşıyan gemilerde ambar hacimlerinden imkân olduğu kadar yarar sağlamak için kullanılan, kurulup sökülebilen ek güverte. || *Müteharrik kızak,* küçük tekneleri karaya çekmek gerektiğinde altlarına sürülerek tekneyle birlikte karaya çekilen kızak. Denize gemi indirme sırasında, sabit kızaklar üzerinde gemiyle birlikte denize kayan kızak. (Bk. KIZAK.) || *Müteharrik makara,* bir palanganın kaldırma veya çekme doğrultusunda hareket eden makarası. || *Müteharrik vardavele,* sökülüp takılabilen vardavele.

— Fels. *Esk.* Hareketli.

— Gram. *Esk.* [Arap harfleri için] Harekesi olan. (M)

MÜTEHARRİM sıf. (ar. *ḥarām > taḥarrüm*'den *müteḥarrim*). *Esk.* Haramdan kaçınan, haram bir şeyi elde etmekten çekinen.

◆ **Müteharrimane** zf. *Esk.* Haramdan kaçınırcasına. (M)

MÜTEHARRİŞ sıf. (ar. *taẖarrüş*'den *müteẖarriş*). *Esk.* Tırmalanmış.

— Psikol. *Esk.* İrkilmiş. (M)

MÜTEHARRİŞİYET i. (ar. *müteẖarriş*'den *müteẖarrişiyet*). Psikol. *Esk.* İrkitilme. (M)

MÜTEHASIM sıf. (ar. *ẖuṣūmet > teẖāṣum*'dan *müteẖāṣım*). *Esk.* Birbirine karşılıklı düşman olan. || Birbirine karşılıklı dave açmış olan. (M)

MÜTEHASİD sıf. (ar. *ḥased > teḥāsüd*'den *müteḥāsid*). *Esk.* Birbirini çekemeyen, kıskanan. (M)

MÜTEHASSIL sıf. (ar. *ḥuṣūl > taḥaṣṣul*'dan *müteḥaṣṣıl*). *Esk.* Meydana gelen, hasıl olan, oluşan: *Lâf ü güzāftan mütehassıl kesel gibi* (Yahya Kemal). [M]

MÜTEHASSIN sıf. (ar. *ḥıṣn > taḥaṣṣun*'dan *müteẖaṣṣın*). *Esk.* Kaleye kapanmış.

◆ **Mütehassıne** sıf. *Esk.* Mütehassın'ın dişili. || *Asakir-i mütehassıne,* kaleye kapanmış askerler. (M)

MÜTEHASSIS sıf. ve i. (ar. *ẖuṣūṣ > teẖaṣṣuṣ*'tan *müteẖaṣṣıṣ*). Bir bilim veya sanat dalında derinleşmiş (kimse), uzman. || *Esk.* Yalnız bir şeye ayrılmış olan, ayrı bir işte kullanılan.

— Tıp. *Mütehassıs hekim,* bütün faaliyetini hekimliğin bir dalına bağlayan ve bu dalda derin bilgiye sahip olan hekim. (Mütehassıs hekim bütün faaliyetini sadece ihtisası olan dala verir, genel hekimlik yapmaz; buna karşılık bir ihtisas dalında özel bilgiler edinen, fakat genel hekimlik yapmağa devam eden pratisyene, söz konusu ihtisas dalında *yetkili hekim* denir.) [ML]

MÜTEHASSISLIK i. (*mütehassıs*'tan *mütehassıs-lık*). Mütehassıs olma hali, uzmanlık. (M)

MÜTEHASSİR sıf. (ar. *ḥasret > taḥassür*'den *müteḥassir*). *Esk.* Özleyen, hasret çeken: *Fikret parlak ve siyah gözleriyle daima mustarip ve daima mütehassir, her tarafta o kusursuz ve çamursuz memleketini aradı* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Mütehassirane** zf. *Esk.* Özlemişçesine, hasretini çeker gibi: *Güneşin iltimâ-ı ziyasına mütehassirane dalıp kalmak ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEHASSİR sıf. (ar. *ḥaṡer > taḥaṡṡür*'den *müteḥaṡṡir*). *Esk.* Pıhtılaşmış, koyulaşmış. || *Dem-i mütehassir,* pıhtılaşmış kan. (M)

MÜTEHASSİS sıf. (ar. *ḥiss > taḥassüs*'ten *müteḥassis*). Hisli, duygulanmış, duygulu: *Sen çünki muâşık, mütehassis ve güzelsin* (Cenab Şahabeddin). || *Mütehassis etmek,* bir kimseyi duygulandırmak: *Bu sözlerin beni çok mütehassis etti.* || *Mütehassis olmak,* hislenmek, duygulanmak.

◆ **Mütehassisane** zf. *Esk.* Duygulanan insana yaraşan bir davranışla: *Metînane, mütehassisane dinliyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEHAŞİ sıf. (ar. *ẖaşyet > teḥāşi*'den *müteḥāşi*). *Esk.* Çekinen, sakınan, ürkek: *Bir dud-ı müncemid gibi âfâk-ı bihayat / Pîşinde canlanır mütehaşi nazarların* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütehaşiyane** zf. *Esk.* Çekinircesine, ürkeklikle. (M)

MÜTEHAŞŞİ sıf. (ar. *ẖaşyet > taẖaşşi*'den *müteẖaşşi*). *Esk.* Korkan, saygı duyarak çekinen.

◆ **Mütehaşşiyane** zf. *Esk.* Korkarak, çekinircesine. (M)

MÜTEHAŞŞİN sıf. (ar. *ẖuşūnet > taẖaşşün*'den *müteẖaşşin*). *Esk.* Kabalaşan, sert şekilde davranan. (M)

MÜTEHAŞŞİT sıf. (ar. *ḥaşd > taḥaşşüd*'den *müteẖaşşid*). *Esk.* Aynı amaçla biraraya gelen, toplanan: *Mütehaşşid mezahir-i zulemat / Göz açıldıkça ruh perdelenir* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütehaşşide** sıf. *Esk.* Mütehaşşid'in dişili. || *Asakir-i mütehaşşide,* bir yere toplanan askerler. (M)

MÜTEHATIB sıf. (ar. *ẖiṭāb > teẖāṭub*'dan *müteẖāṭıb*). *Esk.* Birbirine hitap eden. (M)

MÜTEHATTIR sıf. (ar. *ẖuṭūr > taẖaṭṭur*'dan *mütaẖaṭṭır*). *Esk.* Hatırlayan, aklına gelen. || *Mütehattır-ı eyyam-ı mazi,* geçmiş günleri hatırlayan. (M)

MÜTEHAVVİL sıf. (ar. *ḥavl > taḥavvül*'den *müteḥavvil*). *Esk.* Değişmiş, başka bir görünüm almış: *Gerek mazide, gerek müstakbelde, bilhassa müstakbelde tali-i millîmizin safahatı ne kadar mütehavvil ve mütezad olursa olsun, ben kavmimin ölmeyeceğine iman edenlerdenim* (Süleyman Nazif). || Kararsız, devamlı değişen: *Mevsim kuru, fakat mütehavvil olmuştu* (Vâ - Nû).
— Mat. *Esk.* Değişken. (M)

MÜTEHAYYİL sıf. (ar. *ẖayāl > taẖayyül*'den *müteẖayyil*). *Esk.* Hayal kuran, dalgın: *Mevsim mütehayyil, vakit akşamdı Bebek'te* (Yahya Kemal).

◆ **Mütehayyilane** zf. *Esk.* Hayal kuran, düşünen, dalgın bir insan gibi.

◆ **Mütehayyile** sıf. *Esk.* Mutehayyil'in dişili. || *Kuvve-i mütehayyile,* hayal gücü. (M)

MÜTEHAYYİLE i. (ar. *müteẖayyil*'den *müteẖayyile*). *Esk.* Hayal kurma yetisi, muhayyile. (M)

MÜTEHAYYİR sıf. (ar. *ḥayret > taḥayyür*'den *müteḥayyir*). *Esk.* Şaşmış, hayret içinde kalmış: *Kocasına baktı. O da mütehayyirdi. Primo'nun tuhaf hali onu da şaşırtmıştı* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Mütehayyirane** zf. *Esk.* Şaşakalmış, hayret etmiş bir şekilde. (M)

MÜTEHAYYİZ sıf. (ar. *ḥayyiz > taḥayyüz*'den *müteḥayyiz*). *Esk.* Bir yeri olan, yer tutan. || Önemli, itibarlı (kimse). [M]

MÜTEHECCİ sıf. (ar. *hecā > tehecci*'den *mütehecci*). *Esk.* Heceleyen. (M)

MÜTEHEKKİM sıf. (ar. *tehekküm*'den *mütehekkim*). *Esk.* Görünüşte ciddî, gerçekte alay eden: *Sonra Süha'ya dönerek daima barid ve mütehekkim...* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütehekkimane** zf. *Esk.* Alay edercesine. (M)

MÜTEHEVVİR sıf. (ar. *hevr > tehevvür*'den *mütehevvir*). *Esk.* Öfkeli, gözü dönerek saldıran: *Kudur ey lücce-i zulmet mütehevvir, çılgın / Gülerim kahkaha-i ye's ile çığlıklarına* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütehevvirane** zf. *Esk.* Öfkeye kapılıp sonunu düşünmeksizin saldırır gibi. (M)

MÜTEHEYYİ sıf. (ar. *hey'et > teheyyü*'den *müteheyyi*). *Esk.* Hazır, hazırlanan: *Acem'e karşı Arab ve müşrikine karşı ehl-i kitab, bilittifak müteheyyi-i harb oldular* (Cevdet Paşa). || *Müteheyyi-i hareket,* gitmeğe hazırlanmış. (M)

MÜTEHEYYİÇ veya **MÜTEHEYYİC** sıf. (ar. *heyecān > teheyyüc*'den *müteheyyic*). *Esk.* Heyecanlanmış, coşmuş: *Bu çok ateşli tarziye şeklinden ziyadesiyle mütehassis ve müteheyyiç olan Şahinde, gözyaşlarına büsbütün cereyan verir* (Sabahattin Ali).

◆ **Müteheyyicane** zf. *Esk.* Heyecanlıca, coşkunlukla. (M)

MÜTEKABBIZ sıf. (ar. *ḳabż > taḳabbuż*'dan *müteḳabbıż*). *Esk.* Toplanan, buruşan. || [Adale için] Çekilen, gerilen. (M)

MÜTEKABBİL sıf. (ar. *ḳabūl > teḳabül*'den *müteḳabbil*). *Esk.* Kabul eden, üstüne alan. (M)

MÜTEKABİL sıf. (ar. *ḳabl > teḳābül*'den *müteḳābil*). *Esk.* Karşılıklı olan, yüz yüze bakan: *Kısm-ı mütekabili beyaz bir ateşle tutuşmuşcasına...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Karşılıklı: *Bu aşkın olmadığını mı gösteriyor? Yoksa mütekabil menfaatler mi aşk doğuruyor?* (S.F. Abasıyanık).

— Bot. *Esk. Mütekabilül kadem,* antipod.

— Huk. *Mütekabil dava.* Bk. *Karşı* DAVA.

— Mat. *Esk.* Karşılıklı.

◆ **Mütekabilen** zf. *Esk.* Karşılıklı olarak. (M)

MÜTEKABİLE sıf. (ar. *müteḳābil*'den *müteḳābile*). *Esk.* Karşılıklı, yüz yüze olan.

— Mat. *Esk. Zevayayı mütekabile,* karşılıklı açılar. (M)

MÜTEKABİLETAN ikil. i. (ar. *müteḳābile* veya *muteḳabilet*'ten *müteḳābiletān*). *Esk.* Karşılıklı olan iki şey.

— Mat. *Esk. Zaviyetânı mütekabiletan,* karşılıklı açılar. (M)

MÜTEKABİLİYET i. (ar. *müteḳābil*'den *müteḳābiliyyet*). *Esk.* Karşılıklı olma hali. || *Mütekabiliyet esası üstüne,* karşılıklı olarak.

— Fels. *Esk.* Karşılıklılık. (M)

MÜTEKÂBİR sıf. (ar. *kibr > tekābür*'den *mütekābir*). *Esk.* Kibirlenen, kendini büyük gören. (M)

MÜTEKADDİM sıf. (ar. *ḳıdem > taḳaddüm*'den *müteḳaddim*). *Esk.* Önde bulunan, ileri geçen. || Eski, geçmiş. || Takdim olunan, sunulan.

◆ **Mütekaddime** sıf. *Esk.* Mütekaddim'in dişili: *Şimdi oyunun lezzet-i mütekaddimesiyle...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Ezmine-i mütekaddime,* eski zamanlar.

◆ **Mütekaddimîn** çoğl. i. *Esk.* Eski adamlar. || *Mütekaddimîn-i şuara,* eski şairler. (M)

MÜTEKÂFİ sıf. (ar. *küfv > tekāfü*'den *mütekāfi*). *Esk.* Birbirine denk, birbiriyle aynı derecede olan.

◆ **Mütekâfiyen,** zf. *Esk.* Birbirine denk olarak. (M)

MÜTEKAİT veya **MÜTEKAİD** sıf. ve i. (ar. *ḳuᶜūd > teḳāᶜüd*'den *müteḳāᶜid*). *Esk.* Emekli: *Mütekaid paşalardan biri, üç beş sene var / Düştü bilmem ne taraftansa bizim semte kadar* (M. Â. Ersoy). [M]

MÜTEKALLİB sıf. (ar. *ḳalb > teḳallüb*'den *müteḳallib*). *Esk.* Değişen, başkalaşan. (M)

MÜTEKALLİD sıf. (ar. *ḳılāde > taḳallüd*'den *müteḳallid*). *Esk.* Boynuna gerdanlık takan. || Kuşanan, takınan, beline bağlayan. || *Mec.* (Bir işi) Üstüne alan. || *Mütekallid-i seyf,* kılıç kuşanan. (M)

MÜTEKALLİL sıf. (ar. *ḳıllet > taḳallül*'den *müteḳallil*). *Esk.* Azalmış olan, az. (M)

MÜTEKALLİS sıf. (ar. *ḳulūṣ > taḳalluṣ*'tan *müteḳalliṣ*). *Esk.* Kasılarak gerilmiş, çekilmiş: *Mütekallis bir yüz, kaşlarının, dudaklarının etrafında âdeta haşin çizgiler var* (H. E. Adıvar).

◆ **Mütekallise** sıf. *Esk.* Mütekallis'in dişili. (M)

MÜTEKÂMİL sıf. (ar. *kemāl > tekāmül*'den *mütekāmil*). *Esk.* Olgunlaşmış, mükemmel hale gelmiş, gelişmiş: *Bu sayede, her biri kendi milleti için, hem millî hem de mütekâmil bir edebiyat vücuda getirdi* (Ziya Gökalp).

◆ **Mütekâmilane** zf. *Esk.* Olgun bir şekilde. (M)

MÜTEKAMİR sıf. (ar. *ḳumār* veya *ḳımār > teḳāmür*'den *müteḳāmir*). *Esk.* Birbiriyle kumar oynayan, kumar arkadaşı olan. (M)

MÜTEKARİB sıf. Bk. MÜTEKARİP.

MÜTEKARİBE sıf. (ar. *mütekārib*'den *müteḳāribe*). *Esk.* Yakınlaşan, birbirine yaklaşan.

— Fiz. ve Mat. *Esk.* *Eşiayı mütekaribe,* bir noktaya toplanan ışınlar. || *Hututı mütekaribe,* bir noktaya uzanan çizgiler. (M)

MÜTEKARİN sıf. (ar. *ḳarn* > *teḳarun*'dan *müteḳārin*). *Esk.* Birbirine yaklaşmış: *Anka ile bir serçe ne mümkin / Bir sahada olsun mütekarin* (Tevfik Fikret). || Birbirine bitişmiş. (M)

MÜTEKARİP veya **MÜTEKARİB** sıf. (ar. *ḳurb* > *teḳārüb*'den *müteḳārib*). *Esk.* Yakınlaşan, gittikçe birbirine yaklaşan.

— Fiz. ve Mat. *Esk.* Gitgide birbirine yaklaşarak uzanan yakınsaî (ışınlar, çizgiler v.b.).

◆ **I.** Ed. *Esk.* Arap aruzu bahirlerinden biri.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Aruzun *daire-i müttefika* bölümünün birinci bahridir. Arap edebiyatında, şu biçimlerde kullanıldı: *fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün, fe'ûlün; fe'ûlün, fe'al; fe-ûlün, fe'ûlün, fa'al.* İran şiirinde daha çok üçlü ve dörtlü *fe'ûlün* biçimi görülür. Uzun mesnevîler ve destan türünden eserlerde daha çok *mütekarib vezni* kullanılır. Firdevsî'nin *Şehname*'si, Unsurî'nin (öl. 1040) *Vâmık ü Azra'sı,* Nizamî'nin *İskendername*'si bu vezinle yazıldı. Özellikle *Şehname*'nin mütekarib vezninde olması, bu veznin iran ve türk şiirinde tutunmasına yol açtı. Türk edebiyatında Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig'i,* Edib Ahmed Yükneki *Atabetü'l Hakayık*'ı, Yahya Bey *Kitabu'l Usûl*'ü, Hâletî *Sâkiname*'yi bu vezinde yazdılar. (M)

MÜTEKARRİB sıf. (ar. *ḳurb* > *teḳarrüb*'den *müteḳarrib*). *Esk.* Yaklaşan, yakın olan: *Melih Bey takımının artık sönmeğe mütekarrib şaşaa-yı hatırasının...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mütekarrib-ül-hulûl,* [ay için] girmesi yaklaşan. (M)

MÜTEKARRİH sıf. (ar. *ḳarḥ* > *taḳarruḥ*'tan *müteḳarriḥ*). *Esk.* Çıbanlı. || [Çıban için] Cerahatli. (M)

MÜTEKARRİR sıf. (ar. *ḳarār* > *teḳarrür*'den *müteḳarrir*). *Esk.* Kararlaşan, kararlı hale gelen, yerleşen. (M)

MÜTEKÂSİF sıf. (ar. *kesafet* > *tekasüf*'ten *mütekasif*). *Esk.* Koyulaşmış, yoğun: *Onların ruhu şam-ı muğberden / Mütekâsif menekşelerdir ki / Mütemadi sükûn-u samtı arar* (Ahmed Hâşim). || Toplaşmış. (M)

MÜTEKÂSİL sıf. (ar. *kesel* > *tekâsül*'den *mütekâsil*). *Esk.* Tembellik eden, üşenen.

◆ **Mütekâsilane** zf. *Esk.* Üşenircesine, tembelce davranarak. (M)

MÜTEKÂSİLİYE i. (ar. *mütekâsil*'den *mütekasiliyye*). Tasav. Dilencilik yaparak geçinen ve hiç bir iş yapmayan kimselerin tarikatı. (M)

MÜTEKÂSİR sıf. (ar. *keşret* > *tekasür*'den *mütakâşir*). *Esk.* Çoğalmış, çok.

— Ed. *Esk.* Aruz ölçüsü. (M)

MÜTEKATI sıf. (ar. *ḳaṭ‘* > *taḳaṭu‘*'dan *müteḳaṭı‘*). *Esk.* Birbirini kesen, birbirinin üzerinden geçen, çapraz: *Kendisini eğlendirmek için söz söyleyenlere mahsus kahkahalarla mütekatı fıkralar...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mat. *Esk.* Kesişen.

◆ **Mütekatıeyn** ikil. i. *Esk.* Kesişen iki doğru. || *Hatteyn-i mütekatıeyn,* kesişen iki çizgi. (M)

MÜTEKATIR sıf. (ar. *ḳaṭre* > *teḳāṭur*'dan *müteḳaṭır*). *Esk.* Damla damla dökülen. (M)

MÜTEKATTI sıf. (ar. *ḳaṭ‘* > *teḳaṭṭu‘*'dan *müteḳaṭṭı‘*). *Esk.* Devamlı olmayan, kesik.
— Coğ. *Esk.* Kesikli. (M)

MÜTEKAVVİ sıf. (ar. *ḳuvvet* > *taḳavvî*'den *müteḳavvî*). *Esk.* Kuvvetlenmiş, güçlü. || *Mariz-i mütekavvi,* kuvvetlenmiş, iyileşmiş hasta. (M)

MÜTEKAVVİS sıf. (ar. *ḳavs* > *teḳavvüs*'ten *müteḳavvis*). *Esk.* Yay gibi eğri, yay biçiminde olan. (M)

MÜTEKAYYİD sıf. (ar. *ḳayd* > *teḳayyüd*'den *müteḳayyid*). *Esk.* Dikkatli davranan, dikkat eden.

◆ **Mütekayyidane** zf. *Esk.* Dikkatli olana yakışır şekilde. (M)

MÜTEKAYYİH sıf. (ar. *ḳayḥ* > *teḳayyüḥ*'ten *müteḳayyiḥ*). Tıp. *Esk.* [Çıban, yara v.b. için] İrinli, cerahat bağlamış. (M)

MÜTEKAZI sıf. (ar. *ḳażā* > *teḳāżā*'dan *müteḳāżı*). *Esk.* Borçluyu borcunu ödemesi için sıkıştıran. (M)

MÜTEKEBBİR sıf. (ar. *kibr* > *tekebbür*'den *mütekebbir*). *Esk.* Kibirlenen, kendini beğenmiş, gururlu: *Doktor mütekebbir bir inatla: Belki olabilir, fakat bu kadarı kâfi mi diyordu* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Mütekebbirane** zf. *Esk.* Kendini beğenmişlikle, gururlanarak. (M)

MÜTEKEDDİR sıf. (ar. *keder* > *tekeddür*'den *mütekeddir*). *Esk.* Kederli, üzüntülü. || Bulanık: *Bir çukur yerde birikmiş mütekeddir bir su* (Tevfik Fikret). || *Mâ-i mütekeddir,* bulanık su. (M)

MÜTEKEFFİL sıf. (ar. *kefalet* > *tekeffül*'den *mütekeffil*). *Esk.* Kefil olan, üstüne alan: *Kudreti maliyemiz bu hususu mütekeffildir* (Atatürk).

◆ **Mütekeffilane** zf. *Esk.* Kefil olurcasına, kefil gibi. (M)

MÜTEKELLİM sıf. (ar. *kelâm* > *tekellüm*'den *mütekellim*). *Esk.* Söyleyen, konuşan: *Bugün cenub aksamında arapça mütekellim dindaşlarımız vardır* (Atatürk). || Nutuk veya vaız veren. || Kelâm bilgini.

— Gram. *Esk.* Birinci şahıs.

— Huk. *Esk.* *Mütekellim alel vakf,* vakfı yöneten, vakıf hakkında söz sahibi olan (mütevelli) kimse.

◆ **Mütekellimîn** çoğl. i. *Esk.* Kelâm bilginleri. (M)

MÜTEKERRİR sıf. (ar. *kerre* > *tekerrür*'den *mütekerrir*). *Esk.* Tekrarlanan, birkaç kere olan.

— Ed. Divan şiirinde murabba*, muhammes*, müseddes* şeklindeki manzumelerin bentlerinin aynen tekrarlanan son beyitleri.

◆ **Mütekerrire** sıf. *Esk.* Mütekerrir'in dişili. || *İfadat-ı mütekerrire,* tekrarlanan ifadeler. (M)

MÜTEKESSİR sıf. (ar. *keşret* > *tekessür*'den *mütekessir*). *Esk.* Çoğalan, fazlalaşan. (M)

MÜTEKESSİR sıf. (ar. *kesr* > *tekessür*'den *mütekessir*). *Esk.* Kırılan. || *Peymane-i mütekessir,* kırılan kadeh. (M)

MÜTEKEVVİN sıf. (ar. *kevn* > *tekevvün*'den *mütekevvin*). *Esk.* Meydana gelen, hasıl olan, vücut bulan. (M)

MÜTEKEYYİS sıf. (ar. *kiyaset* > *tekeyyüs*'ten *mütekeyyis*). *Esk.* Akılllı görünen, akıllı geçinen. (M)

MÜTELÂHIK veya **MÜTELÂHİK** sıf. (ar. *lühûḳ* > *telaḥuḳ*'tan *mütelaḥıḳ*). *Esk.* Birbiri arkasından gelen, birbiri ardınca birleşen, birbirine katılan.

— Huk. *Mütelâhık dava,* davacının aynı zamanda birden fazla hukukî sebebe dayanabildiği dava. (M)

MÜTELÂHİME i. (ar. *laḥm* > *telaḥum*'dan *mütelaḥime*). Huk. *Esk.* Başta veya yüzde derinin kesilmesi sonucu açılan yara. (Eski hukuk ilkelerine göre mütelâhime kavramı altında toplanan bu tür yaralara secce* denir. Bunun şeriat kurallarına göre belli bir cezası yoktur. Ancak suçluya durumuna göre en uygun ceza verilir. Verilecek cezayı bilirkişiler tayin eder.) [M]

MÜTELÂKİ sıf. (ar. *liḳā* > *telāḳī*'den *mütelāḳī*). *Esk.* Kavuşmuş, erişmiş, buluşmuş: *Eshabı Cemel dahi ileri hareketle Abdullah İbn Ziyad'ın kasrı pişgâhında mütelâki oldular* (Cevdet Paşa). [M]

MÜTELÂSIK sıf. (ar. *lüṣûḳ* > *telaṣuḳ*'tan *mütelaṣıḳ*). *Esk.* Birbirine bitişen

— Bot. *Esk.* *Mütelâsıkul vüreykatı ke'siye,* bitişik çanakyapraklılar.

— Zool. *Esk.* *Mütelâsıkul fekkeyn,* yapışık çeneliler.

◆ **Mütelâsıka** sıf. *Esk.* Mütelâsık'ın dişili. ||*Hutut-ı mütelâsıka,* birleşmiş çizgiler. (M)

MÜTELÂŞİ sıf. (ar. *laşey* > *telaşî,* yok olma'dan osmanlıca *mütelaşi*). *Esk.* Telâşlı, aceleci.

◆ **Mütelâşiyane** zf. *Esk.* Acele ederek, telâşla. (M).

MÜTELEBBİS sıf. (ar. *libas* > *telebbüs*'ten *mütelebbis*). *Esk.* Giyinmiş olan. (M)

MÜTELEMMİ sıf. (ar. *lem‘a* > *telemmu‘*'dan *mütelemmi‘*). *Esk.* Parlayan, parıldayan. || *Seyf-i mütelemmi,* parlayan kılıç. (M)

MÜTELEVVİN sıf. (ar. *levn* > *televvün*'den *mütelevvin*). *Esk.* Renkli, renk renk: *Mahmur ü müzehher, mütelevvin, mütenevvir* (Tevfik Fikret). ||*Mec.* Kararsız, çabuk dönen: *Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini mütelevvince gördüm* (Atatürk). || *Mütelevvin-ül-mizac,* kararsız mizaçlı (kimse).

◆ **Mütelevvinane** zf. *Esk.* Kararsız, sebatsız olana yakışacak şekilde. (M)

MÜTELEYYİN sıf. (ar. *leyn* > *teleyyün*'den *müteleyyin*). *Esk.* Yumuşak olan, gevşeyen. (M)

MÜTELEZZİZ sıf. (ar. *lezzet* > *telezzüz*'den *mütelezziz*). *Esk.* Bir şeyin lezzetini alan, hoşlanan.

◆ **Mütelezzizane** zf. *Esk.* Lezzetini, tadını alarak, hoşlanarak. (M)

MÜTELİF sıf. (ar. *ülfet* > *iʾtilaf*'tan *müʾtelif*). *Esk.* Alışan, alışık olan. || Uygun, eşit, denk. (M)

MÜTEMADİ sıf. ve zf. (ar. *medy* > *temadî*'den *mütemadî*). Aralıksız olarak devam eden, devamlı, uzayan: *Bu adamların sözleri Salâhattin Beyin mütemadi redleri karşısında yavaş yavaş bir tehdit kılığı alır oldular* (Sabahattin Ali).

— Huk. *Mütemadi suç,* hareketten doğan sonucun birden sona ermeyerek zaman içinde devam ettiği suç türü.

— ANSİKL. Huk. İşlenen suç sonucunda meydana gelen zararın belli bir süre devam etmesi, suça *mütemadi suç* niteliğini kazandırmaz: herhangi bir suçun mütemadi suç niteliğini kazanabilmesi için, kanunda yazılı sonucun belli bir süre devam etmesi gerekir, hukuka aykırı durumun failin iradesine dayanması da zorunludur. Ceza kanunlarının, zaman ve yürürlüğü bakımından anî ve mütemadi arasında fark vardır. Mütemadi suç hakkında, temadinin sona erdiği andaki ara kanunu uygulanır. Ayrıca zamanaşımı süresi de mütemadi suçlarda, temadinin sona ermesinden sonra başlar. Suçun muhakemesini yapacak yetkili mahkeme, temadinin sona erdiği yer mahkemesidir. Failin işlediği suçun mütemadi suç niteliğini taşıması, faile verilecek cezayı etkilemez; faile bir defa ve suçun karşılığı olan ceza verilir. (M)

MÜTEMADİYEN zf. (ar. *mütemadi*'den *mütemadiyyen*). Aralıksız, sürekli ve devamlı olarak, biteviye: *Kazanmak, kazanmak, gene kazanmak, mütemadiyen kazanmak istiyordu* (Vâ-Nû). [M]

MÜTEMARIZ sıf. (ar. *maraż* > *temaruż*'dan *mütemarıż*). *Esk.* Kendini hasta gibi gösteren, yalandan hasta olan.

◆ **Mütemarızane** zf. *Esk.* Kendini hasta gibi gösterenin davranışıyle. (M)

MÜTEMASİL sıf. (ar. *misl* > *temâsül*'den *mütemasil*). *Esk.* Benzer, eş.

— Mat. *Esk.* Homolog. (M)

MÜTEMAYİL sıf. (ar. *meyl* > *temayül*'den *mütemayil*). İstekli, yatkın: *Hiçbirine fazla mütemeyyil olmamak luzumunu hissediyordu* (H. E. Adıvar). || *Esk.* Bir tarafa eğilmiş, meyletmiş: *Başı biraz öne mütemayil, gözleri süzgün [...] bir hatıranın uçan hayalini takip ederek daldı* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütemayilane** zf. *Esk.* Eğilerek, meylederek. (M)

MÜTEMAYİZ sıf. (ar. *meyz* > *temayüz*'den *mütemayiz*). *Esk.* Temayüz eden, kendini gösteren, sivrilen: *Seciyeleri, mütemayiz vasıfları «iman, itikaz» olan bucaklılar yine hiç seslerini çıkartmadılar* (Ömer Seyfeddin).

— Mant. *Esk.* Farklı, belli olan.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde mülkî rütbelerden biri. (Ûlâ sanisinden küçük, «saniye»den büyüktür. Askerlikte miralay rütbesinin karşılığıydı. Bu rütbeden olanlar, resmî günlerde sırmalı özel bir elbise gi-

yer, kılıç takarlardı. Ancak, ricalden sayılmadıkları için protokola dahil değillerdi. Kendilerine «izzetlû» denilir; yazışmada «efendim» diye hitap olunurdu. [Bu rütbeye *saniye sınıf-ı mütemayiz* de denirdi.]) [M]

MÜTEMEDDİH sıf. (ar. *medh* > *temeddüh*'ten *mütemeddih*). *Esk.* Kendini öven, övünen.

◆ **Mütemeddihane** zf. *Esk.* Övünürcesine. (M)

MÜTEMEDDİN sıf. (ar. *medine*, şehir > *temeddün*'den *mütemeddin*). *Esk.* Medenîleşmiş, uygar.

◆ **Mütemeddine** sıf. *Esk.* Mütemeddin'in dişili: *Tiyatrolar eğlencelik mahiyetinden ayrılmamakla beraber memalik-i mütemeddinenin, inkılâbat ve terakkiyatına cümlesinden ziyade hizmetler eylemiştir* (Namık Kemal). [M]

MÜTEMEHDİ sıf. ve i. (ar. *mehdî* > *temehdî*'den *mütemehdî*). *Esk.* Mehdilik iddiasında bulunan, kendisinin Mehdi olduğununu ileri süren (kimse). [M]

MÜTEMEKKİN sıf. (ar. *mekân* > *temekkün*'den *mütemekkin*). *Esk.* (Bir yere) yerleşmiş, (bir yerde) oturan. (M)

MÜTEMELLİK sıf. (ar. *mülk* > *temellük*'ten *mütemellik*). *Esk.* Mülk edinen, mal sahibi olan (kimse).

◆ **Mütemellikâne** zf. *Esk.* Mal sahibine yakışır tarzda, mal sahibi gibi. (M)

MÜTEMELLİK veya **MÜTEMELLIK** sıf. (ar. *malaka* > *temelluk*'tan *mütemellik* veya *mütemellık*). *Esk.* Yalvaran, yaltaklanan.

◆ **Mütemellikane** zf. *Esk.* Yalvarıp yaltaklanırcasına. (M)

MÜTEMEN sıf. (ar. *emn* > *i'timân*'dan *mü'temin*). *Esk.* Emniyetli, güvenilir. (M)

MÜTEMENNA sıf. (ar. *münye* > *temennî*'den *mütemennâ*). *Esk.* Temenni olunan, istenen, dilenen (şey). [M]

MÜTEMENNİ sıf. (ar. *münye* > *temennî*'den *mütemennî*). *Esk.* Temenni eden, isteyen, dileyen: *Mıntıka-yı işgalin Yunan kıtaâtından gayrı İstilâf kıtaâtı tarafından işgalini mütemenni işbu iki teklif de tamamen cevapsız bırakılmıştı* (Atatürk).

◆ **Mütemenniyane** zf. *Esk.* Dileyen bir şekilde, istercesine. (M)

MÜTEMER i. (ar. *emr* > *i'timâr*'dan *mü'temer*). *Esk.* Toplantı, kongre. (M)

MÜTEMERKİZ sıf. (ar. *merkez* > *temerküz*'den *mütemerkiz*). *Esk.* Bir yere toplanmış, merkezlenmiş. *Yeni.* Derişik. (M)

MÜTEMERRİT veya **MÜTEMERRİD** sıf. (ar. *merâdet* > *temerrüd*'den *mütemerrid*). *Esk.* Kötü bir işi yapmakta ısrar eden, inatçı.

◆ **Mütemerridane** zf. *Esk.* İnatla, inatçılıkla. (M)

MÜTEMESHİR sıf. (ar. *mashara* > *temeshür*'den *mütemeshir*). *Esk.* Alay eden, maskaralık yapan, eğlenen: *Nâgehan o tüller içinden çehre-i mütemeshiri çıkıvermiş* ... (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütemeshirane** zf. *Esk.* Alay edercesine. (M)

MÜTEMESSİL sıf. (ar. *misl* > *temessül*'den *mütemessil*). *Esk.* Bir şey veya kimsenin şekline giren, ona benzeyen. || Cisim haline gelerek görünen. (M)

MÜTEMETTİ sıf. (ar. *metâ'* > *temettü'*'den *mütemetti'*). *Esk.* Kâr eden, kazanan. (M)

MÜTEMEVVİÇ veya **MÜTEMEVVİC** sıf. (ar. *mevc* > *temevvüc*'den *mütemevvic*). *Esk.* Dalgalanan, dalgalı: *Ufukta bir mütemevvic bulut, ya bir yelken* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Kararsız, oynak tabiatlı. || *Bahr-i mütemevvic*, dalgalı deniz. || *Livâ-yı mütemevvic*, dalgalanan bayrak.

◆ **Mütemevvice** sıf. *Esk.* Mütemevvic'in dişili: *Kâh hâki bir vüs'at-i mütemevvice, kâh sema renginde bir ipek kurdela* ... (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTEMEVVİL sıf. (ar. *mâl* > *temevvül*'den *mütemevvil*). *Esk.* Mal ve servet sahibi, zengin.

◆ **Mütemevvilane** zf. *Esk.* Zenginlere yakışır tarzda, zengincesine.

◆ **Mütemevvilîn** veya **mütemevvilan** çoğl. i. *Esk.* Zenginler. (M)

MÜTEMEYYİ sıf. (ar. *mey'* > *temeyyü'*'den *mütemeyyi'*). *Esk.* Su gibi olan, sıvı hale gelerek akan. (M)

MÜTEMMEM sıf. (ar. *temâm* > *tetmîm*'den *mütemmem*). *Esk.* Tamamlanmış, eksiği kalmamış. (M)

MÜTEMMEM bin NÜBEYR, arap şairi (VII. yy. başları). Hz. Muhammed'in çağdaşıdır. Beni Yerbu kabilesinin reisi olan kardeşi Melik ile birlikte İslâmlığı kabul etti. Melik'in öldürülmesi üstüne yazdığı ağıtlarla ün kazandı. Bu ağıtlar arap edebiyatında kardeş sevgisinin en güzel ifadesi sayılır. Mütemmem, kardeşi Melik'in öcünün alınması için önce halife Ebubekir'e, sonra Ömer'e başvurduysa da bir sonuç alamadı. Yalnız, halife Ömer'in, Halid bin Velid'i görevinden alışında Mütemmem'in şiirlerinin etkisi olduğu söylenir. Kardeşinin öcünü alamayınca Arabistan yollarına düşen Mütemmem'in, her geçtiği yerde yakınmalı şiirler okuyarak kör oluncaya kadar ağladığı söylenir. Mütemmem'in oğulları Davud ve İbrahim de şairdi. (M)

MÜTEMMİM sıf. (ar. *temâm* > *tetmîm*'den *mütemmim*). *Esk.* Tamamlayan, tamamlayıcı, bitiren: *Yalnız arada sırada, Pertev beye müracaat ederek ondan mütemmim tafsilât alıyordu* (Vâ-Nû).

— Fels. *Esk.* Tümler.

— Gram. *Esk.* Tümleç.

— Huk. *Mütemmim ceza*, ilâve edilen ceza. || *Mütemmim cüz* («tamamlayıcı parça»), mahallî örfe göre, asıl şeyin esaslı bir unsuru olan ve asıl şey yok olmadıkça, bozulmadıkça veya değişmedikçe ondan ayrılması mümkün olmayan parçalar. (Bk. ANSİKL.) || *Mütemmim siciller.* Bk. TAPU *sicili.* || *Mütemmim yemin.* Bk. YEMİN.

— Mat. *Esk.* Bütünler.

— ANSİKL. Huk. *Mütemmim cüz*, iktisadî ve hukukî yönden bağımsız olmayan ve «asıl şey» denilen bir eşyaya sıkı surette bağlıdır; asıl şey bozulmadıkça, yok olmadıkça veya niteliğini değiştirmedikçe, mütemmim cüzü ondan ayrılmaz (msl. bir fotoğraf makinesi ile objektifi arasındaki bağ, böyle bir bağdır). Asıl şeyin ve mütemmim cüzün ne olduğunun tespitinde hiç bir zaman hangisinin daha değerli olduğuna bakılmaz. Burada önemli olan iktisadî fonksiyondur; bu yönden tamamlayan şey mütemmim cüz, tamamlanan ise asıl şeydir. Mütemmim cüzün unsurları şu şekilde sıralanabilir: 1. *sıkı bağ.* Bir şeyin başka bir şeyin mütemmim cüzü sayılabilmesi için, arada sıkı bir bağın (kanunun deyimiyle, esaslı bir unsur teşkil edecek bağın) bulunması gerekir. 2. *devamlılık.* Bir şeyin mütemmim cüz sayılabilmesi için, sadece sıkı bir iç ve dış bağın bulunması yeterli değildir. Aynı zamanda mütemmim cüzün, asıl şeye devamlı olarak tahsis edilmesi de aranır. Tahsis devamlı değilse, mütemmim cüzden söz edilemez. Devamlı tahsisin varlığı, ilgili kişilerin iradelerinden çıkarılır (msl. bir eve kalorifer tesisatı yaptıran kiracıda, bu şekilde devamlı tahsis iradesinin bulunmadığı sonucuna varılabilirse, kalorifer, evin mütemmim cüzü olmaz). Bir şeyin mütemmim cüz durumuna gelmesi, tabiî (bahçede ağaçlar) veya iradî (kitaba cilt geçirilmesi) şekilde olur. Bir şey, başka bir şeyin mütemmim cüzü durumuna getirilirse, mütemmim cüz üstündeki bağımsız mülkiyet sona erer. Mütemmim cüzün mülkiyeti, asıl şeyin malikine geçer. Ancak mütemmim cüz olan şeyin eski malikinin tazminat isteği saklıdır. Mütemmim cüzün bu niteliği, asıl şeyden sürekli olarak her hangi bir şekilde ayrılması durumunda sona erer. Buna karşılık geçici ayrılmalar bu niteliği sona erdirmez. (M)

MÜTEMMİME sıf. (ar. *mütemmim*'den *mütemmime*). *Esk.* Mütemmim'in dişili: *Şayeste tafsilât-ı mütemmime veriyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Mat. *Esk. Zaviyei mütemmime*, bir yay veya açıyı 180°'ye tamamlamak için ilâve edilen yay veya açı. (M)

MÜTENAFİR sıf. (ar. *nefret* > *tenâfür*'den *mütenâfir*). *Esk.* Birbirinden nefret eden, birbirini sevmeyen. (M)

MÜTENAHİ sıf. (ar. *nihâyet* > *tenâhî*'den *mütenâhî*). *Esk.* Biten, sona eren. || *Gayr-ı mütenahi*, bitmeyen, sona ermeyen, || *Namütenahi.* Bk. NAMÜTENAHİ. (M)

MÜTENAHNİH sıf. (ar. *nahnaha* > *tenahnuh*'dan *mütenahnih*). *Esk.* Hırıltılı sesler çıkaran: *Mensuh u münkesif mütenahnih, atehlika / Bir varlık... İşte çehre-i mazi-i zî-bekâ* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütenahnihane** zf. *Esk.* Hırıltı ile solurcasına veya solur gibi. (M)

MÜTENAİM sıf. (ar. *ni'met* > *tena''üm*'den *mütena''im*). *Esk.* Nimetle, bolluk içinde büyüyen, nazlı alışmış. || *Mütenaim olmak*, bir şeyi beğenmek, ondan zevk almak.

◆ **Mütenaimane** zf. *Esk.* Bolluk içinde büyüyerek, nazlı bir şekilde. (M)

MÜTENAKIS sıf. (ar. *nokṣân* > *tenâkuṣ*'tan *mütenâkıṣ*). *Esk.* Azalan, gittikçe eksilen. (M)

MÜTENAKIZ sıf. (ar. *nakż* > *tenâkuż*'dan *mütenâkıż*). *Esk.* Birbirini çürüten, çelişik. || İki sözü birbirine uymayan.

— Mant. *Esk.* Çelişik. (M)

MÜTENAKİH sıf. (ar. *nikâḥ* > *tenâküḥ*'ten *mütenâkiḥ*). *Esk.* Birbiriyle nikâhlanan, karıkoca olan. (M)

MÜTENAKİR sıf. (ar. *inkâr* > *tenâkür*'den *mütenâkir*). *Esk.* Bilmez gibi görünen, inkâr eden. (M)

MÜTENASIK sıf. (ar. *nesaḳ* > *tenâsuḳ*'tan *mütenâsıḳ*). *Esk.* Diziler halinde sıralanmış olan. || Benzeşen, aynı boyda olan.

◆ **Mütenasıka** sıf. *Esk.* Mütenasık'ın dişili: *Sonra yirmiden mütecaviz kılâ-i mütenasıka ihdas edip* ... (Naima). [M]

MÜTENASIR sıf. (ar. *nuṣret* > *tenâṣur*'dan *mütenâṣır*). *Esk.* Yardımlaşan, birbirine yardım eden. (M)

MÜTENASİP veya **MÜTENASİB** sıf. (ar. *nisbet* > *tenâsüb*'den *mütenâsib*). Birbirine uyan, ölçülü, orantılı: *Mustantik, kararını üstünkörü vermiş olmamak, ilmiyle mütenasip bir neticeye erişmiş olmak için* ... (Vâ-Nû).

— *Esk. Mütenasib-ül-âzâ*, vücudunun azaları birbirine uygun olan (kimse).

— Mat. *Esk.* Orantılı. || *Makûsen mütenasip*, ters orantılı. || *Mebsûten mütenasip*, doğru orantılı. (M)

MÜTENASSIR sıf. (ar. *naṣrâniyyet*'ten *mütenaṣṣır*). *Esk.* Sonradan Hıristiyanlığı kabul eden, hıristiyan olan. (M)

MÜTENAVİP veya **MÜTENAVİB** sıf. (ar. *nevbet* > *tenâvüb*'den *mütenâvib*). *Esk.* Nöbetleşe olan, birbirinin ardınca sürüp giden.

— Fels. *Esk.* Almaşık.

— Fiz. *Esk. Mütenavip cereyan*, alternatif akım. (M)

MÜTENAZIR sıf. (ar. *naẓar* > *tenâẓur*'dan *mütenâẓır*). *Esk.* Birbirinin karşısında olan, birbirine bakan, paralel: *Osmanlı şairlerinden her biri, mutlaka Acem devrinde bir Acem şairiyle Fransız devrinde bir Fransız şairiyle mütenazırdır* (Ziya Gökalp).

— Kim. *Elek.* Bakışık.

— Mat. *Esk.* Simetrik. Bakışımlı.

◆ **Mütenazıre** sıf. *Esk.* Mütenazır'ın dişili.

— Mat. *Esk. Zevayayı mütenazıre*, karşılıklı açılar.

◆ **Mütenazıren** zf. *Esk.* Bakışıklı, simetrik bir şekilde. (M)

MÜTENEBBİ sıf. (ar. *nübüvvet* > *tenebbü'*'den *mütenebbî*). *Esk.* Yalancı peygamber, peygamberlik taslayan (kimse). [M]

MÜTENEBBİ (Ebu Tayyib bin Hüseyin), arap şairi (Kûfe 915 - Bağdat 965). İlköğrenimini Kûfe'de yaptı. Karmatîler Kûfe'yi yağma edince, Bağdat'a geldi (928). Sonra Suriye'ye, bir süre sonra da Lazkiye'ye yerleşti. İlk şiirlerinde halkı devlete karşı ayaklanmağa çağırdı. Mütenebbi, Hıms'ta tutuklandı (933). İki yıl tutuklu kaldı. Şam valisi emîr Bedr el-Harşanî'nin saray şairi

oldu (939). Sonra Halep hamdanî sarayında emîr Seyfüddevle'nin şairi oldu. Sonra Şam'dan Mısır'a, Fustat'a gitti. Yoksulluk çekti. Irak'a giderek Bağdat'a yerleşti. Şiraz'da sultan Adududdevle'nin yanında bir süre kaldı. İran'dan Bağdat'a dönerken yolda bedevîlerin saldırısına uğradı, çarpışma sırasında oğluyle birlikte öldürüldü. XI. yy.-dan sonra arap şiirini etkileyen önemli şairlerden biri sayılır. *Divan*'ı bütün Ortaçağ ve Yeniçağ süresince İran'dan İspanya'ya kadar uzayan arap dünyasında herkesin yararlanacağı duruma getirildi. Bütün arap kasidecileri, değişik ölçüde ondan etkilendi. Mütenebbi, bugün de Kuzey Afrika, Suriye ve Mısır'da en çok okunan şairlerinden biridir. (M)

MÜTENEBBİH sıf. (ar. *nebeh* > *tenebbüh*'ten *mütenebbih*). *Esk.* Bir öğüt veya olaydan ders alıp akıllanmış, aklını başına toplamış. || *Mütenebbih olmak,* uyanmak, aklını başına toplamak, akıllanmak. (M)

MÜTENEBBİT sıf. (ar. *nebāt* > *tenebbüt*'ten *mütenebbit*). *Esk.* [Ot v.b. için] Yerden biten. (M)

MÜTENEFFİR sıf. (ar. *nefret* > *teneffür*'den *müteneffir*). *Esk.* Nefret eden, iğrenen: *Velveleli hayatlar sükûndan daima müteneffirdir* (Ahmed Rasim).

◆ **Müteneffirane** zf. *Esk.* Nefret edercesine, tiksinerek. (M)

MÜTENEFFİS sıf. ve i. (ar. *nefes* > *teneffüs*'ten *müteneffis*). *Esk.* Soluk alan, yaşayan: *Bizimle böyle cenk ederse bizden bir müteneffis halâs olmayıp cümlemizi kırarlar* (Naima). || Yorgunluğunu gideren, dinlenen. (M)

MÜTENEFFİZ sıf. (ar. *nüfūẕ* > *teneffüẕ*'den osmanlıca *müteneffiẕ*). *Esk.* Nüfuzlu, sözü geçen.

◆ **Müteneffizan** çoğl. i. *Esk.* Nüfuzlu kimseler, sözü geçenler: *Birtakım müteneffizanın gözlerine diken sokmak değil can evlerine od yakmak kadar müessir* (Namık Kemal). [M]

MÜTENEKKİR sıf. (ar. *nekr* > *tenekkür'den mütenekkir*). *Esk.* Kıyafet değiştiren veya takma bir ad kullanan, kendini tanıtmak istemeyen.

◆ **Mütenekkiren** zf. *Esk.* Kendini tanıtmadan, uydurma bir adla: *Her ihtimale karşı keyfiyetin bir sırr-ı millî halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır* (Atatürk). [M]

MÜTENEVVİ sıf. (ar. *nevʿ* > *tenevvüʿ*'den *mütenevviʿ*). *Esk.* Çeşitli, türlü türlü, değişik.

◆ **Mütenevvia** sıf. *Esk.* Mütenevvi'nin dişili. || *Mesâil-i mütenevvia,* çeşitli meseleler. || *Nebatât-ı mütenevvia,* türlü bitkiler. (M)

MÜTENEVVİH sıf. (ar. *nevḥa* > *tenevvüḥ*'ten *mütenevviḥ*). *Esk.* Haykıran, bağırarak ağlayan.

◆ **Mütenevvihane** zf. *Esk.* Haykırarak ağlarcasına. (M)

MÜTENEVVİR sıf. (ar. *nūr* > *tenevvür*'den *mütenevvir*). *Esk.* Parlayan, aydınlanan, parıldayan: *Mahmur ü müzehher, mütelevvin, mütenevvir / Bir fecr-i baharî gibi zulmetler içinden / Reyyan-ı tebessüm doğuyor...* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTENEZZİL sıf. (ar. *nüzūl* > *tenezzül*'den *mütenezzil*). *Esk.* Alçalan, kendi şanına yakışmayacak bir şey yapan. || Alçakgönüllülük gösteren.

◆ **Mütenezzilane** sıf. ve zf. *Esk.* Alçakçasına: *Kabul ettikleri bin türlü şerait-i mütenezzilâne sayesinde nail-i afv oldular* (Namık Kemal).

◆ **Mütenezzilen** zf. *Esk.* Tenezzül ederek. (M)

MÜTERADİF sıf. ve i. (ar. *redf* > *terādüf*'ten *müterādif*). *Esk.* Birbirine tabi olan. || Anlamı bir olan: *Saz, Ahmed Haşim'in ve başka bazı şairlerimizin lisanında aşkın müteradifi olan melali söyler* (A.Ş. Hisar).

— Gram. *Esk.* Yazılışları ayrı anlamı bir olan (kelime), eşanlamlı.

◆ **Müteradife** sıf. ve i. *Esk.* Müteradif'in dişili. || *Elfaz-ı müteradife,* eşanlamlı kelimeler. (M)

MÜTERAFIK sıf. (ar. *refāḳat* > *terāfuḳ*'tan *müterāfıḳ*). *Esk.* Refakat eden, beraber bulunan. || Karışmış, karışık.

— Huk. *Müterafık illiyet.* Bk. İLLİYET. || *Müterafık kusur.* Bk. KUSUR. (M)

MÜTERAFİ sıf. (ar. *refʿ* > *terāfuʿ*'dan *müterāfiʿ*). *Esk.* Duruşma için hâkime giden. (M)

MÜTERAHHİM sıf. (ar. *raḥm* > *teraḥḥum*'dan *müteraḥḥim*). *Esk.* Acıyan, merhamet eden.

◆ **Müterahhimane** zf. *Esk.* Acıyıp merhamet edercesine. (M)

MÜTERAHİ sıf. (ar. *raḥvet* > *terāḫī*'den *müterāḫī*). *Esk.* Ağır hareket eden, arkada kalan. (M)

MÜTERAKİB sıf. (ar. *rükūb* > *terākub*'den *müterākib*). *Esk.* [Kiremit v.b. için] Birbiri üzerine binmiş olan.

◆ İ. Ed. *Esk.* *Arap* aruzunda kullanılan beş kafiye türünden biri. (Arap şairleri, özellikle Cahiliye çağında yaşayan muallaka şairleri, ünsüz harflerden kurulu kafiyeleri birbirinden ayırmak için, kendi ağızlarının özelliğini belirten sesler çıkarırlardı. Sonradan, bu ses özelliğinin korunması için, sakîn ünsüz denen sessiz harflere hareke konuldu. Son iki durgun (sâkin) ünsüzün üç harekeli ünsüz ile ayrılmasına müterakib dendi.) [M]

MÜTERAKİM sıf. (ar. *rekm* > *terāküm*'den *müterākim*). *Esk.* Birikmiş, toplanmış, yığılmış.

◆ **Müterakime** sıf. *Esk.* Müterakim'in dişili. || *Evrak-ı müterakime,* birikmiş evrak. || *Nukud-ı müterakime,* birikmiş paralar. (M)

MÜTERAKKIB sıf. (ar. *rüḳub* > *teraḳḳub*'dan *müteraḳḳıb*). *Esk.* Gözeten, kollayan, bekleyen: *Bütün cihan mülk-i hümâyunlarında sükûn ve âsayişin müterakkıbı iken ...* (Atatürk).

◆ **Müterakkıben** zf. *Esk.* Gözeterek, bekleyerek: *Gülmeye vesile olabilecek bir şeyin güzeranına müterakkıben ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTERAKKİ sıf. (ar. *raḳy* > *teraḳḳī*'den *müteraḳḳī*). *Esk.* Yukarıya çıkmış, yükselmiş. || Terakki eden, ilerleyen.

— Huk. *Müterakki suç,* ağır bir suçun, hafif olanı da kapsadığı ve failin, ağır olan suçu işlemek için hafifini de işlemek zorunda kaldığı suç türü. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Müterakki* (veya *artan orantılı*) *tarifeler,* özellikle gelir ve servet vergilerinde uygulanan ve vergi matrahı büyüdükçe artan oranların vergi mükellefine yükletildiği tarife usulü. (Bk. VERGİ.) || *Tersine müterakki* (veya *ricî* yahut *ters orantılı*) *tarifeler,* vergi matrahının değişmesiyle ters orantılı tarife usulü. Bk. VERGİ.

— ANSİKL. Huk. *Müterakki suç,* muhtelit suçtan şöyle ayırt edilebilir: muhtelit suçta, daha ağır suçun içinde eriyen hafif suç, başka bir hukukî çıkarı zedeler, birbiriyle kaynaşan suçların hukukî konuları farklıdır; oysa müterakki suçta, her iki suçun konusu aynıdır. Müterakki suçun varlığı için gerekli olan şartlar şu şekilde sıralanabilir: 1. failin aynı olması; 2. mağdurun aynı olması; 3. failin hareketinin hafiften ağıra doğru giden bir süreç izlemesi; 4. bu hareketin daima aynı hukukî çıkarı zedelemesi; 5. meydana getirilen ve hafiften ağıra doğru sıralanan sonuçların, aynı harekete tek bir illiyet bağıyle bağlanması.

◆ **Müterakkiyane** zf. *Esk.* Terakki edene yakışır tarzda.

◆ **Müterakkiye** sıf. *Esk.* Müterakki'nin dişili: *Âkvam-ı müterakkiyede hiç kimse diğerinden bir şey ummaksızın ...* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTERCEM sıf. (ar. *terceme*'den *mütercem*). *Esk.* Bir dilden başka bir dile çevrilmiş, tercüme olunmuş: *Mütercem, müellef bir alay hikâyeler okudular* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTERCİM sıf. ve i. (ar. *terceme*'den *mütercim*). Yazılı bir metni tercüme eden, bir dilden bir dile aktaran kimse: *Tercüme burada bir vasıtâ olmaktan çıkmış, mütercim cümleleri nakil işinden vazgeçiyor, eser sahibinin duygu ve düşüncelerinin ifadesini yeni baştan, onlara yaraşan bir Türkçede bulmağa çalışıyor* (N. Ataç). *Yeni.* Çevirmen.

◆ **Mütercimlik** i. Mütercimin yaptığı iş: *İkincisine mütercimlik, birine de temize çekme vazifesi verilen bu üç dertli ellerinde defterlerle süklüm püklüm kütüphaneden çıktılar* (H.R. Gürpınar).

◆ **Mütercimîn** çoğl. i. *Esk.* Mütercimler. *Tıbba mahsus bir cemiyet-i mütercimînin teşekkülüne ihtiyaç kalmıştır* (Namık Kemal). [M]

MÜTERCİM ASIM. Bk. AHMED ASIM.

MÜTEREDDİ sıf. (ar. *redāʾat* ve *redy* > *tereddī*'den *mütereddī*). *Esk.* Soysuzlaşmış: *Soysuz, mütereddi, dejenere, dünya çapında güzellik gibi iri lakırdıların pek kullanıldığı çağda «nesnel eleştirme» sözüne öyle bir anlam verilmesine şaşılmaz* (N. Ataç). [M]

MÜTEREDDİT veya **MÜTEREDDİD** sıf. ar. *redd* > *tereddüd*'den *müteređdid*). Kararsız, değişken: *İhtiyar, müteređdit ve korkak tekrar sordu: Siz kimsiniz* (Ömer Seyfeddin). || *Esk.* Bir yere gidip gelen, bir yere devam eden.

◆ **Müteređdidane** zf. *Esk.* Kararsızca, tereddüt edercesine. || Bir yere gidip gelerek.

◆ **Müteređdidîn** çoğl. i. *Esk.* Tereddüt edenler, karar veremeyenler. || Bir yere gidip gelenler. (M)

MÜTEREFFİ sıf. (ar. *refʿ* > *teferruʿ*'den *müterefiʿ*). *Esk.* Yukarıya kalkan, yükselen. || Ululuk gösteren. (M)

MÜTEREHHİB sıf. (ar. *reheb* > *terehhüb*'den *müterehhib*). *Esk.* Rahip olan, kendini Tanrı yoluna adayan. (M)

MÜTEREKKİB sıf. (ar. *rükūb* > *terekküb*'den *müterekkib*). *Esk.* İki veya daha çok cismin birleşmesiyle meydana gelmiş, birleşmiş: *Bunlar öyle bir sınıftır ki beceriksizlerden, mahcuplardan, cebinlerden müterekkibdir* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTERENNİM sıf. (ar. *renim* > *terennüm*'den *müterennim*). *Esk.* Terennüm eden, güzel sesle şarkı söyleyen: *Müterennim, güzel neler varsa / Cereyan-ı hayat-ı sevdada / Uçmak ister bir ufk-ı şeydada* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Müterennimane** zf. *Esk.* Şarkı söyler gibi. (M)

MÜTERESSİB sıf. (ar. *rüsūb* > *teressüb*'den *müteressib*). *Esk.* Dibe çöken, tortulanan: *Müteressib muhit-i bâlimde / Sanki yüz yıllık ıstırab-ı hayat* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTERESSİM sıf. (ar. *resm* > *teressüm*'den *müteressim*). *Esk.* Zihinde şekillendiren, gözünün önüne getiren. (M)

MÜTERETTİB sıf. (ar. *rütbe* > *terettüb*'den *müterettib*). *Esk.* Sıralanmış, düzene girmiş. || Ait olan. || Doğan, meydana gelen. (M)

MÜTESADİF sıf. (ar. *teṣadüf*'ten *müteṣādif*). *Esk.* Rastlayan, tesadüf eden. (M)

MÜTESADİM sıf. (ar. *ṣadme* > *teṣādüm*'den *müteṣādim*). *Esk.* Çarpışan, birbirine çarpan. (M)

MÜTESAHİB sıf. (ar. *ṣaḥabet* > *teṣāḥub*'dan *müteṣāḥib*). *Esk.* Sahip çıkan, yardım eden. (M)

MÜTESAİD sıf. (ar. *ṣuʿūd* > *teṣāʿud*'dan *müteṣāʿid*). *Esk.* Yükselen, yukarıya çıkan: *Amma benim olmaktadır âhım mütesaid* (Muallim Naci). [M]

MÜTESALİB sıf. (ar. *ṣalib* > *teṣālüb*'den *müteṣālib*). *Esk.* Haç gibi, haçvarî.

— Mant. *Esk.* Çapraz. (M)

MÜTESALİH sıf. (ar. *ṣulḥ* > *teṣālüḥ*'ten *müteṣāliḥ*). *Esk.* Sulh yapan. (M)

MÜTESANİT veya **MÜTESANİD** sıf. (ar. *sened* > *tesānüd*'den osmanlıca *mütesānid*). *Esk.* Dayanışma içinde bulunan, birbirine destek olan: *Oğuz Türkleri birkaç asır evveline kadar mütesanid bir aile halinde yaşarlardı* (Ziya Gökalp). [M]

MÜTESAVİ sıf. (ar. *seviyy* > *tesāvī*'den *mütesavī*). *Esk.* Birbirine denk, birbirine eş

olan, eşit: *Atıyye babında Hazreti Ömer, Araplarla azatlı kölelerini bulundukları derecede mütesavi tutmuştu* (Cevdet Paşa).

— Mat. *Esk. Mütesavi-ül-adla,* kenarları eşit olan. || *Mütesaviy-üz-zevayâ,* açıları eşit olan.

◆ **Mütesaviyen** zf. *Esk.* Birbirine eşit olarak: *Hata ve hakikat mütesaviyen âlet-i menfaattir* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTESEİL sıf. (ar. *su'al > tese'ül*'den *mütese'il*). *Esk.* Dilenen, dilencilik eden.

◆ **Müteseilane** zf. *Esk.* Dilenircesine. (M)

MÜTESELLİ sıf. (ar. *teselli'den müteselli*). Bir acıyı unutur gibi olan, avunan. || *Müteselli olmak,* avunmak: *Lâkin ister misin oğlum, müteselli olmak / İçtimaî bütün âmillere kudretlere bak* (M.Â. Ersoy).

◆ **Müteselliyane** zf. *Esk.* Teselli bulmuş gibi, avunmuşçasına.

◆ **Müteselliye** sıf. *Esk.* Müteselli'nin dişili: *Bunda bir lezzet-i garibe, bir neşve-i müteselliye duyuyorum ki ...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTESELLİM i. (ar. *selm > tesellüm*'den *mütesellim*). Teşk. tar. Vali veya mutasarrıfların gönderdikleri vergi memuru. Vergi tahsildarı.

◆ Sıf. *Esk.* Teslim edilen bir şeyi alan, kabul eden. (M)

MÜTESELSİL sıf. (ar. *silsile > teselsül*'den *müteselsil*). *Esk.* Arası kesilmeksizin birbirini takip eden, zincirleme giden.

— Huk. *Müteselsil alacak,* bir borcun çeşitli alacaklılarından her birinin, edimin tamamını isteyebileceği ve borçlunun da, alacaklılardan birine borcun tamamını yerine getirmek suretiyle borcundan kurtulduğu alacak. (Bk. ANSİKL.) || *Müteselsil alacaklı,* müteselsil alacağın alacaklısı. || *Müteselsil borç,* birden fazla borçlu bulunması durumunda, alacaklının, bunlardan herhangi birinden alacağın tamamının yerine getirilmesini isteyebileceği ve borçlulardan her birinin borcun tamamından sorumlu olduğu borç. (Bk. ANSİKL.) || *Müteselsil kefil.* Bk. KEFALET. || *Müteselsil mesuliyet.* Bk. SORUMLULUK. || *Müteselsil rehin.* Bk. REHİN. || *Müteselsil suç,* bir suç işlemek kararının yerine getirilmesinde kanunun aynı hükmünün çeşitli zamanlarda ihlâl edilmesi sonucunda doğan suç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Müteselsil alacak*'ta, alacağın birden fazla alacaklısı vardır. Bu alacaklılardan her birinin tek başına alacağın tamamını isteme yetkisi bulunur. Müteselsil alacak, sözleşmeden veya kanun hükmünden doğar. Müteselsil alacakta, bir borç ilişkisinden doğan birden fazla bağımsız alacak hakkı vardır. Bu sebeple, alacaklılardan her biri, kendi alacağı üstünde serbestçe tasarruf edebilir. Birbirinden bağımsız olan bu alacak hakları tek bir borç ilişkisine dayandığından, borçlunun alacaklılardan birine yapacağı ifa ile, bütün alacaklıların alacak hakkı sona erer. Müteselsil alacak, hukuk uygulamasında pek sık rastlanmayan kurumlardan biridir.

● *Müteselsil borç*'ta, müteselsil alacaktan farklı olarak, bir alacaklı fakat birden fazla borçlu vardır. Burada alacaklının, tek bir borcun yerine getirilmesini sağlama amacını güden ve birden fazla (borçlu sayısınca) alacak hakkı vardır. Bütün borçlular ise bir tek alacak için borç altına girmişlerdir. Müteselsil borç, sözleşmeden veya kanundan doğar. Alacaklı, borçlulardan birini alacağın tamamı için takip eder; fakat alacağın tamamını ondan elde edemezse, geri kalan kısım için öteki borçlulara başvurabilir. Borçlulardan birine karşı zamanaşımının kesilmesi, ötekilere karşı da kesilme sonucunu doğurur. Borcu yerine getiren borçlu, hisseleri oranında öteki borçlulara rücu eder. Alacaklının borcu ibra etmesi, sadece ibra ettiği borçluya karşı hüküm ifade eder. Borcun tamamı, borçlulardan biri tarafından ödenecek olursa, ödeyen borçlu, alacaklıya halef olur.

● *Müteselsil suç,* birçok modern ceza kanununda yer alan ve her suça ayrı bir ceza verileceği ilkesinin istisnası olan durumdur. Herhangi bir suça müteselsil suç niteliğini kazandıran unsurları üç grup içinde toplamak mümkündür: a. suç işleme kararındaki birlik; b. kanunun birden fazla ihlâl edilmesi; c. kanunun aynı hükmünün ihlâl edilmesi. Bunlardan en önemli unsur, suç işleme kararındaki birliktir. (M)

MÜTESEMMİM sıf. (ar. *semm > tesemmüm*'den *mütesemmim*). *Esk.* Zehirlenen. (M)

MÜTESETTİR sıf. (ar. *setr > tesettür*'den *mütesettir*). *Esk.* Örtünen, gizlenen. (M)

MÜTESEVVİB sıf. (ar. *şevâb > teşevvüb*'den *müteşevvib*). *Esk.* Sevap kazanan.

— Din. Farzdan sonra nafile namazı kılan. (M)

MÜTESEYYİB sıf. (ar. *teseyyüb*'den *müteseyyib*). *Esk.* Aldırış etmeyen, ilgisiz davranan.

◆ **Müteseyyibane** zf. *Esk.* Aldırış etmeyerek. (M)

MÜTESEYYİD sıf. (ar. *seyyid > teseyyüd*'den *müteseyyid*). *Esk.* Kendini Hz. Muhammed'in soyundan gelmiş gibi gösteren. (M)

MÜTEŞABİH sıf. (ar. *şibh > teşâbüh*'ten *müteşâbih*). *Esk.* Birbirine benzer.

— Din. *Kur'an'ı Kerim*'de gerçek anlamı kastedilmeyip mecazî anlamda kullanılan (ayet).

◆ **Müteşabihe** sıf. *Esk.* Müteşabih'in dişili. || *Eşkâl-i müteşabihe,* benzer şekiller. (M)

MÜTEŞABİHAT çoğl. i. (ar. *müteşâbih*'den *müteşâbihât*). *Esk.* Birbirine benzeyenler.

— Din. *Kur'an'ı Kerim*'de gerçek anlamları kastedilmeyip mecazî anlamlarıyle örnek olarak kullanılan ayetler. (M)

MÜTEŞAİR sıf. (ar. *şi'r > teşâ'ür*'den *müteşâir*). *Esk.* Şairlik taslayan: *Yok münkir olur tab'ıma erbâb-ı şuhande / Var ise bir iki müteşair süfehadır* (Nef'î).

◆ **Müteşairane** zf. ve sıf. *Esk.* Şairlik taslayarak: *Çocuklara mahsus bir heves-i müteşairane ile ...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEŞAKIL sıf. ve i. (ar. *şekl > teşâkül*'den *müteşakil*). *Esk.* Şeklen birbirine benzeyen. || Şekli birbirine benzeyenlerden her biri.

— Ed. *Esk.* Aruz bahirlerinden *fâilâtün, mefâilün, mefâilün* vezninde olan. (M)

MÜTEŞARİK sıf. (ar. *şirket > teşârük*'ten *müteşârik*). *Esk.* Birbiriyle ortak: *Bu kavim ise Osman'ın katlinde müteşariktirler* (Cevdet Paşa). [M]

MÜTEŞAŞI sıf. (ar. *şa'şa'a > teşâ'şu'*dan *müteşa'şı'*). *Esk.* Parıldayan şa'şaalı bir manzara gösteren, gösterişli. (M)

MÜTEŞEBBİS sıf. ve i. (ar. *şebeş > teşebbüs*'ten *müteşebbis*). Teşebbüs eden, bir işe girişen, girişken olan (kimse): *Keza kuvvetli ve müteşebbis, çekinmez bir adamdır* (Ömer Seyfeddin). *Millî sermaye israf edilmeyecek, küçük müteşebbisler korunacaktı* (Ş. S. Aydemir).

— İkt. Klasik iktisatçılar, *müteşebbis*'i «sermaye koyarak bir iş kuran kimse» olarak tanımlarlar. J.-B. Say, sadece müteşebbis ile kapitalist arasında fark gözetmişti, ama bugün, iş kurma ve yönetme, çoğunlukla, birbirinden ayrıdır. Nitekim A. B.D.'de daha sonra başkaları tarafından yönetilen işleri kurmak konusunda uzmanlaşmış bir işadamı tipinin ortaya çıktığı görülür. Müteşebbis, iş kuran kimse olmasa da, yönetiminin iyi veya kötü bir gelişme göstermesinin sorumluluğunu yine de yüklenmektedir. Zanaatkâr, küçük tacir, küçük sanayici söz konusu olduğu zaman bu tanım doğrudur. Ama bir anonim şirkette, müteşebbis denen görevli kimdir? Burada tanım yapmak çok güçtür, ama fonksiyon yine de vardır. Bu fonksiyon, iki temel özelliği ve ek sorumlulukları kapsar.

Müteşebbis, üretimin düzenleyicisidir. Bu görevini yerine getirmek için, kendi firmasının iktisadî durumu, mahallî, millî ve milletlerarası piyasa hakkında, sadece kendi ürünleri açısından değil, iktisadî faaliyetin tümünü kapsayacak tarzda sağlam bilgiler edinmesi gerekir. Böylece, sürekli olarak teşhisler koymak zorundadır. Müteşebbisin, bu teşhislere dayanarak ve tahminler ileri sürerek üretim planını düzenlemesi gerekir. Planı düzenledikten sonra, bu planın gerçekleştirilme şartlarını belirler, yönetim, araştırma ve uygulama çalışmalarını organize eder, planın geliştirilmesi için, çoğunlukla, işletmenin sorumlu kadrolarına başvurur. Bütün personelin katılması imkânsız olduğundan, kimi zaman, temsilcilere başvurması bir çözüm yolu olarak ileri sürülür. İşletme komiteleri neyler çok fazla değildir ve pek başarılı da olmamıştır.

Müteşebbis, «işin yöneticisi»dir (Fr. Perroux), yani karar alma yetkisine sahiptir. Bu, her çeşit işletme için geçerlidir. Alınan kararlar uygulanacaktır. Bundan ötürü, uygulanmayı denetim altında tutmak gerekir.

Bu iş tek bir kimsenin gücünü aştığından, işletmenin başında çoğunlukla bir «yürütme grubu» bulunur. Bütün büyük işletmelerde, anonim şirketlerde veya millîleştirilmiş şirketlerde «yürütme grubu» vardır. Ama bu grubun başında yetkili tek bir kişinin bulunması da zorunludur.

Böylece, gerek yeni ürünler ortaya koymak için «üretim faktörlerini biraraya getirmek» ve üretimi organize etmek, gerek karar yetkisini kullanmak söz konusu olsun, modern ekonomide, müteşebbisin gerçekleştirdiği fonksiyonunun, bir ekibe devredilme eğiliminin ortaya çıktığı görülür. Üretim işi kolektif olduğu için, müteşebbisin fonksiyonu da kolektifleşmektedir. Ama işletmenin stratejisini belirleyen tek bir otoritenin bulunması da gereklidir. Müteşebbise yüklenen bu iki temel özelliğe, amerikan işletmelerinde olduğu gibi sovyet işletmelerinde ve özel işletmelerde olduğu gibi kamu işletmelerinde de rastlanır.

Müteşebbisin yerine getirmesi gereken başka görevler de vardır. Meselâ *müteşebbis bir «yenileştirici» olmalıdır;* kapitalist, millîleştirilmiş veya devletleştirilmiş bir işletmede çalışması, bu özelliğini ortadan kaldırmaz. Demek ki müteşebbis, üretim faktörlerini (sermaye, emek, ilk maddeler) yeni bileşimler içinde biraraya getirmek için sürekli bir çaba harcayacaktır. Müteşebbis, memur haline gelirse, iktisadî sistem haretketsizleşir. (Sovyet ekonomisinin yöneticileri, yeni işletmelerin başında bulunan «direktörlerden» birçoğunu bu açıdan eleştirirler). Kapitalist ekonomide ise, müteşebbisin dinamizmi, sadece işletme için değil iktisadî hayat bakımından da bir ölüm kalım meselesidir.

Avusturyalı iktisatçı Schumpeter, beş çeşit yeni bileşim ayırt etmiştir: yeni bir ürünün ortaya konması; yeni bir üretim metodunun bulunması; yeni bir sürüm alanının ele geçirilmesi; ilk madde sağlayan yeni bir pazarın elde edilmesi; üretiminin yeni bir şekilde düzenlenmesi. Bu durumda, işletme içinde uygulanacak birlikte - yönetim, etkili bir yenilik niteliği taşıyabilir. Böylece yenilik, teknik planın sınırlarını iyice aşar.

◆ **Müteşebbisane** zf. *Esk.* Bir işe teşebbüs edercesine.

◆ **Müteşebbisîn** çoğl. i. *Esk.* Teşebbüse geçenler, girişken olan kimseler. (LM)

MÜTEŞEFFİ sıf. (ar. *şifâ > teşeffî*'den *müteşeffî*). *Esk.* İyileşen, şifa bulan. || Öcünü alan. (M)

MÜTEŞEHHİD sıf. (ar. *şehâdet > teşehhüd*'den *müteşehhid*). *Esk.* «Ettehiyatü» duasını okuyan. (M)

MÜTEŞEİM sıf. (ar. *şe'âmet > teşe'üm*'den *müteşe'im*). *Esk.* Bir uğursuzluk geleceğine inanan. || Bir şeyi uğursuz sayan. (M)

MÜTEŞEKKİ sıf. (ar. *şekvâ > teşekkî*'den *müteşekkî*). *Esk.* Şikâyet eden, sızlanan: *O hayalât-ı perişanımla / Müteşekki, lâim / Karşıdan safvet-i mahmurunu seyr etmedeyim* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTEŞEKKİL sıf. (ar. *şekl > teşekkül*'den *müteşekkil*). Teşekkül etmiş, belli bir şekil almış: *Cenin, rahim-i maderde kaçıncı ayda müteşekkil olur?* (Şemseddin Sami). || ... den meydana gelmiş, ... den oluşmuş: *Bu gayet ince, muhtelif renkte kordelaların nohut kadar boncuklarla tuttu-*

rulmasından müteşekkil bir örgü idi (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEŞEKKİR sıf. (ar. *şükr* > *teşekkür'*-den *müteşekkir*). İyilik bilir, gördüğü iyilikten dolayı şükür ve teşekkür eden, teşekkür borçlu olan, minnettar: *Suad o kadar memnun ve müteşekkir kalmıştı ki Necib de memnun oldu* (Mehmed Rauf).

◆ **Müteşekkirane** zf. *Esk.* Teşekkür edercesine.

◆ **Müteşekkire** sıf. *Esk.* Müteşekkir'in dişili: *Sağ oldukça Vahşî'ye müteşekkire olacağına dair beyitler söyledi* (Cevdet Paşa). [M]

MÜTEŞEMMİM sıf. (ar. *şemm* > *teşemmüm'*den *müteşemmim*). *Esk.* Koklayan. (M)

MÜTEŞEMMİR sıf. (ar. *şemer* > *teşemmür'*den *müteşemmir*). *Esk.* Hazırlanmış, bir işe girişmek üzere olan: *Şahingiray dahi müteşemmir-i ceng ü kıtal olup...* (Naima). [M]

MÜTEŞEMMİS sıf. (ar. *şems* > *teşemmüs'*-ten *müteşemmis*). *Esk.* Güneşlenen, güneş gören bir yerde oturan veya gezen. (M)

MÜTEŞENNİC sıf. (ar. *şenc* > *teşennüc'*-den *müteşennic*). *Esk.* Buruşan, kırış kırış olan.

— Patol. Azan (yara).

— Tıp. *Esk.* [Adale, sinir v.b. için] Kasılan, büzülen. (M)

MÜTEŞERRİ sıf. ve i. (ar. *şer*ᶜ > *teşerrüᶜ'*-den *müteşerriᶜ*). *Esk.* Şeriata uygun hareket eden (kimse). || Fıkıh ve şeriat üzerine geniş bilgisi olan (kimse).

◆ **Müteşerriane** zf. *Esk.* Şeriata uyan kimseye yakışır tarzda. (M)

MÜTEŞETTİT sıf. (ar. *şetat* > *teşettüt'*ten *müteşettit*). *Esk.* Dağınık, perişan, karışmış.

◆ **Müteşettite** sıf. *Esk.* Müteşettit'in dişili. || *Ârâ-yı müteşettite,* dağılmış reyler. (M)

MÜTEŞEYYİ sıf. ve i. (ar. *şiâ*ᶜ > *teşeyyuᶜ'*-dan *müteşeyyiᶜ*). *Esk.* Şiî mezhebinin kabul etmiş (kimse). || Şiî olmadığı halde şiî gibi görünen, şiîlik taslayan (kimse).

◆ **Müteşeyyiîn** çoğl. i. *Esk.* Şiî mezhebine girmiş olanlar. || Şiîlik taslayanlar. (M)

MÜTETABİ sıf. (ar. *teb*ᶜ > *tetâbuᶜ'*dan *mütetâbiᶜ*). *Esk.* Birbiri ardınca sıralanan. || *Mütetâbi-ül-vürud,* ardı kesilmeyen.

◆ **Mütetabia** sıf. *Esk.* Mütetabi'nin dişili.

— Gram. *Esk.* *İzafat-ı mütetabia,* zincirleme isim tamlaması.

◆ **Mütetabian** zf. *Esk.* Birbiri ardınca. (M)

MÜTETAVİL sıf. (ar. *tûl* > *tetâvül'*den *mütetâvil*). *Esk.* Uzayan. || Birbiri ardınca uzanan. (M)

MÜTETEBBİ sıf. (ar. *tib*ᶜ > *tetebbüᶜ'*-den *mütetebbiᶜ*). *Esk.* Bir konuyu dikkatle araştıran, araştırıcı. (M)

MÜTETEVVİC sıf (ar. *tâc* > *tetevvüc'*-den *mütetevvic*). *Esk.* Tacı olan, taç giymiş, taçlı.

— Bot. *Esk.* Taçyapraklı. (M)

MÜTETAFIK sıf. (ar. *vefk* > *tevâfuk'*-tan *mütevâfık*). *Esk.* Birbirine uygun olan, denk.

— Mat. Bütün boyutlarıyle birbirinin üzerine uyan. (M)

MÜTEVAGGIL sıf. ve i. (ar. *vüğul* > *tevağğul'*dan *mütevağğıl*). *Esk.* Bir konunun veya bir bilimin derinliklerine inen, en ince noktalarına kadar bilen (kimse): *Şecere-i nesliye mütevaggıllerine belki mümkün olur* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEVAHHİD sıf. (ar. *vahdet* > *tevahhud'*dan *mütevahhid*). *Esk.* Benzeri olmayan, tek, eşsiz. (M)

MÜTEVAHHİŞ sıf. (ar. *vahşet* > *tevahhuş'*tan *mütevahhiş*). *Esk.* Korkmuş, ürkmüş: *Öyle bir hande-i perişan ki / Mütevahhiş leb-i meserretten* (Tevfik Fikret).

◆ **Mütevahhişane** zf. *Esk.* Korkmuş, ürküntü duymuş bir varlığın davranışıyle. (M)

MÜTEVAKKIF sıf. (ar. *vakf* > *tevakkuf'*tan *mütevakkıf*). *Esk.* Olduğu yerde duran, ilerlemeyen. || Bir şeye bağlı olan, gerçekleşmesi ancak bağlı olduğu şeyle mümkün bulunan (iş, husus v.b.): *Miras işini ailenin lehine olarak halletmek cidden müşküldü; büyük bir maharete mütevakkıftı* (Vâ-Nû). [M]

MÜTEVAKKİ sıf. (ar. *vikâye* > *tevakki'*den *mütevakki*). *Esk.* Kendini gözeten, sakınan. (M)

MÜTEVÂLİ sıf. (ar. *vely* > *tevâli'*den *mütevâli*). *Esk.* Birbirini takip eden, aralık vermeksizin devam eden: *Bu husustaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman mütevâli teşebbüsatta bulunmamızı icap ettirdi* (Atatürk).

◆ **Mütevâliyen** zf. *Esk.* Birbirini takip ederek, üst üste: *Hilal-i Şabanda on beş gün mütevâliyen muharebe ettiler* (Cevdet Paşa).

MÜTEVALİ i. («Ali'yi seven» anlamında ar. k.). Lübnanlı şiîlere verilen ad (XVIII. yy. başları).

— ANSİKL. *Mütevaliler,* Cebel Amil'de Neşşar, Baalbek'te Harfuş ve Kuzey Lübnan'da Hamade ailelerinin başkanlığında toplandılar. Bağımsızlık savaşına atılarak Lübnan beylerinin hâkimiyetinden kurtuldular. Bugün sayıları yaklaşık olarak 200 000 kişiyi bulan mütevalilerin, Lübnan devletinde azınlık hakları ve parlamentoda milletvekilleri vardır. Kisrevan ve Hermil kasabalarında toplu olarak yaşar, daha çok tarımla uğraşırlar. Kendi tarih ve toplumlarıyle ilgili, uzun yıllardır yayımlanan dergileri vardır. Son zamanlarda, Suriye'nin diğer bölgelerindeki Caferî halkı da bu adla anılmağa başladı. Fakat Halep, İdlib, Fırat kıyılarıyle Şam bölgesindeki şiîler kendilerini sünnî olarak göstermektedirler. (M)

MÜTEVARİD sıf. (ar. *vürûd* > *tevârüd'*-den *mütevârid*). *Esk.* Gelen, ulaşan: *Vakt-i saadette vahy-i ilâhî mütevarid olur ve taraf-ı Nebevî'den ümmete teblig buyurulur idi* (Cevdet Paşa).

◆ **Mütevaride** sıf. *Esk.* Mütevarid'in dişili. || *Mekâtib-i mütevaride,* gelen mektuplar. (M)

MÜTEVARİS sıf. (ar. *verâset* > *tevârüş'*-ten *mütevâriş*). *Esk.* Miras yoluyle elde edilen, miras kalan. || [Maddî veya manevî bazı değerler için] Babadan evlâda geçen. (M)

MÜTEVASIL sıf. (ar. *vasl* > *tevâsul'*dan *mütevâsıl*). *Esk.* Birbirine bitişmiş.

◆ **Mütevasıla** sıf. *Esk.* Mütevasıl'ın dişili. || *Hutût-ı mütevasıla,* birbirine bitişmiş çizgiler. (M)

MÜTEVATİR sıf. (ar. *vetr* > *tevâtür'*-den *mütevâtir*). *Esk.* Halk arasında söylenilen, ağızdan ağıza yayılan.

◆ **Mütevatiren** zf. *Esk.* Söylenerek, ağızdan ağıza yayılarak. (M)

MÜTEVAZI sıf. (ar. *vaz*ᶜ > *tevâzuᶜ'*dan *mütevâzıᶜ*). Tevazu gösteren, alçakgönüllü, kibirsiz: *Mütevazı, babacan, her zaman yüzü gülen bir insandı* (Ş. S. Aydemir). ||Gösterişsiz: *Taksim'e yakın mütevazi bir apartımanın dördüncü katında oturan dostumun yeri biraz yüksekçe, asansörü de yok* (B. Felek).

◆ **Mütevazıane** zf. *Esk.* Alçakgönüllülükle. || Gösterişsiz bir şekilde.

◆ **Mütevazıîn** çoğl. i. *Esk.* Kibirsizler, alçakgönüllü kimseler. (M)

MÜTEVAZİ sıf. (ar. *vezy* > *tevâzi'*den *mütevâzi*). Mat. *Esk.* Birbirine paralel olan. || *Mütevazi (y)-ül adlâ,* paralelkenar. || *Mütevazi(y)-üs sütun,* paralelyüz.

◆ **Mütevaziyen** zf. *Esk.* Paralel olarak, birbiriyle birleşmeden. (M)

MÜTEVAZİN sıf. (ar. *vezn* > *tevâzün'*-den *mütevâzin*). *Esk.* Birbirine uyan, ölçülü, dengeli olan: *Enzâri umumiye ister ki, manen ve maddeten mütevazin bulunalım* (Cenab Şahabeddin).

— Denizc. *Mütevazin dümen,* yelpaze alanının yüzde 20 ile 30'u arasında bir parçası dönme ekseninin önünde bulunan gemi dümeni. (Geminin hareketinden doğan su akıntısının bu alan üstündeki etkisi dolayısıyle dümene uygulanacak döndürme gücünde önemli indirim sağlar.) || *Mütevazin palanga,* denizli havalarda dalgaların dümen yelpazesine vurması sonucu, dümen zinciri üzerine binecek zorlamaları önlemek için dümenin yekesinden iki yana karşılıklı olarak tek parça halatla donatılan çift palanga. (M)

MÜTEVECCİH sf. (ar. *vech* > *teveccüh'*-ten *müteveccih*). *Esk.* Bir yere yönelen, bir yere gitmeğe karar veren: *Artar, beni ezdikçe belâ, hazz u huzurum / Ben Rabb'ime doğru / Her an mütevekkil, müteveccih ve sabûrum* (Tevfik Fikret). || Yönelmiş: *İzzet Paşa, millet ve memlekete müteveccih büyük bir fenalığın önüne geçmek için hükümete geldiğini söyleyerek...* (Atatürk). || Birine teveccühü, sevgisi olan: *Sinekli Bakkalın umumî ve içtimaî hayatına her vesile ile karışan bu yeni komşuya çok müteveccihti* (H. E. Adıvar).

◆ **Müteveccihane** zf. *Esk.* Bir yere yönelircesine veya sevgi duyan bir kişinin davranışıyle.

◆ **Müteveccihîn** çoğl. i. *Esk.* Bir yere doğru yola çıkanlar. || Bir tarafa yönelenler. (M)

MÜTEVECCİHEN zf. (ar. *müteveccih'*ten *müteveccihen*). *Esk.* Bir yere doğru gitmek üzere: *Maden tarafına müteveccihen büyük bir caddeyi takip ediyorlardı* (H. Z. Uşaklıgil). || Belli bir tarafa yönelerek, niyetlenerek. (M)

MÜTEVEFFA sıf. ve i. (ar. *vefât'*tan *müteveffâ*). Vefat etmiş olan, ölmüş, ölü (kimse): *Rum karısının biri, ölmüş eşeğinin başında müteveffanın mezayasını sayıp dökerek dövüne dövüne ağlıyordu* (H. R. Gürpınar).

◆ **Müteveffat** sıf. *Esk.* Müteveffa'nın dişili. (M)

MÜTEVEHHİM sıf. (ar. *vehim* > *tevehhüm* den *mütevehhim*). *Esk.* Vehimlenen, kuruntulu. || Korkak, ödlek.

◆ **Mütevehhimane** zf. *Esk.* Kuruntulu olana yaraşır şekilde.

◆ **Mütevehhimîn** çoğl. i. *Esk.* Kuruntulular. (M)

MÜTEVEKKİL sıf. (ar. *vekl* > *tevekkül'*-den *mütevekkil*). Her işini Tanrı'ya bırakan, tevekkül gösteren: *Ta fetihten beri mü'min, mütevekkil, yoksul, / Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar burada* (Y. K. Beyatlı). || Tevekkül ifade eden: *Gözlerinin yaşı dindi. Ve mütevekkil bir sesle: Oynayayım, ah Boris.. dedi* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Mütevekkilane** veya **mütevekkilen** zf. *Esk.* Her işi oluruna bırakarak, tevekkül göstererek, kadere boyun eğerek: *Mütevekkilen-al-Allah,* Tanrı'ya sığınarak, tevekkül ederek. (M)

MÜTEVEKKİL ALALLAH, abbasî halifesi (822 - 861). Kardeşi Vasık'ın ölümünden sonra tahta çıktı (847). Halife olunca Kur'an üstüne her türlü tartışmayı yasakladı. Mutezile görüşünü kabul etmemiş oldukları için hapsedilen kimseleri serbest bıraktı. Bağdat'taki havra ve kiliseleri yıktırdı (850). Kerbelâ'daki Hüseyin türbesini de yıktırarak burayı ziyaret etmeyi yasakladı (851). Bütün halifeliği isyanlar ve tecavüzleri karşılamakla geçti. Zamanla halifenin müsrifliği, keyfî hareketleri ve zalimliği, halkın nefretini uyandırdı; sonunda türk muhafız kuvvetleriyle arası açıldı. 850'de büyük oğlu Muhammed Muntasır'ın veliaht olması öteki iki oğlunun da tahta geçme hakları mahfuz kalmak üzere eyaletlere vali olmalarına karar verildi. Sonra bu kararından vaz geçerek oğlu Mutez'i veliaht olarak ileri sürdü. Bunun üzerine Muntasır tarafından öldürüldü. (M)

Mütevekkiliye camii, Irak'ta Samarra şehrinde cami. Abbasîler devrinde halife Mütevekkil tarafından yaptırıldı (848-852). Camiden bugün sadece çevre duvarları ve minaresi kaldı. 150 000 Kişinin namaz kılabileceği bu caminin çatısının düz olduğu ve kemersiz olarak doğrudan doğruya 8 köşeli payeler üzerine oturduğu sanılıyor. Cami duvarının dışında bulunan ve Melviye adı verilen burmalı minaresi ilgi çekicidir. 53 m yüksekliğinde olan minarenin tepesi yoktur ve dışarıdan 2,5 m genişliğindeki rampalarla çıkılacak şekilde yapılmıştır. (M)

MÜTEVELLİ i. (ar. *vely* ve *vilâyet* > *te-*

velli'den *mütevelli*). Bir vakfın yönetimiyle görevli olan kimse.

— Huk. *Esk.* Şer'î kurallara veya bir vakfiyede belirtilen şartlara göre vakfı yöneten veya vakfa ait meselelere çözüm bulan kimse.

— ANSIKL. Huk. *Esk.* *Mütevelli*'nin kim olacağı veya tayin usulü vakıfnamede belirtilmemişse onu hâkim tayin eder. Mütevellinin vakıf malda tasarruf yetkisi de vardır. Mütevelli, işlerini vakıf nazırının direktifiyle çözümler, gerekirse ona danışır, onun denetimine bağlıdır. Bazı yerlerde, mütevelliyi «müşrik-i vakıf» denetler. Mütevellinin kaybolduğu veya vakfın işlerinin çok olduğu durumlarda hâkim, mütevelli yerine vakfı veya bir kısım işleri yönetecek birini tayin eder; buna da *kaimmakamı mütevelli* denir. Mazbut vakıflar, doğrudan doğruya evkaf tarafından yönetilir. İdaresi mazbut vakıflarda ise mütevelliler aynı zamanda meşrutunleh oldukları için bunlara maaş bağlanarak vakıf, doğrudan doğruya evkaf idarelerince yönetilir. Mülhak (ek) vakıflar evkaf idarelerinin denetiminde olmakla birlikte özel mütevellilerce; müstesna vakıflar ise sadece mütevellilerce yönetilir. Bk. VAKIF. (M)

MÜTEVELLİT veya **MÜTEVELLİD** sıf. (ar. *velâdet* > *tevellüd*'den *mütevellid*). *Esk.* Dünyaya gelen, doğan: *Ve Üveyne İbni Hısni'l-Fizarî'nin kızı Ümmü'l-benîn'i tezevvüc edip ondan Abdül-melik nâm oğlu mütevellid ve küçük iken fevt oldu* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Meydana gelmiş, hasıl olmuş, ileri gelmiş: *O aşksızlıktan mütevellit boşluğu doldurmak için izdivacının yanında bir garam hayatı icat etmek lâzım gelmiş idi.* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Mütevellidat** çoğl. i. *Esk* Kız çocuklar.

◆ **Mütevellide** sıf. *Esk.* Mütevellid'in dişili. (M)

MÜTEVERRİK sıf. (ar. *varak* *teverruk*'tan *müteverrık*). Bot. *Esk.* Yaprak süren, yapraklanan. ||*Şecer-i müteverrık*, yapraklanmış ağaç. (M)

MÜTEVERRİM sıf. (ar. *verem* > *teverrüm*'den *müteverrim*). *Esk.* Verem olmuş, veremli: *Müteverrim bahar-ı hande-nikap / Bütün eşyada ihtizar-ı şebap* (Hüseyin Siret). || Kabarık, şiş.

◆ **Müteverrime** sıf. *Esk.* Müteverrim'in dişili.

◆ **Müteverrimen** zf. *Esk.* Vereme tutularak.

◆ **Müteverrimun** çoğl. i. *Esk.* Veremliler. (M)

MÜTEVESSİ sıf (ar. *vüs'at* > *tevessü'*den *mütevessi'*). *Esk.* Genişleyen ||*Mec.* Gelişen, büyüyen: *Nihal'in henüz gayr-i mütevessi gövdesiyle...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTEVESSİL sıf. (ar. *vesile* > *tevessül'den mütevessil*). *Esk.* İnanan, bağlanan: *Büyük ve necip milletimizin hukuk-ı meşruasını müdrik ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mecvudiyetiyle mütevessil olduğunu görmekle pek mesudum* (Atatürk) ||Yanaşan, yakınlaşmak isteyen|| Sebep olarak kabul eden.

◆ **Mütevessilen** zf. *Esk.* Bir vesileye dayanarak. (M)

MÜTEVETTİR sıf. (ar. *vetr* > *tevettür*'den *mütevettir*). *Esk.* Gerilen, gerilmiş halde bulunan.

◆ **Mütevettire** sıf. *Esk.* Mütevettir'in dişili. || *Âsâb-ı mütevettire*, gergin sinirler. (M)

MÜTEYAKKIN sıf. (ar. *yakîn* > *teyakkun*'dan *müteyakkın*). *Esk.* Kesin olarak bilen. (M)

MÜTEYAKKIZ sıf. (ar. *yakaza* > *teyakkuz*'dan *müteyakkız*). *Esk.* Gözü açık, dikkatli, uyanık: *Bütün teferruat-ı vakanın müteyakkız bir şahidi sıfatıyle...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Esk.* Uykudan uyanmış.

◆ **Müteyakkızane** zf. *Esk.* Uyanık ve açıkgöz bir kimsenin davranışıyle. (M)

MÜTEYEMMEN sıf. (ar. *yümn* > *teyemmün*'den *müteyemmen*). *Esk.* Uğurlu olarak kabul edilmiş, kutlu sayılmış: *Son güzel senenin müteyemmen takvimi ile...* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTEYEMMİM sıf. (ar. *yemam* > *teyemmüm*'den *müteyemmim*). Din. Abdesti teyemmümle alan. Bk. TEYEMMÜM.

◆ **Müteyemmimen** zf. *Esk.* Teyemmüm ederek. (M)

MÜTEYEMMİN sıf. (ar. *yümn* > *teyemmün*'den *müteyemmin*). *Esk.* Uğurlu, bereketli sayan, uğur uman.

◆ **Müteyemminen** zf. *Esk.* Uğurlu ve bereketli sayarak. (M)

MÜTEYESSİR sıf. (ar. *yüsr* > *teyessür*'den *müteyessir*). *Esk.* Kolayca yapılan, kolaylıkla meydana gelen. (M)

MÜTEZAD sıf. (ar. *zıdd* > *tezadd*'dan *mütezâdd*). *Esk.* Birbirine karşıt olan

◆ **Mütezadde** sıf. *Esk.* Mütezad'ın dişili. ||*Efkâr-ı mütezâdde*, karşıt fikirler. (M)

MÜTEZAHİR sıf. (ar. *zuhûr* > *tezâhür*'den *mütezâhir*). *Esk.* Görünen, ortaya çıkan: *İstanbul'da zaten öteden beri mevcut ve mütezahir olan vaziyette, daha çok tecellilere şahid olacağız* (Atatürk). [M]

MÜTEZAİF sıf. (ar. *zı'f* > *tezâ'üf*'ten *mütezâ'if*). *Esk.* İki veya daha çok kattan meydana gelen, kat kat artan. (M)

MÜTEZAYİT veya **MÜTEZAYİD** sıf. (ar. *ziyâde* > *tezâyüd*'den *mütezâyid*). *Esk.* Artan, çoğalan: *Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezayid* (Tevfik Fikret). [M]

MÜTEZEBZİB sıf. (ar. *zebzebe* > *tezebzüb*'den *mütezebzib*). *Esk.* Kararsız, tereddüt eden. ||Karışık. (M)

MÜTEZEHHİD sıf. (ar. *zühd* > *tezehhüd*'den *mütezehhid*). *Esk.* Dindar, son derece dine bağlı.

◆ **Mütezehhidane** zf. *Esk.* Dindar olana yakışacak şekilde. (M)

MÜTEZEHHİR sıf. (ar. *zehre* > *tezehhür*'den osmanlıca *mütezehhir*). *Esk.* Çiçeklenen, çiçeklerle bezenen. (M)

MÜTEZEKKİ sıf. (ar. *zekâ* > *tezekki*'den *mütezekki*). *Esk.* Temize çıkan, aklanan || Zekât veren. || Çok dindar olan. (M)

MÜTEZEKKİR sıf. (ar. *zikr* > *tezekkür*'den *mütezekkir*). *Esk.* Hatırlayan, aklına getiren. ||Bir işe dair konuşan. (M)

MÜTEZELLİL sıf. (ar. *zillet* > *tezellül*'den *mütezellil*). *Esk.* Zillete, alçaklığa katlanan.

◆ **Mütezellilane** zf. *Esk.* Zelilcesine, alçalarak. (M)

MÜTEZELZİL sıf. (ar. *zelzele* > *tezelzül*'den *mütezelzil*). *Esk.* Zelzeleye tutulmuş gibi sallanan, sarsılan: *Artık yürürüm, üstüme volkanları atsan, olmam mütezelzil / Ey gayz-ı mehîn lahzada bin korku yaratsan* (Tevfik Fikret). ||*Arz-ı mütezelzil*, sarsılan toprak. || *Bina-yı mütezelzil*, sallanan yapı. (M)

MÜTEZEVVİC sıf. (ar. *zevc* > *tezevvüc*'den *mütezevvic*). *Esk.* Evlenen, evli.

◆ **Mütezevvicîn** çoğl. i. *Esk.* Evliler. (M)

MÜTHİŞ veya **MÜDHİŞ** sıf. (ar. *dehşet* > *idhâş*'tan *müdhiş*). Korkuya düşüren, dehşetli, korkunç: *Yol birden müthiş dönemeçlerle altı yüz metre kadar aşağı düşer ve ovada ikiye ayrılır* (N. Araz). || Kendini kuvvetle duyuran, şiddetli: *Birdenbire İhsan'ın bir adım gerilediğini, Burhan Bey'e müthiş bir tokat indirdiğini gördüm* (R. N. Güntekin). || Mükemmel, çok güzel: *Bu yaman safların âhengi hakikat müthiş* (M. Â. Ersoy). || Çok rahatsız edici, tahammül edilmez: *Müthiş bir gürültü.* || *Teklz.* Şaşırtan, hayrete düşüren şeyler için kullanılır: *Müthiş bir adam!*

◆ Zf. (Aşırılık belirtir) Müthiş bir şekilde, son derece: *Buraya gelmiş olduğuna şu anda müthiş pişmandı* (Sabahattin Ali). [M]

MÜTİB sıf. (ar. *ta'b* > *it'âb*'dan *müt'ib*). *Esk.* Yorgunluk veren, yorucu: *Yoruldu hepsi bu mürib, uzun mücadeleden* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜTİM sıf. (ar. *temâm* > *itmâm*'dan *mütimm*). *Esk.* Bir şeyin tamamlanmasına yarayan, tamamlayıcı. (M)

MÜTLİF sıf. (ar. *telef* > *itlâf*'tan *mütlif*). *Esk.* Telef eden, öldüren. ||Tehlikeli.|| Bir şeyi kullanılmaz hale getiren. (M)

MÜTTAKİ sıf. (ar. *vikâye* > *ittikâ*'dan *müttakî*). *Esk.* Günah ve haramdan sakınan, Tanrı'dan korkan: *Harb ve fitneyi sevmezdi ve pek ziyade müttaki olup fevkalâde ittikası ona mülk ve dünyayı terk ettirdi* (Cevdet Paşa). [M]

MÜTTAKİ (El-Muttakil Hindî), hintli bilgin (Gucerat 1480-Mekke 1567). Öğrenimini Burhanpur'da Abdülkerim bin Şeyh Bacan'ın yanında yaptı. Çiştî tarikatına girdi ve Multan'dan Hüsameddinül Muttaki'nin yanında öğrenimine devam etti. Eserleri: *El-Burhan fi Alâmatı Mehdiî Ahir el-Zaman* (Ahir Zaman Mehdisinin Alâmetleri Hakkında Delil); *El-Burhanü'l-Celî fi Ma'rifeti'l-Velî* (Velinin Tanınması Hakkında Açık Delil); *Telhisu'l-Beyan fi Alâmâti Mehdiî Ahirel-Zaman* (Ahir Zaman Mehdi'sinin Alâmetleri Hakkında Sözün Özeti); *Kenzü'l-Ummâl fi Sunani'l Akval* (Sözlerin Meydana Çıkması Hakkında Âmillerin Hazinesi); *Niamü'l-Miyâr ve'l Mıkyâs li-Marifeti Merâtibi-n Nâs* (Halkın Mertebelerini Bilmek için Ayarlama ve Ölçmenin Nimetleri). [M]

MÜTTAKİ LİLLAH (Ebu İshak İbrahim), Abbasî halifesi (? - 968). Kardeşi Razi'nin yerine halife oldu (940). Türk kumandanı Emirülümera Beckem'i yerinde bıraktı. Beckem'in ölümünden sonra orduda bulunan Türk ve Deylemliler arasında karışıklık çıktı. Ebu Abdullah ül-Beridi, Bağdat'ı ele geçirdi; fakat, Deylemli reisi Kün Tigin tarafından atıldı. Bir süre sonra Ebu Abdullahın kardeşi Ebulhüseyin, bir orduyle Bağdat'ın üzerine yürüyünce halife ve Kün Tigin'in yerine geçen İbni Raik, Musul'a sığındılar. Sonra, isyan eden türk kumandanı Tüzün halifeyi yakalatarak, gözlerine mil çektirdi; Müttaki bir sene sonra öldü. (M)

MÜTTEFİK sıf. ve i. (ar. *vefk* > *ittifâk*'tan *müttefik*). Herhangi bir anlaşma ile bağlanmış olan, birleşmiş (kimse veya şey): *Müttefiklerimiz kuvvetli ama, ihtiyarların dediği gibi yedi düvele karşı koymak var* (Sabahattin Ali). *Müttefik devletler.* ||Aynı fikirde olan, hemfikir (kimse): *Buraya Behlûl'ü kendisine müttefik bulmak ümidiyle gelmiş, onun hiç olmazsa bu meselede kendisiyle beraber olacağını zannetmiş idi* (H.Z. Uşaklıgil).

— *Esk.* *Müttefik-ül-kavl*, söz birliği edenlerin her biri. || *Müttefik-ül-menfaa*, menfaat birliği eden.

◆ **Müttefika** sıf. *Esk.* Müttefik'in dişili.

◆ **Müttefikan** zf. *Esk.* Hep beraber, birlikte. ||Oy birliğiyle: *Meclis müttefikan «yeniden intihabat icrası karargir oldu» tarzında olan kanunu çıkardı* (Atatürk). [M]

MÜTTEFİK DEVLETLER, İkinci Dünya savaşında Mihver devletlerine karşı savaşan ülkelere (önce İngiltere, Fransa, Amerika) verilen ad. Daha sonra bu devletlere Rusya, Çin, Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Mısır, Suriye ve Lübnan da katıldı. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI. (M)

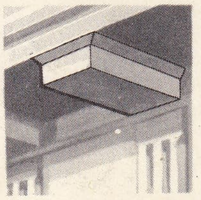

mütül

Apollon galerisi, Louvre müzesi, Paris

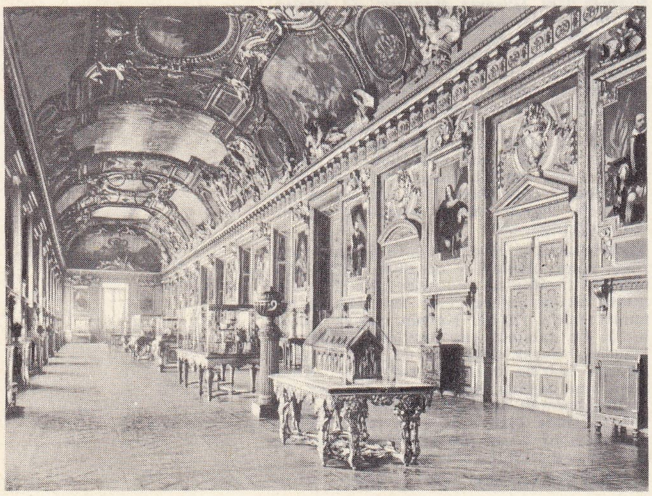

Foto. LAROUSSE

Müttefiklerarası savaş. Bk. SOSYAL SAVAŞ.

MÜTTEHAZ sıf. (ar. *ahz* > *ittihāz*'dan *müttehāz*). *Esk.* Kabul edilen, geçerli, kullanılmakta olan.

◆ **Müttehaza** sıf. *Esk.* Müttehaz'ın dişili. || *Usul-ı müttehaza*, yürürlükte olan kurallar. (M)

MÜTTEHEM sıf. (ar. *vehm* > *ittihām*'dan *müttehem*). *Esk.* Töhmet altına giren, suçlu sayılan, suçlanan: *Firarî valinin hıyanet-i vataniye ile müttehem olduğunu, ele geçince derdest ile...* (Atatürk).

— Huk. *Esk.* Muhakematı Cezaiye kanununa (bugünkü adıyle Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu) göre heyeti ithamiye tarafından cinayetle itham edilen ve lüzumu muhakeme kararıyle, cinayet mahkemesine çıkarılan suç sanığı.

◆ **Müttehemiyet** i. *Esk.* Töhmet altına sokma, suçlandırma: *Birden nefsini azim bir cinayet işlemiş olma müttehemiyetiyle gördü* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

MÜTTEHİD sıf. Bk. MÜTTEHİT.

MÜTTEHİDEN zf. (ar. *müttehid*'den *müttehiden*). *Esk.* Beraberce, birlikte, birden: *Maddî ve manevî bütün kuva-yi memleketin müttehiden hareket etmesi elzemdir* (Atatürk). [M]

MÜTTEHİM sıf. ve i. (ar. *vehm* > *ittihām*'dan *müttehim*). *Esk.* İtham olunan, kendisine suç yüklenen. ||Suçu olan, kabahatli: *Şayet müttehim, mahkemenin başlamasından evvel vefat edecek olursa mahkeme sukut edecekti* (Vâ-Nû). [M]

MÜTTEHİT veya **MÜTTEHİD** sıf. (ar. *vahdet* > *ittihād*'dan *müttehid*). *Esk.* Birleşmiş, birlik haline gelmiş: *İşte, ancak bu mütecanis müttehid ve müstakil heyete cemiyet adı verilebilir* (Ziya Gökalp). || *Müttehid-ül-fikr*, hemfikir: *Herhalde beyanname sulh murahhaslarının azîmetinden evvel ve fakat grupla müttehid-ül-fikr olarak tanzim olunmalıdır* (Atatürk).

◆ **Müttehide** sıf. *Esk.* Müttehid'in dişili. ||*Memâlik-i müttehide*, birleşmiş memleketler. (M)

MÜTTEHİZ sıf. (ar. *ahz* > *ittihāz*'dan *müttehiz*). *Esk.* Kabul eden. (M)

MÜTTEKÂ i. (ar. *vekā* > *ittikā*'dan *müttekā*). *Esk.* Koltuk değneği, asa v.b. gibi dayanılacak şey: *Fezayı dolduran eller ki Hakk'a yalvarıyor / Yarıp da loşluğu bir müttekâ-yı nûr arıyor* (M.Â. Ersoy). [M]

MÜTTEKİ sıf. (ar. *vekā* > *ittikā*'dan *müttekī*). *Esk.* Dayanmış, bir yere yaslanmış. (M)

MÜTTESİ sıf. (ar. *vüs'at* > *ittisā'*'dan *müttesi'*). *Esk.* Genişleyen, bollaşmış. (M)

MÜTUN çoğl. i. (ar. *metn*'den *mütūn*). *Esk.* Yazılmış şeyler, eserler, metinler || *Şerh-i mütun*, metinlerin açıklanması. (M)

MÜTÜALİZM i. (fr. *mutualisme*). Ortak çıkarları için ve herhangi bir karşılıklı sömürme söz konusu olmadan birlikte yaşayan iki hayvanın ilişkisi. (Mütüalizm çıkarların karşılıklı olmasına dayanan *ortak yaşarlık*'tan ve öbürüne zarar vermemekle birlikte karşılıklı ilişkilerden sadece bir cinsin yararlandığı *ortaklık*'tan farklıdır.)

— Huk. Karşılıklı yardım üzerine kurulan dayanışma.

— ANSİKL. Proudhon *mütüalizm*'i şöyle tanımlar: «Kendinize yapılmasını istemediğiniz şeyi başkalarına yapmayın; başkalarına, onlardan beklediğiniz şeyi yapın». Proudhon karşılıklılık, değiş tokuş, alışveriş kavramı üzerine hür güçler arasındaki dengeye dayanan eşitçi bir sistem kurmak istiyordu; ayrıca Proudhon, mütüalizm kavramına dayanarak nakitsiz olarak tedavülü düzenleyen bir banka aracılığıyle faizsiz kredi sistemini kurmak istiyordu. (L)

MÜTÜL i. (fr. *mutule*). İnş. Çıkıntı yapan ahşap parça; bir merteğin, duvar hizasını aşan ucu.

— Mim. Dor uslûbu saçaklıkta, korniş damlalığının altına konulan ve aynı genişlikteki triglife tekabül eden, dikdörtgen kesitli destek.

— ANSİKL. Dor üslûbunda yapılmış tapınaklarda, her mütülün tavanı altında, *damlataş* denen koni biçiminde çıkıntılar bulunur. Bunlar, merteklerin bingilerini pekiştiren ahşap takozlardan ilham alarak, tamamen süs gayesiyle kullanılmıştır. (L)

MÜVEKKEL veya **MÜEKKEL** sıf. ve i. (ar. *vekâlet* > *tevkîl*'den *müvekkel*). *Esk.* Bir kimsenin vekilliğini üstüne almış olan (kimse): *Sen ki maneviyata inanırsın, bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmağa «müekkel»im* (F. R. Atay). [M]

MÜVEKKİL veya **MÜEKKİL** i. (ar. *vekâlet* > *tevkîl*'den *müvekkil*). Birini kendine vekil tayin eden kimse: *Bir avukatın müvekkili.*

— Huk. Vekâlet sözleşmesinde vekâlet veren kimse. Bk. VEKÂLET.

— Tic. Komisyoncunun, onu ücretsiz olarak, hesabına mal alıp satmakla görevlendiren müşterisi.

◆ **Müvekkile** sıf. *Esk.* Müvekkil'in dişili. (M)

MÜVELLÂ i. (ar. *vell* > *tevliye*'den *müvellā*). *Esk.* Bir işin araştırılması ve takibine şeriatçe memur edilmiş kimse.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Bir hâkimin yargı çevresinden bir kimse ile kendisi, usul ve füruu veya karısı arasında dava varsa orada başka bir hâkim bulunduğu takdirde davayı görür, yoksa taraflar ortak rızalarıyle bir hâkim seçerler. Hâkim seçiminde anlaşamazlarsa sırf bu dava için veliyülemr, geçici bir hâkim tayin eder. Bu hâkime *müvellâ* denir. (M)

MÜVELLED sıf. (ar. *vilâdet* > *tevlîd*'den *müvelled*). *Esk.* Doğmuş. || İki cinsin karışmasından meydana gelmiş, melez. ||Sonradan yapılmış, uydurulmuş (kelime).

◆ **Müvelledat** çoğl. i. *Esk.* Doğanlar, doğarak meydana gelmiş canlılar. ||Yapma kelimeler.

◆ **Müvellede** sıf. *Esk.* Müvelled'in dişili. || *Kelimat-ı* (veya *lûgat-ı*) *müvellede*, yapma kelimeler. (M)

MÜVELLİD i. (ar. *vilâdet* > *tevlîd*'den *müvellid*). *Esk.* Doğurtan, erkek ebe.

◆ Sıf. Kim. *Esk.* Meydana getiren.

◆ **Müvellide** i. *Esk.* Ebe kadın. (M)

MÜVELLİDÜLHUMUZA bls. i. (ar. *müvellid-ül-ḥumūża*). Kim. *Esk.* Oksijen. (M)

MÜVELLİDÜLMA bls. i. (ar. *müvellid-ül mā'*). Kim. *Esk.* Hidrojen. (M)

MÜVERRİH i. (ar. *tevrīḥ*'ten *müverriḥ*). *Esk.* Tarihçi, tarih yazan, tarihle uğraşan kimse. ||Ebced hesabıyle tarih düşüren kimse.

◆ **Müverrihîn** çoğl. i. *Esk.* Tarihçiler, tarih yazanlar. ||Ebced hesabıyle tarih düşürenler. (M)

MÜVESVİS sıf. (ar. *vesvese*'den *müvesvis*). *Esk.* Vesveseli, kuruntulu.

◆ **Müvesvisane** zf. *Esk.* Kuruntulu bir şekilde: *Onun karşısında artık tekayyüd-i müvesvisaneye lüzum görmemiş idi* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Müvesvislik** i. *Esk.* Kuruntulu, şüpheci olma hali. (M)

MÜVEZZİ i. (ar. *vez'* > *tevzī'*'den *müvezzi'*). Mektup, gazete v.b. dağıtan kimse, dağıtıcı: *Bugün yine, dünkü gibi, her zamanki gibi müvezzisin, ve her zaman da böyle olacaksın* (H.Z. Uşaklıgil) *Gazete müvezzii. Posta müvezzi.*

◆ **Müvezziîn** çoğl. i. *Esk.* Müvezziler.

◆ **Müvezzilik** i. Gazete ve posta dağıtıcılığı. (M)

MÜYEMMEN sıf. (ar. *yümn* > *teymîn*'den *müyemmen*). *Esk.* Bereketli, uğurlu. (M)

MÜYESSER sıf. (ar. *yüsr* > *teysîr*'den *müyesser*). *Esk.* Kolaylıkla meydana gelen, kolay olan. || İ. Kadın adı. || *Müyesser etmek*, kolaylıkla sağlamak: *Şem-i emelin münevver etti / Her ne diledin müyesser etti* (Fuzuli). || *Müyesser olmak*, kolaylıkla elde edilmek. Nasip olmak: *Bu kitabın ikmali müyesser oldu* (Şemseddin Sami). [M]

MÜYESSİR sıf. (ar. *yüsr* > *teysîr*'den *müyessir*). *Esk.* Bir işi kolaylıkla meydana getiren, kolayını bulan. (M)

MÜZ i. (fr. *muse*). Bk. MUSA.

MÜZAB sıf. (ar. *zevebān* > *izābe*'den *müzāb*). *Esk.* Erimiş, eritilmiş. || *Lâl-ı müzab* («erimiş yakut»), şarap: *İbrik-i zerden sâkiya lal-i müzâbı kıl revan* (Baki). [M]

MÜZAD sıf. (ar. *ziyāde* > *izdiyād*'dan *müzād*). *Esk.* Çoğaltılmış. (M)

MÜZAFER sıf. (ar. *za'ferān*'dan *müza'fer*). *Esk.* Sarı renge boyanmış.

◆ İ. Mutf. *Esk.* Bir çeşit safranlı pilav. (M)

MÜZAHAF sıf. (ar. *zihāf*'tan *müzāhaf*). Ed. *Esk.* Şiirde, vezin yüzünden, bir harfi düşürülmüş veya uzun iken kısa okunmuş zihaflı (kelime). [M]

MÜZAHE i. (ar. *müzāh*, mizah'tan *müzāhe*). *Esk.* Mizah sanatı. (M)

MÜZAHERET i. (ar. *zahr*'dan *müzāheret*). *Esk.* Yardım etme, arka çıkma.

— Huk. *Müzahereti adliye.* Bk. ADLÎ *müzaheret.* (M)

MÜZAHİR sıf. (ar. *zahr* > *müzāheret*'ten *müzāhir*). *Esk.* Arka çıkan, yardım eden. || İ. Erkek adı. (M)

MÜZAHREF sıf. (ar. *zuhruf*'tan *müzahref*). *Esk.* Yalancı yaldızlar ve parlak boyalarla süslü. (M)

MÜZAHREFAT çoğl. i. (ar. *müzahref*'ten *müzahrefāt*). *Esk.* Pislik, süprüntüler. || Yalanlar, tahrif etmeler. (M)

MÜZAKERAT çoğl. i. (ar. *müzākere*'den *müzākerāt*). *Esk.* Müzakereler, düz bir iş için yapılan konuşmalar. (M)

MÜZAKERE i. (ar. *zikr*'den *müzākere*). Bir konu hakkında yapılan görüşme, konuşma. || Sözlü imtihan: *Öğretmen ikinci dersi müzakereye ayırdı.* || Öğrencilerin derse hazırlanmaları için yaptıkları çalışma. || *Müzakere etmek* (veya *yapmak*), herhangi bir konuyu görüşmek, konuşmak. Sözlü imtihan yapmak. [Öğrenciler için] Ders hazırlamak veya hazırlanmış dersi tekrar etmek için karşılıklı çalışmak.

— Fels. *Esk.* Oylaşım.

— Huk. Bir tüzel kişiliğin organlarını meydana getiren kişiler topluluğu içinde, karara bağlanması istenen bir konunun görüşülmesi. || *Müzakere nisabı*, bir konunun, karara bağlanmak üzere bir kişiler topluluğu içinde görüşülebilmesi için aranan çoğunluk. (Bk. ANSİKL.) || *Müzakere usulü*, müzakere sırasında, uyulması gereken usul kurallarının bütünü. || *Müzakere prensibi* (veya *ilkesi*), usul hukukunda, hâkimin, görevinden dolayı, delil toplama ve araştırma ile ilgilenmeyerek, karşılıklı iddia ve delillerin taraflarca mahkeme önüne getirilmesi ilkesi. (Bk. ANSİKL.) || *Meclis müzakeresi*, T.B.M.M.'nin veya bu meclisi meydana getiren Millet meclisi ile Cumhuriyet senatosunun, gündemde olan veya meclise getirilen bu konuyu görüşmesi.

— ANSİKL. Huk. *Müzakere nisabı.* Bir kişiler topluluğunda, özellikle bir tüzel kişiliğin iç bünyesinde, belirli bir konunun karara bağlanması için, önce bu konunun görüşülmesi gerekir. Bu görüşmeye başlanabilmesi için de, önce belirli bir çoğunluğun bulunması lâzımdır. Bazı özel durumlar dışında, görüşme (müzakere) için aranan çoğunluk, üye tam sayısının yarısından bir fazlasının hazır bulunmasıyle meydana gelen salt çoğunluktur. Ancak, bazı özel durumlarda, kanun, yalnız salt çoğunluk ile yetinmeyebilir. Meselâ, yürürlükte bulunan Cemiyetler kanununa göre, bir derneğin feshedilmesi, tüzel kişiliğine genel kurul kararıyle son verilebilmesi için, ilk toplantıda üçte iki çoğunluk aranır.

● *Müzakere prensibi* (*ilkesi*). Usul hukukunda, bir davanın karara bağlanması için yapılan celseleri düzenleyen başlıca iki ilke vardır. Müzakere ilkesine göre, hâkim delil toplamakla ilgilenmez. Delillerin mahkemeye getirilmesi ve hasım tarafın iddialarının çürütülmesi, kural olarak taraflara düşen bir görevdir. Medenî Usul hukukunda ana ilke budur. Bunun karşısında *araştırma* veya *tahkikat ilkesi* yer alır. (Bk. TAHKİKAT.) Bu ilke, Ceza Usul hukukunda da yürürlüktedir. (M)

MÜZAKERECİ i. (*müzakere*'den *müzake-*

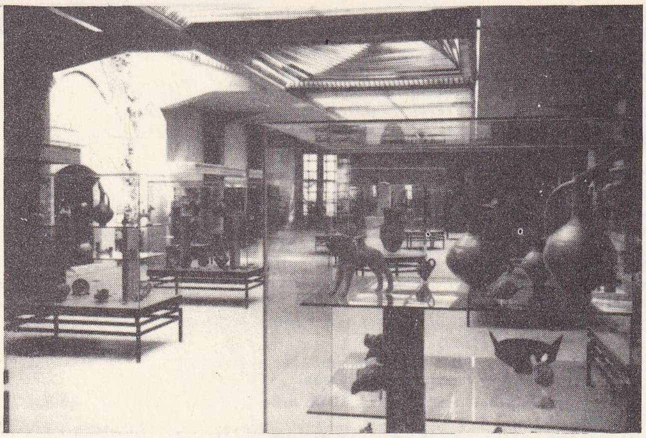

Hitit müzesi, Ankara

re-ci). *Esk.* Bir öğretmenin vermiş olduğu dersi öğrencilere açıklayan, anlatan ve onları çalıştıran kimse. || Yazıları okuyarak yanlışlarını düzelten kâtip. (M)

MÜZAVECE i. (ar. *zevc*'den *müzavece*). *Esk.* Evlenme || *Müzavece etmek*, evlenmek.

— Ed. *Esk.* Bir mısrada, kelime gruplarının yerini değiştirerek cümleyi tekrarlama. (Nabi'nin *Ben pür olsam ol tehîdir, ol pür olsa ben tehî* mısraında olduğu gibi.) [M]

MÜZAYAKA i. (ar. *żıyķ*'tan *müżayaķa*). *Esk.* Sıkıntı, güçlük, yokluk: *Ehli Medine, müzayakadan kurtulup muvakkaten nefes aldı* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bk. GABİN. (M)

MÜZAYEDE i. (ar. *ziyade*'den *müzayede*). Bir mal veya mülkün bir tellâl vasıtasıyle en fazla arttırana verilmesi şeklinde yapılan satış. (*Eşanl.* ARTTIRMA.) || || *Müzayede salonu*, arttırma ile alım satım yapılan yer, salon. (M)

MÜZD i. (fars. *müzd*). *Esk.* Karşılık, ücret. || Kira. || Mükâfat, sevap: *Her kim ne amel kılarsa bünyad / müzdünü verir amelince üstad* (Fuzuli). || *Müzd-i dendan*, diş kirası. (M)

MÜZDAD sıf. (ar. *ziyāde* > *izdiyād*'dan *müzdad*). *Esk.* Artmış, çoğalmış. || İ. Kadın adı. (M)

MÜZDEHİM sıf. (ar. *zaḥm* > *izdiḥām*'dan *müzdeḥim*). *Esk.* Kalabalık, sıkışık: *Artık bir hercümerç içinde müzdehim, perişan bir cereyan ile zihnini dolduran...* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Müzdehimgâh** bls. i. *Esk.* Kalabalık yer. (M)

MÜZDELİFE, Mekke'de Mina ile Arafat arasında kutsal yer. Hacılar, hicrî takvimin 12. ayı olan zilhiccenin 9. ve 10. gecelerini (Kurban bayramı), Arafat dönüşünde, burada geçirirler. Ertesi gün Muhassır vâdisi izlenerek Mina'ya çıkılır. Bu yer için ayrıca, *Maşer, Haram* ve *Cem* adları da kullanılır. Müzdelife'de asıl kutsal yer Kuzah tepesidir. Adını eski fırtına tanrısı olan Kuzah'tan alır. Hz. Muhammed, bu yerin İslâmöncesi dönemdeki önemini benimsemediği halde Müzdelife, eski kutsallığını sürdürdü. Azrakî'ye göre, tepenin üzerinde eskiden Müzdelife ateşinin yakıldığı bir kule vardı. Müzdelife gecesi bugün, aynı yerde bulunan camide yapılır. (M)

Topkapı Sarayı Müzesi Porselen galerisi, İst.,

MÜZDEVİC sıf. (ar. *zevc* > *izdivāc*'dan *müzdevic*). *Esk.* Evlenen. || Uyuşan, birleşen: *Zamanımızın fikr-i kemali mekânımızın bikr-i hayaliyle müzdevic iken...* (Namık Kemal).

◆ **Müzdevice** sıf. Müzdevic'in dişili.

— Ed. *Esk.* Bir kelimeye kafiye olan.

— Mat. Karşılıklı. (M)

MÜZDEVİCE i. (ar. *müzdevic*'den *müzdevice*). *Bot.* Esk. Kavuşur suyosunları. (M)

MÜZE i. (fr. *musee* > lat. *museum*). G. santl. ve Tar. Sanat eserleri koleksiyonlarının bulunduğu kamu binası: *Arkeoloji müzesi. Resim, heykel müzesi.*

— Tar. Atina'da Musa'lara ayrılan küçük tepe. || İskenderiye sarayında Ptolemaios I'in en ünlü bilginleri ve filozofları topladığı bölme. (Burası bilginlerin sürekli olarak kalabilecekleri bir yer, bir tapınak aynı zamanda da bir araştırma, öğretim merkeziydi. Mahut İskenderiye kitaplığı da buradaydı.)

— ANSİKL. G. santl. ve Tar. *Müze*, tabiat olaylarını ve insan emeğini en iyi temsil eden örnekleri muhafaza eden ve bu örnekleri insan bilgisinin gelişmesi yolunda kullanan bir kurumdur. Eski Dünya veya Ortaçağ Avrupa'sı insanları, o zamanlar halka açık müzeler olmadığı için, resim veya heykelleri ibadet yerlerinde ve sokaklarda sergilemekle yetiniyorlardı. Kiliselerde ve tapınakların hazine dairesinde de ender olan eşyalara rastlanabilirdi.

Özel koleksiyonlar. Eski Roma ve Rönesans İtalyası'ndaki ünlü bir kişinin özel koleksiyonu halk müzelerinin gerçek öncüsü oldu. XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, «virtuoso» veya «aficionado» denen koleksiyoncular İtalya, İspanya, Fransa, Büyük Britanya, Hollanda ve Avusturya'ya yayılan milletlerarası bir kuruluş meydana getirdiler. Sayıları hayli kabarık olan bu koleksiyoncular arasında iki tip koleksiyoncu göze çarpar: Kıta Avrupası krallık koleksiyoncusu ve İngiltere bilimsel koleksiyoncusu. İngiltere'de, 1649'da Charle I'in idam edilmesiyle krallık koleksiyonculuğu büyük ölçüde son buldu. Bu özel koleksiyonları belirtmek için çeşitli adlar kullanıldı. Bu adlardan akla gelen ilk ikisi müze ve galeridir. Öbürlerinden bazıları ise kabine, hücre, oda (az rastlanan nesneler, hazineler v.b. için), ambar, pinakotek ve hazinedir. Koleksiyonlardan bazıları sanata, bazıları da tabiat incelemelerine ayrılmıştı. Zaman zaman süsleme sanatlarıyle teknoloji birarada görülüyor, kimi zaman da tabiat ve insan emeğiyle ilgili her konudan örnekler biraraya toplanıyordu. Bu koleksiyonlarda ortak yön olarak, koleksiyoncuların ellerindeki nesneleri doymak bilmezcesine çoğaltmak isteği dikkati çekiyordu.

Zamanla koleksiyonları sunuş şekli değişti ve toplanan nesneler sahibinin başlıca merakını ortaya koymağa başladı. Romalı askerlerin Yunanistan'da yağma ettikleri heykelcikler, kıymetli madenî eşyalar ve çeşitli sanat eserleri, koleksiyoncuları evlerini süslemeğe yöneltti. Yüzyıllar sonra, öteki ülkelerden gelen asker fatihlerin etkisiyle zafer ve güç belirten şeyler biriktirilmeğe başlandı. Hükümdarların zenginliği ve kudretini belirten, hazine dairesindeki değerli eşyalar, ziyaretçileri büyülüyordu. Altından ve gümüşten yapılmış çok zarif küçük gemiler ve figürler zor durumlarda para yerine geçiyor ve savaş masrafları bunlarla ödeniyordu. Sanayi-öncesi devirde, eşine az rastlanan değerli eşyalarla sanat eserlerini barındıran hazine daireleri bu nesneleri sergilemekten çok onları biraraya toplamak ve saklamak amacıyle kurulmuştu.

Koleksiyonlar kimi zaman sahiplerinin hayat felsefesini yansıtıyordu. Yunan ve Roma arkeolojisiyle ilgili birçok avrupa koleksiyonu, yüzyıllardan beri yunan güzellik anlayışına ve yunan değer ölçülerine duyulan ilginin ve Roma imparatorluğunun büyüklüğüne karşı duyulan hayranlığın belirtisiydi. XVI., XVII. ve XVIII. yy.'lardaki öbür özel koleksiyonlar merak ve öğrenme isteğinden doğuyordu. Meselâ, İtalyan hekimi Ulisse Aldrovandi (1522-1605) bütün tabiatı özel bir müzede toplamak gibi ansiklopedik bir işe girişti. Ünlü ingiliz hekimi ve tabiat bilimcisi sir Hans Sloane'da (1660-1753) kendi bilimsel çalışmalarıyle ilgili bitkilerin bir koleksiyonunu yaptı. Fakat onun araştırma merakı kendi alanının çok daha ötesine vardı. 1733'te, listesini çıkardığı nesnelerin sayısı 69 352'yi buluyordu. Bunlar arasında, elyazması ve basılmış kitaplar, âletler, resimler, değerli madenlerden yapılmış küçük gemiler, paralar, madalyalar ve eski gerekenleri canlandıran resimler vardı. Bu bilim adamının koleksiyonları, sergilemeden çok, saklama amacına göre düzenlenmişti. Eşyanın çokluğu, onlara herhangi bir düzen vermeğe engel oluyordu. Sloane'un özel müzesine genellikle halk da kabul edilmiyordu.

Halk müzeleri. 1683'te, Ashmolean müzesi, Oxford Üniversitesi Tabiî Bilimler okulunun bir bölümü olarak açıldı. Burası halka açık olmakla beraber, kimseye müzedeki eşyalar hakkında bilgi verilmiyordu. XVIII. yy.da eğitim görenlerin sayısı gitgide artınca, birçok özel koleksiyon halk müzelerine taşındı. Sir Hans Sloane'un geniş koleksiyonu İngiliz hükûmeti tarafından satın alındıktan sonra, Londra'daki British museum 1759'da açıldı. Zaten Hans Sloane, koleksiyonunun insanlığa yararlı olmasını vasiyet etmişti. Bununla beraber, müzeyi ziyaret etmek isteyenler çeşitli işlemlere uğraşmak zorunda bırakılıyor, böylelikle müzeyi ziyaretleri haftalarca, bazen aylarca gecikiyordu. Çünkü henüz herkese güvenilmiyordu. Sonra çeşitli sergilerin bulunduğu kocaman salonları, bekçilerin eşliğinde gezmeğe izin veriliyordu. Böylece eski özel koleksiyon gelenekleri, ilk halk müzelerinde de sürüp gidiyordu.

1793'te, Fransız devrimi sırasında Cumhuriyetçi hükûmet, kralların özel koleksiyonlarının yer aldığı Paris'teki Louvre'un bir halk müzesi haline getirileceğini bildirdi. 1809'da, o zamanlar İspanya kralı olan, Joseph Bonaparte, Madrid'deki Prado müzesinin halk müzesi olacağını ve krallık sanat koleksiyonlarının Prado müzesinde sergileneceğini açıklayan bir bildiri yayımladı. Prado müzesi, 1819'da Fernando VII tarafından açıldı. 1826'da yayımlanan bir katalogda, bu hazinelerin sahipleri olan krallara halkın duyduğu minnet borcu belirtiliyordu. Aynı devirde, Petersburg'daki Ermitaj müzesinde yalnız saray çevresi insanları kabul ediliyordu. Fransız gözlemcisi Louis Viardot bir yazısında, Viyana'daki Belvedere Sarayı müzesinin öbür müzelerin tersine çok düzenli olduğunu yazıyordu. 1830'da Berlin'de, Altes muscum'un müze olmak amacıyle inşa edilen bir binada açılması, müzelerin gelişmesi yolunda önemli bir adım oldu.

Amerika'daki ilk müzeler. Amerika'da ilk halk müzesi, bağımsızlığın ilânından üç yıl önce, 1773'te Güney Carolina'daki Charleston'da açıldı. Bu müze Charleston müzesi adı altında hâlâ varlığını sürdürmektedir. 1785'te Philadelphia'da bazen American museum, bazen Pealeis American museum, bazen de Philadelphia müzesi denen bir müze açıldı. Bu müze tabiatın sayısız görünüşünü konu alan bir minyatürler müzesi ve halk için bir «bilim, mantık ve ahlâk» okuluydu. Çünkü halk bu konulardaki sorularına burada tatmin edici bir cevap bulabiliyordu. 1790'da New York'ta kurulan Tammany Society müzesi her ülkeden her çeşit eşyanın kabul edileceğini bildirdi. 1799'da, Massachusetts'de Salem şehrinde açılan Doğu Hindistan Denizcilik müzesi (bugün Peabody müzesi), çevrenin

Foto. Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

gemi kaptanlarına dünyanın çeşitli yerleriyle ilgili bilgi vermek amacını güdüyordu.

1804'te New York'ta Park theatre'da Avrupa şaheserlerini A.B.D.'de tanıtmak amacıyle, subay ve sanatçı John Trumbull'un (1756-1848) sermayesiyle bir sergi düzenlendi. 1830'larda jeoloji ve biyolojiye duyulan ilgi 1843'te New York'ta, 1845'te Vermont'ta ve 1848'de Alabama'da devlet müzelerinin kurulmasına önayak oldu. Malî meseleler, bu müzelerden çoğunun kapanmasına yol açtı (bunlar arasında bir toplantı salonu haline gelen Philadelphia müzesi sayılabilir).

XX. yy. da müzeler. Almanya'da 1900-1920 arasında 179 müze kuruldu. XIX. yy. ın ilk 20 yılında 15 yeni müze kurulduğu göz önüne getirilirse, bu sayının hayli arttığı ortaya çıkar. Diğer ülkelerde de buna benzer artışlar oldu. Meselâ, 1953'te A.B.D.'de müzelerin donatımı için ayrılması gereken sermayenin 7 milyarı bulacağı hesaplandı. 1959'da ülkede her 43 750 kişi için bir müze açılmasına karar verildi. XX. yy. da müzelere karşı gittikçe daha fazla ilgi uyanması, 1926'da Milletlerarası Müzeler dairesinin ve 1946'da da Milletlerarası Müzeler meclisinin (İ.C.O.M.) kurulmasına önayak oldu. İ.C.O.M. 1956'da bir milletlerarası müze kampanyası açtı. Bu kampanyaya Milletlerarası Müzeler haftasında 61 ülke katıldı.

XX. yy.da görülen en ilgi çekici çalışma, çeşitli sanat ve bilim eserlerini bir arayatoplayan müzelerin, tabiat bilimleri, fen, tarih, arkeoloji, etnoloji ve sanat müzeleri gibi çeşitli kollara ayrılması oldu. Meselâ, 1957'de, Ottawa'daki Kanada Millî müzesi, Beşerî Tarih ve Tabiî Tarih olmak üzere iki bölüme ayrıldı. Zaman zaman, sağlık, ziraat, modern sanat, tabiî tarih, belli bir ülkenin tarihi gibi konulara ayrılan yerlerin dar geldiği oluyordu. Çeşitli bilim eserleri, Chicago'daki Bilim ve Sanayi müzesi, Boston'daki Bilim müzesi, Londra'daki Bilim müzesi, Münih'teki Deutsches museum ve Paris'teki Palais de la Découverte gibi bilime ayrılan geniş müzelerde sergileniyordu. Tennesse'de, Oak Ridge'teki Atom Enerjisi müzesi ve Stockholm'de Tekniska museet'teki Atomarium gibi daha küçük bilim müzeleri özel bir itina gerektiriyordu. New Mexico'da, Espanola yakınlarındaki Ghost Ranch müzelerinde toprak ve suyun muhafazası güç oluyordu. S.S.C.B.'deki bütün müzeler resmî ideolojiye hizmet etmek amacıyle kurulmuştur.

Üniversite müzeleri koleksiyon ve muhafaza fonksiyonları üstünde önemle dururken, halk müzeleri «sunma» görevine gitgide artan bir önem veriyordu. Amerika'da müzelerin kurulması halkın malî desteğine bağlıdır. Buna karşılık Avrupa'da bu çeşit kuruluşlar özellikle vergilerden elde edilen kazançlara dayanır. Ayrıca, halkı çekmek için, havalandırma ve aydınlatma tertibatı olan, şezlong ve divanlarla döşeli dinlenme odaları bulunan müze binalarının yapılması yolunda da çaba gösterilmiştir. Sergiler, halka ayrıntılı bilgilerden çok özet şeklinde bilgi verir. İyi bir sergi hoş bir hikâye konusu teşkil eder. Ok başları veya burun süsleri bir antropoloğun (mesleği hakkında) bilgisini arttırmak yönünden ilgisini çekebilir. Fakat bu çeşit sergiler halka monoton gelebilir veya halkta kısa süren bir ilgi uyandırabilir. Halk, ancak bu alışılmamış nesneleri yapanlar veya kullananlar hakkında, yaşayışları ve aile hayatları hakkında bir hüküm verebilir. Los Angeles County müzesinde düzenlenen «Değişen Dünyamızın İnsanı» adlı bir sergide ağırlık noktasını ırklar arasındaki ayrılıklardan çok benzerlikler meydana getiriyordu. Cleveland Sağlık müzesinde, ayrı parçalar halinde üzeri etiketli şişeler içinde sunulan insan organları, biyoloji uzmanlarının incelemeleri için oldukça önemli bir çalışma malzemesidir. Sağlıkla ilgilenen halk ise geniş ölçüde göz önüne serilen bu örneklerden insan vücudunun işleyişi üstüne bir bilgi edinebilir. Jeoloji alanında ise, Kanada'daki Royal Ontario müzesi, taş parçaları ve maden örneklerinin yanı sıra, geniş çapta gezegen toprağı ve bilinmeyen bitki örnekleriyle halkın hayalgücünü harekete geçirir. Tabiat bilimleri ve tarih müzelerindeki diorama'lar bütün çevre halkının ilgisini çeker. Savaş alanları, şehirleri, sokakları ve binalarıyle, diorama'lar geçmişi seyircinin ayağına getirir. Belirli bir devrin kılığına bürünmüş figürler veya eski zaman çiftçileri, esnafları ve dükkân sahipleri kılığındaki modern kadın ve erkekler, ziyaretçilerin görgüsünü artırır. Bu çeşit açık hava müzeleri ilkin Stockholm'de Nordiska musseet'e bağlı Skansen'de açıldı (1891). Bunu, Virginia'daki Colonial Williamsburg, Massachusetts'deki Old Sturbridge Village, Michigan'daki Greenfield Village ve New York'ta Cooperstown'da kurulan açık hava müzeleri izledi. New York City'deki Amerikan Tabiî Tarih müzesi, plağa alınmış kuş ve yağmur sesleriyle bir tropikal orman atmosferi yaratır. A.B.D. National Park servisi, çevreyi çözümleyen ve çevrenin bellibaşlı özelliklerini göz önüne seren küçük mahallî müzeleri geliştirmekle görevlidir.

Birçok müzede ziyaretçilere çeşitli serbestlikler sağlanmıştır: makinelerin düğmelerine basarak taş parçalarını türlü renkte ışıklar altında incelemek veya gene düğmelere basarak sorulan sorulara cevap almak gibi. Bu müzelerde zaman zaman konferanslar verilir, konuşmalar, tartışmalar yapılır.

Müzeler, yurt içi ve milletlerarası gezici sergiler düzenleyerek çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Bu tip sergilerde eserler özel arabalar veya mahfazalar içinde sunulur. Kütüphanelerde, dükkân ve banka vitrinlerinde geçici sergiler düzenlenir. Bilimsel araştırıcılardan film prodüktörlerine kadar çeşitli kişilere ve kuruluşlara sergilerdeki modeller ödünç verilir. Televizyon, müzelerin faaliyetini daha da ileri götürdü.

— Huk. Müzeler, aslında kamu malı niteliğindedir. Özel kişilere ait müzeler de bulunmakla beraber, aslolan bu gibi yerlerin kamu makamlarının gözetim ve denetimi altında bulunması, kamuya ait olmasıdır. Kural olarak müze, ya doğrudan doğruya tarihî değer taşıyan bir binanın kendisi veya bu türlü değeri olan menkul eşyanın korunmasına tahsis edilmiş bina veya yerdir. Müzenin eşyası, kamunun doğrudan doğruya yararlandığı mallardandır. Bunların korunması, genel kültür, sağlık, turizm v.b. bakımlardan yarar ve gelir sağlamak üzere ziyarete açık tutulması, bir kamu hizmetidir. Müzeleri ziyaret, genellikle belli bir ücrete tabidir. Ancak, kanunla öngörülen şartlar altında veya belli kişi veya gruplardan ücret alınmaması mümkündür. Mevzuatta, tarihî değeri ve özelliği olan binaların korunması, tarihî eşyanın hafriyatla ortaya çıkarılması ve müzelerin yönetimi konusunda dağınık ve çeşitli hükümler yer almıştır. (Bk. KAZI, *Kamu* MAL'*ları*.) Müzelerin genel denetim ve yönetimi Millî Eğitim bakanlığı tarafından sağlanır. Bakanlığın içinde yer alan Antikiteler ve Müzeler müdürlüğü bu amaçla kurulmuştur.

● *Türkiye'de müzeler.* Eski Eserler ve Müzeler genel müdürlüğüne bağlı kuruluşlar şunlardır: **a)** Müze müdürlükleri: Adana, Afyon, Akşehir, Alanya, Amasya, Anıtkabir (Ankara), Ankara Arkeoloji, Ankara Etnografya, T.B.M.M. (Ankara), Antalya, Aydın, Bergama, Bodrum, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çanakkale Şehitler Âbidesi, Çorum, Edirne, Efes, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Hisarlar (İstanbul), İstanbul Arkeoloji, İstanbul Ayasofya, İstanbul Topkapı Sarayı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, İzmir, İzmit, İznik, Kars, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Nevşehir, Niğde, Sinop, Sıvas, Tire, Urfa, Uşak;

b) müze memurlukları: Afrodisias (Geyre, Aydın), Ahlat (Van), Aksaray, Alacahöyük, Alagöz, Amasra, Boğazköy (Boğazkale, Çorum), Çeşme (İzmir), Denizli, Diyarbakır, Erdemli (İçel), Ereğli (Zonguldak), Fethiye, Gordion (Polatlı), Göreme, Hacıbektaş (Nevşehir), Elazığ, Karain (Antalya), Karaman, Karatepe (Kadirli), Kültepe (Kayseri), Letoon (Muğla), Malatya, Mardin, Mersin, Milet (Aydın), Mudanya, Samsun, Seyitgazi (Eskişehir), Side (Antalya), Silifke, Şemakievi, Tarsus, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Truva (Çanakkale), Ürgüp, Van, Yalvaç (Isparta);

Resim ve Heykel müzesi, İst.

c) müze depoları: Çankırı, Edremit, Erdek, Ereğli, Knidos, Konuralp, Ksantos, Milas, Narlıkuyu, Sart. (ML)

MÜZEBZEB sıf. (ar. *zebzebe*'den *müzebzeb*). *Esk.* Bir şeye karar veremeyen, mütereddit. || [Yönetim için] Bozuk. || Karışık: *Her gün biraz ölen bu hayat-ı müzebzebim* (Tevfik Fikret). [M]

MÜZECİLİK i. (*müzeci*'den *müzeci-lik*). Müze kurma ve işletme.

— ANSİKL. *müzecilik*'in başlıca konuları, koleksiyonların kullanılışı, demirbaş defterleri, koleksiyonların sınıflandırılması ve dağıtılması, yıkıcı etkenlere karşı korunma (önleyici ve iyi edici tedbirler) ve tarihî eserlerin korunmasıdır. Eşyaların eğitici etkilerinden faydalanmak amacıyle müze sayısını artırmak, müzeciliğin amaçlarındandır. Müzeciliğin estetik ödevi, zevki geliştirmek ve sanat eserlerinin artmasına yardımcıdır; bu bilimsel ödevi, tarih ve bilim araştırmalarına yardım etmek için müzeleri teşkilâtlandırmak, katologlar hazırlamaktır. Bu çalışmaların eğitici yönü (eğitimin bütün derecelerine yardım) ve sosyal yönü de vardır. UNESCO'nun amaçlarına uyan İ.C.O.M'ın etkisiyle milletlerarasında tarihî eser alışverişi yapılarak ve özellikle müze eşyası sergilenerek milletlerin birbirleriyle daha sıkı ilişkiler kurmasını sağlamak için müze malzemesi kullanılmaktadır. Eşyaların müzelerde sergilenişi çeşitli meselelere yol açar. Bu meselelerin hem teknik yönleri (müzelerin mimarîsi, özel malzemeler, aydınlatma ve etiketleme problemleri), hem de estetik yönleri vardır. Eskiden müzeler bütün koleksiyonları birden sergilerdi. Bunun sonucu olan fazla yükleme, müzenin zenginliğinin bir belirtisi sayılır ve o sıralarda müzeleri gezen az sayıda «amatör» veya «meraklı» kişileri memnun ederdi. Müzeleri gittikçe çoğalan kitlelere açmak zorunluğundan ötürü, şaheserler birbirlerinden ayrı salonlarda gösterildi. İncelenecek koleksiyonlar ise, malzemenin bir kısmı ayrılarak başka salonlarda sergilendi. Kazılardan sürekli olarak eşya çıktığı için, özellikle arkeoloji müzelerinde, bu ayrılan malzeme gittikçe çoğalacaktır. Meselâ Sele ırmağının ağzında bulunan Heraion keşfedilince, tapınaktan, 30 000 adak çıkarılmıştır. Bu adakların ancak birkaç yüz adedi, 1959'da Paestum'da açılan müzede sergilenebilmiştir. Müzelerin böyle genişlemesiyle meydana çıkan tek mesele, oralarda fazla eşyanın birikmesi değildir. Teknik zorunlukların gittikçe ağır bastığı bir medeniyette, müzelerde biriken malzemeyi değerlendirebilecek sayıda bilgin kalmamıştır. Geçen yüzyılda çeşitli arkeoloji enstitülerinin Mezopotomya'da buldukları, çivi yazılı binlerce tablet, henüz okunup çözülmemiştir. Müze kurumlarının genişlemesi, çağdaş kültürün başlıca etkenlerinden biridir. Halkın bu kurumları gittikçe önemsemesi ise, bütün dünyada çözümlenmesi pek güç malî meseleler meydana çıkarmıştır.

Sanat eserlerinin korunması ve düzenli bir şekilde sergilenmesi çalışmaları, ancak

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

«Müzik»

müzik alegorisi
XVI. yy. gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Fragonard'ın eseri
Louvre müzesi, Paris

Oudry'nin eseri
Millî müze, Stockholm

XVIII. yy.da başladı. (Bk. MÜZE.) Fransa'da Comte D'Angivilier'in çalışmaları sonucunda Louvre'un Büyük galerisindeki kral koleksiyonları halka gösterildi. Napolyon müzesinin müdürlüğünü yapan Vivant Denon'dan itibaren müzecilik çalışmaları bütün Avrupa'ya yayıldı. XIX. yy. sonunda Almanya'da düzenli müzeler kuruldu. Kaiser Friedrich museum'u (1903) açan Berlin müzeleri müdürü Wilhem von Bode, müzeciliğin bilimsel esaslarını ortaya koydu. Boston müzesinin yeni bölümü açılırken (1903) müzecilik teknik nitelikler kazandı. Birinci Dünya savaşından sonra birçok ülkede müzecilik çalışmaları milletlerarası bir planla yürütülmeğe başladı. İkinci Dünya savaşından sonra bu işbirliği devam etti ve Buffalo Bilimler müzesinin (A.B.D.) girişimiyle Müzeler Milletlerarası derneği kuruldu (1947).

● *Türkiye'de müzecilik* XIX. yy.ın ortalarında başlar. Daha önce bu konuda çalışma yapılmaması yüzünden birçok tarihî eser yabancı ülkelere kaçırıldı veya kayboldu. Ancak 1846'da Sultan Abdülmecid'in Tophanei Âmire müşiri Damat Ahmed Fethi Paşa tarafından eski silâhların İstanbul'da Ayasofya camiinin arkasındaki Ayairini (Hagia Eirene) kilisesinde Mecmuai Eslihai Atika ve Mecmuai Âsur-ı Atîka adı altında toplanmasıyle ilk müze binası meydana getirildi. Fakat burası ziyaretçilere açık değildi. Kazılardan çıkarılan eserleri toplayarak bir müze kurulması fikri Tanzimat devrinde Âli Paşanın sadrazamlığı zamanında ortaya atıldı ve 1868'den önce kurulan teşkilât ilk defa *Müzei Hümayun* adını aldı. Âli Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılınca yerine gelen Mahmud Nedim Paşa zamanında (1871) müze müdürlüğü kaldırıldı ve 1868'den beri müzenin başında bulunan Gold bu görevinden uzaklaştırıldı. Eserlerin korunması Avusturyalı Trentzio'ya verildi. Ahmed Vefik Paşanın sadrazamlığı sırasında Müzei Hümayun yeniden kuruldu ve müdürlüğüne Dethier getirildi. Eserlerin toplandığı Ayairini kilisesinin fazla rutubetli oluşu ve herkes tarafından ziyaret edilememesi yüzünden müze için, yeni bir bina arandı. Çiniliköşkte Mirontiano adında bir mimar gerekli değişikliği yaptı ve Ayairini'deki arkeolojik eserler Çiniliköşk'e getirildi (1876), böylece Askerî müze ile Arkeoloji müzesi birbirinden ayrıldı. Dethier'in ölümünden (1881) sonra Osman Hamdi* Bey müzenin başına getirildi. Bu tarihten itibaren türk müzeciliği için yeni bir devir açıldı. Osman Hamdi Bey, yeni bir Âsar-ı Atîka nizamnamesi hazırladı. Bu nizamname 1883'ten itibaren uygulandı. Anadolunun her köşesindeki eski eserler İstanbul'a gönderilmeğe başlandı ve yeni arkeoloji araştırmaları sonunda elde edilen eserler müzeyi zenginleştirdi. Özellikle Sayda lahitlerinin İstanbul'a getirilmesinden sonra müzede yer sıkıntısı başgösterdi. Çiniliköşk karşısında mimar Valaury'nin klasik mimarîden alınmış motiflerle yaptığı müze 1891'de açıldı. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Anadolu'da yapılan ve önemli sonuçlar sağlayan kazılardan elde edilen eserlerin sergilenmesi için binanın doğu tarafına mimar Bello tarafından yeni bir ek yapıldı (1903). Bir yıl sonra ilk müzenin güney tarafına aynı plana uyan bir ek daha yapıldı (1908). Osman Hamdi Beyin ölümü üzerine (1910) yerine kardeşi Halil Edhem (Eldem*) Bey getirildi. Bu dönemde Didima, Miletos, Priene, Efes ve Sardeis'te yapılan kazılardan elde edilen eserler müze salonlarına taşındı. 1918'de müze binalarıyle birlikte bir bütün meydana getirecek şekilde yapılmış olan Sanayii Nefise mektebi binası değişme ve eklerle müze durumuna getirildi. Mezopotamya, Mısır, Hitit eserleri bu bölüme nakledilerek, Şark Eserleri müzesi kuruldu. Sonraki yıllarda müzecilik faaliyeti daha da genişledi: İstanbul'da eserleri koruma ve göstermede ortaya çıkan güçlükler göz önünde tutularak, bulundukları çıkarıldığı yerlerde de değerlendirilmesi yoluna gidildi; yurdun çeşitli köşelerinde eserler toplanarak yeni müze çekirdekleri meydana getirildi. Cumhuriyetin ilânından sonra, türk müzeciliğinde yeni bir dönem başladı. Anadolu'nun birçok tarihî şehrinde yeni müzeler açıldı. Tarihî anıtlardan bazıları müze durumuna getirildi. Bugün Türkiye'de ziyarete açık 87 müze vardır. Bu müzelerin 47'si müdürlük, 40'ı memurluk olarak yönetilir. Ayrıca 10 tane müze deposu vardır. Bu müzelerde dökümü yapılan müzelik eserlerin sayısı 1 250 000'i buldu. Her yıl müzelere 50 000'i aşkın eser girmektedir. Türkiye müzeleri (müzeciliğin ayrı ayrı yönelidiği alanlara göre) şu bölümlere ayrılır: 1. arkeoloji müzeleri, türk arkeolojisi zenginliklerini içine alan, kazılardan çıkan bulunturları değerlendiren, Prehistorik devirlerden Bizans'ın sonlarına kadar uzun bir devreyi kapsayan müzelerdir. Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Antalya Arkeoloji müzeleri gibi. Bu müzeler devirlere göre de adlandırılır: Ankara Hitit müzesi, Konya Klasik Eserler müzesi v.b. Bazı arkeoloji müzelerinde, etnografya bölümleri de vardır. (Afyon, Manisa müzeleri gibi);

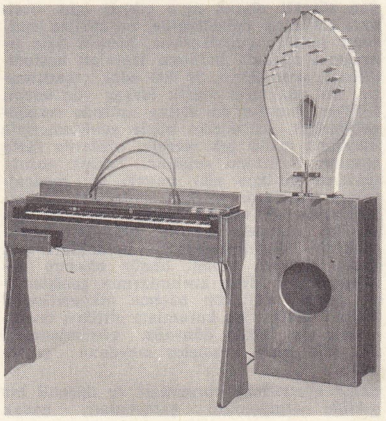

elektronik **müzik** çalgıları

2. Tarih ve sanat müzeleri, daha çok türk tarihi ve sanatıyle ilgili eserlerin bulunduğu müzelerdir. İstanbul'daki Topkapı sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Resim ve Heykel müzesi gibi; 3. Müze anıtlar. Gerek tarih, gerek mimarî yönüyle değerleri bulunan anıtlardan bazıları müze olarak ziyarete açılmıştır. Bunlar arasında Ayasofya ve buna bağlı olarak Kariye vardır. Konya'da Mevlânâ müzesi bir müzeanıt olmakla birlikte, geniş teşhir salonlarıyle de bir tarih, sanat ve etnografya müzesidir. Ankara'da Anıtkabir, Çanakkale'de Şehitler anıtı, mimarî bütünlükleri içinde müze anıt sayılabilir. Bu arada tarihî bazı evler, müze olarak ziyarete açılmıştır (Bursa'daki Murat evi, Diyarbakır'daki Ziya Gökalp evi, Tevfik Fikret'in Aşiyân'ı, Birgi'deki Çakırağa konağı gibi); 4. Etnografya müzeleri, halkın maddî kültürü ve sanatına ait belge ve eşyaları derleyen, teşhir eden ve aralarında bilimsel ilişkiler kuran müzelerdir. Ankara, Konya, Bergama, Tire Etnografya müzeleri gibi; 5. devrim müzeleri, Türk Kurtuluş savaşı ve devrimleriyle ilgili tarihî yapılar veya Atatürk ile doğrudan doğruya ilgili evlere, kendi bütünlüğü içinde, birer fonksiyon verilerek ziyarete açılmıştır. (Ankara'da ilk Büyük Millet meclisi, Mudanya'da Mütareke evi, Konya'da Atatürk evi, Akşehir'de Garp Cephesi karargahı gibi.) Bunlar dışında, ayrıca çeşitli kuruluş ve meslekler de müzeciliğin Türkiye'deki gelişimine katkıda bulundu: Türk ordusunun geçmişine ait belgeleri ve sanat değeri olan eşyayı saklayan Askerî müze, deniz tarihine ait eserleri toplayan Deniz müzesi, Sağlık müzesi, PTT müzesi, Belediye ve Şehir müzeleri v.d. (ML)

MÜZEHHEB sıf. (ar. *zeheb* > *tezhib*'den *müzehheb*). *Esk.* Altın suyuna batırılmış. || Yaldızlanmış: *İner şeb-i tabiatın / İner leb-i müzehhebi* (Cenab Şahabeddin). [M]

MÜZEHHER sıf. (ar. *zehre*'den *müzehher*). *Esk.* Çiçekli, çiçek açmış: *Ben mest olarak o müzehher rüyalar içinde uyuyacağım* (H.Z. Uşaklıgil). || İ. Kadın adı.

— Hat. *Müzehher kûfi*, bir kûfi yazı tarzı. (M)

MÜZEHHİP veya **MÜZEHHİB** i. ve sıf. (ar. *zeheb* > *tezhib*'den *müzehhib*). *Esk.* Yazma kitapları yaldızlı resim ve yazılarla süsleyen sanatçı, tezhipçi.

◆ **Müzehhiplik** i. *Esk.* Yaldızla kitapları süsleme işi, tezhipçilik. (M)

MÜZEKKÂ sıf. (ar. *zekâ* > *tezkiye*'den *müzekka*). *Esk.* Temizlenmiş, arınmış. || Zekâtı verilmiş. || [Kurban için] Tanrı'nın adı anılarak kesilmiş. (M)

MÜZEKKER sıf. ve i. (ar. *zeker* > *tezkir*'den *müzekker*). *Esk.* Erkek, er.

— Dil bil. Bazı dillerde erkek cinsten sayılan kelime. *Yeni.* Eril. (Türkçe kelimelerde müzekker [eril] ve müennes [dişil] diye bir ayrım yoktur. Bu tür ayrımlar Arapçadan Osmanlıcaya geçmiş kelimelerde görülür. (M)

MÜZEKKERE veya **MÜZEKKİRE** i. (ar. *zikr*'den osmanlıca *müzekkire*). Bir iş için herhangi bir makama yazılan yazı.

— Huk. Yargılama makamının, bir kararın yerine getirilmesi hususunda belli bir makama yazdığı yazı. (Ceza kanununda celpname için *celp müzekkeresi* terimi de kullanılır.) [M]

MÜZEKKİ sıf. (ar. *zekâ* > *tezkiye*'den *müzekkî*). *Esk.* Temizleyen, aklayan. || Cenaze törenlerinde ölünün temiz kimse olduğunu söyleyen.

— Huk. *Esk.* Tanıkların, tanıklığa ehil olduklarını başkalarından soruşturarak tespit etmeğe, hâkimin görevlendirdiği kimse. (M)

MÜZELİK sıf. (*müze*'den *müze-lik*). Müzeye konacak değerde ve eskilikte: *Müzelik takımlar.* || *Mec.* *Alay yollu.* Eski, köhne: *Müzelik otomobil.* (M)

MÜZEMMİL sıf. (ar. *tezmil*'den *müzemmil*). *Esk.* Sarılmış, bir şeyle sargılanmış. (M)

Müzemmil suresi, *Kur'an*'ın LXXIII. suresi. Bazılarınca 19, bazılarınca 20 ayettir. Mekke'de indirildi. Medine'de indirildiğine delil veren de vardır. Bu surede müslümanlara, namaz kılmaları, Kur'an okumaları, zekât vermeleri emredilir ve Müslümanlığı kabul etmeyenlerin Kıyamet gününde uğrayacakları azaplar, örneklerle anlatılır. (M)

MÜZENİ (Ebu İbrahim İsmail bin Yahya), şafiî fıkıhçısı (791-878). Şafiî'nin öğrencisidir. En önemli eseri: *El-Muhtasar* (Özet). [M]

MÜZERKEŞ sıf. (fars. *zer-keş*'ten ar. *müzerkeş*). *Esk.* Sırma ile işlenmiş. || *Seccade-i müzerkeş*, sırmalı seccade. (M)

MÜZEVİR veya **MÜZEVVİR** sıf. (ar. *zever* > *tezvir*'den *müzevvir*). *Esk.* Söz taşıyan, ara açan. || Yalancı.

◆ **Müzevvirane** zf. *Esk.* Ara bozanlara yaraşır biçimde.

◆ **Müzevvirîn** çoğl. i. *Esk.* Ara bozanlar, laf taşıyanlar. (M)

MÜZEVVEB sıf. (ar. *zeveban* > *tezvib*'den *müzevveb*). *Esk.* Eritilmiş. (M)

MÜZEVVİR sıf. Bk. **MÜZEVİR.**

Foto. LAROUSSE

Müzevvir mescidi, İstanbul'da, Eyüp Nişancası'nda mescit. *Süleymansubaşı, Münzevî* veya *Karasüleyman mescidi* de denir. Süleyman Subaşı tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (XVI. yy.). Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Minare, mescidin sağındadır. Süleyman Subaşı, mescidin haziresinde gömülüdür. (M)

MÜZEYYEL sıf. (ar. *zeyl* > *tezyil*'den *müzeyyel*). *Esk.* Arkasında eki, katması olan. || [Tezkere için] Altına cevabı yazılıp geri gönderilmiş.

◆ **Müzeyyelat** çoğl. i. *Esk.* Eklentiler.

◆ **Müzeyyelen** zf. *Esk.* [Tezkere v.b. için] Altına ek olarak karşılığı yazılarak. (M)

MÜZEYYEN sıf. (ar. *zînet* > *tezyin*'den *müzeyyen*). *Esk.* Süslenmiş, süslü: *Müzeyyen tasavvurlarının arasında...* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. Kadın adı.

◆ **Müzeyyenat** sıf. *Esk.* Süslenmiş şeyler. (M)

MÜZEYYİF sıf. (ar. *zeyf* > *tezyif*'ten *müzeyyif*). *Esk.* Alay eden, eğlenen. || Delillerle çürüten, karşısındakini bozan.

◆ **Müzeyyifane** zf. *Esk.* Alay edercesine, birbirleriyle eğlenerek: *Sütunlarından birçoğunu ötekinin berikinin yazdıklarına taarruzat-ı müzeyyifane ile dolduran...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

MÜZHERE i. Bk. MEZHERE.

MÜZİÇ veya **MÜZİC** sıf. (ar. *zaᶜc* > *izᶜâc*'dan *müzᶜic*). *Esk.* Usandıran, bunaltan, bıktıran: *Şimdi hâtırım, fikrim / Hep şu müzic ümîd elinde zebun* (Tevfik Fikret). [M]

MÜZİK i. (yun. *musike* > lat. *musica*'dan fr. *musique*). İnsanın kendini seslerle ifade etmesine imkân veren sanat. || Melodi, ritim ve armoni bakımından ele alınan sesler bilimi. || Bir müzik parçasının yazılı notası. || İnsan kulağında uyandırdığı etki bakımından ele alınan sesler dizisi: *Bir mısranın müziği.*

— Müz. *Oda müziği*, XVI. ve XVII. yy.da sadece ses müziğine (çoksesli madrigaller ve şarkılar) verilen ad. — XVIII. yy.da az sayıda çalgı için ve özel toplantılarda çalınmak üzere yazılmış müziğe verilen ad. (Bk. ODA *müziği*.) || *Müzik kutusu*, içinde melodiler çalan veya başka müzik efektleri çıkaran bir mekanizmanın bulunduğu kutu. (Notalar, döner bir silindirin üstündeki ince çıkıntıların küçük çelik lamaları titreştirmesiyle çıkar. Timpani, trampet, kastanyet eşliğinde çalan veya silindiri değişebilir türden çok karmaşık müzik kutuları yapıldığı gibi, çekmece, sigara kutusu, hattâ sürahi içine gizlenen çok küçük boyutta müzik kutuları da vardır. İsviçre ve Almanya'nın Schwarzwald bölgesi müzik kutusu yapımında uzmanlaşmıştır.) || *Müzik notaları*, çeşitli sesleri belirtmek için kullanılan işaretler. || *Arı müzik*, herhangi bir konu veya bir librettoya bağlı olmayan, teknik yapısı ve kendi kendiyle tanımlanan müzik. (Bk. ANSİKL.) || *Çalgı müziği*. Bk. ENSTRÜMANTAL. || *Hafif müzik*, fazla iddiası olmayan, armonileri kolay, başka bir uğraşıyı engellemeyecek düzeyde tutulmuş müzik. || *Pogamlı müzik*, yapısı ve anlatım amaçları ses olgusunun çevresi dışında kalan birtakım verilere bağlı olan müzik. (Bk. ANSİKL.) || *Rakamlı müzik*, armonisinin gerçekleştirilmesi icracıya bırakılan ve sadece üzerlerine rakamlar yazılmış bir bas olarak sunulan müziğe 1630 ile 1720 yılları arasında verilen ad. || *Sahne müziği*, bir tiyatro eserinin (şarkısız komedi, trajedi veya dram) temsili sırasında çalınmak üzere hazırlanmış müzik. (Bk. ANSİKL.) || *Tasvirci müzik*, çeşitli sesleri birbirine katarak veya çalgılama oyunlarıyle, tabiattaki bazı sesleri canlandıran müzik (TAKLİTÇİ MÜZİK de denir). [Bk. ANSİKL.] || *Vokal müzik*. Bk. VOKAL.

— Akust. *Elektronik müzik*, alternatif elektrik akımlarından elde edilen seslerle hazırlanan müzik. (Bu sesler hoparlöre gönderilmeden önce elektronik olarak genleştirilir.) Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. *Müzikle tedavi*, bazı nevropatları müzik dinleterek tedavi usulü. *Eşanl.* MÜZİKOTERAPİ.

— Tar. *Bizans müziği*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. *Müzik tarihi* teriminden, insanların (müzikçi, besteci ve yorumcu), müzik kurum ve gösterilerinin, beste tekniğine giren unsurların (gam dereceleri, notalama, tekses ve armoni formülleri, müzik biçimleri), icra araçlarının (ses ve çalgı), tek tek veya gruplar halinde müzik eserlerinin tarihini inceleyen bilim dalı anlaşılır. Coğrafya yönünden bu bilim dalı bir medeniyeti, bir ülkeyi, bir bölgeyi, bir şehri, bir okulu ele alabilir. Kronoloji bakımından en eski kaynaklardan (eski yazıtlar, elyazmaları v.b.) hareket edebileceği gibi, belirli bir döneme de yetinebilir. Bir müzik biçimini, estetiği, bir besteciyi, bir çalgıyı da ele alabilir. Tarihî çalışmalara gelince, kimi doğrudan doğruya belgelerin araştırılmasına ve tenkidine (müzikoloji), kimi de ikinci elden belgelerin derlenmesine dayanır. İlkçağda Aristoksenes ve Plutarkhos, zaman zaman da Ortaçağ (Liege'li Jacobus) ve rönesans nazariyecileri (Glarean), XVII. yy. ansiklopedicileri (Fludd, Mersenne, Kircher), XVIII. yy. tarihçileri (Martini, Burney, Laborde) tarafından müzik tarihi çalışmaları sayılabilecek çalışmalar yapılmıştı. XIX. yy. ortasında (Coussemaker, Fétis) bir bilim dalı oldu, bazı fakültelerde ve konservatuvarlarda okutulmağa başlandı.

(Çeşitli ülkelerin müzikleri için kendi maddelerine bakınız.)

İlkçağ müziği hakkında, dağınık birkaç metin ve birkaç çalgı sayesinde bir fikir edinilmektedir. Teksesli ve lirik olan bu müzik, ilâhiler ve kasideler biçimindeydi. Fakat sadece teksesli olarak işlendiği de kesinlikle ispatlanmış değildir. Hattâ polifoninin (çokseslilik) elli yıl önce öğretildiği gibi sadece batılıların bir buluşu (X. yy.) olup olmadığı, hâlâ bir tartışma konusudur. Bazı ilkel veya medenî halkların da çoksesli müziği bildikleri ileri sürülebilir. Bu alanda müzik bilginlerinin çalışmalarına ancak müzik etnolojisi alanında yapılacak araştırmalar ışık tutabilir. Folklorun en önemli bölümünü meydana getiren halk müziğine, Ortaçağın başlangıcında (VI.-VIII. yy.) dinî teksesli müzik de katıldı. Bu gregoryen müzik, Fransa ve flaman ülkelerinde doğan ve dram sanatını meydana getiren dinî ve din dışı batı polifonisinin temelidir. Aynı devirde o güne kadar halk oyunlarına ve danslarına eşlik eden çalgılar da notalı müzikte kullanılmağa başlandı ve XV. yy. ile XVI. yy.dan itibaren gelişerek vokal polifoniye katıldı, XVII. yy.dan itibaren de bağımsızlıklarına kavuştu ve orkestra senfonisindeki bugünkü yerini aldı. O günden beri de dinî müzik, lirik müzik ve çalgı müziği, tasvirci müzik, pitoresk (veya programlı müzik) ve arı müzik arasında ayırım yapmak âdet oldu.

● *Arı müzik*. Programlı müzik, taklitçi müzik, arı müziğin tam karşıtıdır. Bir müzik parçasının arılık derecesi bestecinin psikolojisinden sıyrılma derecesine, bir manevî tutumu yansıtıp yansıtmamasına, bir çevreyi veya bir havayı tasvir edip etmemesine göre değişir. Arı müziğin örneği olarak J.S. Bach'ın *Füg Sanatı* veya Beethoven'ın son eserleri gösterilebilir; bu eserlerin tam karşıtı ise Wagner'in tetralojisidir.

● *Programlı* (veya *tasvirci*) *müzik*. Programlı veya tasvirci müziğin yarattığı sanat heyecanı, salt bir müzik heyecanı değildir; çünkü bu müzikte, bestecinin canlandırmak istediği fizik ve ruh olgularının izleri yansır. Bu tür müzik önce dinleyicinin hayalgücüne seslenir ve arı müziğin karşı kutbunda yer alır. «Tasvirci müzik» dış olayları anlatan bir türdür. Ya bu olayları niteleyen ses unsurlarını üslûplaştırarak taklit eder veya yapı benzerliklerine başvurur. Eğer müziğe aktarma işi belli belirsiz yapılır ve ses unsurları gerçek hayatta olduğu gibi yansıtılırsa daha çok «taklitçi müzik» terimi kullanılır. Taklitçi müzik senfonik anlatım yönünde gelişerek romantik orkestra eserlerine, programlı müziğe ve senfonik şiire dönüşmüştür.

● *Sahne müziği*, sahne müziği çok eski zamanlardan beri kullanılmıştır. İlk şekli Ortaçağdaki *mister* oyunlarında, XV. ve XVI. yy.ın kutsal dramlarında görülür. Sahne müziği bağımsız eser olarak da bestelenebilir. Örnek olarak Beethoven'ın *Egmont* (Goethe), Mendelssohn'un *Bir yaz Gecesi Rüyası* (Shakespeare) ve *Athalie* (Racine), Bizet'nin *Arlésienne* (Daudet), Massenet'nin *Erinnyes* (Leconte de Lisle) adlı eserleri sayılabilir.

— Tar. Bizans ilâhi besteciliği, milâttan sonraki ilk yüzyıllarda ortaya çıktı. İkisi de şarkılara büyük önem veren Büyük Baseleios ile İoannes Khrysostomos kilise törenlerinin sırasını tespit edince, yalnız insan sesiyle söylenen ilâhi türü, kilise büyükleri arasında yer alan ilâhi bestecisi şairler (*melodos*'lar) elinde gelişti; Nazianzos'lu Gregorios (IV. yy.), patrik Proklos ile Anatolios (V. yy.), ilâhi bestecisi Romanos (VI. yy.), Girit'li Andreas (VII. - VIII. yy.), Damaskos'lu (Şam'lı) İoannes ve Kosmas (VIII. yy.), Theodoros ve İoseph Stidites, kadın şair Kassia (X. yy.). Bunların en önemlileri arasında yer alan Romanos daha çok kontakion biçimine başvurdu; Damaskos'lu İoannes ise kanon'un yaygınlaşmasını sağladı.

IX. yy.da melodos'ların parlak dönemi son buldu.

Bunu izleyen dönemde taklitçiler ağır bastı. *Prosomoia* şarkılarında, ilâhi şairlerinin idiomelon'larında görülen ritim ve melodiler kullanıldı. Eski melodiler birçok süsleme katıldı. XIV. yy. başında yeni bir üs-

müzik çalan adamlar, Karatepe (Die Kunst Der Hethiter adlı kitaptan)

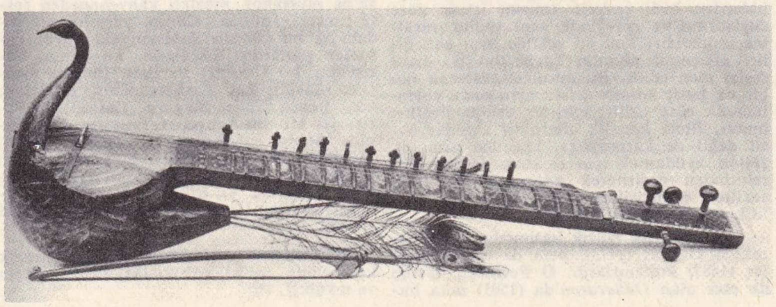

müzik
uzun saplı bir hint lavtası «mayuri»

Foto. MEYDAN; Encyclopedia Americana

lûp, melismos üslûbu ortaya çıktı; bu tarzı geliştiren İoannes Kukuzeles notalama sisteminde de reform yaptı; kurduğu sistem bugün «kukuzeles sistemi» diye bilinir.

Bu sistem de ortodoks Doğu'ya batı müziğinin girmesinden doğan bir akımın etkisiyle, XIX. yy.da Madytos'lu Khrysanthos tarafından tekrar gözden geçirildi.

● *Notalama.* Bizans dinî müziğinin bilinen birçok notalama sistemi vardır: 1. «okuma sistemi» denilen *ekphonetikon* (VII. yy.dan XII. ve XIII. yy.lara kadar); üçe ayrılan *eski bizans* sistemi: a) arkaik eski bizans (VII. - XII. yy.lar); b) kontakaryen sistemi (VIII.-X. yy.lar); c) Coislin dönemi (XII. yy.); 3. «Damaskos'lu İoannes sistemi» diye bilinen *ortabizans sistemi* (XII.-XV. yy.lar); 4. «kukuzeles sitemi» denen yenibizans sistemi (XV. yy.dan XIX. yy.a kadar); 5. «Khrysanthos sistemi» diye anılan *çağdaş sistem* (XIX. yy.dan günümüze kadar).

myelophilus

Ekphonetikon denilen ilk notalama sistemi, eski incilleri, havarîlerin işleri ve mektuplarını ve Eski Ahit'ten çıkarılan kehânetleri süslerdi.

Bilinen ilk gerçek şarkı notalama sistemleri, arkaik eskibizans ile kontakaryen sistemleridir; her ikisi de aynı dönemde, hattâ bazen aynı elyazmasında, biri recitativo üslûbundaki şarkıları, öteki melismos şarkılarını notaya geçirmek için kullanıldı. Kiliselerin ayrılmasından sonra ortaya çıkan ortabizans notalama sisteminin bulucusu olarak bazı müzik öğretim kitapları Damaskos'lu İoannes'i gösterir. Ortabizans notalama sisteminin yerini XV. yy.da yenibizans sistemi aldı. Süslemeler ve modülasyonlarla yüklü olan bu yenibizans şarkılarını söyleyebilmek için şarkıcının sesine çok iyi hâkim olması şarttı.

● *Makamlar.* Bizans kitaplarına göre, 8 kilise makamı (*ekhoi*) [4 authentes ve 4 plaga] şu sırayı izlerdi:

Authentes makamları: (yükselerek)

re	mi	fa	sol	la	si	do	re
I	II	III	IV	I	II	III	IV
I	II	III	IV	I	II	III	IV

Plaga makamları (alçalarak).

● *Müzik biçimleri ev şarkı kitapları.* En eski müzik biçimlerinden biri tropos adı verilen kıtadır. Bu sonradan kontakion'da ve kanonda kullanıldı. Kanonda kullanılan tipik tropos, *hirmos* adını taşır. Stikhera mezmurlar ve neşidelerden sonra okunan, küçük bir besteydi. Hirmos'tan daha süslüydü. Kitaplar ise şunlardı: *stikherarion,* kilisede yıl boyunca okunan stikhera'lar derlemesi; *meniaion,* 1 eylülde başlayan kilise yılı boyunca kutlanan belirli yortular için bestelenmiş idiomelon stikhera'ları derlemesi; *triodion,* büyük perhiz sırasında ve Paskalya haftasında okunan idiomelon stikhera'ları ve prosomia'lar derlemesi; *oktoekhos,* 8 makamı içine alan kitap; *hirmologion,* hirmos'lar derlemesi; *psalterion,* protopsaltes veya solocular' kitabı.

— Akust. *Elektronik müzik.* İki büyük elektronik çalgı sınıfı vardır: birinci grupta alternatif akımlar, bir titreşim kaptörünün elektrik akımlarına dönüştürdüğü titreşim hareketlerinden doğar. İkinci grupta ise alternatif akımları lambalı osilatörler doğurur (bu gruptaki çalgılar tüm elektroniktir).

Elektronik müziğin sağladığı başlıca kolaylıklardan biri, seslerin tınısını isteğe göre değiştirme ve gereğinde yeni tınlar yaratma imkânıdır. Tını iki şekilde ayar edilebilir: alternatif akımlar sinüsoidal ise *basit* sesler elde edilir. Bu durumda, istenen tını birçok basit *harmonik ses* aynı anda yayınlanarak elde edilir. «Sentez usulü» denilen budur. Buna karşılık alternatif akımlar basit değil de karmaşıksa, istenilen armonik sesleri ayıklamak için elektrik devresi filtrelerinden geçirilerek alternatif akımların şekilleri değiştirilir. *Ondes Martenot,* analitik denilen bu usule dayanır.

— Matbaac. İlk müzik basımcıları hem hareketli kurufat (1473), hem de tahta kalıplar (1487) kullanırlardı. O Petrucci, bastığı ilk eser olan *Odhecaton*'da (1501) nota hurufatını mükemmelleştirdi. A. Antico 1516'da bir sayfalık yekpare kalıplar yapmağa başladı. Fransa'da yeni bir usul ortaya çıktı, her nota kendi porte parçasıyle birlikte döküldü. Bu yenilik, basımcı P. Attainghant hesabına çalışan P. Haultin'e mal edilir. Susato, Moderne, A. Le Roy ve N. Du Chemin de bu usulü kullandılar. Avignon'da o zamana kadar eşkenar dörtgen biçiminde olan notaların yerini yuvarlak notalar aldı. XVI. yy.ın sonunda aynı porte üzerinde birden çok nota yerleştirme sistemi bulundu (Verovio 1586). 1755'te J.G.İ. Breitkopf baskı metoduna yeni bir çözüm buldu; birarada duyulacak birkaç notanın aynı porte üzerinde bulunmasını sağladı.

— İkonogr. Müzik bazen çeşitli tonları temsil eden kişiler halinde (Cluny manastırının sütûn başlıkları, XII. yy.), çoğu zaman genç bir kadın olarak (Filippo Lippi, Berlin) veya konser veren bir grup şeklinde (Köln katedralinin tahta kabartmaları, Delaune'un [Louvre], Charles Errard'ın [Bibliothèque Nationale, Paris] desenleri, Mantova Dukalık sarayının alçak kabartmaları, Cossa'nın yaptığı sanılan tablolar [Budapeşte], Parentino [Berlin] ve C. Van Loo'nun resimleri, Paris operasında Guillaume'un grubu) gösterilir. Ayrıca Fragonard'ın Louvre'deki *Müzik*'i (gitar çalan adam) ve Terborch'un, Fragonard'ın, Lancret'nin *Müzik Dersleri* sayılabilir. (L)

MÜZİKAL sıf. ve i. (fr. *musical*). [Bir sahne eseri veya filim için] İçinde müzik parçaları bulunan: *Müzikal komedi, müzikal filim.* (ML)

MÜZİKALİTE i. (fr. *musicalité*). Müzikle ilgili olma, müzikle yakınlığı bulunma, müziğe uygunluk: *Bir eserin müzikalitesi.* (M)

MÜZİKÇİ i. (*müzik*'ten *müzik-çi*). Herhangi bir müzik âletini çalan yahut müzik eserleri besteleyen sanatçı: *Yüzyılın en büyün müzikçisi.* (M)

MÜZİKÇİLİK i. (*müzikçi*'den *müzikçi-lik*). G. santl. Müziğin, renk, arabesk ve tartumla resimlenebileceğini ileri süren sanat eğilimi (1922); önemli temsilcisi Henry Valensi olmuştur. (L)

MÜZİKHOL i. (ing. *music,* müzik ve *hall,* salon'dan). Çeşitli şarkıların ve atraksiyon programının yer aldığı gösteri (cambazlık, hokkabazlık v.b.). || Bu çeşit gösterilerin yapıldığı yer.

— ANSİKL. *Müzikhol* İngiltere'de doğdu: Eski bir kahvehane («pub») garsonu olan Charles Morton, 1848'de, arka kısmında bir ambarla ahır bulunan bir kahvehane satın alarak orasını toplantı salonu haline soktu. İşçiler oraya eğlenmek ve şarkı söylemek üzere gelmeğe başladılar. Charles Morton, bu amatör gösterilere profesyonelleri de katmayı düşündü. Böylece müzikhol doğmuş oldu ve denizleri aşarak dünyaya yayıldı. Sesli sinemanın ortaya çıkışına kadar, Londra'da gitgide artan bir ilgi ile karşılandı. Morton tarafından kurulan ve Canterbury-Hall adını alan bu ilk eğlence salonu, 1854'de gerçek bir müzikhol oldu. Ardından birçok eğlence salonları daha açıldı. Weston adında biri, Holborn Empire'ı kurdu, bu yapı 1940'ta alman bombardımanları sırasında yıkıldı. Bu tür, Amerika'da da büyük bir başarı kazandı. İkinci Dünya savaşından önce hakkında bir filim de çevrilen 42. sokakta, yan yana birçok müzikhol salonu açıldı. New York'taki bütün müzikholler Manhattan (Brodway) semtinde toplanmıştır. Fransa'da müzikhol, müzikli kahvehaneden (café-concert) doğdu. Geçen yüzyılın sonundaki ve bu yüzyılın başlarındaki büyük salonlar şunlardır: Eldorado, La Scala, Parisiana, Le Concert Parisien (bugün Concert Mayol), Les Ambassadeurs, Bataclan, v.b., sonra Folies-Bergère, Casino de Paris, le Moulin-Rouge, L'Empire, L'Olympia, Bobino, L'Alhambra, A.B.C. v.b. Müzikhol tarihiyle ilgili bellibaşlı adlar: İngiltere'de C.B. Cochran; Amerika'da Florence Ziegfeld ve Minsky; Fransa'da Jacques-Charles, Henri Lemarchand ve Henri Varna. (L)

MÜZİKOLOG i. (fr. *musicologue*). Müzik konusunda tarihî çalışmalar yapan bilgin ve teknikçi. (M)

MÜZİKOLOJİ i. (fr. *musicologie*). Müzikle dolaylı olarak ilgili çalışmaların büyük bir kısmını belirtmek için kullanılan terim.

— ANSİKL. *Müzikoloji* terimini, daha başlangıcından beri, müzikle ilgili bilimsel çalışmaları belirtmek için kullanma eğilimi vardır. Bu bakımdan, müzikolojiyi, müziğin sadece tarihle değil, aynı zamanda önemli bilim dalları, temel çalışmalar ve diğer sanatlarla (büyücülük, din, tıp, insan çalışması [sesli ritim], astronomi, hesap, filoloji, tarihöncesi ve arkeoloji, hukuk, ikonografi, gizli bilimler [sembolizm, zanaatçılık] ve koreografi) olan ilişkilerinin incelenmesi diye tanımlayabiliriz. Müzikolojinin, pratik müzik bilgisi, estetik bilgisi, müzik tarihi bilgisi bakımlarından sağlam ve eksiksiz temellere dayanması gerekir. Ama bu da yeterli değildir. Ayrıca, müzikoloji bilgini, müziği uygulamasını, tekniğini, müzik estetiği ve tarihini çok iyi bilmekle kalmamalı, çeşitli dallardaki uzmanların çalışma metotlarını denetleyebilecek kadar bu dallarda bilgisi olmalı ve bu uzmanların vardıkları sonuçları büyük bir ihtiyatla kabul veya reddetmelidir. Coğrafya ve kronoloji bakımından araştırma alanı çok geniş olduğu için, elinden geldiğince belli bir konunun dar sınırlarını aşmamağa dikkat etmelidir. Babil'lilerin müzik ve çalgılarını gün ışığına kavuşturan Galpin, Yunanlıların müzik dünyasını yeniden kuran Gevaert, Ortaçağ müziğini açıklayan Coussemaker, müziğin simgelerinden bazılarını çözmeğe uğraşan Max Schneider gibi müzikologlar, geniş bir genel kültürü olan, bilim araştırmalarına yatkın, kültür alanında bireşimci bir görüşü olan müzik adamları olarak bilinir. (L)

MÜZİL sıf. (ar. *zevāl* > *izāle*'den *müzil*). *Esk.* Yok eden, gideren,

— Kim. *Esk. Müzil-ül-levn,* renk gideren. (M)

MÜZİSYEN i. (fr. *musicien*). Bk. MÜZİKÇİ.

MÜZMİN sıf. (ar. *zamān*'dan *müzmin*). Tıp. Uzun süren ve yavaş yavaş gelişen, yerleşik, süreğen: *Müzmin bronşit, göz ağrısı.* (*Zt.* HAD.) || *Mec.* Sürekli, ebedî: *Sabah olur, o bürûdet geçer, fakat müzmin sükûn-ı mevkii bir nefha eyler ihlâl* (Tevfik Fikret). *Müzmin bekâr.*

— Psikol. *Müzmin hezeyan,* dört evreli hezeyan: endişe, zulme uğrama duygusu, büyüklük fikri, bunama.

— ANSİKL. Tıp. *Müzmin hastalıklar,* had hastalıkların aksine, uzun süren hastalıklardır; had hastalıkların gelişimi önce yükselen, sonra oldukça düz giden, daha sonra inen kısa bir eğriyle gösterilebilir. Müzmin hastalıkların gidişi o kadar düzenli ve hızlı olmadığı gibi belirtileri de aynı değildir: müzmin hastalıkta ateş görülmeyebilir; kalp ve solunum ritminde bozukluk olmayabilir; yükselen eğri çoğu zaman farkedilmez, inen eğri ise hiç olmaz, hattâ onun yerini gittikçe yükselen bir eğri alabilir.

Klinik bakımdan, müzmin hastalıklar iki çeşide ayrılır: 1. şeker hastalığı, damla, miksödem v.b. gibi diskraziye veya beslenme bozukluklarına bağlı müzmin hastalıklar (sinsi bir şekilde başlar, tedricî ve yavaş ilerler, kesin gerileme eğilimi göstermez); 2-bir enfeksiyondan ileri gelen müzmin hastalıklar (mikroplar hastanın hücreleriyle bir çeşit ortakyaşarlık kurar ve bu yüzden mikropların hastalık yapma gücü hafifler; hastalığın müzmin hale gelmesinin ve iyileşmeğe pek az yönelmesinin asıl sebebi budur; fakat antibiyotik tedavisi bu gibi hastalıkların çoğunun sonucunu değiştirme imkânını vermiştir).

◆ **Müzmine** sıf. *Esk.* Müzmin'in dişili. || *İllet-i müzmine,* müzmin hastalık. (LM)

MÜZMİNLEŞMEK geçz. f. (*müzmin*'den *müzmin-leş-mek*). Müzmin, süreğen bir hal almak: *Hastalığı müzminleşti.* (M)

MÜZNİB sıf. (ar. *zenb* > *iznāb*'dan *müznib*). *Esk.* Suçlu, günahkâr.

◆ **Müznibîn** çoğl. i. *Esk.* Suç işleyenler, günahkâr kimseler. (M)

Mv, *mendelevyum*'un kimyasal sembolü. (L)

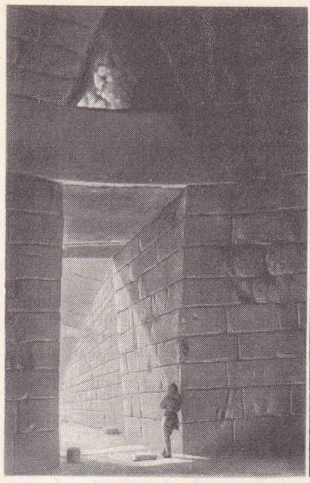

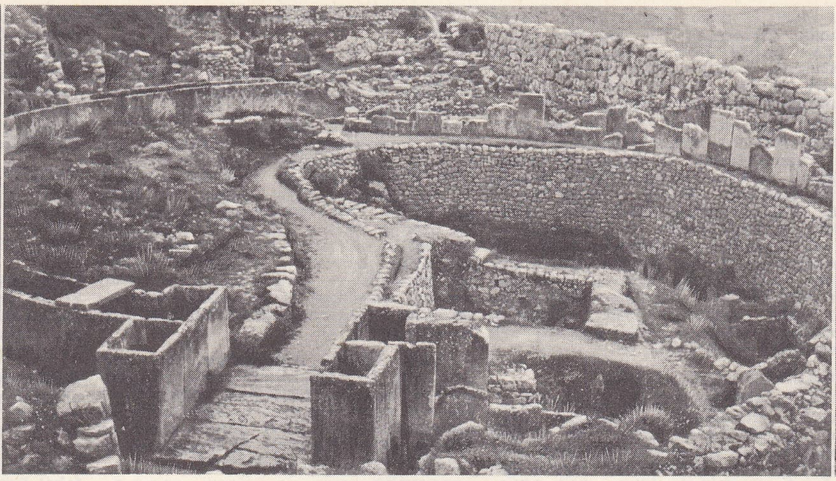

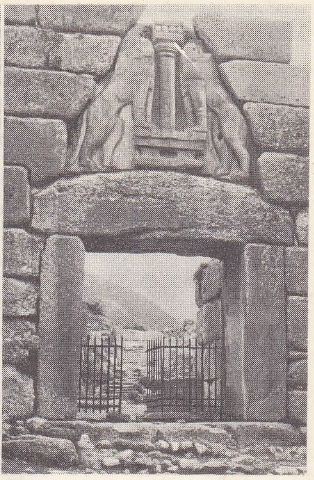

mV, elektromotor kuvvet birimi, *milivolt*'un sembolü. (L)

MVANZA veya **MWANZA,** Tanzaniya'da şehir, il idare merkezi, Victoria gölünün güney kıyısında; 11 300 nüf. Gemilerle Kenya ve Uganda limanlarına bağlanan ticaret ve tarım merkezi; altın ve elmas madenleri. (L)

MVEKA veya **MWEKA,** Kongo-Kinşasa'da (Luluabourg ili) yer. (L)

MWAMBUTSA IV, Burundi kralı (Murmya 1919). Ekim 1965'teki komplodan sonra Burundi'den ayrıldı. 8 Haziran 1966'da oğlu prens Charles Ndizeye babasını tahttan indirerek, Charles Ntare V adıyle onun yerine geçti; fakat kendisi de 28 kasında tahttan indirildi. (L)

MYA i. İki çenetli yumuşakça. (*Myidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Mya* orta boylu bir yumuşakçadır. Sifonları çok uzun ve bir arada topludur. Sifonların ağzında bir dokunaç tacı bulunur. Uzunca ve beyaz olan kavkısının iki çeneti birbirine eşit değildir; çenetlerin iki ucu birbirinden biraz ayrık durur. Bu yumuşakçalar kuma veya balçığa gömülü yaşar. İki türü yenir: *Mya arenaria* ve *M. truncata.* (L)

MYAS i. Geniş parlak gövdeli, güzel koyu mor renkli böcek; Doğu Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

MYCELİS i. Nemli ormanlarda, büyük bahçelerde yetişen, siyah meyveli, sarı çiçekli, derinlemesine yarık yapraklı tüysüz bitki. (Bileşikgillerden.) [L]

MYCETAEA i. Bitki kırıntıları içinde yaşayan küçük böcek. (İlmî adı *Mycetaea hirta.* Kınkanatlıların *endomychidae* familyasından.) [L]

MYCETES i. Orta Amerika'da yaşayan kızıl renkli böğüren maymunun ilmî cins adı (*Mycetes seniculus*). [L]

MYCETOZOA çoğl. i. Zool. Eskiden uzun süre cıvıkmantar sayılan ve yakın zamanlarda yapılan incelemeler sonucunda kamçılı birhücreli hayvanlar olduğu anlaşılan birhücreliler takımı. (L)

MYCİELSKİ (Zygmunt), polonyalı besteci (Przeworsk 1907). P. Dukas ve N. Boulanger'nin öğrencisiydi; iki bale, beş senfonik eskiz (*Szkice Symfoniczne,* 1945), bir senfoni (*Symfonia,* 1947), bir polonez senfoni (*Symfonia Polska,* 1950), *Nowy Lirnik Mazo Wiecki* (Mazovya Şarkıları) [1955], bir piyano konçertosu (1954) besteledi. (L)

MYCOBACTERİA çoğl. i. Bazı bakımlardan mantarlara benzeyen bekteriler altşubesi; actinomycetes ve myxobacteria diye iki sınıfa ayrılır. (L)

MYCODERMA i. Şekerli meyve sularının ve mayalı içkilerin yüzeyini kaplayan, fakat alkol mayalanmasına yol açmayan mantar.

— ANSİKL. Biramayaları içinde ayrı bir grup olan *mycoderma*'lar şimdi *candida* grubundan sayılır. *Mycoderma vini* (*Candida mycoderma*) şarapta, birada ve her çeşit mayalı rakıda gelişir; alkolü, suya ve karbonik aside dönüştürür; bulunduğu sıvının yüzeyinde beyaz bir tabaka meydana getirir; buna «küf» de denir. *Mycoderma aceti* (*acetobacter*), bir küf tabakası meydana getirir ve alkolü asetik aside dönüştürür. Bu bakterinin etkisiyle şarap «sirkeleşir» ve buruk bir tad alır. *Mycoderma aceti* sirke yapımında önemli bir rol oynar. (L)

MYCOGONE i. Basit mantar. (*Mycogone perniciosa,* sebze olarak yetiştirilen mantarlarda, fide iken yumuşamağa sebep olan *Hypomyces perniciosus*'un konidi şeklidir.) [L]

MYCOSPHAERELLA i. Sphaeriales takımından asklı mantar.

— ANSİKL. *Mycosphaerella*'nın birçok türü bitkilere yerleşerek genellikle yaprakların üzerinde lekeler meydana getirir. *Mycosphaerella fragariae* çilek yapraklarında kırmızı leke hastalığı, *M. Sentina* armut ağacında septoryoz, *M. Pinodes* de bezelyede melanoz yapar. (L)

MYDAS i. Sıcak ülkelerde yaşayan çok iri sinek. (*Mydas heros*'un boyu 7 sm'yi bulur. Mydasların kurtçukları etçildir, çürük odunlarda yaşar. Kısa duyargalı ortoraf sineklerden *mydaidae* familyasının örnek tipi.) [L]

MYDAUS i. Malezya'da yaşayan ve porsuğa benzeyen etçil memeli hayvan.

— ANSİKL. *Mydaus* çok kısa kuyruklu, tıknaz gövdeli bir hayvandır; yaşayışı porsuğunkine benzer; kendisini kovalayan hayvanların üstüne, anus bezlerinden sıvı bir maddeyi 1 m'ye kadar fışkırtabilir. (L)

MYELOPHİLUS i. Çam kabuğunun altında yaşayan ağaç böceği. (Yetişkinleri bazen körpe sürgünlere girerek bunların kurumasına sebep olur. Kınkanatlıların *scolytidae* familyasından.) [L]

MYERS (Charles Samuel), ingiliz psikoloğu (Londra 1873-Winsford, Cheshire 1946). Cambridge'te okudu, 1902-1922 Arasında psikoloji dersleri verdi. 1921'de Henry J. Welch ile birlikte Millî Sanayi Psikolojisi enstitüsünü kurdu. Bu kuruluş İngiltere'de sanayi psikolojisi biliminin gelişmesinde büyük rol oynadı. Myers *British Journal of Psychology*'nin (İngiliz Psikoloji Dergisi) [1911-1924] kurucusudur. Yayımladığı eserler arasında en önemlileri: *Textbook of Experimental Psychology* (Deneysel Psikoloji Ders Kitabı) [1909]; *Industrial Psychology in Great Britain* (Büyük Britanya'da Sanayi Psikolojisi) [1926] v.b. (M)

MYERS (Frederic William Henry), ingiliz yazarı (Keswick, Cumberland 1843-Roma 1901). Önce *Saint Paul* (Aziz Paulos) [1867] adlı eseriyle dikkati çekti, daha sonra William Wordsworth üzerine bir inceleme ile *Essays Classical and Modern* (Klasik ve Modern Denemeler) [1833] adlı iki ciltlik bir eser yayımladı. Fakat daha çok, Psişik Araştırmalar derneği kurucularından biri olarak tanındı. Bu alanda *Human Personality and its Survival of Bodily Death* (İnsanın Kişiliği ve Gövdesinin Ölümünden Sonra Yaşaması) [1903] adlı iki ciltlik bir eser yazdı. (L)

MYERS (Gustavus), amerikalı toplum tarihçisi (Trenton, New Jersey 1872-New York 1942). Ressam Jerome Myers'ın kardeşi. 1900'de ilk önemli kitabı *History of Public Franchises in New York City*'yi (New York'ta Halka Verilen İmtiyazların Tarihi) yayımladı. Klasik sayılabilecek *History of The Great American Fortunes* (Büyük Amerikan Servetinin Tarihi) [3 cilt, 1910, 2. bas. 1 cilt, 1935] adlı araştırması iktisadî hayatın yolsuzlukları karşısında toplum bilincinin uyanmasına yol

MYKENAI soldan sağa: Atreus tholos'u; kral mezarları; aslanlı kapı

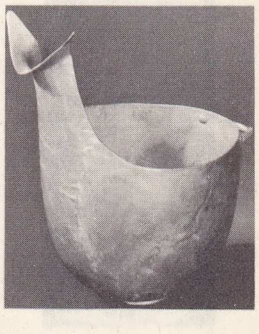

MYKENAI altın kap Louvre müzesi, Paris

MYKENAI savaşçısı Delos'ta bulunan fildişi

Mykenai: şehrin bir mezarında bulunan altın maske

Foto. Boissonas, Faille - Giraudon, Giraudon, Evans (LAROUSSE)

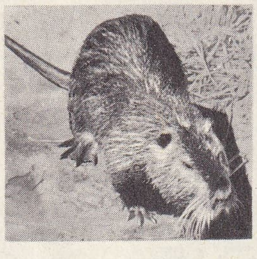

myopotamus

MYRİNA figürü
Louvre müzesi, Paris

açtı. Myers'ın daha sonra yazdığı eserler arasında, *History of The Supreme Court of The United States* (A.B.D. Yüksek Mahkemesi Tarihi) [1912] ve *History of Bigotry in the United States* (A.B.D. Bağnazlığı Tarihi) [1943] sayılabilir. (M)

MYERS (Jerome), amerikalı ressam (Petersburg 1867-New York 1940). New York'taki Cooper birliği ve Sanat Öğrencileri birliğinde öğrenim gördü. Tabela ressamı olarak çalışmağa başladı. Tiyatro afişleri yaptı. Günlük yaşayışı tasvir ettiği resimlerinde, alışveriş yapan veya gevezelik eden ev kadınlarını, balık pazarlarını, atlı karıncaları konu aldı. A.B.D. müzelerinde eserleri vardır (*Gece Görevi* [Metropolitan Sanat müzesi] ve *Yolun Sonu* [Chicago Sanat enstitüsü]). 1940'ta *Artist in Manhattan* (Manhattan'daki Ressam) adlı otobiyografisini yayımladı. (M)

MYGALE i. Zool. Bk. MİGALE.

MYGALOMORPHAE çoğl. i. Gerçek örümcekler altsınıfından örümcekler alttakımı; iki çift ciğeri, yatay zehir çengeli bulunan ve yer örümceklerinin aksine parçasız karınlı olan örümcekleri kapsar. (Bu alttakımda yeryüzünün bütün sıcak bölgelerinde yaygın 1 500 tür vardır.) [L]

MYGDONİA. Esk. coğ. Makedonya'da bölge, Khalkidike'nin kuzeyinde. Başlıca şehri *Therma* (bugün Selânik). — Mysia'da (Anadolu) bölge, Propontis (Marmara denizi) kıyısında. — Yukarı Mezopotamya'da Nusaybin (Nisibis) yakınında bölge. (L)

MYGDONİA. Esk. coğ. Anadolu'da Bithynia bölgesinin batısında bölge. Mygdon'ların buraya yerleştikleri bilinir. (M)

MYİAGRA i. Okyanusya'da yaşayan, siyah, gri, kahverengi, beyaz ve mavi gibi değişik renkte tüyleri olan küçük ötücü kuş. (Myiagralar, özellikle geniş gagalı, sinek kapan kuşlardır.) [L]

MYİOPHONEUS i. Büyük bir ardıç kuşuna benzeyen, bazen kahverengiyle karışık koyu lacivert tüylü, oldukça iri yapılı ötücü kuş; Tropikal Asya'da ve Malezya'da çağlayanların kenarında yaşar. (Karatavukgillerden.) [L]

MYİOPSİTTA i. Başı ve göğsü kısmen gri, gövdesi yeşil tüylü küçük papağan. (Arjantin ve Bolivya'da yaşayan başlıca türü *Myiopsitta monachus*, kafes kuşu olarak «muhabbet kuşu» adıyle bilinir. Açıkhavada yuva yapan tek papağan budur.) [L]

MYİTMAKA. Bk. HLAİNG.

MYKALE. Esk. coğ. Batı Anadolu'da Kuşadası körfeziyle Büyük Menderes nehri ağzı arasında Samsun dağının ve bu dağın meydana getirdiği en yüksek tepenin adı. M. Ö. 479'da Yunanlılar burada kıyıya çekilmiş olan pers donanmasını yakarak yok ettiler. (M)

MYKENAİ veya **MİKİNES,** Yunanistan'da köy, Peloponnesos'da (Argolis nomos'u), Argos'un kuzeyinde; 600 nüf. — Yakınında Argolis'in Eskiçağdaki merkezinin kalıntıları; efsaneye göre Agamemnon bu şehirde hüküm sürmüştü.

— Tar. Daha III. binyılda iskân edilen (efsaneye göre kuucusu Perseus'tur) Mykenai, 1600'de («geniş yollu», «altını bol» şehir) yakınındaki Tiryns ve Argos (1400'den sonra) ile Mykenai medeniyeti devrinin en zengin ve en gelişmiş şehriydi. Pelopideslerin halefi Atreidesler tarafından başkent olarak kabul edilen ve birçok saray ile mezarlık yaptırılan şehir Dorlar tarafından istilâ edildi ve yıkıldı. Bununla beraber Pers savaşlarına katılan küçük bağımsız bir site ayakta kaldı. Bu site de M.Ö. 470'te Argoslular tarafından kuşatıldı, işgal edildi ve yıkıldı. Roma devrinde şehirde oturan pek yoktu. 1876-1877 Yıllarında Schliemann'ın başlattığı kazılara Atina Arkeoloji derneği devam etti, bu sayede de Antik çağın birçok kalıntısı bulundu ve değerlendirildi: Atreus tholos'u, aslanlı kapı, surlar, kral mezarları, saraylar, sarnıçlar, eşyalar v.b.

Girit'teki Minos medeniyeti ile yakınlığı olmasına rağmen Mykenai medeniyeti Girit medeniyetinden daha geç gelişti: Eski Mykenai veya Girit Mykenai medeniyeti (1700-1400); Yeni Mykenai medeniyeti (1400 -1200).

— G. santl. Mykenai sanatı denince Yakın Bronz çağına hâkim olan ve Yunanistan ile Doğu Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde etkisini duyaran sanat akla gelir. Önceleri Girit etkisi ağır basıyordu. Seramik'te, duvar fresklerinde «kıta» sanatçıları Girit'li ustaların etkisinden sıyrılmağa çalıştılar. Kendine has bir mykenai sanatının ilk belirtilerine «kuyu mezarlar»da bulunan büyük altın maskelerde, bu mezarların üzerine dikilen taşlarda ve daha sonra da kubbeli mezarların ve megaronlu, merkez ocaklı sarayların mimarîsinde rastlanır. Mykenai ve Tiryns'teki «dev» surlardan da anlaşılacağı üzere askerî mimarîde Akaların kendilerine göre bir üslûp bulundukları ileri sürülebilir.

— Leng. Modern dilbilimciler, kısa süreden beri, en yeni minos yazılarıyle (*çizgisel* B yazısı) kil tabletlerde rastlanan çok eski bir yunan lehçesini *mykenai* terimiyle adlandırırlar. XV.-XVII. yy.dan kalma bu belgeler Girit (Knosos) ve Peloponnesos'tan (Pylos-Mykenai) gelmedir. (L)

MYKONOS, Kyklades adaları topluluğunun kuzeydoğu kısmında yunan adası, Naksos ile Tenos arasında; 3 500 nüf. Merkezi, *Mikonos* (1 700 nüf). [L]

MYKONOS adası, Ege denizinin batı kesiminde. Yunanistan'ın Eğriboz-Andros-Tinos adalarının meydana getirdiği dizinin güneydoğudaki son parçası. Türkler zamanında bu dağlık adaya *Mokene* adı verilirdi. (M)

MYLABRİS i. Isırdığı zaman kabarcık yapan böcek; sıcak ve ılıman bölgelerde yaşar. (Kınkanatlıların *meloidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Mylabris*'ler (*zonabris*) silindirimsi uzun gövdeli, kıllı, genellikle siyah renkli böceklerdir. Elitraları siyah benekli sarı veya kırmızı olur. Kurtçukları çekirgelerin yumurtalarında gelişerek bunları yok eder. Bu böcekler aynı zamanda kabarcık yapıcı niteliklerinden dolayı da faydalıdır. Asya'da yaşayan bazı büyük türleri özellikle kabarcık yapıcı ilâçların yapımında kullanılır. (L)

MYLASA. Esk. coğ. Karia'nın (Anadolu) iç kısmında şehir, önce bir satraplığın, sonra da Mausolos'a kadar Karia krallarının başkenti ve kutsal şehriydi (Zeus tapınakları). Sonradan önemini kaybetti. Bugün, *Milas.* (L)

MYLİOİ, Anadolu'da (Frigya bölgesi) yaşamış bir frig kavmi. (M)

MYLİUS-ERİCHSEN (Ludvig), danimarkalı kâşif (Vyborg 1872-Grönland'da 1907). 1902-1904 Arasında Grönland'da, «Grönland'a edebî sefer» adı verilen danimarka seferini yönetti; bu seferde Eskimoların âdet ve gelenekleri ile dillerini inceledi. Sonra 1906-1907 arasında ülkenin kuzeydoğusuna yapılan yeni bir seferi yönetti; bu seferde 80° kuzey enleminin ötesinde *Mylius-Erichsen* adı verilen yer bulundu ve Grönland'ın bir ada olduğu kesinlikle ortaya kondu. Mylius-Erichsen bu yolculuk sırasında öldü. (L)

MYLLOS, eski yunan şairi (M. Ö. VI. yüzyıl). Megara tiyatrosunun temsilcilerinden biriydi. Eustathios onun, hem oyun yazarı, hem de oyuncu olduğunu söyler. (L)

MYL(O) — yun. *mylos,* çene kemiği'nden veya *myle,* değirmen taşı'ndan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

MYLODON i. *Megatherium* ve *megalonyx*'e benzeyen iri gövdeli, dişsiz memeli hayvan; Kuzey ve Güney Amerika'da pleyistosen tabakasında fosil olarak bulunur. (Pampalarda bulunan *Mylodon robustus*'un boyu hemen hemen fil kadardı; burnu küt, bacakları kısa ve derisi kemikçiklerle kaplıydı. *Mylodontini* altfamilyasının örnek tipi.) [L]

MYLODONTİNALE çoğl. i. Megatheriidae familyasından, dişsiz memeli hayvanlar altfamilyası; *mylodon* ile yakın türlerini kapsar; hepsi (76 tür) yirmi cins içinde toplanır; Amerika'da tebeşir, üçüncü ve dördüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

MYLONAS (Kyriakos), yunan arkeoloğu (İzmir 1835-1913). Atina ve Olympia'da kazılar yaptı. İstanbul Arkeoloji müzesini düzenledi. Başlıca eserleri: *İstoria Tis Smyrnis* (İzmir'in Tarihi), *O Pheidias kaii Epokhi tu* (Pheidias ve Dönemi). [M]

MYMAR i. Çok küçük böcek (1/3 mm); çeşitli böceklerin yumurtalarında asalak yaşar. (Bilinen böceklerin en küçüğü olan [1/4 mm] alaptus'a çok benzer. Zarkanatlılardan *mymaridae* familyasının örnek tipi.) [L]

MYMENSİNGH, Doğu Pakistan'da (Dakka ili) şehir, Eski Brahmaputra kıyısında, Dakka'nın kuzeyinde; 53 000 nüf. Jüt, şeker, tütün ve pirinç ticareti merkezi. Makine yapımı ve elektrik malzemesi. (L)

MYNDOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Şehrin kuruluşu efsanelere dayanır. Myndos'un, bir kıyı şehri olduğu için birçok gemisi vardı. İskender, M.Ö. 334'te Halikarnasos kuşatması sırasında Myndos şehrini de eline geçirmek istedi; fakat bunu başaramadı. Ancak bir yıl sonra şehri elinde tutan Orontobates'i yenerek şehri aldı. M. Ö. 197'de Miletos Menderes Magnesia'sı arasındaki barış antlaşmasına katıldı. Fakat Myndos'un bu bağımsızlığı uzun sürmedi. M. Ö. 133'te Bergama (Pergamos) krallığının egemenliği altına girdi. Philippi savaşından sonra Antonius, Cassius'a karşı gösterdikleri direnmeyi mükâfatlandırmak için şehri Rodoslulara verdi. Eski yazarlar Myndos'un deniz suyu ile karıştırılmış şarabının çok ünlü olduğundan bahsederler. (M)

MY(O)—, adale anlamında yun. *mus, muos*'dan gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

MYODARİA çoğl. i. (yun. *myia,* sinek'ten lat. k.). Göğüs kaşıkçığıyle denge organını örten bütün sinekleri kapsayan çift kanatlı böcekler grubu. (L)

MYOGALE i. Desman'ın bilimsel adı. (L)

MYOGALİNİ çoğl. i. Köstebekgiller familyasından desmanları kapsayan böcekçil memeliler altfamilyası. (L)

MYONNESOS. Esk. coğ. Anadolu'da İonia bölgesinde Teos* ile Lebedos* arasında şehir. M.Ö. V. yy.da Teoslulara aitti. Bugün Çıfıtkale. (M)

MYOPA i. Kurtçuk iken yaban ve eşekarılarında asalak yaşayan küçük sinek. (Kısa duyargalı sineklerin *conopidae* familyasından.) [L]

MYOPHORİA i. Paleont. Kavkısı pütürsüz ve az benekli, iki çenetli yumuşakça; devonyende rastlanır, Triyasta ise pek çok görülür. (*Trigonidae* familyasından.) [L]

MYOPORUM i. Genellikle toplu demet halinde yaprak koltuklarında çıkan beyaz veya kırmızımtırak çiçekli, tüm veya dişli, almaşık, nadiren karşıt yapraklı ağaçsı bitki; içinde dört tohum bulunan zeytinsi bir meyve verir. (L)

MYOPOTAMUS i. Avustralya'da yaşayan ve kastor'a benzeyen kemirgen hayvan; postu seyrek, yumuşak kıllarla kaplıdır; sırt kılları koyu, karın kılları açık esmerdir; yumuşak kılların arasında kızıl renkte, çok sert ve uzun kıllar bulunur. (L)

MYOPTERA i. Güney Amerika'da yaşayan yarasa. (L)

MYOSCHİLOS i. Şili'de yetişen ağaççık (*Myoschilos oblongus*); iç sürdürücü olan yaprakları *Folia sennae Chilensis* adıyle bilinir. (Sandalağacıgillerden.) [L]

MYOS HORMOS. Esk. coğ. Mısır'da şehir, Arabistan körfezi (Kızıldeniz) kıyısında, Ptolemaios Philadelphos tarafından kuruldu. Arabistan ve Hindistan'ın yanı sıra Mısır'ın ticaret antrepolarındandı. Kusayr yakınında yıkıntılar. (L)

MYOSOREX i. Tropikal ve Güney Afrika'da yaşayan soreks. (Böcekçiller takımının soreksgiller familyasından.) [L]

MYOSPALAX i. Eskiden *siphneus, ellobius ve myotalpa* diye üç ayrı cinse ayrılan sıçan köstebeklerin ortak adı. (Kemirgenler takımının *spalacidae* familyasından.) [L]

Foto. Goldner, Giraudon (*LAROUSSE*)

MYOSURUS i. Nemli tarlalarda yetişen, sarımsı yeşil renkli, sapsız bitki. (Düğünçiçeğigillerden.) [L]

MYOŞO TENNO (1623-1696), japon imparatoriçesi (1630-1643), imparator Go Mino-O ile Kazu-Ko'nun kızı, şogun İemitsu'nun kızkardeşi. Babasının hükümdarlıktan çekilmesi (1630) üzerine tahta çıktı. Ülkenin yönetimini amcası İemitsu'ya bıraktı. İemitsu ülke kapılarını yabancılara kapadı. Myoşo Tenno daha sonra tahtı kardeşi Go Komyo'ya terk etti. (L)

MYOTRAGUS i. Gevişgetirenlerden fosil memeli hayvan; Balear ve Sardinya adalarındaki pleyistosen devri mağaralarında bulunmuştur; başlıca özelliği ayaklarının kısa ve büyük oluşudur. (L)

MYOXUS i. Yediuyuklayan'ın bilimsel adı. (L)

MYRA. Esk. coğ. Anadolu'nun güneyinde şehir, Lykia'da, bugünkü Finike kasabasının batısında. Birçok yıkıntısı bugüne kalmıştır (tiyatro; Lykialıların mezarları). Roma devrinde çok zenginleşen şehir, çok erken bir tarihte bir piskoposluk haline getirildi; Osmanlılara geçtikten sonra bütün önemini kaybetti. (L)

MYRCİA i. Güney Amerika'da yetişen beş yüz ağaççık türünü kapsayan bitki. (Mersingillerden.) [Yetiştiği ülkelerde bazı türlerinin meyvesi yenir ve kerestesi kullanılır; kerestesi bazen eugenialardan elde edilen guabiju ile karıştırılır.] (L)

MYRCİARİA i. Güney Amerika'da yetişen altmış kadar ağaç veya ağaççık türünü kapsayan bitki; mersingillerden. (Çeşitli myrciaria türlerinden [*Myrciaria cauliflora, M. trunciflora, M. jaboticaba*] Güney Brezilya'da elde edilen meyveler, Rio de Janeiro pazarlarında satılır. Myrciaria'lardan, eugenia'lara benzer bir odun elde edilir.) [L]

MYRDAL (Karl Gunnar), isveçli iktisatçı ve siyaset adamı (Gustaf, Dalarna 1898). Stockholm üniversitesinde profesörlük yaptı (1933), senatör (1934 ve 1942), Devlet İktisadî Planlama komisyonu başkanı, ticaret ve sanayi bakanı (1945-1947), Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadî komisyonu sekreteri oldu (1945-1947); A.B.D.'deki zenci meselesiyle ilgili büyük bir soruşturmayı yönetti. Çok sayıda iktisadî inceleme yayımladı. (L)

MYRİANİDA i. Syllidae familyasından, çokkıllı gezgin halkalı kurt; tomurcuklanma yoluyle vücudunun arka kısmından uzun bir bireyler (bireşeyli) zinciri oluşturma yeteneği taşır. (L)

MYRİCA i. (yun. *myrike*, ılgın ağacı). Reçineli ağaççık. (*Myricaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

MYRİCACEAE çoğl. i. Bireşeyli çiçekli, almaşık basit yapraklı bitkiler familyası; yaprakları, içinde kokulu bir yağ bulunan salgı bezleriyle kaplıdır. (Myricales takımı.) [L]

MYRİKİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Galatia Salutaria bölgesi) piskoposluk merkezi. M.S. 451'deki Khalkedon konsiline katıldı. Şehir, Roma devrinde *Myrocenonthermis* adını taşıyordu; yeri kesinlikle tespit edilemedi. (M)

MYRİNA (Sebastopolis de denir). Esk. coğ. İzmir'in Menemen ilçesine bağlı Aliağa yakınında şehir. Kocaçay'ın denizle birleştiği yerde, Çandarlı körfezinin son koyunda yer alır. İki tepe üzerinde bulunan ve bir rastlantı sonucu köylüler tarafından ortaya çıkarılan nekropolis'te (mezarlık) ilk araştırmayı 1874'te M. E. Baltezzi yaptı. Beş bin kadar mezar bulundu. Şehrin M.Ö. 454-425 yılları arasında Atina konfederasyonunda önemli bir yeri vardı, M.Ö. 475'te Kserkses şehri, Gongylos I'e verdi. Gongylos I de, M.Ö. 339'da Myrina'yı, oğlu Gongylos II'ye bıraktı. M.Ö. 260'ta şehri Selefkiler ele geçirdiler; fakat kısa zamanda Arkaios savaşı sonunda Attalos tarafından geri alındı. Şehir M.Ö. II. yy.da Bergama'nın hâkimiyetine girdi. M.S. 17-30 yılları arasında büyük depremler Myrina'yı tahrip etti. (M)

MYRİONYMOS sıf. Mit. Çeşitli isimlerle anılan tanrılar için kullanılırdı. (L)

MYRİOPHTON. Bk. MÜREFTE.

MYRİOZOİDAE çoğl. i. Chilostomata takımından yosunhayvanları familyası. (Kabuk şeklinde yaygın veya ayrık dallı koloniler halinde Kuzey Atlantik'te ve Akdeniz'de bulunur; miyosen tabakalarında fosil olarak rastlanır. Başlıca cinsi *myriozoum.*) [L]

MYRİVİLİS (Stratis), yunan yazarı (Midilli (Lesbos) 1892). Çağdaş yunan yazarlarının en büyüklerinden biridir. Hikâyeler (*Kokkines İstories* [Kırmızı Hikâyeler], 1915; *To Prasino Biblio* [Yeşil Kitap], 1935; *To Galazio Biblio* [Mavi Kitap], 1939; *To Vysini Biblio* [Vişne Rengi Kitap], 1959) ve kimi gerçekçi (*I Zoi en Tapho* [Mezarda Hayat], savaş romanı, [1924]), kimi hayal ürünü (*Ta Pagana* [Hayalet, Gulyabani], 1945; *O Pan* [1946]), romanlar yazdı. (L)

MYRLEİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi) Apameia* şehrinin ilk adı. Bazı eski yazarlara göre, kral Prusias I (M.Ö. 200 yılları) Myrleia şehrine, karısı Apama'nın adını verdi. Stephanos Byzantios ise şehre kral Prusias II'nin oğlu Nikomedes II Epiphanes'in (M.Ö. 149-120) annesi Apama nın adının verildiğini bildirir. Araştırmalar, Myrleia şehrinin, yeni adı olan Apameia'yı Nikomedes II Epiphanes devrinde aldığını gösterdi. (M)

MYRMARACHNE i. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan sıçrayıcı örümcek. (*Salticidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Myrmarachne*, orta boyda, ince uzun (6-7 sm) bir örümcektir. Batı Avrupa'daki yaygın türü *Myrmarachne formicaria* bataklık bölgelerde yaşar. (L)

MYRMECO—, yun, *myrmeks, myrmekos*, karınca'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

MYRMECODİA i. Pürtüklü ve kısa saplı, karşıt yapraklı konuk bitki; çiçekleri yaprakların koltuğundan tek tek veya talkım halinde çıkar. (Tropikal Okyanusya'da yetişen on altı türü bilinir. Saplarının içi boş olduğundan, karıncalar içinde yuva yapar. Kökboyasıgillerden.) [L]

MYRMEDONİA i. Karınca yuvalarında, kırıntıları, hattâ karıncaları ve kurtçuklarını yiyerek barınan böcek. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [*Eşanl.* ZYRAS.] (L)

MYRMEKS. Bk. KÜÇÜKÇEKMECE.

MYRMEKS. Yun. mit. Açıkgöz atinalı genç kadın. Athena'nın insanlara tanıttığı sabanı, kendisinin bulduğunu ileri sürdü. Kızan tanrıça, onu karınca biçimine soktu. (L)

MYRMELEON i. Karıncaaslanının ilmî adı. (L)

MYRMİCA i. Yuvasını toprağın içine veya taşların altına, nadiren ağaç gövdelerine yapan karınca. (Zarkanatlılardan karıncagillerin örnek tipi.) [L]

MYRMİCİDAE çoğl. i. Zarkanatlı iğneli böcekler familyası; karıncalar grubundan *myrmica*'ları ve buna yakın cinsleri kapsar. (L)

MYRMİDON'LAR. Esk. coğ. Güney Tesalya'da halk. Akaların soyundan geldikleri sanılan Myrmidon'lar, Sperrkheios vâdisi boyunca yerleşmişlerdi. (Homeros'un şiirlerinde Aias ve Akhilleus'un tebaları olarak sık sık adları geçer.) [L]

MYR(O), yun **myron,** koku'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

MYRO, yunanlı kadın şair. Bk. MOİRO. (L)

MYROCARPUS i. Arjantin ve Brezilya'da yetişen kalın kabuklu, sıkı odunlu ağaç. (İki türü vardır: *Myrocarpus frondosus* ve *M. fastigiatus.* Bunlardan, Brezilya ve Arjantin'de kereste elde edilir; odunu sedir gibi kokar ve serttir. Fasulyegillerden.) [L]

MYRON, eski yunan heykeltıraşı (Attike, M.Ö. V. yy. ortaları), Eleutherai'liydi. Donuk üslûbu bıraktı, büyük bir ustalıkla en sert hareketleri vermeğe çalıştı. Şaheseri olan *Disk Atan Atlet* heykelini kopyalarından tanıyoruz (Roma, Londra). Atina akrapolis'ine sunduğu *Athena ve Marsyas* adlı heykel grubu, tanrıçanın (Frankfurt) ve onun yere attığı flütle ayarttığı Silenos'un heykellerinin (Latran) kopyaları bir araya getirilerek eski haline sokuldu. Myron, hayvan heykellerinde de çok başarılıydı. *Anthologia*'daki birçok epigramda övülen bir inek heykeli yaptı (Fransa Millî kitaplığı); inek heykelciliğinin bunun bir kopyası olma ihtimali vardır. Myron, Lykios'un babası ve ustasıydı. (L)

MYROS. Bk. DEMRE ÇAYI.

MYROXYLON i. Bot. Saydam çizgi veya beneklerle süslü telek yapraklı ağaç veya ağaççık; yaprakların koltuğunda veya dalların ucunda salkım şeklinde beyaz veya pembe çiçekler açar; baklamsı bir meyve verir.

— ANSİKL. Birçok türü tarif edilmişse de, yalnız bir tanesinin (*Myroxylon balsamum* [*M. perviferum* ve *M. toluiferum*]) bulunduğu sanılmaktadır. Bu ağaçtan «balsamo» adıyle bilinen iyi cins bir odun elde edilir; buna, Peru'da ve Arjantin'de *kınakına* denir. Myroxylon'un gövdesi çizilerek reçineli ve hoş kokulu bir sıvı (tolu belsemi) elde edilir. *M. balsamum*, var. *Pereirae* çeşidinden de peru belsemi çıkarılır. (L)

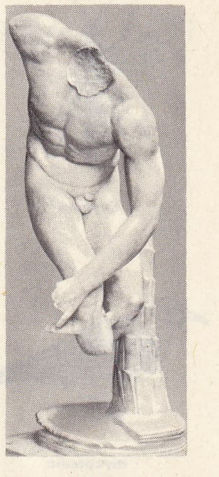

MYRON
«Disk Atan Atlet»in mermer kopyası
Terme müzesi, Roma

MYRRA. Yun. mit. Kıbrıs kralı Kinyras'ın kızı. Afrodit'in telkiniyle babasına âşık oldu. Babası ile yattıktan sonra kaçtı ve mürrüsafi ağacı biçimine girdi. Ağacın kabuğu yarılarak içinden Adonis doğdu. Ovidius bu değişimi anlatmıştır. Alfieri, Myrra'yı trajedilerinden birinin kahramanı yaptı. (L)

MYRRHİS i. Kalın oyuk saplı, büyük yumuşak yapraklı, anason kokan parlak siyah meyveli, 0,50 - 1,20 m yüksekliğinde bitki. (Maydanozgillerden.) [*Eşanl. Misk kokulu* FRENK MAYDANOZU.] (L)

MYRSİLEİA. Esk. coğ. Anadolu'nun batısında Menderes Magnesiası'nın yakınında şehir. Özellikle Roma imparatoru Hadrianus devrinde sık sık adı geçer. (M)

MYRSİLOS, eski yunan tarihçisi (Methymna M.Ö. III. yy.). *Lesbiaka* (Midilli Üstüne) ve *Paradoksa* (Tuhaf Şeyler) adlı eserlerinden bazı parçalar kalmıştır. (L)

MYRSİNACEAE çoğl. i. Çuhaçiçekleri takımından, iki çenekli, bitişik taçyapraklı, üst yumurtalıklı, çiçekleri olan bitki familyası; almaşık yapraklı ağaç veya ağaççıkları kapsar. (Ufak ve düzgün çiçekleri bazen erdişi, bazen de gelişememekten dolayı bireşeylidir. Meyvesi üzümsü veya zeytinsidir. *Ardisia*'ların meyvesi yenir. Tropikal bölgelerde bin kadar türü bilinir. Mysinaceae çiçek ve meyvelerinin özellikleri bakımından çuhaçiçeğigillere benzer. Otuz iki cinsi vardır; bunlardan bazıları şunlardır: *Moesa, myrsine, embelia, suttonia, conomorpha, ardisia, oncostemon, oegiceras.*) [L]

MYRTALES çoğl. i. Çiçekli (iki çenekli, çanakçiçekli, alt yumurtalıklı) bitkiler takımı; kınaağacıgiller (lythrum), rhizophoraceae (mangrov ağacı), mersingiller (mersin, okaliptüs), nargiller (nar ağacı), oe-

Mystras okulu
Peribleptos fresk
detayı: «İsa'nın doğuşu»

Foto. Alinari-Giraudon (*LAROUSSE*)

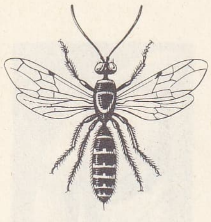

myzine

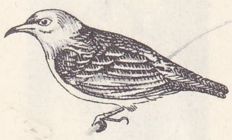

myzomela

notheraceae (yakıotu) v.b. familyalarına giren 4 000 kadar türü kapsar. (L)

MYRTİLOS. Yun. mit. Hermes'in oğlu, Oinomaos'un arabacısı. Hippodameia'ya olan aşkı yüzünden veya Pelops'un kışkırtmasıyle efendisinin arabasını hasara uğrattı, bu sayede de Pelops zafere ulaştı. Bir süre sonra, Pelops onu denize attı. (L)

MYRTİS, yunanlı kadın şair (Anthedon M.Ö. VI. yy.). Pindaros'a ders verdiği ve onunla şiir yarışmasına girdiği söylenir. (L)

MYSİA i. İki çenetli deniz yumuşakçası; kavkısı yuvarlak, ince, sifonları uzun ve ayrık, kabuğu iç içe değirmi çizgilidir. (*Petricolidae* familyasından.) [*Eşanl.* LUCİNOPSİS.] (L)

MYSİA veya **MİSYA.** Esk. coğ. Anadolu'nun kuzeybatısında bölge. Batıda Ege denizi, güneyde Lydia, kuzeyde Marmara denizi (Propontis) ve Çanakkale boğazı (Hellespontos), doğuda Bithynia ve Frigya ile sınırlanıyordu. Bölgenin ilk halkı, Yunanöncesi dönemde buraya yerleşmiş olan Mysialılardır; bölge, adını bunlardan aldı. Romalılar bölgeye *Moesia,* burada yaşayanlara da *Moesi* adını verdiler. Mysia kralı Teuthras, tanrıça Athena'nın rahibesi ve oğlu Telephos'u denizin dalgalarından kurtararak yanına aldı. Yunanlılar İlion'a karşı yaptıkları sefer sırasında önce Troas bölgesine değil, Mysia bölgesine çıktılar. Bölge, sonraları Roma'nın Asia eyaleti sınırları içine alındı. Bizans devrinde de Opsikion bölgesi içinde sayıldı. Bu devirde ülke içindeki ayaklanmaların sonunda Mysia bölgesi sınırları içinde yer alan bütün şehirler surlarla çevrildi, kaleler yapıldı ve böylece yollar güven altına alındı. Mysia dilinin, İndo-Germen dil grubuna girdiği sanılır. (M)

MYSİDACEA çoğl. i. Boyları 5-20 sm arasında değişen ve çoğu enginlerde yaşayan kabuklu hayvanlar takımı. (Mysidacea iki üstfamilyaya ayrılır: *lophogastridae* ve *mysididae.*) [L]

MYSİDİDAE çoğl. i. Mysidacea takımından denizde yaşayan ve bacaklarında solungaç bulunmayan kabuklu hayvanlar alttakımı. (L)

MYSİS i. Solungaçları olmayan, karındaki ayakların altıncı çiftinde bir işitme kesesi bulunan kabuklu hayvan. (Mysidacea takımının örnek tipi.) [L]

MYSKELOS. Yun. mit. İtalya'daki Crotone (Kroton) şehrinin kurucusu. (L)

MYSLOWİCE, esk. alm. **Myslowitz,** Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Katowice'nin doğusunda; 40 000 nüf. Kömür ocakları; demirsiz maden işlenmesi. (L)

MYSON, eski yunan filozofu; Solon'un çağdaşı olduğu söylenir. Khen kasabasında (Peloponnesos) çiftçilik yapardı. Eflatun, *Protagoras* adlı diyaloğunda onu, «Yunanistan'ın Yedi Bilge»sinden biri olarak gösterir. «Kendini tanı» özdeyişi ona mal edilir. (L)

MYSORE. Bk. MAİSUR.

MYSTACİNUS i. Avrupa'da yaşayan yassı burunlu bıyıklı yarasanın adı (*Vespertilio mystacinus*). [L]

MYSTOCOCARİDA çoğl. i. Kopepodlara yakın kabuklular grubu. (Bunlarda gövde uzunca, renksiz, belirgin bölütlü, göğüsle karın arası eklemsiz, göğüs uzantıları basit, altçene tarak biçiminde tüylüdür. Kumsallarda yaşar, bitki kırıntılarıyle beslenirler.) [L]

MYSTRAS, Yunanistan'da köy, Peloponnesos'ta (Lakonia nomos'u), Isparta'nın batısında; 1 500 nüf.

— Tar. Roma devrinde Isparta halkı tarafından kurulan bu küçük kasaba, 1248'e doğru Latinlerden Guillaume de Villehardouin tarafından onarıldı ve tahkim edildi. Pelagonia yenilgisinden sonra şehri yeni Bizans imparatoru Mikhael Paleologos VIII'e bıraktı. Bu suretle Peloponnesos themasının (sancak) ve despotluğun merkezi olan Mystras; 1460'ta Mehmed II (Fatih) tarafından alındı; halkının bir kısmı İstanbul'a sürüldü; şehir ve kale onarıldı. 1687-1715 Arası Venediklilerin eline geçti; fakat aynı tarihte Türkler tarafından geri alındı. Şehir, XIX. yy.da terk edildi. (LM)

MYSTRAS (Isparta) **despotluğu** (1348 - 1460). İmparator Joannes VI'nın oğlu Manuel için kurduğu devlet; genellikle Bizans Peloponnesosu'nu kapsıyordu. Manuel (1348 -1380), 1355'te Palaiologosların Mora'nın birçok bölgesini ellerine geçirmelerine rağmen despotluğu muhafaza etti. Fakat Mathoios (1380-1383) ve Demetrios'dan sonra, Theodoros I Palaiologos ve Kantakuzenos despotlarının yerini aldılar; Theodoros'tan sonra Latin Akhia'sı (Venediklilerin elindeki yerler dışında) tamamıyle fethedildi. Mystra despotluğu 1448'den sonra son Bizans imparatoru Konstantin Dragatzes'in kardeşi Demetrius'un eline geçti. Fakat Patros hâkimi Thomas ile giriştiği mücadele yüzünden despotluk zayıfladı; Fatih'e tabi oldu (1458); sonra da ortadan kalktı (1460). Son Mystras despotu Demetrius, Fatih'e teslim oldu; kendisine Enez'in tuz varidatı tahsis edildi. 1471'de rahip Doreteos adıyle Edirne'de öldü. (LM)

Mystras okulu, XIV. yy.ın ikinci yarısında Sırbistan'da, mimarî süslemecilikte kullanılan ikonaların yapımında, Makedonya okulunun yerini alan bizans sanat okulu. Bu okula ait eserlerin özelliği, desen inceliği ve renk zenginliğidir. Mystras okulu, mimarkta, haç şeklindeki yunan planıyle eski modelleri birleştirir (Ayasofya, Evangelistria ve Mystras Peribleptos'u). [L]

MYTENS (Daniel), hollandalı portre ressamı (Delft, Hollanda 1590'a doğr. - La Haye 1648'den önce). Michiel J. van Mierevelt'in öğrencisi olduğu sanılır. 1618'de Londra'ya gitti. James I ve oğlu Charles I'in sarayında portre ressamı olarak çalıştı. 1695'te Charles I'in özel rassamı oldu. Kendisi gibi hollandalı Anton van Dyck'ın rekabetine dayanamayarak 1635'e doğru Hollanda'ya döndü. Peter Paul Rubens ve Van Dyck'ın etkilerini yansıtan portrelerinde, açık seçik ve canlı bir ifade vardır; şekiller ayrıntılı, renkler çok zariftir. 1629'da yaptığı Charles I'in portresi Metropolitan Sanat müzesindedir. Ayrıca Londra'daki National Portrait gallery'de de eserleri vardır. (M)

MY THO, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Dinh Tuong ilinin idare merkezi, Mekon deltasının kuzey kolunun sol kıyısında; 55 300 nüf. Bir pirinç ve şekerkamışı bölgesinin merkezi. (L)

MYTİLACEAE çoğl. i. İki çenetli yumuşakçalar üst familyası; midyelerle *lithofaga* ve *mediola*'ları kapsar. (L)

MYTİLENE. Bk. LESBOS.

MYTİLUS i. Midyenin bilimsel adı. (L)

MYUS. Esk. coğ. Anadolu'da Karia bölgesinin batı kıyısında şehir. Bugün Afşartepe. Şehrin adına ilk defa M.Ö. 500 yıllarında rastlanır. M.Ö. 452-451 ve 432-431 arasında şehrin adına Attike-Delos Deniz birliği listelerinde rastlanır. Herodotos'a göre M.Ö. 500 yıllarında şehrin limanı 200 gemi alabilecek büyüklükteydi. Şehir tepesinin kuzeyinde yer alan Afşar kalesi, Geç Bizans devrine aittir. (M)

MYXİCOLA i. Çokkıllılardan halkalı solucan; jelatinimsi bir boru içinde yaşar, bazen borusundan çıkarak serbestçe yüzer. (*Sabellidae* familyasından.) [L]

MYXİNE i. Yuvarlakağızlılar sınıfından, suda yaşayan omurgalı hayvan; çeşitli denizlerde üç türü vardır. (Myxine solucan biçiminde, ufak boylu, çıplak gövdeli, yapışkan ve kör bir hayvandır; diğer balıkların gövdesine girerek iç organlarını deler. Törpü şeklindeki diline, kafa sinirlerinin çok az oluşuna ve daha başka özelliklerine bakılarak, taşemen'den daha ilkel olduğu düşünülebilir.) [L]

MYXOCEBUS i. Madagaskar'da yaşayan ve lepilemur'a benzeyen maki. (L)

MYXOSPORİDİA çoğl. i. Tatlı su ve deniz balıklarında, kurbağalarda, sürüngenlerde asalak yaşayan sporlu birhücreliler takımı. (Tercihan çeşitli organların kas ve bağ dokularında, nadiren sinir dokusunda yerleşir ve çoğu zaman tavuk yumurtası iriliğinde urların oluşumuna sebep olur. Birçoğu sidik torbasına, sidik borularına yerleşerek böbreklerі, özellikle öd kesesini rahatsız eder.) [L]

MYZEQEJE veya **MYZEGEJA,** Arnavutluk'ta kıyı ovası, Semeni ile Shkumbi'nin aşağı çığırları arasında. Dümdüz olan kıyı hemen hemen ıssızdır. Islah edilmekte olan ova, uzun süre bir sıtma yuvasıydı. (L)

MYZİNE i. Az çok alaca renkli, uzun gövdeli böcek. (Zarkanatlıların *scolidiae* familyasından.)

— ANSİKL. *Myzine*'nin dünyanın her tarafında, özellikle sıcak bölgelerde pek çok türü vardır. Dişileri erkeklerinden daha küçüktür. Ayrıca dişilerin rengi daha değişik, kanatları daha kısa, hattâ çok ilkeldir. Kurtçukları kınkanatlı böceklerin kurtçuklarında asalak yaşar. (L)

MYZODENDRON i. Ağaç dallarında asalak yaşayan bitki; Avrupa ve Asya'daki ökseotu gibi o da güney yarımküre ormanlarında yetişir. (*Santalales* takımından.) [L]

MYZOMELA i. İnce ve eğri gagalı, parlak siyah ve kırmızı renkli ötücü kuş; Okyanusya'da yaşar. (Balcıgillerden.) [L]

MYZOMYİA i. Tropikal bölgelerde sık görülen tehlikeli sivrisinek. (İplik duyargalı çiftkanatlı böcekler grubunun *culicidae* familyasından. Çoğu zaman *anofel* cinsinden sayılır.)

— ANSİKL. *Myzomyia,* insanlara sıtmayı bulaştırdığı için çok zararlı bir sivrisinektir. Hastalığı bulaştırmakta rol oynayan başlıca türleri: *Myzomyia costalis* ve *M. funesta* (Afrika), *M. culicifacies* (Hindistan). [L]

MYZORHYNCHUS i. Malezya yarımadasında yaşayan tehlikeli sıtma sivrisineği. (İlmî adı *Myzorhynchus umbrosus.* İplik duyargalı sineklerin *culicidae* familyasından ve *anofel* cinsindendir.) [L]

MYZOSTOMA çoğl. i. Denizlâlelerinde, nadiren denizyıldızları ve yılanyıldızlarında dış asalak olarak yaşayan çok küçük halkalı solucanlar grubu. (L)

MZAB, Cezayir Sahrası'nda bölge (Vahalar idare bölgesi; Laguat idare çevresi), derin yarıklarla kesilen kayalık bir yayla (Şebka) üzerinde uzanır. Şebka, kireç kayalarının (dolomi) aşınmasından meydana gelmiştir. Yüzölç. yaklş. 8 000 m². yaklş. 50 000 nüf. İklim bakımından Sahra'nın en sıcak kesimlerinden birine rastlar. Hurma yetiştiriciliği, az ölçüde tarım ve elsanatları.

— Tar. İbadiye* mezhebi mensuplarının Kuzey Afrika'da Tahert'te kurduğu devlet Fatımîler tarafından ortadan kaldırıldıktan (1909) sonra İbadîler Rüstemî hanedanından Yakub bin el-Eflak'ın yönetiminde Sedrata'da yerleştiler; Hammadî hükümdarı Nâsır zamanında Hammadîler tarafından buradan sürülerek (1075) Mzab'a yerleştiler. 1011-1053 Yıllarında Mzab'da El-Atef, Bu Nure, Melike, Kardaye, Beni İsgen şehirlerini kurdular. Bu şehirler siyaset, ekonomi, sosyal hayat bakımından dinî esaslara bağlı kapalı bir çevre olma niteliğini XIX. yy.a kadar korudu. Mzab, 1853'te fransız himayesine girdi; 1882'de ilhak edildi. (ML)

MZABCA i. Leng. Mzab'da konuşulan berberî ağızlarından biri. (Bir islâm tarikatının mzabca yazılmış dinî edebiyat metinleri ele geçmiştir.) [L]

MZABİT'LER. Bk. MOZABİT'LER.

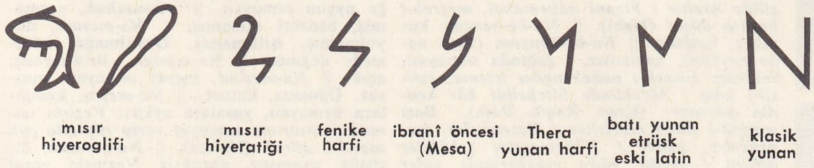

N i. Türk alfabesinin on yedinci, osmanlı alfabesinin yirmi sekizinci (*nun*) harfi; *na, ne.* (Bk. ANSİKL.) || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 16'yı (veya 17'yi) gösterir. || Ebced hesabında (nun) 50 sayısının karşılığıdır.

— Astron. ve Coğ. *N* kuzeyi belirtir.

— Biyol. **N** bir türün haploit kromozom sayısını gösterir. (Bu sayı gametler içindir. İnsan yumurta ve spermatozoitinde N = 23'tür). || **2N** bir türün diploit kromozom sayısını gösterir. (Bu sayı ise organizmadaki bütün hücreler içindir [gametler hariç]. İnsanda 2N = 46; zambakta 2N = 24; kurbağada 2N = 26.)

— Elektron. «*n*» *tipi bölge*, bir yarı iletkende, aşırı derecede elektrona sahip yabancı maddelerin çoğunlukta bulunduğu bölge. (Bu bölgede dolaşan serbest negatif yükleri belirtmek için, negatiflik ifade eden bu *n* deyimi seçilmiştir.)

— Kim. **N**, azotun (*nitrojen*) kimyasal sembolüdür. || *N, Avogadro sayısı*'nın sembolüdür.

— Mat. **n**, herhangi bir tam dereceyi veya herhangi bir sırayı göstermeğe yarar. || **N**, tabiî tamsayılar cümlesini gösterir:

$$N = \{\ 0, 1, 2, 3, \ldots, n, \ldots\ \}$$

(Sıfırı bulunmayan aynı cümle N* ile gösterilir.)

— Metrol. **N**, kuvvet birimi *newton*'un sembolüdür. || **n**, *nano*'nun sembolüdür. || **n**, *neper*'in sembolüdür.

— Nükl. **n**, *nötron*'un sembolüdür.

— Tar. Sayı yerine kullanıldığı zaman, İbranîcedeki *nun* harfi, yalın şekli ve kelime sonlarında aldığı özel biçimiyle 700 değerindeydi. || Yunan *nu*'su 50 değerindeydi; sol alt köşesine küçük bir çizgi konulduğu zaman 50 000'i gösterirdi. || *N*'nin sayısal değeri üstüne Romalılarda iki fikir hâkimdi: bu harf, Ugution'a göre 90, Baronius'a göre 900 değerindeydi. Üzerine yatay bir çizgi çekildiğinde, değişik sistemlere göre, 90 000 veya 900 000 değerini alırdı.

— Tıp. **n°**, reçetelere *numara* anlamında konan ve o ilâçtan «kaç tane» olması gerektiğini ifade eden işaret.

— ANSİKL. Leng. Göktürk (Orhon) alfabesinde *n* sesini belirtmek için: *(a) n, (e) n, n̄, ny* (*ń*) işaretleri kullanılmıştır. Kelime sonunda bulunan *-nç (-nc), -nt (-nd)* bileşik ünsüzleri de ayrı işaretlerle temsil edilmiştir. Uygur ve Mani alfabelerinde normal *n* ünsüzünün yanında genizsi *n* (*n̄*) de ayrı işaretle belirtilmiştir. Brahmi yazısında *n̄a* (damak), *na* (damak tepesi), *na* (gırtlak), *na* (diş) heceleri yer almıştır. Soğd alfabesinde normal *n* ve genizsi *n* için iki ayrı işaret kullanılmıştır. Passe-pa yazı sisteminde de ses değerleri moğolca *na, ńa* ve *na*, Çince *ṅo, ńi* olan heceler görülür. Osmanlıcada *nun* harfi normal *n* sesini, *sağır kef* (bazen üzerine üç nokta konulan *kef* harfi) genizsi *n* (*n̄*) sesini belirtmiş; bazı türk lehçelerinde genizsi *n* sesinin işareti, *nun* ve *kef* harfinin bitiştirilmesiyle meydana getirilmiştir. (Bu işaretin transkripsiyonu *n͡g* olarak gösterilir.)
Türkiye Türkçesinde de bir *n* harfi vardır.

● *Fonetik. N* sesi patlamalı, titreşimli bir diş ve geniz ünsüzüdür. *N* sesi türkçe kelimelerin başında yalnızca *ne* soru zamiri ve onun türevlerinde görülür: *neden, niçin* (<*ne+için*), *nasıl* (<*ne+asıl*), *neyi* v.b. Bir de yansımalarda *n* ile başlayan bazı örneklere rastlanır: *nine (nene), ninni* v.b. Özellikle türk lehçelerinde iç ve sonseste kullanılan genizsi *n* (*n̄, n͡g*), önseste hiç kullanılmaz. Yabancı dillerden gelen kelimelerin bir kısmı *n* sesiyle başlar: *naaş, nagehan, narkoz, natüralizm, nazar, nem, nev, nötron* v.d. Türkçede, iç ve sonsesinde *n* harfi bulunan örnekler boldur; *ana, hani, hanım, inek; altın, ben, kayın, kadın, yen* v.b. Yabancı kelimeler arasında da, iç ve sonsesinde *n* harfi bulunanları vardır: *banka, canavar, Danimarka; can, manen, mandolin, maraton* v.b.

N ünsüzü *b* ve *p* ünsüzlerinin önüne geldiği zaman *m*'ye dönüşür: *perşembe* (<*penç +şenbe*) v.b. (Bk. M.) Anadolu ağızlarında bazı kelimelerde bir ünlü ile diş veya damak ünsüzü arasında *n* türemesi görülür: *bakır* > *bankır* > *mangır, fişek* > *fişenk, Attalia* > *Antalya, Alâiyye* > *Alanya* v.b.
Göktürk alfabesinde görülen *n͡y* (*ń*) ünsüzü, Uygurcada *n* ve *y* seslerine ayrışmış; daha sonra da bazı türk lehçeleri *n*'yi bazıları da *y*'yi benimsemişti. *An͡yıġ* (kötü) > *anıġ* ve *ayıġ, kon͡y* (koyun) > *kon* ve *koy, kan͡yu* (hani) > *kanı* ve *kayu* v.b. Göktürkçede genizsi *n*>*g/ġ* değişmesi ilgi çekicidir: *bardın̄* (vardın) > *bardıġ, sünükün̄* (kemiğin) > *sünüküg* v.b. Batı Türkçesinde (özellikle İstanbul ağzında) görülen önemli ses değişmelerinden biri de genizsi *n* (*n̄*) > *n* değişmesidir: *kapının* > *kapının, verdin̄* > *verdin* v.b. Anadolu ağızlarında ve bazı türk lehçelerinde genizsi *n* sesi bugün de korunur. Batı Türkçesinde

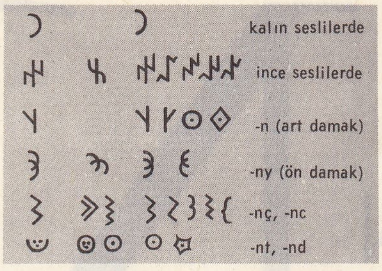

Orhon alfabesi

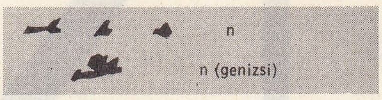

Uygur alfabesi

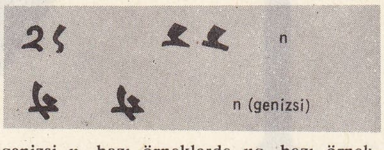

Mani alfabesi

Brahmi alfabesi

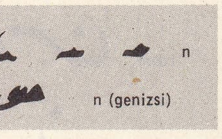

Sogd alfabesi

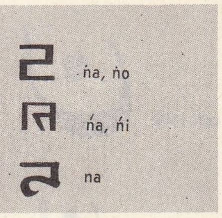

Passe-pa alfabesi

genizsi *n*, bazı örneklerde *ng*, bazı örneklerde de *m* olarak değişir: *sünü* > *süngü*, *donuz* > *domuz*, *koñşu* > *komşu* v.b. Türkiye Türkçesi dışında kalan türk lehçelerinde de *n* ile ilgili bazı ses değişmelerine rastlanır. Soyoncada *y* sesi, önseste *n* olmuştur: *yumurtka* (yumurta) > *numurtka*, *yiğit* > *nit* v.b. Kırgızcada *n* harfi, genellikle önseste bulunmaz; bunun yanında *n* ile başlayan yabancı kelimelerden bu ünsüzü atma eğilimi vardır: *azır* (<ar. *nezir*), *apas*, *apaz* (<ar. *nefes*), *açar* (<fars. *naçar*) v.b. Yine Kırgızcada *n*->*d*- değişmesi görülür: *neme* (şey) > *deme*, *nöbet*>*dömöt* v.b. Altaycada *n* ünsüzü bazı kelimelerde *m* olur: *tın* (yavaş, sakin) > *tım*, *eneke* (ebe, dadı) > *emegen* v.b. Çuvaşçada genizsi *n* (*ñ*), iki işleme uğramıştır: birinci durumda genizsi özelliğini kaybetmiş ve *n* olmuş (*ene* [<*iñek*], *tines* [deniz] < *teniz* v.d.); ikinci durumda da *m* olmuştur: *şımı* (<*süñük* [kemik]), *hımır* (<*koñus* [böcek] v.d.). Çuvaşçada -*n*>-*m* değişmesi (*çem* [<*tın* (nefes)], *hurım* [<*karın*] v.d.) yanında, zamirlerin sonundaki *n* düşer: *ebe* (ben), *eze* (sen). [ML]

—N ek. Tekil ikinci şahıs iyelik eki: *baba-n*, *kitab-ı-n*, *sevinc-i-n* v.d. Ek eskiden genizsi *n* (*ŋ*) şeklindeydi. Bugün bazı anadolu ağızları dışında, İstanbul türkçesinde *n* olarak söylenir. Bk. İYELİK. (M)

—N ek. Fiilden isim yapma eki: *ek-i-n*; *gel-i-n*; *tüt-ü-n*; *yığ-ı-n* v.b. (M)

—N ek. İnstrumental eki; fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını anlatmak için isme getirilir. (Türkçede instrumental eki -*n*'dir; ancak bu ek zamanla işlekliğini kaybetti. Bugün bazı örneklerde kalıplaşmış olarak görülür: *için* (<uç-u-n); *yaya-n* gibi. İnstramental eki -*n*'nin yerini *ile* edatı aldı.) Bk. İNSTRUMENTAL. (M)

—N— ek. Fiillerin dönüşlü biçimlerini yapmada kullanılan yapım eki (*dönüşlülük ek*i* de denir): *gör-ü-n-*; *bak-ı-n-*; *dök-ü-n-* v.b. (Dönüşlü fiiller genellikle geçişli fiillerden yapılır. Geçişsiz fiillerden yapılanları da vardır: *söyle-n-*; *taşı-n-* v.b. Bu ekle yapılan bazı fiiller edilgen olur: *de-n-*; *yürü-n-* v.b. Fakat Türkçede asıl edilgenlik eki -*l*-'dir. [Bk. —L—.] -*n*- eki *n* ile biten fiil köklerine getirilmez.) [M]

Na, *sodyum*'un (veya natriyum) kimyasal sembolü. (L)

NA veya **NAH** ünl. *Kaba*. [Genellikle bir şeyi göstermek için] İşte, al, bak.

— DEY. *Na kafa*, «akılsız» anlamında alay yollu kullanılır. (M)

—NA veya **—NAY** sonek. (fars. -*na*, -*nay*). *Esk*. Sıfatların sonuna gelerek yer isimleri yapar. || *Peh-na*, geniş yer. || *Teng-na*, dar yer. (M)

NA önek (fars. *na*-). *Esk*. Başına geldiği kelimelere olumsuz anlam verir. || *Na-abad*, şenliksiz. Harap. || *Na-agaz*, başlangıcı olmayan gün. || *Na-aşna* (veya *na-aşina*), tanınmayan, yabancı. || *Na-azmude*, denenmemiş, tecrübe edilmemiş. || *Na-balig*, bulûğa ermemiş. *Mec*. Geri zekâlı. || *Na-bayeste*, gereksiz, yakışıksız, uygunsuz. || *Na-beca* (*na-berca* veya *na-be-mahal*), yersiz, gereksiz, uygun olmayan: *Ne varsa cümle becadır cihan-ı kudrette / Zevaidi göremem nabeca nedir bilmem* (Hersekli Arif Hikmet). *Hemen bize düşecek vakt-i gülde işrettir / Figanî nabemahal, meşreb-i hezara düşer* (Nabi). || *Na-be-hencar*, kuralsız, usulsüz. || *Na-be-hengam* (veya *na-be-mevsim*), zamansız, çağında olmayan, vakitsiz: *Istırab-ı nabehengâm istemez tahsil-i kâm / Mevkiinde bitekellüf kâr kendin gösterir* (Koca Ragıb Paşa). *Bazı meşgul-i fikr-i maziyken / Yaseminler, menekşeler, güller / Nabemevsim şekûfeler birden / Açılır yâd-ı muğberimde güler* (Faik Âli). || *Na-be-hired*, akılsız. || *Na-be-kaide*, kuralsız, kurala uymayan: *Baktım sütûr-ı nusha-i âfaka serteser / Yek harf-i nabekaide yoktur miyanede* (Nabi). || *Na-besi*, yokluk. || *Na-caiz*, yapılması sakıncalı olan, yapılmaz. || *Na-cins*, soysuz, aşağılık, alçak. Aynı türden olmayan, karışık. || *Na-cünban*, kımıldamaz. || *Na-cüvanmert*, eli sıkı, cimri. || *Na-çesban* (veya *na-çüsban*), uygun olmayan, yakışıksız, uygunsuz: *Acep mi kaamet-i manaya Nabî olsa naçesban / Gubar-âlûda olmuş hâme-i hatır kühenlenmiş* (Nabi). || *Na-çide*, dağınık. || *Na-danist* (veya *na-daniste*), cahil, bilgisiz, bilmez. || *Na-demsaz*, ahenksiz, uyumsuz. || *Na-der-beraber*, birlikte olmayan, anlaşamayan, uyuşamayan. || *Na-deride*, delinmemiş, deliksiz. || *Na-ehl*, ehliyetsiz, yeterliği olmayan. || *Na-ehlan*, ehliyetsiz, yeterliği olmayan kimseler. || *Na-encam*, sonu olmayan, sonu belli olmayan. || *Na-endam*, biçimsiz. || *Na-fercam*, sonu iyi olmayan, kötü biten: *Gâh esir-i gurbet eyler gâh enis-i gam beni / Şaşmışım bilmem ne yapsam baht-ı nafercama ben* (Nevres). Yararsız, bir sonuç alınamayan (iş, şey). || *Na-ferman*, buyruk dinlemez, başkaldırıcı. || *Na-giriz*, çaresiz. || *Na-güfte*, söylenmemiş. || *Na-halef*, soyuna veya anasına babasına benzemeyen hayırsız evlât: *Durmadı gülşen-i cennette iki gün pederim / Ben de bir lahza karar eyler isem nahalefim* (Yenişehirli Avni). || *Na-hande*, okunmamış. || *Na-hast*, istenmeyen. İstemeden, isteksiz olarak. || *Na-hemta*, birbirine denk olmayan şeylerden her biri, denk olmayan. || *Na-hem-var*, uygunsuz, uymayan, uyuşmayan: *Yâr serkeş, sine pür-ateş gönül sevda-perest / Baht nahemvar, talih ser-nügün hatır şikest* (Nevres-i Kadim). Düz veya düzlem olmayan; eğri, engebeli. || *Na-hem-varî*, düz veya düzlem olmama. Uygunsuzluk, uyuşmazlık, zamanı zamanına uymama. || *Na-hencar*, doğru olmayan, yolsuz. || *Na-hiras*, korkusuz, atak, cesur. || *Na-hoşnud*, memnun olmayan. Razı olmayan. || *Na-hoşnudî*, hoşnut olmama, hoşnutsuzluk. || *Na-hub*, güzel olmayan, çirkin. || *Na-huşmend*, anlayışsız, kavrayışsız. || *Na-insaf*, insafsız, acımasız. || *Na-kâfi*, yeterli olmayan, yetişmez. || *Na-kâre*, bir işe yaramaz, yararsız. Tembel, uyuşuk. || *Na-kâregî*, yararsızlık. Tembellik, uyuşukluk. || *Na-ka'r-yab*, dipsiz, çok derin. || *Na-kaste*, eksiksiz, tamam. || *Na-kerde*, olmamış, yapılmamış, gerçekleşmemiş: *Çünkü nakerde nigâha eder ol şuh itab / Biz de naâmade derdin görelim dermanın* (Nabi). || *Na-keşide*, çekilmemiş. İçilmemiş. || *Na-küşade* (veya *na-güşade*), açılmamış, kapalı. || *Na-lâyık*, lâyık, değimli olmayan. || *Na-madud*, sayısız, çok. || *Na-mağlûb*, yenilmez, yenilmeyen. Hiç yenilmemiş. || *Na-mahdud*, sınırsız: *Kitab-ı âlemin evrakıdır eb'ad-ı namahdud / Sütûr-ı hadisat-ı dehrdir âsâr-ı namadud* (Hoca Tahsin). Çok geniş. || *Na-mahsur*, sınırlı olmayan, sınırsız, sınırlanmamış; sonsuz. || *Na-makbul*, beğenilmeyen, hoş görülmeyen, makbule geçmeyen. || *Na-makul*, akla uygun olmayan. || *Na-malûm*, bilinmeyen, bilinmez: *Hatası gayr-ı muayyen günahı namalûm / Zehi said-i şehid ü zehi şeh-i mazlûm* (Yahya). || *Na-maruf*, tanınmamış, ünlü olmayan, bilinmeyen. || *Na-marzî*, uygun ve geçerli olmayan, beğenilmeyen. || *Na-matbu*, yayımlanmamış, basılmamış: *Bir hayli eseri namatbudur* (Şemseddin Sami). Hoş olmayan, uygunsuz. || *Na-mefhum*, anlamsız, anlaşılmaz: *Birkaç mukaddemat-ı bînetice ve kelimat-ı cahilâne-i namefhum söyledi* (Naima). || *Na-memul*, umulmadık, beklenilmedik. || *Na-merbut*, bağlantısız, ilişkisiz, saçmasapan. Dağınık, darmadağın. || *Na-mergub*, beğenilmeyen, istek duyulmayan. || *Na-mer'i*, görünmez. Geçerlikten kalkmış, modası geçmiş. || *Na-merza*, isteğe uygun olmayan. || *Na-mesbuk*, geçmemiş, benzeri olmamış. || *Na-mesmu*, duyulmamış, işitilmemiş. Duyulmağa, işitilmeğe değmez. || *Na-mestur*, örtülmemiş, açık. || *Na-mes'ud*, mesut olmayan, mutsuz. Uğursuz, kutsuz. || *Na-meşru*, kanunlara uymayan, yasalara aykırı: *Vezirin nameşru umuruna temşiyet verip rüşvetle çok mesalih gördü* (Naima). || *Na-mevzun*, ölçüsüz, uyumsuz, ahenksiz. Vezinsiz, vezni bozuk (şiir). || *Na-meysur*, işi kolay kılınmamış. Elde edilememiş. || *Na-mihriban*, sevgisiz, vefasız: *Sende yok insaf ü şefkat yoksa ey namihriban / Kâfir olsa merhamet eyler benim feryadıma* (Nesib). || *Na-mihribanî*, vefasızlık: *O şuha töhmet-i namihribanî gerçi varittir / Serefrâzanı hüsnün sen bana bir mihribanın bul* (Nabi). || *Na-murad*, isteğine kavuşmayan, muradına erişemeyen: *Yine her namuradın ziver-i dest ü seri şimdi / Gül-efşan sagar-ı cemdür dırahşan tac-ı Dâdâdır* (Sabrî). || *Na-mutasavver*, tasarlanmamış, düşünülmemiş. || *Na-mutemed*, güvenilmez, güvenilmeyen. || *Na-muvafık*, uygun olmayan, uymaz, uygunsuz. Denk olmayan, farklı. || *Na-mübarek*, uğursuz: *Sermaye-i tereddüt vermişler ki müdam faidesiz cidal edesin ve namübarek yüzler görüp namülayim sözler işidesin* (Fuzuli). || *Na-mühezzeb*, eğitilmemiş. || *Na-mülâyim*, uymaz, uygunsuz. Sert, haşin. || *Na-münasib*, yakışık almayan, uygunsuz: *Bu mahalle tahriri münasib olmakla hazfolunmuştur* (Naima). || *Na-müsaid*, elverişsiz: *Bu imkân ve şerait çok namüsaid bir mahiyette tezahür edebilir* (Atatürk). || *Na-müstahak*, istihkakı olmayan. Hak edilmemiş. Lâyık, olmayan. || *Na-müstaid*, yeteneksiz. Geri zekâlı. || *Na-müvecceh*, (bir yöne) yöneltilmemiş. || *Na-müvecih*, uygunsuz, uygun olmayan. || *Na-müyesser*, elden gelmeyen, insan iradesinin dışında olan. || *Na-pak*, pis, kirli: *Bazı napakin adı tahir olur / Sonra murdarlığı hem zahir olur* (Sünbülzade Vehbi). || *Na-pakan*, pis ve kirli şeyler, kimseler. || *Na-pakî*, pislik, kirlilik. || *Na-payidar* (veya *na-paydar*), sürekli olmayan, geçici, ölümlü: *Nabi ko ıstırabı ki peymane-i murad / Nevbetledir bu meclis-i napayidarda* (Nabi). || *Na-perhizkâr*, sağlığı konusunda kayıtsızlık, dikkatsizlik gösteren. Toplumun ahlâk kurallarına aldırış etmeyen. Günahtan çekinmeyen. || *Na-perva*, korkusuz, cesur, atak. Kaygısız, tasasız, vurdumduymaz, düşüncesiz. || *Na-pesend* (veya *na-pesendide*), beğenilmez, beğenilmemiş. || *Na-peyda*, ortaya çıkmamış, görülmemiş: *Zehî zatın nihanî ol nihandan masiva peyda / Bihar-ı sun'una emvac peyda ka'r napeyda* (Fuzuli). || *Na-pezir*, kabul etmez. Olmaz: *Bu kadında kızlarının saadetine öyle intifa napezir bir husumet vardır ki* (H. Z. Uşaklıgil). || *Na-puhte*, pişmemiş, çiğ, olgunlaşmamış, kıvamına gelmemiş: *Hoş gelir tab'a hususa ramazan ayında / Bade-i nev ne kadar olsa da napuhte vü ham* (Nedim). Acemi, olgunlaşmamış: *Ol mey ki olur sa'ykal-ı dil ehl-i kemale / Napuhtelerin aklına badi-i ziyandır* (Ziya Paşa). || *Na-rast*, eğri, doğru olmayan. Yanlış, doğru olmayan, razı gelmeyen. || *Na-refte*, gidilmemiş, geçilmemiş, geçilmez (yer): *Bimuhaba reh-i narefteye gitsem de ne gam / Kahr-ı hasm eylemeye elde asadır hamem* (Reşid Paşa). || *Na-reside*, yetişmemiş, olgunlaşmamış, ham. Bülûğa ermemiş. || *Na-raste*, bitmemiş. || *Na-reşid*, olgunlaşmamış. Bülûğa ermemiş. || *Na-reva*, yakışıksız, yakışmaz. || *Na-re'y*, tedbirsiz. *Mec*. Dinsiz, tanrıtanımaz. || *Na-sabur*, sabırsız, tezcanlı. || *Na-saf*, karışık. Pis, kirli. || *Na-sere*, kalp, değersiz (para): *Yek-ayar olmuş idi ahen ü zer / Nasere kalmış idi nakd-i hüner* (Sünbülzade Vehbi). || *Na-seza*, yakışıksız, uygun olmayan: *Bizimle eylediğin vaz'ı naseza bir gün / Sana vesile-i şerm ü hicab olur göresin* (Rami

Paşa). || *Na-sipas,* nankör, iyilik bilmez. || *Na-sude,* dinlenmemiş, istirahat etmemiş. || *Na-süfte,* delinmemiş, deliksiz. *Mec.* Bakire kız. || *Na-sütude,* aşağılık, değersiz, bayağı. || *Na-şayeste,* lâyık olmayan. || *Na-şita,* aç olma, açlık. Safrası kabarma. || *Na-şüste,* yıkanmamış, pis, kirli: *Henüz vücuda gelen tıfl-i naşüsteyi huzur-ı hazrete getirir* (Nergisî). || *Na-tab,* güçsüz, takattan düşmüş. || *Na-tıraş* (veya *na-tıraşide*), yontulmamış. Eğitilmemiş, terbiyesiz: *Natıraşide olur bed-girdar Her biri sanki dıraht-ı kühsar* (Fazıl). Tıraşsız, tıraş olmamış: *Derviş-sima birşahs-ı natıraşı razı edip başını pak ve mücella tıraş eyleyip...* (Veysi). || *Na-ümid* (veya *nevmid*), ümitsiz: *Bu gûne mevhibeden naümid idi dünya / Kaza bu mertebe lutfa değildi hem-mutad* (Nef'i). || *Na-ümidî,* ümitsizlik. || *Na-üstüvar,* dayanaksız, sağlam olmayan, çürük. || *Na-üstüvarî,* dayanıksızlık. || *Na-vakıf,* iyice bilmeyen, tanımayan. || *Na-yab,* eşi bulunmaz, ender, eşsiz: *Nice manend-i sadef sineme çâk etmeyeyim / Çıktı destimden o meh gevher-i nayab gibi* (Nahifî). || *Na-yeste,* lâyık olmayan. || *Na-zad* (veya *na-zade*), doğmamış: *Tıfl-ı nazade için hâtırı şadan etmek / Yapmadan ücrete vermek gibidir dükkânın* (Nabi). Olmayacak, gerçekleşmesi imkânsız. || *Na-zarif,* ince, zarif olmayan. || *Na-ziba,* yakışmayan. (M)

NAAB veya **NAB,** Almanya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyı); Bohemya kütlesinin kenarı ile Schvaben ve Franken havzalarını akaçlar; 165 km. Başlıca iki koldan meydana gelir: *Waldnaab* («Ormanlar Naab'ı»); *Haidenaab* («Fundalıklar Naab'ı»). Vils ile Schwarzach Naab'a katılır. (L)

NAACP (*National Association for the Advancement of Colored Peoples*), W.E.B. Du Bois tarafından kurulan (1909) amerikan zenci teşkilâtı. Genel olarak protestan papazlarının yönettiği, bütün ülkede 1 500'e yakın bürosu olan güçlü bir kuruluştur. Ama çeşitli ırkları içine alması ve başlıca üyelerinin burjuva olması yüzünden, zenci kitlesi, özellikle genç zenciler, eşitsizlik ve ırk ayrımına karşı, savaşta kanuna fazla bağlı ve ılımlı kalan bu teşkilâta sırt çevirmektedirler. Bununla beraber NAACP'nin, beyaz okullarına zencilerin alınması için 1933'ten beri yürüttüğü mücadelede kesin bir sonuca ulaşmıştır. (L)

NAALDWIJK, Hollanda'da (Güney Hollanda) komün, La Haye'in güneyinde, Kuzey Denizi yakınında; 19 000 nüf. XIII. ve XV. yy.dan kalma kilise. XVII. yy.dan kalma belediye sarayı. Botanik deneme bahçesi. Çiçek tarımı ve ticareti. Besin sanayii. İmalât metalürjisi. (L)

NAAMAN, Şam kralı Ben Hadad II'nin generali (M.Ö. IX. yy.). Peygamber Elişa tarafından cüzamdan kurtarıldığı tanrı Yehova'ya karşı minnet duydu. Kralla birlikte suriyelilerin tanrısı Remmon'un tapınağına gitmeğe devam edip edemeyeceğini Elişa peygambere sordu ve ondan olumlu cevap aldı. (L)

NAARDEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Ecm kanalı kıyısında, IJsel gölü yakınında, Amsterdam'ın doğusunda; 14 600 nüf. Eski müstahkem mevki (XIII. yy. dan kalma surlar). XIV. yy.dan kalma kilise. Rönesans üslûbunda belediye sarayı. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

NAAŞ veya **NÂŞ** i. (ar. *naᶜş*). *Esk.* Ölen kimsenin vücudu, ceset: *Bu, uzun bir naaş gibi uzun bir insandı* (S. F. Abasıyanık). *Buluyor nâşın üzere evlâdın / Her cerihanda bir gıda-yı hayat!* (Abdülhak Hâmid). || *Esk.* İçinde ölü bulunan tabut, cenaze. (M)

NAAT veya **NA'T** i. (ar. *naᶜt*). Ed. *Esk.* Hz. Muhammed'i övmek, ondan şefaat dilemek amacıyle yazılmış kaside (*Na't-ı şerif, naat-ı Mustafa, naat-ı nebi* de denir). [Bk. ANSİKL.] || *Esk.* Methetme, överek anlatma.

— *Esk. Naat-gû,* naat yazan.

— Gram. *Esk.* İsimleri niteleyen sıfat.

— Mus. Türk dinî musikisinde bir beste türü. (Bk. ANSİKL.) || *Naat-han,* cuma günleri büyük cami veya tekkelerde *na't-ı şerif* okuyan kimse.

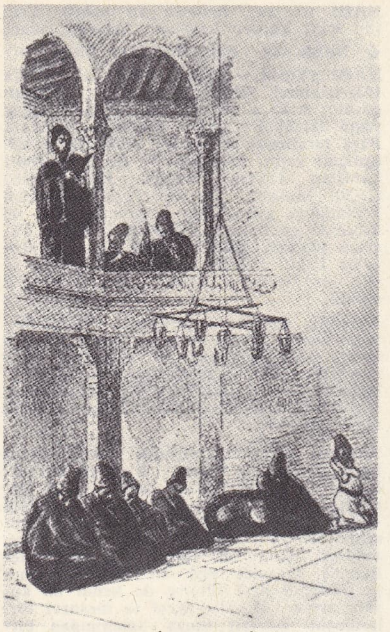

naat okuyan mevlevî

— ANSİKL. Ed. *Esk. Naat*'lar divanlarda münacat ve tevhitlerden sonra yer alırdı. En çok naat yazan divan şairi Nazîm'dir (öl. 1727). Divan edebiyatında Şeyhî (öl. 1431), Ahmed Paşa (öl. 1497), Necatî (1509), Fuzuli (öl. 1556), Nef'i (öl. 1635), Nazîm (öl. 1727), Nabi (öl. 1712), Sâbit (öl. 1712) naat alanında ünlü ve başarılı şairler sayılır. Fuzulî'nin *su* ve *gül* kafiyeli naatları bu türün en başarılı örnekleri arasındadır. Hz. Muhammed'in ailesi mensuplarıyle ashabı için de naatlar yazılmıştır. İlk dört halife olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'yi öven şiirlere *naatı çâryâr* (dört dostun naatı), bunlardan yalnız Hz. Ali'yi öven şiirlere de *naatı Ali* denir.

— Mus. Güfte olarak naat türündeki şiirlerin kullanıldığı bu besteler, genellikle tek kişi (naat-han) tarafından okunurdu. Orta, ağırca ve ağır yürüklükte türkî darb ve durak evferi usulünde bestelenirdi. Mevlevî tekkelerinde okunan naatlerin en tanınmışı, Mevlânâ'nın (1207-1273) «*Ya Habibullah Resul-i Hâlik-i Yekta tuî*» mısraıyle başlayan şiirine Itrî'nin (1640-1712) yaptığı rast makamındaki bestesidir. Bu eser mukabelelerin başında, taksim gibi usulsüz okunurdu. (M)

NAB sıf. (fars. *nāb*). *Esk.* Saf, arı, katışıksız, sade, duru: *Leb-i beharda revnak bulan şükûfe-i ter / Bana unutturamaz güldehan-ı nabınızı* (Cenab Şahabeddin). [M]

NAB. Bk. NAAB.

NABATÇA i. Leng. Eski Nabat krallığında konuşulan dil.

— ANSİKL. *Nabatça,* Hicaz'dan Suriye'nin güney sınırlarına kadar uzanan eski Nabat krallığı (Başkenti Petra) topraklarında ortaya çıkarılan yazıtlar sayesinde bilinir. Bu metinlere Sin yarımadasında üç bin kadar graffitto veya İtalya, Roma ve Pouzzoles'de ele geçirilen belgeler eklenebilir. Nabatça yazılmış metinler bütünü M.Ö. I. yy. ile M.S. II. yy. arasında kaleme alınmıştır. Nebatlılar araptır ve konuşma dilleri Arapça, yazı dilleri ise Aramcaydı. Gerçekten de, günümüze kadar gelen yazıt kalıntılarının dili batı Aramca'dır (ama, bu öbekteki diğer lehçelere oranla İmparatorluk Aramca'sına daha yakındır). Yer isimleri ve kelime hazinesinde Arapça'nın etkisi görülür. Nabatîlerin yazıları aram yazısından türemiştir. (L)

NABATÎLER veya **NEBATÎLER,** Eskiçağda Kuzeybatı Arabistan'da yaşayan bir arap kavmi. Asurîler, Medler, Persler ve Makedonya krallarıyle ilişki kurdular. Genellikle çobanlık ve ticaretle uğraşan bu göçebe topluluk, Lut gölü çevresinde yaşıyordu. Makkabiler devrinde Yahudiler özellikle Süleymler ile dost geçindiler. Nabatîlerden kalma kitabelerde Cebeli Harun çevresinde, merkezi Petra olan bir devlet kurdukları anlaşılıyor. Nabatîlerin hâkimiyet alanı Filistin'in güneyine ve doğusuna, kuzeyde ise Edom'a ve Havran'a yayılmıştı. Devletin sınırları bir ara (M.Ö. 85-M.S. 34-62) Dımaşk'ı da (bugün Şam) içine almış ve güneyde Kızıldeniz'e kadar uzanmıştı. Nabatî devletinin gerçek kurucusu Aretas Philellen'dir (Hârisat III). Selefkilerin gerilediği devirde, Nabatîler Romalılar karşısında bağımsızlıklarını koruyarak Filistin'de ticarî nüfuz sahibi oldular: Tedmürlülerle ticarette rakip oldular. Romalıların cumhuriyet devrinde de yerleşik hayata geçerek Fırat, Mısır, Şam ve Mezopotamya arasında ticaret yaptılar. Nabatîlerin bu bölgelerde birçok kitabesi kaldı. İmparator Trajanus, 106'da Petra'yı alınca, Nabatîlerin topraklarının önemli bir kısmı Romalıların eline geçti; Nabatî devleti gittikçe gerileyerek dağıldı.

Nabatî hükümdarının yanında *kardeş* unvanını taşıyan bir vezir vardı ve hükümdar, birçok kabile şeyhine kumanda ederdi. Kitabelerinde hekimlerden ve şairlerden söz edilir. Nabatîlerde kadınların sosyal hayatta oldukça önemli yeri vardı; serbestçe mal ve mülk sahibi olurlardı. Putperest olan Nabatîlerin en büyük tanrısı Duşara (Zu Şerâ) idi. Ayrıca en büyük tanrıça olan Ellât (El-Lât) ile Manusu, Kayşa, Mutaba ve Hubel adlı tanrıları da vardı. Nabatîler aramî dilini konuşurlardı. Arap olarak kabul edilen Nabatîlerin yazıları arap yazısının başlangıcıdır. İslâmlık döneminde Nabatîler daha çok Suriye ve Irak'ta yaşadılar; bu bölgede yaşayan halktan bedevî ve asker olmayanlara nabatî denirdi. (M)

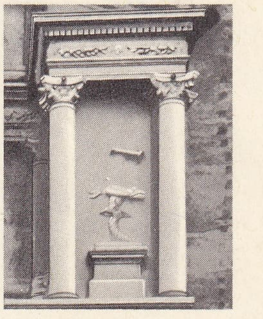

NABATÎLER
Petra mabedinin sütunları (Arabistan)

NABATİYE, Lübnan'da köy, Lübnan dağının güneyinde, cebel Amal'da; 3 500 nüf. Hermel'in yanı sıra Lübnan şiîlerinin başlıca merkezidir. (L)

NABAZAN i. (ar. *nabażan*). *Esk.* Damarın atması, nabız vurması. (M)

NABEDİD sıf. (fars. *nâ-,* olumsuzluk eki ve *bedîd'*den *na-bedid*). *Esk.* Ortadan kaybolan, yok olan, belirsiz. || *Nabedid olmak,* yok olmak: *Acep kimse etmez mi ihsan ümid / Cihanda kerem oldu mu nabedid* (İzzet Molla). [M]

NABEDİD MUSTAFA. Bk. DÜZMECE MUSTAFA.

NABEHRE sıf. (fars. *nā,* olumsuzluk eki ve *behre'*den *nā-behre*). *Esk.* Büyük, ulu, yüce. || Saf olmayan, karışık. || Soysuz, bayağı, âdi. (M)

NABEKÂR sıf. (fars. *na-,* olumsuzluk eki ve *be-kar'*dan *na-be-kar*). *Esk.* İşe yaramaz, yararsız, boş: *Bu davamı benim inkâr eder yoktur ahalide / Hasud-ı nabekârı neyleyim söz anlamaz hardır* (Nef'i). || Haylaz, serseri, başıboş: *Fakat bu acayip ihtiyar bekâr -ve muhbirlere göre nâbekâr- zenginin hüviyeti keşfedilmeden 1956 senesi mayısının birinci günü geldi, çattı* (H. E. Adıvar). [M]

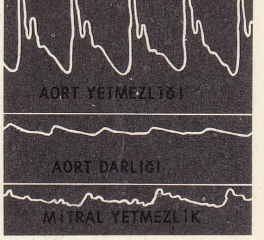

nabız

NABEMAHAL sıf. (fars. *na-,* olumsuzluk eki, *-be-* ve ar. *mahall'*den *na-be-mahall*). *Esk.* Yersiz, gereksiz, uygunsuz: *Efendiler, bu muhalefet ve münakaşatın nabemahal olduğunu zannetmeyelim* (Atatürk). *Bu saatte bilâsebep burada bulunmak ona o kadar nabemahal göründü ki* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

NABESUD sıf. (fars. *nā-,* olumsuzluk eki, *-be-,* yer, bulunma eki ve *sūd'*dan *nā-be-sūd*). *Esk.* Yeni, el değmemiş. || Yararsız, işe yaramaz, faydasız. || *Came-i nabesud,* yeni elbise. (M)

NABEUL, Tunus'ta şehir, il merkezi, Bon burnunun güney kıyısında; 14 000 nüf. Portakal ve nar bahçeleri. Dantel yapımı. Sırlı seramik. Parfüm fabrikası. — Yakınında *Neapolis* yıkıntıları. — *Nabeul ili;* 240 400 nüf. (L)

NABHA, Hindistan'da (Pencap) şehir, Patiala'nın batısında; 22 600 nüf. Tarım pazarı. 1763'te Sikhî'ler tarafından Moğol imparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan,

Foto. MEYDAN; X (LAROUSSE)

nabisler (g. santl.) Pierre Bonnard'ın afişi (1894)

Vladimir NABOKOV

küçük ve dağınık ülkelerden meydana gelen Nabha prensliğinin eski başkenti. 1948'de Patiala ile birlikte Pencap Doğu Ülkeleri birliğine katıldı. (M)

NABIZ veya **NABZ** i. (ar. *nabż*). Tıp. Kalp atışının sağladığı kan basıncından dolayı atardamarlarda, özellikle bilek atardamarında görülen veya parmakla bastıldığı zaman duyulan kımıldama: *Bakın nabızları biçarenin nasıl vuruyor* (Tevfik Fikret). *Hayrullah bey, yaralının sol nabzını tutmuştu* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || *Mec.* Ruhsal durum, düşünce, eğilim: *Dinle bak, vurmada nabzı ruhun* (O. V. Kanık). || *Nabza bakmak, nabız almak*, nabzın bir dakikadaki atışını saymak. || *Nabız düşüklüğü*, bazı hastalık hallerinde görülen nabız yavaşlaması. || *Nabızsız olmak*, senkop halinde bulunmak. || *Daimî yavaş nabız*, kalp içi sinir sistemindeki bir bozukluktan ileri gelen kalp hastalığı; aşırı çaba gösterilse veya kan dolaşımını hızlandırıcı ilâçlar verilse bile bu durumda nabız hızlanmaz.

— ÇEŞ. DEY. *Nabzına girmek*, bir kimsenin gözüne girmek, elindeki bütün imkânları kullanarak bir kimsenin gözünde çok önemli bir yer almak. || *Nabzına göre şerbet vermek*, bir kimsenin hoşlanacağı bir şekilde ve gururunu okşayacak tarzda davranmak. || *Nabzını* (veya *nabız*) *yoklama*, başka bir insanın niyetini, düşüncelerini ve eğilimini anlamağa çalışma.

— *Esk. Nabz-aşna*, karşısındaki insanın eğilimlerini, düşüncelerini anlayan, zayıf tarafını bilen. || *Nabz-gir*, bir kimsenin hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri öğrenip ona göre davranan ve yaranmayı bilen.

— ANSİKL *Nabız*, kalp karıncıklarının kasılmasından ileri gelen kan basıncı değişiklikleriyle, atardamarların esnekliğinden doğar. Nabza bakabilmek için atardamarın sert bir yüzeye, meselâ kemiğe yaslanması ve deriye yakın olması gerektir (bilek, şakak, uyluk v.b. nabızları). Genellikle bilek nabzı kullanılır. Nabız ortalama olarak erkekte dakikada 72, kadında 80'dir; bazı insanlarda 40'ın üzerine çıkmaz. Nabız sayısı ateşle artar, ama aralarında tam bir orantı yoktur, 130'a, hattâ daha yükseğe çıkabilir. Yeni doğmuş çocuğun nabzı 150 atar. Sağlıklı durumda da kuvvetli heyecan, soğuk, yemek, yürüyüş, koşma v.b. hallerde nabız sayısı değişir.

Nabzın incelenmesi çeşitli âletlerle (sifigmograf, sifigmometre v.b.) kolaylaşmıştır. Nabızdaki değişikliklerin kaydedilmesi çok önemlidir; bunları belirten birçok sıfat kullanılır: geniş, küçük, ipliksi, sezilmeyecek kadar zayıf veya kuvvetli, zayıf, hızlı, yavaş, sert, yumuşak, düzenli, düzensiz. Bazen nabız çift veya dikrot olur, yahut eksik vurur, sekme yapar. (Bk. ADAMS-STOKES SENDROMU, ARİTMİ.)

● *Çin nabızları*. Geleneksel çin hekimliğinde nabızlar teşhis ve pronostik aracıdır. Hekim nabızların duyulduğu çeşitli vücut noktalarına parmaklarına değişik üç basınçla (zayıf, orta, sert) dokundurarak hastalığı değerlendirir. Alınan sonuçlar çeşitli şekillerde birbiriyle birleştirilerek birtakım pratik bilgiler elde edilir ve akupunktur tedavisi buna göre yapılır.

— Vet. Tek parmaklılarda ve sığırlarda nabız, dil-yüz atardamarını yoklayarak muayene edilir; bir el burun delikleri arasına, öteki elin başparmağı yanağın alt yüzüne konulur, geri kalan parmaklarla çene kemiğinin iç yüzünden atardamar üzerine hafifçe bastırılır. Koyun, domuz, köpek ve kedide nabız, uyluk atardamarının kasık kemerine yakın kısmından alınır; buraya parmak uçlarıyle baldırın iç yüzünden bastırılır. Sağlam ve erişkin hayvanlarda ortalama nabız sayısı şöyledir: at, 38, öküz, 47; koyun ve keçi, 75; köpek, 95; kedi, 130.

◆ **Nabzî** sıf. *Esk.* Damarın vuruşuyle ilgili. (LM)

NÂBIZ sıf. (ar. *nabż*'dan *nâbıż*). *Esk.* Nabız gibi atan, vuran. (M)

NABIZA i. (ar. *nabż*'dan *nâbıża*). Anat. *Esk.* Nabız damarı. (M)

NABİ sıf. (ar. *nebāʾ*'dan *nābī*). *Esk.* Haber veren, haber getiren, haberci. || İ. Erkek adı. (M)

NABİ sıf. (ar. *nebeʿān*'dan *nābiʿ*). *Esk.* [Su için] Yerden kaynayıp fışkıran, akan.

◆ **Nabia** sıf. *Esk.* Nabi'nin dişili. (M)

NABİ (Yusuf,— denir), türk şairi (Urfa 1641-İstanbul 1712). Düzenli bir öğrenim gördü; Arapça ve Farsça öğrendi. Genç yaşta İstanbul'a gitti. Musahip Mustafa Paşa tarafından korundu; onun divan kâtipliğini yaptı. Mehmed IV ile tanıştırıldı; Lehistan seferine katıldı. Hacca gitti (1679). Musahip Mustafa Paşa tarafından kethüdalığa yükseltildi. Kaptanıderyalık ile Mora'ya gönderilen Musahip Mustafa Paşanın yanında Mora'ya gitti; bir süre Mora'da kaldı. Paşanın ölümünden sonra, uzun süre Halep'te kaldı; sonra İstanbul'a döndü.

Nabi'nin şiirlerinde tasavvuf, ahlâk, hikmet, bazen de din konuları geniş bir yer tutar. Bazı şiirlerinde de (özellikle kasidelerinde) çağın gerçeklerine, toplumsal olaylarına yer verdiği görülür. *Hayriye* ve *Hayrâbâd* adlı mesnevîlerinde bir ahlâkçı tavrı takınmıştır.

Nabi'nin şiirlerinde deyimler, sanat oyunları, mazmunlar boldur. İran şiirinin etkisiyle türk edebiyatına giren ve ilk örnekleri Nef'i ve Nailî tarafından verilen «sebki hindî» (hint üslûbu) Nabi'de de görülür. Şiir dili bazen yumuşak, açık, kolay anlaşılır, bazen de ağdalı, karmaşık niteliktedir. Gazelde açık bir dille yazmanın gereklililiğini ileri sürerse de kendi bu kurala uymaz. Kaside, gazel ve mesnevî türlerindeki eserleri sanat bakımından birbirine yakın niteliktedir. Bazı kaynaklarda musikiyle de uğraştığı, birtakım besteler yaptığı yazılıdır. Eserleri: *Divan* (türkçe); *Divançe* (farsça); *Terceme-i Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis Tercümesi); *Hayriye; Hayrâbâd; Surname; Fetihname-i Kamaniçe* (Kamaniçe Kalesinin Alınış Tarihçesi; mensur); *Zeyl-i Siyer-i Veysî* (Veysi'nin Siyer'ine Ek; mensur); *Münşeat* (resmî ve özel mektupları; mensur). [→ Bibliyo.] (M)

NABİGA Zübyânî, arap şairi (VI. yy. sonları-VII. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ebs ve Zübyan kabileleri arasında, Gebra ve Dahis adı verilen iki atın yarışması yüzünden çıkan ve 40 yıl sürdüğü söylenen savaşta kendi kabilesinin sarsılması üzerine yazdığı şiirler arap edebiyatının ilk gerçekçi örneklerinden sayılır. Dağılmağa yüz tutan kabilenin bu şiirlerin etkisiyle birleştiği, güçlendiği ileri sürülür. Arap dilini en iyi kullananlar arasında yer alır. Anlatımı akıcı, söyleyişi kolaydır. Kelime hazinesi zengindir. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. Kasideleri arasında en önemlisi Numan III'e sunduğu *El-İtizariyat* (Özür Dilemeler) adını taşır. (M)

Nabiler. Bk. NABIS.

NABİNA sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *bīnā*'dan *nā-bīnā*). *Esk.* Anadan doğma kör: *Cahilin daim muradınca döner çarh-ı felek / İltifat eyler geda ferzend-i nabinasına* (Beliğ). || *Mec.* Fark etmeyen, görmeyen: *Kalırdı ta-be-mahşer dîde-i hurşid nabina / Felek kühl olmasa rûz-i ezel hâk-i cenabından* (Leskofçalı Galib).

◆ **Nabinayan** çoğl. i. *Esk.* Anadan doğma körler.

◆ **Nabinayî** i. *Esk.* Körlük. (M)

NABİS, Isparta tiranı (M.Ö. 207-192). Philopoemen'in öldürüldüğü Makhanidas'ın yerine geçti; paralı askerler tuttu ve Isparta'da bir eşitlik devrimi yaptı. Bu devrim sırasında bir kısım zenginler öldürüldü, birçoğuna işkence yapıldı. 204'te Akhaia'lılara saldıran Nabia Messena'yı ele geçirdi, fakat Philopoemen tarafından kovuldu. Daha sonra Megalapolis'in topraklarını yakıp yıktı, Argos'u aldı. Quinctius -Flaminius ve Korinthos meclisi kendisine savaş açtı; Nabis bu savaşta ele geçirdiği yerleri ve donanmasını kaybetti (195). Flaminius gidince Nabis, Gutheian'ı geri aldı; tekrar Philopoemen'e yenilince Etolia'lıları yardıma çağırdı ve onların şefi Aleksamenes tarafından öldürüldü (192). [L]

Nabis veya **Nabiler**, *peygamber, ermiş*, anlamında arapça «nebi»den gelen ve 1890'a doğru bir fransız sanatçılar derneği tarafından benimsenen ad. Başlıca temsilcileri Sérusier, Maurice Denis, Desvallières, Roussel, Vuillard ve Bonnard idi.

— ANSİKL. G. santl. *Nabiler* deseni ve renk tonunu sadeleştirmek, oylumu ve derinliği ortadan kaldırmak, arabeske ve kompozisyona önem vermek suretiyle dekorasyonda yenilik yapmak istediler. Birçok kilise ve tiyatronun dekorasyonunu yaptılar. Aynı zamanda afiş ve resimlendirme alanında da başarı elde ettiler. Yağlı boya resimde, izlenimcilikten fovizme geçişi sağladılar. (L)

NABİT sıf. (ar. *nebāt*'tan *nābit*). *Esk.* Topraktan çıkıp büyüyen, biten. || *Nabit olmak*, büyümek, yerden bitip büyümek: *Manend-i şecer nabit olur sabit olanlar / Herhangi işin ehli isen anda devam et* (Ziya Paşa). || *Huda-yi nabit*. Bk. HUDAYİNABİT.

◆ **Nabite** sıf. *Esk.* Nabit'in dişili. (M)

NABİZADE NÂZIM, türk romancısı ve hikâyecisi (İstanbul 1862-ay.y. 1893). İstanbullu Nabi Efendinin oğlu. Mühendishanei Berrii Hümayun idadîsini topçu mülâzımı olarak bitirdi (1884). Erkânı Harbiye mektebine girdi; bu okuldan erkânıharp kolağası rütbesiyle mezun oldu. Bir süre matematik ve askerlik dersleri okuttuktan sonra Erkânı Harbiye'de görevlendirildi. İki yıl Suriye'de çalıştı. Nabizade Nâzım, *Karabibik** ve *Zehra** adlı eserleriyle türk edebiyatında gerçekçi akıma öncülük etti. Konusunu köy hayatından alan ilk yazılarını *Servetifünun* dergisinde yayımladı. Eserlerinde ele aldığı çevreyi gerçekçi bir açıdan inceler. Eserleri: *Yadigârlarım* (1886); *Zavallı Kız* (1889); *Bir Hatıra* (1890); *Karabibik* (1891); *Sevda* (1891); *Hâlâ Güzel* (1891); *Seyyie-i Tesamüh* (Hoşgörmenin Kötülüğü) [1892]; *Bahtiyar mıdırlar; Zehra* (1895). [M]

NABKA i. (ar. k.). Yakındoğu'da yetişen hünnap türü (*zizyphus spina-Christi*). [L]

NABLA i. (ters delta şeklinde olduğu sanılan bir ibranî müzik âletinin adından).

Mat. Dikgen üç bileşeni $\frac{\partial}{\partial x}$, $\frac{\partial}{\partial y}$, $\frac{\partial}{\partial z}$ olan diferansiyel ve vektörel operatör: *Nabla'nın, yerin* (*skaler alan*) *bir «V» fonksiyonuna uygulanması, «V»nin gradyanını verir.* (NABLA OPERATÖRÜ de denir.) [L]

NABLUS, Ürdün'de vilâyet merkezi şehir. Kudüs'ün kuzeyinde; 45 700 nüf. Akdeniz'e doğru açık bir çukurluğun girişinde, Samiriye bölgesinin en büyük ticaret merkezidir. Camii 1167'de Haçlılar tarafından yeniden yapılan eski Justinianus bazilikasıdır. Yakında, Yakub'un kuyusu ve Yusuf'un mezarı. — *Nablus vilâyeti*, 379 100 nüf.

— Tar. *Flavia Neapolis* adıyle Titus tarafından eski Şekem şehri yakınında kurulmuş bir roma kolonisi (M.S. 72) olan Nablus, İsrail hükümdarları devrinde önemli bir şehirdi; IV. yy.da piskoposluk oldu; Haçlılar devrinde hıristiyanlarla müslümanlar arasında sık sık el değiştirdi; 1120'de burada bir konsil toplandı. Nablus, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında (1516) Türklerin eline geçti. Osmanlı hâkimiyetinde Safed ve Gazze ile birleştirilerek merkezi Kudüs olan eyalete, sonra da Şam eyaletine bağlandı. Birinci Dünya savaşında İngilizler tarafından işgal edildi (1918). [M]

NABOKOV (Nikolay), rus bestecisi (Petersburg 1903). Başlıca eserleri: *Od* (1928); *Pasifik Birliği* (1934); *Soytarı Hayatı* (1934) adlı balelerin müziği, bir senfoni; piyano ve orkestra için bir konçerto; bir kantat (1933); orkestra için *Studies in Solitude* (Yalnızlık İçinde Çalışmalar) [1961]; konçertolar (flüt, viyolonsel); oratoryolar (*Eyüp*, 1932; *Vita Nuova* [Yeni Hayat], 1951); *Rasputin'in Sonu* (1959) adlı bir opera. (L)

NABOKOV (Vladimir), ingilizce ve rusça yazan rus asıllı amerikalı yazar (Petersburg [bugün Leningrad] 1899). Ekim devriminin başlarında memleketinden ayrılarak Fransa ve Almanya'da yaşadı. Rusça birçok roman yazdı (*Prigla şeniye na Kazn* [İşkenceye Çağrı], 1934); daha sonra A.B.D.'ye yerleşti. Cornell üniversitesinde ede-

Foto. LAROUSSE

biyat profesörü oldu (1948-1959). Gogol üstüne bir deneme yayımladı; ama gerçek ününü *Lolita* (1955) ile sağladı. Bu romanı, uyandırdığı ilgiyi yarattığı skandala borçlu olmakla birlikte, insanların kusurlarını, gülünç yanları ve saplantılarını az çok alaycı bir gözle inceleyen öteki romanlarıyle (*Podvig* [Savaş Başarısı], 1932; *Otçayaniye* [Umutsuzluk], 1936; *The Real Life of Sebastian Knight* [Şövalye Sebastian'ın Gerçek Hayatı], 1938) aynı havadadır. *Pale Fire*'da (Donuk Ateş) [1962] romansı anlatım meselesini ele alan Nabokov, otobiyografik bir eser de yazdı (*Speak, Memory* [Konuş, Hatıra], 1967). [L]

NABONİD. Bk. NABUNAİD.

NABOT, İsrail kralı Ahab'ın malını (üzüm bağı) almak için ölüme mahkûm ettirdiği israilli Peygamber İlya, bu yüzden hanedanın yıkılacağını haber verdi. (L)

Naboth yumurtası. Patol. Dölyatağı boynunun bezlerinde çıkan küçük kist. (L)

NABU, Marduk'un oğlu, Babillilerde bilgelik ve kelâm tanrısı, Borsippa'da tapınağı vardı. Kral Adad Nirari III tarafından yaptırılmış olan iki heykeli British museum'dadır. (L)

NABUCO DE ARAUJO (Joaquin Aurélio Barreto), brezilyalı yazar ve siyaset adamı (Recife 1849 - Washington 1910). Milletvekili oldu (1879), köleliğin kaldırılmasını sağladı (1888). Eserleri arasında *Minha Formaçao* (Eğitimim) [1900] kayda değer. Washington büyükelçisiyken öldü. (L)

NABUD sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *būd*'dan *nā-būd*). *Esk.* Yok olan, bulunmayan: *Bu renklerde onun rengidir bakılsa ayân / Bu renklerde onun rengidir fakat nabud* (Tevfik Fikret). || Perişan, mahvolmuş. || *Nabud etmek,* yok etmek. Perişan etmek, mahvetmek. || *Nabud-mend,* yoksul. || *Nabud olmak,* yok olmak: *Yok mu bir parça zehr ey mevcut / O da olsun mu bence yâ nabud* (Abdülhak Hâmid). Perişan olmak, mahvolmak: *Milletin vahdeti karşısında tamamen mahv ve nabud olacağına şüphe yoktur* (Atatürk). [M]

NABUKODONOSOR («tacı koruyan» anlamında babilce k.), ar. **Buhtunnasar,** üç Babil kralının ortak adı. — NABUKODONOSOR I. M. Ö. 1146 - 1123 yılları arasında saltanat sürdü. Elamlıları Zagros dağlarına kadar geriletti̇ği ve Asurlulara karşı başarısız bir saldırıya giriştiği bilinir. — NABUKODONOSOR II. Nabupolassar'ın oğlu (M.Ö. 605-562). 612 Tarihlerinde med kralı Kyaksares'in kızıyle evlendi. Asur devletinin yıkılışında etkili oldu. 593'te Kudüs üstüne yürüdü. Kudüs kralını tutukladı ve halkını esir olarak Babiolania'ya götürdü. Fakat Kudüs'ün bağımsızlığına dokunmayarak Sedekias adlı birini kral tayin etti. Ancak bu yeni kral da kısa zamanda Tyr ile birlikte Babil'e düşmanca davranarak Mısır'a yanaştı; Nabukodonosor ikinci defa Kudüs'e yürüdü. Şehri M. Ö. 586'da ele geçirdi. Kudüs kralının gözlerini oydurarak Babil'e götürdü, oğullarını idam ettirdi ve şehre Babilonialıları yerleştirdi. Nabukodonosor II devri Babil'in en parlak çağı oldu; Babil şehri gittikçe büyüdü: Krallık sarayı, Marduk tapınağı, Ziggurat, büyük köprü ve tahkimat (Medler duvarı, İştar kapısı), Asma bahçeler bu devirde yapıldı. Fakat bu kralın ölümünden sonra Babil devleti gittikçe zayıfladı. — NABUKODONOSOR III, M.Ö. 521 yılında pres kralı Dara'nın tahta çıkışı sırasında Babil'i Perslere karşı ayaklandıran bir zorbanın aldığı ad. Dara şehri kuşattı. Herodotos'a göre, ancak M. Ö. 519'da yardımcısı Zapyr sayesinde alabildi. Hükümdarlığını ilân etmiş olan Nabukodonosor III de 3 0000 babilli ile birlikte idam edildi. — TAR. TELM. ***Nabukodonosor heykeli,*** Tevrat'ta (Daniel II, 31-35), Nabukodonosor'un, rüyasında altın, gümüş tunç ve demirden yapılmış, ayakları kilden devasâ bir heykel gördüğü anlatılır. Dağdan yuvarlanan bir taş bu heykelin kilden ayaklarına çarparak heykeli yıkar ve bir taş yığını haline getirir. İktidarın en iyi bir şekilde yerleşmiş gibi göründüğü zaman, genellikle zayıf bir temele sahip bulunduğunu ifade etmek için Nabukodonosor'un heykeli hatırlatılır. (M)

NABUNAİD veya **NABONİD,** son Babil kralı (M. Ö. 559-539). Harranlı bir rahibenin oğlu idi. Evilmaruk'un, kayınbiraderi Nergal-Şar-Utsur'un ve dokuz aylık bir saltanattan sonra da oğlunun öldürülmesi (556) üzerine, rahipler topluluğu tarafından tahta çıkarıldı. Yaşlı olan Nabunaid, siyasetten çok dinle ilgilendi. Hükümdarlığının başlarında Suriye'ye üç sefer yaptı; sonra yönetimi oğlu Baltazar'a (Bel-Şar-Utsur) bıraktı ve kendisi daha çok, tapınak yapım işleri ile uğraştı. Babil ülkesinin, Libya kralı Kroisos'u desteklemesi üzerine, Keyhüsrev Baltazar'a saldırdı ve Babil'e girdi (539). Nabunaid başkentten uzakta yaşıyordu; mezhepleri uzlaştırma çabası içinde, bütün babil tanrılarını birleştirdi ve «yeni yıl»ı kutlamaz oldu. Bu yüzden de rahiplerin desteğini kaybetti. Keyhüsrev'e teslim oldu ve geri kalan ömrünü esir olarak Karmania'da geçirdi. (L)

NABUNASSAR, Nabunâsır adının Yunancaya uydurulmuş şekli. Babil kralı (M. Ö. 747-735). Önce bağımsızken sonradan Asur kralı Tiglatpileser III'ün metbuluğu altına girdi. (L)

NABUPOLASSAR, Namu-Apal-Usur adının yunanca şekli. Yeni Babil hanedanının kurucusu (M. Ö. 626-605). Babil valisiyken, 626'da Asurbanipal'ın ölümü üzerine kral unvanını aldı. Ninova'ya karşı medler'in kralı Kyaksares ile birleşti (614). Fakat Kyaksares 612'de yenilgiye uğradı. Nabupolassar krallığını alabildiğine genişletti. Harran'da bir asur ordusu kuruldu, yeni bir kral seçildi. Asur-Uballit adını taşıyan bu kral, 609'da Nabupolassar tarafından bozguna uğratıldı. Asurluların müttefiki Mısır firavunu Nekao II, Nabupolassar'ın oğlu Nabukodonosor'a Kargamış'ta yenildi (605). Nabupolassar ölünce krallık tahtına Nabukodonosor geçti. (L)

NABZ i. Bk. NABIZ.

NABZA i. (ar. *nabż*'dan *nabża*). *Esk.* Damarın bir kere vuruşu, nabız atışı. (M)

NACAK i. (fars. *nāçeh,* eyer baltası'ndan). Keskin tarafı geniş, arkası tokmaklı, sapı genellikle kısa odun baltası: *Biraz yeniçeri ve at oğlanı tırpan ve nacak ile yürüyüp...* (Naima). [M]

NACALA, Mozambik'te liman, Fernao Veloso körfezi kıyısında. Demiryolu hattının ilk istasyonu. (L)

NACAOME, Güney Honduras'ta kasaba, Valle idare bölgesinin merkezi: Nacaome ırmağı kıyısında; 2 600 nüf. (L)

Nacarlı. Arkeol. Tarsus'un 7 km kadar kuzeyinde höyük. Çok yakınından küçük bir dere geçer. Tarsus'taki amerikalı arkeologlar tarafından yapılan deneme kazısında höyükte kalkolitik ve roma devri yerleşmeleri bulundu. (M)

NACE i. (ar. *naᶜce*). *Esk.* Dişi koyun. (M)

NACELLA i. Patella'ya benzeyen, karındanbacaklı yumuşakça; Orta Amerika'nın güneyinde yaşar. (Nacella, füküslerin üzerinde barınır; kavkısı oval, ince ve saydamdır. Kavkının tepesi ön kenarın yakınında bulunur.) [L]

NACHMANSON (Ernst), isveçli bilgin (Stockholm 1877-1943). Bazen kendi dilinde, bazen de almanca eserler yazdı: *Yunanistan'ın Eski Halk Dili Tarihine Katkı* (1910); *Attika Tarihi Yazıtları* (1913); *Büyük İskender'e Kadar Tarihî Yunan Yazıtları* (1913); *Hippokrates ve Çağı* (1921) v.b. (L)

NACHOD, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Hradec Kralove'nin kuzeydoğusunda Metuje çayı kıyısında, Orlicke Hory dağlarının eteğinde; 14 000 nüf. XVI. yy.dan kalma güzel şato. Dokuma (keten ve pamuk) sanayii. (L)

NACHTİGAL (Gustav), alman gezgini (Eichstedt, Stendal yakınları 1834 - Gine körfezinde 1885). Askerî hekimliği bırakarak (1863), âsi kabilelere karşı harekete geçen Tunus beyinin birliklerine katıldı. 1869'da Trablus'tan kalkarak Fizan'a ulaştı ve henüz hiç bir avrupalının ayak basmadığı Tibesti'ye girdi. Bilma'dan yola çıkarak, Bornu'nun merkezi Kuka'ya ulaştı, Çat kıyılarıyle komşu ülkeleri dolaştı (Bornu, Ragimi), sonra Oudai, Dorfur, Kordofan yoluyle Mısır'a vardı ve 1875'te Avrupa'ya döndü. 1882'de alman büyükelçisi olarak Tunus'a gönderildi. Görevi Almanya'nın batı Afrika'da ele geçirdiği toprakların sınırlarını tespit etmekti. Bu görevi yerine getirmeğe giderken öldü. Büyük yolculuğunun notları (*Sahara und Sudan*) Berlin'de 1879-1881 yılları arasında yayımlandı. Topografik krokileri ilgi çekicidir. Tasvirlerinin doğruluğu dolayısıyle Nachtigan en büyük kâşiflerden sayılmaktadır. (L)

NACİ sıf. (ar. *necāt*'tan *nācī*). *Esk.* Kurtulan, kurtulmuş, selâmete ulaşmış, esenliğe ermiş. || Cehennemden kurtulup cennete girmiş, cennetlik. || İ. Erkek adı.

◆ **Naciye** sıf. *Esk.* Naci'nin dişili: *Ve fırka-i naciye olan ehl-i sünnet ve cemaat mezhebinin ...* (Çelebizade Âsım). || İ. Kadın adı. (M)

NACİ Alaybeyizade, türk şairi (Trabzon 1851 - İstanbul 1920). Trabzon'da öğrenim gördü, rüştiyeyi bitirdi. Trabzon'da mahkeme kâtipliği görevinde bulundu. İstanbul'a geldi (1888). On beş yıl Galatasaray lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Dârüşşafaka ve askerî okullarda edebiyat ve kitabet okuttu. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde, bazı eserleri tefrika edildi. Muallim Naci dönemi şairlerinden olan Naci, dil ve sanat anlayışı bakımından eski geleneği sürdüren şiirler yazdı. Eserleri: *Neşide* (Türkü); *Lisan-ı Kitabet* (Yazı Dili); *Trabzon yahut Tahassür.* (M)

NACİ KASIM, türk yazarı ve yayımcısı (Hoy 1884 - İstanbul 1963). İlk türk kitapçılardan Hacı Kasım Beyin oğlu. Kitapçılığa, babasının Beyazıt Sahaflar çarşısındaki kitabevinde başladı (1895). Ankara caddesinde ara vermeksizin 60 yıl kitapçılık ve yayımcılık yaptı. Abdülhamid II'ye karşı direnen aydınların kitaplarını yayımladı. Millî Mücadeleyi ve Atatürk devrimlerini yayınlarıyle destekledi. *Saatli Maarif Takvimi*'ni çıkardı. Eserleri: *Hazinei Mektubat* (Mektuplar Hazinesi) [1901]; *Ordumuzun Zafer Kitabeleri* (1925); *Türkün Altın Kitabı - Gazi'nin Hayatı* (1928); *Öz Türk Diline Anahtar - Osmanlı Dilinde kullanılan Kelimelerin Türkçe Karşılığı* (1934); *İcrada Para Tediyesinin Islahı* (1938); *Türk Alfabesinin Islahı; Türk Dili ve Türk Dili Diksiyoneri* (1939); *Teşkili Temenni Edilen Çocuğu Koruma Cemiyeti Nizamnamesinin Ana Hatları* (1940). [M]

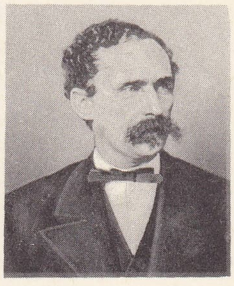

NACHTİGAL

NACİM EFENDİ (Abdurrahman), türk şairi (İstanbul 1833 - Harput 1895). Süleymaniye ve Bağdat'ta medrese öğrenimi gördü. İstanbul kütüphane müfettişliği, Beyazıt rüştiye hocalığı, müddeiumumîlik gibi görevlerde bulundu. Dinî konularda eser verdi: *Gülzar-ı Edeb* (Edebin Gül Bahçesi); *Hediyetü-l Ümem ve Hulâsatül-Hikem* (Ümmetlerin Armağanı ve Hikmetlerin Özü); *Teshilü'l Tahsil* (Öğretimin Özeti). [M]

NACİ Muallim. Bk. MUALLİM NACİ.

NACİN, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Japon denizi kıyısında, Çong-cin'in kuzeydoğusunda; 34 300 nüf. Deniz üssü. Hiç bir mevsimde buzlarla kapanmayan balıkçılık ve ticaret limanı. (L)

Nacion (LA) [*Millet*], 1862'de Buenos Aires'de (Arjantin) kurulan günlük gazete. Kısa zamanda Güney Amerika'nın en büyük gazetelerinden biri haline geldi. 1958'de tiraj (300 000) bakımından *La Prensa*'dan sonra Arjantin'in ikinci gazetesiydi. (L)

NACİZ i. (ar. *nāciz*). *Esk.* Azı dişi. (M)

NACKA, İsveç'te (Stockholm) şehir, Satsjö kıyısında; 22 500 nüf. Stockholm'un sanayi varoşu; kâğıt fabrikaları; makine yapımı (Dizel motorları) v.b. (L)

NAÇAR sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *çār,* çare'den *nā-çār*). *Esk.* Çaresi olmayan, çaresiz: *Samimî ve naçar bir takdirle bir taraftan bu iki rakkasa daha ziyade yaklaşıyor, yaklaşıyordu* (A. H. Müftüoğlu). || Zavallı. || *Naçar kalmak,* çaresiz kalmak: *Yemeyenler kalır naçar / Gözlerinden kanlar saçar / Bu bir demdir gelir geçer / Duyamazsın demedim mi* (Pir Sultan Abdal). *Asakir-i Halid, onları hasr ve tazyik edip asakir-i İslâmiye dahi taraf taraf hücum ederek kapıları kırmağa başladıklarından naçar kalıp cizye vermek üzere aman dilediler* (Cevdet Paşa). || *Çarnaçar.* Bk. ÇARNÂÇAR.

NADAR solda, balonda; sağda, atelyesinde kendi çektiği fotoğrafı

◆ Zf. Çaresiz olarak, zorunda kalarak, zorunlulukla: *Naçar çeker halk bu zulmetleri yoksa / Âdem kara dağ olsa getirmez buna takat* (Bağdatlı Ruhî).

◆ **Naçarî** i. Esk. Çaresizlik. (M)

NAÇİZ sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *çiz*, şey'den *nā-çiz*). *Esk.* Değersiz, önemsiz: *Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır* (Atatürk). *Acz ile noksan ile bir zerre-i naçiz iken / Gül gibi vasf-ı kemalâtında buldum iştihar* (Nazîm).

◆ **Naçizane** zf. *Esk.* Önemsiz, değersiz, hiç hükmünde bir şey olarak.

◆ **Naçizî** i. *Esk.* Değersizlik, önemsizlik, hiçlik. (M)

NAÇOV (Nikola Enev), bulgar yazarı ve tarihçisi (Kalofer 1859 - Sofya 1940). Bulgar Yazarlar Derneği ve Bulgar Bilimler akademisi üyesiydi (1889). Eserlerinde genellikle köy hayatını canlandırdı. Ayrıca birçok tarihî kitap yazdı. Başlıca eserleri: *Buntovnitsi* (İsyancılar) [1898]; *Dyado Genko Sevdata v Sofiya* (Genko Sevda Dede Sofya'da) [1902]; *Na Tsarevets* (Tsarevets'te) [1907]. Bunlardan başka bilimsel değeri olan kitaplar da yayımladı: *Tsarisrad Kāto Kulturen Tsentır na Bılgarite do 1877 Godina* (1877'ye Kadar Bulgarların Kültür Merkezi Olan İstanbul) [1925]; *Novobilgarskata Kniga i Peçatnoto Delo u Nas ot 1806 da* 1877 *God.* (1806'dan 1877'e Kadar Yeni Edebiyat ve Matbaacılık) [1921]. (M)

NADAB, İsrail'in ikinci kralı (M. Ö. 910-909), Yeroboam I'in oğlu ve halefi. Filistinlilere savaşırken Baasa adında bir general tarafından öldürüldü. Baasa bu suikastten sonra kendini kral ilân etti. (L)

NADAN sıf. (ar. *nā-*, olumsuzluk eki ve *dānisten*, bilmek'ten *nā-dān*). *Esk.* Bilgisiz, cahil: *Harîmi din-i mübînin ahır değil... Oradan / Çekil de kendine bir saha bul, behey nadan!* (M. Â. Ersoy). *Nadanları men için hatadan / Kurtarmağa Devleti belâdan / Kendi başını kodu belâya / Sivas'ta uğradı kazaya* (Ziya Paşa). || Kaba, görgüsüz: *Bastım reh-i vadi-i rübaiye kadem / Tan-ı har-ı nadan-ı dü-padan sakla* (Nef'i).

— ED. TELM. ***Nadanlar eder sohbeti nadanla telezzüz***, Ziya Paşanın bir mısraı olan bu söz «herkes dengiyle anlaşır» anlamında kullanılagelmiştir.

◆ **Nadanî** i. *Esk.* Nadanlık: *Bugün makhur-ı nadanîsidir bir fırka haydudun! / Nedir pinhan olan esrarı bilmem, bunda Mabud'un* (M. Â. Ersoy).

◆ **Nadanlık** i. *Esk.* Bilgisizlik, cahillik. || Kabalık, görgüsüzlük. (M)

NADAR i. Bk. NAZAR.

NADAR (Félix TOURNACHON, — denir), fransız fotoğrafçısı, ressam, desenci ve yazarı (Paris 1820 - ay.y. 1910). Bir fotoğrafhane açtı ve 1854'te de *Panthéon Nadar* adı altında zamanın ünlü kişilerinin resimlerini biraraya toplayan bir albüm yayımlamağa başladı. Baloncuğa büyük bir ilgi duydu, ilk defa bir balondan fotoğraf çekti ve bu usulü topografya alanında kullanmak istedi. Baloncuktan uçakçılığa geçti; 1863'te, *Géant* (Dev) adlı balonu yaptırdı. 6 000 m³ hacmindeki bu balon, havaya ikinci yükselişinde Hannover'e kadar sürüklendikten sonra birkaç kere daha kullanıldı. Başlıca eserleri: *Les Mémoires du «Géant»* («Dev»den Hatıra) [1863]; *Les Ballons en 1870* (1870'te Balonlar) [1871]; *Quand j'étais Photographe* (Fotoğrafçılık Yaptığım Zamanlar) [1900]. Karikatürist olarak Théophile Gautier, Alexandre Dumas pére v.b.'nin karikatürlerini yaptı. İzlenimcilerin ilk sergisi 1874'te Nadar'ın atelyesinde açılmıştı. (L)

NADARET i. Bk. NAZARET.

NADAS i. Tohum yataklarını hazırlamadan önce toprağı yabanî otlardan temizlemek için yapılan altüst etme işi. || Yabanî otlardan temizlenmiş ve dinlendirilmiş olan ekilebilir toprak. || *Nadas etmek*, bir tarlayı temizlemek ve dinlendirmek; ertesi yıl ekim için toprağı hazırlamak. || *Yeşil nadas*, tarlaya bol yapraklı bir ürün (genellikle baklagillerden biri) ekildikten sonra, ürün olgunlaşmadan tarlanın sürülmesi. || *Nadasa bırakmak*, tarlayı ileride nadas etmek üzere ekmeden bırakmak.

— ANSİKL. *Nadas*, zararlı otları, özellikle ayrıkotu gibi çokyıllık bitkileri yok etmek, işlenmesi güç killi toprakların ekilmesini kolaylaştırmak, toprakta su birikmesini sağlamak amacıyle uygulanır. Nadasa bırakılan tarlanın işlenmesi, topraktaki çeşitli yedek maddelerin faydalı şekle dönüşmesi ve havadan alınan azotun toprağa geçmesi için çok uygun bir durum yaratır. Ama iyi yapılan nadas pahalı olur; ileride elde edilecek ürünün maliyetini yükseltir; bu yüzden modern tarımda nadasa ancak arada bir başvurulur.

İyi bir nadas, sürme, kesek kırma, tırmıklama, kabartma, toprağı ufalama gibi birçok işlemi gerektirir.

◆ **Nadaslık** sıf. Nadas için ayrılmış olan: *Nadaslık tarlalar.* (LM)

Nade Ali, bektaşi ve kızılbaş virdi. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Tasav. Bektaşi ve kızılbaşların özel törenlerde bir vird olarak okudukları *Nade Ali* ile ilgili değişik söylentiler vardır. Bir geleneğe göre Uhud savaşında, düşmanlar tarafından sıkıştırılan Hz. Muhammed bir ara Ali'yi yardıma çağırmak için Cebrail'den öğrendiği Nade Ali'yi okudu. Bunun üstüne Ali de buyurun anlamında «lebbeyk» diyerek geldi. Savaşçılara yardımcı oldu. Bu sözün, kızılbaş şairlerinden Zogaylı Huzaî'nin Arapça bir dört dörtlüğünden alındığını bildiren kaynaklar vardır. (M)

NA-DENE, Amerika yerlilerinden Athapaskan, Eyak, Tlingit ve Hai-da'ları birleştiren etnik grup. (L)

NADERMANN (Jean Henri), fransız arp yapımcısı, lonca (1774-1775) ve sendika (1776) yeminli başkanı. Marie-Antoinette'in resmî arpçısı idi. 1783'te kraliçe için bir arp yaptı. — Oğlu FRANÇOIS JOSEPH, fransız arpçısı, lavtacı, besteci ve yayımcısı (Paris 1773 - ay.y. 1835). Zamanının en ünlü arp virtüozu ve Paris konservatuvarında arp dersi veren ilk öğretmendir (1825). Arp için bir *Metot* ve birçok eser yayımlandı. (L)

NADHORA esk. **Trézel**, Cezayir'de (Tagdempt [*Tiaret*] idare çevresi ve merkezi) komün, Tagdempt'in güneydoğusunda; 14 471 nüf. (L)

NADİ sıf. (ar. *nidā*'dan *nādi*). *Esk.* Bağıran, seslenen, ünleyen, çağıran. || İ. Meclis, toplantı: *İşbu nadi-i niam, bakın huzurunuzda müftehir* (Tevfik Fikret). || Erkek adı. (M)

NADİ (Doğan, ABALIOĞLU), türk gazetecisi ve fıkra yazarı (İstanbul 1913 - Londra 1969). Yunus Nadi Abalıoğlu*nun oğlu. Lozan Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1937). *Cumhuriyet** gazetesinde «Bir Dakika» başlığı altında yazdığı mizahî küçük fıkraları aynı adlı bir kitapta topladı (1957). [M]

NADİ (Nadir, ABALIOĞLU), türk yazarı ve gazetecisi (Fethiye, Muğla 1908). Yunus Nadi Abalıoğlu*nun oğlu. Galatasaray lisesini, Viyana ve Lozan Üniversiteleri Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Bilimler bölümünü bitirdi (1935). Galatasaray lisesinde sosyoloji öğretmenliği yaptı (1938-1941). Milletvekili oldu (1950-1954). Cumhuiyet gazetesinde müzik tenkitleri, fıkralar yazdı; başyazar olarak çalıştı. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatör oldu (1964-1968). Eserleri: *Sokakta Gürültü Var* (fıkralar, 1943); *Atatürk İlkeleri Işığı Altında Uyarmalar* (makaleler, 1961); *Perde Aralığından* (hatıralar, 1965); *İki Sovyet Rusya 1935-1965* (gezi notları, 1967); *27 Mayıs'tan 12 Mart'a* (makaleler, 1971). [M]

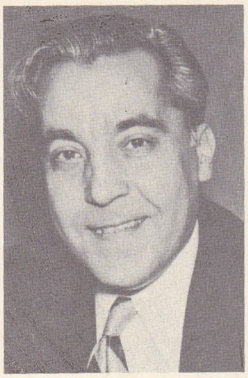

Doğan NADİ

NADİDE sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *dîde*'den *nā-dîde*). *Esk.* Seçkin, değerli, eşi az bulunur: *Hani, gönlümün rızasıyle sana, Feride gibi nadide bir kız değil ya, evimin kedisini bile teslim etmezdim* (R. N. Güntekin). *Parmağında Şebçerağ ismli çok nadide bir pırlanta yüzük taşırdı* (N. Araz). || Görülmemiş, görülmedik. || İ. Kadın adı. (M)

NADİM sıf. (ar. *nedāmet*'ten *nādim*). *Esk.* Yaptığı bir davranıştan dolayı pişmanlık duyan, pişman olan: *Erkân-ı hükûmetten bazılarının hükûmete dahil olmaktan nadim bulunduklarını ve bu gibilerin çekilmek için bahane aradıklarını anlıyorduk* (Atatürk). *Sönüp gitmiş ocaklar yükselir gûya gubarından / Giren bir kerre nadimdir hayat-ı müstearından* (M. Â. Ersoy). ||*Nadim olmak*, pişman olmak, nedamet duymak: *Ona bu aralık rüşvet teklif edenler ömürlerinin sonuna kadar nadim oldular* (H. E. Adıvar).

◆ **Nadiman** çoğl. i. *Esk.* Pişman olanlar.

◆ **Nadimane** zf. *Esk.* Pişmanlık duyana yakışır biçimde.

◆ **Nadimiyet** i. *Esk.* Pişmanlık. (M)

NADİR sıf. (ar. *nedret*'ten *nādir*). Benzeri az bulunur, seyrek olan: *Bu küçük şehirlerin yeknesaklığını değiştiren nadir hadiselerden biri de, bayramlardı* (Sabahattin Ali). *Şimdi beğendiğim, sevdiğim, kendisi için bir şeyler yapmak istediğim nadir insanlardan birinin gözüyle görüyordum* (A. H. Tanpınar). || *Nadir-ül-vücud*, eşi, benzeri az bulunur (insan). || İ. Erkek adı.

◆ **Nadirat** çoğl. i. *Esk.* Benzeri az bulunur şeyler. || *Nadirattan olmak*, pek az bulunan veya rastlanan şeylerden olmak.

◆ **Nadiren** zf. Seyrek olarak, arada sırada: *Selma hanımefendi, daimî surette rahatsızlık çeken bir kadın olduğu için, hemen hemen hiç bir yere çıkmaz; evinde nadiren misafir kabul ederdi* (Vâ - Nû). [M]

NADİR i. Bk. AYAKUCU.

NADİRE i. (ar. *nedret* > *nādir*'den *nādire*). *Esk.* Benzeri az bulunur şey. || Nükteli söz, espri. || Kadın adı. || *Nadire-dan*, bilgili, ince, nazik: *Olma müteaccip ey dil-i nadiredan / Gördünse dil-i çenarda suz-i nihan* (Nabi). || *Nadire-gû* (veya *nadire-senc*), nükteli, esprili sözler söyleyen: *Hasılı şimdi benim nadiresenc âlemde / Eder ikrar buna kâmil olan iz'anı* (Nef'i). || *Nadire-kâr*, eşsiz işler, sanat değeri olan şeyler yapan. || *Nadire-perdaz*, nükteli, güzel sözler söyleyen: *Nazdan çeşmini hamuş gören her müjesin / Terceman-ı nigeh-i nadireperdaz sanır* (Nailî). || *Nadire-gûyan* (veya *nadire-sencan*), nükteli, güzel sözler söyleyenler, fıkra anlatanlar: *Elinde hamesi bir yar-ı nüktedandır kim / Yanında nadiregû-yan-ı dehr olur ebkem* (Veysi). [M]

NADİRİ (Mehmed) **Ganizade**, türk şairi (İstanbul 1572 - ay.y. 1626). Abdülgani Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Müderris oldu; Selânik, Mısır, Edirne ve İstanbul kadılığı yaptı. Bir ara Rumeli kazaskerliğine getirildi. Divan geleneğini sürdüren şiirlerinde atasözlerine, deyimlere geniş yer verdi. Gazellerinde bazen akıcı, yumuşak, bazen din ve tasavvuf kavramlarıyle işlenen bilgince söyleyişler yer aldı. Nadirî, edebiyatın dışında dinî konularla da ilgilendi. Eserleri: *Divan; Şehname; Miraciye; Haşiye-i Beyzavi* (Beyzavî'ye Ek). [M]

NADİR ŞAH, iran şahı (Kubkan 1688 - Fethâbâd 1747). Afşar Türklerindendir. Tahmasp II'nin hizmetine girdi ve Tahmasp Kulu Han unvanını aldı. Başkumandan oldu. Meşhed'i kendine karargâh yaptı (1725). Abdalîler ve Türkmenlere karşı başarılar kazandı. Tahmasp tarafından Luristan'ı gönderildi; Horasan, Mazenderan, Yezd, Kirman ve Sistan'a vali tayin edildi; Tahmasp'ın kızkardeşi Gevher Şad ile

Foto. Nadar (LAROUSSE) ; MEYDAN

evlendi. Osmanlı devletinin daha önce İran ile yaptığı antlaşmayı (1727) tanımayarak Nihavend, Hemedan ve Tebriz'i aldı (1730). Nadir Horasan'dayken, Patrona* Halil isyanını bastıran Osmanlı devleti İran'a ordu gönderdi. Nadir'in elde ettiği yerler tekrar Osmanlılara geçti. Ancak Nadir, Bağdat'ta yapılan antlaşmayı (1732) tanımadı; Tahmasp II'yi tahttan indirerek yerine Tahmasp'ın oğlu Abbas III'ü geçirdi (1732). Bundan sonra da Osmanlılara karşı harekete geçti. Bağdat'ı kuşattı. Erzurum valisi Topal Osman Paşa, Nadir'i bozguna uğrattı (1733). Nadir yaralı olarak Hemedan'a kaçtı; Leylan'da yapılan ikinci bir savaşta Osmanlıları yendi. Ruslar ile Osmanlılara karşı bir antlaşma imzaladı. Arpa çayı savaşında (1735) Osmanlıları yenerek Gence, Tiflis ve Revan kalelerini aldı ve Osmanlı devletine barış teklif etti. Rusya ile savaşa hazırlanan Osmanlı devleti Nadir'in bu teklifini kabul etti ve barış görüşmelerine başlandı. Osmanlı devleti ile savaşa son veren Nadir, Abbas III'ü tahttan indirerek yerine kendini şah seçtirdi (1736). Hindistan seferine çıktı. Muhammed Şahı yendi ve onunla İndus ırmağının kuzeyindeki bütün toprakları İran'a bırakan bir antlaşma yaptı (1739). Hindistan dönüşü Kafkasya'ya bir sefer yaptı. Dağıstan'a kadar ilerledi. Bu durum, Ruslarla arasının açılmasına sebep oldu. Osmanlılar ile yapılan barış görüşmelerinde İran'ın isteklerinin kabul edilmemesi üzerine, Bağdat çevresini yağmaladı, Kerkük ve Erbil'i ele geçirdi (1743). Musul'u kuşattıysa da alamadı (1743). Osmanlı devletine karşı düzenlediği son seferinde Kars'ı kuşattı (1744); şehri alamadan geri çekildi. Sonra Yeğen Mehmed Paşanın kumanda ettiği bir osmanlı ordusunu yendi (1745); bu başarıdan sonra Osmanlı devleti ile Bağdat'ta, Kasrışirin* antlaşması esaslarına uygun olarak bir antlaşma yaptı (1746). Fethâbâd'daki karargâhında kaçar ve afşar reisleri tarafından öldürüldü. (M)

NADİR ŞAH (Mehmed), afgan kralı (Dehradum, Hindistan 1880 - Kâbil 1933), Mehmed Yusuf Hanın oğlu, eski afgan emîri Dost Mehmed Hanın yeğeni. Afgan emîri Habibullah Hanın, Afganistan'ın bağımsızlığını sağlamak için yaptığı Hindistan gezisine katıldı. General oldu; İngilizlere karşı yapılan bağımsızlık savaşlarında gösterdiği başarılar dolayısıyle başkumandan ve harbiye nazırı tayin edildi. Emanullah Han kral olduktan sonra, Habibullah Hanın öldürülmesi olayına karıştığından tutuklandı, sonra yeniden ordu kumandanlığına getirildi. Afganistan, İngilizlere karşı tekrar savaşa başlayınca, emrindeki kuvvetlerle, Hindistan sınırını geçerek Veziristan'ı ele geçirdi. Bu başarısından dolayı ikinci defa harbiye nazırlığına getirildi. Emanullah Hanın orduda yapmak istediği yenilikleri desteklemediği için Paris'e elçi tayin edildi (1924); bir süre sonra, elçilikten çekilerek Fransa'da yerleşti. Bu sırada Emanullah Han, tahtı kardeşi İnayetullah Hana devretmek zorunda bırakıldı. Beççei Saka'nın Kâbil'e gelerek, Habibullah Han adıyle tahtı eline geçirmesi üzerine Bombay'a gelen Nadir Şah İngilizlerle anlaştı; çevresinde toplanan güney afganistan kabilelerinin yardımıyle, Kâbil'i alarak Beççei Saka'yı öldürdü ve kral oldu (1929). Yönetimine karşı ayaklanmalar başladı. Türkiye büyükelçisi Gulam Nebi Hanın geri çağırılarak bir bahaneyle astırılması, güneyde yeni ayaklanmalar çıkmasına sebep oldu. Ayaklanmaları bastırmak için, birçok yurtsever ve aydın asıldı. Nadir Şah, sonunda bir öğrenci tarafından öldürüldü. Nadir Şah zamanında fabrikalar kuruldu, Tıp fakültesi ve başka yüksek okullar açıldı. Tarım ve hayvancılıkta ilerlemeler oldu. (M)

NADJAKOV (Georgi Stefanov), bulgar fizikçisi ve devlet adamı (Stanke Dimitrov, Küstendil 1896). Paris'te Paul Langevin'in laboratuvarında ve Maria-Sklodowska-Curie ile Radium enstitüsünde çalıştı (1925-1926), Sofya'da Kliment Ohridski üniversitesinde profesör (1932) oldu ve deneysel fizikî kürsüsünü yönetti (1937-1963). 1947-1952 Arasında üniversitenin rektörlüğünü yaptı. 1947'de Bulgar Bilimler akademisinin bilimsel atom denemeleri fizik enstitüsü yöneticiliğine getirildi. Fotoelektrik iletkenliği, yarı iletkenlerde ve yalıtkanlarda dış fotoelektrik olayı, elektrostatik-eletromagnetik araştırmalar, Volta olayını inceleme metotları, kontakt potansiyel farkı, Langevin iyonları, magnetik araştırmalar, gizli fotoğraf görüntüsü v.b. alanlarında çalıştı. Ayrıca, yalıtkanlarda kalıcı fotoelektrik kutuplanması ve fotovoltaik olay üstünde açıklamalar yaptı; bu olayı, maddenin fotoelektrik durumu olarak adlandırdı. Birçok kere milletvekili seçildi. (M)

NADOR i. Eski Macaristan'da, devlet adamlarının ilki, yüksek adalet başkanı olarak kralın temsilcisi. || Eski Polonya'da eyalet valisi. (L)

NADOR, Fas'ta şehir, il idare merkezi, Akdeniz yakınında, Melilla'nın güneyinde; 17 600 nüf. Nador'da demir-çelik sanayii kurulması tasarlanmıştır. — *Nador ili*, 347 600 nüf. (L)

NADORİT i. (fr. *nadorite*). Miner. Tabiî kurşun kloroantimonit. (L)

NADRET i. Bk. NAZRET.

NADSON (Semyon Yakovleviç), rus şairi (Petersburg 1862 - Yalta 1887). Kötümser, monoton ama çok akıcı olan şiirleriyle (1878-1885) zamanının genç nesli arasında büyük ün kazandı. (L)

NADÜRÜST sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *dürüst*'ten *nā-dürüst*). *Esk.* Doğru, düz olmayan, eğri. || Yanlış, haksız. || Doğru olmayan, yalan.

◆ **Nadürüstî** i. *Esk.* Eğrilik. || Yanlışlık, haksızlık. || Yalan olma hali. || Rahatsızlık, hasta olma hali. (M)

NAEGELİA i. (isviçreli botanikçi *Nageli'*-nin adından). Çok çiçek açan, köksaplı, çokyıllık otsu bitki; Orta Amerika'da yetişir; *gloxinia* ve *achimenes*'e benzer; limonluklarda da yetiştirilir. (*Gesneriaceae* familyasından.) [M]

NAEGİT i. (Japonya'da *Naegi* şehrinin adı > fr. *naëgite*'ten). Miner. Tabiî zirkonyum silikat; bileşiminde bir miktar itriyum, niyobyum, uranyum ve toryum bulunur. (Bir zirkon çeşididir.) [L]

NAENDİŞ sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *endîş*'ten *nā-endîş*). *Esk.* Düşünmeğe ve endişeye yer bırakmayacak tarzda açık ve kesin olan; düşünmeyi gerektirmeyen. || *Akıbet-naendiş*, sonunu düşünmeyen. (M)

NAESTVED, Danimarka'da (Praestö *amt'*-ı) şehir, Sjaelland adasında; 19 200 nüf. Eski evler. XIII. yy.dan kalma kilise. Bir deniz kanalıyle denize bağlı liman. Seramik. (L)

NAEVİUS (Cneius), latin şairi (Campania'-da M.Ö. 270 - Utica 201'e doğr.). İlk Pön savaşına katıldı ve bu savaşı *Poenicum Bellum* (Pön Savaşı) adlı destanda dile getirdi. (Bu destan, latin edebiyatında, ilk defa, Roma'nın kuruluşuyle ilgili efsaneleri anlatır ve Romulus'un atası Aeneas'dan söz eder.) Millî konulu trajediyi yarattı, yunan konulu trajediler, Plautus'u müjdeleyen ve özellikle Romalı aristokratları alaya alan komediler yazdı. Bu yüzden Roma'dan kovuldu. Eserlerinden yalnız bazı parçalar kalmıştır. (L)

NAF i. (fars. *nāf*). *Esk.* Göbek. || *Mec.* Bir şeyin ortası, orta: *Naf-ı zerrini serper etrafa / Acı bir nefha, bir şemim-i hazan* (Tevfik Fikret). || *Naf-i âlem* (veya *naf-i zemin*) [«âlemin veya zeminin ortası»], Mekke. || *Naf-i şeb*, gecenin ortası, gece yarısı. (M)

NAFAKA i. (ar. *nefk*'ten *nafaka*). Geçinmek için gerekli olan şeylerin tümü: *Şimdi de siz söyleyin, dedi, siz ne dua edersiniz de nafakanız gelir?* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Nafaka bağlamak*, bir kimseye geçimini sağlayacak kadar para verilmesini sağlamak. || *Nafakasını temin etmek*, geçimini sağlamak.

— Huk. Bir kimsenin beslemek, bakıp gözetmekle yükümlü olduğu kimselere sağladığı yiyecek, giyecek ve oturacak yer veya bunlara karşılık verdiği para. || *İştirak nafakası*, boşanma durumunda, çocuğun velâyeti kendisine verilmemiş olan tarafın, çocuk için yapılacak masraflara iştirak etmek için verdiği para. (Bk. ANSİKL.) || *Tedbir nafakası*, boşanma davası devam ederken veya karının kocasından ayrı yaşamak hakkını elde ettiği durumlarda, kocanın bakım yükümlülüğünün devamı olarak, karısı ve çocuklarının geçimini sağlamak için verdiği para. (Bk. ANSİKL.) || *Yardım nafakası*, yardım edilmemesi durumunda yoksulluğa düşecek olan kardeş veya usul ve füruya öteki kardeşler veya usul ve füru tarafından verilen para. (Bk. ANSİKL.) || *Yoksulluk nafakası*, kabahatsiz olan karı veya kocadan, boşanma sonucu büyük yoksulluğa düşen tarafa öteki tarafın ödemek zorunda olduğu para. (Bk. ANSİKL.) || —*Esk. Nafakai ekarib*, bir kimsenin ana, baba, dede, nine, çocuk, torun, kardeş, amca, dayı gibi yakın hısımlarına sağladığı para. || *Nafakai iddet*, boşadığı kadına kocası tarafından iddet süresince sağlanan para. || *Nafakai makziyye*, hâkimin belirttiği ve sağlanmasını karara bağladığı para. || *Nafakai marziyye*, nafaka alacaklısıyle nafaka yükümlüsü arasında analaşma yoluyle belli edilen para. || *Nafakai memalik*, mülk olan cariye ve kölelerin parası. || *Nafakai muaccele*, peşin sağlanan para. (Meselâ, araştırma veya inceleme gezisine çıkan bir uzmanın, karısına, yola çıkmadan önce sağladığı üç aylık nafaka, nafakai muaccele'dir.) || *Nafakai müstedane*, borçlanılarak sağlanan para. (Nafaka yükümlüsü, bu durumda, nafakayı ya ödünç para ile veya veresiye satın aldığı şeyle sağlar.)

— ANSİKL. Huk. Boşanma sonunda, çocuk eşlerden birine verilince, öteki tarafın çocuğa bakım borcu sona ermez. Çocuğun velâyeti kendisine verilmemiş olan tarafın bu borcu, *iştirak nafakası* olarak devam eder. O, çocuğun bakım (infak ve iaşe) ve terbiye masraflarına belirli bir miktarda

NADİR ŞAH
(1688-1747)

NADİR ŞAH
(1688-1747)
Cabinet des Estampes, Paris

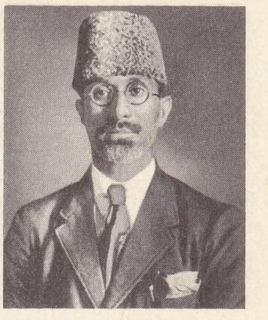

NADİR ŞAH (1880-1933)

NADİR ŞAH'ın heykeli

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

katılmak zorundadır. İştirak nafakasının miktarının tespitinde şu hususlar dikkate alınır: 1. çocuğun ihtiyaçları; 2. iştirak nafakası ödeyecek olan eşin malî gücü; 3. velâyet hakkı kendisine verilmiş olan eşin malî gücü. İştirak nafakası, kural olarak, çocuğun reşit olmasına kadar devam eder. Ancak, çocuk reşit olduktan sonra da öğrenimini sürdürüyorsa, nafaka, bu öğrenimin sonuna kadar uzar.

● *Tedbir nafakası.* Boşanma davasının açılmış olması veya kadının ayrı yaşama hakkını elde etmiş olması, kocanın bakım (infak ve iaşe) borcunu sona erdirmez. Dava devam ederken veya kadın ayrı yaşadığı sürece koca, bu bakım yükümlülüğünü tedbir nafakası ödeyerek yerine getirir. Hâkim, tedbir nafakasının tayininde tarafların malî güçlerini göz önünde tutar. Tedbir nafakası, istenme anından itibaren işlemeğe başlayarak dava sonuna kadar devam eder.

● *Yardım nafakası,* belirli yakınlıktaki hısımların birbirlerine yardım etmesini gerekli kılan ahlâk kuralının bir hukuk kuralı durumuna getirilmesidir. Kanun, nafakanın usul, füru (ana, baba, büyükana ve büyükbabalar v.d.) ve kardeşler arasında olacağını kabul eder. Bir kimse, nafaka alacaklısı olabildiği gibi nafaka borçlusu da olabilir (msl. yardıma ihtiyacı olan bir kardeş, nafaka alacaklısı olabilirken, aynı kimse, varlıklı olması durumunda, kardeşine karşı nafaka borçlusu olabilir). Nafaka davalarında yetkili mahkeme, nafaka borçlusunun ikametgâhı mahkemesidir. Nafaka alacaklısı olarak usul ve füru yönünden bir sınır konmamıştır. Ne derecede olursa olsun, bütün usul ve füru, nafaka alacaklısı veya borçlusu olabilir. Aynı şekilde, ana veya baba yönünden hısım olmanın da hiç bir önemi yoktur. Ancak, evlilik dışı nesepte, evlilik dışı çocuğun babasından nafaka alabilmesi için, çocuğun baba tarafından tanınmış veya nafaka talep edilen kimsenin babalığına hükmedilmiş olması gerekir. Kardeşler yönünden de tam kan veya yarım kan kardeş olma, önemli değildir; kardeşliğin evlilik içi veya evlilik dışı nesepten doğmasının da hiç bir önemi yoktur. Evlâtlık ilişkisine gelince, evlâtlık bağının kurulmasıyla birlikte ana - babaya ait olan hak ve görevler evlât edinene geçer. Bu sebeple, evlâtlık ile evlât edinen arasında nafaka borcu doğar. Şu var ki, söz konusu nafaka borcu, sadece evlât edinenle evlâtlık arasında doğar, bunların usul ve füruuna intikal etmez. Ancak, doktrinde, nafaka ilişkisinin evlât edinenle evlâtlığın füruu arasında da kurulabileceği söylenir. Yardım nafakasının istenebilmesi şartları şu şekilde sıralanabilir: 1. *zaruret hali.* Nafaka hakkı, ancak kendisine yardım edilmediği takdirde zarurete düşecek olan kimseye tanınmıştır. Yaşamak için gerekli olan şeylerin başkalarının yardımı olmaksızın elde edilemediği hallerde zaruret hali bulunur. Bu sebeple, bir kimsenin elinde bulunan serveti gereği gibi kullanamadığı için zaruret haline düşmesinde yardım nafakası isteme hakkı doğmaz. Bunun yanında, öğrenimine devam etmekte olan çocuklara ana - babanın bu öğrenim bitinceye kadar nafaka vermeleri de genel olarak kabul edilir; 2. *nafaka borçlusunun ödeme gücü.* Nafakaya karar verilirken, nafaka borçlusunun ödeme gücü de göz önünde tutulur. Bu sebeple nafaka borçlusunun geliri, sadece kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimine yetiyorsa, ondan nafaka istenemez. Nafaka borçlusu kardeşler yönünden ise kanun başka bir şart daha aramaktadır. Buna göre, bir kardeşin başka bir kardeşe nafaka verebilmesi için, onun refah halinde bulunması gerekir. Buna göre, bir kardeşin nafaka ödemesi için bakılacak husus şu olmaktadır: söz konusu olan kimse, kendisinin ve bakmakla mükellef olduğu kimselerin geçimini sağladıktan sonra elinde kalan miktar kendisine bir refah hali sağlıyorsa, o zaman kardeşine nafaka vermekle yükümlü olur. Nafakanın istenme sırası mirastaki gibidir (nafaka alacaklısına en yakın mirasçı kim olacaksa, önce ondan istenir ve bundan nafaka alınamaması durumunda, aynı sıra içinde mirasçı olabilecek öteki kimselere geçilir; msl. zaruret haline düşmüş bir baba, önce kendi çocuklarından nafaka ister, alamazsa o zaman ana ve babasına, daha sonra da kardeşlerine baş vurur).

Nafaka hakkında mahkemenin verdiği karar kesin değildir. Nafaka alacaklısı veya borçlusunun malî durumunda meydana gelen değişikliklere paralel olarak, müracaat üzerine mahkeme daha önce vermiş olduğu kararda değişiklik yapabilir. Nafaka alacağı miras yoluyle geçmez. Aynı şekilde kural olarak başkasına devredilemez, haczedilemez ve nafaka borçlusunun nafaka alacaklısında olan başka bir alacağı ile takas edilemez. Bunun gibi, doğmamış olan bir nafaka alacağından da feragat edilemez.

● *Yoksulluk nafakası.* Boşanma sonunda eşlerden birinin ötekinden yoksulluk nafakası isteyebilmesi için kusursuz olması ve boşanma ile zaruret haline düşmüş bulunması gerekir. Bu nafakanın miktarı, eşin yoksul hale düşmesini önleyecek kadardır. Yoksulluk nafakasına en çok bir yıl süre için hükmedilebilir. Yoksulluk nafakası ya irat şeklinde veya sermaye olarak ödenir. Hâkim, duruma göre bu ikisinden birini seçmekte serbesttir. Yoksulluk nafakasının irat olarak ödenmesine karar vermişse, nafakanın zamanında ödenmesine karşı gerekli teminatın gösterilmesine de karar verebilir. Yoksulluk nafakası, nafaka ödeme senesi içinde eşin yoksulluktan kurtulması, nafaka borçlusunun malî gücünün nafaka ödeyemeyecek kadar azalması, eşin evlenmesi veya nafaka ödeme süresinin bitmesi durumlarında sona erer.

◆ **Nafakalanmak** geçz. f. Geçimini sağlamak.

◆ **Nafakat** çoğl. i. *Esk.* Nafakalar. (M)

NAFE i. (fars. *nāfe*). *Esk.* Misk âhûsu adıyle anılan bir çeşit ceylânın göbeğinde bulunan kese ve oradan çıkarılan güzel koku, misk: *Ve mümasili nafe-i müşknâb ile dolup...* (Fuzuli). || *Mec.* Güzelin, sevgilinin saçı.

— Kıyf. *Esk.* Tilki, samur, tavşan ve benzeri tüylü hayvanların karın taraflarından yapılan kürk. (Kürk, yapıldığı hayvanın ismini alırdı: *samur nafesi, tilki nafesi, tavşan nafesi* gibi.)

◆ **Naferiz** sıf. *Esk.* Göbek düşüren. Koku saçan: *Naferiz oldu bu sevdalarla âhûlar yine* (Nabi). [M]

NAFIA i. Bk. NAFİA.

Nafıa vekâleti. Bk. BAYINDIRLIK BAKANLIĞI.

NAFİ sıf. (ar. *nefᶜ*'ten *nāfiᶜ*). *Esk.* Faydalı, yararlı, kazançlı, kârlı: *Sizin bulunduğunuz vaz' u hal ehl-i islâm hakkında kendilerini ihata eden ahval-i şedideden eseddir ve a'da hakkında onlara imdad eylemekten daha nafidir* (Cevdet Paşa). *Gece gündüz basıyor millete nafi asar / Adetâ matbaalar bir uyumaz hizmetkâr* (M. Â. Ersoy). || İ. Tanrı'nın adlarından biri. (M)

NAFİ sıf. (ar. *nefy*'den *nāfī*). *Esk.* Gideren, yok eden, ortadan kaldıran. || Olumsuzlaştıran. || Süren, sürgün eden. || İ. Erkek adı.

◆ **Nafiye** sıf. *Esk.* Nafi'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NAFİA veya **NAFIA** i. (ar. *nefᶜ*'den *nāfiᶜa*). *Esk.* Bir yeri bayındır duruma sokmak için yapılan işlerin tümü: *Bilhassa esmer adam «nafia mühendislerinden Şevki Bey» elleriyle işaretler yaparak...* (H. E. Adıvar). || Kadın adı. (M)

Nafia nezareti, Osmanlı imparatorluğunda, bayındırlık işlerine bakmak üzere, bakanlık seviyesinde kurulmuş devlet teşkilâtı (kuruluşu 1848). Mahmud II zamanında ticaret ve bayındırlık işleriyle uğraşan Umûru Nafia encümeninin nezaret olmasından sonra bu kuruluşun adı *Ticaret ve Umûru Nafia nezareti* şeklinde değiştirildi (1850). Nezaretin kuruluş ve görevlerini tespit eden nizamnamede yollar, demiryolları, madenler, posta ve telgraf işleri de bu kuruluşa verilerek adı sadece *Nafia nezareti* oldu (1870). 1873'te *Nafia ve Ticaret nezareti* adını aldı. Yollar ve demiryollarıyle birlikte, liman ve rıhtım inşası, bataklıkların kurutulması, kanallar açılması, nehirlerin seyir ve sefere uygun hale getirilmesi; denizlerde ve nehirlerde gerekli setlerin yapılması; deniz, nehir ve göllerde kiraya verilecek işletmeler ve tesisler kurulması; fabrikaların ve buharla çalışan makinelerin iyi şekilde muhafazası; Mülkiye Mühendis mektebinin program ve yeterlik bakımından denetlenmesi gibi işlerin yürütülmesiyle de görevlendirildi (1880). Nezaretin bir ara ticaretle ilgisi yine kesildi. Sonra yeniden ticaret konularıyle de ilgilendirilerek *Ticaret ve Nafia nezareti* haline getirildi (1889). 1911'de bir iradei seniye ile, bu nezaretin organlarından olan ticaret, istatistik ve sanayi müdürlükleri, Zıraat nezaretiyle Orman ve Maadin nezaretine bağlandı. Nezaretin görev ve yetkileri 31 maddelik bir kanunla yeniden düzenlendi ve ticaret işleri sorumluluğu dışında bırakıldı (1914). Türkiye Büyük Millet meclisi hükûmeti kurulunca 20 mayıs 1920'de kabul edilen 3 sayılı kanunla Ankara'da Nafıa vekâleti olarak yeniden kuruldu. Bk. BAYINDIRLIK BAKANLIĞI.

Osmanlı devletinde 1908'den itibaren görev alan nafia nazırları: Nazım Paşa (1908); Nazım Paşa (1908-1909) [2. defa]; Gabriel Noradunkyan (1908-1909 arası) [5. defa]; Hallacyan Efendi (1909); Hallacyan Efendi (1910-1911) [2. defa]; Cavid Bey (1911 vekâleten); Hulusi Bey (1911); Hulusi Bey (1911-1912) [2. defa]; Mehmed Şerif Paşa (1912); Salih Paşa (1912); Ziya Bey (1912-1913); Besarya Efendi (1913) [6 ay]; 1913-1919 yılları arasında: Osman Nizami Paşa, Cemal Paşa, Mahmud Paşa, Ahmed Nesimi Paşa (vekâleten), Abbas Paşa, Ali Münif Bey (1917-1918); Ziya Paşa (1918); Ziya Paşa (1918-1919) [2. defa]; Şevket Turgut Paşa (1919) [9 gün]; Avni Paşa (1919) [3 ay]; Şevket Turgut Paşa (1919) [2. defa]; Şevket Turgut Paşa (1919) [3. defa vekâleten]; Ahmed Ferid Bey (1914); Ahmed Abuk Paşa (1914); Ahmed Abuk Paşa (1919-1920) [2. defa]; Tevfik Paşa (1920); Doktor Cemil Paşa (1920); Zeki Paşa (1920); 1920-1922 yılları arasında: Abdullah Paşa, Ali Rıza Paşa, Ali Rıza Paşa (2. defa vekâleten.) [M]

NAFİCE i. (fars. *nāfe*'den ar. *nāfice*). *Esk.* Bir çeşit ceylânın karnında bulunan bir kese ve bu kesenin içinden çıkarılan güzel koku, misk göbeği. (M)

NAFİ EFENDİ (Mehmed), türk devlet adamı (öl. İstanbul 1857). Derviş Mustafa Efendinin oğlu. Divan kaleminden yetişti. Beylikçi, serasker müsteşarı, Meclisi Vâlâ üyesi, bahriye müstesarı, sonra adliye nazırı oldu (1842). Aynı yıl Paris, daha sonra Viyana elçiliğine getirildi. İstanbul'a döndü (1843). Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliyede görev aldı; serasker müsteşarı, tersane müsteşarı oldu. Meclisi Vâlâ üyesiyken öldü. (M)

NAFİH sıf. (ar. *nefh*'ten *nāfiḫ*). *Esk.* Üfleyen, nefes eden, üfüren, üfleyici: *Anadolu memleketinde bir diyar ve nafih-i nar kalmayacağı malum-i sıgar ü kibardır* (Naima).

◆ **Nafiha** sıf. *Esk.* Nafih'in dişili. (M)

NAFİLE sıf. (ar. *nāfile*). Boş, işe yaramayan, yararsız: *Gel, nafile külfetlere düşmeyelim* (Namık Kemal). *Yapılan bütün ısrarlar nafiledir* (N. Araz). || [Fazladan kılınan namaz ve tutulan oruç için] Zorunluluk bulunmadığı halde, sırf sevap kazanmak gayesiyle yapılan: *Eğer ramazan 29 olursa tamam tutmuş oluruz: 30 olursa bir gün fazla nafile oruç olur. Sevabı var, zararı yok!* (B. Felek). || *Nafile yere,* boşu boşuna: *Zira, sebepsizce ağlamamak hayatta nafile yere katlandığımız mahrumiyetlerden biridir* (A. Ş. Hisar).

◆ Zf. Boş yere, boşu boşuna: *Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler: / Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler* (Y. K. Beyatlı). *Nafile yorulmayınız. Yüksek fikirleri böyle benim gibi bir kadına karşı boş yere sarfetmeyiniz* (H. R. Gürpınar). [M]

NAFİR sıf. (ar. *nefret*'ten *nāfir*). *Esk.* Tiksinen, nefret eden, nefret duyan. || Korkan, ürküp kaçan, ürkek, ödlek.

◆ **Nafire** sıf. *Esk.* Nafir'in dişili. (M)

NAFİZ sıf. (ar. *nüfūẕ*'dan *nāfiẕ*). *Esk.* Bir şeyin bir tarafından giderek öbür tarafından

çıkan, delip öte tarafa geçen, delen. || İçe işleyen, içeri giren: *Tıflâne sohbetindeki ciddiyet-i eda, / Çeşminde ruha nafiz olan şu'le-i nazar* (Tevfik Fikret). || Etkili olan, sözü geçen: *Sizin ümmet üzerine hükmünüz cari ve nafizdir* (Cevdet Paşa). *Size de tavsiye ederim, anlaşılan tabiplerin nezleye karşı bundan daha nafiz ilâçları yok* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. Erkek adı. || *Nafiz-ül-emr*, emri geçen, buyruğuna boyun eğilen. || *Nafiz-ül-kelim*, sözü geçen. || *Nafiz-ül-kelimeteyn*, «olsun» ve «olmasın» sözüyle buyurduğu her emir yerine getirilen (kimse).

— Huk. *Esk.* Bir mülkiyeti bağlayıcı nitelikte olarak ve hüküm doğurarak devreden işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Mecelle'de tip sözleşme, satım sözleşmesi olduğu için, *nafiz* tasarrufun tanımı satım sözleşmesine göre verilmiştir. İslâm hukukuna göre, mülkiyet satım sözleşmesi ile geçer. Ancak başka bir kimseye ait bir malın satılması halinde, malik icazet vermedikçe, mülkiyetin geçmesi hukukî sonucu doğmaz, yani satım sözleşmesi *nafiz* olmaz. Durum üçüncü hukuktaki askıda hükümsüzlüğe benzer.

◆ **Nafize** sıf. *Esk.* Nafiz'in dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Nafiziyet** i. *Esk.* Sözü geçerlik, etkileme. (M)

NAFİZ BEY Durakçı, Hacı, türk bestecisi (İstanbul 1849 - ay.y. 1898). Mahalle mektebinde okudu. Enderuna, sonra Mabeyni Hümayuna girdi. Sultan Abdülaziz ile onun müezzini olarak Mısır'a gitti. Bir rahatsızlık sonucu sesi bozulunca görevinden ayrıldı. Dahiliye nezareti muhasebe mümeyyizi tayin edildi. Şabaniye tarikatından olan Nafiz Beyin, mâhur makamından 9 ilâhisi vardır. (M)

NAFİZ PAŞA, türk kumandanı (öl. İstanbul 1894). Harbiye'yi bitirdi. Süvari subayı olarak V. Orduya katıldı. Kars muharebelerinde bulunduktan sonra (1853) kaymakam ve İstanbul'da Kazak alayına miralay tayin edildi. Şehrizor mutasarrıfı (1874) ve VI. Ordu kumandanı oldu. 1878'de müşirliğe yükseldi. Muhakemat dairesi reisiyken öldü. (M)

NAFİZ PAŞA (Abdurrahman), türk devlet adamı (öl. İstanbul 1852). İran elçiliği yapan Seyid Mehmed Refi Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Mühürdarlık ve gümrükçülük yaptı, Darphane ve Mukataat nazırlığında bulundu. 1837'de kendisine vezir rütbesi verilerek maliye nazırlığına getirildi. Abdülmecid'in tahta geçmesinden sonra (1839) azledildi; rütbesi alınarak Kütahya'ya sürüldü. İki yıl sonra vezirliği geri verildi. Birçok kere maliye nazırlığına tayin edildi: 1850'de evkaf nazırı oldu. (M)

NAFİZ PAŞA Hacı, türk doktoru (Tırnova 1839 - İstanbul 1929). İstanbul Tıbbiye'sinden kolağası rütbesiyle mezun oldu (1864). Burada, iç hastalıklar ve genel hastalıklar hocalığına getirildi (1868). Saraya tıbbî müşavir (1899), sonra da Abdülhamid II'nin özel doktoru oldu. Tıp konusundaki tercümeleriyle hekimlik dilinin türkçeleşmesine yardımcı oldu. (M)

NAFİZ SÜRURİ, türk şair ve yazarı (İbradı ? - ay.y. 1908'den sonra). Süruri Paşanın oğlu. Abdülhamid II'nin saray halifesi olarak tanınır. Değişik görevlerde bulunduktan sonra Şûrayı Devlet üyesi oldu. Saray çevreleri için zararlı görülen yazılarından dolayı İbradı'ya sürüldü. Çeşitli dergilerde çıkan şiir ve yazıları topluca yayımlanmadı. (M)

NAFTA i. (fr. *naphte*'tan). Petr. Petrolden 100°C ile 250°C arasında damıtılan ürün: *Benzin ile gazyağı arasında bir damıtma ürünü olan nafta, tepkili uçak yakıtı veya reforming ile petrokimyada hammadde olarak kullanılır.* (L)

NAFTALEN i. (fr. *naphtalène*). Kim. Bk. NAFTALİN.

NAFTALİ, Yakub'un oğlu ve kendi adını taşıyan, israil kabilesinin atası. Bu kabile, Ürdün ırmağının batısında, Azer'in doğusunda ve Zebulun'un kuzeyinde, Antilübnan ile Taberiye gölü arasındaki topraklara yerleşmişti. Bellibaşlı şehirleri Magdalel ve Kinnereth'ti. İsrail krallığına katıldı ve kuzeyde bulunması dolayısıyle istilâcıların uğrağı oldu. (L)

NAFTALİN veya **NAFTALEN** i. (fr. *naphtaline* veya *naphtalène*). Formülü $C_{10}H_8$ olan hidrokarbon.

— ANSİKL. *Naftalin*, taşkömürünün kuru kuruya damıtılmasıyle elde edilen maddelerden çıkarılır; taşkömürünün koklaşma gazında az miktarda bulunan naftalin, 200 ile 250°C arasında toplanan taşkömürü katranının soğutulmasıyle çökelir. Renkli olan bu katı madde, ham naftalindir; çok arıtılmadan süblimleştirilerek renksiz hale getirilir. Bu süblimleşmiş naftalin, sanayi uygulamalarında ve diğer uygulamalarda kullanılan ticarî naftalindir. Saf naftalinin elde edilmesi için, özellikle alkol içinde sayısız billûrlaşma işlemleri gerekir.

Naftalin, keskin ve karakteristik kokulu parlak yaprakçıklar meydana getirir; yoğunluğu 1,15'dir, 80°C'ta erir, 217°C'ta kaynar; fakat 100°C'tan itibaren bol miktarda buhar vermeğe başlar. Suda hemen hemen hiç erimez; sıcak alkolde çok, soğuk alkolde az erir.

Graebe'nin çalışmalarından sonra kabul edilen formülü (1866), birkaç yıl sonra Erlenmeyer tarafından kurulmuştur. Naftalin bir benzobenzendir, yani iki ortak karbon atomu olan iki benzen çekirdeğinden meydana gelir.

Naftalinin açık formülündeki ψ işareti benzendeki anlamı taşır. Dört tanesi α, dört tanesi de β harfiyle belirtilen, hidrojen taşıyan karbon atomlarını 1'den 8'e kadar numaralamakla yetinilir. Naftalinin kimyasal bakımdan benzenle pek çok benzerliği vardır. Bazı katılma tepkimelerinin yanı sıra kolaylıkla verdiği ornatma tepkimeleri de vardır. Yalnız şu noktalarda benzenden ayrılır:

1. naftalin, benzenden daha kolaylıkla ornatma tepkimeleri verir; soğukta brom α karbonlarından birinin yerini alır; aynı şekilde, nitrik asit naftalini α'da nitratlar, dumanlı sülfürik asit de α'da sülfonlar. Bromlama iki kere, nitratlama ve sülfonlama üç kere tekrarlanabilir. Az derişik sülfürik asit soğukta etkimez; sıcakta ve civa sülfat eşliğinde β'da sülfonlar. Friedel ve Crafts tepkimesi β'da başlar ve peşpeşe sekiz hidrojen atomu yerine alkil grupları geçirir. Sıcakta, klor önce α konumundaki, sonra 1-3 konumundaki hidrojenlerin ve en sonunda bütün hidrojenlerin yerine geçebilir;

2. naftalin benzenden daha az doymuştur ve kısmî katılma tepkimeleri verebilir; klor soğukta -1-4 halinde, sonra -2-3 halinde katılabilir; bu da benzen çekirdeğinin bir eşlenik dien gibi davrandığını gösterir. Katalitik hidrojenlemeyle, kolayca 1-2-3-4 tetrahidronaftalin (tetrahidrin) ve daha güçlükle tamamen doymuş iki halkalı dekahidronaftalin (dekalin) elde edilir;

3. ornatma türevleri benzenin türevleri gibidir; naftalinsülfonik asitlerin tuzları alkali ergimeyle kendilerine tekabül eden fenolleri (*naftoller*) verir; α-nitronaftalinin indirgenmesiyle *α-naftilamin* elde edilir. Fakat naftalin çekirdeği türevleri benzen çekirdeği türevlerinden daha etkindir; bu yüzden β-naftol, fenolün etkilenmediği şartlarda, amonyak etkisiyle *β-naftilamin*'e dönüşür.

Nitrik asitli veya permanganatlı yükseltgeme, naftalini, ortoftalik asit denen bir aromatik diasit haline dönüştürür; bu asidin anhidriti, 400°C'ta karbonun vanadyum oksit eşliğinde havayle yükseltgenmesinden meydana gelir.

Eskiden güvelere karşı kullanılan naftalin, az etkili olduğu için bugün bu amaçla pek kullanılmaz. Az miktarda oksijenle yanınca, siyah bir boyarmadde verir. Sıvı haldeki tetralin ve dekalin, eritici ve yakıt olarak kullanılır. Naftoller ve naftilaminler eczacılıkta, kokuculukta ve boyarmaddelerde hammadde olarak kullanılır. Naftalinden elde edilen ve eskiden nerede kullanılacağı bilinmeyen ftalik anhidrit, bugün birçok sentezin önemli bir hammaddesidir. (L)

NAFTALİNSÜLFONİK sıf. (fr. *naphtalène-sulfonique*'ten). Kim. Naftalin'in sülfonlanmasıyle meydana gelen bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. Her ikisi de, sülfürik asidin naftalin'e etkimesiyle meydana gelen $C_{10}H_7SO_3H$ formülünde iki monosülfonik asit vardır: orta sıcaklıkta elde edilen α - naftalinsülfonik asit ve civa sülfat eşliğinde daha yüksek sıcaklıklarda elde edilen β naftalinsülfonik asit. Bu ikinci asit, β - naftol üretiminde kullanılır. (L)

NAFTALİT i. (fr. *naphtalite*). Bileşiminde amonyum nitrat, naftalen'in notro'lu bir türevi ve bazen başka bileşikler de bulunan patlayıcı madde. (L)

NAFTASEN i. (fr. *naphtacène*). Kim. Formülü $C_{18}H_{12}$ olan aromatik hidrokarbon; ikişer ikişer iki ortak karbon atomu bulunan, çizgisel olarak yoğunlaşmış dört benzen çekirdeğinden meydana gelir. *Eşanl.* DİBENZO — 2 - 3 6 - 7 NAFTALEN, BENZO — 2 - ANTRASEN.

— ANSİKL. *Naftasen*, 335°C'ta ergiyen sarı renkli bir katıdır ve «asen» serisinin (uca yakın çekirdeği aşırı doymamış hidrokarbonlar) ilk basamağıdır. Işık etkisiyle soğurduğu oksijeni ısı etkisiyle açığa çıkarır. (L)

NAFTAZARİN i. (fr. *naphtazarine*). Kim. İndirgeyici maddeler eşliğinde sülfürik asidin dinitronaftalenlere etkimesiyle elde edilen ve 5 - 6 - dihidroksi - α naftokinon'dan meydana gelen boyarmadde. (Kimyasal yapısı alizarin'i andırır.) [L]

NAFTAZİNLER çoğl. i. (fr. *naphtazines*'den). Kim. Formülü $C_{10}H_6{=}N_2{=}C_{10}H_6$ olan bileşikler; fenazin'in benzenden türediği gibi, naftazinler de naftalen'den türer. (L)

NAFTAZOLİN i. (fr. *naphtazoline*). Eczc. Naftilmetil - imidazolin'in kısa adı; çevre damarlarını büzücü ve antihistaminiktir; göz hastalıklarında, binde 1'lik çözeltileri damla şeklinde kullanılır. (Aynı zamanda, kulak - boğaz - burun hastalıklarında, rinit, sinüzit ve anjinlerde, burun damlası ve toz halinde, antibiyotiklerle birlikte kullanılır.) [L]

NAFTEİN i. (fr. *naphtéin*). Miner. Fosil mum. (Bir hatchettin çeşididir.) [L]

NAFTENAT i. (fr. *naphténate*). Bir naftenik asidin tuzu: *Naftenatlar, kurutucu olarak boyalara, katkı maddesi olarak «aşırı basınç» veya petrol yağlarına katılır, petrokimyada ara ürünü olarak kullanılır.* (L)

NAFTENİK sıf. (fr. *naphténique*). Kim. Naftenlerden türeyen bütün maddelere, özellikle sikloheksan - karboksilik asitlere verilen eski ad.

— Petr. *Naftenik asit*, petrolün damıtılmasından elde edilen, 200 ile 300°C arasında kaynayan, koyu kıvamlı sıvı. (En önemlisi, alkilsiklopentan - asetk asittir.) || *Naftenik yağ*, ham naftenikten elde edilen yağlayıcı maddelerin genel adı. || *Ham naftenik*, ağır kısımlarında, naftenik veya siklik hidrokarbonlar oranı yüksek olan ham petrol. (L)

NAFTENLER çoğl. i. (fr. *naphtènes*'den). Kim. Başlangıçta, yalnız Bakû petrolünden çıkarılan siklanlar*'a, sonraları alişiklik hidrokarbonların hepsine verilen eski ad. (L)

NAFTİDİN i. (fr. *naphitdine*). Kim. Dinaftil grubundan, NH_2 - $C_{10}H_6$ - $C_{10}H_6$ - NH_2 formülündeki diamin; β - hidrazonaftalen'in yer değiştirmesiyle, benzidin'e benzer şekilde meydana gelir. (L)

NAFTİL—. Kim. Bir bileşikte naftil kökünün bulunduğunu belirten önek. (L)

NAFTİL i. (fr. *naphtyle*). Kim. Formülü $C_{10}H_7$ olan tek değerli kök; naftalenden bir hidrojen atomunun veya naftolden bir hidroksil grubunun çıkarılmasıyle türer. (α ve β olmak üzere iki izomeri vardır.) [L]

NAFTİLAMİN i. (fr. *naphtylamine*). Kim. Naftalen'den türeyen $C_{10}H_7$ — NH_2 formülündeki amin.

— ANSİKL. α ve β *naftilamin*ler, sanayide ayrı usullerle elde edilir: birincisi, *α*-nitronaftalin'in indirgenmesiyle, ikincisi de β naftol'ün otoklavda amonyakla işlenmesiyle hazırlanır. Her ikisi de saf halde renksiz

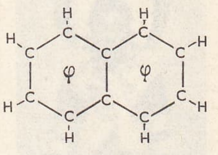

veya

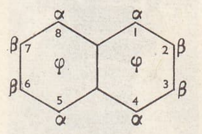

naftalin

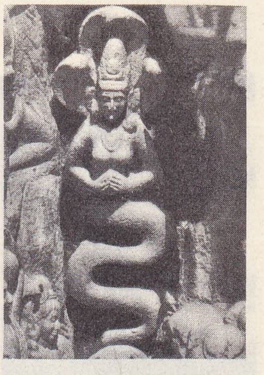

naga (hint sanatı) «Ganga'nın İnişi» (detay), Mahabalipuram'da

Foto. Gloubert-Van Oest (LAROUSSE)

olan, fakat havada çok çabuk kararan katılardır. Özellikleri bakımından anilin'e benzerler.

α - *naftilamin*, 50°C'ta erir, 300 °C'ta kaynar ve çok pis bir koku çıkarır. α - naftilamin asit sülfatı, ısı etkisiyle naftionik aside dönüşür. α-naftilamin ve *naftilamin - sülfonik* asitler, bordo veya siyah renkteki, birçok azo boyarmaddenin elde edilmesinde kullanılır. Oksazinik bir boya olan nil mavisi'nin temel maddesidir; α-naftol da α-naftilamin'den elde edilir.

β-*naftilamin*, 112°C'ta erir, 294°C'ta kaynar. Saf haldeyken kokusuzdur. β-naftilamin ve sülfonlu türevleri, boyarmadde sanayiinde kullanılır. (L)

tören kıyafetine bürünmüş bir naga

NAFTİLEN i. (fr. *naphtylene*). Kim. Formülü $C_{10}H_6$ olan iki değerli kök; naftalin molekülünden iki hidrojen atomunun çıkarılmasıyla elde edilir. (L)

NAFTİLENDİAMİN i. (fr. *naphtylenediamine*). Kim. Naftalen'den türeyen $C_{10}H_6(NH_2)_2$ formülündeki çevrimsel diaminlere verilen ad. Birbirinin izomeri olan, on tane naftilendiamin vardır.) [L]

NAFTİLÜRE i. (fr. *naphtyluree*). Kim. Formülü $NH_2 - CO - NH - C_{10}H_7$ olan ornatılmış üre; izosiyanik asidin naftilamine etkimesiyle elde edilir. (L)

NAFTİN i. (fr. *naphtine*). Kim. Bk. NİTROZONAFTOL.

NAFTİONİK sıf. (fr. *naphtionique*). Kim. α - naftilamin-4-sülfonik asidi için kullanılır; sanayide, sülfanilik aside benzer şekilde, α - naftilamin* sülfat asidinin ısı etkisiyle yer değiştirmesinden elde edilir. (Bu asit, azo boyarmaddelerinin hazırlanmasında kullanılır.) [L]

NAFT(O)—. Kim. Benzen serisinde benzerleri bulunan ve benzen çekirdeğinin yerine naftalen çekirdeğinin geçmesiyle türeyen bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek (msl. *naftorezorsin*). [M]

NAFTOİK sıf. (fr. *naphtoïque*). Kim. Naftalenden türeyen $C_{10}H_7COOH$ formülündeki monoasitler için kullanılır. *Eşanl.* KARBOKSİLİK - NAFTALEN.

— ANSİKL. İki izomer asidi vardır: 160° C'ta eriyen α-naftoik asit ile 182° C'ta eriyen β-naftoik asit. Çeşitli metotlarla, naftilaminlerden sentetik olarak elde edilir ve ara ürün olarak nitrilleri verir. (L)

NAGASAKİ'de atom bombası patladıktan sonra (9 ağustos 1945)

NAFTOKİNON i. (fr. *naphtoquinone*). Kim. Naftalenden türeyen, $C_{10}H_6O_2$ formülündeki kinon.

— ANSİKL. Birbirinin izomeri üç *naftokinon* bilinir: 125°C'ta eriyen ve benzokinona benzeyen - 1 - 4 veya α naftokinon; fenantenkinon'u andıran, kokusuz, kırmızı renkli iğnecikler meydana getiren - 1 - 2 veya β naftokinon ve güçlü oksitleyici özellikler gösteren amfinaftokinon (veya - 2 - 6 naftokinon). [L]

NAFTOL i. (fr. *naphtol*). Kim. Naftalenden türeyen $C_{10}H_7OH$ formülündeki fenollere verilen ad.

— ANSİKL. Kim. α ve β-*naftol*'ler, naftalinsülfonik asitlerin alkali ortamda ergitilmesiyle elde edilebilen sanayi ürünleridir. Buna rağmen α-naftolu elde etmek için, α-naftilamin sülfatını otoklavda su ile işlemek tercih edilir; bu işlem sonunda α-naftilamin hidrolizle naftol ve amonyak verir. Naftoller, hafif bir fenol kokusu veren billûrlaşmış katılardır. Bunlar saf halde renksizdir. Fenol gibi, yakıcı alkalilerde çözünür, fakat alkali karbonat eriyiklerinde çözünmez. Nitröz asit etkisiyle, birer boyarmadde olan nitrozonaftollere dönüşür.

α-*naftol* 96°C'ta erir. 280°C'ta kaynar. Kaynar da olsa, suda az, alkol ve eterde ise iyi çözünür. Sülfonlu türevleri boyarmadde sanayiinde kullanılır. Di- ve trisülfonik α-naftol asitler, hamurların boyanmasına yarayan nitrolu boyarmaddelerin (Martius sarısı, naftol sarısı) elde edilmesinde kullanılır.

β-naftol 122° C'ta erir, 286° C'ta kaynar. Kaynar suda iyi çözünür ve α-naftol gibi su buharıyle sürüklenmez. β naftol ve kroseik asit, Schaeffer asidi gibi sülfonlu türevleri, önemli azo boyarmaddelerinin (özellikle nitranilin kırmızısı) temel bileşenidir. β naftol ayrıca, β-naftilamin'in hazırlanmasında da kullanılır.

Metil ve etil eter oksitlerinin kalıcı bir kokusu vardır; kokuculukta ve sabunculukta *yara-yara* veya *nerolin* ile *bromelia* adlarıyle kullanılır.

— Eczc. Naftoller bağırsak antiseptiği olarak (özellikle benzoat [benzonaftol] veya salisilat şeklinde) kullanılır. (L)

NAGA i. Assam'da konuşulan, tibet - birman öbeğinden dil. (L)

NAGA, Filipinler'de şehir, Luzon adası'nın güneyinde; 4 500 nüf. Çimento fabrikası. (L)

NAGA i. Hint mit. Gövdesinin üstü insan, alt kısmı yılan şeklindeki cinlere verilen ad; yeraltı bölgelerinde yaşarlar, kültleri su kültüne bağlıdır. (Sayıları bin kadardır, bazılarınınn uzun bir geçmişi vardır. *Nagi* veya *Nagini*'ler büyüleyici güzellikleriyle ünlüdür.) [L]

NAGA, Sudan'da yer, Hartum yakınında. Naga'da Meroilerden kalma anıtlar bulunmuştur; başlıcaları bir köşk ile tanrı Apedemak'a adanmış bir tapınaktır. (L)

NAGÂH veya **NAGEH** sıf. (fars. *na-*, olumsuzluk eki ve *gâh* veya *geh*'ten *nâ-gah*, *nageh*). *Esk.* Vakitsiz, zamansız, uygun zamanda olmayan. || *Gâh u nagâh*, vakitli vakitsiz.

◆ Zf. *Esk.* Ansızın, birdenbire: *Huruşa başladı nagâh künc-i hatırdan / Hezar vesvese sad-gûne arzu-yı muhal* (Nedim). *Giderken böyle, uryan bir çocuk nagâh / Nasıl bilmem, ne cüretle / Elimden tuttu* (Tevfik Fikret). || *Nagâh-zuhur*, birdenbire oluveren.

◆ **Nagâhan** veya **Nagehan** zf. *Esk.* Birdenbire, ansızın: *yarılıp divar çıktı nagehan / Üç bile huri bana oldu ayan* (Süleyman Çelebi). *Bugün akşam niçin hazin oldu? / Nereden geldi nagehan bu melâl* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Nagehanî** sıf. *Esk.* Birdenbire, ansızın olan: *Gurub-ı şems ile yatsı arasında ay doğunca Şebîb, hemen bir hücum-ı nagehanî ile Kûfe ordusunun sol kolunu vurup dağıttı* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Esk. Nagehanî hadise*, beklenilmeyen olay. (Önceden görülmesi, en büyük dikkat ve özenle bile önlenmesi mümkün olmayan tabiat veya insanların sebep oldukları olaylar. Meselâ, yangın, su baskını, savaş, iç isyan, hükûmet yasağı.) [M]

NAGALAND, Hindistan birliğinde eyalet; 369 200 nüf. Hindistan ve Birmanya sınırında, Brahmaputra ile Yukarı Çindvin arasında yer alan eyalet toprakları, Noga dağlarının ve Patkai'nin bir kısmını kapsar. Birbirine uzak, ormanlarla örtülü dağlarda, geçimlerini hem ormanı yakarak gezgin tarım, hem de taraçalarda sulama yoluyle tarım (başlıca ürünleri mısır ve pirinç) yaparak sağlayan Nagalar yaşar. Tibet-Birmanya asıllı bu animist halklar hâlâ çok vahşidir; kafatası avcılığı ve insan kurban etme olaylarına sık sık rastlanır. Bazı unsurları merkezî idareye karşı savaşmaktadır.

— Tar. Önce Assam valisi tarafından yönetilen bir toprak olan Nagaland, ocak 1961'de Hindistan'ın bir eyaleti haline geldi. 1963'te resmen kurulan Nagaland, Hindistan Birliği federasyonuna katılacaktı. 14 Ocak 1967'de kurulacağı bildirilen federasyon, hiç değilse merkezî hükûmet nazarında Assam halklarının, özellikle de Nagaların muhtariyet isteklerini gerçekleştirecekti. 1952'de bir pasif direnme hareketini başlatan Nagalar, 1955'te «Hür Nagaland» hükûmetinin yönetimi altında silâhlı ayaklanmaya geçtiler. 1964 Eylülünde ateşkes yapıldı; 1965 ve 1966'da birçok defa uzatılan bu ateşkes sırasında, Yeni Delhi hükûmeti, Kohima hükûmeti ve âsi önderler arasında yapılan görüşmelerden sonuç alınamadı. Nagaların yeraltı teşkilâtı içinde, mutedillerle Çin taraftarları çatıştı; Hindistan, Çin'in silâh yardımını protesto etti. Hint kuvvetleriyle Nagalar arasında yeniden başlayan çarpışmalar önlenemedi. (LM)

NAGA'LAR, Birmanya ile Hindistan sınırında yaşayan halk. Bk. NAGALAND. (L)

NAGAM çoğl. i. (ar. *nağme*'den *nağam*). *Esk.* Nağmeler, ezgiler: *Olunca mail-i keder bu fıtrat-sema-harem / Dolar sımah-ı ruha binihaye uhrevî nagam* (A. Ekrem Bolayır). || *Nagam-kâr*, güzel sesler çıkaran, ezgiler söyleyen. || *Nagam-perver* («nağme seven»), türkü, ezgi söyleyen, güzel sesler çıkaran. || *Nagam-perveran* («nağme sevenler»), türkü söyleyenler, güzel sesler çıkaranlar: *Öter şu yanda nagamperveranın en güzeli / Dudaklarında Nedim'in o günkü bir gazeli* (Tevfik Fikret). || *Nagam-saz*, türkü söyleyen, güzel sesler çıkaran: *Ümmidime imanım olur sehper-pervaz / Bintevbe eğer ye's ile oldumsa nagamsaz* (Süleyman Nazif).

◆ **Nagamat** çoğl. i. *Esk.* Nağmeler, ezgiler. (M)

NAGANO, Japonya'da şehir, Honşu adasında il merkezi, Şinano kıyısında; 152 500 nüf. Meşhur Buddha tapınağı. İpek sanayii, seramik. — *Nagano ili*, 2 021 000 nüf. (L)

NAGANO (Osami), japon amirali (Koçi 1880-Tokyo 1947). Washington'da deniz ataşesi olarak bulundu, sonra eğitim filosu kumandanı oldu. Washington ve Cenevre Deniz konferanslarında (1933) uzman olarak görev aldı. 1935 Londra konferansında, Japonya'nın artık dilediği gibi hareket etmek istediğini söyleyerek, konuşmaları yarıda kesti. 1936'da bahriye bakanı, 1937'de do-

NAGASAKİ: atom bombasından sonraki görünüşü (ağustos 1945)

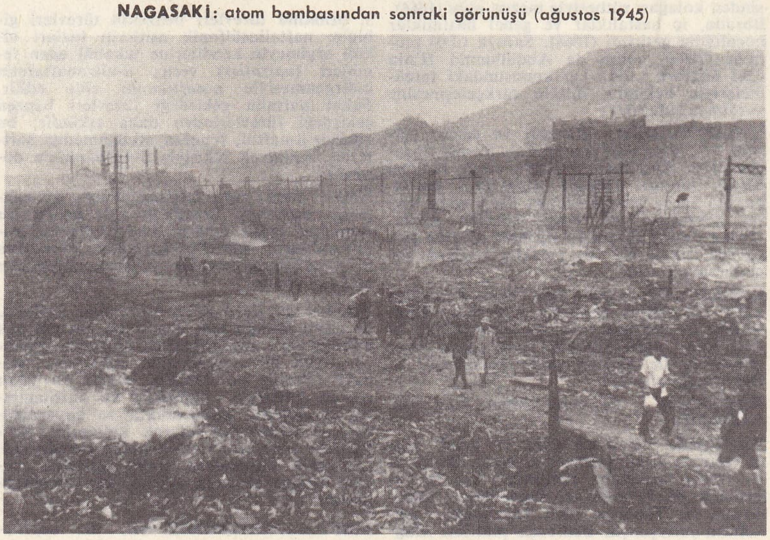

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Histoire de l'Humanité; LAROUSSE

nanma kumandanı oldu. 1941'de deniz kurmay başkanı olarak Pasifik'teki tüm deniz-hava harekâtını, özellikle amiral Yamamoto kumandanlığındaki karma donanmanın harekâtını yönetti. Savaş taraftarı partiyi temsil etmekle suçlandı, 1945'te tutuklandı, hapiste öldü. (L)

NAGAOKA, Japonya'da (Niigata ili), şehir, Şinano yakınında; 130 800 nüf. Bu eski derebeylik şehri VIII. yy.da Japonyanın başkentiydi; uzun bir gerileme döneminden sonra yakınında petrol bulunmasıyle canlı bir sanayi merkezi haline geldi: kimya sanayii, makine ve dokuma fabrikaları. (L)

NAGAOKA (Hantaro), japon fizikçisi (Omura, Nagasaki yakınları 1865-öl. 1947). Tokyo üniversitesinde profesörlük yaptı (1896). Japon fiziğinin öncülerindendir. Matematiksel fiziğin çeşitli kolları üzerinde araştırmalar yaptı: tayfölçümü, özellikle civa ve izotoplarının tayfları, Zeeman etkisi, elektromagnetizma, magnetik daralma, atom mekaniği, deprem dalgalarının yayılması v.b. (L)

NAGAPATTİNAM, esk. **Negapatam,** Hindistan'da (Madras) şehir, Koromandel kıyısında, Kaveri ırmağının ağzında; 61 300 nüf. Elektrometalürji ve dokuma sanayii. Limanından tütün, yer fıstığı, pamuklu kumaş ve ipekli ihraç edilir. XVII. yy.da bir portekiz ticaret acentesi olan şehri, 1660'ta Hollandalılar, 1781'de İngilizler ele geçirmişti. (L)

NAGARACA i. («kral - yılan» anlamında sanskritçe k.). Naga'ların şefi. (Hint edebiyatına göre, Nagaraca'lar çoğu zaman zengin ve güçlüdürler; buddha efsanesine göre ise birçok halde Buddha'ya görünürler.) [L]

NAGARCUNA, güney hindistanlı buddha'cı filozof. Daha çok efsanevî bir kişiliği olan bu filozof, M.S. I. yy.ın sonunda veya II. yy.ın başlarında yaşamış olmalıdır. Deha sahibi bir kişiliği olduğu, Mahayana Buddha'cılığına gerçekten kesin bir yön verdiği, Madhyamika* okulunu kurduğu söylenir. Öğretisi eşyanın boş oluşuna dayanır. Kendisine mal edilen metinler üstüne pek çok yorum yapılmıştır. (L)

NAGAR HAVELİ, Hindistan'da eski portekiz sömürgesi. Bk. DADRA. (L)

NAGARİ i. Leng. Bk. DEVANAGARİ.

NAGASAKİ, Japonya'da liman şehri, Kyuşu adasında, il idare merkezi, Çin denizi kıyısında; 363 000 nüf. Üniversite. Nagasaki XVI. yy.da Japonya'nın Avrupa ticaretine ve Hıristiyanlığa açılan ilk şehirlerinden biriydi ve Iyeyasu ile halefleri Japonya'nın dış ülkelerle ilişkilerini kestikleri zaman (1642) yalnız Nagasaki yabancı tüccarlarla temasa devam etti. Mahfuz bir koy kıyısında, bir tepeler amfiteatr'ının eteğinde yer alan şehir, Sasebo madenlerinin beslediği bir kömür ikmal üssü ve Japonya'nın başlıca petrol ithal limanıdır. Nagasaki dokuma, çimento, pirinç ve kurutulmuş balık da ihraç eder. Cephane fabrikası; tersaneler. Şehirde ayrıca büyük kısmı Miksubişi şirketi tarafından kurulu çelik, tezgâh ve elektrikli âlet tesisleri de gelişmiştir. Ama şehir gene de ülkenin iç kısımlarıyle güç bağlantı kurmasından ve Çinle ilişkilerin azalmasından zarar görmektedir. — *Nagasaki ili,* 1 748 000 nüf.

— Ask. tar. Bir amerikan uçan kalesi 9 ağustos 1945'te Nagasaki'ye ikinci atom bombasını (plütonyumlu bomba) attı. Şehir bir dağla ikiye bölünmesi sayesinde, Hiroşimo'dan daha az zarar gördü. Yine de 4,5 km²'lik bir alandaki her şey yok oldu; 40 000 kadar ölüm ve bir o kadar yaralanma tespit edildi. (L)

Nagasaki tavuğu, ispenç tavuk ırklarının en ufağı; anayurdu Japonya'dır. Değişik çeşitleri vardır. (L)

NAGAYKA i. Mahmuz takmayan kazakların kullandıkları deri kamçı. (L)

NAGEH sıf. Bk. NAGÂH.

NAGEL (Wilibald), alman müzik bilgini (Mülheim-an-der-Ruhr 1863-Stuttgart 1929). *Neue Musikzeitung* gazetesinin yazı işleri müdürü oldu, Stuttgart Yüksek Müzik okulunda öğretmenlik yaptı. Başlıca eserleri: *Geschichte der Musik in England* (İngiltere Müzik Tarihi) ve *Beethoven und Seine Klaviersonaten* (Beethoven ve Piyano Sonatları). [L]

Nagele leğeni, leğenin bir tarafının normal, bir tarafının kusurlu gelişmesinden ileri gelen ve çok seyrek görülen şekil bozukluğu; alman doğum hekimi Franz Karl *Nagele*'nin (1778-1851) adıyle anılır. (L)

NAGELFLUH i. (alm. *nagel,* çivi ve *fluh,* dayanıksız kaya'dan). İsviçre'de, içindeki yassı çakıltaşları çivi başları gibi çıkıntılar meydana getiren üçüncü zaman konglomerası. (L)

NAGELİ (Hans Georg), isviçreli müzik yazarı ve bestecisi (Wetzikon 1773- Zürich 1836). Zürich'te kira ile çalgı ve nota veren bir müzik dükkânı açtı, bir şan enstitüsü, bir de ünlü erkek korosu kurdu. Sayısız bestesi içinde en ünlüsü 4 sesli korolarıdır. (L)

NAGELİ (Karl Wilhelm VON), isviçreli botanikçi (Kilchberg 1817-Münih 1891). Eğreltiotunun anterozoitlerini keşfetti. Başlıca eserleri: *Die Neueren Algensysteme und Versuch zur Begründung eines eigenen System* (En Yeni Suyosunu Sistemi ve Özel Bir Sistem Kurulması Üstüne Deneme) [1847]; *Entstehung und Begriff der Naturhistorischen Art* (Tabiat Tarihinin Doğuşu ve Kavramı) [1865]; *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre* (Başkalaşım Üstüne Mekanik-Fizyolojik Nazariye) [1883]. (L)

NAGELSBACH (Karl Friedrich), alman klasik filoloji bilgini (Vöhrd, Nürnberg 1806 - Erlangen 1859). Erlangen üniversitesinde doçent oldu; latin stilistiği (*Lateinische Stilistik,* 1846) ve yunan dini tarihiyle (*Die Homerische Theologie* [Homeros İlâhiyatı] 1840) uğraştı. (M)

NAG HAMADİ, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Kene ili), Nil'in batı kıyısında; 8 000 nüf. Şeker fabrikası. 1930'da inşa edilen Nil'i yükseltme barajı. (L)

NAGIZ sıf. (ar. *nağż*'dan *nāğıż*). *Esk.* Şaşırmış gibi kafasını sallayan. || Sallayan, çalkalayan. (M)

NAGO'LAR. Bk. YORUBA'LAR.

NAGOR i. Kızıl sarı tüylü, öne doğru kıvrık boynuzlu antilop. (İlmî adı *Redunca redunca. Reduncinae* altfamilyasından.) [L]

NAGORNO-KARABAH. Bk. KARABAĞ.

NAGOYA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Aiçi ilinin idare merkezi, İse körfezi yakınında; 1 659 000 nüf. Üniversite. Yoğun nüfuslu bir ovada kurulan Nagoya, işçi bolluğu sayesnide, Japonya'nın büyük sanayi merkezlerinden biri haline geldi. Uçak ve makine yapımı; otomobil fabrikaları; kimya sanayii; seramik atelyeleri (porselen ve bölmeli mineler); plastik maddeler yapımı. Bu sanayi faaliyeti için gerekli trafiği kaldıramayan limanı, son yıllarda şehrin gelişmesini köstekledi. XVII. yy.dan kalma şato; bazıları M. S. II. yy.dan kalma buddha ve şinto dini tapınakları. (L)

NAGPUR, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Dekkan'ın kuzeyinde; 643 200 nüf. Üniversite. Bir demir ve karayolu kavşağı olan şehir, bölgenin portakal ve manganezini ihraç eder: sanayi gelişmiştir; demiryolu atelyeleri; tahta işçiliği, dokuma (pamuk fabrikaları) ve kimya sanayii; makine yapımı. Üniversite ve bahçıvnalıkta uzmanlaşmış tarım araştırmaları merkezi.

— Tar. Gondana topraklarını da içine alan bu ülkede XVI. yy.dan önce dört krallık vardı. Bunlar, kuzeyde Garha Mandla, güneyde Çanda, ikisi arasında Deogarh adlı krallıklardı. Türk - Hint imparatoru Ekber Şah (1542-1602) kuzey krallığını, Evrengzib de (1618-1707) Deogarh ve Çanda'yı vergiye bağladı. Deogarh toprakları içinde olan Nagpur'un başkent yapılması Çand Sultan (öl. 1739) zamanındadır. Kral Raghuci II döneminde Nagpur en parlak çağını yaşadı. Raghuci, bir aralık İngilizlerle Argaon ve Assaye savaşları sonucu imzaladığı Deogaon antlaşmasıyle (1803) topraklarının üçte birini kaybetti. Raghuci'nin yerine tahta geçen oğlu Barsoci'nin (1816-1817) devlet yönetimindeki yetersizliği yüzünden şehir gerilemeğe başladı. Parsoci'den sonra başa geçen Appa Sahib'-in İngilizlere yenilmesi üzerine devlet daha da geriledi. Son hükümdar Raghuci III'ün ölümü (1853) üzerine bütün ülke ingiliz yönetimi altına girdi. (M)

NAGPURİ i. ve sıf. Leng. yaklaşık olarak 2,3 milyon kişi tarafından konuşulan marathi lehçesi. (L)

NAGUMO (Çuiçi), japon amirali (Yamagata 1886-Saipan 1944). İkinci Dünya savaşında Pearl Harbor baskınını (7 aralık 1941) düzenleyen filoya kumanda etti. Midway savaşında (haziran 1942) I. Filoyu yönetti (bu savaşta dört japon uçak gemisi batırıldı). Marian adalarında görevlendirildi. Amerika'nın Saipan'a yaptığı saldırıda intihar etti (haziran - temmuz 1944). [M]

NAGÜVAR veya **NAGÜVARE** sıf (fars. *nā-,* olumsuzluk eki ve *güvār* veya *güvāre*'-den *nā-güvār* veya *nā-güvāre*). *Esk.* Sindirilmesi zor. || Tadı acı olan, acı: *Câm-ı zehrâb-ı gelûsûz-i firakın sâki / Nagüvar öyle değildir ki demek mümkün ola* (Nabi). [M]

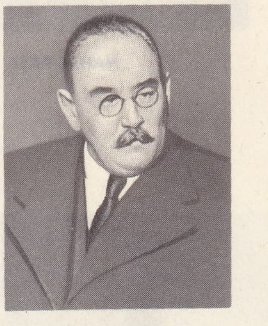
İmre NAGY

NAGY (Ferenc), macar siyaset adamı (Bisse, Baranya 1903). Küçük mülk sahipleri partisinin genel sekreteri (1939-1942), daha sonra başkanı oldu (1945), bir koalisyon hükûmeti kurdu (şubat 1946-mayıs 1947), fakat Sovyetler birliğine karşı bir komploya karışmakla suçlandı, İsviçre'den Amerika'ya kaçtı (31 mayıs 1947), oradan da Londra'-ya geçti. (L)

NAGY (İgnác), macar yayımcısı ve yazarı (Keszthely 1810 - Budapeşte 1854). Birçok edebiyat dergisi yayımladı; *Jelenkor, Eletképek, Hölgyfutar.* Devrinin en iyi kalemlerini çevresinde topladı. Romanlarında Eugene Sue'nün, özellikle Magyar Titkok'-un (*Macar Sırları,* 1844) etkisi görülür. *Tisztujitas* (Memur Seçimi) [1842] adlı komedisinde, Eski rejimdeki yolsuzluklarla alay eder. (L)

NAGY (İmre), macar siyaset adamı (Kaposvar 1896-Budapeşte 1958). Bir köylü ailedendi. Sosyal - Demokrat partide çalıştı, Ruslara esir düştü (1915), 1917'de komünizmi benimsedi, Bela Kun'un kısa ömürlü hükûmetinde görev aldı (1919). Gizli eylemleri yüzünden Moskova'ya kaçmak zorunda kaldı. Macaristan'a Ruslarla beraber döndü (1944), tarım bakanı oldu (aralık 1944) ve toprak reformuna girişti. İçişleri bakanlığı (kasım 1945 - şubat 1946), Millî meclis başkanı (ağustos 1947), 4 temmuz 1953'te de başbakan oldu. Sanayi yatırımlarını, tarım lehine kısma çabaları ve parti siyasetini tenkit etmesiyle, stalin'-ci Rakosi ve Ernö Gerö'nün düşmanlığını üstüne çekti ve önce merkez komitesinden (nisan 1955), sonra da Komünist partisinden çıkarıldı (nisan 1956). Fakat ekim 1956 ayaklanmasında eski görevine getirildi (14 ekim), daha sonra sovyet askerlerinin geri çekileceğini vaat ederek bir hükûmet kurdu. Milliyetçi hareketin başarısızlığa uğraması üzerine Yugoslavya büyükelçiliğine sığındı (4 kasım), ama dışarı çıkarken tutuklandı (22 kasım), ölüm cezasına çarptırılarak idam edildi (haziran 1958). [L]

NAGYAGİT i. (Erdel'de yer adı *Nagyag* > fr. *nagyagite*'ten). Miner. Tabiî altınlı kurşun tellürür. (L)

NAGYAFÖLD («Büyük Ova»), Macaristan'da coğrafî bölge, Tuna'nın meridyen parçası ile, Karpat dağlarının ilk yükseklikleri arasında. Tabiî bir bölge olarak Nagyaföld, Macar devletinin sınırlarından taşarak, Yugoslavya ve Romanya topraklarına girer. Pannonia havzasının ortasında yer alan bu bölgenin başlıca özelliği ova ufuklarının tamamıyle bir örnek olmasıdır. Coğrafî bölgeler sadece toprakların cinsi ve işleniş şekliyle birbirinden ayırdedilir. Günlük dilde *alföld* devamlı olarak ekilen ve tahıl ürünü alınan toprak anlamına gelir; *puszta* eski derebeylik mülklerinin uçsuz bucaksız topraklarındaki hayvan otlatılan bozkırları ifade eder; bu topraklar alföld'den daha az verimlidir ve çeşitli toprak reformlarının geleneksel toprak işleme şekillerini ge-

Foto. A.İ. (LAROUSSE)

NAHAS PAŞA

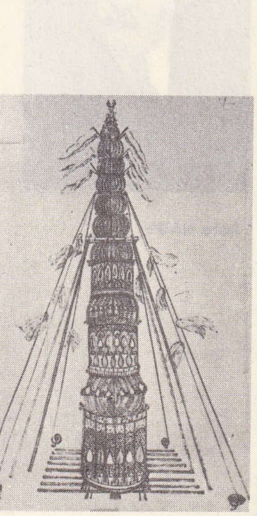

nahil (XVII. yy.) [Metin And arşivi]

riletmesi yüzünden sınırları küçülmüştür. İki dünya savaşı arasında yalnız Debrecen bölgesinde (Hortobagy puszta'sı) rastlanan puszta bugün ortadan kalkmak üzeredir. Tuna ile Tisza arasındaki birçok hareketli kum tabakası tutulmuştur ve buğdayın yanı sıra çoğunlukla çavdar, patates ve sunî otlaklar yetiştirilir. Tisza'nın doğusunda, macar coğrafyacılarının «Transtisza» adını verdikleri bölgenin büyük kısmı kuzey kesim dışında derin ve verimli lös topraklarıyle örtülüdür. Güneyde, Csongrad ve Bekes idare bölgelerinde bol buğday ve mısır üretilir. Daha kuzeye doğru Tisza'nın orta havzasındaki hidroteknik çalışmaları pusztanın geri kalan ıssız kısımlarını değiştirmiştir. Alföld'ün bütün bu kesimi hâlâ büyük bir hayvancılık bölgesidir. (L)

NAGYBANYA. Bk. BAIA-MARE.

NAGY - ENYED. Bk. AIUD.

NAGYKANIZSA, Macaristan'da (Zala idare bölgesi) şehir, Balaton gölünün güneybatısında; 34 200 nüf. XVI. yy.dan kalma bir hisarın kalıntıları. Petrol sanayiinde kullanılan araçlar. — Yakınında Lispe, Hohat ve Lovaszi petrol ve tabiî gaz yatakları. (L)

NAGY-KAROLY. Bk. CAREI.

NAGYKÖRÖS, Macaristan'da (Peşte idare bölgesi) şehir, Cegled'in güneyinde; 25 900 nüf. Gotik kilise. Bağcılık. (L)

NAGY-SZEBEN. Bk. SIBIU.

NAGYVARAD. Bk. ORADEA.

NAĞME i. (ar. *nagme*). Ezgi, güzel ve uyumlu ses: *Boşlukta gezen saf, ebedî gölge dudaklar / Gözlerdeki rüyalara bir nağme fısıldar* (Ahmed Hâşim). *Bir âşık rebap çalıyor, tatlı nağmelerle ruhları dinlendiriyordu* (N. Araz). || *Mec.* Bir kimsenin yapmacıkla ve nazlanarak söylediği söz.

— ÇEŞ. DEY. *Nağme yapmak. Argo.* Sözü edilen konuyu hiç önem vermiyormuş gibi anlatmak. Bildiği bir şeyi bilmez görünmek. || *Nağmeyi değiştirmek,* ezgiyi değiştirmek. *Mec.* Alttan almak.

— *Esk. Nağme-ger* (*nağme-han, nağme-hiz, nağme-kâr, nağme-keş, nağme-perdâz, nağme-saz, nağme-sera* veya *nağmezen*), şarkı, türkü söyleyen, güzel ve uyumlu sesler çıkaran: *Kanı mest-i hayalabede-i la'lin alıp ey meh / Nagam-per daz-ı bezm-i ah ü feryad olduğum günler* (Halim Giray). *Nağme-i bad-ı bahar-ı keremin ettikçe / Andeliban-ı riyaz-ı hüneri nağmesera* (Veysi). *Bade-har-ı cam-ı aşkım bulsa feyzinden eser / Haşre dek bezminde Zühre nağmesaz-ı çenk olur* (Leskofçalı Galib). || *Nağme-hanî* (veya *nağme-kârî*), şarkı türkü söyleme, güzel ve uyumlu sesler çıkarma.

— Mus. *Esk.* Ses, motif, lâhin parçası, ezgi bölümü. (Sesler nağmeyi, nağmeler musiki cümlesini, cümleler haneyi, haneler musiki eserini meydana getirir.) || *Nağme-i kâbil,* türk musikisinin eski bir birleşik makamı; zamanımıza kalmış bir örneği yoktur. (Kantemiroğlu *Edvâr*'ından alınan bir musiki risalesinde adı geçmektedir.)

nahiller (XVI. yy.)

NAH ünl. Bk. NA.

NAH i. (fars. *naḫ*). İplik, ince ip, ibrişim teli. || Kıymetli kumaşlardan yapılmış bir çeşit halı, kilim. (M)

NAHA, Ryukyu takımadalarının merkezi, Okinava adasında, Doğu Çin denizi kıyısında; 75 700 nüf. Ticaret limanı. Dokuma sanayii. Seramik ve lake. (L)

NAHAFET veya **NEHAFET** i. (ar. *nahâfet* veya *nehâfet*). *Esk.* Zayıflık, cılız olma hali, çelimsizlik. (M)

NAHAH zf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *ḫᵛāh*'tan *nā-ḫᵛāh*). *Esk.* İstemeyerek, zorla, zorlanarak: *Senin vakt-i şerîfinde geleydi dehre Keyhusrev / Gelip çârubkeş olurdu der-i ikbaline nahah* (Nedim). || *Hah-nahah* (veya *hah ü nahah*), ister istemez, zorla. (M)

NAHAK sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar. *ḥakk*'tan *nā-ḥakk*). *Esk.* Haksız, gereksiz: *Ben şehid-i tığ-i cevrin olmadan kaçmam veli / Hûnu nahak olmaz ey mehru dem-i mahşer helâl* (Üsküdarlı Hakkı). || Zf. Boşuna.

— DEY. *Nahak yere,* haksız yere, haksız olarak: *Padişaha hitaben; «Hünkârım! Bizi nahak yere katlettiler arz-ı hâle geldik»* (N. Araz). *Reddi ilhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahali-i İslâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan* [...] *başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayr-i kanunî teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgrafnamelerle de hata-yı siyasisini idareten de artırdı* (Atatürk). *Nahak yere feryad ediyor: Âcize hak yok!* (M. Â. Ersoy). [M]

NAHARİR çoğl. i. (ar. *nihrir*'den *naḥārīr*). *Esk.* Bilgili, tecrübeli, becerikli kimseler. (M)

NAHARRO (Bartolome DE TORRES). Bk. TORRES.

NAHARYA, İsrail devletinde şehir, Akra'nın kuzeyinde; 9 200 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

NAHAS PAŞA, mısırlı devlet adamı (Kahire 1876 - İskenderiye 1965). Hukuk okudu. Kahire'de hâkimlik görevine başladı, siyasete atıldı. Vefd partisinin ilerigelenleri arasında yer aldı. Sad Zaglul Paşa ölünce Nahas Paşa bu partinin lideri oldu (1927). İngilizlere karşı mücadeleyi sürdürdü. 1936 Seçimlerinde Nahas Paşanın başında bulunduğu Vefd partisi kazandı ve Nahas Paşa hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Onun başbakanlığı zamanında kanal bölgesi Mısır'ın burada 10 000 kişilik bir birlik bulundurması şartıyle İngilizler tarafından boşaltıldı. 1937'de Montreux antlaşmasıyle kapitülasyonlar kaldırılınca Mısır, düştüğü ticarî bunalımdan kurtuldu. Bu antlaşmadan sonra kral Faruk, Nahas Paşayı iktidardan uzaklaştırdı. Bu arada Vefd partisi ikiye ayrıldı. 1942'de Sırrı Paşanın başbakanlıktan ayrılması üzerine Nahas Paşa tekrar başbakan oldu. Mısır'da sıkıyönetim ilân etti. İkinci Dünya savaşında İngilizlere yardım etti. Savaş bitince (1944) görevini Ahmed Mahir Paşaya bırakmak zorunda kaldı. 1950'de Vefd partisi büyük bir çoğunlukla tekrar meclise hâkim oldu. Bu devrede Nahas Paşa İngilizlere karşı «Kanal savaşı» denilen mücadeleyi başlattı. 1952'de mısır kuvvetleri Tel el-Kebir'deki ingiliz kuvvetlerine saldırdı. Bu olaylar sürerken Kahire'de geniş ölçüde sabotaj yapıldı, şehirde büyük yangınlar çıktı. Kral Faruk bu olayların yaratıcısı olarak Nahas Paşayı gördü ve görevden aldı. Nâsır, albay Amr ve general Necib'in yönetimindeki Hür Subaylar ihtilâliyle kral Faruk ülkeden çıkarıldı; Nahas Paşa göz hapsine alındı (1952). [M]

NAHAST sıf. (fars. *na-*, olumsuzluk eki ve *hast*'tan *na-hast*). *Esk.* Kötürüm. (M)

NAHAŞ, Ammon prensi (M. Ö. XI. yy.). Yahudi şehri Yabeş'e saldırdı ve bu şehirde oturan herkesi, birer gözünü oymakla tehdit etti. Saül, zamanında yetişerek Ammonları bozguna uğrattı. (L)

NAHB i. (ar. *naḥb*). *Esk.* Yüksek sesle ağlama, yalvarıp ağlama. || Ölüm, ecel. (M)

NAHB i. (ar. *nahb*). *Esk.* Çekip çıkarma. || Bir şeyin en iyisini seçme, tercih etme. || Bir kimse şerefine bir nefeste içilip bitirilen kadeh. (M)

NAHÇEVAN. Bk. NAHÇIVAN.

NAHÇİR i. (fars. *naḫçīr*). Avc. *Esk.* Ceylân ve benzeri hayvanların, özellikle dağ keçisinin avı: *Nahçire çıksa satveti her nîm hatvede / Dest-i kemine bir iki şîr-i jeyan verir* (Nedim). || Yaban keçisi, ceylân ve benzeri av hayvanlarının ortak adı: *Birdir nazarında şir ü nahçir* (Abdülhak Hâmid). || Avlanılan yer, avlak. || *Nahçirgâh,* av yeri, avlak. || *Nahçir-gir* (veya *nahçir-van*), avcı. (M)

NAHÇIVAN veya **NAHÇEVAN,** S.S.C.B.'de Azerbaycan'a bağlı muhtar cumhuriyet, 154 000 nüf. Başkenti, *Nahçivan.* Cumhuriyet, Aras'ın çığırı kıyısında İran sınırı boyunca uzanan bir iç havzadadır. Başkent, Ptolemeaios'un sözünü ettiği *Maksyana*'nın yerinde kurulmuştur. Nüfusun büyük bölümünü Tatarlar, bir bölümünü de Ermeniler meydana getirir. Tabakhaneler, tuğla ve çanak çömlek imalâthaneleri, kaya tuzu yatakları, değirmen taşı yapımı.

— Tar. Halife Osman zamanında islâmlar tarafından ele geçirildi. Muaviye zamanında geniş ölçüde onarım gördü. Kanunî zamanında Osmanlılar tarafından alındı. 1828'de Rusların eline geçti. Rusya'da 1917 devriminden sonra Azerbaycan cumhuriyetine bağlı Nahçivan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti kuruldu. Nahçivan'da XVI. yy.da 10 200 ev, 70 cami, 20 han, 7 hamam, 1 000 dükkân vardı. XIX. yy.da şehrin nüfusu 12 611, köyleriyle birlikte 92 355'ti. 1870'te buradan ayrılan bazı Ermeniler, Rostov'un 2 km kuzeydoğusunda, Don ırmağının Azak denizine döküldüğü yerden 40 km yukarıda Nahçivan adıyle anılan kasabayı kurdular. 19 455 Nüfusu olan bu kasabada iç yağı, mum, tuğla fabrikaları vardı. Balık avcılığı yapılıyordu. (M)

Nahçivan seferi, Kanunî Sultan Süleyman'ın İran'a ikinci ve son seferi (1553 - 1555). Kanunî devrinde daha önce yapılan Irakeyn* seferinde (1534-1535) Tebriz ve Bağdat alındı, fakat İranlılarla barış yapılamadı. Şah Tahmasp, Osmanlıların Macaristan seferleriyle uğraşmasını fırsat bilerek Ahlat'ı ele geçirdi, Erzurum'a saldırdı. Bu olaylar üzerine İran'a savaş açıldı. Orduya serasker olarak sadrazam Rüstem Paşa tayin edildi (1552). Rüstem Paşa Kanunî'ye yazdığı mektuplarda, şehzade Mustafa'nın isyan etmek üzere olduğunu, ordunun da şehzadeyi tuttuğunu bildirince Kanunî de sefere katıldı (1553). Yolda şehzade Mustafa boğduruldu. Kanunî, kışı Halep'te geçirdi. Diyarbakır'da büyük bir divan toplantısında padişah, seferin sebeplerini anlattı. Kanunî, Kars'a geldiği zaman Tahmasp'a bir mektup göndererek onu savaşa çağırdı. Nahçivan, Revan ve Karabağ ele geçirildi. Tahmasp, Kanunî'nin karşısına çıkmadığından, önemli çarpışmalar olmadı. Kanunî Erzurum'a döndü. Burada şahın bir elçisi gelerek barış istedi (1554). Kanunî bu isteği kabul etti ve Amasya* antlaşmasını imzaladı (29 mayıs 1555). [M]

NAHE, Almanya'da ırmak, Bingen'de kavuştuğu Ren'in kolu (sol kıyı); 130 km. Hunsrück'ün güneydoğu eteğinde akan ırmağın vâdisinde birçok boğaz vardır; bu boğazların sonuncusu Bingen'in hemen yukarısından başlar. Vâdisinin aşağı kesiminde bağcılık gelişmiştir. (L)

NAHHAM sıf. (ar. *nuham,* balgam'dan *naḥḥam*). *Esk.* Boğazını temizlemek için sık sık öksürüp çok balgam çıkaran. || Cimri, pinti, eli sıkı, kıskanç. (M)

NAHHAS i. (ar. *nuḥas,* bakır'dan *naḥḥas*). *Esk.* Bakırcı. (M)

NAHHAS sıf. ve i. (ar. *nahs*'tan *nahhas*). *Esk.* Hayvan satıcısı, hayvan alışverişiyle uğraşan. || Esirci, esir satıcısı: *Ve bir nahhasın dükkânına vardım, otuzüç şerifiye bir küçük arap aldım* (Süheylî). [M]

NAHİ sıf. (ar. *nehy*'den *nahî*). *Esk.* Yasaklayan, önleyen, engel olan. (M)

NAHİB sıf. (ar. *nehb*'den *nahib*). *Esk.* Bir mal üstüne üşüşen ve ele geçirdiğini alıp kaçan, yağma eden, talancı, çapulcu. (M)

Foto. A.F.P. (LAROUSSE) ; MEYDAN

NAHİB sıf. (ar. *nahab*, çekingen'den *nahib*). *Esk.* Korkak, ürkek, ödlek. (M)

NAHİB i. (ar. *nahb*'dan *nahîb*). *Esk.* Yüksek sesle, haykıra haykıra ağlama, yalvararak ağlama. || Ölüm, ecel. (M)

NAHİD i. Bk. NAHİT.

NAHİD ve **NAHİDE** i. (ar. *nehed*'den *nâhid* ve *nâhide*). *Esk.* Buluğ çağına giren, göğüsleri gelişip yuvarlaklaşmış kız. (M)

NAHİF sıf. (ar. *nahâfet*'ten *nahîf*). *Esk.* Zayıf, cılız, çelimsiz: *Bu ince, içinden bir kadın vücudu çıkabileceğine ihtimal verilmeyen nazik bir dala benzer nahif çocuğu kendisine çekti* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu karanlıkta bir vücud-ı nahif / Eğilip kalkıyor telâş ediyor* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Zayıf nahif.* Bk. ZAYIF. (M)

NAHİFÎ (Mehmed Süleyman), türk şairi (İstanbul, ? - ay.y. 1739). Yeniçeri kalemine girdi. Elçilikle İran'a giden Mehmed Paşa'nın yazıcısı oldu (1688-1689). İranlı yazar ve şairlerin eserlerini inceledi, arap edebiyatı üstünde çalıştı. Mısır'a giderken uğradığı Konya'da mevlevî şeyhi Bostan Çelebi'den el aldı ve külâh giydi (1705). Şehid Ali Paşa'nın yanında sadaret kâtipliği görevinde bulundu. Pasarofça antlaşmasının imzası için Damat İbrahim Paşa ile Viyana'ya gitti. Dönüşünde Divanı sultanî başmukataacılığına tayin edildi. Bir süre sonra şıkkı sânî defterdarlığıyle görevlendirildi. Bütün eserlerinde din ve tasavvuf konularını işleyen Nahifî, çağına göre arı ve açık bir dille Türkçeye çevirdiği Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si ile ün kazandı. Divan şiirinin her dalında eser verdi. En başarılı olduğu tür naattır. Dili akıcı, anlatımı düzgün, söyleyişi açıktır. Anlama çok önem verir. Şiirlerinde divan geleneğinin dışına çıkan, Türkçeye yönelen, arapça ve farsça tamlamalardan kaçan bir eğilimi vardır. Bazı şiirlerinde Yunus Emre, bazılarında Mevlânâ etkisi görülür. Eserleri: *Divan; Hilyetü'l-Envâr* (Nurların Özü); *Mevlidü'n-Nebi* (Hz. Muhammed'in Doğuşu); *Hicretü'n-Nebi* (Hz. Muhammed'in Göçü); *Terceme-i Mesnevî* (Mesnevî Tercümesi) [Bulak, 1851]. (M)

NAHİK sıf. (ar. *nehk*'ten *nâhik*). *Esk.* Anıran. (M)

NAHİL sıf. (ar. *nahl*'den *nâhil*). *Esk.* Zayıflamış, incelmiş, çelimsiz, arık: *Nakib Efendi hod cism-i nahil ve def-i hatıl sahibi...* (Naima).

◆ **Nahile** sıf. *Esk.* Nahil'in dişili. (M)

NAHİL i. ve sıf. (ar. *nahl*'den *nâhil*). *Esk.* Kalburcu, elekçi, kalburdan geçiren. (M)

NA-Hİ'LER veya **NA-HSİ'LER** veya **MO-SU'LAR**, Yun'nan'ın kuzeydoğusunda halk, Tibet ailesinden yi grubunun bir koludur. Na-hi'lerin yazısı resim-ideografi biçimindedir. (L)

NAHİMOV (Pavel Stepanoviç), rus amirali (Smolensk 1802 - Sivastopol 1855). 1845'te amiral oldu, 1853'te Karadeniz rus donanması kumandanı olarak Sinop limanında yatan Patrona Osman Paşa kumandasındaki 12 gemilik osmanlı donanmasına baskın yaptı; türk filosunu imha etti, Osman Paşa esir düştü; Sinop'un yarısı yandı (30 kasım). Özellikle Sinop şehrinin topa tutulması Avrupa kamuoyunu Ruslar aleyhine çevirdi; İngiltere ile Fransa'nın, Osmanlı devleti yanında savaşa girmesine yol açtı. Nahimov, bundan sonra Sivastopol'un kuşatılmasında yararlık gösterdi, 17 ekim 1854'te bir bomba parçası ile yaralanarak öldü. Sovyet Rusya'da bir deniz lisesine onun adı verilmiştir. Deniz subayları için Nahimov nişanı adını taşıyan bir de nişan vardır. (LM)

NAHİR i. (ar. *nahr*). *Esk.* [Genellikle bir öfke, nefret, kibir veya isyan duygusunu belli etmek için] Burundan gürültüyle ses çıkarma, hırlama. (M)

NAHİR i. Bk. NAHİZ.

NAHİR sıf. (ar. *nahr*'dan *nahîr*). *Esk.* Boğazlanmış, kesilmiş, kurban edilmiş. || *Üştür-i nahir,* boğazı kesilmiş deve.

◆ **Nahire** sıf. *Esk.* Nahir'in dişili. (M)

NAHİRE i. (ar. *nahr*'dan *nâhire*). *Esk.* Ayın ilk günü veya son gecesi. (M)

NAHİS sıf. (ar. *nahs*'tan *nahis*). *Esk.* Uğursuz, talihsiz. || İ. Kıtlık. || *Sal-i nahis,* kıtlık yılı.

◆ **Nahise** sıf. *Esk.* Nahis'in dişili. (M)

NAHİT i. (ar. *nahît*). *Esk.* İnleme, içini çeke çeke ağlama, hıçkırma. (M)

NAHİT, NAHİD ve **NAHİDE** i. (fars. *nâhid* ve *nâhide*). *Esk.* Zühre, Venüs gezegeni. ||*Mec.* Genç kız. || Erkek ve kadın adı. (M)

NAHİV veya **NAHV** i. (ar. *nahv*). *Esk.* Yön, taraf, yol, kenar, yan.

— Gram. *Esk.* Sözdizimi, cümle bilgisi: *Lisan bahsine gelince: Evet ben de pek çak işittim; edebiyat başka, lisan başka imiş, edibler sarf ü nahve vukuf ile mükellef değillermiş...* (Cenab Şahabeddin). *Falan dilden bir eseri alacak, onu kendi diline çevirecek, kendi kelimeleri, kendi nahvi ile söyleyecek* (N. Ataç). || *Sarf ü nahiv.* Bk. SARF.

◆ **Nahvî** sıf. *Esk.* Sözdizimiyle ilgili.

◆ **Nahviyun** çoğl. i. *Esk.* Sözdizimi uzmanları: *İlm-i nahvde bari ü mümtaz ve meyan-i nahviyunda serefraz* (Taşköprülüzade Mehmed). [M]

NAHİYE i. (ar. *nahv*'den *nâhiye*). *Esk.* Kenar, bir şeyin yan kısmı, taraf, yön: *Amma diğer ikisi Muaviye'nin vefatını işittikleri gibi birer nahiyeye gidip...* (Cevdet Paşa). || Bölge: *Yaralardan biri, kalp nahiyesine isabet etmişti* (Vâ-Nû). || Civar, çevre.

— Anat. *Esk. Nahiyei ıbtiye,* koltukaltı bölgesi. || *Nahiyei kataniye,* bel bölgesi. || *Nahiyei rakabiye,* ense bölgesi. || *Nahiyei ususiye,* kuyruksokumu bölgesi. || *Nahiyei zahriye,* arka, sırt.

— İda. Türkiye'de coğrafya, ülke ekonomisi, güvenlik ve mahallî hizmetler bakımından ilişkili kasaba ve köylerden meydana gelen, İl İdaresi kanununa göre düzenlenmiş yönetim birimi. (*Eşanl.* BUCAK). [Bk. ANSİKL.] || *Nahiye komisyonu,* nahiye meclisince alınan kararların yürütülmesiyle görevli organ. (Nahiye müdürünün başkanlığında, nahiye meclisinin seçilmiş üyelerinden dördünün katılmasıyle meydana gelir. Nahiye meclisinin toplanma devreleri arasında bu kuruluşun görevlerini yürütür.) || *Nahiye meclisi,* nahiyenin yönetimi konusunda tekliflerde bulunan istişarî kurul. (Nahiyeye bağlı köy veya kasaba halkı arasından belediye meclisleri veya köy ihtiyar heyetlerince seçilen en az 12 kişi ile, meclisin tabiî üyeleri sayılan doktor, veteriner, tarım öğretmeni ve nahiye merkez ilkokulu müdüründen meydana gelir; yılda bir toplanır, dört yıl görev başında kalır.) || *Nahiye müdürü,* nahiyenin tam yetkili mülkî âmiri. (İçişleri bakanı tarafından tayin edilir ve valinin emrinde görev yapar. Bu göreve tayin edileceklere lise bitirmiş, 30 yaşını geçmemiş ve bucak müdürlüğü meslek kursunu bitirmiş olma şartları aranır. Vali ve kaymakam ile nahiye halkı arasında irtibat kurar, gerekli durumlarda kolluk kuvvetlerini kullanır.)

— ANSİKL. İda. *Nahiye*'ler, il ve ilçelerden farklı olarak İçişleri bakanlığının kararı ve cumhurbaşkanının onayı ile kurulur. 1949'da çıkarılan İl İdaresi kanunuyle nahiyelerin kuruluşundaki eksikler giderildi; doktor, sağlık memuru, veteriner, ebe, fen memuru, tarım memuru, tapu kâtibi, nüfus kâtibi gibi kamu görevlileriyle teşkilât genişletildi, nahiye sınırları içindeki belediyelerin ve köylerin ortak ihtiyaçlarıyle uğraşacak nahiye meclisi ve nahiye komisyonu kurulması kabul edildi. Türkiye'de 1925'te 673 olan nahiye toplam sayısı, 1971'de 887'ye yükseldi. (M)

NAHİZ veya **NAHİR** i. (fars. *nehiz* veya *nehîr*'den *nahiz* veya *nahir*). *Esk.* Pusu, tuzak. || Sıf. Kusurlu, eksik, sakat. || Âdi, kaba, bayağı. || *Nahiz-gâh,* pusu yeri, tuzak kurulan yer. (M)

NAHL i. (ar. *nahl*). *Esk.* Hurma ağacı: *Hârdan güller bitürdün nahlden hurma-yi ter* (Kanunî). || Bir çeşit çalı veya ağaç. || Gelin odasına konulan yapma çiçek, yaprak ve meyvelerle süslenen mumdan yapılmış süs ağacı. || *Nahl-bend,* ağaçları budayarak düzelten kimse. Balmumundan süs ağacı yapan kimse (yanlış olarak *nakilbend* de denirdi). || *Nahl-sitan* (veya *nahl-zar*), hurmalık. Fidanlık, ağaçlık. || *Nahl-i ergvan,* meşhur bir lâle çeşidi. || *Nahl-i meryem,* Meryem'in doğum sancıları çektiği sırada altında oturduğu ve tutunduğu hurma ağacı. || *Nahl-i matem* (veya *nahl-i muharrem*), tabut. || *Nahl-i tabut,* tabuta konan çelenk. || *Nahl-i Tur,* Musa peygamberin üstünde ilâhî nuru gördüğü kutsal ağaç.

— Ed. *Esk.* Uzun, ince vücutlu dilber: *Cefa gördük o nahl-i nâz - perverden vefa derken / Bizimle akıbet bigâne çıktı aşina derken* (Nabi). *Nahl-i bülendini göricek sayedar olup / Can düştü bir yere dil-i bitap bir yere* (Nailî).

— Folk. Gelin veya sünnet alayının önünde taşınan balmumundan yapılmış ağaç.

— ANSİKL. Folk. *Nahil,* demirden bir iskelet üzerine yapılır; üzeri balmumundan insan, hayvan şekilleri, meyveler, çiçekler, değerli taşlar, klaptan, sırma, yaldızlı kâğıt ve parlak tellerle süslenirdi. Bazı kaynaklar, Eski Yunan'daki Dionysos âyinlerinde de nahil şeklinde bir süs aracı kullanıldığını bildirir. Nahiller önceleri hurma ağacı biçiminde yapılırdı. Sonraları selvi biçiminde yapılmağa başlandı. Mumdan süsler, demir iskeletin kolları olan çengellere asılırdı. Bazı nahillerin boyu 18-20 m'yi bulur, 200-300 kişi tarafından ancak taşınabilirdi. Nahilin bir yerden başka bir yere götürülmesine «Mum alması» denirdi. Sultan düğünlerinde ve şehzadelerin sünnetlerinde daha saltanatlı nahiller düzenlenirdi. Murad IV zamanında (1623-1640) İstanbul'da dört dükkânda 55 nahilci çalışıyordu. Halk, nahile galat olarak *nakil* derdi.

◆ **Nahle** i. *Esk.* Tek hurma ağacı. || Tek fidan. (M)

NAHL i. (ar. *nahl*). *Esk.* Balarısı.

◆ **Nahle** i. *Esk.* Tek arı. (M)

NAHL (Johann August), alman ressam ve dekoratörü (Berlin 1710-Kassel 1781). Strasbourg'da Rohan şatosunda çalıştı. Friedrich II tarafından Berlin'e çağırıldı (1741), onun saraylarıyle şatolarını (Charlottenburg, Potsdam) süsledi. 1746'da İsviçre'ye gitti, sonra Kassel'e yerleşti (1755) ve oranın Akademi müdürü oldu (1777). Wilhelmstal şatosunun onarımını yaptı. (L)

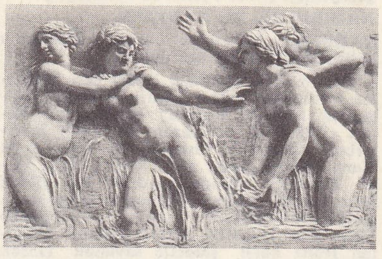

NAİAS: «Su Perileri Yıkanırken» Girardon'un eseri

NAİMA

NAHLİYE i. (ar. *nahl*'den *nahliyye*). *Bot. Esk.* Hurmagiller familyası. İlmî adı *palmaceae.* (M)

NAHNAHA i. (ar. *nahnaha*). *Esk.* Öksürme, öksürük. || Hırıltılı bir şekilde soluma. (M)

NAHODKA, S.S.C.B.'de liman şehri, Uzakdoğu'da, Büyük Okyanus kıyısında, Vladivostok'un doğusunda; 63 000 nüf. (L)

NAHON RACASİMA, Tayland'da şehir, il idare merkezi, Mun kıyısında Bangkok'un kuzeydoğusunda; 42 200 nüf. XVII. yy.-da eskiden Kamboçluların yaşadığı bir bölgede kurulan şehir, özellikle Bangkok demiryolunun yapılmasıyle gelişmiş ve Doğu Tayland'ın başlıca ticaret merkezi haline gelmiştir. (L)

NAHON SAVAN veya **PAKNAMPO,** Tayland'da şehir, il idare merkezi; Menam'ın sağ kıyısında, Ping ve Nan'ın kavuştuğu yerin hemen aşağısında; 12 500 nüf. Tayland'da tek ağacının toplandığı başlıca merkez olan ırmak limanı. Bıçkıhane ve kâğıt imalâthanesi. (L)

NAHOR i. Orta Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan yabanî bir koyunun özel adı. (L)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

«Yaşlı erkekler yurdu **Naipleri**» ve «Yaşlı kadınlar yurdu **Naipleri**» Frans Hals'in eseri, Frans-Hals müzesi, Haarlem

naip (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

NAHOR, İbrahim peygamberin kardeşi. Torunu Rebeka, İshak ile evlendi. (L)

NAHOŞ sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *ḫōş*'tan *nā-ḫōş*). *Esk.* Hoş olmayan, hoşa gitmeyen, kötü, çirkin: *Uşak'ta nahoş bir manzaraya şahit olabilirdik* (Atatürk). *Zehr olursa yar elinden hoş gelür / Şehd olursa gayrdan nahoş gelür* (Sinan Paşa). *Nahoş bir şaka. Nahoş bir olay.* || *Nahoş-güvar,* sindirilmesi zor. Tadı hoş olmayan, lezzetsiz: *Bu zahmetin çeşn-i ıstırarı mezak-ı idrakinize telh ve nahoşgüvar gelir mi* (Nergisî).

◆ **Nahoşî** i. *Esk.* Çirkinlik, iğrençlik. (M)

NAHR i. (ar. *naḥr*). *Esk.* Boğazlama, kesme. (M)

NAHS i. (ar. *naḥs*). *Esk.* Uğursuzluk. || Uğursuz sayılan şey.

— Astron. *Esk. Nahsi asgar,* Mars gezegeni. || *Nahsi ekber,* Satürn gezegeni.

◆ **Nahseyn** ikil. i. *Esk.* Mars ve Satürn gezegenleri (*Nahs-i felek* de denir). [M]

NA-HSİ'LER. Bk. NA-HI'LER.

NAHŞEB, Buhara'da şehir. Buhara'yı Belh'e bağlayan yol üzerindedir.

— Tar. Cengiz Han'dan (1220) beri Moğollar tarafından yazlık karargâh olarak kullanılan Nahşeb, Çağatay hanlarından Kebek (1318-1326) ve Kazan (öl. 1347) devirlerinde saraylarla süslendi, bu sebeple de *Karşı* (Saray) adını aldı. Ancak XIV. yy.-da Timur'un burada kurduğu Kiş (Şehri Sebz [«yeşil şehir»]) yüzünden gelişemedi. Kalesi çok kuvvetli tahkim edildiğinden Şiban Han Nahşeb'i Buhara hâkimi Abdullah Hana karşı şiddetle savundu (1558). XVIII. yy.dan itibaren yeniden gelişti ve 1920'de Buhara hanlığının ikinci büyük şehri oldu. (M)

NAHŞEBÎ (Şeyh Ziyaeddin), iranlı yazar (?-Bedaun 1350). Nahşeblidir. Sonradan Hindistan'a gitti, orada yerleşti. Şeyh Ferid'e intisap etti. Burada hint diliyle yazılan bazı eserleri, Farsçaya çevirdi. Eserleri: *Tuti-name* (Papağan Kitabı); *Gülrîz* (Gül Saçan); *Cüz'iyat-u Kulliyat* (Parçalar ve Bütünler), *Silk-ül-Sulûk* (Yolların Yolu [Kılavuzu]). [M]

NAHT i. (ar. *naḥt*). *Esk.* Taş, ağaç v.b.yi oyma, yontma. || İki veya daha fazla kelimeden bir kelime meydana getirme. (M)

NAHTİGAL (Rajko), sloven dilbilimcisi, islav dilleri uzmanı (Novomesto 1877-Ljubljana 1958). 1913'te Graz Üniversitesi İslav filolojisi bölümünde, sonra 1919'da Ljubljana üniversitesinde profesörlük yaptı. Sloven bilim ve Sanat akademisinin ilk kurucularındandır. Genellikle eski islav dilleri üstünde çalıştı: *Slavenski Jeziki* (İslav Dilleri) [1938]; *Russkaya Grammatika* (Rus Dil Bilgisi) [1942]. (M)

NAHUA i. ve sıf. Leng. Uto-aztek ailesi dillerinden biri; Kolomböncesi devirde Meksika'nın en büyük medeniyet diliydi.

— ANSİKL. XVI. yy.da 2 ilâ 5 milyon kişinin *nahua* dili konuştuğu sanılır. Merkezi Mexico-Tenochtitlan olan nahua dilinin konuşulduğu alan, bir yandan Tuxtla (Veracruz eyaleti) ve Pachuca'ya (Hidalgo), öbür yandan İguala'ya (Guerrero) kadar yayılırdı; kuzeybatıda Jalisco'ya, kuzeyde Tampico'ya, güneydoğuda Panama'ya kadar uzanan bölgede yer yer nahua dili konuşan topluluklara rastlanırdı. Bu dil, Aztek imparatorluğunun hemen hemen her yerinde medeniyet ve ticaret dili oldu. Sömürge döneminin başlarında misyonerler nahua dilini yaygınlaştırdı. Daha sonra nahua, İspanyolca karşısında geriledi. Her ne kadar eskiden nahua dili konuşulan bölgelerin büyük kısmı ispanyollaştırılmışsa da, bugün bile 700 000 kişi tarafından konuşulan bu dil, bugün bile büyük önemini muhafaza eder.

Nahua, bir lehçeler bütünüdür (en önemlileri *Nahuatl, Nahual* ve *Nahuat*). «Klasik Aztekçe» deyimiyle Mexico'da konuşulan nahuatl lehçesi belirtilebilir. Nahuatl lehçesinde ünlülerden sonra genellikle *tl* fonemine rastlanır. Nahuat lehçesinde *tl*'nin yerini *t*, nahual lehçesinde ise *l* alır. Nahuatl, Mexico vâdisinde, Morelos, Guerrero, Puebla, Tlaxcala, Veracruz eyaletlerinde konuşulur. Nahual'ın yayılma alanı ise batıdadır: Jalisco, Colima, Michoacan, Guerrero ve Mexico eyaletinin güneyi kaybolmakta olan Nahuat ise doğuda konuşulurdu: Meksika'da Veracruz ve Puebla eyaletlerinde; Salvador'da, Nicarao, Nicaragua ve Orta Amerika'da. Meksika İspanyolcasında çok sayıda aztekçe kelimeye (Nahuadan aktarılan kelimeler) rastlanır.

En tanınmış lehçesi XVI. yy.da Mexico'da konuşulan Klasik Aztekçe olan nahuatl dili, bitişken ve katmalı olarak nitelendirilebilir; çok sayıda önek ve sonek kullanır, iki veya birçok kelimeyi bir kelime halinde birleştirir (özellikle eylemin nesnesini fiile katar). Meselâ, *oticalchiuato* «bir ev yaptırmağa gittik» kelimesinde *o-* geçmiş zaman ekidir; *-ti-,* birinci çoğul şahıs zamiridir; *cal (li)* «ev», *chiua,* «imal etmek, bina kurmak» anlamına gelir ve *-to* yapılacak eyleme doğru hareketi belirten unsurdur. Fiil biçimleri, son derece zengin ve çeşitlidir; kelime hazinesi türetme ve soyutlamaya geniş yer verir; meselâ: *tlatoa* «konuşmak» ve «kumanda etmek»; *tlatoani,* «hatip, şef, imparator»; *tlatocan,* «söz alınan yer, meclis»; *tlatocayotl* «devlet». Nahuatl, canlı ile cansızı kesinlikle birbirinden ayırır; insanları, tanrıları, hayvanları belirten isimler çoğul işareti alır; öbür isimlerse değişmez. Geçişli fiilin nesnesi kişiyse fiile *te* unsuru, kişi değilse *tla* unsuru eklenir; meselâ: *nitenotzaya,* «çağırıyorum (birini)»; *nitlatequiya,* «kesiyorum (bir şeyi)». Dilde «olmak» fiili bulunmadığından şahıs zamirleri doğrudan doğruya isim ve sıfatlarının önüne getirilir: *nicualli,* «iyi (yim)»; *tinopiltzin,* «sen oğlum (sun)». Nahua dilinde karmaşık ve ayrıntılı cümleler yapmayı sağlayan çeşit çeşit zarf ve bağlaç vardır. (L)

NAHUA'LAR, bazı tarihçilere göre, A.B. D.'nin kuzeyinden, VII.-XI. yüzyıllar arasında Meksika'ya göç eden savaşçı kabile topluluğu. Aralarında Aztekler de vardı. (L)

NAHUAT i. ve sıf. Leng. İspanyol istilâsı sırasında Meksika'da konuşulan ve «Klasik Aztekçe diye adlandırılabilecek nahua lehçesi. (L)

NAHUDA sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *ḫudā*'dan *nā-ḫudā*). *Esk.* Tanrıtanımaz. || *Na-huda-ters,* Tanrı'dan korkmaz. (M)

NAHUDA blş. i. (fars. *nāv*, gemi ve *ḫudā,* sahip'ten *nāv-ḫudā* > *nāḫudā*). *Esk.* (Gemilerde) Kaptan: *Nahuda eylemese Nuhu keştiye Huda / Mevc-i tufana ne yelken dayanırdı ne seren* (İzzet Molla). *Kalkıp Huda'ya doğru açılmış sefinede / Erbab-ı -neşve mest gider, nahuda içer* (Yahya Kemal). [M]

NAHUEL HUAPİ, Güney Andlar'da buzul asıllı göl, Arjantin'de, 767 m yükseltide; uzunluğu 65 km. Turizm merkezi (San Carlos de Bariloche). 785 000 Hektarlık millî park. (L)

NAHUM («teselli eden»), Tevrat'ta adları geçen on iki küçük peygamberin yedincisi. Yehuda ülkesinin bir köyü olduğu sanılan Elkoş'ta doğdu. Teb şehrinin yıkılmasından sonra (M.Ö. 663). Ninova'nın yıkılacağını haber verdi: Ninova M.Ö. 612'de düştü. Bunu dile getiren ilâhi, Tanrı'nın mutlak kudretini belirten bir zafer övgüsüdür. (L)

NAHUN i. (fars. *nāḫun*). *Esk.* Tırnak. || *Nahun-aftab* (veya *nahun-ı aftab*), ateş. || *Nahun-be-dendan* («tırnak dişte»), hayret veya tasa bildirir. || *Nahun-bür* (veya *nahun-büra*), tırnak kesmeğe yarayan makas veya çakı. || *Nahun-ı hame,* kalemin ucu. (M)

NAHUNE i. (fars. *nāḫune*). *Esk.* Tırnak || Tırnağa benzeyen şey (mızrap v.b.) [M]

NAHUOTLATO'LAR. Bk. OLMEKLER.

NAHV i. Bk. NAHIV.

NAHVET i. (ar. *naḫvet*). *Esk.* Kendini beğenme, ululanma, böbürlenme, kibir, gurur: *Çırpınır buse-i müştakıma gönlünde emel / Saklanır nahvet-i masumuna veçhinde mesar* (A. Ekrem Bolayır). *Hatıralarımı anlatmanın bir gurur, nahvet eseri sayılmasından korkmam; öyle diyecek olanlar yanılırlar* (N. Ataç). || *Nahvet-füruş* (veya *nahvet-pişe*), gururlanan, böbürlenen. (M)

NAHZ i. (ar. *naḥz*). *Esk.* Bir âletle dürtme, delme, saplama, yaralama. || Havanda dövme, ezme. || Sözle kalp kırma, gurur kırma, incitme. (M)

NAİ sıf. (ar. *nāʿ*, acıkma, susama'dan *nāiʿ*). *Esk.* Acıkmış. || Susamış. (M)

NAİ sıf. (ar. *naʿay*, ölüm haberi vermek'ten *nāʿī*). *Esk.* Birinin ölüm haberini ilân etmeğe resmen memur edilmiş. || Birinin ölümünü haber veren. || Kara haberci, şom ağızlı. (M)

NAİADACEAE çoğl. i. Bir çenekli su bitkileri familyası; çiçekleri sapsız ve bir eşeylidir; her ikisi aynı bitkide veya ayrı ayrı bitkilerde bulunur. (Fluviales takımından.) [L]

NAİAS i. İnce saplı su bitkisi; döllenmesi suyun altında olur. (*Naiadaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

NAİAS i. (yun. k.). Yunan mitolojisinde bir çeşme veya bir ırmağı gözeten tanrıça.

— ANSİKL. Yun. mit. Irmak ve kaynak perileri olan *Naias*'lar, Zeus'un kızları ve Sirene'ler ile Satyros'ların anaları idiler. Bazı Tanrıları onlar yetiştirmişti ve başları çiçekli genç kızlar şeklinde tasvir edilirler-

Foto. *LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)*

di. Delikanlıları (Hylas gibi) kendilerine çekerlerdi. Köylerde kutsal sayılırlardı.

— İkonogr. Vatikan'daki Eski Aqua Appia çeşmesinde görülen su perisi tipine, modern heykeltıraşlarda da rastlanır: Jean Goujon ve daha sonra Pajou (*Masumlar Çeşmesi*, Paris), Girardon (*Su Perileri Yıkanırken*, Versailles), Mignot (*Haudriette'ler Çeşmesi*, Paris). Resim olarak Prud'hon'un *Aşk Perileriyle Oynaşan Genç Naias* (Louvre) adlı tablosu anılabilir. (L)

NAİB sıf. ve i. Bk. NAİP.

NAİBE sıf. ve i. (ar. *nā'ib*'den *nā'ibe*). *Esk.* Kadın naip. || Kaza, belâ, musibet.

— Tıp. *Esk.* Nöbetle gelen. || *Humma-yı naibe*, sıtma nöbeti. (M)

NAİDU (Sarocini, kızlık adı ÇATOPADHYAY), hintli kadın şair ve siyasî lider (Haydarâbâd 1879-Lucknow 1949). Soylu bir ailedendi. Madras üniversitesinde ve Londra'da okudu. 1898'de Dr. M. G. Naidu ile evlendi. 1914'te Royal Society of Literature'e üye seçildi. İnglizce üç şiir kitabı yayımladı: *The Golden Threshold* (Altın Eşik) [1905]; *The Bird of Time* (Zaman Kuşu) [1912] ve *The Broken Wing* (Kırık Kanat) [1915]. Naidu, Rabindranath Tagor'dan sonra Hindistan'ın en ünlü modern şairidir. Yıllarca hint kadınının sosyal durumunu ıslaha çalıştı. Siyasî ve sosyal reform alanındaki çalışmalarına 1905'te başladı. 1908'de, Haydarâbâd'ı sel felâketinden kurtarma yolunda büyük çaba gösterdi. 1919'da Mohandas K. Gandhi'ye bağlandı; birçok defa hapse atıldı. 1925'te Hindistan Millî kongresine seçilen ilk kadın başkan oldu. İkinci Dünya savaşında, Gandhi'nin savaşa karşı tutumunu destekledi ve İngilizler tarafından yeniden tutuklandı (1942-1943). Hindistan, dominyon statüsünü kazandıktan sonra (1947) Naidu, ölümüne kadar, Birleşik Eyaletler başkanlığı görevini sürdürdü. (M)

NAİGEON (Jacques André), fransız yazar ve filozofu (Paris 1738-ay.y. 1810). Önce, güzel sanatlarla ilgilendi, daha sonra Diderot ve D'Holbach ile tanıştı. 1802'de Mlle de Gournay'in koymadığı birçok parçayı da ekleyerek Montaigne'in *Deneme-ler*'inin aslını bastırdı. Başlıca eserleri: *Le Militaire Philosophe* (Filozof Asker) [1768]; *Recueil Philosophique ou Mélange des Pièces sur la Religion et la Morale* (Felsefe Derlemesi veya Din ve Ahlâk Üzerine Çeşitli Yazılar) [1770]; *Dictionnaire de Philosophie Ancienne et Moderne* (Eski ve Yeni Felsefe Lûgati) [1791]; *Mémoires sur la Vie et les Oeuvres de Diderot* (Diderot'nun Hayatı ve Eserleri Üstüne Muhtıra). [L]

NAİL sıf. (ar. *neyl*'den *nā'il*). *Esk.* Erişmiş, ele geçirmiş, elde etmiş, başarmış, kazanmış: *Koşardı piş-i mehasinde daima hevesin, / Küçüklüğünde henüz mail-i fezaildin, / Ulüvv-i kalbe ulüvv-i hayale naildin...* (Tevfik Fikret). || İ. Erkek adı. || *Nail olmak*, erişmek, ele geçirmek, elde etmek, başarmak, kazanmak: *Milletimiz âdilâne bir sulha nail olacağını ümit etti* (Atatürk). *Bir millet muharebelerden kurtulmadıkça ve iktisadî bir refaha nail olmadıkça, içinde muakale yapacak fertler yetişemez* (Ziya Gökalp). *Halbuki refaha, ikbale, insanın hakikî kıymetlerini yapan umumî hizmete onların sayesinde nail oldum* (A. H. Tanpınar).

◆ **Nailiyet** i. *Esk.* Nail olma, ele geçirme, erişme. (M)

NAİL [neyl] i. (ing. k.). Metrol. Yaklaşık olarak 57,15 mm değerinde, eski ingiliz uzunluk ölçüsü. (L)

NAİL (Mehmed), türk şairi (Kayseri 1824 -ay.y. 1885). Kayseri müftüsü Mehmed Salim Efendinin oğlu. Öğrenimini Kayseri'de yaparak icazet aldı. Kayseri müftüsü oldu (1880). Divan edebiyatı yolunda yazdığı şiirlerinde tasavvuf temalarıyle birlikte mahallî motiflere de yer verdi. (M)

NAİLÎ (Mustafa Çelebi), **Nailîi Kadim** de denir, türk şairi (İstanbul, ?-ay.y. 1666). Bazı kaynaklar, önceleri Divanı Hümayun kâtipliği yaptığını, bir ara Maden kalemi başhalifesi olduğunu yazar. Nailî türk edebiyatının yeni bir dönemine girdiği, İran'da yeni gelişen ve hint üslûbu (sebki hindî) denen şiir anlayışının benimsenmeğe başladığı bir çağda yaşadı. Şiiri bir «güzel söyleyiş sanatı» olarak anlar. Şiirinin başlıca ilkesi, düzenli, uyumlu ve süslü söylemedir. Seçtiği kavramlar, şiirinin anlamdan çok ahenkli deyişe yöneldiğini gösterir. Bazı şiirlerinde «âşıkane», bazılarında «rindane», bazılarında da «kalenderane», «âlimane» bir söyleyiş türünü benimsediği görülür: Daha çok gazel türünde başarı kazanan Nailî'nin şiirlerinde anlam, çoğunlukla beyitin dışına taşar, gazelin bütününe yayılır. Beyitler arasında gerek anlam, gerek uyum ve içyapı bakımından bir bütünlük, içten kurulan birlik görülür. Şiirleri *sebki hindî* denen soyut kavramlarla kurulu olmasına rağmen anlama yönünden bir derinliğe sahiptir. Divan şiiri Nailî'de sığlıktan, yalnız aruz ölçülerine bağlı bir «söyleyiş» olmaktan kurtulur, renklilik ve derinlik kazanır. Kaside, naat, mersiye, şarkı ve gazel gibi bütün divan şiiri türlerini deneyen Nailî, başta Şeyh Galib olmak üzere birçok divan şairini etkiledi. Nailî'nin bir *Divan*'ı vardır. (→Bibliyo.) [M]

NAİLÎ ABDULLAH PAŞA, türk sadrazamı (öl. Mekke 1757). Divan kaleminden yetişti. Beylikçi kesedarı, beylikçi, teşrifatçı, reisülküttap (1747), başdefterdar (1753-1755), Hekimoğlu Ali Paşanın azlinden sonra da sadrazam oldu (1754); üç ay sonra görevinden alındı. Kandiye valiliğine gönderildi. Daha sonra Selânik ve Cidde valiliklerinde bulundu. (M)

NAİLÎ EFENDİ, türk hattatı (İstanbul, ?-ay.y. 1813). Kütahyalı Hattat Mustafa Efendiden yazı meşkederek icazet aldı. Sülüs ve nesih yazı türünde başarılı eserler verdi. Birçok levha ve 120 kadar Kur'an yazdığı söylenir. (M)

NAİLÎ SALİH EFENDİ, **Nailîi Cedid** de denir, türk hattatı ve şairi (Manastır 1823 -Mısır 1876). Manastır ve İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Bir süre Kur'an ve levha yazarak geçimini sağladı, sonra öğretmenlik göreviyle Mısır'a gitti. Daha çok gazel türünde eser veren Nailî'nin şiirlerinde divan geleneğini sürdüren bir sanat tutumu vardı. Gazellerinde yer yer yeni buluşlar, ince duyuşlar görülür. Dili bazen ağdalı, bazen açık ve akıcıdır. Eserleri: *Divan*; *Kenz-i Nesavih* (Öğütler Hazinesi); [iran şairi Feridüddin Attar'ın *Pendname*'sinin ekleme yoluyle yapılan bir yorumu]. (M)

NAİLLAC (Philibert DE), Kudüslü Aziz Yuhanna tarikatının (Saint-Jean l'hospitaliers) üstadı azamı (grand maître) [1340 - 1421]. 1396'da başkan seçildi, Niğbolu'da Haçlıları yenen Türklere karşı bir savaş hazırlığına girişti; fakat başarılı olamadı. (LM)

NAİM i. (ar. *ni'met*'ten *na'īm*). *Esk.* Huzur, saadet ve bolluk içinde yaşayış: *Zevcesi Ümmü Vehb çadırından çıktığı gibi onun başı ucuna geçip yüzünden tozları siler ve afiyet olsun, naim-i cennete eriştin, derdi* (Cevdet Paşa). || Tanrı'nın lûtfu, cömertliği: *Nasib-i pâkini al durma hân-ı kudretten / Helâl olur sana Hakk'ın naim ü lütfu bugün* (M. Â. Ersoy). || *Kur'an*'da adı geçen sekiz cennetten dördüncüsünün adı, firdevs: *Emr-i Zü'l Celâl ile dâr-ün-naîme irtihal buyurdukta* (Hoca Sadeddin). || Erkek adı. || *Naim-i ayn*, mutluluk ve zevkten gözlerin ışıldaması. || *Naim-i dünya*, yaşayışın rahatlık, kolaylık ve bolluk içinde geçmesi. || *Nami-i ilâhî*, Tanrı'nın inayeti, Tanrı lûtfu, ihsanı.

— DEY. *Naz ü naim içinde olmak* (veya *büyümek*), refah ve bolluk içinde yaşamak. (veya yetişmek). [M]

NAİM sıf. (ar. *ni'm*, yumuşaklık'tan *nā'im*). *Esk.* Yumuşak. || Taze, körpe. || Kemiksiz. (M)

NAİM, Filistin'de (Celile) şehir, Tabor dağının eteğinde. İsa burada bir dul kadının oğlunu diriltmişti. (L)

NAİMA (Mustafa) türk tarihçisi ve vakanüvisi (Halep 1655 - Patras 1716). Genç yaşta İstanbul'a gelerek 1682'de Sarayı Atik baltacılar ocağına girdi. Divanı Hümayun kâtibi oldu. Bu sırada Amcazade Hüseyin* Paşanın da teşvikiyle tarih incelemeleri yaptı. Amcazade Hüseyin Paşanın kendisine verdiği Şarihülmenarzade Ahmed* Efendinin tarih müsveddelerine dayanarak 1700'de vakanüvis olarak kitabını yazmağa başladı. Bu kitabı Amcazade Hüseyin Paşaya ithaf etti. Edirne* vakasından sonra Damat Hasan Paşaya ve Damat Ali Paşaya kapılandı. Mora'da defter eminliği yaptığı sırada öldü. Osmanlı vakanüvisleri arasında seçkin bir yeri olan Naima, *Ravzatu'l-Huseyn fî Hülasati Ahbâri'l Hafıkeyn* (Doğu ve Batının Haberlerinin özeti hakkında Hüseyin'in Bahçesi) adlı eserini 1574'ten başlattı ve 1651'e kadar getirdi. Bir süre sonra, 1591'den başlayarak 1656'da sona eren yeni bir metin halinde yazdı. Genellikle basılı nüshalar bu metne dayanır. Eserini 1703'e kadar getirmek üzere hazırlık yaptığı ve birinci cildinin başına Karlofça* antlaşmasını, ikinci cildin başına da Feyzullah* Efendi (Seyit) olayını koymak istediği anlaşılıyor. Feyzullah Efendi olayı, ayrı bir risale halinde kaldı ve İbrahim Müteferrika tarafından tarihinin sonuna eklendi. Olayların içyüzünü aydınlatan, değerli ayrıntıları kapsayan; genellikle sade, fakat, nükteli, imalı üslûbuyle büyük ün kazanan bu tarih, aynı zamanda devrin sosyal hayatını da tasvir eder. Naima tarihi 1734'te İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt halinde ve 1863'te altı cilt olarak İstanbul'da basıldı. (M)

NAİME sıf. (ar. *nā'im*'den *nā'ime*). Güzel ve zarif (kadın). || İ. Kadın adı.

— Zool. *Hayvanatı naime*, kemiği olmayan hayvanlar, yumuşakçalar. || *Naimei mücerrede*, kabuksuz yumuşakçalar. || *Naimei sedefiyye*, kabuklu yumuşakçalar.

◆ **Naimat** çoğl. i. *Esk.* Yumuşak ve taze şeyler. || Nazik şeyler. (M)

NAİM MEHMED EFENDİ, türk şairi (Diyarbakır 1842 - Yemen 1884). Nuruosmaniye medresesinde (İstanbul) okudu. Bir süre öğretmenlik yaptı. Sonra İstanbul, Bağdat, Ünye ve Şam'da çeşitli görevlerde bulundu. Divan geleneğini sürdüren Naim Mehmed Efendinin şiirleri eski dergilerde dağınık bir durumdadır. (M)

NAİM MEHMED EFENDİ Teşrifatçı, türk devlet adamı (? - 1797). Babıâli'den yetişti; teşrifat kesedarı ve teşrifatçı oldu. 1785'te azledildi; sonra affedilerek rikab teşrifatçılığına tayin edildi. Bundan sonra başmukataacı ve tekrar teşrifatçı oldu, ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

NAİNİ TAL, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir; 23 000 nüf. Himalaya'nın ön dağlarında, 1 945 m yükseltide; iklimi sağlığa elverişli merkez. Yakınında kükürtlü sular. (L)

NAİP veya **NAİB** sıf. ve i. (ar. *nevb*'den *nā'ib*). Tar. Tahtta hükümdar bulunmadığı zaman veya hükümdarın çocukluğu sırasında devleti yöneten kimse, vekil: *Kral naibi*.

— *Esk.* Nöbetle gelen, nöbet bekleyen.

NAİROBİ'ye oy vermeğe gelmiş bir şeyh

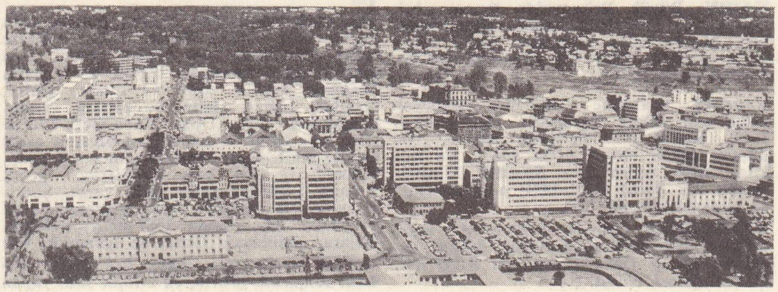

NAİROBİ

Foto. Histoire de l'Humanité; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

— Gram. *Esk. Naib-i fail,* edilgen fiile konu olan (kelime).

— Tar. Fethedilmiş veya hâkimiyet altına alınmış bir yabancı ülkeyi hükümdar adına yöneten kimse. (Bu terim özellikle İspanya'nın sömürgelerindeki yöneticiler için kullanılırdı.) || Kral naibi olarak nitelendirilen İrlanda licntenant'ı ve Hindistan genel valisi. || Birinci Dünya savaşından sonra ve İkinci Dünya savaşında, Macaristan devlet başkanına verilen ad. (Ülkenin yöneticileri, geçici bir rejim kurmakla monarşiye bağlılıklarını belirtmek istiyorlardı.) || Hollanda'da, hastahaneler, yetimevleri gibi bazı yardımsever kuruluşların yöneticisi. (Yönetim genellikle bir kurulun elindeydi. Frans Hals'ın Haarlem'de bulunan ünlü tablolarında, bu kurullardan ikisi görülür: düşkün erkekler yurdu naipleri ile düşkün kadınlar yurdu naipleri.) || Hollanda'da bir şehri yöneten yüksek memur. — *Teşm. yol.* Bu memurun ailesinden olanlara verilen ad. (Andries Bicker [1586-1652] naip tipinin dikkate değer bir örneğidir. Üç oğlu, Jacob, Jan ve Cornelis ile 20 yıl boyunca Amsterdam'ın yönetiminde söz sahibi oldu. Nüfuzu ve otoritesiyle stathouder Frederic-Hendrik'i seferlerinde destekledi, daha sonra Amsterdam'ı prense karşı ayaklandırdı [1638]. 1650'de Willem II ile Amsterdam arasında imzalanan antlaşmada, Bicker'in, şehir yönetimindeki bütün görevlerinden uzaklaştırılması öngörülüyordu.)

— Teşk. tar. Şeriye mahkemelerinde kadılar adına görev yapan kimse. || *Arpalık naibi,* şeyhülislamların ve eyalet kadılarının (mevaliler) azillerinden sonra kendilerine verilen arpalıkların gelirini, onlar adına yöneten kimse. || *Ayak naibi,* eyalet kadılarının yanında, kadı adına esnafı denetleyen görevli. || *Bâb naibi,* eyalet kadısının yanında, kadıya yardımcı olan ve onun adına dava dinleyen ve hüküm veren görevli. || *Kaza naibi,* kazalara bağlı nahiyelerin şerî işlerine kaza kadısı adına bakan kimse. || *Mevali naibi,* eyalet kadılarının tayin edildikleri eyalete gitmedikleri durumlarda gönderdikleri vekil (Kadı ile vekili o eyaletin gelirini aralarında anlaşarak bölüşürlerdi. Naip, kadıdan vekili olduğuna dair bir vesika alır, buna o kadılığın kazaskerine onaylatırdı.)

◆ Sıf. Naiplik yapan. || *Naip prens,* İngiltere'de, babası George III'ün bunaması üzerine, 1811'den 1820'ye kadar ülkeyi yöneten ve sonra George IV adı ile tahta çıkan prense verilen ad. (ML)

NAİPLİ. Bk. GÖKÇEKENT.

NAİPLİK i. (*naip*'ten *naip-lik*). Bir kralın küçüklüğü, yokluğu veya yeteneksizliği sırasında kurulmuş olan hükûmet. || Almanya, Hollanda veya Belçika'da belediye yönetimi. || Otuz altı senatör, bir hâkim, dört belediye başkanı ve dokuz kâhyadan kurulu bir topluluktan meydana gelen Amsterdam şehrinin özel idaresi. (L)

NAİR sıf. (ar. *nār*'dan *nāʾir*). *Esk.* Yanan. || Parlayan: *Nairdir anda bir ededî itikad-ı din / Bir şems-i manevî ki tapanlar muvahhidin* (Abdülhak Hâmid). *Ufukta nair ü naim sitareler görünür / Leb-i tabiata bir buse-i hafi sürünür* (Tevfik Fikret). [M]

NAİRE i. (ar. *nār*'dan *nāʾire*). *Esk.* Ateş, alev: *İsbatı fena kılmada, ey Halik-ı zicut / Bin naire, bin mazlime, bin haile mevcut* (Abdülhak Hâmid). || *Naire-i adavet,* düşmanlık ateşi. || *Naire-i aşk,* aşk ateşi. || *Naire-i harp,* savaş ateşi. (M)

NAİRN, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'nın kuzeyinde, idare bölümü merkezi, Moray halici kıyısında, Nairn ırmağının ağzında; 4 700 nüf. Turistik merkez. Sayfiye merkezi. (L)

NAİRNE (Caroline Oliphant), iskoçyalı kadın şair (Gask Perthshire 1766 - ay.y. 1845). Köklü bir ailedendi. Kıvraklığıyle dikkati çeken birçok şarkı yazdı. Bu şarkılar daha sonra *The Scottish Minstrel* (İskoç Saz Şairi) [1821-1824] adlı derlemede biraraya getirildi. (M)

NAİRNSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'nın kuzeyinde, Moray halici ile Kuzey Denizi kıyısında; 8 200 nüf. İdare merkezi, *Nairn.* (L)

NAİROBİ, Kenya'nın başkenti, yüksek bir yaylada, Kenya - Uganda demiryolu hattı üzerinde; 384 000 nüf. Nairobi arazisi adı verilen yeni arazi, bir bölge komisyonu üyesi başkanlığında bağımsız bir meclis tarafından yönetilir. Nairobi, Doğu Afrika'nın en önemli şehir merkezidir. Doğu Afrika ortak hizmetler teşkilâtının ve Doğu Afrika demiryolları ve limanlarının idare merkezidir. Ayrıca, Doğu Afrika'nın büyük bir kısmı için, maliye, sanayi ve ticaret merkezidir. Bankalar da dahil olmak üzere birçok denizaşırı şirketin merkezi de Nairobi'dedir. 114 km²'lik Nairobi millî parkı şehir sınırları içindedir. Ayrıca şehir büyük bir turizm (avcılık) merkezidir.

Sanayi bölgesi, şehrin merkezinden doğuya doğru düzenli yollarla uzanır; demiryolu hattından yararlanır ve doğudaki konut merkezlerinin yakınındadır. Sanayinin temeli tarımdır. Besin sanayii, tütüncülük, makine yapımı, deri ve post işlenmesi, biracılık, demiryolu ve aydınlatma makineleri yapımı başlıca sanayi faaliyetleridir. Nairobi, denizaşırı ülkelerden gelen malların başlıca ithal ve dağıtım merkezidir. Şehrin yakınında ülkenin kahve yetiştiren başlıca bölgeleri yer alır. Kereste, kahve ve Kenya'nın öbür hammaddeleri Mombasa yoluyle ihraç edilir.

Nüfusun çok karışık olmasına rağmen ırk ayrımı yapılmaz ve herkes istediği görevde çalışabilir. Öğretim, hükûmet, şehir belediyesi veya özel okullar ve kuruluşlar aracılığıyle yürütülür. Nairobi'deki krallık koleji, Doğu Afrika üniversitesinin bir bölümüdür. Ayrıca şehirde teknik okullar da vardır. Nairobi, kara ve demiryollarından büyük ölçüde yararlanır. Başlıca yollar, Mombasa ve Tanzaniya'ya giden güneydoğu ve güney yollarıyle, dağlık bölgelerin batısından geçerek Victoria gölü ve Uganda'ya ulaşan yollardır. Birçok merkeze düzenli tren ve otobüs seferleri yapılır. Şehrin 15 km kadar güneybatısında, Embakasi'deki havaalanı milletlerarası havayollarının uğrağıdır.

● *Tarih.* Başlangıçta, Masai çobanlarının sürülerini otlattıkları sulak bir bölge olan Nairobi'de XIX. yy. sonlarında iş yerleri ve kıyıdan Uganda'ya kadar uzanan demiryolunun kurulmasına karar verildi. Demiryolu hattı 1899'da Nairobi'ye ulaştı. Böylece şehir dolaylarına yerleşme arttı ve ticaret gelişti. 1905'te hükûmet merkezi Mombasa'dan Nairobi'ye nakledildi. Şehir 1919'da belediye, 1950'de de krallık fermanıyle şehir oldu. İkinci Dünya savaşından sonra çok katlı apartmanlar, oteller, dükkânlar, sanayi binaları inşa edilen şehir, büyük ölçüde gelişti. Balşıca devlet yapıları, Ortak Hizmetler teşkilâtı merkez binası, parlamento sarayı ve belediye sarayıdır. Şehrin merkezinde yer alan belediye sarayı 1957'de milletlerarası konferansların toplanmasına imkân verecek şekilde genişletildi. Kenya millî tiyatrosu ve yanıbaşındaki kültür merkezi (1960'ta açıldı), Doğu Afrika müzik konservatuvarı, Coryndon müzesi, McMillan kitaplığı, Sorsbie sanat galerisi ve birçok dernek ve klüp binası şehrin başlıca anıtlarıdır. (M)

NAİS i. Tatlı suların dip çamurlarında bulunan çok kıllı küçük halkalı solucan; bölünerek eşeysiz çoğalma özeliği vardır. (*Naididae* familyasının örnek tipi.) [L]

NAİSSUS. Esk. coğ. Niş şehrine latinlerin verdiği ad. (L)

NAİVAŞA, Kenya'da göl, Doğu Afrika hendeğinde, Longonot kraterinin eteğinde. (L)

NAJARA (İsrael ben Moses), filistin asıllı ibranî şairi (Safad, Filistin 1555 - Gazze 1628). Zamanının en önemli ibranî şairi olan Najara, ömrünün büyük bir kısmını Safad'da geçirdi. Dinî ve dindışı şiirler, şarkılar, dualar, ağıtlar ve ilâhiler yazdı. Eserlerinin çoğu, Doğu Yahudileri litürjisinde yer almış ve yahudi edebiyatını geniş ölçüde etkilemiştir. Şarkılarının çoğu, arap, ispanyol ve türk halk türkülerine geçti. Najara, 1 000'den fazla şarkı yazdı. Şarkılarından bir derleme *Zemirot İsrael* (İsrail Şarkıları) adı altında 1587'de yayımlandı. Najara, öldüğünde Gazze'de hahamdı. (M)

—NAK sonek (fars. *-nāk*). *Esk.* Bazı isimlerin sonlarına getirilerek bileşik sıfat yapan ve öklendiği kelimelere «*-lı, -li*» anlamı veren sonek: *Suz-nak,* ateşli; *gam-nak,* gamlı; *derd-nak,* dertli. (M)

NAK i. (ar. *naķ'*). *Esk.* Suyu emme, ıslanma. || Sıcak suda haşlama. || İlâç olarak kullanılan bir otu sıcak veya soğuk suda bırakarak özünü çıkarma. || Sert ve killi toprak üzerinde suyun toplanması. || Toz, toz bulutu. (M)

NAKA i. (ar. *nāķa*). Zool. *Esk.* Dişi deve. || *Nakayı bahri,* deniz fili.

— G. santl. *Esk.* Deniz filinin dişlerinden yapılan tespih. (Fildişinden tespih yapmak İslâmlıkta caiz olmadığı için deniz filinin dişlerinden yapılan tespihler çok tutulurdu; bunlar en pahalı tespihlerdi.) [M]

NAKABET i. Bk. NİKABET.

NAKABİL sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar. *ķābil*'den *nā-ķābil*). *Esk.* Olamayacak, olmayacak, imkânsız, boş. || Kabiliyetsiz, yeteneksiz, bilgisiz. || *Na-kabil-i icra,* yapımı imkânsız, yapılamaz. || *Nakabil-i tarif,* anlatılmaz, tanımlanamaz. || *Nakabil-i telif,* uyuşamaz, bağdaşamaz, bağdaşmaz.

— Denizc. *Nakabili idare,* herhangi bir arıza yüzünden manevra kabiliyetini kaybetmiş gemi. (Bu tip gemilerde, durumu belirtmek için gündüzleri üst üste iki siyah, geceleri de yine üst üste iki kırmızı fener asılır.)

◆ **Nakabilan** çoğl. i. *Esk.* Olmayacak, olamayacak işler. || Yeteneksiz, kabiliyetsiz, bilgisiz kimseler: *Bir hasta naümit ise bakmaz tabib olan / Nakabilanı terbiyet etmez lebib olan* (Muhlis Paşa). [M]

NAKABUL sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar. *ķabūl*'den *nā-ķabūl*). *Esk.* Kabiliyetsiz yeteneksiz, yeteneği olmayan, beceriksiz: *Her nakabule etmez zahm-ı sitem teveccüh / Görmez cefa-yı suzen kâlâ-yı naderide* (Nabi). [M]

NAKACHE (Armand), fransız ressam ve gravürcüsü (Annaba 1894). Önce izlenimciliğin etkisinde kaldı, sonraları halkçılığı tuttu (*Ütücü Kadın,* 1934, Art Moderne müzesi). 1945'ten sonra, gözlemcilik üstüne kurulu olmakla beraber ressamın duygularına ve düşüncelerine daha da büyük bir yer veren bir gerçekçiliğe yöneldi: *Büyük Sarı Soytarı* (1946). Biçimleri aşırı derecede soyutlaştırarak *Fantastik anlatımcılık* diye adlandırdığı şaşırtıcı kompozisyonlar yarattı. Art Moderne müzesinde, Paris Güzel Sanatlar müzesinde, Sceaux, Hayfa, Poitiers müzelerinde tabloları vardır. [L]

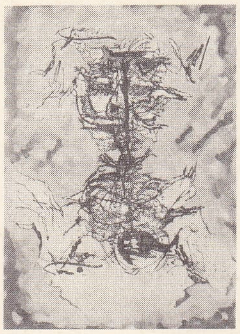

NAKACHE «Irrationnel» Art Moderne müzesi, Paris

NAKALE çoğl. i. (ar. *naķl* > *nāķil*'den *naķale*). *Esk.* Bir eşyayı bir yerden başka yere taşıyanlar. || Bir maddenin geçmesine elverişli olan şeyler. || Bir yazıyı, kitabı bir dilden başka dile aktaranlar, mütercimler. || Bir yerde işittiği sözü başka bir yerde söyleyenler, haber taşıyanlar.

— Fiz. *Esk.* Elektrik akımını veya ısıyı ileten maddeler, iletkenler. (M)

NAKÂM sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *kâm*'dan *nā-kām*). *Esk.* İsteğine ulaşamamış, muradına erememiş: *Açıldı baht-ı yine rüzgâr-ı nakâmın / Göründü âyîne-i tâlinde nakş-ı murad* (Nef'i). || Yoksun kalmış, nasipsiz.

◆ **Nakâmî** i. *Esk.* İsteğine, muradına erememe. || Mahrumluk, yoksunluk. || *Nakâmî-i düşmen,* düşmanın muradına erememesi, mahrumluk içinde bulunması: *Mürevvetmend olan nakâmî-i düşmenle kâm almaz* (Koca Ragıb Paşa). [M]

NAKAMTİ, Batı Habeşistan'da şehir, Vollega ilinin idare merkezi, Habeşistan kütlesinde; 10 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

NAKARAT i. (ar. *nakr,* kazılan'dan *naķarāt,* kazılan, sabitleştirilen şeyler). Mus. Sözlü müzik eserlerinde aynı söz ve name ile tekrar edilen bölüm: *Bazen hanende sesleri bu nakaratı o kadar hafiften ve inceden tekrarlardı ki evvelce daha canlı ve yüksek söyledikleri bu mısraın tekrarını şimdi gönlümüz üzerinden onun bir gölgesi gibi bulurduk* (A. Ş. Hisar). *Pencerenin içine lâtin harfleriyle, onunla bir aydır beraber söylediğimiz şarkının nakaratını yazdım* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSIKL.] || *Mec.* Usanç verecek kadar sık

sık tekrar edilen ve bundan dolayı önemini kaybeden söz: *Bu her sofrada tekerrür eden bir nakaratı* (H.Z. Uşaklıgil). *Kımıldamaz da durursun, işittiğin nakarat: / «Çalışmayanlar için yok cihanda hakk-ı hayat!* (M.Â. Ersoy).

— Ed. Şiirin içinde iki defa veya daha fazla tekrarlanan bölüm. (Nakarat tek mısra veya birkaç mısradan meydana gelir. Anlam bakımından her kıtayı şiirin ana konusuyle birleştirir.)

— ANSİKL. Mus. Klasik dört mısralık «murabbâ» şarkı formunda «nakarat» ikinci ve dördüncü mısralardır. (Bk. ŞARKI.) Türk sanat musikisinin; kâr, beste, semai gizi klasik formlarında, anlamlı veya anlamsız, kelime ve hecelerden meydana gelen ve yerine göre «nakarat» gibi tekrarlanan musiki cümlesine «terennüm» denir. (Bk. TERENNÜM.) [M]

NAKARATLI sıf. (*nakarat*'tan *nakaratlı*). Nakaratı olan. || *Nakaratlı bas*, çok basit, çok kısa bir motifi olan ve bu motifi bütün parça boyunca tekrarlayan bas. (M)

NAKATSU, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Oita ili), Suo denizi kıyısında: 52 000 nüf. Demir, dokuma ve besin sanayii. Liman, kereste ve ipek ihracatı. (L)

NAKAVT i. (ing. *knock-out*). Spor. Boks maçında yerde on saniyeden fazla kalan boksörün yenik sayılması. || *Teknik nakavt*, boksörlerden birinin ezici üstünlüğü karşısında hakemin maçı durdurması.

— ANSİKL. Spor. Bir boks maçında boksörlerden biri yediği yumruğun etkisiyle yere düşer ve 10 saniyede ayağa kalkamazsa, *nakavt* olmuş sayılır. Boks maçlarında orta hakem, yere düşen boksörün başına gelerek birer saniye aralıkla ona kadar sayar ve sayı dolduğu halde boksör yerden kalkmazsa *avt* (out) diyerek yatan boksörün nakavtla yenildiğini ilân eder. Bir boksörün nakavt olmasına, genellikle midesine, karaciğerine veya çenesine yediği sert yumruk sebep olur. Darbenin etkisiyle boksör, kısa süreli bir felç geçirdiği için ayakta duramaz ve yere düşer. Bir boksör, maç süresi içinde, ayaklarından başka vücudunun herhangi bir kısmıyle de 10 saniyeden fazla yere değer 10 saniyeden fazla iplere asılı kalır veya kendini koruyamaz duruma düşerse, bu süre içinde orta hakem sayar ve nakavt kararı verir. Nakavt olan bir amatör boksöre 4 hafta, 3 ayda 2 defa nakavt olana 3 ay, 3 defa nakavt olana ise bir yıl maç izni verilmez.

● *Teknik nakavt*, boksta böyle bir deyim bulunmamakla birlikte Türkiye'de «hakemin maçı durdurması»na teknik nakavt denmektedir. Orta hakem, boksörler arasında büyük klas farkı görür, boksörlerden birinin yiyeceği yumruktan çok zararlı çıkacağını anlar veya boksörlerden birini kendini koruyamaz duruma düşmüş görürse, maçı durdurur ve karşı tarafın kazandığını ilân eder. (M)

NAKB i. (ar. *nakb*). *Esk.* Delme. || Delik veya lâğım açma. || *Nakb-zen*, delik veya lağım açan işçi. (M)

NAKD i. Bk. NAKİT.

NAKDÎ sıf. (ar. *nakd*'den *nakdî*). Para ile ilgili, para bakımından: *Nakdî yardım*. || *Nakdî ceza*, para cezası. || *Nakdî kıymet*, (bir şeyin) para bakımından değeri.

— Ask. *Esk. Bedeli nakdî*, askerlik yapmakla yükümlü kimselerin askere gitmemek için ödedikleri para.

— Huk. *Nakdi tazminat*. Bk. TAZMİNAT. || *Nakdî teminat*. Bk. TEMİNAT.

◆ **Nakdiye** sıf. *Esk.* Nakdî'nin dişili. || *Evrak-ı nakdiye*. Bk. EVRAK. (M)

NAKDÎNE i. (ar. *nakd* ve fars. *-îne*'den *nakdîne*). *Esk.* Hazır ve peşin para. || Değerli mal: *Ahz-i meta-ı lutfuna sahip sehaların / Nakdinesi elinde duadır gedaların* (Hayri). || *Nakdîne-i hayat*, hayatın değeri. (M)

NAKES sıf. Bk. NEKES.

NAKID sıf. (ar. *nakd*'den *nakıd*). *Esk.* Paranın hakikisini kalp olanından ayıran. || *Mec.* Bir şeyin iyisini, kötüsünden ayıran: *Bir olur muydu bugün kıymet-i ehl ü nahl / Nakıd-ı çarhı eğer eylese teşhis-i iyar* (Baki). *Şi'rinde olur o merd-in nakid / Nabi ile Saib'e mukallid* (Ziya Paşa). [M]

NAKIL veya **NAKL** i. Bk. NAKİL.

NAKILİYET i. Bk. NAKİLİYET.

NAKIR i. (ar. *nakr*'dan *nakır*). *Esk.* Nişana isabet eden ok. || Delen, oyan, kazan şey. (M)

NAKIS sıf. (ar. *nakş*'tan *nakış*). *Esk.* Eksik, noksan, tam olmayan, bitmemiş: *Nakıs olmaz feyz-i zati telhi-i eyyamdan / Bâde telh oldukça artar neşesi kuvvetlenir* (Koca Ragıb Paşa). *Erbab-ı kemali çekemez nakıs olanlar / Rencide olur dide-i huffaş ziyadan* (Ziya Paşa). || Kusuru olan, kusurlu, özürlü: *Hattâ meclis azasından birçokları, maksadın izahında, encümenin ifadelerini nakıs bularak, tasrihat teflifinde bulundular* (Atatürk). || *Nakıs-ül-ıyar*, ayarı eksik, bozuk.

— Gram. Arapça'da üçlü kökünün son harfi illetli (*elif, vav, ye*) olan (kelime).

— Huk. *Nakıs teşebbüs*. Bk. TEŞEBBÜS.

— Mat. *Esk.* [Sayı için] Sıfırdan küçük olan, eksi işaretiyle gösterilen, negatif. || *Ehramı nakıs*, kesik piramit (*harem-i nakıs* da denir). || *Kat'ı nakıs*, elips. || *Katı nakısı mücessem*, elipsoit. || *Mahrutı nakıs*, kesik koni. || *Menşurı nakıs*, kesik prizma (*menşur-ı makta* da denir). || *Nakıs namütenahi*, eksi sonsuz.

◆ İ. Mat. *Esk.* Çıkarma veya eksi (—) işareti.

◆ **Nakısa** sıf. *Esk.* Nakıs'ın dişili.

◆ **Nakısat** çoğl. i. *Esk.* Eksiği olanlar. || *Nakısat-ül-akl*, aklı kısa olanlar. *Mec.* Kadınlar: *Her birisi eylediler meyl-i mâl / Nakısat-ül-akla ne mümkün kemâl* (Nahifi). [M]

NAKIŞ veya **NAKŞ** i. (ar. *nakş*). Bir kumaş üzerine renkli iplikler sim ve sırma kullanılarak el veya makineyle yapılan işleme: *Bu örtünün üzerinde herhalde yazılar, nakışlar vardı* (Ş. S. Aydemir). [Bk. İŞLEME]. || — *Esk.* Resim, suret: *Her nakşda andan bir eser görür ve her gözde andan bir nazar görür* (Sinan Paşa). *Düşmezdi sehaib-i kederden / Bir gölge bu nakş-i nazenine* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Hile. || *Nakş olmak*, yer etmek, iyice yerleşmek: *Bu geceler hatıralarıyle talihlerimize nakş olan harikulâde kıymetler alır* (A. Ş. Hisar).

— *Esk. Nakş-bend*, süslemeli dokuma yapan kimse. Ressam. || *Nakş-perdaz*, nakış yapan sanatçı. || *Nakş-perdazî*, ressamlık. || *Nakş-tıraz*, süslü olarak yapılmış işlemeler. || *Nakş-ı ber-ab*, sürekli olmayan şey. || *Nakş-ı bi-gubar*, baskı altında olanların ağlayışı. || *Nakş-ı cebin*, alın yazısı. || *Nakş-ı dil-firib*, gönül aldatan suret. || *Nakş-ı divar*, duvara yapılmış fresk. *Mec.* Ruhsuz, kuvvetsiz kimse. || *Nakş-ı kadem* (veya *pay*), ayak izi. || *Nakş-ı kül*, tüm yaratılış. || *Nakş-ı nik*, mutlu an. || *Nakş-ı parmur*, bal peteği.

— Ciltc. *Nakış basma*, bir cilt üzerine basılan oyuk ve kabartmalı süs.

— El santl. *Nakış işlemek*, kumaş üzerine renkli iplik ve sırma ile işleme yapmak. || *Dival nakış*, özellikle kadife, canfes, atlas, tafta gibi kumaşlar üzerine mukavva kalıp kullanılarak işlenen nakış. (Dival nakış için hazırlanan motif ince kâğıda çizilir. Çirişlenmiş mukavvaya yapıştırılarak kesilir. Bu kalıp kumaşa yapıştırılır ve tersinden teyellenir. Kasnağa gerilerek kalıbın üzerini örten altın veya gümüş klaptan mumlanmış, aynı renk iplikle altından hristo teyeli şeklini gösteren bir tutturma ile işlenir.)

— G. santl. *Esk.* Binaların duvar, tavan gibi yerlerine suluboya ve yağlıboya resimler ve çeşitli desenlerle yapılan süsleme. || *Nakşı âbî*, su ve zamk karışımı boya ile resim yapma usulü. Bu boya ile yapılmış resim. (Bugünkü guvaş resme benzerdi. Nakşı âbî boyaları saydam değildi. Doğu minyatürlerinde de bu boyalar kullanılmıştır.) [Bk. SULUBOYA.] || *Nakşı peleng*, kumaş ve çinide kullanılan bir çeşit motif. || *Nakşı zerkâr*, altınla yapılan süsleme. Altınla yazılan yazı.

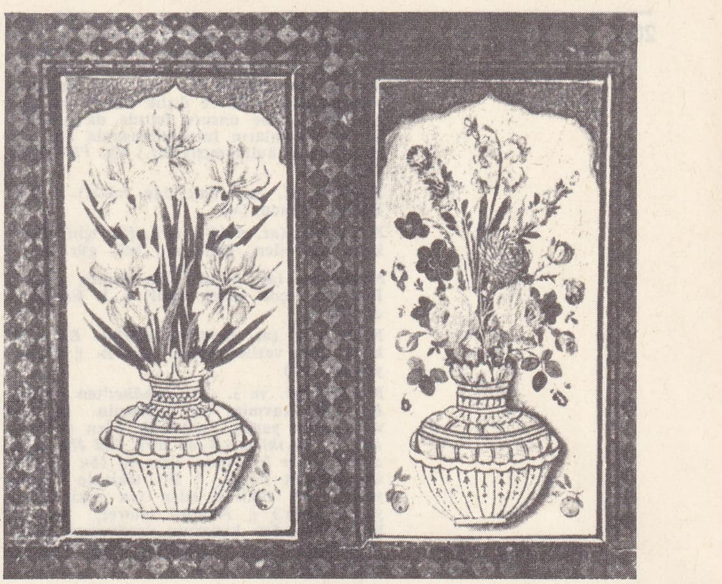

nakışlı panolar Topkapı sarayı, İstanbul

— Mus. Beste ve semai şekillerinde (form) eserlerin dört yerine iki haneli olanlarına verilen ad: *nakış beste, nakış semai*. (Bu şekilde güftenin dört mısraından ilk ikisi birbiri peşine bestelendikten sonra terennüm gelir; üçüncü mısra miyan olur; bunları dördüncü mısra ve tekrar terennüm takip eder. Böylece eserde yalnız iki terennüm, demek ki iki hane var demektir. Eserin çok kısa olmaması için terennüm bölümü geniş ve müzeyyen [süslü, nakışlı] tutulur. *Nakış* adı da buradan gelir.) || *Nakış ağır aksak semai*, iki haneli ağır aksak semai (10/4 usulünde ağır semai). || *Nakış ağır sengin semai*, iki haneli sengin semai (6/2 usulünde ağır semai). || *Nakış ağır semai*, iki haneli ağır semai. || *Nakış aksak semai*, iki haneli aksak semai (10/8 usulünde ağır semai). || *Nakış beste*, iki haneli beste. (Türk sanat musikisinde nadir kullanılır. Örnekleri azdır. Nakış besteler genellikle «lenk fahte» usulündedir.) || *Nakış semai*, iki haneli ağır veya yürük semai. || *Nakış sengin semai*, iki haneli sengin semai (6/4 usulünde ağır semai). || *Nakış yürük semai*, iki haneli yürük semai (6/4 usulünde yürük semai). || *Nakış yürük yürük semai*, iki haneli yürük yürük semai (6/8 usulünde yürük semai).

— Tekst. *Nakış makinesi*, nakış yapmağa yarayan tezgâh. (Bu tür tezgâhlarda, örgü üzerinde bütün genişliği boyunca yapılması istenen dekoratif motiflerin her birine ait özel tığ veya mekikler bulunur; bu tığ veya mekikler, özel bir jakar sistemi ile hareketlendirilir. (M)

NAKIŞLAMAK geçl. f. (*nakış*'tan *nakışla-mak*). Bir şeyi işlemelerle süslemek, bezemek.

— Tekst. İpek iplikleri arasına, bir kumaşı süslemeğe yarayan desenler meydana getirmek amacıyle altın veya gümüş karıştırarak dokumak.

— ANSİKL. Tekst. Bir kumaşı *nakışlamak*, yapımı sırasında nakış tefesine yerleştirilmiş küçük mekik masuraları yardımıyle dokumanın yapısına altın, gümüş veya ipek desenler (çiçekler, ramajlar veya kıvrık dallar) ilâve etmektir. Fransa'da nakışlı kumaş yapımına XV. yy.da başlandı. Nakışlama önceleri elle yapılıyordu; XVII. yy.da mekanik olarak yapılmağa başlandı. Bugün bütün kumaşlar, hattâ muslin, reps ve yün damasko gibi en yaygın olanlar bile nakışlanır. (ML)

NAKIŞLI sıf. (*nakış*'tan *nakış-lı*). İşlemeli: *Nakışlı masa örtüsü*. || Süslemeli, süslü: *Nakışlı revakları, oymalı sütunlarıyla gerçekten masal dünyalarının malı olan bir binanın kapısı önüne gelmişlerdi* (N. Araz).

— Mim. *Nakışlı cam*, dinî ve sivil mimaride, binaların tavan ve kubbe kısımlarında yer alan pencerelerde kullanılan cam. (Es-

nakibüleşraf (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kiden büyük cam levhalar yapılmadığı için küçük renkli veya renksiz camlar birbirlerine alçıyla tutturulurdu. Bu tip çerçevelere *alçı pencere* veya *revzeni menkuş* da denirdi. Pencerenin iç veya dış kısmında oluşuna göre içlik ve dışlık olarak ad alırdı. Bu süsleme unsuru batıda da görülür. Batılılar camların tutturulmasında alçı yerine kurşun kullanmışlardır.) Bk. PENCERE. (M)

NAKIZ sıf. (ar. *naķż*'dan *nāķıż*). *Esk.* Bozan, bozucu. (M)

NAKİ sıf. (ar. *naķiᶜ*). *Esk.* [Su için] Kana kana içilebilen, kandıran, bol, gür. (M)

NAKİ sıf. (ar. *naķī*). *Esk.* Temiz, pak. || Pek ince, çok güzel, zarif. || İ. Erkek adı. (M)

NAKİA i. (ar. *naķᶜ*'tan *naķīa*). *Esk.* Bir kimse için verilen şölen, ziyafet. || Düğün yemeği. (M)

NAKİB sıf. ve i. (ar. *naķābet*'ten *naķīb*). *Esk.* Bir kavmin, bir kabilenin başkanı veya onun yerine başkanlık eden (kimse): *İşte bu on iki nakibden biri, Sad İbn Ubade ve diğer biri dahi Üseyyid İbn Hudayr idi* (Cevdet Paşa). || Bir tekkede şeyhe yardım ve vekillik eden (en eski derviş yahut dede.) || *Nakib-i imaret,* imarete başkanlık eden kimsenin yardımcısı. (M)

NAKİBE i. (ar. *naķb*'dan). *Esk.* Can. || Akıl, zekâ. (M)

Nakiboğlu camii, Konya'da Nakiboğlu mahallesinde cami. Mevlânâ soyundan Nakibülhac Müftü Seyit İbrahim (öl. 1763) tarafından yaptırıldı (1762); 1926'da onarıldı. Tuğla ile örülmüş bir minaresi ve kütahya çinileriyle süslenmiş güzel bir mihrabı vardır. Üzeri çatı ile örtülüdür. (M)

NAKİBÜLEŞRAF blş. i. (ar. *naķīb, el,* harfi tarif ve *eşrāf*'tan *naķību'l-eşrāf*). *Esk.* Hz. Muhammed soyundan olan kimselerin işlerine bakan ve ulema sınıfından seçilen kimse. || Mekke'deki nakibüleşrafın İstanbul'daki vekili veya temsilcisi. || *Nakibüleşraf kaymakamı,* taşrada nakibüleşrafın görevini yapan kimse. (M)

nakkare
(Türkische Gewänder adlı kitaptan)

NAKİH sıf. (ar. *neķāhet*'ten *nāķih*). *Esk.* Hastalıktan henüz kurtulmuş ve tamamen eski sağlığına kavuşmamış bulunan, hastalığı atlatmakla birlikte hâlâ zayıf ve halsiz durumda olan. (M)

NAKİL veya **NAKIL** veya **NAKL** i. (ar. *naķl*). Bir yerden alıp başka bir yere götürme, aktarma, iletme, taşıma, geçirme. || Evini veya yerini değiştirme; göç. || Tayin: *Okul müdüründen naklini istedi.* || — *Esk.* [Yazı, resim v.b. için] Aynını başka bir şeyin üzerine alıp çıkarma, kopya etme. || Hikâye etme, anlatma, söyleme: *Milletle hakan arasındaki münasebetin ne kadar samimî olduğu bu nakillerden anlaşılabilir* (Z. Gökalp). *Neyse onu bırakalım da vakayı nakle başlayalım* (B. Felek). || Yabancı dilde yazılmış bir eseri veya yazıyı kendi diline çevirme, tercüme etme: *Tercüme burada bir vasıta olmaktan çıkmış; mütercim cümleleri nakil işinden vazgeçiyor* (N. Ataç). || Ağızdan ağıza veya kitaplar aracılığıyla öğrenilen: *Görünür gerçi muvafık akle / Ekseri lik muhalif nakle* (Sümbülzade Vehbi). *Aklın kesmedi ama, o aklın yanına bir de nakil koymuşlar* (M.Ş. Esendal). || *Nakl olunmak,* anlatılmak: *Kette hakkında türlü hikâyeler nakl olunmuştu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bazı vakalar da belki evvelden başkaları tarafından nakl olunmuştur* (B. Felek). Taşınmak. || *Nakl-i bend,* hikâyeci. Masal ve hikâye derleyen ve uyduran. || *Nakl-i hane* (veya *nakl-i mekân*), ev değiştirme: *O şair, küre-i arzdan bir yıldıza nakl-i mekân etmekle feza dahilinde bir büd-i mücerret kat etmiş olmaktan fazla ne yükselmiş olur, ne alçalmış* (H. R. Gürpınar). || *Nakl-i hümayun,* padişahın tahtırevanla taşınması. || *Nakil ve tayin,* bir memuru bir yerden bir yere atama. || *Nakil vasıtası,* taşıma aracı, taşıt: *Lâkin hergün de ister istemez bu son bineceğimiz nakil vasıtasını görmekte de bir fayda yok* (B. Felek).

— Huk. *Nakil vasıtaları.* Bk. ULAŞTIRMA *araçları.* || *Nakil dava.* Bk. DAVA'*nın nakli.* || *Nakli şahadet.* Bk. ŞAHADET.

— Elektr. *Enerji nakli,* elektrik enerjisinin üretim merkezinden uzak mesafelere iletimi. Bk. ANSİKL.

— İda. huk. Genel olarak, devlet memurlarının, kendi istekleriyle veya karşılıklı olarak yahut kurumları tarafından görev yerlerinin değiştirilmesi. *Eşanl.* TAHVİL. YER DEĞİŞTİRME. Bk. ANSİKL.

— Mal. huk. Mutavassıt ödeyicinin kanun tarafından belirtilmiş vergi yükünü, bu yükün hepsini veya bir kısmını başkalarına nakletmek imkânı veren mekanizma (verginin ağırlığını malın değerine ekleyerek müşteriye nakleden tacir gibi).

— Teknol. *Enerji nakli,* bir taşıt hareket halindeyken, şebeke elektrik akımının motora aktarılması. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. ORGAN *nakli.* || *Esk. Nakl-üd-dem,* kan nakli.

— ANSİKL. Elektr. Uzun mesafelere *enerji nakli* daima elektrik enerjisi şeklinde yapılır. Elektrik enerjisi ihtiyacının artışı (yılda ortalama yüzde 10), çok güçlü termik ve hidroelektrik santralların kurulması, hava nakil şebekelerinin kurulmasını, elektrik enerjisinin gittikçe artan gerilimler altında ve gittikçe daha uzak mesafelere dağılımını gerektirmiştir. Genellikle üç fazlı alternatif akımlara baş vurulur; bununla birlikte çok yüksek gerilimli doğru akımın kullanılması geleceğin bir çözüm yolu olabilir. Herbiri birçok alıcı merkezi besleyen bir üretici merkezle diğeri arasında enerji alış verişi için yapılan ara bağlantılar gerilimlerin normlaştırılmasını zorunlu kılar. Ara bağlantıları bulunan bir şebeke çok hassas teknik problemler doğurur: etken gücün ve frekansın ayarlanması; reaktif güç ve gerilimin ayarı; yükün normal değişimleri için üretici merkezler arasında senkronizmin korunması; bir ârızanın sebep olduğu karışık rejim de çalışma ve bu ârızanın giderilmesi yollarını araştırma. Gerçekten ârıza şebekenin bütün bağlantılarında yayılarak seri halde aksaklıklara sebep olur ve kısa zamanda yeniden akım verilmesi için bazı güçlüklerle karşılaşılır. Önemli bir bağlantının anîden kesilmesi bir santralın, çok önemli tüketici bir şebekeyle bağını koparabilir. Böylece kısa devre akımları çok yüksek bir değere ulaşabilir; bundan dolayı çok büyük güçte şalterlerin yerleştirilmesi zorunlu olmaktadır. Bir nakil hattının özellikleri iletkenler arasındaki mesafeyi tespit eden (yalıtma) gerilime ve iletkenin minimum dış çapına (havai hatlar için Corona etkisiyle, kablolar için maksimum gradyanla belirlenir) bağlıdır. Normal olarak kullanılan akımın şiddeti, Joule etkisinin sebep olduğu ısınma ve hatlardaki kayıpla sınırlıdır. Çok yüksek gerilimli enerji naklinde doğru akımın üstünlüğü alternatif akıma oranla yalıtkanların daha elverişli bir rol oynamasından ileri gelir. Ayrıca Kelvin etkisi ve indükleyici nitelikte burgaç etkisi önlenir. Mütatör kullanılarak alternatif akım doğru akıma, doğru akım da alternatif akıma dönüştürülür.

Havai hatlarda, bakırdan, alüminyumdan veya alüminyumun yüzde 1 ile 3 oranında demir, magnezyum ve silisyumla verdiği almelek gibi alaşımlardan yapılmış iletkenler kullanılabilir. Ayrıca farklı madenî tellerden yapılmış «bileşik kablola»dan faydalanılabilir; yalnız tellerin temas ederek aşınmaya yol açabilecek elektrolitik bir çift meydana getirmelerini önlemek gerekir. Galvanizli çelikten bir göbek üzerine sarılmış bir veya birkaç alüminyum tabakasından meydana gelen alüminyum-çelik kablolar bu usulde kullanılan en yaygın iletkenlerdir.

— İda. huk. Hukuk dilinde *nakil,* «memurun bir yerden başka bir yerdeki göreve tayini» anlamına gelir. Aynı anlam, *tahvil* terimiyle olduğu kadar, bugün yürürlükte bulunan 657 sayılı Devlet Memurları kanununda olduğu gibi, *yer değiştirme* olarak da ifade edilir. Memurların, karşılıklı olarak anlaşarak yer değiştirmelerine ise *becayiş* denilir. Nakil veya yer değiştirme kurumu, memurların meslekî çıkarları bakımından önemli olduğu gibi, görülmekte olan kamu hizmetlerinin devamlılığı açısından da önem taşır. Memur yönünden, Anayasanın tanıdığı memur teminatıyle de yakından ilgilidir; çünkü, Türkiye'nin iktisadî ve sosyal yönden, çeşitli bölgeleri arasında, sağlık, eğitim v.d. şartlar göz önünde tutulursa, bazı eşitsizlikler vardır. Bir memurun, çok uzun bir süre mahrumiyet bölgelerinde hizmet görmesi, gelişmiş bölgelerde görev yapanlarla mahrumiyet bölgelerinde çalışanlar arasında eşitlik ilkesine uymayacak farklılıklara sebep olur. Konuyu genel olarak düzenleyen Devlet Memurları kanunu, memur menfaat ve teminatı ile, eşitlik ve kamu hizmetlerinin devamlılığı ilkelerini bağdaştırmağa çalışmış, görülen hizmetlerin özelliklerini göz önünde tutmuştur.

Devlet Memurları kanunu, esas itibarıyle üç çeşit nakil usulünü öngörür: **1.** memurun kendi isteğiyle yerinin değiştirilmesi. Böyle bir istekte bulunabilmek için, devlet memurlarının, bulundukları görevde en az iki yıl hizmet görmüş olmaları ve gitmek istedikleri yerde boş bir kadronun bulunması gerekir. Kanun, iki yıl hizmet zorunluğunun, sağlık sebebi veya her ikisi de devlet memuru olan karıkocanın aynı yerde çalışmaları gereği halinde kalkacağını da kabul etmiştir. İki yıl hizmet şartını ortadan kaldırmamakla birlikte çocuk okutma sebebi de, yer değiştirme amacıyle yapılan başvurmalarda, sağlık ve karıkocalık durumlarından sonra, bir başka tercih unsurudur; **2.** becayiş adı verilen ve karşılıklı istek üzerine uygulanan şekil. Bunun için, ayrı yerlerde bulunan aynı sınıf ve derecedeki devlet memurlarının, karşılıklı olarak yer değiştirmek suretiyle tayin isteminde bulunmaları ve bu isteğin, ilgili kurumun tayine yetkili âmiri tarafından uygun bulunması gerekir. Aynı usulle kabul edilen yer değiştirmenin bir şekli de, Devlet Memurları kanununa bağlı kurumların birinden ötekine memurların kendi istekleriyle geçmeleridir. Şartları, bulundukları görevin sınıf ve derecesinden yukarı olmamak ve kurumlarının muvafakatını almaktır. Böyle bir muvafakat şartının konmasıyle güdülen amaç, idare bütününün çeşitli kurumları arasında, birtakım vaatlerle personel çekme siyasetinin işlemesini önlemektir; **3.** hizmet icabı tahvil, en önemli ve çok uygulanan bir nakil şeklidir. Buna göre, kamu hizmetlerinin görülmesini ve devamlılığını sağlamak için, memurun, bünyesinde görev yaptığı kuruluş tarafından gerekli görülen yerde hizmete devam ettirilmesi mümkündür. Devlet Memurları kanunu, kurumların, kendi memurlarını, derece ve kadroları içinde (memuriyet unvanlarını değiştirmeden ve kademe aylıklarında bir artış yapmadan) başka bir yerde görevlendirebileceğini kabul etmiştir. Bugünkü düzenleme, eski, hizmet icabı tahvilden çok, yine eski terimle resen tahvil kurumuna yer verildiğini gösterir. Resen tahvilin tabiî bir şekli de, memurun derece yükselmesi sebebiyle, açık kadro bulunan yere tayinidir. Nakil yoluyle tayin edilen memur, aynı belediye veya köy sınırları içinde bir yere nakilediliyorsa, nakil emrinin kendisine duyurulma gününü takip eden işgünü içinde göreve başlar. Başka belediye veya köy sınırı içindeki göreve tayin edilmişse, 15 gün içinde göreve başlamak zorundadır. (Bk. HARCIRAH.) Bu zorunluğa uymayan memurların görevlerine son verilir. Ancak, kanun, zorlayıcı sebepler yüzünden memurun görevine zamanında başlayamaması durumunu öngörmüş, bu gibi hallerde ileri sürülen zorlayıcı sebeplerin belgeyle ispatının mümkün olabileceğini ve bu takdirde göreve son verme yoluna gidilmeyeceğini belirtmiştir.

— Teknol. Elektrikli lokomotif ve troleybüslerde, şebeke hattı üzerinden nakil yapan donatım, bir pantograf ile tekerlekli veya sürtünme yastıklı bir arşeden meydana gelir. Akımın kaynağına dönüşü, aracın çelik tekerlekleriyle ve raylarla gerçekleşir. Havalı lastikli troleybüslerde nakil düzeni, biri akım dönüşü için kullanılan iki troleybüs hattı ve mafsal üzerine yerleştirilmiş iki arşeden meydana gelir. (ML)

NAKİL sıf. (ar. *naķl*'den *nāķil*). *Esk.* Taşıyan, aktaran, geçiren, bir yerden diğer bir yere götüren. || İşittiği haberleri ve olayları başkasına anlatan.

— Fiz. *Esk.* İletken. (M)

Foto. MEYDAN

NÂKİL sıf. (ar. *nükūl*'den *nākil*). *Esk.* Vaz geçen, dönen, cayan. || Çekingen, korkak, bir şeyi yapmaktan kaçınan. (M)

NAKİLİYET veya **NAKILİYET** i. (ar. *naḳl*'den *nāḳılıyyet*). Fiz. *Esk.* İletkenlik. (M)

NAKİR i. (ar. *naḳr*'dan *naḳîr*). *Esk.* Üzerinde çukur bulunan tahta veya taş. || Hurmanın çekirdeğindeki küçük çukur. || Küçük ve pek önemsiz şey. Tabiat, kaynak, cins. *Eşanl.* KITMİR. || *Nakir ü kıtmir,* bütünüyle, hepsi, en ince ayrıntılarına kadar: *Görüp işittiklerini nakir ü kıtmir takrir ettikte...* (Naima). [M]

NAKİS sıf. (ar. *neks*'ten *nākis*). *Esk.* Başını öne eğmiş olan. || Bayağı, alçak. (M)

NAKİSA veya **NAKİSE** i. (ar. *naḳṣ*'tan *naḳîṣa* veya *naḳîṣe*). *Esk.* Eksiklik, noksan, kusur: *Fikret o nakiseden münezzehti. Zamanı onu anlayamadı* (Cenab Şahabeddin). *Lâkin teni tazeliğini muhafaza ettiği için, saçların bu beyazlığı, genç kadının güzelliğine nakise teşkil etmek şöyle dursun, bilakis revnak veriyordu* (Vâ-Nû). || Utanılacak, yakışıksız şey, kabahat, ayıp. || *Nakise-dar,* kusurlu, eksiği olan. (M)

NAKİT veya **NAKD** i. (ar. *naḳd*). Hazır para: *Bir hayli emlâkim var ise de nakdim yoktur* (Şemseddin Sami). *Vakit nakittir.* || *Esk. Madenî para, akçe, sikke.*

— *Esk. Nakd-i can,* en değerli şey, hayat. || *Nakd-i cins,* nakit para, mal, sikke v.b. || *Nakd-i halis,* içine başka bir maden karışmamış altın veya gümüş para. || *Nakd-i mevcut,* elde bulunan para, mevcut para. || *Nakd-a nakd,* borcunu arka arkaya yapılan ödemelerle azaltma, süratli ödeme.

— Huk. Bk. PARA.

— İkt. Bir ülkede iktisadî değerlerin mübadelesi ve ölçümlenmesini sağlayan birim.

— ANSİKL. İkt. Modern ekonomide hayat, nakdî mübadele mekanizmasına dayanır, üretici ve hizmetler arasındaki ilişkiler *nakit* ile ifade olunur. Her şeyin iktisadî değeri, para karşılığı satılabilmesine bağlıdır. Üretim teşebbüsünün gayesi, üretilmiş malları en kısa zamanda ve çok miktarda nakde çevirmektir. Bk. PARA.

◆ Sıf. Nakdî: *Bu itibarla saatleri geri kalanlardan aldığımız nakit cezaya iki kuruş zam yapmamızı herkes gayet tabiî buldu* (A. H. Tanpınar). || *Nakit para,* birikmiş, hazır para.

◆ **Nakden** zf. Para olarak, para ile. || Peşin olarak, peşinen. (M)

NAKİYE HANIM (Hatice), türk şairi (1846-İstanbul 1899). Özel öğrenim gördü. Sonra Dârülmuallimat'ı (Öğretmen okulu) bitirdi. Bu okulda tarih ve farsça öğretmenliği yaptı. Aruz ve hece ölçüleriyle yazılmış divan geleneğini sürdüren şiirleri vardır. Bunların bazıları mizahîdir. Öğretmenlikteki başarısından dolayı Şefkat nişanı aldı (1897). *Lûgat-i Farisiye*'yi (Farsça Lûgat) yayımladı. Bu yüzden kendisine gümüş madalya verildi. (M)

NAKİZ sıf. (ar. *naḳż*'dan *naḳîż*). *Esk.* Birbiriyle çelişik olan, nitelikleri bakımından çelişik olan, aykırı olan. || *Müsemma bin nakiz,* adı durum ve hareketiyle uyuşmayan.

— Mant. *Esk. Nakiz-i müddea,* karşı iddia, antitez.

◆ **Nakiza** veya **nakize** sıf. *Esk.* Nakiz'in dişili.

◆ **Nakizeyn** ikil. i. *Esk.* Birbiriyle çelişik olan iki şey. (M)

NAKKAB sıf. (ar. *naḳb*'dan *naḳḳab*). *Esk.* Delik açan, delen, delici.

◆ **Nakkaban** çoğl. i. *Esk.* Delik açıcılar, deliciler, delenler. (M)

NAKKAD sıf. (ar. *naḳd*'dan *naḳḳad*). *Esk.* Kalp parayı hakikîsinden ayıran. || [Bir şeyin] İyisini kötüsünden ayıran. || *Mec.* Tenkitçi, eleştirici. || *Nakkad-ı erz,* imarette pişirilip yoksullara dağıtılan pilavın pirincini ayıklayan hademe.

◆ **Nakkadan** çoğl. i. *Esk.* Paranın kalp olanıyle hakikîsini ayırt edenler. Bir şeyin iyisini kötüsünden ayıranlar. || — *Mec.* Tenkitçiler, eleştiriciler. (M)

NAKKAL sıf. (ar. *naḳl*'den *naḳḳāl*). *Esk.* İşittiği hikâyeleri başkalarına nakleden, çok hikâye anlatan, hikâyeci: *Demesinler sana nakkal-i makal* (Nabi). || Taşıyan, nakleden. (M)

NAKKAR sıf. ve i. (ar. *naḳr*'dan *naḳḳār*). *Esk.* Ağacı, taşı veya madeni oyarak ona şekil veren, oyma yapan (kimse) [Hakkâklar alçak kabartma; nakkarlar ise yüksek kabartma yapardı.] || [Davul v.b. vurgulu sazlar için] Vuran, çalan (kimse). || [Kuş veya civciv için] Gagalayan, yumurtadan çıkmak için gaga ile vuran. (M)

NAKKARE i. (ar. *naḳr*'dan *naḳḳāre*). *Esk.* Mehterhane takımında yer alan, iki değnekle vurularak çalınan bir çeşit küçük davul, dümbelek: *Kûs ü nakkare hem -aheng-i gırîv-i hecemat / Köpürür her köşeden demdeme-i div-i memat* (Tevfik Fikret). *Çalındı kûslar tabl ü nakkare saldı âvâze / Düğün bayram idi güyâ guzâta cenk meydanı* (Baki). || *Halk dili.* Nara. || *Çifte nakkare,* çifte nara.

— Tar. *Süvari nakkaresi,* süvarilerin Ortaçağda kullandıkları nakkare. (Oldukça küçük ve madenden olan bu nakkareler ispanya müslümanları tarafından kullanılırdı.)

◆ **Nakkarezen** sıf. ve i. Mus. *Esk.* Nakkare denen çalgıyı çalan (kimse). [M]

NAKKARHANE blş. i. (ar. *naḳḳār* fars. ve *ẖāne,* ev'den *naḳḳārẖāne*). *Esk.* Askerî mızıka takımına ve onun bulunduğu yere verilen isim, mehterhane. (M)

NAKKAŞ i. (ar. *naḳş*'tan *naḳḳāş*). *Esk.* Binaların duvar, tavan gibi yerlerine süslemeler yapan resimci, süsleme ustası: *Ümmühan Hatun'un emriyle mimarlar, nakkaşlar, ustalar, kalfalar, çiniciler, boyacılar, camcılar velhasıl Selçuk ülkesinde ne kadar sanatkâr varsa Mesihiye kalesine çağırıldı* (N. Araz). *Olmuşum derd i firakınla zaif şol hadde kim / Kim getirmezler hayale nakşimi nakkaşlar* (Nesimî). || Oymacı, hakkâk. || *Nakkaş-ı ezel* (veya *âlem*), Tanrı.

— Süs. santl. Nakış işleyen, nakış yapan Bk. ANSİKL.,

— Teşk. tar. *Nakkaşlar ağası,* nakkaşların başında bulunan görevli. (Osmanlı imparatorluğunda, yapıların, sarayın, kitapların süslenmesiyle uğraşan görevlilerin toplandığı nakkaşhanedeki nakkaşların başıydı)

— ANSİKL. Süs. santl. Türklerde, bezeme, minyatür, resim v.b. nakış sanatı türleriyle uğraşan *nakkaş*'lar, ayrı bir önem taşırdı. Nakkaşların ayrı ayrı çalışma alanları vardı: 1. kitap sayfaları üstünde çalışanlar; a) sayfalar üzerine boya veya altın varaklarla nakış işleyenler, serpme süsler yapanlar; b) başlıkları ve konu başlıklarını tezhipleyenler; c) konuya göre tasvirler (minyatürler) çizerek boyayanlar; 2. mimarlık alanındaki süslemecilikte çalışanlar; a) yapının özelliğine uygun biçimde kalem işiyle çeşitli bitki ve manzara resmi çizenler; b) çizilen bu şekillerin içini boya ile dolduranlar; c) kapı, pencere sövelerine, alınlıklara çekiç ve kalemle oyma veya kabartma biçimler yapanlar; 3. her türden dokuma çalışmalarında, halıların, kadifelerin, yazma ve basmaların üzerindeki bitki resimlerini önceden tasarlayarak yapanlar; 4. pişmiş toprak kaplar üzerindeki ve çinilerdeki resimleri çizerek boyayanlar.

Bu konularda çalışan ve nakışı meslek edinen bütün sanatçılar nakkaş kelimesinin kapsamı içine girer ve bu deyimle adlandırılır. Ancak, bir dönemde sadece kitap resmi yapan, musavvirler için kullanıldı. Nakkaş Osman, Nakkaş Veli Can, Nakkaş Hasan, Nakkaş Reis Haydar, Ahmed Nakşî gibi büyük ustalar böyle musavvirlerdir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Sarayı Âmirede kitap ressamları (minyatür ustaları) için özel bir yer ayrıldı. Buraya *nakkaşhane* adı verildi.

Daha sonraki dönemlerde dinî ve din dışı mimarlık eserlerinin üzerine, yerine göre bazen iç mekândaki bir yüzeye, bazen de yapının dış yüzeyine resimler çizerek boyayanlara nakkaş denildi. Bugün eski eserlerin nakışlarını onarmak için bu alanda çalışanlara da nakkaş denir. Nakkaşlar da öteki zanaatkârlar gibi esnaf kurumlarına bağlıydılar. Evliya Çelebi, *Esnafı Nakkâşânı Musavveran* adlı bir esnaf loncasını anar. Nakkaşlar eğitime lonca kurumunda başlardı. (M)

NAKKAŞLIK i. (*nakkaş*'tan *nakkaş-lık*). *Esk.* Nakkaşın yaptığı iş. (M)

NAKL i. Bk. NAKİL.

NAKLEN zf. (ar. *nakl*'den *naklen*). Nakledilerek, aktarılarak: *Naklen tayin edilmek.*

— Telekom. *Naklen yayın,* spor karşılaşması, konser gibi gösterilerin veya önemli olayların, cereyan ettiği anda radyo veya televizyonda gösterilmesi, duyurulması veya anlatılması. (LM)

NAKLETMEK geçl. blş. f. (ar. *naḳl* ve türk. *etmek*'ten). Nakil işini yapmak, bir yerden bir yere geçirmek. || Atlatmak.

— Muhas. Bankalarda kurum veya kişilere ait borç veya alacak hesapları arasında devirler yapmak. || *Bir hesabı nakletmek,* bir hesabı bir sahifeden öbürüne geçirmek.

— Tic. *Mamul maddenin nakli,* mağaza, depo v.d.den mamul maddenin alınışı: *Nakil, demiryolu, karayolu, nehir yolu v.d. ile yapılabilir.* (M)

NAKLÎ sıf. (ar. *naḳl*'den *naḳlî*). *Esk.* Taşıma ile ilgili olan. || Rivayetle öğrenilen, nakle dayanan. *Zt.* AKLÎ.

— Gram. *Esk. Naklî mazi* (veya *mazi-i naklî*), *-mişli* geçmiş. «Öğrenilen geçmiş zaman».

— Huk. *Esk. Naklî şahadet,* davalının gıyabında görülen davalarda, davacı tarafından getirilen ve bulundukları yerde dinlenen tanıkların beyanları. (Bu beyanlar, kitabi hükmî ile davaya bakan hâkime gönderilirdi. Bu yüzden kitabi hükmî'ye *naklî şahadet hücceti* de denirdi.)

◆ **Nakliye** sıf. *Esk.* Naklî'nin dişili. || *Masarif-i nakliye,* taşıma masrafları. || *Vesait-i nakliye,* taşıtlar. (M)

NAKLİT i. (fr. *nakhlite*). Miner. Bileşiminde gök kumu bulunmayan, piroksen ve olivin bakımından zengin taneli göktaşı çeşidi. (L)

NAKLİYAT i. (ar. *naḳliyye*'den *naḳliyyat*). Taşıma işleri. || *Esk.* Nakle dayanan geleneksel bilgilerin tümü. *Zt.* AKLİYAT.

— Ask. *Hava nakliyatı,* silâhlı kuvvetlerde birliklerin, araçların ve değişik ikmal maddelerinin havadan taşınması. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ULAŞTIRMA. || *Nakliyat resmi,* kamu kuruluşları, özel şirket veya kişiler tarafından belli tarife ve esaslara uygun olarak yapılan ulaştırma ve taşıma faaliyeti dolayısıyle bilet ücretlerinden alınan bir çeşit vergi. (Bk. ANSİKL.) || *Nakliyat sigortası.* Bk. SİGORTA.

— ANSİKL. Ask. Stratejik veya taktik nitelikler taşıyan hava harekâtı, geriden ileriye gerekli ikmal maddelerini ulaştırmak, cepheden hasta ve yaralıları geriye taşımak amacıyle toplu veya tek tek yapılır. Bu *nakliyat*'ta özel nakliye uçaklarından kurulu filolar kullanılır. Birtakım güçlüklerin ortaya çıkışı yüzünden *kara nakliyatı* yapılamayan zamanlarda, imkânların yetersiz, şartların elverişsiz olduğu durumlarda *hava nakliyatı* gereklidir. Hava ulaştırmasının önemi İkinci Dünya savaşında anlaşıldı. Havadan yapılan ikmalle orduların sürat ve hareket gücünün arttığı, manevra kabiliyetinin çoğaldığı görüldü. Bu yüzden hava nakliyatına daha çok önem verildi. Bunun en ilgi çekici örneği «Berlin hava köprüsü»nde görülür. Bu köprü dünya havacılık tarihinde hava nakliyatının savaş ve barışta sağladığı kolaylığa başarılı bir örnek olarak gösterilir. Çünkü 30 eylül 1949'da yapılan hava ikmali ile Berlin'e 2 325 510 ton ikmal maddesi indirildi. Bu geriden ileriye doğru yapılan bir ikmal harekâtıydı. Cepheden geriye doğru yapılan hava nakliyatının en başarılı örneklerinden biri olarak da Kore savaşında 1 haziran 1950'den 1 haziran 1952'ye kadar doğudan Amerika'ya gönderilen 46 000 hasta ve yaralının taşınması gösterilir. Hava nakliyatında başarı, hava üstünlüğünü, düşman karşısında harekât kolaylığını, ordunun daha güçlü olmasını sağlar. Hava nakliyatında kullanılan uçaklar silâhsız, uçuş

NAKSOS
Dionysos başlı sikke
Cabinet des Medailles, Paris

NAKŞI RÜSTEM
alçak kabartma
(sasani sanatı)

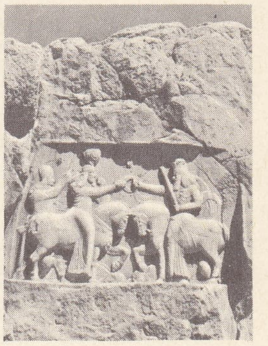

Foto. LAROUSSE

hızları savaş uçaklarına oranla daha az olduğu için korunmaları gereklidir. Bu yüzden hava nakliyatı için gerekli olan insan ve araçların zamanında yerlerinde bulundurulması zorunludur. Hava ulaştırılmasında göz önünde tutulması gereken en önemli konular, ihtiyaçların sağlanmasında süratli olma, zamanı ve yeri iyi seçme, düşmanın hava harekâtını hesaba katma, ikmal hatlarının iyi işletilmesine çalışmadır. Bugün hava nakliyatı modern orduların en önemli kuruluşlarından biridir.

— Huk. *Nakliyat resmi,* ulaşım ve nakil araçlarının faaliyetlerine imkân veren liman, yol, elektrik hattı, tünel gibi tesislerin devletçe kurularak kamunun yararlanmasına açık olması sebebiyle alınır. Özel olarak muaf tutulmayan işletmelerden nakliyat resminin alınması gerekir. (ML)

NAKLİYATÇI i. (*nakliyat*'tan *nakliyatçı*). Nakliye işleri yapan kimse. (M)

NAKLİYE i. (ar. *naḳl* > *naḳlî*'den *nakliyye*). Taşıma işi. || Taşıma parası.

— Ask. havc. *Nakliye havacılığı,* askerî birlikleri taşıma, havadan indirme ve birliklerin ikmalini yapma v.b. görevleri yüklenen havacılık. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Nakliye komisyoncusu.* Bk. TAŞIMA *işleri komisyoncusu.* || *Nakliye senedi.* Bk. TAŞIMA *senedi.* || *Nakliye sözleşmesi,* Bk. TAŞIMA *sözleşmesi.*

— ANSİKL. Türkiye'de, kara, deniz ve hava *nakliye*'si devlet ve özel teşebbüs tarafından yapılır. Mektup ve posta paketlerinin nakli yalnız devlete aittir (bk. P.T.T.). Ev eşyası ve ticarî yük diye nitelendirilen eşya özel teşebbüse ait nakliyat ambarları, Denizcilik Bankası Türk Anonim ortaklığı, Türk havayolları, T.C.D.D. ve özel araç sahiplerince taşınır. T.C.D.D.'da, 1965'ten itibaren «Evden Eve Eşya Nakli» servisi kuruldu. Özel nakliyat ambarlarından, milletlerarası nakliye işi yapanlar da vardır.

— Ask. havc. *Nakliye havacılığı*'nın askerî alana girişi hemen hemen 1936'da oldu; Hitler'in yolladığı 30 «junker 52»den meydana gelen bir hava filosu ispanyol lejyon birliklerini Fas'tan İspanya'ya taşıdı. İkinci Dünya savaşında nakliye havacılığı çok büyük bir gelişim gösterdi ve çok değişik alanlarda görev yaptı: havadan indirme, sarılmış birliklerin ikmali (Stalingrad 1942 - 1943; Arnhem 1945), direnme birliklerine destek, imha harekâtında birliklerin ikmali (1945 yılında Rhin'i geçtikten sonra, Patton birliklerinin 40 000 m³ benzin ile ikmali uçakla yapıldı ve dönüşte 14 000 esir ve 20 000 yaralıyı boşalttı) v.b.

Bu genel görevlere stratejik bombardıman uçaklarının ve bazı avcı uçaklarının havadan ikmalini eklemek gerekir. Nakliye havacılığına verilen görevlerin büyük önemi bir kumanda altında birleşmiş özel birlikler kurulmasına sebep oldu; almanların ikmalle görevli 14'üncü hava birliği (1 300 uçak) ve 1944 yılında 3 300 uçak ve 400 000 kişilik amerika Hava Nakliye kumandanlığı (Air Transport Command), bu tür birlikler olarak kurulmuştur. Berlin hava köprüsü (1949), Kore ve Çinhindi savaşlarında nakliye havacılığı en önemli dal olmuştur; harekât alanı içinde (*taktik nakliye havacılığı*) olduğu kadar savaş boyunca (*stratejik nakliye havacılığı*) nakliyat görevini yüklenir. Stratejik hava nakliyatının yoğunluğu muharebenin gereklerine göre değişen gerçek bir hava köprüsü kurar. Görevi muharebe görevine çok yakın olan taktik nakliye havacılığı uçakları avcı uçaklarıyle korunarak (*birlik nakli*) uçuş yapar; bu uçaklar çok sağlamdır ve tabiî alanlara mühimmat boşaltmak için füzeler veya patenli ve paletli iniş takımlarıyle çok çabuk inip kalkabilir. Planörler de taktik nakliye havacılığında kullanılmaktaydı, fakat günümüzde bunların yerini hücum nakliye uçakları ve helikopterler almaktadır.

Havaî hatlarda, bakır, alüminyum ve yüzde 1 ile 3 oranında ikincil maden olarak demir, magnezyum, silisyum v.b. bulunduran alüminyum alaşımlarından yapılmış iletkenler kullanılır. Ayrıca farklı madenî tellerden, elektrolitik çift meydana getiren metallerin aşınmaya yol açabilecek temasları önlenerek bileşik kablolar yapılabilir. (ML)

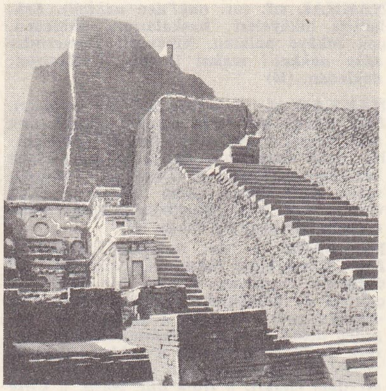

NALANDA: Üniversite (Buddha'cılık)

NAKLİYECİ i. (*nakliye*'den *nakliye-ci*). Nakliye işleriyle uğraşan kimse.

— Huk. Bk. TAŞIYICI. (M)

NAKLİYECİLİK i. (*nakliyeci*'den *nakliye-ci-lik*). Nakliye işi, taşımacılık. (M)

NAKMET veya **NIKMET** i. (ar. *naḳmet* veya *nıḳmet*). *Esk.* Öç almak için bir kimseye eziyet ederek cezalandırma, intikam alma. (M)

NAKOLEİA. Esk. coğ. Frigya'da şehir; Strabon'a göre Epiktetos Frigya'sında, Ptolemaios'a göre Büyük Frigya'daydı. En parlak dönemini M.Ö. VII. yy.da yaşadı. (M)

NAKRASA. Esk. coğ. Anadolu'da şehir, Lydia ile Mysia sınırında. Selefkiler, Lydia'yı, Pergamos'tan korumak için Nakrasa'ya makedonyalı askerler yerleştirmişlerdi. (M)

NAKRİT i. (fr. *nacrite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum silikat; kaolin grubundandır. || Saksonya ve Lodeve'de (Herault) bulunan beyaz mika çeşidi. (L)

NAKS i. (ar. *naḳṣ*). *Esk.* Eksiklik, gerekenden az olma, noksan olma. || Azaltma, eksiltme. || *Naks-ı din,* dinî inançların zayıf olması. (M)

NAKSALBARİ bölgesi, Doğu Bengal'de bölge, Himalaya'nın yamaçlarında. 1967'de burada köylüler ayaklandılar. Çin taraftarı komünistlerin desteklediği isyancılar, Kanu Sanyal ve Cangal Santhal'ın yönetimi altında büyük mülkleri kamulaştırmak istediler. Kalküta hükûmeti köylülerin yoksul durumlarını ve bazılarının elinden topraklarının alınmış olmasını göz önünde tutarak ayaklanmayı haklı gördü ve bastırmak için asker göndermedi. Bu hareketin büyük bir köylü ayaklanmasına yol açacağını hesaplayan Çin Halk cumhuriyeti Naksalbari isyancılarını manevî açıdan destekledi. Yeni Delhi polisinin işe karışmasıyle temmuz 1967 ayaklanması yavaş yavaş bastırıldı. (L)

nalbant

NAKSİYUM i. (fr. *naxium*). Naksos adasında çıkarılan ve eskiden ince taşların cilâlanmasında kullanılan taş. (L)

NAKSKOV, Danimarka'da (Maribo *amt*'ı) şehir, Lolland adasında; 16 800 nüf. Dökümevi. Şeker fabrikası. Tersaneler. Ticaret merkezi. (L)

NAKSOLİT i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Selüloz asetatlı kalıplama maddesi. (L)

NAKSOS veya **NAKSO,** türk hâkimiyeti devrinde, **Nakşa,** Ege denizinde Yunanistan'ın Kyklades takımadaları içinde ada; 18 600 nüf. Merkezi, kuzeybatı kıyısında *Naksos;* 2 500 nüf. Ada, batıda billûrlu şistler (gnays), doğuda mermerler ve permotrias şistlerden oluşmuştur; en yüksek yeri kuzey-güney doğrultulu bir sırt üzerinde Oksiya tepesidir; yüksl. 1 004 m. Oldukça verimli olan topraklarında tahıl yetişir; üzüm bağları ve turunçgiller.

● *Tarih.* Önce Trakların, sonra (M.Ö. XI. yy.). Karia'lıların oturduğu, bir ara Girit'e bağlanan Naksos adasına İonia'lı göçmenler geldi. VI. yy.da tiran Lygdamis zamanında parlak bir devir yaşadı; M.Ö. 501'de uzun süre Perslere karşı dayandı; fakat M.Ö. 490'da yağmalandı. Daha sonra Delos konfederasyonu içinde yer aldı. Naksosluların ayaklanması sonucunda sömürge haline girdi (M.Ö. 471). Bir süre Isparta'nın boyunduruğu altında kaldıktan sonra İkinci Atina konfederasyonu içinde yer aldı. M.Ö. 376'da Khabrias, burada Ispartalıları yendi. Ada, Yunanistan ile birlikte Roma imparatorluğuna katıldı. Bu sırada mermer ocakları, heykeltıraşları, şarabı (Dionysos kültü merkezi) ve topraklarının bereketiyle ün kazanmıştı. İstanbul haçlılar eline geçtikten sonra, komşu adalarla birlikte (1207'den itibaren) bir Naksos dükluğü kuruldu. (M)

NAKSOS. Esk. coğ. Sicilya'da yunan sitesi, M.Ö. 735'te Eğriboz (Euboia) ile Naksos adalarından gelen kolonlar tarafından kuruldu. Şehir Dionysos ile Apollon kültlerine adanmıştı. Bağcılık sayesinde zenginleşen Naksos, M.Ö. 403'te Syrakusai'li Dionysios tarafından yıkıldı. Toros dağına sığınan halkı *Tauromenion* sitesini kurdu. (L)

NAKSOS düklüğü. Naksos ve Kyklades şehirleri, Dördüncü Haçlı seferinin (1204 -1207) hemen bitiminde Marco Sanudo adlı bir venedikli tarafından ele geçirildi. Bunun üstüne latin imparatoru Henri, onu Arcipelago düklüğüne getirdi. Düklük üstündeki metbuluk hakkı imparatordan Mora prensine, sonra da Venedik'e geçti. Marco II (1262-1303) bir yunan saldırısını geri püskürttü. Torunu Florenza (1362-1371), düklük üstündeki haklarını Eğribozlu Dalle Carceri hanedanına (Negroponte) çeyiz olarak götürdü, oğlu Nicolo II, 1383'te öldürüldü, düklük Sanudo'ların müttefiki olan Crispo ailesine geçti. Naksos düklüğü 1536'da osmanlı hâkimiyetini ve osmanlı hazinesine yılda 109 609 akçe haraç vermeyi kabul etti. Selim II, son Venedik dükü İacopo III Crispo'yu yenerek, düklüğü portekiz yahudisi Yasef Nasi'ye verdi (1566 - 1574). [L]

NAKŞ i. Bk. NAKIŞ.

NAKŞETMEK geçl. f. (ar. *naḳş* ve türk. *etmek*'ten). Süslemek, nakış yapmak. || — *Mec.* Bir etkinin kalıcılığını sağlamak, iyice yerleştirmek: ***Bu sükût gönlüme öyle sözler nakşetmiş ki bunları bunca zaman sonra dilimin altında duyuyor, kaleminin ucunda buluyorum*** (A. Ş. Hisar). ***Kitaptaki bütün güzel sözleri zihnine nakşetmiş.*** (M)

NAKŞÎ (Ahmed). Bk. AHMED NAKŞÎ.

NAKŞÎ ALİ Akkirmanî, türk şairi ve mutasavvıfı (Divrik, ?-Akkerman 1651). Bazı kaynaklardan, genç yaşında kendini tasavvufa verdiği, halvetî tarikatına girerek şeyh olduğu anlaşılır. Yaşadığı çağa göre açık bir dille yazdığı şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı, tasavvuf konularını işleyen eserleri vardır. Şiirlerinde divan geleneğini sürdürdü. (M)

NAKŞİBEND BAHAÜDDİN. Bk. BAHAÜDDİN NAKŞİBEND.

NAKŞİBENDÎ sıf. ve i. (Bahaüddin *Nakşibend*'in adından ar. *naḳşibendî*). Baha-

Foto. Bertrand (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

üddin Nakşibend tarafından kurulan tarikata bağlı olan (kimse). Bk. NAKŞIBENDİLİK. (M)

NAKŞİBENDİLİK i. (*nakşibendî*'den *Nakşibendî-lik*). Sünnî tarikatlardan birinin adı.

— ANSİKL. Tasav. XIV. yy. ortalarında Buharalı Hoca Mehmed Bahaüddin Nakşibend tarafından kuruldu. Kurucusu, yesevî tarikatı pirlerinden el aldığı için, *Nakşibendîlik*, birçok alanlarda Yesevîliğin geniş etkisi altında kaldı. Sünnîliğin bütün görüşlerini benimseyen Nakşibendîlik, aşırı ölçüde dine bağlı olanların tercih ettiği bir tarikattır. Bu tarikatta ibadet ve zikirle Tanrı gerçeklerine ve ilâhî sırlara ulaşılacağına inanılır.

Nakşibendîler, bir şeyhin yönetimi altında ve toplu olarak zikrederler. Kendilerine göre özel törenleri, zikı kuralları vardır. Zikir, Tanrı'nın adlarını anmakla başlar, gene onları anmakla biter. Nakşibendîlerin zikir törenlerine *hatemi hacegân* adı verilir. Pirlerine *hoca* denir. Nakşibendîler başlarına beyaz fes giyer, üzerine beyaz sarık sararlar. Törenlerde giydikleri cübbelere *biniş*, her gün giydiklerine de *abbestlik* derler. Ayaklarına sarı mest giyen nakşibendîlerin cübbeleri altında entarileri vardır, bellerine genellikle kuşak sararlar. Hanefîliğe bağlıdırlar. Büyük zikir törenlerini cuma ve pazartesi akşamları yatsı namazından sonra yaparlar.

Bu tarikata girmek isteyen, önce şeyhi evinde ziyaret eder. Ona içini döker, amacını anlatır. Tarikata gireceği gün abdest alır, şeyhin önünde oturur, elini öper. Şeyh de müridin dizine dokunur, önce bir dua, sonra, Fatiha okur. Mürit sessizlik içinde şeyhin sözlerini dinler, ona teslim olur. Şeyh yeni müride «Her zaman güler yüzlü ol», «Şefkatte güneş gibi, alçak gönüllülükte toprak gibi ol» der. Sonra ona evinde beş bin tespih çekmesini söyler. Daha sonra, sıra ile şu görevlerin yerine getirilmesini ister; İstiğfar (yirmi beş kere), salavatı şerife (üç kere), İhlas (üç kere), Fatiha (bir kere). Sonra, şeyh ona «lâilâhe illallah» çekmesini buyurur. Mürit, bu tevhidin «lâ» hecesini düşürerek, içinden «Allah» der. Bunu tekrarlaya tekrarlaya dudakları oynamadan, her nefeste «allah» demeğe başlar. Üçüncü görev «murakabe» dir. Murakabede, derviş, içinden, «allahümme illallah» der. Nakşibendîlikte en önemli aşama *letaifi hamse* de denen *nefsi natıka*'dır; beş bölüme ayrılır; her bölümün bir rengi vardır. Bu beş bölüm ve renkleri şunlardır: yeşil (ehfa), siyah (hafi), beyaz (su), kırmızı (ruh), sarı (kalp). Bu beş latifenin özü renk tenktir. Bu aşamalardan sonra *fenafilresul* gelir. Bunları başaran müride şeyh «murakabei ruh», «murakabei sır», «murakabei hak», «murakabei ihfa» denen ve her biri, içe kapanmayı, kendinden geçmeyi gerektiren görevleri verir. Bu görevleri yapmağa başlayan mürit, ruh, sır, Tanrı ve gizli varlıklar diye anılan manevî varlıkları gönlünde görmeğe çalışır. Yarım saat kadar içine kapanır. Müridin bu durumuna *âlemi suğra* (küçük evren) denir. Bunun arkasından *murakabei ahdiye* denen aşamaya geçilir (*âlemi kübra*). Bu âlemde Tanrının adı «Hû» ve «Hay» diye anılır. Bunlarla ilgili ayetler okunur. Bu aşamada Tanrı'nın yüzünü görmeğe çalışan nakşibendîler derin çoşkunluğa kapılarak kendilerinden geçerler. Bunun üstüne meleklerin arasına karışmak için «velayeti ulya» murakabesine başlanır. Nakşibendîler bunlara *nakşî dersleri* derler. Bütün bu dersler: «kemalâtı risalet», «hakayıkı ilâhiye», «hakikatı Kur'aniye», «hakikatı salat», «hakikatı İbrahimiye», «hakikatı Muhammediye» adları altında toplanır. Bu dersleri başaran bir mürit, «süflî nefs» denen aşağılık benlikten, «ulvî nefs» adı verilen yüce benliğe yükselir. Bu duruma gelen, bu aşamaya çıkan bir nakşibendînin, ruhu yıkanır, bütün geçici varlık bağlarından sıyrılarak yüceliğe ulaşır. Onun özünde dünya sevgisi tanrı sevgisine dönüşür. Nakşibendîler, bu aşamalara ulaşabilmek için sürekli zikre dalar, derin bir sessizlik içinde yaşarlar. Uyurken bile soluk alış verişlerinde «allah» diyen nakşibendîler vardır. Nakşibendîlerin en büyük zikr töreni olan hatemi hacegânda dervişler pirin önünde halka biçiminde sıralanır. Sonra şeyhin yönetimi altında İstiğfar (yüz kere), Fatiha (yedi kere), Salavat (yüz kere), Elem Neşrah suresi (yetmiş dokuz kere), İhlas suresi (bin bir kere), Fatiha (yedi kere, tekrar), Salavat (yüz kere, tekrar) okurlar. Zikr sırasında sayıyı şaşırmamak için, onu büyükçe olmak üzere yüz on yuvarlak taş toplanır. Ceviz büyüklüğünde olan on tanesi şeyhin önüne konur, fındık büyüklüğündeki yüz tanesi de dervişlere dağıtılır. Her okuyuşta sağ elden sol ele bir taş atılır. Şeyhin önündekiler ise birer birer kaldırılır. Taşlar bitince okuyuşlar da tamamlanır. Nakşibendî tarikatının Anadolu'nun her yerinde birçok kolları vardı. En büyük tekkeleri İstanbul'da idi. (M)

NAKŞİDİL SULTAN (Aimée de Rivery, — denir), Abdülhamid I'in kadınlarından, Mahmud II'nin annesi (Martinique 1778 - İstanbul 1817). Martinique'li Rivery ailesinden. F r a n s a'da bir manastırda öğrenim gördü. Bir süre burada Nantes şehrinde kaldı. Ülkesine dönmek üzere yola çıktığında cezayirli korsanların eline esir düştü. İstanbul'a getirildi; saraya satılarak Abdülhamid I'in kadınları arasına girdi. 1785'te şehzade Mahmud'u dünyaya getirdi. Oğlu padişah olunca (1808) valdesultan oldu. (M)

NAKŞİ RÜSTEM, Persepolis yakınlarında, pers akamanış krallarının (M.Ö. V. yy.) gömüldüğü mezarlık. Dara I'in kayalığa oyulmuş mezarının gösterişli bir girişi vardır: kapının iki yanında bulunan yüksek kabartmalı dört sütun, yukarıdan bir kornişle birleşir; kornişte aslanlı bir kenar süsünün altında, iki sıra insan figürü vardır. Üst yanda kral, bir sekiye çıkmış, ayakta, üzerinde kanatlı güneş sembolü bulunan, ateşten bir mihrabın önünde dua ederken görülür. Mezarlıkta kare tabanlı kule biçiminde bir başka mezar bulunmaktadır, mezarın düz bir çatısı, kör pencereleri vardır; duvarları diktörtgen biçiminde oymalarla süslüdür. Mezar, kulenin orta kısmındadır; buraya meyilli bir yolla veya bir merdivenle varılır. Nakşi Rüstem'de sasanî döneminden kalma alçak-kabartmalar da vardır. Bunlar arasında, özellikle, esir ettiği Roma imparatoru Valerianus'u huzuruna kabul eden kral Şahpur I'in (M.S. 241-272) zaferini dile getiren alçak-kabartma dikkate değer. (L)

NAKTONG, Kore'nin başlıca ırmağı (Güney Kore); 520 km. Güneye, batıya, güneydoğuya doğru akar; Pusan'ın batısında Kore boğazına (Japon denizi) dökülür. Kore savaşı sırasında (1905) birleşmiş milletler askerlerinin başlıca savunma hattıydı. (L)

NAKU (Lilika), yunanlı kadın edebiyatçı (Atina 1903). Hikâyeler (*Çocuklar Cehennemi* [savaş hikâyeleri], 1946) ve romanlar (*İğfal Edilen Kız*, 1933; *Yolunu Şaşıranlar*, 1935) yazdı. Eserlerinde yoksul insanların durumlarıyle ilgilendi ve toplumsal romana atılım kazandırdı. Ayrıca *İnsanların Kaderi* (1955), *Yeni Bir Hayat için* (1960) ve *İkaria Kâhinleri* (1963) adlı romanlar yayımladı. (L)

NAKUR i. (ar. *naḳr*'dan *nāḳūr*). *Esk.* Düdük, boru. (Özellikle kıyamet gününde İsrafil'in üfleyeceğine inanılan boru.) [M]

NAKURU, Kenya'da şehir, Nakuru gölünün güneyinde; 17 600 nüf. Dokuma sanayii. (L)

NAKUS i. (ar. *nāḳūs*). *Esk.* Hıristiyanları ibadete çağırmak üzere kullanılan kilise *çanı*: *Aldın bezar bütgedeyi mescit eyledin / Nakus yerlerinde okuttun ezanları* (Baki). || Doğu hıristiyanlarının dindaşlarını ibadete çağırmak için kullandıkları araç. (Üzerine tokmakla vurulan delikli bir levhadır. Katolikler tarafından dinî bayramlarda kullanılır). || Kim. *Esk.* Çan biçimindeki şişe, fanus. (M)

NAKZ i. (ar. *naḳż*). *Esk.* Bozma, çözme, kırma, yıkma, ket vurma. ||Bir sözleşmeyi hiç olmamış farzetme, yok sayma. ||*Nakz etmek*, bozmak: *Zevk-i dünya şevk-i cennet nakz eder yekdiğerin* (Şinasi).

— Din. *Nakzı siyam*, oruç bozma.

— Huk. Bk. BOZMA. || *Nakz etmek*, [Yargıtay için] bir mahkemenin verdiği yargıyı uygun ve doğru bulmayıp geri çevirmek. || *Nakz-i sinn*, çürüdükten sonra kırılan dişin çukurunda kalmış kök parçası. || — *Esk. Menafii kanun nakz*, kanun yararına bozma. (Usulü Muhakematı Cezaiye kanununa göre, cinayete ilişkin beraat kararları kanuna uygun değilse, Temyiz başmüddeiumumisi tarafından temyiz edilirdi. İnceleme sonunda karar, kanun yararına bozulduğu takdirde, sonucu sanığa etkili olmazdı; sadece kararın kanuna ve hukuka uygunluğu sağlanmış olurdu.) [M]

NAKZEN zf. (ar. *naḳż*'dan *naḳżen*). Bozarak, bozma ile.

— Huk. *Davayı nakzen görmek*, [davayı görmekle aslen görevli yargı mercii için] Temyiz tarafından bozulan bir karar üzerine, bozma sebeplerini de göz önünde tutarak davaya yeniden bakmak. || *Davayı nakzen iade etmek*, [temyiz yetkisine sahip bir yargı mercii için] bir yargı kararını yargılama usulüne ilişkin hükümler bakımından yerinde görmeyip bozarak hükmü veren mahkemeye geri göndermek. (M)

NAL i. (ar. *naᶜl*). At, öküz v.b. hayvanların tırnaklarına çakılan demir parçası: *Hayvanlarda nal, insanlarda ayakkabı kalmamıştı* (Kemal Tahir). *Demir, nal ve araba şakırtılarına birtakım insan sesleri de karışmağa başladı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Kıratımın nalı yoktur / Arkasında çulu yoktur* (Halk türküsü). [Bk. ANSİKL.] || — *Esk.* Ayakkabı. papuç, çarık, terlik. || Baston v.b. nin ucuna geçirilen madenî halka veya yüksük. || Saban v.b. nin ucundaki demir kısım, uç. || Deri üzerine yapılan dövme figürü. || *Nal çakmak*, at v.b. hayvanların ayaklarına nal takmak, nallamak. || *Nal döğmek*, derinin üzerine dövme figürü yapmak. || *Nal kesmek*, nal yapmak. Dövme yapmak. || *Nal tokmağı*, nallama işinde kullanılan tahta çekiç. || *Birleşmiş kollu nal*, kolları bir kiriş yardımıyle birleştirilmiş nal. || *Buz nalı*, buz üstünde durmayı sağlayan çivilerle donatılmış nal. || *Florantin nal*, nal mıhı kullanmaksızın, penslerle ayağa tespit edilen nal. || *Hususi nal*, atın çarpık basışlarını düzeltmek için hususî şekilde yapılan, biçim ve kalınlığı her özel hale göre tayin edilen nal. || *İngiliz nalı*, hayvanın ayağını daha çok kaplayan nal. || *Kapalı nal*, kolları çok geniş olan nal. ||*Terlik nal*, iç kısmı dışından daha kalın ve tırnağa doğru incelen nal. || *Türk nalı*, iç kısmı kısa, dar, kalın ve dış kenara doğru meyilli olan nal.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Nalları dikmek* (veya *atmak*), ölmek. || *Nal döken*, taşlı, çakıllı (yol). || *Nalını sökmek için ölmüş eşek aramak*, hiç bir çaba harcamadan herhangi bir şeyden çıkar sağlamağa çalışmak. || *Dört nala gitmek*, atı en hızlı şekilde koşturmak. || *Hem nalına hem mıhına vurmak*, Bk. HEM. || (*İş*) *Üç nalla bir ata kalmak*, ele geçirilen küçük bir parça dolayısıyle o nesnenin tamamını ele geçirmeyi ümit etmek.

— Ask. *Nal çantası*, bir süvari bineği eyerinin veya süvari yedek atındaki küçük eyerin her iki tarafına asılan ve içinde yedek nal bulunan meşin çanta.

— Ver. *Nal vurmak*, [at için] tırıs giderken arka ayak nallarını ön ayak nallarına çarpmak. (Bk. ANSİKL.) ||*Nal vurması*, tırnak altındaki canlı dokulara çok yakın bir mıhın bu kısımlara basınç yapmasından ileri gelen nal kusuru. (Topallığın giderilmesi için mıhı çıkarmak genellikle yeterlidir; ama topallama geçmezse tırnağı inceltmek ve antiseptik bir pansuman yapmak gerektir.)

— ANSİKL. *Nal* hayvanların ayağının şekline uydurulur; nal mıhı yardımıyle tespit edilir. Bir nal, mıhlarının içinden geçtiği deliklerin üzerinde bulunduğu bükülmüş bir demir lamadır. Pense, meme kısmı, kanat ve uç kısımlarını kapsar; memeler ve kanat nalın kollarını teşkil eder. Nal mıhı tırnağın üzerine indiği vakit bağlantı sağlanır. Öküz nalı tırnakların yalnız birini veya ikisini teçhiz eden bir plakadır.

— Vet. *Nal vurmak*, atın tembelliğinden veya ön ve arka ayakların zayıflığından ileri gelir, onun için bu kusur genellikle he-

nüz yürümeyi pişirmemiş ve düzeltmemiş genç atlarda veya yorgun atlarda görülür. Genç atlar tecrübeyle, yorgun atlar dinlenmeyle bu kusuru düzeltir; ama bu arada nalların ön kısmını 1-2 sm kısaltarak vurmayı azaltmak, hattâ yok etmek de mümkündür; yürüyüş sırasında iki nalın birbirine değmemesi için ön nalların ökçesini de küçültmek gerekir.

◆ **Nalî** sıf. *Esk.* Nal biçiminde olan. (ML)

NAL i. (fars. *nāl*). *Esk.* Kamış, düdük, ney. || Kamış kalem. || Kalemin içinde bulunan ince tel, saz. || Şekerkamışı. || İnilti, inleme. (M)

NAL. Coğ. Bk. HINGOL.

NALÂN sıf. (fars. *nālān*). *Esk.* İnleyen, inleyici: *Bad-ı nalân-ı hazan giryeli ıslıklarla / Ötüyor çarpınarak camlara hırçın hırçın* (Tevfik Fikret). *Bir gün olacak ben gibi nalân olacaksın / Ettiklerine sen de peşiman olacaksın* (Ziya Paşa). *Güller ki kamıştan daha nalân* (Ahmed Hâşim). || *Nalân olmak,* inlemek, inildemek. || İ. Kadın adı. (M)

NALANDA, Bengal'de arkeolojik yer. 467-473'te kurulan eski üniversite ve manastır şehri. Bütün Asya'da meşhur olan, 637 ve 642'de Hiuan-çang adlı çinli hacı, 675-685 arasında da rahip Yiçin tarafından ziyaret edilen şehir, XII. yy. sonundaki müslüman istilâsı sırasında yıkıldı. Stupa ve manastır kalıntıları; Gupta ve Pala devirlerinden kalma güzel tunç heykeller. (L)

NALAYHA, Moğolistan'ın başlıca kömür merkezi, Ulan-Batur'un güneydoğusunda. (L)

NALBANT blş. i. (ar. *na^cl* ve fars. *bend,* bağ'dan *na^cl-bend* > *na^clbant*). At, öküz v.b. hayvanlara nal takan kimse: *Evvelden doktor olarak Beyazıt'ta mürekkepçiler içinde cerrah Mustafa efendi Cerrahpaşa'da nalbant muhacir Bekir* [...] *diye salık verilir, o da erbabı arasında geçen bir lisanla tavsiye olunurdu* (Ahmed Rasim). *Çekin kır atımı nalbant nallasın / Kesilen kellemden kanım damlasın* (Halk türküsü).

— Zootekn. *Nalbant dolabı,* ameliyat yaparken yahut nallarken hayvanların içine sokulduğu araç.

— ANSİKL. Zootekn. *Nalbant dolabı,* genellikle dört köşeli, büyük bir kafestir. Yere haçla tespit edilmiş başlıca dört kalastan kuruludur; bu kalasların tepesinde onları birbirine bağlayan yatay kalaslar bulunur. Bu aracın yardımıyle, büyük baş hayvanların değişik durumlarda hareketsiz olarak durmaları sağlanır; hayvan, başından, ayaklarından ve gövdesinden tutulup hareketsiz hale getirilir. Birinci Dünya savaşında, amerikan atlarının terbiye edilmesinde, Dumas'nın *geçitli nalbant dolabı* geniş ölçüde kullanılmıştır. Bu araç, sabit direklerden yapılır, yanları kapalıdır. *Basküllü nalbant dolabı,* madenî çubuklardan ve başka madenî unsurlardan meydana gelmiştir. Hareketsiz tutulmak istenen hayvan yan düzenlerden birine dayalı olarak bağlanır, sonra araç yan yatırılır ve yatay bir

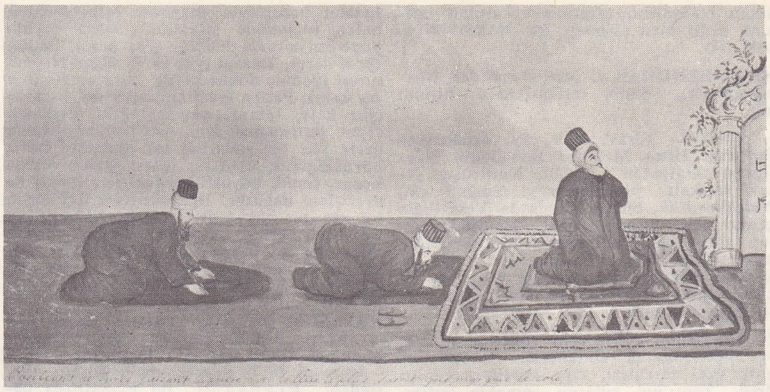

namaz (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

masa şeklini alır, hayvan bu masanın üzerinde yatmış durumdadır; *Daviau'nun basküllü dolabı,* bu tür araçların örnek tipidir. *Vinsot'un dolabı* ise, madenî bir çerçeveden meydana gelmiştir; hayvan onun içinde asılı durur; bu çerçeve kendi üzerinde tam bir devir yapabildiğinden, askıdaki hayvanı istenilen duruma sokar. (ML)

NALBANTLIK blş. i. (*nalbant*'tan *nalbant-lık*). Nalbantın yaptığı iş. (M)

NALBUR blş. i. (ar. *na^cl* ve fars. *bürden,* götürmek > *ber,* emir şeklinden *nalbur*). Çivi, kilit, menteşe v.b. gibi yapı işlerinde kullanılan ufak tefek şeylerin satışını yapan kimse. || *Esk.* At nalı yapan demirci. (M)

NALBURUNLU YARASA blş. i. Amerika'dan başka dünyanın her tarafında yaygın yarasa türü. (İlmî adı *rhinolophus.* Nalburunlu yarasagillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Nalburunlu yarasa*'ya, burun kısmı yarım daire biçiminde olduğu için bu ad verilmiştir. Burnu üzerinde ayrıca mızrak biçiminde bir uzantı vardır. Her tarafta bulunan bu hayvanlar kışın mağaralarda yuvalanır, yazın yer değiştirirler. Nalburunlu büyük yarasanın (*Rhinolophus ferrum-equinum*) kanat açıklığı 0,33 m'yi bulur. Nalburunlu küçük yarasada (*Rhinolophus hipposideros*) bu açıklık 0,23 m'dir. Birincisi Afrika'da, ikincisi Avrupa'da yaşar.

Nalburunlu yarasaların sıcak ülkelerde (Hollanda Hindistanı, Avustralya, Afrika) yaşayan büyük kanatlı bir türü daha vardır (*Megaderma lyra*). *Hindistan nalburunlu yarasası* da denen bu hayvanın boyu uzun, kulakları çok geniş, uzun ve iki loplu, burnu az çok oval ve geniştir. Bütün bu yarasalar küçük omurgalıları ve böcekleri yiyerek beslenir. (L)

NALÇA i. (ar. *na^cl* ve fars. *-çe,* küçültme eki > *na^cl-çe*'den). Ayakkabı, potin, çizme v.b.nin ökçesine çakılan (U) şeklinde demir parçası. || Katır, eşek, sığır v.b. hayvanların tırnakları altına çakılan demir parçası: *İhtiyar adam; «Vay aman! Vay aman! Hay nalçasına tükürdüğümün katırı;» diyerek söylenerek ayağa kalkıyordu* (R. N. Güntekin).

— Saatçilik. Bk. MAŞA. || *Nalça kuyruğu,* eşapmana bağlı olan ve bir duvar saatinin sarkacına hareket veren madenî çubuk. Bk. MAŞA *kuyruğu.* (M)

NALÇİK, S.S.C.B.'de Kabardinler ve Balkanlar muhtar cumhuriyetinin merkezi; Büyük Kafkas dağının kuzeyinde; 87 000 nüf. Besin sanayii ve hafif sanayi. (L)

NALDÖKEN dağı, Türkiye'de bazı dağların ortak adı. Başlıcaları: — Samanlı dağlarının Gölcük-İznik arasındaki kesiminde, 1 150 m; — İçel yöresi, Anamur kuzeyi, 1 700 m; — Kırşehir kuzeyi (Orta Kızılırmak bölümü), 1 504 m; — Elazığ-Keban arası, karayolunun kuzeyinde, 1 300 m. (M)

NALE i. (fars. *nāle*). *Esk.* İnleme, inilti: *Enzar-ı rahmetin bizi farketmesin diye / Saklanmak istiyorsan, emin ol, bu naleler / Bir nevk-i âteşin gibi yırtar, deler, geçer* (Tevfik Fikret). *Nale-i hırsımı encam işitti lutfun / Bana ilka-yı hayat eyledi gitti lutfun* (Ziya Paşa). || *Nale-kâr* (*nale-senc* veya *nale-zen*), inleyen: *Garibim, hasta halim, nalekârım* (Recaizade Ekrem). *Vecdimi tezyid eden hemdertler elhanıdır / Nalesenc oldukça ney eyler eninim izdiyad* (Muallim Naci). || *Nale-künan* (veya *nale-zenan*), inleyerek. || *Nale-sencî* (veya *nale-zenî*), inleyicilik, inleme. (M)

NALENDE sıf. (fars. *nālende*). *Esk.* İnleyen, inleyici: *Niçin nalendesin böyle / Gönül derdin nedir söyle* (Ziya Paşa). [M]

NALEYN ikil i. (ar. *na^cl*'dan *na^cleyn*). *Esk.* Bir çift nal. || Bir çift tahta ayakkabı. || *Halk dili.* Nalın. || *Naleyn-tıraş,* nalıncı. (M)

NALIN i. (ar. *na^cleyn*'den). Hamam v.b. gibi zemini ıslak yerlerde giyilen, üstü tasmalı ve yüksekçe tahta ayakkabı: *Aldoğan demokrasisinde, bilâkis, nalınla peştemal hocanın üstelik hamamı soyduğunu gösterir* (F. R. Atay). *Şam nalını gibi ayaklarında yüksek ökçeli iskarpinler...* (H. R. Gürpınar). *Çıplak ayaklarında tahtadan birer nalın, / Kollarında boyundan daha yüksek bir düğüm...* (F. N. Çamlıbel). *Eşanl.* TAKUNYA.

— ANSİKL. El santl. ve Folk. *Nalın,* genellikle şimşir, abanoz gibi sert dokulu ağaçlardan yapılırdı. Mercan kakmalı, sedef, gümüş tel işlemeli olanları; tasmaları ayna parçalarıyle, kadifeyle kaplananları da vardı. XIX. yy.da, İstanbul'da altın sırma ve inciyle süslemeli nalınlar yapılıyordu. Bunlardan bazılarının uygun yerlerine, ait oldukları hamamı belirten beyitler yazılırdı. Eski İstanbul'da berber çırakları, kendilerine has nalınları dükkânlarında çıplak ayakla giymek zorundaydılar. Hamamlarda natırların, tellâkların ve müşterilerin nalınları ayrı biçimlerde olurdu. (M)

NALINCI i. (*nalın*'dan *nalın-cı*). Nalın yapan veya satan kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Nalıncı keseri,* hep kendi çıkarını düşünen kimse, egoist. || *Nalıncı keseri gibi kendine yontmak,* yalnız kendi çıkarını düşünerek hareket etmek: *Nalıncı*

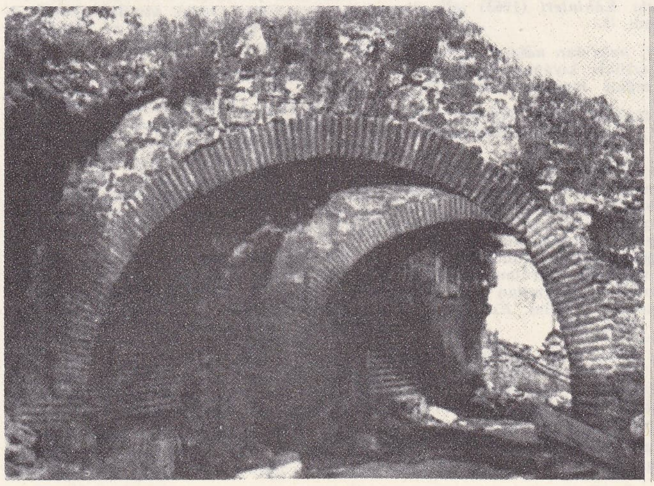

Nalıncılar Hamamı külhanı (Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri adlı kitaptan)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

namaz (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

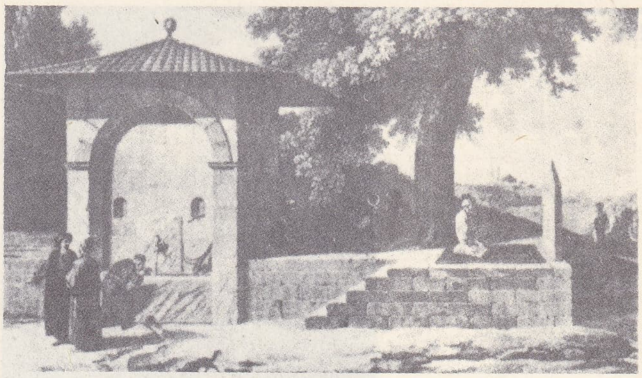

namazgâh (Türk Sanatı adlı kitaptan)

keseri gibi işi kendi tarafına yontmak istiyordu (Vâ-Nû). [M]

Nalıncılar hamamı, Bursa'da hamam. Murad I tarafından yaptırıldı (1364-1365). Bir çifte hamamdır. Kadınlar kısmı iki halvet ve bir ılıklıktan meydana gelir. Halvetin biri çapraz tonozludur. Ilıklık iki eyvanlı ve bir kubbelidir. 1865 Depreminde yıkılan hamam onarılmış, üzeri ahşap bir çatıyle örtülmüştür. 1927'ye kadar kullanılan hamamın bugün erkekler tarafında şeker imalâthanesi, kadınlar kısmında ise bir döküm atelyesi vardır. (M)

Nalınlar, Necati Cumalı'nın iki perdelik oyunu (1962). Köy hayatının kadın erkek ilişkileri, kız kaçırma, miras anlaşmazlıkları, muhtar, ağa, köylü çatışmaları gibi konularını işler. İlk defa Kent Oyuncuları tarafından sahneye kondu (1962). Yine Kent Oyuncuları tarafından Amerika'nın New York şehrinde oynandı (1970). [M]

NALINSI sıf. (*nalın*'dan *nalın-sı*). Nalına benzeyen.

— Anat. *Nalınsı kas,* baldırın arka tarafında bulunan büyük kas kitlesi. (Yukarıda kaval kemiği ile kamış kemiğine yapışır; sonradan ikiz kaslarla birleşerek üçbaşlı baldır kasını meydana getirir; aşağıda aşil kirişiyle topuk kemiğine yapışır.) [L]

NALİDİKSİK sıf. (fr. *nalidixique*). İdrar yolları enfeksiyonlarında bakteri öldürücü olarak kullanılan bir organik asit için söylenir. (1-8- Naftiridin'den türeyen ilgi çekici bir sentez bileşiğidir. «Gram negatif» denen bazı mikroplara [kolibasil, klebsiella, aerobakter, proteus] karşı etkilidir.) [L]

NALİŞ i. (fars. *nāliş*). *Esk.* İnleme, inilti, inleyiş: *O bitmez tükenmez nalişiyle kâğıdın üzerinde ağır ağır yürüyen bir öküz arabasına benzerdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Niçin? Niçin? ... Bu «Niçin?»lerle şimdi pürhalecan / Dilimde titreşiyor en sitemli nalişler ...* (Tevfik Fikret). *Nalişlerini derd ile biçare bülbülün / Bad-ı saba eliyle gülistâne yazmışem* (Ahmed Paşa). || *Nalişkâr* (*naliş-ker* veya *naliş-zen*), inleyen, inildeyen: *Bütün afakı istiab eden boşlukta naliş-zen / Hayaletler gezer, hep birbirinden har ü müsteskal* (Tevfik Fikret). [M]

NALKOWSKA (Zofja), polonyalı kadın yazar (Varşova 1885 - ay.y. 1954). Birçok roman ve hikâye yazdı, kadın dünyasını büyük bir ustalıkla dile getirdi: *Kobiety* (Kadınlar) [1906]; *Ksiraze* (Prens) [1907]; *Wezly Zycia* (Hayat Bağları) [1948]; *Romans Teresy Hennert* (Terez Hennert'in Romanı) [1927]. Ayrıca *Dom Kobiet* (Kadınlar Evi) [1930] adlı üç perdelik bir oyun yazdı. Son eserlerinden biri olan *Medailony*'de (Madalyalar) [1945], Hitler toplama kamplarının korkunçluğunu dile getirdi. (L)

NALLAMA i. (*nallamak*'tan *nalla-ma*). Nallamak eylemi.

— ANSİKL. Nalbant çok uzamış olan tırnağı yontmakla işe başlar; buna «tırnağı temizlemek» denir; sonra nalı çekiçle döverek ayağın şekline uydurur ve naldaki deliklerden mıhlar; tırnağa çakılan mıh tırnağın üzerinde aynı hizadan çıkmalıdır. Mıhın ucu kerpetenle dipten kesilir, halkı kıvrılır ve çekiçle dövülerek perçinlenir; tırnağın çevresi törpü ile düzeltilir.

Sıcak nallama'da, nal ısıtıldıktan sonra tırnak tabanına uygulanır, sıcak nal dokunduğu yeri yakar ve tırnağın bütün pürüzlerini yok eder; nal tabana iyice oturur. *Soğuk nallama,* tabanda meydana gelebilecek yanmaları önler, ama nal önceki kadar iyi oturmaz.

Öküz nallama. Öküz nalı tırnak tabanına benzer şekilde kesilmiş ince bir levhadır; iç tırnak nalı ile dış tırnak nalı birbirine benzer.

— Arkeol. Romalılar çiviyle nallamayı bilmiyorlardı, fakat ayağı yaralı atlara giydirilen at pabucunu yaptılar; tırnaklara geçirilen bu demir pabuçla, hayvan askerî taburların arkasında adım adım yürüyerek iyileşirdi. Çivili nal, ilk defa ve aynı zamanda IX. yy. resimli latin ve bizans belgelerinde görülür. IX. yy. ile XII. yy. arasında çivili nal pek az kullanıldığı halde, XII. yy.da gelenek haline geldi. XIV. yy.da nal, hafif, dar, dalgalı, uzun delikli ve burgulu çivilidir. Daha sonraları, daha ağır ve daha geniş, dalgasız nallar görülür. Bu nallardaki delikler dört köşe, çiviler de ya kesik piramit veya arpa biçimindedir; bunların çukurluk ve kenarlıkları vardır. Hintliler, Çinliler ve Japonlar XVIII. yy.a kadar nalı bilmiyorlardı. (LM)

NALLAMAK geçl. f. (*nal*'dan *nal-la-mak*). [Hayvanın ayağına] Nal çakmak. || *Argo.* Öldürmek. (M)

NALLIHAN, Karadeniz bölgesinde (Ankara ili) ilçe merkezi kasaba; 7 512 nüf. (1970). Sakarya ırmağının kollarından Nallıhan (veya Nal) çayının vâdi tabanında; yüksl. 625 m. Kasabanın adı, Nasuh Paşa'nın 1599'da yaptırdığı handan gelir. Eski Ankara-İstanbul karayolu Nallıhan'dan geçer. Bu yolla Ankara'ya 161 km uzaklıkta olan Nallıhan, üç mahalleden meydana gelir. — *Nallıhan ilçesi,* 1 978 km²; 32 468 nüf. (1970). Merkez, Beydili ve Çayırhan bucakları; 79 köy. Buğday. Sarıyar hidroelektrik santralı, ilçe sınırları içindedir. (M)

Nallımescit (veya **İmamali mescidi** veya **Babıâli mescidi),** İstanbul'da (Mahmutpaşa semtinde) mescit. XV. yy.da İmam Ali Efendi tarafından yaptırıldı. Kare planlı, tek kubbeli, kâgir bir yapıdır. Minaresinin kaidesinde nal resimleri olduğundan bu adla tanınır. Minaresinin külâhı saçaklı, şerefe çevresi mermer korkuluklu ve altı yaprak süslemelidir. 1868 ve 1902 yıllarında onarıldı. (M)

NALLİNO (Carlo Alfonso), italyan şarkiyatçısı (Torino 1872 - Roma 1938). Roma üniversitesinde islâm tarihi ve medeniyeti üstüne dersler verdi (1914). *Oriente Moderno* (Çağdaş Doğu) adlı bir dergi çıkardı (1921). Arap felsefesi ve dilbilimi üstüne birçok eser yazdı: *Chrestomathia Qorani Arabica* (Kur'an'dan Seçmeler) [1893]. (L)

NALON, İspanya'da (Asturia) ırmak, Atlas okyanusuna dökülür. 135 km. Cantabria dağlarından doğar ve San Esteban'da Gijon'un batısında çok geniş bir *ria*'da (Pravia ria'sı) son bulur. (L)

NALTIRAŞ bls. i. (ar. *naᶜl* ve fars. *tırāş*, yontan, kazıyan, düzleyen'den *naᶜl-tırāş*). *Esk.* Tahta ayakkabı yapan kimse. || Nalıncı. (M)

hac mevsiminde Kâbe'de **namaz**

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

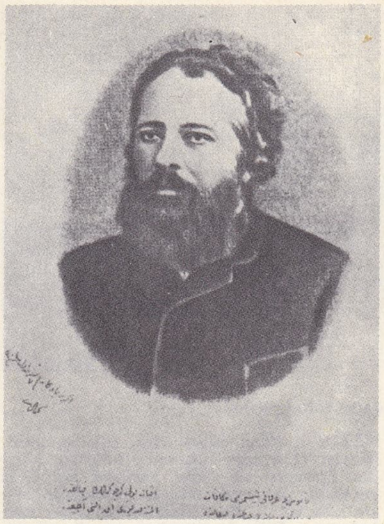

NAMIK KEMAL ortada, son fotoğrafı (Servetifünun mecmuasından); sağda, Avrupa dönüşünde

NALULAR, Portekiz Ginesi'nin zenci halkı. (L)

NALUT, Libya'da kasaba, Trablus'ta, Tunus sınırı yakınlarında; 6 400 nüf. (L)

NALYAN (Hagop), ermeni ilâhiyatçısı (Zimara 1695'e doğr. - Üsküdar 1764). İstanbul ve Kudüs patriği (1741) oldu. Önce Millî Gregoryen kilisesini savundu, sonra ermeni kilisesi ile Roma kilisesi arasında bir yaklaşma sağlamağa çalıştı. *Cırak Cışmardutyan* (Gerçeğin Nuru) [1756] adlı eseri anılmağa değer. (L)

NAM i. (fars. *nām*). Ad: *Bu karyede mukim Eşref namında bir şeyh, Şiîlik telkinatında bulunuyormuş* (Atatürk). *Büyük Britanya adalarında ise Anglo - Sakson, İskoçyalı, Galli, İrlandalı namlarıyle dört millet vardır* (Ziya Gökalp). || Ün, şan: *Gavgada şahadetle bütün kâm alırız biz / Osmanlılarız can veririz nam alırız biz* (Namık Kemal). *Onu mesul addediyorlar; sanki, aile namının kurtarılması için, bu işin temizlenmesini istiyorlardı* (Vâ-Nû). *Fakat Nasreddin, Akşehir ulemasından, namı dillere destan olan Seyyit Hayranî'nin şanında söylenenleri duymuş ve Sivrihisar kendisine dar gelmeğe başlamıştır* (N. Araz). || *Namına*, adına, hesabına: *Bir peygamber kendisine asla vücud vermiyor, her ne yaparsa, ne ederse Allah namına yapıyor, Allah namına emrediyor* (P. Safa). || *Nam salmak* (veya *vermek*), ün kazanmak: *Bahsettiğimiz ulu kişi Molla-i Rum diye nam salmış, Mevlânâ Celâleddin'di* (N. Araz). *Kabadayılıkta nam salacaksın ki, alıştırdığın sağmal ineği şuna buna kaptırmayasın* (Kemal Tahir). || *Nam ü nişane* (veya *namı nişanı*) *kalmamak*, yok olmak, hiç bir izi kalmamak: *Nam ü nişane kalmadı fasl-ı bahardan / Düştü çemende berk-i dıraht itibardan* (Baki).

— *Esk. Nam-âver* (*nam-ber-dar* veya *namberde*), namlı. || *Nam-averan*, namlılar. || *Nam-cû* (veya *nam-cûy*), nam arayan. Yiğit. || *Nam-cûyan*, nam arayanlar. Yiğitler.

— Bank. ve Bors. *Nama muharrer*, hamiline yazılı olan ve üzerinde sahibinin adı belirtilmeyen senede karşıt olarak üzerinde sahibinin adı yazılı senet.

— Huk. *Nama yazılı senetler* Bk. KIYMETLİ *evrak*. || *Namı müstear*. Bk. MÜSTEAR *ad*.

◆ **Naman** çoğl. i. *Esk.* Namlar. (M)

NAMA i. (ar. *ni'met*'ten *na'mā*). *Esk.* Nimet ve refah içinde bulunma. || Refaha kavuşturma: *Ve saltanat-ı şamilet-ül-eltafın nama-yi yağma-yi ihsanı âleme mebzul ...* (Mehmed Raşid). || Bahşiş, armağan. (M)

NAMA i. Namaqualand'da (Güneybatı Afrika ve Güney Afrika cumhuriyeti) yaklaşık olarak 25 000 kişi tarafından konuşulan en önemli hotanto lehçesi. (L)

NAMA i. Tropikal Amerika'da yetişen bir veya çokyıllık ot; çiçekleri tek tek veya bileşik talkım şeklinde olur. (*Hydrophyllaceae* familyasından.) [L]

NAMAHREM sıf. ve i. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve ar. *mahrem*'den *nā-mahrem*). Evlenmelerinde kanun bakımından sakınca olmayan kadın ve erkeğe verilen ad: *Biraz sonra, dadısının uzattığı baş örtüsü ile tekrar saçlarını sarmış, ağır ağır odadan çıkıyordu. Zira artık namahremim olmuştu!* (R. H. Karay). || Yabancı, el: *Ruhumun senden ilâhî şudur ancak emeli: / Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli* (M. Â. Ersoy). *Mustafa Paşa bu kulunuzu adam yerine komaz, mukaddema ve hâlâ arz eylediği umurda namahrem addeder* (Naima). *Erenler bezmine girmez namahrem / Bu yolda baş veren olurmuş mahrem* (Dertli).

◆ **Namahremiyet** i. *Esk.* Namahremlik: *Namahremiyet kendisini sık sık ziyaret etmekliğime mâni oluyor* (Şemseddin Sami).

◆ **Namahremlik** i. Namahrem olma hali. (M)

NAMAKALİT i. (fr. *namaqualite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve bakır oksit. (L)

NAMALAND. Bk. NAMAQUALAND.

NAMANGAN, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, Fergana'da; 122 000 nüf. İpek ve pamuk sanayii. Şehir 1927'de bir depremden zarar gördü. (L)

NAMANGAN, S.S.C.B.'de oblast, Fergana vâdisinde, 6 993 km²; 594 000 nüf. Namangan oblastı, Fergana vâdisinin kuzeydoğu kısmını (vâdinin üçte biri) içine alır; güney sınırdaki Narin ve Siriderya ırmakları tarafından sulanır. Pamuk, ipek, meyve yetiştiriciliği ve süt ürünleri, iki ırmağın suladığı iktisadî bölgelerin başlıca faaliyetleridir. Tahıl (özellikle buğday) yetiştiriciliği. Hayvancılık, kuzey kısımlardaki dağların yamaçlarında yapılır. Çırçır, bitkisel yağ, dokuma ve besin fabrikaları. (M)

NAMAQUALAND veya **NAMALAND,** afrikaanca **Namakwaland,** Güneybatı Afrika'da kıyı bölgesi; Oranj'ın kuzeyindeki Güneybatı Afrika (*Great Namaqualand* veya *Great Namaland*) ile Kap eyaletinin kuzeybatısındaki Güney Afrika cumhuriyeti (*Little Namaqualand* veya *Little Namaland*) arasında bölüşülmüştür. Hotantoların en önemli kesimini meydana getiren (yaklş. 25 000 nüf.) Namaqualar (Namakalar veya Namalar) 1903'te bir ayaklanma sonucunda yok edildiler. Bölgelerinde önemli maden işletmeleri (bakır, elmas, tungsten) vardır. (L)

NAMATİUS. Bk. RUTİLİUS.

NAMAZ i. (fars. *namāz*). Müslümanların günde beş defa kurallarını yerine getirerek yapmaları dince buyurulan ibadet: *Na-*

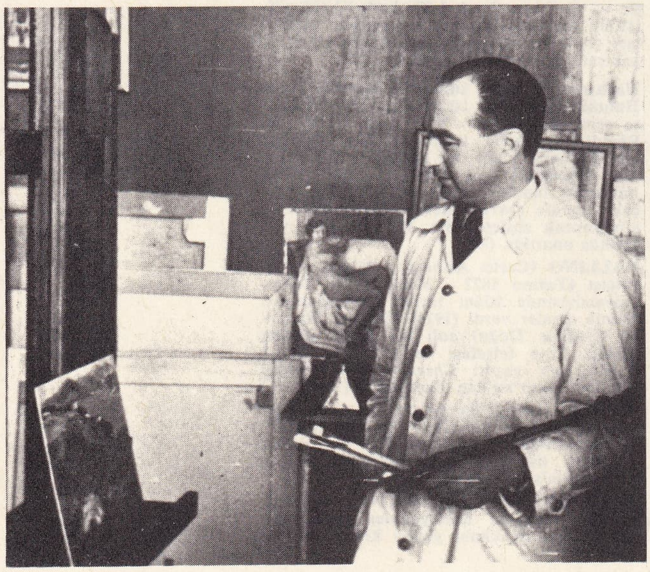

NAMIK İSMAIL çalışma sırasında

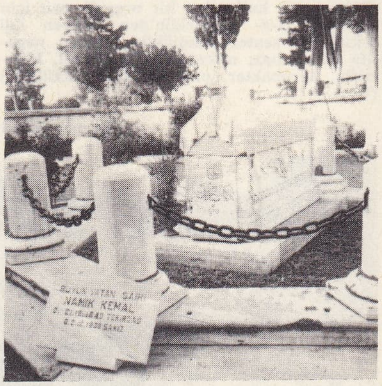

NAMIK KEMAL'in mezarı, Bolayır

NAMIK KEMAL şilebi

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

mazın semtine bayramları uğrar sade; / Hiç su görmez yüzünün düşmanıdır seccade (M. A. Ersoy). *Sabah namazında Bağdat kapısın / Allah Allah deyip açtı Genç Osman* (Kayıkçı Kul Mustafa). || *Namaz ayları*, özellikle kadınların kendilerini ibadete verdikleri üç kamerî ay: recep, şaban, ramazan. || *Namaz bezi*, namaz kılarken kadınların başlarına örttükleri tülbent: *Rabia'nın namaz bezini başına örtüp oturmasını bekledi* (H. E. Adıvar). *Başına sıkı sıkıya bir namaz bezi dolamıştı* (R.H.Karay) || *Namaz kıldırmak*, topluca kılınan namazlarda imamlık etmek: *Ebu Hüreyre dahi Medine'ye gelip yine nâsa namaz kıldırmağa başladı* (Cevdet Paşa). *Camiin açılış töreninde elbette Aziz Mahmud Hüdai hazretleri de bulunacak, ilk namazı kaldıracak, ilk hutbeyi okuyacaktı* (N. Araz). || *Namaz kılmak*, namaz ibadetini yapmak: *Badehu Hz. Ali, Resul-i Ekreme su getirip yüzünü yıkadı ev abdest alıp öğle namazını kıldı* (Cevdet Paşa). *Namaz kılmadık biz o cuma ... Döğüştük ... Döğüş daha sevaptır namazdan ... Düşmanı geri attık ...* (Kemal Tahir). *Lâkin içinizden hanginiz şu susam yapraklarından biri üzerine seccade yayar, namaz kılarsa, bana o pir olsun, ne dersiniz?* (N. Araz). || *Namaz seccadesi*, üzerinde namaz kılınan seccade. || *Namaza durmak*, namaz kılmak: *Rum erenleri, bir namaz vakti Hak divanına namaza durmuşlardı* (N. Araz). *İçkili camie gitme, namaza durma, de ve çelişmeden kurtul* (F. R. Atay). Namaz kılmağa başlamak. || *Namazı kılınmak*, [Müslüman cenazesi için] bir kimsenin cenaze namazı kılınmak. || *Mec.* Ölmek: «— *Ahmed'i ne vakittir görmüyorum.*» «— *Onun namazı iki ay evvel kılındı*» (İ. A.Gövsa).

— DEY. *Namazı niyazı yerinde*, dinî görevlerini gerektiği şekilde yerine getiren kimseler için kullanılır.

— *Esk. Namaz-güzar*, devamlı namaz kılan kimse. || *Namaz-ı pişin*, öğle namazı. || *Namaz-ı şam*, akşam namazı. || *Bî-namaz* (veya *bey-namaz*). Bk. BİNAMAZ veya BEYNAMAZ. || *Cenaze namazı*. Bk. CENAZE.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, Allah'a ibadet kurallarından biri olan *namaz*, Mirac olayından sonra, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin onuncu yılında, uygulanmağa başladı. Namaz, belli sürelerle, dualarla ve belli kurallara uyularak yapılan bir ibadettir. Namazın kılınması her müslüman için ilâhî bir buyruk, dinî bir görevdir. Kimlerin ve ne zaman, hangi kurallar altında namaz kılacakları, bu ibadeti yaparken nasıl davranacakları açık - seçik belirlenmiştir.

Namazın türleri. Namaz, farz, vacip ve nafile olmak üzere üçe ayrılır. *Sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı* ve *cuma* namazları *farz*'dır. Bunları dinin koyduğu kurallara uyan her müslümanın kılması gerekir. Bu namazların sünnet adı altında bazı bölümleri ile bayram namazları *vacip*'tir. Bu namazların dışında kalan ve insanın kılıp kılmamakta serbest olduğu namazlar ise *nafile* namazlar adını alır. Namaz konusunda, islâm mezhepleri arasında bazı ayrılıklar vardır. Şafiî mezhebinde vacip namaz olmadığı gibi, bayram namazı da vacip değil sünnettir. Bu namazlardan başka *farzı kifaye* denen bir namaz da cenaze namazıdır. Bu namaz, cenazelerin başında ve genellikle vakit namazından sonra (öğle veya ikindi namazlarından sonra [Müslümanlıkta hava kararınca cenaze namazı kılınmaz, ölü gömülmez]) yalnız erkekler tarafından kılınır. Kadınlar cuma, bayram ve cenaze namazı kılamaz.

Namaz kılmakla sorumlu kimseler. İslâm inançlarına göre erginlik çağına gelen, aklı, sağlığı, sağduyusu yerinde olan her müslüman namaz kılmakla görevlidir. Çocuklar, deliler, hastalar, doğum yapan kadınlar, savaşan kimseler (vuruşma sırasında), âdet gören kadınlar (temizleninceye kadar), namaz kılmakla görevli değildir.

Namaz vakitleri. Namaz, yirmi dört saatlik bir gün süresi içinde beş vakit kılınır. Bunlar da *sabah namazı* (4 rekât [iki sünnet, iki farz]); *öğle namazı* (10 rekât [dört sünnet, dört farz, iki son sünnet]); *ikindi namazı* (8 rekât [dört sünnet, dört farz]); *akşam namazı* (5 rekât [üç farz, iki sünnet]); *yatsı namazı* (13 rekât [dört sünnet, dört farz, iki son sünnet, üç vitir]) adıyle anılır. Namaz kılarken *Kıble* denen Kâbe'ye yönelme gereği vardır. Cuma ve bayram namazları ikişer rekâttır.

Namaz kılınırken vücudun ve kılınan yerin temiz olması, insanın namaza durunca başka bir şey düşünmemesi, kendini bir bütünlük içinde Allah'a vermesi, dünya bağlarından sıyrılması gerekir. Camide ve cemaatle namaz kılmak hem sünnet, hem de sevap sayılır. Namaz ya topluluk veya tek başına kılınır. Toplulukla kılınan namazda en az üç kişinin (şafiî mezhebine göre kırk kişinin) bulunması gereklidir. Hayvan yürüyüşüyle on sekiz (şafiî imamlarına göre yirmi dört) saatlik yola çıkan bir kimse dörder rekâtlık namazlarını ikişer rekâta indirebilir. Şafiî imamlarına göre öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazları üst üste kılınabilir. Hanefî mezhebi bu görüşe katılmaz.

Namazın bölümleri, niyet, rekât, rükû, secde, selâm ve duadır. Bunların ayrı ayrı özellikleri ve kuralları vardır. Her namaz niyetle başlar, dua ile biter. Zamanında kılınamayan bazı namazlar sonradan kılınabilir, bunlara *kaza namazı* denir. Ancak, güneşin doğuşu, batışı ve tam zeval vakti namaz kılınmaz. İslâm dinine göre namaz kılmayı bilen her müslüman gereğinde cemaate namaz kıldırabilir. Namazın her zaman bir din görevlisinin (imamın) yönetimi altında kılınması gerekli değildir. Toplulukla namaz kılmanın belli bir yeri de yoktur. Cami, mescit, ev, konak, saray, temiz olduktan sonra açık havada, kırda ve namaz kılmağa elverişli her yerde toplulukla namaz kılınabilir. (→ Bibliyo.) [M]

NAMAZBOZAN blş. i. Bot. Eğreltiotu türünden bir bitki. (M)

NAMAZGÂH i. (fars. *namaz* ve *-gah*'tan *namaz-gah*). Açıkta namaz kılmak için hazırlanan ve kıble yönünde mihrap yerine dikili bir taşı bulunan alan, üstü açık mescit.

— ANSİKL. Din. *Namazgâh*, genellikle şehir dışında, kırda, bir mihrap konularak toplu namaz kılmak için yapılırdı. Bunların çoğunda mimber vardı. Eskiden uzun yollarda, kervanların konakladıkları yerlerde birer büyük *namazgâh* kurulurdu. Bu yerlerin çevresine ve içine gölge vermek için ağaçlar dikilir, yakınlarına da su içmek, abdest almak ve hayvanları sulamak için çeşme yapılırdı. Bulundukları çevrenin anlayış ve geleneklerine göre özellikleri olan namazgâhlar, taştan, ahşaptan, kerpiçten yapılırdı. Bazı namazgâhların üzerleri açık, bazılarının kapalı olurdu. Hutbe için küçük merdiveni olan namazgâhlar da vardı. Bunların bazıları yontma veya kesme taştan duvar örülerek kurulur, bazıları işlemeli, oymalı, kenarları ağaç parmaklıklı olurdu. Arabistan çöllerinde, Kuzey Afrika'da, Asya'da ayrı ayrı özellikleri bulunan namazgâhlar vardı. Namazgâhlara Anadolu'nun birçok yerinde bugün de rastlanır. (M)

NAMAZLIK i. (*namaz*'dan *namaz-lık*). Üzerinde namaz kılınan seccade v.b. gibi yaygı. || *Halk dili*. Namazda okunan sure ve duaların tümü: *Namazlık öğrenmek*.

◆ Sıf. Namaz kadar süren: *Bir namazlık saltanatın olacak / Taht misali o musalla taşında* (C. S. Tarancı). [M]

NAMAZSIZ sıf. (*namaz*'dan *namaz-sız*). Aybaşı durumunda bulunan (kadın). [M]

NAMÇA BARVA, Assam Himalayası'nda dağ, sıradağların doğu ucunda; 7 755 m. Himalaya'nın doğuya doğru en son yüksek tepesidir. Avrupalılar tarafından ancak 1912'de keşfedildi. Bugüne kadar tepesine tırmanılmamıştır. (L)

NAMDAR sıf. (fars. *nam* ve *-dar*'dan *namdar*). *Esk*. Namlı, ünlü:*Cennette namdar bir melek olmayı, fikir hürriyeti namına feda edenin şerefine ...* (H. E. Adıvar). *Ve sair askerden on bin süvar-ı namdar ile ...* (Naima).

◆ **Namdaran** çoğl. i. *Esk*. Namlılar, ünlüler.

◆ **Namdarî** i. *Esk*. Namdarlık.

◆ **Namdarlık** i. *Esk*. Ünlü olma, ünlülük. (M)

NAMDEV, marathi dilinde yazan hint şairi (XVI. yy. başları). Yazdığı birkaç yüz kadar *abhang*'da Vithoba'yı (Vişnu'nun marathi dilindeki karşılığı) över. (L)

NAM DINH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, il idare merkezi, Tonkin deltasında, Hanoi'nin güneydoğusunda; 90 000 nüf Kuzey Vietnam'ın başlıca dokuma sanayii (pamuk ve ipek iplikçiliği ve dokumacılığı) merkezi. Tuzlalar. (L)

NAME i. (fars. *name*). *Esk*. Mektup: *Yezdigerd, Berv-i Rûz'da iken Hakan-ı Türke ve Soğd ve Çin padişahlarına name yazıp onlardan istimdat eyledi* (Cevdet Paşa). *Acem Şahı bize name gönderdi / Gam leşkerin üstümüze döndérdi* (Karacaoğlan). || Aşk mektubu: *İpekli bir mendil içinde on kadar sigara, bir tutam kibrit, bir de ufak name (not: O devirde aşk mektuplarına münhasıran name denirdi)!...* [Ahmed Rasim]. *Ey nane, sen ol mahlikadan mı gelirsin / Ey hüdhüd-i ümmid, sabadan mı gelirsin* (Nabi). || Kitap. || Broşür. || Dergi. || *Name-âver* (veya *name-ber*), mektup taşıyan, mektup götüren. || *Name-res* (veya *name-resan*), mektup ulaştıran. (Osmanlı devletinde yabancı devletlere mektup götürmekle görevli elçilere nameres, bu tür mektup getirip götürmekle görevli tatarlara nameresan denirdi.) || *Name-resanî*, mektup ulaştırma işi. || *Name-i hicran*, ayrılık mektubu. || *Name-i siyah-lika* («kara yüzlü name»), felâket haberi bildiren mektup. || *Name okumak*, herkesin bildiği basmakalıp deyimleri ve beylik sözleri ezberden söylemek. || *Kebuter-i name-ber*, mektup götürmeğe alıştırılmış güvercin, posta güvercini.

— Dil. bil. *Esk. -name*, «yazılı belge veya küçük kitap» anlamıyle isimlerin sonuna gelerek bileşik isimler meydana getirir: *Beyan-name, kanun-name, şahadet-name, vekâlet-name* v.b.

— Din. *Name-i* (veya *defter-i*) *a'mâl*). Bk. DEFTER-*i a'mâl*. || *Namei çehârüm* («dördüncü kitap»), Kur'an.

— İda. *Esk*. Resmî nitelikteki mektup ve bu mektubun yazıldığı kâğıt. || *Name defteri*. Divanı Hümayunda namelerin kaydedildiği defter. (Bu defterler 1699-1895 yılları arası tutuldu. Başbakanlık arşivinde 15 tanesi muhafaza edilmektedir. XVIII. yy.-dan itibaren nameler, mühimme defterlerine kaydedildi.) || *Name kesesi*, namei hümayunların içine konulduğu zarf. || *Namei hümayun*, osmanlı padişahlarının öteki devlet başkanlarına, kendilerine bağlı bey ve hanlara yazdıkları mektuplara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Name nüvis*, namei hümayunları kaleme alan Babıâli divan kâtibi.

— ANSİKL. Ed. *Esk*. İran edebiyatında, daha çok kahramanlık olaylarını, şahların başarılarını anlatan manzum eserler, «- name» sözüyle adlandırıldı. Türk edebiyatında name sözü kullanılarak adlandırılan ilk manzum eserler iran yazarlarının etkisiyle meydana getirildi. Sonradan, değişik konuları işleyen bazı mensur eserlere de name adı verildi. Doğu islâm edebiyatında bu şekilde anlandırılan eserlerin en ünlüsü, iran şairi Firdevsî'nin *Şehname** adlı manzum destanıdır.

— İda. *Esk. Namei hümayun* süslü özel kâğıtlara yazılır ve *name kesesi* ile birlikte kutuya (kozak*) konurdu. Namei hümayuna altın yaldızlı tuğra çekilirdi. Name sadrazam tarafından yazılmışsa, kenarına altın yaldızlı iki satır halinde padişahın adı yazılırdı. Padişahın Mekke şerifi, Fas hâkimi, Kırım hanı ve öteki hükümdarlara gönderdiği namelere ise tuğra çekilmez, yalnız ikinci satırın altına altın yaldızla adı yazılırdı. Gayriresmî gidecek olan namei hümâyuna padişah elyazısıyle imzasını atardı. Mekke şerifi, Fas hâkimi ve Kırım hanına gönderilen namei hümayunlar yeşil atlas keseyle birlikte altın kozak içine konurdu. Erdel kralına 1572'ye kadar atlas kese ve gümüş kozak ile name gönderilirken, sonraları kızıl atlas ve gümüş kozak ile gönderildi. Leh hatmanına, sadrazamın gönderdiği namelerin kapaklarına, gönderilen hükümdar ve beylerin lakapları yazılırdı.

Osmanlı padişahlarının tahta çıkışlarında, dost ve komşu devletlere birer elçiyle name gönderilir ve giden elçilere hükümdarın

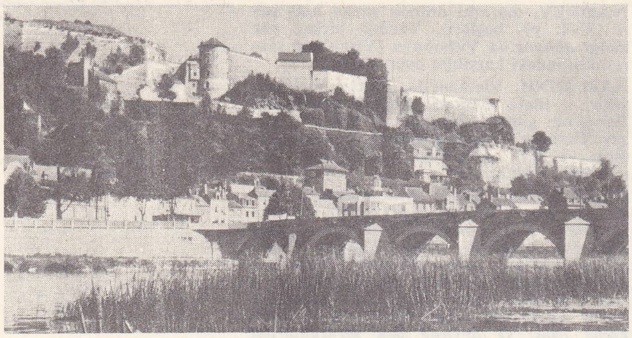

NAMUR ili

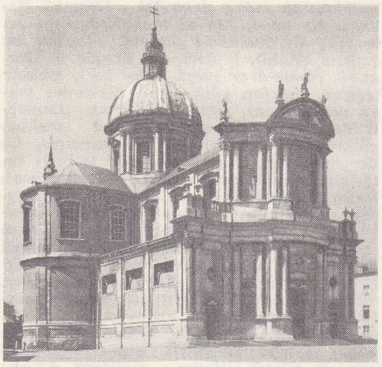

NAMUR ili Saint-Aubin katedrali

tuğrasıyle namei hümayun verilirdi. (M)

NAMERT veya **NAMERD** sıf. (fars *nā*-olumsuzluk eki ve *merd*'den *na-merd*). Korkak, alçak, mert olmayan, erdemsiz: *Mert dayanır namert kaçar / Meydan gümbür gümbürdenir* (Köroğlu).

— DEY. *Namerde muhtaç olmak* (*olmamak*), güvenilemeyecek kimselere muhtaç duruma düşmek (düşmemek).

◆ **Namerdane** zf. *Esk.* Alçakça, erdemsizlikle: *Namerdane, son teşebbüse giriştiler* (Atatürk).

◆ **Namerdî** i. *Esk.* Namertlik.

◆ **Namertlik** i. Alçaklık, korkaklık, erdemsizlik. (M)

NAMGYAL (Kumar Palden Thondup), sıkkım kralı (doğ. 1923). Babası Taşi Namgyal'in ölümü üzerine, aralık 1963'te tahta çıktı ve 4 nisan 1965'te Bangkok'ta taç giydi. 1963'te Hope Cooke adında bir amerikalı ile evlenmişti. (L)

NAM HO veya **NAM HU**, Laos'ta ırmak, Luang Prabang'ın yukarısında, Mekong'un kolu (sol kıyı); 400 km. (L)

NAM-HOY. Bk. FO-ÇAN.

NAMIK i. (ar. *nemḳ*'ten *nāmıḳ*). *Esk.* Yazıcı, yazar. || Erkek adı. (M)

Namık grubu, Kurtuluş savaşında kuvayı milliyeciler adına çalışan, İstanbul'da kurulmuş gizli teşkilât. Anadolu'ya cephane ve silâh gönderen bu grup, mülâzım Halil İbrahim ve kardeşi mülâzım Naci Beyler tarafından kurulmuştu. (M)

NAMIK İSMAİL, türk ressamı (İstanbul 1890-ay.y. 1935). Sanayii Nefise mektebini bitirdikten sonra Fransa'ya gitti. Paris'te Ecole Nationale des Arts Décoratif, Julian akademisi ve Cormon atelyesinde (1912 - 1914) çalıştı. Birinci Dünya savaşında Türkiye'ye döndü, yedeksubay olarak Kafkas cephesinde bulundu. Genel karargâhta, savaş resimleri yapan ressamlarla birlikte çalıştı. Bu sırada yaptığı resimleri, Celâl Esat (Arseven) ile birlikte Berlin ve Viyana'da sergiledi (1917). Berlin'de Corynth ve Liebermann atelyelerinde, müzelerde iki yıl çalıştı. Yurda döndükten sonra Galatasaray sergilerinde kişiliğini tanıtan sanatçı, bir süre resim öğretmenliği, Güzel Sanatlar akademisi müdür yardımcılığı, millî eğitim müfettişliği yaptı. 1928'de Güzel Sanatlar akademisi müdürlüğüne tayin edildi. Genellikle anlatımcı (ekspresyonist) ve akademik tarzda çalışan Namık İsmail'in, daima yenilik arayan değişik bir sanatı ve tekniği vardır. Bir yandan realist figürler, bir yandan da izlenimci peyzajlar ve çiçek resimleri yaptı. Viyana ve Berlin'de sergilenen savaş resimleri arasındaki *Topçular, Süvari Hücumu* ve *Tifüs,* çizgi ve kompozisyon gücünün ilgi çekici örnekleridir. Anlatımcı bir eser olan *Lâle Devri* yanında, *Harman, Düşünen Kadın* klasik ve realist bir anlayış taşır. Birçok sanat yazısı ve *Mikelanj* adlı bir incelemesi yayımlandı. Resimleri, Resim ve Heykel müzesi ile Millî Eğitim bakanlığında ve özel koleksiyonlardadır. (M)

NAMIK KEMAL (Mehmed, — denir), türk yazarı ve şairi (Tekirdağ 1840 - Sakız 1888). Abdülhamid II'nin müneccimbaşısı Mustafa Âsım Beyin oğlu. Büyükbabası Abdüllatif Paşa tarafından büyütüldü. Abdüllatif Paşa memur olduğu için, Kemal de onunla birlikte Anadolu (Afyonkarahisar, Kütahya v.d.) ve Rumeli'de bulundu. Bu yüzden sürekli ve tam bir öğrenim göremedi. Dedesinin Kars kaymakamlığı sırasında, Kars'ta şeyh Vaizzade Mehmed Hämid Efendiden tasavvuf ve edebiyat dersleri aldı. Abdüllatif Paşanın son memurluk yaptığı Sofya'da hareketli bir ortam buldu. Bir yandan fransızca, arapça, farsça dersleri almağa, bir yandan da divan edebiyatı yolunda şiirler yazmağa başladı. Şair binbaşı Eşref Bey (Paşa), kendisine *Namık* mahlasını verdi. Niş kadısı Mustafa Ragıb Efendinin kızı Nesime Hanım ile evlendirildi. Dedesinin 1856'da görevinden alınması üzerine İstanbul'a döndü. Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni, Hersekli Arif Hikmet v.d. şairlerin toplantılarına katılmağa başladı. Babıâli Tercüme odasına memur oldu. Encümeni Şûaraya girdi. Leskofçalı Galib'den şiir ve tasavvuf ile bazı toplumsal fikir ve davranışlar konusunda etkilendi. Şinasi ile tanışınca onun etkisinde kalarak, batı edebiyatı ve kültürüne yakın ilgi duydu; Şinasi'nin çıkardığı *Tasviri Efkâr*'da yazmağa başladı. Şinasi Paris'e kaçınca (1865) Tasviri Efkâr'ın yayımını tek başına sürdürdü. Bu dönemde genellikle sosyal konularda yazdığı yazılarıyle dikkati çekti. Eğitim meselesi üstünde durdu; kadınların da eğitim ve öğretim yapmaları gerektiğini ileri sürdü. İstibdatla savaşmak üzere kurulan Yeni* Osmanlılar cemiyetine (ilk adı *İttifakı Hamiyet*) girdi; bir yandan da hükûmetin tutumunu tenkit eden yazılar yazdı. Hükûmet, siyasetine aykırı düşen gazetelerin bu yolda yazı yazmalarını yasakladı ve bazı gazeteleri kapattı. Namık Kemal de Erzurum vali muavinliğine tayin edildi (1867). Fakat Mısır hıdivliği işi yüzünden Babıâli ile arası açılmış olan Mustafa Fazıl Paşanın çağrısı üzerine arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte Paris'e kaçtı. Bir süre sonra Londra'ya geçtiler. Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'a dönme izni alınca arkadaşlarına maaş bağladı ve Londra'da cemiyet adına bir dergi çıkarılması için sermaye bıraktı. Londra'da cemiyet adına Ali Suavi'nin yönetiminde *Muhbir* gazetesi çıkarılmağa başlandı (31 ağustos 1867). Namık Kemal ve Ziya Paşa, Ali Suavi ile anlaşamadılar. Namık Kemal yine Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarmağa başladı (28 haziran 1868). Namık Kemal, Avrupa'da kaldığı yıllarda, Avrupa devletlerinin idare şekli, hukukî ve siyasî kurumları, iktisadî durumu v.b. konularla ilgilendi; Paris'te hukukçu Emile Accolas'dan, Londra'da Fanton adlı bir ingilizden hukuk dersleri aldı. Yeni Osmanlılar ile ilişkide bulunan tarihçi Leon Cahun ile dosluk kurdu. Ziya Paşanın hıdiv İsmail Paşayı tutması üzerine *Hürriyet* gazetesinden ayrıldı (6 eylül 1869). Fransız-Alman savaşı başladığı sırada zaptiye nazırı Hüsnü Paşanın çağrısı üzerine 1870'te İstanbul'a döndü. Mahmud Nedim Paşanın sadrazamlığı sırasında Avrupa'dan dönen, Nuri, Reşad ve Ebüzziya Tevfik Beylerle *İbret* gazetesini kiraladılar (1872). Gazete Namık Kemal'in «Garaz marazdır» adlı yazısı üzerine dört ay süreyle kapatıldı; Namık Kemal de Gelibolu mutasarrıflığına gönderildi (9 temmuz 1872). Dönüşünde aynı gazetede Babıâli'yi güç durumda bırakan yazılar yazması, gazetenin bir ay kapatılmasına sebep oldu. Gelibolu'dayken yazmağa başladığı *Vatan* yahut Silistre* adlı oyununun, Gedikpaşa tiyatrosunda oynanması sırasında halkı coşturması ve ikinci oynanışı sırasında meydana gelen olayların *İbret* gazetesinde yayımlanması üzerine Babıâli, gazeteyi kapattı (5 nisan 1873); Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Nuri, Hakkı Beyler ve Ahmed Midhat tutuklandılar. Namık Kemal, kalebentlikle Magosa'ya sürüldü. Murad V'in tahta çıkışından sonra İstanbul'a dönebildi (1876). Şûrayı Devlet üyesi oldu. Kanunu Esasîyi (anayasa) hazırlamakla görevlendirilen kurulda çalıştı. 1877 Rus savaşından sonra beş ay kadar tutuklu kaldı; sonra Midilli adasına sürüldü (1877). Midilli mutasarrıfı oldu (1879). Şikâyet üzerine Rodos mutasarrıflığına getirildi (1884). Bir süre sonra Sakız mutasarrıfı oldu (1887) ve burada öldü. Mezarı Gelibolu'dadır.

Namık Kemal, edebiyata Sofya'da şiir yazarak başladı. İlk şiirleri, Kerbelâ mersiyeleri ve çeşitli divan şairlerine yazılmış nazirelerdir. Namık Kemal'in şiirinde, Şinasi ile tanıştıktan sonra bir değişme oldu; toplum meseleleri bu şiirlerinde ağır bastı. Osmanlı toplumunun o çağda kötüye giden durumu, savaşlar v.b. olaylar Namık Kemal'i vatan şiirleri yazmağa yöneltti.

Tanzimat nesrini işleyen ve onu şekillendiren Namık Kemal'dir. Namık Kemal'in nesri, Şinasi'nin etkisi altında *Tasviri Efkâr*'da yenileşti. Bununla birlikte eski nesirde ustalığını göstermek için de bazı yazılar yazdı. Namık Kemal'in ilk nesir örneklerine gazetelerdeki tercüme, fıkra, havadis v.d. türlerdeki yazıları gösterilebilir. Namık Kemal'in nesri öteki türlerde (tarih denemeleri, tiyatro, roman, mektup v.b.) örnekler ortaya koymasıyle büyük gelişme gösterdi.

● *Tiyatro eserleri.* Namık Kemal, *Celâl Mukaddimesi*'nde şiir, roman, tiyatro ve edebiyat hakkındaki görüşlerini ortaya koydu. Tiyatroyu, toplum üstünde en etkili eğitici ve öğretici bir edebî tür olarak kabul etti. Tiyatro eserlerinde topluma bazı yeni kavramlar (hürriyet, vatanseverlik, insan hakları v.b.) getirdi. Bu eserlerindeki tipler, genellikle içinde bulunduğu çevrede herhangi bir davayı kendine mesele eden kişilerdir. Kahramanlar, kişisel çıkarlarıyle millî çıkarlar arasında zaman zaman bocalar; fakat her zaman millî çıkarlar ağır basar. Tipler ya bütünüyle kötü veya bütünüyle iyi nitelikleriyle gösterilmiştir. Namık Kemal'in tiyatro anlayışında, fransız romantiklerinden özellikle Victor Hugo'nun etkisi büyüktür. Romantik dramı benimseyen Namık Kemal, Üç birlik kuralına bağlı kalmaz. Perdelerin beşten fazla olmasını doğru bulmaz. Oyunları: *Vatan yahut Silistre* (1873); *Gülnihâl* (1875); *Âkif Bey* (1874); *Celâleddin Harizmşah* (1885); *Zavallı Çocuk* (1873); *Kara Belâ* (1910).

● *Romanları.* Namık Kemal, romanı «gerçekte geçmemişse bile, geçmesi ihtimali bulunan bir olayı sosyal ve ruhsal yönleriyle ayrıntılı olarak tasvir eden bir eser» olarak tanımlar. Ona göre roman, kişinin yaratılışını ve ruhunu çözümlemek görevini yerine getirmelidir. Romanlarında da fransız romantizminin etkisinde kalmıştır. Bunlarda kişileri toplumsal çevreleriyle ele alır: *İntibah** (1876); *Cezmi** (1880). Namık Kemal islâm birliği ülküsünü, *Celâleddin Harizmşah* ile tiyatroda, *Cezmi* ile de romanda dile getirmiştir. *Cezmi,* Türkiye'de gerçek tarihî romanın ilk örneğidir ve romantik romanın hemen bütün özelliklerini taşır.

● *Tarih ve biyografileri.* Namık Kemal, devleti ve toplumu, çağdaş batı medeniyeti düzeyine getirme çabası içinde olduğu için tarih ve biyografi konularında da eserler yazdı. Önce bir *Tarih-i Askerî* hazırlamağa girişti; sonra konuyu genişleterek bir osmanlı tarihi yazdı. Saray, kitabın satışını engellediği için, yalnızca Kanunî dönemine kadar olan bölüm basılabildi (1889; I. c. 1908; II. c. 1909). Namık Kemal, tarih olaylarını ideolojik (Osmanlıcılık) açıdan açıklamıştır; bilimsel metot ve tarih felsefesi verilerine pek önem vermemiştir. Amacı, toplumu, kendi öz tarihine çevirmekti. Tarih eserlerinde dili yapmacıktan uzak, üslûbu tabiîdir: *Barika-i*

Foto. LAROUSSE

Zafer (Zafer Şimşeği) [1872]; *Devr-i İstilâ* (İstilâ Devri) [1873]; *Kanije* (1874); *Silistre Muhasarası* (1874). Namık Kemal, biyografilerini de tarih anlayışına göre yazdı. Biyografilerde, kendi düşüncelerinin kahramanlarını yüceltmek amacını güttü: *Evrak-ı Perişan* (Perişan Sayfalar) [1872, Selâhaddin Eyyubî, Fatih, Yavuz Sultan Selim'in biyografileri]; *Tercüme-i Hal-i Emir Nevruz* (Emir Nevruz'un Biyografisi) [1875]. Eski edebiyatı yıkarak yerine yeni edebiyatı ve yeni düşünceleri yerleştirmeyi amaç edinen Namık Kemal'in tenkitleri bu alanda yoğunlaşır: *Tahrib-i Harabat* (Harabat Adlı eserin Tenkidi) [1886]; *Takib-i Harabat* (Harabat'ı İzleyen Kitap) [1886]; *İrfan Paşaya Mektup* (1887); *Mukaddeme-i Celâl* (Celâl Piyesinin Önsözü) [1888]; *Mes Prisons Muahezesi* («Zindanda» adlı Eseri Tenkit) [1885]; *Renan Müdafaanamesi* (1908); *Talim-i Edebiyat Üstüne Bir Risale* (Edebiyat Öğrenimi Üstüne Kitapçık) [1950]. (→ Bibliyo.) [M]

NAMİ sıf. (ar. *nümüvv*'den *nâmî*). *Esk.* Yerden biten, yetişen, büyüyen.

◆ **Namiye** sıf. *Esk.* Nami'nin dişili. (M)

NAMİ sıf. (fars. *nām*'dan *nāmî*). Namlı, ünlü, tanınmış. || İ. Erkek adı. (M)

NAMİ (Mirza Muhammed Sadık), iran şairi (Isfahan ? - ? 1789). Nadir Şah çağında yaşadığı, daha çok mesnevî türünde eserler verdiği bilinir. Eski iran şiiri geleneğini sürdüren Nami'nin başlıca eserleri: *Hüsrev-ü Şirin; Leylâ ve Mecnun; Vamık-u Azra.* (M)

NAMİB çölü, Güney Afrika'nın güneybatısında kurak kıyı bölgesi; 1 300 km uzunluğunda; 50-100 km genişliğinde. Bölgenin kuraklığının başlıca sebebi Benguela soğuk su akıntısının etkisidir. Burada 1939'dan önce önemli elmas yatakları işletildi. (L)

NAMİER (sir Lewis Bernstein), ingiliz tarihçisi (Polonya'da 1888- Londra 1960). *The Structure of Politics at the Accession of George III* (George III'ün Tahta Çıkışı Sırasında Siyasî Yapı) [1929] gibi XVIII. yy. İngiltere'si üstüne yazmış olduğu incelemeler, İngiltere'nin ve Doğu Avrupa'nın siyasî tarihini altüst etti. Namier, Britanya parlamentosu tarihinde de büyük bir rol oynadı. (L)

NAMİ HALİL EFENDİ Müstecizade, türk yazarı (Konya ? - Manisa 1814). Medrese öğrenimi gördüğü, din konularında geniş bilgisi olduğu eserlerinden anlaşılır. Eserleri: *Haşiye alel Beyzavî* (Beyzavî'ye Ek); *Haşiye alel Tehzib* (Tehzib'e Ek); *Haşiye alel Hayalî* (Hayalî'ye Ek); *Haşiye alel Muhtasar* (Muhtasara Ek). [M]

NAMİYE i. (ar. *nâmî* > *nâmiyye*'den). *Esk.* Yetişme, olma, yerden bitme özelliği. || Güç kazanma: *Devletinin namiye-i ikbaline arız olan sekteye teessüfle nigeran ....* (Namık Kemal). || *Namiye-bar,* hayat veren: *Günün birinde ki bir tude ebr-i namiyebar / Verip havali-i Ken'an'a incilâyi behar* (Tevfik Fikret). || *Kuvve-i namiye,* yerden bitme, yetişme gücü. (M)

NAMİZAC sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar. *mizāc*'tan *nā-mizāc*). *Esk.* Hafif hasta, keyifsiz, rahatsız.

◆ **Namizacî** i. *Esk.* Keyifsizlik, rahatsızlık. (M)

NAMLI sıf. (*nam*'dan *nam-lı*). Ünlü, tanınmış: *Namlı bir adam.* (M)

NAMLU i. (fars. *nām* ve türk. *-lı* ekinden *nām-lı* > *nām-lu,* üzerine yapanın namı veya adı kazılmış olan silâh demiri [?]). Bir ateşli silâhın boru şeklinde dökülen veya sonradan delinerek yapılan ve içine doldurulmuş barutun yanmasıyle mermi atan parçası. (Bk. ANSİKL.) || Kılıç, kasatura ve benzeri ateşsiz silâhların kesici ve dürtücü görev yapan kısmı. || *Namlu ağız kapağı,* top namlusunun ağzını örten kapak. || *Namlu ağzı seviyesi,* top merminin hedefi bulması için gerekli olan atış açısı. || *Namlu ağzı yatağı,* namlunun ağzı ile merminin düşüş noktasını birleştirdiği kabul edilen sanal doğru. || *Namlu arabası,* bazı toplarda (1917 modeli 155'lik uzun Schneider, 203'lük amerikan Haw) kundak ve kızağından ayrılmış olan namluyu taşımağa yarayan taşıt. || *Namlu aşınması,* bir ateşli silâhın namlu boşluğunda, atış sırasında yabancı bir cisim bulunmasından ileri gelen bozukluk. (Bk. ANSİKL.) || *Namlu başlığı,* eski topların namlu ağzına dıştan yerleştirilen dairesel başlık. || *Namlu ceketi,* top namlularının korunması için kullanılan özel kılıf. || *Namlu çemberi,* eski topların namlu çevresine yerleştirilen kabartma halka: *Her top namlusunda normal olarak bir falya çemberi, bir orta çember ve bir muylu çemberi bulunurdu.* || *Namlu deney âletleri,* ateşli silâhların namlu direncini denemekte kullanılan âletlerin tümü. || *Namlu genişlemesi,* bir ateşli silâhta namlu boşluğunun, gazların basıncının etkisiyle mermi yatağının gerisine doğru genişlemesi. || *Namlu matkabı,* silâh ustalarının namlularda delik açmak için kullandıkları demir delgi. || *Namlu mili,* bir tüfek namlusunun iç kısmının düzgün ve tam silindir biçiminde olup olmadığını denetlemeğe yarayan çelik mil. || *Namlu sıyrığı,* bir ateşli silâhın namlu boşluğunda, mermi yüzeyindeki bazı çıkıntıların çeperlere sürtünmesinden ileri gelen uzunlamasına sıyrık. || *Namlu tomarı,* eskiden namluların içini temizlemekte kullanılan harbi.

— ANSİKL. Ask. Ateşli silâhların *namlu*'ları, ya av tüfeklerinde olduğu gibi içi düz, yani *kaval* biçiminde olur veya ilk hızı arttırarak merminin havada takla atmadan daha uzak mesafelere ulaşmasını, bunun için de ekseni etrafında dönerek gitmesini ve hedefe burgu etkisiyle daha derin saplanmasını sağlamak üzere *yivli* yapılır. (M)

NAMNET'LER Kelt Galyası'nda halk. Sezar zamanında, başlıca şehirleri Condivicnum (Nantes) idi. Sezar'a karşı Venet'lerle ittifak yaptılar. (L)

NAMNİ, Ön Asya mit. Hitit dağ tanrısı. Hazzi'nin kardeşi. Boğazköy Yazılıkaya'da baştanrı Teşup'u taşır vaziyette bir tasviri vardır. (M)

NAMPO. Bk. ÇİNNAMPO.

NAMPULA, Mozambik'te şehir, Nyassa ilinin ve Nampula idare bölümünün merkezi; 9 000 nüf. — *Nampula idare bölümü,* 1 317 600 nüf. (L)

NAMRUN yaylası, Akdeniz bölgesinde Tarsus şehrinin 25 km kuzeybatısında yayla. Toroslar'ın ünlü bir yazlığıdır. Burada Tarsus ilçesine bağlı *Namrun** (Çamlıyayla) bucağı kurulmuştur. (M)

NAMSOS, Norveç'te (Nord-Trondelag) liman şehri, Nams fiyordu kıyısında; 5 000 nüf. Balıkçılık. Tahta ve kâğıt sanayii.

— Ask. tar. Norveç seferinin başlangıcında, fransız-ingiliz birlikleri 14-19 nisan 1940 arasında Trondheim'ı ele geçirmek amacıyle Namsos'a çıkartma yaptılar. Fakat Almanların hemen karşı hücuma geçmesi bu denemeyi boşa çıkardı ve birlikler 2 mayısta tekrar gemilere bindirildi. (L)

NAMTAR. Mit. Sümerlerde kader. Babil efsanelerinde çoğu zaman bir insan biçimindeydi. (L)

NAM-TSO veya **NAM TŞO,** moğolca **Tengri-nor,** çince **Na-mu-hu,** Çin'de tuzlu göl, Orta Tibet'te, Lasa şehrinin kuzeyinde, 4 600 m yükseltide. Bölgede buddha tapınakları ve manastırları. (L)

NAMTU, Birmanya'da ırmak, Kuzey Çanlar devletinde; 12 800 nüf. (Çoğu çinli ve hintli). 10 km kuzeyinde çıkarılan Bandvin maden filizlerinin işlendiği merkez. (L)

NAMUR, flamanca **Namen,** Belçika'da şehir, *Namur ili*'nin merkezi, Sambre ve Meuse ırmaklarının kavşak noktasında; 33 300 nüf. (L)

NAMURAD sıf. (fars. *nā,* olumsuzluk eki ve ar. *murād*'dan *nā-murād*). *Esk.* Muradına erişememiş, isteğine ulaşamamış, umudu boşa çıkmış, hayal kırıklığına uğramış: *Yine o namurad olur başına belâ / Şirinî-i visalini Ferhad işitmesin* (Nabi).

◆ İ. Mus. Türk musikisinin, bugün örneği kalmamış birleşik bir makamı.

◆ **Namuradî** i. *Esk.* İstenilen şeye kavuşamama, umudu boşa çıkma, hayal kırıklığına uğrama. (M)

«Nana»
Manet'nin eseri,
Hamburg müzesi

NAMURİEN sıf. ve i. (*Namur*'dan fr. k.). Jeol. Dinansiyen ile Vestfaliyen arasında kalan karbon devri katına denir. (L)

NAMUR ili, Belçika'nın güneyinde il; 3 660 km²; 378 100 nüf.; idare merkezi, *Namur.* İl, üç idare bölgesine (Namur, Dinant, Philippeville) bölünmüştür. Hemen hemen tamamıyle Ardennes kütlesinin batı kısmında uzanır. Yalnız kuzey kısmı, tabiî ve iktisadî şartlar dolayısıyle Brabant'ı andırır. (L)

NAMUR kontluğu, imparatorluk fief'i. İlk sahibi Lothar I'in damadı kont Bérenger I idi. Bu kontluk geçici olarak, imparator Heinrich VI tarafından marklık katına çıkarıldı (1199). 1421'de Jean de Namur, fief'i Bourgogne dükü İyi Philippe'e sattı ve kaderi Bourgogne devletlerinin kaderine bağlandı. (L)

NAMUS i. (yun. *nomos*'tan ar. *nāmūs*). Ahlâk, şeref, haysiyet kurallarına sıkı sıkıya bağlılık: *Zaptiye Nazırı sıfatıyle onun için başka yerden para edinmek hâlâ kolaydı. Fakat onun da kendine mahsus bir namus ölçüsü vardı* (H. E. Adıvar). *Ben bu obadan alırsam, namusumla kız alırım, yoksa kız kaçırmam* (N. Araz). *İnsan dünyada namus için yaşar* (Şemseddin Sami). || Edep, iffet, hayâ. || Dürüstlük, doğruluk: *Değil Nizamettin Hoca!.. Çünkü sen namus sözünü ağzına alacak herif değilsin!* (Kemal Tahir). *Namusu olan yalan söylemez.* || *Esk.* Kanun, nizam.

— ÇEŞ. DEY. *Namus* (veya *ar*) *belâsı.* Bk. AR. || *Namus sözü,* şeref ve haysiyet üstüne verilen söz. || *Namusuna dokunmak,* (birinin) şeref ve haysiyetini olumsuz biçimde etkilemek. || *Namusuyle yaşamak,* ahlâk, şeref ve haysiyet kurallarına uygun olarak yaşamak.

— Esk. *Namus-kâr* (veya *namus-perver*), namuslu: *Bir İngiliz nâşire-i İncil'i kadar namuskâr görünen bu ciddî mürebbiye...* (H. Z. Uşaklıgil). Doğru: *Yaşamanın, düşünmenin ve namuskâr fikirlerin olgunluğu* (H. E. Adıvar). || *Namus-kârane* (veya *namus-perverane*), namuslulukla, namusluca, namuslu olana yakışacak biçimde: *Tarihte bütün bir vatanı, çok faik düşman kuvvetleri karşısında, son kabza-i türabına kadar karış karış, kahramanca ve namuskârane müdafaa etmiş ve yine muhafaza-i mevcudiyet eyleyebilmiş ordular görülmüştür* (Atatürk). || *Namus-perverî,* namusluluk. Doğruluk. || *Namus-ı dilberi,* güzellik namusu.

NANCY
genel
görünüşü

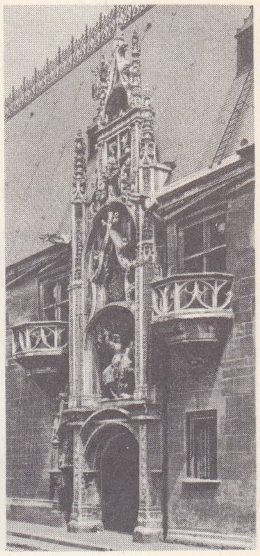

NANCY
eski
düklük
sarayının
kapısı

Foto. Neurdein-Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

— İlâhiy. *Esk.* Tanrı'ya yakın olan melekler. || *Namusı ekber* («en büyük namus»), Cebrail. (M)

Namus (*Die Ehre*), Sudermann'ın 4 perdelik oyunu (1889). Yoksul bir işçi ailesi olan Heinecke'ler, sanayici Muhlingk'in para yardımı sayesinde geçinebilmektedir. Heinecke'nin en küçük kızı, Muhlingk'in oğlu ile metres hayatı yaşadığı için paraların cömertçe verildiği meydana çıktığı zaman bile aile herhangi bir tepki göstermez. (L)

NAMUSA (VAD). Doğu Cezayir'de (Annaba idare çevresi) vad, Mecerda dağlarının kuzey yamacında akar. Şeffia denilen yerde, Annaba ovasının bir kısmının sulanmasını sağlayan önemli toprak baraj. (L)

NAMUSLU sıf. (*namus*'tan *namus-lu*). Namusu olan, dürüstlüğüne dil uzatılamayan: *Fakat kim isterse namuslu olabilir. Bu, ihtiyarî bir şeydir* (Ömer Seyfeddin). || Ahlâkına güvenilir. || Evlilik dışı ilişkiler kurmayan (kadın): *Çoluğun var, çocuğun var, haremin namuslu; / Yaşın altmış beşi bulmuş, otur artık uslu!* (M.A. Ersoy). [M]

NAMUSLULUK i. (*namuslu*'dan *namusluluk*). Namuslu olma hali, dürüstlük. (M)

NAMUSSUZ sıf. ve i. (*namus*'tan *namussuz*). Namusu olmayan, ahlâk kurallarına aykırı davranışlar yapan (kimse): *Namussuz bir adamın sözüne güvenilmez* (Şemseddin Sami). *Namussuz herifler... Hem elâlemin bahçesine girersiniz...* (B. Felek). [M]

NAMUSSUZLUK i. (*namussuz*'dan *namussuz-luk*). Namussuz olma hali, ahlâk ve şeref kurallarını çiğneme: *Başka kızların eğlence saydıkları bir işi ben yapınca bu hareket en ağır cezayı gerektiren bir cinayet, bir namussuzluk oluveriyor* (H. R. Gürpınar). || *Namussuzluk etmek*, ahlâk ve şeref kurallarını çiğnemek: *Niyazi para kazanmak için bizi ele verseydi, namussuzluk etmesinin gene de bir anlamı olurdu* (Kemal Tahir). [M]

acı nane — çiçek

NAMÜTENAHİ sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve ar. *mütenāhī*'den *osmanlıca nā-mütenāhī*). *Esk.* Sonsuz, sonu olmayan: *Günler ki namütenahi ıstırap / Kalmayacak bugünkü hasta, harap / Yüzlerde bahtın karanlığından bir iz* (O.V. Kadın). *Beni affeylemeye fazl-ı ilâhîsi yeter / Sanma hâşâ kerem-i namütenahisi biter* (Şinasi).

— Fels. *Esk.* Bitimsiz.

— Mat. *Esk.* Sonsuz.

◆ **Namütenahilik** i. *Esk.* Sonsuz olma hali, sonsuzluk

◆ **Namütenahiyet** i. *Esk.* Sonsuzluk. (M)

NAMVER sıf. (fars. *nām* ve *-ver*'den *nām-ver*). *Esk.* Namlı, ünlü: *Şehsüvar-ı namver rayetkeşa-yi safderî* (Nef'i).

◆ **Namveran** çoğl. i. *Esk.* Namlılar, ünlüler.

◆ **Namverî** i. *Esk.* Ün. (M)

NAMYESTNİK i. (rusça k.). Tar. Bir eyaleti çar adına yöneten rus memuru. (L)

NAMZET i. (fars. *nām* ve *-zed*'den *nāmzed*). *Esk.* Aday: *Birinci dünya harbine on sekiz yaşında bir subay namzedi olarak girmiş ve harbin sonuna kadar en ileri cephe hatlarında harbin bütün havasını yaşamıştım* (Ş. S. Aydemir). *Gelecek intihapta bu işi biraz daha ayarlamak ve namzetleri, seçime girmeden elemek gerekecek* (B. Felek). || Evlilik adayı, sözlü, nişanlı: *Hattâ, hiç hoşuna gitmeyen bir iki kızı, namzet diye ona göstermişlerdi* (Vâ - Nû). *Nihal'in bu derece saygısını artık fazla buluyordu, mademki Behlûl artık onun için bir namzet demekti, hattâ Bülent'ten ziyade Behlûl'ün beklenmesinde daha tabiîlik vardı...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Namzet göstermek*, aday göstermek: *Efendiler, malûmu âliniz, o zaman mevcut olan kanuna göre, vekâletler için, ben, Meclise namzet gösterirdim* (Atatürk).

NANGA PARBAT

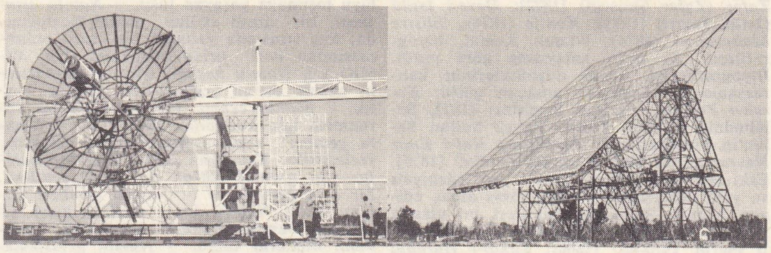

NANÇAY rasathanesi: solda, alıcıları havi «odak kulübesi»; sağda, hareketli ayna

— Huk. Bk. ADAY. || Miras bırakanın fevkalâde ikame yoluyle tayin ettiği mirasçı. || Lehine vasiyet yapılan kimse.

— ANSİKL. Huk. Fevkalâde ikame yoluyle yapılmış ölüme bağlı tasarruf sırasında miras bırakan, iki mirasçı veya iki vasiyet alacaklısı tayin etmektedir. Bunlar, sıra ile mirasçı veya vasiyet alacaklısı olurlar. Miras bırakanın ölmesiyle birlikte mirasçı olan kimseye, «nakil ile mükellef mirasçı» veya «ön mirasçı» adı verilir. Onun ölümü veya belirli bir sürenin geçmesiyle mirası veya muayyen mal vasiyetini iktisap edecek kimseye de *namzet* (veya *son* yahut *art*) *mirasçı* denir. Buna göre, namzet, geciktirici şarta veya ecele bağlı mirasçı olmaktadır. Onun mirasçılığı, ön mirasçının kendisinden daha önce ölmesine veya belirli bir sürenin geçmesine bağlıdır. Namzet mirasçı, ön mirasçıdan önce ölürse, ölüme bağlı tasarrufta aksine bir hüküm bulunmadıkça, ön mirasçı mirası kesin olarak kazanır. Ön mirasçı ret veya mahrumiyet gibi bir sebeple mirasçılık sıfatını kazanamazsa, miras doğrudan doğruya namzede geçer. Namzedin haklarının korunması için ön mirasçı tarafından teminat verilir.

◆ **Namzetlik** i. Namzet olma hali, adaylık M)

NAN i. (fars. *nān*). *Esk.* Ekmek: *Taşlar yedirdi nan yerine bir zaman felek / Nan verdi şimdi, ah ki dendane kalmadı* (Ziya Paşa). || *Nan-cû* (*nan-hah* veya *nan-hor*) [«ekmek isteyen»], dilenci. || *Nan-pare*, ekmek parçası. Geçim sağlayan iş veya memuriyet. || *Nan-pareye muhtaç olmak*, bir ekmek parçası bulamayacak kadar yoksullaşmak. || *Nan-püz*, ekmek pişiren. || *Nan ü nemek*, ekmek ve tuz. || *Nan ü nemek haini*, nankör. || *Nan ü nemek hakkı*, iyilik yapanın iyilik görenden, ev sahibinin misafirinden beklediği şükran duygusu. || *Nan ü nimet* («ekmek ve nimet»), iyilik ve ihsan. || *Nan-ı aziz*, (kutsal ve değerli bir varlık olarak) ekmek. || *Nan-ı aziziyle perverde olmak*, bir kimsenin ekmeğiyle beslenmek. || *Nan-ı cevin*, arpa ekmeği. || *Nan-ı gülâc*, ekmek kadayıfı. Güllâç baklavası. || *Nan-ı huşk*, kuru ekmek. || *Nan-ı haram*, kanun dışı yollarla sağlanan yiyecek ve geçim parası. || *Nan-ı helâl*, kanuna uygun yollarla sağlanan yiyecek ve geçim parası. || *Nan-ı keşkin*, buğday dışındaki tahıllarla yapılan ekmek. || *Nan-ı telh*, acı ekmek. || *Nan-ı tenk*, küçük kalıplarda yapılan ekmek.

— Mal. *Esk. Nan-baha*, Osmanlı imparatorluğunda bazı devlet memurlarına ekmek bedeli olarak verilen para. («Zahire parası» anlamına gelen *zahire-baha*, «katık parası» anlamına gelen *katık-baha* ve «komanya parası» anlamındaki *komanya-baha* da aynı amaçla kullanılırdı. Orduda görevli er, subay ve memurlara dinlenme sürelerinde verilen ödeneği karşılamak amacıyle konulan geçici bir vergiye de nan-baha adı verilirdi.) || Geçimi sağlamağa ancak yetecek ölçüdeki ücret. (Bir iş isteği için resmî makamlara verilen dilekçelerde, devrin büyüklerine yazılan yazılarda kullanılırdı.)

— Teşk. tar. *Nan-hâr* («ekmek yiyen»), ölen yeniçerilerin çocuklarına verilen ad. (Bunlara yeniçeri ortalarından para ödenirdi.) [M]

Nana, Emile Zola'nın romanı (1880), *Rougon - Macquart* serisinin dokuzuncu cildi. *Meyhane* (L'Assommoir) adlı romanın kahramanlarından alkolik Coupeau ile çamaşırcı Gervaise'in son derece güzel olan kızları Nana, İkinci İmparatorluk Fransası'nda büyük bir yer tutan kibar fahişeler çevresini temsil eder. Villiars caddesindeki konağında, beyaz lake mobilyalar arasında, «başdöndürücü kokular» içinde yaşayan bu şehvetli, beyinsiz ve kalpsiz kadın, çürümeğe yüz tutmuş bir toplumu çökerten kuvvettir. Sonunda bir otel odasında korkunç bir şekilde ölür. (L)

NANA. Bk. İNNİNA.

NANAİMO, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Vancouver adasının doğu kıyısında; 12 800 nüf. Maden kömürü. Kömür limanı. (L)

NANAK, Hindistan'da Sikhi dininin kurucusu (Talvandi [bugün Nankana sahip], 1469 - Kartarpur 1539). Uzun yıllar Sultanpur valisi Nevab Devlet Han Lodi'nin vekilharçlığını yaptı. Dünya işlerine fazla ilgi duymuyor, bulunduğu çevreden sık sık ayrılarak düşüncelere dalıyor ve içine kapanıyordu. Bu anlardan birinde Allah'ın huzuruna çıktığını ve halka bazı gerçekleri bildirmekle görevlendirildiğini ileri sürdü. Bundan sonra sürekli vaizler vererek adı Hak olan yalnız bir Allah bulunduğunu, onun yaratıcı, korku ve düşmanlık duygusundan uzak, ölümsüz olduğunu, yalnız kendi özü ile varolduğunu, ululuğunu ve cömertliğini anlattı. Kutsal sayılan hindu bölgelerini ve müslüman velilerinin türbelerini dolaştı. Gittiği yerlerdeki rahip ve şeyhlerle tartışmalar yaptı. İran ve Afganistan'da taraftarlar kazandı. Hayatının son yıllarını kendisi için kurulan Kartarpur'da geçirdi. Burada dinini (bk. SİKHİLER.) yaymağa devam etti. Müridlerinden Angad'ı Sikhilerin guru*su olarak kendisine halef tayin etti. Angad'ın kendisiyle aynı olduğunu ve kendi ruhunun ona yerleştiğini ilân etti. Böylece Sikhiler arasında Nanak'ın ruhunun sıra ile kendisini izleyen guru'ya geçeceği inancı ortaya çıktı ve Nanak'ın adı sonraki guru'lar tarafından mahlas olarak kullanıldı. Hindistan'ı fetheden avrupalıların karşısına çıkan militarist hareket Nanak'ın öğretisinden doğdu. (M)

NANAK'ÇILIK i. (kurucusu *Nanak*'ın adından *nanak'çı* > *nanak'çı-lık*). Sikh'lerin, Brahman'cılık ile Müslümanlık karışımı öğretilerine verilen ad. (L)

NANANTHEA i. Pek seyrek bulunan, ince saplı, küçük bitki; çiçekleri beyaz renkte ve kömeç halindedir; Korsika adasında kayalık ve kumsal yerlerde yetişir. (Bileşikgillerden.) [L]

NANAO, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Işikava ili), Toyama körfezi kıyısında; 50 750 nüf. Balıkçılık ve ticaret (kereste ihracatı) limanı olan Nanao ile Vladivostok arasında düzenli gemi seferleri vardır. (L)

NANAY sıf. (çingenece k. [?]). *Argo.* «Yok» anlamında kullanılır. (M)

NANAY i. Folk. Bir halk oyunu.

— ANSİKL. *Nanay oyunu*, Kars, Erzurum, Artvin illeri ve dolaylarında, çalgısız olarak

Foto. A.D.P., Ella Maillart (LAROUSSE)

yalnız türkü ile oynanır. Oyun, melodiye uyularak, türkünün sözleri yerine söylenen nanay ile sürdürülür. Türkünün her mısra veya beyti belli bir melodiyle söylendikten sonra, bir defa yalnız «nanay nanay» diyerek tekrarlanır. Nanaylar öteki oyunların bazılarında olduğu gibi, adlarını türkülerinden alır. Bu oyunlar erkekler veya yalnız kadınlar arasında oynanır. Kadın-erkek bir arada oynanırsa buna *alaca* denir. Alaca olarak oynanan nanaylara, akraba veya komşu oğlan ve kızlar katılır. Dizi veya yarım ince ay biçiminde toplanan oyuncuların başta bulunanı, yüksek sesle belli türkülerin mısra veya beyitlerini söyler. Söylenenleri önce sıranın ortasındakiler, sonra *pöççük* denen sondaki oyuncular tekrarlar. Oyuncuların çokluğuna göre, daire biçiminde üç kattan dokuz kata kadar diziler kurulur. Bu iç içe helezon biçimindeki dizilere iki yüz, üç yüz kişinin katıldığı olur. Nanaylar daha çok harman, çift sürme, yün yıkama, tarama, bağ bozma, erişte kesme gibi toplu ve imece halinde çalışma zamanları düzenlenir. (M)

NANAYLAR, esk. **Gold**, asyalı bir kavim. Habarovsk eyaletinin (S.S.C.B.) Kur-Urmiya ve Komsomolk bölgeleriyle, Çin Halk cumhuriyetinde Sungarı ile Ussuri ırmakları arasında yaşarlar; son yıllarda sayıları 6 000-7 000 civarında, Nanayların kendilerine has ataerkil bir aile kuruluşları vardır. Avcılık ve balıkçılıkla geçinirler. Sovyet yönetimiyle birlikte modern hayat şartlarına uydular. Fabrikalarda işçilik yapanları vardır. Dilleri tunguz-mançu dil ailesine girer; başlıca üç ağıza ayrılır: 1. Amur, 2. Kurum, 3. Sungar. (M)

NANCY, Fransa'da şehir, Meurthe-et-Moselle idare bölgesinin merkezi; 133 532 nüf. Üniversite. Yüksek okullar. Konservatuvar. Ticaret ve sanayi (dökümevleri, kazancılık, elektrik malzemesi, tezgâhlar, dokuma sanayii, ayakkabı imalâtı, ecza malzemesi, tütüncülük v.b.) merkezi. — *Nancy idare çevresi*, 345 354 nüf. (L)

Nancy okulu, 1890'a doğru Nancy'de meydana çıkan sanatçı topluluğuna çağdaş süsleme sanatları tarihinde verilen ad. Bu topluluk, gerek Fransa'da, gerek yabancı ülkelerde yeni formüller arayan sanatçılar üstünde büyük etki yaptı. Topluluğun başlıca ustaları Emile Galle, Louis Majorelle ve Victor Prouve'dir. Bunlardan başka bu toplulukta cam üstüne çalışan Daum, abanoz üstüne çalışan Vallin, seramikçi ve heykeltıraş Georges Hoentschel vardır. Bu sanatçı topluluğu, gazeteci ve nazariyeci Gouthiere - Vernolle'un yönettiği sanat ve sanayi dergisinde görüşlerini açıklıyordu. Nancy okulu, dekor ve biçim örneklerini doğrudan doğruya bitki dünyasından alır. Desenleri görevsel bir ilkeye dayanmayan bu deneyciler, yenilik ve özgürlük ruhu ile, sanayi sanatlarını eski üslûpların taklidinden kurtardılar. (L)

NAN-Ç'ANG, ing. **Nanchang**, Çin'de şehir, Kiangsi'nin merkezi, Gan-Kiang kıyısında (sağ kıyı), ırmağın P'o-yang gölüne döküldüğü yerin yukarısında; 398 200 nüf. Sanayi merkezi: yağ ve kâğıt fabrikaları, dokuma ve kimya sanayii, tarım malzemesi, makine yapımı. (L)

NANÇAY, Fransa'da (Cher idare bölgesi) komün, Vierzon'un kuzeydoğusunda, 773 nüf. Aralarında Mills'in haç tipinde büyük radyoteleskopu ile 1 550 m'lik bir Doğu-Batı ve 770 m'lik bir Kuzey-Güney üssünün de bulunduğu çok sayıda tesisi kapsayan önemli radyoastronomi rasathanesi. (L)

NAN-ÇUNG, ing. **Nanchung**, Çin'de (Sıçuan) şehir, Kialing ırmağı kıyısında, Çıngdu'nun doğusunda; 164 700 nüf. Tarım merkezi. (L)

NANDA DEVİ, Kumaon Himalayası'nda (Hindistan) dağ; 7 816 m. İlk olarak 1936'da N. E. Odell ile H. W. Tilman tarafından tırmanılan doruk, 1950'ye kadar (Annapurna'nın fethi) on dört yıl süreyle insanların tırmandığı en yüksek dağ olarak kaldı. 1951'de fransız heyetinden Lyon'lu R. Duplat ile G. Vignes, dağın iki doruğunu aşmayı denerken kayboldular. (L)

NANDİ. Hint mit. Tanrı Siva'nın bindiği beyaz boğa. (L)

NANDİ'LER, Rudolf gölü yakınında yaşayan ve sayıları yaklaşık olarak 250 000'i bulan hamî ırkından kabile. Yerleşik bir hayat sürer, çobanlık ve çiftçilik yaparlar. (L)

NANDİNA i. Japonya'da çok yetiştirilen bir ağaççık; çiçekleri çok kokuludur. (İlmî adı *Nandina domestica*. *Berberidaceae* familyasından.) [L]

NANDİNİA i. Tropikal Afrika'da yaşayan etçil memeli hayvan. (İlmî adı *Nandinia binotata*. Miskkedisigillerden.) [L]

NANDU i. Zool. Bk. AMERİKA DEVEKUŞU.

NANE i. (ar. *naᶜnāᶜ*dan). Bot. Nemli yerlerde yetişen, genellikle tüylü ve çok kokulu bitki. (İlmî adı *mentha*. Ballıbabagillerden.) [Bk. ANSİKL.] || *Nane ruhu*. Bk. NANERUHU. || *Nane suyu*, içinde naneruhu eritilmiş su. || *Kedi nanesi*. Bk. KEDİNANESİ. || *Nane şekeri*. Bk. NANEŞEKERİ.

— ÇEŞ. DEY. *Nane yemek*, «yakışıksız bir davranışta bulunmak, uygunsuz bir iş yapmak» anlamında *yediği naneye bak* ve *yemedik nane bırakmadı* deyimlerinde kullanılır. || *Nane molla*. Bk. NANEMOLLA.

— Mutf. *Nane likörü*, 70 derecelik 500 gr alkolde 2 gr nane ruhu eritip, 500 gr şeker şerbeti ilâve ederek hazırlanan içki.

— ANSİKL. Bot. *Nane*, başak şeklinde beyaz, pembe veya morumsu çiçekli otsu bir bitkidir. İktisadî bakımdan büyük önem taşır; taze naneden çıkarılan nane esansı, likörcülükte, şekerlemecilikte, lavantacılıkta ve eczacılıkta kullanılır; kurutulmuş nane yaprakları uyarıcı ve sindirimi kolaylaştırıcı olduğundan kaynatılıp içilmek üzere baharatçılarda satılır; ayrıca yemeklere çeşni veren bir bitki olarak bahçelerde yetiştirilir. Lavantacılıkta en çok kullanılan türü, çok esanslı olan acı nanedir (*Mentha piperata*). Türkiye'de yetiştirilen başlıca nane çeşitleri, *küçük yapraklı nane* ve *kıvırcık yapraklı nane*'dir.

— Eczc. Eczacılıkta kullanılan nane yaprakları, özellikle esansı için yetiştirilen acı naneden (*Mentha piperata*) elde edilir. Nanenin keskin kokusu ve hoş bir serinlik duyumu veren acılığı, içindeki mentollü esanstan ileri gelir. Nane, uyarıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, spazm kesicidir; kaynatılarak veya damıtılarak kullanılır; esansı pastillere, tabletlere koku vermeğe yarar, diş ilâçlarının bileşimine girer. «Alkollü naneruhu» suya damlatılıp içilirse gaz giderici ve sindirimi kolaylaştırıcı etki gösterir.

◆ **Naneli** sıf. İçinde nane bitkisi veya nane esansı olan, nanenin kendisini yahut kokusunu içinde bulunduran: *Naneli ayran çorbasının iyimserliği yavaş yavaş dağılmış* (Kemal Tahir). *Çünkü kırmızı hem fazla tatlıdır, hem biraz nanelidir* (R. N. Günekin). [LM]

NANEMOLLA bļş. sıf. ve i. *Tekliz*. Güçsüz, dayanıksız (kimse). || Çok sık hastalanan (kimse). [M]

NANERUHU bļş. i. Nane yapraklarından çıkarılan esans. (M)

NANEŞEKERİ bļş. i. İçine nane esansı karıştırılarak yapılan bir çeşit şeker. (M)

NANGAL, Hindistan birliğinde (Pencap) şehir. Bhakra'nın güneybatısında; 42 400 nüf. Satlec kıyısındaki Bhakra-Nangal barajı Delhi sanayi bölgesine enerji sağlamak, 1,5 milyon hektar arazi sulamak ve yılda 3 000 000 MW/saat enerji elde etmek amacıyle kurulmuştur. Tesis bir birbirine bağlı iki bentten meydana gelir: Satlec'i Himalaya'dan çıkışında tutan Bhakra bendi ve Nangal bendi. (L)

NANGA PARBAT, Himalaya'da doruk, Keşmir'de, İndus'un güneyinde, Skardu'nun batısında; 8 120 m. Nanga Parbat'ı fethetmek için birçok deneme yapıldı. 1895'te A. F. Mummery iki yük taşıyıcı ile kuzeybatı yamacında kayboldu. 1934'te W. Merkl yönetiminde alman-avusturya heyeti 7 850 m'ye ulaştı; fakat sefer dokuz dağcının fırtınada kaybolmasıyle sonuçlandı. 1937'de D. K. Wien'in yönettiği alman heyetinin hemen bütün üyeleri çığ altında kalarak öldü (on altı ölü). 1950'de bir ingiliz heyetinden iki kişi öldü. İlk tırmanmayı, D. Herrligkoffer yönetimindeki avusturya-alman heyetinden Hermann Buhl başardı (3 temmuz 1953); 6 900 m'de kurulan kamptan tek başına yola çıkan Buhl, karanlık basarken doruğa ulaştı. (L)

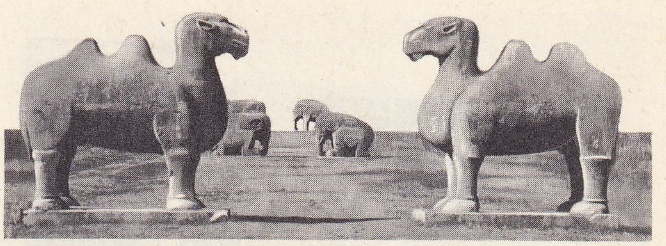

NANKİN
Ming sülâlesi imparatorlarının mezarlarına giden hayvan figürlü yol

NANGİS'Lİ GUİLLAUME. Bk. GUİLLAUME *Nangis'li*.

NANHAR bļş. i. (fars. *nān*, ekmek ve *hᵛār*'dan *nān-hᵛār*, ekmek yiyen). Ask. *Esk*. Ocaklı yeniçerilerden ölenlerin çocuklarına verilen ad. (Bu çocukların ocağa yazılabilecek yaşta olanları acemi oğlan olarak göreve alınırdı. XVI. yy.da bu tür yetim ve maaşlı kul oğullarının sayıları 700'ü, XVII. yy.da 1 655'i buldu. *Nanhar*'ların her birine ayda üç şinik un veya bunun para tutarı verilir; ayrıca, üç ayda bir ulufe aylarında verilmek üzere kırk beş akçe maaş bağlanırdı.) [M]

NAN-HAY. Bk. FO-ÇAN.

NANİ (Giovan Battista), Venedikli tarihçi ve siyaset adamı (Venedik 1616-ay.y. 1678). Fransa'da elçiyken (1643-1648, 1660) Mazarin'in dostluğunu kazandı, Kandiye savaşı için onun yardımını sağladı, sonra Pirene barışı müzakerelerine katıldı. 1652'de Cumhuriyet döneminin resmî tarihçisi olarak zamanın Avrupa'sı üstüne ilgi çekici gözlemlerini kaleme aldı. (L)

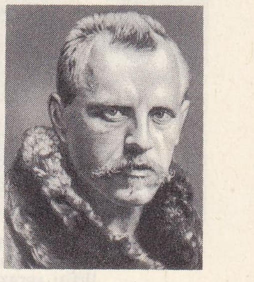

Fridtjof NANSEN

NANİK i. (ermenice k. [?]). Parmakları iyice açıp gerdikten sonra, başparmağı burnun ucuna değdirip eli sallayarak yapılan bir alay ve meydan okuma işareti. ||*Nanik yapmak*, bir kimseyi kızdırmak veya onunla alay etmek amacıyle nanik işareti yapmak. (M)

NANİNO (Giovanni Maria), italyan bestecisi (Tivoli 1544-Roma 1607). Palestrina'nın öğrencisiydi. 1571'de Roma'da Santa Maria Maggiore ve 1575'te San Luigi Francesi kiliselerinde müzik yönetmeni oldu, 1604'te Papalık şapelini yönetti. Roma okulunun ünlü temsilcisi Nanino, mükemmel bir kontrapuntocuydu. Beş sesli üç madrigal kitabı (1579-1586), üç ve beş sesli bir motel kitabı ve üç sesli bir şarkı kitabı (1593) yayımladı. Elyazması olarak 157 kontrapunto ve 2-11 sesli kanonlar bıraktı. Kardeşi GİOVANNİ BERNARDİNO (Viterbo 1560'a doğr. - Roma 1623) ile birlikte *Regole di Contrapunto* (Kontrapunto Kuralları) adlı inceleme kitabını yazdı. Roma'da Santa Maria dei Monti (1591) ve San Luigi dei Frandesi (1591 - 1608) ve daha sonra San Lorenzo in Damaso kiliselerinde müzik yöneticiliği yapan

NANNİ D'ANTONİO Dİ BANCO
«Göğe Yükseliş» detay, Floransa katedrali

Foto. X, Viollet (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

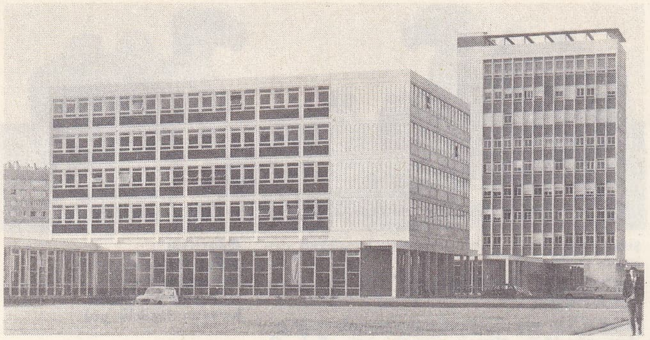

NANTERRE Edebiyat fakültesi

Bernardino, dinî müzik yazarıydı. Eserleri arasında *Salmi Vespertini a Quattro Voci* (Dört Sesli Akşam Mezmurları) [1620]; 1-5 sesli 4 motet kitabı (1608-1618) ve beş sesli üç madrigal kitabı (1588-1612) vardır. (M)

NANKİN i. (fr. *nankin*'den). ilk defa Nankin'de yapılmış olan ve uzun süre pantolon, yelek ve palto konfeksiyonunda kullanılan, dağ keçisi sarısı renkte bir tür pamuklu kumaş. (L)

Robert NANTEUIL «Turenne» Uffizi sarayı, Floransa

NANKİN veya **NANKİNG**, Çin'de şehir, Kiang-su ilinin merkezi. Yang-dzı-Kiang ırmağı kıyısında. Şanghay'ın 273 km batısında; 1 419 000 nüf. Demiryoluyle Şanghay'a bağlı olan Nankin, Çin'in eski başkenti ve ülkenin geleneksel edebiyat merkezidir. Yang-dzı ırmağının sağ kıyısında, ırmağın ağzından 241 km uzakta ve Şanghay, Tientsin ve Vuhu demiryollarının kavşağında yer alan şehirde geleneksel el sanatları yanında ipekli, seten ve pamuklu kumaş dokumacılığı gelişti. Dayanıklı bir pamuklu kumaş olan «nankin» ilk olarak burada yapıldı. 1949'dan sonra, şehirde, flüoresan lamba, radyo, telefon, sinema projektörü, kamera, mikroskop ve buharlı türbin jeneratörleri imal eden ağır sanayi fabrikaları kuruldu. Büyük kimya fabrikaları ve birçok sanayi tesisi Tientsin demiryolunun bitiminde, Yang-dzı ırmağının sol kıyısında bir banliyö olan Pukov'da toplanır.

Nanking önemli bir fikir ve öğretim merkezidir: Nankin üniversitesi, sekiz yüksek öğrenim kurumu, birçok bilimsel araştırma enstitüsü, Dzı-cin Şan (Erguvan dağı) rasathanesi. Uzunluğu 41 834 m olan sur kalıntıları yalnız merkezî şehri değil, aynı zamanda, tarımla uğraşılan banliyöleri de kuşatır ve Nankin'in ırmak kıyısındaki Hsia-guan'a (Pukou'nun karşı kıyısında) kadar uzanır. Hsia-guan, yükleme ve ticaret faaliyetleri merkezidir. Surların hemen dışında, şehrin kuzeydoğusundaki dağlık bölgede, Dzı-cin-Şan yamaçlarında ilk ming imparatorlarının mezarları, bir anıt ve modern Çin'in kurucusu Sun Yat-sen'in mezarı vardır.

● *Tarih.* Bugünkü Nankin şehrinin adı metinlerde ilk olarak 1368'de geçmekle birlikte, şehrin yerinde, Han sülâlesi (M. Ö. II. yy.) devrinden beri, Cienye, Cienyang, Şengcou ve Kiangning gibi değişik adlarla bilinen şehirler kuruldu. Nankin ilk olarak Sun krallığı (222-280) zamanında Çin'in başkenti oldu. Bu durum Doğu Çin sülâlesi (317-120) devrinde de devam etti. Barbarlar Kuzey Çin'de hüküm sürerken, Nankin 420-589 arasında güney sülâlelerinin (Sung, Ci, Liang ve Cın) merkezi olarak kaldı. Ming imparatorları Yingtien adını verdikleri şehri, 1368'de güney merkezleri haline getirdiler ve sonradan bugünkü adını (Nankin «güney başkent» anlamına gelir) kabul ettiler. Minglerin, başkenti 1421'de Pekin'e («kuzey başkent») nakletmesinden sonra bile Nankin, Minglerin ikinci başkenti olmağa devam etti. Afyon savaşına son veren Nankin antlaşmasıyle (1842) beş büyük çin limanı dış ticarete açıldı. Tayping ayaklanması sırasında geçici olarak *Tienking* («semavî başkent») adını alan şehir, 1853-1864 arasında âsilerin merkezi haline geldi. Nankin yabancı ticarete 1899'da açıldı. Çin devrimi sırasında, Nankin 1911'de devrimciler tarafından ele geçirildi ve Sun Yat-sen'in geçici başkanlığı sırasında kısa süre için, idare merkezi oldu. Mart 1927'de şehir, milliyetçi kuvvetlerin eline geçti ve 1928'de, Pekin'in yerine, Çankayşek hükûmetinin merkezi oldu. Çin-Japon savaşı sırasında, Nankin, aralık 1937'de, millî merkezin Çungçing'e nakledilmesinden kısa süre sonra, japon işgaline uğradı. 1945 Eylülünde Nankin'de imzalanan bir antlaşma ile, Japonya, Çin üstündeki haklarından vaz geçti. Başkent tekrar Çung-çing'den Nankin'e nakledildi. Nisan 1949'da komünistler şehrin idaresini ele alarak Pekin'i yeniden başkent yaptılar. (M)

Nankin antlaşması, 29 ağustos 1842'de, İngiltere ile Çin arasında, Cornwallis gemisinde imzalanan ve Afyon savaşına son veren antlaşma. Çin imparatoru tarafından 29 ekimde onaylandı. (L)

NANKÖR sıf. ve i. (fars. *nān*, ekmek ve *kūr*, kör'den *nānkör*). Gördüğü iyilik ve ihsanın kıymetini bilmeyen, unutan, iyilik bilmeyen: *Bu evdeki mevkiinin ne olduğunu bilmeyip de bu yolda tahkirlere cüret edişin, senin ne kadar nankör, alçak tabiatlı bir adam olduğunu gösteriyor* (H. R. (Güpınar). *Hay nankör, hakikaten sana yaranmak kabil olmuyor* (R. N. Güntekin). [M]

NANKÖRLÜK i. (*nankör*'den *nankör-lük*). İyilik ve ihsanın kıymetini bilmeme, şükran duygusundan yoksun olma: *Ey savt-ı kilâb, ey şeref-i nutk ile mümtaz / İnsanda şu nankörlüğe lânet eden avaz* (Tevfik Fikret). *Çok zaman geçmiyecektir ki bu nankörlüğünüz / Ne felâketlere meydan verecektir, görünüz* (M. A. Ersoy). || *Nankörlük etmek*, yapılan bir iyiliğe karşı şükran duymamak. (M)

NANNA, iskandinav tanrısı Balder'in karısı, Forsete'nin anası. Kocasını o kadar çok seviyordu ki, ölümünü haber alınca üzüntüsünden öldü. Cesedi, odun yığını üzerinde kocasınınkiyle birlikte yakıldı. (L)

Célestin NANTEUIL: Victor Hugo'nun «Notre-Dame'ın Kamburu» romanı için kapak

NANNA veya **NANNAR**, babil tanrısı Sin'in başka adı. (L)

NANNİ D'ANTONİO Dİ BANCO, italyan heykeltıraşı (Floransa 1373-ay.y. 1421). N. Lambert'nin öğrencisi ve Donatello'nun çalışma arkadaşıydı. Floransa katedrali için bir *İşaya heykeli*, Mandorla kapısında bir *Meryem* heykeli, ayrıca Orsammichele için bronzdan *Taçlı Dört Aziz* adlı heykel grubunu yaptı. (L)

NANNİ Dİ BARTOLO, il Rosso denir, floransalı heykeltıraş (XV. yy.ın başları). 1420'ye doğru, Donatello ile birlikte Floransa'daki çan kulelerine heykeller (İbrahim, Obadya) yaptı. Venedik'e, ustası N. Lamberti'nin yanına gitti. Dukalık sarayının, kuzeybatı köşesindeki *Süleyman'ın Yargısı* adlı büyük kabartma ona mal edilmektedir. (L)

NANNİNG, Çin de şehir, Guangsi'nin merkezi; 194 600 nüf. Hsi-Kiang kıyısında kurulan, orta tonajlı gemilerin ulaşabildiği ve Heng-Yang demiryolunun geçtiği Nanning Vietnam sınırında büyük bir ticaret (meyve, şekerkamışı) merkezidir. (L)

NANNORHOPS i. Yelpaze yapraklı, poligam çiçekli, köksaplı palmiye; Hindistan ve Afganistan'da yetişir. (*Nannorhops Ritchieana*, avrupa iklimine dayanıklıdır.) [L]

NANNOSCİURUS i. İnsulinde adasında ve Tropikal Afrika'da yaşayan cüce sincap. (L)

NANO—, bir birimin adından önce gelince, bu birimi bir milyarla bölen önek (sembolü: n). || Yunanca *nanos, cüce*'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

NANOCORMİA i. ve sıf. (yun. *nanos*, cüce ve *kormos*, gövde'den lat. k.). Gövdesi son derece kısa olan. (L)

NANOFARAD blş. i. (önek *nano* ve *farad*'dan). 10^{-9} farad değerinde, elektrik sığa ölçüsü birimi (sembolü: nF). [L]

NANOPHYES i. Çalılarda, fundalıklarda mazı oluşumuna yol açan bitki böceği. (İlmî adı *Nanophyes niger*. Kınkanatlıla-

şato ve katedral

NANTES

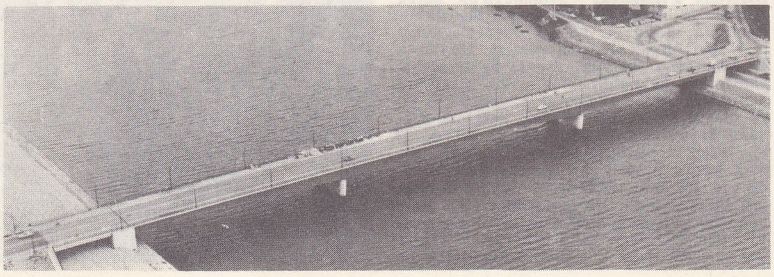

yeni Pirmil köprüsü

Foto. Giraudon, Parimage (LAROUSSE)

rın *curculionidae* familyasından.) [L]

NANOSAURUS i. Dinozorlardan sürüngen hayvan; kuşayaklılar grubunun en küçüğüdür; iskeleti triyas tabakasında (Kuzey Amerika) bulunmuştur. (L)

NANOSEFA i. ve sıf. (yun. *nanos*, cüce ve *kephale*, kafa'dan fr. *nanocéphale*). Kafası son derece küçük kimse. (L)

NANOSEFALİ i. (fr. *nanocéphalie*). Başın son derece küçük olması; doğuştan geri zekâlılık ile birlikte görünür. (L)

NANOZOMİ i. (fr. *nanosomie*). Vücudun son derece ufak olması. *Eşanl.* CÜCELİK. (L)

NANSEN (Fridtjof), norveçli tabiat bilgini, kâşif ve siyaset adamı (Store-Frön, Christiania yakınları 1861-Lysaker 1930). 1888'de Grönfand'ı doğudan batıya, Umivik'ten, Godthaab'ın güneyindeki Ameralik fiyorduna kadar aştı. Sonra *Fram* gemisiyle Yeni Sibirya takımadasına gitti ve kuzeybatı yönünde bankize takılarak (1893-1896) 84°4' enlemine vardı ve buradan buzda yürüyerek Johansen ile birlikte o zamana kadar ayak basılmamış olan en yüksek enleme (86°14') ulaştı (8 nisan 1895). Sonra buz üzerinden Franz-Joseph takımadasına döndü; bu sırada *Fram*, önce kuzeybatıya, sonra güneye doğru yol alarak Tromsö'ye vardı. Nansen, daha sonra (1900-1912 arası) Christiania üniversitesinde profesör oldu. Norveç hükûmetinin, ülkesine Norveç ile Grönland arasında ve kuzeyde şeref kazandıracak büyük teşebbüsleri karşılamak için kurduğu Nansen fonundan yararlanarak, denizbilim çalışmalarını sürdürdü, Norveç'in İsveç'ten ayrılmasında (1905) önemli bir rol oynadı. Birinci Dünya savaşından sonra Norveç'in ilk delegelerinden biri olarak, Milletler Cemiyetinde mültecilere yardım işlerini yönetti. Milletler Cemiyeti komiseri sıfatıyle de, önce savaş tutuklularının, sonra (1921-1923) rus mültecileri ile öbür mültecilerin (1923-1924) ülkelerine geri gönderilmesi işiyle uğraştı. Tabiat bilimi alanındaki önemli incelemeleri dışında, Grönland ve Arktik denizlerine yaptığı yolculukların notlarını yayımladı. Svalbard ile Grönland arasındaki eşiğe adı verildi. (Nobel Barış ödülü, 1922). [L]

NANSEN (Hans), danimarkalı devlet adamı (Flensburg, Schleswig-Holstein 1598 -Kopenhag 1667). Kopenhag belediye başkanı, aynı zamanda soylulara karşı cephe alan partinin lideriydi. Onun etkisiyle, soyluluk imtiyazları kaldırıldı ve Frederik III tarafından Danimarka'da mutlak monarşi kuruldu (1660). [M]

Nansen teşkilâtı, Birinci Dünya savaşından sonra, göçmen meselesini çözümlemekle görevli kuruluşların tümüne verilen ad. Önce Nansen'in (1921-1924) yönetimi altında çalıştı ve göçmenlere Nansen pasaportu (1922) sağlamağa başladı, sonra Milletlerarası Çalışma bürosuna bağlandı (1925-1929). Bu büro, gelir kaynaklarını arttırmak amacıyle, rus mültecilerinin kimlik belgelerine yapıştırılması zorunlu Nansen pulu (5 altın frank değerinde) adı verilen bir pul çıkardı. 1931'de Milletler Cemiyeti, Nansen teşkilâtının işini, lağvedileceği tarih olan 31 aralık 1938'e kadar sürdürecek milletlerarası bir ofis kurdu. (1938 Nobel Barış ödülü.) [L]

NANSUK i. İç çamaşırlarının yapımında veya işlemelerde kullanılan, Jakona'dan daha ince, bir çeşit pamuklu bez. (L)

NAN-ŞAN, ing. **Nanshan**, Orta Çin'de sıradağlar, Huang-ho'nun batısında. Altındağ'ın doğu uzantısıdır. Nan-şan düzleşmiş, sonra Tebeşir çağında gençleşerek yaklaşık olarak 7 000 m'ye yükselmiş eski (kaledonyen) bir kütledir. Daha bol yağış alan kuzeydoğu yamacı kozalaklılar ve kayın ağaçları ormanlarıyle örtülüdür; taşlık olan güney yamaçları ise orta asya çöllerini andırır. (L)

NANŞE veya **NİNA**, M. Ö. III. binyıl Lagas sitesi tanrıçası. Kuyuların ve su mecralarının tanrıçasıydı. Rüyaları yorumlar ve gaipten geleceğe ait haber verirdi. Ea'nın (Enki) kızı ve Umma sitesi tanrıçası Nişaba'nın kızkardeşidir. Sembolü, navuz ortasında balıktır. (M)

NANTERRE, Fransa'da Hauts-de-Seine idare bölgesinde komün, Paris'in batı banliyösünde, Sen kıyısında (sol kıyı), Asnières kıvrımında; 83 528 nüf. Sainte-Geneviève kilisesi (XV. yy.dan kalma sahın). Yaşlılar için düşkünlerevi. Önemli müslüman cemaati. Sanayi merkezi: metalürji (dökümhaneler, kazancılık) otomobil, kamyon ve otomobil parçaları, elektrik malzemesi (akümülatör v.b.) yapımı, tezgâh yapımı, yaylar, besin sanayii (gevrek, makarna), parfüm imalâtı. Havre'dan gelen petrol boru hattının ağzı. Edebiyat ve insan bilimleri fakültesi. (L)

NANTES, Fransa'da, Loire - Atlantique idare bölümünün merkezi; Loire'ın sağ kıyısında, Erdre ile birleştiği yerde, Paris'in 399 km güneybatısında; 246 277 nüf. Önemli ticaret limanı. 1891'de, 64 km batıda, Loire nehrinin ağzında St. Nazaire'e ulaşan sefere elverişli bir kanal açılması ve 1914'ten sonra limanın büyük ölçüde genişletilmesi sayesinde Nantes limanı çok daha işlek hale geldi. Battaniye, dokuma, tezgâh, ip, halat, kimya ürünleri, tutkal, bisküvi, şeker, sardalya balığı ve konserve et fabrikaları; tezgâh yapımı; pamuk, demir, cam fabrikaları; tersaneler. Nantes, Fransa şehirleri ve yabancı ülkelerle büyük ölçüde ticaret yapar. Şehirdeki başlıca anıtlar şunlardır: yapımına XV. yy.da başlanan ve XIX. yy.da tamamlanan, alevli gotik üslûbunda katedral; IX. veya X. yy.da yapıldığı sanılan, XIV. yy.da yeniden inşa edilen ve yan taraflarında çok büyük yuvarlak kuleler bulunan düklük şatosu; güzel sanatlar müzesi. — *Nantes idare çevresi*, 435 424 nüf. (L)

Nantes-Brest kanalı, Fransa'da Bretagne'da kanal; 359 km. 1839'da hizmete açılan kanal, Nantes'ta, Loire ırmağı kıyısından başlar, sefere elverişli olan Aulne'a kadar, İsac, Oust, Blavent, Lorette ve Kergoat vâdilerinden geçer. Redon, Josselin, Rohan ve Pontivy'nin ulaşımını sağlar: hâlâ sefere açık kısmı 227 km'dir; 120 alavere havuzu vardır. (L)

Nantes ördeği, Nantes'in bataklık bölgelerinde üreyen ördek tipi. Rouen ördeği ile la Grande Brière yaban ördeğinin çaprazlanması sonucunda elde edilmiştir; yedi - sekiz haftada keşime elverişli hale gelen palazlarıyle Fransa'da olduğu kadar yabancı ülkelerde de ünlüdür. (L)

NANTEUİL (Célestin), fransız ressamı, desinatörü ve taşbasmacısı (Roma 1813 - Bourron - Marlotte 1873). Langlois'nın öğrencisiydi. *Kutsal Aile* (1833) adlı tablo ile sanat hayatına başladı, sonra İngres'in atelyesine girdi. 1840'tan 1856'ya kadar Victor Hugo, Alexandre Dumas père ve Théophile Gautier'nin kitaplarını resimledi. 1848'den 1869'a kadar alegorik tablolar sergiledi. Asıl desinatör olarak önemlidir. Taşbasmaları romantik üslûbun en belirgin özelliklerini taşır. (L)

NANTEUİL (Robert), fransız gravürcüsü ve ressamı (Reims 1623'e doğr. - Paris 1678). Nicolas Rognesson'un öğrensisiydi. 1647'ye doğru Paris'e giderek orada yerleşti ve kazı kalemi tekniğinde ustalaştı. Gravürleri 221 portre kadardır. Bunlardan 155'i kendi desen ve pastellerini örnek alarak yapılmıştır. Philippe de Champaigne'nin etkisinde kalan Nanteuil, onun gibi psikolojik ifadeye önem verir. Sanatı üstüne yazdığı *Maximes et Réflexions* (Özdeyişler ve Düşünceler), elyazması olarak kalmıştır. 1653'te Mazarin'in, 1657'de de kralın resmî portrecisi oldu. Pastelle yaptığı portreler: *Turenne; Jean Dorien; Dominique de Lingy* (Louvre); *Colbert* (Chantilly); *Ménage* (British museum). Karakalem desenleri: *Bouillon Dükü* (Louvre), *Nesmond Valisi* (Viyana, Albertina), *Gilles Ménage* (British museum) portreleri. (L)

NANTHİLDE veya **NANTİLDE**, frank kraliçesi (610'a doğr. - 642). Dagobert I'in karısı Gomatrude'ün hizmetçisiydi. 629'da kral, Gomatrude'ü boşadı ve onunla evlendi. Kocası ölünce (639), oğlu Clovis II adına krallığı yönetti. (L)

NANTOKİT i. (fr. *nantokite*). Miner. Tabiî bakır klorür CuCl; kübik sistemde billûrlaşır, Nantoco'da (Şili) renksiz kütleler halinde bulunur. (L)

NANTUA gölü, Fransa'da Jüra'da göl, 475 m yükseltide; 1,4 km². Doye ile Merloz ırmaklarını alır ve Bras-du Lac aracılığıyle Ain'in kolu Oignin'e dökülür. (L)

NANTUAT'LAR. Esk. coğ. Galya'da halk; Yukarı Rhone kıyılarında, Leman gölünün doğusu ile güneyinde yerleşmişlerdi. Merkezleri *Tarnaiae* idi (Sank-Moritz). [L]

NANTUCKET, A.B.D.'de (Massachusetts) ada, Atlas okyanusu kıyısında, Cod burnu yarımadasının güneyinde. Alçak, kumlu toprakları buzul tortullarından meydana gelmiş bir adadır; 130 km². Kıyıda sanatçıların sık sık ziyaret ettiği birçok sayfiye merkezi vardır. Küçük balıkçılık limanı Nantucket (2 900 nüf.), XIX. yy. ortasına kadar büyük bir balina avcılığı üssüydü. (L)

NAN-TUNG, ing. **Nantung**, Çin'de (Kiang -su) şehir, Aşağı Yang-dzı-Kiang kıyısında (sağ kıyı); 260 400 nüf. Önemli pamuk sanayii merkezi. (L)

NANTWİCH, Büyük Britanya'da (Cheshire) kasaba, Chester'in güneydoğusunda; 8 800 nüf. Eski evler. Konfeksiyon. Nantwich, eskiden önemli bir tuzlaydı. (L)

NANU i. (fars. *nānū*). *Esk.* Küçük çocukları uyuturken söylenen türkü, ninni. (M)

NAN-YANG geçiti, Çin'de eşik; Çin-ling dağlarını Huayyang - Şan kütlesinden ayırır ve Kuzey Çin Büyük ovasını Yang-dzı bölgelerine bağlar. Pekin-Hankou demiryolu hattı, bu çok eski yoldan geçer. (L)

NAO burnu, İspanya'da (Alicante ili) burun, Alicante ile Valencia arasında Batı Akdeniz'e uzanır. (L)

NAOMİ, Hâkimler devrinde, kocası Elimelek ile Beytullahm'da (Yahudiye), daha sonra da Moab ülkesinde yaşamış olan yahudi kadını. Oğulları Moab ülkesinde Pagan kadınlarla evlendiler ve çok geçmeden dul kaldılar. Naomi'nin kendisi de üvey kızı Rut ile birlikte Filistin'e dul olarak döndü. Rut, Naomi'nin akrabası zengin Booz ile evlendi. (L)

NAOM PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1850 - Paris 1911). Doktor Cebrail Efendinin oğlu. İlk memurluğu Hariciye Tahrirat kalemindeydi. Petersburg elçiliğinde birinci kâtiplik yaptı. Berlin kongresine (1878) gönderilen birinci delege Kara Teodori Paşanın kâtibi, sonra tahriratı hariciye kâtibi, vezir rütbesiyle Cebelilübnan mutasarrıfı (1892) ve hariciye müsteşarı oldu. İkinci Meşrutiyetten sonra kurulan Sait Paşa kabinesinde nafıa nazırlığına getirildi. Birkaç gün sonra kabine düşünce tekrar hariciye müsteşarlığına döndü. Son görevi Paris elçiliğiydi. (M)

NAONOBU KANO, Japon ressamı (Kyoto 1607 - Tokyo 1650). Yedo'daki Kano okulunun ilkelerini benimsedi. 1630'da saray ressamı oldu. Japon saray sanatının geleneksel biçimciliğini büyük ölçüde geliştirdi, ama bu sanata üslûp açısından hiç bir yenilik getiremedi. Ustalığını özellikle masal sahneleri ve manzara resimlerinden meydana gelen panolarda gösterdi. (M)

NAOPHOROS sıf. (*naos*, tapınak ve *phoros*, taşıyan'dan yun. k.). Ellerinde küçük birer tapınak taşıyan Mısır heykelleri. (L)

NAOS i. (yun. k.). Yunan Eskiçağında tanrının evi, yani tapınaklarda tanrı heykelinin bulunduğu iç kısım. || Eski Mısır'da tapınağın mihrap kısmına yerleştirilen ve içinde tanrı heykeli bulunan küçük ahşap veya taş yapı. || Modern yunan kiliselerinde dua edenlere ayrılan bölüm.

— ANSİKL. *Naos*, başlangıçta bir megaron'du, fakat megarondan daha süslü ve daha sağlamdı (msl. IX. yy.ın sonunda yapılan Artemis Orthia). Naos, Klasik çağda bile «tanrının kapalı ve özel evi»ne yaraşır biçimde, daima küçük boyutlarda yapılırdı. Ama çok geçmeden, naos'un ön kısmına *pronaos* adı verilen bir sofa, arka tarafına da tanrıya sunulan hazinelerin saklanması için bir *sella* eklendi. (L)

NAOSAURUS i. Teremorflardan fosil sürüngen; kalıntılarına Texas'ta permiyen tabakasında rastlanır. (Pelycosauruslar takımından.) [L]

NAPAEA i. Almaşık yapraklı çokyıllık bitki; çiçekleri yaprakların koltuğunda veya dal ucunda demet halinde bulunur. *Napaea*'nın belli başlı iki türü vardır, ikisi

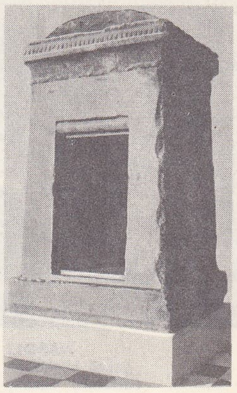

Ahmes **naosu**
(mısır sanatı)
Louvre müzesi, Paris

John **NAPİER**
(B. B. C. arşivi)

Foto. Séarl, Hulton (LAROUSSE)

NAPOLİ genel görünüşü (arkada, Vezüv)

Athena başlı **NAPOLİ** sikkesi (M. Ö. 450-340), Cabinet des Médailles, Paris

de Virginia'da yetişir. (Ebegümecigillerden. [L]

NAPALİT i. (fr. *napalite*). Miner. Formülü C_3H_4 olan, bitümlü tabiî hidrokarbon; Kaliforniya'da bir civa yatağında bulunur. (L)

NAPALM i. (sodyumun kimyasal sembolü *Na* ve *palmitat* kelimesinin başı *palm*'den). Başlangıçta sodyum palmitattan, sonraları alüminyum palmitattan hazırlanan jelleştirici madde. || *Teşm. yol.* Adı geçen maddelerle jelleştirilmiş benzin.

— Ask. havc. *Napalm bombası*, napalm doldurulmuş çok ince gömlekli, çeşitli biçimlerde bomba. (Bombanın çarpmasıyle gömlek parçalanır ve napalm ateş alır; bu maddenin yaydığı şiddetli ısı, çok geniş bir alan içindeki her şeyi yakıp yıkabilir. Napalm bombaları, İkinci Dünya savaşının sonlarında ve Kore ile Çinhindi savaşlarında kullanıldı.) [L]

NAPATA. Esk. coğ. Mısır'da şehir, uzun süre ülkenin güney sınırıydı. Dördüncü çağlayanın aşağı kesiminde, Libya ile Arap körfezine (Kızıldeniz) giden kervan yollarının kavşağında kurulan Napata'dan, kuşî hükümdarları (M. Ö. VIII.-VII. yy.; «Habeşistanlı» denen XXV. sülâle) Aşağı Nil vâdisini fethetmek için hareket üssü olarak yararlandılar. Kuşîler güneye çekilince, şehir, krallıklarının merkezi olarak kaldı ve ancak Meroe'nin gelişmesinden sonra bir din Merkezi haline geldi. M. Ö. 23'te, C. Petronius tarafından yıkılan şehir, bütün önemini kaybetti. Napata'da birçok yıkıntı ve özellikle Amon'a adanmış birçok tapınak ve kral ehramı vardır. Bk. NÜBYE. (L)

NAPEOCLES i. Amazon'da yaşayan, iri, güzel, siyah kelebek; üstü mavi benekli, altı sarımtırak koyu gri renktedir. (Pulkanatlılardan.) [L]

NAPİER, Yeni Zelanda'da liman şehri, Kuzey adasının doğu kıyısında, Hawke's Bay ilinin merkezi; 32 800 nüf. Şehir 1931 depreminden çok zarar gördü. (L)

NAPİER (sir Charles), ingiliz amirali (Merchiston Hall, Falkirk yakınları 1786 - Londra 1860). Napolyon kuvvetlerine karşı birçok savaşa katıldı. 1833'te Portekiz kraliçesinin hizmetine girdi, Portekiz tahtı üstünde hak iddia eden Don Miguel'in filosunu bozguna uğrattı ve SANTO - VİCENTE kontu unvanını aldı. 1854'te Rusya'ya karşı başlayan savaşta İngilizlerin Baltık filosuna kumanda ettiyse de, Kronştadt limanına saldırmayı reddetti. Charles Napier, Mehmed Ali Paşayı Londra antlaşmasına (1840) razı ettirmek ve İbrahim Paşanın Şam üstünden Baalbek'e çekiliş yolunu sağlamak için, Beyrut'a iki saat uzaklıkta toplanmış olan düşman kuvvetlerine, maruni ve osmanlı askerlerinden kurulu bir ordu ile saldırdı. Dört saat süren meydan savaşı sonunda bu kuvvetleri yendi (1840). Sonra Beyrut'u Mısırlılardan aldı. Akka'yı bombardıman etti. Daha sonra İskenderiye önlerine gelerek şehri bombardıman edeceğini bildirdi. Mehmed Ali Paşa amiralin bu tehditlerine karşı koyamayarak onunla bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre, Suriye Osmanlı devletine geri verilecek, Mısır ise veraset yoluyle Mehmed Ali Paşaya bırakılacaktı. (ML)

NAPİER (sir Charles James), ingiliz generali (Londra 1782 - Portsmouth 1853). İspanya'da Fransızlara karşı savaştı ve Khephalonia valisi oldu (1821). Sind ve Bülucistan orduları kumandanı olarak Hindistan'a gitti. İndus nehrinin sağ kıyısındaki toprakları fethetti (1840-1847) ve Hindistan ordusu başkumandanı oldu (1849-1851). [L]

NAPİER veya **NEPER** (John), **Merchiston** baronu, iskoçyalı matematikçi, logaritmanın mucidi (Merchiston, Edinburgh yakınları 1550 - ay.y. 1617). Sayı hesaplarını basitleştirecek bir yol ararken, önce *Neper cetvelleri* diye bilinen, üzerlerine rakamlar yazılmış küçük değnekler yardımıyle yapılan bir çarpma veya bölme metodu buldu. 1614'te yazdığı *Mirifici Logarithmorum Canonis Descriptio* (Logaritma Kurallarının Tanımı) adlı eserinde aritmetik ve geometrik dizinin karşılaştırılmasıyle, matematiğe logaritma kavramını getirdi. Günümüzdekilerden farklı olarak kurulan bu diziler, logaritmayı, sayının azalan bir fonksiyonu olarak tanımlıyordu.

Oxford üniversitesi matematik profesörü Briggs, Napier'in icadını benimsedi ve âdi logaritma cetvellerinin hazırlanmasıyle ilgili düşüncelerini Napier'ye açıklamak için Edinburgh'a gitti. Napier, 1618 ve 1624'te kusursuz iki logaritma cetveli yayımladı. Çok sayıdaki eserleri arasında en önemlisi, bazı hesap makinelerinin temel ilkelerini veren *Rabdologiae Seu Numerationis per Virgulas Libri duo*'dur (Değnek Hesabı veya Rakamlanmış Değnekler Üzerine İki Kitap) [1617]. (L)

NAPİER OF MAGDALA (Robert Cornelis, — baronu), ingiliz mareşali (Colombo 1810 - Londra 1890). Lahor, Pencap ve Bengal'de istihkâm müdürlüğü yaptı. Lucknow'da hintli askerlerin ayaklanmasını bastırdı (1857). Çin'e karşı açılan fransız - ingiliz seferinde kumandan yardımcısı oldu (1860), sonra necaşî Theodorus'a karşı yapılan seferi yönetti (1868), Magdala'yı ele geçirdi ve imparatorun çocuklarını esir aldı. 1870'te Hindistan ordusu kumandanı, 1876'da Cebelitarık valisi oldu, 1883'te mareşalliğe yükseldi. Meslek hayatını Londra kalesi müdürü olarak tamamladı. (L)

NAPLANUM, Mezopotomya'da Larsa krallığının (M. Ö. 1960-1771) ilk kralı (hük. M.Ö. 1960-1938). Devri hakkında fazla bilgi yoktur. (M)

NAPO (RİO), Güney Amerika'da (Ekvador ve Peru) ırmak; Andlar'da, Cotopaxi yakınından doğar ve İquitos'un aşağı kesiminde Amazon ırmağına ulaşır; 1 020 km. — *Napo Pastaza ili* (Ekvador), 28 100 nüf. Merkezi, *Tena*. (L)

NAPOLÉON I. Bk. NAPOLYON I.

NAPOLÉON II veya **NAPOLYON II** (François Charles Joseph BONAPARTE) [Paris 1811-Schönbrunn 1832]. Napolyon I ile Marie Louise'in oğlu. Doğar doğmaz, imparatorluğun mirasçısı olarak Roma kralı unvanını aldı. Fakat imparatorluk yıkılmağa başladığı sırada Viyana'ya, büyükbabasının yanına gönderildi ve Parma prensi oldu. Babası onun lehine iki defa tahttan vaz geçince (4 nisan 1814 ve 22 nisan 1815), Yüzgün meclisleri tarafından şeklen imparator ilân edildi (23 haziran 1815). Bir daha ne Fransa'yı, ne de babasını görebildi. Viyana sarayında göz altında yaşadığı için adını değiştirmek zorunda kaldı. Reichstadt dükü ilân edildi ve avusturya geleneklerine göre yetiştirildi. 1830'da Paris'te adı etrafındaki gösterilerden yararlanan Metternich onu, Louis-Philippe'e karşı bir baskı aracı olarak kullandı. Ama Reichstadt dükü taraftarlarının niyetlerinden faydalanmağa pek yanaşmadı. Kısa bir süre sonra akciğer vereminden öldü. (L)

NAPOLÉON III veya **NAPOLYON III** (Paris 1808-Chislehurst, Kent 1873), Fransa imparatoru (1852-1870). Hortense de Beauharnais ile Hollanda kralı Louis Bonaparte'ın üçüncü oğlu olan Charles Louis Napoléon, 1815'te Fransa'dan kaçmak zorunda kaldı ve annesiyle birlikte Konstanz gölünün güney kıyısında Arenenberg şatosuna yerleşti. İtalyan carbonari hareketini benimsedi, Orta İtalya'da çıkan ayaklanmaya katıldı (1831). Reichstadt dükünün ölümünden sonra (1832), babası ile amcalarının hiç bir harekete geçmemeleri karşısında, kendini Bonaparte hanedanının gerçek vârisi saydı. Strasbourg garnizonunu ayaklandırmağa kalkması (30 ekim 1836), Amerika'ya sürgün edilmesine yol açtı. Ölmek üzere olan annesini görmek için geri döndü, onun ölümünden sonra (1837), Fransa'nın müdahalesi üzerine İsviçre'yi terketmek zorunda kaldı (1838) ve Londra'ya yerleşti. Buradan, Boulogne üzerine yeni bir baskın yapmağa kalkıştı (6 ağustos 1840). Bu defa müebbet hapse mahkûm edilerek Ham kalesine kapatıldı. Hapishanede *l'Extinction du Paupérisme* (Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması) adlı bir kitap yazdı. Sonra 25 mayıs 1846'da İngiltere'ye kaçtı, 1848 Devriminde Fransa'ya döndü. Kurucu meclise üye seçildi. 10 Aralıkta, «Napolyon efsanesi»ne bağlı olan halkın desteği ve burjuvazinin «kızıl tehlike» karşısında duyduğu korku sayesinde, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bütün rakiplerini çok geride bıraktı. Mazzini yönetimindeki Roma cumhuriyetinin ortadan kaldırılmasına ve papanın haklarının iadesine çalıştı (Oudinot'nun Roma seferi, 1848); 2 aralık 1851 tarihli hükûmet darbesi, ardından cumhuriyetçilere karşı girişilen baskı hareketi ve kendi lehine sonuçlanan 21-22 aralık plebisitleri konsüllük rejiminin kurulmasına yol açtı ve yeni bir plebisitten sonra (21 kasım 1852), başkan prens, Napoléon III unvanıyle, 2 aralık 1852'de Fransa imparatoru ilân edildi. 1853'te Eugenia de Montijo ile evlendi ve ondan bir çocuğu oldu: Eugène Louis Napoléon (1856). Napoléon III, 1852-1859 arasında bir diktatörlük (baskıcı imparatorluk) kurdu: memurlara zorla bağlılık yemini ettirdi, basını sıkı bir kontrol altına aldı, genel güvenlik kanununu çıkardı (1858). Saint-Simon'culuğun etkisinde iktisadî kalkınmayı destekledi (büyük bayındırlık siyaseti, Haussmann'ın teklifi ve Napoléon III'ün isteği ile Paris'in onarımı). 1815 Antlaşmalarının utancını silecek olan milliyet ve sömürgecilik ilkeleri adına verilen barışçı vaatler çabucak unutuldu: Kırım savaşı (1854-1856), Fransa'yı Avrupa'nın hakemi durumuna getirmiş gibiydi; imparator da, eski rejimin geleneklerine bağlı kalarak düzeni korumakla birlikte, devrimci ilkelere göre (milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı) Avrupa'da reformlar yapmayı düşünüyordu. Napoléon III, 1858'de Cavour ile anlaşarak İtalya savaşını başlattı (1859), Nice ve Savoia'nın Fransa'ya bırakılmasını sağladı (1860). İtalya siyaseti dolayısıyle katoliklerin bir kısmının desteğini kaybeden, serbest-mübadele siyaseti yüzünden de çoğu sanayicilerin düşmanlığını üstüne çeken Napoléon III, sonra bir par-

Foto. Alinari-Giraudon, B.N. (*LAROUSSE*)

lamento rejimine müsaade etmeden önce (Emile Olivier hükûmetinin kurulması, 23 ocak 1870), işçi kitlesini kendisine bağlamak için (grev hakkının verilmesi, 1864), rejimi daha liberal bir hale getirdi. Fakat imparatorun tavizleri (devrimci sosyalizmin yeniden doğması, 1. Enternasyonal'in kurulması, Aubin, La Ricamarie [1869], Creusot grevleri [1870]) muhalefeti kuvvetlendirdi. Öte yandan, kamuoyunun isteklerine uymak için silâhlı çatışmalara girmek istememesi, dış siyasette sayısız başarısızlıklar doğurdu. Meksika seferinin (1862 - 1867) başarısızlığı, Prusya'nın Avusturya'ya karşı hareketlerinde serbest bırakılması (Biarritz buluşması, 4-12 eylül 1865), Avusturya'nın Sadova'da bozguna uğraması (3 temmuz 1866), Roma meselesinin nazik bir safhaya girmesi (Mentana 1867) dış siyasette çöküntü yarattı. Prusya'nın tehdidi kesin bir hal alınca, Napoléon III, 1870 Fransız-Alman savaşını önliyemedi ve sonunda Sedan'da teslim olmak zorunda kaldı (2 eylül 1870). Prusyalılar tarafından esir edilerek Wilhemshöhe şatosuna (Kassel yakınlarında) hapsedildiği sırada, Paris onun iktidardan düştüğünü ilân ediyordu (4 eylül). Barış imzalandıktan sonra, İngiltere'de Chislehursat'a (Kent) çekildi. Fakat bir böbrek ameliyatı sonunda öldü. (L)

NAPOLİ, İtalya'da şehir, Campania'nın merkezi, Napoli körfezi kıyısında, il idare merkezi; 1 182 800 nüf. — *Napoli ili*, 2 421 200 nüf. Nüfus yoğunluğu (km²'ye 2 068 kişi), İtalya'nın en yüksek yoğunluğudur. Bu yoğunluğun büyük kısmı şehir merkezindedir, fakat toprakların verimliliği kırları da çok kalabalıklaştırmıştır. Napoli topraklarının büyük kısmı volkanik asıllıdır: Campi Flegrei ve Vezüv'ün yamaçları, bağlar ve meyve ağaçlarıyla (özellikle turunçgiller) örtülüdür.

● *Coğrafya ve güzel sanatlar.* Şehir ve banliyöleri Napoli körfezi boyunca, Cam-

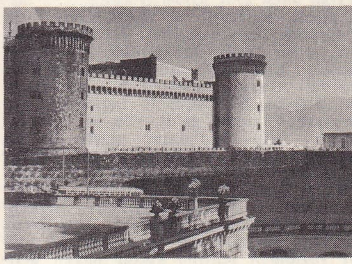

Castel Nuovo (arkada, Vezüv)

pi Falegrei ile Vezüv arasında 20 km kadar uzanır. Şehir XIII. yy.a kadar pek yayılmamıştı. Daha sonra çeşitli işgallerle yüzölçümü bir hayli genişledi ve başkent olunca da önemi arttı. Nüfusu 1266'da Anjou'ların işgali sırasında 40 000 kişiydi; XVI. yy. başında bu sayı 110 000'e yükseldi. Aragonlu Alfonso ve halefleri bugünkü via Roma (Roma yolu) yüksekliğinde yeni surlar inşa ettirerek şehrin alanını genişlettiler. Yüz yıl süren ispanyol hâkimiyeti sırasında genel vali Toledolu Pedro, soylu büyük aileleri Napoli'ye çekti; batıya doğru, surlarla Sant' Elmo tepesi arasında birçok saray inşa edildi. 1656'da şehrin nüfusu 360 000 kişiydi; fakat bir veba salgınıyle bu sayı yarı yarıya azaldı ve Napoli eski nüfusuna ancak yüz yıl sonra ulaşabildi. XVIII. yy. sonunda şehrin batı kısmı bugünkü görünüşünü aldı: şehre hâkim olan Sant' Elmo tepesi ile kuzeybatıdaki Capodimonte tepesi yeni varoşlarla örtüldü. Gelişme bütün XIX. yy. boyunca plansız bir şekilde devam etti. Bununla beraber 1884'te korkunç bir kolera salgını, yetkilileri şehirde büyük sağlık çalışmaları yapmak zorunda bıraktı: yeni anayollar (Corsa Umberto) açıldı.

Öbür büyük İtalyan şehirlerinin tersine Napoli, İtalyan birliğinin sonuçlarından büyük ölçüde etkilenmedi; şehri kendi iktisadî faaliyetiyle ilişkili olarak gelişmeğe devam etti ve mahalleleri batıda Pouzzoli'ye, doğuda Portici'ye ulaştı; kuzeyde Capua ve Caserta karayolları kenarında varoşlar uzanıyordu; 1931'de nüfus 840 000 kişiye yükselmişti. Sanat eserleri Napoli'nin her semtine dağılmıştır: adım başına bir saray veya kiliseye rastlanır. Limanın yanında, Anjou'lular ve Aragon'lular tarafından inşa ettirilen Castel Nuovo (XIII. ve XV. yy.) ile 1600'den kalan ve XVIII. yy.da genişletilen muazzam Krallık sarayı yükselir; 1737'den kalan San Carlo tiyatrosu, dünyanın en meşhur lirik sahnelerinden biridir. Ayrıca, Duomo ile XIII. yy. sonundan kalma San Gennaro kilisesi de sayılabilir; XIV. yy.dan kalma birçok kilise gotik üslûbundadır. Vomero tepesinde XIV. yy.da, San Martino manastırı inşa edilmişti. Bu manastır bugün tarihî belgelerin saklandığı bir müzedir.

Millî müzede paha biçilmez koleksiyonlar vardır. Fakat Napoli'nin özelliği, geniş anacaddeleri çevreleyen zengin ve gösterişli binalar ile bu binaların ardında yer alan harap, bakımsız evlerle daracık sokaklar arasındaki çelişkidir. Deniz boyunca uzanan ve kenarında lüks oteller yükselen cadde, koya ve Vezüv'e bakar. Eski bir norman hisarı olan Castel dell'Ovo, balıkçı teknelerinin yığıldığı Santa Lucia limanına hâkimdir. Deniz kenarındaki varoşlar, küçük balıkçı limanı Marechiaro'nun yukarısında, Campi Flegrei eğintileri üzerinde zengin villaların sıralandığı konut semti Posillipo'da sona erer.

Napoli'nin ticarî faaliyeti önemlidir. Çok sayıdaki sanayi tesisi limana bağlıdır. İkinci Dünya savaşında tamamıyle yıkılan liman, yeniden inşa edilmiş ve modern tesislerle donatılmıştır (rıhtımlar, silolar).

Napoli büyük bir yolcu limanıdır: Sicilya, Sardinya ve Amerika'ya düzenli gemi seferleri yapılır. Yolcu trafiği, XX. yy.ın başında, İtalyanların Yeni Dünya'ya doğru kütle halinde göçmeleri sırasında büyük bir önem kazanmıştı. Fakat ticarî bakımdan limanın faaliyeti hiç bir zaman duraklamamış, gün geçtikçe artmıştır. Bu artışta rol oynayan birçok unsur sayıla-

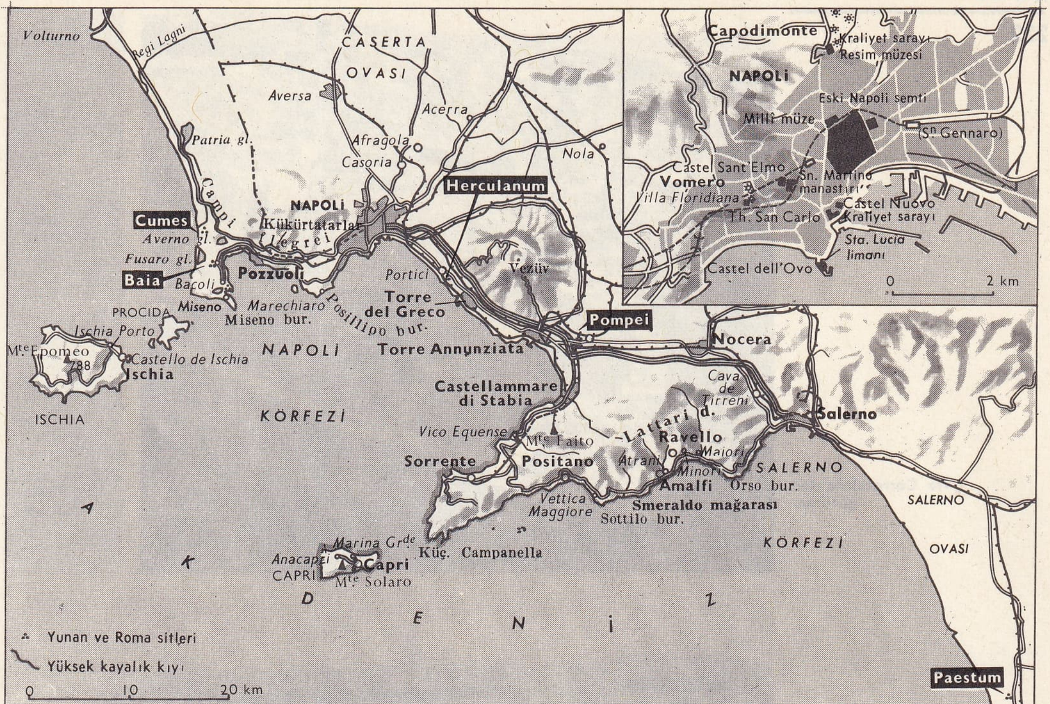

NAPOLİ bölgesi arkeolojik ve turistik haritası

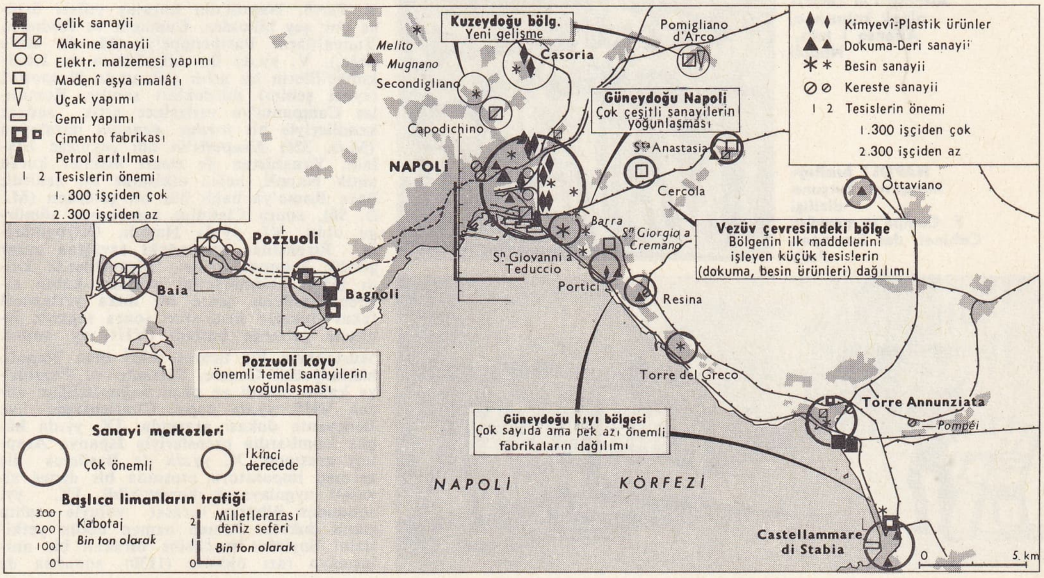

NAPOLİ bölgesinin sanayi gelişmesi

via Carracciola'dan görünüş

S. Carlo tiyatrosu

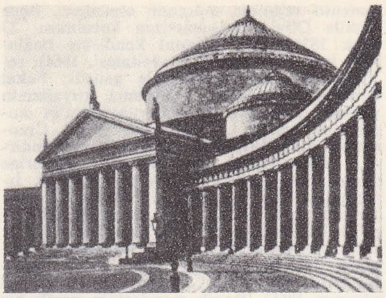

S. Francesco di Paola kilisesi

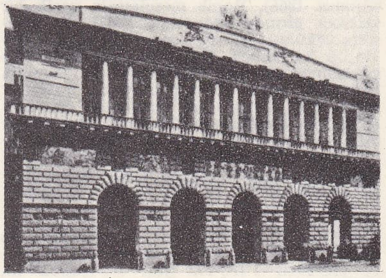

Krallık sarayı

bilir: çok miktarda tüketim maddesi (tahıl, sömürge ürünleri, kömür) isteyen büyük bir artülkenin bulunması, ihracat tarımının (sebze, meyva turunçgiller, süt ürünleri) sağladığı navlun, bazı maddelerin ilk işlenmesini (petrol dört rafineride tasfiye edilir; demir Bognoli ile Corre Anmunziata'da işlenir) kolaylaştıran bir serbest liman rejiminin uygulanması. Ayrıca demiryolu malzemesi ve uçak yapımı, gemi yapımı, sunî dokumacılık, kimya sanayii (gübre, klor, kauçuk) ve besin sanayii de gelişmiştir. Fabrikalar körfez boyunca kurulmuştur ve Napoli limanı, gerek bağlı olduğu komünün fabrikalarını (başlıcaları Bagnoli'de), gerek Vezüv eteğindeki (Castellammare, Portici) ve Sorrente yarımadasındaki komünlerin fabrikalarını besler.

«Aragon kralı Alfonso I'in Zaferi» alçak kabartma, Alfonso I takı, Napoli

NAPOLİ krallığı Murat'nın kurşuna dizilişi F. Campe'ın gravürü Cabinet des Estampes, Paris

● *Tarih.* Napoli'nin kuruluş yılları üstüne çok şey bilinmez. Cumae'li ve Rodos'lu Yunanlıların Parthenope'yi (M. Ö. 600'e doğr.), V. yy.da da Atinalıların ve Khalkidike'lilerin bu şehir yakınında *Neapolis*'i («yeni şehir») kurdukları sanılır. Romalılar Campania'ya yerleşince artık sadece kendileriyle bir *foedus Aequum* imzalayan (M.Ö. 326) *Neapolis*'in adı geçmeğe başladı. Yunanistan ile ticarî ilişkiler kuran antik Napoli, helen etkisinde bir şehirdi; önce Roma'ya bağlı hür bir şehirken (M. Ö. 90), sonra Claudius zamanında sömürge oldu. VI. yy.da Napoli, Ostrogotlarla Bizanslılar arasındaki savaştan zarar gördü; sonunda şehir Bizanslılarda kaldı (553). Hâkimiyetini yeniden kabul ettiren Basileios şehre bir duka yerleştirdi fakat dukalar kısa süre sonra seçimle işbaşına gelmeğe başladı (VIII. yy. sonu). Müstahkem bir ticaret şehri olan Napoli, hâkimiyetini Cumae, Serrento ve Puzzoli'ye kabul ettirdi ve nispî bağımsızlığını ancak VIII. yy.da papa, Charlemagne ve Benevento dukası arasında, IX. yy.da küçük Lombardia prensleriyle İspanya Araplan arasında, X. yy.da da Basileios ile germen imparatoru arasında bir denge siyaseti uygulayarak koruyabildi. IX. yy. sonundan itibaren veraset yoluyle tahta çıkan dukalar hemen hemen bütün yetkilerini Soylular meclisine bırakan bir antlaşmaya razı oldular (1130), sonunda da Normandiyalıların metbuluğunu kabul ettiler. Ruggero II, şehri ele geçirdi (1137) ve son dukayı esir etti. Şehrin bir ayaklanmasından sonra Kötü Guglielmo Castel Capuano'yu ve Castel dell'Ovo'yu kurdu. Federico II de bir üniversite yaptırdı (1224). Anjou hanedanı devrinde Napoli, önce kralın ikamet merkezi (1266) sonra da başkent oldu (1282). O tarihte Anjou'lu Charles, Castel Nuovo'yu inşa ettirmeğe başladı. Charles II de yeni bir liman kurdurdu. Sarayına Petrarca'yı kabul eden kral Roberto zamanında birçok pisalı, cenevizli ve venediklinin sık sık uğradığı ticaret merkezi Napoli'de, daha o tarihte küçük bir azınlık lüks içinde yaşarken işsiz halk tabakası yoksulluk içindeydi. Aragon hanedanı devrinde (1442-1500) Napoli, bir Akdeniz imparatorluğunun merkezi haline geldi; yün ve ipek sanayii en üstün seviyesine ulaştı ve göz kamaştırıcı saray hayatı sayesinde, şehir bir sanat merkezi haline geldi. 1495 (Charles VIII) ile 1557 arasındaki sürekli istilâlar, halkın ve özellikle soyluların başkente akın etmesine yol açtı; el sanatlarını veya fikir hareketlerini hor gören bu soylular yüzünden şehirde kültür hayatı geriledi. İspanyollara boyun eğen Napoli 1510'da ve 1547'de Engizisyon'a karşı ayaklanarak sık sık hoşnutsuzluğunu belli etti. Fransızların desteği, halk kahramanı Masaniello'nun yönettiği gerçek bir halk devrimine yol açtı (temmuz 1647 - nisan 1648).

Napoli'ye yerleşen bir sülâlenin (Bourbon'lar) tahta çıkması (1734), sanat, özellikle de müzik faaliyetini canlandırdı (San Carlo tiyatrosu 1737); büyük düşünürler, iktisatçı Genovesi ve Galiani, hukukçu Filangieri, Napoli üniversitesini meşhur ettiler. Fakat *Lazzaroni* denilen ayaktakımı günden güne çoğaldı ve 1799 karşıdevrim hareketi olanca bağnazlığı ve vahşiliği ile memleketin üzerine çöktü. Napolyon rejimiyle değişen (1806-1815), fakat *Carbonari* ayaklanmasının (1820-1821) kurbanı olan Napoli, İki-Sicilya krallığının yıkılmasına ve Garibaldi tarafından işgaline kadar (7 eylül 1860) başkent olarak kaldı. Eylül 1943'te Almanlara karşı ayaklanan halkın dört gün süren sokak çarpışmaları sırasında gerek çarpışmalar, gerek alman misilleme hareketleri yüzlerce kişinin ölümüne sebep oldu.

— Leng. *Napoli lehçesi,* Napoli ve çevresinde konuşulan lehçe. *Eşanl.* CAMPANİA *lehçesi.* (L)

NAPOLİ (Iacopo), italyan bestecisi (Napoli 1911). 1955'te Napoli, 1962'de Milano konservatuvarlarını yönetti. Birçok opera *ti Malato İmmaginerio* (Hastalık Hastası) [1939]; *Miseria e Nobilita* (Sefalet ve Soyluluk) [1946]; *Un curioso accidente* (İlgi Çekici Bir Olay) [1950]; *Mas'Aniello,* 1953;

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Napoli okulu
solda, pişmiş topraktan kreş Guido Mazzoni'nin eseri, Modena katedrali kryptosu;
sağda, «Mısır'da Mola» Caravaggio'nun eseri Doria sarayı, Roma

I Pescatori (Balıkçılar) [1954]; *Il Tesoro* (Define) [1958]; *Il Povero Diavolo* (Fakir Şeytan) [1963], senfonik parçalar (*La Festa di Anacapri* (Anacapri Şenliği) [1940] ve koro eserleri *Passione di Ciristo* (İsa'nın Çilesi) [1950] besteledi. (L)

NAPOLİ körfezi, Tiren denizinin İtalya yarımadası kıyısında meydana getirdiği körfez, batıda Misene burnuyle doğuda Campanella burnu arasında uzanır, girişini İschia ve Kapri adaları kapatır. İki ucundaki kıyılar yüksek ve girintili çıkıntılıdır; merkezde Vezüv'ün eteklerinde Napoli şehri uzanır. Körfezin manzarası çok güzeldir. (L)

NAPOLİ krallığı, eski italya krallığı. Sicilya'nın Anjou'lu Carlo'ya karşı ayaklanmasından (Vespri Siciliani, 1282) ve adanın Aragonluların eline geçmesinden sonra Messina boğazından Garigliano ve Tronto'ya kadar uzanan eski norman-schwaben krallığı yavaş yavaş müstakil bir devlet haline gelmeğe başladı. Bu krallığın hükümdarlarına «Sicilya kralı» veya «Fener'in ötesindeki «Sicilya kralı» veya «İki-Sicilya kralı» denirdi. Norman ve Hohenstaufen kralları zamanında mutlak ve merkeziyetçi bir monarşi ile yönetilen bu ülke, şimdi iktisadî alanda zayıflamasına yol açan taht savaşları ve feodal anarşi içinde çalkalanıyordu. Ne var ki, kurumlar olduğu gibi devam etti, bu da krallığın buhranları atlatarak uzun süre yaşayabilmiş olmasını açıklar. Kurumlar arasında kralın özel konağı; *Magna Curia,* Fransa kralının eski feodal sarayını andırır; bundan başka Fransa'daki Etats généraux'lara benzeyen *Curia generalis* veya *Parliamentum,* ayrıca adalet adamlarını denetleyen ve krallığın iki yönetim çevresini idare eden krallık soruşturmacısı vardı. Anjou'lu Carlo ölünce (1285) Calabria'yı, Basilicata'nın bir kesimini ve Napoli körfezindeki adaları elinde tutan Carlo II (1285-1309) Arogon'lularda esir bulunuyordu (1285-1288). Papalık, Anjou sülâlesini kurtararak krallık üstündeki hükümdarlık haklarına sahip olmayı sağladı. Caltabellotta antlaşmasıyle (1302), Aragon'lu Federico, ölümünden sonra Napoli Anjou'larının eline geçecek olan Sicilya adasıyle yetindi. Napoli krallığı, yükselişinin en yüce noktasına Roberto (1309-1343) zamanında erişti. Papa taraftarlarının (Guelfi) kahramanı olan Roberto, imparatorların İtalya'da güttükleri siyaseti engelledi, beş yıl süre ile Floransa senyörlüğünü elde etti (1313); öte yandan papa kendisine imparatorluk naipliği (1314) ile kilise devletleri başkumandanlığını verdi.

Bundan başka, Bizans'a giden Adriyatik yollarını kontrol altında bulunduran (Bari'nin rolü) ve Carlo II tarafından verilmiş olan Taranto ve Durazzo hasları üzerinde de nüfuzunu muhafaza ediyordu. Ayrıca Güney Fransa'yı ele geçirmesi Rhône ticaret yolu üzerinde az çok hâkimiyet kurmasını sağladı. Bu dönemde krallık refah içindeydi, özellikle Apulia, Venedik'in (Tranti'nin rolü), bu cumhuriyetin Napoli ile arası açılıncaya kadar (XIV. yy.) buğday ambarıydı. Floransa böylece Venedik'in kaybettiği özel imtiyazları elde etti, bankerleri, çok geçmeden napoli pazarına hâkim oldular, yünlü dokuma sanatını başkente soktular, elde ettikleri kârları toprak satın alarak değerlendirdiler. Ne var ki, Floransa'daki kredi kuruluşlarının iflâsı (1326-1330) Yüzyıl savaşı ve çeşitli salgınlar krallığın iktisadî ve sosyal çöküşüne yol açtı; krallık dış yardımdan yoksun kalınca, eski buhranlar tekrar başladı: büyük soylu aileler arasındaki büyük rekabetler, *latifundia*'lar, geçim sıkıntısını gidermek için her türlü çareye baş vuran küçük soylu sınıfının vurgunculuğu, serbest köylülerin içinde bulundukları yoksulluk, Kuzey İtalya'ya göre şehirleşmenin yetersizliği. Roberto ölünce (1343), mirası kız torunu Giovanna I'e (1343-1381) geçti. Aragon'lularla süregelen çatışma 1373'te sona erdiyse de, Napoli krallığı hanedan kavgaları yüzünden harap oldu: Macaristan Anjou'larının, Durazzo'ların ve Taranto'luların tahtı ele geçirmek istemeleri, Kraliçe'nin birbiri ardına evlendiği kocalarıyle kavgaları (bk. ANJOU) Katolikliklteki Büyük Ayrışma, kraliçenin devrilmesine yol açtı; çünkü Avignon'daki papa Clemens VII, Anjou dükü Luigi I'i (1380) kendisine vâris olarak kabul ettirdi. Bu yüzden tahta göz dikmiş olan amcaoğlu Carlo di Durazzo kendisini hapsetti (1381) sonra da öldürttü.

Durazzo'larla Anjou hanedanının 3. kolu arasında, krallık mücadelesi yeniden başladı. Durazzo'lar üstün gelerek Carlo III (1381-1386) ile Ladislao'nun (1386-1414) krallığını sağladılar. Ladislao (Laszlo) Roma'yı nüfuzu altına aldı. Fakat krallık yeniden bir kadının, kızkardeşi Giovanna II'nin (1414-1435) eline geçti. Giovanna kendisine varis olarak sıra ile Alfonso V de Aragon (1421 ve 1432) ile Anjou'lu Luigi III'ü (1423-1433) seçti, bunlar ülkenin dışla bütün ilişkilerini kestiler. Daha önceden Sicilya'ya hâkim olan Alfonso V, Napoli'de (1442) Anjou'lu Renato'ya karşı zafer kazandı, kardeşi Luigi III'ün ölümünden (1434) sonra, onun haklarına sahip oldu. Alfonso kendisini İki-Sicilya kralı ilân etti (1442) ve krallığı yeniden teşkilâtlandırmağa girişti (*Sacro Real Consiglio*'nun [kutsal imparatorluk] kuruluşu 1442); sonunda Akdeniz siyaseti, krallığın hareket alanını genişleterek yükünü artırdı. Fakat Alfonso'nun ölümünden sonra, Sicilya adasıyle Aragon birbirlerinden ayrılmadılar. Napoli krallığı ise Alfonso'nun evlilik dışı oğlu Ferdinando I'in eline geçti (1458-1494). Ferdinando krallık nüfuzunu yeniden sağladı, ekonomiyi yoluna koymağa çalıştı. Anjou hanedanının son teşebbüsünü kırdı (Giovanni di Galabria, 1460-1462), Floransa'lılara boyun eğdirdi (1480 barışı ve yukarı Toscana'nın işgali). Otranto'yu alarak yıkan Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki türk ordusu karşısında yenildi (1480-1481), fakat soyluların üstesinden gelemedi (Baronların isyanı 1485-1486). Fransa kralı Charles VIII'in istilâsından (1494-1495) sonra, Napoli krallığı büyük devletlerin çekişmelerine sahne oldu: 1495 sonunda yeniden iktidara gelen Aragon hanedanı Aragon'un ve Fransa'nın darbeleri altında 1501'de yıkıldı. 1504'te Aragon krallığına yeniden bağlanan Napoli devleti, iki yüzyıldan uzun bir süre yabancı hâkimiyetinde kalacaktır. Ağır İspanyol vergi kanunları, kral naibinin soyluluk unvanlarını satışa çıkarması üzerine sayıları birdenbire artan soyluların eğlenceden başka bir şey düşünmemeleri, vergi vermeden toprağın üçte birine sahip olan papaz sınıfı ülkenin yıkılışını hızlandırdılar. Napoli'de Juan de Valdés'in (Roma Engizisyon mahkemesine tayin edildi, 1564) çevresinde kurulan küçük bir reformcu topluluğa rağmen, ülkeye Reform giremedi, isyanlar patlak verdi (Masaniello, 1647). Arşidük Kral von Habsburg'un gelişi iyi karşılandı. Arşidük Avusturya tahtına çıkınca (1711), Napoli yeniden yabancı bir imparatorluğun eyaleti oldu (1714). 1734'te iktidara geçen Bourbon'lu Carlo VII (1734), ülkede yenilik hareketlerine girişti, Madrid'e gitmesinden sonra (1759), bakan Tanucci, kral Ferdinando IV (1759-1825) zamanında onun başlattığı işleri sürdürdü. Fakat bu geri ülkede aydın despotluk papazlarla mücadele ederek cizvitleri kovmak, papanın hükümdarlığını reddetmek (1767), Roma papazlarının imtiyazlarını kaldırmakla yetindi. Kral, karısı Maria-Carolina von Habsburg'un etkisiyle Tanucci'yi uzaklaştırarak yerine kraliçenin gözdesi ve başbakan olan (1785) İrlandalı John Acton'u getirdi; hükümdar, kral Giannona ve Genovesi'nin etkisiyle reformcu seçkinlerle ilgisini kesti ve Championnet'nin kumandasındaki fransız ordusunun gelişinden sonra da, soylular sınıfının en nüfuzlu kişileri Partenopa (Napoli) cumhuriyetini ilân etti. Kardinal Ruffo'nun fransızların gitmesinden sonra giriştiği kanlı sindirme hareketi (haziran 1799) hanedanın adını lekeledi. Üçüncü koalisyona katılan kraliçenin ihtiyatsızlıkları Napolyon'un Napoli krallığına el koymasına yol açtı; Napolyon, krallığı önce Joseph'e (1806-1808), sonra da Murat'ya (Joachim Napolyon, 1808-1815) mal etti. Fransız reformcularının planları, Napoli'yi ingiliz himayesinde bırakan Bourbon krallarının eşkıyalığı (Fra Diavolo) desteklemesi yüzünden olumlu sonuçlar vermedi. Murat, krallığı içinde gizli Carbonari derneğinin öncülük ettiği İtalyan milliyetçi hareketini kendi yararına kullanmak istedi; fakat ihtiyatsızca hareketi hayatına maloldu (1815). Tekrar krallığa getirilen Ferdinando IV Sicilya'nın muhtariyetini kaldırmağa karar verdi, bunun üzerine krallık İki - Sicilya krallığı adını aldı (1816). [M]

NAPOLİ'Lİ GİOVANNA. Bk. JEAN I D'ANJOU.

Napoli merhemi. Eczc. Civalı merhem; ağırlığının yarısı kadar civa ihtiva eder; eskiden frenginin tedavisinde kullanılırdı. (L)

Napoli okulu. *Mimarlık.* Yakın Ortaçağda Bizans mimarî biçimleri, Benevento'daki Santa-Sofia'dan Monte Cassino'daki Santa-Maria'ya kadar güney illerine hâkim oldu (VIII. yy.). Monte Cassino'daki büyük manastır yunan kültürünün yayılmasında önemli bir merkez halini aldı. Norman hâkimiyeti altında, yapı kalfaları genel olarak arap işçileri tarafından değiştirilen veya renklendirilen cluny tipi planları uyguladılar. Schwaben çağında Friedrich II'nin beğendiği antik formlar («capva kapısı») gotik unsurlarla karıştı ve Anjou'lu Carlo'nun tahta çıkışı ile fransız gotiğinin prestiji arttı. Napoli'de 1239'dan itibaren yapılmağa başlanan San Lorenzo, San Domenico ve Castel Nuovo'da bu etki görülür. Bu etki XIV. yy.da, San Pietro Maiello (1316), Santa Maria Donnaregina (1233) ve Santa Maria İncoronata'da (1352) mahallî unsurlarla çeşitlilik kazanır.

XV. yy.da toscana tarzından ilham alan yapılarda uzun süre renkli dekorlar hâkim oldu. Floransalı G. da Sangallo ve G. da Maiano, Alfonso IV için yapı plan-

Napoli okulu

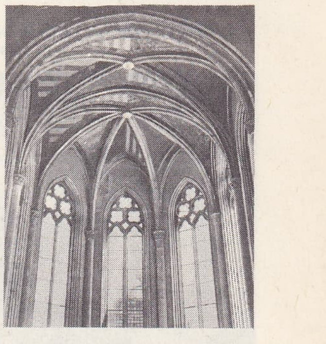

Santa Maria Donnaregina'nın tonozu, Napoli

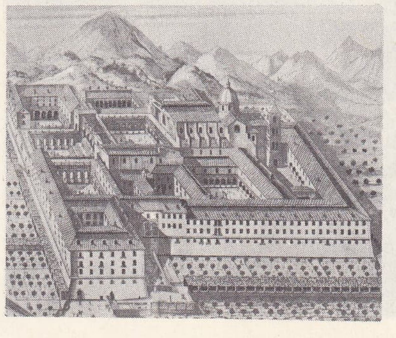

Monte Cassino manastırı Bibliothèque Nationale, Paris

Foto Anderson-Giraudon, Boudet-Lamotte (LAROUSSE)

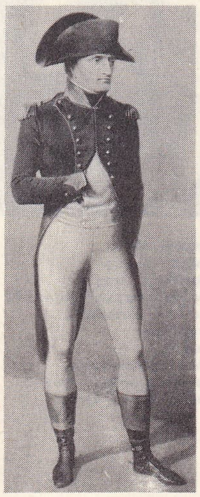

«Bonaparte Malmaison'da» J.-B. İsabey'in eseri Versailles müzesi, Paris

«Bonaparte Arcole köprüsünde» Gros'nun eseri, Versailles müzesi, Paris

Napolyon (1810)

«18-19 brumaire günleri» Duplessis - Bertaux'dan Cabinet des Estampes, Paris

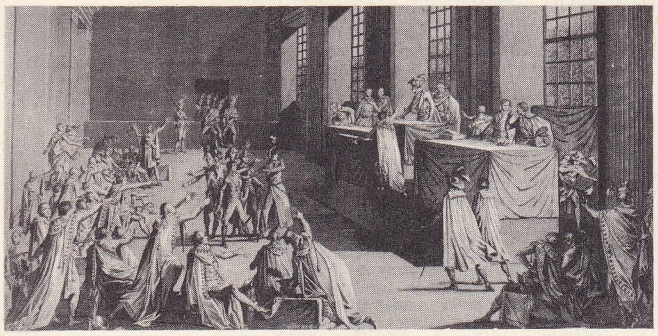

«NAPOLYON'un Berlin'e Girişi» (27 ekim 1806), Ch. Meynier'in eseri Versailles müzesi, Paris

ları hazırladılar (Poggio Reale villası). Napoli'de en dikkate değer ve en hür mimarlar, XVII. ve XVIII. yy.larda ortaya çıktı. Bergamolu C. Fanzago'dan sonra, napolili mimarlardan antik yapılarda değişiklikler yapan Guglielmelli, mimar, dekoratör, heykeltıraş D. A. Vaccaro; italyan senografyasının son Caserta'nın mimarı L. Vanvitelli, barok üslûbunun fantezilerini Napoli'de yaydılar. Bu üslûbun son örneği, F. Fuga'nın yaptığı Gerolomini kilisesinin cephesidir.

● *Heykeltıraşlık.* Roman çağında heykeltıraşların modellerini, fildişleri ve bizans dokumaları meydana getiriyordu. Grifonlar, palmetler ve kıvrıkdallar, mermer kaplamaları ve plakları süslüyordu. XIV. yy.-da Siena'lı Tino di Camaino, Napoli'de floransa tarzı büyük mezarlar yaptı. XV. yy.da anıtsal gruplar gözükmeğe başladı: *Çarmıhtan İndirme, İsa'nın Doğuşu;* Guido Mazzoni, pişmiş toprak veya boyalı ahşap içinde, göz alıcı ve yapmacıksız «canlı tablolar» meydana getirdi. Barok çağda, heykelciklerle süslenmiş İsa'nın doğum sahneleriyle birlikte, çeşmeler ve şehir süslemeleri de napoli heykelciliğinin örnekleri olarak gözüküyordu. Bu eserlerin en ünlüleri XVII. yy.da C. Fanzago ve XVIII. yy.da G. di Fiore tarafından yapıldı. Yukarıdaki heykel tiplerine Vanvitelli'nin Caserta bahçeleri kompozisyonları ve Santa Maria della Pietà şapelinin (1749-1766) oymalı ve kabartmalı dekorları da eklenebilir.

● *Resim.* Napoli tarzı resmin ilk belirtileri, Yunanlılardan veya Suriyelilerden ilham alan Monte Cassino minyatürcülerinin eserlerinde görünür. XIV. yy.da Santa-Maria Donnaregina kilisesinin koro bölümünü süsleyen Cavallini ve Castel dell'Ovo'da *Ünlü Kişiler* resim galerisini hazırlayan Giotto mahallî dekorcuları büyük ölçüde etkilediler. Bu dekorculardan biri de Santa Maria Incoronata'da etkileyici resim ve dekorasyonları yapan Oderisio'dur. Napoli XV. yy.da aragonlu prenslerin eline geçti ve resim alanında İspanya ve Provence ile sıkı bağlar kuruldu. Bu milletlerarası kültür (meselâ Colantonio ve onun aracılığıyle Antonello da Messina gibi) mahallî sanatçıları etkiledi. Napoli XVI. yy. boyunca gelip geçen ressamlara sahne oldu. Caravaggio'nun 1606'da Napoli'ye gelmesiyle, güney okulunda rönesans başladı. Caravaggio'nun birçok öğrencisi oldu: G. B. Caracciolo, D. A. Vaccaro, «Massimo şövalyesi» denen M. Stanzione. 1630'dan sonra bu akım Artemisia Gentileschi Lomi ve Napoli sarayının ispanyol ressamı G. de Ribera sayesinde genişlik kazandı ve yayıldı. Flandre ve Venedik'i ziyaret eden M. Preti'nin resimlerinde bu sanatın daha karmaşık ve daha iyi geliştirilmiş biçimlerine rastlanır. Barok dekorcu Luca Giordano ve öğrencileri Francesco Solimena, F. de Mura'nın çabalarıyle roma, napoli, hattâ venedik sanatları büyük bir açılma ve yayılma sağlayacak şekilde birleşti. (L)

NAPOLİTEN sıf. (fr. *napolitain*). Napoli ile ilgili.

— Müz. *Napoliten altılı,* alt çeken'in minör altılısı. (Napoliten altılı, ya minör alt çeken'den bir alıntı [Schönberg] veya birinci çevirmenin sıralanışında ikinci dereceye yerleştirilen akort'un bir değişimi olarak düşünülebilir. Tonal armoni tarihinde önemi büyüktür.) || *Napoliten şarkı,* Napoli balıkçılarının söylediği halk türküsü. (L)

NAPOLYON i. 20 frank değerinde altın para. Fransa'da önce 1803'te, I. Cumhuriyet zamanında Napolyon Bonapart tarafından bastırıldı; üzerinde birinci konsülün (Napolyon) resmi bulunuyordu. Birinci Krallık ve Son İmparatorluk döneminde yeniden basıldı. (L)

NAPOLYON I (Ajaccio 15 ağustos 1769 - St. Helena 5 mayıs 1821), Fransa imparatoru (1804 - 1815). Charles Bonaparte ve Letizia Ramolino'nun sağ kalan ikinci oğlu. Dört erkek ve üç kızkardeşi vardır. (Bk. BONAPARTE.) Öğrenimini Autun kolejinde (1779) ve Brienne Askerî okulunda (1779 - 1784) yaptı. Enerjik, inatçı, ihtiraslı, fakat matematik dersleri dışında orta derecede bir öğrenciydi. Korsika'dan uzakta kendisini gurbette sayar ve bu adayı fransız boyunduruğundan kurtarmayı hayal ederdi. Paris Askerî okulundaki bir yıllık öğreniminden sonra on altı yaşında teğmen olarak bir topçu alayına katıldı (1785). Orada Montesquieu ve Machiavelli'yi okuyarak kültürünü artırdı. Montesquieu'den «Savaşın amacı zafer, zaferinki fetih, fetihinki de işgaldir» ilkesini, Machiavelli'den ise «Savaşın temel direği altın değil askerin değeridir» esasını öğrendi. Auxonne'da bulunduğu sırada topçuluk bilgisini artırdı. Gribeauval'ın yazılarını, Friedrich II'nin hayatı ile seferlerini inceledi. Kendisini taklit edenlerin ileride «Napolyon doktrini» diye adlandırdıkları ana ilke, işte bu sıralarda zihninde son şeklini buldu: her harekât bir sisteme dayanmalıdır, çünkü tesadüfe bırakılan hiç bir işte başarıya ulaşılamaz. Bonapart genellikle Korsika'da kalıyor, babası Charles Bonaparte'ın ölümü (1785) üzerine yoksulluğa düşen ailesinin işlerini yoluna koymağa çalışıyordu. Fransız devrimi başlayınca adadaki siyasî mücadelelere katıldı ve yarbay rütbesiyle Muhafız alayına tayin edildi. Gözünün yükseklerde olması, korsikalı önder Paoli'yi tedirgin ediyordu, Paoli Konvansiyon hükûmetiyle bozuşunca, Bonaparte'lar apar topar Provence'a kaçtılar (haziran 1793). Konvansiyon meclisi üyelerinden Salicetti Bonapart'ı, Toulon'u kralcıların elinden geri almakla görevli orduya topçu kumandanı tayin ettirdi (eylül 1793) ve Napolyon, general Dugommier'nin kumandası altında, Toulon'un işgalinde önemli bir rol oynadı (aralık 1793), tuğgeneralliğe yükseltildi ve İtalya seferine katılan orduda topçu kumandanı olarak görevlendirildi (mart 1794). Robespierre tarafından desteklenen Bonapart, Thermidor'dan (ağustos 1794) sonra hapsedildi. Serbest bırakıldı, Vendée'de bir piyade tugayına kumanda etmeyi reddetti ve ordudan çıkarıldı (mart 1795). Barras tarafından yeniden göreve çağırılınca 5 ekim 1795'te kralcıların ayaklanmasını bastırmakta önemli bir rol oynadı. Yurt içi ordusunun başına getirilince, Direktuvar hükûmetinin emri üzerine Jakoben kulüplerini kapattı. General de Beauharnais'den dul kalan Joséphine Tascher de La Pagerie'ye âşık oldu, 9 mart 1796'da onunla evlendi. 2 Martta, Avusturya'ya karşı bir şaşırtma hareketi yapacak olan İtalya ordusunun başına geçti ve bütün askerî dehasını ortaya koyarak İtalya savaşını büyük bir zaferle sonuçlandırdı. Campoformio antlaşmasının (18 ekim 1797) şerefini Direktuvar hükûmetiyle bölüşmemek için fethettiği topraklarda kendi başına buyruk olarak hareket etmeğe başladı, Venedik devletini ortadan kaldırdı; tabiî sınırları aşarak, İtalya'nın kuzeyinde dilediği gibi yöneteceği Cisalpina cumhuriyetini kurdu (29 haziran 1797); kralcıların harekete geçmesinden korkan Direktuvar hükûmeti, generalin kendi başına aldığı kararları onaylamak zorunda kaldı. İktidarı ele geçirmeyi aklına koyan Bonapart, durumun kendi lehine gelişmesini bekliyordu; Rastatt kongresine Fransa'nın temsilcisi olarak gitti, fakat İngiltere ordusunun başkumandanlığını da kabul etmekten geri kalmadı. İngilizlerin Hindistan yolunu kesmek maksadıyle, Mısır'a bir sefer yapmak üzere ordunun en seçkin birliklerini kendi kumandasına verdirdi. 19 Mayıs 1798'de Toulon'dan hareket etti, Malta'yı (11 haziran) ve İskenderiye'yi (1 temmuz) işgal etti, Ehramlar bölgesinde Memlukları bozguna uğrattı (21 temmuz). Bunun üzerine Fransa ile Osmanlılar arasındaki eski dostluk bozuldu. Napolyon'un bu sefere çıkmasındaki amaçlarından biri de yıkılacağını sandığı Osmanlı devletinden toprak koparmaktı. Fakat donanması Ebukir'de batırıldı (1 ağustos). Başarı kazanamayacağını anlayınca müslüman dostu görünmek, Osmanlı yönetimi altında bulunan bazı islâm devletlerini kazanmak istedi. Bundan da bir sonuç alamayınca, Türkleri arkadan vurarak Hindistan yolunu açmak için Suriyeye saldırdı. Akkâ'da Cezzar Ahmed Paşa kumandasındaki türk birliklerine yenildi (1799). Bu serüvenin çıkmaza girdiğini anlayan Bonapart ordusunu Mısır'da bırakarak, Direktuvar hükûmetinin can çekiştiği (1799) Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı.

Yolda ingiliz gemilerinin takibinden kurtuldu ve Fréjus limanına ayak bastı (9 e-

Foto. Neurdein, Lemore (LAROUSSE)

kim). Talleyrand, ılımlılarla ilişki kurmasını sağladı. Başlarında Sieyes'nin bulunduğu ılımlılar Joubert'in ölümü üzerine (15 ağustos) tasarladıkları hükûmet darbesini yapabilecek bir asker arıyorlardı. Paris birliklerinin başına getirilen general Bonapart (9 kasım 1799), kötü planlanan hükûmet darbesini başaramadı. 10 Kasımda Beşyüzler meclisinde yuhalandı; kanun dışı ilân edilecekken, toplantıya başkanlık eden kardeşi Lucien, meclis humbaracılarının milletvekillerine karşı müdahalesini sağladı. Bunun üzerine Eskiler, üç geçici konsül seçtiler: Bonapart, Roger Ducos, Sieyes. Elde ettiği zaferler ve Campoformio barışı dolayısıyle halkın sevgisini kazanan general, on beş yıl sürecek olan askerî bir diktatörlük kurdu. Sieyes'yi uzaklaştırarak VIII. yıl baskıcı anayasasını meclise kabul ettirdi. Bu anayasa gereğince icra kuvvetine ve kanun teklifi hakkına sahip bir Birinci konsüllük

NAPOLYON
David'in eseri
National gallery, Washington

kuruluyordu. Bu makama geçen Bonapart, seçimle iş başına gelmemiş olan çeşitli meclisler arasında parçalanan yasama kuvvetini hiçe sayarak kanunları doğrudan doğruya plebisit yoluyle onaylatmağa başladı. Kendi seçtiği diğer iki konsül (Cambaceres, Lebrun) uygulamada herhangi bir söz hakkı olmayan uysal yardımcılardı. 1 800 Kişi, idarî ve adlî mekanizma ile iktisadî hayatın yeniden teşkilâtlandırılmasına kâfi geldi: hükûmet tarafından tayin edilen valiler, hâkimler ve maliye teşkilâtı, devleti güçlendirdi. Durumu henüz Paris'te sağlamlaşmamış olan Birinci konsül, yeni İtalya seferini çabuklaştırmak zorundaydı. İsviçre'den geçerek (Büyük Saint-Bernard, 14-23 mayıs 1800) Avusturyalıları arkadan kuşatan Bonapart, onları Marengo'da yendi (14 haziran). Fakat, Almanya ordusuna kumanda eden Moreau, Bonapart'ı büyük hayal kırıklığına uğratarak daha hızlı davrandı ve Hohenlinden zaferiyle savaşı sona erdirdi (3 aralık 1800). Lunéville'de (9 şubat 1801) Avusturya, Ren hududunu tanıdı ve İtalya'daki topraklarından bir kısmını da terk etti. İngiltere daha iyi direndi: Bonapart'ın İngiltere'ye karşı kullanmayı düşündüğü Tarafsızlar birliği, çar Pavel I'in öldürülmesi (23-24 mart gecesi, 1801) ve Kopenhag'ın bombardımanı (2 nisan 1801) yüzünden parçalandı. Fakat ticareti güç duruma düşen İngiltere, Amiens barışıyle (25 mart 1802) fransız sömürgelerini geri vermek ve Malta'yı boşaltmak zorunda kaldı. Silâh zoruyle elde edilen bu barış yüzünden halkın sevgilisi haline gelen Bonapart, Fransa'da, kendi yönetimi için gerekli huzuru sağlamayı başardı. Vendée'lileri silâh bırakmağa zorladıktan sonra (ocak-şubat 1800), cumhuriyet düşmanlarını yatıştırmağa çalıştı. Papa Pius VII ile imzalanan Konkardato (15-16 temmuz gecesi, 1801), kralcılığı dinî dayanağından yoksun bıraktı ve Fransa kilisesini hükûmetin emrine verdi. Buna karşılık Bonapart, Chouan'lara ve Jakobenlere karşı amansız davrandı. Çok geçmeden, giriştiği her teşebbüsü baltalamağa çalışan muhalefeti de sindirmeğe karar verdi, muhalif meclis üyeleri uzaklaştırıldı, kıskanç subaylar da zarif hizmete alındı. Sonra, halkın sevgisini istismar ederek 4 ağustos 1802 Anayasasını kabul ettirdi; bu anayasaya göre Bonapart ömür boyu konsül kalıyor, halefini kendisi seçebiliyor ve kendi seçtiği kimselerden meydana gelen senatoya ancak Anayasayı yorum ve tamamlama hakkı tanıyordu. Bonapart, ingilizlerin kuşkularını gidermek şöyle dursun, tam tersine fransız pazarlarını onlara kapamak ve çeşitli sömürgeler (Santo Domingo, Louisiana, Hindistan) kurmağa dayanan yayılma siyasetini açıklamaktan çekinmedi. 24 Ocak 1802'de İtalya cumhurbaşkanı, 19 şubat 1803'te, İsviçre Konfederasyonu arabulucu-

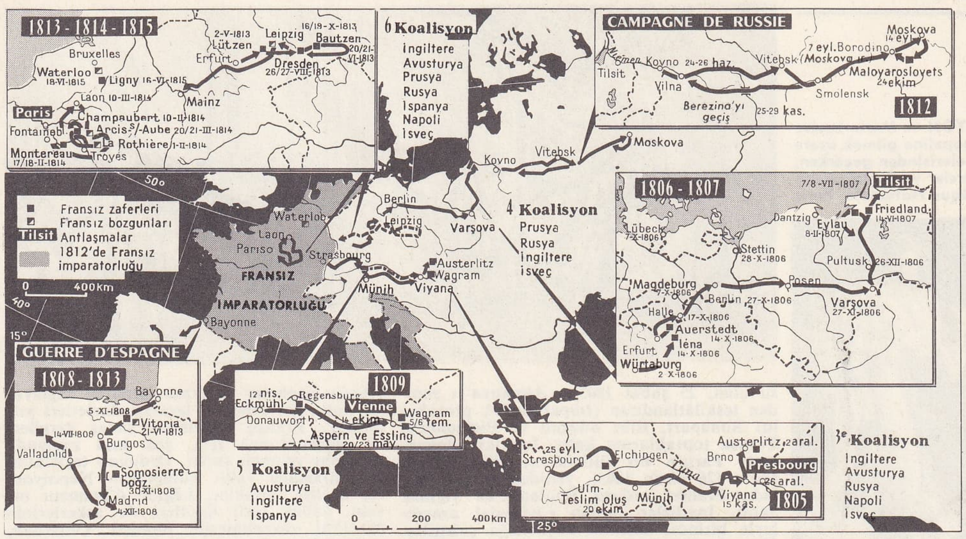

I. İmparatorluk savaşları

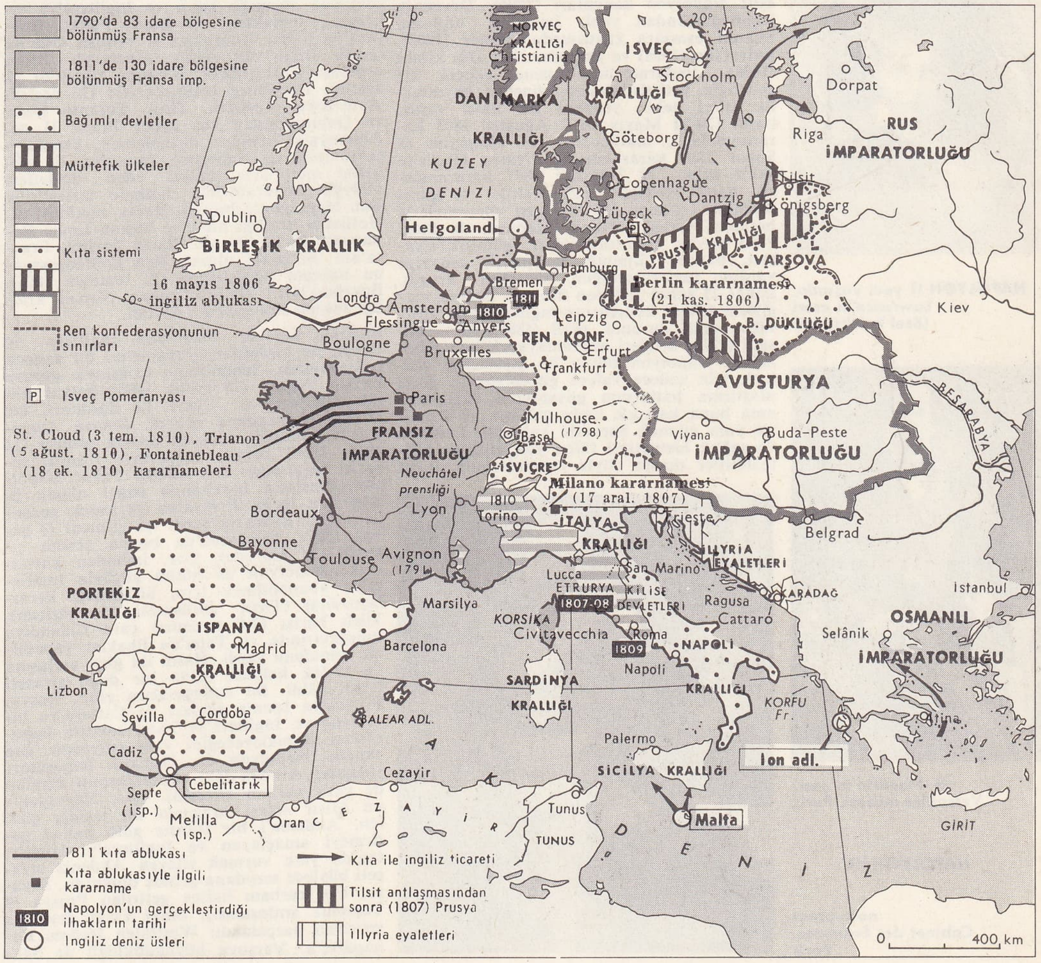

1811'de Avrupa

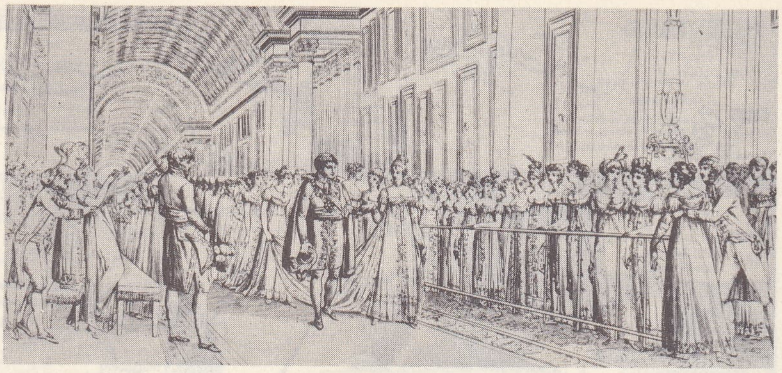

NAPOLYON ve Marie-Louise evlenme şapeline gitmek üzere Louvre galerisinden geçerken, Percier ve Fontaine'den Bibliothèque Nationale, Paris

kutsal kıyafetle, Gérard'ın eseri Versailles müzesi, Paris

NAPOLYON II yedi yaşında, Lawrence'in eseri (özel koleksiyon)

H. Flandrin'in eseri Versailles müzesi, Paris

NAPOLYON III

naip-prens Cabinet des Estampes, Paris

su olan, 25 şubat 1803'te Almanya'yı yeniden teşkilâtlandıran (İmparatorluk protokolu) Bonapart, Elbe adasını ve Piemonte'yi Fransa topraklarına kattı. İngiltere donanması Paris'e bir ültimatom gönderdikten sonra (26 nisan 1803), yeniden savaşa başladı. Fransız ordusu Boulogne'da yığınak yaptı. İngilizler, kralcı Cadoudal aracılığıyla birincsi konsülü kaçırmağa çalıştılar. Komplo meydana çıkarıldı. Kaçırma işinde parmağı olan Moreau sürgün edildi ve Enghien dükü kurşuna dizildi (20-21 mart gecesi, 1804). Birinci konsül, bu durumdan faydalanarak kendisini imparator ilân etti (Senato kararı, 18 mayıs 1804) ve papa Pius VII eliyle Notre-Dame kilisesinde taç giydi (2 aralık).

Rejim, sarayı ve yeni bir soylular sınıfı ile gerçek bir monarşi oldu. Napolyon bir yandan iktidarını sağlamlaştırırken, bir yandan da memleketin modernleştirilmesine devam etti: Napolyon kanunları (1804), Devrimin başıboşluğundan yeni kurtulan toplumu hukukî esaslara kavuşturdu; liseler (1802), üniversite (1806) ve İmparatorluk Din kitabı (1806) imparatorluğa hizmet edecek bir gençliğin yetiştirilmesine yöneldi; bayındırlık işleri şehre yepyeni bir hava verdi; basın (20-22 Mayıs ve 7 Ağustos 1805 kararnameleri), matbaacılık ve kitapçılık (5 Şubat 1810 kararnamesi), tiyatro (Paris'te sekiz salon, 29 Temmuz 1807 kararnamesi), hattâ edebiyat (şair Delille) ve güzel sanatlar (ressam David) bazı direnmelerle beraber (Chateaubriand, Madame de Stael v.d.) devlet hizmetine girdi; gümrük siyaseti, pancar ekiminin gelişmesi, sanayiye yardım, imparatorluğun servetini artırdı. Fakat 25 şubat 1804'ten itibaren dolaylı vergilerin tekrar konmasına rağmen imparatorluğun malî durumu, malî (1805) veya iktisadî (1811) krizleri atlatamayacak kadar bozuktu. Napolyon bütün bu meseleleri çözmek için sadece zafere güveniyordu; gerçi ulaştırma hatlarının güvenliğini sağlamıştı ama buna karşılık, ordu aylıksız ve ikmalsiz yola çıkmak zorunda kalmıştı. Levazım ve sağlık hizmetleri fiilen yok gibiydi. Müteahhitler devlet eliyle zenginleşiyor, fakat askerin cephane ve erzak ikmalini sağlayamıyordu. Bu sebeple, tarafsız devletleri yıldırmak, Fransa hazinesini savaş vergileri ile güçlendirmek için, çok kısa zamanda düşmanı yenmek şarttı. Ordunun teşkilâtını tamamlamağa vakit bulamayan Napolyon, hiç değilse nutuklar, Légion d'honneur nişanı, çabuk terfi ümitleri ile askerlerinin moralini yükseltmesini bilmişti. Onlardan, ortaya koyduğu strateji ilkeleri gereğince cebrî yürüyüşler, cüretli hücumlar isteyebiliyordu. İngiltere, İsveç, Napoli, özellikle Napolyon'u kıskanan çar Aleksandr I ve Napolyon'un İtalya siyasetinden (Lunévile'deki taahhütlerinin tersine Napolyon'un kendini İtalya kralı ilân etmesi [18 mayıs 1805], Liguria cumhuriyetini Fransa'ya bağlaması [6 haziran] ve italyan dukalıklarını dağıtmağa başlaması) kuşkulanan Avusturya imparatoru Franz II ile üçüncü bir koalisyon kurdu. İmparator, Trafalgar hezimetinden sonra (21 ekim 1805), Boulogne'dan çekilmek zorunda kaldı ve İngiltere'ye çıkarma yapmaktan vaz geçti. Fakat, Bavyera'ya dalan Avusturya I. ordusu Ulm'de teslim alındı (20 ekim); avusturya - rusya orduları Austerlitz'de bozguna uğratıldı (2 aralık), Pressburg antlaşmasıyle (26 aralık) Avusturya, Venedik, Tirol, Taranto İstria ve Dalmaçya'dan vaz geçti; Franz II de, Almanya'yı yeniden düzenlemek, Fransa'yı çevreleyen ve Napolyon kanunları ile yönetim metotlarını kabul eden devletleri «Büyük İmparatorluk» halinde birleştirme işini Napolyon'a bıraktı. Batav cumhuriyeti, Hollanda krallığı oldu ve başına Louis Bonaparte geçti. On altı alman devleti, Fransa'nın müttefiki olarak Ren konfederasyonu halinde birleştirildi (12 temmuz 1806). Bourbon'ların elinden alınan Napoli krallığı Joseph Bonaparte'a verildi.

Bununla beraber Napolyon, İngiltere ve Rusya ile başlatılan görüşmeleri bir sonuca bağlayamadı. Schönbrunn ittifakıyle gururu kırılan Prusya (15 aralık 1805) başkaldırarak İngiltere ve Rusya ile dördüncü bir koalisyon meydana getirdi. Jenave Auersted'te yenilgiye uğrayan prusya ordusu (14 ekim 1806) hemen tamamıyle fransız süvarisi tarafından esir edildi. Fakat Napolyon, Rusların harekâtına engel olmak üzere kışı Doğu Prusya'da geçirmek zorunda kaldı: Eylau'da şansı iyi gitmedi (8 şubat 1807), Friedland'da bunun acısını çıkardı (14 haziran). Çar, imhadan kurtulmak, Napolyon da bütün gücüyle İngiltere'yc abanabilmek için, birleşmeyi kararlaştırdılar (Tilsit görüşmesi, 25 haziran). Tilsit barışı (7-8 temmuz) çara finlandiya topraklarında ve Tuna'da ilhaklar yapabilme umudunu verdi. Hattâ iki gizli antlaşma ile taslak halinde ortak bir doğu siyaseti tespit edildi. Bu antlaşmalara göre, Rusya, Fransa'ya Ionnia adaları ile Cattaro'yu bırakıyor ve İngiltere'ye karşı savaşta imparatoru destekleyeceğini vaat ediyordu. Öte yandan Napolyon da, Osmanlı imparatorluğunun Avrupa daki topraklarının işgalinde çara yardım edecekti. İşte, Napolyon'un Mısır seferi sırasında ilk taslağı çizilen, Akdeniz'i bir fransız gölü haline getirmeyi amaçlayan ve İngiltere'yi Hindistan'da yere vurmak isteyen Akdeniz siyaseti böylece meydana gelmiş oluyordu. Savaşın baş kurbanı haline getirilen Prusya (9 Temmuz antlaşması), öteki vasat devletler yararına parçalandı: Westfalen Jérôme Bonaparte'a, Varşova büyükdüklüğü de Saksonya kralına verildi. Napolyon, Berlin kararnamesinde (21 kasım 1806) öngörülen ve avrupa pazarını İngiltere'ye kapatarak onun iktisadî gücünü yıkmayı hedef tutan «kıta ablukası»nı canlandırmak üzere, Avrupa'da hüküm süren barıştan faydalandı. Fakat 1807-1809 yıllarındaki ilhakların (Etruria'nın ilhakı, papalık devletlerinin işgali, Portekiz'in zaptı ve özellikle İspanya'ya elkonulması) asıl sebebi, ablukanın gereklerinden çok yeni uydu devletler kurma ihtiyacıdır. Napolyon Carlos IV ile Ferdinand VII'yi kendi lehine tahttan feragata zorladı, ikisini de enterne etti (Bayonne görüşmesi, 5-10 mayıs 1808) ve yerlerine kardeşi Josephe'i getirdi. İspanyol ve portekiz halklarının aslında pek tehlikeli olmayan ayaklanmaları, Trafalgar'da deniz hâkimiyetini ele geçiren ingiliz ordusunun müdahalesine imkân verdi. Fransız generallerinin (Bailen'de general Dupont, 21 temmuz 1808; Sintra'da general Junot, 30 ağustos) teslim olmaları, imparatorluğun prestijini bir hayli sarsmıştı. Avusturya'nın tekrar silâha sarıldığı bir sırada Büyük Ordu'nun İspanya'da harekâta geçebilmesi için Napolyon Erfurt'ta rus çarı ile buluştu (27 eylül-14 ekim 1808), müttefiğinin büyük bir sıkıntı içinde olduğunu sezen çar Aleksandr I Avusturya'ya karşı cephe almaktan kaçındı. Düşmanlarından daha çabuk hareket etmeyi aklına koyan Napolyon Büyük Ordu ile İspanya'ya hareket etti, düşmanlarını dağıttı, Madrid'i tekrar zaptetti (4 aralık), fakat bir ingiliz ordusunu tam esir edeceği sırada Astorga'daki başkumandanlık çadırına ulaştırılan gizli bir mektubu (3 ocak 1809) okur okumaz işleri yüzüstü bırakarak Paris'e dönmek zorunda kaldı. Büyük Ordu'yu emanet ettiği generalleri ispanya savaşını sona erdiremediler. Fransız işgalino karşı Almanya'da millî şuurun uyanmasını fırsat bilen Avusturya, Rusya'nın tarafsız kalacağına kanaat getirir getirmez 1809 nisanında Beşinci koalisyon ile birlikte Fransa'ya karşı harekete geçti. Wellesley'in kumandasındaki ingiliz birlikleri Portekiz'e bir çıkarma yaptılar (nisan 1809) ve Walcheren adasına kadar uzandılar (temmuz). Derme çatma bir ordunun başına geçen Napolyon Bavyera'da düşmanlarını püskürttü (Regensburg, 19-23 nisan) ve Viyana'ya girdi (13 mayıs). Tuna'yı geçmek için giriştiği ilk teşebbüste başarısızlığa uğradı (Asperne ve Essling 20-23 mayıs). İkinci teşebbüsünde ise Wagram zaferini kazandı (5-6 temmuz). «Viyana barışı» denilen Schönbrunn antlaşması (14 ekim) uyarınca Avusturya birçok bölgeyi Fransa'ya terk etti (bunlar illyria eyaletlerini meydana getirmiştir). Aile hayatında hayal kırıklığına uğrayan Napolyon, vâris sahibi olmak amacıyle yeniden kurmak için papa Pius VII'ye Fonboşadı ve arşidüşes Marie- Louise ile evlendi (1-2 nisan 1810), ondan «Roma kralı» diye anılan bir oğlu oldu (20 mart 1811); Rusya ittifakından hayal kırıklığına uğrayan imparator, güvenini Avusturya'ya bağlamıştı. Habsburg'ların müttefiki olarak devlet yönetimini bir monarşi haline getirmeğe çalıştı, eski devrimcilerden uzaklaştı ve idare mekanizmasına gittikçe kendisine bağlı soylu kişileri yerleştirdi.

İspanya dışında bütün Avupa dize gelmişti, fakat bu sonucu sürdürebilmek için gösterdiği insanüstü çaba imparatorun sinirlerini harap etmişti. Kendini kontrol edemiyor, ikide bir korkunç öfkelere kapılıyor, hiç bir uyarmaya kulak asmıyor ve muhalefeti sindirmek için polis baskısına, sansüre, devlet hapishanelerine güveniyordu. İkide bir ağır vergilerin konması, askerî celplerin günden güne artması, ablukanın yol açtığı iktisadî kriz ve mahrumiyetler, Pius VII'nin enterne edilmesi (6 temmuz 1809) Fransa'da ve özellikle uydu devletlerde hoşnutsuzluğun artmasına sebep oluyordu. Napolyon gerçi bu arada ablukayı kuvvetlendirmek için birtakım devletleri (Hollanda, temmuz 1810; Alman kıyıları, 13 aralık 1810) daha ilhak etmişti ama, zihnini asıl kurcalayan şey savaş hazırlıklarına girişen çarın tutumuydu. Para bulmak için ablukayı biraz daha gevşetti, Prusya (23 şubat 1812) ve Avusturya (14 mart) ile ittifaklar imzaladı ve çarın ültimatomuna (nisan) cevap vermeğe bile lüzum görmeden üçte ikisi yabancı erlerden meydana gelen 600 000 kişilik bir ordunun başına geçerek Rusya'yı işgale başladı (24

Foto. Lemare, Giraudon, Braun, B N. (LAROUSSE)

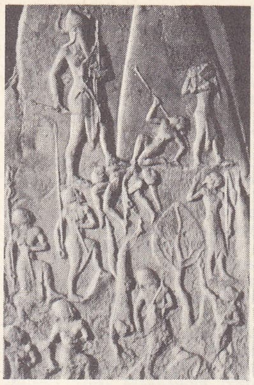

Naram - Sin dikilitaşı Louvre müzesi, Paris

haziran). Kendilerine pek güveni olmayan rus generalleri imparatorla savaşmaktan kaçınıyor ve sürekli olarak geriliyorlardı. İyi ikmal edilemeyen fransız birlikleri cebrî yürüyüşler yüzünden bitkin bir hale düşmüştü. İşi bir an önce bitirmek isteyen Napolyon, Rusya'nın iç bölgelerine doğru gittikçe dalıyordu; kanlı Borodino (veya Moskova) 7 Eylül savaşından sonra Moskova'ya girdi (14 eylül), fakat Ruslar şehri yakınca bütün ikmal umutları suya düştü. Çarla pazarlığa girişmek için yaptığı teşebbüslerden herhangi bir sonuç alamayınca, geri çekilmeğe karar verdi (19 ekim). Firar, soğuk ve açlıktan mevcudu bir hayli azalan ordusu kurtulabilmek için Ruslarla savaşmak zorunda kalıyordu (Berezina, 25 - 29 kasım). General Malet'nin Paris'te bir hükûmet darbesi yaptığını (23 ekim) haber alan imparator birliklerini Litvanya'da terk etmek zorunda kaldı (5 aralık). Ordunun kumandasını ele alan Murat, sonra da Eugène de Beauharnais durmadan ricat ediyorlardı; bu arada general Yorck'un Rusya birlikleri (Touroggen sözleşmesi, 30 aralık 1812) ve Schwarzenberg'in Avusturya birlikleri (Zeycz sözleşmesi, 30 ocak 1813) savaştan çekildiler. Napolyon, millî birliği yeniden kurmak için papa Pius VII'ye Fontainebleau konkordatosunu kabul ettirmeğe çalıştı (25 ocak 1813). Bu sayede bütün avrupa katoliklerini birleştirmeyi umuyordu.

Prusya ordusu Prusya'nın savaşa katılmasıyle (16 mart 1813) güçlenmişti. Aleksandr I ile Friedrich-Wilhelm III Almanya'yı ayaklandırmağa çalışıyorlardı; tekrar tarafsızlığa dönen Avusturya, arabulucu olarak ortaya çıktı. Napolyon nisan ayı sonunda Saale'ye hücuma geçti; Lützen'de (2 mayıs) ve Bautzen'de (20-21 mayıs) galip geldi. 4 Haziranda Metternich, Pleswitz'in ateşkesini kabul etti: maksadı yaz aylarında ordusunu kuvvetlendirmekti. Dresden görüşmesinde (26 haziran) ve Prag kongresinde hiç bir taviz koparamayan Avusturya şansölyesi, 11 ağustosta savaşa karar verdi. Askerlerinin tecrübesizliği ve alman birliklerinin çarpışmadan kaçınması yüzünden harekâtı dilediği gibi yürütemeyen Napolyon, Leipzig'de müttefiklere yenildi (16-19 ekim). Fransız ordusu Almanya üzerinden güç bela geri dönmeğe çalıştı; Bavyera'nın da saftan çıkması üzerine bu bölgede Fransa'nın

NARAYANA
Angkor Vat'ın bir atkı taşından detay,

durumu iyiden iyiye zorlaşmıştı; üstelik de büyük bir tifüs salgını orduyu kırıp geçiriyordu, artık büyük imparatorluğun sonu yaklaşmıştı: alman devletleri ve Hollanda ayaklandı; Vitoria hezimetinden (21 haziran 1813) sonra İspanya da elden gitmişti; bütün bunlara bir de Murat'nın ihaneti eklendi. Napolyon Fransızları memleketlerini savunmağa çağırdı, fakat, despotluğuyle gocundurduğu eşraf bu çağrıya kulak asmadı, fransız halkı tehlike karşısında kılını kıpırdatmadı, ordudaki yabancı birliklere güvenme imkânı kalmadı. Mareşallerin Champagne'a kadar ricat ettiklerini gören Napolyon, Paris'i kararlaştırılan tarihten önce terk etti (25 ocak 1814). Muhafız alayından kalan 60 000 kişilik bir orduyle Fransa seferine başladı; kendi strateji dehası ve Avusturya'nın maksatlı tereddütleri sayesinde iki ay daha tutunabildi (şubat-mart 1814). Fontainebleau'ya dönen Napolyon, müttefiklerin 31 martta işgal ettikleri Paris'e saldırmak için hazırlıklarını tamamlamak üzereyken mareşallerinin zoruyle oğlu lehine tahttan feragat etti (4 nisan) ve Marmont'un ihaneti üzerine de büsbütün çekilmek zorunda kaldı (6 nisan). İmzalanan Fontainebleau antlaşmasına (11 nisan) göre, Napolyon imparatorluk unvanını muhafaza ediyor, Elbe adası başkanlığına getiriliyor ve kendisine fransız hazinesinden bir maaş bağlanıyordu. 12 Nisanda intihar etmeyi denedikten sonra imparator, boyun eğmekten başka çıkar yol kalmadığını anladı; Fontainebleau'da yakınlarıyle vedalaştıktan sonra «güney»i kralcıların husumetinden kurtarmak için sırtına bir avusturyalı üniforması giyerek geçti. Bir süre de Küçük Elbe hükûmetinin teşkilâtlandırılmasıyle oyalandı. Viyana kongresinde bir ara Avrupa'dan sürülmesi söz konusu oldu, bunun üzerine Napolyon Fransızların Bourbon hanedanına karşı duydukları öfkeden yararlanmayı aklına koydu.

1 Mart 1815'te Golfe-Juan'a ayak bastı, bir kurşun bile atılmadan yalnız şahsî prestijiyle Fransa'nın tekrar başına geçti. Fakat Tuileries sarayına vardığı zaman (20 mart), durumun tam bir çıkmaza saplandığını anladı: dönüşünün yol açtığı devrimci hareketlere katılmayı reddederek aydın sınıfını kendine bağlamağa çalıştı. İmparatorluk anayasalarına eklediği yeni madde (22 nisan 1815) Louis XVIII şartının ana ilkelerine bir dönüş sayılabilirdi; fakat geçmişteki zorbalıklarını bununla unutturması imkânsızdı. Yüksek memurların imparatora hiç bir güveni kalmamıştı. Bütün barışçı demeçlerine rağmen büyük devletler Napolyon'u Avrupa'nın düşmanı gibi göstermeğe çalışıyorlardı. Wellington ve Blücher ordularının yığınağını önlemek için, Napolyon 15 haziran 1815'te Belçika'ya girdi, Prusyalıları Ligny'de yendi (16 haziran); Grouchy'yi Blücher'i oyalamakla görevlendirerek kendisi de Wellington'un üstüne yürüdü. Waterloo'da (18 haziran) İngilizlerin canlarını dişlerine takarak yaptıkları direnme bir de Grouchy'nin zaptedemediği Blücher'in çıkagelmesi karşısında imparator hezimete uğradı. Paris'e dönünce her ne kadar savaşa devam etmek için direndiyse de, milletvekillerinin bu fikre yanaşmaması karşısında 22 haziran günü oğlu Napoléon II lehine tahttan feragat etti. Önce Amerika'ya sığınmak istedi, başaramayınca İngilizlere teslim olmağa karar verdi (15 temmuz). *Bellerophon* gemisi ile Plymouth'a, oradan da *Northumberland* gemisiyle Saint-Helena'ya götürüldü ve ölümüne kadar orada tutuklu kaldı. Yer yer gerçeği kendi lehine değiştirdiği ve 1823'te Las Cases'in *Le Mémorial de Sainte-Hélene* (Sainte-Helena Hatıratı) başlığıyle yayımladığı hatıratını da burada yazdı. Zamanla İmparatorluk devrinin zorbalıkları hafızalardan silindi, yerini bir Napolyon efsanesine bıraktı. İmparatorun olağanüstü serüvenleri, son günlerini küçük bir adada geçirmesi romantikleri iyice büyülemişti: onu ilk Fransız devriminin mirasçısı ve milliyetçilik ilkesinin savunucusu olarak görüyorlardı. Napolyon, büyük kinleri ve sonsuz tutkuları uyandıracak kadar kişiliği karmaşık bir insandı. Kendini «devrim çocuğu» diye tanıtmasına rağmen Devrim'in bütün mirasını muhafaza etmedi fakat koyduğu kanunlarla 1789 ilkelerini bütün Avrupa'ya yaydı. Devrin temel ilkelerinden biri olan monarşilere karşı amansız mücadele fikrini de benimsemişti. Fakat millî gücü, yeni bir hanedanı savunmak ve sonsuz fetihlere girişmek uğruna harcamaktan çekinmedi. (→Bibliyo.) [L]

NAPOLYON (Eugène Louis). Bk. BONAPARTE.

NAPRAVNİK (Edvard Frantseviç), çek asıllı rus orkestra şefi ve bestecisi (Bejşt 1830-Petersburg 1916). Petersburg'da Mariyinskiy Tiyatrosu Rus operasında ve Çarlık Rus Müzik Konserleri Derneği orkestrasında yöneticilik yaptı. *Dubrovskiy* (1894) adlı bir opera, dört senfoni, üç yaylı çalgılar dörtlüsü, klasik anlayışta iki üçlü besteledi. (L).

NAPU i. Çinhindi'nde, İnsulinde ve Borneo adalarında yaşayan dağkeçisinin (*tragulus napu*) yerli adı. (L)

NAPUS i. Şalgamın ilmî adı. (L)

NAQUET (Alfred), fransız kimyacısı ve siyaset adamı (Carpentras 1834-Paris 1916). Hekimlik yaparken, cumhuriyetçi düşüncelerinden dolayı şüpheli görülerek İspanya'ya sürüldü (1867). Milletvekili (1871-1877, 1878-1883, 1890-1898) ve senatör (1883-1890) olarak sermaye üstüne vergi konmasını, maden ve demiryollarının devletleştirilmesini savundu; boşanma hakkı tanıyan bir kanun çıkarttırdı (1884), Boulanger'ciliği destekledi (1886) ve Panama meselesine karıştı. (L)

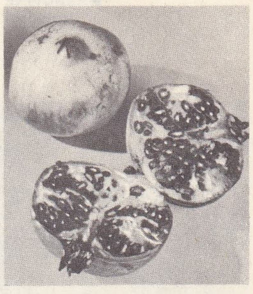

nar

NAR i. (fars. *enār*'dan *nār*). Bot. Karşıt yapraklı, parlak kırmızı çiçekli, dört köşe dallı ağaç. (İlmî adı *Punica granatum*. Nargillerden.) || ‹Aynı ağacın toparlakça, sert kabuklu, çok çekirdekli meyvesi. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Nar gibi,* iyi kızarmış yiyecekler için kullanılır.

— *Esk. Nar-bün,* nar ağacı. || *Nar-dan,* nar taneleri. Gözyaşı damlaları. || *Nar-pistan,* nar gibi yuvarlak meme. Memesi nar gibi yuvarlak olan (kız, kadın).

— G. santl. Bir cins süsleme motifi. (Boylamasına kesilmiş nar biçiminde olan bu motife özellikle Rönesanstaki italyan kumaşlarında yer verildi. Daha sonra her çeşit süslemede yaygın olarak kullanıldı.)

— Mutf. *Nar şerbeti,* nar suyuna şeker katılarak hazırlanan şerbet. (Ekşi narla yapılırsa daha lezzetli olur. Nar suyu süzülerek içine istenildiği kadar şeker katılır, soğuk olarak sunulur.) || *Nar şurubu,* koyuca bir şerbete nar suyu ve limon suyu katılarak hazırlanan şurup. (Süzülen şurup, temiz şişelere boşaltılır. Şişelerin ağzı sıkıca kapatılarak parafinlenir ve serin bir yerde saklanır. Kullanılacağı zaman içine su katılır.)

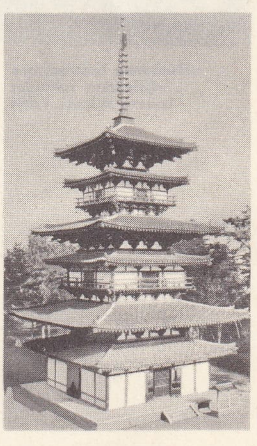

NARA (Japonya)
Yahushici tapınağı

— ANSİKL. *Nar,* hafifçe dikenli bir ağaççıktır; yaprakları düzgün, parlak, çiçekleri iri, canlı kırmızıdır. Yabanî olarak Anadolu sahillerinde, güney ve kuzey bölgelerin aşağı kısımlarında yetişir. Her tarafta bahçelerde de yetiştirilir, ama üretim çok değildir. (1970'te 963 000 ağaç, 17 000 ton üretim.)

Nar orta bir elma iriliğinde, kırmızımsı sert kabuklu bir meyvedir. İçinde sıralar halinde dizili pek çok çekirdek bulunur; çekirdeklerin üzeri kırmızımsı, saydam bir etle kaplıdır; meyvenin yenen kısmı çekirdekleri saran bu tatlı-buruk etli özdür. (ML)

NÂR i. (ar. *nār*). *Esk.* Ateş, od: *Verdi berka sehab içinde karar / Sanki hakister içre sakladı nâr* (Haletî). || Cehennem. || Ateş gibi yakan, yakıcı olan şey. || *Nâr-ı aşk,* aşk ateşi. || *Nâr-ı firak,* ayrılık ateşi: *Nazar et hal-i perişanıma bir kerre benim / Yanıyor nâr-ı firakınla serapâ bedenim* (Vasıf). || *Ehl-i nâr,* cehennemlik kimse. || *İhrak-bi-n-nâr,* ateşte yakma.

— ÇEŞ DEY. *Nâra yakmak,* bir kimseye kötülük etmek, zarar vermek. || (*Birinin*) *Nârına yanmak,* bir kimse yüzünden büyük zarara uğramak: *O, senin Şadi Beyin, hani ya Üsküdar'da basılan beyin nârına yandım* (Ahmed Rasim).

— Jeol. *Esk.* Ateş küre.

— Kim. *Esk. Nârı beyza* (veya *nârı ebyaz*), çok fazla kızdırılmış cisim, akkor.

— Patol. *Nârı farisiye,* yılancık. (M)

NARA i. (ar. *na*ʿ*ra* veya *na*ʿ*re*). Yüksek sesle haykırma, külhanbeyce bağırma: *Kü-*

NARA (Japonya)
Horyuci tapınağı
O. Fischer'in eserinden

Foto. X, Yvon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

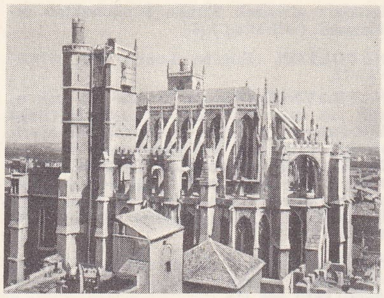

NARBONNE
katedral

«Narbonne Kaplaması»
«Çile»den sahneler
Louvre müzesi, Paris

me, gene evvelki tertip üzere o meyhaneden de çıktı, alttaki meyhaneye girdi, aynı hal, aynı raks, aynı saz. Fakat arada naralar vardı (Ahmed Rasim). *Gürültüler, naralar arasında karmakarışık bir alay ilerliyordu* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Nara atmak,* (genellikle sarhoş veya külhanbeyleri için) Yüksek sesle haykırmak: *Ve birden öyle müthiş, öyle keskin, öyle feci, öyle korkunç bir nara attı ki, ocağın başındaki Baba İstoyan sıçradı* (Ömer Seyfeddin). *İstasyonda indik. Apartmana gelirken Raif bir nara attı* (B. Felek).

— Tar. Bir tulumbacı deyimi. (Yangın söndürmekle görevli tulumbacılar, yangına giderken yolun açılması, halkın yoldan çekilmesi için «yangın var» diye bağırırlardı. Buna tulumbacı dilinde ve halk ağzında nara denirdi. Her bölge tulumbacılarının, özelliğini gösteren bir nara atış biçimi vardı.)

— Tasav. Bir tarikat ulu'sunun, derviş veya şeyhin ilâhî coşkunluğa kapılması sonucu, kendinden geçercesine bağırması. (Özellikle tekkelerde, zikir yapılan törenlerde şeyhler, dervişler aşka gelerek «Allah», «hay». «ya hey», «ya hu» diye nara atarlardı. Nara, tarikat dilinde insanın cezbeye kapılması, kendi benliğinden sıyrılması sonucu duyduğu coşkunluk yüzünden tevhidi bildiren çığlık anlamına gelir.) [M]

NARA, Japonya'da şehir, Honşu adasında; il idare merkezi, Biva gölünün güneyinde; 115 600 nüf. Canlı el sanatları merkezi. — *Nara ili,* 776 700 nüf.

— G. santl. Nara, 710-794 arasında Japonya'nın ilk sabit başkentiydi. Planında Tang'ların başkenti çin şehri Çang'an'ın planı örnek alınmış ve tamamıyle çin mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Bugün sınırları oldukça küçülen şehirde, birçok tapınak (eski sanat eserleri) ve yüzyıllık ağaçlarla dolu bir park vardı. «Nara çağı» (M. S. 645-794), Japon medeniyetinin altın çağıdır: «Hakuho» (645-710) ve «Tempyo» (710-794) dönemlerine ayrılır. O tarihte Suyların ve Tayların çin etkisinin büyük olmasına rağmen, Japonya bu etkiyi yücelik ve inceliğin büyük bir arılığa ulaştığı eserlerinde sindirmeyi başarmıştır. imparatorluk konağı hazinesindeki (Şosoin) eserler bu çağda yapılmıştır. (L)

NARA (BATI), Batı Pakistan'da akarsu; yaklş. 220 km. Batı Nara'nın, İndus'un sulama ve seferde kullanılmak üzere kanal haline getirilmiş eski bir yatağı olduğu sanılır. Sukkur bölgesinde çıkar, Mançhar gölüne dökülür. (L)

NARA (DOĞU), Batı Pakistan'da (Sind) akarsu; yaklş. 400 km. Ghaggar'ın oyduğu vâdisi bir sulama kanalı haline getirilmiştir; bu kanalı İndus'tan Sukkur'da ayrılan sular besler. Doğu Nara, Tar çölünü aşar ve Kuş Rann'ına ulaşır. (L)

NARA burnu, Çanakkale boğazının doğu kıyısında burun. Çanakkale şehrinin kuzeyinde bulunan bu burundan itibaren Çanakkale boğazı doğrultu değiştirir. Marmara denizine komşu olan kesiminde kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olan boğaz, Nara burnu ile Çanakkale arasında, kabaca kuzey-güney doğrultusu alır.

— Tar. Nara burnu açıklarında tarih boyunca birçok deniz kazası oldu, birçok gemi battı, karaya oturdu, yara aldı. Bunlardan başlıcaları şunlardır: fransız denizaltısı *Sapaire,* türk bataryalarının ateşiyle batırıldı (2 ocak 1915); bir ingiliz denizaltısı ağlara takılarak su yüzüne çıkmak zorunda kaldı; mürettebat, teslim olmadan önce gemiyi batırdı (4 eylül 1915); *Yavuz* zırhlısı, İmroz adasına yaptığı baskından dönerken karaya oturdu ve Turgut Reis, İntibah, Alemdar gemileri tarafından çekilerek kurtarıldı (1918); *Dumlupınar* adlı türk denizaltısı isveç bandıralı *Naboland* şilebiyle çarpıştı, denizaltı battı, şilep ağır yaralandı, 81 türk denizcisi şehit oldu (4 nisan 1953) [bk. DUMLUPINAR FACİASI]; yunan bandıralı iki şilep, *Mairerula* ve *Christakis* çarpıştı, iki gemi de ağır yara aldı (30 ekim 1965); *Tayyar* adlı türk şilebiyle 856 borda numaralı sovyet gemisi çarpıştı, iki gemi de yara aldı (1 kasım 1970). [M]

NARACI i. (*nara*'dan *nara-cı*). Teşk. tar. Yangın yerine giden tulumbacılara yol açmak için bağıran görevli. (*Naracı*'lar, sesi gür ve kalın olanlar arasında seçilirdi.) [M]

NARAİ veya **PHRA NARAİ** (öl. 1688), Siyam kralı (1657-1688). Hükümdarlığının başlangıcında birçok muhalifi idam ettirdi. Yunanlı serüvenci Konstantinos Phaulkon'un etkisiyle (kendisi de cizvitlerin etkisinde kalmıştı) Fransa'ya verdiği imtiyazlar, 1687 - 1688'de Phetracha'nın yönettiği gelenekçi bir tepkiye yol açtı ve Phetracha Phra Narai'nin yerini aldı. (L)

NARAM-SİN, akkad kralı (M.Ö. 2600'e doğr.), Sargon'un torunu. İran körfezinden Küçük Asya'ya kadar uzanan bütün bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Elamlıları, Gutileri, Lullubi'leri ve Aramîleri yendikten sonra, Manda'ların (Medler) ilk saldırılarına karşı koydu, «dört bölgenin kıralı» ilân edildi ve «Agade tanrısı» adını aldı. (L)

Naram-Sin dikilitaşı, II. binyılın sonunda ganimet olarak Sus'a götürülen ve orada bulunan zafer dikilitaşı. Pembe kumtaşından yapılan bu anıt (Louvre müzesi), kralın bir dağ halkına karşı kazandığı zaferi anmak için dikilmişti. Başındaki boynuzlu taçtan anlaşıldığına göre tanrılaştırılmış olan Naram-Sin, ordularının başında dağa tırmanır. Ayaklarının altında yenik düşen düşman askerleri yatar, içlerinden biri ellerini kaldırarak aman diler. Bir koni ile belirtilmiş olan dağın tepesinde gökyüzü tanrılarının simgeleri olan güneş kursları vardır. Tırmanan birliklerin hareketi, kabartmayı sümer yapılarındaki durgunluktan ayırır. Üzerindeki yazıların bir kısmı, dikilitaşı gaspeden Elamlılar tarafından değiştirilmiştir. (L)

NARASİMHA («arslan - insan»), tanrı Vişnu'nun cisimleşmesi (veya *avatara*'sı). Tanrılığını inkâr eden şeytan Hiranya kasipu'ya karşı savaşmak için, tanrı «arslan-insan» biçimine büründü. Ya hareket halinde veya elinde bir levha ve kepçe ile temsil edilir. (L)

NARAVAS, numidyalı prens (M. Ö. III. yy.). Kendi süvarilerini Hamilkar'ın emrine vererek baş kaldıran kartacalı ücretli askerlerin yenilmesini sağladı (M. Ö. 239 - 237). [L]

NARAYANA («sular içinde hareket eden kimse»), başlangıçta bağımsız olan, epik devirde ise Vişnu'ya bağlanan bir tanrının adı. Kaos okyanusunun sularında göründüğü söylenir. (L)

NARAYANGANJ, Doğu Pakistan'da (Dakka ili) şehir, Dhalesvari'nin bir kolu kıyısında, Dakka'nın güneydoğusunda; 56 000 nüf. Hooghly fabrikalarına pirinç (özellikle kenevir) ihraç eden ticaret limanı. Karnaphuli hidroelektrik santralıyle ilişkili olarak gelişen sanayi merkezi (hafif metalürji, tersaneler, şeker ve çeltik fabrikaları; jüt işlenmesi; kâğıt yapımı). [L]

NARBADA, Hindistan'da ırmak; 1 230 km. Maikal dağlarındaki (Madhya Pradeş) kutsal Armanatak dağından doğan Narbada, Hindistan'ın en kutsal ırmaklarından biridir: haliçten kaynağa kadar yaya olarak bir kıyıdan gitmek ve öbüründen dönmek en değerli haç ziyaretlerinden biridir. Irmak, Mermer Kayalar geçitlerinden batıya doğru akar, adını taşıyan büyük çöküntü hendeğini takip eder ve Cambay körfezinde Umman denizine dökülür. Narbada hendeği, Hindistanın doğusu ile batısı arasında en kullanışlı ulaşım yoludur. Hindistan ile Dekkan arasındaki geleneksel sınır, ırmağı takip eder; Narbada arî istilâsının güney sınırı olmuştur. (L)

NARBONENSİS. Esk. çoğ. Roma Galyası'nda eyalet, M.Ö. 27'de eski *Provincia*'nın (*Gallia Transalpina* veya [«Alplerötesi eyalet»] adı verilen bölge) Augustus tarafından bölünmesinden sonra kuruldu; daha sonra *Gallia Braccata* adlı bir eyalet haline getirildi ve sonunda merkezinin adını aldı; önce imparatorluk, sonra senato eyaleti oldu (M. Ö. 22). Bölge Roma'nın İtalya'daki yerleşme hareketinin yol açtığı güçlükler sonunda yeni bir arazi bulmayı tasarladığı sanılan dönemde işgal edildi. Fetih zaten kısa süre önce müttefik şehir Marsilya'nın Sali Keltlerinin ordularının akınlarından yakındığı sırada başlamıştı. M. Flavius Flaccus, Voconti'ler ve Salii'ler üstüne kanlı bir sefer yaptı (125-124). C. Sextius Calvinus, Salii'lerin müstahkem şehri Entremont'u zaptetti ve eteğinde Marsilya'nın iç topraklarını gözaltında tutan *Aquae Sextiae* (Alix) kolonisini kurdu (123-122). C. Domitius Ahenobarbus, Allobroge'ler sığınan Salii'lerin peşine düştü ve filleriyle dehşete düşürdüğü galyalı birlikleri, Sorgue ırmağı kıyılarında yendi (121). Senato, işleri hızlandırmağa karar verdi: bu, Caius Gracchhus'un devrilmesinden sonra kamuoyunun dikkatini başka noktaya çekmek için iyi bir fırsattı. Fabius Maximus, Domitius'a yardıma geldi ve iki kumandan dört lejyonla Allobroges'lere ve Arverni'lere karşı büyük bir zafer kazandılar. Domitius, Arverni'lerin kaçan kralı Bituitus'u takip etti ve adamlarının ihaneti sonucunda yakalandı; Ruten'leri dağlara püskürttü ve Albigeois'yı ele geçirdi. Öbür halk toplulukları hiç direnmedi. Bölgede ordugâhlar kuran Domitius, Elne-Rhône yoluna adını verdi (*via Domitia*). Yeni eyalet kısa süre sonra, 117'de kurulan Narbonne kolonisini de sınırlarına kattı: 106-100 yılları arasında yeni bir bastırma hareketine girişildi: germen halk topluluklarındaki kımıltılar Narbonnensis'te yankı uyandırdı. Servilius Caepio, Toulouse'a boyun eğdirdi ve yüklü bir tazminat aldı; sonra, Rhône'u takip ederek bölgeye inen Barbarlara yenildi (Orange, 105). İkinci saldırı dalgasını bozguna uğratan (Alix, 102) Marius, durumu kurtardı. Barbar akınları karşısında İtalya bile korkudan titremişti. Toulouse bölgesinden Leman'a kadar uzanan, iklimi ve ürünleriyle İtalya'ya çok benzeyen eyalet, Galya'nın Akdeniz bölgesini içine alıyordu; iklim öylesine İtalya'yı andırıyordu ki İtalya ile rekabete girişmesinden korkan senato, Narbonnensis Galyalılarının üzüm ve zeytin yetiştirmesini yasakladı. Augustus ülkedeki ordugâhları kaldırdı. Kelt kabileleri ismen bile yok oldu; yerlerini zengin ve iyi inşa edilmiş şehirler aldı. Galyalılardan pek az iz taşıyan bu şehirlerin (Narbonne, Nîmes, Orange, Vienne, Arles, Aix) iktisadî faaliyeti, Marsilya için tehlikeli bir rekabete yol açtı (Marsilya, M. Ö. 49'da eyalet topraklarına katıldı). İmparatorluk yönetiminin teşkilâtı üstüne *Lex Concilii Narbonensis* (Narbonensis Meclisi yasası) bilgi verir. Şehirlerin temsilcilerini kapsayan meclisin pek az yetkisi vardı; Narbonne'da toplanırdı. Diocletianus'tan sonra eyalet *Viennoise* (kuzeydoğu), *Narbonnensis I* (Rhône ırmağının batısında) ve *Narbonnensis II* adıyle üçe bölündü. (L)

NARBONNE, Fransa'da Aude idare bölge-

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

sinde idare çevresi merkezi. Aşağı Languedoc'ta, bağlarla kaplı geniş bir ovanın ortasında, Robine kanalı kıyısında; 35 899 nüf. Büyük şarap pazarı. — *Narbonne idare çevresi,* 97 278 nüf.

— Tar. *Narbo Martius,* Domitius Ahenobarbus'un Gallia eyaletini kurmasından sonra eyalette inşa edilen (M. Ö. 118-117) ilk roma kolonisidir. Roma öncesi oppidum'u Ensérune*'un yerini alan Narbonne, güneyindeki denizkulaklarına dökülen Aude ırmağıyle denize açılıyordu; Güney Galya'nın Marsilya'dan sonra başlıca limanıydı. 46'da Sezar'ın yaşlı askerlerini (X. Lejyon) kapsayan yeni bir kolon topluluğunun yerleştirilmesiyle, şehir Batı'nın en güzel şehirlerinden biri haline geldi. İmparator Antonius burada doğdu. Şehrin meşhur capitolium'unun temelleri ve amfiteatr'ının kalıntıları bulunmuştur. Romalılardan kalma köprü hâlâ ayaktadır. Doğu Roma imparatorluğu zamanında surlarla çevrilen şehri Vizigotlar daha 413'te ele geçirdiler ve uzun süre elde tuttular (462-719). İspanya Arapları da 759'da Franklar tarafından ülkeden çıkarılıncaya kadar şehre hâkim oldular. Karolenj dükalığı Gothie'nin merkezi olduktan sonra şehir, başpiskoposluk (Cite), vikontluk (Bourg) ve bağımsız bir yahudi semti yahudilerin kovulduğu XIV. yy. başına kadar refah içinde yaşadı. 1320'de Aude, setlerini yıkarak ovayı su altında bıraktı ve o tarihten sonra bugünkü çığırını takip etti; bataklık eski yatağı, bir salgın hastalık yuvası haline geldi; bu olaylar sonucunda şehrin zenginliği azaldı ve deniz faaliyeti tamamıyle durdu. (L)

Narbonne kaplaması, hıristiyanların «büyük perhiz»i sırasında portatif bir mihraplık için ipek üstüne yapılmış grizay mihrap kaplaması. Üstünde İsa'nın çilesini canlandıran sahneler, Karl V ile karısının portreleri yer alır. 1373-1378 Arasında yapılmıştır. 0,78 m × 2,86 m boyutundaki eser, Louvre müzesindedir. Paris minyatürleri ile bir benzerliği vardır. Jean d'Orléans tarafından yapıldığı sanılmaktadır. (L)

NARBONNE-LARA (Louis Marie Jacques Amalric de, — kontu), fransız siyaset adamı (Colorno, Parma dukalığı 1755-Thurgau 1813). Annesi, Madame Adelaïde'in nedimesiydi (1760). Narbonne-Lura, 1771'de fransız subayı oldu. Tümgeneralliğe yükselince, Duportail'in yerine savaş bakanlığına getirildi (aralık 1791). Savaştan yana olduğu için kral tarafından görevinden alındı (mart 1792). 1793'te göç etti, 1800'de tekrar Fransa'ya döndü; Münih elçiliğine tayin edildi (1810), 1811'de Napolyon'un yaveri oldu; görüşme teklifinde bulunmak üzere Aleksandr I'e gönderildi, ama kendisine yol verildi (mayıs 1812). Viyana elçiliğine tayin edildi (1813), Prag konferanslarına katıldı (haziran), sonra Thurgau valisi oldu. (L)

Narbonne müzesi, Narbonne başpiskoposları sarayındaki (denetlemeli, belediye) TARİH VE SANAT MÜZESİ'nde XVII. ve XVIII. yy. italyan (Tintoretto), ispanyol, flaman, hollanda (Oğul Bruegel), fransız resimleri (Rigaud'nun portreleri, Mignard), döşeme eşyası, Limousin mineleri, çiniler ve roma mozaikleri bulunur. (L)

NARBÜLBÜLÜ bls. i. Zool. Bk. ALGERDAN.

NARCIL veya **NARÇİL** veya **NARGİL** i. (fars. *närkil* > ar. *nārcil*'den). *Esk.* Hindistancevizi.

— G. santl. *Esk. Narcıl tespih,* hindistancevizinden yapılmış tespih. (Hindistancevizi kozalak halindeyken özel bir âletle delinerek ipliğe dizilir. Kullanıldıkça rengi beyazdan sarıya döner. İmamesi kırık olmayan sararmış narcıl tespihler, kehribar tespihler kadar değerli sayılır.) [M]

NARCİSSUS, imparator Claudius'un azatlı kölesi (öl. M.S. 54). İmparatorun sekreteriydi. Aç gözlü bir adamdı. Gerçekte, imparatorluğu azatlı birkaç köle ile birlikte o yönetiyordu. Hükümdara, diğer işlerde olduğu gibi, büyük bayındırlık işlerinde de çok iyi bir rehber oldu. Saltanatın başlangıcında, Britanya'ya çıkartma yapacak olan birliklerin ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. *Ab Epistulis* bürosunu ve Fucino gölü çalışmalarını yönetti. Messalina ile anlaştı, sonra da tam vaktinde, imparatorluğu kurtarmayı başardı. Britannicus'un taraftarı ve Agrippina'nın düşmanı olan Narcissus, Neron'un tahta çıktığı sırada, Agrippina'nın kışkırtmasıyle öldürüldü. (L)

NARÇİÇEĞİ bls. sıf. ve i. Parlak kırmızı (renk).

◆ **İ.** Kıyf. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda kullanılan bir çeşit fes (narçiçeği rengindе olan bu fesi Meşrutiyete kadar [1908] hafiyeler giyerdi). [M]

NARÇİL i. Bk. NARCIL.

NARDA. Coğ. Bk. ARTA.

NARDENK i. (fars. *nardenk*). *Esk.* Nar, erik, elma, kızılcık gibi meyvelerden yapılan, ekşimsi tadı olan pekmez. (M)

NARDİ (Iacopo), italyan yazarı (Floransa 1476 - Venedik 1563). Medici'lerin düşmanıydı. 1530'da Medici'ler tarafından Floransa'dan sürüldü, önce Livorno, Roma, sonra da Venedik'e sığındı. Komediler, Karnaval şarkıları, bir Titus - Livius tercümesi ve özellikle 1494-1532 arasındaki olayları anlatan *Storia di Firenze* (Floransa Tarihi) [1582] adlı on ciltlik bir eser yayımladı. (L)

NARDİN i. (fars. *nardin*). Bot. *Esk.* Bir sümbül çeşidi. (İlmi adı *Nardus stricta*). [M]

NARDİNİ (Pietro), italyan kemancısı ve bestecisi (Fibbiana, Floransa 1722 - Floransa 1793). Tartini'nin öğrencisiydi. 1753'ten 1767'ye kadar Stuttgart sarayında birinci kemancı olarak çalıştı, Livorno ve Padova'da (Tartini'nin yanında) bir süre kaldıktan sonra, Floransa sarayının kapella yöneticisi oldu. Altı keman konçertosu, altı sonat, altı keman *soli*'si (1765-1770), iki keman için altı sonat, flütlü 6 üçlü, 6 yaylılar için dörtlü (1782), iki keman için 6 düo (ikili) besteledi. Keman çalışındaki ifade yoğunluğu ile Leopold Mozart ve Schubert'in takdirini kazanmış, bestelerindeki üslûpla da yeni sonat biçimini daha o zamandan müjdelemişti. (L)

NARDO, İtalya'da şehir, Apulia'da (Lecce ili), Tarento körfezi yakınında; 29 100 nüf. Roman ve gotik üslûbunda (onarılmış) katedral. Tarım ve ticaret merkezi. Burası Eskiçağdaki *Neretum* şehridir. (L)

NARDO Dİ CİONE, italyan ressamı (Floransa [?] - ay.y. 1366), Iacopo di Cione ve Andrea Orcagna'nın kardeşi. Santa Maria Novella'nın koro yerinde ve Santa Croce'nin sahnında Andrea ile çalıştı. En önemli eseri olan *Adalet, Cennet, Cehennem* fresklerinde (Floransa, Santa Maria Novella, Strozzi şapeli), Stefano ve Maso gibi önemli giotto'culari izlediği görülür. Maso'nun ince ve aydınlık renklerini benimsemekle beraber, kabartmayı yumuşatmış ve derinlik duygusunu hafifletmiştir. (L)

NARDOSMİA i. *Petasites fragrans*'ın diğer adı. (L)

NARDOSTACHYS i. Köksaplı çokyıllık otsu bitki; yaprakları birbirine karşıt, çiçekleri talkım durumundadır. (Himalayalar'da iki türü yetişir; *Nardostachys Jatamansis*'in kökünden lavantacılıkta kullanılan bir hulâsa elde edilir. Kediotugillerden.) [L]

NARDUS i. (yun. *nardos*). Diken yapraklı otsu bitki; çayırlarda yetişir. (Papirüsgillerden.) || Kediotugillerden çeşitli bitkilerin kökü ve köksapı.

— ANSİKL. Kediotugillerden bazı bitkilerin kökü hoş kokulu, aromatik ve acı olduğu için, bunlardan çıkarılan koku eskiden uyartıcı ve sinir yatıştırıcı olarak kullanılırdı. (L)

NARE i. (ar. *naʿre*). *Esk.* Nara. || *Nare-i hayyâk Allah,* «Allah canını bağışlasın» şeklindeki bağırma. || *Nare-i mestane,* sarhoş gibi nara atıp haykırma. || *Nare-endaz* (veya *nare-zen*), nara atan, bağıran. (M)

NAREJNIY (Vasiliy Trofimoviç), rus yazarı (Ustivitsa, Gadyaç yakınları, Ukrayna 1780 - Petersburg 1825). Gürcistan'da memurdu. Çar yönetiminin koyduğu adaletsiz vergiler üstüne yazdığı roman (*Çyorniy God* [Kara Yıl]), sansür tarafından yasaklandı ve ancak 1829'da yayımlanabildi. Millî zaferlere adanan *Slavyanskiye Veçera* (İslav Geceleri) [1809] adlı manzumeleri büyük başarı kazandı. *Rossiyskiy Jilblas ili Pohojdeniya Knyazya Gavrila Simonoviça Çistyakova* (Rus Gil Blas'ı veya Prens Gavril Simonoviç Çistyakov'un Serüvenleri) [1814] adlı romanı modern rus edebiyatındaki ilk yergi romanıdır. Eserin devamı yasaklandı ve ancak 1948'de yazarın külliyatı arasında yayımlandı. (L)

NARENC veya **NARENG** i. (fars. *nareng*'den ar. *narenc*). *Esk.* Turunç. || Portakal.

◆ **Narencî** veya **narengî** sıf. *Esk.* Turuncu, turunç veya portakal renginde olan. (M)

NARENCİYE i. (ar. *narenc*'den *narenciye*). Bot. Portakal, limon, mandalina, turunç, greypfrut gibi meyvelerin ortak adı. *Eşanl.* TURUNÇGİLLER.

— ANSİKL. Dünya *narenciye* üretimi yılda 14 milyon tonu bulur. A.B.D. Kaliforniya'daki narenciye bahçeleri sayesinde başta gelir (dünya üretiminin yüzde 46'sı). Ondan sonra sıra ile İspanya (yüzde 9), kuzeyde üretimini önemli derecede artırmış olan Brezilya, başta İsrail olmak üzere ortadoğu ülkeleri (İsrail büyük ihracatçılardan biri oldu), Japonya, Doğu Hint adaları ve Güney Afrika birliği gelir.

● *Türkiye'de.* Narenciyeyi Türkiye'ye, Büyük İskender ordularının Hindistan dönüşü getirdiği sanılmaktadır. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde (XVII. yy.) narenciyeden bahseder. Türkiye'de narenciye çeşitleri Cumhuriyet dönemine kadar fazla bir gelişme göstermedi. İmparatorluk zamanında bu ürünler Suriye, Lübnan ve Filistin gibi güney eyaletlerinden getirilirdi. 1923'ten sonra yeni imkânlar araştırılmağa başlandı

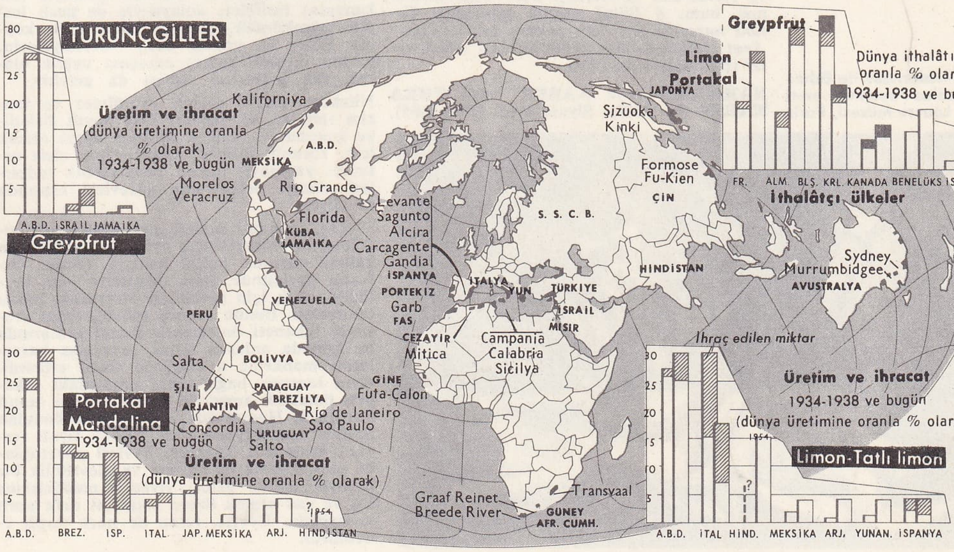

dünyada narenciye üretimi

ve Kıbrıs, Rodos, Filistin, İtalya gibi ülkelerden getirilen fidanlarla narenciye çeşitleri ve cinsleri geliştirildi. Bunun yanı sıra narenciye üretimi de arttı. Narenciye üretimindeki gelişme hızlandı: 1940'ta 6 600 hektar alanındaki narenciye bahçeleri, 1969'da, yalnız meyveli ağaçların kapladığı alan olarak 35 371 hektara yükseldi. Bu arada, erken ürün olarak *washington,* mevsim ortası ürünü olarak *yafa* ve *finike,* mevsim sonu ürünü olarak da *valencia* çeşitlerinin standardı sağlandı. Bunların yanı sıra standart dışı çeşitlerin yetiştirilmesine devam edildi: erken ürün, *akçay şekeri;* mevsim ortası ürünü, *alanya dilimlisi, trablus yerlisi, dörtyol yerlisi, kan portakalı;* mevsim sonu ürünü, *konya yerlisi.* Mandalinada: erken ürün, *satsuma, klementin;* mevsim ortası ürünü, *willow yaprağı* ve *wilking.* Limonda: erken ürün, *interdomato, lamas;* mevsim ortası ve mevsim sonu ürünü, *kütdiken, mollamehmet, demre dikensiz.* Narenciye üretim alanları genişlerken bunların ihracatında da hızlı bir gelişme oldu. Türkiye'nin 1969 yılı narenciye üretimi yaklaşık olarak 600 000 tondu. (ML)

NARENG i. Bk. NARENC.

NARES (sir George Strong), iskoçyalı denizci ve kâşif (Aberdeen 1831 - Surbiton, Surrey 1915). 1852-1854 Arasında Belcher'in Arktika seferine katıldı, sonra çeşitli denizlerde keşif gezileri yaptı. 1872'de *Challenger* denizbilim seferinin (1872-1874) başına getirildi. 1875'te iki gemi ile (*Discovery* ve *Alert*) arktika denizlerine yapılacak bir seferin yöneticiliğine tayin edildi. Smith Sound'a yöneldi; *Alert* gemisi, kışı 81°30′ kuzey enleminde geçirmek zorunda kaldı; burası kuzeyde gemiyle ulaşılan en son noktaydı. Bu sırada *Discovery,* Lady Franklin koyuna girerken buzlar arasında sıkışıp kaldı. Nares, 1876 martında kıyıların haritasını çizmek için kızakla seferler düzenledi. Markham yönetimindeki kafile, Ellesmere bölgesinin en uç noktasına (80°30′ kuzey enlemi) ulaştı. 1876 Eylülünde iki gemi geri döndü ve Nares'e 1878'de *Alert* gemisiyle güney denizlerinde bir okyanusbilim seferi yapmak görevi verildi. Eserleri: *Reports on Ocean Soundings and Temperature* (Okyanus'ta Ses ve Isı Üstüne Raporlar) [6 cilt, 1874-1875]; *The Official Report of the Arctic Expedition* (Arktik Sefer Üstüne Resmî Rapor) [1876]; *Narrative of a Voyage to the Polar Sea During 1875-1876* (1875-1876 Arasında Kutup Denizinde Yapılan Bir Geziden Notlar) [2 cilt, 1878]. (L)

NARESA sıf. (fars. *nā-,* olumsuzluk eki ve *resā*'dan *nā-resā*). *Esk.* Uygunsuz, uygun olmayan. || Yetişmemiş, olgunlaşmamış, ham.

◆ **Naresayî** i. *Esk.* Uygunsuzluk, uygun olmama hali. || Yetişmemiş, olgunlaşmamış olma hali, hamlık. (M)

NARESİDE sıf. (fars. *nā-,* olumsuzluk eki ve *reside*'den *nā-reside*). *Esk.* Olgunlaşmamış, ham. || Büluğ çağına gelmemiş: *Cefanı nareside tıfl iken çektim bildim kim / Seni Hallâk-ı âlem böyle fettân-ı cihan eyler* (Bağdatlı Ruhi). [M]

NARESUEN veya **NARET** veya **PHRA NARET** (öl. 1605), Siyam kralı (1590-1605), Siyam millî tarihi kahramanlarından. Avrupalı yazarların «Kara prens» adını verdikleri Naresuen, yurdunu tehdit eden Birmanyalı istilâcıları geri püskürttü ve 1592'de Nong Saray'da (Suphan yakınları) bozguna uğrattı. 1593'te ordularını Kamboç üstüne sürdü ve başkent Lovek'i ele geçirdi. Öldüğü zaman Siyam, Asya'nın büyük devletlerinden biri olmuştu. (L)

«Narkissos ile Ekho»
Nicolas Poussin'in eseri
Louvre müzesi, Paris

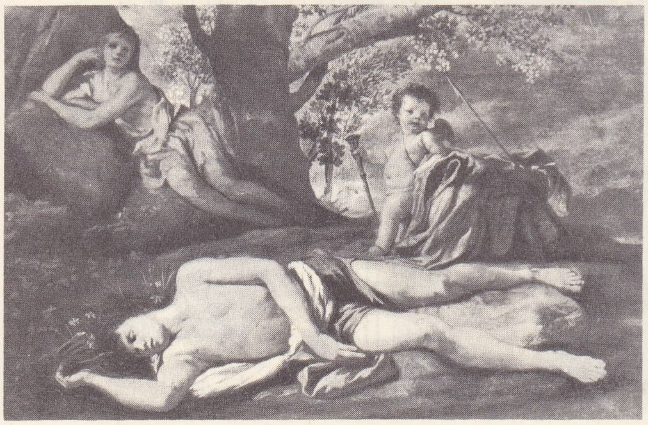

NAREV, S.S.C.B.'de ve Polonya'da ırmak, Vistül ırmağıyle kavuştuğu yerin kırk kilometre kadar ötesinde Bug'a dökülür; 480 km. Narev Rusya'da doğar ve Biebrza, Pisa, Rozoga, Omulev, Orzyc kollarıyle Mazurya'nın sularını toplar. (L)

NARGİL i. Bk. NARCIL.

NARGİLE i. (fars. *nārgīl*'den *nārgile*). Tömbeki adlı bir cins tütünün dumanının sudan geçirilerek içilmesini sağlayan araç: *Bu oturuşuyle uydurma resimlerin nargile içen sultan hanımlarına benziyordu* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] || *Nargile doldurmak,* tömbekiyi nargilenin üst tarafında bulunan lüle adlı kısma koymak. || *Nargile suyu. Mec.* Pek lezzetsiz içecek. || *Esk. Nargile-keş,* nargile içen.

— ANSİKL. *Nargile* lüle, gövde, marpuç bölümlerinden meydana gelir. *Lüle,* çömlekçi çamurundan yapılmıştır; üzeri deliklidir. Tömbeki bu kısma konarak yakılır. Lülenin oymalı gümüş, pirinç veya bakır bir mahfazası vardır. *Gövde,* lülenin oturduğu kısımdır. Çoğunlukla boynu dar, karnı geniş sürahi biçimindedir. Camdan, sırçadan veya madenden yapılır. Gövdeye su doldurulur. Lüle kısmından inen bir boru aracılığıyle tömbekinin dumanı bu suyun içinde yıkanır. *Marpuç,* gövdenin üst kısmına bağlı bir hortumun ucundadır. Genellikle kehribardan yapılır. Yıkanan duman, marpucun imame adı verilen uç kısmından ağız yoluyle çekilir. (M)

NARGİLLER çoğl. i. Mersinler takımından iki çenekli bitkiler familyası; biricik cinsi *nar ağacı*'dır. (L)

NARH i. (fars. *nirh*'ten *narh*). İda. huk. Kanunun yetkili kıldığı kamu makamları tarafından, özellikle bazı zorunlu ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları için tespit edilen, uyulması mecburî azamî had. || *Narh koymak,* ihtiyaç maddeleri için sabit fiyat tespit etmek.

— ANSİKL. İda. huk. *Narh,* genellikle azamî fiyat tespitini ifade etmekle birlikte, haksız rekabeti önlemek, üreticiyi korumak gibi sebeplerle taban fiyatın tespiti amacıyle de konabilir. Ancak, yaygın anlamıyle narh, günlük dilde ve belediyeler mevzuatında zorunlu malların azamî satış fiyatlarının tespitini ifade eder. Narh, idarenin, iktisadî alandaki zabıta görev ve hizmetinin aracıdır. Belediye kanunu, «azamî ücret tarifesi» ve «narh» terimlerini aynı zamanda kullanır. Narh, bir idarî işlemdir. Bununla birlikte, bir yasama işlemiyle (bir kanunla) tarifeler, dolayısıyle de narh tespiti mümkündür. Genel olarak narh koyma görev ve yetkisi olan belediyelerin, narhın iktisadî zabıta amacına uygun olacak yan tedbirleri alması da gerekir.

Nitekim, yalnız narhla yetinilmez ve tanzim satışları da yapılır. 1580 Sayılı Belediye kanunu da, açıkça ihtikâra engel olmak için, zorunlu ihtiyaç maddelerinin alım satımını yapmayı, hayatı ucuzlatacak tedbirleri almayı belediyenin görevleri arasında saymıştır.

— Tar. Osmanlı devleti, mal kalitesinin bozulmasını önlemek için aynı çeşit mallardan kaliteli olanına kalite hakkını tanıdı. Osmanlı devletinde, hem tüketiciye hem üreticiye, narh için yetkililere başvurma hakkı tanınmıştı. Bunun başlıca sebebi, esnaf arasında rekabeti önlemekti. Kendi aralarında bu konuda anlaşan esnaf, ortaklaşa kararlarını mahkeme aracılığıyle tescil ettirirdi. Aynı loncaya bağlı esnaf arasındaki rekabeti önlemek amacıyle taban fiyatlar tespit ettirilirdi. Hammadde alışları için konulan narhlar ise, ödenecek en yüksek fiyatı (tavan) gösterirdi. Osmanlı devleti yönetiminde narh koyma işi normal ve mevsimlik bir faaliyet haline geldi; yiyecek maddelerine kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa narh konulurdu. Devlet, resen de narh tespit edebilirdi. Narhın tespiti işi adlî makamlara bırakılmıştı. Osmanlı ülkelerinde narhı koyan ve tescil eden, mahkeme sicillerine yazan kadılardı. Fakat bu işi yaparken narh koymada hiç bir zaman kendi başlarına hareket edemezler, ihtisap ağasına da (muhtesip) danışırlardı. Ayrıca, narh takdiri sırasında, şehrin ilerigelenleri, narh konacak malın âmili veya satıcısını temsil eden esnaf loncası ketkhüdasıyle yiğitbaşılar ve yaşlılar hazır bulunurdu. Bilgisine güvenilen muhtesiplerin doğrudan doğruya narh tespit ettikleri de olurdu. Fakat konulan narh günün şartlarına göre tespit edilmemişse, ilgili esnafın kadıya başvurarak tekrar narh isteme hakkı saklı tutulmuştu. Kadı, meseleyi kendi başına çözümleyemezse Divana baş vururdu. Divan, anlaşmazlığın çözümünü belirten bir ferman çıkarır ve işlem yapılması için kadıya gönderirdi. (M)

NARIYŞKİN, Büyük Petro devrinde önemli bir rol oynayan büyük rus ailesi. Çar Aleksey (1645-1676), ikinci evliliğini Nataliya Kirillovna **Narıyşkina** (1651-1694) ile yapmıştı (1671). 1672'de PYOTR adlı bir oğulları oldu. Aleksey'in ilk evliliğinden olan oğlu Fyodor'un ölümünden (1682) sonra, Narıyşkin'ler tahta Pyotr'u çıkarmak istediler, fakat Aleksey'in ilk evliliğinden dünyaya gelen Sofiya'nın diretmesi ile karşılaştılar. Sofiya, Büyük Petro'nun dayısı İvan Kirilloviç **Narıyşkin'i** (1659'a doğr. - 1682) öldürterek ve bütün akrabalarını kovarak iktidarı ele geçirdi (1682-1689). 1689'da Narıyşkin'ler bir komplo hazırlayarak Sofiya'yı manastıra kapattılar. Büyük Petro çar oldu, fakat iktidar aslında Narıyşkin'lerin, özellikle Nataliya'nın elindeydi. Narıyşkin'ler, iktidarları sırasında (1689 - 1694), orduda ve Moskova ticaret alanında rol oynayan yabancılara ve Ukraynalılara karşı başarısız bir baskı hareketine giriştiler. Büyük Petro, annesinin ölümünden (1694) sonra da, Narıyşkin'lere önemli mevkiler vermeğe devam etti. Dayısı LEV KİRİLLOVİÇ (1668-1705), çarın ilk gezisi sırasında, naiplik yaptı. Lev Kirilloviç'in oğlu ALEKSANDR LVOVİÇ (1694-1745), çarın güvenini kazandı ve onun ölümünden sonra senatör oldu; daha sonra da imparatoriçe Yelizaveta, kendisini şan ve şöhrete boğdu. Büyük Petro'nun ölümüyle (1725) Narıyşkin'lerin nüfuzu sona erdi. (L)

NARÎ sıf. (ar. *nār*'dan *nārī*). *Esk.* Ateşle ilgili olan. || Cehennemlik. || Yanıcı, patlayıcı, ateşli. || İ. *Mec.* Cin, peri.

◆ **Nâriye** sıf. *Esk.* Nârî'nin dişili: *Zabıtaya kaydedilen esliha-i nâriye kazaları* (Cenab Şahabeddin). [M]

NARİM, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Obi körfezine dökülür; 350 km. (L)

NARİN sıf. (fars. *nārīn*). İnce yapılı, zayıf, nazik: *Kumral, yüzü renkli, narin fakat sıhhatlı bir çocuktum* (Ş. S. Aydemir). *Adı gibi imanlı, yüzü gibi ahlâkı da güzel, nazlı, narin bir emir kızıydı* (N. Araz). *Uzun boylu, narin yapılı bir kadıncağızdı* (R. N. Güntekin). || İnce: *Söğüdün yaprağı narindir narin / İçerim yanıyor dışarım serin* (Halk türküsü).

— Denizc. Boyuna oranla eni dar yapıda tekne. (M)

NARİN, Fergana'nın (S.S.C.B.) yukarı kesiminde Sirideryaʼya verilen ad; Isık-Köl gölünün güneyinde, Terski Aladağı'ndan doğar. (L)

NARİNCE, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Kâhta ilçesi) bucak; 12 788 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi,* 1 239 nüf. (1965). Kâhta'nın 59 km kuzeydoğusunda; yüksl. 850 m. (M)

Narin ırmağı buluntuları. Arkeol. Tanrı dağlarının orta kısımlarında Göktürk devrine ait mezar buluntuları. Buluntuların önemli merkezi Alaşımık'tadır. Burada, doğu-batı yönlü bir kurganda at kemikleriyle bir üzengi bulundu. Bir başka kurganda insan mezarı yanında at için yapılmış bir hücre çıktı. Bu kısımda da atın kemikleri, gemi, üzengisi, kemik yay parçaları, demirden bir toka ve küpe halkası ele geçti. 10 Numaralı Alaşımık kurganında bir erkekle iki çocuk iskeletine rastlandı. Erkeğin iskeletinin solunda bulunan koyun kemiğinden, koyunun mezara kurban edildiği anlaşılır. Özellikle ele geçen çin

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Narlıkuyu müzesi
«Üç Güzeller: Hera, Athena ve Afrodit»

parası, bu kurganların tarihlendirilmesinde önem taşır. Talas ve Çu vâdisinde de Göktürk çağına ait birçok buluntu ele geçti. Bunlar daha çok yerleşik kültürler içinde incelenir. (M)

NARİNLİK i. (*narin*'den *narin-lik*). Vücutça incelik, zayıflık. || Nazik olma hali, nezaket.

— Denizc. Bir geminin ön (baş) ve arka (kıç) taraflarında su kesimi darlığı. || *Narinlik katsayısı*, gemi inşaatında kullanılan hesap elemanı.

— ANSİKL. Denizc. *Narinlik katsayısı*, bir geminin ağırlık hacmini, uzunluğu ve genişliği bu gemininkilere, yüksekliği de yüklü haldeki su çekimine eşit bir paralelyüzün hacmine bölerek elde edilir. Su kesimi çok ince olan yolcu gemilerinin narinlik katsayısı su kesimi geniş olan yük gemilerininkinden küçüktür. Bu katsayı temel olarak borda kaplamalarının hesabında kullanılır. (M)

NARİNO, Kolombiya'da idare bölgesi; Büyük Okyanus kıyısında, ülkenin güneybatı ucunda; 620 700 nüf. İdare merkezi *Pasto*. (L)

NARİNO (Antonio), kolombiyalı siyaset adamı (Santa Fe de Bogota 1765 - Leiva 1823). Devrimci düşünceleri yüzünden hapse atıldı. Devrim ile hürriyetine kavuştu (1810), Nueva Granada'nın (Kolombiya) bağımsızlığını ilân eden kongreye başkanlık etti (1811) ve çoğu zaman federalizme karşı merkezci siyaseti savundu. Diktatör oldu (1813), El Pasto'da yenildi, 1820'ye kadar İspanya'da hapiste yattı. Dönüşünde, Bolivar tarafından Kolombiya başkan yardımcılığına getirildi (1821), fakat onunla arası açılınca görevinden ayrıldı. (L)

NARİYET i. (ar. *nar*, ateş'ten *nariyyet*). *Esk.* Ateşin özelliği, yakıcılık. (M)

NARJOUX (Felix), fransız mimarı (Chalon-sur-Saône 1835-Sevr 1891). Nice şehri mimarı olarak (1861), gümrük, mezbahalar, lise, Pont des Anglais adlı köprüyü, Saint-Jean-Baptiste rıhtımını yaptı. 1870'te Paris şehri mimarı oldu. *Architecture Communale* (Belediye Mimarîsi) [1869-1879] ve *Les Écoles Publiques en Suisse* (İsviçre'de Devlet Okulları) [1878] adlı eserleri yayımladı. (L)

NARKE, esk. **Nerike**, İsveç'te (Svealand) eski il. Merkezi, *Örebro*. (L)

NARKİSSOS. Bk. NARSIS.

NARKO—, yun. uyuklama anlamında *narke*'den gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NARKOANALİZ bls. i. (fr. *narco-analyse*). Psikiyatr. Hastanın bilinçli olarak kendisini kontrol etme yeteneğini zayıflatan uyuşturucu bir madde zerk ederek, bilinçaltı ve bilinçdışını araştırma usulü.

— ANSİKL. 1936'da Horsley tarafından tavsiye edilen *narkoanaliz* tekniği, vücuttan kısa zamanda dışarı atılacak uyuşturucu bir maddeyi ağır ağır damara zerk etmekten ibarettir. Bunun için özellikle pentiobarbital veya amobarbital kullanılır. Bilinci azaltma derecesi narkoanalizi uygulayan uzmana göre değişir. Bazıları, konuşmanın peltekleşmesini, sayı saymanın ağırlaşmasını, zihnî yeteneklerin belirgin bir şekilde yavaşlamasını ve apaçık uyuklamayı yeterli bulur. Bazıları hastanın normale yakın bilinçli bir duruma döndüğüne kanaat getirir getirmez, yeni bir doz darbitürik şırınga etmek üzere iğneyi damarın içinde tutar. Bazıları ise gerekli araştırmayı uyanma devresinde yapmak üzere, hasta uyuyuncaya kadar zerke devam eder.

Narkoanaliz, teşhis konması için önemli bilgiler sağlayabileceği gibi, tedaviye de yön verebilir. Psikiyatri alanında olduğu kadar nöroloji alanında da çok büyük teşhis değeri taşıyabilir (msl. tipik bir Parkinson belirtisiyle birlikte, hafif bir piramit belirtisinin varlığını ortaya çıkarabilir). Narkoanaliz iki şekilde etki gösterir: 1. uyanıkken var olan hastalık belirtilerini (felç, kasılma, söz yitimi, disartri, amnezi v.b.) ortadan kaldırır; narkoanalizin bu çeşidi, hastanın kendini yalancıktan hasta gösterdiği yahut histeriden şüphelenildiği hallerde işe yarar; 2. hastanın bilinçaltında bulunan bazı duygusal eğilimleri ortaya çıkarır; bu eğilimler, nevrotik bir davranışa sebep olan «çatışmalı» problemler hakkında hekimi aydınlatır. Bu gibi hallerde narkoanaliz, tedavi evresini daha büyük bir başarı ihtimaliyle hazırlar.

Narkoanalizin tedavideki faydası, müşahede edilen bozuklukların mekanizması hakkında yeni bir görüş getirdiği ölçüde önemlidir. Bu şartlar altında yapılan psikoterapi, vakaların çoğunda etkili olur. Psikoterapinin, için için işleyen gizli bir çatışmanın dışa vurmasını kolaylaştırmakla beraber, genellikle, orada kesin olarak yerleşmiş gibi görünen verileri bilinçdışından geri getirerek aydınlığa çıkarmağa uğraşır. Böylece, büyük bir duygusal yük taşıyan ve nevrotik sıkıntıları besleyen hatıralardan hastayı kurtarmağa çalışır. Hekim, bu şekilde elde edilen bütün hatıraları toplar, bunlardan bir sentez yapmağa ve hastayı, günlük problemlerini eski olaylarla birleştiren bağları hakkında aydınlatmağa çalışır (oysa bu olaylar hatırında olduğu halde hasta, onlarla kendi ruhsal durumu arasında bir ilişki kuramamakta, onlara bir anlam verememektedir). Bazı nevrotik hastalara, kendiliğinden ortaya çıkan duygusal durumları «yenmelerine» yardım etmek için, az çok muntazam aralarla narkoz uygulamak gereklidir.

Narkoanalizin adlî tıptaki uygulaması gayet tartışmalı bir konudur. İkinci Dünya savaşında esirleri itirafa zorlamak için, alman polisi tarafından kullanıldığını hatırlatmak gerekir. «Hakikat serumu»ndan söz edilmiştir; aslında bu metodun etkisi tartışma konusudur. Bir insan bir problemi gizli tutabilir ve carî klinik uygulamada bir hastanın bir dereceye kadar kendi kendini kontrol imkânını elinde tuttuğu bilinmektedir; hasta telkin altında kalabilir ve muayene eden kimsenin istediği cevapları verebilir; nihayet, gizlemek isteyeceği ve kendisini kesin olarak suçlayan gerçek olayları da itiraf edebilir; oysa bu son nokta, sanığa suçsuzluğunu iddia etme imkânını veren yürürlükteki Ceza Usulü kanununa aykırıdır: bu durumda, insan kişiliğinin bütünlüğü bozulmuş olur. Şunu da kabul etmek gerekir ki, bu metot yasaklanmadığı takdirde suistimallere yol açma tehlikesi mevcuttur. Birçok ülkede barolar ve tıp akademileri bu metoda karşı çıkmışlardır. Buna karşılık birçok psikiyatri hekimi, sınırları belli edilmek, yani diğer araştırma usulleri başarısız kaldıktan sonra sadece teşhis maksadıyle ve tıbbî gizlilik garantisi altında başvurulmak şartıyle narkoanalizin uygulanmasını faydalı bulmaktadır. (L)

NARKOLEPSİ i. (fr. *narcolepsie*). Patol. Nöbet halinde gelen dayanılmaz uyku isteği.

— ANSİKL. *Narkolepsi* nöbetleri ya öğleden sonra veya akşam üzeri görülür; uyuklamağa elverişli şartlar (ağır ve bol yemekler, can sıkıntısı v.b.), ortaya çıkmasını kolaylaştırır, fakat normal olarak uykuyu engelleyen şartlar da (heyecan, tehlikeli durumlar v.b.) bu nöbetlere sebep olabilir. Narkoleptik uyku normal uykudan daha derindir, fakat daha kısa sürelidir (birkaç dakika). Narkolepsi bir ansefalitten, bir beyin urundan v.b. ileri gelebilir: çoğu zaman sebebi ortaya çıkarılamaz. Gelineau belirtisi, kasların birdenbire gevşemesinden ileri gelen ve düşüşe sebep olan bir katapleksinin narkolepsi ile birleşmesidir. Katapleksi, hoş veya nahoş heyecanlarda meydana çıkar. Gelineau belirtisinin sebebi arabeyindeki uyku ve uyanıklık merkezlerinde meydana gelen bir çalışma dengesizliğidir; çoğunlukla bir doku bozukluğundan ileri gelmez. (L)

NARKOLEPTİK sıf. (fr. *narcoleptique*). Patol. Narkolepsi ile ilgili.

◆ İ. Narkolepsiye yakalanmış. (L)

NARKOMANİ i. (fr. *narcomanie*). Patol. Uyuşturucu ilâçlara marazî düşkünlük. (L)

NARKOTERAPİ i. (fr. *narcothérapie*). Psikiyatr. Bk. UYKU *tedavisi*.

NARKOTİK i. ve sıf. (fr. *narcotique*). Eczc. Bk. UYUŞTURUCU.

NARKOTİN i. (fr. *narcotine*). Eczc. Afyon alkaloitlerinden biri.

— ANSİKL. *Narkotin*'in, diğer afyon alkaloitleri gibi uyutucu özelliği yoktur; aksine, ihtilâç meydana getirir. Narkotin saf olarak kullanılmaz; fakat afyonlu ilâçlara katılınca diğer alkaloitlerin yatıştırıcı etkisini arttırır. (L)

NARKOTİZM i (fr. *narcotisme*). Toksikol. Uzun süre veya aşırı miktarda uyuşturucu madde kullanmaktan ileri gelen bozuklukların tümü. (L)

NARKOZ i. (fr. *narcose*). Ted. İlâçlarla sunî olarak meydana getirilen ve vücutta bir veya birkaç fonksiyonel etkinliğin azalmasına yol açan uyku hali. *Eşanl.* GENEL ANESTEZİ.

— ANSİKL. Ted. *Narkoz*, tabiî uykudan, hattâ hipnotizma ile sağlanan uykudan farklıdır; bunlardan birdenbire uyanmak mümkündür, fakat narkozda bir kimseyi adıyle çağırarak veya dürterek uyandırmak imkânsızdır.

◆ **Narkozcu** i. Ameliyat edilecek hastaya narkoz veren kimse (L)

NARKÖY, İç Anadolu'da (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili) kasaba; 3 051 nüf. (1965). Nevşehir'in 5 km kuzeyindedir. Şarapçılık. (M)

NARLI, Akdeniz bölgesinde Adana bölümü, (Maraş ili, Pazarcık ilçesi) bucak; 25 791 nüf. (1965). 35 Köy. — *Bucak merkezi*, 667 *nüf.* (1965). Ceyhan ırmağının kollarından biri olan Aksu'nun vâdisinde; yüksl. 590 m. Maraş-Gaziantep karayolunun 29. km'si üzerindedir. Adana-Malatya demiryolu üzerinde bulunan Narlı istasyonu, Gaziantep'e giden demiryolunun ayrım noktası olarak önem taşır. (M)

NARLI, Doğu Anadolu bölgesinde (Van ili, Çatak ilçesi) bucak; 5 511 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi*, 985 nüf. (1965). Toprak bir yolla bağlı olduğu ilçe merkezinin 25 km güneyinde; yüksl. 2 150 m. (M)

NARLIDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Bitlis ili, Merkez ilçesi) bucak; 1 661 nüf. (1965). 8 köy. — *Bucak merkezi*, 555 nüf. (1965). Bitlis-Diyarbakır yolunun 35. km'si üzerinde; yüksl. 1 000 m. (M)

NARLIDERE, İzmir'de sayfiye semti; 14 147 nüf. (1965). Önceleri Merkez ilçesine bağlı bir köydü. Şehrin, İzmir körfezi güney kıyısında batıya doğru gelişmesi üzerine sayfiye durumuna geldi. (M)

Narlıkuyu müzesi, Silifke-Anamur kıyı yolu üzerinde eski roma mozaiklerinin sergilendiği müze. Deniz kıyısında bulunan yapı, Roma devrinde hamam olarak kullanılırdı. Hamamın kubbesi yıkıktı, sonradan restore edilerek kapatıldı. Taban mozaiklerinden birisinde üç çıplak kadın tasvir edilir. (*Üç Güzeller:* Hera, Athena ve Afrodit). [M]

NARMAN, esk. **İd**, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ili) ilçe merkezi kasaba; 4 405 nüf. (1970). İd deresinin düz vâdisinde; yüksl. 1 650 m. Erzurum'a 102 km uzaklıktadır. 1950'den önce, Tartum'a bağlı bir bucak merkeziydi. — *Narman ilçesi*, 863 km²; 24 407 nüf. (1970). Merkez ve Kışlaköy bucakları; 43 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

Kral **NARMER**'in paleti
Kahire müzesi

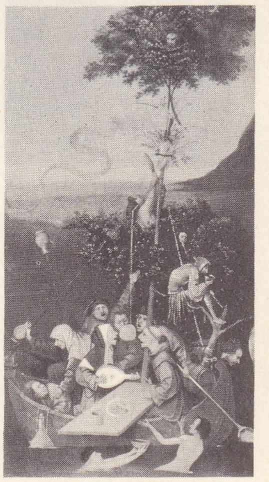

«Das **Narrenschiff**»
Hieronymus Bosch'un eseri

NARVA
eski kale

Foto. MEYDAN; LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

NARMANLI SÜMMANÎ. Bk. SÜMMANÎ *Narmanlı.*

NARMER veya **MERİNAR,** bilinen en eski firavunlardan biri (M.Ö. III. binyılın başı). Yukarı Mısır'ın hâkimiydi. Deltanın zaptını tamamladı. Menes efsanesi ona bağlanabilir.

— İkonogr. Hierakonpolis'te bulunan *Kral Narmer'in paleti,* Narmer'in Kuzey Mısır'a karşı kazandığı zaferi canlandıran alçak kabartmalarla süslüdür (Kahire müzesi). Yine Hierakonpolis'te bulunmuş olan *Kral Narmer'in topuz başı,* onu yıldönümü bayramı sırasında, Aşağı Mısır kralı olarak gösterir. Oxford, Ashmolean museum). [L]

NARNİ, İtalya'da komün, Umbria'da (Terni ili), Tiber'in kolu olan Nera ırmağına hâkimdir; 21 700 nüf. XII. yy.dan kalma katedral (rönesans üslûbunda revak). Romalılardan kalma başka bir köprünün yıkıntıları. Hidroelektrik santral ve elektrokimya sanayii. (L)

NARNİ (Erasmo DA). Bk. GATTAMELATA.

NARO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigento ili), Agrigento'nun doğusunda; 15 700 nüf. (L)

NARODNAYA GORA («millî dağ»), Ural dağlarının en yüksek noktası, 65° kuzey enleminde; 1 894 m. (L)

Narodnaya Volya («halkın iradesi»), 1897'de, çarlığı ihtilâl ile devirmekten yana olan bütün devrimcilerin katıldığı gizli rus teşkilâtı. Anarşistleri, nihilistleri ve narodnikleri biraraya toplayan teşkilât, Aleksandr II'ye üst üste suikastler hazırladı; onun öldürülmesinden sonra polis tarafından dağıtıldı ve başlıca önderleri idam edildi. (L)

Narodniçestvo («Halkçılık»), Aleksandr II (1870-1881) yönetiminin sonlarında ortaya çıkan rus aydınlar hareketi. Bu hareketin nazariyecisi Lavrov, devrimden önce, halkın eğitilmesi gerektiğine inanıyordu. Aleksandr II reformlarının gün ışığına çıkardığı köylünün acıklı durumu karşısında birçok genç soylu ve burjuva, yeni düşüncelere heyecanla bağlandılar. Romancı Uspenskiy, çiftçilerin hayatını incelerken, onlar da köylüleri eğitmek amacıyle köylere akın ettiler. Fakat çabaları başarısız kaldı. Karışıklık yaratacak her türlü hareketten kuşkulanan polis, narodniklerin bir kısmını tutukladı. 1879'dan sonra, Narodniçestvo değişikliğe uğradı; doğrudan doğruya propagandayı bırakarak, anarşizmi benimsedi. (L)

Narodno Sıbranie, Bulgaristan Millet meclisinin bulgarca adı. (L)

NARON, İspanya'da (Galicia, Coruna ili) şehir; 16 400 nüf. (L)

NARRAGANSETT, A.B.D.'nin doğu kıyısında (Rhode Island) derin ve dallı koy. (L)

Narrenschiff (Das) *[Deliler Gemisi],* Alsace'lı Sebastian Brant'ın manzum hicvi (Strasbourg, 1494). Şair, insandaki beş duyuda meydana gelebilecek yanılmalarla alay eder. Her parçanın başında, kendinin çizdiği gravürler yer alır. Hieronymus Bosch, büyük bir başarı sağlayan bu eserden ilham alarak en güzel tablolarından biri olan *Deliler Gemisi* adlı tablosunu yaptı (1450-1460 sıraları; 0,56 × 0,32 m; Louvre müzesi). [L]

Ramon NARVAEZ
Valencia dükü
Biblioteca nacional,
Madrid

NARSARSUKİT i. (Grönland'da yer adı *Narsarssuakau*'dan fr. *narsarsukite*). Miner. Bileşiminde demir ve flüor da bulunan tabiî sodyum silikotitanat. (L)

NARSEİN i. (yun. *narke,* uyuşma'dan fr. *narceine*). Eczc. Afyon alkaloitlerinden biri. (Narsein, nispeten az zehirli olan bir öksürük kesicidir.) [L]

NARSES, İran'ın sasanî kralı (293-302), Şahpur I'in oğlu. Yeğeni Behram III'ün yerini aldı ve Romalıların koruduğu Tiridates'i bölgeden kovdu. Kallinikon ile Harran arasında Galerius'u yendi (296), sonra topraklarının bir kısmını kaybetti (297); ailesi yakalandı ve hazinesi yağma edildi. Ülkesinin büyük bir bölümünü Romalılara bırakmak zorunda kaldı. (L)

NARSES, bizanslı general (478'e doğr. - Roma 568). Ermeni asıllıydı. Theodora sayesinde haremağalığından başmabeyinciliğe yükseldi. Nika isyanının bastırılmasında önemli rol oynadı (532). Güvenini kazandığı Justinianus tarafından birçok göreve tayin edildi. Önce Belisarios'a yardım etmek üzere İtalya'ya gönderildi (538-539). Birçok çekişmeden sonra onun ayağını kaydırdı. Çalışkan, enerjik ve halkça sevilen bir kişi olan Narses, büyük bir ordu ile İtalya'ya döndü, Tadinae'de (Gualdo Tadino) Totila (552) ile halefi Teias'ı (553) yendi ve yarımadaya inmiş olan Franklarla Alamanları püskürttü (554-555). *Patrice* unvanı verilerek İtalya'nın yönetimi ile görevlendirildi. Yönetime yeni bir düzen verdiyse de, açgözlülüğü yüzünden büyük hoşnutsuzluk yarattı. Justinus II devrinde güç durumlara düştü ve sanıldığına göre, görevinden alındı. (L)

NARSİS, yun. **Narkissos,** güzelliğiyle ün kazanan efsane kişisi. Küçümsediği superisi Ekho'yu kaya haline getirdi. Bir gün çeşme yalağında gördüğü kendi hayaline vuruldu, onu ele geçiremeyeceğini anlayınca üzüntüsünden mum gibi eridi ve öldü. Çiçek şekline sokuldu. (Antik çağda narsis yani nergis, vakitsiz ölümün sembolüdür.)

— İkonogr. Eskiçağda birtakım heykellere yanlış olarak *Narkissos* adı verildi (Napoli, Louvre). *Narkissos Kaynak Başında* ve *Narkissos ile Ekho* temalarına Lucrezia'nın Pompeii'deki evini süsleyen bir tabloda, ayrıca, *Christine de Pisan'ın Eserleri*'nin (XV. yy. Brüksel) bir minyatüründe, Roma'da San Pietro kilisesinin bronz kapıları üzerindeki Filarete'nin bir kabartmasında, Boltraffio (Floransa), Tintoretto (Roma, Colonna galerisi), Saraceni (Napoli), Poussin (Dresden, Louvre), Claude Lorrain (Londra), Houasse'ın (Grand Trianon) tablolarında rastlanır. (L)

NARSİSİZM i. (mitolojideki *Narkissos* adından). Kişinin sadece kendi kendisine hayran olması.

— Psikiyatr. Hastanın kendine karşı tutkunluk duyması şeklinde beliren cinsel sapıklık.

— ANSİKL. Psikiyatr. Libido, benlik ile başkası arasında dağılmış bulunan cinsel içgüdülerin bütün enerjilerini biraraya toplar. Sürekli bir toplam meydana getiren bu enerjiler yalnız «ben» üzerine yönelmişse, bir *narsisizm* durum söz konusudur.

Psikanaliz, narsisizmi psikoseksüel gelişmenin bir evresi sayar. Sevginin konusu kişinin kendisiyse *esas narsisizm* söz konusudur; narsisizm hastanın daha önce edindiği bir nesne ile kendini özdeşleştirmesi şeklinde oluyorsa, böylesine *ikinci derece narsisizm* denir. Bununla beraber, *esas narsisizm* kavramı tartışmalıdır. Gerçekten narsisizm için bir ben gereklidir; narsisizm ben'in dışında bir nesne için olamaz. Melanie Klein'a göre, narsisizm evresi diye bir evre yoktur; insan daima nesne ile ilişkili olduğundan, ancak narsisizm durumları olabilir. (L)

NARTEKS i. (yun. *narthex,* çekmece'den). Mim. Bk. DIŞ *dehliz.*

NARTHECİUM i. Yeşilimsi sarı çiçekli otsu bitki; küçük bir süsene benzer, nemli yerlerde yetişir. (Hayvanlar için zehirlidir. Zambakgillerden.) [L]

NARUSE (Mikio), japon sinema yönetmeni (Tokyo 1905). 1930'dan sonra konularını Japonların günlük hayatından seçtiği birçok filim çekti: *Kimi to Vakarete* (Ayrılığımızdan Sonra) [1933]; *Tsumayo Bara no Yoni* (Bir Gül Gibi Ol, Karıcığım) [1935]; *Dört Aşk Hikâyesi* (1947); *Menşi* (Pirinç) [1952]; en başarılı filmi olan *Okasan* (Ana) [1952]; *Ukigumo* (Bulutlar) [1955]; *Horoki* (Serseri Hayatı) [1962]. (L)

NARUSZEWICZ (Adam Stanislaw), polonyalı din adamı, tarihçi ve şair (Pinsk [bugün S.S.C.B.'de] 1733-Janow Podlaski, Polonya 1797). 1748'de cizvit tarikatına girdi. Vilnyus ve Varşova'daki cizvit okullarında ders verdi. Cizvit tarikatının kaldırılmasından sonra, Smolensk (1788) ve Lutsk (1790) piskoposu oldu. Büyük bir kısmı, yunan ve latin yazarlarından yaptığı tercümelerden ibaret olan şiirleri ilk defa 1778'de yayımlandı. Polonya ve Litvanya krallıklarının birleşmesine (1386) kadar geçen dönemi kapsayan *Historia Narodu Polskiego* (Polonya Milletinin Tarihi) [6 cilt, 1780-1786] adlı eseri Polonya krallıklarının bir kronolojisidir ve sayısız kaynağa dayanır. (M)

NARUTOWICZ (Gabriel), polonyalı siyaset adamı (Telşiai, Samogitya 1865-Varşova 1922). Zürich'te profesörlük yaptı, daha sonra Polonya cumhuriyetinin bayındırlık (1922) ve dışişleri bakanlıklarına (1922) getirildi. 9 Aralık 1922'de devlet başkanlığına seçildiyse de, birkaç gün sonra öldürüldü. (L)

NARVA, S.S.C.B.'de ırmak, Estonya ile Rusya F.S.S.C. arasında sınırı çizer; 72 km. Çuda gölünün fazla sularını Finlandiya körfezine akıtır. (L)

NARVA, S.S.C.B.'de (Estonya) şehir, Narva'nın aşağı vâdisinde; 28 000 nüf. Töton şövalyelerinin kısmen XIV. yy.dan kalma şatosu; XV. yy.dan kalma katedral; Büyük Petro'nun sarayı. Keten sanayii. Narva üzerinde önemli hidroelektrik tesis.

— Tar. 1223'te Büyük Novgorod toprağı sınırında Danimarkalılar tarafından kurulan bir ticaret acentesi olan Narva, töton şövalyeleri tarafından işgal edildi (1347-1558). Rusya'nın Baltık'a açılan tek kapısı Narva, Ruslarla İsveçliler arasındaki Livonya savaşı sırasında kanlı çekişmelere yol açtı; sonunda 1581'de şehri ele geçiren İsveçliler 1700'e kadar ellerinde tuttular. Açık denize ulaşmak için bir yol arayan rus çarı Petro I, Narva'da Charles XII'ye yenildiyse de (30 kasım 1700), şehri işgal etti (1704). Narva, Petersburg'un kurulmasıyle (1703) önemini kaybetti. 23 Ocak 1918'de yeni kurulan Kızılordu, Petrograd'ı tehdit eden alman ordusunu burada püskürttü: bu tarih Kızılordunun doğum tarihi olarak kutlanır. Estonya cumhuriyetine katılan şehri, 1941-1944 arası Almanlar işgal etti. (L)

NARVAEZ (Luis DE), ispanyol vihuela'cısı (Granada XV. yy. sonu veya XVI. yy. başı). 1538'de Valladolid'de vihuela'cı olarak bulundu. 1548'de, geleceğin kralı Felipe II'nin hizmetine girerek kapella çocuk korosunun başında çalıştı. Felipe ile İngiltere, Flandre, İtalya ve Almanya'ya gitti. Başlıca eserleri: vihuela için fantezili çeşitlemeler (1538); Josquin'in açıklamalı

NARVİK
solda,
fiyord ve şehrin genel görünüşü;
sağda,
şehir merkezinde çeşme

Foto. Roubier, Bottin, X (LAROUSSE)

missa'ları; flaman şarkıları. — Oğlu ANDRÉS de ünlü bir vihuela'cıydı. (L)

NARVAEZ (Punfilo DE), ispanyol serüvencisi (Valladolid 1470'e doğr.-Meksika körfezi 1528). Meksika'nın ele geçirilmesinde Diego de Valezquez'e yardım ettikten sonra, Cortés'i Meksika'da yenmekle görevlendirildi. Fakat askerleri Cempoala'da düşman tarafına geçti (1520). Narvaez, bir deniz kazasında öldü. (L)

NARVAEZ (Ramon Maria), **Valencia** dükü, ispanyol siyaset adamı (Loja, Andalucia 1800-Madrid 1868). Mina devrinde Katalonya'da Fransızlara karşı dövüştü (1823), Maria Cristina'ya bağlandı (1833) ve carlos'çularla dövüşerek Majaceite'de, B. Gomez'i yenilgiye uğrattı (1838). Castilla La Vieja'nın genel valisi oldu. Espartero onu kıskandığı için Maria-Cristina ile birlikte Fransa'ya çekildi (1840-1843), sonra Espartero'yu devirerek Maria Cristina'yı geri çağırdı. Maria Cristina onu Valencia dükü (1844) yaptı. Baskıcı nitelikteki 1845 Anayasasını kabul ettirdi. 1846 Şubatında iktidardan uzaklaştırıldı, sonra ılımlılarla birlikte yeniden iktidara geldi (1847-1851, 1856 -1857, 1864-1866). Daha çok kararnamelerle iş gördü. Madrid'de cumhuriyetçilerin çıkardığı kargaşalığı (mayıs 1848) ve yeni bir carlos'çu teşebbüsü (nisan 1849) şiddetle bastırdı. Baskıcı siyaseti, 1868 Ayaklanmasına yol açtı. (L)

NARVEN i. (fars. *nār* ve *ven*, benzetme ekinden *nār-ven*). Bot. *Esk.* Karaağaç. || Nar ağacı. (M)

NARVİK, Norveç'in kuzeyinde (Nordland idare bölgesi) liman şehri; 13 300 nüf. Demiryoluyle İsveç'e bağlı olan Narvik'ten, Kiruna'da çıkarılan demir filizi ihraç edilir.

— Ask. tar. Narvik limanı ve bölgesini 9 nisan 1940'ta Almanlar işgal etti. 10-13 Nisan arasında fiyordda beş ingiliz destroyerinin on alman destroyerini batırması üzerine donanmanın desteğini kaybeden Almanlar, önce ingiliz, sonra da fransız (15 nisan-10 mayıs) birliklerinin çıkarmasını önleyemediler; ingiliz-fransız birlikleri şiddetli çarpışmalardan sonra 28 mayısta şehri ele geçirdiler, fakat birlikler 3-7 haziran arasında tekrar gemilere binerek İngiltere'ye dönmek zorunda kaldılar. (L)

NARYAN MAR, S.S.C.B.'de liman şehri, Nenet'ler millî idare çevresinin merkezi, Peçora deltası kıyısında. Balıkılavalar. Kereste sanayii. Balık konserveleri. (L)

NARYKS. Esk. coğ. Lokris'te yunan sitesi, Lokroi'lerin başkenti, Büyük Yunanistan'da. (L)

NAS i. (ar. *naṣṣ*). *Esk.* Açıklık, açık ve kesin hüküm. || *Nas-ı kati*, açık ve tartışılmaz bir duruma getirilmiş, dogma şekline girmiş hüküm.

— Din. *Kur'an*'da veya hadiste herhangi bir konu hakkında ileri sürülmüş, tartışma kabul etmeyen, öylece uyulması gereken, delil hükmündeki kesin söz. (*Nas* hakkında bağdaştırma [tevil], özele uygulama [tahsis], değişim [nesih] yollarına baş vurulabilmesi onun açıklığına aykırı sayılmaz. Nasın kaynağı konusunda içtihat yoluna başvurulamaz.)

— Fels. *Esk.* Dogma. *Yeni.* İnak.

— Gram. *Esk.* Sadece bir anlama gelen kelime. (M)

NAS i. (ar. *na'ṣ*). *Esk.* Uykusu gelip içi geçme, uyku bastırma, uyuklama. || Zayıflık, kuvvetsizlik, bitkinlik.

◆ **Nasan** sıf. *Esk.* Uykusu gelen, uyuklayan. (M)

NÂS çoğl. i. (ar. *insān*'dan *nās*). *Esk.* Bir topluluk meydana getiren insanlar, halk: *Sağ ve sola adamlar gönderip nâsı cenge teşvik eyledi* (Cevdet Paşa). *Var ise aklın sakın kûy-ı cünundan çekme pa / Sehlterdir seng-i tıflân seng-i ta'n-i nâstan* (Nabi). || *Alâ-mele-in-nâs*, herkesin önünde, açıkça. || *Beyn-en-nâs*, halk arasında.

— Huk. *Nâsı ızrar*, bir kimsenin her ne suretle olursa olsun başkasının menkul veya gayrımenkul malını tahrip veya yok etmesi veya bozması yahut bunlara zarar vermesi.

— ANSİKL. Huk. *Nâsı ızrar*, suçu Türk Cz. kn. md. 516'da belirtilmiş bir cürümdür. Ancak, kanunlarda nâsı ızrarın suç olarak ele alınması oldukça yenidir. Eski ceza kanunları da nâsı ızrarı suç olarak kabul etmiyordu. Meselâ, Roma hukukunda nâsı ızrarın suç sayılmadığı görülür. Türk Ceza kanunu dışında bazı özel kanunlarda da nâsı ızrar ayrıca düzenlenmiştir. Nâsı ızrar suçunun maddî unsurunun gerçekleşebilmesi için gerekli şartlar: «Bir malın tahrip veya yok edilmesi yahut bozulması veya mala zarar verilmesi» diye belirlemek mümkündür. Malın başkasının mülkiyetinde olması diğer bir şarttır. Ayrıca, failin fiili sonucu mağdurun zarar görmüş olması lâzımdır. Nâsı ızrar suçunun meydana gelmesi için malın menkul veya gayrımenkul olması arasında bir fark yoktur. Nâsı ızrar, aynı zamanda mülkiyete karşı işlenen bir suç olduğu için hırsızlıktan ayrılır; çünkü hırsızlık mülkiyete karşı değil, zilyetliğe karşı işlenen bir suçtur. Nâsı ızrar suçunun konusu olan malın çok az da olsa iktisadî bir değeri bulunması zorunludur. Ayrıca, malın değerlendirilmesi yapılırken bunun sadece maddî değil, manevî değeri de olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Buna göre, manevî değeri yüksek olabilen mektupların mal olarak nitelendirilmesi uygun olur. Nâsı ızrar suçu genel olarak mala bir zarar vermeyi ifade eder. Malın kullanılmaması veya zor kullanılması veya tamamen yok edilmesi durumlarında, zarar verme fiilinin unsurları tamamlanmış. olur. Kanun, suçun maddî unsurunu meydana getiren hareket kısmının çeşitli biçimlerde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Buna göre, malı bozma veya yok etme malın, harap ve viran edilmesini ifade eder. Bu iki kavram kanunda eşanlamda kullanılmıştır. Bozmak, bir şeyin gerektiği gibi ve esas maksadına uygun olarak kullanılması imkânını ortadan kaldırmayı ifade eder (msl. bir otomobilin lastiğinin patlatılması fiili). Zarar vermek ise bir malda, onun değerini düşürecek biçimde tasarrufta bulunmayı ifade eden bir terimdir. Türk Ceza kanunu suçun işleniş biçiminin ne gibi vasıtalarla gerçekleştirilebileceği konusunda «her ne suretle olursa olsun» diyerek, geniş bir ölçü kabul etmiştir. Manevî unsur yönünden failde cürüm kastının mevcut olması şarttır. Failin, haksız olduğunu bilerek bir malı tahrip veya imha etmesi, yahut buna bir zarar vermesi halinde kasıt var sayılır. Failin hangi saikle hareket ettiğinin önemi yoktur. Ancak failin zarar verme kastıyle hareket etmiş olması gerekir. Yargıtay da kökleşmiş içtihadında aynı hususu kabul eder. Nâsı ızrar, takibi şikâyete bağlı bir suçtur. Kanun bunu, zarar gören tarafın şikâyeti şeklinde belirtmiştir. Nâsı ızrarın basit şeklinin cezası, bir yıla kadar hapis ve yirmi liradan elli liraya kadar ağır para cezasıdır. (M)

N.A.S.A. (*National Aeronautics and Space Administration*'ın kısaltması), A.B.D.'de amerikan uzay ve havacılık araştırmaları teşkilâtı. Önceleri N.A.C.A. adıyle tanınan N.A.S.A., geleceğin çeşitli aerodinamik meseleleri üstüne araştırmalar yanında, günün ihtiyaçlarını karşılayan teknik incelemeler de yapar. (L)

NASAD i. (macarca k.). Tuna'da, Macaristan ve Sırbistan'daki nehirlerde hafif savaş gemisi olarak kullanılan veya yük ve insan taşıyan bir çeşit gemi.

— ANSİKL. İlk olarak Macaristan'da, XV. yy.da kullanıldı. Macar kralı Matyas Corvinus (1458-1490) nehirlerdeki ince donanmayı düzenleyerek, Macarisan'da yaşayan Güney İslavlarını, özellikle Sırplar ve Dalmaçyalıları nasadcı (martolos) olarak hizmete aldı. Belli bir düzene bağlı bulunan nasadcıların başkanlarına fövajda (başvoyvoda) denirdi. Osmanlıların Tuna'daki ince donanmasının önemli bir kısmını nasadlar meydana getirdi. (M)

NASAFET i. Bk. NISFET.

NASALİS i. Borneo maymunu.

— ANSİKL. *Nasalis larvatus*, semnopithecus'ların en büyüğüdür. Burnu 10 sm uzunluğunda dikilgen bir uzantı halini alabilir; postu az veya çok koyu kızıl-sarı renktedir. (L)

NA SAM, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Yukarı Tonkin'de, Ngia Lo'nun güneybatısında. Fransız birlikleri 1 kasım - 15 aralık 1952 arası, bir hava köprüsü kurarak müstahkem ordugâh haline getirdikleri (14 kasım-6 aralık arası 22 000 asker taşındı) Na Sam'da, Vietminh'in dört şiddetli hücumuna direndiler. Müstahkem ordugâh, ağustos 1953'te Vietmih'in haberi olmadan boşaltıldı. Bk. ÇİNHİNDİ SAVAŞI. (L)

NASAMON'LAR. Büyük Sirt kıyılarında yaşayan eski göçebe halk. (L)

NASARA çoğl. i. (ar. *naṣrānī*'den *naṣārā*). *Esk.* İsa peygamberin doğduğu «Nasıra» kasabasından olanlar. || Müslüman idaresindeki hıristiyan halka verilen ad. *Ondan sonra Hazret-i İsa aleyhisselâma iman edenler çoğaldı ve din-i İsevî pek çok yerlere yayıldı ve İsevî olanlara Nasara denildi* (Cevdet Paşa).

— ANSİKL Din. Hz. Muhammed zamanında hıristiyanlarla müslümanlar arasındaki ilişkiler, anlaşmalarla tespit edildi. Bunların en önemlisi Necran* antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile hıristiyanlara, belli vergileri ödeme, savaş zamanında yardımcı kuvvetler gönderme, tefecilikten kaçınma şartıyle dinlerinde ve özel işlerinde serbestlik tanındı. Bu ilişkiler, İslâmlığın yayılma devrinde de sürdü. İslâmların ele geçirdiği ülkelerdeki hıristiyanlarla anlaşmalar yapılarak, bunlar, genellikle görevlerinin başında bırakıldı, kilise ve manastırların haklarına dokunulmadı. Arapların kurduğu şehirlerde kiliseler yapılmasına izin verildi. Eski kiliselerin onarımına yardım edildi. Emevîlerin ilk zamanlarında da hıristiyanlara karşı bu olumlu ve hoşgörülü davranış değişmedi. Bazı kiliselerin camiye çevrilmesi dışında kilise haklarına saygı gösterildi; hıristiyanlar, memurluk ve askerlik görevlerinde bırakıldı. Abdülmelik zamanında hıristiyanlar için ayrı bir baş vergisi konuldu. Bazı bölgelerde vergi makbuzu karşılığı hıristiyanların bileklerinde veya boyunlarında kurşun bir damga taşımaları şart koşuldu. Ömer II, hıristiyanların, yönetimden uzaklaştırılmasını, islâmlardan farklı bir şekilde giyinmelerini emretti. Harun-ür-Reşid zamanında hıristiyanların ata binmesi yasaklandı. Yeni kiliselerin yapılmasına izin verilmedi, zengin kiliseler yağmalandı. Hıristiyanların özel kıyafetleriyle ilgili hükümler sertleştirildi. 850'de bütün kiliselerin yıkılması, bayramlarda haç taşınmaması emredildi; fakat emirler tam olarak uygulanmadı. Hıristiyanlar yine devlet hizmetinde çalıştı. Mutemid, hıristiyan bir vezir tayin etti. Mısır'da cuma günleri hıristiyan memurların çalışmağa devam etmeleri hakkında bir emir yayımlandı. Fatımî ve büveyhî hükümdarları da hıristiyan memurlar kullandılar. Mısır'da maliye memurlukları hıristiyanların elindeydi. Doktorlar ve eczacılar da genel olarak hıristiyanlar arasından yetişiyordu. İslâmlar ve hıristiyanlar birbirlerinin dinî bayram ve şenliklerine katıldılar. Hıristiyan bilginlerin eserleri islâm tarihçileri tarafından kaynak olarak kullanıldı. Fakat hıristiyanların müslüman kadınlarla evlenmesi her zaman yasaktı.

Osmanlı devletinin kuruluş devri olan Osman ve Orhan Beyler zamanında hıristiyan ve müslüman inançları birbirine karışmıştı. Bazı din büyükleri hem islâmlar, hem hıristiyanlar tarafından kutsal sayıldı. Daha sonraki devirlerde hıristiyanlar, belli bir vergi (haraç) vermek, müslümanlardan ayrı bir şekilde giyinmek, yıkılan kiliselerin yerine yenilerini yapmamak gibi şartlar dışında baskı ve zorlamağa maruz kalmadılar. Uzun süre osmanlı toprakları çeşitli hıristiyan mezheplerinin serbestçe faaliyette bulunduğu, âyinlerini serbestçe yapabildikleri tek ülke oldu. Osmanlılar, katolik saldırıları karşısında, özellikle Ortodoks mezhebinin tek koruyucusu oldu, hıristiyanların zorla müslüman yapılması yoluna gidilmedi. Özellikle Rumlar, tercüman ve eflakboğdan voyvodaları olarak görev aldılar. Sarraflık ve bankerlik, hıristiyan ve yahudilere has birer meslek oldu. Yabancı devletlere verilen kapitülasyonlarla, onlara, kendi mezhebinden olan hıristiyanları himaye hakkı tanındı. XVI. ve XVII. yy. larda Fransa'ya, XVIII.

John NASH
Langham Place kilisesi

Walter NASH

Foto. Hulton, A.F.P. (LAROUSSE)

ve XIX yy. larda Rusya'ya, katolik ve ortodoksları himaye hakkı verildi. Tanzimat fermanı ve sonraki fermanlarla hıristiyanların durumu daha da iyileşti. Osmanlı devletinin çöküntü devirlerinde yabancı devlet konsoloslukları, hıristiyanların koruyucusu oldular. Osmanlı dış ticareti hıristiyanların eline geçti. Hıristiyanlar, imparatorluğun imtiyazlı sınıfı haline geldi. Bu durum Türklerde bir tepki uyandırdı; bunun sonucu olarak Doğu Anadolu'daki Ermeniler sürüldü. Lozan antlaşmasından sonra İstanbul hıristiyanları dışında, Anadolu'daki hıristiyanlar ülkeden ayrıldı. (M)

NASARRE (Pablo), ispanyol fransisken orgcusu (1664-Zaragoza 1730). XVIII. yy. boyunca, ana kaynak olarak kullanılan *Escuela Musica Segun la Practica Moderna, Dividida en Dos Partes* (Modern Usul İçin İki Bölümlük Müzik Okulu) [1724] adlı bir eser yazdı. (L)

NASAVAB sıf. (ar. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar *ṣavāb*'dan *nā-ṣavāb*). *Esk.* Doğru olmayan, yanlış. || Haksız: *Adl-i âşub-ı zulm-i nasavab* (Üsküdarlı Hakkı). || *Cevab-ı nasavab*, yanlış cevap. (M)

NASAYİH çoğl. i. (ar. *naṣīḥat*'tan *naṣāyiḥ*). *Esk.* Bir kimseyi doğru ve uygun yola çevirmeğe veya kötü davranışlarından sakındırmağa çalışmak için söylenen sözler, nasihatler, öğütler: *Ankara'yı teskin ederek, nüfuz-ı hükûmeti kırmamak için, telgraf başında, birçok nasayihte bulundum* (Atatürk). || *Nasayih-i pederane*, babaca öğütler, babaya yakışır öğütler. (M)

NASAZ sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *sāz*'dan *nā-sāz*). *Esk.* Uymaz, uygunsuz, ters, kötü: *Abtestir devr-i nasaz-ı felekten bihuzur olmak / Gam ü şadiye bakma zevke bak Muhlis cihandır bu* (Esat Muhlis Paşa). || *Tali-i nasaz*, ters ve kötü talih.

◆ **Nasazî** i. *Esk.* Uygunsuzluk, terslik, uymazlık, kötülük.

◆ **Nasazkâr** blş. sıf. *Esk.* Uygun görmeyen, muhalefet eden. || Uygunsuz işe uğraşan. || Beklenilmedik, umulmadık.

◆ **Nasazkârî** blş. i. *Esk.* Uygunsuzluk, karşıtlık. || Uygunsuz iş. (M)

NASB i. Bk. NASP.

NASBETMEK geçl. blş. f. (ar. *naṣb* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Dikmek, saplamak. || Tayin etmek: *Öyle ise şimdi sadrazam Ali Paşa'yı azl ile Kıbrıs mutasarıflığına nasbediniz* (Ziya Paşa). [M]

NASCİMENTO (Francisco Manuel DO), portekizli şair (Lizbon 1734-Paris 1819). 1778'de öz annesi tarafından Engizisyon'a şikâyet edilince yurt dışına sürüldü. Fransa ve Holanda'da yaşadı. FİLİNTO ELİSİO adı altında yazdığı şiirlerle portekiz edebiyatını büyük ölçüde etkiledi. Portekizceye sayısız eser tercüme etti. *Odas y Epistolas* (Odlar ve Manzum Mektuplar) [1808] adlı eserinde klasik anlayışla halk edebiyatını bağdaştırmayı başardı. [L]

Cemal Abdül NÂSIR

Cemal Abdül NÂSIR'ın tabutunu öpen araplar

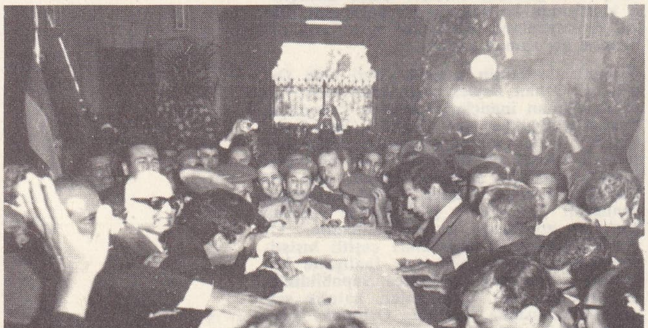

NASCO (Giovanni), XVI. yy. bestecisi (öl. Treviso 1561), çok zaman FİAMMİNGO, FLANDRİA veya METRE JHAN adlarıyle anılır. Vivenzo ve Venedik'te bir süre kaldıktan sonra, Verona Filarmoni Müzik akademisinin başına geçti. 1559'dan ölümüne kadar da Treviso katedralinin kapella yöneticiliğini yaptı. Madrigaller, motetler, lamentazione'ler, iki *Çile* v.b. besteledi. (L)

NASEBY, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) köy. Northampton'un kuzeyinde Cromwelle ile Fairfax, Charles I'i burada yendiler (14 haziran 1645). (L)

NASENCİDE sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *sencîde*'den *nā-sencîde*). Esk. Tartılmamış, ölçülmemiş. || Değerlenmemiş, değerini bulmamış. || İyice düşünülmemiş, düşünülmeden yapılmış veya söylenmiş olan: *Gerçi eş'âr-ı heveskâr-ı eyyam-ı saba / Hayali var manası nasencide lafzı natamam* (Nabi). [M]

NASFET i. Bk. NISFET.

NASH (John), ingiliz mimarı (Cardigan veya Londra 1752-East-Cowes, Wight adası 1835). Köprü yapımında demirin kullanılmasındaki ısrarıyle dikkati çekti. Ayrıca, Regent's park ve Regent's street'in plan taslaklarını, Haymarket tiyatrosunu, Langham Place kilisesini, Brighton pavyonunu yaptı. (L)

NASH (Joseph), ingiliz resamı ve desinatörü (Great Marlow 1808-Bayswater, Londra 1878). Özellikle suluboya ile çalıştı ve mimarî eserlerin resimlerini yaptı. Ayrıca, Shakespeare ve Walter Scott'tan ilham alarak günlük hayatla ilgili konuları işledi (British museum, Victoria and Albert museum). [L]

NASH (Paul), ingiliz ressamı ve gravürcücüsü (Londra 1889-Boscombe, Hampshire 1946). London Grovp'un ilerigelenlerinden ve modernizmin öncülerindendi. Ayrı bir kişiliğe sahip olmakla beraber gerçeküstücülere yaklaşır: *Falling Stars* (Düşen Yıldızlar) [1912]; *Madamite Moon* (1941): *Suntlower and Sun* (Ayçiçeğiyle Güneş) [1943]. Tiyatro dekorları ve kumaş desenleri de yaptı. 1933'te, mimarların modern heykeltıraşlar ve resamlarla yakınlaşması amacıyle *Unit One*'ı kurdu. Tate gallery'de eserleri vardır. (L)

NASH (Walter), yeni zelandalı siyaset adamı (Kidderminster, Worcestershire, İngiltere, 1882). 1909'da Yeni Zelanda'ya göç etti. Labour party'de (İşçi partisi) çalıştı, bu partinin sekreteri (1922-1932) ve başkanı (1935) oldu. Miletvekili seçildi (1929). Maliye bakanlığına getirildi (1935-1949), başbakan yardımcısı oldu (1940-1949). 1950-1957 Arasında muhalefet liderliği ve 1957'den 1959'a kadar başbakanlık yaptı. (L)

NASHE veya **NASH** (Thomas), ingiliz yazarı (Lowestoft, Suffolk 1567-Londra 1601). Hiciv yeteneğini, daha ilk eseri olan *The Anatomie of Absurditie*'de (Saçmalığın Anatomisi) [1588] ortaya koydu. Bu eserinde, birçok ahlâk ve edebiyat meselesini ele alır. *Pierce Pennilesse, His Supplication to the Devil* (Meteliksiz Peter'in Şeytana Yalvarışı) [1592], *Christs Teares over Jerusalem* (İsa'nın Kudüs için Döktüğü Gözyaşları) [1593] ve daha sonra yazdığı *Lenten Stuffe* (1599) adlı eserde çağının toplumuna, bazı çağdaşlarına, özellikle Gabriel Harvey'e şiddetle çatar. Greene ve Marlowe ile *Summers Last Will and Testament* (Summer'ın Son Dileği ve Vasiyetnamesi) [1592], Jonson ile de *The Isle of Dogs* (Köpekler Adası) [1597] adlı piyesleri yazdı. Ayrıca *The Unfortunate Traveller, or The Life of Jack Wilton* (Bahtsız Yolcu veya Jack Wilton'un Hayatı) [1594] adlı bir romanı yayımlandı. (L)

NASHUA, A.B.D.'de (New Hampshire) şehir, Nashua ırmağı kıyısında, ırmağın Merrimack ile birleştiği yerde; 39 100 nüf. Dokuma sanayii. Ayakkabı. Kâğıt. Makine yapımı (plâstik madde yapımında kullanılan makineler). [L]

NASHVİLLE, A.B.D.'de şehir, Tennessee'nin merkezi; Tennessee ırmağının kolu olan Cumberland'ın sol kıyısında; 170 900 nüf. Uçak yapımı. Besin sanayii. Ayakkabı yapımı. Kâğıt imalâtı. Irmak limanı. Federaller 15-16 aralık 1865'te konfedereleri burada yendiler. (L)

NÂSIB sıf. (ar. *naṣb*'dan *nāṣıb*). *Esk.* Bir yere diken, yerleştiren, koyan. || Tayin eden.

— Gram. Arapçada harfi, üstün (*e*) şeklinde okutan.

◆ **Nâsıbe** sıf. *Esk.* Nâsıb'ın dişili. (M)

NÂSIF i. (ar. *nıṣf*'tan *nāṣıf*). Mat. *Esk.* Bir açıyı iki eşit parçaya bölen doğru, açıortay. (*Hatt-ı nâsıf* da denir.)

◆ Sıf. *Esk.* Bir şeyi iki eşit parçaya bölen.

◆ **Nâsıfa** sıf. ve i. *Esk.* Nâsıf'ın dişili. || *Hutut-ı nâsıfa*, açıortaylar. (M)

NÂSIH sıf. (ar *nuṣḥ*'tan *nāṣıḥ*). *Esk.* Bir kimseyi doğru ve uygun yola çevirmeğe veya kötü davranışlardan vaz geçirmeğe çalışmak için söz söyleyen, öğüt veren: *Penbe-i gaflet kulağından çıkardı nâsıhın / Bir dem içirse enelhak camını Hallac ana* (Hayalî). *Hub suretlerden ey nâsıh beni men etme kim / Pertev-i hurşidi envar-ı hakikattir mecaz* (Fuzuli). || *Nâsıh-ı emin*, Nuh peygamber.

◆ **Nâsıha** sıf. *Esk.* Nâsıh'ın dişili.

◆ **Nâsıhane** zf. *Esk.* Nasihat ederek, öğüt vererek. (M)

NASIH EFENDİ Elhac, Hoca Bekir, türk hattatı (İstanbul 1813-ay. y. 1885). Evkaf ve Maliye nazırlıklarında bulunan Mümtaz Efendinin oğlu. Divanî yazıda ustaydı. Uzun süre Divanı Hümayunda yazı hocalığı yaptı. *Nâsıh* mahlası kendine orada verildi. (M)

NÂSIK sıf. (ar. *nesḳ*'tan *nāsıḳ*). *Esk.* Düzgün, sıralı, dizili, tertipli: *Nâsık ve kesafetten muarra bir cevher olmakla...* (Naima). || Düzenleyen, sıralayan, dizen. (M)

NASIL sıf. (türk *ne* ve ar. *aṣl* > *aṣıl*'dan *neasıl* > *nasıl*). Bir nesne veya kimse hakkında bilgi almak için «ne gibi, ne türlü» anlamında kullanılır: *Roma İmparatorluğu'nun bünyesi nasıldı?* (M. Ş. Esendal). *Nasıl adam? — Çok iyi adamdır, melek gibi* (B. Felek). *Ben sizin yerinizde olsam nasıl bir şey yapardım?* (H. Z. Uşakhgil). || Şaşkınlık duyulan bir konuda sual sorarken «ne biçim» anlamında kullanılır: *O nasıl şey öyle? || Nasılsınız?* (veya *nasılsın?*), hal hatır sormak için söylenir.

◆ Zf. Bir eylemin «ne şekilde, hangi yolla, ne biçimde» olduğunu öğrenmek için kullanılır: *Bekle, bir dakikacık, şimdi geliyorum, diyecek, gelmeyeceksin, yahut gelsen de, kim bilir, ne vakit ve nasıl geleceksin?* (R.N. Güntekin). *Ne denilir? Nasıl alınır? Bilmiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bir şeyin oluşundan veya yapılışından duyulan hayret ve şaşkınlığı belirtir: *Yusuf, bu sözün nasıl ağzından çıktığına şaştı* (Sabahattin Ali). *Bile bile de nasıl alkışlar?* (N. Ataç). || «İmkân var mı?» anlamında: *Bu hareketlerinden sonra ona nasıl kızmam?* || «Ne kadar çok» anlamında: *Bilsen, Bihter seni nasıl seviyorum?* (H. Z. Uşaklıgil). *Ona nasıl kızıyorum, bilemezsin.* || «Ben sana dememiş miydim, gördün mü?» anlamı verir: *Nasıl, şapka kiminmiş, gördün mü?* (B. Felek). *Bak Muzaffer Bey nasıl bülbül gibi söyledi* (Ahmed Rasim). || Düz cümlelerde fiillerin önüne gelerek o fiilin belirttiği hareketin kesinlikle olacağı ve yapılacağı anlamını verir: *Birinci Cuma diyeyim ama, ikinci Cuma, Anşe'yi buraya bakın nasıl gönderecek* (Kemal Tahir). *Hele bir yatılı okula gitsin, bak nasıl sınıfını geçecek.* || Soru cümlelerinde fiilin önüne gelerek fiilin belirttiği hareketin olmayacağını, yapılamayacağını anlatır: *Nasıl methedeyim sevdiğim seni / İstanbul Bursa'yı değer gözlerin* (Halk türküsü). *Öyle ise sen anlat bana, Zeynep kadın. — Nasıl anlatayım ki* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Eylemin zorunluğunu belirtir: *— Okula gitmiyor mu? Nasıl gitmez!*

— ÇEŞ. DEY. *Nasıl oldu*, «hangi sebeple, ne vesileyle» anlamında: *Nasıl oldu da siz buraya geldiniz?* (A. H. Tanpınar). Bir işin ne safhaya geldiğini veya bir hastalığın seyrini sorarken kullanılır: *Sizin manavlık işi nasıl oldu? Hastanız nasıl oldu?* || *Nasıl olur*, «mümkün mü?» anlamında kullanılır: *Feride: — Nasıl olur? Beni almağa gelecekler diyordu* (R. N. Güntekin). || *Nasıl ol-*

sa, «elbette, muhakkak» anlamında: *Kadın kadını nasıl olsa anlardı* (Ş. S. Aydemir). «Mecburen, eninde sonunda» anlamı verir: *Oraya nasıl olsa gideceksin, boşuna direnme.* || *Hem de nasıl*, «gayet iyi, çok fazla» anlamında: *Tanıyor musunuz? — Hem de nasıl...* (Kemal Tahir).

◆ Ünl. «Ne söylediniz? Tekrarlar mısınız?» anlamında cümlelerin başına getirilir: *Nasıl, yeniden anlatır mısınız?* || «İyi mi, memnun musunuz?» anlamında: *Nasıl, yürürken daha az acı hissetmiyor musunuz?* (R. N. Güntekin). || Hayret veya kızgınlık belirtisi olarak: *Nasıl! Siz hâlâ gitmediniz mi?*

◆ **Nasılsa** zf. Herhangi bir sebeple, bir vesileyle: *Bahis nasılsa eski toprak mülkiyetinden, günün meselelerine ve derken ihtilâle döküldü* (Ş. S. Aydemir). *Beş altı ay sonra nasılsa gene aynı şehre yolum düştü* (R. N. Güntekin). [M]

Nasıl Hoşunuza Giderse (*As You Like it*), W. Shakespeare'in beş perdelik komedisi (1599). Kır hayatından ilham alan bu oyunda, Shakespeare tiyatrosunun en güzel kadın kahramanlarından biri olan Rosalinde yer alır. Rosalinde, kardeşi tarafından kovularak Arden ormanına sığınmak zorunda kalan bir dükün kızıdır. Sonunda her şey tatlıya bağlanır: dük döner, malına mülküne kavuşur; birçok kişi, bu arada Rosalinde evlenir. İkinci derecedeki kişiler arasında soytarı Touchstone'u saymak gerektir. Ünlü tirad *Bütün bu dünya bir tiyatrodur* bu oyunda yer alır. (L)

NASIP i. Bk. NASP.

NASIR i. (ar. *nâşür*'dan *nâşır*). Patol. Genellikle el ve ayakta, sürekli sürtünmeye uğrayan noktalarda üstderinin kalınlaşması ve sertleşmesiyle meydana gelen katılık: *Hiç bir şeyden çekmedi dünyada / Nasırdan çektiği kadar* (O. V. Kanık). *O günden kalan en korkunç hatıram* [...] *nasırına basılmış gibi sinirli, somurtkan duran Cemal Beyin gözlerimiz karşılaştıkça, halime için için güldüğünü fark etmedi* (A.H. Tanpınar). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Nasır bağlamak* (veya *tutmak*), nasırlanmak. *Mec.* Duygusuz, hissiz bir hale gelmek, duyarlığını yitirmek.

— Bot. *Nasır otu*. Bk. SAKSIGÜZELİ.

— Ted. *Nasır ilâcı*, nasırların çıkarılmasını sağlayan doku öldürücü ilâç. ||*Nasır bıçağı*, nasırları kesip çıkarmağa yarayan hafifçe eğri, kesici âlet.

— Zool. Memeli hayvanlarda, sertleşip kalınlaşmış kılsız deri bölgesi: *Afrika maymunlarının da kabası nasır bağlar.*

— Zootekn. Yük, binek ve çeki hayvanlarında koşum takımının sürtünmesi sonucunda oluşan sert ve kalın deri kısmı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Nasır*, uzun süre tekrarlanan bir sürtünme ve baskının sonucudur; üstderideki boynuzsu tabaka hücrelerinin kat kat birikmesinden ileri gelir; nasırın genişliği ve derinliği değişik olabilir. İnsanlarda nasır genellikle bir meslek belirtisidir; dam ustalarının, parke döşeyenlerin dizlerinde, çekiç, kazma, kürek v.b. ile çalışanların avuçlarında görülür.

Ayak parmaklarındaki nasırlar çok dar ayakkabı giymekten ileri gelir; katılaşan kısım içeriye gömülerek nasırın kökünü meydana getirir ve çok ağrı yapar. Bunların ilâçla öldürülerek veya nasır bıçağıyle kesilerek çıkarılması gerekir.

— Zootekn. Nasır, bir koşum parçasının (eyer, semer, boyunduruk v.b.) vücudun belirli bir noktasına sürekli olarak baskı yapması sonucunda oluşur (at, katır ve eşeğin sırtında, öküzlerin boynunda). Sürtünen veya basınç yapan parça pütürlü ve bozuk olursa, nasır yaralanıp ülserleşebilir. (LM)

NÂSIR sıf. (ar. *naşr*'dan *nâşır*). *Esk.* Yardım eden, yardımcı. || İ. Erkek adı. || *Hayr-ün nâsır*, («yardım edenin en hayırlısı»), Allah.

◆ **Nâsıra** sıf. *Esk.* Nâsır'ın dişili.

◆ **Nâsırîn** çoğl. i. *Esk.* Yardımcılar, yardım edenler. (M)

NASIRA'da sokak; arkada, Tebşir kilisesi

NÂSIR, Suriye eyyubî hükümdarlarından ikisinin ortak adı: — EL-MELİKÜL MUAZZAM (Şam 1206-Buveyza 1258). Babasının ölümünden sonra Şam'da hükümdar oldu (1227). Amcaları Melikül Kâmil ve Melikül Eşref, imparatorluğu paylaşmak için anlaştılar. Nâsır, bu paylaşmaya razı olmayınca amcaları Şam'ı kuşattılar; 3 ay süren kuşatmadan sonra Nâsır teslim olmak zorunda kaldı. Şam, Kâmil'e bağlı olmak şartıyle, Eşref'e verildi. Nâsır da, Kerek ve Şevbek gibi yerlerle yetinmek zorunda kaldı. Nâsır bir süre sonra Mısır'a giderek amcası Kâmil'in hizmetine girdi. Amcasıyle birlik olarak Şam'ı kuşattı, Eşref'i Kerek'e çekilmek zorunda bıraktı. Bir süre sonra Kâmil öldü (1238). Mısır'da Kâmil'in oğlu Melikül Âdil, babasının halefi oldu, amcasının oğlu Melikül Cevad Yunus'u Şam'a vali tayin etti. Nâsır, Şam üstünde hâkimiyet iddia ettiyse de, Nablus yakınında yenildi. Sonra Yunus, Şam'ı amcasının oğlu Melikül Salih Eyyub'a bırakarak Sincar, Rakka ve Ruha'yı aldı; ancak bu antlaşma Âdil ve Nâsır tarafından kabul edilmedi. Daha sonra Nâsır, Kerek dışında bütün topraklarını kaybettiğinden küçük oğlu Melikül Muazzam İsa'yı kendine vekil tayin etti ve Halep'e kaçtı (1250); Nâsır, 100 000 dinar değerindeki mücevherlerini halife Mustasım'a emanet etti; fakat halife bu mücevherleri geri vermek istemedi. Nâsır Buveyza'da vebadan öldü. — EL-MELİKÜL MUZAFFER YUSUF (1230-1260). Şam'da babasının yerine tahta geçti (1236). Harizmlilerin yardımıyle Filistin ve Şam'ı ele geçiren mısır sultanı Eyyub ile mücadele etti. Nusaybin (Nasibin), Dara ve Karkısiya'yı aldı. Turan Şahın öldürülmesinden sonra Şam emîrleri Yusuf'a sultan payesini verdiler. Bundan sonra iki defa Mısır'ı ele geçirme teşebbüsünde bulunduysa da başaramadı. Hulâgu ile savaştı. Hulâgu, Halep'i kuşatınca Yusuf onun üstüne yürüdü; müslüman hükümdarlardan yardım alamadığından Halep, Şam, Baalbek ve Hamat, Moğolların eline geçti. Yusuf, Hulâgu'ya teslim olmak zorunda kaldı ve Hulâgu tarafından öldürüldü. (M)

NÂSIR, bazı zeydî imamlarının resmî unvanı. Bu unvanı Hazerli Zeydîlerden **Nâsırül Kebir el-Utrus**'tan başka, büyük torunu ve Yemen zeydî imamları arasında **Ahmed** kullandılar. Devletin kuruluşunda emeği geçen Ahmed, tahttan indirilen kardeşi Muhammed Murtaza'nın yerine hükümdar oldu ve karmatîlerle mücadele etti. Nâsır unvanını taşıyan yemen imamları Ahmed'in soyundan gelir. XIV. yy. ortalarında bu unvanı taşıyan birçok zeydî imam vardı. XV. yy.da da Hadi'nin oğlu Nâsır el-Hasan, 1494-1523 yılları arasında Zeydîlerin durumunu kuzeyde kısmen korumağa çalıştı; Sana'da uzun bir süreden beri imamlık eden Mansur Muhammed bin Ali, Saracî'nin aşırı isteklerine katlandı. Yerine geçen **Nâsır el-Hasan bin Ali bin Davud**, 1521 ve 1536'da ülkesine giren Türklere karşı mücadele ettiyse de topraklarının Türkler tarafından alınmasını önleyemedi. Aynı soydan gelen **Nâsır Muhammed bin İshak el-Mehdî**, imamlık davası güttü (1724). Önce Beni Balîl, sonra da güneyde Zafer'de tutunmağa çalıştı; ancak başarı kazanamadı. Sana'da öldü (1753). Zeydîler soyundan Nâsır unvanını kullanan son imam Abdullah bin Hasan'dır. (M)

NÂSIR (Cemal Abdül, — **Abdünnâsır** da denir), mısırlı devlet adamı (Beni Mor, Asyut eyaleti 1918 - Kahire 1970). Harp akademisine girdi (1937), orduda beliren ingiliz düşmanlığı akımını benimsedi ve Hür Subaylar adlı gizli teşkilâtı kurdu (1942). Filistin yenilgisinin de (1948) verdiği hırsla milliyetçi bir eyleme girişti. Yarbay olduğu (1951) sırada, general Necip'i kendi davasına kazandı ve Kahire olaylarından faydalanarak Hür Subaylarla birlikte iktidarı ele geçirdi (22 - 23 temmuz 1952). Kurduğu «İhtilâl konseyi» kral Faruk'u sürgün etti. 1952 Toprak reformu siyasî tedbirlerin alınmasını kolaylaştırdı: bütün partilerin, hattâ Vefd'in bile kapatılması. Cumhuriyet ilân edildikten (haziran 1953) ve Süveyş kanalı bölgesinin boşaltılması için İngiliz-Mısır antlaşması yapıldıktan (1954) sonra, Necip yavaş yavaş iktidardan uzaklaştırıldı ve yerini albay Nâsır aldı. Nâsır, *Mısır İhtilâlinin İçyüzü* (Felsefetüs Sevre) [1954] adlı eserinde, siyonizm tehlikesini öne sürerek, Mısır'ın arap birliğini kurma yolunda oynaması gereken rolü açıklar. Doğu ile Batı arasında «olumlu tarafsızlık» diyebileceğimiz bir denge siyaseti güden Nâsır, Bağdat* paktını karşılayan Bandung* Asya-Afrika konferansına (1955) katıldı. Temmuz 1956'da, ingiliz ve amerikan kredilerinin kesilmesi sonunda, Süveyş kanalını millîleştirme kararını aldı. İngiliz-Fransız-İsrail ortak müdahalesinde yenilgiye uğramasına rağmen, millîleştirme hareketi başarıldı ve Nâsır'ın itibarı arttı. Yeni bir Anayasa çıkarttı (1956 -1957); kişi haklarını teminat altına almayan bu anayasa ile devlet şefinin yetkilerini arttırdı ve Mısır Millî Birlik partisi adlı tek siyasî partiyi de kendi yönetimi altına aldı. Nâsır, Mısır ile Suriye'nin birleşmesini sağladı (Birleşik Arap cumhuriyeti [B.A.C.], 1 şubat 1958). Doğu Avrupa devletlerince desteklenen B.A.C., öbür arap devletlerini telâşa düşürdü ise de, Nâsır'a, Arap dünyasını yönetimi altında birleştirme imkânını sağlayamadı. 1958 Devriminden sonra, B.A.C.'ye karşı çıkan Irak, Sovyet blokuna yöneldi; Nâsır da bunun üstüne Rusya'nın himayesini reddetti. B.A.C. denemesi kısa sürdü, Yemen'in ayrılması (1959), Suriye'nin bağımsızlığına yeniden kavuşması (1961) ve arap devletleri arasında geçimsizliklerin artması üstüne birlik dağıldı. Mısır, Irak ve Suriye arasındaki üçlü birlik denemesi de nisan 1963'te başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte, Kahire, afrika ülkeleri yöneticilerinin buluşma yeri oldu. Bu çeşitli başarısızlıklar, 1965'ten sonra Nâsır'ı, bu ülke yöneticileriyle ilişkilerini düzeltmeğe zorladı (1965 ve 1967 yıllarında, Suudî Arabistan kralı Faysal ile Yemen üstüne anlaşma teşebbüsü; 1965 ve 1966'da Irak'taki nâsırcı hükûmet darbesi hareketlerini benimsemekten kaçınması; Ürdün kralı Hüseyin ile yapılan Haziran 1967 antlaşması).

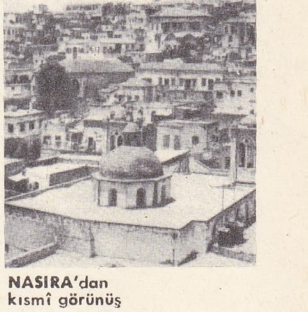

NASIRA'dan kısmî görünüş

Ülke içinde Nâsır, 21 Mayıs 1962 Millî yasası, toprak reformu, 1961 ve 1963'te alınan diğer sosyalleştirme tedbirleriyle halkın sevgisini kazandı; mart 1965'te yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi ve İsrail karşısında uğranılan ikinci yenilgiye (haziran 1967) rağmen, bu sevgi, varlığından bir şey kaybetmedi: Nâsır, bu yenilginin ertesinde yerini Zekeriya Muhiddin'e bırakarak Cumhurbaşkanlığından çekildiyse de (9 haziran), halk kitlelerinin de katıldığı genel istek üstüne bir gün sonra (10 haziran) istifasını geri aldı. 12 Haziran 1967'den ölünceye kadar Cumhurbaşkanlığı, Sosyalist Arap birliği genel sekreterliği ve uzun süre başbakanlık görevlerini bir arada yürüttü. (L)

NÂSIR (Ebu Abdullah), muvahhidî hükümdarı (öl. Fas 1213). Babasının ölümünden sonra başa geçti (1199). Fas şehrinin surlarını yaptırdı. İfrikiye'de Yahya bin İshak'ın çıkardığı isyanı bastırmak için kuzeye sefer yaparak Mehdiye şehrini aldı (1206). Murabıtlara ait Majorka adasını, bir donanma göndererek ele geçirdi (1207). İspanya'ya sefer açtı (1211). Fakat gönderdiği ordu, Hısnül İkab'da yenildi. Fas'a dönünce tahtını oğlu Yusuf'a bırakarak sarayına çekildi. (M)

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

NÂSIR (Lidinillah Ebül Abbas Ahmed), otuz dördüncü abbasî halifesi (1180-1225 yılları). Annnesi türk olan Nâsır, Abbasîlerin son devrinde en güçlü halifeydi. 1055'te Sultan Tuğrul Bey Bağdat'a girince siyasî gücünü kaybeden halifelik makamı, Nâsır ile yeniden bu gücü kazandı ve iktidarı ele almak için faaliyete geçti. Nâsır önce, Selçukluları ortadan kaldırmak için harizm hükümdarı Tekiş ile anlaştı. Yapılan savaşta selçuklu ordusu yenildi. Bu sırada halife ile Tekiş'in arası açıldı. Aralarında ilk silâhlı mücadele 1196'da oldu ve halife ağır kayıplara uğradı. Sonraki yıllarda halife Nâsır, Harizmşahlar devletiyle mücadeleye devam etti. Çeşitli entrikalar sonunda harizm hükümdarı, 1117'de Irakı Acem'i elde etti ve halifeyi azletti. Bu sırada batıya doğru ilerleyen moğol ordusu, halifenin yardımına geldi. Bu büyük tehlike Harizmşahlar devletini halifeyle uğraşmaktan alıkoydu. Nâsır'ın, hilafeti güçlendirmek için çaba sarfettiği, vakıflar kurarak sosyal faaliyetlere önem verdiği kaynaklarda belirtilir. Ayrıca Moğolları çağırarak, islâm dünyasının çökmesine yol açtığı da ileri sürülür. (M)

NÂSIR (Nâsırüddin Muhammed) memlûk sultanı (1285-1341). Sultan Kalavun'un oğlu. Kardeşi Melikül Eşref Salâhaddin Halil'in yerine geçti (1293). Bir yıl sonra tahttan indirildi (1294), yerine memlûk kumandanlarından Ketboğa, Melikül Âdil adıyle sultan oldu. Ketboğa da uzun süre tahtta kalamadı; yerine Melikül Mansur Hüsameddin geçti; onun da hükümdarlığı uzun sürmedi; Nâsır ikinci defa tahta geçmeyi başardı (1299). Moğollarla uzun süre mücadele etti ve onları Mercüs Suffar'da kesin olarak yenilgiye uğrattı. Memlûk emîrleri arasındaki mücadeleler sonunda tahtını Baybars el-Caşnagir'e bırakmak zorunda kaldı (1309), 1310'da üçüncü defa tahta geçti ve Baybars'ı öldürttü. Çerkez Memlûklularının ikinci ayaklanmasını bastırdı (1311). Tunus'taki Beni Haf devleti Memlûkluların nüfuzu altına girdi. Nâsır zamanında Habeşistan, Altınordu, Bizans, Bulgar, Aragon ve Fransa krallıklarıyle ilişkiler kuruldu. (M)

NASIRA, İsrail devletinde şehir, Celile'de, Esdrelon ovasının kuzeyinde; 24 000 nüf. Çok canlı olmayan şehir, tarım ve el sanatlarıyle uğraşılan küçük bir kasabadır. Ancak turizm ve hacılar biraz canlılık yaratır; Azize Helena tarafından kurulduğu sanılan bazilikanın yerinde inşa edilen (XVIII. yy.) Tebşir kilisesi Nasıra'nın İncil'e göre İsa'nın peygamber olmadan önce yaşadığı yer olduğunu hatırlatır.

— Tar. Nasıra 636'da Araplar tarafından alındı, 1099'da haçlıların eline geçtikten sonra bir piskoposluk merkezi haline getirildi. Şehri 1252'de Saint Louis (Louis IX) ziyaret etti. Junot 1799'da genel karargâhını burada kurdu.

Nasıra, İsrail'in başlıca hıristiyanlık merkezlerinden biridir; katoliklerden kalma eserler çoktur. Burası hâlâ arapların (hıristiyan ve müslüman) oturduğu ender birkaç şehirden biridir: Arapların bazıları 1948 Savaşından sonra buraya sığınmıştır. Nasıra'yı İsrail parlamentosunda iki arap milletvekili temsil eder. (L)

NASIRALI i. (*Nasıra* yer adı'ndan *Nasıralı*). Din. tar. Hıristiyanlara verilen ad. || Kudüs'te Musa dinini İncil doktrinine bağlayan bir hıristiyan mezhebinin üyesi. || *Nasıralı,* Musevîler tarafından İsa'ya verilen ad.

— ANSİKL. Din. tar. Çağımızın ilk beş yüzyılında *Nasıralı,* hem Yahudiler, hem de hıristiyanlar tarafından kullanılmıştı. Yahudiler bunu doğrudan doğruya İsa'yı ve genel olarak ona inananları belirtmek için kullanılırdı. Hıristiyanlar ise bu adı, *ebion'cular* kadar hıristiyan ilkelerinden uzaklaşmamış olmakla birlikte, ilk Kilise Babaları tarafından din sapkını ilân edilenler için kullanıyorlardı. (L)

NÂSIR ALİ, iranlı şair (öl. Delhi 1697). Bazı kaynaklarda birçok seyahatten sonra Hindistan'ın Sarhind ilinde yerleştiği yazılıdır. Nâsır Ali, oturduğu şehrin valisi Seyf Han Bedahşi ve emîrülümera Zülfikar Hanın sevgisini kazandı, onlar tarafından korundu. *Divan*'ından başka Şeyh Camman'dan manzum bir tercümesi de vardır. (M)

NÂSIR bin ALENNAS, beşinci hammadî hükümdarı. (öl. Nâsırıye 1088). Amcasının oğlu Bulukkin bin Muhammed'in yerine geçti. Valisi isyan eden Biskra'yı aldı. Amacı, Kayrevan devletinin parçlanmasından yararlanarak ülkesini genişletmekti. Bölgedeki asayişsizlikten bıkan Kastiliya, Tunus ve çevresi halkı onun himayesini kabul etti. Arap kabilesi Asbec'lerle birleşerek Ziri'lere ve Riyah'lara karşı çıktı (1064); fakat Fas Zenata'larının da katıldığı ordusu Sufes'te yenildi. Barış görüşmelerinin bir sonuca varmaması üzerine Asbec'ler tarafından desteklenen Nâsır, Laribus ve Kayrevan'a girdi (1067). Zenata reisini ve kendisine isyan etmiş olan âsileri işkenceyle öldürttü. Asbec'ler tehlikeli olmağa başlayınca onlardan ayrılarak Berberîler bölgesinde Nâsırıye'yi (Bicaye) aldı ve merkez yaptı. Muhteşem İnci sarayını (Kasrül Lulu) burada yaptırdı (1068). Ölümünden sonra yerine oğlu Mansur geçti. (M)

NÂSIR gölü, Sadd el-Alî barajının yapılmasıyle meydana gelen sunî göle verilen ad. (L)

NÂSIR HAN, Bülucistan sultanı (XVIII. yy. başları-1795). 1749'da, daha önce öldürdüğü kardeşi Muhammed'in yerine geçti. Pers hükümdarı Nadir Şah'ın ölümü (1747) üstüne, Nâsır Afgan hükümdarı Ahmed Şah'ın vasallığını kabul etti. Bülucistan kabileleri arasında korumağa çalıştığı bağlantı, ölümünden sonra sona erdi. (L)

NÂSIRI HÜSREV (Ebu Muin), iranlı şair ve din adamı (Belh 1003 - Yumgan 1061). İyi bir öğretim gördü. 40 Yaşlarında hacca gitti; islâm ülkelerinin karışıklık ve fakirlik içinde olduğunu gördü. Yalnız, Fatımîlerin hüküm sürdüğü Mısır, düzenli ve zengindi. Bu sebeple, İslâmlığın doğru yoldan ayrıldığına, ancak İsmailîlerin inanç sahiplerini kurtaracağına inandı. Fatımî halifesi Mustansır Billâh tarafından, İsmailîliği kendi ülkesinde yaymakla görevlendirildi. Belh'e döndüğünde, ülkede hâkim olan Selçukluların takibine uğradı. Bedahşan dağlarında, sert iklimli ve kurak Yumgan vâdisine sığındı; en güzel şiirlerini burada yazdı. Ölümüne kadar Yumgan'dan ayrılmadı. Bu bölgede, bugüne kadar gelen Nâsırî adlı küçük bir tarikat vardır. Eserleri: *Divan; Sefer-name* (Mekke gezisini anlatan mensur yazılar); *Zad el-Müsafirin* (Yolcuların Azığı); *Vech-i Din* (Dinin Özü). [M]

NÂSIRI MUTREZÎ (Ebül Feth), harizmli yazar ve fıkıhçı (Harizm 1138 - ay.y. 1213). Harizm'de öğrenim gördü. Hac dönüşü (1204) Bağdat'ta bir süre ders verdi. Hanefî fıkhı, edebiyat ve dil bilgisi konularında, kendinden sonra gelenleri etkileyecek nitelikte çalışmaları oldu. Şiirlerinde söz oyunlarına geniş yer verdiği görülür. Eserleri: *Şerh-ül-Makamat-Harîrî* (Harîrî'nin Makamatının Yorumu); *El-Mugrib.* (M)

Nâsırîye, eski bir mısır parası.

— ANSİKL. Nümism. Musul Atabeklerinden Melikül Âdil'in ölümünden sonra Mısır'da diktatörlüğünü ilân eden Salâhaddin Eyyubî, 1187 tarihli buyrultuyle, bütün Mısır sikkelerinin tedavülden kaldırılmasını, yerine yeni bir mısır dinarı ve *nâsırîye* adındaki dirhemlerin kestirilmesini emretti. Nâsırîye dirhemleri yarı yarıya gümüş ve bakır alaşımıydı. Bu paralar Melikül Kâmil Nâsıreddin Muhammed'in hükûmet kurmasına kadar özellikle Mısır ve Suriye'de tedavülde kaldı. Mısır Memlûklarından Nâsıreddin Ferec zamanında emîr Yelboğa el-Salimî, sultanın memlûklarına 24 dirheme geçen dinarlar dağıttı (1400). Bu ilk dinarlardan sonra Nasıreddin Ferec, bir daire içinde kendi adı bulunan, bir miskallik Nâsırî dinarlar bastırdı. (M)

NÂSIRİYE, Irak'ta şehir, il idare merkezi, Fırat kıyısında, Hor el-Hammar'ın yukarı kesiminde; 25 500 nüf. Büyük hurma bahçeleri. Güneybatısında Ur yıkıntıları. — *Nasıriye ili,* 463 100 nüf. (L)

NASIRLANMAK veya **NASIRLAŞMAK** dönşl. f. (*nasır*'dan *nasır-la-n-mak* veya *nasır-la-ş-mak*). Nasırlı hale gelmek, nasır bağlamak: *Bahçede çalışmaktan ellerim nasırlandı* (Şemseddin Sami). || *Mec.* Duyguluk özelliğini yitirmek (bu anlamda genellikle *nasırlaşmak* kullanılır): — *Ağlama diyorum sana! Ağlama. Bunları derken onun da katı, nasırlaşmış yüreği yumuşamış, şişmişti* (R. H. Karay). [M]

NASIRLI sıf. (*nasır*'dan *nasır-lı*). Nasır bağlamış, nasırı olan, nasırlanmış: *Nasırlı parmak.*

— Anat. Beyin orağının (beyin zarı kıvrımı) altında bir kemer gibi, bir yarımyuvardan ötekine enlemesine uzanan ince ve geniş akmadde şeridi. (Nasırlı cisim, miyelinli iletim tellerinden meydana gelir; bu teller beynin iki yarımküresini birbiriyle birleştirir [beyin içi birleşeği].)

— Patol. *Nasırlı ülser,* kenarları kalın ve sert olan ülser; hipertrofik bir sertleşme sonucunda oluşur. (M)

NÂSIRÜDDEVLE (Ebu Muhammed Hasan), hamdanî hükümdarı (öl. 968). Musul'un yönetimi için babası Abdullah'ın yardımcısı oldu. Babası ölünce yönetimi ele aldı (929). Hamdanîler bu sırada Abbasîlerin gittikçe zayıfladığını görerek kendi topraklarını genişletmeğe başladılar. Nâsırüddevle bu amaçla, Elcezire ve Kuzey Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirdi. Azerbaycan'ı almak için iki teşebbüste bulundu; başarı kazanamadı. 938'den itibaren Abbasîlere ödemekte olduğu vergiyi kesti. 941'de Musul'a gelen halife Muttaki, Hamdanîlerin himayesine girdi ve Hasan'a Nâsırüddevle unvanını vererek onu emîrülümera tayin etti. Fakat Bağdat'ta türk kumandanı Tüzün, halifenin bu kararını bozdurdu ve kendisini aynı makama tayin ettirdi. 943'te tekrar Hamdanîlere sığınan halife, yine Tüzün'ün kudretine boyun eğmek zorunda kaldı. 945'te Tüzün'ün ölümü, Nâsırüddevle'ye tekrar emîr olma imkânı verdi; fakat aynı yıl Bağdat'ın Büveyhîler tarafından elde edilmesi buna engel oldu. Büveyhî emîri Muizüddevle ile yaptığı mücadeleyi kaybetti (956). 964'te Musul üstüne yürüyen Muizüddevle, Musul ve Nusaybin'i ele geçirdi ve Nâsırüddevle'nin vergi vermesi şartıyle barış yapıldı. Bu iki devlet arasında 967'de tekrar savaş çıktı ve mücadele Nâsırüddevle'nin esir olmasıyle son buldu. (M)

NÂSIRÜDDİN MEHMED BEY, dulkadiroğlu beyi (öl. 1442). Suli Beyin oğlu Sadaka'yı ortadan kaldırarak beyliğin başına geçti. Memlûklarla dost geçindi. Timur'un Anadolu'ya girmesinden sonra ona bağlandı. Memlûkların dostu olarak Karamanoğulları beyliğinden Kayseri'yi aldı. Karamanoğlu Mehmed Beyi esir etti. Kayseri'de Hatuniye medresesini yaptırdı. (M)

NASİYE i. Bk. NASİYE.

NASİ sıf. (ar. *nisyân*'dan *nâsî*). *Esk.* Unutan, unutmuş olan.

◆ **Nasiye** sıf. *Esk.* Nasi'nin dişili. (M)

NASİB i. Bk. NASİP.

NASİBE i. (ar. *naṣb,* dikme'den *naṣibe*). *Esk.* Yollara nişan için dikilen taş veya işaret levhası. (M)

NASİBİN. Bk. NUSAYBİN.

NASİC sıf. (ar. *nesc*'den *nâsic*). *Esk.* Dokuyan. || Sıralayan, düzenleyen. || *Nasicü'l -hiyel,* kötülük eden. (M)

NASİCA i. Orta Amerika'da bulunan koati'nin ilmî tür adı. (L)

NASİCA, Scipio ailesi ve Cornelia gens'inden birçok kişinin lakabı. (L)

NASİH sıf. (ar. *naṣîḥat*'tan *naṣiḥ*). *Esk.* Çok nasihat eden, devamlı öğüt veren. (M)

NASİH sıf. (ar. *nesh*'ten *nâsiḥ*). *Esk.* Battal eden. || İstinsah eden, kitabın kopyasını çıkaran. (M)

NASİHAT i. (ar. *naṣîḥat*). Bir kimseyi doğru yola sevk etmek, yanlış ve kötü davranışlardan uzaklaştırmak için söylenen söz, yapılan konuşma, verilen öğüt: *Hacı Kalfanın nasihatlerini hatırlayarak korktum ve tekrar ters yüzüne geri döndüm* (R. N. Güntekin). *Nasihatlerinden, daima çirkin olan o tahammül olunmaz hakikati hissettim* (Ömer Seyfeddin). *Hiç bir şey olmamış gibi nasihatine devam ediyor* (N. Araz). || *Nasihat dinlemek* (veya *tutmak*),

verilen nasihate göre hareket etmek. || *Nasihat etmek* (veya *nasihat vermek* veya *nasihatte bulunmak*), öğüt vermek: *Paşa önce tatlı-sert bir nasihat etti* (Y. Z. Ortaç). *Şayet genç kızlara nasihat vermeğe kalkışsanız sizinle açıktan açığa alay ediveriyorlar* (Vâ-Nû). *Etme, oğlum, şuna bir parça nasihatte bulun* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Nasihat yollu,* nasihatı hatırlatır, nasihate benzer bir tarzda.

— *Esk. Nasihat-âmiz,* öğüt alınacak söz. || *Nasihat-ger* (veya *nasihat-kâr*), öğüt veren. || *Nasihat-na-pezir,* öğüt dinlemeyen. || *Nasihat-pezir,* öğüt dinleyen.

◆ **Nasihatçı** sıf. ve i. Öğüt veren, nasihat eden (kimse): *Kuva-yı Milliye zamanı Ankara'yı yola getirmek için İstanbul'dan birkaç nasihatçı yola çıkar* (F. R. Atay). [M]

NASİHATNAME bİş. i. (ar. *nasîhat* ve fars. *nâme*'den *nasîhat-nâme*). Ed. *Esk.* İnsanlara doğruluk, saygı, sevgi, bilgi edinme, yetişme konularında yol göstermek, öğüt vermek amacıyle yazılan manzum veya mensur eser.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Türk edebiyatına iran ve arap edebiyatından geçen *nasihatname* türü, öğretici niteliktedir. İçinde atasözleri, özdeyişler, deyimler, din büyüklerinin, tarikat ulularının seçilmiş sözleri, bazen manzum, bazen mensur olarak yer alır. Nasihatnamelerin çoğu ahlâkîdir. Nasihatnameler içinde yalnız dinî nitelikte olanları, Kur'an ve hadislerden birtakım örnek sözler alınarak yazılanları da vardır. İslâm edebiyatında en ünlü nasihatname, iran şairi Feridüddin Attar'ın *Pendname* adlı eseridir. Türk edebiyatında bu türün en çok tanınan örneği Nabi'nin (1642-1712) *Hayrâbâd* ve *Hayriye* adlı eserleridir. (M)

NASIK sıf. (ar. *nesk*'ten *nâsik*). *Esk.* Tanrı'ya bağlı olan, ibadet eden, dindar. (M)

NASİK, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Bombay'ın kuzeydoğusunda; 215 600 nüf. Dekkan Hindularının kutsal yeri (birçok tapınak). Basımevleri. Sanayi alkolü damıtma yeri. Tunç ve bakır işçiliği.

— Tar. Nasik, VII. yy.da Batı Çalukya'larının başkentiydi. M.Ö. I. yy. ile VI. veya VII. yy. arasından kalma kayalara oyulmuş yirmi üç mağara (buddha tapınakları ve manastırları). [L]

NASİNİ (Giuseppe Nicola), italyan ressamı (Castel del Piano, Siena yakınları 1657 - Siena 1736). 1698'de Siena'da Santa Trinita kilisesinde yaptığı fresklerle ilgi çekti. Aynı şehirde *Alessandro VI'ya Hitap Eden Bartolomeo Soecino* (Palazzo Publico) ve *Gül Bahçesinin Yedi Sırrı* (Servi kilisesi) adlı tabloları yaptı. *Aziz Antonius Meryem'in Ayakları Dibinde* (Roma, Santi-Apostoli kilisesi) adlı tablo şaheseri olarak kabul edilir. (L)

NASİNİ (Raffaello), italyan kimyacısı (Siena 1854 - Roma 1931). Öğrenimini Pisa'da, daha sonra Roma'da yaptı; 1891'de Padova, 1906'da da Pisa üniversitesinde kimya profesörü oldu. Özellikle fiziksel kimya üstünde çalıştı: dönel güç; kırılma indisi; organik bileşiklerin bileşimdeki maddelere bağlı olan yayma güçleri. Bundan başka, borik asit sanayiinde kullanmak amacıyle soy gazların yeryüzündeki emanasyonlarını inceledi. (L)

NASİON i. (fr. k.). Antropol. Bk. BURUN *noktası.*

NASİP veya **NASİB** i. (ar. *naşb*'tan *naşib*). Bir kimsenin payına düşen şey, hisse: *Kolun bu sofrada nereye kadar uzanmışsa nasibin o kadardır* (Ş. S. Aydemir). *Erenler meclisinde bir gün, perde ardından bir el uzandı ve bize nasibimizi verdi* (N. Araz). *Nihayet neyse idrak ettiğim şey ömr-ü faniden / Onun bir aynıdır mutlak nasibin ömr-ü saniden* (M. Â. Ersoy). || Bir kimsenin elde edebildiği, ele geçirebildiği, sahip olabildiği şey: *Biçarenin ilm ü terbiyeden nasibi yoktur* (Şemseddin Sami). || Tanrı'nın herkes için uygun gördüğüne inanılan şey, talih, kısmet, baht: *Fakat emin olunuz, Rabb'imin inayeti bu / Yakında Yusuf'u görmek benim nasibimdir* (Tevfik Fikret). *Herkesin nasibi ne ise ondan ne eksik ne ziyade kazanabilir* (Şemseddin Sami). || Günlük kazanç, yiyecek, rızk: *Eliyle engini güya işaret eyliyerek / Diyordu: «Haydi nasibin o dalgalarda, yürü!»* (Tevfik Fikret). *Akşam olunca doğru Ahmet Yesevî'nin yanına gelir, günün nasibi neyse, heybeden almasını beklerdi* (N. Araz). || *Nasip etmek,* fırsat vermek, ulaştırmak, eriştirmek: *Hanımcığım, görüyorum ki, talih size, bu küçük kızı elinizde büyütmek bahtiyarlığını nasip etmemiş* (R. N. Güntekin). || *Nasip olmak,* fırsat düşmek, elvermek: *Şu karşı sırtı da tutmak nasip olursa bugün* (Tevfik Fikret). (Güzel ve mutluluk veren şeylere) Erişmek, ulaşmak: *Hiç unutmam, büyücek bir zafer olmuş ta nasip / Asker etmişti güreşlerle yarışlar tertip* (M. Â. Ersoy). *Fakat onu bu defa öldürürse bir daha ana olmak ona nasip olmayacak* (H. E. Adıvar). *O, Rumu tamamen müslüman edecek, hiçbir pehlivana nasip olmamış işler yapacak* (N. Araz).

— DEY. *(Bir şeyden) Nasibini almak,* hoşa giden bir şeyden kısa ve geçici bir süre de olsa yararlanmak, zevk almak.

— *Esk. Nasib-dar,* hissesi olan, hisse sahibi. || *Nasib-daş,* aynı hisseyi alanlardan her biri.

— Din. İslâmlıkta tanrının bir yaratığa, özel olarak bağışladığı şey. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Nasip almak* (veya *vermek*) Bektaşîlikte ikrar vererek tarikata girme: *Maksat İkinci Sultan Murat'la görüşmek, nasip alıp, nasip vermekti* (N. Araz). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, mahlûk (yaratık) kavramı altında toplanan bütün varlıklar için gerekli olan ne varsa, onlarla birlikte yaratıldı. Tanrı, bütün yaratıkları, özellikle canlıların, yaşamasını, geçimini, onların «rızık», «kısmet», «hisse» denen haklarıyle güven altına aldı. Dinde, bir yaratık için gerekli olan her şeye onun *nasip*'i denir. Kimse nasibinden fazlasını almadığı gibi başkalarının nasibine de ortak olamaz. Yeryüzünde herkesin nasibi bellidir, herkes kendi nasibiyle sınırlıdır. Nasip, yalnız, yaşamayı sağlayacak, yaşamak için gerekli olan varlıklar için değildir. Her müminin Tanrı katında imandan, ihsandan, irfandan, sevabının derecesine göre mükafattan nasibi vardır. Bazı din bilginlerine göre, nasip, Tanrı tarafından önceden belirlendiği (takdir edildiği) için sonradan kazanılamaz, çalışmakla elde edilemez.

— Tasav. *Nasip* olacak can (talip) önce tarikattan bir pir veya yetkiliye başvurur, isteğini bildirir. Rehber denen bir yetkilinin hizmetinde bir süre denendikten sonra, tarikata alınması uygun görülürse durum kendisine bildirilir. Kabul töreninin yapılacağı gün rehber talibe bir tarikat abdesti aldırır. Bu abdestte el, yüz, baş, ayak yıkanır. İki rekat namaz kılınır. Ölmüş gibi bir kefene sarılır ve kendisine şöyle denir: «Erenler meydanında, pir huzurunda mürşidine teslim oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, livata ve zina etme, elinle koymadığın bir şeyi alma, gözünle her gördüğünü söyleme! Gelme gelme... dönme dönme... gelenin başı, dönenin malı... Allah, Muhammed, Ali, Oniki imam ve Hanedanı Ehli Beyte iman ettin mi? Kaza ve Kadere bel bağladın mı? Bunun ikisini bir bilip gece ve gündüz gönlünde Allah, Muhammed ve Ali'yi bir bildin mi? Hak dediğimizi Hak, batıl dediğimizi batıl bildin mi? Tarikatı naciyeden olup Caferi Sadık'ın mezhebini hak tanıdın mı? Tevella ve Teberrayı kıldın mı? Bu ikrardan dönersen huzuru mahşerde yüzün kara olsun mu? Allah, Muhammed, Ali, Hünkar Hacı Bektaş Veli ikrarında sahib kadem eyleye. Hu.» Sonra talibin boynuna tiğbend denilen beyaz bir mendil takılarak meydana getirilir. Meydanda Oniki imamın postunu gösteren on iki post vardır. Her postta bir baba oturur. Talib meydanda bulunan dört kapıya (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) selâm verir. Eli göğsünde, sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağı üzerine koyarak durur. Her selâmda bir adım ilerler. Selâmdan sonra mürşidin önüne getirilir. Mürşit, sağ elini talibin iki omuzu arasına koyar ve fetih suresinin onuncu ayetini okur; elinin pençei âli aba olduğunu söyler. Sonra boynundaki tiğbendi alır ve kulağına, «Girme, girme... dönme, dönme, eline beline, diline sahip ol, mürşidin Muhammed, rehberin Ali» der; kefen çıkarılır. Talib, mürşitten başlayarak her imamın postu önünde durur; eğilir postu öper, sonra postta oturan babanın avucunun içini öper. Bu sırada öteki canlar gülbank çekerler ve dede efendinin dağıttığı şerbeti içerler. Bir süre dinlenildikten sonra birlikte yemek yenilir. Tarikata yeni giren talip bu yemekte hizmet eder. Meclis dağıldıktan sonra talip hücresine çekilir.

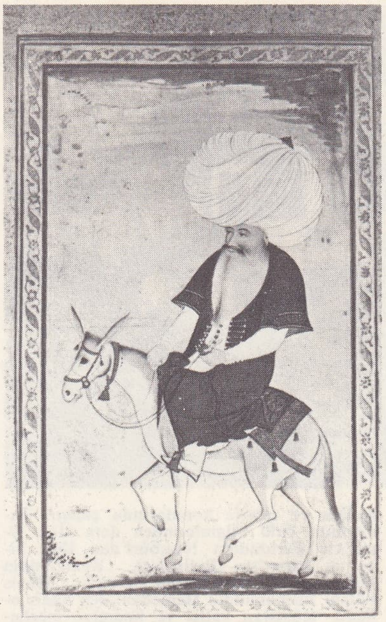
NASREDDİN HOCA'nın minyatürü Topkapı Sarayı müzesi, İst.

◆ **Nasipli** sıf. Tasav. Nasip alarak tarikata girmiş olan. (→ Bibliyo.) [M]

NASIR sıf. (ar. *neşr*'den *nâşir*). *Esk.* Dağıtan, saçan, serpen. || Nesir yazan. (M)

NASİRÜDDİN MAHMUD Boğra han, Bengal valis ve Sultanı (XII. yy.). Delhi sultanı Gıyaseddin Balaban'ın oğlu. Samana'daki delhi ordusunun kumandanıyken, ayaklanan Bengal valisi Tuğrul Hanı, babası Balaban ile birlikte savaşarak yendi ve Bengal valiliğine tayin edildi (1279). Ağabeyi veliaht Muhammed savaşta ölünce, veliaht oldu. Bir bahanesiyle Bengal'e, yaşadığı rahat hayata döndü. Balaban'ın ölümüyle, oğlu Muizüddin Keykubad, Delhi tahtına geçirildi (1287). Nasirüddin Mahmud da, Bengal'de sultan unvanını alarak bağımsızlığını ilân etti. Kalaç Türklerinden Celâleddin Firuz Şah, Keykubad'ı öldürerek Delhi sultanı oldu (1290). Boğra Han, ölümüne kadar Bengal'de delhi sultanlarına bağlı bir sultan olarak hüküm sürdü. (M)

NASIRÜDDİN TÛSÎ (Silsilename adlı eserden)

NASİRÜDDİN TÛSÎ, iranlı filozof ve astronomi bilgini (Tûs 1201 - Bağdat 1274).

NASREDDİN HOCA kadı önünde (M. Aksel koleksiyonu)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Akşehirde
NASREDDİN HOCA
festivalinden görünüş

Kelâm ve felsefe konularında çalıştı. Zamanının ünlü bilginlerinden ders aldı. Özellikle Feridüddin Nişaburî'den İbni Sina'nın *İşarat*'ını (Belirtiler), Kemalüddin Hasib'den de matematiği öğrendi. Hadis bilgini Burhanüddin Hemedanî'den hadis okudu. Kûhistan valisi ve imamiye mezhebinin önderi Nasirüddin Ebül Feth'in sarayına alındı. Abbasî halifesi Mutasım'ı övücü nitelikte bir şiir yazdığı için sürgüne gönderildi; Kazvin'e gitti. 1247'ye kadar süren tutukluluk hayatı moğol hükümdarı Hulâgu Hanın bu yöreleri ele geçirmesiyle sona erdi. Hulâgu Han tarafından saraya alındı. Onun saray nazırı ve danışmanı oldu (1264). Hulâgu'nun ölümünden sonra oğlu Abaka Han tarafından aynı görevde bırakıldı.

Nasirüddin Tûsî, bu dönemde kendini bilimsel çalışmalara verdi. Hulâgu'nun saray nazırı olduğu sıralarda bir rasathane kurmak ve rasat cetvelleri yapmakla görevlendirildi. İslâm dünyasının en önemli bilim kurumlarından biri olan Meraga rasathanesini kurdu.

Nasirüddin Tûsî, felsefe konusunda Aristoteles'in etkisi altında gelişen islâm *meşşaiye* (gezimcilik) çığırına bağlıydı. Akıl ilkeleriyle şiî inançlarını bağdaştırmağa çalıştı. Ona göre, bir akıl varlığı olan insan, bütün davranış ve eylemlerinde akla uymalı, aklı kendine kılavuz edinmelidir. İnsanın uyması gereken bütün ahlâk ve eğitim kuralları akla dayanmalıdır. Onun, islâm düşüncesine getirdiği en önemli yenilik eğitime dayanan ve *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde ortaya konan ahlâk anlayışıdır. Ahlâkının temeli, «iyi»ye (hayr) dayanır. İnsanda iyi ile kötünün gelişmesini sağlayan eğitimdir. Eğitim, tohum niteliğinde olan yetenekleri geliştirir, olgunlaştırır. Bir insanın davranışlarını çocukluğunda aldığı eğitim belirler. Çocuğunun iyi yetişmesini zaman, ona büyüyüp erginlik çağına geldiğinde iyiye örnek olacak anlamda bir ad *hayr*'a ulaşmasını isteyen kimse, doğduğu vermeli, yaratılışı ve tabiatının eğilimleri yüzünden her çocuk kötü alışkanlıkları daha kolay kapacağından, onlardan elden geldiğince uzak tutmalı, çocuğun ahlâk eğitiminde, daima tabiata uygun gelen konular seçilmelidir. Böyle bir eğitim, çocuğun neye yetenekli olduğunu, kendinde hangi yaratıcı yeteneklerin bulunduğunu ortaya koyar ve onların gelişmesini, olgunlaşmasını sağlar. Çocuk eğitiminde üstünde durulması gereken başka bir konu da, utanma duygusunu göz önünde bulundurmaktır. Utanma, çocukta yeteneklerin yönlerini, iyiye mi kötüye mi daha kolay eğilim göstereceğini ortaya koyan ilk belirtidir. Çocuk gösterişe, süse, dünya malına, yalancılığa, oburluğa, başkalarına karşı kötülük etmeğe yol açacak davranışlardan ve kötü kimselerden uzak tutulmalıdır. Meslek seçme çağına geldiği zaman ise, geçirdiği eğitim sonucu, hangi konulara karşı eğilim gösteriyor, yetenekli olduğu anlaşılıyorsa o alanda çalışmasını sağlamalıdır.

NASREDDİN ŞAH
ve oğlu
Cabinet des Estampes,
Paris

Nasirüddin Tûsî'nin görüşlerinden, ahlâk alanında deneye, insan özünün köklü eğilimlerine uygun eğitime, hayatla düşünce arasında bir gerçek bağ kurmağa yöneldiği, insan tabiatını eğitimin temel ilkesi olarak aldığı anlaşılır. İnsan, düşünen bir canlı olarak bir «ahlâk varlığı», bir «ahlâk taşıyıcısı»dır.

Nasirüddin Tûsî'nin üstünde durduğu meseleler arasında Tanrı'nın birliği (tevhid), din ahlâkı, insanın insana karşı doğrulukla davranması, adalet, imamlık ve peygamberlik, âhiret, ölümden sonra dirilme gibi konular vardır; Tûsî, ölümden sonra dirilmeğe inanır.

Zîc-i İlhanî adlı eseri yakın zamanlara kadar gök incelemelerinde önemli bir kaynak olarak benimsendi. Nasirüddin Tûsî islâm ülkelerinde olduğu gibi, Batı'da da birçok astronomi ve matematik bilginini etkiledi. Eserleri: *Şerh-i İşarat* (İşarat [Belirtiler] Yorumu); *Tahrir-i Öklides* (Euklei-des'in Eserini Yorumlama); *Tahrir-ül-Macesti* (El - Macesti'nin [He Megiste] Yorumu); *Ahlâk-ı Nâsirî* (Nâsır'ın Ahlâkı); *Zîc-i İlhanî* (İlhanlı Zayiçesi); *Tecrid-ül-Akaid* (İnançların Ayrımı); *Tezkere-i Hayat* (Hahat Belgesi); *Esas-ül-İktibas* (Aktarmanın Kuralları); *Evsaf-ül-Eşraf* (Seçkinlerin Nitelikleri). [M]

NASİYE veya **NASIYE** i. (ar. *naṣā*'dan *nāṣiye*). *Esk.* Alın: *Milyonla barındırdığın ecsad arasından / Kaç nasiye vardır çıkacak pâk ü drahşan* (Tevfik Fikret). *Şenaat-i hal ve kabahat-i efalleri nasıye-i âsiyelerinde nümayan olmağın...* (Naima). || *Nasiye-i hal*, yüzün gösterişi, tavır. || *Nasiye-pîrâ*, alnı süsleyen. || *Nasiye-sa*, alnını yere süren. || *Nasiye-sazî*, alnı yere sürme. || *Nasiyede mestur olan*, alında yazılı olduğuna inanılan. (M)

NASL i. (ar. *naṣl*). *Esk.* Ok, kargı gibi silâhların ucundaki sivri demir parçası, temren. (M)

NASMYTH (Alexander), iskoçyalı ressam (Edinburgh 1758 - ay.y. 1840). Ramsay'in öğrencisiydi. Edinburgh okulunu kurdu. En iyi eserlerinden biri, *Robert Burns'ün Portresi*'dir. (L)

NASMYTH (James), iskoçyalı mühendis (Edinburgh 1808 - Londra 1890), Alexander Nasmyth'in oğlu. Matematik ve mekanikle ilgilendi. 1827'de sekiz kişi taşıyan bir buharlı araba, 1831'de Manchester'de makine araçları yaptı, 1843'te de bir buharlı şahmerdan icat etti. 1857'de emekliye ayrıldıktan sonra, Penshurst'ta (Kent) bir rasathane kurdu ve güçlü teleskoplarla Ay'ın yapısı üstünde araştırmalar yaptı. (L)

NASMYTH (Patrick Milner), iskoçyalı ressam (Edinburgh 1787 - Lambeth, Londra 1831). Babası Alexander'den ders aldı. Sağ elinin sakatlığı yüzünden resim yaparken sol elini kullanmak zorunda kaldı, manzara resimlerinde ustalaştı. 20 Yaşındayken Londra'ya gitti ve 1809'da Krallık akademisinde sergilenen *Loch Katrine'den Görünüş* adlı ilk tablosuyle meşhur oldu, eserleri çok tutuldu. (M)

NASONİ (Nicolo), italyan mimarı (Toscana - Porto 1773). 1732'de Porto'ya yerleşti. Bu şehirdeki Clerigos kilisesiyle kulelerini (1732-1763) ve katedralin yan locasını yaptı (1736). Misericordia kilisesini baştan başa onardı (1750). [L]

NASONİT i. (amerikalı jeolog F. L. *Nason*'un adından fr. *nasonite*). Miner. Klorlu tabiî kurşun ve kalsiyum silikat. (L)

NASP veya **NASB** veya **NASIP** i. (ar. *nasb*). *Esk.* Dikme, saplama. || Koyma, yerleştirme. || Tayin etme, atama. Atanma, tayin edilme: *Efendiler bir kumandanın azil ve nasbı veya divan-ı harbe tevdii muamelesinin vukuundan bir gün geçmeden meclisçe kıylükal olabilecek bir rivayet teşkil etmesi... calib-i dikkat değil midir?* (Atatürk). || Bir rütbe alma, terfi etme, yükselme. || *Nasb etmek.* Bk. NASBETMEK. || *nasb-ı hıyam*, çadırları dikme, kurma. || *Nasb-ı ayn* (veya *nasb-ı nigâh*), göz dikme. — Gram. Arapçada harfin üstün (*a, e*) şeklinde okunması. (M)

NASR i. (ar. *naṣr*). *Esk.* Yardım. || Zafer, üstün gelme, yenme. || *Nasr-ullah*, Tanrı'nın yardımı. || *Nasrun-min-Allahi ve fethün karib*, «yardım Tanrı'dandır, fetih de yakındır» anlamına gelen ayet. || *Nasr-üddin*, dine yardımı dokunan. (Bugün Nasreddin şeklinde erkek adı olarak kullanılır.)

◆ **Nasrî** sıf. *Esk.* Tanrı'nın yardımıyle, üstün gelmeyle ilgili. (M)

Nasr, *Kur'an*'ın CX. suresi. Üç ayettir. Mekkede indirildi. Mekke'nin müslümanlar tarafından alınması ile ilgilidir. Din yolunda savaşanlara Allah'ın nasıl yardım edeceğini, müslümanların alay alay gelerek Mekke fethine katıldıklarını bildirir. Bazı yorumculara göre, bu surenin konusu Allah'ın yardımı gelince, insanların başarıya ulaşacağıdır. Bir söylentiye göre Hz. Muhammed, Mekke'nin fethine çıktığı gün, önce mescide, kâbeye girdi, iki rekât namaz kıldı, sonra bu sure indirildi. (M)

NASR (CEMDET). Bk. CEMDET NASR.

NASRANÎ i. (*Nāṣıra* yer adından ar. *naṣrānî*). *Esk.* İsa peygamberin doğduğu Nasıra köyüne bağlı olan kimse, Hıristiyan. (Nasranî terimi Nasıra köyünde oturan İsa peygamberden dolayı kendisine ilk inananlar ve sonra da bütün hıristiyanlar için kullanıldı): *«Bu zırh benimdir» diye dava etti ve nasranî inkâr etmekle kaadi Şurayh hazretleri, şahid istedi* (Cevdet Paşa). Bk. NASARA.

◆ **Nasraniye** i. *Esk.* Nasranî'nin dişili.

◆ **Nasraniyet** i. *Esk.* Hıristiyanlık. (M)

NASR bin AHMED, samanî hükümdarı (?, 906 - ?, 943). Sekiz yaşında hükümdar oldu (914). Devletin yönetimini vezir Ebu Abdullah Muhammed yürüttü. Tahta geçtikten kısa bir süre sonra Sistan (Sicistan) halkı ayaklandı ve halife Muktedir tarafından tayin edilen vali Bedr ül-Kebir'in yönetimine girdi. Halifenin kumandanlarından Fazl bin Humeyd ile Halid bin Muhammed, Gazne ve Bust şehirlerini ele geçirdiler. Bu arada Nasr'ın babasının amcası İshak bin Ahmed de Semerkand'da ayaklanarak Buhara'ya yürüdü (914); fakat başarı gösteremedi. İshak'ın oğlu Ebu Salih Mansur, Hüseyin bin Ali ile anlaşarak Nişapur'da isyan etti. Hüseyin, Samanîlerin tecrübeli kumandanlarından Ahmed bin Sehl tarafından esir edildi. Mansur öldü. Ahmed de ertesi yıl Samanîleri terk ederek halifeye bağlandı ve Cürcan üstüne yürüyerek şehri ele geçirdi; fakat bir süre sonra yenilerek Buhara'da hapiste öldü (920). Zeydî imamı Hasan bin Kasım, kumandanı Leyla bin Numan'ı Cürcan'a gönderdi; Cürcan, Damegan ve Nişapur bu kumandanın eline geçti (921). Bir süre sonra samanî kuvvetleri Leyla'yı yenerek idam ettiler (921). Bundan sonra çıkan isyanlar da bastırıldı. Nasr bu isyanlarla uğraşırken Buhara kalesinde tutuklu bulunan kardeşleri Yahya ve İbrahim taraftarlarının yardımıyle kurtularak şehri ellerine geçirdiler. Nasr kardeşlerini yendi; sonra da affetti. Nasr zamanında şiî mezhebi büyük bir gelişme gösterdi; Nasr da bu mezhebin taraftarı oldu. Bu hareket sünnî ulema ile askerlerin hoşnutsuzluğuna sebep olduğundan, Nasr tahtı oğlu Nuh'a bırakmak zorunda kaldı. (M)

NASR bin HEMDAN, Kûfe'nin bağımsız hâkimi (öl. Nehrevan 815). Meyzed el - Şeybanî, kardeşi Ahmed bin Mezyed, Hersame bin Ayan gibi arap kumandanlarının emrinde savaşarak emir unvanını aldı. Sonra 2 000 kişilik kuvvetiyle halife Memun'a karşı ayaklandı. Aynel Temr, Dakuk ve Enbar'ı ele geçirdi. Halife Ali taraftarlarının çağrısına uyarak, İbni Tababata ile birlikte, Kûfe'ye girdi (815), üstüne gönderilen kuvvetleri yendi. Halifeliğini ilân etmiş olan İbni Tababata'yı zehirleyerek Kûfe'ye hâkim oldu; kendi namına para bastırdı ve Basra'yı ele geçirdi. Irak ve Arabistan valisi Hasan bin Sehl, eski kumandanı Hersame bin Ayan'ı onun üstüne yolladı. Sarsar ırmağı yakınlarında yenilen ve Kûfe'ye kaçan Nasr bin Hemdan, burada da kuşatılınca, 800 kadar atlısı ile Resülayn'a kaçmak istedi; yakalanarak yaralı bir durumda Hasan bin Sehl'e yollandı. Hasan bin Sehl, Nasr bin Hemdan'ı öldürerek başını halifeye gönderdi. (M)

NASR bin SEYYAR el-LEYSİ, Horasan valisi (öl. Save 748). Kuteybe bin Müslim'in Orta Asya savaşlarına katıldı. Fergana seferine katılmayı kabul etmeyen kabilelerin isyanını bastırdı (724). Belh ve Ross

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

valisi oldu (738). Soğdîlerin İran'a dönmelerine izin verdi. Vergi teşkilâtında ıslahat yaptı. Müslümanlarla birlikte bütün toprak sahiplerinden arazi vergisi, müslüman olmayanlardan ayrıca cizye alınmasına karar verdi. Arap kabileleri arasında kaynaşmayı sağlamak için Yemenlilerin de memur olmalarını kabul etti. Halife Yezid III'ün gözünden düşünce yerine Horasan valisi olarak tayin edilen Mansur bin Cumhur'un valiliğini kabul etmedi. İsyan ederek Merv'i ele geçirdi (746). Sonra Nişapur'a çekildi. Ordusunun bir kısmı halife ordularına katılınca Rey'e kaçtı. Hemedan'a giderken yolda öldü. (M)

NASREDDİN HOCA, ince nükteli, güldürücü fıkralarıyle ünlü türk fıkra kahramanı (Hortu, Sivrihisar 1208-Akşehir 1284). Babası Hortu köyü imamı Abdullah Efendi, annesi Sıdıka Hanımdır. Anadolu Selçukluları ile Bizans'ın sınır bölgesinde bulunan Sivrihisar medreselerinde okudu. Babasının ölümü üzerine bu küçük kasabadan ayrılarak kendi köyünde imamlık yaptı, daha sonra bu işi Mehmed adında birine bırakarak Akşehir'e yerleşti (1237). Burada zamanın ünlü bilginlerinden Seyid Mahmud Hayranî ile Seyid Hacı İbrahim Sultandan ders gördü. Akşehir o sıralarda oldukça önemli kültür merkezlerinden biriydi. Hoca, bazı kayıtlara göre müderrislik ve kadılık yaptı. Ölünceye kadar Akşehir'de yaşadı. Kasabanın büyük mezarlığına gömüldü. Dört yanı açık olan türbesinin bir kapısı, bu kapının üzerinde de büyük bir asma kilit vardır; bununla Hoca'nın tuhaflığına işaret edilmek istenir.

Nasreddin Hoca, selçuklu hükümdarlarından Alâeddin Keykubad I, Gıyaseddin Keyküsrev II, Kılıç Arslan IV ve Gıyaseddin Keyhüsrev III devirlerini yaşadı. Çocuklarıyle torunlarının mezar taşları da bulundu. Sivrihisar'da bir mezar taşının, Hoca'nın Fatma adındaki kızına ait olduğu ve bunun 1327'de öldüğü anlaşıldı. Fatma Hatunun oğlu Mevlânâ Celâleddin, Sivrihisar'da kadılık yaptı. Bunun oğlu, ünlü şair ve bilgin Hızır Bey de İstanbul'un ilk kadısı oldu (öl. 1459). Çocuklarının yine Sivrihisar ve Akşehir köylerinde imamlık ettiklerini bildiren kayıtlar vardır. İstanbul'da Edirnekapı şehitliğinde, Nasreddin Hoca soyundan Kasım Efendi (öl. 1793), kızı Fatma Zehra (öl. 1794) ve onun kızkardeşi Hatice'nin (öl. 1803) mezar taşları vardır.

Akşehir'de Seyyid Mahmud Hayranî'ye ait 1257'de ve Hacı İbrahim Sultana ait 1266'da düzenlenmiş iki vakfiyede Nasreddin Hocanın da tanıklar arasında imzası görüldü.

Bütün bu kayıtlar ve mezar taşı kitabeleri Hoca'nın gerçekten yaşamış bir kişi olduğunu yeterince gösterir. Nasreddin Hoca'yı bir efsane kişiliği altında tanıtan yazarlar çoktur; böyle bir düşünceye kesinlikle yer verilmez. Hortu'lular son torununun kendi aralarında yaşamakta olduğunu söylerler. Hattâ, Hoca'nın oturduğu evin temellerini de gösterirler. Hoca'nın köyü, suyu bol bir derenin yamacında, yeşillikler içinde kurulmuştur. Öte yandan, ölüm yeri olan Akşehir'de de Hoca'nın hatırasına büyük saygı gösterilir ve ruhaniyetinden himmet beklenir. Kız evlendiren ana - babanın, türbesine giderek onu da düğüne çağırması, yeni evliler için dirlik düzenlik istemesi bir gelenektir. Hoca'yı ziyaret, başka kabir ziyaretlerine benzemez; güle oynaya gidilir, mezarı başında kahkahalar atılır.

Gerçek hayatı ve kişiliği yanında, Hoca'nın fıkralarına göre de ayrı bir kişiliği vardır. Hoca, Ortaçağ Anadolu'sunun tipik bir kasabalısıdır. Güleryüzlü, şakacı, babacan kişiliğinin çevresinde karısı, oğlu, sonra komşuları, kasaba çocukları, esnaf, köylüler, bütün bir insanlık döner durur. Hele eşeği Hoca'dan hiç ayrılmaz. Eşeğiyle ilişkisini konu edinen fıkralar, en güldürücü olanlardır. Ve onun yoksulluğunu da en iyi bu fıkraları yansıtır.

Nasreddin Hoca fıkraları, ince bir mizah içinde, safdilliği alaya alır; pratik yaşayış için gerekli niteliklere üstün değer verir; hayat mücadelesinde akla, uyanık zekâya, hazırcevaplığa öncelik tanır; insanlarla hoş geçinmeyi, kötü kadere güleryüz göstermeyi öğütler; yani, bütünüyle akla dayanan bir hayat felsefesini yansıtır. Bu fıkralarda müstehcenlik, çirkinlik, kabalık yer almaz; şakalar, nükteler kimseye batmaz, öğütler yapıcıdır. Hoca, herhangi aşırı bir davranışa karşı onun tersiyle karşılık verir. Böylece, mizah unsuru bir cümle içinde toplanır; fıkraları hem eğlendirir, hem düşündürür. Gerçeğe aykırı gibi duran bir görünüş altında insan ruhunun kendisi yatar. Fıkraları, yapıları bakımından iki bölümdür: birinci bölümde küçük bir olay anlatılır, ikinci bölümde Nasreddin Hoca duruma göre bir söz söyler, dinleyenleri beklenmedik bir sonuç karşısında bırakır. Şimdiye kadar 250 - 300 arasında fıkrası ya ait olabileceği düşünülmemelidir. Baderlendi. Ancak bunların hepsinin Hoca'zen bir Nasreddin Hoca fıkrası, halk tarafından işlenmiş, değiştirilmiştir. Bazen de başka kişilerin veya başka milletlerin benzeri fıkraları zamanla Hoca'ya yakıştırılmıştır; böylece geniş bir Nasreddin Hoca çevrimi ortaya çıkmıştır. Ancak, onun fıkraları, mizah zevkinin üstünlüğü ve özel havasıyle taklitlerinden kolayca ayırt edilebilir.

Hocanın fıkraları bütün türk ülkelerinde olduğu gibi, komşu milletler arasında da yüzyıllar boyunca nesilden nesle anlatılarak bugüne kadar geldi ve son yüzyıldan beri de batı dillerine çevrildi. Onun kişileri, her toplumda benzerleri görülebilen evrensel tipler olduğu için her yerde benimsendi.

Nasreddin Hoca ve eşeği bazı türk ressamları tarafından sevimli bir üslûpta işlendi; onun fıkraları tiyatro, hattâ sinema çalışmalarına konu oldu. (→ Bibliyo.) [M]

NASREDDİN MAHMUD, Delhi hükümdarı (1228 - 1266). Yeğeni Alâeddin Mesut, Delhi ileri gelenleri tarafından hapsedilince, Behraiç valisi olan Mahmud tahta çıkarıldı (1246). Kayınbabası Balaban Han, devletin kuvvetlenmesine çok yardım etti. Ud hâkimi Kutlug Han, ayaklanan Siverek bölgesi Hintlilerini yendi (1255) ve Moğolların istilâ hareketlerini önledi (1257). Moğol hümdarı Hulâgu Han ile barış antlaşması yapıldı (1260). Nasreddin Mahmud, bir söylentiye göre ölümünden önce tutuklandı. Yerine Gıyaseddin Balaban geçti. (M)

NASREDDİN ŞAH, Kaçar soyundan gelen dördüncü İran şahı (Tahran 1831 - ay.y. 1896). Babası Mehmed Şahın ölümüyle tahta çıktı (1848). Ayaklanan Babîleri kılıçtan geçirtti. Babî lideri Bab Ali Mehmed'i astırdı. Babîler, şaha suikast yaparak yaraladılar (1850), bunun üzerine birçok Babî işkenceyle öldürüldü. Ruslar ile bir antlaşma yapması (1855), İngilizleri memnun etmedi. İran kuvvetleri Herat'ı alınca (1856), İngilizler Basra körfezine asker çıkararak Tahran'a doğru ilerlemeğe başladılar. İran, isteklerinden vaz geçmek zorunda kaldı ve İngilizlerle Paris antlaşması imzalandı (1857). Nasreddin Şah, bazı yönetim reformları yapmak istedi. Bülucistan ve afgan sınırları kesinleşti (1872). Rusya, Almanya, Belçika, İngiltere, Fransa, İsviçre, İtalya ve Avusturya'yı gezdi. İstanbul'a gelerek Sultan Abdülaziz ile görüştü (1873). Yaptığı ikinci Avrupa gezisini (1878) anlatan bir gezi kitabı yazdı. Bu sırada Rusya, Kuzey Afganistan ve Doğu Anadolu'da nüfuz kazanarak Hive ile Buhara arasındaki Merv'i aldı (1881). 1889'da üçüncü bir Avrupa gezisi yaptı. Bu geziler İran'a çok pahalıya mal oldu. Mirza Rıza adlı bir babî fedaisi tarafından öldürüldü. (M)

NASRÎLER. Bk. BENİ AHMER DEVLETİ.

NASRULLAH, Buhara emîri (1827-1860). Hanlığını sağlamlaştırmak, ülkesini güçlendirmek için uğraştı; bazen zalimce davranışlarda bulundu. Zamanında bütün Maveraünnehir bölgesi Buhara hanlığına bağlandı. Hive ve Afganistan ile savaştı. Ruslarla anlaştıktan sonra hint elçilerini ve ingiliz misyonerlerini öldürttü; bu sebeple, batılılar tarafından *Buhara Neronu* diye adlandırıldı. Özbekler ve Hokand hanlarına karşı da savaştı. (M)

NASRULLAH bin MUHAMMED, iranlı yazar; edebî nesrin ilk kurucularından (XII. yy.). Gazne hükümdarlarından Behram Şah (1118-1153) zamanında müşriflik (başmüfettişlik), sonra başa geçen Hüsrev

NASSAU HANEDANI

Tabloda, sadece tarihte rol oynayan kişilerin adı verilmiştir.

Trutwin,
Lipporn senyörü

Dudo [Heinrich]
(öl. 1124'e doğr.),
Laurenburg kontu,
Arnstein kontu
Ludwig II'nin kızı
İrmengarde ile evlendi

Ruprecht I [*Rupert*]
(öl. 1154'e doğr.),
Laurenburg kontu
(1123 - 1154),
Nassau şatosunun
yapımından sonra
Nassau kontu unvanını aldı.
1135'ten önce
Limburg kontu
Walram III'ün kızı
Beatrix (öl. 1159)
ile evlendi

Arnold I
(öl. 1148),
Laurenburg kontu
(1124 - 1148)

Heinrich I
(öl. 1167),
Nassau kontu.
hiç evlenmedi

Ruprecht III [*Rupert*]
(öl. 1190),
Nassau kontu

vârisler ikinci
kuşakta tükendi

Walram I [*Valeran*]
(1146 - 1198),
Laurenburg ve Nassau kontu (1154'e doğr.-1198)
vâris bırakmadan ölen kardeşi Ruprecht II
ile birlikte İdstein ve Wiesbaden'i elde etti,
Ziegenhain (?) kontu Poppo II'nin kızı
Kunigunde (öl. 1197) ile evlendi

Heinrich II *Zengin*
(1190-1247 veya 1251).
Nassau kontu (1198-1247 veya 1251),
yönetimi. vâris bırakmadan ölen kardeşi Ruprecht IV ile paylaştı,
1221'den önce Gelderland ve Zutphen kontu
Otto II'nin kızı Mechtilde veya Mathilde (öl. 1288) ile evlendi

Walram dalı
(Nassau, İdstein, Wiesbaden,
Weilburg, Saarbrücken,
Otweiler, Usingen... kontları)

Walram II [*Valeran*]
(1220'ye doğr. - 1276'ya doğr.),
Nassau kontu (1251-1276),
yönetimi kardeşi Otto ile paylaştı
[1255'te yapılan ilk bölüşme ile Taunus'taki ve
Lahn nehrinin sol kıyısındaki topraklarla,
Weilburg ve İdstein'ı elde etti],
imparator Rudolf I'in gizli sekreteri,
Katzenelnbogen kontu Theodorich II'nin kızı
Adelheid (öl. 1288) ile evlendi

Adolf
(1248 veya 1255-1298),
Nassau kontu (1276-1298),
germen imparatoru 1292-1298),
1271'e doğr. İsenburg kontu
Gerlach I'in kızı İmagina (öl. 1313 ten sonra)
ile evlendi

Gerlach I
(1288'den önce - 1361),
Nassau, Wiesbaden, İdstein, Weilburg kontu
(1298 - 1361), 1344'te feragat etti,
1° 1306'da Hessen landgraf'ı Heinrich'in
kızı Anges (öl. 1332) ve
2° 1333'te Hohenlohe - Welkersheim kontu
Karl II'nin kızı Gertrude İrmengarde
(öl. 1350) ile evlendi

NASSAU - İDSTEİN - WİESBADEN

Adolf I [1]
(1307 - 1370),
1355'teki ikinci
bölüşmeden sonra
Nassau - Wiesbaden,
İdstein kontu
(1355 - 1370)

çocuksuz ölen ve
vâris olarak Nassau -
Weilburg kontu
Ludwig II'yi gösteren
Johann Ludwig II ile
hanedanın bu dalı
tükendi

NASSAU - WEİLBURG - SAARBRÜCKEN

Johann I [1]
(1309 - 1371),
Nassau - Weilburg
kontu (1355 - 1371),
1366'da prenslik kontu,
1° 1333'te Merenberg kontu
Hartrad VI'nın kızı
Gertrude (öl. 1350) ve
2° 1353'te Saarbrücken kontu
Johann II'nin kızı ve
vârisi Johanna (öl. 1390)
ile evlendi

Philipp I [2]
(1368 - 1429)

bk. devamı sayfa 240'ta ● ●

Otto dalı
(Nassau, Siegen, Dillenburg,
Beilstein, Diez, Leck ve
Breda, Vianden kontları,
Orange prensleri,
Katzenelnbogen kontları...)

bk. devamı sayfa 240'ta ●

NASSAU SÜLÂLESİ

239. sayfanın devamı
●

Otto dalı
(Nassau, Siegen, Dillenburg, Beilstein, Diez, Leck ve Breda, Vianden kontları, Orange prensleri, Katzenelnbogen kontları...)

Otto I
(öl. 1289 veya 1290),
Nassau, Siegen, Dillenburg, Beilstein kontu (1255 - 1289 veya 1290),
1277'de Leiningen kontu Emich IV'ün kızı Anges (öl. 1303) ile evlendi,
1255 bölüşmesinde Siegen, Dillenburg, Beilstein ve Herborn'u elde etti

NASSAU - SİEGEN - DİLLENBURG

Heinrich I
(öl. 1343),
Nassau-Siegen-Dillenburg kontu
(1289 veya 1290 - 1343),
Beilstein vârisi (1328)

NASSAU - HADAMAR

Emich I
(öl. 1344),
Nassau - Hadamar
kontu (1303 - 1334)

Johann
(öl. 1328),
Nassau - Beilstein
kontu (1303-1328)
Worms piskoposluk
meclisi üyesi

NASSAU - BEİLSTEIN

Otto II
(1300'e doğr. - 1350 veya 1351)
Nassau-Siegen-Dillenburg kontu
(1343-1351),
1331'de
Gotfried von Vianden'in
kızı ve vârisi
Adelheid
(öl. 1376)
ile evlendi

Heinrich I
(öl. 1378'den sonra),
Nassau - Beilstein
kontu (1341 -
1378'den sonra)

Johann I
(öl. 1364 veya 1365),
Nassau - Hadamar
kontu (1334 - 1364
veya 1365)

Emich II
(öl. 1359),
Nassau - Hadamar
kontu

Johann I
(1339'a doğr. - 1416),
Nassau - Dillenburg,
Siegen, Vianden kontu
(1351 - 1416),
Hadamar vârisi,
1361'de
La Marck kontu
Adolf IV'ün kızı
Margarete (öl. 1409)
ile evlendi

Heinrich II
(öl. 1412'ye doğr.),
Nassau - Beilstein
kontu (1378 veya
1380 - 1412)

Heinrich
(öl. 1367 veya 1369),
Nassau - Hadamar
kontu (1364 veya 1365 -
1367 veya 1369)

Emich III
(öl. 1394),
Nassau - Hadamar
kontu (1364
veya 1365 - 1394)
veraset, Nassau - Dillenburg kontu Johann I'e geçti

239. sayfanın devamı
● ●

NASSAU - WEİLBURG - SAARBRÜCKEN

Philipp I [2]
(1368 - 1429),
Nassau-Weilburg -
Saarbrücken,
Merenberg ve Gleiberg
kontu (1371 - 1429),
1° 1385'te Hohenlohe -
Weikersheim kontu
Kraft IV'ün kızı ve
Kirschheim vârisi
Anna (öl. 1410),
2° 1412'de Lorraine dükü
Friedrich V'in kızı
Elisabeth (öl. 1455)
ile evlendi

Adolf
(1362'ye doğr. - 1420),
Nassau - Dillenburg kontu,
1384'te Diez
kontu Gerhard IV'ün
kızı ve vârisi Judith
(öl. 1397)
ile evlendi

Engelbert I
(1380'e doğr. -
1442), Nassau -
Dillenburg v.b.
kontu (1351 - 1416),
1404'te Johann III
von Polanen'in kızı,
Breda ve Leck
vârisi Johanna von
Polanen (öl. 1445)
ile evlendi

Johann I
(öl. 1473),
Nassau -
Beilstein kontu
(1412 - 1473)

Heinrich III
(öl. 1477),
Nassau-Beilstein
kontu (1412-1477),
1425'te
Liebenscheid'ı
elde etti

Philipp II [2]
(1418 - 1492),
Nassau-Weilburg kontu
(1442-1492),
1442'de veraseti erkek
kardeşiyle paylaştı,
1° 1440'ta
Lahn kontu
Johann III'ün kızı
Margarete (öl. 1446) ve
2° 1477'de Sayn -
Wittgenstein kontu
Georg'un kızı
Veronika (öl. 1511)
ile evlendi

Johann II [2]
(1423 - 1472),
Nassau-Saarbrücken kontu
(1442-1472),
1456'da Loon kontu
Johann IV'ün kızı ve
vârisi Johanna (öl. 1469)
ile evlendi

bu dal, 1574'te çocuksuz ölen ve Saarbrücken, Ottweiler, Homburg ve Kirschheim'ın vârisi olarak yeğenleri Albrecht ve Philipp von Nassau - Weilburg'u gösteren Nassau - Saarbrücken kontu Johann ile tükendi

Johann IV
(1410 - 1470),
Nassau - Dillenburg,
Siegen, Diez, Vianden
v.b. kontu (1442-1475)
1450'de Otto kolunun
bütün haklarını elde etti,
1440'ta Loon - Heinsberg
kontu Johann'ın kızı
ve vârisi Maria
(öl. 1502) ile evlendi

Heinrich II
(1414 - 1450),
Nassau -
Dillenburg kontu
(1443 - 1450)

Heinrich IV [2]
(1449 - 1499),
Nassau - Beilstein
kontu (1473 - 1499)

Johann III [1]
(1441 - 1480),
Nassau - Weilburg kontu,
ülkesini ortaklaşa yönetti
(1472 - 1480),
1464'te Hessen landgraf'ı
Ludwig I'in kızı Elisabeth
(öl. 1489)
ile evlendi

Engelbert II
(1451 - 1504),
Nassau ve
Vianden kontu,
1475'te kardeşi
ile veraseti
paylaştı
[Hollanda toprakları
ona düştü]

Johann V
(1455 - 1516),
Nassau, Diez,
Dillenburg,
Hadamar, Siegen
kontu (1475 - 1516),
[Almanya'daki topraklar ona düştü],
Gelderland ve Zutphen stathouder'i (1504-1516),
1482'de Hessen-Marburg landgräfin'i ve Katzenelnbogen
vârisi Elisabeth (öl. 1523) ile evlendi

Johann II
(öl. 1513),
Nassau - Beilstein
kontu (1499 - 1513)

Ludwig I
(1464 - 1523),
Nassau - Weilburg kontu
(1480 - 1523),
ülkesini ortaklaşa yönetti
(1480 - 1523),
1502'de Nassau -
Wiesbaden - İdstein kontu
Adolf III'ün kızı Maria
(öl. 1548) ile evlendi

Henrik III *Büyük*
(1483 - 1538),
Nassau - Dillenburg,
Diez, Vianden, Breda, Leck
kontu (1516-1538), 1504'te
Hollanda üstündeki hakları elde etti,
1515'te Orange prensi, genel vali
Jean II de Chalon d'Arlay'in
kızı Claude (öl. 1521)
ile evlendi

Wilhelm
Yaşlı veya *Zengin*
(1487 - 1559),
Nassau - *Dillenburg*, Katzenelnbogen kontu
(1516 - 1559), imparator Karl V'in danışmanı,
1° 1506'da Egmont kontu Johann III'ün kızı
ve vârisi Walburge (öl. 1529) ve
2° 1531'de Stolberg - Wernigerode kontu
Botho VIII'in kızı ve Büdingen vârisi
Juliana (öl. 1580) ile evlendi

Johann III [1]
(1495 - 1561),
Nassau - Beilstein
kontu (1513-1561)
veraset Willem I'e (Sessiz) geçti

Philipp III
(1504 - 1559)
bk. devamı sayfa 241'de

Renatus
(1519-1544)
bk. devamı sayfa 241'de

Willem I *Sessiz* [2]
(1533- 1584)
bk. devamı sayfa 241'de

Johann I [2]
Yaşlı (1535 - 1606)
bk. devamı sayfa 242'de

Melik zamanında (1160-1187) ise vezirlik görevlerinde bulundu. Bu son hükümdar tarafından öldürüldü. Behram Şah adına Farsçaya çevirdiği ve *Kelile ve Dimne-i Behram Şah* (Behram Şah'ın Kelile ve Dimnesi) adıyle tanınan bir eseri vardır. (M)

NASRÜDDEVLE (Ebu Nasr Ahmed), Diyarbakır Mervanî sülâlesi emîri (? - 1061). Ağabeyi Mümehhidüddevle'nin öldürülmesi üstüne eyaletin yönetimini ele aldı (1011). İdare merkezi Meyyafarıkîn (Silvan) şehriydi. 1025'te Âmid hâkimi İbni Demne'yi öldürerek şehri ele geçirdi. Ukaylî kabilesinin saldırıları üzerine onlara vergi ve ayrıca Nusaybin'i (Nasibin) vermek zorunda kaldı (1030). Oğuz Türkmenleri 1042'de Diyarbakır'ı ele geçirdiler ve yağmaladılar. Nasrüddevle İslâmlığın sınır koruyucusu olarak Bizanslılarla dost geçindi. Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından sonra Sultan Tuğrul Beyin hâkimiyetini tanıdı (1055). Diyarbakır'ı Selçuklulardan geri aldı. (M)

NASSA i. önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Ayağı uzuncadır; ayağının arka tarafında iki uzun eklenti bulunur; kavkısı uzun veya oval topaç biçimde, keskin sarımlı ve sağlam yapılıdır. Bütün denizlerde yaygın olan bu hayvanlar [yüz elliden fazla tür] kayaların üzerinde, suyosunlarının arasında yaşar; hepsi etçildir. Fosil olarak üçüncü zaman tabakalarında [özellikle Miyosende] pek çok görülür. *Nassidae* familyasından.) [L]

NASSAU, Bahama takımadalarının idare merkezi, New - Providence adasında; 29 400 nüf. Turistik merkez. (L)

NASSAU (Adolf VON), imparator. Bk. ADOLF VON NASSAU.

NASSAU (Moritz VON). Bk. MORITZ VON NASSAU.

NASSAU ailesi, RUPERT I (öl. 1154'e doğr.) ile *Zengin* HEINRICH II zamanında Lahn bölgesine gelerek burada Nassau şatosunu yaptırıp Rheinland topraklarına yerleşen Laurenburg kontlarına bağlı aile. — Heinrich'in oğulları olan WALRAM ile OTTO ailesinin mülkünü aralarında paylaştılar (1225): Walram, Lahn ırmağının güneyinde kalan toprakları (Wiesbaden, İdstein), Otto ise kuzeyindekileri (Dillenburg, Beilstein, Siegen) aldı. Walram'ın soyundan gelen dal, ikiye ayrıldı (1335); Nassau - İdstein - Wiesbaden'lerle (1605'te son buldu) Saarbrücken'i ele geçiren (1381) **Nassau-Weilburg**'lar. Bu dalın en ünlü üyesi, Weilburg'u alan germen imparatoru ADOLF (1292-1298) idi. Ludwig II (1593-1627) tarafından birleş-

tirilen (1605) Walram toprakları, **Nassau - İdstein**'ler (1721'de son buldu), **Nassau - Saarbrücken**'ler (1723) ve **Nassau-Weilburg**'lar (1912) arasında yeniden paylaşıldı. 1640'ta **Nassau-Saarbrücken** dalı yeniden bölündü (Ottweiller 1728'de; Saarbrücken 1723'te; **Usingen** 1816'da son buldu). Önce prens (1737) ve sonra da dük (1806) unvanını alan **Nassau-Weilburg**'lar bütün Walram topraklarını bir Nassau dükIüğünde birleştirdiler (1618); 1848 hareketlerini bastırdılar ama, 1866'da Avusturya'nın tarafını tuttular ve Prusya tarafından ilhak edildiler (3 ekim 1866).

Otto'dan (öl. 1290) gelen ve **Nassau-Hadamar, Nassau-Beilstein** ve **Nassau-Siegen-Dillenburg** (1743'te son buldu) adlı üç küçük dala ayrılan ikinci dal, ENGELBERT I'in (öl. 1442) Johanna van Polanen ile evlenmesinden sonra (1404) Hollanda'da geniş topraklara sahip oldu (Vianden ve Diez kontlukları, Breda, Wittgenstein senyörlükleri); bu ailenin üyeleri Brabant düklerinin Hollanda kontlarının, sonra da Bourgogne ve Habsburg düklerinin vassalları oldular.

— JOHANN IV (1442 - 1475) Otto'luların Almanya ve Hollanda'daki topraklarını birleştirmeyi başardıysa da (1540), mirası yeni bir bölünmeye yol açtı (Erbeinigung). Alman toprakları JOHANN V'e (1475-1516), Hollanda toprakları ENGELBERT II'ye (1475 - 1504), sonra da Johann V'in oğlu Heinrich III'e kaldı. HEİNRİCH (1504-1538), birkaç kere Hollanda valisi ve genel stathouder oldu, Orange prensliğinin vârisi Claude de Chalon ile evlenince bu prenslik Otto topraklarına katıldı ve RENE (1530-1544) kanalıyle de *Sessiz* WİLLEM I'e geçti (1545); bu kral, Orange-Nassau dalını kurdu (1702'de İngiltere kralı WİLLİAM III [1689-1702] ile son buldu). JAN WİLLEM FRİSO (1696-1711), **Nassau-Diez** dalından gelen Wilhelm Friedrich'in (1640-1664) torunudur. William III'ün vârisi oldu. (Bk. WİLLEM, ORANGE. HOLLANDA, BİRLEŞİK - EYALETLER.) [L]

Nassau antlaşmaları, 1962'de Bahama'da, Macmillan - Kennedy görüşmesi sonunda A.B.D. ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma.

Bu antlaşmaya göre, A.B.D. İngiltere'ye, nükleer denizaltılarından kendi atom başlıklı mermilerini atmak için ihtiyacı olan Polaris füzelerini verecekti. Bu füzeleri «memleketin yüksek çıkarları gerektirdiğinde» istediği gibi kullanma yetkisine sahip olan İngiltere, bu antlaşmalarla, nükleer silâhlar alanında A.B.D.'ye karşı az çok bağımlı duruma giriyordu. (L)

NASSAU-SİEGEN (Charles Henri Nicolas Otton DE, — prensi), alman asıllı fransız serüvencisi (Senarport, Picardie 1745-Tyna, Podolya 1808). Zamanının en olağanüstü insanlarından biri sayılır. Bougainville ile birlikte dünya gezisine çıktı (1766 - 1769). Fransız ordusuna girdi, İspanyolların Cebelitarık kuşatmasına katıldı (1782), Rusya'nın hizmetinde, Polonya kralı Stanislaw ile Katerina II arasında arabuluculuk yaptı. (L)

NASSELLARİA çoğl. i. Işınlılardan birhücreli hayvanlar takımı. (Bu hayvanların yumurta veya elipsoit biçimindeki merkez kapsülünün bir kısmı deliksiz ve dışbükeydir; bu kısmın küt tarafında sadece bir delik bulunur; diğer bütün delikler alt taraftaki düz kısmında yer alır ve burası bir çeşit kalbura benzer; bu yüzden buraya *delikli alan* denir.)

— ANSİKL. *Nassellaria*'nın iskeleti tıkız silis elemanlarda oluşur (hiç iskelet bulunmayabilir de); iskeletin biçimi çok değişik olmakla beraber hepsinde üç önemli kısım (üçayak, baş, halka) göze çarpar ve bu kısımlara göre gerekli sınıflandırma yapılır; alttaki üçayak, kapsül dışındaki dış plazmadan oluşan üç veya dört dalcıktan meydana gelir; bunlar birbiriyle ağızlaşarak merkezî kapsülü saran karışık çalı görünüşünde bir kılıf meydana getirir; baş (veya sefalis), kafesli koza veya külâh görünüşündedir; halka ise dikine orta düzlemde bulunan silisten bir çemberdir. Takımın altı familya ve üç yüzden fazla cinsi bulunur. (L)

NASSİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı deniz yumuşakçaları familyası. (Bunlarda ayak geniş ve büyük, sifon uzun, dişlidilin orta dişi ince kertiklidir. Familya dört cinse, birçok altcinse ayrılır ve bütün denizlerde bulunur.) [L]

NASSİYE i. (ar. *naşş*'tan *naşşiyye*). Fels. *Esk.* Dogmatizm. *Yeni.* İnakçılık. (M)

NASSJÖ, İsveç'te (Jönköping) şehir; 17 400 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Kereste sanayii. Dokuma sanayii. (L)

NASSULA i. Uzunca oval gövdeli, çevrekirpikli birhücreli hayvan; durgun sularda bitkilerin arasında yaşar. (L)

NASTİ i. (fr. *nastie*). Biyol. Bitkilerde bir dış etmenden ileri gelen, yönelme bakımından bu etmenle hiç bir ilişkisi bulunmayan ve yönelimin aksine, büyümeyle de ilgili olmayan hareket.

— ANSİKL *Nasti*'ler, sebeplerine göre çeşitlere ayrılır: *Niktinasti*, gece ve gündüzün birbirini izlemesinden (küstümotu, papatya, tükrükotu, gecesefası v.b.) *termonasti*, ısı değişmelerinden, *fotonasti*, ışık düzeyinin değişmesinden, *tigmonasti* (veya *seismonas-*

albay **NASUTİON**

NASSAU SÜLÂLESİ
240. sayfanın devamı

Philipp III
(1504 - 1559),
Nassau - Weilburg kontu
(1523 - 1559),
1°1523'te Sayn kontu
Gerhard'ın kızı Elisabeth (öl. 1531),
2°1536'da Mansfeld kontu
Albrech'in kızı Anna (öl. 1537) ve
3°1541'de İsenburg - Büdingen kontu
Johann V'in kızı Amalia (öl. 1579)
ile evlendi

Renatus
(1519 - 1544),
Chalon vârisi,
Orange prensi (1530),
Nassau ve Vianden
kontu (1538 - 1544),
Hollanda, Zeeland,
Friesland, Utrecht,
Gelderland stathouder'i

toprakları ve Orange prensi unvanı Sessiz Willem'e geçti

Willem I [2]
Sessiz
(1533 - 1584),
Orange prensi, Nassau kontu (1519 - 1584),
Almanya'daki haklarını kardeşine
bıraktı, Hollanda, Zeeland, Utrecht
stathouder'i (1559 - 1584), Friesland
stathouder'i (1581 - 1584),
1°1551'de Egmont kontu Maximilian'ın kızı
ve Buren vârisi Anna (öl. 1558),
2°1561'de Saksonya dükü Moritz'in kızı
ve vârisi Anna (öl. 1577),
3°1575'te Louis III de Bourbon-Montpensier'nin
kızı Charlotte (öl. 1582) ve
4°1583'te Gaspard de Coligny'nin kızı
Louise (öl. 1620) ile evlendi

Albrecht [2]
(1537 - 1593),
Nassau - Weilburg
(1559 - 1593) ve
Saarbrücken (1574)
kontu,
1559'da Nassau -
Dillenburg kontu
Yaşlı Willem'in kızı
Anna (öl 1616)
ile evlendi

Philipp IV [3]
(1542 - 1602),
Nassau - Weilburg
(1559 - 1593)
ve *Saarbrücken*
(1574) kontu

veraset, Nassau - Weilburg - Saarbrücken kontu Ludwig II'ye geçti

Ludwig II
(1565 - 1627),
Nassau - Weilburg (1593 - 1627)
ve *Saarbrücken* (1602) kontu,
1605'te Wiesbaden ve İdstein'i
elde etti, Walram dalının
bütün haklarını üstüne aldı,
1589'da Hessen-Kassel landgraf'ı Wilhelm
IV'ün kızı Anna Maria (öl. 1626) ile evlendi

Willem Ludwig
(1590 - 1640),
Nassau - Saarbrücken
kontu (1627 - 1640),
1615'te Baden - Durlach
markgraf'ı Georg -
Friedrich'in kızı
Anna Amalia (öl. 1651)
ile evlendi

Nassau - Ottweiler
kontları (1640)
bu dal 1728'de tükendi

Nassau - Saarbrücken
kontları (1640)
bu dal 1723'te tükendi

Nassau - Usingen
kontları (1640)
bu dal 1816'da tükendi
veraset. Nassau - Weilburg prenslerine geçti

Jan
(1603 - 1677),
Nassau - İdstein
Wiesbaden kontu
(1627 - 1677),
1635 - 1648
arasında hakları
elinden alındı

Nassau - İdstein -
Wiesbaden kontları
bu dal 1721'de tükendi

Ernst Kasimir
(1607 - 1655),
Nassau - Weilburg
kontu (1632 - 1655),
1634'te Sayn -
Wittgenstein -
Homburg kontu
Wilhelm III'ün
kızı Anna Maria
(öl. 1656) ile evlendi

Frederik
(1640 - 1675),
Nassau - Weilburg
kontu (1655 - 1675),
1663'te Sayn -
Wittgenstein -
Homburg kontu
Christine Elisabeth
(öl. 1678) ile evlendi

Jan Ernst
(1664 - 1719),
Nassau - Weilburg
kontu (1675 - 1688),
Nassau - Weilburg
prensi (1688 - 1719),
1683'te Leiningen -
Dagsburg - Hartenburg
kontu Friedrich
Emich'in kızı Maria
Polyxena (öl. 1725) ile evlendi

Karl - August
(öl. 1685 - 1753)

bk. devamı sayfa 243'te

ORANGE-NASSAU

Philipp
Willem [1]
(1584 - 1618),
Orange prensi,
Nassau kontu
(1584 - 1618),
vâris
bırakmadı

Maurits [2]
(1567 - 1625),
Orange prensi
(1618), Nassau
kontu (1584 - 1625),
Hollanda ve Zeeland
stathouder'i
(1584 veya 1585-1625),
Gelderland Utrecht,
Overijsel
stathouder'i
(1590 veya
1591 - 1625),
Brabant
amirali

Frederik - Henrik [4]
(1584 - 1647),
Orange prensi,
Nassau kontu (1625-1647),
Hollanda, Zeeland,
Gelderland, Utrecht stathouder'i,
başkumandan (1625 - 1647),
Groningen ve Drenthe
stathouder'i (1640 - 1647),
1625'te Solms - Braunfels kontu Johann
Albrecht'in kızı Amalia (öl. 1675)
ile evlendi

Willem II
(1626 - 1650),
Orenge prensi, Nassau kontu
(1647 - 1659), Hollanda, Zeeland,
Utrecht, Overijsel, Gelderland,
Drenthe stathouder'i (1647-1650),
başkumandan,
1641'de İngiltere ve İrlanda
kralı Charles I Stuart'ın
kızı Henriette Mary (öl. 1660)
ile evlendi

1650 - 1672 arasında Hollanda, Zeeland, Utrecht, Overijsel ve Gelderland'da stathouder'lik kaldırıldı

Willem III Henrik
(1650 - 1702),
Orange prensi, Nassau kontu (1650 - 1702),
Hollanda, Zeeland, Utrecht stathouder'i
(1672 - 1689),
Overijsel ve Gelderland stathouder'i
(1675 - 1689),
başkumandan,
[1689 - 1720 *arasında Hollanda, Zeeland, Utrecht, Overijscl'de stathouder'lik kaldırıldı*],
Büyük Britanya ve İrlanda kralı
(1689 - 1702),
1677'de Büyük Britanya ve
İrlanda kralı James II'nin kızı
Mary II Stuart (öl. 1695) ile evlendi
vâris bırakmadı
veraset, Jan Willem Friso'ya geçti

bk. sayfa 242

NASSAU: Willem II ile Henriette Marie'nin evlenmesi; Persyn'in gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

Willem III

Foto. Keystone. Manuel (LAROUSSE)

NASSAU SÜLÂLESİ
sayfa 240'ın devamı

Jan I [2] *Yaşlı*
(1535 - 1606),
Nassau kontu
(1559 - 1606),
Gelderland ve Zutphen
stathouder'i
(1578 - 1580 veya 1581),
1 ° 1559'da,
Leuchtenberg markgraf'ı
Georg III'ün kızı
Elisabeth (öl. 1579),
2 ° 1580'de
saray seçicisi Friedrich
III'ün kızı Kunigunde
(öl. 1586) ve
3 ° 1586'da Sayn - Wittgenstein
kontu Ludwig'in kızı
Jeannette (öl. 1622)
ile evlendi

ti), dokunma veya çarpmadan (etçil bitkilerin yakalanması, sülüklerin sarılması, küstümotu yaprakçıklarının kıvrılması v.b.) ileri gelir; yaprakların görünür bir sebep olmaksızın kendiliğinden hareket etmesine de (evliyaotu) *otonasti* denir. Nastiler, yaprak sapının dibinde bulunan şişkinliklerde osmoz basıncının değişmesinden doğar; bu itibarla, yine osmoz olayından doğan yaprak gözeneklerinin açılma hareketi ile nasti arasında yakınlık vardır.

Sarıçalıda erkekorganın anî bir hareketle dişi organ üstüne abanması ve çiçeklerin buna benzer hareketleri, bir nastiden çok, kuru yemişlerin çatlamasına benzeyen hareketlerdir. (L)

NASTURCİUM veya **NASTURTİUM** i. Su teresinin ilmî adı. (L)

NASTURÎ sıf. Bk. NESTURÎ.

NASTURÎLİK i. Bk. NESTURÎLİK.

NASTURİYE veya **NESTURİYE** i. (ar. *Nestûrî*'den *Nestûriyye*). Bk. NESTURÎLİK.

NASUA i. Zool. Bk. KOATİ.

nasyonal sosyalizm: Reichstag'ın bir oturumu (1939)

NASSAU - SİEGEN

Willem Ludwig
(1560 - 1620),
Nassau kontu
(1606 - 1620),
Friesland stathouder'i
(1584 - 1620),
Groningen stathouder'i
(1594 - 1620),
1587'de Orange prensi
Sessiz Willem'in kızı
Anna (öl. 1588)
ile evlendi

Jan Ernst I
(1582 - 1617)

Jan II
(1561 - 1623),
Nassau - Siegen
kontu
(1606 - 1623)

Jan III
(1583 - 1638),
Nassau - Siegen
kontu
(1623 - 1638)

Jan Frans
(1627 - 1699),
Nassau - Siegen kontu
(1638 - 1652),
prens (1652 - 1699)

Willem Hyacinth
(1666 - 1743),
Nassau - Siegen prensi
(1699 - 1743)

veraset, Orange - Nassau prensi Willem IV'e geçti

Henrik
(1611 - 1652),
Nassau - Siegen kontu
(1623 - 1652)

Willem Maurits
(1649 - 1691)
Nassau - Siegen
kontu
(1652 - 1679),
prens
(1679 - 1691)

Frederik Willem
(1680 - 1722),
Nassau - Siegen prensi
(1691 - 1722)

Frederik Willem [1]
(1706 - 1734),
Nassau - Siegen prensi
(1722 - 1734)

NASSAU - DİLLENBURG

Georg *Yaşlı* [1]
(1562 - 1623),
Nassau - Dillenburg
kontu (1606 - 1623),
1 ° 1584'te Nassau - Saarbrücken kontu
Philipp IV'ün kızı
Anna Amalia (öl. 1605) ve
2 ° 1605'te Sayn - Wittgenstein kontu Ludwig'in
kızı Amalia (öl. 1633) ile evlendi

Ludwig Henrik
(1594 - 1662),
Nassau - Dillenburg
prensi (1623 - 1662),
1 ° 1615'te Sayn - Wittgenstein
kontu Ludwig'in
kızı Katharine (öl. 1651),
2 ° 1653'te Wild und Rheingräfin
Elisabeth (öl. 1656) ve
3 ° 1656'da Nassau -
Hadamar prensi Jan Ludwig'in kızı
Sophia Magdalena (öl. 1658) ile evlendi

Georg Ludwig [1]
(1618 - 1656),
Nassau - Dillenburg vâris prensi,
1638'de Braunschweig - Lüneburg dükü Heinrich
Julius'un kızı Anna (öl. 1673) ile evlendi

Henrik
(1641 - 1701),
Nassau-Dillenburg prensi
(1662 - 1701),
1663'te Liegnitz dükü Georg
III'ün kızı Dorothea Elisabeth
(öl. 1691) ile evlendi

Willem
(1670 - 1724),
Nassau - Dillenburg prensi
(1701 - 1724),
1699'da Holstein - Plön dükü
August'un kızı Dorothea Johanna
(öl. 1727) ile evlendi
tek oğlu çocuk yaşta öldü

veraset, Orange-Nassau prensi Willem IV'e geçti

NASSAU - DİEZ

Ernst Kasimir [1]
(1573 - 1632),
Nassau, *Katzenelnbogen*,
Diez kontu (1606 - 1632),
Friesland ve Groningen stathouder'i
(1620 - 1632),
Drenthe stathouder'i
(1625-1638), feldmareşal, 1607'de
Braunschweig - Wolfenbüttel dükü Heinrich
Julius'un kızı Sophia Hedwig
(öl. 1642) ile evlendi

Henrik Kasimir I
(1612 - 1640),
Nassau - Diez kontu,
Friesland, Groningen
ve Drenthe stathouder'i
(1632 - 1640)

Willem Frederik
(1613 - 1664),
Nassau-Diez kontu (1632 veya 1633-1654),
imparatorluk prensi (1654 - 1664),
Friesland ve Groningen stathouder'i
(1640 - 1664),
Drenthe stathouder'i (1650 - 1664),
1652'de Orange prensi Frederik Henrik'in kızı
Albertine Agnes (öl. 1696) ile evlendi

Henrik Kasimir II
(1657 - 1696),
Nassau prensi,
Katzenelnbogen kontu (1664 - 1696 veya 1697),
Friesland stathouder'lik vârisi
(1664 - 1696 veya 1697),
Groningen stathouder'i (1664-1696 veya 1697),
Drenthe stathouder'i (1674 - 1696 veya 1697),
1683'te Anhalt - Dessau prensi
Johann Georg'un kızı
Henriette Amalia (öl. 1726) ile evlendi

ORANGE - NASSAU - DİEZ

Jan Willem Frsie
(1687 - 1711),
Orange prensi, Nassau - Diez prensi,
Katzenelnbogen kontu, Willem III'ün
verasetini elde etti,
Friesland stathouder'lik vârisi
(1696 - 1711),
Groningen stathouder'i (1708 - 1711),
Birleşik Eyaletler başkumandan ve amirali,
1709'da Hessen-Kassel landgraf'ı Karl'ın kızı
Maria Luise (öl. 1765) ile evlendi

1711 - 1718 arasında Groningen'de stathouder'lik kaldırıldı

Willem IV
(1711 - 1751),
Orange - Nassau prensi (1711 - 1751),
Friesland stathouder'i (1711-1751),
Groningen stathouder'i (1718-1751),
Gelderland ve Drenthe stathouder'i (1722-1751),
Zeeland başkumandanı ve amirali,
1739'da Dillenburg'u, 1743'te Siegen'i ve Hadamar'ı
ele geçirerek Otto dalının bütün
veraset hakkını elinde topladı,
Birleşik Eyaletler stathouder'i (1747-1748-1751)
[*Orange - Nassau sülâlesinde erkek-kadın farkı gözetmeksizin stathouderlik babadan oğula geçmeğe başladı*],
1734'te Büyük Britanya ve İrlanda kralı
George II August'un kızı, naibe (1751-1759)
Anna (öl. 1759) ile evlendi

Karoline Wilhelmina
(1743 - 1788)

Willem V Batava
(1748 - 1806)

bk. devamı sayfa 243'te

NASSAU - HADAMAR

Jan Ludwig [3]
(1590 - 1653),
Nassau-Hadamar prensi

1711'de son prensin ölmesiyle veraset, Orange prensi Willem IV'e geçti

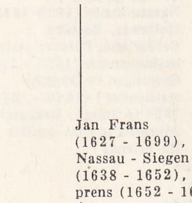

Jean Willem Friso
(1687-1711)

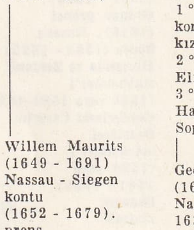

Willem IV
(1711-1751)

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE)

NASUH sıf. (ar. *nuṣḥ*'tan *naṣūḥ*). *Esk.* Nasihatçı, çok öğüt veren, öğütçü || Samimî. || Halis, saf, temiz. || **İ.** Erkek adı. || *Tevbe-i nasuh*, bozulması mümkün olmayan tövbe. (Halk dilinde *nasuh nusuh tövbesi* şekinde de kullanılır.)

◆ **Nasuhî** sıf. *Esk.* Bozulması mümkün olmayacak şekilde tövbe eden. || **İ.** Erkek adı. (M)

NASUH EFENDİ Matrakçı, türk bilgini (XVI.yy. ortaları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Elimize geçen eserlerinden Kanunî Süleyman zamanında yaşadığı anlaşılıyor. Özellikle matematik üzerinde çalıştı. Hint (Arap) sayıları, dört işlem, kesirler, ölçüler, oran, orantı, orantılı bölme ve geometri konularında çağına göre yeni sayılan incelemeler yaptı. Uzunluk ölçülerini gösteren cetveller düzenledi. 1533 yılında yazdığı *Umdetü'l Hisab* (Hesabın İlkesi) adlı eseriyle islâm ülkelerinde kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçüleri hakkında önemli bilgiler verdi. XVI. yy. dan sonra yetişen matematikçiler tarafından başlıca kaynak olarak nitelenen bu eser üzerinde birçok çalışmalar yapıldı. Bundan başka İstanbul'dan Mısır'a kadar süren gezileri sırasında gördüğü yerleri anlatan bir eser yazdı. Eserleri: *Umdetü'l Hisab* (Hesabın İlkesi), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn* (İki Irak Seferinin Konak Yerlerinin Anlatılması.) [M]

NASUHÎ. Bk. ABDÜLHÂLİK NASUHÎ.

NASUHİ MEHMED EFENDİ, türk bilgini ve mutasavvıfı (?-İstanbul 1717). Medrese öğrenimi gördü. Şabaniye tarikatına girdi. Sonra aynı tarikatın *Nasuhiye* adlı kolunu kurdu. Daha çok din ve tasavvuf konularını işledi. Eserleri: *Tefsir-i Şerif* (Kur'an Tefsiri); *Şerh-i Gazel-i Mısrî-i Niyazi* (Niyazi Mısrî'nin Gazelinin Açıklaması); *Mecmuatül Hadis* (Hadis Dergisi); *Divan-ı İlâhiyat* (İlâhiler Divanı). [M]

NASUHİYE i. (kurucusu *Nasuhi* Mehmed'in adından *naṣūhiyye*). Din. Halvetî tarikatının kollarından biri. (Halvetî tarikatının bütün görüş ve kurallarını benimseyen ve zikr anlayışına dayanan Nasuhiye, XVII. yy. sonlarında kuruldu. Merkezi Üsküdar, Doğancılar semtinde Nasuhi Mehmed'in yönetimindeki tekkeydi. Sünnî tarikatlardan biridir. İbadetle zikrin ayrılamayacağı görüşünü savunur). [M]

NASUH PAŞA, türk sadrazamı (öl. İstanbul 1614). Devşirme olarak saraya girdi. Zülüflü baltacı, müteferrika çavuşluğuyle Zile voyvodası, kapıcılar kethüdası (1599), Halep beylerbeyi (1503), Sıvas beylerbeyi (1604) oldu. Celâlî Uzun Halil üstüne gönderildi. Bolvadin köprüsünde yenildi; Cigalazade Sinan Paşanın yerine üçüncü vezirlikle doğu serdarlığına tayin edildi ve ayrıca Bağdat valiliği verildi. Bu göreve giderken yolda, Tavil Mehmed'in baskınına uğradı (1606); yaralı olarak Cezire'ye gelebildi. Celâlî isyanlarını bastırmakla görevlendirilen Kuyucu Murad Paşanın çağrılarına uymayan Nasuh Paşa, daha sonra Bayburt'ta ondan af diledi (1608). İran Şahının Bağdat'ı alacağı haberi duyulunca

nasyonal sosyalizm Adolf Hitler 1933'te

241. sayfanın devamı

Karl August
(1685 - 1753),
Nassau - Weilburg prensi (1719-1753),
Kutsal imparatorluk prensi (1737),
1723'te son Nassau - İdstein prensi
Georg August Samuel'in kızı Augusta
Friderika (öl. 1750) ile evlendi

Karl Chrestien
(1735 - 1788),
Nassau - Weilburg prensi
(1753 - 1788),
1760'ta Karolina Wilhelmina
ile evlendi

Frederik Willem
(1768 - 1816),
Nassau - Weilburg hükümdar prensi (1788-1816),
Nassau - Usingen dükü (1806-1816),
1814'te Orange - Nassau sülâlesinin Otto dalının bütün
topraklarını birleştirdi, 1788'de Sayn - Hachenburg -
Kirchberg kontu Wilhelm Georg'un kızı ve vârisi
Luise (öl. 1827) ile evlendi

Willem
(1792 - 1839),
Nassau dükü (1816-1839),
bütünü Nassau düklüğünü meydana getiren Orange-
Nassau dalının Almanya'daki topraklarını elde etti,
1° 1813'te Saksonya - Altenburg - Hildburghausen
dükü Friedrich'in kızı Charlotte Friederike Luise (öl. 1825) ve
2° 1829'da Württemberg prensi Paul'un kızı
Pauline (öl. 1856) ile evlendi

Adolf [1]
(1817 - 1905),
Nassau kontu, Rheinland saray kontu,
Sayn, Katzenelnbogen, Diez v.b. kontu
(1639 - 1866) [1866'da *Nassau düklüğü Prusya krallığı ile birleşti*],
Lüksemburg büyükdüklüğü naibi
(1889 - 1890),
Lüksemburg büyükdükü (1890-1905),
1° 1844'te Rusya büyükdükü Mihail'in
kızı Elisabeth (öl. 1845) ve
2° 1851'de Anhalt - Dessau prensi
Friedrich'in kızı Adelaide (öl. 1916)
ile evlendi

Helene [2]
(1831 - 1880),
Nassau
prensesi,
1853'te Waldeck
ve Pyrmont
hükümdar prensi
Georg (öl. 1893)
ile evlendi

Nikolaus [2]
(1832 - 1905),
Nassau prensi,
rus yazarı Aleksandr
Puşkin'in kızı
Natalya
ile evlendi

vârisleri Merenberg kontu veya kontesi unvanını taşıdılar

Adelaide Emma
(1858 - 1934),
Waldeck ve Pyrmont prensesi,
Lüksemburg büyükdüşesi,
1879'da Lüksemburg büyükdükü, Hollanda kralı Willem II ile evlendi

Willem IV [2]
(1852 - 1912),
Lüksemburg büyükdükü,
Nassau dükü v.b. (1905 - 1912),
1893'te Portekiz infant'ı
Miguel'in kızı ve naibe
(1908-1912) Maria Anna
(öl. 1912) ile evlendi

Marie Adaleide
(1894 - 1924),
Lüksemburg büyükdüşesi,
Nassau düşesi (1912-1919),
kızkardeşi Charlotte lehine
haklarından feragat etti

Charlotte
(doğ. 1896),
Lüksemburg büyükdüşesi, Nassau düşesi (1919), Parma-Bourbon prensesi,
1919'da Parma-Bourbon prensi Fellix ile evlendi,
1961'de haklarını oğlu Giovanni'ye devretti

Giovanni
(doğ. 1921),
Lüksemburg büyükdüklüğü vârisi, Nassau vâris dükü,
Parma-Bourbon prensi, 1961'de başkumandan,
1953'te Belçika kralı Leopold'un kızı Josephine Charlotte ile evlendi

Enrico
(doğ. 1955)

Giovanni
(doğ. 1957)

242. sayfanın devamı

Karolina Wilhelmina
(1743 - 1788),
1760'ta Nassau - Weilburg prensi
Karl Chrestien ile evlendi

Willem I

Willem V Batava
(1748 - 1806),
Orange - Nassau prensi, vali, başkumandan ve mareşal (1756),
Birleşik Eyaletler stathouder'lik vârisi (1751 - 1795),
Fulda prensi (1802), Ren konfederasyonuna katılmağa
yanaşmadığı için Almanya'daki prensliklerini kaybetti,
bu topraklar 1815'te Walram dalına verildi,
1767'de Prusya vâris prensi August Wilhelm'in
kızı Wilhelmine (öl. 1820) ile evlendi

Willem I Frederik
(1772 - 1843),
Orange - Nassau prensi (1806 - 1843),
1806'da Fulda prensi, Hollanda hükümdar prensi
(1813), Hollanda kralı, Lüksemburg ve Limburg
büyükdükü [**Willem I**] (1815 - 1840),
1° 1791'de Prusya kralı Friedrich Wilhelm I'in kızı Wilhelmine (öl. 1837) ve
2° 1841'de Oultremont de Wegimont kontu Ferdinand'ın kızı Henriette (1864) ile evlendi

Willem Georg Frederik
(1774 - 1799),
Nassau prensi,
haksız yere, ancak büyük oğula geçebilen
«Orange prensi» unvanını kullandı

Willem II
(1792 - 1849),
Hollanda kralı (1840 - 1849),
Orange - Nassau prensi,
Lüksemburg büyükdükü,
Limburg dükü (1840 - 1849),
1816'da rus çarı Pavel I'in kızı
Anna (öl. 1865) ile evlendi

Willem III
(1817 - 1890),
Hollanda kralı (1849 - 1890), Orange-Nassau
prensi, Lüksemburg büyükdükü, Limburg dükü,
1° 1839'da Würtemberg kralı Wilhelm I'in
kızı Sophie (öl. 1877) ve
2° 1879'da Waldeck - Pyrmont prensi
Georg'un kızı *Adelaide* Emma (öl. 1934)
ile evlendi

Willem Frederik Henrik
(1820 - 1879),
Hollanda prensi,
Lüksemburg stathouder'i
(1850 - 1879)

Willem [1]
(1840 - 1879),
Orange prensi, Lüksemburg
büyükdüklüğü vârisi,
hiç evlenmedi

Maurits [1]
(1843 - 1850),
Hollanda prensi

Alexander [1]
(1851 - 1884),
Orange prensi ve
Lüksemburg büyükdüklüğü
vârisi (1879 - 1884),
hiç evlenmedi

Lüksemburg büyükdükü olarak yerine Nassau dükü (Walram dalı)
Adolf geçti

Wilhelmina
(1880 - 1962),
Hollanda kraliçesi (1890 - 1948),
Orange - Nassau prensesi,
Mecklenburg düşesi,
1901'de Mecklenburg dükü
Heinrich (öl. 1934) ile evlendi, 1948'de
tek kızı lehine tahttan feragat etti

Juliana
(doğ. 1909),
Hollanda prensesi Orange-Nassau prensesi,
Mecklenburg düşesi, Lippen-Biesterfeld prensesi,
Hollanda kraliçesi (1948), 1937'de Lippen -
Biesterfeld prensi Bernard Leopold ile evlendi
dört kızı oldu

Beatrix
(doğ. 1938)
Hollanda prensesi, Orange - Nassau prensesi,
Lippen - Biesterfeld prensesi, 1966'da Claus
von Amsberg ile evlendi

Willem Alexander
(doğ. 1967)

NAŞİT bir oyunda

NAŞİT

NAŞİT'in canlandırdığı tipler

Reichstag yangını (şubat 1933)

İran'a saldırma emri aldı (1609). Murad Paşa ile İran seferine çıktı. Kuyucu Murad Paşa ölünce sadrazam oldu (1610). Başlayan barış görüşmelerinin sonucunu bekledi; bu sırada Ayşe Sultan ile nikâhlandı. İranlılar ile kendi adını taşıyan antlaşmayı yaptı (1612). Aynı yıl, Avusturyalılar ile de Zitvotorok antlaşmasını imzaladı. Sadrazamlığı boyunca Malta ve Floransa donanmalarıyle mücadele etti; bu arada âsi Manoğlu Fahreddin'in yenilmesine, Suriye'deki dürzî isyanının bastırılmasına çalıştı. Sinop'u yağmalayan Kazakları, Şakşakî İbrahim Paşa kuvvetleriyle yenilgiye uğrattı. Müftü Hocazade Mehmed Efendi ile Hacei Sultanî Mustafa Efendiyi öldürterek Arnavuluk'a kaçmak istediği Ahmed I'e iletilince, padişah Nasuh Paşayı idam ettirdi. (M)

Nasuhpaşa hamamı, Bursa'da Nasuh Paşa tarafından yaptırılan (1477) hamam. Gelibolu camiinin vakfıydı. XV. yy.dan sonra yalnız erkekler bölümü işletildi. (M)

NASUH TEVALİ AKHİSARÎ, türk bilgini (Akhisar ? - Manisa 1594). Önce Manisa'da, sonra İstanbul'da öğrenim gördü. Tezkireci ve müderris oldu. Manisaya vali olarak gönderilen Şehzade Mehmed'e (Mehmed III) hocalık etti. Tasavvuf, felsefe ve islâm dini konularında çalışmaları vardır. Eserleri: *Terceme-i Kimya-yı Saadet* (Mutluluğun Özü Tercümesi); ayrıca, Aristoteles'in Arapçaya *Kitabü'l Riyaset ve'l Siyaset* diye aktarılan eserini *Ferahname* adıyle Türkçeye çevirdi. (M)

NASUHZADE ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA.

NASUR i. (ar. *nāsūr*). Tıp. *Esk.* Basur deliği, fistül. || *Nasur-ı bevlî*, idrar yolları dokularının hastalık sebebiyle sertleşmesi. || *Nasur-ı demî*, kanlı basur. || *Nasur-ı serci*, basur. (M)

NASUT i. (ar. *nāsūt*). *Esk.* İnsanlık: *Tenezzül etmedi nosuta, döndü lâhuta* (M. Â. Ersoy). [*Zt.* LÂHUT.] || *Âlem-i nasut*, insanlık âlemi.

◆ **Nasutî** sıf. *Esk.* İnsanlıkla ilgili. *Zt.* LÂHUTÎ. (M)

NASUTİON (Abdül Haris), indonezyalı siyaset adamı ve asker (Sumatra 1918). Öğretmendi. Japonlara, sonra da Hollandalılara karşı girişilen savaşa katıldı. Ordu kurmay başkanı (1950) iken Sukarno'ya karşı hazırlanan askerî harekete adı karıştığı için görevinden alındı (1952). 1955'te tekrar göreve çağrıldı ve parlamento kuruluşlarını lağveden Sukarno'yu destekledi (1957), Sumatra ile Sulawesi'deki albaylar ayaklanmasını (1958) bastırdı. 1959'da millî savunma bakanı oldu, ordunun siyasî rolünü artırarak, onu komünizme karşı koyabilecek tek kuvvet haline getirdi. Böylece 30 eylül 1965'te albay Untung'un önderliği altında başlayan komünist eğilimli ayaklanmadaki general katliamından kurtuldu, dışişleri bakanlığını ele geçirdi; antikomünist bastırma hareketini yönetti, fakat Sukarno'ya karşı kesin tedbirler almayı reddetti. Şubat 1966'da Sukarno tarafından bertaraf edilmesi, şiddetli gösterilere yol açtı. Fakat mart 1966'da kurulan yeni hükûmette yer almasına (bu hükûmet aslında general Suharto tarafından yönetiliyordu) ve 1967'de Sukarno'nun iktidardan kesinlikle ayrılacağını ilân edecek olan Halk Danışma kongresi başkanlığına getirilmesine (haziran 1966) rağmen, yine de general Suharto tarafından görevinden uzaklaştırıldı. (L)

nasyonal sosyalizm
Ghetto isyanı sebebiyle Almanların imha ettiği varşovalı musevîler (1943)

NASUTUS i. Arttan oyuklu suyılanları grubundan mahmuz gibi sivri başlı zehirli yılan (*Passerita nasutus*); Hindistan'da yaşar. (L)

NASYA adaları. Bk. EKHİNADES.

NASYONAL sıf. (fr. *national*). Millî, ulusal. (M)

NASYONALİST sıf. ve i. (fr. *nationaliste*). Milliyetçi: *Hattâ o zamanın dinî duyguları bile nasyonalistti* (P. Safa). [M]

NASYONALİZASYON i. (fr. *nationalisation*). Millîleştirme. (M)

NASYONALİZE sıf. (fr. *nationalisé*). Millîleştirilmiş. || *Nasyonalize etmek*, millîleştirmek. (M)

NASYONAL SOSYALİST sıf. ve i. Nasyonal sosyalizmle ilgili: *Nasyonal sosyalist doktrin. Nasyonal sosyalist nazariyeciler. Eşanl.* NAZİ. (M)

NASYONAL SOSYALİZM i. Hitler'in ve Nasyonal Sosyalist partinin doktrini (alm. kısaltması *nazi*).

— ANSİKL. *Nasyonal sosyalizm* adı, milliyetçilerin kütleleri enternasyonalist olmakla, dolayısıyle de millî bütünlüğü bozmakla suçladıkları gerçek sosyalizmden saptırmak için giriştikleri denemeyi belirtir. Bu teori, ilk olarak Feder'in Alman İşçi partisi için kaleme aldığı (1920) yirmi beş maddeli programda, sonra da Hitler'in hapiste yazdığı (1923-1924) ve 1925-1927'de yayımladığı *Kavgam* (Mein Kampf) adlı eserinde açıklandı. Alfred Rosenberg *XX. yy. Efsanesi* adlı eserinde teoriyi sözde tarihî açıdan doğruladı. Bütünüyle sloganlardan oluşan nazi doktrini çok orijinal değildir; büyük Alman Reich'ı fikri alman birliği taraftarlarından alınmıştır. Germen ırkının üstünlüğü fikri Gobineau'dan (*İnsan Irklarının Eşitsizliği Üstüne Deneme*, [1853-1855]) ve H.S. Chamberlain'den (*XX. yy.ın Temelleri*, [1899]) alınmış ve Nietzche'nin geliştirdiği üstün-insan kavramıyle pekiştirilmiştir; *Sion Bilgelerinin Protokolları* adlı eserde savunulan eski bir gelenek olan yahudi aleyhtarlığını, Viyana belediye reisi olan Lueges daha 1914'ten önce büyük bir şiddetle uygulamıştı. Savaşın ve şiddetin savunulmasına, kuvvetin yüceltilmesine Arndt'ta, Hegel'de ve Prusya genelkurmayının bazı nazariyecilerinde rastlanır. Bismarck marksçılarla daha iyi mücadele edebilmek için Devlet sosyalizmi örneğini vermişti. Otoriter ve totaliter devlet fikrini de Fichte ve Hegel ortaya atmıştır. Ama Hitler'in fikirlerinde kendi mizacından ve 1918 mütarekesini izleyen buhrandan gelme ayrı bir hırs vardır. Vatandaşları gibi bu beklenmedik bozgundan şaşkına dönen Hitler, sorumluları araştırır; ona göre sorumlu, kuzeyli uzun boylu sarışın arîlerin üstün ırkını lekelemeğe ve zararlı ideolojileri (marksçılık, beynelmilelcilik, bireycilik, duyguculuk, liberalizm) yaymağa çalışan yahudi ırkıdır. Nasyonal sosyalizmin temelleri ırkçılık saplantısı, kuvvete tapma ve şiddettir: yahudilerden temizlenecek, arî kanla yenilenecek (alman olmayanların kamu görevlerinden atılması; karma evliliklerin yasaklanması; dejenerelerin ve onulmaz hastaların kısırlaştırılması) ve *Führerprinzip*'e göre, almanların sadakat yeminiyle bağlanacakları önder (*Führer*) tarafından yönetilecek olan Reich, Versailles antlaşmasının sonuçlarını ortadan kaldıracak güce kavuşacaktır; öbür büyük devletler germen dili konuşan bölgeleri ilhak etmesine (Büyük Almanya'nın yaratılması) ve Avrupa'da bir yaşama alanı (Lebensraum) yani gelişmekte olan alman ırkına ayrılmış bir iktisaî etki bölgesi meydana getirmesine göz yumdular, sonunda da eski sömürgelerini ona geri verdiler. Naziliğin daha az belirli olan sosyalist yönleri zamanla büyük ölçüde değişti. Hitler, faize, büyük mülkiyete ve milletlerarası tröstlere karşı küçük burjuvaziyi büyülemek için hazırlanmış ütopik formüllerden hareket etmişti; ama büyük sanayicilerin desteğini sağladıktan sonra «sosyal çatışmaların yaratıcısı marksçılığa», «alman halkını sömüren» yahudilere ve «güçsüzlük kaynağı» parlamentoculuğa karşı cephe almakla yetindi. Otarsi'yi gerçekleştirmek için vazgeçilmez şart olan planlı iktisadı, yönetici sınıflara benimsetmeyi ve böylece savaşa hazırlanmayı başardı.

Nasyonal sosyalizm, bir doktrinden çok bir akımdır. Mussolini'nin faşizminden esinlenen Hitler, örneğini aşmıştır. Drexler tarafından kurulan Alman İşçi partisi'ne katılan (temmuz 1914) Hitler, kısa sürede yönetimini ele geçirdiği partiye Alman Nasyonal Sosyalist İşçi partisi (N.S.D.A.P.) adını verdi. Parti üyeleri, özellikle millî kuruluşların barınağı olan Bavyera'dandı. Parti kısa sürede gazetesini (*Völkischer Beobachter*, aralık 1920), toplantıları korumak ve hasımlarının toplantılarını dağıtmak için hücum birliklerini (S.A.) veya kara gömlekliler teşkilâtını kurdu (1920). Münih'teki darbe denemesinden (9 kasım 1923) sonra yasaklanan Parti, 1925'ten itibaren önemli rol oynamağa başladı; ama geçimsizlikler yüzünden zayıfladı: Kuzey Almanya'lı üyeler arasında çok tutulan nazi yöneticilerinden Gregor Strasser, 1926'dan sonra Hitler'i çok temkinli davranmakla suçladı. Bunun üzerine Führer, o tarihe kadar seçimle iş başına gelen bölge başkanlarını (*Gauleiter*) kendi tayin etmeğe karar verdi ve S.A.'lara çok fazla bağımlı olmamak için şahsî muhafız birliklerini (S.S.) kurdu; 1929'da bu kuvvetin başına Himmler'i getirdi. 1930'da rakip bir teşkilâtın (*Kara cephe*) kurucusu olan Otto Strasser, S.A.'ları ayaklanmağa teşvik etti. Hitler, yüzbaşı Röhm'ü S.A.'ları yola getirmekle görevlendirdi. Güçlenen Nazi partisi 1930'dan sonra patlak veren iktisadî ve siyasî buhranın yol açtığı hoşnutsuzluğu istismar edebilecek hale gelmişti. Reichstag'a 1924'te ancak 10, 1928'de ise 12 milletvekili sokabilmişken, 1930'da 107, 1932'de 196, 1933'te 228 milletvekili çıkardı. S.A. ve S.S.ler Almanya'da siyasî hâkimiyet mücadelesi yapan özel orduların en tehlikelisi haline gelmişlerdi; Hitler şansölye olunca (30 ocak 1933) S.A.'lar polisin görevlerini yüklendi ve partinin 23 mart 1933 seçimlerini kazanmasını sağladı: Hitler, 23 mart 1933'te bütün yetkileri ele aldı; Popaganda bakanlığına getirilen Goebbels, basın, yayın, sinema ve radyoyu denetliyor, nazi ideolojisini yayıyordu. Nasyonal Sosyalist parti tek parti oldu (14 haziran 1933). O sırada bir milyon üyesi olan S.A. teşkilâtı, ancak bir üst kumandanlarının otoritesini tanıyan bağnazlardan meydana geli-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; W. W., U.S.I.S. (LAROUSSE)

yordu. Röhm'ün gücsünü kıskanan S.S. yöneticisi Himmler ve muhafazakârların sözcüsü Göring ile ordu generalleri tarafından teşvik edilen Hitler, 30 haziran 1934 gecesi S.A. önderlerini öldürttü.

Bunun üzerine güçlü bir siyasî teşkilât haline geldi. 1932'de 1 300 000 üyesi varken, Hitler'in her yeni kayıt kampanyasında başlarına bir şey gelmesinden korkan ve ilerisi için bazı hesaplar yapan kimselerin katılmasıyle kalabalıklaştı: 1939'da 8 milyon, 1945 başında 11 milyon üyesi oldu. Hiyerarşi aşağıdan yukarı şöyle kurulmuştu: blok şefleri (500 000 kadar); 4-8 bloka kumanda eden hücre (*zelle*) şefleri; 50-500 üyeyi yöneten mahallî grup şefleri; parti içi görevlerinin yanı sıra devlet memurlarını denetlemekle de görevli olan seçim çevresi şefleri (*Kreisleiter*); 1933'te sayıları 32'yi bulan ve aynı zamanda da devlet temsilcisi sayılan (*Reichsstatthalter*) bölge şefleri (*Gauleiter*). Hitler partinin yönetimini parti başkanlığına (1941'e kadar Rudolf Hesse, sonra Martin Bormann) ve emrindeki parti yönetim kuruluna (*Reichsleitung*) bıraktı. Nazi ideolojisini benimseyen kadınlar, Nasyonal sosyalist Kadınlar Teşkilâtı'na (*N.S. Frauenschaft*) yazılıyorlardı. Siyasî önemlerini kaybeden ve başlarına V. Lutze, W. Scheppman gibi şahsiyetsiz kimseler getirilen S.A.'lar (*Sturmabteikungen*) askerî eğitimle yetinmeğe zorlandılar. S.S.'ler (*Schutzstaffeln*) 1934'ten beri Reich'ın iç güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişlerdi (toplama kamplarının muhafızlığı; yahudilerin ortadan kaldırılması). Üyeleri titizlikle seçilen ve 1939'da ancak 240 000 üyesi olan bu teşkilât, Himmler'in yönetiminde büyük önem kazandı, hattâ S.A.ları kabul etmeyen orduya bile girmeyi başardı. Wehrmacht'ta çalışmak isteyen S.S.'ler, S.S. kuvvetleri tümenlerinde (*Waffen S.S.*) yer aldı, 1931'de S.S teşkilâtını gözetmek amacıyle kurulan S.S. güvenlik servisinin (*Sicherheitsdients*) yöneticisi R. Heydrich, 1936'da güvenlik polisi kumandanı oldu ve devlet gizli polisini de (*Geheime Staatspolizei* veya *Gestapo*) denetlemeğe başladı; o tarihte polis teşkilâtının tamamı Himmler'e bağlıydı. Alman halkını nasyonal sosyalizme bağlamak için, bir yandan propaganda'ya öte yandan da eğitime baş vuruluyordu. Başlangıçta ancak Reich'ın bir üyesi sayılan genç almanlar vatandaşlık hakkını eğitim meyvesini verdikten, yani askerlik hizmetinden sonra kazanıyorlardı: bu yüzden iktidara geliş (1933) sırasında kurulan veya geliştirilen doktrin yayma kuruluşları her yaş ve her meslekten almanları etkiliyordu. Baldur von Schirch tarafından kurulan (1926) Hitler gençliği (*Hitler-Jugend*) üçe bölünüyordu: *Deutsches Jungvolk* (10-14 yaş arası erkek çocukları); asıl *Hitler-Jugend* (14-18 yaş arası delikanlılar); *Bunddeutscher Madchen* (10-21 yaş arası kızlar). Ev kadınları (*W.S. Frauenwerk*), çiftçiler (Darre yönetiminde *N.S. Bauernschaft*), patron ve işçiler (1933'te doktor Ley tarafından kurulan *Deutsche Arbeitsfront* [Alman Emek cephesi]) için geniş teşkilâtla kurulmuştu. Her yıl partinin kutsal şehri Nürnberg'de yapılan büyük kongrelerde parti üyeleri biraraya geliyordu.

İkinci Dünya savaşı parti hiyerarşisinde değişmelere yol açtı; Hitler'in muhtemel vârisleri ortadan silindi: Göring, 1940 kışında alman hava kuvvetlerinin uğradığı bozgun üzerine gözden düştü; Hesse İngiltere'ye gitti (1941). Parti yöneticiliğine getirilen Martin Bormann, Himmler ile çatıştı. Hitler'in yabancıları (Letlland, Nederland, Charlemagne tümenleri) ve S.S. eğitiminden geçmemiş atletik alman gençlerini de soktuğu Waffen S.S., 37 tümene vardı. İçişleri bakanı olan Himmler, S.S. istihbarat servisi şefi general Schellenberg'in Abwehr'e el koymasından (1943) yararlandı.

Hitler rejimi yenilgiye uğrayınca (mayıs 1945) müttefiklerin toplama kamplarını bulması nazilerin işlediği cinayetleri bütün açıklığıyle ortaya koydu. Savaş suçlarını yargılamakla görevli Nürnberg mahkemesi 1 ekim 1946 tarihli kararında Hitler rejimi önderlerini mahkûm etti ve dört nasyonal sosyalist topluluğu suçlu buldu: Parti genelkurmayı; Gestapo; S.S.; S.D. Almanya'da parlamenter bir demokrasi kurulması, halkın yüzde altmışının Nasyonal Sosyalist partiye girmiş olduğu ülkede naziliğin ortadan kaldırılması başlıbaşına bir mesele halini aldı.

İkinci Dünya savaşından sonra *nasyonal sosyalizm*, dünyanın hemen her tarafında, «yeni-nazilik» şeklinde yeniden ortaya çıktı (İngiltere, Arjantin, Amerika Birleşik Devletleri). Ama özellikle Batı Almanya ve Avusturya'da etkili oldu.

● *Almanya.* Bu ülkede 1964'e kadar hitlerciliğin özlemini çeken sadece küçük topluluklar vardı. 1964'te, Bavyera'da bir millî demokrat parti (National - Demokratische Partei Deutschlands [N.P.D.]) kuruldu. Bu partiye, en çok, orta sınıftan olanlarla eski naziler üye oldu; programında nasyonal-sosyalizmden alınmış birçok unsur vardı. 1965 Milletvekili seçimlerinde N.P.D., Bundestag'a girebilmek için gerekli olan yüzde 5 oyu sağlayamadı. Ama Almanya, Federatif Cumhuriyeti eyaletleri ve belediyeleri düzeyinde bazı dikkate değer başarılar elde etti: Hesse'de oyların yüzde 8'ini (1966), Bavyera'da yüzde 7,4 ünü (1966), Aşağı-Saksonya'da yüzde 7'sini (1967) ve hattâ Bremen'de yüzde 10,5'ini aldı.

● *Avusturya.* Yukarı Adige'deki karışıklıkları çıkaranların genel olarak aşırı yeni-naziler olduğu söylenir. 12 şubat 1967'de Linz'de pangermanist eğilimli bir demokrat parti kuruldu. Bu partinin tutumu, Almanya'daki N.P.D.'ninkine çok yakındır. (L)

NASZALY dağı, Kuzey Macaristan'da küçük tepeler kütlesi, Börzsöny dağlarının güneyinde; Tuna'nın dirseğinde Vac şehrine hâkimdir; 652 m. (L)

NAŞ i. Bk. NAAŞ.

NAŞAD sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şād*'dan *nā-şād*). *Esk.* Üzüntülü, gamlı, sevinçsiz: *Beni şad eylemedin sen dahi naşad olasın / Şule-i ah-ı gariban gibi berbad olasın* (Nabi).

◆ **Naşadi** i. *Esk.* Üzüntülü, gamlı olma hali. (M)

NAŞEKİR veya **NAŞİKİB** sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şekib* veya *şikib*'den *nā-şekib* veya *nāşikib*). *Esk.* Sabırsız, aceleci. || Bir işten çabuk bıkan.

◆ **Naşekibane** zf. *Esk.* Sabırsızlıkla, aceleyle: *Peyrev-i rüzgâr-ı köhne behar / Olarak bir zaman havalarda / Naşekibane etti geşt ü güzar* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Naşekibî** veya **naşikibî** i. *Esk.* Sabırsızlık. || (Bir işten) Çabuk bıkma. (M)

NAŞIT sıf. (ar. *neşāt*'tan *nāşıṭ*). *Esk.* Şen, memnun, sevinçli. (M)

NAŞİ sıf. (ar. *neş'et*'ten *nāşî*). *Esk.* Bir şeyden ileri gelen.

◆ Zf. *Esk.* Sebebiyle, dolayı, ötürü: *O dahi hasedinden naşi din-i islâm aleyhine düştü* (Cevdet Paşa). (M)

NAŞİCE i. (*Neşa*, şehir adından). Leng. Hititlerin kendi dillerine verdikleri ad. Bk. HİTİTLER. (M)

NAŞİCE. Coğ. Bk. NAŞITSE.

NAŞİD sıf. (ar. *neşide*'den *nāşid*). *Esk.* Şiir söyleyen, okuyan veya yazan. || İ. Erkek adı. (Bugün *Naşit* şeklinde.)

◆ **Naşide** sıf. *Esk.* Naşid'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NAŞİD PAŞA Hacı, türk veziri (öl Şam 1887). Maliyeden yetişti. Defterdarlık ve mutasarrıflık yaptı. Vezir rütbesiyle Halep (1876), Adana, Ankara ve Suriye valisi oldu. Muhacirler komisyonu reisliği (1878) ve Hicaz valiliğinde bulundu. Akdeniz adaları valiliğine (1880) ve aynı yıl İzmir valiliğine gönderildi. Hamdi Paşanın ölümü üzerine ikinci defa Suriye valisi oldu. (M)

NAŞİKİB sıf. Bk. NAŞEKİB.

NAŞİNAS sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şinās*'tan *nā-şinās*). *Esk.* Tanımayan, bilmeyen, bilmez. || *Hak-naşinas,* hak tanımaz. || *Nimet-naşinas,* nankör, iyilik bilmez.

◆ **Naşinasi** i. *Esk.* Tanımazlık, bilmezlik. (M)

NAŞİNİDE sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şinide*'den *nā-şinide*). *Esk.* Duyulmamış, işitilmemiş: *Tulû eden o güzel, naşinide efkârın / O ince, tatlı, samimî nikât-ı ebkârın* (A. Ekrem Bolayır). *Siz ol hâkimi ki sun-ı bülendi kudrettir / Düşündürür gibi bir şiir-i naşinidesiniz* (Abdülhak Hâmid). [M]

NAŞİR sıf. (ar. *neşr*'den *nāşir*). *Esk.* Yayan, dağıtan, saçan: *İlhan sulh dininin bir naşiri mevkiindedir* (Ziya Gökalp). || [Gazete, dergi v.b. için] Çıkaran, yayımlayan. || *Naşir-i efkâr,* düşünceleri yayan (yayım organı). || *Nasir-ül-harare,* ısıyı yayan, ısı veren.

◆ **Naşirlik** i. Yayımcının yaptığı iş. (M)

NAŞİRE sıf. (ar. *nāşir*'den *nāşire*). *Esk.* Dağıtan, yayan, saçan.

◆ İ. *Anat. Esk.* Kolun çalışmasını sağlayan kas veya sinir. (M)

NATALİYA
(aralık 1895)
«le Monde Illustré»'den

NAŞİT (ÖZCAN), **Komik Naşit** de denir, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1886-ay.y. 1938). İlköğrenimini yaptıktan sonra Mızıkayı Hümayuna girdi (1900). Saray için bir ortaoyunu topluluğu kuran Abdürrezzak Efendinin yanında ilk temaşa çalışmalarına başladı. Saray tarafından Fransa'ya gönderildi; Paris'te bir süre çalışarak batı tiyatrosu hakkında bilgi ve görgüsünü artırdı. Dönüşünde sarayda oyunlar veren M. Bertrand yönetimindeki pandomima topluluğunun oyunlarına katıldı. Ayrıca, Büyük İtalyan Operet heyeti ve Güllü Agop Efendi tarafından sarayda kurulan Dram bölümünün oyunlarında da rol aldı. İttihatçılar tarafından yapılan mabeyn tensikatında Abdürrezzak Efendi ile birlikte açığa çıkarıldı (1910). Bir süre Kavuklu Hamdi'nin yanında çalıştı (1910-1911). Aynı yıl Üsküdar'da temsiller veren Sahnei Nevin topluluğuna girdi. Osmanlı Komedi kumpanyasını yönetti. Türkiye'de ilk olarak tiyatro oyununda sahnede sessiz filimden yararlandı (1911). Kendi başına bir topluluk kurdu. Bu toplulukla Direklerarası'ndaki Fevziye tiyatrosunda ve Eyüpsultan'da temsiller verdi (1912-1914). Şehzadebaşı'ndaki Şark tiyatrosu ve Millet tiyatrosunda çalıştı. Kurduğu çeşitli tiyatro topluluklarıyle sahne çalışmalarını Cumhuriyet döneminde de sürdürdü. 40 Yılı bulan sahne hayatının yanı sıra, ortaoyunu, kukla ve karagöz çalışmaları da yaptı; filim çevirdi. Tuluat sanatının ustalarındandı. Düetto, kuvartetto adlarıyle mızıka eşliğinde iki veya dört kişilik şarkılı komik skeçler (*Leblebeci Düettosu, Kalaycı Kuvartettosu*), taklitli seri komediler (*Haremağası Evleniyor, Haremağası Ut Meşkediyor* v. b.) türk sahnesine getirdiği yenilikler arasındadır. Tuluat oyunlarının *İbiş*'ine kişilik kazandıran da Naşit'tir. Kadınlı erkekli çeşitli mahallî tiplerin (arabacı, helvacı, macuncu v.b.) ve azınlıkların taklitlerini yapmakta ustaydı. Ayrıca, birçok hayvan taklidini kendi ustalarından da üstün bir başarıyle yapardı. Yüzlerce oyunda yüzlerce tip ve karakteri canlandırdı. — Tiyatro sanatçıları Adile ÖZCAN (İstanbul 1930) ve Selim ÖZCAN (İstanbul 1928) Naşit'in çocuklarıdır. (M)

Thadée NATANSON
Vuillard'ın eseri
Art Moderne
müzesi, Paris

NAŞITSE veya **NAŞİCE,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Slovenya'da; 16 400 nüf. Un fabrikaları. Kereste sanayii. (L)

NAŞİZ sıf. (ar. *neşz*'den *nāşiz*). *Esk.* [Kalp için] Çarpıp çoşan, heyecanlanan. || [Damar için] Kabaran, şişen, atan.

— Huk. *Esk.* Kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirmemek maksadıyle evini terk eden koca. (M)

NAŞİZE i. (ar. *nāşiz*'den *nāşize*). Huk. *Esk.* Kocasından nefret edip evi terk eden kadın. (Karı şer'an kocasına itaat etmekle yükümlüdür. Oturulan evin sağlığına, itibar ve şerefine uygun olmaması veya kocasından fena muamele görmesi hallerinde evi terk eden kadın naşize sayılmaz.) [M]

NAŞÜKÜFTE sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şüküfte*'den *nā-şüküfte*). *Esk.* Açılmamış, taze. || Kapalı. || *Zühre-i naşüküfte,* açılmamış çiçek. (M)

NA'T i. Bk. NAAT.

NAT i. (ar. *naṭ'*). *Esk.* Üzerinde yemek yemek amacıyle yere yayılan deriden veya hasırdan sofra örtüsü. || Ölüm veya işkence cezasına çarptırılmış bir kimsenin üzerine yatırıldığı deri veya hasır yaygı. (*Nat-ı siyaset* de denir.) || Meşinden yapılmış döşek, yatak. || *Mec.* Yeryüzü. || *Nat-ı zemin,* yeryüzü, dünya. (M)

NAT (Yves), fransız piyanisti ve beste-

NATARACA
dravid bronzu (XII. yy.)
Guimet müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

cisi (Béziers 1890-Paris 1956). Diémer, Bourgeois ve J. Huré'nin öğrencisi idi. Paris konservatuvarında öğretmen oldu (1934). Beethoven, Schumann, Brahms ve C. Franck'ı yorumladı. Piyano parçaları, melodiler, senfonik eserler (*L'Enfer* [Cehennem], 1942) ve bir piyano konçertosu besteledi (1954). [L]

NATAL, Güney Afrika cumhuriyetinde eyalet; kuzeybatıda Drakensberg, güneydoğuda Hint okyanusu, kuzeydoğuda Transvaal, Svaziland ve Mozambik, güneybatıda ise Kap iliyle sınırlıdır; 2 933 000 nüf. Merkezi, *Pietermaritzburg.* İl, kuzeyi güneyinden daha geniş olan bir kıyı ovasını içine alır; bu ova iç kısma doğru, Drakensberg tepelerine kadar birbirini takip eden taraça ve yaylalar halinde yükselir. Natal, Cumhuriyetin en yağışlı bölgelerinden biridir (1 000 mm'den çok). Tropikal ve yağışlı iklim, kıyı bölgelerinde şekerkamışı ve turunçgiller, kuzeydoğuda pamuk, çay ve tütün tarımına elverişlidir. Başlıca besin maddesi mısırdır. Hayvancılık, yüksek bölgelerde önemlidir (koyun, sığır, domuz). Natal'ın kuzeydoğusunda maden kömürü (Vryheid, Newcastle), manganez (Pietermaritzburg'un batısında) ve kalay (Zululand'da) işletmeleri vardır. Başlıca imalât merkezi Durban'dır. Natal halkının özelliklerinden biri, nüfusun yüzde 12,5'ini meydana getiren hintlilerin çokluğudur. Hintliler 1860'tan sonra, mukaveleyle çalışmak için şekerkamışı çiftliklerine gelmişler, fakat 1929 Buhranından sonra şehirlere ve özellikle Durban'a yerleşmeğe başlamışlardır.

— Tar. Bölgeye adını, burasını 1497'de keşfeden Vasco de Gama verdi. 1684'te İngilizler kıyıya yerleştiler; sonra Kap'taki ingiliz hâkimiyetinden kaçan Boer'ler 1837 yılında, Zulu kabilelerinin saldırılarına rağmen, iç kısımlarda koloniler kurdular ve bağımsız Natal cumhuriyetini meydana getirdiler (1840). İngiltere, cumhuriyeti tanımayı reddetti ve ingiliz birlikleri 1844'te Natal'ı ilhak etti. Çoğu hür Orange Devletine göçen Boer'lerin yerini alan ingiliz kolonları, kıyıda kahve ve şekerkamışı tarımını geliştirdiler; bu işletmelerde çok sayıda hintli tarım işçisinden yararlanıldı. Natal 1856'dan sonra muhtar bir koloni haline getirildi; 1893'te sorumlu bir hükümet işbaşına geçti. 1897'de Zululand ilhak edildi. 1910'da Natal, bir referandumdan sonra, Güney Afrika birliğine katıldı. (L)

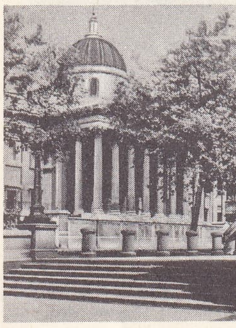

National gallery ana girişi

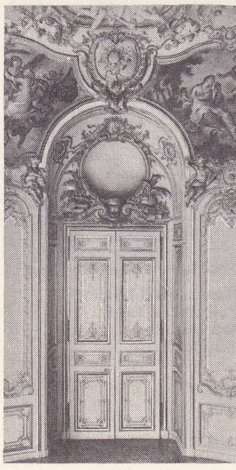

Charles NATOIRE Soubise konağının yumurta biçimi salon süslemesi

NATAL, Brezilya'da şehir, Rio Grande do Norte eyaletinin merkezi; 162 600 nüf. Dokuma sanayii. Deniz ve hava üssü. (L)

NATALİDAE çoğl. i. *Natalus, furipterus, thyroptera* cinslerini kapsayan yarasa familyası. (L)

NATALİYA veya **NATALİJA,** sırp kraliçesi (Floransa 1859-Paris 1941), rus albayı Keşko'nun ve rumen prensesi Pulkeria Sturdza'nın kızı. 1875'te geleceğin sırp kralı prens Milan ile evlendi, 1888'de ondan ayrıldı. Milano tahtından vaz geçince (1889), Belgrad'a oğlu Aleksandar I Obrenoviç'in yanına gitti, fakat 1891'de Belgrad'tan uzaklaştırıldı. Aleksandar'ın, eski nedimesi Draga Meşin ile evlenmesini hiç biz zaman affetmedi. 1902'de katolik olduktan sonra Paris'te bir manastıra çekildi. Hatıralarını yayımladı (1891). [L]

NATALOİN i. (fr. *nataloïne*). Eczc. Natal'da yetişen sarısabırda bulunan aloin. (L)

NATALUS i. Tropikal Amerika ve Antiller'de bulunan yarasa. (*Natalidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NATAMAM sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve ar. *tamām*'dan *nā-tamām*). *Esk.* Yarım kalmış, tamamlanmamış, bitmemiş: ***Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak natamam bulan, meşrutiyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız bize itiraz ediyorlar*** (Atatürk).

◆ **Natamami** i. *Esk.* Eksiklik, bitmemişlik. (M)

NATAMAMİYET i. (*nātamām*'dan *nātamāmiyyet*). *Esk.* Eksiklik, yarım kalmışlık, bitmemişlik.

— Psikol. *Esk.* ***Natamamiyet hisleri,*** eksiklik duyguları. (M)

NATO toplantısı

NATAN veya **NATHAN,** kral Davud zamanında yaşamış olan musevî peygamber; kocasını öldürterek Batşeba* ile evlenen kral Davud'un yüzüne karşı bu suçunu söylemek cesaretini gösterdi. (L)

NATANSON (Thadée), fransız gazetecisi ve tenkitçisi (Varşova 1868 - Paris 1951). Alexandre Natanson'un kardeşi. Anatole France, Fernard Gregh, Proust, Jules Renard, Mallarmé, Monet, Renoir, Toulouse Lautrec ve Nabis grubu ile tanıştı. Bu topluluğun çıkardığı *La Revue Blanche* (Beyaz Dergi) adlı derginin başyazarlığını yaptı, aynı zamanda, «Escholiers tiyatrosu» ve *Cri de Paris* dergisindeki çalışmalara katıldı; İnsan Hakları birliğinin kurucularındandır. *Peints à Leur Tour* (1948) adlı bir tenkit eseri yazdı ve hatıralarını *Bonnard que je Propose* (1951) adı altında yayımladı. (L)

NATANTİA çoğl. i. Onayaklı yüzücü kabuklular alttakımının bir bölümü; örnek tipi karides'tir. (L)

NATANYA, İsrail devletinde şehir; Akdeniz'deki bir körfezin kıyısında, turunçgil bahçeleriyle çevrilidir; 35 000 nüf. 1929'da çok kalabalıklaşan Tel-Aviv'in yükünü azaltmak için inşa edilmeğe başlanan Natanya, kısa süre sonra İsrail'in en canlı sanayi merkezlerinden biri haline geldi. Anvers ve amsterdamlı elmas yontucuları burada işletmeler kurdular. Ayrıca şehirde teknik değeri yüksek başka sanayiler de yerleşti: elektrik ve radyo malzemeleri; ecza malzemesi. Çevre ovalarında yapılan tarım, çeşitli besin sanayiine ve deri işçiliğine hammadde sağlar. (L)

NATARACA («dans kralı»), dans eden tanrı Siva'ya verilen ad; bu dansta dünyayı bir yandan yaratır, öte yandan yıkardı. Nataraca Güney Hindistan'daki birçok tasvirinde, *truvasi* adı verilen alevlerden bir hale içinde görülür. (L)

NATCHEZ, A.B.D.'de (Mississippi) şehir, Mississippi ırmağının sol kıyısında; 23 800 nüf. Irmak limanı ve tarım pazarı (pamuk, hayvan). İmalât merkezi (ayakkabı, giyecek, tahta işçiliği, kauçuk işçiliği, besin sanayii). [L]

NATCHEZ, Mississippi'de eski bir Kızılderili kabilesi. Medeniyetleri oldukça gelişmişti; Fransızlarla yaptıkları bir savaşta imha edildiler (1729-1731). [L]

NATERS sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *ters*'ten *nā-ters*). *Esk.* Korkusuz, atak, cesur. || ***Nahuda-ters,*** Tanrı'dan korkmaz. (M)

NATES çoğl. i. («kaba et» anlamında lat. k.) Anat. Eskiden üst dördüz tümsekciklere verilen ad. (L)

NATH i. (ar. *naṭḥ*). *Esk.* [Hayvan için] Boynuzla vurma, tos atma, süsme. (M)

NATHAN. Bk. NATAN.

NATHAN (Abraham Levi Eskenazi), yalancı peygamber (Gazze 1644-Üsküp 1680). Gazzeli, Elisee Levi adlı bir yahudinin oğlu. On yaşında, bir hahamın yanına verildi. İbranî dilini ve yahudi inançlarını öğrendi. Yahudi sofuları arasında yaygın bir inanç olan Mesih'in tekrar dünyaya geleceği düşüncesinden yararlanarak, kendisini beklenen Mesih* olduğunu söyleyen, İzmirli Sabatay ile Gazze'de görüştü. Onun etkisinde kaldı. Sabatay'ın peygamber olduğunu ileri sürdü. Sabatay'ın İzmir'e dönüşünden sonra Suriye'de düşüncelerini yaymağa başladı. Onun yakalanarak, zorla Müslümanlığı kabul etmesi üzerine Nathan, Anadolu'ya geçti. Durumu izleyen müritlerine Sabatay'ın Tanrı'dan müslüman kıyafeti altında mesihliğe devam etmesi emrini aldığını söyledi. Kendisi de onun peygamberi olduğunu söyleyerek Anadolu, İtalya, Sırbıstan ve Arnavutluk'u gezdi. (M)

NATHAN (Arturo), italyan ressamı (Trieste 1891 - Biberach, Baden 1944). Ressamlığa çok geç başladı (1922). Toplama kampında öldü. 1948'de Venedik'te açtığı sergiyle tanındı. Nathan'ın şiir dünyası ağır ve hüzünlü bir havaya gömülmüştür. (L)

NATHANAEL, İsa'nın çömezlerinden birinin addı; havari Bartholomaeus ile aynı kişi olduğu söylenir. (L)

NATHUSİUS (Herrmann Engelhard VON), alman tabiat bilgini (Magdeburg 1809 - Berlin 1879). *Evcil Hayvanların Yetiştirilmesi ve Evcilleşme Tarihi Üstüne Ön Çalışmalar* (1864) en önemli eseridir. (L)

NATIH sıf. (ar. *naṭḥ* ve *nuṭūḥ*'tan *nāṭıḥ*). *Esk.* [Hayvan için] Boynuz vuran, tos atan. || İ. Sıkıntı, keder, talihsizlik. (M)

NATIK sıf. (ar. *nuṭḳ*'tan *nāṭıḳ*). *Esk.* Söz söyleyen, konuşan. || Düşünen, anlayan. || Bir şeyi ifade eden, gösteren, bildiren, anlatan: ***Beş yüz kuruş alacağım olduğunu natık bir senet*** (Şemseddin Sami). || ***Gayri natık,*** konuşma ve düşünme hassası olmayan. || ***Hayvan-ı natık,*** konuşan ve düşünen hayvan (insan).

— Tasav. Tanrı'nın insanda dile gelme durumu.

— ANSİKL. Tasav. İslâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıkan mutasavvıflar, *Kur'an*'ı ayrı ayrı açılardan yorumladılar. Tanrı ile evrenin «bir» olduğunu, insanın konuşan bir Tanrı niteliğini taşıdığını ileri sürenler, insana «konuşan Tanrı» sözü anlamında, «kelâmullahı natık» dediler. Bu görüşe göre insanın özü Kur'an'dır, insan konuşan bir Kur'an, dile gelen bir tanrıdır. Kutsal Kitap'ta geçen *logos*'un karşılığı olan *kelâm,* içinde insanın da bulunduğu bütün evreni kuşatan tanrısal sözdür. Tanrı'nın sınırsız ve sonsuz olan yaratıcı gücü değişik biçimlerde görünüş alanına çıkar, söz niteliğine bürünerek ayrı bir anlam kazanır. Bu söz

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

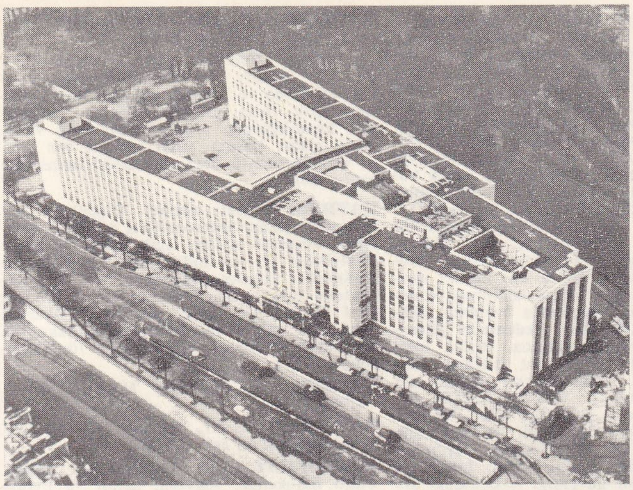

NATO manevraları

NATO sarayı

(kelâm), konuşan (natık olan) insan dilinden dökülür, görünmeyen âlemden görünüş âlemine (manevî alandan madde âlemine) gelir. İslâm dininden önce Musa ve İsa gibi peygamberler için de kullanılan «kelâmullah» (Tanrı'nın sözü), «kelimullah» (konuşan Tanrı sözü) deyimleri tasavvufta bütün insan soyuna uygulandı. İnsanın kelâmullahı natık olarak Tanrı özünden yaratıldığı görüşü ortaya atıldı. Kısa bir süre içinde gelişen bu görüş, tasavvufun bütün yollarında benimsendi. Şiî mezhebine bağlı mutasavvıflar, Tanrı'nın halife Ali'nin kişiliğinde zahir âlemine çıktığını, Tanrı'nın halife Ali'de «zuhur» ettiğini, bu yüzden onun kelâmullahı natık olduğunu ileri sürdüler. Ali'nin kişiliğinde, Tanrı'nın ortaya çıktığına inanan *Ali Allahi*'ler, kelâmullahı natık sırrının Ali ile aydınlığa kavuştuğu görüşünü savundular. Kelâmullahı natık görüşü, *İncil*'deki «başlangıçta kelâm vardı, kelâm Tanrı'nın kendisindeydi» anlamına gelen sözlerin islâm dininden doğan tasavvuf akımlarınca yeni bir yorumudur. Hıristiyanlıkta yalnız İsa, kelâmullahı natıktır. Bu deyim «kelimullah», «narı kelim» (Musa'nın ateşi), «yed*i beyzayi kelim» (Musa'nın beyaz eli) kavramlarıyle Musa için de söylenir. Bu görüş sonradan tasavvuf konularını benimseyen iran ve türk edebiyatını etkiledi. Kelâmullahı natık sözü zamanla bir edebiyat kavramı niteliğine de bürünerek birçok divan şairi tarafından kullanıldı.

◆ **Natıka** sıf. *Esk.* Natık'ın dişili.

◆ **Natıkıyet** i. *Esk.* Konuşma, söz söyleme: *Binaenaleyh bir güzel söz natıkıyetle beraber daim olur* (Namık Kemal). [M]

NATIKA i. (ar. *nutk*'tan *nâtıka*). *Esk.* Düşünebilme ve söz söyleyebilme hassası: *Ey kutsiyan aman bana imdat vaktidir / Bir hayret aldı natıkamın tâb ü kudretin* (Nedim). || Düzgün, dokunaklı ve etkili söz söyleme kuvveti: *Dava vekili olacak adamın natıkası olmak şarttır* (Şemseddin Sami). || *Natıka-i cemiyet,* cemiyetin söz söyleme kuvveti. || *Natıka-perdaz,* düzgün ve içe işler şekilde konuşan, söyleyen. || *Natıka-pira,* dokunaklı ve düzgün kelimelerle konuşmasını süsleyen, güzel ve doğru söz söyleyebilen. (M)

NATIKALI sıf. (*natıka*'dan *natıka-lı*). *Esk.* Düzgün ve iyi söz söyleyen. || Konuşkan. (M)

NATIR veya **NATUR** i. (ar. *natr*'dan *nâtır*). Kadınlar hamamında hizmet eden kadın: *Natırlar hamama girilince tas alırlar, içeriye götürürler, kurna gösterirler, birinci sınıf hanımların koltuklarına girerler, çıkarken havlularını getirirler, yine koltuğa girip çıkarırlardı* (Ahmed Rasim). || *Esk.* Bağ, bahçe bekçisi.

◆ **Natırlık** i. Natırın yaptığı iş, natır olma hali. (M)

NATICA i. Önden solungaçlı karındanbacaklı etçil yumuşakça; kuma veya dip çamuruna gömülü yaşar; yuvarlakça oval kavkısı sağlam ve parlak, çoğu zaman canlı renklerle bezeklidir; Jüra çağından beri fosiline rastlanır; *naticidae* familyasının örnek tipi. (L)

NATICELLA i. Karbonifer ve triyas tabakalarında fosil olarak bulunan karındanbacaklı yumuşakça. (L)

NATICIDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Hayvanın ayağı, kavkının bütün kenarlarından taşacak kadar büyük, solungaçları büyüklü küçüklüdür. Kavkısı yuvarlak, kavkı ağzı düzgündür. Ortası çekirdekli bir kavkı kapakçığı bulunur. Etçil olan ve bütün denizlerde bulunan bu hayvanlar iki çenetli küçük yumuşakçalarla beslenir.) [L]

NATICOPSIS i. Karındanbacaklı fosil yumuşakça; Alp Triyası'nda görülür. (*Neritopsidae* familyasından.) [L]

National Association for the Advancement of Colored Peoples. Bk. NAACP.

National Dairy Products, 1923'te Rieck-Mac Junkin Dairy co. (sütten yapılan ürünler) ve Hydrox corporation'ın (dondurma) birleşmesinden meydana gelen amerikan besin şirketleri topluluğu. Kuruluşundan itibaren bu şirket, süt sanayiinin birçok dalına el attı. A.B.D.'de elli üç, Kanada'da üç, Avustralya ve Almanya'da da iki şirketi vardır. A.B.D. topraklarının büyük bir kısmında sütlü ürünleri toplar, işler ve dağıtır. Şirketin 23 amerikan eyaletinde, Kanada'da, İngiltere ve Avustralya'da 26 süt fabrikası, 113 peynir fabrikası ve 194 dondurma fabrikası vardır. (L)

National gallery, Londra'da millî resim müzesi; Trafalgar Square'in kuzeyinde (1832-1838). Büyük resim okullarının birçok şaheseri burada toplanmıştır. İtalyan sanatı, primitler (Bellini'den *Fatih Mehmed II;* P. Della Francesca'dan *İsa'nın Doğuşu;* Antonello da Messina ve Botticelli'den portreler) ve Rönesans sanatçıları (Michelangelo'dan *Gömülme;* Tiziano'dan *Noli me Tangere;* Tintoretto'dan *Samanyolu*) tarafından temsil edilir. Aynı nitelik eski hollanda sanatçılarının resimlerinde de göze çarpar: Rembrandt'ın portreleri; Vermeer'in *Klavsenli Kadın*'ı; Rubens'in *Hasır Şapka* ve *Paris'in Yargısı* adlı tabloları, Ortaçağın en dokunaklı tablolarından birinin de yer aldığı (Van Eyck'tan *Arnolfini ve Karısı*) uzun bir primitifler dizisini tamamlar. İspanyol ustaları arasında El Greco, Zurbaran, Goya, Velasquez (*Venüs ve Aşk*) sayılabilir. Holbein ve Dürer alman sanatını, Ph. de Champiagne, Poussin, Chardin fransız sanatını temsil eder. İngiliz sanatı, portre alanında XVIII. yy.'da Gainsborough (*Ressamın İki Kızı*), Opie, Lawrence, Reynolds, Romney ile; manzara alanında Wilson, Croma, Constable ile; günlük hayattan sahnelerde ise Hongarth (*Modaya Uygun Evlilik*) ile temsil edilir. (L)

National Portrait gallery, Londra'da, National gallery'ye bitişik müze. Yalnız ingiliz veya İngiltere'de önemli rol oynamış olan ünlü kişilerin portrelerini sergiler. 1896'da açıldı. Müzedeki 4 000 eser, sanat değeri bakımından birbirinden çok farklıdır; en eski eserler çoğu zaman imzasızdır. Kral portreleri Lancaster'lere (*Henry IV*) kadar uzanır. En önemli eserler: Shakespeare'in en sadık resmi diye kabul edilen Droeshout'nun gravürü; Van Dyck'in *İnigo Jones*'i; Mignard'ın *Portsmouth Düşesi;* Roubiliac'ın pişmiş topraktan yaptığı *Hogarth* büstü; Hoppner'in *William Pitt*'i; Romney'in *Lady Hamilton*'ı; Millais'nin *Gladstone* ve *Disraeli'si;* Watts'ın kardinal *Manning* ve *Meredith*'i. (L)

National Security council (N.S.C.) [*Millî Güvenlik meclisi*], Beyaz Saray'da toplanan ve Anayasa ile bağımlı olmayan amerikan siyasî kurumu. 1947'de kuruldu. Kurumun devamlı üyeleri arasında özellikle başkan, başkan yardımcısı, devlet ve millî savunma bakanları sayılabilir. Kurumun resmî görevi, karışık meseleler üstünde başkana her hafta tavsiyede bulunmaktır. (L)

NATO manevraları

Foto. LARUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Giulio NATTA

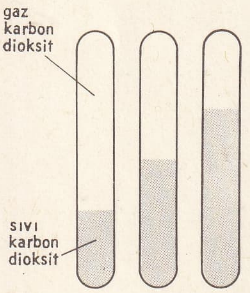

NATTARER tüpleri

«Madame Louise» Versailles müzesi, Paris

NATTIER

«Madame Victoire» Versailles müzesi, Paris

NATİONALVEREİN, Frankfurt am Main'de 1859-1867 arasında kurulan alman teşkilâtı; 1848-1849 İmparatorluk partisi programına dayanılarak kurulan teşkilâtın hedefi, Almanya'yı Prusya bayrağı altında birleştirmekti. Kuzey bölgelerde çok etkili olan teşkilât Bennigren ile Miquel yönetiminde, Liberal Nasyonalist partinin çekirdeğini meydana getirdi. (L)

Nations ((THEATRE DES), 1870'ten sonra, Paris'te Châtelet alanındaki eski Théâtre-Lyrique'in yeni binalarına yerleşen Théâtre-Historique'e 1874'te verilen ad. Repertuvarının temelini tarihî dramlarla gösteri oyunlarına elverişli dramlar meydana getiriyordu. 1887'de, Favart salonu yangınından sonra, Opéra-Comique, 1899'da Sarah Bernhardt tiyatrosu adını alacak salona geçti. Bu salon, Nations tiyatrosu olarak, 1956'dan bu yana her yaz, Milletlerarası Tiyatro enstitüsünün himayesinde milletlerarası gösteriler için kullanıldı. (L)

NATİVELLE (Claude), fransız eczacısı (Paris 1812-Bourg-la-Reine 1889). Yoksulluk içinde geçen bir çocukluk devresinden sonra, eczacılık öğrenimine başladı ve 1841'de doktora tezini verdi. 1835'te kinin sülfat için yeni bir elde etme usulü ortaya attı. 1843'te, kınakınalar üstüne bilimsel incelemeler yapmak üzere Kolombiya'ya gitti. Paris'e dönünce, yüksükotu yapraklarındaki etkin madde üstünde araştırmalar yaptı. 1868'de, billûrlaşabilen ve amorf dijitalin'den kararlı ve daha etkin olan saf dijitalini elde etti. (L)

NATİVİTAS i. (lat. k.). İsa'nın doğuşu ve Noel yortusu. (L)

NATİVİZM i. (fr. *nativisme*). Bk. DOĞUŞTANCILIK.

NATO i. Sapotaceae familyasından çeşitli bitkilerin (mimusops, imbricaria v.b.) madagaskar dilindeki adı. (Bu ağaçlar marangozlukta ve doğramacılıkta kulanılır.) [L]

NATO (*North Atlantic Treaty organization*'ın kısaltılmış adı), Kuzey Atlantik paktını imzalayan devletlerin iktisadî durumlarını sarsmadan silâhlanmasını sağlamakla ve silâhlı kuvvetlerini tek ve etkili bir kumanda altında toplamakla görevli kuruluş (bk. *Kuzey* ATLANTİK PAKTI.) Türkiye'nin NATO'ya girişi 18 şubat 1952'de T.B.M.M. tarafından onaylandı.

Türkiye, Birinci Dünya savaşında yenilgiye uğradıktan sonra batılı devletler tarafından paylaşılmak istenince, bu devletlerle savaşa başlamış ve Kurtuluş savaşı sonunda bağımsızlığını kazandı. Kurtuluş savaşının, esas olarak, batı devletlerine karşı verilmesi ve S.S.C.B.'nin Ankara hükûmetine yardım etmesi, ilk bakışta, yeni Türkiye cumhuriyetinin Doğu'ya dönük bir dış siyaset takip edeceği kanaatini uyandırdı. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun lideri olan Atatürk, hiç bir medeniyetin tek bir milletin eseri sayılamayacağı ve hâkim medeniyetin batı medeniyeti olduğu görüşünden hareket ederek, Türk devletinin batı topluluğuna girmekten başka bir seçim yolu olmayacağı esasını kabul etti. Daha sonraki askerî ve siyasî olayların da etkisi bulunmakla birlikte, Türkiye'nin bugün NATO ittifakı içinde bulunmasının temel dayanağı bu olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya savaşı sonuna kadar, «yurtta barış ve cihanda barış» ilkesine uyarak herhangi bir cephe ittifakından kaçındı. İkinci Dünya savaşından sonraki gelişmeler ve özellikle S.S.C.B.'nin 7 ağustos 1946 tarihli Boğazların hukukî statüsüne ilişkin notası ve başka istekleri, temel felsefesi batı medeniyeti topluluğuna bağlılık olan Türkiye'yi kesin olarak batı devletleriyle aynı cephede bulunmağa yöneltti. Bu kesin yönelişte, Truman doktrini gereğince Yunanistan ile birlikte Türkiye'nin de A.B.D.'den yardım ve destek görmesi önemli bir etken oldu. İlk adım olarak, 1949 ağustosunda Türkiye ve Yunanistan Avrupa konseyine kabul edildi; sonra da, bu iki devletin, NATO ittifakı içine alınması konusundaki istekleri tartışılmağa başlandı. NATO ittifakı bakımından Akdeniz'in güvenliğinin önemi ortaya çıkınca, ittifak içindeki üyeler Türkiye'nin bu ittifaka alınmasının faydalı, hattâ gerekli olduğu düşüncesini benimsedi. 1951'de NATO güneydoğu kanadının güvenliği için Türkiye ve Yunanistan'a, bütün hak ve yükümlülükleriyle NATO üyeliklerinin verilmesi, stratejik bakımdan kabul edildi. İngiltere'nin Ortadoğu'nun güvenliği hakkındaki görüşlerinin de gelişmesi ve Türkiye'nin NATO üyesi olmasının en iyi çözüm yolu sayılacağını kabul etmesi üzerine, 21 eylül 1951'de Kuzey Atlantik antlaşması (NATO) konseyi, Ottawa'da, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya girmesini karar altına aldı. Giriş protokolu 17 ekimde imzaya hazır duruma getirildi. Türkiye'nin NATO'ya girişiyle, antlaşmanın 6. maddesi değiştirilerek, Türkiye'yi de içine alacak şekilde genişletildi. Durum, S.S.C.B. tarafından protesto edildi ve Türkiye'nin bu ülkeye karşı saldırgan bir tutum aldığı belirtildi. Türkiye ise, cevap olarak, NATO ittifakına girişinin yalnız kendi güvenliğini koruma amacını güttüğünü, savunma konusunda Türkiye'nin endişelerini S.S.C.B.'nin anlamakta güçlük çekmeyeceğini belirtti. 29 Ocak 1952'de, A.B.D. senatosu, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmelerini onayladı; 18 şubat 1952'de türk ve yunan parlamentoları, hükûmetlerinin giriş kararlarını onayladılar. 20-25 Şubat tarihleri arasında Lizbon'da yapılan dokuzuncu NATO konseyi toplantısına Türkiye ve Yunanistan temsilcileri de katıldı.

NATO ittifakı, bütün üyeleri gibi Türkiye'ye de birtakım yükümlülüklerle birlikte toplu bir savunma garantisi de vermektedir. Bu amaçla, çeşitli altyapı tesislerinin kurulması için yardımlar yapılmakta, ayrıca, NATO üyesi taraflar arasında karşılıklı ve çeşitli yardım antlaşmaları gerçekleştirilmektedir. 1961 Anayasasına göre, silâhlı kuvvetlerin kullanılmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet meclisine aittir; ancak, yine Anayasada belirtildiği gibi, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların gerektirdiği durumlar bunun dışındadır. Bu tür antlaşmaların başında da NATO gelmektedir. (M)

NATOİRE (Charles), fransız ressamı ve gravürcüsü (Nîmes 1700 - Castelgandolfo 1777). Mimar ve heykeltıraş FLORENT'ın oğlu. Charles Natoire 1721'de Roma ödülünü kazandı. Uzun süre bu şehirde oturduktan sonra *Venüs, Vulcanus'tan Aeneas İçin Silâh İsterken* adlı tablosuyle Krallık Resim akademisine üye seçildi (1734). En iyi eserleri Paris'teki Soubise konağının yumurta biçimi salonuyle, Cabinet des Médailles ve Versailles sarayının birinci katındaki dairelerin dekorasyonlarıdır. Natoire 1737'de Resim akademisine profesör oldu, sonra da Roma'daki Fransa akademisi müdürlüğüne (1751-1774) getirildi. Bu şehirde San Luigi-dei-Francesi kilisesinin kubbesini süsledi. Beauvais fabrikasında dokunan *Don Kişot'un Hikâyesi* adlı halının kartonlarını da o hazırladı. (L)

NATORP (Paul), alman filozofu (Düsseldorf 1854 - Marburg 1924). Marburg üniversitesinde profesörlük yaptı (1885-1922). Eserlerinde Yeni-Kant'çılığı benimsediği görülür: *Religion innerhalb der Grenzen der Humanität* (İnsanlık Sınırları İçinde Din) [1894]; *Philosophie, ihr Problem und ihre Probleme* (Felsefe, Meselesi ve Meseleleri) [1911]; *Allgemeine Psychologie* (Genel Psikoloji) [1912]; *Pestalozzi* (1919). [L]

NATREMİ i. (fr. *natrémie*). Biyokim. Kandaki sodyum (natrium) oranı.

— ANSİKL. *Natremi*, normal olarak litrede 3,20 gr'dır; dezidratasyonlarda, kalp yetmezliğinde ve böbreküstü bezi hormonlarının çok fazla olduğu hallerde (hormonun kendiliğinden artması veya ilâç verilmesi) artar; kusma, ishal yoluyle tuz kaybı ve böbreküstü bezi yetmezliği hallerinde azalır. (L)

NATRİKS i. (lat. *natrix*). Çiçektozu borusundan çıkan anterozoitleri yüzerek embriyon kesesine ulaşan açık tohumlu bitki. (Natriksler alt sınıfında şimdi cycadales ve ginkgoales takımlarında toplanan ilkel karakterli birkaç tür bulunur; fakat bu alt sınıf Birinci ve İkinci zamanda yukarıda yazılı iki takım ile bennettiales takımına ait bugün bulunmayan pek çok türü kapsıyordu.) [L]

NATRİT i. (fr. *natrite*). Miner. *Eşanl.* NATRON.

NATRİYUM i. (fr. *natron* > *natrium*). Kim. Sodyum'un eski adı. (L)

NATROFİLİT i. (fr. *natrophilite*). Miner. Tabiî manganez, sodyum, demir ve lityum fosfat. (L)

NATROJAROSİT i. (fr. *natrojarosite*'ten). Miner. Tabiî sodyum ve demir sülfat. (L)

NATROKALSİT i. (fr. *natrocalcite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve sodyum sülfat. (L)

NATROLİT i. (*natron* ve yun. *lithos*, taş'tan fr. *natrolite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum alüminosilikat; zeolit grubundandır, bazen MEZOTİP de denir. (L)

NATRON veya **NATRUN** i. (ar. *natrun* otu'ndan fr. k.). Miner. Formülü Na_2CO_3, $10H_2O$ olan hidratlı tabiî sodyum karbonat. (Mısır'da, monoklinik billûrlar halinde bulunur. Hemen hemen bütün alkali kaplıca sularında çözelti ve çiçeklenmeler halinde rastlanır.) [NATRİT de denir.] (L)

NATRONALÜN i. (fr. *natronalun*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve sodyum sülfat. *Eşanl.* MENDOZİT. (L)

NATRON gölleri veya **VADİ-NATRUN,** Mısır'da göller grubu, Aşağı Mısır'da, 25 km uzunluğundaki bir çöküntüde, Nil deltasının batı sınırı yakınında. Irmağın yeraltı suları ve Libya çölünün artezyen örtüsüyle beslenir; dibi tuzlu tortularla örtülüdür; bu tortulardan *natron* (sodyum karbonat) eskiden mumyalamada kulanılırdı. Kimya sanayii. Bölgede hâlâ dört kıptî manastırı vardır. (L)

NATRON gölü, Kuzey Tanzaniya'da göl, tektonik bir hendekte. (L)

NATRONİT i. (fr. *natronite*). Miner. Tabiî sodyum nitrat; Şili'de bol miktarda bulunur. (L)

NATRUN i. Miner. Bk. NATRON.

NATRÜRİ i. (fr. *natrurie*). Biyokim. Sidikte bulunan sodyum miktarı. (Sidikteki sodyum miktarı, litre başına değil, 24 saatte vücuttan atılan toplamına göre belirtilir. Bu miktar, sindirilen sodyum miktarına bağlıdır. Ölçülmesi ancak tuzsuz rejimlerin kontrolunda işe yarar; miktarı 24 saatte 0,50 gr'ı aşmamalıdır.) [L]

NATSUME (Soseki), japon romancısı (Tokyo 1867 - ay.y. 1916). 1900-1903 Arasında İngiltere'de okudu. Önce, ilk Tokyo lisesinde öğretmen, sonra da Tokyo üniversitesinde öğretim üyesi oldu. 1907'de öğretmenliği bırakarak kendini edebiyata verdi ve *Asahi* adlı günlük gazetede yazmağa başladı. Ölümüyle yarım kalan *Meian* (Işık ve Gölge) adlı son romanına şaheseri gözüyle bakılır. Edebiyat hayatına önce şiirle (*hayku*) başladıysa da, *Vagahai ve Neko de Aru* (Ben Bir Kediyim) [1905] adlı eseriyle nesire döndü. Romantizmden hareket ederek gittikçe daha psikolojik tahlillere yöneldi, edebiyatın bize «ihtiyacımızı aşan» bir şeyler getiren bir lüks olduğunu ileri sürdü. Romanları: *Boçan* (Küçük Delikanlı); *Kusamakura* (Ot Yastık) [1906]; *Sanşiro* (1908); *Sore Kara* (Ve Sonra ...) [1909]; *Mon* (Kapı) [1910]; *Kokoro* (1914). Ayrıca tenkit eserleri de yayımladı. (L)

NATTA (Giulio), italyan kimyacısı (İmperia 1903). Öğrenimini Milano Teknik

Foto. Keystone, Neurdein, Giraudon (LAROUSSE)

enstitüsünde yaptı. Sırasıyle Pavia, Roma ve Torino üniversitelerinde kimya profesörü oldu. 1938'de Milano Üniversitesi Teknoloji enstitüsünde Sınaî Kimya bölümünün başına getirildi. 1952'den sonra, kendi buluşu olan «stereospesifik» katalizörlerden yararlanarak, düzgün geometrik yapılı yüksek polimerler elde etmeğe çalıştı ve bu polimerler için bine yakın patent aldı. Eski usullerle elde edilen plastik maddelerden daha sağlam ve daha yüksek kaliteli plastiklerin yapımında bugün Natta'nın metotlarından yararlanılır. (1963 Nobel armağanını alman Ziegler ile paylaştı.) [L]

NATTER (Johann Lorenz), alman gravürcüsü (Biberach 1705 - Petersburg 1763). İtalya'ya giderek ince taşlar üzerine gravürler yapma sanatını geliştirdi. *George III'ün Taç Giymesi* konulu bir madalya yapmak için Londra'ya, daha sonra da Petersburg'a çağrıldı. *Traité de la Méthode Antique de Graver en Pierres Fines Comparée avec la Méthode Moderne* (İnce Taşlar Üzerine Gravür Yapmada Eski ve Yeni Metodun Karşılaştırılması) [1754] adlı bir eser yayımladı. (L)

NATTERER (Johann Augustus), avusturyalı doktor ve fizikçi (Viyana 1821 - öl. 1901). Azot monoksit ve karbon dioksiti basınç altında sıvılaştırdı; 1854'te, 1 300 atmosferden 2 700 atmosfere kadar gazların sıkışabilirliğini inceledi. Kendi adını taşıyan tüpler metoduyle çeşitli akışkanların kritik noktasını belirledi. (L)

NATTİER (Jean Marc), fransız ressamı (Paris 1685 - ay.y. 1766). Babası MARC'tan (Paris 1642 - ay.y. 1705) ve vaftiz babası Jouvenet'den ders aldı. Daha on beş yaşındayken, bir desen ödülü kazanarak sanatçı yeteneğini gösterdi. Rubens'in Luxembourg müzesindeki tablolarının gravürde kullanılmak üzere desenlerini yapma teklifini kabul ederek Roma'ya gitmekten vaz geçti. 1715'te Resim akademisine girmek için kendisinden *Güzel Sanatların Koruyucusu Apollon* konulu bir tabla yapması istenildiyse de, akademi üyelerinin fikir değiştirmesi üzerine, ancak 1718'de sunduğu *Taş Haline Gelen Phineus* adlı tablo kabul edildi. 1717'de Hollanda'ya gitti, Büyük Petro kendisine *Poltava Savaşı* konulu bir tablo ile saray adamlarının, imparatoriçenin ve nihayet kendisinin portrelerini ısmarladı. Bu sipariş Nattier'nin tanınmasında büyük rol oynadı. Ne var ki, Law yüzünden varını yoğunu kaybedince, Watteau ile birlikte Crozat için desenler çizmeyi kabul etti, Versailles süslemelerini örnek alan gravürler yapmak için 1723'te Masse ile çalıştı. 1734'te, naibin oğlu Chevalier d'Orléans'ın özel ressamlığına tayin edildi. O tarihten sonra, Nattier'nin adı daha çok duyulmağa başlandı. 1740'tan sonra kral ailesinin, özellikle Louis XV'in kızlarının özel ressamı oldu. Bununla beraber, ömrünün son günleri üzüntüler içinde geçti. 1762'de hastalandı, yoksul düştü, antika koleksiyonunu satmak zorunda kaldı ve yalnızlık içinde öldü. 1752'den beri akademide profesördü. Alegorik veya dinî konulu kompozisyonları (1737 Salonunda sergilenen *Adalet, Magdalena, Potifar'ın Karısı*) ve çeşitli portreleri (*Hebe Kılığında Chartre Düşesi* [Stockholm]) vardır. Fakat en güzel portreleri, şüphesiz Versailles'daki kral ailesi resimleridir: *Marie Leszczynska, Madame Victoire, Madame Louise, Madame Adélaïde.* Bu tablolarda psikolojik gerçek, zarafet ve incelik, elbiselerin göz alıcılığı en yüksek derecesine varır. Uzun zaman ihmal edilen bu sanatçı, bugün fransız portreciliğinin en önemli ustalarından biri sayılmaktadır. (L)

NATUFYEN i. (fr. *natoufien*'den). Arkeol. Kudüs'ün 27 km kuzeybatısında tarihöncesi yerleşme yeri. Bu buluntu yerinde Son Mezolitik devre ait bol miktarda çakmaktaşı bulunan bir tabaka ortaya çıkarıldı. Ayrıca tahıl taneleri ve hayvan kemiklerinin bulunması, buradaki halkın tarımı ve hayvan yetiştirmeyi bildiğini gösterir. Saz ve ağaç kütüklerinden basit evlerde oturan bu insanlar, tahtadan veya kabak v.b. içi boşaltılmış bitkilerden yapılmış kaplar kullanmışlardır. (M)

NATUH sıf. (ar. *naṭḥ*'tan *nāṭuḥ*). *Esk.* [Hayvan için] Boynuzu ile tos vuran, süseğen. (M)

NATUK sıf. (ar. *nuṭḳ*'tan *naṭūḳ*). *Esk.* Kolaylıkla söz söyleyen, konuşkan. ‖ Güzel ve açık konuşan: *Garp, sükûtundan ayrılarak natuk ve hatip olmakla kalmamış, gevezeliğe bile düşmüştür* (A. Ş. Hisar). [M]

NATUR i. Bk. NATIR.

Natura Deorum (DE), Cicero'nun eseri. Bk. TANRILARIN MAHİYETİ ÜSTÜNE.

Natura Rerum (DE) [*Eşyanın Tabiatı Üstüne* veya *Tabiat Üstüne*], Lucretius'un didaktik şiiri. Yazar burada Epikuros'un maddecilik ilkelerini yer yer değiştirerek açıklar. Eser altı kitaba bölünmüştür. Birinci kitap, bereket tanrıçası Venüs'e övgü ile başlar ve şiirin amacını dile getirir: insanı kör inançlardan kurtarmak. Burada şair, Epikuros fiziğinin «atom»lara dayanan ilkelerini açıklar, dinî inançları çürütür ve halkların budalalık ve zalimliğini belirtmek için İphigeneia'nın çektiği acıyı anlatır. İkinci kitapta, atomların hareket ve özelliklerini inceler. Üçüncü kitap, insan ruhundan söz eder: ruh, bedenle aynı yapıda, ama daha ince birtakım unsurlardan meydana gelmiştir; ruh beden ile birlikte yok olur ve öteki dünya korkusu çocukça bir şeydir. Dördüncü kitapta, düşüncelerin doğuşu anlatılır. Lucretius bu konuda ileri sürdüğü teoriyi aşk üstüne görüşleriyle destekler. Beşinci kitapta şair, Dünya'nın ilk çağlarını, henüz kaynama halinde olan tabiatın yaşayabilecek şekiller yaratmak için giriştiği binlerce denemeyi, hayvanların, henüz hayvana çok yakın olan insanın yaratılışını ve kaydettiği ilerlemeleri bir bir anlatır. Altıncı kitabın konusu tabiî olaylardır: yağmur, rüzgârlar, gökkuşağı, yanardağlar, depremler. Kitap, salgın hastalıklar, özellikle Atina vebasına ait korkunç bir tablo ile son bulur. Augustus devrinde büyük ilgi gören bu şiir, yavaş yavaş unutuldu, ancak Rönesans ile birlikte yeniden ortaya çıktı. Sonraki yüzyılar Lucretius'a, bilgin ve şair olarak hak ettiği ilgi ve hayranlığı gösterdi. Eserinde, modern atomculuğu müjdeleyen dâhice görüşler yer alır. Lucretius, şiirindeki lirizm ile dünyanın en büyük şairlerinden biridir. (L)

Nature (SYSTEME DE LA), baron Holbach'ın eseri. Bk. TABİAT SİSTEMİ.

NATÜR i. (fr. *nature*). Bk. TABİAT.

NATÜRALİST sıf. (fr. *naturaliste*). Natüralizmle ilgili olan.

◆ Sıf. ve i. Natüralizmi uygulayan (kimse).

NATÜRALİZM i. (fr. *naturalisme*), Ed. Pozitif bilimlerin metot ve sonuçlarını sanata uygulayarak gerçeği tam bir nesnellikle ve bütün cepheleriyle (hattâ en âdi yanlarıyle) yeniden yaratmağa çalışan, Zola'nın çevresindeki edebiyat okulu. Bk. ANSİKL.

— Fels. Bk. DOĞACILIK.

— G. santl. *Soyut natüralizm*, Roger Bissière tarafından tanımlanan bir sanat akımına verilen ad. Bu anlayışa göre sanat eseri bir yandan gözleme dayanan bir gerçeği, öte yandan da sanatçının duygusal hayatını yansıtmayı temel olarak almalıdır. (Bu akımın en belli başlı temsilcileri Jean Bazaine, Jean Bertholle, Alfred Manessier'dir.)

— ANSİKL. Ed. Natüralist okul, Flaubert'in gerçeği ve Taine'in pozitivist görüşlerinin etkisiyle 1860-1880 arasında kuruldu. Goncourt'ların romanları (*Charles Demailly*, 1860; *Germinie Lacerteux*, 1865; *Madame Gervaisais*, 1860 v.b.), sağlam belge ve bilimsel gözlem kaygıları, karakterin yerine mizacın geçmesi ve konuların günlük hayattan alınmasıyle *natüralizm* akımına girer. Ama, yeni okulun gerçek temsilcisi, *Thérèse Raquin* ve özellikle *Rougon-Macquart* dizisiyle (1871'de başladı) E. Zola oldu; Zola, *Roman Expérimental* (Deneysel Roman) [1880] eseriyle okulun nazariyesini ortaya koydu; Cl Bernard'ın *Introduction à l'Étude de la Médecine Expérimentale* (Deneysel Tıp İncelemesine Giriş) adlı eserini örnek alarak, romanın bilime aykırı saydığı herhangi bir ahlâk kaygısına kapılmadan, gerçeği olduğu gibi yakalamasını ve kişiyi kalıtım ile ortamın determinizmine bağlayan bir deneyleme olmasını istiyordu. Zola çevresinde toplanan «Médan grubu»nun (Maupassant, Léon Hennique, Henry Céard, Paul Alexis, Huysmans) kolektif hikâye kitabı *les Soirées de Médan* (Médan Geceleri) [1880], düzmece idealizmin karşısına gerçeği çıkaran bu akımın bildirisi sayılır. A. Daudet, O. Mirabeau, J. Renard, J. Vallès, Rosny'ler, P. ve V. Margueritte, L. Descaves v.b. de natüralizm okuluna bağlandılar. Natüralizm, özellikle Becque (*Kargalar* [Les Corbeaux], 1882) ile tiyatroya da geçti ve Antoine'ın Théâtre - Libre'inde (1887-1896) sahneye konulan eserle büyük başarı kazandı. (L)

NATÜREL sıf. (fr. *naturel*). Tabiî olan, tabiata uygun olan. Bk. TABİİ. (M)

NATÜRİZM i. (fr. *naturisme*). Her şeyi yalnız tabiat güçlerinden bekleyenlerin düşüncesi ve sistemi.

— Ed. tar. 1897'de Saint-Georges de Bouhélier ve Maurice Le Blond tarafından ortaya atılan bu sanat ve edebiyat öğretisi, sembolizme bir tepki olarak doğdu. Örnek gösterdiği ustalar Zola, Rodin ve Manet'dir. Tabiat gerçeğine yönelmeyi ve trajik ile kahramanlığın gündelik hayatta bulunduğunu ileri sürer. Saint-Georges de Bouhélier, bu akımla ilgili düşüncelerini *Chants de la Vie Ardente* (Zorlu Hayatın Şarkı-

«Av»
Derain'in eseri
(özel koleksiyon)

natürmort

«Çiçek ve Sebzeler»
Dunoyer de Segonzac'ın eseri

natürmort:
solda,
«Meyve Sepeti»
Caravaggio'nun eseri
Ambrosio galerisi,
Milano;
sağda,
«Gül, limon ve portakallar»
Zurbaran'ın eseri (1633)
[özel koleksiyon]

Foto. Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

ları) [1902] ve *La Romance de l'Homme* (İnsanın Romanı) [1912] adlı eserlerinde açıklar. (L)

Natürliche Tochter (DİE) [*Gayrımeşru Kız Evlât*], Goethe'nin dramı (1802). Konusu *Mémoires de la Princesse de Conti*'den (Conti Prensesinin Hatıraları) alınmıştır. Olaylar ahlâk bozuklukları yönünden krallık devri sonundaki fransız toplumunu andıran bir toplumda geçer. Ünlü bir ailenin kızı, annesi tarafından para uğruna saraydan uzaklaştırılır ve taşralı basit bir burjuva ile evlenmeğe zorlanır. Bu eser, Goethe'nin Fransız devriminin bazı bölümlerini sahnede canlandırmak üzere tasarladığı bir trilojinin ilk bölümüydü. (L)

naucleras

NATÜRMORT i. (fr. *nature morte*). Ölü olarak gösterilmiş hayvan ve *teşm. yol.* meyve, çiçek, sebze, cansız eşya resmi. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Mısır veya Etrüsk mezar sanatında, ölünün günlük eşyaları inceden inceye gösterilirdi. Klasik Eskiçağ bu temayı enine boyuna işledi. Eski Plinius'un adını andığı ressam Piraikos, İskenderiye devrinde eşyaların, çiçek ve meyve sergilerinin, tablolarını yapıyor ve oldukça pahalıya satıyordu.

Herakleitos'un bir kopyası Roma, Laterano) sayesinde tanınan, Bergamalı Soson'un bir mozaiği, yemek artıklarıyle kaplı bir döşemeyi gösteriyordu. Eskiçağda çiçek resimleri de çok yapılırdı. (*Çiçek sepetleri*, II. yy. mozaiği, Vatikan.)

Eskiçağ geleneği, Bizans şematizminde kayboldu. En basit eşyaları XIII. ve XIV. yy.ın italyan ve alman mistisizmiyle, en basit eşyalar kutsal sahnelerde yer almağa başladı: Giotto, fransız-flaman minyatürcüleri (*Berry Dükünün Dua Kitapları*'nın takvimi), Flémalle Ustası Van Eyck, *Aix Tebşir'i* Ustası, mihrap tabloları Ustası Tucher (Nürnberg) *Tebşir* veya *Cena* tablolarını bunlarla süslediler. XIV. yy.ın ortasında, Taddeo Gaddi Floransa'daki Santa Croce'de yalancı duvar oyuklarına yerleştirilen eşyalarla gözaldatıcı eserler yaptı. XV. yy. Flamanları manevî amaçlarla birtakım eşyaları, biraraya getirmeyi düşündüler: *Geçici Şeyler* (ilki Van der Weyden'indir), *Meryem'in ve Azizlerin Sıfatlar*'ı, Çiçek resimleri elyazmalarında (Bourgogne'lu Meryem Ustası) gelişti; özellikle italyan gömmeciliğinde (*tarsia*) gözaldatmaca sanatı doruğuna ulaştı (Gubbio'nun Studiolo'su, New York).

Bernard NAUDİN
«Kutsal Aile»
Art Moderne müzesi, Paris

Gerçek dindışı natürmort böylece XIV. yy. da İtalya'da flaman resminin, *tarsia*'ların ve Neron'un yaldızlı evinde ortaya çıkan esk̇içağ grotesklerinin ortak etkilerinden meydana geldi: İacopo de'Barbari'nin *Keklik*'i (1504, Münih), Raffaello'nun öğrencisi Giovanni da Udine'nin *Portakal Ağacı* (XVII. yy. kopyası, özel koleksiyon), sonra Caravaggio'nun dikkate değer *Meyve Sepeti* (Milano) ve Arcimboldi'nin bileşik başları.

XVII. yy. natürmortun altın çağıdır. Hollanda'da Rembrandt'ın *Derisi Yüzülmüş Öküz*'ü, Van Beyeren'in balıkları, Gheijn'in, Bosschaert'in, Van Huysum'un çiçekleri anılabilir; ayrıca Floris Van Schooten, Pieter Claesz, Heda, Kalf, de Heem, Van Everdingen'i de sayabiliriz. Flandre'da, Rubens'in etkisi, Kadife Bruegel'in ve Daniel Seghers'in çiçeklerinde, Snyders'in, Fyt'in veya Boel'in av hayvanlarında görülür. İtalyanlardan Baschenis, Popora, Ruoppolo ve Maltalı Fieravino, Caravaggio'yu örnek aldılar. Juan Sanchez Cotan'ın, Juan Vander-Hammen y Leon'un ve özellikle Zurbaran ile Vélasquez'in *Floreros* ve *Bodeganes*'inde çiğ ve mistik bir aydınlık hâkimdir. XVIII. yy.ın en büyük natürmort ressamı Chardin, Desportes'in büfelerinden ve Oudry'nin *Beyaz Ördek*'ini örnek alarak, her eşyayı, gösterişe kaçmadan, kendi için ele alıyor ve derin bir sevgiyle işliyordu. İtalyanlardan Belvedere, Giuseppe Maria Crespi, Francesco Guardi, İspanyol Luis Meléndez de natürmort geleneğini sürdürdüler. David'ci yeni klasikçiler natürmortu küçümserlerdi; romantizm ise onu yeniden değerlendirdi (Gericault, Delacroix); bunların ardından Corot, Courbet, arkasında Fantin-Latour, Monticelli, Bonvin, izlenimciler, sonra Vuillard, Bonnard gelir. Natürmort modern sanatta büyük bir yer tutar: Gaugin ve Cézanne'dan beri, kübistler natürmortu başlıca deney alanı olarak ele almışlardır. Bunlar arasında; Odilon Redon'u (çiçekler), Van Gogh'u (patatesler, çirozlar, ayakkabılar), Vlaminck'i, Derain'i, Friesz'i, Rouault'yu, Dufy'yi, Dunoyer de Segonzac'ı, Munch'u, Dodler'i, Ensor'u, Kokoschka'yı, Soutine'i, Gümrükçü Rousseau'yu, Vivin'i, Séraphine'i ve G. de Chirico'dan Salvador Dali'ye kadar birçok gerçeküstücüyü sayabiliriz. (L)

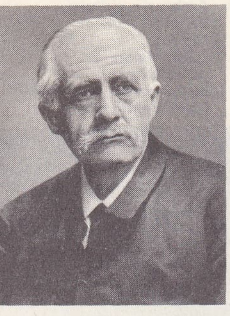

Friedrich NAUMANN

NATÜVAN sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *tüvān*'dan *nā-tüvān*). *Esk.* Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf: *Natüvanım şöyle çeşmin hasretinden kim gehi / Saye-i müjgân-ı ahu paymal eyler beni* (Nedim). *O kadar natüvan ki gizli sesin / Kendi derdinle kendin ağlarsın* (Ahmed Hâşim).

◆ **Natüvanî** i. *Esk.* Güçsüzlük, kuvvetsizlik, zayıflık. (M)

NAU (Eugène TORQUET, **John-Antoine,** — denir), fransız yazarı (San Francisco 1873 - Tréboul 1918). Edebiyat hayatına *Au Seuil de l'Espoir* (Ümidin Eşiğinde) [1897] adlı eseriyle girdi. Concourt ödülünü kazanan *Force Ennemie* (Düşman Kuvvet) [1903] adlı romanında, bir delinin abuk sabuk düşüncelerini eşine az rastlanır bir ustalıkla dile getirdi. (L)

NAU (İgnace), haitili şair (Léogane 1808-öl. 1839'a doğr.). Kardeşi Emile ve Eugène ile birlikte, *Républicain* ve *Union* adlı gazetelerdeki edebiyat gruplarına katıldı. Romantik şiirlerini bu iki gazetede ve Fransa'daki *Revue des Colonies*'de (Sömürgeler Dergisi) yayımladı. (L)

NAUARKHOS i. (yun. k.). Denizc. Esk. Yun. Bir savaş filosunun amirali. (İsparta'da bir yıl süren bir görevdi [M.Ö. VI. - V. yy.].) || Helenistik çağda bir savaş geminin kumandanı. (L)

NAUCK (August), alman filoloğu (Auerstedt 1822 - Petersburg 1892). Homeros, Sophokles, Euripides'in eserleri ile öbür yunan trajedi yazarlarından seçme parçalar yayımladı. (L)

NAUCLEA i. Tırmanıcı ağaç veya ağaççık; Asya, Afrika ve Okyanusya'da elli kadar türü bilinir. (Bunlar büyük boylu ağaçlardır, çiçekleri, baş tarafı tıkız kümeler halinde bulunur.) [L]

NAUCLERAS i. Külrengi-beyaz veya siyah-beyaz tüylü yırtıcı kuş; kanatları uzun ve sivri, kuyruğu uzun ve derin çatallıdır; bu yüzden çaylak-kırlangıç da denir; sürüngenlere ve böceklerle beslenir. Tropikal Afrika ve Amerika'da iki türü vardır. Kartalgillerden. (L)

NAUCORİS i. Su biti. (Heteroptera takımından gizli duyargalı böceklerin *naucoridae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Naucoris*, geniş, kısa, yassı gövdeli, yeşilimsi veya sarı-esmer renkli bir böcektir. Zehirlidir ama zehiri insanlar için tehlikeli değildir; mikrop taşıyanların sokması tehlikelidir. *Naucoris maculata* ve daha iri olan *N. cimicoides* Batı Avrupa'da yaygındır. (L)

NAUDİN (Bernard), fransız desinatörü ve gravürcüsü (Châteauroux 1876 - Noisy-le-Grand 1946). Önce babasından, sonra Bonnat'dan ders gördü. Sıra ile Rembrandt'ın ve Goya'nın etkisinde kaldı. «En iyi dilenci gravücüsü» (*Vierge Au Galvaudeux* [Meryem Ayak Takımı Arasında], 1917) olarak ün kazandı. Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni*, François Villon'nun *Petit Testament* (Küçük Vasiyetname) ve *Grand Testament* (Büyük Vasiyetname) adlı eserlerini resimledi. *Cri de Paris adlı* gazetede çalıştı. Paris Art Moderne müzesinde desenleri vardır. (L)

NAUDİN (Charles Victor), fransız biyoloji bilgini (Autun 1815 - Antibes 1899). 1842'de fen doktoru oldu. 1854'te Museum'da görev aldı. *Hybrides du Règne Végétal* (Bitkiler Âleminde Melezler) adlı inceleme yazısıyle Mendel'e öncülük etmiştir. (Bk. NAUDİN'CİLİK.) Eserleri: *Détermination de l'Espèce Dans le Règne Végétal* (Bitkiler Âleminde Türün Belirlenmesi) ve *Espèces Affines de la Théorie de l'Evolution* (Evrim Teorisinde Yakın Türler). [L]

NAUDİN'CİLİK i. (fransız botanikçisi *Naudin*'in adından *naudin'ci* > *Naudin'cilik*). Naudin'in görüşüne göre kalıtım olaylarını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Mendel'in öncüsü olan Naudin, tatula hakkındaki eserinde melez üreme hücrelerinde ana bitkilerden gelen karakterlerin ayrılığını ortaya koydu. Ona göre, her iki ana bitkiden gelen karakterler bir bütün olarak ayrıdır ve melez bitkide birleşerek canlı mozaik halinde devam eder. Oysa Mendel, karakterlerin teker teker ayrılığını ispatladı. (L)

NAUDOT (Jacques Christophe), fransız bestecisi ve flütçüsü (öl. Paris 1762). *Chansons Notées de la Très Vénérable Confrérie des Maçons Libres*'i (Serbest Masonlar Birliği Notalı Şarkıları) onun yayımladığı sanılır. *Yedi Bölümlü Konçertolar*'ı (1735'e doğr.), özellikle adagio'larda zaman zaman Händel seviyesine ulaşır. Ayrıca dört solo çalgılı altı konçerto, altı sonat derlemesi, flüt ve bas için parçalar, iki flüt için iki derleme, viyel ve bas için altı sonat, iki av kornosu için iki ciltlik parçalar besteledi. (L)

NAUEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, Berlin'in batısında; 13 000 nüf. Şeker fabrikası. Önemli radyo istasyonu. (L)

NAUGERİUS (Andrea). Bk. NAVAGERO.

NAUKRARİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da idarî bölüm. (Attike'nin ilkel kabileleri M.Ö. VIII. yy. ortasından önce on iki naukraria'ya bölünmüştü. Deniz kuvvetlerine asker burada toplanır, gemilerin yapım ve donatımı burada yapılırdı; her naukraria'yı, başında bir naukrarios'un bulunduğu bir meclisi yönetirdi. Demos'ların kurulmasıyle naukraria'ların önemi kayboldu.) [L]

NAUKRAROS i. (yun. *naus*, gemi ve *kras*, baş). Esk. Yun. Bir naukraria'nın başkanı. (Solon devrinden önce büyük bir siyasî güce sahipti.) [L]

NAUKRATES. Bk. NAUSİKRATES.

NAUKRATİS. Esk. coğ. Mısır deltasında şehir, bir kanal ile bağlı olduğu Nil'in Kanopos kolu yakınında. Daha M.Ö. VII. yy.da Miletoslular burada bir ticaret acentesi kurmuşlardı. VI. yy.da firavun Ahmes, bütün yunan gemilerinin Mısır'a Kanopos kolundan girmesine ve Naukratis'in Yunanlılara açık tek liman olmasına karar verdi. Çeşitli anadolu sitelerinden gelen Yunanlılar, Naukratis'teki tesisleri işlerine geldiği şekilde teşkilâtlandırdılar ve kolonide bir oligarşi kurdular. Bütün yunan tanrılarının temsil edildiği bir Hellenion tapınağının inşa edildiği şehir, VI. yy.da çok gelişti. O tarihte Mısır'ın başlıca ticaret merkeziydi. M.Ö. 378'de Nekta I, çiçekleri ve hafifmeşrep kadınlarıyle olduğu kadar vazo imalâtıyle de meşhur olan Naukratis'in bütün imalât ve ithalâtına vergi koydu. Lagides'ler devrinde şehir, krallığın üç yunan sitesinden biriydi. Bununla birlikte İskenderiye'nin gelişmesi sonucunda kısa zamanda geriledi. 1884'ten itibaren Tel el-Bireh'te yapılan kazılarda, çeşitli kaynaklardan gelme yunan çanak çömleği bulunmuştur. (L)

NAUKYDES, yunanlı heykeltıraş. M.Ö. V.-IV. yy.lar arasında faaliyet gösterdi. Bazı tenkitçiler aynı aileden gelme, Naukydes adını taşıyan, iki heykeltıraş olduğunu ileri sürerler, Polykletos da bu sözü edilen ailedendir. Polykletos'un açıkça etkisi görülen ve günümüzde yalnız çeşitli kopyalarıyle bilinen *Disk Atan Atlet* adlı heykel Naukydes'e mal edilir. Bu kopyaların içinde en ilgi çekicileri Vatikan müzesinde, Roma'da (Museo Nuovo dei Conservatori), Paris'te (Louvre) ve Londra'dadır (British museum). [M]

NAULOCHUS. Esk. coğ. Sicilya'da liman şehri. Agrippa kumandasındaki Octavianus'un filosu, Sextus Pompeius'un filosunu burada yendi (M.Ö. 36). Messina'nın güneyindeki *Bagni* şehri olduğu sanılır. (L)

NAUMAKHİA i. (yun. *naus*, gemi ve *makhesthai*, savaşmak'tan). Esk. Rom. Bir deniz savaşını gösteren sahne. || İçinde savaşın yapıldığı havuz; gösteri için bazen özel olarak kazılır, bazen de su ile doldurulan amfiteatr pistinden meydana gelirdi. (Naumakhia'larda mürettebatı ve savaşçılarıyle birçok gemi yer alırdı. Bu sa-

Foto. Giraudon, Ullstein (LAROUSSE)

vaşçılar gladyatörler, savaş esirleri veya idam mahkûmları arasından seçilirdi. Sayıları oldukça kabarıktı [M.S. 52 yılında 19 000 kişi]. Halka açık ilk naumakhia M.Ö. 46 yılında Sezar tarafından yaptırıldı.) [L]

NAUMANN (Friedrich), alman siyaset adamı (Störmthal, Saksonya 1860 - Travemünde 1919). Protestan papazıydı. Sosyalizmi dinî inançlarla bağdaştıran bir millî-sosyal parti kurdu (1896), fakat başarısızlığa uğradı. 1907'de milletvekilliğine seçilince ilericilere katıldı. Savaş dolayısıyle orta avrupa devletleri arasında birtakım iktisadî antlaşmalar imzalayarak Avusturya-Macaristan birliğinin güçlendirilmesine çalıştı ve bu amaçla yayımladığı *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) [ekim 1915] adlı eseri büyük ilgi gördü. Weimar meclisinde etkin bir rol oynadı (1919). [L]

NAUMANN (Johann Gottlieb), alman bestecisi (Blasewitz, Dresden yakınları 1741 - Dresden 1801). Kraliyet bestecisi (1765), sonra Dresten sarayı kapella yöneticisi (1786) oldu. XVIII. yy.ın ikinci yarısında yaşayan alman müzikçilerinin en büyüklerinden sayılırdı. Palermo, Venedik, Padova için operalar besteledi. «Duygulu» operaları daha o zamandan romantizmin niteliklerini taşır. Dinî müzik alanındaki şaheseri Klopstock'un *Vater Unser* adlı eseri üstüne bestelediği parçadır. — Torunlarından EMİL de (Berlin 1827 - Dresden 1888) besteci ve müzik yazarıydı. Fr. A. Ries ve Mendelssohn'dan ders aldı. Operalar (*Judith, Lorelei*), bir oratoryo (*Christus, der Friedensbote* [Barışın Müjdecisi İsa]), mezmurlar ve motetler besteledi, müzik tarihi ve estetiği üstüne kitaplar yazdı (*Der Moderne Musikalische Zopf* [Modern Müzik Demeti], 1880), eskiye bağlılığını ve Wagner'e karşı çıkan düşüncelerini *Musikdrama oder Oper* (Müzikli Tiyatro veya Opera) [1876] adlı eserinde dile getirdi; — KARL ERNST, orgcu ve nazariyeci (Freiberg 1832 - Jena 1910), mineraloji bilgini Karl Friedrich'in oğlu. Neue Bach-Gesellschaft adlı müzik derneği ile işbirliği yaptı. (L)

NAUMANN (Karl Friedrich), alman mineraloji uzmanı ve jeoloğu (Dresden 1797 - ay.y. 1873). Besteci Johann Gottlieb'in oğlu. Freiberg ve Leipzig'de mineraloji ve jeoloji profesörü oldu. Billûr şekillerinin sınıflandırılmasında kullanılan sembollere adı verilmiştir. (L)

NAUMANN (Rudolf), alman arkeoloğu ve mimarı (Fichtenau, Berlin 1910). Lise öğrenimini Waldenburg'da yaptı. Berlin Teknik üniversitesini bitirdi (1935). 1937-1943 Arasında İstanbul Alman Arkeoloji enstitüsünde bilimsel çalışmalar yaptı. 1953'te Genel Mimarî Tarihi kürsüsünde (Hannover Teknik üniversitesi) doçent ve yardımcı profesör oldu. 1954-1960 Arasında Alman Arkeoloji enstitüsünün Roma şubesinde ikinci müdürlük görevinde bulundu. 1960'tan beri Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul şubesi müdürüdür. Suriye, Türkiye, İtalya ve İran'da kazılar yaptı. Eserleri: *Die Hettiter* (Hititler) [Berlin 1948]; *Boğazköy-Hattuşa I* (Stuttgart 1952, K. Bittel ile); *Boğazköy II* (Berlin 1938, K. Bittel ile); ayrıca, çeşitli dergilerde Türkiye ile ilgili makaleleri vardır. (L)

NAUMANNİT i. (mineralog K. F. *Naumann*'ın adından fr. *naumannite*). Miner. Formülü Ag_2Se olan tabiî gümüş selenyür. (L)

NAUM Aziz, sırp keşişi (IX. yy.). Aziz Metodiy'in çömezi. Aziz Naum'un hayatını bir belge Yordan İvanov tarafından Zograf manastırında bulunmuş ve 1908'de yayımlanmıştır. Naum, Ohrid gölü kenarında, kendi adını taşıyan ve bölgedeki Sırpların bir hac yeri olan ünlü bir manastır kurdu. Yüzyıllar boyu Türklerin elinde bulunan *Aziz Naum manastırı* (Sveti Naum), 1913'te Sırplara terk edildi; 1922'de Arnavutluk'a ve 1925'te de Yugoslavya'ya verildi. (L)

NAUMBURG, Almanya'da (Doğu Almanya, Hallen idare bölgesi) şehir. Saale ırmağı kıyısında; 39 300 nüf. XII. yy.dan kalma katedral (güzel heykeller). Bağcılık. Önemli makine, kimya ve besin sanayii.

— Tar. M.S. 1000'de kurulan bir hisar olan Naumburg, 1029'da Zeitz piskoposluğunun ikametgâhı (1564'e kadar), diplomatik toplantıların ve bir protestan prensleri meclisinin merkezi oldu (1561). [L]

NAUM EFENDİ (Michael) **Tütüncüoğlu, Hoca,** arap asıllı türk tiyatro yöneticisi (Suriye, ?-İstanbul 1871'den sonra). Suriyeli katolik bir aileye mensuptu. İlk Tanzimat yıllarında yönettiği tiyatro (Naum* tiyatrosu) ve getirttiği yabancı tiyatro topluluklarıyle tanındı. Beyoğlu yakasında ve yabancı dilde oyun oynatma tekeli 1862'ye kadar elindeydi (imtiyazı bu tarihten sonra beş yıl daha uzatıldı). Tiyatrosu yandıktan sonra tiyatro yöneticiliğini bıraktı. (M)

Naum tiyatrosu, İstanbul'da Beyoğlu'nda Galatasaray lisesi karşısında Tanzimat'tan sonra (29 aralık 1844) açılan tiyatro binası. Bina, 1870'te çıkan yangında tamamen yandı. Yerine Hristaki pasajı yapıldı. Tiyatro, Naum Efendi tarafından yönetildiği için bu adla anılır. (M)

NAUPAKTOS. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda şehir, Ozoles Lokris'lileri ülkesinde, Korinthos körfezinin girişinde. Dorlar tarafından kurulan şehri, M.Ö. 459'a doğru ele geçiren Atinalılar buraya Messenia'lı mültecileri yerleştirdiler. Şehir atina donanmasının üssü haline geldi. Atinalılar, Phormion zamanında Peloponnesosluları burada (M.Ö. 429) yendiler. Aigos - Potamos'tan sonra Ispartalılar şehri Lokris'lilere geri verdiler. Makedonyalı Philippos tarafından alınan Naupaktos Aitolia birliğine katıldı. Ortaçağdan sonra *Lepanto* (İnebahtı) adını aldı. (L)

NAUPLİ veya **Napoli di Romania,** Anabolu, Yunanistan'da liman şehri, Peloponnesos'da, Argolis nomosunun merkezi, Argolis veya *Nauplion körfezi* kıyısında; 8 500 nüf. Hisar. Müze.

— Tar. Eskiçağ'da Kalaureia amphiktionia'sının olan şehir, Argoslular tarafından alınınca Argos'un limanı haline geldi. 1212 de Geoffroi de Villehardouin ve Otton de la Roche tarafından işgal edildi; Venedik'e geçti (1388); sonra Osmanlılar tarafından alındı (1540). Morosini kumandasındaki Venedik'lilerin aldığı şehir (1686), 1715'te yeniden fethedilerek Pasarofça barışıyle (1718) Türklere geri verildi. 1770'te Ruslarin ve isyan eden Rumların taarruzuna uğradı; 1822'de ellerine geçti ve 1834 yılına kadar Yunanistan'ın geçici başkenti oldu; 1833'te piskoposlar burada yunan kilisesinin İstanbul başpatriğine karşı bağımsızlığını ilân ettiler. Mora'yı boşaltan İngilizler 24-30 nisan 1941'de buraya çıkarma yaptılar. (L)

NAUPLİOS. Yun. mit. Euboia (Eğriboz) adasının efsanevî kralı, Poseidon ile Danaides'lerden biri olan Amymone'nin oğlu. Yunanlıların taş yağmuruna tuttuğu oğlu Palamedes'in intikamını almak için geceleyin sığ kayalıklarda ateş yaktı ve akhaia filosu bu kayalara çarparak parçalandı. (L)

NAUPLİUS i. Kabuklu hayvanların kurtçuğu. (Üç çift bacağının birinci çiftinden duyargacıklar, ikinci çiftinden duyargalar, üçüncü çiftinden de ağız parçaları meydana gelir.) [L]

NAUR i. (ar. *naᶜür*). *Esk.* Kanı durdurulamayan damar. || Değirmen kanadı. (M)

NAURE i. (ar. *naᶜür*'dan *nāᶜüre*). *Esk.* Büyük su dolabı, bostan dolabı: *Cûybar-ı dil-i valâ-himemim üzre döner Ruz ü şeb çenberi naure-i çarh-ı varun* (Münif). [M]

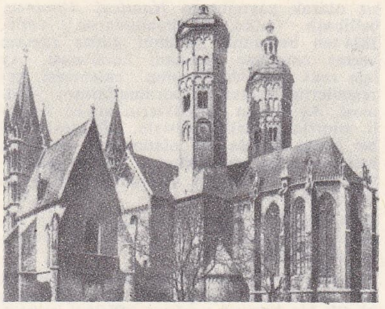

NAUMBURG
katedral

NAUROUZE eşiği veya **boğazı,** Akdeniz ile Atlas okyanusu arasındaki su bölümü çizgisi üzerinde çöküntü. Toulouse'un güneydoğusunda; 190 m. Toulouse'dan Carcassonne'a giden karayolu ile demiryolunun ve Midi kanalının geçtiği büyük bir geçit yoludur. (L)

NAURU, Polinezya'da mercan adası, Marshall adalarının güneyinde; 2 900 nüf. Fosfat. Birleşmiş Milletler teşkilâtı tarafından Büyük Britanya, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın vesayetine verilen ve Avustralya tarafından yönetilen ada, 31 ocak 1968'de bağımsızlığa kavuştu. 1963'ten sonra Avustralya'nın işlettiği fosfat karşılığında büyük paralar ödemesi, adayı zenginleştirdi. (L)

NAUSEA (Friedrich GRAW veya GRAU, lat. —), alman din adamı (Waischenfeld, Franken 1480'e doğr. - Trento 1552). 1521'de Padova'da profesör oldu, 1524'ten sonra imparatorluğun din işlerinde ikinci planda, fakat önemli bir rol oynadı. 1541'de Viyana piskoposluğuna getirildi, bu piskoposluğu yeniden teşkilâtlandırdı, Güney Almanya'da da vaızlar verdi. 1551'de Otuzlar konsilinde Ferdinand III'ün temsilcisiydi. Hukuk ve ilâhiyat alanında birçok eser yazdı. (L)

NAUSİKA. Yun. mit. Phaiakia'lıların kralı Alkinoos'un kızı. *Odysseia*'ya göre (VI. şarkı) fırtınanın Phaiakia'lıların adasına sürüklediği Odysseus kıyıda uzanmış yatarken çamaşır yıkamağa giden Nausika ve arkadaşlarının çığlıklarıyle uyandı. Nausika hiç tanımadığı bu yabancıya giyecek verdi ve onu kralın sarayına götürdü; dedikodulardan kaçınmak için de yolda giderken kendisini uzaktan takip etmesini söyledi. (L)

NAUSİKRATES veya **NAUKRATES,** yunanlı komedi yazarı (M.Ö. IV. yy.), orta komedi türünde eserler verdi. (L)

NAUSİPHANES Teos'lu, Yunan filozofu (M.Ö. IV. yy.). Hocası Abdera'lı (Trakya'nın Ege kıyıları) Hekataios'dan Demokritos'un atom doktrini ile pyrron felsefesini öğrendi. ve bu doktrinleri öğrencisi Epikuros'a anlattı. (L)

NAUTAE çoğl. i. Roma Galyası'nda nehir ulaşımını sağlayan mavnacılar. (L)

NAUTES. Mit. Truva'lı rahip Palladium'un bekçisi. Aeneas ile birlikte, İtalya'ya gitti ve *Nautia* gens'inin mitolojik atası oldu. (L)

Nautical Almanac (THE) [*Denizcilik Yıllığı*], İngiliz Deniz kuvvetleri kumandanlığının, 1761'de Maskelyne tarafından başlatılan yıllık yayını. 1766'dan beri aralık-

bütün

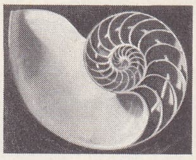

kabuk kesiti

nautilus

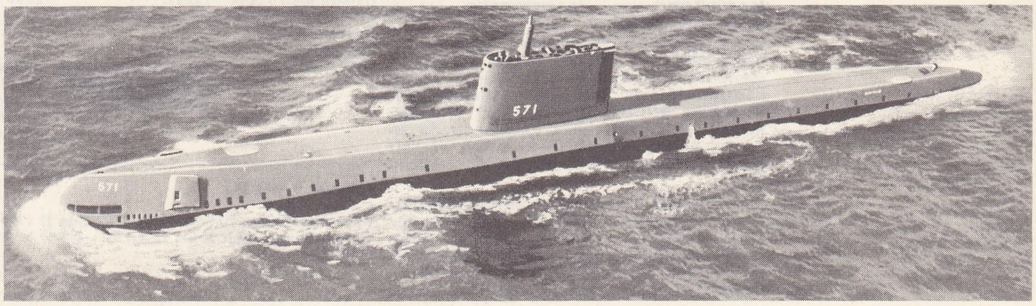

«Nautilus»

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; A.F.P. (LAROUSSE)*

Andrea NAVAGERO
Raffaello'nun eseri
Prado müzesi, Madrid

NAVAILLES dükü
Philippe de Champaigne'den
Cabinet des Estampes,
Paris

sız olarak yayımlanan *Nautical Almanac,* bellibaşlı yıldızların konumlarını verir. 1834'ten bu yana, görünür güneş zamanı yerine ortalama zamanın konulması, Ay için saat koordinatlarının eklenmesi, gezegenlerin başlıca koordinatlarının verilmesi, Ay'a olan uzaklıkların ve en önemli yıldızların belirtilmesiyle, *Nautical* yeni bir biçim altında yayımlanmağa başladı ve astronomların, denizcilerin, araştırmacıların yararlanabilmeleri için günü gününe işlendi. (L)

NAUTİLUS i. Sarmal kavkılı, kafadan bacaklı, ilkel yumuşakça. (*Nautilidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Nautilus*'ların zoolojide büyük bir önemi vardır, çünkü soyu tükenmiş büyük bir hayvan sınıfının (Birinci zamanda çok yaygın olan dört solungaçlı kafadanbacaklılar) bugün yaşayan son kalıntılarıdır. Bugünkü nautiluslar iki veya üç türden ibarettir; bunlar da Pasifik'in ekvator kısımlarında, özellikle Yeni Kaledonya'da bulunur. Sığ sularda yaşadığı için kavkılarını dalgalar kıyılara atar. Başlıca özellikleri şunlardır: 1. solungaçları dört tanedir (bu özellik anatomi bakımından diğer kafadanbacaklılarınkiyle önemli bir fark sayılır); 2. art arda bölmelere bölünmüş kıvrık ve kavkısı vardır; 3. bütün bölmeleri geçerek gövdenin sonuna ulaşan etli boru şeklinde bir sifon bulunur (bu bir sıra bölmenin yüzdürme organı olduğu sanılıyor; çünkü hayvan istediği zaman bunları sıvı veya gazla doldurabilir); 4. çekmensiz olan dokunaçlar etli levhaların üzerinde bulunur; diğer kafadanbacaklılarınkinden çok farklıdır. Sedefli kavkısı küçük süs eşyası ve kadeh yapımında kullanılır. Yeni Kaledonya'da bu iş âdeta bir küçük sanayi halindedir. (L)

Nautilus, 1954'te A.B.D. tarafından yapılan ilk atom denizaltısına (3 200 ton) verilen ad; Nautilus, 1958'de buz kütlelerinin altından Kuzey kutbunu geçen ilk gemi oldu. Nautilus'un adı, Jules Verne'in *Deniz Altında Yirmi Bin Fersah* romanındaki hayalî denizaltının adından alınmıştır. (L)

NAUTODİKES (yun. *nautes,* denizle ilintili ve *dike,* adalet'ten yun. k.). Esk. yun. Atina'da deniz mahkemelerinde görevli hâkimler.

— ANSİKL. Deniz mahkemeleri hâkimliği M.Ö. 450'ye doğru, Atina imparatorluğunun ve ticaretinin büyük gelişme devrinde kuruldu. Bu görevliler denizcilik ve ticaret davalarına, ayrıca da site halkarının kötüye kullanılmasıyle ilgili davalara bakarlardı. Sorgu hâkimi mi, yoksa jüri üyesi mi oldukları belli değildir. M.Ö. 397'den sonra bu görev lağvedildi ve davalar emporium'un thesurothetes'lerine ve özellikle epimeletes'lerine verildi. (L)

NAUVOO, A.B.D.'de (İllinois) köy, Mississippi yakınında, Keokuk'un kuzeyinde; 1 200 nüf. 1839'da Mormonların yerleştiği köy, 1846'ya kadar bu mezhebin büyük merkezlerinden biriydi. Etienne Cabet'nin «İcaria'lılar»ı 1849-1856 arasında buraya yerleştiler. (L)

NAV i. (fars. *nāv*). *Esk.* İçi oyuk ve boş şey. || Su arkı, kanal, mecra, oluk. || *Teşm. yol.* Gemi teknesi. (M)

NAVA CELLES buz yalağı, Larzac tümseğindeki kireçtaşları içine iyice gömülen Vis ırmağının dolambacı (Hérault); ırmak, çavlan şeklinde aştığı dar sapı keser. (L)

NAVAGERO veya **NAUGERİUS** (Andrea), italyan siyaset adamı ve bilgini (Venedik 1483-Blois 1529). Önce latin ve yunan edebiyatları üstünde çalıştı, Cicero'nun eserlerini ve kendi yazdığı latince şiirleri bastırdı. 1516'da San Marco kitaplığı müdürlüğüne getirildi. 1526'da Karl V'in hizmetine girdi. Madrid'de kaldığı sırada ispanyol edebiyat çevreleriyle tanıştı ve şair Boscan Almogayer'i büyük ölçüde etkiledi. (L)

NAVAGERO (Bernardo), italyan hümanisti ve ilâhiyatçısı (Venedik 1507-Verona 1565). Fransa'da (1543) ve Roma'da (1555) elçilik yaptıktan sonra, 1561'de kardinal oldu. Verona piskoposluğuna getirildi (1562), Otuzlar konsiline papalık temsilcisi olarak

NAVARRA

Vascon dükleri

Sancho Inigo Arista (öl. 852'ye doğr.)

ARİSTA hanedanı

Garcia I *Iniguez Sanchez* (öl. 880'e doğr. - 882), Navarra kontu, sonra kralı (867'ye doğr. - 880'e doğr. veya 882), Urraca de Aragon ile evlendi

- **Fortuno** *Garcés* (öl. 905'ten sonra), Navarra kralı (880 - 905)
- **Sancho I Garcés** (öl. 925 veya 926), Navarra kralı (905 - 925), Urraca Galindez ile ve sonra Toda Aznar ile evlendi
- Jimena, Asturia kralı Alfonso III (öl. 910) ile evlendi

Garcia II Sanchéz [2] (öl. 970), Navarra kralı (925 - 970), Aragon kontluğu vârisi Terasa Andregoto ile evlendi

Sancho II Garcés (öl. 994), Navarra kralı (970-994), Aragon kontu Fortun'un kızı Urraca (öl. 996'ya doğr.) ile evlendi

Garcia III Sanchéz *el Tremblon* (öl. 1000'e doğr.), Navarra kralı (994-1000'e doğr.), Asturia kontu Gonzalez'in kızı Jimena (öl. 1031) ile evlendi

Sancho III Garcés *el Mayor* (öl. 1035), Navarra kralı (1000'e doğr. - 1035), Castilla kralı **Sancho I** (1027 - 1035), 1001'de Castilla kontu Sancho I Garcés'in kızı Munia Elvira (öl. 1067) ile evlendi

- **Garcia IV Sanchéz III** [2] (öl. 1054), Navarra kralı (1035 - 1054), Ramon Berenguer de Barcelona'nın kızı Estefania (öl. 1058) ile evlendi
- Fernando I [2] (öl. 1065) **Bk. CASTİLLA**
- Gonzalo [2] (öl. 1039), Sobrarbe ve Ribagorza kralı (1035 - 1039), vâris bırakmadı
- Ramiro I (öl. 1063), Aragon kralı (1035 - 1063)

ARAGON hanedanı

- **Sancho IV** *el de Penalén* (öl. 1076), Navarra kralı (1054 - 1076), tek oğlu çocuk yaşta öldü; *veraset, kuzeni Aragon kralı Sancho I'e geçti*
- Ramiro (öl. 1084), ile evlendi Teresa Gonzalez
- **Sancho I** (V) **Ramirez** (1045 - 1094), Aragon kralı (1063 - 1094), Navarra kralı (1076 - 1094), Rameru kontu Hildouin'in kızı Felicia (öl. 1086) ile evlendi

- Ramiro (öl. 1116), Cid'in kızı Cristina ile evlendi
- **Pedro I** (öl. 1104), Aragon ve Navarra kralı (1094 - 1104), 1081'de Guillaume V (VIII) d'Aquitaine'in kızı İnes (öl. 1110) ile evlendi, 2 çocuğu da genç yaşta öldü
- **Alfonso I** *el Batallador* (öl. 1134), Aragon ve Navarra kralı (1104 - 1134), 1108'de Léon kralı Alfonso VI'nın kızı Urraca (öl. 1126) ile evlendi
- Ramiro II *el Monje* (1094'e doğr. - 1147'den sonra), Aragon kralı (1134 - 1137) **Bk. ARAGON**

Garcia V Ramirez *el Restaurador* (öl. 1150), Navarra kralı (1134 - 1150), 1° 1130'a doğr. Gilbert de l'Aigle'in kızı Margarita (öl. 1141) ve 2° 1144'e doğr. Castilla kralı Alfonso VII'nin kızı Urraca (öl. 1179) ile evlendi

Sancho VI *el Sabio* [1] (1132'ye doğr. - 1194), Navarra kralı (1150 - 1194), 1153'to Castilla kralı Alfonso VII'nin kızı Sancha (öl. 1179) ile evlendi

- **Sancho VII** *el Fuerte* (1154 - 1234), Navarra kralı (1194 - 1234), 1195'e doğr. Toulouse kontu Raymond VI'nın kızı Constanza (öl. 1260) ile evlendi, vâris bırakmadı
- Blanca (öl. 1229), 1195'te Champagne kontu Thibaud III (öl. 1201) ile evlendi, 1201 - 1222 arasında naibe

CHAMPAGNE hanedanı

Thibaud IV (I) (1201 - 1253), Champagne kontu, Navarra kralı **Teobaldo I** (1234 - 1253), 3. defa (1232) Arcembaldo de Borbon'un kızı Margarita (öl. 1258) ile evlendi

- **Thibaud V (II)** [3] (1237 - 1270), Champagne kontu, Navarra kralı **Teobaldo II** (1253 - 1270), 1255'te Fransa kralı Louis IX'un kızı İsabel ie evlendi, vâris bırakmadı
- **Enrique III** *el Gordo* [3] (öl. 1274)

bk. yandaki sayfa

Foto. Richard, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

252. sayfanın devamı

Enrique III *el Gordo* [3]
(öl. 1274),
Champagne kontu,
Navarra kralı **Enrique I** (1270 - 1274),
Artois kontu Robert I'in kızı Blanca ile evlendi

Philippe III,
Fransa kralı

EVREUX hanedanı

Juana I
(1274 - 1304),
Navarra kralı (1274 - 1304),
1284'te Philippe IV *Güzel* ile evlendi

Philippe IV *Güzel*
(öl. 1314),
Fransa kralı (1285 - 1314),
Navarra kralı **Felipe I**
(1284 - 1314)

Louis,
Evreux kontu (1276 - 1319),
1300'de Artois kontu
Philippe'in kızı Marguerite
(*öl.* 1311) *ile evlendi*

Louis X *Inatçı*
(1289 - 1316),
Fransa ve
Navarra kralı
Louis I (1314 - 1316),
1 ° 1305'te Bourgogne
dükü Robert II'nin
kızı Marguerite (öl. 1331) ve
2 ° 1315'te Macaristan
kralı Karoly I'in
kızı Clémence (öl. 1328)
ile evlendi

Philippe V *Uzun*
(1293 - 1322),
Fransa kralı
(1316 - 1322),
Navarra kralı
Felipe II
(1316 - 1322),
1306'da Bourgogne
kontu Otto IV'ün
kızı Jeanne (öl. 1329)
ile evlendi
erkek vâris bırakmadı

Charles IV *Güzel*
(1295 - 1328),
Fransa kralı
(1322 - 1328),
Navarra kralı
Carlos I
(1322 - 1328),
1 ° 1307'de Bourgogne kontu
Otto IV'ün kızı Blanche
(öl. 1326) [evlilik 1322'de
feshedildi],
2 ° 1322'de imparator Heinrich VII'nin
kızı Marie (öl. 1324) ve
3 ° 1325'te Evreux kontu Louis'nin
kızı Jeanne (öl. 1370)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Philippe *d'Evreux*
(1301 - 1343),
Evreux kontu,
Navarra kralı
Felipe III
(1328 - 1343)

Juana II [1]
(1311-1349),
Navarra kraliçesi
(1328 - 1349),
1329'da Evreux
kontu Philippe ile evlendi

Jean I [2]
le Posthume
(öl. 1316),
altı gün süreyle
Fransa ve Navarra (**Juan I**)
kralı

Fransa tahtı üstündeki
haklarından feragat ettiler

Carlos II *el Malo*
(1332 - 1387),
Navarra kralı (1349 - 1387),
1351'de Fransa kralı Jean II'nin kızı Juana (öl. 1373) ile evlendi

Carlos III *el Noble*
(1361 - 1425),
Navarra kralı (1387 - 1425),
1375'te Castilla kralı Enrique II'nin kızı Leonor (öl. 1416) ile evlendi

ARAGON hanedanı

Blanca I *de Evreux*
(öl. 1441),
Navarra kraliçesi (1425 - 1441),
1 ° 1403'te Sicilya kralı Martino (öl. 1409),
2 ° 1420'de Navarra kralı (1425 - 1479), Aragon kralı (1458 - 1479) ve
1444'te Juana Enriquez ile evlenen Juan II ile evlendi

Carlos (*don Carlos*) [2]
(öl. 1461),
1421'de Viana prensi,
Navarra başkumandanı,
Navarra kralı
(1441 - 1461),
1440'ta Kleve dükü
Adolf I'in kızı
İnes (öl. 1448)
ile evlendi

Blanca [2]
(1420'ye doğr. - 1464),
1440'ta geleceğin
Castilla kralı Enrique IV
(öl. 1474) ile evlendi
[evlilik 1453'te feshedildi]

Leonor [2]
(1420'ye doğr. - 1479),
1436'da Gaston IV
de Foix (öl. 1472)
ile evlendi
[Barcelona antlaşması
ile (3 aralık 1455)
Juan II'nin vârisi oldu],
1479'da Navarra kraliçesi

Katolik Fernando,
Aragon kralı
Juan II ile
Juana Enriquez'in oğlu

Bk. ARAGON

FOİX hanedanı

Gaston
(1444 - 1470),
Castelbon kontu, Viana prensi,
1461'de Fransa kralı
Louis XI'in kızı Magdalena
(öl. 1486) ile evlendi

Francesco Febo
(1469'a doğr. - 1483'e doğr.),
Foix kontu (1472), Navarra kralı (1479 - 1483),
hiç evlenmedi

Catalina
(1470 - 1517),
Navarra kraliçesi (1483-1517),
1484'te Tartas vikontu Juan II de Albret,
Navarra kralı **Juan III** (öl. 1516) ile evlendi

ALBRET hanedanı

Enrique II *de Albret*
(1503 - 1555)
[sadece Aşağı Navarra'ya sahipti],
Navarra kralı **Enrique I** (1516-1555),
1527'de Fransa kralı François I'in
kızkardeşi Marguerite d'Angoulême
(öl. 1549) ile evlendi

BORBON hanedanı

Juana III *de Albret*
(1528 - 1572),
Navarra kraliçesi (1555 - 1572),
1548'de Vendôme dükü ve Navarra
kralı (1555 - 1572) Antonio de Borbon
(öl. 1562) ile evlendi

Enrique III
(1553 - 1610),
Navarra kralı (1572 - 1589),
geleceğin Fransa kralı **Henri IV**
(1589 - 1610)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

katıldı (1563) ve karşı-reform haraketinde etkin bir rol oynadı. (L)

NAVAHO'LAR veya **NAVAJO'LAR,** Oklahoma'da yaşayan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Çiftçilik ve çobanlık yaparlar. Pueblo medeniyetinin etkisinde kaldılar ve sayıları gittikçe arttı (XVII. yy. sonunda 4 000 iken, bugün 55 000); amerikan geleneklerini benimsemediler. A.B.D.'nin başlıca yerliler grubunu meydana getirirler. Apaşlarla akrabadırlar. (L)

NAVAİLLES (Philippe DE MONTAULT DE BENAC DE. — dükü), Fransa mareşali (1619-Paris 1684). Protestanlıktan ayrıldı (1635) ve tümgeneral olarak (1650) Fronde ayaklanmasında kraldan yana mücadele etti. 1665'te Aunis valisi oldu. Beaufort düküyle birlikte Türklere karşı savaşmak üzere gönderildiği Kandiye'de yenilgiye uğradı (1669). 1675'te mareşal oldu, 1676-1678 arasında Katalonya'da başkumandanlık yaptı. Topçuluk tarihi bakımından ilgi çekici olan hatıraları 1701'de yayımlandı. (L)

NAVAJA i. Laması ince, sivri ve hafifçe eğri olan uzun bıçak. (İspanya, Portekiz ve Latin Amerika'da kullanılır.) [L]

NAVAJO'LAR. Bk. NAVAHO'LAR.

NAVAL i. (tes. edil. ad). Ortalama olarak, yüzde 62 bakır, yüzde 37 çinko ve yüzde 1 kalaydan meydana gelen alaşım; anglosakson deniz kuvvetleri tarafından, pompa ve kondansör parçaları yapımında sık sık kullanıldı. (L)

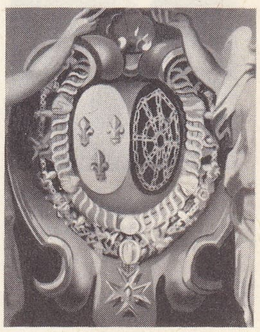

Fransa ve **NAVARRA** armaları

NAVARİN, yun. **Pylos,** Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'un batı kıyısında (Messenia nomos'u); 2 500 nüf. *Navarin koyu* girişinde liman. Türk ve venedik hisarı.

— Tar. Osmanlı kaynaklarında «Avarin» veya «Anavarin» olarak geçen Navarin, eski çağlarda da önemli bir yerdi. Bir kaleyle korunan şehir uzun süre ticaret merkeziydi ve bir üs olarak kullanıldı. Yunanistan'da şehir devletlerinin üstün olduğu dönemde, Atina şehrinin hâkimiyeti altındaydı. Messenia'dan getirilen askerler tarafından korunurdu. 589-807 Yılları arasında Avarların eline geçti. Adının Avar kelimesinden geldiği söylenir. 1205'te Latinlerin, 1417'de Venediklilerin, 1460'ta da Mehmed II zamanında, Osmanlıların yönetimi altına girdi. 1479'da yapılan Osmanlı-Venedik antlaşması gereğince bir süre daha Venedik hâkimiyetinde kaldı. Osmanlı-Venedik savaşında (1500) Hadım Ali Paşa tarafından tekrar Osmanlı yönetimi altına girdi. Birkaç ay sonra venedikli Amiral Benedetto Pesaro Navarin'i ele geçirdi. Bunun üzerine Hadım Ali Paşa, Kemal Reisi 30 parçalık bir donanmayle Navarin'e gönderdi, şehir Osmanlılara geçti. Akdeniz'deki osmanlı donanmasının üssü olan Navarin'de Türkler tarafından birçok binalar yapıldı, eski kale yeniden onarıldı (1573). XVIII. yy.a kadar osmanlı yönetiminde kalan şehir, 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşları sırasında Mora kıyılarına gelen rus donanması tarafından alındı (1770). Ruslar, Navarin'de çok kalmadan çekildiler. 1821'de çıkan Mora isyanında Navarin saldırıya uğradı. Dört aylık bir kuşatmadan sonra âsilerin eline geçti; âsiler, müslüman halkı toplu olarak öldürdüler. Mora isyanını bastırmağa gönderilen Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa 1825'te şehri isyancılardan geri aldı. Navarin tarihinde en önemli olay, osmanlı-mısır kuvvetleriyle İngiliz, Fransız ve Ruslar arasında yapılan deniz savaşıdır. (M)

Navarin savaşı, osmanlı-mısır donanma-

NAVARİN'de osmanlı donanması

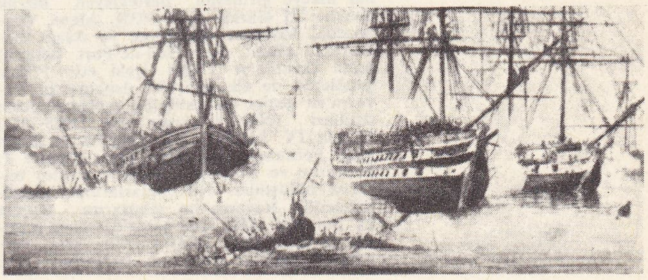

F. J. NAVEZ «David'in Portresi» (özel koleksiyon)

ları ile ingiliz-fransız-rus donanmaları arasında yapılan deniz savaşı (20 ekim 1827). 1821'de Mora'da başlayan rum isyanı, osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılamadı. Bu görev, Mısır valisi Mehmed Ali Paşaya verildi. Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa, kuvvetli bir donanma ve ordu ile Mora'ya çıktı ve isyanı kısa bir zamanda bastırdı. Atina ele geçirildi ve isyanın ilerigelenleri tutuklandı (1827). Avrupa kamuoyu Rumları desteklediği için İbrahim Paşanın başarıları tepkiyle karşılandı. Mehmed Ali Paşanın Mora'ya yerleşmesi çar Nikolay I tarafından da tehlikeli görüldü. Nikolay'ın öncülüğüyle İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra'da bir antlaşma imzalandı (6 temmuz 1827). Bu antlaşma Yunanistan'ın, Osmanlı devletine vergi veren muhtar bir devlet olmasını ve Mora'daki Türklerin buradan çıkarılmasını öngörüyordu. Osmanlı devleti, Londra antlaşmasını içişlerine karışma olarak nitelendirdi ve kabul etmedi. Osmanlı devletinin bu tutumu karşısında amiral Codrington kumandasındaki ingiliz donanmasıyle amiral Rigny kumandasındaki fransız donanması, Mora sularına hareket etti ve Navarin önüne geldi. Bu sırada Çengeloğlu Tahir Paşa ile Muharrem Bey kumandasındaki 60 parçalık osmanlı-mısır donanması Navarin limanında bulunuyordu. İngiliz ve fransız amiralleri İbrahim Paşa ile bir mütareke yaptılar. Bu mütareke gereğince osmanlı-mısır donanması Navarin limanından ayrılmayacaktı (25 eylül 1827). Mütarekeden sonra ingiliz-fransız donanması Zanta ve Milo adasına çekildi; ancak bir süre sonra osmanlı-mısır donanmasının Navarin'den ayrılmakta olduğunu duyunca tekrar Navarin önüne geldi. Bu sırada amiral Heyden kumandasında bir rus donanması da fransız-ingiliz donanmasına katıldı. Müttefik donanması, bir direnmeyle karşılaşmadan limana girdi; sonra, mısır gemilerinden ateş edildiği bahanesiyle amiral Rigny'nin emriyle osmanlı-mısır donanması top ateşine tutuldu. Osmanlı-mısır donanmasında 57 gemi yandı ve battı, 6 000 denizci de öldü. Bu olay türk denizcilik tarihine «Navarin faciası» olarak geçti. (M)

NAVARRA, İspanya'nın kuzeyinde il; 402 000 nüf. Merkezi, *Pamplona.*

● *Coğrafya.* Navarra, çeşitli bölgeler üzerinde, Pireneler'den Endülüs sıradağlarına kadar uzanır. Kuzeye doğru Pirene sıradağlarının önemli bir parçasını ve Atlas okyanusu kıyı yamacının bir parçasını (Bidassoa'nın yukarı vâdisi) içine alır. Ormanlarla örtülü bu dağlık ve sulak yamaçlarda hayvancılık (sığır ve davar) yapılır. Güneye doğru açılan daha kurak havzalarda (Pamplona, Sanguesa) tahılın yanı sıra mısır ve patates ekilir. Ebro havzasının Navarra kesimi daha da kuraktır: burada bağcılık önemli yer tutar ve ırmaklar arasındaki tahıl alanları ve otlaklar, Ebro ile kolları boyunca uzanan sulak, yeşillik vâdilerden iyice ayrılır.

● *Tarih.* Vaskonların (Basklar) yaşadığı Navarra, Ortaçağın başlangıcından itibaren Vizigotlar'ın (VI.-XIII. yy.) Franklara (Roncevaux dönemi, 778; Charlemagne'a boyun eğiş, 806; 813, 827 v.b.'de Pirenelerden geçen Franklara karşı baskınlar) ve müslümanlara karşı (843-844, 860-861 bozgunları) direnme merkezi oldu; Basklar müslümanlara karşı Franklarla, Franklara karşı müslümanlarla birleştiler. Bu küçük hıristiyan krallığının kuruluşu hakkında kesin bir bilgi yoktur. (Baskların tarihteki ilk kralları Sanche I (905-925), Kuzey Afrika müslümanlarıyle savaştı, Clunny mezhebinin ülkeye girmesini destekleyen Büyük Sanche III Garces (1000-1035), Alava, Guipuzcoa, Viscaya, Ribagorza ve Aşağı Navarra'yı (Saint Jean-Pied-de-Port bölgesi) hattâ Castilla'yı (1028) işgal etti. Pirene geçitlerini de ele geçirerek İspanya'da Navarra'ya geçici bir üstünlük sağladı. Ama oğulları (Navarra kralı olan [1035-1054] Garcia IV Sanchez III; Castilla ve Leon kralı Fernando I; Aragon kralı Ramire I; Sobrarbe ve Ribagorza kralı Gonzalo) mirasını bölüştüler. Hükümdarlarının iyi yönetmediği Navarra'nın sınırlarını Garcia IV Sanchez III'ü Atapuerca'da yenen (Garcia savaşta öldü, 1054) Castilla kralı Fernando, yeniden Ebro'nun kuzeyine attı. Sanche IV de Poralen'in (1054-1076) öldürülmesinden (1076) sonra, Castillalıların daha o tarihte tehdit etmeğe başladıkları Navarra kralının katili topraklarını yönetilmektense Ramire I'in oğlu Aragon kralı Sanche I Ramirez'e (1063-1094) teslim olmayı tercih etti. Keşiş Ramire II'nin tahta çıkmasından sonra, Sanche IV'ün küçük yeğeni Garcia V Ramirez (1134-1150) ve Sanche VI (1150-1194) zamanında bağımsız yaşayan Navarra, müslümanlarla ortak sınırı olmadığından büyüyemedi. Sadece Pireneleri içine alan bir krallık olarak kaldı ve Castilla'nın sıkışık durumundan yararlanmayı beceremeyen Sanche VII (1194 - 1234), Ebro vâdisindeki toprakların ve San Sebastian'dan Santander'e kadar Atlas okyanusu kıyısını Castilla'ya bırakınca, bütün genişleme imkânlarını kaybetti. Bununla birlikte, müslümanlardan korktuğu için, Castilla ve Aragon ile 1205 barış antlaşmalarını (Guadalajara), Aragon ile de 1209 antlaşmasını imzaladı, Las Havas de Tolosa muharebesine (1212) katıldı. Ama kralların ülkede iktisadî (Pireneler ötesiyle ticaret) ve sosyal (şehirlere tanınan imtiyazlar) hayatı canlandırma çabalarına rağmen, derebeylik rejimi çok güçlüydü. Sanche VII ölünce Navarra'lıların tahta çıkmağa çağırdıkları yeğeni Champagne kontu Thibaud I (1234-1253), ülkeye yeni *fuero'*lar verdi. Champagne sülâlesinin son vârisi Jeanne I, sonradan Fransa kralı olan Güzel Philippe IV ile evlenince (1284), Navarra Fransa'ya bağlandı, bu bağlılık Lartes'lerin Valois'lı Philippe VI'yı bertaraf ederek tahta Louis le Nutin'in kızı Jeanne ve kocası Evreux'lü Pihilippe'i çıkarmasına kadar (1328) sürdü. Fueroların kesin metinleri o dönemde yazıldı ve Cortesler o dönemde ortaya çıktı. Evreux'lü Philippe'in oğlu Kötü Charles II, Navarra'yı Fransadaki şahsî siyasetinde kullandı ve Aragon ile Castilla arasındaki savaşlara karışmağa kalkıştı. Soylu Charles III (1387-1425), babasının savaşları yüzünden harap olan ülkeyi kalkındırdı ve Charles V'in 1378'de elkoyduğu toprakları geri aldı. Ölümünde yerine kızı Blanche ve damadı Aragon'lu Juan II geçti; ama Blanche ölünce (1441), Juan, öz oğlu Viane prensi Charles ile savaşa tutuştu (1461). Aragon ve Navarra'yı birleştirmeyi başaran Juan II ölünce (1479) Navarra, 1472'de Gaston IV Phebus de Foix'den dul kalan kızı Foix kontesi Eleonore'a (tahta çıkar çıkmaz öldü). Sonra da annesi Fransa'lı Madeleine'in vesayeti altında Eleonore'un torunu François Phebus'a geçti. François ölünce, kızkardeşi Faix'lı Catherine, Nevarra kraliçesi oldu ve Jean II d'Albert ile evlendi (1484); ama otoritesine, güçlükle katlanan Navarra Castilla'ya yanaştı; Aragon kralı Fernando II'nin krallığı önce işgal (1485), sonra da ilhak etmesiyle (1512) Albert ailesinin elinde sadece aşağı Navarra kaldı; burası da Jeanne d'Albert ile Bourbon sülâlesinden Antoine'ın evlenmesiyle Bourbonlara geçti. Navarralı Henri II'nin Henri IV adıyle Fransa kralı olmasından (1589) sonra, bölge, Aşağı Fransa'ya katıldı ve Fransa kralları Fransa ve Navarra kralı unvanını aldı. (L)

NAVARRA (André), fransız viyolonselcisi (Biarritz 1911). Toulouse konservatuvarında okudu, Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi (1927), sanat hayatını virtüöz olarak sürdürdü. 1949'da Paris konservatuvarı öğretim üyesi oldu. (L)

NAVARRE (AŞAĞI), eski Fransa'da bölge, Pireneler'in kuzeyinde, Soule vâdisinin batısında. Merkezi, *Saint-Jean-Pied-dePort.* Aşağı Bölge bugün, Basses-Pyrénées idare bölgesinde, Bayonne idare çevresinin bir kısmıdır. (L)

NAVARRETE veya **NAVARRETTE** (Domingo Hernandez), ispanyol ilâhiyatçısı ve misyoneri (Penafiel, Castilla 1610-Santo Domingo 1698). Filipinler'e misyoner olarak gitti (1646), Çin'deki dominiken misyonlarının başına getirildi (1664). Çin misyonları üstüne birçok hatıra ve çince birçok dinî yazı yazdı. (L)

NAVARRETE (Juan Fernandez DE), ispanyol ressamı (Logrono 1526-Toledo 1579). Küçük yaşta konuşma yeteneğini kaybettiği için EL MUDO diye anılır. Escorial sarayının süsleme işlerinde çalıştı. Caravaggio'nun öncülerinden sayılır (Prado, British museum). [L]

NAVARRO (Pedro), ispanyol askerî mühendisi (Garde, Navarra 1460'a doğr. -Napoli 1528). Kuşatmalarda mayın kullandı, Napoli'de, Gonzalo Fernandez de Cordoba'nın hizmetine girdi (Castel dell Ovo'nun alınması, 1503) ve Oliveto kontu oldu. Afrika'da savaştı (Oran'ın alınması, 1509). 1512'de Ravenna'da esir düştü, fidyesi verilmediğinden François I'in hizmetine girdi (1514). İspanyollar tarafından esir edildi ve hapiste öldü. (L)

NAVAS DE TOLOSA (LAS), İspanya'da köy. Sierra Morena'nın eteğinde (Jean ili). Castilla kralı Alfonso VIII'in, Aragon kıralı Pedro II'nin ve Navarra kralı Sancho VII'nin orduları, Muhammed bin Yakub kumandasındaki muvahhidî ordusunu burada yendi (16 temmuz 1212). [L]

NAVAŞİN (Sergey Gavriloviç), sovyet biyoloğu (Tsarevşçina, Saratov 1857-Detskoye Selo 1930). Önce Kiev (1894-1915), sonra Tiflis (1918-1923) üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1929'a kadar, Moskova K.A. Timiryazev Biyoloji enstitüsünün müdürlüğünde bulundu. Genellikle kapalı tohumlu bitkiler üstünde çalıştı. Biyolojiye en büyük katkısı, bu tür bitkilerde ikili döllenmeyi açıklamasıdır. (M)

NAVÇAĞAN i. Bot. Çiçekleri katmerli ve mor renkte olan bir tatula cinsi (*boru* [veya *patlıcan*] *çiçeği* de denir). [M]

NAVDAN i. (fars. *nāv*, oluk ve - *dān*'dan *nāv-dān*). *Esk.* Oluk. || *Navdan-ı hame*, kalemin içindeki oluk. (M)

NAVE i. (fars. *nāve*). *Esk.* Çamur veya hamur teknesi olarak kullanılan içi oyuk ağaç. (M)

NAVEK i. (fars. *nāvek*). *Esk.* Ok. || *Navek-i müjgân*, oka benzeyen kirpik. || *Navek-endaz*, ok atan, okçu. || *Navek-endazî*, ok atıcılığı. || *Navek-i kalbî*, içten gelen ah. || *Navek-i seherî*, seherde edilen beddua. (M)

NAVER sıf. (fars. *nāver*). Olması mümkün olan, olabilir.

◆ **Naveran** çoğl. i. *Esk.* Mümkün olan şeyler. (M)

NAVERD i. (fars. *nāverd*). *Esk.* Savaş || *Naverd-gâh*, savaş alanı. || *Naverd-hah*, savaş isteyen, savaş taraflısı. (M)

NAVES (Raymond), fransız profesörü (Paris 1902-Auschwitz 1944). Özellikle *Le Goût de Voltaire* (Voltaire'in Beğenisi), *Voltaire et l'Encyclopédie* (Voltaire ve Ansiklopedi) [1938] adlı eserleri ve XVIII. yy. felsefesi üstündeki çalışmalarıyle dikkati çekti. Fransız düşünce tarihi üstüne yazdığı *L'Aventure de Promethée* (Prometheus'un Serüveni) adlı eserinin yalnız *La Patience* (Sabır) [1943] adlı ilk cildi yayımlandı. Naves, sürgünde öldü. (L)

NAVEZ (François Joseph), belçikalı ressam (Charleroi 1787-Brüksel 1869). François de Bruxelles'in öğrencisiydi. Gand'da, *Vergilius, Augustus'a Aeneis'i Okurken* adlı tablosu ile büyük ödül kazandı (1812). Fakat gerçek olgunluğa Paris'te David'in atelyesinde, daha sonra Brüksel'de ulaştı, XIX. yy. Belçika resmine yenilik ve canlılık getirdi. Portreler ve tarihî resimler yaptı. Brüksel Krallık Güzel Sanatlar akademisi müdürü oldu. Başlıca eserleri: *David'in Portresi; Hemptinne Ailesi, Hacer Çölde* (Brüksel müzesi) v.b. [L]

NAVİ i. (fars. *nāv* veya ital. *nave*'den *nāvî* [?]). *Esk.* Küçük gemi. || İçi oyuk olan şey. (M)

NAVİ i. (lat. *navis*). Denizc. Yalnız pruva direği kabasorta, öbür direkleri sübye donanımlı olan, barko büyüklüğünde, genellikle üç direkli yelken gemisi. (BARKO bestiya da denir.) [Navi adı XIII. yy. da Akdeniz'de kullanılan büyük yelkenli gemilere verilmişti; Kuzey'de kullanılanlara ise NEF denirdi.] (LM)

NAVİA, Kuzey İspanya'da kıyı ırmağı; kıyısında Navia limanının kurulduğu ria ile Atlas okyanusuna dökülür, 125 km. (L)

NAVİA, İspanya'da liman şehri. Asturia'-

Foto. Truffaut (LAROUSSE)

da (Oviedo ili), *Navia* ırmağı kıyısında; 8 400 nüf. (L)

NAVİCELLA i. (lat. *navicula*). Küçük İtalyan gemisi. Bu gemi bir branda yelkeni taşıyan bir büyük direk ve «*trabak*» denilen dikdörtgen biçimindeki yelkeni asmağa yarayan bir küçük direkle donatılmıştır. (Bu küçük gemiler Cenova ile Fransa'da Provence kıyıları arasında sefer yaparlar.) [L]

NAVİCERT i. (ing. *navigation certificate*, seyir sertifikası'ndan kısaltma). Savaş zamanında savaşçılar tarafından verilen sertifika. (Bu belge gemiyle birlikte yükünün de görüldüğünü ve geminin gitmekte olduğu tarafsız limana doğru yolculuğuna devam etmesine izin verildiğini gösterir.) [L]

NAVİCULA i. («sandal, kayık» anlamında lat. k.). Diyatome cinsinden suyosunu; çenetleri gemi teknesine benzer. (Bir türü [*Navicula ostrearia*] istiridye yetiştirme havuzlarında gelişir ve istiridyenin dokularını yeşile boyar.) [L]

NAVİER (Henri), fransız mühendisi (Dijon 1785-Paris 1836). 1819'dan itibaren École des Ponts et Chausséer'de uygulamalı mekanik profesörlüğü yaptı, 1831'den sonra École Polytechnique'te analiz ve mekanik okuttu. Fourier'nin dostu ve çömeziydi. Esneklik üstünde çalıştı ve bu olayın ilk genel teorisini verdi (1821). Bükülmeyi, çekme ve çarpışma direncini, ayrıca sıvıların borulardaki akışını inceledi. (L)

NAVİGASYON i. (fr. *navigation*). Denizc. *Eşanl.* SEYRÜSEFER veya kısaca SEYİR.

Navigasyon bürosu (MİLLETLERARASI), üye devletlerin hidrografi daireleri arasında yakın işbirliğini sürdürmek, dolayısıyle dünya denizlerinde seyrüsefer kolaylığı ve güvenliği sağlamak için, 1921 yılında kurulan bilimsel teşkilât. İdarî kuruluş Monaco prensliğindedir. 1969 Yılı kayıtlarına göre üye devlet sayısı 60'tır. (M)

NAVİGLİO, İtalya'da sulama kanalı, Lombardia'da. En meşhuru Ticino'dan başlayan ve Milano'dan geçerek Lambra'ya ulaşan *Naviglio Grande*'dir. Ondan ayrılan *Naviglio di Pavia*, Pavia'da Ticino'ya ulaşır. (L)

NAVİLLE (Edouard), isviçreli bilgin, Eski Mısır kültür ve medeniyeti uzmanı (Cenevre 1844-ay.y. 1926). Cenevre'de profesörlük yaptı. Haçepsut'un Deyrülbahri'deki tapınağını meydana çıkarmak için yapılan kazıları yönetti (1883-1912) ve elde ettiği sonuçları *The Temple of Deir el-Bahari* (Deyrülbahri Tapınağı) [7 cilt, 1894-1908] adlı eserinde yayımladı. Mısır üstüne yaptığı çalışmalar (*Das Aegyptische Todtenbuch der XVIII. bis XX. Dynastie* [XVIII. Sülâleden XX. Sülâleye Kadar Mısır Ölüler Kütüğü], 1886; *Bubastis* [1891]; *La Religion des Anciens Egyptiens* [Eski Mısırlıların Dinleri], 1906 v.b.) dışında İncil üstüne incelemeler yayımlandı: *Archeology of the Old Testament* (Eski Ahit'in Arkeolojisi) [1913]; *The Text of the Old Testament* (Eski Ahit'in Metni) [1916]. (L)

NAVİLLE (François Marc Louis), isviçreli filozof ve pedagog (Cenevre 1784-Vernier, Cenevre kantonunda 1846). 1811'de Protestan rahibi iken önce Chancy'de, sonra Vernier'de (1819) birer yatılı örnek okul kurdu. Maine de Biran'ın felsefesini benimsedi ve onun düşüncelerini yaymağa çalıştı. *Fragments İnédits de Maine de Biran*'ı (Maine de Biran'ın Yayımlanmamış Yazıları) [1845-1846] yayımladı. — Oğlu JULES ERNEST (Chancy 1816-Cenevre 1909), protestan rahibiydi. 1844-1848 Arasında Cenevre akademisinde felsefe profesörlüğü yaptı. Eserleri: *Maine de Biran, Sa Vie et Ses Pensées* (Maine de Biran, Hayatı ve Düşünceleri) [1857]; *L'Eglise Romaine et La Liberté des Cultes* (Roma Kilisesi ve Kült Hürriyeti) [1878]; *La Logique de l'Hypothèse* (Varsayım Mantığı) [1880]; *Le Témoignage du Christ et l'Unité du Monde Chrétien* (İsa'nın Tanıklığı ve Hıristiyan Dünyasının Birliği) [1893] v.b. (L)

NAVİLLE (Pierre), fransız sosyoloğu (Paris 1904). İş sosyolojisi, özellikle meslekî eğitim meseleleri ve otomatikleşmenin sosyal etkileri üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *La Révolution et les İntellectuels, Mieux et Moins Bien* (Devrim ve Aydınlar, İyi ve Daha Az İyi) [1927]; *La Psychologie, Science du Comportement, le Béhaviorisme de Watson* (Psikoloji, Davranış Bilimi, Watson Behaviorizmi) [1942]; *Théorie de l'Orientation Professionnelle* (Meslekî Yönelim Teorisi) [1945]; *Psychologie. Marxisme, Matérialisme, Essais Critiques* (Psikoloji, Marksizm, Maddecilik, Tenkit Denemeleri) [1946]; *La Formation Professionelle et l'École* (Meslekî Eğitim ve Okul) [1948]; *La Chine Future* (Geleceğin Çin'i) [1952]; *La Vie de Travail et Ses Problèmes* (Çalışma Hayatı ve Meseleleri) [1954]; *Essai sur la Qualification du Travail* (Çalışmanın Nitelendirilmesi Üstüne Deneme) [1956]; *L'Automation et le Travail Humain* (Otomatikleşme ve İnsan Emeği) [1961]; *Traité de Sociologie du Travail* (İş Sosyolojisi Elkitabı) [Friedmann ile birlikte, 1962, 2 c.]; *Vers l'Automatisme Social* (Sosyal Otomatizme Doğru) [1963]; *Le Nouveau Léviathan; de l'Aliénation à la Jouissance, la Genèse de la Sociologie du Travail chez Marx et Engels* (Yeni Leviathan, Yabancılaşmadan Yararlanmağa Kadar, Marx ile Engels'te İş Sosyolojisinin Doğuşu) [1967]. [L]

NAVİPLAN i. (tes. edil. ad). Fransız mühendisi Jean Bertin'in tasarladığı esnek gömlekli hava yastığı tekniğine göre gerçekleştirilen aeroglisör. (L)

NAVİSFER i. (fr. *navisphère*). Gökküreyi gösteren âlet. (Denizciler, navisferi saat ve enleme göre ayarlayarak, sekstant yardımıyle ufuktan yüksekliğini ölçtükleri yıldızın hangi yıldız olduğunu tayin edebilirler.) [L]

NAVLUN i. (yun. *navlon* > ar. *nevl*'den *navlūn*). Denizc. Bir yerden başka yere ulaştırılmak üzere gemiye alınan eşyanın tümü. || Taşıyıcı tarafından gemisinde taşınacak yük için istenen ücret. || Yolcuların ödemelerini de içine almak üzere, bir geminin toplam geliri veya bir kira sözleşmesiyle (çarter parti) sağladığı gelir.

— Huk. *Navlun sözleşmesi*, deniz hukukunda, taşıyan ile taşıtan arasında yapılan bir sözleşme.

— ANSİKL. Huk. *Navlun sözleşmesi* gereğince, taşıyan belirli bir ücret karşılığında, gemisini kısmen veya tamamen taşıtana tahsis etmek suretiyle veya tahsis etmeksizin bir yükün bir yerden başka yere denizyoluyle taşınmasını borçlanır. Bu sözleşmenin unsurları şunlardır: 1. taşıma taahhüdü (taşıyanın bir yükü, denetim ve gözetimi altında bir yerden başka yere denizyoluyle taşımayı üstüne alması); 2. taşınacak bir yükün (maddî varlığı olan ve gemiyle taşınmağa elverişli eşya) bulunması (eşyanın iktisadî veya hukukî bir değerinin bulunması şart değildir); 3. taşımanın denizde olması; 4. taşımanın gemiyle yapılması. (Navlun sözleşmesinden söz edebilmek için, yükün taşındığı aracın gemi niteliğinde olması gerekir [bk. GEMİ]; ancak, yükün taşınacağı geminin sözleşmede belirtilmesi gerekli değildir); 5. taşımanın bir ücret karşılığı olması.

Navlun sözleşmeleriyle ilgili kişilerin başında *taşıyan* ve *taşıtan* gelir. Navlun sözleşmesiyle bir yükü taşıma borcu altına giren kimse taşıyan; yükü taşıtmak isteyen kimse de taşıtandır. Taşıyan sıfatının kazanılabilmesi için, taşıma işini meslek haline getirmiş olmak şart değildir. Bir defalık böyle bir iş yapan kimse de o navlun sözleşmesi yönünden taşıyan olur. Taşıyan, genellikle, donatan olmakla birlikte, daima böyle olması şart değildir. Navlun sözleşmesiyle ilgili başka bir kişi de *yükleten**'dir. Taşıyanla taşıtan arasında yapılmış bir navlun sözleşmesine dayanarak yükü taşınmak üzere taşıyana veya onun adına kaptana yahut da taşıyanın bu hususta yetkili kıldığı temsilcisine teslim eden kimseye *yükleten* denir. Yükleten, taşıtanın kendisi olabileceği gibi, bir üçüncü kişi de olabilir.

Navlun sözleşmelerinin çeşitleri şunlardır: a) çarter* sözleşmesi; b) kırkambar* sözleşmesi; c) alt taşıma sözleşmesi (bir navlun sözleşmesinde, taşıtan, başkalarıyle, taşıyan sıfatıyle taşıma sözleşmesi yapabilir; yani, birinci sözleşmede taşıtan sıfatını alan kimse, sonradan bu sözleşmeye dayanarak yapmış olduğu ikinci taşıma sözleşmesinde taşıyan sıfatını alabilir. Bu durumda, bir alt taşıma sözleşmesi bahis konusu olur); ç) karma navlun sözleşmeleri (bu durumda, bir yükün, kara, nehir ve denizyoluyle bir yerden başka yere taşınması söz konusu olur. Navlun sözleşmeleri geçerlik yönünden bir şekle bağlanmış değildir. Ancak, uygulamada genellikle, çarter parti denilen bir senet veya konişmento düzenlenir. [Bk. ÇARTER *parti* ve KONİŞMENTO].)

Navlun sözleşmeleri, gerek taşıyana gerek taşıtana belirli borçlar yükler ve belirli haklar sağlar. Yolculuğa hazırlık safhasında, taşıyanın ilk görevi, gemiyi yolculuğa elverişli bir duruma getirmektir. Bu durum, taşıtanın, yükü taşıyacak olan gemiyi, yükleme limanında yükleme anında hazır bulundurmasıdır. Yüklenmeye hazır bulundurulacak geminin aynı zamanda sefere elverişli olması da gerekir. Ayrıca, geminin yola elverişli olması da aranır (geminin, yükleme durumu, yakıtı, kumanya ve gemi adamlarının yeterliği ve sayısı, yapılacak yolculuğun normal tehlikelerine karşı koyabilecek nitelikte olmalıdır). Navlun sözleşmesinin taşıyana verdiği en önemli hak, taşıma karşılığı bir ücret (navlun) almasıdır. Taşıyanın alacağı navlunun miktarı yönünden, sözleşme serbestisi hükümleri yürür. Ancak, genellikle, navlun miktarı milletlerarası sözleşmelerle tespit edildiğinden, irade serbestisinin pek önemli bir uygulama alanı kalmamaktadır. Sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça, navlun para olarak ödenir. Navlun borçlusu ise taşıtandır. Bazı durumlarda navlunu ödeme borcu, alana geçer. Eğer bir konişmento düzenlenmiş ve alan, bu konişmentoya dayanarak malı teslim almışsa, borç, konişmentodan anlaşılmak şartıyle ve anlaşıldığı kadarıyle, alana geçer. Bu durumda taşıtan da bu kadarıyle navlun borcundan kurtulur. Sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça navlun, varma limanında ve yükün teslimi zamanında ödenir. Taşıyanın navlun alacağı, alacağın muaccel olmasından itibaren bir yıl içinde zamanaşımına uğrar. Taşıyanın navlun ve onun ayrıntıları olan astarya ve sürastarya ücretleri için navlun sözleşmesinin konusu olan mal üstünde hapis ve rehin hakkı vardır. Navlun sözleşmesinin sona ermesi durumları şu şekilde sıralanabilir: 1. taşıtanın, belirli durumlarda, navlunun tamamını veya yarısını vererek sözleşmeden dönmesi (taşıtan, pişmanlık navlunu denilen, navlun sözleşmesinde kararlaştırılmış miktarın tamamını veya yarısını ödemek suretiyle, hiç bir sebep göstermeden sözleşmeden dönebilir); 2. kanunî fesih sebepleri. Kanun şu durumlarda tarafların her ikisine de ne navlun, ne de tazminat ödemeden sözleşmeye son verme hakkını tanımıştır: a) gemiye ambargo konması; b) gemiye devlet veya yabancı bir devlet hizmeti için elkonulması; c) taşınacak malların ithal ve ihracının yasaklanması; ç) yükleme veya varma limanının abluka altına alınmış olması; d) savaş durumu; 3. navlun sözleşmesinin kendiliğinden sona ermesi (navlun sözleşmesinin yapılmasından sonra ortaya çıkan ve sözleşmenin yerine getirilmesini imkânsız duruma getiren sebeplerin varlığı halinde navlun sözleşmesi kendiliğinden sona erer.) [M]

NAV-MU i. Çin'de yetişen ağaç (kozalaklılardan *fokienia*); çürümediği için imparator mezarlarının yapımında kullanılırdı. (PÖ-MU da denir.) [L]

NAVUL i. (ar. *nevl*, *nevāle*'den osmanlıca *navul*).

— Mal. Esk. *Navul halifesi*, osmanlı devletinde İstanbul'un yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle Zahire nezaretine bağlı olarak kurulan *navul kalemi*'nde defter tutmakla görevli kâtip. || *Navul kalemi*, osmanlı devletinde, fırıncıların borçları ve zahire ambarlarının giriş çıkışlarıyle ilgili defterlerin tutulduğu kalem. (Selim III zamanında Zahire nezaretine bağlı bir kalem olarak kuruldu.) [M]

— NAY sonek. Bk. —NA.

NAY i. Bk. NEY.

NAY i. (ar. *naʿy*). *Esk.* Ölüm haberini ge-

tirme: *Na'y-i birader ile müjde-i devlet ve ikbal Karaman içinde intikal edip...* (Naima). [M]

NAY (Ernst Wilhelm), alman ressamı (Berlin 1902-Köln 1968). Karl Hofer ile Berlin akademisinde çalıştı. E.L. Kirchner'in etkisinde kaldı. 1937-1938 Arasında Norveç'e giden Nay, E. Munch ile yakınlık kurdu. *Lofoten Adalarından Manzaralar*'ı bu dönemde yaptı. Sanatçının başlangıçta benimsediği anlatımcılık, sonradan parlak renklerin yer aldığı soyut yaratmalara dönüştü. 1955'te *Plaklar* dizisine başladı. Bu dizide, sanatçının deyimiyle «aritmetik» biçim, ritim, yüzey ve renk, kompozisyon yapısının temel unsurlarıdır. (M)

NAYAB sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *yāb*'dan *nā-yāb*). *Esk.* Bulunmaz, erişilmez: *Yazık, o gölge de milyarla zıll-i nayaba, / Katılmak üzre atılmış meğer bu girdaba!* (M. Â. Ersoy). || Benzeri olmayan, eşsiz, az bulunur: *Nice manend-i sadef sinemi çâk etmeyeyim / Çıktı destimden o meh gevher-i nayab gibi* (Nahifî). [M]

NAYA PAİZA i. Hindistan'da kullanılan küçük para birimi, 1/100 rupi değerinde. (L)

NAYARİT, Meksika'da eyalet, Büyük Okyanus ile batı Sierra Madre (*sierra de Nayarit*) arasında; 27 053 km²; 426 900 nüf. Merkezi, *Tepic.* Astropikal iklimli kıyı ovasında şekerkamışı, pamuk, tütün ve kahve ekilir. (L)

NAYARİT (SİERRA DE), Nayarit eyaletinde (Meksika) Batı Sierra Madre'ye verilen ad. (L)

NAYIR (Yaşar Nabi), türk yayımcısı, şairi ve yazarı (Üsküp 1908). Öğrenimini Galatasaray lisesinde yaptı. *Varlık* dergisini çıkardı (15 temmuz 1933). Varlık yayınevini kurdu (1946). Yalnız çağdaş dünya edebiyatını konu edinen, aylık *Cep Dergisi*'ni çıkardı (kasım 1966-mart 1969). Yedi meşale topluluğu (1928) şairlerinden biri olarak tanındı. Sonraları hikâye, roman, piyes, makale ve tercüme türlerinde eserler verdi. Şiirleri: *Kahramanlar* (1929); *Onar Mısra* (1932) [her iki kitabın, «Mesafeler» adlı bölüm de eklenerek, yeni baskısı *Kahramanlar* (1970) adıyle yayımlandı]. Romanları: *Bir Kadın Söylüyor* (1931); *Âdem ve Havva* (1932). Hikâyeleri: *Bu da Bir Hikâyedir* (1935). Oyunları: *Mete* (1933); *İnkılâp Çocukları* (1933); *Beş Devir* (1933); *Köyün Namusu* (1933). İnceleme ve makaleleri: *Balkanlar ve Türklük* (1936); *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* (1937): *Nereye Gidiyoruz* (1948); *Yıllar Boyunca* (1959); *Atatürkçülük Nedir* (1963); *Atatürk Yolu* (1966); *Yıllar Boyunca Edebiyat Dünyamız* (1971). [M]

NAYİHA i. (ar. *nevḥ*'ten *nāyiḥa*). *Esk.* Bir cenazenin arkasından ücretle ağlayan kadın. (M)

Nayîler, millî edebiyat (1911-1923) döneminde, *Rubab* dergisi etrafında toplanan şairlerin meydana getirdiği topluluk (1917). Doğu-islâm geleneğinde mistik ve lirik sembol olarak önemli yeri bulunan ney'i (*nay*) topluluklarına ad aldılar. Nayîler arasında Halit Fahri, Selâhattin Enis, Hakkı Tahsin, Orhan Seyfi, Yakup Şalih, Sâfi Necip, Hasan Said, Şehabettin Süleyman vardı. Nayîlerin millî edebiyat konusundaki ortak amacı, millî geçmişe bağlanmaktı. Eski şairlerin şiirlerindeki samimî, lirik ve mistik havayı, şiirlerinde devam ettirmek istediler. Mütareke döneminde dağılan nayîler topluluğundan bazı sanatçılar, millî edebiyat çığırı içinde ünlerini yaygınlaştırdı. (M)

nazar'a karşı tılsım: el-göz resimleri (M. Aksel koleksiyonu)

Nayin camii, Isfahan'ın doğusunda cami (960). Abbasî sanatına ait olan cami revaklı avluyu üç yönden çeviren sütunlu klasik bir harem planındadır. Tuğladan yapılmış olan destekler değişik biçimlidir. Kubbe, köşeleri yuvarlaklaştıran pandantifler olmadan doğrudan doğruya dikdörtgen plan üzerinde yükselir. Doğu islâm dünyasında başka hiç bir yapıda bu kadar süsleme bir arada yoktur. İslâm süslemesinin yazı, geometri ve bitki motifinden meydana gelen üç esas tema'sı bu camide kullanılmıştır. (M)

NAYKADA'LAR Aznaad cengellerinde (Hindistan) ve Bengal'de, Bombay, Baroda v.b. bölgelerinde yaşayan azınlık. Birçok naykada topluluğu, ciltlerinin rengi, dalgalı saçları, yüz hatları ve boylarının kısalığı ile Filipinler'deki Negrfitoları andırır. Orman bölgelerinde göçebe tarımı yaparlar. (M)

NAYLON i. (tes. edil. ad). Temel maddesi poliamit reçinesi olan döküm maddesi. (NYLON şeklinde de yazılır.) || *Mec.* Sahte: *Naylon fatura.*

— ANSİKL. Kim. *Naylon,* 1938'de amerikan şirketi Du Pont de Nemours tarafından gerçekleştirildi. Bir naylon ipliği, Paralel olarak sıralanmış çizgisel dev moleküllerden meydana gelir. Bu dev moleküllerin her biri «süperpoliamitler» grubundandır. Naylon, çok sayıda adipik asit molekülü ile eşit sayıda heksametilendiamin molekülü arasından su moleküllerinin peş peşe ayrılmasıyle meydana gelir; zincirde, ... NH — $(CH_2)_6$ — NH — CO — $(CH_2)_4$ — CO... halkası devirli olarak tekrarlanır. Naylon, esnek ve çok sağlam (milimetre kareye 55 ile 60 kg) iplikler meydana getirir. Havaya ve organik maddeleri bozan etkenlere karşı çok dayanıklıdır; ancak 230°C'a doğru erir. Dokumacılıkta ipek yerine kullanılmasından başka, naylonun çok çeşitli uygulama alanları vardır: kimya sanayiinde filtreler, balıkçılıkta olta, cerrahide dikiş ipliği, fırça kılı, raket telleri v.b. (L)

NAYMANLAR, Batı Moğolistan'da yaşayan sekiz kabileden (nayman) meydana gelen türk topluluğu. (Genellikle altay kavimlerinden sayılırlar. Yabaku* ve Basmıllar ile birlikte nayman («sekiz») topluluğunu kurarak Cungarya'da yaşadılar; Tien* Şan'ı ele geçirmeğe çalıştılar, XII. yy.ın sonlarına doğru Moğolistan'da Keraitler ve Merkitler ile birlikte hareket ederek, sınırları batıda İrtiş, güneyde Doğu Türkistan olan güçlü bir kavimler birliği kurdular. Hıristiyanlığın Nesturî mezhebini kabul eden hanlarına Küşlük (Güçlük) veya Göktürkler zamanında kullanılan Buyruk gibi unvanlar verdiler. Nayman hanlarının en tanınmışı İnanç Bilge Bugu Han ile oğulları Buyruk Han ve Taybuga Handır. Naymanlar 1199'da Cengiz Han tarafından bozguna uğratılınca batıya doğru göç ettiler; Harizmşahlar ile birlikte Karahıtay hükümdarlığını ele geçirdiler (1211). 1218'de Cengiz'in kumandanı Cebe Noyan'a yenilerek dağıldılar ve küçük zümreler halinde yaşamağa devam ettiler. İran sahasına hâkim olan İlhanlılar zamanında bir tümen bunların adını taşıyordu, beylerinden Baycu Noyan'ın halefi İlçigiday Noyan, Fransa kralı Louis IX'a (Saint Louis) bir mektup gönderdi ve onu tehdit etti. İlhanlı sarayında başkadıların nayman asillerinden olması usulü kabul edilmişti. Naymanlar, XVI. yy.ın ilk yıllarında Kasım Han'a (1511-1523) bağlı kavimler arasında da yer aldı. Bk. KAZAKİSTAN. (M)

NAYZEN i. Bk. NEYZEN.

NAZ i. (fars. *nāz*). Kendini beğendirmek ve ağıra satmak amacıyle yapılan sahte davranış, cilve: *Can feda ederim şöyle sunaya / Bin türlü naz ile salınışlının* (Karacaoğlan). *Bak şu dilberin nazına / Sürmeler çekmiş gözüne* (Halk türküsü). || Bir şeyi istediği halde yalvartmak amacıyle kabul etmeme: *Biraz nazdan sonra yemeğe oturdu.* || Şımarıklık. || *Naz etmek* (veya *yapmak*), kendini beğendirmek veya ağıra satmak amacıyle yapmacıklı davranmak: *Bütün İstanbul'un ağzında gezen elleriniz / Bize naz etmese olmaz mı, efendim? Veriniz* (M.Â. Ersoy). Bir şeyi istediği halde yalvartmak amacıyle kabul etmemek: *O da hiç naz etmeden, olurdu olmazdı demeden, kadehi dolduruyordu* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Naz satmak,* nazlanmak, naz etmek. || *Naz uykusu,* tembellikten doğan uyku, uyuşukluk. || *(Kendini) Naza çekmek,* nazlanmak, kendini ağıra satmak: *Müşkül vaziyette kalmıştım. «Gitmem» diye inat etsem: «Naza çekiyor kendini!» diyecekler, eğleneceklerdi* (R. N. Güntekin). || *(Birine) Nazı geçmek,* sözü, ricası kabul edilmek. || *Nazını çekmek,* birinin her isteğini yerine getirmek: *Bir zamanlar sevdiğimiz, sohbetini aradığımız, nazını çektiğimiz, bazan kavga edip darıldığımız Ahmet Haşim artık edebiyatımızın defterine yazıldı* (N. Ataç).

— *Esk. Naz-balin* (veya *naz-baliş*), yastık. ||*Naz-perdar,* bir kimsenin nazını çeken. || *Naz-perdarî,* bir kimsenin nazını çekme. || *Nâz ü niyaz ile,* istemeyerek, isteksizlikle. Yalvarıp yakararak. (M)

NAZAİR çoğl. i. (ar. *naẓar* > *naẓīre*'den *naẓā'ir*). *Esk.* Nazireler. (M)

NAZAN sıf. (fars. *nāzān*). *Esk.* Nazlanan, nazlı. || İ. Kadın adı. (M)

NAZAR i. (ar. *naẓar*). Göz atma, bakma: *Fakat ne çare! Gelip çattı vakt-i istirdat / Kızın nazarları beyhude etti istimdat* (M. Â. Ersoy). *Yalnız hayrete benzer bir nazarla kendisini baştan aşağı süzüyorlardı* (Ömer Seyfeddin). || *Teşm. yol.* Bir şey veya konu hakkında şöyle veya böyle düşünme; bakış, görüş: *Zat-ı alinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir* (Atatürk). *Fakat, ona ancak bir allegori nazarıyle bakardım* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Göz değmesi. || *Nazar etmek,* bakmak: *Çelebi halife, herkese şöyle bir nazar ettikten sonra gözleri Sümbül Sinan üzerinde karar etti* (N. Araz). Bir şey üstüne düşünmek: *Muğire İbni Şu'be kendi beldesi olan Taif'te uzlet ve inziva üzre olup reviş-i ahvale nazar etmekteydi* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Nazar atfetmek* (veya *fırlatmak*), bakmak: *Mevkide baş sedire kurulurlar. Bunların şıklıklarındaki garabete manidar birer nazar fırlatmadık yolcu kalmaz* (H. R. Gürpınar). || *Nazar boncuğu. Mec.* Tek; eşi, benzeri bulunmaz. || *Nazara gelmek* (veya *uğramak*), göze gelmek, göz değmek: *Yarim gitme pazara / Uğratırlar nazara* (Halk türküsü). *Nice günler bakarak dalgalara / Dediler: «Uğradı Leylâ nazara»* (Yahya Kemal). || *Nazar değmek.* Bk. DEĞMEK. || *Nazar değmesin,* «Tanrı kötü bakışlardan korusun» anlamında iyi dilek sözü. || *Nazarı dikkatini celbetmek* (veya *çekmek*), dikkatini, ilgisini çekmek: *Sofraya oturduklarından beri kızın nazarı dikkatini celbetmeğe muvaffak olamamıştı* (H. E. Adıvar). || *Nazarı itibara almak,* önem vermek, önemsemek, değer vermek: *Mesele; Ankara, şikâyeti nazarı itibara almadığından, Ankara'dan itimadın zali olması suretine inkılâb edebilecektir* (Atatürk). || *Nazarda olmak,* gözde olmak. || *Nazardan düşmek,* gözden düşmek. || [...] *Nazarında,* düşüncesine göre, katında, gözünde, önünde: *Eğer işlediğimiz suçsa ortağız. Kanun nazarında da, vicdan huzurunda da!* (R. H. Karay). || *Noktai nazar.* Bk. NOKTAİNAZAR.

— *Esk.* Yan bakış. || Yüz çevirip bakma, önemseme, iltifat etme. || *Nazar-baz,* neşeli ve şuh bakan. || *Nazar-bazî,* neşeli ve şuh bakış. || *Nazar ehli,* bir işin iç yüzünü kavrayan kimse. || *Nazar endaz,* bakan, göz atan: *Nazarendaz olan ayine-i ulviyetine / Doyamaz cazibe-i cuşiş-i hürriyetine* (Ali Ekrem Bolayır). || *Nazar-firib,* göz aldatan. || *Nazar firib-i efkâr,* düşünceleri yanlış yöne sevkeden, yanlış düşündüren. || *Nazar-gâh,* bakılan veya bakılacak

Foto. MEYDAN

yer: *Ben de bildim şu dağların şahısın / Gerçek erenlerin nazargâhısın* (Pir Sultan Abdal). Bir kimsenin görebildiği uzaklık. Göz değdiren, kem gözlü. || *Nazar-ı ibret,* kötü bir olayı ders alınacak bir örnek olarak görme: *Küçük Muaviye ise gayet munsıf ve mütedeyyim bir nevcivan olup ahval-i âlemi nazarı ibretten geçirdi* (Cevdet Paşa). || *Nazar-ı istihcan,* açık saçık, müstehcen sayarak bakma. || *Nazar-ı istilâkârane,* saldırgan, mütecaviz bakış. || *Nazar-ı musagger,* bir şeyi gerçek boyutlarından küçük görme. || *Nazar-rüba,* dikkati çeken: *Önünde namütenahi nazar-rüba safahat / Enin-i ruhunu bir türlü etmiyor iskat* (M. Â. Ersoy). *Mec.* Güzel, dilber. || *Nazar-ı şefkat,* acıma bakışı. || *Nazar-ı takdir,* değer biçmek amacıyle bakma. || *Atf-ı nazar,* bakma. || *Ca-yı nazar,* düşünme. || *Hüsn-i nazar,* iyi gözle bakma. || *İm'an-ı nazar etmek,* dikkatle bakmak. || *Nur-ı nazar,* göz nuru. || *Sarf-ı nazar.* Bk. SARFINAZAR.

— Etnogr. Bazı kimselerin bakışında bulunduğu kabul edilen ve insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eşyaya zarar verdiğine inanılan kuvvet. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Nazar boncuğu,* göz değmesinden korunmak için taşınan boncuk. (Bk. *Göz [nazar]* BONCUK'*u.*) || *Nazar takımı,* değişik nazarlık araçlarının bütünü. (Nazar boncuğu, hint karıncası boynuzu, kurt dişi, bir diş sarımsak, çöreğotu, bir dizi çatallı mercan, pavurya dişinden meydana gelen takıma denir.)

— Tasav. İnsanı tanrı gerçeğine ulaştıran yollardan biri olan içebakış. (Bk. ANSİKL.) || *Nazar berkadem,* Nakşibendî tarikatında kullanılan deyimlerden biri. (Salikin [tarikata giren kimse] kalbini başka şeylerle meşgul etmemesi için etrafına bakmaması anlamına gelir.) || *Nazarı hakkanî,* Hamzaviye tarikatında mürşidin nazarıyle (bakışıyle) talibin aşk ve cezbeye uğraması ve cezbe ile *fenâ*'ya ermesi.

— ANSİKL. Etnogr. *Nazar*'ın psikolojik temelinde kıskançlık duygusu yer alır. Bu kuvvetin ruhun dışarıya açılan iki noktası sayılan gözlerden çıktığına inanılır. Bundan dolayı bu kötü kuvvetten ancak gözü andıran nesnelerle (göz [nazar] boncuğu) korunabileceği düşünülmüştür. Eski Mısır'da nazara karşı *Osiris* (veya *Horus*) *gözü* adıyle anılan muskalar kullanılıyordu. Yunanlılar, Hintliler, Araplar, İranlılar ve Türkler arasında nazarla ilgili inançlar bugün de yaşamaktadır.

— Tasav. Tasavvuf cereyanları arasında aşkı, kendinden geçişi (cezbe) tanrı gerçeklerini kavramak için anayol olarak benimseyenler, nazarı bir temel davranış olarak anlarlar. Özellikle melâmî bayramîler, hamzavîler, mevlevîler nazar dedikleri derin bakışa büyük önem verirler. Bu yüzden mevlevîler murakabeye dalınca birbirlerinin yüzlerine, gözlerinin içine, iki kaşlarının arasına bakarlar, boyun bükerler (baş keserler). Tarikata yeni giren kimse (salık) her zaman pirin, mürşidin nazarını bekler. Tanrı'nın evrende görünüşü (tecelli) anlayışına dayanır. İnsan, Tanrı'nın en yakın bulunduğu bir varlık olduğundan, evrene tanrısal bir gözle bakar. İnsanda gören, konuşan Tanrı'dır. Çünkü, yalnız o vardır. Bu yüzden, Tanrı'nın insan yüzünde «tecelli» ettiğine inanan mutasavvıflar birbirlerini tanrısal bir gözle görürler. İnsanın insana bakışı, Tanrı'nın kendi kendini görüşü (temaşa) olduğundan, birçok tarikatta bakış nazar kutsal bir davranış olarak nitelenir. Nazar, tanrısal gerçekler karşısında doğan derin bir coşkunluk olduğu için, insanı «hakikatı rabbaniye» denen gerçeklere ulaştırır. Tanrı ile karşı karşıya getirir. (M)

NAZAR veya **NADAR** i. (ar. *nažar* veya *nadar*). *Esk.* Tazelik. (M)

NAZARA. Coğ. Bk. NASIRA.

NAZARAN zf. (ar. *nazar*'dan *nazaran*). Oranla, kıyasla: *Şimdi içinde yaşamaya başladığı âleme nazaran Yusuf pek basit ve biraz sıkıcıydı* (Sabahattin Ali). *Şurası da var ki, hayatımın garip cilveleriyle ben Halit Beye nazaran efkâr-ı umumiyeyi oyalamaya daha müsaittim* (A. H. Tanpınar). || Göre, bakılırsa: *Rivayete nazaran çok zengin imiş* (B. Felek). [M]

NAZARE, Portekiz'de (Leiria idare bölümü) şehir, Estramadura kıyısında; 9 200 nüf. Bu önemli limanda morina balığı gemileri donatılır. (L)

Nazaren okulu (fr. *nazaréen*), adı Nasıra-lı'dan alınan, Overbeck, Cornelius, Schadow, Veit, Schnorr v.d.nin temsil ettikleri alman resim okulu. Bu ressamlar 1812'de Roma'da San İsidoro derneğini kurdular ve ingiliz rafaelöncesi döneminin öncüleri olarak, XIV. ve XV. yy. italyan ressamlarının idealizmini yeniden canlandırmağa çalıştılar. (L)

NAZARET veya **NADARET** i. (ar. *nežâret, nadâret*). *Esk.* Tazelik. || Hoş ve güzel olma. || Parlaklık. (M)

NAZARÎ sıf. (ar. *nazar*'dan *nazarî*). *Esk.* Düşünce veya tasarıda kalıp eylem veya uygulama alanına çıkmamış olan, teorik: *Her şeyi yeniden ve temelden yapmak lâzımdı. Halbuki bütçe, karşılıksız bir paraya dayanan nazarî bir muvazeneden ibaretti* (Ş. S. Aydemir). *Yeni.* Kuramsal. || Bakışla, bakmayle ilgili olan. (M)

NAZARİUS, galya-romalı hatip (IV. yy.). *Konstantinos'a Övgü* adlı bir eseri vardır. (L)

NAZARİYAT çoğl. i. (ar. *nazariyye*'den *nazariyyât*). *Esk.* Nazariyeler, kuramlar: *Kanunları ihtiyaç yapar. Nazariyat yapmaz. Zaman, hadisat, her şeye hâkimdir* (Atatürk). || *İ.* Nazariye, teori: *Nazariyata boğulmakla geçen ömre yazık; / Amelî kıymetidir kıymeti ilmin artık* (M. Â. Ersoy). [M]

NAZARİYATÇI i. (*nazariyat*'dan *nazariyat-çı*). *Esk.* Kuramcı, teorisyen: *Görüyorum ki Efruz Bey, dedi, siz de bütün iddianıza rağmen bir «nazariyatçı»sınız* (Ömer Seyfeddin). [M]

Nazariyat-ı Ebediye, Servetifünun şairi Ahmed Reşid Reyin (1870-1956) edebiyat bilgileri üstüne iki ciltlik eseri (1912). [M]

NAZARİYE i. (ar. *nazar*'dan *nazariye*). *Esk.* Kuram, teori: *Bu hususta bize rehber olacak, millî iktisat nazariyeleridir* (Ziya Gökalp). *Bu dünyada herşey bir sebebe, bir nazariyeye, görülür görülmez bir kanuna bağlıdır* (H. R. Gürpınar).

— Mat. Teori. (M)

NAZARLIK i. (*nazar*'dan *nazar-lık*). Göz değmesinden koruduğu inancıyle genellikle çocuklara, bazen de eşya ve hayvana takılan nesne.

— ANSİKL. Folk. *Nazarlık,* eskiden büyük, küçük herkese kötü güçlerin etkisinden korunmak için takılırdı. Sonraları kendilerini koruyamayacak olan güçsüzlere, çocuklara da takılmağa başlandı.

Nazarlık, iyi süt veren bir ineğe, besili bir danaya, yarış atına, taya, köpeğe, kediye de takılır. Hayvanlarda genellikle gök boncuktan bir kolye halinde bulundurulur. Bu kolyenin tam orta yerine, bazen gök boncuktan veya sarı madenden bir yürek konur. Nazara gelmesinden korkulan bitkilere, özellikle meyve ağaçlarına ve tarlaların uygun görülen yerlerine, hayvanların kuru kafa kemikleri asılır. Balkonlarda, cumbalarda, pencere önlerinde saksılar, teneke kutular içinde yetiştirilen karanfil, fesleğen, ıtır gibi çiçeklerin nazardan korunmaları için küçük değnekler üzerine ters geçirilmiş yumurta kabukları yerleştirilir. Yapılara da, at nalı, kuru diken, sarmısak, çocuk pabucu v.b. nazarlık olarak asılır. Büyük şehir evlerinin, konakların cihannümalarının, cumbalarının üzerine ve saçak altına yerleştirilen, camekânlı «Maşallah», «Yahafız» levhaları o evi yangından, zelzeleden, kötülüklerden koruyan birer nazarlık niteliğindedir. Nazarlık yapısında genellikle: 1. gök boncuk; 2. altından maşallah yazısı; 3. akik; 4. kurt dişi (gümüş bir sapa geçirilir); 5. tosbağa gözeği; 6. yedi gözlü boncuk; 7. tazı boncuğu (bir çeşit deniz kabuğu); 8. çakıllı mercan; 9. bir kese içinde çörek otu; 10. hurma çekirdeği, hurma çekirdeğinden yapılmış küçük nalınlar kullanılırdı. (M)

NAZC i. (ar. *nažc*). *Esk.* Olma, olgunlaşma, yetişme. || Bülûğa erme. || Pişme, kıvama gelme. || *Nazc-ı kabl-el-vakt,* vaktinden önce bülûğa erme. (M)

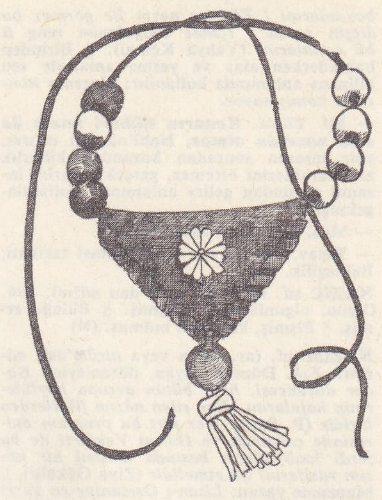

muskalı **nazarlık**

NAZCA, Güney Peru'da (Ica idare bölgesi) köy; 2 200 nüf. Kumullarla çevrili zengin bir vahanın ortasında faal ticaret merkezi. Nazca, kolomböncesi medeniyet merkezlerinden birinin yerinde kurulmuştur. Bulunan seramikler çok önemlidir: basit biçimli, pek az şekillendirilmiş ama çok renkli zengin süslemeleri olan vazolar. Başlangıçta gerçekçi bir üslûpla işlenen bitkiler, özellikle de hayvanlar (kuşlar, lamalar, köpekler, yılanlar, balıklar, canavarlar) sonradan stilize edilmiştir. (L)

NAZDAR sıf. (fars. *nāz* ve *-dār*'dan *nāz-dār*). *Esk.* Nazlı.

◆ **İ.** Bot. *Esk.* Bir lâle türü. (M)

NAZENDE sıf. (fars. *nāz* ve *-ende,* eden, yapan'dan *nāz-ende*). *Esk.* Naz eden, nazlanan, nazlı: *Değil kâbusun artık, devr-i devlet intihabındır / Gel ey nazende hürriyet ki canlar ferş-i rahındır* (M. Â. Ersoy). *Cihan ârâyiş-i ezhar-ı gülzar ile nazende / Zemin feyz-i letafetle sipihre imtinan üzre* (Nef'i). || *İ.* Sevgili. || *Nazende-i tannaz,* alaycı, nazlı, güzel.

— Bot. *Esk. Nazende-âl,* ünlü bir lâle türü. (M)

NAZENİN sıf. (fars. *nāzenīn*). *Esk.* Cilveli, nazlı, işveli, oynak, hoş: *Gâh olur ince, nazenin bir ses, / Leyl içinde sürüklenir inler* (Cenab Şahabeddin). || Nazlı yetiştirilmiş, şımarık: *Bir sandalyeye oturacağı zaman pantolonunu parmaklarının ucuyle diz kapaklarından tutup yukarı çeken nazlı ve nazenin kuzeninin ağaca çıkmak istemesine gel de gülme* (R. N. Güntekin). || Yapısı ince, narin: *Gerer beyaz kuğular nazenin*

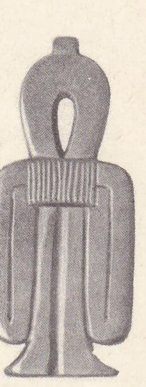

Esi düğümü
Louvre müzesi, Paris

mısır **nazarlıkları**

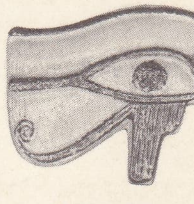

Oudjat gözü
Louvre müzesi, Paris

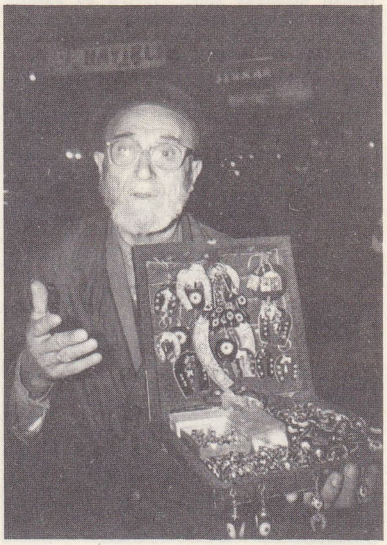

nazarlık satıcısı

NAZCA
insan başı şeklinde küp,
Cummings müzesi,
Chicago

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

boyunlarını / Füsun-ı nevm ile görmez bu âteşin ravza / İçinde dalgalanan reng ü bû oyunlarını (Yahya Kemal). || Birinden bahsederken alay ve yerme amacıyle «şu bilinen» anlamında kullanılır: *Nazenin kimseyle konuşmuyor.*

— ED. TELM. ***Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz,*** Nabi'nin bu mısraı, «bir insanın sonradan kazandığı kibarlık asıl karakterini örtemez, gerçek kibarlık insanın soyundan gelir» anlamında kullanılagelmiştir.

— Mus. *Esk.* Bir makam adı.

— Tasav. *Tarik-i nazenin,* bektaşî tarikati, Bektaşilik. (M)

NAZIC sıf. ve i. (ar. *nażc*'dan *nāżıc*). *Esk.* Olgun, olgunlaşmış, yetişmiş. || Büluğa ermiş. || Pişmiş, kıvamını bulmuş. (M)

NÂZIM sıf. (ar. *nazm* veya *nizām*'dan *nāżım*). *Esk.* Düzene koyan, düzenleyici: *Kader düşüncesi, hâlâ bütün avrupa köylülerinin kafalarını idare eden nâzım fikirlerden biridir* (P. Safa). *Her fert bu program dairesinde çalışmalı ve İktisat Vekâleti de bu ferdî faaliyetlerin başında umumî bir nâzım vazifesini ifa etmelidir* (Ziya Gökalp). || Manzume yazan: *Lisan-ı Osmaniye en güzel hizmet eyleyenlerden biri, Mevlid-i Nebevî nâzımı Bursa'lı Süleyman Efendi'dir* (Cevdet Paşa). || İ. Erkek adı. || *Nâzım-ı menâzım-ı umur-ı cumhur,* halkın işlerini düzenleyen.

— Denizc. *Nâzım gemi,* seyir halinde birden fazla gemiden en öndekine verilen ad. || *Nâzımı hava,* torpilin atılabilmesi için, basınçlı hava haznesindeki havayı torpil kovanına ileten düzen. || *Nâzımı umk mekanizması,* torpili istenilen derinlikte seyrettiren düzen.

— Fiz. *Esk.* Düzengeç.

— Mat. *Esk.* Normal.

— Muh. *Nâzım hesap.* Bk. HESAP.

— Şehirc. *Nâzım plan,* bir şehrin bütün bayındırlık işlerinde göz önünde tutulmak üzere hazırlanmış plan.

— ANSİKL. Şehirc. *Nâzım plan*'lar, şehrin o günkü durumunu gösteren şehir haritalarına ve bir rapora dayanılarak hazırlanır. Şehrin sanayi, ticaret, oturma ve yeşil saha bölgelerini, iskân bakımından yoğun veya seyrek, iskâna elverişli veya elverişsiz olan veya iskâna izin verilmeyen yerlerini, topografik özelliklerini, ulaşım imkânlarını ve benzeri ayrıntıları göstermek üzere arazi bölümlerinin kullanılış şekillerini tespit eder.

◆ **Nâzımane** zf. *Esk.* Nâzım'a yakışacak biçimde.

◆ **Nâzıme** veya **nâzıma** sıf. *Esk.* Nâzım'ın dişili. || İ. Kadın adı. (Bugün *Nazime.*)

◆ **Nâzımîn** çoğl. i. *Esk.* Düzene koyan kimseler. (M)

NAZIM veya **NAZM** i. (ar. *nazm*). Mısralardan meydana gelen, vezinli ve kafiyeli anlatım biçimi: *Biraz dinleyip sonra, «Bak, der zarif, / Sizin nesriniz, nazmınızdan latif!»* (M. Â. Ersoy). *Nazım tekniği bakımından usta olan Seyranî, yalnız iç duyguları dile getiren bir âşık değildir* (Cahit Öztelli). *O mümkün değil nazmın musikî hareketini anlıyamıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [*Zt.* NESİR. *Yeni.* KOŞUK.] || Vezin, kafiye ve belli biçimler kullanarak, ahenkli ve etkili söz söyleme usulü. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Sıra, tertip, düzen. || *Nazm etmek* (veya *eylemek*), manzum olarak yazmak veya söylemek: *Bir şairin nazm ettiği drama güzel bir başlangıç bulmuş olması kabilinden bir sevinçle o geceyi geçirir* (H. R. Gürpınar). || *Serbest nazım,* vezin ve kafiyeye kesinlikle bağlı kalınmayarak yazılan nazım türü: *Böyle bir «fayda» karşısında serbest nazım düşmanlığı mı kalır?* (N. Ataç).

— *Esk. Nazm-ı cihangir,* dünyaca tanınmış, dünyayı tutmuş şiir. || *Nazm-ı garrâ,* parlak nazım.

— ANSİKL. Ed. *Nazım* sanatında hece sayısı, durak, kafiyeler, ses karşılaşmaları (ses düşmesi, ses boşluğu), mısraların bentler ve manzumeler halinde düzenlenmesi gibi mısralama kuralları önem taşır. Bir manzume meydana getirmek için nazımın dayandığı bütün fonetik kurallar yeterli sayılsa da, bu her zaman şiirin meydana gelmesi demek değildir. (Bk. ŞİİR.) Nesirden çok önce doğup geliştiği bilinen nazım, müzikle birlikte duygusal bir etki, dinleyicilerde ses güzelliğinin sağladığı ortak bir duyarlık yaratmayı amaç edinir. Belli ölçülerdeki satırların akılda tutulması, kolayca hatırlanması mümkün olur; kafiyelerin yardımıyle çağrışım çabuklukları sağlanır; mısraların belli kümeler halinde birikimi, söze unutulmaz bir biçim verir. Nazımdaki en küçük birim, *mısra**'dır; mısra, tam bir anlam taşımayabilir; bu yüzden çeşitli dönemlerde bir nazım cümlesinin tamamlanması için çeşitli nazım birimleri kullanıldı. Divan edebiyatında genellikle kullanılan nazım birimi *beyit*'tir. Beyit, aynı vezinle yazılan, kafiyeli olması şart sayılmayan, anlam bakımından birbirini tamamlayan art arda gelen iki mısradır. Nazımda amaç, kelimelerin yan yana gelişlerinden doğan uyuşum güzelliklerini bir veznin sistemine bağlayarak alışılmış biçimler sağlamak; söze en etkili, en güzel, en ahenkli yapısını kazandırarak anlamı güçlü bir müzik değeriyle desteklemektir. Nazımda ahengin, vezin, kâfiye, nazım şekli gibi unsurların başa geçmesi, dil bilgisi kurullarının gereklerini arka plana itebilir.

Türk halk şiirinde nazım biriminin değişmez şekli *dörtlük*'tür. Anlamın bütünü ancak dört mısralık bir kümenin sonunda tamamlanır. Ancak, ezgi eşliğinde söylenen dörtlüklerin bütün mısraları anlam bakımından aynı değerde olmayabilir. Özellikle mani* gibi anonim türlerde ilk iki mısranın rastgele bir giriş, bir tasvir, şiirin aslıyle ilgisiz görünen bir tablo oluşuna karşılık son iki mısrada asıl anlam verilir. Tanzimattan sonra gelişen yeni türk şiirinde, mısra asıl birim olmağa başladı ve nazım cümleleri şairin istediği kadar uzayan yapılarıyle birkaç mısraya yayılabildi.

◆ **Nazmen** zf. *Esk.* Manzum olarak. *Zt.* NESREN. (M)

NÂZIM, türk bestecisi ve kanunî (İstanbul 1884-ay.y. 1920). Bir kaza sonucu kör oldu. Koska Kör ve Dilsizler okulunda okudu. Üsküdarlı Hasan Beyden musiki dersleri aldı. Kısa zamanda, türk musikisinin bütün inceliklerini kavradı. Musikii Osmanî ve Dârüttalimi Musiki cemiyetlerinde çalışarak birçok öğrenci yetiştirdi ve eser besteledi. (M)

NÂZIM Doktor, türk siyaset adamı (Selânik 1870-İzmir 1926). İttihat ve Terakki'nin kurucularından. Tıbbiye'de başlayan öğrenimini Paris'te tamamladı; orada Ahmed* Rıza ile birlikte çalıştı. İttihat ve Terakki'nin çağrısı üzerine Selânik'e döndü (1907). Cemiyetin, Selânik ve Paris şubeleri arasında bağlantı sağladı; Anadolu'da da İttihat ve Terakki'nin propagandasını yaptı. Meşrutiyetin ilânından sonra bir süre hükûmete görev almayarak Selânik hastahanesi başhekimi olarak kaldı. İttihat ve Terakki Merkez komitesinin devamlı üyesi ve 1911 yılına kadar da genel sekreteriydi. Bir ara maarif nazırlığı yaptı (ağustos-ekim 1918). Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikastıyle ilgili görülerek asıldı. (M)

NÂZIM FERRUH HÜSEYİN, iran şairi (Herat 1607 -ay.y. 1671). Şah Rıza Sebzevâri'nin oğlu. Bir ara Hindistan'a gitti. Herat beylerbeyinin saray şairi oldu. Daha çok Orta Osya Türklerince beğenilen Nâzım Ferruh'un şiirlerinde, duyguların, tutkuların ağır bastığı görülür. Kolay anlaşılan bir dili vardır. Eserleri: *Divan; Yusuf-ü-Züleyha.* (M)

NÂZIM HİKMET. Bk. RAN (Nâzım Hikmet).

NÂZIM PAŞA, türk kumandanı ve devlet adamı (İstanbul, ? - ay.y. 1913). Harbiyeyi bitirdi. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Edirne'de İkinci ordu kumandanlıyken Kâmil Paşa tarafından, orduda disiplini sağlayacağı ve askerleri siyasetten uzak tutabileceği düşüncesiyle harbiye nazırlığına getirilmek istendi; bu hareket İttihat ve Terakki tarafından iyi karşılanmadığı için Kâmil Paşa kabinesi düşürüldü. Nâzım Paşa önce Bağdat valiliğine, sonra da Hassa ordusu kumandanlığına tayin edildi. Balkan savaşı sırasında yeniden harbiye nazırı oldu. Balkan savaşının kaybedilmesini İttihat ve Terakki, Nâzım Paşanın idaresine yükledi. Babıâli* baskınında öldürüldü. (M)

NÂZIM PAŞA (Hüseyin), türk devlet adamı ve yazarı (İstanbul 1854- ay.y. 1927). *İttihat, Tercümanı Hakikat* ve *Takvimi Vekayi* gazetelerinde yazdı. Zaptiye nazırı oldu (1890). Beyrut, Suriye, Akdeniz adaları, Aydın ve Edirne valiliklerinde bulundu. Tarihî eserleri (*Engizisyon Esrarı; Endülüs*) ve oyunları (*Aleksaniç; Sahum; Hicret*) vardır. (M)

NÂZIM PAŞA (Mehmed), türk yazarı (İstanbul 1840 - ay.y. 1926). Çeşitli memurluklarda ve Diyarbakır, Halep, Konya, Sıvas valiliklerinde bulundu. Selânik'in son valisiydi. Nâzım Hikmet'in (1902-1963) büyükbabasıdır. Mevlevî tarikatındandı. Eserleri: *Yek Azâr* (Bir İncitme); *Nizamü'l-Has Tercemesi* (Özel Düzen Tercümesi); *Ahdi Şehriyarı* (Sultan Andı); *Terceme-i Esrar-i Tevhid* (Tevhid Sırları Tercümesi); *Kerbelâ; Muhâtebe* (Söyleşme). [M]

NAZIR sıf. (ar. *nazar*'dan *nāżır*). *Esk.* Bir yeri gören, yüzü veya cephesi bir yere dönmüş olan, bir yere bakan: *Alman Sefarethanesi civarında, denize ve Boğaziçinin güzelliklerine nazır bir apartımanda otururdu* (Vâ-Nû). *Bahçeye çıktığımızda bize nazır bir konağın üst pencereleri hedef oluyordu* (Ahmed Rasim). || *Nazır-han,* bakarak taklit eden.

◆ İ. *Esk.* Vekil, bakan: *Hükûmetin mukavameti halinde, İngilizler Harbiye nazırını cebren kaldırmak ve bütün hükûmeti iskat etmek cihetine bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek hariç ve gerek dahile karşı, onların emriyle nazırı feda etmek şıkkından daha müsaittir* (Atatürk). || Bir kuruluşun işlerini yürüten yüksek rütbeli memur, müdür.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde bir idare bölümünün veya kurumun başında bulunan görevli. || *Nazırı imaret,* Osmanlı devletinde vakıf imaretlerinin yemekhane yöneticisine verilen ad. || *Nazırı vakf,* Osmanlı devletinde, vakıf kurumlarına bakan görevlilerin başı. (Mütevelli adı verilen vakıf görevlilerinin başında bulunurdu. Vakıflar üstünde tasarruf yetkisi yoktu. Yalnız mütevellilerin vakıf kurallarına göre davranmalarını sağlar, gereğinde onları denetler, işlerine son verilmesi için işlem yapardı.) [M]

NAZİ sıf. ve i. (alm. *na* [tionalso] *zi* [alist]'in kısaltması). Nasyonal sosyalist: *Diğer taraftan, dünyaya yeni bir harbin tohumları ekilmekteydi. 1933'te Almanya'da iktidara gelen naziler, revizyonist ve harpçi bir ruhu Alman halkına aşılıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). [M] ..

Nâziât, *Kur'an*'ın LXXVII. suresi. 46 Ayettir, Mekke'de indirildi. Kıyamet günü suçluların ceza, müminlerin mükâfat göreceklerini bildirir. Firavunun hak dinini yaymakla görevlendirilen Musa peygambere karşı çıktığını, onun bir büyücü, bir yalancı olduğunu ileri sürerek Allah'ın varlığına, Musa'nın peygamberliğine inanmadığını açıklar. Dünya varlığına bağlanarak ahreti unutanların cehenneme atılacaklarını, kendini dünya bağlarından sıyırarak tanrı yo-

NAZİF DEDE
(Niyazi Sayın koleksiyonu)

Foto. MEYDAN

luna düşenlerin ise cennette mutluluğa kavuşacaklarını anlatır. (M)

NAZİF sıf. (ar. *nezâfet*'ten *nazîf*). *Esk.* Temiz: *Doğduğu vakit dahi nazif ve pak idi ve sünnetli ve göbeği kesik olarak doğmuştu* (Cevdet Paşa). || Zarif, muntazam, güzel. || **İ.** Erkek adı.

◆ **Nazife** sıf. *Esk.* Nazif'in dişili. || **İ.** Kadın adı. (M)

NAZİF DEDE (Hasan), türk şairi (Yenişehir 1813-İstanbul 1860). Hadis bilgini. Özel öğrenim gördü. Sonra mevlevî tarikatına girdi. Beşiktaş mevlevîhanesi şeyhi oldu. Şiirlerinde tasavvuf kavramlarının geniş bir yer kapladığı görülür. Tasavvuf konularıyle de uğraşan Nazif Dede'nin *Divan*'ından başka *Tarifü'l - Sülûk* (Tarikata Girme Yollarının Tanımı) adlı bir eseri vardır. (M)

NAZİF EFENDİ, türk hattatı (Rusçuk 1846-İstanbul 1913). İstanbul'a geldikten sonra Enderunî Hümayun'a girdi. Önce Şefik Beyden sülüs ve nesih, sonra Sami Efendiden celî, tâlik, divanî ve tuğra meşk etti. Hat sanatında büyük bir ün kazandı. Kütüphanelerde ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır. (M)

NAZİF PAŞA (Ahmed). Bk. AHMED NAZİF PAŞA.

NAZİK sıf. (fars. *nâzük*'ten). Başkalarında hoşnutsuzluk uyandırmama isteğiyle son derece terbiyeli bir şekilde konuşan, davranan (kimse): *Bilhassa Rabia'nın onun ne kadar terbiyeli, kendine hâkim, kadınlara karşı nazik olduğunu dikkat etmesini istiyordu* (H. E. Adıvar). *Nazik bir adam.* || İnce yapılı, narin: *Meles gömlek geymiş vücudu nazik / Kollarını sıkmış altun bilezik* (Karacoğlan). *Hele elleri, kadın elleri kadar nazik ve küçüktü* (R. N. Güntekin). || Dikkat, özen gösterilmezse kırılabilen, bozulabilen: *Nazik bir âlet.* || Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde kötü sonuçlara yol açabilecek durumda olan, güç: *Nazik bir durum.* || Dikkat isteyen, özen gerektiren: *Zalim bir hükümdarın Zaptiye Nazırı sıfatıyle vazifesi hem müşkül hem de naziktir* (H. E. Adıvar).

— *Esk. Nazik-beden* (veya *nazik-vücut*), yapısı, vücudu ince, nazik olan. || *Nazik-eda*, davranışları saygılı ve terbiyeli olan. || *Nazik-endam*, yapısı güzel, ölçülü olan. || *Nazik-güzin* (veya *nazik-ter*), çok aşırı nazik olan: *O âfetin kadd-i naziklerine sarf edelim / Ne mertebe suhan-ı nazikânemiz var ise* (Nabi). || *Nazik-hayalân* («Tanrı'nın yarattıklarını düşünenler»), filozoflar. Şairler. || *Nazik hulk* (veya *nazik-mizaç*), yaradılışça, huyca ince, nazik olan. ||*Naziktеn*, yapısı güzel, ölçülü olan. || *Nazik-terîn*, çok, aşırı nazik.

◆ **Nazikî** i. *Esk.* Naziklik. (M)

NAZİKÂNE zf. ve sıf. (fars. *nâzük*'ten *nâzük-âne* > *nâzikâne*). *Esk.* Nazikçe, nezaketle, incelikle, terbiyeli ve saygılı olarak: *Tenha bir mahalde durdular. Kendisi oturduğu halde zevci nazikâne selâmlarla geri geri çekilerek çıktı* (Ahmed Rasim). [M]

NAZİK gölü, Van gölü kıyısındaki Ahlat kasabasının 20 km kuzeybatısında göl. 47 km²; yüksl. 1 816 m. Adını, batı kıyısı yakınındaki *Nazik* köyünden alır. (M)

NAZİKLİK i. (*nazik*'ten *nazik-lik*). Nazik olma hali. || Nazikçe davranış: *Onun nazikliği karşısında ezildi. Zt.* KABALIK. (M)

NAZİL sıf. (ar. *nüzül*'den *nâzil*). *Esk.* İnen, inmiş: *Olur âfaka dembedem nazil / Zerre halinde bir yığın ahter* (Tevfik Fikret). || Bir yere konan, konaklayan. || *Nazil olmak*, inmek: *Kırk gün Tûr'da halvet ve ibadet edip vasıtasız olarak Cenab-ı Hakkın kelâmını işitti. İşte o vakit ona Tevrat-ı şerif nazil oldu* (Cevdet Paşa). *Heykel tarafları bu yasağın yalnız Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu zamana ait olduğunu iddia ediyorlardı* (P. Safa). Konaklamak. (M)

NAZİLE i. (ar. *nüzül*'den *nâzile*). *Esk.* Belâ, felâket, talihsizlik. || Kaza. || Gözden düşme. || İnme, nüzul. || Nezle. (M)

NAZİLEŞTİRMEK geçl. f. (*nazi* > *nazileşmek*'ten *nazileş-tir-mek*). Zor kullanarak veya propaganda yoluyle nazi doktrinini kabul ettirmek: *Hitler, Avrupa'yı nazileştirmeğe çalıştı.* (L)

NAZİLLİ, Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi; 45 655 nüf. (1965). Büyük Menderes ovasının kuzey kenarında, Menteşe yöresinden gelen Akçay vâdisinin bu ova ile birleştiği yerin karşısında; yüksl. 86 m. Büyük Menderes ovasını doğu-batı doğrultusunda kesen yollarla (karayolu ve demiryolu) Akçay vâdisini takip ederek güneyden gelen yol, bu şehirde birleşir. Şehir, Yukarı Nazilli ve Aşağı Nazilli olmak üzere iki kesime ayrılır. Demiryolu istasyonu Yukarı Nazilli kesimindedir. 1935'te temeli atılan ve 1937'de Atatürk'ün eliyle işletmeğe açılan *Nazilli Basma fabrikası*, Aşağı Nazilli'nin gelişmesine yol açtı. Şehrin bugün her iki kesiminde 14 mahallesi vardır. — *Nazilli ilçesi*, 665 km², 77 988 nüf. (1970). Tek bucak; 57 köy. İncir; pamuk. (M)

Nazilli Basma Sanayii müessesesi. Bk. SÜMERBANK.

Nazilli Spor kulübü, Nazilli'nin ilk profesyonel futbol takımı (kuruluşu 1967). Forma renkleri siyah-beyazdır. 500 üyesi vardır. Türkiye Üçüncü liginde şampiyon oldu. İkinci ligde oynadıktan sonra tekrar Üçüncü lige düştü. (M)

NAZİM (Yahya), türk şairi ve bestecisi (İstanbul 1651 - ay.y. 1727). Ali Çelebinin oğlu. Enderun'da öğrenim gördü. Sesi güzel olduğu için padişah meclislerinde besteler okudu. Naat türünde eserler yazdı. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

NAZİMÂ BEY. Bk. NAZIMÂ.

NAZİMİYE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili) ilçe merkezi; 1 547 nüf. (1970). Boncuk dağının güneybatı eteklerinde; yüksl. 1 550 m. İl merkezine 36 km uzaklıktadır. Tunceli ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Nazimiye ilçesi*, 553 km²; 12 936 nüf. (1970). Merkez, Büyükyurt ve Dallıbahçe bucakları; 32 köy. Hayvancılık ve tarım. (M)

NAZİR sıf. (ar. *nażar*, tazelik'ten *nażir*). *Esk.* Taze. (M)

NAZİR sıf. (ar. *nazar*'dan *nazîr*). *Esk.* Benzer, eş, örnek: *Sakın onlar gibi gaflet etmeyin, onların yoluna gitmeyin. Her şey fanidir. Bâki ancak Cenâb-ı Haktır ki birdir, şerik ve naziri yoktur* (Cevdet Paşa). *Bazan «geçen sene, sünbül zamanları» görmüş olduğumuz bir perçemin nazirini gördük* (A. Ş. Hisar). *Nigâh-ı mestinizi ref'edin semavata / Nazir olur mu bakın afitab hüsnünüze* (Abdülhak Hâmid). || *Binazir*, benzeri olmayan, eşsiz.

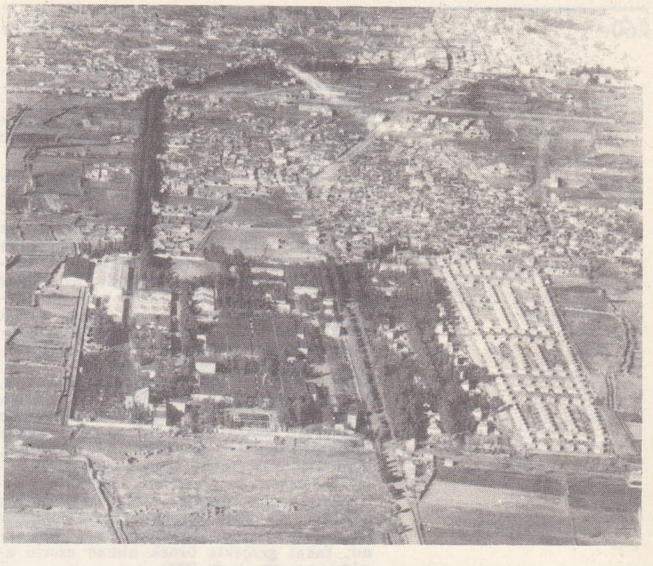

NAZİLLİ havadan görünüş

— Ast. *Esk.* Ayakucu. || *Nazir-i evc*, en yüksek noktanın ayakucu, alt apsis. || *Nazir-i şems*, güneşin yerinin karşıtı olan tutulum noktası.

— Mat. Bir dairede bir başkasına karşıt olan nokta. (M)

NAZİR, Medine'de yahudi kabilesi. Romalıların baskısı sonunda bilinmeyen bir tarihte Filistin'den Yesrib'e (Medine) gelerek El-Nazîr dağına yerleştiler. Bu yüzden Nazîr adını aldılar. Arap adları taşırlar, fakat ayrı bir lehçe kullanırlardı. Tarım, fazicilik, silâh ve mücevherat ticaretiyle zengin oldular. 622'de Hz. Muhammed ile «Medine'nin temel kanunu» olarak tanınan antlaşmayı imzaladılar. Uhud savaşından (625) önce Hz. Muhammed'in düşmanı Ebu Süfyan ile bir anlaşma yaptılar ve Medine'deki müslümanların da ödedikleri para cezasını vermekte zorluk çıkardılar. Hz. Muhammed, bunlardan on beş gün içinde bütün mallarını alarak şehri terk etmelerini istedi. Kabile, şehri terke karar verdiği sırada Münafıkunun başında bulunan Abdullah bin Ubeyy el-Hazrecî, yardım edeceğini söyleyerek direnmeğe zorladı. Kabile, reisleri Huyey'in başkanlığında müslümanlara karşı on dört gün dayanabildi. Hz. Muhammed ile ile yeniden yapılan antlaşma sonunda Yahudiler, silâhları ve gayrımenkul malları dışında ancak develere yükleyebilecekleri eşya ile şehri terke zorlandılar. Bir kısmı Suriye'ye, bir kısmı da Hayber'e gitti. (M)

NAZİRE i. (ar. *nazîr*'den *nazîre*). *Esk* Bir davranış, söz v.b.ne karşılık olarak ya-

NAZİLLİ genel görünüş

NAZİLLİ ana kanalın Yamalak köyü içinden görünüşü

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

pılan davranış, söz v.b. karşılık, örnek. || *Nazire yapmak,* bir davranış, söz v.b.ye benzeriyle karşılık vermek.

— Ed. *Esk.* Hem biçim hem öz bakımından başka bir şiire benzetilerek yazılmış şiir: *Eyledin lûtf ile bir böyle kaside telif / Ki nazire diyemez bir yere gelse şuara* (Nef'i). [Bk. ANSIKL.] || *Nazire-gû,* nazire söyleyen.

— ANSIKL. Bir eseri gülünç göstermek, yazarını hicvetmek için o eserin havasını bozarak komik unsurlar ekleme (parodi), edebî *nazire* türünden ayrılır. Edebî nazire basit bir üslûp alıştırması da olabilir ve yapanın yeteneğini ortaya çıkarır. (La Bruyère'in *Caracteres* adlı eserinde Montaigne için yazdığı bir nazire vardır.) Divan edebiyatında, başka bir şairin eserini örnek alarak aynı ölçü ve kafiye ile nazire yazılması geleneği yaygındı. Nazire geleneği, türk edebiyatına iran şiirinden geçti. Divan şairleri nazireyi, bir özenti olmaktan çok, beğendikleri başka bir şairin eserini aşma veya onunla eş güçte olduklarını gösterme sayıyordu. Nazire, daha çok gazel ve kaside türündeki şiirlere yazılırdı. Aynı konuyu, aynı ölçülerle, fakat değişik açıdan ele alarak işleyen bazı eserlere (özellikle mesnevîler) nazire diyenler varsa da bu doğru değildir. Bu türlü eserlerde ortak temalar birbirine benzeyen şekiller içinde ele alınır, fakat gerçekte örnek alınan eserin aşılmasına çalışılırdı. (ML)

NAZIR İBRAHİM EFENDİ, türk şairi ve bilgini (Edirne ? - ay.y. 1774). Doğduğu yerde medrese öğrenimi gördü. Sonra kadılık mesleğine geçti. Görevli olarak bulunduğu sürece din, özellikle hadis konuları üstünde çalıştı. Eserleri: *Risale-i Ehadis-i Kudsiye* (Kudsî Hadisler Risalesi); *Risale-i Erbain alâ Kelimeteyn* (İki Kelime Hakkında Kırk Risale); *Risale-i Hadis-i Erbain-i Selasiye* (Üç Kırk Hadis Risalesi); *Terceme-i Risale-i Etvar-ı Seba* (Yedi Tutum Risalesi Tercümesi); *İnsanname; Manzume-i Ahlâkiye* (Ahlakî Manzume); *Tuhfe-i Gülşeniye* (Gülşenî Armağanı); *Camiül Mucizat* (Mucizeler Dergisi); *Muhtasar Tarih-i Osmanî* (Kısa Osmanlı Tarihi); *Divan.* (M)

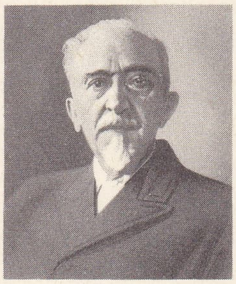

Vladimir NAZOR

NAZİZM i. (fr. *nazisme*'den). Bk. NASYONAL SOSYALİZM.

NAZLANMAK geçz. f. (*naz*'dan *naz-la-n-mak*). Kendini ağıra satmak için yapmacıklı davranmak, işve yapmak: *Özdemir'le doğru evlerine gittiler. Nevin nazlanmadı bile* (S. F. Abasıyanık). || Bir şeyi istediği halde yalvartmak amacıyle kabul etmemek: *Akbaba için yazı istedim. Hiç nazlanmadan kabul etti* (Y. Z. Ortaç). [M]

NAZLAŞ bls. i. (*nazlı* ve *aş*'tan). Mutf. Dövülmüş pirincin şekerli suda haşlanmasıyle yapılan tatlı. (M)

NAZLI sıf. (*naz*'dan *naz-lı*). Kendini ağıra satmak, beğendirmek amacıyle yapmacıklı davranan: *Çok nazlı bir kadın.* || Değer verilen, sevgili: *Al yanaktan kırmızı gül dererken / Felek beni nazlı yardan ayırdı* (Pir Sultan Abdal). || Nazik, özen isteyen: *Sen ey, melun hayvan nasıl yedin / Benim rüzgâr bilmeyen nazlı çiçeklerimi* (F. H. Dağlarca).

◆ **Nazlılık** i. Nazlı olma hali. (M)

NAZLI HANIM, mısırlı prenses (Rumeli 1800-İstanbul 1860). Mısır hıdivi Mehmed Ali Paşanın kızı. Defterdar Mehmed Beyle evlendi. Kocası ölünce inzivaya çekildi; devlet işleriyle uğraşarak babasına yardım etti (1835). Büyük bir itibarı vardı. Mehmed Ali Paşanın ölümü üzerine, Hıdiv ailesinin mallarının Abbas Paşa tarafından müsadere edilmesinden sonra İstanbul'a yerleşti (1849). [M]

NAZM i. Bk. NAZIM.

NAZMÎ sıf. (ar. *nazm*'dan *nazmî*). *Esk.* Nazımla ilgili olan. || İ. Erkek adı. (Bugün *Nazmi.*)

◆ **Nazmiyat** çoğl. i. *Esk.* Manzum yazılar.

◆ **Nazmiye** sıf. *Esk.* Nazmî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

Amedeo NAZZARİ

NAZMÎ (Şeyh Mehmed), türk şairi (İstanbul 1623-ay.y. 1701). Sonradan İstanbul'a yerleşen trabzonlu bir ailedendir. Özel öğrenim gördü. Kendini tasavvufa verdi. Halvetî tarikatına girdi. Yavaşça zaviyesi şeyhi, Şehremini camii imamı oldu. Şiirlerinde din ve tasavvuf konuları geniş ölçüde yer tutar. Tıflî, Bahaî gibi şairlerin etkisi altında kaldı. Eserleri: *Divan; Miyarül-Tarika* (Yol Kılavuzu); *Hediyetü'l-İhvan* (Kardeşler Armağanı); *Evvâr-ı Seb'a* (Yedi Tutum). [M]

NAZMİ AHMED EFENDİ, türk devlet adamı (XVII. yy. sonları). Divan kâtipliğinden yetişti. Beylikçi, sonra reisülküttap oldu (1687). Ertesi yıl azledildi. Bir süre sonra defter emini oldu. (M)

NAZMİ Edirneli. Bk. EDİRNELİ NAZMI (asıl adı *Mehmed*).

NAZMİ EFENDİ (İsmail), türk şair ve mutasavvıfı (Kandiye 1829-ay.y. 1901). Kandiyeli bektaşî şeyhi Mustafa Baba'dan el aldı. Kendisini tasavvufa verdi. Şiirlerinde bektaşî inançları, Ali ve evlâdına karşı duyulan sevgi geniş bir yer tutar, bir *Divan*'ı vardır. (M)

Nazmitekkesi mescidi veya **Yavaşçamehmedağa mescidi,** İstanbul'da Şehremini'de, Baruthane caddesinde mescit. Çavuşbaşı Yavaşça Şahin tarafından yaptırıldı (XVI. yy.). Önce zaviyenin tevhidhanesi olarak inşa edildi; sonra şeyh Nazmi Efendi tarafından bir mimber eklendi. Defterdar Atıf Mustafa Efendi, tevhidhaneyi yıktırarak mescit durumuna getirdi. (M)

NAZMİZADE HÜSEYİN (Murtaza, — denir), türk tarihçisi (öl. Bağdat 1721). Medrese öğrenimi gördü, sonra Bağdat hazinei maliye ruznameci vekili oldu. Tarih konularını işledi. Eserleri: *Gülşen-i Hulefâ* (Halifelerin Gülbahçesi); *Terceme-i Tarih-i Timur* (Timur Tarihi Tercümesi); *Şerh-i Kaside-i Frezdek* (Frezdek Kasidesi Şerhi); *Tezkire-i Evliya'yı Bağdat* (Bağdat Velileri Tezkiresi); *Divan; Terceme-i Kabusname* (Kabusname Tercümesi). [M]

NAZMİ ZİYA. Bk. GÜRAN (Nazmi Ziya).

NAZOR (Vladimir), hırvat yazarı (Postire, Braç adası 1876-Zagreb 1949). Çeşitli öğretim görevlerinde bulunduktan sonra İkinci Dünya savaşında partizanlara katıldı ve daha sonra Hırvatistan Halk Cumhuriyeti prezidyum başkanlığına seçildi. Homeros ve italyan edebiyatı üstüne geniş bilgisi olan Nazor, ilhamını tabiattan alırdı. Çeşitli eserler yazdı: *Lirika* (Lirik) [1910]; *Zagrebaçke Novele* (Zagreb Hikâyeleri) [1942]; *Hrvatski Kraljevi* (Hırvat Kralları) [1912]; *Medvjed Brundo* (Ayı Brundo) [epik şiirler, 1915]; *Veli Joze* (1908); *Stoimena* (1916). Ayrıca elliye yakın tercümesi vardır. Hırvat edebiyatının en orijinal yazarlarından sayılır. (L)

NAZPERVER bls. sıf. (fars. *nāz* ve *perver*'den *nāz-perver*). *Esk.* Naz eden, nazlı.

◆ **Nazperverane** zf. *Esk.* Naz eder, nazlanır gibi.

◆ **Nazperverd** veya **nazperverde** bls. sıf. *Esk.* Nazlı olarak büyütülmüş, nazlı.

◆ **Nazperverî** bls. i. *Esk.* Nazlı olma hali, nazlılık. (M)

NAZRA veya **NAZRE** i. (ar. *nazar*'dan *nazre*). *Esk.* Bir tek bakış. || *Nazra-gâh,* bakış yeri; bakılan, görülen yer. Göz önü. || *Nazra-künan,* bakarak, seyrederek. || *Nazra-i hayran,* hayran bakış. || *Nazra-i mahmur,* mahmur bakış: *Ey nazra-i mahmur-i semavi / Zulmetlere matuf olamazsın* (Tevfik Fikret). || *Nazra-i münacat,* yakaran bakış. || *Nazra-i nefrin,* lânetleyen bakış. || *Nazra-i perişan,* perişan bakış. || *Nazra-i şefkat,* şefkatli bakış. || *Nazra-i şûm,* uğursuz bakış. (M)

NAZRET veya **NADRET** i. (ar. *nażret* veya *nadret*). *Esk.* Tazelik, yeşillik, canlılık. || Yüzdeki neşe, canlılık. || Sevinç, neşe. (M)

NAZZAM (İbrahim bin Seyyar), arap bilgini (Basra ? - Bağdat 835). Şiir, mantık, dil ve kelâm konularında çalıştı. Abbasîler çağının ünlü bilginlerinden Ebül Huzeyl'in derslerine, özel toplantılarına katıldı. Sonra ayrı bir mektep açtı. İslâm düşüncesinin felsefeyle bağdaşması konusunda çalıştı. İslâm dininin ana ilkelerine karşı çıkan maddeci görüş (dehriye) ile sürekli tartışmalara girişti. Basra'da hocası Ebül Huzeyl'in Mani'ciliğe karşı açtığı «cedel»i sürdürdü. Yunan felsefesinin görüşlerine karşı islâm dinine dayanan düşünceleri savundu. Bir kelâmcı olan Nazzâm, Kur'an'ın tevhid inancına aşırı ölçüde bağlıdır. Kur'an ve islâm dini dışında bir ahlâk kaynağı tanımaz. Zamanla, düşünceleri, islâm dini konusunda ortaya attığı görüşler, kendinden sonra gelenler tarafından değiştirildiği için bir ara İslâmlığa karşı çıkmakla suçlandırıldı. Nazzâm'ın yazıları kayboldu. Ancak Câhiz'in eserlerinde, bu yazılardan kalan bölümler vardır. (M)

NAZZARİ (Salvatore Amedeo BUFFA, **Amedeo** — denir), italyan oyuncusu (Cagliari 1907). İlk defa 1927'de sahneye çıktı. Sinema dünyasına ikinci filmi *Cavalleria* (Süvari) [1936] ile kendini kabul ettirdi. Töre filimleri (*Caravaggio,* 1941; *La Cena delle Beffe,* 1941), savaş filimleri (*Luciano Serra, Pilota* [Pilot Luciano Serra], 1938; *Bengasi* [Bingazi], 1942), halk oyunları (*Montevergine,* 1939), komedileri (*Assenza İngiustificata,* 1939; *Centomila Dollari* [Yüz Bin Dolar], 1940) ile çağının en sevilen oyuncusu oldu. Savaştan sonra gerçekçi sinemada (*Il Bandito* [Haydut], 1946; *Processo alla Città* [Şehirde Duruşma], 1957) ve Yvonne Sanson ile oynadığı dramlarda (*Catene* [Zincirler], 1950; *Figli di Nessuno* [Hiç Kimsenin Çocukları], 1951) büyük bir başarı elde etti. Daha sonraki filimleri içinde en ünlüsü Fellini yönetiminde çevirdiği *Le Notti di Cabiria*'dır (Cabiria Geceleri) [1956]. (M)

Nb, *niyobyum*'un (veya *kolombiyum*'un) kimyasal sembolü. (L)

N.B.C. (*Nuclear, Biological, Chemical*) [Nükleer, Biyolojik, Kimyasal], Ask. Nükleer, biyolojik veya kimyasal silâhları ve bu «özel» silâhlara karşı korunma çarelerini belirtmek için kullanılan kısaltma: *N. B. C. koruma malzemesi.*

N.B.C. subayı, kimya biyolojik ve radyolojik harekâtın planlanmasında birlik kumandanının ve karargâhının özel danışmanına verilen ad. (NBC subayı, bu görevle ilgili birlik karargâh subaylarıyle işbirliği yapmak, ast birliklerin NBC eğitim ve faaliyetlerini kumandan adına takip ve denetlemekten sorumludur. Bu arada ayrıca karargâh içindeki belirli NBC görevlerini de yapmak, yine bu subayın esas görevidir. Birlik karargâhının her kısmı, kendisini ilgilendiren NBC harekâtı ve eğitimini birliğin NBC subayı ile koordine eder. Bu maksatla karargâh personel, istihbarat, harekât, eğitim ve ikmal subayları da, kendi konularında ve çeşitli hizmetlerde NBC subayı ile temas ederek bu işbirliğinin gerçekleşmesini sağlarlar. (ML)

NCHANGA, Zambiya'nın kuzeybatısında kasaba, Kongo sınırı yakınında; 5 300 nüf. Bakır madenleri. (M)

-NCI, -NCİ, -NCU, -NCÜ ek. Sayı isimleri yapmada kulanılan yapım eki: *bir-i-nci, altı-ncı, dokuz-u-ncu, on üç-ü-ncü* v.b. (Ayrıca, *son-u-ncu* kelimesinde de bu ek bulunur.) (M)

— ANSİKL. Ek, başlangıçta *-nç* biçimindeydi ve *ikinci* (eski şekli *iki-nti*) dışında, öteki sayı isimleri bu ekle yapılırdı: *bir-i-nç, iki-nti, üç-ü-nç, tört-ü-nç* v.b. Eski Türkçeden sonra *-nç*'nin sonuna bir *i* sesi eklendi ve Batı Türkçesinde bu biçim yaygınlaştı. Eski Anadolu Türkçesinde *-nçi* ve *-nci* biçimleri kullanıldı. Osmanlıca döneminin sonlarına doğru ekin dört biçimi de kullanılmağa başlandı. (M)

Nd, *neodim*'in kimyasal sembolü. (L)

N'DELE, Merkezî Afrika cumhuriyetinde köy, ülkenin kuzeyinde, muhtar bir idare bölümünün merkezi. — *N'dele idare bölümü,* 17 200 nüf. (L)

NDOLA, Zambiya'da kasaba, Batı ilinin merkezi, Kongo sınırı yakınında; 7 400 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi: kimya, besin ve makine sanayii; bakır rafinerisi. (L)

N'DONGO, Afrika'da krallık; Portekizliler XV. yy.dan beri yönetikleri bu krallığa, kralın unvanından (N'gola) alarak «Angola» adını vermişlerdir. (L)

NE zam. (esk. türk. k.). Hangi şey: *Ne aldınız? Ne gördün? Ne buldun?* || Şart kipiyle birlikte kullanıldığında «herhangi bir şey» anlamına gelir: *Kendi kendine neyi sual etse cevabını içinin bir köşesinde*

Foto. LAROUSSE ; Rizzoli Larousse

buluyordu (N. Araz). *Ne görse satın alır.* || Sıf. Hangi, nasıl: *Onun ne durumda olduğunu bilmiyorum.* || Bazı kelimelerin önüne gelerek onların yokluğunu veya gereksizliğini belirtir: *Ne gam! Ne zahmet!* || Yakınma belirtir: *Bu ne gürültü böyle?* || Herhangi bir konuda aşırılık belirtir: *Ne güzellik!* || Zf. İtiraz belirtisi olarak: *Kapıyı vurmadan odaya ne giriyorsun?* || «Ne kadar, çok fazla» anlamında: *Bakınız benim Beşir'ime, ne güzel değil mi?* (H. Z. Uşaklıgil). *Ne acı! Ne kötü!*

— ÇEŞ. DEY. *Ne âlâ memleket!*, haksızlıkla elde edilen şeyler veya yersiz istekler için kullanılır. || *Ne âlem!*, davranışları yadırganmakla birlikte kendilerine kızılamayan kişiler için söylenir: *Ne âlem çocuk, hiç bir şeyi kendine dert etmiyor.* || *Ne âlemde (olmak)*. Bk. ÂLEM. || *Ne arar* (veya *gezer*), bir yerde veya bir kimsede belirtilen şeyin bulunmadığını anlatır: *İsterdim ki üvey kızım da Zehra'ya benzesin! Ne gezer, şirretin biri çıktı!* (A. H. Tanpınar). *Onda para ne arar?* || *(Burada) Ne arıyor?*, «ne işi var, ne diye duruyor?» anlamında: *Kızınız gece vakti burada ne arıyor? Bu elbiseler bu odada ne arıyor?* || *Ne buyrulur?*, «onun nasıl bir şey olduğunu gördünüz, buna ne diyorsunuz?» anlamında: *Deminkini beğenmediniz, ya bu söze ne buyrulur?* || *Ne çare!*, «bir şey yapılamaz, çare yok» anlamında: *Ne çare ayırdı felek / Kalplerimiz bir olsun* (Şarkı). || *Ne çıkar?*. Bk. ÇIKMAK. || *Ne çiçek olduğunu bilirim*, «onu iyi tanırım» anlamında kulanılır. || *Ne dedim de*, yapılan bir şeyden duyulan pişmanlığı belirtir: *Ne dedim de, onun söylediğini yapmadım.* || *Ne demek?*. Bk. DEMEK. || *Ne demek olsun?*, «öyle şey olur mu?» anlamında kullanılır. || *Ne demeye?*, «niçin?» anlamında: *Ne demeye onunla hâlâ konuşuyorsun?* Hangi anlama: *Sözünü ne demeye getirdi acaba?* || *Ne denli?*, «ne kadar» anlamında: *Ne denli çalışırsa çalışsın, sınıfını geçemiyor.* || *Ne denir?* (veya *ne dersin?*), bir konuda fazla söz söylenemeyeceğini belirtir: *Doğru söze ne denir?* || *Ne de olsa*, bununla beraber, buna rağmen: *Ne de olsa bu konuyu bizden iyi bilir.* || *Ne diye?*, niçin?, hangi sebeple?: *Ne diye aç kalayım? Onlar aç mı kalıyorlar* (M. Ş. Esendal). || *Ne fayda!*. Bk. FAYDA. || *Ne gibi?*, bir şeyin nasıl olduğunu sormak için kullanılır: *Ne gibi bir iş?* || *(...) Ne güne duruyor?*, «[...] varken başka şey gerekmez» anlamında: *Eğer insanın Allah'tan bir dileği olursa, evliyalar ne güne duruyor?* (H. E. Adıvar). *Siz ne güne duruyorsunuz, Hanımefendi?* (S. F. Abasıyanık). || *Ne günlere kaldık!*, içinde bulunulan zaman veya durumdan yakınmak için: *Ne günlere kaldık! Küçücük çocuklar bile sigara içiyor.* || *Ne haber?*, «bir şey biliyor musunuz, havadis var mı?» anlamında: *Sizin memleketten ne haber? Ne haber, nasılsınız?* || *Ne hacet!*, gereksiz, lüzumu yok: *Bir gamlı hazanın seherinde / Israra ne hacet yine bülbül* (Ahmed Hâşim). || *Ne haddine!*. Bk. HAD. || *Ne halde?*, «hangi durumda?» anlamında kullanılır: *O şehir bugün ne haldedir?* || *Ne hali varsa görsün*, [öğüt ve uyarma dinlemeyen kimseler için] «ne yaparsa yapsın, beni ilgilendirmez» anlamında kullanılır. || *Ne halt etmeye. Kaba.* Ne sebeple, hangi niyetle? || *Ne hikmetse?*. Bk. HİKMET. || *Ne idiği* (veya *idüğü*) *belirsiz*, sülâlesi veya kendisi hakkında fazla şey bilinmeyen kimseler için hakaret yollu söylenir. || *Ne kadar?*. Bk. KADAR. || *Ne mene. Halk dili.* Nasıl, ne türlü. || *Ne münasebet!*. Bk. MÜNASEBET. || *Ne olacak*, küçümseme, horlama belirtir: *Ne olacak, huysuzun biri!* || *Ne olduğumu bilemedim*, beklenmeyen bir şeyle karşılaşıldığı zaman duyulan şaşkınlığı belirtmek için söylenir. || *Ne oldum delisi*, sonradan görme: *En hafifi bir şımarık, ne oldum delisi* (R. H. Karay). || *Ne olur* (veya *olursun*), birisinden bir şey istenirken «lûtfen» anlamında kullanılır: *Ne olur, giderken bakkala uğrayıver.* || *Ne olur ne olmaz*, her ihtimale karşı: *Ne olur ne olmaz, gene şemsiyeyi almalı.* || *Ne olursa olsun*, «olanlara aldırmamalı, önemsiz» anlamında: *Ben ona cevap vereyim de sonra ne olursa olsun.* || *(Ona) Ne oluyor?*, onu ilgilendirmez: *Ben istediğimi yaparım, ona ne oluyor?* || *Ne satıyorsun?*. Teklz. «Neden bahsediyorsun, konuştuğun konu ne» anlamında. || *Ne sularda?*, ne durumda? Hangi halde? || *(Ona) Ne şüphe*, şüphesiz. || *Ne var ki*, «fakat, şu da göz önüne alınmalı ki» anlamında. || *Ne var ne yok?*, «yeni haberler var mı?, ne durumdasınız?» anlamında: *Ne var ne yok bakalım ... Ne âlemdesin? İşler nasıl gidiyor* (B. Felek). || *Ne yalan söyleyeyim*, «işin doğrusunu söylemek gerek» anlamında: *Ne yalan söyleyeyim, gayet iyi çalışıyor.* || *Ne yapalım* (*yapayım, yaparsın* veya *yapmalı*), çaresiz kalındığını, elden bir şey gelmeyeceğini belirtir: *Ne yapavım, olan oldu bir kere. Ne yaparsın, ölüme çare yok.* || *Ne yapıp edip* (*yapıp*), her şartta, her durumda: *Ne yapıp edip işi on günde bitir.* || *Neyleyim*, «ne yapabilirim, elden ne gelir» anlamında: *Neyleyim, yiyecek şey bulamadıktan sonra!* (H. C. Yalçın). || *Ne yüzle?*, hiç utanmıyor mu? Ne cesaretle: *O davranışından sonra ne yüzle buraya gelecek?* || *Neden sonra*, gereğinden veya beklenilenden çok sonra. || *Nedir?*, bir şeyin nasıl olduğunu anlamak için «ne» anlamında kullanılır: *Nedir yürek yerine taşıdığın bu kaya?* (F. N. Çamlıbel). || *Nedir ki*, «hangi sebeple» anlamında açıkça anlaşılamayan şeyler için kullanılır. || *Neler*, «ne gibi şeyler» anlamında soru sormak için: *Neler gördün?* «Ne çok şeyler» anlamında: *Hatırıma neler geliyor* (Ahmed Rasim). *Sinema bundan sonra kim bilir daha neler başaracak!* (N. Ataç). || *Neme lâzım* (bütün çekimleriyle kullanılır), «beni ilgilendirmez, bu işe karışıp sorumluluk yüklenemem» anlamında: *Neme lâzım, istediğini yapsın.* «Doğrusunu isterseniz» anlamında: *Yok neme lâzım! Evine bakar! Beni sayar* (Ahmed Rasim). || *Neme lâzımcı*. Bk. NEMELÂZIMCI. || *Nesi* (bütün çekimleriyle kullanılır), «hangi şeyi, hangi tarafı» anlamında: *Bu odanın nesi değişmiş?* (M. Ş. Esendal). «Ne» zamiri bazen insanlar için de kullanılır: *Ahmet Mehmet'in nesi olur? O bizim neyimizdir.* || *Nesi var nesi yok*, birinin servetinin tümünü belirtmek için kullanılır: *Babası nesi var nesi yok, bu kadına bırakmıştı* (Ömer Seyfeddin). || *Neyin* (*nenin*) *nesi?*, «kim oluyor? Kimdir»: *Huda rızası için «ehliyim işin» demesin! / Demiş de olsa, denilsin: «Kuzum, nenin nesisin?»* (M. Â. Ersoy). *İçeri giren adam neyin nesi?* || *Neyse*, «önemi yok, olan oldu» anlamında: *Neyse, bu konu üstünde daha fazla durmayın.* «Çok şükür, bereket versin» anlamında: *Neyse, sizi görebildik.*

◆ Ünl. Şaşkınlık veya kızgınlık belirtmek için kullanılır: *Ne! İmkânı yok! Kabil değil bekleyemem, olmaz* (B. Felek).

— Dil bil. Genitifli çekimi *ne-nin* şeklinde olduğu halde *ne-y-in* şekli de kullanılır; iyelikli çekimleri de iki şekilde yapılır: *nem, nen, nesi, nemiz, neniz, neleri* veya *neyim, neyin, neyi, neyimiz, neyiniz, neleri.* Ne zamiri kendisinden sonra gelen kelimelere geçici veya kalıcı olarak birleşir: *ne ise > neyse; ne eyleyim > neyleyim; ne ile > neyle; ne ara > nere* v.b.

◆ **Ne ..., ne ...** edat 1. Karşılaştırılan unsurların önüne gelerek bazı durumlarda bunların hepsini birden inkâr etmek için «hiç biri» anlamında kullanılır. Farklı cümlelerin önüne gelerek olumlu fiile olumsuzluk anlamı verir: *Göz gezdirdim dört köşeyi aradım / Ne sen var ne ben var bir tane Gaffar* (Âşık Veysel). *Ne yağmur yağdı, ne soğuk oldu.* Fiil, karşılaştırılan iki unsurun arasına girip ortak fiil olursa: *Bundan sonra / Ne mektubunuzu istiyorum / Ne yüzünüzü* (Refik Durbaş). *Beklemek nafile, hâlâ ne gelen var, ne giden!* (M. Â. Ersoy). Fiil, zarf-fiil olarak kullanıldığı zaman: *Ayağı ne yürürken ne otururken acı veriyor.* 2. Bazı durumlarda karşılaşılan unsurlara «hepsi, hem» anlamı katar ve fiil olumsuz olarak kullanılır: *Ne benimle ne onunla arkadaşlık etmiyor. Ne eve ne okula gelmiyor.* Fiil şart kipinde olduğu zaman: *Ne sen ne ben görmeseydik çocuk düşecekti.* Fiilin önüne edat veya zarf gelirse: *Ne seni ne onu yıllarca görmemiştim.* Cümlede karşılaştırılan unsurlardan sonra onların yerine geçebilecek başka bir söz veya kelime varsa: *Ne çarşıya, ne sinemaya, hiç bir yere gidemedim.* Fiil, zarf-fiil olarak kullanılmışsa: *Ne okuma ne de yazmayı bilmediğinden çok güçlük çekti. Ne o ne sen gelmeyince orada işim yok.* 3. Bazı durumlarda fiil olumlu veya olumsuz olabilir: *Ne kaşığı, ne sahanı, ne de ekmeği vardı* (N. Araz). *Kalmamış ruhumuzun ağırlığı / Ne düşmanlık ne zafer!* (F. H. Dağlarca). [Fiil olumsuz olduğu zaman «hem» anlamı taşır.] 4. Sıfat veya sıfat olarak kullanılan bir kelime grubunun başına getirildiğinde inkâr anlamı taşımayıp ikisinin ortalaması olan bir kavramı belirtir: *Ne güzel ne çirkin. Ne iyi ne kötü. Ne sıcak ne soğuk.*

— ÇEŞ. DEY. *Ne altını bırakmak ne üstünü*, bir şeyin veya yerin her tarafını (karıştırmak, dolaşmak v.b.) || *Ne deveyi gördüm ne deveciyi*, herhangi bir konuda hiç bir şey bilinmediğini belirtir. || *Ne kokar ne bulaşır*. Bk. BULAŞMAK. || *Ne od var ne ocak*, aşırı yoksulluğu belirtir. || *Ne sakala minnet ne bıyığa*, bir işi yapmak için başkalarından yardım beklenmemesi, bunu kişinin kendi imkânlarıyle gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmek için kullanılır. || *Ne Şam'ın şekeri ne arabın yüzü*. Bk. ARAP. || *Ne şiş yansın ne kebap*. Bk. ŞİŞ. (M)

Ne, *neon*'un kimyasal sembolü. (L)

NEAERA, *Tibullus'un Elejileri* adlı eserin III. kitabındaki ilk altı bölümünün yazarı Lygdamus'un sözünü ettiği kadın. (L)

NEAGH (LOUGH), Kuzey İrlanda'da göl, Belfast'ın batısında, sularının fazlasını Bann ırmağıyle Atlas okyanusuna akıtır; 396 km². Bir dörtgen biçiminde olan bu geniş göl örtüsü, tektonik çökmeler sonucunda oluşmuştur. (L)

NEAİRA, atinalı saray yosması (M.Ö. IV. yy.). Demosthenes'e mal edilen *Kata Neairas* (Neaira'ya Karşı) adlı savunma nutku sayesinde tanınır. (L)

NEANDER (Iohann), alman ilâhiyatçısı (Göttingen 1789 - Berlin 1850). Yahudiliği bırakarak Protestanlığı kabul etti ve David MENDEL olan adını *Neander* («Yeni insan») olarak değiştirdi. Heidelberg'de (1811) ve Berlin'de (1812) kilise tarihi profesörlüğü yaptı. Eserleri: *Allgemeine Geschichte der Christlichen Religion und Kirche* (Hıritiyan Dininin ve Kilisenin Genel Tarihi) [XV. yy. sonuna kadar, 1824-1845]; *Denkwürden aus der Geschichte des Christentums und des Christlichen Lebens* (Hıristiyanlık ve Hıristiyan Hayatı Tarihinden Önemli Olaylar) [1823-1824]; *Das Leben Jesu* (İsa'nın Hayatı) [1837]. (L)

NEANDERTAL, Düsseldorf'un doğusunda, Düssel havzasında (Almanya, Kuzey Rheinland) bulunan küçük vâdi. *Neandertal kafatası* diye bilinen insan kafatasını Dr. Fuhlrott bu vâdideki bir mağarada (Feldhofer mağarası), 1856'da buldu. *Neandertal insanları*, belirgin özelliklerinden dolayı, zoolojik anlamda ayrı bir tür sayılır; *homo neandertalensis* adı verilen bu tür, daha sonra ortaya çıkan, halen yaşayan, fosil olarak da bulunan *homo sapiens*'ten farklıdır. Neandertal insanları Üst Pleyistosen devrinde yaşamıştır. Bu devir, tarihöncesi araç gereçleri bakımından Yontmataş devrinin ortalarına (Orta Paleolitik) denk gelir; bu devir son buzulların, şiddetli sellerin ve alüvyonların oluştuğu, mağaraları dolduran kitlelerin meydana geldiği uzun bir devirdir; bu devirde iklim soğuk ve nemliydi; kalın postlu hayvanlar ise pek çoktu (mamut, burnu bölmeli gergedan, ren, misk sığırı, dağ keçisi, dağ sıçanı, mavi tilki, köstebek, yaban atı, mağara aslanı v.b.).

Bu devre ait çok iyi saklı kalmış pek çok erkek, kadın ve çocuk iskeleti ele geçmiştir. Çoğu zaman birkaç iskeletin birden bulunduğu önemli yataklar şunlardır: Fransa'da La Chapelle-aux-Saints (Corrèze), Le Moustier (Dordogne), La Ferrassie (Dordogne), La Quina (Charente), Malarnaud (Ariège); Belçika'da Spy, La Naulette; İtalya'da monte Circeo, Saccopastore; İber yarımadasında Cebelütarık; Hırvatistan'da Krapina; Rusya'da Simferopol (Kırım) v.b. Avrupa dışında neandertal insanına Yakındoğu'da (El-Zuttiyeh, Carmel tepesi, Kafzeh dağı) rastlanmıştır. Afrika'da ise biraz değişik bazı fosiller (rodezya insanı, boskop kafatası [Transval]) neandertal insanına bağlanabilir. Türkiye'de An-

talya yakınlarındaki Karain* mağarasında da neandertal insana ait parçalar bulundu.

Bölgeden bölgeye bazı şekil değişikliklerine rastlanır; bu hem neandertal dalının çok uzun süreli yaşayışıyle, hem coğrafya bakımından grupların birbirine olan uzaklığıyle açıklanabilir. Demek ki, neandertal türünün içinde değişik ırklar değil, zaman ve coğrafya bakımından değişik tipler vardır.

Neandertal insanının başlıca özellikleri şunlardır: kalın ve kuvvetli bir vücut, nispeten kısa bir boy (erkeklerde genellikle 1,60 m'den aşağı), kusurlu olmakla beraber daima iki ayak üzerinde duruş (dizler hafifçe kıvrık, kollar hafifçe öne sarkık), uzun bir kafatası, geriye yatık bir alın, çok büyük kaş kemerleri, öne çıkık bir ağız ve dişler, tamamen silik bir çene. Kafatası boşluğu, bugünkü insanınkinden daha geniştir; ama tümbeyin bazı gerilikler gösterir, beyincik ve artkafa bölgesi ileri derecede, alın lopları ise az gelişmiştir. Bu fosil türün ruh dünyası muhtemelen bugünkü insan ırklarına göre çok az gelişmiş idi. Neandertal insanının kökü çok eskidir. Steinheim, hattâ belki de Mauer devrelerinden geçmiş olmaları ihtimali büyüktür; ama bunu ispat edecek yeteri kadar belge yoktur. Genellikle kabul edildiğine göre neandertal insanı hiç bir iz ve döl bırakmadan birdenbire kaybolmuştur. Üst Paleolitik devrede bütünüyle ortaya çıkan bugünkü insan (*homa sapiens*), her halde aynı soydan gelmemektedir. Bununla beraber bazı paleontologlar, bu düşüncenin karşısına çıkmakta, neandertal insanının iddia edildiği gibi, zaman içinde yalnız olmadığını kabul etmektedir; kendinden önceki ve sonraki insanlarla ilişkileri olacağını, kitle halinde ve birdenbire hiç bir soy bırakmadan ortadan silinmesinin yeteri kadar ispatlanmış olmadığını, «nöbet değiştirircesine» yerine *homo sapiens*'in geçtiğine inanılamayacağını söylemektedirler. (L)

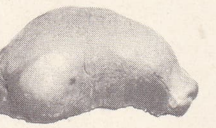

NEANDERTAL
kafatası

NEANDRİA veya **NEANDRİON.** Esk. coğ. Çanakkale'ye 70 km, Ezine'ye 18 km uzaklıkta Çığrı dağı üzerinde yunan şehri. Ksenophon ve Plinius'a göre Aiol yerleşmesidir. Bu hususu M.Ö. V. yy.a ait bir Aiol yazıtı doğrular. M.Ö. 453'ten 431'e kadar Attike-Delos Deniz birliğine üye olan şehir, M.Ö. 399'da satraplık bölgesinin içine alındı. M.Ö. IV. yy. sonuna doğru (M.Ö. 310) şehir halkı Antigonos tarafından Aleksgoneia'ya yerleştirildi. O zamandan beri bu bölgeye yerleşen toplulukların çoğu, şehri kendilerine mal ettiler. Şehir halkının sürekli değişmesi ve savaşlar, Neandria'nın harap olmasına yol açtı.

XIX. yy.ın sonlarına doğru, bir ingiliz arkeoloğu, duvar kalıntılarına ait mimarî bir parçanın ele geçirilmesiyle Neandria'nın varlığını keşfetti. 1889'da alman R. Koldewey, şehirde kazı yaptı ve ortasında bir sıra sütun bulunan bir tapınağın temellerini ortaya çıkardı. 1 400 m uzunluğunda ve 450 m genişliğindeki şehri 3 200 m uzunluğunda ve 3 m genişliğinde bir sur çevirir. Şehrin dört ana kapısı vardır. Koldewey, surların M.Ö. V. yy.a ait olduğunu belirtir. Yamaçlar fazla dik olduğu için surlarda kule sayısı çok değildir. Yalnız güney yönde, dört köşeli kuleler yer alır. Her kuleye içeriden taş merdivenlerle çıkılır. Ayrıca şehirde M.Ö. VII. yy.a ait evlere, 12,87 × 25,00 m boyutlarında bir tapınak ve kapı girişlerinin çevresinde mezarlara rastlanıldı. (M)

NEANTHES Küçük, yunanlı yazar (M.Ö. II. yy.). Dalkavuğu olduğu Bergama kralı Attalos'un eğitimi üstüne bir eser yazdı. (L)

NEANTHES Kyzikos'lu, yunanlı tarihçi (M.Ö. III. yy. sonu). Elde çeşitli eserlerinden (*Peri Endokson Andron* [Ünlü Kişiler Üstüne]; *Pythagoros; Attalos* v.b.) bazı parçalar vardır. (L)

NEAPOLİS. Esk. coğ. Filistin'de şehir. (Bk. NABLUS.) — Napoli'nin ve Siracusa'da bir semtin latince adı. (L)

NEAR adaları, Aleut adalarının batı kısmındaki adalar. Başlıcaları, Agattu ve Attu. (L)

NEARKHOS, atinalı çömlekçi ve vazo ressamı (M.Ö. VI. yy.ın ikinci yarısı). Bazı siyah figürlü vazolarda imzası vardır (kupa parçası, Atina 550'ye doğr.). Adı, Antenor'un yaptığı (530'a doğr.) ünlü bir Akropol Kore'sinde geçer. (L)

NEARKHOS, giritli denizci (M.Ö. IV. yy.). Büyük İskender'in amirali. M.Ö. 326'da bir yunan filosu ile Hint denizinde, Hydaspes (bugün Jelam) nehri ağzından başlayarak Fırat nehrine kadar, Gedrosia, Karamania ve Persis kıyıları boyunca beş ay süren bir gezi yaptı. Öldüğü sırada, İskender ona yeni bir görev vermek üzereydi. Bir yunan donanmasının Hint denizinde yaptığı bu ilk gezi üstüne Arrianos'un *İndika* (Hindistan Üstüne) adlı eserinde yer alan bilgilerin çoğu, modern denizcilerin verdikleri bilgilere tamamen uymaktadır. (L)

NEARKTİK sıf. (fr. *néarctique*). Yeni Dünya'nın kuzey kesimlerinde bulunan: *nearktik favna.* (*Zt.* PALEARKTİK.) [L]

NEATH, İngiltere'de şehir, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire); Neath kıyısında; 30 900 nüf. XIII. yy.dan kalma bir şatonun kalıntıları. Petrol rafinerileri. Metalürji. — Yakınında 1129'da kurulan bir manastırın yıkıntıları. (L)

NEB i. (ar. *nebᶜ*). *Esk.* [Su için] Yerden çıkma, kaynama. (M)

NEBAGAT i. (ar. *nebğ*'den *nebâğat*). *Esk.* Belli olma, açıklık kazanma, ortaya çıkma: *Benim ol Husrev-i evreng-i nebagat ki eder / Düşmenânı hüneri tig-i zebanım tersan* (Şinasi). [M]

NEBAHAT i. (ar. *nebâhat*). *Esk.* Şan, şeref, asalet. || Kadın adı. (M)

NEBAİL çoğl. i. (ar. *nebîle*'den *nebâ᾽il*). *Esk.* Yüce, soylu kimseler. (M)

NEBAİR çoğl. i. (fars. *nebir* ve *nebire*'den ar. *nebâ᾽ir*). *Esk.* Evlâdın çocukları, torunlar. (M)

NEBAK veya **NEBK** veya **NEBIK** i. (ar. *nebaķ* veya *nebķ*). Yakındoğu'da yetişen hünnap türü (*zizyphus slotus*). [L]

NEBALET i. (ar. *nebâlet*). *Esk.* Terbiye, zekâ, cömertlik gibi niteliklere sahip olma, zekilik ve erdemlilik. || Büyüklük, ululuk. (M)

NEBALİA i. Kavkısı iki çenetli kabuklu hayvan; göğüs halkaları belirgin, ek uzantıları yaprak biçiminde, gözleri saplı, karın kısmı sekiz halkalı ve son halkası ayaksızdır. (Leptostraca takımının örnek tipi.) [L]

NEBAT i. (ar. *nebât*). Bot. *Esk.* Bitki: *En kısır toprak doğurmuş, emzirir birçok nebat / Fışkırır bir damlacık ottan, tutup sıksan hayat* (M. Â. Ersoy). *Bu yolculuğun başında biz, sanki serde yetiştirilen birer nebat gibiydik* (Ş. S. Aydemir). *Hayatı ruha sular arkasından verir / O garip nebatlar gibi kalmak denizler arasında* (F. H. Dağlarca). [M]

NEBATAT çoğl. i. (ar. *nebât*'tan *nebâtât*). Bot. *Esk.* Bitkiler. || İ. Botanik. || *Nebatat bahçesi,* ilgililerin incelemesine açık ve her türlü bitkinin yetiştirildiği yer. || *Nebatat-ı ibtidaiye,* tekhücreli bitkiler. || *Nebatat-ı kesir-ül-hücerât,* çokhücreli bitkiler. || *Nebatat-ı maiye,* su bitkileri. || *Nebatat-ı müteşebbise,* sarılgan bitkiler. || *Nebatat-ı süfliye,* basit yapılı bitkiler. || *Nebatat-ı zat-ül-büzur,* tohumlu bitkiler. (M)

NEBATÎ sıf. (ar. *nebât*'tan *nebâtî*). Bitkiye ait, bitkiyle ilgili, bitkisel: *Ufkunda mavi bulutların uçuştuğu dağ / Ve nebatî bir âlemde duyduğum ilk hece, / Bir sesin aydınlattığı yalan dolu gece / Ve dumanlı bir sabah serinliği ormanda* (O. V. Kanık). *Akan ağaçlar sevabında / Nebatî sular arasında* (F. H. Dağlarca). *Nebatî yağ,* bitkisel yağ. (Bk. YAĞ.) [M]

NEBATÎ, türk şairi (XVI. yy. başları). Nasıl ve nerede öğrenim gördüğü bilinmiyor. İsmail Safevî'ye karşı derin bağlılığı olan bir kızılbaş şairiydi. Şiirlerinin çoğu tasavvufî konuları işler. Şiirleri mecmualarda dağınık bir durumdadır. (M)

NEBATİLER. Bk. NABATİLER.

NEBATİYUN çoğl. i. (ar. *nebât*'tan *nebâtiyyûn*). *Esk.* Botanik bilginleri. (M)

NEBAYED (fars. *nâ-* olumsuzluk eki ve *bâyesten,* lâzım olmak'tan *nâ-bâyed* > *nebâyed*). *Esk.* «Lâzım değil, olmamalı» anlamında söz. (M)

NEBBAL sıf. ve i. (ar. *nebl*'den *nebbâl*). *Esk.* Ok yapan veya satan (kimse), okçu. (M)

NEBBAŞ sıf. ve i. (ar. *nebş*'ten *nebbâş*). Huk. *Esk.* Gömülen ölülerin mezarlarını açarak kefenlerini çalan (kimse). [Nebbaş'a *had* (sopa ile dövme) veya *tazir* (kırbaçlama) cezası verilir. Bu cezanın bir sebebi de ölüye karşı saygısız davranıştır.] (M)

NEBBİO, Kuzey Korsika'da bölge, Saint-Florent körfezinin güneyinde, Aliso tarafından aşılır. Eskiden Korsika'nın tahıl ambarı olan Nebbio'da bugün küçük baş hayvan yetiştirilir. Bununla birlikte, kireçli yamaçlar üzüm bağları, meyve bahçeleri ve zeytinliklerle örtülüdür. (L)

NEBE i. (ar. *nebe᾽*). *Esk.* Haber. || *Nebeâver,* haber getiren. (M)

Nebe, *Kur'an*'ın LXXVIII. suresi; 40 ayettir. Mekke'de indirildi. Konusu, Allah'ın insanlara bağışladığı mutluluklar, insanlar için yarattığı yiyecekler, içecekler ve yaşamaları için donattığı dünyadır. Allah'ın bu iyiliklerini bilmeyen, ondan yüz çevirenler yaptıklarının karşılığını görecekler-dir. Sure, kıyamet günü yapılacakları önceden haber verir. (M)

NEBEAN i. (ar. *nebeᶜân*). *Esk.* [Su için] Yerden kaynama, fışkırma, çıkma. || *Nebean etmek,* kaynamak, fışkırmak, yerden çıkmak. (M)

NEBEK, Suriye'de (Şam ili) şehir, Şam ile Humus arasında; 13 700 nüf. 1 430 m yükseltide yazlık yer. (L)

NEBERD i. (fars. *neberd*). *Esk.* Savaş, mücadele, kavga. || *Neberd-âzmâ,* birçok savaşa girip çıkmış, savaşa alışmış, savaş konusunda tecrübeli. || *Neberd-gâh,* harbedilen yer, savaş meydanı, savaş yeri. || *Neberd-pîşe,* savaşmayı kendine iş ve sanat edinen, savaşçı.

◆ **Neberde** i. *Esk.* Savaşan, savaşçı. (M)

NEBESKY (Vaclav), çek yazarı (Novy-Dvur 1818 - Prag 1882). Önceleri Macha'nın, Mickiewicz'in, Lenau'nun ve Heine'nin etkisinde şiirler yazdı. 1841'den sonra edebiyat tarihi üstüne incelemeler yayımladı. Yunan ve latin klasiklerinden Çekçeye tercüme yaptı. (L)

NEBEVÎ sıf. (ar. *nebî*'den *nebevî*). *Esk.* Hz. Muhammed'e ait, onunla ilgili: *Hâfız-ı din-i kavi hami-i şer-i nebevî* (Baki). *Hemen iman ederek huzur-ı nebevîde kelime-i şehadet getirdiler* (Cevdet Paşa). || *Hadis-i nebevî,* Hz. Muhammed'in hadisi, Hz. Muhammed'e ait hadis.

◆ **Nebeviye** sıf. *Esk.* Nebevî'nin dişili. (M)

NEBÎ i. (ar. *nübüvvet*'ten *nebî*). Tanrı'nın buyruklarını insanlara ileterek onları aydınlatan, iyi ve doğru hareket etmeğe yönelten kimse: *Mukaddem gelen nebinin şeriatı ile amel bize lâzım ola ...* (Kâtip Çelebi). *«Dünyanın ziynetlerine değil, göklerin saltanatına yönelin» diyen bir nebinin ruhu, bu çiy süsler içinde, kimbilir ne kadar rahatsızdı* (Ş. S. Aydemir). [*Eşanl.* PEYGAMBER, RESUL.] || Erkek adı.

— DEY. *Nuh nebiden kalma,* çok eskimiş, modası çok geçmiş şeyler için kullanılır.

— ANSİKL. Din. Başlangıçta yalnız İbraniler tarafından kullanılan *nebi* sözü, İdris, Hud, Salih, Yunus, Eyyub gibi peygamberleri niteleyen bir kavramdı. Mekke'de Müslümanlığın yayılmağa başladığı sırada *nabiyun* (haberciler) şeklinde ifade edilen bu deyim, Medinelilerin müslüman oluşundan sonra *enbiya* (haberciler, peygamberler) olarak kullanılmağa başlandı. Kutsal Kitap'ta geçen bütün peygamberleri ifade eden nebi kelimesi Hz. Muhammed'in Medine'ye gelişinden sonra onun için de kullanıldı. Kur'an'a göre, kendisine Tanrı tarafından kitap gönderilen (ehli kitap olan) bütün peygamberler nebidir. Daha sonraki çağlarda nebi kelimesinin ibranî dilindeki anlamı biraz değişikliğe uğradı ve resullullah (Tanrı'nın gönderdiği kimse) kavramı yerine geçti.

◆ **Nebiyun** veya **nebiyin** çoğl. i. *Esk.*

Foto. LAROUSSE

Nebiler, peygamberler. (M)

Nebi camii veya **Peygamber camii,** Diyarbakır'da cami. Akkoyunlular devrine aittir (XIV. yy.). Taştan, tek kubbeli bir yapıdır. Cephede pembe mermer sütunlu ve kemerli son cemaat yeri vardır. Caminin ön duvarıyle minaresi, beyaz ve siyah taşlarla örülüdür. Minare 1530'da kasap Hacı Hüseyin tarafından eklendi. 1927'de üst kısmı çöken dam, 1960'ta Vakıflar Umum müdürlüğü tarafından onartıldı. Caminin arka cephesinde, 1718'de Diyarbakır valisi olan Abdullah Paşanın kızının ve karısının gömülü olduğu bir türbe vardır. (M)

NEBİH sıf. (ar. *nebāhat*'ten *nebīh*). *Esk.* Ünlü, şerefli, asil: *Seni âkil ve nebih ve anı gaafil ve sefih zannetmeyeler* (Nergisî).

◆ **Nebihe** sıf. *Esk.* Nebih'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NEBİL sıf. (ar. *nebālet*'ten *nebīl*). *Esk.* Terbiye, zekâ, cömertlik gibi niteliklere sahip, akıllı ve erdemli, güzel huylu. || Ulu, büyük. || İ. Erkek adı.

◆ **Nebile** sıf. *Esk.* Nebil'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NEBİR i. (ar. *nebīr*). *Esk.* Evlâdın (erkek) çocuğu, torun.

◆ **Nebire** i. *Esk.* Nebir'in dişili, evlâdın (kız) çocuğu, torun. (M)

NEBİT-DAĞ, S.S.C.B.'de (Türkmenistan) şehir, Krasnovodsk'un güneydoğusunda; 30 400 nüf. Bazen *Neftdağ* adı verilen bir pet rol bölgesinin merkezi. (L)

NEBİZ i. (ar. *nebīẕ*). *Esk.* Hurmadan, arpadan veya kurutulmuş üzümden yapılmış bir çeşit içki, hurma, arpa veya kuru üzüm şırası. || Şarap. (M)

NEBK veya **NEBIK** i. Bk. NEBAK.

NEBKA i. (ar. k.). Jeomorfol. Bitki kümesi dibinde oluşmuş küçük kumul. (L)

NEBL i. (ar. *nebl*). *Esk.* Ok. || Ok yapma ve ok atma. (M)

NEBO. Esk. coğ. Şeria ırmağının ağzının 19 km doğusunda dağ (yüksl. 835 m). Efsaneye göre Musa «vaat edilmiş topraklar»ı buradan seyretti ve burada öldü. (L)

NEBO, Babil tanrısı Nabu'ya Kutsal Kitap'ta verilen ad. (L)

NEBR i. (ar. *nebr*). *Esk.* Yükseltme, yükseğe çıkarma, kaldırma. || Sesi pesten tize doğru yükseltme. Korkudan dolayı haykırma, bağırma, çığlık atma. (M)

NEBRASKA, A.B.D.'de Platte ırmağına bazen verilen ad. (L)

NEBRASKA, A.B.D.'de eyalet, Büyük Ovalar'ın merkezî batısında; 200 018 km²; 1 456 000 nüf. Merkezi, *Lincoln.*

Eyalet, batıdan doğuya doğru alçalan ve Platte çayı ve kollarıyle yarılan büyük bir ovada uzanır. İklim kurak kara iklimidir; bitki örtüsünün bozkır özelliği batıya doğru artar. Tarım doğuda yaygın (buğday ve mısır) olmasına karşılık batıdaki vâdilerde yoğunlaşmıştır; batı bölgeleri, her şeyden önce geniş çiftliklerde sığır ve koyun yetiştirme bölgesidir; bununla beraber sulama sayesinde, tarım da yaygınlaşmaktadır. Eyaletteki birkaç şehir (Lincoln ve eyaletin eski başkenti Omaha) özellikle tarım pazarlarıdır. Sanayi, tarım ürünlerinin işlenmesi (un fabrikaları, et konserveciliği) ve tarım donatımıyle (inşaat malzemesi, hayvan besinleri) sınırlıdır. Önemli tek yeraltı gelir kaynağı petroldür.

● *Tarih.* Daha XVI. yy.da tacirler ve askerlerin bildiği Nebraska'yı aslında ancak XVIII. yy.da İspanyollar (1720) ve özellikle kürk ticaretine girişen Fransızlar (Veniard de Bourgmond [1714], Mallet'ler [1739-1740]) keşfettiler (1763-1803). A. B.D.'nin Louisiana'yı satın almasından sonra (1803), resmî amerikan keşif heyetleri (XIX. yüzyılın ilk yarısı) ve kürk tacirlerinin seferleri sonucunda tanınan bölgede, askerî karakollar (Fort Atkinson 1819) ve pazar yerleri (Bellevue, 1823) kuruldu. Bir arazi haline getirilen ve sadece beyazlara oy hakkı tanınan Nebraska'da, kıtayı boydan boya aşan bir demiryolunun yapılmasıyle ilk yerleşme hareketi başladı (1854-1867). Birliğin 37. eyaleti olan Nebraska'da köleliğin kaldırılmasına ve zencilere oy hakkı tanınmasına karşılık, Kızılderililerle 1880'e kadar sık sık çarpışıldı. Eyalet 1929 Buhranından büyük zarar gördü. 1934'te bir anayasa reformuyle tek parlamento (43 üyelik senato) kabul edildi. (L)

NEBRİA i. Su kıyılarında, taşların altında yaşayan böcek; 150 kadar türü vardır. (Kınkanatlılar *carabidae* familyasından.) [L]

NEBRİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Mitolojide Dionysos'un, Satyros'ların, Bakhos rahibelerinin, gerçekte de Demeter rahiplerinin giydiği geyik postu. (M)

NEBŞ i. (ar. *nebş*). *Esk.* [Ölüyle birlikte gömülen eşya veya hazineyi] Toprağı kazarak gömüldüğü yerden çıkarma. || Meydana çıkarma, ortaya çıkartma. (M)

NEBT i. (ar. *nebt*). *Esk.* [Genellikle ot için] Yerden çıkma, bitme, yeşerme, filizlenme. || Ot, yeşillik. (M)

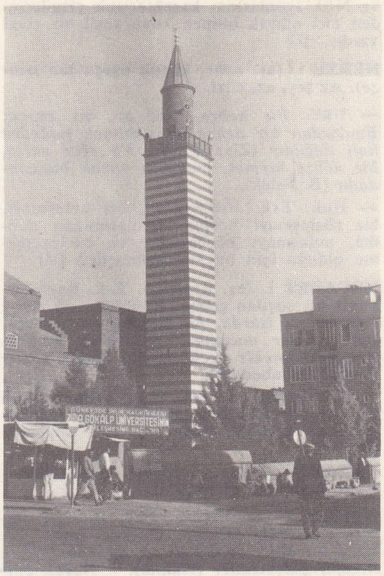

Nebi camii

NEBÜLÖZ i. (lat. *nebula,* bulut'tan fr. *nébuleuse*). Bk. BULUTSU.

NEBÜLYUM i. (fr. *nébulium*'dan). Var olduğu sanılan, fakat varlığı henüz ispatlanmamış olan element; «ışık yayıcı» denen parlak gökada bulutsularının çoğunda gözlemlenen parlak tayf çizgilerinin bu elementten ileri geldiği sanılır. (Bu tayfta, çok zayıf bir ihtimalle, O III , O II

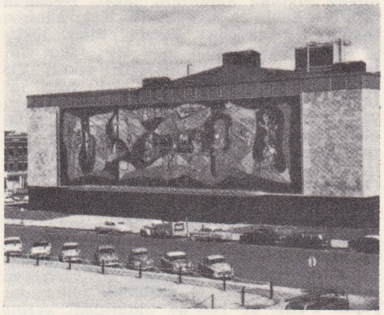

NEBRASKA
Lincoln'da belediye tiyatrosu

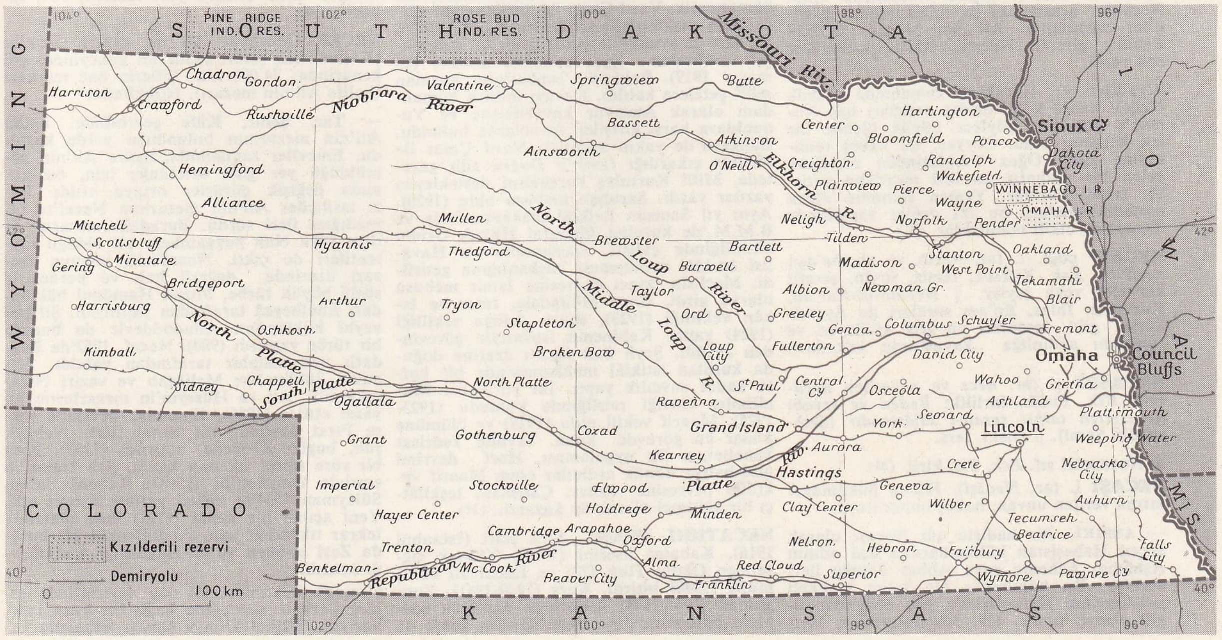

NEBRASKA
eyaleti haritası

Foto. MEYDAN; Encyclopedia Americana

ve N II iyonlarının karakteristik çizgilerinden biri olarak bilinen koyu yeşil bir çizgi vardır.) [L]

NEBZE i. (ar. *nebz*, küçük parça'dan *nebze*). Az şey, az, cüzî.

— DEY. *Bir nebze*, pek az, bir parça: *Bunlardan bir nebze bahsedilmek faideden hali değildir* (Ziya Paşa). *Ve eğer varsa, bir nebze kıymet, eserlerin ancak burasındadır* (B. Felek).

— Huk. *Esk. Nebzi ahid*, bir anlaşmayı, bir sözleşmeyi bozma. (Anlaşmadan dönme, anlaşmayı küçümseme ve önemsememe olduğu için bu ad verilmiştir.) [M]

NECABET i. (ar. *necâbet*). *Esk.* Soyluluk, temiz bir soydan gelme: *Efendiler, bu tarz-ı hareket ve işarda, bir samimiyet ve necabet görüyor musunuz?* (Atatürk). *Terkiplere bürünmekle necabetlerini kaybetmezler* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Necabetlü** sıf. *Esk.* Asil, temiz ve iyi bir soydan gelen. (Genellikle *«devletlü»* kelimesiyle birlikte şehzadeler için söylenirdi.) [M]

NECADET i. (ar. *necâdet*). *Esk.* Kahramanlık, yiğitlik, efelik. (M)

NECAH i. (ar. *necâh*). *Esk.* Bir işte başarı elde edip isteğine ulaşma, zafer: *Zimam-i tedbiri yanlış tutup tarika-i fevz ü necaha gidemediler* (Naima). || *Necah bulmak*, başarı elde etmek, galip gelmek. (M)

NECAH, Yemen'de Zebid'de hüküm süren bir habeş memlûk sülâlesi (1022-1159). Son Ziyadî hükümdarının bir köle tarafından öldürülmesi üzerine, vali olan Necah, katilleri ortadan kaldırarak hükümdarlığını ilân etti ve hâkimiyetini Tihame'ye kadar uzattı. Necah, bir süre sonra kendi devletine bağlı Süleyhîler tarafından ortadan kaldırıldı; fakat, Necah'ın oğulları Said ile Ceyyaş, Dehlek adasına sığınarak mücadeleye devam ettiler. 1081'de Said hükümdarlığı elde etti; fakat Süleyhîlerden Ali, hükümdarlığı tekrar ele geçirdi (1083). 1088'de Said, Süleyhîler tarafından öldürüldü. Said'in kardeşi Ceyyaş, bir hükûmet darbesiyle devlete hâkim oldu (1089). 1106'ya kadar hükümdar olarak saltanat sürdü. Ölümünden sonra oğulları arasında saltanat kavgaları başladı. Oğullarından Fatik I ve bir süre sonra da bunun oğlu Mansur, Süleyhîlerin himayesinde amcalarını ortadan kaldırarak tahta çıktı (1111). Ancak bir süre sonra Mansur da veziri, Mennullah tarafından zehirletildi. Mennullah, Alem adında bir cariyeden olan oğlunu, Fatik II unvanıyle hükümdar yaptı. Fatik II 1137'de öldürüldü, yerine Fatik III adıyle, yeğeni hükümdar oldu. Necahlar arasındaki bu mücadeleden Mehdîler yararlandı. Ali bin Mehdî, 1159'da Zebid'e girerek Necah sülâlesi emîrliğine son verdi.

Ziyadîler ve Necahlar zamanında büyük ölçüde habeş köle, devlet orduları için Yemen'e getirildi. Böylece büyük ölçüde bir ırk karışımı oldu. Ceyyaş, bu habeş tehlikesine karşı Oğuz Türklerinden meydana gelen bir muhafız kuvveti meydana getirdi; fakat Türkler, Yemen iklimine alışık olmadıklarından, bu iki devlet zamanında Yemen'de etkili olamadılar. (M)

NECAİP çoğl. i. (ar. *necib* ve *necîbe*'den *necâib*). *Esk.* Yüksek, temiz, soylu, şerefli kimseler veya şeyler. || *Necaib-ül-Kur'an*, Kur'an'ın İhlas, En'am sureleri ile Ayetelkürsî gibi, insanları en çok etkileyen ve ruhlarını aydınlığa kavuşturan kısımları. (M)

NECASET i. (ar. *necs* ve *neces*'ten *necâset*). *Esk.* Pislik, kirlilik: *Beden ve esvabı necasetten tathir şerait-i salâttandır* (Şemseddin Sami). || Dışkı, ters.

◆ **Necasetli** sıf. *Esk.* Pis, kirli. (M)

NECAŞİ i. (ar. *Necâşi*). Habeş hükümdarlarına verilen unvan, habeş imparatoru.

— ANSIKL. Bir hadiste adı *Necaşi* olarak geçen Habeşistan hükümdarının asıl adının Aşhama, Azhama veya Ahbar olduğu ileri sürülür. Bu hükümdar bir kısım mekkeli müslümanın Habeşistan'a göç etmesiyle ilgili olarak anılır. Hz. Muhammed'in, kendisini müslüman olmağa çağırdığı, onun da kabul ettiği belirtilir. Hicretin dokuzuncu yılında ölen Necaşi'nin ölümünü Hz. Muhammed müslümanlara duyurdu ve namazını kıldırdı. Bundan sonra gelen Habeşistan hükümdarları için Necaşi unvanı kullanılmağa başlandı. (M)

NECAT i. (ar. *necât*). *Esk.* Tehlikeli bir durumu geçiştirme, kurtuluş: *Meyus bir kalbe düşmüş necat ümidi gibi kendini görür gözlerden saklayacak karanlık köşeler arıyor* (Namık Kemal). || *Necat bulmak*, kurtulmak, selâmete ermek. || *En-necatü-fi-s-sıdk*, kurtuluş doğruluktadır.

◆ **Necatî** sıf. *Esk.* Kurtulma ile ilgili, kurtuluşa ait. || İ. Erkek adı. (M)

NECAT (Mir Abdulâl), iran şairi (1636 ? - 1714). Hüseynî seyyidlerinden ısfahanlı Mir Muhammed oğlu Mümin'in bazı yüksek rütbeli devlet memurlarına kâtiplik etti. Safevî hükümdarlarından Şah Süleyman ile Şah Sultan Hüseyin'in yanında münşilik görevinde bulundu. Şiirlerinde eski saray geleneği dışına çıkarak halk dilini kullandı. En önemli eseri güreşçilik deyimlerini konu edinen *Gul-u Kuşti* (Güreş) adlı uzun manzumesidir. (M)

NECATİ (İsa), türk şairi (Edirne ? - İstanbul 1509). Bazı kaynaklarda, küçük yaşta öksüz kaldığı, Edirne'de bir kadın tarafından büyütüldüğü, düzenli bir öğrenim gördüğü, bir süre sonra da Kastamonu'ya giderek orada hattatlık ettiği bildirilir. Şiirleriyle ilgi çeken Necati, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a çağrılarak divan kâtipliğine tayin edildi. Bayezid II'nin tahta geçmesi üzerine şehzade Abdullah'ın divan kâtibi olarak Karaman'a gitti. Şehzadenin ölümü üzerine tekrar İstanbul'a döndü. Bir süre sonra şehzade Mahmud'un nişancısıydı, Manisa'ya gitti. Kısa bir süre orada kaldı, İstanbul'a döndü.

Necati, divan şiirinin kurucularındandır. Eserlerinde Türkçenin, türkçe söyleyişin ağır bastığı, içten bir ses uyumuyle kavramlar arasında bağlantı kurduğu görülür. Gerek gazellerinde, gerek kasidelerinde türkçe kavramlar, atasözleri, halk deyimleri çok geniş bir yer tutar. Yerli konuları, arı, duru bir dille işleyen şiirlerinde daha başarılı olan Necati, kendinden sonra gelen şairler arasında Baki, Yahya, Neşati, Nailî, Nedim ve Enderunî Fazıl'ı etkiledi. Divan edebiyatına kendinden sonra yüzlerce yıl sürüp giden bir söyleyiş biçimi getirdi. Bütün şiirlerinin toplandığı *Divan*'ı yazma nüshalar karşılaştırılarak basıldı (1963). [M]

NECATİ (Mustafa), türk eğitimcisi (İzmir 1894 - Ankara 1929). İstanbul Hukuk mektebine devam etti. İzmir Muallim mektebinde öğretmenlik, Vasıf Çınar ile birlikte aynı yerde Şark mektebinde yönetmenlik (1915-1918), bir süre de avukatlık yaptı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine (15 mayıs 1919) Balıkesir cephesinde kurulan millî çetelere katıldı. Kuvayı milliye kumandanı olarak Anzavur kuvvetlerine ve Yunanlılara karşı girişilen savaşlarda bulundu. Balıkesir'de yakın arkadaşı Vasıf Çınar ile birlikte çıkardığı *İzmir'e Doğru* adlı gazetede, Millî Kurtuluş hareketini destekleyen yazılar yazdı. Saruhan mebusu oldu (1920). Aynı yıl Samsun İstiklâl mahkemesinde ve B.M.M.'de kurulan Müdafai Hukuk Grubu kâtipliğinde çalıştı. Kastamonu ve Havalisi İstiklâl mahkemesi başkanlığına getirildi. Meclisin ikinci devresine İzmir mebusu olarak girdi. Önce Mübadele, İmar ve İskân vekilliği (1923), sonra Adliye vekilliği (1924) yaptı. Kabinenin istifasıyle görevinden ayrıldı. Şeyh Sait isyanı üzerine doğuda kurulan istiklâl mahkemesinde bir hafta kadar savcılık yaptı. İki yıl kadar Muallimler Birliği reisliğinde bulundu (1923-1925). Maarif vekili oldu (1925) ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Tevhidi Tedrisat kanununun ilk uygulaması, Harf devrimi gibi batıya dönük atılımlar onun Maarif vekilliği devresine rastlar. Çalışkan, teşkilâtçı bir eğitimci olarak ün kazandı. (M)

NECATİGİL (Behçet), türk şairi (İstanbul 1916). Kabataş lisesini (1936), Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü (1940) bitirdi. Kars (1940-1941), Zonguldak (1941-1943) liselerinde başlayan edebiyat öğretmenliğine askerliğinden sonra 15 yıl (1945-1960) Kabataş lisesinde devam etti; 1960'tan itibaren İstanbul'da Eğitim enstitüsünde öğretmenlik yaptı. İlk şiiri *Varlık* dergisinde yayımlandı (1935). Sonra *Yeditepe*, *Türk Dili*, *Varlık* ve *Yeni Dergi*'de şiirleri çıktı. Başlangıçta ezilmiş şehir insanının günlük yaşantısını ve duyarlığını açık bir anlatımla yansıtan şiiri 1955'ten sonra gitgide kapanıklaştı. Bu dönemde biçim yeniliklerine daha çok yer verdi; divan şiirinden gelen imajları, söz oyunlarını kullandı. 1961'den sonra radyo oyunları da yazan Necatigil'in edebiyat elkitapları ve 30'a yakın tercümesi de vardır. *Eski Toprak* adlı şiir kitabıyle Yeditepe Şiir armağanını (1957), *Yaz Dönemi* adlı şiir kitabıyle Türk Dil Kurumu Şiir ödülünü (1964) kazandı.

Eserleri. Şiir kitapları: *Kapalı Çarşı* (1945); *Çevre* (1951); *Evler* (1953); *Eski Toprak* (1956); *Arada* (1958); *Dar Çağ* (1960); *Yaz Dönemi* (1963); *Divançe* (1965); *İki Başına Yürümek* (1968); *En/Cam* (1970). Radyo oyunları: *Yıldızlara Bakmak* (1965); *Kadın ve Kedi* (1965); *Gece Aşevi* (1967); *Üç Turunçlar* (1970). Elkitapları: *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (ilk baskı 1960); *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* (1971) [Çağdaş 400 eserin özeti]. (M)

NECCAD i. (ar. *necd*'ten *neccâd*). *Esk.* Yatak, yorgan, yastık gibi şeylerin yapımıyle uğraşan kimse, yorgancı. || Döşemeci, mobilyacı. (M)

NECCAM i. (ar. *necm*'den *neccâm*). *Esk.* Yıldızların hareketlerini inceleyen kimse, astronomi bilgini. (M)

NECCAR sıf. ve i. (ar. *necr*'den *neccâr*). *Esk.* Dülger, doğramacı: *Ve etraftan neccarlar sürülüp ...* (Naima). || Marangoz.

◆ **Neccarî** i. *Esk.* Dülgerlik, marangozluk. (M)

NECD i. (ar. *necd*). *Esk.* Ataklık, cesaret. || Gamlı, hüzünlü olma. || Yükselme, yüksek olma. (M)

NECD, Arap yarımadasının orta bölgesindeki yaylanın adı. (M)

NECDET i. (ar. *necdet*). *Esk.* Kahramanlık, yiğitlik, kuvvetli ve gözüpek olma: *Gösterdiğim iktidar ü necdet / Etmişti bütün cihanı hayran* (Namık Kemal). *Bu gaziler ki en sâtı' birer sîmâ-yı necdettir* (Tevfik Fikret). || Erkek adı. (M)

NECE zf. (türk. *ne* ve *-ce* eki'nden *ne-ce*). «Hangi dilde», «hangi dilden» anlamında kullanılır: *Mevlânâ eserlerini nece yazmış ? O adam nece konuşuyor ? Bu kelime necedir?* (M)

NECEF veya **NECEFE** i. (ar. *necef* veya *necefe*). *Esk.* Yüksek yer, tümsek, sırt, tepecik. (M)

NECEF (Meşhedi Ali de denir), Irak'ta (Kerbelâ ili) şehir, Hilla'nın güneyinde; çöl kenarında; 74 000 nüf. Şiîlerin hac merkezi (halife Ali'nin mezarı). İstihkâmlar.

— Tar. Şehir, Kûfe çevresinde, halife Ali'nin mezarının bulunduğu yerde kuruldu. Emevîler zamanında, halife Ali'nin gömüldüğü yer gizli tutulduğu için, bu konuda değişik görüşler ortaya atıldı. Bazı tarihçiler Ali'nin mezarının Necef'te olmadığını ileri sürdü. Buradaki mezarın Âdem veya Nuh peygambere ait olduğu söylentileri de çıktı. Necef'teki imamın mezarı üzerinde değerli halı ve perdelerle süslü büyük türbe, Musul Hamdanî hükümdarı Ebülheycâ tarafından yaptırıldı. Şiî büveyhî hükümdarı Adududdevle de burada bir türbe yaptırdı (980). Necef, 1052'de Bağdatlı mutaassıplar tarafından yakıldı. Selçuklu hükümdarı Melikşah ve veziri Nizamülmülk, Ali ve Hüseyin'in mezarlarını ziyaret ettiler (1086), İlhanlılar devrinde şehre Fırat üzerinde bir kanal (Esk. *Nehrülşah*, bugün *El-Kena*) açtırıldı (1263). Kısa bir süre sonra tıkanan kanal, Şah İsmail'in emriyle temizletildi (1508). Kanunî Sultan Süleyman 1534'te kutsal yerleri ziyaret etti. Yeni açılan bir kanal (1793) kısa zamanda tekrar tıkandığı için, Abdülhamid II, burada Zeri el-Şeyh ve El-Haydariye kanallarını açtırdı.

Osmanlı hâkimiyetinin son devirlerinde şehir, Kerbelâ sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Birinci Dünya savaşı sırasında İn-

general NECİB

gilizler tarafından işgal edildi; sonra Irak devleti sınırları içine alındı. (ML)

NECEF çölü, İsrail devletinin güneyinde çöl, Mısır ile Ürdün arasında bir köşe halinde uzanır: kuzeyde Beerşeba bölgesi ve Lut gölü, güneyde Akabe körfeziyle sınırlıdır. Necef'in kaynakları 1948'den beri metotlu bir şekilde incelendi; çölün değerlendirilmesi, genç İsrail devletinin başarması gereken en büyük işlerden biridir. Çölün ortasında kurulan tarım işletmelerine 500 km uzunluğunda beton borularla su ulaştırılması sayesinde 100 000 hektarlık bir alanda tahıl (israil üretiminin yarısı) ve meyve ağaçları yetiştirildi. Süleyman peygamber zamanından kalma bakır madenleri yeniden çalışacak hale getirildi, petrol, fosfat, manganez yatakları işletilmeğe başlandı.

— Tar. Necef çölünün mülkiyeti İsrail ile Ürdün arasında çekişmeğe yol açtı. Birleşmiş Milletlerin 1947'de kabul ettiği bölüşme planı bölgenin büyük bir kısmını, Bernadotte planı (haziran 1948) ise tamamını İsrail'e veriyordu. 1948 Çarpışmalarından sonra İsrail bütün Necef'e kesinlikle sahip oldu. (L)

NECEFE i. (ar. *necefe*). *Esk.* Cami, türbe v.b. yerlerde tavana asılan büyük kandil (M)

NECEFE i. Bk. NECEF.

NECEFTAŞI blş. i. Miner. Heksagonal sistemde billûrlaşan ve ender rastlanan bir kuvars çeşidi. (DAĞ BİLLÛRU da denir). [M]

NECES veya **NECS** i. (ar. *neces* veya *necs*). *Esk.* Kirlilik, murdarlık, pis olma. (M)

NECHAKO, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ırmak, Prince George'ta Fraser'e kavuşur; 400 km. — *Nechako yaylası,* Doğu sıradağlarındaki iç yaylalardan biri, Kolombiya dağlarını Cassiar dağlarından ayırır. (L)

NECİ zam. (türk. *ne* ve *-ci* meslek yapma eki'nden *ne-ci*). Bir kimsenin hangi işte çalıştığını, ne iş yaptığını sormak için kullanılır: *Onun babası necidir ?*

— DEY. *Neci oluyor,* «o ne karışıyor, ona ne?» anlamında. (M)

NECİ i. Necef'te yetişen arap atı. (Üstün nitelikleri, inceliği, kanaatkârlığıyla ünlüdür.) [L]

NECİB sıf. ve i. Bk. NECİP.

NECİB, osmanlı padişahı Ahmed III'ün şiirlerinde kullandığı mahlas. (M)

NECİB (İbrahim), türk şairi (?, 1823 - Rodos 1902). Kıbrıslı Hasan Tahsin Beyin oğlu. Çeşitli illerde naiplik, sonra bidayet ve istinaf mahkemeleri başkanlığı yaptı. İstanbul payesi unvanını aldı. Son görevi Cezayiri Bahrisefid İstinaf Ceza mahkemesi reisliğidir. Bazı eski dergilerde divan geleneğini sürdüren gazelleri vardır. (M)

NECİB (Muhammed), mısırlı general ve devlet adamı (Hartum 1910). Mısırlı bir subayın oğlu. Filistin'deki savaşlara katıldı (1948 - 1949) kral Faruk'un yönetiminden memnun olmayan Cemal Nâsır ve birkaç mısırlı subay, Hür Subaylar birliği adı verilen teşkilâtı kurdular. 15 Mayıs 1952'de yapılan toplantılarında Muhammed Necib'i lider olarak seçtiler. 19 Temmuzda Cemal Nâsır ile albay Amr ve Necib, 23 temmuz 1952'de yapılacak olan darbenin kesin planını kararlaştırdılar. Darbe günü general Necib krala bir ültimatom vererek, 48 saat içinde Mısır'dan uzaklaşmasını istedi. Necib'in isteğine kral Faruk karşı koyamadı. Mısır'dan uzaklaşmak zorunda kaldı. Temmuz 1952 darbesinden bir yıl sonra Necib'in başında bulunduğu devrimciler Mısır'da cumhuriyeti ilân ettiler (19 temmuz 1953). Aynı gün Necib, Mısır'ın ilk cumhurbaşkanı seçildi. Bir yıl sonra Nâsır ve Hür Subaylar birliği Necib'i küçük bir askerî darbeyle cumhurbaşkanlığından uzaklaştırdı (25 şubat 1954). Bu tarihten sonra fiilî görevi bırakan Necib emekliye ayrıldı. (M)

NECİB ASIM (YAZIKSIZ), türk yazarı (Kilis 1861 - İstanbul 1935). Balhasanoğulları denen bir sipahi ailesindendir. Harbiyeyi, piyade mülâzımı olarak bitirdi (1880). Askerî rüştiyede ve Harbiyede uzun zaman türkçe, fransızca ve tarih öğretmenliği yaptı. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul dârülfünunu türk tarihi ve türk dili tarihi müderrisi oldu. *Türk Yurdu, Bilgi, Edebiyat Fakültesi Mecmuası,* Türk Tarih cemiyeti mecmualarında makaleler yazdı. Büyük Millet meclisinin üçüncü devresinde Erzurum mebusu seçildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Eserleri: *Medresei Edeb, Medeniyete Hizmet, Sitler, Türk Tarihi* (Ârif Bey ile birlikte). [M]

NECİB MEHMED EFENDİ, türk devlet adamı (? - İstanbul 1891). Mustafa Reşid Paşanın daire imamı oldu; Reşid Paşanın Londra ve Paris elçilikleri sırasında yanında bulundu; onun sadrazamlığı sırasında müderris, mahreç mollası ve evkaf müfettişi oldu. 1865'te Anadolu payesini aldı. 1868'de Şûrayı Devlet azası, 1870'te Anadolu kazaskeri oldu. Rumeli payesi (1872) aldı, Rumeli kazaskerliğine getirildi (1889), daha sonra kendisine Reis-ül-ulema unvanı verildi. (M)

NECİB MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (? - 1851). Aslen gürcüdür. Kalemden yetişti. Kapı kethüdası ve hacegân oldu. Sonra baruthane nazırı (1811), Mora ve Tatarpazarı defterdarı oldu. 1839'da mühimmatı harbiye nazırı, 1841'de Meclisi Vâlâ azalığı ile Şam valisi, iki yıl sonra da Bağdat valisi tayin edildi. (M)

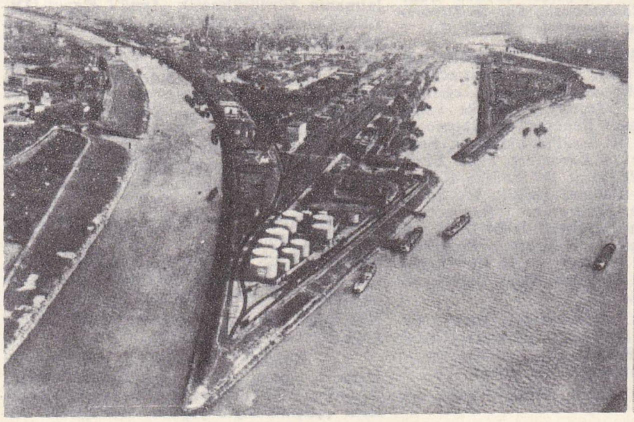
NECKAR'ın Mannheim'da Ren'e kavuştuğu yer

NECİB MUSTAFA, türk subayı (Gümüşhacıköy 1879 - İstanbul 1913). Türkmenoğlu Sadık Ağanın oğlu. Aksaray Valde rüştiyesinde, Manastır askerî idadîsinde okudu; Harbiyeyi piyade mülâzımı olarak bitirdi (1903). İttihat ve Terakkiye girdi. Manastırda bulgar çeteleriyle çarpıştı. Devrim fikrini yaydı, Meşrutiyetten sonra Ömer Naci ile birlikte İran'a gitti. Dönüşte ittihat ve Terakkinin müfettişi sıfatıyle Anadolu'da dolaştı. Balkan bozgunu üzerine İttihat ve Terakkinin yaptığı Babıâli baskınına katıldı. Bu baskın sırasında vurularak öldü. (M)

NECİB MUSTAFA EFENDİ, türk bilgini (öl. İstanbul 1831). Babıâli'den yetişti. Ruznamei evvel oldu. Selim III devrine ait 1803 ve 1808 olaylarını içine alan tarihçesi bir ciltir ve Matbaayı Âmirede basılmıştır (1863). [M]

NECİB PAŞA Samipaşazade, türk devlet adamı (?, 1855 - İstanbul 1883). Vezir Sami Paşanın oğlu. Özel öğrenim gördü. Çırağan olayında Ali Suavi Bey ile yakın ilişkisi olduğu sanılarak İstanbul'dan uzaklaştırmak için Paris elçiliği kâtipliğine tayin edildi; ancak bir süre sonra suçlu olmadığı anlaşılarak Paris'ten geri çağrıldı. Abdülhamid II'nin kızkardeşi Mediha Sultan ile evlendi. Vezir rütbesiyle Şûrayı Devlete üye tayin edildi. (M)

NECİD sıf. (ar. *necd*'den *necîd*). *Esk.* Yiğit, yürekli, güçlü, zorlu (kimse). || Elemli, kederli, üzülmüş. || İ. Aslan. (M)

NECİD, Suudî Arabistan'da emîrlik; kendisine bağlı olan Şemmer, Hasa ve Asir ile birlikte bir genel valilik meydana getirir; 4 milyon nüf. Merkezi *Riyad.* Suudî Arabistan'ın merkezinde yer alan Necid, yükseltisi 1 880 m'yi bulan billûrlu bir yayladır; doğu kenarında yamaçlarla engebeli olan kalkerli bir bölge uzanır; Nüfud çölünden Rubülhali çölüne uzanan iki büyük kumul dizisiyle sınırlıdır. Çölde, deve, at ve koyun yetiştiriciliğiyle geçinen bedevî kabileleri (Şemmer, Harb, Muteyr ve Uteybe) yaşar. Fakat, reform hareketlerine Necid'de başlayan Vahhabîlerin etkisiyle, 1919'dan sonra birçok göçebe (İhvan) üretimi geliştirmek için tarım kolonileri halinde toprağa yerleştirilmiştir. Tarım üretimi özellikle Riyad çevresindeki Kasım ve Arid vahalarında Cebel Tuveyk ve Arama yamaçlarında, Harc ve Devasir'de yapılır; hurma, arpa, buğday, darı, üzüm, kayısı ve incir yetiştiriciliği. El sanatları (yün ve deri işçiliği), silâh ve bakır eşya yapımı devam etmekteyse de, dışarıdan satın alma kolaylıkları karşısında gerilemeğe başlamıştır; Necid, Hasa'da petrol bulunması sayesinde gelişmiştir. İçinden Arap yarımadasını aşan petrol boru hattı geçen şehir, bir otomobil yoluyle Mekke'yi Riyad üzerinden Zahran'a bağlar. Ayrıca Riyad, Arap yarımadasının tek demiryolu hattıyle Zahran'a bağlıdır.

● *Tarih.* V. yy.da, Necid adı verilen bölgede Kinda emîri Haris tarafından kısa süre yaşayan ve Suriye, Medine, Yemame, Vâdi'l Rumma ve Tomiya sınırlarına kadar olan bölgeyi içine alan bir devlet kuruldu. Bu devlet yıkıldıktan sonra Necid yönetim bakımından El-Yemâme bölgesine bağlandı. XX. yy. başlarına kadar bu durum devam etti. 1902'de Abdülaziz İbni Abdurrahman es - Suud, Necid bölgesinin yönetimini eline geçirdi. Abdülaziz daha sonra Riyad'ı da Necid topraklarına kattı (1903). Bir süre sonra Necid ve ona bağlı bölgelerin sultanı seçilen Abdülaziz (1921), Hicaz'ı ele geçirdi (1926). Riyad'da Necid ve ona bağlı bölgelerin meliki ilân edildi. 1932 Yılında Suudî adını alan bu devletin sınırları doğuda Basra körfezinden Cefûre'ye, Katar'dan Resûl Miş'ab'a kadar uzanıyordu. Necid'in batısında, ona bağlı Hicaz krallığı, Kızıldeniz vardı. Güneydeki Necran bölgesi de Necid melikinin yönetimi altında bulunuyordu. 1934 Yılında Necid meliki ile Yemen imamı arasında çıkan savaş Taif antlaşmasıyle sona erdi. Bu antlaşma ile Yemen'in bağımsızlığı onaylandı. Necid'in kuzey sınırları ise İngiltere, Irak ve Ürdün devletleri arasında yapılan antlaşmalarla belirlendi. Bu sınırlar içinde ka-

NECİP ASIM

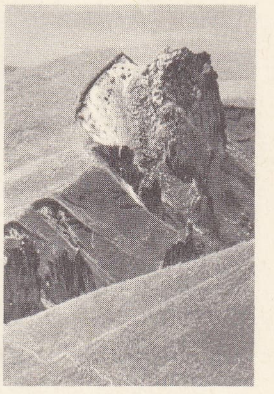
neck
erozyon ile kopma durumunda (Auvergne)

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico Italiano

lan Necid'in yüzölçümü 1 390 000 km², nüfusu 4 000 000 kadardı. Hicaz ve Asir'in eklenmesiyle Necid'i içine alan Suudî Arabistan krallığının alanı 1 600 000 km², nüfusu 7 000 000'a ulaştı. Bk. SUUDÎ ARABISTAN. (ML)

NECİL sıf. (ar. *necl*'den *necîl*). *Esk.* Asil, soylu, şerefli. || İ. Erkek adı. ||*Necl-i necil*, temiz soylu, asil çocuk. (M)

NECİP veya **NECİB** sıf. (ar. *necâbet*'ten *necîb*). *Esk.* Soylu, soyu sopu temiz: *Güzîde, şanlı, necib ırkımın uzak ve yakın / Bütün zaferlerini kalbimin taninînde / Nabızlarımda okur, anlar eylerim tebaîl* (Ziya Gökalp). *Hani milletlere meydan okuyan kavm-i necib? / Görmedim bir kişi tek bir kişi meydanda ... Garib!* (M. Â. Ersoy). *Çocuğun kirli yüzü o kadar sevimli, o kadar necip idi ki ...* (Ömer Seyfeddin). || İ. Erkek adı.

◆ **Necibe** sıf. *Esk.* Necib'in dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Necibane** sıf. *Esk.* Soylu kimseye yakışır şekilde. (M)

NECİP ALİ KÜÇÜKA. Bk. KÜÇÜKA (Necip Ali).

NECİP MELHAME PAŞA. Bk. MELHAME PAŞA *Necip.*

NECİRE i. (ar. *necr*'den *necîre*). *Esk.* Üzeri örtülü ahşap sofa. (M)

NECİS sıf. (ar. *necs* > *neces*'ten *necis*). *Esk.* Pis, kirli, murdar. || [Hastalık için] İyileşmez, şifa bulmaz, devasız. (M)

NECİY i. (ar. *necvâ*'dan *neciyy*). *Esk.* Bir sırra ortak olan kimse, sırdaş. (M)

NECK i. («boyun» anlamında ing. k.) Jeol. Genellikle anklavlarla bir arada bulunan dikey sütun biçimindeki volkan kayasının gövdesi. (Neck'in eski bir volkan bacasına tekabül ettiği sanılır.) [L]

NECKAR, Almanya'da ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyı); Kara Orman'ın doğu yamacından iner, kütleyi kuzeyden çevirdikten ve Rottweil, Tübingen, Stuttgart şehirlerinin varoşlarıyle Heidelberg'den geçtikten sonra Mannheim yakınında Ren'e kavuşur; 367 km. Dolambaçlı çığırı, Schwaben ve Franken havzasının batısını akaçlar. Başlıca kolları Enz, Kocher ve Jagst'tır. Neckar'ın Kara Orman'daki yukarı çığırı, Tuna'nın zararına bir kopma* sonucunda meydana geldi. Bütün çığırın kıyıları diktir; fakat tortul yaylalarda genellikle geniş olan vâdisi, tarıma elverişli topraklarla örtülüdür. Irmağın aşağı kesimi, kum taşlı Odenwald yaylalarının güney kısmını bir boğazla yarar. Önemli çalışmalar sonucunda Neckar, 1 200 tonluk gemilerin Stuttgart'a kadar girmesine elverişli hale getirilmiş ve aşağı vâdisine önemli fabrikalar kurulmuştur (kimya sanayii; tahta ve deri işçiliği). Irmak Neckarelz-Tübingen arasında, merkezi Stuttgart olan Württemberg sanayi bölgesinin eksenidir. (L)

NECKARSULM, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Neckar kıyısında; 15 400 nüf. Eskiden töton şövalyeleri kumandanlığı olan şato. Barok üslûbunda belediye sarayı. Bağcılık. Sanayi merkezi: otomobil ve gemi yapımı, dokumacılık (yün). [L]

NECKER
Duplessis'in eseri
Nissim-de-Camondo müzesi, Paris

NECKER (Jacques), fransız maliyecisi ve devlet adamı (Cenevre 1732 - Coppet, Cenevre yakınları 1804). İsviçre'de yerleşmiş bir alman ailesindendi. 1747'de Paris'e banka memuru olarak gönderildi. 1765 Yılında «Thellusson et Necker» bankasını kurdu; fakat 1772'de bankacılığı bırakıtı, ekonomi ve siyasete yöneldi. Birçok iktisadî ve siyasî deneme yayımladı: Akademice ödüllendirilen *Eloge de Colbert* (Colbert'e Övgü) ve Turgot'nun serbest tahıl mübadele siyasetine çatan *Essai sur la Législation et le Commerce des Grains* (Tahıl Kanunu ve Ticareti Üstüne Deneme) [1775]. 1776'da Turgot'nun yerine geçti. Önce, krallık Hazinesi genel müdürlüğüne (1776), sonra Maliye genel müdürlüğüne getirildi (1777), fakat protestan olduğu için maliye müfettişliği unvanı kendisine verilmedi. Usta bir maliyeci, gözü yükseklerde ve kendine güveni olan Necker, yeni görüşler getiren bir devlet adamından çok iyi bir yöneticiydi. Amerika savaşı ve Saray masraflarını şahsına beslenen güvene dayanarak çıkardığı tahvillerle karşıladı. Turgot'nun tasarruf siyasetini sürdürerek çiftçilerin ve genel tahsildarların kârlarını sınırladı, bazı memurlukları ve devlet eliyle dağıtılan ödenekleri kaldırmağa çalıştı, fakat başaramadı. Turgot'nun bir tasarısından ilham alarak vergi matrahlarını düzenlemek, bunun için de, eşrafı eyaletlerin yönetimine ortak etmek istedi; eyalet meclisleri kurdu, fakat bu deneme, nüfuzlarını kaybetmekten korkan parlamento üyelerinin muhalefetiyle karşılandı ve Necker'e karşı bir kampanya açıldı; durumdan memnun olmayan parlamento üyeleri ile saray adamları, Necker'i çekemeyen Maurepas etrafında toplandılar. Bunun üstüne Necker, *Compte Rendu au Roi* (Krala Rapor) [1781] adlı bir kitap yayımlayarak, dolaylı yoldan kamuoyuna başvurdu. Bu raporda, devletin malî bilançosunu açıklayarak, saray adamlarına büyük ödenekler yapıldığını ortaya koydu. Rapor görülmemiş bir ilgi uyandırdı, fakat muhalefeti de o nispette kamçıladı. Kralın desteğini kaybeden Necker, direnmekten vaz geçti ve istifa etmek zorunda kaldı (19 mayıs 1781). XVIII. yy.'ın duygulu ve insancıl düşünceleriyle beslenmiş olan Necker, ceza muhakeme usulünü yumuşatmış, krallık emlâkinde toprak ve kişi köleliğini kaldırmıştı (1779). Devlet görevinden ayrılarak köşesine çekilince, *De l'Administration des Finances de La France* (Fransa'nın Malî İdaresi Üstüne) [1784] adlı bir inceleme yayımladı; Calonne ve idaresine çattı. Fakat, Necker'in ayrılmasından sonra malî buhran gittikçe arttı, toplantıya çağrılan Etats généraux da (8 ağustos 1788), maliyenin iflâs ettiğini ilân etmek zorunda kaldı. Bunun üstüne kral, etkisini ve halkın sevgisini kaybetmemiş olan Necker'i tekrar iş başına getirdi (25 ağustos). Devlet bakanlığına getirilen Necker aldığı tedbirlerle durumu düzeltir gibi oldu; ikide bir ayaklanmaların patlak verdiği Paris'i huzura kavuşturdu ve kendi mallarını karşılık diye göstererek krala ödünç para buldu. Ama, artık iyi bir idareci bile imparatorluğu kurtaramazdı. Necker kısa zamanda olayların kontrolünü elden kaçırdı. Etats généraux'yu, reformları değil, sadece vergileri kabul edebilecek bir meclis olarak görüyordu. Tiers Etat'nın iki misli üye bulundurmasını (27 aralık 1788), sonra da Tiers Etat ile Généraux'nun birlikte toplanıp oy vermelerine müsaade etmesi yüzünden saray tarafından Devrim'i körüklemekle suçlandı. Kral, işine son verince (11 temmuz 1789), borsa fiyatları düştü halk ayaklandı; Bastille'i aldı (14 temmuz). Yeniden göreve çağrılması (16 temmuz), kişisel bir başarıdan çok, krallığa karşı kazanılan bir zafer oldu. 1790 Eylülüne kadar iktidarda kalan Necker olayların gelişmesini hiç bir bakıma etkileyemedi. Görevinden çekilince, kızı Mme de Staël ile birlikte Coppet'de yaşadı. (L)

NECKER (Suzanne CURCHOD, Mme—), fransızca yazan isviçreli kadın edebiyatçı (Crassier, Vaud kantonu 1739 - Beaulieu, Lozan yakınları 1794). Bir protestan rahibin kızıydı. Cenevreli banker Necker ile evlendi (1764). Bu evlenmeden geleceğin Mme de Staël'i dünyaya geldi. Başlıca eserleri: *Des Inhumations Précipitées* (Erken Gömmeler) [1790]; *Réflexions... Sur le Divorce* (Boşanma Üstüne Düşünceler) [1794]. (L)

NECKER DE SAUSSURE (Albertine Adrienne DE SAUSSURE, Mme—), fransızca yazan isviçreli kadın edebiyatçı ve eğitimci (Cenevre 1766 - Mornay, Salève vâdisi 1841); tabiat bilgini Bénédict de Saussure'ün kızı ve Mme de Staël'in akrabası. Eserleri: *Notice sur le Caractère etles Ecrits de Mme de Staël* (Mme de Staël'in Karakteri ve Yazıları Üstüne) [1820]; W. Schlegel'in *Cours de Littèrature Dramatique* (Dram Edebiyatı Dergileri) [1804-1814] adlı eserinin tercümesi; *L'Education Progressive ou Etude sur le Cours de la Vie* (İlerleyici Eğitim veya Hayatın Akışı Üstüne İnceleme) [1828]. (L)

NECL i. (ar. k.). *Esk.* Oğul, çocuk, evlât: *Hanedanın bir necl-i mümtazı* (Cenab Şahabeddin). || Kuşak, nesil, sülâle, soy. || *Necl-i necip*, temiz soylu, asil çocuk.

◆ **Neclî** sıf. *Esk.* Oğula, sülâleye bağlı, nesille ilgili. (M)

NECLİYE i. (ar. *necl*'den *necliyye*). Bot. *Esk.* Buğday, arpa, yulaf, pirinç, mısır, çavdar v.b. gibi genellikle saplarının içi boş, çiçekleri başak şeklinde, yemişleri buğdaysı olan birçeneklilerden büyük bir bitki ailesi, buğdaygiller. (M)

NECM i. (ar. *necm*). *Esk.* Yıldız: *Encüm ile âlemi donattın / Her necmde bin cihan yarattın* (Ziya Paşa). *O rikistana batmış, çalkalanan seyyah-ı avare / Nasıl müştak ise bir nura, bir necm-i rehakâre* (M. Â. Ersoy). *Bulur yerinde bedbaht-ı aşkı necm-i seher* (Tevfik Fikret). || *Necm-üd-din*, dinin yıldızı. Erkek adı. (Bugün *Necmettin* şeklinde kullanılmaktadır.)

— Astron. *Esk. Necm-i dünbâledâr* (veya *necm-i gîsûdar)*, kuyruklu yıldız. || *Necm-i sabit*, hareket etmeyen yıldız. || *Necm-i sâkıb*, parlak ışıklı yıldız, satürn. || *Necm-i seyyar*, gezegen.

— Huk. *Esk.* Vadesi gelen borç, süre bitimi. || Mükâtebin, azat edene ödemeyi yüklendiği bedelin her taksidi. (Eskiden yıldızların doğuşuna göre zaman tayin edildiğinden *necm*, «ödeme zamanı» anlamında da kullanılırdı.)

— Zool. *Esk. Necm-ül-bahir*, deniz yıldızı.

◆ **Necmî** sıf. *Esk.* Yıldızla ilgili. || İ. Erkek adı (bugün *Necmi*).

◆ **Necmiye** sıf. *Esk.* Necmî'nin dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NECMEDDİN bin el-MÜNFAH, arap hekimi (Şam 1196 - ?, 1224). Özel öğrenim gördü, medresede okudu. Hekimlik mesleğini seçti. Melik Mesud'un hizmetine girdi. Bir süre sonra görevinden alındı, bütün mallarına elkondu. Sonra Hıms valisi Melik Eşref'in saray hekimliği ile görevlendirildi. Eserleri: *Kıtabü't-Tedkik fi'l Cem ve't Tefrik* (Toplayıp Ayırmak İçin İnceleme Kitabı); *Kitabü'l Mühmelat fi Kitabü'l Külliyat* (Külliyat Kitabı Hakkında Önem Verilmeyenler Kitabı); *Kitabü'l-Medhal a-le't-Tıb* (Tıbba Giriş Kitabı). [M]

NECMEDDİN EBU YUSUF YAKUB Mancınıkî, arap şairi (Harran 1159-?, 1228). Öğrenimini bitirdikten sonra askerlik mesleğine girdi. Özellikle mancınık atmada başarı kazandı. Bu yüzden kendisine *Mancınıkî* unvanı verildi. Savaş konularını işleyen eserler yazdı. Şiirlerinin çoğu savaş ve kahramanlık olaylarını işler. *Umdetü-Sâlik fi Siyaseti'l Memâlik* (Ülkelerin Siyaseti Konusunda Bu Mesleğe Girenin Uyması Gereken İlke) adlı eseri ünlüdür. (M)

NECMEDDİNİ KÜBRA (Ahmed bin Ömer Ebul Cennâb), Küreviye tarikatının kurucusu (Harizm 1145 - ay. y. 1226). Bir süre doğduğu yerde öğrenim gördükten sonra Mısır'a gitti. Orada Şeyh Ruzbiban el-Vezzân'a kapılandı. Kendini tasavvufa verdi. Sonra Tebriz'e giderek Ebu Nasr Hefda'nın derslerini dinledi. Sonra Harizm'e döndü ve bir tekke kurarak çevresinde toplananlara tasavvufla ilgili düşüncelerini yaymağa başladı. Kısa bir süre içinde büyük bir ün sağladı. Necmeddin'e göre gerçek bilgi çalışmakla değil ancak tanrı ilhamiyle kazanılır. Eserleri: *El-Usûlul-Aşere* (On Usul); *Risale fi'l Sulûk* (Tarikata Giriş Risalesi); *Risaletü't-Turuk* (Tarikatların Risaleleri); *Tevalüi'l-Tenvir* (Aydınlatmanın Sürdürülmesi); *Aynü'l Hayat* (Dirilik Kaynağı); *Tefsir* (Yorum). [M]

NECMEDDİN İSHAK BEY, Hamidoğulları beyi (XIV. yy.). Felekûddin Dündar Beyin oğlu. Babasını öldüren Moğolların Anadolu valisi Demirtaş, Mısır'a Memlûklu sultanı Melikünnasır Muhammed'in yanına kaçınca (1327), İshak Bey de arkasından gitti. Mısır'da, Memlûklu sultanının huzurunda Demirtaş'ı suçladı. Demirtaş'ın idamından sonra ülkesine dönerek, bey oldu (1328). [M]

NECMEDDİN MOLLA. Bk. KOCATAŞ (Mehmed Muhtar).

NECOCHEA, Arjantin'de (Buenos Aires ili) liman şehri, Mar del Plata'nın güneybatısında; 17 800 nüf. Sayfiye yeri. (L)

NECRAN, Kuzey Yemen'de eski kervan yolu üzerinde bölge ve şehir.

— Tar. Bölgede Hıristiyanlık, necranlı bir tüccarın, sonra da, Iustinianos zamanında, Bizans'a bağlı ülkelerden kaçan monofizitlerin çalışmalarıyle yayıldı. Habeşlerin Ye-

necrophorus

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

men'e girmesi üstüne hıristiyan halk zulme uğradı. Zû Nuvâs (öl. 525) devrinde Necran, hıristiyanlara yapılan zulümlere sahne oldu. Hz. Muhammed devrinde Halid bin Velid, 400 atlıyle şehre girerek Necranlıları İslâmlığa çağırdı (631). Hz. Muhammed, bir süre sonra islâm dinini kabul eden Necranlılardan gelen elçiyi kabul ederek onlarla bir dostluk antlaşması yaptı. Ancak bölgedeki hıristiyanlarla Yahudilerin sayısı çoktu. Halife Ömer zamanında bunların çoğu şehirden çıkarıldı. Şehir, Halife Ali'nin kumandanı Cerire tarafından yakıldı. Ülke, bugün Suudî Arabistan devleti sınırları içindedir. (M)

NECRO—, yun. «ölü, kadavra» anlamında *nekros*'tan gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NECROBİA i. Kurumuş kadavralarda yaşayan böcek. (İlmî adı *Necrobia ruficollis.* Kınkanatlıların *cleridae* familyasından.) [L]

NECROBORA i. Yuvarlak, büyük ve geniş gövdeli böcek; göğüs kısmının dip tarafı parçalı, elitralarının ucu yuvarlak ve küttür; A.B.D.'de görülür. (İlmî adı *Necrobora Americana.* Kınkanatlıların *silphidae* familyasından.) [L]

NECRODES i. Mezbahalarda yaygın böcek, Japonya'ya kadar her yerde rastlanır; ormanlarda memeli hayvan kadavralarının altında bulunur. (İlmî adı *Necrodes Littoralis.* Kınkanatlıların *silphidae* familyasından.) [L]

NECROLEMUR i. Paleont. Bugünkü makilere yakın memeli hayvan. (Bunlara ait bozulmamış kafatasları Quercy fosforitlerinde bulunmuştur.) [L]

NECROLESTES i. Patagonya miyoseninde fosil olarak bulunan böcekçil memeli hayvan. (L)

NECROPHORUS i. Küçük kadavraların altında yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *silphidae* familyasından.)

— ANSİKL *Necrophorus*'lar dört köşemsi tıknaz gövdeli böceklerdir. Ölü hayvanların, çürüyen maddelerin, çürük mantarların üzerine yumurtalarını bırakır. Kurtçukları toprağa bitişik çürüntülerin içinde yaşar. Necrophoruslar çok şiddetli bir misk kokusu yayar. (L)

NECS i. Bk. NECES.

NECTANDRA i. Amerika'da çeşitli işlerde kullanılan bitki. (Defnegillerden.)

— ANSİKL. *Nectandra,* almaşık yapraklı bir ağaç veya ağaççıktır. Amerika'nın sıcak ve tropikal bölgelerinde altmıştan fazla türü yetişir. *Nectandra Rodiei* ile *N. cymbarum*'un kabuğundan çok kukulu bir «sasafra yağı» elde edilir. *N. pichury, major* ve *minor*'dan elde edilen tohumlar kuvvet verici, uyarıcı ve aromatik olarak kullanılır. *N. Rodiei*'nin «bebeeru kabuğu» denen kabuğundan, bebeerin adlı bir alkaloit çıkarılır. *N. cinnamomoides*'in kabuğuna «orenok yalancı tarçını» denir. *N. eloeophora*'dan elde edilen keresteye Brezilya'da «enhamui», «luro», Arjantin'de «lorel» adı verilir. (L)

NECTARİNA i. Yaban arısına yakın böcek; iç içe bir dizi küreden oluşma kocaman yuvalar yapar. (Zarkanatlıların *vespidae* familyasından.) [L]

NECTO—, yun. «yüzme» anlamında *nektos*'tan gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NECTOGALE i. Soreksler grubundan su soreksi. (Örnek türü *Nectogale elegans*'ın her tarafı koyu külrengindedir; Tibet ve Çin'de bulunur.) [L]

NECTOMYS i. Brezilya su sıçanı. (L)

NECTOPHRYNOİDES i. Afrika'da dağ tepelerinde yaşayan doğurgan kurbağa. (Kakurbağasıgillerden.)

— ANSİKL. Bu kurbağalarda, yumurta ana karnında döllenir ve burada açılır. Yavrular ancak bir hayli geliştikten sonra dışarıya çıkarılır. Gine'de Nimba dağında yaşayan *Nectophrynoides occidentalis,* yavrularını en geç doğuran türüdür; bunların yavruları doğduğu zaman analarının üçte biri kadardır. (L)

NECTRİA i. Hypocreales takımından asklı mantar.

— ANSİKL. *Nectria galligena,* Avrupa'da görülen elma uruna sebep olur. *N. cinnabarina* birçok ağaç veya ağaççıkta hastalığa yol açar. Nectria bir çeşit yara asalağıdır, dalları öldürür ve ağaç kabuğunun yüzeyinde kırmızı renkte kabartılar meydana getirir. (L)

NECTURUS i. Geceleyin ortaya çıkan kuyruklu kurbağa; Kuzey Amerika'da tatlı sularda yaşar; kendisine çok benzeyen mağara semenderinden farkı, derisinin renkli oluşudur. (Perennibranchia takımının mağarasemenderigiller familyasından.) [L]

NECULCE (İon), romanyalı tarihçi (1672'ye doğr. - 1745'e doğr.). Prens Cantemir'e bağlı, Moldavya'lı bir boyardı; düzensiz bir hayat sürdü, sık sık sürgüne gönderildi; kendi yurdundan çok Türkiye'de, Rusya'da, Polonya'da yaşadı. Miron Costin kroniğinin devamı olan ve 1662-1743 arasındaki olayları anlatan *Letopisetul Tarii Moldovei* (Moldavya Kroniği) adlı eseri kaleme aldı. Eserinin başına, Romanya tarihinden alınma, az çok efsanevî bazı olaylari ekledi. Olaylar bir mizah ve saflık karışımıyle anlatılmıştır; bu nitelik onlara eskiye has eşsiz bir tad verir. (L)

NECVA i. (ar. *necvā*). *Esk.* Bir kimseye gizlice veya alçak sesle söylenen söz, fısıltı, sır. (M)

NECYDALİS i. Büyük ve güzel tekeböceği; gövdesi silindirimsi, elitraları kısa, rengi kızıl esmerdir; kurtçukları ahlat, karaağaç, meşe ve kestane korularında yaşar; başlıca türleri: *Necydalis ulmi, N. Major.* (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

NEÇAYEV (Sergey Gennadiyeviç), rus devrimcisi (1847 - 1882). Bir işçinin oğlu. Öğretmen oldu, Cenevre'de Bakunin ile dostluk kurdu. Öğrenci hareketlerine katıldıktan sonra, Moskova'da hedefi toplumun yıkılmasını hızlandırmak olan «Halkın Adaleti» adlı devrimci topluluğu kurdu (1869). Topluluğun hazırladığı suikastler (Neçayev'in ihanetle suçladığı öğrenci İvanov'un öldürülmesi [1869] kamuoyunu ürküttü; sosyalistler de kendine sırt çevirince Neçayev yurt dışına göçmek zorunda kaldı. İsviçre'de tutuklandı (1872), Rus hükûmetine teslim edildi; hapishanede ölünceye kadar, nihilistlerle mektuplaşmağa devam etti. Fikirlerini Bakunin ile birlikte yazdığı *Devrimcinin Elkitabı*'nda (1868) açıkladı, ona göre, devrim ancak, sağlam bir şekilde teşkilâtlanmış ve her türlü araçtan yararlanmaktan çekinmeyen bir topluluğun, mevcut kadroları toptan yok etmesiyle gerçekleşebilir. (L)

NEÇUY - LEVIYTSKİY (İvan), ukraynalı romancı (Steblyov, Kiev 1838 - Kiev 1918). Rus aydınlarını konu alan romanlar yazdı (*Karadeniz'in Üstünde* [1890]). En güzel eserleri, köy hayatını dile getirenlerdir: *Miykola Dyerya* (1876); *Kaydaş Ailesi* (1878). [L]

NEDA i. (ar. *nedā*). *Esk.* Rutubet, çiy, nem. || Cömertlik etme, hediye verme. (M)

NEDALET i. (ar. *nedālet*). *Esk.* Kir, pis olma, pislik: *Pâdaş-ı rezalet ve nedaletleri...* (Nergisî). || Bir kimseden herhangi bir şeyi zorla alma, çalma, aşırma. (M)

NEDAMET i. (ar. *nedāmet*). *Esk.* Bir iş veya bir davranışın yanlış ve kötü bir sonuç verdiğini görüp onu yapmış olduğuna hayıflanma, pişman olma: *Kara ellerini kafasına vuruyor, gözleri nedamet yaşlarıyle dolu* (H. E. Adıvar). *Ama gönlümüz nedamet dolu, utanarak, üzülerek!* (Y. Z. Ortaç). || *Nedamet etmek* (*çekmek* veya *getirmek*), pişman olmak: *Dün akşam gelmediğine nedamet etmiş, sonra bugün ablasına koşmak için köprüye inmişti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nedamet-gâh,* pişman olunan yer, pişmanlık yeri. || *Nedamet-kâr,* pişmanlık duyan, pişman olan. || *Nedamet-kârane,* pişmanlıkla. || *Nedamet-kârî,* pişmanlık. (M)

— **NEDAN** sonek (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *dāniṣten,* bilmek'ten *nā-dān* > *-nedān*). *Esk.* Bilmez, bilmeyen anlamında bileşik sıfat yapar: *Pamal-i esb-i nahveti olmuş bir afetin / Bir tıfl-ı neysuvar-i muhabbet-nedan iken* (Sümbülzade Vehbi). [M]

NEDAVET i. (ar. *nedāvet*). *Esk.* Islak olma, nemlilik, rutubet. || Konuşma, bir toplantıda bir konuyu görüşme. (M)

NEDB i. (ar. *nedb*). *Esk.* Ölen bir kimsenin arkasından, meziyetlerini, iyiliklerini, yaptığı yararlı işleri sayarak, ağlama, ağıt yakma. || Davet, çağrı, teşvik. (M)

NEDBAL (Oskar), çek viyolacısı ve bestecisi (Tabor 1874 - Agram 1930). Çek dörtlüsünün kurucularından. 1896 - 1906 arasında Prag Filarmoni derneğinin orkestrasını, 1906 - 1919 arasında da Viyana Tonkünstler — Orchester'i yönetti. Baleler ve oda müziği besteledi. (L)

NEDBE i. (ar. *nedeb*'den *nedbe*). Çevresindeki deriden rengi ve derinin kalınlığı ile ayrılan yara izi.

— Bot. Bir bitkinin yaprakları ve diğer eklemli kısımları döküldükten veya bir yara iyileştikten sonra ağaçların gövdesinde kalan iz.

— ANSİKL. Patol. *Nedbe,* bir travmanın dış örtenekte veya derindeki bir organda meydana getirdiği gediği kapatmak için cereyan eden onarım olaylarının (nedbeleşme) sonucudur. Beyazımtırak, telli, sık bir bağdokusundan meydana gelir ve birbirinden ayrılmış kısımların arasında oluşur; bu suretle dokuların devamlılığı yeniden, kuvvetlice sağlanmış olur. Nedbe dokusu, hem sinir, hem damar bakımından fakirdir. Taze yara irinleşmeden, kenarları hemen birleştirilerek nedbeleşmişse, çok önemli olmadığı hallerde yavaş yavaş ufalır ve hattâ kesin olarak kaybolur; eğer bir irinleşmeden sonra oluşmuşsa, bazen hiç kaybolmaz. Bazı nedbeler yavaş yavaş büzüşür ve önemli şekil bozukluklarına yol açar. Sinir ipçiklerinden yoksun nedbeler, bir siniri sıkıştırdığı zaman ağrılı olabilir ve inatçı nevraljilere sebep olabilir.

Yanık, radyoterapi v.b. sebeplerden ileri gelen bazı nedbeler, meydana geldikten on, yirmi, hattâ elli yıl sonra kanserleşebilir. (L)

NEDDAF i. (ar. *nedf*'ten *neddāf*). *Esk.* Sıkışan ve ezilen pamuk veya yünü özel bir âletle diderek kabartan kimse, hallaç.

◆ **Neddafi** i. *Esk.* Neddaflık.

◆ **Neddaflık** i. *Esk.* Hallacın yaptığı iş, hallaçlık. (M)

NEDDERMEYER (Seth Henry), amerikan fizikçisi (Richmond, Michigan 1907). Öğrenimini Stanford üniversitesinde (1929) ve Kaliforniya Teknoloji enstitüsünde (1935) yaptı. İkinci Dünya savaşında Millî Savunma komitesine tayin edildi ve Los Alomos laboratuvarında çalıştı. 1946'dan beri Washington'da Seattle üniversitesinde fizik profesörüdür. Tanecikler fiziği alanında uzmanlaştı, 1938'de Anderson ile birlikte Yukava'nın varsayımını doğrulayarak kozmik ışınlarda μ mezonlarını buldu. (L)

NEDEB i. (ar. *nedeb*). *Esk.* İyileşmiş bulunan yaranın vücut üzerinde kalan izi.

◆ **Nedebî** sıf. *Esk.* Yara izine ait, onunla ilgili. (M)

NEDEM i. (ar. *nedem*). *Esk.* Yanlış ve kötü sonuç veren bir iş veya davranışı yapmış olmaktan dolayı hayıflanma, pişmanlık: *Dehşetle doldu hane-i kalbim, fakat yine / Asla hayal ü hatırıma gelmedi nedem* (Recaizade Ekrem). || *Yevm-i nedem* («pişmanlık günü»), kıyamet günü. (M)

NEDEN zf. (türk. *ne*'den *ne-den*). Bir olayı doğuran sebebi, bir işin ne sebeple yapıldığını sormak için kulanılır: *Siz insanlar, neden sevmezsiniz birbirinizi?* (N. Ataç). *Bu geceye kadar ben buna neden dikkat etmedim* (H. R. Gürpınar). *Bura Yemen'dir. Yolu çemendir / Giden gelmiyor / Acep nedendir?* (Halk türküsü). *Eşanl.* NİÇİN.

◆ **İ.** *Yeni.* Bir olayı, bir şeyi doğuran sebep: *Böyle davranmanızın nedenini anlayamadım. Esk.* İLLET. Bk. SEBEP.

— Fels. *Neden birliği veya vesile nedenler teorisi.* Bk. VESİLECİLİK. || *Etkin, maddî, biçimsel, son neden.* Bk. ANSİKL. || *İkinci nedenler,* ilk nedenden türeyen ve etkileme gücünü ondan alan nedenler. || *İlk neden,* nedenlerin birbirine bağlanmasında veya işbirliğinde öteki nedenlerden önce gelen veya daha ağır basan neden.

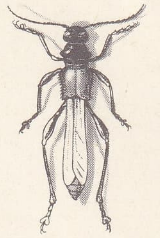

necydalis

(Bk. ANSİKL.) || *Yeterli neden*, Leibniz'in sisteminde, bir olayın meydana gelişini tamamen anlaşılır kılan şey. (Yeterli neden ilkesine *belirleyici neden ilkesi* veya *neden ilkesi* de denir. A. Fouillée ise bu nedene *evrensel anlaşılırlık ilkesi* adını verir. Leibniz bu ilkeyi, *Monadologie*'de [madde 32] şöyle açıklar: «Bir şeyin şöyle değil de böyle olduğunu gösteren bir yeterli neden olmadıkça hiç bir olayın doğruluğu veya varlığı ileri sürülemez, hiç bir gerçek iddiada da bulunulamaz. Ama çoğunlukla bu nedenleri bilmemiz imkânsızdır.»

— Jeol. *Güncel nedenler*, aktüalizm. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Neden* fikrini ilk tahlil etmiş olan kişinin Aristoteles olduğu sanılır. Nedenlerin felsefî bir sınıflamasını ilk yapan da odur. Aristoteles'e göre, dört çeşit neden vardır: *etkin neden, maddî neden, biçimsel neden, son neden.*

Aristoteles'in bu dört neden doktrini, bütün Ortaçağ boyunca insan zihnine hâkim oldu. Bu görüşün izlerine, rönesans devri filozoflarının ve hattâ Bacon'ın eserlerinde de rastlarız. Bk. NEDENSELLİK, EREKBİLİM.

• *İlk neden.* İlk neden veya zorunlu neden kavramı, Tanrı'nın var olduğunu göstermek için kullanılan kozmolojik delilin temeliydi.

İlk neden kavramı Eskiçağdaki maddeci atomculuğun da başvurduğu bir kavramdır; bu teoriye göre ilk neden unsurları atomlar (birbiriyle birleşerek evreni meydana getiren varlıkları ortaya koyan bölünmez, sonsuz temel ilkeler) olan maddedir.

Modern düşünürlerin çoğu ilk neden anlayışını eleştirdiler. Pozitivizm (Comte) ilk veya son nedenleri aramanın, anlamsız olduğunu insan zekâsını her iki nedeni de kavrayamayacağını ileri sürdü. Kant da aklımızın hiç bir mutlak'a varamayacağını ileri sürer ve böyle bir şeye kalkıştığı zaman karşısına çıkacak olan antinomileri bir bir belirtir.

— Jeol. Lamarck, Constant, Prévost ve ingiliz Lyell'in ileri sürdüğü «*güncel nedenler*» teorisi, büyük jeoloji olaylarını olağanüstü olaylara bağlamaz, çağdaş insanın tanık olduğu benzer olaylarla açıklar. Bu teori, kataklizmler tarafından meydana getirilen anî değişiklikleri bir kenara iterek yavaş yavaş oluşan evrimleri kabul eder, ama kataklizmlerin de yer yer mümkün olduğunu inkâr etmez. Çağdaş bilim adamları güncel nedenler teorisine her geçen gün biraz daha fazla değer vermektedir. (M)

NEDENBİLİM bls. i. Fels. Sebepleri inceleyen bilim dalı. (M)

NEDENSE zf. (*neden*'den *neden-se*). Bilinmeyen bir sebep dolayısıyle, belli olmayan bir sebeple: *Ama kimse, şu yüce «sanat» sözünün altında ve içinde neler olduğunu ortaya dökmek zahmetine nedense katlanmıyor* (Nazım Hikmet). *Otomobil sahnesi yavaş yavaş zihnimden silindi, kulağımda nedense bir tek ses ve söz kaldı* (R. H. Karay). [M]

NEDENSEL sıf. (*neden*'den *neden-sel*). *Yeni.* Bir sebeple ilgisi olan, nedene değgin. *Esk.* İllî.

— Dil bil. Söylenilen şeyin nedenini veya sebebini belirten bağlaç: *«Çünkü» nedensel bir bağlaçtır.*

— Mant. Bir sebep sonuç ilişkisi bildiren. (LM)

NEDENSELLİK i. (*nedensel*'den *nedensel-lik*). Fels. Nedeni etkiye bağlayan ilişki, bağ. || Kant'ın, «kategoriler»inden birine verdiği ad. (Bu kategori bağıntıya dayanır.) || *Nedensellik ilkesi* «her şeyin bir nedeni vardır ve aynı şartlar altında, aynı nedenler, aynı etkileri doğurur» şeklinde özetlenebilecek ilke.

— ANSİKL. *Nedensellik* kavramı nereden gelir? Bazı filozoflara göre nedensellik, zihnimizin özünde bulunmaktadır; doğuştandır ve *a priori*'dir. Nitekim, Descartes, sadece mantıkî apaçıklıkları göz önünde tutmak yoluyle, bir etkinin, analiz yoluyle nedeninden çıkarsanabileceğini kabul eder. Kant, nedenselliği, her tecrübeden önce gelen ve her tecrübe için zorunlu olan bir ilke ve zihnimizin temel bir yasası olarak görür. Bazı filozoflar ise bu görüşün tersini savunurlar. Bunlara göre, zihnimiz, nedensellik kavramını duyumsal deney yoluyle edinir. Zihne yavaş yavaş kendini kabul ettiren bu ilke, en sonunda, mantık bakımından zorunlu bir ilke olarak görülür. Nitekim Hume ve Stuart Mill, nedenselliğin, birbirine sürekli olarak bağlı bulunan bazı olgunların tekrarlanmasından doğduğunu ileri sürerler. Öte yandan, Maine de Biran bu kavramın, harcadığımız herhangi bir çabanın psikofizyolojik duyumundan; diyalektik materyalizm ise, eşyanın kendisinde mevcut olan ve gelişen ilişkilerden türediğini söyler.

— Din. Buddhacılık. Manevî acının şartlarının birbirine zincirlemesi teorisi, theravada buddhacılığının temelidir. Bu teori, dokuz veya on iki aşama ileri sürer. Bu aşamalar arasında şunları sayabiliriz: vesilelerle etkilerin (nidana), nedenlerin (chetu), kaynakların (samudaya), belirsiz güdü veya nedenlerle etkilerin (paşşaya) ilişkileri. Böylece meselâ yaşlılık ve ölüm, doğumdan; doğum varoluştan; varoluş, edinmekten, edinme, susuzluktan (iştaha); susuzluk, duyumdan; duyum temasa geçişten; temasa geçiş «isim ve biçim»den (namarupa) [kişilik]; bu sonuncusu ise düşünceden doğar. Zincirlenişin tümü, Buddhacılık tarafından iki yönlü olarak düşünülür: sonuçtan güdüye ve güdüden sonuca. Bilgisizliği yüzünden bu kısır döngüye düşmüş olan kimse, ancak Buddhacılığın sağladığı bilgi ve teknikle bu durumdan kurtulabilir. (L)

NEDENSİZ sıf. (*neden*'den *neden-siz*). Nedeni olmayan.

— Fels. ve Ahl. *Nedensiz edim*, hiç bir şey tarafından zorunlu kılınmayan ve herhangi bir amaca araç olmayan edim.

— ANSİKL. Fels. ve Ahl. Filozofların birçoğu *nedensiz edim*'in varlığından şüphe eder. Gerçekten de bir yandan, herhangi bir edimin, bir nedensel edimler serisi içinde yer almaması imkânsız göründüğü gibi, öte yandan, hürlüğün, saf olumsallık tarzında anlaşılması da tartışma götürür bir fikirdir. Çünkü hiç bir neden olmaksızın edimde bulunmak, hür olarak hareket etmek demek değildir. Nedensiz edim örnekleri, bazı edebiyat eserlerinde yer alır. Gide'in *Vatikan'ın Zindanları* (Les Caves du Vatican) adlı romanında Lafcadio'nun işlediği «nedensiz cürüm» bunun bir örneğidir. Ama burada da tartışma götürür bir yan vardır. Bu tür bir edimin nedenleri, salt psikolojik mahiyette nedenler (içtepi, kibir, nihilizm v.b.) olsa bile, yine de neden olmak niteliğini kaybetmez. Ahlâk açısından bakınca nedensiz edime yönelme, çoğu zaman, nihilist, kinik veya ahlâka aykırı bir ahlâk anlayışına ve fazla olarak, kişinin hangi vasıta ile olursa olsun, kendini ortaya koyma konusunda duyduğu marazî bir ihtiyaca dayanır. (L)

NEDERBRAKEL, Belçika'da (Doğu Flandre, Oudenaarde idare çevresi) komün, Grammont'un kuzeybatısında; 6 500 nüf. Madensuyu kaynakları. Besin sanayii. (L)

NEDERLAND (flaman dilinde *neder*, aşağı ve *land*, toprak'tan). Hollanda'nın flamanca adı. (L)

NEDER RIJN («Aşağı Ren»), Aşağı Ren'in alt kollarından birinin adı; Hollanda'da Arnhem'in yukarısında, Millingen'de doğar, Wijk bij Duurstede'de *Lek* adını alır. (L)

NEDF i. (ar. *nedf*). *Esk.* [Pamuk veya yün için] Atma, ditme. || *Nedf etmek*, pamuk veya yünü atmak, dikmek.

◆ **Nedfî** sıf. *Esk.* Atılmış, didilmiş (yün topağı). [M]

NEDİB i. (ar. *nedeb*'den *nedîb*). *Esk.* Üzerinde yara izi bulunan, yara izi taşıyan organ. (M)

NEDİÇ (Milan), yugoslav generali ve siyaset adamı (Groçka, Sırbistan 1877-Belgrad 1947). Savaş bakanı oldu (1938-1941). Alman işgali altında, hükûmete başkanlık etti (1941-1944). Yugoslavya'nın kurtuluşu sırasında tutuklandı, hapisteyken intihar etti. (L)

NEDİD sıf. (ar. *nedd*'den *nedîd*). *Esk.* Eş, benzer, birörnek, yaşıt.

◆ **Nedide** i. *Esk.* Nedid'in dişili. (M)

NEDİF sıf. (ar. *nedf*'ten *nedîf*). *Esk.* Atılmış (pamuk veya yün). [M]

NEDİM i. (ar. *nedm*'den *nedîm*). *Esk.* Yakın dost, samimî arkadaş. || Büyük kişileri hoş sözlerle eğlendiren, fıkra ve hikâyelerle oyalayan kimse. || Erkek adı.

— Teşk. tar. Osmanlı padişahlarının özel yardımcı ve yakınlarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Yeniçeri ocağına yeni girenlere verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Nedim*'ler, padişahların hem özel yardımcıları, hem de onların sırdaşları durumundaydı. Padişahları eğlendiren, sıkıntılı günlerinde avutan nedimler olduğu gibi, onları hayırlı işlere yöneltenler de vardı. Osmanlı saraylarında bulunan nedimlerin, bazen vezir ve devlet büyüklerinin işlerine karıştıkları, padişahla aralarını açtıkları da oldu. Koçi Bey bu konuda Murad IV'e sunduğu risalesinde nedimlerin kötü tutumlarını anlatır. Ferhad Paşanın, Nasuh Paşanın, Sipahi isyanını bastıran Yemişçi Hasan Paşanın, Derviş Mehmed Paşanın, bazı nedimlerin kışkırtmalarıyle öldürüldükleri söylenir.

◆ Sıf. *Esk.* Güzel konuşan, iyi hikâye anlatan, tatlı dilli, hoşsohbet. (M)

NEDİM (Ahmed, — denir) türk şairi (İstanbul 1680-ay.y. 1730). Fatih Sultan Mehmed çağında yaşayan eski bir aileden geldiği söylenir. Dedesi Sultan İbrahim devri kazaskerlerinden Muslihiddin Efendi, babası Mehmed Efendidir. Nasıl bir öğrenim gördüğü kesinlikle bilinmiyor. Fakat bazı kaynakların bildirdiğine göre şeyhülislâm Ebezade Abdullah Efendinin başkanlık ettiği kurul önünde sınavdan geçerek hariç müderrisliği payesini aldı. Bir süre sonra Mahmutpaşa mahkemesinde naiplikle görevlendirildi. Sadrazam Ali Paşa ve Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından korundu. Şiirlerini beğenen, kendisini seven Nevşehirli İbrahim Paşa, Nedim'i musahipliğe seçti, daha sonra kütüphanesinde hafızı kütüb görevine getirdi. Bütün zevk ve eğlence meclislerinde sadrazamın, bazı devlet büyüklerinin nedimi oldu. Ramazan aylarında, sadrazam İbrahim Paşa huzurunda verilen tefsir derslerine katıldı. Sadrazam İbrahim Paşa aracılığıyle Sultan Ahmed III'ün bulunduğu toplantılara girmeğe başladı. Sultan tarafından şiirleri beğenildi. Bu arada, Mollakırımî medresesi (1727), Sadiefendi medresesi (1728) ve aynı yıl Nişancıpaşayıatik medresesi müderrisliklerine tayin edildi. Son görevi Sekbanalibey medresesi müderrisliğiydi (1730). İbrahim Paşanın giriştiği doğu dillerinden tercümeler çalışmasına katıldı. Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dedenin *Sahaifü'l Ahbar* (Haberlerin Sayfaları), Bedrüddin Aynî'nin *İkdü'l Cûman* (İnci Dizisi) adlı eserlerini Türkçeye çeviren kurulda çalıştı.

İçki düşkünlüğü yüzünden irtiaş (titreme) hastalığı ve illeti vâhime (korku hastalığı) çeken Nedim'in Patrona Halil isyanı sırasında bir buhran geçirerek öldüğü ileri sürülür. Müstakimzade'nin isyanda kaçarken Beşiktaş'taki evinin damından düşerek öldüğünü belirten ifadesi ispatlanmış değildir.

Şiirinde genellikle zevki ve aşkı işleyen Nedim, din ve tasavvufla pek ilgilenmedi. Padişah sadrazam ve diğer devlet büyüklerine kasideler sundu, çeşitli vesilelerle tarihler düşürdü. Aşk ve şarap kavramlarının sık sık geçtiği gazeller, şarkılar yazdı. Bayram gelişi, bir şehzadenin doğuşu, sünnet düğünü, helva gecesi, köşk, saray, çeşme, cami gibi kurumların yapılması, sevdiği bir kimsenin göreve tayini Nedim için şiirde tarih düşürme konusu oldu. Nedim, divan şiirine yerli ve renkli bir hava getirdi. Yaşadığı toplumun olaylarını, İstanbul'un değişik semtlerini, yaşama sevincini, aşkı, XVIII. yy. hayatının birçok yanlarını şiire soktu. Onun şiirinde ana ilke sevinç, hayal zenginliği ve renklilikti. Eğlence ve içki meclislerini bütün incelikleri ve çekicilikleriyle şiirine konu edindi. Güzelleri ve güzelliği bir bütünlük içinde duyarak dile getirdi. Kasidelerinin nesib, teşbih, tegazzül gibi bölümlerinde kendi duyuş ve anlayışını, sanatının nite-

liklerini, özelliklerini ortaya koyan Nedim, kadın, şarap ve tabiat sevgisi yanında yaşama sevincini de şiir diliyle canlandırdı. Nedim, bütün şiirlerinde dışa dönük, yaşadığı dünyaya bağlı, şiiri ile yaşayışı ve davranışı arasında bağlantı kuran bir şairdir. Bazı şiirleri hayal inceliği, duygu ve seziş bakımından zengin, renkli, fakat düşünce yönünden sığdır. Başta kasideleri olmak üzere şiirlerinin çoğunda çok renkliliğin ağır bastığı bir sanat dokusu vardır. Bazı gazelleri renkli hayallerle, uçarı duygularla süslendiği için insanda bir tablo etkisi yapar. Şiirlerinde, özellikle gazellerinde bazen konu beyitten kurtulur, eserin bütününe yayılır. Bazı gazellerinde her beyit bağımsızdır, aralarında anlam bağlantısı yoktur. Nedim'in divan şiirine getirdiği yeniliklerden biri de, başarılı olduğu şarkı türüdür. Kendi divanında «şarkı» dediği, klasik türk edebiyatında XV. yy.dan başlayarak «murabba» adı altında gelişen nazım türüne, yapı ve uyum bakımından daha sade ve açık bir özellik kazandırdı. Şiire daha gerçekçi bir yön verdi. Çağının eğlence ve zevk hayatını, günlük olayları, İstanbul'un sosyal durumunu sınırlı da olsa şiire soktu. Hece vezniyle deneme niteliğinde bir türkü yazan Nedim'in divan şiirinde en başarılı olduğu alan gazeldir. Kendinden önce yetişen şairlerden kaside alanında Nef'i'yi, gazelde Baki ile Yahya'yı beğenir. Mesnevî türündeki eserlerinde Nevizade Atâî'yi üstat sayar. Nedim'in bazı gazellerinde Baki, Yahya, Nailî ve Neşati etkisi sezilir. Yaşadığı yıllarda, çevresince sevilmesine ve belli bir ölçüde beğenilmesine karşılık gerçek değeri anlaşılmadı. Kendinden sonra gelen nesillere büyük etkisi oldu. Koca Ragıb Paşa ve Şeyh Galib'den başlayarak İzzet Molla ve Mahmud Celâleddin Paşaya kadar birçok şairde, Nedim'in etkisi açıkça görülür. Nedim'in bütün şiirlerinin toplandığı *Divan'ı* birkaç defa basıldı. (→Bibliyo.) [M]

NEDİM (Ebul Ferec Muhammed), arap bibliyografya yazarı (?-996). Bilim dünyasında *İbnül Nedim* olarak tanınır. Hayatı ve ailesi hakkında çok az bilgi vardır. Bağdat'da doğduğu, öğrenimini ve çalışmalarını da yine bu şehirde sürdürdüğü sanılıyor. Devrin tanınmış bilginlerinden ders gördü. Hocalarının arasında hıristiyanlar da vardı. Bu durum onun, düşünce yapısı bakımından hoşgörülü olmasına yol açtı. Bağdat'ta kitapçılık yaptı. *Fihrist* adlı eseri, tanınmasını sağlayan ve bibliyografya alanında yazılmış ilk eserdir. Bu eserde yalnız ilmî eserler için değil, divanlar, eğlence kitapları, romanlar, peri masalları, yemek pişirmeğe, zehirlere, av ve idmana dair kitaplar hakkında da bilgi verilir ve X. yy.da Bağdat'ın ve islâm dünyasının kültür çalışmaları hakkında değerli bilgiler taşır. Bu arada az da olsa devrin siyasî ve sosyal tarihi hususunda da bilgi verilir. *Fihrist,* on bölümden meydana gelir. Bu bir çeşit sistematik tasvirdir; 1871-1872 yıllarında Flügel tarafından yayımlandı; daha sonraları Mısır'da ve başka ülkelerde de basıldı. (M)

NEDİM BEY Bahriyeli, türk ressamı (İstanbul 1874-ay.y. 1912). Önce Mektebi Bahriyei Şahaneyi (Deniz Harp okulu) [1894], sonra Sanayii Nefise mektebini bitirdi. Manzara, deniz resimleri ve özellikle figürlerde başarı gösterdi. (M)

NEDİME i. (ar. *nedîm*'den *nedîme*). *Esk.* Kadın arkadaş. || Büyük, saygın ve zengin bir kadınla birlikte bulunan ve ona arkadaşlık eden kadın. || Kadın adı. (M)

NEDİMİ, türk şairi (XV.yy. ortaları). Bektaşî olduğu için şiirlerinde tasavvuf konuları geniş yer tutar. Şiirleri bazı eski mecmualarda dağınık bir durumdadır. (M)

NEDİMİ KADİM (Mehmed), türk şairi (? - İstanbul 1670). Medrese öğrenimi gördü. İlmiye mesleğinde ilerleyerek müderris oldu. Bir divançede toplanan şiirleri divan geleneğini sürdürür. Bazı özel buluşları, deyişleri vardır. Dili kolay, anlatımı yumuşak ve akıcıdır. Gazellerinde XVII. yy.-ın toplum hayatını yansıtan mısralar görülür. Nedimi Kadim, kendinden sonra gelen bazı divan şairlerini, özellikle Nedim'i (öl. 1730) etkiledi. Daha çok aşk konularını işleyen Nedimi Kadim, divan edebiyatında şuhane (çapkınca) şiir söyleyişin yaratıcısı sayılır. Şiirleri *Nedim Divanı*'na ek olarak Halil Nihat (Boztepe) tarafından bastırıldı (1922). [M]

NEDMAN i. (ar. *nedm*'den *nedmān*). *Esk.* Yanlış ve kötü bir sonuca ulaşan iş veya davranışı yapmış olduğuna hayıflanma, pişmanlık duyma. || Bir kimseyle oturup sohbet eden ve içki içen, dostlukta bulunan kimse, arkadaş. (M)

NEDONCELLE (Maurice), fransız katolik ilâhiyatçı (Roubaix 1905) Lille (1943-1945) ve Strasbourg fakültelerinde ilâhiyat ve felsefe profesörü. Hıristiyan kişiciliğinin* bellibaşlı temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *La Philosophie Religieuse en Grande-Bretagne de 1850 á Nos Jours* (1850'den Günümüze Kadar Büyük Britanya'da Din Felsefesi) [1934], *La Réciprocité des Consciences* (Vicdanların Karşılıklılığı) [1942]; *La Personne Humaine et la Nature* (İnsan ve Tabiat) [1943]; *Introduction á l'Esthétique* (Estetiğe Giriş) [1953]; *Vers Une Philosophie de l'Amour et de la Personne* (Aşk ve Kişi Felsefesine Doğru) [1957]. (L)

NEDRET i. (ar. *nedret*). *Esk.* Miktar bakımından alışılan, umulan veya gerekenin altında olma, az bulunma, azlık: *Takdir-i umumî'ye mazhariyeti bilakis nedretine delâlet eder* (Cenab Şahabeddin). *Nedretin şundan olur ki malûm / Yerde de gökte de mislin madum* (Abdülhak Hâmid). || Erkek ve kadın adı. || *Nedret kespetmek,* azalmak, seyrelmek, seyrekleşmek.

— İkt. Tüketiciler tarafından talep edilen veya istenen miktara kıyasla bir malın eldeki miktarının yetersizliği. (M)

NEDROMA, Cezayir'de (Tlemsen idare bölgesi, Gazavat idare çevresi) komün. Traras kütlesinin eteğinde; 9 674 nüf. El sanatları merkezi: halı, çanak çömlek, dantel imalâtı. Muvahhidîler hanedanı aslen bu bölgedendi. (L)

NEDVE i. (ar. *nedve*). *Esk.* Görüşme, konuşma. || *Dar-ün-nedve,* Cahiliye devrinde, Mekke'de, kabile işlerini görüşmek amacını güderek kurulan ünlü ev. (M)

NÉE (François Denis), fransız gravürcüsü (Paris 1732 - ay.y. 1881). Masquelier ile birlikte Ovidius'un *Değişimler*'ini ve Laporte'un *Essai sur la Musique*'ini (Müzik Üstüne Deneme), sonra tek başına, Choiseul-Gouffier'nin *Voyage en Grèce*'ini (Yunanistan Yolculuğu), Saint-Non başpapazının *Voyage de Naples et de Sicile*'ini (Napoli ve Sicilya Yolculuğu), *Le Voyage Pittoresque de la France*'ını (Fransa'da Resimsel Yolculuk) resimledi. En büyük eseri *İstanbul ve Boğaziçi Kıyıları Yolculuğu*'dur. (L)

NEEDHAM (John Turberville), ingiliz bilgini (Londra 1713-Brüksel 1781). Öğrenimini Douai'de yaptı, papaz oldu, önce Douai'de, sonra İngiltere ve Lizbon'da ders verdi. Belçika'ya çağrılarak Soignies Piskoposluk meclisi üyeliğine getirildi. Brüksel Edebiyat derneğini kurdu ve yönetti. Mikrografi alanında «kendiliğinden oluş» taraftarlarının daha sonra kullanacakları araştırmalar yaptı. *Recherches Physiques et Métaphysiques sur la Nature et la Religion* (Tabiat ve Din Üstüne Fizik ve Metafizik Araştırmalar) [1769] adlı eseri yüzünden Voltaire ile sert bir tartışmaya girdi. (L)

NEEFE (Christian), alman bestecisi (Chemnitz 1748-Dessau 1798). Leipzig'de Hiller'den ders gördü. Yönetmenlik, klavsencilik v.b. yaptı. 1779'da Beethoven'ın öğretmeni oldu. Mozart ve Mannheim okulunun etkisinde kaldı. Kontrapuntocu olmaktan çok melodicidir. Operalar, opera-komikler, liedler, korolar, piyano parçaları besteledi. (L)

NEEFF (Christian Ernst), alman hekimi ve fizikçisi (Frankfurt-am-Main 1782 - ay. y. 1849). 1835'te, titreşimli elektrik zili ile indükleme bobinlerinde kullanılan devre kesiciyi icat etti. (L)

NEEFS (Pieter), iki flaman ressamının adı: *Büyük* PIETER (Anvers 1578-ay.y. 1661) ile oğlu *Küçük* PIETER (Anvers 1620-ay.y. 1675'e doğr.) Her ikisi de, sadece kiliselerin içini gösteren resimler yaptılar; bu resimlerdeki figürler başka ressamlar (Frans II Francken, David Teniers v.d.) tarafından eklenmiştir. Küçük Pieter'in resimleri daha kuru ve daha kesindir. İkisinin de Louvre ve Metropolitan museum'da (New York) çok sayıda eseri vardır. (L)

NEEK i. Germenler'de su cini veya perisi. (L)

NEEL (Louis), fransız fizikçisi (Lyon 1904). Öğrenimini École Normale Supérieure'de yaptı (1924) Strasbourg, ve Grenoble Fen fakültelerinde profesör oldu; Grenoble Nükleer İnceleme merkezi ve Polytechnique enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Magnetizma meseleleri uzmanı olarak histerezisler ve basit ferromagnetik bölgeler üstünde incelemeler yaptı ve bilime antiferromagnetizma ve ferrimagnetizma ile ilgili yeni kavramlar getirerek P. Curie, Weiss ve Langevin'in teorilerini tamamladı. Böylece, magnetik özelliklerine göre cisimlerin tam bir sınıflandırılması yapılabildi. (L)

NEER (VAN DER). Bk. VAN DER NEER.

NEERCASSEL (Johannes Baptista VAN). Bk. VAN NEERCASSEL.

NEERPELT, Belçika'da (Limburg, Maaseik idare çevresi), eski komün Campine'de, Escaut Meuse kanalı kıyısında, bugün Brabant'a katılmıştır; 8 100 nüf. Orman işletmesi. Bıçkıhaneler. Dokumacılık. (L)

NEERWİNDEN, Belçika'da (Brabant ili, Louvain idare çevresi) komün, Landen'in kuzeybatısında; 1 000 nüf. 29 Temmuz 1693'te mareşal Luxembourg, piyadesini Orange prensinin müstahkem mevkilerine yürüttü, o zamana kadar gerilemeden topçu ateşine katlanan süvari birliği zaferi tamamladı. 18 Mart 1793'te, sayıca ve topçu kuvveti bakımından üstün olan Saksonya-Coburg'lu Friedrich, Belçika'yı boşaltan ve Paris üstüne yürümek için ihanete hazırlanan Dumouriez'yi burada yendi. (L)

NEES VON ESENBECK (Christian Gottfried), alman botanikçisi (Erbach 1776-Breslau 1858). Erlangen (1816), Bonn (1819) ve Breslau'da (1831) botanik okuttu. Bonn'daki meşhur «Tabiat Meraklıları akademisi»nin başkanıydı. Başlıca eserleri: *Naturphilosophie* (Tabiat Felsefesi) [1841]; *Bryologia Germanica* (Almanya Karayosunları) [1823-1851]. Ebegümeciğillerden *neesia* onun adını taşır. — Kardeşi THEODOR FRIEDRICH LUDWIG de (Erbach 1787 - Hyeres 1837) botanikçidir' Bonn'da eczacılık profesörü oldu ve özellikle tasvirî botanik alanında çalıştı. Eserleri: *Plantae Medicinales* (Tıbbî Bitkiler) [1821-1831]; *Genera Plantarum Florae Germanicae* (Almanya Florasındaki Bitki Türleri) [1833-1838]. (L)

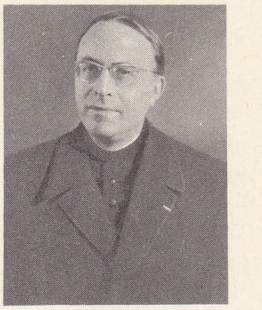

Maurice NEDONCELLE

NEF i. (ar. *nef*'). *Esk.* Menfaat, çıkar, kâr: *Bu ağayı Dârüssaade'den dûr kılmak bâis-i nef-i azimdir dediler* (Naima). || *Nef-i hazîne,* devlet hazinesi yararına. || *Nefü zarar,* kâr ve zarar. (M)

— Huk. *Esk. Nef-hasar,* malın tümünün veya bir kısmının irade dışı zarar görmesi. (Bu zararı kimin yükleneceği kanun, her akit türünün özelliklerine göre ayrı ayrı düzenlenmiştir.) [M]

NEF i. (lat. *navis,* gemi'den fr. *nef*). Kuyumc. İçine yemeğe katılmak üzere baharatlar, zehirleri meydana çıkarmak için boynuz parçaları veya yılan dili konan ve prenslere kralların yemek masalarını süsleyen kap.

— Mim. Bk. SAHIN.

— ANSİKL. *Nef,* başlangıçta dinî görevi olan, kuyumcu işi bir kaptı; sonraları günlük eşya haline geldi; sekiz yüzyıl süreyle kral masalarını süsledi. Nef, genellikle kral ve prenslere, girdikleri şehir halkı tarafından armağan edilirdi. Kralların kutsallaştırma âyini sırasında kullanılan altın nef, Reims katedralinin malıydı. (L)

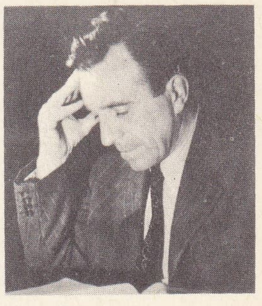

Louis NEEL

NEF (John Ulric), amerikan tarihçisi (1899). 1932'de Büyük Britanya'da kömür sanayiinin gelişmesi ile ilgili incelemesi ve *The United States and Civilization* (A.B.D. ve Medeniyet) [1943] adlı eseriyle dikkati çekti. Öbür eserleri: *War and Human Progress* (Savaş ve İnsanlığın İlerlemesi) [1950]; *The Birth of Industrial Civilization and the Contemporary World* (Sanayi Medeniyetinin Doğuşu ve Çağdaş Dünya) [1954]. [L]

Foto. LAROUSSE

Azize Ursula'nın nefi (XVI. yy.) Reims katedrali

Paris şehrinin Napolyon I'e sunduğu nef, Malmaison

NEF (Karl), isviçreli müzik bilgini (Sankt-Gallen 1873-Basel 1935). 1891'de Leipzig konservatuvarında müzik öğrenimi yaptı. 1923'te Basel üniversitesi müzik bilimi profesörü oldu. Eserleri: *Die Collegia Musica in der Deutschen Reformierten Schweiz* (Protestan Alman İsviçresinde Müzik Okulu) [1897]; *Zur Geschichte der Deutschen Instrumentalmusik in der 2. Hälfte des 17. Jahrhundert* (XVII. yy.ın İkinci Yarısında Alman Çalgı Müziği Tarihi) [1902]. Daha çok çeşitli dillere çevrilen *Einführung in die Musikgeschichte* (Müzik Tarihine Giriş) adlı kitabıyle tanındı. öbür eserleri: *Geschichte der Sinfonie und Suite* (Senfoni ve Süitin Tarihi) [1921] ve *Die Neun Sinfonien Beethovens* (Beethoven'in Dokuz Senfonisi). —Yeğeni WALTER de (Sankt-Gallen 1910) müzik bilginidir. Sankt Gallen'li orgcu *Fridolin Sicher* üstüne bir tez yazmıştır. (L)

N.E.F.A. NORTH EAST FRONTIER AGENCY' nin (Kuzeydoğu Hudut teşkilâtı) kısaltması. (L)

NEFAD i. (ar. *nefâd*). *Esk.* [Genellikle servet ve yiyecek için] Harcanıp bitme, yenilip tükenme, yok olma, sona erme. || *Bî-nefad*, tükenmez, tükenmeyen. (M)

NEFAHAT veya **NEFEHAT** çoğl. i. (ar. *nefha*'dan *nefahât* veya *nefehât*). *Esk.* Yayılan güzel, hoş kokular. || Yeller, esintiler: *Fakat biliyorum, bütün yazdıklarımı ferdaların nefahat-ı tekâmülü birer birer silecek* (Cenab Şahabeddin). [M]

NEFAİS çoğl. i. (ar. *nefise*'den *nefâis*). *Esk.* Herkesin aradığı, beğendiği, güzel ve değerli bulduğu şeyler: *İşte şimdi hayâl mahşerinin nefais tufanı gözlerini doldururken bütün çarşılarda, camekânların önünde annesiyle, kardeşiyle uzun uzun tevakkuflarını tahattur ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Mânend-i muhit havsala lâzımdır / Hazm eylemeye nefais-i emvali* (Nabi). || *Nafais-perest*, güzel ve değerli şeylere düşkün. || *Nefais-perestî*, güzel ve değerli şeylere tutkun olma, güzel şeylere düşkünlük. (M)

nef (mim. bk. SAHIN)

NEFASET i. (ar. *nefâset*). Güzellik, hoşluk, lezzet ve kıymetlilik gibi nitelikleri kendinde bulundurma hali, beğenilir durumda olma, değerlilik: *Kendi tabirince bu nefis kadında sevdanın bir zevk-i nefaseti eksikti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

NEFASTUS sıf. (lat. k.) Esk. Rom. Roma takviminde, kamu hizmetlerinin bırakılması din tarafından yasak edilen bayram günleri için kullanılırdı.

— ANSİKL. *Nefastus* günler, uğursuz sayıldığı için, bazı işlerin yasaklanmasını gerektiriyordu. Bu günler, dinî açıdan yas günleriydi. Uğursuz (nefastus) günlerin sayısı gittikçe arttı ve imparatorlar, birçok defa, sayılarını kısmak zorunda kaldılar. Bunların yanı sıra, kamu hizmetlerinin saatlerinde azaltma gerektiren yarı-nefastus günler de vardı. (L)

NEFAZ i. (ar. *nefz*'den *nefâz*). *Esk.* Delip geçme, bir taraftan girip öteki taraftan çıkma, işleme. || Sözü geçerlik, hatırı sayılır ve sözü dinlenilir olma, etkili olma: *Nefaz-ı hükmü o gayette kim murad etse / Kemâl-i hüsn-i irâdetle ülfet-i ezdâd* (Nef'i). || *Nefas etmek*, girip geçmek, içe işlemek, delmek, etkilemek, nüfuz etmek.

— Huk. *Esk.* Hukuk işleminin bağlayıcılığı, kendisinden beklenen bütün hukukî sonuçları doğuracak nitelikte olması, geçerliliği. (M)

NEFED i. (ar. *nefed*). *Esk.* [Genellikle servet ve yiyecek için] Harcanıp bitme, tükenme. (M)

NEFEHAT çoğl. i. Bk. NEFAHAT.

NEFEL i. (ar. *nefel*). *Esk.* Ganimet. || Müsabaka veya rekabet sonunda kazanılan hediye, mükâfat, armağan. (M)

NEFELE —, NEFELO —, yun. *nephele*, bulut'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

NEFELEKTOMETRE i. (fr. *néphélectomètre*'den). Koloidal bir çözeltinin saydamlık derecesini ölçmekte kullanılan cihaz. (L)

NEFELEMETRİ i. (fr. *néphélémétrie*). Fiz. ve Tıp. Bir sıvı içinde iyice dağılmış bir maddenin derişikliğini ölçmeğe yarayan optik mikroanaliz metodu.

— ANSİKL. Bu metodun ilkesi, dolaysız bir ışımanın şiddeti ile incelenecek sıvının içinden geçtikten sonraki ışımanın şiddetini karşılaştırmağa dayanır. Nefelemetriden, özellikle flokülasyon yoluyle, albüminlerin, yağların, tuzlar v.b.nin dozunu tayin etmekte yararlanılır. Nefelemetri ölçümü iki şekilde yapılır: ya ölçülecek olan çökelti, derişiklikleri önceden belirlenmiş bir dizi benzer çökeltiyle gözle karşılaştırılır veya emülsiyonun içinden geçen bir ışık ışınının, emülsiyona girdiği andaki ve kırılmadan sonraki şiddetleri bir elektrofotometre aracılığıyle kıyaslanır. Bir nefelemetri ölçümünün kesin olması için, kullanılan ışık ışınının dalga boyu sabit olduğuna göre, incelenecek çözeltinin, kendisini meydana getiren taneciklerin hepsinin bir deney dizisi boyunca hep aynı büyüklükte ve aynı derişiklikte kalacak şekilde hazırlanması gerekir. Nefelemetri, çok hassas sonuçlar vermemekle birlikte, proteinlerin acele doz tayininde ve mikropların yaklaşık sayımında kullanılır. Ayrıca serolojide, bazı fotometrelerle yapılan nefelemetri, firengi veya tüberküloz serolojisinde Vernes tepkimeleri, karaciğer iltihabında Mac Laglan tepkimesi v.b. gibi, çok kesin deney şartlarında meydana gelen bazı flokülasyon tepkimelerinin şiddetini sayısal olarak belirtmek imkânı verir. (L)

NEFELİN i. (fr. *néphéline*). Miner. Feldispatımsılar grubundan inorganik madde. (Nefelin, $NaAlSiO_4$ formülünde bir sodyum alüminosilikattır; altıgen sistemde billûrlaşır). [L]

NEFELİNİT i. (fr. *néphélinite*). Jeol. Nefelin ve ojit billûrlarını kapsayan ijolit çeşidi. (L)

NEFELOMETRE i. (fr. *néphélomètre*'den). Opt. Bulanık bir çözelti tarafından dağıtılan ışığı dolayısıyle çözeltinin bulanıklık derecesini ölçmeğe yarayan fotometre. (Kimyasal doz tayinlerinde ve mikrobiyolojik incelemelerde kullanılır.) [L]

NEFELYON i. («küçük bulut» anlamında yun. *nephelion*.) Bir göz iltihabı sonucunda saydam tabakada meydana gelen hafif donukluk. (L)

NEFER i. (ar. k.). Rütbesi olmayan asker, er: *Balkan muharebesi sırasında babamın Emin adındaki Çankırılı neferinden dinlemiştim* (R. N. Güntekin). *En çok şaştığı şey, bir ordu kumandanının bir nefer le bu kadar meşgul oluşu idi* (F. R. Atay). || — *Esk.* Bir tek adam, bir kişi, kimse, şahıs, fert. || Sıf. İnsan sayısı bildiren sözlerle sayı sıfatları ile birlikte kullanılır: *Üç nefer amele* (Şemseddin Sami).

— Huk. Askerlik mükellefiyeti altına giren ve ihtiyaçları devlet tarafından sağlanan rütbesiz er.

— ANSİKL. Huk. Halk dilinde *nefer* olarak kullanılan bu kelimenin askerlikle ilgili türk mevzuatında karşılığı «er»dir. Bunula birlikte, Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet kanunu, erlerin de rütbesiz ve rütbeli olmak üzere ikiye ayrıldığını gösterir. Rütbeli erler, onbaşı ve çavuşlardır. Neferler askere alınmalarından itibaren görev ve yükümlülüklerinin karşılığı olarak, bakım, sağlık ve eğitim konularında da devlet yardımı görürler. Erbaş ve erlere askerliğe ait bilgilerden başka okuma ve yazma ile yurt ve hayata ait genel bilgiler de öğretilir. Erler izin bakımından da, askerlikle ilgili mevzuat hükümlerine tabidir. Yalnız, profesyonel sporcuların, hafta ve resmî tatil günleriyle izinli bulundukları zaman, sivil kulüplerde her çeşit müsabaka ve antrenmanlara katılmaları mümkündür. Bk. ASKER, ER.

◆ **Neferat** çoğl. i. *Esk.* Askerler, erler.

◆ **Neferî** sıf. *Esk.* Askerle ilgili, askere ait. (M)

NEFERİYE i. (ar. *neferiyye*). Bot. *Esk.* Küçük salkımlı bir çeşit üzüm. (M)

NEFERTARİ, firavun Ramses II'nin birinci karısı. Kraliçeler Vâdisi'nde muhteşem bir mezarı vardır. (L)

NEFERTİTİ, mısır kraliçesi, firavun Amenofis IV Akhenaton'un (M.Ö. XIV. yy.) karısı. Tel el-Amarna'da bulunan ve Berlin müzesinde sergilenen çok renkli büstüyle ünlüdür. (Kahire müzesindeki pembe kuvarsitten, tamamlanmamış büstü çok daha etkileyici güzelliktedir.) Nefertiti'nin, bütün büyük kral eşleri gibi mısırlı olduğu (Mitannilerden olmadığı) aşağı yukarı kesinlikle kabul edilebilir. Aton kültünün ateşli bir taraftarı olduğu sanılır. Altı kızı vardı. Amarna'da, saltanatın XII. yılını doldurduktan kısa bir süre sonra, firavundan uzaklaştığı, bu ayrılığın din konusundaki bir anlaşmazlıktan doğduğu ileri sürülmektedir. Nefertiti, saray nazırı Ay, dadısı (Ay'ın karısı), son dört kızı ve genç prens Tutankhaton ile birlikte şehrin kuze-

Foto. Neurdein, Giraudon (LAROUSSE)

yine, «Aton şatosu» na çekildi. Amarna'da öldüğü sanılır. (L)

NEFERTUM, mısır tanrısı; güneş tanrısının türediği ilk tanrılar grubundandır, daha sonraları Ptah ile Sekhmet'in oğlu diye tanıtıldı. Yaygın tasviri, elinde kılıç tutan ve başında lotüs çiçeği taşıyan bir adam biçimindedir. (L)

NEFES i. (ar. *nefes*). Organizmanın oksijen ihtiyacı için ciğerlere hava alıp verme hareketi; bu hareket sırasında alınan verilen hava, soluk: *Ve babamın nefesleri yavaşlardı, hep aynı seslerle / Tevekkül ve akıl dolu gelirdi bize, her taraf* (F. H. Dağlarca). *Peyker arkasından onun yalnız nefesini hissediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Mumun ışığı nefesleriyle titreşiyordu.* || Tütün v.b. şeyler içilirken içe çekilen duman. || Şifa verir inancıyle bir hastayı okuyup üfleme: *O zamanlar, Yahya Efendinin nefesinin hastalara şifa olduğu, bütün İstanbullularca, şeksiz şüphesiz söylenirmiş* (N. Araz). || *Teşm. yol.* Canlı varlık, hayat belirtisi: *Bir insan daha var, çok şükür, evde; / Nefes var / Ayak sesi var* (O. V. Kanık).

— ÇEŞ. DEY. *Nefes almamak*, fizyolojik sebeplerden veya çevre şartlarının elverişsizliğinden dolayı solunumda güçlük çekmek: *Daha sonra kalbi yetersiz çalışmaya başladı. Yürüyemiyor, çalışamıyor, nefes alamıyordu* (Y. Z. Ortaç). *Kamyonların, rüzgârın kaldırdığı tozdan nefes alamıyordu.* Ara verip dinlenememek: *İşlerin çokluğundan nefes alamıyorlardı.* || *Nefes aldırmak*, soluk almasını sağlamak. Dinlenmesine imkân vermek. || *Nefes aldırmamak*, [fizyolojik bir sebep veya çevre şartları için] solunumu güçleştirmek. Dinlenmesine imkân vermemek. || *Nefes almak*, havayı ciğerlerine çekmek, soluk almak: *Saz sesleri buğulanmasın diye nefes almaktan çekinir gibiydiler* (A. Ş. Hisar). Dinlenmek, ara vermek: *Perukâr bir yerde durdu: «Gelin çocuklar! Şurada bir nefes alalım* (Ahmed Hâşim). Yaşamak: *Hâlâ nefes alıyor.* Rahatlamak: *Yusuf'un yanına yaklaşınca onun yüzünden ve duruşundan korktu. Fakat ağabeysi: «Ne diye buraya geldin Muazzez?» diye sorunca derin bir nefes aldı* (Sabahattin Ali). || *Nefes almadan*, havayı ciğerlerine çekmeden; solunum yapmadan: *İki dakika nefes almadan durdu.* Dinlenmeden, ara vermeden: *Nefes almadan, fakat alçak sesle Tevfiğin başına gelenleri anlatmağa başladı* (H. E. Adıvar). Bütün dikkatini vererek: *Nefes almadan, olacakları bekliyordu.* || *Nefes çekmek*, sigara v.b.nin dumanını içine çekmek: *Sigarasından üstüste beş altı nefes çekti.* —*Argo.* Esrar içmek. Cinsel ilişkide bulunmak. || *Nefes etmek*, (bir hastayı) okuyup üflemek: *Görmediniz mi? Gözlerinize de mi itimadınız yok, nefes ettim* (Ömer Seyfeddin). *Hanım, geçer, nefes ettir... / —Geçer mi? İnşallah* (M. Â. Ersoy). || *Nefes nefes*, adım adım: *Nefes nefes takip etmek.* || *Nefes nefese*, soluya soluya, soluk soluğa: *Bir düğün alayında yastık kaçırır gibi / Atımın terkisinde nefes nefese* (Berin Taşan). || *Nefes tüketmek*, devamlı konuşarak yorulmak. || *Nefes vermek*, ciğerdeki havayı boşaltmak, soluk vermek. || *Nefesi kesilmek*, aşırı yorgunluktan soluk alamaz duruma gelmek. Dikkat, heyecan ve şaşkınlığın aşırı olduğunu belirtmek için kullanılır: *Hepsinin nefesi kesilmiş, köylerinin ufkunda doğan bu inanılmaz güzelliğe bakakalmışlardı* (N. Araz). || *Nefesi keskin*, üfleme suretiyle hastalıkları iyileştirme gücü olduğuna güvenle inanılan (kimse): *Bu anlaşılamayacak bir şeydi. Çocukluğumda beni bir çok türbelere götürmüşler, bir yığın nefesi keskin zatlara götürmüşler, bir yığın nefesi keskin zatlara okutmuşlardı* (A.H. Tanpınar). || *Nefesi tıkanmak* (veya *tutulmak*), güçlü bir darbe, aşırı heyecan, korku v.b. durumlarda nefes alamamak: *Kayıkçılardan birisinin göğsüne bir yumruk indirdiği gibi, herifin nefesi tıkanıp simsiyah kesildi* (Ahmed Midhat). || *Açlıktan nefesi kokmak*, çok aç olmak. Çok yoksul olmak. || *Bir nefes*, bir an: *Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi* (Muhibbî). *Hak*ve fizikçisi (Frankfurt-am-Main 1782 - ay *peresti marz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir / Bir nefes tevhidden ayrıldım Allah bir* (Muallim Naci). || *Bir nefeste*, çok kısa bir zamanda, birden: *En büyük işleri, elinden gelse bir nefeste başarmak isterdi* (Ş.S. Aydemir). *Üç sayfalık bildiriyi bir nefeste okudu.* || *Son nefes*, ölüm anı: *Gösterirsen ölmeden göster bana ol sineyi / Yoksa hasta son nefeste neylesün ayineyi* (Kelim). || *Son nefesini vermek*, ölmek: *Bu hayatın artık sonu gelmişti. Biraz sonra son nefesini verince, her şey bitecekti* (Ş.S. Aydemir).

— *Esk. Nefes-i vapesin*, son nefes. || *Dıyk-ı nefes*, nefes darlığı. || *İsi-nefes* («İsa peygamberin nefesi»), dirilten: *Getürür nutka tebessümle bütün deyri lebin / Turfa İsinefes ü şuh u dilarasın sen* (Cevrî).

— Anat. *Nefes borusu*. Bk. SOLUK *borusu*.

— Patol. *Nefes darlığı*. Bk. ASTMA, SOLUNUM *güçlüğü*. || *Nefes genişlemesi*, solunum güçlüğünden kurtulma; astma nöbetinin sona ermesi. (ML)

NEFES i. (ar. *nefes*). Alevî ve bektaşî düşüncesini belirtmek üzere yazılmış şiir ve bu şiirin şekli: *Tasavvuf temellerini oldukça iyi kavradığını söylediğimiz Seyranî, Bektaşî tarikatine girdikten sonra nefesler, devriyeler gibi din ve tarikat konularında çok orijinal şiirler de yazmıştır* (Cahit Öztelli). *Pir Sultan doğruca Horasan'a gitmiş Şahın huzuruna varıp bir nefes okumuş* (Abdülbaki Gölpınarlı).

— ANSİKL. *Nefes*, türk edebiyatında islâm dininin etkisiyle ortaya çıkan bir şiir türüdür. Kerbelâ olayından sonra, sünnîler arasındaki gerginlikten yararlanan İranlılar, halife Ali'yi tutan ve adına şia denen bir mezhebin doğmasına yol açtılar. Kısa süre içinde gelişen, Anadolu, İran ve çevresindeki ülkelerde hızla yayılan bu yeni mezhebin görüşlerini, ilkelerini benimseyen, o konuda sanat ürünleri veren şairler, yazarlar, düşünürler yetişti. Sonraki çağlarda, davranışları, genel tutumları ve inançları göz önünde tutularak alevî, kızılbaş, bektaşî zümreler ayrı tekkeler, zaviyeler kurdular. Kendi inançlarına göre toplantılar, törenler düzenlediler. Bu törenlerde belli makamlara göre okunan ve genellikle hece vezniyle olan şiirler yazdılar. Tarikat görüşlerini, Ali sevgisini dile getiren bu şiirlere nefes denildi. Nefesler, aynı zamanda Tanrı'yı konu edinen edebiyat ürünleri olduğu için «ilâhi» adını da taşıyordu. Fakat nefes, sünnî mezhebi ilkelerine uyan, beşinci mezhep olarak nitelenen şiaya aykırı düşen görüşleri konu edinen ilâhilere benzemez. Nefeste dile gelen Tanrı anlayışı, mezhep görüşü, din inancı dört mezhep adı verilen Hanefî, Malikî, Hanbelî ve Şafiî düşüncelerine uymaz. Nefes kavramı altında toplanan her şiir veya ilâhinin alevî-bektaşî, kızılbaş inançlarını (Hz. Muhammed ve Ali'nin aynı olduğu, Ali'nin ve soyunun övülmesi, tevella [Ali'yi seveni sevmek], teberra [Ali'yi sevmeyeni sevmemek], devir nazariyesi v.d.) yansıtması gerekir. Türk şairlerinin bir buluşu olan ve hece ölçüsüyle yazılan nefes türünün zamanla alanı, etkisi genişledi. Aruzla nefes yazanlar da oldu. Divan şairlerinin benimsediği nefes türü daha çok, bir halk tarikatı olan alevî-bektaşîler arasında tutundu, saz ozanları tarafından köylere, özellikle okumamış halk topluluklarına yayıldı. (M)

NEFESLEMEK geçl. f. (*nefes*'ten *nefesle-mek*). Nefesini bir şeye yöneltmek, üflemek. || Batıl bir inançla hastayı okuyup üflemek, nefes etmek. (M)

NEFESLENMEK dönşl. f. (*nefeslemek*'ten *nefesle-n-mek*). Batıl inançlara göre kendisini okutup üfletmek; nefes ettirmek. (M)

NEFESLEŞMEK ortaklş. f. (*nefes*'ten *nefes-le-ş-mek*). *Argo.* Esrar içmek. (M)

NEFESLİ sıf. (*nefes*'ten *nefes-li*). Nefes alıp vermeden uzunca bir zaman dayanabilen, nefesi kuvvetli olan: *Nefesli bir dalgıç. Nefesli bir koşucu. Nefesli bir şarkıcı.*

— Müz. *Nefesli çalgı*, içine verilen havanın cidarlarında titreşim meydana getirmesi üzerine ses çıkaran müzik âleti. Bk. ÇALGI. (M)

NEFESLİK i. (*nefes*'ten *nefes-lik*). Bir nefes alıncaya kadar geçen zaman: *Daha ... daha bir iki nefeslik hayatı var* (Namık Kemal). || Hava deliği. || Vantilatör.

— DEY. *Bir nefeslik canı kalmış*, işe yaramaz hale gelmiş, çok yıpranmış.

— İnş. Bir yapının bodrum katına hava ve ışık vermek için, yapının alt kısmında açılan delik. || *Çatı nefesliği*, çatı arasını aydınlatmak ve havalandırmak için eğik çatı yüzeyinin bir bölümünün yükseltilmesiyle elde edilen pencere.

— Mad. oc. İçinde diz çökerek veya sürünerek yürünebilen dar kesitli galeri. || *Havalandırma nefesliği*, bir galeri veya kuyunun kenarlarında açılan ve hava dönüş yolu olarak kullanılan dar kesitli galeri. (LM)

NEFFAH (Fuad Gabriel), fransızca yazan lübnanlı yazar (Beyrut 1925). Nerval, Baudelaire ve Apollinaire'e bağlı şiir geleneğini tabiat ve yurt sevgisiyle bağdaştırdı. Genç şairleri büyük ölçüde etkiledi. Şiirlerini *La Description de l'Homme, du Cadre et de la Lyre* (İnsan, Çevre ve Lir) [1963] adlı eserde topladı. (L)

NEFH i. (ar. *nefh*). *Esk.* [Güzel ve hoş bir koku için] Yayılma. || [Rüzgâr için] Esme. (M)

NEFH i. (ar. *nefh*). *Esk.* Üfleme. Üfürme, şişirme. || Boru çalma. || *Mec.* Ruh verme, canlandırma, ilham etme: *Görünce zinde bütün mahşer-i heyûlâyı / Mezara ruh veren nefh-i pâk-i Mevlâyı* (M. Â. Ersoy). || *Nefh etmek*, üflemek, üfürmek: *Ruhül-kudüs'ün Meryem'e nefh ettiği ruhuz* (Bağdatlı Ruhi).

— Din. *Nefh-i ruh*, Ruhül-kudüs'ün (Cebrail) bakire Meryem'i nefesiyle üfleyip hamile bırakması. Tanrı'nın Âdem peygambere nefesiyle can vermesi. || *Nefh-i sûr*, Tanrı'nın dört büyük meleğinden biri olan İsrafil'in kıyamet gününde çalacağı borunun üflenmesi, kıyamet kopması. (M)

NEFHA i. (ar. *nefh*'ten *nefha*). *Esk.* Güzel koku: *En güzel rayihası içre heman / Hep senin nefhanı koklar dil ü can* (Şinasi). || Rüzgârın bir kere esmesi, esinti: *Demek bu sıcak mesut havanın üzerinden barit bir nefha uçacak?* (H. Z. Uşaklıgil). *Bir nefha-i rahmet de mi esmez? diye sinem / Yandıkça, semadan boşanıp durdu cehennem!* (M. Â. Ersoy). [M]

NEFHA i. (ar. *nefh*'ten *nefha*). *Esk.* Üf-

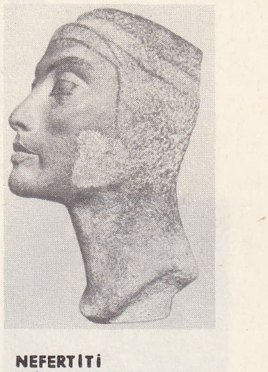

NEFERTİTİ
Kahire müzesi

Amenofis IV
kraliçe **NEFERTİTİ**
ve çocukları
Aton'un himayesinde
Tel el - Amarna'da
bulunan kalker plaka,
Berlin müzesi

Foto. Bulloz (LAROUSSE) ; Histoire del'Humanité

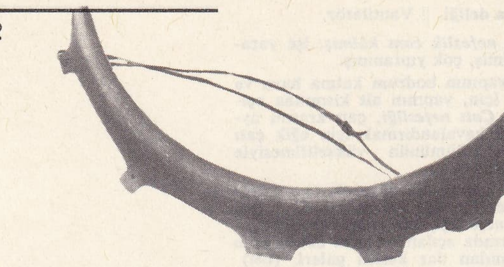
nefir

leme, üfürme, soluk, nefes: *Vakta ki sekiz yüz mili bir nefhada geçtin / Vakta ki bizim yerleri rüya gibi seçtin* (M. Â. Ersoy). *Bir nihâl-i pürşükûfte kaplamış etrafını / Nefha-i Rahmana döndürmüş hava-yı sâfını* (Muallim Naci). || Karnın şişmesi, şişme, şişkinlik. || *Nefhat-ül-fer* (veya *nefha-i ûlâ*), İsrafil'in borusunu ilk kez üflemesi. || *Nefhat-ül-bas* (veya *nefha-i uhrâ*), İsrafil'in borusunu ikinci kez üflemesi. (M)

NEFÎ sıf. (ar. *nef*ᶜ'ten *nef*ᶜ*î*). *Esk.* Yararla ilgili. || Çıkarcı. (M)

nefirî

NEF'Î (Ömer, — denir), türk şairi (Hasankale 1572 - İstanbul 1635). Şirvanlı bir aileden geldiği söylenen Mehmed Beyin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Çağının edebiyat geleneğine uygun olarak iran ve arap edebiyatını öğrendi. Özellikle Sadi ve Hafız gibi eski iran şairlerini inceledi. Ahmed I zamanında (1603'ten sonra) İstanbul'a geldi. Kısa bir süre içinde edebiyat çevrelerinin ilgisini çekti. Özellikle Ahmed I ve Murad IV tarafından tutuldu. İstanbul'da, Edirne'de görevlerde bulundu. Bir ara Nef'i'nin *Sihamı Kaza* (Alınyazısı Okları) adlı yergilerini okuyan Murad IV'ün, Beşiktaş sarayı yakınlarında, yanına yıldırım düşmesi üzerine, şair Edirne'ye sürüldü. Orada, Muradiye mütevelliliğiyle görevlendirildi. Sonra bağışlanarak İstanbul'a çağrıldı. Cizye muhasebeciliği görevine getirildi. Bir süre sonra yerdiği Bayram Paşa tarafından boğdurularak denize atıldı.

Divan edebiyatında kaside, gazel, rubaî, kıta gibi değişik türlerde şiir yazan Nef'i'nin en çok kaside alanında başarılı olduğu görülür. Kasidelerinin başlangıç bölümlerinde ses uyumu, coşkun söyleyişler, anlamdan çok gür sese önem veren bir deyiş özelliği görülür. Nef'i için şiirin başlıca ilkesi uyumdur (ahenk). Bu yüzden ses, beyitlerin dışına taşarak şiirin bütününe yayılır. Onun her şiirinde beyitler ve mısralar arasındaki bütünlüğü sağlayan ses uyumudur. Şiirlerinde kullandığı kavramlar ses yapısı bakımından en yüklü, yüksek sesle okumağa en elverişli olanlardır. Beyitleri birbirine bağlayan kafiyeler yüksek sesle söylenecek niteliktedir. Eski edebiyat sanatları içinde en çok beyan ve mübalağayı kullanır. Söz hazinesi çağdaşlarına oranla zengin ve renklidir. Bazı kasidelerinin nesip bölümleri çok renkli bir tablo özelliği taşır. Dili çok akıcı, söyleyişi inişli çıkışlıdır. Bazı şiirlerinde «ârifane» bir tutum, bazılarında «rindane» ve «âşıkane» bir söyleyiş görülür. Arada bir tasavvuf kavramlarını kullanır. Gazellerinde ve kasidelerinde, divan edebiyatı için yeni sayılan buluşlar, kavramlar vardır. Kasidelerinin başarılı, tumturaklı yerleri nesip ve fahriye bölümleridir. Şiirlerinde, ilk okuyuşta insanı çeken, heyecanlandıran sürekli ses dalgalanmaları, çalkantılar, kesintiye uğramayan ses akışları duyulur; gazellerinde de, kasidelerine hâkim olan ses özelliği sezilir. Bazı gazellerinde kendi bulduğu özel deyimler görülür. Rubai türünde de şiir yazan Nef'i, bu konuda pek başarılı değildir. Nef'i türk edebiyatında hicivleriyle de ün sağladı. Kırdığı, kırıldığı zaman dostunu, düşmanını en ağır bir dille yeren hicviyeleri de kasideleri gibi mübalağalıdır. Bu tür şiirlerinin bazısı çok açık saçık, ağır bir dille yazılıdır. Eserlerinde, kendine çok güvenen bir anlatım özelliği görülür. Rahşiye denen ve atları övmek için yazdığı kasidelerde bile bir devlet büyüğünü anlatır gibidir. Eserleri: *Divan* (türkçe); *Divan* (farsça); *Sihamı Kaza* (Alınyazısı Okları). [→Bibliyo.] (M)

NEFİR i. (fars. *nefîr*). *Esk.* Boynuzdan yapılan bir çeşit boru: *Elime bir nefir alayım da gazel okuyarak sokaklara mı düşeyim?* (Namık Kemal). || Bağırtı, feryat, inilti.

— ANSİKL. Mus. *Esk. Nefir,* «burgu»dan sonra en uzun boruydu. Mehter takımı çalgıları arasında yer aldığı gibi, savaş veya alarm aracı olarak da kullanılırdı. «Kerrenây»ın daha küçüğü olan bu boruya halk arasında «yuf* borusu» denirdi. Bazı fakir dervişlerin kuşaklarına soktukları boynuz biçimli boruya da nefir denirdi.

◆ **Nefirî** i. *Esk.* Boru çalan kimse. (M)

NEFİR i. (ar. *nefîr*). *Esk.* Cemaat, topluluk.

— Ask. *Esk.* Düşmana saldırmak için fırlayan topluluk. || Savaş veya tehlike halinde alarm. (Mal ve canlarına, çoluk çocuklarına kasdetmek üzere düşmanın geldiğine dair belde halkına yöneltilen sesli bildiridir. Bu durumda eli silâh tutan müslüman halka, cihat farz olurdu.) || *Nefiri âm,* savaş için genel askere çağrı. || *Nefiri has,* savaş için bir kısım askerin toplanması. (İslâm ülkesinin herhangi bir yerine düşmanın saldırması veya saldırgana yeterince karşı konulamaması durumunda toplanırdı.) || *Yevm-i nefir,* hacıların şeytan taşlama töreni bittikten sonra, Mina ovasından Mekke'ye döndükleri gün. (M)

NEFİS veya **NEFS** i. (ar. *nefs*). Öz varlık, kişilik, öz benlik: *Her nefsi tutarak ol peygamber / Nefsiyle hukukta beraber* (Ziya Paşa). || İnsanın yeme, içme v.b. gibi biyolojik ihtiyaçlarının tümü: *Lâkin kör olası nefis insanı bir kere burnundan yakalarsa kolay kolay bırakmaz* (B. Felek). || — *Esk.* Ruh, can, hayat. || Asıl, maya, cevher, öz. || Bir şeyin kendisi, içi, merkezi. || Dölsuyu, meni. || *Nefs-i emmare,* insanı kötülüğe sürükleyen benlik: *Nefs-i emmare ile gayrı yeter ceng ü cidel / Reh-i nâreftede ben kat'ı mesafâta bedel* (Abdülhak Hâmid). || *Nefs-i hayvanî,* canlılardaki anlayış ve hareket kuvvetleri. || *Nefsin ibramiyle,* bedenin sürekli zorlamasıyle. || *Nefs-i İstanbul,* İstanbul'un içi. || *Nefs-i Kudsiye,* Tanrı'ya mensup, tanrısal nefs. || *Nefs-i levvame,* kötülüğü işledikten sonra içe rahatsızlık, huzursuzluk veren hal, vicdan rahatsızlığı. || *Nefs-i mütefekkir,* ruh ve bedenden ibaret benlik, ego. || *Nefs-i nefis,* kıymetli, paha biçilmez, aziz ruh, tatlı ve değerli hayat. || *Nefsi nefsine,* herkes kendini düşünerek, herkes kendisi için. || *Nefs-perest,* kendini seven, kendini düşünen, bencil. || *Nefs-i Rahmanî,* Tanrı'ya mensup kişi. || *Nefs-i tayıka,* et ve beden, ihtiras. || *Binnefs* (veya *bi-nefsihi*), bizzat kendisi. || *Finefs-ül-emr* (veya *nefs-ül-emr*), esasında, aslına bakılırsa, gerçekte. || *İzzet-i nefs,* kendine saygı, onur: *Kimseye etmez temellûk izzet-i nefsi bilir / Şuh u şatır daima halinde vardır bir vakar* (İsmail Safa). || *Kefil bin-nefs.* Bk. KEFİL.

— ÇEŞ. DEY. *Nefsini beğenmek,* kendini beğenmek. || *Nefsini bilmek,* nefsine hâkim olmak. || *Nefsi çekememek,* katlanamamak, nefret etmek, tiksinmek. || *Nefsine düşkün,* kendine, zevkine düşkün. || *Nefsine güvenmek,* kendine, şahsına güvenmek. || *Nefsini kırmak,* arzu, istek ve gururunu yenmek. || *Nefsini körletmek,* beden isteklerinden herhangi birini kısmen gidermek. || *Nefsine mağlûp olmak,* kendi arzu ve isteklerine yenilmek, boyun eğmek. || *Nefis mücadelesi,* insanın kendi kendisiyle yaptığı mücadele. || *Nefsine uymak,* bedenin isteklerine uymak, günah yaklaştıramamak, onuruna dokunmak. || *Nefsini yenmek,* çaba sarfederek bedenî arzularına karşı gelmek, kendine hâkim olmak. || *Nefsini zaptetmek,* tutkularını bastırmak, kontrol altına almak.

— Fels. *Nefsi kül,* evrensel ruh, Tanrı'nın tahtı, ilâhî hükümlerin yazılı olduğu kitabeler. || *Nefsi mutmainne,* kişiyi Tanrı'ya yaklaştıran kuvvet, iyilikle kötülüğü ayırt eden, azizleşmiş, kutsal bir kişinin huzur ve sükûn içinde dindarlıkla dolu fikri, kafası.

— Gram. *Nefsi mütekellim,* birinci şahıs. || *Nefsi mütekellim vahde,* birinci tekil şahıs. || *Nefsi mütekellim mal-gayr,* birinci şahsın ikil ve çoğulu.

— Tasav. Bir nesnenin özü, can, ruh, insana canlılık veren öz. (Bk. ANSİKL.) || *Nefsi emmare,* insanı kötülüğe iten nefs. (Bk. ANSİKL.) || *Nefsi kudsiye,* yüce nefs, insandaki ilâhî öz. (Tasavvufta, birkaç türe ayrılan nefislerden biridir. İnsanın Tanrı'ya ulaşması için, gereken olgunluk aşamalarını geçmesini sağlayan, her zaman iyiye, güzele, yüce olana yönelen güç. (Bu nefsin tek amacı, dünyanın geçici varlıklarından sıyrılarak Tanrı'ya yükselmeyi, Tanrı özünde sonsuzluğa, ölmezliğe ulaşmayı sağlamaktır.) || *Nefsi levvâme,* insanı kötülüklerinden dolayı kınayan nefis. (İnsan gönlünün, Tanrı'ya yaraşır bir nitelikte her türlü kötü eğilimlerden arınmasını sağlamak için, kendini beğenmişlik, bencillik, aşırı tutku, başkalarına karşı kötü davranma gibi eylemleri önler. İnsanın, bir bütün olarak kötülüklerden kaçınmasını, arınmasını sağlar. || *Nefsi mutmainne,* kötü niteliklerden, eksikliklerden arınan, tanrı sevgisiyle dolan nefis. (Bk. ANSİKL.) || *Nefsi natıka,* insandaki söz söyleme, konuşma yeteneği. (Bk. ANSİKL.) || *Nefsi rahmanî,* ilâhî nefs. Tanrı'nın, bütün evreni kuşatan, bütün varlık türlerini bir bütünlük içinde kaplayan nefsi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. İnsanın bedeni dışında kalan, ayrı bir özden, ilâhi bir cevherden yaratılan *nefis*'in anlamı ve yorumu değişiktir. Bazı mutasavvıflar nefsi, insanın Tanrı ile birleştiği yer, gönül, düşünce gücünün kaynağı olarak anlar. Bazıları ise insanı, dünya varlıklarına, gösterişe, geçici tutkulara yönelten iç eğilim diye açıklar. Nefsin, insan ruhundaki birbirine karşıt iki eğilimin iyi ile kötünün (hayır ile şerrin) savaştığı alan olduğunu söyleyenler de vardır. Genellikle mutasavvıflar nefsi, insanın «kemal» denen olgunluk aşamasına ulaşabilmesi için aşması gereken bir basamak diye kabul ederler. Nefis, insanda yoğunlaşan isteklerin, sevme, sevişme (şehvet) eğilimlerinin toplandığı yerdir. Her zaman, iradenin denetimi altında bulunması gereken bir güçtür. Şeriat kurallarına aşırı ölçüde bağlı kalanlar (bunların arasında sünnî tarikatçılar da vardır) nefsin insanda dizginlenmesi, baskı altına alınması, yok edilmesi gereken kötülüklerin kaynağı olduğunu ileri sürerler.

● *Nefsi emmare.* Mutasavvıflar insan nefsini birkaç bölüme ayırır. Bunlardan dünya işlerine, geçici zevklere, insanı olgunluktan (kemale ulaşmaktan) alakoyana *nefsi emmare* derler. Bedenin birtakım kötü alışkanlıkları, insanı dinin suç saydığı eylemlere iten, ruhun arınmasına engel olan davranışlara yönelten bir güçtür. Doymak bilmeyen bir tutku kaynağıdır. İyiliğe yönelen insan iradesiyle sürekli bir savaş içindedir. Bilgiye (irfan), iyiliğe (hayır) karşı koyan, kötü eğilimleri körükleyen, güçlendiren bir niteliği vardır. Bu kavram islâm dinine, ona dayanan tasavvuf çığırlarına eski dinlerden, özellikle Hürmüz ve Ehrimen gibi (iyilik ve kötülüğü yansıtan) iki tanrının insan varlığında yerleştiğini, sürekli olarak birbiriyle savaştığını ileri süren Zerdüşt ve Mani dininden geçti.

● *Nefsi mutmainne.* Nefsin birçok çeşidi vardır. Ayrı ayrı özellik ve nitelikleri olan bu nefisler arasında Tanrı sevgisiyle, Tanrı nuruyle dolana, bütün geçici dünya heveslerinden sıyrılarak yalnız Tanrı özlemiyle yetinene *nefsi mutmainne* denir. İnsan nefsini bütün dünya bağlarından çözer, kendini bir bütünlük içinde Tanrı'ya verir, ondan başka bir varlığa bel bağlamazsa, Tanrı'yı özünde bulma, görme yoluna girer. Tasavvuf inançlarına göre, kendi nefsini bilen insan, Tanrı'yı da bir bütün olarak kavrayacak duruma gelir. Bu durumda nefs, şüphelerden, kuşkulardan kurtulur. Kendi kendine yeten bir nitelik kazanır Tanrı'nın nefsi rahmani denen yüce özüyle birleşir, kaynaşır, «Hak» ile «Hak» olur. İnsan bu durumda en yüksek varlık aşamasına yükselir. Onda, gören, konuşan, düşünen, eylemde bulunan yalnız Tanrı'dır. Tanrı ile insan arasındaki bütün varlık katları aşılmış, nefs geldiği yüce kaynağa dönmüştür. Nefsi mutmainne aşamasına ulaşabilmek için, insanın kendini Tanrı'ya vermesi, içine kapanması, gönlünde Tanrı'dan başka bir varlığı gör-

Foto. MEYDAN

memesi, her şeyi Tanrı'da, Tanrı'yı her şeyde bilmesi, bulması gerekir. Böyle bir duruma gelmek dünyadan el etek çekmekle olur. İnsan, öyle bir aşamaya varınca kendisinin Tanrı veya Tanrı'nın kendisi olduğunu bile ileri sürer. Tasavvuf tarihinde Cüneyd-i Bağdadî, Bayezid Bistamî, Hallacı Mansur, Zinnunî Mısrî gibi mutasavvıfların bu aşamaya ererek Tanrı yolunda yok oldukları söylenir.

● *Nefsi natıka*, insan varlığının bir bölümüdür, bedenden ayrı bir yapısı vardır, fakat bedeni (maddeyi) etkiler. Mutasavvıflara göre, insanı donatan ilâhî güçlerden biridir. Tanrı, nefsi natıka ile insanda dile gelir. Bu bakımdan, bu nefs, insanda ses olarak görünüş alanına çıkan tanrısal yeteneklerden biridir. Nefsi natıka ile insan, konuşan bir Tanrı'dır.

● Tanrı'yı insan biçiminde düşünmek, bütün evreni kuşatan, her varlık türünde ortaya çıkan, görünen yüce bir varlık olarak yorumlama anlayışı vardır. Tanrı, insanda, evrende görünüş alanına çıkan, insanın bütün özelliklerini taşıyan, her varlık türünde özünü yansıtan, gerektiğinde onların özünde yansıyan bir varlıktır. Bu yüzden onun da bir nefsi (bir bütünlük içinde toplayan özü) vardır. Bu ilâhî nefis insanınki gibi sınırlı (mahdut) değildir. Her türlü eksiklikten, geçicilikten uzaktır. Onun belli bir tanımı, belli bir yeri, niteliği yoktur. *Nefsi rahmanî* denen ilâhî nefis yalnız kavram bakımından insan nefsine benzer. Onda, başta insan olmak üzere bütün varlık türleri bir ışık (nur) niteliğinde aydınlığa çıkar. Yaratılış, belli nitelikler içinde ve sınırlı olarak görünüş alanına çıkış, tanrı özü denen nefsi rahmanîden fışkırmadır. Bütün varlıklar, nefsi rahmanîden geldiği için sonunda gene ona dönerler. Bazı mutasavvıflara göre nefsi rahmanî, bütün insan nefislerinin toplandığı bir yüce bütündür.

◆ **Nefsî** sıf. *Esk.* Nefisten doğan şeyle ilgili. || Kişiye ait, onunla ilgili, kişisel.

◆ **Nefsiye** sıf. *Esk.* Nefsî'nin dişili: *Pek çok mücahede-i nefsiyede bulundu* (Ahmed Midhat). (M)

NEFİS sıf. (ar. *nefâset*'ten *nefîs*). Herkes tarafından beğenilen, çok hoşa giden, istek uyandıran, pek güzel: *Hiçbir âlete, hiçbir modele, teknik mahiyette hiçbir tahsil ve terbiyeye malik olmayan Türkmen kızının, na-kabil-i taklit nakışlarla müzeyyen çok nefis halılar vücude getirebilmesi, ancak bir sanat sevk-i tabiisine malik olmasıyle izah olunabilir* (Ziya Gökalp). *Halka bir baksalar ya! Ne güzel şiirleri vardır: Anadolu'nun, Rumeli'nin, İstanbul'un eski, yeni halk türkülerini bir dinleyin, birdenbire bir şimşek gibi parlayan nefis mısralar bulursunuz* (N. Ataç). *Bu, mini mini Nihalimizi bir parça öldürecek, fakat ne beis var? Madem ki siz İstanbul'un en nefis kadınına malik oldunuz ...* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Nefise** sıf. *Esk.* Nefis'in dişil. || İ. Kadın adı. || *Sanayi-i nefise*, güzel sanatlar. (M)

NEFİY veya **NEFY** i. (ar. *nefy*). *Esk.* Sürgün etme. || İnkâr etme.

— Gram. *Esk.* Olumsuzluk. || *Nefy edatı* (veya *edat-ı nefy*), fiillere olulmsuzluk anlamı veren edat (*-ma-, -me-*).

— Huk. *Esk.* İşlediği suç yüzünden suçlunun, suçu işlediği yerden, kendisinin ve suçtan zarar görenin ikametgâhından uzak bir yerde, belirtilen sürece oturmağa zorlanması cezası. || *Nefy an-il-beled*, şehirden sürme. || *Nefyi âlem* (veya *nefyi ebed*), bir daha dönmemek üzere sürgün etme. || *Nefyi mülk*, bir malın başkasına ait olduğunu söyleme. || *Nefyi neseb* (veya *veled*), kendisinden olmadığı iddiasıyle erkeğin doğan çocuğu tanımaması. || *Nefy ve icab*, sürgün emrine uyup gönderildiği yere gitme. || *Nefy ve ispat*, sürüldüğü yere gittiğini ve orada bulunduğunu kanıtlama. (M)

NEFİYE sıf. (ar. *nef*'ten *nef'iyye*). Fayda ile ilgili olan. || Çıkarcı.

◆ **İ.** Fels. *Esk.* Faydacılık. (M)

NEFL i. (ar. *nefl*). *Esk.* Zorunluluk olmadığı halde, sırf sevap kazanmak için yapılan ibadet. (M)

NEFR i. (ar. *nefr*). *Esk.* Ürkerek kaçma. || İğrenme, tiksinme.

— Din. Kurban bayramının üçüncü günü, öğleden sonra yapılan şeytan taşlama töreni sona erdikten sonra hacıların Mina ovasında dağılmaları. (M)

NEFRALJİ i. (yun. *nephros*, böbrek, ve *algos*, ağrı'dan fr. *néphralgie*). Böbrek ağrısı. (L)

NEFRET i. (ar. *nefret*). Birinin kötülüğünü istemeğe, mutsuzluğuna, felâketine sevinmeğe iten duygu: *Şimdi, nefretim o dereceyi buldu ki, bu uzaklık kâfi gelmiyor, senin yaşadığın, nefes aldığın dünyadan uzaklara kaçmak istiyorum* (R. N. Güntekin). *Yüzüne öyle derin, öyle candan gelen bir nefretle baktım ki, beni bırakıp lambayı yakmak zorunda kaldılar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Bir şeye karşı duyulan tiksinti; iğrenme: *Delinip de örülmüş çoraplar hakkında galebe çalınamaz bir nefret taşırım* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nefret etmek*, birine karşı nefret duygusuyle dolu olmak: *Biraz evvel kendisinden nefret ettiğim hancıya acıdım* (M. Ş. Esendal). Tiksinti duymak: *İçkiden, sigaradan nefret etmek.*

— *Esk.* Ürküp kaçma, korkma. || *Nefretbahş*, nefret veren. || *Nefret-i teceddüt*, yenilik korkusu. (M)

NEFRİN i. (fars. *nā-āferīn* > *nefrīn*). *Esk.* Lânet, beddua, ilenç: *Şu bisud hatıratına nasıl bir nazar-ı nefrin ve istikrah fırlatıyordu* (H. Z. Uşklıgil). || Lânet okuma, ilenme. || *Nefrin-han* (veya *nefrin-künan*), beddua ederek, ilenerek. (M)

NEFRİT i. (fr. *néphrite*). Miner. Tabiî magnezyum, demir ve kalsiyum silikat; amfibol grubundandır. || *Çin (sibirya) nefriti*, yeşim çeşidi. (L)

NEFRİT i. (fr. *néphrite*). Patol. Böbrek iltihabı.

— ANSİKL. Patol. *Nefrit*'ler akut veya kronik olur. Akut nefrit, bir intanın veya bir zehirlenmenin sonucudur. Anjinlerde, rinofarenjit intanlarında, kızılda, tifoda, kanamalı sarkık spiroketoz'unda görülür. Ağır zehirlenmeler (civa, cantharis, fosfor, arsenik) nefrite sebep olabilir. Genellikle proteinüri, az çok yoğun ödemler, sindirim bozuklukları, anüriye kadar varabilen oligüri, bu hastalığın karakteristiklerini meydana getirir. Kronik nefritler (Bright hastalığı), çoğu zaman akut nefritlerin peşinden gelir. Kronik zehirlenmeler de (kurşun zehirlenmesi) nefrite sebep olur. Kronik nefritlerin birçok tipi görülür; bunların belirtileri bazen birdir. Bu tiplerden birkaçı şunlardır: basit albüminüri nefritleri; kloremi nefritleri (sodyum klorürü'nün böbreklerde tutulması), bunun işareti ödemdir; çoğu zaman üremiye yol açan azotemi nefritleri (azotlu maddelerin tutulması) v.b. Nefritler çoğu zaman dolaşımı etkiler (hipertansiyon). Tedavisi, nefritin şekli, böbreğin çalışması ve komplikasyonlara göre olur.

— Vet. Nefrit, hayvanlarda sık görülür; sebebi, intanlar veya zehirlenmeler olabilir. Eksojen veya içte oluşan çok sayıda zehirli madde, böbrek özek dokusunu bozar. Akut veya kronik, genel veya lokal bütün intanlar, nefrite sebep olabilir. Albüminüri en belirgin ve en çok rastlanan işarettir; at ve sığırda ödem görülebilir.

Yaşlı köpeklerde kronik nefrit çok sık olur; bu durumda, hayvan gittikçe zayıflar; polidipsi, poliüri, albüminüri görülür. Bir üremi krizi sonucu, hayvan ölür; kanda ürenin yükselmesi, çoğunlukla kanlı ishal ve kusma bu krizin karakteristikleridir; nadiren ödem görülür. Azotüri sağlayan idrar sökücüler (laktoz), özellikle tavsiye edilir. (L)

NEFR(O)—, yun. *nephros*, böbrek, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

NEFROANJİYOSKLEROZ i. (fr. *néphroangiosclérose*). Böbrek arterioskleroz'una bağlı nefrit çeşidi; başlıca işareti atardamar hipertansiyonudur. (Yaşlı kimselerde görülen zararsız bir şekliyle, gençlerde görülen kötü tabiatlı bir şekli vardır.) [L]

NEFROLİTOTOMİ i. (fr. *néphrolithotomie*). İçindeki taşları çıkarmak için böbreği açma ameliyatı. (L)

NEFROLİTYAZ i. (fr. *néphrolithiase*). Bazen böbrekte taş oluşmasına verilen ad. (L)

NEFROLİZ i. (fr. *néphrolyse*). Böbreği çevreleyen hücre ve bağ dokusunu kesip almak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

NEFROLOJİ i. (fr. *néphrologie*). Böbreğin fizyoloji ve hastalıklarını inceleyen bilim dalı. (L)

NEFRON i. (fr. *néphron*). Dokubil. Yumacık, kıvrımlı borucuk, Henle kangalı ve Bellini düz borucuğundan oluşan ve böbreğin esasını meydana getiren bölüm: *Memelilerin böbreği milyonlarca nefron'un yan yana, üst üste yığılmasından meydana gelir.* (L)

NEFROPATİ i. (fr. *néphropathie*). Böbrek hastalıklarının tümüne verilen ad.

— Kadın - doğum. *Gebelik nefropatisi*, gebe kadınlarda görülen ve havaleye sebep olabilen hastalık. (Ağırlığın artması ve ödem, hipertansiyon ve albüminüri ile belirir. Gebelikten önceki böbrek hastalıklarıyle ilgisi olmadığı sanılır ve genellikle hiç bir iz bırakmadan iyileşir.) [L]

NEFROPEKSİ i. (fr. *néphropexie*). Böbreği yerine tespit etmek için yapılan cerrahî müdahale. (Sadece ağrılı böbrek düşüklüklerinde kullanılır.) [L]

NEFROSİT i. (fr. *néphrocyte*). Biyol. Vücut boşluğunun iç çeperinden türeyen ve çıkartı görevi yapan özel hücreler. (Çeşitli hayvanlarda, özellikle enteropneusta takımında görülür.) [L]

NEFROSKLEROZ i. (fr. *néphrosclérose*). Patol. Kronik bir nefrit çeşidi; böbrek dokusunun damar çevresi ve ara dokularında fibröz tepkimeler bu hastalığın başlıca belirtisidir. (Ağır bir böbrek yetersizliğine sebep olur.) [L]

NEFROSTOM i. (fr. *néphrostome*). Embriyoloji. Embriyon'da, mezonefroz evresinde, Wolff borucuklarıyle akciğer - karınzarı boşluğunu birleştiren sidik yolu veya deliği. (Memelilerle kuşlarda nefrostom kapanır; kurbağalarda mezonefroz böbrek yerine geçtiğinden nefrostom açık kalır.) [L]

NEFROSTOMİ i. (fr. *néphrostomie*). Böbrekten deriye açılacak bir yoldan sidiğin atılması için başvurulan cerrahî müdahale.

— ANSİKL. *Nefrostomi*, enfeksiyon halinde (piyonefroz) böbrekleri boşaltmağa ve sidiğin yolunu değiştirmeğe yarar; böylece aşağıda kalan sidik borusu veya sidik torbası dinlendirilmiş olur. Nefrostomi daha çok geçici bir tedbirdir: ya bir engel yüzünden tıkanıp biriken sidiği boşaltmak için acele olarak ya böbrek havuzcuğunda veya sidik borusunda yapılacak bir ameliyata hazırlık olarak veyahut ürolojik bir ameliyat sonunda böbrekleri boşaltmak için uygulanır. Nefrostominin uygulama alanı çok geniştir: sidik yollarında taş bulunması, hidronefroz, sidik yolu tüberkülozu, sidik borusu şekil bozuklukları v.b. Sürekli nefrostomi artık çok nadir olarak uygulanmaktadır. (L)

NEFROTİK sıf. (fr. *néphrotique*). Patol. Nefrozla ilgili: *Nefrotik belirti.* (L)

NEFROTOKSİN i. (fr. *néphrotoxine*). Ken disine başka türden bir hayvanın böbrek hücreleri defalarca şırınga edilen bir hayvanın serumunda bulunan madde. (Bu madde herhangi bir hayvana şırınga edildiği zaman o hayvanın böbrek epitelyum hücrelerini tahrip edebilir.) [L]

NEFROTOMİ i. (fr. *néphrotomie*). Böbreği yarıp açma ameliyatı; çoğu zaman taş almak için yapılır. (L)

NEFROÜRETEREKTOMİ i. (fr. *néphrourétérectomie*). Böbrek ve sidik borusunun ameliyatla çıkarılması. (L)

NEFROZ i. (fr. *néphrose*). Tıp. *Yağlı nefroz*, Epstein'in tanımladığı müzmin böbrek hastalığı.

— ANSİKL. *Yağlı nefroz*, tek başına yalnız çocukta görülür; yetişkin insanda, belirtileri daima böbrek iltihabıyle birlikte bulunur. Bu nefrozun belirgin özelliği, atardamarlarda hipertansiyona sebep olmayan büyük bir ödemin oluşmasıdır; sidikte fazla miktarda albümin ve polarıcı mikroskopla bakıldığında ışığı çift kırıcı cisimler

görülür; kanda kolesterol ve yağ oranı artarken, protein oranı azalır; serin-globülin oranı tersine döner. Tedavi için, özellikle neftritle birarada görüldüğü zaman bol proteinli ve az tuzlu bir yemek rejimi uygulamak gerekir. (L)

NEFS i. (ar. *nefş*). *Esk.* Üfleme, üfürme. || Ağızda bulunan bir şeyi çıkarmak amacıyle üfleme, tükürme. || *Nefs-üd-dem*, nefes borusunu kaplayan sümüksel zarın iltihaplanmasından dolayı kan tükürme. (M)

NEFS i. Bk. NEFİS.

NEFSA i. (ar. *nifās*'tan *nefsā*). *Esk.* Yeni doğurmuş kadın, loğusa. (M)

NEFSANÎ sıf. (ar. *nefs*'ten *nefsānî*). *Esk.* Canlılığın zorunlu kıldığı gereksinme ve isteklerle ilgili, bedenî arzulara ait: *Fikriniz vesvese-i şeytanî / Zikriniz dağdağa-i nefsanî* (Sümbülzade Vehbi). || Kin ve garezle ilgili.

◆ **Nefsaniye** sıf. *Esk.* Nefsanî'nin dişili: *Temayülât-ı nefsaniyesinden öylece vikaye lâzımdır* (Namık Kemal). [M]

NEFSANİYET i. (ar. *nefs'ânî*'den *nefsāniyyet*). Kin besleme, gizli gizli diş bileme, kıskanma, düşmanlık: *Hubab İbn Münzir: «Ya Beşir! Sen, amcazadene, yani sa'd İbn Ubade'ye hased ve nefsaniyet ediyorsun» dedi* (Cevdet Paşa). [M]

NEFT i. (yun. *naphta*'dan fars. k.). *Esk.* Ham veya arıtılmış petrol. || Yanabilen bazı sıvı karışımlara verilen ad. || Bazen, petrolün hafif damıtma ürünlerine verilen ticarî ad. || *Neft yağı*, petrolden, benzin ile gazyağı arasında damıtılan çözücü; yağlı boyalarda inceltici olarak kullanılır. || *İnorganik neft. Eşanl.* PETROL. || *Şist nefti. Eşanl.* ŞİST YAĞI.

— ANSİKL. Simyacılar, *neft* adını, bugün «alkol eterleri» denen çeşitli yanabilir sıvılar için kullanıyorlardı. Sonradan bu terim, yalnız yeraltından çıkarılan hidrokarbonlara verildi; bugün neft kelimesinin kapsamı (organik maddelerin yüksek sıcaklıkta ayrışmasıyle meydana gelen yanıcı sıvıların çoğunu kapsayacak kadar) yeniden genişletildi. (LM)

NEFTA, Güney Tunus'ta vaha, Cerid kıstağı kıyısında, El-Cerid ve Garsa şotları arasında; 14 600 nüf. Birçok köyden meydana gelen ve Cerid'in dinî merkezi olan (birçok cami ve zaviye) vaha, 900 hektarlık bir alanı kaplar; yüzlerce kaynakla sulanan 400 000'e yakın hurma ağacı. (L)

NEFTDAĞ, S.S.C.B.'de Nebit-Dağ (Türkmenistan) çevresinde petrol bölgesi. (L)

NEFTEGORSK, S.S.C.B.'de petrol işletme merkezi, Maykop veya Kuban havzasında, Krasnodar'ın güneyinde. (L)

NEFTHANE, Irak'ta petrol merkezi, petrol boru hattıyle Kirmanşah (İran) rafinerisine bağlıdır. (L)

NEFTÎ sıf. (fars. *neft*'ten ar. *neftî*). Acı yeşil, siyaha çalan koyu yeşil: *Göğsü önden düğmeli ve epeyce açık neftî robu ile ipinceydi* (R. H. Karay). *Üzerinde ağır neftî çuhadan bir örtü vardı* (Ömer Seyfeddin). [M]

NEFT-İ ŞAH, İran'da (V. eyalet) şehir. Üretimi Abadan'da tasfiye edilen petrol merkezi. (L)

NEFUSE, Afrika'da Trablus'un güneybatısında Tunus-Trablus sınırından doğuya uzanan yayla bölgesinde oturan bir berberî kabilesi. En önemli şehirleri Sabra (Romalılarda Sabratha) idi. IX. yy.da Kuzey Afrikada yayılan vehbî inançlarının etkisinde kaldılar, haricîlerin çıkardığı isyan hareketlerine katıldılar. Haricî mezhebinin ibadî şeklini benimsediler ve bir ibadî devleti kurmak amacıyle reisleri Ebül Hattâb kumandasında isyan ederek Tunus'u ele geçirdiler (757). İfrikiye valisi Muhammed bunlara karşı koydu ve Nefuselerden büyük kısmı öldürüldü. Başka bir reisleri de Ebu Hâtim Yakub'dur. Araplarla çeşitli savaşlar yaptı. 772'de öldü. IX. yy.da Rüstemîler tarafından merkezi Tahert olmak üzere kurulan İbadîler devletine bağlandılar. Aglebî hanedanı içinde önemli işler başardılar. Trablus şehri ve Cefare bunların yönetimine verildi. Daha sonra Fatımîlere bağlandılar (923) ve Fatımîlerin çıkardığı büyük haricî isyanına katıldılar. Bundan sonra Muvahhidlerin (XII. yy), Murabıtların (XII. yy.), Hafsîlerin, Türklerin ve 1911'den itibaren İtalyanların yönetimi altına girdiler. (M)

NEFUSE (CEBEL), Libya'da dağ, Trablusgarp'ta, Ceffara kıyı ovasının batı kısmına hâkimdir; doğuya doğru daha bol yağış alan Garian ve Tarhuna dağlarıyle devam eder. Bu bölgelerde yaşayan ve sulama yoluyle zeytin, incir ve hurma ağaçları ve yaylalarda tahıl yetiştiren berberî şiî (İbadiler) kabileleri, kolektif ambarları bulunan tahkim edilmiş köylerde otururlar. (L)

NEFUR sıf. (ar. *nefr*'den *nefūr*). *Esk.* Ürkerek kaçan: *Şükûh-ı kevkeb-i din şan ü şevket-i islâm / Olur mu pazede-i fırka-i unud ü nefur* (Nabi). [M]

NEFY i. Bk. NEFİY.

NEFYETMEK blş. geçl. f. (ar. *nefy* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Sürmek, sürgün etmek. (M)

NEFZ i. (ar. *nefż*). *Esk.* Meyveli bir ağacı sarsma, sallama. || Elbisenin tozunu silkeleme. || [Hastalık sırasında] Titreme. || Kur'an'ı sonuna kadar okuyup bitirme. || Bir şeye yakından bakıp inceleme. (M)

NEFZAVA, Güney Tunus'ta ova, güneydoğuda Dahar yaylası ile kuzeyde Cebel Tebaga ve Şot el-Cerid arasında uzanır. Toplam nüfusunun üçte birini meydana getiren nefzava göçebeleri, kışı Sahra'da geçirirler. Şot el-Cerid'in güneydoğu kıyısı boyunca uzanan kırk kadar vahada (başlıcası Kebili) 500 000 kadar hurma ağacı vardır (80 000'i Kebili'de). Bölgede Romalılardan kalma birçok yıkıntıya rastlanır. (L)

NEGATİF sıf. (lat. *negare*, reddetmek > *negativus*'tan fr. *négatif*). Mat. *Negatif büyüklük*, aynı türden pozitif bir büyüklükle ters yönde olan büyüklük. (Negatif büyüklük, aynı şiddetteki pozitif büyüklüğün önüne (—) işareti koyarak yazılır.) || *Negatif sayı*, aynı mutlak değerdeki pozitif sayıya (—) işareti verilerek elde edilen sayı. (Pozitif sayılar cümlesi ile negatif sayılar cümlesi birleştirilip, sıfır eklenirse, bağıl sayılar cümlesi meydana gelir.) *Eşanl.* EKSİ. *Zt.* POZİTİF.

— Elektr. *Negatif elektrik*. Bk. ELEKTRİK. || *Negatif kutup*. Bk. KATOT, KUTUP.

◆ i. Foto. Görüntüsü, konudaki aydınlık kısımları karanlık olarak gösteren fototip: *Negatif veya klişe, pozitif resimler çekmeğe yarar.*

— ANSİKL. Foto. *Negatif*'lerin hazırlanması fotoğrafçılığın ara çalışmalarından biridir; sonuç, baskıda veya pozitifte belli olur. Bununla birlikte, pozitifin iyi olmasında negatifin rolü büyüktür.

Negatifler, genellikle gümüş bromür ve az miktarda gümüş iyodürlü, ışığa duyarlı bir jelatin tabakasından meydana gelir. Jelatindeki sülfür bileşikleri gümüş bromüre etki ederek küçük kümüş sülfit lekeleri oluşturur. Fotoğraf çekilirken, yani duyar tabakaya ışık düştüğü anda, her sülfit lekesinin etrafında çok az miktarda madenî gümüş toplanır ve gizli görüntü belirir. Bu görüntü developman işlemiyle tespit edilir.

Işık almış filim developman banyosuna batırılınca eriyik jelatin üzerine etkir ve grenleri madenî gümüşe çevirir. Bu banyo sırasında kontraslar iyice belirir. Developman süresi, kullanılan banyonun bileşimine göre değişir. En çok kullanılan filimler için developman süresi, 18° ile 21°C'ta 5 ile 20 dakika arasında oynar. Her negatif grenlerden meydana geldiği için, büyütüldükçe grenler de irileşmeğe başlar; oysa grenlerin mümkün olduğu kadar ufak olması gerekir, bu yüzden developman banyolarının bu yönde geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Developman araçlarına gelince, bunlar iki türlüdür: küvet ve tanklar. Sinema filmi ise otömatik makinelerde banyo edilir. Develope edilecek filim miktarı azsa, küvet kullanmak elverişlidir. Yalnız filimlerin çizilmemesine dikkat etmek gerekir. Amatörler ise genellikle tank kullanırlar. Filim tankın içinde develope edilir ve yıkanır. Tespit için tanktan çıkarıp küvete koymak daha uygundur.

Sinema filimlerinin banyo edildiği otomatik makinelerin bir «giriş», bir de «çıkış» kısmı vardır. Banyo edilmemiş filim, giriş kısmındaki bir parçaya takılır. Filim makinenin içinde ilerlemeğe başlar, bu arada çeşitli eriyiklere girip çıkar; son olarak, üzerinde su damlası kalmaması için hava püskürtülerek kurutulur. Eriyikler belli formüllere göre hazırlanabileceği gibi, hazır banyolar da satılır. Filim developman banyosundan tespit banyosuna geçirilirken birinci banyo kalıntılarının ikincisine geçmesi için su ile yıkanır. Çok sıcak havalarda su yerine krom alüminyum sertleştiricisi kullanılır. Tespit banyosu, negatifin üzerinde developman banyosundaki gümüş tuzlarının kalmasını önlemek amacıyle yapılır; bunlar zamanla filmin koyulaşmasına yol açar.

Bu banyolarda, hiposülfitin dışında koruyucu bir asit ve sertleştirici bir madde de bulunur. Bundan sonra herhangi bir eriyik kalıntısı olmasın diye filim yeniden yıkanır. Negatiflerin üstünde sonradan kalemle veya kazıma ile rötuş yapılır. Negatiflerin sonradan koyuluğunu gidermek veya artırmak mümkündür; filmin rengini açmağa yarayan ilâç, hafif bir hiposülfit çözeltisine (yüzde 3) az miktarda potasyum demir III siyanür (yüzde 0,1) katılarak yapılır.

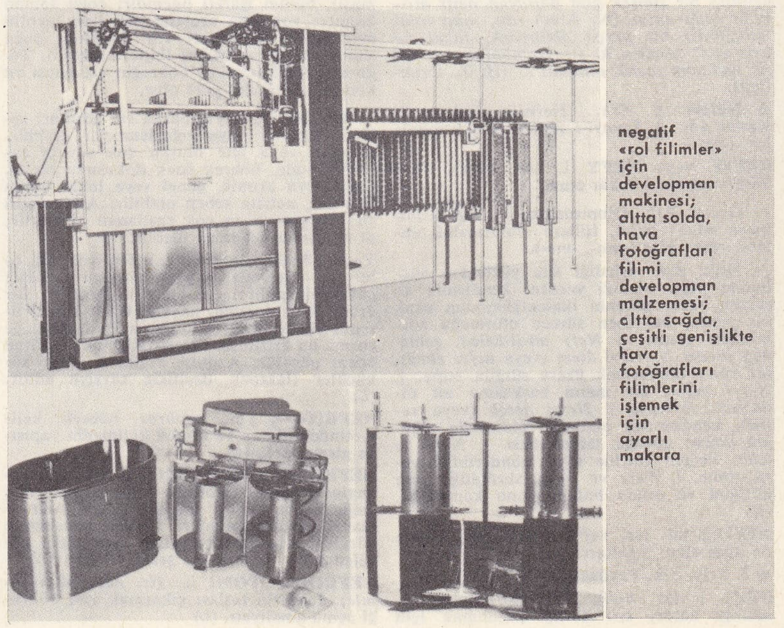

negatif «rol filimler» için developman makinesi; altta solda, hava fotoğrafları filimi developman malzemesi; altta sağda, çeşitli genişlikte hava fotoğrafları filimlerini işlemek için ayarlı makara

Foto. Encyclopedia Americana

Koyulaştırmak için de filme bir miktar daha gümüş katmak gerekir. Bu işlemlerden önce filmin bir alkali formalin eriyiğinde sertleştirilmesi gerekir. (L)

NEGATON i. (fr. *négaton*). Fiz. Pozitif elektrona (*pozitron*) karşılık, negatif yüklü âdi elektrona verilen ad. (L)

NEGATOSKOP i. (fr. *négatoscope*). Fotoğraf, yazı veya desenlerin ışık karşısında incelenmesine elverişli bir veya birkaç saydam levhadan meydana gelen cihaz. Bk. ANSİKL.

— Radyol. Röntgen filimlerinin negatiflerini incelemeğe yarayan, buzlu camdan yapılmış ışıklı ekran.

— ANSİKL. *Negatoskop*, radyografiden başka, renkli diyapozitiflerin incelenmesinde de kullanılır. Bu inceleme, 3 800°C'lık bir renk sıcaklığında (gün ışığı ile tungsten telli lambaların sunî ışığı arasında) yapılmalıdır. Bu işe elverişli bir negatoskopta, genellikle, mavi bir filtreyle düzeltilmiş normal bir elektrik ampulü bulunur. Minimum aydınlatma 1 250 lüks'tür (normali 2 000 lüks). [L]

NEGEG - UR («büyük gıdaklayıcı»), Mısırlıların tanrı Geb'e verdiği ad. Mısırlılar onu, dünya yumurtasını yumurtlayan çok büyük bir kaz olarak düşünürlerdi. (L)

NEGENTROPİ i. (fr. *négentropie*'den). Bilgi-işlem teorisinde, entropinin karşıtı. (L)

NEGLİA (Francesco Paolo), italyan bestecisi ve orkestra yöneticisi (Enna 1874-İntra 1932). 1901'de Hamburg'da çalışmağa başladı, bir konservatuvar kurdu. 1914'te İtalya'ya döndü. *Zelia* adlı bir opera, iki senfoni, orkestra için parçalar, dinî müzik ve oda müziği besteledi. Uzun zaman gölgede kalan eserleri bugün yeniden değerlendirilmektedir. (M)

NEGOİU, Güney Karpatlar'ın en yüksek doruklarından biri, Fagaraş dağlarında; 2 525 m. Negoin uzun süre Romanya'nın en yüksek noktası olarak kabul edildi; aslında, aynı kütledeki Moldoveanul doruğunun yükseltisi 2 544 m'yi bulur. (L)

NEGRAİS burnu, Birmanya'da burun, Bengal körfezi kıyısında, Arakanın güneyinde, İravadi deltasının batısında. Birmanya'nın güneybatı ucudur. (L)

NEGREA (Martian), rumen bestecisi (Vorumloc 1903). Cluj ve Bükreş konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı, lirik ve senfonik eserler (*İlkbahar Senfonisi*, 1956) ve bir *Requiem* (1957) besteledi. (L)

NÈGRE burnu, Fransa'da Maures kıyısında (Var) burun, Lavandou'nun doğusunda. 1944 Ağustosunda Fransızlar buraya çıkartma yaptılar. (L)

NEGRELLİ di Moldelba (Luigi), italyan mühendisi (Fiera di Primiero, Trento 1799-Viyana 1858). İsviçre'deki su yolları ve demiryolları şebekesinin, Avusturya-Macaristan'daki önemli demiryolu hatlarının projelerini hazırladı. Süveyş kanalı için teknik yönden büyük önemi olan bir proje yaptı. Ferdinand de Lesseps kanalı gerçekleştirirken bu projeden büyük ölçüde yararlandı. (M)

Negretti koyunu, alman merinos koyun tipi. (L)

NEGRİ (Ada), italyan kadın edebiyatçı (Lodi 1870-Milano 1945). Yoksul bir ailenin kızıydı, çocukluk yılları sefalet içinde geçti, buna rağmen öğrenimini tamamladı. Pavia'da ana okulu, Milano'da ortaokul öğretmeni oldu. 1896'da sanayici Garlanda ile evlendi. Sosyal ve insancıl bir duygu ile yazdığı ilk şiirleri büyük bir ilgiyle karşılandı: *Fatalita* (Alın Yazısı) [1893]; *Tempeste* (Fırtınalar) [1896]. Daha sonra şiirlerinde ve tümü otobiyografya niteliğindeki anlatılarında üslûbu yumuşadı: *Maternita* (Analık) [1904]; *Dal Profondo* (Derinden) [1910]; *Esilio* (Sürgün) [1914]; *İl Libro di Mara* (Mara'nın Kitabı) [1919]; en güzel eseri olan *Stella Mattutina* (Sabah Yıldızı) [1921]; *İ Canti dell'İsola* (Ada Şarkıları) [1925]; *İl Dono* (Yetenek) [1936]). (L)

NEGRİ (Apolonia CHALUPİEC, **Pola** — denir), polonya asıllı kadın sinema oyuncusu (Lipno, Bydgoszcz 1897). Ülkesinde birçok filim çevirdikten sonra, alman sinemasının en ünlü yıldızlarından biri oldu. Başlıca filimleri arasında, Lubitsch'in yönettiğ *Carmen* ve *Madame du Barry* sayılabilir. 1925'te Amerika'ya çağrıldı. Hollywood'da Mauritz Stiller yönetiminde, *Barbed Wire* (Dikenli Tel) [1927] ve *Hotel İmperial* (1927) adlı filimleri çevirdi. Sesli sinemanın ortaya çıkışından az sonra beyaz perdeden ayrıldı. (L)

NEGRİ (Gaetano), italyan yazarı (Milano 1838 - Vaazze, Liguria 1902). Subaydı, Milano belediye başkanı (1884-1889), senatör oldu (1890), tarih eserleri yazdı: *La Crisi Religiosa* (Din Buhranı) [1877]; *Bismarck* (1882); *G. Eliot* (1891); *L'İmperatore Giuliano L'Apostata* (İmparator İulianos) [1901]. (L)

NEGRİ (Gino), italyan bestecisi (Milano 1919), Paribeni ve Bossi'nin öğrencisi, 1959'da, Milano'da, Tcatro del Popolo'yu yönetti. Birçok lirik eser besteledi: *Divertimenti di Palazzeschi* (1949); *Vieni qui Carla* (Carla Buraya Gel) [1956]; *Giorno di Nozze* (Düğün Günü) [1959]; *Fragile* (1961). [L]

NEGRİ (Marc' Antonio), italyan bestecisi (Verona XVI. yy. sonu-XVII. yy. başı). Venedik'te San Marco kilisesinin kapella yönetiminde çalıştı. Claudio Monteverdi ile dost oldu, 3-5 sesli koro müziği besteledi. —FRANCESCO, besteci (doğ. Verona 1609), Negri ailesindendir, San Bernardo kilisesinin kapellasında yönetici oldu. Dinî müzik ve küçük şarkılar besteledi. (L)

NÉGRİER (François Oscar DE), fransız generali (Belfort 1839-Norveç kıyıları 1913). 1870'te Fransa-Prusya savaşında yararlık gösterdi, 1884'te tuğgeneral olarak Tonkin'e gönderildi, ağır yaralandı. 1886'da Yüksek Savaş konseyi üyesi oldu. Askerî taktiğin gelişmesi üstüne incelemeler yayımladı. (L)

NEGRİN (Juan Lopez), ispanyol siyaset adamı (Tenerife, Kanarya adaları 1887-Paris 1956). Madrid'de hekimlik yaptı. Sosyalist militanın cumhuriyetçi milletvekili oldu (1931), Largo Caballero'nun maliye bakanlığına (1936) getirildi, Valencia (1937), sonra Barcelona'da yerleşen hükûmette Largo'nun yerini aldı. Fransa'ya sığındı ve 1945'e kadar sürgündeki cumhuriyetçi hükûmetin başkanlığını yaptı. (L)

NEGRİ SEMBİLAN («dokuz eyalet»), Malaysia'da federal eyalet, Malakka boğazı kıyısında; batıda Selangor, kuzeyde Pahang, doğuda Tohore, güneyde Malakka ile sınırlıdır; 6 630 km²; 503 300 nüf. (yüzde 43'ü çinli, yüzde 38'i malezyalı). Merkezi, *Seremban*. Başlangıçta Menangkabau ülkesinden (Sumatra) Srivicaya devrinde göçen bir halkın yaşadığı eyalet, dokuz prenslikten meydana geldi; 1773'te kendi aralarında ilişkiler kurmağa başlayan bu prenslikler 1889'da daha sağlam bir şekilde birleştiler; 1896'da federal Malezya eyaletlerine katıldılar. Ulaşımı doğu ve batı kıyı demiryolları ve Port Dickson limanıyle sağlanan Negri Sembilan'da, pirinç, hindistancevizi içi, kauçuk, kalay, kuvars üretilir ve ihraç edilir. Bölgede tungsten yatakları bulunmuştur. (L)

NEGRİTOLAR çoğl. i. (isp. *negrito*, küçük zenci'den). Malezya takımadalarında yaşayan ırklardan biri; OKYANUSYA-ASYA PİGMELERİ de denir.

Negritolar üç tipe ayrılır:

1. *Andaman Negritoları*, en saf negrito tipidir; erkeklerin boyu 1,46 - 1,48 m arasında değişir; saçları kıvırcık, kafatası brakisefaldir; genel nitelikleri bakımından zencilere benzerler. Andaman Negritolarının sayısı gittikçe azalmaktadır;

2. *Malakka Negritoları* (veya *Semanglar*), sayısı çok azalmış Negritolardandır; dolikosefal olan İndonezyalılarla karıştıkları için saf değildirler; boyları 1,52 m olan Malakka Negritoları mezosefaldirler;

3. *Filipin Negritoları* (veya *Aetalar*), sayısı en fazla olan Negrito tipidir (30 000'den fazla); bunların çok azı saftır; boy yaklaşık olarak 1,47 m, kafatası daha çok brakisefaldir. Okyanusya Pigmelerinin Afrika Pigmeleriyle hiç bir yakınlığı yoktur; tek ortak yanları her iki ırkın da boylarının kısa oluşudur. (L)

NEGRO (RİO), Güney Amerika'da ırmak, Amazon'un kolu (sol kıyı); Kolombiya'yı ve Venezuela'yı ve Brezilya'nın kuzey kesimini sular; 2 200 km. Orinoco'nun alt kolu olan Casiquiare'yi, Uaupes'i ve rio Branco'yu alır ve Manaus'un aşağı kesiminde Amazon'a kavuşur. (L)

NEGRO (RİO), Arjantin'de ırmak, Patagonya'nın kuzey sınırında; rio Lamay ve rio Neuquen'in birleşmesiyle meydana gelir; 1 000 km. Vâdisinde sulama yoluyle patates, pancar ve elma yetiştirilir. Irmağın hidroelektrik donatımına başlanmıştır. *Rio Negro arazisi*, Patagonya'nın kuzey kesiminde; 195 900 nüf. Merkezi, *Viedma*. (L)

NEGRO (RİO), Güney Amerika'da ırmak, Uruguay ırmağının kolu (sol kıyı), Rio Grande do Sul (Brezilya) ilini ve Uruguay'ı sular; 600 km. (L)

Negro belirtisi. Nöroloji. Yüz siniri felcinde görülen belirti: yukarıya bakarken felçli tarafta bulunan göz, sağlam taraftakinden daha yukarı kalkar. Göz yuvarlarının bu şekilde aynı hizada bulunmaması ve Negro belirtisinin bu bakımdan taşıdığı önem tartışma konusudur. Belirtinin adı italyan nöroloğu Camillo *Negro*'dan (Biella 1861-Turin 1927) gelir. (L)

NEGROİD sıf. ve i. (fr. *négroïde*). Antropol. ve Paleont. Siyah derili ırklarla benzerlik veya yakınlık gösteren: *Madagaskar'ın negroid halkı. Fosil negroidler.*

— ANSİKL Antropol. Bellibaşlı *negroid* karakterler şunlardır: dolikosefal kafatası, basık burun, çıkık yüz, çökük ve dar alın, kalın dudak, az çıkık çene, kıvırcık saç, koyu renk deri, kola oranla çok uzun önkol ve uyluğa oranla çok uzun baldır.

— Paleont. *Grimaldi negroidleri*, Ren çağından (Yakın Yontma Taş devri veya Üst paleolitik) kalma *homo sapiens* türünden fosil bir ırktır; siyah ırkla benzerlikleri vardır; prototipleri Menton yakınlarında Grimaldi mağaralarından birinde bulunmuştur. (L)

Negromante (İL), Ariosto'nun beş perdelik manzum komedisi. 1520'de yazıldı ve 1530'da Ferrara'da oynandı. Eserin başlıca kahramanı Usta Jachelino, sonunda foyası ortaya çıkan bir düzenbazdır. Özellikle Terentius'un *Andria* ve *Hecyra* adlı oyunlarını taklit eden bu komedide, daha o zamandan karakter tahlili ile hicvin yer aldığı görülür. (L)

NEGROPONTE. Coğ. Bk. EĞRİBOZ.

NEGROS, Filipinler'de ada, Visayas takımadalarında, Panay ile Cebu arasında; 1 930 000 nüf. Dağlık ve ormanlık olmasına rağmen Negros'un nüfusu çok yoğundur. İç kısımlarda yaşayan Negritolar oldukça ilkel metotlarla göçebe tarımı yaparak geçinirler. Visayas takımadaları ile Filipinler'in öteki adalarından gelen kalabalık göçmenler, kuzeybatıdaki ve doğudaki kıyı ovalarında pirinç tarlaları, hindistancevizi bahçeleri ve geniş şekerkamışı işletmeleri düzenlemişlerdir. Negros, Filipinler'in en çok şeker üretilen adasıdır. (L)

NEGRO SPİRİTUAL i. (ing. k.). Amerikalı zencilerin, ilhamını Hıristiyanlıktan alan ve ingilizce olarak söyledikleri dinî şarkı.

— ANSİKL. *Negro spiritual* XVIII. yy.da, afrika müzik geleneği ile hıristiyan ilâhilerinin kaynaşmasından doğdu. Bu türküler ya kamp toplantılarında irticalen besteleniyor veya saz şairleri tarafından çiftliklerde okunuyordu. XIX. yy.ın sonunda spiritual, bir halk şarkısı olmaktan çıkıp bir «aydın müziği» oldu. Nashville'deki (Tennessee) Fisk üniversitesinde ve Virginia'da Hampton enstitüsünde girişilen çalışmalar sayesinde tespit edildi. Bundan sonra spiritual'ler çoksesli olarak söylenmeğe başlandı. Fakat halk spiritual'lerinin temel özellikleri olan ses oyunları, haykırmalar, senkoplar ve *blue note*'lar terk edildi. Daha sonraları bu unsurlar din dışı blues'da ve caz'da tekrar ortaya çıktı. (L)

NEGRUZZİ (Constantin), moldavyalı şair (Yaş 1808- ay.y. 1868). Basarabya'ya gitti, orada Puşkin ile tanıştı, idarî ve siyasî birtakım görevler aldı. Millî bir edebiyatın doğmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Yaş tiyatrosunun kurulmasında Alecsandri ve Kogalniceanu ile işbirliği yaptı. 1867'de Romanya akademisi üyesi oldu. Puşkin ile Victor Hugo'dan tercümeler yaptı. Eserleri, epik şiiri: *Aprodul Purice* (Kü-

NEGRELLİ di Moldelba

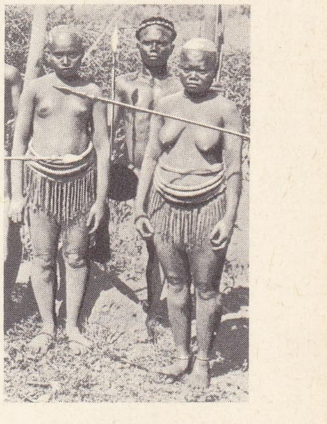

Andaman negritoları

negundo

Foto. Rizzoli Larousse; Maxwell (LAROUSSE)

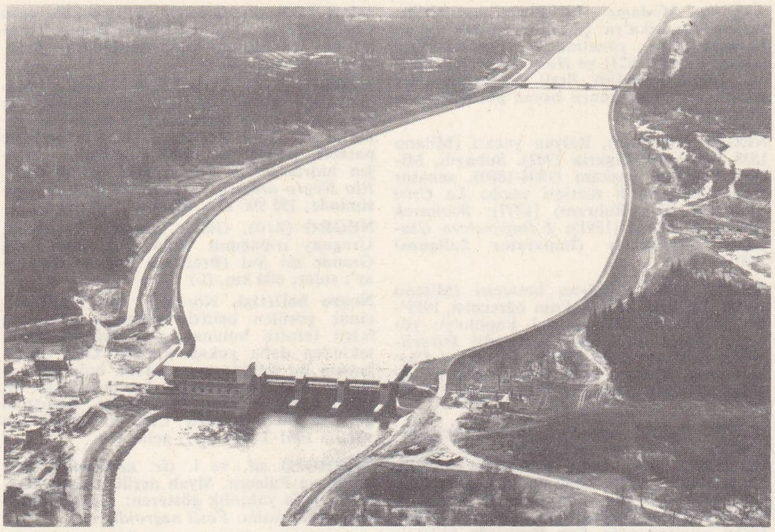

nehir
Tuna'nın bir kolu

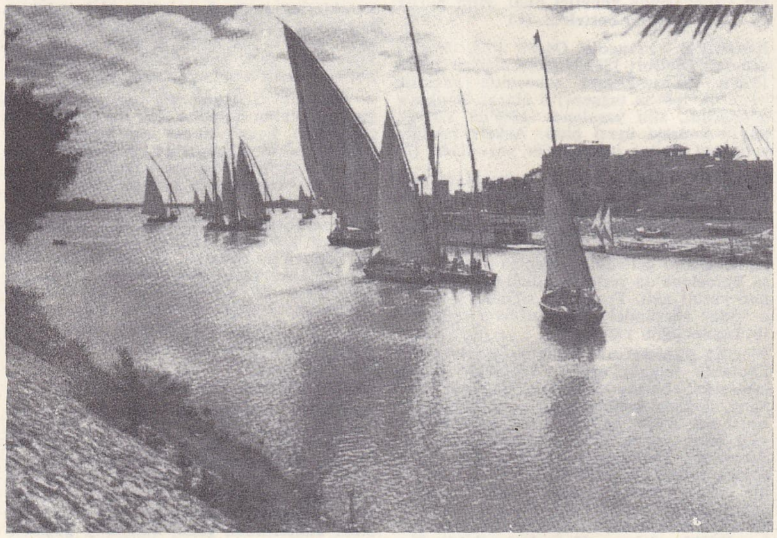

Kahire'de Nil nehri

Londra'nın banliyösü
Richmond'da Thames nehri

çük Paj) [1837]; *Fragmente İstorice* (Tarihî Hikâyeler ve Sahneler) [1840]. Şiir ve nesirlerini *Pacatele Tineretelor* (Gençlik Günahları) [1857] adı atlında topladı. (L)

NEGUHİDE sıf. (fars. *negühīden*, tenkit etmek, kötülemek'ten *negühīde*). *Esk.* Tenkit edilmiş, kötülenmiş, kötü, çirkin. (M)

NEGUNDO i. (malezya dilindeki *negund* kelimesinden). Bir akçaağaç türünün özel adı (*Acer negundo*). [Akçaağaçgillerden.]

— ANSIKL. *Acer negundo*'nun yaprakları tüysü, çiçekleri bireşeylidir; erkek çiçekler demet, dişi çiçekler salkım halindedir. Anayurdu Kuzey Amerika'dır. Ağacı çok sert değildir, fakat ince ve sık dokuludur. Özellikle süslemecilikte kullanılır. (L)

NEGÜFTE blş. sıf. (frs. *nā-* olumsuzluk eki ve *güfte*, söylenmiş'ten *nā-güfte* > *negüfte*). *Esk.* Söylenmemiş: *Esrar-ı kaza nühüfte kaldı / Güftar-ı kaza negüfte kaldı* (Recaizade Ekrem). [M]

NEHAD i. (fars. *nehād*). *Esk.* Usul, kural, yol. (M)

NEHAFET i. Bk. NAHAFET.

NEHAK i. (ar. *nehk*'ten *nehāk*). *Esk.* Anırtı. (M)

NEHAR i. (ar. *nehār*). *Esk.* Güneşin doğuşu ile batışı arasında kalan zaman, gündüz: *Boğarken ruhumu zulmetle serma / Bu leyl artık nehar olsun diyordum* (Tevfik Fikret). || *Leyl ü nehar,* gece ve gündüz: *Bir reng-i vefa var mı nazar kıl şu sipihrin / Ne leyl ü neharında ne şems ü kamerinde* (Ziya Paşa). || Erkek adı.

— Coğ. *Esk. Mudil-ün-nehar,* ekvator. || *Nısf-ün-nehar,* meridyen.

◆ **Neharen** zf. *Esk.* Gündüzün, gündüz vakti. (M)

NEHARÎ veya **NİHARÎ** sıf. (ar. *nehār*'dan *nehārī*). *Esk.* Gündüzle ilgili, gündüze değgin. || Yatısız (öğrenci). [M]

NEHARİR çoğl. i. (ar. *nihrīr*'den *nehārīr*). *Esk.* Bilginler. (M)

NEHAT i. (ar. *nehāt*). *Esk.* Taraf, yön, cihet. (M)

NEHB i. (ar. *nehb*). *Esk.* Yağma, çapul. || *Nehb* (veya *nehb ü garet*) *etmek,* yağmalamak, çapulculuk etmek. (M)

NEHC i. (ar. *nehc*). *Esk.* Doğru ve düz yol, anayol, cadde. || *Mec.* Tarz, usul, metot: *Bu tarz ile beyan-ı hal ve bu nehc ile şerh-i mafilbâl eder ki...* (Fuzuli). || *Ber nehc-i şer'î,* şeriat yolunda olarak. || *Ber nech-i sabık,* eski yolda, eskisi gibi. (M)

Nehcü'l-Feradis (*Cennetler Kılavuzu*), Kederli Mahmud* bin Ali'nin din konularını işleyen eseri. XIV. yy. ortalarında yazıldı. Hz. Muhammed'i, dört halifeyi, Allah tarafından övülen eylemleri ve Tanrı'nın hoş görmediği davranışları anlatan dört ayrı bölümden meydana gelir. (M)

NEHEB. Esk coğ. Yukarı Mısır'da şehir, İki Tüy'ün (yunanca *İlithyia*) III. ilinin başkenti olan şehir, Mısır'ın en eski sitelerindendir. Beyaz bir akbaba şeklinde temsil edilen ve şehrin başlıca tanrısı olan tanrıça Nehet veya Nehabit ve Güney Mısır krallığını koruduğuna inanılırdı. Lagos'lular devrinde başkentliği Esnek'e kaptıran ve Paganlığın çökmesinden sonra terk edilen şehirden dikdörtgen biçiminde sur duvarları kalmıştır. Bugün Luksor ile Assuan arasında, El-Kab. (L)

NEHEİM-HÜSTEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr kıyısında; 34 900 nüf. Çelik fabrikaları ve makine yapımı. Mobilya. (L)

NEHEMYA, yahudi kahramanı (M. Ö. V. yy.). Sus'da Artakserkses'in hizmetindeydi; Kudüs'ün surlarını onarma ve Kanun'un en sıkı kurallarına göre Filistin'i yeniden teşkilâtlandırma ile görevlendirildi (445). Sus'a döndü (443). Sonradan, yahudi toplumun ilk canlılığını kaybettiğini görünce tekrar Kudüs'e gittiği sanılır (425). [L]

Nehemya'nın Kitabı, Eski Ahit'te kitap; M.Ö. 350-300 arasında ibranîce olarak yazıldı, Ezra'nın kitabının devamıdır. Ezra'nın yazarına «Kronikçi» adı verildiği için, Nehemya'ya da kimi zaman *Ezra II* denilir. (L)

NEHENG i. (fars. *neheng*). Zool. *Esk.* Timsah: *Gavvası, hırs-ı gevher eder lok-*

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

NEHRU

küçük **NEHRU** anne ve babasıyle

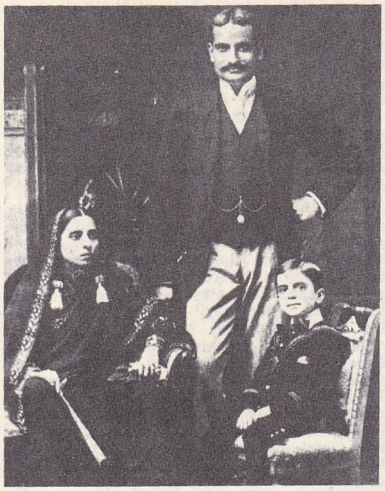

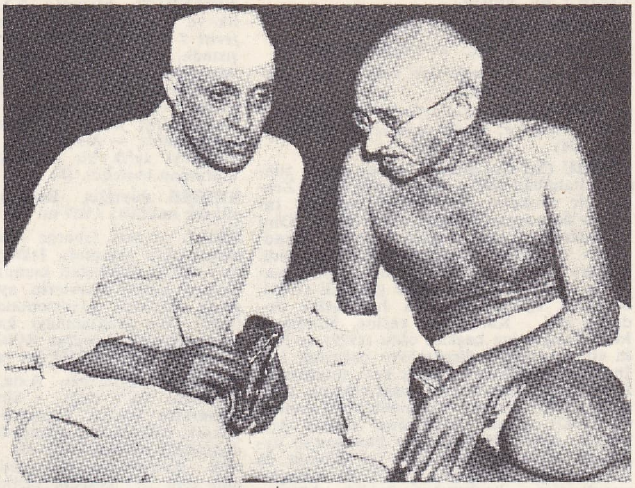

NEHRU Gandhi ile

İngiltere'de öğrenciyken

ma-i neheng / Kebki ümid-i dane eder telleye şikâr (Ziya Paşa). || Kılıç. || *Neheng-i iltikam,* (düşmanları) timsah gibi yutan kılıç. || *Neheng-i sebz* (veya *siyah*), kılıç. || *Neheng-i zir-i haftan,* parıldayan kılıç.

◆ **Nehengân** çoğl. i. *Esk.* Timsahlar. || *Nehengân-ı niyam,* kılıflarında bulunan kılıçlar, çekilmemiş kılıçlar. (M)

NEHER (Caspar), alman sahne düzenleyicisi (Augsburg 1897-Viyana 1962). Münih Sanat akademisinde öğrenim gördü. 1932'de Berlin'de sahne düzenleyiciliğine başladı. Neher'in sanat anlayışı, natüralizme olduğu kadar izlenimciliğe de uymaz; daha çok epik tiyatro kurallarına bağlanan, hem akılcı, hem izlenimci bir öze yönelir. Avrupa'nın en büyük tiyatrolarında sahne düzenleyiciliği (bazı tiyatrolarda kostümlerle de uğraştı) yaptıktan sonra, Doğu Berlin'de Berliner Ensemble tiyatrosunda Brecht ile çalıştı ve *Puntila Ağa ve Uşağı Matti* (1950), *Cesaret Ana ve Çocukları* (1950) ve *Sezuan'ın İyi İnsanı* (1955) adlı oyunları hazırladı. (M)

NEHESİ. Esk. coğ. Eski Mısırlıların önce aşağı nübye sonra da bütün sudan halklarına verdikleri ad. (L)

NEHHAB sıf. (ar. *nehb*'den *nehhab*). *Esk.* Çapulculuk eden, yağmacı: *Nehhab ve vehhab olan kürema-yı asrın in'am ve ihsanına melûf olmuş* (Naima). [M]

NEHHAC i. (ar. *nehc*'ten *nehhâc*). *Esk.* Doğru yolu gösteren kimse, kılavuz. *Eşanl.* MÜRŞİT. (M)

NEHİB sıf. (ar. *nehb*'den *nehib*). *Esk.* Yağmacı.

◆ **Nehibe** sıf. *Esk.* Nehib'in dişili. (M)

NEHİB i. (fars. *nehib*). *Esk.* Korku, dehşet, şiddetli endişe: *Beş yüze yakın dilâverân-ı pür-nehib ile azimet etti* (Hoca Sadeddin). [M]

NEHİK i. (ar. *nehk*'ten *nehik*). *Esk.* Anırtı. (M)

NEHİKÎ'LER veya **NEHİKOĞULLARI,** Kûfe ve Samarra'da Neha kabailesinden şiî bilginler ailesi. Nehikoğulları, Kumeyliye (veya Kâmiliye) tarikatı kurucusu Kumeyl bin Ziyad'ın atası Nehik'ten, (bu ad Cahiliye devri tanrılarından *Nehik*'ten gelir) türedi. Bu aileden tanınmış bir kişi de, mîmîye tarikatından Abdullah bin Muhammed'dir. (M)

NEHİL suyu, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde akarsu. Gevar ovasının çevresindeki dağlardan inen suların ovada birleşmesiyle oluşur; kuzeybatıya akarak Zap suyuna karışır. (M)

NEHİM sıf. (ar. *nehm*'den *nehim*). *Esk.* Doymak bilmeyen, obur, açgözlü. || Yırtıcı. (M)

NEHİR veya **NEHR** i. (ar. *nehr*). Irmaklarla beslenen büyük akarsu. (Nehirler, meydana geldikleri kolların çeşitliliğinin sonucu olan rejimlerinin karmaşıklığı bakımından, ırmaklardan farklıdır.) [Bk. AKARSU. VERDİ. *Irmak* REJİM'*i*. POTAMOLOJİ.] || Yaygın şekliyle büyük akarsu.

— *Esk. Nehr-i sagir,* küçük su yolu, ark, oluk.

— Denizc. *Nehir gemiciliği,* nehir yoluyle ulaştırma faaliyeti. || Bir nehirdeki ulaştırma araçlarının tümü. || *Nehir gemicisi,* iç suyollarında kullanılan araçlarda, bunları kullanan ve bakımıyle görevli olan gemici. || *Nehir kılavuzu,* bir nehrin meydana getirdiği suyolunda kılavuzluk yapan kimse. || *Nehir meyli,* bir nehrin kenarlarının düzeye göre yatıklığı.

— Huk. *Esk. Nehri âm,* suyu herkese ait olan nehir. || *Nehri has,* belirli kimselerin topraklarından geçen ve sadece onların yararlanabildiği akarsu. (İçinden su geçen toprağın sahiplerinden biri, sudan yararlanırken, diğerlerinin zararına hareket etmemekle yükümlüdür; ne suyu tamamen çevirerek diğerlerinin toprağında kuraklık yaratmalı, ne de tamamen salarak ürünün çürümesine sebep olmalıdır.)

◆ **Nehren** zf. *Esk.* Nehir yoluyle, nehirden.

◆ **Nehreyn** ikil i. *Esk.* İki nehir. || *Mabeyn-en-nehreyn* («iki nehir arası»), Fırat ve Dicle nehirlerinin arası. (ML)

NEHİR sıf. (ar. *nehr*'den *nehir*). *Esk.* Çok, bol, fazla. (M)

NEHİY veya **NEHY** i. (ar. *nehy*). *Esk.* Bir işin yapılmasını yasaklama, menetme, engelleme. || *Nehy etmek,* bir işin yapılmasını yasaklamak: *Lâkin Şit İbn Rebi gelip onu nehy etmekle melun muvakkaten olsun cehennem olup gitti* (Cevdet Paşa). || *Nehy-i an-il-münker,* şeriatın yasakladığı şeyleri yaptırmama. || *Emr ü nehy,* buyurma ve yasaklama.

— Gram. *Esk.* Emir kipinin olumsuzu. || *Nehyi gaip,* emir kipi olumsuz şeklinin üçüncü şahsı. || *Nehyi hazır,* emir kipi olumsuz şeklinin ikinci şahsı.

— Huk. *Nehy edici hükümler,* yapılması yasak konulara ilişkin hükümler. (Bu hükümler nitelikleri sebebiyle emredicidir. Bunlara aykırı olarak yapılan işlemler ya bâtıl sayılır veya işlem geçerli sayılır, fakat yapana ceza verilir. Meselâ, kanun yasakladığı için eroin alım satımına ilişkin akit bâtıldır. Bir sanatçiden onun çaldığı saati satın alan müşterinin yaptığı akit geçerlidir, fakat dükkân sahibine, çalıp sattığı saatten dolayı, hırsızlık suçundan ceza verilir.) [M]

NEHK i. (ar. *nehk*). *Esk.* Anırtı. (M)

NEHK i. (ar. *nehk*). *Esk.* Yıpratma. || Yıpranma. || Bir şeyi gereğinden fazla yapma veya kullanma. || Cezalandırma, işkence etme. || Zayıflama, kuvvetten düşme. (M)

NEHM i. (ar. *nehm*). *Esk.* Kükreme. || Horlayarak soluma, hırıltılı şekilde nefes alma. (M)

NEHME i. (ar. *nehm*'den *nehme*). Tıp. *Esk.* Hastalarda ve kimi çocuklarda görülen aşırı yemek yeme arzusu, oburluk, açgözlülük. || Kükreme, hırlama. (M)

NEHRU son zamanlarında kendisine saygılarını sunan bir vatandaşı ile

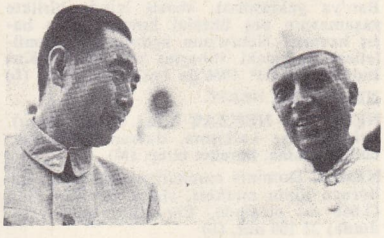

Komünist Çin başbakanı Çu En-Lay ile (1955)

NEHRU ailesiyle; karşısında, kızı

A.B.D. başkanı John Kennedy ile (1961)

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

NEHR i. Bk. NEHİR.

NEHR EL-ÂSİ. Bk. ÂSİ IRMAĞI.

NEHREVALİ. Bk. KUTBEDDİN MEKKÎ.

NEHRÎ sıf. (ar. *nehr*'den *nehrî*). *Esk.* Nehire ait, nehirle ilgili.

◆ **Nehriye** sıf. *Esk.* Nehrî'nin dişili. || *İdare-i nehriye,* nehir vapurlarını işleten idare. (M)

NEHRU (Sri Cavaharlal), hintli devlet adamı (Allahâbâd 1889 - Yeni Delhi 1964). Zengin bir avukatın oğluydu; öğrenimini İngiltere'de yaptı, avukat oldu (1912). Dinî mistisizmine katılmamakla beraber, Gandhi'nin milliyetçi düşüncelerini destekledi. Kongre partisi üyeliğine seçildi (1918), sonra da partinin başkanlığına getirildi (1929). Sosyalist eğilimli sendika hareketine önderlik etti. Kardeşinin yerine, Hindistan Millî kongresine başkan oldu (1929) ve halkı «barış yoluyle direnme»ye çağırdığı için İngilizler tarafından birçok kere tutuklandı. Hint Birliği konferansı başkanlığına getirildi (1934), Cripps görüşmelerinde bulundu (1942). Geçici hükûmette başkan yardımcısı oldu; Hindistan ile Pakistan'ın ayrılması ve daha sonra her iki ülkenin de bağımsızlığa kavuşması (1947) ile sonuçlanacak olan müzakerelere katıldı. Ağustos 1947'de başbakanlığa ve dışişleri bakanlığına getirildi. Hindistan'da cumhuriyet ilân edilince (26 ocak 1950) aynı görevlerde kaldı ve tarafsızlık siyaseti güden ülkelerin önderi durumuna geldi: Birleşmiş Milletler'de ve milletlerarası toplantılarda önemli rol oynadı (Colombo paktı, 1950; Bandung konferansı, 1955; Belgrad konferansı, 1961). Öte yandan, memleketini geliştirmeğe ve modernleştirmeğe çalıştı. 1962 Seçimlerinde, Kongre partisi birkaç milletvekilliği kaybettiyse de Nehru yine başbakan seçildi. Fakat gitgide artan güçlükler karşısında eski itibarı kalmadı; bu güçlükler arasında iktisadî durgunluk, işsizlik, bölgecilik, 1962'de hint ordularının Çin karşısında uğradığı bozgun başta geliyordu. Çin-Hint savaşı sırasında, partinin sol kanat lideri Krişna Menon millî savunma bakanlığından çekilmeğe zorlanınca, Nehru, ağustos 1963'te kabinede değişiklik yaparak, Kongre partisinin sağ kanat lideri Deşai'yi uzaklaştırdı. Milletlerarası alanda, Keşmir çatışmasının için için sürüp gitmesi, çin tehdidi karşısında Hindistan'ın Batı'ya yaklaşması, «barış içinde birlikte yaşama»nın beş ilkesini koymuş olan barış havarisi Nehru'nun üçüncü dünya milletleri önündeki itibarını azalttı. — Kızı İndira Gandhi* 1966'da başbakan oldu. (L)

general **NEİPPERG**
Calligari'nin eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

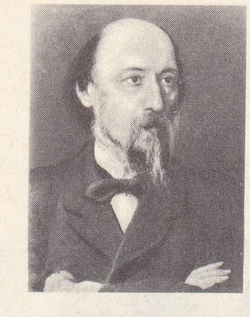

Nikolay **NEKRASOV**
Kramskoy'un eseri

NEHY i. Bk. NEHİY.

NEHZ veya **NEHZAT** i. (ar. *nehż, nehżat*). *Esk.* Bir işe kalkışma, davranma. || Yolculuğa çıkma, hareket etme. (M)

NEİBA, Dominik cumhuriyetinde şehir, Bahoruco ilinin merkezi, *sierra de Neiba*'nın (2 668 m) eteğinde, Enriquillo gölü yakınında; 21 100 nüf. (L)

NEİDHART von Reuenthal, alman şairi (1190'a doğr.-1241'den sonra). Avusturyalı Leopold'un düzenlediği haçlı seferine katıldı (1217-1219), daha sonra Viyana ve Melk'te yaşadı. Edebiyat alanında bir devrim yaptı: konu ve biçim bakımından bir saray şiiri olan *Minnesäng* şiiri yerine, biçim bakımından yine saray şiirine bağlı kalan, fakat konuları bakımından halka yaklaşan ve içinde bazen kaba, bazen de açık seçik parçalar bulunan yeni bir şiir getirdi. Bahar bayramları için, gerçek köylülerin oynadığı dans güfteleri yazdı, kendisi de, zaman zaman bu oyunlara katıldı. Ama aldığı kaba saba köylülerin kıskançlığına uğradı. Köylüler ona karşı kötü davrandılar ve öç almakta gecikmediler, evini ateşe verdiler, onu da kaçmak zorunda bıraktılar. Adı efsaneleşti ve Ortaçağ farslarında belirli bir etkisi oldu. Kendisini çoğunlukla köylülerle gülünç çatışmalar içinde gösteren ve kendi kaleminden çıkmadığı sanılan şiirlere *Neidhart-Spiel* (Neidhart Oyunları) adı verildi. (L)

NEİDLİNGER (Gustav), alman baritonu (Mainz 1912). Sanat hayatına 1931'de başladı, 1950'ye kadar Hamburg operasında çalıştı, 1952'de Bayreuth festivaline katıldı ve o tarihten sonra bütün dünya sahnelerinde, Wagner'in en büyük yorumcularından biri olarak ün kazandı. (L)

NEİFERİTİ, Mısır'da XXIX. Hanedanın ilk ve sonuncu hükümdarlarının adı. *Neiferiti I* (M.Ö. 398-392), pers tehlikesi karşısında, aynı tehlike tehdidi altında bulunan Ispartalılarla anlaştı. Fakat Conon'un kumandasındaki atina filosu Rodos açıklarında, lakedaimon filosunu ortadan kaldırınca, Mısır kendi kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. — *Neiferiti II,* M.Ö. 378 yılında, dört aylık bir hükümdarlıktan sonra, tahtından indirildi. (L)

NEİGES doruğu, Reunion adasının en yüksek noktası; 3 069 m. (L)

NEİLL (James George Smith), ingiliz generali (Ayr yakınları, İskoçya 1810 - Lucknow 1857). Hindistan kumpanyası hizmetindeyken hintli askerlerin ayaklanması sırasında Benares garnizonunda bulunuyordu (1857). Bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırdığı için kendine KORKUNÇ NEİLL ve KANPUR İNTİKAMCISI adı verildi. (L)

NEİLOS Ankaralı, Aziz, yunanlı keşiş (İstanbul 360'a doğr. - Sina 430'a doğr.). İmparator Birinci Theodosius'un sarayında yüksek rütbeli bir memurdu; oğluyle Sina dağındaki münzevî bir din topluluğuna katıldı. *Narrationes de caede Monachorum* adlı eser ile, keşişlik tarihi yönünden son derece ilgi çekici bir yazışma ona mal edilir; ama bunların Aziz İoannes Khrysostomos'un öğrencisi bir başka Neilos'a ait olması daha muhtemeldir. (L)

NEİLSON (John Shaw), avustralyalı şair (Güney Avustralya 1872 - Melbourne 1942). Kısa şiirlerinden çoğunun yalın, kişisel ve sıcak bir üslûbu vardır: *Heart of Spring* (Baharın Kalbi) [1919]; *Collected Poems* (Derlenmiş Şiirler) [1934]. (L)

NEİPPERG (Adam Albrecht VON, — kontu), avusturyalı general (Viyana 1775 - Parma 1829). İsveç'e büyükelçi olarak gönderildi (1811-1813), Bernadotte'u koalisyona soktu. Tuğgeneralliğe yükseldi. Murat ile gizli bir ittifak yaptı (ocak 1814). Franz II tarafından Marie-Louise'in emrine verildi, Marie-Louise'in sevgilisi oldu. Viyana kongresinde, Parma, Piacenza ve Guastalla düklüklerinin ona verilmesini sağladı ve bu yerlerin yönetimini eline aldı. Napolyon'un ölümünden sonra, Sala'da Marie-Louise ile gizlice evlendi (1821). Bu evlilikten üç çocuğu oldu. Çocukların en büyüğü (1821-1895), önce Montenuovo kontu, sonra da prensi (1864) oldu. (L)

NEİRA (Alvaro DE MENDANA DE). Bk. MENDANA DE NEİRA.

NEİSSE. Bk. NYSA.

NEİSSER (Albert), alman hekimi (Schweidnitz 1855 - Breslau 1916). Cüzam basili ile belsoğukluğu gonokok'unu buldu. Bu mikroba *Neisser diplokoku* adı da verilir. 1914'te «94 alman aydının manifestosu»nu imzalayanlar arasında yer aldı. (L)

Neisser diplokoku, belsoğukluğu ve onunla ilgili ikinci derecede enfeksiyonlara sebep olan mikrop; A. Neisser bulduğu bu mikroba «gonokok» adını verdi. (L)

NEİTHARDT. Bk. NİTHARDT veya GRÜNEWALD.

NEİVA, Kolombiya'da şehir, Huila idare bölgesinin merkezi, Yukarı Magdalena kıyısında; 15 000 nüf. (L)

NEJAD i. Bk. NİJAD.

NEJDANOVA (Antonina Vasilyevna), rus opera oyuncusu (Krivaya Balka, Odessa 1873 - öl. 1950). F. Şalyapin, L. Sobinov v.b. ile birlikte, Rus opera sanatçıları okulunun en önde gelenlerindendi. Moskova Bolşoy tiyatrosunda Glinka'nın *Antonida,* Rimskiy-Korsakov'un *Marfa,* Verdi'nin *Violetta,* Çaykovski'nin *Tatyana* v.b. kahramanlarını başarı ve sadelikle canlandırdı. 1943'te profesör oldu. (M)

NEJEDLY (Zdenyek), çek müzik yazarı ve siyaset adamı (Litomysl 1878-Prag 1962), Prag üniversitesinde profesör oldu. Çek müziği, özellikle Smetana üstünde çalıştı. 1946'dan beri birçok defa bakanlık ve başbakan yardımcılığı yaptı; Bilimler akademisi başkanlığına getirildi (1952). *Dokumacılar* adlı operası 1963'te Prag'da oynandı. (L)

NEKÂBET i. (ar. *nekâbet*). *Esk.* Bir kimseye acı ve ıstırap verme, eziyet etme: *Lakin küffara dahi azim eza ve nekâbet olundu* (Naima). || Yön değiştirme, sapma, vaz geçme. (M)

NEKAHET veya **NEKAHAT** i. (ar. *nekâhet*). Tıp. Hastalık halinden sağlık haline geçiş dönemi: *Çocuğu bütün bir sene nekahete girmiş bir hasta halinde bırakan bir buhranı düşünüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Doktor Hayrullah bey, bu nekahet zamanında bana arkadaşlık etti* (R. N. Güntekin). *Henüz nekahet devresindesiniz, yavaş yavaş düzeleceksiniz* (R. H. Karay).

— ANSİKL. Ateşli olmayan hastalıklarda *nekahet* döneminin başlangıcını belirlemek zordur; ateşli hastalıklarda bu, ateşin kesilmesiyle belli olur. Nekahet halinin başlıca üç belirtisi vardır: ateşin düşmesi (özellikle sabahları ateş birçok kere normalin altına düşer [36,5°-36° santigrat]); iştahın yerine gelmesi; önce zayıflığın biraz artması, fakat hemen ardından kilo alma. Biyoloji yönünden nekahet, hastalık dolayısıyle bozulan hümoral dengenin yeniden kurulması demektir. Fakat bu dengenin yeniden kurulması, özellikle intanî hastalıklardan sonra, hastalıktan önceki denge haliyle tamamıyle aynı olmaz: hastalığa sebep olan intana karşı bir bağışıklık meydana getiren, az veya çok süreli bir değişiklik daima vardır.

Nekahet süresi çok değişiktir; hastalığın cinsine, bünyeye, hastanın yaşına, geçmişteki mukavemet veya zayıflık durumuna bağlıdır. (LM)

NEKAHETHANE veya **NEKAHATHANE** blş. i. Bk. DÂRÜŞŞİFA.

NEKAİS çoğl. i. (ar. *nakîşa*'dan *nekâ'iş*). *Esk.* Eksiklikler, noksanlar: *Kendülere hayırhah dedirmek için umur-ı saltanatın cümlesine itiraz edip maayip ve nekais bulurlar* (Naima). [L]

NEKAİZ çoğl. i. (ar. *nakîża*'dan *nekâ'iż*). *Esk.* Birbiriyle çelişen fikirler, şeyler. (M)

NEKÂL i. (ar. *nekâl*). *Esk.* Başkalarına ders olacak ve aynı davranışı yapmaktan sakındıracak kadar şiddetli ceza, işkence, eziyet: *Ümmet-i Muhammed arasına seyf girmekten hazer edip dünya ve ahiret nekâlini boynuna alma dedikte ...* (Naima). || Bir olaydan alınan ders, ibret. (M)

NEKAO I, habeş hâkimiyeti döneminde Mısır deltasını yöneten Sais prenslerinden biri (M.Ö. VII. yy.). XXVI. Mısır sülâlesini kuran (M.Ö. 663) Psammetik I'in babası. (L)

NEKAO II (öl. M.Ö. 594), XXVI. Mısır hanedanının ikinci kralı (M.Ö. 609-594). Babası Psammetik I'den sonra tahta çıktı, Megiddo'da (Kenan ülkesi) Yahuda kralı Yoşiya'yı yenerek öldürdü (M.Ö. 609) ve Suriye'de firavunlar hâkimiyetini yeniden kurdu; fakat Kargamış'ta Nabukodonosor'a yenildi (M.Ö. 605) ve ele geçirdiği toprakları bırakmak zorunda kaldı. Nil'i Kızıldeniz'e bağlayan kanalı yeniden açmayı denedi ve fenikeli gemicilerle Afrika çevresinde uzun bir gezi düzenledi. (L)

NEKAVE veya **NUKAVE** i. (ar. *naky*'den *nekâve* veya *nukâve*). *Esk.* Temiz ve katışıksız olma, arılık: *İlm-i tevarih ü ahbar ve fenn-i menakib ü asar hulâsa-i maarif ü malûmat ve nekave-i fezail ü müdrikâttır* (Naima). || Bir şeyin en iyisi ve üstünü: *Eş'ar nekave-i zebandır / Miyar-ı belagat-i lisandır* (Ziya Paşa). [M]

NEKAVET i. (ar. *naky*'den *nekâvet*). *Esk.* Temizlik, arılık. || *Nekavet-i vicdan,* vicdan temizliği. (M)

NEKAYİ çoğl. i. (ar. *nakî'a*'dan *nekâyi'*). *Esk.* Ziyafetler, şölenler. (M)

NEKBET i. (ar. *nekbet*). *Esk.* Talihsizlik, şanssızlık. || Felâket, belâ. || Düşkünlük. || *Nekbet-hane* (veya *dar-ı nekbet*) [«talihsizlik evi»], dünya. || *Nekbet-zede,* felâkete uğramış.

◆ Sıf. *Esk.* Uğursuz: *Kıldı bir piri kühensale zuhur / Akbaba çehreli nekbet kambur* (Fazıl). *Ehl-i hisset hele pek nekbet olur / Halk içinde katı bîhürmet olur* (Sümbülzade Vehbi).

◆ **Nekbetî** sıf. *Esk.* Talihsizlik, felâkete uğramış. || Uğursuz. (M)

NEKEBAT çoğl. i. (ar. *nekbet*'ten *nekebât*). *Esk.* Talihsizlikler, şanssızlıklar. || Felâketler, belâlar. (M)

Foto. LAROUSSE

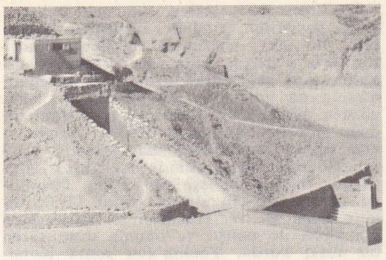

nekropol: Krallar Vâdisinde Tutankhamon'un mezar girişi; arka planda, Ramses VI'nın mezar girişi

NEKED i. (ar. *neked*). *Esk.* Yokluk, yoksulluk. || Sıkıntı, belâ, keder. (M)

NEKES veya **NAKES** sıf. (fars. *na-* olumsuzluk eki ve *-kes*'ten *nakes*). *Esk.* Erdemsiz, aşağılık, bayağı: *Dehanın küşad eylemez nakese / Meğer kim bir ehl-i maarif kese* (Izzet Molla). || Cimri, eli sıkı.

◆ **Nakesan** çoğl. i. *Esk.* Erdemsiz, bayağı kimseler. || Cimriler.

◆ **Nakesane** zf. *Esk.* Alçakçasına. || Cimri gibi.

◆ **Nakesî** i. *Esk.* Nekeslik.

◆ **Nekeslik** i. *Esk.* Erdemsizlik, bayağılık. || Cimrilik. (M)

NEKF i. (ar. *nekf*). *Esk.* Sona varma, bitme, tükenme. || Kaybedilmiş bir izi tekrar bularak takibe devam etme. (M)

NEKHET i. Bk. NÜKHET.

NEKİR sıf. (ar. *nekr*'den *nekir*). *Esk.* Bilinmeyen, meçhul: *Ekseri ihtiyar ile ve bila nekir sagir ü kebir ana meluf olmakla...* (Kâtip Çelebi). [*Zt.* MARUF.] || İnkâr edilmiş, tanınmamış (şey).

— Metrol. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında kullanılan ağırlık ölçüsü; miskalin bölümlerinden biri. (Miskalin dörtte birine *denk*, dengin dörtte birine *kırat*, kıratın her bir bölümüne *buğday*, buğdayın dörtte biren *fitil*, fitilin dörtte birine *nekir* denirdi.) [M]

NEKİR, mezarda ölüleri sorguya çektiğine inanılan iki melekten (diğeri *Münkir*) birinin adı. Bk. MÜNKİR. (M)

NEKKAD sıf. (ar. *neked*'den *nekkad*). *Esk.* Keder verici, acıklı, elemli. (M)

NEKR i. (ar. *nekr*). *Esk.* Akıllı, zeki, anlayışlı. (M)

NEKRASOV (Nikolay Alekseyeviç), rus şairi ve yayımcısı (Yuzvino, Vinnitsa yakınları 1821-Petersburg 1877). Ortaöğrenimini tamamlamadı. 1839-1841 Arasında dinleyici olarak Petersburg üniversitesine devam ettikten sonra, kendini edebiyata verdi. İlk şiirleri (*Meçtıy i Zvuki* [Hayaller ve Sesler], 1840) ilgi uyandırmadıysa da, *Fiziologiya Peterburga* (Petersburg'un Fizyolojisi) [1845] adlı kitabıyle üne ulaştı. Tek başına *Sovremennik* dergisini (1847-1866), Saltıykov ile birlikte de *Oteçestvennıye Zapiski*'yi yönetti; bu iki dergi o devrin en büyük liberal dergileriydi. Nekrasov, bu yoldan rus edebiyatında çok büyük bir rol oynadı. *Stihotvoreniya* (Şiirler) [1846, 1856, 1864] adlı eserinde, serflerin kölelikten kurtulması yolunda rus halkına seslendi. İlhamını zengin bir kaynaktan alan, ama hepsi de başarılı olmayan şiirleri aynı düşünceye adanmıştır: *Saşa* (1855); *Moroz, Krasnıy Nos* (Don, Kırmızı Burun) [1867]; *Russkiye Jenşçiny* (Rus Kadınları) [1872-1873]; köylülerin bir çeşit halk destanı olan *Komu na Rusi Jit Horoşo?* (Rusya'da Kim İyi Yaşar?) [1869-1874]. Nekrasov, Çarlık Rusyasının en büyük halk şairi sayılır. (L)

NEKRASOV (Viktor Platonoviç), sovyet yazarı (Kiev 1911). Mimarlık öğreniminden sonra, oyuncu ve dekorcu olarak tiyatro ile ilgilendi. Savaş başlar başlamaz, cepheye gönderildi, Stalingrad (bugün Volgograd) muharebesine katıldı, sonra Polonya'da yaralandı. Gazetecilik mesleğine girdi ve kendini yazarlığa adadı; romanlarında savaş deneylerini ve zafer sonrasının meseleleri karşısındaki tepkileri anlattı (*V Okopah Stalingrada* [Stalingrad Siperlerinde], 1946; *V Rodnom Gorode* [Doğduğum Şehirde], 1954; *Kira Georgiyevna,* 1961). [L]

NEKRE sıf. ve i. (ar. *nekr*'den *nekre*). *Esk.* Hoş ve şaşırtıcı sözler söyleyen, güldürücü hikâyeler anlatan, nükteci (kimse): *O da gülmeğe başladı. Faiz'in nekre olduğunu bildiği için: — Yine keyfi var galiba!.. Erkenden gelişinden öyle anladım...* (Ahmed Rasim). || Eğlenceli, tuhaf, fıkra ve söz: *Etrafımızdaki eşkâlde, etvarda, ahvalde öyle nekreler vardır ki her gün birkaç vesika-i mizah toplamak için biraz nafiz-ün-nazar olmak kifayet eder* (Cenab Şahabeddin).

— Gram. *Esk.* Belirsiz isim. (M)

NEKRO—, yun. *nekros*, ölü, kadavra kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (M)

NEKROBİYOTİK sıf. (fr. *necrobiotique*). Patol. Nekrobiyoz ile ilgili: *Dokuların nekrobiyotik değişimi.* (M)

NEKROBİYOZ i. (fr. *nécrobiose*). Patol. Bir bölgenin, bir dokunun veya bir organın lokal olarak ölmesi ve canlı dokular arasında kalması: *Nekrobiyoz olayları çoğunlukla iskemiden ileri gelir.*

— Jinekoloji. Bir fibromun zararsız şekilde yozlaşması. (Dölyatağı fibromiyomlarının en önemli sebebi nekrobiyozdur.)

— ANSİKL. Patol. *Nekrobiyoz*, hasta ettiği kısımları öldürür ama etraftaki dokulara zarar vermez; benzer bir hastalık olan nekroz ise, çevredeki dokulara da geçer. Nekrobiyoz, böbrek, dalak, kemik v.b. gibi bütün organlarda görülebilir. Diş cerrahîsinde diş özünün ölümü demek olan *diş özü nekrobiyozu*, kimyasal, fizyopatolojik (atardamar spazmı) etkenlerle veya travma ile meydana gelir; bu nekrobiyoz, çoğu zaman diş özü dokusunun kangrenine, buna bağlı olarak da had veya müzmin iltilâtlara sebep olur. (M)

NEKROFİL sıf. (fr. *nécrophile*). Nekrofili ile ilgili.

◆ İ. Nekrofili'ye tutulmuş. (L)

NEKROFİLİ i. (fr. *necrophilie*). Psikiyatr. Ölülerle cinsî münasebette bulunan bazı dejenerelerde görülen cinsî sapıklık. *Eşanl.* VAMPİRLİK. (L)

NEKROFOBİ i. Psikiyatr. Bk. ÖLÜ *korkusu.*

NEKROJEN sıf. (fr. *necrogène*). Bot. Ölmüş veya ölmekte olan bir bitkinin üzerinde meydana gelen. (L)

NEKROLOJİ i. (fr. *necrologie*). Belirli bir zaman süresi içinde ölmüş olan bütün tanınmış kişilerin listesi: *Yılın, ayın nekrolojisi.* || Bir veya birkaç kişiyle ilgili ölüm ilânı, yazısı. (L)

NEKROPOL i. (fr. *necropole*, yun. *nekropolis*). Eski Mısır'da mezarların yapıldığı dehliz. || Az çok anıt özelliği taşıyan, ilkel mezarlar topluluğu.

— ANSİKL. İlkçağ *nekropol*'leri, yeraltında veya yerüstündedir; bunlar taş yığınlarından, dolmenlerden, dikmetaşlardan, sütunlardan, yeraltı yapılarından, ehramlardan, mezarlardan v.b.den meydana gelir. Nekropollerin en ünlüleri şunlardır: Mısır'da, Memfis'in yakınındaki Gize piramitleri ve Teb yakınında, Krallar Vâdisi'ndeki yeraltı mezarları; Ön Asya'da, Pers krallarının mezarları ve Ligya ile Frigya'daki ön cephesi kabartmalı mezarlar; Afrika'da Kyrene mezarlıkları ve Kartaca tofet'i, Yunanistan'da Mykenai ve Orkhomene mezarları, Atina Kerameikos'u. Bu ad, Roma'da Appia yolu mezarlığı ve Pompeii'deki mezarlıklı yola, hıristiyan yeraltı mezarları için de kullanılabilir. (L)

NEKROPSİ i. (fr. *nécropsie*). Adlî tıp. Cesetlerin bilimsel muayenesi. *Eşanl.* OTOPSİ. (L)

NEKROSPERMİ i. (fr. *nécrospermie*). Mikroskopla inceleme sırasında, atmık sıvısındaki spermatozoitlerin tam hareketsizliği. (Gerçek nekrospermi seyrek görülür.) [L]

NEKROZ i. (yun. *nekrosis*, ölüm hali'nden fr. *nécrose*). Fizik ve kimyasal bakımdan canlı maddede meydana gelen ve onun ölümüne yol açan değişiklik. || Bir dokuda, bir organda veya vücudun her hangi bir bölgesinde meydana gelen doku ve hücre bozulması (bu durumda organizmanın diğer kısımları yaşamağa devam eder).

— ANSİKL. *Nekroz*'un sebepleri çeşitlidir: *kan oturmasından ileri gelen nekroz*, kan akımının herhangi bir noktada duraklamasından doğar (spazm, tromboz, amboli) ve kuru kangrenle sonuçlanır. *Enfeksiyonlu nekrozlar*, sitafilokoklar ve havasızyaşar mikroplarla ilgili enfeksiyonlardan ileri gelir. Belli bir noktaya etki yapan kimyasal maddelerle (civa siyanür, damar büzücü ilâçlar v.b.) ve fiziksel etmenlerden de (sıcaklık, elektrik) nekroz olabilir.

● *Hücre nekrozu*, diğer nekrozların temelidir. Bu nekroz ya hücre erimesi (*sulu nekroz*) veya pıhtılaşma şeklinde olur. *Fibrinoit nekroz* ise vücudun savunma çabasından ileri gelen diğer bir nekroz çeşididir.

Hücre-yağ nekrozu, had pankreas iltihabı sırasında, karın zarına bağlı epiplon yağ dokusunda görülen özel bir nekroz şeklidir. Hasta bölgelerde «mum lekesi» şeklinde görünür.

Doku nekrozu, az çok önemli bir bölgeye vurulduğu zaman hemen belirir. Orada hemen bir ezilme ve yumuşama, sonra kabuklanma ve iltihaplanma olur; daha sonra yakındaki sağlam dokular yavaş yavaş iltihabı yok eder. Yok etme işlemi dışarıya doğru olursa, enfeksiyon olayları ortaya çıkarak irinli kangrene çevirebilir. Kemiklerde nekroz, çok parçalı kırıklardan veya sitafilokok enfeksiyonlarından (osteomiyelit) ileri gelir. Bu gibi nekrozların kendiliğinden kaybolması enderdir; bunlar sürekli olarak iltihaba sebep olur.

● Diş cerrahîsinde, diş özünün içini ağrısız boşaltmak için arsenikli zehirler konarak diş özünde nekroz meydana getirilir. Bunun için ağrı dindirici ilâçlarla birlikte arsenikli anhidrit kullanılır. Bu ilâç diş özü damarlarında tromboza, o da bütün diş özünün nekrobiyozuna yol açar. Ondan sonra diş özü ağrısız temizlenebilir. (L)

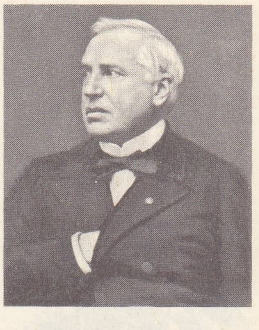

Auguste **NELATON**

NEKS i. (ar. *nekş*). *Esk.* Bir şeyden kaçınıp geri durma, çekinme, el çekme. (M)

NEKS i. (ar. *nekş*). *Esk.* Bir şeyi kendini meydana getiren parçalarına ayırma, bölme, parçalama. || Bir anlaşmayı bozma: *Bu emri temşiyetten rücu ve neks etmemeye eyman teklif edip...* (Naima). [M]

NEKS i. (ar. *neks*). *Esk.* Baş aşağı etme, alt üst etme, ters çevirme, geri dönme. || Birinin başını aşağı doğru eğme. || Tekrarlama, nüksetme. || Özellikle Kur'an'dan bir parçayı tersinden okuma. (M)

NEKSÖ, Danimarka'da liman şehri, Bornholm adasında; 3 300 nüf. Sayfiye yeri. (L)

NEKTANİBİS, mısır dilinde **Nekhtanibef**, yun. **Nectanebo I** (öl. M.Ö. 360), firavun (378-360). Neiferiti II'yi devirerek yerine geçti; XXX. Yerli Krallar hanedanını kurdu. Nektanibis ile Atinalıların Mısır'a gönderdiği ücretli yunan askerleri arasında anlaşmazlık çıkınca, Pers kıralı Artakserkses II, Nil ülkesini yeniden ele geçirmeğe kalkıştı, fakat başarısızlığa uğradı (373). Bu sayede Nektanibis, on üç yıl barış içinde hüküm sürdü; birçok dinî yapıyı onarttı, fakat kültlerin malî idaresine elkoydu. (L)

NEKTANİBİS, yun. **Nectanebo II**, firavun (M.Ö. 359-341). Yunanlı Agesilaos sayesinde bir ayaklanmayı bastırdı ve birçok bina yaptırdı. Artakserkses III'ün saldırısına uğrayınca Yukarı Mısır'a kaçtı ve 341'e kadar orada hüküm sürdü. Bayındırlık işleriyle büyük bir ün kazandı. Mısır, Nektanibis'ten sonra bir pers satraplığı haline geldi. (L)

amiral **NELSON**
J. Hoppner'den
Cabinet des Estampes
Paris

NEKTAR i. (yun.k.). Yun. mit. İçenleri ölümsüzlüğe kavuşturan tanrı içkisi. (Eski yazarlarda bu içkinin neden yapıldığına dair hiç bir bilgi yoktur.) [L]

NEKTARİOS Aziz (öl. 397), İstanbul'un ilk patriği (381-397). Nazianzos'lu Aziz Gregorios'un istifasından sonra psikopos seçildi ve patrik unvanını aldı. 394'te toplanan İstanbul konsiline başkanlık etti. (L)

NEKTİK sıf. (yun. *nektikos*, yüzücü'den

Foto. LAROUSSE

Nelson'un ölümü, B. West'den (detay), Cabinet des Estampes, Paris

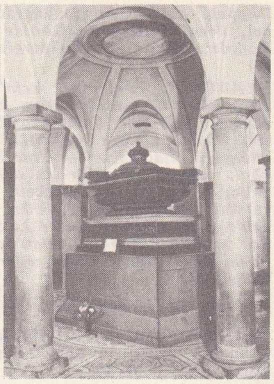

mezarı, Flaxman'ın eseri, Saint Paul katedrali, Londra

nelumbo

fr. *nectique*). Miner. Su üstünde yüzen çok hafif bir çakmaktaşı çeşidi. (L)

NEKTO—, yun. *nektos,* yüzen'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

NEKTON i. (yun. *nektos,* yüzme'den fr. *necron*). Okyanuslarda büyük göçlere girişen canlılardan ibaret yüzen fauna (msl. balıklar ve balinalar). [L]

NEKYSİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Ölülere adanan kurbanlar. || Atina, Girit v.b. yerlerde ölüler adına toplu olarak yapılan şenlikler. (L)

NÉLATON (Auguste), fransız cerrahı (Paris (1807-ay.y. 1873). 1851'de Paris Tıp fakültesinde Cerrahî kliniği profesörü oldu, 1862'de Aspromonte'de yaralanan Garibaldi için çağırıldı ve yaptığı müdahelenin başarısı kendisine Avrupa çapında ün sağladı. 1867'de imparatorluk prensinin kalça ağrılarını tedavi ederek daha da büyük bir üne kavuştu. En önemli eseri: *Elements de Pathologie Chirurgicale* (Cerrahî Hastalıklarla İlgili Temel Bilgiler) [1844-1860]. (L)

NELAVAN i. (fr. k.). Uyku hastalığı. Bk. TRİPANOZOMYAZ. (L)

NELEUS. Yun. mit. Poseidon ile Tyro'nun oğlu, Pelias'ın kardeşi. Anaları tarafından ortada bırakılan iki kardeşi bir çoban büyüttü. Daha sonra, İolkos tahtı için boş yere Pelias ile çekişen Neleus, Messenia'ya gidip Pylos şehrini kurdu. Argonaut'lar seferine katıldı. İphitos'un öldürülmesinden sonra Herakles'i günahlarından kurtarmayı reddetti. Herakles de, onu ve Nestor dışında bütün oğullarını öldürerek öcünü aldı. (L)

NELEUS, Atina kralı Kodros'un oğlu. Dor istilâsından kaçan Messenia'lılarla Miletos şehrini kurdu. (L)

NELSON'un tarihî amiral gemisi önünde nato subayları

NELİDOV (Aleksandr İvanoviç), rus diplomatı (doğ. 1835-Paris 1910). 1877-1878 Türk-Rus savaşında rus genelkurmay başkanlığında diplomatik ilişkiler şubesi başkanıydı. Türkiye ile yapılan barış antlaşmasının ön şartlarını hazırladı. Prens İgnatiyev'in yanında, Rusya temsilcisi olarak imzaladığı Ayastafanos antlaşmasında, bu şartlar esas alındı. 1878'de Berlin kongresinde uzman olarak bulundu. Rusya'nın İstanbul konsolosu oldu (1883), Rusya ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmaya aracılık etti (1895). (M)

NELİK i. (*ne*'den *ne-lik*). *Yeni.* Bir şeyin niteliği. *Esk.* MAHİYET. (M)

NELLİGAN (Emile), kanadalı fransız yazarı (Montréal 1879-ay.y. 1941). Genç yaşta, Verlaine, Rimbaud ve Rollinat'yı hatırlatan bunalımlı şiirler yazdı. Ama daha yirmi yaşına varmadan akıl dengesi bozuldu, tımarhaneye girdi ve 42 yıl orada yaşadı. (L)

NELLORE, Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir, Koromandel kıyısı yakınında, Penner ırmağı kıyısında; 106 800 nüf. Mika sanayii. (L)

NELSON, Kanada'da (Manitoba) ırmak, Winnipeg gölünün ayağı, Port Nelson'da Hudson körfezine dökülür; 650 km. Irmak üzerinde inşa edilen Kelsey santralı (170 MW) 1961'de hizmete girdi. Nelson'un hidroelektrik düzenlenmesine devam edilmektedir. (L)

NELSON, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Pennineler'in kenarında, Burnley'in kuzeyinde; 34 400 nüf. Dokumacılık (pamuklu kumaş, sunî dokuma). Kimya sanayii. (L)

NELSON, Yeni Zelanda'da liman şehri, Güney adasının kuzey kıyısında, il idare merekzi; 25 300 nüf. Ticaret merkezi. — *Nelson ili,* 63 000 nüf. (L)

NELSON, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Kootenay ırmağı kıyısında, 9 500 nüf. Madenler (altın, gümüş, bakır, kurşun, çinko). Hidroelektrik tesisi. (L)

NELSON (Horatio NELSON, — vikontu), **Bronte** dükü, ingiliz amirali (Burnham Thorpe, Norfolk 1758-Trafalgar burnu açıklarında 1805). On iki yaşında denizciliğe başladı, gemiyle Batı Hint adalarına gitti. İngiltere'ye döndükten sonra Thames nehrinde küçük gemilere kılavuzluk etti. 1773'te kaptan Phipps yönetiminde *Carcass* gemisiyle Kuzey Buz denizine yapılan inceleme gezisine katıldı; daha sonra hint denizlerinde hizmet gördü ve ülkesine dönünce teğmenliğe yükseldi (nisan 1777). Batı Hint adalarında bazı birliklere kumanda ettikten sonra, daha yirmi yaşındayken kaptanlığa getirildi. 1780'de Nikaragua inceleme gezisine katıldı, ama ağır şekilde hastalanarak yurduna dönmek zorunda kaldı. İyileşince, amiral Hood emrindeki *Albemarle* firkateyni kumandanı olarak (1781) Kanada'da görevlendirildi; Amerikan Bağımsızlık savaşı bittikten (1783) sonra memleketine döndü; ertesi yıl yine Batı Hint adalarında görev aldı; orada, Frances Nisbet adlı bir dul kadınla tanıştı ve 1787'de onunla evlendi. Bu dönemde, henüz yürürlükten kaldırılmamış bir parlamento kararına dayanarak, ingiliz sömürgeleriyle A.B.D. arasındaki ticareti önlemek bahanesiyle başlatılan şiddetli tartışmalara katıldı. Bu olay, Nelson'un bükülmez iradesini ortaya koydu ama, aynı zamanda ülkesine geri çağırılarak uzun süre yargılanmasına da yol açtı. Bu yüzden bir süre gözden düştü, ama suçsuz ve iyi niyetli olduğu anlaşıldıktan sonra, 1793'te, *Agamemnon* gemisi kumandanlığına getirildi. Tekrar Hood'un emri altında Akdeniz'e gönderildi; Toulon'un işgaline katıldı. Napoli'de görevli olduğu sırada (eylül 1793), ingiliz elçisi sir W. Hamilton'un karısı Emma Lyon ile tanıştı ve onunla uzun süren bir ilişki kurdu. Toulon'dan sonra Korsika'yı ele geçirmekle görevlendirildi ve temmuz 1794'te Calvi kuşatması sırasında sağ gözünü kaybetti. Hood'un yerine geçen Hotham sonra da Jervis tarafından desteklenen Nelson, komodorluğa yükseldi ve *Captain*'in kumandanlığına getirildi. Bir süre Elbe adasında görev aldıktan sonra, Saint Vincent burnu savaşından (14 şubat 1797) hemen önce yeniden Jervis'in emrine girdi; bu savaşta ispanyol öncü ve artçı gemilerinin birleşmesini önlemek amacıyle, ingiliz donanmasının rotasını değiştirmek cesaretini gösterdi ve iki düşman gemisine saldırdı: böylece ingilizlerin zaferinde önemli rol oynadı. Tuğamiralliğe yükseldi, Bath şövalyesi oldu. Tenerife adasının (Kanarya adaları) başkenti Santa Cruz'a saldırdı, ama başarı kazanamadı (temmuz 1797), aldığı yara sonucu sağ kolu kesildi. İyileşince yeniden hizmete girdi ve Akdeniz'de Fransızların Toulon'daki hazırlıklarını gözetmekle görevli bir birliğin başına getirildi. Mısır'a doğru hareket eden amiral Brueys kumandasındaki düşman donanmasını yakalayamadı; haziran ayından sonra yaklaşık olarak iki ay süreyle güç şartlar altında Fransızların peşine düştü ve sonunda Ebukir açıklarında demir atan düşman donanmasının yerini keşfetmeyi başardı. 1 Ağustos 1798 gecesi başarılı bir manevra ile Brueys'e saldırdı, düşman kuvvetlerini yok etti ve Mısır'daki Napolyon kuvvetlerini ablukaya aldı. Napoli'de büyük törenlerle karşılandı, Napoli kralı Ferdinando IV'ün Fransızlara karşı giriştiği harekâtı desteklemekle görevlendirildi; fakat jakobenler isyan edince (ocak), Nelson Bourbon'ları Palermo'ya kaçırdı. Burada lady Hamilton ile kurduğu ilişki daha da kuvvetlendi; ama, Napoli kraliçesi Maria Carolina'nın yakın arkadaşı olan lady Hamilton'un ingiliz amirali üstünde kötü bir etkisi oldu. Fransız jakobenlerini yendikten (haziran 1799) sonra Nelson, Napoli'ye döndü. Napoli kralından Bronte dükü unvanını aldı, amirallikle anlaşmazlığa düştü ve 1800 başlarında Hamilton'larla birlikte memleketine döndü; kısa süre sonra karısından ayrılarak sevgilisiyle yaşamağa başladı ve ondan Horatia adlı bir kızı oldu. Özel hayatını hoş görmemelerine rağmen, yüksek kumanda heyeti Nelson'un askerî değerini kabul ediyordu. 1801'de Nelson, tümamiralliğe yükseltildi. Sir Hyde Parker emrindeki filonun ikinci kumandanlığına getirildi. Kopenhag açıklarına demir attı, 2 nisan 1801'de Parker'den hücum izini aldı, savaş sırasında Parker'in işaretini görmemek için dürbünü kör olan gözüne götürdüğü söylenir; bu sayede Danimarka filosunu bozguna uğrattı ve tarafsızlar birliğinin çözülmesine yol açtı. Ülkesine döndükten sonra temmuz ayında, güneydoğu kıyılarını gözetmekle görevli filonun başına getirildi. Amiens barışı Nelson'un bir süre dinlenmesine imkân verdi; ama çarpışmalar yeniden başlayınca (mayıs 1830), *Victory*'nin yönetimiyle görevlendirilerek, Akdeniz kuvvetleri başkumandanlığına tayin edildi. Temmuz ayından sonra iki yıl süreyle, hemen hiç karaya inmeden, bir karakol gemisiyle Toulon'daki fransız kuvvetlerini ablukaya aldı. Mart 1805'te fransız amirali Villeneuve, Nelson'a görünmeden kaçmayı başararak, Batı Hint adalarına doğru yola çıktı, ama Nelson'un takibinden kurtulamadı. Avrupa'ya dönmeğe ve Cadiz'de demirlemeğe zorlanan fransız donanması, amiral Collingwood tarafından Cadiz'de ablukaya alındı. *Victory* gemisi ile kısa bir süre için İngiltere'ye dönmeyi tasarlayan Nelson düşmanın Cadiz'e sığındığını öğrenir öğrenmez Collingwood ile birleşerek düşmanı gafil avladı. 21 Ekim 1805'te Ville-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

neuve ve Gravina kumandasındaki fransız-ispanyol donanmasını bozguna uğratarak, Trafalgar'da büyük bir zafer kazandı (bu hayatının son başarısı oldu) ve İngilizlerin deniz üstünlüğünü Fransızlara yeniden kabul ettirdi. *Redutable* gemisinden atılan bir düşman kurşunuyle sırtından yaralandı ve kısa süre sonra öldü. Cesedi törenle St. Paul katedraline gömüldü. Nelson, dünyanın en büyük amirallerinden biridir. Gösterişsiz fizik yapısından beklenmeyecek kadar enerjik, atak ve son derece kararlıydı. Emri altındakiler tarafından çok sevilen Nelson, adamlarına yürekten bağlıydı; strateji ve taktik yönünden çok ustaydı. Hürriyete yürekten inanması Nelson'un en değerli yanıdır.

Nelson, aynı zamanda, başkalarının düşüncelerine de değer verirdi. Yenilmez adam olarak tanınan Napolyon'un genellikle en tehlikeli rakibi oldu. Özel hayatı ve 1799'da Napoli'deki tutumu ününe leke sürdüyse de, tartışma götürmez nitelikleri onun, İngiltere'nin en sevilen millî kahramanı haline gelmesini engelleyemedi. (M)

Nelson testi. Şüpheli bir serumda frengi antikorlarını meydana getirmeğe yarayan tepkime; treponema bu antikorların bulunduğu yerde hareket kabiliyetini kaybeder. Bu test, mekanizması bakımından Widal'in serodiyagnostik testine benzer. Frengi teşhisi için tümlecin sapması (Bordet-Wassermann) testlerinden daha uygundur; sıtma v.b. bazı müzmin hastalıkların sebep olduğu yalancı pozitif tepkimeleri önlemeyi ve öteki serum testlerinin bir şey göstermediği yerlerde frengiyi teşhis etmeyi sağlar. Nelson testi tedavi süresince pozitif kalır. (L)

NELUMBO veya **NELUMBİUM** i. Büyük ve güzel su bitkisi. (Nilüfergillerden.)

— ANSİKL. *Nelumbo*'nun yaprakları uzun saplı ve yeşildir; su üstünde yüzer veya suya batık durur; çapları bazen 50 sm'yi bulur. Çiçekleri uzun saplıdır; kokusu, anason kokusuna benzer; çiçekliğinde birbirinden ayrı çok sayıda meyve yaprağı bulunur. Meyvesi, odunlaşan çiçekliğin içinde saklı birçok kapçıktan meydana gelir. Yalnız iki türü bilinir: anayurdu Amerika olan *Nelumbo lutea* ile Asya ve Afrika'da yetişen, beyaz, bazen pembe çiçekli *N. nucifera*. Herodotos'un *nil zambağı*, eskilerin *kutsal nilüfer* dediği çiçek budur. Çin'de ve Hindistan'da kutsal bitki olarak yetiştirilir. (L)

NEM i. (fars. k.). Hafif ıslaklık, yaşlık: *Nihal artık ağlamıyordu, gözlerinde henüz bir nem bakiyesiyle, kendisine bu yıldızlı rüyaları vaad eden adama bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Rutubet. || Çiy.

— DEY. *Buluttan nem kapmak.* Bk. BULUT.

— *Esk.* *Nem-nâk* (veya *nem-dar*), nemli, rutubetli, yaş, ıslak: *Arızın yâdiyle nemnâk olsa nüjgânım n'ola / Zayi olmaz gül temennasiyle vermek hâre su* (Fuzulî). *Gam came-i sabrın eyleyüp çâk / Sâgar gibi çeşmi oldu nem-nâk* (Nabi). || *Nem-i dîde*, göz yaşı. || *Şeb-nem*. Bk. ŞEBNEM.

— Meteorol. Havada bulunan su buharı. (Bk. ANSİKL.) || *Nem oranı*, havadaki su buharının etkin basıncının, aynı sıcaklıkta bu basıncın alabileceği maksimum *F* değerine oranı. Bk. NEMÖLÇER.

— Tekst. *Nem oranı*, tekstil hammaddelerinin, normal kondisyonman ortamında (ısı 20° C, bağıl nem yüzde 65) aldıkları nem miktarı. (Nem oranı, her cins tekstil maddesinde ayrıdır; msl. pamukta yüzde 8,5, ipekte yüzde 11, keten ve kendirde yüzde 12, taranmış yün ipliğinde yüzde 18,25.)

— Termik. *Nem giderici*, havanın veya bir gazın nemini gideren âlet. || *Nem gidermek*, daha az nemli duruma getirmek, su buharı yüzdesini azaltmak: *Bir gazın nemini gidermek.* || *Havanın nemini alma* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meteorol. Havadaki su buharı oranı çeşitli biçimlerde ifade edilir: 1. *mutlak nem*, nemli havanın bir metre küpünde bulunan buharın gram cinsinden miktarıdır; 2. *özgül nem*, nemli havanın bir kilogramında bulunan buharın gram cinsinden miktarıdır; 3. *karışım oranı* (veya *mixing-ratio*), kuru havanın bir kilogramında bulunan buharın gram cinsinden miktarıdır; 4. *su buharı gerilimi*, buharın milimetre civa veya milibar cinsinden kısmî basıncıdır. Uygulamada bütün bu değerler birbirine çok yakındır; çünkü: a) bir metre küp havanın ağırlığı bir kilogramdır; b) bir metre küp havada hemen daima 20 gr'dan az su buharı bulunur; c) basıncı milimetre cinsinden ifade eden sayı, mutlak nemi gr/m^3 cinsinden ifade eden sayıya çok yakındır; 5. *bağıl nem*, yukarıda anlatılan dört değerden birinin, doymuş havayı belirten değere yüzde cinsinden (msl., oran 0,80 olduğu zaman 80 olarak) oranıdır. Bağıl nem 0 olursa, tam kuru havayı, 100 olursa doymuş havayı belirtir. Gerçekten deniz seviyesinde, 20'nin altında değerler (çöl şartları) çok ender olarak gözlemlenir. Buna karşılık doymuş havaya çok sık rastlanır. Troposfer'in üzerinde hava, çöldeki (yükseklik = 20) hava kadar kurudur.

— Termik. *Havanın nemini alma* işlemi, hava ya soğurucu maddeler üzerinden geçirerek veya içindeki su buharının bir kısmını yoğunlaştırmak için havayı soğutarak yapılır. Dışarıdaki havanın bağıl nemi çok fazla olmasa da, iyi bir soğutma sağlamak için, genellikle bir soğutma makinesi kullanmak gerekir. (LM)

NEM i. (ar. *nemm*). *Esk.* Laf taşıma, dedikodu edip ara bozma. (M)

NEMA i. (ar. *nemā*) *Esk.* Çoğalma, fazlalaşma, artma. || Büyüme, gelişme, uzama. || Faiz. || *Neşv ü nema*. Bk. NEŞV-Ü-NEMA || *Nema-dar*, artan, büyüyen, gelişen. Faiz getiren. (M)

NEMA—, NEMATO—, yun. *nema, nematos*, ip'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

NEMAGRAPTUS i. Paleont. Kuzey yarımkürede silüryen tabakalarında rastlanan graptolit. (*Leptograptidae* familyasından.) [L]

NEMAİK çoğl. i. (ar. *nemîka*'dan *nemā-ik*). *Esk.* Mektuplar. (M)

NEMAİM çoğl. i. (ar. *nemîme*'den *nemā-im*). *Esk.* Dedikodu etmeler, çekiştirmeler. (M)

NEMALANMAK i. (*nema*'dan *nema-la-n-mak*). *Esk.* [Para için] Çoğalmak, artmak. || (Maddî ve manevî olarak) Beslenmek. (M)

NEMALİONALES çoğl. i. Kırmızı suyosunları takımı (rhodophyceae). [Bunlarda haploit sporlar doğrudan doğruya yumurtanın yüzeyinde oluşur; başka bir deyişle bunlarda üreme devresi tamamen haploittir. Başlıca cinsleri: *nemalion, batrachospermum*.] (L)

NEMALİT i. (fr. *némalite*). Miner. Bileşiminde az miktarda demir bulunan hidratlı magnezya. (Brusit çeşididir.) [L]

NEMAN veya **NİEMAN,** S.S.C.B.'de ırmak, Minsk yakınında Beyaz Rusya'nın ortasında doğar, Grodno'nun aşağı kesiminde Litvanya'ya geçer, Litvanya'yı aştıktan sonra Litvanya ile Kaliningrad bölgesi (Rusya) arasında sınırı çizer, Kuski denizkulağına dökülür; 880 km. Rejimi doğu avrupa yağmur-kar rejimi tipindedir. Ağzında ortalama debisi 650 m^3/saniye'dir.

— Tar. 1807'de Nieman ortasındaki bir salda Tilsit görüşmesi yapıldı. 1914'te Rennenkampf kumandasındaki rus ordusu «nieman ordusu» adını aldı. Rusların Doğu Prusya'da bozguna uğramasından sonra ırmak, 1915'te Almanlar Baltık ülkelerini ele geçirinceye kadar Rusya'nın savunma hattıydı. İkinci Dünya savaşı sırasında Niemen, 23 ve 24 haziranda Leeb ve Bock kumandasındaki alman orduları tarafından aşıldı. Ağustos - eylül 1944'teki Doğu Prusya saldırısı sırasında Kızılordu Niemen hattına saldırdı. Bk. GRODNO, KAUNAS. (L)

NEMANYİÇ, sırpça - hırvatça **Nemanjic,** Stefan Nemanya (Nemanja) tarafından kurulan sırp hanedanı; ülke doğu imparatorlarının metbuluğundan kurtulduktan sonra, 1170-1371 arasında hüküm sürdü. (L)

NEMARIK çoğl. i. (ar. *numruka*'dan *nemārık*). Yastıklar. (M)

NEMASTOMA i. Tıknaz gövdeli küçük ekin örümceği. (Örümcekler sınıfının opilionlar takımından.) [L]

Herakles ile Nemea aslanı, siyah figürlü bir yunan vazosu dekoru Louvre müzesi, Paris

NEMAT i. (ar. *nemat*). *Esk.* Usul, yol, tarz. || Örtü, keçe. || *Nemat-ı takrir*, söyleme tarzı. || *Nemat-ı vahid üzere*, birinci usul üzere, birinci tarzda olduğu gibi. (M)

NEMATA i. Sarı benekli, siyah testere sineği. (Kurtçuğu özellikle söğüt, kavak, akdiken ve erik ağaçlarına saldırır. Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasından.) [L]

NEMATANTHUS i. Tırmanıcı ağaççık; Brezilya'da dört türüne rastlanır, bazıları limonluklarda yetiştirilir. (*Gesneriaceae* familyasından.) [L]

NEMATİK sıf. («ip» anlamında yun. önek *nema*'dan fr. *nématique*). Fiz. *Nematik hal*, mezomorf* iki halden (biri nematik, öbürü smektik), billûrsudan çok sıvı hale yakın olanı. (Nematik halde, çok uzun olan moleküllerin, birbirlerine paralel kalacak şekilde yer değiştirdiği kabul edilir.) [L]

NEMATOBLAST i. (fr. *nématoblaste*). Selenterelerde, ısırgan organ (*nematosist*) taşıyan karakteristik özel hücre. *Eşanl.* KNİDOBLAST. (L)

NEMATOBLASTİK sıf. (fr. *nématoblastique*). Miner. Billûrsu şistlerde görülen mikroskopik bir yapı için kullanılır; nematoblastik mineraller, katmanlara paralel, iğne biçimli billûrlardan meydana gelir. (L)

NEMATOCERA çoğl. i. Çift kanatlı böcekler alttakımı; duyargaları uzun, dokunaçları sarkık olan bu böceklerin nemfleri daima ortoraf, ve kelebeklerinki gibi koza şeklindedir: *Sivrisinekler sokucu nematocera takımındandır.* *Eşanl.* SİVRİSİNEKLER. (L)

NEMATOFORLAR çoğl. i. Hidralar takımından bazı polip kolonilerinde bulunan özel bireyler. (Bunlar üzerinde yalancı ayaklar ve değişik sayıda yakıcı kapsüller bulunan iplik halinde poliplerdir; yalnız *plumerida* familyasında görülen bu bireylerin görevi koloniyi savunmaktır.) [L]

NEMATOSESİDİ i. (fr. *nématocécidie*). Bitki hastalıkları. İpsi kurtların etkisiyle meydana gelen mazı. (L)

NEMATOSİST i. (fr. *nématocyste*). Selenterelerde nematoblast denen epitelyum hücrelerinin içindeki ısırgan organ.

— ANSİKL. Bu organlar bütün selenterelerde, hem de bol miktarda vardır (taraklılar hariç). *Nematosist*, bir kapsül ile ısırgan bir telden ibarettir; dinlenme halindeyken bu tel kapsülün içinde helezon biçiminde kıvrık durur. Telin ucunda, kapsülün içindeki zehiri, yanından geçen düşmanın üzerine akıtacak bir delik bulunur; düşmanın nematoblast'ın knidosil denen kısmına dokunması, telin bir zemberek gibi boşanarak fırlamasına sebep olur. Bazı selenterelerin (medüzler, denizşakayıkı, fizalya v.b.) insan derisine değmesi, ateş ve ağrıyle birlikte kuvvetli bir kızartı yapacak derecede can yakıcı olur.

Denizşakayıklarının yakıcı kapsüllerindeki zehiri çıkarmak için yeni bir elektrik şoku tekniği bulunmuştur; 5-15 V arasında alternatif bir akım *nematosistler*'in boşalmasını sağlar, fakat çıkan zehir denizşakayıklarına zarar vermez. Böylece zehirle yüklü hale gelen su, hayvanların çoğunda felç yapabilen zehirli bir madde halini alır. (L)

NEMATUS i. Sarı benekli siyah testere sineği. (Kurtçuğu özellikle söğüt, kavak, akdiken ve erik ağaçlarına saldırır. Zarkanatlıların tenthredinidae familyasından.) [L]

Foto. Petit (LAROUSSE)

NEMESİS
Ramnus tapınağının kalıntıları (Attike)

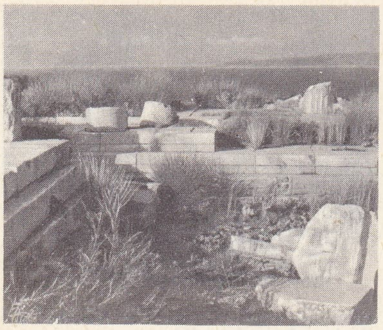

nemeophila

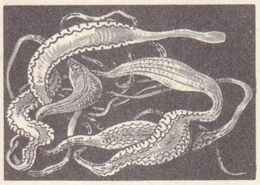

nemertes

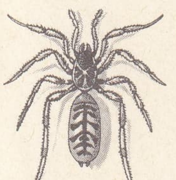

nemesia

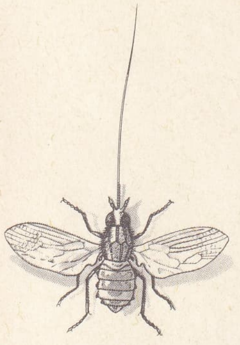

nemestrina

NEMCİL sıf. (*nem*'den *nem-cil*). Nemli yerden hoşlanan, nemi seven (bitki). [M]

NEMCOVA (Bozena), çek kadın romancı (Viyana 1820-Prag 1862). *Narodni Bachorky a Povesti* (Halk Masalları ve Hikâyeleri) [1845-1847] adlı eseri ve slovak köylülerinin yaşayışını anlatan tasvirleri, islâv etnografyası bakımından değerli belgelerdir. Köy töreleriyle ilgili romanları arasında *Babiçka* (Büyükanne) [1855] çek neslinin yenilenmesinde başlıca rolü oynadı. (L)

NEMÇE veya **NEMSE** i. (islavca *nemetes*, rusça konuşmayan'dan). XVI. yy.dan itibaren Osmanlıların özellikle Avusturya'ya ve bu ülkede oturanlara verdikleri ad. || *Nemçe arpası*, aşure, sütlaç, kek ve çörek yapımında kullanılan, kabuğu çıkarılmış ve temizlenmiş beyaz arpa.

◆ **Nemçeli** sıf. *Esk.* Avusturyalı. Alman. (M)

NEMÇECE i. (*nemçe*'den *Nemçe-ce*). Leng. *Esk.* Almanca. (M)

NEMÇEKER blş. sıf. Suya ilgi duyan ve yoğunlaşmayı kolaylaştıran: *Kalsiyum klorür, nemçeker bir maddedir.* (*Eşanl.* HIGROSKOPİK.) || *Nemçeker çekirdekler*, tuzların (magnezyum klorür, sodyum klorür, kalsiyum klorür) veya asitlerin (sülfürik asit, nitröz asit) sulu çözeltilerinden meydana gelen yoğunlaşma çekirdekleri.

— ANSİKL. Özellikle okyanuslardan buharlaşarak gelen ve havada asıltı halinde kalan tuzlar, atmosferdeki suyu soğurur ve mikron büyüklüğünde damlacıklar meydana getirerek havada erir. Çözeltinin buhar gerilimi, saf suyun buhar geriliminden daha düşüktür (Raoult kanunu). Böylece *nemçeker çekirdekler*, çevredeki su buharının yoğunlaşmasına yol açar ve sıvı haldeki suyu çekerek suca zenginleşir. Yağmurların oluşumunda bu çekirdeklerin önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır. Bk. ÇEKİRDEK ve YAĞMUR. (L)

NEMÇESAPARNASI blş. i. Papirüsgillerin gayet değişik karakterdeki pek çok türüne verilen ad; bataklıklarda yaygın olan birçok melez türü de vardır. (Bireşeyli çiçekleri, birbirinden farklı görünüşte başakçıklar halinde toplu olarak çıkar.) [L]

NEMEA. Esk. coğ. Argolis'te (Peloponnesos) vâdi, Korinthos-Argos yolu üzerinde. Herakles burada bölgeye büyük zarar veren bir aslanı öldürmüştü. *Nemea oyunları* burada yapılırdı. (L)

NEMEA oyunları. Esk. Yun. Herakles'in Nemea aslanına karşı kazandığı zaferi anmak için ve Nemea Zeus'u şerefine düzenlenen oyunlar. (Nemea oyunları iki yılda bir Nemea'da, kutsal bir koruda Argos'un yönetiminde yapılırdı. Yas tutan hellanodikeslerin başkanlık ettiği oyunların sonunda, kazananlara zeytin dalından taçlar verilirdi. Bu oyunların bir yılanın öldürdüğü Opheltes'in hatırasına Herakles tarafından düzenlendiği de söylenirdi. Aslında, ilk oyunlar resmen M.Ö. 574 yılında başladı. Oyunların yapıldığı yerde Opheltes'in mezarının bulunduğu sanılır.) [L]

NEMECKY BROD, bugün **Havlickuv Brod,** alm. **Deutschbrod,** Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Sazava ırmağı kıyısında, Jihlava'nın kuzeyinde; 11 800 nüf. XIV. yy.dan kalma katedral. 1422'de imparator Sigismond burada Zizka'nın kumanda ettiği hus'çular karşısında bozguna uğradı. (L)

NEMED i. (fars. k.). *Esk.* Keçe: *Saykal-ı aşkınla pak ettim gönül ayinesin / Şahid-i halimdir ey gülçehre eğnimde nemed* (Ruhi). || *Nemed-pâre*, keçe parçası. || *Nemed-saz*, keçe yapıcısı. || *Nemed-zîn*, at eğeri altına konulan keçe.

— Tasav. *Nemed-pûş*, keçe veya kebe giyen kimse. (Bazı tarikatlarda dervişler, her türlü gösterişten, süsten kaçınır, yünden yapılan kaba bir keçe giyerlerdi. Nemed denen bu keçeyi giyenlere *nemed-pûş* adı verilirdi. Nemed-pûş deyiminin başka bir anlamı da kendini Tanrı'ya adayarak bütün dünya bağlarından sıyrılmak, içine kapanmak, «tecrit» yoluna girmektir.)

◆ **Nemedîn** sıf. *Esk.* Keçeden, kebeden yapılmış: *Libas-i pişin ve külâh-i nemedîn istimali olup* (Hoca Sadeddin). [M]

NEMEK i. (fars. k.). *Esk.* Tuz. || Tat, lezzet: *Derler ağyarı mezemmet nemek-i meclistir / Biz de gıybet edelim meclise lezzet gelsin* (Nabi). || Gördüğü iyiliğe şükretme. || *Nemek-çeş*, yemeğin tuzluluk derecesini anlamak için tatma, tadına bakma. Yeni doğmuş çocuğun ağzına çok az miktarda tuz koyma. || *Nemek-çeşî*, yeni doğan çocuğun ağzına tuz koyma töreni. || *Nemek-efşan* (veya *nemek-feşan*), tuz serpen, tuzlayan: *Her kim ki verir âşık-ı bitaba teselli / Gûya nemek-efşanlık eder lahm-ı kadide* (Nabi). Tat veren, tatlandıran. || *Nemek-haram* (veya *nemek-be-haram*), gördüğü iyiliğe şükretmeyen, nankör, iyilik bilmez. || *Nemek-haramî*, nankörlük, iyilik bilmezlik. || *Nemek-helâl* (*nemek-perver* veya *nemek-şinas*), gördüğü iyiliğe şükreden, iyilik bilir. || *Nemek-paş*, tuz eken. || *Nemek-riz*, tuz serpen. Tat veren: *leb-i cama dokunsun tek hemen lal-i nemekrizin / Katarsan bade-i nâbe nemek kat kat helâl olsun* (Enis Dede). || *Nemek-sar* (veya *nemek-zar*), tuz çıkarılan yer, tuzla. || *Nemek-sud*, tuzlanmış (pastırma). || *Bi-nemek*, tuzsuz. || *Nan ü nemek*, tuz ve ekmek hakkı.

◆ **Nemekîn** sıf. *Esk.* Tuzlu, tuzlanmış. || [Göz için] Gözyaşıyle ıslanmış. || [Dudak için] Tatlı. Tatlı, hoş. (M)

NEMEKDAN blş. i. (fars. *nemek* ve *-dan*, âlet ismi yapma ekinden). *Esk.* Tuzluk: *Tehi kalmış nemekdan-ı ümidin Nabiyâ bilmem / Niçin dest-i niyaz ol piste-i pür-şura sunmazsın* (Nabi). || *Mec.* Sevgilinin dudağı. (M)

NEMELÂZIMCI blş. sıf. (türk. *ne* ve ar. *lazım*'dan *ne-me lazım-cı*). Bencil bir düşünüşle görevine ve yapması gereken şeylere önem vermeyen: *Nemelâzımcı memur.* (M)

NEMELÂZIMCILIK blş. i. (*nemelâzımcı*'dan *nemelâzımcı-lık*). Uğraşması gereken şeylere önem vermeme, umursamazlık. (M)

NEMENŞA dağları, Güney Cezayir'de dağlar; batıda Avras, kuzeydoğuda Tebessa dağları arasında basık yaylalarla Sahra'ya hâkim olan Nemenşa dağları kuzeyde çok büyük çöküntülerle birbirinden ayrılan az yüksek doruklardan (1 450 m) meydana gelen Boğazlarla yarılı olan bu bozkır özelliğindeki alanlarda, kışın Sahra'nın dağeteğinde, yazın da kuzeydeki çöküntülerde tarım yaparak geçinen araplaşmış kabileler (yaklş. 120 000 kişi) yaşar; bu yarı göçebe halkın büyük kısmı hâlâ çobanlıkla (koyun ve deri üretimi) geçinir. (L)

NEMEOBİUS i. Turuncumsu kızıl sarı renkte küçük kelebek; yazın nemli ormanlarda görülür; tırtılı, herdemtaze ve kuzukulağı üzerinde yaşar. (İlmî adı *Nemeobius lucina*. Pulkanatlıların *ericinidae* veya *riodinidae* familyasından.) [L]

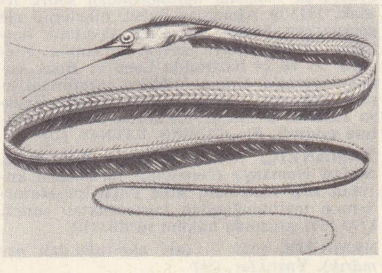

nemichthys

NEMEONİKOİ, Pindaros'un, Nemea oyunlarında başarı kazananlar için yazdığı odlar. (L)

NEMEOPHİLA i. Haziran-temmuz aylarında ortaya çıkan kelebek; tırtılı sinirotu üzerinde yaşar. (İlmî adı *Nemeophila plantaginis*. Gececi pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) [L]

NEMERTES i. (yun. bir Nereis'in adı). Nemertinlerden yassı solucan; birçok türü Atlas okyanusu ve Manş denizi kıyılarında sığ sularda bulunur. (L)

NEMERTİNLER çoğl. i. Denizde yaşayan etçil yassı solucanlar sınıfı. (Avlarını yakalamak için bazılarında zehirli olan ve dışarı uzanamayan bir hortum vardır; şerit şeklindeki gövde, *lineus* cinsinde 30 m'yi bulur; heyecanlandığı zaman kendiliğinden parçalara ayrılabilir [ototomi]; açlık yüzünden de mikroskobik ufak parçalar halinde dağılır. Carinella cinsi, mükusten bir borucuk salgılayarak içine yumurtlar ve yumurtalarını özel keselerde kuluçkaya yatırır. Bazılarının kanında alyuvar bulunur.) [L]

NEMES i. Bk. NEMSET.

NEMESİA i. Akdeniz bölgesinde yaşayan örümcek. (L)

NEMESİA i. Bir veya çokyıllık otsu bitki; Ümit burnunda elliye yakın türüne rastlanır, bazı türleri limonluklarda veya bahçe kenarlarında yetiştirilir. Başlıca türleri: *Nemesia strumosa, N. floribunda, N. versicolor.* (Sıracagillerden.) [L]

NEMESİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da Nemesis ve ölüler için yapılan şenlikler. (L)

NEMESİANUS (Marcus Aurelius Olympius), latin şairi (III. yy.ın ikinci yarısı). Kartaca'da doğdu. Bugün elde, av üstüne öğretici bir şiir olan *Cynegetica*'nın baş kısmıyle, daha çok Calpurnius'un eglogların ek sayılan dört eglogu vardır. (L)

NEMESİS. Yun. mit. İntikâm tanrıçası. Başlıca tapınakları Ramnus (Attike) ve İzmir'deydi. Nemesis, aslında bir tanrıçadan çok, helen düşüncesinin temel kavramlarından birinin, insanlıktaki değişmez denge kavramının kişileşmiş şekliydi. «Ölçüsüz» bir hareket yapan her insan, tanrıların öfke veya kıskançlığını üstüne çeker ve Nemesis'in gazabına uğrardı. Bu bakımdn Nemesis mitolojide aşırı gurur ve bolluğun arkasından büyük felâketleri getiren adaleti ve kader ritminin temsilcisidir. (L)

NEMESİUS Emesus'lu, piskopos ve ilâhiyatçı (IV. yy.). Suriye'de Emesus (bugün Humus) şehrinde piskopostu; onu sadece büyük kısmı deneysel psikolojiye ayrılmış olan *De Natura Hominis* (İnsan Tabiatı Üstüne) adlı kitabıyle tanımaktayız. Aquino'lu Aziz Tommaso'nun *Summa Theologiae* (İlâhiyat Bilgisi) adlı kitabında, bu eserden büyük ölçüde etkilendiği sanılır. (L)

NEMESTRİNA i. Son derece uzun hortumlu sinek. (Güney Afrika'da bulunur. Kurtçuğu diğer böceklerde asalak yaşar. [İlmî adı *Nemestrina longirostris*.] Kısa duyargalı ortoraf sineklerden *nemestrinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEMESTRİNUS i. Makak türü. (Nemestrinus eski bilginlerin maymun dedikleri tiptir. Buffon bunu «domuzkuyruklu makak» [*Macaca nemestrinus*] diye tanımlamıştır. Malezya adalarında ve Çinhindi'nin güneydoğusunda yaygındır.) [L]

NEMETH (Gyula), macar türkoloğu (Karcag, Szolnok idare bölgesi, Macaristan 1890). Budapeşte üniversitesine girdi (1909). 1910 Yazında balkar ve kumık dillerini incelemek için Kafkaslar'a gitti. 1911-1912 ve 1913-1914 ders yıllarında Almanya'da bulundu. Budapeşte üniversitesini bitirdi (1914). 1916'da profesör oldu. Körösi Csoma kurumunun kurulmasına önayak oldu (1920). Türk Filoloji enstitüsünü kurdu (1930). Macar Bilimler akademisinde Dil ve Edebiyat bölümü kâtibi oldu (1939). Aynı yıl Macar Topluluğu Bilimi enstitüsünün müdürlüğüne getirildi. Millî Eğitim konseyine üye oldu (1943-1944). Budapeşte üniversitesi rektörlüğü yaptı (1947-1949). Macar Bilimler akademisinin yeni-

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

den teşkilâtlanmasında görev aldı. Macar Dilcilik enstitüsü müdürü oldu (1951). Bilimsel araştırma yapmak üzere Sovyet Rusya, Arnavutluk, Romanya ve Çekoslovakya'ya gitti. Türk Dil kurultaylarına katıldı (1936-1957). Başlıca eserleri: *Türkisch-Deutsches Gesprächbuch* (Türkçe-Almanca Konuşma Kitabı) [1917]; *Türkische Grammatik* (Türkçe Dilbilgisi) [1917]; *A Hanfoglalo Magyarsag Kialakulasa* (İlk Yurt Kuran Macarlar) [1930]; *La Question de l'Origine des Sicules* (Siculus'ların Menşei Meselesi) [1941]; *Le Systeme des Noms des Peuples Turcs* (Türk Kavimlerinde Ad Sistemı) [1949]; ayrıca bilimsel dergilerde türk dilleri, macar dili, tarihi ve kültürü üstüne birçok yazısı yayımlandı. (M)

NEMETH (Laszlo), macar yazarı (Nagybanya 1901). Çağdaş dünyanın bütün meseleleriyle yakından ilgilendi, Macaristan'da millî bilincin uyanmasına çalıştı. Romanları (*Gyasz* [Yas], 1935; *Bün* [Günah], 1936; *Alsovarasi Bucsu* [Kenar Mahallenin Bayramı], 1939; *A Masik Mester* [Öbür Efendi], 1941; *Esther Egetö* [1956]), denemeleri (*Magyarsag es Europa* [Macarlar ve Avrupa], 1935; *Kissebbsegben* [Azınlıkta], 1939; *A Minöség Forradalma* [Niteliğin Başkaldırışı], 1941; *Sajkad Geceleri* [1961]), bir de piyesi (*Galile*) vardır. (L)

NEMETH (Maria), macar kadın şarkıcı (Körmend 1895). Sanat hayatına 1923'te Budapeşte'de başladı, kısa zamanda Londra, Paris ve Viyana'da tanındı. Dramatik soprandan koloratura kadar repertuvarına aldığı bütün eserlerde başarı gösterdi. (L)

NEMET'LER. Esk. coğ. Galya'da halk, Ren'in sol kıyısında yaşardı. Merkezleri *Noviomagus* (Spire) idi. (L)

NEMEYÖNELİM bls. i. Biyol. Canlıların zorunlu olarak havanın nemine göre yönelme ve yer değiştirmesi. *Eşanl.* HIGROTROPİZM. (L)

NEMF i. (fr. *nymphe*). Böcekbil. Kurtçuk ile *imago* veya tam böcek hali arasındaki evre. (Bk. ANSİKL.) || *Kundak nemf,* gece kelebeklerinde olduğu gibi, dıştan bakıldığında kılıfından tam böceğin şeklini sezmek imkânını veren nemf. || *Yalancı nemf,* bazı kınkanatlılarda ve hipermetamorfoz geçiren diğer böceklerde, ikinci kurtçukla üçüncü kurtçuk arasındaki dinlenme evresi.

— ANSİKL. Böcekbil. Tam başkalaşma geçiren böceklerde kurtçuk, son bir değişimden sonra, *nemf* haline girer. Bu şekle giren hayvan ancak pek hafif bir solunum yapar; beslenmez ve ağırlığından yüzde 10-45 kaybeder. Yaşadığı, ancak bünyesinde meydana gelen derin değişikliklerden belli olur. Bu durumda nemf, tam böceğin bir «mumya»sını andırır. Pulkanatlılarda, ipeksi veya parşömene benzer bir koza ile çevrili nemfe «krizalit» denir.

Yarı başkalaşmalı böceklerde (düzkanatlılar, yarımkanatlılar, kızböceği, ephemera v.b.) nemf hareketlidir: besin alır ve kurtçuktan pek az farkı vardır. (L)

NEMFOMAN i. ve sıf. (fr. *nymphomane*). Nemfomaniye tutulmuş kadın veya dişi hayvan (inek, kısrak) için kullanılır. (LM)

NEMFOMANİ i. (fr. *nymphomanie*). Patol. Kadında cinsî arzunun aşırı hal alması.

— Vet. Dişi hayvanda çifleşme isteğinin şiddetlenmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Vet. *Nemfomani,* çiftleşme isteğinin aşırı derecede ve marazî olarak şiddetlenmesidir; nemfomaniye tutulan hayvan, uzun süre çiftleşmek ihtiyacı duyar, fakat bu eğilimin sonuçlarına uzun süre dayanamaz. Nemfomani kısrakta ve inekte sık, kedi ve köpekte seyrek görülür.

Nemfomani dölyatağı veya yumurtalıktaki doku bozukluklarından ileri gelen bir nevrozdur; en sık görülen sebep yumurtalık kistleridir. Hormon tedavisi genellikle fayda sağlamaz. En iyi tedavi şekli yumurtalığı çıkarmaktır. (L)

NEMFOMANYAK sıf. (fr. *nymphomaniaque*). Nemfomani ile ilgili: *Nemfomanyak kızgınlık.* (L)

NEMFOZ i. (fr. *nymphose*). Nemf kılıfının içinde bulunan böceğin durumu. || Böceğin bu durumda bulunduğu devre. || Nemf durumundayken böceğin geçirdiği biyolojik olayların tümü. Bk. BAŞKALAŞMA.

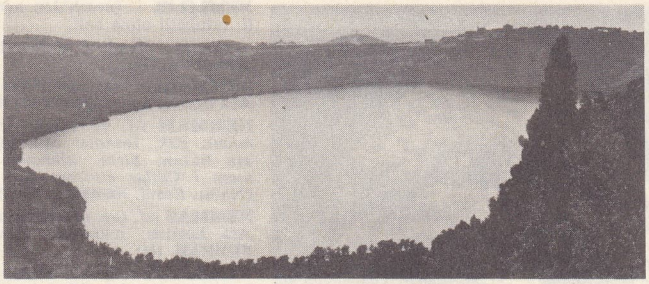

NEMI gölü

— Böcekbil. *Yalancı nemfoz,* yalancı nemf durumundan geçen böceklerin embriyon sonrası gelişme evresi. (L)

N.E.M.İ. (*Nouvelle Echelle Métrique de l'Intelligence*'ın [Yeni Zekâ Ölçeği] kısaltması). Farklar psikol. Psikolog René Zazzo ve çalışma arkadaşları tarafından meydana getirilen ve Binet-Simon zekâ testinin yeniden elden geçirilmesi sonunda ortaya konan zekâ ölçeği (1966). Amacı, Binet-Simon testinin uygulama alanını, 8 zihin yaşından 14 zihin yaşına kadar genişletmek ve değişikliğe uğratılmasına rağmen fransız halkı gözönünde tutularak hazırlanmamış olan Terman-Merrill testinin yerine geçmektir. (L)

NEMİ (Orsola), italyan kadın yazar VEZZANİ'nin takma adı (doğ. Floransa 1905). Şiirlerden başka çocuklar için masallar, fransızcadan tercümeler, hikâye ve romanlar yayımladı: *Anime Disabitate* (Issız Ruhlar) [1945]; *Maddalena della Palude* (Bataklığın Maddalena'sı) [1949]; *Rotta a Nord* (Kuzey Yolu) [1955]; *Il Sarto Stregato* (Büyülenen Terzi) [1960]. (M)

NEMİCHTHYS i. Derin denizlerde yaşayan kemikli balık; ağzı kuş gagası biçiminde, kuyruğu uzun bir kamçı şeklindedir; yılanbalığına benzer. Yavruyken bir dizi başkalaşma geçirir. (L)

NEMİ gölü, İtalya'da göl, Albino dağlarındaki (Roma ili) bir kraterin dibinde, güzel manzaralı bir yerde; 1,5 km^2. Gölde bulunan Caligula devrinden kalma yassı dipli iki gemi (67 × 20 m ve 71 × 24 m) İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafından yakıldı.

— *Nemi şehri* (13 000 nüf) göle hâkimdir. Bir Diana tapınağının kalıntıları. (L)

NEMİKA i. (ar. *nemk,* yazmak'tan *nemlka*). *Esk.* Mektup: *Nemikada eser-i hatem-i münakkaşımız* (Nabi). || Kadın adı. (M)

NEMİM i. (ar. *nemm*'den *nemîm*). *Esk.* Fısıltı. || Dedikodu etme. (M)

NEMİME i. (ar. *nemm*'den *nemîme*). *Esk.* Çekiştirme, dedikodu etme. || *Nemimekâr,* dedikodocu, münafık, arabozan. (M)

NEMİR sıf. (ar. *nemr*'den *nemîr*). *Esk.* Tatlı su. (M)

NEMİROVİÇ-DANÇENKO (Vasiliy İvanoviç), rus yazarı (Tiflis 1848-Prag 1936). 1877-1878 Türk-Rus savaşına askerî muhabir olarak katıldı. Savaş günlerini anlatan birçok makale, hikâye ve roman yazdı. Başlıca eserleri: *God Voyniy* (Savaş Yılı) [1878]; *Groza* (Kasırga) [1880]; *Pleven i Şipka* (Plevne ve Şipka) [1881]; *Vperyod!* (İleri!) [1883]. (M)

NEMİROVİÇ-DANÇENKO (Vladimir İvanoviç), rus oyun yazarı ve tiyatro adamı (Tiflis 1858-Moskova 1943). Moskova «Sanat tiyatrosu»nu kuranlardandır (1898). Bu tiyatroyu, Stanislavskiy ile birlikte yönetti. A. Çehov ve M. Gorki'yi oyun yazmağa teşvik ederek tiyatro sanatının gelişmesinde önemli rol oynadı. Daha sonra «Nemiroviç-Dançenko Müzikli tiyatrosu» adını alan Moskova Müzik stüdyosundaki opera temsillerinden kendi oyun sanatı anlayışına bağlı kaldı. Birçok yeni sovyet oyuncusunun yetişmesine önayak oldu. (L)

NEMİROVSKY (Irene), rus asıllı fransız kadın edebiyatçı (Kiev 1903- sürgünde 1942). 1917'den sonra göç eden bir rus bankerinin kızı. Eserlerinde insan kalbini kemiren gizli tutkuları ve korkunç kinleri işledi. Romanlarında dramatik bir kötümserlik görülür: *Le Malentendu* (Yanlış Anlama) [1926]; *David Golder* (1929); *Le Bal* (Balo) [1930]; *Le Vin de Solitude* (Yalnızlık Şarabı) [1935]; *Jézabel* (1936); *La Proie* (Av) [1938]; *Les Chiens et les Loups* (Köpekler ve Kurtlar) [1940]; *Les Feux de l'Automne* (Sonbahar Ateşleri) [1957'de yayımlandı]. (L)

NEML i. (ar. k.). *Esk.* Karınca. || Kaşındırıcı bir ot. (M)

Neml, *Kur'an*'ın XXVII. suresi. 93 Ayettir. Mekke'de indi. Lut kavminin kötülüklerini, Allah'ın gönderdiği birçok buyruk ve uyarmaya karşılık doğru yola gelmediklerini, Firavun'un Musa'yı bir peygamber değil de büyücü saydığını anlatır. Sure, kötülük yapanların, doğru yoldan ayrılanların ceza göreceklerini bildiren bir örnektir. (M)

NEMLE i. (ar. k.). *Esk.* Karınca: *Hemçün hediye-i nemle bir asitan-ı Süleyman'a arize-i ubudiyet manasına arz etmeye...* (Salim). || Bir tek karınca.

— Tıp. Vücutta olan karıncalanma. (M)

nemf (böcekbil.)

NEMLENDİRİCİ sıf. (*nem* > *nemlendirmek*'ten *nemlendir-ici*). Deric. Deriyi nemlendiren madde için kullanılır.

◆ i. Teknol. Belirli bir noktada veya yerdeki nem oranını istenilen derecede tutmağa yarayan cihaz. (Bazen havalandırma ve ısıtma cihazları da nemlendiriciyle birleştirilir.) || Kumaş, kâğıt v.b. değişik malzemenin nemlendirilmesi için kullanılan cihaz. (Nemlendiricide genellikle, bir su haznesi içinde dönen ve yakınından geçen kumaş üzerine su zerreleri serpen döner bir fırça bulunur.) || İplikçilik, dokumacılık ve kâğıtçılıkta, atelye atmosferine gerekli nemi sağlamak için buhar veya ince su zerrelerini püskürten cihaz. (L)

NEMLENDİRME i. (*nem* > *nemlendirmek*'ten *nemlendir-me*). Su buharı oranını arttırma.

— Deric. Bitirme veya yağlama işlemleri için, derinin hafifçe ıslatılarak hazırlanması.

— Matbaac. Kâğıdı baskıya hazırlamak için, su ile hafifçe ıslatma.

— ANSİKL. Sanay. *Nemlendirme,* kapalı bir yerin havasını belirli fizik şartlara getirmek veya aynı şartlarda tutmak için yapılır. Kış mevsiminde, ısıtma sonucu kuruyan havayı nemlendirmek için yapılan bu işlem, sanayide (özellikle tekstil sanayii) elyafın işlenmesi için zorunludur. Bu işlem havaya su buharı püskürterek yapılabilir ama, daha çok havadaki suyun buharlaştırılması yoluna gidilir. Suyu ince bir örtü veya küçük sızıntılar halinde akıtmak, küçük cisimlerden yapılmış yığınları, aralarında suyun dolaşabileceği şekilde ıslatmak veya suyu çok ince zerrecikler halinde püs-

Henri I de Savoie
NEMOURS dükü
Thomas de Leu'nün eseri
Cabinet des Estampes, Paris

NEMOURS

Nemrut tümülüsü ve tapınağındaki bir tanrı heykelinden detay

Nemrut tümülüsü ve tapınağındaki aslan heykelinden detay

kürtmekle, nemlendirilecek maddeyle su arasında büyük dokunma yüzeyleri elde edilir. Buharlaşma ısıyı soğurduğu için, iki akışkandan birinin (su ve hava) veya her ikisinin bu ısı kaybını karşılaması gerekir; bunun için de bir ön ısıtmaya ihtiyaç vardır. Isıtılmış yerlerde bazen, doyurucu*lar yardımıyla geçici bir nemlendirme sağlanabilir. (LM)

NEMLENME i. (*nemlenmek*'ten *nemlenme*). Nemlenmek işi.

— Zootekn. *Yün nemlenmesi*, yünlerde nem toplanması. (Kışın ağıllarda görülen bu olay yünlerin değerini düşürür; rengi koyulaşan ve yıkandıktan sonra bile düzelmeyen yünün mekanik özellikleri azalır.) [M]

NEMLENMEK dönşl. f. (*nem*'den *nem-le-n-mek*). Hafifçe ıslanmak, nemli bir hal almak: *Kayıkta üstlerine oturduğumuz minderlerin nemlenen yastıklarına sürdüğüm elimle Boğaziçi gecesinin rutubetini duyduğum kadar, ruhumu yoklasam, bu musikiden sızan romantik ve sonsuz hisleri duyardım* (A.Ş. Hisar).

◆ **Nemlendirmek** ve **nemletmek** geçl. f. Nemli hale getirmek, rutubetlendirmek. (M)

NEMLİ sıf. (*nem*'den *nem-li*). Hafifçe ıslanmış, rutubetli, yaş: *Rabia koynundan kâğıtları çıkarırken Bilâl onun sandalyasının arkasında, ince çenesine yapışan nemli tülbende bakıyor* (H. E. Adıvar). *Bir sabah, Edirne'de, Sarayiçi'nde, ulu ağaçların gölgesinde, nemli çimenlerin üzerinde oturuyorduk* (N. Araz). [M]

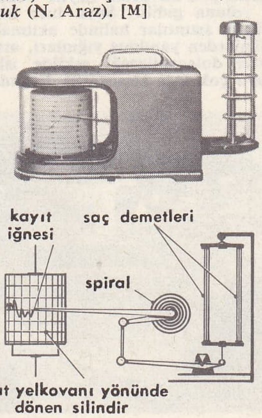

nemölçer

NEMLİLİK i. (*nemli*'den *nemli-lik*). Nemli, rutubetli olma hali.

— Sanay. *Nemlilik derecesi*, bir gazdaki nem oranı. (M)

NEMMAL sıf. (ar. *nemel*'den *nemmāl*). *Esk.* Ara bozan. *Eşanl.* NEMMAS. NEMMAM. (M)

NEMMAM sıf. ve i. (ar. *nemm*'den *nemmām*). *Esk.* İnsanlar arasında laf taşıyan, ara bozan: *Sirke tulumuna benzer nemmam / Çatlar etmezse eğer nakl-i kelâm* (Nabi). *Eşanl.* NEMMAL, NEMMAS. (M)

NEMMAS sıf. (ar. *nemes*'ten *nemmās*). *Esk.* Ara bozucu, münafık. *Eşanl.* NEMMAL. NEMMAM. (M)

NEMOBİUS i. (yun. *nemos*, odun ve *bios*, hayat'tan lat. k.). İlkel kanatlı küçük cırcırböceği. (Düzkanatlıların cırcırböceğigiller familyasından.)

— ANSİKL. *Nemobius*'lar kuru yapraklar arasında yaşar. Sıçradığı zaman yağmur damlalarının çıkardığı sese benzer çıtırtılar çıkarır. Örnek türü, başı siyah, gövdesi kirli esmer renkli çam cırcırböceğidir (*Nemobius sylvestris*). [L]

NEMOGNATHA i. (yun. *nemo*, pay ediyorum ve *gnathos*, çene'den lat. k.). Sıcak bölgelerde bulunan deri kabartıcı böcek; gövdesi esmer şerit çizgili, sarı veya kızıl renklidir. (İlmî adı *Nemognatha chrysomelina*. Kınkanatlıların *meloidae* familyasından.) [L]

NEMOPHİLA i. (yun. *nemos*, odun ve *philos*, dost'tan lat. k.). Amerika'da yetişen süs bitkisi. (*Hydrophyllaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Nemophila*, almaşık yapraklı, güzel ve bol çiçekli bir bitkidir. Bazı türleri Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir: 1. *nemophila insignis* (bunun da beyaz kenarlı mavi ve sorguç şeklinde beyaz çiçekli çeşitleri vardır); 2. *n. maculata* (Kaliforniya'da yetişen bu türün çiçekleri kahverengi noktalı beyazdır). [L]

NEMOPHORA i. (yun. *nema*, iplik, tel ve *phoros*, taşıyan'dan lat. k.). Küçük boylu güve; rengi sarımtırak, yaldızlı veya gri, duyargaları çok uzundur. (*Nemophora associatella* çam iğne yaprağının içini oyarak iki tarafı açık bir yuva yapar ve bunun içinde yaşar. Pulkanatlıların güvegiller familyasından.) [L]

NEMOPTERA i. (yun. *nema*, tel, iplik ve *pteron*, kanat'tan lat. k.). Alt kanatları iplik gibi çok uzun ve kanat uçları kaşık gibi yayvan olan büyük böcek. (İlmî adı *Nemoptera Lusitanica*. Planipenna takımından *nemopteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEMORALİS çoğl. i. (lat. k.). Esk. Rom. Aricia korusunda tanrıça Diana adına yapılan şenlikler. (L)

NEMORHAEDUS i. Dağkeçileri alt familyasından geviş getiren memeli hayvan; Asya'da, Himalaya'da yaşar. (L)

NEMOSCOLUS i. Avrupa, Afrika ve Madagaskar'da yaygın örümcek. (Bunlarda gövde tıknaz, karın kısmı siyah veya kırmızımsı kahverengidir; üzerinde beyaz lekeler bulunur. Ağının orta yerine, dikine gergin duran kalın dokulu bir boru yapar, bunun dışını küçücük taşlarla donatır; burayı kendisi için sığınak ve yumurtaları için barınak olarak kullanır. *Nemoscolus laurae* Batı Avrupa'nın güneyinde yaygındır. Haçlıörümcekler gurubundan.) [L]

NEMOSOMA i. Karaağaç ormanlarında yaşayan ve hylesinus'ların kurtçuklarını yiyen böcek. (İlmî adı *Nemosoma elongatum*. Kınkanatlıların *ostomatidae* familyasından.) [L]

NEMOURS, Fransa'da Saine-et-Marne idare bölgesinde (Melun idare çevresi) kanton merkezi. Gâtinais'de, Loing ırmağı kıyısında; 8 195 nüf. Bu eski müstahkem şehirde XII., XV. ve XVII. yy.dan kalma bir şato vardır. Arkeoloji müzesi ve çiniler. XVI. yy.dan kalma Saint-Jean-Baptiste kilisesi. Asma kilit, tarım malzemesi ve korse fabrikaları; şişe üflemeciliği. (L)

NEMOURS (Gaston DE FOİX, — dükü). Bk. GASTON DE FOİX.

NEMOURS (Henri I DE SAVOİE, SAİNT-SORLİN markisi, sonra da DE — dükü), fransız senyörü (Paris 1572-ay.y. 1632). Jacques de Savoie-Nemours'un oğlu. Savoia dükü hesabına Saluces markiliğini ele geçirdi (1588), sonra Birlik adına Dauphiné yöneticisi oldu (1591). Henri IV ile birleşti (1596), Annecy'de gösterişli bir saray hayatı sürdü. (L)

Nemrut tümülüsü ve tapınağında heykeller

NEMOURS (Louis Charles Philippe D'ORLEANS, — dükü), fransız prensi (Paris 1814-Versailles 1896), kral Louis-Philippe'in ikinci oğlu. Yunanistan tahtına uygun görülerek (1824) Belçika kongresince kral seçildi (şubat 1831), ama babası İngiltere'yi gücendirmemek için bunu reddetti. Memours, Anvers kuşatmasına katıldı (1832). Tümgeneral olarak Cezayir'de yararlık gösterdi (1834-1842). Âyan meclisi üyesi oldu, 1848'den 1871'e kadar İngiltere'de kaldı, yeniden orduya alındı, kralcıların birleşmesine yardım etmek amacıyle Frohsdorf'a gitti (1873), sonra da 1886 Kanunuyle ordudan çıkarıldı, 1840'ta Viktoria von Sachsen-Coburg-Gotha-Kohary ile evlenmiş ve ondan birkaç çocuğu olmuştu. Bunlardan Eu kontu Gaston (1842-1922), 1864'te Brezilya imparatoru Pedro II'nin kızı İsabel ile, Alençon dükü Ferdinand (1844-1910), Avusturya imparatoriçesi Elisabeth'in kızkardeşi Bavyera prensesi Sophie Augustine ile evlendi (1868). [L]

NEMOURS (Louis D'ARMAGNAC DE. GUİSE kontu, sonra — dükü), fransız savaş adamı (1472'ye doğr. - Cerignola 1503), Henri de Savoie'nın oğlu. Babasıyle birlikte Bastille hapishanesine atıldı, Charles VIII tarafından serbest bırakıldı (1488), 1501'de Napoli kral naibi oldu; Gonzalo de Cordoba'ya yenildi ve öldürüldü. (L)

NEMÖLÇER bls. i. Meteorol. Havanın nemini ölçmeğe yarayan âlet. (*Eşanl.* HİGROMETRE.) Bk. ANSİKL.

— Teknol. Tahtanın nemini ölçmekte kullanılan elektrikli âlet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meteorol. *Nemölçer*'ler, bazı maddelerin su buharını soğurarak şekil değiştirme özelliğine dayanır. Susuzken mavi renkte olan kobalt klorür, nemli havada pembeleşir. Bağırsak, boynuz ve saç, nemli havada uzar. Nemölçerler, tiplerine göre, mutlak nemi, bağıl nemi veya bunların hesaplanmasına yarayan değerleri ölçer. Bk. BUHARLAŞMA, NEM, ÇİY *noktası*.

1. *Kimyasal nemölçerler*. İçinde sülfürik asit (havayı soğurucu madde) bulunan bir tüpte belli hacimde hava dolanır. Tüpün kütlesindeki artış, su buharının kütlesini verir.

2. *Yoğunlaşmalı nemölçerler*. Belli bir T sıcaklığındaki havanın, nikelli bir kap üzerinde çiy bırakmağa başladığı t sıcaklığı kaydedilir. Su buharının maksimum gerilimleri çizelgesinden yararlanılarak, t ile T'ye tekabül eden f ve F gerilimleri bulunur. $\frac{100 f}{F}$ oranı, bağıl nemi verir.

3. *Psikrometre*.*

4. *Soğurmalı nemölçerler*. Bu âletler, *nemçeker* denilen maddelerin (boynuz, saç, bağırsak) suyu soğurunca uzaması özelliğinden yararlanır. H. de Saussure'ün icat ettiği saçlı higrometre ile bugün meteorolo-

Foto. MEYDAN

jide kullanılan sığır bağırsağından yapılmış higrometrelerde, bir makaraya sarılan ve bir karşı ağırlıkla gerilen nemçeker bir tel bulunur. Hafif ve uzun bir iğne, biçim değişikliğini arttırır ve bir kadran üzerinde hareket eder. Soğurmalı nemölçerler, yukarıda adı geçen nemölçerlerden biriyle laboratuvarda derecelenir. Ayrıca iğneye mürekkepli bir uç takılarak, *yazıcı nemölçer* elde edilebilir.

— Teknol. Tahtaların nemini ölçmekte en çok kullanılan nemölçerlerin bir kısmı, tahtanın elektrik direncinin ölçülmesine, bir kısmı da yalıtkanlık sabitinin ölçülmesine dayanır. Bu büyüklüklerin her ikisi de, tahtadaki nem oranına bağlıdır. Böylece, tahta kuru olduğu zaman direnci yüksek (yüzde 7 nem için 22 400 megohm), lifler su buharına doymuşsa (yani yüzde 35 nem), direnç hemen hemen sıfırdır. Tahtaya batırılan sivri elektrotlarla donatılmış bu âletler, yüzde 6 ile 25 arasındaki nem oranlarında güvenilir sonuçlar verir; bu da, pratik işler için yeterlidir. (L)

NEMÖLÇÜMÜ blş. i. Havadaki su buharının ölçülmesi. *Eşanl.* HIGROMETRI. Bk. NEMÖLÇER. (L)

NEMRUD sıf. Bk. NEMRUT.

NEMRUD. Esk. coğ. Asur'un askerî başkenti; Kalah*'ın Dicle'nin sol kıyısında, Modern Musul şehrinin 30 km güneyinde. Bölge 1845'ten sonra kazıldı. 1878'e kadar birçok arkeoloji heyeti, akropolisin bir kısmını ortaya çıkardı; sonra 1949'a kadar şehirle ilgilenilmedi. Şehir M.Ö. IX. yy.da Asur-Nasirpal II tarafından, dört yüzyıl önceden kalma bir şehrin yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Müstahkem akropolisi, bir zigguratı, tanrı Tabu, Ninurta v.b.'ye adanmış tapınakları ve birçok sarayı kapsıyordu: kuzeybatıda şehrin kurucusu Asur - Nasirpal II'nin (883-859) Sargon II tarafından (722-705) onartılan sarayı merkezde Salmanasar III'ün (858-824), Tiglatpileser III (745-727) tarafından onartılmış sarayı, güneydoğuda Sargon II'nin eseri olan yanmış bir saray, güneybatıda Asarhaddon'un (680-669) sarayı. Bu saraylar bütün heykellerle, kabartmalarla ve resimlerle süslüydü. Girişler insan başlı ve hayvan vücutlu cinler tarafından korunuyordu. Nemrud'da birçok metin (bu arada Sargon II'nin bir prizması, krallık mektupları ve 672'de Asarhaddon ile bir Med prensi arasında imzalanan bir antlaşma) bulundu. Bütün yerleşme devirlerinden kalma fildişi heykelcikler Nemrud'u Asur'da bu tekniğin incelenmesi bakımından başlıca merkez haline getirdi. Şehrin M.Ö. 612'de Medler tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır. (L)

NEMRUD veya **NİMROD,** islâm mitolojisine göre, Nemrud Tanrı'ya inanmazdı. İbrahim peygamber, bütün evreni yaratan, ölümsüz, yüce bir tanrının varlığını, insanların onun tarafından yaratıldığını ortaya atınca Nemrud onu ateşe attırdı. İbrahim'in içine atıldığı ateş, bir mucize sonucu, gül bahçesi oldu; peygamber yanmadı. Nemrud, buna daha çok kızdı, Tanrı'yı inkâra devam etti. Hattâ kendisinin Tanrı olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine, beynine giren sinek türünden bir böcek onun hastalanmasına yol açtı. Nemrud, bütün hekimleri, büyücüleri başına topladı, ama derdine bir çare bulduramadı. Beyni ağrıdıkça başını kalın tokmaklarla dövdürür, sineği öldürmek isterdi. Günün birinde yediği tokmakların acısına dayanamadığından öldü. (LM)

NEMRUT veya **NEMRUD** sıf. (*Nemrud*'un adından). İnsafsız, can yakıcı, merhametsiz, aksi, ters (kimse).

— DEY. *Nemrut suratlı,* asık çehreli, yüzü gülmez.

— Ed. *Esk. Nârı Nemrud* (veya *Nemrut ateşi*), «Nemrud'un İbrahim peygamberi yakmak için hazırladığı büyük ateş». *Mec.* Divan edebiyatında «acı çekme, ayrılık ateşinde yanma» anlamında kullanılmıştır. (M)

NEMRUT dağı, Doğu Anadolu bölgesinde. Van gölünün batısında volkanik dağ. Yakın zamana kadar bütün haritalarda ve başka kaynaklarda yüksekliği, 3 050 m olarak gösteriyordu. Son ölçmeler, bunun yanlışlığını dağın en yüksek noktasının ancak 2 916 m olduğunu gösterdi. Nemrut dağı, biçim olarak, kesik ve basık bir koniye benzer. Bu koninin tepesinde çapı 6 km kadar olan yuvarlak bir krater bulunur. Kraterin çevresini 500 - 600 m yükseklikte dik yamaçlar kuşatır. 1441'de püsküren Nemrut, Türkiye'de volkanik dağlar arasında etkinliğini en son durdurmuş olanıdır. (M)

NEMRUT gölü, Nemrut dağı, krater tabanının batı kısmını yarım ay biçiminde kaplayan göl. Doğu ve güneydoğu tarafında iki küçük göl daha vardır. Bunlardan doğudaki gölün suları sıcaktır ve çevresinden sıcak gazlar çıkar. (M)

NEMRUT limanı, Ege denizinde, Aliağa koyu ile Foça arasında kara içine sokulan dairesel koy. Antik *Kyme* şehrinin kalıntılarına bu limanın doğu kıyısı yakınında rastlandı. (M)

Nemrut tümülüsü ve tapınağı, Adıyaman ili sınırları içindeki Nemrut dağında tümülüs ve mezar. Kommagene* kralı Antiokhos I tarafından yaptırıldı (M.Ö. 30). Tepenin üzeri teraslara ayrılmış, tapınak ve tümülüs bu teraslarda inşa edilmiştir. Üç terasta yer alan tapınak çevresinde, kralın ve tanrıların heykelleriyle, kartal ve aslan heykelleri vardır. Beş katlı bir bina yüksekliğinde olan bu heykellerin başları iklim şartları ve depremler sebebiyle düşmüştür. Tümülüs çakıl ve taş parçalarıyle örtülüdür. Bk. ANTİOKHOS I TÜMÜLÜSÜ. (M)

NEMSE i. Bk. NEMÇE.

NEMSET veya **NEMES** i. Mısır'da, ölü kralları gösteren eserlerde (ölü maskeleri, heykeller, sfenks v.b.) saç kısmını örten çizgili ve kolalı örtüye verilen ad. Bk. KLAFT. (L)

NEMURA i. Küçük göllerin, akarsuların ve çavlanların üstünde uçan böcek. (Bellibaşlı türleri: *Nemura variegata* ve *N. cinerea.* Plecoptera takımından *nemuridae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEMURO, Japonya'da şehir, Hokkaido adasının doğu ucunda, Ohotsk deniziyle Büyük Okyanus'u birbirine bağlayan Nemuro boğazı kıyısında; 17 400 nüf. İşlek balıkçı limanı. Konserve balık fabrikaları. (L)

NEN i. (esk. türk. *neng*'den). İnsanlar dışında kalan, ağırlığı ve kütlesi olan her çeşit varlık. *Eşanl.* ŞEY. (M)

NEN, Büyük Britanya'da kıyı ırmağı, Wash ırmağına kavuşur; 145 m. (L)

NENAGH, İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölgesi) kasaba, Silvermine Mountains'in kuzeyinde; 4 500 nüf. XII. yy. sonundan kalma müstahkem şato. Kimya sanayii. Alüminyum metalürjisi. (L)

MENCİNİ (Gastone), italyan bisiklet yarışçısı (Floransa 1930). 1957'de İtalya turunu, 1960'ta da Fransa turunu kazandı. [L]

NENE HATUN, türk kadın kahramanı (1857-Erzurum 1955). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Erzurumlular, Rusların eline geçen Aziziye tabyalarını geri almak için sopalar, taşlar, kazma ve küreklerle Ruslara saldırdılar. Nene Hatun o zaman 20 yaşında, yeni evlenmiş genç bir kadındı. Küçük kızını ve oğlunu evde bırakarak bu savaşlara katıldı, tabyanın Ruslardan geri alınmasında canla başla çalıştı. Nene Hatun 1955'teki Anneler gününde «Anneler annesi» seçildi. (M)

NENET'LER muhtar millî çevresi, S.S.C.B.'de idare bölümü, Peçora havzasının kuzeyi ile Kanin yarımadasını içine alır; 176 700 km²; 37 000 nüf. İdare merkezi, *Naryan Mar.* Bu arazi ren geyiği besleyen birkaç göçebe kabilenin (Nenet'ler veya Samoyed'ler) yaşadığı bir tundralar kuşağında uzanır. Tabiî gazlar. (L)

NENG i. (fars. k.). *Esk.* Şeref, şöhret, ün: *Ey pay-bend-i dam-geh-i kayd-ı nam u neng / Ta key hevayı meşgale-i dehr-i bî-direng* (Baki). || Ar, utanma. || Utanç verici şey veya davranış, ayıp. || Çarpışma, kavga, tartışma. || *Neng ü namus,* şeref ve izzetinefis. || *Bî-neng,* namussuz, utanmaz. || *Nam ü neng,* ad ve şöhret. || *Perde-i neng,* utanma perdesi. (M)

NENGNAME blş. i. (fars. *neng* ve *-name*'den *neng-name*). Ed. *Esk.* Bir savaşın yazılı hikâyesi. || Hiciv olarak ve alaycı bir şekilde yazılmış nesir veya nazım. (M)

NENGO i. (japonca k.). Japon çağlarının cinsil adı.

— ANSİKL. Zaman, 645'te, her birinin belirli adı olan değişik sürelerdeki dönemlere ayrıldı. Bu dönemlerin ilki, Taikua çağıydı; bu çağın adı Japonya'yı Çin'in kültür dönencesine sokan reform hareketinden gelir. Bir çağdan öbürüne geçiş, ya imparatorluk tahtındaki bir değişiklikle veya önemli bir tarihî olayla meydana gelirdi. Böylelikle Meyci çağı, imparatorluğun 1868'de yeniden kuruluşuyle başladı. 1926'da imparator Hiro Hito'nun tahta çıkışıyle başlayan günümüz nengo'su (Şova çağı) 1945'teki japon bozgunuyle değişmedi. (L)

NENGSAR i. (fars. *neng* ve *-sār*'dan *neng-sar*). Psikol. *Esk.* Ruh göçü. || Ruh göçü yoluyle daha aşağı bir duruma geçme. (M)

NENİA i. Salyangoz çeşidi. (Menialaların kavkısında son sarım, üst üste çakışık veya ayrık olur; kavkı ağzı ise dairemsidir. Bu yumuşakçalar Orta ve Güney Amerika'da yaşar. Avrupa'da fosil olarak Eyosenden beri bilinir. *Clausiliidae* familyasından.) [L]

NENE HATUN

NENNİ (Pietro), italyan siyaset adamı (Faenza 1891). *Avanti!* gazetesinin yazarı, sonra yöneticisi oldu, İtalya'nın savaşa girmesi için Mussolini ile birlikte çalıştı (1915). Fakat Sosyalist partiye girdiği için (1921), Fransa'ya göç etti (1926) ve orada İtalyan Sosyalist partisi genel sekreteri oldu. İspanya İç savaşı sırasında (1936) Garibaldi tugayının siyasî komiserliğini yaptı, Vichy'de Gestapo tarafından tutuklandı (1943). Sosyalist partinin genel sekreteri, başbakan yardımcısı (1945) ve dışişleri bakanı (1946) oldu, barış antlaşmasını protesto etti (ocak 1947). Komünistlere yanaştıktan ve 1951 barış taraftarları kongresine başkanlık ettikten sonra, bir halk cephesinin kurulmasını öngören (1957) Vecchietti'ye karşı, sosyalistlerle, hıristiyan-demokratların sol kanadını birleştirme fikrini ileri sürdü. 1963'te İtalyan Sosyalist partisi genel sekreterliği görevini bıraktı ve Aldo Moro kabinesinde başbakan yardımcısı oldu, sonra kurulan iki hükûmette de yerini muhafaza etti. Nenni'nin siyasî hayatındaki öbür önemli olay da 30 ekim 1966'da sosyalistleri birleştirmesidir. O tarihte İtalyan Sosyalist partisi ile İtalyan Demokratik Sosyalist partisi Birleşik Sosyalist partisi haline geldi ve Nenni, bu yeni kuruluşun başkanı seçildi.

1968 Genel seçimlerinden sonra Sosyalist partinin koalisyondan çekilmesi üzerine, yeni kurulan hükûmette görev almadı. 1968 Sonunda toplanan Sosyalist parti kongresinde savunduğu yeni bir merkez-sol koalisyonu düşüncesi benimsendi; 12 aralık 1968'de kurulan yeni koalisyon kabinesinde dışişleri bakanı oldu. 1969 Temmuzunda, Sosyalist parti içindeki görüş ayrılıklarına çözüm getiren teklifi Merkez komitesince reddedilince, Birleşik Sosyalist partisi başkanlığından istifa etti. Partideki huzursuzluk üzerine hükûmet de çekildi ve Nenni yeni kabinede görev almadı. 25 Aralık 1970'te cumhurbaşkanı Saragat tarafından, Nenni'ye «sosyal alandaki üstün değerleri» sebebiyle hayat boyunca senatör tayin edildi. (M)

Pietro NENNİ

NENNİUS, galyalı tarihçi, *Historia Britonum*'u (Britanya Tarihi) derledi (826'ya doğr.) Bu eser V.-VIII. yy.lar arasındaki İngiliz Keltlerinin tarihi konusunda en esaslı kaynaktır. (L)

NÉNOT (Paul), fransız mimarı (Paris 1853-ay.y. 1934). 1885'te giriştiği Yeni Sorbonne'un yapımını 1901'de bitirdi. Ayrıca Mon-

Paul NÉNOT
Cenevre'de
Milletler Cemiyeti sarayı
(1936)

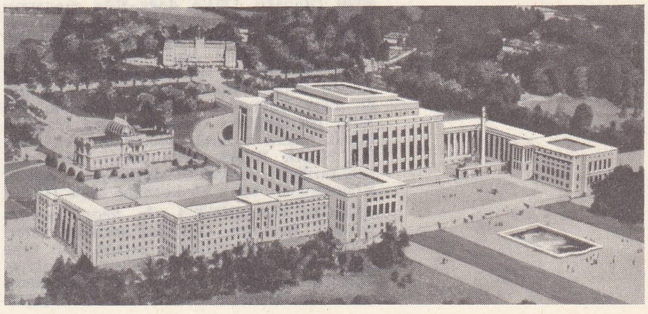

tevideo'da hükûmet konağını ve Cenevre'de Julien Flegenheimer ile birlikte Milletler Cemiyeti sarayını yaptı. (M)

NEO—, yun. yeni, genç anlamında *neos'*tan gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NEO i. (*nitrat, etilen* ve *oksit* kelimelerinin baş harflerinden). Piroteknik. Bazı dumansız barut türlerinin yapımında kullanılan etilenglikol dinitrat. (L)

NEOARSFENAMİN i. (fr. *néoarsphénamine*). Eczc. Sodyum formaldehit-sülfoksilat'ın arsenobenzol ile bileşiminden meydana gelen cismin yaygın adı.

— ANSİKL. *Neoarsfenamin*, üç değerli arsenik türevlerinden arsenikli bir bileşiktir; frengi tedavisinde hâlâ kullanılır. Spirillere karşı zehir etkisi gösterdiğinden, Vincent anjininde ağız ilâcı olarak verilir. (L)

NEOBALAENA i. Küçük boylu balina. (Bunun bir türü olan cüce balina [*Neobalaena marginata*] Güney Pasifik'te yaşar.) [L]

NEOBİSİUM i. Yosunlar ve bitki kırıntıları arasında yaşayan yalancı akrep. (L)

NEODAMODES i. (yun. k.). Esk. Yun. Isparta'da askere alınmak üzere azat edilen heilos'lara verilen ad. (Askerî ihtiyaçlar yüzünden neodamodes'lerin sayısı oldukça artmıştı. Bunlar yurttaşlık haklarından en az faydalanan kimselerdi ve *hypomeiones'*lerden [«aşağılar»] sonra gelirlerdi.) [L]

NEODİM i. (fr. *néodyme*). Kim. Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Neodim*, atom numarası 60, atom ağırlığı Nd=144,27 olan kimyasal elementtir. 1885'te Auer von Welsbach, neodim'i praseodim ile aynı zamanda keşfetti ve didim'in bu iki elementten meydana geldiğini ispatladı. Neodim, yoğunluğu 7 olan, 900°C'ta ergiyen beyaz bir katıdır. Mor veya kırmızı renkte tuzlar verir. (L)

NEOFİT BOZVELİ, bulgar keşişi, edebiyatçısı ve pedagoğu (Kotel 1785'e doğr. - Aynaroz 1848). Ziştovi'de (bugün Sviştov) papazlık ve öğretmenlik yaptı (1814-1836). Vaskidoviç ile birlikte bulgar edebiyatının ilk eserlerinden sayılan *Slavenobolgorskoe Detovodstvo za Malkite Detsa'*yı (Küçükler için İslav-Bulgar Çocuk Kitabı) [6 kitap, 1835] yazdı. Ülkesini karış karış gezen Neofit Bozveli rum papazlarına karşı mücadele etti, okullarda ve kiliselerde rumca yerine bulgarca eğitim yapılması için çalıştı. 1839'da İstanbul'a geldi ve bulgar tacir ve esnafını Rum kilisesine karşı ayaklanmağa çağırdı. Ayrıca İstanbul'da bir Bulgar kilisesi ile bu kiliseye bağlı Bulgar belediyesinin kurulması için çaba harcadı. Bu faaliyeti yüzünden 1841'de Rum kilisesi tarafından İstanbul'dan kovuldu ve Aynaroz dağına sürüldü. 1844'te tekrar İstanbul'a geldi ve İlarion Makariopolski ile birlikte Rum kilisesine karşı girişilen mücadelenin başına geçti. 1845'te İstanbul'daki Bulgarlar, her ikisine de Babıâli'de ve İstanbul patrikhanesinde bulgar halkını temsil etme hakkını verdiler ve Türk hükûmetinden Bulgar kilisesi meselesinin çözümlenmesini istediler. Temmuz 1845'te Neofit Bozveli yeniden Aynaroz'a sürgün edildi ve orada öldü. Neofit Bozveli siyaset yazılarında (*Prosveşçeniy Evropeyts* [Avrupa'lıların Aydınlanması], 1802; *Plaç Bedniya Mati Bolgarii* [Fakir Anamız Bulgaristan'ın Gözyaşları], 1846) Bulgarları Rum kilisesine karşı savaşmağa çağırdı. (M)

NEOFİT RİLSKİ, bulgar keşişi ve pedagoğu (Bansko 1793'e doğr.-Rila manastırı 1881). 1835'te Kragujevac'ta (Sırbistan) yayımlanan ilk modern bulgarca dilbilgisi kitabını yazdı; Yeni Ahit'i bulgarcaya çevirdi, bu tercüme 1840'ta, İzmir'de, İngiliz Kutsal Kitap derneği tarafından yayımlandı. Eser Bulgarlar arasında, İstanbul'daki Rum patrikliğinin yasaklamasına rağmen büyük başarı kazandı. Güçlü bir zekâsı olan Neofit Rilski, uzun hayatı süresince, çek tarihçisi Jireçek'in deyimiyle, «Bulgar Rönesansının canlı bir kroniği» oldu. (L)

NEOGLÜKOGENEZ i. (fr. *néoglucogenèse'*den). Biyokim. Glikojen şeklinde yeteri kadar glüsit bulunmadığı zaman lipit veya protitlerden organizmanın glüsit sentezleyebilmesini sağlayan mekanizma. (Neoglükogenez hormonların denetimi altında [lipitler için hipofiz, protitler için böbreküstü bezi hormonları] karaciğerde gerçekleşir.) [L]

NEOGLÜKOZ i. (fr. *néoglucose*). Glükoz'un kandaki özümlenebilir özel çeşidi. (Şeker hastasında kan şekeri [kan glükozu], özümlenemeyen glükozu özümlenebilir neoglükoz'a dönüştürür.) [L]

NEOGRAFİZM i. (fr. *néographisme*). Yazı dilinin semantik açıdan bozulması (bu bozulma konuşma dilindeki neolojizmlere benzer). [Neografizmler, daima bir neolojizmin fonetik çevirisi değildir; neografizmler, daha çok, harflerin sistemli olarak unutulması veya birinin yerine bir başkasının getirilmesidir. Bu bozukluğa özellikle şizofrenide ve bunaklıkta rastlanır.] [L]

NEOGYNE i. Himalayalar'da yetişen salepgillerden bir bitkinin cins adı (*Neogyne Gardneriana*). Eski adıyle (*coelogyne*) süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

NEOJEN i. ve sıf. (fr. *néogène*). Üçüncü zamanın iki büyük sisteminden en yenisine denir.

— ANSİKL. *Neojen*, Namülitik ile Pleyistosen arasında yer alır. —25 ile —1 milyon yıl arasında uzanır. Alt kısmında miyosen, üst kısmında ise pliyosen bölümleri vardır. (L)

NEOKAİSAREİA. Bk. NİKSAR.

NEOKLASİK i. (fr. *néo-classique*). Bk. YENİ - KLASİK.

NEOKOMİYEN sıf. ve i. (fr. *néocomien*). Jeol. Tebeşir sisteminin en alt katına veya kat grubuna denir. (L)

NEOKORİA i. Esk. Yun. Neokros'un işi, görevi, unvanı. (L)

NEOKOROS sıf. ve i. Esk. Yun. Tapınak bekçisi veya bir naosun idare işlerini yönetmekle görevli rahip anlamına gelen ve kullanılmış bir kelime. || *Neokoros sitesi*, özellikle büyük özel bir tanrıya adanan site veya büyük âyin yeri: *Efes Artemis'in neokoros sitesi idi.*

— Kilise tar. Modern ortodoks kilisesinde âyin eşyası bakıcısı. (L)

NEOL i. (fr. *néol*). Paraaminosalisilik asidin tescil edilmiş adı; nitrosalisilik asidin hidrojenlenmesiyle elde edilir ve fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır. (L)

NEOLİTİK devir. Bk. CİLALITAŞ DEVRİ.

NEOLOJİZM i. (fr. *néologisme*). Leng. Türetme, bileşim, aktarma veya başka yollardan dile yeni sokulan kelime.

— ANSİKL. *Neolojizm* terimi, dilde meydana gelen bütün kelime yeniliklerine (genellikle yeni kelime veya deyimlere, bazen de mevcut kelime veya deyime yüklenen yeni bir anlama) uygulanır.

Bununla birlikte, yenileme kendi kendine oluşmuşsa ve bütünüyle yeni bir gerçeğe bağlıysa (yabancı bir kelime yabancı menşeli bir malı belirttiği veya yeni bir buluşu belirtmek için yeni bir kelime veya özel bir isim yapıldığı zaman), neolojizm söz konusu olamaz. Tersine, mevcut bir gerçeğe yeni bir kelime uygulandığı zaman yeni bir kelimenin ortaya çıktığı sanılır (yönetimde kullanılan kelime hazinesi «iktisadî bakımdan zayıf» gibi yeni kavramlara tekabül eden, fakat günlük dilin de tanımlama imkânını sahip olduğu gerçeklere uygulanan terimler benimserse, bu durum gerçekleşir).

Lûgat alanındaki yenilikler çeşitli toplumsal olayların ifadesidir. Bu alandaki yenilikler genellikle bir toplumun medeniyetinde meydana gelen yeniliklere cevap verme ihtiyacından doğar; meselâ, günümüzde yönetim ve toplumsal kurumlarla ilgili kelimelerin çoğaldığı görülür. Eskiden lûgat alanındaki yenilikler bir modanın belirtisiydi; meselâ, XIX. yy. sonu ile XX. yy. başında Türkçeye giren fransızca kelimeler yalnız fransız kültürünün osmanlı kültürüne yaptığı etkiyi değil, batı medeniyetine duyulan hayranlığı da belirtir. Bazen neolojizm, edebiyat dilini sistemli olarak zenginleştirme çabasının da sonucu olabilir.

Dil etkenleri de neolojizmler meydana getirebilir: meselâ, kullanımı veya telaffuzu güç bir kelime yerine kullanım ve telaffuz yönünden güçlük çıkarmayan kelimelerin benimsenmesi.

Neolojizmlerin biçim açısından çeşitli görünümleri vardır: aktarmalar veya dilin öz kaynaklarından yararlanılarak oluşturulan kelimeler. Aktarılan kelimeler genellikle uyarlanır: Fransızcadan aktarılan *redingot* gibi.

Kelimeyi bütünüyle yeniden yaratma ender görülen bir olaydır. Neolojizmler, bazı kelime hazinelerinde gelişen az çok olağanüstü oluşumları belirtebilir: meselâ, iş, ticaret, yayım alanında görülen ekstra, dubl, süper sıfatlarıyle tamlanan kelimeler: dubl konsantre, ekstra ekstra zeytinyağı, süper benzin, süper market v.b. (LM)

NEOMENİA veya **NUMENİA** i. (lat. k.). Yeni ayın ilk günü; eski Roma takviminde kavuşum ayının ilk günü. || Yeni ay.

— ANSİKL. Astron. Ay yılını esas alan eski yunan takvimcilerinde ayın ilk günü *neomenia* idi. Atina'da, bu günde, kamu işleri görülmez, Akropolis'te toplu olarak dua edilirdi; Hermes ve Hekate heykelleri yaprak ve çiçeklerle süslenirdi. Bu gün dolayısıyle özellikle *neomenia* kültüne bağlı lonca kuruluşları arasında birçok şölen verilirdi. Roma'da neomenia gününde, o ay içindeki kutlama günlerini duyurmak için, halk biraraya getirilirdi. Yahudilerde en önemli neomenia, yedinci ayın (saba ayı) ilk gününe rastlayanıydı; borazanlarla ilân edildiği için bu güne «Borazan bayramı» da denirdi. (L)

NEOMİMİ i. (fr. *néomimie'*den). Psikopatol. Hastanın kendisi için sembolik bir anlam taşıyan, ama karşısındaki için esrarengiz nitelik gösteren jestlerle ifade edilen şeylerin tümü. (L)

NEOMİSİN i. (fr. *néomycine*). Eczc. *Actinomyces fradiae* mantarının metabolizma ürünlerinden çıkarılan bir antibiyotik.

— ANSİKL. Ağız yoluyle alınan *neomisin*, zehirlenmeden ileri gelen ishallerde etkilidir. Fakat daha çok lokal olarak kullanılır (göz, kulak-burun-boğaz ve özellikle deri hastalıkları). [L]

NEOMORPHUS i. Madenî parıltılı siyah ve kahverengi tüylü kuş, kuyruğu uzun ve geniş, başı tepeliklidir. (Neomorphuslar, Tropikal Amerika'da yerde yaşayan guguk kuşlarıdır.) [L]

NEOMYLODON i. Mylodon'a yakın, dişsiz memeli hayvan. (İskeleti ve derisi bozulmamış halde Patagonya'daki bir mağarada bulunmuştur.) [GLOSSOTHERİUM da denir.] (L)

NEON i. («yeni» anlamında yun. k.). Asal gazlar sınıfından element.

— Elektron. *Neon lambası*, düşük basınçlı neon gazı doldurulmuş, iki elektrotlu lamba veya tüp; bu elektrotlara, «amorsaj gerilimi» denilen belli bir gerilim uygulandığı zaman, neon gazı ışık vermeğe başlar.

— ANSİKL. Kim. Atom numarası 10, atom ağırlığı Ne=20,18 olan *neon* 1898'de Ramsay ve Travers tarafından, öbür asal gazlarla aynı zamanda keşfedildi. Neon, tek atomlu, 0,7 yoğunluğunda, —246°C'ta kaynamadığı için çok güç sıvılaşan bir gazdır. Düşük basınç altında bir tüpe doldurulduğu ve içinden elektrik akımı geçirildiği zaman, portakal kırmızısı renginde güzel bir ışık yanar; neon'un bu özelliğinden, şehir aydınlatmasında ve reklâmcılıkta çok yararlanılır. Atmosfer gazlarında neon, 70 000 litre havada 1 litre oranında bulunur. Havanın soğutulmasıyle sıvılaşan öbür atmosfer gazlarından, helyum ve neon karışımı kolayca ayrılabilir. Daha sonra bu iki gaz da, etkinleştirilmiş kömür içinde ayrımsal bir soğurma ile birbirinden ayrılır. (L)

NEON i. Yosunların ve kuru yaprakların altında yaşayan küçük örümcek; ön tarafı siyah benekli kızıl sarı ve külrenginde, karın kısmı dalgalı çizgilidir. (*Salticidae* familyasından.) [L]

NEOPHOCAENA i. Sırt yüzgeci bulunmayan, siyah renkli küçük domuzbalığı; Hint okyanusunda ve Japonya kıyılarında yaşar. (İlmî adı *Neophocaena phocaenoides*.) [L]

NEOPHRON i. Leş akbabasının ilmî cins adı. (L)

NEOPHRON Sikyon'lu, M.Ö. V. yy.da yaşamış trajedi şairi. *Medea* adlı trajedisinden kalan 3 değerli parça, Euripides tara-

fından taklit edildi. (L)

NEOPLAGİAULAX i. Keselilerden memeli fosil hayvan; Reims dolaylarında eyosen tabakasında bulunmuştur. İkinci zamanda yaşamış *plagiaulax*'a benzer. (*Plagiaulacidae* familyasından.) [L]

NEOPLASTİ i. (fr. *néoplastie*). Cerr. Harap olmuş dokuların otoplasti ile tamiri. (L)

NEOPLATONİZM i. (fr. *néo-platonisme*). Bk. YENİ-EFLATUNCULUK.

NEOPLAZ i. (fr. *néoplase*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve magnezyum sülfat. *Eşanl.* BOTRİYOJEN. (L)

NEOPLAZİ i. (fr. *néoplasie*). Biyol. ve Patol. Yeni bir dokunun oluşumu.

— ANSİKL. *Neoplazi* terimi, tabiatı ne olursa olsun her çeşit yeni doku oluşumuna uygulanabilir; bir madde kaybının nedbeleşme yoluyle onarılması bir neoplazidir. Bu terim özellikle «tehlikesiz» veya «habis» anlamında kullanılır. (L)

NEOPLAZMA i. (fr. *néoplasme*'dan). Patol. Yeniden oluşan doku. || Daha genel anlamda, ur.

— ANSİKL. *Neoplazma*'lar bütün dokulardan (bağ, katılgan, yağ, mukoza, lenf, damar, kıkırdak, kemik, kas, sinir, epitel) görülür; yaşlandıkça daha sık rastlanır. Bk. KANSER, NEOPLAZİ. (L)

NEOPREN i. (tes. edil. ad). Asetilenden türeyen kloropren'in polimerleşmesiyle elde edilen sentetik kauçuk.

— ANSİKL. *Neopren,* sıcaklık etkisiyle şekil değiştiren bir maddedir: 65° C'a doğru yumuşar ve plastikleşir. Neopren, ebonitlerin bileşimine katılabilirse de, daha çok hidrokarbonlara ve yağlara karşı dayanıklı olduğu için aranılan bir kauçuktur. Kimya fabrikalarında bu madde, havaî elektrik kablolarının kaplanmasında ve boruların yapımında kullanılır. Ayrıca, su geçirmez hale getirilecek kumaşlar da lateks halindeki neoprenle sıvanır. (L)

NEOPTOEMOS, Büyük İskender'in generali (öl. M.Ö. 321). Gazze hücumunda yararlık gösterdi. 323'te Perdikkas'tan Doğu Anadolu'da asayişi sağlamak emrini aldı ve orada kişisel bir yurt kurmağa çalıştı, fakat Krateros'un tarafına geçtikten sonra Eumenes kendisini yenilgiye uğrattı (321) ve düelloda öldürdü. (L)

NEOPTOLEMOS Akhilleus'un oğlu. Bk. PYRRHOS. (L)

NEOPTOLEMOS I, Epir kralı (M.Ö. 373-öl. 357'ye doğr.). Alketas I'in oğlu ve Olympias'ın (Büyük İskender'in anası) babası. (L)

NEOPTOLEMOS II, Epir kralı (öl. M.Ö. 295). Büyük İskender'in torunu. Annesi Olympias'ın vasiliği altında hüküm sürdü (M.Ö. 336'ya doğr. - 317). Sonra Pyrros ile birlikte tahtta kaldı ve onun tarafından zehirlendi. (L)

NEOREALİZM i. (fr. *néo-réalisme*). Bk. YENİ-GERÇEKÇİLİK.

NEOSHO, A.B.D.'nin ortasında akarsu, Arkansas'ın kolu (sol kıyı); 650 km. Kansas ve Oklahoma'yı sular. (L)

NEOSİNEFRİN i. (fr. *néosynéphrine*). Eczc. *m*-hidroksifenil-metil-amino-etanol'ün kısa adı; adrenalin'e benzer bir bileşiktir. Göz hekimliğinde, gözbebeğini büyütücü olarak, kulak-boğaz-burun hekimliğinde mevzî damar büzücü olarak ve kalp hekimliğinde, kalp damarlarını kuvvetlendirici olarak kullanılır. (L)

NEOSİT i. (fr. *néocyte*). Dokubil. Yeni oluşmuş hücre. (L)

NEOSİTEMİ i. (fr. *néocytémie*). Patol. Dolaşan kanda normal olarak görülmeyen anormal hücrelerin (çekirdekli alyuvarlar, genç hücre şekilleri) bulunması. (L)

NEOSİYANİT i. (fr. *néocyanite*). Miner. Tabiî bakır, sodyum ve potasyum silikat. *Eşanl.* LİTİDİYONİT. (L)

NEOSTİGMİN i. (fr. *néostigmine*). Eczc. Hidroksifenil-trimetil amonyum'un dimetilkarbamik esterinin kısa adı. (Neostigmin, eserin'e benzeyen sentetik bir alkaloittir; bağırsağın sığamsal hareketlerini uyarır.) [L]

NEOSTOMİ i. (fr. *néostomie*). Vücuttaki tabiî bir kanalın, cerrahî müdahaleye başvurularak asıl bağlanacağı organla veya yakındaki bir organla ağışlaştırılması. (L)

NEOTANTALİT i. (fr. *néotantalite*). Miner. Tabiî manganez ve demir niyobotantalat; piroklor çeşididir. (L)

NEOTEN i. (fr. *néotène*). Biyol. Neoteni olayı sonucunda ortaya çıkan tür: *Bolk'a göre insan bir şempanze neotenidir.* (L)

NEOTENİ i. (fr. *néoténie*). Bir canlıda bedenî gelişmenin, o canlının cinsî olgunluk haline, yakın türlerin veya kendi atalarının bedenî gelişmesine göre geç ve eksik kalması.

— ANSİKL. *Neoteni*'nin birinci sonucu, bir türün, kurtçuk görünüşündeki bireylerden, yani «yavrular»dan oluşmasıdır. Bu oluşum ancak çiftleşme organları yeteri kadar gelişmediği için partenogenezi (döllenmesiz üreme) zorunlu kılan durumlarda «pedogenez» adını alır. Soyoluş açısından neoteni, bir türden, yepyeni grupların kaynağı olmağa elverişli ve aslından az farklı şekillerin ortaya çıkmasını sağlar. Pantopoda grubu gigantostraca'dan, kılıçeneliler kolsuayaklılardan, böcekler çokayaklılardan, kordalılar derisidikenlilerden, insanoğlu şempanze dölütüne çok benzeyen soyu tükenmiş bir maymun soyundan bu şekilde türemiştir (Bolk). Fakat bütün bunlar var-

NEPAL
Katmandu vâdisi

NEPAL
Himalayalarında bir köy

NEPAL
Katmandu yakınında ırmak

Foto. Encyclopedia Britannica

sayımdan ibarettir. Ama *ihtiyarî neoteni*, neoteniden tesadüfen kurtularak yetişkin şekle ulaşan bireylerin durumuyle (msl. ambilostoma haline gelen aksolotl) anlaşılabilir. Kurbağalarda iribaşın iyot ve tiroit özütünün etkisiyle yetişkin şekil alması, neoteniyi tiroit yetmezliğinin bir belirtisi olarak yorumlamak imkânı vermektedir. Neoteni büyümedeki duraklamayı geciktirerek çok uzun ömürlü dev şekillerin üremesine de yol açabilir. (L)

NEPAL

kral Mahendra ve kraliçe Ratra

Koirala

NEOTENİK sıf. (fr. *néoténique*). Neoteniye ilişkin. (L)

NEOTENİN i. (fr. *néoténine*). *Eşanl.* GENÇLİK *hormonu.*

NEOTHAUMA i. Paludina'ya benzeyen önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkı ağzının dibinde kısa bir kanal bulunur ve yalnız Tanganyika gölünde yaşar. *Viviparidae* familyasından.) [L]

NEOTİNEA i. Salepgillerden bitki; yaprakları uzun ve çoğu zaman kırmızı benekli, çiçekleri küçük, pembemsi beyaz ve vanilya kokuludur; Akdeniz bölgesinde çalılıklarda yetişir. (L)

NEOTOKİT i. (fr. *néotokite*). Miner. Rodonit'in ayrışmasıyle meydana gelen inorganik madde. (L)

NEOTOMA i. Amerika'da yaşayan sıçan; yerin veya ağaçların üstünde yuva yapar; içine yedek besin biriktirir. (Neotominae oymağının örnek tipi.) [L]

NEOTREMATA çoğl. i. Zool. Eklemsiz kolsuayaklılar takımı; genellikle Birinci zamanda fosil olan, fakat bugün de bazı cinsleri (*crania, discina*) bulunan, üst kabuğu konik biçimdeki hayvanları kapsar. (L)

NEOTTİA i. Genellikle gürgen ormanlarında yetişen, kızıl yapraklı klorofilsiz orkide. (Humustan yararlanarak çürükçül beslenir; kökleri kuş yuvasını andırır şekilde birbirine girmiş durumdadır; kök uçlarında ortakyaşar mantarlar bulunur. İlmî adı *Neottia nidusavis.*) [L]

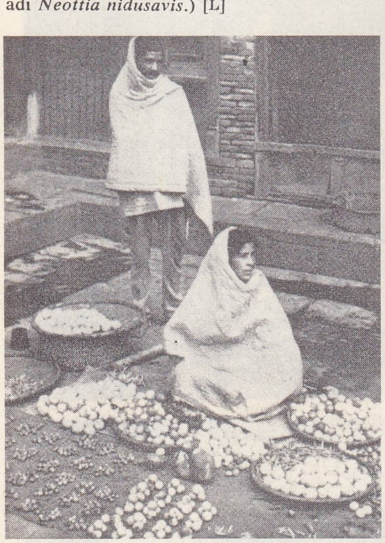

Katmandu'da bir sokakta meyve satıcıları

bir baraj inşaatı

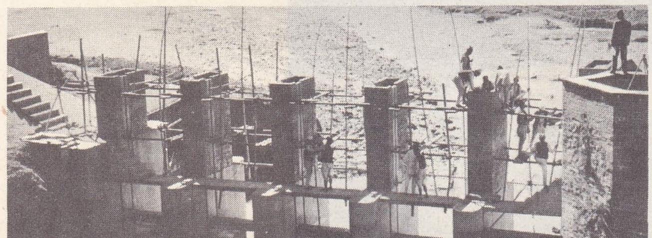

Mahendra Bir Bikram Şah ve karısı, Nepal kral ve kraliçesi. 1956'da

NEPAL

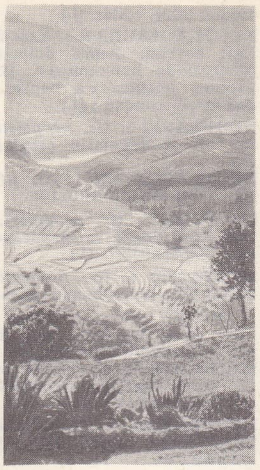

Katmandu vâdisi

NEOUVİELLE veya **NEOUVİEL**, Fransız Pireneleri'nde (Hautes-Pyrénées idare bölgesi) doruk. Pau sel suyunun Neste d'Aure'un kolları arasında; 3 092 m. Yüzölçümü 22 km² olan Neouvielle'in tabiî haznesi, bölge favna ve florasının muhafazasına imkân verir. (L)

NEOVİTALİZM i. (fr. *néo-vitalisme*). Bk. YENİ-VİTALİZM.

N.E.P. (rusça *Novaya Ekonomiçeşkaya Politika*'nın [yeni iktisadî siyaset, 1921-1928] kısaltması), iç savaştan ve Kronştadt denizcilerinin ayaklanmasından (1921) sonra Lenin tarafından başlatılan iktisadî siyaset. N.E.P., kapitalizme kısmî ve geçici bir dönüşü öngörüyordu. Bu dönüş, 1921-1922 kuraklığının sebep olduğu kıtlık, düşük fiyatla yapılan kamulaştırmalar, cebrî çalışma ve özellikle bütün toprak ürünlerinin devlet malı sayılması yüzünden kaçınılmaz bir hal almıştı. Mujik*ler çalışmayı durdurmuşlar, kulak*lar da ürünlerini teslim etmekten vaz geçmişlerdi. Savaş komünizminden ve yüklediği ağır görevlerden vaz geçen, ayrıca özel çıkarın iktisadî gelişmeyi teşvikteki rolünü göz önünde bulunduran Lenin, ürünlere elkoymaktan vaz geçerek yerine bir besin vergisi uyguladı; iç ticareti ve ürün (özellikle tahıl) alışverişini serbest bıraktı; miras hakkını yeniden tanıdı. Aynı zamanda para sağlamlaştırıldı; sanayi geleneksel ticaretin kurallarına göre yeniden düzenlendi (satış fiyatlarının baskısı, ücretlerin kademeleştirilmesi, kapitalist tipte teşkilât). N.E.P., *nepmen* denilen yeni bir burjuvazinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Ama bu, sosyalizmin bir yana bırakılması anlamına gelir gibiydi. Bunun üzerine, Troçki tarafından yönetilen sol komünistler şiddetli bir muhalefete giriştiler. Gerçekte yeni siyaset sayesinde S.S.C.B. 1928 yılında, Çarlık Rusyası üretim düzeyine ulaştı. Ama köylüler öz tüketimlerini artırdıklarından pazara sunulan ürünün yüzdesi azalmıştı. Bunun üzerine Stalin N.E.P.'den anîden caymanın ve sosyalist bir rejime dönmenin mümkün olduğunu düşündü (5 yıllık planlar, kolektifleştirme). Köylüler Stalin'in bu siyasetine karşı durdular, hayvanlarını öldürdüler ve ekinlerini devlete teslim etmektense yakmayı tercih ettiler. Komünist partisi, Stalin'in 27 aralık 1929 tarihli açıklamasından sonra «kulak»ları (zengin köylüler) bertaraf etmekle işe başladı (kulaklara baskı yapılması, kazak köylerinin Sibirya'ya taşınması, rejimi sabote edenlere karşı açılan davalar v.b. [1929-1930 kışı]). Böylece N.E.P. devri kesin olarak kapanmış oldu. (L)

NEPAL, Asya'da devlet, Himalaya'da, Tibet ile Hindistan arasında, 140 000 km²; 10 500 000 nüf. Başkenti, *Katmandu* (122 500 nüf.).

● *Coğrafya*. Batıdan doğuya doğru uzanan bir dikdörtgen şeklindeki Nepal, Himalaya'nın güney kısmındaki bütün tabiî bölgeleri içine alır. Kuzeyinde Himalaya sıradağlarının en büyük zirveleri (Dhaulagiri, Everest, Kang-Çin-Çunga yükselir. Merkezde daha az yüksek dağların (3 000-1 200 m) bölmeler ayırdığı havzalar, ülkenin hayatî bölgesidir: başlıca şehirler (Katmandu ile ülkenin eski başkentleri Patan ve Bhatgaon) bu kısımdadır. Nepal güneyde Mahabbarat, Leh ve Sivalik dağlarıyle ve iklimi sağlığa zararlı dağeteği bölgesi *terai* ile Hindistan'dan ayrılır; terai, kaplan, fil ve gergedanların dolaştığı cengellerle örtülüdür. Yüksek dağdan çıkan sel suları derin boğazlarla sıradağları aşar ve ovada birleşerek şiddetli taşkınlara. yol açan ırmaklar meydana getirir. En geniş vâdilerde ve havzalarda, ılıman iklim ve tropikal iklim meyve ağaçlarının birarada yetiştiği bahçeler arasında pirinç ve arpa tarımı yapılır. Dokuma sanayii ve tahta işçiliğinin büyük kısmı henüz el sanatları halindedir. Birkaç kömür, bakır, grafit ve mika yatakları dışında, maden yataklarının büyük kısmı henüz işletilmemektedir.

Nepal halkını, müslüman akınları sonucunda Hindistan'dan kaçan ve XVIII. yy. da Nepal'de birliği sağlayan racputana asıllı Gurka'larla Güney Hindistan'dan gelen Bhutia'lar ve Nevarlar meydana getirir. Halkın çoğu buddha ve özellikle bugün yayılmakta olan hindu dinindendir. Ülkedeki işçi bolluğu, Darceeling ve Sıkkım'a doğru bir göç dalgasına yol açmıştır. Gurka'lar öteden beri hint ordusunun en iyi askerleridir.

● *Tarih*. Nepal tarihinin ilk yılları hakkın-

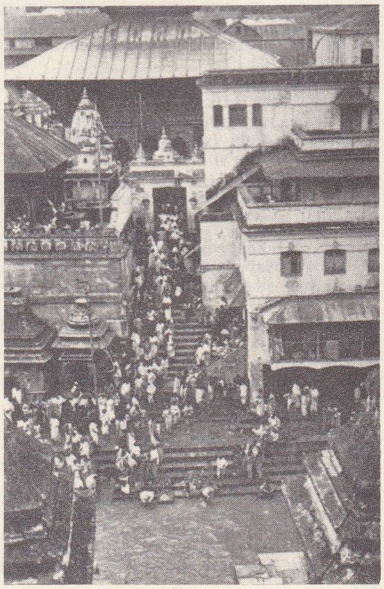

tapınakta nepalli hacılar

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica

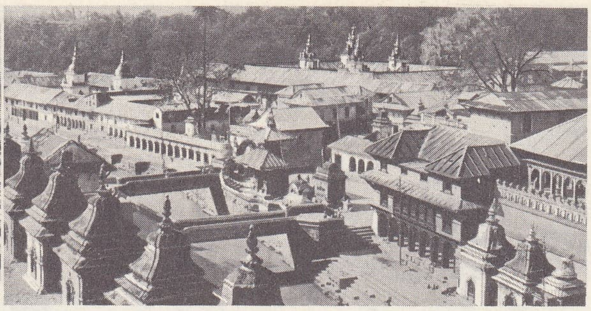

NEPAL solda, Katmandu'nun genel görünüşü; sağda, Katmandu doğusunda Pashupati mabetî

da başvurulabilecek *Vamsavali*'de XVIII. yy.a kadar nevar halkının hâkim olduğu bu ülke üstüne kesin bilgilerden çok mitoloji hikayeleri yer alır. Vamsavali'ye göre Satya, Treta ve Drapara Yugaları binlerce yıl sürmüştür.

Kali Yuga'nın başlangıcında, ülkeye adını verdiği sanılan Ne-Muni'nin kurduğu Gupta sülâlesi ülkeye yerleşti ve bu sülâleyi XIII. yy.a kadar birçok başka sülâle takip etti. Allahâbâd'daki bir yazıta göre içlerinden biri M.Ö. IV. yy.da Samudragupta'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Buddha'cılığın barınağı (Nevarlar hala buddha dinindendir) olan Nepal'i, 1324'te Simraun racası Harisınhadeva fethetti. Ayodhya sülâlesinin yerine Malla sülâlesi geçti. Cahyastithi-Malla (1386-1429), ülkede kanunlar ve kastlar sistemini kurdu. Yerine geçen Yakşa-Malla, krallığı birbirinden ayrı dört eyalete böldü: Banepa; Bhatgaon veya Bhaktapur; Kantipur veya Katmandu; Lalitapura veya Patan. XVIII. yy.da müslümanların kovduğu hindu Gurka'lar, Nepal'i güney ve batıdan fethe giriştiler ve Katmandu, racası Cayaprakasa'nın yardım istediği (1765) yüzbaşı Kinloch kumandasında ingilizlerin müdahalesine rağmen, 1768'de ülkeyi işgal ettiler, gurka racaşı Prithvi Narayana, ülkede yeni bir hanedan kurdu. Ölümünden sonra (1778), uzun veraset savaşlarıyle parçalanan Nepal, Tibet'e hücum etti (1790); ama çin imparatoru Kîn-Lung'un ordularına yenildi (1791) ve Çin'in metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı. Kısmen bu bağımlılıktan kurtulma isteğiyle Büyük Britanya ile ticaret antlaşmaları imzalayan Nepal (1719 ve 1792), ülkeye bir Britanya valisinin yerleşmesini (1801) bile kabul etti. Ama vali 1803'te kovuldu. Kısa bir savaştan sonra (1814-1815), Katmandu'ya yeni bir vali gönderildi (Segovlie antlaşması, 1815) ve Cuna Bahadur Rana zamanında (1846-1877) Büyük Britanya ile ilişkiler sıkılaştı. Bahadur Rana, hükümdarın elinden gerçek iktidarı aldı ve Londra (1850-1851) yolculuğundan sonra idarede reform yaptı; Tibet'e karşı başarıyle sonuçlanan bir savaş açtı (1854-1856) ve Sipahi isyanı sırasında (1857) ingilizleri askerî bakımdan destekledi: sipahilerin önderi Nana Sahip, Nepal'in Terai bölgesine sığındı (1857-1859). İki dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin sadık bir müttefiki olan Nepal, Hint hükûmeti emrine asker verdi ve sonunda tam bağımsızlığını İngiltere'ye onaylattı (dostluk antlaşması, 1923). Bununla beraber başbakanla (1846'dan beri Rana ailesinden seçilirlerdi) hükümdar arasındaki üstü örtülü muhalefet yüzünden içte durum karışıktı. Bağımsızlığını kazanan Hindistan, Nepal'de Hint Birliği kongresinin kolu olan «Kongre» partisini kurdurunca anlaşmazlık 1947'den sonra arttı. Başbakan, Nepal'in bağımsızlığı meselesi üstünde kraldan daha fazla titizlikle durunca, kral Tribhuvana, Delhi'ye sığındı (kasım 1950) ve oradan hazırladığı hükûmet darbesiyle Nepal'de meşrutî bir krallık kurarak (şubat 1951) Rana'ları iktidardan indirdi. Ölümünden sonra (mart 1955) tahta çıkan oğlu Mahendra Bir Bikram Şah, devletin Bandung konferansına katılmasını (mayıs 1955) ve Birleşmiş Milletler teşkilâtına alınmasını (aralık 1955) sağladı. İngiltere özellikle de Hindistan ile yakın ilişkilerini muhafaza etmesine rağmen Nepal, batı devletleri ile komünist devletler arasında tarafsızlığını korumağa çalıştı ve Çin ile her türlü çatışmadan kaçındı (Çin'in Tibet üstünde *de Jure* [hukukî] hâkimiyetinin tanınması, 1956; sınır antlaşmasının imzalanması, 5 ekim 1961).

NEPAL haritası

Nepal'in iki güçlü komşusu Çin ve Hindistan arasında yürüttüğü denge siyasetinin, içteki yankısı, kral Mahendra'nın komünistleri veya Hindistan etkisindeki Kongre Partisini engellemesi oldu. Kral, yeni bir hükûmet darbesiyle parlamento rejimine son verdi, Kongre partisi önderi başbakan Koirala'yı görevden alarak tutuklattı, siyasî partileri yasakladı ve Anayasayı kaldırdı (15 aralık 1960). Bütün yetkileri elinde toplayan kral, bazı büyük toprak sahiplerinin (Rana'lar) mülklerine el koydu ve 16 aralık 1962'de yeni bir anayasa çıkardı: bu anayasa mahallî meclisler (Panşayat) aracılığıyle sağlam temelli

NEPAL arması

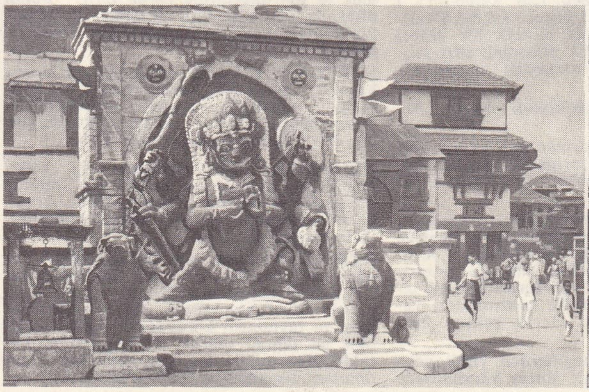
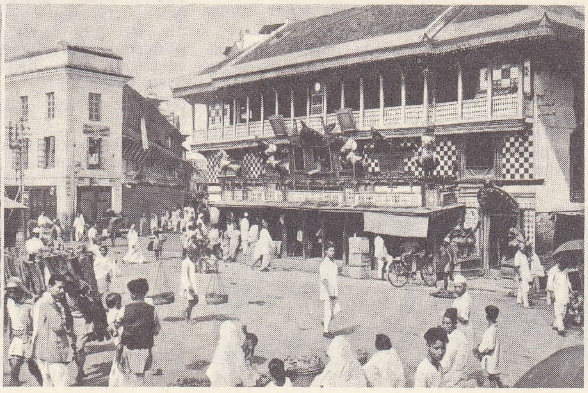

solda, Katmandu'da tanrı Bhaivai'nin heykeli
sağda, Katmandu'da bir sokak

Foto. Popper-Atlas-photo, Serraillier-Rapho (LAROUSSE)

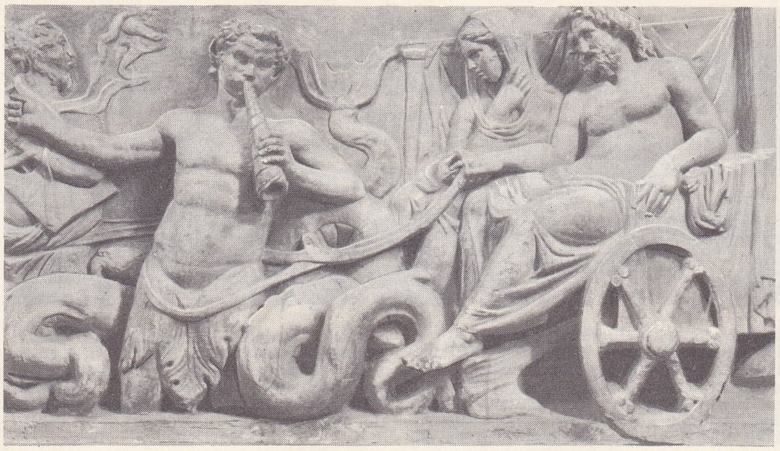

«Neptunus ile Amphitrite'nin Düğünü» alçak kabartması Münih

NEPTUNUS

Laterano müzesi, Roma

bir demokrasi kurma denemesiydi. En üstteki Millî Panşayat'a (125 üye) hükümdarın tayin ettiği yardımcı bir Devlet konseyi (69 üyeli) olan *Raj Sabha* yardımcı olurdu; 1961-1965 arası Tulsi Giri'nin, sonra da Surya Bahadur Thapa'nın başkanlık ettiği hükûmet, krala ve Millî Panşayat'a karşı sorumluydu. Kuzeyde Kampa kabilelerinin ve Hindistan taraflısı unsurların zaman zaman yarattıkları karışıklıkların (1962-1963) yanı sıra, 1966'da toprakların ancak yüzde 3'üne uygulanan tarım reformunun yetersizliğinden dolayı köylü kitleleri de durumdan hoşnut değildi.

Öte yandan ağustos 1963'te ilân edilen ve dokunulmazlığı kanun dışı sayan, çok eşliliği ve çocuk evlenmelerini yasaklayan, kastlar arası evlenme yasağını kaldıran «Mahendra yasası», geleneklere bağlı unsurların muhalefetiyle karşılaştı. Bununla beraber yüzde 75'i yabancı ülkeler tarafından (Hindistan, Çin, S.S.C.B., Büyük Britanya, A.B.D., Batı Almanya) finanse edilen kalkınma planı (1962-1965) ve 1965'te Hindistan ve Çin'in artan yardımlarıyle girişilen beş yıllık plan, sanayileşmenin başlamasına (Kanal üzerinde Hintlilerin inşa ettikleri hidroelektrik barajı) ve özellikle ulaşım yollarının gelişmesine yol açtı. Çinliler Katmandu'yu Lhasa'ya bağlayan yolu 1967'de tamamladı. Güneyde ise, Hindistan, Büyük Britanya ve A.B.D. ülkeyi baştan başa aşan doğu-batı yolunu yaptılar. Nepal'in dış ticaretinin yüzde 90'ı, gümrük kontrolunu elinde tutan Hindistan ile yapılır. Pakistan'dan Çittagong limanı aracılığıyle taşıma kolaylıkları sağlayan (1963) ve Çin ile bir ticaret antlaşması imzalayan (2 mayıs 1966) Nepal, aralık 1966'da, Kalküta limanını serbestçe kullanma hakkını resmen istedi.

Nepal'in bu ticarî gelişmesinin yanı sıra komşu ülkelerle bir tarafsızlık siyaseti yürütüldü ve ilişkiler tabiî hale getirildi. Çin ile imzalanan ve Everest konusundaki anlaşmazlığa son veren sınır antlaşmasından (5 ekim 1961) başka, Nepal, topraklarında hint birlikleri bulunması (Çin-Nepal sınırında on sekiz noktada üslenen birlikler; Nepal arazisinde bir askerî misyon) ve Hindistan'ın gurka alayları için asker toplamasını yeniden söz konusu etti.

15 Mayıs 1968'de Kongre partisi, 1960'tan beri karşı olduğu kral Mahendra ile işbirliğini kabul ettiğini bildirdi; bunun üzerine sekiz yıldır tutuklu bulunan eski başbakan Koirala serbest bırakıldı (30 ekim). Haziran 1969'da, başbakan Bista, Hindistan'dan silâh ithali anlaşmasını feshetti ve bütün hint birliklerinin ülkeden çekilmesini istedi. Bista 13 nisan 1970'te istifa ettiyse de, bir yıl sonra yeniden göreve çağrıldı (14 nisan 1971).

● *Anayasa.* Şubat 1959 Anayasasıyle Nepal meşrutî bir krallık haline geldi: kral yürütme gücünü, kabinenin öğütlerini göz önüne alarak uygular. Kabineyi kralın parlamento'da çoğunlukta olan partiden seçtiği başbakan yönetir. Parlamento iki meclisten meydana geliyordu. Birinci meclisin üyeleri genel oy sistemiyle seçilir; ikinci meclisinkilerin bir kısmı seçimle iş başına gelir, bir kısmı da kral tarafından tayin edilirdi. 1962 Anayasasıyle kademeli meclisler sistemi kuruldu: en altta köy ve şehir meclisleri, sonra idare bölümü meclisleri, bölge meclisleri ve en üstte millî meclis.

● *Güzel Sanatlar.* Taş, tuğla ve tahtanın birarada kullanıldığı nepal mimarîsinde hint biçimleriyle (eğri çatı), çin biçimleri (kıvrık açılı çatı) birleştirilmiştir. Heykelcilik tibet heykelciliğine benzer: ikonografi, tantra tarzındadır. X. yy. başından itibaren palmiye üzerine yapılan elyazması resim okulu gelişmiştir: tibet tanka'larına benzeyen bayraklar bugün de yapılır. (L)

NEPALCE i. (*Nepal*'den *Nepal-ce*). Leng. Nepal'de konuşulan yeni-hindu ağzı. (Kendine has bir alfabesi ve özellikle tercümelerden meydana gelen oldukça zengin bir edebiyatı vardır.) [L]

NEPENTHES i. («acı dağıtan» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Üzüntü ve acıya karşı kullanılan sihirli içki. (Bu terim aynı zamanda Apollon'un takma adıydı. Plinius, Mısır'da yetişen bir bitkiye de bu adı verir.) [L]

NEPER i. (iskoçyalı matematikçi J. Napier'nin adından fr. *néper*). Metrol. P_1 ve P_2 gibi iki kuvvet arasındaki $\frac{P_1}{P_2}$ oranının neper yarım logaritmasıyle gösterilen ifade birimi: neper sayısı $= \frac{1}{2} \log \frac{P_1}{P_2}$. (Bel* ve askatı olan desibel de, iki kuvvet arasındaki oranı belirtmek için kullanılır: 1 bel = 1,151 neper ve 1 neper = 0,868 6 bel'dir. Bel gibi neper de mutlak bir değeri göstermez; hiç olmazsa uzlaşmalı sıfır karşılaştırma kotu belirlenmediği zaman bir oranı gösterir.) [L]

NEPER (John), **Merchiston** kontu. Bk. NAPİER.

Neper değnekleri, çarpmaların yerine toplamaları, bölmelerin yerine çıkarmaları koyarak aritmetik işlemleri kolaylaştıran âlet. (L)

NEPERMETRE i. (fr. *népermètre*'den). Elektroakust. Ses iletim seviyelerini ölçmeğe yarayan âlet. (*Eşanl.* HİPSOMETRE.) || *Kontrol nepermetresi,* telefon hattında bozucu etki yapmadan iletim eşdeğerini ölçerek telefon devrelerinin günlük kontrollarını yapan, verici veya alıcı olarak çalışan âlet. (L)

NEPETA i. Ballıbabagillerden yıllık veya çokyıllık, kokulu bitki; Kuzey yarımkürede ve Güney Afrika'da yetişen yüzden fazla türü bilinmektedir. (Başlıca türü *Nepeta cataria.*) [L]

NEPHALİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Cehennem veya kır tanrıları için, saf su veya su ile bal dökme âyini. (L)

NEPHİLA i. Dünyanın sıcak bölgelerinde yaşayan örümcek. (*Argiopidae* familyasından).

— ANSİKL. *Nephila*'lar sarı, kırmızı ve siyah renkli böceklerdir. Dişisi büyük, erkeği nispeten küçüktür. Bazı türlerinden (msl. Louisiana'da *Nephila clavipes,* Madagaskar'da *N. Madagascariensis* ve Çin'de Yunnan'da *N. clavata*'dan) ipek elde etme denemeleri yapılmıştır. (L)

NEPHROLEPİS i. Eğrelti cinsinden bitki. (Polypodiaceae familyasından. Tropikal bölgelerde on kadar türü bilinir; bunlardan dördü [*Nephrolepis cordifolia, N. biserrata, N. acuminata* ve özellikle *N. exaltata*] bahçelerde yetiştirilir; ayrıca hepsinin birçok çeşidi vardır. *N. exaltata*'nın anayurdu Amerika'dır; yetiştirilen başlıca çeşitleri ise *Bostoniensis, Harrissli, Piersonii* ve *elegantissima*'dır. Nephrolepisler ılık limonluklarda yetiştirilir, türler tohumla, çeşitler daldırmayla üretilir.) [L]

NEPHROPS i. Tatlısu yengecine çok benzeyen bir ıstakoz cinsi; Norveç kıyılarında ve Akdeniz'de yaşar. (*Nephropsidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEPHRURA i. Avustralya'da bulunan geko. (Kuyruğu küt, kuyruk ucu top şeklindedir.) [L]

NEPHTHYS i. Çokkıllılardan halkalı gezgin solucan; özellikle soğuk denizlerde yaygındır. (*Nephthydidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEPHTHYS, Diospolis Parva tanrıçası mısırlı NEBTHAT'ın yunanca yazılışı. Osiris mitolojisi, Nebthat'ı, kocasının Osiris ile mücadelesinde, kocasına karşı gelen Seth - Typhon'un karısı Nephthys olarak gösterir. İsis'in kızkardeşi ve Osiris'in karısı olarak da gösterilirdi. (L)

NEPİDAE çoğl. i. Heteroptera takımından gizli duyargalı böcekler familyası; *nepa, belostoma,* ranatra cinsleriyle bunlara yakın böcekleri kapsar. (L)

NEPOS (Cornelius). Bk. CORNELİUS NEPOS.

NEPOS (Flavius Julius) [Dalmaçya-öl. Salonae yakınları 480], Batı Roma imparatoru (474-475). Zenon tarafından seçildi, Glycerius'u sürdükten sonra Roma'da imparatorluğu kabul edildi. Vizigotlar'a Auvergne'i bırakarak, onlarla barış yaptı. Sonra, Pannonia'lı Orestes tarafından kovuldu, Salonae'ye kaçtı (475). [L]

NEPOTİANUS (Flavius Popilius), romalı gasıp (öl. 350), Constantinus'un yeğeni. Serüvencilerden kurulu bir çetenin başına geçti, Magnentius'u zorla ele geçirdikten sonra Roma'ya girdi ve kendisini imparator ilân ettirdi (3 haziran 350). Fakat kısa bir süre sonra öldürüldü (30 haziran). [L]

NEPRİ, Mısırlılarda buğday tanrısı. —Çoğu zaman ona benzetilen Osiris. (L)

NEPTİCULA i. Genellikle esmer renkli küçük güve; üzerinde çizgi ve nokta şeklinde benekler bulunur. (Tırtılı çeşitli bitkilerin yapraklarını oyar. Bazı türleri armut ve gül ağaçlarına zarar verir. Bütün dünyada pek çok türü bulunur. Pulkanatlılardan *nepticulidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NEPTUNEA i. Önden solungaçlı, karından-bacaklı yumuşakça; kavkısı mekik şeklinde sağlam, kapakçığı boynuzsu maddedendir; kuzey kutup buzulları dolaylarında yaygındır. (*Buccinidae* familyasından.) [L]

NEPTUNİA i. Baklagillerden otsu bitki; tropikal bölgelerde on kadar türü bilinir; bunlardan *Neptunia oleracea,* Doğu Asya'da sularda yetişir ve sebze olarak kullanılır. (Mimozagillerden.) [L]

NEPTUNUS. Rom. mit. Deniz tanrısı. Yunanlıların Poseidon'u ile bir tutulur. Önceleri akarsu tanrısı olan Neptunus, Poseidon ile bir tutulduktan sonra, deniz tanrısı, balıkçı ve tayfaların koruyucusu oldu. Genellikle su tanrısı olarak, 23 temmuzda, kuraklık döneminde onuruna şenlikler (*Neptunalia*) düzenlenirdi. Daha M. Ö. III. yy.

imparator Flavius Julius NEPOS'un altını Cabinet des Medailles, Paris

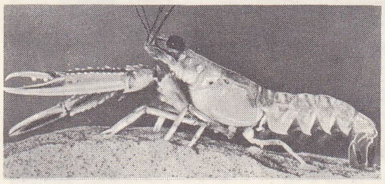

nephrops

Foto. Alinari-Giraudon. Giraudon. Wilson, B.N. (LAROUSSE)

da, Roma'da Palatina ile Aventino arasındaki vâdide ve Campus Martius'ta (M. S. 25) birer tapınağı vardı. *Salacia* ile *Venilia* onun paredros'uydu.

— İkonogr. Latinlerin Neptunus'u, elinde üç dişli yaba bulunan sakallı yunan tanrısı Poseidon'a benzer. Romalı heykeltıraşların eserleri arasında şunlar sayılabilir: Napoli, Roma (Pio Clementino, Vatikan, Laterano), Dresden, Madrid ve Paris'teki Neptunus heykelleri; Luna tapınağının (Floransa) Etrüsk alınlığı; Roma'daki M. S. 115 yılına ait Neptunus tapınağından kalan *Neptunus ile Amphitrite'nin Düğünü* adlı kabartma (Münih); pompeii freskleri; Louvre'da ve Pompeii'deki mozaikler. Neptunus tipini birçok heykeltıraş da işlemiştir: Glambologna (Bologna çeşmesi); Ammannati (Signoria alanındaki çeşme, Floansa); Sansovino (Dukalar sarayı, Venedik); Coysevox (Brest'teki, uzun zaman Dajot avlusunda kalmış olan heykel topluluğu); L. S. Adam (*Neptunus ve Amphitrite*, Versailles). Ayrıca, Neptunus'u ressamlar da tablolarına konu olarak aldılar: Poussin (*Neptunus'un Zaferi*, Philadelphia); Le Brun (Louvre, Apollon galerisi); Fr. Frank (Floransa); Van Diepenbeek (Dresden); Tiziano (*Neptunus ile Amphitrite*, Blenheim); Carraccio (Farnese galerisinin kubbesi, Roma); Gérard Seghers (Braunschweig); Mabuse (Berlin); Gerard De Laiesse (Viyana); Rubens (Berlin); Restout (Soubise sarayı, Paris); Veronese (*Neptunus ile Mars*, Venedik); N. - N. Coypel (*Amymone'yi Bir Satyros'un Elinden Kurtaran Neptunus*, Compiègne) ve Boucher (Grand Trianon); Janssens (Vergilius'un *Quos Ego* sahnesine dayanarak çizdiği, *Rüzgârları Tehdit Eden Neptunus*, Würzburg); Rubens (Dresden); Rottmayer (Salzburg); S. Rosa (Toulouse); Jordaens (*Neptunus ile Mineva'nın Kavgası*, Floransa) ve N. Hallé (Louvre). [L]

NEPTÜN, güneş sisteminden gezegen; Güneş'ten uzaklık sırasına göre temel gezegenlerin sekizincisidir, 1846'da Le Verrier tarafından keşfedilmiştir. Ψ sembolüyle gösterilir.

Uzak olduğu için, 8. kadirden bir yıldız kadar bile parlak olmayan Neptün, çıplak gözle görülemez. Kuvvetli gözlem âletleriyle, Neptün yüzeyinde, Jüpiter* ile Satürn*'dekilere çok benzeyen bazı tayf şeritleri gözlemlendi. Bu gezegenin iki uydusu vardır. 1846'da Starfield'de (Liverpool yakınında) W. Lassel tarafından keşfedilen birinci uydu *Triton*, doğru yönde dolanan gezegeninkine ters doğrultuda dairesel bir yörünge üzerinde hareket eder. Dönencel dolanım süresi, 5 gün 21 saat 1 dk 38 sn'dir. 1949'da G.P. Kuiper tarafından keşfedilen ikinci uydu *Nereis*'in yıldız kavuşum süresi iki yıla yakındır.

SAYISAL BİLGİLER

dolanım süresi...	yıldız* ve	164 yıl 280 gün	
	kavuşum*	367,49 gün	
yörünge elemanları	yarı büyük eksen	30,11 (Yer = 1)	
	eğim	1°46′	
	dış merkezlik	0,009	
Güneş'e uzaklık	en büyük	30,40	Y
	en küçük	29,80	e = 1
Yer'e uzaklık	en büyük	31,40	
	en küçük	28,80	r
ekvator çapı	Yer = 1	3,5	
	mutlak	44 650 km	
ortalama görünür çap		2″,1	
kütle	Güneş = 1	1/19514	
	Yer = 1	17,26	
yoğunluk	Yer = 1	0,40 (Yer: 5,52)	
	Su = 1	2,3	
dönme süresi		15 saat 48 dk.	

● *Neptün'ün keşfi*. Uranüs'ün hareketinde, o güne kadar açıklanamamış bazı tedirginlikleri inceleyen astronomlar, bu tedirginliklerin, henüz keşfedilmemiş bir gezegenin etkisinden ileri geldiğini düşünmeğe başladılar. 1845'te, bir ingiliz öğrencisi olan Adams* bu düşünceden hareket ederek matematiksel araştırmalar yaptı ve bilinmeyen gökcisminin konumunu belirleyen elemanları oldukça büyük bir yaklaşıklıkla hesapladı; fakat Adams'ın bu çalışmaları dikkate alınmadı. Aynı tarihlerde, Arago tarafından bu yola itilen Le Verrier, problemi çözmeğe girişti. 31 Ağustos 1846'da hesaplarının sonuçlarını Bilimler akademisine bildiren Le Verrier, gezegenin bulunması gereken konumu açıkladı: 18 eylülde, sonucu deneysel olarak doğrulaması için gönderdiği Galle, 23 eylülde Berlin rasathanesinde gezegeni 1°'den az bir farkla gözlemledi.

Yeni gezegene *Neptün* adı verildi. Sürekli gözlemler sonucu, gezegenin hesaplanarak bulunan elemanlarında, dolanım süresi, kütlesi ve Güneş'e olan uzaklığı azaltılarak bazı düzeltmeler yapılması gerektiği anlaşıldı. Neptün'ün keşfi, yalnız hesap gücünün mükemmel bir örneğini vermekle kalmadı, fransız astronomi bilgininin adını da unutulmazlar arasına kattı. (L)

NEPTÜNİT i. (fr. *neptunite*). Miner. Tabiî demir ve sodyum silikotitanat. (L)

NEPTÜNİZM i. (fr. *neptunisme*'den). Yeryuvarlağının dış kabuğunu meydana getiren bütün kayaların su etkisiyle oluştuğunu ileri süren varsayım. (Bu varsayım, yeryuvarlağı dış kabuğun oluşumunu ateşe bağlayan plütonizm'e karşı çıkar.) [L]

NEPTÜNYUM i. (Güneş sisteminde Uranüs'ten sonra gelen *Neptün* gezegeninin adından fr. *neptunium*). Periyotlar cetvelinde uranyumdan sonra gelen ve atom numarası 93° olan kimyasal element.

— ANSİKL. Kim. Atom ağırlığı Np = 239 olan *neptunyum*, 1940'ta, Kaliforniya üniversitesi profesörlerinden amerikalı McMillan ve Abelson tarafından keşfedildi. Uranyumun nötronlarla bombardımanından elde edilen bu radyoaktif element, 2, 3 günlük bir devirden sonra plütonyum 239'a dönüşür. Bu çeşitli dönüşümler, uranyum pilinde meydana gelir. Neptünyumun başka izotopları da bilinmektedir. (L)

NEPUİT i. (fr. *népouite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve nikel silikat. (L)

NER sıf. (fars. *ner*). *Esk.* Er, erkek. || *Engüşt-i ner*, baş parmak. || *Şir-i ner*, erkek aslan. (M)

NERA, İtalya'da ırmak, Umbria'da, Tiber'in kolu (sol kıyı); 116 km. Sibillini dağlarından çıkar, derin Narni boğazlarını aştıktan sonra Tiber vâdisinde son bulur. Bol ve hızlı akışlı sularından elektrik üretiminde yararlanılır (Cotilla santralı). [L]

NERAOİA i. Merostomata grubundan eklembacaklı fosil hayvan; gövdesi çok sayıda halkadan meydana gelir. (L)

NERATİUS PRİSCUS (Lucius), romalı hukukçu (M. S. I. - II. yy.). İmparator Trajanus ve Hadrianus'un gözüne girdi, 83 yıllarında konsül oldu. Proculus'cular okulunun başıydı. (L)

NERCİS i. (yun. *narkissos*'tan ar. *nercis*). *Esk.* Nergis. (M)

NERÇA, S.S.C.B.'de ırmak, Doğu Sibirya'da, Şilka'nın kolu (sol kıyı); 425 km. Yablonoviy dağlarında doğar ve Nerçinsk'te son bulur. (L)

NERÇİNSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da. Baykal gölünün doğusunda, Şilka kıyısında, Nerça'nın kavşağında; 11 600 nüf. Besin sanayii. Demirsiz maden ve altın işleyen fabikalar çevresinde *Nerçinskizavod* (*Nerçinsk fabrikası*) adlı yeni bir merkez kuruldu.

— Tar. Nerçinsk, 1654'e doğru Ruslar tarafından kuruldu. Mançu imparatoru Kanghsi, Rusları burada Nerçinsk anlaşmasını imzalamağa zorladı (6 eylül 1689); Ruslar bu antlaşma ile Stanovoy dağlarının ötesine püskürtülmüş oldu, ama bütün imparatorluk içinde ticaret serbestliğini muhafaza ettiler. Çin'in bir batı hükûmetiyle imzaladığı ilk antlaşma olan Nerçinsk antlaşmasında cizvitler tercümanlık yapmışlardır. (L)

NERD i. (fars. *nerd*). Oyun. *Esk.* Tavla, tavla oyunu. || *Mühre-i nerd*. Bk. MÜHRE. || *Tahta-i nerd*, tavla tahtası. || *Nerd-baz*, tavla oyuncusu. || *Nerd-bazî*, tavla oyunculuğu. (M)

NERDE zf. *Nerede*'nin kısaltılmış şekli. Bk. NERE. (M)

NERDEN zf. *Nereden*'in kısaltılmış şekli. Bk. NERE. (M)

NERDÜBAN veya **NERDBAN** i. (fars. *nerd* ve *bān*'dan *nerd-ü-bān* veya *nerd-bān*). *Esk.* Merdiven: *Meskenetten buldular kimde erlük var ise / Nerdübandan iterler yüksekten bakar ise* (Yunus Emre). *Nerdübanlar busiş-i nermîn-i dâmâniyle mest / İndi bin işveyle bir kâşâne-i fağfûrdan* (Yahya Kemal). [M]

NERE zam. (türk. *ne* ve *ara*'dan *ne ara* > *nere*). «Hangi yer» anlamında bir yeri sormak için kullanılır: *Son gezinizde nereleri gördünüz? Avrupa'da en çok nereyi beğendiniz?* || [Vücut için] Hangi taraf veya organ: *Neren ağrıyor?* || *Nerede* (veya *nerde*), «hangi yerde» anlamında: *Askerlik* Tahir). *Bana bir cıgara verdi diye bu kadar Dairesinin nerede olduğunu sormak kahveden çıktıksan sonra aklına gelmişti* (Kemal *söz söylenir mi, bu nerede görülmüş şey?* (M. Ş. Esendal). *Âşık oldum diyar diyar dolaştım / Nerde dertli görsem derdimi açtım* (Âşık Veysel). Özlem, arayış bildirir: *Nerde o eğlenceler, geziler!* Aynı cümlede tekrarlandığı zaman önüne geldiği kelimelerin birbirinden farklılığını, uzaklığını anlatır: *İstanbul nerede* (*nerde*), *Rize nerede* (*nerde*). || *Nereden* (veya *nerden*), «hangi yerden, hangi taraftan» anlamında: *Bir görünüp bir kaybolan o kadın, Ermeniler, nereden gönderildiği bilinmeyen mektuplar!* (R.H. Karay). *Nereden geliyor?*, «nasıl» anlamında: *Onun orada olduğunu Şeyh Efendi nereden biliyordu?* (N. Araz). *Ama nereden bilecek Keziban o tadı?* (N. Ataç). «Hangi sebeple, ne gibi bir ilgiyle» anlamında: *O okula gitmek nereden aklınıza geldi?* || *Nereye?*, «hangi tarafa, yöne veya yere» anlamında: *Acaba nereye savuştular?* (H. R. Gürpınar). *Anahtarı nereye koymuş idi?* (H. Z. Uşaklıgil). *Kitabı nereye koyayım?*.

— ÇEŞ. DEY. *Nerede* (*nerde*) *akşam orada* (*orda*) *sabah*, bir kimsenin her gün başka bir yerde kaldığını, belli bir meskeni olmadığını belirtmek için kullanılır. || *Nerede bu bolluk*, sanıldığı kadar imkân bulunmadığını belirtir. || *Nerede ise* (veya *neredeyse* veya *nerdeyse*), hemen hemen: *Artık seslerini işitmiyoruz. Neredeyse gözle görülmeyecek kadar uzaklaşıyorlar* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Bunların hatıralarını zaman zaman dinlerdim ve dinlediklerime neredeyse inanmazdım* (Ş. S. Aydemir). || *Nerede kaldı ki*, olmasına imkân görülmeyen durumlar için kullanılır. || *Nereden nereye*, şaşkınlık yaratan, umulmadık bir şekilde geçen veya sonuçlanan olayları anlatırken kullanılır.

◆ **Nereli** sıf. Birinin memleketini veya doğduğu yeri sormak için kullanılır: — *Nereli bunlar?* — *Kayserili* (B. Felek). *Babanız nerelidir?*

◆ **Neresi** zam. Hangi yönü, hangi tarafı: *Neresini anlamadınız, derlerse?* (M. Ş. E-

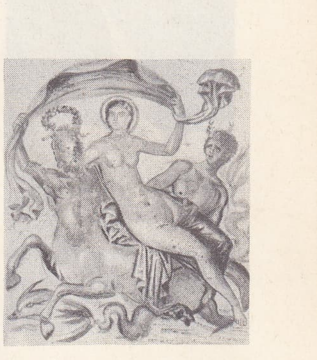

bir Nereis'in zaferi
roma mozaiği
Timgad (Cezayir)

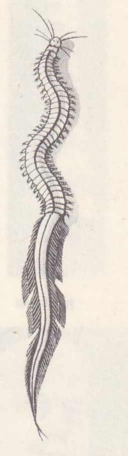

nereyis

NEREZİ
XII. yy. freski
«oğlunun cesedine sarılmış Meryem»

Foto. Ofalac, Bulloz (LAROUSSE)

sendal). *Bunun neresinden korktuğumuzu anlıyamıyordum* (R. N. Güntekin). || Hangi yer: *Irak neresi evlâdım? İzmit'in yanında mı?* (H. R. Gürpınar). *Müze neresi?* || Aynı cümle içinde tekrarlandığı zaman karşılaştırılan şeylerin farklılığını ve uzaklığını belirtir: *Van neresi, Edirne neresi.* (M)

NEREİS, Neptün* gezegeninin, 1949'da G. P. Kuiper tarafından keşfedilen ikinci uydusu. (L)

NEREİS'LER. Yun. mit. Deniz perileri, Nereus'un kızları. Homeros'a göre sayıları otuzu bulmayan, Hesiodos'a göre elliyi aşan Nereis'lere özellikle Tesalya ve Lakonya've babalarıyle birlikte denizin dibindeki gümüş bir sarayda yaşarlardı. Hem dalgaların çırpıntılarını, hem de su yüzündeki ışık oyunlarını temsil ederlerdi. Bazıları önemli roller oynamışlardır: Thetis, Amphitrite, Galateia.

Nereis'lere özellikle Tesalya ve Lakonya'da saygı gösterilirdi. Yunus balıklarına veya denizatlarına binmiş olarak temsil edilirler. (L)

Nereis'ler anıtı, Kınık (Ksanthos*) şehrinin 800 m doğusunda küçük bir tepe üzerinde, M. Ö. 430-420 yıllarında yapılmış mezar anıtı. Birçok bilim adamı tarafından araştırıldı. Önceleri *İon Zafer anıtı* adı verildi; sonra, içindeki genç kız heykellerinden dolayı Nereis'ler anıtı dendi. Paros mermerinden yapılmış olan anıtın bugün sadece kalker temel kısmı kalmıştır. Anıt, dikdörtgen bir podyum ile bunun üzerinde yer alan mezar odasından meydana gelir. Podyumu, biri dar öteki geniş iki friz çevreler. Geniş frizde bir savaş sahnesi, dar frizde ise bir şehrin kuşatılması gösterilmiştir. Mezar odasını, cephede 6, yanlarda 4 sütun çevreler. Sütunların arasında koşar durumda nereis heykelleri vardır. Cephedeki iki sütun arasında, mezarda yatan karıkocanın heykelleri yer alır. Mezar odasını çevreleyen frizlerde, cenaze ve kurban sahneleri işlenmiştir. Sütunların üzerinde yer alan arşitrav da kabartmalıdır; uzun taraflarında savaş sahneleri, kısa taraflarında ise cenaze, kurban ve hediye vermeyle ilgili konular işlenmiştir. Anıtın alınlıklarında doğu yönde, karşılıklı oturmuş tanrı Hades ve tanrıça Persephone, arkada bazı insan figürleri, batı yönde, bir savaş sahnesi gösterilmiştir. (M)

NEREUS. Yun. mit. Pontos'un büyük oğlu, Doris'in kocası ve Nereis'lerin babası. Kehanetlerindeki isabetle tanınmıştı. Hesperis'lerin sakladığı yeri öğrenmek isteyen Herakles'in, yersiz sorularından kurtulmak için su ve ateş biçimine girdi. Klasik çağda onu, Poseidon'un fok sürülerinin bekçisi olarak gösterirlerdi. (L)

NEREYİS i. (lat. *nereis*). Çokkıllılardan gezgin deniz solucanı. (*Nereidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Nereyis,* deniz kıyılarında çok bulunur; balıkçılar bunu olta yemi olarak kullanır. Nereyis yüzebilir, yerde sürünebilir ve kuma dalabilir. Hortum şeklindeki ağzı av yakalamasına elverişli olmakla beraber daha çok suyosunlarıyle (ulva) beslenir. Gözleri, duyargaları, yüzgeçleri vardır. Arka kısmı, çoğalmak amacıyle değişikliğe uğrayarak vücudundan ayrılır; buna *heteronereyis* denir. Bk. EPİTOKİ. (L)

NEREYİS'LER çoğl. i. Çokkıllılardan gezgin halkalı solucanlar. (Bunların eskiden *heteronereyis* denilen eşeyli yetişkinleri, henüz eşeylik kazanmamış olanlarından çok farklıdır. Yetişkinlerin ağzında iki çengelli, güçlü bir hortum bulunur.) [L]

NEREZİ, Yugoslavya'da (Makedonya) köy, Üsküp'ün güneybatısında. 1164'te inşa edilen Sveti Pantelejmon manastırı. Kubbeleri makedonya üslûbunda olan kilise, XII. yy.-dan kalma dokunaklı freklerle (oğlunun cesedine sarılmış Meryem) süslüdür. (L)

NERGAL, Babil'de tabiatın öfkeleri, ahiret, güneş ve ateş tanrısı. (L)

NERGİS i. (yun. *narkissos*'tan fars. *nergis*). Bot. Soğanı zehirli süs bitkisi. (Güzelhatunçiçeğigillerden.)

— *Esk. Nergis-dan,* nergis saksısı, nergisin dikildiği veya yetiştirildiği kap.

— Ed. *Esk.* Güzelin gözü: *Cihanı etmeğe bir lâhzada harap sana / Yeter o nergis-i mahmur-ı nimhab sana* (Nailî). || *Nergis-i fettan,* baştan çıkaran göz. || *Nergisi şehlâ,* hafifçe şaşı olmakla birlikte, bu özelliğiyle güzel sayılan baygın bakışlı göz.

— ANSİKL. Bot. *Nergis,* çok eski zamandan beri süs için yetiştirilen ve baharda ilk çiçek açan bitkiler arasındadır. Çiçeği çıplak bir sapın ucunda biraz eğik durur. Nergisin birçok türü ve melezleri vardır. *Yabanî nergis* (veya *çayır nergisi*), ormanlarda pek çoktur. Bir nergis türü olan *fulya* çok dayanıklı bir süs bitkisidir; soğanı bütün kış toprakta kalabilir. Diğer türleri ise her yıl yeniden dikmek gerekir. (LM)

Nergis. Arkeol. Karataş*'ın 15 km kuzeydoğusunda höyük. 5 m yükseklikteki höyükte ele geçen seramikler, İlk Tunç çağ, Hitit, Roma ve Osmanlı devirlerine aittir. Ayrıca Romaöncesinden yapı kalıntıları da vardır. (M)

NERGİSE i. (fars. *nergis*'ten *nergise*). *Esk.* Fildişi veya kemikten nergis şeklinde oyulmuş tavan süsü.

— Astron. *Esk.* Ülker. (M)

NERGİSGİLLER çoğl. blş. i. Liliiflorae takımından çiçekli bitkiler familyası; fulya ve agave bu familyadandır.

— ANSİKL. *Nergisgiller* familyasında çoğunlukla soğan köklü, doğrudan doğruya kökten çıkan kınımsı yapraklı otsu bitkiler bulunur. Açılmadan önce bir kılıfa bürünmüş olan çiçekler, bazen tek tek sap uçlarında, bazen de şemsiye şeklinde toplu olarak çıkar. Meyvesi bir kapsüldür. Bu familyanın zambakgillerle büyük yakınlığı vardır. Bazı avrupa cinsleri (güzelhatunçiçeği, nergis, kardelen, fulya v.b.) istisna tutulursa, bu familyaya ait hemen bütün bitkiler güney afrika ve güney amerika menşelidir. (L)

NERGİSÎ sıf. (fars. *nergis*'ten *nergisî*). *Esk.* Nergis biçiminde olan.

◆ İ. Mutf. *Esk.* Biçim bakımından nergisi andıran, ortasına yumurta kırılıp pişirilen bir sebze yemeği.

— Dokumc. *Esk.* Bir çeşit işlemeli kumaş. (M)

NERGİSÎ (Mehmed, — denir), türk yazarı (Bosna 1580 ? - Gebze 1635). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Bir süre Rumeli'de kadılık ve müderrislik görevlerinde bulundu. Nergisî, türk edebiyatında arapça, farsça kelimelerle tamlamalara geniş yer veren, süslü, secili nesrin başlıca temsilcilerindendir. İran edebiyatındaki süslü nesir sanatının etkisinde kalan Nergisî, bir düşünceyi açık şekilde anlatmaktan çok, sözü uzatmayı, zincirleme tamlamalarla süslemeyi sever. Oldukça ağır ve kelime oyunlarıyle yüklü bir dili vardır. Eserlerinde, çağının toplum hayatını dile getiren ilgi çekici tasvirler yer alır. Eserleri: *Hamse* (*Nihalistan* [Fidanlık], *İksir-i Saadet* [Mutluluk İksiri], *Kanun-ür-Reşad* [Doğruluk Kanunu], *Meşakkü'l-Uşşâk* [Âşıkların Sıkıntıları], *Gazavât-ı Müslime* [Müslüman Savaşları]); *Münşeat; Gazavat-ı Mustafa Paşa* (Mustafa Paşanın Savaşları). [M]

NERGİSİYE i. (fars. *nergis* ve ar. *-iyye*'den *nergisiyye*). Bot. *Esk.* Nergisgiller.

NERİ (Filippo), italyan mühendisi (Santa Sofia, Forli 1897). 1937'den beri Roma üniversitesinin Elektrik Ölçüleri kürsüsünde ders vermektedir. Elektrometrinin gerek teorik açıdan, gerek sanayideki uygulamaları yönünden gelişmesinde büyük payı oldu. En önemli araştırmaları, ölçü değiştirgeçlerinin ayarlanması için çeşitli âletler, diferansiyel magnetizmalı çok basit bir düzenek ve hiç bir ayar elemanı bulunmayan servomotorlu bir komparatör üstünedir. (L)

NERİ (Giulio), italyan şarkıcısı (Toritta di Siena 1909 - Roma 1958). İtalya'nın en ünlü baslarındandı. 1938'de Roma'da çalışmağa başladı, savaştan sonra Wagner'i, Boito'nun *Mefistofele* rolünü, Verdi'nin *Don Carlos* operasındaki Engizisyoncu rolünü yorumlayarak milletlerarası bir ün kazandı. (L)

NERİ (Massimiliano), XVII. yy. italyan bestecisi (Brescia'da doğdu). 1644'te, Venedik'te San Marco kilisesinin orgçusu oldu, 1665'te Köln seçicisinin sarayında çalıştı; keman, viyola, fagot, kol viyolası, tiorba, flüt v.b. için sonatlar besteledi (iki cilt). [L]

NERİ (Pompeo), italyan hukukçusu (Floransa 1706 - ay.y. 1776). 1728'de Pisa üniversitesi kamu hukuku profesörü oldu. Sonra Floransa'ya geçti ve orada avukatlık yaptı. Medici'lerden sonra iktidara gelen Lorraine'lerden Francesco II devrinde malî işler sekreterliğine getirildi; ıslahat ve derebeylik gücünün sınırlanmasına çalıştı; Toscana yasalarını derlemeğe başladıysa da, bu işi sonuçlandıramadı. Sayım komitesi başkanlığı görevi için Milano'ya çağrıldı (1749-1758), toprak vergisini bir haraç sistemi haline getirdi; özel muafiyetlerden yararlanan soylularım ve Kilisenin karşı çıkmasına rağmen, verginin, toprağın ölçümü ve değerine göre konulması usulünü uyguladı. Bu kadastro işlemi, bugün Milano Devlet arşivinde saklanan haritalarda açıkça gösterilmiştir (bu haritalarda her toprak parçasının bir numarası ve kütüklerde kayıtları vardır). *Osservazione Sopra Prezzo Legale delle Monete*'de (Paraların Kanunî Değerleri Üstüne Düşünceler) [1751] çeşitli zamanlarda çeşitli paraların tedavüle çıkmasından doğan sakıncaları gidermek için para sistemini yeniden düzenlemeğe çalıştı. Toscana'ya döndükten (1758) sonra, krallık danışmanlığına getirildi. Büyük dukalık tahtına Pietro Leopoldo I geçince, içişleri sekreterliğine ve danıştay başkanlığına tayin edildi. (M)

NERİANTİN i. (fr. *nériantine*). Eczc. Zakkumda (zakkumgillerden *Nerium oleander*) bulunan ve etkisi yüksükotu özünün etkisi ile kıyaslanabilen bir heterozid. (L)

Néri belirtileri. Nöroloji. Organik hemiplejilerde görülen ikinci derecedeki belirtiler. 1. Hasta sırt üstü yatar durumda, kollar vücuda paralel, eller dışa dönük olduğu halde, her iki ön kol kaldırılarak dik duruma getirilince sağlam taraftaki el yine dışa dönük kalır, hasta taraftaki ise içe doğru döner. 2. Hasta yatar durumda iken bacağa «Lasègue manevrası» uygulanırsa, yani bacak kalçaya doğru kıvrık iken baldır çekilerek gerilirse, sağlam bacak hiç bir direnç göstermez, hasta bacak ise 50°-den fazla açılmaz. Aynı hal, hasta ayakta iken öne eğilmesi istendiği zaman da görülebilir. Bu değişik manevralar bükücü kasların hipertonik durumunu meydana çıkarır. (L)

NÉRICAULT DESTOUCHES (Philippe). Bk. DESTOUCHES.

NERİ Dİ BİCCİ, italyan ressamı (Floransa 1419 - ay.y. 1491). Özellikle sandık (*cassoni*) ve sunak tabloları yapan bir atelye yönetti. Çalışmalarıyle ilgili bir *Günlük* yazdı. (L)

NERİMAN veya **NERİM** i. ve. sıf. (fars. *Neriman, Nerim*'in adından). *Esk.* Pehlivan. || Yiğit, cesur. || İ. (*Neriman* olarak) Kadın adı.

◆ **Nerimanî** sıf. Pehlivanla ilgili. || İ. Pehlivanlık. || Kahramanlık, yiğitlik. (M)

NERİNE i. Oldukça uzun ve düz yapraklı soğanlı bitki; çiçekleri hayli yüksek bir sapın ucunda şemsiye durumundadır; Güney Afrika'da rastlanır; birçok türü (*Nerine flexuosa, N. undulata, N. sarniensis*) limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

NERİNEA i. Paleont. İkinci zaman tabakalarında bulunan karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı uzun, kolümel'i iyice kıvrımlıdır. (*Nerineidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NERİNEİDAE çoğl. i. Paleont. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; örnek cinsi *nerinea*'dır. (Kavkısı uzun topaç biçiminde olan bu hayvanlar ikinci zaman tabakalarında pek çoktur; Tersiyerin başlangıcında soyu tükenmiştir. Özellikle sıcak denizlerdeki mercan resiflerinde yaşardı.) [L]

NÉRIS-LES-BAİNS, Fransa'da Allier idare bölgesinde (Montluçon idare çevresi) komün, Bourbonnais'de; 3 117 nüf. Galya-Roma devrinden kalma yıkıntılar (amfiteatr, askerî yüzme havuzları). Roman üslûbunda kilise. Maden kömürü ve linyit ocakları. Ev araçları fabrikası. Néris, önemli bir ılıca merkezidir; 25-53°C sıcaklıktaki sodyum karbonatlı radyoaktif suları, özellikle sinir sistemi bozuklukları, sürmenaj ve nevrasteni ile bazı kadın hastalıklarının tedavisin-

nergis

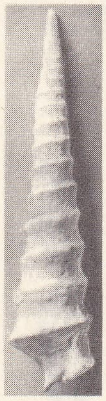
nerinea

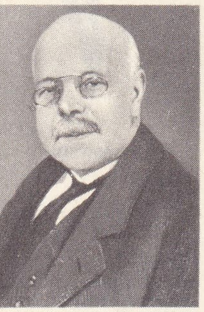
Walther NERNST

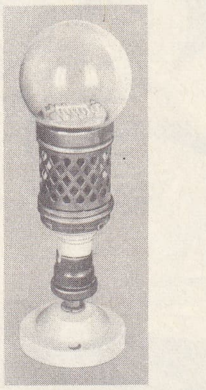
NERNST lambası

Foto. X (LAROUSSE)

de kullanılır. Bugünkü ılıca tesisleri Galya-Roma çağından kalma yapıların kalıntıları üzerine kurulmuştur. (L)

NERİTA i. Karındanbacaklı yumuşakça (*Neritidae* familyasının örnek tipi.) [Nerita'nın kavkısı deliksiz, yuvarlak ve kısa sarmallıdır. Kavkı ağzını kapatan kalker kapakçığın üzerinde çıkıntılar bulunur. Hemen bütün denizlerde, kıyı bölgelerindeki kayalıklarda yaşar. Sıcak bölgelerde daha çok olur. Tersiyerden itibaren fosiline rastlanır.] (L)

NERİ TANFUCİO. Bk. FUCINI (Renato).

NERİTİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; başlıca cinsleri: *nerita, neritina, septaria, theodoxus.* (Bunlar tatlısularda veya denizlerde yaşayan ve bitkiyle beslenen su hayvanlarıdır. Yumurtalarını kendi kabuklarına veya diğer yumuşakçaların kabuklarına bırakır. Özellikle sıcak bölgelerde çok yaygındır.) [L]

NERİTİNA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça (*neritidae* familyasından ; Nerita'lara benzeyen bu yumuşakçaların kavkısı daha ince, sarmal, çizgileri ise az yüksektir. (Çoğu ırmaklarda yaşar, özellikle Okyanusya'da ve tropiklerarası bölgelerde yaygındır. Avrupa favnasında bu cinse yakın olan *theodoxus* cinsinden ırmak neritina'sı [*Theodoxus fluviatilis*] bulunur.) [L]

NERİTODOMA i. Karındanbacaklı yumuşakça; jüra tabakalarında fosil olarak bulunur. (*Neritidae* familyasından.) [L]

NERİTOPSİS i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (*Neritopsidae* familyasından.) [Kavkısıyle nerita'lara benzeyen bu hayvanların kalkerden olan kavkı kapakçığının alt yüzü birbirine eşit olmayan iki parçaya ayrılır; dudak tarafındaki düz, kolümel tarafındaki çizgidir. Neritopsis'ler Okyanusya'da ve Hint okyanusunda bulunur; fosil olarak ikinci ve üçüncü zaman tabakalarında rastlanır.] (L)

NERİUM i. Zakkum'un ilmî adı. (L)

NERM sıf. (fars. *nerm*). *Esk.* Yumuşak: *Bister-i nerm üzere hab-ı huftegân sengin olur* (Ragıb Paşa). || *Nerm-ahen*, gevşek şey. || *Nerm-dil*, merhametli: *Huben-i nerm -dil gibi bilmez / muhalefet / Olmuş mülâyemetle pesendide huy-ı zer* (Nabi). || *Nerm -gû*, yumuşak sözlü: *Ol dahi yer öpüp nergûlukla izhar-ı bendegi ve istifa ve sermendegi ettikte* (Naima).

◆ **Nermi** i. *Esk.* Yumuşaklık. || Erkek adı.

◆ **Nermiyet** i. *Esk.* Yumuşaklık: *Biraz ateşte nermiyet verilsin mevc-i sahbaya* (Beliğ).

◆ **Nermligâm** sıf. Başı sert olmayan at. || *Mec.* Itaatli, söz dinler. (M)

NERMİN sıf. (fars. *nerm*'den *nermîn*). *Esk.* Yumuşak, nazik: *Buseden papus giydirdim o nermin pâyına* (Yahya Kemal). || İ. Kadın adı. (M)

NERNST (Walther), alman fizikçisi ve kimyacısı (Briesen, Batı Prusya 1864-Ober, Muskau yakınları 1941). Öğrenimini Zürich, Berlin, Graz ve Würzburg üniversitelerinde yaptı, Leipzig üniversitesinde asistan, Göttingen'de profesör oldu (1891) ve rarlanarak akkorlu bir elektrik lambası burada bir elektrolit inceleme merkezi kurdu. 1905'te Berlin'de, fizikokimya profesörlüğüne, 1925'te de Fizik enstitüsünün başına getirildi.

Nadir topraklarla magnezyum oksitten yaptığı; akkor filamanlı ampullerin keşfinden sonra aydınlatmada kullanılmayan bu lambalar, bol ışık sağladıkları için laboratuvarlarda bugün bile tercih edilir. Nernst, fizikokimya alanında, kimyasal dengeler, elektrokimyasal üreteçler üstünde çalıştı. Eriyikler teorisine, özellikle elektrolitlerin ayrışması, dağılımı ve sulandırılması konularına büyük katkıda bulundu (1889); bu çalışmalarından yararlanarak, pillerin elektromotor gücüyle ilgili bir teori ortaya attı. Fizik alanında, özgül ısıların eletrik metoduyle belirlenmesini tasarladı ve çok düşük sıcaklıkta ölçmelerde bu metottan yararlandı; 1906'da, mutlak sıfır civarında, özgül ısılar ile genleşme katsayılarının sıfıra yaklaştığını ispatladı. Deneyci olduğu kadar teorici de olan Nernst, «termodinamiğin üçüncü ilkesi» adı verilen öneriyi ortaya koydu. *Theoretische Chemie* (Teorik Kimya) [1893] adlı eseri, otuz yıl fizikokimya biliminin klasik kitabı oldu. (L)

NERO. Bk. NERON.

NERO, romalı Claudius ailesinden bir kolun takma adı. (*Nero* kelimesi Sabincede «kuvvetli», «savaşçı» anlamındadır.) [L]

NERO (Julius Caesar) [M.Ö. 6. - öl. Ponza M. S. 31], Germanicus ile Büyük Agrippina'nın oğlu ve Caligula'nın kardeşi. 21'de Drusus II'nin (Tiberius'un oğlu) kızı Julia ile evlendi. Kardeşi Drusus III ile birlikte Tiberius'un vârisi olarak gösterildi, ama 29'da, Sejanus'un kışkırtması üzerine Drusus III tarafından sürgüne gönderildi ve onun iktidardan düşmesinden (31) önce öldürüldü. (L)

NEROCCİO Dİ BARTOLOMEO Dİ BENETTO DE'LANDİ, italyan ressam ve heykeltıraşı (Siena 1447'ye doğr. - ay.y. 1500). Vecchietta'nın öğrencisiydi; Francesco di Giorgio ile birlikte bir atelye açtı. *Azize Caterina* (1474, Santa-Caterina'nın evi) heykeli ile Siena katedralinde T. Piccolomini'nin mezarını (1484-1485) yaptı. Çeşitli mihrap arkalıklarını resmiledi: *Meryem ve Çocuk İsa İki Aziz ile* ve *San Bernardino'nun Hayatından Sahneler* (Siena Resim müzesi). [L]

NEROCİLA i. İsopoda takımından kabuklu hayvan; yan taraflarındaki büyük uzantılarıyle tanınır. (*Cymothoidae* familyasından.) [L]

NERO CLAUDİUS (Caius), Romalı general, Marcellus'un vekili ve yardımcısı (M. Ö. 216). İspanya'da hâkim ve 207'de hasmı Livius Salinator ile birlikte konsül oldu. Konsüller, devletin iyiliği için birbiriyle uzlaştılar. Hasdrubal, kardeşi Hannibal'ın yardımına geldiği zaman, Nero Güneyde harekâtı yönetiyordu. Sonra, Livius'un ordusuyle birleşti, bu birleşme sonucu Metauro'da Hasdrubal'ı bozguna uğrattılar. M.Ö. 205'te censor oldu. (L)

NERO CLAUDİUS (Tiberius), Livia'nın ilk eşi ve Tiberius'un babası, Sezar'ın mısır filosunu mağlûp eden donanmasına kumanda etti (M.Ö. 47). Diktatörün katlinden sonra Brutus'un peşinden gitti, sonra Octavianus ile uzlaştı. Octavianus'un âşık olduğu karısını boşadı. Octavianus, Livia ile evlenerek oğlu Tiberius'u ve karnındaki çocuğu Drusus'u evlât edindi. (L)

NEROL i. (fr. *nérol*). Kim. Geraniyol*ün izomeri olan, terpen sınıfından alkol. (L)

NEROLİDOL i. (fr. *nérolidol*). Kim. Formülü $C_{15}H_{26}O$ olan yarı terpenik alkol; turunç çiçeği esansında bulunur, sentezi yapılmıştır. (L)

NEROLİN i. (fr. *néroline*). Kim. Formülü $C_{10}H_7OCH_3$ olan β-naftol'ün metil eterinin ticarî adı; 70°C'ta erir, akasya veya portakal çiçeğini andıran keskin bir kokusu vardır. (Sabun yapımında ve parfümeride kullanılır.) *Eşanl.* PARA-YARA. (L)

NERON, lat. **Lucius Domitius NERO Claudius** (Antium M.S. 37-Roma 68), Roma imparatoru (54-68) Cneius Domitius* Ahenobarbus adlı bir patrici'nin oğlu. Anası Genç Agrippina tarafından Augustus'un soyundandı. Babası ölünce (40) Caligula tarafından annesiyle birlikte sürgüne gönderildi; Claudius tarafından geri çağrılınca Agrippina oğlunu imparator yapmak için mücadeleye girişti, Claudius ile evlendi (49), sonra Neron'u ona evlât olarak kabul ettirdi, Seneca'yı da oğluna öğretmen tuttu. Ayrıca, Neron'u ileri sürmek için, Cladius'un oğlu Britannicus'u ikinci plana itti, meşru vâristen yana olanları da işbaşından uzaklaştırdı ve önemli görevlere kendi adamlarını getirdi (Burrus'u Praetorlar meclisi başkanlığına tayin ettirmesi [51]). Neron, Claudius'un kızı Octavia ile evlendi (53). Agrippina Cladius'u zehirleyerek öldürünce, praetorluk muhafızları Neron'u destekledi, senato da on yedi yaşındaki Neron'a imparatorluk yetkilerini verdi; aslında Agrippina, genç ve pek de kişiliği olmayan oğlunun aracılığı ve hükümette görev başına getirdiği adamları ile hüküm sürmeyi tasarlıyordu.

Hükümdarlığın ilk zamanları sükûnet içinde ve halka yararlı olarak geçti: Neron, Seneca ile Burrus'un öğütlerine uyarak, Augustus'un meşrutî yönetimini uyguladı, orduyu ve dış siyaseti yönetmekle yetindi ve başka alanlarda idareyi senatoya bıraktı. Vergiler hafifletildi, tahsildarlar sıkı bir denetim altına sokuldu, taşra halkı haksız vergilerden kurtuldu, sınırlarda güvenlik sağlandı. Seneca ile Burrus, Neron'u annesinin vesayetinden kurtulmağa teşvik ediyorlardı; ayağının kaydırıldığını anlayan Agrippina bu sefer Britannicus'a yanaştı. Fakat Neron üvey kardeşini vurdurdu (55). Gücüne ve zalimliğine artık hiç bir kuvvet karşı koyamayacak duruma gelince, annesini de öldürttü (59), ilk karısını boşayarak Poppaea'yı aldı ve Octavia'yı önce sürgüne yolladı, sonra da yok ettirdi. Burrus'un ölümü (62) ve Seneca'nın da bir köşeye çekilmesinden sonra, Neron'un çılgınlık ve canavarlık ve despotluk dönemi başladı; imparatorluğu yönetmek gücünden yoksun olan Neron, karısı Poppaea ve nedimi Tigellinus ile birlikte kendini aşırı sefahate kaptırdı. Roma'da eğlenceler düzenledi ve ayak takımının imparatoru oldu. Büyük bir yangın Roma'yı yakıp kavurunca (64) Neron, suçu halkın nefret ettiği hıristiyanlara yükledi ve hıristiyanlara karşı ilk imha hareketine girişti. Kendini dev aynasında görmeğe başlayan Neron, Esquilinus üzerinde Yaldızlı ev (Domus* Aurea) adı verilen çok büyük bir saray yaptırttı;

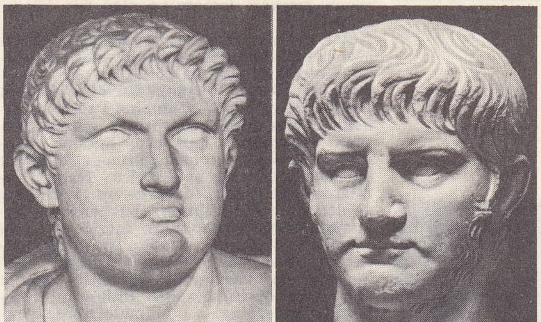

NERON
Louvre müzesi, Paris; Terme müzesi, Roma

Pablo NERUDA

NERON ve Agrippina J.-M. le Jeune'ün Britannicus için illüstrasyonu, Paris (1805)

Foto. Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Personnages

burası merkezi imparator olan bir küçük evrendi.

Neron dış siyaset işleriyle, değerli adamları görevlendirdi: Doğu Anadolu üzerinde Roma himayesini yeniden kuran Domitius Corbulo (59), Breton (bugünkü Büyük Britanya) isyanını bastıran C. Suetonius Paulinus, Filistin ayaklanmasını bastırmak için gönderilen Vespasianus, har vurup harman savuran ve Roma'yı yeniden kurmağa kalkarak hazineyi tam takır hale getiren Neron, paralarda hile yaptı (denarius'un ağırlığının ve değerinin düşürülmesi), hükümdarlık kanununu yürürlüğe sokarak açtığı davalarla servetlere el koydu. Senato çevresinde Piso'nun yönetiminde bir ayaklanma hazırlandıysa da, zamanında öğrenildi (65) ve amansızca bastırıldı, Piso intihar etti, içlerinde Seneca'nın da bulunduğu öteki isyancılar öldürüldü. Bu komplo Neron'u, her an öldürülme korkusuna düşürdü ve fena halde sarstı, hükümdarlığının sonu hem bir terör, hem de bir zevk ve eğlence dönemi oldu. Neron, senatodaki muhalefetin başı olan Thrasea'yı (66) öldürttü, öte yandan halka buğday dağıttırdı, oyunlar düzenleterek bunlara oyuncu ve şarkıcı olarak katıldı; sonra güzel sanatların vatanı sayılan Yunanistan'a gitti, burada araba yarışlarına ve şiir yarışmalarına katılarak ün kazanma hevesine kapıldı. İmparatorlukta, Lyon'lu senato komiseri Vindex'in öncülüğünde bir ayaklanma patlak verdi (68), İspanya genel valisi Galba da bu harekete katıldı, ardından da Afrika lejyonları başkaldırdı. Yukarı Germania birlikleri Vindex'i ezdi. Fakat, Nymphidius'un kendisine ihanet etmesi üzerine, Neron senato tarafından halk düşmanı ilân edildi. Roma'dan kaçtı ve bir azatlı köle tarafından öldürüldü (9 haziran 68).

— İkonogr. Neron'un Colosseum yakınına dikilmiş olan çok büyük heykelinin bir parçası bile kalmadı. Roma'da, Terme müzesinde Neron'u sitar çalarken gösteren bir heykel vardır; büstleri arasında ilgi çekicisi Palatino üzerinde bulunmuş olanıdır (Terme müzesi). Sonradan yapılmış başlıca eserleri: Cignani'nin *Neron, Agrippina'nın Cesedi Önünde* adlı tablosu (Kassel), Pittoni'nin tablosu (Dresden), *Neron Başında Çelenkle* adlı Fetti'nin tablosu (Louvre). [L]

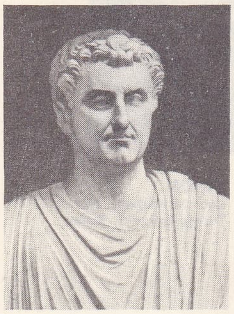

NERVA
Vatikan müzesi, Roma

Gérard **NERVAL**

NEROPHİS i. Denizığnesine benzeyen kuyruksuz balık. (Erkeği, denizatı gibi yumurtalarını karın yüzeyinde kuluçkalar. Denizığnesigillerden.) [L]

NERSES, birçok ermeni başpatrik veya patriğinin adı. **Nerses I,** *Büyük* veya *Aziz* (Kayseri 310 - 374), 353-359 ve 364-374 arasında başpatrik oldu. Arşag Bartev ailesindendi. Doğu imparatoru Valens'in Arianus'çuluğu Doğu Anadolu'ya sokma çabalarına karşı koydu (369). Kral Bab, sefahat düşkünlüğüne ve fazla vergi yüklemesine karşı çıktığı için Nerses I'i zehirleterek öldürttü. **—Nerses II** *Aştarag* (öl. 538), başpatrik (480 - 538). Ermeni kiliseleri ile Bizans kilisesinin ayrılmasını kesinleştiren Tevin konsiline başkanlık etti (537). **—Nerses III** *Kurucu* (öl. 661). 641 - 652 Arasında ve 658-661 arasında başpatrik oldu. Ermenileri tekrar katolik dinine döndürmeğe çalıştı; Zvartnots manastırını ve kilisesini yaptırdı. **— Nerses IV** *Glayets* (1102 - Hromglah 1173), 1166-1173 arasında başpatrik oldu. Ermenilerin yeniden Bizans kilisesine bağlanmaları konusunda, başarıya ulaşmayan görüşmelere girişti. Değerli bir ilâhiyatçıydı. En büyük ermeni şairlerinden sayılır. Şaheseri *Hisus Vorti* (İsa Oğul), 8 000 mısralık manzum bir Kutsal Kitap tarihidir. (L)

NERSES Lampronatsi veya **Lambron'lu NERSES,** Tarsus (Çukurova) ermeni başpiskoposu (Lambron, Kilikya 1153 - Tarsus 1198), Nerses IV'ün yeğeni. Asiller ailesindendi. 1176'da Tarsus başpiskoposu oldu. 1179'da millî Hrom - Klah sinodununa katıldı, 1196'da Tarsus konsilinde ortodoks kiliseleriyle birleşmeyi öğütledi. Başarı sağlayamayınca, Roma kilisesiyle birleşmeğe karar verdi. Bu birleşme, 1198'de onun başkanlığında toplanan on iki ermeni piskoposun, Roma tarafından ileri sürülen şartları kabul etmeleriyle gerçekleşti. Nerses aynı yıl öldü. (L)

NERŞAHİ (Ebubekir Muhammed bin Cafer), arap tarihçisi (öl. 959). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Samanî hükümdarlarından Nuh bin Nasr adına bir Buhara tarihi yazdı. Eserinde Orta Asya'nın İslâmlıktan önceki durumu, Arapların eline geçişi, Buhara bölgesi ve kasabalarıyle ilgili bilgiler vardır. İran tarihinin önemli kaynaklarından biri sayılan bu eser Ebu Nasr Ahmed tarafından Farsçaya çevrildi (1129). [M]

NERŞİNSKİT i. (fr. *nertchinskite*). Miner. Bir halloysit çeşidi. (L)

NERTERA i. Güney yarımkürede yetişen sürüngen bitki. (Güney amerika asıllı *Nertera depressa* soğuk limonluklarda yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

NERTHUS. Bk. HERTA.

NERUDA (Jan), çek yazarı (Prag 1834-ay.y. 1891). 1857'de *Hrbitorni Kriti* (Mezarlık Çiçekleri) adlı şiir kitabıyle edebiyat hayatına atıldı. 1961'de *Narodni Listy*'nin yazı kuruluna girdi. Bu görevinden hiç ayrılmadı; çok sayıda tefrika ve roman yazdı. Orta değerde tiyatro eserlerinin yanı sıra, değerli birçok şiir kitabı yayımladı: *Knihy Verşu* (Şiir Kitabı) [1867; 2. baskı 1873]; *Kosmicke Pisne* (Kozmik Ezgiler) [1878]; *Balady a Romance* (Baladlar ve Romanslar) [1883]; *Proste Motivy* (Sade Motifler) [1883]; *Zpevy Pateçni* (Kutsal Cuma Şarkıları) [1896'da yayımlandı]. Aynı zamanda güçlü bir hikâyeciydi: *Arabesky* (Arabeskler) [1864]; *Malostranske Poridky* (Mala Strana Hikâyeleri) [1878]. (L)

NERUDA (Neftali Ricardo REYES, **Pablo** — denir), şilili şair (Parral 1904). Diplomat olarak Asya'ya, iç savaş sırasında İspanya'ya (1936-1939), sonra da Mexico'ya gitti. Komünizmi benimsediği için, diktatör Gonzalez Videla'nın hışmına uğradı (1948-1952). Şiirlerinde, Şili'ye olan sevgisini, conquistadore'lerin boyunduruğunda inledikten sonra yankee (amerikan) kapitalizmi tarafından tehdit edilen milletinin uğradığı haksızlıkları dile getirdi. *Espana en el Corazon* (Gönüldeki İspanya) [1937], *Canto Général* (Herkesin Türküsü) [1950], *Todo el Amor* (Tüm Aşk) [1953], *Odas Elementales* (İlkel Odlar) [1959] ve *Cancion de Gesta* (Destan) [1960] adlı şiir kitaplarını yayımladıktan sonra, şehirlerde ve köylerde şiirlerini okuyarak Şili'yi bir uçtan öbür uca dolaştı, daha sonra hayat hikâyelerini, gezi hatıralarını, tabiat üstüne düşüncelerini ve aşk şiirlerini biraraya getiren bir kitap yayımladı: *Memorial de la Isla Negra* (Kara Ada Hatıraları) [1964] (1971 Nobel Edebiyat ödülü). [L]

NERUSİİ. Esk. coğ. Galya'da halk, başkenti *Vintium* (bugün Vence) idi. (L)

NERVA (Marcus Cocceius) [Narni, Ombria M. S. 26 - Roma 98], Roma imparatoru (96 - 98). Bir italyan konsül ailesindendi. Önce praetor (66), sonra iki kere konsül (71'de Vespasianus, 90'da Domitianus ile) oldu. Domitianus onu sürgüne gönderdi, fakat Domitianus'un öldürülmesinden sonra imparator ilân edildi. Namuslu ve zeki bir insandı, fakat imparatorluğu uzun süre yönetemeyecek kadar yaşlıydı. Hükümdarlık yılları bir geçiş ve yatıştırma dönemi oldu; sürgüne gönderilenler geri getirildi, hükümet işleri senato ile anlaşarak yürütüldü, bir tasarruf siyasetine girişildi, aşırı vergiler hafifletildi (yahudilerden alınan baş vergisi kaldırıldı ve veraset vergisi indirildi), aşevleri kuruldu (Trajanus da bu kurumları sürdürdü), hayvancılığın tarım zararına gelişip yaygınlaşmasını önleyen bir tarım kanunu kabul edildi, pleblere buğday dağıtıldı. Nerva, Domitianus'un öcünü almak isteyen pretoryenleri kazanmak için imparatorluğa getirilir getirilmez bir *donativum* vermişti, fakat tehlikenin ortadan kalkmadığını (97 komplosu) görünce, Yukarı Germania valisi Trajanus'u evlât edindi. (L)

P.L. NERVİ
Unesco sarayının avluya bakan cephesi

NERVA COCCEİUS (Marcus), romalı hukukçu. Bk. COCCEİUS NERVA (Marcus).

NERVAFİL i. (fr. k.). Polyester, viskoz, yün veya keten ipliklerinin karışımıyle dokunan bir çeşit kumaş. (L)

NERVAL (Gérard LABRUNİE, **Gérard de** — denir), fransız şair ve yazarı (Paris 1808-ay.y. 1855). Çocukluğu, Valois köylerinde, eski fransız destanlarını dinleyerek geçti. Béranger ve Casimir Delavigne tarzındaki *Elégies Nationales* (Millî Elejiler) [1826] adlı eseriyle tanındı, Goethe'nin *Faust*'unu Fransızcaya çevirdi (1828). Romantizmin ateşli taraftarıydı, gececi ve bohem hayatı süren grubun bütün büyük yazarlarıyle dost oldu, rüyanın gitgide gerçeği bastırdığı garip bir hayat sürdü. Fransa, Flandre, İtalya, Almanya ve Avusturya'yı dolaştı. Oyuncu Jenny Clon'a umutsuz bir aşkla bağlandı ve bu yüzden daha bir çaresizlik içine düştü. 1841'de aklî dengesi bozuldu. Mısır, Suriye ve Türkiye'ye (1843) yaptığı bir gezi dönüşünde, *Voyage en Orient* (Doğu Yolculuğu) [1851] adı altında, gerçek hatıralarla hayal unsurlarının birbirine karıştığı gezi notlarını yayımladı. Birçok defa delilik krizi geçirdi ve bir sabah, Vieille-Lanterne sokağında bir parmaklığa asılı olarak bulundu. Tiyatro eserleri de yazdı: *Piquillo* (Dumas ile birlikte, 1837); *Léo Burckart* (1839); *Le Chariot d'Enfant* (Çocuk Arabası) [Südraka'dan ilham alarak, Méry ile birlikte, 1850]; *L'Imagier de Harlem* (Harlem Resimcisi) [1851]. *Les Chimères* (Kuruntular) adlı güç anlaşılır soneleriyle Baudelaire, Mallarmé ve gerçeküstücülüğe öncülük etti. *Les Illuminés* (1852), *Les Filles du Feu* (Ateş'in Kızları) [1854] ve *La Bohème Galante* (Kibar Bohem) [1855] adlı mensur eserlerinde kişiliğinin iki yönünü ortaya koyar: bir yandan alman efsaneleriyle beslenen başıboş hayal gücü; öte yandan da saf, klasik, zarif fransız zevki. *Sylvie* adlı hikâyesi, «yeniden yaşanan çocukluk» veya aranan geçmiş zaman tema'sının kusursuz bir örneğidir. *Aurélia* (1855) adlı romanının, deliliğin sınırlarında, çekici ve tedirgin edici bir büyüsü vardır. (L)

NERVİ, İtalya'da eski komün, bugün Cenova'ya bağlıdır. (L)

NERVİ (Pier Luigi), italyan mühendisi ve mimarı (Sondrio 1891). 1913'te, maden ve betonarmeyi birlikte kullanma yolları üstüne incelemeler yaptı. Böylece, büyük yapılara prefabrikasyon ilkelerini uygulamağa başladı. En önemli eserleri: Napoli'deki Auguscteo'nun betonarme çatısı (1927); Floransa stadyumu (1931); Orvieto, Orbetello ve Torre del Lago'daki uçak hangarları (1936-1941); Palermo, Gaeta ve Trapani'deki betonarme petrol depoları (1936-1940). 1949-1950 Arasında, Rio de Janeiro'da 150 000 kişilik bir stadyumdan başka, mimar Breuer ve Zehrfuss ile birlikte, Paris'te Unesco sarayını yaptı (1954-1958). 1947'den beri, Roma üniversitesinde mimarî profesörüdür. Başlıca eseri olan *Arte o Scienza del Costruire*'de (Bina Yapmak Sanat mı, Bilim mi?) [1945], en iyi mimarî şekline her zaman yalnız hesapla değil, daha çok tecrübeyle, yavaş yavaş kazanılan sanat anlayışıyle varılabileceğini göstermeğe çalıştı. Betonarme ile prefabrikasyon sistemi üstündeki araştırmalarına devam etti ve özellikle Ostia Lido'su gazinosunu (1950), Roma'daki büyük ve küçük spor saraylarını (1956-1958), Flaminio stadını (1958), Gio Ponti ile birlikte Milano'da, en ünlü eseri olan Pirelli (1958) binasını yaptı. (L)

NERVİİ. Esk. coğ. Gallia Belgica'da halk, Hainaut'da, Cambrésis'de ve Brebant'da (Belçika) yaşardı; başkenti *Bagacum* (Bavay) idi. Nervii'liler Sezarla birçok defa çarpıştılar. (L)

NERVİZM i. (fr. *nervisme*). Bütün fizyolojik olaylarda sinir sisteminin üstün bir rol oynadığını savunan teori. (L)

Foto. Alinari-Brogi-Giraudon, Nadar (LAROUSSE)

NERVO (Amado), meksikalı şair (Tepic, Nayarit eyaleti 1870-Montevideo 1919). Şiirlerinde avrupa sembolizminden ilham alan ince bir lirizm göze çarpar: *Perlas Negras* (Siyah İnciler) [1896]; *Los Jardines Interiores* (İç Bahçeler) [1950]; *Serenidad* (Duruluk) [1912]; *Plenitud* (Bütünlük) [1918]. Aynı zamanda güçlü bir hikâyeci olarak da tanınır. (L)

NERVO-TABES i. Patol. *Tabes dorsalis'*-in belirtilerine yakın belirtiler (ataksi, Westphal ve Romberg belirtileri) gösteren hastalık; omurilikte bir bozukluk olmadan çevresel sinirlerin hastalanmasından ileri geldiği sanılmaktadır. (L)

NERVÜR i. (lat. *nervus*, sinir, damar'dan fr. *nervure*). Ciltc. Bazı kitapların sırtında kordon veya sicimlerle yapılan çıkıntı.

— Havc. Uçağın uçuş yönünde yerleştirilen ve kanada, mühendisin seçtiği aerodinamik profili veren kanat elemanı.

— İnş. Kâgir ve betonarme inşaat tekniğinde, örtü olarak kullanılan yüzeylerin taşıyıcı gücünü attırmak için, belli aralıklarla konan ve bir çıkıntı meydana getiren kirişler.

— Terz. Bir kumaşın üzerinde kabarık bir süs meydana getiren, bir veya iki milimetre genişliğinde dikilmiş küçük pli. (M)

NERVÜRLÜ sıf. (*nervür*'den *nervür-lü*). Nervürü olan, nervürle süslü: *Nervürlü elbise.*

— ANSİKL. İnş. *Nervürlü* tonozlarda, kubbelerde ve düz döşemelerde, yükün büyük kısmını nervürler taşıdığı için, bunların arasında kalan yüzeyler daha ince yapılabilir. Böylece daha büyük açıklıkları örtmek ve daha hafif örtüler kullanmak mümkün olur. Betonarme döşemelerde nervürlere çok rastlanır. En çok 70 sm aralıkla yerleştirilen nervürler arasına *asmolen* adı verilen delikli tuğlalar döşenir. Asmolen döşemeler, kalıp ve demir bakımından tasarruf sağladığı gibi, ısıyı ve sesi, dolu betonarme döşemelere oranla daha iyi yalıtır.

— Mim. Tonozların çok kullanıldığı roma mimarîsinde yapı tekniği bakımından, nervürlü tonoz ve kubbe örneklerine çok rastlanır. Kubbe inşa tekniğinde oldukça ileri bir seviyeye ulaşan Gazneliler de nervürlü kubbeler yaptılar. Selçuklu ve osmanlı mimarîsinde yapı tekniği bakımından, nervürlü kubbeye pek rastlanmaz. Günümüzde, ünlü italyan mimarı ve statikçisi P. Luigi Nervi, çok büyük açıklıkları, nervürlü betonarme yüzeylerle örterek ilgi çekici uygulamalar yaptı. (M)

NESA sıf. (ar. *nesā*). Tıp. *Esk.* Kalça kemiğinden ayakların ucuna kadar uzanan sinir. (M)

NESÂ, İran'da iki şehrin ortak adı. **Horasan Nesâ'sı**, Horasan'ı Türkistan bozkırlarından ayıran dağ sırasının kuzeyinde yer alır. İlkçağ yazarları bu şehrin atlarıyle tanındığını, bahçelerinin bol, toprağının verimli olduğunu yazarlar. Sağlam bir iç kalesi, şeyhler ve önemli kişilerin türbeleri vardır. Bu sebeple sofîler tarafından «Küçük Şam» diye adlandırılır. —**Hemedan Nesâ'sı**, Dara yazıtlarında Media'da bulunduğu bildirilen Nısaia şehri. (M)

NESAÎ (Ebu Abdürrahman Ahmed), arap hadis yazarı (öl. Mekke 915). Hadis toplamak için geziler yaptı. Önce Mısır'da, sonra Şam'da yaşadı. Halife Ali'ye olan bağlılığı ve Emevîlere karşı olan tutumu yüzünden çok sıkıntı çekti; bu yüzden öldüğü için şehit sayıldı. Derlediği hadisleri topladığı *Mecmua*, önemli bir hadis kaynağıdır. (M)

NESAİC çoğl. i. (ar. *nesc* > *nesîce*'den *nesā'ic*). *Esk.* Dokunmuş şeyler, kumaşlar. (M)

NESAİK çoğl. i. (ar. *nesîke*'den *nesā'ik*). *Esk.* Kesilen kurbanlar. (M)

NESAİM çoğl. i. (ar. *nesîm*'den *nesā'im*). *Esk.* Hafif hafif esen rüzgârlar. (M)

NESAK i. (ar. *nesak*). *Esk.* Tarz, şekil, üslûp, düzen: *Kaim olmazdı nizam u nesak-ı asl-ı vücud / Vermeseydin eser-i adl ile dünyaya revaç* (Fuzulî). || [İnci veya tespih için] Dizi. || *Nesak-saz*, düzenleyen, şekil veren. || *Nesak-ı vahid*, tek düzen. || *Bî-nesak*, düzensiz, sırasız. || *Yek-nesak*. Bk. YEKNESAK. (M)

NESARNAK i. Sıcak denizlerde yaşayan yunus balığı (*Tursiops tursio*). [Boy: 3,50 m. Yunusbalığıgillerden.] (L)

NESBİTT (Ludovico), ingiliz kâşifi (Roma 1891 - İsviçre Alpleri üstünde uçarken 1935). Annesi italyandı. 1912'de maden mühendisi olarak Güney Afrika'da, sonra A.B.D.'de, Küba'da ve Orinovo havzasında (Venezuela) gezilere çıktı. 1928-1929 Yıllarında Dancalia'nın bilinmeyen bölgesini aşarak ilgi çekici jeoloji, mineroloji ve astronomi gözlemleri yaptı; bu gözlemleri *La Dancalia Esplorati*'de (Keşfedilen Dancalia) [1930] topladı. (M)

NESC i Bk. NESİÇ.

NESEB i. Bk. NESEP.

NESEFÎ, iranlı fıkıh ve kelâm bilgini (XIII. yy.ın ikinci yarısı). Hamidüddin Zarir ve Bedreddin'den ders aldı. Kirman'da Kutbiye el-Sultaniye medresesinde müderrislik yaptı. Bağdat'a gitti, dönüşünde yolda öldü. *Mecma ül Bahreyn* yazarı Muzafferüddin Ebül Saati ve *Hidaye* için bir şerh yazan Husameddin el-Signakî, Nesefî'nin öğrencileri arasındadır. Eserleri: *Kitabü'l Menar fi Usuli'l Fıkh* (Fıkıh Usulü Hakkında Aydınlatıcı Kitap); *Kitabü'l - Vâfî* (Elverişli Kitap); *Kitabü'l - Kâfi* (Yeterli Kitap). Ayrıca şerhleri de vardır. (M)

NESEMAT çoğl. i. (ar. *neseme*'den *nesemāt*). *Esk.* Nefes alıp vermeler. || Esintiler. || Hayatlar. (M)

NESEME i. (ar. *neseme*). *Esk.* Nefes alıp verme. || Hafif esinti. || Hayat, ruh.

— Huk. *Esk.* Azat edilmek üzere satın alınan köle. (Meselâ, vasiyetçi, köle azat etmeyi vasiyet etmişse, vasiyet edilen, önce neseme edinir, sonra onu azat ederdi; buna da *ıtkunneseme* denirdi.) [M]

NESEP veya **NESEB** i. (ar. *neseb*). *Esk.* Soy, şecere: *Bütün insanların nesebi Hazret-i Nuh'a çeker* (Şemseddin Sami). *Zira ameli kısır olan kimseyi nesebi ileri götürmez* (Cevdet Paşa). || *Meçhul-ün-neseb*, soyu belirsiz olan, sülâlesi belli olmayan.

— Huk. Ana ve baba ile çocuklar arasındaki hısımlık bağı. (Bk. ANSİKL.) || *Nesebin değiştirilmesi*, bir çocuğu, gerçek ana babasından başka kişilerden doğmuş gibi gösterme. Başkasının hüviyetini kullanma. Bir kimseyi başkası gibi gösterme. || *Nesebin düzeltilmesi*, evlilik dışı doğan çocuğun nesebinin belirli usullerle, doğuştan itibaren evlilik içi nesep durumuna gelmesi. || *Nesebin reddi*, evlilik içinde doğan çocuğun nesebinin, baba olmadığını iddia eden koca tarafından reddi. || *Akdî nesep*, evlât edinme sonucu, evlât edinenle evlât edinilen arasında kurulan nesep bağı. || *Evlilik dışı* (veya *gayri sahih*) *nesep*, aralarında evlilik bağı bulunmayan kadın ve erkeğin cinsî münasebetinden meydana gelen çocuğun nesebi. || *Evlilik içi* (veya *sahih*) *nesep*, evlilik içinde doğan veya evlilik içinde ana rahmine düşerek evliliğin sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun nesebi. || *Evlilik içi nesep karinesi*, evlilik sırasında veya sona erdikten itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun babasının koca olduğuna ilişkin karine.

— *Esk. Nesep-bilamud*, bir kimsenin; çocukları torunları ve bunların çocuklarıyle arasındaki hısımlık. || *Nesep-bil-arz*, erkek kardeşler ve bunların oğullarıyle amca oğulları arasındaki hısımlık. || *Nesep-bit-tûl*, bir kimsenin babası ve büyükbabası ile oğlu ve torunu arasındaki hısımlık. (Bu ilişki, usul-füru hısımlığını meydana getirir.)

— ANSİKL. Huk. Anababa ve çocuklar arasındaki *nesep* bağı, ya bir evlilik içinde veya evlilik var olmadan (bir kadın ile bir erkeğin cinsî münasebetinden doğan çocuklarla), evlilik dışında kurulur. Birinci durumda evlilik içi (sahih) nesepten, ikinci durumda ise evlilik dışı (gayri sahih) nesepten söz edilir. Bunların dışında bir de evlât edinme ile meydana gelen akdî nesep vardır. (Bk. EVLÂT *edinme*.) Evlilik içinde doğan veya evlilik içinde ana rahmine düşen çocukların nesebi, evlilik içi neseptir. Buna göre, şu üç ihtimalden biri gerçekleşmişse çocuğun nesebi evlilik içi olur: 1. karıkoca evlenmeden önce cinsî münasebette bulunurlar, fakat çocuk evlenme gerçekleştikten sonra doğar; 2. çocuk hem evlilik içinde ana rahmine düşer hem de evlilik içinde doğar; 3. çocuk evlilik içinde ana rahmine düşer, fakat evlenme sona erdikten sonra doğar. Bu son durumda çocuğun nesebinin evlilik içi sayılabilmesi için, onun evlenmenin sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğmuş olması gerekir. 300 Günün geçmesinden sonra doğacak olursa, nesebi evlilik dışı olur. Evlilik içinde veya evlilik içinde ana rahmine düşerek evliliğin sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun kendisinden olmadığını iddia eden koca, nesebi reddedebilir. Nesebin reddi davasında koca, çocuğun evlilikten itibaren 180 günden önce veya daha sonra doğmasına göre farklı durumları ispat edecektir. Nesebi reddedilmek istenen çocuk, evlenmeden itibaren 180 günden sonra doğmuşsa, koca, çocuğun kendisinden olmasının imkânsızlığını ispat edecektir (msl. koca evlenmenin yapılmasından hemen sonra hapse girdiğini veya kadının gebe kaldığının anlaşıldığı devrede başka bir yerde bulunduğunu ispat ederek bu imkânsızlığı öne sürebilir). Kan muayenelerinin de bu durumda büyük önemi vardır. (Bk. KAN *muayenesi*.) Çocuk, evlenmeden itibaren 180 günden önce doğmuşsa, koca, dava açarak sadece bu hususu ispat etmekle yetinecektir. Evlilik içi nesep karinesini çürütmek için kocanın başkaca bir delil ileri sürmesi gerekli değildir. Aynı şekilde, kadının gebe kaldığı zaman ayrılığa karar verilmiş olduğu görülürse, koca başka bir şey ispat etmeden nesebi reddedebilir. Nesebin reddi davasını açma hakkı, kural olarak kocadadır. Ancak bazı durumlar için kanun, başka kimselere de nesebin reddi davasının açılması hakkını tanımıştır. Kadın evlenmeden önce gebe kalmışsa ve nesebin reddi davası koca tarafından açılmamışsa, bunu savcı da açabilir. Bunun yanında, çocukla birlikte mirasçı olacak kimseler de, bazı durumlarda, nesebin reddi davasını açabilirler. Bu gibi kimselerin nesebin reddi davasını açabilmeleri için kocanın, nesebin reddi davasının açılma süresi olan bir ay içinde dava açmadan ölmüş veya temyiz kudretini kaybetmiş olması gerekir. Mirasçılardan biri nesebin reddi davasını açar ve bundan olumlu bir sonuç elde ederse, öteki mirasçılar da bundan yararlanır. Fakat, mirasçılardan biri açmış olduğu davadan olumlu bir sonuç elde edemezse, bu, öteki mirasçıların dava açma haklarını ortadan kaldırmaz. Nesebin reddi davasının davalılarına gelince dava, koca veya mirasçılar tarafından açılmışsa, davalı ana ve çocuktur; davayı savcı açmışsa, ana ve çocuktan başka kocanın da hasım olarak gösterilmesi gerekir. Nesebin reddi davası bir aylık hak düşürücü süreye bağlıdır. Bu sürenin başlangıcı, koca veya mirasçılar için doğumu öğrendikleri andır. Ancak, savcının açacağı nesebin reddi davası için kanun sürenin başlangıcını belirtmemiştir. Çoğunluk tarafından kabul edilen düşünceye göre, savcı için hak düşürücü sürenin başlangıcı, doğumu öğrendiği an değil de nesebin reddi sebebini öğrendiği andır. Ancak bazı durumlarda, bu bir aylık sürenin uzaması mümkündür. Babanın zamanında ret davası açamaması, ana veya üçüncü kişilerin aldatması sonucu olmuşsa, bir aylık süre, hilenin öğrenilmesi anından itibaren işlemeğe başlar. Bunun yanında, bir aldatma söz konusu olmamakla birlikte, kocanın zamanında ret davası açamaması bir haklı sebebe dayanıyorsa, bir aylık sürenin başlangıcı yine daha geç başlayacaktır. Bazı durumlarda kanun, evlilik dışı nesepli olan çocuğun nesebinin düzeltme yoluyle evlilik içi duruma gelmesi imkânını vermiştir. Nesebin düzeltilmesi, üç şekilde olur: 1. *evlenme ile nesebin düzeltilmesi* (veya *tashihi*). Aralarında evlilik bağı olmayan kadınla erkeğin cinsî münasebetinden doğan çocuğun nesebi, sonradan, ana ile babanın evlenmesi halinde kendiliğinden düzelir. Evlenme ile nesebin düzelmiş sayılması için, söz konusu evliliğin geçerli bir evlenme olması şart değildir. Evlenme, mutlak butlan ile bâtıl olsa bile, yine çocuğun nesebi düzelir ve evlilik içi duruma gelir. Evlenme ile nesebin düzelmesi için kanunda herhangi bir süre yoktur. Kadın ile erkek, çocuğun doğumundan sonra ne zaman evlenirlerse evlensin, nesep düzelir, fakat ana baba evlenmeyi takiben çocuğun durumunu nüfus memurluğuna bildirmek zorundadırlar. An-

cak bu, nesebin düzelmiş sayılması için şart değildir. Durum, nüfus memurluğuna bildirilmese bile, çocuğun nesebi yine düzelir. Nesebin düzelmesi geçmişe etkilidir (yani, evlenme anından itibaren değil de doğum anından itibaren düzelir); 2. *mahkeme kararıyle nesebin düzeltilmesi.* Evlilik dışı çocuğun ana ve babası birbirlerine evlenme sözü vermiş, fakat sonradan bunlardan birinin ölümü veya evlenme ehliyetini kaybetmesi sebebiyle evlenme meydana gelmemişse, çocuğun nesebinin düzeltilmesi için mahkemeye başvurulur ve bu yönde alınan kararla çocuğun nesebi yine evlilik içi nesep durumuna gelir. Nesebin düzeltilmesi davasını hayatta kalan veya evlenme ehliyetini kaybetmemiş erkek veya kadın açabileceği gibi, çocuk da açabilir. Çocuk ölmüşse, nesebin düzeltilmesi davasını açma hakkı onun füruuna geçer. Davanın açıldığının nüfus memurluğuna bildirilmesi gerekir; 3. *idarî yoldan nesebin düzeltilmesi.* Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da, elvendirme memuru önünde yapılması gereken evlenme şartına geniş halk kütleleri tarafından uyulmamaktadır. Bu sebeple Türkiye'de birçok çocuk evlilik dışı neseple doğmakta ve bunların durumunun düzeltilmesi sosyal bir ihtiyaç olmaktadır. Bu sebeple, meseleyi ele alan kanunkoyucu, 1933'ten beri, bu şekildeki çocukların neseplerinin düzeltilmesine ilişkin birçok özel kanun çıkarmak zorunda kalmıştır. Bunlardan en sonuncusu, 1965 tarihinde yürülüğe giren, Tescil Edilmeyen Birleşmeler ile Bunlardan Doğan Çocukların Cezasız Tescili Hakkındaki kanundur. Bunun 5. maddesine göre, beş yıl yürürlükte kalacak olan kanun, nesebin idarî yolla düzeltilebilmesi için, erkekle kadının karıkoca gibi yaşamaları ve evlenmelerinde kanunî bir engelin bulunmaması şartlarını arar. Çocuk, evli bir erkek ile evli olmayan bir kadından doğmuşsa, yine nesebi düzeltilebilir. Kanun, ancak yayımlanmasından önceki fiilî birleşmelerden doğan çocuklara uygulanabilir. Nesebin düzeltilmesine karşı, ana ve babanın kanunî mirasçılarıyle belirli durumlarda savcı, dava açarak itiraz edebilirler. Bu davanın dayanacağı sebep, çocuğun, onu doğuran kadın ile baba olduğu söylenen erkeğin cinsî münasebetinden meydana gelmediğidir. Dava, ana ve baba olduklarını iddia eden erkek ve kadın ile çocuğa karşı açılır; üç aylık bir hak düşürücü süreye bağlıdır. Bu sürenin başlangıcı, nesebin düzeltildiğinin öğrenildiği andır. Nesebin düzeltilmesine karşı açılan dava başarıyle sonuçlanırsa, mahkemenin verdiği yenilik doğurucu karar, geçmişe etkili olur ve çocuk yine doğduğu andan itibaren evlilik dışı nesepli duruma gelir.

Evlilik dışında doğan veya evlilik içinde doğduğu halde nesebi koca tarafından reddedilen çocuk, *evlilik dışı nesep*'li olur. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: çocuk evlilik dışında doğunca veya nesebi reddedilince anasına karşı evlilik dışı nesep bağıyle bağlıdır. Babasına karşı evlilik dışı nesep bağıyle bağlanabilmesi için, ya tanınmış veya babalığa hükmedilmiş olması gerekir. Bu iki durumdan biri gerçekleşinceye kadar, evlilik dışında doğan çocuk babasına karşı nesepsizdir. Başka bir deyişle, tanımaya veya babalığa hükmedilinceye kadar çocukla babası arasında bir hukukî sonuç doğurmayan tabiî (veya biyolojik) nesep bağı vardır. (Bk. TANIMA, BABALIK *davası*.) Ana için böyle bir şart aranmaz. Çocuğun anası onu doğuran kadındır. Çocuk doğumla birlikte anasına nispet edilir ve onunla arasında evlilik dışı bir nesep bağı kurulur. Ana bakımından evlilik dışı nesepli çocukla evlilik içi nesepli çocuk arasında bir fark yoktur. Çocuk doğumla birlikte, anasının soyadını ve vatandaşlığını alır. Aynı şekilde, anasının hısımlarıyle arasında evlilik dışı hısımlık bağı kurulur. Evlilik dışı nesepli çocuğun, mirasçı olma yönünden, evlilik içi çocukla bir farkı yoktur. Evlilik dışı çocuk, anasına bırakılmış olsun veya olmasın, durumu evlilik içi nesebe oranla iki yönden zayıflamıştır: a) velâyet yönünden bir fark görülür. Buna göre, evlilik içi nesepli çocukta, ananın velâyet hakkı doğumla birlikte kendiliğinden meydana gelirken, evlilik dışı nesepli çocukta hâkimin bir takdir yetkisi vardır. Hâkim, velâyeti anaya verebileceği gibi, çocuğun çıkarları gerekli kılıyorsa, ona bir vasi de tayin edebilir; b) çocuğun, mallarından yararlanma ve idare hakkı da kendiliğinden doğmaz. Velâyet anaya verilmiş olsa bile, çocuğun malları üstünde ananın hakları ve bu hakların kapsamını hâkim tayin eder. Tanıma veya kişisel sonuçlarıyle babalığa hüküm verilmesi sonucu baba ile çocuk arasında evlilik dışı nesep bağı kurulur. Bunun sonuçları şu şekilde sıralanabilir: 1. çocuk, babasının soyadını ve vatandaşlığını alır; 2. çocuk babasına mirasçı olur. Ancak, evlilik dışı çocuk, babasının evlilik içi çocuklarıyle birlikte mirasçı olursa, evlilik içi çocukların alacakları her iki paya karşı, evlilik dışı çocuk bir pay alacaktır (bk. MIRASÇI); 3. tıpkı anada olduğu gibi çocukla babası arasında evlilik dışı nesep bağının kurulması sonucu, velâyet hakkı kendiliğinden evlilik dışı babaya geçmez. Bunun için ayrıca hâkim kararına ihtiyaç vardır. Bunun aksine hâkim, çocuğun çıkarları için gerekli görüyorsa, velâyeti babaya vereceği yerde ona bir vasi tayin edebilir. Hattâ velâyet (baba tanımış veya babalığa hükmedilmiş olsa bile) anaya da verilebilir; 4. babanın evlilik dışı çocuğuna karşı ödevleri de evlilik içi çocuğuna olan ödevlerinin aynıdır. Çocuğun baba mallarını idare ve mallardan yararlanma hakkının kapsamını, hâkim tayin eder; 5. velâyetin babaya verilmesi durumunda hâkim, baba ile çocuk arasındaki kişisel ilişkilerin ne şekilde düzenleneceğine karar verir.

◆ **Neseben** i. *Esk.* Nesepçe, soyca.

◆ **Nesebî** i. *Esk.* Nesep ile ilgili. (M)

NESEVÎ (Muhammed Ahmed), Harizmşahlar devri tarihçisi (Harendiz ?-Meyyafarıkin, Silvan 1231). Çocukluk ve gençlik yıllarını ülkesi olan Nesa'da geçirdi. Harizmşahlar hükümdarı Muhammed Harizmşah'ın yanında bazı görevlerde bulunduktan sonra Celâleddin Harizmşah'ın İnşa divanı reisi oldu. Selâhaddin tarafından Nesa'ya vezir rütbesiyle vali tayin edildi; fakat sultanın yanında kalmayı tercih etti. Moğollar ile yapılan mücadeleler sırasında Celâleddin'in yanında bulunan Nesevî, Hâni yakınındaki kuşatmadan kaçamadı ve yakalanarak bir süre Âmid'de tutuklu kaldı. *Siretüs Sultan Celâleddin Mengübirti* (Sultan Celâleddin Mengübirti'nin Hayatı) adlı eserinin baş tarafında Harizmşahlar devletinin idarî, askerî teşkilâtı ve Celâleddin'in saltanatına kadarki dönemi hakkında geniş bilgi vardır. Bu eser Neçip Asım tarafından Türkçeye çevrilerek basıldı (1934). [M]

NESF i. (ar. *nesf*). *Esk.* Yıkma, yıkış. || Parçalayıp toz haline getirme, ufalama. (M)

NESH i. Bk. NESİH.

NESÎ sıf. (ar. *nisyân*'dan *nesî*). *Esk.* Unutkan. (M)

NESİB sıf. (ar. *neseb*'den *nesîb*). *Esk.* Baba tarafından soyu temiz olan, soylu. || İ. Erkek adı.

— Ed. *Esk.* Kasidenin giriş bölümü.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Eski arap edebiyatında, kasidenin başlangıcı niteliğinde olan *nesib*, daha çok aşk konularını işlerdi. Sonradan, konu alanı genişledi. Kasidede, ana konuya girmeden önce, bir giriş ve konuya hazırlanış niteliğinde olan, herhangi bir olay veya varlığı anlatan bölüme nesib dendi. İslâmöncesi arap edebiyatında gelişmeğe başlayan nesib, sonradan İran'a ve diğer müslüman ülkelere geçti. Özellikle iran edebiyatında bazı değişikliklere uğradı. Bayram, şölen, düğün, tabiat tasvirleri, hayatla ilgili herhangi bir konu, nesib bölümüne sokuldu. Bu değişme sonradan iran şiirinin etkisi altında kalan selçuklu ve osmanlı dönemlerindeki türk edebiyatına da girdi. Kasideye, nesib bölümünde işlenen konuya göre *rahşiye* (atları konu edinen), *îdiye* (bayram dolayısıyle yazılan), *ramazaniye* (ramazan dolayısıyle yazılan), *sûriye* (eğlence törenlerini konu edinen) gibi adlar verildi.

◆ **Nesibe** sıf. *Esk.* Nesib'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NESİBE SAFFET HANIM, türk kadın şair (öl. İstanbul 1837). Beylikçi Muhib Efendinin kızı. Nasıl ve nerede öğrenim gördüğü bilinmiyor. Divan geleneğini sürdüren şiirlerinin toplandığı bir *Divançe*'si vardır. (M)

NESİBE TEVFİK HANIM, türk kadın şair (öl. İstanbul 1844). Ünlü kadılardan Said Siret Beyin kızı. Düzenli bir öğrenim görmedi, kendi kendini yetiştirdi. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren gazeller yazdı. Şiirlerinin toplandığı bir *Divançe*'si vardır. (M)

NESİB İkibayraklızade (Seyid Mehmed, — denir), türk şairi (İstanbul 1740-ay.y. 1789). Seyid Süleyman Ağanın oğlu. Öğrenimini bitirdikten sonra Halep valisi Bekir Paşanın mühürdarı oldu. Sonra Sadaret Mektupçu kaleminde, Nişancı Mehmed Paşanın divan kâtipliğinde bulundu. Küçük tezkirecilik ve maliye tezkireciliği yaptı. Küçük bir *Divan*'ı ile mektuplarını biraraya getiren *Mecmua*'sı vardır. (M)

NESİCE i. (ar. *nesc*'den *nesîce*). *Esk.* Dokunmuş şey, dokuma. (M)

NESİÇ veya **NESİC** veya **NESC** i. (ar. *nesc*). *Esk.* Dokunmuş olan şey, dokuma.

— Anat. *Esk.* Doku. || *Nesci adalî*, kas doku. || *Nesci asabî*, sinir doku. || *Nesci azmî*, kemik doku. || *Nesci beşere-i muhatiyye*, epitelyum. || *Nesci daimî*, değişmez doku. || *Nesci demevî*, kan doku. || *Nesci gudrufî*, kıkırdak doku. || *Nesci isfencî*, sünger doku. || *Nesci kavî*, pek doku. || *Nesci kesif*, tıkız doku. || *Nesci muhatî*, mukoza dokusu. || *Nesci muin*, destek doku. || *Nesci rasafî*, kaldırımsı doku. || *Nesci temessül*, özümleme dokusu.

◆ **Nescî** sıf. (ar. *nesc*'den *nescî*). *Esk.* Dokuma ile ilgili olan.

— Anat. *Esk.* Doku ile ilgili.

◆ **Nesciye** sıf. *Esk.* Nescî'nin dişili. (M)

NESİH veya **NESH** i. (ar. *nesh*). *Esk.* Kaldırma, hükümsüz bırakma: *Hüccet-i afv ü kerem etmez kabul-i fesh ü nesh* (Nabi). || Bir şeyin aynını başka bir yere çıkarma, bir şeyi kopya etme.

— Din. *Kur'an*'ın sonra gelen bir ayetinin, önce gelmiş bir ayetteki hükmü değiştirmesi, kaldırması. || *Neshü'l-ayet bi'l-ayet*, Kur'an'ın bir ayeti yerine diğer bir Kur'an ayeti gelerek onun hükmünü kaldırması.

— Hat. Hat sanatında kullanılan yazı türlerinden biri.

— ANSİKL. Hat. İbni Haldun'un *Mukaddime*, İbni Nedim'in *Fihrist* adlı eserlerinde öteki hat ve hattatlarla ilgili kitaplarla *nesih* yazı türünün abbasî halifelerinden Muktedir ve Kadir zamanlarında yaşayan vezir İbni Mukle tarafından bulunduğu bildirilir. Nesih kûfi yazı yerine geçtiği için böyle adlandırıldığı da söylenir. Nesih yazısı, kûfi'nin sert köşelerinin yuvarlaklaşmasıyle ortaya çıktı. İbni Mukle'den yüz yıl sonra gelen İbni Bevvab adlı abbasî hattatı bu yazıyı geliştirdi. Hz. Muhammed'in, habeş hükümdarını islâm dinine çağıran mektubundaki harflerin birçoğu nesih niteliği taşır. Ayrıca İslâmlığın ilk zamanlarında, Mısır'ın fethi döneminden kalan papirüsler üzerine 644 ve 708 yıllarında yazılan yazılar da kûfi-nesih arası bir görünüştedir. İslâm dininin başlangıç dönemlerinde nesih ile kûfi yazısının yan yana kullanıldığı anlaşılıyor. Yukarıda adı geçen iki hattan sonra XIII. yy.da yine Abbasîler zamanında yaşayan Yakutı Mustasımî ile nesih yazısı daha da gelişti.

Abbasîlerin çöküşünden sonra nesih, Türklerin elinde gelişmeğe başladı. İranlı hattatlar nesih yazı türünde pek başarılı olamadılar, daha çok Yakut'un yolunda yürüdüler. Yakut okulu, Anadolu'da osmanlı ülkesinde iki yüzyıl etkisini sürdürdü. Osmanlı padişahı Fatih ve oğlu Bayezid II döneminde yetişen Amasyalı Şeyh* Hamdullah (1436-1520) nesihe, estetik, matematik ve geometrik ölçüler bakımından önemli yenilikler getirdi. Nesihte Hafız Osman (1642-1698) ile yeni bir gelişme oldu. XVII. yy.dan sonra gelen hattatlar Hafız Osman'ın izinden yürüdüler. Nesih, kitabeler

dışında hemen her yerde kullanıldı. Bu yazı türü en çok Kur'an ve divan yazmalarında görülür. İslâm dünyasında nesihte iki üslûp vardır (türk ve iran üslûpları). İran üslûbu, İran, Afganistan ve Hindistan'da, türk üslûbu da, Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Afrika dışındaki arap ülkelerinde yayıldı.

◆ **Neshî** sıf. *Esk.* Nesihe ait, nesihle ilgili. || *Hatt-ı neshî,* eski yazma eserlerde çok kullanılan bir yazı üslûbu. (M)

NESİK i. (ar. *nesîk*). *Esk.* Altın. || Gümüş. (M)

NESİKE i. (ar. *nesîke*). *Esk.* Tanrı yoluna kesilen kurban. || Altın veya gümüş dökmesi. (M)

NESİL veya **NESL** i. (ar. *nesl*). Aynı çağda yaşayan ve hemen hemen aynı yaşta bulunan kimselerin tümü, kuşak: *Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri sizler yetiştireceksiniz. Ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır* (Atatürk). *Bu ses başka ve beklenmeyen bir sesti. Balkan yenilgisinden sonra, memleketin az çok okumuş genç neslinin görüş, anlayış ufkunda bir uyarıcı sabah rüzgârı gibi esti* (Ş. S. Aydemir). || Döl, soy, sülâle: *Daima hâkim olan, bu krallar, beyler, hakanlar, eminler nesline mensup Türk...* (Ömer Seyfeddin).

— ÇEŞ. DEY. *Nesilden nesle,* kuşaktan kuşağa devam eden, sürekli, kalımlı. || *Nesli tükenmek,* soyu kaybolmak, döl vermez olmak.

— Huk. *Esk. Nesli vakıf,* vâkıfın vakfı yaptığı sırada varolan ve sonradan doğacak çocukları ve bunların çocukları yararına yaptığı vakıf. (Kız çocuklarla bunların kızları da, erkek çocuk ve torunlarla eşit olarak vakıftan yararlanırlar. Ancak vakıfnamede, vakıftan sadece erkek çocuklarla torunların yararlanacağı belirtilmiş olabilir.) [M]

NESİM i. (ar. *nesm*'den *nesîm*). *Esk.* Yumuşak esinti, yel: *İtidal üzre esüp sayf ü şitasında nesim / Ki gül ü goncesini hurrem ü handan eyler* (Cevrî). || *Nesim-i galiye,* güzel kokulu rüzgâr. || *Nesim-i nevbahar,* ilkbahar esintisi: *Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subh-dem / Açsın bizim de gönlümüz saki medet sun cam-ı cem* (Nef'î). || *Nesim-i saba* (*nesim-i seher, nesim-i subh* veya *nesim-i subh-dem*), sabah yeli: *Gel ey nesim-i saba kûy-ı yarden ne haber / Gelür mü kaafile-i muşkbardan ne haber* (Nef'î). *Nesim-i merhametinden olup ifade-i cud // Cihanı reşk-i cinan eylemiş nesim-i saba* (Fuzuli).

— Mus. Türk musikisinin, bugüne örneği kalmamış birleşik bir makamı.

◆ **Nesime** sıf. *Esk.* Nesim'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

NESİMİ sıf. (ar. *nesîm*'den *nesîmî*). *Esk.* Yel ile ilgili. || İ. Erkek adı.

— Astron. *Esk. Havayı nesimî,* havaküre. (M)

NESİMİ (Seyid İmadeddin, — denir), türk şairi (Bağdat, Nesim ?-Halep 1404). Hayatının ilk yılları, nasıl bir öğrenim gördüğü kesinlikle bilinmez; bu konuda bilgi veren kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Nesimî, hurufî mezhebinin kurucusu Fazlullahı Hurufî'nin halifesidir. Şiirlerinde düşüncelerini, tarikat inançlarını açık ve kesin bir dille anlatır. Bir söylentiye göre, Murad II zamanında Anadolu'ya gelerek Hacı Bayram Veli ile görüştü. Sonra Halep'e döndü. Görüşlerinin islâm şeriatıyle bağdaşmadığını, bir bakıma islâm dininin kurallarına aykırı düşünceler ileri sürdüğünü söyleyenler onu dinsizlikle, *Kur'an* hükümlerine ve şeriat ilkelerine karşı çıkmakla suçladılar. Bazı kaynaklara göre, Çerkez Memlûklarından Berkukoğlu Nasirüddin Ferec zamanında derisi yüzülerek öldürüldü. Hurufiliğin bütün görüşlerini şiirlerinde yansıtan Nesimî'ye göre insanın özü ruh değil maddedir. Ruh maddenin bir niteliği, anlamı durumundadır. İnsan varlığının özünü kuran sestir. Ses, insanda söz olarak gerçekleşir. Söz ise harflerden kuruludur. İnsan Tanrı'dır. İnsanın dışında bir tanrı yoktur. Bu yüzden, kendini bilen, varlığının özünü kavrayan her insanın derin coşkunluk içinde «ben Tanrı'yım» anlamına gelen «enelhak» demesi gerekir. *Kur'an*'ın bütün harfleri insanda görünür. İnsan konuşan bir *Kur'an*'dır; tasavvuf diliyle *Kur'an'ı nâtık*'tır. Bir tanrı olan insan, sürekli bir anlam gelişimi içindedir. Kendini bilen, varlığının derinliğinde saklı sırları, olgunlukları kavrayan bir insan için en yüce ibadet kendine tapmaktır, özünün sonsuzluğundaki anlama saygı göstermektedir. Nesimî'nin türkçe ve farsça şiirleri vardır. Başta Fuzuli olmak üzere tasavvuf konuları işleyen birçok türk ve iran şairini derin etkisi altında bırakan Nesimî'nin şiirleri, bir *Divan*'da toplandı. (→ Bibliyo.) [M]

NESİN (Nusret, **Aziz** — denir), türk yazarı (İstanbul 1915). Kuleli Askerî lisesini (1935), Harp okulunu (1937) bitirdi. Üsteğmen rütbesindeyken ordudan ayrıldı (1944); gazeteciliğe başladı: *Yedigün* (1944), *Karagöz* (1945), *Tan* (1945) dergi ve gazetelerinde mizah hikâyeleri, fıkralar yayımladı. Sabahattin Ali ile birlikte *Markopaşa* adlı mizah dergisini çıkardı (1946). *Akbaba, Dolmuş* (1955) dergileriyle, *Yeni Gazete* (1957), *Akşam* (1958), *Tanin* (1960), *Günaydın* (1969) gazetelerinde çalıştı. Düşün yayınevini kurdu; *Zübük* adlı mizah gazetesini yayımladı (1962). Sosyal hayatın aksayan yanlarını geniş halk topluluğunun hoşlanacağı biçimde taşlama konusu yaptı. İtalya'da Milletlerarası Mizah Hikâyeleri yarışmasında iki defa Altın Palmiye ödülünü (1956, 1957), Bulgaristan'da Altın Kirpi birincilik ödülünü (1966), Rusya'da Milletlerarası Mizah yarışmasında Krokodil ödülünü (1969) kazandı. *Üç Karagöz Oyunu* eseriyle *Milliyet* gazetesinin 6. Karacan armağanı birincisi oldu (1968). 1958'den itibaren tiyatro oyunları da yazdı; *Çiçu* adlı oyunu Türk Dil Kurumu Tiyatro ödülünü aldı (1970). Hayat hikâyesini, ilk cildi 1968'de çıkan *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* adlı eserinde anlattı. Başlıca eserleri: *İt Kuyruğu* (1955); *Yedek Parça* (1955); *Fil Hamdi* (1955); *Damda Deli Var* (1956); *Koltuk* (1957); *Ölmüş Eşek* (1957); *Erkek Sabahat* (1957); *Nazik Âlet* (1958); *Saçkıran* (1959); *Gıdı Gıdı* (1959); *Ah Biz Eşekler* (1960); *Biz Adam Olmayız* (1962); *Sosyalizm Geliyor Savulun* (1965); *Şimdiki Çocuklar Harika* (1967) v.d. (M)

NESİR veya **NESR** i. (ar. *nesr*). Genellikle şiir gibi sabit, düzenli bir ölçü ve ahenge bağlı olmayan anlatım biçimi: *Yunan nesrinin tarihi, süslü, karanlık ve bulanık ibareden kaçmak ve bol bir ifade aydınlığına kavuşmak için kötü nesrin dolambaçlı ormanlarından ve bataklıklarından dışarı uğrama iradesidir* (P. Safa). *Nesrin iyi olmayanı da yazılır, bir gün okunur, ertesi gün unutulur* (N. Ataç). [*Zt.* NAZIM. *Yeni.* DÜZYAZI.] || — *Esk.* Dağıtma, saçma, yayma.

— ANSİKL. Ed. Bir düşünceyi dil kurallarına uygun nitelikte sözlü veya yazılı olarak anlatma metodu olan *nesir,* ölçülü bir yazı türü olan *nazım*'ın karşıtıdır. İlk doğan edebiyat eserlerinin hepsi manzumdur (destanlar, tragedyalar, halk şiirleri v.d.). Duyguları etkilemeğe elverişli olan nazım, yüzyıllarca önemini korudu. Düşüncelerin iletimine daha elverişli olan nesir, nazma göre çok geç oluşmuş bir edebiyat türüdür. Nesirle yazılan edebiyat türlerinin büyük çoğunluğu (hikâye, roman, mensur tiyatro, fikir yazıları, gezi, hatıra, biyografi v.d.) ancak matbaanın bulunuşuyle gelişti; ezberleme kolaylığı olmadığı için, daha çok düşünce yazılarının yaratılmasına imkân verdi. Nazımda ahenk ön planda olduğu halde nesirde düşüncelerin dil kurallarına uygun bir üslûpla anlatılması önemli sayılır. Bu bakımdan nazmın en küçük birimi, bir ses ve ahenk birliği olan mısra*, nesrin en küçük birimi ise bir yargı ve anlam birliği olan cümledir. Nazmın, vezin ve kafiye başarısı sağlama amacıyle dil kurallarını bozmasına göz yumulduğu halde nesirde böyle zorlamalar hoş görülmez. Fakat nazmın etkisinde gelişen eski edebiyatlarda nesir de onun özelliklerini taşımak zorunda kalmıştır. Meselâ, *inşa** adı verilen divan edebiyatı nesrinde kelime grupları ve cümle sonlarında, ses uyumları (seci) arandığı için bu eserlerde, tabiîlik kayboldu, nesir özel bir adla anılmayı gerektirecek biçimde, amaç değiştirdi. Nesirde şiirin bazı kurallarına uyularak süslü bir anlatım eğilimi doğdu. Nesir, kendi sınırları içinde ikiye ayrıldı. Düşünceleri, açık, yalın, duru bir biçimde iletme, yakın zamanların üslûp beğenisi olduğu için eski ve yeni nesirler arasında büyük ayrılıklar ortaya çıktı.

Türk edebiyatında en eski nesir örneği *Göktürk Yazıtları*'dır. (Bk. ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.) Oğuz Kağan destanının sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiş özeti (*Oğuzname**) ve *Dede* Korkut Kitabı* eski türk nesrinin dikkati çeken ürünleri arasında yer alır. Divan edebiyatçıları uzun süre nesri küçümseyerek secili inşaya önem verdi. Bu dönemdeki türk edebiyatında üç ayrı nesir şekli görülür: 1. halk konuşmasının uygulandığı sade nesir (*Kur'an* tefsirleri, hadis kitapları, menkıbevî islâm tarihleri, menakıbnameler, dinî-destanî halk kitapları, halk hikâyeleri v.b.); 2. arap ve fars lûgatlerinden alınan kelime ve tamlamaların çok kullanıldığı, daha çok o dillerin kurallarına uyan, türkçe sözlere pek az yer veren süslü ve sanatlı nesir (inşa); 3. ikisi ortasında bir yolla ortaya konan nesir. Bu nesir yollarının hepsinde bir yargıyı, bir anlamı tam olarak bildiren basit cümleler yerine bağ fiillerle alabildiğine uzatılan, eşanlamlı kelimelerin tekrarından yardım uman bir anlatım vardır. Türk edebiyatında düşünceyi ön plana alan nesir, ancak Tanzimattan sonra gelişmeğe başladı. Şinasi ve Namık Kemal'in yazıları bu gelişimde önemli bir yer tutar. Tanzimat edebiyatı döneminde gazete ve tiyatro türleri, nesrin gelişimini sağladı; nesirde sadeleşme eğilimi, dil sadeleşmesiyle birlikte yürüdü. Bu gelişim sırasında nazmla nesir karşılıklı etkileri belirlendi ve XX. yy.ın başından bu yana türk nesri düşünceyi açık, aydınlık şekilde yansıtan bir anlatıma yöneldi. Ömer Seyfeddin'in ortaya attığı «Yeni Lisan», dilde olduğu kadar nesirde de açık ve süssüz bir anlatım amacını güttü. Dil devriminden sonraki yıllarda ise büsbütün tabiî, açık, yalın, arı ve duru bir üslûp, ön plana çıktı.

Bu arada nesirde muhakkak, kurallı cümleler kullanma yolunun çok gerekli olmadığı, Türkçenin yapısında bulunan devrik cümlelerle yazmanın daha tabiî ve doğru olabileceği ileri sürüldü (Nurullah Ataç); Mercimek Ahmed'in *Kabusname* tercümesinden Evliya Çelebi'nin bazen halk diline yaklaşan üslûbuna kadar çeşitli eserler bu türlü kullanışlar için örnek tutuldu. Özellikle 1950'den sonra yetişen bazı yazarlar uzun ve bileşik cümleleri bırakarak, devrik cümlelerin tabiî havasına eğilim gösterdiler. Bu davranış, yalnız dildeki sadeleşme ve özleşme hareketi değil, edebiyat nesrini de eski edasından büsbütün kurtarma amacını güden özel bir arayıştır.

◆ **Nesren** zf. *Esk.* Nesir yoluyle, nesir şeklinde. *Zt.* NAZMEN. (M)

NESİS i. (ar. *nesîs*). *Esk.* Çok aç olma. || İnsanın en son takati. || Son nefes. (M)

NESKEHONİT i. (Pensilvanya'da yer adı *Nesquehoning*'den fr. *nesquehonite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum karbonat. (L)

NESL i. Bk. NESİL.

Nesle kalesi, Alexandre Dumas père'in ve F. Gaillardet'nin nesir şeklinde yazılmış dramı (1832). Bourgogne'lu Margarita'nın Buridan'dan olan evlilik dışı çocuklarının hazin hikâyesini anlatır. (L)

Neslişah camii, İstanbul'da, Edirnekapı'da, Kuruçınar Neslişah sokakta cami. Bayezid II'nin kızı Gevherimülûk Sultanın kızı Neslişah Sultan (öl. 1579) tarafından yaptırıldı. Duvarları kesme taştan, çatısı ahşaptır. (M)

Neslişah mescidi, İstanbul'da İstinye'de mescit. Bayezid II'nin torunu Neslişah Sultan tarafından 1540'ta yaptırıldı. Duvarları ve minaresi kâgir, çatısı ahşaptır. Avlu kapısında Sultan Abdülhamid I tarafından yaptırılan (1782) çeşme vardır. (M)

NESME i. (ar. *nesm*'den *nesme*). *Esk.* Nefes, ruh. || Soluma, nefes alıp verme. || Rüzgârın hafif olarak esmesi. (M)

NESNAS i. (ar. *nesnâs*). Mit. Yarı insan

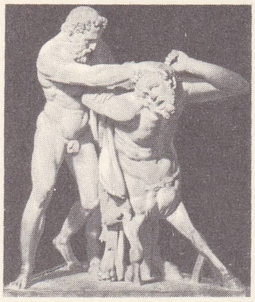

Herakles ile **NESSOS**
Uffizi müzesi,
Floransa

NESTEROV
heykeltıraş
Vera Moukhina'nın
portresi (1940)

Karl **NESSELRODE**
Hoffmeister'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

biçiminde, tek elli, tek ayaklı ve tek gözlü, sıçrayarak ilerleyen yaratık.

— Zool. *Esk.* Goril, şempanze, orangotan gibi çeşitleri olan maymun cinsi. (M)

NESNE i. (türk. *ne,* soru zamiri ve *imek* > *i-se*'den *ne-ise-ne* > *nesne*). Belli bir hacmi ve ağırlığı olan her türlü cansız varlık, şey: *Bu dünyayı sen yarattın girindin / Her nesnede gösterirsin nakşını* (Âşık Veysel). *Ebu Mabed'in çadırı önünden geçerken satın almak üzere «Hurma veyahut sair yiyecek bir nesne var mı?» diye sordular* (Cevdet Paşa). || *Esk.* [Olumsuz cümlede] Hiç bir şey: *Nesne bulamadım* (Şemseddin Sami).

— Dil bil. Geçişli fiili tümleyen ve yüklem halinde bulunan tümleç. (Nesne genellikle akkuzatif halinde bulunur; akkuzatif, ekli [*belirtili nesne*] veya eksiz [*belirtisiz nesne*] olabilir. Geçişsiz fiilli cümlelerde nesne yoktur.) *Esk.* Mefulünbih.

— Fels. ve Psikol. Dolaysız olarak duyumlarımızla, dolaylı olarak da kavramlarımız ve zekâmızla tanıdığımız dış dünya. Bk. ANSİKL.

— Psikoleng. *Gösterilen nesne* (ing. *referent*), Osgood'un nazariyesinde (1952)

$$S_1 \rightarrow (rm \rightarrow sm) \rightarrow R_1$$

biçimindeki bir sözlü çağrışım bağıntısında, birinci terim S_1 semantik izlenimi ve R_1 cevap kelimeyi belirtir. (Sözlü olmayan uyarıcı S_0 [msl. bir örümcek görme] açık bir tepkinin meydana gelmesine yol açar [msl. kaçma]. S_1 sözlü uyarıcısı [msl. örümcek kelimesi] çocukta S_0'a bağlandığında başlangıçtaki açık cevabın bir bölümünü [msl. bir kaçma eğilimi v.b.] ve / veya bir R_1 sözlü tepkisini [msl. «ay! Korktum»] başlatabilir. *rm* → *sm* işleminden sonra Osgood tarafından tasvir edilen örümcek kelimesi, gösterilen nesne olmuştur.)

— ANSİKL. Fels. ve Psikol. *Nesne,* ruhsal olgunun nesnel yanına dahildir; *bilinç* veya öznel yan ise, *özne*'nin bilinip tanınmasını sağlar. Demek ki özne ve nesne birbirinden farklı iki kavramdır, ama bunlar *ruhsal olgu* içinde birbiriyle dayanışma halinde bulunur ve birbirini tamamlar, bu olgunun zorunlu iki yanını meydana getirirler. Felsefe açısından özne ile nesne'nin ayrılmazlığı kesinlikle kabul edilmiş değildir. Bazı idealist filozoflara göre özne, ontolojik bakımdan nesneden önce gelir ve gerçeği düşünen bir düşünce olmazsa, gerçek diye bir şey de olamaz. Buna karşıt olarak, gerçekçi filozoflara göre, ilk ve esas olan, nene veya dış dünyadır; özne ise bu gerçek dünyanın sadece bir parçasıdır. (ML)

NESNEL sıf. (*nesne*'den *nesne-l*). Yen Nesneyle ilgili, nesneye ilişkin olan. || Gerçeğe varmak amacıyle taraf tutmadan inceleme yapan, hüküm veren: *Bizde nesnel eleştirme, afakî tenkid yok da onun için* (N. Ataç). *Nesnel gözlem. Nesnel bir rapor. Eşanl.* OBJEKTİF. *Esk.* Afakî. *Zt.* ÖZNEL.

— Psikol. Düşünen özneye karşıt olarak dış nesne ile ilgili olan: *Her psikolojik olay aynı zamanda öznel ve nesneldir.* Bk. BİLİNÇ, DÜŞÜNCE.

— Tıp. Hekim veya hastanın çevresinden biri tarafından değerlendirilebilecek belirtilere denir.

— ANSİKL. Fels. *Nesnel,* kelime anlamıyle «nesneye ilişkin», öznel ise «özneye ilişkin» anlamına gelir. Descartes'ın «nesnel» dediği, dış gerçek değil, dikkatin yöneldiği bir iç nesne olarak ele aldığı fikrin kendisidir. Kant'ta, «nesnel» kelimesinin farklı bir anlamı vardır: gerçeğin zihindeki tasavvuru «öznel»dir, zihnin dışında bulunan ve bu tasavvura tekabül eden gerçek (bu gerçek bilinebilir veya bilinemez) ise «nesnel»dir. Gerçekçi felsefelerin hepsi, bilincin dışında varlığı olan her şeye «nesnel» derler. (ML)

NESNELCİLİK i. (*nesnel* > *nesnelci*'den *nesnelci-lik*). Nesnelerin onları algılayan zihnimizin dışında var olduklarına inanma. || Sistemli bir şekilde taraf tutmaktan kaçınma. *Eşanl.* OBJEKTİVİZM. (L)

NESNELEŞME i. (*nesne* > *nesneleşmek*'ten *nesneleş-me*). Fels. Kavramların, teorilerin, varsayımların v.b. somut nesneler ve gerçekler haline getirilmesi. (L)

NESNELİK i. (*nesne*'den *nesne-lik*). Fels. Nesnel biçim. («Kendinde-varlık»ın nesne haline dönüşmesini anlatmak için Schophauer'ın kullandığı terim.) [L]

NESNELLEŞTİRME i. (*nesnelleştirmek*'ten *nesnelleştir-me*). Fels. Nesnelleştirmek edimi. (L)

NESNELLEŞTİRMEK geçl. f. (*nesnel* > *nesnelleşmek*'ten *nesnelleştir-mek*). Fels. Dış bir gerçeğe aktarmak. (L)

NESNELLİK i. (*nesnel*'den *nesnel-lik*). Kişisel sebepler etkisinde kalmadan hüküm veren kimsenin özelliği; tarafsızlık. || Bu görüşe uygun olanın özelliği: *Bir raporun nesnelliği. Eşanl.* OBJEKTİVİTE. OBJEKTİFLİK. (L)

NESO—, «ada» anlamında yunanca *nesos* kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

NESODON i. Notongulata takımından fosil memeli hayvan; Güney Amerika'da, Patagonya'da üçüncü zaman tabakalarında bulunur. (Nesodon, tapir büyüklüğünde, üç parmaklı, otçul bir hayvandı. Kesici dişleri kemirgenlerinki gibi, azı dişleri ise prizmamsı biçimde ve mine tabakası kıvrımlı idi. *Nesodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NESOKİA i. Toprak kazıcı iri sıçan; Hindistan ve dolaylarında yaşar; gececi bir hayvandır; sırtında kirpi dikenini andıran büyük kıllar bulunur. (Uzunluğu 75 sm'yi bulan *Nesokia bandicota* Hindistan'ın güneyinde ve Seylan'da pek çoktur.) [L]

NESOMYİNİ çoğl. i. Sıçangillerden kemirgen memeli hayvanlar altfamilyası; Madagaskar sıçanlarını (*nesomys*) kapsar. (L)

NESOPİTHECUS i. Kafatası gerçek bir maymunun kafatasına benzeyen fosil maki. (Madagaskar'da dördüncü zaman tabakalarında bulunmuştur.) [L]

NESOTRAGUS i. Doğu Afrika'da bulunan küçük antilop. (En tanınmış türü Zengibar'da yaşayan misk antilopudur [*Nesotragus moschatus*]. *Raphicerinae* altfamilyasından.) [L]

NESR i. Bk. NESİR.

NESR i. (ar. *nesr*). *Esk.* Akbaba. || Kartal. (M)

NESRİN i. (fars. *nesrin*). Yaban gülü (*ağustos gülü, mısır gülü* veya *van gülü* de denir): *Bazu-yi lâtif-i şah-ı simin / Gûya ki hamir-i berk-i nesrin* (Şeyh Galib). || Kadın adı. (M)

NESS (LOCH), İskoçya'da göl, uzun Glen More çöküntüsünde, sularının fazlasını Ness ırmağı aracılığıyle Inverness halicine akıtır; 42 km. (L)

NESSAB i. (ar. *neseb*'den *nessâb*). *Esk.* Ünlü kimselerin, hükümdarların ve özellikle eski arap kabilelerinin soylarını araştırıp yazan tarihçi.

◆ **Nessabîn** veya **nessabun** çoğl. i. *Esk.* Nessablar. (M)

NESSAC i. (ar. *nesc*'den *nessâc*). *Esk.* Dokumacı, çulha: *Filhal zerduzlar ve nessaclar cem ettirip* (Naima). || *Mec.* Yalancı. (M)

NESSAR sıf. (ar. *neşr*'den *neşşâr*). *Esk.* Saçan, dağıtan.

◆ **Nessare** sıf. *Esk.* Nessar'ın dişili. (M)

NESSELRODE (Karl Robertoviç), alman asıllı rus diplomatı (Lizbon 1780-Petersburg 1862). Babası gibi o da Rusya'nın hizmetine girdi. Almanya, sonra Hollanda (1802-1807) ve Paris (1808-1811) büyükelçiliğinde ataşe iken hükûmetine değerli bilgiler sağladığı için kendisine dışişleri bakanlığında bir görev verildi. 1813'te Fransa'ya karşı savaşın sürdürülmesini öğütledi. Bunun üzerine, Aleksandr I, onu Viyana kongresine delege gönderdi, sonra da dışişleri bakanlığına getirdi (1816). Nikolay I bütün hükümdarlığı süresince onu bu görevde tuttu. Alman olması bakımından Nesselrode, Rusya'yı iyi tanımıyordu; daha çok Avrupa meseleleriyle ilgileniyor ve bu meselelerde Metternich'in fikirlerini paylaşıyordu. Bu bakımdan rus diplomasisinde germanofil akımının temsilcisiydi. Ama kişisel fikirleri yok denecek kadar azdı; kendilerine hizmet ettiği iki çar da, onu sadece bir maşa gibi kullandılar. Nikolay I, onun öğütlerine aykırı olarak, Yunan Bağımsızlık savaşına (1827-1829) ve iki Türk-Mısır gerginliğine (1832-1833 ve 1839-1840) fiilen müdahale etti. Nesselrode kendi fikrini ancak 1849'da kabul ettirebildi ve Rusya, macar isyancılarına karşı Avusturya'nın yanında cephe aldı. Kırım savaşındaki rus bozgunu (1856), Rusya'yı Asya'daki topraklarıyle ilgilenmek zorunda bırakınca, kendisine artık lüzum kalmadığını gören Nesselrode 1856'da görevinden ayrıldı. (L)

NESSLER (Julius), alman kimyacısı (Kehl 1827-Karlsruhe 1905). Tarım kimyası üstündeki çalışmaları ve *Nessler ayıracı*'nı bulmasıyle tanındı; amonyağın tanınmasına ve dozunu belirlemeğe yarayan bu ayıraç, sodyum hidroksit katılmış civa II klorür ve potasyum iyodür karışımından meydana gelir. (L)

NESSLER (Viktor), alman bestecisi (Baldenheim, Alsace 1841-Strasbourg 1890). Leipzig ve Strasbourg'da çalıştı. Başarılı tiyatro eserleri verdi. Bunlar arasında en tanınmışı *Säckingen Trompetçisi*'dir. (M)

NESSOS veya **NESSUS.** Yun. mit. Kentauros'lardan biri. Yolcuların Euenos selinden geçmelerine yardım ederdi. Deianeira'ya zorla sahip olmağa kalktığı için Herakles tarafından vuruldu. Can çekişirken Deianeira'ya Herakles'i baştan çıkarmak için kendi kanını bir aşk iksiri olarak kullanabileceğini söyledi. Nessos'un bu sözlerine kanan Deianeira Nessos'un kanına bulanmış bir gömleği Herakles'e yolladı. Herakles gömleği giyer giymez tutuşmağa başladığını hissetti ve acıdan kurtulmak için Oite dağından kendi kendini yaktı. (L)

NESTA veya **NEST,** Gal'li prenses (XII. yy.). Rhys ap Tewdwr'ın kızı. Gerald of Windsor'dan olan oğulları, yani Fitzgeraldlar, yüzyılın sonunda İrlanda'da büyük bir servete ve üne kavuştular. Ayrıca Nesta'nın, İngiltere kralı Henry I (Fitzhenry) ile Cardigan'ın (Fitzstephen) başkumandanı Stephen'den evlilik dışı çocukları da oldu. Bunların kalabalık soyu da tarihte meşhur oldu. Nesta, Powys kralının oğlu Owein tarafından kaçırıldı. Bu olay da krallığın yıkılmasına yol açtı. (L)

NESTALİK i. (ar. *nesh* ve *talik*'ten). *Esk.* Osmanlı devleti zamanında «tâlik» denilen yazı türüne İranlıların verdiği ad. (M)

NESTE D'AURE (veya **BÜYÜK NESTE**), Fransa'da Orta Pireneler'de (Hautes-Pyrénées idare bölgesi) ırmak, Garonne ırmağının kolu (sol kıyı); 65 km. Başlıca kaynağı Troumouse buz yalağından çıkan Neste d'Aure, Aure vâdisini (adını buradan alır) sular ve başka Neste'lerle birleşir. (Couplan, Moudang, Louron v.b. Neste'leri); Neste kanalını besler. Neste d'Aure ile kollarından on iki kadar santral yararlanır. (L)

NESTEİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Oruç günü. (Özellikle, Atina'da kadınların Demeter için yaptıkları thesmophoria şenlikleri sırasında oruç tutulan gün.) [L]

NESTER veya **NESTEREN** veya **NESTERİN** veya **NESTERUN** i. (fars. *nester, nesteren, nesterin, nesterûn*). *Esk.* Ağustos gülü, yaban gülü: *Bir gül eline girmez iken bağ-ı ruhundan / Hem nergis ü hem sünbül ü hem nesteren ister* (Ruhi). || *Nesteren* ve *Nesterin* kadın adı olarak kullanılır. || *Nesterin-zar,* gül bahçesi, gül yetiştirilen yer. (M)

NESTEROV (Mihail Vasiliyeviç), sovyet ressamı (Ufa 1862-ay.y. 1942). Özellikle dinî konulu resimler *Aziz Sergey* (Leningrad), *Noel, Yeniden Doğuş* (Moskova); Sovyet devriminden sonra da portreler (*Pavlov, Muhina*) yaptı. (L)

NESTİCUS i. Yol yol esmer çizgili beyazımsı örümcek; Avrupa ve Amerika'da yaygındır. (Işıktan korkan bu örümcekler mağaralarda, maden ocağı dehlizlerinde yaşar. *Agriopidae* familyasındandır.) [L]

Nestlé, 1867'de Vevey'de (Vaud kantonu) kurulan İsviçre şirketi. Şirket, alman asıllı bir isviçreli kimyager olan Henry Nestlé'nin (1814-1890) çocuk ilâçları imalâtı için

Foto. Alinari-Giraudon, S.S.C.B. Danışma bürosu (LAROUSSE)

kurduğu küçük bir laboratuvarı satın alarak işe başladı. İş çabuk gelişti ve Cenevreli bankerlerin de katılmasıyla, kuruluş 1875'te bir anonim şirket haline getirildi ve «Société des Farines Lactées Henry Nestlé» (Henry Neslé Sütlü Çocuk Besinleri şirketi) adını aldı.

Yabancı ülkelerde birçok imalât merkezi kuran şirket, Anglo-Swiss Condensed Milk co'nin rekabetiyle karşılaştı: süt özü sanayiinde uzmanlaşmış olan bu kuruluş, sütlü maddeler imaline başlamıştı. Nestlé de buna, süt özü yapımına girişerek karşılık verdi. Uzun yıllar süren şiddetli rekabetten sonra iki şirket, 1905'te birleşti. Bu ara Nestlé, Peter çikolata sanayiinin bütün dünyada dağıtıcısı durumundaydı: fakat bu alanda Peter, Cailler ve Kohler'in Kuzey Amerika dağıtıcılığını tekelinde bulunduran Lamont Cornis and co. ile çetin bir mücadeleye girme zorunda kaldı. Birinci Dünya savaşı sırasında savaşçı ülkeler milletlerarası pazarda Nestlé sütünü kapıştılar. Fakat savaştan sonra gümrük tahditlerinin artması, şirketi, ithal etmek istemeyen ülkelerde üretici olarak yerleşmeğe zorladı. İsviçre firması, 1936'da şilili bir işletme ile anlaştı. Üstelik, 1938'de Los Angeles'ta yeni bir fabrika kurdu. Bu arada, savaşçı ülkelerin iş alanlarına el koymasını önlemek için, çalışmalarını iki milletlerarası merkezden yürütmeğe karar verdi: 1936'da Avrupa'daki işlerin kontrolu Vevey'deki merkeze, buna karşılık dünya çapındaki öteki işler de bu amaçla Panama'da kurulan Unila Inc. Holding'e bırakıldı. İkinci Dünya savaşı sonunda Nestlé ve Genvrin, rakip olmalarına rağmen, süt sağlama konusunu birlikte incelemeğe karar verdiler. (L)

NESTLE (Eberhard), alman protestan ilâhiyatçısı ve şarkiyatçısı (Stuttgart 1851 - ay.y. 1913). Ulm'da profesörlük yaptı (1883). Başlıca eserleri: *Suriye dili Grameri* (1881), *Yunan Yeni Ahit'ine Giriş* (1897). Ayrıca, Tischendorf'un *Vetus Testamentum Graece* (Yunanca Eski Ahit) adlı eserinin 6. ve 7. baskılarını hazırladı ve ona önemli bir ek yazdı: *Veteris Testamenti Graeci Codices Vaticanus et Sinaiticus* (1880). [L]

NESTOR, «Truvalılar» denen gruptan 659 numaralı küçük gezegen. Bk. *Küçük* GEZEGEN. (L)

NESTOR i. Mavi ve kırmızı benekli, zeytin yeşili renginde, büyük papağan (*Nestor notabilis*). Yeni Zelanda'nın yüksek dağlarında yaşar. (Bu papağanın, kan yalamak için koyunların derisini paraladığına inanılırdı.) [L]

NESTOR. Yun. mit. Messenia'da Pylos'un efsanevî kralı. Neleus ile Khloris'in en küçük oğlu. Bütün yakınlarını öldüren Herakles'in elinden kurtuldu. Tanrılar ona olağanüstü uzun bir hayat verdiler. Birçok efsanevî mücadeleye ve Truva savaşına katıldı. *İlyada*'da uzun söylevlerle öğütler veren yaşlı bir bilge olarak gösterilir. (L)

NESTOR, Kiev'e bağlı Kievo-Peçyorskaya Lavra'lı rus papazı (Kiev 1056'ya doğr. -ay.y. 1114). Azizlerin hayatını anlatan birçok eser ona mal edilir: *Din Kurbanları Boris ve Gleb'in Hayatı ve Ölümünün Hikâyesi, Kievo-Peçyorskaya Lavra Başrahibi Feodosiy'in Hayatı.* Ayrıca *Povesti Vremennıyh Let*'in de (Çağdaş Kronik) yazarı. Dünyanın yaratılışından 858-1113 yıllarına kadar uzanan ve Vsevolod I (1078-1093) ile Svyatopolk II'nin (1093-1113) hükümdarlık devreleri üstüne ilgi çekici bilgiler veren *Çağdaş Kronik* (Povesti Vremennıyh) adlı eser de Nestor'a maledilir. Fakat Nestor'un öteki eserleriyle bu kronik arasında büyük bir üslûp farkı vardır. (L)

NESTORİUS (Germanica Cesarea [bugün Maraş] 380'e doğr.-Khargeh 451), İstanbul patriği (428-431). Mopsuestia'lı Theodoros'un çömezi idi. Antiokheia (Antakya) dolaylarında keşişlik yaptı ve Theodosius II tarafından İstanbul başpatrikliğine getirildi. Burada güzel konuşma yeteneği ve Arianus'culara karşı giriştiği mücadele ile tanındı. Fakat öne sürdüğü dinî doktrin (bk. NESTURİLİK) Hıristiyanlığa aykırı sayıldı. Efes konsili bu doktrini mahkûm edince (431), Nestorius imparator tarafından görevinden alınarak Büyük Vaha'ya sürüldü ve orada öldü. (L)

NESTROY (Johann Nepomuk), avusturyalı tiyatro oyuncusu ve komedi yazarı (Viyana 1801-Graz 1962). Önce «An der Wien» (1831-1845), sonra Leopoldstadt (1845-1860) tiyatrosunda oynadı. Büyük bir edebî değer taşımayan piyesleri son derece iğneleyicidir; Viyana toplumunu ve ön yargılarını acımadan yerer. Başlıca eserleri: *Lumpazivagabundus* (1833); *Zu Ebener Erde und Erster Stock* (Zeminde ve Birinci Katta) [1835]; *Die Beiden Nachtwandler* (İki Uyurgezer) [1836]; *Das Mädel aus der Vorstadt* (Kenarın Dilberi) [1841] ve Hebbel'in piyeslerinden birinin yansılaması (*Judith und Holofernes* [1849]). [L]

NESTURÎ veya **NASTURÎ** sıf. (*Nestorius*'un adı > ar. *Nasṭūr*'dan *nesṭūrî* veya *nasṭūrî*). *Esk.* Nestorius'un mezhebinden olan. (M)

NESTURİLİK veya **NASTURİLİK** i. (*nesturî* veya *nasturî*'den *Nesturî-lik* veya *Nasturî-lik*). Nestorius'un İsa ile ilgili anlayışından doğan bir hıristiyan mezhebi.

— ANSİKL. *Nesturîlik,* hıristiyanlar tarafından hem Tanrı, hem de insan olarak kutlanan İsa peygamberin nitelikleriyle ilgili tartışmalardan doğdu. Nestorius ve bağlı olduğu Antakya okulu, insan özüyle ilgili nitelik ve özelliklerin, cisimleşen kelâm* (İsa) için kullanılamayacağını ileri sürdü. İstanbul patriği olan (428) Nestorius, «tanrı anası» anlamına gelen Theotekos deyiminin Meryem için söylenmemesi gerektiğini savundu. Ona göre İsa, Tanrı değil, tanrısal nitelikler taşıyan bir insandır. Onun annesi olan Meryem de Tanrı'nın değil ancak bir insan olan İsa'nın annesiydi. Nestorius'un bu düşünceleri, başta Aziz Kyrillos olmak üzere, birçok koyu hıristiyanı kızdırdı. Bu yüzden Efes konsili, düşüncelerini yasakladığı Nestorius'u cezalandırdı, Libya çölüne sürdü (431). Nestorius, orada öldükten sonra görüşleri Suriye, Musul, İran ve Güney Hindistan dolaylarında yayıldı. Nestorius'un bu konuyle ilgili görüşleri, genellikle, üç noktada özetlenir: 1. İsa'nın biri cisimleşen kelâm, biri de insan olmak üzere iki ayrı kişiliği vardır; 2. bu iki ayrı nitelik özle birleşmez, görünüştedir; ancak manevî bir birleşmedir; 3. Meryem ise Tanrı'nın değil İsa'nın annesidir (Khristotokos). Bizans imparatorluğu içinde pek tutunamayan bu görüşler, zamanla Doğu ülkelerine kaydı. Nestorius'un öğrencisi Theodoros, Urfa'da hocasının görüşlerini geliştirdi; bunun yayılmasına ve benimsenmesine çalıştı. Theodoros'un kurduğu Urfa okulu, bizans imparatoru Zenon tarafından kapatılınca (489) Nesturîler Nizip'te toplanarak yeni bir okul açtılar; bir de kilise kurdular. Bu yeni kilise evrensel Bizans kilisesiyle bütün ilişkilerini kesti. Nesturî kilisesi adı verilen bu yeni kilise, Nestorius'un düşüncelerini Tataristan, Çin, Hindistan ve Moğolistan'da yaydı. İslâmlığın doğuş yıllarında Hz. Muhammed, Nesturîlere pek dokunmadı. Onunla iyi ilişkiler kuran Nesturîler inançlarını yaymağa devam ettiler. Timur'un saldırılarından sonra Nesturîler arasında dağılma başladı. XVII. yy.da Roma Katolik kilisesine bağlanan Nesturîler Mar Şimun unvanı verilen bir patrik seçtiler. Bazen Kuçanis, bazen Culamerk (Çölemerik) illerini merkez edindiler. Bundan sonra bağımsız bir topluluk niteliğini kazanan Nesturîler kendi aralarında teşkilâtlandılar. Abdülhamid II zamanında Nesturîler ile komşu aşiretler arasında çatışmalar başladı. Birinci Dünya savaşında Ruslara sığınan 400 000 nesturî, İran'ın Hoy, Selmas ve Urmiye bölgelerine yerleştirildi. 1917'den sonra, rus ordusunun çekilmesi üzerine Türklere karşı çarpışan Nesturîler daha sonra İngilizlerin eline geçen Irak'a sığındılar. 1932'de bağımsızlığa kavuşan Irak'a karşı ayaklanan Nesturîler, başarı sağlayamayınca Suriye'ye göçtüler. (M)

NESTURİYE i. (ar. *nesṭūrî*'den *nesṭūriyye*). Bk. NESTURİLİK.

NESY sıf. ve i. (ar. *nesy*). *Esk.* Unutulmuş. || Unutma.

— DEY. *Nesyen mensiyyen,* büsbütün unutulmuş, hatırdan çıkarılmış: *Ve bir sene kadar nesyen mensiyyen terk olunup ne namesine bakıldı ve ne hedayası makbule geçti* (Naima). [M]

NEŞA i. (ar. *neşā*). *Esk.* Nişasta. (M)

NEŞA, Hititlerin Anadolu'da yerleştikleri ilk şehir. Kesin yeri bilinmeyen şehrin bazı araştırıcılarca Kültepe olduğu ileri sürülür. (M)

NEŞAİD çoğl. i. (ar. *neşîde*'den *neşā'id*). *Esk.* Şiirler. || Atasözü haline gelen ünlü miras ve beyitler. (M)

NEŞAK i. (ar. *neşaḳ*). *Esk.* Buruna su çekme. (M)

NEŞASTEC i. (fars. *nişāste*'den ar. *neşāstec*). *Esk.* Nişasta. (M)

NEŞAT i. (ar. *neşāṭ*). *Esk.* Sevinç, neşe: *Geçerli her demi ömrün garik-i zevk ü neşat / Hayal ü hatıra gelmezdi gussa-yı ferda* (Halil Nihat). || *Neşat-aver,* sevindiren: *Bir devr-i safa-bahş ile devretmede gerdun / Kim her demi olmakta neşat-aver-i âlem* (Neşatî). || *Neşat bahş,* sevinç veren. || *Neşat-efza,* sevinç artıran. || *Neşat-engiz,* sevinç uyandıran: *Bir gülistandır kasidem kim safa vermiş ana / Bu neşat-engiz ü can-perver gazel manend-i ab* (Nef'i). || *Neşat-mend,* sevinçli, neşeli: *Gönül senin gibi hem-bezm-i yar idim ben de / Neşat-mend-i mey-i itibar idim ben de* (Nabi).

◆ **Neşatlı** sıf. *Esk.* Sevinçli, neşeli. (M)

NEŞAT (Mirza Abdülvahhab), iranlı şair (İsfahan, ? - ay.y. 1829). İsfahan'da hekimlik yaptı; arapça, farsça ve türkçe şiirler yazdı; *şikeste* denilen yazı çeşidinde ustalığıyle ün kazandı. Neşat'ın ününü duyan Kaçarlardan Feth Ali Şah (1797-1834) onu Tahran'a çağırarak saray şairi yaptı. Şiirleri Tahran'da *Gencine-i Neşat* (Neşat'ın Hazinesi) adıyle yayımlandı (1850). [M]

Neşatâbâd sarayı, İstanbul'da Kuruçeşme ile Ortaköy arasında saray. Ahmed III (1703-1730) zamanında, sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı. Selim III (1789-1807) zamanında mimar Melling tarafından sarayın bahçesi ve iç mimarîsi yeniden düzenlendi. Abdülhamid II zamanında yıktırıldı, yerine iki büyük saray yaptırıldı. (M)

NEŞATÎ (Ahmed, — denir), türk şairi (Edirne, ?-ay.y. 1674). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Gençliğinde Ağazade Mehmed Dededen nasib alarak mevlevî tarikatına girdi. Bu dönemde eski divan şairlerini, arap ve iran edebiyatını inceledi. Özellikle Mevlânâ'nın eserlerini okudu. Kısa bir süre içinde ünü geniş bir çevreye yayıldı, etrafında birçok aydın toplandı. Edirne Muradiye mevlevîhanesi şeyhliğine getirildi (1670). Ölümüne kadar bu görevde kalarak, Edirne'den ayrılmadı. Bazı kaynaklar onun Hamzaviye yoluna girdiğini, bu tarikatta önemli bir yeri olduğunu bildirir.

Neşatî'nin şiirinde ahenk, hayal zenginliği, duyuş inceliği, kavramlar arasında geniş hayallere dayanan bağlantılar önemli bir yer tutar. Gazellerinde sık sık kullandığı tasavvuf kavramları bile hayallerle süslü bir anlam zenginliği taşır. Anlatımının renkliliği; aşkı, rindane söyleyişi, tasavvufu, dünyaya karşı kayıtsız ve alçak gönüllü bir dervişlik havasını yansıtan şiirlerine yer yer canlı bir tablo görünüşü kazandırır. Türk şiirine getirdiği en önemli yeniliklerden biri, o çağda İran'da başlayan ve hint üslûbu denen *sebki hindî,* akımını benimsemesidir. Divan şiirinde ancak bir beyitin içinde bütünlüğe ulaşabilen anlam, Neşatî'de gazelin tamamını kaplar. Beyitler arasında içten içe bir bağlantı görülür.

Divan şiirinin ortak kavramlarına yeni bir anlatım özelliği kazandırmıştır. Bağlı bulunduğu mevlevî tarikatının dünya görüşünü yansıtan Neşatî'nin şiirlerine kendinden sonra gelen birçok şiir tarafından nazireler yazıldı. Nazîm, Nailî, Fehim gibi çağdaşlarını, Nedim, Şeyh Galib gibi kendinden sonra gelen şairleri etkiledi. Kaside türünde de eser veren Neşatî, daha çok gazelde başarı sağladı. Eserleri: *Divan; Hilye-i Enbiya* (Peygamberlerin Nitelikleri); *Kavâid-i Dersiye* (Ders Kuralları); *Şerh-i Kasâid-i Örfî* (Örfî'nin Kasidelerinin Açıklaması). [→ Bibliyo.] (M)

NEŞE i. (ar. *neş'e*). Sevinç, keyif: *Beni karşısına aldı, kadının başı tabaktan çıktı. Fakat eski neşesi yok* (A. H. Tanpınar). *İlk kadehi içince neşesi yerine gelmişti*

(S. F. Abasıyanık). || Kadın adı. || — *Esk.* Yeniden meydana gelmek. || Hafif sarhoşluk, çakırkeyif olma.

— DEY. *Neşesi yerinde,* keyfi yerinde, neşeli.

— *Esk. Neşe-dar* (veya *neşe-yâb*), keyifli, neşeli: *Pür-humar oldukça çeşmin neşedar oldu gönül* (Halim Giray). *Bir kere neşeyâb-ı murat olmadan gönül* (Yahya Kemal). || *Neşe-nisar,* neşe saçan. || *Neşe-i uhra.* Bk. NEŞET. || *Neşe-i ûlâ.* Bk. NEŞET. (M)

NEŞELİ sıf. (*neşe*'den *neşe-li*). Şen, sevinçli: *Muazzez'in hem ürkek, hem sokulgan, hem neşeli, hem pek meyus halleri, birdenbire, inanılmayacak şeyler ifade etmeye başlıyordu* (Sabahattin Ali).

— Müz. Hızlı ve serbest bir tempoyu anlatır. (Daha çok italyanca *allegro* kelimesi kullanılır.)

— Res. *Neşeli renk,* cırtlaklığa kaçmayan, canlı, açık renk. (LM)

NEŞELENDİRMEK geçl. f. (*neşelenmek*'ten *neşelen-dir-mek*). Sevindirmek, şenlendirmek, neşe vermek: *Fakat bu oyunlar ve bu mini mini kız Yusuf'u açmaya, neşelendirmeye kâfi gelmiyordu* (Sabahattin Ali). || Hafif sarhoşluk vermek. (M)

NEŞELENMEK dönşl. f. (*neşe*'den *nese-le-n-mek*). Neşeli, keyifli hale gelmek, sevinç duymak: *Gülüyordu. Birden çok neşelendiğine eminim. Evet, birden neşelendi nedense* (Kemal Tahir). || *Esk.* Hafifçe sarhoş olmak. (M)

NEŞESİZ sıf. (*neşe*'den *neşe-siz*). Keyifsiz, durgun: *Hasan bu on günü pek neşesiz geçirmişti* (Tevfik Fikret). *Deniz, bu mevsimde çok güzel ve sakindi, fakat neşesizdi* (R.N. Güntekin). [M]

NEŞESİZLİK i. (*neşesiz*'den *neşesiz-lik*). Neşesiz olma, keyifsizlik, durgun olma hali: *Benim bugünkü neşesizliğimi o da farketmişti* (R. N. Güntekin). *Sarıklıların neşesizlikleri bende edebî bir hatıra uyandırdı* (Ömer Seyfeddin). [M]

Neşesiz Sokak (*Die Freudlose Gasse*), 1925'te yönetmen G. N. Pabst'ın Greta Garbo, Asta Nielsen, Wernes Krauss ile çevirdiği alman filmi. Eser tek başına ele alınınca, ancak sahneye koyuş ve yorumdaki ustalığı ile ilgi çekicidir; senaryosuna isteyerek bir melodram havası verilmiştir. Ama asıl anlatımcı* ve *kammerspiel**ci geleneklerden kopmuş olması bakımından alman sinemasında önemli yeri vardır. O günlerde daha tanınmamış bir yönetmen olan Pabst, ölüm efsanelerinin boğucu dünyasından, dekorların insanlık dışı havasından sıyrılmayı dener ve insanca bir hikâyeyi, düşkün bir sosyal sınıfın dramını anlatır. Tefrika roman türündeki bir entrika çevresinde Pabst, seyirciye Birinci Dünya savaşı sonrası Almanya'sını dile getiren canlı, acı çeken bir toplumu gösterir. Greta Garbo, bu filimle dünya çapında bir yıldız oldu. (L)

netlik ayarı 0,54 sm'lik bir ekran üzerinde, gerçek büyüklükteki hedef görüntüden bir bölüm: 441 ve 819'luk satırlar arasındaki netlik farkı karşılaştırma ile açıkça görülür.

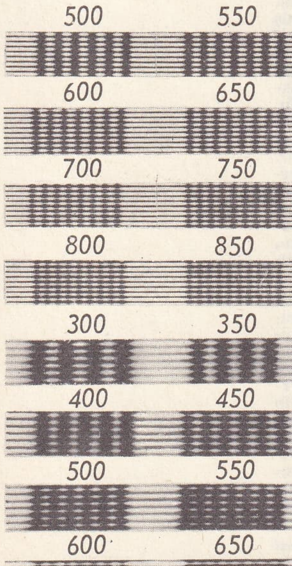

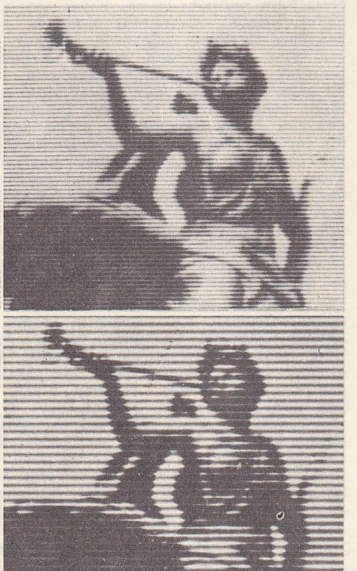

NEŞET i. (ar. *neş'et*). *Esk.* Çıkma, meydana gelme: *Dini tedkik edeceksek, dönelim haydi geri / Alalım neşet-i İslâm'a yakın bir devri* (M. Â. Ersoy). || İleri gelme, kaynak olma. || Erkek adı. || *Neşet etmek,* doğmak, kaynağını bir yerden almak. || *Neşet-i uhra,* ruhun vücuttan çıkışı. || *Neşet-i ûlâ,* ruhun vücuda girmesi. (M)

NEŞET (Hoca Süleyman), türk şairi (Edirne 1736-İstanbul 1808). Ahmed III ve Mahmud I'in musahibi Ahmed Refiî Efendinin oğlu. Mevlevî tarikatına girdi. Tahmasp Kulı Hanın İstanbul'a gelen hekimi Aymânî ve Dayczade Cûdî Efendiden ders aldı. Bursalı Mehmed Emin Efendinin etkisiyle nakşibendî tarikatına girdi. 1768 Rus seferine katıldı. *Divan*'ı, öğrencisi Pertev tarafından düzenlendi. Eserleri: *Terceme-i Şerh-i du Beyt li-Hoca Neş'et* (Hoca Neşet'in İki Beytinin Yorumunun Tercümesi) [Câmî'nin iki beytine yazdığı 60 sayfalık tasavvufî bir yorum]; *Tufan-ı Marifet.* (M)

NEŞETLİ sıf. (*neşet*'ten *neşet-li*). *Esk.* Herhangi bir okul veya öğrenim derecesini bitiren (kimse), mezun. (M)

NEŞET MOLLA Kırımîzade, türk hukukçusu (1843-1906). Rumeli kazaskeri Kırımîzade Reşid Efendinin oğlu. Muallimhanei Nüvvab'ı bitirdi. Çeşitli kadılıklarda bulundu. İstanbul'da avukatlık yapmağa başladı (1892); ilk türk avukatı sayılır. *Kırımîzade Mecmuası* ile *Fihrist-i Ahlâk* adlı iki eseri vardır. (M)

NEŞET PAŞA (Ömer), türk kumandanı (İstanbul 1840-Nasliç 1902). Harbiyeden kurmay yüzbaşı olarak çıktı (1863). İstihkâm ve Piyade dairesi reisliğinde, Bursa redif kumandanlığında bulundu. Türk Yunan savaşında (1897) müşir olarak sınır kumandanlığı yaptı. (M)

NEŞF i. (ar. *neşf*). *Esk.* Suyu çekip emme. || Sızma. (M)

NEŞİDE i. (ar. *neşd*'den *neşide*). *Esk.* Şiir, manzume: *Neşideler okudun bilakis saadetime / Gücenme hayret edersem bu mazhariyetime!* (M. Â. Ersoy). *Ben arkanızdan ağlarım ancak ve pürkeder / Nazmeylerim zevalime ağlar neşideler* (Tevfik Fikret). || Atasözü haline gelmiş olan mısra veya beyit. || *Teşm. yol.* Nağme, ezgi: *Ey kulübun sürud-ı şeydası! / Ey kebuterlerin neşideleri!* (Cenab Şahabeddin). || *Neşide hân,* şiir okuyan. || *Neşide-hânî,* şiir okuyuculuk.

— Din. *Eski Ahit*'in, kiliselerde okunmak için yazılmış bazı kısımlarına da bu ad verilir. (*Yeni Ahit*'teki *Magnificat, Benedictus* ve *Nunc Dimittis* adlı parçalar da neşideler arasında yer alır.)

— ANSİKL. *Kutsal Kitap*'ta Tanrı'nın büyük bir lûtfuna karşı duyulan şükran duygusunu dile getiren ilâhilere *neşide* adı verilir. Bunlar arasında Musa'nın (çıkış, 15; Tesniye, 32), Debora'nın (Hâkimler, 5), Samuel'in annesi Hanna'nın (1 Samuel, 2), Hizkiya'nın (İşaya, 38), Meryem'in (Luka, 1), Zekarya'nın, Simeon'un (Luka, 2) neşidelerini sayabiliriz.

Daha sonraları, günlük dilde yazılıp söylenen ilâhilere de «neşide» dendi. Katolik kilisesinde neşide, aslı litürjiden geldiği halde, normal dinî törenlerde, dua sırasında, papaz dua kitabını alçak sesle okurken, orada bulunanlar tarafından söylenebilir. Günümüze kadar gelmiş en eski neşideler, *noel neşideleri*'dir. XVII. yy.da Racine'in, Fénelon'un, XVIII. yy.da Grignon'un neşideleri ünlüdür.

Protestanlarda neşide, vaizdan sonra gelen önemli bir eğitim aracıdır. Luther'in otuzaltı neşidesi vardı. Calvinci kilise, önceleri neşide olarak sadece mezmur tercümelerini kabul etti. Ama XVIII. yy.da buna, sözleri ve müziği çeşitli şair ve bestecilerden alınan, yeni neşideler eklendi. (LM)

Neşideler Neşidesi, *Kutsal Kitap*'ın bölümlerinden biri. Bu ad, «en güzel neşide» anlamına gelir. Kitabın Süleyman peygambere mal edilmesi asılsızdır; çünkü dili dönüş ve sürgün dönemine aittir, genellikle de M.Ö. V. yy. da yazıldığı kabul edilmektedir. Bu neşide bir aşk şiiridir ve başlıca iki kahramanı (iki sevgili veya bir karıkoca) vardır.

Eser üstünde birbirine karşıt iki yorum ileri sürülmektedir: hıristiyanların ve yahudilerin kabul etmedikleri ve metne bağlı yoruma göre bu neşide, basit bir aşk şarkısıdır. Alegorik yorumunda ise Yahve'nin ümmeti ile ilişkisini (yahudi geleneğine göre), dolayısıyle de İsa ile kilisesi arasındaki mistik birleşmeyi (hıristiyan geleneğine göre) dile getirmektedir. (L)

NEŞİNİDE sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şeniden,* işitmek'ten *nāşinide* > *neşinide*). *Esk.* İşitilmemiş, duyulmamış (M)

NEŞİR veya **NEŞR** i. (ar. *neşr*). Kitap, gazete v.b. basma, yayımlama. || Bir yayın organında yayımlama: *Makalesinin neşrini istedi.* || — *Esk.* Yayma, dağıtma: *Bir menekşe nasıl neşr-i ıtr ederse bizim Koca Ahmet Çavuş da öylece mütevazi kahramanlık gösterir* (Cenab Şahabeddin).

— *Esk.* Kıyamet gününde insanların tekrar dirilmesi. || *Yevmü-n-neşr,* herkesin dirileceğine inanılan kıyamet günü.

— Huk. *Neşir hürriyeti.* Bk. HÜRRİYET. || *Neşir mukavelesi.* Bk. YAYIN *sözleşmesi.*

◆ **Neşrî** sıf. *Esk.* Neşir ile ilgili. (M)

NEŞREN zf. (ar. *neşr*'den *neşren*). *Esk.* Yayın yoluyle.

— Huk. *Neşren hakaret.* Bk. YAYIN *yoluyle hakaret.* (M)

NEŞRETMEK bļş. geçl. f. (ar. *neşr* ve türk. *etmek*'ten). Yayımlamak: *İmkânlarımız biraz genişlerse elde bulunan çok faydalı bir eseri de neşretmeyi düşünüyoruz dedi* (A. H. Tanpınar). || *Esk.* Yaymak, dağıtmak, saçmak: *Güneş hafif bir hararet neşreden ziyasını saçmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). *Lamba yok. Fena kokulu, yağlı bir is çıkaran teneke bir kandil, sarı sönük bir ışık neşrediyor* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Neşredilmek** edilg. f. Yayımlanmak: *Onun kitabı hâlâ neşredilmedi.* (M)

NEŞRÎ, türk tarihçisi (XV. yy.), hayatı, hakkında kesin bilgi yoktur. Kaynaklarda Karamanlı, Germiyanlı ve Edirneli olarak gösterilir. Bursa'da öğrenim gördü. İlmiye mesleğine girdi; Murad II devrinin türlü yöneticilerinden Bursa subaşısı Koca Nab'ın meclislerinde bulundu; Fatih'in ölümü üzerine İstanbul'da ortaya çıkan olaylara tanık oldu. Bayezid II'nin zamanında, Bursa'da Sultanî medresesine müderris oldu; bu sırada veya Selim I devrinde Bursa'da öldü. Neşrî'nin en önemli eseri *Cihannüma** (Cihanı Gösteren) veya *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır. Sade bir dille yazılan bu eserde pek çok eski türkçe kelime vardır. Bu bakımdan osmanlı tarihinin ilk devirleri için çok önemlidir. Altı bölüm olan eserin ancak VI. bölümü bugüne kalmıştır. Neşrî, eserini yazarken Osmanlı devri için *Âşıkpaşazade Tarihi*'nden ve takvimlerden yararlandı. Tanık olduğu olayları konu edindi. Bu olaylar arasında, Murad I devrindeki Karaman ve Kosova seferleriyle şehzadeler mücadelesi, Fatih'in mücadelesi, Fatih'in ölümünden sonraki olaylar ve Cem olayı önemlidir. Neşrî'nin çağdaşlarından İdrisi Bitlisî, sonra da Rüstem Paşa, Sadeddin, Âli, Solakzade ve Müneccimbaşı gibi yazarlar kaynak oldu. Neşrî'nin eseri, önce Faik Reşit Onat ve Mehmed A. Köymen tarafından (1949) ve Taescher tarafından Leipzig'de bastırıldı (1951-1955). [M]

NEŞRİYAT çoğl. i. (ar. *neşr*'den *neşriyyāt*). Yayımlanmış, basılmış eserler, yazılar, yayım: *«Bir yazarın tembelliği, haftalık neşriyatı bile okumazlığı hiç çekilmiyor»* (N. Ataç). *Bütün bu neşriyata Dârülmuallimin müdürü Sâtı İçtihad mecmuasında cevab verdi* (P. Safa). [M]

Neşriyat ve Müdevvenat Genel müdürlüğü, *Resmî Gazete*'nin hazırlanması, yayım ve dağıtımı işlerini yürütmekle görevli, Başbakanlığa bağlı, genel müdürlük seviyesinde teşkilât (kuruluşu 1927). Görevleri:

Foto. LAROUSSE

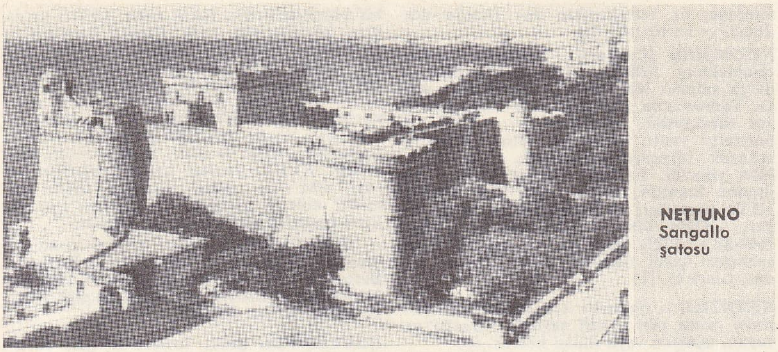

NETTUNO Sangallo şatosu

1322 Sayılı kanunla *Resmî Gazete*'de yayımlanması zorunlu sayılan metinleri ve resmî makamlarla mahkemelerden gelen ilânların yayımlanmasını sağlar. Bu amaçla *Resmî Gazete*'yi, pazar günleri dahil, öteki resmî tatil günleri dışında her gün çıkarır. Kanun ve tüzüklerin kamuyu ilgilendirenlerini çoğaltarak dairelere ve valiliklere ulaştırır. Düsturların bastırılarak dağıtılmasıyle uğraşır. Devlet matbaasını yönetir. (M)

NEŞŞAF sıf. (ar. *neşf*'ten *neşşāf*). *Esk.* Çok emen, sıvıyı içine çeken, soğurgan. || *Neşşaf kâğıt*, kurutma kâğıdı. (M)

NEŞTER i. (fars. *nişter*'den). Tıp. Kan almak, aşı yapmak veya küçük apseleri açmak için kullanılan ufak cerrah âleti.

— DEY. *Neşter vurmak*, kesin bir sonuca ulaşmak amacıyle bir meseleyi ele almak.

— Kasaplık. Hayvanların derisini yüzmekte kullanılan küçük bıçak.

— Vet. *Hacamat neşteri*, hayvanlardan kan almak için kullanılan kör ağızlı, yassı bıçaktır. (Bazen ustura şeklinde saplı olabilir ve açılıp kapanabilir; o zaman sapın ucundaki yassı kısım daha geniş ve kısa olur. Toplardamar iple sıkılarak veya elle bastırılarak şişirildikten sonra hacamat neşteri şişkin damarın üstüne konur, üst ucuna veya sırtına bir tokmakla vurularak damara sokulur. Günümüzde hacamat neşterinin yerine özel bir kan alma neşteri kullanılmaktadır.) [LM]

NEŞUR sıf. (ar. *neşr*'den *neşūr*). *Esk.* Çok yayan, dağıtan. (M)

NEŞÜKÜFTE sıf. (fars. *nā-*, olumsuzluk eki ve *şüküfte*'den *na-şüküfte* > *neşüküfte*). *Esk.* Açılmamış, kapalı (çiçek). [M]

NEŞV i. (ar. *neşv*). *Esk.* Bir şeyin gelişip büyümesi, boy atması, hayat bulması. || *Neşv ü nema*. Bk. NEŞVÜNEMA. (M)

NEŞVAN sıf. (ar. *neşve*'den *neşvān*). *Esk.* Sarhoş olan, çakırkeyif. || Aldığı haberin sevinciyle sarhoş olmuş. (M)

NEŞVAN bin SAİD, arap dil bilgini ve yazarı (öl. 1117). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Eserleri daha çok güney araplarl tarafından tutuldu. Eserleri: *Şemsü'l-Ulûm* (Bilimlerin Güneşi); *Kasidetü'l-Himyeriye* (Himyerî Övgüsü). [M]

NEŞVE veya **NEŞVET** i. (ar. *neşve*). *Esk.* Neşe: *Şairleri, büyük şairleri okudukça gönlümüz bir neşve ile doluyor ya, onlarda bizi küstüren bir şey de var* (N. Ataç). *Yine eski hayat, o eğlenceleriyle, neşveleriyle, Bülend'in kahkahalarıyle yine o eski hayat başlasın* (H. Z. Uşaklıgil). || Hafif sarhoşluk. || *Neşve-bahş* (*neşve-bahşa, neşve -rüba* veya *neşve-yâb*), neşe veren, neşelendiren: *Bu iğbirar-ı latifin sirayetiyle gönül / Neler tehattur eder neşve-bahş ü girye-feza* (Tevfik Fikret). || *Neşve-dar* (veya *neşve-mend*), neşeli: *Neşvemend-i cam-ı şadiyim n'ola eyler isem / Bir gazelle ben de küstahane tezyil-i kelam* (Üsküdarlı Hakkı). || *Neşve-darane*, neşeli olarak. || *Neşve-gâh* (veya *neşve-zar*), neşe yeri, neşe veren yer: *Sükûnlu bir gecenin ufk-ı naiminde Kamer / Bu neşvezar-ı behiştîye arz-ı hasret eder* (Tevfik Fikret).

NEUBRANDENBURG: Trepton kapısı

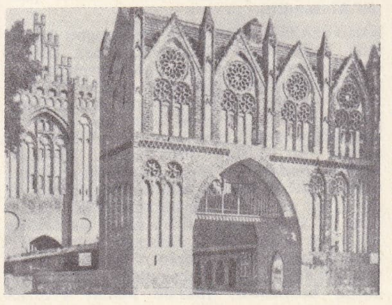

◆ **Neşvat** çoğl. i. *Esk.* Neşeler.

◆ **Neşveli** sıf. *Esk.* Neşeli: *Ve dünyada en ziyade onu güldürecek, en neşveli kahkahalarına serbest bir tayaran verecek Nihal'di* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

NEŞVET i. Bk. NEŞVE.

NEŞVÜNEMA bIş. i. (ar. *neşv* ve *nemā'*-dan). *Esk.* Gelişip büyüme, yetişme: *Tek heman eyleme pejmürde nihal-i emelim / Geçtim ey ebr-i sitem neşvünemadan geçtim* (Nergisî). *Nergisin düşmez idi câm-ı zeri destinden / Bulsa ger feyz-i nem-i cûdi ile neşvünema* (Nef'î). *Safa-yı lûtf-ı amîmi nüfuz edüp kılmış / Mizac-ı namiyeyi müstaiddi neşvünema* (Fuzuli). [M]

NET sıf. (fr. *net*). Çizgileri keskin olan, gözün bütün ayrıntılarıyle algıladığı, iyi görünen (şey): *Net bir fotoğraf*. || İyi duyulan: *Bütün sesler birbirlerinden daha kolaylıkla ayrılıyor; daha net, daha tatlı, daha anlaşılır oluyordu* (Sabahattin Ali). || *Mec.* Açık seçik olan, anlaşılmaz bir yanı bulunmayan: *Ve bazı his ve fikir nüanslarını çok net ve iyi tasvir eder* (P. Safa).

— İşletmec. *Net ücret*, brüt ücretten gelir vergisi, sigorta primi v.d. kesildikten sonra ücretlinin eline geçen meblâğ. || *Net kâr*. Bk. KÂR.

— Muhas. *Bir faturanın net meblâğı*, kesinti, tenzilât ve fiyat indiriminden sonra ortaya çıkan meblâğ. (ML)

NET sıf. (ing. *let*, bırakmak'tan). Tenis ve masa tenisi gibi oyunlarda, servis atışında topun öteki sahaya geçerken fileye değdiğini belirtmek için kullanılan terim: *Net olursa, servis atışı tekrarlanır*. (L)

NETA sıf. (it. *netta*'dan). Temiz.

— Denizc. Döküntü bulunmadığı için hiç bir tehlike bulunmayan yer: *Neta kıyı*. || *Neta batarya*, bir yeri temizleyerek derli toplu duruma sokmak. || *Neta etmek*, bir halatı sıkışmış olduğu yerden çıkarmak. || *Neta güverte*, üzerinde kasara tertibinde üstyapı bulunmayan güverte. || *Neta halat*, eskiden, kullanılan halatların iş bittikten sonra roda edilmesi için verilen kumanda. || *Halatı neta tutmak*, halatları üst üste yuvarlak şekilde veya tek kat istif ederek (roda ederek) tekrar kullanılmağa hazır bulundurmak. (M)

NETAC i. Bk. NİTAC.

NETAİC çoğl. i. Bk. NETAYİÇ.

NETAMELİ sıf. Gizli bir tehlikesi olduğuna inanılan, tekin olmayan, uğursuz (yer): *Tepedeki yolun pek netameli olduğunu söylüyorlar*. || Sık sık kazaya uğrayan (kimse): *Netameli bir adam*. (M)

Netayicü'l-Vukuat, Mansurizade Mustafa Nuri Paşanın (öl. 1889) eseri. Osmanlı devletinin siyasî olaylarından çok, bütün teşkilâtını, kurumlarını konu edinir. Eser, Osmanlı devletinin kuruluşundan 1841'e kadar tarihini sebep ve sonuçlarıyle inceler; her yüzyılda geçerli olan mülkî nizamları, askerî kanunları ve malî yönetimi açıklar. Bunların zamanla değişmelerinin sebep ve sonuçlarını ortaya koyar. Eser, dört cilt bir arada İstanbul'da 1911'de basıldı. (M)

NETAYİÇ veya **NETAİC** çoğl. i. (ar. *netice* > *netā'ic*). *Esk.* Sonuçlar: *Artık, bunun üzerine, ısrarın, muzır netayic vereceğine hükmetmek de müşkül değildir* (Atatürk). || *Netayic-i ef'al*, işlerin sonuçları. || *Netayic-i vahime*, korkulu, kötü sonuçlar. (M)

NETEKİM edat. Bk. NİTEKİM.

NETF i. (ar. *netf*). *Esk.* Kıl yolma, kıl düşürme. (M)

NÈTHE, Belçika'da ırmak, Dyle ile birleşerek Rupel'i meydana getirir, *Küçük Nèthe* ile *Büyük Nèthe*'nin birleşmesiyle oluşur. Büyük Nèthe (90 km) Limbourg'da doğar ve küçük Nèthe (64 km) ile Mothe'u aldıktan sonra Lierre'de son bulur. — Birinci İmparatorluk devrinde *Deux-Nèthes idare bölgesi*'nin merkezi Anvers idi. (L)

NETHOU. Coğ. Bk. ANETO DAĞI.

NETİCE i. (ar. *netice*). Sonuç: *Her âlemin yılları ve tarihleri başka başkadır, bunun neticesi olarak her yerde de ayrı bir zaman ölçüsü vardır* (Ziya Paşa). *Netice anlaşıldı. imtihanı kazanamadım* (R. N. Güntekin). || Öz, özet, hulâsa. || Bir iş, teşebbüs v.b.den elde edilen şey, ürün: *Bütün mevsim çalışmanın neticesi yirmi ton buğday oldu*.

— ÇEŞ. DEY. *Netice alamamak*, bir iş, teşebbüs v.b.den bir fayda görememek: *Netice alamadığımdan üzgün olmadığımı sezdi* (R. H. Karay). || *Netice vermek*, sonuca ulaşmak: *Demek göz yaşlarım netice vermiş: / Seninle görüşmek, bak, mukaddermiş* (F. N. Çamlıbel).

— *Esk.* *Netice-bahş*, sonuç veren, sonuçlandıran. || *Netice-i hayat*, hayat boyunca yapılan işlerin sonucu. || *Netice-i kelâm*, sonuç olarak. || *Netice-pezir*, son bulmuş, sonuçlanmış: *Cereyanı millî, İstanbul'da, Kanunu Esasî ahkâmına temini riayetle neticepezir olacaktır* (Atatürk).

— Fels. *Esk.* *Netice-i istidlâl*, vargı.

— Huk. *Neticei talep*, şahıslar, savcılar, sorgu hâkimleri arafından açılan davalarda istemin özetini ve kapsamını belirten son istem bölümü. || *Neticesi harekete bitişik suç*, ceza kanunlarının suç saydığı hareketin yapıldığı anda suçun gerçekleşmesi hali. (Bk. ANSİKL.) || *Neticesi hareketten ayrı suç*, ceza kanunlarının suç saydığı hareket sonucunda suçun gerçekleşmesi için ayrıca bir neticenin arandığı suç tipi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Neticesi harekete bitişik suç*'larda, hareket yapılır yapılmaz suçda tamamlanmış olur. Ayrıca bir neticenin doğması aranmaz. Meselâ sözle hakaret suçunda hakaret teşkil eden sözlerin söylenmesiyle hakaret suçu gerçekleşmiştir. Neticesi harekete bitişik suçlarda en büyük özellik bu suçlara teşebbüsün mümkün olamamasıdır. Öte yandan suç, bu durumda, hareketin yapıldığı yer ve zamanla işlenmiş olur ve zamanaşımı o andan itibaren işlemeğe başlar.

Caspar NETSCHER «Genç kız portresi» Güzel Sanatlar müzesi, Reims (Fransa)

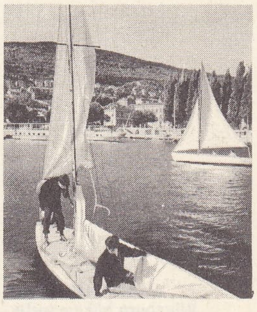

liman

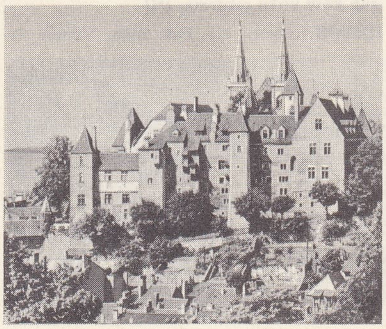

NEUCHÂTEL

şato ve kilise

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Giraudon, İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE)

Theodor NEUHOF
Johann Jacob Haid'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

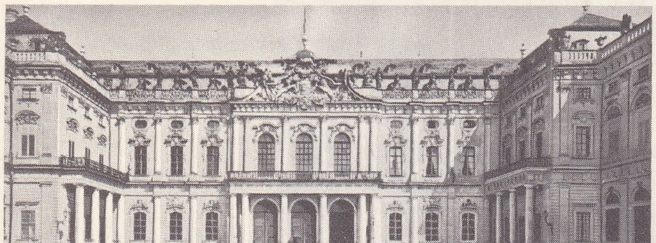

Johann NEUMANN
Würzburg hükümdarlık binası

● *Neticesi hareketten ayrı suç*'larda, hareket yapılmasına rağmen neticenin meydana gelmemesi mümkündür; adam öldürme suçunu işlemek isteyen failin mağdura ateş etmesine rağmen ona isabet ettirememesinde olduğu gibi. Bu durumda suçun hareket kısmını meydana getiren ateş etme fiili tamamlanmış olsa bile, ölüm sonucunun gerçekleşmemesi imkân dahilindedir. Bu durumda da, sonuç doğmadığı için suç gerçekleşmez. Buna göre neticesi hareketten ayrılabilen suçlarda neticenin gerçekleştiği yer ve zamanda suç tamamlanmış olur. Ayrıca, bu suçun yargılanması bu yerde yapılır. (M)

NETİCELENMEK geçz. f. (*netice*'den *netice-le-n-mek*). Sonuçlanmak: *Bunun bir saadetle neticeleneceğini bilsem...* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Neticelendirmek** geçl. f. Sonuçlandırmak: *Supervielle, hikâyesini şöyle neticelendiriyordu* (S. F. Abasıyanık). [M]

NETİCESİZ sıf. (*netice*'den *netice-siz*). Neticeye ulaşmayan, sonuçlanmayan: *Kazanda çalışmanın neticesiz bir gayret olduğunu anladı. Cava'da hükümdar olan Amcası Kara Memuş oğlu Osman Sultan nispeten bir cahil olduğundan ikbali tesadüf neticesiydi* (A. H. Müftüoğlu). *Neticesiz bir iş.* (M)

NETLİK i. (*net*'ten *net-lik*). Net olma hali.

— Foto. Normal inceleme veya kullanma şartlarında, fotoğrafı çekilen konunun ayrıntılarını açıkça seçebilmek imkânı veren bir pozitif veya bir negatif resmin niteliği. (Bir fotoğrafın netliği, kullanılan objektifin kalitesine, yapılan netlik ayarına, duyar tabakanın cinsine ve developman şekline bağlıdır.) || *Netlik ayarı*, net bir fotoğraf elde etmek için, duyar tabakanın makinenin objektifine göre ayarlanması.

— Televizyon. *Netlik ayarı*, iletilecek görüntünün analizini yapabilmek için, bu görüntünün belli sayıda satırlara, sonra da noktalara (elemanter yüzeylere) bölünmesi. || *Teşm. yol.* Bir televizyon sisteminin, iletilecek görüntüyü bölen çizgi sayısıyle olduğu kadar, bu çizgilerden her birinin taşıdığı maksimum nokta sayısıyle de belirtilen, ayrıntı verme gücünün değeri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Televizyon. Bir televizyon sisteminde *düşey* ve *yatay netlik ayarı* söz konusudur. Düşey netlik ayarı, hareketli analiz noktasının (*spot*) düşey dönüşüyle soğurulan satırlar çıkarıldıktan sonra, bir görüntü için öngörülen toplam satır sayısına eşit olan *faydalı satır* sayısıyle belirtilir. Homogen bir görüntü için maksimum toplam netlik ayarını, faydalı satır sayısının karesi ile görüntünün boyutlarını ifade eden oranın çarpımına eşit olan nokta sayısı verir. Gerçek yatay netlik ayarı, spotun, parlaklığın değişim hızına uyabilmesine, yani sistemin yüksek frekansları iletmeğe elverişli olmasına bağlıdır. Görüntüdeki toplam nokta sayısı 10 000'den az ise (meselâ 1/1 boyutlu görüntüde 100 faydalı satır) sistemin «netlik ayarı düşük»tür; toplam nokta sayısı, 200 000 civarındaysa (meselâ 4/3 boyutlu görüntüde 390 faydalı satır) «netlik ayarı orta», 600 000'den çoksa (meselâ 4/3 boyutlu görüntüde 700 faydalı satır) «netlik ayarı yüksek»tir. (L)

NETN i. (ar. *netn*). *Esk.* Kokuşma, çürüyüp kötü koku çıkarma. (M)

NETOS i. (yun. k.). Esk. müz. Yunan sisteminde, üç tetrakorttan her birinin dördüncü ve en tiz teli. (L)

NETSCHER (Caspar), felemenk ressamı (Heidelberg 1639-La Haye 1684). Hollanda'ya sığınan bir alman mühendisinin oğlu G. Terborch'un öğrencisi oldu. Günlük hayat sahnelerini canlandıran tablolar ve portreler yaptı, ustasının resim tarzını bırakarak, Mignard'ın etkisinde, zarif bir üslûba yöneldi. Eserleri arasında Lady Philippine Stanton, kraliçe Mary ve William III'ün portreleri (Amsterdam) anılmağa değer. —Oğlu CONSTANTİJN de (La Haye 1668-ay.y. 1723) portreler ve günlük hayat sahneleri çizdi (*Adonis İçin Ağlayan Venüs*, Louvre). [L]

NETSUKE i. (japonca k.). Japonya'da, kemere çanta gibi çeşitli şeyleri takmağa yarayan, ağaçtan veya fildişi köstek. (L)

NETTAPUS i. Bilinen ördeklerin en küçüğü; tüyleri madenî parıltılı siyah-beyaz, bazılarında kızıl veya soluk yeşil benekli olur. (Cüce kaz da denilen bu ördeğin boyu karatavuktan fazla değildir. Tropikal Afrika'da ve Hindistan'dan Avustralya'ya kadar olan yerlerde bulunur. Ördekgillerden.) [L]

NETTASTOMA i. Yılanbalığı türü; gövdesinin ön tarafı değirmi, kuyruğu ince uzun, ağzı uzunca ve çok yarıktır. (Akdeniz'de bulunan *Nettastoma melanura*'nın uzunluğu 80 sm'yi bulur.) [L]

NETTİ (Francesco), italyan ressamı (Santeramo in Colle, Bari 1832-ay.y. 1894). Uzun süre Napoli'de yaşadı, D. Morelli ile F. Palizzi'nin etkisinde kaldı. Gençliğinde işlediği eskiçağ tarihi temalarından (*Gladyatörlerin Oyunu*, Napoli, Millî müze) vaz geçerek günlük hayatla ilgili konulara yöneldi: *Maskeli Balodan Sonra* (Morisani koleksiyonu). [M]

NETTL (Paul), çek asıllı amerikalı müzik bilgini (Vrchlabi 1889). Prag üniversitesinde ders verdi, 1939'da A.B.D.ye yerleşti, Princeton'da, Bloomington'da (1946-1960), sonra da Wayne üniversitesinde profesör oldu. Bohemya'nın barok müziği (1927), barok Viyana lied'i (1934), Mozart'ın Bohemya hayatı (1938), dans müziği (1947), Beethoven (1956), klasik müzikte dans (1963) üstünde çalışmalar ve incelemeler yaptı. (L)

NETTUNO, İtalya'da komün, Latium'da (Roma ili), Tiren denizi kıyısında 18 200 nüf. Gözde sayfiye yeri. Müttefik orduları ocak 1944'te buraya çıkartma yaptılar. (L)

NEUBAUER (Franz Christoph), bohemyalı besteci (Horin, Melnik yakınları 1760-Bückeburg 1795). Müzik öğrenimini Viyana'da yaptı. *Ferdinand und Yariko* (Ferdinand ve Yariko) adlı operasını 1784'te Münih'te temsil ettirdi. 1789'da Weilburg prensinin kapellasında yönetici, sonra Bückeburg sarayında besteci, daha sonra da aynı sarayda, Chr. Fr. Bach'tan sonra kapella yöneticisi oldu. On iki senfoni, piyano, keman ve viyolonsel için konçertolar, oda müziği, bir missa, kantatlar ve liedler besteledi. (L)

NEUBRANDENBURG, Almanya'da (Doğu Almanya) idare bölümü merkezi, Tollense yakınında; 30 700 nüf. Önemli sanayi merkezi: makine yapımı, tahta işçiliği, besin sanayii. XV. yy.dan kalma tuğla yapılar. — *Neubrandenburg idare bölümü*, 686 700 nüf. (L)

NEUBURG Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tuna kıyısında, İngolstadt'ın batısında; 17 000 nüf. XVI. — XVII. yy.dan kalma şato. Eski istihkâmlar. Bavyera tarafından kurulan bir prensliğin başkenti olan şehir, önce Pfalz seçici prensine bırakıldı (1505), sonra Deux-Ponts düküne devredildi (1569). Önce şahsî bir bağla (1777), sonra hükümdarı Bavyera dükü olunca (1799) daha sıkı bir bağla Bavyera'ya bağlandı; birleşme 1808'de kesinleşti. (L)

NEUCHÂTEL, alm. **Neuenburg**, İsviçre'de şehir, Neuchâtel kantonunun merkezi, *Neuchâtel gölü*'nün kuzeybatı kıyısında, Jüra dağının eteğinde; 35 000 nüf. Şehir, göl ile Jüra'nın sarp yamacı arasında dar bir şerit meydana getiren taraçalar üzerinde uzanır. Neuchâtel, Lozan'a benzeyen bir bahçe-şehirdir; fakat daha XVIII. yy.da jüra köylülerinin evde kumaş basmacılığı yapmaları sayesinde Lozan'dan daha eski bir tarihte zenginleşmiştir. Şehir bölgesel bir pazar yeri olmasının yanı sıra, bir idare ve üniversite, özellikle de turizm merkezidir. Neuchâtel'de ilgi çekici anıtlar vardır: XIX. yy.da onarılan şato (XII. - XVI. yy.), XII., XIII. ve XIV. yy.dan kalma manastır, XVIII. yy.dan kalma belediye sarayı, eski evler, güzel çeşmeler, Güzel Sanatlar müzesi, isviçreli ve yabancı ressamların önemli koleksiyonlarını kapsar.

— Tar. Neuchâtel ancak 1214'te kontların muafiyet fermanından sonra önem kazandı: Berne ile ortak burjuvazi yönetimi 1406'dan Neuchâtel'in Prusya krallığına geçtiği 1707'ye kadar devam etti (L)

NEUCHÂTEL gölü, İsviçre'de göl, Jüra'nın doğu yamacı eteğinde, 429 m yükseltide. İnce uzun (uzunluğu 38 km, genişliği 3-8 m) bir göl olan Neuchâtel gölü, yaklaşık olarak 216 m²'lik bir alanı kaplar; derinliği 70-150 m arasında değişir. Eskiden Rhône buzulunun kapladığı tektonik asıllı bir çöküntüdedir. Rhône buzulu, gölün güneydoğusunda birkaç tepe meydana getiren molas örtüsünü ortadan kaldırmış, sonra gerilemesi sırasında büyük buzultaş kütleleri bırakmıştır. Yukarı kesimde doldurma yoluyle su örtüsünün genişliği azaltıldı. Yverdon dolaylarında sunî şekilde ağaçlanan turbalı ve alçak bir ovada sebze tarımı yapılır.

Jüra'nın koruduğu göl kıyılarının iklimi, öbür isviçre tepelerine oranla daha yumuşaktır: Neuchâtel'de ocak ortalaması ancak 1°C, temmuz ortalaması ise 18,8°C'tır. Bu iklim sayesinde gölün Jüra kenarındaki bütün taraçalarında bağcılık büyük ölçüde gelişmiştir. Güneybatıda, Yverdon yakınında aldığı Thièle (Orbe'un aşağı çığırı) ırmağı, doğuda ise Morat gölünün sularını boşaltan Broye ırmağı ile beslenen Neuchâtel gölü, Thièle aracılığıyle Brienne gölüne doğru, oradan da Aare aracılığıyle Ren'e doğru akar. (L)

NEUCHÂTEL kantonu, İsviçre konfederasyonunda kanton; 808 km²; 147 600 nüf. Merkezi, *Neuchâtel*. Neuchâtel kantonu özellikle göle doğru ansızın alçalan Jüra dağını içine alır. Yükseltisi 1 000 m'ye yaklaşan ve örnek tipi Travers vâdisi olan bir vâdiler dizisinden meydana gelir; Travers vâdisinin suları kısmen İsviçre tepelerinin alçalmış temel seviyesinin sonucu olan aşınma ile kapılır ve ırmaklar yukarı ülkenin dalgalı şekliyle çelişen bu ön ülkeye dar ve vahşi boğazlarla ulaşır. Sert olan iklim, tarımı zorlaştırır; otlakların gelişmesi (gravyer peyniri üretimi) karşısında tarım büyük ölçüde gerilemiştir. Kış işsizliği daha XVIII. yy.da, kumaş basmacılığı ve saatçilikte kısa süre içinde uzmanlaşan ev sanayinin gelişmesini kolaylaştırdı. İki dünya savaşı arasında, fabrikaların La Chaux-de-Fonds'ta ve Locle'da toplanması, saatçilik sanayiinin baltalayan buhrana karşı savaşmayı kolaylaştırdı. Jüra dağı ile göl arasında dar bir şerit halinde uzanan göl *riviera*'sı, kantonun merkezi çevresindeki en zengin bölgedir. Kanton, turizmden yararlanır ve ikliminin yumuşaklığı sayesinde bağcılıktan ve meyve ağaçları yetiştiriciliğinden gelir sağlar. Neuchâtel'in anayasası (1858) cumhuriyetçidir. Yasama yetkisi Büyük mecliste, yürütme yetkisi Devlet konseyindedir. (L)

NEUCHÂTEL prensi. Bk. BERTHIER (Louis Alexandre).

NEUCHÂTEL prensliği Bourgogne krallığına bağlı bölge (XI. yy.), sonra doğrudan doğruya imparatorun hâkimiyetine geçti ve imparator tarafından çeşitli derebeylerine verildi; 1288'de Chalon Arlay kontlarına, 1395'te de Frelburg im Breisgan kontlarına geçti. Bu sonuncular Bern ile sürekli bir ittifak imzaladılar. Prenslik, 1457'de Baden-Hochberg kontlarının mülkü oldu, Yiğit Charberg kontlarının mülkü oldu, Yiğit Charles'i püskürttü (1476), Solothurn Freiburg (1495), daha sonra da Luzern ile birlik oldu (1501). Evlenme yoluyle Orléans-Longueville ailesinin eline geçti (1504) ve 1530'da Farel'in çabasıyle Reform hareketini benimsedi. 1648'de hâkim prenslik

Foto. Marburg (LAROUSSE)

oldu, Marie de Nemours'un ölümü (1707) üzerine Prusya kralının (Valengin ile birlikte), eline geçti ise de, İsviçre konfederasyonu'na bağlı kaldı ve bu durum 1713 tarihli antlaşmalarla resmîlik kazandı. İsviçre sınırları dışında sayıldığı için Napolyon tarafından Berthier'ye verildi (mart 1806-Haziran 1814). Yeniden Prusya krallığına bağlandıktan sonra, 1815 nisanında İsviçre kantonu oldu. Prusya ile anlaşmazlığa düşmekten çekinen konfederasyon, 1831 ve 1834 ayaklanmalarını bastırdı, fakat cumhuriyetçiler iktidarı ele geçirdiler (1 mart 1848). Friedrich Wilhelm IV haklarından vazgeçemedi. Londra Protokolu da (mayıs 1852) bu hakları onayladı. Kralcı bir hareket sonucunda (1856) Prusya kralı taraftarlarının serbest bırakılmasını istedi ve savaşa yol açmak üzere olan gerginlik, Fransız ve İngilizlerin arabuluculuğu ile giderildi. Paris antlaşması ile (26 mayıs 1857), Prusya kralı, Neuchâtel prensi unvanını elde tutmak şartıyle bölge üzerindeki bütün nüfuzundan vaz geçti ve Neuchâtel cumhuriyet oldu. (L)

NEUENGAMME, Almanya'da, Hamburg'un güneydoğu banliyösünde yer. Naziler burada kurdukları toplama kampına 90 000 kadar tutuklu topladılar; çoğu Baltık'taki adalarda (Peenemünde gibi) gizli silâhlar imalâtında çalıştırılan bu tutukluların birçoğu bindirildikleri gemilerin Lübeck bombardımanında batmasıyle öldü. (L)

Neue Preussische Zeitung (*Yeni Prusya Gazetesi*), baş tarafında bir haç bulunduğu için, daha çok *Kreuzzeitung* (Haç Gazetesi) diye tanınan alman gazetesi. 1848'de, tam devrim hareketi sırasında E.L. von Gerlach, Bismarck ve bazı aşırı sağcı taşra eşrafı tarafından kurulan gazete, imparatorluk zamanında aristokrat ve ortodoks Protestan partisinin başlıca organı oldu; Cumhuriyet döneminde de bu partinin bir çeşit devamı olan «Milliyetçi-Alman» partisinin organıydı. Gazete 1939'da yayınına son verdi. (L)

NEUFCHÂTEAU, Belçika'da (Luxembourg ili) köy, Ardennes dağlarında; 2 700 nüf. Fidanlıklar; sebze tarımı ve çiçekçilik. Bıçkıhaneler. — *Neufchâteau idare çevresi,* 53 700 nüf. (L)

NEUFCHÂTEAU (François DE). Bk. FRANÇOIS DE NEUFCHÂTEAU.

NEUFCHATEL (Nicolaas), **Lucidel** denir, flaman ressamı (Mons veya dolayları 1527-Nürnberg 1600'e doğr.). Yalnız portre yaptı; Anvers'de, Pieter Coecke'nin yanında yetişti. Calvin'ciliği benimsediği için Felemenk'ten ayrılmak zorunda kaldı. 1561'de Nürnberg'e yerleşti. Zaman zaman Holbein'in tablolarını hatırlatan ağır başlı, sade bir üslûpla şehir ileri gelenlerinin portrelerini yaptı. *Matematikçi Johann Neudörffer ve oğlu* (Münih pinakoteği) adlı portresi şaheseri sayılır. (L)

NEUGERSDORF, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Çekoslovakya sınırında; 13 000 nüf. Büyük dokuma sanayii merkezi. Sandık mobilya ve dokuma makineleri fabrikaları. (L)

NEUHANNOVER. Bk. LAVONGAI ADASI.

NEUHAUSEN AM RHEINFALL, İsviçre'de (Schaffhousen kantonu) komün, Ren kıyısında, bir hidroelektrik santralı besleyen çağlayan yakınında: 8 000 nüf. Silâh ve vagon fabrikası. Alüminyum metalürjisi; elektrokimya. (L)

NEUHOF veya **NEUHOFF** (Theodor, — baronu), *Kral Theodor* da denir, alman serüvencisi (Köln 1694-Londra 1756). İsveç'te subay olarak bulunurken Körtz ile Alberoni arasındaki görüşmelere katıldı; sonra, 1718'de İspanya'da Ripperda'nın hizmetine girdi; Fransa'da Law'un para spekülasyonlarına katıldı. İflâs etti, Charles VI tarafından Floransa'ya gönderildi (1732), korsikalı göçmenlerce adaya karşı girişilen bir sefere katıldı ve Theodar I adı ile Aleria'da kral ilân edildi (nisan 1736). Tahtından vaz geçmek zorunda kalınca (1738), Londra'ya sığındı, fakat orada borçları yüzünden yedi yıl hapis yattı. (L)

NEUILLY-PLAISANCE, Fransa'da, Seine-Saint-Denis idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in doğu banliyösünde, Montreuil'ün doğusunda, 15 526 nüf. Alçıtaşı ocakları; alçı fabrikaları. Dokuma sanayii. Amortisör fabrikaları. (L)

NEUILLY-SUR-MARNE, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Raincy idare çevresi) komün, Paris'in doğu banliyösünde, Marne kıyısında, Neuilly-Plaisance'ın yukarısında; 15 144 nüf. XII. yy. sonundan kalma gotik üslûbunda kilise. Ville-Evrard ve Maison-Blanche akıl hastahaneleri. Kaçuk imalâtı. (L)

NEUILLY-SUR-SEINE, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Sen ırmağı ile eski istihkâmlar arasında; 73 315 nüf. Neuilly, Paris yakınındaki en gözde konut merkezidir. Neuilly şatosunun (1808) kalıntıları. (L)

Neuilly-sur-Seine antlaşması, 27 kasım 1919'da müttefiklerle Bulgaristan arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşma ile, Batı Trakya ve Dedeağaç (Aleksandrupolis) Yunanistan'a verildi, böylece Bulgaristan'ın Ege denizinde kıyısı kalmadı; Dobruca, Romanya'ya, Strumica, Tsaribrad (bugün Dimitrovgrad), Timok (bugün Zajecar), Basilegrad (bugün Basiljgrad) adlı dört makedonya eyaleti de Yugoslavya'ya bırakıldı. (L)

NEUKOMM (Sigismund VON), avusturyalı besteci (Salzburg 1778-Paris 1858). M. ve J. Haydn'ın öğrencisi idi. Orgcu oldu, Rusya ve İsveç'e gitti. Talleyrand'ın himayesinde bir süre Paris'te yaşadı. 1816'da Rio de Janeiro'da İmparatorluk kapellasının yöneticiliğini yaptı, dönüşünde, Avrupa'yı tekrar baştan başa dolaştı. Louis XVI'nın hatırası için yazdığı *Requiem*'in dışında iki ingilizce, beş almanca oratoryo, missalar birçok motet, mezmur, kantat besteledi, almanca on opera, italyanca lirik eserler, ayrıca oda müziği, senfoniler ve iki yüzden fazla romans besteledi. (L)

NEUMA i. (yun. k.). VIII. yy.dan XII. y.y.a kadar kilise kitaplarında kullanılan ve şarkı olarak söylenmesi gereken hecelerin üstüne konan notalama işaretleri.

— ANSİKL. İki çeşit *neuma* notalaması vardır: biri, gramer vurgularından türemiştir, öbürü ise üst üste konan noktalardan meydana gelir; bazen de bu iki sistem bir birine karışır. Nota aralıklarını belirtmek için önce neumaları değişik yüksekliklere göre dizmek, daha sonra bir, iki, üç ve nihayet dört çizgi çekmek düşünüldü. Bugünkü portesinin temeli olan bu sistem, XI. yy.da Guido d'Arezzo tarafından geliştirildi. XIII. yy.dan itibaren elyazmalarındaki neumalar basit (bir veya iki notayı belirtmek için) veya bileşik (üç veya daha çok notayı ifade eden) dörtgenler olarak kullanıldı. (L)

NEUMAN (Louis George), fransız veterineri (Paris 1846-Saint-Jeande-luz 1930). Toulose Veteriner okulunda profesördü. Asalak bilimi uzmanı olarak keneler üstünde incelemeler yaptı. Evcil hayvanların hastalıklarıyle ilgili eserler yazdı. (L)

NEUMANN (Alfred), alman yazarı (Lautenburg, Doğu Prusya 1895-Lugano 1952). rus çarı Pavel I'i konu alan *Der Patriot* (Yurtsever [1925] adlı dram ve birçok tarihî romanla büyük ilgi çekti: Louis XI üstüne *Der Teufel* (Şeytan) [1926]; italyan rönesansı üstüne *Rebellen* (İsyancılar) [1927] ve *Guerra* (Savaş) [1928]; Napolyon III üstüne *Neuer Casar* (Yeni Sezar) [1934], *Kaiserreich* (İmparatorluk) [1936] ve *Volksfreunde* (Halkın Dostları) [1941]. Ayrıca Musset, Lamartine ve Vigny'nin eserlerini Almancaya çevirdi, *Alfred de Musset* adlı bir inceleme yayımladı. Hitler iktidara geçince Almanya'dan ayrıldı. (L)

NEUMANN (Carl Gottfried), alman matematikçisi (Königsberg 1832-Leipzig 1925), Alfred Neumann'ın oğlu. Halle, Basel ve Leipzig üniversitelerinde profesörlük yaptı, özellikle çeşitli analiz ve matematiksel fizik problemleriyle ilgilendi. Sınırının her noktasında normal türevinin değeri bilinen bir harmonik fonksiyonun bir hacim içinde belirlenmesi problemini çözümleyerek ün kazandı. (L)

NEUMANN (Caspar), alman kimyacısı (Züllichau, Brandenburg 1683-Berlin 1737). Berlin Cerrahî enstitüsünde profesör oldu. Stahl'ın izinde yürüdü, kahve, çay, şarap gibi bazı tabiî maddeler ile idrar, formik asit gibi organik maddelerin bileşimleri üstünde birçok araştırma yaptı. (M)

NEUMANN (Franz Ernst), alman fizikçisi (Joachimstahl, Uckermark 1798 - Königsberg 1895). Königsberg üniversitesinde profesör oldu (1828). Işığın yansıması ve kırılması ile, sıkıştırılmış veya farklı derecelerde ısıtılmış maddelerdeki çift kırılma olayı üstüne incelemeler yaptı; Dulong ve Petit'nin özgül ısı kanununu, bazı kimyasal bileşikleri kapsayacak şekilde genelleştirdi (1831), billûrların genleşmesini inceledi. 1845'te, elektrokinetikte potansiyel kavramını ortaya attı. (L)

NEUMANN (Johann Balthasar), alman mimarı (Eger 1687-Würzburg 1753). Askerî eğitim gördü ve birçok sefere katıldı. Würzburg piskopos prensinin yapı mimarlığına tayin edildi. Ayrıca Bamberg yapı işleri müdürü oldu ve Franken mimarî alanında büyük etkide bulundu. Vierzehnheiligen ve Neresheim kiliselerini yaptı. En ünlü eseri, alman barok sanatının en güzel anıtlarından biri olan Würzburg hükümdarlık binasıdır. (L)

NEUMANN (Karl Firiedrich), alman şarkiyatçısı (Reichmansdorf, Bavyera 1793 - Berlin 1870). Heidelberg, Münih ve Göttingen'de okudu. Hindistan'a ve Çin'e gitti (1829-1831), sonra Münih'te doğu dilleri profesörü (1833-1852) oldu. Liberal düşüncelerinden ötürü profesörlükten atıldı. Başlıca eserleri: *Geschichte der Armenischen Literatur* (Ermeni Edebiyatı Tarihi) [1836]; *Asiatische Studien* (Asya Üstüne İncelemeler) [1837]; *Geschichte des Englischen Reichs in Asien* (Asya'daki İngiliz İmparatorluğu) [1857]; *Geschichte der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika* (Kuzey Amerika Birleşik Devletlerinin Tarihi) [1836 - 1866]; *Hoen Schein, or the Discovery of America by Buddhist Monks* (Hoen Schein veya Buddha'cı Keşişler Tarafından Amerika'nın Fethi) [1874]. (M)

von NEURATH

NEUMANN (Robert), avusturyalı yazar (Viyana 1897). *Tufan* (1930), *Karriere* (Meslek Hayatı) [1931], *Die Macht* (İktidar) [1932] gibi çeşitli roman ve hikâyelerinden çok *Mit Fremden Federn* (Başkasının Kalemiyle) [1. dizi, 1927; 2. dizi, 1955] ve *Unter Falscher Flagge* (Sahte Bayrak Altında) [1932] adlı kitaplarda topladığı edebî parodileriyle tanındı. Naziler iktidara gelince İngiltere'ye kaçtı ve ancak savaştan sonra yurda dönebildi. Son romanları arasında *Kinder von Wien* (Viyana Çocukları) [1946], *Der Favorit der Königin* (Kraliçenin Gözdesi) [1953] sayılabilir. (M)

NEUMANN (Stanislav), çek yazarı (Prag 1875-ay. y. 1947). Devrimci, anarşist, daha sonra komünist olan yazar, şiirlerinde kadının güzelliğini, tabiatı, sanayi tekniğini dile getirdi *Sen O Zastupu Zoufajicich* (Umutsuzlar Üstüne Rüya), 1903; *Kniha Lesu, Vod a Strani* [Ormanların, Suların ve Tepelerin Kitabı], 1914; *Nove Zpevy* [Yeni Şarkılar], 1918; *Rude Zpevy* [Kızıl Şarkılar], 1923; *Laska* [Aşk], 1933. 1922 - 1928 Arası Arnavutluk'taki savaş tecrübeleri üstüne bir çevrim, *Srdeova Dama* (Sevimli Kadın) [1923] adlı bir aşk romanı, *Stari Delnici* (Eski Eserler) [1936] adlı denemeler yayımlandı. (L)

NEUMANN (Werner), alman müzik tarihçisi (Königstein 1905). 1950'de, Leipzig'deki Bach arşivlerini kurdu ve 1953'ten itibaren, J. - S. Bach'ın eserlerinin yeniden yayımlanması ile ilgili çalışmalara katıldı. *Bach'ta Koro Füg*'ü (1938), *Bach Kantatları* (1947), *Bach'ın Hayatı* (1953), *Bach Kantatları Metinleri* (1956) üstünde incelemeler yaptı. (L)

Neumann kılıfı. Diş cerr. Diş kanalcıklarındaki telcikleri (Tomes telcikleri) saran hücre zarı. (L)

Neumann serisi, değişkeni bir kere matris olan tam seri. (L)

NEUMARK (Fritz), alman iktisat bilgini (Hannover 1900). İlk ve ortaöğrenimini Hannover'de (1917); yüksek iktisat öğrenimini Hannover, Jena, Münih, Hamburg ve Berlin üniversitelerinde yaptı (1919-1923). İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesinde

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

NEUTRA
James D. Moore'un evinden iki ayrı görünüş

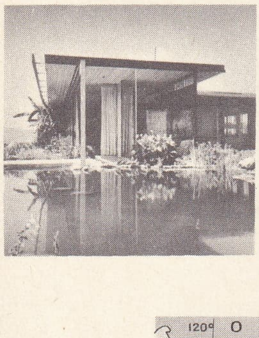

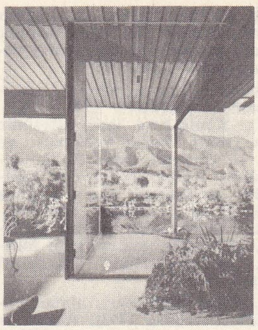

NEUTRA
Kaliforniya'da bir evin içi

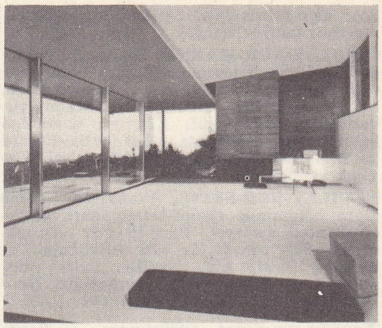

dersler verdi (1934-1935). Bu tarihten sonra çeşitli yıllarda tekrar Türkiye'ye davet edildi. Son olarak 1965'te türk vergi kanunlarını incelemek üzere Türkiye'ye geldi. Almancadan başka, Latince, Fransızca, İngilizce, Türkçe bilir. Eserleri: *Begriff Und Wesen der Inflation* (1922); *Konjunktur und Steuern* (1930); *Neue Ideologien der Wirtschaftspolitik* (1935-1936); *Hükûmet ile Belediyeler Arasında Malî Salâhiyetlerin Tahdidi* (1934-1935); *Vergi Sistemlerinin Arsıulusal Mukayesesi* (1935). [M]

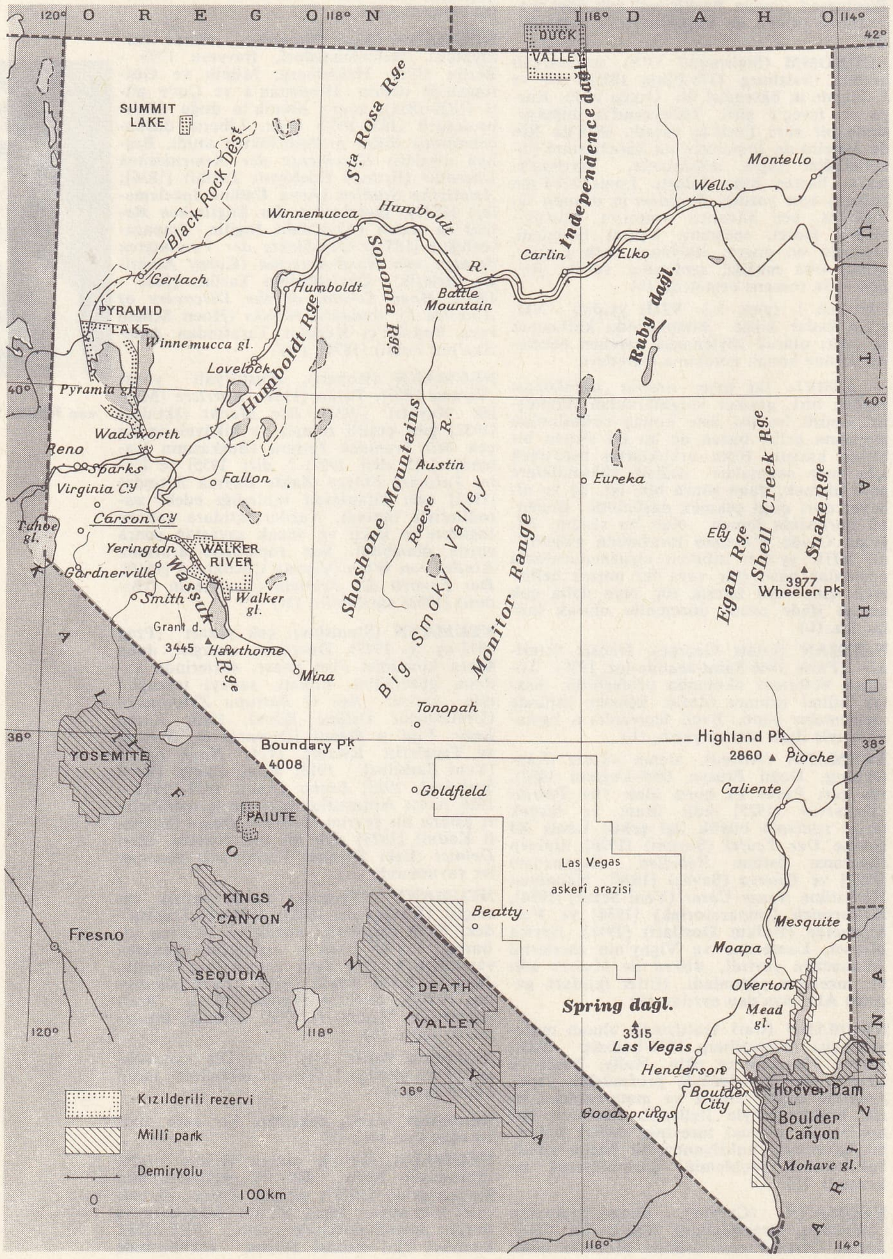

eyaleti haritası
NEVADA

NEUMARKT, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Schwaben Jüra'sında; 15 bin 300 nüf. İkinci Dünya savaşından çok zarar gören küçük ticaret merkezi. Gotik üslûbunda kilise. XVI. yy.dan kalma şato. Kükürtlü ve demirli madensuyu kaynakları. Bernedotte, arşidük karl'ı 15 ağustos 1796'da burada yendi. (L)

NEUMAYER (Georg VON), alman meteoroloji uzmanı (Kirchheimbolanden, Bavyera 1826-Neustadt 1909). Münih üniversitesinde okudu. Maximilian II'nin himayesinde Avustralya'ya giderek Melbourne'da Flagstaff rasathanesini kurdu, bu rasathanede birçok önemli magnetik gözlem yaptı. 1864'te Almanya'ya döndü, orada Alman-Afrika şirketini geliştirdi, Kuzey ve Güney kutup bölgelerine birçok inceleme gezisi düzenledi. Berlin'deki Hidrografi bürosunda uzun süre çalıştı, 1876'da Hamburg'daki Deniz rasathanesinin müdürü oldu. Başlıca eserleri: *Die Beobachtungsergebnisse der Deutschen Stationen im Systeme der Internationalen Polarforschung* (Milletlerarası Kutup Araştırmaları Sistemi İçinde Alman Keşif İstasyonlarının Gözleme Sonuçları) (Börgen ile ortaklaşa, 1886]; *Atlas des Erdmagnetismus* (Yerçekimi Atlası) [1891]; *Anemometer-Studien* (Anemometre Çalışmaları) [1897]; *Auf zum Südpol!*(Haydi Güney Kutbuna!) [1901]. (M)

NEUMAYR (Melchior), alman jeoloğu ve paleontoloğu (Münih 1845-Viyana 1890). Viyana üniversitesinde jeoloji ve paleontoloji profesörlüğü yaptı (1879). Jüra'da, Doğu Avrupa'da ve Anadolu'da toprak tabakalarını inceledi. İkinci zaman fosilleriyle ilgili paleontoloji incelemeleri yaptı. Başlıca eserleri: *Yeryüzünün Geleceği Üstüne Teori* (1882), *Ertgeschichte* Yeryüzü Tarihi [1886]. (L)

NEUMECKLENBURG. Bk. NEW İRELAND.

NEUMÜNSTER, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig — Holstein) şehir, Hamburg'un kuzeyinde; 73 300 nüf. Bölgesel pazar yeri ve Sanayi merkezi; makine yapımı; dokuma fabrikaları, deri işçiliği, elektrik sanayii, metalürji, demiryolu atelyeleri. 1163'te şehir, 1130'a doğru kurulan bir manastırın adını aldı. 1944-1945 Bombardımanlarında eski anıtlar tamamıyle yıkıldı. (L)

NEUNKIRCHEN, Almanya'da (Batı Almanya, Saar) şehir, Saar ırmağının kolu olan Blies'in kıyısında, 45 600 nüf. Sanayi merkezi: maden kömürü ocakları, kok fabrikaları, çelik fabrikaları, haddehaneler, makine yapımı, tahta işçiliği. (L)

NEUNKIRCHEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Schwarza kıyısında; 9 800 nüf. Pamuk ipliği fabrikaları. Kâğıt fabrikası. (L)

NEUPERT (Hanns), alman klavsen yapımcısı (Bamberg 1902). 1928'den bu yana, değişik klavsenler, epinetler yaptı. Klavsen (1933) ve klavikort üstüne (1948), belgelere dayanan incelemeler yazdı. (L)

NEUQUEN (RIO). Arjantin'de ırmak; And dağlarından doğar ve rio limay ile birleştikten sonra rio Negro'yu meydana getirir; 550 km. Vâdisinde bağcılık ve sulama yoluyle tarım yapılır. — *Neuquen arazisi,* rio Limay ile rio Colorado'nun yukarı çığırları arasında uzanır; 125 900 nüf. İdare merkezi rio Neuquen ile rio Limay'ın kavşağında *Neuquen* (7 500 nüf). [L]

NEURATH (Konstantin VON, — baronu), alman siyaset adamı (Klein-Glattbach, Würtemberg 1873-Enzweihingen, Würtemberg 1956). Önce Roma (1922-1930), sonra da Londra'da (1930-1932) elçilik yaptı. Dışişleri bakanı oldu (haziran 1932-şubat 1938). Almanların, Milletler Cemiyetinden çekilmesini sağladı, Milliyetçi İspanya'ya yapılan yardımın tehlikelerini sınırlamağa, Japonya ile Çin arasındaki ilişkilerin kopmasını önlemeğe çalıştı ve Rheinland'ın yeniden işgalini hazırladı (1936). Hitler'i etkileyemeyince yerini Ribbentrop'a bıraktı, Bohemya-Moravya yöneticiliğine tayin edildi (1939-1941). Nürnberg mahkemesince (1946) Lidice katliamından sorumlu görülerek on beş yıl hapse mahkûm edildi. Kasım 1954'te hastalık sebebiyle serbest bırakıldı. (L)

Foto. LAROUSSE

NEURATH (Otto), Avusturya asıllı filozof (Viyana 1882-Oxford 1945). Viyana grubunun ve yeni-pozitivizmin bellibaşlı temsilcilerindendir. Chicago'da, R. Carnap ve Ch. Moris ile birlikte, *International Encyclopedia of Unified Science*'ı (Milletlerarası Birleştirilmiş Bilim Ansiklopedisi) yönetti. (L)

NEUREUTHER (Eugen Napoleon), alman ressamı (Münih 1806-ay.y. 1882). Münih akademisinde başladığı sanat öğrenimini Paris'te (1830) sürdürdü ve daha sonra Roma'ya gitti (1838), orada Peter von Cornelius'un etkisinde kaldı. 1848'de Nymphenburg'daki Krallık Porselen Fabrikası Desen bölümünün başına getirildi. 1868-1877 arasında, Krallık Sanayi kurumunda desen dersleri verdi. Goethe'nin Balladen und Romanzen ve Romanslar (1829-1840) adlı kitabının kenar süslemelerini yaptı. *Souvenir du 27, 28, 29 Juillet 1830-1831* (1830-1831 Temmuzunun 27, 28, 29 Günlerinin Hatırası) ve *Resimlerle Bavyera'lı Çobanların Şarkısı* (1834) adlı iki kitap yayımladı. 1835'te Münih Krallık sarayı için, Christoph Martin Wieland'ın *Oberon* adlı eserinden sahneler çizdi. Johann Gottfried von Herder'in *Cid* adlı eserinin lüks baskısı için 70 resim, ayrıca Mottmann'ın fresklerini örnek alarak birçok gravür yaptı. Münih'te Schack galerisindeki yağlıboya tabloları içinde, *Portia'nın Rüyası, Can Çekişen Rahibe, Mills Villası, Malta Villası, Hermann ve Dorothea* anılmağa değer. (M)

NEUREUTHER (Gottfried VON), alman mimarı (Mannheim 1811-Münih 1887). Almanya'da, ortaçağ üslûbu zararına italyan rönesans üslûbunun benimsenmesini sağladı. Würzburg, Aschaffenburg garlarının, Münih Politeknik okulu (1866-1870) ve Güzel Sanatlar akademisinin (1873-1885) yapımını yönetti. (L)

NEURODE. Bk. NOWA RUDA.

NEUROPTERA çoğl. i. Holometabol kanatlı böcekler üsttakımı. *Megaloptera, raphidoptera* ve *planipenna* diye üç takıma ayrılır. (Bunlar öğütücü ağızlı etçil böceklerdir. Her biri ayrı ve birbirini andıran dört kanatları bulunur. Suda veya karada yaşayan kurtçukları da etçildir ve yetişkinlerinden daha uzun süre yaşar. Nemfleri serbest ve çoğu zaman hareketsiz olur.) [L]

NEUROTHERUS i. Meşenin yapraklar ve tırtılsı çiçeklerinde mazı oluşumuna sebep olan böcek. (İlmî adı *Neurotherus baccarum.* Zarkanatlıların *cynipidae* familyasından.) [L]

NEUROTRICHUS i. A.B.D.'nin batısında yaşayan memeli böcekçil hayvan. (M)

NEURUPPIN, Almanya'da (Doğu Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, Ruppin gölü kıyısında, Berlin'in kuzeybatısında; 23 500 nüf. Bölgesel pazar yeri. Makine yapımı. Deri sanayii. (L)

NEUSIDLER veya **NEWSIDLER,** XVI. ve XVII. yy.da yaşamış alman lavtacı ailesi. En önemli üyeleri: MELCHIOR, lavtacı (Pressburg 1507-Nürnberg 1590). 1566'da İtalya'da yaşadığı bilinir. Bıraktığı iki lavta derlemesinde, dans havaları, hollanda ve alman ustalarının süslemeleriyle birlikte, tablatura'ya uyarlanmış birçok polifonik parça yer alır; — Kardeşi HANS, lavtacı (Pressburg 1508-Nürnberg 1563), hayatının büyük kısmını Nürnberg'de geçirdi. 1536 ve 1540-1544'te yayımladığı iki ciltte fanteziler, mezmurlar, lavta için düzenlenmiş motetler, şarkılar, dans parçaları ve *Pavia Savaşı* adlı bir tasvir yer almaktadır; —KONRAD, lavtacı (doğ. Augsburg 1509'a doğr.), öncekilerin kardeşi. Augsburg'da yaşadı. Hainhofer ve Wyssenbach'ın tablaturalarında, ona ait birkaç lavta parçası (koral, dans, şarkılar) yer alır. (L)

NEUSIEDL gölü, Orta Avrupa'da göl, Avusturya ile Macaristan arasında sınırdır; yaklş. 200 km². Büyük kısmı Avusturya'dadır. Yüzölçümü mevsimden mevsime değişir. Derinliği ancak 1-3 m'dir. (L)

NEUSS, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ren'in sol kıyısında, Düsseldorf'un karşısında; 93 700 nüf. Irmak limanı ve sanayi merkezi: kâğıt fabrikası; makine (traktör) yapımı; metalürji; kimya, dokuma ve besin sanayii.

— Tar. Eski çağdaki *Novaesium* şehri olan Neuss, adını M.Ö. 10'da kurulan bir roma kalesinden aldı. X. yy.dan sonra Köln başpiskoposluğuna bağlanan şehir, 1424'te Yiğit Charles tarafından kuşatıldı, Alessandro Farnese tarafından yıkıldı (1586). 1794'te Bernadotte'un işgal ettiği Neuss, 1813'e kadar Fransızlarda kaldı. (L)

NEUSTADT. Bk. WEJHEROWO.

NEUSTADT AN DER WEINSTRASSE, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Ren ovası ile Hardt'ın bitiştiği noktada, Bergstrasse'nin kenarında; 31 400 nüf. Pfalz seçici prensleri Rudolf II ve Robert II'nin mezarlarını kapsayan gotik üslûbunda kilise. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Bağcılık; imalâthaneler: dokuma, kâğıt, mobilya, metalürji. (L)

NEUSTADT IN OBERSCHLESIEN. Bk. PRUDNIK.

NEUSTETTIN. Bk. SZCZECINEK.

NEUSTICOSAURUS i. Sauropterygii sürüngen hayvan; plesisaurus'a yakın fakat ondan daha küçüktür; Triyasta fosil olarak bulunur. (L)

NEUSTRELITZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Neubrandenburg idare bölümü) şehir, eski Mecklemburg-Strelitz düklüğünün merkezi, Glambeck ve Zierk gölleri arasında; 27 900 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato. Bölgesel pazar yeri. Metalürji; dökümevleri. Tahta işçiliği, bıçkıhaneler. (L)

NEUSTRIA, Merovenj'ler zamanında, Fransa'da Kuzey ve Kuzeybatı eyaletlerini içine alan devletlerden biri. 561'de, Chlothar I'in ülkesi, oğulları arasında bölüşülürken kuruldu: büyük pay Soissons ve Paris ile birlikte Chilperich'e düştü. Krallarının yayılma hırsı yüzünden, bu devlet çok kere Metz'teki Austrasia (Metz Germen krallığı) ile çatıştı (Siegebert, Chilperich'e; Fredegunde, Brunhilde'ye; Ebroin, Leger'ye karşı). Ülke, kısa zamanda kargaşalıklar içine sürüklendi ve Austrasia sarayının yöneticileri Pippinide'ler, iki krallığı birleştirdiler. Bk. MEROVENJ'LER. (L)

NEUTRA (Richard Joseph), avusturya asıllı amerikalı mimar (Viyana, Avusturya 1892). Birçok inceleme gezisinden sonra, 1923'te Chicago'ya gitti, sonra Los Angeles'e yerleşti. Modern mimarînin gelişmesinde büyük payı vardır. Prefabrike evler, döşemecilik, konut merkezlerinin teşkilâtlanması ve genellikle şehircilik üstünde çalıştı. Brandenburg işçi mahallelerini (1926), Los Angeles Deneme okulunu, Kaliforniya Askerî akademisini ve Los Angles'te Northwestern Mutual Fire Association (1950-1951) binasını yaptı. 1950'den itibaren müstakil evlerle ilgilendi. Kaliforniya'da, Ojai vâdisinde James D. Moore'un (1954), Shoshone'da (Idaho) Maury Sorell'in (1956) evleri. Bu arada, Claremont'da Corwin Hansch'ın evi (1955) ayrı bir önem taşır: bina iki düzeylidir, alt düzeyin damı büyük bir havuz şeklindedir; bu havuz hem altındaki odayı serin tutar hem de yukarı düzeydeki living-room'u çevreleyen bir ayna rolü oynar. Neutra'nın yazdığı eserler arasında en önemlileri şunlardır: *How America Builds* (Amerika Nasıl İnşa Ediyor) [1926]; *House and Home* (Ev ve Yurt) [1935]; *Problems of Building* (Yapı Meseleleri) [1936]; *America, New Building in the World* (Amerika, Dünyada Yeni Yapılar) [1939]. (L)

NEUTR'LAR, Erie gölü kuzeyinde yaşayan ve XVII. yy.da Iroquois'lar tarafından yok edilen Kuzey Amerika yerlileri. (L)

NEU—ULM, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tuna'nın sağ kıyısında, Ulm'un karşısında; 24 400 nüf. Deri ve kereste sanayii, plastik maddeler. (L)

NEUVILLE (Alphonse DE), fransız ressamı (Saint-Omer 1836 - Paris 1885). Picot ve Eugène Delacroix'nın öğrencisiydi. Sanat hayatına, 1859 Salonunda *Gervais Bataryasında 5. Avcı Taburu* (Sıvastopol kuşatması) adlı eseriyle atıldı ve savaş resimleri yapmağa başladı. Başlıca eserleri: *Son Fişekler, 6 Ağustos 1870 Forbach Savaşı, Saint — Privat Mezarlığı.* (L)

NEUWIED, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) şehir, Ren ırmağı kıyısında, ırmağın *Wied* ile kavuştuğu yerin yukarısında; 28 000 nüf. XVIII. yy.dan kalma şato. Kereste, deri ve bitkisel yağ sanayii. Çelik fabrikaları. Makine yapımı. Madensuları. İnşaatlarda kullanılan volkanik asıllı büyük taşlar çıkarılan ocaklar.

— Tar. Neuwied, XVII. yy.da aralarında her mezhepten insan bulunan mülteciler tarafından Langendorf'un yerinde kuruldu (1648); önce Wied kontluğuna, sonra (1806-1815) Nassau'ya ve Prusya'ya bağlandı. Friedrich III'ün Wied'de din serbestliği tanıması sayesinde nüfusu hızla arttı.

12 Ağustos-15 eylül 1795 arasında Avusturyalılar Pichegru'da Ren geçidi için savaştılar. Bernadotte (8 eylül 1796). Kleber (23 ekim 1796) ve Hoche (18 nisan 1797) Avusturyalıları burada yendiler. (L)

NEUZÜBILLAH ünl. (ar. *neʿüzü*, sığınırız, *ba* > *bi*, edat ve *Allah*'tan *neʿüzü-b-illah*). «Allaha sığınırız, Allah korusun» anlamında, tehlikeli bir durum karşısında kullanılır: *Düştü yola Zeyd'e oldu hemrah / Bir hal ile kim neuzübillâh* (Fuzuli). [M]

NEV sıf. (fars. *nev*). *Esk.* Önüne geldiği kelimelere «yeni», «taze, körpe»; «genç»; «son zamanlarda ortaya çıkmış veya yapılmış» anlamı verir. || *Nev-âmed* (veya *nev-âmede*), yeni gelmiş, yeni yetme: *Daha nev-âmededir tıfl-ı nâzım ey Nabi / Aceb mi haneden eylerse merkeb-i çubin* (Nabi). || *Nev-âmuz*, bir şeye yeni alışan, acemi: *Nice uçmağa gönül kaadir olur kûyundan / Rişte-i kâkülü ol mürg-ı nevâmuzdadır* (Bağdatlı Ruhi). || *Nev-â-nev* (veya *nev-be-nev*), yeni yeni. Taze taze: *Nâmükerrer satılır çarsu-yı âlemde / Nevbenev emtia-i kârgeh-i sun,-âbâd* (Nabi). *Nevbenev câme giyerdi veresi / Aldatırdı nice müflis teresi* (Sümbülzade Vehbi). || *Nev-arus*, yeni gelin. || *Nev-âverde*, yeni icat edilmiş. || *Nev-âyende*, yeni gelmiş olan. || *Nev-âyendegân*, yeni gelmiş olanlar. ||*Nev-âyin*, yeni üslûpta, tarzda yapılmış olan: *Dilber deheninden bu nevâyin gazel olsun / Nabi yine yarana hediye suhanimden* (Nabi). Yeni üslûp çıkaran. || *Nev-bade*, yeni şarap, içki. || *Nev-bare* (veya *nev-bave*), turfanda yemiş, sebze. Yeni, taze; yeşillik: *Bu subh-i taze, şu nevbave zehre-i dilber / Şu yavru kuş, bu nihâl-i zarif-i nevpeydâ* (Tevfik Fikret). Hediye: || *Nev-bünyan*, yeni kurulmuş: *Yenihan demekle maruf olan kasaba-i nevbünyana nüzûl olundu* (Naima). || *Nev-büride*, yeni kesilmiş, koparılmış. || *Nev-cah*, yönetimi yeni eline almış. Yüksek bir göreve yeni tayin edilmiş, geçmiş olan. || *Nev-demîde*, yeni yetişmiş, taze: *Bütün bu saha-i hadrâ, bu nevdemîde çemen / Yeşil bir örtünün altında bir amik mezar* (M. Â. Ersoy). || *Nev-devlet*, sonradan görme. || *Nev-devletan*, sonradan görmüşler. || *Nev-hast*, genç, taze, yeni. Genç, delikanlı. Genç hayvan. || *Nev-hat*, sakalı yeni çıkmağa başlayan. || *Nev-icad*, yeni icat edilmiş. || *Nev-inan* («yeni dizgin»), bineğe yeni alıştırılan acemi at. || *Nev-kadem* (veya *nev-raftâr*), yeni yürümeğe başlamış çocuk. || *Nev-kâr*, bir işe yeni başlamış, acemi. || *Nev-kâran*, bir işe yeni başlayanlar, acemiler. || *Nev-kise* («yeni kese»), sonradan görme. || *Nev-küşade* (veya *nev-güşade*), yeni açılmış: *Bir zemzeme-i sevk-âverin kanatlarıyle nevküşâde bir ufk-ı münevvere götüren...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nevmüslim*, Müslümanlığı yeni kabul etmiş yabancı din mensuplarına verilen ad. (Osmanlı devleti zamanında müslüman olacak kişiler sadrazam önünde kelimei şahadet getirirdi. Bundan sonra sadrazam, yeni müslümana bir avuç akçe verir, defterdara da elbise yaptırmasını emrederdi. Bu törenden sonra da divan çavuşlarıyle sünnetçiye gönderilerek sünnet ettirilirdi.) || *Nev-nihâl*, taze fidan, filiz: *Güzelsin cennetin en rûhperver nevnihâlinden / Güzelsin mâhın en sevdalı en parlak cemâlinden* (A. Ekrem Bolayır). İnce uzun (vücut). || *Nev-pervaz*, yeni kanatlanmış, yeni uçmağa başlamış kuş. || *Nevpeydâ*, yeni çıkma: *Benzemez bunlara ol turfedir anın tarzı / Reviş ü cünbüşü ser-ta-be-kadem nevpeydâ* (Nef'i). || *Nev-rah*, ilk olarak yolculuğa çıkan. Yeni yol: *Merd ana denir ki aça nevrah / Erbab-ı vukufu ede âgâh* (Şeyh Galib). ||

Mâh-ı nev, yeni ay: *Geçti sandım mâh-ı nev âyîne-i billûrdan* (Yahya Kemal). || *Tarz-ı nev,* yeni tarz, moda.

Nevî i. *Esk.* Yenilik. (M)

NEV i. Bk. NEVİ.

NEVA i. (fars. *nevā*). *Esk.* Ses, ahenk, nağme. || Refah. || Kuvvet, zenginlik, servet. || *Neva-ger,* şarkı okuyan. || *Neva-saz,* çalgıcı. || *Mürg-ı hoş-neva,* güzel sesli kuş.

— Mus. Türk musikisi sisteminde, tiz sekizlide 24 aralıklı dizinin 5. perdesi. || Türk musikisinde 7 nu'lı basit makam. (Uşşak dörtlüsüne rast beşlisinin ilâvesinden meydana gelir.) [Bk. ANSİKL.] || *Neva aşiran,* türk musikisinde altı yüzyıllık geçmişi olan bir birleşik makam. || *Neva buselik,* türk musikisinde bir birleşik makam. (Selim III tarafından terkip edildi. Bir buçuk yüzyılı aşan geçmişi vardır.) [Bk. ANSİKL.] || *Neva gerdaniye,* türk musikisinin altı yüzyıllık geçmişi olan bir birleşik makamı. || *Neva gevest,* türk musikisinin altı yüzyıllık bir birleşik makamı. || *Neva kürdî,* türk musikisi birleşik makamlarından biri. (Selim III tarafından terkip edildi.) [Bk. ANSİKL.] || *Neva maye,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. || *Neva nevruz,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. || *Neva perdesi,* bir sekizliyi 24 eşit olmayan aralığa bölen türk dizisinin tiz sekizlisindeki 5. ses (re). [Aynı sesin pest sekizlideki adı «kaba yegâh», orta sekizlideki adı «yegâh», en tiz sekizlideki adı «tiz neva»dır.] || *Neva-selmek,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. || *Neva şehnaz,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bu makamların, bir ikisi dışında zamanımıza kalmış örneği yoktur.) || *Nevada hicaz,* türk musikisinde bir şed makam. (Bk. YEGÂH.) || *Nevada hüseynî,* türk musikisinde bir şed makam. (Bk. YEGÂH.) || *Nevada nikriz,* türk musikisinde bir şed makam. (Bk. YEGÂH.) || *Nevada uşşak,* türk musikisinde bir şed makam. (Bk. YEGÂH.) || *Nevada zengüler,* türk musikisinde bir şed makam. (Bk. YEGÂH.) || *Nevaı hüseynî,* türk musikisinin eski birleşik makamlarından biri. || *Nevaı sümbüle,* türk musikisinin eski birleşik makamlarından biri. || *Nevaı uşşak,* türk musikisinin eski birleşik makamlarından biri.

— ANSİKL. *Neva*'da dizinin aralıkları, pestten tize, KST-TKST tertibindedir. Durak «dügâh-la», güçlü ise dörtlü ile beşlinin birleştiği yerde bulunan 4. derece sestir (neva-re). Donanıma «si koma bemol» ve «fa bakıye diyez» konur. Makam çıkıcıdır. İnici şekline «Tahir» veya «Baba Tahir» adı verilir. Neva dizisinde 8 «niseb-i şerîfe» vardır. Türk musikisinin en eski ve gözde makamlarındandır. Itrî'nin «nim sakîl» usulünde *Ey gülbün-i iş mîdemed sâki-i gülizarı ko cânım* mısraıyle başlayan ünlü kâr'ı, bu makamın şaheserlerindendir.

● *Neva buselik,* neva makamına buselik beşlisi veya tam dizisinin eklenmesiyle meydana gelmiştir. Seyri, neva'dan sonra buselik göstererek «dügâh-la»da kalır. Güçlüler, birinci derecede neva makamının güçlüsü olan «neva-ne», ikinci derecede de buselik makamının güçlüsü olan «hüseynîmi» perdesidir. Donanıma neva dizisinin işaretleri, yani si koma bemol (d) ile fa bakıye diyez (♯) konur. Buselik kalışı için «si» ve «fa»daki değiştirme işaretleri bekâr (♮) «la» kaldırılır ve yeden perdesi olan sol'a bakıye diyezi (♯) konur. Bu makama örnek olarak, Abdullah Efendinin ağır çenber bestesi, ağır ve yürük semaileriyle bir şarkısı, Zekâî Dedenin çenber ve hafif besteleriyle, sengin ve yürük semaileri, H.S. Arel'in saz semaisi, Mustafa Çavuşun düyek, şarkısı v.d. gösterilebilir.

● *Neva kürdî,* neva makamına kürdî dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelir. Seyri, neva gösterdikten sonra kürdî dörtlüsüyle, neva'nın durak perdesi olan «dügâh-la»da kalır. Güçlüler, birinci derecede neva makamının güçlüsü olan «neva-re» ile ikinci derecede «çargâh-do»dur. Donanıma neva dizisinin işaretleri, yani si koma bemol (d) ile fa bakıye diyez (♯) konur. Bu makama örnek olarak, Neyzen Raşid Efendinin düyek peşrevi, İsmet Ağanın saz semaisi, Zekâî Dedenin lenk-fahte nakış ve devri-revan besteleriyle aksak ve yürük nakış semailerinden mürekkep faslı gösterilebilir. (M)

NEVA, S.S.C.B.'de ırmak, Rusya'nın kuzeybatısındaki büyük göllerin ayağıdır; 74 km. Neva, Ladoga gölünden çıkar ve Finlandiya körfezine dökülür; geniş deltasında, Leningrad şehri kurulmuştur. Irmağın debisi yüksektir (delta'nın başında 2 600 m³/sn) ve deltanın Leningrad'daki kolları gerçek deniz kollarıdır. Derinleştirilen bu kollar deniz gemilerinin (özellikle Kronstadt filosu) girmesine elverişlidir. (L)

NEVABIZ çoğl. i. (ar. *nābıża*'dan *nevābız*). *Esk.* Atardamarlar, nabız damarları. (M)

NEVABİT çoğl. i. (ar. *nābite*'den *nevābit*). *Esk.* Yerden çıkıp büyüyen şeyler, bitenler. (M)

NEVÂCÎ (Şemseddin Muhammed bin Hasan), arap şairi (Kahire 1386- ay.y. 1455). Kahire'de medrese öğrenimi gördü, müderris oldu, hadis okuttu. Zamanının büyüklerine yazdığı kasideler yüzünden yüksek memurlar sınıfına girdi. Şiirlerinin toplandığı *Divan*'ında kasideleri geniş yer tutar. Atlarla ilgili *Halbetü'l Kümeyt* (At Sürüsü) adlı bir eseri vardır. (M)

NEVACİZ çoğl. i. (ar. *nāciz*'den *nevāciz*). *Esk.* Azı dişlerinin sonundaki altlı üstlü dört çift diş. (M)

NEVAD i. (fars. *nevād*). *Esk.* Mahzen. || Lisan. || Zarar, hasar, ziyan. (M)

NEVADA, A.B.D.'nin batısında eyalet; 286 675 km²; 285 300 nüf. Merkezi, *Carson City,* Nevada, kuzeyden güneye doğru uzanan kısa sıradağlarla bölünmüş geniş bir yayla olan Büyük Havza'nın büyük bir kısmını içine alır. Burası çorak, hattâ çöl görünüşünde bir ülkedir; büyük kısmında hayvan yetiştirilir (bir milyon baştan çok sığır ve koyun). Yalnız sulanabilen kısımlarda tarım (tahıl, patates, şekerpancarı) yapılır; nüfus yoğunluğu km² başına bir kişiyi bulmaz; ama zengin madenler işletilmeğe başlanmıştır: bakır (Ely), kurşun ve çinko (Ely, Pioche), demir, tungsten, civa, altın (Goldfield) ve gümüş (Tonopah). Besin sanayii (konserve) madencilikten hemen sonra gelen başlıca sanayidir. Turizm de önemli bir gelir kaynağıdır (Reno Las Vegas turistik merkezleri).

— Tar. 1841'e kadar hemen hiç tanınmayan Nevada bölgesi, Kaliforniya'ya giden göçmenler tarafından keşfedildi. Meksika'nın A.B.D.'ye bıraktığı (1848) Nevada, Utah'a katıldı (1850), altın ve gümüş yataklarının bulunmasıyle nüfusu hızla arttı ve Birlik'in 36. eyaleti oldu (1864). Eyalet kongrede iki senatör ve bir temsilciyle temsil edilir. Yasama kurumları dört yıl için seçilen on yedi senatör (bunların yarısı her iki yılda bir değiştirilebilir) ve iki yıl için seçilen kırk yedi temsilciden meydana gelir. (L)

NEVADA (SİERRA). A.B.D.'nin batısında sıradağlar, Kaliforniya'da, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanır; Whitney dağında 4 418 m. Kaliforniya iç hendeğini Büyük Havza'dan (Nevada eyaleti) ayıran Sierra Nevada, bakışımsız bir yayla meydana getiren faylı bir kütledir; doğuya doğru yavaş yavaş 2 000 - 4 000 m'ye kadar yükselir; sarp ve yüksek yamacı (1 000-2 000 m) Kaliforniya'ya hâkimdir. Batı yamacı sulak ve ağaçlıklı olan Sierra Nevada, Kaliforniya yaylalarının sulanması ve hidroelektrik enerji üretimi için bol su sağlar; doğu yamacı ise tersine kurak ve çoraktır. (L)

NEVADA (SİERRA), Güney İspanya'da kütle. Endülüs sıradağlarının en yüksek kütlesi olan Sierra Nevada büyük bir billûrlu şist tümseğidir; yükseltisi Mulhacen'de 3 478 m'yi bulur. Çoğunlukla kubbe şeklinde yuvarlaklaşmış olan tepelerinde, düzleşme izlerine rastlanır. Kütle, Malaga'nın kıyı bölgesini Granada havzasından ayırır. (L)

NEVADE i. (ar. *nevāde*). *Esk.* Torun. (M)

NEVADİ çoğl. i. (ar. *nādī*'den *nevādī*). *Esk.* Toplantılar, meclisler. || *Nevadi-i üdeba,* edebiyatçıların yaptığı toplantılar. (M)

NEVADİR çoğl. i. ar. *nādir* > *nādire*'den *nevādir*). *Esk.* Az ve seyrek bulunan şeyler.

— Din. İslâm dinine göre, İmamı Azam, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi din bilginlerinden söylenti yoluyle nakledilen, yorumlanan, gereğinde açıklanan meseleler. (Bunlara bazı din konularını işleyen kitaplarda rastlanır.) [M]

NEVAFİL çoğl. i. (ar. *nāfile*'den *nevāfil*). *Esk.* Farz ve vacip dışında fazladan yapılan ibadetler. (M)

NEVAFİS çoğl. i. (ar. *nefsā*'dan *nevāfis*). *Esk.* Loğusalar. (M)

NEVAHİ çoğl. i. (ar. *nāḥiye*'den *nevāḥī*). *Esk.* Nahiyeler. || Taraflar, yanlar. || *Nevahi-i kaza,* bir kazaya bağlı olan bucaklar.

— Jeol. *Esk. Nevahit muhterika,* sönmüş yanardağların etrafında volkan izlerinin göründüğü yerler. (M)

NEVAHİ çoğl. i. (ar. *nehy* > *nāhiye*'den *nevāhī*). *Esk.* Yasak şeyler. || *Evamir ü nevahi,* buyruklar ve yasaklar. (M)

NEVAHT i. (fars. *nevāḫten*'den *nevāḫt*). *Esk.* Okşama. || Bir musiki âletini çalma. (M)

NEVAHTE sıf. (fars. *nevāḫten*'den *nevāḫte*). *Esk.* Okşamış. || Okşanmış. || Saz çalmış. (M)

NEVAÎ sıf. (fars. *nevā*'dan *nevāī*). *Esk.* Ahenk, ses ve makamla ilgili. || Zenginlikle, servetle ilgili olan. (M)

NEVAÎ. Bk. ALİ ŞİR NEVAÎ.

NEVAİB çoğl. i. (ar. *nāʾibe*'den *nevāʾib*). *Esk.* Belâlar, musibetler. || *Nevaib-i eyyam,* günlerin musibetleri: *Sen zanneder misin ki benim hep elemlerim? / Heyhat ben nevaib-i eyyamı inlerim* (Tevfik Fikret). [M]

NEVAİR çoğl. i. (ar. *nāʾire*'den *nevāʾir*). *Esk.* Ateşler, alevler. (M)

NEVAKIS çoğl. i. (ar. *nakīṣa*'dan *nevāḳıṣ*). *Esk.* Noksanlıklar, eksiklikler: *Nevakıs-ı hayali gözlerinin, hulyasının ianesiyle ikmal ederek* (H. Z. Uşaklıgil). || *İkmal-i nevakıs,* eksiklikleri tamamlama. (M)

NEVAKİS çoğl. i. (ar. *nāḳūs*'tan *nevāḳis*). *Esk.* Kilisede çalınan çanlar. || *Tanin-i nevakis,* çanların sesi. (M)

NEVAL i. (ar. *nevl*'den *nevāl*). *Esk.* Talih, kader: *Cibril nevaline haberci / Mikâil onun vekilharcı* (Şeyh Galib). || Bağış, ihsan. || *Derya-neval,* bağışı deniz kadar çok olan: *Haber-i irtihalleri reside-i padişah-ı derya-neval olup ...* (Raşit). || Kadın adı. (M)

NEVALE i. (ar. *nevl* > *nevāl*'den *nevāle*). *Esk.* Yiyecek ve içecek şey, azık: *Bu hayvanlar etrafta, kuru otlar arasında, yiyecek bir şey bulamadıkları vakit bizim nevalemizin artıklarını sömürmeğe gelirler* (Y.K. Karaosmanoğlu). || —*Esk.* Bağış, ihsan. || Talih, kısmet, hisse. || *Nevale-çin,* kısmetini alan, nevale toplayan.

— DEY. *Nevale* (veya *nevaleyi*) *düzmek,* yenip içilecek şeyi temin etmek, hazırlamak. (M)

NEVAMİS çoğl. i. (ar. *nāmūs*'tan *nevāmīs*). *Esk.* Kanunlar. || *Nevamis-i ilâhiye,* ilahî kanunlar. || *Nevamis-i tabiat,* tabiat kanunları. || *Nevamis-i tabiiye,* tabiî kanunlar. (M)

NEVAN zf. (ar. *nevʿ*'den *nevʿan*). *Esk.* Çeşit ve cins bakımından. || Biraz, az miktarda: *Surette nevan Abaza'ya müşabih bir şahs-ı meçhul Abaza Paşa davasına düşmeğin ...* (Naima). [M]

NEVAR'LAR, Hindistan'da, Nepal halkının aslını meydana getiren tarımcı kabileler. Tibetlilerle Hintlilerin bir karışımı olan Nevar'lar, daha çok Tibetlilere yakındır. Önceleri bağımsızdılar, heykellerle süslü anıtları olan şehirler yaparlardı. Nevar'larda eski bir anaerkil düzenin izlerine rastlanır. Buddha'cılığın lamacı kurumlarını bir yana attılar. Dilleri, bir tibet lehçesidir. (L)

NEVARUS bls. i. (fars. *nev,* yeni ve ar. *ʿarūs*'tan *nev-ʿarūs*). *Esk.* Yeni evlenmiş kadın, yeni gelin.

◆ **Nevarusan** çoğl. i. *Esk.* Yeni gelinler. || *Nevarusan-ı bahar* (veya *çemen*), açılmış çiçekler. (M)

Neva savaşı, Aleksandr Nevskiy'in İsveçlileri yendiği savaş. XIII. yy. başında İsveçliler Baltık çevresinde nüfuzlarını geniş-

letmeğe çalışırken, Kuzey Rusya'daki ticaret şehirlerinin bağımsızlığını tehdit ediyorlardı. Bu şehirlerin en önemlisi olan Novgorod, Vladimir prensi Aleksandr'a baş vurdu. Prens, Neva ırmağı üstünde İsveçlileri yenilgiye uğrattı (15 temmuz 1240). Bu zafer rus bağımsızlığının sembolü oldu ve Aleksandr'a «Nevskiy» lakabını kazandırdı. (L)

NEVASIB çoğl. i. (*nâşıb*'dan *nevâşıb*). Gram. *Esk.* Arapçada dahil oldukları isim ve fiilin sonunu fetha ile (*a, e*) okutan harfler. (M)

NEVASİ çoğl. i. (ar. *nâşiye*'den *nevâşî*). *Esk.* Alınlar. || İlerigelenler, ulular. (M)

NEVAT i. (ar. *nevât*). *Esk.* Hurma çekirdeği. || Çekirdek. || Çekirdek şeklinde olan şey.

— Bot. *Esk.* Besler çekirdek. (M)

NEVATIH çoğl. i. (ar. *nâtıh*'tan *nevâtıh*). *Esk.* Belâlar, sıkıntılar, kederler. || Tos vuran hayvanlar. (M)

NEVATİ çoğl. i. (yun. *nautis* > ar. *nûtî*'den *nevâtî*).*Esk.* Gemiciler. (M)

NEVATİR çoğl. i. (ar. *natûr*'dan *nevatîr*). *Esk.* Hamam hizmetlileri. || Bostanda bekçilik eden kimseler. (M)

—NEVAZ sıf. (fars. *nevâhten*'den *nevaz*). *Esk.* «Okşayan, okşayıcı, iltifat eden» anlamıyle kelimelerin sonuna eklenir; *dil-nevaz*, gönül okşayan. (M)

NEVAZENDE sıf. (fars. *nevazende*). *Esk.* Okşayan, okşayıcı, iltifat eden: *Ahai nevazende-i mihman / Gelip hizmetim etti pir ü civan* (İzzet Molla). [M]

—NEVAZİ i. (fars. *-nevazi*). *Esk.* «Okşama» anlamıyle kelimeleri isimleştirir. || *Bende-nevazî*, köleye iltifat edicilik. || *Dil-nevazî*, gönül okşayıcılık. (M)

NEVAZİL çoğl. i. (ar. *nâzile* ve *nezle*'den *nevazil*). Olaylar. || Belâlar. || İ. Nezle: *Nevazil olmuşum, Ahmed, bırak, sesim yok hiç / Sesin mi yok? Açılır şimdi; bir imam suyu iç!* (M.Â. Ersoy).

— Din. İslâm dininde, hanefî fıkıhçılarının, açık çözüm yolu bulunmadığı zaman içtihat yoluyle çözümlediği meseleler. (M)

NEVAZİŞ i. (fars. *nevaziş*). *Esk.* Okşama, iltifat etme, gönül alma: *Birkaç acı cevap verip badehu nevaziş eyledi* (Naima). || *Nevaziş-ger* (veya *nevaziş-kâr*), okşayan, gönül alan: *Nevazişkâr temaslarıyle inşirah veren serinlikler duyarak değil* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nevaziş-kârane* okşayan bir kimseye yakışan davranışla. (M)

NEVBAHAR blş. i. (fars. *nev*, yeni ve *bahar*'dan *nev-bahar*). *Esk.* İlkbahar: *Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subh-dem / Açsın bizim de gönlümüz sâki meded sun câm-ı Cem* (Nef'i).

— Mus. Türk musikisinin, bugüne örneği kalmamış birleşik bir makamı.

◆ **Nevbaharî** sıf. *Esk.* İlkbaharla ilgili olan. (M)

NEVBAHTİ, iranlı bilginler ailesi. Sonradan Bağdat'a yerleşen bu azerbaycanlı aileden yetişen bilginler arasında üçü önemlidir: — FAZL BİN EBU SEHL BİN NEVBAHT, astronomi bilgini (öl. Bağdat 815). Bazı farsça kitapları Arapçaya çevirdi. Bazı kaynaklara göre, astronomi konularıyle ilgili yedi cilt eser yazdı. —İSMAİL BİN ALİ, kelâm bilgini (849-Bağdat 923). Çağının bilginlerinden Sabit bin Kurra ve Cubbaî ile tartışmaları vardır. *Tenbih* adlı eserinin bugüne ancak bir bölümü kaldı. — HASAN BİN MUSA, kelâm bilgini (öl. Bağdat 922). Şiî fıkhı konusunda çalıştı. *Kitabü'l-Fırakü'l-Şia* (Şia'nın Fırkaları Kitabı) adlı bir eseri vardır. (M)

NEVBER i. (fars. *nev* ve *ber*'den *nev-ber*). *Esk.* Turfanda çıkan meyve veya sebze. || Genç, yeni yetme kız. (M)

NEVBET i. (ar. *nevbet*). *Esk.* Nöbet: *Onların nevbeti geçmiş, sıra gelmiş bana / Yolu tuttum yalnız doğruca Türkistan'a* (M. Â. Ersoy).

— Mus. Osmanlı imparatorluğu devrinde, sarayda ve bazı özel yerlerde belirli zamanlarda icra edilen askerî musiki. (*Nevbeti Sultanî* de denir.) [Belirli saat ve yerlerde padişah huzurunda verilen bu konserler Mahmud II zamanında, Yeniçeri ocağı ve Mehterhane kaldırılınca sona erdi.] (Bk. MEHTER ve MEHTERHANE.) || *Nevbet çalmak* (veya *vurmak*), mehter takımının konseri. (Nevbet, sarayda sabah, ikindi ve yatsı namazlarından önce ve sonra; ayrıca, ikindi divanından önce çalınırdı. Mehterhane saraydan başka büyük konak ve diğer birçok yerde de nevbet çalardı.) || *Nevbeti müetteb*, birbirine bağlı dört parçadan meydana gelen güfteli musiki eseri. (*Nevbe* de denir.) [Parçanın makamı, başında ve sonunda aynı olurdu. Nevbeti mürettebin her parçasının adı başkaydı: birincisine *kol;* ikincisine *gazel;* üçüncüsüne *terdane;* dördüncüsüne *ferudeşt* denirdi. Her birinin kendine özgü şartları vardı.]

— Tasav. Bir tarikat töreni.

— ANSİKL. Tasav. *Nevbet* (veya *nevbe*), bayramlarda ve kandil gecelerinde kadirî, rıfaî, bedevî, sadî tekkelerinde halîle, kudüm ve mazhar çalınarak yapılırdı. Ramazan bayramında üç, kurban bayramında iki defa yapılan bu tören üç bölüme ayrılır. Tekkenin şeyhi, başka dergâhlardan gelen şeyhler ve zâkirbaşı halîle; dedeler ve zâkirler kudüm; dervişler de mazhar vururlardı. Birkaç saat süren bu törende uşşak ve hicaz makamlarındaki *Şeyenlillâh* nakaratlı iki beste, sık sık okunurdu. Beş bölüm olan bu eserin her bölümünün bitiminde zâkir başı, *Aktâbı Hamse*'yi (Beş kutbu [Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Rifaî, Ahmed Bedevî, İbahim Düşûkî, Sadeddin Cibavî] öven kasideler) okurdu.

◆ **Nevbethane** blş. i. *Esk.* Musiki takımının nevbet çaldığı yer.

◆ **Nevbetî** i. *Esk.* Mehter takımının başı. (M)

NEVBETZEN veya **NEVBEZEN** i. (ar. *nebvet* ve fars. *-zen*'den *nevbe* (*t*) *-zen*). Tasav. Bayramlarda ve kandil gecelerinde kadirî, rifaî, bedevî v.b. tekkelerinde yapılan *nevbe* (veya *nevbet*) töreninde çalgı çalanlara verilen ad. (*Nevbezen*'leri yönetenlere *zâkirbaşı* denirdi. Bu âyinlerde halîle, kudüm ve mazhar gibi çalgılar çalınır ve arapça kasideler okunurdu.) [M]

NEVCET i. (ar. *nevcet*, fırtına [?]). Denizc. Savaş gemilerinde erlerin brandalarını sardıktan sonra bağlamakta kullandıkları ince halat. (M)

NEVCİVAN blş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *ciivan*'dan *nev-ciivan* > *nev-civan*). *Esk.* Delikanlı. || Taze: *Her gül-i nevreste bir nâzende-hilkat dilrübâ / Her nihâl-i taze bir aşüfte-meşrep nevcivan* (Ziya Paşa).

◆ **Nevcivanî** i. *Esk.* Nevcivanlık.

◆ **Nevcivanlık** i. *Esk.* Gençlik, delikanlılık. || Tazelik. (M)

NEVE i. (fars. *neve*). *Esk.* Torun. (M)

NEVED sıf. (fars. *neved*). *Esk.* Doksan. (M)

NEVEDA blş. i. (fars. *nev*, yeni ve ar. *eda*'dan *nev-eda*). *Esk.* Yeni tarz, yeni moda.

— Mus. Türk musikisinde birleşik bir makam. (Hacı Muallim Emin Efendi tarafından terkip edilen bu makamda onun bestelediği bir peşrev ve bir saz semaisi vardır.) [M]

NEVE İLAN, İsrail devletinde kibutz, Kudüs'ün batısında. 1946'da eski fransız ve belçikalı direnmecilerin kurduğu Neve İlan, 1948'de Kudüs'ü ele geçirmek için yapılan savaşta önemli bir rol oynadı. (L)

NEVEL i. Coromandel kıyısında kullanılan düşük ayarlı ufak para. (L)

NEVEND veya **NEVENDE** i. (fars. *nevend*, *nevende*). *Esk.* Hızlı giden at. || Postacı, atlı postacı. (M)

—NEVERD sıf. (fars. *-neverd*). *Esk.* «Gezen, dolaşan, dönen» anlamıyle isimlerin sonuna gelerek bileşik sıfatlar meydana getirir. || *Cihan-neverd*, dünyayı dolaşan. || *Reh-neverd*, yolda gezen, dolaşan. || *Sahra-neverd*, çölde gezen, göçebe. (M)

NEVERS, Orta Fransa'da şehir; Nievre idare bölgesinin merkezi. Loire ve Nievre ırmaklarının kavuştuğu yerde; 39 085 nüf. Eski şehir, Loire'ın sağında, çift absidli (batıdaki roman üslûbundadır; doğudaki ise XIII. yy.dan kalmadır) Saint-Cyr katedralinin (1944'te hasara uğradı) bulunduğu tepede kuruldu. 1947'de yapılan kazılarda katedralin kuzeydoğusunda Roma devri öncesinden kalma bir manastır bulundu. Ayrıca, XI. yy.dan kalma Saint-Etienne kilisesi, bugün adliye sarayı olarak kullanılan düklük sarayı (XV.-XVI. yy.), Visitation kilisesi, Saint-Gildard manastırı, Croux kapısı (XIV. yy.) ve Paris kapısı (1746) mimarî yönden çok önemlidir. Frederic-Blandin Şehir müzesi (Nevers cam ve seramikleri) ve Nivernais Arkeoloji müzesi ilgi çekicidir. Dökümhaneler, Makine ve elektrik malzemesi yapımı. Soğutucular, Kimya sanayii. Matbaacılık. Dokumacılık (tuhafiye, konfeksiyon). Fayans sanayi. (M)

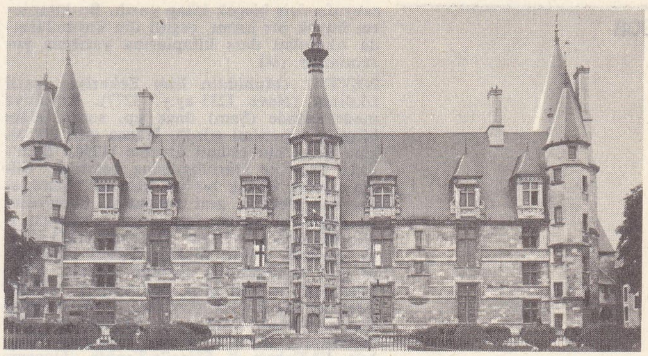

NEVERS düklük sarayı

NEVERS (Charles I DE GONZAGUE, — dükü). Bk. CHARLES I DE GONZAGUE.

Nevers fayansları. XVI. yy.ın sonunda, Catherine de Medicis'nin akrabası olan Nevers dükü Louis de Gonzague, İtalya'dan seramik sanatçıları getirtti. Böylece, Nevers'in ilk dönemi italyan taklitçiliğiyle başladı.

Nevers fayanslarında açık sarı, mavilerden daima beyaz bir tabaka ile ayrılır; Scipion Gambin 1660'a kadar bu dönemin en ünlü sanatçısıdır. Fayansları, mitolojik sahneler, deniz tanrıları, yunus balıkları, kuğular ve dalgalar arasında oynayan çocuk desenleriyle süslüdür. Daha sonraki dönemde Çin ve Japon etkisi görülür. Lâcivert zemin üzerindeki beyaz, sarı, turuncu çiçek demetleri, kuş, tavus kuşu ve papağan resimleriyle tanınan iran zevki, önce İtalya'nın kuzeyini, sonra Nevers'i etkiledi. 1652'de Nevers'e yerleşen Pierre Custode, bu yeni dönemin en dikkate değer sanatçısıdır. (L)

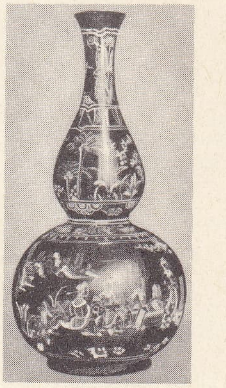

çin işi süslemeli **Nevers fayansı** (XVIII. yy.) Louvre müzesi, Paris

NEVESER blş. i. Mus. Türk musikisinde birleşik bir makam.

— ANSİKL. İsmail Dede Efendi (1778-1846) tarafından terkip edilen *neveser makamı*, nikriz beşlisinin tiz tarafına neva perdesindeki hicaz dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelir. Seyri, inici-çıkıcıdır; durağı «rast-sol», güçlüsü beşli ile dörtlünün birleştiği beşinci derece olan «neva-re»dir. Donamına *si* ve *mi* bakiye bemolleriyle *fa* ve *do diyez*, nikriz beşlisinin; *mi bemol* ile *do diyez*, nikriz beşlisinin; *mi bemol* ile *fa diyez*, neva perdesindeki hicaz dörtlüsünün değiştirme işaretleridir. (M)

NEVEU (Ginette), fransız kadın kemancı (Paris 1919-Asor adalarında bir uçak kazasında 1949). Önce Jules Boucherit, sonra da C. Flesh'in öğrencisi oldu. 1933'te Paris konservatuvarını birincilikle bitirdi. Milletlerarası bir virtüozdu. Daha çok Schumann, Brahms, Franck, Sibelius'un eserlerini çaldı. (L)

NEVEUX (Pol), fransız yazarı (Reims 1865-Paris 1939). Maupassant üstüne bir incelemenin (1908) yanı sıra köy hayatını gerçekçi bir açıdan işleyen *Golo* (1897) ile taşralı bir çocuğun hayatını büyük bir başarıyle dile getiren *La Douce Enfance de Thierry Seneuse* (Thierry Seneuse'ün Tatlı Çocukluk Yılları) [1916] adlı romanlar yayımladı. (L)

NEVEVİ (Muhammed bin Ömer bin Arab il Câvi), malaya asıllı arap din bilgini (XIX. yy.). Öğrenimini bitirdikten sonra Mekke'ye yerleşti. Bir süre mekkeli bilginlerden ders aldıktan sonra müderrisliğe başladı. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve ta-

Foto. Rovbier, X (LAROUSSE)

savvufa dair birçok kitap yazdı. Bu kitapların büyük bir kısmı, çeşitli din kurumlarında okutulan ders kitaplarına yazılmış yorumlardır. (M)

NEVEVÎ (Muhiddin Ebu Zekeriya), şafiî fıkıhçısı (Neve 1233-ay.y. 1277). Revahiye medresesinde (Şam) önce tıp, sonra islâm bilgileri öğrenimi gördü. Hacca gitti (1253). Ebu Şame'nin ölümü üzerine (1266). Şam'daki Eşrefiye Dârülhadisine çağırıldı. Bilgin olarak büyük bir ün kazandı. Şamlıların bahçelerinin geri verilmesi, Suriyelilere yüklenen savaş vergilerini azaltması için Memlûklu sultanı Baybars (1233-1277) ile görüştü. Fakat istekleri kabul edilmediği gibi Şam'dan da sürüldü. Hadis, fıkıh, biyografi ve dilbilgisi konularında çalıştı. Eserleri: *El-Tenbih* (Uyrma); *Tehzibü'l-Esma ve'l-Lûgat* (Adlar ve Kelimelerin Düzeltilmesi); *Kitabü'l-Ezkâr* (Zikirler Kitabı); *El-Tahrir fi Elfazi't-Tenbih* (Uyarma Üstüne Yazma). [M]

NEVFEL i. (ar. *nevfel*). *Esk.* Deniz. || Leylâ ve Mecnun hikâyesindeki Mecnun'un adı. (M)

NEVH i. (ar. *nevh*). *Esk.* Ölünün arkasından ağlama. || [Güvercin için] Nağme ile ötme. (M)

NEVHA i. (a. *nevh*'ten *nevha*). *Esk.* Ölünün arkasından yüksek sesle ağlama: *Cûş eyleyedursun geriden nevha-i husran / Yadında onun şimdi ne matem, ne de hicran* (M. Â. Ersoy). || *Nevha etmek*, yüksek sesle ağlamak. || *Nevha koparmak*, birdenbire feryada başlamak. || *Nevha-gâh* (veya *nevha-geh*), ölüye ağlanan yer. || *Nevhager*, para ile yas tutan kimse. Ağlayıcı. || *Nevha-gerî*, ağlayıcılık. (M)

NEVHAT çoğl. i. (ar. *nevha*'dan *nevhât*). *Esk.* Ölünün arkasından yüksek sesle ağlamalar. (M)

NEVHEVES blş. sıf. (fars. *nev* ve *heves*'ten *nev-heves*). *Esk.* Bir işe yeni başlayıp aşırı istek gösteren. || Hevesi çabuk geçen, sebatsız.

◆ **Nevhevesan** çoğl. i. *Esk.* Bir işe yeni başlayıp aşırı istek gösterenler. || Bir şey üstünde sebat etmeyenler: *Gâh ruhsara, gehi zülfe bakar neyhevesan / Ehl-i tahkika göre leyl ü nehâr ikisi bir* (Halimgiray). [M]

NEVHİZ blş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *hiz*'den *nev-hiz*). *Esk.* Yeni yetişmiş, yeni çıkmış, yeni, taze: *Zebann-ı susen-i âzâd ü sebze-i nevhiz / Senâ-yı rif'at ü iclâle oldular gûya* (Fuzuli). || *Nihâl-i nev-hiz*, taze fidan. (M)

NEVİ veya **NEV** i. (ar. *nev^c*). Cins, tür: *Firdevs hanıma bir kadın değil, bir husussî nevin tetkik olunacak numunesi nazarıyle bakardı* (H. Z. Uşaklıgil). || Sınıf: *İkinci nevi bir araba* (B. Felek). || Sıf. Çeşit, türlü: *Çoban Mehmetle evlenecek Zehra, insanın rüyasına girse korkutacak kadar acayip bir mahlûk, bir nevi delidir* (R. N. Güntekin). *Zat-ı şahane bu nevi gizli kuvvetlerden huylanır* (H. E. Adıvar). *Üşümek bir nevi yanmaktır* (R. H. Karay). || *Nev-i beşer*, insan türü, insanlar: *Toprak vatanım, nev-i beşer milletim... İnsan / İnsan olur ancak bunu izanla, inandım* (Tevfik Fikret). || *Nev-i teşhir*, teşhir çeşidi. || *Benî-nev*, kendi cinsinden, hemcins.

— DEY. *Nevi şahsına münhasır*, kendine has davranış ve karakteri olan kimseler için kullanılır.

— Huk. *Nevi (çeşit) borcu*, konusu, belli bir çeşide ait niteliklere göre tespit edilmiş borç. (Bk. ANSİKL.) || *Sınırlı nevi borcu*, konusu, belirli bir stoka veya sadece borçlunun ürettiği mallara ait olarak tespit edilmiş borç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Nevi* (veya *çeşit*) *borcu*'nda, borcun konusu ferden belirtilmiş bir şey değildir. Borcun konusu, belirli bir çeşide ait niteliklere göre tayin edilir. Başka bir deyişle, borcun konusu, bu durumda, sayı, ölçü veya tartı ile belirtilmiştir. Meselâ, 100 kg yafa portakalı veya 100 kg izmir inciri gibi. Kural olarak, bu tip borcun konusu mislî bir eşya ise de, mislî olmayan eşyanın nevi de, borcun konusu olabilir. (Bk. EŞYA). Taraflar arasında aksine bir anlaşma olmadıkça, nevi borcunda seçim hakkı borçluya aittir. Ancak borçlu, orta kaliteden aşağı bir kalite ile borcunu ödeyemez. Kural olarak, nevi borcunun imkânsızlık sebebiyle sona ermeyeceği kabul edilir. Bu sebeple, edim hasarı borçludadır, yani borçlu, o çeşidin tamamı yok olmadıkça borcundan imkânsızlık sebebiyle kurtulamaz. Bk. HASAR.

● *Sınırlı nevi borcu*'nda borçlu borcunu ya belirli bir stoktan veya kendi ürettiği mallardan ödemek zorundadır. Meselâ, borçlunun sadece kendi deposunda bulunan kömürden 100 tonunu satmış olması halinde, bir sınırlı nevi borcu vardır. Aynı şekilde borçlunun kendi yapımı olan kumaştan 100 metre satması halinde de bir sınırlı nevi borcundan söz edilir. Sınırlı nevi borcunda, edim hasarının alacaklıya geçmesi için, bütün stokun yok olması gerekir. Aksi halde, yani stokun bir kısmı yok olmuşsa, borçlu, geri kalan kısımdan borcunu yerine getirmek zorundadır. Kısmî yok olma halinde edim hasarı borçluda kalır. (M)

NEVİ sıf. (ar. *nev^c*'den *nev^{c}i*). *Esk.* Çeşit, cins, türle ilgili.

◆ **Neviye** sıf. *Esk.* Nevi'nin dişili. (M)

NEV'Î (Muhammed Rıza), iranlı şair (Habûşan ? - Burhanpur 1610). İlköğrenimini doğduğu yerde bitirdi. Babasıyle Kâşan'a yerleşti. Orada Mevlânâ Muhteşem'den ders aldı. Sonra Merv'e gitti. Şehrin valisi Nur Muhammed Han ile yakınlık kurdu. Bir süre sonra Hindistan'a göç etti. Orada önce Yusuf Han Meşhed'in, sonra Mirza Abdürrahim'in hizmetine girdi. Eski İran şiir geleneğini sürdüren şiirler; kendisini koruyanlara tumturaklı övgüler yazdı. Şiirin her türünde eser veren Nev'î'nin gazelleri başarılıdır. Aşırı övgülerle, söz oyunlarıyle dolu olan kasidelerinde şiir gücü azdır. Bununla birlikte, kendinden sonra gelen birçok şairi etkiledi. Eserleri: *Sûz-ü Güdâz* (Yakıcı ve Öldürücü); *Sâki-name* (İçki Sunanın Kitabı); *Divan*. (M)

NEV'Î (Yahya, — denir), türk şairi (Malkara 1533-İstanbul 1599). Halvetî tarikatı şeyhlerinden Pir Ali Efendinin oğlu. İlköğrenimini bitirdikten sonra İstanbul'a geldi, medrese öğrenimi gördü. Çağının tanınmış bilginlerinden Karamanlı Ahmed ve kardeşi Mehmed Efendilerden hadis okudu. Bir süre sonra Gelibolu Balabanpaşa medresesi müderrisliğine tayin edildi (1566). Sonra İstanbul'a döndü, çeşitli medreselerde 1590'a kadar müderrislik yaptı. Nev'î, şiirlerinde biçimden çok anlama önem verdi. Bu yüzden gazellerinde ses uyumu, beyitler arasında bu uyuma dayanan bağlantı pek önemli değildir. Divan edebiyatında bir gelenek niteliği kazanan aşk, tasavvuf, din, hikmet, zühd gibi konulardan Nev'î, özellikle, «hikmet»li şiir alanında eserler verdi. Eserlerinde kullandığı kavramların çoğu Ortaçağın felsefe ve bilim anlayışını yansıtan kavramlardır. Gazelleri yalın, süsten uzak, akıcı ve kolay anlaşılır bir dille yazılmıştır. Edebiyat dışında, bilim ve din konuları üstünde de çalışan Nev'î'nin otuza yakın eseri vardır: *Divan*, *Terceme-i Hadis-i Erbain* (Kırk Hadis Tercümesi), *Hasb-i Hal; Netayicü'l-Fünûn ve Mehasinü'l Mütûn* (Bilimlerin Sonuçları ve Metinlerin Güzellikleri), *Terceme-i Füsûsu'l-Hikem* (Füsûsü'l-Hikem Tercümesi) v.b. (M)

NEVİANSKİT i. (S.S.C.B.'de Neviansk şehrinin adından fr. *nevianskite*). Miner. Formülü Ir_3 Os olan tabiî iridyum osmiyür. (L)

NEVİD i. Bk. NÜVİT.

NEVİLLE veya **NEVİLL**, büyük bir ingiliz baronlar ailesinin soyadı. Aile, 1131'de Durham'da Raby senyörlüğünü alan DOLFİN'den gelir. Dolfin'in torunu ROBERT (öl. 1192'ye doğr.), kendisine Durham yakınında Brancepeth senyörlüğünü sağlayan Neville'lerden bir kızla evlendi; onun soyundan gelenler, atalarının norman köklü soyadını kabul ederek kuzeyde topraklarını genişlettiler. 1294'te RANULF'un (öl. 1331) parlamentoya çağrılması, ailenin gücünü artırmağa yaradı. — İkinci **Neville** baronu RALPH (öl. 1367), krallık ordusunun başında İskoçyalılara karşı savaştı ve Neville's Cross zaferinde (1346) kesin bir rol oynadı. (L)

NEVİLLE (George), ingiliz rahibi (1433 ?-1476), Richard Neville'in kardeşi. Tahtını Neville'lere borçlu olan Edward IV, onu nazır tayin etti ve York başpiskoposluğuna getirdi. Ama 1468'de Warwick'in siyasetini gütmekten vaz geçince, Edward IV nazırlığına son verdi. Zevk ve kültür sahibi olan başpiskopos yunan edebiyatıyle ilgilendi. (L)

NEVİLLE (John, üçüncü — baronu), ingiliz askeri (öl. 1388). Jean de Gand'ın silâh arkadaşıydı. Yüzyıl savaşında ün kazandı, «İskoçya sınır vilâyetleri muhafızı» ve «Akitanya kral vekili» oldu. Ataları gibi o da gelin ve damatlarını büyük ailelerden seçerek servetini ve gücünü artırdı. (L)

NEVİLLE (Ralph), birinci **Westmorland** kontu, ingiliz senyörü (1364-1425). John Neville'in büyük oğlu. Percy'lerin can düşmanıydı. Onların ayaklanmasını bastırmak için Henry IV'e yardım etti (1403). Kızlarından Cecily, Richard of York ile evlendi ve iki oğlu oldu: Edvard IV ile Richard III. Neville, Lancaster ve York aileleriyle akrabalığı dolayısıyle İngiltere'nin en nüfuzlu kişilerinden biriydi. (L)

NEVİLLE (Richard), **Warwick** kontu, the **Kingmaker** («Kral yapan») denir (1428 - Barnet 1471), Salisbury kontu R. Neville'in oğlu. 1453'te krallık divanına girdi, 1455'te, babası gibi Richard of York uğruna silâha sarıldı ve onun Saint Albans'da zafer kazanmasında önemli bir rol oynadı. Bunun üzerine Dover kumandanlığına getirildi. 1459'da yeni bir iç savaş patlak verince, York'lular safında döğüştü. 1460 Temmuzunda Northampton'da galip gelerek kral Henry VI'yı esir etti. Richard of York ile babasının bozguna uğrayarak öldürülmelerinden sonra, kendisi de 1461 temmuzunda Saint Albans'da yenilgiye uğradı ve esiri Henry VI kurtarıldı. Bununla beraber Edward of York'u Londra'ya getirerek taç giydirdi. Az sonra, yeni kral ile birlikte Towton'da kesin bir zafer kazandı. Edward IV, başarısını büyük ölçüde, kendisini krallığın hâkimi sayan Warwick'e borçluydu. Kont, kralı bir fransız prensesiyle evlendirerek, Fransa'ya karşı yapılan savaşı şerefli bir şekilde sona erdirmek istiyordu. Fakat Edward IV, Elizabeth Woodville ile gizlice evlendi (1464). Bu evlilik, Woodville ailesine pek çok şeref kazandırdı, bu da Neville'lerin kıskançlığına yol açtı. Evliliğin bir başka sonucu da, kralın Bourgignon'ları tutan ve Warwick'in siyasetine ters düşen bir siyaseti benimsemesi oldu. Warwick bu durumu kabul etmedi. Önce, damadı Clarence'ın gücünden yararlanmak istedi. 1469 Yazında açıkça başkaldırdı, bütün küskünleri çevresine topladı ve Clarence'ı tahta çıkarmak istedi, fakat 1470 martında yenilgiye uğrayan kontla dük, Fransa'ya kaçmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine Warwick Lancaster'lılarla barıştı ve onların davasını savunmak için 1470'te İngiltere'ye döndü. Kazandığı başarılarla, kısa bir süre için Henry VI'yı kralliğa getirdi. Fakat Yiğit Charles'ın da yardımıyle Edward IV 1471'de saldırıya geçti; Warwick nisan ayında yenildi ve Barnet'de öldürüldü. (L)

NEVİLLE (Richard), **of Salisbury** kontu, ingiliz savaş adamı (1400-1560), Ralph Neville'in oğlu. İki*-Gül savaşında York'lu önderlerden biridir. Oğlu Warwick ile birlikte savaştı. Wakefield savaşında Richard yenildi ve Richard of York ile birlikte öldürüldü (aralık 1460). [L]

NEVİLLE'S CROSS, Büyük Britanya'da bir yerin (Durham) özel adı, bugün Durham şehrinin batısında. İngilizler 17 ekim 1346'da burada İskoçları yenerek iskoç kralı David II'yi esir aldılar. (L)

NEVİN i. (fars. *nev*'den *nevîn*). *Esk.* Yeni, çok yeni şey. || Kadın adı. (M)

NEVİS, Küçük Antiller'de (Leeward Islands) ingiliz adası; 11 400 nüf. İdare merkezi, *Charlestown*. Önemli pamuk tarımı; şekerkamışı. 1493'te Kolomb tarafından keşfedilen adaya 1628'den sonra İngilizler yerleştiler. (L)

NEVİS. Bk. BEN NEVİS.

NEVİUSA i. Kuzey amerika asıllı süs ağacı; çiçekleri beyaz, ipeğimsi, kuş tepeliği şeklindedir. (İlmî adı *Neviusa Alabamensis*. Gülgillerden.) [L]

NEVİYET i. (ar. *nev^c*'den *nev^{c}iyyet*). Fels.

Esk. Özgüllük, türsellik. (M)

NEVİZADE ATÂÎ. Bk. ATÂÎ NEVÎZADE.

NEVK i. (fars. *nevk*). *Esk.* Bir şeyin sivri tarafı, uç. || Kuş gagası. || Kirpiğin ucu. || *Nevk-i kalem,* kalemin ucu: *Vasf-ı şemşirini kim yazsa mürekkep yerine / Dökülür kâğıda nevk-i kaleminden hûn-âb* (Nef'i). || *Nevki müjgân,* kirpiklerin ucu. || *Nevk-i nahun,* tırnağın ucu. || *Nevk-i zeban,* dilin ucu. (M)

NEVL i. (yun. *naulon*'dan ar. *nevl*). *Esk.* Gemi kirası. (Bk. NAVLUN.) || Yolcuların ödediği vapur ücreti. || Bahşiş hediye. (M)

NEVM i. (ar. *nevm*). *Esk.* Uyku. || Rüya: *Taayyün eyleyemez nevm içinde reng-i hayat* (Tevfik Fikret). || *En-nevm uhuvv-ül-mevt,* «uyku ölümün kardeşidir» anlamında söz. || *Beyn-en-nevm-ve-l-yakaza,* uyku ile uyanıklık arası, hafif uyku hali.

— Psikol. *Esk. Nevmi sınaî,* bakış, hareket veya sözle yapılan telkin sonucu yaratılan uyku, hipnoz.

◆ **Nevmî** sıf. *Esk.* Uyku ile ilgili olan. (M)

NEVMİD veya **NEVMİT** sıf. (fars. *nā-* olumsuzluk eki ve *ümîd*'den *nā-ümîd* > *nevmîd*). *Esk.* Hiç bir umudu olmayan, ümitsiz, çaresiz: *Ferdâ-yi sükûn-perveridir sâl-i cidalin / Nevmid düşen kalbe ümid-âver-i candır* (M.Â. Ersoy).

◆ **Nevmidane** zf. *Esk.* Ümitsiz bir şekilde.

◆ **Nevmidî** i. *Esk.* Ümitsiz olma hali, umutsuzluk: *Nihayet yeis ve nevmidî içinde [...] kitabı bir daha açmamak üzere kapadım* (B. Felek). [M]

NEVNİYAZ blş. sıf. (fars. *nev,* yeni ve *niyāz*). *Esk.* Bir işe yeni başlayan, çırak, acemi. || Yeni elde edilen. || Yeni meşk olan.

◆ **İ.** Tasav. Mevlevî tarikatına yeni giren, sema denen özel törenlere yeni başlayan kimse.

— ANSİKL. Yeni dilekte bulunan kimse anlamına gelen *nevniyaz* deyimi, başka tarikatlarda kullanılırsa da, en yaygın olduğu çevre Mevlevîliktir. Tarikata yeni giren bir can, hemen sema törenlerine katılamaz. Törenin kurallarını, törende yapılması gereken davranışları daha önceden öğrenmesi gerekir. Bu öğrenim dönemini geçtikten sonra sema törenlerine katılan, sema etmeğe başlayan kimseye nevniyaz denir. Nevniyaz, genellikle, tarikata yeni giren, tasavvuf yoluna yeni koyulan kimse anlamına gelir. Bunun başka bir karşılığı da herhangi bir tasavvuf mesleğini yeni seçen, «salik», «mübtedi»dir. Aynı deyim bektaşîlerce, kendi tarikat anlayışlarına göre, biraz değişik anlamda kullanılır. Onlar, Ali'nin yoluna yeni giren, gönlünü Ali ve evlâdının sevgisiyle yeni doldurmağa başlayan kimseye bu adı verirler. (M)

NEVOLİN (Minko Savov Popov, **Minko** — denir), bulgar şairi (Karnobat 1881). 1903'te Osmanlı imparatorluğuna karşı düzenlenen Preobrajen ayaklanmasına fiilen katıldı. İlk yazısı *Obşto Delo* (Ortak Dava) dergisinde çıktı (1902). Birçok gerçekçi şiir ve dram yazdı. 1944'ten sonra *Jaduvan Svyat* (Beklenen Dünya) [1947], *Glasıt na Vremeto* (Zamanın Sesi) [1950]; *İzminat Pıt* (Geçtiğimiz Yol) [1955] adlı şiir kitaplarını yayımladı. Ayrıca, çocuklar ve gençler için romanlar yazdı. (M)

NEVR i. (ar. *nevr*). *Esk.* Işıklı olma hali, parlaklık. || Çiçek (özellikle beyaz çiçek). [M]

NEVR i. *Halk dili.* Yalnız «sinirlenmek, hiddetlenmek» anlamına gelen *nevri dönmek* deyiminde geçer. (M)

NEVRAGMİ i. (fr. *névragmie*). Bir siniri kesip veya koparıp çıkarma. (Waller sinir yozlaşmasını incelemek amacıyle bunu deneysel olarak uyguladı; bu yüzden ameliyata Waller'in adı verildi. Nevragmi, bazı sinirsel irkilme rahatsızlıklarına ve sinir iltihabı ağrılarına karşı da kullanılır.) [L]

NEVRAKOP. Coğ. Bk. GOCE DELÇEV.

NEVRAKS i. (fr. *nevrax*). Anat. Merkez sinir sisteminin tümü (tümbeyin, beyin sapı ve omurilik.) [L]

NEVRAKSİT i. (fr. *névraxite*). Nörol. Nevraks'ın iltihaplanması. («Nevraksit» terimi özellikle tümbeyini, omuriliği ve beyin zarlarını aynı zamanda saran ve virüslerden ileri gelen had hastalıklar için kullanılır; bazı nevraksitlerde deri döküntüsü de görülür [döküntülü nevraksit].) [L]

NEVRALJİ i. (fr. *nevralgie*). Patol. Sinirler üzerinde duyulan, genellikle şiddetli ve batıcı ağrı.

— ANSİKL. *Nevralji*'ler, ağrıyan sinire göre yüz nevraljisi, kaburgalararası nevralji, siyatik nevralji v.b. gibi çeşitlere ayrılır. Nevralji değişik sebeplerden ileri gelir; sinir iltihabı, sinir sıkışması, yakındaki bir urun siniri sarması v.b. nevraljiye sebep olabilir. Çoğu zaman nevraljinin sebebi kesin olarak bilinemez (yüz nevraljisi); bu takdirde yapılacak tedavi, belirti tedavisinden, yani ağrıyı kesmek amacına yönelen bir tedaviden öteye geçmez. Dişlerden ileri gelen nevraljiler, özellikle refleks doğurucu bir sinir olan üçüz yüz sinirini etkiler. Sinir uçlarının travmadan, intandan, kimyasal veya fizyolojik herhangi bir sebepten irkilmesi, şiddetine, alanına, yayınımına ve sıklığına göre değişik karakterde ağrılar meydana getirebilir. Çoğu zaman, sebebe yönelen bir tedavi, ağrıyı dindirir. Bununla beraber sinir iltihabı olaylarında nevralji, ancak bir süre geçtikten sonra kaybolabilir; bu süre içinde ise sadece genel ve lokal ağrı kesici ilâçlar ağrıyı dindirebilir. (L)

NEVRALJİK sıf. (fr. *névralgique*). Nevraljiyle ilgili, nevralji cinsinden olan: *Nevraljik ağrılar.* (L)

NEVRASTENİ i. (fr. *neurasthénie*'den). Psikiyatr. Çökkünlük hallerinden farklı olan müzmin yorgunluk halini belirtmek için Béard tarafından öne sürülen terim (1869). [Gittikçe daha az kullanılmaktadır.]

— ANSİKL. *Nevrasteni* bir çeşit nevrozdur; içten gelen, şu veya bu organla ilgili son derece çeşitli duyumlar halinde belirir. Meselâ hasta, baş ağrısından, omurga ağrısından, çeşitli nevraljilerden, birtakım sindirim bozukluklarından, göğüs ağrılarından, üreme organlarındaki ağrılardan v.b. şikâyet eder. Bu ağrılar hastaya çok ıstırap verir ve sıra ile birçok organda duyulabilir. Muayenede, genellikle hiç bir organ bozukluğu görülmez. Ayrıca hasta, sürekli olarak ve önemli derecede bedenî asteni duyar; bu duygu sabah uykudan uyanırken en yüksek haddine ulaşır. Hastada aynı zamanda ruhî asteni de görülür, hasta ufak bir çaba gösterince bile yorgun düşer ve dikkati zayıflar. Hastanın davranışı karakteristiktir: genellikle endişeli bir hali vardır, en ufak bir rahatsızlığını en ince ayrıntılarına kadar tahlil eder, kendi durumu üstüne bütün belgeleri toplar ve kendini sık sık hekimlere muayene ettirir. Bundan başka, kendini yapayalnız hisseder; hekimlerin ve onu hastalık hastası olmakla suçlayan çevresinin, kendisini anlamadıklarından yakınır. Böylece zavallılığı ve acıları üstüne kara kara düşünerek her şeyden sıkılır, bezer. Bazen, herkeste gördüğü anlayışsızlıktan ötürü, hırçınlaşır, çileden çıkar. Bu gibi durumlarda acele sonuç çıkarmaktan kaçınmak ve gizli kalmış gerçek bir bozukluk ihtimalini aramak gerekir. (L)

NEVRASTENİK sıf. (ar. *neurasthénique*'-ten). Nevrasteniyle ilgili.

◆ Sıf. ve i. Nevrasteniye tutulmuş olan: *Hele istediğiniz tramvayın, sanki inadına gibi, bir türlü gelmemesi insanı nevrastenik eder* (B. Felek). [ML]

NEVREKTOMİ i. (fr. *névrectomie*). Bir sinirin bir parçasının kesilip çıkarılması. (L)

NEVRES blş. sıf. (fars. *nev,* yeni ve *res*'-ten *nev-res*). *Esk.* Yeni yetişen, yeni biten, genç. || **İ.** Erkek veya kadın adı. (M)

NEVRES (Osman, — denir), **Nevresi Cedid** diye de bilinir, türk şairi (Sakız 1820-İstanbul 1876). Bağdat valisi Ali Rıza Paşanın yardımıyle öğrenim gördü. Fars dili ve edebiyatını öğrendi. Kâtiplik görevindeyken, Ali Rıza Paşanın ölümü üzerine İstanbul'a geldi. Hariciye Mektupçu kaleminde çalıştı. Abdülkerim Nadir Paşadan yardım gördü; onunla, Bağdat ve Diyarbakır'ı gezdi. Ordu muhasebecisi olarak Irak ve Hicaz'a gitti. Oradan Şumnu'ya tayin edildi. Bir akıl hastalığı geçirdi (1873). İyileştikten sonra Zaptiye nezareti mektupçuluğuna getirildi. Farsça ve Türkçe yazılmış bir *Divan*'ı vardır. (M)

NEVRES BEY Udî, türk bestecisi (Malatya 1873-İstanbul 1937). Küçüklüğünde İstanbul'a gelerek bir paşanın yanında iyi bir öğrenim gördü. Onun aracılığıyle sanat çevrelerine girdi; divan edebiyatı ve klasik türk musikisi konularında incelemeler yaptı. Kendi kendine öğrendiği ud çalmada büyük başarı kazanan Nevres'in klasik türk musikisi dalında besteleri vardır. (M)

NEVRESİD ve **NEVRESİDE** blş. sıf. (fars. *nev,* yeni ve *resid, reside*'den *nev-resîd, nev-reside*). *Esk.* Yeni yetişmiş, yeni çıkmış, genç, taze: *Geldi cihana nâgehan bir âftâb-ı nev-resid* (Nedim).

◆ **Nevresidegân** çoğl. i. *Esk.* Yeni yetişmeğe başlamış olan kimse veya şeyler, gençler, tazeler. (M)

NEVRESİ KADİM, türk şairi (Kerkük ?-Bursa 1761). İstanbul'da medresede okudu; ilmiye sınıfına girdi. Belli bir görevde uzun süre kalamadı. Devlet memurlarını, bazı yüksek mevkide bulunan görevlileri yerici nitelikte konuşmalar yaptığı gerekçesiyle Girit'te Resmo'ya, sonra Bursa'ya sürüldü. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren gazelleri, çağının şiir anlayışına göre başarılı sayılır. Edebiyat dışında tarihle de ilgilendi. Eserleri: *Münşeat; Divan; Mebaligü'l-Hikem* (Bilgeliklerin Gelirleri) [tercüme]. (M)

NEVRESİM blş. i. (fars. *nev,* yeni ve ar. *resm*'den *nev-resm*). *Esk.* Torba biçimindeki yorgan kılıf veya çarşafı.

— Kıyf. Büyük yakalı kolsuz, kırmalı bir kaput türü.

◆ Sıf. *Esk.* Yeni çıkma, yeni moda: *Şimdi yapılan âlem-i nevresm-i safanın / Evsafı hele başka kitap olsa sezadır* (Nedim). [M]

NEVRES PAŞA. Bk. MEHMED NEVRES PAŞA.

NEVRESTE blş. sıf. (fars. *nev,* yeni ve *reste*'den *nev-reste*). *Esk.* Yeni yetişmiş, yeni elde edilmiş, taze. || Genç, taze: *Nevreste bir çoban kızı bir muzlim ormanın / Dâmân-i sâyedârına düşmüştü bîmecâl* (Cenab Şahabeddin). || **İ.** Kadın adı.

◆ **Nevrestegân** çoğl. i. *Esk.* Yeni yetişmiş, taze şeyler. (M)

NEVRİLEMA i. Tıp. Bk. SİNİRKINI.

NEVR(O)— veya **NÖR(O)—,** yun. *neuron, sinir*'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NEVRODERMİT i. (fr. *névrodermite*). Patol. Likenleşmiş tabakalar halinde yaygın (dağılmış nevrodermit) veya lokal (sınırlı nevrodermit) egzama. (Sınırlı nevrodermit sinirli kadınlarda sık görülür ve ensede yerleşir. Gelişimi bazen çok uzun sürerse de tedavi ile geçer.) [L]

NEVRODOSİT i. (fr. *névrodocite*). Patol. İçinden sinir geçen telsel-kemik kanalın iltihaplanması; kanaldan geçen sinir sıkışınca ağrılara sebep olur.

— ANSİKL. *Nevrodosit*'ler kafatasında veya yüzde olabileceği gibi (Fallope kanalındaki sıkışmadan ileri gelen yüz felci); çevrel kemiklerde de olabilir (soğuktan ileri gelen ön kol felci ve siyatik nevraljisi). [L]

NEVROGLİ veya **NÖROGLİYA** i. (fr. *névroglie* veya *neuroglie*'den). Sinir merkezlerindeki destek dokusu. || *Nevrogli uru,* sinir merkezlerinde (beyin, omurilik) oluşan ur; yapısıyle nevrogliyi, yumuşaklığıyle ökseotunu andırır. *Eşanl.* GLİOM.

— ANSİKL. Sinir dokusu gibi dış deriden oluşan *nevrogli* üç çeşittir: ependim nevroglisi, bozmadde nevroglisi, akmadde nevroglisi. 1. *Ependim nevroglisi,* epitelyum tipindedir ve basit omurgalılarda nevroglinin temel şeklidir. Sinir eksenin geçtiği boşluğun iç yüzünü kaplar ve sinir merkezlerinin dış yüzüne kadar uzar. Ependim nevroglisinin hücreleri prizma veya piramit biçiminde, bazen de yassı olur; üzerinde tüycüklü bir zar ve saçakları sinir eksenin yüzeyinde son bulan az veya çok uzun uzantılar bulunur. Nevrogli hücreleri sinir dokusunun ömrü üzerinde muhtemelen önemli bir rol oynar; sinir hücresinin gövde kısmı nöron saçakları için destek dokusu olmakla kalmaz bunlara besin de sağlar. Ayrıca, özellikle gençken sinir dokusu içine girerek

nevruzotu

Foto. LAROUSSE

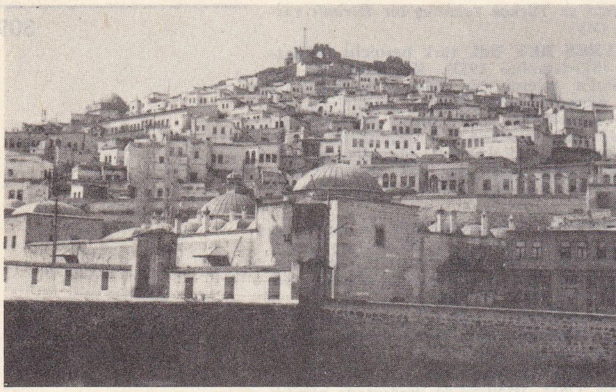

NEVŞEHİR'in genel görünüşü

onları tahrip edebilir (nöronofaji).

2. *Bozmadde nevroglisi*'nde (protoplazma tipi nevrogli) hücre gövdesinde gümüş kromatla boyanabilen (Golghi metodu) protoplazma uzantıları bulunur.

3. *Akmadde nevroglisi* telsel tiptedir. Telcikleri, artık hücrelere bağlı olmayan, sanki keçeleşmiş bir tel yığınından ibarettir. İçinde pek seyrek hücre bulunur. Bu üç tipten başka bir de mikrogli vardır ki bunun sinir gibi dış deriden türeme olduğu tartışmalıdır. Mikrogli, retikülo-endotelyal sisteme bağlanır. Mikroglinin başlıca özellikleri hareketlilik, fagositoz, dev hücre meydana getirmesidir. (L)

NEVROKERATİN i. (fr. *névrokératine*). Bk. NÖROKERATİN.

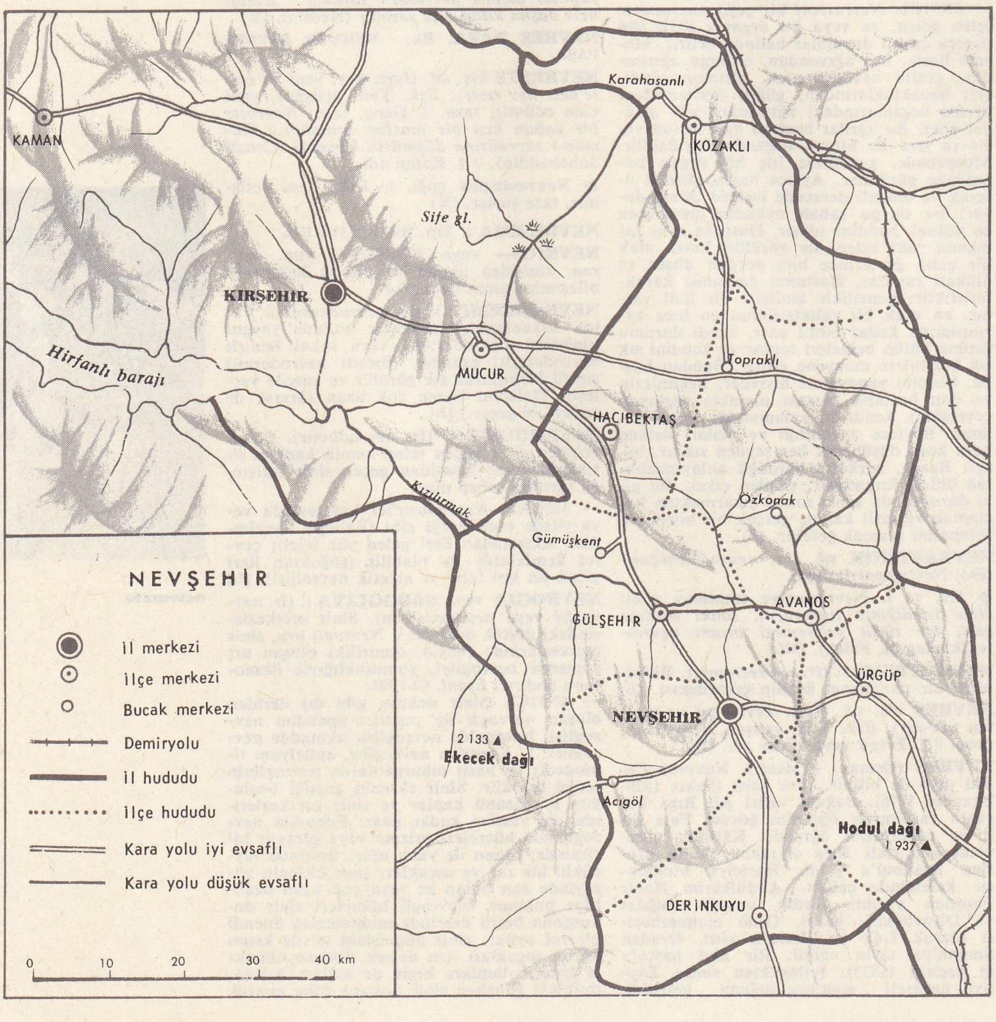

NEVŞEHİR il haritası

NEVROLENFOMATOZ i. (fr. *neurolymphomatose*). Vet. Kuşlarda bazı sinirlerin ve organların etrafında lenfosit birikmesi şeklinde görülen lenfoyit lökoz.

— ANSİKL. *Nevrolenfomatoz* hemen hemen daima yarı had veya müzmin bir gelişme gösterir; ayaklarda ve kanatlarda felç belirtileri ortaya çıkar. Özel bir tedavi usulü yoktur. Hastalıktan korunmak için hasta kuşlar ve yumurtaları yok edilir, etraf dezenfekte edilir. (L)

NEVROLOJİ i. (fr. *névrologie*). Tıp. Bk. NÖROLOJİ.

NEVROM i. (fr. *nevrome*). Patol. Bir sinir üzerinde oluşan ur. (NÖROM da denir.)

— ANSİKL. Bir sinirin kesildiği yerde oluşan katılığı ur değil de hiperplazik bir oluşum saymak daha uygundur. Kolu, bacağı veya parmağı kesilen kimselerin çektiği şiddetli ağrılar bu nevromlardan ileri gelir. Ameliyattan sonra güdük kalan sinirin ucu plastik bir tüp içine yerleştirilerek sinirlerin büyüyüp çoğalması önlenmeğe çalışılır. (L)

NEVROPAPİLİT i. (fr. *neuropapillite*'ten). Oftalmol. Göz siniri papillasının lokal iltihabı; oftalmoskopla bakıldığında, papilla ödemli ve damarları aşırı gergin gözükür. (Papilla atrofisi bu doku bozukluğunun sık görülen sonucudur.) [L]

NEVROPAT i. (fr. *névropathe*). Tıp. Bk. SİNİR *hastası*.

NEVROPATİ veya **NÖPORATİ** i. (fr. *nevropathie* veya *neuropathie*). Patol. Sinir sisteminin hastalanması. Bk. SİNİR *hastalığı*, NEVROZ ve PSİKONEVROZ. (L)

NEVROPTERİS i. Nevropterislerin grubundan fosil eğreltiotu. (L)

NEVŞEHİR civarında Sultan Hanı, (XIII. yy. ilk yarısı)

NEVROPTERİS'LER çoğl. i. Paleobot. Pteridospermae sınıfından fosil bitkiler grubu; karbonifer tabakalarında bulunur.

— ANSİKL. *Nevropteris*'lerin başlıca özelliği, büyük yapraklarıdır: bunların üzerinde bakışımlı olarak, ince yan damarlı, değirmi yaprakçıklar bulunur. Yaprakçıklardan orta damarı yaprağın tepesine kadar varmaz. Normal yaprakçıklardan başka, yaprakların büyük ekseninden de ayrıca fırdolayı anormal yaprakçıklar çıkar, bunlara *siklopteris* denir. Başlıca cinsleri: *neuropteris, linopteris, odondopteris, mixoneura*. (L)

NEVROTOMİ i. (fr. *nevrotomie*). Cerr. ve Vet. Bir sinirin kesilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Orta sinir nevrotomisi*, atta kemik-eklem iltihabı yüzünden meydana gelen inatçı topallamaları ortadan kaldırmak amacıyle orta sinirin kesilmesi ameliyatı. (*Eşanl.* MEZONEVREKTOMİ.) [Nazik bir ameliyattır, her zaman başarılı sonuç vermez.]

— ANSİKL. Cerr. *Nevrotomi*, ağrı kesici ilâçların etkilemediği nevraljilerde, özellikle ağır üçüzsinir nevraljilerinde duyu sinirinin kesilmesi amacını güder.

— Vet. *Nevrotomi* atlarda parmakkemiği bölgesindeki müzmin hastalıklardan ileri gelen topallamaları ortadan kaldırmak amacıyle parmak bölgesindeki sinirlere (ayak tabanı sinirleri) uygulanır; sinir bukağılığın altından kesilir. Taban siniri dallara ayrılmadan önce kesilirse bütün parmak bölgesi, sinir dallarından bir kesilirse yalnız onunla ilgili bölge duyarsızlaşır. (L)

NEVROTONİ i. (fr. *neurotonie*'den). Patol. Aşırı derecede psikomotor uyarılganlık gösteren marazî bünye. (L)

NEVROZ i. (fr. *nevrose*). Psikiyatr. Bir çeşit akıl hastalığı; belirtileri şunlardır: hasta, ruhî bir çatışmanın varlığını açık seçik hisseder ve bundan acı duyar; hastada bir savunma süreci meydana gelir; kişiliğinde hafif bir bozulma olur; psikozların tersine, sayıklama ve akıl zayıflığı görülmez; hastalığın anatomik bir dayanağı yoktur: *En sık görülen nevrozlar bunalım nevrozu, korku nevrozu, psikasteni, saplantı nevrozu, histeri ve hipokondiridir.*

— ANSİKL. XVIII. yy.da Cullen tarafından ortaya atılan *nevroz* terimi, başlangıçta, anatomik bir parçadan doğan organik hastalıklara karşıt olarak tüm fonksiyonel hastalıklar için kullanıldı. Daha sonra, organojen hastalıkları ifade eden «psikoz»a karşıt olarak kullanılmağa başlandı. Aslında, nevrozla psikozu karıştırmak mümkün değilse de, bu iki grup hastalığın birçok ortak noktası vardır. Şematik olarak, ruhî gerileme her ikisinde de görülür, fakat psi-

Foto. Milliyet arşivi (MEYDAN)

kozda daha derindir, çünkü psikozda «ben» in yapısı çok daha nazik ve dayanıksızdır. Bununla beraber, psikozla nevrozun birbiriyle birleştiği vakalar vardır; bir nevroz gitgide ağırlaşıyorsa ve bu arada hastanın kişiliği iyiden iyiye bozulup hasta, hastalığının bilincine varamıyorsa, artık *psikonevroz*'dan (saplantı psikonevrozu) söz etmek yerinde olur.

Ruhî bozukluğu olduğunu açık seçik idrak etmesi, hastada bir iç huzursuzluğun, bir bunalımın doğmasına sebep olur. Bu bunalım ya olduğu gibi (bunalım nevrozu) veya harekete geçen savunma sürecinin tabiatı gereği özel bir görüntü altında belirir; bu durumda iç çatışma, görünüşe göre yatıştırıcı bir somatik olaya dönüşür (dönüşme histerisi) veya kendi kendini cezalandırma sistemine yönelir (saplantı nevrozu). Nevrozların psikopatolojik yönden incelenmesi gayet karmaşık bir iştir, çünkü bazen birleşen bazen zıtlaşan birçok etken bu incelemede rol oynar; kişiliğin gelişmesi, bilinç dışının, ruh ve beden arasındaki ilişkilerin, ailevî ve sosyal ortamın, «ben»in gelişmesinde bu ortamın oynadığı rolün incelenmesi gibi. Nevroz konusunda karşılaşan dört büyük teori, kabataslak şöyle özetlenebilir:

Sosyogenetik teori'ye göre, nevroz sosyal baskının sonucudur. Bireyin gelişmesi doğrudan doğruya yaşamakta olduğu sosyal ortama bağlıdır; bu etki, haddinden fazla kuvvetli veya haddinden fazla zayıf olabilir; etki çok kuvvetliyse birey onu kolay kabullenerek adamakıllı bağımlı hale gelir, zayıfsa zorlukla kabullenir ve ona karşı başkaldırma eğilimi taşır. Gerçi sosyal ortamın bireyi şekillendirdiği ve bundan ötürü de patojen bir rol oynadığı inkâr edilemez, ama kişiliğin gelişmesinin sırf bu ortama bağlı olduğunu iddia etmek de mümkün değildir;

Pavlov teorisi'ne ve bunun dayandığı deneylere göre bir hayvanın davranışı, anormal hayat şartları içinde büyük çapta değişir (deneysel nevroz). Hayvanın şartlandırılması, bir önceki teoride olduğu gibi, ortamın rolünü ön plana çıkarır; bununla beraber, burada da nevrozun bireysel yönü ihmal edilmiş bulunmaktadır.

Janet teorisi'ne göre, kişiliğin gelişmesi, her seferinde yeni bir uyumu gerektiren birçok evreden geçer. Psikolojik gerilim eksik olursa, uyum zorlaşabilir, hattâ imkânsız olur; o zaman, söz konusu fonksiyonda bozukluk olmadığı halde, gelişmede bir durgunluk meydana gelir. Bu teoriye göre nevroz, psikolojik fonksiyonların evriminde meydana çıkan bir hastalık diye düşünülebilir. Gelişmedeki bu durgunluk, en hafif şeklinde bunalım nevrozuna sebep olur; daha ağır şekillerinde iradeyi, dikkati, gerçeğe uyumu olumsuz olarak etkiler (saplantı nevrozu), yahut histeride olduğu gibi, psikolojik otomatizmin ilkel şekillerine dönülür ve bu yüzden bilinç alanı daralır; bu da kişiliğin şekillenmesini bozar (telkin, hipnoz v.b.);

Freud'un psikanaliz teorisi, bilinçdışının, değişik evreleriyle çocukluk çağının, bunalıma karşı «ben»in başvurduğu savunma araçlarının üstün rolünü ileri sürer. Freud'a göre nevroz, hastayı cinsel hayatın ilkel evrelerine geri götüren içgüdüsel itimlerden ve bunalıma karşı savunma araçlarının harekete geçirilmesinden sonra meydana çıkar ve itimlerle savunma mekanizmalarını karşı karşıya getiren çatışmaya dayanma imkânı yaratan bir denge teşebbüsü niteliğini taşır. (L)

NEVROZLU i. ve sıf. (*nevroz*'dan, *nevroz-lu*). Nevroz hastalığına tutulmuş (kimse). [L]

NEVROZUMSU sıf. (*nevroz*'dan *nevroz-umsu*). Psikiyatr. Nevroz niteliğinde olan; nevrozla ilgili. (L)

NEVRUZ i. (fars. *nev*, yeni ve *rūz*, gün'den *nevrūz*). *Esk.* Eski bir iran takviminde yeni yılın ve ilkbaharın başlangıç günü (22 mart): *Zulmet-i ebr ile şebden seçemezler ruzu / Böyle eyyam-ı gamın böyle olur nevruzu* (Haletî). || Nevruz günü kırlara çıkılarak yapılan bayram. || *Nevruz-i âmme* (veya *sultanî*), geceyle gündüzün eşit olduğu gün (22/23 mart). ||*Nevruz-i Harizmşah*, Harizmşah sultanı Celâleddin Melikşah'ın düzenlediği takvime göre yılbaşı sayılan gün. || *Nevruz-i hassa*, geceyle gündüzün eşit olduğu güne rastlayan yılbaşı töreni.

— Din. *Nevruz bayramı*, İranlıların yılbaşı (22 mart) günü düzenledikleri tören. Bk. ANSİKL.

— Mus. Türk musikisinin en eski makamlarından biri. (Bilinen çeşitleri şunlardır: nevruz büzürk, nevruz hicaz, nevruz hüseynî, nevruz ırak, nevruz isfehan, nevruz kûçek, nevruz neva, nevruz buselik, nevruz rast, nevruz rehavî, nevruz saba, nevruz zengule, nevruzi acem, nevruzi arab, nevruzi asl, nevruzi hâra, nevruzi samî, nevruzi sultanî nevruzî uşşak.

Bunlardan nevruzi arab ile nevruzi hâra'nın üç veya dört, diğerlerinin en az altı yüzyıllık geçmişi vardır. Günümüze hiç birinden örnek kalmadı.)

— Takvim. *Nevruz fırtınası*, Güneşin Koç burcuna girdiği 22 mart dolaylarında çıkan fırtına. (*Gündönümü fırtınası* da denir.)

— ANSİKL. Eski İranlılarda yılbaşı 22 martı. Bu dönemde burçların değişmesi, baharın gelişi sebebiyle yeryüzünde bir canlılık, bolluk başlar. Taşıdığı ısıtıcı güç dolayısıyle güneş ve ateşi kutsal sayan İranlılar her yıl bahar başında büyük din törenleri düzenler, eğlenceler ve şenliklerle yeni yılı kutlarlar. İslâm dinini kabul eden İranlılar, bu eski inanç ve gelenekleri bırakmadılar. Bugün, İranlılar tarafından kutlanan *nevruz bayramı*, ateşe tapınılan dönemlerden kalma inançların değişik nitelikte sürdürülmesidir. (M)

NEVRUZİYE i. (fars. *nevrūz*'dan ar. *nevrūziyye*). *Esk.* Nevruz günü verilen hediye.

— Ed. *Esk.* Nevruz günü dolayısıyle yazılan şiir. Bk. ANSİKL.

— Folk. Nevruz günü dolayısıyle yapılan özel macun. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Güzel kokulu bir tatlı çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Özellikle kaside şeklinde yazılan *nevruziye*'nin kaynağı iran edebiyatıdır. Nevruz gelince, iran şairleri değişik amaçlarla sultanlara, devlet büyüklerine kasideler sunar, onlardan bazı isteklerde bulunurlardı. Eski iran edebiyatında, özellikle Persler zamanında nevruz dolayısıyle sultanlara, şahlara kaside sunmak, yeni yılı kutlamak bir gelenek niteliği taşırdı. Zamanla bu gelenek birçok müslüman ülkesinde de benimsendi. Saray çevresinde toplanan sultanlara, devlet büyüklerine veya çevrenin büyük zenginlerine yakınlığı olan şairler nevruziye denen kasideler yazmağa başladılar. Divan edebiyatında nevruziyeler daha çok padişahlar için yazılır, karşılığında yeni yıl dolayısıyle «caize» denen para alınırdı.

— Folk. Persler zamanında, nevruz gelince bütün hekimler, eczacılar kendi aralarında özel bir macun yapar, bunu yiyenlerin o yıl türlü hastalıktan korunabileceğini söylerlerdi. Zamanla bu gelenek değişti. Nevruziye, nevruzda yapılan özel bir tatlının adı oldu. Bugün de nevruzu kutlayan milletlerin bu eski geleneği sürdürerek yaptıkları tatlılara veya macuna genellikle nevruziye denmektedir.

— Mutf. Nevruziye, ilk harfi «sin» olan yedi maddeden (somak, sebze, sümbül, semek, sirke, sir, senced) yapılırdı. Kırk bir türlü baharat ve koyuca şerbetle yapılan, macun şeklinde bir çeşidi de vardı. (M)

NEVRUZOTU błş. i. Düzensiz çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *Linaria*. Sıracagillerden.)

— ANSİKL. *Nevruzotu*'nun çiçekleri aslanağzına çok benzer; çiçek tacının dibinde uzun bir mahmuz bulunur; en güzel türü, mor çiçekli nevruzotu'dur; içinde balgam söktürücü bir glikozit bulunduğundan eskiden hekimlikte kullanılırdı. (LM)

NEVSALE błş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *sāle*'den *nev-sāle*). *Esk.* Yeni, taze, genç. || [İnsan için] yaşı küçük olan: *Etti bir masum-i nevsale vefat* (Şinasi). [M]

NEVSEFER błş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve ar. *sefer*'den *nev-sefer*). *Esk.* İlk olarak yolculuğa çıkan. || *Nevsefer-i nur-talât*, parlak, nur yüzlü yolcu. (M)

Nevskiy caddesi, rusça *Nevskiy Prospekt*, Leningrad'da cadde. Amirallik'ten başlar ve 4 km boyunca devam eder. 1709'da açılan bu caddenin iki kenarında, özellikle XIX. yy.da yapılmış, günümüzde araştırma ve öğretim kurumlarını, müzeleri barındıran özel konaklar, ayrıca birçok tiyatro ve sinema vardır; Leningrad'ın en işlek anayollarından biridir. (L)

NEVŞAH błş. i. (fars. *nev*, yeni ve *şāh*'dan *nev-şāh*). Yeni, genç, taze dal. || Yeni çıkmış geyik boynuzu. (M)

NEVŞEHİR, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Ürgüp yaylası yöresi) il merkezi şehir; 25 618 nüf. Güneydeki Güvercinlik dağından Kızılırmak'a inen küçük bir akarsu boyunda; Kahveci dağı yamacında kurulmuştur: yüksl. 1 150 m. Şehir önceleri tepenin yamacında toplanmıştı; bugün vâdi boyunca Nar köyüne doğru gelişmektedir. Kayseri (105 km), Niğde (83 km), Konya (225 km), Kırşehir (92 km) ve Ankara'ya yollarla bağlanır. Erkek Sanat enstitüsü, Kız öğretmen okulu. Şehir

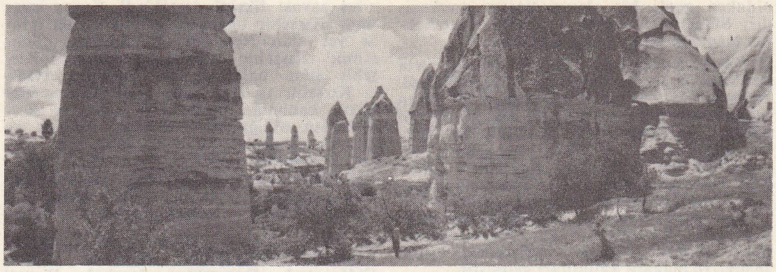

NEVŞEHİR
Ürgüp'te peribacaları

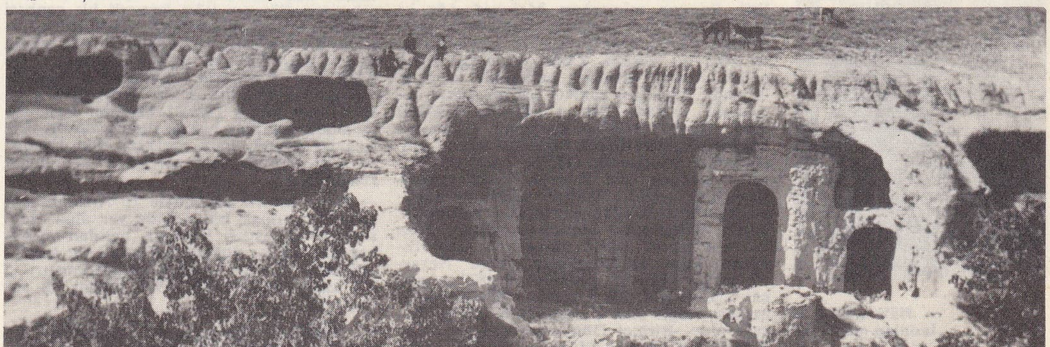

NEVŞEHİR
Avanostaki Özkonak yeraltı şehrinin girişi

Foto. Turizm-Tanıtma, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

oldukça geniş bir alanın ticaret merkezidir; Sümerbank tekstil fabrikası. Hacıbektaş taşından biblo yapan atelyeler.

● *Tarih.* Şehir, eski çağlarda *Nyssa;* Orta ve Yeni çağlarda *Muşkara* diye bilinirdi. Nevşehir'de yapılan kazılardan elde edilen buluntulara göre şehrin çok eski bir tarihi vardır. G. Jerphanion, H. Rett ve Tierry, kazılarında, özellikle, geç devre ait kalıntılar ele geçirdiler. Nevşehir'e yakın eski köylerden biri olan Sinasun'da kayalara oyulmuş bizans tarzında dehlizler bulundu. Eski Nyssa, Kappadokia'nın ünlü dört şehri arasında yer alır. Nyssa'dan bugüne sadece Göreme vâdisindeki kilise, mabet ve mağara kalıntıları gelmiştir.

Kızılırmak'ın kolları arasında güçlü bir devlet kuran Hititler, hâkimiyetlerini genişleterek Kızılırmak havzasından çıktılar ve Güney Kappadokia'ya ve Komana havalisine yayıldılar. Bu arada Nyssa'yı da hâkimiyet alanları içine aldılar. M. Ö. VI. yy.da bütün Anadolu ile birlikte pers hâkimiyetine giren Nyssa, Büyük İskender tarafından Makedonya devleti sınırları içine alındı. İskender İmparatorluğu parçalanınca bu topraklar önce Seleukos, sonra da Kappadokia krallığının eline geçti. Bölge, merkezi Kayseri olan bu krallıktan sonra Romalıların eline geçti. M. Ö. 395'te Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca Nyssa Doğu Roma'nın payına düştü. VI. ve XII. yy.larda dinî bir merkez olan Göreme ile Nyssa 1072'de türk hâkimiyetine girdi. Bölgede bulunan sanat eserlerinden anlaşıldığına göre; Taras, Karlı, Karsadur, Kulbak, Caruk, Cuk, Çungarya, Keş, Kaş, Bayıt, Bayındır, Kongur, Büdüz, Kıyan, Özbek, Erbek, Babal ve Yuğu adları ile anılan boylar Nyssa ve Göreme'ye yerleştiler. Bölgenin eski halkı yerlerini yeni gelenlere bıraktı. Bu tarihten sonra yöredeki bizans köyleri ve kasabalarına karşı türk köyleri kurulmağa başladı. Gören, Nar, Muşkara yeni kurulan köyler arasındaydı. Büyük Selçukluların bir kolu olan Anadolu Selçuklu devleti zamanında Muşkara, Doğuya ve İran'a giden kervan yolu üzerinde Ürgüp kazasına bağlı bir köydü. Zaman zaman Danişmentliler ve Konya Selçukluları arasında el değiştirdi. Fakat çoğunlukla Anadolu Selçuklularının elinde kaldı. Kılıç Arslan II eski bir türk geleneğine uyarak ülkesini on bir oğlu arasında paylaştırınca, Muşkara, Ankara ile birlikte Mesud'un payına düştü (1190). Ancak Tokat'ta hüküm süren Rükneddin şehri, kısa bir süre sonra kardeşinin elinden aldı (1204). Kanlı savaşlara sahne olan Nevşehir bu yöre Mengücükoğullarından Muzafferüddin'e verildi. Anadolu Selçuklu devleti yıkılınca, Moğollar Kırşehir ve yöresiyle birlikte Muşkara'yı da ele geçirdiler ve askerî bir üs olarak kullandılar (1243). Bu arada Moğollara karşı uzlaştırıcı bir siyaset takip eden Nureddin Caca buraya tayin edildi. Nureddin'den sonra Nevşehir'e Eretna devleti, Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları hâkim oldu. 1515'te Dulkadıroğulları beyliğine son veren Yavuz Sultan Selim, bölgeyi kesin olarak Osmanlı devletine bağladı. Osmanlılar çağında, bölge önemli olaylara sahne olmadı, ancak XVII. yy.da Celâlî* isyanları yüzünden bölgede karışıklıklar çıktı.

Lâle devrinin ünlü sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa zamanında Muşkara çok gelişti. Sarayın mimarbaşı Mehmed Ağa ve bina emini Seyit Mustafa Muşkara'ya gönderildi; birçok eser yaptırıldı. Muşkaralılara görevler verildi. Çoğu derbentçi tayin edildi. Ayrıca Muşkara halkından vergi alınmadı. Pazartesi günleri şehirde pazar kurulmağa başladı. Şehrin adı da Nevşehir oldu. Konya, Niğde, Karaman kadılarına hükümler gönderilerek Muşkara adının kullanılması yasaklandı (1725). Aynı yıl, kurulan medrese için Konevî Çelebi müderris olarak seçildi. Padişahın hattı hümayununu uyarınca kadılar Nevşehir'e yerleştiler, bütün mahkemeler burada kuruldu. Kısa bir süre sonra şehrin nüfusu da arttı. İbrahim Paşa öldürüldükten sonra Nevşehir tekrar önemini kaybetti ve 1870'te sancak haline getirilen Kırşehir, 1902'de Ankara iline bağlı olan 5 sancaktan birinin bucağı oldu. Birinci Dünya savaşından sonra Kırşehir'de kurulan Müdafaai Hukuk cemiyetine, Nevşehir de üyeler göndererek kurtuluş savaşı fikrini destekledi. Savaş sırasında Kırşehir bağımsız mutasarrıflığı içinde yer alan Nevşehir, Cumhuriyet döneminde (Kırşehir il haline getirilince) Kırşehir iline bağlandı. 20 Temmuz 1954'te Kırşehir ili ilçe haline getirilirken 6429 Sayılı kanunla, Nevşehir il oldu ve Kırşehir'den aldığı Hacı Bektaş, Avanos ve Mucur ilçeleriyle sınırını genişletti. Ancak 1 temmuz 1957'de yürürlüğe giren 7001 Sayılı kanunda Kırşehir tekrar il haline getirilince Nevşehir, daha önce kazandığı Mucur ilçesini Kırşehir'e verdi.

● *Güzel sanatlar. Kale.* Şehrin güneybatısındadır. Selçuklular devrinde yapıldı (XII. yy.). Osmanlılar devrinde Damat İbrahim Paşa zamanında onarıldı. Beşgen planlıdır; 42 mazgalı, 4 burcu, arkada ve önde iki kapısı vardır. *Kaya camii* veya *Kale camii.* Damat İbahim Paşa tarafından yaptırıldı. Kare planlı ve tek kubbelidir. Önünde üç bölümlü bir son cemaat yeri vardır. Minaresi kuzeybatı köşesindedir. *Damatibrahimpaşa külliyesi.* Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı. Lâle devri osmanlı mimarîsinin İstanbul dışındaki bir örneği olması bakımından önemlidir. Nevşehir kalesinin eteğinde yer alan külliye, cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi, hamam ve kervansaraydan meydana gelir. Biri cami kapısında, öteki medrese dış kapısında bulunan kitabelerden külliyenin 1718-1726 arasında tamamlandığı anlaşılır. *Cami* (Kurşunlu camii), üç kapısı bulunan kademeli bir avlu içinde yer alır. Önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri vardır; 44 m yükseklikteki minaresi sağ taraftadır. Caminin portali iki yanında mihrabiyeler bulunan sivri bir niş içindedir. İç kısımda ana mekânın üzerini, tromplara oturan 16,65 m çapında tek bir kubbe örter. Tromp kemerleri duvara bitişik oluklu yarım sütunlara oturur. Bunları dışarıdan destekleyen payandaların arkada bulunanlarının üzerinde kubbeli sekizgen kuleler yer alır. Büyük kubbe kasnağının etrafında da yine kubbeli ve sekizgen sekiz kule vardır. İç kısımda kubbe ve tromplar kalem işi dekorlarla süslenmiştir. Mihrap ve mimber beyaz mermerden yapılmıştır. *Medrese,* dikdörtgen planlıdır, avlu kubbeli revaklarla çevrilidir. Kuzeydoğu köşesinde medresenin dershane kısmı yer alır; üzeri 7,60 m çapında pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe içi ve pandantifler kalem işleriyle süslüdür. Külliyenin kütüphanesi olan bu kısım bugün Şehir kitaplığıdır. Medresede, içlerinde ocak ve dolap nişleri olan 17 talebe hücresi vardır. *İmaret,* medresenin bitişiğindedir. Avlusunun kuzeyinde üç oda yer alır. Bunlardan ikisi tonozla, aşhane olan üçüncü oda kubbeyle örtülüdür. Pandantiflere oturan kubbenin tepesinde sekiz köşeli bir fener vardır. Bugün müze olarak kullanılmaktadır. *Sıbyan mektebi,* bina iki kademeli bir avlu içinde yer alır. Avlunun güneyinde üstü örtülü bir mekân, kuzeyinde iki kubbeli bir revak ve arkasında dershane bulunur. Bugün müze olarak kullanılmaktadır. *Hamam,* yapımı 1727'de tamamlandı. Ortasında fıskıye bulunan soyunmalık kısmı bir kubbeyle örtülüdür. Soğukluğun, ortada kubbeli, iki yanda tonozlu mekânlar bulunan ince uzun bir planı vardır. Sıcaklık kubbelidir, batısında su deposu ve külhanı vardır. *Kervansaray* (Beylik hanı), cami avlusunun alt kısmındadır. Kısmen kayaların oyulmasıyle yapılmıştır. Binanın dört kemerli bir cephesi vardır. Arkada dikdörtgen şeklinde penceresiz bir oda ve bu odanın doğusunda uzun, karanlık bir dehliz bulunur. Bu dehlizden, kayaların oyulmasıyle elde edilmiş olan mekâna geçilir. Nevşehir'de, bu eserlerden başka Damat İbrahim Paşa zamanında yapılmış birçok çeşme vardır. Ayrıca iki önemli kaza merkezi olan Ürgüp* ve Göreme* de eski eserler bakımından zengindir.

— *Nevşehir ili.* Bütünüyle İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde yer alan Nevşehir ili kuzeyden Kırşehir, batıdan ve güneyden Niğde, doğudan Kayseri ve kuzeydoğudan Yozgat illeriyle kuşatılmıştır; 5 467 km²; 231 873 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Nevşehir ili, toprakları ortasından doğu-batı doğrultusunda geçen ve yer tabanı alüvyonlu ova görünüşü olan Kızılırmak vâdisiyle ikiye bölünür. Güneyde, Üçüncü zaman sonundan Dördüncü zaman başına kadar etkinlik gösteren volkanlaşmanın yaydığı lâv ve tüflerden oluşmuş bir yayla görünüşündedir (Ürgüp yaylası). Yayla üzerinde aynı yapıda dağlar (Nevşehir'in güneydoğusunda Oğla) dağı, 1 622 m; Derin-Kuyu-Acıgöl arasında Erdaş dağı. 1 966 m) yer alır; araya dibi alüvyonlu küçük ova çanakları girer. Kızılırmak kuzeyinde de devam eden yaylanın, tabanında İkinci ve Birinci zaman şist ve kalkerlerinin yer aldığı temel elemanları da bulunur. Bu kesimde 1 500 m'ye varan basık tepeler görülür, ilin en alçak kesimi Kızılırmak vâdisidir; taban yükseltisi 800-900 m arasında değişir. Arasında tortul kireçli tabakaların da görüldüğü tüf alanı aşınımın etkisiyle iyice kazılmış ve oyulmuş, ünlü peribacaları meydana gelmiştir. Yörenin yeraltı şehirler ve kilise kalıntıları bu türler içinde açılmıştır.

İklim bakımından yöre sert step iklimi karakteri gösterir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar sürekli ve yağışlıdır. Nevşehir meteoroloji istasyonunun pek uzun olmayan bir süre içinde yapılan gözlemlerine göre en soğuk ayın ortalama sıcaklığı 0°,1C, eln sıcak ayınki 21°,3C, en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —23°,6C ve 37°,6C, yıllık ortalama yağış 386 mm, yağışlı günler sayısı 97'dir. Yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde olarak); kış 35, ilkbahar 39,5, yaz 12,5, sonbahar 13, karlı günler sayısı 17,7, yerin karla örtülü olduğu günler sayısı 35,4'tür. Yağış gözlemleri yapılan iki istasyondan Gülşehir'in ortalama yıllık yağışı 348 mm, Avanos'unki 313 mm'dir. Gülşehir'de yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde olarak): kış 34,5, ilkbahar 36, yaz, 11, sonbahar 18.

Tabiî bitki örtüsünün esas topluluğu steptir, ormanlara ancak dağ yamaçlarında küçük lekeler halinde rastlanır. Ovalarda ise köy çevrelerinde söğüt ve kavak ağaçları yetişir. Akarsu ağının en önemli unsuru Kızılırmak'tır; yörenin başlıca sularını toplar; güneyden Damsa, Nevşehir, Acısu, kuzeyden Kızılöz suyu. (Damla suyu üzerinde biri aynı adı taşıyan, diğeri Acıgöl yakınında Tatların barajları. Bu barajların arkasında biriken sudan sulama alanında faydalanılır.) Acıgöl (krater gölü) Tatların barajı açılınca kurutuldu. Nevşehr ilinin nüfusu 1965'te 203 316 iken 1970 sayımında 230 000'i aşmış, nüfus yoğunluğu da (km²'ye düşen nüfus sayısı) 37'den 42'ye yükselmiştir. Kırsal nüfus yoğunluğu 1965'te 26, 1970'te ise 29 olarak tespit edildi. 1970'te il nüfusunun yüzde 45,6'sı şehirlerde yaşıyordu, bu şehirlerden yalnız birinin nüfusu 10 000'i aşıyor (Nevşehir 25 618), öteki dokuzununki 3 000-8 000 arasında değişiyordu. Kırsal nüfus ise 176 köyde yaşıyordu. Nevşehir ili bugünkü sınırları içinde 7 ilçeye ayrılır: Nevşehir, Avanos, Derinkuyu, Gülşehir (Arapsun), Hacıbektaş, Kazaklı ve Ürgüp. — *Nevşehir Merkez ilçesi,* 1007 km²; 75 818 nüf. Merkez ve Acıgöl bucakları içinde 30 köy.

İl nüfusunun büyük kısmı geçimini topraktan, çiftçilik ve bağcılıktan sağlar. Ekili yerlerin en büyük kısmı tahıla ayrılır ve en çok buğday ekilir (102 000-173 000 t), sonra arpa (41 000-54 000 t) ve çavdar (24 000 30 000 t) gelir. Yulaf (5-6 bin t) ve mahlût az ekilir. Mısıra hemen hemen yer verilmez. Kuru sebzelerden patates (100 000-85 000 t), soğan (79 000 t), mercimek (1 000 t) ve fasulye (2 500 t) önemlidir. Sanayi bitkileri arasında pancar (14 000-20 000 t) başta gelir. Ayçiçeği ekimi önemli değildir. Dikili alanların en büyük kısmı bağlara ayrılır, bağların alanı 42 000 hektarı geçer (il topraklarının yüzde 8'i), üzüm ürünü 100-146 bin tonu bulur. Nevşehir bağlarının ürünü kısmen kuru olarak, kısmen de şarap yapımında kullanılır. Öbür meyveler arasında en çok elma yetişir (3 250 000 ağaç, 180 000 t elma).

Hayvancılık daha az önemlidir, en çok koyun (406 000), sığır (96 000), kılkeçi (82 000), tiftik keçisi (87 000) yetişir. 18 000 kadar ata karşılık 48 000 eşek vardır. Arıcılık ve kümes hayvancılığı oldukça yaygındır. Yer altı geçim kaynakları arasında Gülşehir ilçesinin Tuzhisar kasabasında Tekel tarafından işletilen kaya tuzu yatakları, iki linyit ocağı ve Hacıbektaş taşı diye anılan oniks sayılabilir. Sanat alanında

NEW-BRITAIN
baining maskeleri

Foto. LAROUSSE.

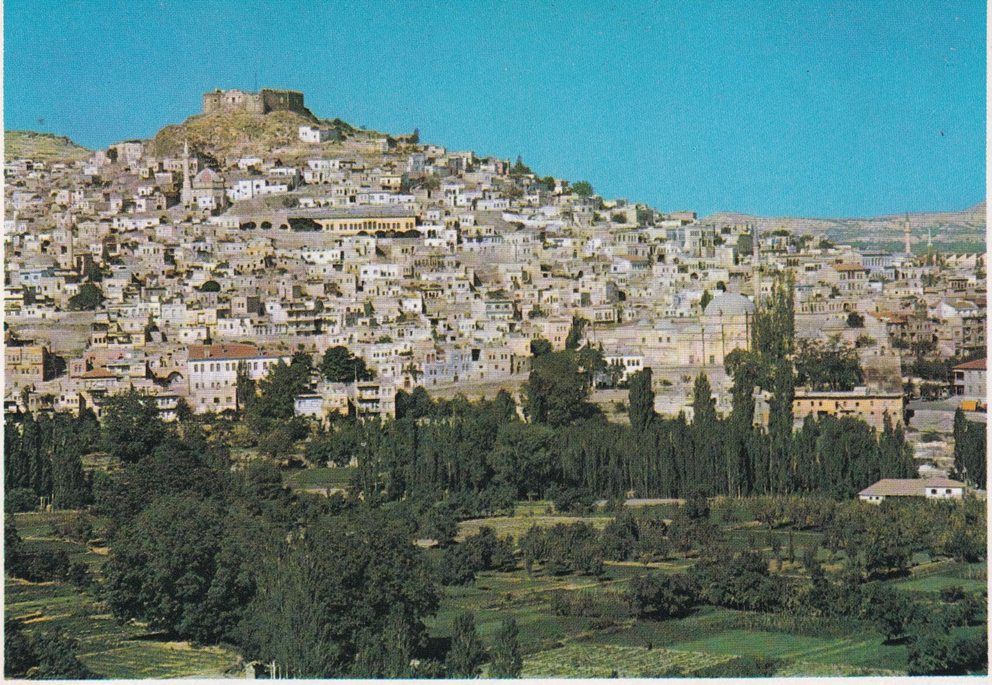

genel görünüş ve kale

sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın bronz heykeli (Hakkı Anamur'un eseri)

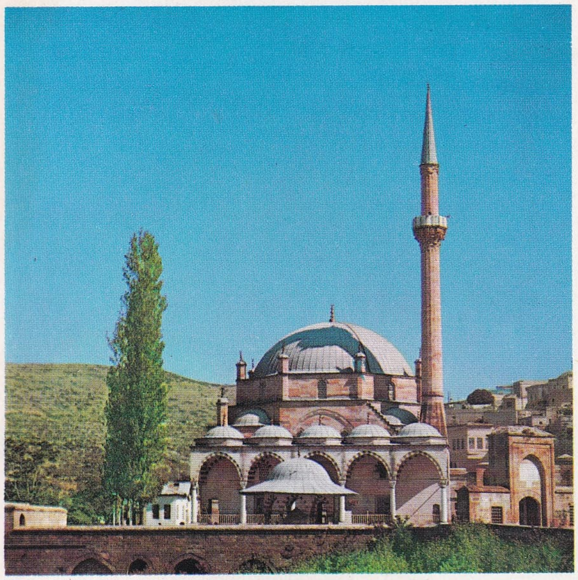

Kurşunlucami veya İbrahimpaşa camii (1727); Mimar Serkiz

Seyyitmehmetpaşa medresesi (Gülşehir) [Ebubekir bin Halid tarafından yaptırıldı]

Peribacaları (Avcılar kasabası)

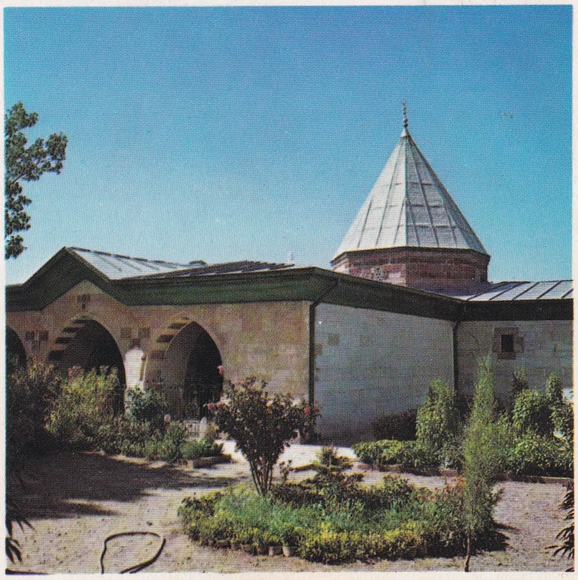

Hacıbektaşveli türbesi (1494'te Orhan Gazi zamanında yaptırıldı, Abdülhamid II devrinde onarım gördü, 1895)

Foto. M. Ertürer (MEYDAN)

NİĞDE

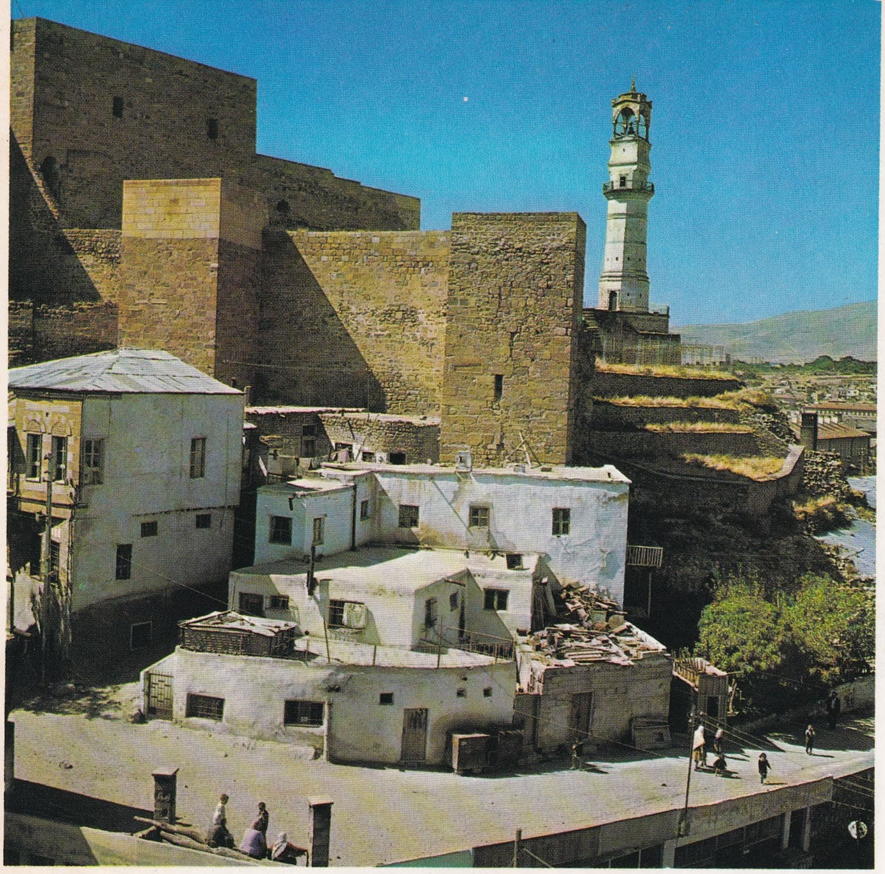

kaleden bir görünüş

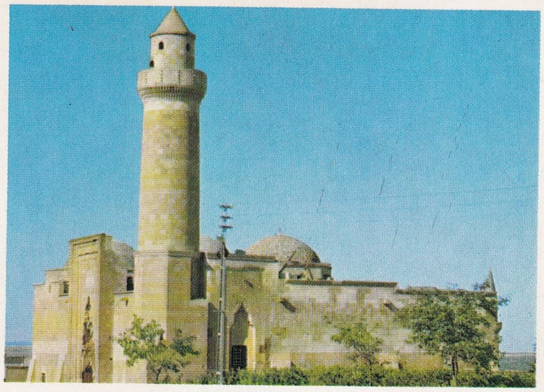

Alâeddin camii

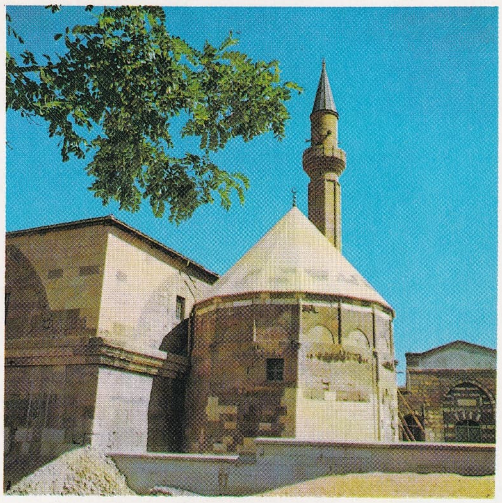

Sungurbey camii

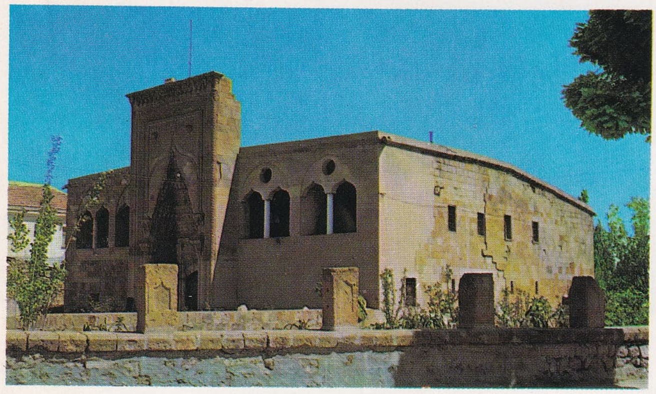

Akmedrese

Şehirden bir görünüş

Foto. M. Ertürer (MEYDAN)

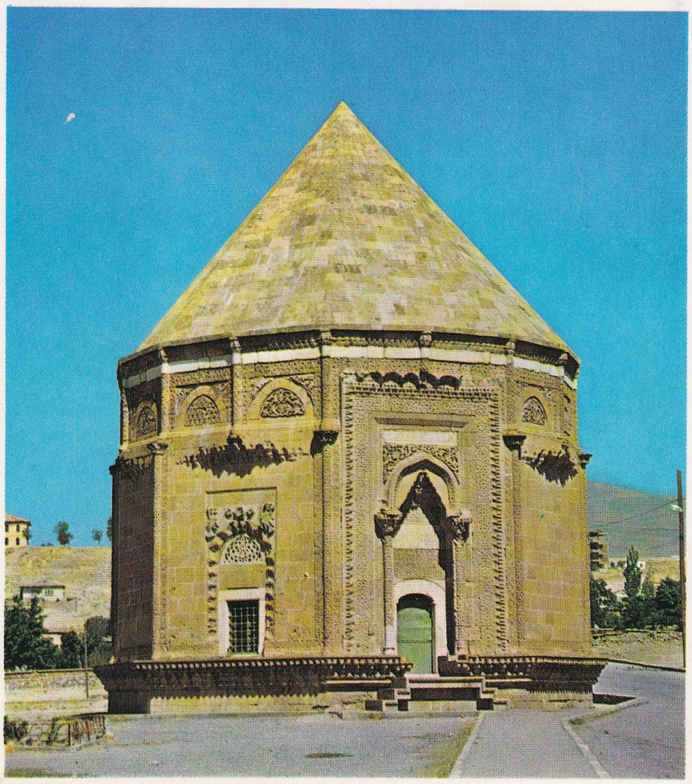

Hüdavent türbesi

(Ürgüp ve Avanos ilçelerinde yaygındır), dericilik, çanak çömlek yapımı sayılabilir. Nevşehir'de bir pamuklu dokuma fabrikası, Ürgüp, Avanos ve Gülşehir'de şarap fabrikası ve yapımevleri vardır. Ulaşım karayollarıyle sağlanır; 1965'te 281 km devlet yolu, 208 km il yolu, ayrıca (ulaşıma az elverişli) 813 km köy yolu vardı. Nevşehir ili turizm bakımından önemli bir durumdadır. Göreme bu açıdan milletlerarası bir ün taşır. (→Bibliyo.) [M]

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA. Bk. DAMAT İBRAHİM PAŞA *Nevşehirli.*

Nevşehirli Damatibrahimpaşa Etnografya ve Arkeoloji müzesi, sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan külliyenin bir kısmında kurulan müze (1967). İmaret olarak yapılan üç oda bugün teşhir salonu olarak kullanılır: birinci salonda XVIII. yy. mimarî eserlerine ait fotoğraflarla, yine aynı yüzyıla ait erkek, kadın giyim eşyası ve saray hayatını tasvir eden minyatürlerin fotoğrafları, elyazması kitaplarla yazı takımları sergilenir. İkinci salonda tarihöncesine ait el baltaları, toprak kaplar, Hitit çağına ait çanak çömlek, Frig ve Bizans devirlerine ait eşyalar, Roma devrine ait eserler vardır; üçüncü salonda etnografik ve el sanatlarına ait eserler sergilenir. Bunlar arasında porselen ve fayans kaplar, konsol gaz lambaları, osmanlı devri erkek ve kadın giyim eşyası, ok ve yaylar, silâhlar, mutfak eşyası ve kadın süs eşyası bulunur.

Müzenin bahçesinde Bizanslılara ait büyük boyda küpler, değirmen taşları ve çeşitli devirlere ait kitabeler, küçük taş sunaklar teşhir edilir. (M)

NEVŞÜKÜFTE blş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *şüküfte*'den *nev-şükûfte*). *Esk.* [Çiçek için] Yeni açmış. || *Gonce-i nevşüküfte*, yeni açmış gül. (M)

NEVT i. (ar. *nevṭ*). *Esk.* Bir yere asma. (M)

NEVVAB i. (ar. *nevb*'den *nevvāb*). Hindistan'ın müslüman bölgesinde, timur sultanlarının saraylarındaki vali veya büyük kumandan. || XVIII. yy.da, Hindistan'da kazanılmış büyük bir servetle İngiltere'ye dönen kişiye verilen ad. || *Teşm. yol.* Amerika'da büyük tarım işletmelerinde zengin olan kimse. (Rüşvet ve ahlâksızlıkla yoluna kolayca sapan nevvab'lar [ing. nabob] siyasî hayatta büyük nüfuz kazanmışlardı.) || Genel olarak, gösterişli ve zengin bir hayat geçirenlere verlen ad: *Iş dünyasının nevvabları.* (L)

NEVVABLIK i. (*nevvab*'dan *nevvab-lık*). Nevvab unvanı. Bir nevvab tarafından yönetilen bölge. (L)

NEVVAH sıf. (ar. *nevḥ*'ten *nevvāḥ*). *Esk.* Çığlıkla ağlayan. || Ölümün arkasından para ile ağlayan.

◆ **Nevvahe** sıf. *Esk.* Nevvah'ın dişili. (M)

NEVZAT veya **NEVZAD** blş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *zād*'dan *nev-zād*). *Esk.* Yeni doğmuş. || *Tıfl-ı nev-zad*, yeni doğan çocuk. || İ. Erkek adı. (M)

NEVZEMİN blş. sıf. (fars. *nev*, yeni ve *zemin*'den *nev-zemin*). *Esk.* Yeni tarz, yeni moda. (M)

NEVZUHUR blş. sıf. (fars *nev*, yeni ve ar. *zuhūr*'dan *nev-zuhūr*). *Esk.* Yeni, ortaya yeni çıkmış: *Ben yadigâr-ı köhne, sen ümmid-i nevzuhur* (Cenab Şahabeddin). [M]

NEW ALBANY, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Ohio ırmağı kıyısında; 37 500 nüf. Sanayi merkezi. (L)

NEW AMSTERDAM, İngiliz Guyanası'nda şehir, Berbice idare bölümünün merkezi, Berbice halici kıyısında (sağ kıyı); 13 700 nüf. 1740'ta Hollandalılar tarafından kurulan şehir bir sanayi merkezidir. (L)

NEWARK, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, New York ile Aşağı Hudson'un batısında, Passaic ırmağıyle Newark koyu kıyısında; 405 200 nüf. Newark, Büyük New York yerleşme bölgesi sınırları içindedir. New York'ta sıkıntısı çekilen boş arazilere sahip olan ve yeni bir liman düzenlenen şehirde sanayi hızla gelişmektedir: demir-çelik fabrikaları, makine yapımı, petrol rafinerileri, kimya ve imalât sanayii. Newark müzesi doğu sanatından örnekleri ve tatbikî sanatlara ayrılmış birçok salonu kapsar.

— Tar. 1966'da ingiliz püritanları tarafından kurulan şehre kısa süre sonra hollandalı, alman ve irlandalı göçmenler akın ettiler. (L)

NEWARK, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Licking ırmağı ile Erie-Ohio kanalı kıyısında; 41 800 nüf. Bir tarım bölgesini donatan sanayi merkezi. Metalürji (kablo, elektrik malzemesi). Petrol ürünleri. (L)

NEWARK veya **NEWARK-ON-TRENT,** İngiltere'de (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeydoğusunda; 24 600 nüf. XII.—XV. yy.dan kalma şato. Saint Mary Magdalene kilisesinde XI.-XV. yy.dan kalma kısımlar. Bira fabrikaları. Şeker rafinerileri. (L)

NEW BEDFORD, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, eyaletin güneydoğusunda, Buzzard koyu kıyısında; 102 500 nüf. Kabotaj ve balıkçı limanı. Dokuma (pamuk, yün, konfeksiyon) sanayii. Elektrik donatımı. Alet yapımı. (L)

NEWBERİT i. (Avusturya'lı mineralog J. C. *Newbery*'nin adından fr. *newberyite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum sülfat. (L)

NEWBOLT (sir Henry John), ingiliz şairi ve tenkitçisi (Bilston, Staffordshire 1862-Salisbury 1938). Önce avukatlık yaptı. 1900-1905 Arasında *Monthly Review* adlı dergiyi yönetti. Edebiyat hayatına *Admirals All* (Hepsi Amiral) [1879] adlı baladları ile atıldı. Bu eseri, başka şiir kitapları, özellikle de *Songs of The Sea* (Deniz Türküleri) [1904] takip etti. Birinci Dünya savaşından ilham alan birçok eser yanında, *Naval Operations* (Deniz Savaşları) [1910] adlı kitabı yayımladı. (L)

NEW BRİGHTON, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Mersey halicinin girişinde, Liverpool'ün karşısında, Wallasey'e bağlı sayfiye merkezi. (L)

NEW BRİTAİN, esk. alm. *Neupommern* («Yeni Pomeranya»), Bismarck adalarının (Malenezya) en büyüğü; 34 000 km²; 107 000 nüf. Volkanik dağlarının yüksekliği 2 500 m'yi bulur. Ekvator iklimi etkisi altında olan ada, geçit vermez ormanlarla örtülüdür. Birkaç tarım işletmesinde hindistancevizi üretilir.

— Tar. 1884-1914 Arası New Britain alman himayesi altındaydı; Birinci Dünya savaşı sırasında Avustralyalıların işgal ettiği ada, Milletler Cemiyeti tarafından Avustralya mandasına verildi (1921-1942); 1946'dan beri Avustralya Commonwealt'ine dahildir.

— Ask. tar. Japonlar, Büyük Okyanus saldırılarının başlangıcında takımadalara hücum ettiler ve 1942 ocağında Rabaul'da güçlü bir üs kurdular. 1943 Temmuzunda Mac Arthur, Trobriand adasına çıktı ve aralık 1943-şubat 1944 arasında amerikan deniz piyadeleri New Britain'i işgal etti.

— G. santl. Bu adada gizli bir derneğin (Dukduklar) hâkimiyeti altında yaşayan Melanezyalılar sanatı büyüye dayanır. Deri bir çerçeve üzerine yumuşak ağaç kabuklarıyle işlenen maskeleri, cezbe halindeki sanatçılar tarafından süslenir. Ölülerin kafataslari boyanır, sunî gözler takılarak korkunç bir hale sokulur. Baining'ler, çok büyük dudaklı maskeler yapar ve başlarına sembolik değeri olan birçok küçük işaretle süslü büyük kabuk külâhlar giyerler. (L)

NEW BRİTAİN, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Hartford'un güneybatısında; 82 200 nüf. Yüksek vasıflı makine üretiminde uzmanlaşmış sanayiler: silâh fabrikaları, dikiş makinesi fabrikaları, hırdavatçılık, elektrik donatımı. (L)

NEW BRUNSWİCK, fr. **Nouveau-Brunswick,** Kanada'nın «kıyı» eyaletlerinden biri; Atlas okyanusu kıyısında; 74 478 km²; 614 000 nüf. Merkezi, *Fredericton.*

New Brunswick, Kanada'nın Apalaş bölgesinin bir kısmıdır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan yaylaları kapsar: kuzeybatı yaylası (300-400 m yüksl.) Saint-John ve Restigouche'un kollarıyle yarılıdır; merkezî yaylanın (600 m) yanı başında kalıntı şekilleri yükselir (Carleton tepesi, 810 m); York yaylası (300 m) merkezî yayla ile Saint John vâdisi arasında uzanır, güney yaylası Fundy körfezinin kuzey kıyısında yer alır ve yükseltisi 420 m'yi aşmaz. Bu yaylalar bölgesiyle çelişen deniz kıyısı havzası, daha az dirençli tabakalardan meydana gelir. İklim yağışlı, ama özellikle iç kısımda serttir: Fredericton yılın dört buçuk ayı karla örtülüdür ve ocak ayı sıcaklık ortalaması —10°C'tır. Eyalet topraklarının dörtte üçü bıçkıhanelerle, kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikalarına hammadde sağlayan ormanlarla örtülüdür. Tarım (tahıl, elma, meyve) vâdilerde ve kıyı ovalarında yoğunlaşmıştır. Ama eyalet ekonomisi, özellikle hayvancılık ve sütten elde edilen ürünlere dayanır. Kıyılarda balıkçılık gelişmiştir. New Brunswick'te ayrıca beyaz kömür kaynakları ve maden yatakları (kuzeybatıda petrollü şistler, Minto'da maden kömürü, Bathurst bölgesinde bakır, çinko, kurşun ve gümüş, alçıtaşı v.b.) işletilir. Turizm de gelişmiştir (Fundy Millî parkı).

— Tar. 1534'te Jacques Cartier tarafından bulunan Arcadie'nin bu kısmını Champlain gezdi (1604) ve bölgeye XVII. yy.da birçok fransız göçmen yerleşti. Utrecht antlaşmasıyle (1713) İngiltere'ye geçen bölge, Nova Scotia'ya katıldı. Ama Paris antlaşmasına (1763) kadar Fransa, İngiltere'nin mülkiyetini tanımadı. Amerikan bağımsızlık savaşında buraya İngiltere ile birleşme taraftarları yerleşti. 1784'te bölge Nova Scotia'dan ayrılarak New Brunswick (kral George III'ün aile adından) eyaleti kuruldu. Sorumlu bir hükûmeti olan (1552) eyalet, öbür kıyı eyaletleriyle birlikte (başlangıçtaki muhalefetine rağmen) Kanada konfederasyonuna katıldı. (L)

NEW BRUNSWİCK, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, New York körfezine dökülen Raritan ırmağı kıyısında; 40 100 nüf. Makine yapımı; otomobil. Kimya sanayii (streptomisin fabrikası). Konfeksiyon. Deri işçiliği. Besin sanayii. (L)

NEWBURGH, A.B.D.'de (New York) şehir, Hudson ırmağı kıyısında; 31 000 nüf. Alüminyum metalürjisi. Makine yapımı. Tersaneler. Konfeksiyon. (L)

NEWBURN, Büyük Britanya'da (Northumberland) şehir, Tyne ırmağı kıyısında, Newcastle'ın yukarı kesiminde; 27 900 nüf. Maden kömürü ocakları. Cam fabrikası. Grafit fabrikası. (L)

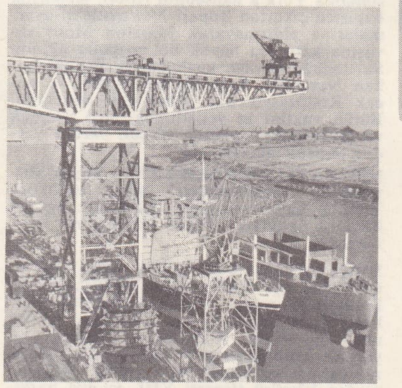

NEWCASTLE-UPON-TYNE
tersane

NEWBURY, Büyük Britanya'da (Berkshire) şehir, North Downs dağlarının kuzeyinde, Kennet ırmağı kıyısında; 20 400 nüf. Bir benediktin manastırının kalıntıları (XII. yy.). [L]

NEWCASTLE, Avustralya'da (Güney Yeni Galler) şehir, Sidney'in kuzeyinde, Hunter'in halici kıyısında; 208 900 nüf. Newcastle, Avustralya'nın başlıca maden kömürü havzası yakınında kuruldu ve kömür işletmesi, önemli bir metalürji sanayii (yüksek fırınlar, haddehaneler, tersaneler) ile çok canlı bir ticaretin gelişmesine yol açtı. (L)

NEW CASTLE, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Shenango ırmağı kıyısında, Pittsburg şehrinin kuzeybatısında; 44 800 nüf. Demir fabrikası. Kimya sanayii. Seramikçilik. (L)

NEWCASTLE (Henry CLİNTON, beşinci — dükü, ingiliz siyaset adamı (1811-1864). Savaş (1852-1855) ve sömürge bakanlıkların-

Thomas NEWCASTLE
Cabinet des Estampes, Paris

William NEWCASTLE
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Britanya Danışma bürosu (LAROUSSE)

NEWFOUNDLAND
St. John's limanı

igor NEWERLY

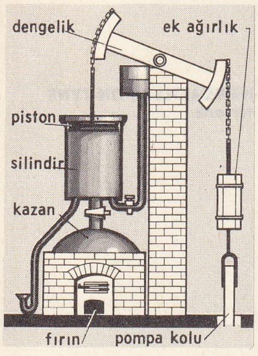

Newcomen makinesi

da bulundu (1852-1854); ingiliz ordusunun Kırım'da zor duruma düşmesi üzerine istifa etti. (L)

NEWCASTLE (Thomas PELHAM HOLLES, dördüncü — dükü), ingiliz siyaset adamı (1693 - Londra 1768). XVII. yy. Whig aristokrasisinin ilerigelenlerindendi. Zenginliğinden ve aile ilişkilerinden yararlanarak, bütün ömrü boyunca parlamentoda söz sahibi oldu. 1724'te Walpole kabinesine girdi. 1742'de onunla ilişkisini kesmekle beraber, 1754'e kadar bakanlıkta kaldı ve aynı tarihte, kardeşinin yerine başbakan oldu. Düşmanı Pitt tarafından iktidardan düşürüldüyse de, partisinin vaz geçilmez başkanı sayıldığından, bir yıl sonra yeniden başbakanlığa getirildi. Barışa karşı olduğu için, 1762'de istifa ederek muhalefete devam etti. (L)

NEWCASTLE (William CAVENDISH, birinci — dükü), ingiliz kralcı lideri ve edebiyatçısı (1592-1676). Birinci Devonshire dükünün teyzesinin oğlu. 1639'da önce İskoçyalılara karşı, sonra da iç savaş patlak verince (1642) parlamentoculara karşı Charles I'e yardım etmek için kendi parasıyle bir ordu kurdu. Kuzey harekâtını yönetti, fakat Hull'un direnmesi karşısında zor duruma düştü ve sonunda York'a hapsedildi (1644). Kendisini hapisten çıkartan Rupert Newcastle'ın uyarmalarına aldırmayarak Marston Moor savaşına katılınca büyük bir bozguna uğradı. Savunduğu davaya kaybedilmiş gözüyle bakan Newcastle İngiltere'den ayrıldı ve ancak Restorasyon'dan sonra geri dönebildi. Bütün vaktini at yetiştirmek, yazı yazmak ve çevresinde topladığı birçok yazara yardım etmekle geçirdi. (L)

NEWCASTLE-UNDER-LYME, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Stoke-on-Trent'in batı varoşudur; 76 400 nüf. Maden kömürü ocakları. Briket fabrikaları. Konfeksiyon. (L)

NEWCASTLE-UPON-TYNE veya **NEWCASTLE ON TYNE** veya **NEWCASTLE,** İngiltere'de şehir, Northumberland'ın merkezi, Tyne halicinin sol kıyısında; 269 000 nüf. Üniversite. Romalıların Newcastle'ın yerinde kurdukları şato Orta Çağda büyük rol oynadı ve birçok defa yıkıldı. Bölgede maden kömürü ticareti XIII. yy.dan başladı, XIX. yy.da şehir büyük bir maden kömürü ihracatı merkezi oldu. Şehirde sanayi gelişmiştir: tersaneler; antimon ve kurşun metalürjisi; kimya sanayii; plastik maddeler, silâh ve makine yapımı. Kısmen XIV. yy.dan kalma katedral, Saint Andrew kilisesi (XII. - XV. yy.). Kale yıkıntıları. Eski evler. (L)

NEW - CEDİ i. Gana'da para birimi; 100 new-pesevas'a bölünür. (L)

NEWCOMB (Simon), amerikalı matematikçi ve astronom (Wallace, Nova Scotia 1835-Washington 1909). *Nautical Almanac office*'de hesap uzmanı olarak çalıştı (1857-1877), sonra *American Ephemeris*'in ve *Nautical Almanac*'ın başkanlığına getirildi (1877-1897), aynı zamanda Baltimore'daki John Hopkins üniversitesinde profesörlük yaptı (1884-1894 ve 1898-1900). Özellikle gözlem astronomisiyle ilgilendi; Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerine ilişkin birçok yeni sonuca vardı. (L)

NEWCOMEN (Thomas), ingiliz mekanikçisi (Darmouth 1663-Londra 1729). Maden ocaklarındaki suları buhar gücüyle boşaltmağa yarayan bir pompanın patentini almış olan Thomas Savery ile anlaştı (1698). İkisi birlikte ilk buhar makinesini yaptılar (1705), çok kullanışlı olan bu makine 1767'de James Watt tarafından büyük ölçüde geliştirildi. (L)

Newcomen makinesi, Thomas Newcomen tarafından düşünülen ve düşey bir pistonu piston yolunun sonuna kadar itmek için atmosfer basıncından yararlanan makine. Maden ocaklarında sızma sularının boşaltılması için önceleri bu tür bir makine kullanıldı. (L)

New Deal («*yeni pay*»), başkan Roosevelt ile başkan Truman'ın iş arkadaşlarınca öne sürülen ve başkanlar tarafından uygulanan siyaset. Roosevelt, 1929 büyük iktisadî buhranının başlangıcından üç yıl sonra başkanlığa getirildiği sırada, ülkede on dört milyon işsiz vardı. Roosevelt'in çevresindeki uzmanlar satın alma gücünü artırmak amacıyle şu tedbirler serisini ileri sürdüler: işsizlere yardım, işçi ücretlerinin artırılması, çiftçi gelirlerinin yükseltilmesi (bazı ekinlerin kısıtlanmasına karşı fiyat garantisi sağlayan sistem), bazı sanayi ürünlerinin satış fiyatının indirilmesi, devletin finanse etmesi gereken (çünkü bankaların, üretimi, normal kredilerle desteklemek ve canlandırmak imkânları yoktu) büyük bayındırlık işlerinin düzenlenmesi, ihracatı fazlalaştırmak için paranın değerinin düşürülmesi, işsizlik ve ihtiyarlık sigortasının kurulması v.b. 1933 ve 1934'te başka tedbirler alındı, kanunlar çıkarıldı. Bunlardan bazıları çok ünlüdür: The Emergency Banking act, The Emergency Farm Mortgage act, The Agricultural Adjustement act (A.A.A.), The Banking act, The National Industrial Recovery act (N.I.R.A.) v.b. Roosevelt'in müdahaleciliği bazı iyi sonuçlar verdi. Ama bazı gözlemcilerin hayranlığına karşılık, bazıları alınan tedbirleri yersiz buldular. Bu müdahalecilik, 1935-1936 yıllarında, en önemli kanunların birçoğunu anayasaya aykırı ilân eden Yüksek Mahkemece mahkûm edildi. Ama demokratların iktidarı, müdahalecilikten vaz geçmedi ve büyük bir anayasa buhranını önlemek için Roosevelt'e en çok karşı gelen Yüksek Mahkeme üyeleri istifa ettiler.

New Deal'in çok önemli etkileri olmuş, Amerika toplumunun siyasî, iktisadî ve sosyal yapılarını kökünden değiştirmişti. Federal kanunların Eyalet kanunlarına oranla ağır basmasının sebebini New Deal'de aramak gerekir. Ayrıca bu siyaset, müdahaleciliği resmîleştirdi ve serbest teşebbüs ilkesi olan Amerika'da, sosyalize edilmiş bir kesimin yaratılmasına yol açtı. Patronların sendikaları tanımasını sağlayarak, bu sendikalara kanunî haklar kazandırdı, A.B.D.'de Sosyal güvenliğin temellerini attı. Keynes teorilerinin ilk sistematik uygulanması olan New Deal'in, milletlerarası düzeyde de büyük etkisi oldu. (L)

NEW ENGLAND, bugün **New Hampshire,** XVIII. yy.da A.B.D.'nin Atlas okyanusu kıyısında kurulan ve bugünkü Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, Vermont ve Maine eyaletlerini meydana getiren ingiliz sömürgelerinin tümüne verilen ad. Genişliği fazla olmayan, fakat kıyı kesimi ve güneyi çok kalabalık olan bu bütün, kuzey asıllı göçmenlerin bölgeye eski bir tarihte yerleşmeleri, hidrolik gücün kullanılması ve sanayinin (dokuma ve makine sanayii) kurulmasına temel olan birçok liman sayesinde iktisadî bakımdan gelişti.

— Tar. Bölgeye adını 1614'te kıyıyı dolaşan John Smith verdi. Daha XVI. yy.da balıkçıların uğrağı olan fakat ticaret şirketlerinin ilgilenmediği bu kıyıya, dinî azınlıklar yerleşti (Plymouth'lu hacılar, Massachusetts'li püritanlar). Dinî sebeplerle Massachusetts sömürgesinden göçenler, önce Rhode Island'ı, sonra (1662) Connecticut'u kurdular. Fakat 1674-1820 arasında Maine idare bölümü Massachusetts'e bağlı kaldı. Massachusetts, Plymouth, Connecticut ve New Haven kolonileri, New England konfederasyonunu meydana getirdi. Konfederasyonun püritan çiftçileri, az kâr sağladıkları ve ticarete rakip oldukları ingilizler tarafından küçümsendikleri için XVIII. yy. da bağımsızlık hareketinin başına geçtiler. (Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.) Birliğin içinde New England yalnız dinî değil iktisadî orijinalliğini de (az tarım ürünü, fakat daha XVIII. yy. sonunda gelişen dokuma sanayii) muhafaza etti. New England bugün bile Boston'un çevresinde ağırbaşlı ve gelenekçi amerikalıların ve büyük üniversitelerin (Harvard, Yale) bölgesidir. (L)

NEWERLY (İgor Abramov, **İgor — denir**), polonyalı yazar (Bialowieza 1903). Ortaöğrenimini Rusya'da yaptı. 1924-1939 Arasında Janusz Korczak ile birlikte öğretim ve eğitim meseleleri üstünde çalıştı (*Canlı Bağ*, 1966). Tarihten ilham alan yazılarında kendi tecrübelerini (*Sala Stepleri'nin Çocuğu* [1948]; *Kurtarılan Adamların Takımadaları* [1950]; *Ormanın Derinliğinde* [1960]) ve ülkesinin yeniden kuruluşunu dile getirdi (*«Selüloz» Hatıraları* [1952]). [L]

NEW FOREST, Büyük Britanya'da (Hampshire) orman, Southampton'un güneybatısında, ormandaki ağaçların Fatih William tarafından diktirildiği söylenir. (L)

NEWFOUNDLAND, fr. **Terre-Neuve,** Kanada'nın doğusunda eyalet, Newfoundland adasını ve karada Belle Isle boğazıyle ayrıldığı Labrador'un kuzeydoğusunu içine alır; güneybatıda Cabot boğazıyle Cap-Breton adasından ayrılır; 402 346 km²; 481 000 nüf. Merkezi, *Saint John's* (Saint-Jean). Başlıca şehirleri: *Corner Brook; Bell Island; Grand Falls, Windsor, Carbonear.*

Coğrafya

Kabaca üçgen biçiminde olan Newfoundland adası, yer yer tortullarla kaplanmış veya daha sonraki püskürük yarılmış mekambiyen topraklardan meydana gelir. Kuzey Amerika Apalaş bölgesinin kuzeydoğu ucu olan adada, yüzey şekilleri, genel güneybatı-kuzeydoğu yönünün aşınma sonucunda almıştır. Ada, genellikle buzulsonrası gölleri serpiştirilmiş dalgalı bir düzlük görünüşündedir ve batıdan doğuya doğru alçalır. Kuzeybatıda adanın tek yükseklikleri olan Long Range'in yükseltisi 800 m'yi aşmaz. Bu dağlar, adanın geri kalan kısmından Saint-George koyundan Blandre koyuna kadar uzanan dar bir çöküntüyle ayrılır. Yayla, buzul aşındırmasının şekillendirdiği derin vâdilerle oyuludur ve kıvrımların yönüne dikey olarak uzanan yamaçlar, birçok koy, fiyord, yarımada ve ada ile yarılıdır. İklim yağışlı (yılda 800-1500 mm su) ve soğuktur. Soğuk Labrador akıntısı, ilkbaharın geç gelmesine sebep olur; yazlar kısa ve serin, kışlar rüzgârlı ve karlıdır. Bu şartlar yüzünden adanın büyük kısmı turba yataklarıyle örtülüdür; ama batısındaki ve kuzeyindeki ırmaklar boyunca ormanlar (köknar, huş ağacı, akçaağaç, beyaz çam) uzanır. Labrador'un kuzeybatısı, Kanada «Kalkan»ının doğu ucudur; kenarında yüksek, birçok fiyordla parçalanmış ve önünde adacıklar ve kayalıklar bulunan bir kıyı uzanır. Newfoundland eyaleti, kuzeyde Torngot dağlarını (1800 m), güneyde Hamilton ırmağının çığırını içine alır. Kıyılarda eskimolar ve eskiden yerleşmiş beyazlar yaşar; iç kısım avcılıkla ve tuzak kurmakla geçinen kızılderililerin alanıdır. Başlıca merkez, Melville gölü kıyısındaki Grose Baye Hava üssüdür. Maden filizi çıkarımı (Watush Lake demir madenleri) gelişmektedir. Ormanları Newfoundland adası için ek bir gelir kaynağıdır.

Newfoundland adasında tarım ikinci derecede rol oynar: balıkçılar ve oduncular ölü mevsimde verimsiz tarlaları işler. Avalon yarımadasındaki ve batı kıyıdaki (Corner Brook) birkaç tarım işletmesi, otlaklara (az miktarda süt ürünleri almağa imkân verir) ve patetes, sebze, yulaf tarlalarına ayrılmıştır. Kümes hayvanları ve koyun yetiştiriciliği gelişmektedir. Ama ülkenin iç kısmının nüfusu hâlâ çok azdır. Orman işletmeciliği (Grand Falls ve Corner Brook'ta kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikaları), maden çıkarımı (Conception koyunda demir madenleri; Red Indian Lake bölgesinde bakır, kurşun ve çinko madenleri, Lewis Brook'ta amyant; Burin yarımadasında spath fluor) ve özellikle balıkçılık başlıca faaliyetlerdir. Balıkçılık bütün yıl boyunca kıyılarda, yaz mevsiminde de Labrador'a kadar açık denizde yapılır. Kurutulmuş veya salamura morina balığı, hâlâ balık ihracatının yarısını temsil eder; ama öbür türler (sardalya, som balığı, tü-

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

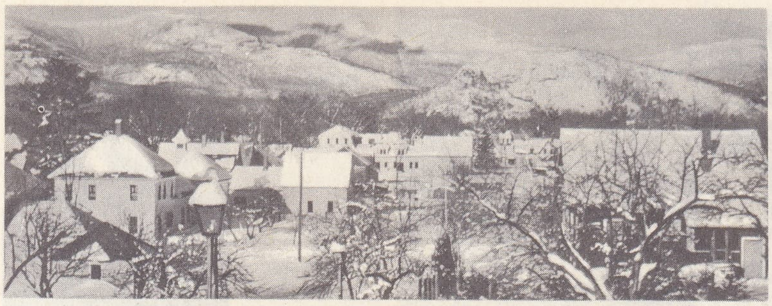

NEW HAMPSHİRE: North Conway kayak istasyonu (White Mountains)

tün balığı) ile baline ve fok avcılığının da önemi artmıştır.

Botwood'daki deniz uçakları üssü ve okyanus aşan uçakların çok sık uğradığı Gander havalimanı sayesinde ada, Batı Avrupa'yı A.B.D.'ye bağlayan yollar üzerindeki durumundan yararlanır.

Newfoundland'da, adada ve Labrador kıyısında (Goose Bay) İkinci Dünya savaşı sırasında kurulan başka havaalanları da vardır.

Tarih

İskandinavların çok eski tarihlerde ayak bastıkları sanılan Newfoundland'ı, 1947'de Jean ve Sebastien Cabot buldu; Corte Real, 1500'den sonra kıyıyı dolaştı. Uzun süre fransız, ingiliz ve ispanyol balıkçılarının uğrağı olan adada ingilizlerin Sain-Johns'u kurduğu (dolaylarıyle birlikte Humphrey Gilbert tarafından ilhak edildi) sırada, fransızların yerleştiği Plaisance koyuna 1655'te ilk fransız valisi Kereon tayin edildi. İngilizler bu limanı birçok hücuma (1689 ve 1691) rağmen alamadılar; buna karşılık İberville, Saint Johns'u ele geçirdi. Ryswick barışıyle statüko yeniden sağlandı (1697). Fransızlar Saint-Johns'u tekrar aldılarsa da (ocak 1709) Utrecht antlaşmasıyle (1713) bütün ada ingilizlere bırakıldı; Fransa'ya sadece balıkçılık tekeli ve Bonavita burnundan Riche burnuna kadar kuzey ve kuzeybatı kıyısına (o tarihten beri French Shore denir) çıkma hakkı (balık kurutmak için) verildi. Yerleşmenin sistemli bir şekilde engellenmesine rağmen adada temsilî (1832) ve sorumlu (1855) kurumlar kuruldu. Fransız balıkçılarıyle ingilizlerin sürekli çatışması ancak Kardeşlik antlaşmasıyle sona erdi; antlaşma Fransa'nın imtiyazlarına son verdi ve bütün balıkçılara kesinlikle eşit haklar tanındı (8 nisana 1904). 1910'da A.B.D.'de balıkçılık haklarından vaz geçti. Dominyon statüsü tanınan (1917) Newfoundland'a, Belle-Isle boğazından Chidley burnuna kadar Labrador'un kuzeydoğu kıyısı bağlandı (1927). 1929 Buhranından sonra Newfoundland, Kanada ve Büyük Britanya'dan borç istemek zorunda kaldı (1933); sorumlu hükûmetinin kaldırılmasını ve yerine 1934'te göreve başlayan altı üyeli bir komisyon getirilmesini kabul etti. İngiltere, bölgede A.B.D.'ye doksan dokuz yıl süreyle üsler verdi (eylül 1940) ve Roosevelt ile Churchill, Atlas Okyanusu charte'ını Newfoundland açıklarında imzaladı (ağustos 1941). Savaştan sonra Britanya hükûmeti meşrutî bir meclis topladı (1946-1948); bu meclisin Kanada ile müzakerelerden sonra (temmuz 1948) yaptığı referandum, adanın Kanada'ya bağlanmasıyle sonuçlandı. Sözleşmeyi Kanada (şubat 1949) ve Britanya parlamentoları (mart) onayladı ve 31 mart 1949'da gece yarısı Newfoundland Kanada'nın onuncu eyaleti oldu. (L)

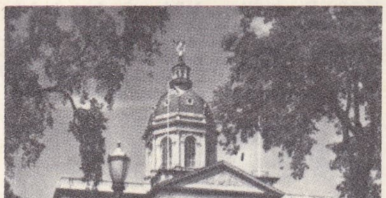

NEW HAMPSHİRE: Concord'da eyalet binası

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

NEWFOUNDLAND sığlıkları, Kuzey Amerika kıtasının doğu kıyılarını çevreleyen kıta platformuna hâkim su altı yaylaları; 20-100 m derinliğindeki bir adalar topluluğudur. Çeşitli kısımları 30-300 m derinlikte mecralarla birbirinden ayrılır. Bu denizdibi, yüksekliklerine kadar sızan ışık sayesinde gelişen geniş bitki örtüsü (yosunlar) yerleşik bir favna'yı (dil balığı, pisi balığı, kalkan balığı) besler. Ayrıca Labrador akıntısının soğuk suları ile Gulf Stream'in ılık sularının birbirine değdiği ve buzdağlarının eriyerek Arktik bölgelerden beri taşıdıkları çamurları bıraktıkları yerde bulunan Newfoundland sığlıklarında, nisan ayından eylül ayı ortasına kadar morina balıkların kaynaşması birçok balıkçı filosunu çeker. Newfoundland sığlıkları ikiye ayrılır: Plaisance'ın güneyinde üçgen şeklinde Büyük sığlık, Saint-Pierre barınağı ve Yeşil sığlık; Cap-Breton adasının güneyinde Misaine ve Artimon sıklıkları, Banquerau, Canscau sığlığı v.b. (L)

Newgate, Londra'nın merkezindeki yollardan biri, eskiden burada ünlü bir hapishane vardı. (L)

NEW GEORGİA, ingiliz himayesindeki Salomon adalarından biri, 7 300 nüf. Hindistancevizi içi. (L)

NEW GLASGOW, Kanada'da (Nova Scotia) şehir, kuzey kıyısında, 10 000 nüf. Maden kömürü. Metalürji. (L)

NEW HAMPSHİRE, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, New England'da, Atlas okyanusu kıyısında; 24 192 km²; 606 900 nüf. Merkezi *Concord*. New Hampshire, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru alçalan bir yayladan meydana gelir, yüzey şekillerine batıda ve kuzeyde Apalaş tipi engebeler hâkimdir (White Mountains), dağ doruklarının hemen hemen hepsi Monadnock dağı (965 m) gibi kalıntı engebeleridir. White Mountains sıradağlarının batı kenarında Üçüncü zamandan kalma Connecticut çöküntüsü uzanır; Connecticut ırmağı, Vermont ile sınırı çizer. Toprağın verimsizliği, yağışlılık ve iklimin sertliği, tarım faaliyetini sığır yetiştiriciliğine yöneltmiştir; yalnız alçak vâdilerde yulaf, patates ve sunî yemlik bitki yetiştirilir. Kuzeybatıda demir ve grafit bulunmasına rağmen sanayi New England'ın öbür kısımlarındakine benzer: dokuma (özellikle de pamuk ve yün), deri ve makine sanayii.

— Tar. Kıyıyı önce Martin Pring (1603), sonra 1605'te Champlain dolaştı. John Mason'a bırakılan bölgeye Mason, New Hampshire adını verdi (1629); yerleşme çok yavaş oldu. Massachusetts'e bağlanan (1641-1679) New Hampshire, bir kraliyet eyaleti haline getirildi (1679-1686), büyük New England eyaletine bağlandı (1686) ve 1692'de kesinlikle kraliyet eyaleti oldu. 1776'da bağımsızlığını ilân eden eyalet Federal anayasayı imzaladı (1788); burası A.B.D.'nin ilk on üç eyaletinden biridir. New Hampshire kongreye 2 senatör ve 2 temsilci gönderir. Yasama kurulları 24 üyeli bir senato ile en az 400 üyesi olan temsilciler meclisinden meydana gelir. Her iki meclisin üyeleri de iki yıl için seçilir. (L)

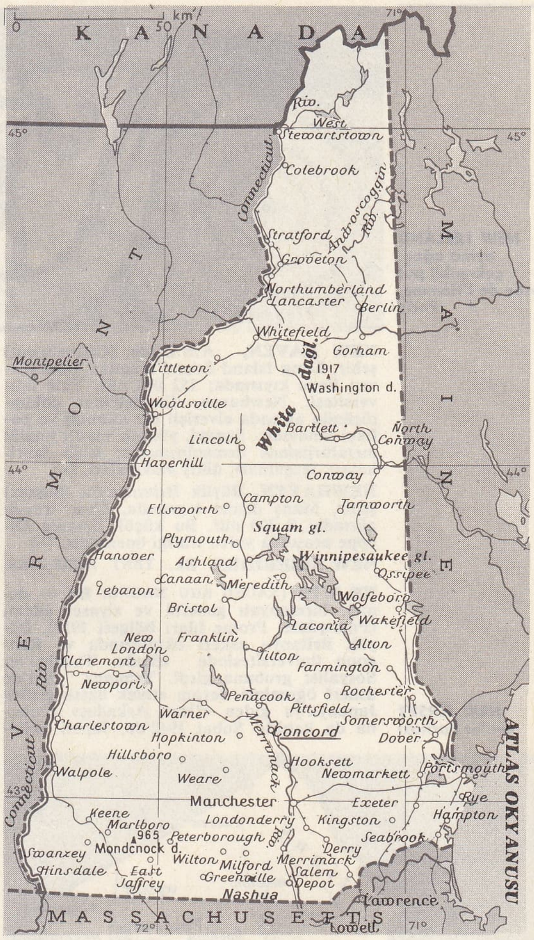

NEW HAMPSHİRE eyalet haritası

NEW HAMPSHİRE Dartmarth College'ın kış karnavaında kardan adam heykeli

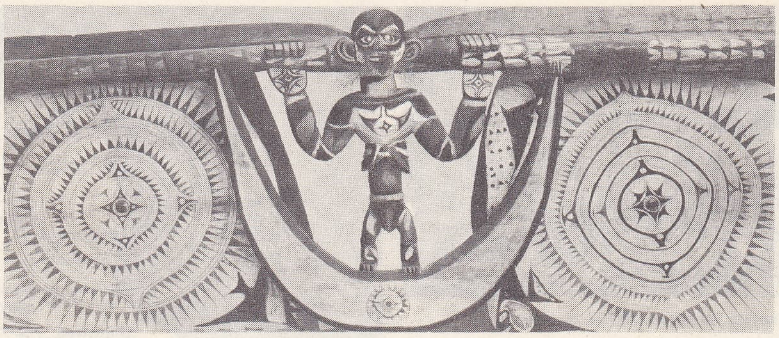

NEW İRELAND
oyma ağaç, çokrenkli put
musée de l'Homme, Paris

NEWMAN
John H.

NEW HAVEN, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Long Island Sound'a açılan New Haven koyu kıyısında; 152 000 nüf. Yale üniversitesi. Newhaven, Connecticut çöküntüsünün ağzında elverişli bir kabotaj ve balıkçı limanıdır. Sanayi, yüksek vasıflı imalât metalürjisinde uzmanlaşmıştır: silâh fabrikaları, tezgâhları, dikiş makineleri. (L)

NEWHAVEN, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Manş denizi kıyısında, Ouse ırmağı ağzında; 8 300 nüf. Bu küçük limanla Dieppe arasında yolcu trafiği önemlidir. (L)

NEW HEBRİDES. Bk. YENİ HEBRİDES.

NE WİN (NAUNG SHU MAUNG, **Bo** — denir), birmanyalı general ve siyaset adamı (Paungdale, Prome idarî bölgesi 1911). Büyük Britanya askerî okullarında ve Rangoon üniversitesinde okudu, Thakins'ler Sosyalist grubuna girdi. Temmuz 1941'de askerî öğrenime devam etmek üzere gizlice Japonya'ya giden «Otuz Arkadaş» grubuna da katıldı. Şubat 1942'de, Japon istilâsı sırasında istiklâl ordusunun öncü birliklerine kumanda etti ve 1943'te başkumandan oldu, fakat, Birmanya'lı idarecilerin çoğu gibi o da Japonya ittifakından ayrıldı, ingiliz ordularının dönebilmesi için çalıştı ve Halkın Hürriyeti için Antifaşist birlik'in (A.F.P.F.L.) idaresine faal olarak katıldı. Bağımsızlığın ilânından itibaren sürekli olarak milletvekili seçilen Ne Win, U Nu'nun bütün hükûmetlerinde görev aldı. Halkın Hürriyeti için Antifaşist birliğin iç mücadelelerine son vermek için 1958'de iktidara geçti. 1960 Seçimleri sonucunda iktidarı U Nu'ya devretti, fakat, yeni bir hükûmet darbesi sonunda 1962'de tekrar başbakan oldu. Halen aynı görevdedir. (L)

NEW İRELAND, esk. alm. **Neumecklenburg,** Melanezya'da Bismarck takımadalarında ada, daha güneydeki New Britain adasından Saint-Georges kanalıyle ayrılır; 38 000 nüf. (komşu adalarla birlikte). İdare merkezi, *Kavieng.*

— Tar. 1616'da bulunan New İreland, 1884'te Alman Yeni Ginesi'ne bağlandı; 1914'te Avustralyalılar tarafından işgal edildi; 1922'de Avustralya mandasına verildi.

— G. santl. Adada Okyanusya'nın en ilgi çekici heykelleri yapılır. Tanınmış sanatçılar tarafından yapılan tahta heykeller arasında büyük boyutlu (1-2 m) insan ve hayvan figürleri vardır. Stilize edilmiş, çokrenkli ve birbirine karışmış konular, fantastik bir mitolojiyi yansıtır. Tırtıllı mihver giymiş veya kulak kepçeleri çok büyük olan siyah tahta maskeler, dinî bayramlarda kullanılır. (L)

NEW JERSEY
eyalet haritası

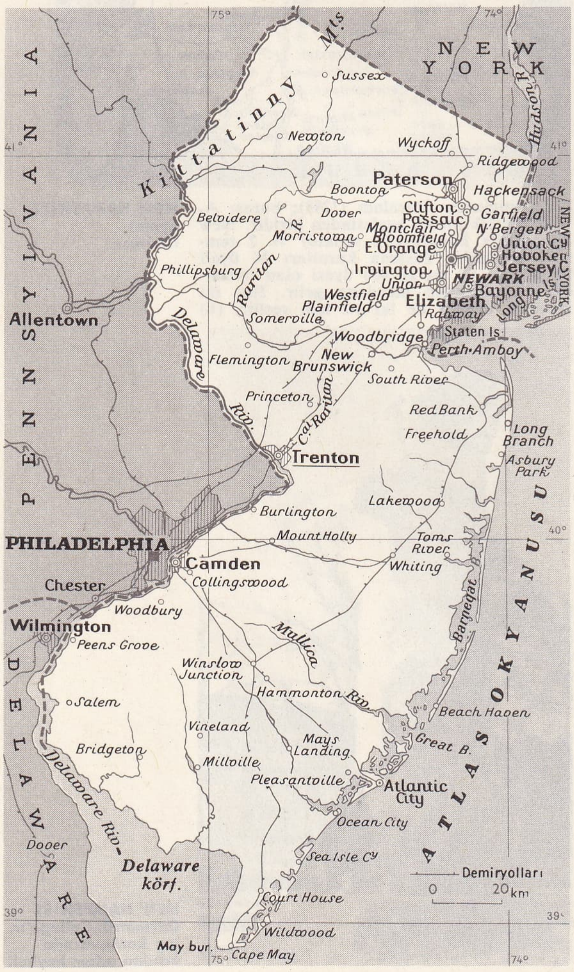

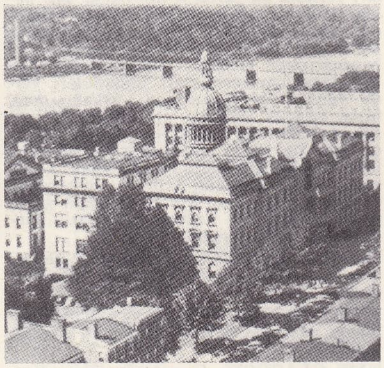

NEW JERSEY: Trenton'da eyalet binası

NEW JERSEY, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, Atlas okyanusu kıyısında Delaware körfezine kadar uzanır; 21 300 km²; 6 067 000 nüf. Merkezi, *Trenton.* Kuzeybatıda Apalaş dağlarıyle sınırlı olan eyalet, dağeteğinin ve New York'un güneyinde uzanan Atlas okyanusu kıyı ovasının bir kısmını içine alır. Ova topraklarının zenginliği, ikliminin nispî yumuşaklığı ve yakınlardaki büyük merkezlerin ihtiyacı, tarımın, sebze, patates ve meyve üretiminde uzmanlaşmasına yol açtı. Ayrıca, elverişli limanlar olan haliçler ve Fall Line'ın hidroelektriği, ticaret ve sanayi faaliyetinin gelişmesini kolaylaştırdı: petrol rafinerileri, ağır kimya sanayii, demir çelik fabrikası, bakır metalürjisi, makine yapımı. Fabrikalar özellikle Delaware ırmağının aşağı vâdisinde ve kıyıda New York'un güneyinde toplanır. Tarım ve sanayi kaynaklarının bolluğu, nüfusun büyük ölçüde yoğunlaşmasına (km²'ye 285 kişi) yol açmıştır.

— Tar. Kıyı önce Verrazona (1524), sonra H. Hudson (1609) tarafından keşfedildi. Kolonlar, İsveçlileri yendiler fakat ingiliz ilhakına (1664) karşı koyamadılar. 1776'da bağımsızlık ilân edildi ve New Jersey, Federal anayasayı imzalayan (1787) ilk on üç eyaletten biri oldu. XIX. yy.da büyük şirketlere elverişli bir kanun çıkarılmasıyle sanayi gelişti. New Jersey eyaleti Kongre'ye 2 senatör ve 14 temsilci gönderir. Eyalet parlamentosu dört yıl için seçilen ve yarısı her iki yılda bir yenilenen 21 senatör ile iki yıl için seçilen 60 temsilciden meydana gelir. (L)

NEW KENSİNGTON, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Pittsburgh'un kuzeydoğusunda; 25 100 nüf. Büyük alüminyum fabrikası. (L)

NEWLANDS (John Alexander Reina), ingiliz kimyacısı (Southwark 1838-Londra 1898). Mendeleyev'in Periyotlar cetveline öncülük eden «sekizlikler kanunu»nu ortaya attı (1863). İtalyan Bağımsızlık hareketini benimsedi ve 1864'te Garibaldi'ye katıldı. (L)

NEW LONDON, A.B.D.'de (Connecticut) liman şehri, Thames ırmağı kıyısında; 31 600 nüf. Sanayi merkezi (metalürji, kimya maddeleri, kâğıt, oyuncak, âletler). Önemli atom denizaltısı üssü. 1646'da kurulan şehir, A.B.D.'nin en eski şehirlerinden biridir. (L)

NEW - LOOK i. ve sıf. (amerikanca k.). İkinci Dünya savaşı sonunda Christian Dior'un ortaya attığı yeni bir moda şekli. (Özelliği elbisenin uzun olmasıdır.) || Siyasî ve iktisadî durumda yenilik. (L)

NEWMAN (Ernest), ingiliz müzik bilgini (Liverpool 1868-Tadworth, Surrey 1959). *Sudnay Times*'te müzik tenkitçiliği yaptı, Wagner'in eserlerini İngilizceye çevirdi, Gluck, Wagner, Elgar, R. Strauss, Beethoven ve Liszt üstüne birçok inceleme yayımladı. 3 ciltlik bir *Opera Tarihi* yazdı (1929-1931). [L]

NEWMAN (John Henry), ingiliz kilise adamı (Londra 1801-Edgbaston 1890). Londralı bir bankacının oğlu. 1817'de Oxford üniversitesine girdi, 1824'te Saint Clement's kilisesi anglikan papazı, 1828'de de Oxford'da Sant Mary's kilisesi başrahibi oldu. Keble ile birlikte, laikleşmiş bir devlete bağlı kiliseye karşı bir tepki olarak tertiplenen «Oxford hareketi»ne katıldı. 1833'te anglikan ruhban sınıfının uyuşukluğuna çatan *Tracis for the Times* ile bir anglikan ilâhiyat denemesi olan *Probhetical Office*

Paul
NEWMAN

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

NEW MEXİCO
Santa Fe'de eski eyalet binası

Tularosa Basin çanağını dolduran «White Sands National Monument» kumulu

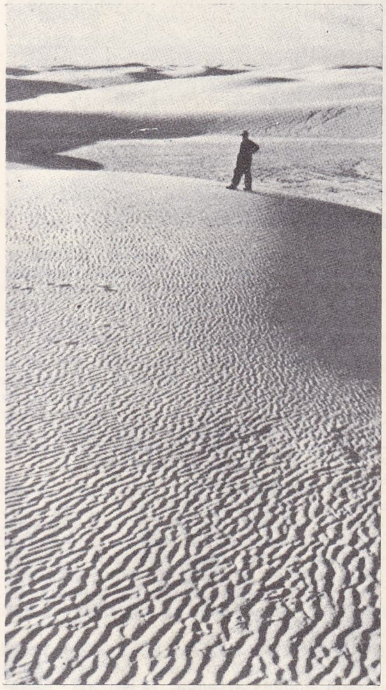

of the Church'ü (1837) yayımladı. Uğradığı hayal kırıklıkları sonunda, 1845'te Katolik kilisesine girdi. 1874'te Roma'da papaz oldu ve Edgbaston'da (Birmingham) İngiliz Oratorium cemiyetini kurdu. 1851-1858 Arasında, Dublin Katolik üniversitesi rektörlüğüne getirildi ve *Rambler* katolik dergisinin başyazarı oldu. Bu dergide ileri sürülen serbest görüşler, İngiliz piskoposlarının ve özellikle Manning'in düşmanlığına yol açtı. Manning, Newman ile daha çok papanın yanılmazlığı konusunda anlaşamadı ve Manning tarafından görevinden uzaklaştırıldı. Newman'ın iman anlayışı İngiliz kilisesini büyük ölçüde etkiledi. 1879'da kardinalliğe getirildi. Başlıca eserleri: *Apologia Pro Vita Sua* (Kendi Hayatı Üstüne Övgü) [1864]; *Grammar of Assent* (1870). [L]

NEWMAN (Paul), amerikalı oyuncu (Cleveland, Ohio 1925). 1945'te çeşitli tiyatro topluluklarında çalıştı. 1951-1954 Arasında birçok televizyon yayımında rol aldı. İlk önemli rolünü 1956'da R. Wise'ın, *Somebody up There Likes Me* (Rocky Graziano'nun Hayatı) adlı filminde oynadı. Marlon Brando'nun izinden giderek, kendi neslinin en iyi komedi oyuncularından biri oldu. Önemli birkaç filmi: *Solak Silahşör* (The Left-Handed Gun) [A. Penn yönetiminde, 1958]; *The Long, Hot Sommer* (Uzun, Sıcak Yaz) (1958), *Exodus* (O. Preminger yönetiminde, 1960); *The Hustler* (R. Rosen yönetiminde, 1961); *Sweet Bird of Youth* (R. Brooks yönetiminde, 1961); *Âsi Kabadayı* (Hombre) [M. Ritt yönetiminde, 1966]; *Sonsuz Ölüm* (Butch Cassidy aud the Sundance Kid) [1970]. (L)

NEWMARKET, Büyük Britanya'da (Suffolk West) şehir, tebeşirli Suffolk yamacının eteğinde; 11 200 nüf. Büyük yarış atı yetiştiriciliği merkezi. (L)

NEW MEXİCO, A.B.D.'nin güneybatısında eyalet, kayalık Dağlar'ın güneyinde; 317 bin 600 km²; 951 000 nüf. Merkezi, *Santa Fe.* Eyaletin batısı, Güney Kayalık Dağlar'ın dağlık bölgesinde uzanır ve yüksek sıradağları (Sangre de Cristo Mountains'de 4 000 m yüksl.), kurak çöküntüleri (*bolson*'lar) ve az çok dağ kütlelerine bağlı peneplen kalıntıları olan yüksek yaylaları (*mesa* veya *mesetalar*) kapsar. Doğu kısmı, Texas'ta devam eden yüksek yaylanın (Llano Estacado) parçasıdır.

Çöl iklimi hüküm süren eyaletin nüfusu hâlâ azdır; nüfus yoğunluğu km²'ye 2 kişidir. Toprakların değerlendirilmesi maden zenginliklerinin işletilmesiyle başladı (altın, gümüş, kurşun, bakır, kömür). Maden bölgelerinin ihtiyacını karşılamak için yapılan tarım, ancak çöküntülerde ve sulama yardımıyle gelişti (tahıl ve patates); yemlik bitki tarımı hayvancılığın büyük ölçüde gelişmesine yol açtı.

— Tar. İspanyolların ilk olarak XVI. yy.da yerleştikleri (Santa Fe'nin kurulması, 1609) bölge, ilk kolonları kovan Pueblo Kızılderililerinin ayaklanmasından sonra yeniden işgal edildi (1608). 1803'te A.B.D.'nin Louisiana'yı satın almasıyle amerikan sızması başladı. Amerikalılar Las Vegas'ı işgal ettiler (1846). Meksika savaşından sonra (1846

NEW-MEXİCO
eyalet haritası

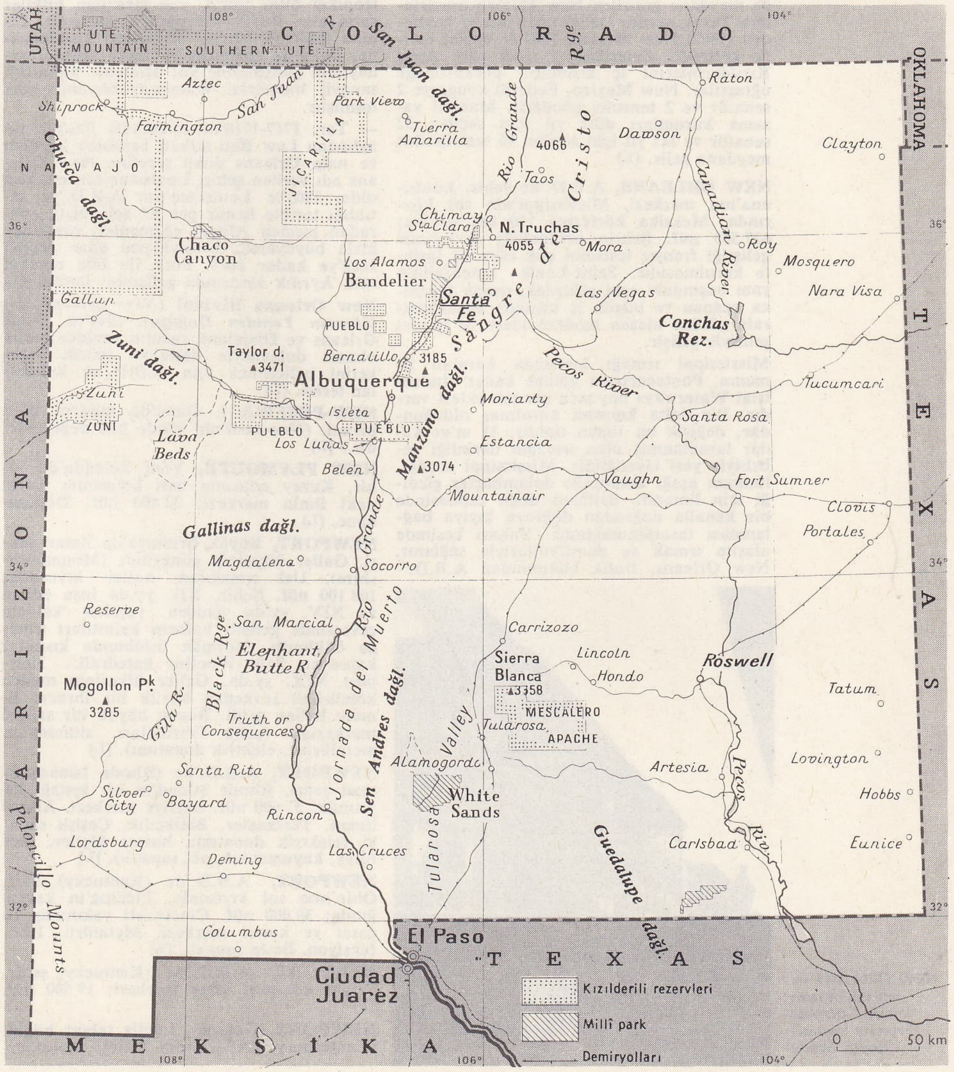

Foto. Encyclopedia Americana

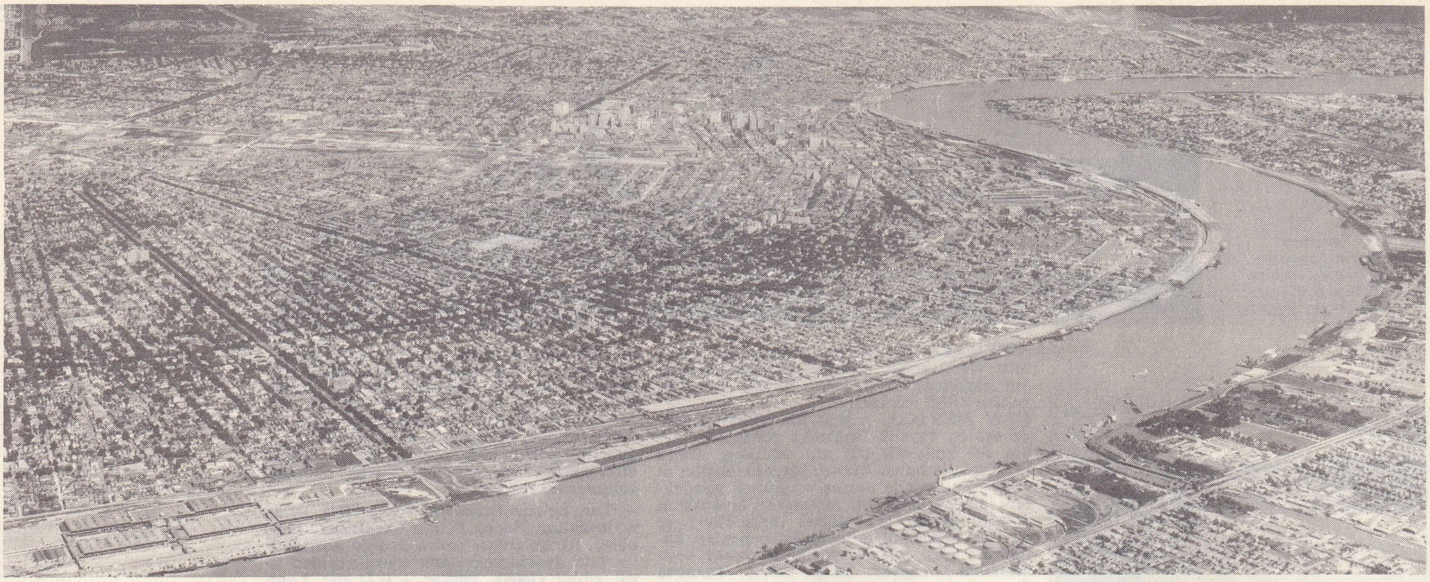

NEW ORLEANS

-1848), Guadalupe Hidalgo antlaşmasıyle (2 şubat 1848) New Mexico (Arizona ve Colorado ile birlikte), A.B.D.'ye bırakıldı. 1850 de meydana getirilen New Mexico arazisinden Texas ayrıldı (1861); Arizona'yı kaybeden (1863) New Mexico, 1912'de eyalet haline getirildi. Amerikalılar uzun süre Apaş Kızılderililerini iç kısımlara püskürtmeğe uğraştılar. New Mexico, Federal kongreye 2 senatör ve 2 temsilci gönderir. Mahallî yasama kurumları dört yıl için seçilen 32 senatör ve iki yıl için seçilen 66 temsilciden meydana gelir. (L)

NEW ORLEANS, A.B.D.'de şehir, Louisiana'nın merkezi, Mississippi'nin sol kıyısında, Meksika körfezine 110 km uzakta; 627 500 nüf. Şehrin orijinalliği çevresinde geliştiği fransız tesisinin çok eski bir tarihte kurulmasıdır: Saint-Louis katedralinin yanı başındaki eski çekirdek, ırmak boyunca uzanan ve bügün iç kısımda Pontchartrain gölüne ulaşan modern idare ve ticaret şehriyle çelişir.

Mississippi ırmağı kıyısında kurulan limanın, Pontchartrain gölüne kadar «Industrial Waterway» boyunca uzanan ekleri vardır. Bir delta kıyısına kurulmuş olduğundan, değişik bir liman tipidir; 11 m'ye kadar taraklanmış olan ırmağın derinliği sebebiyle yeri elverişlidir. Mississippi ırmağı, limanın aşağı kesiminde dolambaçlar çizdiği için limanın, deltanın doğu cephesinde bir kanalla doğrudan doğruya kıyıya bağlanması tasarlanmaktadır. Yukarı kesimde ulaşım ırmak ve demiryollarıyle sağlanır. New Orleans, trafik bakımından A.B.D.'-

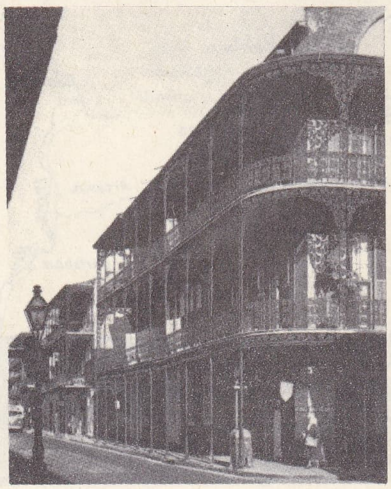

NEW ORLEANS'ın en eski kısmı Vieux Carré'de (Fransız kesimi) Royal Street

nin altıncı limanıdır; tahıl, pamuk, soya, petrol, metalürji ürünleri ihraç eder ve tropikal yiyecek maddeleri, boksit, kauçuk, tropikal bitki lifleri, yağ çıkarılan bitkiler satın alır. Büyük bir pamuk pazarıdır. Liman faaliyeti petrol rafinerileri kurulmasına, dokuma (pamuk) ve besin (şeker) sanayiinin gelişmesine yol açmıştır. Metalürji sanayii Industrial Waterway boyunca yerleşmiştir.

— Tar. 1717-1718'de mühendis Pauger tarafından Law Batı şirketi hesabına kurulan ve naip Orleans dükü şerefine New Orleans adı verilen şehir, Louisiana'nın merkezi oldu. 1803'te Louisiana'nın A.B.D.'ye satıldığı tarihte henüz pek az gelişmişti; sonradan kısmen Alman göçmenleri sayesinde hızla büyüyerek, Kuzeylilerin eline geçtiği 1862'ye kadar New York ile bile rekabet etti. Ayrılık savaşında gelişmesi durdu. (L)

New Orleans Rivival (*New Orleans Üslûbunun Yeniden Doğuşu*), 1940'ta New Orleans ve Dixieland cazının yeniden moda olması dolayısıyle başlayan müzik hareketini belirlemek için A.B.D.'de kullanılan terim. (L)

NEW-PESEWA i. Gana'da madenî para birimi. (New-cedi'nin yüzde biri değerindedir.) [L]

NEW PLYMOUTH, Yeni Zelanda'da şehir, Kuzey adasının batı kıyısında; Taranaki ilinin merkezi; 32 400 nüf. Dökümhane. (L)

NEWPORT, Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinin güneyinde (Monmouthshire), Usk ırmağının halici kıyısında; 108 100 nüf. Şehir, XII. yy.da inşa edilen ve XIV. yy.da yeniden yapılan kalenin çevresinde gelişti; kalenin kalıntıları ırmağa hâkimdir. Norman üslûbunda kısımlar kapsayan Saint-Woollos katedrali. Newport XIX. yy.da, Galler ülkesinin maden kömürünü sevkeden büyük bir ihracat limanı haline geldi. Bugün büyük bir sanayi merkezidir (çelik fabrikaları, alüminyum metalürjisi, elektrik donatımı). [L]

NEWPORT, A.B.D.'de (Rhode Island) liman şehri, Rhode Island'ın bir kıstağı kıyısında; 37 600 nüf. Sayfiye merkezi. Askerî liman. Tersaneler. Balıkçılık, Çeşitli sanayi (elektrik donatımı, hassas âletler, mobilya, kuyumculuk, süt sanayii). [L]

NEWPORT, A.B.D.'de (Kentucky) şehir, Ohio'nun sol kıyısında, Licking'in kavşağında; 30 000 nüf. Cincinnati yakınında ticaret ve konut merkezi. Metalürji. Konfeksiyon. Besin sanayii. (L)

NEWPORT, A.B.D.'de (Kentucky) şehir, Wight adasının idare merkezi; 19 500 nüf. (L)

NEWPORT (George), ingiliz tabiat bilgini (Canterbury 1803-Londra 1854). Böceklerle ilgili incelemeleriyle tanındı. Başlıca eseri olan *Lahana Yaprak Arısının* (*Athalia centifiolia*) *Alışkanlıkları ve Yaşama Tarzı* (1838) bir gözlem şaheseri sayılır. Ayrıca, *Meloes'lerin Tabiî Tarihi ve Anatomisi* (1848) adlı incelemesi çok önemlidir. (L)

NEWPORT NEWS, A.B.D.'de (Virginia) şehir, James River'in Chesapeake koyuna döküldüğü yerde; 113 700 nüf. Demiryoluyle getirilen Apalaş dağlarının kömürünü ihraç eden liman. Tersaneler. Çeşitli sanayi; kâğıt hamuru, metalürji (dökümevleri, hidrolik türbinler, makine yapımı). [L]

NEW PROVIDENCE, İngiltere'ye bağlı Bahama takımadalarında ada; 46 100 nüf. Turizm merkezi, Limanı Nassau, Bahama adalarının merkezidir. 1492'de Kolomb'un bulduğu sanılan adaya, 1629'dan sonra ingiliz kolonlar, özellikle de 1783'te İngiltere'den kaçan krallık taraftarları yerleşti. İspanya o tarihe kadar bu ada üzerinde hak iddia etmişti. (L)

NEW ROCHELLE, A.B.D.'de (New York) şehir, New York'un kuzey banliyösü, Long Island Sound kıyısında; 78 800 nüf. Metalürji. Kereste sanayii. Şehri 1688'de La Rochelle'li protestan mültecileri kurdular. (L)

NEW ROSS, gaelce **Baile Nua,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili, Wexford idare bölümü) kasaba, Barrow'un aşağı çığırı kıyısında; 4 900 nüf. Manastır kalıntıları (XIII. yy.). Eski evler. Ortaçağdan kalma şato. Yakınında Dunbrody manastırının kalıntıları (XII. yy.). [L]

NEWRY, Kuzey İrlanda'da (Down idare

NEW ORLEANS

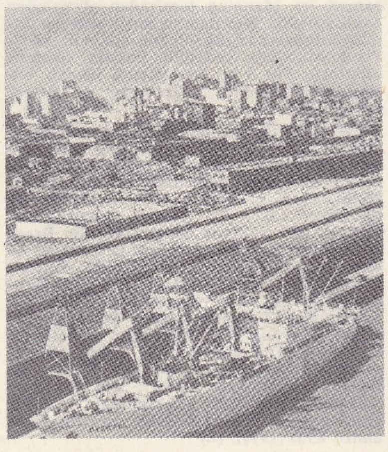

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

bölümü) liman şehri, Newry halici kıyısında, Dundalk'ın kuzeyinde; 12 700 nüf. Sık sık el değiştiren bu eski müstahkem mevki, bugün küçük bir sanayi şehridir (dokumacılık). [L]

News Chronicle (THE), 1930'da *Daily News* (1846'da kuruldu, başyazarı Dickens idi) ile *Daily Chronicle* gazeteleinin (1855'te kuruldu ve Lloyd George'un gazetesi oldu) birleşmesinden doğan, liberal görüşlü günlük ingiliz gazetesi. 1960'ta *Daily Mail* gazetesi tarafından satın alındı. (L)

New Scotland Yard, Thames nehri kıyısında, Westminster Bridge yakınlarında bulunan Londra polis teşkilâtının merkezi. «Scotland Yard», iskoç kralının eskiden İngiltere'de misafir edildiği mülkün adından alınmıştır. Yetki alanı Büyük Londra sınırını aşmayan bu polis teşkilâtı, bakan Robert Peel tarafından kuruldu (1829). Özellikle cinayet masasının gösterdiği başarılar, Scotland Yard'a dünya çapında bir ün sağlamıştır. (L)

News of the World (THE) [*Dünya Haberleri*], 1843'te kurulan ingiliz gazetesi. Yalnız pazar günleri çıkan bu gazete, 1891-1941 arasında sir Emsley Carr'ın yönetiminde yayımlandı. Günlük olayları, skandalları ve spor haberlerini heyecan yaratıcı bir şekilde veren bu gazete, yüksek tirajıyle (yaklş. 6,5 milyon) dünyanın önde gelen gazetelerinden biridir. (L)

NEW SOUTH WALES. Bk. YENİ GÜNEY GALLER.

NEWTON [niyvtın] i. (*Newton*'un adından). Milletlerarası birim sisteminde, kütlesi 1 kilogram olan bir cisme saniye karede 1 metrelik bir ivme veren kuvvet birimi. (Newton, 10^5 din veya 10^{-3} stene eşittir.) [L]

NEWTON, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Charles River (Boston ırmağı) kıyısında, banliyösü olduğu Boston'un batısında; 92 400 nüf. Metalürji. Elektrik malzemesi. Hassas âletler. (L)

NEWTON (sir Charles Thomas), ingiliz arkeoloğu (Bredwardine, Herefordshire 1816-Margate 1894). Midilli'de konsolos vekili olarak bulundu. Kalimnos'ta arkeolojik çalışmalar yaptı; 1856'da Bodrum'daki (Halikarnassos) mausoleion'un yerini buldu. Eskiçağın dört büyük heykel ustasının (Skopas, Bryaksis, Leokhares, Timotheos) elinden çıkmış olan kabartmaları Gorgon adlı bir savaş gemisiyle İngiltere'ye (British museum) kaçırdı. Knidos (Kaş) ve Miletos'da da (Balat) araştırmalar yaptı. Eski Yunan ve Roma Eserleri müzesi müdürü (1860-1885), daha sonra Londra'da arkeoloji profesörü oldu (1880-1888). Eseri: *Essays on Art and Archaeology* (Sanat ve Arkeoloji Üstüne Denemeler) [1886]. (L)

NEWTON (sir Isaac), ingiliz fizikçisi, matematikçisi ve astronomu (Woolsthorpe, Lincoln 1642-Kensington, Middlesex 1727). Bir çiftlik sahibinin oğlu. Küçük yaşta öksüz kaldı. Önce Grantham okulunda okudu, sonra 18 yaşında Cambridge'teki Trinity College'e gönderildi ve orada Barrow'un gözde öğrencisi oldu. 1665'te Londra'da veba salgını başgösterince, Cambridge üniversitesi kapandı ve Newton, Woolsthorpe'a dönerek 1667'ye kadar orada kaldı. Sanıldığına göre, fizik, matematik ve astronomi alanlarında bellibaşlı keşiflerini bu süre içinde gerçekleştirdi: sonsuzküçükler hesabı, beyaz ışığın yapısı ve evrensel çekim teorisi.

Newton 1669'da, matematik profesörü olarak Barrow'un yerine geçti. Bu yıldan itibaren derslerinde, beyaz ışığın bileşimi teorisini anlattı ve Descartes'ın gökkuşağı ile ilgili açıklamasını tamamladı. 1671'de, aynalı teleskopunu kendi eliyle yaptı.

1672'de Royal Society'ye üye seçildi. 1675'te bu kuruma, cisimlerin renkleri ile ilgili açıklamasını, ayrıca ince lamelerde ışığın renklere ayrılması üstüne bir teori sundu. Kırınım (Grimaldi tarafından keşfedildi) ile ilgili gözlemlerini, 1704'te *Opticus* (Optik İncelemesi) adlı eserin ilk baskısında yayımladı.

Halley'in ısrarı üzerine, 1683'e doğru, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Tabiat Felsefesinin Matematik İlkeleri) [1687] adlı eserini yazmağa başladı. Bu eserinde geliştirdiği evrensel çekim teorisini daha önceden kurmuş olması gerek, çünkü elma fıkrası 1666'ya doğru anlatılmağa başlanmıştı. Bu eserde, ters kare kanunundan başka, çarpma kanunlarını açıklıyor, akışkanların hareketini inceliyor, ılım noktalarının devinmesini hesaplıyor, gelgit olaylarının teorisini v.b. veriyordu. *Principia* (İlkeler) adlı eserinde, modern bilimin temellerini attığı ve metotlarını çizdiği ileri sürülebilir. Öğrencisi lord Halifax'ın aracılığıyle, 1695'te Darphane denetmenliğine tayin edilen Newton, 1699'da bu kurumun müdürü oldu. 1703'te Royal sciety başkanlığına seçildi ve ölümüne kadar, her yıl tazelenen seçimlerle bu görevde kaldı. Newton, ayrıca matematik alanında önemli buluşlar yaptı. *Arithmetica Universalis* (Evrensel Matematik) adlı eserden başka, 1707'de *Tractatus de Quadratura Curvarum* (Eğrilerin Kareleştirilmesi Üstüne İnceleme) adlı bir eser yayımladı. Bu sonuncu eserde, flüksiyon hesapları kurallarını açıklıyordu. Aynı tarihte Leibniz de diferansiyel hesabı bulmuştu. Bu durum, iki bilginin taraftarları arasında ateşli tartışmalara yol açtı. Newton, tartışmadan hoşlanmıyordu. Bu da, buluşlarını yayımlama konusunda gösterdiği tereddütleri açıklamaktadır. Bilimsel çalışmaları dışında, Newton tarih ve teolojiyle ilgili iki eser yazdı. Öldüğü zaman Westminster'e gömüldü. (L)

Newton alanı, Newton'un evrensel çekim kanununa uygun olarak, kütleler tarafından yaratılan kuvvetler alanı. (Yerçekim alanı, elektrik alanı, magnetik alan birer Newton alanıdır. Bütün Newton alanlarının bir potansiyelden türediği ispat edilmiştir.) [L]

Newton-Cotes formülü, bir fonksiyonun sonlu bir aralıktaki integralinin yaklaşık ifadesi; bu ifade, fonksiyonun yerine, aralığın uçları dahil eşit uzaklıktaki noktalarda fonksiyonun aldığı değerlere eşit değerde bir çokterimliyi koyarak elde edilir. (Bu çokterimlinin her derecesi için bir formül vardır. Özellikle ikinci derece için, Simpson formülünden yararlanılır.) [L]

NEWTONCU sıf. (*Newton*'un adından *newton-cu*). Newton'un ilkelerini kabul eden: *Newtoncu filozof.* (L)

Newton çarkı. Bk. TAYF.

Newton diski. Bk. TAYF.

Newton elması, büyük fizikçiyi evrensel çekim kanunlarına götürdüğü söylenen olaya telmih yoluyle verilen ad. Newton çoktan beri, gezegenlerin hareketiyle ilgili Kepler kanunlarını inceliyordu. Bir gün, düşüncelere dalmış halde bir elma ağacının altında otururken ayaklarının ucuna bir elma düştü. Bu küçük olay Newton'u, cisimleri dünyanın merkezine doğru çeken ve gittikçe artan bir hızla düşmelerine yol açan bir garip kuvvetin olabileceği üzerinde derin düşüncelere itti. Birden kafasında bir şimşek çaktı: «Bu çekim kuvveti neden Ay'a kadar uzanmasın?...» diye sordu kendi kendine. «Peki öyleyse, Ay'ı Yer'in çevresindeki yörünge üzerinde tutan hangi kuvvettir?» Daha sonra bu soruyu, Güneş çevresinde dönen gezegenlere kadar genişletti ve bir süre sonra hesaplarla ispatlayacağı büyük keşfine doğru ilk adımı atmış oldu. (L)

Newton halkaları. Opt. Bk. HALKA.

Newton ikiterimlisi. Bk. İKİTERİMLİ.

NEWTON-LE-WILLOWS veya **NEWTON-İN-MAKERFİELD,** Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester ile Liverpool arasında; 21 700 nüf. Demiryolu malzemesi atelyeleri. Basımevleri. (L)

Newton metodu, bir denklemin kökünü hesaplama metodu. Kökün yaklaşık bir değerinden hareket edilir ve bu noktada fonksiyonu gösteren eğrinin yerine teğeti alınır; bu teğetin apsisler ekseniyle kesişme noktası hesaplanır. Bu nokta, kök için yeni bir yaklaşık değer verir. Köke yeterli derecede yakın bir noktadan hareket edilirse ve fonksiyon apsisler eksenine teğet değilse, bu metot çok kısa yoldan doğru sonuca varmayı sağlar. (L)

NEW TORONTO, Kanada'da (Ontario) şehir, Toronto'nun banliyösü, Ontario gölü kıyısında; 13 400 nüf. (L)

NEWTOWN, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinde (Montgomeryshire), Severn ırmağı kıyısında; 5 500 nüf. (Llanllwchaiarn ile birlikte). Robert Owen burada doğdu. (L)

NEW ULM, A.B.D.'de (Minnesota) şehir, Minnesota ırmağı kıyısında; 9 500 nüf. (L)

NEW WATERFORD, Kanada'da (Nova Scotia) liman şehri, Cap Breton adasında; 10 600 nüf. Maden kömürü ihracatı. Balıkçılık. (L)

NEW WESTMİNSTER, Kanada'da (Britanya Kolombiyası) şehir, Fraser ırmağının ağzı yakınında; 32 000 nüf. Eski Britanya Kolombiyası'nın başkenti olan şehir, elektrikli tren ile Vancouver'e bağlıdır. Bıçkıhaneler. Kâğıt fabrikaları. (L)

NEW YORK, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, Atlas okyanusu ile Büyük Göller arasında; 127 433 km²; 16 782 000 nüf. Merkezi, *Albany*. Başlıca şehirleri: *New York, Buffalo, Rochester, Syracuse.* İki kıyı ovası (güneydoğuda New York bölgesi ve kuzeybatıda Erie ve Ontario gölünün kıyısı) arasında yer alan eyalet daha çok yaylalardan meydana gelir: engebesiz yüzeyi Catskill'lerde 1 200 m'ye kadar yükselen, Bohawk çöküntüsünün güneyinde Apalaş yaylası, çöküntünün kuzeyinde ise bakışımsız Adirondacks yaylası eski buzulların aşındırmasıyle derinleşen ve genişleyen Hudson ile Mohawk ırmaklarının akaçladığı 400 km'lik bir çöküntü, Atlas okyanusu ile Büyük Göller arasındaki tek kolay ulaşım yoludur.

sir Isaac NEWTON
Cabinet des Estampes, Paris

Tarım, özellikle süt ürünlerinin işlenmesine, kasaplık hayvan yetiştiriciliğine, meyve ve sebze tarımına yönelmiştir; hayvanların beslenmesi için yemlik bitki ve mısır da ekilir. Mohawk ile Hudson ırmaklarının meydana getirdiği koridor, en canlı merkezi New York limanı olan büyük bir sanayi (imalât sanayii) bölgesidir.

● *Tarih.* Kıyıyı, 1524'te Giovanni Verrazano ve 1609'da Hudson gezdiler. Sonra bölgeye Hollandalılar yerleşti; 1626'da Hollanda Batı Hindistan şirketi yöneticisi Peter Minuit, Manhattan adasını satın alarak Yeni Amsterdam kolonisini kurdu; 1664'te İngilizler tarafından ilhak edilen koloniye Charles II'nin kardeşi York dükünün şerefine New York adı verildi. 1673'te Hollandalıların geri aldıkları New York, ertesi yıl yeniden İngilizler tarafından işgal edildi. James II, bölgeyi komşu ingiliz kolonileriyle birleştirerek New England'ı kurdu (1688). 1689'da alman tüccarı Leisler, ingiliz devriminden yararlanarak iktidarı ele geçirdi; fakat William III'e boyun eğmeyince idam edildi (1691) ve bir krallık eyaleti haline getirilen New York, kral tarafından tayin edilen bir vali, valiye bağlı bir konsey ve seçimle işbaşına gelen bir meclis tarafından yönetilmeğe başlandı. XVIII. yy.da İngiliz kolonları, İroquois'ların desteğiyle kuzey sınırında Fransızlarla savaştılar. Mayıs 1775'te devrimciler bir eyalet kongresi kurdular ve bu kongre, kralcı meclise karşı çıkarak Bağımsızlık bildirisini onayladı (1776). New York eyaleti fazla merkeziyetçi bulduğu Federal anayasayı ancak 1788'de benimsedi.

Eyalet, Kongre'ye 2 senatör ve 43 temsilci gönderir. Yasama meclisi hepsi iki yıl için seçilen 58 senatör ile 150 temsilciden meydana gelir. (L)

NEW YORK (resmî adı **New York City, Greater** [Büyük] **New York** da denir), A.B.D.'de (New York eyaleti) Atlas okyanusu kıyısında, Hudson ırmağının ağzında, çeşitli borough'larında 7 840 000 kişi oturur, fakat New Jersey'e taşan banliyöleriyle birlikte nüfusu 14 759 000'i geçer. Yüzyıldan uzun süredir ülkenin başlıca maliye, ticaret, moda ve fikir merkezi olan şehir, aynı zamanda ülkenin en önemli giriş limanı ve Birleşmiş Milletler teşkilâtının merkezidir.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* New York şehri adalardan meydana gelir: başlıca iki adayı (Manhattan ve Staten), üçüncü bir adanın (Brooklyn ve Queens kasabalarının yer al-

NEW YORK
1850'ye doğru genel görünüşü Jean-Jacques Champin'in deseni

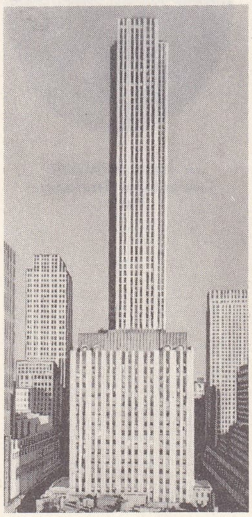

R.C.A. gökdeleni

dığı Lond İsland) bir kısmını, New York eyaleti topraklarının bir parçasını (Bronx kasabası) içine alır. Beş idare bölümüne ayrılır: 1° Bronx, New York eyaletinin karadaki topraklarının en güney ucunda yer alır. Kuzeyde Westchester, batıda Hudson ırmağı, güneyde East ırmağı, doğuda Eastchester körfezi ve Pelham körfeziyle sınırlıdır; Manhattan'dan, Hudson ve East ırmaklarını birbirine bağlayan Harlem ırmağı ile ayrılır. İki bölge arasında ayrıca Spuyten Duyvil koyu da vardır. İdare bölümü Long İsland Sound'daki, City İsland ve Hart İsland ile East ırmağındaki Riker's İsland ve Nort Brother İsland'ı da içine alır.

2° *Brooklyn*, Long İsland'ın güneybatı parçasıdır; kuzeyde Queens kasabası ve Newtown koyu, kuzeybatıda East ırmağı, batıda Yukarı New York körfezi, Narrows ve Aşağı New York körfezi, güneyde Atlas okyanusu ve Rockaway koyu, doğuda Jamaica körfezi ve Queens ile sınırlıdır. Jamaica körfezindeki adaları da içine alır.

3° *Manhattan*, batıda Hudson ırmağı (bu kısmına North ırmağı denir), güneyde Yukarı New York körfezi, doğuda East ırmağı (aslında bir gelgit boğazıdır), kuzeyde Harlem ırmağı ve Spuyten Duyvil koyu ile çevrili bir adadır. East ırmağındaki Welfare (esk. Blackwells) İsland, Randalls İsland ve Wards İsland (adalar) ile Kuzeybatı Bronx'taki Marble Hill'i de içine alır.

4° *Queens*, Long İsland'ın batısında uzanır; kuzeydoğuda Long İsland Sound, kuzey ve batıda East ırmağı, güneybatıda Newtown koyu ve Brooklyn, güneyde Atlas okyanusu, doğuda Nassau idare bölümü ile sınırlıdır. South Brother İsland'ı (East ırmağında ada) ve Jamaica körfezindeki birçok adayı da içine alır.

5° *Richmond*'un büyük kısmı Staten İsland üzerinde uzanır; New Jersey'den, Arthur Kill (batıda) ve Kill van Kull gelgit boğazıyle (kuzeyde) ayrılır. Kuzeydoğuda Yukarı New York körfezi ile Narrows, güneydoğuda Aşağı New York körfezi ve Ratitan körfeziyle sınırlıdır. Pralls ve Lake adalarını, Shooters ve Buckwheat adalarının bir kısmını, 1872'de karantina için yapılan Hoffman ve Swinburne sunî adalarını da içine alır.

Şehrin sınırları içinde, Yukarı New York körfezinde, federal hükûmete bağlı üç ada vardır: 1966'da A.B.D. Kıyı muhafaza teşkilâtına devredilen Governors İsland, Hürriyet heykelinin bulunduğu ada olan Liberty İsland, eskiden en önemli göçmen istasyonu olan Ellis İsland. New York şehri toprakları Arkeolojik çağdan kalma başkalaşmış kayalardan meydana gelir. Bu sağlam temel, şehirde birçok gökdelen inşaatını kolaylaştırmıştır. Buzul çağında bugünkü Brooklyn dışında bütün şehir toprakları buzlarla kaplanmıştı.

● *İklim*. Şehir kara ve deniz iklimlerinin ortak etkisi altındadır. Yağışlı olan iklimde hava sık sık değişir. Kış sıcaklıkları —15°C'ın altına çok ender düşer; yaz sıcaklıkları genellikle 35°C'ı aşmaz (fakat 30°C'ın üstündeki günlerin sayısı çoktur). Yıllık yağış ortalaması 106 sm kadardır ve bütün yıla dağılır. Şehir yılda ortalama 75 sm kar alır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus*. New York, A.B.D.'nin en kalabalık şehridir, dünyanın en büyük şehri olarak Tokyo ve Londra ile boy ölçüşür. Nüfusun 1950'den sonra yüzde 1,4 azalması, merkezden banliyölere doğru nüfus kaçmasını ortaya koyar. Irk, milliyet ve din bakımından çok farklı olan şehir nüfusunun dünyada en karışık nüfus olduğu ileri sürülür. Halkın yüzde 20'si yabancı ülkelerde doğmuştur; yüzde 26'sı yerli olmakla birlikte yabancı veya karma ana babadan dünyaya gelmiştir. Yabancı asıllıların başlıcaları, italyanlar (858 601), ruslar (563 943), polonyalılar (389 353), almanlar (324 231), irlandalılar (311 638), avusturyalılar (219 574) ve ingilizlerdir (175 024).

● *Ekonomi*. Şehirdeki emek gücünün dağılımı iktisadî bakımdan karmaşıklığı ortaya koyar. Şehrin tarım dışındaki alanlarda çalışan ücretli ve gündelikli 3 543 000 işçisinden dörtte birinden çoğu imalât sanayiinde istihdam edilir. Giyim ve basın-yayın sanayiinde (en büyük sanayiler) haftada ortalama istihdam 256 700 ve 127 880 kişidir. Besin v.b. sanayii 78 900 işçiyle üçüncüdür. İmalât sanayiinden sonra en çok işçi çalıştıran kesim ticarettir. 1961'de ticaret kesimi 741 000'den çok işçi istihdam ediyordu.

Çeşitli sanayilerde 622 400 kişi, maliye, sigorta ve emlâk alanında 396 400 kişi, kamu hizmetlerinde 325 100 kişi, inşaat işlerinde 121 800 kişi, idarî işlerde 414 500 kişi çalışır. Son araştırmalar, imalât sanayii tesislerinin New York şehri dışına kaymakta olduğunu göstermekle birlikte, imalât bugün için şehrin başlıca sanayiidir. Giyecek ve basın-yayın sanayii uzun süredir, şehir ekonomisinin başlıca kollarıdır. Yıllar boyunca bu sanayilerde büyük değişiklikler oldu. Şehrin ilk yıllarında en çekici yan, usta göçmenlerin ucuz emek gücüydü. Zamanla bu emek birikimi azalmağa başladı. Göçmenlere uygulanan kısıtlamalar ve işçi sendikalarının gelişmesi, emeğin maliyetini yükseltti. Bunun sonucunda, fabrikalar daha ucuz emek alanlarına kaymağa başlayınca üretim azaldı. Bununla birlikte, New York şehrinin kadın ve çocuk giyim eşyası bakımından bir moda ve satış merkezi' olarak önemi devam etti. Giyim eşyası ticaretinin önemi gittikçe artmaktadır ve giyecek imalâtçılarının çoğu şehirde kalmıştır. Basın ve yayın sanayii ikinci büyük imalât sanayiidir. Tarih boyunca, bu alandaki kabiliyetlerin New York'ta yoğunlaşması sayesinde gelişmiştir. Başka sanayi kolları da şehir ekonomisi için çok önemlidir.

Başlıca sanayi kolları arasında besin, kimyasal maddeler ve temel maden sanayii sayılabilir.

● *Malî işler ve sigortacılık*. New York, uzun süredir dünyanın malî merkezidir. 1825'te Erie kanalının açılmasıyle New York, Batı A.B.D. ve Avrupa ile yapılan ve gittikçe gelişen ticaretin ihracat merkezi haline geldi. Merkezî bir yerde kurulması, tabiî limanı ve büyük nüfusu, şehrin millî ve milletlerarası para borsası önemini artırdı. Uzmanlar, New York'un malî önderliğini New York'lu bankerlerin yeni şartlara uyarak değişebilmelerine bağlarlar. New York bir borsalar ve bankalar şehridir. Aynı zamanda A.B.D. sigorta faaliyetinin merkezi olan New York'ta 122 800 sigortacı çalışır.

● *Ulaşım*. New York uzun süredir en büyük ulaştırma merkezlerinden biri ve New York limanı, dünyanın en büyük limanlarından biridir. New York eyaleti Barge kanal sistemiyle Büyük Göllere (Great Lakes) ve St. Lawrence suyoluna bağlıdır; Sandy Hook ve Rockaway Point arasında Atlas okyanusuna açılır. New York limanı 2 800 km²'lik bir kara alanını ve 1 100 km²'lik bir deniz alanını kaplar. 1 330 km'lik rıhtımın 930 km'si New York şehrindedir. Bölgede 9 demiryolu, 170 denizyolu, 41 iç ve dış havayolu hattı, 500 kamyon nakliyat şirketi çalışır.

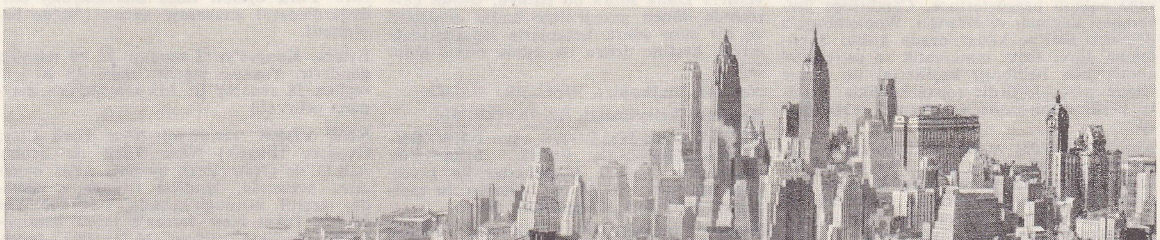

NEW YORK

Manhattan

Foto. LAROUSSE

Dünyanın en büyük otobüs terminallerinden biri de Liman idaresine aittir. Şehrin 24 araba vapuru Manhattan, Brooklyn ve Staten İsland'ı bağlar. New York'tan 11 araba vapuru seferi yapılır. New York, dünyanın en büyük şehir transit şebekelerinden birine sahiptir. Şehrin metroları 1938-1940 yıllarında dondurulmuştur; uzunluğu 380 km'yi bulur. Otobüs şebekesi 140 km'lik hatlar üzerinde çalışır. 1960'ta metro 1,3 milyar yolcu taşıdı; aynı yıl otobüs yolcularının sayısı da 436 milyonu buldu. Bu şebekeler New York Transit idaresi tarafından işletilir; bu işletmede 34 000 personel çalışır.

New York'tan geçen birçok karayolu şebekesi vardır; ayrıca, şehrin içinde 10 000 km kadar yol yapılmıştır.

New York'a giren ve çıkan trafik, şehrin karmaşık özelliğini gösterir. Banliyölerde oturan büyük bir kalabalık, her gün şehre çalışmaya gelir. Şehre her gün gelip giden yaklaşık olarak 900 000 kişinin 450 000 den çoğu otomobille, 325 000'den çoğu demiryoluyle ve 120 000'i otobüsle yolculuk eder. Bu nüfusun 383 000'den çoğu New Jersey'de, 328 000'i Long İsland'da ve 187 000'i Westchester'de yaşar.

Tarih

1524 Nisanında, Fransa kralı François I'in hizmetinde çalışan Floransalı Giovanni de Verrazano (Verrazzano), *Dauphiné* adlı gemisiyle New York körfezine girdi. Bu keşiften sonra, uğranılmayan bölge, yüzyıl sonra yeniden bulundu. 1609 Eylülünde Hollanda Doğu Hindistan şirketinden Henry Hudson adlı bir ingiliz, *Half Moon* adlı gemisiyle Sandy Hook'u geçti ve Aşağı New York körfezinde demirledi. Doğuya giden Kuzeybatı geçidini bulmak ve Doğunun efsanevî zenginliklerini keşfetmek amacıyle kuzeye doğru yoluna devam etti; Narrows ve Yukarı körfez yoluyle Manhattan adasını geçti, Hudson ırmağını izleyerek bugünkü Albany'ye geldi. Hudson'un keşifleri, bölgede avrupalıların ilk olarak devamlı yerleşmesine yol açtı ve Yeni Dünyada Hollandalıların da hak sahibi olmasını sağladı. Hudson'u karşılayan Kızılderililer, Algonquian dil grubuna bağlıydılar ve gevşek bağlarla biraraya gelen 18 kadar kabilenin kurduğu Wappinger birliğindendirler. Hudson ve Connecticut ırmakları arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Bu topluluk Brooklyn, Jamaica körfezi, Governors İsland, Staten İsland'ın güney ucu ve Manhattan'ın aşağı ucuna hâkim olan Canarsie kızılderililerini, Rechgawawane veya Manhattan'ları (Kuzey Manhattan, Bronx'un bir kısmı ve Westchester'de); Kuzey Westchester'de yaşadıkları sanılan Wecquaesgeekleri ve Queens'in bazı bölgelerinde yaşayan Rockaway'leri kapsıyordu. Hudson'un ayak bastığı sırada bugünkü New York eyaletinde 1 500 kadar Wappinger'in yaşadığı sanılır.

● *Hollanda Sömürge dönemi.* Half Moon gemisi 1610 temmuzunda, yerlilerin mallarıyle (özellikle kürk) Hollanda'ya döndü. Bu yeni imkânların çektiği Hollandalı tüccarlar Mauritius veya North ırmağı (Delaware veya South ırmağından ayırmak için bu ad verilmişti) bölgesine başka seferler düzenlediler. Irmağa Hollandalılar Hudson ırmağı adını verdiler. Yeni bulunan bölgeye 1611-1614 yılları arasında Adriaen Block, Hendrick Christiaensen ve Cornelius Jacobsen May, seferler yaptılar. Block ve May, Manhattan ve Long İsland kıyılarını keşfettiler. Block'un *Tiger* adlı gemisi 1613-1614 kışında bir kaza sonucu Aşağı Manhattan'da yandı. Baharda *Onrust* adlı yeni bir gemi yapan Block, 16 tonluk 13 m boyundaki teknesiyle yeniden yola çıktı. 11 Ekim 1614'te Lahey parlamentosu, United New Netherland şirketini kuran tüccarlara üç yıllık sefer izni verdi. Şirkete üç yıl içinde Virginia ile Kanada arasındaki bölgeye dört sefer yapma hakkı tanındı. 3 Haziran 1621'de Hollanda Batı Hindistan şirketine yeni ve daha geniş bir ticaret tekeli verildi. Şirket 24 yıl için ticaret ve sömürgeleştirme imtiyazını aldığı gibi, kendi işleri ve bölgeleri için siyasî yönetim hakkını da elde etti. Yönetim, Ondokuzlar Grubu adlı bir meclisin elindey-

solda, liman girişinde «Hürriyet anıtı; sağda, Times meydanı

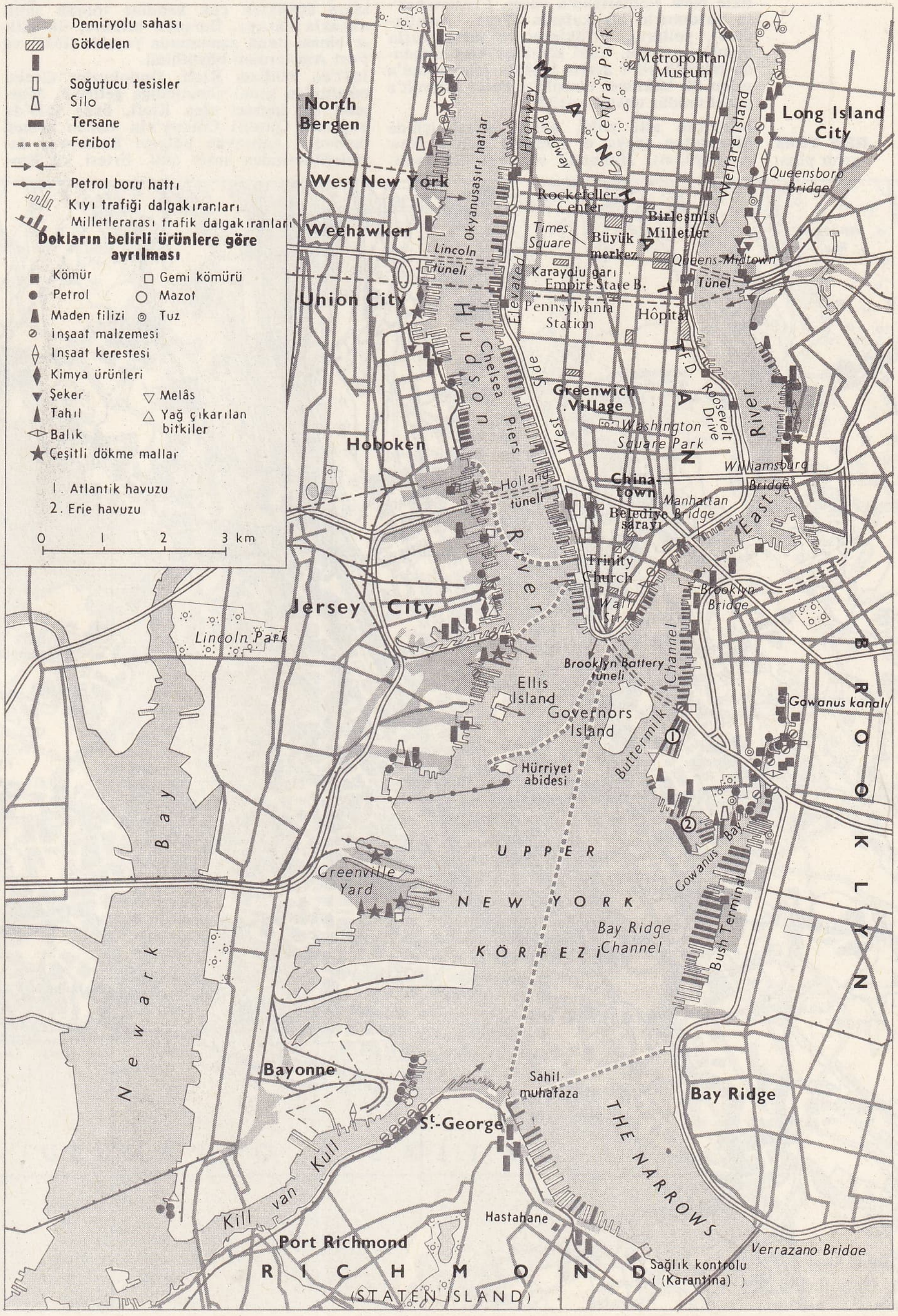

NEW YORK limanı

di; bunun 18'i hissedarları, biri de parlamentoyu temsil ediyordu.

İki yıl süren teşkilâtlama ve hazırlık döneminden sonra şirket, Cornelius Ray'ı *New Netherland* gemisiyle, yeni sömürgeye gönderdi. Gemide, çoğu protestan olan 30 kadar aile vardı. Gemi 1624 ilkbaharında yeni sömürgeye vardı. Kolonların çoğu Fort Orange'ı (bugün Albany) kurdular. Yalnız sekiz aile Manhattan'da (veya Manhattan'ın ucundaki Nutten-Governors-Island'da) kaldı. May, New Netherland adı verilen koloninin ilk valiliğine tayin edildi. Şirketin yatırımları, kısa zamanda kâr getirmeğe başladı.

1625'in Ocak ayında William Verhulst, May'ın yerine geçti; kendisine toprağın kolonlar arasında paylaşılmasını denetleme görevi de verilmişti. Aynı yılın baharında Cryn Fredericksz (bir mühendis) ve birçok aile, bir gemi dolusu canlı hayvanla birlikte New Netherland'a vardı. Fredericksz'in yardımıyle bir kalenin (Fort Amsterdam), yolların, çiftliklerin ve meskenlerin planları yapıldı. Yeni sömürge kısa zamanda büyüdü ve 4 mayıs 1626'da Manhattan'a gelen ilk hükûmet temsilcisi Peter Mimuit'e genel müdür unvanı verildi.

Minuit'in altı yıllık görev süresi içinde Manhattan (veya o zamanki adıyle New Amsterdam), Hollanda sömürgecilik faaliyetinin merkezi haline geldi. Fort Orange'daki aileler ve Delaware'deki kolonlar Manhattan'a taşındı; böylece nüfus 200-300 kişiye yükseldi. Manhattan adası, 1626 yazında Canarsie kızılderililerinden 60 guldenlik (bugünün 39 dolarına eşdeğerli) ticarî mal karşılığı satın alındı. Mahallî idare, Minuit tarafından yönetildi; kendisine beş üyeli bir meclis ve *koopman* (polis müdürü ve savcı) danışmanlık yapıyordu. Sömürgeye daha iyi yön verebilmek için rahip Jonas Michaelius 7 nisan 1628'de Hollanda'dan geldi. Çalışmaları sonucunda New York'ta Collegiate Reformed Church (Birleşik Reform kilisesi) adlı bugünkü dinî kurum meydana geldi. Çiftlik sahibi patronlar ile Hollanda Batı Hindistan şirketi arasında gayrımeşru kürk ticareti yüzünden çıkan anlaşmazlığı çözemediği için kızan şirket müdürleri, Minuit'i görevinden uzaklaştırdılar. 1633 Martında gelen yeni genel yönetici Wouter Van Twiller, bölgeyi idare etmekten çok kendine toprak satın almakla uğraştı. Bununla birlikte, ilk kilise binası onun zamanında yapıldı (1633) ve Fort Amsterdam büyütüldü.

1637'de William Kieft, Ondokuzlar Grubu tarafından genel yöneticiliğe getirildi. Müstebit bir idareci olan Kieft, önce 1639'da bugünkü Queens County'nin hemen hemen tamamını kapsayan bölgeyi Rockaway kızılderililerinden satın aldı. Ertesi yıl Brooklyn'deki Hollanda mülklerini satın almayı tamamladı. 1639'da Staten adasına yerleşildi. 1639'da Long Island'a ilk gemi seferi düzenlendi. Fransız protestanlarının, almanların, ingilizlerin ve hollandalıların göçleri, nüfusun iki kattan çok artarak 1643'te 500'e çıkmasına yol açtı. Değişik topluluklar sömürgenin karışık havasını artırdı. New Amsterdam'ı 1643'te ziyaret eden rahip Isaac Jogues (bir fransız cizviti) burada 18 değişik dil konuşulduğunu yazar.

Komşu kızılderililerle çıkan meseleler Kieft'i çok uğraştırdı. Kızılderililerin *Swannaken* dedikleri hollandalılar ile yerliler, ticaret yüzünden birbirlerine gittikçe düşman oldular. Kieft'in, kızılderililer için bir vergi koyması, önemli ayaklanmalara yol açtı. 1641'de danışman niteliğinde bir Onikiler Meclisi kuran Kieft, kızılderililere Pavonia'da (New Jersey'de) ve Corlaer's Hook'ta saldırdı. 25 Şubat 1643 gecesi yüzden fazla kızılderili öldürüldü. Bu olay kesin bir savaşa yol açtı ve çarpışmalar 1645 ağustosuna kadar sürdü. Eski danışma meclisini dağıtan Kieft, 1643 eylülünde sekiz kişilik bir kurul meydana getirdi ve kızılderili meselelerini bunlarla görüşmeğe başladı. Onikiler Meclisi ve Sekizler meclisleri New Amsterdam'ın ilk temsilciler hükûmetinin çekirdeğidir. Tavsiyelere aldırmayan Kieft, sömürgeyi keyfince yönetme-

NEW YORK
şehir planı

ğe devam etti. «Kieft'in savaşı» bütün sınıra yayıldı, Connecticut ve Massachusets'e sıçradı. Bu duruma kızan şehirliler, Amsterdam'a delegeler gönderdiler; Kieft'in «sefih ve aşağılık» durumundan yakındılar. Savaşın göçler ve ticaret üzerinde kötü etkisi olacağından korkan şirket, mücadelelerle yıpranan sömürgenin kuvvetli bir el tarafından yönetilmesini istiyordu. 11 Mayıs 1647'de hükmedici, inatçı ve huysuz tabiatlı Peter, Stuyvesant, New Amsterdam'a geldi ve 17 yıl yönetimi elinde tuttu. İstemeye istemeye dokuz kişilik bir danışma dairesi kuran Peter, ülkede barışı sağlayınca sömürge gelişmeğe başladı. Şehirlilerin, parlamentoya, yöneticinin keyfî idaresi hakkında bir «Şikâyetname» göndermelerine rağmen, parlamento Stuyvesant'ı tutmaya devam etti. Bununla birlikte, halkın kendi kendini yönetme ve daha iyi malî ilişkiler kurulması isteklerine karşılık olarak parlamento, 2 şubat 1653'te New Amsterdam'a belediye idaresi kurma iznini verdi. Bir *schout* (polis müdürü), iki belediye reisi ve beş *schepen* (belediye meclisi üyesi), eski yönetici memurların yerini aldı. Kendilerini dış rekabetten korumak isteyen belediye başkanları, şehirlilerin Amsterdam'daki gibi bazı haklara sahip olmasını istediler. Stuyvesant, 1657 nisanında memurlara, din adamlarına, subaylara, daha önce bu görevlerde bulunmuş olanlara ve bütün bunların erkek vârislerine büyük şehirlilere tanınan hakları tanıdı. Küçük şehirli hakları da orada doğan vatandaşlara, şehirde doğan kadınların kocalarına ve şehirde bir yıl altı hafta oturan herkese verildi.

Şehir bu sıralarda küçük bir taşra kasabasıydı ve içindeki en önemli yapı Manhattan'ın ucunda bugünkü gümrük binasının olduğu yerdeki Fort Amsterdam (Amsterdam kalesi) idi. Broadway ve Broad Street kuzey-güney yönündeki başlıca caddelerdi. 1653'te Wall Street kısmında şehri koruyacak bir duvar yapımına başlandı. Bu duvar asıl şehrin kuzey sınırını meydana getirdi. 22 Mart 1664'te İngiltere kralı Charles II, «Connecticut ırmağının batı kıyısından Delaware körfezinin Doğu kıyısına kadar bütün toprakları» kardeşi York dükü James'e verdi. Sömürgeyi ele geçirmek ve Amerika kıyısındaki ingiliz denetimini kuvvetlendirmek amacıyle Albay Richard Nicolls'un yönettiği sefer 1644 yazında başladı. Körfezinde demirleyen ingiliz savaş gemilerinden Stuyvesant'a, teslim olması için birçok haber gönderildi. Stuyvesant, önce teslim olmayı reddetti; fakat ondan, İngilizlerden olduğu kadar korkan şehirliler, şehri savunmaya yanaşmadılar. 8 Eylül 1664'te New Amsterdam resmen teslim oldu; İngilizler şehre hemen New York adını verdiler. Fort Amsterdam Fort James adını aldı.

● *İngiliz Sömürge dönemi.* Şehirliler ingiliz kralına sadakat yemini etti ve albay Nicolls vali oldu. 12 Haziran 1665'te Nicolls'un imtiyaz fermanıyle ingiliz belediye idaresi kuruldu. Ferman, şehir sınırlarını genişleterek Manhattan'ı da içine aldı. Thomas Willett, 14 haziran 1665'te New York'un ilk belediye başkanı oldu ve ertesi gün İngilizce resmî dil olarak Felemenkçenin yerini aldı. Hollandalılar, 1667 temmuzunda yapılan Breda antlaşmasıyle şehirdeki ingiliz hâkimiyetini tanıdılar.

1672'de İngiliz-Flemenk savaşlarının yeniden başlaması üzerine Cornelius Evertsen ve Jacob Binceks kumandasındaki bir felemenk donanması Yukarı New York körfezinde demirledi ve şehrin teslim olmasını istedi. Albay Francis Lovelace (ikinci ingiliz valisi) kumandasındaki İngilizler 9 ağustos 1673'te Anthony Colve'ye teslim oldular. New York'un adı gene değişerek *New Orange*'a, Fort James'in adı da *Fort William Hendrick*'e çevrildi. Üç gün sonra Colve genel valiliğe getirildi. Westminster antlaşmasıyle (19 şubat 1674) New Netherland İngilizlere geri verildi. Sömürge, 10 kasım 1674'te Colve tarafından vali Edmund Andors'a resmen teslim edildi. İngiliz idaresi yeniden başladı; Mathias Nicolls belediye başkanlığına tayin edildi.

İngiliz yönetimi altında artan nüfus 1680'de 3 000'i aştı. New York'un gelişmesinde önemli bir etken olan ticaret, daha çok tarım ürünleri ihracına dayandı, buna karşılık imalât malları, köle ve rom ithal ediliyordu. Andros, 7 ocak 1680'de *Bolting* (eleme) kanununu çıkararak un sanayiinin gelişmesine yardım etti. Şehre, ihracat için un eleme ve paketleme tekeli verildi.

Yeni vali Thomas Dongan, 25 ağustos 1683'te New York'a geldi. 9 Kasım 1683'te şehrin yetkilileri yeni bir fermanla eski hakların korunmasını ve başka medenî hakların da verilmesini istediler. Dongan bu dilekleri kabul etti ve yeni ferman (Dangon fermanı) 10 aralık 1683'te yürürlüğe girdi; fakat 27 nisan 1686'ya kadar resmen onaylanmadı. 14 Şubat 1684'te ilk Genel meclis (altı belediye meclisi üyesi ve altı yardımcı üye) kuruldu ve yasama yetkisini İngiltere veya taşrada yapılan kanunlara aykırı olmamak üzere kullanacağına yemin etti. 6 Şubat 1685'te James II, ingiliz tahtına geçti ve New York bir krallık sömürgesi haline getirildi.

Dongan'ın fermanıyle elde edilen hürriyetler, onun geri çağrılması ve sir Edmund Andros'un 11 ağustos 1688'de New York'a dönmesiyle tehlikeye girdi. İngilteredeki başarılı devrim ve James II'nin devrilerek yerine William ve Mary'nin geçtiği haber alınınca Andros, Boston'da tutuklandı ve New York'ta ayaklanma çıktı. Tanınmış bir tüccar olan Jacob Leisler, zanatçıların, küçük esnafın ve işçilerin başına geçerek James II'nin ülkedeki temsilcisi olan vali yardımcısı Francis Nicholson'a ve meclisine isyan etti. 31 Mayıs 1689'da âsiler, Fort James'i ele geçirdiler ve şehre hâkim oldular. Leisler'in emrindekiler de şehri savunmak için bir güvenlik komitesi meydana getirerek Leisler'i başkumandan seçtiler.

Leisler, 29 mart 1691'e kadar şehri yönetti; o tarihte İngiltere'den gelen general Henry Sloughter idareyi ele aldı. Ertesi gün Leisler tutuklandı ve Milborne ile birlikte 26 mayıs 1691'de idam edildi.

Sloughter'in yerine geçen Benjamin Fletcher, 30 ağustos 1692'de Leisler'e karşı olan hizbin lehte gösterileriyle karşılandı. Onun yönetimi sırasında New York, korsanlık merkezi haline geldi. Şehrin ileri gelen tacirleri özel savaş gemilerine, korsanlara ve onların gemilerini donatmalarına yardım ettiler ve ele giçirilen ganimeti paylaştılar. Fletcher'in yerine tayin edilen Earl of Bellomont Richard Coote 2 nisan 1698'de korsanlığa son vermekle görevlendirildi. 1695'te korsanları yakalamak için özel yetki alan William Kidd'in kendisi korsanlığa başlamıştı. Yakalanan ve İngiltere'ye gönderilen Kidd, yargılandı ve suçlu bulunarak 1701'de asıldı. Bellomont, büyük muhalefetle karşılaşmakla birlikte, 1701'de, görevi sona erdiği sırada bu kârlı fakat gayrımeşru faaliyeti gerçekten sona erdirmişti.

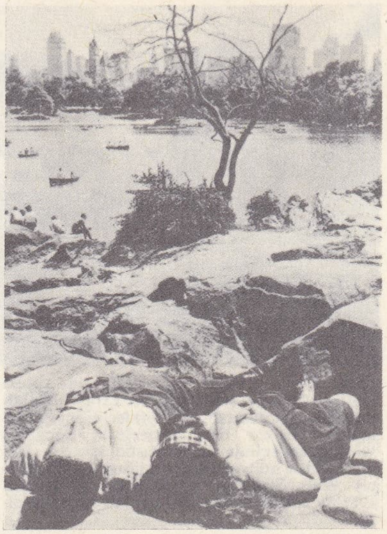

NEW YORK'ta Central Park

Şehrin artan nüfusu siyasî sistemin yeniden düzenlenmesini gerektirdi. Vali John Montgomery, 11 şubat 1731'de yeni bir ferman çıkararak İngiltere'dekine benzer bir belediye yönetiminin temellerini attı.

New York'un ilk gazetesi olan *New-York Gazette,* 8 kasım 1725'te William Bradford tarafından kuruldu. Yarı resmî bir basın organı olan bu gazeteye rakip olarak 5 kasım 1733'te John Peter Zenger tarafından *New-York Weekly Journal* kuruldu. Üçlü ticaret, New York'un ticarî teşebbüslerinin temeliydi: ticaret ürünleri karşılığında ingiltere'den imalât malları, Batı Hint adalarından rom, meyve ve kahve, Afrikadan köle ithal ediliyordu. Zenginliğin günden güne artması limanı canlandırdı. Şehirde fikir hayatı da gelişiyordu. 31 Ekim 1754'te şehirde bir fermanla ilk defa bir yüksek öğrenim kurumu King's College (1784'te Columbia üniversitesi adını aldı) kuruldu.

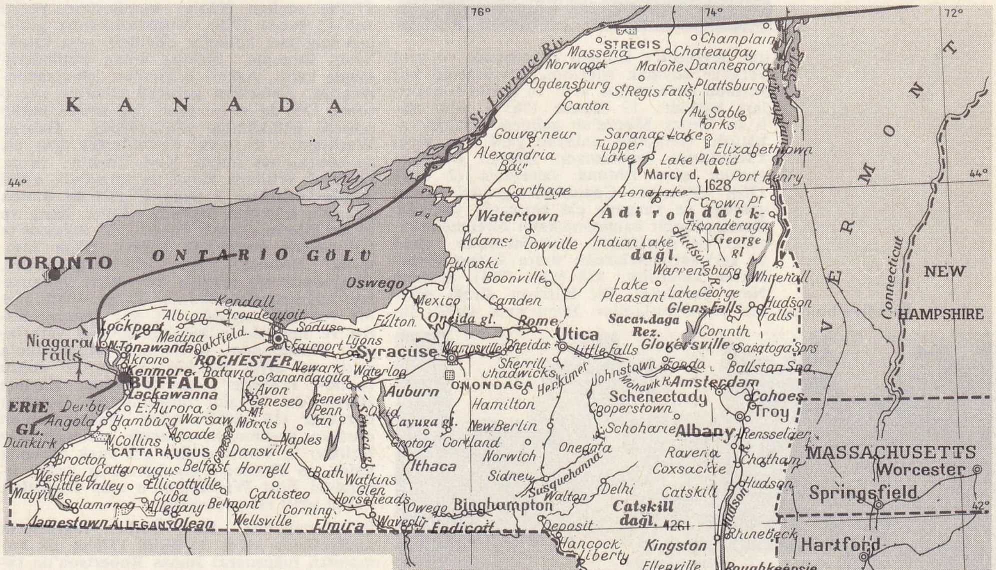

NEW YORK eyaleti haritası

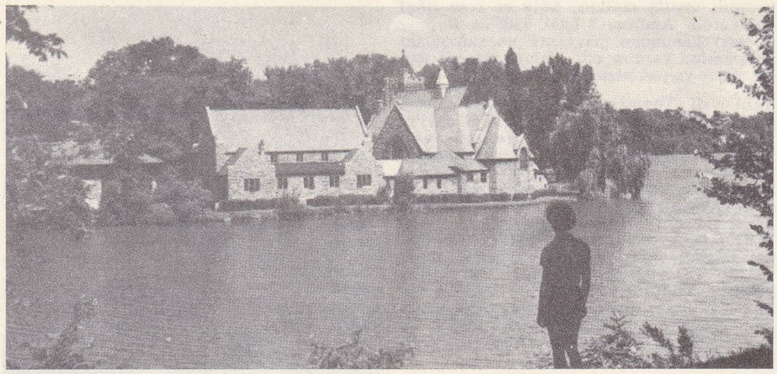

Cayuga ve Seneca kanalı boyunca bir görünüş

New York, XVIII. yy. ortalarında öteki ingiliz sömürge şehirlerinden farklı değildi. Şehirde, Hollandalıların etkisi silinmiş olmakla birlikte bazı kimselerin konuşma ve hareketlerinde izine rastlanıyordu. Hemen bütün nüfus (10 664 nüfus, 1719'u zenci) Wall Street'in aşağısında yaşıyordu. 1771'de nüfus hemen hemen iki kat yükseldi.

● *Devrim dönemi.* Öteden beri bir siyasî huzursuzluk merkezi olan New York, İngiltere'ye düşmanlığın başlamasından önce de devrimci faaliyetlerin merkeziydi. İngilizler, Fransız ve kızılderili savaşlarının (1754-1763) yüklediği borçları ödemek i-

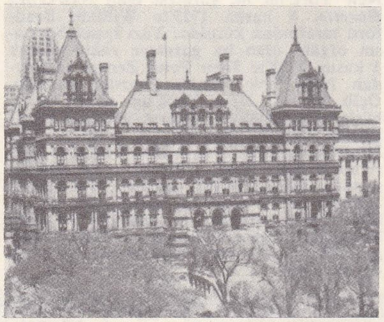

Albany'de eyalet binası

çin Seyrüsefer kanunu uygulamak ve yeni vergiler koymak isteyince, sömürgenin her yerinde huzursuzluk arttı ve şiddet hareketleri başladı. 13 Kasım 1765'te yeni vali sir Henry Moore'un gelmesi ortalığı yatıştırdı. Gerginliği anlayan yeni vali, vergi kanunlarını uygulamadı. Damga pullarını getiren gemi rıhtıma yanaşınca (7 ocak 1766) «Hürriyet Çocukları» gemiyi kıyıya çektiler ve kargoyu ele geçirerek yaktılar. Damga Resmi kanununa karşı direnmeler İngiltere'de duyulunca, Parlamentoda uzun ve sert tartışmalardan sonra kanun yürürlükten kaldırıldı (18 mart 1766). Sevinen New Yorklular, bir hürriyet direği dikerek olayı kutladılar. Barış kısa sürdü. İngiliz askerleri, sömürge halkının, yeni vergileri reddetmelerine kızarak direği kestiler (10 ağustos 1766). Ertesi gün direk yeniden dikildi, askerler birçok sivili süngüledi. Böylece Amerikan devriminin ilk kanı New York sokaklarında dökülmüş oluyordu. Sömürge halkının, direği her dikişinde ingilizler kesiyorlardı. Sonunda, 18 ocak 1770'te İssac Sears ve Alexander Mac - Dougal yönetiminde «Hürriyet Çocukları» İngilizler ile John Street'te «Golden Hill» (Altın Tepe) muharebesinde çatıştılar. Bir kişi öldü ve birçok kişi yaralandı. Parlamento, sömürgelere vergi koymakta ısrar etti; İngilizlerin, üstünde vergi pullarını taşıyan çayları yükledikleri London adlı gemi, 22 nisan 1774'te New York limanına vardı. «Hürriyet Çocukları», Boston'daki vatanseverler gibi davranarak gemiye çıktılar ve 18 sandık çayı denize attılar. New York'ta Boston Liman kanunu tasarısının kabulüne karşı çıkan elli kişilik bir komite kuruldu ve buhrana bir çare bulmak için bütün sömürgeleri toplantıya çağırdı, bu, kıta ölçüsünde Kongre'nin doğuşuydu. 22 Kasım 1774'te Kongre'nin aldığı tedbirleri desteklemek üzere altmış kişilik bir komite (Altmışlar komitesi) kuruldu. Bunların üyeleri, önceki komiteye göre daha ilericiydiler.

1776 Başlarında şehir devrimcilerin eline geçmişti. Radikal Elliler komitesi, 1 mayıs 1775'te seçilen Yüzler komitesinin yerini aldı (2 şubat 1776). Muhafazakârlar şehirden kaçtılar; kalanlar dövüldü veya tutuklandı. Bununla birlikte liman İngilizlerin elinde kaldı. Askerî bakımdan şehir savunmasızdı. Amerikan generali Charles Lee 4 şubat 1776'da şehre geldi (bu sırada bütün şehirde istihkâmlar yapılıyordu), George Washington da şehri desteklemek için bir ay sonra, beş alayla New York'a vardı. General William Howe'un kumanda ettiği ingiliz birlikleri 1 temmuz 1776'da Staten İsland'a çıkarma yaptılar. Âsiler barış ve af tekliflerini kabul etmedi. 22 Ağustos'ta Gravessend yakınında karaya çıkan İngilizler, Brooklyn Heights'i ele geçirdiler. Washington'un takviye kuvvetleri yollamasına rağmen Amerikalılar 27 ağustosta ağır bir yenilgiye uğradı. İki gece sonra, sisten ve İngilizlerin kararsızlığından yararlanan Washington, birliklerini Manhattan'a çekti ve artçı harekâtıyle kuzeye doğru çekildi. İngilizler geçici olarak Harlem Heights'da (bugün Morningside Heights) durdular (16 eylül); fakat Washington'un durumu savunmağa elverişli olmadığı için birlikler iç kısma doğru çekilmek zorunda kaldı. 16 Kasımda Manhattan'ın kuzey ucundaki Fort Washington'u alan İngilizler, bütün şehri ele geçirdiler.

Savaş boyunca New York, İngilizlerin kontrolunda kaldı. 16 Eylül 1776'da ilk kumandan tuğgeneral James Robertson'un tayin edilmesiyle askerler, sivil sorumluluğu ve kanunların uygulanmasını üstlerine aldılar. Beş gün sonra bir yangın çıktı ve Trinity kilisesiyle birlikte şehirdeki binaların dörtte biri yandı.

İngilizlerin 19 ekim 1783'te Yorktown'da teslim olmasından, kralın düşmanlıkların sona erdiğini bildiren Beyannamesinin 14 şubat 1783'te New York'ta okunuşuna kadar geçen süre içinde şehirden kaçan kralcıların sayısı gittikçe arttı. 25 Kasım 1783'te ingiliz birlikleri Battery'den çekildiler ve Washington, vali George Clinton ve öbür memurlar, halkın gösterileri arasında şehri girdiler. 4 Aralık 1783'te Washington, Fraunces Tavern'deki Long Room'da (Uzun Oda) subaylarına veda etti. Devrim sona ermiş, New York'un tarihinde yeni bir dönem başlamıştı.

● *Devrim sonrası dönemi.* New Yorklulara şehri yeniden kurmak düşüyordu. Yangınların veya askerî harekâtın kesinlikle tahrip edemediği binalar bile çok onarım istiyordu. Şehir 1776 ve 1778 yangınlarından büyük zarar görmüştü. Yollar ve rıhtımlar haraptı; yollar çöp ve yıkıntı doluydu. Şehrin nüfusu, savaş öncesine oranla yarıya inerek 12 000'in altına düşmüştü. İlk iş olarak 15 aralık 1783'te her idare bölümünden 2 kişi olmak üzere 14 komisyon üyesi geleneksel viva voce usulüyle seçildi (gizli oy 13 şubat 1787'den sonra kullanıldı). 7 Şubat 1784'te vali George Clinton ve onun Seçiciler konseyi, James Duane'yi belediye başkanı seçti.

Şehirde devrimden sonra da yürürlükte olan kanunlar sömürge devrindekilerle temelde aynıydı. Mongomerie fermanı ve Taşra meclisi kanunları yürürlükte kaldı; bununla birlikte, seçme hakkı için gerekli mülkiyet şartları biraz değiştirildi. Seçme hakkına sahip olabilmek için, 20 sterlin değerinde bir mülke sahip olmak gerekiyordu. O dönemde nüfusun sadece yüzde 12'si oy hakkına sahipti. New York şehri, 1784 ocak ayından 1796 kasımına kadar New York eyaletinin merkeziydi. Eyaletin yasama meclisi bu süre içinde Broad Street'teki Borsa'da toplandı. Şehir aynı zamanda 1785 ocağında millî hükümetin merkezi oldu; ocak 1785'te Konfederasyon kongresi Şehir meclisi binasında toplanmıştı. New York, 4 mart 1789'dan 12 ağustos 1790'a kadar, birinci Kongre süresi içinde ve A. B.D. Anayasası onaylandıktan sonra da millî başkent olarak kaldı. New York şehri eyaletin, federal Anayasayı onaylamasında önemli rol oynadı. Tüccarlar, millî hükûmetin, Konfederasyon kanunlarıyle hareket etmesinden memnun değildiler; daha tekdüze ticaret kuralları uygulanmasını istedikleri için Anayasaya bel bağlamışlardı. Eyalet meclisi Poughkeepsie'de toplanarak Anayasayı 27'ye karşı 30 oyla onayladı (26 temmuz 1788). Şehir temsilcileri bu arada Alexander Hamilton, belediye reisi Duane, Robert R. Livingstone Anayasayı desteklediler ve vali Clinton'un yönettiği federalizm aleyhtarlarına karşı çıktılar.

Washington 23 nisan 1789'da şehirde karşılandı. Yedi gün sonra meclis binasının balkonundan halka hitap etti. Yeni hükûmette önemli yerler New Yorklulara verildi. Hamilton maliye bakanı oldu; Jay yüksek mahkeme başkanlığına, Duane de New York bölgesi federal hâkimliğine getirildi. 1786'da şehrin nüfusu 23 614'e ulaşarak savaş öncesindeki nüfusu aştı. 1790'da bu sayı 33 131'e çıktı ve New York A.B.D.'nin en kalabalık şehri oldu. Nüfus 1800'de 60 bin 515'i, 1809'da 96 373'ü buldu. Bu artış kısmen, İngiltere, İrlanda, Fransa ve Almanya'dan gelen göçmenlerin sonucuydu. Kamu hizmetleri ihtiyacının artmasıyle yasama meclisi 9 nisan 1795'te ilköğretim için tahsisat ayırdı. New York şehri okullara vermek üzere 1 888 sterlin aldı ve okulları işleten özel kişilere, dinî kuruluşlara ve hayır kurumlarına dağıttı. 1789'da şehirde 55 öğretmen vardı; 1805'te bu sayı 141'e çıktı. Aynı yıl bir hayırsever topluluğu Dewitt Clinton ve John Pintard'ın yönetiminde Free School Society'yi (Serbest Okul Derneği) kurdu. Bu dernek 1853'te New York Eğitim dairesi kuruluncaya kadar şehirdeki millî eğitim işlerini yönetti.

Şehrin büyümesi, belediye işlerindeki karmaşıklığı artırdı. 1787'de eyalet yasama meclisi Genel meclise, 300 gönüllü itfaiyeci tayin etme yetkisi verdi. 1788'de şehirde 50 ücretli polis vardı. 1797'de Washington Street'te bir eyalet hapishanesiyle City Hall Park'ın kuzeyinde ikinci imarethane kuruldu. Pislik, hastalık, sarı humma ve koleranın sağlığı tehdit ettiği görüldü ve şubat 1799'da Sağlık dairesi meydana getirildi. 1794'te salgın hastalıklar için Bellevue hastahanesi, 1799'da karantina için Deniz hastahanesi yapıldı.

Manhattan şirketine şehrin suyunu sağla-

belediye binası

Foto. Encyclopedia Americana

ma yetkisi verilince (2 nisan 1799) yeterli su tesisleri kurularak ihtiyaç kısmen karşılandı.

Bununla birlikte, şirketin asıl amacı bir banka kurmaktı. Kendisine verilen yetki fermanının bir maddesinde artan sermayesini «para işlemlerinde» kullanabileceği belirtildiği için 1799'da Manhattan Şirketi bankası açıldı. Cumhuriyetçi partinin denetiminde olan bir kurum yaratmak isteyen Aaron Burr, bu teşebbüsü büyük ölçüde destekledi.

Burr St. Tammany derneğinin teşkilâtlanmasına da katkıda bulundu. Sosyal ve vatansever bir kulüp olarak kurulan bu dernek 1789'da kabul ettiği tüzük uyarınca «siyasî ilkelere hizmet etmeğe» başladı ve Burr'un önderliğinde şehrin meselelerinde etkili bir dernek haline geldi.

1786 Kasımında ilk Katolik kilisesi St. Peter inşa edildi; 1776 yangınında yanan Trinity kilisesi de yeniden yapılarak mart 1790'da açıldı. 1796'da şehrin ilk oteli (City Hotel) hizmete girdi. 29 Ocak 1798'de Park Row'da, Park Theatre (Park tiyatrosu) açıldı. Edward Livingston'un belediye başkanlığı döneminde, 26 mayıs 1803'te bugünkü şehir meclisi binasının temeli atıldı. Binanın ön ve batı cepheleri büyük bir özenle yapıldı ve bitirildi; fakat şehrin, binanın ötesine doğru genişlemeyeceği düşüncesi yaygın olduğu için kuzey cephesine önem verilmedi.

O dönemde New York'ta ticarî gelişme de devam etti. 22 Şubat 1784'te Empress of China (Çin İmparatoriçesi) adlı gemi, New York limanından Doğu'ya hareket etti; bu, A.B.D.'den Doğuya yapılan ilk seferdi. Şehrin ilk bankası (Bank of New York) 9 haziran 1784'te açıldı. Usta işçiler 17 kasım 1785'te Makinistler ve Sanatkârlar derneğini kurdular, ülkenin ilk yangın sigortası şirketi Mutual Assurance company kuruldu (15 haziran 1787), şehirdeki hisse sahipleri arasında imzalanan bir anlaşmayle şubat 1792'de New York Esham ve Tahvilât borsası yaratıldı. İthalât ve ihracat da büyük ölçüde arttı; 1790-1791'de 2 500 000 dolar değerinde mal ihraç edildi. 1796'da New York, en büyük ticarî rakibi Philadelphia'yı geçti ve 1800-1801'de ihracat 20 000 000 dolara ulaştı. New York'a kayıtlı gemilerin tonajı 37 712'den (1790), 265 548'e (1812) çıktı.

Robert Fulton'un yaptığı Clermont buharlı gemisinin East ırmağı üzerinde denenmesi başarılı sonuç verince yeni bir dönem başladı (9 ağustos 1807). Sekiz gün sonra Albany'ye ilk buharlı gemi seferi yapıldı. Bununla beraber şehir, bu icattan hemen yararlanamadı. Ticaret, Napolyon savaşlarından ve cumhurbaşkanı Thomas Jefferson'un çıkardığı kıyı seferleri dışındaki bütün seyrüseferi durduran Ambargo kanunundan (aralık 1807) çok zarar gördü. Non-Intercourse kanunuyle canlanan ticaret 1812 savaşıyle tekrar geriledi. Savaş ilân edilince şehir savunma tesislerini kuvvetlendirdi ve milis kuvvetleri göreve çağırıldı. Özel savaş gemileri, ingiliz donanmasını aramak üzere limandan ayrıldı. İngilizler kısa süre sonra limanı abluka altına aldılar, fakat şehre saldırmadılar. Ghent antlaşmasının imza edildiği (24 aralık 1814) haberi New Yorklularca sevinçle karşılandı. Barışın ilânıyle şehir gelişme dönemine girdi.

● *Millî dönem.* Savaşın sonunda New York nüfusu 100 000'e yakındı (onda biri zenci). Nüfus 1830'da 202 589'a (1825'te Erie kanalının açılışı da bu artışı etkiledi), 1840'ta 312 710, 1850'de 515 394'e, 1860'ta çok sayıda göçmenin de gelmesiyle 813 669'a yükseldi. Şehir büyüdükçe pisliği arttı. Göçmenlerin çoğu Five Points, Shanty Town, Den of Dhieves (Hırsızlar yuvası), Murderers Alley (Katiller yolu) gibi gecekondu bölgelerinde toplanmıştı. Yoksulluk ve işlenen suçlar önemli meselelere yol açıyordu. Federal dönemin titizliğinin yerini plansız ve düzensiz inşaat dönemi almıştı. Şehirleşmenin baskısı ve siyasî değişiklik ihtiyacı New Yorkluların 1821'de eyalet yasama meclisinden, şehrin iç işleriyle ilgili yeni haklar almasıyle sonuçlandı. Yeni anayasa, Seçiciler meclisini kaldırdı, belediye başkanı ve şehir muhasebecisini tayin hakkını validen alarak Genel meclise verdi. Aynı zamanda bütün beyaz erkeklere genel seçim hakkı tanındı. Zencilerin mülk edinmesi sıkı kurallara bağlandı. 1833 Anayasa değişikliğiyle seçmenler 1689'dan beri ilk defa belediye başkanını tek dereceli seçimle seçtiler. Tammany'nin adayı Cornelius W. Lawrence, Gulian C. Verplanck'ı yenilgiye uğrattı; fakat Demokratlar Genel mecliste üstünlüğü muhalefete kaptırdılar. New York seçimleri liberal bir partinin kurulmasıyle sonuçlandı.

Seçim günlerinde irlandalı katoliklerle Liberaller arasında çatışmalar çıktı; polise ve şehir silâh depolarına hücum edildi. Milis kuvvetlerinin gelmesiyle karışıklıkların büyümesi önlendi. 1835 Haziranında göçmenlere karşı gösteriler yapıldı. Bu gösterilerde katolik aleyhtarı davranışlar oldu ve 1835-1836'da Yerli Amerikan Demokratik derneği kuruldu. 1837'deki malî buhran, bu düşmanlığı yatıştırdı. 1844 Nisanında yeniden dirilen ve güç kazanan Yerli Amerikan Demokratik partisi seçimleri kazanarak James Harper belediye başkanı seçildi. 7-10 Mayıs 1849'da bu partinin taraftarları şehirde karışıklıklar çıkardılar; 200 kişi öldü veya yaralandı. İngiliz trajedi oyuncusu William C. Macready ile Edwin Forrest'ten hangisinin daha kabiliyetli olduğu konusunda çıkan tartışmalar büyük karışıklıklara yol açtı. Çatışma ancak polisin kalabalığa ateş açmasıyle bastırıldı. «Tammany», Demokrat partiyi iktidara getirmek için şehirdeki göçmen kalabalığından yararlanmayı tasarladı. Parti, daha önce de göçmenlerin davasını benimsemiş ve İç savaşın eşiğinde, nüfusun yüzde 48'ini meydana getiren bu topluluğun isteklerine çeşitli yollardan cevap vermeğe çalışmıştı. Ülke dışında doğan seçmenlerin oyu ve seçim sahtekârlıklarıyle Demokratlar şehri yönetmeğe devam ettiler. 1857'de Tammany taraftarı Fernando Wood'un belediye başkanlığı sırasında şehirde yeni ve büyük bir polis teşkilâtı kuruldu. Eski belediye polislerinden seçim sırasında çok yardım gören Wood, buna karşı direndi. Yeniden patlak veren karışıklıklar eyalet birliklerinin yardımıyle bastırılabildi.

Kamu hizmetleri, hızla gelişen şehirleşmenin doğurduğu meselelere ayak uydurmağa çalışıyordu. 7 Mayıs 1844'te eyalet yasama meclisi gece bekçiliği sistemini kaldırarak 800 kişilik gece gündüz çalışan bir polis teşkilâtı kurdu. 1823'te New York Gaz Işığı şirketine imtiyaz verildi ve yılın sonunda New York şehrinde ilk defa bir ev gazla aydınlatıldı. 1835 Seçimlerinde seçmenler, suyunu Westchester ve Croton ırmaklarından alan yeni bir su şebekesi yapılmasını desteklediler. 4 Temmuz 1842'de Croton su kemerinden alınan su, Murray Hill deposunu doldurdu. İyi su tesislerinin yeterli olmaması yüzünden 1832 yazındaki kolera salgınında 3 000 kişi ölmüş, su sıkıntısı yüzünden 16 aralık 1835'teki yangın felâket halini almıştı (bu yangında zarar 20 milyon doları buldu). Yüksek öğrenim, New York Şehri Üniversitesi teşkilâtının (sonra New York üniversitesi) denetimine verildi (nisan 1891). 1848'de kurulan Serbest akademi (Free Academy) 1866'da College of the City of New York (New York

East River'dan Wall Street ve Manhattan gökdelenlerinin görünüşü

gurupta Manhattan ve Brooklyn köprüsü

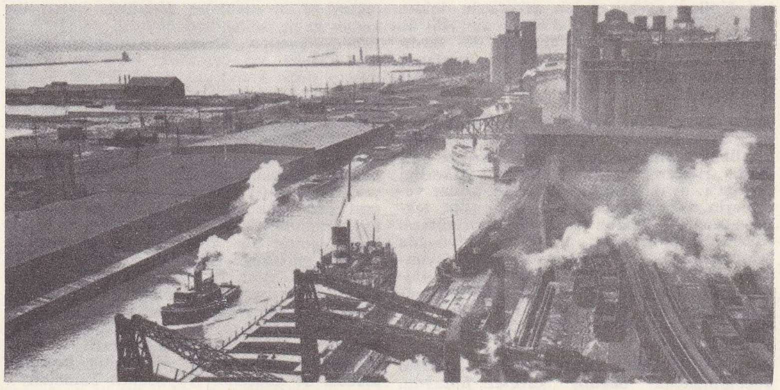

Buffalo limanının görünüşü

NEW YORK 5. cadde

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

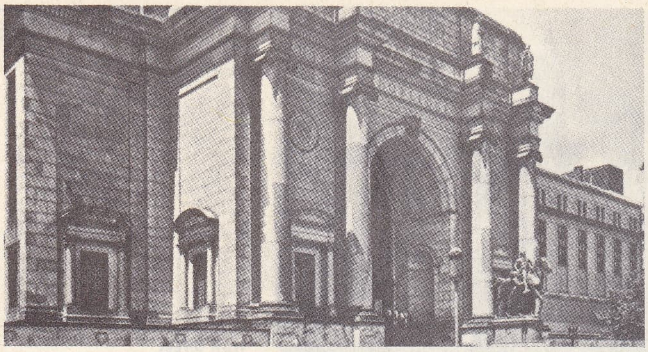

cephe alınlığında «Gerçek, Bilgi, Görüş» yazılı American Museum of Natural History

Şehri koleji) adını aldı.

Şehirde sanat gelişti, tiyatrolar açıldı: Bowery (1826) ve Niblo's Garden (1829). İlk büyük opera 1825 kasımında Park Theatre'da temsillerine başladı. 1850 Eylülünde Jenny Lind, Castle Garden'de ilk konserini verdi. A.B.D.'nin ilk Dünya fuarı 14 temmuz 1853'te New York'ta açıldı. Bu dönemde birçok edebiyat kulübü ve sosyal kulüp kuruldu: «Bread and Chease» (Ekmek ve Peynir) kulübünün üyeleri arasında Philip Hone, William Cullen Bryant, ve James Fenimore Cooper vardı. Şehirde birçok gazete yayımlanmağa başladı: James A. Bennett'in *New York Herald* (1835), Horace Greeley'in *New York Tribune* (1840), Henry Raymond'un *Times* (1851) gazeteleri v.b. İlk ucuz gazeteyi (*Sun*) Benjamin Day çıkardı (1833). Frederick Law Olmsted ve Calvert Vaux'un teklifi üzerine Genel meclis 1853'te Manhattan'ın merkezinden bir park yeri ayırdı. Andrew H. Green'in başkanlığında bir kurul eyalet tarafından yeni parkın (Central Park) yapılmasıyle görevlendi; 1857 buhranı, bu işte çalışanların çokluğu sebebiyle oldukça hafif geçirildi.

● *Ayrılık Savaşı dönemi.* Köleliğin kaldırılmasına karşı olan ve Ayrılık savaşının Güney bölgesi ile ticareti durduracağından korkan New Yorklular, Fort Summer'de ilk çatışma başlayınca savaşı desteklediler. Yollar, savaşa giden askerlerle doldu. Fakat Fernando Wood'un ocak 1861'de yaptığı teklifi destekleyenler de vardı; teklife göre New York Birlikten ayrılarak Tri-insula adlı (Üç-ada) serbest bir şehir kurulacaktı.

Savaş ilerledikçe, Bull Run ve Fredericksburg'daki kayıplar öğrenildikçe, savaşçılık ateşliliği azaldı ve pek askere yazılan kalmadı. Hükûmet 1863'te mecburî askerliği koyunca, ayaklanmalar oldu. 300 Dolar verenlerin askerlikten muaf tutulmasını teklif eden bir kanun tasarısı hazırlanması üzerine kızgınlık arttı. 13 ve 16 Temmuzda şehirde gerçek bir isyan patlak verdi. İsyancılar şehri ele geçirdiler; barikatlar kuruldu, çarpışma başladı, birçok zenci linç edildi; 1 000 kişi kadar yaralandı, öldü. Sonunda Gettysburg'dan gelen 13 alay karışıklığı bastırdı.

Bu ayaklanmalara rağmen şehir, savaşın kazanılmasına önemli katkıda bulundu. New Yorklu tüccarlar gönüllüleri donattılar ve Birlik, Savunma komitesine 2 milyon dolardan çok yardım etti. 1864 Nisanında Şehir Fuarı, A.B.D. Sağlık komisyonu için 1 milyon dolardan fazla yardım topladı. New Yorklu kadın ve erkekler hastabakıcı olarak çalıştılar ve sağlık komisyonunun kurulmasında önemli rol oynadılar. John Ericsson'un ocak 1862'de sefere çıkan Monitor adlı gemisi Konfederasyon limanlarının ablukasında önemli işler başardı.

Yankee Stadium

●*Pembe yıllar.* Savaş, yeni iş alanlarının açılmasını sağladı ve sona erince şehir dışa doğru genişlemeğe başladı. 1870'te Manhattan'ın nüfusu 942 292'ye, 1880'de 1 164 673'e, 1900'de 3 437 202'ye yükseldi. İlk olarak Equitable Building'de kullanılan asansör (1870) 8-11 katlı binaların artmasını sağladı. İnşaatta çelik iskeletin uygulanmasıyle, Richard M. Hunt (Tribune Building) ve George B. Post (World Building) gibi mimarlar 1898'de altı gökdelen yaptılar. Borsadan ve savaş taahhütlerinden milyonlar kazanan zenginler, lüks konaklar yaptırmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Fifth Avenue'nün 40. ve 70. caddeler arasındaki kısmı «Millionaire's Row» (Milyoner Dizisi) adıyle tanındı. Ama gecekondular da çoğalıyordu, 1900'de gecekondularda çoğu göçmen olan 1,5 milyon insan yaşıyordu.

Ulaşım ve haberleşme Ayrılık savaşından sonra önemli ölçüde gelişti. 1867'de Charles Harvey, yüksekten geçen bir trenin denemelerini yaptı ve yüzyılın başında bu tasarı gerçekleştirildi. 1870 Şubatında Beach Pneumatic Transit şirketi, bir metro yapmayı teklif etti, fakat sabit bir metro sisteminin yapımına ancak 1900'de başlanabildi. Brooklyn köprüsünün yanı sıra birçok köprü yapılması geçiş meselesini oldukça kolaylaştırdı.

«Boss» (Patron) William M. Tweed'in siyasî güç kazanması savaş sonrası New York şehri için büyük bir olaydı. Tweed, mükerrer oy kullandırarak, rüşvet vererek ve gayrımeşru bir şekilde göçmenlerin oyunu sağlayarak Tammany teşkilâtını ve şehir yönetimini kontroluna aldı (1869-1871). Yasama meclisine 5 nisan 1870'te şehirdeki resmî dairelerin müdürlerini valinin değil belediye başkanı tarafından tayin edilmesini onaylattı. «Tweed Halkası» denilen yeni topluluk sadece kendine karşı sorumluydu. *Harper's Weekly* dergisinde Thomas Nast'ın çizdiği karikatürler, halkı bu konuda uyardı. *New York Times*'ın makaleleri de yardımcı olunca Tweed tutuklandı (ekim 1871), mahkûm olduktan sonra ülkeden kaçtı, fakat geri çevrildi ve 12 nisan 1878'de Ludlow Street hapishanesinde öldü. Tweed ve çetesinin şehirden 45-200 milyon dolar kadar çaldığı sanılır.

Büyük New York 1873'te eyalet yasama meclisinin şehir sınırlarını Aşağı Westchester'deki 60 000 dönümlük bölgeyi içine alacak şekilde büyütmesiyle New York ötesine doğru yayılmağa başladı. 4 Mayıs 1897'de yasama meclisi, Büyük New York fermanını çıkararak Bronx, Brooklyn, Manhattan, Richmond ve Queens'i Büyük New York içinde birleştirdi. Bu karar 1 ocak 1898'de yürürlüğe girdi. Yeni şehir, 1890'da birleştirme işini yapmakla görevlendirilen komisyonun başkanı Andrew Green'in çoktandır gerçekleştirmek istediği bir projeydi, her ilçe (borough) kendi başkanını seçti. Taksim ve Takdir dairesi yönetici ve malî bünyeyi tayin edecek, 65 kişilik belediye meclisi de kanunları yapacaktı. Tammany'nin adayı Rober A. Van Wyck, Büyük New York'un ilk belediye başkanı oldu. Tweed sonrası döneminde şehir Tammany yönetiminde reform çağını yaşadı. Fakat reformlar gecikmişti. 25 Mart 1911'de Triangle Shirtwaist şirketinde çıkan yangın şehirlileri uyardı: Washington Square yakınındaki gerekli havalandırma ve güvenlik araçları olmayan bir fabrika yanması sırasında pencerelerden atlayan veya yanan 140 kadın ve genç kız öldü. Bu olay üzrine Robert F. Wagner ve Alfred E. Smith Eyalet Fabrika komisyonuna seçildiler ve gerekli kanunları hazırlamağa başladılar. Şehir Birinci Dünya savaşında önemli rol oynadı. Limandan 1 600 000'den çok asker sevkedildi. İlk Hürriyet tahvili (2 milyar dolarlık) 14 mayıs 1917'de New York'ta satışa çıkarıldı ve satın almak isteyenlerin talebi, tahvil miktarını yüzde 50 aştı.

1920'lerin hareketli yıllarında James Walker belediye başkanıydı. 1929 Ekiminde şehir, bütün ülkeyi büyük iktisadî buhrana sürükledi. Samuel Seabury komitesi mahkemelerde yolsuzluklar tespit etti ve Walker rüşvet almakla suçlanarak. 1932'de istifa etti. Ertesi yıl Fiorello H. La Guardia belediye başkanı seçildi. «Little Flower» (Küçük Çiçek) denilen La Guardia göreve başladığı zaman şehrin borçları 30 milyon doları aşmış, işsizlik en yüksek seviyeye ulaşmıştı. La Guardia'nın başkanlığı sırasında (1933-1945), şehir eski malî dengesine kavuştu. 1936'da idarî bünyede yenilikler yapıldı: Şehir Planlama komisyonu kuruldu; kadastro, harita ve gelişme tasarıları bu kurulun yetkisine verildi. Şehir iktisadî buhrandan kurtulmağa başlayınca birçok kamu hizmetleri gerçekleştirildi. New York Mesken dairesi, federal hükûmete bu konuda yardımcı oldu. La Guardia, refah seviyesini yükselttiği gibi, suçlara ve çürümüş belediye teşkilâtına karşı da başarıyle savaştı.

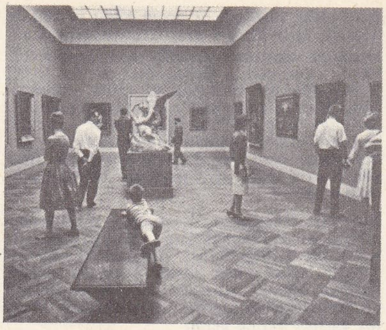

Metropolitan Museum of Art'da bir resim galerisi

New York İkinci Dünya savaşında da insan gücünü savaşın kazanılması için kullandı. Şehrin limanı savaş araç ve gereçlerinin taşınmasında önemli rol oynadı. 150 yıldır A.B.D.'nin başlıca şehri olan New York, Birleşmiş Miletler 1945'te ilk defa Hunter College'de (Bronx'ta) toplanınca «Dünyanın Başkenti» oldu. (M)

New York Central Railroad, New York eyaletiyle doğu ve kuzeydoğu eyaletleri arasında ulaştırmayı sağlayan önemli demiryolu şebekesi. Bu şebeke New York'un en büyük garını ortaklaşa kullandığı Pennsylvania Railroad ile son zamanlarda birleşti. Panamerikan havayollarının yaptırdığı gökdelen bu garın üstündedir. (L)

New York City Ballet. Bk. BALE.

New York Daily News, amerikan günlük gazetelerinin en önemlisi; 1920'de New York'da McCormick ile Patterson tarafından kuruldu. Daha 1925'te, *New York Daily News*'un tirajı bir milyonun üstündeydi. 1958'de tirajı hafta içinde 2 milyonu, pazar günleri 3,5 milyonu aşıyordu. New York Daily News'u örnek alan birçok taşra gazetesinde dergi biçiminde çıkmağa başladı. (L)

Emanu-El sinagogu

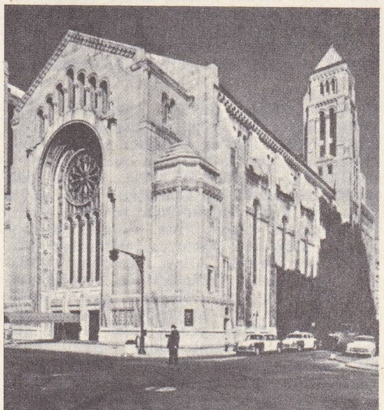

Foto. Encyclopedia Americana

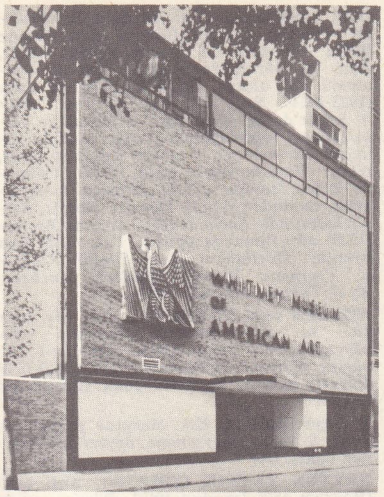

NEW YORK
«Whitney Museum of American Art»

New York Esrarı (*The Clutching Hand*), 1914'te A.B.D.'de fransız yönetmen Louis Gasnier'in çevirdiği amerikan filmi. Bu eserle haftalık tefrika-filim türü ortaya çıktı. Pearl White'ı üne kavuşturan, *New York Esrarı*, sinema tarihinde polisiye-serüven türünün ilk örneğidir. (L)

New York Herald Tribune (THE), 1835'te amerikan röportaj türünü yaratan James Gordon Bennett (1795-1872) tarafından New York'ta kurulan ve oğlu James Gordon (1841-1918) tarafından geliştirilen günlük gazete. James Gordon gazetenin Londra ve Paris baskılarını başlattı. Haberlerin *Herald*'da veriliş şeklindeki heyecan yaratma niteliğini protesto etmek için, 1841'de Greeley *New York Tribune*'ü kurdu. New York Tribune, 1924'te Herald ile birleşti ve bugünkü adıyle çıkmağa başladı. The New York Herald Tribune, A.B.D.'nin batı kesimindeki başlıca cumhuriyetçi yayın organıdır, bununla birlikte tirajı, *New York Times* ve özellikle resimli günlük gazetelerden düşüktür. 1966'da *Journal American* ve *World Telegram and the Sun* ile birleşerek *World Journal and Tribune* adı altında yine günlük bir gazete olarak yayımına devam etti. (L)

New York müzeleri. New York müzeleri genellikle yeni kurulmuştur. Başlıcaları: AMERICAN ACADEMY OF ARTS AND LETTERS; 1897'de kurulan BROOKLYN MUSEUM (mısır, asur, kolomböncesi, zenci sanatı ve avrupa resimleri koleksiyonları [Frans Hals'ın *Balıkçı Kız'ı*]); COOPER UNION MUSEUM (süsleme sanatları); METROPOLITAN MUSEUM OF ART. New York'un en önemli müzesi olan bu sonuncusunda mısır, yunan, roma, uzakdoğu eserleri vardır; avrupa resminin bütün okulları burada temsil edilmiştir; ayrıca amerikan süsleme sanatı bölümü, silâhlara ayrılan bir bölüm (alman ve Milano atelyeleri), müzik âletlerine ayrılan bir başka bölüm vardır. METROPOLITAN MUSEUM OF ART'a bağlı *The Cloisters* müzesinin 1950'de inşasına başlandı ve Hudson'a hâkim bir yerdeki yeni yapılara yerleşti; bu müze de özellikle ortaçağ mimarîsi ve eşyası (Saint-Guilhem-le Désert, Saint-Michel-de-Cuxa, Bonnefont avlu çevreleri, ortaçağ halı dizileri) yer alır. FRICK KOLEKSIYONU önemli bir italyan, fransız, hollanda, flaman, ispanyol, amerikan (Whistler) tablolarını biraraya getirir; bunların yanı sıra heykeller (Coysevox'un *Robert de Cotte*'u), çin porselenleri, bronz eşyalar (Gouthière, Thomire) yer alır; Boucher'ye ayrılan bir salonda Madame de Pompadour için yapılan dekoratif panolar vardır; bir başka salon da Fragonard'ın ağaç kaplamalara yerleştirilmiş tuvalleriyle (resimleriyle) süslenmiştir. AMERICAN INSTITUT OF ART AND ARCHEOLOGY italyan sanatına ayrılmıştır. MUSEUM OF MODERN ART tam bir panorama meydana getirir: mimarî, tatbikî sanatlar, sinema sanatı, resimler (Picasso'un *Guernica*'sı, Van Gogh'un *Yıldızlı Gece*'si), heykeller Despiau, Maillol, H. Moore, Calder). PIERPONT MORGAN KÜTÜPHANESİ'nde elyazmaları, basımcılığın ilk zamanlarından kalma metinler (Gutenberg'in İncil'i), desenler, gravürler, ciltçilik işleri ve resimler (Memling, Schongauer, Botticelli) saklanır. SOLOMON R. GOGGENHEIM MUSEUM, F.L. Wright'ın eseri olan bir yapıdadır ve nonfigüratif resme ayrılmıştır; burada Seurat'nın, Bonnard'ın, Redon'un, Chagall'in eseri de görülür. İkinci derecedeki birtakım müzeler tarihe (MUSEUM OF THE CITY OF NEW YORK veya LONG ISLAND SOCIETY müzesi) birtakım başka müzeler de bilimsel öğretime (AMERICAN MUSEUM OF NATURAL HISTORY, HAYDEN PLANETARIUM veya MUSEUM OF SCIENCE AND INDUSTRY) ayrılmıştır.

Özel kuruluş olan HUNTINGTON HARTFORD GALLERY OF MODERN ART 1964'te açılmıştır. Mimar E. Durel Stone tarafından yapılan bu bina penceresiz bir kuleye benzer, aydınlatma ve havalandırma düzeni yapının köşelerine açılmış gizli deliklerden sağlanır. Bu müzede amerikalı ressamların eserlerinden başka Géricault, Corot, Courbet, Degas, Monet, Pissarro, Vuillard'ın eserleri de vardır. Özellikle amerikan sanat eserlerine ayrılmış olan WHITNEY MUSEUM OF AMERICAN ART müzesi 1966'da, Madison Avenue'de Marcel Breuer tarafından planı çizilen özel bir yapıya geçmeden önce Museum of Modern art'a taşınmıştır. Bu yapı tepesi üzerinde duran güdük bir piramit biçimindedir. (L)

New York Times, 1851'de Henry J. Raymond, George Jones ve Edward B. Wesley tarafından kurulan günlük amerikan gazetesi. Kurucularının amacı, New York basınında polemik yazılarına yer vermeyen, daha çok genel haberlerle yetinen, *New York Tribune*'den daha iyi bir yayın organı kazandırmaktı. New York Times git gide büyük bir başarı sağladı. Ne var ki, XIX. yy. sonunda satışı bir hayli azaldı. Bunun üzerine Adolphe S. Ochs, bir yandan gazetenin fiyatını bir cent'e düşürürken, öte yandan bu yayın organının daha tarafsız ve «ciddi» bir nitelik kazanmasına çalıştı. *New York Times* aynı gelenekleri bugün de sürdürmektedir. 1967'de *New York Times*'ın milletlerarası baskısı, daha önce *Washington Post* ile birleşen *New York Herald Tribune* ile biraraya gelerek *International Herald Tribune*'u meydana getirdi. (L)

NEXÖ (Martin Andersen), danimarkalı yazar (Christianshavn, Kopenhag 1869-Dresden 1954). Yoksul bir ailedendi, hayatını çobanlık ve kunduracı çıraklığı yaparak kazandı. Bilim ve sanat koruyucularının yardımıyle «Yüksek Halk okulları»nda öğrenim gördü. Komünist eğilimli sosyalist düşüncelerini, danimarka proleter edebiyatının başlıca eserlerinden sayılan *Pelle Erobreren* (Fatih Pelle) [4 cilt, 1906-1910] ve *Ditte Menneskebarn* (İnsanoğlu Ditte) [5 cilt, 1917 1921] adlı romanlarında dile getirdi. Ayrıca hikâyeler, *Erindringer* (Hatıralar) ve *Morten hin Röde* (Kızıl Morten) [1947] adlı, birbirine bağlanan yeni bir roman dizisi yayımladı. Atlantik paktının imzalanmasından hemen sonra Danimarka'dan ayrılarak Doğu Almanya'ya yerleşti. (L)

NEY sıf. (ar. *neyy*). *Esk.* Pişmemiş, çiğ (et v.b.). [M]

NEY veya **NAY** i. (fars. *ney, nāy*). Mus. Kamıştan yapılan bir çeşit nefesli saz: *Dinle neyden kim hikâyet etmede / Ayrılıklardan şikâyet etmede* (Nahifî). *Hayyam'a görünmüş kadehte meyde / Neyzen'e görünmüş kamışta neyde / Veysel'e görünür mevcud her şeyde* (Âşık Veysel). [Bk. ANSIKL.] || *Ney üflemek*, ney çalmak.

—*Esk. Nay-ban*, ney çalan. || *Nay-i enban*, tulumlu ney, gayda. || *Nay-i ruyin* (veya *nay-i ruyine*), eski savaşlarda çalınan tunçtan yapılmış, nefire benzeyen büyük boru. || *Nay-i türkî*, zurna, Hata ve Huten Türkleri tarafından kullanılan bir metre boyunda, başı, deve başı gibi eğri ve delikli çok sesli bir boru. || *Nay-veş*, ney gibi. || *Ney baş-paresi*, kamış flütün ucuna takılan madenî ağızlık, çalgının dudaklar arasına alınan kısmı. || *Ney-i bezm-i gam*, gam meclisinin neyi: *Ney-i bezm-i gamem ey mah ne bulsan yele ver / Oda yanmış kuru cisminde hevadan gayri* (Fuzulî). || *Ney ü nûş*, müzik ve şarap. || *Ney-süvâr*. *Mec.* Çok küçük sevgili.

— Anat. *Nayi bini*, burun deliği. || *Nayi gülû*, boğaz, gırtlak.

— Bot. *Esk.* Kamış, saz. || *Ney-istan* (*neysitan* veya *ney-zar*), kamışlık, sazlık. || *Neypare* («kamış parçası»), kalem.

— ANSIKL. Doğu ülkelerinde çok eski çağlardan beri kullanılan *ney*'in ilk örneği Sümerlerde görülür. M.Ö. 280'den kalma bir tablette bu çalgı hakkında bilgi vardır. Sümerlerin *nâ* adını verdiği bu çalgı *do, re, mi, fa* diyez, *sol, la, si* seslerini çıkarıyordu. İran ve Anadolu'da XII. ve XIII. yy.da ney çok kullanılan bir musiki âletiydi. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bu sazın adı çok sık geçmektedir. Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın (XV. yy.) eserinden ise neyin Doğu Türkistan'da da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *Divanü Lûgat-it-Türk*'te ve Genceli Nizamî'nin şiirlerinde *nayi türkî* adıyle, neyden, bir asker çalgısı olarak söz edilir.

Ney, sarı ve budaklı, düzgün kamıştan yapılır. Dokuz boğumludur. Çok defa, boğumların çatlamaması için, çevresine, madenî veya gümüş tel sarılır. Altısı üstte, biri altta olmak üzere yedi deliği vardır. Baş tarafına, özellikle üflenen bölümüne fildişi, abanoz veya kemikten yapılan birer parça eklenir. Bunlardan ağız bölümüne takılana *prazvana*, üflenen bölüme eklenene *paşpare* denir. Oldukça basit bir çalgı olan ney, diatonik (ikili), kromatik (yarım tonlu ses dizisi) sesleri kolaylıkla verebilir. Neyin ses alanı üç sekizli kadardır. Neylere, çıkardığı ses dizilerine ve yapılışına göre,

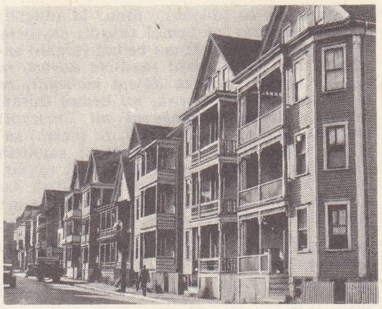

NEW YORK
Rhode Island'da işçi meskenleri

NEW YORK

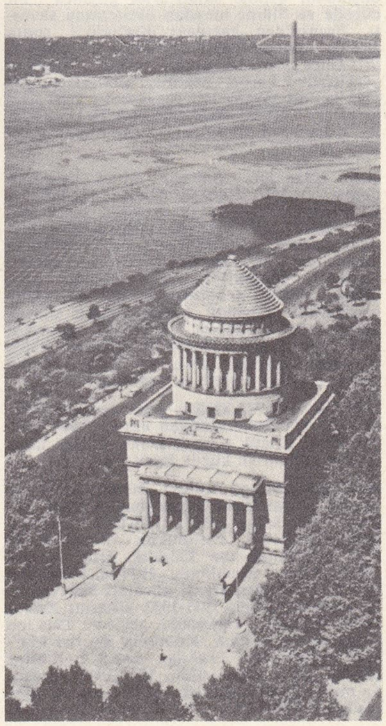

Hudson nehri Riverside Drive (Sahil yolu) üzerinde Grant'ın mezar anıtı

Foto. LAROUSSE ; Histoire de l'Humanité

ney (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

Rude'ün eseri

mareşal NEY

Gérard'ın eseri Versailles müzesi, Paris

diyapazonun *la* (dügâh) tonu, *la* (dügâh) sayılırsa *mansur, si* bemol (kürdî) sayılırsa *mansur mabeyni, si* koma bemol (segâh) sayılırsa *şâh, do* (çargâh) sayılırsa *davud, re* bemol (hicaz) sayılırsa *davud mabeyni, re* (neva) sayılırsa *bolahenk, mi* bemol (hisar) sayılırsa *bolahenk mabeyni mi* (hüseynî) sayılırsa *süpürde* veya *ahterî, fa* (acem) sayılırsa *müstahsen, fa* diyez (evc) sayılırsa *müstahsen mabeyni, sol* (gerdaniye) sayılırsa *kız neyi, la* bemol (şehnaz) sayılırsa *kız neyi mabeyni* adı verilir. Bir sekizli tiz ses veren neye de *nısfıye* denir.

◆ **Nayî** i. *Esk.* Ney çalan kimse. || Ney yapan veya satan kimse.

◆ **Nayîn** sıf. *Esk.* Kamıştan yapılmış. (M)

NEY (Michel), **Elchingen** dükü, **Moskova** prensi, Fransa mareşali (Saarlouis 1769-Paris 1815). Küçük bir memurken, 1788'de orduya girdi, Fransız devrimi ve kendi cüret ve cesareti sayesinde yükseldi. 1794 ve 1795 Savaşlarına katıldı; 1796'da general oldu. 1799 da vekâleten Ren ordusuna kumanda etti. Napolyon'a bağlandı ve 1802'de diplomatik bir görevle İsviçre'ye gönderildi. 1804'te mareşal oldu, 1805 Seferine katılarak Elchingen'i (14 ekim) ve Tirol'ü ele geçirdi. Jena savaşına katıldı ve Friedland seferinde elde ettiği kesin sonuç, YİĞİTLER YİĞİDİ diye anılmasına yol açtı. 1808'de Elchingen dükü oldu, İspanya'da, özellikle Galiçya'da gerillacılara karşı savaştı. Bu işten usanç getirdi ve bir süre dinlenmek istedi. Geçici olarak emrinde bulunduğu Massena tarafından 1811'de Fransa'ya gönderildi. 1812'de Rusya seferine katıldı. Moskova yakınlarında, Borodino savaşında yararlık gösterdi ve Moskova prensi unvanını aldı (7 eylül 1812). Napolyon ordusunun geri çekilişinde, artçı kuvvetlere kumanda etti, Platov'un taarruzundan kurtuldu ve Berezina nehrini başarıyle geçti. Almanya'daki savaşlara katıldı ve Dennewitz'te yenildi (eylül 1813). Napolyon'u tahttan vaz geçirmeğe çalıştı ve Restorasyon hükûmetine yanaştı; buna karşılık Restorasyon hükûmeti de onu Fransa Yüksek meclisi üyeliğine getirdi (1814). Fakat devrim sırasında yabancı ülkelere kaçan soylulardan gördüğü hakaret üzerine taşraya çekildi. İmparatorun dönüşünü açıktan açığa kınadı; onun yolunu kesmeğe hazırlanırken, kıtaların Napolyon hayranlığı karşısında, fikrini değiştirdi ve Auxerre'de Napolyon'a katıldı. Quatre-Bras (16 haziran 1815) ve Waterloo savaşında, süvari ihtiyat kuvvetlerini gelişigüzel düşmanın üstüne saldırtarak çılgınca bir cüretle ve ölüme meydan okurcasına savaştı. Fransa'dan kaçmayı düşündü, sonra Lot'da saklandı; 1815 ağustosunda yakalandı. Önce harp divanına verildi. Divan'ın yetkisizlik kararı üzerine Yüksek meclis mahkemesi tarafından yargılandı; aşırı kral taraftarı olan bu mahkeme Ney'in Bourbonlar'a ihanetini affetmedi ve onu ölüme mahkûm etti. (L)

NEY (Napolèon Joseph), ikinci **Moskova** prensi, fransız generali (Paris 1803-Saint - Germain-en-Laye 1857); mareşal Ney'in büyük oğlu. 1824'te İsveç hükûmetinin hizmetine girdi ve 1828'de banker Laffitte'in kızıyle evlendi. 1830'da Fransa'ya döndü, Cezayir'e gönderildi, orada yarbay oldu (1844), 1852'de senatoya seçildi ve 1853'te generalliğe yükseldi. Ayrıca besteci olarak da tanındı: bir missa (1831), iki opera-komik *Cent Suisses* (1840) ve *Yvonne* (1855) besteledi. Ayrıca, XVI. ve XVII. yy.dan kalma eserleri derledi ve yayımladı. (L)

NEYÇE veya **NAYÇE** i. (fars. *ney* veya *nāy* ve - *çe* küçültme ekinden *ney-çe* veya *nāy-çe*). *Esk.* Küçük ney. || Dokumacılar tarafından kullanılan küçük kamış. (M)

NEYÇEV (Minço Kolev), bulgar devlet ve siyaset adamı (Eski Zagra [bugün Stara Zagora] 1871-Sofya 1956). 1906-1908 Arasında İsviçre'de felsefe ve hukuk okudu. Eylül 1923 ayaklanmasına katıldığı için mayıs 1924'e kadar tutuklandı. 1934'te Komünist partisi tarafından siyasî davaları savunmakla görevlendirildi. 1941-1943 yıllarını Kristo Pole Toplama kampında geçirdi. 1944'ten sonra adalet bakanı, Komünist Partisi Merkez komitesi ve 1949'dan sonra Politbüro (Siyasî büro) üyesi oldu. 1946-1947 Arasında millî eğitim bakanlığı, Millet meclisi başkanlığı (1947-1950) ve dışişleri bakanlığı yaptı (1950-1956). Dört kere milletvekili seçildi. (M)

NEYE zf. Bk. NİYE.

NEYELÂN i. (ar. *neyelān*). *Esk.* Gayeye erişme, isteğe ulaşma. (M)

NEYELOV (Vasiliy İvanoviç), rus manzara mimarı (1722-1782). Rusya'ya İngiliz bahçe üslûbunu getirdi; Tsarskoye Selo'da (bugün Puşkin) çalıştı. (L)

NEYGAUZ (Genrih Gustavoviç), rus piyanisti ve eğitimcisi (doğ. 1888). 1922'de profesör oldu. Önce babasının sonra Viyana'da Godowski'nin yanında müzik eğitimi gördü (1914). Büyük bir sovyet piyano okulunu yönetti. E. Gilels, Y. Zak, Sv. Rihter E. Malinin gibi değerli sanatçıları yetiştirdi. (M)

NEYİR sıf. (ar. *nūr*'dan *neyyir*). *Esk.* Işıklı, aydınlık, parlak. || — İ. Işık veren cisim, cisme dönüşmüş, cisimleşmiş nur. || Erkek ve kadın adı. ||*Mec.* Güneş, ay: *Tali oldu neyyir-i ikbal-i devlet subh-dem / Şule saldı âleme necm-i hidayet subh-dem* (Baki). *Ah o gözler o kanlı meşaleler / Hangi neyyirden ahz-ı nur eyler* (Abdülhak Hâmid). — Astron. *Esk. Neyiri asgar*, Ay. || *Neyiri azam*, Güneş.

◆ **Neyire** sıf. *Esk.* Neyir'in dişili. || İ. Kadın adı.

◆ **Neyireyn** ikil i. *Esk.* «Cisme dönüşmüş iki nur», Güneş ve Ay. (M)

NEY KİANG, Çin'de (Sı-Çuan) şehir, Kızıl Havza'da; 190 200 nüf. Besin sanayii. (L)

NEYL i. (ar. *neyl*). *Esk.* İstenilen şeye ulaşma, murada erme. (M)

NEYLÎ AHMED EFENDİ, türk şairi (İstanbul 1692-ay. y. 1748). İstanbul kadılarından Mirzazade Mehmed Efendinin oğlu. Önce babasından ders aldı. Sonra medrese öğrenimi gördü. Müderrislik ve kadılık yaptı. İzmir, Mısır ve Medine mollalıklarında bulundu. Anadolu ve Rumeli kazaskeri oldu. İlmiye mesleğinden yetişen Neylî Ahmed Efendinin divan edebiyatı anlayışında sürdüren şiirleri vardır. Özellikle gazel türünde başarı gösterdi. Şiirlerinde atasözlerine, halk deyimlerine, özdeyişlere geniş yer verir. Tasavvuf kavramlarının da yer aldığı bazı şiirlerinde derin ve renkli buluşlar, özlü deyişler görülür. Bütün şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

NEYO'LAR, Fildişi Kıyısı'nda halk. Aşağı Lasandra ırmağının her iki yakasında yaşayan Neyo'lar, kru halkından sayılır. (L)

NEYRAB, Yukarı Suriye'de tepe, Halep'in güneydoğusunda; 1926-1927'de kazılmıştır. Yer XIX. yy. sonunda Louvre müzesine (Paris) götürülen iki mezar taşıyle tanındı. Kazılarda bulunan pişmiş topraktan heykelcikler, tunçtan iki tanrıçalı bir topluluk ve Nabukodonosor II ile Kambyses dönemleri (M.Ö. VI. yy.) arasından kalma çivi yazılı yirmi yedi tablet Suriye'de Babil devrinde mezopotomya kültürünün varlığını ortaya koydu. (L)

NEYRAC-LES-BAİNS, Fransa'da Ar dêche idare bölgesinde (Meyras komünü, Largentière idare çevresi) ılıca merkezi, Ardèche kıyısında, Vals'ın yukarısında. Cüzama iyi gelen karbonatlı, sodalı ve kireçli suları Ortaçağda meşhurdu; bugün deri, romatizma ve gırtlak hastalıklarının tedavisinde kullanılır. (L)

NEYREN, bugün **Gökçeler**, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Ereğli ilçesi) bir kent; 5 588 nüf. (1965). Nüfusun büyük kısmı Kandilli kömür havzasında çalışır. Ereğli'den başlayan kısa bir demiryolu kentteki Armutçuk mahallesine kadar gelir. (M)

NEYRENC i. Bk. NİRENÇ.

NEYŞEKER bİş. i. (fars. *ney*, kamış ve *şeker*'den *ney-şeker*). Bot. *Esk.* Şekerkamışı. (M)

NEYTAL i. (ar. *neytal*). *Esk.* Felâket, belâ, musibet, talihsizlik. (M)

NEYVELİ, Hindistan'da (Tamizhagam, esk. *Madras*) yer. Linyit işletmesi. Termik santral. Gübre. (L)

NEYYİRE NEYYİR (Münire ERTUĞRUL, — denir), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1902-ay. yy. 1943). İstanbul Dârülmuallimatını (Kız Öğretmen okulu) bitirdi; iki yıl Amerikan kolejine devam etti. Okul temsillerine çıktı. Muhsin Ertuğrul*-un yönettiği *Ateşten Gömlek* adlı filimde Bedia Muvahhit ile birlikte oynadı (1923). Aynı yıl Dârülbedayie girdi; *Othello* oyununda rol alarak ilk defa sahneye çıktı (1923-1924). Şadi Fikret'in kurduğu *Millî Sahne*'de ve «Muhsin Ertuğrul ve Arkadaşları» topluluğunda çalıştı. Muhsin Ertuğrul ile evlendi. Onunla Rusya'ya gitti, tekrar Dârülbeydayie girdi (1928). Ölümüne kadar burada çalıştı. Yüzden fazla tiyatro eserinde rol alan Neyyire Neyyir, *Kız-Kızkulesi'nde Facia* (1923), *Ankara Postası* (1929) adlı filmlerde oynadı. Rol aldığı bazı oyunlar: *Hortlaklar, Mum Söndü, Kafatası, Peergynt, Hamlet, Hülleci, Macbeth, Ayak Takımı Arasında.* (M)

NEYZEN veya **NAYZEN** i. (fars. *ney* veya *nāy* ve *-zen* sonekten *ney-zen* veya *nāy-zen*). Ney çalan kimse: *Neyzen-i kec nigehi dinleme bülbül var iken* (Naib). || *Neyzen bakışlı*, boynunu yana çarptırarak bakan.

◆ **Neyzenane** zf. *Esk.* Nezyene yakışır şekilde. || *Nigâh-ı neyzenane*, neyzen gibi yandan bakış. (M)

NEYZEN TEVFİK (KOLAYLI), türk şairi (Bodrum 1878-İstanbul 1953). Rüştiye muallimi Fehmi Efendinin oğlu. İlköğrenimini Bodrum'da yaptı. Babasından *Gülistan* okudu. Bir ara İzmir idadîsine devam etti. Urla'da bir berberden ney üflemeyi öğrendi. Kendini şiir ve musikiye verdi. Eşref ve Tokadizade Şekib ile yakınlık kurdu. İstanbul'a gelince Mehmed Âkif ile dost oldu. Mısır'a gitti (1908). Ney çalmada gösterdiği başarı dolayısıyle, kısa bir süre içinde büyük şöhret kazandı. Düzenli bir öğrenim görmediği halde çevresindekilerin yardımıyle tasavvuf alanında geniş bilgi edindi. Neyzen Tevfik şiirlerinde belli bir görüşü savunmaz. Aruz ölçüsüyle yazılanlarda vezin ve kafiye düşüklükleri görülür. Tasavvuf konularını bazen coşkun ve derin, bazen sığ ve yavan bir anlatımla işler. Daha çok hiciv türünde başarılı örnekler veren Neyzen'in şiirlerinde duygusal ve kişisel kızgınlıkların, öfkelerin yeri yoktur. Bu bakımdan kendinden önce gelen Nef'i ve Eşref'ten ayrılır. Hicivleri sanat bakımından yeni ve önemli değildir. Bazı şiirlerinde, hayatın acıları, başından geçen üzücü olaylar, çağının bozuklukları, millî yıkımlar geniş bir yer tutar. Dili bazen açık, bazen ağdalıdır. Eserleri: *Hiç* (1919); *Azab-ı Mukaddes* (Kutlu Acı) [1949]. (M)

NEZ i. (ar. *nez*ᶜ). *Esk.* Bir şeyi bulunduğu yerden çıkarma, koparma, sökme. || Kaldırma, yok etme: *Abdurrahman İbn Avf hazretleri, tekrar söze başlayıp «Hanginiz hilâfeti içinizden efdal olana tevcih etmek üzere deruhte edip de kendisini ondan nez ve ihrac eyler?» diye sordu* (Cevdet Paşa). || Ölmek üzere olma. || *Halet-i nez*, can çekişme durumu. (M)

NEZ i. (ar. *nez*ʾ). *Esk.* Bozgunculuk etme, birbirine düşürme, anlaşmazlık çıkarma. (M)

NEZAFET i. (ar. *nezāfet*). *Esk.* Temizlik, paklık: *Daima bir hava-yı nezafetle insana iştiha veren bir yerdi* (H.Z. Uşaklıgil). || *Ennezafetü min-el-iman*, temizlik imandan gelir. (M)

NEZAHET i. (ar. *nezh*'den *nezāhet*). *Esk.* [Genellikle manevî şeyler için] Temizlik, saflık: *Hakk-ı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahet ve ciddiyete mukabil hükûmet-i merkeziye hasım vaziyet almak cihetini iltizam ediyor* (Atatürk). || İncelik, zariflik: *Erkekler arasında* [...] *biraz evvelki nezahetlerine uymayacak bir sertlikle dostlarına çıkışanlar da eksik değildi* (R.N. Güntekin). || Kadın adı. (Bugün *Nezahat* şeklinde kullanılır.) || *Nezahet-i his*, duygu temizliği. || *Nezahet-i vicdan*, vicdan temizliği.

◆ **Nezahetli** sıf. *Esk.* Temiz, saf. (M)

NEZAHUALKOYOTL («oruç tutan kurt») [1402'ye doğr.-1470'e doğr.], Texcoco'nun çiçimeka kralı, **Büyük** veya **Bilge** de denir. Tepanek'lerin kralı Tezozomok tarafından krallığından atıldı (1418), başıboş bir hayat sürdü, sonra Tezozomok'un oğlunu devirerek üç siteden (Mexico, Texcoco ve Tlacopan) meydana gelen bir birlik çerçevesi içinde krallığını akıllıca yönetti. Bu siteler arasında Mexico'nun oynadığı yönetici rol,

Foto. MEYDAN; Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

Aztek imparatorluğunun kurulmasına yol açtı. (L)

NEZAHUALPİLLİ («oruç tutan çocuk») [1462-Tescotzinco 1516], Texcoco'nun çiçimeka kralı (1470'e doğr.-1516). Nezahualkoyotl'un oğlu ve halefi. Önceleri, bir naip tarafından yönetilen krallığı, büyüyüp genişlemesine rağmen, kısa zamanda aztek hükümdarı Moktezuma II'nin hâkimiyeti altına girdi. (L)

NEZAKET i. (fars. *nāzük*'ten ar. *nezāket*). Kibar ve ince olma, başkalarına karşı saygı ve incelikle davranma, naziklik: *Güzellik, nezaket, zariflik, çekicilik bu büyüleme silâhlarının başlıcalarını teşkil eder* (H. R. Gürpınar). *Reşit Bey, beni nezaketle kabul etti* (R.N. Güntekin). *Nezaketi, yapmacık duygusu verecek kadar fazla idi* (F.R. Atay). || *Mec.* [Bir iş veya durum için] önemli olma, dikkatli davranmayı gerektirme. *Vaziyetin nezaketi icabı, eli silâh tutan herkes derdest edilip Alipınar'a getiriliyor.* (N. Araz). || *Nezaket icabı*, nezaket gereği olarak: *Bir toplantıya nezaket icabı katılmak.* || *Nezaket kesp etmek*, önemli veya tehlikeli bir durum almak. || *Nezaket satmak* (veya *taslamak*), kibar ve ince olmadığı halde öyleymiş gibi görünmeğe çalışmak, kibarlığa özenmek.

● **Nezaketli** sıf. Terbiyeli, nazik, ince.

● **Nezaketsiz** sıf. Kibar ve nazik olmayan, kaba, saygısız.

● **Nezaketsizlik** i. Kibar ve nazik olmama hali, kabalık: *Söyleyemem. Nezaketsizlik olur!* (Y. Z. Ortaç). *Kadınlara karşı bu ne nezaketsizlik!* (Vâ - Nû). [M]

NEZARE i. (ar. *nazar*'dan *nezāre*). *Esk.* Bakma seyretme: *Efendi fasl-ı bahar oldu lâlezara buyur / Nigâh-ı lûtfile nergislere nezare buyur* (Sabit). *Derd-i dile sabreylemeğe kalmadı çare / Def-i gam için eyledim etrafa nezare* (Namık Kemal). [M]

NEZARET i. (ar. *nazar*'dan *nezāret*). Güvenlik kuvvetlerince belli bir süre bir yerde alıkonulma, gözaltı. || — *Esk.* Bakma, bakış, seyir. || Manzara. || Denetim, kontrol: *Bundan sonra bunların basılmasına nezaret işi başladı* (A.H. Tanpınar). || İdare, yönetim. || Bakanlık: *O vakit «hukuku düvel» kavaidini hükûmetin hariciye nezareti kabul etmediğinden, Sultan, çok beğendiği lordu tekrar memleketine göndermemiş* (Ömer Seyfeddin). *Adliye Nezaretinde, ileri gelenlerden, dostunuz, akrabanız var mı?* (Kemal Tahir). || *Nezaret etmek*, denetlemek, kontrol etmek: *Bunların hüsnü tatbikine nezaret etmek için Cemiyeti Akvamca komiserlerin tayin olunacağı mezkûrdur* (Atatürk). *Mahkeme salonundan çıkarılan bir hükümlü grubunun merdivenlerden indirilmesine nezaret ediyor, bir sıra emirler veriyordu* (Ş.S. Aydemir). İdare etmek.

— Huk. *Nezaret altında bulundurma*, bir kimseyi yakalayıp gözaltında bulundurma. (Bk. ANSİKL.) || *Nezarete almak*, gözaltına almak.

— ANSİKL. Huk. *Nezaret altında bulundurma* ile ilgili hükümler Anayasada ve Ceza Muhakemeleri Usulü kanununda yer alır. Yakalanan ve nezaret altına alınan kimseye, yakalanma sebepleri ve hakkındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi anayasa gereğidir. Yakalanan kimse, kırk sekiz saat (kanunun açıkça belli ettiği durumlarda yedi gün) içinde hâkim önüne çıkarılır. Hiç kimse bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmadan hürriyetinden yoksun kılınamaz. Anayasanın koyduğu bu ilkelerin ışığı altında, nezaret altında bulundurma bu sürelerle kayıtlanmıştır. Ayrıca, 1402 sayılı Sıkıyönetim kanununa göre bir kişinin nezaret altında bulundurulma süresi otuz gün olabilir. Yakalanan ve bunun sonucunda nezaret altına alınan kişiler, zabıtanın bu işe ayırdığı ve *nezarethane* adı verilen yerlerde alıkonurlar. Bu yerlerin kapalı olması zorunlu değildir. Nezaret altında bulundurulma, hâkim önüne çıkarılınca sona erer. Bu sona erme de ya yakalanmış bulunan kişinin tutuklanması veya salıverilmesi şeklinde olur. (M)

NEZARETHANE blş. i. (ar. *nezāret* ve fars. *hāne*'den *nezāret-hāne*). Gözaltına alınan kimselerin konulduğu yer: *Kapıdan girip candarma nezarethanesine doğru yürüdü* (Kemal Tahir).

— Huk. Suç şüphesiyle yakalanan kimselerin hâkim önüne çıkarılıncaya kadar zabıta tarafından bulundurulduğu yer. (Nezarethanenin mutlaka kapalı bir yer olması zorunlu değildir, açık bir yer de olabilir. Önemli olan husus, zabıtanın gözetimi altında olmaktır.) [M]

NEZD i. (fars. *nezd*). *Esk.* Yan, kat, huzur: *Rauf Bey, meclis Reis-i sanisi bulunan Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya'da nezdime geldiler* (Atatürk). *Kâb İbn Sur dahi nezd-i Ayişe'ye vardı* (Cevdet Paşa). *Hattâ öldüren de bir müddettir nezdinde bulunan bir Hintli imiş* (Abdülhak Hâmid). || Bir kimsenin düşünce veya yargısı, görüşü: *Bu küçük hikâyeler okuyucular nezdinde ummadık bir rağbet kazandı* (B. Felek). [M]

NEZDİK sıf. (fars. *nezdīk*). *Esk.* Yakın: *Ol kadar nezdik idi bahre nişimengâhı ki...* (Recaizade Ekrem). || *Nezdik olmak*, yakınlaşmak, yaklaşmak: *Mevsim-i şita nezdik olup ...* (Hoca Sadeddin). [M]

NEZETMEK geçl. bls. f. (ar. *nez*c ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Koparıp almak, ayırmak: *Yazdığı yazılarda, karttaki unvanı işaret ederek «bunu da benden kimse nezedemez ya!» diye bir ibare vardı* (Atatürk). [M]

NEZEVAN i. (ar. *nezevān*). *Esk.* Sıçrayıp atlama, zıplama. (M)

NEZF veya **NEZİF** i. (ar. *nezf*). *Esk.* (Bir kuyunun suyunu) Boşaltma, kullanıp tüketme. || *Nezf-i çah*, kuyuyu boşaltma.

— Tıp. *Esk.* Kanama, kan kaybetme. || Fazla kan kaybından dolayı zayıf düşme veya bayılma. || *Nezf-i dimağî*, beyin kanaması. || *Nezf-i rahim*, dölyatağı kanaması; kadınların aybaşı hallerinde fazla kan gelmesi. || *Nezf-ül-enf*, burun kanaması.

◆ **Nezfî** sıf. *Esk.* Kanama ile ilgili. (M)

NEZH i. (ar. *nezh*). *Esk.* Temizlik, arılık. || Masumluk. (M)

NEZİF sıf. (ar. *nezf*'ten *nezīf*). *Esk.* [Bir kimse için] Çok kan kaybederek bitkin duruma gelen. (M)

NEZİH sıf. (ar. *nüzhet*'ten *nezīh*). Temiz, saf, lekesiz, masum: *Pek muhterem ve nezih kalbli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine* (Atatürk). *Evvelâ beynine bir fikr-i nezih aşılayarak / Hangi Müslümanın göğsüne tuttumsa kulak* (M. Â. Ersoy). || Rahat ve huzur veren; güzel, kibar: *Öyle nezih ve mücellâ bir ufk-ı hayal açıyordu ki...* (H.Z. Uşaklıgil). *Nezih bir toplantı.* || İ. Erkek adı.

◆ **Nezihe** sıf. *Esk.* Nezih'in dişili. || İ. Kadın adı. || *Amâl-i nezihe*, temiz emeller. || *Hissiyat-ı nezihe*, temiz duygular. (M)

NEZİL sıf. (ar. *nezl*'den *nezīl*). *Esk.* Alçak, bayağı (kimse). [M]

NEZİH BEY Hekimoğlu, XX. yy. başlarında yaşamış dinî türk musikisi icracılarından. Yeniköylü Hasan Efendinin talebesiydi. (M)

NEZİL i. (ar. *nüzl*'den *nezīl*). *Esk.* Konuk, misafir. || Yabancı. (M)

NEZİR veya **NEZR** i. (ar. *nezr*). *Esk.* Adak. || Adama: *Varsın gönül aşkınla harap olsun efendim / Cananıma nezr eylemişim canımı kendim* (Şarkı).

— Din. Bk. ANSİKL. || *Nezire girme*, bazı musevîlerin, kendilerini birtakım mahrumiyetlere zorlamak suretiyle, Tanrı'ya adamaları. || Bu durumda kalma süresi.

— İda. *Esk. Nezir kesme* (veya *nezre kesme*), osmanlı devletinde eyaletlerden birinde halkın, hükûmetçe hoş görülmeyen bir hareketi tekrarlaması durumunda ceza uygulama. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Nezir akçesi*, devlete karşı gelen bir ülke halkından ceza olarak alınan para.

— Tasav. *Nezri mevlevî* (veya *Mevlânâ*), mevlevîlerde, Mevlânâ adına yapılan özel bir tören. (Bk. ANSİKL.) || *Nezri şems*, mevlevîlerde, Şemsi Tebrizî adına dayanılarak altı yönü anlatma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dininden önce, Araplar arasında, bir dileğin yerine gelmesi için tanrı olarak inanılan bir varlığa adak sunulur, buna da *nezir* denirdi. Nezirde bulunan kimseler nezir süresince kendilerini bazı şeylerden yoksun bırakırlardı. Güzel koku sürünmek, yağ ve et yemek, içki içmek, eğlenmek, kadınlara yaklaşmak gibi eylemler yasak sayılırdı. Nezir ayrıca, hacca gitme, kurban kesme, birine bir şey verme türünde de olurdu. Ölüm halinde olan bir kimsenin öcünü almayı kabilesine veya bir yakınına bırakması da nezir olarak değerlendirilirdi. Ancak bu gibi nezirler, ölenin yakınlarına kefaret ödemekle bozulabilirdi. Nezir, bugün de eski geleneklere bağlı bazı kabileler arasında vardır.

● Nezir'e girmiş olan kişi, şarap ve her türlü mayalı içki içmemeğe ve saçlarını da uzatmağa aht ederdi. Yasaların öngördüğü geçici nezirden başka, sürekli bir nezir de vardı ve kimi zaman yetişkin musevîler bunu yüklenir, kimi zaman da çocuklarını bu ahdi yüklenmeğe mecbur ederlerdi: Samson, Samuel, Aziz Yuhanna.

— İda. *Nezir kesme* durumunda cezalı, para öder (nezir akçesi) veya bir angarya yapardı. Osmanlı devletine sadık kalacağını bildirmiş eyaletlerde sadakatin bozulması sayılan bir harekette nezre kesilirdi. 1691'de Kıbrıs'ın yerli yeniçerileriyle zeamet ve timar sahipleri, valiye kılıç çekerek birkaç ağa ve alay beyini öldürmüşlerdi. Bunun üzerine gönderilen Frenk Mehmet Bey, isyanı bastırdı ve bir daha bu türlü hareketlere girişilmemesi için ada halkından elli bin altın nezre kestirdi.

— Tasav. *Nezri mevlevî*, mevlevîlerce kutsal sayılan on sekiz sayısına dayanılarak yapılır. *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini kendi eliyle yazan Mevlânâ'nın bu sayı ile bütün varlık âlemini kapsayan on sekiz bin âlemi anlatmak istediği ileri sürülür. Bu yüzden mevlevîler, nezri Mevlânâ da dedikleri törende, Mevlânâ'nın on sekiz kere adını anarken (zikrederken) Tanrı özünü bir ışık olarak göreceklerine (tecellii zâta mazhar olacaklarına) inanırlar. Her biri bin derece olarak kabul edilen bu on sekiz sayısı, aynı zamanda, ebcet hesabına göre Tanrı'nın «hayy» adının karşılığı olduğu için, on sekiz kere «zikreden» bir kimse Tanrı'nın adını o sayı kadar anar. Mevlevîler, bu deyimi, bir edebiyat kavramı olarak da kullanırlar. Ebcet hesabı ile tarih düşürürken «nezri Mevlânâ ile» denince çıkan sayıya on sekiz eklenir, «nezri Mevlânâ çıkıp» denince de bulunan tarih sayısından on sekiz çıkarılarak istenen tarih düşürülür.

● *Nezri şems*, sağ, sol, ön, arka, alt, üst gibi altı yönü (cihet) anlatan bu deyimde de her sayı binle çarpılınca altı bin eder. Altı bin de *mevalidi selâse* denen cansızlar (cemadat), bitkiler (nebatat), canlılar (hayvanat) üç doğrucu varlık türü ile çarpılınca gene on sekiz bin eder ve Tanrı tarafından yaratılan bütün âlemlerin, dolayısıyle Tanrı adının (hayy) karşılığı olur. Nezri şems deyimi, Mevlânâ'nın Şemsi Tebrizî'ye karşı duyduğu derin sevgi ve bağlılıktan dolayı mevlevîlerce kutsal sayılır. (M)

NEZİR sıf. (ar. *nezr*'den *nezīr*). *Esk.* Kendini Tanrı'ya ve ibadete adayan. || Bir dilekte bulunan, adak adayan. || [Peygamberler için] Tanrı'nın cezalarından söz ederek halkı doğru yola döndürmeğe çalışan, gözdağı verip korkutan.

◆ **Nezire** sıf. *Esk.* Nezir'in dişili. (M)

NEZLE i. (ar. *nüzūl* ve *nezl*'den *nezle*). Natol. Burun boşluğu ve solunum yolları mukozasının iltihaplanıp sıvı salması: *Ben tabibimin tavsiyesiyle üzerimde kırmızı mühür mumu taşıyalıdan beri nezleden kurtuldum* (H.Z. Uşaklıgil). *Ya yarım saat bu tahta iskelede şu güvercinliğin içinde beklerim, yahut işte böyle ucu ucuna yetişeyim diye koşar terlerim, sonra da vapurda bir âlâ nezleye tutulurum* (H.R. Gürpınar). *Burun nezlesi. Göğüs nezlesi.* || *Saman nezlesi*, çiçektozu alerjisinden ileri gelen mevsim nezlesi. (*Eşanl.* BAHAR NEZLESİ.)

— *Esk.* Bir kere inme. || Vücudun herhangi bir yerinden gelen akıntı. || *Nezle-i müzmine*, yerleşmiş, müzmin nezle. || *Nezle-i sadriye*, göğüs nezlesi. || *Nezle-i süfliye*, belsoğukluğu.

— ANSİKL. Patol. *Nezle*, soğuk algınlığından ileri gelen ve burunda başlayan bir hastalıktır. Patojenisi pek belli değildir; sebebi bir grip virüsü olabilir, ama bakte-

NEYYİRE NEYİR (H. Ayvaz koleksiyonu)

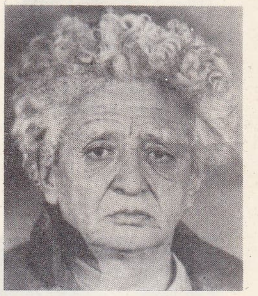

NEYZEN TEVFİK

Foto. MEYDAN

ri florası kısa zamanda zenginleşir. Daha çok kışın ve ilkbaharda, havanın nemli olduğu zamanlarda, genellikle had bir şekilde ortaya çıkar. Burun çukurlarının kuruması ve kaşınması ile başlar, hapşırıkla, bol ve sürekli akıntıyle devam eder. Başlangıçta hafif ateş, baş ağrısı ve kırıklık yapar; sinüzit ve kulak iltihabı gibi ihtilâtlara sebep olabilir. Burun çukurlarındaki iltihap yutağa, bronşlara yayılabilir ve had bronşite (göğüs nezlesi) yol açabilir. Duruma göre değişik birçok tedavi uygulanır.

● *Saman nezlesi* (veya *bahar nezlesi*), çiçek tozlarına karşı alerjiden ileri gelir; mayıs ayında veya sonbahar başında ortaya çıkar, ateş yapmaz. Çiçektozlarının bol olduğu sürece devam eder. Hastanın burnunda karıncalanma olur; aksırık başlar, burun su gibi akar. Işık ve sıcak bu rahatsızlıkları artırır, karanlık hafifletir. Hasta sıkıntı duyar ve bol balgam çıkar; bu durum bronş mukozasının hastalandığına işarettir.

Tedavi yolları çok çeşitlidir: başvurulan çareler bazen iyi sonuç verir, bazen vermez. Başlıca tedavi yolları, çiçektozu özütleriyle hastayı veya alerji noktalarını duyarsızlaştırma, sentetik antihistaminikler, iklim ve kaplıca tedavisi uygulamaktır.

— Vet. *Nezle* bütün evcil hayvanlarda görülür. Bazen genel bir intanın burun boşluğuna yerleşmesi veya solunum aygıtındaki diğer organlarda yerleşen bir hastalığın ihtilâtı şeklinde ortaya çıkar; bazen doğrudan doğruya ve genellikle soğuk algınlığından veya burun mokozasının irkilmesinden ileri gelir. Kedide müzmin nezlenin sebebi çok defa veremdir.

Kümes hayvanlarında görülen bulaşıcı nezle, burun mukozasının, konjonktivanın ve gözçukuru altı sinüslerinin iltihaplanmasıyle ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır. Ölüm oranı bazen yüzde 2-3, bazen çok daha fazladır.

Sığırlarda görülen kangrenli nezle, bir ultravirüsün sebep olduğu salgın bir hastalıktır, ama az bulaşıcıdır. Ağır genel belirtilerle ortaya çıkar; çok defa gözde, sindirim ve sinir sistemlerinde de belirtiler görülür. Hastalığın klinik belirtileri ancak sığırlarda açıkca görülür; koyunlar gizli enfeksiyon geçirir ve virüsü etrafa yayar. Hastalık çoğu zaman ölümle sonuçlanır; özel bir tedavisi yoktur. Köpekte görülen kulak nezlesi müzmin bir dış kulak iltihabıdır. Had kulak iltihabından sonra veya doğrudan doğruya egzama şeklinde ortaya çıkar, genellikle inatçı ve nüksedicidir.

◆ **Nezlî** sıf. *Esk.* Nezleyle ilgili. (LM)

NEZLEOTU blş. i. Bot. Bk. PİREKAPAN.

NEZR i. Bk. NEZİR.

NEZRETMEK geçl. f. (ar. *nezr* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Adamak: *Tanrıma bir kere secde kılmadan / Sana nezrettiğim dertli başımdır* (F.N. Çamlıbel). [M]

NEZVAL (Vitezslav), çek şairi (Biskupovice u Trebiçe 1900-Prag 1958). Zaman zaman saf şiir, gerçeküstücü ve vatanî şiirler yazdı: *Most* (Köprü) [1922]; *Pantomima* (Pandomima) [1924]; *Basne Noci* (Gecenin Şiirleri) [1930]; *Skleneny Havelok* (Cam Pelerin) [1932]; *Sbohem a Şateçek* (Veda ve Mendil) [1934]; *Zena v Mnoznem Çisle* (Çoğul Kadın) [1936]; *Praha Prsty Deşte* (Yağmurun Parmaklarında Prag) [1936]; *Pet Minut za Mestem* (Şehre Beş Dakika Uzakta) [1940] ve ROBERT DAVİD, EBEDÎ ÖĞRENCİ takma adıyle yayımlanan üç cilt (1936, 1937 ve 1938). Ayrıca, üç bölümlü otobiyografik roman (1929, 1931, 1932) ile başarılı oyunlar (*Milenci z Kiosku* [Köşkteki Sevgililer], 1932; *Manon Lescaut* [1940]; *Krjidla* [Kanatlar], 1941) yazdı. (L)

NEZZAM sıf. (ar. *nazm*'dan *nezzām*). *Esk.* Düzenleyen, diziye koyan. (M)

NEZZARE sıf. (ar. *nazar*'dan *nezzāre*). *Esk.* Seyreden, bir şeye dikkatle bakan, seyirci. (M)

NGALA (Ronald), kenyalı siyaset adamı (Kilifi 1922). Öğretmendi. 1959'da siyaset hayatına atıldı. 1960'ta Kenya African Democratic union'u (Kenya Afrika Demokratik birliği) kurdu. O tarihten itibaren birçok bakanlıkta bulundu. (L)

NGAMİ, Beçuanaland'ın kuzeybatısında bataklık bölge, Okovango ırmağı sularının yayıldığı bir bölgedir. Bu çanağın güneyinde uzanan asıl *Ngami gölü* bugün kısmen kurutulmuştur. (L)

NGAMYA'LAR veya **NYANCA'LAR**, Doğu Afrika'da Nyassa gölünün güneyinde yaşayan zenci halk. (L)

NGANDONG, Cava'da yer, Solo yakınında, Surakarta'nın aşağı kesiminde. 1931-1933 Arasında ırmak tabakalarından on bir kafatası ile iki kaval kemiği çıkarılmıştır: eski devir özellikleri gösteren kemiklerin bazıları pitekantropus'a, bazıları da neandertal insanına benzer. W. Oppenoorth bu parçaların insanımsılardan cava adamı (Javanthropus) adını verdiği yeni bir cinse ait olduğunu ileri sürmüştür. Başka paleontologlara göre, bu kemikler insan cinsinden özel bir türe (*Homo Soloensis*) ait olmalıdır. (L)

NGAN-DUNG (veya **AN-DUNG**), Kuzeydoğu Çin'de (Liaon-ning) liman şehri, Yalu'nun sağ kıyısında, Kore sınırı yakınında; 360 000 nüf. Kore demiryolu sayesinde gelişen şehirde, geleneksel ipek işlemeciliğinin yanı sıra, ırmakta yüzdürme yoluyle nakledilen kütüklerin işlenmesi, besin sanayii (un ve yağ fabrikaları) ve ırmağın hidroelektrik donatımına bağlı sanayiler kurulmuştur. (L)

NGAN-HUY veya **AN-HUY**, ing. **Anhwei**, Doğu Çin'de eyalet, Yang-dzı'nın her iki yanında; 144 000 km²; 30 343 637 nüf. Merkezi, *Hofey*. Eyalet toprakları iki tabiî bölgeye ayrılır: ırmağın kuzeyinde kışları çetin ve kurak (kış buğdayı), yazları sıcak ve yağışlı geçen (kaoliang, pamuk, soya) bölge Kuzey Çin ovasının bir parçasıdır, Güneydeki bölge ise Yang-dzı alüvyon ovasına hâkim olan alçak tepelerden meydana gelir; bu bölgede kışlar daha yumuşaktır, yağışlar da bütün yıla düzenli bir şekilde dağılmıştır; buğday ve pirinç birarada ekilir; çay ve ipekböceği yetiştiriciliğine başlanmıştır.

İlin kuzeyindeki ve Huay kıyılarındaki maden havzaları ile demir ve bakır madenlerinin büyük ölçüde işletilmesine rağmen, eyalet köy havasını muhafaza eder, sayısı az olan şehirler ırmak limanlarıdır. (L)

NGAN-KİNG veya **ANKİNG**, Çin'de (Ngan-huy) şehir, Orta Yang-dzı'nın sol kıyısında; 105 300 nüf. Tarım pazarı. (L)

NGAN LU-ŞAN, Çin hizmetinde türk asıllı general (öl. 757). Ki-tanları geri püskürtemedi. Liao-dung ve Pekin askerî valisi oldu, imparator Hsiuen Dzung'a baş kaldırdı ve Lo-yang'ı ele geçirdi (735). Sarırmak kuzeyindeki ülkeyi hâkimiyeti altına alarak kendisini imparator ilân ettiyse de hemen öldürüldü. Oğlu ve halefi olan NGAN CİNG-HSİU da (759) aynı akıbete uğradı. (L)

NGAN SON, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Bac Kan ili) yer, Pia Ouac dağlarının güney ucunda. Kurşun, çinko ve gümüş madenleri. (L)

NGAN-ŞAN veya **ANŞAN**, ing. **Anshan**, Kuzeydoğu Çin'de (Liao-Ning) şehir, Şınyang'ın (Mukden) güneyinde; 620 000 nüf. Burası Çin'in başlıca demir ve metalürji sanayii merkezidir. Ngan-Şan demir madenleri, Japonya'nın bölgeyi kontrol altında tuttuğu sırada Güney Mançurya demiryolu şirketi tarafından işletilmeğe başlanmıştı. Ama o zaman işletmenin amacı Japonya'ya sıkıntısını çektiği yarı işlenmiş metalürji ürünlerini sağlamaktı. İlk iki yüksek fırın 1919'dan kalmadır; 1930'da ikinci bir yüksek fırın, 1935-1943 arasında ise iki çelik fabrikası ile altı yüksek fırın yepıldı. 1945'te Rusların yıktığı bu tesisler 1949'dan sonra onarıldı; günlük demir üretimi 5 600 tonu geçer. Metalürji tesislerinde, dökme, çelik, putrel, ray ve boru imal edilir. Demir filizi şehrin 40 kilometre kadar ötesindedir. Daha kuzeyde Ki-lin ilinde bulunan filizin işletilmesine de çalışılmaktadır. (L)

NGAN-YANG veya **AN-YANG**, Çin'de (Ho-nan) şehir, Tey-hang-şan'ın eteğinde, Pekin demiryolu üzerinde, 124 900 nüf. Maden kömürü merkezi. Dokuma sanayii.

— Arkeol. Şehrin kurulduğu yerde eskiden, II. Çin sülâlesi Çang'ların son başkenti (M. Ö. 1384-1111) vardı. 1928'den sonra Sinica akademisinin yaptığı kazılarda önemli kalıntılar bulundu: üzerine sarayların ve resmî binaların inşa edildiği kerpiç taraçalar, yarısı yeraltında olan daha mütevazı konutlar, dökümcü ve hakkâk atelyeleri. Çevredeki başka sitler de, Çin neolitik (boyalı çömlekçilik) ve kalkolitiğinin (siyah çömlekçilik) izlerine rastlandı. Büyük kıral mezarlarında mermerden, yeşim taşından, tunçtan eşya, beyaz ve kurşunî seramikler ortaya çıkarıldı. Üzeri yazılı birçok kehanet kemiği, en eski çin yazısının ve Çang'lar medeniyetinin incelenmesine imkân verdi. (L)

N'GAUNDERE, Kuzey Kamerun'da şehir, Adamava bölgesinin merkezi, yüksl. 1 000 m; 14 752 nüf. Ticaret merkezi. Mezbahalar (güneye uçakla et sevkiyatı). [L]

NGHE AN ili, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) il, Aşağı Song Ca havzasında; 1 148 000 nüf. İdare merkezi, *Vinh*. İl toprakları Laos sınırına yakın tepelerle, kıyı ovası ve Thanh Hoa ile Ha Tinh arasında uzanır. Burası Annam'ın büyük pirinç bölgelerinden biridir. (L)

NGO, eski bir annam kabilesiyle Vietnam'ın ilk millî hanedanının adı. Çinlilere karşı kazandığı zaferden sonra 939'da Ngo Quyen tarafından kurulan hanedan, varlığını 965'e kadar sürdürdü. (L)

NGO DİNH DİEM, vietnamlı siyaset adamı (Kuang Binh 1901-Saygon 1963). Katolikti; 1933'te içişleri bakanı oldu; Fransa ile anlaşamadığı için istifa etti. Fakat ardından Japonlara ve Vietminh'e karşı çıktı, hapsedildi (1945). 1950-1953 Arasında Avrupa'da, sonra Amerika'da yaşadı. Ülkesi bağımsızlığa kavuşunca, Güney Vietnam'da prens Buu-Lok'un yerine başbakanlığa getirildi (haziran 1945); Cenevre antlaşmasından (temmuz) sonra, kuzey vietnam göçmenlerinin yerleştirilmesi işlerini düzenledi; tarikatların muhalefetine karşı, sırtını kardeşi Ngo Dinh Nu'nun (veya Nhu) millî koalisyon akımına dayadı. 1955'te Bao Dai'nin bir referandum sonucunda uzaklaştırılması üzerine, devlet başkanlığına getirildi; ilk işi cumhuriyet ilân etmek oldu (ekim). Fransa'dan uzaklaşarak, birliklerin çekilmesini istedi (nisan 1956) ve Amerika'dan yardım sağladı. 26 Ekim 1956 Anayasa oylaması, onu Güney Vietnam devlet başkanlığı ve başbakanlığına getirdi. Bir parlamentonun kurulmasını sağladı (ağustos 1959) ve 9 nisan 1961'de yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Kuzeyden göçeden katoliklere dayanan Ngo Dinh Diem, Güney Vietnam'ı ailece yönetmeğe koyuldu. Erkek kardeşlerinden biri Ngo Dinh Nhu (öl. Saygon 1964), polis şefiydi ve karısı birçok kadın teşkilâtının başındaydı. Öteki kardeşi, 1964'te Saygon'da kurşuna dizilen Ngo Dinh Can, siyasî danışman sıfatıyle Merkezî Vietnam'da, astığı astık - kestiği kestik anlayışında valilik yapıyordu. Hue başpiskoposu Ngo Dinh Thuc ise, katolikleri «aile»ye boyun eğdirmekle görevliydi. Batı ile ilişkileri de, Londra büyükelçisi olan en küçük kardeşi Ngo Dinh Luyen ile, madam Ngo Dinh Nhu'nun babası Vaşington büyükelçisi Tran Van Chuong tarafından yürütülüyordu. Aralık 1960'ta kurulan ve etkisi ülkeyi gitgide kaplayan Millî Kurtuluş cephesinin muhalefetinden başka, «Ngo klanı» ayrı ayrı, milliyetçilerin ve askerlerin muhalefetine de karşı koymak zorunda kaldı (11 kasım 1960 ve 26 şubat 1962 hükûmet darbesi teşebbüsleri). Fakat rejime asıl karşı koyanlar buddha'cılardı, çünkü din hürriyetleri tehlikedeydi. Ngo Dinh Diem'in düşmesinin baş sebebi, buddha'cıların direnmesidir: Hue kargaşalıklarından (mayıs 1963) ve birçok buddha'cı rahibin halk önünde kendilerini kurban etmesinden sonra, bu muhalefetin, askerlerinkiyle birleşerek Amerikalıların bezginliğine yol açması, bir askerî komite tarafından desteklenen general Duong Van Minh'e, 1 kasım 1963'te, rejimi yıkma imkânı sağladı. Ngo Dinh Diem (1963) ve kardeşi Ngo Dinh Nhu (1964) Saygon'da öldürüldü. (L)

NGONİ'LER, Güney Afrika'nın güneydoğu kıyısında yaşayan halk. İkiye ayrılır: Kap burnundaki Kshosa'lar ve Natal'deki Zulu'lar. Ngoni'ler hayvan yetiştirir, darı ve mısır ekerler. XVII. - XIX. yy. arasında bir krallık kurdular. (L)

N'GOR, Senegal'de (Cabo Verde bölgesi)

NGANDONG'da bulunan kafatası

NGO DİNH DİEM

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

yer, Dakar'ın kuzeybatısında. Balıkçı köyü. Sayfiye yeri. (L)

NGORONGORO, Tanzaniya'nın kuzeyinde yanardağ; 3 600 m. (L)

NGO-TA-NGO-ÇÖ veya **ŞI-BONG-NGA** (öl. Hanoi 1390). Çampa kralı (1360-1390). Sık sık Tonkin deltasıyle Kızılnehir vâdisini yağma etti (1371, 1376, 1384), sonra öldürüldü. (L)

NGULA MAZA i. *Sarcocephalus* cinsinden ağaç; Kongo'da, daha çok alçak ve nemli yerlerde yetişir (kökboyasıgillerden). [Sarı renkte olan odunu ince marangozlukta çok makbuldür, çünkü çok iyi cilâ tutar ve en ince oymalara dayanacak kadar sağlamdır.] (L)

NGUYEN, Vietnam'da, 1802-1945 arasında hüküm süren hanedan. Başlangıçta, Le sülâlesi krallarının hizmetinde çalışan bir yüksek memur ailesiydi. Daha 1558'den itibaren, Güney eyaletleri (Kuang Binh'den Kuang Nam'a kadar) valisi olan Nguyen Hoang, yönetimi altındaki toprakları tam bir derebeylik mülkü haline getirdi ve 1600'den sonra, Trinh ailesinin vesayeti altına giren Le hükümdarlarından ayrıldı. Avrupa'da Koşinşin adıyle tanınan ve kuzeyde (Kuang Binh eyaleti) Dong Hoi seddi ile sınırlanan Nguyen krallığı, güneyde kıyıya kadar uzandı, XVII. yy.da, eski çampa krallığının kalıntılarını da içine aldı, XVIII. yy.da, Kamboç topraklarında Mekong deltasına dayandı. Le'lerin 1789'-da devrilmesinden ve Tay-son'ların tahtı zorla ele geçirmelerinden (1778-1802) sonra, Nguyen hanedanı, Gia-Long'un tahta çıkmasıyle, imparator ailesi oldu. (L)

NGUYEN AY KUOK. Bk. HOŞİMİNH.

NGUYEN BİNH KHİEM, vietnamlı yazar (1491-1585), **Trang Trinh** adıyle de tanınır. Mac hanedanı zamanında yüksek devlet görevlerinde bulundu, sonra itikâfa çekilmek için istifa etti. Kır hayatının sevimli taraflarını öven bir şiir kitabı yazdı: *Bach Van Thi Tap* (Beyaz Bulutların Şiiri). Ayrıca, Nostradamus tarzında «kehânet şiirleri» de vardır. (L)

NGUYEN DU, vietnamlı yazar (1765-1820). Soylu Le ailesindendi. Yeni Nguyen'ler hanedanına hizmet etmek zorunda kaldı. Bu durumun yarattığı iç sıkıntısını *Kim Van Kieu* adlı manzumede anlattı. Bütün Vietnam'da bir şaheser olarak kabul edilen bu manzume, derin insancıl düşüncelerle doludur ve Asya'nın manevî kaynaklarını dile (Konfuçius'çuluk, Buddha'cılık, Tao'culuk) getirir. (L)

NGUYEN DUY TRİNH, vietnamlı siyaset adamı ve iktisatçı (Nghe An eyaleti 1910). 1927'de, Vinh'te öğrenciyken birçok milliyetçi ve ihtilâlci eyleme katıldı, tutuklandı, on sekiz ay cezaevinde kaldı. Sonra Çinhindi Komünist partisine yazıldı. On üç yıl hapse mahkûm olduysa da, 1945'te Ninh ve Hue ayaklanmalarını hazırlamak fırsatını buldu. 1951'de Vietnam Komünist partisi (*Lao Dong*) Genel Yönetim kurulu üyeliğine seçildi, 1956'da partinin siyasî bürosuna girdi. Plan komisyonu başkanı (1958), Demokratik Vietnam cumhuriyeti başbakan yardımcısı (1960) oldu. Üç yıllık (1958-1961) ve beş yıllık (1961-1965) kalkınma planlarını hazırladı. Nisan 1965'te dışişleri bakanlığına getirildi, Pekin'e, Moskova'ya birçok yolculuk yaptı, sosyalist ülkelerin Vietnam'a yapacağı yardımla ilgili görüşmelere katıldı ve ülkesini Çin - Sovyet çatışmaları dışında tutmağa çalıştı. (L)

NGUYEN GYA-TYU. Bk. ON NHU-HAU.

NGUYEN HAK HU. Bk. TAN-DA.

NGUYEN HU-KAO. Bk. QUANG TRUNG.

NGUYEN HUU THO, vietnamlı siyaset adamı (Vinh Long eyaleti 1910). Paris'te hukuk okuduktan sonra, 1930'larda Saygon'a döndü ve avukatlığa başladı. Fransız aleyhtarı bir aydın grubunun önderi (1949) olduğundan, 1950'de tutuklandı ve amerikan gemilerinin Saygon limanında demirlemesine karşı bir gösteri düzenlediği için Lai Chau'da iki yıl tutuklu kaldı. Saygon'a dönünce, Cenevre antlaşmalarına (1954) dayanarak, barışçı Saygon - Çolon komitesini kurdu. Çoğu üyelerinin daha sonra, *Millî Kurtuluş cephesi*'ne katılacağı bu komite, Cenevre antlaşmalarının kesinlikle uygulanması üstünde ısrar etti. Nguyen Huu Tho, 1958'de yeniden tutuklandı, cezasını Phu Yen eyaletinde çekti. 1961'de, Millî Kurtuluş cephesinin düzenlediği bir baskın sırasında kurtulabildi. Bu cephe, daha aralık 1960'ta, onu Merkez komitesinin başkanlığına seçmişti. Bu seçim, Millî Kurtuluş cephesinin 1962 yılındaki ilk kongresinde ittifakla onaylandı. (L)

NGUYEN KAO Kİ, vietnamlı general ve siyaset adamı (Sontay 1931). 1952'de, Nam Dinh Yedeksubay okulunu bitirdi. 1964'te Güney Vietnam Hava kuvvetleri başkumandanı oldu, haziran 1965'te Saygon'da kurulan on kişilik askerî bir cuntanın başına geçerek, devlet başkanı Phan Khae Suu ile hükûmet başkanı Phan Huy Quat'ın yerini aldı. Phan Huy Quat 12 haziranda istifa etti. Nguyen Kao Ki, o sırada devlet başkanı olan general Nguyen Van Thieu'nün isteği üzerine başbakan oldu ve Millî Kurtuluş cephesine karşı savaş ilân etti, mümkün olduğu kadar çok vietnamlıyı savaşa sokmağa çalıştı, vietnam ordusundaki ve devlet yönetimindeki yolsuzluklara karşı bazı tedbirler aldı ve Fransa ile diplomatik ilişkileri kesti. Hue ve Saygon'da patlak veren buddha'cı ayaklanmaları bastırdı (mart - nisan 1966). A.B.D.'den Kuzey'in işgalini ve Çin'e savaş açılmasını ısrarla istedi. Vietnam'da bir kurucu meclis seçildikten (eylül 1966) sonra, cumhurbaşkanlığına adaylığını koymadı (haziran 1967). Cumhurbaşkanı yardımcılığına seçildi (2 eylül 1967) ve çok geçmeden hükûmet başkanlığından ayrıldı. (L)

NGUYEN KHANH, vietnamlı subay ve siyaset adamı (Tra Vinh 1927). Koşinşin'in güneyindeki (1946) bir Viet-minh yöneticisinin yaveriydi. Vietnam Millî ordusuna girdi. 1955'te, general Duong Van Minh'in kurmay başkanı oldu. 11 Kasım 1960'ta, Ngo Dinh Diem'e karşı askerî bir hükûmet darbesi teşebbüsünü önledi. General adayı olarak, Hue Askerî bölgesi kumandanlığına tayin edildi. Generallerin hazırladığı komployu haberi olmakla beraber, Ngo Dinh Diem'in devrilmesine (1 kasım 1963) doğrudan doğruya katılmadı; sonra Mekong Delta bölgesi kumandanlığına getirildi. Nguyen Khanh, Amerikalılara, Millî Kurtuluş cephesine karşı mücadeleyi yürütebilecek en güçlü adam olarak göründü. 30 Ocak 1964'te devlet başkanlığını Duong'a bırakarak, Askerî konseyi dağıttı, yerine bir yenisini getirdi ve uzun zamandan beri yasaklanmış olan Day Viet Katolik partisi temsilcilerinin desteklediği bir hükûmet kurdu. Buddha'cı muhalefetin artması karşısında, Duong'u boşuna bertaraf etmeğe çalışan Nguyen Khanh, istifa etmek zorunda kaldı (ağustos 1964), fakat amerikan başkumandanı Mexwell Taylor'ın desteğiyle, Duong'un başkanlık ettiği yeni bir askerî triumviraya katıldı, yeniden başbakan ve silâhlı kuvvetler başkumandanı oldu ve bu arada, katoliklerin telkin ettiği askerî bir hükûmet darbesini bozguna uğrattı. Buna rağmen Amerikalıların sivil bir iktidar kurmayı istemeleri karşısında, başbakanlık görevini Tran Van Huong lehine tekrar bıraktı. Devlet başkanlığı görevini Phan Khak Suu'ya terk eden bu iktidar, yeni bir millî komitenin başkanı olan Duong Van Minh'in vesayeti altındaydı. Başarısız bir darbe teşebbüsünden (kasım 1964) sonra, Nguyen Khanh bir ikinci darbe hazırladı (27 ocak 1965) ve buddha'cı Nguyen Suan Oanh'ın başkanlığında yeni bir hükûmet kurdu. Bunun üzerine kendisini buddha'cılara, Saygon hükûmetini amerikan kıskacından kurtarabilecek tek lider olarak kabul ettirmeğe çalıştıysa da, Nguyen Suan Oanh'ın yerini alışından kısa bir süre sonra, bir katolik subay grubunun baskısı altında, iktidardan çekilmek zorunda kaldı. (L)

NGUYEN KHUYEN, vietnamlı şair (1838 - 1909). Üç yılda bir yapılan şiir yarışmalarında dikkati çekti. Günümüze kalan birçok şiirinde, özellikle de *Que Son thi Tap*'ta, hayat gerçekleriyle iç içe, derin buddha felsefesinden etkilenen, ölçülü, sakin bir burukluk vardır. (L)

NGUYEN KONG TRU, vietnamlı yazar (1778 - 1859). Gençliği yoksulluk içinde geçti, kendi kendini yetiştirdi; gerek askerlik, gerek sivil hayatında büyük başarılar elde etti. Her alanda eylem ve yürekliliği dile getiren birçok şiir yazdı. (L)

NGUYEN NGOC THO, vietnamlı buddha'cı siyaset adamı (Long Suyen eyaleti 1908). 1930'da ülke yönetimine katıldı ve devlet memuru oldu. Long Suyen eyaletinin valisi, 1954'te Ngo Dinh Diem hükûmetinde iktisat bakanı (mayıs 1956), sonra da başkan yardımcısı (aralık 1956) oldu. Ngo Dinh Diem rejiminin devrilmesinden (1 kasım 1963) sonra, generaller tarafından hükûmet başkanlığına getirildi (3 - 4 kasım). General Nguyen Khanh'ın hükûmet darbesi üzerine, 31 ocak 1964'te istifa etmek zorunda kaldı. (L)

NGUYEN TRAİ, vietnamlı yazar ve devlet adamı (1380-1442). Le hanedanı tarafından Çinlilere karşı yürütülen bağımsızlık savaşı sırasında, *Quan Trung Tu Menh Tap* (Askerlik İşleri Üstüne Yazışma) adlı bir eser, çeşitli biyografiler, bir eğitim elkitabı, yurdunun geleceği bakımından duyduğu endişeyi açıklayan birçok şiir yazdı. (L)

NGUYEN TUONG TAM. Bk. NHAT-LİNH.

NGUYEN VAN HU, vietnamlı siyaset adamı (Ka Mau yarımadası 1922). Çinhindi savaşında, Mekong deltasında propaganda grupları meydana getirmekle görevli Vietminh bürosunu kurup yönetti. Cenevre antlaşmalarından (1954) sonra, Saygon'da KHAİ MİNH takma adıyle gazetecilik yaptı. 1958'de bu şehirden ayrıldı; aralık 1960'ta, Millî Kurtuluş cephesinin kurulmasıyle ilgili çalışmalara katıldı ve sırasıyle, bu kuruluşun Doğu Berlin temsilcisi, Hanoi'de genel sekreteri ve başdelegesi oldu. (L)

NGUYEN VAN LOK, güney vietnamlı siyaset adamı (Long Chau, Vinh Long eyaleti 1922). Saygon'da avukatlık yaptı (1955). 1967'de general Nguyen Van Thieu ile general Nguyen Kao Ki'nin seçim propagandalarını hazırlamakla görevlendirildi. Onlar tarafından Güney Vietnam başbakanlığına tayin edildi (31 ekim 1967). Şiir ve romanlar yazdı. (L)

NGUYEN VAN THİEU, vietnamlı general ve siyaset adamı (Phan Rang 1923). 1963'-te, V. Güney Vietnam tümenine kumanda etti. Katolikliği benimsemesine rağmen, Ngo Dinh Diem'in devrilmesinde büyük bir rol oynadı. 1964'te bir kolordunun başına getirildi ve Mekong delta bölgesinin savunmasıyle görevlendirildi. 1965'te başbakan yardımcılığı ve millî savunma bakanlığı görevlerini üstüne aldı. Silâhlı Kuvvetler konseyinin başına geçti (mart 1965), askerî cuntaya başkanlık etti. Bu cunta, çok geçmeden general Nguyen Kao Ki'nin yönetimi altında, Millî Yönetici konsey adını aldı (14 haziran 1965), Van Thieu de devlet başkanı oldu. Önceleri Nguyen Kao Ki'nin arkasında silik kaldı, çok geçmeden Amerika'nın desteğinden yararlandı. 2 Eylül 1967'de cumhurbaşkanı seçildi. (L)

NGUYEN VAN VİNH, vietnamlı yazar ve gazeteci (1882 - 1936). *Dong Duong Tap Chi* (Çinhindi Dergisi), *Hoc Bao* (Okul Gazetesi) adlı dergileri yönetti. Vietnamlılara batı düşüncesini tanıtmak için *Au Tay Tu Tuong* (Batı'nın Düşünceleri) adlı bir derleme yayımladı. (L)

NGUYEN VAN XUEN, vietnamlı general ve siyaset adamı (Truong Thou 1892). Fransa'da mühendislik öğrenimi yaptı. 1938'de, Sömürgeler bakanlığınca, denizaşırı topraklarda savunma tedbirleri almakla görevlendirildi. İlk geçici Vietnam hükûmetinde önce başbakan yardımcısı ve savunma bakanı (1946), sonra da başbakan (1947) oldu. 1948'de ilk vietnam merkez hükûmetinin başbakanlığına seçildiyse de, 20 haziran 1949'da görevinden ayrıldı. (L)

NGWENYA, Svaziland'da yer. Mozambik'ten ihraç edilen demir burada çıkarılır. (L)

NHAT-LİNH (NGUYEN TUONG TAM, — denir), XX. yy. vietnam yazarlarından. *Tu - Luc Van - Doan* grubunu kurdu. Çağdaşlarını büyük ölçüde etkiledi. 1932'de *Phong-Hoa* (Gelenekler) dergisini çıkarmağa başladı. 1933'te *Ngay Nay* (Bugün) adını alan bu dergi, Uzakdoğu'nun gelenekçi ruhuyle Batı'nın bireyciliği arasındaki çatışmalarda, düşüncelerin gelişmesine kesin katkıda bulundu. (L)

NHA TRANG, Vietnam'da (Güney Vi-

NGUYEN KAO KI

NGUYEN DUY TRİNH

NGUYEN HUU THO

NGUYEN KHANH

Foto. Keystone, Camera-Press, U.S.İ.S., Keystone (LAROUSSE)

NGUYEN VAN THiEU

etnam, Khanh Hoa ili) şehir, Annam kıyısında; 20 000 nüf. Balıkçı limanı. Sayfiye yeri. Tuzlalar. Petrol rafinerisi. (L)

Nho Giao (*Okumuşların Öğretisi*), Tran Trong Kim'in eseri (1930). Asya öğretileri ve özellikle eski çin düşüncesini konu alan ve sağlam bir araştırma metoduna dayanan bu eser, konfuçius'çuluk, tao'culuk ve budd-hacı'lıkla ilgili geniş kapsamlı bir inceleme ürünüdür. (L)

NIKMET i. Bk. NAKMET.

NIKRIS i. Bk. NIKRIS.

-NIN, -NİN, -NUN, -NÜN ek. Genitif eki; görevi, isimleri başka isimlere bağlamaktır. (Bugün Türkçede genitif eki; ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ın, -in, -un, -ün* [*baş-ın, el-in, ot-un, göz-ün*]; ünlü ile biten kelimelerden sonra *-nın, -nin, -nun, -nün* [*baba-nın, dede-nin, ordu-nun, görgü-nün*] olur.) Bk. GENİTİF. (M)

NISAF i. (ar. *nışf*'tan *nışāf*). *Esk.* Bir şeyi iki eşit parçaya bölme. (M)

NISF sıf. ve i. Bk. NISIF.

NISFET veya **NASFET** veya **NASAFET** i. (ar. *nısfet* veya *naşfet* veya *naşafet*). *Esk.* İnsaf, hakkaniyet: *Nısfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur* (Atatürk). [M]

NISFINNEHAR veya **NISFÜNNEHAR** blş. i. (ar. *nışf*, yarı, *el*, harfi tarif ve *nehār-dan nışf-el-nehār* > *nışf-ün-nehār*). *Esk.* Günün ortası, öğle.

— Coğ. *Esk.* Meridyen. || *Nısfınnehar dairesi*, meridyen dairesi. || *Nısfınnehar müstevîsi*, meridyen düzlemi. (M)

NISFİYE i. (ar. *nışf*'tan *nışfiyye*). *Esk.* Elbise süsü olarak kullanılan ve yarım daire biçimindeki madenî pul.

— Mus. Kısa ney.

— Nümism. Mehmed IV zamanında kesilen yarım sultanî altını değerindeki sikke.

— ANSİKL. Nümism. Yarım altın basılması, osmanlı meskûkât tarihinde ilk defa bu dönemde oldu. Mustafa II devrinde kuruşların yarımlıkları, Ahmed III zamanında da yarım zeri mahbûp değerindeki altınlar yine nısfiye adı altında tedavüle kondu. Mahmud II devrinde, *adlî, dârülhilâfe, cedid adliye* ve *hayriye* altınlarının da nısfiyeleri vardı. Daha sonraları bütün altınların yarımlıkları basıldıysa da nısfiye deyimi kullanılmadı.

◆ **Nısfiyezen** i. Mus. Nısfiye çalan sanatçı, neyzen. (M)

NISFİYET i. (ar. *nışf*'tan *nışfiyyet*). *Esk.* Yarım olma hali, yarımlık. || Yarı yarıya bölüşme: *Kazancı nısfiyet üzere taksim etti-ler* (Şemseddin Sami). [M]

NISFÜNNEHAR bİş. i. Bk. NISFINNEHAR.

NISIF veya **NISF** sıf. ve i. (ar. *nışf*). *Esk.* Yarı, yarım: *Karşıdan tentesinin nısfı hasır, nısfı aba / Bir, tekerlekleri alçak, yana yatmış araba* (M. Â. Ersoy). *Şurahbil Hazretleri, Şam ordusuna gelip ve Halid İbn Said'in maiyetindeki askerin nısfını alıp semt-i memuriyetine azimet etmiştir* (Cevdet Paşa). || *Nısf-ül-leyl* (veya *nısf-ı leyl*), gece yarısı.

— Astron. ve Coğ. *Esk. Nısfı küre*, yarıküre. || *Nısfı kürei cenubî*, Güney yarıküre. || *Nısıf kürei semavî-i cenubi*, ekvatorun güneyinde kalan gökyüzü yarıküresi. || *Nısıf kürei semavîi şimalî*, ekvatorun kuzeyinde kalan gökyüzü yarıküresi. || *Nısfı kürei şimalî*, Kuzey yarıküre.

— G. santl. *Esk.* Bir yazılı üslûbu.

— Mat. *Esk. Nısfı kutr*, yarıçap. || *Nısfı kutrı kaim*, iç yarıçap. Yanal yükseklik. || *Nısfı kutrı zahirî*, bir geometri şeklinin görünen yarıçapı. || *Nısfı müstakim*, yarım doğru.

— Zool. *Nısf-ül-cenah*, yarımkanatlılar.

◆ **Nısfen** zf. *Esk.* Yarım olarak, yarı olarak. (M)

NIŞADIR veya **NİŞADIR** i. (ar. *nişādır* ve *nişādūr*). Kim. Amonyak tuzu. (*Amonyum klorür* de denir.)

◆ **Nışadırî** sıf. *Esk.* Nışadırla ilgili. (M)

NIŞADIRKAYMAĞI bİş. i. Kim. Amonyum karbonat. (M)

NIŞADIRRUHU bİş. i. Kim. Amonyak gazı. (M)

-NIZ, -NİZ, -NUZ, -NÜZ ek. Çoğul ikinci şahıs iyelik eki: *baş-ı-nız, el-i-niz, borc-u-nuz, yüz-ü-nüz* v.b. (Ek, Eski Türkçede *-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz* biçimindeydi. Eski Anadolu Türkçesinde yalnız yuvarlak ünlülü [*-ñuz, -ñüz*] biçimleri kullanıldı. Osmanlıca devresinde yeniden dört biçimli duruma geldi. İstanbul Türkçesinde genizsi *n* [*ñ*], *n*'ye çevrildi.) [M]

Ni, *nikel*'in kimyasal sembolü. (L)

NİAC çoğl. i. (ar. *naʿce*'den *niʿāc*). *Esk.* Dişi koyunlar. (M)

NİAGARA veya **NİYAGARA**, A.B.D. ile Kanada arasında sınır ırmağı, Erie gölünü Ontario gölüne bağlar; 54 km. Niagara, iki göl arasındaki seviye farkını, 47 m yükseklikten düşen çağlayanlarla (Kuzey Amerika'nın başlıca turizm merkezlerinden biri) ve sert bir kalker tabakasını kesen derin bir kanyonun dibinde akan sularla kapatır. 1950'de yapılan antlaşma ile çağlayanlar A.B.D. ile Kanada arasında bölüşüldü. Kuzey Amerika'nın en güçlü (2 190 000 kW) hidroelektrik tesisi burada kuruldu. Deniz seferinin yapılabilmesi için çağlayanlar bölgesinin iki ucu birbirine Kanada kıyısındaki Welland kanalıyle bağlanmıştır. (L)

NİAGARA FALLS, A.B.D.'de (New York) şehir, Niagara'nın sağ kıyısında, çağlayanın yukarısında; 102 400 nüf. Hidroelektrik tesisi elektrometalürjinin gelişmesine yol açtı. (L)

NİAGARA FALLS, Kanada'da (Ontario) şehir, Niagara çağlayanı yakınında; 22 350 nüf. Turizm ve sanayi merkezi (elektrokimya, elektrometalürji, dokumacılık); sanayi, Niagara'nın gücünden yararlanır. (L)

NİAL çoğl. i. (ar. *naʿl*'den *niʿāl*). *Esk.* Ayakkabılar. || Nallar. || *Saff-ı nial*, pabuçluk, ayakkabı bırakılan yer. *Mec.* En aşağı yer: *Sensin ol zişan ki eyler suffa-yı ikbalde / Bezminin saff-ı nialin arzu baht-ı bülend* (Ruhi). [M]

NİALL of the Nine Hostage («dokuz rehineli») [öl. 405], Conn soyundan İrlanda (Aird-Righ) kralı (380-405). Conn sülâlesinin gücünü en yüksek noktasına ulaştırdı, Büyük Britanya ve belki de Galya kıyılarına karşı birçok sefere girişti. Kendi soyundan gelen O'Neill'ler, uzun süre hanedanın üstünlüğünü korudular. (L)

NİAM çoğl. i. (ar. *niʿmet*'ten *niʿām*). *Esk.* Nimetler: *Yok faide devlet ü niamdan / Yok menfaat efser ü haşemden* (Ziya Paşa). || *Veliyy-ün-niam*, nimet veren (kimse). [M]

NİAMBARA'LAR, Nil ile Rodi arasında yaşayan doğu sudan halkı. (L)

NİAMEY, Nijer'in başkenti, Nijer ırmağının sol kıyısında, ülkenin batı kısmında; 30 000 nüf. İdare ve ticaret merkezi. Büyük baş hayvan ve et ihracatı. Önemli havaalanı. (L)

NİAM-NİAM. Bk. ZANDE'LER.

NİANGON i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde, özellikle Fildişi Kıyısı'nda çıkan odun. (*Sterculiaceae* familyasından ağaçlar-dan [*Tarrietia utilis*] elde edilir.)

— ANSİKL. *Niangon*, külrengi pembe bir odundur. Dokununca yağlıymış hissini ve-

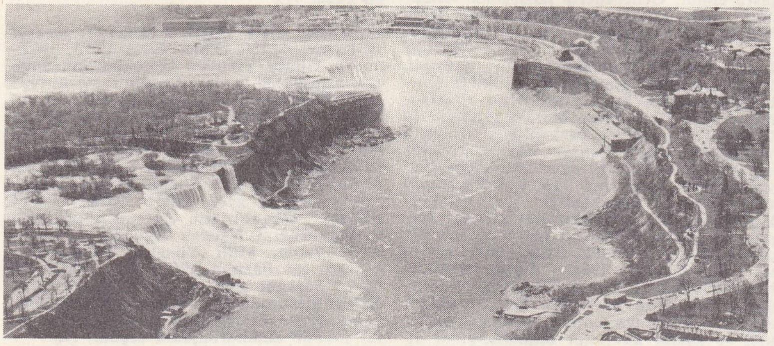

NİAGARA çağlayanı (falls)

NİAGARA şelâlesinin buz tutmuş hali

Foto. Saigon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

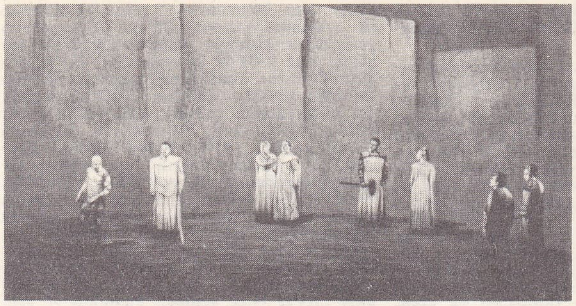

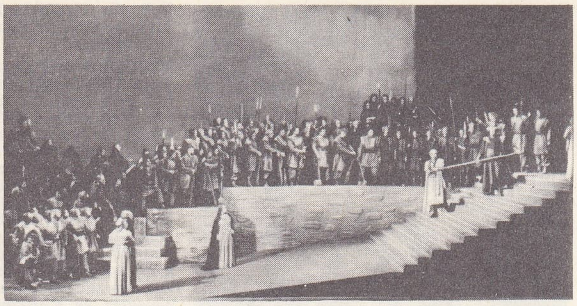

«Nibelungen'ın Yüzüğü»

rir; oldukça ağırdır. İyi işlenmekle beraber zor bitişir. Yapıştırılabilirse de iyi cilâ tutmaz. Hacim bakımından değişikliğe uğramadığı için doğramacılıkta, özellikle dış bağdadîlerde kullanılır. Mobilya yapımına da yarar. (L)

NİARİ, Kongo cumhuriyetinde ırmak, Kuilu'nun yukarı çığırı. — *Niari bölgesi*, 133 600 nüf. (idare merkezi, *Dolisie)*. Kongo - Okyanus demiryolunun geçtiği bu bölge, Kongo'nun en işlek yeridir. Irmağın vâdisinde 1945'ten beri tarım (yerfıstığı, pirinç, şekerkamışı, dokuma elyafı) hayvancılık (sığır) ve madencilik (bakır, kurşun, çinko) denemeleri yapılmaktadır. — *Niari-Buenza bölgesi*, 71 800 nüf. (L)

NİAS, İndonezya'da dağlık ve volkanik ada, Sumatra'nın batı kıyısı açıklarında; 187 000 nüf. Malezyalıların İndonezya'ya gelmesinden önce yerleşmiş olan halkın başlıca gelir kaynakları, pirinç, filipin muzu, sagu ağacı ve hindistancevizidir. (L)

NİASSA, Malavi gölünün Portekizce adı. — *Niassa idare bölümü* (Mozambik), 260 400 nüf.; idare merkezi, *Vila Cabral*. — *Niassa ili*, 2 073 000 nüf.; Mozambik'in kuzeyini kapsar; İdare merkezi, *Nampula*. (L)

NİAUX, Fransa'da Ariège idare bölgesinde (Foix idare çevresi) komün, Visdessos ırmağı kıyısında; 245 nüf. Dehlizleri ve çok geniş boyutlu bir odası Tarihöncesinden kalma resimlerle süslü mağara. En ilgi çekici resimler, büyük odadaki, çok canlı ve usta bir üslûpla yapılmış siyah renkli yaban öküzü ve at sürüsüdür. Niaux resimlerinin gelişmiş Magdaleniyen çağından (M.Ö. 12 000) kaldığı sanılır. (L)

NİBAH i. (ar. *nibāḥ*). *Esk.* Köpek havlaması. || Yılan tıslaması. (M)

NİBAL çoğl. i. (ar. *nebl*'den *nibāl*). *Esk.* Oklar: *Uzun nibal ve navekiye kullanıp, ok ve seyften gayrı silâh bilmezler* (Naima). [M]

NİBBY (Antonio), italyan arkeoloğu (Roma 1792-ay.y. 1839). Forum kazılarını yönetti (1820-1837). Yunan akademisini kurdu ve *Viaggio Antiquario nei Dintorni di Roma* (Roma Dolaylarında Arkeolojik Gezi) [1819] adlı bir eser yayımladı. (L)

NİBELUNGEN veya **NİFLUNGEN**, germen mitolojisinde bir cüce soyu. Kralları *Nibelung'un* adıyle anılırlar («Sis'in [yeraltı dünyası] oğlu» anlamında). Nibelungen'ların büyük bir hazinesi vardı. (*Nibelungenhort*, «Nibelung'un hazinesi»). Siegfried, kralları Schilbung ile Nibelung'u öldürdükten ve cüce Alberich'i yendikten sonra bu serveti ele geçirdi. Bunun üstüne Siegfried'in savaşçıları «Nibelungen» adını aldılar. Ama hazine Siegfried'in öldürülmesinden sonra Burgond'ların eline geçince, bu sonuncular Nibelungen adına sahip çıktılar ve bütün ortaçağ kahramanlık şiirlerinde bu adla anıldılar. (L)

Nibelungen'ın Yüzüğü (*Der Ring des Nibelungen*), Richard Wagner'in dört eserinden meydana gelen bu dramatik çevrime *Tetraloji* de denir. Bir çeşit prolog olan *Ren Altını* (Das Rheingold), *Die Walküre*, *Siegfried* ve *Tanrıların Çöküşü* (Die Götterdämmerung) bölümlerini kapsayan bu Tetraloji kronolojik bir sıra gözetilmeden bestelendi; sonuncu üçüncünün (1851), üçüncü ikincinin (1852), ikinci de bütün eserin prologu sayılan birincinin bestelenmesine yol açtı. Çeşitli kesintiler ve birçok düzeltme yüzünden, gerek libretto, gerek eserin müziği son biçimini ancak 1874'te alabildi. Eser tam olarak ilk defa 1876'da Bayreuth'da temsil edildi. Felsefe ile şiiri birbirine karıştıran konu, bestecinin romantik ve germenlere özgü dehasını ortaya koyar. *Ren Altını*'nda, nibelung (cüce) Alberich, aşka lânetler savurduktan sonra, «Ren Altını»nı su perilerinden çalar ve bu altından çok güçlü ve sihirli bir yüzük yapar. Tanrı Wotan da bu yüzüğü, Alberich'in hazinesi ile birlikte ele geçirerek, onları Walhalla'yı (Tanrıların Evi) yapan devlere ücret olarak verir. Oysa Alberich, öç almak için yüzüğe yokedici bir güç vermiştir. Ama bu durumda, sözünden caymamak için Wotan yüzüğü devlerden geri alamaz. *Die Walküre*'de, Wotan'ın evlilik dışı çocuklarından (Siegmund ve Sieglinde) dünyaya gelen genç Siegfried, babasının kılıcını eski haline sokarak, canavar kılığına girmiş Faffner'i öldürür ve yüzüğü geri alır. Bu arada pek karışık bazı olaylar geçmiştir: Wotan'ın kızı Brunhild'in serüveni, Siegmund ile Hunding'in çarpışmaları ve önce birincinin, sonra ikincinin ölümü; Wotan tarafından Brunhild'in (Walküre) uyutulması ve ceza olarak onu uyandırana verilmesi. *Genç Siegfried* adlı bölümde, kahramanın üzüntüleri ve tılsımlı bir kuşun peşine takılarak alevlerin içinden geçtikten sonra Wotan'ın kızını bulması ve Siegfried ile Wotan'ın kızının birleşmeleri anlatılır. *Tanrıların Çöküşü*'nde ise Alberich'in oğlu Hagen, Siegfried'e bir unutma iksiri içirir, kralın kızkardeşi Gutrune'ye karşılık olarak eşi Brunhild'i kral Gunther'e verdirtir. İhanete uğradığını sanan Brünnhilde de Hagen'in Siegfried'i öldürmesini kabul eder. Ama Hagen yüzüğü elde etmek isteyince hatasını anlar ve hazineyi su perilerine geri verir. Sonra da bir ateş yaktırır, Siegfried'in cesedini de oraya getirttikten sonra, atının üstünde alevlerin içine atılır. Bu arada Walhalla ateş alır, böylece tanrıların evi kül olur. Bu uzun eserin tümü Bayreuth'ta temsil edildi ve eser eldeki en geniş imkânlarla sahneye konularak yazarın istediği şekilde yorumlanması sağlandı. Eser parça parça dinlenirse, esas anlamı kaybolur. (L)

Nibelungenlied, 1200'e doğru, Orta Yüksek Almanca ile yazılan ve iki bölümden (*Siegfried'in Ölümü* ve *Kriemhild'in Öcü*) meydana gelen alman destanı. Genç Siegfried, Worms'ta hüküm süren, burgond kralı Gunther'in kızkardeşi Kriemhild'e âşık olur. Ama Siegfried'e, ancak Gunther'in İzlanda kraliçesi Brunhild ile evlenmesine yardım etmeğe razı olursa Kriemhild ile evlenebileceği vaat edilir. Siegfried'in yardımıyle Gunther üç karşılaşmada Brunhild'i yener. Siegfried, Kriemhild ile evlenir; ama Brunhild'e, Gunther'in isteklerine boyun eğdirilmesi gerekmektedir; çünkü, Gunther ile evlenmiş olmakla beraber, Brunhild evlilik görevini yerine getirmeyi reddeder. Siegfried gecenin karanlığından yararlanarak hileyle Brunhild'e boyun eğdirmeyi başarır. Birkaç yıl sonra, iki kraliçe arasındaki çekişme baş gösterir: Kriemhild, Gunther'in karısı olmadan önce kendini Siegfried'e teslim etmesinden ötürü kibirli Brunhild'e sitem eder. Sarsılan Brunhild'e çok sadık olan Hagen, öcünü alacağını vaat eder. Kriemhild'den, Siegfried'in vücudunun en kolay yara alabilecek yerinin neresi olduğunu öğrenen Hagen, Siegfried'i bir av partisinde öldürür. Siegfried'in katlinden öç almak amacıyle Kriemhild, hun kralı Etzel (Atilla) ile evlenmeyi kabul eder. Kriemhild, Gunther ile savaşçılarını hun ülkesine çekmeyi başarır ve sıra ile Hunları, sonra Atilla'nın vasalı markgraf Rudiger'i ve Dietrich von Bern'in (Ostrogotların kralı Theodorich) adamlarını Gunther'in üstüne saldırtır. Burgonların ordusundan geriye en son Hagen sağ kalır ve Kriemhild Siegfried'in kılıcıyle Hagen'in başını uçurur; kendisi de Kriemhild von Dietrich'in vasalı Hildebrand tarafından öldürülür.

Kökü VI. yy.a dayanan bu manzumede ilkin Rheinland'da yaşayan germen halkı Burgondların Hunlar tarafından kılıçtan geçirilmesi (436) anlatılıyordu. Bu tarihî veriye, bir canavarı yenen, zengin bir hazinesi olan ve kraliçe Brunhild'i elde eden Siegfried'in uydurma hikâyesi eklendi. Frankların ülkesi, İskandinavya ve İzlanda'da bilinen efsane, Güney Almanya tarafından da benimsendi ve XII. yy.da bu ülkede kesin biçimini aldı. *Nibelungen*'dan Wagner de büyük ölçüde yararlanmıştır. (L)

NİBLİK i. (ing. *niblick*). Spor. Uç tarafı demirden yapılmış ve ıspatula biçiminde bir çeşit golf sopası. Topu çukur ve otluk alanlardan çıkarmak için kullanılır. (L)

NİBOYET (Jean Paulin), fransız bilgini, devletler özel hukuku profesörü (Paris 1886- ay.y. 1952). Pillet'nin öğrencisiydi. Onunla birlikte bir «Devletler Özel Hukuku elkitabı» yayımladı (1924); kanunların şahsiliği konusunda evrenselci nazariyeden yanaydı. Kanunların çatışması halinde, bireyin millî kanununun bu bireyi ilgilendiren bütün hukuk meselelerini düzenleme yetkisine sahip olduğunu ileri sürüyordu, sonradan Argentré'nin kanunların mülkiliği geleneğine dönerek aşırı bir milliyetçi görüşe yöneldi; ülke kanununun, milliyetleri ne olursa olsun, bütün davalı ve davacılara uygulanması gerektiği düşüncesini savundu. A. de Lapradelle ile birlikte yazdığı *Répertoire de Droit International* (Devletler Hukuku Repertuvarı) [1929-1931] adlı eserden başka *Traité de Droit International Privé Français* (Fransız Devletler Özel Hukuku Elkitabı) [6 cilt, 1938-1950] adlı büyük bir eser yayımladı. (L)

NİCAD (ar. *necd*'den *nicād*). *Esk.* Kılıcın omuzdan aşan kayışı, kılıç askısı. || *Teşm. yol.* Çapraz asılan şey. || *Tavil-ün-nicad* («kılıç askısı uzun»), uzun boylu adam. (M)

NİCANDER (Karl August), isveçli şair (Strängnäs 1799-Stockholm 1839). Öğrenimini Uppsala üniversitesinde yaptı. Daha sonra prens Oskar ve İsveç akademilerinin paraca yardımıyle İtalya'ya gitti (1827-1829). Stockholm'e döndü ve orada güç şartlar altında yaşadı. Eserleri, «fosforist» adı verilen romantik okulun ilkelerini sürdürür. Romantik nitelikte millî bir dram yaratma yolundaki çabaları başarısızlığa uğradı. Bazıları çok sevilen güzel şiirler yazdı. (L)

NİCANDRA i. Zehir kokulu çok güzel mavi çiçekli biryıllık otsu bitki; kurak yerlere biter; süs bitkisi olarak da yetiştirilir. (Patlıcangillerden.) [L]

NİCAR i. (ar. *necr*'den *nicār*). *Esk.* Bir şeyin çıktığı esas yer, asıl, kök. (M)

NİCARET i. (ar. *necr*, ağaç yontma'dan *nicāret*). *Esk.* Marangozun yaptığı iş, marangozluk. (M)

NİCASTRO, İtalya'da şehir, Calabria'da (Catanzaro ili), Sila kütlesinin eteğinde; 34 300 nüf. Tarım merkezi. Bölgedeki köylüler, güzel, renkli elbiseler giyerler. (L)

NİCCOLİ (Niccolo), italyan hümanisti

NiCCOLO dell'Arca «Meryem ve Çocuk İsa» Belediye sarayı, Bologna

(Floransa 1364'e doğr. - ay. y. 1437). Eski elyazmalarını araştırdı ve kopya etti; ölümünden sonra, zengin kitaplığı Cosimo de Medici tarafından satın alındı. (L)

NİCCOLİNİ (Antonio), italyan mimarı (San Miniato 1772-Napoli 1850), Napoli'de yeniklasik üslûpta San Carlo ve Bari'de Piccinni tiyatro binalarını yaptı. (L)

NİCCOLİNİ (Giovanni Battista), italyan trajedi yazarı (Bagni di San Giuliano 1782-Floransa 1861). Liberal düşünceli ve kilise aleyhtarıydı. Trajedilerinde önce sıkı sıkıya klasisizme bağlı kaldı. Sonra, Shakespeare, Schiller, Bron ve Manzoni'nin etkisiyle romantizme yöneldi. Eserleri: *Nabucco* (1819, Napolyon üstüne), *Antonio Foscarini* (1827); *Giovanni da Procida* (1830); *Lodovico Sforza* (1834); *Beatrice Cenci* (1838-1844); *Arnaldo da Brescia* (1843); *Filippo Strozzi* (1847). [L]

NİCCOLİNİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Piacenza 1763'e doğr.-ay.y. 1842). Kırk yıl boyunca, ciddî veya güldürücü elliye yakın eser yazarak sahne hayatındaki ününü sürdürdü: *La Clemenza di Tito* (Titus'un Bağışlaması); *İ Baccanali di Roma* (Roma'da Bacchus Eğlenceleri); *Trajano in Dacia* (Trajanus Daçya'da). Oratoryolar, kantatlar oda müziği v.b. besteledi. (L)

NİCCOLO (MAESTRO), italyan heykeltıraşı (XII. yy.ın ilk yarısı). Ustası Wiligelmo'nun etkisinde kaldı. Ferrara katedralinin büyük kapısını yaptı. Kapının geçme tonozuna *Aziz Gregorius ve Ejderha*, söve pervazlarına *Peygamberler* konulu figürleri yerleştirdi. Niccolo, ustasının katı plastik anlayışının tersine oylumlarda inceliği, kabartmalarda yumuşaklığı, geçişlerde gölge-ışık oyunlarını arar. Alçak kabartmadaki aynı resim anlayışı San Zeno'nun (Verona) büyük kapısında da (1139'a doğr.) görülür: *Aylar, Tekvin'den Hikâyeler, İsa'nın Hayatı* ve *Aziz Zeno'nun Hayatı*. Piacenza katedralinin sağ kapısının da onun eseri olduğu sanılır. (M)

NİCCOLO da Correggio, italyan şairi (Ferrara 1450 - ay.y. 1508). Este hanedanının hizmetinde yüksek görevlerde bulundu. Birçok lirik şiir (özellikle Psiche 1491) ve 1497'de sarayda temsil edilen *Cefalo* adlı bir pastoral yazdı. (L)

NİCCOLO dell'Abate, italyan ressamı (Modena 1506-Fontainebleau 1571). Ferrara sanat çevresinde ve özellikle Dosso Dossi'nin eserlerinin etkisi altında yetişti. Ayrıca bütün Emilia'lı maniyeristler gibi, Niccolo da Parmigianino'yu örnek aldı. Sanatının en büyüleyici ve en ince yanları, özellikle Boiardo di Scandiano şatosunun *Aeneis'ten Epizotlar ve Mitolojik Sahneler* canlandıran freskli süslemelerinde (bugün Este galerisindedir, Modena) ve aynı şatonun dokuz aydınlık penceresinde (*Matteo Maria Boiardo'nun Hayatından Epizotlar),* Bologna'daki Poggi sarayının frizlerinde (*Konserler, Şölenler* ve *Çapkınlık Sahneleri*) ve manzaralarında (*Keşişli Manzara* [Roma, Pallavicini koleksiyonu], *Av Sahneleri* [Roma, Galleria Borghese]) göze çarpar.

1552'den sonra Primaticcio ile birlikte, Fransa'da, Fontainebleau şatosunun dekorasyonunda çalıştı. Ressamın bu dönemde yaptığı en değerli eserleri arasında, *Proserpina'nın Kaçırılması* (Paris, Louvre), *Saul'ün Tanrı yoluna Girmesi* (Viyana, Kunsthistorisches museum) ve *Sulardan Kurtarılan Musa* (Paris, Louvre) sayılabilir. (M)

NİCCOLO dell'Arca (Niccolo DA BARİ,— denir), italyan heykeltıraşı (Bari 1440 - Bologna 1494). 1463'te Bologna'da Santa Maria della Vita için, dramatik yoğunluğu olan büyük bir *Pieta* yaptı. Lakabını San Domenico kemeri için yaptığı (1469-1473) heykellerden alır. (L)

NİCE zf. (*ne-çe*'den *ni-ce*). Ne kadar, kaç tane. || Pek çok: *Sarfedilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece / Karadan sevkedilen yüz gemi geçmiş Haliç'e* (Yahya Kemal). *Nice kimseler de biliyoruz ki [...] hiç bir yeniliği anlayıp kabul edemedikleri için hiç bir şey yapamamışlardır* (N. Ataç). || Nasıl: *Sen gidersen halimiz nice olur?* || — *Esk.* «Hangi, hangisi» anlamında. || Hangi, ne: *Nice tü kalmamıştı et vü deri / Yükler altında kana döndü deri* (Şeyhî).

— DEY. *Nice senelere* (veya *yıllara*), doğum günü, yılbaşı v.b. yıldönümlerinde «daha birçok yıllar görün» anlamında kullanılan iyi dilek sözü.

— Dil bil. *Nice, ne* zamiri ile -*çe* eşitlik ekinin birleşmesinden meydana çıkmıştır; aslı, nesnenin miktarını soran sıfattır. (Bugün, daha ziyade çokluk bildiren bir zarf olarak kullanılmaktadır.)

◆ **Nice nice** zf. Çok, pek çok: *Nice nice yıllara!* (M)

NİCE, Fransa'da Alpes-Maritimes idare bölgesinin merkezi, Paris'e 933 km uzaklıkta, Côte d'Azur kıyısında, Paillon'un ağzında; 35 000 nüf. Üniversite merkezi. Şato yıkıntıları; Sainte-Marie katedralinin (XII. yy.) kalıntıları; XVII. yy.dan kalma Sainte-Réparate katedrali ve birçok küçük kilise. Bu eski şehir XIX. yy. ortalarından beri Fransa'nın en gözde sayfiye merkezlerinden biri ve dünyaca meşhur bir turizm merkezidir. Fransa'nın en meşhur yortularından Nice karnavalı sırasında şehir çok turist çeker. Nice aynı zamanda bir sanayi merkezidir: metalürji ve dokuma (konfeksiyon) sanayii, marokencilik; ayakkabı yapımı; fotoğraf makineleri, besin sanayii (zeytinyağı, meyve şekerlemesi, bira, un fabrikaları) v.b. Nice limanının başlıca faaliyeti, yük trafiği ve özellikle Korsika'ya yolcu seferleridir. Nice havaalanı Fransa'nın başlıca alanlarındandır. —*Nice idare çevresi;* 399 047 nüf.

● *Tarih.* M.Ö. V. yy.da Marsilyalılar tarafından kurulan, II. yy.da Romalılar tarafından Ligürlere karşı savunulan Nice, merkezine (*Cemenelum*, bugün Cimiez) çok yakın olduğu Alpes-Maritimes (M.Ö. 27'de Augustus tarafından kuruldu) procurator'luk eyaletine katıldı. IV. yy.da piskoposluk merkezi oldu ve barbar akınları döneminde geriledi; ispanya müslümanlarının yağmaladığı (813) şehir, X. yy.da Provence kontluğuna katıldı, XI. yy.da konsüllerin yönetimi sırasında hemen hemen bağımsızdı. Barcelona kontu Ramon Berenguer'in boyun eğdiremediği şehri, vârisi Aragon'lu Alfonso aldı.

Nice, Provence kontu Ramon Berenguer IV'ün kızı Béatrice'in, Anjou'lu Charles ile evlenmesi sonunda (1246) Provence'ın geri kalan kısmıyle birlikte Anjou'lulara geçti; ama 1388'de, Provence'ın Var'ın doğusunda Nice kontluğunu meydana getiren kısmıyle birlikte Amedeo VII'ye verildi. Bu bölge İtalya savaşlarında büyük zarar gördü (XVI. yy.); Fransızlarla Türklerin kuşattığı Nice (1543), kalesi dışında işgal edildi ve yıkıldı. Birçok defa fransız askerleri tarafından ele geçirilen (1691, 1706, 1744) ve her seferinde Savoia hanedanına verilen şehre, Fransız devrimi başında birçok mülteci sığındı. Fransız generali Anselme'in işgal ettiği (eylül 1792) Nice kontluğu, 31 ocak 1793'te Fransa'ya katıldı ve Piemonte kıralı kontluktan vaz geçti (1796): ama 1814'te Nice yeniden Piemonte'ye geçti. 24 Mart 1860'ta Nice'in Fransa'ya bırakılışı bir referandumla onaylandı (15 nisan 1860). [L]

NİCE, Promenade des Anglais

NİCEL sıf. (*nice*'den *nice-l*). *Yeni.* Nicelikle ilgili bulunan. *Esk.* Kemmî. *Zt.* NİTEL.

— Kim. *Nicel analiz,* bir bileşimde veya bir karışımdaki maddelerin kütlelerini veya hacimlerini belirtmeyi öngören analiz.* *Eşanl.* MİKTAR ANALİZİ.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Mat. Niceliğe, sayısal hesaplamağa ilişkin.

— ANSİKL. Mant. Bilimin ilerlemesi, öteden beri, nitel olanın, *nicel*'e, tasviri olanın matematik olana indirgenmesi tarzında anlaşılmıştır. Descartes zamanından pek az önce, gökkuşağı, sadece niteliksel bir olay, tabiatın anlaşılmaz bir mucizesi sayılırdı. Bu olayın dayandığı kanunun (asıltı halindeki su damlacıklarına ışığın kırılması) keşfedilmesi, basit niteliksel bilginin yerine nicel bilginin, yani ölçmenin konulmasını mümkün kıldı. (LM)

NİCELEME i. (*nicelemek*'ten *nicele-me*). Mant. Nicelemek eylemi, bir şeyin niceliğini belirleme.

— ANSİKL. Mant. *Niceleme,* sonlu ile sonsuzun birleşmesi konusunda ortaya çıkan soruya Aristoteles'in getirdiği çözümlemedir. Sonsuz, sayıların dizisi içinde, sonluda nicelenir ve böylece düşünebileceğimiz bir şey haline gelir. Mantıkta, yüklemin nicelenmesi denen hal, önermelerde, özneye oranla, yüklemin mantıksal niceliğinin açıkça ortaya konmasıdır. (L)

NİCELEMEK geçş. f. (*nice*'den *nice-le-mek*). Mant. Bir terime, tek veya çok oluşuna göre, bir nicelik yüklemek. || Bir hükmün mantıksal niceliğini belirtmek (tümel veya özel). [L]

NİCELEYİCİ i. (*nicelemek*'ten *nicele-y-ici*). Modern mant. Bir veya birkaç değişkeni bir niceliğe bağlayabilen işlemci. (Bir önerme fonksiyonun bütün değişkenleri, niceleyiciler sayesinde birbirlerine bağlanarak yeni bir önerme elde edilebilir.)

— Mat. Bir özelliğin, bir cümlenin bütün elemanları için mi, yoksa aralarından yalnız bazıları için mi geçerli olduğunu göstermek üzere matematikte kullanılan sembollerden her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Matematikte en çok şu iki niceleyiciden yararlanılır: 1. *genel nice-*

Maestro **NiCCOLO** San Zeno'nun büyük kapısının alçak kabartmaları, Verona

Foto. Dubure (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano ; Rizzoli Larousse

leyici V ile gösterilir ve «hepsi için» anlamına gelir; 2. *varlık niteleyicisi,* ile gösterilir ve «vardır» anlamına gelir. Varlık niceleyicisi dar anlamda alınmamalıdır; gerçekte bu niceleyici, *en az bir ...... vardır* cümlesini ifade eder. (L)

NİCELİK i. (*nice*'den *nice-lik*). *Yeni.* Ölçülebilen veya sayılabilen, artabilen veya eksilebilen herhangi bir şeyin özelliği: *Bir niceliği ölçmek. Esk.* Kemiyet. *Zt.* NİTELİK.

— Dil bil. Kelimelerin belirttiği canlılara, nesnelere ve kavramlara uygulanan, nicel bir değerlendirmeye dayanan gramer kategorisi. Bk. ANSİKL.

— Ed. Telaffuzda bir heceye mal edilen süre. (Telaffuzu, bir zaman birimi veya bazen bir, bazen iki zaman birimi sürmesine göre hece kısa, uzun veya hem kısa, hem uzun olabilir. Hecenin tabiî olarak kısa veya uzun olmasına göre veya kelimenin nesir cümlesi veya mısradaki durumuna göre tabiî nicelik ve konum niceliği ayrımı yapılır. Lirik şiirde bazı uzun heceler dört zaman birimi uzunluğuna kadar ulaşabilir.)

— Fonet. Bir fonem veya fonem grubunun süresi.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Eşanl.* ÇOKLUK, MİKTAR.

— ANSİKL. Dil bil. Birçok dilde yalnız *tekil - çoğul*'un karşıtlığı ile gösterilen nicelik, başka değerler de taşıyabilir. Meselâ, hint-avrupa dillerinde veya eski samî dillerinde *ikil* (ikili gruplara uygulanan özel gramer işaretleri) vardı. Eski Yunancada: Attike'de *ho lykos* «kurt», *to lyko* «her (iki) kurt»; *hoi lykoi* «kurtlar». Bazı dillerde (msl. malenezya dilleri) bundan başka bir de *üçül* vardır; hattâ bazen *dördül*'e bile rastlanır. Öte yandan, birimsiz bir bütünün gösterilmesini karşılayan, kelimenin tekil değerini belirleyen ve tekil ile karşılaştırılabilen bir topluluk ismi bulunabilir. Topluluk belirten bir hint-avrupa soneki, yansız halin çekimine girdi (msl. Yunanca ve Latince) ve yansız hale bir çoğul nominatif-akkuzatif kazandırdı; ama, bu biçimde, çoğulun özel menşei sözdiziminde belirtilir. Şahıs zamirleri ve çekimli fiil biçimleri sınıflamasında üçüncü şahıs gibi ilk iki şahıs için de tekil-çoğul ayrımı yapılması aslında yanlıştır. Gerçekte, ayrı bir yer tutan ve üçüncü şahısla aynı planda bulunmayan birinci veya ikinci şahsın gerçek bir çoğulu yoktur (*biz,* birçok «*ben*» anlamına gelmez; *siz,* «*sen*»i ve başkalarını belirtebilir).

Bazı dillerde, tekil ve çoğul dışındaki niceliklerin tarihî evrim sırasında dilden atılması (hemen hemen bütün hint - avrupa dilerinde ikil biçim, değişik tarihlerde dilden atıldı; yalnız Slovence bu kurala uymaz), tekil ile çoğul arasındaki küçük bütünlerin tümüyle algılanmasından çok, daha soyut belirtme biçimlerine yönelişi gösterir.

— Mant. Bir hükümdeki mantıksal nicelik, bu hükmün tümel veya tikel oluşuna göre ayırt edilir.

Hükümlerin tikellik ve tümelliği yüklem ile öznenin ilişkisine bağlıdır. Öznenin kaplamı, yüklemin kaplamını örttüğü zaman, hüküm, tümeldir: *Her insan ölümlüdür.* Bunun tersi söz konusu olduğu zaman hüküm tikeldir: *Sokrates ölümlüdür.*

Kant, bir hükmün tekil bir niceliği olabileceğini de ileri sürmüştür. (L)

NİCELLEŞTİRİLMİŞ sıf. (*nicel* > *nicelleştirilmek*'ten). Modern mant. *Nicelleştirilmiş önerme,* bazı değişkenleri, niceleyicilerle birbirine bağlanmış bulunan önerme. (L)

Nice müzeleri. MUSÉE DE L'ART ANCIEN ET MODERNE (Eski ve Yeni Sanat müzesi), *Jules Chéret müzesi* de denir. Burada italyan ve flaman primitiflerinin, XIX. ve XX. yy. fransız ressamlarının, Jules Chéret'nin çok sayıda eseri vardır. MUSÉE MASSENA'da (Massena müzesi) Nice'li primitiflerden resimler, provence çinileri, Massena ve Napolyon ailesinden kalma eşyalar vardır. MUSÉE DU VIEUX - LOGIS. bölgesinin arkeoloji eserlerine ayrılmıştır. — MUSÉUM D'HİSTOİRE NATURELLE'de (Tabiî Bilimler müzesi) bir yapma mantar koleksiyonu bulunmaktadır. Müzede ayrıca akdeniz balıkları ve yabancı ülke hayvanları da önemli bir yer tutar. (L)

NİCE ön Alpleri, Fransa'da Alpes Maritimes idare bölgesinde sıradağlar; batıda Var vâdisi, doğuda Roya vâdisi arasında. Kuzeyden güneye doğru uzanan Nice Ön Alpleri'nin yükseltisi 2 000 m'yi aşar. Akdeniz'i andıran alçak yamaçların (turunçgil bahçeleri, üzüm bağları, zeytinlikler) yerini, aşağı kesime doğru otlaklar alır; hayvancılık ürünleri Côte d'Azur'de pazarlanır. (L)

NİCHİFOR (Ion Dobre CRAİNIC, — denir), romanyalı şair ve denemeci (Bulbucata, Vlaşca 1889). 1926'dan itibaren, İki Dünya savaşı arasındaki romen edebiyat geleneksiliğinin organı *Gandirea* (Düşünce) dergisinin yazarı ve yöneticisi oldu. Birçok şiir kitabı yayımladı: *Sesurí Natale* (Doğduğum Ovalar) [1916], *Darurille Pamântului* (Toprağın Armağanları) [1920], *Tara de Peste Veac* (Yüzyılın Ötesindeki Ülke) [1931], Denemeci ve düşünür olarak da birçok kitap yazdı: *Puncte Cardinale in Haos* (Kaos'ta Ana Yönler) [1936], *Nostalgia Paradisului* (Cennet Özlemi) [1940] bunların en önemlilerindendir. Bu kitaplarında bizans ortodoksluğuna ve millî geleneklere dayanan yeni bir doktrin kurmağa çalıştı. (L)

NİCHİREN veya **NİÇİREN,** japon buddha rahibi (Ava eyaleti 1222-İkeami, Saitama 1282), *Hokke* veya *Niçiren* tarikatının kurucusu. Kısa zamanda, bellibaşlı üç buddha tarikatına (Şingon, Zen ve Amida) karşı cephe aldı. Niçiren tarikatı, milliyetçiliği ve hoşgörüsüzlüğüyle tanındı. (L)

NİCHOLAS (Albert), amerikalı zenci caz klarnetçisi ve saksofoncusu (New-Orleans 1900). 1915'ten itibaren King Oliver, Chick Webb, Kid Ory topluluklarıyle çalıştı. 1953'ten sonra Avrupa'ya yerleşti, Dixieland topluluklarına katıldı (André Reweliotty, Claude Luter). En başarılı plakları: *Wolverine Blues* (Baby Dodds ile, 1946); *(Ol'Man River* (1954). [L]

NİCHOLS (Dudley), amerikalı senaryo yazarı (Wapakoneta, Ohio 1895-Hollywood 1960). Bir süre gazetecilik ve yazarlık yaptı. 1929'dan sonra Amerika'nın en iyi senaryocuları arasında yer aldı. John Ford ile *The Lost Patrol* (Kayıp Devriye) [1934], *The Informer* (Muhbir) [1935], *Stagecoach* (Cehennem Dönüşü) [1939], *The Fugitive* (Kaçak) [1947]; Jean Renoir ile *The Swamp, Water* (Ölüm Bataklığı) [1941], *This Land is Mine* (Bu Toprak Benimdir) [1945]; René Clair ile *It Hoppened Tomorrow* (Yarınki Haber) [1944], *And Then There Were None* (On Küçük Zenci) [1945]; Howard Hawks ile *Bringing Up Baby* (Bebeği Getir) [1938]; Anthony Mann ile *The Tin Star* (Kalay Yıldızı) [1957] adlı filimleri çevirdi, kendi başına da birçok filim yönetti (*Mourning Becomes Electra* [Electra'ya Yas Yaraşır], 1947). [L]

NİCHOLS (Ernest Fox), amerikalı fizikçi (Leavenworth, Kansas 1869 - Washington 1924). Cornell üniversitesinde fizik ve astronomi okudu; sonra Berlin'de, Rubens'in yönetiminde ısısal ışınımlar üstünde çalıştı. Bundan sonraki çalışmalarının büyük kısmını New Hampshire kolejinde ve Cleveland laboratuvarlarında gerçekleştirdi. J.F. Hull ile birlikte ilk defa ışıma basıncını ölçtü (1901). 1923'te J.D. Tear ile, küçük bir osilatör yardımıyle 0,2 mm'lik Hertz dalgaları üreterek kızılaltı ışınlar ve radyoelektrik dalgalar arasında kaynak yapmayı başararak un kazandı. 200 ve 400 μ arasındaki bu ışımaları sistemli bir şekilde inceledi. (L)

NİCHOLSON (John), ingiliz generali (Dublin 1822-Delhi 1857). Afganistan savaşını yönettikten sonra Pencap'taki yatıştırma hareketine katıldı. Peşaver'de hintli askerlerin ayaklanmasını bastırdı. Fakat Delhi'ye girerken öldürüldü. (L)

NİCHOLSON (John Luther), amerikalı

NİCHOLSON (Ben), ingiliz ressamı (Denham, Buckinghamshire 1894). Londra'da Slade school'da, Tours'da, Milano ve Pasadena'da (A.B.D.) öğrenim gördü. Özellikle natürmort alanında çalıştı ve gerçekçi tasvir ile soyutlama arasında bir ifade tarzı uyguladı. Desenindeki incelik ve kurşunî renklerindeki parlaklıkla tanındı. Tate gallery'de eserleri vardır. (L)

mühendis (New York 1875). Bir buharlı lokomotifte, suyun borular ile kazanın tavanı arasında termosifonla dolaşımını sağlayan ve *Nicholson sifonu* diye anılan cihazı icat etti. (L)

NİCHOLSON (Norman Corntwaite), ingiliz şairi, tiyatro yazarı ve tenkitçisi (Millom, Cumberland 1914). Öğretmendi. Geçirdiği derin bir dinî buhran, gerek tiyatro eserlerini (*The Old Man of the Mountains* [Dağdaki İhtiyar], 1950), gerek şiirlerini (*Five Rivers* [Beş Irmak], 1944; *The Pot Geranium* [Saksıda Sardunya], 1954), gerek tenkitlerini (*İnsan ve Edebiyat,* 1943) büyük ölçüde etkiledi. Ayrıca W. Cowper üstüne bir inceleme (1951) yayımladı. (M)

NİCHOLSON (Reynold Alleine), ingiliz şarkiyatçısı (Keighley, Yorkshire 1868-Cambridge 1945). Arap ve fars dilleri uzmanıydı. Özellikle islâm mistisizmi üstünde incelemeler yaptı ve bir arap edebiyatı tarihi yazdı (1907). [L]

NİCHOLSON (William), ingiliz kimyacısı ve fizikçisi (Londra 1753-ay.y. 1815). Ticaret hayatından ayrılarak bilimsel incelemelere yöneldi ve 1775'te Londra'da bir okul açtı. Middlesex şehrinin su tesisatının planlarını hazırladı; bir baskı makinesi ve kendi adını taşıyan bir areometre icat etti. 1800'de Volta pili üstünde değişiklik yaptı ve Carlisli ile birlikte, asitlendirilmiş suyu ayrıştırarak elektroliz olayını keşfetti; iki bilim adamı ayrıca, çözelti halindeki tuzlarının elektrolizini de başardılar. Fourcroy ve Chaptal'ın eserlerini tercüme ederek (1787 ve 1788) İngiltere'de fransız kimyasını tanıttı. *Chemical Dictionary* (Kimya Lûgati) [1795] ile *Dictionary of Arts and Sciences* (Sanat ve Bilim Lûgati) [6 cilt, 1809] adlı iki lûgat yayımladı. Fakat, icatlarını gerçekleştirmek ve eserlerini bastırmak için bütün varını yoğunu harcadı ve borçlarını ödeyemediği için hapse atıldı. (L)

Nickel Odeon, A.B.D.'de açılan ilk sinema salonlarına verilen ad. Giriş ücreti bir «nickel» (5 sent) idi. İlk Nickel Odeon, 1905'te Pittsburgh'ta açıldı. (L)

NİCLAUSSE (Paul), fransız heykeltraşı (Metz 1879-Paris 1958). Dekoratif Sanatlar okulunda (1926) ve Güzel Sanatlar akademisinde (1944) profesör oldu. Başlıca eserleri: *Brie'li Köylü, Brie'li Kız* (Lyon müzesi); *Oduncu* (Levallois parkı); *Péguy* (Orleans); *Öksüz Çocuk* (Cahors'da); *Paul Valery* (Art Moderne müzesi). [L]

Paul NİCLAUSSE
«Brie'li Kız»
Lyon müzesi, Fransa

NİCOBAR adaları, Bengal körfezinde, Hindistan birliğine bağlı (Andaman ve Nicobar adaları arazisi) takımadadan Andaman adalarıyle Sumatra arasında; 1 645 km²; 12 500 nüf. Savanalar ve ormanlarla kaplı olan Nicobar adalarında, ormandan tarla açma yoluyle gezgin tarım yapan çok ilkel kabileler yaşar. Yerleşik halklar, balıkçılık yaparak, pirinç ve hindistancevizi yetiştirerek geçinir. Hindistancevizi içi ihracatı.

— Leng. *Nicobar lehçesi.* Nicobar adalarında yaklaşık olarak 10 000 kişi tarafından konuşulan mon-khmer lehçesi. (L)

NİCOL (William), ingiliz fizikçisi (İskoçya 1768'e doğr.-Edinburgh 1851). Edinburgh'ta fizik profesörlüğü yaptı. Maxwell'in hocasıydı. İzlanda spatından polarlayıcı prizmayı keşfetti. Bu prizma onun adını aldı. (1828). [L]

NİCOLAİ (Friedrich), alman yazarı (Berlin 1733-ay.y. 1811). Berlin'de önemli bir kitabevi yönetti. Lessing ve Mendelssohn'un dostuydu. *Bibliothek der Schönen Wissenschaften und der Freien Kunste* (Sanatlar ve Bilimler Kitaplığı) [1757-1765], rasyonalist eğilimli *Briefe, die Neueste Literatur Betreffend* (Günümüz Edebiyatı Üstüne Mektuplar) [1761-1767] ve *Algemeine Deutsche Bibliothek* (Genel Alman Kitaplığı) [1765] adlı dergileri kurdu ve yönetti. Alman edebiyatında, tarih bakımından başta gelen bu üç dergi, Almanya'da ve yabancı ülkelerde yayımlanan edebiyat akımlarını ve eserlerini tanıtmak amacını güdüyordu. Nicolai, bu dergilerde pek uzlaşma kabul etmez bir tenkitçi ve «Aufklärung» rasyonalizminin sıkı bir savunucusu olarak görünür. Aynı görüşü, yergili romanlarında da dile getirdi: *Leben und Meinungen des Magisters Sebaldus Nothanker* (Sebaldus Nothanker Ustanın Hayatı ve Düşünceleri) [1773-1776, Kant'a karşı], *Lebensgeschichte Eines Dic-*

Foto. Salaün (LAROUSSE)

ken Mannes (Şişman Bir Adamın Hikâyesi) [1794] ve romantizmin tenkidi olan *Sempronius Gundibert* (1798). [L]

NİCOLAİ (Laurent), norveç asıllı katolik ilâhiyatçı (Oslo 1538-Vilnious 1622). Protestan papazıydı, Katolikliği benimsedi ve Louvain'de cizvitlere katıldı (1564). 1575'te, kral Johan III'ün Katolikliğe dönmeyi tasarladığı sırada, İsveç misyonuna tayin edildi. Stocholm'de, gerçek kimliğini gizleyerek, ilâhiyat profesörü oldu. Sonra Luther kolejinin müdürlüğüne getirildi (1576) ve öğrencilerini luther'cilikten vaz geçirmeğe çalıştı. Kral, bir cizvit aracılığıyla katolik olunca (1578), Nicolai kimliğini açıkladı; fakat bazı tedbirsizlikler ve kralın Roma'dan önemli tavizler (bu arada rahiplerin evlenmesi) koparmakta gösterdiği sabırsızlık, Nicolai'nin ayrılmasına yol açtı. Bundan sonra Nicolai, Kuzey Avrupa'da ölünceye kadar Reforma karşı mücadele etti. (L)

Friedrich NICOLAİ

NİCOLAİ (Otto), alman bestecisi (Königsberg 1810-Berlin 1849). Viyana'da orkestra şefliği, Berlin Saray operasında kapella yöneticiliği yaptı. Berlin'de birkaç eserini temsil ettirdi. 1849'da oynanan *Windsor'un Şen Kadınları* operası ile büyük ün kazandı. (L)

NİCOLAİER (Arthur), alman hekimi ve bakteriyoluğu (Cosel, Yukarı Silezya 1862-Berlin 1945). Toprak mikroorganizmaları arasında tetanos basilini buldu (1884). [L]

Nicolaier basili. Mikrobiyol. Nicolaier tarafından bulunan tetanoz basili; uçlarından birinde davul tokmağı veya lobut gibi bir şişkinlik bulunan havasızyaşar bir basildir. Sadece sinir sistemini etkileyen ve tetenos belirtileri (ağrılı kasılmalar) meydana getiren toksinleriyle etki gösterir. (L)

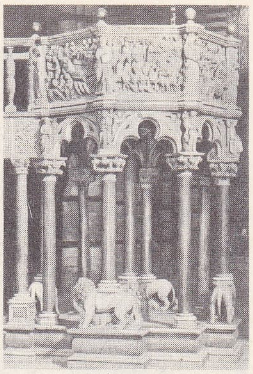

NİCOLA Pisano
Siena katedrali kürsüsü

NİCOLA Pisano, italyan heykeltıraşı (Puglia? 1220'ye doğr.-Pisa 1287). Roma çağının son büyük heykeltıraşı. Eski sanata tazelik kazandıran yeni ve güçlü bir sanatın öncüsü oldu. Kendi devrine hâkim olan bu yeni sanat, öğrencilerinden Giovanni Pisano (oğlu), Arnolfo di Cambio, Donato ve Lapo'nun eserleriyle sonraki nesli etkisi altında bıraktı. Nicola, 1264-1267 arasında, adı geçen öğrencileriyle birlikte San Domenico «kemeri» yaptı. Pisa vaftiz yeri (1260) ile Siena katedralinin (1266-1268) gotik vaız kürsülerindeki figürlerinde yüksek bir ifade gücüne ulaştı. Pisano'nun aynı zamanda mimarlık ettiği de sanılır (Floransa'daki Santa Trinita kilisesinin planlarını onun yaptığı ileri sürülür). [L]

NİCOLAS de Cusa. Bk. NİKOLAUS *von Kues*.

Nicolas Nickleby (ADVENTURE OF) [*Nicolas Nickleby'nin Serüvenleri*], Ch. Dickens'ın romanı (1839). Nicolas, kızkardeşi Catherine ile birlikte, iğrenç derecede pinti bir milyoner olan amcası sir Ralph Nickleby'a emanet edilmiş bir öksüzdür. Sir Ralph, bu çocuklardan kurulmaktan başka bir şey düşünmez. Nicolas'ı Yorkshire'daki bir okula etüt öğretmeni olarak yerleştirir, Catherine'i de bir moda tüccarı olan bayan Mantalini'nin yanına verir. Nicolas ile Catherine, amcalarının pençesinden onun iflâsa sürüklediği Newman Noggs adında soylu bir kişinin yardımıyle kurtulurlar. Dotheboys adlı yatılı okulun ve müdürü Squeers'in öğrencilere uyguladığı iğrenç yönetimin açıklanması, kamuoyunda büyük bir yankı yarattı ve serbest ingiliz öğretiminde reformlara yol açtı. (L)

Nicolas ve Favre hastalığı, kasıkta ve uylukta görülen tek taraflı, şişkin, irinlenmeye elverişli adenopati şeklinde hastalık ayrıca gödende de bozukluklar görülebilir ve bu bozukluklar gödenin daralmasıyle sonuçlanır; etyolojisi genellikle cinseldir; daha çok homoseksüel erkekler bu hastalığa yakalanır. (*Eşanl.* TEHLİKESİZ KASIK LENFOGRANÜLAMATOZU.) [M]

NİCOLAS Verdun'lü, fransız kuyumcusu (XII. yy.). Godefroid de Claire'in öğrencisiydi. Eserleri: ünlü Klosterneuburg ambon'u (1181) ve Tournai kutsal emanet sandığı (1205). [L]

NİCOLAU (Pedro), ispanyol ressamı (XIV.-XV. yy.). 1390-1408 Arasında Valencia'da çalıştı. L.Zaragoza'nın etkisinde kaldı, milletlerarası gotik üslûbun gelişmesinde payı oldu. Sarrion (Teruel) kilisesindeki mihrap arkalığını süsledi ve *Meryem'in Taç Giymesi* (Cleveland, Sanat müzesi) adlı tabloyu yaptı. (M)

NİCOLAUS I Aziz (Roma 800 yakınları - Roma 867), papa (858-867). İmparator Ludwig II'nin himayesi sayesinde papalığa seçildi. Özellikle Reims başpiskoposu Hincmar gibi yüksek rütbeli kilise adamları karşısında otoritesini gösterdi (Troyes Sinodu, 867). Lothar II ve Theutberga'nın boşanmaları meselesinde (860-865) Lorraine piskoposluğunun krala yaranma çabalarına rağmen kralın isteğine boyun eğmedi. Photius'un İstanbul patrikliğine seçimini iptal etti ve Bulgarları kiliseye kabul ederek kendilerine önemli bir doktrin belgesi olan *Ad Consulta Bulgarorum* (Bulgar Meseleleri) yazısını gönderdi. (L)

NİCOLAUS II (Gerard de Bourgogne) [Chevron, Savoia 980'e doğr. - Floransa 1061], papa (1059-1061). Roma'dan kaçan ve muhtemelen kilise reformunu destekleyen Hildebrand'ın öğütlerine uyan kardinallar tarafından Siena'da papa seçildi. Tusculum hizbinin zorla kabul ettirdiği Benedictus X'u tahtan indirdi. Kontes Matilde'nin yardımıyle Roma'yı işgal ettikten sonra topladığı konsil bundan böyle papaların yalnızca kardinaller tarafından seçilebileceğine karar verdi. İmparatora ise sadece onaylama hakkı tanındı (nisan 1059). Nicolaus II din ticareti ve akraba kayırması ile mücadeleye devam etti. Norman prensleri Aversa'lı Richard ile Robert Guiscard'ı papalık hâkimiyetine aldı, birine Capua'yı, öbürüne de Puy ve Calabria'yı vererek İtalya'da imparatorluk nüfuzunu dengeledi. (L)

NİCOLAUS III (Giovanni Gaetano ORSİNİ) [Roma 1210-1220 arası-Soriano şatosu, Viterbo yakınları 1280], papa (1277-1280). Papa Clemens IV tarafından önemli görevlere tayin edildikten sonra (1265'te kral Anjou'lu Carlo'ya taç giydirme v.b.), Johannes XXI yerine papa seçildi. Siyaset alanında öncelikle Anjou'lu Carlo ve Rudolf von Habsburg ile görüşmeleri, Vatikan'a büyük toprakların terk edilmesini sağladı. Fransiskenleri korudu, 1279'da *Exiit qui Seminat* kararnamesiyle tarikat nizamnamesinin noktası noktasına uygulanmasını istedi ve bu tarikatın rahiplerini Moğolistan'a gönderdi. Akrabalarını kayırmakla suçlandırılan ilk papadır. (L)

NİCOLAUS IV (Girolamo MASCİ) [Lisciano, Ascoli yakınları 1230 - Roma 1292), papa (1288-1292). 1274'te Fratres Minores tarikatının başrahibi, 1278'de kardinal, 1281'de Palestrina piskoposu oldu ve Honorius IV'ün yerine papa seçildi. Rudolf von Habsburg'u Romanya'yı kendisine geri vermeğe zorladı. Anjou'lu Carlo II'ye 1289'de Sicilya kralı tacını giydirdi. Macaristan krallığını Karoly II'nin büyük oğlu Karoly Martel'e verdi. Akkâ alındıktan sonra ellerinde sadece Kıbrıs ile Anadolu'nun doğusu kalan Haçlıların gerilemesini önlemeğe çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. 1289'da Kubilay Hanın isteği üzerine fransisken rahibi Giovanni da Montecorvino'yu Moğolistan'a gönderdi. (L)

NİCOLAUS V (Pietro RAİNALDUCCİ) [Corvara, Abruzzi 1260'a doğr.-Avignon 1333], Kilisece tanınmamış papa (1328-1330). Fransisken tarikatındandı. Fransiskenleri tuttu. Ludwig IV von Bayern, onu Nicolaus V adı altında papa seçtirerek, papa Johannes XXII'ye karşı çıkardı. İmparatorluk tacını giydirdiği Ludwig'in italya'dan ayrılmasıyle himayesiz kaldı ve Johannes XXII'ye boyun eğdi. (L)

NİCOLAUS V (Tommaso Parentucelli) [Sarzana 1398'e doğr.-Roma 1455], papa, 1444'te Bologna piskoposu, 1446'da kardinal oldu ve Eugenius IV yerine papa seçildi. 1448'de imparator Friedrich III ile Viyana konkordatosunu imzaladı. Felix V adıyle papalık iddia eden Savoia'lı Amedeo'ya boyun eğdirdi. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden sonra hıristiyan prenslerini tekrar haçlı seferine çağırmağa çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. (L)

NİCOLAUS Aziz, piskopos (IV. yy.). Lykia'da Myra piskoposuyken, 325'te İznik konsiline katıldığı sanılmaktadır. Kutsal kalıntıları 1087'de Pari'ye nakledildi. Keramet sahibi bir aziz olarak tanındı, fakat daha çok iyiliksever eylemleriyle efsaneleşti. Rusya ve Lorraine'in, özellikle de erkek çocukların koruyucusu sayılır. Birçok memlekette, özellikle Doğu'da ve Kuzey Avrupa'da isim günü, çocuk bayramı olarak kutlanır.

— İkonogr. Özellikle Yunanistan, Rusya, İtalya (Bari'de), Normandiya (Saint-Nicolas-de-Port'da), Almanya ve İngiltere, genellikle de (deniz adamlarının koruyucusu olmasından ötürü sahil bölgelerinde büyük saygı gören Aziz Nicolaus'a ait çok zengin bir ikonografi vardır. Piskopos, üç torba altın, salamura fıçısında üç çocuk ve bir gemi demiriyle temsil edilir. İstanbul, Kiev, Daphni, Venedik, Palermo mozaiklerinde, Crivelli (cleveland), Lorenzo di Credi (Louvre), Raffaello (Madonna degli Ansidei, Londra), Tiziano (Venedik), Moretto (Brescia), Preti'nin (Napoli) tablolarında, XV.-XVI. yy.lara ait birçok heykelde bu şekilde görülür. Hayatından alınmış sahneler Winchester ve Brighton vaftiz çeşmelerinde (XII. yy.), Auxerre, Chartres, Bourges kilise vitraylarında, Assisi, Montefiascone, Aynaroz fresklerinde, Lorenzetti'nin (Floransa), Fra Angelico'nun (Vatikan ve Perugia) tablolarında canlandırılmıştır. (L)

NİCOLAUS'ÇU i. (ad *Nicolaus*'un adından *nicolaus-çu*). Din tar. Aziz Yuhanna'ya göre I. yy.da Küçük Asya'da kurulmuş din sapkını bir tarikatın üyesi. (Bu kimselerle, havariler tarafından tayin edilmiş ilk yedi diyakostan biri olan Nicolaus arasında bir ilgi bulunup bulunmadığı anlaşılmamıştır.)

NICOLA Pisano
Siena katedralinin vaız kürsüsünden detay

Foto. Ullstein, Alinari (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

— ANSİKL. Batılı hıristiyanlar (Aziz İreneaus) *nicolaus'çu*'lar tarikatının başlangıcını diyakos Nicolaus'a bağlar ve bu tarikattaki uygulamaların ahlâk dışı, ayrıca tarikatın ilâhiyat bakımından agnostisizme yakın olduğunu ileri sürer. Doğulu hıristiyanlar ise (İskenderiyeli Clementius), nicolaus'çuları karılarını birbirlerine peşkeş çeken ahlâksızlar diye bilir. Gerçekte, Kilise Babaları nicolaus'çu terimini Apokalypsis'e göre hıristiyan ahlâkının temizliğini lekeleyebilecek hıristiyanlar için kullanmışlardır. (L)

NİCOLAUS'ÇULUK i. (*nicolaus'çu*'dan *Nicolaus'çu-luk*). Din tar. Nicolaus'çuların öğretisi. (L)

NİCOLE (François), fransız matematikçisi (Paris 1683-ay.y. 1758). On dokuz yaşında, sisoyit'in doğrulaştırılması üstüne çok ilgiçekici bir inceleme yayımladı. Özellikle, sonlu farklar hesabı, küresel episikloitler teorisi ve Newton'un *Üçüncü Basamaktan Çizgilerin Sayımı* adlı eserinde ifade etmekle yetindiği bazı teoremlerin ispatı üstünde çalıştı. (L)

NİCOLE (Pierre), fransız ahlâkçısı (Chartres 1625-Paris 1695). Port-Royal'cilerin fikirlerini benimsedi, Petites Ecoles'de öğretmenlik yaptı, kalem tartışmalarında Arnauld'ya, *Lettres Provinciales* (Taşra Mektupları) adlı eseri için de Pascal'e yardım etti. İnkâr etmesine rağmen, kalem tartışmalarından büyük zevk alıyordu. Desmarets de Saint Sorlin'e, protestanlara, cizvitlere ve mistiklere karşı eserler yazdı. 1679'da Arnauld gibi Hollanda'ya sığınmayı uygun gördü ama sürgün hayatına dayanamayarak fransız hükûmetinden yurduna dönme izni aldı. Bu teşebbüs bağnaz jansenius'çular tarafından ihanet sayıldı. Nicole Paris'te Bossuet Boileau ve Racine ile dost oldu. *Essais de Morale* (Ahlâk Üstüne Denemeler) [4 cilt, 1671-1678] adlı eseri, zamanında büyük bir ilgiyle karşılandı. (L)

NİCOLE DE MARGİVAL, Fransız şairi (XIII. yy. sonları). Sevdiği kadın için *Dit de la Panthère d'Amour* (Aşk Panterinin Dedikleri) adlı hicivli bir destan yazdı. Bu, *Roman de la Rose*'un en ustaca taklididir. Ayrıca, *Dit des Trois Morts et de Trois Vifs* (Üç Ölünün ve Üç Canlının Dedikleri) adlı bir eseri vardır. Bu eserde, üç ölü, üç günahkâra yaşayışlarını değiştirmelerini salık verir. (L)

NİCOLET, Kanada'da (Québec) kasaba, Nicolet ırmağının ağzında, Saint-Pierfre gölü kıyısında; 4 084 nüf. Papaz okulu. Tarım okulu. Gözlük fabrikası.—*Nicolet idare bölümü*, 31 250 nüf. İdare merkezi, *Bécancour*. (L)

NİCOLET'LER, fransız panayır tiyatrocuları ailesi. GUİLLAUME (1687-1762), dans öğretmeni ve kuklacıydı. 1742'de, Saint-Germain ve Saint-Laurent fuarlarında kukla oynattı. Tiyatrosunu küçük oğlu FRANÇOİS PAUL'a bıraktı. Büyük oğlu JEAN-BAPTİSTE (Paris 1728-ay.y. 1796), ailenin en ünlü üyesidir. Yaratıcı zekâsı ile her gün şaşırtıcı yenilikler yapardı. Temple (Paris) bulvarındaki tiyatrosu çok tutuldu (1760) ve orada opera-komikler, pandomimalar temsil etti. 1772'de «Théâtre des Grands Danseurs du Roi» diye adlandırılan tiyatrosu, yirmi yıl sonra «Théâtre de la Gaîté» adını aldı. (L)

NİCOLLE (Charles), fransız bakteriyoloğu (Rouen 1866-Tunus 1936). Tunus Pasteur enstitüsünde müdür (1903-1936), Collège de France'ta profesör oldu (1932). Başlıca buluşu, döküntülü tifüsün bulaşma şeklini ortaya çıkarmasıdır (1909); hastalığın vücut bitiyle bulaştığını, hastalıktan korunmak için bitten temizlenmek gerektiğini ispatladı. Ayrıca, kala-azar'ın köpeklerden insana geçebileceğini, kızılın serumla önlenebileceğini, dönüşlü hummanın insana bitlerle bulaştığını ortaya çıkardı. Bilimsel felsefe üstüne birçok ilgi çekici kitap yazdı: *Naissance, Vie et Mort des Maladies Infectieuses* (Bulaşıcı Hastalıkların Doğuşu, Gelişmesi ve Geçmesi); *Biologie de l'Invention* (Keşif Biyolojisi); *La Destinée Humaine* (İnsanlığın Kaderi). Aynı zamanda üslûpça XVIII. yy. romanlarını hatırlatan romanları da vardır: *La Narquoise; Le Pâtissier de Bellone* (Bellone Pastacısı); *Les Feuilles de la Sagittaire* (Suokunun Yaprakları). 1928'de Nobel Tıp armağanı aldı. (L)

NİCOLLET (Joseph Nicolas), fransız astronomu ve matematikçisi (Cluses 1786 - Washington 1843). On sekiz yaşındayken, Chambery'de matematik dersleri vermeğe başladı. 1817'de Paris'e gitti, Observatsire kütüphanesinde görev aldı ve Boylamlar bürosu üyeliğine getirildi. 1840'da borsa spekülasyonları yüzünden varını yoğunu kaybetti. A.B.D.'ye gitti. Mississippi (1836) ve Missouri (1838) ötelerindeki bölgelerde keşifler yaptı. (L)

NİCOLO di Pietro Paolo, italyan ressamı (XIII. yy.ın ilk yarısı). Oğlu Pietro ile birlikte Assunta (Trevignano Romano) kilisesinin üç kanatlı tablosunu yaptı. Eser, hareketlerin sertliği ve bakışların sabitliği ile bizans örneklerinin etkisini taşır. Campagnano di Roma'daki Santa Maria dei Servi kilisesinin *Madonna*'sı da her halde onun eseridir. (M)

Nicol prizması, çift kırıcı billûrlarda polarılmış iki ışının kırılma indislerinin farklı olmasından yararlanarak, polarılmış ışık

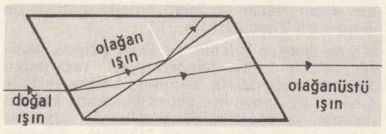

elde etmeğe yarayan âlet. (İngiliz fizikçisi *Nicol* tarafından bulunan ve kısaca *nicol* de denilen bu prizma, 35°'ye yakın bir açıyla eğik olarak kesilmiş ve iki parçası birbirine Kanada balsamıyle yapıştırılmış bir izlanda spatından meydana gelir. Nicol prizması, polarma deneylerinde gerek polarıcı, gerek analizleyici olarak kullanılır.) Bk. *Çift* KIRILMA. (L)

NİCOLSON (Harold), ingiliz diplomatı ve yazarı (Tahran 1886-Kent 1968). Madrid ve İstanbul'da çeşitli görevler aldı. Birinci Dünya savaşı sonunda, Paris Barış konferansına (1919) İngiliz delegesi olarak katıldı. Sonra görevli olarak Tahran (1925) ve Berlin'e (1927) gönderildi. İşçi partisinden milletvekili seçildi (1935), Churchill başkanlığındaki koalisyon hükûmetine girdi (1940). Verlaine, Byron, Tennyson, Benjamin Constant üstüne denemeler ve biyografiler yazdı. Ayrıca, tarihî eserleri de vardır: *Diplomacy* (Diplomasi) [1939]; *The Congress of Vienna* (Viyana Kongresi) [1946]. (M)

NİCOMACHUS FLAVİANUS (Virius), bizanslı gramerci ve tarihçi (M.S. 334'e doğr.- 394'e doğr.). İstanbul sarayında quaestor (382), İtalya'da praetor praefectus'u (390) oldu; konsüllüğe yükseldi (394). Symmachus'un dostu olan Nicomachus, Bizans'ın büyük pagan senyör tiplerindendi. Macrobius, *Saturnales* adlı eserindeki konuşmacılar arasında ona önemli bir yer vermiştir. (L)

Nicomède, P. Corneille'in beş perdelik manzum trajedisi (1651). Konu latin tarihçisi Justinus'tan alınmış, ama Corneille olayın verilerini değiştirmiştir. İkinci karısı Arsinoé'nin sözünden çıkmayan Bithynia kralı Prusias ilk karısından olan oğlu Nicomède'i yanından uzaklaştırmış ve Roma'dan, senatonun ona halef olmasını istediği ikinci oğlu Attale'yi getirtmiştir. Romalı elçi Flaminius da Attale'yi desteklemek ve Nicomède'in Laodice ile evlenmesine karşı çıkmak için emir almıştır. Ama Nicomède Prusias'ın sarayına dönerek Arsinoé ve Flaminius ile mücadele eder ve birçok önemli tehlikeyi atlattıktan sonra da düşmanlarını yener ve onları bağışlar. Oyunun ilgi çekici yönü, Nicomède'in kişiliğindedir. Gençlik ve içtenlik dolu bir kahraman olan Nicomède, romalı yaşlı diplomat Flaminius'un dalaverelerine, üvey annesi Arsinoé'nin kalleşliğine, babası Prusias'ın alçaklığına karşı çıkmayı başarır ve sonunda da, önceleri kendisine rakip olan erkek kardeşi Attale ile birleşir. (L)

NİCOSİA. Bk. LEFKOŞE.

NİCOSİA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Enna ili), Salso yakınında, Nebrodi dağlarının güneyinde; 19 900 nüf. Nicosia'nın antları kayalık tepelerde toplanır (XIII. ve XV yy.dan kalma katedral, XVIII. yy.da eski norman kilisesinin kalıntıları üzerine inşa edilen Santa Maria Maggiore kilisesi v.b.). [L]

NİCOT (Jean), fransız diplomatı ve bilgini (Nîmes 1530'a doğr. öl. 1600). 1559-1561 arasında Portekiz'de elçi olarak bulundu; tütünü Fransa'ya sokan odur. (L)

NİCO TENNO (1144 - 1165), japon imparatoru (1159 - 1165). Hükümdarlığı, Minamoto'larla Taira'lar arasındaki rekabetin doğurduğu karışıklıklar içinde geçti. (L)

NİCOTERA, İtalya'da komün, Calabria'da (Catanzaro ili), Gioia körfezi kıyısında; 9 000 nüf. (L)

NİCOTERA (Giovanni), italyan siyaset adamı (Sambiase, Calabria 1828-Vico Equense, Napoli 1894). 1848'den sonra Torino'ya sığındı, oradan Capri'ye karşı bir sefere kalkıştı (haziran 1857) ve Favignana adasına sürüldü. Serbest bırakılınca (1860) Garibaldi'nin safında çarpıştı (1860-1867), sonra Savoia hanedanıyle birleşti (1870). İçişleri bakanı oldu (1876-1877), Cairoli, Crispi, Zanardelli ve Baccarini ile birlikte «Pentarchia»yı (Beş büyükler) kurdu ve Sicilya'da haydutluğu bastırdı. Sağcılığa kayarak Din Rudini'nin içişleri bakanı oldu (1891 - 1892). [L]

NİCOTİANA i. (Jean *Nicot*'un adından). Patlıcangillerden elli kadar türü bulunan ve çoğu biryıllık ot, az bir kısmı ağacımsı olan bitki cinsi; hemen bütün türleri Amerika'da (bir tanesi Avustralya'da) yetişir. (*Nicotiana tabacum, rustica* ve *alata* türleri tütün elde edilen türlerdir. Fakat bütün dünyada elde edilen tütünlerin onda dokuzu. *N. tabacum* türündendir. Bu da *N. silvestris*'in *N. Rusbyi* ve *N. alata* türleriyle melezleşmesinden elde edilen bir Brezilya tütünüdür. *Nicotiana* türlerinin bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir [*N. glauca, N. tomentosa, N. Langdorffii*]. Bunların hepsi tohumla veya daldırma ile üretilir.) [L]

NİCOYA yarımadası, Kosta Rika kıyısında yarımada, Büyük Okyanus kıyısında, Nicoya körfezini sınırlar. (L)

Niçevo, «boş ver» anlamında rusça kelime. Bu söz rus kaderciliğinin sembolü sayılır. (L)

NİÇİN zf. (*ne* ve *için*'den *ne-için* > *niçin*). Sebep ve amaç hakkında soru sormakta kullanılır; hangi sebeple, neden: *Ben Bülend'i bekliyordum. Hain çocuk. Niçin gelmedi sanki? Haber de göndermiştim* (H. Z. Uşaklıgil). *Niçin bilir misiniz? Güldüklerine, kızdıklarına, anlamıyoruz dediklerine bakmayın, onları anlarlar, onları beğenirler, onları severler de onun için* (N. Ataç). *Sen misin Çalıkuşu, dedi niçin böyle kendi kendine yavaş yavaş yürüyorsun?* (R. N. Güntekin). [M]

NİÇİREN. Bk. NİCHİREN.

NİD i. (ar. *nidd*). *Esk.* Benzer, eş. (M)

NİDA i. (ar. *nidā'*). *Esk.* Bağırma, seslenme, çağırma: *Cihanı titretiyorken nida-yı «men kezebe» / İşitmiyor mu nedir, bir bakın şu bîedebe* (M. Â. Ersoy). *Ruhunuzdan ne kadar gelse nida-yı nefret / Oradan ayrılamaz dikkatiniz bir müddet* (Tevfik Fikret). || Kadın ve erkek adı. || *Nida etmek,* seslenmek: *Amr'ın adamları dahi «Müslim'i katl ettik» diye nida ettikte...* (Cevdet Paşa). *Yani «hazır olun» diye nida eden oyuncu* (Ahmed Rasim). || *Nida olunmak,* yüksek sesle bağırılmak: *Şühedayı Ehl-i Beytin intikamlarını almak isteyenler gelsin diye nida olundu* (Cevdet Paşa). || *Nida-yı hayşumî,* genizden gelen kırış.

— Dil bil. Bk. ÜNLEM. || *Nida işareti,* ünlem işareti.

— Ed. *Esk.* Şiir ve nesirde bir şahsa seslenme şeklindeki anlatım. (M)

NİDAİ EFENDİ Hekimbaşı, türk hekimi (XVI. yy. ortaları). Kırım hanı Sahibgiray'ın hocası oldu. Sonra Konya'da sancakbeyi bulunan şehzade Selim'in (Selim II) maiyetine girdi. Selim padişah olunca, İstanbul'da öldü. Eserleri: *Menafi-ün-Nas* (Halkın Faydası Üstüne); *Tabate-i Beşeriye ve Baytariye* (Hekimlik ve Veterinerlik Üstüne). [M]

NİDER (Johannes), alman ilâhiyatçısı (İsny, Schwaben 1380'e doğr. Nürnberg 1438'e doğr.). Dominiken papazıydı. Hus'çuları kilise ile uzlaştırmağa çalıştı. Yazdığı ahlâk eserleri arasında, *Consolatorium Timoratae Conscientiae* (Tanrı'dan Korkan Vic-

Aziz NİCOLAUS
ile üç çocuk
XI. yy. latin elyazması
Bibliothèque Nationale, Paris

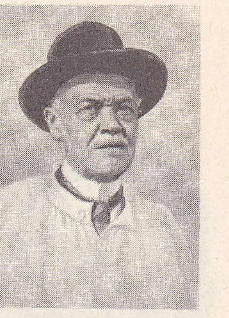

Charles NİCOLLE

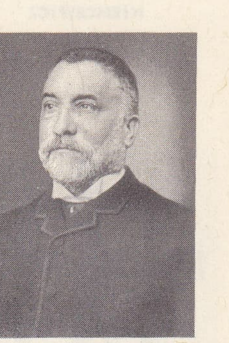

NİCOTERA

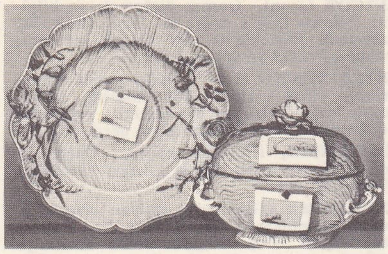

Niederwiller fayansları (XVIII. yy.) damarlı ağaç taklidi fonlu kâse ve tabak Cluny müzesi, Fransa

Carl NİELSEN

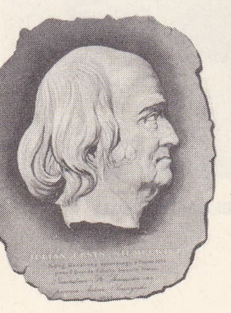

NİEMCEWİCZ

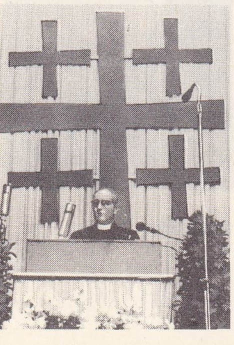

Martin NİEMÖLLER

danın Avuntuları) [1478'de basıldı] önemlidir. (L)

NİDULARİUM i. Brezilya'da yetişen, *bromeliaceae* familyasından bitki.

— ANSİKL. *Nidularium*, güzel bir süs bitkisidir. Rozet şeklindeki yaprakları kalın, meşin gibi sert ve dişlidir; bazen de sorguç biçiminde olur. Çiçekleri yaprak rozetinin ortasında çıkarır. Birçok türü limonluklarda yetiştirilir. (*Nidularium innocenti, N. striatum.*) [L]

NİEBLA, İspanya'da (Andalucia, Sevilla ili) köy; 2 100 nüf. Eski bir Magrıp krallığının başkenti olan bu küçük köy, yanlarında kare biçiminde kuleler yükselen bir surla çevrilidir; harebe halinde alkazar; gotik üslûbunda değişiklikler yapılan mustarib üslûbunda Santa Maria de la Granada kilisesi. (L)

NİEBUHR (Barthold Georg), alman tarihçisi (Kopenhag 1776 - Bonn 1831). Danimarka'da malî görevlerde bulunduktan sonra, 1806-1810 arasında Prusya'nın hizmetinde çalıştı. Berlin üniversitesine profesör oldu ve üç ciltlik bir *Römische Geschichte bis 241 von Christ* (M. Ö. 241'e kadar Roma Tarihi) [1811-1832] yayımladı. Tenkit zekâsı ile geleneksel verileri altüst ederek yeni bir çığır açtı. 1816-1823 Arasında Roma'da elçi olarak bulundu. (L)

NİEBUHR (Carsten), alman gezgini (Lüdingworth, Hannover 1733-Meldorf, Holstein 1815). Georg Barthold Niebuhr'un babası. 1760'ta, bilimsel araştırma yapmak için Friedrich V tarafından Mısır, Arabistan ve Suriye'ye gönderilen danimarka heyetine katıldı. Heyet Nil, Sina dağı, Süveyş ve Cidde'yi gezdi. 1763'te heyetin filoloğu ve tabiat bilgini öldü. Yemen'in başkenti Sana'dan sonra heyet Mukha'ya dönmek zorunda kaldı. Niebuhr değişik iklim şartları karşısında mahallî şartlara uyarak hayatını kurtardı. Heyet, deniz yoluyle Mukha'dan Bombay'a gitti. Burada ressam ve cerrahları öldü. Yalnız kalan Niebuhr 14 ay Hindistan'da yaşadı. Dönüşünde Maskat, İran, Mezepotamya, Kıbrıs ve Ön Asya'yı gezdi, Bursa üzerinden İstanbul'a geldi (1767); aynı yıl Kopenhag'a döndü. Daha sonra danimarka ordusunda görev aldı. Başlıca eserleri: *Beschreibung von Arabien* (Arabistan'ın Tasviri), *Reisebeschreibung nach Arabien und Anderen umliegenden Ländern* (Arabistan ve Çevresindeki Ülkelerle İlgili Gezi Notları). [M]

NİEBUHR (Reinhold), amerikalı ilâhiyatçı (Wright City, Missouri 1892). New York üniversitesinde profesörlük yaptı (1928). Günümüzün en büyük protestan ilâhiyatçılarından sayılır. Eserleri: *Moral Man and Immoral Society* (Ahlâklı İnsan ve Ahlâksız Toplum) [1932]; *The Nature and Destiny of Man* (İnsanın Tabiatı ve Kaderi) [1941-1943]; *Faith and History* (İnanç ve Tarih) [1949]; *Christ and Culture* (İsa ve Kültür) [1952]. (L)

NİEDERBRONN - LES - BAİNS, Fransa'da Bas-Rhin idare bölgesinde (Haguenau idare çevresi) kanton merkezi, Vosges-altı tepelerinde, Falkenstein ırmağı kıyısında; 4 024 nüf. Dökümhane. Bıçkıhane. Niederbronn, Alsace'ın başlıca madensuyu merkezidir. Daha Romalılar zamanında bilinen şehirde, Dietrich baronları içmeler kurdular. Klorürlü sodalı soğuk suları sindirim borusu hastalıkları, şişmanlık ve tansiyon yüksekliği tedavisinde kullanılır. (L)

NİEDERE TAUERN. Bk. TAUERN.

NİEDERHÄUSERN (Auguste DE), **Rodo** denir, isviçreli heykeltıraş (Vevey 1863-Münih 1913). Başlıca eserleri bir «Alp dağları destanı»nın parçaları olan *Sel* ve *Çığ* (1892, Bern müzesi) ile Paris Luxembourg bahçesindeki *Verlaine Anıtı*'dır (1902-1904). İzlenimci heykeltıraşlardan sayılır. (L)

NİEDERLE (Lubor), çek bilgini (Klatovy 1865 - Prag 1944). Prag üniversitesinde profesörlük yaptı. Özellikle antropoloji ve arkeoloji alanlarında çalıştı. *Çek Halkı* adlı dergiyi, *İslav Arkeoloji Bülteni*'ni kurdu (1898). Başlıca eserleri: *Tarihöncesi İnsan* (1894); *Slovanske Starozitnosti* (Eskiçağ İslav Eserleri) [1902-1925]. (L)

NİEDERMEYER (Louis), isviçre asıllı fransız bestecisi (Nyon 1802 - Paris 1861). Viyana'da Moscheles'in, Napoli'de Zingarelli'nin öğrencisi oldu. Rossini'nin desteğiyle Paris operasında, *Stradella* (1837), *Mary-Stuart* (1844), *La Fronde* (1853) adlı eserleri temsil edildi. Protestan olmasına rağmen, Choron'un kurduğu dinî müzik okulunun ilkelerine uyarak, missalar, motetler besteledi. D'Ortigue ile işbirliği yaparak *Méthode d'Accompagnement du Plaint - Chant* (Plenşan'a Eşlik Etme Metodu) adlı bir kitap yazdı ve dinî müzik dergisi *La Maîtrise*'i kurdu (1857). [L]

Niedermeyer Klasik ve Dinî Müzik okulu, 1853'te Louis Niedermeyer tarafından kurulan dinî müzik kurumu; amacı 1818'de Choron'un meydana getirdiği okulu kalkındırmak ve kapella yöneticileriyle orgcular yetiştirmekti. Bu yüksek okulun öğretim üyeleri arasında Gustave Lefèvre, Saint - Saëns, Gigout, Busser, öğrencileri arasında ise Fauré, Messager, Erb, Le Boucher ve Nibelle vardı. (L)

NİEDERSELTERS, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) köy, Taunus'ta, Ems kıyısında. Seltz suyu adıyle tanınan ünlü maden suları. (L)

NİEDERWALD, Taunus dağları çizgisinin (Almanya, şistli Ren kütlesi) güneydoğu ucu, Bingen'in karşısında Ren'e hâkimdir. Kahramanlık geçitinin başladığı yerde; 265 m yüksl. Wilhelm II zamanında buraya millî alman anıtı *Germania* dikildi. (L)

Niederwiller veya Niderviller fayansları. Niederwiller yapımevi 1754 yılında Strasbourg darphanesi müdürü olan Jean-Louis de Beyerle tarafından kuruldu. Yapımevi Hannong'ların en iyi işçilerini, daha sonra Meissen'in porselen ressamlarını tuttu. 1774'te yönetimi, ingiliz fayanslarını ve porselen yapımını başlatan François Laufrey'e verildi. Laufrey 1793'te imalâthanenin tek sahibi oldu. Süt beyazı mine ile süslenen Niederwiller fayansları çoğu zaman çiçek demetleriyle bezenmiştir. En ilgi çekici süsleme, damarlı bir ağacı taklit eden zemin üzerine, pembe kamayö olarak işlenmiş manzara resmidir. Niederwiller fayansları, art arda gelen B ve C harfleriyle, birbiri içine girmiş ve bazen üzerlerinde bir kont tacı bulunan iki C ile, daha seyrek olarak da C ve N harfleriyle markalanmıştır. (L)

NİEDT (Friedrich), alman müzik nazariyecisi (Jena 1674 - Kopenhag 1717). *Musicalische Handleitung* adı altında üç bölümlük bir beste kitabı yazdı. 1700-1717 Arasında Hamburg'da yayımlanan bu eserin bazı kısımları, birçok org parçası eklenerek Mattheson tarafından yeniden basıldı. (L)

NİEDZİALKOWSKİ (Mieczyslaw), polonyalı sosyalist (Vilnius 1893 - Varşova 1940). *Pubotnik* (İşçi) gazetesinin yazı işleri müdürüydü; eylül 1939'da Varşova savunmasını düzenledi. Gizli direnme hareketine katıldı. M. Rataj ile birlikte Almanlar tarafından kurşuna dizildi. (L)

NİEL, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in güneyinde, Rupel kıyısında; 10 600 nüf. Çimento fabrikaları. Seramik. Fayans. Konfeksiyon. Ayakkabı imalâtı. (L)

NİEL (Adolphe), Fransa mareşali (Muret 1802-Paris 1809). Afrika savaşına ve Konstantin kuşatmasına katıldı. Roma kuşatmasında (1849) Vaillant'ın kurmay başkanlığını yaptı, 1854'te Baltık'ta görev aldı ve Bomarsund'u ele geçirdi. Fransa'ya dönünce imparatorun yaverliğine tayin edildi ve çok geçmeden Kırım'daki fransız kuvvetleri istihkâm birliklerinin başına getirildi. Magenta ve Solferino'da IV. Kolorduya kumanda ettikten sonra, 1859'da mareşalliğe yükseldi. 19 Ocak 1867'de harbiye nazırı oldu, orduya yeni bir düzen vermeğe çalıştı. Seyyar Millî Muhafız birliğini kurdu. (L)

NİELSEN (Asta), danimarkalı kadın sinema oyuncusu (Kopenhag 1883). 1910'da filim yönetmeni Urban Gad ile evlendi ve tiyatroyu bırakarak sinemaya geçti. Birçok filimde oynadı: *Aufgrunden* (Uçurumun Kenarında) [1910]; *Maskeler Düşünce; Reigen* (Dans) [1920]; *Soytarılar* (1912). 1914'te Almanya'ya gitti, *Sonsuz Gece* (1914), *Das Liebes A.B.D.* (Aşk Alfabesi) [1916], *Rausch* (Sarhoşluk) [1919], *Hamlet* (1920), *Budala* (1921), *Fräulein Julie* (Bayan Julie) [1922], *Edda Gabler* (1925), özellikle büyük bir başarı gösterdiği *Die Fruedlose Gasse* (Neşesiz Sokak) [1925], *Tragödie der Strasse* (Sokağın Trajedisi) [1927] filimlerinde oynadı. (L)

NİELSEN (Carl), danimarkalı besteci (Nörre Lyndelse 1865 - Kopenhag 1931). Kopenhak konservatuvarında yetişti, 1888'de ilk eseri olan *Yaylılar İçin Küçük Süit*'i yayımladı. Krallık tiyatrosunda kemancılık ve orkestra yöneticiliği yaptı (1908-1914). 1915 - 1927 Arasında Müsikforeningen'i (Müzik derneği) yönetti, daha sonra Kopenhag konservatuvarında öğretmen, 1931'de de yönetmen oldu. Başlangıçta danimarkalı romantik besteciler (Gade, Hartmann, J. Svendsen) ile Wagner'in etkisinde kaldı; bu etkilerden kurtulmak için Brahms'a yakın, fakat gene şahsî sayılabilecek yeni - klasik bir üslûp yarattı. Köyde geçen çocukluğundan kalma bir eğilimle eserlerinde basit ritim oyunlarına öncelik verdi. Çoğunlukla makam sistemine uygun olarak işlediği temalar, güçlü ve tazedir. Ömrü boyunca kendini yenilemekten vaz geçmeyen Nielsen, son eserlerinde, yeni - klasik üslûbuna atonal ve poltonal unsurlar da kattı. Altı senfoni (1892'den 1925'e kadar), operalar (*Saul ve Davud* [1901], Maskerade [1906]), koro eserleri, keman (1911), flüt (1927) ve klarnet için (1928) konçertolar, tek piyano için parçalar (*Chaconne* [1916], *Tema ve Çeşitlemeler* [1916], *Süit* [1920]), keman ve piyano için sonatlar, melodiler ve halk şarkıları besteledi. Nielsen'in danimarkalı çağdaş besteciler üstündeki etkisi büyük oldu. Müzikle ilgili eserleri: *Levende Musik* (Yaşayan Müzik) [1925] ve *Min Fynske Barndom* (Fyn'de Geçen Çocukluğum) [1927]. (L)

NİELSEN (Rasmus), danimarkalı filozof (Rörslev 1809 - Kopenhag 1884). 1841'den itibaren Kopenhag'da profesörlük yaptı. Felsefesi, Kierkegaard'ın varoluşçuluğundan geniş ölçüde etkilenmiştir. (L)

NİELSEN (Riccardo), danimarka asıllı italyan bestecisi (Bologna 1908). C. Gatti'nin öğrencisiydi. Ferrara Müzik lisesini yönetti. 1943'ten sonra on iki ses tekniğini benimsedi. Tiyatro için müzik (*L'Incubo*, 1948), koro eserleri (*Psalmus in Confessione XCIX*, 1941; *Requiem*, 1957), senfonik eserler, konçertolar (piyano, keman) ve oda müziği besteledi. (L)

NİELSEN (Sven), danimarkalı yayımcı (Olgod 1901). 1926'da Paris'e gitti. 1937'de Kitap Dağıtım servisini kurdu. 1947'de Fransa ve yabancı ülkelere kitap dağıtımında uzmanlaşan bir ticaret ortaklığı kurdu. 1965'te Union Financière de Paris ile yaptığı önemli bir anlaşmadan sonra, özellikle Plon ve Julliard ortaklıklarını kontrol atında tutmağa, Union Générale d'Etitions'u da bünyesi içine alarak, yayın işlerini tek bir merkezde toplamağa çalıştı. (L)

NİEMAN. Coğ. Bk. NEMAN.

NİEMANN (Georg), alman mimarı ve arkeoloğu (Hannover 1841 - Viyana 1912). Benndorf ile birlikte Gjölbaschi - Trysa tapınağını (1889) ve Adamklissi'deki Hadrianus zafer anıtını (1895) onardı. Yayınladığı eserler: *Archäologische Untersuchungen auf Samothrake* (Semendirek'te Arkeolojik Araştırmalar) [1875]; *Reisen in Lykien Und Karien* (Lykia ve Karia'da Geziler) [1884]; *Der Palast Diokletians in Spalato* (Spalato'daki Diocletianus Sarayı) [1910]; *Das Thaater in Ephesos* (Efes Tiyatrosu) [1912]. (L)

Niemann-Pick hastalığı, yağ metabolizmasındaki bozukluğa bağlı olarak deride sarımsı bir renk ile beliren karaciğer ve dalak büyümesi; doğuştan olan veya ço-

Foto. X. Danimarka büyükelçiliği, X, Ullstein (LAROUSSE)

şunlukla aileden gelen bir hastalıktır; hastanın kanındaki yağ oranında artma görülür; normal olarak litrede 6 gr olan yağ miktarı, litrede 15-20 gr'a kadar yükselir. Hastalık A. Niemann (1880-1921) ve L. Pisk'in (1868-1944) adlarıyle anılır. (L)

NİEMCEWİCZ (Juljan Ursyn), polonyalı yazar ve siyaset adamı (Skoki, Litvanya 1757 - Paris 1841). 1790'da Varşova'da *Milletvekilinin Dönüşü* adlı siyasî bir komedi oynattı ve büyük bir başarı sağladı. 1794'te Kosciuszko'nun yaveri oldu; onun bozguna uğraması üzerine Petersburg'da hapsedildi. Pavel I tarafından serbest bırakılınca Amerika'ya gitti, Varşova büyük düklüğü kurulduğu sırada Polonya'ya döndü ve senato sekreteri oldu. Çeşitli tiyatro eserleri oynattı ve 1816'da kendine büyük ün sağlayan *Spiewy Historyczne*'yi (Tarihsel Şarkılar) yayımladı. Ayrıca masallar, romanlar yazdı. *Dzieje Panowania Zygmunta III* (Zygmunt III'ün Tarihi) adlı bir eseri ve *Hatıralar*'ı (*Pamietnik Czasow Moich*) vardır. 1831 Devriminden sonra göç etmek zorunda kaldı, İngiltere'ye çekildi, oradan da Fransa'ya geçti. (L)

NİEMEYER (August Hermann), alman ilâhiyatçısı ve pedagoğu (Halle 1754 - ay.y. 1828). Önce ilâhiyat profesörü, sonra A.H. Francke'nin kurduğu öğretim ve yardım kurumunun yöneticisi, daha sonra da Halle üniversitesi rektörü oldu. Pedagojiyle ilgili yazılarında, «dengeli eğitim» anlayışını savunur. Bu eğitim şeklinde, her insanın kendi yetenekleri geliştirilir, nesnel değerlere saygı gösterilir, kişisel ve serbest seçmeler dengeli biçimde bağdaştırılır. Başlıca eserleri: *Charakteristik der Bibel* (İncil'in Özellikleri) [1775 - 1782]; *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts* (Eğitim ve Öğretimin İlkeleri) [1796] v.b. (M)

NİEMEYER SOARES FİLHO (Oscar), brezilyalı mimar (Rio de Janeiro 1907). Daha öğrenciyken Lucio Costa'nın bürosunda çalıştı, 1937'de New York Milletlerarası sergisindeki Brezilya pavyonunu onunla birlikte yaptı. Bir yıl önce de Le Corbusier ile, Rio de Janeiro'da Eğitim bakanlığının planlarını hazırlamıştı. 1940'ta, sonradan Brezilya cumhurbaşkanı olan Kubitschek tarafından, Pampulha şehrini kurmakla görevlendirildi. New York'ta Birleşmiş Milletler sarayının yapımı (1947) ile görevli milletlerarası mimarlar komisyonuna seçildi. Brasilia* şehrinin kuruluşunda büyük bir rolü oldu. 1967'de, Paris'te Komünist partisinin merkez binasını yaptı. (L)

NİEMÖLLER (Martin), alman protestan papazı (Lippstadt 1892). Birinci Dünya savaşında denizaltı kumandanıydı. 1931-1937 Arasında Berlin-Dahlem papazı oldu, Nazilere karşı koydu. 1937'de bir toplama kampına atıldı. Kurtuluştan sonra, Hessen - Nassau Protestan Kilisesi ile Alman Protestan Kilisesi Dışişleri komisyonu (E.K.D.) başkanlığına getirildiyse de, Almanya'nın yeniden silâhlandırılmasına karşı çıkınca bu son görevini terk etmek zorunda kaldı. (L)

NİENBURG AN DER WESER, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Bremen'in güneyinde; 22 000 nüf. Ortaçağdan kalma evler; XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Sunî gübre fabrikası. Tahta işçiliği. Cam fabrikaları. (L)

NİEN-HAO, çin porselenlerinin hamuruna basılmış olan ve hükümdarın cülus yılını belirten işaret; XVIII. yy.dan itibaren bu işaret kare biçimini almıştır. (L)

NİEPCE (Nicéphore), fransız fizikçisi (Chalon-sur-Saône 1756-ay.y. 1833). Öğrenimini Oratoire Papaz okulunda yaptı, sonra Angers'de öğretmen oldu. Devrim'den sonra askerlik mesleğine geçti (1792-1794), fakat gözleri zayıf olduğu için askerlikten ayrılarak, kendini bilimsel araştırmalara verdi. Bazı mekanik buluşları Carnot tarafından beğenildi ve çivitotundaki boyayıcı fekül üstüne araştırmaları büyük bir ilgiyle karşılandı. 1807'de kardeşi Claude ile birlikte, kibritotu tozunun anî tutuşmasıyle çalışan patlamalı bir motorun patentini aldı. Sonradan petrolle çalışacak şekilde düzenlenen bu motor, Saone ve Sen nehrinde işleyen gemiler için tasarlanmıştı. Fakat Niepce, bu yoldaki araştırmalarında bir sonuca varamadan iflâs etti. 1812'de, daha o sıralar tasarı halinde olan taş baskısı üstünde çalıştı. Gravür ve desenlerin negatiflerini elde etmek için ışıkta kararan gümüş klorürü kullandı. Pozitiflerin de, aslında siyah renkli olduğu halde ışık karşısında beyazlaşan ve lavanta esansında erime özelliğini kaybeden Yuda bitümüyle elde edilebileceğini keşfetti. Bitümle kaplı madenî bir levhayı bir asitle işlemden geçirerek, levha üzerinde gravür basmağa yarayan kabartmalı bir görüntü elde etti. 1829'da «Diorama»nın bulucusu Daguerre ile işbirliği yaptı ve iki bilgin, karanlık oda görüntülerini gümüş levhalar üzerine tespit etmeyi başardılar. Niepce, objektifin diyafram açıklığını kısarak fotoğrafta netliği artırdı. Fakat buluşundan faydalanamadan yoksulluk içinde öldü. (Ç)

NİEPCE DE SAİNT - VİCTOR (Abel), fransız fizikçisi ve kimyacısı (Saint - Cyr, Chalon-Sur-Saône yakınları 1805 - Paris 1870), Nicéphore Niepce'in yeğeni. 1842'de teğmen oldu. Somakla boyama usulünü buldu. Araştırmalarına devam etmek için Paris İnzibat birliğinde görev aldı. 1845'te helyogravür üstünde çalıştı ve 1848'de cam üzerine fotoğraf çekme usulünü buldu: üzerine ince bir tabaka halinde albümin sürülmüş bir cam levha gümüş iyodüre batırılıyor ve hazırlanan levha üzerinde negatif bir görüntü elde ediliyordu. Görüntü tespit edildikten sonra, kâğıt üzerine pozitif kopyalar basılıyordu. Niepce de Saint - Victor ayrıca, madenler üzerinde bir helyogravür usulü (1853) ile çeşitli renkteki kilşelerin banyo usullerini de icat etti. 1854'te süvari bölüğü kumandanlığına tayin edildi, Louvre kumandanı oldu. (L)

NİER (Alfred), amerikalı fizikçi (Saint Paul, Minnesota 1911). Harvard üniversitesinde okudu, 1945'te Minnesota üniversitesinde profesör oldu. İzotopların bulunması, ölçülmesi ve ayrılması konusunda uzmanlaştı. 1940'ta, tayfölçümü yoluyle, uranyum 235'in binde bir miligramını kütleden ayırmayı başardı. Böylece bu izotopun, fisyona uğrayarak zincirleme bir tepkime verebileceği doğrulandı. (L)

NİEREMBERGİA i. Süs bitkisi. (Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Nierembergia*, tropikal amerika asılı küçük bir ottur. Petunia gibi bahçelerin kenarını süslemek için yetiştirilir. Akdeniz bölgesi dışında sıcak limonluk gerektirir. En yaygın türü *Nierembergia gracilis*'in çiçekleri leylak rengindedir. (L)

NİESSEL (Henri Albert), fransız generali (Paris 1866 - ay.y. 1955). Meslek hayatının büyük bir kısmını Cezayir ve Fas'ta geçirdi. Birinci Dünya savaşında Doğu cephesinde bir alaya kumanda etti ve bir tugayın, sonra bir tümenin (1915) ve bir kolordunun (1916) başında savaştı. 1917'de, çarlık rejiminin düşmesinden sonra, rus ordusunu müttefiklerin safında tutmak için bir askerî heyetle Rusya'ya gönderildi. Barışa rağmen Baltık memleketlerinden çekilmeyen alman kıtalarını oradan atmakla görevlendirildi (1919). Bir süre Cezayir şehrinde XIX. Kolorduya kumanda etti. Fransız Askerî heyeti başkanı olarak Polonya'da bulundu (1920-1922). Rus, sovyet ve alman ordularıyle ilgili belgelere dayanan birçok değerli inceleme yayımladı. (L)

NİETZSCHE (Friedrich), alman filozofu (Rökken, Lützen yakınları 1844 - Weimar 1900). Pforta kolejinde, Bonn ve Leipzig üniversitelerinde okudu, Erwin Rohde ve Richard Wagner ile dost oldu. 1869-1878 Arasında Basel üniversitesinde profesörlük yaptı, sonra birkaç defa İtalya'ya gitti. Ömrü boyunca hastalıktan kurtulamadı, ile delilik krizini 1889'da geçirdi ve delirdikten sonra on bir yıl yaşadı.

Felsefesinin değişmez ilkesi, coşkun bir yaşama sevgisiydi. Öte yandan, ona, enerjik hıristiyan atalarından bir çeşit katı çilecilik geçmişti. Çözmeğe uğraştı, karşılığını aradığı soru şuydu: «Schopenhauer'ın karamsar öncülerini kabul etmekle birlikte, bunların yaşama isteğinin inkârına varan sonucunu ne yoldan reddedebiliriz?».

Nietzsche, ilk çözümü sanatta buldu ve bunu *Die Geburt der Tragädie Aus dem Geiste der Musik* (Trajedinin Doğuşu) [1872] ve *Unzeitgemässe Betrachtungen* (Zamansız Düşünceler) [1873-1876] adlı eserlerinde ileri sürdü. Sanat, kendi başına evreni doğrular ve onu bir estetik olgu olarak kavramamızı mümkün kılar. İlkel «irade», sanatın kurtarıcı görüntülerini seyrederek, kendi acılarından kurtulur.

Dünyayı *irade* veya *temsil* olarak dile getirişine göre; sanat, *dionysos'çu* (müzik) veya *apollon'cu*'dur (plastik sanatlar, hitabet, diyalog). Bu iki şeklin bileşimini gerçekleştiren wagner'ci dram, kusursuz ve en yüce kurtarıcıdır. Daha sonra Nietzsche, karamsarlıktan kurtulmak için «hayal»in dışında bir yol aradı; bu ikinci çözüm şekli *Menschliches, Allzumenschliches* (İnsanca, Pek İnsanca) [1878], *Der Wanderer und Sein Schatten* (Gezgin ve Gölgesi) [1879] adlı eserlerde açıklanır. Nietzsche bu eserlerinde, bilgiyi yüceltiyor ve bilgi üzerine kurulmuş bir sosyal ahlâk tasarlıyordu. Fakat düşüncesinin son gelişimi, *Morgenröte* (Sabah Kızıllığı) [1881] ve *Die Fröhliche Wissenschaft* (Sevinçli Bilim) [1881-1887] adlı eserleriyle başladı ve *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (Also Sprach Zarathusra) [1883'te yazılarak 1885'te yayımlandı], *Jenseits Von Gut und Böse* (İyi ile Kötünün Ötesinde) [1886], *Genealogie der Moral* (Ahlâkın Kökbilimi) [1887], *Götzendämmerung* (Putların Alacakaranlığı) [1888] ve *Antechrist* (İsa'ya Karşı) [1888] adlı eserlerinde son şeklini buldu. Bu eserlerinde Nietzsche, bilginin tenkidini yapar ve onun hiç bir hayat kuralı sağlayamayacağı sonucuna vardır. Bugün yaşadığımız hayatı, daha binlerce defa yeniden yaşamak zorundayız (*sonsuz dönüş*). O halde, yapılacak şey, hayatı sevinçle kabul etmektir: insan, karamsarlıktan ancak kahramanca bir irade ve hayal çabasıyle kurtulabilir. Durmadan tekrarlanan bu çaba, insanı üstün bir varlığa yani *Üst insan*'a dönüştürecektir. Yaşama gücünü olanca yoğunluğuyle sürdürmek Nietzsche'ye göre her ahlâkın ilkesidir: Hıristiyanlığın acıma ve kadere boyun eğme düşünceleri, modern anlamdaki eşitlik kavramı ona sahte *değerler* gibi görünür. *Güçlülük iradesi* üstüne bireyci bir ahlâk ve aristokratik bir politika kurar. Nietzsche hiç bir zaman düşüncelerini mantıkî bir şekilde bağdaştırmağa çalışmamıştır. Eseri, uzun bir vecizeler dizisidir. Kendisi de, sonunda «kelimelerle değil, şimşeklerle» yazdığını, «kendi düşüncesinin ateşinde yandığını» söyler. Bu üslûbuyle en büyük alman yazarları arasında yer alır.

Nietzsche'nin düşüncesi üstünde çeşitli tartışma ve yorumlar yapıldı. Güçlülük iradesinin ve üst insanın yüceltilmesi bakımından bu düşüncenin, şiddete dayanan ideolojileri, özellikle faşizmi, nasyonal - sosyalizmi ve anarşizmi etkilediği bir gerçektir. Hayat ve tabiat'ı kabul etme, evrenin estetik, hattâ sadece lirik açıdan seyredilmesi, çeşitli tabiat felsefelerine, panteizme ve Herakleitos'çuluğa yaklaşır. Son olarak, sonsuz ve çevrimsel dönüş teorisi, tarihî bir teori olarak Spengler'in veya Toynbee'nin «kültür çevrimleri» teorisi gibi birtakım tarih felsefelerini, ahlâk teorisi olarak da, eskiçağ eudemonizmi ile yenilenen ve bazı eserlerde (A. Gide'de olduğu gibi) dile gelen iyimserlik ve bireyciliği etkilemiştir. (→ Bibliyo.) [L]

NİETZSCHE'Cİ sıf. (*Nietzsche*'nin adından *nietzsche-ci*). Nietzsche'ciliğe ilişkin.

◆ İ. Nietzsche'nin felsefesini benimsemiş kimse. (L)

NİETZSCHE'CİLİK i. (*nietzche'ci*'den *Nietzsche'ci-lik*). Nietzsche'nin felsefesine dayanan ve «insanüstü»nü biricik amaç olarak gören öğreti. (L)

NİEULANDT veya **NİEUWELANDT** (Adriaen), flaman ressamı (Anvers 1587 - Amsterdam 1658). Willem Nieulandt'ın kardeşi. Kutsal Kitap'tan alınan veya dindışı figürlerle dolu manzara resimleri yaptı (Amsterdam, Berlin, Braunschweig, Budapeşte, Kopenhag, Darmstadt, La Haye, Hannover, Leningrad [Ermitaj], New York [Metropolitan museum], Venedik müzeleri). [L]

NİEULANDT veya **NİEUWELANDT** (Willem), alman ressamı (Anvers 1584 - Amsterdam 1635). 1602-1605 Arasında, Roma'da Paul Bril'in yanında çalıştı (İtalya'da GUGLİELMO TERRANOVA adıyle anılır), sonra Hollanda'ya gitti. Forum'un, Roma harabelerinin, zafer taklarının resimlerini yaptı (Anvers, Budapeşte, Kopenhag, Toulouse müzeleri). [L]

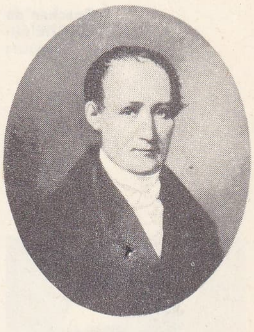

Nicéphore NIEPCE

NIEPCE DE SAINT-VICTOR

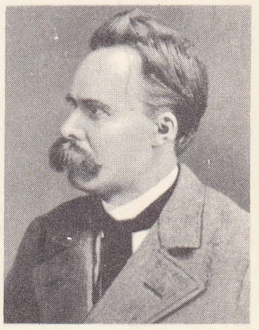

F. NIETZSCHE

Foto. Köntg (LAROUSSE)

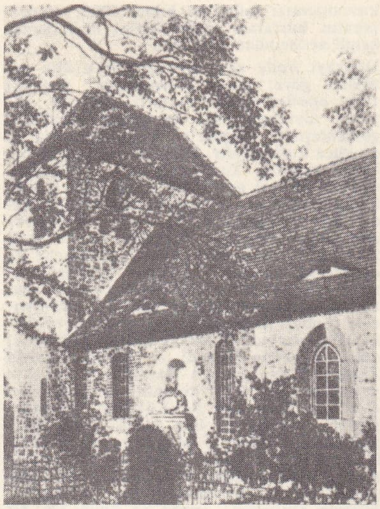

Roecken'de NİETZSCHE'nin mezarı

NİETZSCHE

NİEUPORT, flamanca **Nieuwpoort,** Belçika'da (Batı Flandre, Furnes idare çevresi) liman şehri; kanallaştırılmış Yser ırmağı kıyısında Kuzey Denizi'ne 3 km uzaklıkta; 6 900 nüf. Ringa ve sardalya avı limanın başlıca faaliyetidir. Konserve sardalya fabrikaları. İskandinavya ile kereste, İngiltere ile kömür ticareti. Şehir Yser halici kıyısında, altı kanalın ağzındadır. 1418'den kalan, 1918'den sonra onarılan kumaş hali; önce 1918'de, sonra 1946'da onarılan gotik üslûbunda kilise. Kıyıda sayfiye yeri *Nieuport-Les-Bains.*

— Tar. Birinci Dünya savaşında sırasıyle Belçikalılar, Fransızlar ve İngilizler tarafından savunulan Nieuport'u, Almanlar şiddetli hücumlarına rağmen ele geçiremediler. (L)

NİEUPORT (Edouard DE NİEPORT, **Edouard — denir**), fransız havacı ve uçak yapımcısı (Blida 1875 - Charny havaalanında, Verdun yakınları 1911). İlk uçak yapımcılarındandır (1909). Dünya sürat şampiyonluğunu (177 km/saat) ve güneşin doğuşuyle batışı arasındaki sürede en uzun dünya mesafe rekorunu (1 225 km) kırdı. Bir iniş sırasında öldü. Belli bir tipteki çift kanatlı uçakları, Birinci Dünya savaşında çok kullanıldı. (L)

NİEUWELANDT (Adrien). Bk. NİEULANDT.

NİEUWELANDT (Willem). Bk. NİEULANDT.

NİEUWER - AMSTEL, Hollanda'da, Amsterdam'ın güney banliyösünde merkez. (L)

NİEUWERKERKE (Alfred Emilien DE, — kontu), hollanda asıllı fransız heykeltıraşı ve idarecisi (Paris 1811 - Gattaiola, Lucca yakınları 1892). Napolyon III, onun için Güzel Sanatlar Genel müdürlüğü kurdu. Eserleri *Napolyon I* (Lyon) ile *Napolyon III'ün At Üzerinde Heykelleri* ve birçok mermer büst. (L)

Nieuwe Rotterdamse Couran, Rotterdam'da yayımlanan liberal eğilimli günlük hollanda gazetesi. 1843'te *Rotterdamsch Staats-Handels-Nieuws en Advertentieblad* adıyle haftalık olarak kurulan gazete bugünkü adını 1844'te aldı. (L)

NİEUWE WATERWEG, Maas ırmağının (Hollanda) en kuzey ağzının adı. Sol kıyısında Europoort liman karmaşası kazılmıştır. (L)

NİEUWLAND (Pieter), hollandalı şair ve matematikçi (Diemermeer 1764 - Leiden 1794). Harika çocuklardandı. Ünlü bilgin Bosch'un yardımıyle okudu. Amsterdam'da gemicilik, matematik ve astronomi kürsüsüne geçti, daha sonra Leiden'de Matematik ve Fizik profesörlüğü yaptı. Denizde boylamların belirlenmesi ve denizcilik sanatı üstüne önemli bilimsel incelemeler yaptı. Şair olarak, özellikle *Orion* adlı eseri ve eşinin ölümü üstüne yazdığı bir mersiye ile tanındı. (L)

NİEUWVELD, Güney Afrika cumhuriyetinde sıradağlar, Kap ilinin güneybatısında, Kuzey Karroo ile Büyük Karroo'nun batı kısımlarını ayırır; 1 913 m. (L)

NİEVO (Ippolito), italyan yazarı (Padova 1831 - Akdeniz'de 1861). 1859-1860 Arasında Garibaldi'nin seferlerine katıldı. Şiirler (*Lucciole* [Ateş Böcekleri], 1858) ve romanlar (*Angelo di Bonta* [İyilik Meleği], 1855; *Il Comte Pecoraio* [Çoban Kont], 1857; *Confessioni di un Ottuagenario* [Bir Seksenliğin İtirafları], 1867'de yayımlandı) yazdı. Bu sonuncu romanda bir aşk hikâyesiyle birlikte XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başı İtalya'sının günlük hayatını canlandırır. Nievo, rahat ve canlı üslûbuyle XIX. yy. italyan romancıları arasında önemli bir yer tutar. (L)

NİÈVRE, Fransa'da Paris havzasının güneyinde (Nivernais) ırmak, Loire'ın kolu (sağ kıyı); 53 km. Nièvre, *Champlemy Nièvre*'i ile *Bourras Nièvre*'inin birleşmesiyle meydana gelir. Dampierre-sur-Nière, La Celle-sur-Nièvre, Beaumont-la-Ferrière'den geçer, Guérigny yakınında, *Prémery Nièvre*'ini (38 km) alır, sonra Coulanges-lès-Nevers'den geçerek Nevers'de Loire'a kavuşur. Bu sakin ırmak, ormanlık ve kenarları dik bir vâdide akar. (L)

NİÈVRE idare bölgesi, Fransa'da idare bölgesi, Paris havzasının güney sınırında; 6 888 km²; 249 300 nüf. (km²'ye 36 kişi). İdare merkezi, *Nevers;* 4 idare çevresi (*Nevers, Château-Chinon, Clamecy, Cosne-sur-Loire*) vardır. İdare bölgesi, Batıda Loire ve Allier ırmaklarıyle sınırlıdır; bu ırmakların geniş vâdileri yağışlı ve ormanlık bir hayvancılık bölgeşi olan Val du Nivairnais'yi meydana getirir. Doğu kısımda ise Massif central'in son kütlesi olan billûrlu Morvan dağı yükselir. Mahallî demir filizinden yararlanan geleneksel metalürjinin yanı sıra, özel çelik üretimi, kimya ve makine sanayii ve tahta işçiliği gelişmiştir. (L)

NİF. Bk. KEMALPAŞA.

NİFAK i. (ar. *nifâḳ*). *Esk.* Ara açıklığı: *Bugün diğer bir zatın imzasıyle tebligata başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasıyle ya aramızda br nifak ve iftirak olduğuna hükümolunacak...* (Atatürk). *Beni korkutan şey kendi aramızdaki anlaşmazlıklar, kendi aramızdaki nifaklardır* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İkiyüzlülük. || Müslüman görünüp aslında kâfir olma.

— DEY. *Nifak sokmak* (veya *çıkarmak*), ara açmak, anlaşmazlık meydana getirmek.

◆ **Nifakçı** i. ve sıf. *Esk.* Araya nifak sokan, ara açan kimse.

◆ **Nifakî** sıf. *Esk.* Nifakla, ara bozma ile ilgili. (M)

NİFAR i. (ar. *nefr*'den *nifâr*). *Esk.* Ürkme, korkma. || Nefretini açığa vurma. (M)

NİFAS i. (ar. *nifâs*). *Esk.* Yeni doğurmuş kadının hali, loğusalık.

— Huk. *Esk. Nifas,* kocanın ayrılma kararından dönmesini gerektirir. Koca, boşanmadan vaz geçmezse kadının başvurması üzerine mahkeme evliliğin devamı için karar alabilir.

— Tıp. *Esk. Demi nifas* («nifas kanı») veya kısaca *nifas,* doğum sırasında gelen kan. (M)

NİFASÎ sıf. (*nifâs*'tan *nifâsî*). *Esk.* Loğusalıkla ilgili.

— Tıp. *Esk. Hummayı nifasî,* loğusa humması. (M)

NİF dağı veya **TAHTALIDAĞ** veya **KEMALPAŞA dağı,** yun. **Olympos,** İzmir'in güneydoğusundadır; kuzey eteğinde Kemalpaşa kasabası yer alır; 1 600 m yüksl. Yapısında ikinci zaman kireçtaşları hâkimdir. Karabel gediği ile doğudaki Bozdağlar'dan (Mahmut dağı) ayrılır. Kuzeyde Nif ovası ve Belkahve gediği, Nif dağı ile Manisa dağı arasına girer. (M)

NİFE i. (*ni*[*kel*] ve fr. *fe*[*r*], demir'den). Bileşiminin büyük bir kısmı nikel ve demirden meydana gelen ve bazı teorilere göre yerkürenin çekirdeğini oluşturan ağır madde. (L)

NİFFERÎ (Muhammed bin Abdülcebbar), arap mutasavvıfı (Niffer, ? - ? 965). Mezopotamya'da yaşayan eski bir arap kabilesindendir. Çağında yeterince tanınmadı. Tasavvuf konularını işleyen ve bu alanda çalışanlar için önemli bir kaynak niteliği taşıyan *Mevakıf* (Duraklar) adlı eseri ölümünden sonra ün kazandı. Bu eserde insanın gerçeğe akılla değil aşkla, Tanrı sevgisine dayanan «derin sezgi» ile ulaşabileceği, ilâhî özün kavranabileceği savunulur. Ve bütün varlık türlerini kuşatan, her nesne ile birlikte «görünüş» alanına çıkan tek ve gerçek varlık Tanrı'dır. Tanrı, varlık türlerinin toplandığı evrende sonsuz ve sınırsız bir «yayılış» niteliğindedir.

Eserlerini kısa özdeyişler ve açıklamalar biçiminde yazan Nifferî'nin *Mevakıf*'tan başka *Muhatabat* (Konuşmalar) adlı bir kitabı daha vardır. (M)

NİFLHEİM. İskandinav mit. Hel'in hüküm sürdüğü yeraltı ölüler krallığı. (L)

NİFO (Agostino), lat. **Augustinus Niphus,** italyan filozofu (Sessa, Calabria 1469'a doğr. - Salerno ?, 1539-1546 arası). Padova üniversitesinde profesör oldu (1492). İbni Rüşt'ün görüşlerini savunmakla suçlandı ve *De Intellectu et Daemonibus* (Zekâ ve Deha Üstüne) [1492] adlı eserinin bazı bölümlerini düzeltmek zorunda kaldı; bir süre sonra, Pomponazzi'nin, ruhun ölmezliği üstüne ileri sürdüğü düşüncelere karşı bir kitap yayımladı: *De Immortalitate Animae* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne) [1518]. Padova, Napoli, Pisa ve Salerno'da ders verdi. Öteki eserleri: *De Falsa Diluvii Prognosticatione* (Sahte Tufanın Önceden Bilinmesi Üstüne) [1519]; *De Auguriis Libri Duo* (Uğur Üstüne İki Kitap) [1531]; *De Pulchro et Amore* (Sevgi ve Güzellik Üstüne) ve *De Re Aulica* (Saray Üstüne). [L]

NİF ovası veya **Kemalpaşa ovası,** Bozdağlar ile Manisa dağı arasına kuzeydoğuya açık körfez gibi giren ve güneybatıda *Nif dağı*'na yaslanan ova. Kuzey kenarından Nif suyu geçer. Adını, bugün Kemalpaşa kasabasından alan ovanın zemini verimlidir. Tahıl, tütün, pamuk ekimi. Bağcılık. (M)

NİF suyu, Ege bölgesinde akarsu. Manisa dağının güney yamaçlarından doğarak Kemalpaşa (Nif) ovasını baştan başa geçer; özellikle Bozdağlar'dan inen dereleri toplayarak Turgutlu-Manisa arasında Gediz ırmağına kavuşur; uzunluğu 43 km. (M)

NİGÂH veya **NİGEH** i. (fars. *nigāh, nigeh*). *Esk.* Bakış, bakma: *Kızlık, o çehre kim, üzülür bir nigâhtan* (Tevfik Fikret). *«Küçüğüm bakayım gözlerinize» demiş ve Nihal uzun, uçları yukarıya kıvrık, nigâhına garip bir yorgunluk hali veren sarı kirpiklerini kaldırarak mai gözlerinde bahar safiyeti parlayan bir tebessümle yüzüne bakınca ...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nigâh-ı çeşm-i yar,* sevgilinin bakışı. || *Nigâh-endaz* («bakış atan»), bakan, bakıveren. || *Nigâh-endaz olmak,* bakmak. || *Nigâh-füruz,* bakışı, gözü nurlandıran: *Nigâh-füruz idi envar-ı lâlereng-i şafak* (Tevfik Fikret). || *Nigâh-ı gazab,* öfkeli bakış. || *Nigâh-ı hayret,* hayretle bakma. || *Nigâh-ı ibret,* ibretle bakma: *Nigâh-ı ibrete açmış cihan kadar mânâ* (M. Â. Ersoy). || *Nigâh-ı intihab,* beğenerek bakma. || *Nigâh-ı işve,* işveyle bakma. || *Nigâh-ı naz,* nazlı bakış. || *Nigâh-ı pürfen,* hilekâr bakış. || *Nigâh-ı tegafül,* anlamamazlıktan gelerek bakma. || *Âhû-nigâh,* ceylân bakışlı. || *Atf-ı nigâh etmek,* bakmak, bakıvermek. (M)

NİGÂHBAN veya **NİGEHBAN** bİş. i. ve sıf. (fars. *nigā, nigāh, nigeh* ve *bān* bakan. bekleyen'den *nigāh-bān, nigeh-bān*). *Esk.* Muhafız, bekçi, gözcü: *Görürse çeşm-i tegafül nigâhbanlardan* (Naili).

◆ **Nigâhbanî** veya **nigehbanî** i. *Esk.* Bekçilik, gözcülük. (M)

NİGÂHDAR veya **NİGEHDAR** bİş. i. ve sıf. (fars. *nigāh, nigeh* ve *-dār,* sahip, tutan'dan, *nigāh-dār, nigeh-dār*). *Esk.* Gözcü, bekçi. || Saklayan, koruyan. (M)

NİGAKİ i. Japonya'da yetişen ağaç (*Picrasma quaniodides*); odunu tarım âletleri yapımında kullanılır; kabuğunda böcek öldürücü özellikler vardır. (*Simaroubaceae* familyasından.) [L]

NİGÂR i. (fars. *nigār*). *Esk.* Resim. || *Teşm. yol.* Resim gibi güzel, sevgili: *Git-*

Foto. *Dictionnaire des Auteurs*

tikçe hüsnün eyle ziyade nigârımın / Geldikçe derdine beter et mübtelâ beni (Fuzuli). *Od ile korkutma vaiz bizi kim la'l-i nigâr / Canımız bizim oda yanmağa mutad eyledi* (Hoca Dehhanî). || Put, sanem. || Kadın adı.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinin, altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bir ara unutulduysa da sonradan *suzidilârâ** adıyle yeniden canlandırıldı. Bu makamdan günümüze kalmış örnek yoktur.) || *Nigâr-çek,* türk musikisinin üç yüzyıllık birleşik bir makamı. || *Nigâr-ek,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik bir makamı. || *Nigâr-ı nik,* türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik bir makamı. || *Nigâr-ı nik acem,* türk musikisinin iki-üç yüzyıllık birleşik bir makamı.

◆ Sıf. *Esk.* Resmi yapılmış, resmedilmiş. || *Hatır-nigâr,* hatırda resmolunmuş, unutulmayacak olan. (M)

NİGÂRENDE i. (fars. *nigâr*'dan *nigârende*). *Esk.* Resim yapan kimse, ressam. (M)

NİGARHANE blş. i. (fars. *nigâr* ve *ḫâne*, ev'den *nigâr ḫâne*). *Esk.* Resimlerin veya heykellerin bulunduğu yer, resim ve heykel sergisi. || Resim veya heykel yapanların çalıştıkları atelye. || Puthane. || *Teşm. yol.* Güzelleri çok olan yer: *Nigârhane-i İran-a zeyn olan hâban* (Yahya Kemal). [M]

NİGÂR HANIM, türk kadın şair ve tiyatro yazarı (İstanbul 1862 - ay.y. 1918). Macar Osman Paşanın kızı. İlköğrenimini Kadıköy Fransız okulunda yaptı. Sonra özel ders aldı. Doğu ve batı edebiyatı alanlarında çalıştı. Şiirlerinde daha çok servetifünün şairlerinin etkisi görülür. Çağına göre yalın bir dille yazılan eserlerinde kendi iç dünyasını, mutsuzluğunu, hayta acılarını, yaşadığı toplumun etkilerini dile getirir. Nigâr Hanım kendinden sonra gelen bazı türk kadın şair ve yazarlarını etkiledi. Eserleri, şiirler: *Efsûs* (Yazık) [1886-1890]; *Niran* (Cehennem) [1896]; *Aks-i Sada* (Yankı) [1900]; *Safahat-ı Kalb* (Gönül Safhaları) [1901]; *Elhan-ı Vatan* (Yurt Türküleri) [1916]. Oyunlar: *Girive* (Çıkmaz Yol) [1912]; *Tasvir-i Aşk; Suiistimal.* (M)

NİGÂRÎ (Seyyid Mir Hamza), türk şairi (Karabağ 1805 - Harput 1886). Dağıstanlı bilginlerden Emir Paşanın oğlu. Şirvan'da öğrenim gördü. Harputlu Mevlânâ Halid'in halifelerinden Şeyh İsmail Şirvanî'ye mürit oldu. Rus baskısı yüzünden şeyhiyle birlikte Amasya'ya göçtü. Mekke, Medine ve Kudüs'ü gezdi. Karabağ'a giderek tarikatını yaydı. Kırım savaşına (1853-1856) katıldı. Savaştan sonra Erzurum'a yerleşti. Amasya'da müftülük yaptı. Eserleri: *Fütühat-ı Mekkiye'ye Tavzihat* (Mekke Fetihleri Üstüne Açıklamalar); *Divan* (farsça ve türkçe) [1884]; *Nigârname.* (M)

NİGÂRİN i. (fars. *nigâr*'dan *nigârin*). *Esk.* Resim gibi güzel sevgili. || Sıf. Resimlerle süslü. (M)

NİGÂRİSTAN i. (fars. *nigâr-stân*'dan *nigâristân*). *Esk.* Resim ve heykellerle süslenmiş olan yer, resim ve heykel sergisi: *Yazdı nakkaş-ı kaza levh-i nigâristana nakş* (Baki). || Puthane, putperest tapınağı. || *Teşm. yol.* Güzellerin çok olduğu yer. (M)

NİGÂRİŞ i. (fars. *nigârîden*'den *nigâriş*). *Esk.* Resim yapma. || *Nigâriş-pezîr,* resim yapan. (M)

NİGÂŞTE sıf. (fars. *nigârîden*'den *nigâşte*). *Esk.* Resmolunmuş. || Yazılmış. (M)

NİGEH i. Bk. NİGÂH.

NİGEHDAR blş. i. ve sıf. Bk. NİGÂHDAR.

NİGEL, Güney Afrika cumhuriyetinde (Transvaal) şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un güneybatısında; 32 200 nüf. Altın madenleri. (L)

NİGENBAN blş. i. ve sıf. Bk. NİGÂNBAN.

NİGER (Pescennius), Roma imparatoru. Bk. PESCENNİUS NİGER (Caius).

NİGERAN sıf. (fars. *nigerîden,* bakmak'tan *nigerân*). *Esk.* Bakan, bakıcı. || Bakakalan: *Refikimin yüzüne öyle kalmışım nigeran* (Tevfik Fikret). || *Nigeran olmak,* bakmak. Bakakalmak. (M)

NİGETTİ (Matteo), italyan mimarı (Floransa 1560'a doğr. - ay.y. 1649). Koyu renkli mermerle kaplı Medici şapeli ile San Michele Gaetano kilisesini yaptı. Pisa'daki San Niccolo kilisesinin Santa Maria şapelinin dekorları onun eseridir. Ayrıca kıymetli taşlardan heykeller yaptı. (L)

NİGG (Serge), fransız bestecisi (Paris 1924). Müzik öğrenimini Paris konservatuvarında yaptı, sonra on iki ses yazı tekniğine yöneldi, sonra sosyalist gerçekçiliğin estetik doktrinlerini benimseyerek geleneksel tarzda müzik yazmağa başladı, nihayet sınırlarını çok geniş tuttuğu bir tonal yazı sisteminde karar kıldı. Bir senfonik şiir (*Timur* [1944]), piyano, yaylılar ve vurma çalgılar için bir konçerto (1946), *Pour un Piète Captif* (Tutuklu Bir Şair İçin) [1950], piyano konçertoları (1954), keman konçertoları (1957), radyofonik bale, *Gulliver* (1958), *Jerôme - Bosch - Senfonisi* (1960) ve Villers de I'Ile Adam'dan ilham alarak *Axel'in Yüzleri* adlı senfonik şiiri (1966) besteledi. (L)

NİGGLİ (Paul), isviçreli petrograf (Zofingen 1888 - Zürich 1953). Zürich'te profesörlük yaptı, minerallerin bünyelerini ve kimyasal yapılarını inceledi. (L)

NİGHTİNGALE (Florence), hemşireliğin kurucusu ingiliz kadını (Florence, İtalya 1820 - İngiltere 1910). Soylu ve varlıklı bir ailenin çocuğuydu. İlk gençlik yıllarını kitap okumak, günlükler tutmakla geçirdi. Sonra Kaiserswerth enstitüsünde hastabakıcılık öğrenimi gördü (1851). Salisbury hastahanesinde görev aldı. 1854 Kırım savaşında yaralanan türk ve ingiliz askerlerinin bakımı için Üsküdar Selimiye kışlasına geldi. İki yıl burada çalıştıktan sonra barışın imzalanması üzerine İngiltere'ye döndü (1856). Florence Nightingale, hasta bakımında yalnız şefkatin yetmediğini, hastaya bakma sanatının özel bir eğitimle öğrenileceğini düşünen ilk insandır. Modern hemşirelik kavramının kökleşmesi ve gelişmesi için çalıştı. Birçok hemşirelik okulunun açılmasında öncülük ederek hemşireliğin bir meslek olduğunu dünyaya kabul ettirdi. (M)

Nightingale Hemşirelik Yüksek okulu (FLORANCE), İstanbul'da, Şişli'de hemşirelik yüksek okulu. Modern hemşireliğin 100. kuruluş yıldönümü dolayısıyle Sağlık ve Sosyal yardım bakanlığı tarafından açıldı (1961). Lise mezunlarını kabul ederek dört yıllık bir eğitim programı uygular. Hemşire, öğretmen hemşire, yönetici hemşire yetiştirir. Okulun başka bir amacı da kişilerin fiziksel ve ruhî sağlıklarının korunması, geliştirilmesi için hemşirenin yapıcı bir nitelikte öğrenim görmesidir. (M)

Nights Thouhts on Life, Death and İmmortality (*Hayat, Ölüm ve Ölümsüzlük Üstüne Gece Düşünceleri*), Edward Young'ın dokuz bölümlük şiiri (1742-1745); Young 1740'ta karısı Elizabeth'i kaybedince, çevresiyle bütün ilişkilerini kesmiş, acısını bu uzun şiirde dile getirmişti. Bu «gece düşünceleri»nin birçoğu didaktik parçalardır ve ruhun ölümsüzlüğü, Hıristiyanlığın doğruluğu ve gelecekteki hayat gibi konuları işler. (L)

NİĞBOLU kalesinin Haçlılar tarafından kuşatılması sırasında Yıldırım Bayezid'in kale muhafızı Doğan Bey ile konuşması (Hünername adlı eserden)

NİGİDİUS FİGULUS (Publius), romalı senatör ve yazar (M.Ö. 98'e doğr.- 44'e doğr.). Pompeus taraflısıydı, 46'da sürgün edildi ve sürgünde öldü. Pythagoras'çı düşünceyi benimsemiş ve yaymıştır. *De Animalibus* (Hayvanlar Üstüne), *De Auguriis* (Kehanet Üstüne), *De Ventis* (Rüzgârlar Üstüne) v.b. gibi incelemeler bıraktı. Bunlardan bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

NİGİDUS i. Siyah veya esmer renkte küçük böcek; sıcak bölgelerde yaşlı çürük ağaçlarda yaşar. (Kınkanatlılardan.) [L]

NİGİN i. (fars. *nigin*). *Esk.* Yüzük, yüzük taşı. || Mühür, mühür yüzük. || *Nigindan,* yüzük veya mühür mahfazası. || *Nigin-i saltanat,* saltanat mührü. || *Niginsay,* mühür kazıyan. (M)

NİGRA (Costantino, — kontu), italyan diplomatı (Villa Castelnuovo, Aosta 1828 - Rapallo 1907). Paris kongresine (1856) Cavour'un yardımcısı olarak katıldı, Napolyon III ile yapılan müzakerelerde (1859-1860) gizli ajanlık yaptı ve Paris'te elçi olarak önemli rol oynadı (1861-1876). Sonra Rusya (1876), Londra (1882), Viyana (1885) elçisi, 1890'da da senatör oldu. (L)

NİGRİN i. (fr. *nigrine*). Miner. Demirli rütil çeşidi. (L)

NİGRİTELLA i. Kokulu, koyu firfiri çiçekli bitki; boyu 25 sm'yi bulur; yüksek dağlarda, tarlalarda biter. (Salepgillerden.) [L]

NİGRİTYA. Coğ. Sudan bölgesinin eski adı. (L)

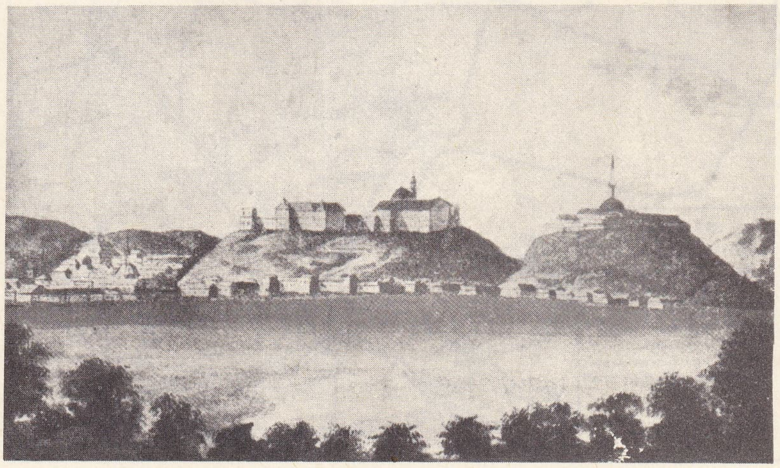

NİĞBOLU kalesi (XVIII. yy.)

Foto MEYDAN

NİĞDE

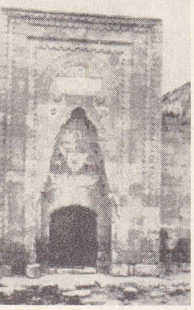

Alâettin camiinin girişi

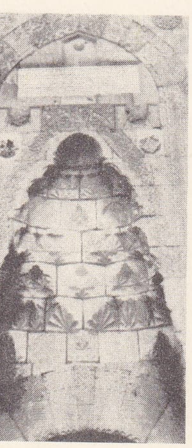

Alâettin camiinin detayı (1224)

NİGROZİNLER çoğl. i. (fr. *nigrosines*'den). Kim. Azin grubundan boyarmaddeler; anilin'in hidroklorik asit ve demir eşliğinde nitrobenzen ile yükseltgenmesinden elde edilir. (Coupier mavisi bir nigrozindir.) [L]

NİGÜ veya **NİKÛ** sıf. (fars. *nigü*). *Esk.* Hoş, iyi, güzel: *Bana devlet yüzü göstermeyen baht-ı siyahımdır / Kara zülfün ki çekmiş perde ol ruhsar-ı nigûya* (Baki). || *Nigû-baht,* talihi güzel olan, bahtı açık. || *Nigû-hah,* iyilik isteyen. || *Nigû-kâr,* iyi lik eden. İyi iş yapan. || *Nigû-kâri,* iyilik etme. || *Nigû-siyer,* iyi ahlâklı, iyi niteliklere sahip.

◆ **Nigûyi** veya **nikûyi** i. *Esk.* İyilik, güzellik, hoşluk. (M)

NİGÜHİŞ i. (fars. *nekûhiden,* yermek'ten *nekûhiş* > *nigûhiş*). *Esk.* Yerme, çekiştirme. (M)

NİGÜN sıf. (fars. *nigûn*). *Esk.* Tersine dönmüş, başaşağı olmuş. || Aksi, uğursuz. || *Nigûn-baht,* talihsiz, talihi dönmüş. || *Nigûn-sar,* baş aşağı. || *Nigûn-taşt* («leğeni tersine dönük»). *Mec.* Gökyüzü. || *Sernigûn,* başı aşağı gelmiş, başaşağı olmuş: *Bunlar, birtakım hükümdaran-ı mazinin sernigûn olmuş efserleri...* (Abdülhak Hâmid). [M]

NİĞBOLU, bulgarca **Nikopol,** Kuzey Bulgaristan'da (Plevne idare bölgesi) liman şehri, Tuna'nın sağ kıyısında; 5 817 nüf. Plevne ve Zıştovi'ye (Bugün Svistov) karayolu ile bağlı olan şehirde tarım (tahıl tarımı, meyve yetiştiriciliği, arıcılık, balıkçılık) ve sanayi (büyük akümülatör, pil ve şarap fabrikaları) gelişmiştir.

● *Tarih.* 629'da Bizans imparatoru Herakleios tarafından kuruldu. Stratejik durumu yüzünden birçok defa istilâ edildi. 1081'de Uzların (Peçenekler) saldırısına uğradı. XI. yy.da Kıpçak ve Kuman Türklerinin hâkimiyetine girdi; dinî bakımdan İstanbul patrikliğine bağlı kaldı. Sonra Tırnova Bulgar çarlığının eline geçti. 1387'de Çandarlı Ali Paşa tarafından alındı; son bulgar çarı İvan Şişman yakalanarak Murad I'e gönderildi. Şehrin kalesi yeniden onarıldı ve tahkim edildi. Özellikle Niğbolu* savaşından sonra kaleye akıncılar ve sekbanlar yerleştirildi; şehir, bir serhat livası olarak osmanlı uç beylerinin merkezi haline getirildi. Osmanlı padişahlarının Eflak ve Macaristan'a yaptıkları seferler için Niğbolu bir çıkış yeri oldu. Bu özelliğinden dolayı zaman zaman Eflak ve Macaristan krallarının saldırılarına uğradı ve bu saldırılar 1598'e kadar devam etti.

Niğbolu Osmanlılar tarafından alındıktan sonra Rumeli beylerbeyine bağlı yedinci derece bir sancak merkezi oldu; şehirde ayrı bir teşkilât kuruldu. Bu teşkilâta bağlanan halk (Voynuk*lar ve Martolos*lar) avarızdan (vergi) muaf tutuldu. XVI. yy.ın sonunda şehir, Silistre eyaletine katıldı ve 1848'e kadar bu durumda kaldı. Abdülaziz zamanında kurulan Tuna vilâyetinin Rusçuk sancağına bir kaza olarak bağlandı. 13 Temmuz 1878 Berlin antlaşmasıyla Bulgaristan prensliğine verildi. Osmanlılar zamanında yıllık hasılatı 457 000 akçe olan Niğbolu iskelesi, Eflak'tan gelen tuzların depolama yeriydi. Burada toplanan tuzlar Edirne ve İstanbul'a gönderilirdi. XIX. yy.ın ikinci yarısında nehir yoluyle 506 milyon kilo tahıl ihraç ediliyordu. (M)

Niğbolu savaşı, Niğbolu önünde Osmanlılar ile haçlılar arasında meydana gelen savaş (25 eylül 1396). Osmanlıların, bir üs haline getirdikleri Niğbolu vasıtasıyle Tuna boylarını denetimleri altına almaları, akınlarıyle Eflak ve Macaristan'ı tehdide başlamaları üzerine, papa Bonifacius IX'un teşviki ve macar kralı Zsigmond'un teşebbüsüyle Osmanlıları Avrupa'dan atmak için bir haçlı seferi düzenlendi. Sayıları 100 000'i bulan haçlı ordusunda Bourgogne dükü Jean de Nevers'in başında bulunduğu fransız, ingiliz, italyan, ispanyol ve polonya şövalyeleriyle eflak, erdel ve macar kuvvetleri bulunuyordu. Haçlılar Vidin ve Rahova'yı alarak 12 eylül 1396'da Doğan Beyin koruduğu Niğbolu kalesini kuşattılar. Kuşatmayı Venedik ve Rodos gemilerinden meydana gelen bir haçlı donanması da destekledi. Bu sırada İstanbul'u kuşatan Bayezid I, kuşatmayı hemen kaldırdı; Şücaeddin Evrenos Beyi önden göndererek yanında bulunan 10 000 kişiyle yola çıktı; Edirne'de toplanan ve 60 000'i bulan ordusuyle Şıpka geçidini aşarak Osma (bugün Osım) vâdisinde, Niğbolu ovasına hâkim bir tepede ordugâhını kurdu. Her iki ordu 25 eylül 1396'da karşı karşıya geldi. Bayezid, ustaca bir manevra ile osmanlı ordusunu iki gruba ayırdı: düzensiz akıncı süvarileriyle piyade azablar tepenin eğimli kısmına, engebeli bir bölgeye yerleştirildi; Bayezid'in emrinde bulunan sipahilerle sırp despotu Stefan Lazaroviç kumandasındaki Sırplar da, tepenin eğimli öteki kısmında pusuya sokuldu. Savaş, fransız şövalyelerinin saldırısıyle başladı; osmanlı ordusunun birinci kısmı, ikinci kısmın pusuda beklediği tepelere kadar geri çekildi. Bayezid'in kumanda ettiği bu kısım pusudan yarım daire şeklinde çıkarak düşmana öldürücü darbeyi vurdu. Her taraftan sarılan Fransızların bir kısmı yok edildi; kaçanların peşine düşüldü. Zsigmond'un çabaları bir sonuç vermedi; eflak ve erdel kuvvetleri kaçtı. Birçok ünlü şövalye esir oldu. Macar kralı ve alman soyluları Tuna'dan kayıkla kaçtılar ve haçlı donanmasıyle ülkelerine döndüler. Esir düşenler önce Edirne'ye, sonra Mihaliç ve Bursa'ya getirildi; bir kısmı da hediye olarak Mısır'a gönderildi. Niğbolu'da esir düşen soylular, sonradan Macaristan, Fransa ve Kıbrıs krallarının teşebbüsüyle 200 000 altın flori karşılığı serbest bırakıldı. (M)

NİĞDE, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde il merkezi şehir; 26 838 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Batıdaki Melendiz dağlarıyle doğudaki Üçkapılı dağı kütleleri arasında sıkışmış bir vâdinin (*Niğde suyu* veya *Karasu*) batı kenarında kurulmuştur; yüksl. aşağı kesimde 1 190 m, Kale tepesinde 1 250 m. Bu vâdiden Kayseri - Ulukışla demiryoluyle Niğde'yi çevreye bağlayan karayolları geçer (Kayseri 131 km, Mersin'de Akdeniz kıyısı 195 km, Adana 230 km uzaklıkta). Şehir, eskiden beri işlek olan bir yol üzerinde ve savunmaya elverişli bir yerdedir. Niğde, İç Anadolu bozkırlarını kuşatan şehirler dizisi içinde yer alır. Şehrin eski çekirdeği, doğuda bugün demiryolunun geçtiği bahçelik bir vâdiye yüksekten bakan kuzey - güney doğrultulu başka bir tepe üzerindedir. İç kale (Alâettin mahallesi) ve bunun kuzeyindeki Tepeviran mahallesinden oluşur; hisar kalıntısıyle Alâettin ve Sungurbey camileri buradadır. Ortaçağda şehrin doğuda, derenin ötesinde de uzandığı sanılıyor. Eski çekirdeğin batısında büyük bir cadde boyunda il binası, lise v.b. yapılar sıralanır; eski kümbetlerle Karamanlı devrinden kalma *Akmedrese* buradadır. Eskiden Niğde'nin ortasını kaplayan büyük mezarlık, son zamanlarda kaldırılarak yerine modern yapılar, asfalt caddeler ve bahçeler yapıldı. Batıda, yamaçlara doğru Kayabaşı mahallesi bulunur; bu kesim Birinci Dünya savaşından önce rum ve ermeni mahallelerini meydana getiriyordu. Daha öteki yamaçlarda bugün şehrin bir parçası sayılabilecek köyler yer alır. Niğde'de Cumhuriyet devrinde büyük değişmeler oldu; cadde ve meydanlar açıldı, yeni binalar yapıldı, şehir ağaçlandırıldı. Alâettin tepesine park yapıldı, Akmedrese'de bir arkeoloji ve etnoğrafya müzesi kuruldu. Şehirde bir de çimento fabrikası açıldı.

● *Tarih.* Şehrin adı Ortaçağ kaynaklarında *Nakida* veya *Nekide* olarak geçer. XIV. yy.da arap harfleriyle *Nikde* şeklinde de yazılan bu kelime daha sonra *Nikde* veya *Niğde* şeklinde okunabilecek bir imlâ ile yazıldı. Yeni türk alfabesinin kullanılmağa başlamasından sonra şehrin adının imlâsı *Niğde* şeklini aldı. Bazı yazarlar Niğde adının *Cadyna*'dan geldiğini, bazıları da bir hitit yazıtında geçen *Nakida*'dan türediğini ileri sürerler. Niğde adı ile *Nagidos* arasında bir bağ kurmak isteyen yazarlar da vardır. Kaynaklarda şehrin ilkçağ tarihinden söz edilmez. 1813'te Niğde'ye gelen Mc Donald Kinneir, surların henüz ayakta duran kısmının eski devirlerden kaldığını, sokaklardaki mermer sütunlara, sütun başlıklarına ve kaidelerine rastlandığını yazar. Şehre 1834'te gelen Ch. Texier ise islâm eserlerinin çokluğuna karşılık hiç bir eskiçağ eserinin bulunmadığını belirtir. Ortaçağda bu çevrenin başlıca merkezi Arapların *Tavana* dedikleri *Tyana* (bugünkü Kemerhisar kasabasının yerinde) idi. Şehrin Ortaçağdaki durumu ile ilgili bilgilere anadolu selçuklu tarihi yazarlarının eserlerinde rastlanır. Doğu Roma imparatorluğundan Danişmentliler tarafından alınan Niğde, daha sonra Anadolu Selçukluları-

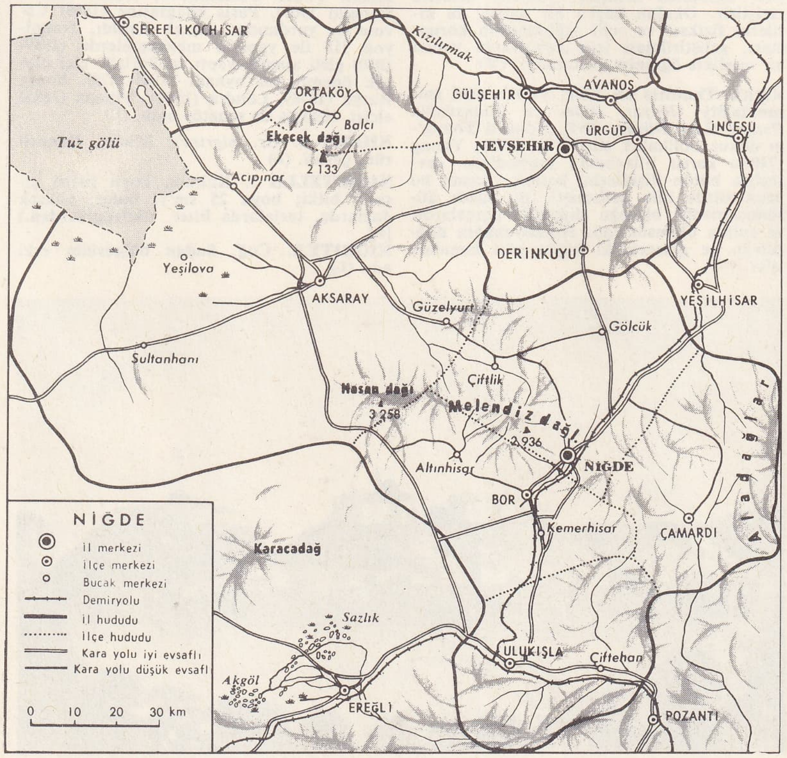

NİĞDE il haritası

Foto. MEYDAN

nın eline geçti. 1181'de anadolu selçuklu topraklarını oğulları arasında paylaştıran Kılıç Arslan II, bu arada Niğde'yi Melik Arslan Şaha verdi. Niğde, Melik Arslan Şah zamanında türk eserleriyle süslenmeğe başlandı. XIII. yy.ın başlarında Anadolu Selçuklu sultanlığını ele geçiren İzzeddin Keykâvus, imrahoru Zeyneddin Başarî'yi buraya vali olarak tayin etti. Zeyneddin, Alâeddin Keykubat'ın sultanlığı sırasında Niğde'nin türk eserleri arasında en eski ve büyüğü olan Alâettinkeykubat camiini yaptırdı (1223). Görevinden alınan ve idam edilen Zeyneddin'den sonra Niğde, Harizm'den gelen ve Selçuklu sultanlığına sığınan türkmen başbuğu İlan Yabgu'ya ikta edildi. Alâeddin Keykubat zamanında gelişen Niğde, Selçuklu devletinin büyük bir askerî bölgesine merkez oldu. Kılıç Arslan IV zamanında serleşker merkezi olan Niğde'de bu görevle (ordu kumandanı) İbnül Hatir Mesud bulunuyordu. 1266'da Moğolların Anadolu'da baskısı arttı. Moğollar adına çalışan Muinüddin Pervare. Kılıç Arslan III'ü öldürttükten sonra Keyhüsrev III Niğde'ye getirildi. Mısır yardımına güvenen Keyhüsrev, Moğollara baş kaldırmak istedi; fakat başarılı olamadı. Bu arada İlhanlılar, bazı kaynaklara göre bir türkmen, bazılarına göre de bir moğol kabilesini Niğde yöresindeki geçitlerin korunması amacıyle buraya yerleştirdiler (1276). XIV. yy.ın ilk yarısında İlhanlılar adına Anadolu'yu yöneten Eretna Bey zamanında Niğde'ye yerleştirilen bu kabilenin reisi Sungur Ağa, şehre hâkim oldu. Burada kendi adıyle anılan camiyi yaptırdı (1335). Bundan sonra Niğde, Karamanoğullarının eline geçti. 1333'e doğru şehri gezen İbni Battuta, Niğde'nin «büyük ve kalabalık, fakat kısmen yıkılmış» olduğunu anlatır. 1379'da Eretnalılar şehri ele geçirmek istedilerse de Karamanoğullarının başarılı karşı koyması sonunda geri çekildiler. Yıldırım Bayezid, Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmağa başlayınca Karamanoğullarının elinde bulunan Niğde de osmanlı sınırları içine katıldı. Ancak daha sonra (1398) şehir tekrar Karamanoğulları beyliğine verildi. Bu arada Kadı Burhaneddin, şehri Karamanoğullarından almak istediyse de başaramadı. Ankara savaşından (1402) sonra Timur Anadolu'dan çekilince, Karamanoğulları sınır kalesi durumunda olan Niğde'ye tekrar hâkim oldu. Bu dönemde şehirde birçok önemli eser yapıldı. Niğde ve yöresinde nüfus çoğalmağa başladı. 1479'da şehir, kısa bir süre için Mısır memlûklu sultanı Elmelik-ül-Müeyyed'in oğlu İbrahim'in eline geçti. XV. yy.da Konya'yı kaybeden Karamanoğulları birkaç yıl Niğde'de kaldılar.

Anadolu birliğini kurmak isteyen Fatih Sultan Mehmed, 1470'te kumandanlarından İshak Paşayı Niğde'ye göndererek şehri osmanlı sınırları içine kattı. İshak Paşa, Niğde'de büyük onarım çalışmaları yaptı. Bu arada yıkılan kale onartıldı. Osmanlı yönetiminde Niğde önce Karaman beylerbeyliğine bağlandı, sonra Konya vilâyeti sınırları içinde bir sancak merkezi oldu. Bu dönemde şehir geçen yüzyılların yıkıntılarından kurtulamadı; bu yüzden de Kayseri ve Konya gibi tarihî merkezler kadar önemli olamadı. XVI. yy.da başlayan Celâlî* isyanları sırasında da şehir büyük zarar gördü. Lâle devrinde Develi, Karahisar ve Niğde muhafızlıkları Damat İbrahim Paşa sayesinde önem kazanan Nevşehir'e bağlandı.

Ch. Texier XIX. yy.da şehrin harabe haline gelen bir hisarın çevresinde yer aldığını ve halkının tepelerde, ayrı mahallelerde yaşadığını yazar. Ayrıca şehrin bir mütesellim tarafından yönetildiğini belirtir. Hamilton da, bu yüzyılda Niğde'nin nüfusunun 6 600 kadar olduğunu yazar. XIX. yy.ın sonlarına doğru Niğde, Tepeviran, Kayabaşı ve Şehiriçi adı ile anılan üç ayrı kısımdan meydana geliyordu. Bu yüzyılda Niğde'nin nüfusu 10 000 kadardı. Şehirde 84 cami ve mescit, 36 medrese, bir kütüphane, üç kilise ve altı hamam vardı. Kayabaşı mahallesinde yaşayan hıristiyan halkın çoğunluğunu rum ortodoksları meydana getiriyordu. Bu azınlık 1923'ten sonra Yunanistan'a göç etti; yerine Makedonya'dan gelen göçmenler yerleştirildi. 1927'de 9 463, 1950'de 12 500 olan nüfus,

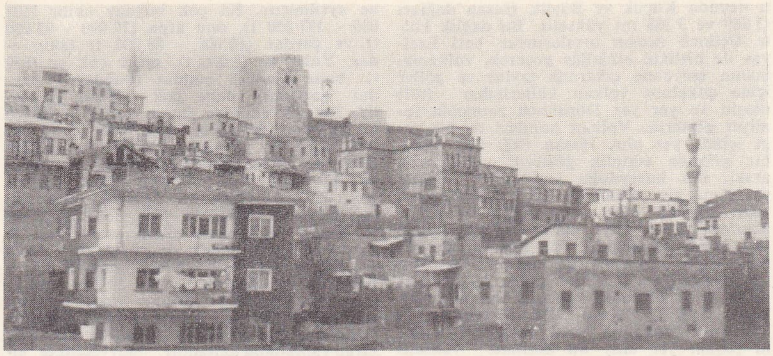

NİĞDE'den bir görünüş (arka planda kale burcu)

1960'ta 18 042, 1965'te 21 663 oldu. 1932'de Kayseri-Ulukışla demiryolu Niğde'ye ulaştı. Böylece Anadolu'nun iki büyük hattı (Ulukışla ve Boğazköprü) Niğde'ye bağlandı. Son yıllarda gelişen karayolları ağı, şehrin kalkınmasını sağladı.

● *Güzel sanatlar.* Anadolu'da Konya, Kayseri ve Sıvas'tan sonra güzel sanatlar yönünden oldukça zengin bir şehir olan Niğde'de selçuklu eserlerinin yanı sıra İlhanlılar, Karamanoğulları ve Osmanlı devirlerine ait pek çok eser vardır.

Niğde'de Selçuklulara ait bellibaşlı eserler şunlardır: *Kale,* selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat tarafından yaptırıldı; Fatih Sultan Mehmed devrinde, İshak Paşa tarafından tamir ettirildi. *Alâettin camii,* kalenin yakınında Alâettin tepesi üzerindedir. Niğde valisi Zeyneddin Beşere tarafından yaptırıldı (1224). Portalin üzerinde beyaz mermer üzerine sülüs selçuk yazısıyle 3 satırlık kabartma kitabe yer alır. Mimarîsi ve süslemesi bakımından Selçuklu devrinin en önemli örneklerinden biri olan camiin kıble duvarına dik üç sahınlı bir planı vardır. Kıble önündeki üç sahın kubbeyle, öteki kısımlar çatıyle örtülüdür. Orta nefin üzerinde aydınlık feneri bulunur. *Hüdaventhatun türbesi,* 1342'de Kılıç Arslan IV'ün kızı Hüdavend Hatun tarafından yaptırıldı. Selçuklu mezar mimarîsinin bir örneği olan yapı, sekizgen planlıdır.

İlhanlılar devrine ait eserler: *Sungurbey camii.* Alâettin tepesinin alt kısmında, 1335'te, Niğde emîri olan Seyfeddin Sungur Ağa tarafından yaptırıldı. Zengin süslemeleri bakımından selçuklu devri özelliğini devam ettiren bu yapı, düzgün kesme taştan yapılmıştır; mimarî bakımdan ilk şeklini kaybetmiştir. Camiin doğu duvarının bitişiğinde *Sungurbey türbesi* (1335) vardır.

Gündoğdu türbesi. Gündoğduoğlu Ali Nur'a ait olan türbe, 1344'te yapıldı. Kare şeklinde olan yapının doğu cephesinde portal, batı ve kuzey cephesinde birer pencere, güneyde mermer bir mihrap yer alır.

Şehirde Karamanoğulları devrine ait eserler oldukça çoktur. *Şah mescidi,* Karamanlı Alâeddin Beyin oğlu Ali Bey zamanında Hacı Muhammed Ağa tarafından yaptırıldı (1413).

Hanım mescidi veya *Afifehanım mescidi,* Karamanoğlu İbrahim Bey II zamanında Muradoğlu Hacı Dursun tarafından yaptırıldı (1452). Kıble duvarına paralel iki sahından meydana gelir. Daha önce düz çatıyle örtülüydü. İşlemeli taştan mimberi vardır. Dört köşe minaresinin 1668'de onarım sırasında yaptırıldığı sanılıyor. *Akmedrese.* Karamanoğulları devrinin anıtsal eserlerinden olan bu yapı, Karamanoğlu Alâeddin Beyin oğlu Alâeddin Ali Bey tarafından kardeşi Mehmed Bey II'nin hükümdarlığı zamanında yaptırıldı (1409).

Osmanlı devrine ait eserler: *Dışarı camii* veya *Hüsamettinpaşa camii.* Kitabesi yoktur; fakat XVI. yy.a ait olduğu kabul edilir. Kesme taştan yapılmış kare planlı, tek kubbeli bir yapıdır. Son cemaat yeri vardır. Mermer mihrabı süslüdür. Abanoz ağacından mimberi Sungurbey camiinden getirildi. Cami, 1941-1948 yılları arasında müze olarak kullanıldı. Akmedrese'nin müze olmasından sonra tekrar cami olarak kullanılmağa başlandı. *Paşa camii* veya *Muradalipaşa camii,* XVII. yy.ın ikinci tarısına aittir. Yıkılan hamamı, türbesi ve çeşmesiyle bir külliye halindeydi. Kesme taştan karakteristik bir osmanlı yapısı olan cami üç mekânlıdır. Mermerden iki mihrabı vardır. *Kığılı camii,* XVIII. yy.a aittir. Hacı Hasan Ağa tarafından yaptırıldı. Kesme taştan tek kubbeli bir yapıdır. Mihrap ve mimber tahtadandır. *Bedesten.* Tarihi ve kimin tarafından yaptırıldığı belli değildir. Restore edilirken ilk şeklini kaybetmiştir. Dikdörtgen planlıdır. Sağ ve solda 27'şer oda vardır. Niğde'de bunlardan başka şu eserler vardır: *Hatıroğlu çeşmesi, İkincitürbe, Dörtayak türbesi, Dârüzzikir türbesi* ve *Paşa çeşmesi.*

— *Niğde ili.* İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünden güneydoğu'da Akdeniz bölgesinin Anadolu bölümüne taşan Niğde ili, batıda Konya, güneyde İçel ve Adana, doğuda Kayseri, kuzeyde Nevşehir ve Kırşehir, kuzeybatıda Ankara illeriyle çevrilidir; yüzölç. 14 294 km²; 408 684 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Yüzey şekileri bakımından Niğde ili toprakları çeşitli yapı özellikleri gösterir; ilin güneydoğu kesimi Orta Toroslar'ın Bolkar dağları ve bunların kuzey uzantısı (Kırkpınar dağı v.b.) ile Aladağlar tarafından engebelenmiştir. Bolkar ve Aladağlar arasında kısmen Çaltı suyunun boyladığı tektonik bir çukur (Tekir çukuru veya Ecemiş koridoru) yer alır. Bolkar dağları, Medetsiz tepesinde 3 524 m'ye yükselir. Bu dağların yapısında birinci zaman şist ve kireçtaşları yaygındır. Bunların kuzey uzantısında Aşıgedîği dağı 2 703 m'ye varır. Kuzey-güney doğrultulu tektonik çukurun doğusunda kalan Ala dağların yapısında ise birinci zaman sonu ve özellikle ikinci zaman (kretase) kalker ve şistleriyle yeşil kayaçlar hâkimdir. İlin orta kesiminde Melendiz volkanik kütlesi yer alır; Niğde suyunun geçtiği boğazla Toros sisteminden ayrılan Melendiz dağları, doğu-batı doğrultusunda uzanır ve aradaki alçak alanlarla üç kümeye ayrılır. Melendiz dağının (2 898 m) ba-

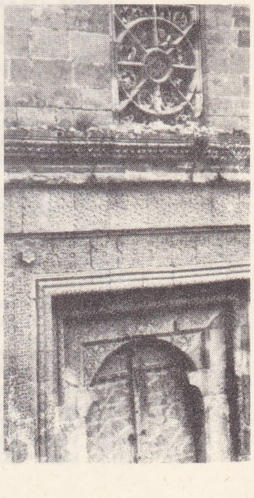

Sungurbey camiinin girişinden iki ayrı detay

Foto. MEYDAN

tı ucunda Küçük ve Büyük Hasan dağları (3 069 ve 3 268 m) yükselir. Bu dağlık kütle Üçüncü zaman ortalarından beri Erciyas ile birlikte etkinliğe geçerek, volkanizmanın meydana çıkardığı lavlar ve göller içine çökelmiş volkan küllerinden (tüf) oluştu ve yer yer Dördüncü zamanda faaliyet gösterdi. Volkan konileri de bu yapı içinde yer alır. Hasan dağı çok yakın bir safhada etkinlik gösterdi. Volkanik arazi, ilin kuzeydoğu kesiminde Ürgüp yaylasına ait volkan lav ve tüfleriyle kaplıdır. Burada 1 200 m'yi geçen yaylalar üzerinde 1 600 m'yi bulan dağlar vardır. İlin kuzey kesiminde Tuz gölüyle Kızılırmak vâdisi arasında da Üçüncü zamanın ilk yarısına ait kıvrımlı tabakalar arasında granitli billûrsal kayaçlar bulunur: Ekecek dağı (2 136 m). İlin kuzeybatısında Tuz gölü çanağının tuzlu alüvyonlarla dolu tabanı yer alır. Bu kesimde yükselti yaklaşık olarak 900 m'ye kadar düşer.
Niğde ilinde sert bir step iklimi hâkimdir. Genellikle kıt olan yağışlar ilkbahar ve kışa toplanmıştır. Niğde meteoroloji istasyonunun 30 yılı aşan gözlemleri ortalamasına göre en soğuk ayda ortalama sıcaklık —0°4 C, en sıcak ayda 22°6C; bir yılda en düşük ve en yüksek sıcaklık —27°C ve 37°7 C'tır. Sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 36, 0°C altına düşebildiği günlerin sayısı 101,5, 0°C civarında günlerin sayısı ise 17,3'tür. Yıllık ortalama yağış 351 mm, yağışlı günler sayısı 92, kar yağışlı günler sayısı 15,4, yerin karla örtülü kaldığı günler 31,1'dir. Yağışların mevsimlere bölünüşü şöyledir (yüzde ile); kış 34, ilkbahar 36, yaz 10, sonbahar 20. İl içinde yağış kaydı yapılan öteki istasyonlarda yıllık ortalama yağış tutarı da şöyledir: Bor 338 mm, Aksaray 358 mm, Ulukışla 368 mm ve Çamardı 375 mm. Yazları kuru ve az sıcak geçtiği için, Niğde dolayları Çukurova'nın bir kısım halkı için yazlık olarak kullanılır. Niğde ilinin tabiî bitki örtüsü yazın kuruyan otların oluşturduğu steplerdir; bunlar da, ekim alanlarının etkisiyle değişikliklere uğrar. Dağlık alanlarda yer yer çalılıklara ve seyrek olarak ormanlara rastlanır. İlin güney kesiminde sular, Ulukışla (Çaltı) suyu ve Ecemiş-Gürgün suyu aracılığıyle Seyhan ırmağına dökülür (Akdeniz aklanı). Ürgüp yaylası kesiminde bazı sular Kızılırmak'a dökülür (Karadeniz aklanı). Niğde ve Bor'dan geçen Karasu (Niğde suyu), Ereğli bataklığında ve Uluırmak (Melendiz suyu) Tuz gölünde sona erer (iç aklan). Tuz gölünün güneydoğu ucu Niğde ili toprakları içindedir. Niğde ilinde bazı akarsular üzerinde yapılan barajların yardımıyle taşkınları önlemek ve tarlaları sulamak mümkün olmuştur. Başlıca barajlar, Gebere, Mamasun, Akkaya, Uluağaç ve Gümüşler barajlarıdır.

Niğde ili nüfusu 362 444'ten (1965). 408 000'e (1970 sayımının ilk sonuçları), nüfus yoğunluğu da 25'ten 28'5'e yükseldi. Bu nüfusun yüzde 28 kadarı, sayısı 12'yi bulan şehirlerde, geri kalanı da 305 köyde yaşar. Yerleşme merkezlerinden üçü 10 000'den fazla nüfusludur; Aksaray (30 007), Niğde (26 836) ve Bor (15 433); geri kalanlar arasında nüfusu 5 000'i aşanların sayısı 3'tür: Eskil bucak merkezi (1965'te 8 226 nüf.), Ulukışla (5 920 nüf.) ve Kemerhisar bucak merkezi (1965'te 3 127 nüf.). Kır nüfusu oranı yüzde 72'yi bulur; bu nüfusun yoğunluğu da 20'dir. Niğde ili, 1924'te eski Niğde sancağının yerini aldı; 1933'te Aksaray ili kaldırılarak topraklarının büyük kısmı Niğde iline katıldı. 1954'te Nevşehir ili kurulunca Niğde ilinin Nevşehir ve Gülşehir ilçeleri bu yeni ile bağlandı. Niğde ili bugün 6 ilçeye ayrılır: Merkez, Aksaray, Bor, Çamardı, Ortaköy ve Ulukışla. — *Niğde merkez ilçesi*, 2 670 km^2; Merkez, Çiftlik ve Gölcük bucakları. 68 köy.

Niğde ili topraklarının kullanılma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili alanlar 26, dikili alanlar (bağ, meyve ve sebze) 3,5, nadas 20, otlak 29,5, orman 3, ürün vermeyen alanlar 18. Ekilen yerlerin en büyük kısmı kuru tahıl ekimine ayrılmıştır; 1967'de sulamalı ekin alanları 55 800 hektarı geçmiyordu (bütün ekili yerler 370 000 hektar). Tarlaların büyük kısmı (320 000 hektar), tahıl ekimine ayrılmıştır. En çok buğday ekilir (182 000 - 197 000 t), onu arpa (79 000 - 93 000 t) ve çavdar (80 000 - 88 000 t) takip eder. Yulaf az (2 000 t), mısır çok az (650 t), buna karşılık mahlut (buğday - çavdar karışımı) daha çok (25 000 t) ekilir. Patates ekimine önem verilir (67 000 t). Fasulye (dermason tipi; 5 800 t) ve soğan ekimi de yaygındır (19 000 t). Nohut (2 000 t) ve mercimek de (1 500 t) ekilir. Sanayi bitkilerinin başında şeker pancarı gelir (27 000 - 40 000 t). Ayçiçeği ekimi de gelişmektedir (1966'da 670, 1968'de 4 400 t). Keten ve kenevir ekimi sınırlıdır. İç Anadolu illeri içinde dikili alanlar oranı en yüksek olanlarından biri olan Niğde ilinde bağlar hemen hemen 30 000 hektar, meyvelikler bunun yarısına yakın yer tutar; sebzelikler bu derece önemli değildir. Üzümlerin bir kısmı kurutulur, bir kısmı da şarap yapımında kullanılır. Meyvecilikte elma başta gelir. 4,3 Milyon elma ağacından alınan 188 000 t (1967) meyve ürünüyle Niğde, Türkiye'de birincidir. Ünlü *niğde elması* yanında son yıllarda başka türler de yetiştirilmeğe başlandı. Hayvancılık daha az önemlidir. Niğde ilinde en çok koyun (1 072 000), tiftik keçisi (342 000), kılkeçi (120 000), sığır (172 000) yetiştirilir. Eşek sayısı (71 000) attan (15 000) çok fazladır. 12 000 Kadar da manda vardır. Arı ve kümes hayvanları da yetiştirilir. Pamuk çapalama ve devşirme sıralarında Niğde'den Çukurova'ya pek çok işçi gider.

Niğde ilinde maden kaynakları oldukça çeşitlidir; fakat bunlardan ancak sınırlı olarak yararlanılır. Ortaçağdan beri işletilen Bereketli Maden'in (Çamardı ilçesi) gümüşlü kurşun yatakları tükendiği için bugün işletilmemektedir. Bununla birlikte birkaç yerde demir, krom, çinko, kurşun, antimon, civa (Gümüşler'de) bulundu ve bazıları zaman zaman işletildi. Sanayi alanında dericilik, halıcılık v.b. gibi küçük ölçüde çalışmalar sayılabilir. Büyük kuruluş olarak Niğde Çimento fabrikası vardır. Bir çimento direk fabrikasıyle Aksaray'da yem fabrikası kurulması yolunda çalışmalar vardır.

Niğde ilinde ulaşım demiryolu ve karayollarıyle sağlanır. Anadolu - Bağdat demiryolu ilin güneyinden geçer. Ankara-Sıvas demiryolunu ötekine bağlayan Kayseri-Ulukışla demiryolu ilin ortasından geçer. İl sınırları içinde 150 km demiryolu vardır. Karayollarının en önemlileri Ankara-Aksaray-Ulukışla, (Kayseri) - Niğde-Bor-Ulukışla, Aksaray-Nevşehir yollarıdır. Devlet yolları 424 km, il yolları 359 km'dir; ayrıca 1 508 km köy yolu vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Niğde kalesi, eski Niğde'yi çevreleyen kale. 1312'den önce yapılmış olduğu ileri sürülür. Kâtip Çelebi, Niğde şehrinin büyük bir kısmının bu kalenin içinde olduğunu yazar. Kalenin çevresinde üç sıra sur vardır. Kaleye ve surlara ait pek az parça kaldı. Taşların hemen hepsi sonradan yapılan evlerin inşaatında kullanıldı. Kalenin güneye bakan cephesinde Alâettin camii vardır. Bu kısımda güneyden kuzeye doğru uzanan bir surun izleri görülür. Kalıntıları görülen sur, bir zamanlar Bedesten, Akmedrese ve Sungur camiini çevreliyordu. (M)

NİĞDELİ MEHMED ALİ, türk şairi (Fertek, Niğde 1870-ay.y. 1926). Genç yaşta Kayseri'ye gitti, orada medrese öğrenimi gördü. Bir ara öşür memurluğu yaptı. Şiirleri genellikle sevgi konusunu işler. (M)

NİĞDELİ TAHİRİ, türk şairi (Niğde, Bor 1808-ay.y. 1881). Bor ve Kayseri medreselerinde okudu. Vaizlik yaptı, sonra memur oldu. Son yıllarını ticaret yapmakla geçirdi. Aruz ve hece ölçüsüyle şiirleri vardır. Şiirlerinde halk şiiri geleneği içinde sevgi konusunu işler. (M)

Niğde müzesi, Niğde'de, Akmedrese'de kurulan müze (açılışı 1 mayıs 1967). Teşhir salonları olarak medresenin hücreleri kullanılmaktadır. Bu salonlarda Hititlere ait yazılı belgeler, helenistik, roma ve bizans devirleri stel, heykel, mimarî parçaları, mezar eşyaları, selçuklu devri işli (oyma) tahta kapıları, ev ve giyim eşyalarıyle IX. ve X. yy.lara ait olduğu sanılan bir rahibe (?) mumyası gösterilmektedir. Ayrıca bir türkmen aşiret kıl çadırı, aslına uygun olarak eşyalarıyle birlikte sergilenmektedir. Bahçede gösterilen eserler arasında Roma ve Bizans devirlerine ait mimarî parçaları, steller, kitabeli ve kitabesiz islâm mezar taşları vardır. (M)

—NİH sıf. (fars. *nihâden*, koymak'tan *-nih*). *Esk.* «Koyan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Kadem-nih*, ayak basan, koyan. (M)

NİHAB çoğl. i. (ar. *nehb*'den *nihâb*). *Esk.* Çapullar, yağma etmeler. (M)

NİHAD veya **NİHAT** i. (fars. *nihâd*). *Esk.* Huy, tabiat, yaradılış: *Olmazdı ittihad nihad-ı vücutta / Serrişte-i mizac müstahkem olmasa* (Nabi). || Erkek adı. || *Bed-nihad*, kötü huylu. || *Nik-nihad*, iyi yaradılışlı, güzel huylu. (M)

NİHAD BEY, türk şairi (?, 1799-İstanbul 1869). Kadı Said Siret Beyin oğlu. Divan kaleminde çalıştı. Mısır'a giderek Kavalalı Mehmed Ali Paşanın ve oğlu İbrahim Paşanın kâtibi oldu. İstanbul'a döndükten sonra (1844), Zıraat ve Nafıa meclisinde üyelik yaptı. Hicivleriyle tanındı. Gazellerini içine alan *Mecmua*'sı vardır. (M)

NİHADE sıf. (fars. *nihâden*'den *nihâde*). *Esk.* Koymuş: *Zanuların eylemiş nihade / Teshil-i rıda için zemine* (Muallim Naci). || Konmuş, konulmuş. || *Füru-nihade*, aşağıya indirilmiş. || *Kadem-nihade*, ayak basmış. (M)

NİHAF çoğl. i. (ar. *nahîf*'den *nihâf*). *Esk.* Zayıflar. (M)

NİHAİ sıf. (ar. *nihâyet*'ten *nihâî*). Sona erdiren, sonuncu, sonla ilgili, sonucu sağlayan: *Şu halde sistem ve nihaî menfaat itibariyle bundan sonra yapacağımız şey zarurî olarak şimdiye kadar yaptığımızın devamı olacaktır* (R. N. Güntekin). *Başkumandanlığın müjdelediği nihaî zaferi kazandıktan sonra olacak şeyler hakkındaki tasavvurlarımız pek birbirini tutmuyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. *Nihaî karar*, muhakeme sonunda verilen karar.

— ANSİKL. Huk. Ceza Muhakemeleri Usulü kanununda «hüküm» adı verilen dört çeşit *nihaî karar* vardır. Beraat kararı; mahkûmiyet kararı; duruşmanın tatili kararı; davanın düşmesi kararı. Nihaî karar, muhakemenin soruşturma safhasının sonunda verilir ve muhakemeyi sonuçlandırır. Beraat kararı, sanığın fiilinin suç teşkil etmemesi, aslında suç teşkil eden fiilin sanık tarafından işlendiğinin sabit olmaması veya işlenmediğinin sabit olması halinde verilir. Mahkûmiyet kararı ise, sanığın suçu işlediğinin sabit olması halinde verilen nihaî karardır. Duruşmanın tatili kararı, her zaman nihaî karar olmayabilir. Ancak, nihaî karar verilecek hale gelinmiş ve mahkûmiyet hükmü verilemediği için, yerine duruşmanın tatili hükmü verilmişse, bu bir nihaî karar sayılabilir. Davanın düşmesi kararı ise, sanığın ölümü, genel af veya davada zamanaşımı gibi bir düşme sebebinin ortaya çıkması halinde verilen nihaî karardır. Muhakeme hukuku açısından, nihaî kararın en büyük özelliği, bu kararlara karşı, bunların hukuka aykırı olduğunun düşünülmesi halinde temyiz yoluna başvurulabilmesidir. (M)

NİHAL i. (fars. *nihâl*). *Esk.* Fidan, taze sürgün: *Nihal-i gülde eğer âşiyanemiz var ise* (Nabi). || *Teşm. yol.* İnce ve düzgün vücutlu sevgili. || Kadın adı. || *Nihal-i çemen*, bahçedeki fidan. || *Nihal-i işve* («naz fidanı»), işveli kız veya kadın || *Nihal-i marifetin meyve-i teri / Ârif katında bir gazel-i âbdardır* (Baki). || *Nihal-i revan* («yürüyen fidan»), fidan boylu güzel: *O letafetle ol nihal-i revan // Giriyor göz yumunca rüyama* (Namık Kemal). || *Nihal-i serv-i ser-efrâz*, boyu servi gibi uzun olan (güzel): *Gördü nihâl-i serv-i ser-efrâz-ı nizeni / Serkeşlik adın anmadı bir dahi banları* (Baki). || *Nihal-i zarif*, ince, zarif fidan. || *Nevnihal*, taze fidan.

◆ **Nihalân** çoğl. i. *Esk.* Fidanlar: *Son gonce-i sevdasını dökmüştü nihalân* (Tevfik Fikret). *O nihalânda sallanan yuvalar* (Cenab Şahabeddin). [M]

NİHAL ÇEND LAHURİ, hintli yazar

(XVIII. yy. sonları). Delhi şehrinde doğdu. Sonra Lahor'a, daha sonra Kalküta'ya gitti. Fort William mütercimler grubu üyesi oldu. Tacülmülük ve Bakavali tarihini Rehta diline çevirdi. Eseri: *Mezheb-i Işk* (Aşk Yolu) [1802]. (M)

NİHALE i. (fars. *nihal,* fidan'dan *nihali* > *nihale*). Sofrada, sahan, tencere gibi sıcak kapların altına konan altlık: *Tel nihale, Tahta nihale.* || *Esk.* Yeni yetişmiş fidan. || Avcı korkuluğu. || Döşeme.

— ANSİKL. Mutf. Tencere veya sahanın yanlara kaymamasını ve masayı yakmamasını sağlayan *nihale,* çeşitli biçimlerde ve çeşitli malzemeden yapılırdı. Saraylarda altın ve gümüşten; konaklarda, kenar ve ortası sırma işlemeli meşinden; ortahalli evlerde pamukla doldurulmuş ve şeritle bağlanmış kumaştan nihaleler kullanılırdı. Biçimi genellikle yuvarlak ve yassıydı. Sonraları çok çeşitli malzemeden (maden, tel, fayans, tahta, mantar, ip, plastik maddeler v.b.) yapılmış olanları görüldü. Dört köşe, dikdörtgen, açılıp kapanabilen ve ayaklı biçimleri de vardır. (M)

NİHALİ i. (fars. *nihal*'den *nihali*). *Esk.* Sahan, tencere v.b. altlığı. (Bk. NİHALE.) || Halı, kilim.

◆ **Nihaliçe** i. *Esk.* Küçük halı. (M)

NİHALİSTAN i. (fars. *nihal* ve *-stan*'dan *nihalistan*). *Esk.* Fidanlık, fidan yetiştirilen bahçe. (M)

Nihalistan, Nergisî'nin *Hamse*'sindeki ilk eserin adı. İçinde 25 hikâye bulunan *Nihalistan* (Fidanlık), beş bölüme ayrılır: cömertlik; aşk; örnek alınması gereken konular, konukseverlik; salâh ve tövbe. Dili, divan nesrinin XVII. yy.daki ağdalı, süslü, anlaşılması güç durumunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Nihalistan'ın bazı yerlerinde, Nergisî'nin mahallî konuşma ve motifleri yansıtabilmek için arı bir dil kullandığı görülür. (M)

NİHAN sıf. (fars. *nihan*). *Esk.* Saklanmış, gizli: *Sattıkları hep meta-ı candır / Aldıkları sûziş-i nihandır* (Şeyh Galib). || Görünmeyen, meydanda bulunmayan. || — İ. Sır, saklanan şey. || Kadın adı. || *Nihan olmak,* kaybolmak, görünmez olmak: *Ufukların nazarımdan nihan olup gideli / Bu hakdân-ı fenanın karardı her şekli* (Süleyman Nazif). *Cin, peri, ne derseniz deyin, yalnız kendini gösterip nihan olmak istemiş gibi süratle çekilmişti* (Ahmed Rasim).

◆ **Nihanî** sıf. *Esk.* Gizli, gizlilikle ilgili: *Benzer azâb-ı kabre nihanî bir ıstırap* (Tevfik Fikret). || İ. Gizlilik. (M)

NİHANHANE blş. i. (fars. *nihan* ve *hane*'den *nihan-hane*). *Esk.* Saklanılacak gizli yer. || Mağara. || Bodrum.

— Mim. *Esk.* Kale, saray ve konaklarda gizli odalara verilen ad. (Dışarıdan duyulması istenmeyen eğlenceler nihanhanede yapılırdı. Tehlikeli durumlarda burada saklanılırdı.) [M]

NİHANPEYKERAN çoğl. i. (fars. *nihan,* gizli ve *peykeran*'dan *nihan-peykeran*). *Esk.* Büyük melekler. (M)

NİHANSU blş. i. (fars. *nihan,* gizli ve *sü,* taraf'tan *nihan-sü*). *Esk.* Yüce âlem, Tanrı'nın katı. (M)

NİHAT i. Bk. NİHAD.

NİHAT (Halil), Bk. BOZTEPE (Halil Nihat).

NİHAVEND i. (fars. *nihavend*). Mus. Türk musikisinde bir şed makam. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Nihavendi cedîd,* türk musikisinin birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Nihavendi kebir,* türk musikisinin dört yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Nihavendi rumî,* nihavend makamına eskiden verilen ad. (Nihavendi kebirden ayırmak için kulanılır.) || *Nihavendi sağir,* türk musikisinin birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. *Nihavend,* basit bir makam olan *buselik*'in «rast-*sol*» üstüne göçürülmüştür. Batı müziğinin *sol* minör sekizlisine karşılıktır. Seyri, çıkıcı-inicidir. Durak perdesi «rast-*sol*» güçlüsü, 5. derece

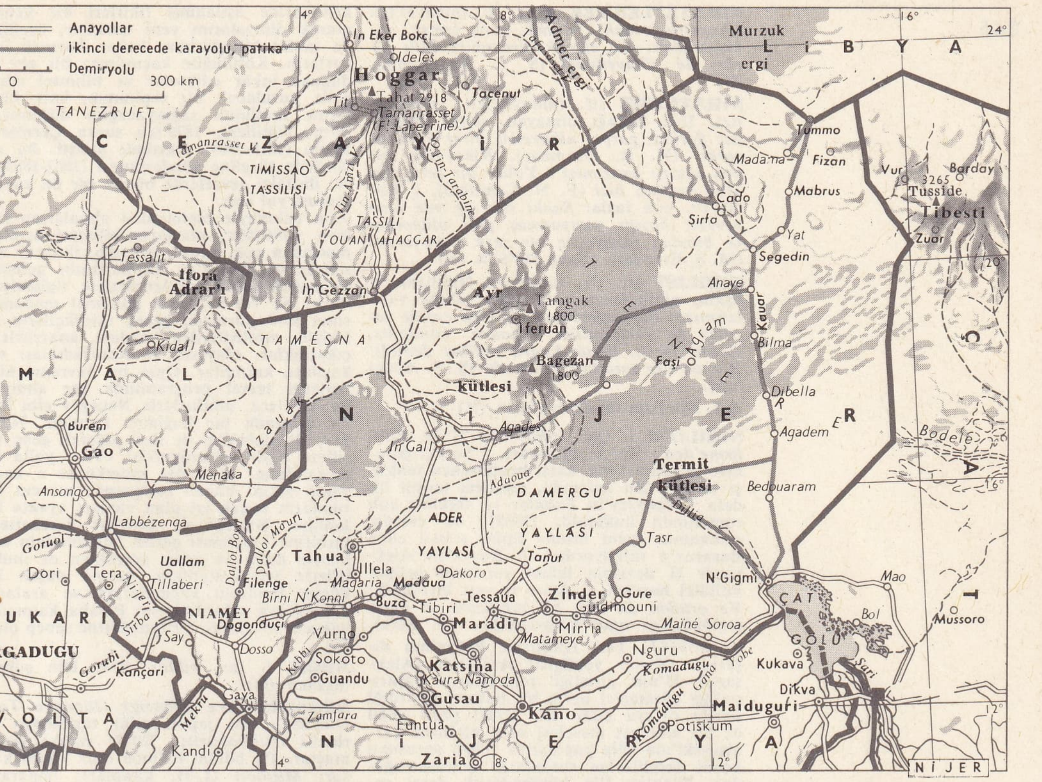

NİJER cumhuriyeti haritası

olan «*neva-re*»dir. Donanıma *si* ve *mi* için birer küçük mücennep bemol konur. Yeden perdesi olan *fa*'nın bakıye diyezi, nota içinde eklenir. Nihavend dizisinde yedi *nisebi şerife* olduğu için bu makam mülâyim sayılır. Türk musikisinin, özellikle son yüzyılda tutulan makamlarından biridir. Bu makama örnek olarak Ahmed Ağanın, H. S. Arel'in âyini şerifleri, Dede Efendinin, Nuri Beyin aksak semaileri; Ali Efendinin ve İ. Hakkı Beyin nakış yürük semaileri gösterilebilir.

● *Nihavendi kebir,* neva perdesindeki buselik dizisiyle rast perdesindeki buselik dizisinin birbirine eklenmesinden (yani buselik'in iki şeddi olan sultaniyegâh ile nihavendin birleştirilmesiyle) meydana gelmiştir. Seyri, inici-çıkıcı olarak her iki makamda gezinir ve nihavend ile rast-*sol*'da kalır. Güçlüleri, birinci derecede nihavendin ve sultaniyegâhın güçlüsü olan «*dügâh-lâ*»dır. Donanıma, nihavendin değiştirme işaretleri olan *si* ve *mi* için birer küçük mücennep bemol konur. Nihavendi yeden perdesi *fa* bakıye diyezi, sultaniyegâhın *mi* bekar ve *do* bakıye diyezi de nota içinde gösterilir, *si* bemol ortaktır. Bu makama örnek olarak, Ahmed Ağanın *devri kebir peşrevi, yürük semaisi,* Dede Efendinin *yürük semaisi* (müstezad) ve Zekâi Dedenin *ağır aksak* şarkısı gösterilebilir. Bu birleşik makamın, tersine birleştirilmiş şekli olan *nihavend-sultaniyegâh*'a *amberefşan* adı verilir. (M)

NİHAVEND, İran'da şehir; 20 000 nüf. Kirmanşah'ın güneydoğusunda; Burucird'den gelen ve Behistun'a doğru batı yönünde akan Gamasab suyunun bir kolu üzerinde; yüksl. 1 790 m; Kirmanşah'tan gelen ve Hemedan'ın batısındaki Elvend dağını dolaşarak Isfahan'a ulaşan güney yolu, Nihavend'den geçer. Tarım merkezi.

— Tar. Tarihöncesi devirlerinden beri yerleşme alanı olan Nihavend'e Sasanîler devrinde Kârin ailesi hâkim oldu. Bu sıralarda şehirde bir ateş tapınağı vardı, çevredeki dağlarda boğa ve balık şeklinde tılsımlı kar yığınları bulunduğu ileri sürülüyordu. Bu efsane «boğa ve balık suyu» anlamına gelen Gamasab suyunun adını da etkilemiştir.

Nihavend, polo oyunu sopalarının yapıldığı söğüt ağacı, ölü gömülürken tabutlara konulan kokulu kamışlar, iyi cins safran ve mektuplarda balmumu yerine kullanılan siyah kil ile ün kazanmıştı.

Araplar 640'ta Nihavend yakınlarında sasanî ordusunu kesin yenilgiye uğratarak iran yaylalarına hâkim oldular. Osmanlılarla Safevîler arasındaki mücadelede şehir, savaşlara sahne oldu. 1589'da Cigalazade, Nihavend'e bir kale yaptırdı. Murad III'ün ölümünden sonra şehrin türk muhafızları arasında bir isyan çıktı; şiî halk kaleye hâkim olmağa çalıştı. 1603'te Türkler ve İranlılar arasında bu yüzden savaş başladı. 1730'da Nadir Şah, şehri ele geçirdi. (M)

NİHAYET i. (ar. *nihayet, nihaye*). Son, bitim: *Münakaşata, ben de bidayetinden nihayetine kadar iştirake mecbur oldum* (Atatürk). *Bu tekâmüllerin de bir başlangıcı ve bir nihayeti vardır* (Ziya Gökalp). *Şöyle bir dinlemek için oda kapısına geldim, fakat nihayete kadar kapıdan ayrılmadım* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Nihayet bulmak,* sona ermek, bitmek: *Cephe deniz tarafından Gazze kasabasıyle, şarkta Bi'rüssebi kasabasıyle nihayet buluyor* (F. R. Atay). || *Nihayet derecede,* son derecede, pek çok: *İsmet'in yanına koşarak ve Gülnihal'e nihayet derecede hiddetlenerek: Ne söyledin?* (Namık Kemal). || *Nihayet vermek,* bitirmek, sona erdirmek: *Bu hale bir nihayet vermek lâzımdı. Artık kararımı vermiştim* (R. N. Güntekin). *Türkçülük, lisandaki ikiliğe nihayet verirken, vezindeki bu ikiliğe de lâkayd kalamazdı* (Ziya Gökalp). || *Nihayete ermek* (veya *erdirmek*), bitmek, sonuçlanmak (bitirmek).

— *Esk. Nihayet-ül-emr,* işin sonunda, akıbet: *Nihayet-ül-emr, âşık-ı meyusun Fransa'ya avdeti...* (Recaizade Ekrem). || *Nihayet-ün-nihaye,* en sonunda. || *Bî-nihaye(t),* nihayetsiz, bitmez, tükenmez. || *İlâ-nihaye (t),* sonuna kadar, son dereceye kadar.

— Anat. *Esk. Nihayeti azm,* kemik ucu.

◆ Zf. En sonunda: *Dilenir, kendini satar; ve nihayet bir köşede ölür gider. Bu böyledir* (M. Ş. Esendal). *Nihayet beklenen gün geldi. Salonun kapıları açıldı* (Ş. S. Aydemir). [M]

NİHAYETLENMEK geçz. f. (*nihayet*'ten *nihayet-le-n-mek*). Bitmek, sona ermek, sonuçlanmak: *Bu ağırlık birdenbire tatlı bir ağrı ile nihayetlendi* (S. F. Abasıyanık). [M]

NİHAYETSİZ sıf. (*nihayet*'ten *nihayet-siz*). Ucu bucağı olmayan, uçsuz bucaksız: *Şarkta, garpta nihayetsiz birer okyanus vardır* (H. R. Gürpınar). *Nihayetsiz bir ova ağarttı benzimizi / Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi* (F. N. Çamlıbel). || Bitmeyen, çok fazla: *Sanki ben üç yüz sene evvelki hayatı yaşıyormuş gibi oluyorum ve bundan nihayetsiz bir zevk duyuyorum* (M. Ş. Esendal). *Eşanl.* SONSUZ. (M)

NİHİLİST sıf. (fr. *nihiliste*). Nihilizme ilişkin, nihilizmden yana olan: *Daha yazılarımızın başlangıcından itibaren çeşitli vasıflar da yakıştırdılar: Kadro komünist, Kadro faşist, hattâ Kadro nihilist denildi! Hücum her taraftan geliyordu* (Ş. S. Aydemir).

◆ İ. Nihilizm taraftarı kimse. (M)

NİHİLİZM i. (lat. *nihil*, hiç > fr. *nihilisme*'den). Her şeyin inkârı. || Sosyal görenek ve geleneklere karşı benimsenen tenkitçi tutum. (Bu anlamda, nihilizm terimi ilk defa Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* adlı romanında kullanıldı [1862]; bu eserde, zamanının «yeni insan» tipini temsil eden Bazarov'u niteliyordu.) || Rusya'da Aleksandr II devrinin ikinci yarısında gelişen ihtilâlci hareket. || Aşırı ve sert bireycilik: *Ve oradan da tam bir nihilizme ve onun tembelliğine atan kararsızlığa...* (P. Safa).

— ANSİKL. Tar. *Nihilizm*, Rusya'nın dışarıda (Kırım yenilgisi) ve içeride (Aleksandr II'nin giriştiği reformların başarısızlığa uğraması) derin bir buhran geçirdiği sırada ortaya çıktı. Bir siyasî parti değil de bir zihniyet meselesi olan nihilizm Çernişevski'nin «Ne yapmalı?» (1864) sorusunu kendi kendilerine soranların umutsuzluğudur. Nikolay I'in hükümdarlık devri sonundaki romantik idealizmden çok uzak olan bu zihniyet, Aleksandr II reformları devrinde meydana getirilmiş, ama bu reformlara karşı girişilen hareketler yüzünden lüzumsuz olduklarını duyan kadroların (hekim, avukat, tarım ekonomisi teknisyenleri v.b.) özellikle Aleksandr II'nin sosyal ilerleme siyasetinden yararlanmak umuduyle üniversiteye giren ve hayatta kendilerini eli boş ve amaçsız bulan yoksul sınıflardan (iflâs etmiş asilzadelerin oğulları, azat edilmiş köleler, genç kızlar v.b.) gelme genç aydınların zihniyetiydi. Bu yüzden, intiharlar ve başarısız komplolar birbirini izliyordu. Dobrolyubov (1836 - 1861) ve Pisarev'i (1840-1868) lider olarak kabul eden ve Auguste Comte'un pozitivizminden derinden derine etkilenen ilk nihilistler, her şeyin sebebi bilimsel olarak incelenmedikçe sosyal ilerlemenin gerçekleşemeyeceğine inanıyorlardı. Nihilistler hiç bir teorik açıklamayı ve önyargıyı kabul etmiyor, ilâhiyat, estetik v.b. alanlarda kendilerine aşılanmış fikirleri bir kenara atarak dünyalarını yeni temeller, özellikle de tabiat bilimlerinin üstüne kurmak istiyorlardı. Kötülüğün kaçınılmaz bir şey olduğunu inkâr ediyorlar ve bilimsel zihniyetle kurulacak bir toplumun, halk kitlelerine mutluluk sağlayacağını düşünüyorlardı. Nihilizm, 1870'ten sonra Çernişevski'nin (1818-1889) etkisinde gelişti. Bu düşünürün sürgüne gönderilmesi (1862-1883) ise, ihtilâlci çevrelerde büyük bir ün kazanmasına yol açtı.

Tam anlamıyle materyalist olmalarına rağmen nihilistler, olayların bilimsel açıklanmasından çok, pratik eylemle, iktisadî meseleler ve Rusya'da kapitalizmin gelişmesi meselelerinin incelenmesiyle ilgileniyorlardı. Ne var ki gerek hükûmet makamlarının kovuşturması, gerek tahrikçilerin etkisiyle, nihilistlerden bazıları, anarşistlerin çıkardıkları olaylara ve hazırladıkları suikastlara katıldılar. Oysa bu davranış nihilistlerin temel programında yer almıyordu. Böylece, nihilistlerle Neçayev gibi kişiler arasında bir bağlantı kuruldu. Neçayev, Bakunin'den de ileri giderek genç nesillere şöyle sesleniyordu: «Tam yolla çamura dalın, ne kadar mümkünse o kadar yakıp yıkın: bunun sonucunda mevcut kurumların ancak iyi olan yanları ayakta kalabilir». Nihilist ve anarşist hareketlerin birbirine karışması çarlık hükûmetinin baskısıyle daha da arttı; gerçekten de muhaliflerle üniversitelilerin peşine düşen hükûmet bunların kaçmalarına ve aralarındaki görüş aykırılıklarını hesaba katmadan yabancı ülkelerde birleşmelerine sebep oldu. (L)

NİHLE i. (ar. *nihle*). *Esk.* Din şubesi, mezhep. (M)

Nihonşoki veya **Nihongi** (*Japonya Tarih Olayları*), altı japon millî tarihinden birincisi (*Rikkokuşi*); 720'de saraya sunulmuştur. Üç bölüm halinde otuz kitabı kapsar: *Mitoloji* (I.-II. kitaplar); imparator Cimmu'dan imparator Ninken'e kadar geçen (498) ilk tarih devresi (III. - XV. kitaplar); tarih devresi (498-697) [XVI.-XXX. kitaplar]. Alıntılar ve şiirler dışında tümü çince yazılmış, ağırbaşlı çin felsefesinin etkisini taşıyan bir tarihtir. İida Takesato 1903'te eserin bilimsel bir yorumunu yaptı. (L)

NİHRİR sıf. ve i. (ar. *nihrir*). *Esk.* Tecrübeli, bilgili. (M)

NİİGATA, Japonya'da şehir, il idare merkezi, Honşu adasında, Japon denizi kıyısında, Şinano ırmağının ağzında, 314 500 nüf. Burası, 1859'da Avrupalılara açılan beş limandan biridir; ama gelişmesi, tabiî şartların elverişsizliği yüzünden gecikmiş ve özellikle kabotaja yönelmiştir. Bununla birlikte liman çevresinde çeşitli sanayi tesisleri kuruldu: metalürji, dokuma ve kimya sanayii. Yakınındaki Eçigo yatakları bir petrol rafinerisini besler. — *Niigata ili*, 2 473 000 nüf. (L)

NİİHAMA, Japonya'da liman şehri, Şikoku adasında (Ehime ili), İç deniz kıyısında; 107 300 nüf. Yakındaki Beşşi madenlerinin beslediği bakır ve nikel rafinerileri; alüminyum metalürjisi. (L)

NİJAD veya **NEJAD** i. (fars. *nijad*). *Esk.* Nesil, soy: *Ben sâhir-i Babilî nijadım* (Fuzuli). || Huy, yaratılış. || Erkek adı. (Bugün *Nejat* şeklinde kullanılır.) || *Âli-nijad*, yüksek tabiatlı. || *Pak-nijad*, temiz soylu. (M)

NİJER, Batı Afrika'nın başlıca ırmağı; yaklş. 4 200 km. Gine «sırt»ında Futa Culon'un güney yamacından doğan ırmak, yer yer çağlayanlarla kesilen birçok ırmağı alır. Bu kısımda adı Coliba'dır («büyük ırmak»); Gine'de, Milo'yu (sağ kıyı) ve Tinkisso'yu (sol kıyı) alır; Kuruso ile Bamako arasında sefere elverişli olan ırmak, Bamako'da Sotuba çağlayanlarıyle yer yer kesilir. *Orta yatak*, sık sık taşan bir ova yatağıdır; burada Macina adlı bir iç delta ile çevrili gölde yayılır (Debo gölü) ve iki kıyısından başka göllere doğru akar. Suları Hodh ile Azauad'a doğru süzülür, yatağı ise sahilde Niafunke ile Burem arasında doğuya doğru büyük bir büklüm çizer. Tosaye (Burem) çağlayanlarının aşağısındaki *Aşağı yatak*, güneydoğuya yönelir; kumtaşlarına veya güneye doğru tabana gömülür. Kolları, özellikle İforalar Adrar'ından gelerek soldan katılan kollar (Tilemsi, Dallols), kurumuştur. Benue ile Lokoja'yı aldıktan sonra (sol kıyı) yatağı büyük bir deltaya bölünür.

Nijer'in rejimi yukarı kesiminde basittir: yağışlı mevsimdeki kabarmalar gittikçe yavaşlayarak aşağıya doğru yayılır, aralık ve ocak aylarında büklüm bölgesine varır. Daha aşağıda, şubat ve marttaki yukarı kesim kabarması, yağışlı mevsimin yol açtığı mahallî kabarmadan öncedir.

— Tar. Daha Eskiçağda bilinen «Zenciler ırmağı», ancak XVIII. yy.da Bamako'dan başlayarak aşağı kesime doğru inen Mungo Park tarafından keşfedildi. XIX. yy.-da Fransızlar yukarı çığırı, İngilizler aşağı çığırı baştan başa dolaştılar. Irmakta sefer rejimi 1885'te Berlin kongresinde tespit edildi; ama ağzı İngilizlerin elinde olduğundan yukarı kesimde ırmağın üçte ikisi boyunca uzanan fransız toprakları gereğince değerlendirilemedi. Biri Dakar'dan Kayes yoluyle Bamako'ya, öteki Yukarı Nijer'den Konakry'ye giden iki demiryolu hattı bu kesikliği ortadan kaldırdı. (L)

NİJER büklümü, Nijer ırmağının kaynağından Bussa çağlayanlarına kadar çizdiği eğri içinde kalan topraklara veya 10. paralelin kuzeyine yerilen ad. (L)

NİJER cumhuriyeti, Batı Afrika'da devlet; doğuda Çat, güneyde Nijerya, Dahomey ve Yukarı Volta, batıda Cezayir Sahrası, kuzeyde Libya ile sınırlıdır; 1 180 000 km²; 3 433 000 nüf. Başkenti *Niamey* (40 200 nüf.).

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya*. Nijer, iklimi Sudan tipinde olan bir güney bölgesindedir. Filinge-Tahua-Tanut çizgisinin ötesinde bu bölge, yerini Sahil'e, sonra Ayr kütlesi ile kütleyi çevreleyen ve Sahra bölgesinin bir parçası sayılan ovalara bırakır. Ülkenin yüzey şekilleri oldukça çeşitlidir. Üzerinde birçok ada bulunan Nijer ırmağının yatağı kenarında kumtaşlı yarlarla çevrelenmiş çanaklar uzanır. Güney bölgelerinin masa biçiminde yüzey şekilleri, yükseltisi fazla olmayan Dallol Mavri ve Dallol Bosi gibi çöküntülerle (Nijer'in kurumuş kollarıdır) yarılı az yüksek ve lateritli yaylalar meydana getirir: lateritl bir kabukla örtülü olan Damergu ve Aden yaylaları, batıda Orta Nijer'in kumtaşları altına gömülür. Azauad, çok derin olmayan geniş vâdilerin aştığı büyük bir kumlu ovadır; Ayr ise dar vâdilerle yarılı bir kayalık kütleler bütünüdür. Ülkenin doğusunda Çat'ın kuzeyinde uzanan kumluk bir bölge, killi Kauar ve Agram çöküntülerinin kestiği hareketli kumullardan oluşan büyük Tenere erg'ini içine alır.

Nijer ırmağı, adını verdiği ülkeye Labbezenga çağlayanlarıyle girer, ülkede yalnız Goruol, Sirba, Gorubi, Mekru gibi ikinci derecede kollar alır (hepsi sağ kıyıdan). Çat ırmağının ancak birkaç kolu ülkeden geçer: Komoduğu Yoge, 15 km boyunca Nijerya sınırını çizer, kış yağmurlarıyle ansızın kabaran ince bir akarsudur. Bütünüyle Sudan ve Sahil iklimi bölgesinde yer alan ülkede, birbirinden kesinlikle farklı iki mevsim (kurak ve yağışlı) vardır; yağışlar kuzeye doğru azalır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya*. Çölde ve sahilde beyaz ırktan göçebe Tuaregler yaşar. Bu göçebelerin ve yarı göçebe Pöllerin bir kısmı sahra önü bölgesine yerleşmiştir. Savanalarda zenciler yaşar: batıda Cermalar ve Songaylar, Nijerya'nın kuzeyinde (bazıları Nijerya sınırını aşar) Havsa'lar, doğuda Tubbu'lar (Teda'lar, Daza'lar) ve Kanuri'ler. Halkın beslenmesinin temel kaynağı, darı, Nijer vâdisinde büyük ölçüde gelişen (bentler aracılığıyle sulama) pirinç, manyoka ve fasulye tarımıdır; bunların dışında en önemli ürün 60 000 tondan çok ihraç edilen yerfıstığıdır. Nijer'in başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır: deve çok değildir; ama canlı olarak satılan sığır, koyun, keçiler ve et, deri, post ihracatı, ülkeye büyük gelir sağlar. Maden araştırmaları sonunda Ayr'ın güneyinde Tarruaci'de bir kasiterit (kalay filizi), yatağı bulunmuştur, ama işletilmesi ve nakledilmesi güçtür. Ayrıca Nijer ırmağının sağ kıyısında, Niamey ile Say arasında önemli bir demir yatağı ve

NİJERYA
Cross River'ı geçiş

Foto. Willy Bern (LAROUSSE)

volfram bulunmuştur. Agades'in kuzeyinde Arlit'te Fransa'nın işletmek için teşebbüse geçtiği bir uranyum yatağı vardır. Ülke, dış ülkelerle güç ilişki kurduğu için iktisadî gelişme yavaştır: ihracat ve Nijerya demiryollarıyle veya karayoluyle ve Paraku'dan sonra Dahomey demiryollarıyle yapılır.

Tarih

Nijer toprakları XIX. yy.ın ikinci yarısında Nijer ırmağından veya Çat gölünden başlanarak keşfedildi. 1890'da çizilen Fransız-İngiliz sınırı, 14 haziran 1898 antlaşmasıyle daha kuzeye aktarıldı. Aynı yıl gönderilen üç fransız heyeti (Sahra'ya Foureau-Lamy; batıya önce Voulet-Chanoine, sonra Joulland-Meynier; Kongo'dan itibaren Gentil), 1900 nisanında Kuseri'de birleşti ve orada zenci önderi Rabah'ın kuvvetlerini yok ederek Afrika'daki fransız topraklarını bütünleştirdi. 1900'den sonra askerî arazi olan, 1920'den sonra Fransızlara karşı mücadeleyi bırakan Nijer toprakları, 13 ekim 1922'de Fransız Doğu Afrikası çerçevesi içinde sömürge haline getirildi, aralık 1958'de Fransız Milletler topluluğu üyesi oldu. 3 Ağustos 1960'ta tam bağımsızlığa kavuştu; Hamani Diori cumhurbaşkanı seçildi. 1965'te yeniden cumhurbaşkanı seçilen Hamani Diori'nin rejimi, tek parti olan ve meclisi tamamen kontrolunda tutan Nijer İlerici partisine (Parti Progressiste Nigérien) dayanır. Rejim, 1959'da yasaklanan ve yurt dışından Cibo Bakari tarafından yönetilen sol kanat partisi Savaba ile mücadele etti: 1964'te hükûmet kuvvetleriyle Savaba'nın kuvvetleri arasında birçok çatışma oldu. Ama aynı yıl içinde, merkezî hükûmetle kuzeydeki Tuareg'ler arasındaki ilişkiler meselesi çözüldü.

Nijer'in dış ilişkilerinde en önemli olay, 1963'te patlak veren ve Yamusukro (Fildişi Kıyısı) toplantısında (ocak 1965) kesinlikle çözülen ciddî sınır (Dahomey ile) çatışmasıdır. Savaba'yı büyük ölçüde destekleyen Gana ile ilişkiler, Nkrumah'ın devrilmesine kadar kötüydü, fakat Akra'nın o tarihte nijerli âsilere yardımı kesmesiyle düzeldi, Antant konsey üyesi olan Nijer, ılımlı afrika devletlerindendir ve Fransa ile sıkı ilişkilerini devam ettirir.

Cumhurbaşkanı Hamani Diori 1 ekim 1970'te beş yıl için tekrar seçildi. 22 Ekimde yapılan genel seçimde, Nijer İlerici partisi oyların yüzde 97,09'unu aldı.

Kurumlar

Kasım 1960 anayasasıyle hükûmet gücü cumhurbaşkanına (beş yıl için doğrudan doğruya seçilir ve yeniden seçilme hakkı vardır), yasama yetkisi ise beş yıl için seçilen Millet meclisine verilmiştir. (L)

NİJERLİ sıf. ve i. (*Nijer*'den *nijer-li*). Nijer cumhuriyeti ile ilgili. || Bu ülkede oturan veya oralı olan kimse. (L)

NİJERYA, Batı Afrika'da devlet; 954 000 km²; 58 600 000 nüf. Başkenti, *Lagos*. Başlıca şehirleri, *İbadan* (627 400 nüf.), *Ogbomoşo* (319 900 nüf.), *Kano* (295 400 nüf.). Doğuda Kamerun, kuzeydoğuda Çat, kuzeyde ve batıda Nijer ve Dahomey ile sınırlı olan Nijerya, Batı Afrika'nın en kalabalık bölgesidir.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Nijerya'da birbirine kabaca paralel dört bölge ayırt edilir. Kenarında bataklıklar ve manogrov ormanı uzanan kıyı bölgesi Nijer ırmağının deltasını ve birkaç kıyı ırmağını (Kalabar, İmo, İbo) içine alır; sık tropikal orman bölgesi, kakao ve yağ palmiyesi üretimine elverişlidir; bu bölge yerini ormanın azaldığı ve az çok ağaçlı bir savanın yayıldığı tepeler bölgesine bırakır; son bölge olan çok büyük bir yayla (ortalama 600-700 m yüksl.) *Bauçi*'de en yüksek noktasına (1 700 m) ulaşır. Ülkenin kuzeydoğu ucunda bitki örtüsü seyrekleşir ve yerini bozkıra bırakır. İklim, Sahra'dan esen harmattan rüzgârının (kasım-nisan) ve güneybatı musonunun (mayıs-ekim) etkisindedir. Güneyde bol olan yağmurlar kuzeye ve kuzeydoğuda azalır (500 mm'den az).

● *İktisadî coğrafya.* Nijerya bir tarım ülkesidir. Başlıca ihracat maddeleri bitkisel

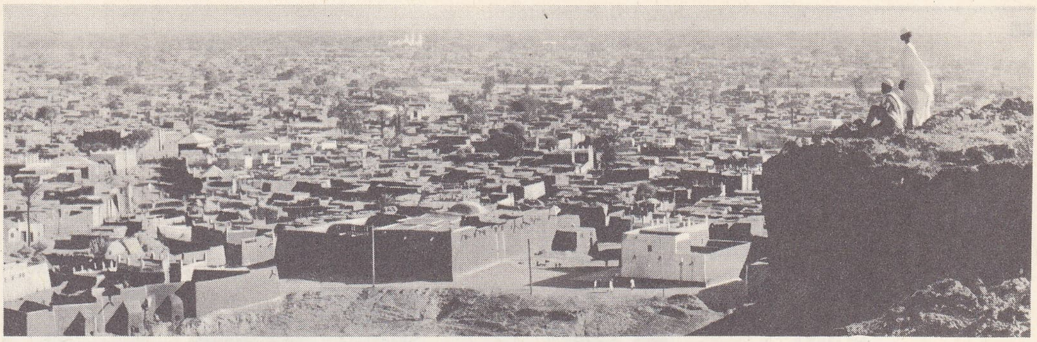

NİJERYA Kano'nun genel görünüşü

fildişi ve palmiye yağı, kakao, kauçuk, tütün (İbadan'da sigara fabrikası) ve kuzeyde yetiştirilen yerfıstığıdır. Pamuk oldukça dağınık bir şekilde ekilir. Hayvancılık, kuzeyde, özellikle İkinci Dünya savaşından beri çeçe sineğiyle mücadelenin başarıya ulaştığı yerlerde yapılır; hayvancılık ürünlerinin (post, deri) büyük kısmı A.B.D.'ye ihraç edilir. Beşte dördü Beni'de elde edilen kereste ihracatı gelişmektedir. Ülkede kalay yatakları (Bauçi yaylası) ve kömür madenleri (Enugu, Udi) işletilir. Öbür maden işletmeleri daha az önemlidir (Abakaliki'de gümüş, kurşun ve çinko). Nijerya'da sanayi fazla gelişmemiştir; mahallî elsanatlarının (dokumacılık, boyacılık, işletmecilik, rafia, tahta ve deri işçiliği [Kano], kuyumculuk, çanak çömlek yapımı) gelişmesine rağmen başlıca modern fabrikalar (besin ve makine sanayii) Lagos'tadır. Demiryolu ağı Lagos ile Port Harcourt'u Kaduna'ya ve ülkenin kuzey ucuna bağlayan iki hattan meydana gelir. Ayrıca Benue ırmağı sefere elverişlidir.

● *Son durum.* Güneydoğudaki (Port Harcourt bölgesi) önemli petrol yataklarının işletilmesiyle iktisadî durumda yeni bir gelişme oldu. 1960-1966 Arasında üretim 850 bin t'dan 20 Mt'a ulaştı. Port Harcourt'da bir rafineri inşa edildi. Petrolün satışı ticaret dengesi açığının azaltılmasını sağladı ve petrol 1965'te Nijerya'nın başlıca ihracat maddesi haline geldi (satış toplamının yüzde 25'ten çoğu). Bir kalkınma planı (1962-1968) tamamlandı; bu plana göre yılık üretim yüzde 4 oranında arttıysa da, bu yüzde, nüfus artışı göz önünde tutulursa kişi başına yüzde 2'den azdır.

●*Nüfus.* Nijerya Afrika'nın en kalabalık ve nüfus çoğunluğunun en yüksek (km²'ye 38 kişi) olduğu yerdir. Her bölgede ayrı bir etnik topluluk ağır basar. Kuzeyde müslümanlaşmış halklar, sağlam bir kabile teşkilâtını muhafaza eder; Nijerya'nın toplam nüfusunun yüzde 16'sını meydana getiren Hausa'lar en kalabalık topluluktur. Güneyde avrupalılarla temas sonucunda kabile teşkilâtları bozulmuştur. Doğuda İbo'lar ve batıda Yoruba'lar başlıca topluluklardır.

Tarih

Bu zengin ülkede XIX. yy. ortasında iki güçlü zenci krallığı kuruldu: Benin ve Yoruba krallıkları. 1861'de İngilizler Lagos'ta askerî ve ticarî bir üs kurdular. Üssün de-

yarbay Ojukvu

NİJERYA haritası

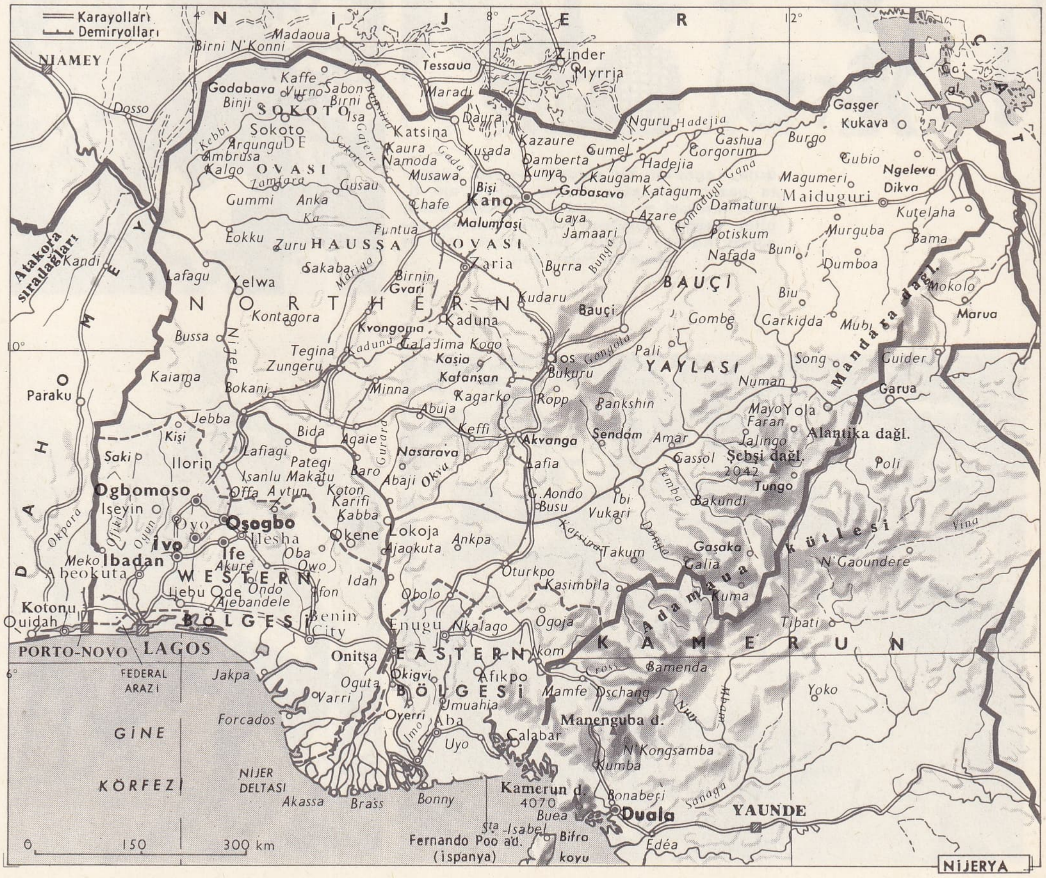

Foto. Holmes-Camera-Press (LAROUSSE)

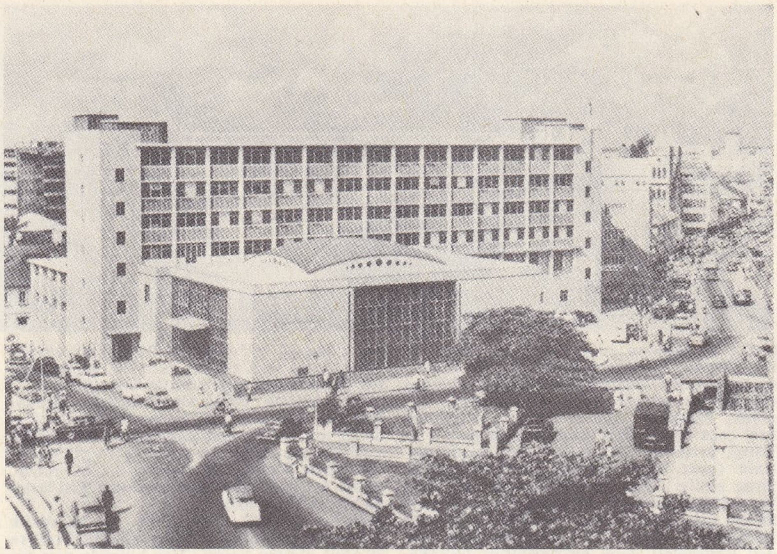

NİJERYA
Merkez bankası, Bağımsızlık meydanı, Lagos

ğerlendirilmesi Nijer Krallık şirketine bırakıldı (1866); fransız ve alman rakiplerini kısa süre içinde püskürten şirket, doğu kıyıya ve iç kısma sağlam bir şekilde yerleşti. 1900'de şirketin İngiliz krallığına bıraktığı topraklar, yeni fethedilen topraklarla (Kuzey sömürgeşi) birlikte tekrar teşkilâtlandırıldı. Lagos'u Kano'ya bağlayan demiryolu hattı (1896-1912) kuzeyin değerlendirilmesinin ekseni oldu. 1885'ten beri bir himaye bölgesi olan Güney toprakları önce Lagos ile (1906), sonra da Kuzey topraklarıyle birleştirilerek (1914) Nijerya sömürge ve himayesini meydana getirdi. 1954'te himaye, bir federasyon haline geldi. Toprağın düzenlenmesiyle Nijerya cumhuriyeti iktisadî bakımdan büyük ölçüde gelişti; bağımsızlığın ilânından sonra (1 ekim 1960) devletin önemi arttı. 11 Şubat 1961 plebisitinden sonra Konfederasyon, eski İngiliz Kamerunu'nun kuzey kısmını alarak büyüdü. Ama Yorubalara dayanan Batı bölgesi hükumet partisinin (Action Group [A.G.]) kongresi, Nijerya'da hükûmet istikrarını tehlikeye düşürdü: toplantıdan sonra parti bölündü ve parti başkanı Obafemi Avolovo, federal başbakan sir Abubakar Tafava Baleva'yı bu bölünmeye sebep olmakla suçladı. A.G.'nin eski başkan yardımcısı Akintola, United People's party'yi (U.P.P.) kurdu. 20 Haziranda Avolovo, federal yetkililer tarafından devlet güvenliğine karşı komplo kurmakla suçlandı ve hapsedildi.

1 Ekim 1963'te Nijerya'da cumhuriyet ilân edildi. Ama bu yeni meşrutî yapının yanı sıra, iç siyasette basitleştirmeye gidilmedi: Doğu İboları arasında ağır basan National Convention of Nigerian Citizens (N.C.N.C.) ile işbirliği yapan U.P.P., Batı Nijerya'da iktidarı ele geçirdi. 1954'teki üç büyük bölgeden biri olan Batı Nijerya'dan alınan topraklarla Mid-West bölgesinin yaratılması, Nijerya'yı büsbütün böldü. Federasyonun bu yeni yapısı, Federal başbakan Baleva'nın partisi Northern People's Congress (N.P.C.) ile devlet başkanı Azikive'nin partisi National Convention of Nigerian Citizens'in koalisyon yapması sonucunda gerçekleşmişti.

Bu antlaşma devam etmedi ve Akintola'nın 1964'te N.C.N.C.'ye rakip olarak Nigerian National Democratic party'yi kurması, Nijerya'da siyaseti daha da karıştırdı. Sonunda N.C.N.C., Action Group'a yaklaştı ve sosyalist eğilimli bir ittifak kurdu: United Progresive Grand Alliance. Buna karşılık N.P.C., N.N.D.P. ve çeşitli partiler muhafazakâr bir topluluk kurdular: Nigerian National Alliance (N.N.A.); N.N.A. aralık 1964 seçimlerini kazandı, Baleva tekrar başbakan seçildi. Ama bu siyasî karışıklıkların yanı sıra sosyal alanda da büyük çatışmalar vardı. Sendikaların birleşik eylemlerini artırmaları, iktisadî durumun sıkıntılı bir anında birçok greve (özellikle Lagos dok işçilerinin grevi) yol açtı.

Dışta, Nijerya bir yandan tarafsızlık ilkelerini devam ettirmeğe çalışırken, bir yandan da batı devletleriyle (özellikle A.B.D. ve Federal Almanya cumhuriyeti) imtiyazlı ilişkiler kurdu ve Afrika'daki ılımlı devletler arasında yer aldı.

Siyasî gerilim, özellikle Lagos üniversitesinde, 1964'e kadar devam etti. Batı Nijerya'daki tartışmalı seçimler (ekim 1965) siyasî yozlaşmayı ortaya koydu. Seçimleri kanlı bir hükûmet darbesi takip etti ve yönetimi başkumandan general İronsi ele aldı (15 ocak 1966). Bu darbeye güneylilerin (özellikle İboların), kuzey halklarına karşı rövanşı gözüyle bakılabilir: Tafava Baleva ve Akintolo ile birçok önemli kimse (bu arada, Kuzey Nijerya başbakanı Ahmadu Bello) öldürüldü. Bir askerî yüce meclisin temsil ettiği yeni iktidar, bunca güçlüğe yol açan federal rejime son vererek Nijerya'yı birleştirmeğe çalıştı; her türlü siyasî ve sendikal faaliyeti yasakladı. Federal bölgelerin kaldırılması kuzeyde ciddî karışıklıklara yol açtı (mayıs-haziran) ve Kano'da çoğu öldürülen İbolar, güneye doğru göçtüler. Düzeni yeniden sağlayabilecek yetenekte olmayan İronsi de, ülkenin kuzeyinde doğmuş olan albay Yakubu Govon tarafından devrildi ve öldürüldü (29 temmuz). 1 Eylülde federal sistem yeniden kabul edildi. Bu nispî muhafazakârlığa dönüş Nijerya'nın varlığını tehlikeye düşüren ciddî teh-

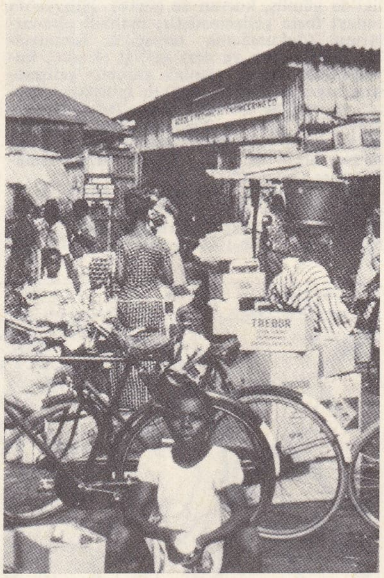

üstte, Lagos'tan bir görünüş; yanda, Lagos'ta pazar yeri; altta, Kuzey Nijerya'nın ticaret merkezi ve bir islâm şehri olan Kano; altta sağda, Ramadon İslâm festivali sonunda Katsina emîrini selâmlamak için at süren bir Fulani reisi

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; Year Book

ıikelere yol açtı: yarbay Ojukvu kumandasındaki Doğu bölgesi (özellikle İbolar yaşar), Nijerya'nın 12 federal eyalete bölünmesinden birkaç gün sonra Biafra cumhuriyeti adıyle bağımsızlığını ilân etti (30 mayıs 1967). Mid-West bölgesi de bu ayrılmayı örnek almak istedi. Ama yoruba önderi Avolovo'nun merkezî iktidarı desteklemesi, bu iktidarın çok işine yaradı. Merkezî hükûmet temmuz ayında Ojukvu'nun ayrılık hareketine karşı askerî harekâta girişti. Şiddetli çarpışmalara ve federal ordunun Enugu'yu işgal etmesine rağmen, ayrılıkçılara 1967'de boyun eğdirilemedi. Tanzaniya, Gabon, Fildişi Kıyısı ve Zambiya'nın Biafra'yı tanıması (nisan-mayıs 1968) ayrılıkçılar için bir başarı oldu. Ama 1968 mayısında Kamala'da yapılan görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra çarpışmalar tekrar başladı.

Mayıs 1968'de, nijerya kuvvetleri, Biafranın elinde kalan son ikmal noktası Port Harcourt'u ele geçirdi. İki taraf arasında 23 mayısta Kampala'da başlayan görüşmeler, 31 mayısta kesildi. Biafra'da, ülkenin içerilerine doğru kaçan 600 000 kişi aç kaldı; milletlerarası kuruluşların yiyecek yardımı, Nijerya'nın hava ablukası yüzünden büyük ölçüde gerçekleştirilemedi. Habeşistan, Gana, Liberya ve Kongo hükûmetlerinin aracılığıyle 5 ağustos 1968'de Addis-Abeba'da başlayan barış görüşmeleri de çıkmaza girdi. 1968 Eylülünde nijerya birlikleri Aba ve Overri stratejik bölgelerini alınca biafra savunması zayıfladı; fakat yıl sonuna doğru savaş tekrar şiddetlendi. Bu arada çeşitli ülkelerin, barış için arabuluculuk teşebbüsleri sonuç vermedi. Savaş 1969 baharında da devam etti. Nisanda nijerya kuvvetleri, Biafra'nın yönetim merkezi Umuhaia'yı ele geçirdi; Biafra da Overri'yi geri aldı. Kızılhaç, açlık tehlikesine karşı yaptığı çalışmaları yürütmek için Nijerya hükûmetiyle sürekli mücadele etmek zorunda kaldı. Biafra'nın direnmesi 10-11 ocak 1970'te birdenbire çöktü. Overri düşünce, biafralı general Ojukvu ülke dışına gitti. Yerine bıraktığı genelkurmay başkanı Effiong, 12 ocakta ateşkes emrini verdi ve Lagos'ta, Nijerya Federal hükûmetini resmen tanıdığını bildirdi (15 ocak). Tutuklanan general serbest bırakıldı (30 temmuz).

Kurumlar

Nijerya cumhuriyeti, Ekim 1960 anayasasıyle hükûmet yetkisi başbakan ve bakanlara, yasama yetkisi de bir Temsilciler meclisiyle bir senatoya verilen federal bir devlettir. Her bölgenin kendi özel parlamentosu vardır (bir yürütme meclisi ve iki meclis). Anayasa, bölgesel ve federal meclislerin yetkisini sınırlar. (L)

NİJERYALI sıf. (*Nijerya*'dan *nijerya-lı*). Nijerya ile ilgili. || Bu ülkede oturan veya Nijerya asıllı olan. (L)

Nijhoff, 1853'te La Haye'de Martinus Nijhoff (1826-1894) tarafından kurulan hollanda yayınevi. Daha sonra yönetimi oğlu Wouter'e (1866-1947) geçti. Tarih, hukuk, sanat tarihi ve bibliyografya kitapları yayımlar. (L)

NİJHOFF (Martinus), hollandalı şair (La Haye 1894-ay.y. 1953). Lirik şiirleri, gerçeküstücü akımın katkılarına da yer veren romantik gerçekçiliğiyle genç şairleri büyük ölçüde etkiledi. Ayrıca İngilizce ve Fransızcadan tercümeler yaptı. Geniş kültürlü bir edebiyat tenkitçisiydi. (L)

NİJİNSKAYA (Bronislava), rus asıllı, polonyalı dansöz, koreograf ve pedagog (Varşova 1891); Nijinskiy'in kızkardeşi. Petersburg Dans okulunu bitirdikten sonra, kardeşiyle Paris Rus balesine katıldı. 1914'te Rusya'ya döndü, bir dans okulu açtı. İhtilâl'den sonra Londra'ya göç etti, orada Diaghilev ile buluştu. *Ormanda Uyuyan Güzel*'in yeni temsilini yönetti. Birçok balesi vardır: *Tilki* (1922); *Düğün* (1923); *Dişi Geyikler* (1924); *Müzikhol İzlenimleri* (1927); İda Rubinşteyn için Ravel'in Vals'i. Rus operası için, J.-S. Bach'ın *Etütler*'ini düzenledi. Reinhardt'ın *Bir Yaz Gecesi Rüyası* filminin danslarını yönetti. 1954'te Cuevas markisinin Büyük Bale topluluğunda çalıştı. (L)

NİJİNSKİY (Vatslav Fomiç), polonya asıllı rus dansçısı ve koreografı (Kiev 1890-Londra 1950). 1900'de Petersburg İmparatorluk tiyatrosunun Dans okuluna girdi; 1902'de İmparatorluk tiyatrosuna alındı. 1908'de, Mozart'ın *Don Giovanni* operasındaki balede dans ederek sanat hayatının başlangıcında büyük bir başarı kazandı. Çok geçmeden, imparatorluk tiyatrolarının büyük yıldızı Matilda Kşesinkaya ile birlikte dansetmeğe başladı. Bu sıralarda Enrico Cecohetti ile çalışarak tekniğini geliştirmeğe koyuldu. Sergey Diaghilev ile tanıştı, Rus balesinin 1909'daki ilk Paris turnesine katıldı. Châtelet tiyatrosunda Le Pavillon d'Armide *Kleopatra, Les Sylphides* v.b. temsillerinde dans etti ve zamanının en büyük dansçısı sayıldı. İmparatorluk tiyatrosundan istifa eden Nijinskiy, geleceğini Diaghilev topluluğuna bağladı. Duruşu, teknik ustalığı, harika sıçrayışıyle yeni bir Vestris oldu. 1912'de *Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası* balesiyle koreografluğa başladı. 1913'te Paris'te temsil edilen *Jeux* (Oyunlar) ve *Bahar Âyini* balelerine Jaques-Dalcroze'un ilkelerini uyguladı. Evlendikten sonra, Diaghilev ile arası açıldı, topluluktan ayrıldı. Savaş şartları Diaghilev ile Nijinskiy'i tekrar biraraya getirdi; Nijinskiy bir süre topluluğun sanat yönetmenliğini üzerine aldı, *Till Eulenspiegel* adlı yeni bir bale düzenlemek istediyse de başaramadı. Diaghilev topluluğuyle yeni bir Güney Amerika turnesine çıktı, sonra da karısıyle Avrupa'ya dönerek Saint-Moritz'e yerleşti. Akıl dengesini kaybedince, son yılları, iyileşmek umuduyle hastahaneden hastahaneye dolaşmakla geçti. (L)

NİJLEN, Belçika'da (Anvers, Meschelen idare çevresi) komün, kanal haline getirilen küçük Néthe kıyısında; 8 950 nüf. Turfanda sebze tarımı (sebze, patates). [L]

NİJLEN (Jan VAN). Bk. VAN NİJLEN.

NİJMEGEN, Nimègue'in hollanda dilindeki adı. (L)

NİJNE - KOLIYMSK, S.S.C.B.'de yer, Doğu Sibirya'da, Aşağı Kolıyma kıyısında, Kuzey Denizi yolu üzerinde bir üstür. (L)

NİJNİ - NOVGOROD. Bk. GORKİ.

NİJNİY TAGİL, S.S.C.B.'de şehir. Orta Ural'da; 338 000 nüf. Zengin bir demir ve bakır madenleri bölgesinde yer alan şehirde, sanayi gelişmiştir: dökümhaneler ve büyük demiryolu malzemesi fabrikası. (L)

NİJNYAYA TUNGUSKA («Aşağı Tunguska»), S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Yenisey'in kolu (sağ kıyı); 2 555 km. Kirensk bölgesinde, Lena vâdisi yakınlarında doğar. (L)

NİJVEL, Nivelles'in flamanca adı. (L)

NİK sıf. (fars. *nik*). *Esk.* İyi, hoş, güzel. ||*Nik-ahter* («yıldızı iyi»), talihli, şanslı (kimse). || *Nik-baht*, bahtı açık, talihi iyi: *Oyunda talii yaver olmayan aşktan nikbaht olur* (Recaizade Ekrem). || *Nik-baz*, davranışları iyi olan. İşleri iyi giden. || *Nik-bin*. Bk. NİKBİN. || *Nik-en-diş*, herkesin iyiliğini isteyen. İyimser: *Fünûn-ı saire hakkında pek nik-endiş değilim* (Cenab Şahabeddin). || *Nik-fal*, falı hayırlı çıkan, uğura alamet sayılan. || *Nik-fercam*, sonu iyi olan. || *Nik-hah*, iyilik isteyen: *Nik-hah-i âlemim, gamharıyım hem-nev'i-min* (Muallim Naci). || *Nik-haslet*, huyu iyi olan. || *Nik-hû* (veya *nik-huy*), tabiatı, yaradılışı iyi olan. || *Nikkirdâr*, hareketleri beğenilen, hoşa giden. || *Nik-manzar*, görünüşü, manzarası güzel olan. || *Nik-nam*, iyi ad kazanmış, şöhreti iyi olan. || *Nik-namî*, namı iyi olma, hayırla anılma. || *Nik-nihad*. Bk. NİHAD. || *Nik ü bed*, iyi ve kötü: *Meğer halk-ı cihan hep âşinâ-yı vahdet olmuştur / Müsavidir nazarda imtiyaz-ı nik ü bed şimdi* (Namık Kemal).

◆ **Nikan** çoğl. i. *Esk.* İyiler, iyi kimseler.

◆ **Nikî** i. *Esk.* İyi olma, iyilik. (M)

NİKA çoğl. i. (ar. *nakî*'den *nikā*). *Esk.* Temiz kimseler. (M)

Nika, 532'de (11-18 ocak) Bizans'ta çıkan büyük ayaklanmaya verilen ad. Bu ayaklanma, Justinianus I'i neredeyse tahtından edecekti. Kışkırtıcıların, taraftar toplamak amacıyle attıkları *Nika* (Zafer) çığlıklarından ötürü ayaklanmaya bu ad verilmiştir. (L)

NİKAB i. (fars. *nikāb*). *Esk.* Kuşçu eldiveni. (M)

NİKABEL i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi selüloz nitrat olan kalıplama maddesi. (L)

NİKABET veya **NAKABET** i. (ar. *nikābet* veya *nakābet*). *Esk.* Reislik, başkanlık. || Vekillik. || Bir tekkede kıdemli derviş olma. || *Nekabet-i eşraf*, Hz. Muhammed soyundan gelen kimselerin hükûmetle olan işlerinde vekillik etme. (M)

NİKÂBET i. (ar. *nikābet*). *Esk.* Rüzgârın ters yönden esmesi. (M)

NİKÂH i. (ar. *nikāh*). Bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurmasını sağlayan kanunî işlem: *Evlenip aile teşkili bugün zor geliyor / Görüyorsun ya, nikâhlar ne kadar seyreliyor* (M. Â. Ersoy). *Nikâh günü Ahmed Efendi Hacı Bekir'den büyük bir kutu şeker yaptırarak davet yerine gider, kapıdaki garsona sorar: Nikâh burada mı?* (B. Felek). *Nikâhta keramet vardır* (Atasözü). || Eskiden nikâh esnasında erkeğin kadına borçlandığı para, mihri müeccel. || *Nikâh dairesi*, nikâh işlemlerinin yapıldığı resmî daire. || *Nikâh davetiyesi*, bir nikâhta bulunmaları istenen kimselere gönderilen davetiye. || *Nikâh şahidi*, nikâhta tanıklık yapan iki kişiden her biri. || *Nikâh etmek*, (biriyle) evlendirmek: *Bunda bir yanlışlık var. Zira bana nikâh ettiğiniz kız bu değildir, bunun küçüğüdür, ben onu isterim* (Şinasi). **(Birini)** Evlendirmek: *Seni birine zorla nikâh ettiler de benim için verem oldun, ölüyorsun öyle mi?* (Namık Kemal). || *Nikâh olmak*, evlenmek: *Ben de Haydarlı'dan beri gelirim / Kul olur da kapınızda ölürüm / Üç günden sonra da nikâh olurum* (Halk türküsü).

— ÇEŞ. DEY. *Nikâh düşmek*, bir kadınla bir erkeğin evlenmelerinde kanun ve örf bakımından bir sakınca olmamak. || *Nikâh kıymak*. Bk. KIYMAK. || *Nikâh şekeri*, nikâhta davetlilere ikram edilen şeker. || *Nikâh tazelemek*, boşandığı kişiyle yeniden evlenmek: *Hocaya danıştık, oğlan boşanacak, sana nikâh tazeleyeceğiz...* (Kemal Tahir). || *Nikâhı altına almak*, [erkek için] bir kadın veya kızla nikâhlanmak: *Bu tehlike karşısında çaresiz, onu nikâhım altına aldım* (R. N. Güntekin). || *Nikâhı kaçmak* (veya *bozulmak*), nikâhın geçersiz sayılmasını gerektirecek bir harekette bulunmak.

— Folk. *İmam nikâhı*. Bk. İMAM.

— Huk. Bk. EVLENME. || — *Esk. Nikâhı bâtıl*, kurulması için şer'an aranan temel şartlardan bir veya birkaçının bulunmaması sebebiyle geçerli olmayan nikâh. (Bk. ANSİKL.) || *Nikâhı bilkitabe*, mektupla yapılan nikâh. (Nikâhlanacak erkek bu yoldaki kararını evleneceği kadına bildirir. Kadın, mektubu tanıklar önünde okuyarak veya yazılanları onlara anlatarak rızasını onlara bildirir, böylece nikâh kıyılmış olur. Kadınla erkeğin aynı yerde bulunmamaları durumunda bu nikâha başvurulur.) || *Nikâhı fâsid*, şer'an aranan şartlar bulunmakla birlikte bu şartların nitelikleri istenilen şekilde olmayan nikâh. (Bk. ANSİKL.) || *Nikâhı fuzulî*, nikâh kıymağa yetkisi olmayan birinin başkası namına kıydığı nikâh. || *Nikâhı gayri lâzım*, bağlayıcılığı zorunlu olmayan nikâh. (Sakatlığı sebebiyle eşlerden sadece biri tarafından feshedilebilir. Meselâ, kocanın karısını infak etmeyeceği belirtilerek kadın kıyılmış nikâhın feshini isteyebilir.) || *Nikâhı hezl*, şaka, latife olarak kıyılmış nikâh. (Evlenme kurumunun ciddiye alınmasını sağlamak için şeriat, latife yoluyle yapılan nikâhı geçerli sayar; bu, «nikâhı sahih»in bütün sonuçlarını doğurur.) || *Nikâhı lâzım*, feshedilmesi mümkün olmayan nikâh. || *Nikâhı mevkuf*, bir başkasının icazetine bağlı olan nikâh. || *Nikâhı muallak*, bir şartın ileride gerçekleşmesine bağlı, askıda yapılan hükümsüz nikâh. (Şart, iradîyse bu nikâh bâtıl, gayri iradîyse geçerlidir. Meselâ, erkek tarafından dedesinin rızasına bağlanmış nikâhın butlanı istenebilir; buna karşılık, evleneceği kızın hayatta olması şartına bağlı nikâh vaadi, şartın gerçekleşmesi durumunda nikâh muallak, geçerlidir [sahih].) || *Nikâhı muvakkat*, süre belirtilerek yapılan nikâh. (Evlenmenin özü, süre kavramıyle bağdaş-

NİJİNSKİY
«Gül tayfı»nda

Foto. Roger - Viollet (LAROUSSE)

NİKARAGUA armosı

Managua katedrali

madığı için bu türlü nikâh geçersizdir. Ancak, sürenin belirtilmemiş sayılması şartıyle muvakkat nikâhının geçerliliğini savunanlar oldu.) || *Nikâhı müta,* belirli veya geçici bir süre için kıyılan nikâh. (Bk. MÜTA.) || *Nikâhı nâfiz,* hukukça geçerliği başka bir irade açıklamasını gerektirmeyen nikâh. (Temel ve şekil şartlarına gereği gibi uyularak yapılan geçerli bir nikâhtır.) || *Nikâhı rahiyk,* mâlikinin izni veya nikâhtan sonraki rızasıyle geçerli sayılan köle veya cariye nikâhı. || *Nikâhı rakîk,* köle veya cariyenin nikâhı. || *Nikâhı sahih,* hukukça aranan şartları gerçekleşmiş nikâh. (Bk. ANSİKL.) || *Nikâhı tenezzühî,* efendinin cariyesiyle nikâhlanması. (Böyle bir nikâhla cariye, cariye olmaktan çıkar, tam ehliyetli olur; kocasına karşı evli kadının bütün haklarına sahiptir.)

— Rom. mit. *Nikâh tanrıları,* evlenmeyi yöneten tanrılar: Jüpiter, Jünon, Venüs, Diana.

— Sosyol. *Esk. Nikâhı dahilî,* akrabadan evlenme. || *Nikâhı haricî,* akraba dışından evlenme.

— ANSİKL. *Esk.* huk. *Nikâhı bâtıl*'da butlan sebepleri şunlardır: evlenme engellerinden birinin varlığı (meselâ, yeğen veya süt kardeşle yapılmış nikâh); birden çok erkek veya dörtten çok kadınla nikâhın varlığı; hanefî fıkhına göre yapılmış müta nikâhı; kâfir veya müşrikle yapılan nikâh; azatlı köle ile eski sahibi arasındaki nikâh; bir fikre göre, hastanın ölüm halinde iken kıydırdığı nikâh.

● *Nikâhı fâsid*'i gerektiren dört durum vardır: 1. mihrin fâsid olması; 2. nikâhın veli tayin edilmeden veya gayri müslim bir veli ile yapılmış olması; 3. evlenmenin esasıyle bağdaşmayacak hususların nikâhta öngörülmüş olması (msl. evlilerin cinsî münasebette bulunmayacakları gibi); 4. mâlikîlere göre, evli veya eşlerden birinin hac borcunu yerine getirmeke olması.

● *Nikâhı sahih*'in şartları şunlardır: tarafların usulüne uygun rıza beyanları (bu beyanların kayıtsız şartsız olması, yanılma veya korku etkisinde bildirilmemesi gereklidir. Rıza, vekâletle de bildirilebilir; yazı veya sözle, açık seçik veya olumlu anlamda susularak açıklanması gerekir); şahitlerin varlığı (iki erkek veya bir erkek tanık yerine geçecek iki kadın şahitlik edebilir); mihr belirtilmesi (belirtilmemişse mihri misil verilir); eşlerde evlenmeye engel bulunmaması (gayri müslim erkekle müslim kadın evlenmez. Bir kadın birden fazla erkekle, bir erkek dörtten fazla kadınla evlenemez. Yakın hısımlar ve süt hısımları birbirleriyle evlenemezler). [M]

Nikandros'un Theriakas'ı
XI. yy. yunan elyazması
Bibliothèque Nationale, Paris

NİKÂHLAMAK geçl. f. (*nikâh*'tan *nikâhla-mak*). [Erkek için] Bir kadını nikâhla almak, nikâh etmek: *Adam, karısı ölünce karısının kız kardeşini nikâhladı.* || Nikâh kıymak, evlendirmek: *Büyüğünü de yarın Topal İsmail'e nikâhlayacağım* (A.H. Tanpınar).

◆ **Nikâhlanmak** geçz. f. Bir kimseye nikâhla bağlanmak. || [Kadın ve erkek için] Nikâhları kıyılmak, nikâhlı hale gelmek: *Kasımın on sekizinde nikâhlandılar.* (M)

NİKÂHLI sıf. ve i. (*nikâh*'tan *nikâh-lı*). Nikâhları kıyılmış, nikâhlanmış, aralarında resmî evlenme işlemi yapılmış (kadın veya erkek): *Ha, işte o gecelik nikâhlının hediyesi budur, şu altın saat* (R.H. Karay). || Zf. Nikâhlı olarak. (M)

NİKÂHSIZ sıf. (*nikâh*'tan *nikâh-sız*). [Kadın ve erkek için] Nikâhlanmadığı halde karıkoca hayatı yaşayan: *Kordonsuz saat, yularsız hayvan, nikâhsız kadın gibidir* (A. H. Tanpınar). || Zf. Nikâhlanmadan, nikâhsız olarak.

— Huk. *Nikâhsız yaşama,* kadın ve erkeğin evli olmadıkları halde karıkoca hayatı sürmeleri.

— ANSİKL. Tar. *Nikâhsız yaşama'nın* hiç bir şekilde şerefsizlik sayılmadığı eski Yunan'da, bir yunan vatandaşı, hukukî durumu (yabancı veya köle olması) yüzünden evlenmeyen kadınla nikâhsız yaşayabildiği gibi, kocanın, nikâhlı karısıyle aynı çatı altında bulundurmamak şartıyle bir başka kadınla kurduğu gayrimeşru birlik de hoşgörülürdü. Nikâhsız karı, sahibine bağlı bir köle veya babası, kardeşi yahut kocası tarafından karşılığında bir miktar para alınan kadındı. Bu son duruma özellikle Peloponnesos savaşından sonra nüfus azalmasına karşı bir çare olarak sık sık başvurulmuştur. Bu birlikten doğan çocuklar vatandaş addolunmuş ve bunlara babaya nispetle kısıtlı bir miras hakkı tanınmıştı. Roma imparatorluğunda nikâhsız yaşama tartışma konusudur. Bazı yazarlara göre, nikâhsız yaşama, kanunun evlenmesine izin vermediği bir kadınla gerçekleştirilen bir birliktir. Böyle bir kadınla kurulan gayrimeşru (fakat sürekli) birlik, hukuken mümkün olduğu bile uygulamada hoşgörülür ve Augustus'un *stuprum*'u yasaklayan kanunlarının kapsamına sokulmazdı. Bizans'ta hıristiyan imparatorlar nikâhsız yaşama hallerini azaltmak için çaba gösterdiler. Özellikle Konstantinos, babanın evlilik dışı çocuklarına her türlü bağışta bulunmasını yasakladı. İustinianos, evlenme engellerini azaltarak nikâhsız yaşama hallerini daralttı ve babaya evlilik dışı çocuklarını tanıma; bu çocuklarla nikâhsız karısına mirasının bir kısmını bırakma hakkını tanıdı. Nikâhsız yaşama, Doğu'da 887 yılında Papa Leo VI tarafından kaldırıldı; Batı'da ise XI. yüzyıla kadar sürdü. (LM)

NİKAİ, İskender'in subayı Antipatros'un kızı (M.Ö. IV. yy. sonları-III.yy.başları). Önce Perdikkas ile kocası öldürülünce de Trakya kralı Lysimakhos ile evlendi. (L)

NİKAİA. Esk. coğ. Bithynia'da Ascanius gölü üzerinde şehir. *Antigoneia* adıyle Antigonos Monophthalmos tarafından kuruldukran az sonra, burayı büyütecek olan Lysimakhos'un karısı *Nikaia*'nın adını aldı. (Bk. İZNİK.) [M]

Nikaia konsilleri. Bk. İZNİK KONSİLLERİ.

NİKANDROS, Kolophon'lu yunan yazarı (M.Ö. II. yy.). Sıradan iki öğretici manzumesi vardır: *Theriaka* (hayvan ısırmaları ve bunlara karşı ilâçlar); *Aleksipharmaka* (Zehirler ve Panzehirleri). Tarih, coğrafya ve tabiat bilgisi üstüne nesir ve şiir biçiminde yazdığı eserleri kaybolmuştur. (L)

Nikandros'un Theriakas'ı resimli yunan elyazması. Hayvan ısırıklarını ve şifalı bitkilerin iyileştirici özellikleriyle ilgili resimlerin, doğrudan doğruya helenistik sanattan geldiği sanılır. (L)

NİKANOR, suriyeli general (öl. Bethoron M.Ö .160). Suriye kralı Demetrius I, Yuda Makkabi'nin çağrısı üzerine ayaklanan Yahudilerle savaşacak ordunun kumandanlığını ona verdi. Bozguna uğrayan Nikanor, Bethoron'da ikinci defa yenildi ve savaşta öldü. (L)

NİKANOR veya **NİKATOR,** iki Suriye kralının lakabı. Bk. DEMETRİOS II ve SELEUKOS I. (L)

NİKAP veya **NİKAB** i. (ar. *nikâb*). *Esk.* Yüz örtüsü, peçe: *Ala gözlüm zülfün kelep eylesin / Döksün mah yüzüne nikab eylesin* (Pir Sultan Abdal). || Örtü, perde: *Demir nikabını kaldır mezar-ı pâkinden / Bu hasta ruhumu artık ayırma hâkinden* (M. Â. Ersoy). || *Nikab-ı hazra,* gökyüzü. || *Nikab-ı nil,* gece. || *Nikab-ı zulmanî,* siyah peçe.

◆ **Nikaplı** sıf. *Esk.* Peçe ile örtünmüş olan: *Yeşil cübbeli, yüzü nikaplı olan bu namı meçhul adamı bütün Medineliler otuz sene tam bir murakabe halinde görmüşler* (N. Araz). [M]

NİKARAGUA, Orta Amerika'da cumhuriyet, Honduras ile Kosta Rika arasında; 148 000 km²; 1 715 000 nüf. Merkezi, *Managua* (274 100 nüf.).

Coğrafya

Nikaragua'nın ortası ve kuzeyi, yükseltileri 1 000 m'yi aşan volkanik yaylalar üzerinde uzanır. Antil denizine doğru alçalan vâ-

NİKARAGUA
haritası

Foto. Nikaragua Danışma sekreterliği (LAROUSSE)

dilerin derin bir şekilde yardığı bu yaylalarda hayvancılık yapılır; bazı kesimleri ise kahve üretimine ayrılmıştır. Aşağı kesime doğru, ovalar genişler ve kıyı bölgesinde birbirine karışır, bu kesim muz ve kakao çiftlikleri ve büyük ormanlarla örtülüdür. Volkanik yaylaların eteğinde alüvyonlu ovalarla, Managua ve Nikaragua (8 400 km²) gölleriyle kaplı büyük bir çöküntü uzanır. Dar ve uzun bir yanardağlar dizisi çöküntüyü Büyük Okyanus'tan ayırır: yanardağların en yüksek noktası *Viejo* (1 780 m) dağıdır. Okyanusun kenarındaki alçak bölgelerin bazı kesimleri (Leon ovası) çok verimlidir: şekerkamışı, muz, kakao, kahve.

Nikaragua'nın ekonomisi pamuk üretimine dayanır; pamuk değer bakımından toplam ihracatın ve kahve ihracatının yarısına yaklaşır. Antil denizi kıyısındaki muz çiftlikleri, hastalık yüzünden kısmen terk edilmiştir. Büyük Okyanus kıyısında yeni muz işletmeleri kurulmasına rağmen muz üretimi henüz ikinci derecededir. Ülkede ayrıca şekerkamışı, susam, pirinç, kakao yetiştirilir. Ormanlardan önemli ölçüde mahun ağacı kerestesi ve çeşitli ürünler elde edilir. Başlıca yeraltı kaynakları altın, gümüş ve bakırdır. Ülke ticaretinin büyük kısmı A.B.D. ile yapılır.

Tarih

Önce Gil Gonzalez Davila (1521-1522), sonra da Leon ile Granada'yı kuran (1523) ve İspanya'ya karşı bağımsızlığını ilân etmek isteyen Francisco Hernandez de Cordoba tarafından keşfedilen Nikaragua, ispanyol sömürgelerine katılarak Guatemala Genel valiliğine bağlandı. Bağımsızlığını elde edince (1821), geçici Meksika imparatorluğu İturbide ile birleşme denemesinden sonra Orta Amerika federasyonuna girdi (1826 1838). Ama iç savaşlar (Leon ve Granada şehirleri arasında çatışmalar, korsan W. Walker'in diktatörlüğü [1855-1857]) ve günden güne artan ingiliz etkisi (Mosquitos kıyısında himaye, 1848), Nikaragua'da okyanuslararası bir kanal açmayı düşünen A.B.D.'yi kaygılandırdı; A.B.D. Nikaragua'ya müdahale ederek ingiliz taraftarı Zelaya'nın diktatörlüğünü (1893-1909) devirdi ve ülkeyi işgal etti (deniz piyadelerinin çıkarması, 1912). Başkan A. Diaz ile Brian-Chamorro antlaşmasını imzalayan (1916) A.B.D., doğu kıyısında bir deniz üssü elde etti. 1925-1926 Yılları hariç, 1921'den 1933'e kadar süren amerikan işgali A.B.D.'yi birliklerini çekmek zorunda bırakan (1933) milliyetçi bir tepkiye yol açtı (A. Sandino [öl. 1934]). İşgalin kalkmasını fırsat bilen Anastasio Somoza, Millî Muhafız alayından yararlanarak diktatörlüğünü ilân etti (1937-1956) [siyasî muhalefetin ve işçi hareketlerinin bastırılması] ve A.B.D.'nin malî kontrolunu kabul etti. Öldürüldükten sonra (eylül 1956) yerine oğlu Luis Somoza Debayle geçti (şubat 1957).

Rene Schick'in 1963'te cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Nikaragua siyasetinde temel bir değişikliğe yol açmadı: liberal parti üyesi olan Schick, aslında «Somoza klanı»nın sadık bir adamıydı. Ayrıca, Luis Somoza'nın başlattığı rejimi liberalleştirmeğe de devam edildi.

Fakat Rene Schick'in ağustos 1966'da ölmesi, ciddî bir buhran yarattı: muhafazakârlar ve hıristiyan demokratlar, Somoza'nın büyük oğlu Anastasio'yu (*Tachito* denir) başarısızlığa uğratmak için birleştiler. Ocak 1967'de Managua'da, ayaklanma halini alan gösteriler oldu. Bunu birçok tutuklamanın takip etmesine rağmen 5 şubat seçimlerinde Somozo'lar yeni bir zafer kazandılar. Başkanlığa geçen Tachito, ilk iş olarak, seçimler sırasında işlenen suçların affını öngören bir kanununu kongreye onaylattı ve ülke ekonomisini modernleştirmek için tedbirler aldı.

Nikaragua meclisi, 31 ağustos 1971'de kendi kendini feshetti, 1950 Anayasasını yürürlükten kaldırdı ve bütün yetkilerini, 100 üyelik bir kurucu meclis tarafından yeni anayasa yapılıncaya kadar cumhurbaşkanı Anastasio Somoza Debayle'ye devretti. Kurucu meclis, 15 nisan 1972'de kararını verecekti. Mayıs 1972'de görev süresi bitince, 1974 seçimlerine kadar ülkeyi üç kişilik bir kurul yönetecekti.

Kurumlar

Kasım 1950 anayasasıyle hükûmet yetkisi altı yıl için seçilen cumhurbaşkanına verilmiştir. Cumhurbaşkanı ikinci defa, ancak bir başkasının cumhurbaşkanlığından sonra seçilebilir. Cumhurbaşkanına bakanlar yardımcı olur; yasama gücü altı yıl için seçilen bir meclis ve senatodan meydana gelen parlamentodadır.

Edebiyat

Şiir. Yenilikçi akımın gerçek önderi ve en büyük ispanyol-amerikan şairi Ruben Dario, Nikaragua'da doğdu (1867-1916). Verlaine'ci olan Dario, bütün ispanyol şiirini değiştirerek yeniledi, özgürleştirdiği dile yeni bir lirik hava kattı. Çağdaşları arasında, inanç dolu ve taze bir eser olan *Vatanın Acıklı Ruhu*'nu yazan Santiago Argüello (1874-1946) ve yine yenilikçi bir şair olan Manuel Maldonado (1871-1946) sayılabilir. Şiirde yenilikçiliğe karşı çıkan akımı, sosyal konuları işleyen Emilio Quintana (doğ. 1906) ortaya attı.

Ruben Dario'nun izinde yürüyen P. Azarias H. Pallais (1886-1954), Salomon de la Selva (1893 - 1959), Alfonso Cortés (doğ. 1887) gibi yazarlar avrupa edebiyatlarından ilham aldılarsa da 1925 yıllarında Luis Alberto Cabrales (doğ. 1902) ve José Coronel Urtecho (doğ. 1906) öncülüğünde modernizme karşı bir tepki doğdu. Bundan sonra, Pablo Antonio Cuadra (doğ. 1912), Joaquin Pasos (1914-1947), Maria Teresa Sanchez (doğ. 1918) sayesinde mayasını millî folklardan alan orijinal bir sanat oluştu; bu sanat, günümüzde, Ernesto Mejia Sanchez (doğ. 1923), Carlos Martinez Rivas (doğ. 1924), Ernesto Cardenal'in (doğ. 1925) eserlerinde devam etmektedir.

Roman. XX. yy.da bazı değerli romancılar yetişti: Gustavo Aleman Bolonos (doğ. 1884), Pedro Chamorro y Zelaya (doğ. 1891), Gonzalo Rivas Novoa (doğ. 1905), Manolo Cuadra (doğ. 1908). Bu tür, Hernan Robleto (doğ. 1895), Fernando Silva (doğ. 1927) ve Fernando Centeno Zapata (doğ. 1935) ile gerçekçi bir geleneği muhafaza eder. (L)

NİKARAGUA gölü, Orta Amerika'da göl, Nikaragua cumhuriyetinin batısında; rio San Juan aracılığıyle Atlas okyanusuna dökülür; 8 400 km². Büyük Okyanus'tan ayrıldığı yanardağlar dizisinin ve Orta Nikaragua yanardağ kütlesinin eteğinde uzanır. Ometepe ve Madera yanardağlarının meydana getirdiği ada gölü ikiye ayrılır. (L)

NİKARKHOS, M.S. I. yy.da yaşadığı sanılan yunan şairi. *Yunan Antolojisi*'nde onun adını taşıyan bazı epigramlar yer alır. (L)

NİKÂT çoğl. .i (ar. *nükte*'den *nikât*). *Esk.* Anlaşılması, kavranılması güç olan anlamlar: *Sessiz sesiz geçer hayatı / Bir velvele-i nikât içinde* (Tevfik Fikret). || Nükteler, zarif sözler. (M)

NİKAT çoğl. i. (ar. *nokta*'dan *nikat*). *Esk.* Noktalar: *Beyannamenin tesri-i neşrine zaruret hasıl olduğunu fakat nikat-ı lâzımeye dikkat olunduğunu bildiriyordu* (Atatürk). — Coğ. *Esk. Nikatı cihât,* bazı harita ve pusulaların üzerinde rüzgârların yönünü gösteren resimler. || *Nikat-ı müzdevice,* ikizli noktalar. (M)

NİKÂYET i. (ar. *nikayet*). *Esk.* Düşmanı kılıçtan geçirerek mahvetme. (M)

NİKBET veya **NEKBET** i. (ar. *nekbet*'ten). *Esk.* Düşkünlük, talihsizlik. || Felâket. || *Nikbet-hane,* düşkünler yurdu. || *Nikbetzede,* felâkete uğramış (kimse). [M]

NİKBİN bls. sıf. (fars. *nik,* iyi ve *-bin,* gören'den *nikbin*). *Esk.* Her şeyi iyi tarafından alan, iyimser. *Zt.* BEDBİN.

◆ **Nikbinî** i. *Esk.* Nikbinlik.

◆ **Nikbinlik** i. *Esk.* İyimserlik. (M)

NİKE. Yun. mit. Zeus'un kanatlı kadın habercisi ve Athena'nın arkadaşı. Zaferi tanrıların bir armağanı olarak getirerek Olympos'ta ve yeryüzünde siyasî bir görev yapıyordu. (L)

NİKEL i. (alm. *Kupfer,* bakır ve *Nickel,* habis ruh > *Kupfernickel*'den isveççe *nic-*

Managua belediye binasının ön yüzü ve bahçeleri

Granada'da bir XVI. yy. kilisesi

süpürge yapan bir köylü

Managua'da palmiyeli bir bulvar

Foto. Encyclopedia Americana

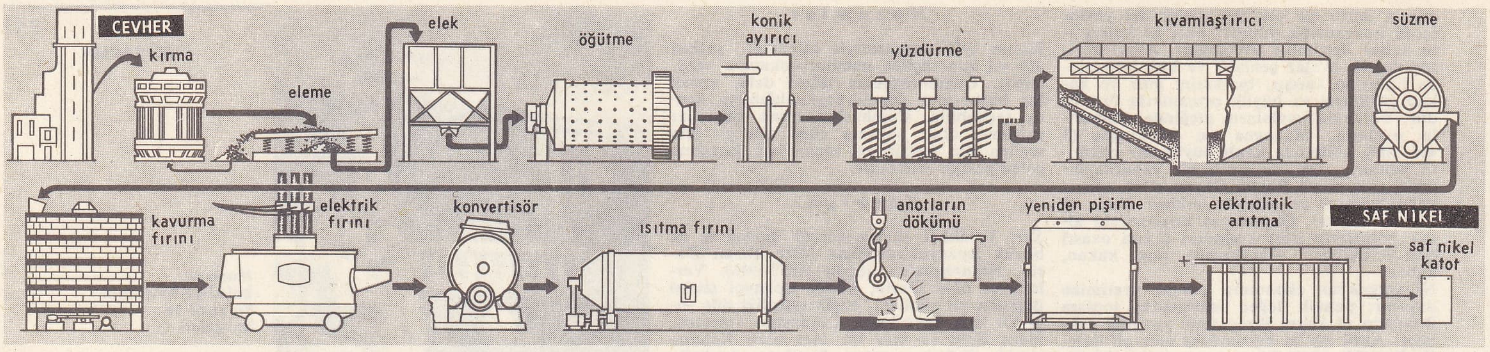

nikel
Orford metodu şeması

kel). Kim. Demirle benzerlikler gösteren, kırık yüzeyleri lif görünümünde, parlak beyaz maden. (Bk. ANSİKL.) || *Raney nikeli,* hidrojenleyici katalizlerde temas kütlesi olarak çok sık kullanılan gözenekli nikel. (Bu katalizörü elde etmek için, nikelin alüminyum veya silisyumlu bir alaşımı sodyum hidroksitle işlemden geçirilir. Sodyum hidroksit, alüminyum veya silisyum üzerine etki ederek bir alüminat veya bir silikat verir. Bu alüminat veya silikat eriyince de geriye gözenekli nikel kalır.)

— Metalürji. Bk. ANSİKL. || *Nikel kaplama,* bir elektroliz banyosunda veya bir kimyasal banyoda, madenî bir parçanın yüzeyini ince bir nikel tabakasıyle kaplama. (*Eşanl.* NİKELAJ.) [Bk. ANSİKL.] || Bu işlemin sonucu.

— Para. A.B.D.'de kullanılan ve bugün bakır-nikel karışımından basılan 5 sentlik para.

— ANSİKL. Kim. *Nikel,* atom numarası 28, atom ağırlığı Ni=58, 69 olan kimyasal elementtir.

Yoğunluğu 8,8 olan, 1 455° C'ta eriyen ve 3 075° C'ta kaynayan beyaz bir katıdır. Soğukta ferromagnetik olan nikel, 370° C'ta özelliğini kaybeder. Tel ve levha haline getirilebilir, kullanılan madenler içinde en sertidir.

Soğukta oksitlenmez, fakat akkor derecede, klor, kükürt ve arsenikle birleşir; sülfürik ve hidroklorik asitlerde erir. Hidrojenin nikel oksit üzerine etkimesiyle elde edilen indirgenmiş nikel, önemli bir hidrojenleme katalizörüdür.

Nikel bileşikleri. Nikel nitratın veya karbonatın kavrulmasıyle elde edilen nikel II oksit NiO, yeşilimsi gri renkte, buna tekabül eden nikel hidroksit $Ni(OH)_2$, elma yeşili rengindedir. Nikel III oksitin Ni_2O_3 var olup olmadığı tartışma konusudur; belki de, nikel II oksit ile peroksit'in NiO_2 böyle bir karışımı vardır. Ni_3O_4 oksidi, oksijenin nikel üzerine etkimesiyle elde edilir.

Nikel, tuzlarında iki değerlidir. Nikel klorür $NiCl_2$, klorun akkor derecedeki nikel üzerine etkilemesiyle elde edilir ve hidratlı yeşil billûrlar verir. Siyah renkli nikel sülfür NiS, tabiî halde bulunur (millerit). Nikel sülfat $NiSO_4$, yedi mol su alarak ortorombik prizmalar halinde billûrlaşır. Nikel tuzları, özellikle amonyakla, çok sayıda karmaşık bileşikler verir.

Susuz nikel tuzları sarı, çözeltileri ise yeşil renktedir. Bu çözeltiler, potasyum hidroksitle yeşil, alkali sülfürlerle de siyah bir çökelti verir.

— Metalürji. Maden olarak bilinmemekle beraber, *Nikel* Eskiçağdan beri diğer madenlerle alaşım halinde kullanılmıştır; İsveç'te A.F. Cronstedt tarafından keşfedilmesi de 1751 tarihine rastlar. Yüzyıllardan beri Çin'de (Yun-nan bölgesi), sonra Almanya, İngiltere ve İskandinavya'da yapılan ve işlenen birçok alaşımda (fakfon, yeni gümüş, mayşor) nikel bulunur. XIX. yy.ın ortasında birçok ülkede, bakır-nikel alaşımından para basılıyordu. 1870'e doğru, Kaledonya'daki nikel cevherinin fransız Farnier ve Heurteau tarafından bulunması ve işletilmesiyle, modern nikel metalürjisi başlamış oldu, önce Avrupa'da, sonra da Yeni Kaledonya'daki maden ocaklarının yakınında, nikel cevherleri işlenerek maden elde edildi. 1885'e doğru Sudbury bölgesindeki nikel yataklarının bulunması, Kanada'yı dünyanın en büyük üreticisi haline getirdi (dünya üretiminin yaklaşık olarak yarısı). Diğer üretici devletler, S.S.C.B., Yeni Kaledonya, Küba ve A.B.D.'dir. 1966'da 400 000 tonu aşan dünya nikel üretiminin büyük kısmı hâlâ Kanada tarafından sağlanır (220 000 ton); onu S.S.C.B. (80 000 ton) ve Yeni Kaledonya (65 000 ton) çok geriden takip eder.

NİKE başlı
eski yunan şehri
Kuzikos sikkesi
(M.Ö. 520-480)
Bibliothèque Nationale, Paris

Arkeoloji müzesi, İst.
NİKE (roma devri)

● *Cevherler.* Nikel, yer kabuğunda az miktarda bulunur: göktaşlarında ya saf olarak veya demirle alaşım halinde nikele rastlanır (bazı göktaşlarında yüzde 30'a kadar nikel vardır). Sanayide işletilen nikel cevherleri şunlardır: hidratlı magnezyum ve nikel silikat olan (ortalama yüzde 6 nikel) garnierit, Yeni Kaledonya'da bol miktarda bulunur; karmaşık demir, nikel ve bakır magnetik sülfürü olan (yaklaşık olarak yüzde 3 nikel) nikelli piritler veya pirotinler, dünyanın en önemli nikel yataklarını meydana getirir ve özellikle Kanada'da işletilir. Nikelin, bunlardan başka daha pek çok cevheri vardır; bu cevherlerin meydana getirdiği önemsiz yataklar, eskiden yalnız Avrupa'da (İsveç, Cornouailles, Merkezi Alp'ler v.b.) işletilirdi.

● *Elde edilişi.* Yüzdürme, kısmî kavurma ve ergitme safhalarını kapsayan zenginleştirme işleminden sonra, cevherler nikel oksit haline dönüştürülür; nikel elde etmek için de nikel oksite indirgemek yeterlidir. En çok kükürtlü cevherlere (pirotinler) uygulanan Orford metodu, 1 100° C'ta, sodyum sülfür içinde bakır sülfürün çok miktarda, buna karşılık aynı şartlar altında nikel sülfürün az miktarda çözünmesi özelliğine dayanır. Erimiş bu üç sülfür karışımı soğumaya bırakıldığı zaman, bakır, sodyum ve nikel sülfürlerin özgül ağırlıklarının farklı olması yüzünden, bir kal ayrışması meydana getirir. Nikel sülfür çok yüksek sıcaklıkta kavrulur, elde edilen nikel oksit kömürle indirgenir. Ayrılan nikel, çoğu zaman elektrolizle arıtılır.

Garnierit'in işlenmesi için, ufalama, öğütme ve yüzdürme işlemlerinden sonra, cevher kavrularak kütle halinde toplanır. Bunun için iki usul uygulanır: ya hazneli fırın içinde cevher, alçıtaşı, kireçtaşı ve kömür karışımıyle ergitilerek sülfürü bir külçe elde edilir veya arklı elektrik fırınında ergitilen cevherin karbonla indirgenmesi sonucu nikelli bir dökme demir elde edilir. Bu dökme demir doğrudan doğruya piyasaya çıkarılabilir veya bir sülfür külçesine katılarak konvertisörde işlenir, bu işlem, demirin yükseltgenerek ayrılmasını ve yerine silisin girmesini sağlar. En son arıtma işlemi için, ya saf olmayan nikel anotlarla elektroliz yapılır, ya odun kömürüyle indirgenir veya nikel, nikel tetrakarbonil gazı halinde buharlaştırılarak kobaltsız saf nikel elde etmek için ayrıştırılır (Mond usulü).

● *Kullanma alanları.* Saf nikel, kimyasal etkenlerin çoğuna dayanıklı olduğu ve bu yüzden atmosferin aşındırıcı etkisi karşısında parlaklığını kaybetmediği için çok kullanılır. Çelik parçaların, bakır alaşımlı ve alüminyum alaşımlı parçaların kaplanmasında elektrolitik çökelti halinde kullanılır; bu nikel çökeltisi, krom kaplamadan önce astar tabaka olarak da işe yarar. Fakat nikel daha çok alaşımlar halinde kullanılır.

1. *Nikel oranı yüksek alaşımlar.* Metalürjide nikel ve demirle, nikel oranı yüzde 25 ile 75 arasında değişen (bk. FERRONİKEL) asit ve alkali aşındırmasına çok dayanıklı, genleşme katsayısı pratik olarak sıfır (bk. İNVAR) veya camınkine eşit (bk. PLATİNİT) ve magnetik geçirgenliği çok yüksek alaşımlar (bk. MUMETAL, PERMALLOY) yapılır.

Nikel kromla (yüzde 60 ile 80) yüksek sıcaklıkta kullanılan alaşımlar meydana getirir (bk. NİKROM). Krom (yüzde 10 ile 25), demir (yüzde 50'ye kadar), tungsten, molibden, manganez ve titanla, tuzlu ortamın aşındırmasına dayanıklı, yüksek sıcaklıkta oksitlenmeyen, fırın parçalarının, otomobil ve uçak parçalarının, türbin kanatlarının, kimya veya besin sanayiiyle ilgili donatımların yapımında kullanılan nikel alaşımları hazırlanır (bk. İNKONEL, NİMONİK).

Nikelin bazı alaşımları termoelektrik özellikler gösterir ve termoelektrik pillerin yapımında kullanılır (bk. KROMEL); bazıları da, çevre sıcaklığında değişmeyen bir esneklik modülü taşıdığı için saatçilikte kullanılır (bk. ELİNVAR). Bakır ve nikel (yüzde 30'a kadar), bazı katkı maddeleriyle birlikte (krom, kalay v.b.), dövülmeye elverişli, deniz aşındırmasına dayanıklı, ısıyı iyi ileten alaşımlar verir; bu alaşımlar, kondansatör borularının yapımında ve para basmakta kullanılır (bk. KUPRONİKEL); nikel oranı daha fazla (yüzde 45) tutulunca, elektrik iletkenliği düşük olduğu için elektrik dirençleri yapımında kullanılan alaşımlar (bk. KONSTANTAN) elde edilir. Demirli kupronikeller, havanın ve tuzlu ortamın aşındırıcı etkisine karşı büyük bir direnç, ölçülü olarak yükseltilmiş sıcaklıklarda da oldukça iyi mekanik özellikler gösterir (bk. MONEL). Dekoratif görünüşleri, mekanik özellikleri ve özellikle mekanik şekil değişikliklerine işleme kolaylıkları yüzünden kullanılan bakır-çinko - nikel alaşımlarında nikel oranı yüzde 10 ile 20 arasında değişir (bk. MAYŞOR).

2. *Nikel oranı düşük alaşımlar.* Nikelli çeliklerde, bu element çeliklerin mekanik niteliklerini artırır ve su verme ile semantasyon işlemlerini kolaylaştırır. Nikel - kromlu çeliklerin, bileşimlerine göre değişen çok çeşitli uygulama alanları vardır: nikel ve krom oranı yüzde 5'ten düşük olan çelikler, mekanik dirençlerinin (mm^2'de 80 ile 120 kg) ve uzama özelliklerinin (yüzde 8 ile 15) yüksek olması sebebiyle kullanılır: bu çeliklerin ısıl işlemden geçirilmesi de kolaydır (bk. ÇELİK [*hava çeliği*]). Paslanmaz çelikler (yüzde 18 krom, yüzde 8 nikel), deniz, hava veya kimyasal etkenlerin aşındırmasına karşı dayanıklı olduğu için kullanılır. Gri dökme demirlere (bk. *Özel* DÖKME *demir*) yüzde 20 oranına kadar katılan nikel, sertliği artırır, kırılganlığı azaltır. Isıl işlemin yapılabilmesini sağlar ve kimyasal etkenlerin aşındırıcısı veya oksitleyici etkisine karşı direnci yükseltir.

Özel bakırlı alaşımlara yüzde 15 oranına kadar nikel katılması, bu alaşımların çekmeye, oksitlenmeye ve tuzlu ortamın aşındırmasına karşı mekanik direncini artırır, yapısını inceltir ve döküm parçalarının yapımında kullanılmasını kolaylaştırır. Bk. BRONZ, KUPROALÜMİNYUM, PİRİNÇ.

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

● *Nikel kaplama.* 1841'de Roolz'un ilk denemelerinden sonra sanayide uygulanmağa başlanan *elektrolitik nikel kaplama,* her boyutta demir, çelik parçaların, bakır, çinko ve hafif alüminyum alaşımlarının kaplanmasında kullanılır. Alaşımlardaki temel madene göre yüzey hazırlığı farklı olmakla beraber, nikel kaplama her zaman itina isteyen bir işlemdir.

Bugün kullanılan nikel kaplama banyolarında, litrede 250-350 gr nikel sülfat, 25-40 gr nikel klorür, 20-40 gr borik asit bulunur. Çalışma sıcaklığı 35 ile 60°C arasında değişir, akım şiddeti 2 ile 6 A/dm^2'dir. Böylece, otomobillerin, makine sanayiinin, ev eşya ve âletlerinin çelik aksamının kaplanması için ince bir nikel tabakası elde edilir. Tuzlu, bazik ve asit ortamların aşındırıcı etkisine karşı parçaların korunması için, yeterli kalınlıkta (bakır üzerinde en az 8 ile 10, çelik üzerinde 15) bir nikel tabakası gerekir. Sert nikel çökeltisi amonyum klorür ve borik asit katılmış, 50°C'ta tutulan bir nikel sülfat banyosu ve şiddeti 5 A/dm^2'yi geçmeyen bir elektrik akımıyle elde edilir; klasik banyolarda Vickers sertliği 150 ile 200 arasında oynadığı halde, *sert nikel kaplama,* ile elde edilen Vickers sertliği 500'e ulaşır. Bu sert nikel kaplamalar, aşındırıcı ortamda kullanılacak parçaların kromla kaplanmasında astar olarak uygulanır. Bu arada, *parlak nikel kaplama* büyük bir gelişme göstermiştir; çünkü, mekanik parlatma işlemlerine başvurmadan, doğrudan doğruya elektrolizle düzgün bir kaplama elde edilmesini sağlar, bu teknik, krom ve rodyum kaplama gibi en son yüzey kaplamalarında astar vazifesi gördüğü için ayrıca çok kullanışlıdır. Parlaklık, elektroliz banyosuna «parlatıcı» denilen maddelerin katılmasıyle sağlanır.

Kimyasal nikel kaplama, çeşitli nikel tuzlarıyle hazırlanmış bir çözelti içine parçanın batırılmasıyle yapılır ve pek kalın olmayan, dekoratif bir kaplama elde edilir. Birkaç yıldan beri, özellikle demir veya bakır parçalara ve alüminyumlu alaşımlara uygulanan yeni bir kimyasal nikel kaplama usulü ortaya atılmıştır: parça, içinde bir nikel tuzu bulunan sıcak bir banyoya batırılır; nikel tuzu, bir katalizör ile bir dengeleyicinin eşliğinde bir alkali hipofosfit tarafından indirgenir ve parçanın yüzeyinde, yüzde 6 fosforlu sert bir nikel alaşımı birikir.

● *Türkiye'de* bulunan nikel yatakları zengin olmadığı için işletilmemektedir. Ankara (Keskin), Bursa (Merkez ve Orhaneli), Çanakkale (Biga, Bayramiç), Balıkesir, Bilecik (Bozüyük), Çankırı (Ilgaz), Çoruh (Hopa) ve Sıvas'ta (Divriği, İmranlı) nikel madeni bulunmaktadır. (LM)

NİKELAJ i. (fr. *nickelage*). Metalürji. Madenî bir yüzeyi nikelle kaplama. || Bu işlemin sonucu: *Otomobilin nikelajı paslandı.* (Bk. NİKEL *kaplama.*) [M]

NİKELAT i. (fr. *nickelate*). Genel formülü M_2NiO_4 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

NİKELGİMNİT i. (fr. *nickelgymnite'*-den). Miner. Hidratlı tabiî nikel, magnezyum ve kalsiyum silikat. (Bir serpantin çeşididir.) [L]

NİKELİN i. (fr. *nickéline*). Miner. Formülü NiAs olan tabiî nikel arsenyür; bakır kırmızısı renktedir ve altıgen sistemde billûrlaşır. (L)

NİKELKARBONİL i. (fr. *nickel-carbonyle*). Kim. Formülü $Ni(CO)_4$ olan ve 43°C'ta kaynayan sıvı; nikelin karbon dioksit üzerine etkimesiyle meydana gelir. (Isı etkisiyle kolayca ayrışan bu bileşik nikelin Mond usuliyle arıtılmasında kullanılır.) [L]

NİKELLEME i. (*nikel* > *nikellemek*'ten *nikelle-me*). Metalürji. Bk. NİKEL *kaplama.*

NİKELLİ sıf. (*nikel*'den *nikel-li*). Bileşiminde nikel bulunan: *Nikelli pirit.* (L)

NİKEPHORİON, Orta Fırat'ın kuzey kıyısında yunan şehri. Plinius'a göre Büyük İskender, Appianus'a göre ise Seleukos I Nikafor tarafından kurulan bu şehir, askerî ve iktisadî bir merkez olarak önemli rol oynadı. M.Ö. 250'ye doğru Romalıların eline geçti. İmparator Gallianus devrinde (M.S. 260-268) sofist Kallinikos Sutorios şerefine şehre *Kallinikon* adı verildi. 540'ta Sasanîler'in yakıp yıktığı şehir Justinianus tarafından yeniden kuruldu. (L)

NİKEPHOROS i. (yun. *Nike,* Zafer ve *phoros* taşıyan anlamına). Esk. Yun. Ellerinde zafer heykelciği tutar şekilde temsil edilen tanrılara, özellikle Zeus ve Athena'ya verilen isim. (L)

NİKEPHOROS, bazı tanrı ve tanrıçaların lakabı: İzmir'de Afrodit'e, Magnesia'da (Manisa) Artemis'e; Pergamos'ta (Bergama) Athena'ya; Henna'da (Sicilya) Demeter'e verildi. (M)

NİKEPHOROS I (öl. 811), Bizans imparatoru (802-811). Kraliçe Eirene zamanında Hazine logothetes*i idi. 31 Ekim 802'de İstanbul'daki bir ayaklanmada imparatoriçe Eirene'yi (797-802) tahttan uzaklaştıran soylular tarafından imparatorluğa getirildi. Olay ordu ve koyu ortodokslarca iyi karşılanmadı. Nikephoros bir yandan âsi general Bardanes ile savaşmak (803), öte yandan da patrik Tarasios'u yola getirmek zorunda kaldı (806). Tahta geçince boş bir devlet hazinesi bulan Nikephoros'un ilk işi yeni vergiler koymak oldu. Aralarında, kronikçi Theophanes'in de bulunduğu rakipleri, yaptığı reformları zulüm olarak nitelendirdiler. Nikephoros'un askerî harekâtı her zaman başarılı olmadı. Dışarıdan gelen tehlikelerin yanı sıra içeride de sürekli bir huzursuzluk vardı. 805'te Peloponnesos'ta İslavlar ayaklandılar. Bu ayaklanma thema'daki bizanslı askerler tarafından bastırıldı. 806'da, Harun-ür-Reşid ile yapılan barış antlaşmasına göre Bizans büyük bir haraç ödedi. 809'da Harun-ür-Reşid ölünce, arap tehlikesi ortadan kalktı. Nikephoros'a göre, Bulgarlar Araplardan daha tehlikeliydi. 809'da Bulgaristan'a bir sefer yaptı; yenilerek İstanbul'a döndü. İki yıl sonra iyice hazırlanarak yeniden, bu defa oğlu Staurakios ve damadı Mikhael Rangave ile sefere çıktı. Bu savaşa Staurakios'un muhafızları olan Nikanatoslar birliği de katıldı. Bulgaristan'a yapılan saldırı başarılı oldu; çarpışmalar da Bizanslıların lehinde sonuçlanıyordu. Fakat bulgar kralı Krum ansızın saldırıya geçerek Bizanslıları gafil avladı. Nikephoros öldürüldü, Staurakios ağır yaralandı; ordu dağılarak geri çekildi. Kaçanların arasında Mikhael Rangave de bulunuyordu. Nikephoros'un ölümü ile halkın ona karşı olan hoşnutsuzluğu yeniden ortaya çıktı, tahtın meşru vârisi olan oğlu Staurakios'un yerine, Mikhael Rangave imparator seçildi. (M)

NİKEPHOROS I, Epir despotu (1271-1296). Epir despotu Mikhael II'nin oğlu ve Epir despotluğunda yalnız bir bölgenin vârisi. Öteki kısmın vârisi, Mikhael II'nin evlilik dışı oğlu İoannes I idi. Nikephoros I, kardeşi İoannes I'in tersine, Bizans imparatoru Mikhael VIII'e karşı dostluk siyaseti güttü. Fakat Lyon konsilinde Kiliselerin Birleşmesi kararı imzalanınca (1274), Nikephoros kardeşi İoannes ile anlaştı ve Mikhael VIII'e karşı ayaklandı; 1278'de konsili toplayarak Mikhael VIII ve patrik İoannes Bekkos'u mahkûm etti. 1290'da bizans ordusunun kuvvetli bir birliği İoannes I'in ordusunu yendi ve İonnina'yı (Yanya) kuşattı. Nikephoros I'in Napoli kralı Carlo II ile yaptığı ittifak İoannes I ile arasını açtı. Bu ittifak Nikephoros'un kızı Thamar'ın Carlo II'nin oğlu Filippo ile evlenmesiyle ve Thamar'a Naupaktos, Angelokastron, Agrinion Blokhos ve Vonitsa'nın çeyiz olarak verilmesiyle gerçekleşti. 1296'da Nikephoros öldü, yerine reşit olmayan oğlu Thomas geçti. Thomas'ın annesi Anna Kantakuzene naibe oldu. (L)

NİKEPHOROS II ORSİNİ veya **Angelos Komnenos,** Epir despotu. Karısı Anna Palaiologina tarafından öldürülen İoannes II Orsini'nin yerine, 7 yaşında tahta geçti (1335-1338). Naibeliğe geçen annesi Anna Palaiologina oğlunu, geleceğin imparatoru Bizans generali İoannes Kantakuzenos'un kızıyle nişanladı. Fakat Bizans imparatoru despotluğun muhtariyetini tanımak istemedi, bu yüzden de idaresini protostator* Synadenos'a verdi; Anna ile Nikephoros Selânik'e çekilmek zorunda kaldılar. Akhaia prensesi Aikaterine'nin kışkırtmasıyle meydana gelen ayaklanma sonunda Nikephoros tahtı tekrar ele geçirdi, protostator Synadenos hapse atıldı. Fakat 1340'ta Andronikos III'ün İoannes Kantakuzenos kumandasındaki bizans ordusu duruma hâkim oldu ve Nikephoros yeniden Selânik'e kaçtı. Epir'in idaresi İoannes Angelos'a, Selânik'in idaresi ise Synadenos'a verildi. İoannes V ile İoannes Kantakuzenos arasındaki iç savaşta Epir, Stefan Dušan'ın eline geçti. Stefan Dušan'ın ölümünden sonra, Nikephoros II topraklarını yeniden elde etmek için harekete geçti, Tesalya ve epir halkının desteğiyle sırp muhafızları kovdu (1357), fakat Arnavutlarla savaşırken öldü (1358). Ölümünden sonra Epir despotluğu Sırplara geçti. (M)

NİKEPHOROS II PHOKAS (913'e doğr.-969), Bizans imparatoru (963-969), general Bardas Phokas'ın oğlu. Genç yaşta Bizanslıların Doğu'ya yaptıkları seferlere katıldı. Bizans imparatorları Konstantinos VII (913-959) ve Romanos II (959-963) zamanında, bizans ordusu başkumandanlığı (*domestikhos ton skholon*) yaptı. 960'ta Girit Araplarına karşı yapılan seferi yönetti. Arapların zorlu direnişine rağmen, aylarca süren bir kuşatmadan sonra Kandiye'yi ele geçirdi (961). Bizanslılar, ada halkını hıristiyanlaştırmak amacıyle, Anadolu'dan bir kısım halkı Girit'e gönderdiler. Nikephoros, Araplarla doğuda da savaşarak başarılar elde etti. İstanbul'a dönerken, yolda imparator Romanos II'nin öldüğünü (963) ve imparatoriçe Theophano'nun küçük yaştaki Basileios II ile Konstantinos II adına naibe olduğunu öğrendi. Kayseri'de, ordu tarafından imparator ilân edildi. 14 Ağustos 963'te İstanbul'a ayak bastı ve iki gün sonra imparator oldu, ayrıca dul imparatoriçe Theophano ile evlenerek iktidarını sağlama bağladı. Az sonra devlet işlerinin yönetimini saray adamlarından Basileios'a bırakarak, Bizans'ın düşmanlarıyle savaşmağa başladı. 964'te, Kilikia'da Araplara karşı savaştı, Tarsus'u ve Kıbrıs'ı ele geçirdi. Öte yandan, kumandanları Antakya ile Halep'i aldılar. Böylece, arap tehlikesi ortadan kalkmış oldu. Bu arada Balkan yarımadasında Bulgarlar ve Macarlar tehlikeli olmağa başladılar; bunun üzerine Nikephoros, rus prensi Svyatoslav'dan yardım istedi, o da adamlarıyle Bulgaristan'a girerek ülkeyi yağma etti. Kendisi de asker olan Nikephoros Phokas, orduyle yakından ilgilendi ve askerlik konusunda kitaplar yazdı. Kilise ve manastır gelirlerini kıstı, ordunun donatımına önem verdi, sıkı bir düzen ve disiplin kurdu. Aldığı sert tedbirler yüzünden halkın sevgisini kaybetti. Halkın tepkisinden yararlanan karısı Theophano (bu arada İoannes Tzimiskes'in metresi olmuştu), Tzimiskes'in taraftarlarını saraya sokarak, Nikephoros'u uykuda öldürttü (969). İmparator o günlerde, Bulgaristan'ı terk etmeyen Svyatoslav ile savaşa hazırlanmaktaydı. Nikephoros'un bu şekilde ölümü halkı çok etkiledi; aziz sayıldı, hattâ kendisi için dualar yazıldı. Siyaset alanında başarısız olmakla beraber, eşsiz bir asker ve kumandandı. Bu bakımdan bizans imparatorlarının en iyileri arasında yer alır. (M)

NİKEPHOROS II
XI. yy. bizans minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

NİKEPHOROS III Botaneiatas, Bizans imparatoru (öl. 1081'den sonra). Anatolikon thoması'nın askerî valisi olduğu sırada; Mikhael VII'ye başkaldıran doğu ordusunun ve haraç verdiği Anadolu selçuklu hükümdarı Süleyman Beyin gönderdiği 2 000 kişilik bir kuvvetin yardımıyle İstanbul'a girdi ve tahtı ele geçirdi. Hükümdarlığı, sürekli ayaklanmalar ve iç savaşlarla geçti. Bizans parasının (nomisma) değeri düştü. Süleyman Bey ile anlaşması Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesini ve Ermenilerin Toroslar ve Kilikya'ya yerleşmelerini kolaylaştırdı. Antiokheia'nın (Antakya) yönetimini Philaretos'a verdi. Süleyman Bey Nikephoros'un yerine Melissenos'u imparator yapmak isteyince onunla savaşmak için Anadolu'ya geçti (1080). İznik'i (Nikaia) kuşattı; fakat yenilerek geri çekildi. Ertesi yıl Aleksios Komnenos iktidarı ele geçirerek Nikephoros'u bir manastıra kapattı. (ML)

NİKEPHOROS Aziz (İstanbul 758'e doğr. -öl. sürgünde 829), İstanbul patriği (806-815). İmparatoriçe Eirene'nin sekreteri, ikinci İznik (Nikaia) konsilinde imparatorluk komiseri (787) idi. İstanbul kuşatması-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Karadağ knyaz'ı
NİKİTA

NIKEPHOROS III
XI. yy. bizans elyazması
Bibliothèque Nationale, Paris

na çağırıldı; ikonaların parçalanmasına karşı çıktığı için Leon V Ermeni'nin gözünden düştü ve sürüldü. Birçok dinî eser ile Bizans imparatorluğunun 602-769 arasındaki yıllarını kapsayan ve *Syntomos Bygantine Historia* (Kısa Bizans Tarihi) adı verilen değerli bir tarih yazdı. (L)

NİKERATOS, atinalı heykeltıraş (M.Ö. III. yy.), Euktemon'un oğlu. Yurttaşı Phyromakhos ile Bergama (Pergamos) krallarının hizmetinde çalıştı ve Bergama sanatını etkiledi. Philetairos'un Galatlara karşı kazandıkları zaferin hatırasına 262'den sonra Delos'ta yaptığı ve birçok bronz heykelle süslediği anıtın sadece kaidesi kalmıştır. (L)

NİKETAS AKOMİNATOS. Bk. AKOMINATOS.

NİKETAS EUGENEİANOS, bizanslı şair (XII. yy.). Drosilla ve Kharikles'in aşkları üstüne dokuz kitaplık manzum bir roman (*Ta Kata Drosillan kai Khariklea*) yazdı. Bu roman, aşk cilvelerinin, yapmacıklı konuşmaların ve gerçekçiliğin birbirine karıştığı bir çeşit derlemedir ve Theodoros Prodromos'u taklit ederek kaleme alınmıştır. Niketas, ayrıca, Aleksis I'in yeğeni Stephanos Komnenos için bir dua yazdı. (L)

NİKETAS STETHATOS, bizans ilâhiyatçısı (XI. yy.). Şiir ve nesir olarak çilecilik üstüne eserleri vardır. (L)

NİKETERİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da eylülde Athena onuruna yapılan şenlikler. (Tanrıçanın poseidon'a karşı kazandığı zaferi anmak için düzenlenirdi.) (L)

NİKEZİÇ (Marko), yugoslav siyaset adamı ve diplomatı (Belgrad 1921). Mısır'da (1953-1956), Çekoslovakya'da (1956-1958), A.B.D. de (1958-1962) elçilik yaptı. Dışişleri bakanı yardımcısı (1962-1965), sonra dışişleri bakanı (23 nisan 1965) oldu. (L)

NİKİAS, atinalı siyaset adamı (M.Ö. 470'e doğr. -Syrakusai 413). Kleon'a cephe alan aristokratik partinin başına geçti. Siyasî hayatta başarı elde etmek için bol bol harcadı ve sık sık strategos'luğa (başkumandan) seçildi. Görevlerinde pek başarı sağlayamadı. 424'te Kythera'yı Ispartalılardan aldı. 421'de *Nikias barışı* diye bilinen ateşkesi imzaladı. Buna göre, zaptedilen yerler ve esirler geri verilecek, gerekirse hakemliğe başvurulacaktı. 415'te, açılmasını yersiz bulduğu Sicilya seferine gönderilen ordulardan birinin başına getirildi. Syrakusai'liler tarafından kuşatıldı, ordusu ile birlikte teslim olmak zorunda kaldı ve öldürüldü. (L)

NİKİAS, M.Ö. IV. yy. atina ressamlarından. Euphranor okuluna bağlıydı. Kadın güzelliğini canlandırmadaki ustalığıyla ün kazandı (*Io, Andromeda* adlı tablosu, sonradan yapılan kopyaları ile tanınır [Pompeii, Roma]). Savaş resimlerinin yanı sıra *Odysseia*'dan ilham alarak *Ölülerin Anılışı* adlı tabloyu da yaptığı söylenir. «Ankostik» tekniğini kullanarak ışık ve gölge karışımlarıyla figürlerini hacimli göstermeği başardı. (L)

NİKİSCH (Arthur), avusturya-macaristanlı orkestra şefi (Lebeny-Szentmiklos, Macaristan 1855-Leipzig 1922). Viyana konservatuvarında okudu, Saray orkestrasına kemancı olarak girdi. Avrupa ve Amerika'da büyük bir orkestra şefi olduğunu gösterdi, 1895'te, Leipzig'de Gewandhaus orkestrasını ve Berlin filarmonisini yönetti. Gösterişli hareketleriyle orkestrayı etkisi altına almayı bilen Nikisch, Wagner, Schumann, Çaykovski ve Bruckner'i unutulmayacak şekilde yorumlamakla ün kazandı. (L)

NİKİTA veya **NİKOLA I PETROVİÇ NJEGOŞ** (Njegoşi 1841-Antibes 1921), Karadağ knyaz'ı (1860-1910) ve kralı (1910-1918), 1860'ta amcası Danilo I'den sonra tahta çıktı. 1862'de Türkler Karadağ'ı işgal etti. Rusların safında savaşa girmesi sayesinde Nikita, Berlin kongresinde (1878) memleketi için Adriyatik denizine inme hakkı (Dulcigno'ya [Ulcinj] karşı Antivari [Bari]) ile bağımsızlık elde etti. Çok gerikalmış bir ülke olan Karadağ'ı modernleştirdi (Adliye, Millî Eğitim, Ulaştırma). Kızlarını avrupalı prenslerle evlendirerek kendine müttefikler sağladı. Böylece geleceğin İtalya kralı Vittorio Emanuele ve Sırbistan kralı Peter Karacorceviç'in kayınbabası oldu. Güneydeki İslavları çevresinde toplamak ümidiyle kendini onların kralı ilân etti (1910). Balkan Birliğine katılarak Türkiye'ye karşı saldırıya geçti (1912), İşkodra'yı aldı, fakat Novi Pazar sancağının ancak bir kısmını ele geçirebildi, 1914 Ağustosundan itibaren müttefikler safında yer alan Karadağ, 1915'te işgal edildi. Nikita teslim oldu ve 1916'da ülkeyi terketti. 1918'de ise krallıktan düşürüldü ve Karadağ Yugoslavya'ya ilhak edildi. (L)

NİKİTARAS STAMATELOPULOS (1782-1849). 1821'de Mora'da başlayan Yunan isyanının önemli simalarından. 1818'de Odessa'da kurulan Etniki Eterya'ya üye oldu. Mora isyanına gönüllü olarak katıldı. Balletsion savaşında (12-13 mayıs 1821) yararlık gösterdi; daha sonra Mustafa Beyin koruduğu Tripoliçe (Trabilçe) kalesinin kuşatmasına ve 5 ekim 1821'de kale düşünce 8 000 Türk'ün ölümü ile sonuçlanan katliama katıldı. Dramanlı'ya karşı savaştı. (LM)

NİKİTİN (Afanasiy), Tver'li rus tüccarı (öl. Smolensk 1472), 1466'dan itibaren asya ülkeleriyle ticarete girişti. İran, Hindistan ve Türkiye'yi gezdi, yolculuk notlarını yayımladı: *Hojdeniye za Tri Morya* (Üç Denizin Ötesine Yolculuk). [L]

NİKİTİN (Ivan Maksimoviç), rus ressamı (1688'e doğr. -1741). 1716'da öğrenim için Büyük Petro (Deli Petro) tarafından İtalya'ya gönderildi. Günümüze kalan eserleri: *Pyotr I*'in portresi (1720); *Büyük Petro Ölüm Döşeğinde* (1725); *S.G. Stroganov*'un portresi (1726); *Kulikovo Muharebesi* (Leningrad, Rus müzesi); *Poltava Muharebesi*. (L)

NİKİTİN (Ivan Savviç), rus şairi (Voronej 1824-ay.y. 1861). Yoksul bir ailedendi. Kırım savaşı üstüne yazdığı *Rus* (Rusya) adlı ateşli bir vatan şiiriyle ün; 1858'de yazdığı *Kulak* şiiri büyük başarı kazandı. Başlamış olduğu iki töre romanını bitiremedi: *Belediye Başkanı* ve *Bir Papazın Günlüğü*. (L)

NİKİTİNA (Alice), rus asıllı kadın dansçı (Petersburg 1909). Preobrajenskaya, Leontyev, Agorova, Legat, Cecchetti'nin öğrencisiydi. Küçük yaşta Ljubljana Krallık operasında sahneye çıktı. 1923'te Sergey Diaghilev'in Rus balesine girdi ve Diaghilev'in ölümüne (1829) kadar bu toplulukta çalıştı. İlk büyük rolü *Zephyr ve Flore* balesindeki Flore oldu (1925). *Romeo ve Juliet, Apollon Musagète, Ode* v.b. balelerde rol aldı. *La Chatte* (Dişi Kedi), *Les Biches* (Dişi Geyikler), *Ateş Kuşu* v.b. balelerde başbalerin olarak dans etti. (L)

NİKKİ i. («günlük» anlamında japonya k.). Fucivara'lar döneminde, saray kadınlarının büyük başarı gösterdikleri japon edebiyatı türü.

— ANSİKL. O dönemde kadınlar, düşünce hayatında önemli bir rol oynarlar, yüksek tabakaya bağlı kadınlar da, Murasaki Şikibu, İzumi Şikibu, Akazome Emon, Sei, Şonagon v.b. gibi aydın kadınları çevrelerinde toplamağa çalışırlardı. Özellikle gerçekçi tasvirleri ve kahramanların kişiliğiyle dikkati çeken birçok *nikki* günümüze kadar gelmiştir. Heian dönemindeki en ünlü nikkiler şunlardır: *Kagero Nikki* (Bir Ölümlünün Günlüğü) [974]; *Murasaki Şikibu Nikki* (1009); *İzumi Şikibu Nikki* (1004); *Saraşina Nikki* (Saraşina'nın Günlüğü) [1058]; *Sanuki no Naişi no Suke no Nikki* (Sanuki Sarayından Bir Kadının Günlüğü) [1108]. Nikkilerden yalnız biri erkek tarafından yazılmıştır: Ki-no-Tsurayuki'nin *Tosa Nikki*'si (1936). [L]

NİKKİ, Dahomey'de kasaba, Kuzeydoğu idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Parakov'nun kuzeydoğusunda; 3 600 nüf. Borgu bölgesindeki eski Bariba krallığının başkentiydi. (L)

NİKKO, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Toçigi ili), Çuzenci gölündeki suların fazlasını boşaltan Daiyagava ırmağı kıyısında; 28 000 nüf. Bakır rafinerisi. Nasu dağlarındaki volkanik bölgede yer alan Nikko'da meşhur tapınaklar ve Tokugava şogunluğunun kurucusu İeyasu (1603-1605) ile torunu İemitsu'nun (1623-1651) mezarları vardır. Çok renkli kabartmalarla süslü olan yapılar, XVII. yy. japon mimarisinin klasik örnekleridir. (L)

NİKLAUS von Flüe, Aziz, isviçreli münzevî (Flüeli ob Sachseln 1417-Ranft 1487). Komün danışmanıydı, karısını ve çocuklarını terkederek Ranft boğazında inzivaya çekildi (1467). Oradan ancak, isviçre kantonları arasında yeniden barışı sağlamak için ayrıldı (1381 Stans antlaşması). [L]

NİKLOZAMİT i. (fr. *niclosamide*). Şerit ve kurtlara karşı kullanılan solucan düşürücü ilâç. (Niklozamit bağırsak tarafından emilmez, fakat şerit ve kurtların başını ve gövdesini kısmen etkileyerek bunların düşmesini sağlar.) [L]

NİKODEMOS Aziz (I. yy.), İsa zamanında yaşamış olan bir ferisî. İsa ile yaptığı gizli bir görüşmeden sonra, Kudüs'teki mahkemede onu savundu ve havarileri arasına katıldı. İsa'nın ölümünden sonra, Yusuf Neccar ile birlikte vali Pilatus'a giderek, İsa'nın naaşını istedi. Yahudiler tarafından işkenceye uğradığı söylenir. Nikodemos, eskiden *Pilatus'un Kararları* adı verilen düzmece bir incilin (IV. yy. başları) yazarı olarak tanınır. Nikodemos'un büyük rol oynadığı eserin I. bölümünde Pilatus'un suçsuzluğu savunulur, II. bölümünde, İsa'nın cehennemi ziyareti anlatılır. (L)

NİKOGOS AĞA, ermeni asıllı osmanlı bestecisi (1836-1885). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Âli Paşanın himayesinde yaşadığı bilinir. Dede Efendinin öğrencisi oldu; çağına göre sağlam bir musiki öğrenimi gördü. Hacı Arif Beyin etkisinde kalmakla birlikte, kendi kişiliğini yaratmasını bildi; daha çok şarkı türünde eser verdi; bazı makamların melodik karakterlerine yeni bir anlam ve renk kazandırdı. Bestelediği yüzden fazla eserin ancak elli kadarı bugüne kaldı. (M)

NİKOKHARES, atinalı komedi şairi (M. Ö. IV. yy.). Aristophanes'in çağdaşı ve rakibi. (L)

NİKOKLES, Salamin kralı (Kıbrıs) [öl. M.Ö. 353'e doğr.]. M.Ö. 374'te babası Euagoras I'den sonra iktidara geçti. İsokrates ona sunduğu *Nikokles'e Mektuplar*'da hükümdarın ve halkın görevlerini anlatır. (L)

NİKOKREON, Salamin kralı (öl. M.Ö. 311). Büyük İskender'e boyun eğdi, sonra Ptolemaios ile birleşti ve 315'te onun generalleriyle birlikte Ptolemaios'u tanımak istemeyen kıbrıs şehirlerine karşı savaştı. Ptolemaios onu bütün Kıbrıslıların kralı ilân etti. Fakat Nikokreon, 311'de, ailesiyle birlikte gaddarca öldürüldü ve Lagides'ler adaya hâkim oldular. (L)

NİKOLA. Bk. NİKOLAY.

NİKOLA I PETROVİÇ NJEGOŞ. Bk. NİKİTA.

NİKOLAOS I Mystikos (852-İstanbul 925), İstanbul patriği (901-907 ve 912-925). Patrikhanede yetişti, Rum ve Latin kiliselerini yaklaştırmağa çalıştı. İmparator Leon VI'nın dördüncü evliliğini takdise yanaşmadığından, 907'de istifa etmek zorunda kaldı. 912'de yeniden patrikliğe getirildi ve bizans diplomasisinde çok önemli bir rol oynadı. (L)

NİKOLAOS DAMASKENOS, yunan poligrafı (M.Ö. I. yy.). Yahudiye Kralı Herodes'in dostuydu. Onun tarafından Roma'ya, Augustus'un yanına gönderildi. Eserleri: *Bios Kaisaros* (Augustus'un Hayatı); bir *Otobiyografi; Gelenek ve Görenekler Derlemesi* ve 144 kitaplık bir *Historia Katholike* (Evrensel Tarih). [L]

NİKOLAUS von Kues, lat. **Nicolaus Cusanus**, alman filozofu, ilâhiyatçısı ve bilgini (Kues, Trier 1400 veya 1401-Todi 1464). Heidelberg (1416), Padova (1417-1423) ve Köln üniversitelerinde önce hukuk, sonra felsefe ve ilâhiyat öğrenimi yaptı. Papanın alman temsilcisi kardinal Giovanni Orsini'nin sekreterliğine (1426) getirildikten sonra papaz, birkaç yıl sonra da rahip oldu. Kardinal Giuliano Cesarini tarafından Basel konsiline çağrıldı. Önce konsilin papadan üstün olduğunu ileri sürdüyse de, kilise birliğinin bozulmaması için papanın haklarını savunmağa başladı. Görevle İstanbul'a giderek (1437) Bizans kilisesiyle Roma kilisesinin geçici olarak birleşmesi için yapılan görüşmelere katıldı. Alman prensleri arasında Eugenius IV lehine ve Kilisece tanınmayan papa Felicius

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

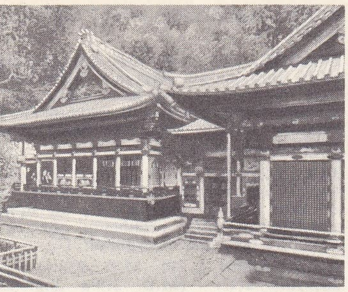

NİKKO: İeyasu tapınağı

V aleyhine ustaca bir kampanya yürüttükten sonra, gördüğü hizmetlerden ötürü kardinalliğe yükseltildi (1448). Papa Nicolaus V tarafından Brixen diyakozluğuna gönderilen Nikolaus, az sonra Tirol kontuyle anlaşmazlığa düşünce, papa Pius II kendisini Roma'ya çağırarak piskopos naipliğine ve Roma valiliğine tayin etti (1459). Nikolaus, İstanbul'u almak amacıyle bir haçlı seferi düzenlemek isteyen papa Pius II ile buluşmak için yola çıktı, ama daha Ancona'ya bile varmadan öldü, San Pietro in Vincoli'ye (Roma) gömüldü. Nikolaus von Kues, devrinin en büyük kilise adamlarından biridir; Kilisenin dertlerini incelemiş ve bunlara çare bulmağa çalışmıştır. Kilisede görülen bozukluklara ve din adamlarının ahlâksızlıklarına karşı gösterdiği tepki Nikolaus'un, Reformun gerekliliğini önceden sezinlediğini belirtir. Filozof olarak, Occam'cılığın mirasını ve alman mistisizmini yeniden yaşatmağa çalıştı. Şaheseri *Be Docta İgnorantia*'da (Bilinçli Cahillik) [1439-1440 arasında yazıldı] bilgiyi Tanrı'ya sonsuz bir yaklaşma olarak ele alır ve Tanrı'da bütün karşıtların, insan aklının kavrayamayacağı şekilde bağdaştığını ileri sürer. Dünya sonsuzdur, dolayısıyle de Aristoteles'in eski fizik anlayışı geçerli olmaktan çıkmalı, yerini Nikolaus'un yeni kozmoloji anlayışına bırakmalıdır: yeryüzü, evrenin merkezi değildir; canlıların bulunduğu başka dünyalar da düşünülebilir v.b. Kues, bilimsel ve teknik meselelerle de uğraştı: çemberin doğrulaştırılmasını inceledi, takvimde akılcı bir reform yapılmasını ileri sürdü, Orta ve Doğu Avrupa'nın ilk haritasını hazırladı. öbür eserleri: *De Concordantia Catholica* (Katolik Birliği) [1433]; *De Conjecturis* (1440); *De Filiatione Die* (1445); *De Genesi* (Tekvin Üstüne) [1447]; *Apologia Doctae İgnorantiae* (Bilinçli Cahilliğe Övgü) [1449]; *İdiota* (Budala) [1450]; *De Visione Dei* (Tanrı'nın Görünüşü Üstüne) [1453]; *De Pace Fidei* (Müminlerin İç Huzuru Üstüne) [1453]; *De Beryllo* (1458); *De Possest* (Mülkiyet Üstüne) [1460]; *De Venatione Sapientiae* (Bilim Avı Üstüne) [1463]; *De Ludo Globi* (1464). [M]

NİKOLAY I (Tsarskoye Selo, Petersburg yakınları 1796-Petersburg 1855), Rusya imparatoru (1825-1855). Çar Pavel I'in üçüncü oğlu olduğu için tahta çıkma ihtimali çok zayıf görünüyordu. Özel öğretmenler tarafından geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir şekilde yetiştirildi ve yüksek rütbeli bir subay olarak orduya katıldı (1817-1825), askerî disipline karşı büyük bir eğilim gösterdi. İngiliz parlamentarizmine karşı takındığı küçümser tutum ve prusya düzenine duyduğu hayranlık, Prusya prensesi Carlota ile (Aleksandra Fyodorovna) evlendikten (1817) sonra daha da kuvvet kazandı. Aleksandr I'in ölümünde, Nikolay, kardeşi Kostantin'e bağlılık yemini etti; Kostantin bir süre tereddütler geçirdikten sonra Nikolay lehine tahttan vaz geçti. Fakat başlangıçta Nikolay'ın bundan haberi olmadı. İki hafta boyunca tahta kimin çıkacağına karar verilemedi. İspanyol generali Riego'nun başkaldırması karşısında coşan bazı subaylar ayaklandılar (1825). Fakat bu dekabrist ayaklanması bastırıldı. Mutlak monarşinin tanrısal bir hak olduğuna kesinlikle inanan Nikolay tutumunu sertleştirdi. Bu ayaklanma, halkın kendisine karşı kayıtsız olduğunu göstermişti. Bu, aynı zamanda ülkede derin bir huzursuzluğun işaretiydi. Nikolay I, Rusya'nın idarî ve sosyal durumu üstüne soruşturma yapmak amacıyle bir komisyon kurdu (aralık 1826); ayrıca, memurlar veya büyük mülk sahiplerinin yolsuzluklarını öğrenip haber vermekle görevli bir jandarma kuvveti meydana getirdi. Çara, adlî makamların rüşvet aldığını ve serfliğin yürekler acısı durumunun devam ettiğini bildiren birçok rapor geliyordu. Fakat yapılması gereken büyük değişiklikler karşısında rahatı kaçan Nikolay, kasım 1830 Polonya ayaklanmasından sonra herhangi bir reform yapmayı reddetti. İsyancıların kendi aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen isyanı bastırabilmek için yedi ay (şubat-ağustos 1831) gerekti. Nikolay I, Polonya'nın özel anayasasını kaldırarak ülkeyi bir rus eyaleti haline getirdi. Bürokratik baskıya dayanan sert bir siyaset uyguladı ve mahallî yöneticilerin seçimini asillere bıraktı (1831). Birçok köylü ayaklanmasını şiddetle bastırdı (onun devrinde köylüler 556 defa ayaklandılar), üniversiteler sıkı bir denetim altına alındı (1835 tüzüğü). Dış memleketlere seyahat etme hürriyeti kısıtlandı; ayrıca çar katolik ve uniat'lara Ortodoksluğu kabul ettirmeğe çalıştı; 1839'da uniat'lar Ortodoksluğu kabul ettiler. Fakat çar, birincilerle 1847 Konkordatosunu imzalamak zorunda kaldı.

Çar Nikolay I, Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu arttırmak için kısa süren bir savaş sonunda İran'dan Erivan'ı aldı (1828). Balkanlar'daki hıristiyanları koruma teşebbüsüne girişti. Tuna eyaletlerinin ve Sırbistan'ın muhtariyeti için osmanlı padişahı ile görüşmeler yaptı (Akkerman antlaşması, 1826) ve Yunanlıların bağımsızlık davasıyle ilgilendi. Navarin* savaşından sonra (1827) Osmanlı devletine savaş açtı (1828) ve Tuna ağızlarıyle Doğu Karadeniz kıyılarının bir kısmını ele geçirdi (Edirne* antlaşması, 1829). 1830 Polonya ayaklanması yüzünden fransız ve belçika devrimleriyle yakından ilgilenemedi; liberalizmin gelişmesinden telâşa kapılınca Prusya ile Avusturya'ya yaklaştı (Münchengrätz [Mnichovo Hradiște] antlaşması, 1833), osmanlı padişahını Kavalalı Mehmed Ali Paşanın tehdidinden kurtarmak için, Osmanlı devletine yardım etti: Hünkâr İskelesi antlaşmasıyle (1833) Boğazları Ruslardan başka bütün milletlere kapattırdı ve Osmanlı devletinin bağımsızlığını Rusya'nın garantisi altına aldı. Mehmed Ali Paşa İngiltere'nin teşvikiyle tekrar savaşa başlayınca, bu garanti etkisiz kaldı (1841). Nikolay, Rusya'nın Sibirya, Türkistan ve Gürcistan'da gelişmesine çalıştı. 1848'de Rusya, ihtilâl dışında kalan tek avrupa ülkesiydi. Tehlikeye düşen mutlakıyetin savunuculuğunu üstüne alan Nikolay, Avusturya'nın Galiçya'yı elde tutmasına ve Macaristan'ı yeniden fethetmesine (Vilagos, 1849) yardım etti. O sırada Avrupa'nın en güçlü hükümdarı durumunda görünüyordu. Fransa'nın Doğu'daki Hıristiyanlara fazla ilgi göstermesinden kaygılanan Nikolay I, Kutsal yerlerin korunmasıyle ilgili bir çatışmadan sonra (haziran 1853), Türkiye'nin Tuna eyaletlerini istilâya karar verdi; hattâ siyasetine karşı çıkan Fransa ve İngiltere'ye de savaş açtı (şubat 1854). Düşmanlarının Sıvastopol'u kuşatmasını engelleyemeyen Nikola I. bozguna uğramak üzereyken öldü (3 mart 1855).

İktidarı büyük bir hayalkırıklığı ile son buldu, ama onun bütün tutuculuğuna rağmen Rusya modernleşti: Speranskiy'in yardımıyle ilk *Rus İmparatorluğu Kanunları Derlemesi* (1830) ve *Rus İmparatorluğunun Bütün Kanunları* (1833) adlı eserlerin kaleme alınması; rublenin istikrara kavuşturulması (1839); kâğıt para sürümünün düzene konulması; demiryolları yapımına başlanması (Petersburg-Pavlovsk hattı, 1838); sanayinin, özellikle dokuma sanayiinin gelişmesi; bir aile üyelerinin ayrı ayrı satılmasının yasaklanması (1833); yapımevlerinde çalıştırılan toprak kölelerinin azat edilmesine izin verilmesi (1840); topraksız serflerin satın alınmasının yasaklanması (1842); sansüre rağmen edebiyatın gelişmesi (Puşkin, Lermontov, Gogol, Turgenyev, Dostoyevski, Nekrasov v.b.)

— İkonogr. Pimenov tarafından hazırlanan Nikolay I'e ait bir anıt projesi (Rus müzesi, Leningrad) ve Clodt'un yaptığı, at üzerinde bir heykeli (Leningrad) vardır. (L)

NİKOLAY I

V. Adam'ın taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

NİKOLAY II (Tsarskkoye Selo 1868 - Yekaterinburg [bugün Sverdlovsk] 1918), son rus çarı (1894-1917), Aleksandr III'ün büyük oğlu. Çok iyi bir öğrenim ve eğitimden sonra Asya'ya yaptığı bir yolculukla görgüsünü genişletti (1890-1891). Fakat babası ve rus devlet adamı Konstantin Pobyedonostsev onu otokrasinin üstünlüğüne inandırdıklarından siyasî eğitimi ihmal edilmişti. Zayıf bir adamdı, Aleksandra Fyodorovna adıyle imparatoriçe olan (kasım 1894) karısı alman prensesi Alix von Hessen'in etkisinden kurtulamadı. Gösterişten ve saray hayatından nefret eden imparatoriçe, Nikolay'ı dört kızı ve oğlu ile birlikte hemen her zaman Tsarskoye Selo'da yaşamağa ikna etti. Bu sebeple çar ailesi halktan ve hattâ rus yüksek sosyetesinden uzak kaldı.

Dışta barışçı bir hükümdar olmak isteyen Nikolay II ilk milletlerarası barış konferansına önayak oldu (La Haye 1899) ve Makedonya yüzünden bir savaştan kaçınmak için Avusturya imparatoru Franz Joseph ile anlaştı (29 eylül 1943). Fransa ile de dostça ilişkilerini muhafaza ediyordu. İlk Paris yolculuğunda (1896) büyük bir coşkunlukla karşılanmasına rağmen Wilhelm II'ye kanarak Björkö'de (temmuz 1905) bir alman-rus antlaşma tasarısını imzaladı. Fransa da bu antlaşmaya katılmaya davet edilecekti. Lamsdorf bu antlaşma ile Fransız-Rus antlaşmasının uzlaşamayacağını büyük güçlüklerle çara anlatabildi. Uzakdoğu'da Fransa'nın onayı olmaksızın Çin'i Japonya'dan kurtarmağa (1895) kalkışan Nikolay II, Mançurya'da bir genişleme siyasetine sürüklendi. Muhaliflerin çok küçümsediğinden, otokrasi'nin savunucularıyle birlikte «devrim dalgasını durdurmak için zaferle sonuçlanacak küçük bir savaşın» yeterli olduğuna inanmıştı. Vitte'nin muhalefetine rağmen doğrudan doğruya kendine bağımlı bir Uzakdoğu Kral naipliği kurdu ve ülkesini bozgunla sonuçlanan Rus-Japon savaşına (1904-1905) soktu. Ama bozgunlar ve ayaklanmalar sonucunda, A.B.D.'nin arabuluculuğunu ve Mançurya ile Sahalin'in güneyindeki haklarından vaz geçmeyi kabul etmesine rağmen barışı şerefli şartlarla imzalamakta (eylül 1905) diretti ve özellikle Japonlara savaş tazminatı ödemeyi reddetti. Bu yenilgi yurt içinde mutlakıyet idaresinin sonunu getirdi. Nikolay II, saltanatının başlangıcında otokrasi ilkesini kesinlikle kabul etti ve 1905'e kadar Pobyedonostsev'in öğütlerine körü körüne uydu. O güne kadar dokunulmayan finlandiya halkının ruslaştırılmasına girişildi (1898). Geliri giderinden çok bir bütçe hazırlayan çarlık maliye bakanı Vitte, fransız malî yardımı ile Rusya'yı sanayileşme yoluna sokarken liberal bir ortamda zenginleşen burjuvalara çar hiç bir taviz vermedi. Büyük şehirlerin çevresinde yoksul yığınları toplayan veya bu yığınları Sibirya'ya sevkeden bu evrimin sosyal sonuçlarına aldırış etmedi. 1898'de kurulan marksist eğilimli Sosyal Demokrat partinin desteğiyle kısa süre sonra grevler başladı. Devlet bankasının verdiği tarım kredileri aslında küçük köylülerin topraklarını satın alan orta sınıf köylünün işine yaradığından, tarım meselesi günden güne ciddîleşiyordu. Tahıl ihracatı devam ederken kıtlığın önü alınamıyordu. Kanlı ayaklanmaları kışkırtan ve 1901'den itibaren tekrar faaliyete başlayan Devrimci Sosyalist parti, köylülerin memnuniyetsizliğini körüklüyor ve tedhiş hareketlerine girişiyordu. Korkuya kapılan Nikolay II, sert bir bastırma hareketine girişti. Polis teşkilâtı işçi kuruluşlarında bölücü propaganda yapıyordu. Yahudilere karşı yarı resmî pogrom'lar başladı. Kudretli içişleri bakanı Pleve'nin öldürülmesi (1904), Uzakdoğu'daki ilk bozgunlar, zemstvo'ları temsil eden liberaller meclisini meşrutî bir rejim istemeğe teşvik etti. Tek başına kalmış olan Nikolay II, boş vaatlerle herkesi oyalamağa çalışıyordu. Fakat Petersburg'da barışçı işçi gösterilerinin kanlı bir şekilde bastırılmasına («Kızıl pazar») göz yumdu. Şiddet hareketleri, herkesin çara karşı birleşmesine yol açtı. Orduda ve donanmada isyan ve ayaklanmalar, grevler çoğaldı. Bunun üzerine Vitte, çarın 30 ekim 1905'te meşrutî rejim vaat eden bir bildiri yayımla-

Daumier'nin karikatürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

NİKOLAY II
Tsarskoye Selo'da esirken (1917)

büyük knyaz NİKOLAY
Nikolayeviç Romanov
1915'te

masını sağladı. (Duma seçimi, toplantı, birleşme ve ibadet hürriyeti). Aslında çar hasımlarını bölmek için gerçek niyetini gizliyordu.

Batı liberalizmini özleyen birçok muhafazakâr, oktyabrist'ler ve kadet'ler, çarın Ekim bildirisini uygulayacağına inandılar. Tek başlarına kalan aşırı devrimciler işçi meclislerine (sovyetler) dayanarak silâhlı ayaklanmalara giriştiler; fakat özellikle Moskova'da kanlı çarpışmalardan sonra ezildiler (aralık 1905-ocak 1906). Bu başarıyı sağlayan çar, batı liberalizmine hayranlığını bağışlamadığı Vitte'yi Fransa'dan önemli bir yardım sağlamasına rağmen görevinden aldı, sonra da çar Duma'nın elinden bütün yetkileri alan yasalar çıkardı (10 mayıs 1906). Kadet'lerin çoğunlukta olduğu ilk meclis, parlamenter bir rejim istemesi üzerine 1906 temmuzunda dağıtıldı. O tarihten sonra kral otoriter ve kararlı bir muhafazakâr olan Stolıypin'i iş başına getirdi. Stolıypin, Duma'yı yeniden dağıttı (haziran 1907), seçim sistemini gerici bir anlayışla değiştirdi ve üçüncü bir Duma'nın, istediği kimselerden meydana gelmesini sağladı. Devlet reformunu yürürlükten kaldırdı ve zengin köylüleri veya kulakları destekleyerek otokrasiye sağlam dayanaklar hazırladı (mir usulünü kaldıran ve şahsî çiftlikler kurulmasına izin veren 9 kasım 1906 ukaz'ı). Stolıypin'in öldürülmesinden (eylül 1911) sonra Nikolay II, siyasetini sağlam bir şekilde devam ettiremedi. 1912'den itibaren devrimci çalkantı yeniden başladı. 1912'de seçilen dördüncü Duma'da muhalifler çoğunluktaydı; 1905'ten sonra imparator ve imparatoriçe üstünde büyük etki kazanmış olan Rasputin'in rezaleti patlak verince, muhalifler tenkitlerini şiddetlendirdiler. Dışta, Nikolay II, 1905'ten sonra ılımlı bir siyasete döndü. Fransa'nın yardımıyle imzalanan İngiliz-Rus antlaşması (31 ağustos 1907), iki ülke arasındaki bütün meseleleri çözümledi. Ama 1909 martında İzvolskiy'in tedbirsizce taraf tutmağa sürüklediği çar, Bosna buhranında merkez devletlerine boyun eğmek zorunda kaldı (1908-1909), 1912'de yeniden düzenlenen ordunun kumandanları, Nikolay'ı Balkanlar'da daha faal bir siyaset uygulamağa sürüklediler. 1912-1913 Savaşına yol açan Balkan birliği onun etkisiyle kurulduysa da, çar doğrudan doğruya savaşa katılmadı. 1914 Temmuzunda Nikolay II, önce Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığını La Haye Adalet divanına götürmeyi ileri sürdü, ama 30 haziran 1914'te, kumandanların baskısı üzerine, Fransa'nın haberi olmaksızın Almanya'ya karşı genel seferberlik ilân etti; bunu bahane eden Almanya 1 ağustos 1914'te Rusya'ya savaş açtı. Çar, ordunun kumandasını önce amcası Nikolay'a bıraktı, ama 1915 yenilgilerinden sonra kumandayı kendisi aldı. Nikolay II'nin Duma'ya dayanmayı reddetmesi moral çöküntüyü daha da arttırıyordu (eylül 1915), çara, Stürmer (şubat 1916) ve Protopopov gibi hem kamuoyunun hem de müttefiklerin şüpheyle karşıladığı bakanları seçtiren ve büyük dük Nikolay ile dul kraliçenin teşebbüslerine rağmen görevlerinden alınmalarını sağlayan Rasputin'in sebep olduğu genel hoşnutsuzluğu, yiyecek ve yakıt sıkıntısı bir kat daha fazlalaştırıyordu; sonunda Rasputin öldürüldü (aralık 1916), ikmal işlerini zemstvo'lar yüklendi, Petersburg ve birçok şehirde ayaklanma halinde grevler patlak verdi (1917 başları). Başkentteki garnizonun da desteğini sağlayan halkın baskısıyle bakanlar istifa ettiler ve Duma bir hükûmet kurdu (28 şubat - 13 mart), ordu kumandanlarının ve Duma'nın gönderdiği iki ılımlı siyasetçi Guçkov ve Şulgin'in isteği üzerine, Pskov'da imparatorluk treni içinde, demiryolu işçileri tarafından durdurulan Nikolay II, ağabeyi büyük dük Mihail lehine tahttan feragat etti; fakat Mihail'in tahta çıkmayı kabul etmemesi Rusya'da monarşinin sonu oldu. Orduya veda bildirisinden sonra (25 mart) Nikolay II ailesiyle birlikte Tsarskoye Selo'da gözaltına alındı. Çarın Rusya dışına bırakılmasını isteyen müttefiklere geçici hükûmet ret cevabı vermişti. Batı Sibirya'da Tobolsk'a nakledilen (eylül 1917) çar ailesi, monarşi taraflılarının darbe yapabilecekleri düşüncesi ile komünistler tarafından Yekaterinburg'a (bugün Sverdlovsk) yerleştirildi. Fakat ülkelerine dönmek isteyen çek askerlerinin ilerlemesinden paniğe kapılan Ural sovyeti, imparatorluk ailesinin öldürülmesi emrini verdi. Nikolay II, imparatoriçe, çareviç, çarın dört kızı ve maiyetinde bulunan on kişi, Yekaterinburg'da, İpatyev evinin bodrumunda geceleyin tabanca ile öldürüldüler (16/17 temmuz 1918). [L]

NİKOLAYEV, S.S.C.B.'de (Ukranya) liman şehri, Güney Bug'un halici kıyısında; 280 000 nüf. Büyük metalürji sanayii. Tersaneler. Şehir 1789'da Potemkin tarafından kurulmuştur. (L)

NİKOLAYEV (Andrian), sovyet uzay adamı (Çeboksarıy yakınlarında bir köyde 1929). Sovyet hava subayı; 1962 yılının ağustos ayında «Vostok 3» kapsülüyle dünya çevresinde 64 tur yaparak 94 saat 25 dakika uzayda kaldı ve saatte ortalama 28 200 km hızla 2 600 000 km yol aldı. (M)

NİKOLAYEVA (Galina Yevgeniyevna VOLYANSKAYA, — denir), sovyet kadın romancı (Tambov bölgesi 1914-öl. 1963). Özellikle kolhoz hayatı üstüne yazdığı *Jatva* (Hasat) [1950] adlı romanıyle tanınır. (L)

NİKOLAYEVSK-NA-AMURE, S.S.C.B.'de şehir, Uzakdoğu'da, Amur ırmağının ağzında; 35 600 nüf. Balıkçılık ve balık sanayii. Demir filizi çıkarılması ve işlenmesi. (L)

NİKOLAY Nikolayeviç Romanov (büyük knyaz), rus generali (Petersburg 1886-Antibes 1929). Nikolay I'in torunu; genç yaşta orduya girdi, süvari genel müfettişi (1895-1905), çarın emir subayı ve Millî Savunma kurulu başkanı (1905-1908) olduktan sonra rus ordusu başkumandanlığına getirildi (1 ağustos 1914). Fransa'ya verdiği söze (temmuz 1912) uyarak seferberlik işlerinin tamamlanmasını beklemeden Doğu Prusya'ya saldırdı; iki ordusu yenilerek (Tannenberg, 27-30 ağustos 1914; Mazurya gölleri, 8-10 eylül) geri çekilmek zorunda kaldı. Avusturyalılara karşı Galiçya'da talihi yaver gitti ve Polonyalılarda, Polonya'nın yeniden canlanacağı umudunu uyandıran «Polonyalılara çağrı»dan (14 ağustos 1914) sonra, Karpatlar'a vardı. Karşı saldırıya geçen (mayıs 1915) alman-avusturya birlikleri Görlitz'te zafer kazanarak (2 mayıs) Galiçya, Polonya ve Litvanya'yı işgal ettiler. Büyük kayıplara rağmen Nikolay, alman - avusturya birliklerinin ilerlemesini durdurarak (ağustos sonu) büyük bir felâketi önledi. Çarı en iyi savaşçılara toprak vermeğe razı etmesi, askerler arasında, ününü daha da artırdı. Ama bozgundan sorumlu tutuldu, görevinden alındı (6 eylül) ve Kafkas cephesine gönderildi. 1917 Devriminden sonra Kırım'da kaldı, sonra Fransa'ya çekildi (1919-1929). [L]

NİKOLİT i. (fr. *nicolite*). Miner. *Eşanl.* NİKELİN.

NİKOLO i. (kuyumcu *niccolo* kardeşlerin adından). Biri siyah, biri beyaz iki tabakadan meydana gelen damarlı akik türü. (L)

NİKOLSBURG. Bk. MİKULOV.

NİKOMAKHOS, atinalı trajedi şairi (M.Ö. V. yy.). Euripides'e karşı bir tiyatro yarışmasını kazandı. (L)

NİKOMAKHOS, yunan ressamı (doğ. M. ö. IV. yy.ın ilk yarısında Thebai'de). Dört ana renkle çalıştı: beyaz, sarı, kırmızı, siyah. Plinius Secundus, onun eserlerini Roma Capitolium'unda (tahta panolar), Athena ve Nike tapınaklarında (*Persephone'in Kaçırılışı; Apollon ve Artemis; Arslana Binmiş Kybele* v.b.) gördüğünü söyler. (L)

NİKOMAKHOS, yeni-komedi türünde yazan komedi şairlerinden (M.Ö. 300'e doğr.). [L]

NİKOMAKHOS, yunan matematikçisi (M. S. I. yy. sonları). Eserleri: aritmetiği ilk defa bağımsız bir bilim kolu olarak ele alan *Eisagoge Arithmitike* (Aritmetiğe Giriş) ve Ortaçağ boyunca etkisi büyük olan *Enkheiridion Harmonikes* (Harmoni Elkitabı). [L]

NİKOMAKHOS Stageira'lı, filozof Aristoteles'in babası, Makedonya kralı Pihilipos'un hekimbaşısı (M.Ö. IV. yy.). Bazı tıp ve fizik eserleri yazdığı sanılıyor. Aristoteles, *Ethika Nikomakheia* (Nikomakhos'a Ahlâk Dersleri) adlı eserini ona ithaf etmiştir. (L)

NİKOMEDEİA. Esk. coğ. Küçük Asya'da şehir, Bithynia'nın başkenti. Önce bir Megara sömürgesiydi, adı da *Astakos*'du. Lysimakhos tarafından yıkıldı. Nikomedes I tarafından yeniden kurularak başkent haline getirildi. Bk. İZMİT. (L)

NİKOMEDES, M. ö. II. yy. yunan matematikçisi. Küpün ikikatını almak veya iki orta orantılı problemi ile bir açıyı üç eşit parçaya bölme problemini çözmek için konkoit'i tasarladı ve uyguladı. (L)

NİKOMEDES I (öl. M.Ö. 250'ye doğr.), Bithynia kralı (M.Ö. 279'a doğr.-250'ye doğr.), Zippoites'in oğlu ve halefi. Herakleia Pontika ve Makedonya kralı Antigonos I ile ittifak yaptı, Galatları ordusuna alarak, Suriyeli Antiokhos I'e karşı başarı ile savaştı ve öz kardeşi Zippoites'in başarısızlık teşebbüsünü önledi. 264'e doğru yeni başkent Nikomedeia'yı kurdu. (L)

NİKOMEDES II Epiphanes (öl. M.Ö. 91), Bithynia kralı (M.Ö. 149-91). Babası Prusias II, onu Roma'ya yolladı, sonra başarısını kıskanarak öldürtmek istedi. Fakat, Nikomedes, Attalos II'nin yardımı ile Bithynaia'yı ayaklandırdı ve Prusias'ı boğdurtarak yerine geçti. Roma ile iyi geçinmeğe çalıştı, Kappadokia ile Paphlagonia'yı ele geçirmeğe çalıştıysa da Roma senatosu buna engel oldu. (L)

NİKOMEDES III Philopator (öl. M.Ö. 74), Bithynia kralı (M.Ö. 91-74), Nikomedes II'nin oğlu ve halefi. Mithridates'in düşmanı (88'de onun tarafından kovuldu) ve Romalıların sadık müttefikiydi (onlar tarafından tekrar iktidara geçirildi). Bithynia'yı Roma senatosuna bıraktı. (L)

NİKON (Nikita MİNİN, - denir), rus papazı (Nijniy-Novgorod yakınları 1605-Yaroslavl 1681). Rus Ortodoksluğunun yunan kaynaklarına dönmesine çalıştı; çar Aleksey'in (1646) en gözde danışmanıydı; çar Polonya seferindeyken devlet yönetimini üstüne aldı. Novgorod metropoliti (1648), sonra Moskova patriği (1652) oldu, rus ve rum papazlarından kurulu bir konsil (Sobor) toplayarak (1654) Kutsal Kitap'ın yunanca metninden yapılmış tercümesini gözden geçirtti. Bu reformlar, gelenekçilerin ve başkanları Avvakum'un muhalefetine yol açtı. Nikon Avvakum'u Sibirya'ya sürdürdü ve ona işkence ettirdi. Ama, ruhanî gücün, dünyevî güce üstünlüğünü ileri sürünce, çarla arası açıldı (1656) ve bir manastıra kapandı (1658). Tekrar patrikliğe geçmeğe çalıştıysa da (1664), 1666 Konsili tarafından kesin olarak her türlü görevden uzaklaştırıldı ve konsil kararı ile Devletin Kiliseye üstünlüğü sağlandı. (L)

NİKOPHON M.Ö. IV. yy.da yaşamış atinalı komedi şairi. Aristophanes'in çağdaşı ve rakibiydi. (L)

NİKOPOL. Coğ. Bk. NİĞBOLU.

NİKOPOL, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Dnieper ırmağı kıyısında, Zaporojye dirseğinin aşağı kesiminde; 101 000 nüf. Irmak gemileri yapımı. Yakınındaki Marganets yatağından elde edilen filizi işleyen manganez dökümhaneleri. (L)

NİKOSİYANİN i. (fr. *nicotianine*). Kim. Taze tütün yapraklarının su ile damıtılmasından elde edilen madde. (TÜTÜN ESANSI veya YAĞI da denir.) [L]

NİKOSKORBİN i. (fr. *nicoscorbine*). Ecz. Nikotinik amit-askorbik asit karışımının kısa adı, B grubu vitaminlerindendir. (L)

NİKOSTHENES (M.Ö. 530-510'a doğr.), attikeli çömlek ustası. Çömlekleri bütün İtalya'ya yayılmıştı: saray testileri (oinokhoe) [Louvre], kutular (Pyxides) [Milano], kupalar (Louvre) ve özellikle amfor ve kraterler (Louvre, Londra). Bunların üstündeki resimler siyah figür ile kırmızı figür arasındaki döneme rastlar. (L)

NİKOTEİN i. (fr. *nicotéine*). Tütünde nikotin ile beraber bulunan $C_{10}\,H_{12}\,N_2$ formülündeki baz. (L)

NİKOTİK sıf. (fr. *nicotique*). Kim. Formülü $C_5\,H_4\,N{-}CO_2\,H$ olan piridin - β - karboksilik asit için kullanılır; ilk defa nikotinin yükseltgenmesiyle elde edilmiştir. (L)

Foto. London News, Manuel (LAROUSSE)

— ANSİKL. *Nikotik asit*, β - alkoylpiridinlerin yükseltgenmesi sırasında meydana gelir. 229° C'ta eriyen beyaz bir katıdır. Bu asidin Eyodometilat'ı *trigonellin*'e benzer. Amidi, bitkilerin büyüme etkenidir ve aynı zamanda PP vitaminini meydana getirir. (L)

NİKOTİN i. (Jean *Nicot*'un adından fr. *nicotine*). Kim. Formülü $C_{10}H_{14}N_2$ olan alkaloit; tütünde, az miktarda nikotein ve başka alkaloitlerle birlikte malat veya sitrat şeklinde bulunur.

— Patol. *Nikotin zehirlenmesi*, tütünden ileri gelen had veya müzmin zehirlenmelerin yarattığı marazî bozuklukların tümü.

— Ted. *Nikotin giderme*, sigara tiryakilerinin organizmasında daha az tahribat yapmasını sağlamak için, tütündeki nikotin oranını azaltmak veya nikotini tamamen gidermek üzere uygulanan metot. (Fransız Schloesing usulünde, tütünün nikotini amonyak gazı katılmış su buharıyle alınır; sonra sülfat şeklinde böcek ve asalak zehiri olarak kullanılır. Tütünde kalan amonyak gazı da saf su buharı ve hava akımıyle giderilir.)

— ANSİKL. *Nikotin*, 1828'de Posselt ve Reimann tarafından tütünden elde edildi. Pinner bileşimini açıkladı, Pictet de sentezini yaptı. Tütünde, yüzde 1 ile 8 oranında nikotin bulunur; kalitesiz tütünlerdeki nikotin yüzdesi, kaliteli tütünlerdekinden daha fazladır. Nikotini tütünden ayırmak için tütün çok az miktarda su ile ısıtılır, sodyum hidroksitle açığa çıkarılan nikotin eterle toplanır. Nikotin saf haldeyken renksiz bir sıvıdır ve tütünün kokusuna benzemeyen pis bir kokusu vardır. Havada kısmen reçineleşerek rengi esmerleşir. Yoğunluğu 1, 009'dur; 247° C'ta kaynar; suda, alkolde ve eterde kolayca çözünür. En kuvvetli zehirlerden biridir.

Nikotin levojir bir bazdır, oysa tuzları dekstrojirdir. N-metilpirolidin'e bağlı bir piridin çekirdeği taşır. Yavaş bir yükseltgemeyle *nikotirin*'e dönüşür. Nitrik asit veya permanganat etkisiyle pirolidin çekirdeği parçalanır ve *nikotik asit* halinde yükseltgenir.

— Eczc. *Nikotin*, bitki hastalıklarıyle mücadelede, bitkileri saran dış asalakları öldürmek için kullanılır; insan tedavisinde uygulanmaz. (L)

NİKOTİNİK sıf. (fr. *nicotinique*). Biyokim. *Nikotinik amit. Eşanl.* PP VİTAMİN*i. || *Nikotinik asit*, beslenmede amit yerine kullanılabilen ve provitamin rolü oynayan organik asit. (Nikotinik asit, provitamin rolünden ayrı olarak kuvvetli bir damar genişletici rol oynar. Bu bakımdan özellikle organizmanın yukarı kısmındaki damarlar üstünde etki gösterir; beyin, göz ve kulak atardamarları spazmlarında kullanılır.) [L]

NİKOTİRİN i. (fr. *nicotyrine*). Kim. Formülü $C_{10}H_{10}N_2$ olan ve 281°C'ta kaynayan baz; nikotinin potasyum hidroksit ve potasyum demir III siyanürle ısıtılmasından elde edilir; bu işlem sırasında, pirolidin halkası hidrojen kaybederek pirol halkasına dönüşür. (L)

NİKRİS veya **NİKRİS** i. (ar. *nikris, nıkris*). Patol. Pürin metabolizması bozukluğu sonucunda el ve ayak parmaklarında, topuklarda ve eklemlerde meydana gelen hastalık. (*İrkünnesa, siyatik, vecai mefasıl* veya *istiska* da denir. Halk arasında *damla* diye bilinir.) Bk. DAMLA *hastalığı*. (M)

NİKRİZ i. (fars. *nirîz*'den *nikrîz*). Mus. Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından biri (Bk. ANSİKL.). || *Nikriz beşlisi*, nikriz makamının teşkilinde kullanılmış beşli; dörtlüsü yoktur. || *Nikrizi kebir*, türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Nikrizi sağir*, türk musikisinin altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Nikrizi segâh*, türk musikisinde müstear* makamının diğer adı.

— ANSİKL. *Nikriz* beşlisinin tiz tarafına buselik veya rast dörtlüsünün eklenmesinden meydana gelir. Seyri, inici-çıkıcıdır. Durak'ı rast sol, güçlüsü ise beşli ile dörtlünün birleştiği beşinci derece olan neva're'dir. Donanıma do bakıye bemol, fa bakıye diyez, do bakıye diyez işaretleri konur. Dizisinde beş nisebi şerife bulunduğu için «gizli mütenâfir» sayılır. Bu makama örnek olarak, Zekâî Dedenin *Evsaf ve Sofyan*'ı, Raşid Ağanın *Devri Kebir*'i, Itrî'nin muhammes besteleri, Hafız Post'un nakış ve yörük semaileri gösterilebilir. (M)

NİKROM i. (tes. edil. ad). Nikel ve krom alaşımı.

— ANSİKL. *Nikrom*'un bileşiminde yüzde 80 nikel ile yüzde 20 krom bulunur. Sanayide kullanılan alaşımlar ise, yüzde 60 ile 80 nikel, yüzde 15 ile 20 kromdan hazırlanır ve maliyet fiyatını düşürmek için bir miktar demir katılır. Aşınmaya karşı dayanıklı oldukları ve yüksek sıcaklıkta (nikel-krom için 1 100° C, nikel-krom-demir için 900°C) mekanik özelliklerini koruduklar için, fırın parçaları ile elektrik direnç tellerinin yapımında, nikrom tipi alaşımlar bazen yüzde 2 ile 5 alüminyum katılarak kullanılır. (L)

NİKSAR, yun. **Neokaisareia**, lat. **Neocaesarea**, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili) ilçe merkezi şehir; 17 686 nüf. (1970). Kelkit ırmağına sağdan karışan Çanakçı deresinin her iki yamacı üzerinde kurulmuştur; yüksl. 350 m. Niksar, Tokat'a 58 km'lik; Karadeniz kıyısındaki Ünye'ye yollarla (108 km) bağlıdır. — *Niksar ilçesi*, 1 672 km²; 72 833 nüf. (1970). Merkez, Camiiçi ve Gökçeli bucakları; 102 köy. Tütün ve tahıl ekimi. Meyvecilik ve sebzecilik.

● *Tarih. Neocaesarea* adıyle eski bir yerleşme bölgesinin (Neokaişareia) üstünde Tiberius tarafından kuruldu. 314'te şehirde, dinî bir meclis toplandı. Malazgirt savaşından sonra Türkler tarafından alındı; Danişmentlilerin yönetimine geçti. Bizans imparatoru İoannes Komnenos, şehri geri almak için kuşattı; fakat alamadı (1140). Danişmentliler arasındaki saltanat kavgalarından yararlanan Bizans imparatoru Manuel şehri eline geçirdi (1164); Kılıç Aslan şehri geri aldı. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların eline geçti. Alevî ve celâlî ayaklanmalarından zarar gördü, XIX. yy.da nüfusu 4 000 - 5 000 arasındaydı.

● *Güzel sanatlar*. Yunan ve Roma devirlerinde önemli bir yerleşme bölgesi olan Niksar'da bu dönemlere ait eserlerden hemen hiç bir şey kalmadı; bugün şehirdeki eski eserlerin hepsi Danişmentliler ve Anadolu Selçukluları devrine aittir. *Kale*, şehre hâkim bir tepe üzerindedir. Birçok kulesi vardır. Antik devirdeki kalenin yerine Bizans devrinde yenisi yapıldı ve Türkler devrinde onarıldı. *Ulucami* veya *Melekgazi camii*, Niksar'ın en önemli camisidir. Cenepnizade Hasan Bey tarafından yaptırıldı (1145). Caminin enine 5, boyuna 7 nefli bir planı vardır. *Yağıbasan medresesi* (*İçkale* veya *Yağıbasan camii*), kalenin eteğinde, kuzeyde yer alan bu yapı, bugün harap bir durumdadır. Medresenin, Melikgazi türbesinin arkasında bulunan kitabesinden, Mehmed İbni Melik Gazi'nin kardeşi ve halefi Nizameddin Yağıbasan tarafından 1157'de yaptırıldığı anlaşılıyor. Anadolu selçuklu medreseleri arasında, kubbeli medreseler grubuna girer. *Çöreğibüyük tekkesi* (veya *camii*), Niksar'ın en önemli eserlerinden biridir. Tokat yolu üzerinde bulunan yapı, tekke kısmıyle anıtsal bir kapıdan (portal) meydana gelir. *Melikgazi türbesi*, üzeri konik bir çatıyle örtülü olan kare planlı esas mekân ve üç kubbeli son cemaat yeriyle bir cami görünüşündedir. XII. yy.a ait olduğu sanılan *Kulak türbesi*, Melikgazi türbesine göre daha ince bir işçilikle yapılmıştır. İçten moloz, dıştan renkli kesme taşlarla süslüdür. *Yağıbasan mescidi*, Yağıbasan medresesinin batısındadır. Sekizgen planlı türbe, Kulak türbesiyle aynı tipte ve daha büyüktür. *Hacıçıkrık* (veya *Çepnibey*) *türbesi*, dikdörtgen planlı, üzeri tek tonozla örtülü bir yapıdır (1179'da inşa edildi). *Karanlıktürbe*, Hacıçıkrık türbesi yakınındadır. Taş ve tuğladan yapılmıştır; üzeri kubbeyle örtülüdür. *Kırkkızlar türbesi*, Niksar'ın önemli eserlerinden biridir. Kitabesinden, yapının XIII. yy.a ait olduğu anlaşılıyor. Yapıya «Kırkkızlar» adının verilmesi mahallî bir aşk hikâyesine dayanır. Halk şairi Emrah'ın mezarı da Niksar'dadır. (M)

NİKSES (lat. *nixus*, dayanan'dan fr. *nixses*). Rom. mit. Capitolium'da Minerva tapınağının önünde bulunan diz çökmüş (*Nixi dii*) üç tanrının heykeline verilen ad; eski masa ayakları oldukları sanılıyor. (L)

NİKSİC veya **NİKŞİÇ**, Yugoslavya'da (Karadağ) kasaba, Titograd'ın kuzey-kuzeybatısında; 6 700 nüf. Osmanlılardan kalma bir kalenin yıkıntıları. Dökümevi. Bölgedeki bir poljenin hidroelektrik rezervi haline getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Boksit. (L)

NİKTALJİ i. (fr. *nyctalgie*). Yalnız gece gelen ağrı. (L)

NİKTER sıf. (fars. *nik*, iyi ve *ter*'den *nikter*). *Esk*. Çok iyi, pek beğenilmiş.

◆ **Nikterîn** sıf. *Esk*. Hepsinden iyi olan. (M)

NİKTİNASTİ i. (fr. *nyctinastie*). Biyol. Bazı bitkilerde, gündüzle gecenin birbirini takip etmesinden ileri gelen uyanıklık ve uyku hareketlerinin tümü. Bk. NASTİ. (L)

NİKTİPERYODİK sıf. (fr. *nyctipériodique*). Çiçek açabilmek için uzun gecelere ihtiyaç duyan bitkilere denir (msl. *tütün*). [L]

NİKTİTANT ZAR bls. i. Anat. Kuşlarda ve bir kısım omurgalılarda yatay olarak hareket eden üçüncü gözkapağı. (L)

NİKTİTROPİZM i. (fr. *nyctitropisme*). Bazı bitki kısımlarının karanlıkta bulunduğu zaman özel bir durum almak üzere yaptığı hareket. (L)

NİKTOFONİ i. (yun. *niyks, nyktos*, gece ve *phone*, ses'ten, fr. *nyctophonie*). Psikopatol. Histeriden ileri gelen ve gündüzün konuşamama (daha çok yüksek sesle konuşamama) şelkinde beliren hastalık. *Zt.* E-MEROFONİ. (L)

NİKTÜRİ i. (fr. *nycturie*). Geceleyin sık sık işeme. (L)

NİKÛ sıf. Bk. NİGÛ.

NİKUSİOS Panagiotis, Babıâlide tercümanlıkla görevlendiren ilk rumdu (öl. 1673). İstanbul'daki Avusturya elçiliğinin tercüman olarak gösterdiği başarı üzerine aynı görevle Babıâli'ye alındı. Hem Babıâli'nin hem Avusturya elçiliğinin tercümanı olarak Saint Godard savaşından sonra barış görüşmelerini yönetti. Osmanlıların savaşı kaybetmesine rağmen Nikusios Osmanlılar lehinde bir barış antlaşması sağladı (Vasvar antlaşması). Bundan sonra Köprülü Ahmed Paşaya, Venediklilere karşı yaptığı Girit seferinde eşlik etti. Hizmetlerinden dolayı Babıâli'de başkâtipliğe getirildi. Ölümünde Marmara'nın küçük bir adasındaki bir manastıra gömüldü. Eserleri: *Epistolas Pros Eugenion Aitolon* (Eugenios Aitolos'a Mektuplar), *Ponima Peri tu Obelisku tis Konstantinupoleos* (İstanbul'daki Dikilitaş Üzerine Telif). [M]

NİKZ i. (ar. *nikż*). *Esk*. Bina yıkıntısı, enkaz.

— Huk. *Esk. Nikzi vakf*, asıl vakıf binasının, taş, kereste, kireç ve benzeri döküntüleri. (Bu döküntüler vakfın rekabe*si olduğu için vakfın onarılmasında kullanılır; kullanılamayacaksa satılır. Satıştan elde edilen para da vakıf sayılır.) [M]

NİL i. (fars. *nîl*). *Esk*. Çivit. || *Nil-fam*, çivit renginde.

— Bot. *Esk*. Çivit otu.

◆ **Nilî** sıf. *Esk*. Çividî mavi (renk). || *Nilî perde* (veya *hokka*), gökyüzü. (M)

NİL, ar. **En-Nil**, Kuzeydoğu Afrika'da nehir; 6 700 km (Victoria gölünden itibaren 5 600 km). Nehre firavunlar *Hapi*, yunanlılar *Khrysonoas*, araplar *Bahr* («deniz») adını vermişti.

● *Nil'in çığırı*. Nil, Burundi'deki *Kasumo* akarsuyundan doğar; Kasumo, aşağı çığırında *Kagera* adını alarak Victoria gölüne dökülür. 1 933 m yükseklikteki bu iç denizin (70 000 km²) su fazlasını kuzeye doğru akıtan *Victoria* Nil'i, iki çağlayan arasında Kioga gölünü aşar, sonra Semliki ile beslenen Albert gölüne girer, *Bahr el-Cebel* adıyle çıkar ve Güney Sudan ovasında ansızın yavaşlar. Taşkınlar, kolların çoğalması, su bitkileri ve buharlaşmanın yoğunlaşması, Bahr el-Gazel'i de alan bu çok büyük bataklık «sed»ler çanağının başlıca özelliğidir.

NİKOMEDEİA
Claudius başlı imparatorluk sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

NİKOMEDES I
Cabinet des Médailles, Paris

NİKOMEDES II
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. B. N. (LAROUSSE)

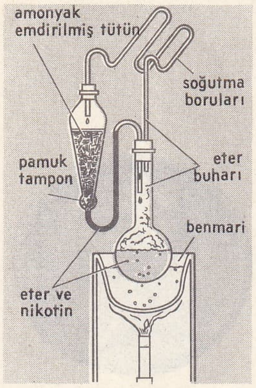

nikotin

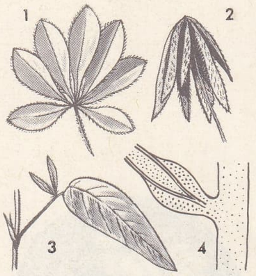

niktitropizm: 1,2. acı bakla yaprağının gündüz ve gece durumu; 3. titrek evliyaoto yaprağı; 4. baklagillerden bir bitki yaprağının dibindeki hareket verici şişkinlik ve odun soymuk demetlerinin geçit yeri

No gölünden çıkışında adı *Beyaz Nil* olan nehir, sağdan Sobat'ı alır ve yeniden kuzeye yönelir, Hartum'da Mavi Nil'e kavuşur ve oradan itibaren zaman zaman *Büyük Nil* adıyle de anılır. Daha sonra gene sağ kıyıdan Atbara'yı alır ve Akdeniz'e dökülmeden önce 2 800 km'lik bir çölü aşar.

Nil'in uzunlamasına profili yukarı çığırında düzene sokulmamıştır. Murchison çağlayanlarında bir şelâlenin yüksekliği 45 m'yi bulur. Ama «sed» bataklıklarının girişinde Hartum'un ötesine kadar eğinti çok azalır (km'ye 3,5 sm). Aşağı kesimde bir engebeler dizisi yumuşak eğintili yatak bölümlerini birbirinden ayırır: bunlar Assuan'dan itibaren çığırın yukarısına doğru 1'den 6'ya kadar numaralanan meşhur şelâlelerdir.

Nil havzası, Tanzaniya, Kenya, Ruanda, Burundi, Kongo, Uganda, Sudan ve Habeşistan'ı içine alır. İkinci şelâleden az sonra aşağı vâdisi Mısır'ın yerleşmeğe elverişli kısmını meydana getirir

● *Nil'in rejimi.* Rejimi dolayısiyle Nil'in tanrısal asıllı olduğuna inanılmıştır: Akdeniz nehirleri arasında suları yazın çoğalan tek nehirdir. Rejimi Mısır'da basit ve nispeten düzenlidir; haziran başında asgarî debi, «yeşil dalga» sayesinde hafif bir çoğalma, «kızıl sular» ile hızla artış, eylül sonuna doğru azamî debi. Suların alçalması hazirana kadar yavaş yavaş ağırlaşır; rengi o sırada bozbulanıktır.

Bununla birlikte bu basit rejim 35° enlemine dağılmış kolların karmaşık uyuşmasının sonucudur. Ocak-haziran ayları arasında Assuan'a geçen suların hepsi bir yandan Beyaz Nil'den (sularının yarısını sed'de kaybeden Bahr el-Cebel), bir yandan da Sabat'tan gelir. Beyaz Nil düzenlidir (asgarî debi 405 m^3/sn; azamî debi 1 388 m^3/sn). Buna karşılık, suların yükselme döneminde Beyaz Nil'in debi artışı eylül başında 7 500 m^3/sn'den çok su taşıyan Mavi Nil ve Atbara'nın yıllık debisine ancak üçte bir oranında katkıda bulunur; meşhur «bereketli taşma»ya ise Habeşistan'dan gelen sel suları sebep olur. Bu sellerin azgın suları volkan kütlelerini aşındırarak verimli topraklar koparır. Yeşil dalga, pek iyi aydınlatılamıyan bir olaydır; zaman zaman elverişli olan kimyasal şartlar sayesinde mikroskopik yosunların üremesinin sonucu olduğu sanılır.

Debinin mevsimden mevsime bu kadar çok değişmesi, seviyenin de değişmesine yol açar: Assuan'da yaklş. 9 m. Bunun sonucu olarak eskiden Mısır vâdisi su altında kalıyor, yalnız tepelerdeki köyler kurtuluyordu. Toprak tabiî bir su rezervi biriktiriyor, yüzeyinde ise birkaç santimlik balçık tabakası birikiyordu. Kasım ayından itibaren nehir küçük yatağına çekildiğinden, bıraktığı çamurda tarım yapılıyordu. Bununla birlikte suların yükselmesi hep aynı mevsimde olmasına karşılık, bazen yavaş ve alçak, bazen yüksek ve yıkıcıydı. Basit, dereceli kuyular olan nilölçer'ler, taşkının yüksekliğini ölçmeğe, hattâ sonuçları önceden kestirmeğe imkân veriyordu. Tamamlanan şebekeleri bugün telefonlarla birbirine bağlıdır. Böylece Nil'in Assuan'daki debisinin 45,6 (1913) ile 112 km^3 (1916) arasında değişebildiği ve yıllık ortalamanın 84,1 km^3 olduğu hesaplanmıştır.

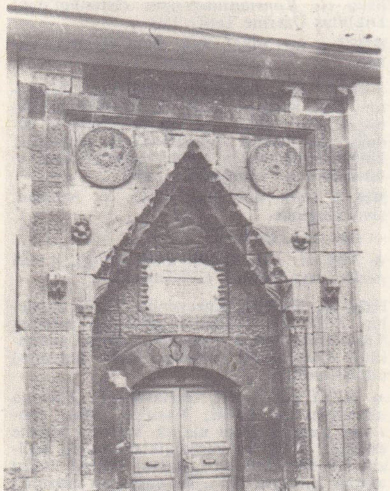

NİKSAR
Çöreğibüyük türbesi kapısı

● *Nil üzerindeki inşaatlar.* Yüzyıldan beri Nil'in rejimi büyük inşaatlar sayesinde önemli ölçüde değiştirildi: su seviyesini kanalların başına taşımak için yapılan barajlar (1843'te başlanan Delta, Asyut, Esneh, Nagıttamadi, Zifta barajları); şubat-temmuz ayları arasında debiyi çoğaltmak için yapılan hazne-barajlar (Assuan, Cebel Avliya, Sennar, Owen Falls barajları). Ayrıca Assuan yakınında nehir seviyesini büyük ölçüde yükseltecek çok büyük bir baraj yapımına başlandı (Assuan veya Sadd el-Ali yüksek barajı). Nehrin tamamının düzenlenmesi için bir tasarı hazırlandı; bu, tasarıyle çeşitli derecelerde ilgili yedi devletin anlaşmasını gerektirmektedir. Bu inşaatlar Afrika'da çok eksik olan elektrik enerjisini de sağlayacaktır. Ayrıca Nil çağlayan veya şelâleler arasında sefere elverişlidir ve Mısır'daki çığırında mavnacılık çok canlıdır.

● *Nil'in keşfi.* Nehrin yukarı çığırı uzun süre tanınamadı. «Ay dağları»nı kaynağa yakın gösteren ilk haritalar tacirlerin anlattıklarına dayanarak hazırlandı. Neron'un, dağların keşfi için gönderdiği iki centurio, sed'leri aşamadı. XIII. - XVIII. yy. arası Habeşistan keşfedildi ve Mavi Nil tanındı; o sırada Mavi Nil en büyük nehir sayılıyordu. XIX. yy.da Mehmed Ali Paşanın hazırladığı seferlerde Beyaz Nil kaynağa doğru izlenerek sed'in yukarı kesimindeki Gondokoro'ya ulaşıldı. Hint okyanusundan hareket eden Speek, önce Burton, sonra Grant ile Victoria gölüne ulaştı; Speeke gölün çevresini dolaştı ve Gondokoro'ya vardı (1863). O tarihten sonra uzun bir keşif, kartografya ve hidroloji çalışmasına girişildi.

● *Eskiçağ Mısır'ında Nil.* Nil'e Eski Mısırlılar bir tanrı değil, tanrıların bir hizmetkârı, iyi bir cin sayarak saygı gösterdiler. Adı *Hapi*'ydi. Beline mavnaların kayış kemeri sarılı olan ve başında bir papirüs demeti taşıyan çıplak bir adam şeklinde tasvir ediliyordu. Besleyici bereketliliği dolayısıyle, göğsünde bir erdişil organ vardı.

Firavunlar devri Mısırlıları bu cinin Nil'in dibindeki bir mağarada, Elephantine adasının yakınlarındaki birinci şelâlenin ortasında, Krophi ve Mophi kayalıkları arasında yaşadığına inanıyor, Nil'in kaynağının burası olduğunu söylüyorlardı. Bu saçma inanış (Eski Mısırlılar da Nil'in sularının daha öteden geldiğini bilirlerdi), Tarihöncesinden kalma çok eski bir efsanenin sebep olduğu bir mitoloji aldatmacasıydı. Gerçekten dinî metinlerde Aşağı Mısır'ın medeniyetinin daha ileri olduğu ve yıllık su baskını döneminde sulamanın düzenlendiği, Yukarı Mısır'da ise tarımı mahveden suları tutacak tek bir set bile bulunmadığı bir dönemden söz edilir. Bu metinlerde olaylar, tarihin başlangıcından önceki bir krallığın başkenti olan Busiris şehrinin adıyle birleştirilir. Metinler bu krallığın güney sınırındaki, Per-Hapi'de (veya «Hapi'nin yeri»), yani bugünkü Heluan'da bulunan Nil'in kaynağından söz eder. Mısır'ın bütün kaynakları burada toplandığı ve başka yerde kaynak bulunmadığı için, bu kaynakları, bir su tanrısının varlığına bağlamak ihtiyacını duymuşlardır. Yukarı Mısır'da bir sulama sistemi kurulunca, Aşağı Mısır'da uzun süreden beri geleneksel olan mitoloji çerçevesi buraya uygulandı. Su cininin barınağının güney sınırı yakınında önce Cebel Silsile'de, sonra Mısır'ın sınırı Assuan'a kadar gerileyince birinci şelâlenin ortasında olduğuna inanıldı. Yani, birleşmiş Mısır'da iki Nil vardı: Kuzey ve Güney Nil. Bunlar çoğunlukla resimli anıtlarda karşı karşıya gösterilir. Birincinin kaynağının Elephantine'nin yukarısında, ikincinin Heliopolis'in yukarısında, Heluan'da olduğuna inanılırdı. Mısırlılara göre her iki Nil'in cini bu iki kutsal noktada barınağının kapısını açar ve yeraltı yollarından yıllık taşkını artıran bereketli okyanus sularını gönderirdi. (L)

NİLA i. (Hindistan'da, ipek ve bitkisel elyaf karışımından dokunan bir tür kumaş. (L)

NİLGAU i. (hindustanî *nilgau; nil*, mavi ve *gao* sığır'dan). Hindistan ovalarında yaşayan antilop (*Boselaphus tragocamelus*).

— ANSİKL. İngilizler iri bir geyiği andıran *nilgau'ya* «mavi sığır» derler. Erkeğinin rengi koyu gri, dişisininki kızılımsı esmerdir. Dört ayağında da, toynağın üstünde, siyah ve beyaz benekler vardır. Genellikle ikiz doğurur. (L)

NİLGİRİ dağları, tamil dilinde **Nilagiri** («mavi tepeler»), Hindistan'da (Kerala ve Madras) kütle, Dekkan yarımadasının güneyinde; Doda Betta'da 2 635 m. Batı Gatlar ile Doğu Gatlar'ın birleştiği yerde Gondvana tabanını etkileyen kırıkların meydana getirdiği Nilgiri dağları, boğazlarla ve sarp tektonik yükseklikler engebeli geniş aşınım düzlüklerini kapsar. Doğu yamacı nispeten kuraktır (yılda 1 500 mm yağış), fakat batı cephesi bol muson alır (yılda 4 000 mm.); bu kısımda avcılık, ormanı yakma yoluyle tarım ve manda yetiştiriciliği yaparak geçinen dravid kabileleri (Kota'lar, Toda'lar ve Badaga'lar) yaşar; ormanlardan tek ağacı ve sandal ağacı kerestesi elde edilir. XVIII. yy. sonunda İngilizler bölgede çay, kahve, kınakına ağacı ve ökaliptüs işletmeleri kurmuşlardı. Gecelerin serinliği ve sıtma olmayışı sebebiyle yüksek sayfiye merkezleri (Ootacamund) çok turist çeker. (L)

NİLGÛN veya **NİLGÜN** bış. sıf. (fars. *nil*, çivit ve *gûn*, renk'ten *nil-gûn*). *Esk.* Çivit renginde, koyu mavi. || **1.** Kadın adı. || *Nilgûn-bahr*, mavi gökyüzü. ||*Nilgûn-hayam* (veya *perdehâ*), cennet. (M)

NİL-KONGO dili, doğu sudan dillerinin bir öbeğine denir. (L)

NİLLSON (Torsten), isveçli siyaset adamı (doğ. 1905). Sosyal Demokrat partisinin gençlik kolu sekreteri, sonra başkanı (1927-1940) oldu, 1941'de parlamentoya girdi. Ulaştırma (1945-1951), savunma (1951-1957), sosyal işler (1957-1962), son olarak da dışişleri (1962'den beri) bakanı oldu. (L)

NİLOT dilleri, Nil havzasında ve Büyük Göller bölgesinde konuşulan zenci afrika dil ailesi.

● *Lengüistik. Nilot dilleri*'nin aynı anadilden geldiği, kelime hazinesinde görülen birçok ortak unsur tarafından ortaya konur; ama diller arasında gramer yapısı bakımından büyük farklar vardır. Nil dillerinin bölümleri: 1. *kuzey öbeği* (nübye ve baria dili [Kuzeybatı Habeşistan]), sonekler aracılığıyla yapılan gerçek bir isim ve fiil çekimi başlıca özelliğidir (msl. dongola nübye dilinde: *u fa-di-ru,* ölüyoruz; *ter fa-diran,* ölecekler);

2. *orta öbek* (asıl nilot dilleri), Orta Nil, Orta Beyaz Nil ve kollarının vâdilerinde konuşulur: Şiluk, Nuer, Dinka, Anuak, Güneybatı Habeşistan'daki zenci afrika ağızları. Birinci öbektekilerin tersine bu öbekteki dilerin büyük kısmında etimoloji ve gramer bakımından değer taşıyan tonlar vardır; orta öbekteki diller tek heceliliğe yönelmektedir;

3. *güney öbeği* («*nil-ekvator öbeği*» de denir), Victoria ve Rudolf gölleri arasında konuşulur. Bu öbekteki bellibaşlı diller: Latuka, Bari, Turkana, Suk, Karamoco, Nandi, Masai. İsimlerde eril ile dişil ayrımının yapılmasına karşılık zamir ve fiillerde bu ayrımın yapılmaması bu dillerin başlıca özelliğidir (msl. masai dilinde: *ol-koroy,* maymun; *en-koroy,* dişi maymun). Gerçekte yapılan ayrım, güçlü ile zayıf arasındaki ayrımdır (masai dilinde *ol-doinyo,* dağ ve *en-doinye* tepe). [L]

NİLOT'LAR, uzun boylu (1, 78 m.), çok koyu tenli ve bacaklarının uzunluğuyle dikkati çeken zenci ve hamî halklar topluluğu. Beyaz Nil havzasında yaşayan Nilot'lar yerleşik düzeni benimsemeğe başlayan göçebe çobanlardır. (L)

Foto. MEYDAN

NİLPOTENT sıf. (fr. *nilpotent*'dan). Mat. n tanesinin bileşimi (T^n), ilk şeklin bütün noktalarında aynı görüntüyü verecek şekilde gerçekleşen noktasal bir T dönüşümü için kullanılır. || Karesi sıfır olan bir matris için kullanılır: $\begin{bmatrix} 6 & 2 \\ -18 & -6 \end{bmatrix}$ *matrisi nilpotenttir.* (Bu durumda matrisin bütün kuvvetleri sıfırdır; öz değerlerinin de hepsi sıfırdır.) || Daha genel olarak, kuvvetlerinden biri sıfır olan bir kare matris için kullanılır. (Eğer $A^p = 0$ ise, bazen A matrisinin p-nilpotent* olduğu belirtilir.) [L]

NİLSON (Lars Fredrik), isveçli kimyacı (Skönsberg, Västernorrland 1840-öl. 1899). Uppsala üniversitesinde profesörlük yaptı. Nadir toprak elementlerini inceledi. 1879'da skandiyumu keşfetti. (M)

NİL Sorskiy, rus keşişi (1433-1508). Aynaroz manastırlarından birinde uzun bir staj gördükten sonra, rus geleneklerine uygun büyük manastırlar yerine en çok üç keşişi alabilecek küçük kulübeler kurdu. Kilisenin dünya işlerine karışmasına karşı çıktı. Dünya işlerinden uzak kalma eğilimi, rus din adamlarını büyük ölçüde etkiledi. (L)

NİLSSON (Birgit), isveçli kadın şarkıcı (Västra Karup 1918). Sanat hayatına 1944'te Stockholm'da başladı, 1948'de dramatik soprano rollerinde başarı kazandı. 1951'de Glyndebourne, 1954'te Bayreuth festivaline katıldı, çok geçmeden dünya (Scala, 1958; Metropolitan, 1959; Paris, 1966 v.b.) tanındı. Zamanının en ünlü Wagner şarkıcılarındandır. İsolde rolünde rakipsizdi. (L)

NİLSSON (Gunnar), isveçli heykeltıraş (Karlskrona 1904). Paris'teki İskandinav akademisinde Despiau'dan, Julian akademisinde Niclausse'dan ders aldı, çıplak, zarif, saf genç kız ve çocuk heykelleri ile (Art Moderne müzesi, Paris Güzel Sanatlar müzesi, Stockholm, Nyköping, Tours, Pau müzeleri) isveç parkları için (Göteborg, Rottneros, Karlstad, Hüssleholm, Finspaang, Bräkne-Hoby) anıtlar yaptı. (L)

NİLSSONİA i. Açık tohumlu bitki. (Retiyenden Alt Tebeşire kadar rastlanır; cycadales takımından.) [L]

NİLS Svensson (1063'e doğr.-1134). Danimarka kralı (1104-1134). Sven II Estridsson'un en küçük oğlu. Kardeşi Erik I Ejegod'dan sonra tahta çıktı. Barışçı bir dış siyaset güttü. Hükümdarlığı zamanında krallık imtiyazlarını arttırdı. Fakat tahtını korumak için yaptığı mücadelelerle rahatı kaçtı. Oğlu Magnus, 1131'de kralın yeğeni ve Sleswig dükü Knud Lavard'ı öldürdü. Bu yüzden çıkan iç savaşta Nils ile Magnus, Skanor'da bozguna uğradılar (1134), hükümdar öldürüldü. Bundan Knud'un kardeşi Erik II Emune ile reformcu piskopos Eskil yararlandılar. (L)

NİLTAVA i. Sinekkapan küçük ötücü kuş; erkeği siyah ve beyaz benekli mavi, dişisi esmerimsidir; Himalaya'dan Sonda adalarına ve Filipinler'e kadar yaygındır. (Sinekkapangillerden.) [L]

NİLTURNASI blş. i. Afrika ırmaklarında yaşayan uzun burunlu kemikli balık. (İlmî adı *Mormyrus*. Nilturnasıgillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Nilturnası*, uzun yassı gövdeli pullu bir balıktır; üzerinde yalancı-elektrik aygıtı bulunur. Başlıca türleri *Mormyrus caschive, M. oxyrhynchus*, Nil nehrinde yaşar. (L)

NİLTURNASIGİLLER çoğl. blş. i. Kemikli balık familyası. (Bu balıkların çoğunda ağız çok küçük, kimisinde hortum gibidir. Sırt ve anus yüzgeçleri, daracık olan kuyruğun iki yanında karşılıklı yer alır. Afrika tatlı sularında yaşayan birçok cinsi ve pek çok türü vardır. Bunların bir kısmı Eski Mısır'da kutsal sayılarak heykelleri ve mumyaları yapılmıştır.) [L]

NİLÜFER i. (fars. *nilūfer*). Nilüfergillerden su bitkisi (*nuphar*). || Küçük nilüfer, *Hydrocharis morsus-ranae*'nin yaygın adı. || Kadın adı.

— ANSİKL. Bot. *Beyaz nilüfer* veya *ak sugülü* (*Nymphea alba*) köksaplı, yüzer yapraklı çokyıllık bir bitkidir. Yaprakları uzun saplı çiçekleri büyük, duru beyaz, bazen hafif pembeye çalar beyaz renkte ve uzun bir çiçek sapının ucunda bulunur. Meyvesi kapsül şeklindedir. *Sarı nilüfer* (*Nupher luteum*) değirmi yapraklıdır. Çiçeklerinde beş çanak-yaprak bulunur. Meyvesi parlak üzümsü meyvedir. Bazı ülkelerde bu iki bitkinin köksapı ve meyvesi yiyecek olarak kullanılır.

— İkonogr. Claude Monet bazı ünlü tablolarında *nilüferi* model olarak kullanmıştır. Giverny'deki bahçesinde Epte'ten gelen su ile bir havuz yapmış ve burada nilüfer çiçekleri yetiştirmişti. Sonra da bu havuzdaki renk ve ışık oyunlarını 1898'de başladığı, 1905'te yeniden ele aldığı ve 1909'da *Su manzaraları* adıyla sergilediği resimlerinde vermeğe çalıştı. Bu resimler kırk sekiz taneydi. Camondo vakfından gelen üç tanesi bugün Louvre'dadır. Üç pano ise halı haline getirildi (Gobelins). Birinci dünya savaşı sırasında Monet aynı temayı işleyen on dokuz büyük pano yaptı. Boyları 1,97 m, genişlikleri de ortalama olarak 4,25 m olan bu panolar yan yana konunca bahçesinin tamamını meydana getiriyordu. Sanatçı, Clemenceau'nun aracılığıyle bu eserini devlete bağışladı (Orangerie müzesi). [L]

NİLÜFERGİLLER çoğl. blş. i. Çift çenekli, çiçekli bitkiler familyası. (Ranales takımı).

— ANSİKL. *Nilüfergiller*, bazen çok büyük boylara ulaşan su bitkileridir, yaprakları uzun saplıdır, suyun üstünde yüzer. Çiçekleri dizgin ve erdişi, meyvesi etlidir. Başlıca cinsleri *nelumbo, nilüfer, rympaea, victoria*'dır. (L)

NİLÜFER HATUN, Orhan Beyin zevcesi (XIV. yy.). Yarhisar (Bursa yakını) tekfurunun kızı. Bilecik tekfuruyle nişanlandı. Tekfur, Osman I'i (Gazi) öldürtmek amacıyle kızının düğününe çağırdı; bunu öğrenen Osman I, Bilecik'i ele geçirdi; Kaldırakdere'de düğün alayını basarak Nilüfer Hatunu esir etti ve oğlu Orhan Bey ile evlendirdi. Bu evlilikten Murad I ile Süleyman Şah dünyaya geldi. Nilüfer Hatun, Nilüfer çayı üzerinde bir köprü, Bursa'da Kaplıca kapısında bir tekke ve Dârüldarb mahallesinde bir mescit yaptırdı. (M)

Nilüferhatun imareti, İznik'te Murad I tarafından, annesi Nilüfer Hatun adına yaptırılan imaret (1388). En eski osmanlı yapılarındandır. Tuğla ve küfeki taşından yapılmıştır. Genişliği 40, derinliği 11 m olan yapının önü revaklıdır. Revağın önde beş, yanlarda dört kemeri vardır. Revakın ortasındaki, duvardan biraz çıkıntılı bir kapıdan, üzeri kubbeyle örtülü olan merkeze girilir. Kubbe süslü silme ve kuşaklarla bina duvarlarına oturtulmuştur. Merkezin yanlarında mutfak vazifesi gören odalar yer alır. İmaret, tuğla ve küfeki taşından yapılmıştır. Bina 1955'te onarıldı ve arkeoloji müzesi haline getirildi (1960). [M]

Nilüfer köprüsü, Bursa-Mudanya yolu üzerinde, Geçit köyünün 1,5 km güneyinde köprü (XIV. yy.). Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldığı ileri sürülür. Yatakta, büyüğü 10 m yükseklikte, sivri kemerli dört gözü vardır. Sonradan yatak dolunca dört ufak göz daha eklendi. Esas kemerler ve köprü, kesme taştandır. Eklenen gözler, tuğladan yapılmıştır. Korkuluklar kalın küfeki taşındandır. (M)

NİLÜFER suyu, Bursa ovasının önemli akarsuyu. Uludağ'ın güney eteklerinden çıkar. Dağın batısında Misiköy boğazından geçerek Bursa ovasına iner. Bu arada, Uludağ'ın kuzey yamaçlarından inen suları da toplayarak batıya yönelir. Bursa ovasından çıktıktan sonra, Karacabey kuzeyinde Susurlu ırmağına ulaşır. (M)

NİLVANGE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Thionville-Ouest idare çevresi) komün, Hayange'ın karşısında; 9 337 nüf. Çelik sanayii. (L)

NİL VİCTORİA, ing. **Victoria Nile,** Beyaz Nil'in yukarı koluna Victoria ve Albert gölleri arasında verilen ad. (L)

NİM i. (fras. *nîm*). *Esk.* Yarım. || Sıf. Yarı: *Samat kişi, merkez heyeti üyelerinden de olsa, hususi, Aldoğan gruplarına bağlı bir milletvekili de olsa hususi ... Onların nîm-resmîleri bile yok.* (F.R. Atay). || *Nîm-bismil*, yarı kesilmiş, iyice boğazlanmamış (hayvan). || *Nîm-germ*, çok sıcak olmayan, ılık. || *Nîm-hab*, yarı uykulu, mahmur: *Âşık hab-ı hayalle bus ettiğin duyar / Ol mest-i hüsn her ne kadar*

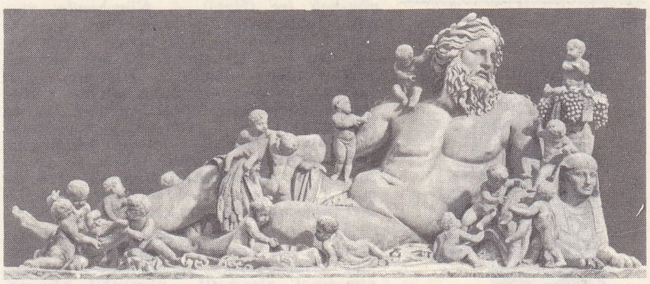

«NİL»
Vatikan müzesi

tanrı NİL heykeli
(mısır sanatı)
British museum, Londra

nilgau

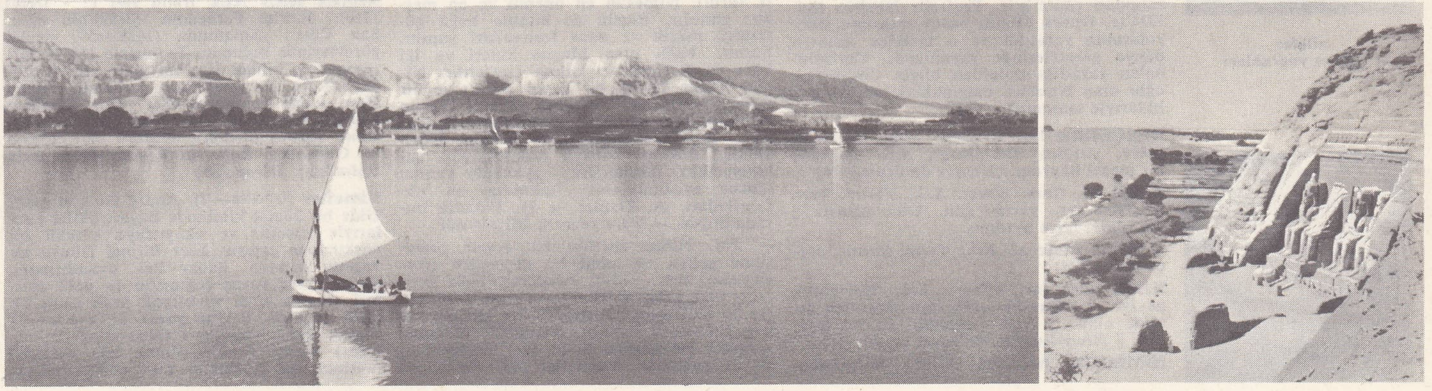

NİL
solda, Luksor'da;
sağda Ebu-Simbel mabedi önünde
(mabet yükseltilmeden önce)

Foto. Alinari-Giraudon, British museum, Rapho, Roger-Viollet (LAROUSSE)

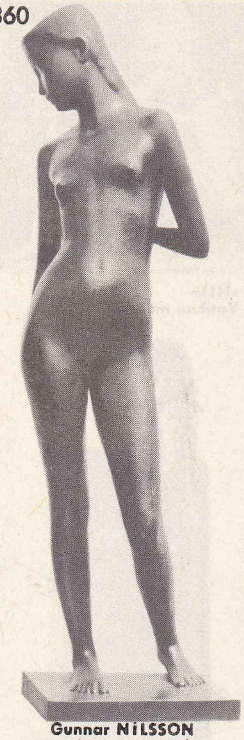

Gunnar NİLSSON
«yan dönmüş genç kız»

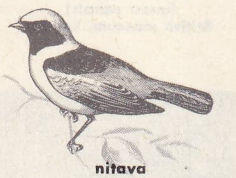

nitava

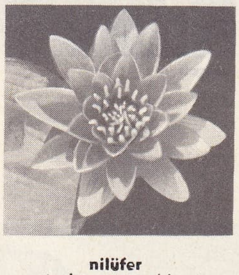

nilüfer
çiçek ve yaprakları

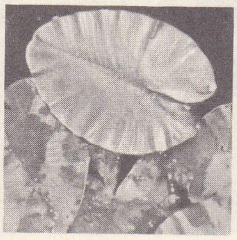

nîm-hab ise (Nabi). || *Nîm-hande,* yarı gülüş, gülümseme. || *Nîm-küşte,* yarı ölmüş. || *Nîm-lahza,* göz ucuyle yarım bakış. Çok kısa bir zaman. |||| *Nîm-manzur,* yarı görülen, bulanık. || *Nîm-mest,* yarı sarhoş. || *Nîm-mürde,* ölüm halinde. || *Nîm-nigâh,* göz ucuyle bakış. || *Nim-puhte,* az pişmiş, yarı çiğ. || *Nîm-res,* yarı yetişmiş. Yarı olmuş, ham. || *Nîm-ruz,* yarım gün. Öğle vakti. || *Nîm-süfte,* eksik ve kapalı söz, yarım söylenmiş. || *Nîm-şeb,* gece yarısı. || *Nim-ten.* Bk. NİMTEN. || *Nîm-zulmet* (*nîm-muzlim*), yarı karanlık.

— Mus. *Esk.* Başına geldiği usul adlarının yarısına eşit usulleri adlandırmakta kullanılır: *Nim-berefşan, nim-çenber, nim-devir, nim-evsaf, nim-hafif, nim-sakil, nim-sofyan, nim-fahte.* (Yalnız *nim-devir,* devri kebir'in tam yarısı değildir.) || Başına geldiği perde adlarının bir koma pestindeki perdeleri adlandırmakta kullanılır: *Nim-hicaz, nim-hisar, nim-zengüle, nim-şehnaz.* || Düzüm ve usuldeki kuvvetli (kavi) zamanın önüne gelerek orta kuvvette zamanı ifade eder. (Msl. Sofyan usulünde: düm (2) [kavi], te (1) [nim-kavi], ke (1) [zayıf].) [M]

NİMAL çoğl. i. (ar. *neml*'den *nimâl*). *Esk.* Karıncalar. (M)

NİMBA dağı, Gine «sırt»ında (Gine) doruk; 1 854 m. Batı Afrika'nın seyrek sıradağlarından biridir ve manyetitli kuvarsitten oluşan Apalaş tipinde bir doruktur. İklim bakımından incelenmesi yağışlı bir tropikal iklim çerçevesindeki katları ve bakışımsızlıkları ortaya koyar. Önemli demir filizi yataklarının işlenmesine başlanmıştır. A.B.D., Kanada, İsveç, Alman ve Britanya sermayeli bir şirket, özellikle Ruhr bölgesine ve A.B.D.'ye gönderilmek üzere, 10 milyon ton filiz üretmek üzere çalışmalara başlamıştır. — Nimba dağının tabiî rezervi 18 000 hektarlık bir alana yayılır. (L)

NİMBOSTRATÜS i. (lat. *nimbus,* bulut ve *stratus,* tabaka'dan). Meteorol. Hemen her yanı kurşunî renkte, şekilsiz ve çok alçak yağmur bulutu. (Nimbostratüs, «bulut gövdeleri»nin tipik bulut tabakasıdır. Sürekli yağmur veya kar getirir.) *Eşanl.* KATMAN KARABULUT. (L)

Nimbus, özellikle tayfunların esiş doğrultusunu önceden belirlemek için, Amerikalılar tarafından fırlatılan meteoroloji uydusu. Tiros* uyduları oranla, Nimbus uyduları Yer'den belirli bir yükseltide bulunur ve çektiği bütün fotoğraflar kullanılabilir. Yörüngeleri hemen hemen kutup çevresindedir ve günlük hareketleri, Güneş'in kendi yörüngesi üzerindeki açısal yer değiştirmesine eşittir. Eğer uydu uzaya fırlatılırken yörünge düzlemi Güneş'ten geçerse, bundan sonraki bütün dolanımlarının yörünge düzlemi de Güneş'ten geçer ve bir bölgeden alınan bütün fotoğraflar hep aynı gerçek güneş saatinde alınmış olur. (L)

NİMBÜS i. (lat. *nimbus,* bulut'tan). Meteorol. Her yanı aynı grilikte yağmur bulutu. (Bugünkü adlandırma sisteminde, *nimbüs* yerine *nimbo-stratüs* kullanılır. Nimbüs terimi yalnız bileşik adlarda geçer: *fraktonimbüs*, kümülonimbüs*.*) *Eşanl.* KARABULUT. (L)

Nimbüs (PROFESÖR), fransız mizahının ünlü tipi. Serüvenleri, bir desinatör ekibi tarafından çizilmiştir. Profesör Nimbüs tipi, 1934'te, Opera Mundi basın ajansının stüdyolarında yaratıldı ve o tarihten itibaren dünya gazetelerinde yayımlandı. Christophe'un yarattığı tiplerden bilgin Cosinus'un oğlu olan Nimbüs, dalgınlıkları ve kurnazlıklarıyle tanınmıştır. (L)

NİMÇEHRE bls. i. (fars. *nim,* yarım ve *çehre,* yüz'den *nîm-çehre*). Mit. Korkunç bir masal hayvanı. (*Nesnas* da denir.) [M]

NİME sıf. (fars. *nîme*). *Esk.* Yarım, yarı. || *Nîme-ruz,* yarım gün. Gün ortası. || *Dü-nîme,* ikiye ayrılmış.

◆ **Nîme nîme** zf. *Esk.* Yarım yarım, parça parça. (M)

NİME edat (ar. *niᶜme*). *Esk.* Ne güzel, ne iyi. || *Nime-l-matlûb,* tam istenilen şekilde olan. || *Nime-t-tesadüf,* ne iyi tesadüf. || *Nime-l-vesile,* ne güzel vesile. (M)

NİMÈGUE, hollanda dilinde **Nijmegen,** Hollanda'da (Gelderen) şehir, Waal'in sol kıyısında, alman sınırı yakınında; 136 100 nüf. Üniversite. Şehrin ilk çekirdeği, Waal'in güneyindeki yüksek bir burun üzerinde kuruldu. Karolenj devrinde imparatorluk ikametgâhı olan şehirde, VIII. yy.dan kalma ve sekizgen plana göre inşa edilmiş bir kilise vardır. Ortaçağda ticarî önemi artan şehirdeki o çağdan kalma anıtlar, gotik üslûbundaki büyük kilise (XV. yy.) ve XVI. yy.dan kalma belediye sarayıdır; fakat anıtların çoğu 1944 ve 1945'te yıkılmış veya hasar görmüştür. Askerî rolü dolayısıyle birçok zarar görmesine rağmen şehir, öteden beri bir rheinland şehridir ve Ruhr kömürleri sayesinde trafiği büyük ölçüde gelişmiştir. Çeşitli sanayi: metalürji ve makine yapımı (makine, bisiklet), kimya ürünleri (sabun, boya), sunî dokumacılık, tersaneler, besin sanayii.

— Tar. Bir roma kolonisi yakınında kurulan Nimègue (*Ulpia Noviomagus*), bir imparatorluk şehri haline geldi, sonra Gelderen kontlarına geçti (1248). Hansa birliğine, Bourgogne düklüğüne, sonra Utrecht birliğine (1579), daha sonra da ispanyolların eline geçen (1585) şehir, Maurice de Nassau tarafından kurtarıldı (1591); Turenne tarafından işgal edildi (1672) ve 1674'te boşaltıldı. 1676-1679 Kongresi burada toplandı. Batav cumhuriyetine (1795) ve Hollanda krallığına katılan (1806-1810) Nimègue, Fransız imparatorluğu tarafından ilhak edildi. 1810-1814 Arasında Bouches-du-Rhône idare merkezine bağlı bir idare çevresi merkezi haline getirildi. (L)

Nimègue antlaşmaları, 1676'da başlamış olan bir kongreden sonra Hollanda savaşına son veren antlaşmalar. Bu antlaşmaların 10 ağustos 1678'de Fransa ile Birleşik Eyaletler arasında imzalanan ilkiyle, Birleşik Eyaletler hiç bir toprak kaybına uğramıyor ve Fransa, Birleşik Eyaletlere uyguladığı 1667 tarihli gümrük tarifelerini yürürlükten kaldırıyordu. 17 Eylülde imzalanan ikincisi ise İspanya'yı Hainaut-Cambrésis'teki Franch-Comté, Valenciennes, Bouchain, Condé ve Cambrai ile Maubeuge'ü, Artois'daki Aire ile Saint-Omer'i, Flandre'daki Ypres, Poperinge, Cassel, Warneton ve Bailleul'ü terk etmek zorunda bıraktı. Buna karşılık Fransa kralı da Charleroi, Ath, Courtrai gibi bazı yerleri terk etmeyi kabul ediyordu. Üçüncü antlaşma ise (5 şubat 1679) Philippsburg'un imparatora geri verilmesini, buna karşılık onun da Fribourg-en-Brisgau'yu Fransa'ya vermesini öngörüyor, ayrıca imparatoru Lorraine dükünün yeniden düklük başına geçmesi karşılığında Nancy, Marsal ve Longwy'i terk etmeğe zorluyordu. Ama Fransa Lorraine dükünün birliklerine geçiş hakkı vermedi ve böylece de Lorraine düklüğünü muhafaza etmeyi başardı. İsveç ile imparator arasında ise eski durum muhafaza ediliyordu. Krallığın sınırlarını sağlamlaştıran bu antlaşmalar Louis XIV'ün ününün altında ve *Büyük Louis* diye anılmasına sebep oldu. (L)

NİMES, Fransa'da Gard idare bölgesinin merkezi, Paris'e 694 km uzaklıkta, Garrigue'ler ile Languedoc ovası sınırında; 105 199 nüf. Nîmes'de Roma çağından kalma birçok anıt vardır. Fontaine bahçesinde (XVIII. yy.) Romalılardan kalma yıkıntıları («Diane tapınağı» denen yapı) vardır. Uzunluğu 130 m'yi aşan arena (24 000 kişi alırdı), Nîmes'in en önemli ve en meşhur anıtıdır. Bugün de burada boğa güreşleri, müzik ve dans festivalleri yapılır. Surlara bağlı olan Magne kulesi ve iki kapı da Eskiçağdan kalma eserlerdir. Nîmes bugün büyük bir şarap pazarı ve bir sanayi merkezidir: makine sanayii (vagon tamiratı, pres ve tarım makineleri fabrikaları, elektrik malzemesi ve bisiklet fabrikaları), dokuma sanayii (konfeksiyon, tuhafiyecilik), tenekecilik, ayakkabı yapımı (çocuk ayakkabıları), çikolata, un v.b. fabrikaları. A. Daulet ve H. Bataille burada doğdu. —*İdare çevresi,* 261 844 nüf.

— Tar. Nîmes meşhur bir çeşme çevresinde gelişti ve adını bu çeşmeden (*Nemeusus*) aldı. Volsci Arecomici'lerin başkenti olan şehir, Romalıların eline geçtikten (M.Ö. 120) sonra, Augustus bir kıdemli *asker kolonisini* buraya yerleştirdi (Colonia Augusta Nemausus; M.Ö. 19); Narbonnensis I'e bağlanan, Vandallar (407) ve İspanya Arapları (725) tarafından yağmalanan Nîmes, sonradan Toulouse kontlarına bağlandı (1185), Albigeois seferi sırasında Louis VIII tarafından alındı (1226) ve Fransa krallığına katıldı (1229). Pierre de Lavau'nun Reformu başlatmasından (1533) ve Protestanlığın hızla yayılmasından sonra 29 eylül 1567'de katolikler öldürüldü. 1921 Huguenot ayaklanmasından sonra Nîmes, Louis XIII'e boyun eğdi (1629). İpek, kadife ve şeker sanayii sayesinde zenginleşen şehir, Nantes fermanının yürürlükten kaldırılmasından (1685) büyük zarar gördü. Beyaz Terör sırasında (1815) Trestaillons'un kumanda ettiği çeteler şehri yağma ettiler. (L)

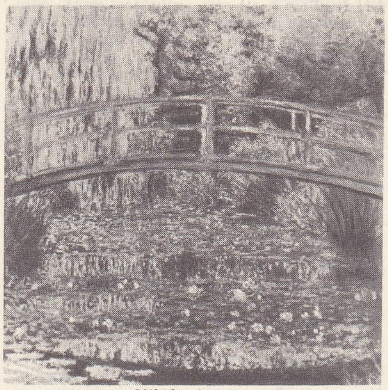

«Nilüfer havuzu»
Claude Monet'nin eseri, Louvre müzesi, Paris

NİMET i. (ar. *niᶜmet*). İyilik, lûtuf, ihsan: *Şimdilik biz arkadaşlarımıza bakalım, güneş doğmadan birlikte raksederek cisimden kurtuluşun büyük nimetlerine karşı olan teşekkürlerimizi söyleyelim* (Abdülhak Hâmid). *Her nimetin sonu nedamet / Ben istemiyorum sizi, istemiyorum* (F.H. Dağlarca). || İyi yaşamak için gerekli olan şeyler: *Bizden kaçan bütün dünya nimetlerini sevgilimiz bize bir sözüyle verir* (A. Ş. Hisar). *Desem ki sen benim için / Hava kadar lâzım / Ekmek kadar mübarek / Su gibi aziz bir şeysin / Nimetsin, nimettensin* (C.S. Tarancı). *Ama devlet ve nimetin, onu aramayanların esiri olduğunu da biliyor* (N. Araz). || Yiyecek ve içecek, rızk: «*Yoksa bizim gibi zavallılara böyle nimetler yemek nasip olur mu*» *diye sızıldanırmış* (R. N. Güntekin). *Ağzıma bir lokma nimet girmedi.* (B. Felek). || Kadın adı. || *Esk. Nimet-i ilâhiye,* Tanrı'nın verdiği her türlü yiyecek. || *Veliy-ün-nimet.* Bk. VELİNİMET.

— ÇEŞ. DEY. *Nimet hakkı için,* «yenip içilen şeyler üstüne» anlamında yemin sözü. || *Nimeti ayağı ile tepmek,* eline geçen fırsatları değerlendirme yoluna gitmemek. || *Nimetini yemek,* iyiliğini görmek. || *Nimetiyle perverde olmak. Esk.* Birinin lûtfuna ermek. || *İliğinde kemiğinde nimeti olmak,* birinden devamlı ve büyük iyilikler görmüş olmak. || *Ne nimet!,* «Ne iyi olur!» anlamında kullanılır: *Onlar şöyle bir göz gezdirsin, gene ne nimet!* (N. Ataç). [M]

NİMET HAN ALİ, iranlı şair (? - Delhi 1710). Hekim Fetheddin Şirâzî'nin oğlu. Şah Cihan zamanında (1628-1659) devlet görevlerinde bulundu; Evrengzib (1659-1707) zamanında Nimet Han unvanını aldı (1629). Şiirlerinde *Ali* mahlâsını kullanan Nimet Han, çeşitli konularda eser verdi. Eserleri: *Vak'a-i Hayrâbâd* (Hayrâbâd Olayı); *Cengname* (Savaş Kitabı); *Hüsn-ü Aşk* (Sevgi ve Güzellik); *Rahat-üi Kulûb* (Gönüllerin Rahatlığı); *Divan.* (M)

Nimetler (DÜNYA—'i), André Gide'in eseri. Gide bu küçük kitabında hayatı bütün yanlarıyle yüceltir ve okuyucuyu sürekli bir coşkunluğa çağırır. Eser Birinci Dünya savaşının sonuna kadar ilgi uyandırmadı, sonra yavaş yavaş çağımızın en ünlü eserleri arasına girdi ve birçok nesli geniş ölçüde etkiledi. 1935'te yazar bu eserine ek olarak *Yeni Nimetler*'i (Nouvelles Nourritures) yazdı; «mutlu olmak için herkesin mutluluğuna ihtiyacım var» dediği bu ek-

Foto. *LAROUSSE*

te, toplumsal meselelere yer verir. (→Bibliyo.) [L]

NİMETŞİNAS blş. sıf. (ar. *ni'met* ve fars. *şinās*'tan *ni'met-şinās*). *Esk.* Yapılan iyiliği bilen, unutmayan: *Bu hayvanlar, gördükleri iyiliğe karşı emin ol, daha nimetşinastırlar* (R.N. Güntekin). [M]

NİMETULLAH bin HABİB, iranlı tarihçi (XVII. yy.). Cihangir'in vakanüvisi oldu. 1608'de Cihan Şahın hizmetine girerek Dekkan'a yaptığı sefere katıldı (1610). Samanlı Miyan Heybet Han Hindistan tarihini yazmasını teklif etti. *Tarih-i Han Cihânî* adlı eseri 7 kısım ve bir sonuçtan meydana gelir. Beni İsrail olaylarından başlayarak Afganlıların tarihiyle son bulan eserde özellikle Behlûl Lodi, Şir Şah, Sûr ve Nevvab Han devirleri bütün ayrıntılarıyla anlatılır. (M)

NİMETULLAH Halili Sufî, türk dilcisi (Sofya ?-İstanbul 1562). Önce Minecilik yaptı. İstanbul'a geldi, nakşibendî tarikatına girdi. Dil konularında çalıştı. Farsça-türkçe *Lûgat-i Nimetullah*'ı (Nimetullah Lûgati) yazdı. Fiiller, edatlar, çekimler ve isimler olmak üzere üç bölüme ayrılan kitapta, ayrıca etnografya ile ilgili bilgiler, lehçe özelliklerini gösteren parçalar vardır. (M)

NİMETTULLAH VELİ, iranlı mutasavvıf (Halep 1329-Kirman 1431). Beşinci şiî imamı Bakır'ın soyundan gelen Mir Abdullah'ın oğlu. Gençlik yılları Irak'ta geçti. Mekke'de Şeyh Abdullah Yafi'den ders gördü. İran'a dönerek Kirman'a yerleşti, *Nimetullahî* tarikatını kurdu. Tasavvuf konusunda bazı risaleleri olan Nimetullah'ın bir de *Divan*'ı vardır. (M)

NİMİTZ (Chester William), amerikalı amiral (Fredericksburg, Texas 1885-Yerba Buena, San Francisco koyunda ada 1966). 1848'den sonra Texas'a yerleşen alman asıllı bir ailenin çocuğu. 1901'de Annapolis Deniz Harp okuluna girdi. Önce Uzakdoğu'da görev aldı, 1908'den sonra denizaltı gemilerinde uzmanlaştı ve New-York City tersanesine tayin edildi. Birinci Dünya savaşında Atlantik'teki Denizaltı Gemileri kumandanlığının kurmay başkanlığına getirildi. 1922'ye kadar Pearl-Harbor Deniz üssü kumandanlığı, sonra bir denizaltı filosu kumandanlığı, 1935-1939 arasında tuğamiral olarak bahriye bakanlığı, Denizcilik dairesi başkanlığına getirilmeden önce de, kruvazör filosu komodorluğu yaptı. 1941'de Pearl-Harbor baskınından hemen sonra, cumhurbaşkanı Roosevelt tarafından Pasifik filosu kumandanlığına getirildi ve İkinci Dünya savaşı süresince bu görevde kaldı. 1943'ten itibaren general Mac Arthur ile yürüttüğü harekât, japon deniz gücünün yok edilmesi ile sonuçlandı ve Nimitz bu zaferin büyük galibi olarak tarihe geçti. General Mac Arthur ile birlikte 2 eylül 1945'te Japonya imparatorluğunun teslim belgesini imzaladı. 1945-1947 Arasında deniz genelkurmay başkanlığı yaptı, sonra Bahriye bakanlığı özel danışmanı oldu. 1949'da Birleşmiş Milletler adına Keşmir'de bir plebisit düzenledi. (L)

NİMONİK i. (tes. edil. ad). Ateşe dayanıklı nikel (yüzde 80) ve krom (yüzde 20) alaşımı; bu alaşıma bazen titan (yüzde 2), demir (yüzde 3) ve ender olarak da kobalt (yüzde 15) katılır. Sanayide hazırlanan ateşe dayanıklı alaşımlar içinde, ısı değişikliklerine karşı en yüksek direnç gösteren Nimonik'tir: *Nimonik tipi alaşımlar, uçaklar için türboreaktör kanatçıklarının yapımında kullanılır.* (L)

NİMPHEUM, Grek ve Roma devri çeşmelerine verilen ad. M.Ö. X. yüzyıldan itibaren yapılmağa başlandı, genellikle Grekler devri agoralarında yer alırdı. Helenistik devirde anıtsal bir nitelik kazandı. Roma devrinde de iki üç katlıları yapıldı. Bunlar, sütünlarla desteklenen yarım çatıyle örtülüdür. Cephede yer alan nişler içinde tanrı, tanrıça, kahraman veya önemli kişilerin büst ve heykelleri yer alır. (M)

NİMR i. (ar. *nimr*). *Esk.* Kaplan. (M)

NİMRAVUS i. Oligosen tabakasında fosil olarak bulunan, uzun köpek dişli etçil memeli hayvan; büyüklüğü kediyle aslan arasında değişir. (L)

NİMROD. Bk. NEMRUT.

NİMTEN blş. i. (fars. *nim*, yarım ve *ten*'den *nim-ten*). *Esk.* Mintan. [M]

NİMZOWİTSCH (Aron), letonyalı satranççı (Riga 1886 - Kopenhag 1935), Birinci Dünya savaşından sonra Danimarka uyruğuna girdi. Özellikle 1920-1930 arasında katıldığı milletlerarası turnuvalarda birçok başarı elde etti. Sıkışık durumlarda savunmayı sağlam tutmağa ve fillerle orta kısımda üstünlük kurmağa dayanan okulun başlıca ustalarındandı. *Die Praxis Meines System* (Sistemimin Uygulanması) ve *Die Blockade* (Blok) adlı eserlerinde nazariyelerini açıkladı. (M)

NİN (Anais), amerikalı kadın edebiyatçı (Paris 1914). Bir ispanyol piyanist ile danimarkalı bir kadın şarkıcının kızı. Çocukluğunu Avrupa'da geçirdi. Gezilerini «Günlük»ünde anlattı. Çeşitli kültür ve dilleri inceledikten sonra kendini edebiyata verdi, *Under a Glass Bell and Other Stories* (Sırça Bir Çan Altında ve Başka Hikâyeler) [1944] adlı hikâyelerinde ve *Ladders to Fire* (Yangın Merdiveni) [1946], *A Spy in the House of Love* (Aşk Evinde Bir Casus) [1954], *Seduction of The Minotaur* (Minotauros'un Ayartılması) [1961] adlı romanlarında kadının iç hayatını dile getirdi. (L)

NİNÇİÇ (Momçilo), yugoslavyalı siyaset adamı (Jagodina 1876-Lozan 1949). Radikal partiden milletvekili seçildi (1912), maliye (1915-1919) ve dışişleri bakanı (1912-1926) oldu. Rijeka konusunda Roma antlaşmasının müzakeresinde bulundu (1924). Krallık yönetimine karşı muhalefete geçti (1929). Sürgündeki hükûmetin dışişleri bakanı oldu (1941-1943). Tito ile anlaşmazlığa düştü ve yurt dışına kaçtı. (L)

NİNE i. Anneanneye veya babaanneye verilen ad: *Bunu bana ninem küçükken ninni diye söylerdi* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Çok yaşlı kadınlar için kullanılır: *Aramızda soğuk gibi sıcağa da aldırış etmeyen yalnız bizim Çankırılı nine vardı* (R. N. Güntekin). || *Esk.* Anne: *Biraz da sen çalış oğlum, biraz da sen çabala / Ninen, baban, iki miskin, biz artık ölmeliyiz* (Tevfik Fikret). || *Hanım nine* (veya *kadın nine*), büyük anne. || *Süt nine.* Bk. SÜTNİNE. (M)

Nineteenth Century and After (THE) [*Ondokuzuncu Yüzyıl ve Sonrası*], 1877'de Londra'da James Knowles'un kurduğu siyasî ve edebî aylık dergi. Adının sonundaki *and After* («ve sonrası») kelimeleri 1901'de eklendi. (L)

NİNG-HSİA, Çin'de eski il, 1954'te Gansu'ya bağlanmıştır. (L)

NİNG-HSİA muhtar bölgesi, Kuzeybatı Çin'de bölge; 66 400 km²; 1 810 000 nüf. Merkezi, *Yin-çuan.* (L)

NİNGİRSU veya **URNİNGİRSU,** Ön Asya mit. M.Ö. III. binyıl Lagaş sitesi tanrısı. Tanrı Enli*nin oğludur. Tanrı Enli'nin koruyucusu ve savaşçılarındandır. Yirmi dört devi gösteren yirmi dört türlü silâhı vardır. Sağ elinde arslan başlı bir topuz tutar. Bazen arslanların çektiği arabasına binerek gök katlarında dolaşır. Anu'nun kızı olan karısı Bo, Lagaş sitesi halkının anasıdır. (M)

NİNGPO, Çin'de (Çıkiang) liman şehri; 240 000 nüf. «Afyon savaşından sonra avrupa ticaretine açılan ilk beş limandan biri olan Ningpo, Çin'in en canlı balıkçı limanlarındandır. Balıkçılık ürünleri, pamuk ve çay ihracatı. (L)

NİNHUR SAG, Ön Asya mit. M.Ö. III. binyıl Kiş şehri tanrıçası. Tahtı yüksek kayalar üzerinde dururdu. Enlil'in karısı Ninlil ile akrabalığı vardır. (M)

NİNİ (Giovanni Battista), italyan madalyoncusu (Urbino 1717-Chaumont-sur-Loire 1786). Pişmiş topraktan yüz kadar madalyon yaptı. En ünlüleri *Madame de Jarente, Rus İmparatoriçesi Katerina, Fransa Veliahtı Louis Auguste* (1770) ve *Franklin*'in madalyonlarıdır. (L)

NİNİGİ NO MİKOTO, Japonya'nın şinto tanrılarından. Japon imparatorluk hanedanının atası. Dedesi Amaterasu tarafından, Japonya'yı fethetmek ve orada bir imparatorluk sarayı kurmak göreviyle yeryüzüne gönderildi. Üç kutsal amblem olan mücevher, kılıç ve ayna (bunlar, bugün

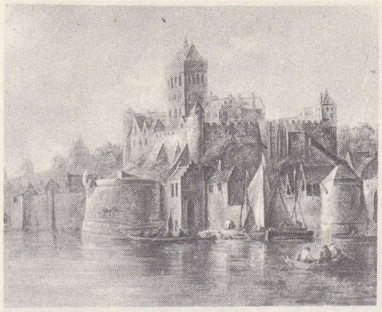

NİMÈGUE
Van Goyen'in eseri (detay)
Dahlem müzesi, Berlin

de iktidarın sembolüdür) ile Kyuşu adasına indi ve yerli kabileleri hâkimiyeti altına aldı. İlk japon imparatoru (öldükten sonraki adıyle [Cimmu temo] tanınır) onun soyundandır. [L]

NİNİVE. Esk. coğ. Bk. NİNOVA.

NİNNİ i. Çocukları uyutmak için söylenen manzum veya mensur sözlü türkü: *Çocuğum, geceleri yatağın / Çağırır bir ninniye vücudumu* (F. H. Dağlarca). *Bu sesler gecelere sanki bir ninni söyler ve geceler bu sesleri, sanki bir ninni gibi dinler* (A. Ş. Hisar). || Ünl. Söylenen ninnilerin sonunda tekrarlanan söz: *Uyusun da büyüsün, ninni!*

— DEY. *Ninni gibi,* uyku getirecek kadar ağır ve sıkıcı müzik parçası v.b. için söylenir.

— Müz. Birçok bestecinin bu türde eserleri vardır: Chopin'in piyano için yazdığı *Ninni*, Strawinsky'nin *Ateş kuşu.*

— ANSİKL. Folk. Her millette, çocukların uyutulması için düzenlenmiş, basit, monoton ezgiler vardır. Bu ezgiler sözleriyle değil, ritimleriyle çocukları etkiler. Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-it-Türk*'ünde türk analarının çocuklarını uyutmak için makamla «bilü bilü» dedikleri belirtilir. Ninniler dörtlüklerden meydana gelir; her mısranın sonunda «ninni» sözünün tekrarlanması, her dörtlüğün sonunda «hû hû hû» veya «ee ee ee» denilmesi âdettir. Beşik içinde, kolları arasında, bacakları üstünde bebeğini sallayarak uyutan türk anneleri eski ninni güfteleriyle yetinmezler, özel durumlarına, o günkü ruh hallerine göre yeni ninni güfteleri düzenlerler. Bu güftelerde «babanın askerden dönmesi», «oğlanın büyüyüp paşa olması, kızın gelin olması» v.d. dilekler yer verilir. Ninniler yapı bakımından manilere benzer. Anlamları daha çok büyükleri, ritimleri ise çocukları etkileyecek niteliktedir. Ninnilerde ölçü ve kafiyelenişi pek düzenli olmaz. Ninni, anonim bir edebiyat ürünü olmakla birlikte, Leyla Hatun gibi tanınmış şairler de ninni yazmıştır. Türk folkloru ninni yönünden zengindir. (ML)

NİNO (Pedro Alonso), *El Negro* denir, ispanyol denizcisi (Moguer 1468-öl. 1505'e doğr.). Kolomb'un üçüncü gezisine katıldı. Paria ve Venezuela kıyılarını keşfetti. (L)

NİNO DE GUEVARA (Juan), ispanyol ressamı (Madrid 1632-Malaga 1686). Alonso Cano'nun öğrencisiydi. Cordoba ve Granada'daki Augustinus manastırlarının dekorasyonunda Cano'ya yardım etti. 1676'da Malaga'ya döndü, Rubens taklîçiliğinde o kadar ustalaştı ki, Sevilla katedralindeki *Kutsal Aile* adlı tablosu, uzun süre Rubens'le mal edildi. *Haçın Zaferi* (Malaga) adlı tablosu da anılmağa değer. (L)

NİNON DE LENCLOS. Bk. LENCLOS (Ninon DE).

NİNO PİSANO, toscanalı heykeltıraş (Pisa 1315'e doğr. -ay.y. 1368), Andrea Pisano'nun oğlu. Orvieto katedralinde babasıyle beraber çalıştı. Fransız Meryem'lerinden ilham alarak, gülümseyen ve kıvrak Meryem heykelleri yaptı. En güzel heykeli *Madonna del Latte*'dir (Pisa). Nino, Venedik'te de kaldı ve 1368'de Santi Giovanni e Paolo'da, Marco Cornaro'nun mezar heykellerini yaptı. Venedik heykeltıraşlığının gelişmesinde büyük etkisi oldu: bizans geleneğine bağlı sanatçılara, gotik sanatın güzellik ve inceliğini tanıttı. (L)

Foto. X (LAROUSSE)

«Nimègue Antlaşması»
Charles Le Brun'un eseri
Güzel Sanatlar müzesi,
Budapeşte

NİNOS. Yun. mit. Mitlere göre Ninova ve Babil imparatorluğunun kurucusu. Sonraları Kronos ile özdeşlenen Belos'un oğlu. Askerlik sanatının kurucusu sayılır. Semiramis ile evlendi. Herodotos'a göre Ninos Herakleitos'ların atasıdır. (L)

Ninotchka (*Yüzü Gülmeyen Kadın*), 1939'-da Ernest Lubitsch yönetiminde çevrilen amerikan filmi. Konusunu Menyhert Lengyel'in bir komedisinden alan filmin başrollerini Greta Garbo ve Melvyn Douglas oynadılar. Filim, sert bir sovyet komiserinin görevle Batı'ya gittikten sonra, Paris'in ve aşkın etkisiyle nasıl değişiverdiğini anlatır. Lubitsch'in en başarılı eserlerinden *Ninotchka*'da Greta Garbo ilk önemli rolünü oynadı. (M)

NİNOVA veya **NİNİVE.** Esk. coğ. Asur krallığının başkenti, Dicle'nin sol kıyısında, ırmağın Hoser (Husur) ile birleştiği yerde. Daha III. binyılda kurulan şehir, Sanherib'in (705-681) bir saray, surlar ve kanallar inşa ettirmesinden sonra en parlak dönemini yaşadı. M.Ö. 612'de, asur hâkimiyetinin çökmesi sırasında yıkılışı, İsrail peygamberleri tarafından sevinçle karşılandı. Şehirde sadece belli bir şekli olmayan tümülüsler ve eskiden ne kadar büyük olduğunu belirten kalıntılar görülür. Yapılan kazılarda (1842'den sonra) sarayın ve surların kalıntıları ile Asurbanipal'in çivi yazılı eserlerinden meydana gelen kitaplığı ortaya çıkarıldı.

● *Arkeoloji.* Babilliler ve Medler tarafından yakılan Asur başkentinden, geriye, iki binyıldan uzun süre, yeri bile bilinmeyen, parlak bir şehrin hatırasından başka şey kalmadı. XVIII. yy.ın sonunda danimarkalı Carsten Niebuhr, Musul'un karşısında Dicle'nin sol kıyısındaki iki tepenin altında, Ninova'nın yerini buldu. Şehrin burada kurulduğu 1820'de ingiliz Claude Rich tarafından ve 1847'de Sanherib'in sarayının tuğla duvarlarını ortaya çıkaran ingiliz Layard tarafından kesinlikle doğrulandı. Ninova'nın yıkılması sırasında yakılan bu saray, 2 000'den çok kabartma ile süslüydü ve 80 kadar odası (bu arada kral Asurbanipal'in [668-626] her türlü metni kapsayan, çivi yazısıyle yazılmış binlerce levhalık kütüphanesi [British museum]) vardı. 1852'den sonra kazılara devam eden asurolog Rassam, Asurbanipal'in sarayını ve meşhur av sahnelerini (British museum) buldu. Kuyuncik yerleşme merkezinde yapılan bilimsel kazılarda tanrı Nabu tapınağı, bir İştar tapınağı ve M.Ö. VII. yy.dan kalma bir asur sarayı ortaya çıkarıldı; Asurlulardan kalma tabaka altında boyalı çömlekleri, IV. binyıldan kalma silindirleri ve Akkad devrinden (M.Ö. 2400'e doğr.) kalma tunç bir başı (Sargon'un portresi olduğu sanılır) kapsayan beş tabaka bulundu. Tepelerden birinde kral Asarhaddo (M.Ö. 680-669) zamanından kaldığı sanılan bir asur sarayı, iki tepe arasında da helenistik bir tanrı (Hermes) tapınağı ortaya çıkarıldı. (L)

NİNOVE, Belçika'da (Doğu Flandre, Aalst idare çevresi) şehir, Dender ırmağı kıyısında, Brüksel'in batısında; 12 100 nüf. Eski bir manastırın XVI. ve XVII. yy.dan kalma binaları. Sebze tarımı. Süt ürünleri. Pamuk sanayii. Sunî ipek. (L)

NİNOX i. Orta büyüklükte gececi yırtıcı kuş; tüyleri yuvarlak benekli esmer renktedir; Doğu'da ve Okyanusya'nın bazı bölgelerinde yaşar. (L)

NİNSEİ, Kyoto'lu çömlekçi (XVII. yy.). Altın ve gümüş kakmalı, çok renkli minelerle süslü çömlekleriyle tanındı. Eserleri, uzun zaman Kyoto imalâthanelerinde model olarak kullanıldı. (L)

NİNTOKU TENNO (290-399), Japonya'nın efsane çağı imparatoru (313-399). Başkentini Osaka yakınındaki Naniva'ya naklettiği söylenir. Halkın iyiliği için çalıştı, Japonya'nın en çok sevilen hükümdarlarından biri oldu: uygulattığı sulama sistemi (set ve kanallar) ile tarımı geliştirdiği ve pirinç ambarları yaptırdığı söylenir. (L)

NİNURTA, Babillilerin Fırtına, Av ve Savaş tanrısı; yıldız tanrısı olarak Orion'u temsil ederdi. Orta Asur imparatorluğunun fatih kralları, Ninurta'ya büyük önem verirlerdi. (L)

NİN Y CASTELLANOS (Joaquin), ispanyol asıllı, kübalı besteci ve müzik bilgini (Havana 1883-ay.y. 1949). Barcelona'da, sonra Paris'te (1902) müzik öğrenimi gördü. Schola'da öğretmenlik yaptı (1905-1908), bir süre Brüksel'de kaldıktan sonra, 1939'da Paris'e yerleşti. Bir mimodram, bir bale (*Mavi Atkı*, 1937), şarkı ve orkestra, keman ve piyano için, ayrıca yalnız piyano için parçalar besteledi, eski ispanyol eserlerini orkestraladı, halk şarkılarını armoniledi ve yayımladı. (L)

NİO. Coğ. Bk. IOS.

Nİ-O («iki kral»), Japon buddha'cılığında iki cin (Fuka otsu ve Soko). Genellikle korkunç görünüşlü canavarlar biçiminde temsil edilir ve tapınak kapılarının iki yanına koruyucu olarak yerleştirilir. (L)

NİOBE. Yun. mit. Frigyalı efsanevî kraliçe. Tantalos'un kızı ve Amphion'un karısı. Yedi oğlu ve yedi kızı oldu. Doğurganlığından çok gurur duyuyor, Apollon ile Artemis'ten başka çocuğu olmayan Leto'yu küçümsüyordu. Leto uğradığı hakareti karşılıksız bırakmamalarını çocuklarından istedi. Onlar da Frigya'daki Manisa dağında (Sipylos dağı) Niobe'nin bütün çocuklarını okla öldürdüler. Niobe'nin acısı o kadar büyük oldu ki, Zeus onu, dileğine uygun olarak, Sipylos dağında bir kaya biçimine soktu.

— İkonogr. Niobis'lerin Apollon ve Artemis tarafından öldürülmeleri, Niobe'nin ızdırabı IV. yy.dan kalma ve Skopas'a maledilen heykel grubuna konu oldu. Bu grup bir Apollon mabedini süslemek üzere Sosius tarafından Seleucia'dan Roma'ya taşındı. Floransa'da Uffizi müzesinde bulunan mermer bir seri heykel bize orijinalleri hakkında bir fikir vermektedir; Niobe'nin yaralı diğer çocukları Vatikan, Terme, Capitolium, Münih, Louvre ve Lyon'dadır. Bu konuda Leningrad'da bir kısım alçak kabartma, lahit kabartmaları ve Pompeii'de bir fresk bilinir. Aynı tema Tintoretto (Modena), A. Bloemaert (Kopenhag), Fr. Verdier (Orléans), J.-Fr. De Troy (Montpellier), J. Rottenhammer'e de (Valenciennes) ilham kaynağı oldu. (L)

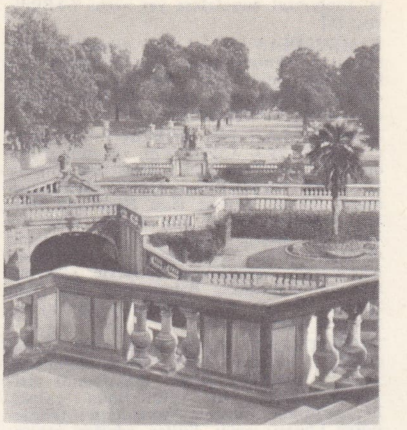

NİMES: «la Fontaine» bahçesi

Niobe kayası (*Ağlayan Kaya* da denir), Manisa dağında (Sipylos), üzerinden su sızan, insana benzeyen kaya. Sızan kaynak suları yüzünden devamlı olarak ıslaktır. Bu durumun çocukları öldürülen Niobe'nin acısından ileri geldiği kabul edilir. (M)

NİOBİS'LER. Yun. mit. Niobe'nin oğulları veya kızları. (L)

NİOKOLO-KOBA, Senegâl'de turistik yer, Kudugu'nun kuzeybatısında Niokolo-Koba Millî parkı 250 000 hektarlık bir yer kaplar. Kurak mevsimde büyük antilop sürülerini çeker. (L)

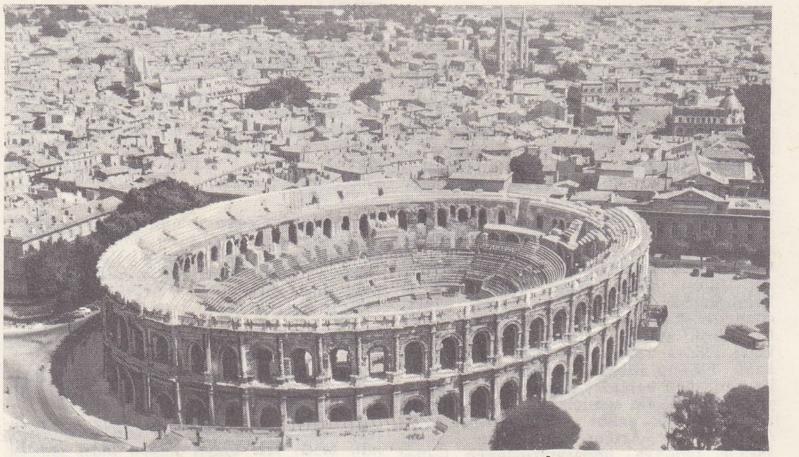

NİMES: arena

NİOLO, Orta Korsika'da bölge, Monte Cinto'nun eteğinde, Golo'nun yukarı vâdisini içine alır. (L)

NİORO, Mali'de (Kayes bölgesi) şehir, seçim çevresi merkezi, Kayes'in kuzeydoğusunda; 5 750 nüf. Eskiden El-Hacı Ömer'in başkentlerinden biri olan Nioro, bugün bir ticaret merkezidir. Karakul kuzuları yetiştirilmesi için deneme istasyonu. (L)

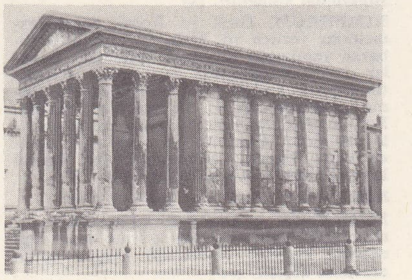

NİMES müzesi

Foto. Laporte, Lapie, X.V. Thomas, Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

NİORT, Fransa'da Deux-Sèvres idare bölgesinin merkezi, Güney Poitov'da, Paris'e 414 km uzaklıkta, Niort Sèvre'i ile Lambon'un kavuştuğu yerde; 50 079 nüf. Canlı sanayi merkezi: kontrplak fabrikaları; kimya (petrol ürünleri, boyalar) ve metalürji (tezgâhlar, tarım makineleri, ısıtma cihazları yapımı, dökümhaneler) sanayii; konfeksiyon; tütüncülük; ayakkabı ve eldiven yapımı; basımevleri. Poitiers kontlarının burada inşa ettirdikleri Sèvre ırmağına hâkim kaleden sadece bir burç (XII.-XIII. yy.) kalmıştır. — *İdare çevresi*, 173 719 nüf. (L)

NİOVE i. (fr. *niové*). Kırmızı aşı boyası renginde çok güzel bir odunun ticarî adı; mersingillerden *Staudia Gabonensis*'ten elde edilir. (En iyi meşe ağacı kadar dayanıklı olan niove, marangozlukta, âlet sapı ve travers yapımında kullanılır. Çok dayanıklı, damarsız ve oldukça sert bir odundur. Kamerun'da *mbonda*, Kongo'da *komaski* veya *susumenga* adlarıyle bilinir.) [L]

NİOX (Gustave Léon), fransız generali (Provins 1840-Paris 1921). Harp okulunda öğretmenlik yaptı. İnvalides ve Ordu müzeleri müdürü oldu. Atlas, tarihle ilgili birçok eser ve 8 ciltlik bir askerî coğrafya yayımladı (1877-1887). [L]

NİPA i. Malezya palmiyesi; palmiye şarabı yapımında kullanılır. Nipa'dan damıtma yoluyle alkol elde edilir. (L)

NİPEKOTİK sıf. (araya *pe* hecesi katılmasıyle *nikotik* kelimesinden). Formülü $C_6H_{11}O_2N$ olan heksahidronikotik asit için kullanılır; 250°C'ta ergir, nikotik asidin alkol ve sodyumla hidrojenlendirilmesinden elde edilir. *Eşanl.* PİPERİDİN -3- KARBOKSILIK. (L)

NİPEL i. (fr. *nipple*'den). Teknol. Boru-

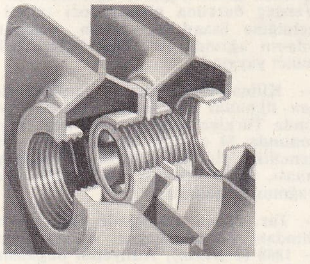

ları birbirine bağlamağa yarayan, düz veya her iki ucuna erkek diş açılmış bağlama (fiting) elemanı. (L)

NİPHARGUS i. Amphipoda takımından kabuklu hayvan; birçok türü yeraltında yaşar ve gözsüzdür. (*Gammaridae* familyasından.) [L]

NİPHUS, italyan filozofu. Bk. NİFO.

NİPİ i. Madagaskar ve Filipinler'de, tespih ağacı ile muz ağacının gövde liflerinden dokunan bez. (L)

NİPİGON, Kanada'da (Ontario) göl, Nipi gon ırmağı aracılığıyle Superior gölüne bağlanır; 4 450 km². Gölde birçok ada vardır. (L)

NİPİSSİNG, Kanada'da (Ontario) göl, French ırmağı aracılığıyle Huron gölüne (Georgia körfezi) dökülür; 850 km². Bölgede uranyum filizi. (L)

NİPKOW (Paul), alman mühendisi (Lauenburg, Pomeranya 1860 - Berlin 1940). Televizyonun öncülerindendir. Kendi adını taşıyan, delikli tarama diski'ni (1884) icat etti. (L)

Nipkow diski, televizyonda ilk görüntü tarama düzenlerinden biri; 1884'te alman Paul Nipkow tarafından icat edilmiştir. Diskin üzerinde spiral şeklinde sıralanmış, birbirinden eşit uzaklıkta onlarca delik bulunur. Disk dönerken, bir görüntünün önünde bütün delikler sıra ile geçer ve görüntüyü satır satır tarar. Yayın sırasında, görüntü bir objektif yardımıyle disk üzerine düşürülür; diskin deliklerinden geçen ışınlar da bir fotosel lambanın üzerine düşer ve burada, taranan noktaların parlaklığına bağlı olarak değişen akımlar meydana getirir. Alış sırasında, vericinin diski ile senkron olarak dönen buna benzer bir disk, parlaklığı gelen işaretin şiddetine bağlı olarak değişen bir

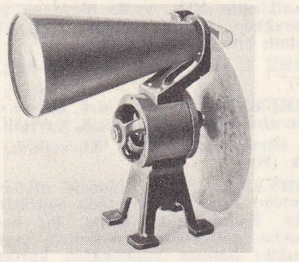

neon lambasının önüne yerleştirilir. Böylece, yayın sırasında taranan görüntü alıcıda yeniden meydana gelir. En yaygını Nipkow diski olan mekanik tarama metotlarının yerini, 1935'ten beri tamamen elektronik metotlar almıştır. (L)

NİPPERDEY (Karl), alman klasik filolo- ji bilgini (Schwerin 1821-Jena 1875). Klasik metinlerin ve özellikle Tacitus'un *Annales* (Yıllıklar) adlı eserinin (1851) açıklanmasında, dil olgularından başka, kişi ve olayları da göz önünde bulunduran ilk dilcilerden biridir. (M)

NİPPUR. Esk. coğ. Mezopotamya'da şehir, Fırat'ın eski bir yatağının her iki kıyısında, Sümer ülkesinin kuzey sınırında, Kiş ve Babil yakınında. Başlangıçta bataklık olan şehir arazisi, birbirini takip eden nesillerin bıraktığı kalıntılarla dolması sayesinde Eskiçağda devamlı bir yerleşme merkezi haline geldi.

— Arkeol. Nippur, sümer tanrısı Enlil'in şehriydi; tanrının tapınağı Ekur, ziggura- tın eteğinde inşa edilmişti, önünde, anıtsal bir kapıdan geçilen dörtgen biçiminde büyük bir avlu vardı. Bütünü bir sur çevreliyordu. Tapınak Yeni Babil devrine kadar (M.Ö. VI. yy.) birçok defa onarıldı. Sitin birçok yerinde III. Ur sülâlesi zamanından (III. binyıl) Persler devrine (M.Ö. IV. yy.) kadar uzanan binlerce tablet ortaya çıkarıldı. Bunların çoğu mukaveleler ve ticarî evraktır (özellikle bir ticarethanenin arşivleri). Kazılarda ayrıca birkaç heykel (Sargon öncesinden kalma Ur-E tableti, tanrıça İnnana'ya adanmış bir tapınak, bir Gudea başı, heykelcikler ve mühürler, III. Ur sülâlesinden kral Ur - Nammu ve Şulgi'nin (III. binyıl sonu) tunç heykelleri bulundu. (L)

NİPTUS i. (ptinus'un anagramı). Kurumuş bitkisel maddelerde, bitki koleksiyonlarında, ecza malzemesinde yaşayan böcek. Kınkanatlıların *ptinidae* familyasından.) [L]

NİQUELANDİA, Brezilya'da (Goias eyaleti) köy, Anapolis'in kuzeyinde; 500 nüf. Önemli nikel, kobalt ve bakır yatakları. (L)

NİRAN i. (ar. *nār* ve *nūr* > *nīrān*, ateşler, nurlar'dan). *Esk.* Ateş: *Geçirir kâinat baygınlık / Sanki mesti hamim-i nîrandır* (Tevfik Fikret). || Cehennem. (M)

NİRE i. Bir dokuma tezgâhında atkı ipliklerinin çözgü iplikleri arasından geçebilmesi için çerçevelerin hareketiyle ağız açıklığı veren eleman. (Daha çok GÜCÜ denir.) || *Nire boncuğu*, nire teli üzerinde çözgü ipliği geçirilen delikli parça. || *Nire çerçevesi*. Bk. GÜCÜ *çerçevesi*. || *Nire gözü*, nire boncuğu üzerinde bulunan ve çözgü ipliği geçirilen delik. || *Nire teli*. Bk. GÜCÜ *teli*. (M)

NİRENBERG (Marshall Warren), amerikalı biyolog (New York 1927). 1957'de Bethosda'da (Washington) National Institute of Health'e girdi. Kalıtımla ilgili biyokimya araştırmaları yaptı. 1961'de fenilalanin'e karşılık olan DNA'nın (dezoksiribonükleik asit) birinci «üçlüsü»nü açıkladı. Sonra aralarında Ochoa'nın da bulunduğu öbür araştırmacılarla birlikte geri kalan üçlüleri de çözmeğe çalıştı. 1968'de H.G. Khorana ve R. Holley ile birlikte tıp ve fizyoloji dalında Nobel ödülünü paylaştı (öbür iki bilim adamı da değişik metotlar kullanarak kalıtım kanununu çözmeyi başarmışlardı. (M)

NİRENC veya **NEYRENC** i. (fars. *nireng*'den ar. *nirenc*). *Esk.* Büyü, efsun, tılsım. || Hile, düzen. || Resim, suret.

◆ **Nirencat** veya **neyrencat** çoğl. i. *Esk.* Büyüler, tılsımlar. (M)

NİRENG i. (fars. *nireng*). *Esk.* Düzen, hile: *Bir kimse yüzümden almadı renk / Mazur ola eyledimse nireng* (Recaizade Ekrem). || Büyü, sihir. || Resim, suret. (M)

NİRENGİ i. (fars. *nirengi*). Geod. ve Topogr. Belli sayıda noktanın konumunu büyük bir kesinlikle tespit etmek için, bu noktaları tepe noktaları olarak kabul eden üçgenler çizmeğe dayanan geodezi işlemlerinin tümü. (*Eşanl.* TRİYANGÜLASYON.) || *Nirengi haritası*, nirengi yoluyle araziyi üçgenlere bölerek yapılan harita. || *Nirengi işareti*, nirengi gözlemleri yapabilmek için, bir ağacın veya desteklenmiş bir sırığın tepesine yerleştirilen mira. || *Nirengi noktaları*, nirengi işleminde meydana gelen üçgenlerin tepe noktaları. || *Grafik nirengi*, topografyada kullanılan ve teodolit ile yapılan gözlemleri temel olan nirengi işlemi. (Alidat ile yapılan gözlemlerde, kesim noktaları kurşun kalemle belirtilir. Böylece, önden, geriden ve yandan kestirmelerle üçgen ağının bir noktasının konumu grafikle tespit edilebilir). || *Havadan nirengi*, iki ayrı görüntünün bazı ortak noktalarının koordinatlarını ölçerek plastik bir görüntüye ait noktaların koordinatlarını başka bir görüntünün koordinatlarına taşımayı sağlayan fotogrametri metodu: *Havadan yapılan nirengi, arazi üzerindeki hazırlık çalışmalarını büyük ölçüde azaltır.* || *Radyal nirengi*, hemen hemen düşey eksen doğrultusunda alınmış hava fotoğraflarıyle tam bir üçgen ağı elde etmeğe yarayan fotoğraf metotlarının bütünü.

— ANSİKL. Geod. XVI. yy.ın sonunda Tycho Brahé tarafından icat edilen ve XVII. yy.ın başında Snellius tarafından uygulanan *nirengi*, aşağıdaki ilkeye dayanır: bir ABC üçgeninde, AB kenarı ile A ve B açıları biliniyorsa, BC ve AC kenarları

$$\frac{BC}{\sin A} = \frac{AC}{\sin B} = \frac{AB}{\sin C}$$

sinüs bağıntısıyle kolayca hesaplanabilir. Böylece BC ve AC'den bilinen kenarlar olarak yararlanılır ve işleme aynı şekilde devam ederek bütün kenarlar hesaplanır. C, I, J, K, L noktalarının karşılıklı durumları belirlendikçe, bu noktaların tümü bir üçgen ağı meydana getirir. Doğrudan doğruya ölçülen AB kenarına, *baz* veya *taban* denir. Pratikte, büyük bir ülkenin nirengi ağı şunları kapsar:

1. coğrafî koordinatlarında başlangıç vazifesi görecek olan ve konumu astronomi gözlemleriyle belirlenen temel bir astronomi noktası. Bir astronomik açıklık, başlangıç kenarının doğrultusunu da bu noktaya bağlar;

2. tepeleri birbirlerinden 30 ile 40 km uzaklıktaki düzgün üçgenlerden meydana gelen birinci derecede nirengi ağı; bu nirengi ağı, enlem ve boylam dairelerinin kesişmesinden meydana gelen bir çerçeveyle sınırlıdır ve bu çerçevenin gözleri içine birinci dereceden tamamlayıcı ağlar yerleştirilmiştir. Ağın ölçeği, çok sayıda tabandan kuruludur. Nirengisi çıkarılacak bölgenin astronomik boylamını ve geodezik bir doğrultunun astronomik açıklığını ölçmekle görevli belli sayıda Laplace istasyonu ağın genel düzenlemesinin hep aynı kalmasını sağlar;

3. ikinci dereceden bir nirengi ağı (kenarları 15 ile 20 km), kendisi için sabit bir çerçeve meydana getiren birinci dereceden nirengi ağına dayanır;

4. noktalarının arası 5 ile 6 km olan bir detay ağı (3. ve 4. dereceden); bu ağ üzerine 5. dereceden (yoğunluk: kilometre kare başına bir nokta) bir ağ dayanır.

Bir nirengi ağının kurulmasında izlenen başlıca safhalar şunlardır: araziyi tanıma (veya istikşaf); tespit; gözlemler; hesaplar.

Arazıyi tanıma safhasında, gözlemciler trigonometrik nokta olarak seçilen yerleri tespit ederler ve bu noktalardan görülebilen tepe noktalarını ve bunlar arasındaki bağlantının genel şemasını belirtirler. Görüşe

amiral **NİMİTZ**

NİNİ
Suzanne Jarente madalyonu

NİNO PİSANO
«Madonna del Latte», Pisa (İtalya)

NİNOVA
bronz baş, Akkad sülâlesi, Bağdat müzesi

Foto. U.S.İ.S., Alinari-Giraudon, Bağdat müzesi (LAROUSSE)

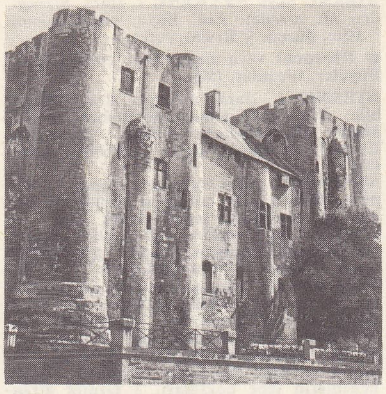

NIORT
kale

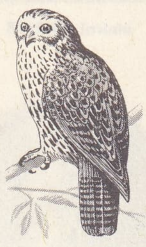

ninox

«**NIOBE**'li bir genç kız»
Uffizi müzesi, Floransa

mâni olan yakın veya uzak engellerden kurtulmak için sökülüp takılabilen inceleme ve keşif iskeleleri kurarlar (Durand iskeleleri). Ekip postası şefi, arazi keşfinden elde edilen bilgilere göre, gözlemciyi ve gözlem âletini (teodolit, azimut çemberi) ayrı ayrı taşıyacak olan sabit geodezi işaretlerini tespit eder. Aynı zamanda, her istasyondan gözlenebilen miraları kurar ve geodezik noktanın merkezini beton kütle içine yerleştirilmiş bir granit sınır taşıyle belirtir. Çalışmalar boyunca yararlanılan sınır taşının konumu kesinlikle tespit edilir.

Gözlemler sırasında operatör, hassas bir teodolit veya azimut çemberiyle, komşu tepelere yerleştirilmiş miraları, helyotropları veya projektörleri gözlemleyerek, tepesinde bulunduğu şema üçgenlerinin açılarını ölçer. Açılar, *tekrarlama* metoduyle ölçülür, çok sayıda ölçmenin ortalaması sonuç olarak alınır.

Nirengi hesaplarının amacı, gözlenen noktaların coğrafî (geodezik) koordinatlarını ve dik koordinatlarını tespit etmektir. Gözlemlerin dengelenmesi gerekir ve böylece üçgen ağların kesin geometrik konumları elde edilir.

Nirengi ölçümlerinin ve hesaplarının kesinliği, derecesi ne olursa olsun geodezik bir noktanın konumunu belirlerken yapılan bağıl hatanın 20 sm'yi aşmamasını gerektirir. Nirengi noktalarının koordinat listeleri, bu konuda uzmanlaşmış teşkilâtlarca yayımlanır (Millî Coğrafya enstitüsü).

Birinci dereceden nirenginin bilimsel önemi çok büyüktür: nirengiye bağlı olarak, geodezik koordinatlarla bunlara tekabül eden astronomik koordinatların karşılaştırılmasıyle yer elipsoidinin boyutları (büyük eksen, basıklık) ve jeoyitin sapmaları belirlenebilir.

Radyal nirengi. Hemen hemen düşey eksen doğrultusunda havadan alınmış bir fotoğrafın ayakucu noktasında, bu noktanın arazinin çeşitli noktalarına birleştirilmesiyle elde edilen doğrultular arasındaki açılar, ayakucu noktasında âletle ölçülen aynı doğrultular arasındaki açılara eşittir. Ayakucu noktaları ortak olacak şekilde art arda çekilmiş stereoskopik fotoğraflara bu özelliği uygulayarak, bütün üçgen ağının karşılıklı noktalarını tespit eden bir grafik nirengi meydana getirilebilir. Aynı ilkeye dayanan, fakat uygulaması daha basit ve daha kesin olan mekanik düzenlerle de bu sonuca varılabilir. (L)

NİREUS. Yun. mit. Syme kralı, Kharops ile Aglaia'nın oğlu. Truva savaşına katıldı; «Gemiler kataloğu»nda (*Katalogos ton Neon*) adı küçük bir filonun kumandanı olarak geçer. Nireus, Akhilleus'tan sonra, Yunanistanın en yakışıklı erkeğiydi. (L)

NİRGRANTHA i. Hindistan'da, buddha Sakyamuni zamanında ortaya çıkan bir mezhebin üyesi. (Nirgrantha'lar aşırı derecede çileciydiler. Doktrinleri, buddha'cılarınki gibi «eylem etkinliği»ne dayanıyordu. Bununla beraber, buddha'cılığın düşmanı idiler. Cayna dinini kurdular. Mahavira'dan iki yüzyıl kadar önce doğmuş olduğu söylenen Parsva'nın çömezleri oldukları sanılır.) Bk. CAYNA'CILIK. (L)

NİRİZ i. (fars. *niriz*). Mus. Bk. NIKRIZ.

NİRİZ, İran'da (VII. eyalet) şehir, Farsistan'da; 20 000 nüf. Babî mezhebinin din merkezi. (L)

NİRİZÎ i. (fars. *nirizî*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin XIV. yy.da meydana getirilen mürekkep makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

NİRU i. (frs. *nirū*). *Esk.* Kuvvet, güç. (M)

NİRUMEND sıf. (fars. *nirū*, zor ve *-mend'*-den *nirū-mend*). *Esk.* Güçlü, kuvvetli.

◆ **Nirumendî** i. *Esk.* Kuvvetlilik, güçlülük. (M)

NİRVANA i. (pali dilindeki *nibbâna*'dan, «acıdan kaçma» anlamında sanskritçe k.). Din. Buddha'cılıkta ruhu, bir bedenden ötekine göç ederek (*samsara*), çeşitli yaratıklar halinde yaşamaktan kurtaran en yüksek mertebeye verilen ad.

— Psikanaliz. *Nirvana ilkesi*, ruhî cihazın, gerginlikleri mümkün olduğu kadar azaltma eğilimi.

— ANSİKL. Ahlâk kurallarının uygulanması ve vücut ile zihnin sistemli olarak eğitilmesi sonunda, uyanıklık (*bodhi*) haline erişildiği zaman insan, *nirvana*'ya girmeğe hazır demektir. Bu durumun özü, buddha'cı okullar tarafından olduğu gibi, batılı hint kültürü uzmanları tarafından da farklı şekillerde yorumlandı. Acının ve cehaletin ortadan kalkması olarak tanımlanan nirvana, bir hiçlik değil, bir «bulunmayış» halidir. Bu hale ulaşılınca, faaliyet unsurlarının tükenmesi veya ortadan kalkmasıyle, yeniden doğmalar çemberi kesin olarak sona erer.

— Ahl. Nirvana terimini, A. Schopenhauer, *İrade ve Tasavvur Olarak Dünya* adlı eserinde yeniden ele aldı. Bu filozofa göre yaşama iradesinden yüz çevirmek ve bu davranışın doğurduğu «sükûnet», nirvanadır. Schopenhauer'in kötümser felsefesi açısından, hayat, sadece boş bir gurur, hayal ve hiçlikten ibaret olduğundan, tek doğru davranış hayattan yüz çevirmektir. (L)

NİRVANAS (Petros APOSTOLİDİS, *Paulos* — denir), yunan yazarı (Marioupol 1866-Atina 1837). Özellikle Schopenhauer ve Nietzsche'nin etkisinde kaldı. İki ciltlik tiyatro eseri, hikâyeler denemeler ve romanlar yazdı: *Apo tin Physin kai tin Zoin* (Tabiat ve Hayat Üstüne) [1898]; *To Synaksari tu Papa Partheni* (Papaz Parthenis'in Başucu Kitabı) [1915]; *İ Zoi Tu Dromu* (Sokak Hayatı) [1920]; *To Perasma tu Theu Keai Alla Diigimata* (Tanrı'nın Geçişi ve Başka Anlatılar) [1922]; *To Khelidoni* (Kırlangıç) [1922]; *Athinaikoi Peripatoi* (Atina'da Gezintiler) [1929]. (L)

NİSA çoğl. i. (ar. *nisā*). *Esk.* Kadınlar: *Ümmü Hakim ve Halid İbni Velid'in kız karındaşı Fatihe gibi Kureyş içinde şanlı ve itibarlı hatunlar, taife-i nisanın önlerine düşüp huzur-ı nebeviye geldiler* (Cevdet Paşa).

◆ **Nisaî** sıf. *Esk.* Kadınlar ile ilgili. || Kadın hastalıklarıyle ilgili. (M)

Nisa, *Kur'an*'ın IV. suresi. 176 Ayet; 58 ayeti Mekke'de, 118 ayeti Medine'de indirildi. Konusu kadınların ve yetim kızların haklarının korunması, miras taksimi sırasında onlara eşit davranılmasıdır. İslâm dininden önce, özellikle Cahiliye çağında arap erkekleri çok kadın alır, yetim ve kimsesiz kızlarla evlenince onların mallarını yemek, ellerinden almak için çeşitli yollara başvururlardı. Nisa suresi bu yüzden indirildi. Çok kadın alma geleneği kaldırılarak, aralarında eşitliği koruma şartıyle en fazla dört kadın alma kuralı kondu. Miras konusunda kadınların alabileceği hisseler belli kurallara bağlandı. Miras konularını kapsaması bakımından Nisa suresi, islâm hukukunun ana kaynaklarından biridir. (M)

NİSAB i. Bk. NISAP.

NİSACET i. (ar. *nesc*'den *nisācet*). *Esk.* Dokumacılık. (M)

NİSAETUS i. Zool. Bk. ATMACA *kartalı*.

NİSAİYE i. (ar. *nisā*, kadınlar'dan *nisāiye*). Tıp. Kadın hastalıkları. Bk. JİNEKOLOJİ. (M)

NİSAİYECİ i. (*nisaiye*'den *nisaiye-ci*). Kadın hastalıkları mütehassısı. (M)

NİSAN i. (süryanîce k.). Miladî takvimin dördüncü ayı: *Beyrut bir cehennem gibi yandığı vakit bir iki saatte çıkılan Sofar'da İstanbul nisanının serin sabahları bulunabilir* (F.R. Atay). *Nisan ayı otuz gün çeker.* (Musevîlerde takvim yılının yedinci ayı ve kutsal yılın ilk ayıdır.) || *Nisan balığı*, nisanın ilk günü yapılan aldatma ve şakalar. (Fransa kralı Charles IX'un bir emirnamesiyle, o zamana kadar 1 nisan olan yılbaşı 1 ocağa alınınca, yılbaşı hediyeleri 1 ocakta verilmeğe başlandı. 1 Nisan gününde ise şakadan haberler ve hediyeler gönderilmeğe başlandı. Nisan ayında güneş balık burcundan çıktığı için de 1 nisan şakalarına nisan balığı adı verildi.)

— *Esk. Ebr-i nisan* («nisan bulutu»). *Mec.* Bolluk, bereket.

— Tar. Bk. ANSİKL. || *Nisan suyu*, nisan ayında yağan ilk yağmurun suyu. (Osmanlı sarayında kiler koğuşu görevlileri şifalı olduğuna inanılan bu suyu toplar ve padişaha sunarlardı. Padişah da kendilerine biner akçe bahşiş verirdi.)

— Tasav. *Nisan tası*, Mevlânâ türbesinin girişinde sol tarafta, set üstünde duran taş. (Kazan büyüklüğündeki bu işlemeli tas, Kubbei Hadrâ'nın [yeşil kubbe] üstüne yağan yağmurla doldurulurdu. Bu suya destar şeritlerinin taylasanları [sarıkların sarkan uçları] batırılır, isteyenlere şifa niyetine dağıtılırdı. Bu suya *destar suyu* denirdi.)

— ANSİKL. Bahç. *Nisan*, çiçeklerin açma, çimenlerin yeşillenme mevsimidir. Meyve ağaçları da bu ay içinde çiçek açar. Birçok sebze fidesi de nisanda yetişmiş olur.

— Folk. *Nisan yağmuru.* Güneş Koç burcundayken istiridyelerin deniz yüzeyinde kabuklarını nisan yağmurlarına açtıkları, içlerine giren yağmur damlalarının Güneş Yengeç burcuna girince inci tanesi haline geldiğine inanılırdı. Nisan yağmurlarının yılanın ağzında ise zehir haline geldiği inancı yaygındı.

— Klimatoloji. Kuzey yarıküresinde *nisan* ilkbahar mevsimine rastlar. Ayın başında Türkiye'de gündüz 12 saat 50 dakika, sonunda 14 saat 05 dakika sürer. Havalar genellikle ılık fakat fırtınalı (kırlangıç fırtınası, kuğu fırtınası v.b.) geçer. Yağışlar, yağmurlar halindedir.

— Tar. Nisan ayı içinde türk tarihi bakımından önem taşıyan olaylar şunlardır: — 1868 (1 *Nisan*), Adliyenin bağımsızlığı ilkesi kabul edildi ve Şurayı Devlet kuruldu. — 1589 (2 *Nisan*), Yeniçeri ocağı ilk defa isyan çıkararak kelle istedi. Bu olaya *Beylerbeyi vakası* da denir. — 1918 (2 *Nisan*), Van düşman işgalinden kurtuldu. — 1326 (6 *Nisan*), Bursa fethedildi. — 1845 (10 *Nisan*), Türkiye'de polis teşkilâtı kuruldu. — 1920 (11 *Nisan*), Urfa düşman işgalinden kurtuldu. — 1875 (13 *Nisan*), Hersek'te ayaklanma çıktı. — 1909 (13 *Nisan*), 31 Mart olayı meydana geldi. — 1566 (14 *Nisan*), Sakız adası fethedildi. — 1909 (14 *Nisan*), *Adana vakası* denilen olay meydana geldi. Bu olaylarda Adana ve çevresinde oturan ermeni azınlığın amacı bir ayaklanma çıkartarak avrupa devletlerinin müdahalesini sağlayıp Kilikya'da bir bağımsız ermeni devleti kurmaktı. Ayaklanma çok sürmeden bastırıldı. — 1909 (23-24 *Nisan*), Hareket ordusu İstanbul'a girdi. —1920 (23 *Nisan*), T.B.M.M. kuruldu. — 1859 (24 *Nisan*), Süveyş kanalının kazılmasına başlandı. —1923 (24 *Nisan*), Lozan konferansı ikinci defa açıldı. —1915 (25 *Nisan*), İtilâf devletlerinin Çanakkale kuşatması başladı. —1918 (25 *Nisan*), Kars ve Ardahan düşman işgalinden kurtuldu. —1909 (27 *Nisan*), Abdülhamid II tahttan indirildi. —1960 (28 ve 29 *Nisan*), İstanbul ve Ankara'da D.P. iktidarına karşı geniş çapta öğrenci gösterileri oldu. (ML)

NİSAP veya **NİSAB** i. (ar. *nişāb*). *Esk.* Derece, istenilen oran. || Asıl unsur, esas. || Hisse, nasip. || Mal. sermaye. || *Nisab-ı rüşd*, olgunluk çağı. || *Kitab-ı hikmet-nisab*, esası hikmet olan kitap.

— ÇEŞ. DEY. *Nisabını bulmak*, istenilen oranı sağlamak. || *Ekseriyet nisabı* (veya *nisab-ı ekseriyet*), çoğunluk oranı, çoğunluk derecesi.

Foto. Alinari-Giraudon, d'Hely-Multiphoto (LAROUSSE)

— Huk. Bir kurulun toplanması veya karar vermesi için gerekli üye sayısı. (*Eşanl.* YETERSAYI.) [Bk. ANSİKL.] || —*Esk.* Bir malın zekâtını verebilmek için ulaşılması gereken miktar. || *Nisabı sirkat,* hırsızlık suçunun meydana gelebilmesi için çalınan şeyin şer'an taşınması gerekli değer. (Hanefî mezhebine göre, on dirhem saf gümüş veya bir dinar veya aynı kıymette malın çalınması durumunda nisabı sirkat var sayılır.)

— ANSİKL. Huk. *Nisap* veya Anayasada da yer alan deyimle *yetersayı,* çoğunluk kavramından daha geniştir. Nisap, karar alınması bakımından olduğu gibi, toplantının yapılabilmesi için de aranır. Eğer toplantı nisabı elde edilmemişse, katılanların oybirliği bile bir karar alınmasına imkân olmaz. Anayasa md. 86'da yasama meclislerinden her birinin, üye tam sayısının salt çoğunluğuyle toplanabileceği ve aksine bir hüküm yoksa, toplantıya katılanların salt çoğunluğuyle kararı verilebileceği belirtilir. Her iki meclisten meydana gelen Türkiye Büyük Millet meclisinin toplantı yetersayısı da, iki meclis üye tam sayısı toplamının salt çoğunluğu, yani yarıdan bir fazlasıdır. İdarî kurullarda ve özel dernek ve şirket toplantılarında ise nisap bakımından daha yumuşak davranılır. Özellikle kamu hizmetlerinin aksamaması için belediye meclisi toplantılarında böyle hareket edilir. Meselâ bir toplantıda nisap elde edilmemişse, en az üç gün sonra toplanmak üzere yeniden çağrı yapılır. İkinci çağrı üzerine kaç üye gelmiş olursa olsun, toplantı yapılabilir. Nisabın tespitinde buçuklu sayılar tama yükseltilir. Oyların eşitliği halinde, kurul başkanının oyu hangi tarafta ise o yönde karar için yetersayı elde edilmiş sayılır. Ancak, başkan oyunun böyle bir etkisi olduğu, kanun, tüzük, yönetmelik veya içtüzüklerle kabul edilmiş olmalıdır. (M)

NİSAR i. (ar. *neşr*'den *nisar*). *Esk.* Serpme, dağıtma, saçma: ***Her kande bassa pay-ı semendin nisar için / Hanlar yolunda cümle revan etti kanları*** (Baki). || Düğünde saçılan para v.b. || *Nisar etmek* (veya *eylemek*), saçmak, serpmek: ***Ya söyle sözü güher nisar et / Ya semt ü sükûtu ihtiyar et*** (Ziya Paşa). ***O nazlı saçlara gülbüseler nisar eyler / Bulutların arasından şükûfte bir leb-i nur*** (Tevfik Fikret).

— Dil bil. *Esk. -nisar,* isimlerin sonuna gelerek dağıtan, serpen, saçan anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Bedayi-nisar,* güzellik saçan. || *Cevher-nisar,* mücevher saçan. || *Dür-nisar,* inci serpen. || *Pertev-nisar,* parlaklık saçan. || *Zer-nisar,* altın dağıtan v.d. (M)

NİSARD (Desire), fransız edebiyat tenkitçisi (Châtillon-sur-Seine 1806-San Remo 1888). Millî eğitim genel müfettişliği, Sorbonne'da profesörlük yaptı ve Ecole Normale Superieure'ün müdürü oldu. *Histoire de la Litterature Française* (Fransız Edebiyat Tarihi) [4 cilt, 1844-1861] adlı eserinde bellibaşlı fransız yazarlarıyle ilgili tenkitlerini biraraya topladı. (L)

NİSARD (Thedule NORMAND. **Theodore** — denir), **Normand Torf** da denir, belçikalı müzik bilgini (Quaregnon, Hainaut 1812-Jacqueville, Seine-et-Marne 1888), Saint-Germain-l'Auxerrois kapellasında yöneticilik yaptı (1842) *Manuel des Organistes de la Campagne et le Bon Ménestrel* (Kır Orgcuları ve Menestrellerin Elkitabı) [1840] adlı bir eser yayımladı ve kendini ortaçağ müziği incelemelerine verdi: *De la Notation Proportionnele du Moyen Age* (Ortaçağın Orantılı Notalama Sistemi) [1847]; *Étude sur les Anciennes Notations Musicales de l'Europe* (Avrupa'nın Eski Müzik Notalama Sistemleri) [1849-1850]. Jumilhac'ın *Science et Pratique du Plain-Chant* (Plenşan Bilimi ve Kullanılışı) adlı eserinin yeni bir baskısını yayımladı (1637) ve Paris Millî kitaplığı için Montpellier'nin (H 159) «iki dilden» antiphonarius'unu kopya etti (1851). Kısa ömürlü dergiler çıkardı ve J. d'Ortigue ile işbirliği yaparak, yeni bir *Dictionnaire [...] du Plain-Chant* (Plenşan) lûgati) [1853] hazırladı, ayrıca *Principes de l'Accompagnemen du plainchant d'apres les Maitres du XVe et du XVIe s.* (XV. ve XVI. yy. Müzik Ustalarına Göre Plenşan'a Eşlik Etme İlkeleri) [1860] ve *L'Archéologie Musicale et le Vrai Chant Grégorien* (Müzik Arkeolojisi ve Gerçek Gregoryen Şarkı) [1891] adlı incelemeleri yayımladı. Ayrıca, armonium ve piyanoda uygulanabilecek bir transpozisyon klaviyesi icat etti. (L)

NİSARÎ ALİ EFENDİ, türk yazarı (Aksaray, ? - İstanbul 1698). Bir ara İstanbul müftülüğü görevinde bulundu. Daha çok din konularında çalışan Nisârî'nin eserleri haşiye ve fetva türündedir: *Fevaid-ül- Âliye* (Yüce Faydalar); *Kadı Mir* ve *Velârî* için yazdığı iki haşiye. (M)

NİSBET i. Bk. NİSPET.

NİSBETEN zf. Bk. NİSPETEN.

NİSBÎ sıf. Bk. NİSPÎ.

NİSCEMİ, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Caltanissetta ili), Gela yakınında; 25 500 nüf. Tarım merkezi. (L)

NİSEB çoğl. i. (ar. *nisbet*'ten *niseb*). *Esk.* Nispetler, oranlar.

— Huk. *Nisebi âdad,* miras meselesinde payları gösteren sayıların birbirleriyle karşılaştırılması. (Bu karşılaştırmayı yapabilmek için payların ortak payda altında birleştirilmesi gerekir. Sayılar arasında *tebayün* [7-10-16 gibi] veya *temasül* [5-5 gibi] yahut *tedahül* [20-5 gibi] veyahut *tevafuk* [4-10 gibi] vardır. Karşılaştırma, duruma göre, paydaların birleştirilmesine ilişkin matematik metotlarından biriyle yapılır.)

— Mus. *Nisebi şerife,* türk musikisinde kullanılan dizi ve makamların yapısında bulunan tam sekizli, tam beşli ve tam dörtlü aralıkların tümüne verilen genel ad.

— ANSİKL. Mus. Genellikle nisebi şerife adedi fazla olan sekizliler kulağa hoş gelir; bir tamamlık duygusu meydana getirir. Sekizlisindeki nisebi şerife sayısı 7-9 olan makamlara mülâyim, 5-6 olanlara gizli mütenafir, 0-4 olanlara ise mütenafir denir. Türk musikisindeki 13 basit makamın hepsi mülâyimdir; Çargâh buselik-kürdî'de 9 tane, rast-uşşak (beyâtî)-hüseynî (muhayyer) ve nevâ da (tahir) 8 tane, hicaz-uzzal-hümayun-zengüle-karcığar ve suzinâk'te 7 tane nisebi şerife vardır. (M)

NİSETAMİT i. (fr. *nicethamide*'den). Eczc. Nikotinik asit dietilamin'in yaygın adı; zehirli olmayan bir kardiyotoniktir; ağızdan veya makattan verilir. (L)

NİSİBİS. Esk. coğ. Anadolu'nun (Gaziantep yakınları) güneydoğusunda şehir. Bugün *Nizip**. (M)

NİSİDA, Napoli körfezinde küçük ada, Misene burnunun karşısında, Karaya bir köprüyle bağlanan su dolu eski bir kraterdir. Bağcılık. (L)

NİSKA BANJA veya **NİŞKA BANYA,** Yugoslavya'da (Doğu Sırbistan) şehir, Niş yakınında; 2 000 nüf. 38° C sıcaklıkta radyoaktif sular. (L)

NİSONİADES i. Nisandan temmuza kadar ortalıkta görülen tıknaz gövdeli kelebek; tırtılı ak nilüfer ve çakırdiken üzerinde yaşar. (İlmî adı *Nisoniades tages.* Pulkanatlıların *hesperidae* familyasından). [L]

NİSOS. Yun. mit. Megara kralı. Kızı Skylla, Minos'a duyduğu sevgi yüzünden ona ihanet etti. Babası da onu denize attı. Kız, balıkçıl kuşu oldu, çakır doğan biçimine giren Nisos da peşine düştü. (L)

NİSOS, Aineias ile birlikte İtalya'ya giden genç truvalı. Euryalos'ye karşı olan dostluğunu Vergilius *Aeneis* adlı eserinde ölümsüzleştirdi. Rutulus'lara karşı savaşta devriye gezen düşman süvarilerinin kurbanı olan Euryalos'un öcünü almağa çalışırken öldü. (L)

NİSPET veya **NİSBET** i. (ar. *nisbet*). Oran: ***Evet, diyordum, gerçi biraz nispet farkı var. Bir şileple bir sandal arasındaki fark kadar bir şey*** (R.N. Güntekin). ***Halbuki o zamanlarda bile, âdet olduğu üzere, geçen devirlere nisbetle sazın artık çöküş halinde olduğunu söylerlerdi*** (A.Ş. Hisar). ***Hemen ölüm nisbeti artmış*** (F.R. Atay). || İlgi, bağlılık: ***Garibiyim bu yerin şevki yok, harareti yok / Doğan, batan güneşin günlerimle nisbeti yok*** (Süleyman Nazif). || Birine karşı inat olsun diye yapılan iş: ***Bana nispet onunla gitti.*** || Zf. Nispet olsun diye, rağmen: ***Arkadaşlarına nispet hergün başka bir elbise giyiyor.*** || *Nispet etmek* (veya *eylemek*), eşit tutmak, kıyaslamak: ***Bundan sonra Ahmet Anzavur, kendi ismine nispet ettiği Ahmediye Cemiyeti namı altında, tevsii habasete devam etti*** (Atatürk). ***Her şahs nefs-i unsuruna nispet eyleyip / Aklınca bir İlâh-ı müşahhas eder murat*** (Ziya Paşa). || *Esk. Bi-n-nisbe* (*t*), nispeten, nispetle.

— ÇEŞ. DEY. *Nispet kabul etmemek,* kıyaslanamamak, bir tutulamamak. || (*Birine*) *Nispet vermek,* bir kimseyi kızdırmak için ona gösteriş yapmak.

— Bank. ve Bors. *Nispetler tablosu,* bölme veya sayılarla, menkul kıymetlerin uğradığı değişmeleri gösteren tablo.

— Mant. *Esk.* Oran. || *Nisbeti inşaiye,* doğru veya yalan olduğu şüphesini akla getirmeyecek söz. || *Nisbeti nakısa,* eksik söz, arkası beklenen söz. || *Nisbeti tammei haberiye,* tamamlanmış olan söz, arkası beklenmeyen söz.

— Mat. *Esk.* İki sayı veya şekil arasındaki kıyas veya ilgi. (Bk. ORAN.) || *Nisbeti âdat,* sayılar arasındaki kıyaslama. || *Nisbeti muzaafa,* katmerli oran.

◆ **Nispetsiz** sıf. Oransız, ölçüleri birbirini tutmayan.

◆ **Nispetsizlik** i. Oransız olma, birbirini tutmama: ***Altı metre yüksekliği olan kapının kiriş taşından bir buçuk metre aşağıda başlamak üzere, iki tarafın taş perdeleri birbirinden pek az farklı bir nispetsizlikte asıl kapı boşluğunu yapacaklardı*** (A.H. Tanpınar). [M]

NİSPETÇİ sıf. (*nispet*'ten *nispetçi*). Başkasına nispet yapmayı, onu kıskandıracak davranışlarda bulunmayı seven kimse. (M)

NİSPETEN veya **NİSBETEN** zf. (ar. *nisbet*'ten *nisbeten*). Kıyaslanarak, göre, nispetle: ***Beynine hücum eden bu düşüncelerin kendi haline nisbeten büyüklüğüyle dizleri titriyor, yüreği çarpıyordu*** (A.H. Müftüoğlu). || Öncekine oranla, bir dereceye kadar: ***Tekrar salona girdim, arkadaki odaya geçtim. Burası nisbeten tenha idi*** (A. H. Tanpınar). ***Halbuki hususîler kendi havalarına tabi oldukları için faydaları nisbeten hem az, hem de sürgit olmıyacağında şüphe yoktur*** (Ahmed Rasim). [M]

NİSPÎ veya **NİSBÎ** sıf. (ar. *nisbet*'ten *nisbî*). *Esk.* Kıyaslamaya dayanan, bağıntılı: ***Güzellik ve çirkinlik nispî özelliklerdir.*** *Eşanl.* İZAFÎ. *Yeni.* Göreli. || Daha öncesine nispetle, bir evvelkine göre (olan): ***Şehirde nispî bir sükûn vardı.*** (Ş. S. Aydemir).

— Ask. *Nispî savaş gücü,* bir askerî kuvvet verilen belirli bir göreve göre, bu askerî kuvvetin özelliklerini belirten her türlü verilerin tamamı. (1945'ten beri gerçekleşen teknik gelişme sebebiyle bir askerî kuvvetin müdahale etkisi, o kuvvetin büyüklüğü, kuruluşu, emir ve kumanda teşkilâtı, muharebeye giriş süreleri gibi birtakım ilk verilere bağlıdır; bütün bunlar «nispî savaş gücü» terimi altında toplanır ve gerçekte o kuvvetin stratejik plandaki değerinin şartlarını belirtir.)

— Huk. *Nispî aile hakları.* Bk. HAK. || *Nispî hak.* Bk. HAK. || *Nispî muvazaa.* Bk. MUVAZAA. || *Nispî para cezası.* Bk. CEZA. || *Nispî temsil.* Bk. SEÇİM *sistemleri.* || *Nispî temyiz sebepleri.* Bk. TEMYİZ *sebepleri.*

◆ **Nisbiye** sıf. *Esk.* Nisbî'nin dişili. (M)

Nissl cisimciği. Dokubil. Nöronların gövde kısmında bulunan kromofil madde; boyanınca hücreye kaplan postu görüntüsü verir. Adını alman psikiyatri hekimi Franz *Nissl*'den (1860-1919) almıştır. (L)

NİSSOLİA i. (botanikçi Guillaume *Nissole*'ün [1547-1734] adından). Sarılgan tırmanıcı dallı, almaşık tüysü yapraklı ağaç veya ağaççık. (Anayurdu Tropikal Amerika'dır. Baklagiller takımından.)

— ANSİKL. *Nissolia*'nın sarı veya beyazımsı sarı çiçekleri, yaprakların koltuğunda salkım veya halka şeklinde biraradadır. Pek az türü vardır, bunlar da Tropikal Amerika'da bulunur. Bir kısmı Avrupa'da limonluklarda süs için yetiştirilir. (L)

NİST edat. (fars. *ne* ve *est* ekinden *nist*).

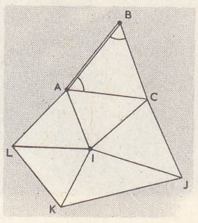

nirengi

Esk. «Yok, değil, değildir» anlamında kullanılır.

◆ **Nistlik** i. *Esk.* Yok olma: *Dost yolunda nistlik gerek, yar önünde pestlik gerek* (Sinan Paşa). [M]

NİSTAGMUS i. (yun. *nystazein*, uyumak arzusu duymak'tan). Patol. Gözlerin çok hızlı ve daima aynı tarzda kısa ve titrek salınım hareketleri yapması.

— ANSİKL. Patol. Hareket genellikle yatay yönde, bazen dairesel, seyrek olarak da dikine olur. Uyku esnasında kaybolur, heyecan ve yorgunlukla artar. Genellikle doğuştan bir bozukluktan ileri gelir; fakat sinir merkezlerinin bozulmasıyle sonradan da olabilir (*madenci nistagmusu*). Doğuştan nistagmusun tedavisi, varsa görme bozukluğunu ve şaşılığı düzeltmekten ibarettir. Sonradan olan nistagmus bir meslek hastalığı sayılabilir.

— Vet. *Salınımlı* (veya *dönerli*) *nistagmus*, ansefalitlerden, uyuşturucu madedlerden i-eri gelen zehirlenmelerden, kısaca, beyin ve beyincikteki bozukluklardan olur. (L)

NİSTATİN i. (fr. *nystatine*). Eczc. *Streptomyces nourcei* kültürlerinden çıkarılan antibiyotik.

— ANSİKL. *Nistatin*, mikroskopik mantarların sebep olduğu hastalıklara karşı etki lidir: ağız monilyazı (pamukçuk), mide-bağırsak monilyazı, intanlarda görülen mantar hastalığı komplikasyonları v.b. (L)

NİSTÎ i. (fars. *nîst*'ten *nistî*). *Esk.* Yokluk, bulunmazlık. || *Âlem-i nistî*, yokluk âlemi. || *Hestî vü nistî*, varlık ve yokluk. (M)

NİSTRU, Dniester'in Romanca adı. (L)

NİSVAN çoğl. i. (ar. *nisvān*). *Esk.* Kadınlar: *Zamanımız nisvanı moda denilen bidatlar ...* (H.E. Adıvar). *Farkı yok merdanı mağlûp etmede nisvanına / Her kimin kim masrafı galip gelir iradına* (Nabi). [M]

NİSVÎ sıf. (ar. *nisve*, kadınlar'dan *nisvî*). *Esk.* Kadınlarla ilgili, kadınlara mensup.

◆ **Nisviye** sıf. *Esk.* Nisvî'nin dişili. (M)

NİSYAN i. (ar. *nesy*'den *nisyān*). *Esk.* Unutma: *Babasının köşede iş masasını dolduran tahta parçalarını, âletlerini, o bir yığın kalabalığı karıştırıyor, o bahtiyar hayat devresinin yarım kalarak bir nisyan köşesine atılan hatırasını arıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Nisyan-ı ebedî*, ebediyen unutma. || *Nisyan olunmak*, unutulmak: *Bu dehre nice şeh-i cihanban / Geldi gitti olundu nisyan* (Ziya Paşa). [M]

NİSYROS, yaygın şekilde **Nisiro**, Yunanistan'a bağlı Onikiada'dan (Güney Sporad adaları) biri, Kos (İstanköy) ile Tilo arasında, büyük bir volkan konisinden meydana gelir; 2 300 nüf. (L)

NİSYROS adası, türk hâkimiyeti devrinde **İncirliada**, Ege denizinin güneydoğusunda, Anadolu'nun Datça yarımadasından 17 km uzaklıkta ada. Onikiada ile 1945'te İtalya'dan Yunanistan'a geçti. Merkezi, *Mandraki köyü* (adanın batı kıyısında). Biçimi daireye benzeyen ada, doruğu 698 m olan bir volkan konisidir; volkan etkinliklerinin son izleri olarak sıcak su buharı ve kükürtlü gaz çıkışlarına rastlanır. (M)

NİŞ i. (fars. *nîş*). *Esk.* Arı, akrep gibi böceklerî iğnesi. || Diken. || Zehir. || *Nişhar*, diken batmış, iğnelenmiş: *Değilsin niş-har-ı cevri mutlak harın ey bülbül* (Recaizade Ekrem). [M]

NİŞ i. (fr. *niche*, yuva'dan). Dy. *Tünel nişi*, tünel içinde çalışan işçilerin, tren geçerken sığınabilmeleri için tünel duvarlarında açılan oyuk.

— Mim. Bk. GÖZ. (LM)

NİŞ, Yugoslavya devletinin Sırbistan cumhuriyeti içinde şehir. Nişava kıyısında, Güney Morava'nın kolu; 81 100 nüf. Ticaret merkezi (tahıl, şarap, hayvancılık ürünleri). Tütüncülük. Kimya ve dokuma sanayii. Maden işletme malzemesi. Burası Büyük Constantinus'un doğduğu eskiçağ şehri *Naissos*'tur.

● *Tarih.* Niş, Murad I zamanında (1360-1389), türk hâkimiyetine girdi ve Anadolu'dan getirilen türk göçmenler buraya yerleştirildi. 1443'te Macaristan-Polonya kralı (Wladislaw) tarafından ele geçirilen Niş, 2 ocak 1444'te Osmanlılar tarafından geri alındı. Semendire'nin (Smederevo) alınması üzerine (1459), Semendire sancağına bağlandı. Belgrad'ın Osmanlılar tarafından alınmasından sonra, osmanlı ordularının Batı'ya yaptıkları seferler için önemli bir karargâh oldu. XVII. yy.ın sonlarında osmanlı iktidarının zayıflamağa başlaması, Niş üstünde de etkisini gösterdi. 1689'da avusturyalı Baden kontu tarafından işgal edildi; ancak bir yıl sonra kurtarılabildi (1690). Pasarofça antlaşmasıyle Belgrad'ın kaybedilmesi üzerine bir sınır şehri oldu. 1737-1739 Savaşları sırasında, tekrar Avusturyalılar tarafından işgal edildi; bir süre sonra yine Osmanlıların eline geçti. 1830'da Sırplara muhtariyet verilince, Niş tekrar bir sınır şehri oldu ve Sırbistan'dan kaçan müslümanların bir kısmı Niş'e yerleştirildi. 1836'da nüfusu 16 000 kadardı. 1839'da, çevresindeki yerlerin de ona bağlanmasıyle, eyalet oldu ve başına Vâsıf Paşa getirildi; Sofya, Samokov ve Köstendil de Niş'e bağlandı. Tanzimattan sonra bu bölgede çıkan bulgar isyanları şehrin iktisadî ve ticarî hayatını sarstı. Niş tekrar bir vilâyet haline getirildi ve başına da Midhat Paşa tayin edildi. Midhat Paşa, ırk, din ve millîyet farkı gözetmeden vilâyet ilerigelenlerinin kendisiyle işbirliği yapmasını sağladı. Toprak davaları çözümlendi, eşkiyalığa son verildi. 25 000 kadar çerkes göçmen Niş çevresine yerleştirildi. Midhat Paşa, 1868'e kadar süren valiliği sırasında Niş ve çevresinde yollar, okullar, ıslahhaneler ve yardım sandıkları kurarak vilâyetin gelişmesine çalıştı. 1864'te Silistre ve Vidin de Niş vilâyetine bağlanarak Tuna eyaleti meydana getirildi. 1872'de Semlin-Niş-İstanbul demiryolunun yapımına başlandı. Berlin* antlaşmasıyle Niş Sırbistan'a bağlanarak türk yönetiminden ayrıldı (1878).

● *Güzel sanatlar*, Niş'in mimarî eserleri arasında eski bir bizans kalesinden kalma sur yıkıntıları dikkati çeker. Bu kale türk hâkimiyeti sırasında onarım görmüştür. Bizanslılara ait mezarlardan birinde IV. - V. yy.dan kalma freskler vardır. XVII. yy. da şehirde 22 sıbyan mektebi, 200 dükkân ve 2 060 ev ile *Gazi hüdavendigâr*, *Muslîefendi*, *Hüseyinkethuda* camileri, birçok mescit ve tekke bulunuyordu. (ML)

NİŞA i. (ar. *nişā*). *Esk.* Nişasta. (M)

NİŞABA. Ön Asya mit. Mezopotamya'da Umma sitesinin tanrıçası. Bolluk, bereket, yazı, bilim ve mutluğu temsil eder. Uğurlu yıldızları bir tablet üzerine yazarak tespit ettiğine inanılırdı. (M)

NİŞABUR veya **NİŞAPUR** i. (fars. *nişābūr* veya *nişāpūr*). Mus. Türk musikisinin eski (beş yüzyıldan fazla) birleşik makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Nişabur üçlüsü*, nişabur makamında kullanılan ve buselik, nim-hicaz ve neva seslerinden meydana gelen küçük üçlü.

— ANSİKL. *Nişabur* makamı, sultanîyegâh makamının pest tarafına buselik, nimhicaz ve neva perdelerinden meydana gelen nişabur üçlüsü eklenmek suretiyle yapılmıştır. Nişabur, bu üçlüyle buselik «*si* natürel» perdesinde kalır. Bu perdede kalan tek makamdır. Donanıma, hem sultanîyegâh'ta, hem nişabur üçlüsünde bulunan «*do* bakıye diyezi» konur. Sultanîyegâhın «*si* küçük mücennep bemolü» gereken yerlerde, nota içinde eklenir. Nişabur'un seyri, çargâh beşlisi, buselik sekizlisi, kürdî ve uşşak dörtlülerinde gezindikten sonra, buselik «*si* naturel» perdesinde kalır. Güçlüsü «neva *re*» perdesidir.

Bu makama örnek olarak Dede Efendinin durak'ı, Bayezid II'nin sakil, Gazi Giray'ın ve Solakzade'nin devri kebir, Emin Ağanın muhammes peşrevleri, XVI. veya XVII. yy.da Hint-Türk imparatorluğunda bestelenmiş olan «Hintlilerin saz semaisi», H. S. Arel'in âyin-i şerifi, 2 durak'ı, 3 ilâhisi v. b. gösterilebilir. (M)

NİŞABUREK blş. i. (fars. *nişābūr*'dan *nişābūrek*, küçük nişabur). Mus. Türk musikisinin, üç yüzyıllık geçmişi olan birleşik bir makamı.

— ANSİKL. *Nişaburek*, «dügâh *la*» perdesi üstüne göçürülmüş rast dizisiyle, «buselik *si*» perdesi üstüne göçürülmüş uşşak dizisinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Seyri inici-çıkıcıdır. Durak «dügâh-*la*», güçlü «hüseynî *mi*» perdeleridir. Genellikle durak veya güçlüden başlayarak, her iki makamın ortak seslerinde beyatî'yi andıran bir seyirle, nişabur gibi «buselik *si*» de geçici bir duraklamadan sonra rast beşlisiyle «dügah *la*»da kalır. Donanıma, «*fa* küçük mücennep», «*do* bakıye» ve «*sol* bakıye» diyezleri konur.

Bu makama örnek olarak, Musa'nın nimdevir, Ahmed Ağanın berefşan, Osman Beyin muhammes peşrevleri, çeşitli saz semaileri (Musa, Ahmed Ağa [*Yakacık*], İsak, Küçük Osman Bey [*Çok Ünlü*], R. T. Alpman, F. Alnar, S. Öztoprak, H. S. Arel), Hasan Ağa ile Kantemiroğlu'nun aksak, Salih Ağanın nakış aksak, Dede Efendinin, Kassamzade'nin, Ziya Paşanın nakış yürük semaileri, pek çok şarkı ve halk türküsü gösterilebilir. (M)

NİŞADIR i. Bk. NİŞADIR.

Désiré NİSARD

«28-29 Nisan» töreninden bir görünüş

nisan
Amiens katedrali

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

NİŞAN i. (fars. *nişānden*'den *nişān*). Belirti, alâmet, iz: *Hamburg'da birkaç müessese dolaştık, serbest şehrin kendine has bir nişanı vardır* (F. R. Atay). *Faşizm, dünya tarihinde ve Avrupa üstünde uçsuz bucaksız harabelerle, ırmaklar gibi çağlamış kanların izlerinden başka bir nişan bırakmadan silindi gitti* (Ş. S. Aydemir). *Şu yüzük yanınızda nişanım olsun ... Ne vakit arzu ederseniz, elimizdeki devleti paylaşırız* (Namık Kemal). || Bir olayın anılması için dikilen taş. || Devlet tarafından ünlü bir kimsenin şerefine veya unutulmayacak bir olayın hatırası için bastırılan madalya. (Bk. ANSİKL. *Nümism. bölümü.*) || Bazı fahrî mükâfatların özel işareti: *Liyakat nişanı. Şefkat nişanı.* || *Esk.* Yara izi.

— ÇEŞ. DEY. *Nişan atmak,* ateşli silâhlarla atış yapmak. || *Nişan koymak,* bir şeyi tanıyabilmek veya sonradan bulabilmek için onun bir özelliğini veya yakınında bulunan bir şeyi akılda tutmak. || *Nişan takmak,* [nişanlanan çift için] yüzüklerini takmak: *Birkaç gün sonra akrabalarımıza bir küçük davet vereceğiz. Nişan takacağız* (R. N. Güntekin). Nişanlamak. Göğsüne nişan iliştirmek. || (*Bir şeyden*) *Nişan vermek,* bir şeyi hatırlatmak: *Parlar ağaçları gökleri / Dağlar nişan verir gençliğinden* (F. H. Dağlarca). *Her bir vücut masdar olur bin vücut için / Her bir cihan hezar cihandan verir nişan* (Ziya Paşa). || *Nişan yapmak,* nişan töreni düzenlemek.

— Bayınd. Temizlenmiş bir arazi üzerinde, kaldırılmış olan malzeme miktarını hesaplamak için bırakılan işaret veya toprak kümesi.

— Denizc. *Nişan almak* topa tutulan gemiyi batırmak için su hattını nişan tutmak. || *Armaya nişan almak,* bir düşman gemisinin direklerini devirmek için, orayı nişan tutarak ateş etmek.

— Huk. Bk. NİŞANLAMA.

— Okçuluk. *Nişan taşı,* padişah, şehzade ve tanınmış okçuların attıkları okların düştüğü yere dikilen taş. Bk. ANSİKL.

— Örf ve âdet. Evlenme vaadi için yapılan özel tören. (Genellikle yüzük takma töreni.) || *Nişan halkası,* nişan yüzüğü. || *Nişan şekeri,* nişan töreni için erkeğin kız evine gönderdiği şeker. (Bu şeker, ya süslü bir kutu veya sepet içinde yahut altın veya gümüş bir tepsiye konur, üzeri pembe bir bezle örtülerek yollanır.) || *Nişan takımı,* evlenmek üzere söz kesen nişanlılar arasında nişan töreninden önce verilip alınan hediyeler. (Bk. ANSİKL.) || *Nişanı atmak* [kadın veya erkek için] nişandan vaz geçmek.

— Sil. *Nişan âletleri,* bir hedefe nişan almayı sağlayan âletler; *Nişangâh-arpacık sistemi, dürbünler, nişan ruhlusu ve aynaları, kolimatör, gonyometre v.d. nişan âletleridir.* (Bk. ANSİKL.) || *Nişan alma,* bir ateşli silâhı, atılan mermi hedefi bulacak şekilde yöneltme. (Bk. ANSİKL.) || *Nişan almak,* bir silâhın nişan hattını hedef üzerine veya yardımcı nişan noktasına yöneltmak. || *Nişan beşiği,* bir topun geri tepmesini frenleme ve yerine getirme tertibatı ile kundağı arasındaki parça. (Bu parça, atış açısını, nişangâh açısı ve toprak açısı şeklinde ikiye bölerek, topun yüksekliğine nişan alma süresini kısaltır.) || *Nişan dairesi,* yatay açıları ölçmeğe yarayan gözlem âleti. (Merkezine bir alidat veya periskopik bir dürbün yerleştirilmiş bir açı ölçme tertibatı bulunan bir tabladan meydana gelir.) || *Nişan dürbünü.* Bk. DÜRBÜN. || *Nişan düzlemi,* bir ateşli silâhta, kolimatörün düşey hattından ve nişancının gözünden geçen düşey düzlem. || *Nişan hattı,* bir nişan âletinde, kolimatörün düşey ve yatay ışın hatlarının kesişme noktalarını atıcının gözüyle birleştiren çizgi. || *Nişan levhası,* atma veya ateşli silâhlarla atışta hedef olarak kullanılan levha. (Bk. ANSİKL.) || *Nişan noktası,* hedefe göre açısal sapması bilinen ve kolayca kestirilebilen nokta: *Nişan noktası, görmeden nişan alma sırasında yön nişanını almakta kullanılır.* || *Nişan ruhlusu,* kör atışta, ateşli silâhla yüksekliğine nişan almak için kullanılan âlet. (Bu âlette, namlunun arka tarafına yerleştirilmiş bir *kabarcıklı düzeç* bulunur, Hedefe tekabül eden yükseliş açısı belirlendikten sonra, hava kabarcığı işaret çizgileri arasına gelecek şekilde namlunun eğimi değiştirilir.) || *Nişan sehpası,* bir tüfekle belirli bir hedefe düşey ve yatay olarak nişan almayı sağlayan ve üç ayaklı bir sehpa üzerine oturtulan düzenek. (Atışın temel elemanları [nişan hattını ayarlamak ve belirli bir noktaya nişan almak] nişan sehpasında öğrenilir.) || *Nişan vidası,* bir top namlusunun kuyruğuna desteklik eden ve yüksekliğine nişan almak için yükseliş açısını değiştirmeğe yarayan vida. || *Ayna ile nişan alma.* Bk. ANSİKL. || *Görerek nişan alma,* görülen bir hedefe nişan alma. (Bk. ANSİKL.) || *Görmeden nişan alma,* görülmeyen bir hedefe nişan alma. (Bk. ANSİKL.) || *Karşılıklı nişan alma.* (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Nişan kabağı,* hedef olarak dikilen su kabağı. || *Nişan tablası,* hedef tahtası.

— Teşk. tar. *Nişan alayı,* yeniçeri kabadayılarından birinin, işletmek üzere açtığı kahveye asmak için kendi ortasının nişanını alayla götürmesi. (Yeniçeriler, kanunlara göre sanat ve ticaretle meşgul olamadıkları halde, sonradan ocak bozuldu ve nişan alayı yapanlar çoğaldı. || *Nişan kalemi,* Osmanlı devletinde vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevali beratlarıyle zeamet ve tımarların kayıtlarının yapıldığı kalem. (Tımar veya zeamet verildiğine dair evrak önce defterhaneye, «derkenar» yazıldıktan sonra da buyrultusu alınarak Nişan kalemine teslim edilirdi. *Tahvil kalemi* veya *Kese kalemi* de denirdi.) || *Nişan tahtası,* yeni yapılan binalarla, mal getiren gemilere yeniçeriler tarafından konulan işaret. (Balta şeklinde ve tahtadan olduğu için bu adı aldı. Yeniçeriler, ocak disiplininin bozulduğu devirlerde esnafı haraca kesiyor, yeni binalara ve mal getiren gemilere böyle işaretler koyarak işçi ücretlerinden pay ve gemi sahiplerinden haraç alıyorlardı. Devletin bina ve gemilerine bile nişan tahtası asarak haraç aldıkları olurdu.) || *Nişanı hümayun,* osmanlı padişahlarının ferman veya resmî evrakları imzalamak için kullandıkları tuğra işareti. (İslâm ülkelerinde daha önce imza yerine kullanılan tuğraların pek çok çeşidi vardı. Osmanlı vesikalarında görülen nişanı şerif, tevkii hümayun, tevkii refî, nişanı şerif, âlişanı sultanî v.b. adların hepsi «tuğra» anlamındadır.)

— Vet. Atlarda bazen omuzla göğüs arasında bulunan tabiî leke.

— ANSİKL. Nümism. Madalyadan çok daha sonra kullanılmağa başlanan *nişan,* altın, gümüş ve kıymetli taşlarla süslü veya basit madenden yapılırdı. Bazıları boyuna

NİŞANLAR

YILI	ADI	ÖZELLİĞİ	NE İÇİN ÇIKARILDIĞI
		Selim III devri	
1801	Hilâl nişanı	elmasla çevrili ay şekilli avize	İskenderiye savaşlarında başarı göstermiş olan Ahmed Kaptan ile İngiliz deniz subayı Hacenson'a verilmek üzere
		Mahmud II devri	
1831	Nişanı İftihar	altın, gümüş veya elmaslı	bk. NİŞANI İFTİHAR
1832	Tasviri Hümayun nişanı	pırlanta bezekli minyatür	bk. TASVİRİ HÜMAYUN NİŞANI
		Abdülmecid devri	
1839—1861	Makamlara mahsus Nişanı İftiharlar	altın. gümüş veya elmaslı altın	bk. NİŞANI İFTİHAR
1839—1861	Murassa nişanı	elmaslı işlemeli altın ve kaplama	bk. NİŞANI İFTİHAR
1839—1861	Nişanı İmtiyaz	murassa, değişik değerlerde	bk. NİŞANI ÂLİ İMTİYAZ
1851	Mecidî nişanı	murassa, altın	bk. MECİDÎ NİŞANI
		Abdülaziz devri	
1861	Nişanı Âli İmtiyaz	altın zemin, çevresi mineli	bk. NİŞANI ÂLİ İMTİYAZ
1862	Nişanı Osmanî	murassa veya gümüşten ve mineli	bk. NİŞANI OSMANÎ
		Abdülhamid II devri	
1878	Şefkat nişanı	altından, yalnız kadınlara verilirdi	bk. ŞEFKAT NİŞANI
1878	Nişanı Âli İmtiyaz	altından, elmas bezekli	bk. İMTİYAZ NİŞANI
1892	Hanedanı Âli Osman nişanı	altından, çevresi beyaz mineli	bk. HANEDANI ÂLİ OSMAN NİŞANI
		Mehmed V Reşad devri	
1910	Maarif nişanı	gümüş üzerine altın kaplamalı tuğra	bk. MAARİF NİŞANI
1910	Meziyet nişanı	altından	bk. MEZİYET NİŞANI
1916	Meclisi Mebusan Azalarına mahsus nişan	altın üzerine beyaz mineli, ortası aylı	bk. MECLİSİ MEBUSAN AZALARINA MAHSUS NİŞAN

NİŞ
tarihî İstanbul kapısı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

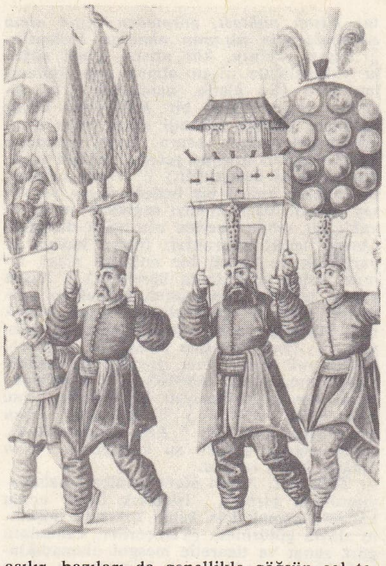

yeniçeri nişanları

asılır, bazıları da genellikle göğsün sol tarafına veya göğüs hizasına takılır. Her nişanın özel adı vardır; birkaç rütbesi de olabilir. Belirli rütbe ve makamlara mahsus olanlar da vardır. Her nişanla birlikte «berat» da verilir. Devlet başkanının adı (Osmanlı devletinde padişahın tuğrası), nişanı âlânın adı, rütbesi, görevi, nişanın verilmesi sebebi bu beratta açıklanırdı. Nişanların çoğu, özel bir yönetmeliğe (nizamname) göre verilirdi. Osmanlı nişanlarında, ay-yıldız, kılıç, çapa, şemse denilen güneş ışınları biçimindeki süs, hıristiyan nişanlarında, haç (salip) bulunur. Mesleklere göre yapılmış nişanlarda ayrıca mesleğin sembolü yer alır. Nişanlar, özel kişilere, verildiği gibi, tümen, alay, gemi veya kurum gibi tüzel kişilere de verilebilir. Nişanları yalnız alan kişi takar, genellikle mirasçılara geçmez. Bazı nişanların para olarak ödeneği de vardır. İmparatorluğun son zamanlarında benimsenen nişan verme âdetine osmanlı padişahları büyük önem verdiler ve bu yolda hazineden önemli harcamalar yaptılar. Abdülmecid'in sadrazamlarından Hüsrev Paşa için yaptırılan sadrazamlık nişanı, altın, gümüş ve pırlanta bedeliyle elemeği karşılığı olarak hazineye 710 liraya mal olmuştu; bu miktar, devrin rayicine göre iki köşk parasıydı. Nişan verme, bir ara kötüye kullanıldı. Sonunda rastgele nişan verilmemesi karar altına alındı (1848). 1850'de de, para darlığı yüzünden, o zamana kadar verilmiş madalyalar ve nişanlar sahiplerinden geri alınarak eritilmek, kıymetli taşları ayrıca değerlendirilmek üzere darphaneye gönderildi. Bu yüzden birçok eski nişan bugüne kalmadı. Osmanlı padişahları yabancılara nişan verir, fakat onlardan nişan kabul etmezdi. Abdülmecid'e Portekiz kralından gelen nişan, özür dilenerek geri gönderildi. Buna karşılık Fransa'nın sunduğu *légion d'honneur* nişanını Abdülmecid, bu ülkeyle dostça ilişkileri göz önünde tutarak kabul etti. Ondan sonra da İngiltere kraliçesinin Lorel Stratford eliyle sunduğu dizbağı nişanı kabul edildi (1856). Yine kraliçe Victoria, 1868'de Londra'da bulunan Abdülaziz'e aynı dizbağı nişanını kendi eliyle sundu. Cumhuriyetin ilânından sonra 2 590 Sayılı kanunla sivil rütbe ve nişanlar kaldırıldı; nişan ve madalyaların kullanılması, Türklerin yabancı devletlerin nişanlarını taşıması da yasaklandı. Savaş madalyaları bu yasağın dışında tutuldu. Osmanlı nişanları, çıkış tarihi sırasıyle 367. sayfadaki tabloda gösterilmiştir.

Atatürk'e ait nişan Anıtkabir müzesi, Ankara

— Okçuluk. *Nişan taşı*, ok menzillerini gösterir ve üzerinde atış tarihiyle atan kimsenin adı bulunur. Okmeydanında tanınmış okçuların katıldığı müsakabalarda en uzun menzile ok atan adına da nişan taşı dikilirdi. Çeşitli görünüşleri olan bu taşların boyları 1 ilâ 3 m arasındadır.

— Örf ve âdet. *Nişan takımı* olarak önce erkek evinden kız evine süslü bir bohça veya sepet içinde çeşitli giyim ve ziynet eşyası gönderilir. Sonra, kız tarafı da, malî gücüne göre bunun karşılığını yollar. Nişan töreni bundan sonra yapılır. Bugün değişen sosyal şartlar gereği olarak evlenmenin, kızla erkeğin tanışarak görüşmesiyle yapıldığı şehir çevrelerinden birçoğunda nişan takımı âdeti her zaman uygulanmaz.

— Sil. *Nişan âleti.* Portatif silâhların *nişan âlet*, nişangâh-arpacık sisteminden meydana gelir. (Bk. NİŞANGÂH.) Nişan hattı ne kadar uzun olursa, bu sistemin hassasiyeti de o kadar fazla olur. Görerek atış yapan ağır silâhlarda (tank ve tanksavar topları), bir *nişan dürbün**ü yardımıyle nişan alınır. Öbür topların nişan âletleri, gonyometre, nişan ruhlusu, kolimatör v.b.den meydana gelir.

● *Nişan alma.* Toplarda *nişan alma*, iki safhada gerçekleştirilir: 1. *yön nişanı*, «atış düzlemi» hedeften veya *nişan noktası*'ndan geçecek şekilde topa yön vermek amacını güder; 2. *yüksekliğine nişan*, merminin hedef uzaklığına ulaşabilmesi için topa gerekli eğimi vermek için alınır.

Piyade ve tankçı sınıflarında uygulanan *görerek nişan alma*'da, yön nişanı ile yüksekliğine nişan, hedef uzaklığına tekabül eden nişan hattını hedeften geçirerek aynı anda yapılır: hedef uzaklığı ise, gerek nişangâh-arpacık sistemiyle, gerek nişan dürbünüyle belirlenir.

Topçu sınıfında çok sık uygulanan *görmeden nişan alma*'da yön nişanı ile yüksekliğine nişan birbirinden kesin olarak ayrılır. Yön nişanı, bir gonyometre veya istikamet açısı göstergesiyle, yüksekliğine nişan ise yüksekliğine nişan âleti veya *nişan ruhlusu* ile yapılır. Önce yön nişanı alınır; yön sapması gonyometre ile belirlendikten sonra, görüş hattı, nişan âletinin yön çarkı yardımıyle nişan noktasına getirilir; gonyometrenin çekül doğrultusu, hava kabarcığının işaret çizgileri arasında tutmakla sağlanır. Daha sonra, yüksekliğine nişan almaya sıra gelir: hedefe tekabül eden toprak açısı ve nişangâh nişan aletiyle gösterildikten sonra, namlunun eğimi yükseklik çarkıyle değiştirilerek hava kabarcığı çizgiler arasına getirilir. Eğer nişan ruhlusu kullanılıyorsa, nişangâh ve toprak açılarının cebirsel toplamı (yani «yükseliş açısı» [bk. MERMİ *yolu*]) âlette gösterilir, sonra yükseklik çarkının yardımıyle hava kabarcığı çizgiler arasına getirilir.

● *Nişan levhası.* Atma silâhlar (ok, arbalet, mızrak) için çok çeşitli biçimlerde yapılan *nişan levhası*, ateşli silâhlar için standartlaştırılmıştır; bu amaçla, üzerine beyaz kâğıt kaplı ambalaj bezi gerilmiş hafif bir ağaç çerçeve kullanılır; kâğıdın üzerine eşmerkezli daireler veya çeşitli şekiller (muharebe hedefleri) çizilmiştir. Topçulukta kullanılan nişan levhaları, genellikle dövülecek cephenin genişliğine eşit büyüklükte yapılır. Havacılıkta ise, ya bombardıman için yere çakılmış sabit nişan levhaları veya av uçakları için havada bir uçak tarafından çekilen manşlar kullanılır. Deniz topçusunun nişan levhalarında gemi şekilleri bulunur veya bir römorkör tarafından değişik hızlarla ve değişik uzaklıklardan çekilen panolar kullanılır. Modern muharebenin şartlarına uymak ve hedeflerin sabit olmadığını hesaba katmak üzere, muharebe atışlarında kullanmak için, yer değiştiren, gözden kaybolup birden ortaya çıkıveren çeşitli nişan levhaları yapılmıştır.

● *Ayna ile nişan alma,* bir gonyometreden ve kundak üzerine tutturulmuş bir *nişan aynası*'ndan yararlanarak yapılır. Eskiden, her atıştan sonra yeniden nişan almayı gerektiren sert kundaklı toplarda nişan hattını korumak için bu usule başvurulurdu.

● *Karşılıklı nişan alma,* esas topla görmeden nişan alma usulüne göre nişan aldıktan sonra, öbür topları da hedefe yöneltmek amacını güder: 1. esas topun nişan âletiyle, öbür toplardan her birinin nişan âleti eksenine nişan alınır; 2. bu nişan alma sonucunda meydana gelen tevcih açısından yararlanarak, öbür toplardan her biri esas topun nişan âleti eksenine ayarlanır. Böylece, bütün topların atış düzlemleri biribirine paralel olur. (ML)

— **NİŞAN** sıf. (fars. *nişânden*'den *nişân*). *Esk.* «Duran, dikilen, kalan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Hatır-nişan*, akılda kalan, unutulmayan. || Diken. || Gösteren, alâmet eden: *Belâgat-nişan*, güzel konuşma örneği veren; *madelet-nişan*, adalet gösteren. (M)

NİŞANCI sıf. ve i. (*nişan*'dan *nişan-cı*). Ask. Nişan alma ve ateş etme sırasında her bakımdan yeterli olan ve isabetli atış yapan kimse: *Topçu sınıfında nişancılar doğru ve çabuk nişan alabilecek şekilde yetiştirilir.*

— Astron. Bk. YAY.

◆ I. Teşk. tar. Osmanlı devletinde berat, menşur, name, mektup, ahidname, hüküm ve bitik gibi evrakın baş tarafına padişahın imzası olan nişanı koyan veya tuğra çeken Divanı Hümayun üyesi memur. (Bk. ANSİKL.) || *Nişancı bey*, beylerbeyi ve vezir rütbesinde olmayan nişancı. (Protokolda yeri taht kadılarından öndeydi.) || *Nişancı divitdarı*, nişancının yanında bulunan yardımcı memurlardan biri. || *Nişancı hassı*, nişancılara verilen has. (XVI. y.y.da nişancı hasları geliri en düşük olan haslardandı.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Nişancı*'ya ayrıca *muvakkî, tevkiî* ve *tuğraî* de denirdi. Bu görev İslâmlığın ilk devirlerinden beri vardı.' Abbasîler zamanında *Divanül İnşa* adı altında bir daire kurulmuştu. Büyük Selçuklularda nişancıya *tuğraî* (veya *sahibi tuğra*), Anadolu Selçuklularında *pervaneci* denirdi. Osmanlıların ilk zamanlarından beri var olan nişancıların görev ve yetkileri Fatih kanunnamesi ile belirli bir duruma geldi. XVIII. yy.ın başlarına kadar nişancı, kanunların şer'î hukuk esaslarına uygunluğunu ayarlar, ferman ve hükümleri kaleme alır, tımar, zeamet ve hasları tevcih eder, ele geçirilen toprakların özelliklerini tespit eder ve deftere geçirirdi. XVI. yy.ın başlarına kadar nişancılar ilmiye sınıfından seçilirdi; Fatih kanunnamesine göre, dahil müderrisleriyle sahnı seman müderrislerinden seçilmeleri gerekiyordu. Sonra Divanı Hümayun kaleminden seçilmeğe başlandı; çoğunlukla reisülküttaplar terfi ederek nişancı olurlardı. XVIII. yy.a kadar nişancılık, devlet teşkilâtında önemini korudu; bu tarihe kadar nişancıların rütbesi sancakbeyi, beylerbeyi, vezir olur, bazen kubbe vezirliğiyle nişancılık bir kişide birleşirdi. XVI. yy.da nişancı, divan kaleminin şefiydi; reisülküttap ile defter emini, nişancının maiyeti sayılırdı. Nişancının Divanı Hümayun yakınlarında bir odası vardı. XVI. yy.ın sonlarına kadar nişancılar, padişahın yanından ayrılmazlardı. İlk olarak 1599'da serdarıekremle birlikte sefere gitmeleri âdet oldu. Nişancıların yeri protokolda sadrazamın sağında ve vezirlerin alt yanındaydı. Rütbesi vezir ve beylerbeyi değilse başdefterdardan sonra, vezirse başdefterdardan önceydi. Divanı Hümayun üyesinden olmakla birlikte, vezir rütbesinde olmadıkça arz günlerinde padişahın huzuruna kabul edilmezdi. Nişancı haslarından başka Eflak, Boğdan voyvodaları ile Erdel krallarının tayinlerinde, nişancıya, belli bir para verilmesi gerekirdi. Nişancıların önemi XVIII. yy.dan itibaren azalmağa başladı. XVIII. yy. sonlarında görevleri yalnız sadrazamın mührünü basmaktan ibaretti. Nişancılık 1836'da kaldırıldı ve nişancının görevi defter eminliğine verildi. Önemli fermanların üzerine tuğralar Babıâli, ötekilerine de defter eminleri tarafından görevlendirilen ve kendilerine tuğranüvis denilen memurlar tarafından çekilmeğe başlandı. 1838'de defter eminliği ile Babıâli tuğranüvisliği bir memurda toplandı ve bu memur görevine Babıâli'de devam etmeğe başladı. (M)

Nişancılar camii, İstanbul'da Eyüp semtinde, Nişancımustafapaşa caddesinde. Nişancı Celâlzade Mustafa tarafından yaptırıldı (1543). Caminin duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Minaresi sağdadır. Önündeki fevkanî mektep, Rami Paşanın, mektep altındaki çeşme ise Mahmud II'nin kızı Mihrimah Sultanın hayratıdır. (M)

NİŞANCILIK i. (*nişancı*'dan *nişancı-lık*). Nişancı olma hali.

— Tar. Beratlara tuğra çekenin yaptığı iş (TUĞRAKEŞLİK de denir.) [M]

Foto. MEYDAN

Nişancımehmetpaşa camii, İstanbul'da Kumkapı semtinde cami. Karamanî Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı (1475). Duvarları kâgir, çatısı ve son cemaat yeri ahşaptır. Taştan olan minaresi caminin sağındadır. Camide değişiklik ve onarımlar yapılmıştır. (M)

Nişancıpaşa camii, İstanbul'da Fatih semtinde cami. Boyalı Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı (1584-1587). Caminin ana kubbesi, ikişer payeli sekiz kemer üzerindedir. Mihrap ile iki yandaki çıkıntılar üzerinde birer yarım kubbe vardır. Son cemaat yeri altı kubbeli ve beş sütunludur. Mimberi mermerden, mihrabı işlemelidir. Şadırvan avlusu revaklarla çevrilidir. Caminin solunda, Boyalı Mehmed Paşanın üzeri kubbeli, önü revaklı türbesi yer alır. (M)

NİŞANDE sıf. (fars. *nişānden*'den *nişānde*). *Esk.* Dikilmiş, dik duruma getirilmiş. || Hedef olarak dikilmiş. (M)

NİŞANE i. (fars. *nişān*'dan *nişāne*). *Esk.* Alâmet, emare, belirti: *Memnuniyete, yok yok uzun bir hasrete nişane olacak surette yüzü seri değişmelere uğradı* (Ahmed Rasim). *Böyle odasının ötesine berisine nişaneleri serpilen bütün aşk hatıralarını tezyif ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nam ü nişane.* Bk. NAM. (M)

NİŞANGÂH i. (fars. *nişān* ve *gâh*'tan *nişān-gāh*). Sil. Ateşli silâhlarda namluya, hedefin uzaklığına ve bulunduğu yerin yüksekliğine göre gereken yükseliş açısını veren ve aynı zamanda silâhı bu hedefe doğrultmağa yarayan âlet. (Hafif ateşli silâhlarda [piyade silâhları v.b.] basittir. Ağır ateşli silâhlarda [toplar] ise, içinde milyem gibi en küçük açı bölümleri tertibatı bulunan dürbünlerle, toprak açısını vermeğe yarayan düzeçli derece tertibatı ve benzeri parçalarla yapılmıştır.) || Eğitimde ok veya merminin isabet ettirileceği hedef. || *Nişangâh tamburaları,* toplarda nişan âletlerinin kısımları. (Tamburalarda gösterilen işaretlere göre bu silâhların yanına ve yüksekliğine nişan almasını sağlar.) [M]

NİŞANGEÇ i. (fars. *nişān* ve türk. *-geç* ekinden *nişān-geç*). Marang. Yüz ve cumbası açılmış ağaç parçalarının kenarlarına istenilen ölçüde paralel çizgi çizmek için kullanılan el âleti.

— ANSİKL. *Nişangeç,* marangozlukta çok kullanılan âletlerden biridir. Gövde ve kollardan meydana gelir. Ağaçtan veya madenden olabilir. Kolları tek, çift ve dörtlü olan cinsleri vardır. Kollar kama veya vida ile sıkıştırılır. Her kolun ucunda sivri uçlu çizecek vardır. Çift kollu nişangeçler daha kullanışlıdır. Nişangeç yüz ve cumbası açılmış parçaların istenilen ölçüde kalınlık ve genişliklerini işaretlemeğe ve gövdesinin dayandığı kenara 8-15 sm'ye kadar paralel çizgi çizmeğe yarar. Zıvana yerleri, diş geçmelerin diş dipleri, kinişler, lambalar nişangeçle işaretlenir. Nişangecin vida veya kaması gevşetildikten sonra, kollar çizilecek çizginin düzgün yüzden uzaklığına göre ayarlanır. Vida veya kama sıkıştırılır. Sağ elin avuç içine alınır ve gövdesi düzgün yüze dayanarak istenilen çizgi çizilir. Bazı nişangeçlerin kollarında mm bölümleri olduğundan ayar için metre kullanmak gerekmez. (M)

NİŞANGİR i. (fars. *nişān* ve *-gir*'den *nişān-gir*). *Esk.* Düz çizgi çizmeğe yarayan marangoz âleti. (M)

Nişanı Âli İmtiyaz, Abdülaziz (1861-1876) tarafından çıkarılmış nişan. Rütbesi ve nizamnamesi yoktur. Orta kısmı altından ve kabarıktır; üzerinde padişahın tuğrası vardır; kırmızı mineli ve altın yaldızlı defne dalıyle çevrilmiştir. Pırlantalı 35 şuadan meydana gelen nişan, güneş kursunu andırır. Pırlantalı bir iğne ve kenarları bir sıra yeşil çizgili kırmızı şeritle göğüste takılırdı.—Abdülhamid II tarafından 1878'de çıkarılmış nişan (tek rütbesi vardır). İlmiye ve mülkiye memurlarıyle askerlere ve yabancılara, Osmanlı devletine olağanüstü hizmetler karşılığı verilirdi. Altın ve değerli taşlarla süslenmiştir. Üzerinde «Hamiyet, Gayret, Şecaat, Sadakat» kelimeleri yazılıdır. Kordonla boyuna takılırdı. Takılmaması şartıyle büyük erkek evlâda kalırdı. Altın ve gümüşten yapılmış madalyaları da vardır. Bk. İMTİYAZ MADALYASI. (M)

Nişanı Füruğı Efşan, yalnız padişah tarafından boyuna asılmak üzere Abdülmecid'in çıkardığı nişan (1839). [M]

Nişanı İftihar, Mahmud II (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) devirlerinde çıkarılan nişanların adı. Mahmud II'nin iftihar nişanı elmas, altın ve gümüştendi; murassa idi ve ulâ, saniye, salise ve rabia rütbeleri vardı. Nişanla birlikte beratı da verilirdi. Mahmud II devrinden bugüne bu nişanlardan pek az kaldı.

Abdülmecid devrinin Nişanı İftiharı ulâ, saniye ve salise dereceli ve murassadır; oval biçimli düz bir madalyaya benzer. Nişanın nizamnamesi yoktur. Ortada oval altından bir plak, üzerinde Sultan Abdülmecid'in çiçekli tuğrası vardır. Tuğra kısmı murassa bir gümüşle çevrelenir. Çerçevenin dışında gümüşten 32 şua vardır. Alt kısımları altın kaplamadır. Nişanın arka kapağı altındandır. Nişanın çemberinde 32, bütün nişanda ise 160 taş vardır. Göğsün sol tarafına asılırdı. Sahibi öldüğü zaman, taşıma hakkı olmamak şartıyle vârislerine geçerdi. Berat harcı 1 000 kuruştu. Nişanı iftiharın, madalyaları da vardı ve bazen nişanla birlikte verilirdi. 1839 Tarihli madalyaya «Atik iftihar» denir; altın, gümüş ve bakırları vardır. Abdülhamid II zamanında da bazı kimselere Nişanı İftihar verildiği kayıtlardan anlaşılıyor. Bk. İFTİHAR MADALYASI. (M)

Nişanı İmtiyaz, Abdülmecid (1839-1861) tarafından Mecidî nişanından önce çıkarılmış nişan. Tek rütbeliydi. Fakat verilen kimseye göre maddî değeri farklı olurdu. Berat ile verilir ve göğsün sol tarafına takılırdı. Nişanın ortasında kırmızı mineli defne dalı içinde padişahın tuğrası, bunun çevresinde de değerli taşlarla bezenmiş 35 şua vardır. Düz kırmızı ve kenarları bir sıra sarı ince çizgili şeritle takılırdı. Nizamnamesi yoktu, özel izinle takılabilmek şartıyle vârise geçerdi. (M)

Nişanı Maarif, Emrullah Efendinin Maarifi Umumiye nazırlığı sırasında, «ilim, maarifet ve sanat» ile ilgili işlerde üstün başarı gösteren öğretmenlere verilmek üzere 3 mayıs 1326 (1910) tarihli padişah emriyle çıkarılmış nişan. Üç rütbesi vardı, ömür boyu geçerli olarak verilirdi. Her üç rütbesi de gümüştendi. Üzerinde «Ulûm ve fünun ve sanayii nefise» yazısı vardır. Tuğralar altın kaplamadır. Rütbeler arasındaki fark, nişanın çap ölçüsünden, çelengin biçiminden ve ay-yıldızın çelenge oranla değişik konumlar almasından belli olur. Nişanın kurdelesinde, beyaz zemin ortasında boylamasına bir kırmızı şerit vardır. Nişanın bir üst rütbesine yükselenler, eski nişanlarını geri vererek yenisini alırlardı. Nişanı Maarif, maarife hizmeti dokunan yabancılara ve üstün başarılı öğrencilere de verilirdi. Nişan, beratıyle birlikte olmak şartıyle geçerliydi. (M)

Nişanı Osmanî, Abdülaziz'in (1861-1876) 1862 tarihli emriyle çıkarılmış nişan. Devlet hizmetinde büyük başarı göstermiş olanlara verilirdi. Dört rütbesi vardı, ömür boyu geçerli olmak üzere verilirdi. Nişan, ancak beratına sahip olanlarca takılabilirdi. Birinci rütbesinin murassa olanı da vardı. Nişanı Osmanî, üzeri yeşil mineli ve yedi köşeli gümüşten bir yıldız biçimindedir. Ortadaki kırmızı mine üzerinde: «El müstenid bittevfikatı rabbaniye. Abdülaziz Han, Meliküd devletil Osmaniye» sözleri yazılıdır. Arka kapak üzerinde Osmanlıların istiklâl sembolü olan davul ve alem, bunun üstünde de 699 tarihi ve en üstte darphanenin ayar kontrol damgası görülür. Murassanın şemsesinde 40 kırat ağırlığında 408 tane pırlanta vardır.

Nişanın 1. rütbesi, sağdan sola uzanan ortası yeşil ve iki kenarı güvez bir hemailin ucuna asılır, şemsesi göğsün sol tarafına takılır; 2. rütbesi göğüse asılır, şemsesi sağ tarafa takılırdı. Murassa Nişanı Osmanî, takılmamak üzere vereseye geçirdi. Bütün öbür rütbeler ise sahibinin ölümüyle hazineye kalırdı; 3. ve 4. rütbelerin şemsesi yoktu. Abdülaziz, Bursa gezisi sırasında, atası Osman Gazi'nin sandukasına kendi eliyle murassa bir Nişanı Osmanî astı. (M)

NİŞANÎ, türk şairi (XV. yy.). Fatih Sultan Mehmed'in önce tuğrakeşi, sonra veziri oldu. Eski mecmualarda bazı şiirleri vardır. (M)

NİŞANLAMA i. (*nişanlamak*'tan *nişanlama*). Nişanlamak eylemi.

— ANSİKL. Ask. denizc. İkinci Dünya savaşına kadar gemilerde kullanılan merkezî nişan alma tertibatı; atış elemanlarını, toptaki iki alıcı âlete geçiriyordu. Bu elemanlardan biri, hedefin mesafesine tekabül eden yükseliş açısı, öteki de dirisası (yön açısı) idi. Her alıcıda iki gösterge oku vardı: birine topçu santralından, öbürüne toptan kumanda edilirdi. Top nişancısı, birinci gösterge oku ile kumanda etmekte olduğu öbür oku uç uca getirince doğru nişan tutulmuş oluyordu. Bu tertibat, *merkezî tevcih* denilen ve günümüzde topları uzaktan ve doğrudan doğruya hedefe döndüren tertibattan farklıydı. (L)

nişan tahtası

NİŞANLAMAK geçl. f. (*nişan*'dan *nişanla-mak*). Evlenme vaatlerinin belirtisi olarak bir çiftin parmaklarına yüzük takmak. || Nişan almak: *Tabancayı şakağına nişanladı.* || Nişan koymak, bir şeyin yerini belirlemek, işaretlemek: *Batan geminin yerini bir şamandıra ile nişanladılar.* (M)

NİŞANLANMA i. (*nişanlanmak*'tan *nişanlan-ma*). Bir erkek ile bir kadının ileride birbirleriyle evlenme vaadiyle yaptıkları sözleşme.

— ANSİKL. Huk. Değişik âdet ve biçimlerde de olsa, her toplumda *nişanlanma*, sosyal bir olay olarak önem taşır. Nişanlanma, gerçek anlamıyle bir aile hukuku sözleşmesidir. Bu sözleşme herhangi bir şekle bağlı değildir. Nişanlanma, kişiye bağlı bir hak olduğu için temsilci vasıtasıyle yapılmaz. Ancak nişanlanma iradesinin karşı tarafa bir aracıyle bildirilmesi mümkündür. Nişanlanacak kimsenin mümeyyiz ve reşit olması gerekir. Mahdut ehliyetsizler ise ancak kanunî temsilcilerinin izin veya icazetiyle nişanlanabilirler. Gayri mümeyyizler ise tam ehliyetsiz oldukları için hiç bir zaman nişanlanamazlar.

Nişanlanmanın hükümsüzlük sebepleri: tam ehliyetsiz olan kimselerin yapmış oldukları nişanlanmalar mutlak butlan ile bâtıldır.

Nişanlanmanın bir yanılma veya hile sonucu yahut ikrah altında yapılması, irade beyanında sakatlık olan kimsenin nişanlanmayı haklı sebeple bozmasına imkân verir.

Nişanlanma, nişanlanan kimselere evlenme ödevini yüklemez. Ancak taraflardan biri bundan kaçınırsa, evlenmeğe zorlanamaz. Nişanlanma, evlenmeden kaçınan kimseyi zorlamak için dava hakkı vermez ve evlenmeden kaçınma halinde tazminat verileceğine ilişkin bir anlaşma yapılamaz (Med. kn. md. 84). Nişanlanma, nesebin düzeltilmesine ve babalık davası açılmasına

nişan

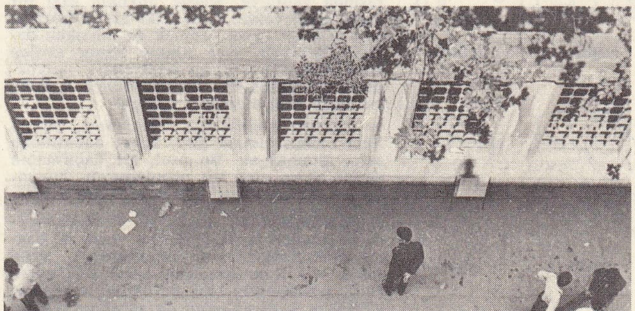

Foto. MEYDAN

esas olabilir. (Bk. NESEP.) Nişanlanmanın başka bir sonucu da nişanlı olan kimselerin birbirleri aleyhine davada tanıklık yapmaktan kaçınabilmeleridir.

Nişanlanma şu durumlarda sona erer: 1. nişanlılardan birinin ölümü; 2. nişanlılardan birinin evlenme ehliyetini kaybetmesi; 3. evlenmeyi kesin olarak engelleyen bir evlenmenin araya girmesi; 4. kanunî mümessilin icazet vermemesi; 5. nişanlılardan birinin nişandan vaz geçmesi. Nişanlanma evlenme ile de sona erer. Nişanlanmanın sona ermesi iki önemli sonuç doğurur: a) hediyelerin geri verilmesi; b) maddî ve manevi tazminat istenmesi. Nişanlılık ancak ölüm ve evlenmeden başka bir sebeple sona ermişse hediyelerin iadesi söz konusu olur. Önce, nişanlı olan kimseler, birbirlerine vermiş oldukları hediyelerin iadesini isteyebilirler. Hediyeler duruyorsa, aynen geri verilir; aynen durmuyorsa, sebepsiz zenginleşme kurallarına göre iade edilir. (Bk. *Sebepsiz* ZENGİNLEŞME.) Nişanlıların birbirlerine değil de, üçüncü kişilerin nişanlananlara verdikleri hediyelerin istenmesi de, ancak sebepsiz zenginleşme kurallarına göre olabilir. Maddî tazminat isteme hakkı ise, nişandan vaz geçilmesi halinde söz konusu olabilir. Ancak, nişanlılardan birinin tazminat isteyebilmesi için, ya nişandan vaz geçen tarafın bu fiilinde hiç bir haklı sebebe dayanmaması veya diğer nişanlının kusurlu bir tutumunun nişandan dönmeye sebep olması gerekir. Burada ödenecek olan tazminat, kusurlu olmayan tarafın, evlenmenin yapılacağı inancıyle ve iyiniyetle yapmış olduğu masrafları karşılayacaktır. Maddî tazminat isteme hakkı devredilebilir, mirasçılara geçebilir ve bundan feragat edilebilir. Nişanın bozulmasına kendi kusuruyle sebep olmayan taraf, maddî tazminat yanında, manevî tazminat da isteyebilir. Ancak, manevî tazminat istenebilmesi için, kusursuzluk yanında, öteki tarafın kişilik hakkına da ağır bir zarar verilmiş olması gerekir. Manevî tazminat hakkı, maddî tazminat hakkından farklı olarak mirasçılara geçmez. Ancak, bu kuralın iki istisnası vardır: 1. manevî tazminat davasının, nişanlının sağlığında açılmış olması; 2. dava açılmamış olmakla birlikte, tazminat borçlusunun karşı tarafın manevî tazminat alacağını ikrar etmiş bulunması.

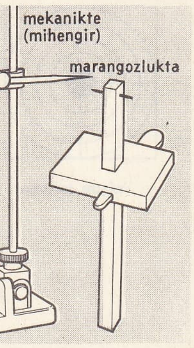

nişangeçler

— Tar. Esk. Yun. Klasik devirde ve çeşitli sitelerde, Atina'da başlangıcı muhtemelen M.Ö. VI. yy.a kadar çıkan ve *engyesis* adıyle anılan bir sözleşme vardı. Bazı kimseler bunu ilk evlilik akdi sayar; diğer bazılarıysa basit bir nişan sözleşmesi olarak görürler. Yunan hukukunda evlilikte mal birliği olmadığı için bu sözleşmenin ayrı bir önemi vardı. Engyesis'in yedinci günü de düğün yapılırdı.

● Hitit. Hititlerde M. Ö. 1450'den itibaren nişan akdi kanunla garanti altına alınmıştı. Bk. HİTİTLER.

● Roma. Nişan veya söz kesme (sponsalia) başlangıçta, evlenecek olan çiftin aileleri arasında yapılırdı. Klasik hukukta özel bir nişan şekli yoktu. Ama eski nişanı bozmadan yeni bir nişan yapmak da mümkün değildi. Sebepsiz yere nişanı bozan *arrhae sponsaliciae*'yi (nişan hediyeleri) kaybederdi. Nişanlılardan birinin ölümü halinde ise nişan hediyeleri geri verilirdi.

● Germen hukukunda nişanlanma, birçok ilkel halkta olduğu gibi, kızın, babasından satın alınmasıydı. Bu usul, kız kaçırmanın yerini almış olan bir uygulamaydı. Sonunda da sadece itibarî bir değeri oldu. (LM)

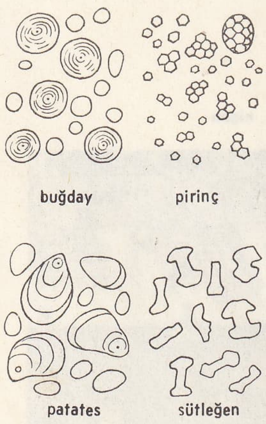

nişasta taneleri

NİŞANLANMAK geçz. f. (*nişanlamak*'dan *nişanla-n-mak*). Evlenme vaadi ile bağlanmak: *Evvelki sene nişanlanmış, gelip köyde bir Rum karısının evine yerleşmişti* (S.F. Abasıyanık). *Biz de onunla eğleniriz! «Yiğitsen hadi nişanlan da görelim» deriz...* (Kemal Tahir). || Edilg. f. İşaretlenmek. (M)

NİŞANLI sıf. (*nişan*'dan *nişan-lı*). Evlenme vaadi ile bağlanmış olan: *Bilmem niçin, bana öyle geliyordu ki, bu hafif aydınlıkta yalnız elbiselerinin siyah, yahut beyaz lekelerini farkettiğim insanlar hep birbirlerini seven nişanlı çiftlerdir* (R.N. Güntekin). || *Esk.* Bir nişanı, belli bir işareti olan.

— Teşk. tar. *Nişanlı kâğıt*, nişancı, padişah veya serdarıekrem ile seferdeyken İstanbul kaymakamına, gerektiğinde kullanılmak üzere, tuğraları çekilmiş olarak gönderilen ahkâm kâğıdı.

«Nişanlı Yahudi Kız»
Rembrandt'ın eseri, Riiksmuseum, Amsterdam

◆ 1. Nişanlanmış kimse: *«İrfan ağabey! İrfan ağabey!» dedikleri zaman, nişanlısı için bile değil, elbiseleri için iftihar edercesine günde üç defa urba değiştiriyordu* (S.F. Abasıyanık).

◆ **Nişanlılık** i. Nişanlı olma hali: *Nişanlılık devresi.* (M)

Nişanlılar (*I Promessi Sposi*), Manzoni'nin 1825-1827 arasında yayımladığı üç ciltlik romanı; 1840-1842 arasında birçok düzeltmelerle yeniden basıldı. Tarihî roman türünün örneği sayılan bu eserle Manzoni, İtalyan romantizmine önderlik etmiştir. Konu, Otuzyıl savaşları sırasında geçer. Açlıktan gözü dönen Milanoluların ayaklanması, 1630'daki veba salgını gibi olaylar romanda eşsiz bir ustalıkla dile getirilmiştir. Bu tarihî olaylar içinde Manzoni'nin dile getirdiği konu (bir ispanyol yarı soylusunun iki genç köylünün evlenmelerini engellemek için çıkardığı güçlükler) hiç önemli değildir; önemli olan yabancı hâkimiyeti (Avusturya'nın, Manzoni'nin yurdu olan Lombardia'yı hâkimiyeti altına alması) altındaki italyan halkının çektiği acıların tasviridir. *Nişanlılar*, Risorgimento akımını büyük ölçüde etkiledi. Lombardia'lı olmasına rağmen romanını toscana lehçesiyle yazarak, Manzoni, İtalya'nın edebiyat dili meselesine de [XIX. yy. başlarının en büyük meselesiydi] bir çözüm yolu getirmiş oldu. Ama romanda konunun, ikinci derecede bir önemi olmasına rağmen, özellikle karakterlerin ustaca işlenmesi yönünden eser, yine de büyük bir edebî önem taşır. (→ Bibliyo.) [L]

Nişanlı Yahudi Kız, Rembrandt'ın yağlıboya tablosu (1665'e doğr.). *Evliler* diye de anılan bu tablo (1,215 m X 1,665 m), Amsterdam'dadır (Rijksmuseum). Resim sanatının en büyük şaheserlerinden biri sayılan ve insan aşkının dokunaklı bir ifadesi olan tablonun, yahudi şairi Miguel Barrios ile karısını veya İshak ile Rebeka'yı temsil ettiği söylenir. (L)

NİŞANSIZ sıf. (*nişan*'dan *nişan-sız*). Belirleyici bir işareti, alâmeti olmayan: *Ve bütün seferden bize yine ve yalnız bir Türk çocuğunun isimsiz, nişansız mezarından başka bir şey kalmadı* (F.R. Atay). || Madalyası olmayan: *Bu halkın ortasında, bir cenazenin başına nişansız, apoletsiz, fakat muntazam askerî elbiseli bir genç ...* (Ş.S. Aydemir). [M]

NİŞANTEPE. Arkeol. Boğazköy*de (Hattuşaş) Büyükkale'yi güneydan gelecek saldırılara karşı korumak için Güney Şehir'de inşa edilmiş (M.Ö. XIV. yy.) kalenin bulunduğu yer. Yenicekale ve Sarıkale bunun yakınındadır. Nişantepe, hitit kralı Şuppiluliuma I'e (M.Ö. 1380-1340) ait yazıtla tanınır. (M)

NİŞAPUR, İran'da (IX. eyalet) şehir, Horasan'da; 24 000 nüf. Parlak bir geçmişten sonra, moğol istilâlarının küçük bir tarım pazarı haline getirdiği şehir, bugün pamuk sanayii sayesinde yeniden canlanmıştır. Yakınında Madan turkuaz madenleri. Şehrin güneydoğusunda Ömer Hayyam'ın ve Feridüddin Attar'ın türbeleri vardır.

● *Tarih.* Nişapur şehri, Ardaşir'in oğlu Şâpur I tarafından kuruldu. Bazı kaynaklarda ise, şehrin Şâpur II tarafından kurulduğu bildirilir. Nişapur 652'de islâm kumandanı Abdullah bin Âmir tarafından alındığı zaman önemli bir durumda değildi. Ali ile Muaviye arasında başlayan halifelik mücadelesi sırasında (657) Araplar, Horasan ve Toharistan'da meydana gelen bir isyan sonunda Nişapur'dan çıkarıldı. Muaviye de Basra valisi Abdullah bin Âmir'den Horasan ile Secistan'ın itaat altına alınmasını istedi. Abdullah, Horasan'ı düzene kavuşturduktan sonra Nişapur valiliğini Kays bin el-Haysam el-Sülâmî'ye verdi. Daha sonra Nişapur'a Huleyit bin Abdullah el-Hanefî vali olarak gönderildi (666). Abdullah bin Hazim, Emevîlere başkaldırınca, halife Abdülmelik, üstüne bir ordu gönderdi. Âsi vali, Merv civarında öldürüldü, Horasan ve bu arada Nişapur da tekrar emevî hâkimiyetine girdi. Şehrin gelişmesi, Ebül Abbas Abdullah bin Tahir'in burayı başkent yapmasıyle başladı. Saffarî soyunun kurucusu Yakup bin el-Leys bin Muaddal, Nişapur'a girdi (873) ve Muhammed bin Tahir'i esir etti; fakat çok geçmeden Tahir Nişapur'a tekrar hâkim oldu. Yakub'un yerine geçen kardeşi Amr, Horasan'da hâkimiyetini kurduktan sonra kesin olarak Nişapur'a yerleşti.

Samanoğlu İsmail ve diğer Samanoğulları zamanında şehir en yüksek seviyesine ulaştı ve Horasan vilâyetinin merkezi haline geldi. XI. yy.da Nişapur, Ebubekir Muhammed bin İshak adlı bir zahidînin başlattığı karramî hareketine merkez oldu. Büyük selçuklu sultanı Tuğrul Bey şehri alarak başkent yaptı (1037). Harizmşah Atsız, Nişapur'u 1142'de selçuklu sultanı Sencer'in elinden aldıysa da 1153'te bırakmak zorunda kaldı. Şehir vali Müeyyed tarafından genişletildi. Daha sonra şehirde Togan Şah Ebubekir (1174-1185) ile oğlu Sencer Şah (1185-1187) burada valilik yaptı. 1187'de Harizmşah Tökiş, Nişapur'u alarak yönetimini oğlu Melikşah'a bıraktı. Melikşah 1193'te Merv'e giderken kardeşi Kutbeddin Muhammed'i şehirde vali olarak bıraktı. 1197'de Melikşah, Nişapur bölgesinde öldü. Babasının ölümünden sonra Kutbeddin, Merv ve Nişapur'u, kardeşi Şahabeddin'in elinden aldı (1202). Çeşitli isyanlar ve depremler 1280'de şehrin tahrip olmasına yol açtı. 1221'de Moğollar Nişapur'u baştan başa yağmaladılar. Şehri ziyaret eden Hamdullah el-Müstevfî (1340) ve İbni Battuta (1350), Nişapur'un bu yağmadan sonra bir hayli kalkındığını yazarlar; fakat şehir bir daha eski durumuna ulaşamadı. (ML)

NİŞASTA i. (fars. *nişâste*'den). Gıda sanay. Buğday v.b. tahılların tanelerinden ve patatesten özel usullerle elde edilen unumsu madde: *Buğday nişastası. Patates nişastası.* (Bk. ANSİKL.) || *Nişasta fabrikası*, nişasta imal edilen fabrika. (Bk. ANSİKL.)

— Bot. *Nişasta buğdayı*, kaplıcayı andıran ufak taneli, bol nişastalı 28 kromozomlu buğday çeşidi (*Triticum dicoccum* [Schübl] ve *T. dicoccoides* [Körn]). [Sert buğdaylarla aynı kategoriden olan bu buğdaylar dağlık yerlerde yetişir.]

— ANSİKL. Gıda sanay. *Nişasta*, bitkilerin depo organlarında (sap, kök, meyve, tane) birikir ve bazı bitkilerde sınaî olarak çıkarılabilecek miktarı bulur. Nişasta tanecikleri, bulundukları bitkilere göre, çok değişik şekil ve boyuttadır (birkaç mikrondan 200 mikrona kadar). Bu tanecikler göbeği kat kat saran, değişik şekilde hidratlaşmış tabakalardan (açık ve koyu bölgeler) meydana gelir. (Polarılmış ışıkta görülen siyah haç, göbek çevresinde ışınsal billûrların bulunduğunu gösterir.) Nişasta tanecikleri yalnız bitki hücrelerinde bulunur. Bk. AMİLOPLAST.

Özellikleri. Soğuk suda, alkolde ve eterde çözünmeyen nişasta, sıcak suda kola (nişasta peltesi) denilen jelatinimsi bir kütle halini alır. Nişasta, iyot etkisiyle mavie boyanır. Formülü $(C_6H_{10}O_5)_n$ olan nişasta, amilaz adındaki diyastazın etkisiyle bozunarak maltoz verir; maltoz da maya-

Foto. LAROUSSE

lanmayan bir şekere (glikoz) dönüşebilir. *Kullanılma yerleri.* Nişasta eczacılıkta, çamaşırların kolalanmasında ve özellikle gıda sanayiinde (ekmek, pirinç unu, patates nişastası, tapiyoka, ararot, sagu) kullanılır. Eczacılıkta, nişasta gliseresi yapmağa yarayan buğday ve mısır nişastası kodekste belirtilir. İlâçlarda kullanılmamak şartıyle başka nişastalardan da faydalanılması kabul edilir. Kodekste, *fekül* adı altında, patates nişastası da belirtilmektedir. Kozmetolojide nişasta, güzellik maskelerinde kullanılan bazı yumuşatıcı pudraların bileşimine girer. Kâğıtçılıkta, nişasta çözeltisi kâğıdın çeşitli yerlere yapıştırılmasında kullanılır.

● *Nişasta fabrikası,* nişasta yapımında hammadde olarak mısır veya diğer tahıl (buğday, pirinç, darı) taneleri kullanılır; nişasta yapımı şu temel işlemleri kapsar: 1. *ıslatma*: taneler seyreltik sülfüröz asit veya sodyum hidroksit çözeltisinde ıslatılır; ıslanan taneler yumuşar ve kabukları yavaş yavaş çözünür; işlemin sonunda, bileşiminde çözünmüş organik maddeler ve inorganik tuzlar bulunan ıslatma suyu, tanelerden ayrılarak deriştirilir ve antibiyotik sanayiine kültür ortamı olarak satılır; 2. *cücüklerin ayrılması:* taneler bu öğütme cihazından geçirildikten sonra sulu asıltılar halinde durulmağa bırakılarak yapılır; 3. *nişastanın ayrılması:* taneler bir değirmenden geçirilerek sağlanır; 4. *kepeğin ayrılması:* suda asıltı halinde bulunan nişasta altıgen gözlü bir ipek elekten geçirilerek yapılır; 5. *glütenin ayrılması:* nişasta ile glüten arasındaki yoğunluk farkına dayanılarak eğik düzlem halindeki teknelerle ve daha sonra, durulma yoluyle, büyük çimento havuzlarda yapılır; 6. *süzme*: temizlenmiş nişasta sütü, özel vakumlu süzgeçlerle süzülür. 7. *kurutma:* elde edilen nişasta döner veya pnömatik bir kurutucuda sıcak hava ile kurutulur. (Kurutulan nişastanın ortalama nemi yüzde 14'tür; çok nemli nişasta özel bir usulle kurutulursa iğne şeklinde nişasta elde edilir.) Buğdaydan nişasta çıkarılan fabrikalarda glüten, kimyasal maddeler katılıp yoğurularak ayrılır. Pirinç nişastasının inceliği de özel işlemleri gerektirir.

Patatesten veya diğer yumrulardan (msl. manyok) nişasta elde edilmesi şu işlemleri kapsar: 1. *temizleme ve yıkama:* tarladan toplanırken patatese karışan toprak, taş gibi yabancı maddeleri gidermek için yumrular yıkanıp temizlenir; 2. *rendeleme ve ezme:* hücre zarları yırtılarak nişasta tanelerini serbest bıraksın diye yumrular toz haline gelinceye kadar art arda birçok defa rendeden geçirilip ezilir; 3. *Nişastanın ayrılması:* sübye halindeki nişastalı ezme, su ile sürüklenerek titreşimli eleklerden veya özel makinelerden geçirilir. Nişasta tanelerini ve selülozlu artıkları sürükleyen suya «ham nişasta sütü» denir. Nişasta ayrıldıktan sonra arta kalan selülozlu maddelere ve patates kabuğuna posa denir (çukurlarda biriktirilen posa kısmı silolara konup kurtulduktan sonra hayvan yemi olarak kullanılır); 4. *arıtma:* çok temiz bir nişasta asıltısı elde etmek için ham süt sulandırılır; ham nişasta sütünün içindeki bütün sular santrfüj cihazlarıyle veya özel hidrosiklonlarla giderilir; nişasta sütü art arda yoğunlaştırma ve deriştirme işlemlerinden geçirildikten sonra elekten geçirilir; son artıklar eleklerin üzerinde ve santrfüj makinelerin yayıntılarında kalır ve giderilir; 5. *kurutma:* temizlenmiş sıvı nişasta, delik çeperli ve yatay eksenli kurutma makinelerinden geçirilerek yeşil fekül denen, yüzde 38 nemli bir nişasta elde edilir (kurutma işlemi bir vakum filtresi üzerinde de yapılabilir). Yeşil patates nişastası, havalı veya tablalı bir kurutucudan yüzde 20'ye kadar nemli olarak geçer. Tablalı kurutucudan geçen nişasta yatay bir eklele elendikten sonra torbalara konur. Havalı kurutma halinde eleme işleme yapılamaz.

● *Türkiye*'de nişasta, genellikle mısırdan, az miktarda patatesten ve çok az miktarda da buğdaydan elde edilir. Türkiye'nin yıllık ihtiyacı olan 21 000 t (1972 tahmini) nişastanın elde edilebilmesi için 75 000 t civarında mısır, 7 000 t kadar da patates kullanılır. Türkiye'de İkinci Dünya savaşına kadar nişasta üretimi evlerde yapılmaktaydı. Savaş yıllarında glikoz ithalâtını kısabilmek amacıyle sanayinin teşvik edilmesine lüzum görüldü ve ilk tesis İstanbul'da kuruldu. Bugün Sakarya'da üç, İzmit (Yarımca), İstanbul (Vaniköy), Çorlu, Konya ve Gaziantep'te birer tesis nişasta üretmektedir. Nişasta üretiminde mısırın büyük kısmı ithal edilir. Türkiye'deki türlerin yeknesak olmayışı, elde edilenin tamamına yakın kısmının da yiyecek ve yem olarak kullanılması, hasat zamanı olan eylülde Trakya ve Marmara bölgesi mısırlarının yüzde 15-18, Sakarya bölgesi mısırlarının da yüzde 25-27 oranında nem taşıması yüzünden ithal malı mısır tercih edilir. Türkiye'de üretilen nişastanın yüzde 55 kadarı mensucat sanayiinde, yüzde 5-10'u apre maddeleri imal eden firmalarca yüzde 10'u ilâç, kibrit ve kola sanayiinde kullanılır. Yılda 4 000- 5 000 t kadarı da gıda maddesi olarak tüketilir. (LM)

NİŞEST i. (fars. *nişesten,* oturmak'tan *nişest*). *Esk.* Oturma. || *Nişest-geh* (veya *nişest-gâh*), oturulacak yer. Vücudun oturmağa yarayan kısmı. (M)

NİŞESTE sıf. (fars. *nişesten,* oturmak'tan *nişeste*). *Esk.* Oturan, oturmuş olan. || [Gemi için] Karaya oturmuş.

◆ **Nişestegân** çoğl. i. *Esk.* Oturanlar. (M)

NİŞİB i. (fars. *nişib*). *Esk.* İniş, yukarıdan aşağıya inen yer. || *Nişib ü firaz,* iniş ve yokuş. || *Nişib-gâh,* çukur yer, aşağıda olan yer. (M)

NİŞİDA (Kitaro), japon filozofu (Işikava 1870-öl. 1945). Kyoto üniversitesinde profesörlük yaptı. Batı düşüncesinin norm ve metotlarına bağlı kalmakla beraber, orijinal bir felfese yarattı. En önemli eseri: *Mu no Cikaku-teki Gentei* (Varolmayışın Bilinçle Sınırlandırılması). [L]

NİŞİMEN i. (fars. *nişimen*). *Esk.* Oturacak yer: *Şu âlem-i sefaletin güvâh-ı esfeliyeti / Siyah bir taş üstünü nişimen ettik ittihaz* (Tevfik Fikret). || Meclis, toplanılacak yer. || *Nişimen-gâh* (veya *nişimen-geh*), yurt edinilen yer. Toplanılan yer: *«Ezel»den ayrılan ruhun nişimen-gâh-ı bakisi / «Ebed»ken yolda eşbahın niçin olsun mülâkisi* (M. Â. Ersoy). [M]

— **NİŞİN** sıf. (fars. *nişesten* oturmak'tan *-nişin*). *Esk.* «Oturan, oturmuş» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Bâlâ-nişin,* yüksekte oturan. || *Güşe* (veya *küşe*)*-nişin,* köşede oturan. || *Halvet-nişin,* tenhada yalnız oturan. || *Hoş-nişin,* hoş oturan. ||*Mastaba-nişin,* peykeye oturan. || *Medrese-nişin,* medresede oturan. || *Mesnet-nişin,* yüksek bir makamda oturan. || *Post-nişin,* tekke postunda oturan (şeyh). || *Sadr-nişin,* sadaret mevkiinde oturan. || *Sahil-nişin,* sahilde oturan. || *Taht-nişin,* tahta geçen, tahtta oturan. || *Tekke-nişin,* tekke şeyhliği yapan. (M)

NİŞİNA (Yoşio), japon fizikçisi (1890 - Tokyo 1951). Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un öğrencisiydi. Japonya'da bilimsel çalışmaların gelişmesinde öncü oldu. İkinci Dünya savaşından önce, Tokyo'daki Fizik ve Kimya Araştırmaları enstitüsünde bir siklotron yaptırdı. Savaştan sonra Bilim enstitüsünün başına geçti. Klein ile birlikte çalışarak, Compton teorisine dayanan Kliein-Nişina formülünü ortaya attı (1928); Japonya'da ilk sunî uranyum 237'nin bu formüle göre elde edildiği sanılır. Nobel ödülünü kazanan Hideki Yukawa, Nişina'nın öğrencilerinden biriydi. (M)

NİŞİNOMİYA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Hyogo ili), Osaka koyu kıyısında; 280 000 nüf. Japonya'nın başlıca sake imalâthaneleri. (L)

NİŞİO (Suehiro), japon sendikacısı ve siyaset adamı (doğ. 1891). 1925'ten 1940'a kadar Japon Sendikaları Genel federasyonu (Sodomei) genel sekreteriydi. 1940'ta federasyonun kapanması üzerine Japon Sosyal Demokrat partisini (1945) ve Sodomei'yi yeniden kurdu (1946). 1961'de Japon Demokratik Sosyalist partisinin kurucu başkanı oldu. (L)

NİŞTER i. (fars. *nişter, niştr*). *Esk.* Neşter. (M)

NİT i. (lat. *nitescere,* parlamak'tan). Zahirî alanın metre karesinde bir kandelaya eşit ve stilb'in on binde biri değerinde parlaklık birimi. (L)

NİT, mısır ve libya tanrıçası. Güneş'in annesi olarak kabul edilen Nit'e özellikle Sais'te tapılırdı. Başında tacı ve silâhlı olarak tasvir edilirdi. Yunanlılar Nit'i, Athena ile özdeşleştirdiler. (L)

NİTAC i. (ar. *nitâc*). *Esk.* [Hayvan için] Yavrulama, doğurma. (M)

NİTAF çoğl. i. (ar. *nutfe*'den *nitâf*). *Esk.* Temiz, saf sular. (M)

NİTAH i. (ar. *nitah*). *Esk.* Tos, boynuz vurma. (M)

NİTAK i. (ar. *nitâk*). *Esk.* Kemer, kuşak: *Sarayburnu'nu dolaştık: Hisar-ı muhitin bir kısmı oymalı nitak-ı simin gibi göründü* (Cenab Şahabeddin). || Kuşak yeri. || Peştemal.

— Din. *Nitakül cevza* (veya *Zatün nitakeyn*), Ebubekir'in kızı Esma. (Mekke'den Medine'ye hicret edilen gün, kuşağını ikiye ayırarak yük bağlaması için babasına verdi. Hz. Muhammed de cennette ona iki kuşak verileceğini müjdeledi.) [M]

NİTE zf. (esk. türk *ne*'den *ne-teg* > *nete*'-den). *Esk.* «Niçin, nasıl?» anlamlarını veren soru sözü: *Nite geldiniz?*

— Dil bil. Aslında soru edatı olan *nite* kelimesi zarf olarak kullanılmıştır; bugün ise yalnız *nite-kim* kullanılır, *nite* ve *nite-ki* eskimiştir. Bk. NİTEKİM. (M)

NİTEKİM veya **NETEKİM** edat (*nite, nete* ve *kim*'den *nite-kim, nete-kim*). Gerçekten, hakikaten: *Nitekim Adana*'da *bu hal göründü* (Atatürk).

— Dil bil. *Nite* ve *nete* soru edatıyle, *kim* zamirinin birlikte kullanılmasından doğmuş bir kelimedir; *nite*'nin yalın ve *ki* ile birlikte kullanışı bugün eskimiş olduğu halde *nitekim* hâlâ kullanılmaktadır. (M)

NİTEL sıf. (*nite*'den *nite-l*). *Yeni.* Niteliğe ilişkin, bir şeyin niteliğiyle ilgili olan. *Esk.* Keyfî. *Zt.* NICEL.

— Fels. Mahiyeti dolayısıyle, nitel terimlerle belirtilemeyen. (Msl. duygunluk hayatı veya psikolojik hayat böyledir ve bu hayatta, biricik olumlu bilgi tarzı, duygu ile elde edilen bilgidir.)

— Kim. *Nitel analiz,* bir bileşimi meydana getiren maddelerin miktarlarını değil de cinslerini belirlemek amacıyle yapılan kimyasal analiz. *Eşanl.* MADDE ANALİZİ.

— Mant. *Nitel bilgi,* bilimsel bilgiden önce gelen ilk tasvirî ve ortak bilgi şekli.

— Mat. *Bir eğrinin nitel incelenmesi,* denklemi çözümleyen nicel incelemeye karşılık, bir eğrinin genel durumunun tanımlanması. (LM)

NİTELA i. Böğürtlen sapında yuva yapan ve bitki bitkileriyle beslenen küçük böcek. (İlmî adı *Nitela spinolae.* Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.) [L]

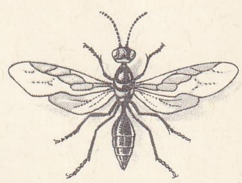

nitela

NİTELEME i. (*nitelemek*'ten *nitele-me*). *Yeni.* Nitelemek eylemi. *Esk.* Tavsif. Vasıflandırma.

— Dil bil. *Niteleme sıfatı,* bir ismi niteleyen sıfat: *Yeşil (kalem), aç (insan)* v.b. Bk. SIFAT. (M)

NİTELEMEK geçl. f. (*nite*'den *nite-lemek*). *Yeni.* Bir şeye bir nitelik vermek. *Esk.* Vasıflandırmak.

— Dil bil. Niteliğini belirtmek: *Sıfat, ismi niteler.* (M)

NİTELİK i. (*nite*'den *nite-lik*). *Yeni.* Bir şeyin mahiyetini belirleyen özellik: *Ağırlık, cisimlerin bir niteliğidir. Esk.* Vasıf. || Bir şeyin iyi veya kötü oluşu, kalite: *Niteliği iyi bir kumaş. Niteliği kötü bir şarap.* || Herhangi bir konuda üstünlük: *Nitelikleri olan bir adam.* || Manevî veya zihnî iyilik veya kötülük: *O adamların özleri, nitelikleri beni kendilerinden uzaklaştırıyor* (N. Ataç). *İyi niteliklere sahip bir çocuk.*

— Dil bil. *Yeni.* Nitelik zarfları. Bk. ZARF.

— Fels. Bilginin temel kategorilerinden biri. (Bk. ANSİKL.) *Esk.* Keyfiyet. || *Görünmeyen nitelik,* verilmiş ve indirgenemez bir şey gibi zihinde beliren nitelik (msl. Kant'a göre, nesne hakkındaki algının dışında bulunan ve nesnenin gerçekliğini temellendiren «kendindeşey» kavramı gibi).

— Fonet. Tınısına ve telaffuz tarzına göre bir sesin yapısı.

— İstat. Bir istatistik biriminin sunabile-

ceği veya sunmayacağı nitel vasıf; birimlerin frekans veya sayılarını gösteren istatistik: *Cinsiyet, yetişkinlik, seçmenlik vasfı*, bir *otomobile sahip olma v.b., birer niteliktir.*

— ANSİKL. Fels. *Nitelik,* sadece niceliğe değil (niceliğin muhtevasını nitelik meydana getirir), aynı zamanda ilişki halinde bulunan nesnelerin taşıdığı mahiyetin dışında yer alan «ilişki»ye de karşıttır.

Kant, mantık bakımından, hükümlerde üç ayrı biçim ayırt etti; bunlar, gerçeklik, olumsuzlama ve sınırlama kavramlarına tekabül ediyordu.

Psikolojik bakımdan, nitelik, eşyanın gerçekliğini duymağa, dünyanın dolaysız verilerinin (duyumda edinilen duyusal nitelikler) ve bilincin dolaysız verilerinin (psikolojik ben'in sezilmesi) kavranmasına tekabül eder. Cisimler hakkındaki bilgimizde soyutlayamadığımız ve bütün nesneler için geçerli olan niteliklere (msl. yer kaplama, biçim, katılık, hareket, hareketsizlik v.b.) ilk nitelikler, duyumlarımıza ilişkin olan niteliklere ise (msl. renk, lezzet v.b.) ikincil nitelikler denir. (LM)

NİTELLA i. *Chara* cinsine yakın, çok değişik tipte suyosunu.

— ANSİKL. *Nitella,* göllerde ve akarsularda yetişen bir su bitkisidir; gövdesinin çapı çoğu zaman 2-3 mm'yi geçmez, ama boyu metrelerce uzayabilir; içinde kalker bulunduğu için çok serttir. Ana sapın üzerinde bir sıra düğüm bulunur; düğümlerden halkavarî ince dalcıklar çıkar. Nitella tabiî olarak çelikle veya eşeyli olarak ürer. Dişi organ (ovogon) helezon şeklinde kıvrılmış bir hücre tabakasıyla korunur. (L)

NİTEN, japon ressamı ve şairi (Kokura 1584'e doğr. - Kumamoto 1645). Yuşo'nun öğrencisiydi. Belirli bir ölçüde çinli Liang K'ai'den etkilendi: savaş ve özellikle hayvan ve bitki resimleri yaptı. Çini mürekkebiyle, tek renk üzerine büyük bir sadelikle resimler çizdi. (M)

NİTEROİ, Brezilya'da şehir, Rio de Janeiro eyaletinin merkezi, Guanabara körfezi kıyısında, Rio de Janeiro'nun karşısında; 245 500 nüf. Canlı bir şehir olan Niteroi, Rio de Janeiro'da çalışan birçok memur ve işçinin oturduğu bir konut merkezidir. Tersaneler; dokuma, kimya (patlayıcılar) ve besin sanayii. (L)

NİTHARDT veya **NEİTHARDT** (Mathis), GRÜNEVALD ile aynı kimse olduğu sanılan Franken'li ressam. (L)

NİTİDULA i. Alaca renkli, benekli böcek; çürümekte olan veya kurumuş hayvanî maddelerde yaşar; pek çok türü vardır. (Kınkanatlılardan *nitidulidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NİTİOBRİGES. Esk. coğ. Galya'da (Akitanya) halk. Başlıca şehri *Aginnum* (Agen) idi. (L)

NİTOKRİS, mısır dilindeki **Nitakrit** adının yunanlaştırılmış biçimi. Bu, özellikle Eski Mısır'da VI. Sülâlenin sonlarında firavun olarak saltanat süren ünlü bir kraliçenin adıydı. Yunan tarihçilerinin de eserlerinde bu ada sık sık rastlanır. Herodotos'a göre Nitokris, âsiler tarafından öldürülen erkek kardeşinin öcünü almak için, katilleri bir mahzene atarak onları suda boğmuş, sonra da intihar etmiştir. Manethon, üçüncü Gize piramidini onun yaptırdığını ileri sürer. Çeşitli kişilerle karıştırıldığı sanılmaktadır: Keops'un kızı Hetepkeres II; Mykerinos'un Gize'de bir piramit yaptıran kızı Khentikaus; Pepi II'nin karısı Neith; hattâ, M.Ö. VI. yy.da yaşayan Naukratis'li kibar fahişe Rhodopis. (L)

NİTOMETRE i. (lat. *nitescere,* parlamak ve yun. *metron,* ölçü>fr. *nitométre*'den). Yayıcı ekranı bulunmayan ve geniş ışık kaynaklarının parlaklığını (nit cinsinden) ölçmekte kullanılan bir fotometreye bazen verilen ad. (L)

NİTON i. (fr. k.). Radon'un eski adı. (L)

NİTRA, Çekoslovakya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyı); 180 km. Karpatlarda, Klak'ın (1 353 m) eteğinden doğan Nitra, Topolçany, Nitra ve Nove Zamky'yi sular. (L)

NİTRA, Çekoslovakya'da şehir (Batı Slovakya bölgesi), Nitra ırmağı kıyısında, dağ ile ovanın birleştiği noktada; 20 500 nüf. Şato; XIII., XIV. ve XVII. yy.dan kalma katedral. XII yy.dan kalma kilise. İnşaat malzemesi. Tarım ürünleri pazarı. Besin sanayii. Nitra, eski bir din ve idare merkezidir. (L)

NİTRAMİN i. (fr. *nitramine*). Kim. Bir amin'in nitrolu türevi. (L)

NİTRAMİT i. (fr. *nitrammite*'ten). Miner. Tabiî amonyum nitrat. (L)

NİTRANİLİK sıf. (fr. *nitranilique*). Nitrik asidin indigo üzerine etkimesiyle meydana gelen bir asit için kullanılır; bu asit, sarı renkli pulcuklardan oluşan ve sıcaklığın yükselmesiyle patlayan bir dinitrodihidroksikinon meydana getirir. (Nitröz asidin kinon'a etkimesiyle elde edilir.) [L]

NİTRANİLİN i. (fr. *nitraniline*). Kim. Anilin'in $NH_2—C_6H_4—NO_2$ formülündeki nitrolu türevi.

— ANSİKL. Üç *nitranilin* izomeri bilinmektedir; bunlar, çok zayıf baz özelliği gösteren sarı renkli billûrlaşmış katılardır. En önemlisi, 147^0 C'ta ergiyen ve anilin'in asetanilit şeklinde nitrolanmasıyle elde edilen *para-nitranilin*'dir Bu maddeler boyarmadde sanayiinde kullanılır; özellikle para izomeri, *paranitranilin kırmızısı* denilen önemli bir kırmızı çözünmez bir azo boyarmaddesidir ve kumaş üzerine emdirilmiş ß-naftol'ün, baz ortamda nitranilin'in diazo türeviyle birleşmesinden elde edilir. (L)

NİTRANİZOL i. (fr. *nitranisole*). Anizol'ün $CH_3O—C_6H_4—NO_2$ formülündeki nitrolündeki nitrolu türevi. (265^0 C'ta kaynayan orto-nitranizol, dianizidin üretiminde hammadde olarak kullanılır ve orto-nitrofenolün metil sülfatla metillendirilmesinden elde edilir.) [L]

NİTRAT i. (fr. *nitrate*). Kim. Nitrik asidin tuzu veya esteri: *Erimiş gümüş nitrat halk arasında «cehennem taşı» adıyle anılır.*

— Bot. *Nitrat bakterisi,* nitritleri oksitleyerek nitrat haline getiren kendibeslek azot bakterisi.

— ANSİKL. Kim. *nitrat*'lar billûrsu katılardır; nötür olanlarının hepsi suda çözünür. Bütün nitratlar ısı etkisiyle ayrışır: alkali nitratlar önce nitritleri verir; amonyum nitrat azot aksidül ile su verir; öbür nitratlar ise maden oksidini serbest bırakarak azot dioksit ve oksijen gazı açığa çıkarır; bu tepkimelerden nitratların yükseltgen özellikleri olduğu anlaşılır. Yine bu özelliği sebebiyle potasyum nitrat; kükürt ve kömür karışımı, kara barut denen bir patlayıcı maddeyi meydana getirir. Tabiatta potasyum tuzu (güherçile) ve özellikle soydum tuzu (şili güherçilesi) gibi bazı nitratlara rastlanır; diğerleri nitrik asitten elde edilir veya sentetik azot dioksitin bir alkali veya karbonat üzerine etkimesiyle nitrit ve nitrat karışımı halinde üretilir. Amonyum nitrat sentez yoluyle de elde edilebilir. Bk. NİTRİK.

Alkali nitratlar, kalsiyum ve amonyum nitrat gübre olarak kullanılır. Amonyum nitrat ise patlayıcı olarak işe yarar.

—Zır. Azot, bitkiler tarafından en çok nitrat şeklinde soğurulur. Azotun bitkilerin büyümesinde büyük bir etkisi olduğu için nitratlar gübre olarak önemli bir rol oynar; kış mevsiminden sonra bitkilere canlılık vermek ve beslenmelerini sağlamak için kullanılır. Nitratların suda kolayca çözünmesi ve bitkiler tarafından hemen özümlenmesi sebebiyle, zayıf topraklarda, özellikle kuraklık yüzünden amonyaklı gübrenin yetersiz kaldığı durumlarda nitratlaşma büyük bir yardımcıdır. Nitratlar genellikle toprak üstünde veya toprak yüzeyinin hemen altına gömülerek kullanılır. En çok kullanılan nitratlar şunlardır: *şili sodyum nitratı*, Büyük Okyanus kıyısındaki çok büyük yataklardan elde edilir; arıtmadan sonra, bu nitratta yüzde 16 oranında nitratlı tanecikler bulunur; *sentetik sodyum nitrat* sanayide aynı oranlarda üretilir; *kalsiyum nitrat* çok nemçekicidir, sentetik amonyak gazından elde edilir; bileşiminde yüzde 13-15,5 oranında nitrat bulunur, kolayca erir; *kalsiyum ve magnezyum nitrat*'ta yüzde 15 nitrat ve yüzde 8 magnezyum vardır; potasyum nitratın bileşiminde yüzde 13 nitrat azotu ve yüzde 44 potasyum bulunur; her iki element de bitkiler tarafından kolayca özümlenir; *amonyum nitrat*'ta, yarısı amonyaktan diğer yarısı da nitrattan gelen yüzde 35 oranında azot vardır; bileşik gübre üretiminde kullanılır: kalker veya kile emdirilerek azot miktarı yüzde 20'ye indirilir, böylece *amonitrat* adı altında toprağın azot miktarını arttırmada çok kullanılır. (L)

NİTRATİN i. (fr. *nitratine*). Miner. Tabiî sodyum nitrat; romboedrik sistemde billûrlaşır.) *Eşanl.* NATRONİT. (L)

NİTRATLAMAK geçl. f. (*nitrat*'tan *nitratla-mak*). Kim. Bir bileşiğe nitrat katmak. (L)

NİTRATLAŞMA i. (*nitratlamak* > *nitratlaşmak*'tan *nitratlaş-ma*). Biyol. ve Kim. Organik maddelerin nitrat haline dönüşmesi. (Bk. ANSİKL.) || Nitröz asidin veya nitritlerin, nitrik asit veya nitrat haline dönüşmesi. (Bu dönüşüm, bir bakteri [*nitrat bakterisi*] yardımıyle toprakta kendiliğinden meydana gelir ve bitkinin azotlu temel besini olan nitratların oluşumuna yol açar.)

— ANSİKL. *Nitratlaşma* olayı uzun zamandan beri bilinmektedir; gerçekten de daha 1777'de yayımlanan ve güherçilenin elde edilmesi için en uygun şartları açıklayan bildirilere rastlanmıştır.

1884'te, T. Schlesing ve A. Müntz, lağım sularında yaptıkları incelemelerle olayın biyolojik yönünü ortaya koydular, ayrıca nitratlaşmanın mikroorganizmaların hayat şartlarına uymayan şartlarda meydana gelemeyeceğini gösterdiler.

S. Vinogradski, nitrat dönüşümünün, her biri özel bir mikrop türünün etkisiyle iki basamakta meydana geldiğini ispatladı.

Nitrolaşma veya birinci basamak, amonyak azotunun nitröz asidine dönüşmesidir; dönüşme nitröz maya veya *nitrosomanas* etkisiyle olur. *Nitratlaşma* veya ikinci basamak, nitröz asidin nitrik aside dönüştüğü yükseltgenmedir. Bu kısımda etkili olan nitroorganizmaya «nitrobakter» veya «nitrat bakterisi» denir.

Amonyak azotundan nitrata geçebilmek için, adı geçen iki organizmanın da bulunması gerekir. Tarım için çok önemli olan bu iki organizmanın ortak etkileri, azotun bitkiler tarafından özümlenmesini sağlar. Tepkimelerin meydana gelmesi birçok etkene bağlıdır: dönüşebilir azotlu bir bileşiğin bulunması, oksijen, nem, ortamın tepkimesi, sıcaklık.

Genellikle bitkisel kaynaklı organik maddeler, hayvansal kaynaklı organik maddelerden daha zor amonyaklaşır; toprağa amonyaklı gübre katılınca nitratlaşma daha kolay meydana gelir. Olay, havada üreyebilen mikropların yardımıyle gerçekleştiği için ortamda mutlaka oksijen bulunmalıdır. Su baskınına uğramış veya işlenmemiş topraklara oksijen giremiyeceği için *denitrifikasyon*'la karşı karşıya kalınır. Nem çok fazla olunca da ters etki yapar. Toprak tepkimesinin en iyi şartı ise, PH'ın 7 ile 8 arasında olmasıdır. En elverişli sıcaklıklar da bölgelere göre değişir (bu durum tepkimeleri yapan mikropların iklime uyabildiklerini gösterir): ılıman bölgelerde en elverişli sıcaklık 25^0 ile 30^0 C, tropikal bölgelerde 35^0 - 37^0 C arasında değişir; soğuk bölgelerde ise 10^0 C'a kadar düşer. En elverişli şartların birarada bulunduğu durumlarda, nitratlaşma hızla meydana gelir. İyi havalandırılan, yeterince nemlendirilmiş, sıcaklığı 20^0 C civarında olan toprak, amonyum sülfatla gübrelendikten sonra günde hektar başına, 50 sm kalınlığında 1 750 kg nitrat verebilir; humuslu topraklarda bu rakam 3 250 kg'a kadar çıkabilir. (L)

NİTRATLAŞTIRICI sıf. (*nitratlaştırmak*'tan *nitratlaştır-ıcı*). Nitrat oluşumuna yol açan: *Nitratlaştırıcı basil.* || Amonyağı nitrat haline yükseltgeyen: *Nitratlaştırıcı mayalar.* (L)

NİTRATLAŞTIRMAK geçl. f. (*nitratlaş-mak*'tan *nitratlaş-tır-mak*). Kim. Nitra haline dönüştürmek. (L)

NİTRATLI sıf. (*nitrat*'tan *nitrat-lı*). Temel maddesi nitrat olan: *Nitratlı patlayıcı madde.* || Nitrat emdirilmiş: *Nitratlı kâğıt.*

—ANSİKL. Bugünkü *nitratlı patlayıcı maddeler,* 1885'te Favier'nin tasarladığı patlayıcı maddelerden türemiştir; Favier'nin hazırladığı patlayıcılar, az nitrolanmış veya hiç nitrolanmamış bir hidrokarbona bağlanan sodyum veya amonyum nitrattan meydana geliyordu. İlk ateşlemeye karşı çok hassas olmadıkları için fişeklere daha hassas başka bir patlayıcı maddenin de birlikte doldurulması gerekiyordu. Sonradan bu patlayıcılar geliştirildi; bugün bütün patlayıcı maddeler, bazen başka maddeler de (odun talaşı, toz alüminyum v.b.) katılarak, dinitronaftalin, tolit veya pentolit'e bağlanmış amonyum nitrattan yapılır. Bileşime giren bütün maddeler ağır değirmen taşlarında öğütülerek kullanılmağa hazır hale getirilir. Hem ucuz, hem de darbe ve aleve fazla hassas olmayan bu patlayıcı maddeler, ilk ateşlemeden sonra çok iyi patlar. (L)

NİTRİK sıf. (fr. *nitrique*). N_2O_5 formülündeki anhidrit (azot pentoksit) ile HNO_3 formülündeki asit için kullanılır.

— ANSİKL. Kim. ● *Nitrik anhidrit* veya *azot pentoksit N_2O_5.* Nitrik anhidrit, 30° C'ta eriyen ve bu sıcaklıktan itibaren azot dioksit ile oksijen vererek ayrışan beyaz bir katıdır. Bu yüzden korunması güçtür ve kuvvetli bir yükseltgen özelliği taşır: gerçekten de temas ettiği fosforu, alkali madenleri ve organik maddeleri yakar. Su ile bileşince nitrik aside dönüşür. Fosfor pentoksit yardımıyle nitrik asidin suyunu gidererek elde edilir.

● *Nitrik asit* HNO_3. Piyasada iki tip nitrik asit vardır:

Birincisi, N_2O_5, H_2O veya HNO_3 formülüne tekabül eden monohidratlı veya dumanlı nitrik asittir. Saf haldeyken renksiz bir sıvı olan bu asit, azot dioksit buharları yüzünden çoğu zaman kırmızı sarı renkte görünür. Yoğunluğu 1,52'dir ve 51° B'lik bir asittir. Havada, anhidrit buharları yayarak tüter, bu buharlar da, atmosferdeki su buharıyle birleşerek yeniden nitrik asit verir. Bu yüzden «dumanlı» nitrik asit adını almıştır. — 41° C'ta renksiz billûrlar halinde katılaşır ve atmosfer basıncı altında 86° C'ta kaynar. Fakat, kaynama sırasında $2HNO_3 \rightarrow H_2O + 2NO_2 + 1/2\ O_2$ tepkimesine göre ayrışır. Açığa çıkan suyun bir kısmı sıvının içinde kalarak asidi seyreltik hale getirir. Kaynama sıcaklığı da yavaş yavaş yükselir ve 123°C'ta sabitleşir. O zaman, kaynama halindeki sıvı damıtılarak, içinde yüzde 69 saf asit bulunan azeotrop bir karışım elde edilir. İkinci nitrik asit, yani âdi veya dört hidratlı asit, bu azeotrop karışımından başka bir şey değildir ve seyreltik bir çözeltinin damıtılmasıyle de elde edilebilir. Bileşimi aşağı yukarı $N_2O_5 + 4\ H_2O$ formülüne tekabül ettiği için dört hidratlı asit diye adlandırılır. Havada duman yaymayan, 40° B'lik, renksiz bir sıvıdır.

Kimyasal özellikler. Nitrik asidin kimyasal özellikleri üç grupta toplanabilir: yükseltgen özellikleri; asit özellikleri; nitrolama özellikleri.

1. *Yükseltgen özellikleri.* Nitrik asidin, ne kadar derişik ve ne kadar sıcak olursa o kadar kolaylıkla ayrıştığını gördük. Bu ayrışma sonucu, oksijen ve yine kolayca ayrışabilen azot dioksit verir. Özellikle derişik asitte açıkça görülen yükseltgen özellikler böyle açıklanabilir. Az veya çok yüksek sıcaklıkta bütün indirgen ametalleri (hidrojen, iyot, kükürt, fosfor, karbon, v.b.) yükseltgeyerek oksijenli asitler (sülfürik asit, fosforik asit v.b.) ve azot peroksit buharları verir. Doğal haldeki hidrojen etkisiyle soğukta amonyak haline dönüşür; asidin bir madene etkimesi sırasında hiç bir zaman hidrojen açığa çıkmaması bu yüzdendir. Aynı dönüşüm, platin katalizör eşliğinde sıcakta da sağlanabilir. Nitrik asit, indirgen bileşikleri de (kükürt dioksit, demir II sülfat, hidrojenli bileşikler) yükseltger. Nitrik asitle temas edince yanabilen (terebentin esansı gibi) veya oksalik asit şeklinde kısmen yükseltgenen birçok organik madde için de aynı şey söylenebilir. Nitrik asidin aşındırıcı etkisi yükseltgeme gücünden doğar.

2. *Asit özellikleri,* Nitrik asit, kuvvetli bir monoasittir. Maden oksitlerine ve bazlara etkiyerek nitratları meydana getirir. Uygun derişiklikte olduğu zaman, altın ve platin hariç bütün madenlere etki eder. Çok seyreltik asit ise ancak kolay yükseltgenen madenlere, meselâ, çinkoya etkir. Tabiî hidrojen nitrik asidi indirgediğinden, herhangi bir gaz açığa çıkmaksızın çinko nitrat ile amonyum nitrat meydana gelir. En etkin olanı âdi asittir: bakır, gümüş, civa gibi madenlere de etki eder: bu durumda tepkimede rol oynayan asidin yükseltgen özellikleridir; tepkime sonunda bir maden nitrat ve azotun çeşitli oksitleri, özellikle azot monoksit meydana gelir. Bakır üzerindeki etkisinden gravürcülükte faydalanılır; bu durumda asit, ofort adını alır. Dumanlı asit pek az madene etkir; bu aside batırılan demir, artık âdi asitten etkilenmez, yani pasif hale geçer. Bu pasiflik, demire bakır bir telle dokununca ortadan kalkar.

Nitrik asit alkollere etki ederek esterler verir; meselâ üç alkol grubuna sahip olan gliserinle bir trinitrat esteri meydana getirir; bu maddenin yaygın adı *nitrogliserin*'dir. Şiddetli bir patlayıcı olan bu sıvı, kolay tepkime vermeyen toz halindeki bir katı ile karıştırılırsa dinamit elde edilir. Selülozla birleşerek, *dumansız barutların,* selüloit'in, kolodyum'un ve bazı sunî elyafın yapımında kullanılan *nitroselülozlar*'ı verir.

3. *Nitrolama özellikleri.* Çok derişik nitrik asit, aromatik bileşiklere etkiyerek nitro türevleri verir. Meselâ benzenle *nitrobenzen* elde edilir: $C_6H_6 + HNO_3 \rightarrow C_6H_5NO_2 + H_2O$.

Yağ kıvamındaki nitrobenzen, acıbadem kokusunda olduğu için ucuz kokuların yapımında kullanılır. Bu nitro türevlerinin çoğu güçlü birer patlayıcıdır: top mermilerine ve bombalara doldurulan trinitrotoluen, yani tolit, trinitrofenol yani pikrik asit veya melinit gibi. Bu nitrolu türevlerin hidrojenlenmesiyle aromatik aminler, meselâ boyarmadde sanayiinin temel ürünü olan anilin $C_6H_5NH_2$ elde edilir.

ANALİTİK ÖZELLİKLER. Oldukça derişik bir çözelti halindeki nitrik asit veya sülfürik asitle karıştırılmış nitratlar bakırla ısıtıldığı zaman, hava temasında, kırmızı azot peroksit buharları yayarlar. Asidin veya nitratların doz tayini için, sülfürik asit eşliğinde, demir II sülfatın etkisiyle açığa çıkan azot monoksidin hacmi ölçülür:

$6\ Fe\ SO_4 + 4\ H_2SO_4 + 2\ Na\ NO_3 \rightarrow 3\ Fe_2(SO_4)_3 + Na_2SO_4 + 2NO + 4H_2O$.

NİTRATLAR. Nitratlar, asidin ya bir maden veya oksit, sülfür, karbonat şeklindeki bir maden bileşiğine etkimesinden elde edilir. Bu tuzların, hepsi suda çözünür ve ısı etkisiyle ayrışır; bu ayrışma sonunda madenin oksidi veya oksit de ayrışırsa madenin kendisi, ayrıca oksijen ve bir azot oksidi elde edilir. Bu yüzden nitratlar yükseltgendir. Bir potasyum nitrat olan güherçilenin eski kara barutta (güherçile, kükürt ve kömür karışımı) oynadığı rol budur. Yalnız alkali nitratlar ayrışmadan eriyebilir; orta şiddette kavrulunca, bir nitrit çökeltisi verirler.

TABİİ HALİ. Tarıma elverişli topraklarda, kilo başına 0,5 gr'dan 5 gr'a kadar sodyum, potasyum ve kalsiyum nitrat bulunur. Bunların varlığı çok çeşitli sebeplere bağlanabilir. Fırtınalı havalarda, elektrik boşalmaları yüzünden azot ile oksijen birbiriyle birleşebilir; ayrıca yağmur suyunda çoğu zaman bir miktar amonyum nitrat bulunur. Toprak, atmosferdeki azotu mikroorganizmalar, meselâ baklagillerde bulunan bakteriler yardımıyle de tutabilir (azotun saptanması).

Bütün bunlardan başka, azotlu organik maddeler nitrit veya daha sonra nitrat haline geçer; bu, nitrik ve nitrat mayaları etkisiyle meydana gelen nitratlaşma'dır. (Bk. AZOT *devri.*) Bodrumların veya ahırların nemli duvarlarında meydana gelen güherçile çiçeklenmesinin sebebi de budur. Fakat, büyük kütleler halindeki tabiî sodyum nitrata özellikle Şili'de rastlanır. Bununla birlikte, bu kaynak sanayi ihtiyacını karşılayamadığı için nitrik asit ve nitratların sentez yoluyle elde edilmesi gerekmiştir.

SINAİ ÜRETİM. Nitrik asidin VIII yüzyılda arap simyacısı Cebir tarafından keşfedildiği sanılır. Niteliği 1784'te Cavendish tarafından açıklanmış, bileşimi de Gay-Lussac tarafından saptanmıştır.

1. *Şili nitratlarıyle üretim.* Temizlenmiş tabiî nitrat, dökme demirden yapılmış silindirlerde ve 150° C'tı geçmeyen bir sıcaklıkta derişik sülfürik asitle işlenir:

$Na\ NO_3 + H_2SO_4 \rightarrow Na\ HSO_4 + H\ NO_3$.

Açığa çıkan nitrik asit buharları soğutulmuş sarmal bir boruda yoğunlaştırılır; kumtaşlarından yapılmış kaplardan geçerek, bir toplama kulesinde asidin kısmî ayrışmasıyle meydana gelen azot oksitleri püskürtülen su ile soğurulur.

Bu ayrışmayı sınırlandırmak için sıcaklığın düşürülmesi faydalıdır: bu yüzden bazen nitrik asidin kaynama noktasını düşüren ve damıtılmasını hızlandıran kısmî bir vakuma başvurulur (Valantiner usulü).

2. *Dolaysız sentez.* Azot dioksidin sentezi, oksijenle zenginleştirilmiş havanın, elektrik arkı sıcaklığına getirildikten sonra hızla soğutulması temeline dayanır:

$$N_2 + O_2 \rightleftarrows 2\ NO.$$

Meydana gelen yüzde 1-2 kadar azot dioksit, oksijen fazlasının etkisiyle soğuma sırasında NO_2 dioksidi haline dönüşür. Elde edilen gaz karışımı da, aşağıda açıklanan metoda göre işlem görür. Çok büyük miktarda enerji harcandığı için ekonomik olmayan bu usul, yerini gitgide basamaklı senteze bırakmaktadır.

3. *Basamaklı sentez.* Bu metot 700° C'ta ve platin eşliğinde amonyağın yükseltgenmesi temeline dayanır:

$$2\ NH_3 + \frac{5}{2}O_2 \rightarrow 2NO + 3H_2O.$$

Bileşiminde yüzde 10 amonyak bulunan bir miktar hava platin telinden yapılmış ince bir örgüden geçirilir; platinin ısıtılmasıyle başlayan tepkime sonradan kendi kendine devam eder. Azot monoksit soğutulunca azot dioksit haline geçer. Bundan sonra, temizlenen gaz karışımı bir seri yıkama kulesinden geçirilir ve püskürtülen su etkisiyle

$$3NO_2 + H_2O \rightarrow 2HNO_3 + NO$$

tepkimesi sağlanır; meydana gelen azot monoksit tekrar oksijenle birleşerek önceki tepkime tekrarlanır.

Azot dioksit, içinde bir alkali çözeltisi dolaşan yıkama kulelerinde de soğurulabilir. O zaman, billûrlaşarak ayrışabilen bir nitrat ve nitrik karışımı elde edilir.

Bu şekilde elde edilen asit seyreltiktir. Damıtma işlemiyle azeotrop karışım, yani âdi nitrik asit elde edilebilir. Dumanlı asit elde etmek için, suyu tutan sülfürik asit eşliğinde bir damıtmaya başvurmak gerekir. Bununla beraber, azot dioksidin basınç altında yükseltgenmesiyle doğrudan doğruya dumanlı asit üretmek de mümkündür.

Nitrit asit, bakır üzerinde gravür işleri için kullanılır. Fakat başlıca uygulama alanları, gübre olarak kullanılan nitratların üretimi, patlayıcı madde olarak kullanılan nitrik asit esterleri ile nitro türevleri yapımı ve boyarmadde sanayiidir.

— Eczc. Tıpta bazı nitratlar kullanılır: meselâ, potasyum nitrat günde 1-2 gr'lık dozlarda sidik söktürücü olarak; saf veya bazik bir çözelti halindeki kurşun nitrat, eritici losyonlar şeklinde, bazik bizmut* nitrat ve gümüş nitrat çeşitli amaçlarla kullanılır. Gümüş nitrat özellikle göz hastalıklarında antiseptik olarak (yüz ellide 1'lik çözelti şeklinde yeni doğan bebeklerde göz yanmasına karşı), çözelti halinde veya erimiş gümüş nitrat kalemleri şeklinde de yakıcı olarak kullanılır.

Bu tuzun, indirgenler tarafından kolayca ayrışarak siyah renkte madenî gümüş vermesi de mikrofotografçılıkta ve bakteriyolojide bazı mikroorganizmaların boyanması için kullanılır. (L)

NİTRİL i. (fr. *nitrile*). Kim. Formülü $R—C \equiv N$ olan bileşiklere verilen ad; R, bir alkil veya aril kökünü (metil, naftil v.b.) gösterir.

— ANSİKL. 1834'te Pelouze tarafından keşfedilen *nitril*'ler, organik asit türevleridir. $R — CO — NH_2$ amitlerinin büyük ölçüde su kaybetmelerinden oluşurlar. Çoğu zaman, tekabül ettikleri asidi elde etmek a-

macıyle, bir alkali siyanür ile bir alkil halojenürün sentezi yoluna gidilir. Nitriller düşük sıcaklıkta eriyen sıvılar veya katılardır. İzomerleri olan karbilaminlerin R — N ≡ C aksine eter kokusunda olan nitriller zehirlidir; fakat, serinin ilk basamağı olan *formik nitril* yani hidrosiyanik asit HCN en zehirlileridir. Nitriller hidrojenlenince aminleri, hidrojilizle de amonyum tuzunu R — Co_2 — NH_4 verir. Adlandırmada bazen hidrosiyanik eterler olarak kabul edilirler. Bu yüzden asetik nitrile «metil siyanür» de denir. (Bk. ASETONİTRİL.) Benzoik asidin ve homologlarının nitrilleri, arilaminlerden veya sülfonlanmış alkali türevlerden elde edilir. (L)

NİTRİN i. (fr. *nitrine*). Gliserin'in nitrik asit esterlerinden herhangi birine verilen ad. (L)

NİTRİT i. (fr. *nitrite*). Nitröz asidin tuzu. *Eşanl.* AZOTİT.

— ANSİKL. Eczc. ve Ted. Bütün *nitrit*'ler damar genişletici etki gösterir ve kalp-damar hareketlerinde değiştirici rol oynar; bu bakımdan *tansiyon düşürücü* nitelik taşır. Tuz nitritlerinin *sodyum nitrit* kalp ağrısına karşı kullanılır; alkol nitritlerinden *amil nitrit,* kalp ağrısı krizlerinde hastaya daima buğu halinde verilerek solunum yaptırılır. Bunların hepsi zehirli ilâçlardır, tıbbî kontrol altında kullanılmalıdır. (L)

NİTRİTOYİT sıf. (fr. *nitritoïde*). Patol. *Nitritoyit kriz,* yüksek dozda amil nitrit koklandığı zaman meydana gelen belirtilere benzer belirtiler gösteren kriz; damarına arsenobenzol şırınga edilen bazı kimselerde görülür. (Kriz sırasında hastanın yüzüne kan hücum eder; kusma, ishal ve sıkıntı başgösterir.) [L]

NİTR(O) —. Kim. Karbon atomuna bağlı bir veya birden fazla hidrojenin yerine bir veya birden fazla NO_2 grubunun girmesiyle türeyen bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (L)

NİTROBARİT i. (fr. *nitrobaryte*). Miner. Tabiî baryum nitrat; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

NİTROBENZALDEHİT i. (fr. *nitrobenzaldéhyde*). Kim. Benzaldehit'in NO_2 — C_6 H_4 — CHO formülündeki nitrolu türevi.

— ANSİKL. Üç *nitrobenzaldehit, orto, meta* ve *para,* sırasıyle 46° C, 58° C ve 107° C'ta erir. Orto izomeri, asetaldehit veya aseton ile yoğunlaşarak kolayca indigo verir. Bu sentez, nitrobenzaldehit üretiminde verimin düşük olması sebebiyle sanayide kullanılmamış, bunun yerine fenilglisin metodu tercih edilmiştir. (L)

NİTROBENZEN i. (fr. *introbenzène*). Kim Benzen'in C_6 H_5 — NO_2 formülündeki nitrolu türevi.

— ANSİKL. *Nitrobenzen,* saniyede, benzenin dumanlı nitrik asitle veya âdi nitrik asit sülfürik asit karışımıyle soğukta işlenmesinden elde edilir. Çok saf olduğu zaman renksiz, fakat genellikle sarı renkte, 1,208 yoğunluğunda bir yağdır; 209° C'ta kaynar ve donduktan sonra 5,7° C'ta erir. Suda çözünmez, organik çözücülerle karışabilir. Aromatik nitrolu* türevlerin ilk örneğidir.

nitrogliserin

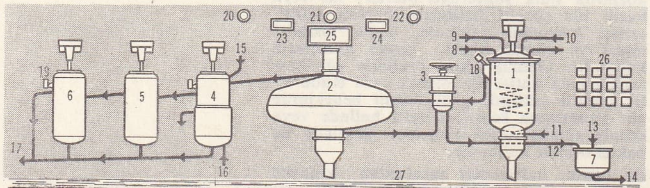

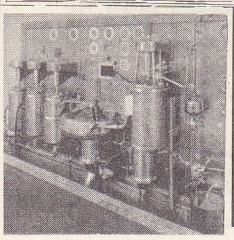

1 nitrolayıcı
2 asit ayırıcı
3 artık asit kabı
4 1'inci yıkayıcı
5 2'nci yıkayıcı
6 3'üncü yıkayıcı
7 artık asit seyrelticisi
8 sarmal soğutma borusu
9 gliserin girişi
10 sülfonitrik asit girişi
11 yerdeğiştirici asit girişi
12 artık asit
13 su
14 denitrasyona giden seyreltilmiş artık asit
15 NaOH çözeltisinin girişi
16 soğutma suyu
17 emülsiyonlaştırılmış nitrogliserin
18 Redoks elektrotu
19 elektrot pH
20-24 kontrol aletleri (sıcaklık, pH yükseltgeme-indirgeme potansiyeli)
25 ışıklı alaram tablosu
26 devre kesiciler
27 su dolu tekne

Nitrobenzen, boyarmadde sanayiinin önemli bir hammaddesidir. Hidroklorik asit eşliğinde demirle indirgenerek anilin verir, çinko ve sodyum hidroksitle hidrojenlenme ürünü olan hidrazobenzen aracılığıyle benzidin'in hazırlanmasında kullanılır. Dumanlı sülfonitrik karışımıyle yeniden nitrolanan nitrobenzen, meta-nitranilin ve metafenilendiamin'in hazırlanmasında kullanılan *meta-dinitrobenzen*'e dönüşür. Nitrobenzen, yükseltgenme etkeni olan füksin'in elde edilmesinde ve parfümeride «mirban esansı» adıyle kullanılır.

Simetrik *trinitrobenzen* iyi bir patlayıcıdır, fakat benzenin doğrudan doğruya nitrolanmasıyle elde edilemez. (L)

NİTROBENZOİK sıf. (fr. *nitrobenzoïque*). Kim. Benzoik asidin NO_2 — C_6 H_4 — CO_2 H formülündeki nitrolu üç türevi (orto, meta, para) için kullanılır; sırasıyle 147° C, 141° C ve 238° C'ta erirler. (L)

NİTROETAN i. (fr. *nitro-éthane*). Kim. Etan'ın C_2 H_5 NO_2 formülündeki nitrolu türevi; 114° C'ta kaynayan renksiz bir sıvıdır. (L)

NİTROFENOL i. (fr. *nitrophénol*). Kim. Fenol'un NO_2—C_6H_4OH formülündeki nitrolu türevi.

— ANSİKL. Fenol'ün seyreltik nitrik asitle nitrolanması, 43°C'ta eriyen orto ve 114°C'ta eriyen para türevlerinin karışımını verir. Bu türevler boyarmadde sanayiinde kullanılır. Para-aminofenol, *para-nitrofenol*'ün indirgenmesiyle elde edilebilir. Bk. DİNİTROFENOL. PİKRİK. (L)

NİTROFİL sıf. (fr. *nitrophile*). Bot. Azotça zengin topraklarda yetişen bitkilere denir. (L)

NİTROFORM i. (fr. *nitroforme*). Kim. Formülü $CH(NO_2)_3$ olan patlayıcı madde; metan'ın aşırı derecede nitrolanmasıyle meydana gelir. (Yapısı kloroforma CH Cl_3 benzer; suda ve alkalilerde, sarı renkte bir çözelti vererek çözünür.) *Eşanl.* TRİNİTROMETAN. (L)

NİTROGLİKOL i. (fr. *nitroglycol*). Glikol dinitrat'ın teknik adı. (L)

NİTROGLİSERİN i. (fr. *nitroglycérine*). Gliserin'in C_3H_5 $(ONO_2)_3$ formülündeki trinitrat esteri.

— ANSİKL. 1847'de A. Sobrero tarafından keşfedilen *nitrogliserin,* daha ilk anda güçlü patlayıcı özellikleriyle dikkati çekti; ancak darbelere karşı çok hassas olduğu için üretimi uzun süre tehlikeli kabul edildi. Mümkün olduğu kadar suyu giderilmiş gliserin üzerine derişik sülfürik ve nitrik asit karışımının etkimesiyle elde edilir; esterleşme oda sıcaklığında kolayca meydana gelir ve önemli miktarda ısı açığa çıktığı için tepkime halindeki maddelerin soğutulması gerekir. Nobel'in yaptığı ilk üretim cihazı XIX. yy.ın başlarında İngiltere'de sir F. Nathan ve Rintoul tarafından büyük ölçüde geliştirildi; yeni şekliyle bu cihaz, kurşundan yapılmış ve içinde soğuk su dolaşan sarmal borularla donatılmış bir nitrolayıcı - ayırıcı ile içindeki sıvının basınçlı hava ile çalkalanması için üzerine delikler açılmış bir borudan meydana geliyordu. Nitrolamadan (esterleşmeden) sonra nitrogliserin başka bir kaba aktarılır, arta kalan asit de sifon sistemiyle alınır. Nitrogliserin, önce karbonatlı su ile daha sonra saf su ile yıkanır ve tuz üzerinde kurutulur.

1923'te Schmid'in bulduğu ilk sürekli üretim metodunu, 1938'de, tamamen paslanmaz çelikten yapılmış cihazların kullanıldığı Mario Biazzi'nin metodu takip etti; bu sistemde cihazlar, otomatik ayar tertibatları ve çeşitli emniyet tertibatlarıyle donatılmıştı ve kısa süre içinde Biazze metodu bütün eski metotların yerini aldı.

Nitrolama atelyelerinde cihazlar, altında birkaç metre küplük bir su teknesi bulunan raflara yerleştirilir. Bir tehlike anında nitrolayıcının içindeki sıvı derhal bu su dolu tekneye boşaltılır.

Çok saf haldeyken renksiz olan nitrogliserin, normalde uçuk sarı renktedir; 1,60 yoğunluğunda, şurup kıvamında bir sıvıdır; 13°C'ta donar, fakat kolayca aşırı ergimiş halde kalır. Nitrogliserin bütün dünyada, diğerlerine oranla en fazla üretilen patlayıcı maddedir. 1880 Yıllarında, tünel açma işlerinde olduğu gibi tek başına kullanılıyordu; fakat bugün maden ocağı çalışmalarında yalnız dinamit* şeklinde kullanılır. Nitrogliserin birçok dumansız barutun bileşimine girer (balistit, SD barutu, kordit v.b.). Tedavide, *trinitrin* adı altında kalp hastalıklarına karşı kullanılır. Buhar basıncı çok düşük olmasına rağmen nitrogliserin şiddetli baş ağrıları yapar; bununla birlikte organizma, nitrogliserine alışabilir. (L)

NİTROGLOBERİT i. (fr. *nitroglaubérite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum sülfonitrat. (L)

NİTROGUANİDİN i. (fr. *nitroguanidine*). Kim. Formülü NH=C (NH_2) NH—NO_2 olan patlayıcı madde; 250°C'ta erir, guanidonyum nitrat'ın su kaybetmesiyle elde edilir ve soğuk* barut yapımında kullanılır. (L)

NİTROJEN i. (fr. *nitrogène*). Kim. Bazen azota verilen ad. (L)

NİTROKALSİT i. (fr. *nitrocalcite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum nitrat. *Eşanl.* KALSİNİTR. (L)

NİTROLAMA i. (*nitrolamak*'tan *nitrolama*). Organik kimyada, bir moleküle NO_2 nitro kökü katmak için yapılan işlem.

— Teknol. *Nitrolama banyosu.* Bk. BANYO.

— ANSİKL. Gerçek anlamda *nitrolama,* karbon atomuna bağlı olan bir hidrojen atomu yerine NO_2 grubunun geçmesidir. (benzen'in, metan'ın nitrolanması). Sanayide teşmil yoluyle, bir alkolün hidroksil kökündeki hidrojenin yerine NO_2 grubunun geçmesine de «nitrolama» denir (gliserinin, selülozun nitrolanması); oysa bu işlem aslında nitratlamadır.

Aromatik hidrokarbonların nitrolanması, düşük sıcaklıkta, bazen sülfürik asit katılmış az veya çok derişik nitrik asitlerle yapılır; nitrolama aynı benzer çekirdeğinde üç kereden fazla tekrarlanamaz. Alifatik hidrokarbonların nitrolanmasında, sıcak ve seyreltik nitrik asit kullanılır; metan'ın nitrolanması, buhar fazında, susuz asitle yapılır.

Gliserin veya selülozun nitrolanmasında, sıcak ve seyreltik nitrik asit kullanılır; metan'ın nitrolanması, buhar fazında, susuz asitle yapılır.

Gliserin veya selülozun nitrolanmasında, 25°C'tan düşük sıcaklıklarda, sülfürük asit ile nitrik asit karışımı kullanılır. (Bk. NİTROLU *türevler;* NİTROGLİSERİN v.b.)

— Sanay. *Nitrolama,* sanayide, nitrolanacak maddeye derişik sülfürik ve nitrik asit karışımı etki ettirerek yapılır. Aromatik maddelerin nitrolanması, dökme demirden yapılmış büyük kapasiteli nitrolayıcılarda gerçekleştirilir. Bu cihazlarda, otomatik karıştırıcılar, su buharıyle ısıtma ve soğuk su ile soğutma sistemleri bulunur. Bk. NİTROSELÜLOZ. NİTROGLİSERİN. NİTROBENZEN. (L)

NİTROLAMAK geçl. f. (*nitro*'dan *nitrola-mak*). Kim. Organik bir bileşiği nitrolu türev haline dönüştürmek. (L)

NİTROLİK sıf. (fr. *nitrolique*). Kim. Genel formülü R—C (NO_2) = NOH olan asitler için kullanılır; nitröz asidin mononitrolu türevlere etkimesiyle elde edilirler. (L)

NİTROLİN i. (fr. *nitroline*). Kim. Patlayıcı madde; 5 ile 20 kısım şekerin 25 ile 30 kısım nitrik asitte eritilmesi ve yüzde 25 ile 30 oranında alınan bu maddeye yüzde 35 oranında güherçile ve yüzde 13 ile 15 oranında selüloz karıştırılmasından elde edilir. *Eşanl.* VİGORİN. (L)

NİTROLU sıf. (*nitro*'dan *nitrolu*). Kim. Bileşiminde tek değerli NO_2 kökü bulunan bileşikler için kullanılır. ‖ Nitrolama işleminden geçirilmiş maddeler için kullanılır.

— Piroteknik. *Nitrolu patlayıcı madde,* ya bir nitrat esterinden (nitrogliserin) veya nitrolanmış bir karbür (tolit), fenol (pikrik asit) veya amin (heksojen) türevinden meydana gelen patlayıcı madde.

— ANSİKL. Kim. *Nitrolu türevler.* Bu terim, genel formülü R—NO_2 olan bileşikler

Foto. X (LAROUSSE)

için kullanılır; burada R bir hidrokarbon köküdür. Bu bileşiklerde azot atomu doğrudan doğruya karbon atomuna bağlanmıştır. Nitrolu türevler nitröz esterlerin R—O—NO izomerleridir.

Nitrolu türevleri alifatik seriden saymak güçtür; aromatik seride çok önemli bir sınıfı meydana getiren bu maddeler ya doğrudan doğruya kullanmak üzere üretilir veya çoğu zaman başka maddelerin hazırlanmasında ara ürün olarak kullanılır. Aromatik hidrokarbonlar, derişik sülfürik ve nitrik asit karışımıyle nitrolanır. Birbirlerine göre meta durumunda olan bir, iki veya en fazla üç NO_2 grubu ornatılabilir. Fenollerin nitrolanması çok daha kolaydır. Aminlerin nitrolanmasında, NH_2 grubunun aset amit (asetanilit) haline dönüştürülerek yükseltgenmeye karşı korunması gerekir.

Bu üç durumda da, ilk NO_2 grubu, alkil veya fenol veyahut amin grubuna göre orto ve para konumunda yer alır. Oysa asitler ve sülfonlu türevler meta konumunda nitrolanır. Naftalin ise doğrudan doğruya α'da nitrolanır.

Bazı nitrolu türevler (pikrik asit, dinitronaftol) boyarmadde olarak kullanılır. Birkaç kere nitrolanmış türevler (di ve trinitrotoluen, pikrik asit) patlayıcı niteliktedir.

Nitrolu türevlerin indirgenmesiyle bir seri madde elde edilir. Etkin madenler asit ortamda, NO_2 grubunu NH_2 amino kökü haline dönüştürür. Bu tepkime arilamin üretiminin temelidir.

Nötür ortamda (amonyak tuzu) çinko, kolayca paraaminofenollere $OH—C_6H_4—NH_2$ dönüşebilen $C_6H_5—NH—OH$ tipi hidroksilaminler verir.

Alkali ortamda, peşpeşe azoksik $C_6H_5—N(O)=N—C_6H_5$, azo bileşiği $C_6H_5—N=N—C_5H_5$, hidrazoik $C_6H_5—NH—NH—C_6H_5$ elde edilir. Hidrazoik, asit ortamda, benzidin serisinden diaminlere dönüşür:

$$NH_2—C_6H_4—C_6H_4—NH_2.$$

Bu maddelerin büyük bir kısmı boyarmadde sanayiinde kullanılır.

$R_1C(R)H—NO_2$ tipi nitrolu alifatik türevler, alkalilerde, sarı renkli $R_1C(R) = NOONa$ tuzları şeklinde çözünür; alkali ortamda aldehit ve ketonlarla birleşerek nitrolu alkolleri verirler. (L)

NİTROMAGNEZİT i. (fr. *nitromagnésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum nitrat. (L)

NİTROMANNİT i. (fr. *nitromannite*). Kim. Mannit'in $C_6H_8(ONO_2)_6$ formülündeki altı nitratlı esteri; 113°C'ta erir ve darbe etkisiyle çok şiddetli bir şekilde patlar. *Eşanl.* MANNİT HEKSANİTRAT, HEKSANİTROMANNİT. (L)

NİTROMETAN i. (fr. *nitrométhane*). Kim. Metanın CH_3NO_2 formülündeki nitrolu türevi; 101°C'ta kaynayan bir sıvıdır. (Sodyumlu nitrometan $CH_2=NO_2Na$, patlayıcı bir maddedir.) [L]

NİTROMETRE i. (fr. *nitromètre*'den). Nitrat esterleri ile nitrat tuzlarındaki azot oranını belirlemeğe yarayan cihaz. (Bunun için, $2R\,NO_3 + 3H_2SO_4 + 6\,Hg \rightarrow 2\,NO + 3\,Hg_2SO_4 + 2\,ROH + 2H_2O$ tepkimesine göre, sülfürik asitli ortamda nitratın civa ile indirgenmesinden açığa çıkan azot oksidin hacmi ölçülür.) [L]

NİTROMOLİBDİK sıf. (fr. *nitromolybdique*). Kim. *Nitromolibdik ayıraç*, amonyum molibdat'ın nitrik asitteki çözeltisi; ortofosforik asitle kaynatılınca, sarı renkli amonyum fosfomolibdat çökeltisi verir. (Bu ayıraç arsenik aside de aynı şekilde etkir.) [L]

NİTRON i. (fr.). Kim. Nitrik asidin tanınmasında ve doz tayininde kullanılan tiazol grubundan bir maddeye verilen ad. (L)

NİTRONAFTALİN i. (önek *nitro* ve *naftalin*'den). Kim. Naftalin'in $C_{10}H_7NO_2$ formülündeki nitrolu türevi. (Naftalinin doğrudan doğruya nitrolanmasıyle 61°C'ta eriyen, 304°C'ta kaynayan ve α-naftilmin'in hazırlanmasında kullanılan α türevi elde edilir.) [L]

NİTRONİK sıf. (fr. *nitronique*). Kim. Alifatik nitro bileşiklerinin alkali ortamda izomerleşmesinden türeyen asitler için kullanılır. (L)

NİTRONYUM i. (fr. *nitronium*). Kim. Derişik nitrik asitte bulunan NO_2 iyonu; nitrolama tepkimeleri verir. (L)

NİTROPARAFİN i. (fr. *nitroparaffine*'den). Kim. Bir doymuş hidrokarbonun nitrolu türevi. (L)

NİTROPRUSYAT i. (fr. *nitroprussiate*). Kim. *Eşanl.* NİTROZOPRUSYAT.

NİTROSELÜLOZ i. (fr. *nitrocellulose*'dan). Kim. Selülozun nitrat esteri; kâğıt yapımında kullanılan pamuk veya odun hamuru şeklindeki selüloz üzerine nitrik ve sülfürik asit karışımının etkimesiyle elde edilir.

— ANSİKL. Selülozun nitrolanma derecesi, elde edilmesi istenen ürüne göre çok değişir, üretim her biri için özel şartlarda yapılır. *Nitroselüloz* barut yapımında kullanılır ve bu durumda *piroksil, piroksilin* veya *pamuk barut* adlarını alır. Bu madde, 1847'de Basel'de C. Schönbein tarafından keşfedilmiştir. Düşük derecede nitrolanmış selüloz, bir alkol ve eter karışımında veya asetonda çözünerek, vernik, laka ve kolodyonların yapımında kullanılır. Vernik yapımında, uygun çözücü özellikleri olan bir tek maddeyle yetinilmez, kurudukları zaman bileşimde kalarak verniğe gerekli yumuşaklığı ve parlaklığı veren çeşitli çözücülerin karışımı tercih edilir. Bazı uygulamaları sanayi yönünden gelişme gösterdiği halde (selüloit ve sunî ipek), kolay tutuşup hızla yanan maddeler oldukları için selüloit üretiminde kullanımları iyiden iyiye kısıtlanmış, sunî ipekte ise tamamen vaz geçilmiştir. (L)

NİTROSÜLFONİK sıf. (fr. *nitrosulfonique*). Kim. Formülü HSO_3NO_2 olan asit için kullanılır; bu asit nitrozil sülfat asidi $NOHSO_4$ olarak da kabul edilebilir. (L)

NİTROSÜLFÜR i. (f. *nitrosulfure*). Kim. İyice tanımlanmamış çeşitli tuzlara verilen ad; bu tuzların karmaşık anyonlarında demir, kükürt ve belli sayıda nitrozil kökleri bulunur. (L)

NİTROTOLUEN i. (fr. *nitrotoluène*). Kim. Toluen'in $CH_3—C_6H_4—NO_2$ formülündeki nitrolu türevi.

— ANSİKL. Toluen'in nitrolanması, orto ve para izomerlerinin karışımını verir; orto izomeri, 218°C'ta kaynayan bir sıvıdır; para izomeri ise 54°C'ta ergiyen, 224°C'ta kaynayan bir katıdır. Bu iki izomer damıtma yoluyle birbirinden ayrılır. İndirgenince, boyarmadde sanayiinde kullanılan orto ve para-touidinleri verirler. Üç kere nitrolanmış toluen veya *trinitrotoluen* (T.N.T.), «tolit» veya «trotil» adı verilen patlayıcı maddeyi meydana getirir. (L)

NİTROZAMİN i. (fr. *nitrosamine*). Kim. Nitröz asidin ikincil aminlere etkimesiyle meydana gelen bileşik.

— ANSİKL. *Nitrozamin*'lerin genel formülü R(R') N—NO'dur ve nitrozil kökü azota bağlıdır. İndirgenerek hidrazinleri R(R') $N—NH_2$ verirler. $C_6H_5(R)N—NO$ tipi çevrimsel nitrozaminler, kolayca paranitrozlu aminlere $NO—C_6H_4—NH—R$ dönüşürler. (L)

NİTROZAT i. (fr. *nitrosate*). Kim. Azot dioksid'in, etilen sınıfı doymamış hidrokarbonlara katılmasıyle elde edilen bileşiklerin genel adı. (L)

NİTROZİL i. (fr. *nitrosyle*). Kim. Tek değerli NO köküne verilen ad; serbest haldeyken azot monoksidi meydana getirir.

— ANSİKL. *Nitrozil*, özellikle nitröz asitte HONO ve klorun azot monoksitle doğrudan doğruya birleşmesinden meydana gelen nitrozil klorür NOCl (nitröz asit klorürü) gibi bazı bileşiklerde bulunur. Ayrıca nitrozil bromür de NOBr bilinmektedir. Bazen süfürik asidin üretimi sırasında kurşun odalarda oluşan billûrlar, nitrozil sülfat asidinden $NOHSO_4$ meydana gelir. Bundan başka, nitrozlu türevlerde de nitrozil kökü vardır. (L)

NİTROZİT i. (fr. *nitrosite*). Kim. Nitröz asit anhidriti'nin (diazot trioksit) N_2O_3, olefin sınıfı hidrokarbonlara katılmasıyle elde edilen bileşiklerin genel adı. (L)

NİTROZLAMA i. (önek *nitroz* > *nitrozlamak*'tan *nitrozla-ma*). Kim. Bir moleküle, genellikle nitröz asit etkisiyle NO nitrozo grubu (veya nitrozil kökü) katmak için yapılan organik kimya işlemi.

— ANSİKL. Kim. Hidrokarbonların *nitrozlama*'sı, kullanma alanı pek dar olan az kararlı maddeler verir. Oysa, üçüncül arilaminlerin ve fenollerin nitrozlanmasıyle, boyarmadde sanayiinde büyük önem taşıyan maddeler elde edilir. Bk. DİNİTROZORESORSİN, NİTROZODİMETİLANİLİN, NİTROZONAFTOL. (L)

NİTROZLAŞMA i. (*nitroz* > *nitrozlamak* > *nitrozlaşmak*'tan *nitrozlaş-ma*). Zır. Amonyağın veya amonyak tuzlarının nitröz asit veya nitrit haline dönüşmesi. (Nitrozlaşma, yuvarlak bir bakteri [*nitrozomonas*] eşliğinde, toprakta kendiliğinden meydana gelir ve zorunlu olarak nitratlaşma öncesinde ortaya çıkar.) Bk. NİTRATLAŞMA. (L)

NİTROZLU sıf. (*nitroz*'dan *nitroz-lu*). Bileşiminde NO nitrozil kökü bulunan ve genellikle boyarmadde üretiminde kullanılan organik bileşikler için kullanılır. (L)

NİTROZ(O)—. Kim. Nitrozlu bileşikleri belirtmekte kullanılan önek. (Nitrozonaftol $HO—C_{10}H_6—NO$, naftoldeki bir H atomu yerine NO kökünün geçmesiyle meydana gelir; aynı şeyler nitrozofenol $HO—C_6H_4—NO$ için de söylenebilir.) [L]

NİTROZOBENZEN i. (fr. *nitrosobenzène*). Kim. Benzen'in C_6H_5NO formülündeki nitrozlu türevi; fenilhidroksilamin'in yükseltgenmesiyle elde edilir. (68°C'ta erir ve ışık etkisiyle ayrışır.) [L]

NİTROZODİMETİLANİLİN i. (fr. *nitrosodiméthylaniline*). Kim. Dimetilanilin'in $ONC_6H_4—N(CH_3)_2$ formülündeki paranitrozlu türevi.

— ANSİKL. Bu madde, hidroklorik çözeltisi halindeki bazın, düşük sıcaklıkta sodyum nitritle işlenmesinden elde edilir; *nitrozodimetilanilin*, 85°C'ta eriyen yeşil renkli billûrlar meydana getirir. İndirgenerek dimetil-para-fenilendiamin verir; bu madde ve arta kalan nitrozlu türev, oksazinik, tiyazinik ve azinik boyarmaddelerin (gallosiyanin, metilen mavisi v.b.) üretilmesinde kullanılır.

Nitrozodimetilanilin, alkaliler etkisiyle ikiye ayrışarak dimetilamin $NH(CH_3)_2$ ile monoksim-kinon'un $O=C_6H_4=N—OH$ izomeri olan para-nitrozofenol verir. (L)

NİTROZOFENOL i. (fr. *nitrosophénol*). Kim. Bk. NİTROZODİMETİLANİLİN.

NİTROZOKLORÜRLER çoğl. i. (fr. *nitrosochlorures*'den). Kim. Nitrozil klorür veya amil nitratın, hidroklorik asit eşliğinde, terpen sınıfı bazı hidrokarbonlara (pinen, limonen) etkimesiyle elde edilen bileşikler. (L)

NİTROZOMONAS i. Azot bakterileri grubu. Bk. NİTRATLAŞMA. (L)

NİTROZONAFTOL i. (fr. *nitrosonaphtol*). Kim. Formülü $C_{10}H_6(OH)NO$ olan nitrolu türev; nitroz asidin bir naftole etkimesiyle elde edilir.

— ANSİKL. *α-nitrozo- β-naftol* ile *β-nitrozo- α -naftol*, mordan üzerinde kahverengi veya yeşile boyayan boyarmaddelerdir. Bunlara sırasıyle G ve R «gambinler» adı verilir. Naftin, G gambin'in sodyum bisülfitle bileşiği, naftol yeşili, G gambin'in sülfonlu türevidir; sabunlara renk vermede kullanılır. Bu nitrozonaftollerin yapısı, monoksim-kinonlara benzer:

$$O=C_{10}H_6=N—OH.$$ (L)

NİTROZOPRUSYAT i. (önek *nitrozo* ve *prusyat*'tan). Kim. Formülü $M_2[Fe(CN)_5NO]$ olan karmaşık tuzların genel adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (NİTROPRUSYAT da denir.) [L]

NİTRÖZ sıf. (fr. *nitreuse*). Kim. *Nitröz anhidrit*, formülü N_2O_3 olan diazot trioksit. *Nitröz asit*, HNO_2 formülündeki asit. || *Nitröz buharları*, gaz halindeki azot oksitleri karışımı; bileşiminde azot dioksit bulunduğu için kırmızı renktedir.

— ANSİKL. *Nitröz anhidrit* veya *diazot trioksit* N_2O_3. —40°C'ta soğutulmuş bir tüp içinde eşit hacimlerde bir azot monoksit ve azot dioksit karışımı elde edildiğinde, çivit mavisi renginde bir sıvı olan nitröz anhidrit meydana gelir:

$$NO + NO_2 \rightleftarrows N_2O_3.$$

Bu sıvı 3°C'ta, kızıl renkte buharlar yayarak kaynar; bu sıcaklıktan itibaren, tepkime tersinir olduğu için ayrışır. Soğuk su

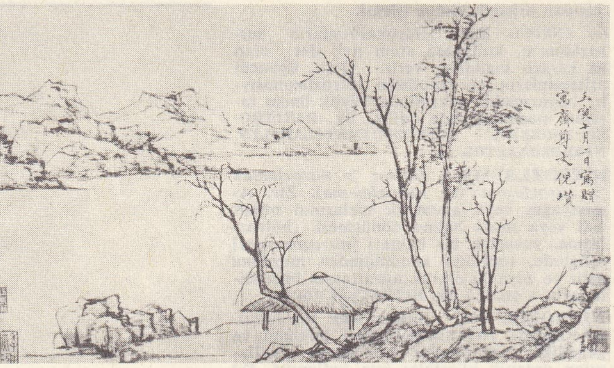

Nİ TSEN «Manzara» kâğıda mürekkeple Freer Gallery of Art, Washington

içinde nitröz asit vererek yavaş yavaş çözünür.

Nitröz asit HNO_2. Bu madde, soğukta ancak sulu çözelti halinde bulunur. Tek başına elde edilmek istendiğinde ayrışır:

$$3HNO_2 \rightarrow 2NO + HNO_3 + H_2O.$$

Fakat tuzları olan nitritler daha kararlıdır ve hepsi bilinir. Nitröz asit çözeltisi, hem indirgen hem yükseltgendir. Hidrojen peroksidi (oksijenli su), permanganatı, metal dioksitleri indirger; potasyum iyodürü, sülfüröz asidi ve demir II tuzlarını da yükseltger. Nitröz asit çözeltisi; bir nitriti çözelti halindeki bir asitle karıştırıp soğutarak hazırlanır.

Nitritler. Özellikle alkali nitritler bilinir; bunlar, suda çözünen billûrsu katılardır. Zayıf asitler bile, kararsız olan nitröz asidi serbest bırakarak parlak kırmızı renkte azot dioksit buharlarının açığa çıkmasına yol açar. Türedikleri asit gibi, nitritler de hem yükseltgen hem indirgendir. Asit ortamda anilinle verdiği tepkime çok önemlidir. Bu tepkime, birçok boyarmaddenin hazırlanmasında kullanılan diazo türevlerinin elde edilmesini sağlar.

Alkali nitritler, nitratların 1 200°'a doğru ayrışmasıyle elde edilebilir. Sanayide nitrik asitle birlikte sentez yoluyle hazırlanırlar. (L)

Francesco NİTTİ

NİTRÜR i. (fr. *nitrure*). Kim. Azotun başka bir elementle verdiği ikili bileşik.

— ANSİKL. Önceleri her iki terim aynı anlamda kullanıldığı halde, bugün azothidrik asidin tuzlarına *azotür*, amonyağın ornatma türevlerine de *nitrür* denilir: lityum nitrür Li_3N; magnezyum nitrür Mg_3N_2; bor nitrür BN gibi. (L)

NİTRÜRLEME i. (*nitrürlemek*'ten *nitrür-le-me*). Metalürji. Demirli alaşımların yüzeylerini azotla sertleştirmeğe dayanan termokimyasal işlem. (NİTRÜRASYON da denir.)

— ANSİKL. Normal semantaşyon çeliklerinin yüzey sertliğini artırmak amacıyle, ilk defa 1925 yılında Fry ve L. Guillet tarafından uygulanan *nitrürleme* işlemi, alaşımın yüzeyinde, istenilen mekanik özelliklere sahip ve kırılmaya karşı dayanıklı çok sert bir tabaka meydana getirir. Bu tabakanın Vickers sertliği 1 000'den yukarıdır; oysa adî semantasyonla en çok 800 Vickers sertliğine ulaşılabilir.

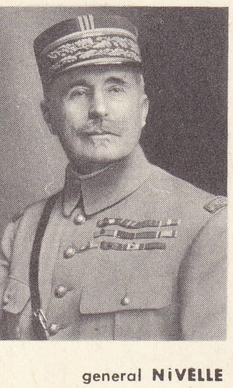

general NİVELLE

Nitrürleme işlemi için, su verme ve 550°C'ta menevişlemeden önce, parçanın iç kısımlarına istenilen mekanik özellikleri kazandırmak amacıyle bir ısıl işlem uygulanır; sonra parça, içinde amonyak gazı akımı dolaşan bir elektrik fırınıyle ısıtılan, ateşe dayanıklı çelikten yapılmış bir kalıp içinde 500° ile 525°C arasında tutulur; amonyak bu sıcaklıkta demirli parçalarla temas edince azot ve hidrojen halinde ayrışır; açığa çıkan azot demirde yayılır. Nitrür tabakası için istenilen kalınlığa ve çeliğin cinsine bağlı olarak, nitrürleme süresi 70 ile (0,3 - 0,4 mm'lik kalınlık için) 120 saat (0,8 mm'lik kalınlık için) arasında değişir. En sonunda yüzey, kabasını almaksızın, perdahlayarak veya hafifçe taşlayarak bir bitirme işleminden geçirilir.

Bütün demirli alaşımlar ve özellikle âdi çelikler nitrürlenebilir; fakat en iyi sonuç (sertlik, işlenmiş yüzeyin kırılgan olmayışı, sıcakta işleme süresince şekil değiştirmenin çok az oluşu) karbon oranı yüzde 0,2 ile 0,4 arasında değişen ve krom (yüzde 1,5 ile 3), alüminyum (yüzde 1'e kadar), molibden (yüzde 0,3) gibi katkı elemanları bulunan çeliklerde alınır. Özellikle alüminyum, dış tabakanın sertliğini arttırarak, azotun parçanın içlerine kadar işlemesini önler. Nitrürleme işlemi, aynı zamanda dökme demirler ve nikel ile krom yüzdesi yüksek olan özel çeliklere de uygulanır. Nitrürleme, diğer semantasyon metotlarına oranla şu noktalarda üstünlük gösterir: yüzeysel büyük bir sertlik elde edilmesi; düşük sıcaklıkta işleme sırasında çok az şekil değişikliği veya hiç değişiklik olmayışı; nitrürlenmiş tabakanın aşınmaya ve yorulmaya karşı direnci. Sıcaklık yükseltilse bile bu direnç kaybolmaz.

Nitrürleme piston kolları, krank, pompa milleri, patlamalı motorların silindir gömlekleri, tespit parçaları, haddeleme veya çekmeyle şekil değiştirme takımları, metroloji cihazları için donatım v.b. gibi çok çeşitli parçalara uygulanır. (L)

NİTRÜRLEMEK geçl. f. (*nitrür*'den *nitrür-le-mek*). Metalürji. Demirli alaşımdan yapılmış bir parçayı nitrürleme işlemiyle yüzeysel olarak sertleştirmek. (L)

NİTSCH (Kazmierz), polonyalı dilbilimci (Krakow 1874 - ay.y. 1958). Polca lehçeleri uzmanı. Eserleri: *Polonya Halkının Dili* (1911); *Polca Lehçeleri* (1915); Los ile birlikte yazdığı *Polca Grameri* (1934) ve *Polonya Karpateteği'nin Dil Atlası* (1934). [L]

Nİ TSEN veya **Nİ TSAN**, çinli bilgin ve ressam (1301-1374). Yuan çağı sonunda, kendilerinden sonraki ressamların çoğunu etkileyen büyük ustalardandır. (L)

NİTTİ (Francesco Saverio), italyan siyaset adamı (Melfi 1868 - Roma 1953). Napoli üniversitesinde iktisat profesörlüğü yaptı. 1904'te milletvekili seçildi, 1911-1914 arasında tarım bakanı, sonra hazine bakanı (1917-1919), daha sonra da Orlando'nun yerine başbakan oldu (haziran 1919 - haziran 1920). Sosyal çalkantılar ve Fiume meselesi karşısında yeterince enerjik davranmadı. Faşizmden kaçarak (1924), Fransa'ya gitti, orada Almanlar tarafından tutuklanarak (ağustos 1943) Salzburg'a götürüldü. İtalya'ya geri dönünce (1945), Kurucu Meclis seçimleri için Orlando, Croce ve Bonomi ile birlikte Millî Demokratik birliği kurdu; bu mecliste 1947 Antlaşmasının protesto etti. 1948'de senatör seçildi. İktisat ve siyasal bilgiler konusunda birçok eser yazdı. (L)

NİTZE (Max), alman üroloji uzmanı (Berlin 1848 - ay.y. 1906). Heidelburg. Würzburg ve Leipzig'de okuduktan sonra, 1874 - 1878 arasında Dresden'deki Devlet hastahanesinde çalıştı. Daha sonra Viyana'da ve Berlin'de incelemelerde bulundu. Berlin'de modern ürolojiyi kurdu. Nitze, özellikle elektrikle aydınlatılan Sistoskop (1877) ile ameliyatta kullanılan sistoskopun (1896) bulucusu olarak bilinir. *Lehrbuch der Cystoscopie* (Sistoskopi Ders Kitabı) [1889] adlı bir kitabı, ayrıca sistoskopi ve fotosistoskopi üstüne birçok makalesi vardır. (M)

NİTZSCH (Karl İmmanuel), alman protestan ilâhiyatçısı (Borna, Saksonya 1787 - Berlin 1868). Bonn'da (1822) ve Berlin'de (1847) profesör oldu, geleneksel dogmacılığı ve protestanların birleşmesi fikrini savundu. (L)

NİVAL sıf. (fr. *nivale*). Bk. KARLI.

NİVAR i. (fars. *nivār*). *Esk.* Yerle gök arası. || *Niver-i nivar.* Bk. NİVER. (M)

NİVARD Gandlı, latince yazan flaman şairi (XII. yy. ortaları). *Ysengrimus* (1148) adlı yergili destanın yazarıdır; bir hayvan masalı olan bu eser, *Roman de Renart*'ın (Tilkinin Romanı) kaynağı sayılır. (L)

NİVASYON i. (fr. *nivation*). Jeomorfol. Bk. KAR *sıyırması*.

NİVE i. (fars. *nive*). *Esk.* Ağlama, inleme. (M)

NİVEDİTA asıl adıyle **Margaret Noble**, irlandalı rahibe (Dunganon 1867 - Kalküta 1911). Hindu bilge Vivekananda'nın çömeziydi; hindu dini üstüne birçok eser yazdı. (L)

NİVELET i. (fr. *nivelette*). Düşey bir sap üzerine yerleştirilmiş, kırmızı - beyaz boyalı küçük şâhıs; bir yolun, yaklaşık iki nokta arasındaki eğimini ayarlamağa veya bir demiryolu rayının bir noktasını, iki ayrı plançete üstünden gezleme yoluyle aynı seviyeye getirmeğe yarar. (L)

NİVELLE (Robert Georges), fransız generali (Tulle 1856 - Paris 1924). 1900'de Çin seferine katıldı. Birinci Dünya savaşında III. Kolordu ile Douaumont tabyasına başarılı bir karşı-saldırı yaptı. 1 Mayısta Petain'in yerine II. Ordu kumandanlığına geçti ve Verdun üzerinde Almanları durdurmak üzere karşı-saldırıları sıklaştırdı. 12 Aralık 1916'da Joffre'un yerine Kuzey ve Kuzeydoğu Fransız orduları başkumandanı oldu. 16 Nisan 1917'de Chemin des Dames'da yaptığı saldırı başarısızlıkla sona erince görevinden alındı. Savaş divanı önünde sorguya çekildi. Askerlik bakımından hiç bir hata işlememiş olduğu ortaya çıktı. Nivelle, 25 aralık 1917'de Cezayir şehrine, XIX. Kolordu kumandanı olarak gönderildi. 1919'da Yüksek Savaş divanına girdi. (L)

NİVELLE DE LA CHAUSSÉE, fransız tiyatro yazarı. Bk. LA CHAUSSÉE (NİVELLE DE).

NİVELLES, flamanca **Nijvel**, Belçika'da (Brabant) şehir. Brüksel'in güneyinde idare çevresi merkezi, Thines ırmağı kıyısında; 13 826 nüf. Sanayi merkezi: yüksek fırınlar; çelik fabrikaları, demiryolu malzemesi, metalürji sanayii, pamuk sanayii. Şehir 645'te Pepin de Landen'in karısı İtte tarafından kurulan bir manastır çevresinde gelişti. XI. yy.dan kalma Sainte - Gertrude Papaz Meclisi salonu 1940'ta hasar gördü. XIII. yy.dan kalma manastır. — *Nivelles idare çevresi*, 196 500 nüf. (L)

NİVELMEN i. (fr. *nivellement*). Topogr. Bk. DÜZEÇLEME.

NİVELON veya **NİVELLON**, Fontainebleau'lu ressam ailesi (XII. yy.). CLAUDE I (öl. 1667'ye doğr.), Montereau'daki Notre-Dame kilisesinin dekorasyonunda çalıştı. — Kardeşi GİLLES de (1604-1674'e doğr.) ressamdı. — Gilles'in oğlu CLAUDE II (1621 -1681), gravürcü ve mine ressamıydı. — CLAUDE III (1648-1720), Claude II'nin oğlu. Gobelin yapımevinde çalıştı. Ailenin öbür üyeleri arasında RENÉ (1636-1671), BONAVANTURE (1654-1705), PİERRE II (1647-1690) ve Fontainebleau kilisesi ile şatosunun dekorlarını yapan FRANÇOİS (1663-1733) sayılabilir. (L)

NİVEN (David), ingiliz sinema oyuncusu (Kirriemuir, İskoçya 1909). 1935'te Hollywood'da sıradan rollerde oynamağa başladı. Başrole, ilk defa, daha önce J. Barrymore ve R. Colman tarafından yorumlanan *Kibar Hırsız*'daki Raffles (1939) rolüyle çıktı. Askerlik sebebiyle sinemaya bir süre ara verdikten sonra ingiliz dram filmlerinde oynadı: *Without Regrets* (Pişman Olmadan) [1935]; *Dinner at the Ritz* (Ritz'te Akşam Yemeği) [1937]; *Dawn Patrol* (Şafak Devriyesi) [1938]; *Wathering Heights* (Ölmeyen Aşk) [1939]; *The Perfect Marriage* (Mükemmel Evlilik) [1946]; *A Matter of Life or Death* (Ölüm Kalım Meselesi) [1946]; *Bonnie Prince Charlie* (1947); *A Kiss in the Dark* (Karanlıkta Bir Öpüş) [1949]. D. Niven kendini çok iyi bir komedi oyuncusu olarak kabul ettirdi: *The Moon is Blue* (Ay Mavidir) [1953]; *80 Günde Devriâlem* (Around the World in 80 Days) [1956]; *The Little Hut* (Küçük Kulübe) [1957]; *Merhaba Hüzün* (Bonjour Tristesse) [1958]; -D. Mann'ın *Ayrı Masalar* (Separate Tables) [1958] filmiyle Oskar kazandı. (M)

NİVEND i. (fars. *nivend*). *Esk.* İdrak, akıl, anlayış, kavrayış. (M)

NİVENİT i. (fr. *nivenite*). Miner. Tabiî uranyum oksit; bileşiminde seryum ve itriyum da bulunur. (L)

NİVEO-EOLİYEN sıf. (fr. *niveo-eolienne*). Jeomorfol. *Niveo-eoliyen çökeltiler*, bk. KAR *süpürücü* ve KAR *sıyırması* (bayınd.). [L]

NİVER i. (fars. *niver*). *Esk.* Âlemde meydana gelen olayların tümü. || *Niver-i nivar*,

Foto. Freer gallery, A.F.P., Melen (LAROUSSE)

gökyüzünde meydana gelen meteorolojik olaylar. (M)

NİVERNAİS, Fransa'da tarihî bölge; Loire ve Sen havzalarında, Morvan kütlesi çevresinde uzanan çeşitli bölgeleri içine alırdı. Merkezi *Nevers* idi.

— Zootekn. *Nivernais sığırı,* nivernais menşeli büyükbaş hayvan tipi. (Bazıları bunu Charollais ırkının değişik bir tipi sayar.) || *Nivernais atı,* siyah veya boz renkli fransız koşum atı ırkı. (Kır hayatına dayanıklı, sağlam bir attır; çaprazlama yoluyle perşöron ırkından türediği için perşöron ile birçok ortak yanı vardır.) || *Nivernais grifonu,* fransız av köpeği ırkı. (L)

NİVERNAİS (Louis Jules, — dükü). Bk. MANCİNİ.

Nivernais kanalı, Fransa'da 1785-1842 arasında açılan kanal; 174 km. Auxerre'de Yonne kıyısından başlar ve Yonne ırmağını Vermenton ve Clamecy yoluyle La Chaise'e kadar takip eder; Aron'un aşağısına iner ve Decize'de Loire'a kavuşur. (L)

NİVERS (Guillaume Gabriel), fransız orgcusu ve bestecisi (Paris 1632'ye doğr.-ay.y 1714). Saint - Sulpice kilisesinde orgculuk yaptı (1654), Krallık kapellası kantoru ve orgcusu oldu (1678), Saint-Cyr'de müzik dersleri verdi; dinî ses müziğinin gelişimini etkiledi ve yeni bir şarkı üslûbunun yayılmasına çalıştı. Fransa'daki gregoryen şarkılarını biraraya getirmekle görevlendirildi, aynı zamanda org müziğinin biçimlerine de yenilik getirdi. Eserleri: *Méthode Certaine pour Apprendre le Plain-Chant à l'Église* (Kilisede Plenşan Öğrenmek için Kesin Metot); bir *Besteleme Metodu* (1667); org için çeşitli besteler (1665-1675); bir veya iki sesli ve sürekli bas'lı *Motetler* (1689); missa'lar ve çeşitli dinî parçalar. (L)

NİVO i. (fr. *niveau*). Geod. ve Topogr. Bk. DÜZEÇ.

NİVOMETRİK sıf. (fr. *nivométrique*). İklimbil. *Nivometrik katsayı,* erimiş su tabakasıyle belirtilen katı yağışın toplam yağışa oranı. (L)

NİXON (Richard Milhous), amerikalı siyaset adamı, A.B.D.'nin 37. başkanı (Yorba Linda, California 1913). Küçük bir çiftçinin oğludur. Ortaöğrenimini Whittier'de yaptı. Hukuk fakültesinde burs kazandığı Duke üniversitesini 1937'de bitirdi. Whittier'de avukatlık yaptı. İkinci Dünya savaşına deniz kuvvetlerinde katıldı. Siyasî hayata girdi (1946). O yıl, Cumhuriyetçi partinin California adayı olarak Temsilciler meclisine seçildi. California senatörü oldu (1950). Başkan Eisenhower'ın yardımcısı seçildi (1952). Ertesi seçimden sonra da bu görevde kaldı (1956). John F. Kennedy'ye karşı Cumhuriyetçi partinin başkan adayı olarak girdiği seçimi kaybetti (1960). California'da avukatlık işine döndü. Eyalet valiliği seçimini kaybetti (1962). Avukatlığa New York'ta devam etti. 1964 Başkanlık seçimleri için partisi aday olarak B. Goldwater'ı Nixon'a tercih etti. 1968'de ise, Cumhuriyetçi parti adayı olarak girdiği seçimlerde demokrat Humphrey'i yenilgiye uğratarak seçimi kazandı. 1960-1968 Arasında senatodaki yerini muhafaza etmişti. Nixon'un başkanlığı döneminde A.B.D. Vietnam'daki kuvvetlerini azaltmağa başladı. Başkanın çeşitli asya ve avrupa ülkelerini ziyareti geniş akisler uyandırdı. Kıta Çini'ni ziyaret edeceğini açıklaması, bu ziyaretin gerçekleşmesi (şubat 1972), Çin'in Birleşmiş Milletlere kabulü, dünya siyasetinde bir dönüm noktası sayıldı. 15 Ağustos 1971'de açıkladığı iktisadî kararlar (doların altınla değiştirilmesinin durdurulması, yüzde 10 gümrük resmi, 90 gün süreyle ücretlerin ve fiyatların dondurulması, sonra doların devalüe edilmesi) milletlerarası iktisadî durum ve ilişkiler bakımından aynı önemde uygulamalardı. (M)

NİYA i. (fars. *niyā*). *Esk.* Büyükbaba, dede.

◆ **Niyagân** çoğl. i. *Esk.* Büyükbabalar, dedeler. (M)

NİYAB çoğl. i. (ar. *nāb*'dan *niyāb*). *Esk.* Azı dişleri. (M)

NİYABET i. (ar. *niyābet*). İda. *Esk.* Vekâlet, vekillik. || Kadı vekilliği, naiplik. || Hükümdarlıkla yönetilen ülkelerde, hükümdarın ölümü, hastalanması, çekilmesi veya küçüklüğü gibi sebeplerle hükümdarlık görevinin geçici olarak bir kişi veya seçilen bir meclis tarafından yürütülmesi. || *Niyabet etmek,* vekillik etmek. || *Niyabet-i saltanat,* hükümdar naipliği.

— Huk. Çok hâkimli mahkemelerde hâkimlerden birine, kurul adına tek başına işlem yapma yetkisinin verilmesi.

— ANSİKL. Huk. Bazen yargılama görevi bir kurula verildiği halde, kurul bu görevin yapılması hususunda üyelerinden birine *niyabet* verir. Bu niyabet kararı (başka bir deyimle, üyelerden birini naip hâkim tayin etme kararı), tek başına o görevi yapmağa yetkili olmayan hâkime, kurul adına (kurula niyabeten) söz konusu görevi yapma yetkisini verir. Toplu mahkemelerde, genellikle mahkeme binası dışında yapılan işlemlerde bu yola başvurulur. Fakat mahkemenin kurul halinde bu işlemleri yapma yetkisi daima vardır. Ceza Muhakemeleri Usulü kanununda niyabet kurumundan doğrudan doğruya değil, dolayısıyle söz edilmiştir. (M)

NİYAGARA. Bk. NIAGARA.

NİYAH veya **NİYAHAT** i. (ar. *nevḥ*'ten *niyāḥ, niyāḥat*). *Esk.* Ölünün arkasından ağlayıp sızlama, ağıt söyleme, ağıt. (M)

NİYAM çoğl. i. (ar. *nevm* > *nāim*'den *niyām*). *Esk.* Uyuyanlar, uykuda olanlar. (M)

NİYAM i. (fars. *niyām*). *Esk.* Kılıç kını: *Bir çelik parçası bir tîg-i mehib olmak için / Sonra yatmakla geçer ömrü niyamında bütün* (Tevfik Fikret).

◆ **Niyamger** i. *Esk.* Kın yapan usta. (M)

NİYAR çoğl. i. (ar. *nār*'dan *niyār*). *Esk.* Ateşler, korlar. (M)

NİYASİN i. (fr. *niacine*). Eczc. *Eşanl.* NİKOTONİK* ASİT. Bk. PP VİTAMİN'İ. (L)

NİYAT çoğl. i. (ar. *niyyet*'ten *niyyāt*). *Esk.* Niyetler. (M)

NİYAULİ i. (yerli dilde k.). Yeni Kaledonya'da çok yetişen ağaç türü. (Yaprakları kaynatılıp damıtılarak tedavide kullanılan bir esans [*niyauli esansı*] elde edilir. Gomenol bu niyauli esansından yapılır. İlmî adı *Melaleuca viridiflora.* Mersingillerden.) [L]

NİYAZ i. (fars. *niyāz*). *Esk.* Yalvarma, yakarış, rica: *Ebrehe «Ben sandım ki Kâbe'yi yıkmayayım diye niyaza geldin» dedi* (Cevdet Paşa). *Lokman Dede bu niyaz ve yalvarışlara karşı sesini çıkarmaz, sadece «Hali vakti yerinde Bergamalılar» der «biraz zeytinyağı göndersinler bana...»* (N. Araz). || Muhtaç olma, ihtiyaç içinde bulunma. || *Niyaz etmek* (veya *eylemek*), rica etmek, yalvarmak: *O vakit Mekke diyarında ziyade kaht ü galâ vardı, Kureyş taifesi Abdülmuttalib'e gelip yağmur duasına çıkmasını niyaz eylediler* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Namazında niyazında,* dindar kimseler için kullanılır: *Kadın, ama eteğinin ucunu göremezsin. Beş vakit namazında niyazında* (Ahmed Rasim).

— *Esk. Niyaz-kâr,* yalvaran. Muhtaç olan, ihtiyaç içinde bulunan. || *Niyaz-kârane* yalvarırcasına muhtaçlara yakışır tarzda olarak. || *Niyaz-mend,* yalvaran. Muhtaç olan. || *Niyaz-mendan,* yalvaranlar. Muhtaç olanlar. || *Niyaz-mendane,* yalvarırcasına. Muhtaç olanlara yakışır tarzda. || *Bî-niyaz,* ihtiyaçsız, muhtaç olmayan.

— Mus. *Esk.* Abdülbaki Dede tarafından terkip edilmiş birleşik bir makam.

— Tasav. Tanrı'ya içini dökerek sığınma. (Bk. ANSİKL.) || *Niyaz akçesi,* tarikat mensuplarının, özel amaçla topladıkları paralar. (Bk. ANSİKL.) || *Niyaz âyini,* Mevlevîlikte özel bir törenin ve bu törende okunan iki bölümlü bir parçanın adı. (Bk. ANSİKL.) || *Niyaz taşı,* bektaşîlerde bir makam. (*Kızıl eşik* veya *mürüvvet taşı* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvuf diline, islâm dini aracılığıyle giren *niyaz* kavramı, Tanrı'ya yalvarmak; dileğinin olması, suçlarının bağışlanması için yakarmak anlamına gelir. Niyazın iki anlamı vardır. Biri Tanrı katında herhangi bir dileğin kabul edilmesi, yerine getirilmesi için yapılan yakarış, bütün güçlükler karşısında Tanrı'ya sığınış, ikincisi, işlenen bir suçtan dolayı bağışlanmak için Tanrı'dan af dileyiştir. Bunun bir başka karşılığı da *tazarru*'dur. Tasavvuf dilinde niyazın daha başka anlamları da vardır. Bunlar, tarikatlar arasındaki görüş ve inanış ayrılıkları dolayısıyle ortaya çıkmıştır. Tarikatın genellikle *mürşit* (yol gösterici) adı verilen ulusuna bağlanmak, boyun eğmek (baş kesmek), kutlu sayılan yüce bir makama girerken boyun eğerek eşiği öpmek, kendi gibi düşünen birisine «niyaz ederim» diyerek selâm göndermek, birine para veya armağan vermek niyaz adını alır. Mutasavvıflar, ister tekke ulularıı katında, ister Tanrı'nın manevî huzurunda olsun, bir dilekte bulunma ve içini olduğu gibi ortaya dökerek arınmak isteme niyaz derler. Genellikle niyaz bir arınma, özünü, Tanrı dışında kalan her türlü istekten sıyırma, arıtma yoludur. İnsanın her türlü dileği, ümidi, beklemesi niyaz ile bağlantılıdır. Bu niteliği yüzünden niyaz, insanın (bir inanan varlık olarak) kendini ortaya koyuşu, bir bütünlük içinde Tanrı'ya sunuşudur. Büyük sofilere göre niyaz olmadan namaz olmaz. Niyaz, çok eski inançların biçim değiştirerek tektanrıcı dinlere girmesi sonucu ortaya çıktı. İlk niyazlar, insanların güçlü saydıkları tabiat varlıkları karşısında korku ve ürperti dolu yakarışlarıydı. Zamanla bu ilkel yakarışlar değişti, tektanrıcı dinlerin kurallarına göre yeni anlamlar kazandı.

R. M. NİXON

● *Niyaz akçesi.* Belli bir amaç için para toplamak geleneği, bazı tarikatlarda, özellikle Bektaşîlikte vardır. Bektaşîlerin topladığı paralar genellikle üçe ayrılır:

1. kara kazan akçesi, çelebilerin, matbahın giderlerini karşılamak içindir;

2. çerağ akçesi, türbede, matbahta veya bunlara benzer yerlerde yakılan mumların, yağların sağlanması için toplanırdı;

3. mürşit akçesi, yalnız çelebilerin, babaların özel giderleri içindi. (Değişik adlar altında halktan para toplama geleneği yalnız tarikatlarda görülmez. Birtakım sünnî din görevlileri, hacılar, hocalar da halktan para toplardı. Ancak, bunların amacı, tekkelerdeki gibi değildi.) Tekke için toplanan niyaz akçesi, amacından başka bir yerde harcanamazdı. Köylere, bucaklara giden gezici dervişlerin *dem akçesi* adı altında halktan topladıkları paralar da niyaz akçesidir.

● *Niyaz âyini.* Mevlevîlerde, mukabele denen ve Tanrı adlarını anmaya dayanan çalgılı törende hazır bulunanlardan biri, törenin biraz daha uzamasını isterse, bir dilekte (niyazda) bulunur. Mutrip denen çalgıcıya belli bir para verir. Bu para, törenin dördüncü bölümü bitmeden, kudümzenbaşı adı verilen görevlinin kudümü üzerine konmak üzere, çevredekilere sezdirmeden gönderilir. Görevli, parayı görünce (paranın bir çıkın içinde olması gerekir) törenin bittiğini gösteren peşrevi çalmaz. Neyzenbaşının yaptığı kısa bir segâh taksimiyle «niyaz mukabelesi»ne başlanır. Bu mukabelede, niyaz âyini denen iki bölümlü şiir, belli bir makamla okunur. Niyaz âyini için verilen paranın «nezri Mevlânâ» adı verilen dokuz, on sekiz, yirmi yedi, otuz altı gibi dokuz sayısının katlarından biri ölçüsünde olması gerekir (dokuz lira, kırk beş lira v.b.). Bu para ortanındır. Ya dergâhın ihtiyacı için kullanılır veya orada bulunan canlara eşit ölçüde dağıtılır. Mevlevîliğin ilk zamanlarında böyle bir âyin yoktu. Bu törende (âyinde) okunan güftelerin XVIII. yy.dan sonra ortaya çıktığına bakılırsa, törenin sonradan yapılmağa başlandığı anlaşılır. Niyaz âyini ancak belli bir süre için uzatılabilir. Bir yürük semai çalınarak kısa bir taksim yapıldıktan sonra biter.

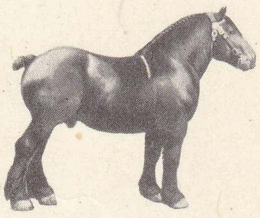

nivernais atı

● *Niyaz taşı,* pir postu denen ve bektaşî tekkelerinde önemli bir makam sayılan yerin yanındadır. Burada tekke geleneklerine göre niyaz edildiği için bu adı aldı. Bektaşî tarikatına girmek isteyen bir *talip* tekkede gerekli *ikrar*'ı verdikten sonra bu makamda niyaz ederdi. Niyaz taşı bektaşî inanışlarına göre bütün niyazların kabul edildiği, dileklerin yerine getirildiği bir ma-

Foto. LAROUSSE

kamdı. Niyaz taşının önünde durarak niyaz etmenin belli yolları, uygulanması gereken kuralları vardır. Niyaz taşı, çoktanrıcı dinlerden kalan inançların zamanla biçim değiştirerek islâm görüşleri içinde erimesi sonucu ortaya çıktı. Bugün bütün cami, mescit v.b. ibadet yerlerinde, kilise, havra ve manastırlarda, halkın niyazda bulunduğu, içini dökerek dileğini açıkladığı özel niyaz yerleri vardır. (M)

NİYAZİ sıf. (fars. *niyāz*'dan *niyāzî*). *Esk.* Niyazla, yalvarma ile ilgili. || Niyaz eden, yalvaran. || İ. (*Niyazi* şeklinde) Erkek adı. (M)

NİYAZİ (Mehmed), türk şairi (Afyon, ?-?, 1872). Sivrihisar ve Konya'da öğrenim gördü. 1864'te İstanbul'a geldi. 1868'de Galatasaray'da edebiyat öğretmeni oldu. Küçük *Divan*'ı ölümünden sonra basıldı (1874). [M]

NİYAZİ (Şeyh İsmail de denir), türk yazarı (XIX. yy. ortaları). Bulgaristan'ın Şumnu kasabasındandır. Medrese öğrenimi gördü. Din konularında çalıştı. Eserleri: *Şerh-i İzhar* (İzhar Yorumu); Şerh-i Kafiye (Kafiye Yorumu); *Risale-i Tecvid* (Tecvid Risalesi); *Şerh-i Ta'lim'ül -Müteallim* (Öğretenin Öğretimi Üstüne Yorum). [M]

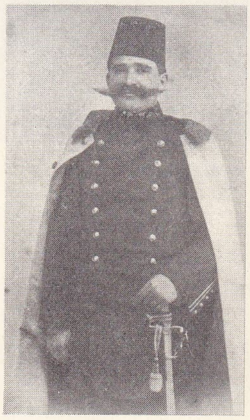

NİYAZİ BEY

NİYAZİ BEY Resneli (Kahramanı Hürriyet diye de anılır), İkinci Meşrutiyetin ilânını hazırlayan türk subaylarından (Resne 1873-Avlonya 1913). Resne ilerigelenlerinden Abdullah Ağanın oğlu. Manastır Askerî idadîsi ve Harbiye'yi bitirdi (1896), orduya katılışından bir yıl sonra Yunan savaşı başladı (1897). Mülâzımı sani (teğmen) rütbesiyle görev aldığı savaşın başlangıcında ordunun geri çekilişini durduran ve onu canlandıranların içindeydi. Gösterdiği yararlıklardan dolayı özel olarak mülâzımı evvelliğe (üsteğmen) yükseltildi. Balkanlar'daki sırp ve bulgar komitacılarının ihtilâl hareketleri başlayınca onların üstüne gönderildi. Komitacıları dağıtmakla ün kazandı. Sonra İttihat ve Terakki'ye girerek, bu teşkilâtın liderlerinden oldu. Meşrutiyetin ilân edilmesi için İttihat ve Terakki'ye bir yazı yazarak Resne'den dağa çıkacağını bildirdi. Merkezi Umumî'nin onayını alan Niyazi Bey 200 fedaisiyle dağa çıktı (3 temmuz 1908). Onun dağa çıkışı İngiltere, Fransa, Rusya ve öteki avrupa ülkelerinde geniş yankılar uyandırdı. Abdülhamid II, İttihat ve Terakki teşkilâtına boyun eğerek 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ilân etmek zorunda kaldı. Yeni hükûmet, Niyazi Beyi ve Enver Beyi «Kahramanı Hürriyet» ilân etti. İstanbul'da 31 Mart ayaklanması başladığı sırada Niyazi Bey yanına aldığı fedaî müfrezelerle Hareket ordusuna katıldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ordudan ayrılarak Resne'ye çekildi; orada şehrin imarı ve eğitim işleriyle uğraştı. Balkan savaşı çıkınca yine yanına topladığı gönüllü birliklerle Cavid Paşa ordusuna katılarak ön saflarda döğüştü. İskelede vapur beklerken bilinmeyen bir teşkilâtın üyeleri tarafından arkasından vurularak öldürüldü. Hatıraları *Hatırat-ı Niyazî* (İstanbul, 1910) adıyle basıldı. (M)

NİYAZİİ MISRİ. Bk. MEHMED NİYAZİ *Mısrî.*

NİYE veya **NEYE** zf. (*ne*'den *ne-y-e*). Amaç, sebep, niyet sormak için kullanılır: *Birgün yavaşça: Şu halde niye saklıyorsun? dedim* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Niye dersini yapmadın?* Bk. NİÇİN. (M)

NİYET i. (ar. *niyyet*). Bir amaca yönelme düşünce ve isteği, maksat, gaye: *Yolculuk niyetinde değilim / Fakat böyle bir iş yapmağa kalksam / Doğru İstanbul'a gelirim* (O. V. Kanık). *Evet ama, benim niyetim bu hikâyeleri malzeme yaparak günün birinde bir eser vermek* (S. F. Abasıyanık). || Niyetçide çekilen veya bazı şekerlerden çıkan fal kâğıdı: *Senin niyetinde ne yazıyor?* || Namaz kılmağa, oruç tutmağa veya abdest almağa karar verip başlangıç duasını okuma. || *Niyet etmek,* niyetlenmek, bir işi yapmak için karar vermek: *Ey koca Şark, ey ebedî meskenet / Sen de kımıldanmaya bir niyet et* (M. Â. Ersoy). Oruca, namaza karar vermek: *Valde akşamdan oruca niyet etti; ertesi gün kandildi* (Ahmed Rasim). || *Niyet kuyusu,* içine taş, para v.b. atılarak tutulan niyetin gerçekleşeceğine inanılan kuyu: *Evliya Çelebi bu niyet kuyusu hakkında ne güzel hikâyeler anlatmaktadır* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Niyet çekmek,* niyetçideki niyet kâğıtlarından birini seçmek. || *Niyet tutmak,* fal v.b. şeylerde istenilen şeyi akıldan geçirmek: *Aşık kemiğinin ne tarafı üste geleceğini hiç kimse bilmez, fakat üste gelen tarafa niyet tutmuş olanlara bizde dahi denir* (F. R. Atay). || *Niyeti bozmak,* kararından vaz geçmek. || *Niyeti bozuk,* ters bir davranışta bulunması muhtemel olan (kimse). || *İyi niyet,* içtenlikle benimsenen ve olumlu bir amaca yönelen tutumu belirtmek için kullanılır: *Çünkü asıl zavallı olan benim bu işte. Bir türlü size iyi niyetimi anlatamıyorum* (A. H. Tanpınar). *Esk.* Hüsnüniyet. || *Kime niyet kime kısmet.* Bk. KISMET.

— Ahl. *İyi niyet,* Kant felsefesinde, her çeşit güdü ve dürtü dışında kişinin ödev kavramının etkisinde işleyen irade: *Bu dünyada [...] tasarlayabileceğimiz bütün şeyler arasında, sınırsız olarak iyi sayılabilecek tek bir şey vardır. O da iyi iradedir* (Kant).

— Huk. *İyi niyet,* bir hakkın kazanılmasına veya bir hukukî sonucun doğmasına engel olan durumları bilmeme veya bilebilecek durumda olmama. (Bk. ANSİKL.) || *Kötü niyet,* bir hakkın kazanılmasına veya bir hukukî sonucun doğmasına engel olan durumları bilme veya bilebilecek durumda olma. (Bk. ANSİKL.) || *Objektif iyi niyet,* bir hakkın kullanılmasında veya bir borcun yerine getirilmesinde dürüst, orta zekâlı bir kişi gibi hareket etme. (*Dürüstlük kuralı* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Hakkın kazanılmasında veya daha genel olarak hukukî sonucun doğmasında var olan kanunî engeli bilmeyen ve durumun gereğine göre bilmesi gerekmeyen bir kimse iyi niyetlidir. Onun iyi niyetli, işlemdeki eksikliği ortadan kaldırır ve hakkın kazanılmasını sağlar.

● *İyi niyet,* görüldüğü gibi, bir olumsuz kanaattir; yani gerçek hak durumunu bilmek değil, aksine kusursuz olarak bilmemek ve bilebilecek durumda olmamaktır. İyi niyet bir karinedir. Bu sebeple kanunun iyi niyeti aradığı durumlarda buna dayanan kişinin, iyi niyetini ispat etmesi gerekmez. Aksine, onun kötü niyetli olduğunu iddia eden kimse kötü niyeti ispat etmelidir. Bu kuralın bir istisnası vardır; o da durumun gereğine göre beklenen özenin gösterilmemiş olmasıdır. Durumun gereğine göre, kendisinden beklenen özeni göstermeyen kimse, artık iyi niyet karinesine dayanamaz. İyi niyetin rol oynadığı durumlara örnek olarak şunlar gösterilebilir: 1. menkul ve gayrımenkul mallarda, devredenin tasarruf yetkisinin bulunmadığı halde, devralanın aynı hak kazanabilmesi (bk. ZİLYETLİK. TAPU *sicili*); 2. alacağın temliki halinde, temlikten haberdar edilmeyen borçlu, iyi niyetle önceki alacaklıya ödemede bulunursa, bu ödeme geçerli olur ve borcu düşürür; 3. iyi niyet evlenmede rol oynar (bk. EVLENME); 4. iyi niyetin zilyetliğin iadesinde ve sebepsiz zenginleşmeden doğan iade borcunda da önemi vardır. Bk. İADE.

● *Kötü niyet.* Kötü niyetli olan kimse, bir hakkın elde edilmesine engel olan durumları bilen ve bilmesi gereken kimsedir. Böyle bir kimse, bir şey üzerinde hak elde edemez. Bunun bir istisnasına gayrımenkullerin olağanüstü zamanaşımıyle kazanılmasında rastlanır (Med. Kn. Md. 639). Kanun burada iyi niyetli zilyet ile kötü niyetli zilyet arasında bir ayrım gözetmemiştir. (Bk. ZAMANAŞIMI.) Kötü niyet hâkim tarafından resen göz önünde tutulur. Bk. İADE.

● *Objektif iyi niyet* (*dürüstlük kuralı*), kişilerin haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken, objektif bir ölçüye göre hareket etme zorunluğunu belirten bir kavramdır. Ölçü olarak, normal, orta zekâlı ve dürüst bir kişi göz önünde tutulur ve bir hakkı kullanan veya borçu yerine getiren kişinin, bu ölçüye uygun hareket edip etmediğine bakılır ve ona göre bir sonuca varılır. Objektif iyi niyetin, hakkın kullanılması ve borcun ifası yanında rol oynadığı alanlar şunlardır: 1. irade açıklamalarının yorumu; 2. sözleşmelerin yorumu (bk. YORUM); 3. sözleşmelerin tamamlanması; 4. kanun hükümlerinin yorum ve tamamlanması.

— Psikol. Biçim olarak niyet bilincin muhtevasının görünüşünü hazırlayan zihinsel tutumdur. Bu Würzburg ekolünün psikologları tarafından incelenmiştir. (Bu psikologlar Marbe, Bühler, Messer, Ach, Külfe ve Fransa'da Binet ve Ribot olmuştur. Daha belirli bir mantık düzeyinde de belirlenimin niyeti E. Husserl'in araştırmalarının başlıca konusu olmuştur.) [M]

NİYETÇİ i. (*niyet*'ten *niyet-çi*). Alıştırılmış güvercin, tavşan gibi hayvanlara para karşılığında niyet çektiren kimse. (M)

NİYETLENMEK geçl. f. (*niyet*'ten *niyet-le-n-mek*). Bir şeye niyet etmek: *Meğer, onlar bizi tepelemeğe niyetlenmişler* (Kemal Tahir). || Oruç tutmağa karar vermek. (M)

NİYETLİ sıf. (*niyet*'ten *niyet-li*). Niyeti olan, bir şeye karar vermiş olan: *Hüzne hiç niyetli olmadığım bir gecemdi* (R.N. Güntekin). || Oruç tutmak üzere niyet etmiş olan: *Bugün niyetliyim.* (M)

NİYETLİLİK i. (*niyetli*'den *niyetli-lik*). Niyet taşıma, niyetli olma hali.

— Psikol. Bir edim veya bir bilinç halinin, bir niyetin etkisi altında oluşması. (L)

NİYOBAT i. (fr. *niobate*). Kim. Bir niyobik asidin tuzu. (L)

NİYOBİK sıf. (fr. *niobique*). Formülü Nb_2O_5 olan anhidrit ve buna tekabül eden asitler için kullanılır. Bk. NİYOBYUM. (L)

NİYOBİT i. (fr. *niobite*). Miner. Tabiî demir ve manganez niyobotantalat. *Eşanl.* KOLOMBİT. (L)

NİYOBOTANTALAT i. (fr. *niobotantalate*). Kim. Bir niyobat ile bir tantalat'ın ortak bileşiği veya karışımı. (L)

NİYOBYUM i. (fr. *niobium*). Kim. Bizmutla benzerlikler gösteren maden. *Eşanl.* KOLOMBİYUM.

— ANSİKL. *Niyobyum,* atom numarası 41, atom ağırlığı Nb veya Cb=92,91 olan kimyasal elementtir. 1802'de Hatchett tarafından keşfedilmiştir. Yoğunluğu 12,7 olan ve 1 950°C'ta eriyen beyaz renkli bir katıdır. Havadan etkilenmez, halojenlerden etkilenir ve ancak yüksek sıcaklıklarda oksitlenir; hidroflüorik asit dışındaki bütün asitlere karşı dayanıklıdır. Bu özellikleriyle tantal'e çok benzer. Zaten cevherlerinde daima tantal ile birlikte bulunur; başlıca cevherleri, bileşimde ağır basan elementin cinsine göre «niyobit» veya «tantalit» diye adlandırılan, demir ve manganez niyobotantalatlardır.

Ergime halinde sodyum hidroksit etki ettirilerek bu cevherler flüor tuzları haline dönüştürülür, K_2TaF_7 veya K_2NbOF_6, sonra billûrlaştırılarak tuzlar birbirlerinden ayrılır. Nihayet, flüor tuzları sodyumla indirgenir veya ergimiş halde elektrolizleri yapılır.

Niyobyum bileşikleri. Oksitler içinde en önemlisi, madenin yükseltgenmesiyle elde edilen niyobyum pentaoksit'tir Nb_2O_5. Beyaz bir toz halindeki bu oksit alkalilerle eritildiğinde, başlıcası sodyum metaniyobat $NaNbO_3$ olan değişik yapıdan niyobatlar verir. Flüor niyobyuma etki ederek niyobyum pentaflüorür NbF_5 oluşturur; bu da alkali flüorürlerle birleşerek çeşitli flüor tuzları verir. Klor, niyobyum pentaoksit Nb_2O_5 ile kömür karışımına etkidiği zaman, niyobyum pentaklorür $NbCl_5$ ile niyobyum oksiklorür $NbOCl_3$ elde edilir.

Niyobyumun, zirkonyumla alaşımları, yüksek sıcaklıklara kadar aşırı iletken olan tellerin yapımında kullanılır. (L)

NİZA i. (ar. *nezᶜ*'den *nizâᶜ*). *Esk.* Kavga, çekişme, anlaşmazlık *Bir niza, bir kavgadır başlamış* (N. Araz). || *Niza etmek* (veya *eylemek*), çekişmek, karşılıklı kavga etmek: *Canı canan dilemiş vermemek olmaz ey dil / Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim* (Fuzulî). || *Niza-ı lafzî,* münakaşa etme. || *Kat'-ı niza,* kavgayı kesme.

◆ **Nizacı** sıf. ve i. *Esk.* Kavgacı, daima, münakaşa eden (kimse). [M]

NİZALI sıf. (*niza*'dan *niza-lı*). *Esk.* Hakkında çekişme olan, ihtilâflı.

— Huk. *Esk. Nizalı kaza.* Bk. YARGI. (M)

NİZAM i. (ar. *nizām*). Usul, kaide: «*Ai-*

Foto. MEYDAN

lelerini hava tebdiline gönderenler otele gelemezler» yolunda nizamlar konamaz tabiî (R. N. Güntekin). *Encümeni Daniş'le Dârülfünunun teşekkülü ve mekâtibi askeriyeye yeni bir nizam ve intizam verilmesine teşebbüs olunması, bu zayıflamanın neticeleridir* (Ziya Gökalp). || Düzen, tertip, sıra: *İstasyon binasından çıkınca da kafilemize nizam ve tertip verdiler. Yirmi kişi kadar vardık* (Ş. S. Aydemir). || Kanun: *Nizamlara uyarak hareket etmek.* || Erkek adı. || *Esk.* Bir işe düzen ve tertip veren kimse. || *Nizam-üd-din* («dine nizam veren»), erkek adı (sonradan *Nizameddin,* bugün *Nizamettin* şeklinde).

— DEY. *Nizama sokmak* (*koymak* veya *komak*), düzen vermek: *Bu gün sen yine bildiğin gibi okut, Hatice Hanım. Ben sınıfı nizama sokmadan derse başlayamayacağım* (R. N. Güntekin).

— Arkeol. Bk. DÜZEN.

— Ask. *Nizam karakolu,* askerî birlik ve kurumların, yakın emniyet, gözetme ve disiplin hizmetlerini yürütmek amacıyle sürekli olarak, nöbetçi kurullar emrinde bulundurdukları silâhlı birlik. Bk. ANSİKL. ||

—*Esk.* Muntazam disiplinli yeni sistem asker: *Nizam askeri.* || Ordunun birinci, nizamiye sınıfı. || *Nizamı cedit.* Bk. NİZAMICEDİT.

— Denizc. Bir filonun düzenlenme şekli. || *Nizamı harp,* savaş sırasında kendine göre aldığı en elverişli durum. (*Pruva hattı* da denir.) || *Normal nizamı,* savaş gemilerinin seyir nizamı; bunda bütün gemiler tabiye numarası sırasıyle yer alır.

— Huk. *Kamu nizamı.* Bk. KAMU *düzeni.*

— ANSİKL. Ask. Askerî birliği bulunan her karargâh veya askerî kurum, nerede bulunursa bulunsun, subay veya üstsubay kumandasında bir *nizam karakolu* çıkarmak zorundadır. Nizam karakolunun kuvveti, çıkaracağı devriye ve karakol nöbetçilerinin sayısına göre düzenlenir. Nizam karakolu personeli, teçhizatlı ve silâhlıdır. Kıtası olmayan karargâh ve askerî kurumların karakol nöbetçi ve devriyeleri en yakın nizam karakolundan sağlanır.

◆ **Nizamen** zf. *Esk.* Nizama, kural ve usullere uygun olarak, kanuna uyarak. (M)

NİZAMAT çoğl. i. (ar. *nizām*'dan *nizāmāt*). *Esk.* Nizamlar, kurallar, düzenler: *Onlar ki verir lâf ile dünyaya nizamat / Bin türlü teseyyüb bulunur hanelerinde* (Ziya Paşa). || Kanun hükümleri. || *Nizamat-ı lâzıme,* gerekli nizamlar. (M)

NİZAM BEDAHŞİ, hintli din bilgini (1516 - Oudh 1584). Bedahşan'da Mevlânâ İsâmeddin İbrahim ve Molla Said'den fıkıh ve hadis okudu. Harizmli Şeyh Hüseyin'in müritliğini yaptı, daha sonra Bedahşan hükümdarı Süleyman'ın hizmetine girdi. Hindistan'a giderek Ekber Şahın hizmetinde bulundu. Ekber Şah, kendisine yüksek görevler verdi ve bazı seferlerine birlikte götürdü. Eserleri: *Haşiye Şerhül - Akaid* (Şerhül - Akaid'e [Din Kurallarının Açıklanışı] Ek). [M]

NİZAMEDDİN AHMED, iranlı tarihçi (1551-1594). Heratlı Şeyh Abdullah Ensari'nin soyundan. Babası, Babur'un hazine nazırı Hoca Mukim Heravî'dir. Nizameddin, Ekber Şah zamanında yüksek askerî mevkilerde bulundu. Gucerat'a (1585) ve bütün imparatorluğa *bahşî* tayin edildi. Babasının tavsiyesi üzerine genç yaşında tarihî incelemeler yaptı ve Sebük Tigin savaşlarından Ekber Şahın 37. saltanat yılına kadar (1593) olan hindistan tarihini *Tabakatı Ekber Şahî* (veya *Tarihi-i Nizamî*) adıyle yazdı. (M)

NİZAMEDDİN EFENDİ, türk hattatı (İstanbul 1892 - ay.y. 1934). Beyazıt Umumî kütüphanesi müdürü hattat Hasan Tahsin Efendinin oğlu. Rüştiye tahsilinden sonra Fatih Millet kütüphanesinde memur oldu. Sülüs ve nesih yazıyı babasından öğrendi. İkinci derecede bir hattattı. Bir akıl hastalığına tutuldu ve intihar etti. (M)

NİZAMEDDİN EVLİYA, hintli din adamı (Bedayun 1235 - ?, 1324). Ailesi Buhara'dan Hindistan'a göç etti. 20 Yaşındayken Feridüddin Günçşükr'e intisap etti. *Nizâm* ve *Nergisî* mahlaslarıyle şiirler yazdı. (M)

NİZAMEDDİN YAĞIBASAN, Danişmendoğullarından Melik Gazinin oğlu (1142-1167). Kardeşi Mehmed'den sonra kendini hükümdar ilân etti; fakat, Selçuklu devleti hizmetine girdi. Konya sultanı Mesud'un damadı ve Kılıç Arslan II'nin eniştesi olarak Sıvas ve Amasya'da hüküm sürdü. Zahirüddin İli, Muzafferüddin, Mahmud ve Bedreddin Yusuf adlı üç oğlu ve iki kızı vardı. Oğulları, Selçuklu devletinde *Yağıbasan evlâtları* (Evlâdı Yağıbasan) adıyle önemli işler yaptılar. (M)

Nizamıcedit, Selim III zamanında kurulan talimli asker ocağına verilen ad. Bostancı ocağına bağlı *tüfekçi bostancı ortası* adıyle kuruldu (1793). İlk hazırlanan nizamnameye göre, Nizamıcedit ocağı 12 000 kişi olacak, bunun 1 600 kişisi İstanbul'da, ötekiler de başka bölgelerde yetiştirilecekler-di. 1794'te Levend* Çiftliği kanunnamesi hazırlandı. Nizamıcedit ve subayları için ayrı bir kıyafet kabul edildi. Askerler, baldırları dar mavi şalvar, kırmızı dar ceket ve kırmızı barata* giyecekler, pabuçları kırmızı olacak ve sarı tokalı kemer takacaklardı. Subayların ceketleri daha uzun, önü ve kolları sırmalı, barataları sırmalı şeritli olacak; ayrıca rütbe işaretleri taşıyacaklardı. Erlerin silâhı pala, tüfek ve süngü; subayların ise kılıçtı. Nizamıcedit ocağı için Levent'te kışlalar yapıldı. 1 602 Er ve subayın bulunduğu bir orta kurularak başına bir nazır getirildi. Kurulan bu ortada 12 bölük vardı. Emrinde bir sağ ve bir sol kolağası bulunan bir binbaşı ortaya kumanda ediyordu. Bölükler ise her birinin emrinde iki mülâzım bulunan yüzbaşıların kumandası altındaydı. Levend Çiftliği kanunnamesine göre her bölükte bir top, topçu neferleri ve topçu subayları bulunacaktı. Ocağa alınacak erler en çok 25 yaşında, güçlü kuvvetli ve iyi ahlâklı olacak; subaylar emir eri kullanamayacaklar, özel hizmetleri için dışarıdan adam tutacaklardı. Nizamıcedit ocağının masraflarını karşılamak için ayrı bir hazine (Bk. İRAT [*İradı Cedit hazinesi*]) kuruldu. Subayların maaşı ve erlerin masrafları bu hazineden karşılanacaktı. 1799'dan sonra nizamıcedit askerleri, eyaletlerde de yetiştirilmeğe başlandı. Bu işte, özellikle Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa ile Cebbarzade Süleyman Paşa başarılı oldular.

Selim III zamanında topçu ocağında da yenilikler yapıldı; yeni bir kanunname hazırlandı. Buna göre, topçu ocağı, herbirinde 10 top bulunan 25 ortadan kuruluyordu. Her top, 10 topçu tarafından kullanılacak; sırat topları için fazla olarak 10 tüfekli er ayrılacaktı. Bundan başka top arabacıları ve top dökümcüleri için yeni kışlalar yapıldı ve nizamnameler hazırlanarak bunların da ıslahına çalışıldı; İstanbul, Selânik ve Gelibolu baruthaneleri yeniden düzenlendi.

Nizamıcedit ocağının kısa zamanda gelişmesi yeniçerilerin ve onlarla işbirliği yapanların düşmanlığına yol açtı. Veliaht şehzade Mustafa, şeyhülislâm Ataulah Efendi, İstanbul kaymakamı Musa Paşa, Nizamıcedit'e karşı olanların başında geliyordu. Bunların kışkırtmaları sonucu Karadeniz boğazında bulunan kale yamakları, nizamıcedit elbisesi giymeyi reddederek, Kabakçı Mustafa'nın reisliğinde ayaklandılar (1807). Ayaklananları bastıracak kuvvetlere sahip olduğu halde Selim III, Nizamıcedit ocağının kaldırıldığını bildirdi (1807) ve âsilerin, idamını istedikleri kimselerin öldürülmesini emretti. (M)

NİZAMÎ sıf. (ar. *nizām*'dan *nizāmî*). *Esk.* Nizam ve tertiple ilgili. || İstenilen nizamda olan, tertipli. || Kanunlarla ilgili.

◆ **Nizamiye** sıf. *Esk.* Nizamî'nin dişili. || *Lâyiha-i nizamiye,* nizamname olmak üzere yazılıp henüz onaylanmamış lâyiha. (M)

NİZAMÎ (Sadreddin Muhammed bin Hasan), iranlı tarihçi (XIII. yy.). Nişapur'da doğdu. Öğrenimine İran'da başladı, sonra Gazne'ye gitti; orada özellikle üslûp hakkında dersler aldı. Gazne'de hastalandı, Delhi'ye gitmek zorunda kaldı; burada Pathan hükümdarlarının vakanüvisi oldu. Delhi'de saltanat sürmüş ilk üç türk hükümdarının (Muhammed, Aybeg ve İl Tutmuş [1206-1235]) devrindeki olayları konu edinen *Tâc el-Maasir fî Tarih* (Tarihte Güzel Eserlerin Tacı) adlı eseri, Hindistan ve Afganistan tarihi için birinci elden bir kaynaktır. (M)

NİZAMÎ ARUZÎ (Ahmed bin Ömer), iranlı şair ve yazar (XII. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 45 Yıl Gûr hükümdarlarına saray şairliği yaptığı kendi eserinden anlaşılıyor. Semerkant, Belh ve Herat'ı dolaştı; selçuklu sultanı Sencer ve Ömer Hayyam ile görüştü. Ele geçen tek eseri *Çehar Makale* (Dört Makale) hükümdarların hizmetinde çalışan münşî (nesir yazarı), şair, müneccim ve tabipleri ele alır. Her makalenin sonunda bugün için de değerli olan kişisel hatıralar ve hikâyeler vardır. Nizamî'nin şiirlerinden yalnız bazı parçalar kaldı. (M)

NİZAMÎ Genceli (Cemaleddin Ebu Muhammed İlyas), iranlı şair (Gence 1150-ay.y. 1214). Yusuf bin Müeyyed'in oğlu. Küçük yaşta babası ölünce, dayısı Hâce Hasan tarafından büyütüldü. Bazı kaynaklar şeyh Ferruhi Reyhanî veya Fereci Zencanî gibi çağının bilginlerinden ders aldığını bildirir. Hükümdar ve devlet büyüklerinin ilgisini çekti, onlardan saygı gördü, saray hayatından uzak yaşadı. Türk olmasına rağmen bütün eserlerini Farsça yazdı. İran edebiyatında mesnevî türünün en başarılı şairi sayılır. Türk ve iran edebiyatında *hamse* («beş mesnevî») denen türün öncüsüdür. *Leylâ ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin* gibi halk hikâyelerini ilk defa mesnevî türünde yazan odur. Eserleri yer yer sade, yer yer geniş ve renkli hayallerle, bilgece buluşlarla süslüdür. Şiirlerinde, özellikle mesnevîlerinde, konu bütünlüğü, süreklilik vardır. Dili oldukça kolay, kelime hazinesi zengindir. Eserlerinde Farsçaya çevrilmiş birçok türkçe atasözü ve deyim yer alır. Bazı mesnevîlerinde eski iran tarihiyle ilgili konuları, kahramanlık olaylarını işlemiştir. Bu mesnevîlerdeki bazı kahramanlar Firdevsî'nin *Şehname*'sindekilere yakın nitelikler taşır; bu alanda Firdevsî'nin etkisi altındadır. İki bin beyitlik *Divan*'ındaki gazelleri, şiirlerinin en başarılı olanlarıdır. Gazellerinde anlam ve konu bütünlüğü yoktur. Her beyit bağımsız bir bölüm durumundadır. Nizamî, iran edebiyatında kendinden sonra gelen şairler arasında özellikle Emin Hüsrev Dehlevî, Hacuyi Kısmanî, Kâtibî, Hatifî, Câmi, Örfiî Şirazî, türk edebiyatında ise başta Ali Şir Nevaî olmak üzere, Fuzuli, Lâmiî Çelebi, Taşlıcalı Yahya, Nabi ve Şeyh Galib'i etkiledi. Mesnevîlerine nazireler yazıldı; bazıları Türkçeye çevrildi. Eserleri: *Divan; Mahzenü'l-Esrâr* (Sırlar Mahzeni); *Leyli ü Mecnun; Hüsrev ü Şirin; Heft Peyker* (Yedi Yıldız); *İskendername.* (M)

NKRUMAH

NİZAMÎ Karamanlı, türk şairi (Karaman, ? - ay.y. XV. yy. sonları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a çağrıldığı, çağının ünlü şairlerinden Ahmed Paşanın gazellerine başarılı nazireler yazdığı bilinir. Şiirlerinin incelenmesinden iran edebiyatını çok iyi tanıdığı anlaşılmaktadır. Nizamî'nin şiirlerinde akıcı ve sade bir dil, güçlü bir anlatım özelliği vardır. Bu şiirlerde halk deyimleri geniş bir yer tutar. Çağının en çok türkçe kavram kullanan şairlerinden biridir. Anlatımı oldukça renkli, hayal gücü geniştir. (M)

NİZAMİYE i. (ar. *nizām*'dan *nizāmiyye*). Ask. Tanzimat devrinde kara ordusu: *Bir nizamiye zabiti gibi geriye döneceğim* (R. N. Güntekin). || Askerlik dairesi. || *Nizamiye*

no

Foto. A.F.P., Giraudon (LAROUSSE)

hazinesi, Harbiye nezareti hazinesi. || *Nizamiye kapısı*, kışla veya garnizonların cümle kapısı. || *Nizamiye karakolu*, nizamiye kapısındaki karakol. || *Asakir-i nizamiye*, ordunun muvazzaf sınıfı. (M)

Nizamiye mahkemeleri (Mahakimi Nizamiye), Osmanlı devletinin ıslahat hareketleri döneminde, şer'î esaslar dışında, yeni kanun ve nizamlara göre görev yapmak üzere kurulan mahkemeler.

Osmanlı devletinde, şer'î esaslar yanında, günün ihtiyaçlarına uygun olan örfî esaslar da uygulandı; fakat Tanzimat'ta başlayan ıslahat dönemine kadar yargı mercii olarak, şer'î esasları uygulayan mercilerden başka mahkeme kurulmadı. Batı'nın etkisiyle yalnız Müslümanlar değil, bütün Osmanlı devleti vatandaşlarını kapsamı içine alan mahkemelerin kurulması, Teşkili Vilâyet kanununa paralel olarak gerçekleşti. Bu kanuna göre ortaya çıkan mülkî taksimatın her derecesinde, eski şer'iye mahkemelerinin yerine, üyeleri karma olmak ve seçim yoluyle tayin edilmek üzere, hukuk ve ceza mahkemeleri kuruldu. Ancak, yetki alanları kısıtlanmakla birlikte, şer'iye mahkemeleri de görevine devam etti ve öteki kurumlarda olduğu gibi, yargı organı içinde de ikilik belirdi. İlk defa 1868'de Divanı Ahkâmı Adliyenin ortaya çıkmasıyle nizamiye mahkemeleri teşkilâtının temeli atıldı. Bu mahkemeler, şer'iye mahkemeleriyle müslüman olmayan cemaatlerin kendi ruhanî teşkilâtı içinde gördükleri davalarla özel meclislerde görülen ticaret davaları dışındaki davalara bakmakla görevlendirildi; fakat kişilerle devlet arasındaki uyuşmazlıklarda Şûrayı Devlete yetki tanındı. Sonradan, nizamiye mahkemeleri ülke çapında kurularak geliştirilince Divanı Ahkâmı Adliye, yeni teşkilât içinde eridi. Aslında, divanın iki kısmından biri temyiz mahkemesi olarak çalışırken, ikinci kısmı, ceza, hukuk ve ticaret adlarıyle üçe ayrılan bir nizamiye mahkemesi niteliğindeydi. Nizamiye mahkemelerinin türk kamu hukuku bakımından önemli yönü, yargı kuvvetinin yürütme kuvveti karşısında bağımsızlığı ilkesine dayanmasıdır. (M)

Nizamiye medreseleri, selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulan eğitim ve öğretim kurumları. Selçuklular zamanında, Bağdat ve İran'ın Nişapur illerinde kurulan bazı medreselere, kurucusu Nizamülmülk'ün adından dolayı *Medresetün Nizamiye* (Nizamiye medresesi) dendi. İslâm diniyle ilgili bilimlerin okutulduğu bu kurumlar sünnî inançlarına göre düzenleniyordu. Nizamülmülk adına kurulan ilk medrese Nişapur'dadır. Sonra, Bağdat'taki Nizamiye medresesi yaptırıldı (1067). Bazı kaynaklara göre Nizamülmülk, Belh, Herat, Merv ve Musul illerinde de birer Nizamiye medresesi kurdurdu. Bu medreselerde okuyan öğrencilerin bakımı devlet tarafından sağlanır, öğrenciler medresede kendilerine ayrılan özel hücrelerde kalırlardı. Nizamiye medreselerinin binaları bugüne kalmadığı için mimarî özellikleri hakkında bilgi yoktur. (M)

NİZAMLI sıf. (*nizam*'dan *nizam-lı*). Düzenli, kaideli, tertipli. || Kanun ve nizamlara uygun.

— Vakıf. *Nizamlı gedikâtı mevkufe*, Osmanlı devletinde, Mahmud II vakıflarıyle Haremeyni Muhteremeyn vakıflarından olan gedikler. (Bu vakıflara *nizamlı gedik*, diğer özel vakıflara ise *nizamsız gedik* denirdi [bk. *Vakıf* GEDİK'*leri*].) [M]

NİZAMNAME blş. i. (ar. *nizam* ve fars. *nâme*'den *nizam-nâme*). *Esk.* Tüzük: *Grup reisi [...] teşkilâtı milliyeye müstenid grubun nizamnamesini evvel ve ahir badettafsil sabah arzedilen istifa hadisesini söyler...* (Atatürk). || *Nizamname-i dahilî*, içtüzük.

— Huk. Bk. TÜZÜK.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde kanunların uygulanmasını gösteren ve bu konudaki emirleri tespit eden kurallar. (Bunlar Şûrayı Devletin incelediği, Heyeti Vükelânın onayladığı kurallardı. Nizamnameler, padişahın iradesiyle uygulamaya girerdi.) [M]

NİZAMSIZ sıf. (*nizam*'dan *nizam-sız*). Tertipsiz, düzeni ve kuralı olmayan. || Kanuna, tüzüğe aykırı.

— Vakıf. *Nizamsız gedik*, Osmanlı devleti zamanındaki gedik türlerinden biri. (*Âdi gedik* de denirdi.)

— ANSİKL. Vakıf. Mahmud II zamanında kurulan ve *Cennetmekân* da denilen Nizamlı ve Haremeyn gediklerinin tasarrufları, hak ve menfaatleri, gedik sahiplerine verilmişti. Buna karşılık gedik sahipleri mülk sahiplerine her yıl yüz para ile on beş - yirmi kuruş arasında bir kira öderlerdi. Bu durum vakıf hukukuna uygun olmadığı için mütevelliler kendi vakıflarının gedik istikrarına elverişli bostan, hamam, han, mağaza ve benzeri yerleri eskiden beri vakıf malı gibi göstererek vakıf olarak gerekli kişilere verdiler. İşte bu tür gediklere *nizamsız gedik* denildi. Nizamsız gedik sahiplerinin ölümünde gedik borçları ödendiği halde, bu gedikler borç ödemezdi. Bk. *Vakıf* GEDİK'*leri*.

◆ **Nizamsızlık** i. Düzensizlik, belli bir tertip ve nizama uymama: *Bu evde bir nizamsızlıktır gidiyor* (Şemseddin Sami). || Kanuna, tüzüğe aykırılık, yolsuzluk. (M)

NİZAM ŞAH, Hindistan'da XV. yy. sonlarında Dekkan'da Behmenîler devletinin yıkılması üzerine kurulan sultanlıklardan Ahmednagar Nizâmşahlar devletinin kurucusu Ahmed Bahrî'nin aldığı unvan. Bk. NİZAMŞAHLAR.

NİZAM ŞAHÎ (Hurşah bin Kubad), iran tarihçisi (öl. Golkonda 1564). Irakı Acem'de doğdu. Hindistan'daki Ahmednagar sultanı Burhan I'in hizmetine girdi. Bu sultan Şiîliği kabul edince, Hurşah'ı, safevî hükümdarı Şah Tahmasp'ın yanına elçi olarak gönderdi. Bu yüzden «Elçii Nizam Şahî» diye ün kazandı. 1545'te Rey'e geldi ve bir yıl sonra Şah Tahmasp ile birlikte Gürcistan ve Şirvan seferine katıldı. Uzun süre İran'da kaldı, 1563'te Hindistan'a döndü; bir yıl sonra da öldü. *Tarih-i Elçi-i Nizam-Şah* adlı eseri, Âdem'den kendi devrine kadar olayları içine alan bir genel tarihtir. Eserin en önemli kısmı yaşadığı ve gördüğü Şah Tahmasp dönemini anlatan bölümleridir. (M)

NİZAMŞAHLAR, Hindistan'da Dekkan yarımadasında devlet. Malik Ahmed Bahrî tarafından kuruldu (1490). Devletin adı, kurucusunun unvanı olan Ahmetnagar Nizam Şahî'den gelir. Ahmed Bahrî'den sonra hükümdar olan Burhan I zamanında Şiîlik, devletin resmî dini oldu. İmadşahlar ve Bicapur devletleriyle yapılan savaşlar sonunda Patri ve Şolâpur ele geçirildi. Burhan'ın oğlu Hüseyin, Dekkan yarımadasındaki öteki müslüman devletlerle Vijeyanagarlı Hindu devletine karşı birleşti; Tâlikota savaşında Vijeyanagar devleti yenildi (1562). Hüseyin'in yerine geçen Murtaza I, Hindistan kıyılarını istilâya başlayan Portekizlilerle mücadele etti. Devletin başşehri Ahmednagar, 1600'de Gurkanlı devleti tarafından ele geçirildi; gurkanlı hükümdarı Şahcihan, 1633'te Nizamşahlar devletine son verdi. (M)

NİZAMÜLMÜLK (Hasan bin Ali), selçuklu devlet adamı (Tus, Horasan 1018 - Nihavend 1092). Ali bin İshak'ın (Nukân valisi) oğlu. İyi bir öğrenim yaptı. Fıkıhla uğraştı. Devrinin edebiyatçılarıyle dostluk kurdu; edebî kültür edindi. Önce Gazne devletinin Horasan valisi maiyetinde çalıştı. Dandanakan* savaşı sonunda (1040) Gaznelilerin Horasan'ı kaybetmesi üzerine Gazne'ye gitti, daha sonra Horasan'a dönerek Selçukluların hizmetine girdi. Önce Belh valisinin maiyetinde şehrin idarî işlerini yürütmeğe memur edildi; bu alandaki başarıları, Merv'de bulunan şehzade Alparslan'ın dikkatini çektiğinden onu maiyetine aldı. Alparslan sultan olduktan sonra onu Selçuklu devleti vezirliğine tayin etti (mayıs 1064). Halife Kaimbiemrillah da ona «Nizamülmülk» unvanını verdi. Nizamülmülk, ölümüne kadar 29 yıl vezirlik yaptı. Kardeşi Kutalmış ile yaptığı mücadelede Alparslan'a yardım etti, iç güvenliği sağlamak için Hemedan'a gittiğinden Malazgirt savaşında bulunamadı; bu savaş dışında, Alparslan'ın yaptığı bütün seferlere katıldı. Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Melikşah da onu makamında bıraktı. Nizamülmülk, amcası Kara Arslan Kavurd ve kardeşi Tökiş ile yaptığı mücadelelerde Melikşah'a en büyük destek oldu; bununla birlikte saltanatının son yıllarında Melikşah, saray entrikalarının etkisinde kalarak vezirine karşı olan tutumunu değiştirdi. Nizamülmülk makamında kalmakla birlikte, sultanın ona karşı güveni sarsıldı; adamları ve ailesi mensupları ağır cezalara çarptırıldı; daha sonra, Bağdat'a giderken Nihavend yakınlarında bir batınî tarafından öldürüldü.

Nizamülmülk uzun süren vezirliği sırasında devlet teşkilâtında, askerî, malî ve idarî alanlarda yaptığı işler ve meydana getirdiği kurumlarla Selçuklu devletinin sağlam temeller üstüne oturmasını ve gelişmesini sağladı. Samanî ve gazneli sistemine uygun olarak saray teşkilâtını ve merkezî hükûmet teşkilâtını kurdu. Ayrıca maliye, millî savunma, hariciye teftiş vezirlikleri ile islâm geleneklerine uygun olarak mahkemeler meydana getirdi. Merkezî hükûmet teşkilâtının yanı başında meliklerin ellerinde bulunan eyaletlerde de küçük divanlar kurdu. Onun meydana getirdiği bu teşkilât, daha sonra bütün islâm - türk devletlerince küçük değişikliklerle devam ettirildi. Nizamülmülk vezirliği zamanında imparatorluk içinde mezhep ayrılıklarını kaldırmağa çalıştı. Sünnîliği halk arasında bilim yoluyle yaymak için birçok yerde kendi adıyle anılan Nizamiye* medreselerini kurdurdu. Bu medreseler, devletin teftiş ve himayesinde çalışan, zamanın en seçkin bilginlerinin yönetiminde öğretim yapan resmî kurumlardı. Nizamülmülk ayrıca askerî ikta (tımar) alanında da yenilikler getirdi, bu kurumların yönetimini devletçe tespit edilen belli esaslara bağladı, ikta sahiplerini merkezî idareye karşı sorumlu bir duruma getirerek iktaları hem halka, hem de devlete yararlı kurumlar haline getirdi.

Nizamülmülk, *Siyasetname* adlı eserinde devlet yönetimi konusundaki görüşlerini, yaptığı işleri ve bunların gerekçelerini anlattı. (M)

NİZAMÜLMÜLK (Mir Kemarüddin), Haydarâbâd devletinin kurucusu (öl. Burhanpur 1748). Âlemgir'in kumandanlarından Şihabüddin'in (Gaziüddin) oğlu. Âlemgir zamanında Bicapur valisiydi. Âlemgir kendisine Çin Kılıç Han unvanını verdi. Ferruh Siyer zamanında bütün Dekkan'ın valisi oldu; kendisine önce Han Hanan, sonra da Nizamülmülk ve Bahadır Feth Ceng unvanları verildi. Muhammed Şah zamanında vezir oldu (1722). Ancak Muhammed

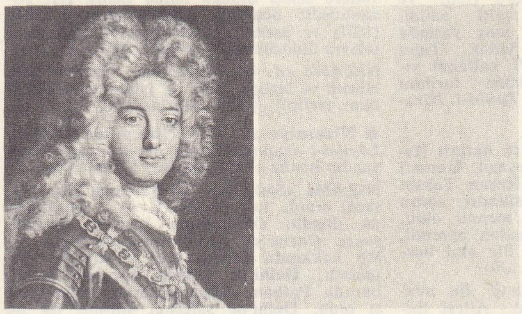

solda, mareşal **NOAILLES** (1678 - 1766), Drevet'nin gravürü, De Troy'dan, sağda, Anna **NOAILLES**, Hellen'in eseri (1905), Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Şah ile anlaşamadığından tekrar Dekkan'a döndü (1723) ve Haydarâbâd şehrini başkent yaparak Haydarâbâd devletini kurdu. Marata'lar ile savaştı. 1737'de Marata'ların saldırılarıyle başa çıkamayan Gurkanlı devleti ilerigelenleri kendisini Delhi'ye çağırdılar; Gurkanlı devleti ordusunun kumandanlığını üstüne aldı (1737). Ancak Marata'lar ile yaptığı savaşlarda başarı gösteremedi. Marata'lar ile Gurkanlı devleti hesabına, ağır şartlarla anlaştı; fakat Haydarâbâd devleti adına hiç bir fedakârlıkta bulunmağa yanaşmadı. Nadir Şah Afşar'ın Hindistan'ı istilâya başlaması üzerine tekrar Delhi'ye çağırıldı (1738); ancak bu defa ordu kumandanlığı kendisine verilmedi. Yapılan savaşta gurkanlı ordusu tam bir yenilgiye uğradı. Nadir Şah ile yapılan barış görüşmelerini yönetti. Bu görüşmelerdeki başarısından dolayı *bahşi* tayin edildi. Nizamülmülk, Delhi'de bulunduğu sıralarda Haydarâbâd'da bulunan oğlu Nasir Ceng, devletin başına geçmek istedi. Nizamülmülk oğlu ile savaşarak onu esir etti (1741). Bundan sonra büyük bir ordunun başında Karnatik'e girdi ve Arkot'u aldı. Triçinopoli'yi, Marata'lardan alarak Haydarâbâd'a bağladı. Afganlıların bir istilâ teşebbüsünü önlemek için Burhanpur'da bulunduğu sırada öldü. (M)

NİZAN (Paul), fransız yazarı (Tours 1905 - Audruicq 1940). Felsefe okudu, Komünist partisine girdi ve *Ce Soir*'un dış siyaset yazarı oldu. Ama Alman - Sovyet paktı imzalanınca, komünistlerden ayrıldı ve Dunkerque savaşında öldü. Denemeleri (*Aden Arabie*, 1931; *Les Chiens de Garde* [Çoban Köpekleri], 1932) ve romanları (*La Conspiration* [Komplo], 1938) vardır. Bu eserlerde hem bir bilgin, hem de bir militan olarak görünür. (L)

NİZAR sıf. (fars. *nizâr*). *Esk.* Zayıf: *Etti ten-i nizarımı feryad ü nâle nâl / Kaldım o rütbe zaf ile yok irtihâle hal* (Koca Ragıb Paşa). *Bir eşek var idi zaif ü nizar* (Şeyhî). [M]

NİZASIZ sıf. (*niza*'dan *niza-sız*). *Esk.* Nizalı olmayan, ihtilâfsız.

— Huk. *Esk. Nizasız kaza.* Bk. YARGI. (M)

NİZE i. (fars. *nîze*). *Esk.* Mızrak, süngü: *Geh nize kılardı cansitanlık / Geh navek ederdi hunfeşanlık* (Fuzuli). || *Nize-i ateşîn*, güneş ışını. || *Nize-i bar-keş*, bir düşmanın kesilmiş başının takıldığı mızrak. || *Nize-i bidberg*, söğüt yaprağına benzeyen mızrak. || *Nize-zen*, mızrak taşıyan. Mızrakla vuran.

— Bot. *Esk. Nizei gülgûnî, nizei rummanî, nizei sinan*, meşhur üç lâle çeşidi.

◆ **Nizedar** sıf. *Esk.* Mızrağı olan, süngülü. (M)

NİZEK i. (fars. *nîzek*). *Esk.* Cariye. || Küçük mızrak. (M)

NİZİNA SLASKA, Aşağı Silezya'nın Lehçedeki adı. (L)

NİZİP, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Gaziantep ili) ilçe merkezi şehir; 30 153 nüf. (1970). Fırat ırmağının kollarından olan Nizip suyunun vâdisinde; yüksl. 510 m. Gaziantep'in doğusunda, bu şehri Urfa'ya bağlayan karayolunun 48. km'si üzerindedir. Ayrıca, Narlı istasyonundan ayrılarak güney demiryoluna kavuşan demiryolu hattı da Nizip'ten geçer. Zeytinyağı ve sabun yapımevleri vardır. — *Nizip ilçesi*, 1 348 km²; 84 765 nüf. (1970). Merkez ve Barak bucakları; 117 köy. Zeytin ve antep fıstığı üretimi. Buğday tarımı ve hayvancılık. (M)

Nizip savaşı, Nizip'te osmanlı ordusuyle Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın kuvvetleri arasında yapılan meydan savaşı (29 haziran 1839). Kütahya* antlaşmasından (1833) sonra osmanlı-mısır ilişkileri düzelmedi. Mahmud II, Mehmed Ali Paşaya verilen Suriye ve Adana gibi zengin eyaletleri geri almak istiyor, Mehmed Ali Paşa ise hem kazançlarını az buluyor, hem de elde ettiği eyaletlerin bir fermanla elinden alınmasından çekiniyordu. Mısır'ın Osmanlı devletine ödediği 32 000 keselik yıllık vergi, anlaşmazlık konusuydu. Osmanlı devleti bu vergiyi az buluyor, Mehmed Ali Paşa da fazla vergi vermek istemiyordu. 1834'te Lübnan'da Mehmed Ali Paşaya karşı bir ayaklanma oldu. Bu ayaklanma Osmanlı devleti tarafından desteklenerek Suriye ve Lübnan'da Mehmed Ali Paşanın hâkimiyetine son vermek için bir fırsat olarak kabul edildi. Urfa'ya birlikler gönderildi. Mısır ordusuna karşı savaşacak bu kuvvetlerin başına Hafız Mehmed Paşa getirildi. 3 Mayıs 1839'da Nizip'e gelen osmanlı ordusunda başta Moltke olmak üzere prusyalı subaylar da vardı. Bu sırada

kral Gustaf-Adolf tarafından **Nobel** ödülünün Camus'ye verilişi (1957)

Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa, 80 000 kişilik bir orduyle Halep'te bulunuyordu. Osmanlı ordusuna saldırma emri alan İbrahim Paşa, Halep'ten hareket ederek Nizip ile Birecik arasındaki ovaya geldi. Bu sırada osmanlı ordusu mısır ordusundan daha iyi durumdaydı. 28 Haziran cuma günü Moltke bu durumdan yararlanmak için mısır ordusuna saldırılmasını teklif etti. Orduda bulunan din adamları cuma günü savaşmanın Müslümanlığa aykırı olduğunu söyleyerek bu teklifin reddini sağladılar. Ertesi gün Moltke bir gece baskını yapılmasını teklif etti. Din adamları gene işe karışarak gece baskınının haydutların işi olduğunu, padişah askerine yakışmayacağını söylediler. Bu sırada mısır ordusunun durumu düzeldi. Moltke geri çekilmeyi teklif etti. Din adamları savaştan kaçmanın padişah askerine yakışmayacağını söyleyerek buna da engel oldular. 29 Haziran 1834'te İbrahim Paşa, her biri 12 taburdan kurulu üç kol halinde saldırıya geçti. Çok şiddetli savaşlar sonunda osmanlı ordusu bozuldu; Maraş, Kumkale, Behisni üstünden Malatya'ya çekildi. (M)

NİZİP suyu, Güneydoğu Anadolu'da akarsu; 110 km. Gaziantep kuzeyindeki yaylalardan doğarak güneydoğuya doğru akar. Nizip şehrinin önünden geçer, Birecik güneyinde Fırat'a karışır. (M)

NİZOLİUS (Mario NİZZOLİ veya NİZOLİO, lat. —), italyan hümanisti (Brescello, Molena yakınları 1498 - Sabbioneta 1576). Başlıca eserleri: *Observationes in M. Tullium Ciceronem* (M. Tullius Cicero'nun Gözlemleri) [1536]; *De Veris Principiis et Vera Ratione Philosophandi Contra Pseudophilo Sophos* (Doğru İlkeler ve Yalancı Filozofa karşı Felsefe Yapmanın Gerçek Kuralı Üstüne) [1553]. İskolastik felsefeye karşı olan bu sonuncu eseri, Leibniz bir önsöz ekleyerek yeniden yayımladı (1671 ve 1674). [L]

NİZZA MONFERRATO, İtalya'da komün, Piemonte'de (Asti ili), Tanaro'nun kolu olan Belbo ırmağı kıyısında; 8 900 nüf. Önemli bir yol kavşağında kurulan şehir, bir bağcılık bölgesinin ticaret merkezidir. Kükürt rafinerileri. (L)

NJÖRD, iskandinav mitolojisindeki tanrılardan biri. Deniz ve Balık avı tanrısıdır. Yaşadığı yer gemilerin ülkesi Noatun, karısı dev Tjasse'ın kızı Skade'dir. (L)

N'KAM idare bölgesi, batı Kamerun'da şehir; 40 900 nüf. İdare merkezi, *Yabasi.* (L)

NKANA, Zambiya'nın kuzeybatısında şehir, Kongo sınırı yakınında; 13 850 nüf. Bakır madenleri dökümhaneleri ve rafinerileri; altın, kobalt ve selenyum madenleri. (L)

N'KONGSAMBA, Kamerun'da şehir, Mungo idare bölgesinin merkezi, Manenguba dağlarının yamacında; 25 000 nüf. Bir kahve yetiştirme bölgesinin ticaret merkezi. Kahve işleme. Turistik merkez. (L)

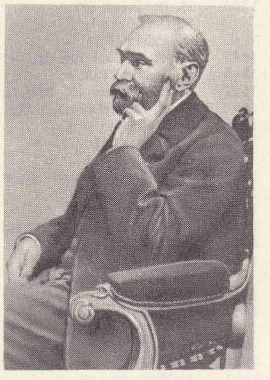

Alfred **NOBEL**

NKRUMAH (Kwame), ganalı siyaset adamı (Akkra 1909). 1945'ten itibaren Pomafrika kongresinde, sonra United Gold Coast Convention'da (Birleşik Altın Sahili konvansiyonu) [1947] çalıştı. Bu konvansiyondan ayrılarak Gana'nın kayıtsız şartsız bağımsızlığını isteyen Halk Konvansiyon partisini kurdu (1949). Sosyalist sendikaları teşkilâtlandırdı, grevler hazırladı, pasif direnişlere önayak oldu ve hapse atıldı (1950). Partisinin seçimleri kazanmasından sonra serbest bırakıldı (1951), başbakanlığa getirildi (1952). Sonradan *Ghana* adını alan (mart 1957) Altın Sahili'nin bağımsızlığı için çalıştı. Bağımsız afrika devletlerinin katıldığı Akkra konferanslarını düzenledi (1958-1960) ve tarafsızlık siyasetinin temsilcisi oldu. 1960'ta cumhurbaşkanlığına getirildi, 1965'te tekrar seçildi. Başkumandan, Convention People's party'nin değişmez başkanı (1964'ten itibaren ülkenin tek partisidir) olarak mutlak bir kişisel iktidar kurdu, aralarında *Osagyefo* («kurtarıcı») sıfatının da bulunduğu birçok unvan kazandı. Mutlak yönetimi, genel siyasetinin şubat 1964'te Cenevre Milletlerarası Hukukçular komisyonu tarafından mahkûm edilmesine yol açtı. İçeride muhalefet genişledi ve Nkrumah dört defa komplodan kurtuldu. Dış planda komşu devletlerin yöneticileriyle birçok defa çatıştı ve onların düşmanlarına sığınma hakkı tanıdı. «Büyük devletler»e karşı Doğu ile Batı arasında belirli bir denge siyaseti güttü. Bu arada, içerideki iktisadî durum gittikçe kritik bir hal alıyor, muhalefet büyüyordu. Ordu, Nkrumah'ın Uzakdoğu'ya yaptığı bir geziden yararlanarak 24 şubat 1966'da iktidara geçti ve bir millî kurtuluş konseyi kurdu. Nkrumah, Konakry'ye sığındı. 16 Mayısta hükûmet, milletlerarası nitelikte bir tevkif kararı çıkardı; 28 aralıkta onu ölü veya diri olarak yakalayana mükâfat vaadinde bulundu ve 6 milyon dolar değerinde tahmin edilen mallarına elkoymağa karar verdi (7 nisan 1967). [L]

N.K.V.D. (*Narodnıy Komissariyat Vnutrennıyh Dyel* [«İçişleri Halk komiserliği»] kelimelerinin baş harflerinden meydana gelir). G.P.U.'nun dağılması üzerine kurulan (1934) ve özellikle siyasî meselelerle görevli polis ve yargılama kurullarının bağlı olduğu sovyet teşkilâtı. N.K.V.D.'nin başkanlığını 1936 yılına kadar Yagoda yaptı, 1938'den sonra bu görevi L. Beria yürüttü. 1941'de N.K.V.D.'nin başlıca görevleri ve yetkileri yeni bir teşkilâta, devlet güvenliği için kurulmuş olan bir halk komiserliğine (N.K.G.B.) geçti. (L)

No. «Numara» kelimesinin kısaltması. Bk. NU. (M)

NO i. Japon lirik dramı. (Bu geçici dünyadaki kahramanların veya yeryüzüne dönen hayaletlerin yaptıkları işleri danslarıyle canlandıran az sayıda oyuncu tarafından temsil edilir.)

— ANSİKL. Bu tiyatro biçimi, müzik, dans ve şiiri birleştirir; metinde nesir halindeki diyaloglarla koronun söylediği lirik bölümler birbirini takip eder. Her *no*'da başlıca iki kişi vardır: başdansçı *şite* («oyuncu») ve *vaki* («yardımcı»). Koro, eyleme katılmaz, ama başdansçı dans ettiği sırada, onun adına şarkı söyler.

No, kesin boyutlarını XV. yy.da aldı ve sahneye koyma teknisyeni Kanami (Yusaki Saburo'nun [1333-1384] sahne adı) ile oyuncu, verimli bir yazar ve Zen Buddha'cılığından ilham alan estetik eğilimlerin nazariyecisi olan Zeami (Yusaki Zaemon Dayü Motokiyo'nun [1363-1443] sahne adı) tarafından sembolist mükemmelliğin en yüksek aşamasına yükseltildi. Bu tarihten sonraki no'larla daha öncekiler arasında hiç bir benzerlik yoktur: Tang'ların çin dansları, din dışı danslar ile kır dansları (*sangaku, sarugaku, dengaku**) ve saray müziği (*gagaku**).

Süre kuralları, sahneye konuştaki ve dekordaki sadelik, günümüzde de kullanılan oyuncu maskeleri ve şiirli üslûp, Muroma-

Foto. Keystone, N.Y.T. (LAROUSSE)

1901-1971 ARASINDA NOBEL ÖDÜLÜNÜ KAZANANLARIN LİSTESİ

FİZİK

1901 W. C. Röntgen (Alm.).
1902 H. A. Lorentz (Holl.).
P. Zeeman (Holl.).
1903 H. Becquerel (Fr.).
P. Curie (Fr.).
M. Curie (Fr.).
1904 J. W. S. Rayleigh (B. Brit.).
1905 P. Lenard (Alm.).
1906 J. J. Thomson (B. Brit.).
1907 A. A. Michelson (A.B.D.).
1908 G. Lippmann (Fr.).
1909 G. Marconi (İtal.).
K. F. Braun (Alm.).
1910 J. D. Van der Waals (Holl.).
1911 W. Wien (Alm.).
1912 G. Dalén (İsveç).
1913 H. Kamerlingh-Onnes (Holl.).
1914 M. von Laue (Alm.).
1915 W. H. Bragg (B. Brit.).
W. L. Bragg (B. Britt.).
1916 Verilmedi
1917 C. G. Barkla (B. Brit.).
1918 M. Planck (Alm.).
1919 J. Stark (Alm.).
1920 C. E. Guillaume (İsviçre).
1921 A. Einstein (Alm.).
1922 N. Bohr (Dan.).
1923 R. A. Millikan (A.B.D.).
1924 K. M. G. Siegbahn (İsveç).
1925 J. Franck (Alm.).
G. Hertz (Alm.).
1926 J. Perrin (Fr.).
1927 A. H. Compton (A.B.D.).
C. T. R. Wilson (B. Brit.).
1928 O. W. Richardson (B. Brit.).
1929 L. V. de Broglie (Fr.).
1930 C. V. Raman (Hindistan).
1931 Verilmedi.
1932 W. Heisenberg (Alm.).
1933 E. Schrödinger (Avusturya).
P. A. M. Dirac (B. Brit.).
1934 Verilmedi.
1935 J. Chadwick (B. Brit.).
1936 V. F. Hess (Avusturya).
C. D. Anderson (A.B.D.).
1937 C. J. Davisson (A.B.D.).
G. P. Thomson (B. Brit.).
1938 E. Fermi (İtal.)
1939 E. O. Lawrence (A.B.D.).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 O. Stern (A.B.D.).
1944 I.I. Rabi (A.B.D.).
1945 W. Pauli (Avusturya).
1946 P. W. Bridgman (A.B.D.).
1947 E. V. Appleton (B. Brit.).
1948 P. M. S. Blackett (B. Brit.).
1949 H. Yukava (Jap.).
1950 C. F. Powell (B. Brit.).
1951 J. D. Cockcroft (B. Brit.).
E.T.S. Walton (İrl.).
1952 F. Bloch (A.B.D.).
E. M. Purcell (A.B.D.).
1953 F. Zermike (Holl.).
1954 M. Born (B. Brit.).
W. Bothe (Alm.).
1955 W. E. Lamb (A.B.D.).
P. Kusch (A.B.D.).
1956 W. Shockley (A.B.D.).
J. Bardeen (A.B.D.).
W. H. Brattain (A.B.D.).
1957 C. N. Yang (Çin).
T.D. Loe (Çin).
1958 P. A. Çerenkov (S.S.C.B.).
I. M. Frank (S.S.C.B.).
I. E. Tamm (S.S.C.B.).
1959 E. Segrè (A.B.D.).
O. Chamberlain (A.B.D.).
1960 D. A. Glaser (A.B.D.).
1961 R. Hofstadter (A.B.D.).
R. Mössbauer (Alm.).
1962 L. Landau (S.S.C.B.).
1963 M. Göppert-Mayer (A.B.D.).
E. P. Wigner (A.B.D.).
H. Jensen (Alm.).
1964 C. H. Townes (A.B.D.).
N. G. Bassov (S.S.C.B.).
A. M. Prohorov (S.S.C.B.).
1965 J. Sehwinger (A.B.D.).
R. Feynman (A.B.D.).
S. Tomonaga (Jap.).
1966 A. Kastler (Fr.).
1967 H. A. Bethe (A.B.D.).
1968 L. W. Alvarez (A.B.D.).
1969 M. Gell-Mann (A.B.D.).
1970 Hannes Alfven (İsveç), Louis Neel (Fr.).
1971 Dr. Dennis Gabor (İng.).

KİMYA

1901 J. H. Van't Hoff (Holl.).
1902 E. Fischer (Alm.).
1903 S. A. Arrhenius (İsveç).
1904 W. Ramsay (B. Brit.).
1905 A. von Baeyer (Alm.).
1906 H. Moissan (Fr.).
1907 E. Buchner (Alm.).
1908 E. Rutherford (B. Brit.).
1909 W. Ostwald (Alm.).
1910 O. Wallach (Alm.).
1911 M. Curie (Fr.).
1912 V. Grignard (Fr.).
P. Sabatier (Fr.).
1913 A. Werner (İsviçre).
1914 T. W. Richards (A.B.D.).
1915 R. M. Willstätter (Alm.).
1916 Verilmedi.
1917 Verilmedi.
1918 F. Haber (Alm.).
1919 Verilmedi.
1920 W. Nernst (Alm.).
1921 F. Soddy (B. Brit.).
1922 F. W. Aston (B. Brit.).
1923 F. Pregl (Avusturya).
1924 Verilmedi.
1925 R. Zsigmondy (Alm.).
1926 T. Svedberg (İsveç).
1927 H. Wieland (Alm.).
1928 A. Windaus (Alm.).
1929 A. Harden (B. Brit.).
H.K.A.S. von Euler - Chelpin (İsveç).
1930 H. Fischer (Alm.).
1931 C. Bosch (Alm.).
F. Bergius (Alm.).
1932 I. Langmuir (A.B.D.).
1933 Verilmedi.
1934 H. C. Urey (A.B.D.).
1935 F. Joliot-Curie (Fr.).
I. Joliot-Curie (Fr.).
1936 P. J. W. Debye (Holl.).
1937 W. N. Haworth (B. Brit.).
P. Karrer (İsviçre).
1938 R. Kuhn (Alm.).
1939 A. F. J. Butenandt (Alm.).
L. Rujiçka (İsviçre).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 G. Hevesy de Heves (Mac.).
1944 O. Hahn (Alm.).
1945 A. I. Virtanen (Fin.).
1946 J. B. Sumner (A.B.D).
J. H. Northrop (A.B.D.).
W. M. Stanley (A.B.D.).
1947 R. Robinson (B. Brit.).
1948 A. W. K. Tiselius (İsveç).
1949 W. F. Giauque (A.B.D.).
1950 O. Diels (Alm.).
K. Alder (Alm.).
1951 E. M. McMillan (A.B.D.).
G. T. Seaborg (A.B.D.).
1952 A. J. P. Martin (B. Brit.).
R. L. M. Synge (B. Brit.).
1953 H. Staundinger (Alm.).
1954 L. C. Pauling (A.B.D.).
1955 V. Du Vigneaud (A.B.D.).
1956 C. N. Hinshelwood (B. Brit.).
N. N. Semyonov (S.S.C.B.).
1957 A. R. Todd (B. Brit.).
1958 F. Sanger (B. Brit.).
1959 J. Heyrovsky (Çek.).
1960 W.F. Libby (A.B.D.).
1961 M. Calvin (A.B.D.).
1962 J. C. Kendrew -
M. F. Perutz (B. Brit.).
1963 G. Natta (İtal.).
K. Ziegler (Alm.).
1964 D. Crowfoot-Hodgkin (B. Brit.).
1965 R. Woodward (A.B.D.).
1966 R. S. Mulliken (A.B.D.).
1967 M. Eigen (Alm.).
R. G. W. Norrish (B. Brit.).
G. Porter (B. Brit.).
1968 L. Onsager (A.B.D.).
1969 D. H. R. Barton (B. Brit.).
Odd Hassel (Norveç).
1970 Luis A. Leloir (Arjantin)
1971 Dr. Gerhard Herzberg (Kanada).

FİZYOLOJİ VE TIP

1901 E.E. von Behring (Alm.). ⟶

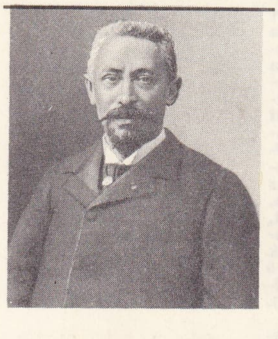

NOCART

NODİER
Paulin-Guérin'in eseri
(özel koleksiyon)

çi devrinde ortaya çıktı.
Meselâ, no'ların birçoğunda *vaki*, bir rahiptir ve Zen buddha'cılığının dili ve düşünceleriyle konuşur.
No tiyatroları küçüktür: üstü çatıyle kapalı bir peyke ve oyuncuların seyirciler arasından geçerek sahneden kulise gitmelerini sağlayan yüksek bir geçitten (*haşigakari*) meydana gelir. Seyirciler sahnenin iki veya üç yanına sıralanır. Şatafatlı kostümlere karşılık, dekor ancak taslak halindedir: üstü çatıyle örtülü dört direk, bir sarayı olduğu kadar bir kulubeyi de belirtir; bir yelpaze hem kalkan, hem lavta, hem de bir kupa olabilir; ayrıca sahne boyunca atılan birkaç adım uzun bir yolculuğa işarettir. Koro, sahnenin sağında diz çökerek oturur; orkestra ise diptedir (büyük bir davul, küçük davullar, flütler ve uyumlu bağırışlar).
No repertuvarında bugün yaklaşık olarak iki yüz kırk oyun vardır. Her oyun iki bölümden meydana gelir: birincisi bir bilmece niteliği taşır ve bu bölümde ruhlarla canlılar birarada görülür; ikincisi ise bir açıklama niteliğindedir. Altı saatlik bir programda bürlesk farslarla (*kyogen*) birbirinden ayrılan beş oyun (tanrılar, savaşçılar, kadınlar, deliler, şeytanlar) birbirini takip eder. Lirik veya dramatik sahnelerin diliyle bekleyiş sahnelerinin dili arasında büyük edebî farklar vardır; bekleyiş sahnelerinde kullanılan dilin Muromaçi devrinin diliyle hemen hemen aynı olması gerekir. Buna karşılık şiir dili son derece karmaşıktır ve telmih, eski kelime, kelime oyunları bakımından zengindir. No maskeleri son derece özenli birer sanat eseri sayılır. (L)
No, *Nobelyum*'un kimyasal sembolü. (L)

NOACK (Walter), alman mühendisi (Nürnberg 1881- Baden, İsviçre 1945). Mekanik alanında bilimsel çalışmalar yaptı. Birinci Dünya savaşında, Alman Hava kuvvetlerinde görev aldı ve uçak motorlarında türbokompresörler kullanılmasını ilk o düşündü. Türbin makineleri yapımında uzman olan Noack, yüksek basınçlı ve yüksek ısılı buhar tekniğinin öncülerinden sayılır. Neuchâtel'de gaz türbini ile çalışan ilk yeraltı elektrik santralını kurdu. (L)
NOAH i. Riparia ve labrusca cinsi asmaların çaprazlanmasıyle elde edilen beyaz üzümlü amerikan asması. (Kolay yetişir ve iyi aşı tutar; verimli topraklarda çok iyi ürün verir; ama sıcak ve kuru arazilerde kloroz'a ve asma bitine karşı dayanıklılığı azalır; kalkerli topraklarda yetişmez. Üzümünden, çok alkollü, özgün tatlı bir şarap çıkar. Zehirliliği yüzünden bazı ülkelerde yetiştirilmesi yasaklanmıştır.) [L]
NOAİLLES (Adrien Maurice AYEN kontu ve — dükü), Fransa mareşali (Paris 1678-ay.y. 1766), 1706'da tümgeneral oldu, Katalonya'yı Felipe V adına işgal etti, Felipe V de kendisini İspanya Büyüğü (en yüksek soylu sınıf üyesi) yaptı (1712). Fransa'ya dönünce Maliye konseyi başkanlığına getirildi. Aldığı tedbirler (kesenekçilere karşı adalet meclisi, rantların kısılması, yeniden para dökümü v.b.) yetersizdi ve bu yüzden maliyeci Samuel Bernard'a borçlanmak zorunda kaldı. Birkaç şehirde orantılı vergi deneyine girişti, ama Law'un tasarılarına karşı olduğu için uzaklaştırıldı (1718). 1734'te Fransa mareşalliğine getirildi. Philippsburg kuşatmasını yönetti ve İtalya'da kumandanlık yaptı; orada barış görüşmelerinde bulundu (1735). Mart 1743'te devlet bakanı oldu, Saksonyalı Moritz'in hizmete alınmasını kabul ettirdi; Almanya'da (haziran 1743) yenilgiye uğradı. Dışişleri bakanlığına getirildi (1744-1745), Prusya antlaşmasını yaptı, *Hatıralar*'ı (Memoires) 1777'de, *Mektuplar*'ı (Correspondances) 1865'te yayımlandı. (L)
NOAİLLES (Anna, BRANCOVAN prensesi, MATHIEU DE — kontesi), fransız kadın şair (Paris 1876-ay.y. 1933). Romanya asıllı Bibesco-Brancovan ailesindendi. Fransa'da yetişti. Ateşli bir lirizmle yazdığı iki şiir kitabıyle edebiyat hayatına atıldı: *Le Coeur Innombrable* (1901); *L'Ombresdes Jours* (Günlerin Gölgesi) [1902]. Daha sonra *Les Vivants et les Morts* (Diriler ve Ölüler) [1913], *Poème de l'Amour* (Aşk Şiiri) [1924] adlı eserlerini yazdı. Bunlara, *Exactitudes* (1930) adlı bir mensur şiir kitabı ile *Le Livre de Ma vie* (Hayatımın Kitabı) [1932] adlı hatıralarını eklemek gerekir. Aşkın verdiği mutluluğu ve ölüm saplantısını dile getiren şiirleri, özelliğini boğucu bir şehvetin, kaygının, kederin ve umutsuzluğun kaynaşımından alır. (L)
NOAİLLES (François), fransız diplomatı (Noailles 1519-Bayonne 1585). Venedik'te (1557-1569) ve daha sonra da İstanbul'da elçilik yaptı. Türklerle Venedikliler arasındaki barış müzakeresinde bulundu, padişahtan Fransaya her sene iki yüz kadırgalık yardımı sağladı (1573). Hatıralarını (*Négociations*) yayımladı (1763). [L]
NOAİLLES (Louis Marie, ARPAJON şövalyesi ve — vikontu), fransız generali (Paris 1756-Havana 1804), mareşal de Mouchy'nin oğlu ve mareşal Noailles'in torunu. Kayınbiraderi general La Fayette ile birlikte Amerika'ya gitti. Soylular'ın milletvekili olarak, 4 ağustos 1789 gecesi imtiyazların kaldırılmasını önerdi. Askerî

Foto. X (LAROUSSE)

komitede görev aldı ve Millî Jandarma teşkilâtını kurdu (aralık 1790). 1791'de tümgeneralliğe yükseldi. Quiévrain paniğinden sonra (mayıs 1792), A.B.D.'ye göç etti, oradan Rochambeau'ya yardım amacıyle Santo-Domingo'ya gitti (1802), Môle Saint-Nicolas garnizonunu boşaltmayı başardı (kasım 1803), fakat bir deniz savaşında yaralanarak öldü. (L)

NOAİLLES (Paul DE, — dükü), fransız siyaset adamı (Paris 1802-ay.y. 1885), mareşal Louis'nin (1713-1793) soyundan. Ayan meclis üyesi oldu (1827), Louis-Philippe'in hizmetine girdi. Rusya'da elçilik yaptı (1871), Mme de Maintenon üstüne birçok eser yazdı. (L)

NOAİLLES ailesi, Noailles'lı (Limousin bölgesi) fransız ailesi. Menşei XII. yy.a kadar çıkar. Büyük kolu 1479'da son buldu. (L)

NOAMİ Nakao, japon ressamı ve sanat tenkitçisi (1397-1484). Şubun'un öğrencisi olduğu sanılır. Manzaralarında çin resminin, özellikle Mu Çi ve Ma Lin'in etkisi görülür. Japon imparatorluğu derlemelerindeki tabloların dökümünü yaptığından ötürü Nakao'ya ilk japon sanat tenkitçisi gözüyle bakılır. 1476'da hazırladığı envanter, daha sonra yeğeni Soami tarafından tamamlandı ve *Kundaikan-Sayuçoki* başlığı altında yayımlandı (1511). [M]

NOBEL (Alfred), isveçli kimyacı (Stockholm 1833-San Remo 1896). Babasının deniz şantiyeleri yönettiği Petersburg'da okudu ve 1859'da Stockholm'e döndü. Nitrogliserini patlayıcı madde olarak kullanma yollarını araştırdı. Stockholm yakınındaki Heleneborg'da kurulmuş küçük bir laboratuvarda, az miktarda nitrogliserin yapmağa başladı (1863); birkaç ay sonra laboratuvar bir patlama sonucunda yıkıldı, küçük kardeşi de öldü. Çalışmalarına yılmadan devam eden Nobel 1865'te, Vinterviken'de (İsveç) yeni bir fabrika kurdu, sonra Krummel'de (Hamburg yakınları) bir ikincisini açtı. 1864'te civa fülminatı ile nitrogliserini patlatma imkânını buldu. Böylece, ağırlık olarak üç kısım nitrogliserini bir kısım gözenekli maddeye (toz kömür veya kiselgur*) emdirmeyi düşündü ve sıvı nitrogliserinden daha kullanışlı ve daha tehlikesiz olan bu patlayıcı karışıma «dinamit barutu» adını verdi. 1875'te nitrogliserini nitrolu pamuğa emdirerek dinamit lokumunu hazırladı. 1887'de, «balistit» adını verdiği, eşit oranlarda nitrogliserin ile nitroselüloz karışımından meydana gelen bir itici barut tasarladı. Birkaç yıl sonra, kordit ile ilgili olarak Britanya hükûmetini mahkemeye verdi, ama davayı kaybetti. 1873'ten itibaren bütün bütün Paris'e yerleşen Nobel, 1881'de Sevran'da (Seine-et-Oise) bir laborotuvar kurdu ve dinamitleri daha da geliştirmek için araştırmalarını sürdürdü. Bu laboratuvarı 1890'da San Remo'ya taşıdı. Hemen hemen bütün servetini, her yıl beş ödül dağıtılması amacıyle bir kurula vasiyet etti. (L)

Nobel ödülleri. 27 Kasım 1895 tarihli ve 30 aralık 1896'da Stockholm'de açıklanan vasiyetnamesiyle Alfred Nobel tarafından kurulan Nobel ödülleri, insanlığa hizmet edenleri mükâfatlandırmak amacını güder. Nobel'in servetinin yıllık geliri beş eşit parçaya ayrılmıştır: bunların birincisi fizik, ikincisi kimya, üçüncüsü fizyoloji veya tıp alanında en önemli buluşu veya icadı yapan kimseye; dördüncüsü edebiyat alanında en soylu ve en içten bir idealden ilham alarak meydana getirdiği eserin yazarına, beşincisi de halklar arasında kardeşliğin gerçekleştirilmesi, sürekli orduların ortadan kaldırılması veya azaltılması, barış kongrelerinin yapılması veya bunların yaygınlaşması için en çok veya en iyi çalışan kimseye verilir.

Fizik ve Kimya ödülleri isveç Fen akademisi, Tıp ve Fizyoloji ödülleri Stockholm Karolin enstitüsü, Edebiyat ödülü Stockholm akademisi, Barış ödülü de Norveç Storting'i tarafından seçilen beş üyeli bir komisyon tarafından dağıtılır.

Son yıllarda iktisat alanında da Nobel ödülü verilmeğe başlandı. (L)

NOBELYUM i. (*Nobel*'in adı'ndan fr. *nobelium*). Atom numarası 102 olan kimyasal elemente verilen ad; Stockholm Nobel enstitüsündeki siklotronla elde edilmiştir. (Radyoaktif olan bu elementin ortalama ömrü 16 dakikadır.) [L]

NOBEOKA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Miyazaki ili), Büyük Okyanus kıyısında; 116 800 nüf. Sunî ipek ve kimya sanayii. (L)

NOBİ, Japonya'da (Honşu) tabiî bölge,

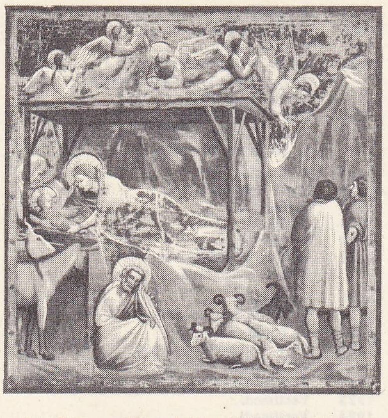
noel
«İsa'nın Doğuşu»
Giotto'nun eseri,
Sorovegni şapeli,
Padova (İtalya)

Noel baba

1902 R. Ross (B. Brit.).
1903 N. R. Finsen (Dan.).
1904 İ. P. Pavlov (S.S.C.B.).
1905 R. Koch (Alm.).
1906 C. Golgi (İtal.).
S. Ramon y Cajal (İsp.).
1907 C. L. A. Laveran (Fr.).
1908 P. Ehrlich (Alm.).
İ. Meçnikov (S.S.C.B.).
1909 T. Kocher (İsviçre).
1910 A. Kossel (Alm.).
1911 A. Gullstrand (İsveç).
1912 A. Carrel (Fr.).
1913 C. Richet (Fr.).
1914 R. Barany (Avus.-Mac.).
1915 Verilmedi.
1916 Verilmedi.
1917 Verilmedi.
1918 Verilmedi.
1919 J. Bordet (Belç.).
1920 A. Krogh (Dan.).
1921 Verilmedi.
1922 W. V. Hill (B. Brit.).
O. Meyerhof (Alm.).
1923 F. G. Banting (Kanada).
J. J. R. Macleod (Kanada).
1924 W. Einthoven (Holl.).
1925 Verilmedi.
1926 J. Filiger (Dan.).
1927 J. Wagner von Jauregg (Avusturya).
1928 C. Nicolle (Fr.).
1929 C. Eijkman (Holl.).
F. G. Hopkins (B. Brit.).
1930 K. Landsteiner (Avusturya).
1931 O. Warburg (Alm.).
1932 C. S. Sherrington (B. Brit.).
E. D. Adrian (B. Brit.).
1933 T. H. Morgan (A.B.D.).
1934 G. H. Whipple (A.B.D.).
W. P. Murphy (A.B.D.).
G. R. Minot (A.B.D.).
1935 H. Spemann (Alm.).
1936 H. H. Dale (B. Brit.).
O. Loewi (Avusturya).
1937 A. Szent-Györgyi von
Nagyrapolt (Mac.).
1938 C. Heymans (Belç.).
1939 G. Domagk (Alm.).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 E. A. Doisy (A.B.D.).
H. Dam (Dan.).
1944 J. Erlanger (A.B.D.).
H.S. Gasser (AB.D.).
1945 A. Fleming (B. Brit.).
E. B. Chain (B. Brit.).
H. Florey (B. Brit.).
1946 H. J. Muller (A.B.D.).
1947 C. F. Cori (A.B.D.).
G. T. Cori (A.B.D.).
B. A. Houssay (Arjantin).
1948 P. H. Müller (İsviçre).
1949 A. C. de Abreu Freire Egas
Moniz (Port.).
W. R. Hess (İsviçre).
1950 P. S. Hench (A.B.D.).
E. C. Kendall (A.B.D.).
T. Reichstein (İsviçre).
1951 M. Theiler (Gün. Afr. Bir.).
1952 S. A. Waksman (A.B.D.).
1953 H. A. Krebs (B. Brit.).
F. A. Lipmann (A.B.D.).
1954 J. F. Enders (A.B.D.).
T. H. Weller (A.B.D.).
F. C. Robbins (A.B.D.).
1955 A. H. T. Theorell (İsveç).
1956 A. F. Cournand (A.B.D.).
W. Forssmann (Alm.).
D. W. Richards Jr. (A.B.D.).
1957 D. Bovet (İtal.).
1958 G. W. Beadle, E. L. Tatum ve
J. Lederberg (A.B.D.).
1959 S. Ochoa ve A. Kornberg (A.B.D.).
1960 F. M. Burnet (Avustralya).
P. B. Medawar (B. Brit.).
1961 G. von Bekesy (A.B.D.).
1962 M. H. F. Wilkins (B. Brit.).
F. H. Compton Crick (B. Brit.).
J. D. Watson (A.B.D.).
1963 J. C. Eccles (Avustralya).
A. L. Hodgkin (B. Brit.).
A. F. Huxley (B. Brit.).
1964 R. Lynen (Alm.).
C. Bloch (A.B.D.).
1965 A. Lwoff, J. Monod ve
F. Jacob (Fr.).
1966 C. B. Huggins (A.B.D.).
F. P. Rous (A.B.D.).
1967 R. Granit (İsveç).
H. R. Hartline (A.B.D.).
G. Wald (A.B.D.).
1968 R. W. Holley (A.B.D.).
H. G. Khorana (A.B.D.).
M. W. Nirenberg (A.B.D.).
1969 M. Delbrück (A.B.D.).
A. D. Hershey (A.B.D.).
S. E. Luria (A.B.D.).
1970 Julius Axelrod (A.B.D.).
sir Bernard Katz (İng.).
Ulf von Euler (İsveç).
Dr. Earl. W. Sutherland Jr. (A.B.D.).

EDEBİYAT

1901 R. Sully Prudhomme (Fr.).
1902 T. Mommsen (Alm.).
1903 B. Björnson (Norveç).
1904 F. Mistral (Fr.).
J. Echegaray (İsp.).
1905 H. Sienkiewicz (Pol.).
1906 G. Carducci (İtal.).
1907 R. Kipling (B. Brit.).
1908 R. Eucken (Alm.).
1909 S. Lagerlöf (İsveç).
1910 P. von Heyse (Alm.).
1911 M. Maeterlinck (Belç.).
1912 G. Hauptmann (Alm.).
1913 Rabindranath Tagor (Hind.).
1914 Verilmedi.
1915 Romain Rolland (Fr.).
1916 V. von Heidenstam (İsveç).
1917 K. Gjellerup (Dan.).
H. Pontoppidan (Dan.).
1918 Verilmedi.
1919 C. Spitteler (İsviçre).
1920 K. Hamsun (Norveç).
1921 A. France (Fr.).
1922 J. Benavente (İsp.).
1923 W. B. Yeats (İrl.).
1924 W. Reymont (Pol.).
1925 G. B. Shaw (B. Brit.).
1926 G. Deledda (İtal.).
1927 H. Bergson (Fr.).
1928 S. Undset (Nor.).
1929 T. Mann (Alm.).
1930 S. Lewis (A.B.D.).
1931 E. A. Karlfeldt (İsveç).
1932 J. Galsworthy (B. Brit.).
1933 İ. A. Bunin (S.S.C.B.).
1934 L. Pirandello (İtal.).
1935 Verilmedi.
1936 E. O'Neill (A.B.D.).
1937 R. Martin du Gard (Fr.).
1938 Pearl Buck (A.B.D.).
1939 F. E. Sillanpaa (Fin.).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 Verilmedi.
1944 J. V. Jensen (Dan.).
1945 G. Mistral (Şili).
1946 H. Hesse (İsviçre).
1947 A. Gide (Fr.).
1948 T. S. Eliot (B. Brit.).
1949 W. Faulkner (A.B.D.).
1950 B. Russell (B. Brit.).
1951 Pär Lagerkvist (İsveç).
1952 F. Mauriac (Fr.).
1953 W. L. S. Churchill (B. Brit.).
1954 E. Hemingway (A.B.D.).
1955 H. Laxness (İzl.).
1956 J. R. Jimenez (İsp.).
1957 A. Camus (Fr.).
1958 B. Pasternak (S.S.C.B.)
[ödülü kabul etmedi].
1959 S. Quasimodo (İtal.).
1960 Saint-John Perse (Fr.).
1961 İvo Andriç (Yugos.).
1962 J. Steinbeck (A.B.D.).
1963 G. Seferis (Yun.).
1964 J. P. Sartre (Fr.)
[ödülü kabul etmedi].
1965 M. Şolohov (S.S.C.B.).
1966 S. J. Agnon (İsrail).
N. Sachs (Alm.-İsveç).
1967 M. A. Asturias (Guatemala).
1968 Y. Kavabata (Japon.).
1969 S. Beckett (Fr.).
1970 A. Soljenitsin (S.S.C.B.).
1971 P. Neruda (Şili).

BARIŞ

1901 H. Dunant (İsviçre).
F. Passy (Fr.).
1902 E. Ducommun (İsviçre).
A. Gobat (İsviçre).
1903 W. R. Cremer (B. Brit.).
1904 Gand Milletlerarası Hukuk enstitüsü.
1905 B. von Suttner (Avusturya).
1906 T. Roosevelt (A.B.D.).
1907 E. T. Moneta (İtal.). →

Foto. *LAROUSSE*

	L. Renaalt (Fr.).
1908	K. P. Arnoldson (İsveç).
	F. Bajer (Dan.).
1909	A. M. F. Beernaert (Belç.).
	P. H. B. Balluat d'Estournelles de Constant (Fr.).
1910	Milletlerarası Barış bürosu.
1911	T. M. C. Asser (Holl.).
	A. H. Fried (Avusturya).
1912	E. Root (A.B.D.).
1913	H. la Fontaine (Belç.).
1914	Verilmedi.
1915	Verilmedi.
1916	Verilmedi.
1917	Cenevre Milletlerarası Kızılhaç komitesi.
1918	Verilmedi.
1919	T. W. Wilson (A.B.D.).
1920	L. Bourgeois (Fr.).
1921	K. A. Branting (İsveç).
	C. L. Lange (Norveç).
1922	F. Nansen (Norveç).
1923	Verilmedi.
1924	Verilmedi.
1925	J. A. Chamberlain (B. Brit.).
	C. G. Dawes (A.B.D.).
1926	A. Briand (Fr.).
	G. Stresemann (Alm.).
1927	E. Buisson (Fr.).
	L. Quidde (Alm.).
1928	Verilmedi.
1929	F. B. Kellogg (A.B.D.).
1930	Nathan Söderblom (İsveç).
1931	J. Addams (A.B.D.).
	N. M. Butler (A.B.D.).
1932	Verilmedi.
1933	N. Angell (B. Brit.).
1934	A. Henderson (B. Brit.).
1935	C. von Ossietzky (Alm.).
1936	C. Saavedra Lamas (Arj.).
1937	Lord E. Cecil of Chelwood (B. Brit.).
1938	Nansen komitesi.
1939	Verilmedi.
1940	Verilmedi.
1941	Verilmedi.
1942	Verilmedi.
1943	Verilmedi.
1944	Cenevre Milletlerarası Kızılhaç komitesi.
1945	C. Hull (A.B.D.).
1946	E. G. Balch ve J. R. Mott (A.B.D.).
1947	The Friends Service Council (B. Brit.).
	The American Friends Service committee (A.B.D.)
1948	Verilmedi.
1949	J. Boyd Orr (B. Brit.).
1950	R. Bunche (A.B.D.).
1951	L. Jouhaux (Fr.).
1952	A. Schweitzer (Fr.).
1953	G. C. Marshall (A.B.D.).
1954	Cenevre Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek komiserliği
1955	Verilmedi.
1956	Verilmedi.
1957	L. B. Pearson (Kanada).
1958	G. Pire (Belç.).
1959	P. Noel-Baker (B. Brit.).
1960	A. Luthuli (Gün. Afr. cumh.).
1961	D. Hammarskjöld (İsveç).
1962	L. C. Pauling (A.B.D.).
1963	Milletlerarası Kızılhaç komitesi.
	Milletlerarası Kızılhaç Dernekleri birliği.
1964	M. L. King (A.B.D.).
1965	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım fonu.
1966	Verilmedi.
1967	Verilmedi.
1968	R. Cassin (Fr).
1969	İ. L. O. Milletlerarası Çalışma teşkilâtı.
1970	A. Samuelson (A.B.D.).
1971	Willy Brandt (Alm.).

İKTİSAT

1969	R. Friseh (Norveç).
	J. Tinbergen.
1970	A. Samuelson (A.B.D.).
1971	Simon Kuznets (A.B.D.).

«Bir Noel Şarkısı» Bob Crachit ile Tiny Tim'in illüstrasyonu

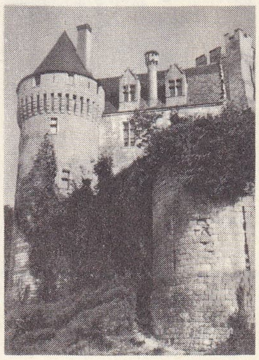
NOGENT-LE-RETROU Saint-Jean şatosu XV. yy.

general NOGUÈS

İse körfezi kıyısında. Başlıca şehri, *Nagoya.*
Burası Honşu'nun merkezindeki dağlardan gelen dört ırmağın alüvyonlarıyle oluşmuş bir ovadır. Batı bölgesinde eskiden beri korkunç su baskınları olur. Ovanın en alçak kısımları X. yy.dan sonra buddha rahipleri tarafından polder (*Vaju*) haline getirilmiştir. (L)

NOBİLE (Umberto), italyan havacısı, kâşifi ve generali (Lauro, Avellino 1885). Bir güdümlü balonla kutba yapılan ilk seferde Amundsen'in yanındaydı (1926), sonra Napoli'de Krallık Havacılık enstitüsünde iki yıl ders verdi. 1928'de *İtalia* adlı güdümlü balonla kutba yeni bir sefer yaptı. Bu balon Svalbard açıklarında denize düştü. Nobile ve arkadaşları, bir rus buzkıran gemisi tarafından kurtarıldılar. Bir italyan tahkik komisyonu onu güdümlü balonun kaybından sorumlu tuttu. 1930'da ordudan ayrılmak zorunda kaldı. 1932'de Sovyet Hava bakanlığı ile dört yıllık bir anlaşma yaptı ve uzman olarak çalıştı. İkinci Dünya savaşında bir süre A.B.D.'de oturduktan sonra İtalya'ya döndü ve 1947'de Millet meclisine seçildi. (L)

NOBİLİ (Leopoldo), italyan fizikçisi (Trassilico, Reggio yakınları 1787-Floransa 1835). Topçu subayıydı. 1812'de Rusya seferine katıldı, sonra Floransa Tabiat Bilimleri müzesinde profesör (1831) oldu. Ters işaretli kutuplar şeklinde mıknatıslanmış iki iğneden meydana gelen ve hassas galvanometreler yapmağa yarayan «astatik» sistemi buldu (1826). Melloni ile bir termoelektrik pil tasarladı (1830) ve bu pille ısı ışınlarını inceledi (1831). [L]

Nobilissima Visione, koreografik efsane, bir perde, 5 tablo; libretto: Paul Hindemith ve L. Massine, müzik: Paul Hindemith; dekor ve kostüm: Pavel Çeliçev; koreografi: L. Massine; ilk temsil: Londra, 1938, Duruy Lane tiyatrosu; belli başlı dansçıları: L. Massine, F. Franklin, Dokudovski Nini Theilade, Jeannette Lauret. Assisi'li Aziz Francesco efsanesini canlandıran mistik bir baledir. Massine, tek kişilik mistik danslarda soyutlamayı ve sembolik hareketleri ön plana almıştı. (L)

NOBİLİSSİMUS (lat. *nobilis,* soylu'dan). Tar. 198'de Septimus Severus tarafından oğlu Geta için ihdas edilen unvan. Sonraları, imparator ailesi üyelerine bol bol verildi. (L)

NOBİLİTAS i. («soyluluk» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Soylu sınıfının (yüksek görevleri aralarında paylaşan, patrici olan veya olmayan birkaç aile) meydana getirdiği siyasî parti; bu parti, pleb'lerden gelen ve siyasete atılan «yeni insan»lara (bu insanlar çarçabuk nobilitas'a katılıyorlardı) karşı kuruldu.
— ANSİKL. Rom. tar. *Nobilitas,* M.Ö. III. yy.dan itibaren Roma cumhuriyetine hâkim oldu. Magistratus curulis'e en az bir üyesi seçilen ailelerden meydana gelen soylular sınıfı ile en zengin pleb ailelerinin kaynaşması sonucunda ortaya çıktı. Seçim masraflarını tek karşılayabilecek insanlar olan büyük mülk sahiplerinin meydana getirdiği Nobilitas, gerçek bir yüksek görevler tekeli kurdu ve bunun sonucunda Senato üyeliklerini elde etti. Tiyatrolarda özel yerlere oturmak, erguvan şeritli cübbeler giyerek, atalarının resimlerini veya ikonalarını üstlerinde taşımak (*jus imaginum*) gibi imtiyazlar olan bu «senatörler aristokrasisi» ancak birkaç aileyi (Cornelii, Claudii, Valerii, Aemilii, Fulvii, Fabii, Postumii, Sempronii) kapsıyordu. M.Ö. II. yy.da bir Magistratus Curulis'e girerek soyluluk hakkını elde eden «yeni insanlar» pek azdı; ama, nobilitas'ın M.Ö. 218 tarihli kanunla attığı zengin tacirler nobilitas'ın muhafazakâr bölümü *optimates*'e karşı çıkan «şövalyeler sınıfı»nı kurdular. M.Ö. I. yy.da, kendisini kötü işlere bulaştıran para babalarının tehdidine uğrayan nobilitas, kendi saflarından çıkan haris kişilerin (Sulla, Pompeus, Sezar) gaspettiği askerî gücün karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Bu *imperatores*'lerin sonuncusu olan Augustus, ortaya bir senato düzeni koyarak yeni bir soylu sınıf meydana getirdi. (L)

NOBLE (sir Andrew), ingiliz topçusu ve balistik uzmanı (Greenock 1832-Newcastle-upon-Tyne 1915). Kraşırlı manometreyi (1860) ve kronoskopu (1862) icat etti. Abel ile birlikte barutun patlamasını inceledi. (L)

Noble ve Abel formülü, teorik gücü f, özgül hacmi α olan bir patlayıcı maddenin kapalı bir kapta (msl. manometreli bombada) patlamasıyle meydana gelen p basıncını, Δ doldurma yoğunluğuna bağlayan

$$p = \frac{f\,\Delta}{1-\alpha\,\Delta}$$

formülü. (L)

NOBRAN sıf. Sert tavırlı, kaba (kimse): *Nobran bir adam.*
◆ **Nobranlık** i. Kabalık, kırıcılık. (M)

NOBREGA (Manuel DA), potekizli misyoner (1517 Rio de Janeiro 1570). 1544'te cizvit tarikatına girdi; Brezilya'ya giden ilk portekizli misyonerlerdendi. Salvador de Bahia, Recife, Rio de Janeiro ve Sao Paulo şehirlerinin kurulmasında rolü oldu; yerlileri sömürgecilerin haksızlıklarına karşı korudu. Brezilya kartografisiyle ilgili eserler ve *İnformaçoes das Terras do Brasil* (Brezilya Toprakları Üstüne Bilgiler) adlı bir kitap yazdı. (L)

NOBUNAGA (Oda), japon siyaset adamı (Ovari 1534-Kyoto 1582). Daymyo ailesindendi. Ovari eyaletini boyunduruk altına aldı (1558-1560) ve imparator Ogimasi hesabına âsi daymyolarla dövüşerek, otuz iki eyaleti huzura kavuşturdu (1562-1577). Şogun'ların sonuncusu olan Aşikaga'yı iktidardan çekilmek zorunda bıraktı (1573). Nobunaga hükûmetinin başına geçti ve büyük buddha rahibi Kosa ile buddha mezheplerini buyruğu altına aldı (1580), Japonya'yı merkezîleşmiş bir yönetim altında birleştirdi; Hıristiyanlığı destekledi ve Batı ile ticarî ilişileri teşvik etti, fakat gurura kapılarak, Azuçi'deki şatosuna yakın bir tapınakta, halkı kendi heykeline tapmağa zorladı. Kyoto'daki Honnoci tapınağında âsiler tarafından kuşatılınca harakiri yaptı. Nobunaga, japon rönesansının örnek tipi olarak kabul edilmektedir. (L)

NOBUZANE (Fucivara no), japon ressamı (1176'ya doğr. - Kyoto 1265). Takanobu'nun oğlu. Kamakura üslûbunun en tipik temsilcilerinden biri sayılır. İmparatorluk çevresindeki kişilerin resmini yaptı. En ünlü eseri *Otuzaltı Şair* (1235'e doğr.; Washington, Freer Gallery of Art) adlı resim rulosudur. (M)

NOCARD (Edmond İsidore Etienne), fransız veterineri ve biyoloji bilgini (Provins 1850 - Saint - Maurice, Seine 1903). Alfort okulunda patoloji profesörü (1887) oldu. 1893'ten sonra, kendini özel çalışmalara verdi. Pasteur'ün çok sevdiği öğrencilerindendi. Pasteur enstitüsünde servis şefi olarak çalıştı.
Özellikle, sığır peripnömonisi mikrobunu ortaya çıkarıp üretti, bulaşıcı meme iltihabı, sığır sakağısı, ülserli at lenfanjiti mikroplarını buldu, kuduz, tetanos, çalık, aft humması, nagana, durin, surra, kaderas v.b. üstünde incelemeler yaptı. Bang ile birlikte, sığırlarda veremin erken teşhisi için tüberkülin kullanılmasını genelleştirdi. Mallein şırınga ederek at sakağısının erken teşhisini sağladı, tedavi yolunu gösterdi, korunma çarelerini açıkladı. Kuş veremini yapan basil ile memelilerde vereme sebep olan basilin aynı olduğunu, veremin hasta sığırların sütü ve etiyle insanlara geçebileceğini ispatladı. (L)

Nocard basili. Bakteriyol. Salmonella'ya yakın gram negatif basil; 1893'te Nocard tarafından psitakoz'a sebep olan mikrop diye tanımlandı. Oysa Nocard basili aslında bir çıkış mikrobudur, çünkü hastalığın asıl sebebi bir virüstür. (L)

NOCCAEA i. Hutchinsia'nın diğer adı. (L)

NOCEDAL (Candido), ispanyol siyaset adamı (La Coruna 1821 - Madrid 1885). Muhafazakâr milletvekili (1843), içişleri bakanı (1856) oldu, basın için önleyici Sansür kanununu kabul ettirdi (1857). 1868'den sonra Carlos taraftarlarının başına geçti, sonra da İntegrista* partisini kurdu. (L)

NOCEDAL Y ROMEA (Ramon), ispanyol yazarı ve siyaset adamı (Madrid 1844-

Foto. Boucher, A.D.E.P. (LAROUSSE)

ay.y. 1907). Avukat oldu; genç yaşta tiyatro ile ilgilendi ve *El Juez de su Causa* (Kendi Davasının Hâkimi) [1868] ve *La Carmanola* (1869) adlı, siyasî nitelikte polemik oyunları yazdı. Babasının kurduğu günlük *El Siglo Futuro* gazetesini yıllarca yönetti; bu gazetedeki yazılarında Don Carlos'çuluktan yana çıktı ve 1899'da kendi kurduğu «birleştirici» partiyi destekledi. Birçok defa milletvekili ve senatör seçildi, söylevlerinin birçok derlemesini yayımladı. (M)

NOCERA İNFERİORE, İtalya'da şehir, Campania'da (Salerno ili.) Sarno vâdisinde; 48 600 nüf. Eski etrüsk şehri (*Nuceria Alfaterna*). Makarna fabrikaları. Dokuma sanayii (pamuklu). [L]

NOCERA SUPERİORE, İtalya'da (Salerno ili) komün, *Nocera İnferiore* yakınında; 15 300 nüf. Daire planlı Santa Maria Maggiore kilisesi, V. yy.dan kalma eski bir vaftiz yeridir (1856'da onarıldı). [L]

NOCİ, İtalya'da komün, Apula'da (Bari ili), Murge'lerin doğu yamacında; 17 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

NOCRET (Jean), fransız ressamı (Nancy 1615 - Paris 1672). Jean Leclerc'in öğrencisiydi; bir süre Roma'da kaldı. 1644'te Paris'e döndü, Saint Cloud ve Tuileries'de önemli dekorasyonlar (*Tanrılar Meclisi*), krallık ailesini temsil eden büyük bir tablo (Versailles müzesi), birçok portre (*Anne d'Autriche*, Versailles müzesi) yaptı. (L)

NOCT— veya **NOCTU—,** lat. *nox*'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

Noctes Atticae (*Attike Geceleri*), Aulus - Gellius'un (II. yy.) çok değişik konuları kapsayan yirmi ciltlik derlemesi. Gellius eseri Atina'da bulunduğu bir sırada hazırlamağa başladı; kitabın adı da buradan gelir. Gramer, tarih, felsefe, şiir ve fen üstüne bir bilgi kaynağı niteliğini taşıyan kitapta ayrıca eski latin şairlerinden önemli parçalar da yer alır. (L)

NOCTİLİO i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde bulunan küçük yarasa. (Tavşan dudaklı noctilio'nun [*Noctilio leporinus*] ayağında kuvvetli çengeller vardır; bununla balıkları yakalayabilir. *Noctilionidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NOCTİLUCİDAE çoğl. i. Kamçılı birhücreli hayvanlar familyası. (Başlıca cinsleri: *noktiluka* ve *ponoktiluka*.) [L]

NOCTU—. Bk. NOCT—.

NOCTUİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası; *agrotis, catacola, hadena, phytometra* v.b. cinslerini kapsar; Batı Avrupa'da yedi yüz kadar türü bilinir; bunların çoğu da zararlıdır. (L)

NOCTUİNA çoğl. i. Pulkanatlı böcekler takımının büyük bir grubu.

— ANSİKL. *Noctuina* grubundaki böcekler, çoğunluğu külrengi ve esmer olmak üzere her boyda koyu renkli kelebeklerdir. Hantal, kaba ve tüylü olan bu kelebeklerin fosforışıl iri gözleri, basit gözleri, uzun ağız duyargaları vardır; hortumları iyi gelişmiştir; göğüs kısmında kıl demetleri bulunur, karın kısmı silindirimsi veya konik olur; kanatlar genellikle kalın ve sağlamdır. Tırtılları çoğu zaman yere gömülü yaşar, ancak geceleri yaprakları ve körpe filizleri kemirmek için ortalığa çıkar. Bunların çoğu ciddî zararlara yol açar: meselâ *Hadena basilinea* buğdayda, *Euxoa segetum* çeşitli tahıllarda, *Sesamia vuteria* ve *Agrotis ypsilon* mısırda, *Polia oleracea* ve *Mamestra brassicae* sebze bahçelerinde zarar yapar (bunlardan *Leucania obsoleta*, domateste, *Hydroecia micaceae* patateste bulunur); *Laphygma exigua* pamuğa zarar verir. (L)

NOCTULA i. Asya, Avrupa ve Afrika'da yaşayan yarasa. (Yassıburunlu yarasagillerden.)

— ANSİKL. *Noctula* (*Pterygistes noctula*), kısa kulaklı, orta boy bir yarasadır; fakat Avrupa'da bulunan yarasaların en büyüğü budur (kanat açıklığı 40 sm). [L]

NODA i. *Halk dili.* Üzeri toprakla örtülmüş saman yığını. (M)

NODDACK (Walter Karl Friedrich), alman kimyacısı (Berlin 1893-Bamberg 1960). Nernst'in öğrencisiydi. Freiburg im-Breisgau üniversitesinde ders verdi. 1925'te karısı İda Tacke ile beraber, X ışınları tayfından yararlanarak, platin ve niyobyum cevherleri içinde tabiatın en nadir elementlerinden biri olan renyum'u keşfetti. (M)

NODİER (Charles), fransız yazarı (Besançon 1780-Paris 1844). Besançon mahkemesi başkanının oğlu idi, devrimci fikirlerle yetişti. Besançon'da Ecole Centrale kütüphanesi müdür yardımcısı oldu, önce tabiat bilgini Girod de Chantrans'ın etkisi altında tabiat bilimleriyle ilgilendi. Sonra edebiyat hayatına atıldı: melankolik bir roman olan *Le Peintre de Salzbourg, Journal des Emotions d'un Coeur Souffrant* (Salzburg'lu Ressam, Dertli Bir Gönül'ün Günlüğü) [1803], *Essais d'Un Jeune Barde* (Genç Bir Şairin Denemeleri) [1804]. Gizli Philadelphes derneğiyle ilişki kurdu. 1802'de yazdığı *La Napoléone* adlı yergili bir od, imparatorluk polisinin peşine düşmesine yol açtı. Besançon'a sığındı, orada *Dictionnaire Raisonné des Onomatopées'*yi (Açıklamalı Onomatopeler Lûgati) [1808] yazdı. Bu eser, geniş bilgi sahibi ve acayip bir adam olan ingiliz Herbert Croft ile dostluk kurmasını sağladı, Amiens'de bir süre onun sekreterliğini yaptı. 1812'de Laibach'te çıkan *Télégraphe Officiel* adlı gazetenin başına getirildi. «Morlaques türküleri», vampir edebiyatı ve illirya egzotizmiyle ilgilendi. Fransa'ya dönüşünde *Journal des Débats* ve *La Quotidienne* gazetelerine girdi, kralcı görüşleri savundu ve *Histoire des Sociétés Secrètes dans l'Armée* (Ordudaki Gizli Derneklerin Tarihi) [1815] adlı eserini yayımladı. Kısa bir süre sonra fantastik masal ve karamsar roman türüne kaçan bir seri eser yayımlamağa başladı: *Jean Sbogar* (1818); *Smarra ou Les Démons de La Nuit* (Smarra veya Gece Şeytanları) (1821); *Trilby ou le Lutin d'Argail* (Trilby veya Argail Cini) [1822]. *Le Vampire* (Vampir) [1820] adlı melodramı aynı seriye girerse de, *Thérèse Aubert* (1819) adlı romanı, roman geleneğine uygun bir eserdir. Nodier, 1823'te Arsenal kitaplığı müdürü oldu. 1829'a kadar, genç romantik okulun bütün yazarları her akşam onun evinde toplanırdı. 1830 Yılında, romantik yazarların başarılarına onu ortak etmemeleri, kızı Marie'nin evlenmek üzere evden ayrılması karşısında üzüntüye kapılan Nodier için artık tek sığınak hayal dünyasıydı, o devirde yazdığı hikâyelerde, illuzyonizm ve hayal unsurları ağır basar: *Le Songe d'Or* (Altın Rüya); *la Fée aux Miettes* (Yoksul Peri) [1832]; *La Neuvaine de la Chandeleurs* (1899); *Histoire du Chien de Brisquet* (Brisquet'nin Köpeğinin Hikâyesi) [1844]. Nodier'nin ne kadar çeşitli alanlara merak sardığını göstermek bakımından da bu eserlere, cilt cilt hatıralarını, tarih denemelerini, tenkit ve bibliyografyalarını eklemek gerekir. Nodier, romantizminin edebî ufkunu genişletmiş, özellikle, korkunç hayaller âlemine dalarak, Nerval'e ve gerçeküstücülüğe yol açmıştır. (L)

NODOSİNELLA i. Karbonifer tabakalarında bulunan fosil foraminifer. (*Lituolidae* familyasından.) [L]

NODOZİTE i. (fr. *nodosité*). Bot. Havadaki serbest azotu özümleyebilen bakterilerin etkisiyle bazı bitkilerin, özellikle baklagillerin kökünde oluşan şişkinlik. (L)

NODUL i. *Halk dili.* Üvendirenin ucundaki sivri demir. (M)

NODULLAMAK geçl. f. (*nodul*'dan *nodul-la-mak*). *Halk dili.* Hayvanı üvendireyle dürtmek, yürütmeğe çalışmak. || *Mec.* Bir işi zorla yaptırmağa çalışmak. (M)

NODÜL i. (fr. *nodule*, küçük düğüm). Elektr. Elektrolitik kaplama üzerinde görülen, bir ağacın dallarına benzer kolların çıkış noktası. (L)

NODZU MİÇİTSURA, japon generali (Kagoşima 1841-Tokyo 1908). 1876'da görevle A.B.D.'ye gönderildi. 1877'de yurda döndü. General olarak, savaş bakanı Oyama'nın Avrupa gezisine katıldı (1881). 1894'te Çin'e karşı yapılan savaşta I. Orduya ve Rus-Japon savaşında da IV. Orduya kumanda etti, özellikle Mukden savaşında önemli bir rol oynadı (1905). [L]

NOEGGERATH (Emil Oscar Jacob Bruno), alman hekimi (Bonn 1827-Wiesbaden 1895). Bonn'da okudu, 1852'de tıptan mezun oldu. 1857'de A.B.D.'ye gitti. New York'a yerleşerek, eski New York Tıp kolejinde doğum ve jinekoloji profesörü oldu. 1885'te Almanya'ya döndü ve Wiesbaden'e yerleşti. Yumurtalık tedavisi üstüne yeni bir metot ortaya attı. Kadınlardaki gizli belsoğukluğu üstünde önemle duran ilk hekim Noeggerath'tır. Dr. Abraham Jacobi ile birlikte New York'ta *American Journal of Obstetrics*'i (Amerikan Doğum Gazetesi) kurdu ve *Contributions to Midwifery'yi* (Ebelik Bilimine Katkılar) [1859] yazdı. Noeggerath'ın en büyük eseri *Die Latente Gonorrhoe im Weiblichen Geschlecht*'tir (Kadınlarda Gizli Belsoğukluğu) [Bonn, 1872]. (M)

NOEL i. (fr. *noël*). Hıristiyanların, İsa'nın doğum gününde kutladıkları bayram: *Bu kış noel ve yılbaşı baloları ...* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bir noel şarkısı.* || Bu bayramın kutlandığı zaman süresi: *Noel'de Paris'e gitmek.* || *Noel ağacı*, noel yortusu dolayısıyle süslenen ve ışıklandırılan çam ağacı. (İlk olarak 1605'te Almanya'da adı geçmiş ve oradan XIX. yy. ortasında Hélène de Mecklemburg tarafından Fransaya yayılmıştır.) || *Noel baba,* hıristiyanlarca noel gecesi çocuklara oyuncak, şekerleme v.b. hediyeler dağıttığına inanılan efsanevî kişi. (Karla örtülü kırmızı başlıklı paltosu ve kocaman beyaz sakalıyle temsil edilir. Getirdiği oyuncakları ocağın önüne dizilmiş kunduralar içine yerleştirir, eğer çocuklar yaramazlık etmişlerse bu hediyelerin yerine arkadaşı *Kırbaççı Babanın* taşıdığı değnekleri bırakır.) Bk. AYANİKOLA *Aziz.*

— Denizc. *Noel ağacı*, gemilerde çeşitli anlamlar taşıyan ışıklı işaretlerin topluca sıralandığı işaret direği.

— Din. Hıristiyan inancına göre «evrenin nuru» olan İsa peygamberin doğum gününü aralık ayının 25'inde kutlamakla papalar paganların kış gün dönümü törenlerine bağlı bulunanlarını bundan vaz geçirmek istemiş olabilirler. *Noel*, 354'te Batı'da kutlanıyordu; İsa'nın doğumunu 6 ocakta kutlayan Doğu ise Aziz İoannes Khrysostomos ve Nazianzos'lu Aziz Gregorios'un etkisiyle Noel'i kutlama tarihi olarak aralık ayının 25. gününü benimsedi.

— Petr. *Noel ağacı*, bir petrol kuyusunun ağzında kollara ayrılmış boru şebekesi. (L)

NOEL i. (fr. *noël*). Noel yortusu üstüne yazılan fransız halk şarkısı.

— ANSİKL. İlk *noel*'lere XII. yy.da rastlanırsa da, bu tür asıl biçimini ancak XVI. yy.da buldu. Başlangıçta noeller, önce latince, sonra halk dilinde ve bazen de çeşitli lehçelerde yazılmış dinî metinler üzerine besteleniyordu. XVII. - XIX. yy.lar arasında bu şarkılar çok yaygınlaştı ve dinî metinler, çeşitli dindışı şarkılara, dans melodilerine, arietta'lara, vodvillere uygulandı. özellikle Fransa'da geliştirilmekle birlikte noeller Avrupa'nın öbür ülkelerine de yayıldı; İngiltere'de Christmas Carol (s) ve Almanya'da Weihnachtslieder adını aldı. XVII. ve XVIII. yy'larda, Fransa'da bir enstrümantal noel şekli olan org noeli de gelişti, dinî törenlere ayrılan bu org noeli, sevilen halk şarkılarının ayarlamasına ve çeşitlemelerine yöneliyordu. Başlıca noel yazarları arasında, N. Lebègue, N. Gigault, J.F.d'Andrieu, L.C.d'Aquin sayılabilir. Org noeli, XIX. yy.da yeniden fransız orgçularınca sık sık çalındı. (M)

NOËL (Alexis Nicolas), fransız ressamı, desencisi ve taşbasmacısı (Clichy 1792 - Paris 1871). Taşbasma resim albümleri yayımladı: *Fransa ve Almanya'da Renkli ve Askerî Yolculuk; Touraine'den İlgi Çekici Hatıralar* (1824); *Poitou ve Anjou'dan İlgi Çekici Hatıralar* (1828). [L]

NOËL (Edme Antony Paul), **Tony-Noël** denir, fransız heykeltıraşı (Paris 1845-Palaiseau 1909). Cluny meydanını, Büyük Saray'ın ön cephesini süsleyen *Gladyatörler* grubunu (1909) ve birçok büst yaptı. (L)

NOEL (Eugenio), ispanyol yazarı Eugenio MUNOZ'un takma adı (Madrid 1885-Barcelona 1936). Toplum kurallarına karşı koyan bir yazardı; «1898 nesli»nin görüşlerini destekledi. Fas'taki askerliği sırasındaki tecrübelerini *La Que Vi en la Guerra* (Savaşta Gördüklerim) [1912] adlı eserinde dile getirdi ve bu kitabı yüzünden kürek cezasına çarptırıldı. Flamanco müziği ve bo-

nodozite

Maurce NOGUES

nohut

Foto. X (LAROUSSE)

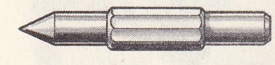
nokta (teknol.)

ğa güreşlerine karşı ilgi çekici ve önemli belgesel eserler yazdı. (M)

NOËL (Jules), fransız ressamı (Quimper 1815 - Cezayir 1881). Bretagne ve Türkiye'den manzaralar çizdi (Brest, Chantilly, Chartres, Mulhouse, Nancy, Reims, Tours müzeleri). [L]

NOËL (Marie Rouget, **Marie** — denir), fransız kadın şair (Auxerre 1883- ay.y. 1967). Derin bir din duygusu ile beslenen şiirler yazdı: *Les Chansons et les Heures* (İlâhiler ve Dua Kitapları) [1921]; *Les Chants de la Merci* (1930); *Le Rosaire des Joies* (1930); *Chants et Psaumes d'Automne* (Sonbahar İlâhileri ve Mezmurları) [1947]; *Chant d'Arrière-Saison* (1961). Ayrıca bir biyografi (*Notes İntimes* [Özel Notlar], 1959) ve iki hikâye kitabı (*La Rose Rouge* [Kırmızı Gül]; *L'Ame en Peine et d'Arrière-Saison* [Dertli Gönül ve Güz]) yayımladı. (L)

NOEL-BAKER (Philip John), ingiliz siyaset adamı (Londra 1889). İngiliz heyetiyle birlikte 1919 Barış konferansına ve Cenevre Silâhsızlanma konferansına (1932-1933) katıldı. 1929'dan bu yana İşçi partisi milletvekilidir. Birçok defa bakanlık yaptı (1945-1951). Silâhsızlanma yolunda büyük çaba gösterdi. Başlıca eseri: *The Arms Race: A Programme for World Disarmament* (Silâh Yarışı: Dünya Silâhsızlanma Programı) [1958]. 1959 Nobel Barış ödülünü kazandı. 1970'e kadar Avam kamarasında milletvekilliği yaptı. (LM)

NOËL-NOËL (Lucien NOËL, — denir), fransız şarkıcısı ve tiyatro oyuncusu (Paris 1897). İlkin kabare revülerinde oynadı, şarkı söyledi ve sinemada, yerine göre kurnaz, yerine göre saf bir «orta halli köylü» tipini yarattı. Başlıca filimleri: *La Cage aux Rossignols* (Bülbül Kafesi) [1944]; *Le Père Tranquille* (Sakin Baba) [1946]; *Les Casse-Pieds* (Yaramazlar) [1948]; *Les Carnets du Major Thompson* (Binbaşı Thompson'un Not Defteri) [1955]. (L)

Noel Oratoryosu (*Weihnachtsoratorium*). J.S. Bach'ın 1734'te bestelediği gerçek bir sevinç ilâhisi. Üç Noel günü, Yılbaşı, onu izleyen pazar ve Epiphaneia yortusu için yazılmış altı kantat'dan meydana gelir. Oratoryo Aziz Luka ve Aziz Matta'nın dinî metinleri veya Picander ve Bach'ın (?) lirik düşünceleri üstüne kuruludur. İçinde recitativo, şarkı, geniş koro, din dışı kantatlardan alınma bölümcükleri tekrarlayan koral'ler vardır. Timpani ve trompetlerle tam bir orkestra kullanılmıştır. (L)

Noel Şarkısı (BİR), Charles Dickens'ın eseri (1843-1845). Kitapta yer alan hikâyelerin en ünlüsü *Christmas Carol*'dır; bu hikâyenin kahramanı Scrooge adında saygısız bir ihtiyar cimridir; Scrooge, Noel gecesi gördüğü bir dizi hayalin etkisiyle cömert bir insan olur. En dokunaklı hikâye ise *The Cricket on the Hearth*'tır (Cırcırböceği). Köy hayatının şiirli bir epizodu olan bu hikâyede yoksul oyuncakçı Caleb kör kızını lüks içinde yaşadığına inandırır. (L)

NOEMA i. («idrak» anlamında yun. k.). Fels. Fikir.

— ANSİKL. Fenomenolog E. Husserl'de *noema* terimi, özellikle, salt sezgiye dayanan çeşitli verilerin tümünü, yani göz önünde bulundurulan nesnenin mantıksal önermesi ve maddî özünü belirtir. Noema, *noesis**in karşıtıdır. (L)

NOESİS i. (yun. k.). Algı duyumu. (E. Husserl'e göre, noesis, *noema*'nın karşıtı olarak, yargının biçimini, yani ileri-sürüşün özünü temsil eder.) [L]

NOETARKHOS i. (yun. *noein*, düşünmek ve *arkhos*, baş'tan yun. k.). İskenderiyeli filozoflarda ilk ilke. (L)

NOETHER (Max), alman matematikçisi (Mannheim 1844-Erlangen 1921). Heidelberg üniversitesinde (1874), daha sonra Erlangen üniversitesinde (1875-1921) ders verdi. Cebirsel fonksiyonların gelişmesinde büyük payı oldu ve çeşitli kavramlara, özellikle cebirsel geometrideki birçok teoreme onun adı verildi. Kızı EMMİ (Erlangen 1882-Bryn Mawr, Pennsylvania 1935), önce Göttingen'de profesör oldu (1922). Daha sonra, 1933'te, A.B.D.'ye göç etti; orada Bryn Mawr college'ta ders verdi, bu arada modern cebir alanında uzmanlaştı. Topolojinin ve modern cebirin gelişmesini derinden etkiledi. (L)

NOETOS, yunanlı din sapkını. II. yy.ın sonlarında yaşadı (öl. 200). 180-200 Arası İzmir'de vaizlik, belki de piskoposluk yaptı. Katolik kilisesi tarafından mahkûm edilen bir mezhebin kurucusudur. Doktrini Aziz Hyppolitos'un eserlerinde çürütülmüş, ama III. yy. başlarında Roma'da tilmizi Epigonos tarafından yayılmıştır. (M)

NOETOS'ÇU sıf. (*Noetos*'un adı'ndan *noetos-çu*). Noetos tarafından kurulan tarikatla ilgili.

◆ i. Bu tarikatın üyesi.

— ANSİKL. *Noetos'çu*'lara göre, Tanrı'nın birliğini bozmadan Tanrı'da birden fazla kişinin varlığını kabul etmek imkânsızdı. Noetos'çular Baba ile Oğul arasındaki tek ayırımın insan ruhunun özellikleri arasındaki ayırım olduğunu kabul ederek katolik geleneğine göre Oğula ait olan her şeyi Babaya mal ediyorlardı. Dolayısıyle de insanlığın kurtuluşu için acı çeken ve ölen, insan haline gelmiş olan Baba'ydı. (L)

NOEUX-LES-MİNES, Fransa'da, Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, kömür havzasında (Béthune grubu), Béthune'ün güneydoğusunda; 14 113 nüf. Önemli maden kömürü ocakları. Kimyasal maddeler. Madenlerde kullanılan kaslar. (L)

NOFRİT, firavun Sesestris II'nin (XII. hanedan) karısı. Tanis'te bulunan ve Kahire müzesine götürülen iki güzel heykeliyle bilinir. (L)

NOGALES, Meksika'da (Sonora eyaleti) şehir, A.B.D. sınırında; 24 500 nüf. (L)

NOGARO (Bertrand), fransız iktisatçısı (La Chapella-la-Reine 1880-Créteil 1950). Profesörlük yaptı, 1924-1934 arasında millctvekili, 1926'da millî eğitim bakanı oldu. *Problèmes Contemporains de Finances Publiques* (Çağdaş Maliye Meseleleri) [1940], *Equilibre Budgétaire et Finances Publiques* (Bütçe Dengesi ve Devlet Maliyesi) [1940] adlı eserlerinde, olağanüstü bütçe giderlerini (büyük bayındırlık işleri, silâhlanma veya savaş giderleri) finanse etmek için enflasyona başvurulmasını öğütledi. (L)

NOGATA, Japonya'da şehir, Kyuşu'nun (Fukuoka ili) kuzeyinde; 53 650 nüf. Bir demiryolu kavşağında bulunan Nogata, çelik fabrikaları kurulan bir maden kömürü havzasının ticaret ve sanayi merkezidir. (L)

NOGAYCA i. (*Nogay*'dan *Nogay-ca*). Leng. Nogayların konuştuğu bir türk lehçesi.

— ANSİKL. Nogaylar tarafından konuşulan *Nogayca,* Türkçenin kuzeybatı veya kıpçak grubuna girer. Karakalpak ve kazak dilleriyle birlikte kıpçak-nogay grubunu meydana getirir. Nogaycanın en büyük özelliği Genel Türkçedeki *ç*'nin *ş* ve *ş*'nin *s* olmasıdır: *çık>şık, taş>tas* v.b. Lûgat ve morfoloji bakımından Nogayca daha çok Karakalpakçaya yakındır. Nogayca üç şiveye ayrılır: *ak nogay, asıl nogay* ve *kara nogay* şiveleri.

Nogay edebiyatı, sözlü halk edebiyatı olarak özellikle Dobruca'da gelişti. XX. yy.-da modern türlerde de eserler verildi. S. S. C.B.'nin kuruluşundan sonra Nogaycada rusça kelimeler gittikçe arttı. 1938'de Nogaylar kiril alfabesinden bazı işaretleri farklı olan bir yazı sistemi kullanmağa başladı. (M)

NOGAY HAN, Cuci milletinin hanı, Berke Hanın başkumandanı (XIII. yy.). İslâmlığı kabul etti. Şaman olan Hulâgu ile çarpıştı. 1263'te Sarı Saltuk isimli bir türk şeyhi 12 000 hanelik bir türkmen grubu ile Nogay Hana sığındı. Nogay Han aynı yıl Kafkasya'da Terek ırmağı kıyısında Hulâgu ordularını yendi. 1264'te Ainos kalesinde esir olan selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'u kurtardı. 1265'te resmen müslüman oldu. Trakya'da birçok bizans şehir ve kalesini tahrip etti, Macaristan içlerine akınlar yaptı. Bizans imparatorunun kızıyle evlendi; imparatorun damadı bulgar kralı Konstantin Aseri Tih ile çeyiz meselesi yüzünden savaştı. Varna yakınındaki Ankhialos (bugün Pomorie) ve Mesambria (bugün Nesebır) adlı bulgar kalelerini ele geçirdi. 1280-1299 yılları arasında Tuna ve Dobruca Tatarlarının reisi olarak saltanat sürdü. Toktagu Han tarafından yenildi ve öldürüldü. (M)

Nogaykızı köyü olayı, Kurtuluş savaşında, Kırşehir yöresinde bir ayaklanma. Millî birliklerden kaçan ve Kurtuluş savaşına karşı çıkanlar, Kırşehir yakınında Nogaykızı köyünde siper kazmağa başladılar. Yakın çevrelerde ayaklananlarla birleşen kaçaklar kısa bir süre içinde çoğaldı. Bunlara, Yozgat Mebusu Rıza Bey kumandasında kurulan Kırşehir Millî müfrezesinden kaçanlar da katıldı. Bu ayaklanmayı bastırmak için gönderilen jandarma birliğini arkadan ikinci bir âsi birliği kuşattı. Yapılan çarpışmada jandarma subayı Kemal Bey ve bazı erler esir, bazıları da şehit edildi. Bir süre sonra millî kuvvetler karşısında daha fazla tutunamayan isyancılar Yozgat dolaylarına çekildiler; isyan bu bölgede devam etti. Bk. YOZGAT AYAKLANMALARI. (M)

NOGAYLAR, moğolca **Mangıt,** Asya'da yaşayan türk kavmi. Tarihî yerleşme alanları: 1. Don-Kuban ırmakları arası; 2. Kırım bölgesi; 3. Astrakhan bölgesi. Göçebe ve yerleşik bir hayat sürerlerdi. Göçebe olanlar hayvancılıkla uğraşır ve derme çatma evlerde otururlardı. Yerleşik hayat sürenler daha çok zıraatla uğraşırlar, «kara öylü» denilen evlerde otururlardı. Nogaylar, askerî birer kuruluş olan boylar (uruk) halinde teşkilâtlanmışlardı. Boylar, mirzalar tarafından yönetilirdi. Büyük beyleri Yayık havzasında, veliaht ise Etil (Volga) havzasında konup göçerdi. XVI. yy. Nogayların gelişme çağıdır. Bu yüzyılda nogay kumandanı Yusuf Bey, Kanunî Sultan Süleyman ile ilişkiler kurdu ve Ruslar ile mücadele etti. Kanunî, kendisine emîrülümera unvanını verdi. Yusuf Bey zamanında Etil ırmağının doğu tarafı «Nogay sahrası», batısı ise «Kırım tarafı» diye adlandırılıyordu. Bu yüzyılda Etil ırmağının batısında nogay boyları yoktu. XVI. yy.ın ikinci yarısında birçok nogay boyu, Etil ırmağının batısına Kafkasya ve Kırım'a göçtü. Kazakistan'da kalan Nogaylara *Ulu Nogay,* Kırım'a giden Nogaylara ise *Kiçi Nogay* denildi. XVI. yy.ın ikinci yarısında birçok rus-nogay çatışması oldu. 1580'de Ruslar, Saraycık'ı yaktılar, 1584'te Teke kalesini yaparak çevredeki Nogayları denetimleri altına aldılar. Büyük Petro, Nogayların çoğunu Kuma ve Kuman steplerine sürdü. Bazı Nogaylar Türkiye'ye göç ettilerse de 1770'te geri döndüler. (M)

NOGENT-LE-ROTROU, Fransa'da Eure-et-Loir idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Perch'de, Huisne ırmağı kıyısında; 12 319 nüf. Sırasıyle Château-Gonthier'nin, Valois'ların, Condé'lerin, Soissons'ların ve Sully'nin mülkü olan derebeylik şatosu (XI. yy.dan kalma kule). Notre-Dame (XIII. yy.), Saint-Laurent (XV. ve XVI. yy.) ve Saint-Hilaire (XIII. XV. ve XVIII. yy.) kiliseleri. Misafirhanede Sully ile karısının Boudin tarafından yapılan mezarları. Eski evler. Nogent, adını, 1050'ye doğru şatoyu yaptıran Perche kontu Rotrou'dan aldı. Şapkacılık. Hırdavatçılık. Ecza sanayii. Radyo yapımı. Bisküvi fabrikası. *İdare çevresi,* 35 341 nüf. (L)

NOGENT-SUR-MARNE, Fransa'da Val de Marne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Paris'in doğu banliyösünde, Marne ırmağının sağ kıyısında; 26 704 nüf. XIII. ve XV. yy.dan kalma lise. Smith-Lesouëf Vakfı müzesi (yağlıboya tablolar, 18 000 taşbasması, sanat eserleri, Victor Hugo'nun desenleri. Giyim Sanatı ve Tarihi kitaplığı). Ecza malzemesi. Makine yapımı; supap fabrikası. (L)

NOGİ (Kiten Maresuke, — kontu), japon generali (Yamaguçi 1849-Tokyo 1912). Çinlilere karşı kazandığı Kay-ping zaferinden (ocak 1895) sonra, Formoza valisi oldu (1896-1898). Port-Arthur kuşatmasını yönetti (mayıs 1904 - ocak 1905), düşmanı batıdan kuşatarak, Mukden zaferini sağladı (şubat-mart). İmparator Mutsuhito ölünce, karısıyle birlikte intihar etti. (L)

NOGİNSK, S.S.C.B.'de grafit madeni. Aşağı Tunguska ile Yenisey'in birleştiği yer yakınında. (L)

NO gölü, Afrika'da göl, Bahr el-Gazal ile Bahr el-Cebel'in kavuşarak Beyaz Nil'i

meydana getirdiği yerde, Güney Sudan'da. Derinliği fazla olmayan göl, buraya yönelen akarsuların taşıdığı döküntülerle hemen hemen dolan çok daha geniş bir su örtüsünün kalıntısıdır. Eski gölün yerinde uzanan büyük bataklıklarda, Marchand misyonu, Faşoda'ya varmadan önce ölüm tehlikesi geçirmişti. (L)

NOGRAD idare bölgesi, Kuzey Macaristan'da idare bölgesi; 236 400 nüf. Merkezi, *Salgotarjan.* (L)

NOGUERA, İspanya'nın kuzeyinde kolu Segre aracılığıyle Ebro'ya dökülen birkaç ırmak; *Noguera Ribagorzana* Pirene dağlarında Maladetta kütlesinden doğar, Aneto tepesinin çevresini dolanır. Lerida ovasını verimli hale getirir ve Corbins'te sona erer; 125 km. Üzerinde inşa edilen hidroelektrik tesisler 1 255 milyon kilovat saat üretir. *Noguera Palaresa,* Garonne ırmağının kaynağı yakınından doğar Camarasa yakınında sona erer; 140 km. (L)

NOGUÈS (Charles Auguste Paul), fransız generali (Monléon-Magnoac, Hautes-Pyrénées 1876). Birinci Dünya savaşından sonra Millerand kabinesinde çeşitli görevler aldı, 1924'te Rif savaşına katıldı. 1936'da Fas genel valisi oldu, 1939'da Kuzey Afrika harekâtını yönetti. Haziran 1940'ta Pétain'e bağlı kaldı, aldığı emre uyarak müttefiklerin çıkarma harekâtına karşı koydu. Darlan ve Giraud'nun emriyle kaldığı Rabat'ı, De Gaulle'ün Cezayir şehrine girmesi üzerine terk etti. Haziran 1943'te istifa ederek Portekiz'e çekildi. 1947'de gıyaben yirmi yıl kürek cezasına mahkûm edildi. 1954'te Fransa'ya döndü ve adalete teslim oldu. Geçici olarak serbest bırakılınca, tekrar Portekiz'e gitti. 1955'te Edgar Faure hükûmetinin, isteği üzerine sultan Muhammed V'in Fas'a dönmesi meselesine bir çözüm bulmak için nüfuzunu kullandı. 1956'da vatana ihanetle suçlandırıldı, kısa bir süre sonra affedildi. (L)

NOGUÈS (Maurice), fransız pilotu (Rennes 1889 - Corbigny 1934). Birinci Dünya savaşında bir bombardıman birliğinde görevlendirildi. 1922'de Fransız-Rumen şirketinin pilotu olarak ilk Bükreş-İstanbul-Ankara bağlantısını yaptı. 17 Ocak 1931'de ilk Fransa-Çinhindi posta servisini açtı. (L)

NOGUŞİ (Hidego), japon hekimi ve bakteriyoloğu (İnavaşiro 1876 - Akkra 1928). 1904'te New York Rockefeller enstitüsünde profesör oldu. Araştırmaları, frengi, beyin - omurilik sıvısı patolojisi, çocuk felci, sarı humma üstünedir. Bir salgın bölgesinde sarı hummayı incelerken bu hastalıktan öldü. (L)

Noguşi tepkimesi. Seroloji. Gizli frengiyi ortaya çıkarmak için kullanılan tepkime. (L)

NOHL (Herman), alman pedagog ve filozofu (Berlin 1879 - Göttingen 1960). Göttingen'de profesörlük yaptı (1920), W. Dilthey ile F. Paulsen'in historizm ve vitalizm'inin etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Sokrates und die Ethik* (Sokrates ve Ahlâk) [1904]; *Hegels Theologische Jugendschriften* (Hegel'in Dinle İlgili Gençlik Yazıları) [1907]; *Zur Deutschen Bildung* (Alman Eğitimi Üstüne) [1926]; *Handbuch der Pedagogik* (Pedagoji Elkitabı) [1928-1933]; *Charaktere und Schicksal* (Karakter ve Alınyazısı) [1938]; *Die Sittlichen Grunderfahrungen* (Ahlâk Konusunda Temel Alışkanlıklar) [1939]. (L)

NOHUDİ sıf. (fars. *nohūd*'dan osmanlıca *nohūdî*). Kirli veya mat sarı (renk). [M]

NOHUT i. (fars. *nohūd*). Bot. Bileşik telek yapraklı, sarımtırak çiçekli tarım bitkisi (Baklagillerden). || Aynı bitkinin yuvarlak tanesi.

— ÇEŞ. DEY. *Nohut* (veya *nohut tanesi*) *gibi,* iri iri ve tane tane dökülen şeyler için kullanılır: *Çeneleri birbirine çarpıyor ve gözlerinden nohut tanesi gibi yaşlar döküİüyor* (R. N. Güntekin). || *Nohut oda, bakla sofa.* Bk. BAKLA.

— ANSİKL. *Nohut* (Cicer arietinum), bezelye ile bakla arası bir bitkidir. Anayurdu Akdeniz kıyılarıdır. Ömrü biryıllık, boyu yaklaşık olarak 50 sm'dir. Bazı ülkelerde yem bitkisi olarak yetiştirilir. Ot halinde iken, ister yeşil, ister kuru olsun, hayvanlarca çok sevilir. Hayvanı tavlandırdığı gibi süt verimini ve kalitesini de yükseltir. Türkiye'de nohut, tanesi için yetiştirilir ve yalnız samanı hayvanlara yedirilir. Nohut besleyici maddece çok zengin bir yiyecektir. Kuru sebze olarak yendiği gibi taze olarak da yenebilir.

● Baklagillerin öteki çeşitleri gibi yemeklik olarak tüketilir. Ayrıca nohuttan leblebi yapılır. Bunun için iri taneli ve gevrek olanlar tercih edilir. Nohut, hemen bütün illerde üretilir. Üretiminde, yıllar bakımından fazla bir değişiklik yoktur; sadece nüfus artışına paralel bir üretim artışı görülür. 1968'de bütün bölgelerde 90 000 hektarlık arazide toplam üretim 102 000 t ve hektar başına verim 1 113 kg'dır. Aynı yıl 29 683 t'luk bakliyat ihracatı arasındaki nohut miktarı 5 765 t'dur. (ML)

NOHUTLU sıf. (*nohut*'tan *nohut-lu*). [Genellikle yiyecekler için] İçine nohut katılmış: *Nohutlu pilav.*

— Mutf. *Nohutlu yahni,* etli nohut yemeği. (Büyükçe parçalara kesilen koyun eti, kabukları ayıklanmış nohut, yağda hafifçe pişirilmiş arpacık soğan, domates, tuz, biber ile pişirilir.) [M]

NOHUTSU sıf. (*nohut*'tan *nohut-su*). Nohuda benzeyen.

— Anat. *Nohutsu kemik,* bilek kemiklerinin birinci sırasında, iç tarafta bulunan kemik. (Piramit kemiğin ön yüzüne dayanır ve bilek oluğunun iç kenarını meydana getirir.) [L]

NOİCATTARO, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili); 12 500 nüf. Tarım merkezi. (L)

NOİNTEL (Charles Maris François Ollier), Angervillier markisi. Fransız diplomatı (Paris 1635 - ay.y. 1680). Paris parlamentosuna üye oldu, Türkiye'ye elçi tayin edildi (1671-1679). Fakat Girit harbi sırasında Fransa'nın Venedik'e daha sonra da Avusturya'ya yardım etmesinden dolayı iyi karşılanmadı. Fakat Sadrazam Köprülüden 1604'tekinden daha kazançlı kapitülasyonları elde etmeği başardı (gümrük resminde yüzde 5-3 indirim). [L]

NOİR gölü, Fransa'da Vosges idare bölgesinde göl, Colmar'ın batısında, 967 m yükseltide, Blanc gölünün aşağısında. Blanc gölü santralıyle ilişkili olarak çalışan hidroelektrik tesis. (L)

NOİRMOUTİER adası, Fransa'da Atlas okyanusu kıyısında (Vendée) ada, güneyde Bourgneuf koyunu sınırlar, bir geçitte (Le Gois) karaya bağlıdır; 58 km²; 7 800 nüf. Burası 19 km uzunluğunda, kenarları kumullarla örtülü alçak bir adadır; kuzeydoğuda geniş tuzlu bataklıklarla sınırlıdır. Halkı balıkçılık (Herbaudière limanı) ve iklimin yumuşaklığı sayesinde sebze tarımıyle (turfanda patates) geçinen ada aynı zamanda da çok turist çeken bir turizm merkezidir.

— Tar. Çok eski bir tarihte yerleşilen adada tarihöncesinden kalma birçok merkez vardır; VII. yy.'da *Her adası* adını taşıdığı sırada Aziz Philibert burada bir manastır (*Hermoutier,* sonradan *Noirmoutier*) kurdu. (L)

NOİSY-LE-GRAND, Fransa'da Seine-Saint-Denis idare bölgesinde komün, Paris'in doğu banliyösünde, Marne'ın sol kıyısında; 16 859 nüf. Kısmen XII. yy.dan kalma kilise. Oyuncak fabrikası; karton fabrikası. (L)

NOİSY-LE-SEC, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in doğu banliyösünde, Ourcq kanalının güneyinde; 31 187 nüf. Bu önemli demiryolu merkezi İkinci Dünya savaşında hava bombardımanlarından büyük zarar gördü. Kale. Metalürji sanayii: maden arıtılması, dökümevi, kazan fabrikası, boru fabrikası, madenî mobilya yapımı, kamyon yapımı, kimya ürünleri, fırça fabrikası, konfeksiyon v.b. (L)

NOKİA, Finlandiya'da (Hame ili) şehir, Pyhajarvi gölü kıyısında; 17 600 nüf. Kâğıt ve selüloz sanayii. Kauçuk fabrikası. Nokia, Ortaçağda İsveç krallarından aldıkları bir imtiyaz sayesinde Laponya ile tütün ticareti tekelini ele geçiren tüccarlarıyle ve tuzak avcılarıyle meşhur olan Pirkkale bölgesinin merkezindedir. (L)

bütün

noktacılık
«Marsilya limanı girişi»
Signac'ın eseri
Art Moderne müzesi,
Paris

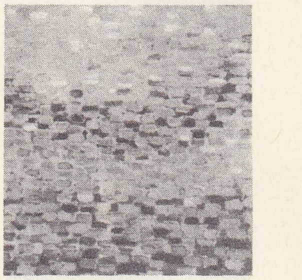

detay

Nok kültürü, Kuzey Nijerya'nın arkaik kültürü (M. Ö. V. - M. S. I. yy.). Nok kültürü eserlerinden, pişmiş topraktan gerçekçi üslûpta yapılmış insan, Janus ve hayvan başları günümüze kalmıştır. Kara Afrika'nın bilinen en eski medeniyetidir. (L)

NOKRAŞİ PAŞA (Mahmud), mısırlı siyaset adamı (İskenderiye 1888 - Kahire 1948). Vefd partisinde militan olarak çalıştıktan sonra, Sadi'ci partiye girdi (1938). Başbakan oldu (1946), Mısır'ın Arap birliğine girmesini, İngiltere'nin Delta ve Kahire kuvvetlerini çekmesini sağladı (1947). Müslüman Kardeşler teşkilâtından biri tarafından öldürüldü. (M)

NOKSAN i. (ar. *nukṣān*). Eksiklik, kusur: *Dışarı çıktığı zaman kolordu komutan vekilliğine uygun ağırbaşlılığında hiç bir noksan yoktu* (Kemal Tahir). || Yokluk. || Sıf. Kusurlu, eksik: *Sonra birden aklına düşünebilmek için bir şeyin noksan olduğu geldi* (H. Z. Uşaklıgil). *Teğmen «Bir imzanız noksan, Reis bey atıversin» diyor* (Kemal Tahir).

— ED. TELM. ***Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz,*** Ziya Paşa'nın bu mısraı insanın kendi eksikliklerini bilmesinin önemine işaret maksadıyle kullanılagelmiştir.

— Huk. *Esk. Noksanı araz,* bir toprağın ekilmiş ve ekilmemiş durumlardaki kiraları arasında bulunan fark. Bir arsanın bina ile birlikteki değeriyle boş arsa değeri arasındaki fark. || *Noksanı semen,* tarafsız bilirkişilerin ortaya koydukları, semendeki eksik. (Alım satım akdinde satılan şey ile değeri arasında açık fark varsa, bilirkişiler noksanı semen'i bildirirler. Buna göre akitte gabin olup olmadığı anlaşılır.) [M]

NOKSANLIK i. (*noksan*'dan *noksan-lık*). Noksan olma hali, eksiklik: *Bu malın bir noksanlığı var mıdır?* (Şemseddin Sami).

— Çocuk psikol. *Duygunluk noksanlığı,* çocukla anne arasındaki duygunluk bağlarının yetersizliği veya yokluğu. (Bu durum, yetimhanelerde, çocuk yuvalarında veya hayır evlerinde büyüyen çocuklarda görülür.) [ML]

NOKTA i. (ar. *nokṭa*). Çok küçük boyutlu işaret: *Harita üzerinde bir yeri bir nokta ile göstermek.* || Çeşitli bilim veya teknik dallarında değişik amaçlarla kullanılan yazı işareti. (Bk. *Dil bil., G. santl., Müz.* v.d. bölümleri.) || Küçük benek, leke: *Lacivert zemin üzerine beyaz noktaları vardır* (Şemseddin Sami). || Uzamı olmayan yer: *Geometrik nokta.* || Tek nöbetçi bulunan yer: *Sonra bölüğün ilerisindeki gözetleme noktasından ilk işaret fişeği atıldı* (Ş.S.Aydemir) || Belli bir yer, mevki: *Boğaz sularına uyularak, kayıkçıların iyi bildikleri bir noktadan Bebek koyuna sapılır, burada da mutlaka bir iki saz faslı yapılırdı* (A.Ş. Hisar). || — *Mec.* Bir şeyin esaslı, önemli, ince tarafı, mesele: *İşte efendiler, mütarekenamenin en çok nazarı dikkati calip noktaları bunlardır* (Atatürk). || Bir konunun, meselenin özel yönü: *Ancak bir noktayı merak ediyorum* (R. H. Karay). || Hal, durum: *Fakat, şimdi insaniyet daha bu noktadan çok uzaktı* (Ömer Seyfeddin). || Derece: *Mükemmelin en yüksek noktasına varmak.* || (Birinin veya bir şeyin) Leh veya aleyhinde olan husus, özellik: *Bu otomobilin diğerinden üstün noktasıda şudur.* || *Dayanak noktası.* Bk. DAYANAK. || *Polis noktası,* mahallî karakollara bağlı olarak şehirlerin gerekli yerlerine konulan ve içinde polis memuru veya bekçinin nöbet tuttuğu polis kulübesi.

— ÇEŞ. DEY. *Nokta koymak,* sonuçlandır-

Foto. LAROUSSE

Pierre De NOLHAC

mak, bitirmek. || *Noktası noktasına,* tamamen, hiç eksiksiz: *Sakın söylediklerinin hepsine noktası noktasına inanma* (Ömer Seyfeddin). || *Püf noktası.* Bk. PÜF.

— *Esk. Nokta-i feyz,* bereket ve feyz noktası. || *Nokta-i mevhum,* var sayılan nokta. || *Nokta-i nazar.* Bk. NOKTAİNAZAR. || *Nokta-i zerrin,* güneş.

— TAR. TELM. ***Arkhimedes'in dayanak noktası.*** Kaldıraçlar hakkında ilk doğru teoriyi bulan Arkhimedes, kaldıraç kuvvetine o kadar inanmıştı ki, «Bana bir *dayanak noktası* verin, dünyayı yerinden oynatayım» demişti.

— Anat. *Esk. Nokta-i avra,* körbağırsak noktası. || *Nokta-i biniş,* gözbebeği.

— Ask. *Başlangıç noktası,* bir hava indirme harekâtında, çeşitli uçuş meydanlarından gelen birliklerin grup meydana getirdiği nokta. || *Hassas nokta,* düşman tarafından tahrip veya sabote edilmesi, harekâtın başarısını, milletin savaş gücünü veya halkın yaşama imkânlarını engelleyecek ölçüde önem taşıyan coğrafî hedef, sanayi veya ekonomi kuruluşu. (Hassas noktaların korunması, yurt içi savunma teşkilâtındaki askerî ve sivil kurulların temel görevidir.) || *İnzibat noktası,* merkez kumandanlıklarının, genellikle büyük şehirlerde askerlikle ilgili inzibat işleri için belirli yerlere koyduğu kulübeler. || *İstinat noktası,* bir ordu, manevrasının dayandığı tabiî (deniz, dağ) veya sunî (müstahkem mevki, hudut) engel. Birinci Dünya savaşından beri, bir savunma mevziinin arazinin görüş ve atışa en elverişli kısmına yerleşmiş temel bölümüne verilen ad: *Birkaç istinat noktasının birleştirilmesiyle bir direnme merkezi meydana gelir.* (Bir istinat noktasının kapladığı alan birkaç hektarlıktır; bu noktayı tutan kuvvet ise, takviyeli veya takviyesiz bir piyade bölüğüdür; bu birlik, arazide savaş karakollarına ayrılarak yerleşir.) || *Nişan noktası.* Bk. NİŞAN. || *Yürüyüşe çıkış noktası,* bir yürüyüş kolunu meydana getiren bütün elemanların birleşeceği güzergâh noktası. (Elemanların buradan geçiş saatleri ve sıraları kesin olarak düzenlenir.)

— Astron. *Akan yıldızların ışıma noktası,* meteor topluluklarının gökküre üzerinde devirli olarak ışıyormuş gibi gözüktüğü noktaların her biri. || *Düşey nokta,* «başucu» ve «ayakucu» adı verilen ve bir yerin düzeyi ile belirlenen iki gökyüzü noktasından her biri. || *Geçiş noktası,* gözlem yerinin meridyeninde bulunan noktası. || *Gündönümü noktası,* tutulum düzleminin ekvator düzleminden en uzakta bulunan iki noktasından her biri. || *İlkbahar veya Koç noktası.* Bk. ILIM. || —*Esk. Noktayı harîfî,* sonbahar noktası. || *Noktayı inkılâp,* Güneş'in 21 haziran ve 22 aralık günleri arasındaki yörüngesine ait nokta. || *Noktayı itidal,* ilkbahar veya sonbahar noktası. || *Noktayı itidali rebiî,* ilkbahar noktası.

— Bilgi - işlem. *Kayan noktalı sistem,* sayıları, *mantis* ve *üs* denen iki bölüme ayırarak gösterme sistemi. (Bu sistemde sayının değeri, sayılama tabanının üsse bağlı kuvvetiyle mantisin çarpımına eşittir. Kayan noktalı hesap, ondalık sayıların hafızada kapladığı yeri azaltarak bir ordinatörün daha verimli çalışmasını sağlar.) || *Kontrol noktası,* bir programın uygulanışı sırasında, hafızadaki bilgilerin ve hesap sonuçlarının bir dış destek üzerine kaydedildiği an. (Bu andaki kayıt, sonradan bir hata yapıldığında, programı bu kontrol noktasından başlayarak tekrarlama imkânı sağlar.) || *Sabit noktalı sistem,* sayıları, bir sayının tam ve kesirli kısımlarını ayıran nokta, dış destek üzerinde hep aynı yeri koruyacak şekilde gösterme sistemi.

— Biyol. *Ölü nokta.* Bk. ÖLÜ.

— Camc. Cam eşyada rastlanan beyazımsı, donuk leke. (Nokta, camlaşmamış kum tanelerinden ileri gelir.)

— Denizc. *Hareket noktası,* bir geminin, kıyı gözden kaybolmak üzereyken tayin edilen coğrafî mevkii. (*Başlangıç puntu* da denir.) || *Rüzgâr bileşke noktası,* yelkenlerin her birine etki eden rüzgâr kuvvetlerinin bileşkesinin etkisinde kaldığı kabul edilen nokta. || *Varış noktası,* bir geminin durması gereken yer.

— Dil bil. Noktalama işaretlerinden biri. (Bk. ANSİKL.) || Yeni türk alfabesinde *i, j, ö, ü* üstüne konan küçük imlâ işareti. || *İki nokta.* Bk. ANSİKL. || *Sıra noktalar.* Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Curie noktası,* soğukta ferromagnetik olan bir cismin paramagnetik bir cisme dönüşmeğe başladığı sıcaklık. (Bk. ANSİKL.) || *Eşelektrik noktası.* Bk. EŞELEKTRİK. || *Nötür nokta,* çok fazlı yıldız biçiminde bir sistemde, iletkenlerin birleştiği nokta; bakışımlı bir sistemde, potansiyeli normal olarak sıfır olan ve çoğu zaman toprağa bağlanan nokta.

— Fiz. *Bozulmaz nokta.* Bk. BOZULMAZ. || *Donma noktası,* bir maddenin sıvı halden katı hale geçtiği sıcaklık. || *Ergime noktası,* bir maddenin katı halden sıvı hale geçtiği sıcaklık. || *Euteksi noktası.* Bk. EUTEKSİ. || *Geçiş noktası,* bir cismin alotropik hallerinden birinc dönüştüğü sıcaklık. || *Kaynama noktası,* belli bir basınç altındaki bir sıvının kaynamağa başladığı sıcaklık. || *Kritik nokta.* Bk. KRİTİK. || *Sabit nokta,* belli bir basınç altında, saf bir cismin her iki fazının dengede olduğu sıcaklık: *Suyun sabit noktaları, termometre derecelerinin tanımlanmasında kullanılır.* || — *Esk. Noktayı galeyan,* kaynama noktası. || *Noktayı incimâd,* donma noktası. || *Noktayı maddiye,* maddesel nokta. || *Noktayı tatbik,* uygulama noktası.

— Fizyol. *En uzak nokta,* uyum olmadan bir cismin net olarak görülebildiği en yakın uzaklık. (*Emetrop göz* için aşağı yukarı 60 m'dir; miyop için *en uzak görme mesafesi*'ne çok yakındır; *hipermetrop* için böyle bir mesafe yoktur, her uzaklık için uyuma ihtiyacı vardır.) || *En yakın nokta,* bir cismin uyum ile net olarak görüldüğü en yakın uzaklık. (İki göz için her zaman aynı değildir; ihtiyarlıkta büyür, buna *presbitlik* denir.) || *Kemikleşme noktası,* kıkırdağın içinde kemiğin oluştuğu ilk nokta; kireçlenip damarlandığı zaman kıkırdak içi kemikleşmenin başlangıç noktasını teşkil eder. || *Oynatıcı nokta,* sinir ipliklerinin kastan çıkış noktası. (Bu nokta üzerindeki deri yüzeyi elektrikle uyarıldığında, kas en yüksek derecede kasılır.) || *Retinanın karşılık noktası,* iki retina üzerinde, aynı anda düşen görüntülerin tek duyum uyandırdığı nokta.

— Fonet. *Telaffuz noktası.* Bk. TELAFFUZ.

— G. santl. Kopya edilecek bir heykelin en çıkıntılı yerlerinde yapılan işaretlerden her biri. || *Hayalî noktalar,* hayalî çizgilerle veya şeklin içinde kalan ve görülemeyen çizgileri belirtmek için kullanılan nokta dizisi. || *Kaçış noktası.* Bk. KAÇIŞ.

— Havc. *Değme noktası,* bir akışkan içinde yer değiştiren bütün cisimlerin ön kısmında akma hızının teorik olarak sıfır kabul edildiği nokta. (SIFIR HIZ NOKTASI da denir.) || *Geçiş noktası.* Bk. GEÇİŞ.

— Beşerî ilimler ve Mat. *Denge noktası,* oyunlar teorisinin temel kavramı; iki kişilik bir oyunda, her oyuncunun kazanç ve kayıplarını satır ve sütunlar halinde gösteren matrisin aynı hanesinde somut olarak ortaya çıkar. (Bu hane, birinci oyuncu için, hesabına geçireceği en yüksek minimumu gösteren sütunun seçimini ikinci oyuncu için, hesabına geçireceği en yüksek maksimumu gösteren satırın seçimini belirtir.) Bk. OYUN'*lar teorisi.*

— Mat. *Aknodal nokta.* Bk. AKNODAL. || *Bir eğrinin önemli noktası,* eğrinin herhangi bir noktasına göre bazı özellikleri olan nokta: *Büküm noktaları ve tekil noktalar önemli noktalardır.* || *Bir fonksiyon için âdi nokta,* çevresinde bu fonksiyonun düzgün olduğu nokta. || *Dizili noktalar metodu,* okunması kolay abakuslar elde etmeğe yarayan ve tek bir nomogramla üçten daha çok değişken arasındaki bağıntıları gösterebilen metot: *Dizili noktalar metodu, 1884'te Maurice d'Ocagne tarafından nomografiye sokuldu.* || *İki eğrinin değme noktası,* iki eğrinin aynı teğeti aldığı nokta. || *İki eğrinin kesişme noktası,* iki eğrinin birbirini kestiği nokta. || *İki yüzeyin değme noktası,* iki yüzeyin aynı teğet düzlemini aldığı nokta. || *Kritik nokta.* Bk. KRİTİK. || *Matematiksel nokta,* mutlak bir kesinlikle gösterilen geometrik yer; iki çizginin kesişme noktası. || *Sonsuzdaki nokta,* aynı doğrultuya paralel bütün doğruların kesiştiği nokta. (Sonsuzdaki noktaları olmaksızın Eukleides düzlemi açık bir yüzeydir. Sonsuzdaki noktalarıyle kapanmış olan bu yüzey tek yanlı bir yüzeydir. Karmaşık değişkenin düzleminin sonsuzda bir tek noktası vardır.) || *Tekil nokta,* bir $f(x,y)=0$ *eğrisinde df* (x,y) diferansiyelinin özdeş olarak sıfır olduğu nokta. || *Temas noktası* (veya *noktayı temas*), değme noktası. || — *Esk. Noktayı in'itaf,* büküm noktası. || *Noktayı hendese,* geometrik nokta. || *Noktayı tekatu,* kesişme noktası.

— Mekan. Son derece küçük olduğu için hesaplarda ihmal edilebilen cisim. || *Dayanma noktası,* bir kaldıracın dayandığı sabit nokta. || *Değme noktası,* hareketli bir cismin bir engelle karşılaştığı nokta. || *Esas nokta,* bir parçanın, işlendiği takım tezgâhı üzerinde işlem süresince konumunu korumasına yarayan elemanı. || *Hareketli nokta,* sabit nesnelere göre konumu değişen nokta. || *Maddesel veya fiziksel nokta,* madde özelliklerini korumakla birlikte, boyutları ihmal edilecek kadar küçük olarak kabul edilen cisim. || *Ölü nokta.* Bk. ÖLÜ. || *Sabit nokta,* herhangi bir sabit nesneye göre konumu değişmeyen nokta.

— Meteorol. *Çiy noktası.* Bk. ÇİY.

— Mim. *Bakış noktası,* perspektifte, seyircinin gözünden perspektif düzlemine indirilen dikmenin ayağı. || *Görüş noktası,* yapının bütününü kavrayabilmek için bakılması gereken yer. || *Uzaklık noktası,* ufuk çizgisi üzerinde, bakış noktasından, seyircinin gözüyle perspektif düzlemi arasındaki mesafe kadar uzakta bulunan nokta.

— Miner. Bir elmasta leke olarak görülen beyaz, siyah veya kırmızı renkli küçük taneciklere verilen ad.

— Muhas. *Ölü nokta,* bir işletmenin, bütün sabit yükümlerini karşılayan ciro miktarı.

— Müz. «Müzik notası» demeye gelen genel anlamının yanı sıra, notalama işleminde büyük bir rol oynar. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Asal noktalar,* asal düzlemlerin optik eksenini kestiği noktalar. || *Bir optik sistemde eşlenik noktalar,* birinden çıkan ışın demetinin diğeriyle karşılaştığı iki nokta sistemi. || *Düğüm noktaları.* Bk. DÜĞÜM. || *Eşlenik noktalar,* bir cisimle görüntüsünün birbirine tekabül eden noktaları. || *Gelme noktası,* bir ışının bir ayna veya bir mercek üzerine düştüğü nokta.

— Patol. *Ağrılı nokta,* lokal bir ağrının yerleşmiş olduğu deri noktası. Bu ağrı ister kendiliğinden olsun (kendi kendine ağrıyan nokta), ister hekimin muayenesiyle duyulsun (ağrılı nokta) adı değişmez.

— Petr. Bir ürünün kalitesini tayin eden fiziksel özelliklerinden birinin değiştiği sıcaklık.

— Psikofiz. *Merkezî nokta metodu,* duyum eşiklerini ölçmek için kullanılan metot. (Burada özne, duyumun ortaya çıkışı ve kayboluşu arasında bulunan merkezî noktayı tespit edecek şekilde uyarımın her iki yönde ölçülebilir büyüklüğünü değiştirir; meselâ, kendisinden belli uzaklıktaki lambaya verilen akımı, kızaran filamanı gördüğü anla artık görmediği an arasında değiştirir.)

— Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Madenler üzerinde bir çizimi markalamak veya matkap ucunun dalmasını kolaylaştırmak amacıyle bir deliğin merkezini noktalamak için kullanılan, çelikten yapılmış konik uçlu âlet. || İnce demirleri delmeğe yarayan zımba. || Dairesel bir deliğin önünde gidip gelerek, bir akışkanın yolu üzerinde bulunan bir açıklığı ayarlamağa yarayan konik parça: *Noktalı düzeler, petrol kuyularının üretimini ayarlamakta çok kullanılır.*

— Televizyon. *Tarama noktası,* iletilen veya alınan görüntünün taranacak en küçük yüzeyi. (*Analiz noktası* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Tıp. Akupunkturda, belirli bir organın düzensiz çalışması halinde genellikle duyarlık gösteren ve deri yüzeyinde bulunan belirli yer. (Bu noktalar tesadüfî sıralan-

Foto. A.C.L. (LAROUSSE)

mamıştır. «Meridyen» denen çizgiler üzerinde toplanmıştır. Bunların çince adları veya numaraları vardır. Batırılan iğnenin istenilen organda meydana getireceği etkiye göre bu noktalara şu adlar verilir: *Kaynak nokta; acı noktası; onama noktası; geçit noktası; kuvet noktası; dağıtma noktası* v.b.)

— Trafik. *Trafik noktası,* trafik polislerinin trafiği yönetmek üzere durdukları yer.

— ANSİKL. Dil. bil. Türkçede *nokta* şu durumlarda kullanılır: **1.** tamamlanmış bir cümlenin sonuna konur; **2.** kısaltmalardan sonra konur: bk. (bakınız), Dr. (doktor), v.b. (ve benzeri); **3.** sayı isimlerinde *-inci* ekinin anlamını verir; sıra gösteren sayı ve harflerden sonra konur:, 91. (doksan birinci), 44. (kırk dördüncü), *a., b., c., d., e.,* f.; **4.** günü gösteren tarih rakamlarında gün, ay, yıl sayılarını ayırır: 30.VIII.1971; **5.** saat ve sayı rakamlarının arasına konur: saat 22.30'da, 14.75 TL.; **6.** tırnağa ve paranteze alınan sözlerden sonra konu bitiyorsa, nokta, tırnağın veya parantezin dışına konur.

● *İki nokta,* şu durumlarda kullanılır: **1.** bir cümleden sonra sıralanacak örnekleri, açıklamaları göstermek üzere cümlenin veya sözlerin sonuna konur; **2.** bir sözde birkaç ihtimal belirince, bu ihtimalleri saymak veya sıralamak gerektiği zaman, bu sayma veya sıralamadan önce konur; **2.** söz arasında bir yerden veya bir kimseden alınan ve tırnak içinde gösterilen sözden önce konur.

● *Sıra noktalar.* Sıra noktalar iki türlü olur: **1.** Üç nokta (...), cümle bitmeden sözün maksatlı bir kesilişini göstermek veya birtakım kısımlar, örnekler sayıldıktan sonra, benzerlerinin de o hükme sokulabileceğini anlatmak için kullanılır; **2.** sıra noktalar (.........), bir konudan başka bir konuya geçişi veya söylenmeden geçilen birtakım şeyleri belli etmek üzere bir iki kelimenin veya satırın nokta ile geçilmesinde kullanılır. Söz arasında bir ismi söylemeden işaretlemek için birkaç nokta veya bir harfle birkaç nokta kullanıldığı da olur.

— Elektr. Nikel oranı yüzde 27'yi geçen demir nikel alaşımları soğukta ferromagnetiktir. Bunların *Curie noktası* nikel oranıyle değişir. Alaşım ısıtılınca ferromagnetizma kaybolur, soğutulduğu zaman yeniden belirir. Hemen hemen tam tersinir olan bu olay sırasında fiziksel özelliklerde de hızlı değişmeler meydana gelir.

— Müz. XIII. yy.dan itibaren *divisio* deyimi ile nokta iki kısa'yı birbirinden ayırmağa yarar, nokta konmazsa bir «eksiksiz» (üç zaman) meydana gelirdi. Bölme noktaları da zamanla aynı işi görmeğe, bir «eksiksizi» bir başka nota grubundan ayırmağa başladı. İki zamanlı ölçülerde, bir eksiksiz nokta zamanımızın uzatma noktasına eşit bir değer taşır ve iki zamanlı bir uzun, bir zaman süresi daha uzatırdı. Bunun dışında toplama noktaları, işaret noktaları, eksiltme noktaları, çoğaltma noktaları ve susma noktaları vardı. Nokta kuralı ve kullanılması XVI. yy.a kadar sürdü; bu ara birçok güçlük ve karışıklık da ortaya çıktı. Rönesanstan sonra noktanın çeşitli rolleri oldu: **1.** bir süre işareti olarak bir notanın sonuna konulduğu zaman o notanın ilk değerini yarı yarıya uzatır. Bu nokta ikizleşebilir; bu durumda ikinci nokta, notanın değerini birinci noktanın yarı süresince uzatır. Susmalar da, karşılıkları olan notaların değerince aynı şekilde noktalanır. XVIII. yy. da noktanın değeri değişiktir ve sadece kendinden önce gelen notanın uzaması gerektiğini gösterir. XVII. yy. fransız okulunda noktanın süre değeri, zamanımızın çift noktasına eşittir. Bu, noktalı üslûbun (veya fransız üslûbu veyahut Lully üslûbu) bir niteliğiydi (bk. NOTA. *Eşit olmayan* NOTA'*lar*); **2.** yorum işareti olan nokta notaların üstüne veya altına konursa, icra edilen bölümün süratli veya ağır oluşuna göre ayalanacak bir hafiflikle kesik ve belitilerek çalınacağını gösterir. Bundan başka bir de uzun nota vardır ki buna «iğneleme» veya «spiccato» noktası denir. Ama spiccato, staccato v.b. noktalar arasındaki ayrıntılar pek belirtilmez (XVIII. yy.da uzun noktanın çimdikleme, vurgulama veya eşit notalar anlamına geldiğini şüphe ile karşılamak gerekir). XVIII. yy.dan sonra yuvarlak notanın gevşek bir belirtme (bugün notaların altına konulan yatık çizginin gerektirdiği gibi) ve uzun noktaların ise sert ve kesin bir belirtmeyi öngördüğü unutulmamalıdır. Ancak bu noktanın bu şekilde yorumlanması, daha çok Haydn, Mozart ve Beethoven için geçerlidir; notanın kesinlikle belirtilmesine ancak XIX. yy. ortasında son verildi. Kimi klavsenciler için temel notalardan birinin üzerine konan nokta akorun belli belirsiz arpejleneceğini anlatır; **3.** ölçü çizgilerinin yanına konan iki nokta baştan almaları gösterir.

— Süs. santl. Nokta'nın büyüklüğü biçim, sayfa ve levhanın durumuna, sanatçının zevkine bağlıydı. Noktalar, yapıları bakımından çeşitli adlar alırda: daire şeklinde altı parçaya ayrılmışsa, *şeşhane nokta,* daire şeklinde beşe ayrılmışsa, *pençhane nokta,* birbirinin altından ve üstünden geçen düzgün biçimlerde olursa, *mücevher* (veya *geçme*) *nokta,* içinde helezon yapılmış noktalar, *helezonî nokta,* düzgün biçimli yapraklardan meydana gelen noktalara *yaprak nokta,* altın zemin üzerine altınla muntazam şekillerde yapılan noktalara *zerenderzer nokta* adı verilirdi.

— Televizyon. Yatay bir doğru boyunca yan yana gelen *tarama noktaları* bir satır meydana getirir. Görüntünün bütünündeki veya bir tek satır üzerindeki noktaların sayısı, bu görüntünün netlik* ayarını verir.

Her noktadaki enformasyon, siyah-beyaz televizyonda parlaklıkla, renkli televizyonda ise, parlaklığın yanı sıra tayf yapısıyle nitelenir. Bu sonuncu durumda tek renkli elemanter noktaların gruplanması söz konusu olabilir. Noktanın şekli, yani noktanın merkezine olan uzaklığa göre parlaklığın dağılımını veren kural, kısmî veya karşılıklı örtmeyle netlik ayarına etki edebilir.

◆ **Nokta nokta** sıf. Benek benek: *Camın üzeri yağmurdan nokta nokta olmuş.* || Zf. Tek tek: *Allı gelin, pullu gelin, has gelin / Ayağını nokta nokta bas gelin* (Halk türküsü). [LM]

NOKTACI i. (*Nokta* [-tü'l-Beyân] adlı eserin adından). Tasav. Melâmîlerin, *Nokta-tül - Beyan* (Açıklamanın Özü) adlı eseri okutan ve yorumlayanlara verdikleri ad.

— ANSİKL. Tasav. Üsküp ve Pirzen kasabalarındaki melâmilere, halife Ali'nin sözlerini biraraya toplayan Nokta-tül-Beyan adlı risaleyi okutan Seyid Muhammed Nurul Arabî'ye, okuttuğu eserin adından dolayı *noktacı* denirdi. Daha sonra, aynı eseri okutan ispirtikilere bu ad verildi. (M)

NOKTACI sıf. ve i. (*nokta*'dan *nokta-cı*). G. santl. Noktacılıkla ilgili, sanatta noktacılığı uygulayan (kimse). [L]

NOKTACILIK i. (*noktacı*'dan *noktacılık*). G. santl. Renk tonlarını noktalar halinde ayrıştırarak resim yapma tekniği. *Eşanl.* YENİ İZLENİMCİLİK. BÖLMECİLİK.

— ANSİKL. *Noktacılık* tekniği, Chevreul'ün renklerin karşıtlığı üstüne yaptığı buluşlara dayanır: ressam tuvalin üzerine sırf katkısız boyalar koyar; tuvalde her bölümün rengi ve renk değerleri arasındaki ilişkiler, renklerin belli bir amaca göre yan yana getiriliş sırasına bağlıdır. Ayrıca bu renklerin tuvalin her yerine eşit ışıklı titreşim vermesine dikkat edilir. Noktacılık okulunun ustaları Georges Seurat ile *De Delacroix au Néo-impressionnisme* (Delacroix'dan Yeni - İzlenimciliğe) [1899] adlı teorik bir eser yazmış olan Paul Signac'tır. Öbür noktacılar arasında Théo Van Rysselberghe, Henri Edmond Cross, Lucie Cousturier, Jeanne Selmersheim, Charles Angrand, Dubois-Pillet, Hippolyte Petitjean'ın adları sayılabilir. (L)

NOKTAİNAZAR bls. i. (ar. *nokta* ve *nazar*'dan fars. taml. *nokta-i nâzâr*). *Esk.* Görüş, görüş açısı: *Muhtelif milletleri, müşterek ve umumî bir unvan altında cemetmek ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şerait altında bulundurarak kavi bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir noktainazarı siyasîdir. Fakat aldatıcıdır* (Atatürk). [M]

NOKTALAMA i. (*noktalamak*'tan *nokta-la-ma*). Noktalamak eylemi.

— Dil bil. Yazının daha iyi anlaşılması için belirli işaretleri gereken yerlerde kullanma. || *Noktalama işaretleri,* cümleveya yan cümlecikteki çeşitli unsurları birbirinden ayırmağa yarayan yazı işaretleri. Bk. ANSİKL.

— Farklar psikol. *Noktalama testleri,* ilkel hareketliliğin incelenmesinde kullanılan testler. Bu testlerde denekten istenen şey, küçük dairelerden meydana gelen bir seri içine, mümkün olduğu kadar süratle, bir nokta veya bir çizgi koymasıdır. (Noktalama testleri göz ve hareketin düzenleşik şekilde çalışmasını gerektiren bir hareketler dizisini sürat ve kesinlikle yapabilme yeteneğini ortaya çıkarır.)

— Müz. Durakları belirtme sanatı veya tarzı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil bil. *Noktalama işaretleri,* yazılı metinde iki rol oynar: 1. cümlenin çeşitli bölümlerini bağlayan mantık ilişkilerini belirtir ve düşüncelerin sıra, ilişki ve bağımlılığının anlaşılmasına yardım eder; 2. yazarın bazı niyetlerini anlatmağa (alay, heyecan) veya cümle melodisi değişikliklerini göstermeğe yarar. Noktalama işaretleri bizanslı gramerci Aristophanes (M. Ö. II. yy.) tarafından bulundu; Aristophanes'in noktalama işaretleri sisteminde üç işaret vardı: tam nokta (üstte) [˙] ara nokta (ortada) [·] alt nokta (aşağıda) [.]; bu işaretler sıra ile bugünkü nokta, noktalı virgül ve iki noktaya tekabül eder. Bu sistemde nokta genellikle yalnız kelimeleri ayırmağa yaradığından sistem günlük kullanıma giremedi. Noktalama işaretleri, XVI. yy.da matbaanın icadından sonra yaygın olarak kullanılmağa başlandı, ama, ancak XIX. yy. ortasında kesin kurallara bağlanabildi. Arap harfleriyle yazılan osmanlıca metinlerin imlâsında XIX. yy.a kadar noktalama işaretleri kullanılmadı. İlk olarak bazı noktalama işaretlerine *Şair* Evlenmesi* adlı eserinde Şinasi yer verdi (1860). Edebiyatı cedide* yazarları noktalama işaretlerini batılı yazarların eserlerindeki incelikleri gözeterek geniş ölçüde kullanmağa başladılar. Yeni türk şiirinde bazı sanatçılar hiç noktalama işareti kullanmamaktadır. *Noktalama işaretleri* şunlardır: nokta (.); virgül (,); noktalı virgül (;); iki nokta (:); sıra noktalar (...); ünlem işareti (!); soru işareti (?); çizgi (kısa, uzun, noktalı) işareti (—); tırnak işareti («»); parantez (); köşeli parantez ([]); çengel işareti (ξ).

— Müz. Müziğin kendine göre bir *noktalama*'sı vardır; olmasaydı, cümleleri, cümle bölümlerini ve bölüm unsurlarını birbirinden ayırt etmek imkânsız olurdu. Gramer bakımından noktanın zorunlu kıldığı duraklamayı belirtmek için bestecinin tutacağı birçok yol vardır. Cümle başını ve sonunu, gerekirse cümle aralarında bulunan bağları belirtmek için bir besteci daha çok aktarma (modulasyon) işlemi ve çeşitli kadanslar kullanmalıdır. (ML)

NOKTALAMAK geçl. f. (*nokta*'dan *nokta-la-mak*). Nokta koymak. || Yazı yazarken noktalama işaretlerini koymak. || Çok sayıda nokta ile işaretlemek; noktalarla çizmek.

— Müz. Bir beste yaparken durakları belirtmek, müzik cümlelerini bölmek. || *Bir*

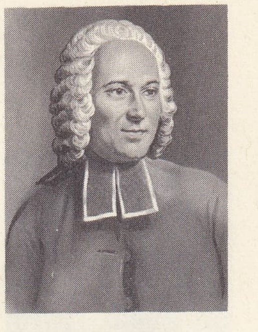

J. Antoine NOLLET
Cabinet des Estampes, Paris

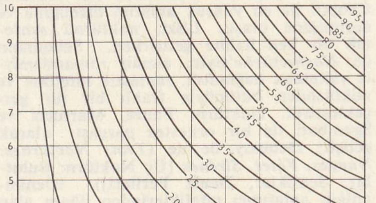

çarpım tablosu nomogram'ı

notayı noktalamak, notanın süresini yarı yarıya uzatan bir nokta koymak.

— Res. ve grav. Bir deseni çizerken kurşun kalem, mürekkep kalemi, tığ kalem veya resim fırçasıyle noktalar yapmak.

— Teknol. Delikleri nokta ile işaretlemek. || Pergel ve ayarlı gönye ile bir ölçekli resimden alınan boyutları pano üzerine aktarmak. (M)

NOKTALANMIŞ sıf. (*noktalamak* > *noktalanmak*'tan *noktalan-mış*). Mat. Çeşitli vektörleri için üzerinde sabit bir başlangıç noktası seçilmiş bir düzlem için kullanılır. (Bir vektör, bitim noktası olan M ile bir tutulur, bu durumda vektörün bileşenleri M'nin koordinatlarıdır.) || Daha genel olarak, vektörlerin başlangıç noktası aynı sabit O noktası olan bir vektörel uzay için kullanılır. (L)

NOKTALI sıf. (*nokta*'dan *nokta-lı*). Noktası olan: *Noktalı harf.*

— Bot. Yüzeyinde hafif çukurcuklar bulunan hücre veya damarlara denir.

— Dil bil. *Noktalı virgül.* Bk. VIRGÜL.

— G. santl. Küçük noktalar kullanarak yapılmış resim, desen ve gravürü belirtmek için kullanılır. (M)

NOKTASAL sıf. (*nokta*'dan *nokta-sal*). *Yeni.* Nokta ile ilgili. || Çok küçük.

— Elektron. *Noktasal katot,* bir katot lambasında, spotu daha iyi odaklamak için elektron yayan yüzeyi çok küçültülmüş katot.

— Mat. *Noktasal uzay,* içinde bir O koordinat başlangıcı seçilmiş vektörel uzay. (Bir M noktasının koordinatları, OM vektörünün bileşenlerine benzetilmiştir.) [LM]

NOKTASIZ sıf. (*nokta*'dan *nokta-sız*). Noktası olmayan: *Eski metinler, noktasız, virgülsüz ve satırbaşsızdı* (F. R. Atay). (M)

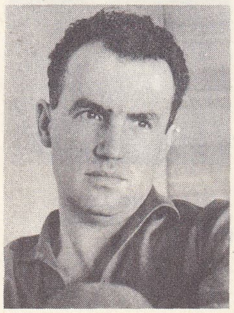

Luigi NONO

NOKTİLUKA i. (lat. *noctiluca,* geceleyin parlayan). Böbrek biçiminde veya yuvarlak gövdeli, uzun kamçılı, mikroskopik birhücreli hayvan.

— ANSİKL. *Noktiluka,* bütün sıcak ve ılık denizlerde yaygındır. Bir türü (*Noctiluca miliaris*) sığ deniz plantonunda o kadar çok bulunur ki, suya tapyoka çorbası kıvamı ve görünüşü verir; geceleyin denizi fosforışıl yapar. (L)

NOKTÜRN i. (fr. *nocturne*). Müzik düşüncesinin çeşitli anlatımlarına uygulanan terim.

— ANSİKL. Müz. XVIII. yy.da *noktürn* (bu terimin alm. karşılığı *Nachtmusik*'tir) «serenata» ile enstrümantal «cassazione»nin bir çeşidiydi ve geceleri açıkhavada yapılan şenlikler dolayısıyle, nefesli ve yaylı çalgılar için yazılırdı. Noktürn örneklerine XVIII. yy.ın ikinci yarısındaki müzikçilerin eserlerinde ve özellikle Haydn ile Mozart'ta (*Einekleine Nachtmusik,* K 525) rastlanır. XVIII. yy. sonlarında *ses noktürnü* ve özellikle, irlandalı J. Field'in yarattığı *piyano için romantik noktürn* gelişti. Ses noktürnü sonraları romansın etkisinde kaldı (Asioli, Blangini, Brahms [1877'de yazdığı op. 92, 1. no.lu ses dörtlüsü *Noktürn* adını taşır]). Piyano için romantik noktürn ise, italyan üslûbunda bir melodiye arpejlerin eşlik ettiği bir romanstır; geniş ve karmaşık yapısıyle belirlenen bu noktürn, Chopin ile en yüksek anlatım niceliğine ve derinliğine ulaştı. Liszt, noktürnü senfonik bir lied haline getirirken, Schumann da *Nachtcücke*'siyle, alman romantizmiyle yakından bağlantılı, fantastik nitelikte ve noktürnden bütünüyle fraklı bir tür gerçekleştirdi. Noktürn, Fauré, Martucci ve Sgambati ile bir orkestra parçası olarak gelişti; Debussy ile de (*Trois Nocturnes: Nuages, Fêtes, Sirénes* [Üç Noktürn: Bulutlar, Şenlikler, Deniz Perileri]) izlenimciliğin anlatımcı niteliklerinden ilham alan yepyeni bir yön kazandı. Günümüzün başlıca noktürn yazarları arasında Hindemith (piyano için *Suite,* 1922), A. Casella (viyolonsel ve orkestra için op. 54 *Notturno e Tarantella,* 1934); G. Turchi (orkestra için, *Piccolo Concerto Notturno,* 1950) ve Dallapiccola (*Piccola Musica Notturna per Orcohestra,* 1954) sayılabilir. (M)

Donat NONNOTTE «Madam Nonnotte» Besançon müzesi, Fransa

NOLA, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Apenninler'in kenarında uzanan ilk tepelerde; 24 800 nüf. XV. yy.dan kalma katedral; XIV. yy.dan kalma Santa Clara kilisesi.

— Tar. Auson'lar ve Khalkis'ten gelen Yunanlılar tarafından yağmalanan şehir, Etrüskler, sonra Samnitlerin eline geçti ve M.Ö. 311'e doğru Romalılar tarafından alındı. Cannae savaşından sonra Hannibal'in birçok saldırısını püskürttü. Sosyal savaş sırasında müttefiklerin bir kalesiydi. III. yy.da piskoposluk haline getirilen şehir Vandallar tarafından yağmalandı (455) ve XV.-XVI. yy. arasındaki depremlerde yıkıldı. (L)

NOLA (Domenico DEL GIOVANE, DA — denir), italyan bestecisi (Nola 1510'a doğr. - Napoli 1592). Annunziata kilisesinde orgcu ve kapella yöneticisi oldu. Folklordan ilham alarak napoli lehçesiyle yazdığı vokal müzik, büyük ilgi gördü: üç sesli şarkılar (1545); üç ve dört sesli villanella'lar (1569); dört sesli madrigaller (kitap I, 1545); beş sesli madrigaller (kitap II, 1564). O zamanın derlemeleri içinde dağınık olarak yayımlanmış olan bestelerinden başka, dinî eserleri de vardır; beş sesli motet'ler (1544); çalgılı veya çalgısız beş ses için şarkılar (1575). [L]

NOLANA i. Sarmaşık görünüşünde, otsu veya dibi odunsu bitki. (*Nolanaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Nolana*'ların gövdesi yataydır; üzerinde almaşık ikiz yapraklar bulunur. Huni biçimindeki çiçekler doğrudan doğruya gövdeden çıkar. Meyvesi etli ve zeytinsidir. Hepsi de Güney Amerika'da yetişen yedi türü vardır; birçok çeşidi Avrupa'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

NOLANACEAE çoğl. i. İkiçenekli, bitişik taçyapraklı bitkiler familyası. (Patlıcangillerle çitsarmaşığıgillere yakın olan bu familyadaki bitkiler almaşık yapraklı otlar veya çok küçük ağaççıklar halindedir. Hepsinde çiçekler ayrı, yumurtalık alt durumludur. Sadece iki cinsi vardır: *nolana* ve *alona.* Bu iki cinsin kapsadığı elli kadar tür Şili ve Peru'da yetişir.) [L]

NOLDE (Emil HANSEN, — denir), alman ressamı (Nolde, Schleswig 1867 - Seebüll 1956). İzlenimci ve yeni izlenimci resimler yaptı. 1899'da bir süre Paris'te kaldıktan sonra, 1905-1907 arasında «Die Brücke» grubuna katıldı. Dinî konuları güçlü bir anlatımla işlemesi 1909'da büyük tepkilere yol açtı. Resimleri kadar etkileyici olmamakla birlikte, gravürleri de (Münakabinett [Münih], Stuttgart, Karlsruhe) beğenildi. (L)

NOLE (COLİJNS DE), XVI. ve XVII. yy.larda Cambrai, Utrecht, sonra Anvers'te çalışmış, hollandalı heykeltıraş ailesi: WILLEM, XVI. yy.da oğulları JAN ve ROBERT I gibi, Cambrai kiliseleri için heykeller yaptı. — Willem'in torunları, Cambrai Belediye binasının dekorasyonunda çalışan HIERONYMUS, Sainte-Gudule'de (Brüksel) arşidük Ernst'in mozolesini yapan ROBERT II (Utrecht 1570'e doğr. - Anvers 1624) ve Saint-Jacques'ta (Anvers) H. Van Balen'in mezarı için heykeller yapan ANDRIES'tir. — JAKOB VAN KEMERYCK, **de Nole** denir (öl. Utrecht 1601), Utrecht'te çalıştı ve Gelderland (Arnhem) şansölyesi Jost Sasbout'un ve Govert Van Reede'nin (Amerongen) mezarlarını, Hollanda'da Rönesansa has bir anıt olan Kampen Belediye sarayının şöminesini (1543-1547) yaptı. (L)

NOLHAC (Pierre GIRAULD DE), fransız şairi, bilgini ve tarihçisi (Ambert 1859 - Paris 1936). Roma'daki fransız okulunda okudu (1882). Versailles müzesi müdür yardımcısı oldu (1887). 1892-1920 Arasında Paris'teki Jacquemart-André müzesinin önce müdür yardımcılığını, sonra da müdürlüğünü yaptı. Eserleri: *Le «Cansoniere» Autographe de Pétrarque* (Petrarca'nın Elyazması «Canzoniere»si) [1886]; *La Bibliothèque de Fulvio Orsini* (Fulvio Orsini Kitaplığı) [1887]; *Erasme en İtalie* (Erasmus İtalya'da) [1888]; *Pétrarque et l'Humanisme* (Petrarca ve Hümanizm) [1921]. Versailles sarayıyle ilgili monografiler yayımladı: *Le Musée de Versailles* (Versailles Müzesi) [1897]; *Histoire du Château de Versailles* (Versailles Şatosunun Tarihi) [1899-1900]; *L'Art à Versailles* (Versailles'da Sanat) [1931]; XVIII. yy. tarihi ve sanatı üstüne yazdığı eserler: *La Reine Marie-Antoinette* (Kraliçe Marie- Antoinette) [1899]; *Louis XV et Madame de Pompadour* (Louis XV ve Madam de Pompadour) [1904]; *Fr. Boucher* (1907); *J. H. Fragonard* (1907) v.b. Nolhac, şair olarak Parnasse okulundandır: *Paysages de France et d'İtalie* (Fransa ve İtalya'dan Manzaralar) [1894]; *Les Sonnets de Pierre de Nolhac* (Pierre de Nolhac'ın Soneleri) [1907]; *Vers pour la Patrie* (Vatan İçin Şiirler) [1920]. (L)

NOLİ (Fan), arnavut ortodoks metropoliti, yazar ve siyaset adamı (İbriktepe, Edirne yakınları 1880 - Fort Laverdalo, Florida 1966). Bağımsız Arnavut kilisesini kurdu. Milliyetçi parti milletvekili seçildi, Ahmet Zogo'yu kaçmak zorunda bırakan ayaklanmanın başına geçti (1924). Başbakan oldu, ama Ahmet Zogo yeniden iktidarı ele alınca (1925), Boston'a kaçtı. Çok iyi bir hatipti. Birçok yabancı eseri Arnavutçaya çevirdi ve *Skanderberg Tarihi* (1921) adlı bir eser yazdı. (L)

NOLİ ME TANGERE i. («bana dokunmayın» anlamında lat. k.ler). Patol. Durumu daha da ağırlaşmasın diye kaşınmaması, irkiltilmemesi, bilinen ilâçlarla tedavi edilmemesi gereken bazı deri bozuklukları için eskiden kullanılan latince deyim. (Şimdi bunlar elektrikle pıhtılaştırma sayesinde kolayca yok edilmektedir.) [L]

NOLİNA i. Kaliforniya, Teksas ve Meksika'da yetişen süs bitkisi. (Birçok türü *dracaena*'yı andıran görünüşünden dolayı limonluklarda yetiştirilir. Eski *calibanus, beaucarnea, nolina* cinsleri şimdi bir tek *nolina* cinsinde toplanmıştır. Süs bitkisi olarak kullanılan başlıca nolina türleri: *Nolina reccurata, N. Guatemalensis* [Beaurcarnea], *N. stricta* v.b. Zambakgillerden.) [L]

NOLLEKENS (Joseph), flaman ressamı (Anvers 1706 - Londra 1748). Watteau ve Panini'yi kopya etti. *Kır Bayramları, Kır Şiirleri, Peyzajlar* ve *Çocuk Oyunları* adlı eserlerini bu ressamların tarzında yaptı. — Oğlu JOSEPH, heykeltıraş (Londra 1737 - ay.y. 1823), özellikle Corby-Castle'daki *Bayan Howard*'ın ve Westminster Abbey'deki *Manners, Bayne* ve *Blair* adlı üç yüzbaşının anıt-mezarlarını yaptı. (L)

NOLLET (Jean Antoine), fransız fizikçisi (Pimprez, Île-de-France 1700 - Paris 1770). Collège de Navarre'da başlattığı deneysel fizik öğretimi büyük bir başarı kazandı. *Leçons de Physique Expérimentale* (Deneysel Fizik Dersleri) [1743] ve *L'Art des Expériences* (Deney Sanatı) [1770] adlı kitaplarında, deneysel fiziğin elemanlarını açıkladı. Usta bir deneyici olan Nollet, sıvıların yayınmasını keşfetti, sesin sıvılar içinde iletildiğini fark etti; gözlük camlarının tıraşlanması için bir makine tasarladı (1752). Üzerine küçük mürver toplar geçirilmiş iki keten ipliğinden meydana gelen ilk elektroskopu (1747), sonra da altın yapraklı elektroskopu icat etti (1750). Aynı yıl, su dolu Leiden şişesi yerine, kalay veya bakır yapraklar koydu. (L)

NOLLİ (Giovanni Battista), italyan mimarı (Como 1692 - Roma 1756). Roma'da Santa-Dorotea kilisesini yaptı, 1748'de *Nuovo Pianto di Roma*'yı (antik harabe yerlerinin işaretli olduğu modern şehrin planı) hazırladı, 1755'e doğru da Eski Roma'nın bir planını yaptı. (L)

NOMA i. (yun. *nemein,* kemirmek'ten lat. k.). Tıp. Bedenen kusurlu bazı kimselerde baştan beri bulunan veya ağır bulaşıcı hastalıklar sonucunda ortaya çıkan kangrenli ağız iltihabı.

— Vet. Ağız mukozası kangreni. (Aft, döküntülü humma, yakıcı maddelerden ileri gelen dişeti iltihabı gibi birçok ağız hastalığında rastlanır. Köpekte noma, genellikle ağır bir hastalıktır.)

— ANSİKL. Tıp. *Noma*'da pis kokulu yaralar yanakları ve dişetlerini sarar, bazen yanağın delinmesine bile sebep olabilir; dişler düşer, kemikler kangren olur; hastaların beşte dördünde hastalık sekiz ilâ on beş gün içinde ölümle sonuçlanır. Şimdi çok seyrek görülen bu hastalık bir iğlispiril enfeksiyonundan ileri gelir. Antibi-

Foto. LAROUSSE

yotikler sayesinde hasta iyileşebilr. (L)

NOMADA i. Tüysüz, parlak gövdeli, genellikle sarı ve al benekli kızıl sarı renkli arı. (*Nomada ferruginea* ballıbabaların çiçeklerinde çok görülür. Andrena'larla panurgus'larda asalak yaşar. Zarkanatlıların arıgiller familyasından.) [L]

NOMANKLATÜR i. Tab. bil. Bk. SINIFLANDIRMA.

NO MAN'S LAND [no mens lend] i. («hiç kimsenin olmayan arazi» anlamında ing. dey.). Karşı karşıya bulunan iki savaşçının mevzileri arasındaki alan.

— ANSİKL. Ask. Başlangıçta bu deyim Birinci Dünya savaşında en ileri hattaki siperler arasında bulunan boş alanı belirtmek için kullanılırdı. (1916'da, Verdun muharebesinde Meuse nehrinin kıvrımında birçok *no man's land* vardı.) Değişik genişlikteki bu alanlar, keşif kollarının harekât alanı ve topçuların atış bölgesidir. (L)

NOMARKHES i. (yun. *nomos*, il ve *arkhein*, buyurmak'tan yun. k.). Yunan tarihçilerinin M.Ö. VI. yy.dan itibaren bir nomos'un başkanına verdikleri ad. (Nomarkhes, vergi ve bayındırlık işleriyle görevliydi. Ptolemaios'lar devrinde resmî sıfat oldu. Mısır dilindeki karşılığı ise *heritep ao en sepet* [«il büyüğü»] idi.) [L]

NOME, Alaska'da köy, Sevard yarımadasının güney kıyısında; 1 900 nüf. Nome'nin nüfusu 1898'deki altına hücumdan sonra, 1900'de 17 000 kişiyi bulmuştu. Hava üssü. (L)

NOMELLİNİ (Plinio), italyan ressamı (Livorno 1866 - Floransa 1943). Lekeci (taşist) ressamlar çevresinde yetişen, fakat daha o zamanlar Giuseppe Pellizza da Volpedo ile yakınlık kuran ressam, 1890'da Cenova'ya yerleşti. Manzaralarını ve toplumsal konulu ilk noktacı tablolarını 1891-1893 arasında yaptı. Bu tablolar belirsiz bir tarihte Paris'e yaptığı gezinin ve Pellizza, daha sonra da Angelo Morbello ile kurduğu dostlukların ürünüdür. Noktacı teknik Nomellini tarafından, kısa zamanda, çeşitli renklerin yan yana sıralanmasına dayanan bir üslûba yöneldi. Nomellini'nin bu eğilimi 1902'den sonra Versilia'ya sık sık gitmesiyle ve Sem Benelli, Duse, D'Annunzio, Deledda, Pizzetti, Puccini ve Mascagni'nin «dekadanlar» çevresini yakından tanımasıyle daha da arttı. Olgunluk ve yaşlılık dönemi eserlerindeki lekeci anlayışı, bu eğilimle açıklanabilir. 1899'dan sonra iki yılda bir açılan sergilere katılmağa başlayan Nomellini 1907 Sergisinde, Chini ve Previati ile Sogno salonunu düzenledi. (M)

NOMENCLATOR i. Esk. Rom. Efendisine, gerektiğinde kısa bilgi de vererek, ziyaretçilerin adlarını bildirmekle görevli köle. (Seçimlere katılan her adayın bir nomenclator'u olurdu.) [L]

NOMENTUM. Esk. coğ. İtalya'da şehir, eski Alba sömürgesi, Roma'yı Nomentum'a bağlayan via *Nomentana*'ya adını vermişti. Bugün. *Mentana*. (L)

NOMİNAL sıf. (lat *nomen*, ad > *nominalis*'ten fr. k.). Opt. *Nominal güç, büyütme*, görüntüyü sonsuzda meydana getiren bir optik âletin gözlemciye göre büyütmesi, gücü.

— Bank. ve Bors. *Nominal değer*. Bk. İTİBARÎ.

— Sosyal psikol. *Nominal ölçek*, matematikçilerin «birleşmemiş sınıflar» diye adlandırdıkları kategoriler topluluğu. (Her sınıfa yerleştirilen değişik sayıdaki nesnel gözlemlere göre, kişileri ve nesneleri gruplara ayırmayı bu sınıflar mümkün kılar. Bu çeşitli kategoriler, karşılıklı olarak birbirini ortadan kaldırır ve aralarında hiç bir zorunlu ilişki bağı yoktur.) [L]

NOMİNALİST sıf. ve i. (fr. *nominaliste*). Nominalizmle ilgili. Nominalizmi öğreten. (L)

NOMİNALİZM i. (fr. *nominalisme*). Bk. ADCILIK.

NOMİNATİF i. (lat. *nominativus*'dan fr. *nominatif*). Leng. Bükümlü dillerde özneye ve yükleme özgü isim, sıfat ve zamir hali. (L)

NOMİNATİVUS i. (lat. k.). Bk. NOMİNATİF.

NOMİNOE, Bretagne kralı (VIII. yy. sonları - Vendôme 851). Vannes kontuydu. Charlemagne'ın hükümdarlığı sırasında dük oldu; büyük bir mücadeleden sonra 845'te Kel Charles'ı yendi ve krallığının bağımsızlığını ona kabul ettirdi (846). Bretagne'ı birbirinden ayrı kiliseye bağlı eyaletler haline getirdi, frank piskoposlarını kovdu ve Dol'u piskoposluk merkezi yaptı. (L)

NOMO—, yun. *nomos*, kanun'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

NOMOGENEZ i. (fr. *nomogenèse*'den). Biyol. Rus zooloji bilgini Lev Berg tarafından ileri sürülen ve evrimi açıklayan teori (1922).

— ANSİKL. Berg'e göre evrim iki çeşit süreç içinde oluşur; dıştan bir etki olmadan iç potansiyelin gerçekleşmesine imkân veren «otonomik» süreçler ve organizmaların ortam şartlarına uyumunu yöneten «kronomik» süreçler. *Nomogenez* adı altında toplanan bu iki çeşit süreç, bütün gruplar üstünde aynı anda ve birbirine benzer değişiklikler meydana getirir. Bu teori tabiî ayıklanmaya hiç bir rol tanımaz. Nomogenez tamamen Lamarck'çılıktan ilham almıştır. (L)

NOMOGRAFİ i. (fr. *nomographie*). Sayısal hesaplar yerine, başka çizgilerle kesim noktaları çözümleri veren uygun şekilde çizilmiş çizgiler, abakuslar veya grafiklerden yararlanmağa dayanan metot. || Madenlerin işlenmesinde, kesme ve ilerleme hızlarının hesaplanmasına yarayan abakus.

— ANSİKL. Bazı kuralları göstermek için, uzun süre doğru çizgilerden veya eğrilerden yararlanıldı. Daha 1795'te Pouchet, aritmetik işlemleri göstermek için abakuslar kullanıyordu. Terquem, Lalanne, Lallemand v.d., bu bilime yeni kavramlar katarak alanını genişlettiler ve tam anlamıyle pratik bir nitelik kazandırdılar; sonra d'Ocagne, o güne kadar kullanılmış olan çeşitli metotları birleştirdi, sınıflandırdı ve abakusların kullanılmasıyle ilgi çekici sonuçlar alınabilen sayısız durumları açıklayarak bu metotları bir doktrinler dizisi haline getirdi.
Bir abakusun, her biri belirli bir sayısal değere tekabül eden çizgileri *izoplet* adını *alır;* msl. çarpım tablosu abakusunda üç izoplet sistem bulunur.
Lalanne, bazı durumlarda izoplet eğriler yerine doğruları koyarak abakusların çizimini kolaylaştıran *anamorfoz ilkesi*'ni tasarladı. Dama tahtası (ἄβαξ) şeklinde oldukları için bazı grafiklere «abakus» adı verildi; fakat grafikçilerin çoğu için genellikle *nomogram* adı kullanılır. Genel olarak, *n* değişken arasında bir bağıntı verildiğine göre, her değişkene bir noktalar veya kotlu çizgiler sistemi tekabül ettirilir; çeşitli değişkenlere ait kotlar arasında belirli bir grafik bağıntısı vardır; öyle ki, bağıntıya giren değişkenlerden *n-1* tanesinin değerleri bilinirse, *n*'incisi, nomogram üzerinde basit bir okuma ile bulunabilir.
Nomografi'nin uygulamaları büyük bir gelişme göstermiştir; sık sık tekrarlanan bir işlem, msl. bir rıhtımın mesnet duvarlarının yapımı, bir su kemerinin kurulması, bir karayolunun veya bir demiryolunun yarma veya dolgu hesabı v.b. söz konusu olduğunda, zaman kaybını büyük ölçüde önler. (L)

NOMOGRAFİK sıf. (fr. *nomographique*). Nomografi ile ilgili: *Nomografik hesap*. (L)

NOMOGRAM i. (fr. *nomogramme*). Nomografide belirli şekilde birbirine bağlı kotlanmış çizgi veya noktalar sisteminden meydana gelen grafik veya tablo. (L)

Nomoi (*Kanunlar*), Eflatun'un yarım bıraktığı ve son eseri olan diyalog. Bu kitap, on iki bölüme ayrılmış önemli bir siyaset incelemesidir. Eser, *Devlet*'te olduğu gibi ruh ve bilgi metafiziği sistemi içinde yer alan bir ideal site sistemi değil, mümkün en iyi kanunlar üstüne somut bir denemedir. Daha önce *Politikos*'da (Siyaset) ortaya attığı bir fikirden hareket eden Eflatun, kanunların, sürekli bir ayarlamaya ihtiyaç gösterdiğini ve kanunkoyucunun, ideal bir örnekten ilham alacak yerde, tedbirlerini, somut gerçeğin karmaşıklığına uydurmağa çalışması gerektiğini ileri sürer. Demek ki Eflatun, hükûmetin ilkelerini, felsefî düşünce kuruluşlarında değil, mevcut anayasalarda arar. Aradığı temel unsurları Isparta'da ve Girit şehirlerindeki şekliyle dor sitesinde bulur, fakat bazıları gününe kadar süregelen eski Atina kanunlarından da yararlanır. Gözden geçirdiği somut meseleler, sayısız denecek kadar çoktur. Kolektif yemekleri, iktisadî hayatın ve eğitimin düzenlenmesinden tutun da medenî hukuk ve ceza hukukuna, dinî bayramların düzenlenmesine kadar birçok somut meseleyi ele alarak bir bir inceler. Eflatun'un Anayasası'nda Mısır kanunlarını hatırlatan ruhanî bir muhafazakârlık, aynı zamanda dinî bir hava da vardır: sitenin bütün kanunları, Apollon'un onayına sunulur. (L)

NOMOMEKANİK sıf. (fr. *nomomécanique*). Makinelerle yapılan ve sonucu nomogramla gösterilen hesap için kullanılır. (L)

NOMONİK sıf. Denizc. *Nomonik harita*. Bk. *Harita* İZDÜŞÜM'ü. || *Nomonik projeksiyon*. Bk. GNOMONİK *izdüşüm*. (L)

NOMOPHYLAKS i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da, Isparta'da ve öbür yunan sitelerinde resmî belgelerin muhafazasıyle yükümlü yüksek görevli. || Hukuk okulunun yönetimiyle yükümlü bizans yüksek görevlisi. (Bu görev 1045'te İoannes Ksiphilinos için kuruldu.) [L]

NOMOS i. («kanun» anlamında yun. k.). Yunanlılarda belirli bir yapı kuralına uyan manzum veya müzikli geniş kompozisyon. (L)

NOMOS i. («bölüm» anlamında yun. k.). Eski Mısır'da il. || Bugünkü Yunanistan'da idarî bölge: *Yunanistan 51 nomos'a bölünmüştür.*

— ANSİKL. *Nomos* kelimesi mısır dilindeki *sepet* (il) kelimesinin karşılığıdır. Mısır'ın bu yönetim çevreleri (yüzeyleri birbirine yakın büyüklükte, aralarında büyük farklar bulunan tarihöncesi yerleşme bölgelerine karşılıktır. Thinis devrinden itibaren nomos'lar idarî bölgeler haline geldi. Bu bölgeler, idare merkezleri olan yerin adıyle anılıyordu (msl. *Arsinoe nomos*'unun idare merkezi *Arsinoe* idi). Her nomos özel bir tanrının koruyuculuğu altındaydı. Sepet terimi başlangıçta, sulanan, dolayısıyle de işlenen bir toprak parçasına verilen addı. (L)

NOMOS (yun. k.). veya **NUMMOS** (sicilya dilinde k.) veya **NUMMUS** (lat. k.). i. Sicilya ve Güney İtalya yunanlılarının para birimi. || Romalıların, Sicilya'nın bakır *litra*'sı değerinde ve yaklaşık olarak 0,86 gr ağırlığındaki küçük gümüş paraya verdikleri ad. (L)

NOMOTHETES i. (yun. k.). Esk. Yun. Kanunkoyucu. || Atina'da, siyasî bir komisyon üyesi.

— ANSİKL. *Nomothetes* adı büyük kanunkoyuculara (Minos, Zakukos, Drakon, Solon, Lykurgos) verilirdi. Nomothetes, M. ö. V. ve VI. yy.da Atina'da, 501 veya 1001 üyeden meydana gelirdi. Heliaia adlı halk mahkemelerinin üyeleri arasından kura ile seçilen bu üyelerin görevi, her yılın başında, Anayasayı veya Mevzuatı gözden geçirmekti. (L)

NONA i. (ital. k.). Gripten ileri gelen ve sürekli uyuklama şeklinde beliren hastalık; özellikle İtalya'da, 1880 ve 1890 yıllarında görülmüştür. (Salgın letarjik ansefalitin bir şekli olması ihtimali vardır.) [L]

NONA i. Esk. Rom. Dokuzuncu saatten sonra (öğleden sonra saat üçte) başlayan, günün dördüncü bölümü. (L)

NONA, Romalılarda üç Parca*dan biri. (L)

NONAGRİA i. Göl kenarlarında bulunan kelebek; tırtılı su kamışlarının sapında yaşar ve krizalit olur. (İlmî adı *Nonagria* veya *Phragmatiphila typhae*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

NONAN i. (fr. *nonane*). Formülü C_9H_{20} olan doymuş hidrokarbon. (Palargonik asitten elde edilen normal nonan, 150°C'ta kaynayan bir sıvıdır.) [L]

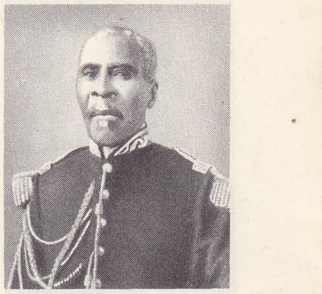

Alexis NORD
1908'de
«İllustration»dan

Adolf Erik
NORDENSKJÖLD

Foto. «İllustration», Goupil (LAROUSSE)

Otto NORDENSKJÖLD

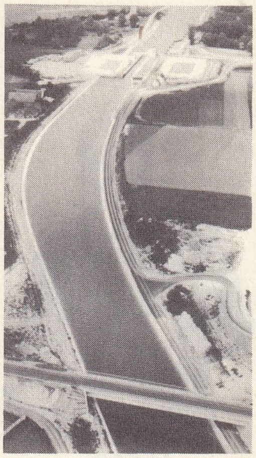

NORD kanalı

Raoul NORDLİNG
Fransız darphanesinin bastığı ve Maliye bakanlığının tedavüle çıkardığı J. Hébert-Coeffin'in madalyonu

NONELL MONTURİOL (İsidro), ispanyol ressamı (Barcelona 1873 - ay.y. 1911). Çingene ve dilenci figürleriyle (Modern Sanat müzesi, Barcelona), Picasso'nun ilk resimlerini etkiledi. (L)

NONETTO (ital. k.). Dokuz sesli müzik parçası. (L)

NONG'LAR, Kuzey Vietnam'ın melez halkı; Vietnamlılarla Çinlilerin karışmasından meydana gelmiştir. (L)

NONİLİK sıf. (fr. *nonylique*). Kim. Nonan'dan türeyen bileşikler için kullanılır. || *Nonilik alkoller,* $C_9H_{20}O$ formülündeki alkoller. (Normal birincil alkol 213°C'ta kaynar.) || *Nonilik asit. Eşanl.* PELARGONİK ASİT. (L)

NONİUS i. (portekizli matematikçi *Nonius*'un adından). Çok küçük bölümleri veren ölçek; bu bölümler, Nonius ölçeğinin ardışık bölümleri arasında bir kenarından öbür kenarına eğik olarak çizilmiş çizgiler ile ölçeğin kenarlarına paralel olarak eşit aralıklarla çizilmiş başka çizgiler yardımıyle elde edilir. (Bu ölçek çoğu zaman, aynı amaçla kullanılan, fakat temel olarak ondan farklı olan verniye ile karıştırılır.) [L]

NONİUS, Pedro NUNES'in lat. adı, portekizli astronom ve matematikçi (Alcacer do Sal 1492 - öl. 1577). Coimbra üniversitesinde profesördü, *De Crepusculis Liber Unus* (Tan Olayı Üstüne Kitap) [1542] adlı eserinde, en küçük tan olayına ilişkin bir çözüm, özellikle de küçük açıları duyarlıkla ölçmeğe yarayan âletlerin derecelenmesi için önemli bir usul üstüne bilgi verdi. *De Arte atque Ratione Navigandi* (Deniz Ulaşımı ve Sanatı Üstüne) [1546] adlı eserinde Nonius, Yer'in yüzeyindeki iki nokta arasında en kısa yolun, meridyenleri sabit bir açı altında kesen eğri değil, en büyük çember yayı olduğunu gösterdi. Loksodromik çizgi kavramının başlangıç noktası bu oldu. Sonunda *Livro de Algebra* (Cebir Kitabı) [1567] adlı eserinde, yüksek dereceden bazı cebirsel denklemleri çözmek amacıyle, cebirsel iki ifadenin en büyük ortak bölenini belirlemeğe çalıştı. (L)

NONİUS MARCELLUS, latin dilbilimcisi. IV. yy.ın ilk yarısında Tunus'ta yaşamıştır. *De Compendiosa Doctrina per Litteras* adlı lûgati, özellikle eski devirde yaşamış şairler üstüne ve çeşitli konularda bilgi vermesi bakımından değerlidir. (L)

NONLAR çoğl. i. Romalılarda mart, mayıs, temmuz ve ekim aylarının yedinci, öbür ayların da beşinci günleri. (L)

NON'LAR, Senegal'de zenci halk. Serer halkının bir bölümü olan Non'lar, Ulof'ların ortasında, Saint-Louis ile Dakar arasındaki Cayor'da yaşarlar. (L)

NONNEA i. (XVIII. yy.da yaşamış hekim J. Phil *Nonne*'nin adından). Değişik renkte çiçekli, 10-50 sm yüksekliğinde küçük bitki; İsviçre'de ve Doğu Pireneler'de kumsal yerlerde yetişir. (Hodangillerdendir.) [L]

Non, nisi parendo, vincitur («o ancak ona boyun eğilerek yenilir» anlamında lat. dey.), filozof Francis Bacon'ın tabiata uyguladığı aksiyom; tabiatın insanlara hizmet etmesini sağlamak için, her şeyden önce, tabiatın yasalarına uymak gerektiğini belirtir. (L)

NONNOS, yunan şairi (Panopolis, Yukarı Mısır M.S. 410'a doğr.). Hayatının ortasında hıristiyan oldu. İki manzum eseri vardır. İlki (*Dionysiaka* [Dionysos Üstüne]), 48 kitaptır ve Paganlıktan ilham alır. Bilgin ve araştırıcılar için büyük değer taşıyan geniş bir mitler topluluğudur. Hayatının ikinci yarısında kaleme aldığı eserde ise Hıristiyanlıktan ilham almıştır: *Paraphrasis tu kata İoannu Evangeliu* (Yuhanna İncil'inin Genişletilmiş Açıklaması). Nonnos gerçek bir şiir okulunun kurucusuydu, bu okulun başlıca temsilcileri, Tryphiodoros, Kyros, Koluthos, Museos idi. Bu şiir okulu, VII. yy.da Georgios Pisides'e kadar sürüp gitmiştir. (L)

NONNOS (Theophanes) [X. yy.], bizanslı hekim. Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogennetos'un emriyle *Epitome tes İatrikes Hapases Tekhnes* (Bütün Tıp Sanatının Özeti) adlı bir iç hastalıkları ve tedavi kitabı yazdı. (M)

NONNOTTE veya **NONOTTE** (Donat), fransız ressamı (Besançon 1708 - Lyon 1785). Lemoine'ın öğrencisiydi. Lyon şehrinin ressamı oldu, orada parasız bir desen okulu kurdu. Portreleri arasında *Desfriches*'in (Orleans müzesi), heykeltıraş *Le Lorrain*'in, *Gentil - Bernard*'ın, özellikle karısının ve kendisinin (Besançon müzesi) portreleri sayılabilir. Ayrıca, *Traité Complet de Peinture* (Resim Tekniği), *Vie de Lemoine* (Lemoine'ın Hayatı) ve *Discours sur l'Avantage des Sciences et des Arts* (Bilimler ve Sanatların Yararı Üstüne Söylev) adlı eserleri de yazdı. (L)

NONO (Luigi), italyan bestecisi (Venedik 1924). H. Scherchen ve B. Maderna'nın öğrencisi, A. Schönberg'in damadı idi. Yeni italyan okulunun önderidir. Başlıca eserleri: *Kanon Tarzında Çeşitlemeler* (1950), *Polifonia, Monodia, Ritmica* (1951), *Due Espressioni* (1953), konusu Garcia Lorca'dan alınan *Kırmızı Manto* balesi (1954), çalgı eserleri (yirmi dört çalgı için *Canti per 13 Strumenti* [1954], *İncontri*), kantatlar (Garcia Lorca'nın birçok şiiri, bu arada *Canciones a Guiomas* [1952], *Canciones para Silvia, Diario Polacco, Per Djemila Boupacha*), elektro-akustik besteler (*Omaggio a Vedova* [1960], *Auschwitz'i Hatırla, La Fabbrica İlluminata* ve *İntolleranza 60* [1961]) adlı bir opera. Bütün bu eserlerinde Nono savaş sonrası öncü akımlarını etkileyen en güçlü ve orijinal şahsiyetlerden biri olarak görülür; ayrıca kendi ilerici sanat görüşünden hiç bir zaman vaz geçmemekle beraber sanatını komünist ideolojinin hizmetine adamıştı. (L)

NONOŞ sıf. ve i. Küçük çocuklara sevgi sözü olarak kullanılır. (M)

NONTRONİT i. (fr. *nontronite*). Miner. Killer grubundan hidratlı tabiî demir silikat. (L)

NON TROPPO zf. («fazla değil» anlamında ital. dey.). Müzik temposunu gösteren bir sıfata eklenen ve bu temponun çok abartılmaması gerektiğini belirten kelimeler. (L)

NOOANALEPTİK sıf. ve i. (fr. *noo-analeptique*). Tedavide uyanıklığı kamçılamak için kullanılan maddeye denir. (Başlıca noo-analeptik, anfetamindir.) [L]

NOOGENEZ i. (fr. *noogénèse*). Deneysel psikol. Charles Spearman'ın (1863-1945) bilgi teorisine verilen ad. (Bu teori, düşünme aşamalarının nitel bir analizine dayanır. Spearman'a göre düşünce üç aşamalıdır: önce *deneyin kavranması* [her bilgi, deneyden türediği için, bu deneyin belirli bir yapısı yoktur, ancak kavranabilir], ikincisi, *ilişkilerin ortaya çıkması;* sonuncusu ise, *bağlaşıkların ortaya çıkması*'dır.) [L]

NOOLOJİK sıf. (yun. *noos,* zihin'den fr. *noologique*). Fels. Evrenbilime karşıt olmak üzere zihinle ilgili bütün bilimleri nitelemek için Ampère'in ileri sürdüğü terim. (L)

NOOMS (Reinier), **Zeeman** denir, hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1623'e doğr. ay.y. 1667). Birçok memleket dolaştı. Özellikle Paris manzaraları çizdi. Gerek resim, gerek ofort olarak en çok deniz tema'sını işledi (Cambridge, Valenciennes, Dijon). [L]

NOORD-BEVELAND. Bk. BEVELAND ve DELTA PLANI.

NOORDBRABANT. Bk. BRABANT (KUZEY).

Noordhoff's Uitgeverszaak, Hollanda'da yayınevi. 1858'de Popko Noordhoff (1833-1903) tarafından Groningen'de kuruldu. Kuruluşundan bu yana okul kitapları, özellikle matematik ve ticarî bilim kitapları bastı. (L)

NOORDWİJK AAN ZEE, Hollanda'da (Güney Hollanda) kasaba, Kuzey Denizi kıyısında, Leyde yakınında; 6 000 nüf. Uzay araştırmaları merkezi. (L)

Noordzekanaal, Hollanda'da kanal; Amsterdam limanını, Kuzey Denizi kıyısındaki İjmuiden limanına bağlar. (L)

NOORT (Adam Van). Bk. VAN NOORT.

NOOT (Jan VAN DER). Bk. VAN DER NOOT.

NOPALEA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve birkaç türü bulunan kaktüs; frenkinciri benzerse de çiçek durumuyle (dik taçyapraklar, çıkıntılı erkekorganlar ve dişicik borusu) ondan ayrılır. (*Nopalea coccinellifera,* çalı görünüşünde bir ağaçtır. Amerika'da kırmız böceğini üretmek için yetiştirilir; bakımı ve yetiştirilmesi frenkincirininki gibidir.) [L]

NOPALXOCHİA i. Kaktüsgillerden bitki. (Meksika asıllı *Nopalxochia phyllantoides* çoğu zaman bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

NOPE i. (flamanca *noppe;* alm. *Knopf*). Tarama işlemlerinden sonra taranmış bant üzerinde kalan elyaf düğümleri. || Bu düğümlerin iplik üzerine geçen ince veya iri parçaları. || *Nope ayıklamak,* bir kumaş yüzeyindeki nopeleri ve ipliğe girmiş olan yabancı maddeleri özel cımbızlarla temizlemek. (LM)

NOPİNEN i. (fr. *nopinène*). Kim. Pinen*in izomeri olan terpen sınıfından hidrokarbon; 162°C'ta kaynar ve amerikan terebentin esansında az miktarda bulunur. *Eşanl.* β—PİNEN. (L)

NOPS i. Tropikal Amerika'da yaşayan örümcek. (Bütün örümcek takımında, yalnız iki gözü ve akciğer kesesi yerine trake sistemi olan tek örümcektir.) [L]

NORADRENALİN i. (fr. *noradrénaline*). Biyokim. Azot grubu üzerinde metil kökünün giderilmesiyle adrenalinden türeyen madde.

— ANSİKL. Adrenalinden sentez yoluyle elde edilen *noradrenalin,* adrenalinden daha fazla damar büzücüdür ve dolayısıyle ondan daha güçlü bir tansiyon yükseltici etkisi vardır; ayrıca ondan daha az zararlı ve daha az şeker yükselticidir.

Vücuda çok yavaş verilmek suretiyle şok tedavisinde ve kanamalarda bazen kullanılır. Bu gibi hallerde organizmanın kendisini korumak için böbreküstü bezinden adrenalin yerine noradrenalin salgıladığı sanılmaktadır. (L)

NORADUNKYAN (Gabriel), ermeni asıllı türk devlet adamı (İstanbul 1852-?). Ekmekçibaşı Kirkor Noradunkyan'ın oğlu. Kadıköy'de Frerler mektebinden mezun oldu. Paris Hukuk fakültesini bitirdi; orada bir süre Siyasî İlimler okuluna devam etti. İstanbul'a geldikten sonra Hariciye nezaretinde tahrirat kâtibi oldu ve bu görevle Paris'e gönderildi. Hariciye nezaretinin çeşitli dairelerinde çalıştıktan sonra Çetine elçiliğine tayin edildi. 1881'de Babıâli hukuk müşaviri ve çeşitli siyasî komisyonlara memur tayin edildi. Hukuk fakültesinde siyasî ilimler ve devletler özel hukuku derslerini okuttu. İkinci Meşrutiyetten sonra Kâmil Paşa kabinesinde ticaret ve nafıa nazırı oldu. Daha sonra âyan azalığına getirilen Gabriel Noradunkyan, bir ara hariciye nazırlığı da yaptı. Cumhuriyet devrinde Paris'e yerleşti. Eseri: *Recueil' d'Actes İnternationaux de L'Empire Ottoman* (Osmanlı imparatorluğunun Milletlerarası İşlemleri Derlemesi). [M]

NORANDA, Kanada'da şehir, Québec'in batısında 11 500 nüf. Madencilik (bakır, altın, demir) merkezi. (L)

NORBA. Esk. coğ. Latium'da şehir, M.Ö. 492'de bir latin kolonisiydi, Marius ile Sulla arasındaki iç savaştan büyük zarar gördü; imparatorluk zamanında terk edildi. M. Ö. IV. yy.da yapılan büyük surların kalıntıları. Bugün, *Norma.* (L)

NORBANUS (Caius), M. Ö. 104'te plebler tribunus'u seçildi. Marcus taraftarıydı. Galya'da yenilen Quintus Servilius Cepion'u suçladı. 83'te konsül oldu. Casilinum yakınlarında Sulla'ya yenildi. Rodos'a kaçtı, M. Ö. 81'de orada intihar etti. (L)

NORBERT Aziz, Prémontré tarikatının kurucusu (Gennep, Xanten 1080'e doğr. - Magdeburg 1134). Piskoposluk meclisi üyesi olmasına rağmen, düzensiz bir hayat sürdü, fakat 1118'de birden bu yaşayıştan vaz geçerek kendini vaizliğe verdi. 1120'de Laon yakınlarında Prémontré tarikatını kurdu. (L)

NORD (Alexis), haitili siyaset adamı (Cap - Haitien 1820 - Kingston, Jamaika 1910). Salnave kabinesinde bahriye bakanı oldu, başkan Domingue tarafından sürgün edildi. Boisrond - Canal zamanında kısa bir süre için geri döndüyse de, 1879'a kadar tekrar sürgün edildi. Séide Télémaque tarafından Kuzey bölgeleri valiliğine getiril-

Foto. LAROUSSE

di (1888). Hippolyte'e (1896), daha sonra da Simon'a karşı (1902) bir ayaklanmayı yöneterek iktidarı ele geçirdi. Firmin'e karşı cumhurbaşkanı seçildi (1902). Bir ayaklanma sonunda iktidardan düşürüldü (1908) ve Jamaika'ya kaçtı. (L)

NORDALBİNGİER. Esk. coğ. Elbe ırmağı kıyılarında (Holstein bölgesi) ormanlık ve bataklık bölge. Cauci'lerin, Albingi'lerin v.b. yaşadığı bölge, Saksonya arazisinin büyük bölümlerinden biriydi. Charlemagne büyük güçlüklerle ele geçirdiği bölgenin hemen bütün halkını boşalttı (772 - 804). [L]

NORDAU (Max SÜDFELD, — denir), macar yazarı (Budapeşte 1849 - Paris 1923). Budapeşte'de hekimlik yaptı. 1880'den sonra Paris'e gitti. Almanca yazdığı edebiyat tenkidi eserlerinde, Avrupa düşüncesi ve sanatını yozlaşmakla suçlar, Tolstoy, İbsen, Wagner'e çatar (*Die Konventionnellen Lügen der Kulturmenschheit* [Medeniyetimizin Yalanları], 1885; *Entartung* [Yozlaşma], 1893 - 1894). 1895'ten itibaren siyonist hareketin önderliğini yaptı. (L)

NORDAUSTLANDET. Bk. KUZEYDOĞU TOPRAĞI.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, bir yandan avusturya çıkarlarını, öte yandan da sosyalist demokrasi cephesini desteklemek amacıyle 1861'de Berlin'de kurulan gündelik gazete. Başyazarları arasında Libeknecht de vardı. Gazete, kısa sürede gelişerek Bismarck siyasetinin yarı resmî organı oldu. 1918'den sonra, büyük sanayici Stinnes tarafından satın alındı ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* adı altında Halk partisinin hizmetine girdi. 1945'te yayınına son verdi. (L)

NORDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Doğu Friesland polderlerinde; 17 600 nüf. Şehir 1463'te Friedrich III tarafından kontluk haline getirilmişti. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Mandıra. Damıtma yeri. Demir dökümhanesi. (L)

NORDEN (Eduard), alman bilgini (Emden 1868-Zürich 1941). Özellikle latin edebiyatı ve eskiçağ dinleri tarihi üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Die Antike Kunstprosa* (Eskiçağ Sanat Nesri) [1898]; *Die Lateinische Literatur in ihrem Ubergang vom Altertum zum Mittelalter* (Eskiçağdan Ortaçağa Geçiş Döneminde Latin Edebiyatı) [1906]; *Agnostos Theos* (1913); *Ennius und Vergil* (Ennius ve Vergilius) [1915]; *Die Germanische Urgeschichte in Tacitus Germania* (Tacitus'un Germania'sında İlk Germen Tarihi) [1920]; *Die Geburt des Kindes, Geschichte einer Religiösen İdee* (İsa'nın Doğuşu, Dinî Bir Düşüncenin Tarihi) [1924]. (L)

NORDENFLYCHT (Hedvig Charlotta), isveçli kadın şair (Stockholm 1718-Lugnet, Skokloster yakınları 1763). Fransızları örnek alarak ilk isveç edebî salonunu kurdu. Önce, URANİE adı altında, «Düşünce Yapıcıları derneği»nin kurulmasına önayak oldu (1753). 1755-1763 Arasında, Gyllenborg ve Creutz'un etkisi altındaki daha dar bir çevrenin temel direği oldu. İlk dönemde yazdığı eserler: *Den Sörgande Turturdufwan* (Üzgün Kumru) [1743]; *Kvinnligt Tankespel af en Herdinna i Norden* (Bir Kadının Kuzeyli Bir Çobanla Düşünce Oyunları) [1744-1750] ve *Det Frälsta Svea* (Kurtulmuş Svea) [1746] adlı destan. Daha sonra Karl XII devri yazarlarının etkisinde kaldı. İkinci döneme rastlayan eserleri: Karl X Gustaf şerefine yazdığı kahramanlık şiiri *Taaqet Över Bält* (Bält Geçidi) [1753]; *Manzum Dinî Şarkılar* (1758); J.-J. Rousseau'ya karşı *Fruntimrets Försvar* (Kadınların Savunması) [1761]; *Yalnızlık, Sessizlik* adlı lirik şiirler. (L)

NORDENHAM, Batı Almanya'da şehir, Oldenburg'da (Aşağı Saksonya), Weser halicinin sol kıyısında, Bremerhaven sınırında; 25 670 nüf. Tezgâhlar. Metalürji (çinko, kurşun) ve dokuma sanayii. (L)

NORDENSKİOLDİN i. (fr. *nordenskioldine*). Miner. Tabiî kalsiyum ve kalay borat. (L)

NORDENSKJÖLD veya **NORDENSKİÖLD** (Adolf Erik, — baronu), isveçli tabiat bilgini ve kutup kâşifi (Helsinki 1832 - Dalbjö, Lund 1901). Başlangıçta jeoloji alanında çalıştı, sonra siyasî sebepler yüzünden İsveç'e göçtü. Stockholm'de profesörlük yaptı, Torell'in Arktik bölgelere yaptığı iki sefer (1858-1861) katıldı. Svalbard'e yapılan iki isveç seferini (1864-1868) yönetti, Svalbard yoluyle Kuzey kutbuna erişeceğine inanıyordu; ama 81° 42′ kuzey enlemini aşamadı. Bununla beraber bu yolculuktan önemli ilmî gözlemlerle döndü ve İsveç'te Kuzey Buz denizini aşmak için yapılan bütün teşebbüslere önayak oldu. 1870'te Grönland'ın batı kıyılarını dolaştı ve bölgesel jeolojik oluşumlar üstüne önemli incelemeler yaptı. 1872 ve 1873'te, beşinci İsveç kutup seferinin başına geçti ve ren geyiklerinin çektiği kızaklarla kutba ulaşmağa çalıştı ise de, kışı Svalbard'da, Mossel koyunda geçirmek zorunda kalınca bundan vaz geçti. 1875'te Kara denizinde bir araştırma gezisine (Yenisey'in ağızlarına kadar) çıktı ve bu denizin, yılın belirli aylarında sefere elverişli olduğunu gördü. Aynı şartlar altında 1876'da yaptığı yeni bir yolculuk, Avrupa ile Sibirya arasında deniz yoluyle ilişkiler kurulabileceğini ortaya koydu ve bu tarihten itibaren Kuzeydoğu geçidini aramağa koyuldu. 1878'de *Vega* gemisiyle Göteborg'dan yola çıktı, Çeliuskin burnunu dolaştı ve Lena ırmağı ağızlarına ulaştı; ama *Vega,* Sibirya kıyıları açıklarında buzlardan kurtulamadı, buz çözümünü beklemek zorunda kaldı, ilkbaharda Doğu burnunu aşarak Japonya'ya ulaştı (eylül 1879). Avrupa'ya Süveyş kanalı yoluyle döndü ve böylece kuzeydoğu geçidinin sefere elverişli olduğunu ispatlamış oldu. İsveç kralı tarafından baron rütbesine yükseltildi ve o günden sonra kendini önemli tarihî coğrafya araştırmalarına adamakla birlikte, eski İsveç sömürgelerini bulmak için Grönland'a yeni bir sefer daha yaptı ve 1880'de yolculuk hatıralarını *Vegas Färd Kring Asien och Europe* (Vega ile Asya ve Avrupa'ya Yolculuk) adı altında yayımladı. Öbür eserleri: *Facsimile Atlas* (1889) ve *Periplus* (1897) gibi eski haritalar üstünde incelemeler. — Oğlu ERLAND (Ström 1877 - Göteborg 1932). Göteborg müzesi yöneticisi oldu. Güney Amerika kızılderili kabileleri üstüne önemli incelemeler yayımladı. (L)

NORDENSKJÖLD (Otto), isveçli kâşif (Sjögelö 1869-Göteborg 1928), Adolf Erik'in yeğeni. Patagonya ve Tierra del Fuoco'ya (1895-1897), sonra Alaska'ya (1898) bilimsel yolculuklar yaptı. 1900'de, Doğu Grönland'a yapılan bir hollanda seferine katıldı. 1901'de bir balina gemisiyle Antarktika'ya doğru yola çıktı ve kışı geçirmek için Snow Hill adasına (Graham'ın doğu kıyısında) yerleşti; orada 22 ay kaldı ve ancak 1903 kasımında bir arjantin gemisi tarafından kurtarıldı. Otto Nordenskjöld, burada kaldığı süre içinde birçok gözlemde bulundu. Bunların yayımlanması (1905), Antarktika'nın daha iyi tanınmasına yaradı. Nordenskjöld sonra birçok yolculuk daha yaptı; Svalbard'a (1906), Grönland'a (1909), Patagonya'ya (1920-1921) gitti. Eserleri: *Antarctic* (Antarktika) [1904]; *Polarnaturen* (Kutup Dünyası) [1907]; *Människor och Natur i Sydamerika* (Güney Amerika'da İnsanlığın Geleceği ve Tabiat) [1927]. (L)

NORDERNEY, Doğu Friesland'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) ada, Kuzey Denizi'nde; 7 600 nüf. Balıkçılık. 1898'de kurulan ve çok turist çeken sayfiye yeri. (L)

NORDFJORD, Norveç'in batı kıyılarında (Sogn og Fjordane) uzun fiyort. (L)

NORDGAU. Esk. coğ. Alsace'ın kuzeyinde karolenj kontluğu. 744'te Bavyeralı Odillon'dan alınan bu arazi, önce bir kontluk, sonra da bir marklık haline getirildi (800'e doğr.). XII. yy. ortalarına doğru, Nordgau ve Sundgau adıyle ikiye bölünmüş olan Alsace yeniden birleştirilerek kontların yerine landgraf'lar geçirildi. (L)

NORDHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir, Harz'ın eteğinde; 39 200 nüf. Birçok kilise (bu arada Lucas Cranach'ın resimleriyle süslü St. Blaise kilisesi). [L]

Nordhausen asidi, pirosülfürik asidin $H_2S_2O_7$ eski adı; *Nordhausen* şehrinde demir III sülfatın kavrulmasıyle elde edilmişti. (L)

NORDHOFF (Heinrich), alman sanayicisi (Hildesheim 1899). Bir bankacının oğlu. 1927'de mühendis oldu. B. M. W. fabrikalarında staj yaptıktan sonra, 1929'da Opel Otomobil fabrikasına girdi. Bu firmanın Rüsselsheim (1936) ve Brandenburg'daki (1942) fabrikalarının başına geçti. 1945'te danışman-mühendis olarak Hamburg'a yerleşti; ingiliz makamları, Walfsburg'daki Volkswagen Otomobil fabrikalarını işletmek üzere kendisine başvurdular. 1953'te otomobil yapımında Almanya'nın en önde gelen adamı olan Nordhoff, ayrıca bugün Hamburg ve Braunschweig'da iki kurumu yönetmektedir. (L)

NORDHORN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Münster'in kuzeybatısında; 38 600 nüf. Dokuma sanayii. (L)

NORD ırmağı, Kanada'da (Quebec) ırmak, Ottawa'ya katılır (sol kıyı); 240 km. Hidroelektrik tesisler. (L)

NORD idare bölgesi, Fransa'da idare bölgesi, ülkenin kuzey ucudur; 5 774 km^2; 2 389 100 nüf. (km^2'ye 413 kişi). İdare merkezi, *Lille*; 6 idare çevresi (*Avesnes-sur-Helpe, Cambrai, Douai, Dunkerque, Lille, Valenciennes*) vardır. İdare bölgesinin topraklarında yedi bölge ayırt edilir: 1. tarım ve balıkçılık yapılan kalabalık kıyı ovası; 2. tarım ve hayvancılık yapılan kıyı Flandre'ı; 3. çeşitli tarım ve hayvancılık yapılan İç Flandre; 4. Lille, Roubaix ve Tourcoing'ı kuşatan dokumacılık bölgesi; 5. çok yoğun nüfuslu bir sanayi bölgesi olan maden kömürü havzası (Pays Noir); 6. kömür havzasının güneyinde verimli bir tarım bölgesi olan Cambrésis; 7. doğuda daha yüksek ve ormanlık bir hayvancılık bölgesi. Nord idare bölgesi iki sanayi kesimine bölünür: Sambre vâdisi (metalürji) ve Fourmies bölgesi (dokumacılık). [L]

NORD idare bölgesi, Haiti cumhuriyetinde idare bölgesi; 540 200 nüf. İdare merkezi, *Cap-Haitien.* (L)

Nord kanalı, Fransa'da suyolu; Noyon (Oise kıyısında) ile Arleux (Somme ırmağı kıyısında) arasında sefere elverişli olan Nord kanalı, 1966'da hizmete girdi. (L)

NORDKYN, Norveç'te (Finnmark) burun, Nordkyn yarımadasının ucunda, Avrupa kıtasının en kuzeyindeki kısımdır (Kuzey burnu, batıdaki bir adadadır). (L)

NORDLAND, Norveç'te idare bölgesi (*fylke*), Kutup dairesinin her iki yanında; 235 800 nüf. İdare merkezi, *Bodo.* (L)

NORDLİNG (Raoul), isveçli diplomat (Paris 1882 - ay.y. 1962). İsveç'in Paris başkonsolosuydu (1926-1959). Birçok fransızı siyasî sürgünden, binlerce mahpusu da hapisten kurtardı. Ağustos 1944'te Fransız Direnme hareketiyle alman birlikleri arasında bir ateşkes antlaşması sağlayarak, kardeşi Rolt Nordling ile birlikte II. fransız zırhlı tümeni müfrezelerinin Paris'e girmesini kolaylaştırdı. Ayrıca general von Choltitz'e başvurarak, enerjik müdahaleleriyle yakılmaktan kurtardığı Paris şehrinin şeref hemşerisi ilân edildi (1958). [L]

NORDMARK veya **ALTMARK,** Doğu Almanya'da bölge, Magdeburg idarî bölümünün kuzeyinde, Elbe ırmağı dirseğinin iç kısmında, Berlin'in batısında. Burası, büyük kuzey ovasının buzul asıllı kum örtülerinden meydana gelen bir unsurudur; kumlu düzeylere birkaç buzultaş tepesi (Hell Berge'de 160 m) hâkimdir. Nordmark bir kır ekonomisi bölgesidir: buzultaşlar üzerinde çavdar, şeker pancarı ve patates yetiştirilir; otlaklar nemli çöküntülerdir. Daha çok kenar kısımlardaki şehirler, önemsiz ticaret ve sanayi merkezleridir: Stendal, Salzwedel, Gardelegen. (L)

NORDOFF (Paul), amerikalı besteci ve piyanocu (Philadelphia 1909). Pihiladelphia'da ve Michigan Eyalet kolejinde öğretmenlik yaptı. İki opera (*Mr. Fortune* [Bay Kader], 1937), baleler (*Tally-Ho,* 1943), orkestra eserleri (*Lost Summer* [Yitik Yaz], 1952; *Winter Symphonie* [Kış Senfonisi], 1955), bir missa, bir keman, iki piyano konçertosu, 2 yaylılar dörtlüsü besteledi. (L)

NORDOOSTPOLDER. Bk. KUZEYDOĞU POLDERİ.

NORDOS. Bk. YALINCA.

Thomas Howard
üçüncü **NORFOLK** dükü
Holbein le Jeune'ün eseri
Windsor şatosu

Thomas Howard
dördüncü **NORFOLK** dükü
Tiziano'nun eseri,
Pitti sarayı, Floransa

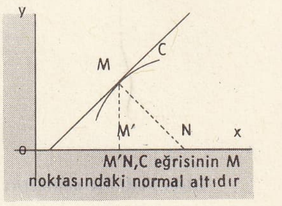

normal altı

Foto. Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

NORMANDIYA

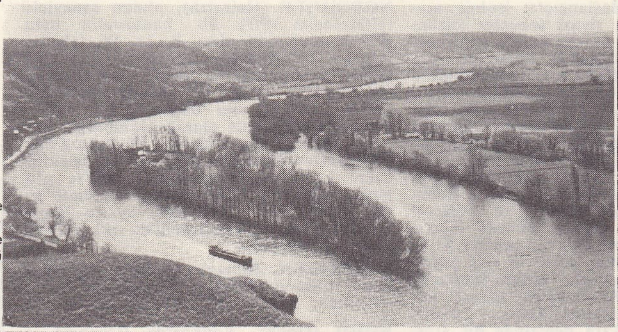

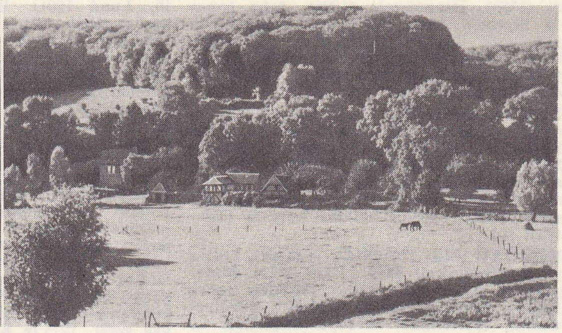

solda, Andelys'de Sen nehri; sağda, Auge ülkesinin görünüşü

normandiya çiftliği

normandiya sığırı

normandiya atı

Nord-Ostsee kanal. Bk. KIEL KANALI.

NORD-OUEST idare bölgesi, Haiti cumhuriyetinde idare bölgesi, Kuzey yarımadasının ucunu içine alır; 168 300 nüf. İdare merkezi, *Port-de-Paix.* (L)

NORDRAAK (Rikard), norveçli besteci (Oslo 1842 - Berlin 1866). Berlin'de Kullak'ın öğrencisi oldu. Genç yaşta ölmesine rağmen, bellibaşlı norveçli bestecileri derinden etkilemiş ve kuzey halk müziğini tanıtmıştır. Yeğeni B. Björnson'un şiirleri üstüne birçok lirik oda müziğinden başka, sahne müziği, piyano ve koro için müzik ve *Norveç Millî Marşı*'nı besteledi. (M)

NORDRHEİN-WESTFALEN. Bk. RHEİNLAND-WESTFALEN.

NORDSTRÖM (Ludvig Anshelm), isveçli yazar (Harnosand, Vasternorrland 1882 - Stockholm 1942). Kaygılı, açık sözlü ve canlı bir kişiliği olan yazar, birçok hikâye, roman, şiir ve deneme yazdı. Eserleri: *Fiskare* (Balıkçılar) [1907]; *Borgare* (Yurttaşlar) [1909]; *De Tolv Söndagarna* (On İki Pazar Günü) [1910]; bunlar halk yaşayışını, canlı, güçlü ve nükteli bir biçimde yansıtan hikâyelerdir. Sanayi alanında gelişmenin ateşli savunucusu olarak gelecekte gerçekleşeceğine inandığı düşünceleri destekledi: *Yeni Gökler ve Yeni Toprak* (1917); *Petter Svensks Historia* (İsveçli Peter'in Hikâyesi) [4 cilt, 1923-1927]. *Kains Land* (Kâbil'in Ülkesi) [1906] adlı bir şiir kitabı da vardır. (M)

NORD-TRÖNDELAG, Norveç'te idare bölgesi (*flyke*), Trondheim'in kuzeyinde; 116 700 nüf. İdare merkezi, *Steinkjer.* (L)

NORD ve PAS-DE-CALAİS kömür havzası, Fransa'da, doğudan batıya doğru Belçika sınırından (Hainaut) Lys vâdisine kadar uzanır. Avrupa'nın kuzeybatısındaki karbon çağı asıllı kömür şeridine bağlıdır; bu şerit, hersinyen kıvrılma sırasında şiddetle parçalandı ve şistli Ren ve Ardenne kütlelerinin kenarında toprağa gömüldü. Bazıları 3 milyon tona kadar kömür kapsayan rezervlerin derinliği 1 200 m'yi bulur. Belçika'da XIII. yy.dan beri işletilen kömür, Fransa'nın kuzeyinde ancak XVIII. yy. başında çıkarılmağa başlandı. O tarihte sefere elverişli bir su ağı sayesinde üretim hızlı ve iktisadî bir şekilde Nord bölgesine, Paris'e, Dunkerque'e ve yabancı ülkelere sevk ediliyordu. Üretim bugün günde kişi başına 1 400 tonu bulmuştur; yıllık 29 milyon ton üretimin 3 600 000 tonu kok haline getirilir. (L)

NOREEN (Adolf), isveçli dilbilimci (Östra Emtervik, Värmland 1854 - Stockholm 1925). Uppsala üniversitesinde profesörlük yaptı. Ciddî araştırmalarıyle tanındı: *Altisländische und Altnorwegische Grammatik* (Eski İzlanda ve Eski Norveççe Dilbilgisi) [1884]; *Geschichte der Nordischen Sprachen* (Kuzey Dilleri Tarihi) [1891];*Altschwedisches Lesebuch* (Eski İsveççe Okuma Metinleri) [1894]; *Altschwedische Grammatik* (Eski İsveççe Dilbilgisi) [1897]; *Svenska Etimologier* (İsveç Dili Etimolojisi) [1897]; günümüz isveç dili grameri olan *Vaart Spraak* (Dilimiz) [1903-1924] v.b. (L)

NORES (Giasone DE). Bk. DE NORES

NO RESTRAİNT i. («zorlama yok» anlamında ing. k.). Akıl hastalıklarında zorlamaya yer vermeyen tedavi metodu. (L)

NORFOLK i. (ing. k.). Kemerli bir ceket ve kısa külottan meydana gelen çocuk elbisesi. (L)

NORFOLK, Büyük Britanya'nın doğusunda idare bölümü, Wash körfezi ile Kuzey Denizi arasında; 562 000 nüf. İdare merkezi, *Norwich.* (L)

NORFOLK, A.B.D.'de (Virginia) liman şehri, James ırmağı halicinin sağ kolu olan Elizabeth River kıyısında; 305 900 nüf. New York, Philadelphia, Baltimore ve Richmond'un ihtiyacını karşılayan turfanda sebze, meyve ve istridye merkezi. Limanından maden kömürü ihraç edilir. (L)

NORFOLK (John HOWARD, birinci — dükü), ingiliz soylusu (öl. Bosworth 1485), Robert Howard ve Margaret Mowbray'in oğlu. Her iki ailenin vârisi oldu. Richard III tarafından Norfolk düklüğüne getirildi. Krala bağlı kaldı. Bosworth'ta öldürüldü. (L)

NORFOLK (Thomas HOWARD, SURREY kontu, ikinci — dükü) [1443-1524], ingiliz senyörü John Howard Norfolk'un oğlu. Bosworth savaşında esir düştü, babasıyle kendisinin bütün mallarına elkondu. Fakat 1489'da serbest bırakılarak unvanları geri verildi. Kuzey bölgesi kumandanlığına getirildi. İskoçyalılara karşı büyük Flodden zaferini kazandı (1513). Bütün öteki Ho-

Caen, kadınlar manastırı

Coutances katedrali

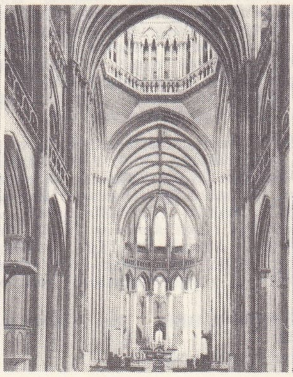

Jumièges manastırı

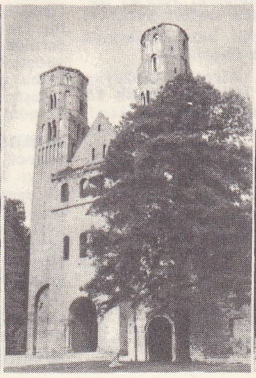

Rouen, Bourgtheroulde oteli

Gaillon şatosu

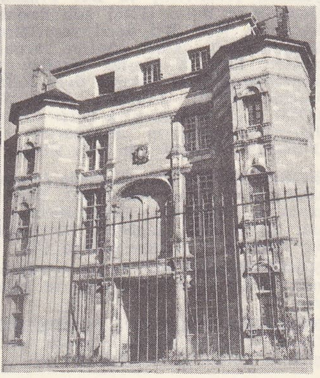

Foto. Gareau, Roubier, Viollet (LAROUSSE)

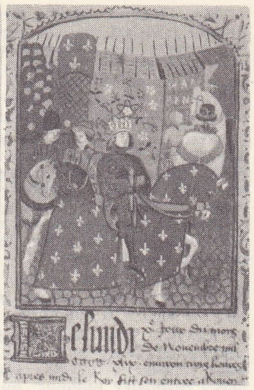

Charles VII'nin Rouen'e girişi (1450), XV. yy. minyatürü, Bibliothèque Nationale, Paris

fransa kralı Rouen başpiskoposuna «Norman'lara bağımsızlık» belgesini sunarken, XIV. yy. elyazması, Petit Palais, Paris

Calvados baş

ward'lar onun soyundan gelir. (L)

NORFOLK (Thomas Howard, üçüncü — dükü), ingiliz siyaset adamı (1473 - Kenninghal, Norfolk 1554), ikinci Norfolk dükü Thomas Howard'ın oğlu. Büyük yetenekli bir generaldi. İskoçyalıları yenilgiye uğratan Flodden zaferinde büyük rolü oldu. Koyu katolik olmasına rağmen, 1537'de katoliklerin Roma kilisesiyle ayrılmaya karşı başlattıkları protesto hareketini bastırmakla görevlendirildi. Ayağını kaydırmağa çalıştığı Cromwell'in 1540'ta iktidardan düşmesi, nüfuzunu artırdıysa da, kralın beşinci karısı olan yeğeni Catherine Howard'ın (1542), daha sonra da, oğlu Henry'nin (1547) idam edilmeleri itibarını hiçe indirdi. Ancak kralın ölümü üzerine idamdan kurtuldu. Fakat Edward VI'nın bütün krallığı boyunca hapiste kaldı. (L)

NORFOLK (Thomas HOWARD, dördüncü — dükü), ingiliz siyaset adamı (1536 Londra 1572). Üçüncü Norfolk dükü Howard'ın torunu. Mary Stuart İngiltere'ye sığınınca, dükün onunla evlenmesi için teşebbüslere girişildi. Fakat Elizabeth buna karşı çıktı. Bunun üzerine, İskoçya kraliçesine âşık olan Norfolk, Elizabeth'e karşı, iskoçya ve ingiliz katolik partileri tarafından hazırlanan bir komployа karıştı; fakat bu komplo meydana çıkınca idam edildi. (L)

NORFOLK adası, Büyük Okyanus'un güneyinde Avustralya'ya bağlı volkanik ada, Sidney'in kuzeydoğusunda, 1 200 nüf. Ada halkı 1856'da Pitcairn adasından gelerek yerleşen Bounty gemisi isyancılarının soyundandır. (L)

Norfolk atı, yarım kan ingiliz at ırkı. (Vücudu çok mütenasip olan bu ırk, yerli norfolk atlarıyle saf kan ingiliz atlarının çaprazlanması sonucunda elde edilmiştir. Koşum ve av atı olarak, ayrıca diğer birçok at ırkının ıslahında kullanılmıştır. (L)

NORFOLK dükleri, önce 1938'de Thomas Mowbray, sonra ikinci defa 1483'te John Howard yararına kurulan ve o zamandan beri bu ailenin elinde bulunan düklük unvanı. Bu unvanı taşıyan kimse, yani krallık birinci dükü, veraset yoluyle büyük mareşallik rütbesine sahiptir. Ayrıca, Norfolk dükleri Büyük Britanya'nın katolik sülâlesidir. (L)

Norfolk hindisi, evcil hindi ırkı. (Siyah tüylü olan bu hindiler Amerika'da «siyah hindi» adıyle bilinir [*black turkey*]. [L]

NORFOLK kontları. Bk. BİGOD.

NORGE, Norveç'in norveç dilinde adı. (L)

NORİCUM. Esk. coğ. Roma imparatorluğunda eyalet; kuzeyde Tuna, güneyde Carnia Alpleri ile sınırlıydı. Taurisci'lerin yaşadığı Noricum (merkezi *Noreia* [Neumarkt], Boii'lerle Getler tarafından istilâ edildi (M.Ö. I. yy.), sonra Augustus zamanında Roma'nın eline geçti (M.Ö. 16). O tarihte bir procurator tarafından denetleniyordu. II. yy.da garnizon lejyonunun legatus'u tarafından yönetilmeğe başlandı. Zengin altın, demir ve tuz madenleri bulunan bölge, bataklıkların kurutulmasıyle verimli hale getirildi. İtalya ile, daha fetihten önce, büyük ölçüde ticaret yapıyordu. Başlıca şehri Virunum (Klagenfurt yakını) idi. Noricum, Diocletianus'tan, sonra kuzeyde *Kıyı Noricum*'u (Ripense), güneyde *İç Noricum* (*Mediterraneum*) olmak üzere ikiye ayrıldı. (L)

NORİLSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da, Taymır yarımadasında, Pyasina ırmağı kıyısında; 108 000 nüf. Maden kömürü yatağı. Bakır ve nikel madenleri. Nikel metalürjisi. Çelik sanayii. (L)

NORİS (Anastasia VON GERZFELD. **Assia**— denir), rus asıllı italyan kadın sinema oyuncusu (Petrograd 1919). *Tre Uomini in Frac* (Fraklı Üç Adam) [1932] ile sinemaya atıldıktan sonra, kendisini devrin en ünlü kadın oyuncusu yapan yönetmen Mario Camerini'nin (sonradan kocası oldu) çevirdiği birçok filmde rol aldı: *Daro un Milione* (Bir Milyon Vereceğim) [1935]; *Ma non e una Cosa Seria* (Önemli Bir Şey Değil) [1936]; *Il Signor Max* (1937); *Batticuore* (Yürek Atışları) [1938]; *Grandi Magazzini* (Büyük Mağazalar) (1939); *Una Romantica Avventura* (Romantik Bir Serüven) [1940]. (M)

NORİS (Enrico), italyan ilâhiyatçısı ve kardinali (Verona 1631 - Roma 1704). Augustinus'çu keşişti, ilâhiyat okuttu. Vatikan kitaplığı muhafızlığına getirildi, 1695'te kardinal oldu. En önemli eseri olan *Historia Pelagiana* (Pelagius'çuluğun Tarihi) [1673], özelikle fransız cizvitleri tarafından Jansenius'çulukla suçlanmasına yol açtı. Fakat Noris, kendini temize çıkartmayı başardı. (L)

NORİT i. (Norveç'in ing. adı *Nor* [*way*] > fr. *norite*). Petrografi. Hiperstenli gabro. (L)

NORİTES i. Paleont. Alp triyasında bulunan ammonit; kavkısı yassı, değirmi, dar göbeklidir; bitişme çizgisi çok basittir. (L)

NORKÂH. Bk. PAZARYOLU.

NORLİND (Tobias), isveçli müzik bilgini (Hvellinge, Schonen 1879-Stockholm 1947). İskandinav müziğinin menşeleri, folklor, Jenny Lind, Beethoven, Wagner, çalgılar v.b. üstüne inceleme kitapları yazdı; bir de müzik lûgatı yayımladı. (L)

NORM i. (lat. *norma*, gönye ve *mec.*, kural'dan fr. *norme*). Davranış prensibi, kuralı. || Kurallı, yasaya uygun durum.
— G. santl. Yapılışıyle ilgili bütün kural-

NORMANDIYA

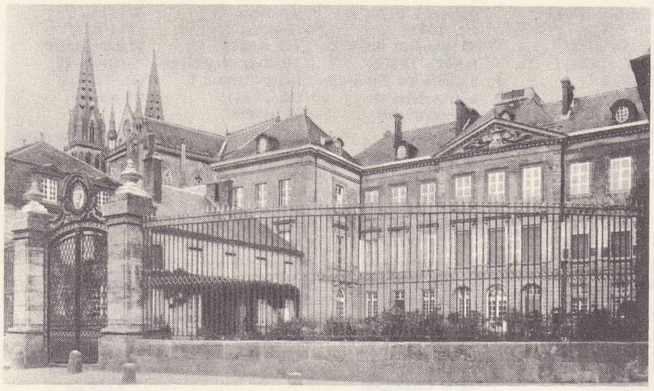

Sees (Orne) piskoposluk sarayı, Brousseau'nun eseri

Cotentin baş

solda, Le Havre; sağda, Cherbourg

Foto. LAROUSSE

ları göz önünde tutarak çizilen eşya resmi.

— Mat. Bir vektörel uzayın elemanlarından herbirine bağlı olan ve özellikleri, gerçek sayılar için mutlak değerin, karmaşık sayılar için de modülün özelliklerini genelleştiren büyüklük. (Bk. ANSİKL.) || *Bir vektörün normu,* bir Eukleides uzayında, bu vektörün bileşenlerinin kareleri toplamı. || *Yarı norm,* bir vektörel uzayda, bir normun bütün özelliklerini taşıyan, fakat tekabül ettiği vektör sıfır olmadan da sıfır olabilen büyüklük.

— Devl. huk. *Varsayımsal* (veya *temel*) *norm,* Kelsen tarafından bütün hukuk dü-

Normandiya dükleri

Tabloda, sadece tarihte önemli rol oynayan kimselerin adı verilmiştir.

Rollon veya Robert I
(846 - 931),
911'de Normandiya dükü, 927'de feragat etti, 886'da Bayeux kontu Bérenguer'in kızı Poppa ile evlendi

Guillaume I *Uzunkılıç*
(öl. 942),
Normandiya dükü (930'a doğr. - 942),
1° Sprota de Bretagne ve
2° 935'te Vermandois kontu Héribert II'nin kızı Liutgard (öl. 978) ile evlendi

Adèle [1]
(öl. 962),
935'te Akitanya dükü Guillaume III (öl. 963) ile evlendi

Richard I [1]
(932 - 996),
Normandiya dükü (942 - 996),
1° 960'ta Fransa dükü Hugues I *Capet*'in kızkardeşi Emma (öl. 968) ve
2° 968'de Danimarka'lı Gunnor (öl. 1031) ile evlendi

Richard II [2]
(öl. 1027),
Normandiya dükü (996 - 1027),
1° 1000'de Rennes kontu Conan I'in kızı Judith (öl. 1017),
2° 1017'de Danimarka kralı Sven I'in kızı Astrid (ayrıldılar) ve
3° 1024'te Poppa ile evlendi

Mathilde [2],
1003'te Champagne ve Blois kontu Eudes II (öl. 1037) ile evlendi

Emma [2]
(öl. 1052),
1° 1002'de İngiltere kralı Aethelraed (öl. 1016) ve
2° Danimarka kralı Knud I ile evlendi

Hedwige [2]
(öl. 1034),
996'da Bretagne dükü Geoffroi I (öl. 1008) ile evlendi

Bk. BRETAGNE

Richard III [1]
(öl. 1027),
Normandiya dükü (1027),
1027'de Fransa kralı Robert II'nin kızı Adélaïde (öl. 1079) ile evlendi, vâris bırakmadı

Robert I [1]
(öl. 1035),
Normandiya dükü (1027 - 1035),
Fulbert de Falaise'in kızı Arlette'ten 2 çocuğu oldu

Adélaïde [1]
(Judith)
[öl. 1037],
1016'da Bourgogne kontu Renaud I (öl. 1057) ile evlendi

X. [1],
1031'de Flandre kontu Baudouin IV (öl. 1035) ile evlendi

Bk. FLANDRE

William *Fatih*
(1027 veya 1028 - 1087),
Normandiya dükü (1035-1087), 1066'da İngiltere kralı,
1053'te Flandre kontu Baudouin V'in kızı Matilda (öl. 1083) ile evlendi

Robert II
(1054 - 1134),
Normandiya dükü (1087 - 1106),
1° Maine kontu Hugues'ün kızı Marguerite (öl. 1063) ve
2° 1100'de Conversano kontu Godefredo'nun kızı Sibylle (öl. 1102) ile evlendi

William *Kızıl*
(1056 - 1100),
İngiltere kralı (1087 - 1100),
Normandiya dükü (1096 - 1100),
vâris bırakmadı

Adèle
(1062 - 1137),
1080'de Blois kontu Etienne II (öl. 1102) ile evlendi

Henry I
(1068 - 1135),
İngiltere kralı (1100 - 1135),
Normandiya dükü (1106 - 1135),
1° 1100'de İskoçya kralı Malcolm III'ün kızı Matilda (öl. 1118) ve
2° 1121'de Brabant dükü Geoffroi I'in kızı Adelaide (öl. 1157) ile evlendi

Guillaume III [2]
(1101 - 1128),
Flandre kontu (1127 - 1128),
1127'de (marki) Rinaldo di Monferrato'nun kızı Jeanne (öl. 1127) ile evlendi

Stephen
(1095-1154),
Blois kontu,
İngiltere kralı (1135-1154),
1120'de Boulogne kontu Eustache III'ün kızı Matilda (öl. 1152) ile evlendi

Vârisler I. kuşakta tükendi

Bk. PLANTAGENÊT

William Aetheling [1]
(1103-1120),
1119'da Anjou kontu Fulques V'in kızı Matilda (öl. 1130) ile evlendi, vâris bırakmadı

Matilda [1]
(1102-1167),
1° 1114'te germen imparatoru Heinrich V (öl. 1125) ve
2° 1128/1129'da Anjou kontu Geoffroi V Plantagenêt (öl. 1151) ile evlendi

Henry II [2]
(1133-1189),
Normandiya dükü (1149-1189),
İngiltere kralı (1154-1189),
1152'de Akitanya kralı Guillaume X'un (VIII) kızı Leonora (öl. 1204) ile evlendi

zeninin temelinde bulunduğu ve onun geçerliliğinin mantıkî kaynağını meydana getirdiği «varsayılan» norm.

— Sanay. Bir işlemin gerçekleştirilmesi, bir parçanın yapımı veya bir ürünün hazırlanmasını belli şartlara bağlayan ve böylece normlaştırılmış mamulün kullanılışını standartlaştırarak milletlerarası alışveriş çerçevesine sokan kural.

— ANSİKL. E vektörel uzayının genel elemanı x ise, x'in *norm*'u N (x) veya $||x||$ ifadelerinden biriyle gösterilir. Bir norm, değerlerini pozitif gerçek sayıların R^+ cümlesinden alır ve aşağıdaki şartlara uyması gerekir:

1. norm, ancak ve ancak, E vektörel uzayının norma tekabül eden x elemanı sıfır ise sıfırdır;

2. eğer λ bir skaler ise ve $|\lambda|$ da bunun mutlak değerini (veya modülünü) gösterirse $||\lambda x|| = |\lambda|.\ ||x||$ eşitliği vardır;

3. norm, Minkowski'nin $||x + y|| \leqslant ||x|| + ||y||$ üçgen eşitsizliğini gerçekler.

$\vec{n}$ boyutlu bir vektörel uzayda, x vektörünün koordinatları $x_1, x_2, ..., x_n$ olsun; bu uzayda basit iki norm örneği, $N_1(x) = \sqrt{x_1^2 + x_2^2 + ... + x_n^2}$ normu veya *Eukleides normu* ile $N_2(x) = |x_1| + |x_2| + ... + |x_n|$ normudur.

Değişken bir $\vec{x}$ (t) vektörü göz önüne alınırsa ve normlardan biri sıfıra yaklaştığında öbürü de sıfıra yaklaşırsa bu iki norma *eşdeğer normlar* denir. Normlanmış bir vektörel uzayda, $||\vec{x - y}||$ niceliği bir uzaklığın bütün özelliklerini taşır. Normlanmış bir uzay metrik uzaydır; bunun karşıtı doğru olamaz. Norm olarak $N_1(x)$ kabul edilirse, bir Eukleides metriği elde edilir. (L)

NORMA i. (*gönye* anlamında lat. k.). Mat. Logaritması 0,1 olan sayıya, yani 1,258 9 sayısına eşit logaritmik eşel basamağı.

— ANSİKL. *Norma,* normlu sayıların (Renard serisi) tabanı olan geometrik bir dizinin ortak çarpanıdır. Bir N sayısı, kendi ondalık logaritmasının 10 katına eşit bir norma sayısıyle ifade edilir: 10 log N=n norma. 20 sayısı 13 norma, 100 sayısı 20 norma v.d. değerindedir. (L)

NORMA, Cetvel* takımyıldızının latince adı. (Kısaltması: Nor.) [L]

Norma, iki perdelik opera; libretto: F. Romani; müzik: Bellini; ilk defa 1831'de Milano Scala operasında oynandı; 1835'te Paris'te Théâtre - Italien'de temsil edildi. Birinci perdedeki kavatina ve *Casta diva*'nın çağrısı, günümüzde de ünlü olan iki parçadır. (L)

NORMAL sıf. (lat. *norma,* gönye ve *mec.,* kural > *normalis*'den fr. k.). Tabiat kanunlarına veya kurallarına uygun olan, tabiî: *Normal insanlarda rastlanan böyle bir sezişi aleyhimde tevil etmek haksızlık olur* (R. H. Karay). [Zt. ANORMAL.] || Alışkanlıklara, tahminlere uygun olan; hiç bir hayret ve şaşkınlık uyandırmayan: *Demek bir şey fark etmemişti kapıcı. Demek hâlâ normal bir haldeydi* (S. F. Abasıyanık). *Durum normaldir.*

— Fiz. *Normal civa,* yükseltisi 0, enlemi 45° olan bir yerde, 0°C'taki civa. || *Normal sıcaklık,* sabit hacimde hidrojenli termometre ölçeğine göre hesaplanan sıcaklık; bu hidrojenin basıncı, 0°C'ta, 1 m yüksekliğindeki normal civa basıncına eşittir.

— Havc. *Normal basınçta tutmak,* çok yükseklerde ve seyreltik atmosferde uçan bir uçağın içindeki normal hava basıncını korumak.

— Huk. *Normal kanun yolu.* Bk. KANUN *yolları.*

— Jeomorfol. *Normal aşınma.* Bk. AŞINMA.

— Kim. Karbon atomları dallanmamış açık bağlarla birbirine bağlanan organik bileşikler için kullanılır. (Msl. *Normal bütan*'ın formülü $CH_3—CH_2—CH_2—CH_3$'tür; *izobütan* dallanmıştır: $CH_3—CH—CH_3$.) (ortadaki C'ye bağlı CH_3)

[Bk. ANSİKL.] || *Normal çözelti,* kimyasal doz tayinlerinde kullanılan ve litresinde bir eşdeğer-gram bulunan, titre edilmiş çözelti.

— Mat. *Normal eğriler,* kesişme noktalarındaki teğetleri dik açı yapan eğriler. || *Bir yüzeyin bir noktasındaki normal düzlemi,* yüzeyin bu noktadaki normalinden geçen herhangi bir düzlem. || *Bir uzay eğrisinin bir noktasındaki normal düzlemi,* bu noktadaki teğete dik olan düzlem.

— Petr. Dallı zincirli izomerine karşılık düz zincirli bir hidrokarbon için kullanılır. (Çift bağsız ve dallanmamış hidrokarbonlar olan normal parafinler petrolün damıtma ürünlerinden [nafta, gazyağı veya gazoil gibi] çıkarılabilir; petrokimyada, özellikle deterjan üretiminde değerli bir hammaddeyi meydana getirir.)

— Teknol. *Normal basınçlı,* içinde normal bir basınç bulunan kapalı bir yer, bir kabin, bir uçak için kullanılır.

— ANSİKL. Kim. *Normal çözelti*'lerin santimetre küpünde, başka bir normal çözeltinin santimetre küpüne tekabül eden eşdeğer maddeler bulunur, bu da analiz hesaplarını kolaylaştırır. Asit veya alkali ölçümünde kullanılan normal çözeltilerde, litre başına bir eşdeğer-gram asit veya baz, meselâ bir molekül-gram (1 mol) hidroklorik asit veya yarım molekül gram (1/2 mol) sülfürik asit bulunur. Normal yükseltgen çözeltilerde, bir yükseltgeme eşdeğer - gram'ı (bir *elektron - gram* da denir), yani normal permanganat asit çözeltisinde, litrede 1/5 molekül - gram (1/5 mol) bulunur (2 $KMnO_4$, 5O açığa çıkarır). Normal indirgen çözeltilerde, bir indirgeme eşdeğer - gram'ı yani arsenikli çözeltilerde, litrede 1/4 molekül - gram (1/4 mol) arsenik trioksit bulunur (2O tutan As_2O_3).

◆ İ. Normal olan şey: *Normalin üstünde bir zekâ.*

— Mat. Bir eğrinin teğetine, değme noktasından çizilen dikme. (Bk. ANSİKL.) || *Normal altı,* bir eğrinin bir noktasındaki normalin, bu nokta ile, normalin bir ekseni özellikle bir koordinat eksenini kestiği nokta arasında kalan parçasının, bu eksen üzerindeki izdüşümü. || *Bir eğrinin bir noktasındaki normali,* bu noktadaki teğete dik olan doğru. || *Bir yüzeyin bir noktasındaki normali,* bu noktadaki teğet düzlemine dik olan doğru.

— Meteorol. Bir meteoroloji elemanının (sıcaklık, yağışlılık, bulutluluk v.b.) en az otuz yıllık bir dönem üzerinden alınan ortalaması.

— ANSİKL. Mat. Bir düzlem eğride, *normal*'in, bu eğrinin düzlemine indirildiği düşünülür; demek ki bir düzlem eğrinin her noktasında bir tek normali vardır.

x'ler ekseninin, normalin bu eksen üzerindeki ayağı ile, değme noktasının ordinat ayağı arasında kalan parçasına *normal altı* denir.

Bir uzay eğrinin bir noktasındaki bütün normalleri, o noktadan geçen *normal düzlem*'i içinde bulunur; bu normaller arasında en önemlileri, gözönüne alınan noktadaki oskülâtör düzlemi içinde bulunan normal, yani *temel normal* ile oskülâtör düzlemine dik olan normal, yani *binormal*'dir. (LM)

NORMALİTE i. (fr. *normalité,* normallik). Kim. Aynı maddenin titre edilmiş çözeltisi ile normal çözeltisinin derişiklikleri arasında en önemlileri, göz önüne alınan nokmalitesi birime eşittir.) [L]

NORMALİZASYON i. (fr. *normalisation*). Metalürji. Bk. STANDARTLAŞTIRMA.

NORMALLEŞMEK geçz. f. (*normal*'den *normal-le-ş-mek*). Normal hale gelmek, yeniden tabiî hale dönmek: *Cehennemin dibinde [...] dedi ve telefonu kapattı. Gördüm ki normalleşmişti* (B. Felek). *Zt.* ANORMALLEŞMEK. (M)

NORMALÜSTÜ bls. sıf. Metapsişikte normali aşan bilgiye denir. Bk. KRİPTESTEZİ. (L)

NORMAN, A.B.D.'de (Oklahoma) şehir, Oklahoma City'nin güneyinde; 33 400 nüf. Üniversite. (L)

NORMAND, fransız gemi yapımcı ailesi. — FRANÇOİS (1697 - Honfleur 1772), 1728'de Honfleur'de gemi yapım şantiyesi kurdu. Çocukları aynı işi sürdürdüler. — Torununun oğlu AUGUSTİN (Honfleur 1792 - Le Havre 1871), 1817'de Le Havre'da yeni bir şantiye kurdu ve 1842'de pervaneli ilk fran-

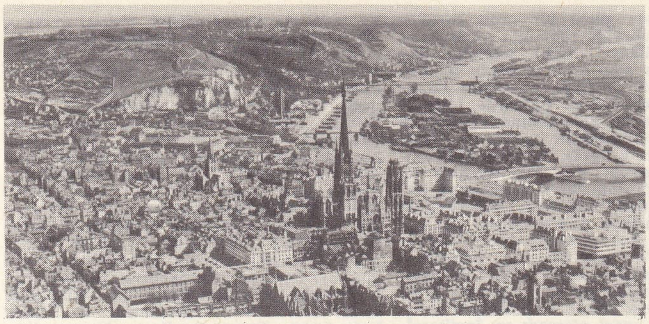

Rouen (1955)

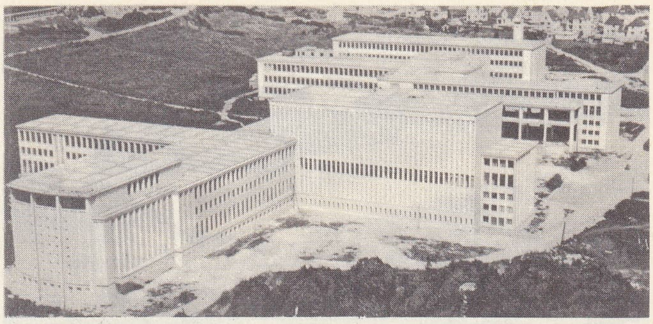

Caen üniversitesi

sız gemisi olan *Napoléon* (birkaç yıl sonra *Corse* adını aldı) gemisini yaptı. Augustin Normand, aynı zamanda yelkenli kliperler ve süratli buhar gemileri yapmayı da tasarladı. — Augustin'in büyük oğlu BENJAMİN (Le Havre 1830 - Sotteville - Lès - Rouen 1888), buharlı makineleri geliştirmeğe çalıştı. Kademeli genleşmeli makineler üstünde incelemeler yaptı ve Fransa'nın çift genleşmeli veya kompund makinelerini icat etti. Bu makineyi 1860'ta babası tarafından yapılan *Furet* adlı gemiye uyguladı. 1871'de üçlü genleşmeli makineyi icat etti. — Augustin'in küçük oğlu JACQUES AUGUSTİN (Le Havre 1837 - ay.y. 1906), süratli gemiler, özellikle torpido teknelerinin şekilleri üstünde çalıştı. Normand şantiyelerinin başında, donanma için hız ve nitelik bakımından üstün kaliteli yüzden fazla torpido ve muhrip yaptı. (L)

NORMAND (Charles), fransız mimarı, desinatörü ve gravürcüsü (Goyencourt, Somme 1765 - Paris 1840). 1800'de eski süsleri, arabeskleri ve mobilyaları gösteren büyük bir in-folio yayımladı. Sonra mimarî süslemeler üstüne çeşitli eserler ve *Les Principaux Monuments, Palais et Maisons de Paris*'yi (Paris'in Bellibaşlı Anıtları, Sarayları ve Evleri) çıkardı. (L)

NORMANDİE (Basse —), Fransa'da, Calvados, Manche ve Orne idare bölgelerini içine alan bölgesel seçim çevresi. (L)

NORMANDİE (Haute —), Fransa'da Eure ve Seine - Maritime idare bölgelerini içine alan bölgesel seçim çevresi. (L)

Normandie - Niemen, 1942-1945 arasında Alman - Sovyet cephesinde savaşa sürülen fransız avcı uçakları birliği. Normandie avcı birliği Rayak'ta (Suriye) kuruldu. 1944'te 303. Sovyet Hava tümenine katıldı, Niemen ırmağını aşınca (ekim 1944) da «Normandie - Niemen» adını aldı. Normandie - Niemen alayı, 869 hava muharebesinde 210 zafer kazandı, 97 pilotundan 42'sini kaybetti, 1945 haziranında Kızılordudan ayrıldı. Birliğin yararlığı sovyet ordusunda yedi kere günlük emirde övüldü; ayrıca birliğe birçok nişan verildi. (L)

NORMANDİYA, fr. Normandie, Fransa'da eski eyalet, Bresle ile Couesnon arasında. Ülkeye 911'de yerleşen Normanlara boyun eğen çeşitli bölgeleri biraraya getiren Normandiya, bugünkü Seine Maritime, Calvados, Manche idare bölgelerini ve Orne ve Eure idare bölgelerinin bir kısmını içine alıyordu.

Coğrafya

Yağışlı okyanus ikliminin etkisinde olan Normandiya bölgelerinde yazlar yumuşak, kışlar serin geçer. Normandiya, geniş çayırlar, yemlik bitki tarlaları (eti ve sütü için yetiştirilen normandiya sığırları) ve elma bahçeleriyle (halkın geleneksel içkisi olan elma şarabı elde edilir) örtülüdür. Yüzey şekillerinin büyük kısmı çakmaktaşlı kil ve balçıkla örtülü tebeşir yaylalarından meydana gelir.

● Sen'in kuzeyindeki başlıca bölgeler şunlardır: tarımın hayvancılık karşısında gerilediği bir bölge olan Picardie sınırları, çayırlarla örtülü killi bir çöküntü olan büyük hayvancılık bölgesi (süt ürünleri) Bray, tebeşirli yaylalardan meydana gelen *Caux bölgesi* ve *Normand Vexin*'i Vernon'dan sonra yeşillik ve nemli bir görünüş alan, gömülmüş Havre'a ve Paris'in ön limanı Rouen'a ulaşan büyük bir ulaşım yolu ve çok canlı bir sanayi (petrol rafinerileri, dokuma sanayii, kimya ve makine sanayii) merkezi olan *Sen vâdisi.*

● Sen'in güneyindeki başlıca bölgeler şunlardır: *Roumois* (tarım), *Lieuvin* (meyvecilik), *Neuborg* ve *Saint André* kırları (tarım ve hayvancılık); *Ouche bölgesi* ve *Auge bölgesi* (livarot, camembert v.b. peynirleri). Bütün bu bölgelerdeki küçük merkezlerde çok çeşitli sanayi tesisleri (pamuk, hırdavatçılık, yedek parça, elektrik malzemesi v.b.) kurulmuştur.

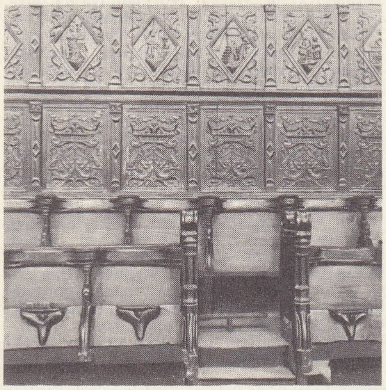

Ecouis (Eure) kilisesi sıraları

Saint-Lo harabeleri (1944)

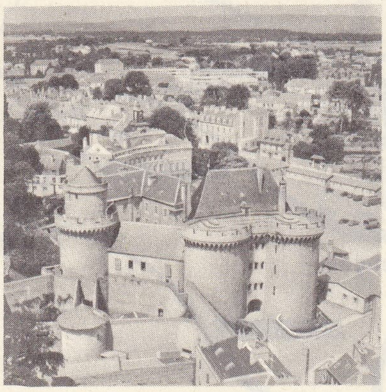

Alençon

● Daha batıda, Paris havzasının Jüra çağından kalma ayla biçimi yüzey şekilleri ortaya çıkar; burada uzanan *Caen kırlığı,* geniş çıplak alanlarla örtülü, çok geçirgen bir kalkerli masa biçimidir; tahıl ve yemlik bitki yetiştirilen bu bölgedeki demir madenleri Mondeville'de ağır çelik sanayiinin gelişmesine imkân vermiştir.

● Paris havzasının batısında Normandiya *Cotentin* yarımadası ve *«Norman Bocajes»*'ını içine alır. Granitli ve kumtaşlı yüzey şekilleri 417 m'yi bulan Norman «bocage» ında birçok sanayi merkezi (demir madenleri, küçük metalürji, hırdavatçılık, dokumacılık, cam elyafı, radyo malzemesi v.b.) vardır.

Tarih

Keltlerin ve Belçikalıların (doğuda), Ligürlerin ve İberlerin (batıda) yerleştiği bölgeyi Sezar'ın generallerinden Titurius Sabinus fethetti (M. Ö. 56) ve Normandiya kısa süre direndikten sonra (52 isyanına katılma), Augustus tarafından Lugdunensis'e katıldı (M.Ö. 16-13). Gratianus'un reformuyle tarihî sınırları çizilen eyalet, birçok şehrin geliştiği (Rouen, Evreux, Lisieux, Sées, Coutances, Avranches) civitas'lara ayrıldı. Bu arada Hıristiyanlık yayılıyordu. Franklar (V. yy.) civitas'ların yerine pagus'lar kurdular ve benediktin keşişliğini desteklediler (Saint - Wandrille, Jumièges, Fécamp, Mont - Saint - Michel manastırları); ama bölge, IX. yy.daki norman ve viking istilâsında yakılıp yıkıldı. Hıristiyanlığı kabul ederek kralın adamı olan (Saint - Clair-sur-Epte, 911) Rollon'a Basit Charles'ın verdiği topraklara Vikingler ve Normanlar yerleşinceye kadar savaşlar devam etti. Bu topraklar sadece Yukarı Normandiya'yı içine alıyordu; ama Basit Charles ile Bourgogne'lu Raoul'un savaşlarından yararlanan norman önderleri (924'te Rollon, 933'te Guillaume I), topraklarını Aşağı Normandiya'ya genişleterek siyasî ve coğrafî toprak bütünlüğünü sağlamayı başardılar. Kuzey ülkelerinin erken bir tarihte başlayan ve X. yy.dan sonra Manş kıyısı ve kuzey denizi ticaretini etkileyen iktisadî gelişmesinden yararlanan Rollon'un vârisleri, iktidarlarını batı illerine kadar yaydılar; Bessin ve Cotintin aristokrasisinin Riulf kumandasında isyanını Uzunkılıç Guillaume bastırdı. Sağlam evlilik bağlarından da (Vermandois'lı Herbert'in damadı, Poitou kontunun eniştesiydi) destek alan Guillaume, Büyük Hugues ile Louis IV'ü çatıştıran sülâle kavgalarına karıştı ve düklüğünü onaylatmayı başardı (940); ama 942 aralığında öldürüldü. Oğlu Richard I (943-966), Varaville'de bozguna uğrattığı Louis IV'ten sadece şekle dayanan bir tabilik karşılığı düklüğünü geri aldı (Gerberoy antlaşması, 945). O tarihten sonra Normandiya kralı unvanıyle anılan Richard I, Büyük Hugues'in kızı Emma ile evlendi. Hugues, ölürken Richard'dan oğlu Hugues Capet'yi himaye etmesini istedi. Richard, Hugues Capet'yi kral seçilmesinden sonra etkili bir şekilde destekledi ve o tarihten sonra, Richard II'nin de (996-1027) uyguladığı Capet'lerle ittifak siyaseti, Fatih William'a kadar devam eden bir norman geleneği haline geldi; Muhteşem Robert (1027-1035) bu geleneğe uyarak Henry I'i kraliçe

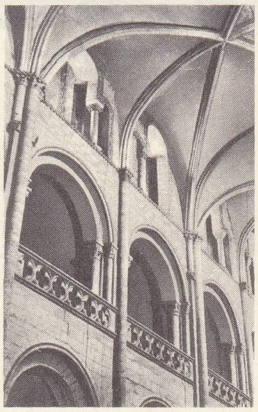

Caen, erkekler manastırı

alençon işlemesi (XVII. yy.)

Foto. LAROUSSE

Normandiya çıkarması (temmuz 1944)

Constance'a karşı savaşında destekledi ve mükâfat olarak Bretagne, Fransız Vexin'i ve Pontoise üstünde metbuluk hakkını onaylattı (1031). Fransa kralına karşı bağımsızlıklarını kazanan Normandiya dükleri, bir yandan da otoritelerini sağlamlaştırdılar ve tahtın evlilik dışı çocuklara da miras kalmasına izin veren iskandinav geleneğini onaylattılar; derebeyliğin gelişmesini desteklediler; kontlukların başına (eski pagus'lar), yakınlarını yerleştirdiler. XI. yy.da meydana gelen zengin burjuvazi, düklerin otoritesi yüzünden muhtar şehir kurumları elde etmeyi başaramadı. Daha 1035'te düklük tacını giyen Şeytan Robert ile Arlette'in evlilik dışı oğlu Fatih William (1027'ye doğr. - 1087), idareyi ele almak isteyince (1046), bağımsızlıklarını kazanmağa ve özellikle Aşağı Normandiya'daki düklük şatolarını ele geçirmeğe uğraşan baronların isyanıyle karşılaştı. Hareketi bastırınca (Dunes savaşı, 1047), kendinden önceki dükün merkeziyetçi siyasetini devam ettirdi. Çok güçlü fief'lerin meydana gelmesine engel olmak (şato yapımının yasaklanması, geniş mülklerin parçalanması), bağımlı derebeyleri üstünde yetkisini muhafaza etmek ve özellikle şövalye servisi sayesinde güçlü bir ordu kurabilmek için, derebeylik rejiminin gelişmesini sınırladı ve ülkeyi sadık adamlarından meydana gelen sınırlı bir meclisle (Curia) yönetti; mahallî yönetimi vikontlara bıraktı. Askerî teşkilâtlanma (güneyde Maine'in ilhakıyle sınırın düzenlenmesi [1063] ve sınır boyunca müstahkem kaleler inşa edilmesi; şövalyeler ordusu), William'ın Flandre kontu Baudouin V'in kızı Matilda ile evlenmesi ve Normanların İngiltere'yi fethi (1066), Fransa krallarının Normandiya düklerine düşmanca davranmasına yol açtı: Philippe I, Robert Curthose'un babası Fatih William'a karşı isyanını destekledi (1078). William'dan sonra veraset meselesi düklük otoritesinde buhrana yol açtı. Normandiya'yı miras olarak alan Robert Curthose, anarşiye engel olamadı ve İngiltere'yi alan ama Normandiya'ya da göz diken kardeşi Kızıl William ile dokuz yıl savaştı (1088-1096). Bu çatışma statükoyu koruyan Caen antlaşmasıyle sonuçlandı. Para karşılığı unvanını kiralayarak haçlı seferine katılan Robert, seferden dönünce, Kızıl William'ın ölümünden (ağustos 1100) beri İngiltere kralı olan Henry I ile savaşmak zorunda kaldı. Henry, Normandiya'da düklük otoritesini yeniden sağlamağa uğraştı. Yalnız sadık adamlarını aldığı Curia'nın yardımıyle yönettiği ülkede barışı yeniden sağladı; adaleti teşkilâtlandırdı; askerlik hizmetini talimata bağladı; sanayi ve ticaretin gelişmesini destekledi. Anglonorman imparatorluğunun yeniden kurulması Fransa'nın düşmanlığına yol açtı (1109-1113); fakat Fransa, Henry'nin Maine ve Bretagne üstünde metbuluk hakkını tanımak zorunda kaldı (Gisors antlaşması, 1113). Henry'nin ölümü tekrar veraset karışıklıklarına ve anarşiye yol açtı. Henry'nin kızı Matilda'nın ikinci kocası Geoffroi Plantagenet'den olan (1133) oğlu Henry II'nin mirasçılığına Blois kontu Stephen itiraz etti. Anjou'luları tutmayan Anglonorman krallığı, Stephen'i seçtiyse de (1135-1154), dokuz yıl süren bir savaştan sonra Normandiya Geoffroi'nın eline geçti (1144, Rouen'in alınması) ve Geoffroi Henry reşit oluncaya kadar ülkeyi yönetti (1144 - 1150). Stephen ölünce İngiltere kralı olan Henry II (1154-1189), eyaletlerini yeniden kalkındırdı, malî idareyi teşkilâtlandırdı (Caen'de yılda iki oturum yapan Exchequer) ve krallık mülkünü düzenledi. Fatih William (Breteuil «şart»ı) ve Henry I'in (Verneuil «şart»ı) başlattığı komünlere hürriyet verme siyasetini devam ettirdi (Rouen kararnamesi, 1170) [malî hukukî, iktisadî (ama siyasî olmayan) imtiyazlar]. 1188-1199 Arasında hüküm süren Henry'nin oğlu Aslan Yürekli Richard, Philippe II Auguste'ü Fréteval'de (1194) ve Courcelles'de (1198) yenerek Fransızları durdurmayı başardı; Normandiya, Fransa kralı Philippe Auguste tarafından alınıncaya kadar (1202-1204) Anglonorman krallığına bağlı kaldı. Fransa kralları Normandiya halklarıyle barışmak için daha önce kazanılmış belediye imtiyazlarını onayladılar; merkezî ve mahallî kurumlara, XIII. yy.da metinleri biraraya getirilen örf ve âdet hukukuna saygı gösterdiler; ingiliz yünleri ile poitou ve anjou şarapları ticaretine son vererek Normandiya'yı fransız ekonomisine bağladılar. Bununla birlikte Philippe IV zamanında ortaya çıkan ayrılıkçı eğilimler, 1283, 1286, 1292 İsyanlarına yol açtı ve Louis X'u Normanlara eyalet hürriyetlerini tespit eden (vergilerin onayı) Norman «şart»ını (1315; 1339'da yeniden onaylandı) çıkarmak zorunda bıraktı. Normandiya'yı devamlı bir savaş alanı haline getiren Yüzyıl savaşları, yüzyıldan fazla süren zenginliğe son verdi. Saygı gösteren ve mahallî sülâleleri gözeten Henry V ve Henry VI, daha sonra da naip Bedford, Normandiya'yı Fransa'dan ayırmayı denediler (bir anglonorman meclisinin ve Caen'de bir üniversitenin kurulması, 1432); ama kırlardaki direnmeyi kıramadılar ve ayaklanmaları (1429, 1434) önleyemediler. Bu isyanlar Fransızların ülkeyi yeniden fethini kolaylaştırdı (1436-1450), eyaletlere hâkim olan Charles VII, hürriyetleri onayladı. Louis XI, Kamu Huzuru birliğini dağıttıktan ve Normandiya'yı yeniden işgal ettikten sonra, Exchequer, bir parlamento

Normandiya çıkarması ve Sen nehrine doğru takip

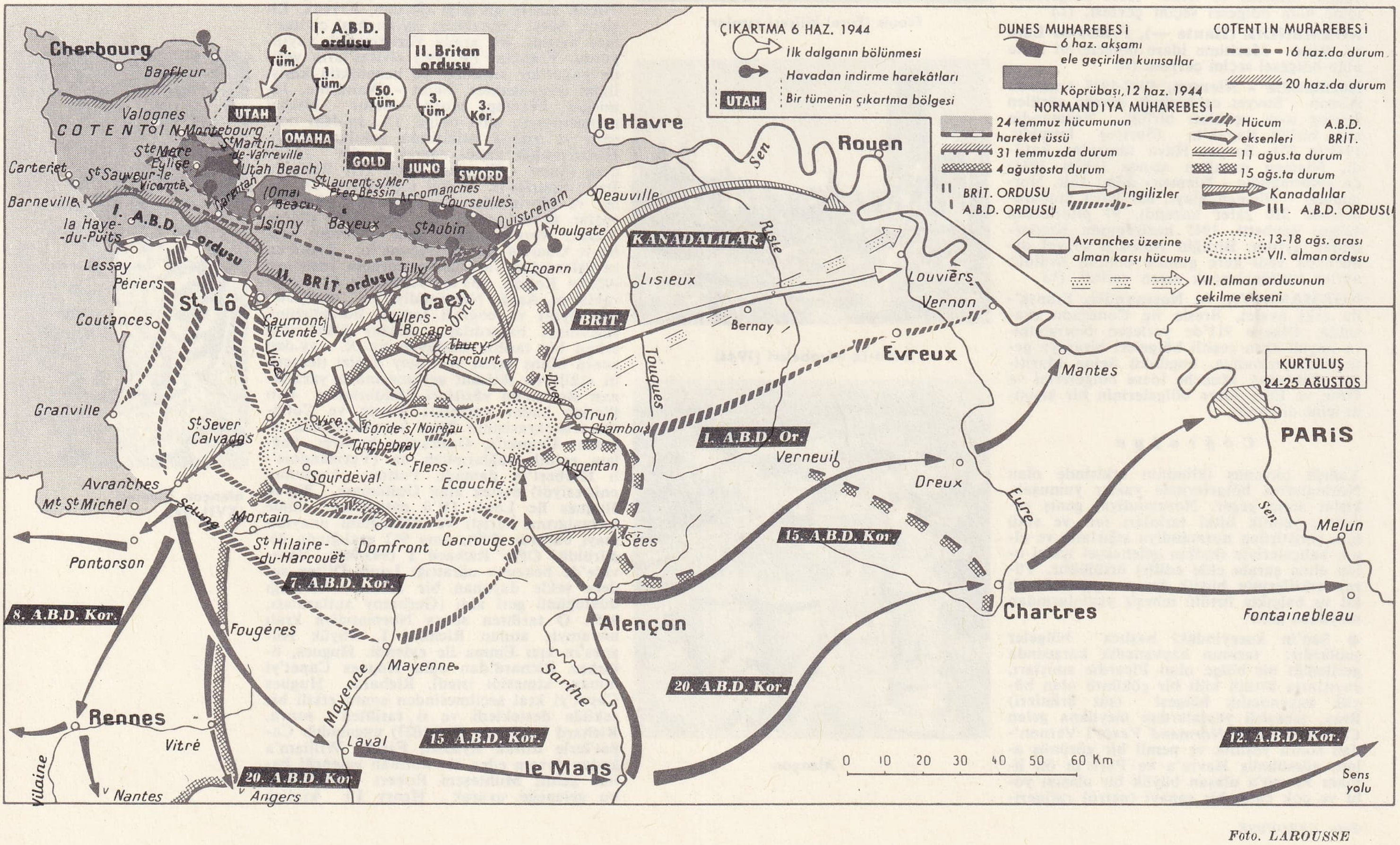

Foto. LAROUSSE

haline geldi (1515). Paris parlamentosuyle eşit haklara sahip oldu (1518). O tarihten sonra Normandiya'da sanayi ve ticaret gelişti (Le Havre'ın kurulması, 1517). Protestanlığı kısa süre içinde benimseyen Normandiya XVII. yy.da kalkındı. Fronde'dan sonra bölgede ayrılıkçı hareket geriledi ve Louis XV zamanında tekrar canlandıysa da, Fransız devriminde jirondenlerin federalizminin başarısızlığa uğraması sırasında (temmuz 1793) ortadan kalktı.

Güzel sanatlar

XV. yy. başından itibaren bölgede mimarî gelişti ve sağlamlığıyle nitelenen norman üslûbu kuruldu. Sahınlar çok yüksek değildir ve alçak yan duvarlarla desteklenmiştir; duvarlar kalındır ve açmaların ağırlığını azaltmak için yukarı yerleştirilmiştir. Çapraz sahının çapraz yerinde dört duvarlı bir kule yükselir; cephede, kalın yan duvarların sağlam bir şekilde desteklediği iki dörtgen kule vardır. Bu orijinal mimarînin ilk örneğinin Jumièges'teki Notre-Dame olduğu sanılır; Caen'deki iki manastır kilisesinde, Bayeux'deki çan kulesinde, Mont - Saint - Michel'in sahınında Notre-Dame'dan ilham alınmıştır.

Norman duvar ustaları erken bir tarihte kiliselerinin küçük yüzeylerini sivri kubbelerle örtmüşlerdir; taşıdıkları kubbelerden ayrı köşegen kemerlerin mekaniğini ilk olarak keşfettiler; yükü bölerek, taşıyıcı şebekenin etkisini artıracak bir usul benimsediler; aralarında dörtgen bir alan bırakan iki kemeri birleştiren bir katmer yaptılar ve böylece kubbeyi küre biçimi altı üçgene böldüler; bunlara «altı parçalı sahın» adı verildi. Bu dönemde norman mimarîsinin destek gibi çok alçağa yerleştirdiği payanda kemerlerden pek az yararlanması ilgi çekicidir. Ama Saint -Denis'de yapılan deneme Normandiya'ya ışık tuttu. Lisleux katedrali, Rouen katedralindeki Saint - Rouen kulesi ve Fecamp manastır kilisesi ondan alınan derse uygun olarak inşa edildi.

Yüzyıl savaşlarından sonra Normandiya'da inşaatlar hızlandı; uzun süre devam eden gotik üslubu günden güne fransızlaştı ve rönesanstan sonra bölgedeki eski mimarî özellikler tamamıyle ortadan kalktı.

— Zooteknik. *Normandiya atı*, kuvvetli, dayanıklı ve düzgün yürüyüşlü bir hayvandır. Son yüzyıllarda koşum atı ve binek atı olarak ıslah edilmiş, ayrıca ingiliz ırklarıyle de çaprazlanarak yarış atı olarak geliştirilmiştir.

Normandiya domuzu, iri, sarkık kulaklı bir hayvandır; çabuk yetişir, eti makbuldur; açıkhavayı, çayırları, kırları sever.

Normandiya sığırı, Fransa'da en uygun sığır ırkıdır; Normandiya ve çevresinde yetiştirilir; ülkedeki sığır sayısının beşte birini kapsar.

Normandiya sığırı iri ve kuvvetli bir hayvandır. Süt ve et verimi çok iyi, sütü yağlıdır; bakımlı bir ineğin süt verimi yılda 3 000 kg'a ulaşabilir; erkek danalar ve sütü azalan inekler kesime yollanır, ama etleri biraz yağlıdır.

Normandiya tavşanı, orta boylu, gri renklidir. Köylerde eti için yetiştirilir.

◆ Leng. *Normandiya lehçesi*, Normandiya'da konuşulan oil dili lehçesi. (Ortaçağda edebiyat dili görevi yaptı. Chanson de Roland'ın Oxforddaki elyazma nüshası normandiya lehçesi özellikleriyle doludur.) [L]

Normandiya çıkarması, general Eisenhower kumandasındaki müttefik kuvvetlerinin 1944 haziran - eylül ayları arasında giriştiği hücum harekâtı; müttefiklerin çıkarmasından sonra alman cephesinin yarılmasına ve hemen hemen Fransa'nın ortasına kadar geriletilmesine yol açtı (bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI). Uzun aylardan beri inceden inceye hazırlanan Normandiya'ya ingiliz - amerikan çıkarması (veya Overlord harekâtı), gerek teknik, gerek taktik alanda tesadüflere bağlı bir harekâttı. Başarısı, seçilen hücum cephesinin Wehrmacht'tan gizlenmesine ve Batı Avrupa'daki hava hücumu hazırlığının etkili olmasına dayanıyordu. Normandiya savaşı birbirini takip eden üç evrede yapıldı.

1. *Çıkarma ve bir köprübaşı kurulması.* 2-6 Haziran 1944'te Charbourg ile pas de Calais arasındaki Almanların Atlas okyanusu duvarı kıyı tahkimatı bombalandı; 5 - 6 haziran gecesi 722 savaş gemisinin eşlik ettiği 4226 nakliye gemisi, ingiliz amirali Ramsey kumandasında başlangıç hücumunu yapmakla görevli 5 tümeni taşıyarak ingiliz kıyılarından çıkarmanın yapılacağı kumsallara doğru yola çıktı. 6 Haziran sabahı hücum birlikleri Saint-Aubin, Courseulles, Arromanches, Saint - Laurent ve Saint - Martin - de- Varraville kumsallarını ele geçirmeğe uğraşırken, üç hava indirme tümeni Caen ve Carentan dolaylarına paraşütle indi. Bu indirmenin tam bir baskın olmasından yararlanan birlikler aynı akşam bölgeye sağlam bir şekilde yerleştiler. 7 - 11 Haziran arası Pas de Calais'ye ikinci bir çıkarma bekleyen Almanların şiddetle tepki göstermesinden önce, kumsallarla hava indirme birlikleri arasında irtibat sağlanmış, Bayeux şehri kurtulmuş ve Mantebourg - Isigny - Bayeux - kuzey Caen hattının gerisinde 325 000 kişi (çoğu sunî Avromanches limanı sayesinde) karaya çıkmıştı.

2. *Köprübaşının genişletilmesi.* İlk alman tepkisi, II. İngiliz ordusunun (Demasey) şiddetli muharebelerden sonra durdurulduğu cephenin doğu kesimini etkiledi (Caen kesimi). Buna karşılık Carentan koyunun her iki kenarından savaşa giren I. Amerikan ordusu (Bradley), Almanların Montebourg üstüne karşı hücumuna rağmen 16 haziranda Barne Ville'de Cotentin'in batı kıyısına ulaşmayı başardı. Çevreyle bağlantısı kesilen Cherbourg, Almanların bütün liman tesislerini tahribinden sonra düştü. Ondan sonra güneye dönen Bradley, 8 haziranda La Haye du - Puits'yi ele geçirirken, Dempsey ertesi gün şiddetli bir hücumla Caen'ı aldı. Birkaç gün önce Hitler Batı cephesi kumandanlığına Rundstedt'ın yerine Kluge'yi getirmişti. Ama Kluge'nin elinde, Eisenhower'ın 6 hazirandan beri çıkarttığı bir milyon askere karşılık 35 tümen vardı. 10 - 25 Temmuz arası müttefikler, Lessay - Saint - Lô - Caumont - Caen cephesinde kısa süre sonra başlatacakları hücum tertibatını almışlardı.

3. *Alman cephesinin yarılması ve iç kısma doğru genişletilmesi.* 18 Temmuzda ingilizler boş yere Caen'den çıkmağa uğraştılar, ama kesin darbe batıya vuruldu. Hücum cephesine 50 000 ton bomba atan 2 000 bombardıman uçağının hava hücumundan sonra, Bradley, 25 temmuzda hücuma geçti; kanlı direnmeye rağmen 28 temmuzda Coutances'ın, 30 ve 31 temmuzda Granville ve Avranches'ın alınmasıyle alman cephesinde geniş bir yarık açıldı. O zamana kadar yedekte tutulan III. Amerikan ordusu (Patton) o tarihte işe karıştı (saflarında Leclerc kumandasında 2 fransız zırhlı tümeni de çarpışıyordu) ve hemen ilerleme görevi aldı. 2 Ağustosta Avranches gediğine saldıran dört zırhlı tümen, Dinan (4 ağustos), Renner (5), Laval (6), Le Mans (9), Alençon ve Chartres'ı (10 ağustos) ele geçirdi. Ama bu ilerlemenin zayıf noktası alman cephesinde Avranches ve Mortain arasında açılan gediğin darlığıydı (30 km). Bu durumu gözden kaçırmayan Kluge bütün zırhlı kuvvetlerini birleştirerek Vire ve Mortain'e karşı şiddetli bir karşı hücuma geçti ve Mortain'i aldı. Ama geri hatlarına sarkılması ve müttefik uçaklarıyle bombardıman edilmesi üzerine, 13 ağustosta birliklerine genel ricat emrini verdi. Creror kumandasındaki Kanadalıların Falaise'i alması (17 ağustos) ve üç gün sonra Patton'un birliklerine kavuşması, VII. Alman ordusunun kuşatılması ve yok edilmesiyle sonuçlandı.

O tarihten sonra muharebenin büyük kısmı bitmiş ve Sen'e doğru takip hemen başlamıştı. Kuzeyde kıyılar boyunca hücuma geçen Kanadalılar 2 eylülde Abbeville'e ulaşırken Rouen üstüne yürüyen Dempsey, 3 eylülde Lille ve Brüksel'e, 4 eylülde Anvers'e vardı. Güneyde Patton 17 ağustosta Orléans, 21 ağustosta Fontainebleau, 25 ağustosta Troyes'u aldı ve eylül ortasında Moselle'e ulaştı; sağ kanadı (II. Fransız Zırhlı tümeni), 12 eylülde, Chatillon-sur-Seine yakınında Provence'tan gelen fransız - amerikan birlikleriyle birleşti. 24-25 Ağustosta da Leclerc, II. Zırhlı birliğiyle

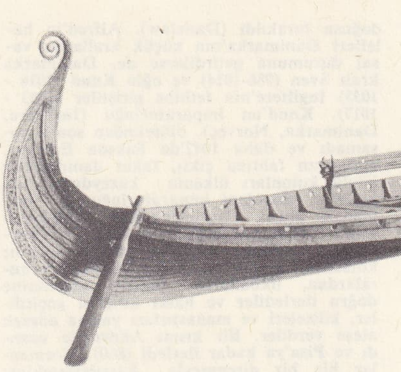

norman gemisi
(IX. yy. sonu)
Bygdoy müzesi, Oslo

Paris'i kurtarmıştı. O tarihten sonra bütün müttefik birlikleri Reich sınırlarına doğru hücuma geçtiler. (L)

NORMANLAR («kuzey insanları»), Karolenj devrinde, İskandinavya'dan gelen ve kendilerine *Vikingler* diyen yağmacılara verilen ad. Bu bölgenin, teknik bakımından oldukça ilerlemiş bulunan halkı (Norveçliler, Danimarkalılar, İsveçliler), Barbarlara has bir zihniyet taşırlardı. VIII. yy. sonlarında, akın ve yağmalarını birden artırmalarına yol açan sebepler hâlâ tartışma konusudur: iklim şartlarının ağırlaşması, nüfus fazlalığı, ilk monarşilerin yapısına bağlı siyasî bunalımlar, hıristiyanların servetini ele geçirme isteği. Normanlar üstün bir denizcilik tekniğine sahipti: yıldızlara bakarak gemilerine yön veriyor ve denizleri aşabiliyorlardı; *snekkjur* adı verilen (bu ad, özellikle gemi pruvalarındaki figürleri için kullanılan *drakkar*'a tercih edilmektedir) gemileri, kırk elli kişi taşırdı. Su çekimi az olan bu güvertesiz gemiler, nehirlerde kullanılmağa elverişliydi. Normanlar, önce balığı bol kıyılar ve yerleşebilecekleri ıssız topraklar aradılar; sonra hıristiyan ve müslüman ülkelere ticaret yapmağa gittiler; savunması zayıf bölgelerdeki şehirleri yağma ettiler. Okyanus'u dolaşan Norveçliler, İzlanda («buz ülkesi») adını verdikleri adayı keşfettiler (IX. yy. sonu). 870'e doğru yerleşmeler başladı. Önce kral Harald I'in zorba yönetiminden kaçan soylular harekete geçti: bunlar, toplam olarak 20 000 göçmen ile geniş oranda irlandalı köleden meydana geliyordu. Daha batıda bulunan ada, 870'te keşfedildiyse de, Kızıl Erik burada ancak 981'de yerleşmeğe elverişli bir kıyı buldu ve *Grönland* («yeşil ülke») adını verdiği bu adada 985'te ilk sömürgeyi kurdu. Fakat iklim şartları Grönland kolonilerinin gelişmesini engelledi. Sayıları 3 000'i aşmayan göçmenler Ortaçağ sonunda esrarlı bir şekilde ortadan kalktılar. İzlanda ve Grönland üstüne bilgi veren saga'lar (efsaneler), Amerika'nın keşfi konusunda aynı ölçüde yararlı olamamaktadır: bilinen tek gerçek, Erik'in oğulları Leiv ile Thorvald'ın, Vinland'ı («bağ ülkesi») [Nova-Scotia olduğu sanılıyor] keşfetmiş olmalarıdır (XI. yy. başları). Norveçliler, kıyılarının batısında bulunan adalara erken bir tarihte yerleştiler (Shetland [700'e doğr.], Faeroe (800'e doğr.), Orkney [800'e doğr.]) ve bu üslerden hareketle İskoçya'nın kuzeyine (Sutherland, Caithness), Hebridler'e, Man adasına (IX. yy.) geçtiler: adalarda az sayıdaki kelt asıllı halk, uzun süre Norveç kralına bağlı kalacak olan istilâcılara karışarak, onlarla kaynaştı. Norveçliler 795'ten itibaren İrlanda kıyılarını yağma ettiler, sonra ülkeyi işgale başladılar (834); daha sonra da Danimarkalılar gelerek ülkeyi onlardan almağa çalıştılar. Clontrf'ta yenilgiye uğradıktan sonra (1014), norman prenslerinin elinde sadece limanlar kaldı. Bu prensler, X. yy.dan itibaren hıristiyan medeniyetini benimsediler, balıkçılık ve ticaretle yetinir oldular. İngiltere, özellikle Danimarkalıların saldırılarına uğradı; ilk sefer 787 tarihinde oldu, fakat sakson krallıklarının fethine 840'tan itibaren başladılar. Yalnız Wessex, kral Alfred ile birlikte (871-899), onlara karşı koydu, 880'e doğru yapılan barış antlaşması ile Danimarkalılara İngiltere'nin kuzey-

Foto. LAROUSSE

doğusu bırakıldı (Danelaw). Alfred'in halefleri Danimarka'nın küçük krallarını vasal durumuna getirdilerse de, Danimarka kralı Sven (986-1014) ve oğlu Knud (1016 - 1035) İngiltere'nin fethine giriştiler (1003 - 1017). Knud'un imparatorluğu (İngiltere, Danimarka, Norveç), ölümünden sonra yaşamadı ve daha 1042'de Sakson Edward, atalarının tahtına çıktı, fakat danimarkalı köylü kolonları ülkenin kuzeydoğusunda kaldılar. Karolenj imparatorluğunda, Normanlar ancak Charlemagne'ın ölümünden sonra tehlikeli olmağa başladılar. Çok geçmeden bellibaşlı limanlar yakılıp yıkıldı; korsanlar, ırmak adalarına yerleştiler; buralardan, ilkbaharda, ülkenin içerilerine doğru ilerlediler ve halkı kılıçtan geçirdiler, kiliseleri ve manastırları yağma ederek ateşe verdiler. Bir kısmı Akdeniz'e uzandı ve Pisa'ya kadar ilerledi (860). Normanlar hiç bir direnmeyle karşılaşmadılar; prensler, onlara haraç (*danegeld*) ödeyerek veya ünlü Paris kuşatmasından (885-886) sonra olduğu gibi, bu eyaleti yağmaya terk ederek akınlarını durdurmağa çalıştılar. (Friesland [841'e doğr.]; Epte ırmağı ile deniz arasındaki bölge [Rollon düküne 911].) Bu son koloni, çok geçmeden, Normandiya düklüğü adı altında Bretagne'a kadar yayıldı. Vikinglerin burada aristokrasiyi meydana getiren torunları, atalarından geçen bir ataklıkla, düklerinin ardına düşerek İngiltere'yi fethe gittiler (1066) ve Akdeniz'de ayrı ayrı devletler kurdular: Aversa (1030'a doğr.), Puglia (1043'e doğr.) kontlukları; Capua (1058) prensliği; Sicilya kontluğu (1072); Antakya prensliği (1098); Sicilya krallığı (1130). Normanlar işe hep ticarî ilişkiler kurarak başlarlardı. VIII. yy.dan IX. yy.a kadar, müslüman korsanlarıyle dolu olan Akdeniz'de, Doğu ile Batı arasında aracılık yaptılar; Bizans'a ve Türkistan'a köle, kürk ve silâh satmakta, karşılığında İngiltere ile Fransa'ya ipekli ve baharat getirmekteydiler. İsveç (Gotland, Birka) veya Danimarka limanlarından yola çıkan iskandinav tacirleri, Baltık kıyısına kurulmuş kolonilere çıkarlar, sonra da ırmak yoluyle (Neva, Volhov, Tuna, Dnieper, Volga) Karadeniz veya Hazar denizine ulaşırlardı. Sonradan Basileus'un varang muhafız birliğinde hizmet gören savaşçılar da onlara eşlik ettiler. *Varegler* veya *Ruslar* diye adlandırılan İskandinavların, Rurik ve Oleg gibi reislerin kumandasında, kendilerini çağıran şehirlerde (Kiev, Novgorod v.b.) iktidarı ele aldıkları ve o tarihe kadar teşkilâtlanmamış olan Doğu İslavlarına adlarını verdikleri sanılıyor. Rusya'nın bu kurucuları yavaş yavaş islavlaştılar, fakat bir yüzyıl daha yağmacılıktan vaz geçmediler: Bizans'a karşı saldırılar (860, 907, 941, 944, 971); Hazarların başkenti İtil'in yakılıp yıkılması (968'e doğr.) XI. yy.da normal denizyolları tekrar açıldı, İskandinavya'da yerleşmiş bulunan krallıklar güçlendiler, viking zihniyeti ortadan kalktı. (L)

NORODOM I

NORMANN (Robert), alman hassas âlet yapımcısı (XVI. yy. sonları). 1576'da magnetik sapma ile sapma pusulasını icat ettiği söylenir. Çelik bir iğnenin, mıknatıslandığı zaman ağırlığında bir artma olmadığını ortaya koydu. (L)

NORMANT (Henri MARIE), fransız kimyacısı (Plozevet 1907). Fizik bilimleri agrejesi, bilim doktoru. Önce Lille (1948), sonra Paris (1951) Fen fakültelerinde profesörlük yaptı. 1963'te Paris Fen fakültesinde kurulan Organik Sentez kürsüsüne tayin edildi. Oksijenli çokçevrimliler ile vinil organomagnezyumlu bileşikler üstünde araştırmalarda bulundu. (L)

NORMANTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Wakefield'in kuzeydoğusunda; 18 300 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Demiryolu merkezi. Maden kömürü. (L)

NORMATİF sıf. (lat. *norma,* kural'dan fr. *normatif*). Bir kural değerini, gücünü ve otoritesini taşıyan: *Normatif bilim, ahlâk.* || *Normatif* (veya *kuramsal*) *dilbilgisi.* Bk. DİLBİLGİSİ.

— Mant. Normlarla ilgili değer hükümleri ileri süren: *Normatif bilimler.* (*Eşanl.* KANONİK.) [L]

NORMLU sıf. (*norm*'dan *norm - lu*). Bir norma uygun olan. *Eşanl.* STANDART. || *Normlu sayı,* 100'den 1 000'e kadar sıralanmış 5, 10, 20 veya sayının yaklaşık geometrik dizisinden meydana gelen Renard serisi içinde alınan sayı. (Msl. R 20 serisi şudur: 100, 112, 125, 140, 160, 180, 200, 224, 250, 280, 315, 355, 400, 450, 500, 560, 630, 710, 800, 900, 1 000. Bir sayının kendinden öncekine oranı yaklaşık olarak yüzde 12,5'tir. Hemen hepsi yuvarlak olarak alınan bu sayılar, boyutları, hızları, güçleri v.b. elverişli şekilde sıralamak imkânı verir. Albay Renard bu seriyi 1879'da, yere bağlı balonları tutan kablolar için hazırladı. Bugün, normlu sayılar, daha çok takım tezgâhları sanayiinde kullanılır.) [L]

NORMO—, lat. *norma,* kural'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

NORMOBLAST i. (fr. *normoblaste*). Kan bil. Normal büyüklükte ve çekirdekli alyuvar; genel olarak kemik iliğinde bulunur ve ağır kansızlık hallerinde (hemolitik kansızlık, kanser olaylarında görülen ikincil kansızlık kana geçer. (L)

NORMOBLASTOZ i. (fr. *normablastose*). Kanda normoblast bulunması. (Normoblast'a, normal halde yalnız kemik iliğinde rastlanır.) [L]

NORMOKROM sıf. (fr. *normochrome*). Hemoglobin yetersizliğinin alyuvar azalmasıyle atbaşı gittiği kansızlık haline deniz: *Normokrom kansızlık.* (L)

NORMOSİT i. (fr. *normocyte*). Kan bil. Çekirdeğini kaybeden normoblasttan türeme normal alyuvar. (*Eşanl.* ALYUVAR.) [L]

NORMOSİTLİ sıf. (*normosit*'ten *normosit-li*). Kan bil. *Normositli kansızlık,* alyuvar sayısındaki azalma ile hemoglobin oranındaki düşüşün paralel olduğu kansızlık. (L)

NORN'LAR, İskandinav mit. Evren düzeni ile insanların hayatını ayarlayan kader tanrıçaları. Bunlara *Moira'lar* da denirdi. Ortaçağda yapılan yorumlara göre, Urd *geçmişi,* Vertande (veya Werdandi) *şimdiki zaman*'ı, Skuld *gelecek*'i temsil ediyordu. (L)

NORODOM I (1835-1905), Kamboç kralı (1859-1904), Ang Duong'un oğlu. Kardeşi Si Votha'nın ayaklanması üzerine 1861'de Siyam'a sığınmak zorunda kaldı. Papalık naibi Miche'in desteğiyle 1862'de geri döndü ve Doudart de Lagrée ile 1863 Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ona, ticaret ve din serbestliği karşılığında Fransa'nın desteğini sağlıyordu. Fakat Norodom, geçici bir zaman için, kendini Siyam'a bağlı saymağa devam etti. De Lagrée, Siyam ile ilişkisinin kesilmesini istedi ve Bangkok'a gidip tacı alarak Norodom'a giydirdi (3 haziran 1864). Siyam ancak birkaç ilin terk edlmesine (1867) boyun eğdi. Norodom, 1877'de önemli reformlara girişti (mültezimlik, angarya ve köleliğin kaldırılması). Bu yüzden karışıklıklar çıktı ve Koşinşin valisi Thompson bu fırsattan yararlanarak, kralın, Fransızların kararlarını kabule zorlayan bir antlaşma imzalamasını sağladı (haziran 1884). Norodom, fransız himayesinin ağır şartları karşısında gerilla savaşına başvurdu. Bu savaş, ancak 1887'de sona erdi. (L)

NORODOM SİHANUK (Phnom Penh 1922), Kamboç kralı (1941-1955), Norodom I'in torunu. Battambang ve Siemreap (1941) eyaletlerini, Japonların desteklediği Tayland'a bırakmak zorunda kaldı. Yurdunu işgal eden (1945) Japonlar, karşısına Son Ngoc Than'ı çıkardılar. Japonlar çekildikten sonra, Sihanuk Fransızların desteğiyle tahtına döndü ve demokratik Mayıs 1947 Anayasasını çıkardı, Viet-minh'e karşı savaşa girişti. Siyasî güçlükler karşısında üç yıl bütün iktidarı ele aldı (1952), Fransa'dan bağımsızlık elde etmeğe çalıştı ve Paris antlaşmasını (aralık 1954) ile de bunu sağladı. Başarılı bir referandumdan (şubat 1955) sonra, babası Suramarit lehine (mart) tahtını bıraktı. Sosyalist Halkçı topluluğunu kurdu (1955) ve eylül seçimlerini kazanarak başbakan oldu. A.B.D.'nin desteğiyle birçok reform yaptı: pirinç, hevea, pamuk tarımının geliştirilmesi, Sihanouk-Ville limanı, Millî bankanın, okulların v.b. kurulması. Babasının ölümü üzerine (nisan 1960) başvurduğu bir referandum sonunda, devlet başkanı adını alarak, kral unvanını bıraktı. Ocak 1961'de başbakanlık görevini de üstüne aldı. Uzun zaman A.B.D.'nin yardımını (1963) reddettikten sonra, yurdunu «olumlu bir tarafsızlık»a yöneltti. Zaman zaman, buddha'cı ve millî nitelikte bir sosyalizmden ilham alarak, ülkenin modernleşmesine çalıştı. Tayland'ın desteklediği milliyetçiler (İssarak Khmerleri) ve «Kızıl Khmerler»in muhalefeti karşısında, Sosyalist Halkçı topluluğa dayanarak eylül 1966 seçimlerini kazandı. Yurdunu Vietnam çatışmasından uzak tutmak istedi ve yoğun diplomatik çabalara girişti: A.B.D.'nin Vietnam siyasetini mahkûm etmekle beraber, Kamboç'un tarafsızlığını ve Güney Vietnam ile Tayland'ın toprak isteklerine rağmen, ülkenin şimdiki sınırlarının tanınmasını sağlamağa çalıştı.

1967 Nisanında komünistlerin çıkardığı sanılan bir isyan sonucu sağcı hükûmet istifa edince, kendi seçtiği bakanlarla bir kabine kurdu. Kıta Çin'i ile ilişkilerin gerginleşmesi üzerine, Çin'deki diplomatlarını geri çekeceğini bildirdi. 27 Aralık 1967'de hükûmetin fiilî başkanı olarak görevi bırakacağını açıkladı ve yeni bir kabine kuruldu. Yeni başbakan, bakanları kendisi seçti. Sihanuk, 4 ocak 1970'te tedavi için Fransa'ya gitti; 13 martta Moskova'yı ziyaret ederek Vietkong kuvvetlerinin Kamboç'tan çekilmesini istedi; fakat Moskova'da olduğu sırada Kamboç Millî meclisi, 18 martta, onu devlet başkanlığından alarak yerine Şıng Hıng'ı getirdi. Sihanuk bu kararın kanunsuz olduğunu ileri sürdü. 26 Martta Kamboç'ta Sihanuk lehine gösteriler başladı; ölenler ve yaralananlar oldu. Karşı gösteriler de kanlı olaylara yol açtı. Sihanuk, ülke dışındaki kamboçlulardan kurduğu bir heyetle Çinhindi Halkları konferansına katıldı. Bu konferans muhtemel olarak Güney Çin'de toplandı. Burada A.B.D.'nin Çinhindi siyaseti yerildi. 28 Nisanda Sihanuk'un Kamboç'ta gıyabî yargılanması başladı. Sihanuk 5 ekimde, Pekin'de bir sürgün hükûmeti kurduğunu açıkladı. Bu sırada Kamboç'ta gıyaben idama mahkûm edildi. Sihanuk'un sürgün hükûmeti Çin, Kuzey Kore, Arnavutluk, Romanya, Küba, Suriye ile bazı afrika ülkeleri tarafından tanındı. S.S.C.B.'de bu hükûmeti tanımakla birlikte Kamboç ile ilişkilerine devam etti. Çin, Sihanuk'un sürgün hükûmetiyle bir yardım antlaşması imzaladı. (ML)

NORODOM SURAMARİT (1896 - Phnom Penh 1960), Kamboç kralı (1955-1960). Norodom Sihanuk'un babası. Oğlunun tahttan vaz geçmesi üzerine kral oldu (mart 1955). Aslında krallığın yönetimine yine oğlu hâkim olmakla beraber, yumuşak davranışıyle rejimin güçlenmesine katkıda bulundu. (L)

NORRBOTTEN, İsveç'te (Norrland) il (län); 262 600 nüf. Eski Norrbotten ili ile eski Torne, Lule ve Pite Laponya'larının bazı kısımlarını içine alır. Merkezi, *Lulea.* (L)

NORRİS (Frank), amerikalı gazeteci ve romancı (Chicago 1870-San Francisco 1902). Gençliği Kaliforniya'da geçti. Bir süre kaldığı Paris'te güzel sanatlar öğrenimini yaparken Zola'nın eserlerini tanıdı. «Tam bir natüralizm»e uygun olmasını istediği romanları şunlardır: *Mc Teaque* (1899); *The Octopus* (Ahtapot) [1901]; edebî olmaktan çok belgesel bir değer taşıyan *The Pit: A Story of Chicago* (Çukur: Bir Chicago Hikâyesi) [1903'te yayımlandı]. (L)

NORRİS (Kathleen), amerikalı kadın romancı (San Francisco, Kaliforniya 1880- ay. y. 1966). Meslek hayatına San Francisco'da gazeteci olarak atıldı. Charles Gilman Noris ile evlendikten (1909) az sonra, bellibaşlı dergilere kısa hikâye yazmağa başladı. *Mother* (Ana) [1911], *Saturday's Child* (Cumartesi Çocuğu) [1914], *The Barberry Bush* (Dikenli Çalı) [1927], *Heartbroken Melody* (Kalbi Kırık Melodi) [1938], *Family Gathering* (Aile Toplantısı) [1959] gibi kitapları arasında en ilgi çekicisi *Certain People of Importance*'tır. (Birkaç Önemli Kişi) [1922]. Norris, barışçı akımla-

Foto. X (LAROUSSE)

ra katıldı ve idam cezasının kaldırılması için çalıştı. (M)

NORRİS (William), amerikalı sanayici (Baltimore 1802-öl. 1867). XIX. yy. başlarında Philadelphia'da önemli bir lokomotif fabrikası kurdu. (L)

NORRİSH (Ronald George Weyford), ingiliz kimyacısı (Cambridge 1897). Cambridge üniversitesinde okudu; 1925'ten beri aynı üniversitenin Emmanuel college'ında profesör oldu, kendini araştırmalara verdi. Yardımcısı G. Porter ile, serbest köklerin oluşumunu ve çok hızlı kimyasal tepkimeler sırasında bu köklerin yeni bileşimler yaptığını açıkladı. Bu amaçla, kimyasal bir tepkimenin denge durumuna ulaştığı bir gaz ortamını anîden aydınlatmağa dayanan ve «şimşek fotolizi» denilen bir metottan yararlandı. 1967 Nobel Kimya ödülünü alman M. Ergen ile paylaştı. (L)

NORRİSİA i. Yalnız Malezya takımadalarında bulunan ağaç. (*Norrisia Malaccensis*'in odunu Sumatra ve Borneo'da kullanılır. *Loraniaceae* familyasından.) [L]

NORRİSTOWN, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Delaware'in kolu olan Schuylkill ırmağı kıyısında; 38 900 nüf. Metalürji. Besin sanayii. Konfeksiyon. (L)

NORRİT, fransız şarkıcı ailesi (XVIII. ve XIX. yy.). — LOUIS (Montpellier 1780-Brunoy 1831), Paris operasında *Orpheus* ve *Köyün Kâhini* temsillerinde büyük başarı kazandı. — ADOLPHE (Paris 1802-Napoli 1839), öncekinin oğlu. *Musa, Wilhelm Tell, Portici'nin Dilsiz Kızı, Yahudi Kızı* ve *Huguenot*'lar adlı operalarda kendini tanıttı. Birkaç bale besteledi: *La Sylphide, Topal Şeytan*. 1828'den 1837'ye kadar Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı.— AUGUSTE (Paris 1808-L'İsle-Adam 1853), öncekinin kardeşi. Üstün yetenekli bir tenordu. La Haye, Amsterdam ve Brüksel operalarında yönetmenlik yaptı. (L)

NORRKÖPİNG, İsveç'te (Ostergötland) liman şehri, Motalaström'ün ağzında; 92 400 nüf. Önemli sanayi merkezi: makine yapımı, tersaneler, elektrik malzemesi, kâğıt fabrikaları, deri ve dokuma sanayii. (L)

NORRLAND, İsveç'in üç büyük bölümünden en kuzeyde olanı; 243 000 km^2; başlıca şehirleri: *Gävle, Sundsvall, Lulea, Umea, Östersund, Kiruna*. Norrland, Kjölen dağlarından Botten körfezine doğru derece derece alçalan bir ormanlık yaylalar bölgesidir. Birbirine paralel akan ırmaklardan, kıyıdaki sanayi merkezlerine tomruk göndermek, düzenlenen çağlayanlardan ise sanayi için gerekli elektrik enerjisini sağlamak için yararlanılır. Tarım bölgelerinde (deniz etkisinin iklimi yumuşattığı kıyı ovalarının tarım ve hayvancılığa [arpa, yulaf, patates tarımı; sütçül inek, at, domuz yetiştiriciliği] elverişli killi toprakları) nüfus yoğundur. Dağlarda ve arktik iklimin hüküm sürdüğü tundra bölgelerinde ren geyiği yetiştiren göçebe Laponlar yaşar. Norrland'ın başlıca gelir kaynağı, orman işletmeleri ve kereste sanayiidir Yatakları çok zengin olan laponya demir filizleri (Gällivare, Kiruna), Skellefte'de çıkarılan (Boliden, Kristineberg) bakır ve altın pirit'i ile beyaz kömür (Porjus, Harspranget, Krangede, Stadsforsen v.b.) gelişmiş sanayileri besler. (L)

NORRTALJE, İsveç'te (Stockholm) şehir, Baltık denizindeki bir fiyord kıyısında; 9 300 nüf. Tersaneler. Makine yapımı. Plastik maddeler. Sayfiye yeri. (L)

NORRY (Charles), fransız mimarı (Bercy 1756-Paris 1832). Mısır komisyonu üyesiydi, Napolyon'u Kahire'de bir enstitü kurmağa teşvik etti. Fransa'ya dönünce *Relation de l'Expedition d'Egypte, avec la Description de Plusieurs Monuments de cette Contrée* (Mısır Seferi ile bu Bölgede Bulunan Birçok Anıtın Tasviri Arasındaki Bağlantı) [1799] adlı eserini yayımladı. (L)

NORSTAD (Lauris), amerikan generali (Minneapolis 1907). 1930'da West Point Harp okulunun Hava bölümünü bitirdi, 1943'te genelkurmay ikinci başkanı oldu. Sonra Akdeniz'de müttefiklerin hava harekâtı müdürlüğüne getirildi. Hava ordusu kurmay başkan yardımcılığı yaptı (1948). Avrupa'da Amerikan Hava kuvvetleri kumandanlığına tayin edildi (1951). Atlantik Hava kuvvetlerinin başına getirildi (1953) ve general Gruenther'den sonra, Avrupa'daki Müttefik Atlantik kuvvetleri kumandanı olarak S.H.A.P.E.'nin başına geçti. (L)

Norşuntepe höyüğü. Arkeol. Elazığ'ın 30 km güneydoğusunda Harmanpınar (Alişam) köyünün güneyinde höyük. Tepe çevresinde, yassı tümsekler halinde çok sayıda küçük yerleşme vardır. Prof. Dr. H. Hauptman başkanlığında başlanan (1968) kazılarda ilk Bronz çağından Son Demir çağına kadar olan zamana ait 7 kat bulundu. Bu çağlara ait binaların temelleri bozulmuş olmakla birlikte, ocak ve döşemeler tespit edildi. Ayrıca içinde hediyeleri bulunamayan mezarlar ortaya çıkarıldı. İskeletlerin, çevresi bir sıra taş örülü oval çukurlarda bulunduğu görüldü. Ele geçen seramikler, üstleri yivlerle süslü basit kaplar, kâseler ve geniş karınlı çömleklerdir. M.Ö. II. bin yıla ait 18 m kalınlığında olan hititöncesi bronz çağı katı, 5. tabakadan itibaren görülür. Bu çağ yapıları taş temel üzerine kerpiçtendir ve bütün tepeye dağılmıştır. Çarkta yapılmış olan seramikler arasında üstleri bezemeli siyah renkli parçalar, beyaz astar üzerine siyah veya koyu kırmızı geometrik süslemeli kaplar çoğunluktadır. M.Ö. 2200 yıllarına rastlayan İlk Bronz çağının son evresi 6. katta bulundu. Kuzey kanadında 6×5 m boyutlarında dört oda yer alır. Bu odaların her birinde, boğazlarına kadar gömülü ve her sırasında ortalama 25 pithos (küp) bulunan beş dizi vardır. Duvarlar ve yer döşemeleri beyaz sıvalıdır. Güney kanatta dört oda daha yer alır. Daha sonraki sondajlarda 7. kata erişildiğinde 6. katta olduğu gibi bir yangınla sona eren ikinci bir yapı topluluğu daha çıkarıldı. Burada bulunan elle yapılmış çanak çömlek, siyah cilâlı kaplar, doğu anadolu ile bronz sonu seramiğinin örnekleridir. Sonraki çalışmalarda tepedeki büyük taş duvarlı mezar içinde üç adet at iskeletine rastlandı. Mezar buluntusu olarak gem, hançer, bıçak v.b. ele geçti. Bunun M.Ö. VII.yy.ın sonuna ait iskit at mezarı olduğu ileri sürülür ve urartu yapılarının İskitler tarafından bozulduğu sanılır. Ayrıca tepede ilk bronz çağ şehirlerinin şehir suru tespit edildi. Güney terasta, Urartulara ait büyük bir bina bulundu. Höyüğün batı eteğinde yapılan çalışmalarda da kalkolitik bir yerleşmeye rastlandı. (M)

NORTE DE SANTANDER, Kolombiya'da idare bölgesi, Venezuela sınırında, Santander idare bölgesinin kuzeyinde; 421 200 nüf. Merkezi, *Cucuta*. (L)

NORTH (Frederick), ikinci **Guilford** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1732 - ay.y. 1792). Hazine nazırlığı yaptı (1767), Grafton'ın yerine başbakan oldu (1770 - 1782). Akıllı, liberal düşünceliydi (katoliklere ve konformist olmayanlara karşı alınmış olan tedbirleri yumuşattı), kralın buyruklarına gereğinden fazla uyardı. Çay ticareti tekelini Doğu Hindistan kumpanyasına verdi. Bu yüzden Boston'da karışıklıklar çıkınca, bu şehre karşı şiddete başvurdu (1774). Böylece amerikan sömürgelerinin ayaklanmasına yol açtı. Pek istemeyerek beraber, savaşı yönetme sorumluluğunu yüklenmek zorunda kaldı. Yorktown'ın amerikan kuvvetlerinin eline geçmesinden sonra istifa etti. 1783'te kısa bir süre hükûmette yeniden görev aldı. (L)

NORTH (sir Thomas), ingiliz yazarı (1535'e doğr.-1601'e doğr.). Plutarkhos'un *Hayatlar* (Bioi Paralleloi) adlı eserini Amyot'nun fransızca tercümesinden İngilizceye çevirdi. Shakespeare, *Antonius ve Kleopetra, Jül Sezar* ve *Coriolanus* adlı eserlerini yazarken bu tercümeden yararlandı. (L)

NORTHAMPTON, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Nene ırmağı kıyısında; 105 400 nüf. İlgi çekici kiliseler: Saint Sepulchre's kilisesi; XI. yy. sonundan kalma daire planlı bir kilise, Saint Peter's (XII. yy.) kilisesi, Saint Giles kilisesi (XII. yy.dan kalma kısımlar). Northampton büyük bir deri ve ayakkabı sanayii merkezidir. (L)

NORTHAMPTON, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Connecticut ırmağı kıyısında; 29 100 nüf. Bıçakçılık. Bira fabrikaları. Tarım (sebze, tütün) pazarı. Kız koleji (Smith college); Smith College Museum of Art'da, mısır, yunan, gotik sanatı eserleri,

Norşuntepe höyüğü

fransız ressamlarının (Poussin, Corot, Seurat, Douanier Rousseau, Monet, Courbet, Cézanne, Gauguin, Degas, Manet, Picasso) ve italyan ressamlarının (özellikle XVIII. yy.) tabloları vardır. (L)

NORTHAMPTONSHİRE, Büyük Britanya'nın ortasında idare bölümü; 398 100 nüf. Merkezi, *Northampton*. (L)

NORTH BAY, Kanada'da (Ontario) şehir, Nipissing gölünün kuzeydoğu kıyısında; 23 800 nüf. Demiryolu kavşağı. Kuzeybatıdaki Ontario maden ocağı bölgesine ikmal yapan ticaret merkezi. Turistik yer. (L)

North Briton, 1761 yılında kurulan ingiliz gazetesi. 1763 yılında Bute ve George III'ün siyasetine karşı Wilkes'in yayımladığı sert makalelerle tanınır; basın hürriyeti için açtığı savaş başarıyle sonuçlandı. (L)

NORTH CAROLİNA. Bk. KAROLİNA (KUZEY).

NORTHCLİFFE (Alfred HARMSWORTH, — vikontu), ingiliz gazetecisi (Chapelizod, Dublin yakınları 1865'e doğr. - Londra 1922). Gazeteciliğe 1882'de başladı. Kardeşi Rothermere lordu Harold ile ortaklık kurarak, kısa zamanda muhafazakâr basında seçkin bir yer kazandı. 1896'da *Daily Mail* gazetesini kurdu, sonra da 1908'de *Times* gazetesinin imtiyazını elde etti. Siyasî etkisi büyük oldu. (L)

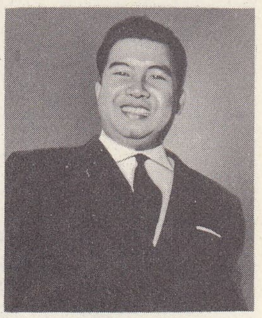

NORODOM SIHANUK

NORTHCOTE (Stafford), **Iddesleigh** birinci kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1818 - ay.y. 1887). Milletvekili seçildi (1885), 1876-1885 arasında Avam kamarasında Muhafazakâr partinin başkanlığını yaptı. Maliye bakanlığında bulundu (1874-1880). Devlet borçlarının karşılayacak bir amortisman fonu kurdu. (L)

NORTH DAKOTA. Bk. DAKOTA (KUZEY).

NORTH DOWNS, İngiltere'de tepeler çizgisi, Hampshire, Surrey ve Kent'te uzanır. Sarp yamaçları güneye bakar. Bk. DOWNS. (L)

NORTH EAST FRONTİER AGENCY (kısaltması N.E.F.A.), Assam'ın kuzeydoğusunda idare bölümü. Moğol kabilelerinin yaşadığı N.E.F.A., coğrafya ve anayasa bakımından Assam'a bağlıdır. Ama «McMahon hattı» denen 900 km uzunluğundaki kuzey sınırı, Hindistan ile Çin arasında devamlı bir anlaşmazlık konusudur. Tibet, İngiltere ve Çin'in katıldığı Simba konferansının (1913) başarısızlıkla sonuçlanmasından beri Çin, Brahmaputra ovasının kuzeyindeki topraklarda hak iddia etmektedir. Birçok sınır çekişmesinden ve Çin'in 1959-1961 arası birkaç kilometre genişliğindeki bir toprak şeriti işgal etmesinden sonra, Çinlilerin Ladakh'a süzülmesi ekim 1962'de silâhlı çatışmaya yol açtı. Çinliler hint ordusuna saldırdılar, ama Assam ovasının petrol alanlarını tehdit ettikleri sırada tek taraflı olarak ateş kestiler (21 ka-

general NORSTAD

1. OSLO
2. VESTFOLD
3. OSTFOLD
4. BUSKERUD
5. ROGALAND
6. AKERSHUS
Arabavapuru
Düzenli gemi seferi
İl sınırı
Demiryolu
Tasarı halinde demiryolu
0 300 km
A T L A S
O K Y A N U S U
Kuzey Kutup dairesi
Lofoten adaları
Vesteralen adaları
Melbu-Stokkmarknes
Vestvagoy
Moskenesoy
Andenes
Narvik
Bodø
Fauske
Svartisen
Mo-i-Rana
Sandnessjoen
Vega
Bronnoysund
Rorvik
KUZEY TRÖNDELAG
Snåsa
Steinkjer
Levanger
Trondheim
SOR TRONDELAG
Kristiansund
Molde
Ålesund
Måløy
SOGN OG FJORDANE
Sandane
HEDMARK
Lillehammer
Hamar
Gjøvik
Elverum
Kongsvinger
Dombås
Otta
Røros
Bergen
HORDALAND
Odda
TELEMARK
Kongsberg
Drammen
Oslo
Horten
Tønsberg
Skien
Larvik
Moss
Fredrikstad
Sarpsborg
Halden
Haugesund
Stavanger
VEST AGDER
AUST AGDER
Egersund
Flekkefjord
Farsund
Mandal
Kristiansand
Grimstad
Lillesand
Arendal
Risør
Kragerø
Tromsø
Hammerfest
Vadsø
Kirkenes
Alta
Karasjok
Kautokeino
Rastigaissa
FINNMARK
Nordkyn
Magerøy
VARANGERNESET
Varangerfjord
Jotunheim
Rondane
Dovrefjell
Trollheim
Hardanger vidda
Hardangerjøkulen
Folgefonni
Jostedalsbreen
Sognefjord
Nordmøre
Sunnmøre
Østerdal
Gudbrandsdal
Hallingdal
Femund
Mjøsa
Lindesnes bur.
S K A G E R A K
Goteborg
Trollhättan
1. OSLO
2. VESTFOLD
3. OSTFOLD
4. AKERSHUS
0 50 km

solda, Telemark'ın görünüşü; sağda, Mageroy adası burnu (Kuzey Burnu)

sım), işgal ettikleri hattın 20 km gerisine çekildiler. (L)

NORTHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Rhume kıyısında, Harz'ın batı eteğinde; 19 300 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Eski evler. Seramik. Giyecek ve kauçuk sanayii. Makine yapımı. Halı, kâğıt, sigara imalâtı. Şeker fabrikası; besin sanayii.

— Tar. önce bir karolenj kalesi (IX. yy.). sonra Hansa birliği üyesi (XIII. yy.) olan ve Reformu kabul eden (1539) Northeim, 1627'de Avusturya imparatorunun birlikleri tarafından alındı. (L)

NORTHERN TERRİTORY. Bk. KUZEY TOPRAĞI.

NORTH İSLAND, Yeni Zelanda'nın başlıca iki adasından biri. (L)

NORTH kanalı, irlanda denizinin kuzeyini Atlas okyanusuna bağlayan boğaz. Derinliği 272 m, genişliği 35 km'dir. (L)

NORTHROP (John Howard), amerikalı biyokimyacı (Yonkers, New York 1891). Columbia üniversitesinde okudu, 1916'da Princeton'da tıbbî araştırmalar yapmak üzere Rockefeller enstitüsüne girdi. 1939'da Kaliforniya üniversitesi profesörlüğüne tayin edildi. Biyolojik kimya uzmanı olarak, diastazlar ve virüs-proteinler üstünde çalıştı (pepsin ile tripsin'i billûr halinde elde etti). Bakteriyofajlar ve bakterilerin aglütinasyonu konusunda da incelemeler yaptı. *Crystalline Enzymes* (Billûrî Enzimler) adlı eseri yazdı (1939); W.M. Stanley ve J. B. Summer ile birlikte 1946 Nobel Kimya ödülünü paylaştı. (L)

NORTH SYDNEY, Kanada'da (Nova-Scotia) liman şehri, Cap-Breton adasında; 8 200 nüf. Maden kömürü yatağı. (L)

NORTHUMBERLAND, Büyük Britanya'da idare bölümü, İngiltere adasının kuzeyinde, İskoçya'nın Kuzey Denizi kıyısında; 819 000 nüf. İdare merkezi, *Newcastle-upon-Tyne.* (L)

NORTHUMBERLAND (Hugh SMİTHSON PERCY, birinci — dükü), ingiliz siyaset adamı (1715'e doğr. - 1786). Evlenme dolayısıyle Percy'lerin mirasçısıydı. İrlanda valisi oldu (1763-1765). George III'ün değer verdiği bir devlet adamıydı. (L)

NORTHUMBERLAND boğazı, Prince-Edward adasını New-Brunswick'ten (Kanada) ayıran boğaz. (L)

NORTHUMBERLAND dükleri. Bk. DUDLEY.

NORTHUMBERLAND kontları. Bk. PERCY.

NORTHUMBRİA, keltçe **Nordhanhymb re,** Deira ve Bernicia krallıklarının Bernicia'lı Aethelfrith'in (593-616) hükümranlığı altında birleşmesiyle meydana gelen Angl krallığı. Başkenti, *Eoforviç* (York). Oswald (633-642) ve Oswiu (642-670) devirlerinde Galler ülkesine ve İskoçya'nın Highland'lerine kadar yayılan krallık, sonraları Mercia'nın ve İskoçya Keltlerinin darbeleriyle geriledi. Northumbria medeniyeti VII. yy.da irlanda manastırlarının ve özellikle de İona manastırının etkisiyle gelişti. Ülkenin hıristiyanlaşması da İona manastırında başlamıştır. Northumbria, VIII. yy.da bile, hükümdarlık idaresinin siyasî yönden çökmesine rağmen anglosakson medeniyetinin en büyük merkezi olarak kaldı ve ülkede Hıristiyanlık, kelt ve latin etkilerinin sentezini gerçekleştirmeyi başardı. Ama IX. ve X. yy.larda birbirini takip eden akınlar ve bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan kargaşalık krallığın bağımsızlığına son verdi. (L)

NORTHUMBRİA lehçesi. Leng. Eski ingilizce lehçesi; İngiltere'nin kuzeyinde konuşulurdu. Bk. SAKSONCA. (L)

NORTHUPİT i. (C.H. *Northup*'un adı > fr. *northupite*'ten). Miner. Sodyum klorürle birleşmiş tabiî kalsiyum ve magnezyum karbonat. (L)

NORTH VANCOUVER, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) şehir, Vancouver yakınında, Burrard koyunun kuzey kıyısında; 23 650 nüf. Kereste sanayii. Tersaneler. Dokuma sanayii. (L)

NORTHWİCH, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Chester'in güneydoğusunda; 19 400 nüf. Şehir, toprak tabakalarında büyük miktarda tuz bulunan bir bölgede kurulmuştur; fakat madenlerin işletilmesi ve özellikle tuzlu kaynakların pompalanması, birçok çöküntüye yol açmış ve evlerle binaların yıkılmasına sebep olmuştur. Kimya sanayii merkezi. (L)

NORTH WESTERN PROVİNCES. Bk. KUZEYBATI EYALETLERİ.

NORTON (Caroline Elizabeth SHERİDAN, Mrs. — denir), lady **Stirling-Maxwell,** ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1808 - ay.y. 1877). Ünlü hatip Sheridan'ın torunu. Sağlığında DİŞİ BYRON diye anılacak kadar büyük bir ün kazandı. Günümüzde büsbütün unutulmamasını, George Meredith'e *Diana of the Crossways* (Kavşakların Diana'sı) adlı romanındaki kadın kahramanı ilham etmiş olmasına borçludur. (L)

NORTON (Thomas), ingiliz oyun yazarı (Londra 1532 - Sharpenhoe, Bedfordshire 1584). Thomas Sackville ile birlikte *Gorboduc or Ferrex and Porrex* adlı bir trajedi yazdı. Tiyatro kurallarına uygun ilk ingiliz trajedisidir. 1562'de kraliçe Elizabeth'in önünde oynanan ve Seneca tarzında yazılmış olan bu eser Elizabeth devri tiyatrosuna başlangıç oldu. (L)

NORVEÇ, norveç dilinde **Norge,** Kuzey Avrupa'da devlet, İskandinavya'nın batı kenarında; 323 917 km²; 3 754 000 nüf. Başkenti, *Oslo* (482 200 nüf.). Başlıca şehirleri: *Bergen* (117 300 nüf); *Trondheim* (113 600 nüf.); *Stavanger* (78 400 nüf); *Kristiansand* (50 200 nüf).

COĞRAFYA

Norveç toprakları Skagerrak ile Kuzey Buz denizi arasında 57° 57′ kuzey enleminden 71° 11′8″ enlemine kadar uzanır. Bütünüyle dağlık bir ülke olan Norveç'in kıyıları çok girintili çıkıntılıdır ve kuş uçuşuyle 3 400 km uzanan bir deniz cephesi üzerinde uzunluğu 19 300 km'yi bulur. Ayrıca Artik'da Svalbard (Björnöya adası ve Spitzberg takımadaları) ve Jan Mayen adası, Antarktika'da bir kara kesimi ile Bouvet ve Pierre adaları Norveç'indir.

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Prekambriyen çağda peneplen haline gelen Fin-İskandinav tabanının batı kısmı, Kaledonyen çağda şiddetli bir yükselmeye uğradı. Bu yükselmenin yanı sıra kırılmalar ve geniş püskürük arızalar meydana gelirken, batı jeosenklinaline yığılmış olan tortullar yükseldi, kıvrıldı ve aşma örtüleri halinde doğuya doğru kaydı. Birinci zaman sonunda bu sıradağlar peneplen haline gelmişti. İkinci ve Üçüncü zamanda, kırılmalara yol açan ve eski tabanı güneye doğru yayılan bir tümsek biçimine sokan bir sarsılmalar dizisiyle yüzey şekilleri yeniden oluşurken, batıda meydana gelen bir çöküntüyle yeni sıradağlar dik yamaçlar meydana getirdi ve küçük kütlelere ayrıldı. Yükselme geçirmiş aşınma yüzeylerinden meydana gelen yüzey şekilleri, birinci kıvrılmanın kalıntısı olan geniş monadnokların (Dovre, Jotunheimen) hâkim olduğu bir peneplen görünüşünü muhafaza etti.

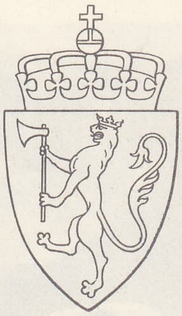

NORVEÇ arması

Dördüncü zamanda buzul aşındırması, temel görünüşü değiştirmeden manzarayı etkiledi. Bununla birlikte kenar kısımların (Lofoten, Vesteralen) buzullaşmaya uğramadığı sanılır. Yüzey şekilleri kaya çıkıntılarının aşınması ve ufalanmasıyle düzleşti; doruklar yuvarlaklaştı; vâdiler «oluk vâdi» şeklinde oyuldu; çok fazla oyulan tektonik vâdiler, birçok fiyordun (batıda deniz kolları, doğuda göller) meydana gelmesine yol açtı.

Norveç kütlesi üç kısma bölünür:

1. kuzeydoğuda yükseltisi çoğunlukla 700 m'nin altında olan ve birbirinden ayrı kütlelerin (Rostegaissa, 1 069 m) eteğinde uzanan Finnmark yaylaları, derin ve geniş fiyordlarla (Varenfjord, Porsangerfjord, Tenafjord v.b.) yarılıdır; burası Finlandiya Laponyası'nın kuzey uzantısıdır;

2. yükseltileri 700 - 1 000 m arasında değişen Kjölen dağları, Trondheim ve Lyngenfjorden arasında uzanan devamlı bir sıradağdır; İsveç ve Norveç arasında tabiî sınırı çizer;

3. dağlık bir bütün olan Güney Norveç'te başlıca dört bölge ayırt edilir: a) Batı (veya Vestland), dallı fiyordların (Sognefjord, Hardangerfjord, Kuzey fiyordu v.b.) büyük ölçüde parçaladığı bir yüksek yaylalar bölgesidir; kenarında uzanan kıyı takımadalarının mecraları fiyordların uzantısıdır ve dağların yükseltisi 700 - 1 500 m arasında değişir; b) Doğu (veya Östland), Oslo fiyorduna dökülen ırmakların (Glomma, Dramselv) hidrografya havzasını içine alır; birbirine paralel ve ulaşıma elverişli büyük vâdilerle örtülü, geri kalmış bir bölgedir; c) Tröndelag, Östland'ın kuzeye doğru genişlemesi sayılabilir; Östland'dan, güneybatıdan - kuzeydoğuya uzanan dağlarla ayrılmıştır; ç) Güney (veya Sörland), birbirinden Skagerrak'a doğru derece derece alçalan yüksek dağlarla ayrılan kenarları dik vâdilerden meydana gelir.

Frederick NORTH
Burke'ün eseri
Cabinet des Estampes, Paris

● *İklim ve bitki örtüsü.* Yüzey şekilleri ve ülkenin yer aldığı enlem, Norveç'te iklimin bölgelere göre büyük ölçüde değişmesine yol açar. Atlas okyanusunun yumuşatıcı etkilerine ve güneybatı rüzgârlarına açık olan Sörland'da, yağışlı ve nispeten ılıman bir iklim hüküm sürer. Burası, ormanlar (güneyde yapraklılar yüksek bölgelerde kozalaklılar) ve otlaklar bölgesidir. Kıyı kısmı çok bol yağış alan Vestland'da yıllık sıcaklık ortalaması yüksek değildir (3 ay don yapan Bergen'de

Foto. Popper-Atlas-Photo (*LAROUSSE*)

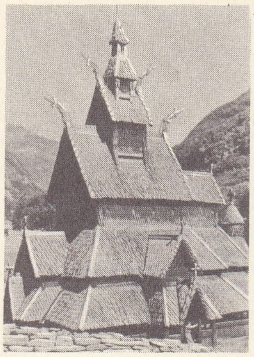

Borgund'da ağaç kilise

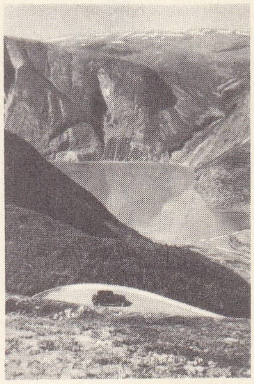

Ardalsfiord

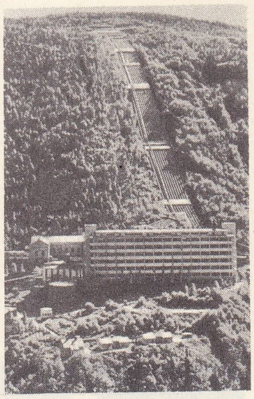

Rjukan'da ağır su yapımı fabrikası

Narvik

7,2° C). Yüksek yaylalarda kozalaklılar ormanı, yerine turba yataklarına ve fundalara bırakır. Doruklar geniş buzullarla (Hardangerjö - keb, Jostedalsbre v.b.) örtülüdür. Batı rüzgârlarından korunan Östland'da kara iklimi hüküm sürer, yağışlar nispeten azdır (Oslo, 732 mm) ve yıllık sıcaklık ortalaması yüksek değildir (Oslo, 5°C; temmuzda 16,9°C). Yükseklikler, kozalaklılar ormanları ve otlaklarla vâdilerin killi toprakları ise tahıl tarlaları ve meyve ağaçlarıyle örtülüdür. Nordland'da bozulan iklim şartları (Tromsö'de 313 gün don olayı), Finnmark'ta iyice sertleşir; güneşin batmadığı çok kısa yazlar ve sürekli bir gecenin hüküm sürdüğü soğuk kışlar görülür. Bitki örtüsü olarak sadece cılız kayın ağacı ormanları ve ren geyiği otlakları vardır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus*, Sunnmoere ve Finnmark kıyılarında bulunan kalıntılardan da anlaşılacağı gibi, Norveç'e Dördüncü zaman buzullaşması sırasında yerleşildiği sanılır. Buzul gerilemesinden sonra ülkeye gelen İskandinavlar, önce güney kıyılarına, sonra Östland ve Tröndelag vâdilerine yerleşerek ren avcısı Laponları iç kısımlara sürdüler. Nordland'a yerleşme Ortaçağ boyunca devam etti ve norveçli balıkçılar Troms ve Finnmark'ta finli balıkçı ve avcılarla (Kvenler) ilişki kurdular. Norveç'in nüfus yoğunluğu hâlâ düşüktür (km²'ye 11,9 kişi). Kıyı bölgesinde, fiyordların kıyılarında veya takımadalarda dağınık bir şekilde yerleşen halk, iç kısımda verimli vâdilerde toplanır. Şehirler, XX. yy.da iç vâdilerde kurulan sanayi merkezleri dışında, fiyordların rüzgârlardan koruduğu yerlerde kurulmuştur.

● *Tarım.* Ekilebilen topraklar vâdilerdeki dar şeritlerde ve fiyordlarla göllerin kıyılarındadır. Gerçekten ülke yüzölçümünün yüzde 72,3'ü verimsiz, yüzde 24,3'ü ormanlık ve ancak yüzde 3,4'ü tarıma elverişlidir; üstelik iklim şartları da tarım imkânlarını azaltır. Ortalama olarak ekime elverişli 3'er hektarlık topraklara sahip olan köylülerin büyük kısmı için, balıkçılık, avcılık veya ormanlarda çalışma ek bir gelir kaynağıdır. Besin tarımı yetersiz olduğundan (patates dışında) tarımda başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Sığırlar (1 181 000 baş; 604 000'i sütçül inek), süt (1 364 000 t), tereyağ (19 500 t) ve peynir (40 000 t) üretimi için yetiştirilir. Dağ otlaklarında koyun (1 820 000 baş) yetiştiriciliğiyle keçi (110 000 baş), domuz (534 000) ve kümes hayvanları (2 924 000 tavuk) yetiştiriciliği, millî tüketime yeterlidir.

● *Balıkçılık.* Balığın çok bol olduğu Norveç kıyılarında 41 000'i morina, 27 600'ü ringa balığı avcılığı yapan 76 000 balıkçı çalışır. Balıkçılık özellikle belirli mevsimlerde yapıldığından, balıkçılar gelirlerinin büyük kısmını tarımdan sağlarlar; satış yerleri, balıkyağı imalâthaneleri ve ihracat tesisleri olan kooperatifler halinde teşkilâtlanmıştır. Morina avcılığı ocak-nisan arası Lafoten'de, nisan-mayıs arası Finnmark kıyılarında yapılır (200 000 t); kış ringası (700 000-1 000 000 t) norveç kıyılarında, uskumru (15 000 t) Kuzey Denizi'nde ve kıyılarında avlanır (avlanan balık miktarı 1960'ta 2,9 mt'ye ulaştı). Özellikle Troms ve Finnmark'ta balıkçılık tesisleri ve balıkyağı rafinerileri kurulmuştur. Balık, avrupa ülkelerine ve A.B.D.'ye, canlı, salamura, kurutulmuş ve özellikle dondurulmuş olarak ihraç edilir. Antarktika'da balina avlanır. Oslo fiyordundaki (Sandefjord, Tönsberg) ve Skagerrak'taki bazı limanlarda (Larvik, Haugesund), margarin imalâtında kullanılan 150 000 t balıkyağı sağlayan fabrika-gemiler vardır. Balina avından elde edilen gelir, balıkçılıktan elde edilenin üçte birine eşittir.

● *Sanayi.* Norveç sanayii özellikle ülkenin hammadde kaynaklarına (balık, kereste, maden filizi) ve hidroelektrik enerjiye dayanır. Konserve balık fabrikaları kıyılarda, özellikle Vestland'da (Bergen, Stawanger) kurulmuştur. Ormanlar, kâğıt hamuru sanayiini besler: Osland'da mekanik hamur (643 000 t) ve kimyevî hamur (589 000 t), Sarpsborg'da selüloz hamuru (80 000 t). Metalürji sanayii, mahallî maden kaynaklarından (Varanger ve Dunderland'da demir, Roros ve Sulitjelma'da bakır, Kristansand'da nikel v.b.) yararlanır. Birçok çağlayan sayesinde Norveç dünyanın başlıca elektrik üreticilerinden biri haline gelmiştir. Enerjinin yüzde 60'ından çoğu, 300 m'den yüksek çağlayanlardan sağlanır. Temel metalürji ve elektrik sanayii 1960-1966 yıllarında yüzde 70 kadar arttı. Ancak üçte biri kullanılan rezervlerin 110 milyon kilovatsaat olduğu hesaplanmıştır. Elektriğin ucuzluğu, elektrokimya ve elektrometalürjinin (Vestland ve Sörland'da) gelişmesine imkân verdi: Odda yakınında çinko; Arendal, Porsgrunn, Tinnfoss ve Meraker'de

Foto. Maas, Robbins-Rapho, Norveç Turizm bürosu (LAROUSSE)

Oslo, arka planda, kraliyet sarayı

Geiranger fiyordu

Oslo limanı

Bergen yakınında köy

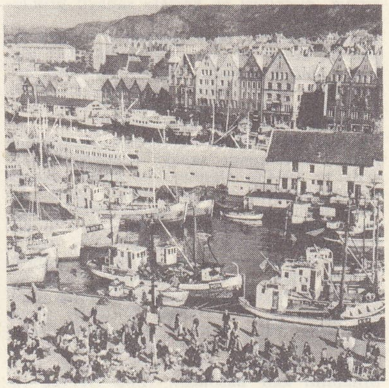

Bergen limanı

demir-alaşımları; Alvik'te demirli silikon; Tyssedal, Ardal, Haugvik, Kristiansand, Eydehamn'da alüminyum; Rjukan, Torsgrunn, Höröya'da kalsiyum nitrat; Odda, Hapslund, Meraken, Notodden'de kalsiyum karbür; Vadheim'de madenî soda; Glomfjord'da amonyak. Nitrat imalâtının kalıntısı olan ağır su, norveç kimya sanayiine dünya çapında stratejik önem kazandırmıştır. 1960-1966 Yıllarında kimya sanayiinin üretimi 2 kattan çok arttı.

● *Son durum.* Elektrik üretiminin artışı (1966'da 49 tW/saat), bugün başta gelen dallar olan elektrokimya ve elektrometalürjinin gelişmesini destekledi. Ardal ve Mosjöen tesislerinin genişletilmesiyle alüminyum üretimi 1966'da 330 000 tonu aştı. Kısmen, 0,7 mt çelik üreten bir demir-çelik fabrikası tarafından beslenen gemi yapımının üretimi altı yılda yüzde 50'den çok arttı. Dokuma ve besin sanayii ise daha ağır gelişti. Kâğıt üretimi 1960-1966 arası yüzde 20 çoğaldı. Maden sanayiinde demir üretiminde yüzde 50 artış oldu.

● *Ticaret ve ulaşım.* Sefer aktinin kaldırılmasından (1840) beri Norveçliler deniz

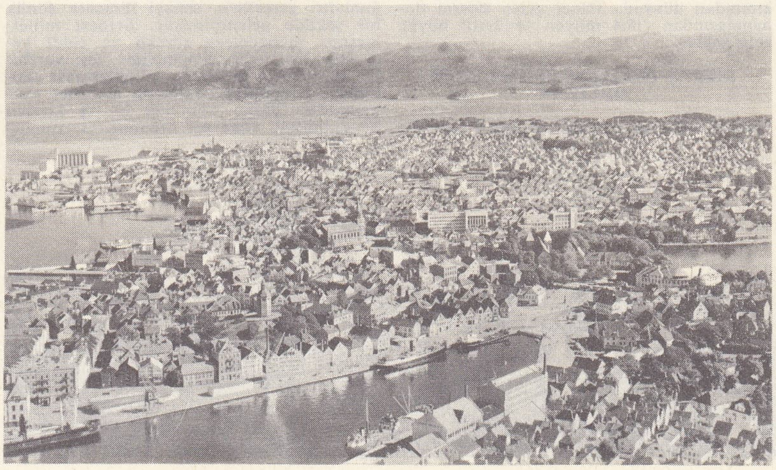

Stavanger

Foto. LAROUSSE

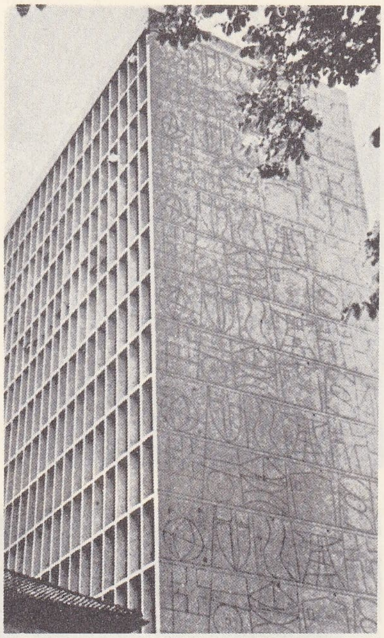

Oslo'da hükûmet binası; yan yüzde, bakanlıkların faaliyetlerini gösteren abstre şekiller

ulaşımında uzmanlaştılar. Norveç filosu 1939'da dünyada dördüncüydü. 1940'ta müttefiklerin hizmetine verilen filo, büyük kayıplara uğradı; ama bugün önemi iki kat artmış ve petrol nakliyatında uzmanlaşmıştır. Norveç'in deniz trafiği özellikle Oslo limanı ile, Bergen, Stavanger, Trondheim ve Tönsberg limanlarından yapılır. Norveç, sanayiine (Fransa ve Kanada'dan boksit) ve beslenmesine (tahıl, turfandalar v.b.) gerekli ürünleri ithal eder, balıkçılık, kimya, metalürji ve kereste sanayii ürünlerini satar.

Yüzey şekilleri kara ulaşımını engellediğinden, kuzey ve güney arasında deniz ilişkileri hâlâ önemlidir. Ayrıca karayolu şebekesinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi sayesinde turizm, savaştan beri norveç ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

1960'tan beri ticaret dengesinin bileşiminde ihracat bölümünde sanayi ürünlerinin payı arttı ve 1964'te alüminyum, kâğıdı aşarak başlıca ihracat maddesi haline geldi. İthalât bölümünde sanayinin gelişmesine rağmen mamul maddelerin payı arttı; bu durum hayat seviyesinin yükseldiğini ortaya koyar. Norveç'in ithalât ve ihracat yaptığı başlıca ülke İsveç'tir (1960'tan önce Almanya ve İngiltere). Toplam ticaretin (hacmi 1960-1965 arası yüzde 50 arttı) yüzde 45 kadarı öbür serbest mübadele ülkeleriyle, üçte biri Ortak pazar ile yapılır. Ticaret bilançosu hemen hep açık verir (ithalâtın ağır basması). Ama Norveç turizmden, özellikle de petrol tankerleri bakımından dünyada ikinci gelen ticaret donanmasından (18,4 milyon tonilato) büyük gelir sağlar.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Norveç halkının yüzyılın başından beri yararlandığı iktisadî ve sosyal gelişme çok büyüktür: tarıma dayanan yoksul bir millet, Avrupa'nın en yüksek hayat seviyesine sahip ülkelerine yakın bir hale geldi (hayat seviyesi İsveç ve İsviçre'ninkine yakın, Belçika, Danimarka ve Birleşik Krallık'ınkinden biraz, Fransa'nınkinden çok yüksektir). 1945'ten beri üretim büyük ölçüde arttı ve bu gelişmenin çok sert gelir dağıtımı tedbirleriyle atbaşı yürütülmesi sayesinde, tarım ve balıkçılıkla geçinen halkın hayat seviyesi savaştan önceye oranla çok yükseldi. 1960'tan sonra millî hasılanın yıllık artışı yüzde 5'i aştı. Öte yandan Norveç'te zengin ve fakir sayısı çok azdır: gelir ve mülk üstünde çok ağır bir müterakki vergi sistemi uygulanır: kamu yardımı alan kimselerin sayısı kabarıktır; halkın onda dokuzu, millî hasılanın yüzde yetmişini paylaşır. İkinci Dünya savaşından beri, en geri bölgelerin ekonomisini çeşitlendirmeyi hedef alan ciddî planlama denemeleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar önemlidir ve bölgelerarası farklar giderek azalmaktadır.

Norveçlilerin hayat seviyesinin arttığını çeşitli indisler gösterir: işgünü 8, bazen 7 saattir; gazete sayısı çoktur; hastahaneler genellikle belediyelerindir ve tedavi masrafları çok düşüktür, eğitim hemen hemen ücretsizdir. Devletin millî hasılanın onda birini sağlık konularında, sosyal ve kültürel amaçlarla harcadığı ülkede 850 kişiye bir doktor düşer. Ayrıca faal halkın yüzde 37'sinin üçüncü kesimde (hizmetler) istihdam edilmesi, iktisadî gelişmenin seviye yüksekliğini ortaya koyar. İkinci Dünya savaşı arifesine kadar tarım ve ağaç yetiştiriciliği, deniz ticaretinin yanı sıra norveç ekonomisinin temeliydi. Savaş ve alman işgalinden sonra, sanayi, norveç ekonomisinin başlıca kesimi haline geldi. Savaştan büyük zarar gören ülkede yeni inşaatlar tamamlandıktan sonra, hükûmet ekonomiyi çeşitlendirmeğe ve ülkedeki bol tabiî kaynaklardan (balık, kereste, maden) yararlanarak dışa karşı bağımlılığı azaltmağa çalıştı. Geleneksel sanayi kesiminin (kâğıt hamuru fabrikaları) yanı sıra hidroelektrik kaynaklarının düzenlenmesi ve işletilmesi daha modern bir kesimin gelişmesine imkân verdi; elektrokimya ve elektrometalürji ilerledi. Sonra Norveç, ham demir filizlerini ihraç etmek yerine fabrikalarında işlemeğe ve değeri çok daha yüksek ürünler ihraç etmeğe başladı. Ülkenin her yeri, maden filizlerini (demir, çinko, kurşun, gümüş, nikel, alüminyum) çıkarıldığı yerde işlemek amacıyle fabrikalarla donatıldı. Norveç bugün dünyanın hemen her yerine çok yüksek vasıflı haddelenmiş çelik ihraç eder. Ayrıca eskiden işlenmeden ihraç edilen kereste, bugün birçok imalât sanayiini (selüloz, alkol, kâğıt hamuru) besler. Millî ekonominin gelişmesi ve çeşitlenmesi, eskiden yüksek fiyatla ithal edilen mamul maddelerin ülkede imaline imkân vererek, emekçilere yeterli iş şartları ve ücretler sağlayarak, halkın hayat seviyesinin yükselmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Ama ülkenin zenginliği büyük ölçüde milletlerarası ticarete bağımlıdır: gerçekten, sanayi ihracata dönük bir şekilde geliştirilmiştir. Serbest milletlerarası mübadelede sürekli ve ciddî kesintiler Norveç'in zenginliğine son verebilir. Bu yüzden hükûmet, milletlerarası ekonomiye bağımlılığı azaltacak tedbirler aramaktadır. Tarım alanında bu iş kısmen başarılmıştır. Ülke süt ürünleri, et, yumurta, balık, patates bakımından kendine yeterlidir. Tahıl üretimi, ihtiyacın yarısından biraz fazlasını karşılar. Ama sanayi alanında meselenin çözümü çok daha güçtür: üretimleri ihracatı hedef alanlar dahil olmak üzere sanayilerin çoğu, birçok ilk maddenin ithaline bağımlıdır. Ayrıca iç pazarın darlığı, seri imalâtın avantajlarından yararlanabilecek bazı imalâtlara başlanmasını engellemekte ve birçok ürünün ithaline yol açmaktadır.

Tromso yakınında bir devlet deneme çiftliğinde çalışan öğrenciler

İkinci Dünya savaşından beri Arktik topraklarda, Troms ve Finnmark'taki balıkçıları güneydeki büyük limanların vesayetinden kurtarmak, bütün mahallî sanayinin üstyapısını geliştirmek (Mo-i-Rana), hammaddelerin bir kısmını (kereste, kömür, demir filizi) bölgede değerlendirmek ve bu topraklarla ülkenin geri kalan kısmının birbirine bağlanmasını düzeltmek amacıyle özel tedbirler alındı. Bu tedbirler sonucunda şehirler ve denizcilik faaliyeti hızla gelişirken, makineleşme sayesinde ıslah edilen, deneme araştırmalarının yol gösterdiği tarımın ve hayvancılığın yoğunlaşmasına yönelindi.

Norveç'te hayat seviyesi Avrupa'nın en yükseklerindendir: 1966'da 7 kişiye 1 araba ve 1 televizyon, her 4 kişiye 1 telefon düşüyordu; oda başına işgal yoğunluğu 0,8'di; teorik kişi başına elektrikten yararlanma 11 000 tW/saati geçiyordu. Ayrıca yılda 4 hafta ücretsiz izin tanıyan kanun yürürlüğe girdi; işsizlik ortadan kalktı; tersine, bazı kesimlerde işçi sıkıntısı başladı. Bu durum ekonominin hızla gelişmesinin yanı sıra enflasyoncu eğilimlerin ortaya çıkmasını açıklar.

TARİH

Yerleşmenin ilk dönemi

Milâdın başlangıcında ülkenin kuzeyinde yerleşmiş olan Laponlar, uzun süre gelişemediler; güney ve güneybatıdaki vâdilere yerleşen İskandinavlar da, danimarkalı ve isveçli komşularından ancak ağır ağır farklılaştılar. Toplum düzeninde kölelere, azatlı kölelere ve yoksullara kumanda eden ve tarımın yanı sıra Laponlarla ticaret yapan toprak sahibi köylüler ağır basıyordu; bir meclis halinde toplanan bu toprak sahipleri, vâdilerinin kralını seçer ve denetlerlerdi. Norveç'in zalim ve kan dökücü senyörleri, maddî lükse ve *scalde*'lerin övgülerine düşkündüler. Vikingler zamanında yoksul köylüler adaları sömürgeleştirdiler (Shetland, Feroe, Orkney adaları); filolar kuran toprak sahipleri, önce ticarete, sonra Britanya adalarında yağmacılığa başladılar; Hebrides adalarını, İskoçya'nın kuzeyini, Man adasını, irlanda limanlarını fethettiler; Birlik

Lofoten adaları açığında, morina avında balıkçı filosu

Foto. *Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica*

Frogner Park, Oslo

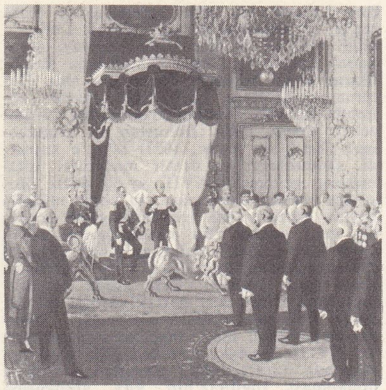

«Christian IX, ileride Haakon VII olarak tahta çıkan (1905) torununa, tahtı sunan delegeleri kabul ederken» Paul Fisher'in eseri, Frederiksborg şatosu

Olaf V

krallığının sürgün ettiği senyörler, İrlanda ve Grönland'ı sömürgeleştirdiler (bk. NORMANLAR). Norveç'i ilk olarak IX. yy.-da Güzel Saçlı Harald birleştirdi; ama ölümünden sonra veraset kavgasına girişen oğulları, kuzeybatı senyörleriyle ve ülkenin güney kısmını himayeleri altına alan Danimarkalılarla çatıştılar. Olav Tryggvesson (995-1000), Norveç krallığını yeniden kurarak başkent Niclaros'u inşa ettirdi (997) ve tebaasını hıristiyanlaştırmağa başladı; İngiltere ve Danimarka kralı Büyük Knud, batı önderlerinin desteğiyle Norveç'i istilâ etti; Olaf, Stiklestad savaşında öldü. Ama Knud'un Norveç tahtına çıkardığı oğlu Sven'i kovan Norveçliler (1034 veya 1035), Aziz Olaf'ın oğlu Magnus'u (1035-1047) tahta çıkardılar.

Ortaçağ

Oslo'yu kuran ve İngiltere'ye çıkarma yaparken ölen Harald (1041-1066) ile filolarını haçlı seferlerine götüren Sigurd (1103-1130) zamanında, Viking zihniyeti yeniden canlandı. Ama Kuzey Denizi'ndeki ticaret yavaş yavaş Almanların eline geçti; Norveçliler savaşçı ateşliliklerini XII. yy.daki veraset savaşlarında harcadılar. 1152 Kararnamesiyle kesin bir şekilde teşkilâtlanan kilise, pagan barbarlığının kalıntılarını ortadan kaldırmağa çalıştı ve manevî yetkisini monarşinin zararına genişletti. Rahiplerin Paris'te öğrenim gören ilerigelenleri, ülkede fransız etkisini yaydılar; ama atak denizciler bulunmaması yüzünden hükümdar, Vikingler zamanında ele geçirilen arazilerde ve adalarda otoritesini devam ettiremedi. İki kardeşiyle birlikte hükümdarlık yapmayı kabul eden Sigurd'un (1130) ölümüyle bir istikrarsızlık dönemi başlayan ülkede, taht birçok serüvenci zorbanın (Harald IV Gille [1135]; Sigurd Slembe [1136] v.b.) eline geçti. 1139'da Norveç'te ismen üç kral hüküm sürüyordu; aslında ise her bölgenin ayrı bir hükümdarı vardı ve gerçek iktidar aristokrasinin elindeydi. Kilise bir Norveç kralını (Magnus V) ilk defa kutsayarak (1164) meşru bir sülâle kurdu. Ama Sigurd Mund'un 1174'te isyan eden eski taraftarları, Mund'un sözde evlilik dışı oğlu olan Sverre'i (1180) kral ilân ettiler; Sverre, muhalifleri yenmeyi başardı. Haakon IV (1217-1263), iç savaşlardan yararlanarak Orkney ve Shetland adalarını, İzlanda ve Grönland'ı geri aldı; ama adalar için İskoçya kralıyle çekişirken öldü ve yerine geçen kral, Hebrides adalarıyle Man adasını bırakmak zorunda kaldı (1266). Haakon IV'ün, senyörleri ve rahiplerin ilerigelenlerini geçici olarak sindirmesine karşılık, kanunkoyucu Magnus (1263-1280), feodal bir hiyerarşi kurdu ve alman tüccarlara imtiyazlar verdi. Gelir kaynakları olmayan krallar, Töton hansa'sından borç aldılar; Hansa kısa süre içinde norveç ekonomisine hâkim oldu ve millî burjuvazinin meydana gelmesini engelledi. Norveç buğday ithalâtı ile balık ve tereyağ ihracatı için Almanlara başvurmak zorundaydı; hansalılar önce 1343) birleştirdiği iki krallık, ölümünden sonra yeniden ayrıldı; ama Magnus'un ikinci oğlu Haakon VI (1343-1380), Danimarka kralı Valdemar'ın (öl. 1375) vârisi

mahallî ticarete, sonra krallığa bağımlı toprakların ticaretine hâkim oldular. Fiilen bağımsız olan ve ülkenin gelir kaynaklarına hâkim olan Roctocklular (Tönsbey ve Oslo'da yerleşmişlerdi) fransız kültürünün yerine alman kültürünü geçirdiler. Norveç'e son darbeyi kara veba vurdu: vergilerin artırılması karşısında, köylüler topraklarını terk ederek soyluların veya kilisenin hizmetine girdiler.

Birlik

Haakon V (1299-1319), tek kızını İsveç kralıyle evlendirdi; torunu Magnus'un (1319 - Marguerite ile evlenerek, kardeşi Erik ölünce (1359) kendine miras kalan İsveç için

Storting'de **NORVEÇ**'in bağımsızlığının ilânı (1905)

Mecklenburg'lu Albrecht ile çatıştı. Oğlu Olaf V (1380-1387) adına Danimarka ve Norveç naibesi olan Marguerite, sonunda Meklemburg'lu Albrecht'in taraftarlarını yok etti ve oğlunun ölümünden sonra kendine vâris olarak yeğeninin oğlu Pomeranyalı Erik'i seçerek bu seçimi üç krallığın soylularına onaylattı (Kalmar birliği, 1397). Norveç, Birlik'te zarara uğradı: danimarkalı yöneticilerin elinde, Christian I'-in iskoç kralına vaat ettiği Orkney ve Shetland adalarını kaybetti (1468). Buhranlar sırasında memleketlerinin meseleleriyle hiç ilgilenmeyen soyluların bir kısmı Danimarka kralını bir kısmı da tahtta hak iddia eden isveçli adayı destekledi.

Norveç milleti

Birlik bozulunca (1523) Danimarka krallı-

sağda, Ardal alüminyum fabrikası; solda, balina gemileri limanı Sandefjord

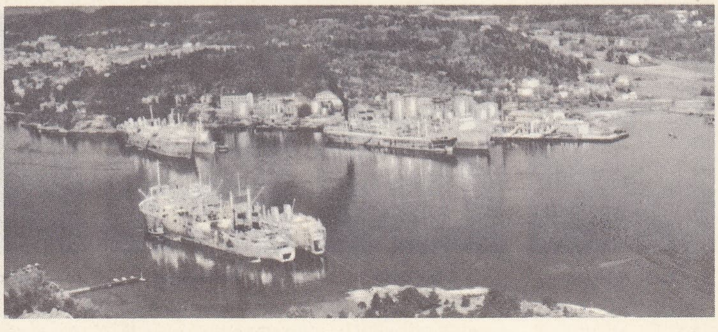

Foto. Milliyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

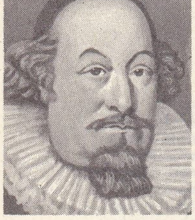
Dass

Holberg

Collett

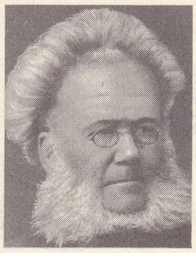
İbsen

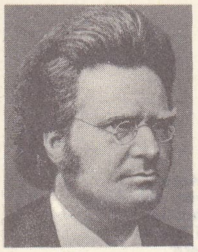
Björnson

ğına bağımlı bir ülke haline gelen Norveç'te, danimarkalılar din olarak Luther'ciliği (1537), dil olarak da Dancayı zorla kabul ettirdiler; ülkeyi sömürmede hansalıların yerini hollanda donanması aldı. Danimarka kralının kaybettiği savaşlar sonunda Norveç, Jamtland Heyedalen (Brömsebvo barışı, 1645), Bohuslan ve Trondheim'ı (Roskilde barışı, 1658) İsveç'e kaptırdı. Ormanların ve demir madenleri işletmesinin gelişmesi, XVII. yy.da deniz filosunun yeniden kurulması, bu köylü milletin başına tüccarlardan meydana gelen seçkin bir sınıf getirdi. Bu sırada kralın köylü sınıfı lehine aldığı tedbirler (1687 kanunu) Danimarka'dan kısa süre önce getirilen soylu sınıfı geriletti. Yeni köylü ayaklanmalarının (Lofthuus) patlak verdiği XVIII. yy.da fikir hayatındaki rönesans, Danimarka'ya karşı millî duyguyu sağlamlaştırdı. XVIII. yy.daki fransız-ingiliz savaşları sırasında tarafsızlıktan yararlanan norveç donanması, İngiltere'nin kıta ablukasına karşı aldığı tedbirler yüzünden iflâs etti: Danimarka ile ilişkisi kesilen kuzey krallığı açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. İsveç naibi Bernadotte, Danimarka kralı Frederik VI'yı Norveç'i kendine bırakmağa zorladı (Kid barışı, ocak 1814); ama Danimarka naibi prens Kristian Frederik'in topladığı Millet meclisi onu kral seçti ve mayıs 1814'te Eidsvoll (veya Eidsvold) anayasasını ilân etti. İsveç istilâsı sonunda Norveç, İsveç ile sınırlı bir birlik akti imzalamak (6 ağustos 1815) zorunda kaldı: iki krallığın sadece kralı ve dışişleri bakanı ortaktı. Bernadotte çağın en liberal anayasasını tanımak zorunda kaldı; anayasa, geniş bir vergilendirme sistemine göre seçilen Storting'e bütün yasama gücünü veriyor ve krala sadece uygulamayı geciktirici bir veto hakkı tanıyordu. Boş yere iktidarını artırmağa çalışan kral, sonunda birleşme aktini yeniden gözden geçirmeyi kabul etmek zorunda kaldı: Norveç millî bir bayrağa kavuştu ve kral naipliği ortadan kalktı. Ülkenin sınaî kalkınması devam etti: balıkçılık, kabotaj ve başka milletler hesabına nakliyat, norveç donanmasını dünyanın üçüncü filosu haline getirdi; XX. yy. başında su gücünden yararlanılması elektrokimyanın gelişmesini sağladı. Eğitimi köylere yaymak için büyük çaba harcayan zengin ülke, XIX yy.ın ikinci yarısında bütün Avrupa'nın hayran olduğu sanatçılar yetiştirdi. XX. yy.da aydınlardan (bu arada Vansen) meydana gelen bu seçkin tabaka, millî duyguyu geliştirmeğe ve tam bağımsızlığa kavuşmağa çalıştı, İsveç ile bağlar, iktisadî alanda henüz sıkıcıydı: Storting uzun süre Stockholm'unkinden farklı bir ticaret siyaseti sağlayacak norveç konsoloslukları açılmasını istedi durdu.

Çatışma öylesine şiddetlendi ki 7 haziran 1905'te Storting, Oskar II'nin artık Norveç kralı olmadığını ilân etti. İsveç bunun üzerine ayrılmayı kabul etmek zorunda kaldı. Storting'in kararıyle yapılan referandumdan sonra Norveç'in seçtiği danimarkalı prens, Haakon VII adıyle tahta çıktı (kasım 1905).

Bağımsız Norveç

Ülke örnek bir demokrasiyle yönetilir: 1898'de genel oy sistemini kabul eden Norveç, kadınlara oy verme hakkı tanıyan ilk ülkelerdendir. 1914-1918 Arası tarafsız kalmanın artırdığı zenginlik, hayat seviyesinde genel bir yükseliş sağladı; işçi sınıfının önemi, iktidara İşçi partisini (1935'te Nygaardsvold kabinesi) getirdi; bu parti çiftçilere dayanmak zorunda olduğundan sınırlı reformlarla yetindi. 1814'te Danimarka'ya bırakılan İzlanda'dan ve Feroe adalarından yoksun kalan Norveç, Grönland'ı da bırakmak (Lahey Hakem heyeti kararı, 1933) ve Paris antlaşmasıyle aldığı (1920) Svalbard ile yetinmek zorunda kaldı. Barışçılığına rağmen Norveç, İkinci Dünya savaşından kaçınamadı: denizaltı savaşı için eşsiz bir yer olan kıyılarına ve isveç demirinin ihraç yeri olan Narvik limanına, Hitler göz dikmişti. Oslo'ya 8 nisan 1940'ta bir ültimatom veren Hitler, ertesi gün Oslo, Staranger, Trondheim ve Narvik limanlarını işgal ettirdi. Kral ve hükûmet, direnme emri verdiler; ama bir fransız - ingiliz kuvvetinin yardımına rağmen norveç ordusu 9 haziran 1940'ta teslim oldu (kral ve bakanları 7 haziranda İngiltere'ye geçmişlerdi). Halk işgalcilere öylesine karşıydı ki, nazi tarafları parti başkanı Quisling başarısızlığa uğrayan ilk denemesinden (9-15 nisan 1940) sonra ancak 1942 şubatında işbirlikçi bir hükûmet kurabildi. Direnme hareketine karşı Almanlar Wehrmacht'ın teslimine kadar (mayıs 1945) ülkede baskı tedbirlerini devamlı olarak artırdılar. 1944'ten beri S.S.C.B. ile ortak sınırı olan Norveç, 1949'da topraklarında barış sırasında yabancı asker bulunmasını kabul etmeksizin Kuzey Atlantik paktına katıldı. Öbür avrupa devletleri gibi, savaştan sonra biraz sola kaydı; bu eğilim madenlerin ve elektroteknik işletmelerinin çoğunun devletleştirilmesine yol açtı. 1940'taki tutumuyle tebaasının gözünde daha da büyüyen kral Haakon VII, 21 eylül 1957'de öldü ve yerine oğlu Olav V tahta çıktı.

1963'e kadar işçi partisinin (sosyalistler) hemen hemen otuz yıllık tartışılmaz üstünlüğü devam etti. 7 Ekim 1957 genel seçimlerinde İşçi partisi, «Storting»de gene çoğunluğu muhafaza etti: muhafazakârların 29, tarımcıların 15, liberallerin 15, hıristiyan demokratların 12 ve komünistlerin 1 milletvekiline karşılık parti 150 milletvekilinin yüzde 78'ini çıkardı (oyların yüzde 48'3'ü). 1955'ten beri iktidarda olan Einar Gerhardsen hükûmetinde değişiklik olmadı. Bununla birlikte, bütün iskandinav sosyal demokrasisinde olduğu gibi Norveç'te de İşçi partisi 11 eylül 1961 genel seçimlerinde kesinlikle geriledi. İşçi partisi tarımcılara 1, «hıristiyanlara» 3 ve aşırı sol kanada (halkçı sosyalistler) 2 milletvekilliği

Oslo katedrali

G. Vigeland «Genç Kız» (1912) Oslo

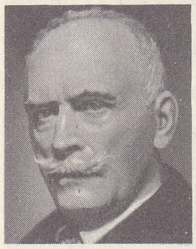
Knut Hamsun

Olav Duun

Falkberget

Sigrid Undset

Olaf Bull

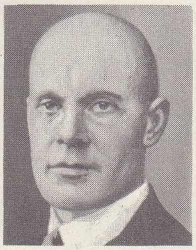
Vesaas

Aksel Sandemos

Foto. Milliyet arşivi (MEYDAN); Hanfs taengl - Giraudon, Wilse, Vigeland (LAROUSSE)

kaptırarak ancak 74 milletvekili (oyların yüzde 46,82'si) çıkarabildi. Yeniden iktidara gelen Gerhardsen kabinesi, kendisini, fiyatların devamlı olarak artması ve enflasyoncu baskı sonucu yatırımları ve tüketim maddelerini kontrol etmekle suçlayan muhalefet karşısında hükûmet etmekte oldukça güçlük çekti. Kasım 1962'de, 21 madencinin ölümüyle sonuçlanan Kongsfjord patlaması konusunda 73'e karşı 75 oyla kabul edilen bir sansür önergesi üzerine, İşçi partisi hükûmeti 23 ağustos 1963'te düştü. Muhafazakâr John Daniel Lyng yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi, fakat 18 eylülde, sol kanattan iki milletvekilinin katıldığı 74 işçi partili milletvekili kabineyi azınlıkta bıraktı ve Gerhardsen tekrar başbakan oldu: hemen sanayide çalışma süresinin azaltılmasını ve ücretli tatillerin uzatılmasını teklif etti. Öte yanda, 1960'tan beri A.E.L.E. üyesi olan Norveç'in Ortak pazara girmesini savundu. 1966-1969 Devresi için bir kalkınma programı hazırlandı ve

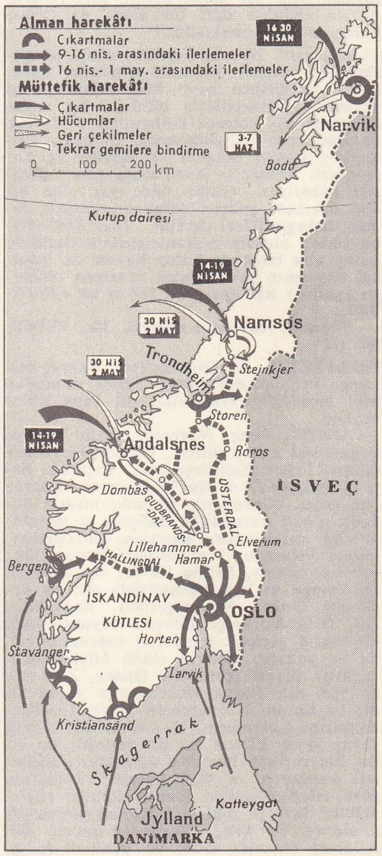

alman harekâtı

özellikle gayrısafi millî hasılada yüzde 17 oranında artış öngörüldü.
«Storting»deki kuvvet dengesi çok naziktir: 12 ve 13 eylül 1965 genel seçimlerinde, 6 milletvekilliği kaybeden (74 yerine 68) ve oyların yüzde 46'8'i yerine ancak yüzde 43,3'ünü alabilen İşçi partisi bozguna uğradı; oysa halkçı sosyalistler (komünistler) oyların yüzde 2,4'ü yerine yüzde 6,8'ini aldılar. Dört büyük muhalefet partisinden üçünün milletvekilleri çoğaldı. Liberaller 4, tarımcılar 2, muhafazakârlar 2 milletvekili fazla çıkardılar; yalnız hıristiyan demokratlar 2 milletvekilliği kaybettiler. Toprak sahipleri partisi (Tarım partisi veya Merkez partisi) önderi Per Borten, dört burjuva partisinin üyelerinden kurulu bir koalisyon kabinesini (6 muhafazakâr, 3 liberal, 3 tarımcı ve 3 hıristiyan bakan) başına geçti; hükûmet 12 ekimde göreve başladı. Borten kabinesi, hıristiyan ve liberallerin muhalefet ettiği Norveç'in Avrupa Ekonomik topluluğuna girmesi konusuna dokunmaktan çekindi; N.A.T.O. ve A.E.L.E. ile işbirliğine sadık kaldı. İçte, sosyalist hükûmetin hazırladığı kanun tasarılarının uygulanmasıyla devamlılık sağlandı: ek bir emeklilik sistemi kurulması, mecburî öğretimin sekiz yıldan dokuz yıla çıkarılması, Trondheim ve Troms'da iki üniversite açılması, taşıma araçları ve mesken yapımının hızlanması v.b.

1969 Genel seçimleri 7-8 eylülde yapıldı. Koalisyon hükûmeti daha az bir çoğunlukla kurulabildi; fark 12'den 2'ye düştü. Muhalefetteki İşçi partisinin oy yüzdesi 43,1'den 46,7'ye çıktı. Eski kabine bazı değişikliklerle göreve devam etti. Borten, 2 mart 1971'de istifa edince dört partili koalisyon sona erdi. Bütün üyeleri İşçi partisinden olan yeni hükûmet, partinin lideri Trygve Bratteli tarafından 10 martta kuruldu. Yeni kabinenin bütün üyeleri İşçi partisindendi.

Norveç, Avrupa Birliğine, 1972'de, İrlanda, Danimarka ve İngiltere ile birlikte resmen katıldı. Brüksel'de yapılan antlaşma bu ülkelerin başbakanları tarafından imzalandı (22 ocak).

ANAYASA

Norveç, hükûmet gücünün soydan geçen bir kralın elinde olduğu meşrutî bir krallıktır; kral, gücünü bir bakanlar kurulu ile Storting adlı parlamentonun yasama gücü aracılığıyla uygular. Storting genel oyla seçilir (oturumları sırasında iki bölüme ayrılır: Lagting ve Odelsting). Resmî kilisesi Luther'ci kilisedir.

EDEBİYAT

XII. yy.da İzlanda'da kaydedilen *edda* şiirlerinin bazıları, İzlanda'nın IX. yy.da Norveçliler tarafından sömürgeleştirilmesinden önce, yani Norveç'te yazıldığı kesinlikle açıktır. Ayrıca adları günümüze kadar gelen *skalde**lerin çoğu norveçlidir: Tjodolv or Hvini, Torbjörn Hornklove, Guttorm Sindre. Ünlü skalde'ler arasında bazı Norveç kralları da (Aziz Olaf) vardı. Ortaçağda norveç edebiyatının başlıca eserleri latince yazılmış dinî ve tarihî eserlerle Magnus Lagaböte zamanında kaleme alınan yasalardır. Bu çağın eserleri arasında bulunan *Konungs Skuggsia*, Nidaros başpiskopos Einr Gunnarsson'a mal edilir. Gene bu çağda fransız balad ve romanları norveç diline çevrildi; halk şarkıları ağızdan ağıza bugüne kadar ulaştı: bu şarkılar arasında en önemlisi *Drumkvaede*'dir (Düş Şiiri).

XIV. yy.dan itibaren Danimarka ile birleşen Norveç'te millî edebiyatın kurduğu görüldü. Kopenhag, Birleşik Norveç - Danimarka krallığının başkenti haline geldi ve XVII. yy.da Peter Dass (1647-1708) gibi norveçli yazarlar yetişmesine rağmen, XVIII. yy.ı baştan başa etkileyen büyük yazar Ludvig Holberg (1684-1754), Kopenhag'a yerleşti. Holberg komediler, yergiler, felsefî ve tarihî eserler yazdı. Yüzyılın sonunda gene Kopenhag'da «Norveç derneği»nde yergi şairi Johan Wessel'in (1742 -1785) çevresinde toplanan norveçli genç şairler, klasik edebiyata karşı olduklarını ortaya koydular. Aynı devrede millî edebiyatın ilk unsurları da belirdi; ama bu edebiyat ancak romantizmle birlikle gelişebilecektir. XIX. yy.da iki büyük şair (yer yer aşırılığa kaçan bir norveçliliği temsil eden Henrik Wergeland [1805-1845] ile her şeye rağmen geçmiş yüzyılların Danimarka etkisiyle dolu kültürüyle olan bağları koparmak istemeyen Johan Sebastian Welhaven [1807-1873]), norveç edebiyatına hâkim oldu. Bu arada Peter Christen Asbjörnsen (1812-1855) ve Jörgen Moe (1813-1883) halk hikâyelerini derleyerek norveç edebiyat dilinin hazırlanmasına büyük ölçüde katkıda bulundular. İvar Aasen (1813 -1896) ve Aasmund Vinje (1818-1870) eski metinlere ve hâlâ yaşayan lehçelere dayanılarak canlandırılan arı Norveççe ile yazılmış eserler verdiler. Wergeland'ın kızkardeşi Camilla Collett (1813-1895), norveç edebiyatının ilk psikolojik romanlarını yazdı. XIX. yy.ın ikinci yarısına norveç edebiyatının «dört büyüğü» hâkim oldu: özellikle yurt dışında tanınan Henrik İbsen (1828-1906) ve Björnsterne Björnson (1832-1920); Jonas Lie (1833-1908); Alexander Kielland (1849-1906). İbsen dünyanın en büyük oyun yazarlarındandır. Edebî ve siyasî çalışmalarını birlikte yürüten Björnson, şair, hikâyeci ve dramaturg olarak tanınır; her ikisi de romancı olan Kielland ve Lie de Björnson ve İbsen gibi büyük bir cesaretle sosyal ve manevî meselelere el attılar. Bu çağın yazarları arasında romancı Amalie Skram (1847-1905), Arne Garborg (1851 -1924), Christian Krohg (1852-1925), oyun yazarı Gunnar Heiberg (1857-1929), dramaturg, şair ve romancı Nils Collett Vogt'u da (1864-1937) saymak gerekir. XIX. yy. sonu ile XX. yy. başlarında Sigbjörn Obstfelder (1866-1900), Thomas Krag (1868-1913), Wilhelm Krag (1871-1933), Gunnar Reiss-Andersen (doğ. 1896) ve Jacob Sande (doğ. 1906) gibi şairler şiirde bir yenilik hareketine girişerek toplumsal tartışmaları bir yana bıraktılar; Knut Hamsun (1859-1952) ve Hans Kinck de (1865-1926) aynı anlayışı benimseyerek topluma karşı bireyin psikolojisini ve gelişmesini incelediler. Aynı neslin öbür romancıları: Hans Aanrud (1863-1953); Peter Egge (1869-1959); Johan Bojer (1872-1959); Gabriel Scott (1874-1958).

İki dünya savaşı arasında Norveç'te iki büyük destan yazarı yetişti: Olav Duun (1876-1939) ve Sigrid Undset. Undset, İbsen, Björnson ve Hamsun ile birlikte Avrupa'da en çok tanınan yazarlardandır. Bu yazarların eserlerinin yanı sıra daha çok

Bergen'de pazar yeri

Einar Gerhardsen

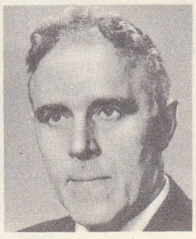
Per Boten

Jakob Sande

Foto Encyclopedia Britannica; Norveç büyükelçiliği, Keystone. Camera-Pres (LAROUSSE)

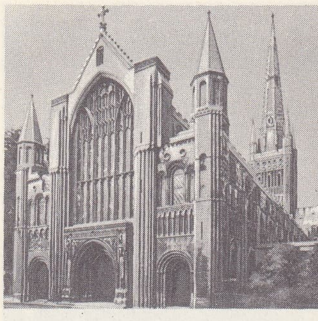

NORWICH
katedralin
batı cephesi

sosyal meselelerle ilgilenen Johan Falkberget (doğ. 1879), Kristoffer Uppdal (doğ. 1878) ve Oskar Braaten'in (1881-1939) romanları da sayılabilir. Herman Wildenvey (1886-1959) ve Olaf Bull (1883-1933) şiir geleneğini sürdürdüler. *Mot Dag* dergisi çevresinde toplanan marksist eğilimli romancı Sigurd Hoel (1890-1960), şair Arnulf Överland (doğ. 1889) ve tiyatro yazarı Helge Krog (doğ. 1889) Freud'un psikolojisi ve modern dünya edebiyatını örnek alarak, hıristiyan ilhamlı romancı ve tenkitçi Ronald Fangen'e (1895-1946) karşı çıktılar. Olav Aukrust (1883-1929) ve Tove Örjasaeter (doğ. 1886) adlı şairlerle romancı Tarjei Vesaas (doğ. 1897) eserlerini yeni norveç dilinde yazdılar. Romancı Arthur Omre (doğ. 1887), Sigurd Christiansen (1891-1947) ve Aksel Sandemose (doğ. 1899) modern psikoloji ve amerikan romanından etkilendiler. Şair Nordahl Grieg (1902-1943) bir yandan köklü şiir geleneğini sürdürürken, öte yandan da doğuştan devrimci olarak komünist fikirlere sempati duydu. Yeni edebiyatın başlıca yazarları: romancı Johan Borgen (doğ. 1902), Nils Rud (doğ. 1908), Gunnar Larsen (doğ. 1900), şair Louis Kvalstad (doğ. 1905), Halldis Moren Vesaas (doğ. 1907), Gunvor Hofmo (doğ. 1921) ve Inger Hagerup (doğ. 1905).

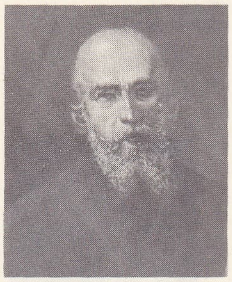

NORWID

Yaklaşık olarak on yıldan beri norveçli yazarlar geleneksel temalardan çok üslûp ve biçim üstünde durdular. Bir yandan şiire büyük ölçüde ilgi gösterilirken hikâye türü gerilemiş, roman ise yabancı etkilere (özellikle amerikan ve fransız) açılmıştır. Yeni norveç dilindeki edebiyatta ise önemli bir canlılık görülür. Bir yandan Arthur Omre (doğ. 1887), Ingeborg Refling Hagen (doğ. 1895), Nils Johan Rud (doğ. 1908), André Bjerke (doğ. 1918) kısa anlatılar yazarlarken Torolf Elster (doğ. 1911), daha büyük anlatım ustalığına sahip Ernst Orvil (doğ. 1889) ve Albert Henrik Mohn (doğ. 1918) yergi alanında kendini kabul ettirdiler; psikolojik romanda ise yenilenme hareketi görüldü: Cora Sandel (doğ. 1880), Sigurd Hoel (1890-1960), Johan Borgen (doğ. 1902), Solveig Christov'dan (doğ. 1918) sonra Magnhild Haalke (doğ. 1885), Egil Rasmussen (1903-1964). Terje Stigen (doğ. 1922), Finn Carling (doğ. 1925) insan ruhunu inceledi; oysa, Johan Falkberget (doğ. 1879), Elise Ottesen Jensen (doğ. 1886), Max Tau (doğ. 1897), Jens Bjornebo (doğ. 1920), Hans Selmer Edh (doğ. 1925), Camilla Carlson (doğ. 1930) siyasî ve toplumsal meseleler üstünde durdular. Mikkjel Fonhus (doğ. 1894), Yngvar Hauge (doğ. 1899), Elisabeth Dored (doğ. 1908), Kristian Kristiansen (doğ. 1909), Alfred Hauge (doğ. 1915), Haavard Haavardsholm (doğ. 1924) konularını epik efsanelerden ve yakın tarihten seçerken Agnar Mykle'yi örnek alan bazı yazarlar erotizme yeni bir ilham kazandırmağa çalıştılar. Bununla birlikte, hâlâ çağdaş romana hâkim olan Tarjei Vesaas'ın hem gerçekçi hem de lirik olan görüşlerine karşılık, anlatının zaman ve mekân içindeki yeriyle ilgili bir araştırma ve deney kaygısı ortaya çıktı: Aksel Sandemose (doğ. 1899), bu alanda, Finn Bjornseth (doğ. 1924), Gunnar Bull Gundersen (doğ. 1929), Aksel Jensen (doğ. 1932), Arne Askildsen (doğ. 1933) gibi bazı romancılara önderlik etti. Bir yandan Herman Wildenwey (1886-1959) ve Arnulf Overland (doğ. 1899) sayesinde geleneksel lirizm devam ederken, Rolf Jacobsen (doğ. 1907), Nils Brantzeg (doğ. 1913), Astrid Hjertenaes Andersen (doğ. 1915), Paal Brekke (doğ. 1923), Peter R. Holm (doğ. 1913) başlıca özelliği büyük bir ritim ve hayal serbestliği olan ve genellikle insanın görünüşünü tenkitçi açıdan yansıtan modernist bir şiir üslûbu ortaya attı. Aslaug Vaa (1889-1965), Ragnvald Skrede (doğ. 1904), Jakob Sande (doğ. 1906), Halldis Moren Vesaas (doğ. 1907), Olav H. Hauge (doğ. 1908), Anna Skeide (doğ. 1910), Jan Magnus Bruheim (doğ. 1914), Ingeborg Kasin Sandsdalen (doğ. 1915), Tor Jonsson (1916-1951), Ivar Orgland (doğ. 1921) ile yeni norveç dilindeki şiir, metafizik bir sıkıntı ve şairin ahlâkî bir sorumluluğu benimsemesiyle ortaya çıktı; oysa yeni norveç dilindeki roman, Hakon Lie (doğ. 1884), Olav Sletto (1886-1963), Ingeborg Moelandsmo (doğ. 1898), Bjarne Slapgard (doğ. 1901) millî tarihi anlatırken fantezi ve nükteye, Olav Gullvag (doğ. 1885), Sjur Bygd (doğ. 1889), Inge Krokann (doğ. 1893), Jon Tveit (doğ. 1915), Olav Berkaak (doğ. 1915) ile de günlük hayata ve kır hayatına yöneldi.

NOSI-BE
yerli kulübeleri

Gustav **NOSKE**

GÜZEL SANATLAR

Norveç'te viking sanatının en güzel örneklerinden bazıları muhafaza edilir (Osebeny ve Gokstad mezarlarında bulunan ve Oslo Halk Sanatları müzesinde muhafaza edilen gemiler). Hıristiyanlık çağında çok orijinal bir ahşap kilise mimarîsi (Oslo Halk Sanatları müzesi) ortaya çıktı; bu arada Nidaros katedralinde (Trondheim) Hamar ve Stavanger katedralleriyle Bergen'deki Notre Dame kilisesinde fransız örneklerinden büyük ölçüde etkilenildi; ahşap mimarî Vikinglerde çizgisel duygunun devam ettiğini gösteren tahta kilise kapıları meydana getirdi. 1700'den sonra inşa edilen başlıca anıt Kongsberg kilisesidir. Çağdaş mimarlar hem millî ahşap mimariden, hem de milletlerarası modern mimarîden ilham almışlardır. Süsleme sanatlarında güzel gümüş işleri ve duvar halıları (XVI.-XVII. yy.) yapıldı.

Norveç resmi geç bir tarihte J. Feurnley ve P. Balka'yı yetiştiren J.C. Dehl (1788-1857) ile başladı. 1840'tan itibaren Düsseldorf okulunun (A. Tidemand, H. Gude), sonra Münih okulunun etkisi (E. Peterssen) büyük oldu. XIX. yy. sonlarında C. Krogh, E. Diriks ve E. Munch ile fransız etkisi ağır basmağa başladı. Modern ressamlar şunlardır: F. Thaulow, G. Munthe, Th. Erichsen, L. Karsten, H. Sorensen, A. Rolfen, P. Krogh, A. Revold, J. Heiberg, R. Aulie, A. Ekeland, K. Fjell, E. Enger, A. Storstein. Uzun süre yeni klasik anlayışı benimseyen ve B. Thorvaldsen'i örnek alan heykelciliği S. Sinding ve özellikle G. Vigeland (1869-1943) temsil eder. Daha sonraki nesilden ise D. Werengskiold, Janson, S. Frederiksen, D. Vaa, Ö. Bast ve Anne Grimdalen sayılabilir.

MÜZİK

Danimarka ve İsveç'te olduğu gibi norveç müziğinde de en eski çalgılar tunç lavtalardır. Hıristiyanlıkla birlikte, özellikle Aziz Olaf kültünün merkezi olan Nidaros başpiskoposluğunda (Trondheim) gregoryen müzik ortaya çıktı. Reformdan sonra Norveç'te dinî müzik geriledi. 1814'e kadar dört yüzyıl boyunca ülke Danimarka hâkimiyeti altında kaldı. Bu dönemde pek az müzik eseri bestelendi. XVIII. yy.ın başından sonra ciddî, ama az sayıda müzik çalışmasının izlerine rastlanır. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle Oslo, Bergen ve Trondheim'da zengin tacirlerin evlerinde amatör müzik gelişti; aynı dönemde senfoni dernekleri (1765'te Bergen'de bugün de yaşayan en eski dernek «Harmunien») kuruldu. 1820'de Oslo'daki küçük bir senfoni orkestrasında kemancı Ole Bull ve Woldeman Tharane şeflik yaptılar. Waldemar ilk olarak gerçek bir halk şarkısını işleyen *Fjeldeventyret*'i besteledi. O tarihten sonra milliyetçi ve romantik bir eğilim gelişti. H. Kjeculf ve R. Nordak klasisizmden ilham alan bir üslûbu muhafaza ederken E. Grieg de dehasını romantizmle besliyordu. F. Valen, H. Saeverud, I. Jensen, S. Olsen, K. Egge günümüzün belli başlı bestecileri arasında yer alır. Grieg ve J. Svendsen ilgi çekici orkestra şefleridir ve Oslo'da yoğun bir senfoni faaliyetine hız verdiler.

HABERLEŞME

● *Basın.* Oslo'da 1763'te *Norskeln Telligenssedler*'in ve 1765'te Bergen'de *Efterretninger fra Adressecontoiret*'in yayımlanmağa başlamasıyle norveç basını kuruldu, 1814'te İsveç ile birleşme birçok gazetenin, bu arada *Morgenbladet*'in (1819) kurulmasını destekledi. Bugün Oslo'da çıkan bellibaşlı gazeteler şunlardır; muhafazakâr *Aften Posten;* liberal *Dagbladet;* İşçi partisinin organı *Arbeiderbladet.* Taşrada, Bergen'de liberal *Bergen Jidende*, Tondeheim'da muhafazakâr *Adressevaisen* yayımlanır. Toplam olarak Norveç'te yüz kadar günlük gazete vardır.

● *Basın ajansları.* *Norst Telegrambyra* 1918'den beri bütün basının ortak olduğu kooperatif bir işletmedir. 1867'de *Wolff* ajansının yardımcı kolu olarak kurulmuş, 1879'da özel bir ajans haline getirilmiştir. Ayrıca Oslo'da özel bir ajans da (*Press Telegraph*) çalışmaktadır.

— Meteorol. *Norveç haritası,* deniz seviyesindeki basıncın haritası; alınların durumunu ve başlıca hava kütlelerinin yerini gösterir. (Norveçlilerin bulduğu bu metot dünyanın her yerinde kullanılır.) || *Norveç doktrini,* norveçli Böerknes, Solberg, Pelterssen, isveçli Bergear ve Rossby ve finlandiyalı Palnen'in hazırladığı genel dolaşım nazariyesi. (Daha önce var olan bir alın üzerinde gelişen dalga oluşumuyle ılıman tedirginlikleri açıklar [bk. SİKLON]; bu siklon oluşum mekanizmasının özellikle kutup alnı boyunca kutup havası ile tropikal havasının yakınsaması sırasında oluştuğu sanılır.) Bk. *Hava* KÜTLE'*si* ve ATMOSFER.

— Teknol. *Norveç tenceresi.* Bk. TENCERE. (L)

NORVEÇÇE i. (*Norveç*'ten *Norveç-çe*). Leng. Protonordik dönem (600) sonundan beri Norveç'te konuşulan dil veya diller bütünü.

— ANSIKL. Leng. *Norveççe,* tarihi 1350'ye kadar eski kuzey diliyle, karışan bir kuzey dilidir. Lehçe farklılaşmaları, özellikle Batı Norveççesiyle Doğu Norveççesi arasında çok erken dönemlerde başladı; meselâ doğuda *u*'nun korunduğu hallerde *u* metafonisine rastlanmaz: *mannum,* «adamlara», batıda *mennum; i* metafonisi ilerleyicidir: *hiaerta,* «kalp», batıda *hiarta;* ses dengesi, ses uyumu ve bazı durumlarda diftong derilmesi Doğu Norveççesinin özelliğidir. Dil, Orta Norveççe dönemi boyunca hızlı bir evrim geçirdi: morfoloji sistemi bozuldu ve yabancı dillerin etkisi büyük ölçüde arttı. Siyasî sebeplerle Danca, XV. yy.da yazı dili olarak Norveççenin yerini aldı; bu durum Norveççenin lehçesel ayrımlaşmasını hızlandırdı. Konuşma dili olarak yavaş yavaş karma bir dil yerleşti; bu dilin, Norveççeye has bazı kelimelerle biçimleri kapsayan ve Norveççenin kurallarına göre telaffuz edilen Danca olduğu söylenebilir. İsveççe gibi, iki müzik vurgusuyle nitelenen bu dile, danimarka-norveç dili *Riksmal* («devlet dili») ve günümüzde de *Bokmal* («kitap dili») adları verildi. 1814'ten sonra bu dil, millî yenilik taraftarlarınca yazı dili olarak kabul edildi ve yapılan bir dizi reform bu dili giderek Norveç'e has bir hale getirdi. Bu konuda asıl büyük rolü, batı lehçelerini (*landsmal* [«ülke dili»]) temel alarak salt Norveç'e has bir dilin oluşmasına yol açan bir hareket (1853'ten sonra) oynadı; günümüzde *Nynorsk* («Yeni Norveççe») adı verilen bu dil, *Bokmal* üç birlikte resmî dil olarak kabul edilir. Bugün, çeşitli reformlarla *Bokmal* ile *Nynorsk*'u tek bir dil halinde birleştirmek isteyen bir eğilim göze çarpar ve bu işlemin yaklaşık olarak yüzyıl içinde tamamlanabileceği sanılır. (L)

NORVEÇLİ sıf. ve i. (*Norveç*'ten *norveçli*). Norveç ile ilgili, Norveç'te oturan veya norveç asıllı olan. (L)

NORWALK, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Long Island Sound'a dökülen *Norwalk*'ın halici kıyısında; 67 800 nüf. Küçük kabotaj limanı ve istiridyecilik merkezi. Sayfiye merkezi. Makine yapımı. (L)

NORWICH, Büyük Britanya'da şehir, Nor-

Foto. Doucet, X, Ullstein (LAROUSSE)

folk idare bölümünün merkezi; 119 900 nüf. East Anglia üniversitesi (1963). X. ve XII. yy.dan kalma güzel katedral, Saint Peter Mancroft (XV. yy.). ve Guildhall (XV. yy.). XII. yy.dan kalma şato. Eski bir dokuma sanayii merkezi olan Norwich'te bugün birçok ayakkabı fabrikası kurulmuştur. Makine yapımı ve besin sanayii (çikolata, hardal, alkol sirkesi). Kâğıt fabrikaları.

— Tar. Norwich Angl'lar tarafından büyük roma-britton sitesi Venta Icenorum'un (Caister Saint Edmund) yıkıntıları yakınında kuruldu (*Nordwic*). Özellikle norman fetihlerinden sonra, zengin bir piskoposluk merkezi haline geldi ve gelişti. 1194'te Londra ile aynı imtiyazları elde etti. Gene bu yıllarda şehre yerleşmeğe başlayan flaman işçilerinin sayısı XIV. yy.a kadar devamlı olarak çoğaldı; flamanların kurduğu yün sanayii, şehri Ortaçağın büyük kumaşçı şehirlerinden biri haline getirdi. XV. yy.da büyük ölçüde zenginleşerek İngiltere'nin ikinci büyük şehri olan Norwich, Yeniçağda gerilemeğe başladı. (L)

NORWİCH, A.B.D.'de (Connecticut), şehir, Thames kıyısında, Yantic ile Shetucket'in kavuştuğu yerde; 23 400 nüf. Sanayi merkezi (uçak parçaları, dokuma, kâğıt, konfeksiyon, deri, küçük metalürji). Sebze tarımı. (L)

NORWİD (Cyprjan), polonyalı şair (Korona, Mazovya 1821-Paris 1885). İskandinav asıllı bir ailedendi. 1842'de, bir daha dönmemek üzere Polonya'dan ayrıldı, resim ve heykel üstünde çalışmak amacıyle İtalya'ya gitti. Maria Kalergis'e âşık oldu ve bu yüzden bütün ömrü acılarla geçti. Bir köşede yaşadı ve bir yoksullarevinde öldü. Eserleri, Zenon Przesmycki tarafından 1912'de yayımlandı. *Fortepian Szopena* (Chopin'in Piyanosu) gibi şiirleri bugün bile değerinden kaybetmemiştir. Norwid şiir dışında, *Promethidion* (1851) adlı felsefî bir diyalog ile *Stymat* adlı simgesel masallar yazdı. (L)

NORWOOD, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cincinnati'nin kuzey banliyösünde; 34 600 nüf. Uçak ve otomobil yapımı. Elektrik malzemesi. Demiryolu malzemesi. Makineler. Kimya sanayii. (L)

NORWOOD, Londra'nın güney banliyösünde semt. (L)

NORWOOD (Richard), ingiliz astronomu (1590'a doğr. - 1675). Yer'in çevresini hesaplamak için çalışmalar yaptı. Londra'dan York'a kadar uzaklığı ölçü zinciri ile ölçerek (1633-1636) bir derecelik meridyen yayının uzunluğunu 69,2 ingiliz mili olarak buldu. (L)

NOSAKA (Sanzo), japon siyaset adamı (doğ. 1892). 1922'de Japon Komünist partisinin kurucuları arasında yer aldı. 1945'te aynı partiyi meşru yoldan kurdu; partisinde birliği sağlayamadı. Böylece parti, biri çin, diğeri sovyet taraftarı olmak üzere ikeye bölündü. Nosaka, çin taraftarı olan partinin başıdır. (L)

NOSEMA i. (yun. *nosos*, hastalık'tan). Böceklerde asalak yaşayan bir mikrosporidi cinsi. (*Nosema bombycis*, ipekböceğinde karabatan hastalığını yapar; asalak olarak yumurtalığa, oradan yumurtaya, sonra kurtçuğun dokularına yerleşir, kozaya ve sonunda ipekböceği kelebeğine geçer. *N. apis* yetişkin balarısının [*Apis mellifica*] orta bağırsağında ve Malpighi borularında epitelyum dokusuna yerleşir. Arı uçma yeteneğini kaybeder, sonra ölür.) [L]

NOSERİN i. (fr. *nocérine*). Miner. Tabiî magnezyum ve kalsiyum oksiflüorür. (L)

Nosferatu, 1922'de F. W. Murnau tarafından çekilen alman filmi. Murnau'nun gölge ve ışık oyunlarıyle çizdiği dekorlar ve aktörlerin abartmalı oyunları bazı sahnelere tüyler ürpertici bir etkinlik verir. *Nosferatu* birçok korku filmine kaynak oldu. Bugün de alman anlatımcılığının önemli eserlerinden sayılır. (L)

NOSİ-BE veya **NOSSİ-BE,** Mozambik kanalında ada, bağımlı olduğu Madagaskar'ın kuzeybatı kıyısı yakınında; 290 km²; 17 000 nüf. İdare merkezi, *Hell-Ville*, 1840'ta fransız himaye bölgesi ilân edilen, 1841'de Fransa tarafından işgal edilen ve 1896'dan beri Madagaskar'a bağlı olan ada, avrupalı veya yerli birçok küçük toprak sahibinin yanı sıra, şirketler tarafından da işletilir. Engebeli volkanik arazisine, yüzeydeki lav tabakalarına ve ormanlık kütlelere rağmen, işletmeye ayrılan toprakların yarısından çoğu ekilmiştir; şekerkamışı, vanilya, pirinç, kahve, biber ve kokulu bitkiler (ilang-ilang, limon otu). Üretimin büyük kısmı adada işlenir (Dzamandzar'da şeker-rom fabrikası; yağ fabrikası, ip fabrikası, yirmi kadar damıtma yeri). Bol bitki örtüsü, güzel manzaraları ve kumsalları sayesinde ada bir turizm merkezi haline gelmiştir. Güney kıyısında denizbilim istasyonu. (L)

NOSİ-VE, fr. **Nossi-Vé,** Madagaskar'ın güneybatı kıyısında (Tulear ili) ada, Tulear'ın güneyinde. Bölgedeki ilk fransız idaresinin merkeziydi. Balıkçılık. (L)

NOSKE (Gustav), alman siyaset adamı (Brandenburg 1868-Hannover 1946). Marangoz işçisiydi. Sosyalist milletvekili (1906), Berlin valisi (1919) oldu, 1919 Berlin ayaklanmasını (kanlı hafta, 6-11 ocak) sert bir şekilde bastırdı. Reichswehr'de bakan iken (şubat 1919), gönüllü birlikler kurması, Kapp'ın hükûmet darbesini kolaylaştırdı, fakat bu darbenin başarısızlığa uğraması üzerine siyasî hayattan çekilmek zorunda kaldı (mart 1920). [L]

NOSKOWSKİ (Zygmunt), polonyalı besteci (Varşova 1846-Wiesbaden 1909). Varşova konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Eserleri: üç senfoni, üç uvertür (*Denizin Gözü*), yaylı çalgı dörtlüleri, operalar (*Livia Quintilla*) ve bir bale (*Ateş Bayramı*). [L]

NOSO—, yun. *nosos*, hastalık'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NOSODENDRON i. Koyu renkli küçük böcek; yaşlı ağaçların, özellikle karaağaç ve hint kestanesinin akıntılı yaralarında yaşar. (Kınkanatlılardan *nosodendridae* familyasının örnek tipi.) [L]

NOSSACK (Hans-Erich), alman yazarı (Hamburg 1901). Öğrenimini Jena'da yaptıktan sonra çeşitli mesleklere girdi ve yazı yazmağa başladı. Bir yangında (1943), basılmamış birçok eserini kaybetti. Şiirler (*Gedichte* [Şiirler], 1947), oyunlar (*Die Rotte Kain* [Kabil'in Çetesi], 1949) ve denemeler (*«Edebiyatın Rahatsız Durumu»*, 1966) yayımlayan yazar, roman ve hikâyelerinde, bozgundan sonraki savaş dramını, toplumsal ve psikolojik yıkıntıları ustaca dile getirir: *İnterwiew mit dem Tode* (Ölümle Röportaj) [1948]; *Spirale* (Sarmal) [1956]; *Der Jüngere Brüder* (Erkek Kardeş) [1958]; *Nach dem Letzten Aufstand* (Son İsyandan Sonra) [1961]. (L)

NOSSİ-BE. Coğ. Bk. NOSİ-BE.

NOSSİS, yunanlı kadın şair, Lokris'te (Korinthos yakınları) doğdu (M.Ö. III. yy.). Lirik şiirleri ve epigramları vardır; bunlardan bazıları *Anthologia Palatina*'da yer alır. (L)

NOSTALJİ i. (yun. *nostos*, dönüş ve *algos*, acı'dan fr. *nostalgie*). Bk. SILA.

NOSTOC i. Nemli yerlerde yetişen jelatinimsi mavi suyosunu.

— ANSİKL. Jelatinimsi görünüşte olan *nostoc*'lar nemden şişer. Fıçı biçimindeki hücrelerden oluşan yosun telleri biraraya gelince helmeli bir yapı kazanır. Bir türünden Çin'de çorba yapılır. (L)

Nostoi (*Dönüşler*), Troizen'li Agias'a (M. Ö. VII. yy.) mal edilen yunan çevrim şiiri. Konusu, Proklos'un *Khrestomatheia*'sı dolayısıyle bilinir. Şair bu eserinde, Truva'yı yağma eden yunanlı kahramanların (*Odysseia*'ya konu olan Odysseus hariç) serüvenlerini anlatıyordu. Eserin ağırlık merkezi, Agamemnon ile Menelaos'un hikâyesiydi. *Nostoi*'nin birçok bölümü trajedi yazarlarına ve vazo ressamlarına ilham kaynağı olmuştur. (L)

NOSTOMANİ i. (yun. *nostos*, dönüş ve *mania*, çılgınlık'tan fr. *nostomanie*). Psikopatol. Çocukluğun geçtiği memlekete dönmek için içten gelen şiddetli arzu. (Psikanaliz teorisi, bunu çocukluk çağındaki libido saplanmalarına yorar.) [L]

NOSTRADAMUS (Michel DE NOSTRE-DAME veya—), fransız astroloğu (Saint-Rémy-de-Provence 1503-Salon 1566). Salon'da hekimlik yaptı. Güney Fransa'da başgösteren veba salgınında fedakârlığıyle kendini halka sevdirdi; geleceği haber veren dörtlükler yazdı: *Centuries Astrologiques* (1555). Cathérine de Médicis tarafından saraya çağırıldı, Charles IX'un özel hekimi oldu (1564). — Kardeşi JEAN (Saint-Rémy-de-Provence 1507-Aix-en-Provence 1577), Lion parlamentosunda davavekiliydi. Başlıca eseri olan *Les Vies des plus Célèbres et Anciens Poètes Provençaux* (En Eski ve En Ünlü Provence Şairlerinin Hayatları) güvenilir bir kitap olmamakla beraber zamanında büyük başarı kazanmıştır. — MICHEL (öl. Le Pouzin, Vivarais 1574), Michel'in oğlu. Bir astroloji kitabı yazdı. Önceden yanacağını haber verdiği Pouzin şehrini kendi yaktı. — CESAR (Salon 1555-Saint-Rémy-de-Provence 1629), öncekinin kardeşi, Pléiade anlayışına bağlı çeşitli şiir kitapları yayımladı: *Pièces Héroiques et Diverses*. Bir de tarihî eseri vardır: *Histoire et Chroniques de Provence* (Provence Tarihi ve Kroniği) [1614]. (L)

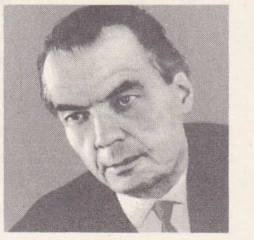

H. E. NOSSACK

NOSTRAS sıf. («bizim memleketten olan» anlamında lat. k.). Patol. Salgın şeklini almayan hafif bir kolera tipine denir. (L)

NOSTRE-DAME. Bk. NOSTRADAMUS.

NOT i. (fr. *note*). Bir şeyi hatırlamak için yazılan kısa yazı: *Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış, şu notlar vardır...* (Atatürk). *Çöldeki son muharebelerin notlarını bir başka arkadaşımın defterinden alıyorum* (F. R. Atay). *Zengin ve zarif kitaplığında, kalemle okunmamış tek kitap, kenarına not yazılmamış tek sahife bulamazsınız* (Y. Z. Ortaç). || Okullarda öğrencilerin bilgileri üstüne edinilen kanaatı belirten sayı veya derece: *İyi not. Kırık not.* || *Mec.* Bir kimsenin davranışları hakkında varılan kanaat, verilen hüküm: *Bu hareketiniz size iyi bir not kazandırmaz.* || *Not defteri*, not yazılan defter: *Birkaç not defteri, bir iki kalem koyalım* (Kemal Tahir). *Acele ile not defterimi yazıhanede bırakmışım* (B. Felek). Öğretmenlerin, öğrencilerin okulda aldığı notları yazdıkları özel olarak yapılmış küçük defter. || *Not etmek*, not haline getirmek: *Bir başkası fransızca kitapların adlarını küçük cep defterine not ediyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Müdürün istediği müsveddeyi yazmak için bana sualler sormağa, söylediklerimi bir kâğıt parçasına not etmeğe başladı* (R. N. Güntekin). || *Dip notu*. Bk. DİPNOT.

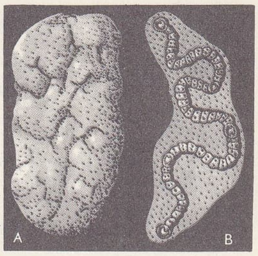

nostoc
A. genel görünüş
B. ayrılmış hücre teli

— ÇEŞ. DEY. *Not almak*, bir şeyi notlar halinde kısaca yazmak: *Biri kitap okuyor ve öteki notlar alıyor* (P. Safa). *O, ağır ağır, tutuk tutuk söylüyordu, ben not alıyordum* (Y. Z. Ortaç). *Sonra bütün hayatımı anlatmamı istedi. Ben söyledikçe önündeki bir kâğıda not alıyordu* (A. H. Tanpınar). [Öğrenci için] Okulda iyi veya kötü numara veya derece almak. [Bir kimse için] Davranışları hakkında iyi veya kötü bir hüküm verilmek. || *Not atmak*, [öğretmen için] öğrencinin çalışma durumunu notla değerlendirmek. || *Not düşmek*, not yazmak. || *Not kırmak*, [öğretmen için] öğrenciye herhangi bir sebeple az not vermek. ||*Not tutmak*, birinin anlattıklarını yazmak: *Efruz Beyin bu takdirinden Milaslı pek çok istifadeler etmiş, bizzat gelmiş, o söylerken Bucakta notlar tutmuştu* (Ömer Seyfeddin). *Profesörün bütün derslerinde öğrenciler not tuttular.* Okunan bir şeyin özetini çıkarmak veya o şey hakkında edinilen izlenimleri kısaca yazmak. || *Not vermek*, [bir kimse veya nesne için] (iyi veya kötü) bir kanıya varmak. [Öğretmen için] Öğrenciye geçer not atmak. || *(Birine) Notunu* (veya *numarasını*) *vermek*, bir kimse hakkında kötü bir kanıya sahip olmak.

NOSTRADAMUS
Cabinet des Estampes, Paris

— Farklar psikol. Testlerin birçoğunda sonucu belirten sayı (ing. *score*'un karşılığı).

— ANSİKL. Meselâ, Binois Pichot'nunki gibi fikir düzeyini tespite yarayan bir kelime hazinesi testi 44 item'den meydana gelmiştir. Her item'e verilen cevap, «iyi» veya «kötü» olarak sınıflandırılır. Her iyi cevaba bir puan verilir. Böylece elde edilen brüt *not* (ing. *raw score*) 0 ile 44 arasında değişir. Brüt not, ancak örnekleme grubuyle mukayese edildiği takdirde anlam kazanır. Bundan ötürü, brüt notu standartlaştırmak ve deneğin örnekleme grubuna oranla ne gibi bir durumu olduğunu gösteren yeni bir sayı ortaya koymak gereklidir. Buna *standartlaştırılmış not* denir

Foto. LAROUSSE

HARFLER		BELİRTTİĞİ SESLER	HARFLER		BELİRTTİĞİ SESLER
ا	elif	re	كا	kef-elif	mi
ب	be	re ♯	كب	kef-be	fa
ج	cim	re ≠	كج	kef-cim	fa ♯
د	dal	mi	كد	kef-dal	fa ≠
ه	he	fa	كه	kef-he	sol
و	vav	fa ♯	كو	kef-vav	sol ♯
ز	ze	fa ≠	كز	kef-ze	sol ≠
ح	ha	sol	كح	kef-ha	la
ط	tı	sol ♯	كط	kef-tı	la ♯
ى	ye	sol ≠	ل	lam	la ≠
يا	ye-elif	la	لا	lam-elif	si
يب	ye-be	la ♯	لب	lam-be	do
يج	ye-cim	la ≠	لج	lam-cim	do ♯
يد	ye-dal	si	لد	lam-dal	do ≠
يه	ye-he	do	له	lam-he	re
يو	ye-vav	do ♯	لو	lam-vav	re ♯
يز	ye-ze	do ≠	لز	lam-ze	re ≠
يح	ye-ha	re	لح	lam-ha	mi
يط	ye-tı	re ♯			
ك	kef	re ≠			

tablo I

(ing. *standardized score*). Ayrıca, iki kişi arasında bulunduğu brüt notla dile getirilen mesafenin, sabit psikolojik mesafeyi her zaman ifade ettiğinden emin olunamaz. Buna karşılık, standartlaştırılmış bazı notlar, psikolojik mesafeleri doğrudan doğruya mukayese etme imkânını verir. (M)

NOTA i. (ital. *nota*). Müz. Bir müzik sesini belirtmeğe yarayan kararlaştırılmış işaret. (Bk. ANSİKL. *Mus. ve Müz. bölümleri.*) || *Nota sistemi*, bir müzik eserini sembollerle ifadeye yarayan kararlaştırılmış işaretler bütünü. (Bk. ANSİKL. *Müz. bölümü.*) || *Geçiş notası*, bitişik diatonik veya kromatik derecelerle, inici veya çıkıcı bir hareketle, armoninin iki gerçek notası arasına giren herhangi bir nota. (Bir küçük ikili aralıkla ayrılmış bulunan iki nota, geçiş notası kabul etmez. Bir büyük ikili aralığa da ancak bir kromatik nota sokuşturulabilir. Geçiş notası genellikle kısa süreli olmakla birlikte uzun sürelisine de rastlanır. En tanınmış örneği, Beethoven'ın *Ay Işığı* sonatının birinci bölümündeki ikinci ölçüde bulunan bas notasıdır. Düz veya ters hareketli zamandaş geçiş notaları kullanılmak da mümkündür. Değişim notasıyle geçiş notası arasındaki yakınlık birçok müzik bilgini tarafından belirtilmiştir.)

— ANSİKL. Mus. Türk musikisinde kullanılmış olan *nota* sistemleri şunlardır: **1.** *Kindî notası*, IX. yy.da arap alfabesine dayanılarak yapıldı. Yunanlıların alfabe notasından alınmış olduğu sanılır; **2.** *ebced notası*, «ebced, hevvez, huttî, kelemen» şeklinde sıralanan arap harflerinin ayrı birer sesi karşılaması esasına dayanır. Seslerin uzunlukları harflerin altına konan sayılarla belirtilir. Urmiyeli Safiyeddin'in *Şerefiye* ve *Kitab-ül-Edvar* (Makamlar Kitabı) adlı eserlerinde, Kutbeddin Şirazî*-nin *Dürret-üt-Tac*'ında (Tacın İncisi), Abdülkadir* Merâğî'nin *Cami-ül-Elhan*'ında (Ezgiler Dergisi) kullanılmıştır. (Ebced notasındaki işaretler ve karşıladıkları sesler için bk. Tablo I.)
3. *Kutbı Nayî Osman Dede notası*. Bu sistemin yazılı olduğu risale kaybolmuştur; **4.** *Cantemir* (veya *Kantemiroğlu*) *notası*, yegâh, aşiran v.d. perde adlarının ilk harflerinin çeşitli şekillerde yazılmasından meydana gelir. Cantemir*, 365 saz eserini bu nota ile yazmıştır; **5.** *Abdülbâki Dede notası*, şeyh Abdülbâki* Nâsır Dede tarafından ebced notasının geliştirilmesiyle hazırlandı. Çok elverişli ve yeterli bir sistem sayılır. Abdülbâki Dede, Selim III'ün isteği üzerine hazırladığı bu nota sistemiyle sadece dört eser yazdı. Bu sistem, o zamanki perde isimlerine göre şöyledir.

HARFLER	BELİRTTİĞİ SESLER
elif	yegâh
be (noktasız)	pest bayatî
dal	pest hisar
ayın	aşiran
he	acem aşiran
vav	ırak
ze	geveşt
ha	rast
tı	şûri
ye	zengüle
ye-elif	dügâh
ye-be	kürdî
ye-cim	segâh
ye-dal	buselik
ye-he	çargâh
ye-vav	saba
ye-ze	hicaz
ye-ha	neva
ye-tı	bayatî
kef	hisar
kef-elif	hüseynî
kef-be	acem
kef-cim	evc
kef-dal	mahur
kef-he	gerdaniye
kef-vav	şehnaz
kef-ze	muhayyer
kef-ha	sümbüle
kef-tı	tiz segâh
lam	tiz segâh
lam-elif	tiz buselik
lam-be	tiz saba
lam-cim	tiz hicaz
lam-dal	tiz neva
lam-he	tiz bayatî
lam-vav	tiz hisar
lam-ze	tiz hüseynî

6. *Hamparsum notası*, Hamparsum* Limoncuyan tarafından Selim III'ün emriyle meydana getirildi. XX. yy.a kadar kullanıldı. Bu sistem, birçok türk musikisi klasiğinin bugüne ulaşmasında yararlı olmuştur. Kısmen ermenice alfabe harflerine, daha çok batı müziğinin neum (işaret) notasına benzetilerek düzenlenen bu sistemde bir sekizli re-re -mi-fa-fa -sol-sol -la-la -d si-si-do-do -re olarak 14 parçaya bölünmüştür; yani hisar, dik-hisar, dik-acemaşiran, dik-geveşt, zirgüle, dik-zirgüle, dik-kürdî, dik-buselik, hicaz, dik-hicaz perdeleri için işaret yoktur. Bu sebeple, türk dizisindeki sesleri tam olarak vermeğe yeterli olmadığı için, eksik, hatalı ve yaklaşık bir sistemdir. Bu sistemde 7 türlü işaret vardır (bk. şekil 1); söz konusu 7 işaret üzerinde küçük değişiklikler yapmak suretiyle gerek aradaki sesler, gerek tizdeki perdeler gösterilir (bk. şekil. 2). Hamparsum notasında seslerin uzunlukları (değerleri), perdeleri gösteren işaret-harfler üzerine ek işaretler konularak belirtilir (bk. şekil 3).

Batı notasındaki diyez ve bemol işaretleri bu sistemde bulunmadığı ve her notanın üzerindeki tizleştirme işareti o notaya özgü olduğu için, bir ölçü içindeki ek işaretin etkisi devam etmez. Yalnız, aynı değerdeki bir ses gurubunda, sesin uzunluğunu gösteren ek işaretler birbirini izlerse, meselâ dört tane dörtlük, sekizlik veya onaltılıktan meydana gelen gruplar varsa, uzunluk işareti ilk notanın üzerine konulmakla yetinilir, sonra gelen grup içindeki sesler de aynı değerde kabul edilir.

Hamparsum sisteminde küçük usuller üst üste iki nokta (:) ile ayrılır ve usulün sonu dört köşe şeklinde dört nokta (: :) ile belirtilir. Türk musikisi sistemini tam olarak ifadeye elverişli olmadığı için ilkel ve yetersizdir; **7.** *eski batı notası*, batı müziğinde kullanılan nota sisteminin eski şeklidir. XVII. yy.da Şeyh Ali* Nutkî Dede tarafından birçok eserin bu sistemle tespit edildiğini gösteren mecmua, British Museum'dadır; **8.** *çağdaş* (tampere) *batı notası*, sekizliyi 12 eşit aralığa bölen çağdaş batı notasıyle eşit olmayan 24 aralığı bulunan türk dizisinin kesin bir tespiti yapılamamıştır; **9.** *Arel-Ezgi notası*, Hüseyin Sadeddin Arel* ve Suphi Ezgi* tarafından, ayarlı batı notasına, özel türk musikisi değiştirme işaretlerinin eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Türk dizisindeki bütün sesleri belirtmeğe elverişlidir.

— Müz. Müzik seslerini göz önünde canlandırmak için *nota* denen kararlaştırılmış işaretler kullanılır. Her birinin ayrı biçimi olan bu işaretler yedi tanedir: *birlik* (yuvarlak), *ikilik* (beyaz), *dörtlük* (siyah), *sekizlik* (çengelli), *onaltılık* (çift çengelli), *otuzikilik* (üç çengelli), *altmışdörtlük* (dört çengelli). Yukarıdaki sıraya göre, her notanın değeri, kendisini takip edeninkinden iki kat fazladır. Böylece yuvarlak, iki beyaz; beyaz, iki siyah; siyah, iki çengelli... eder. Bk. SOLFEJ.

Notanın biçimi, süresini, değerini gösterir; porte üzerindeki yeriyse yükseklik derecesini belirtir. Ses perdeleri genel olarak dizeğin baş tarafında bulunan anahtarla düzenlenir; bu ses perdesi anahtarın şekline ve durumuna göre değişir; hiç bir zaman değişmeyen tek şey notaların değeridir. Çeşitli sesleri belirtmek ve bunların birbirine karışmasını önlemek için sesleri temsil eden notalara özel adlar takılmıştır. Yedi nota adı vardır: *ut* (XVII. yy.da *do* olarak değiştirildi), *re, mi, fa, sol, la, si.* Guid' Arezzo bu adları Aziz Johannes Battista ilâhisindeki mısraların birinci hecelerinden alarak notalara takmıştır. Her baş hece çıkıcı olarak bir perdeyi karşılar (son mısra hariç). Yedinci notanın adı uzun zaman B olarak kaldı; XIII. yy.da *si* hecesiyle değiştirildi (Sancte Ioannes'in kısaltması). Bu şekilde sıralanan notalar alttan üste doğru yükselen ve durmadan tekrarlanabilen bir ses serisi meydana getirir. Bk. DİZİ.

Örnek: İngiltere'de küçük fa diyez'e *F sharp minor*, germen ülkelerinde *Fis moll* denir.

● *Nota sistemi* veya *notalama.* Prensip olarak her nota işaretinin sesin yüksekliğini ve süresini göstermesi gerekir. Ses kesilmeleri de işaretlerle belirtilmelidir. *Müzik nota sistemi* bir yazıdır, zaten bilinen nota sistemlerinin çoğu ya alfabe harflerine veya gramer işaretlerine (vurgular) dayanır; harflerin müzik bakımından anlamları (meselâ A, B v.b.) zamanımıza kadar süregelmiştir. Yazısı ve müziği olan her medenî topluluğun bir nota sistemi kullandığı kabul edilebilir. Neuma'lı batı nota sistemi, IX. yy.da belki de VIII. yy.ın sonunda çıktı ve birçok aşamadan geçti: **1.** sıralanmış neuma'lar, bu aşamaların ilkidir. Temelde iki basit işaret bulunur: *punctum* (●) ve virga (/); bir hecenin üstüne konan her işaret bir notanın karşılığıydı; başlangıçta neuma'nın bir anlamı vardı: belki ritmi, fakat daha çok melodinin gidişini açıklardı; *virga* çıkışlı hareketi, *punctum* ise inişli hareketi belirtirdi; eğer 2 (veya 3) notanın aynı heceyle söylenmesi gerekirse, bu basit işaretler 2, 3 v.b. ile birarada

kullanılırdı. Başlangıçta bu neumalar bir tek satıra sıralanmış gibi yan yana dizilirdi; bunlara sıralanmış veya *in campo aperto* neumalar denir;

2. sıralanmış neuma'lar, bütün âyin şarkılarını herhangi bir unutkanlıktan kurtarmağa yarardı. Bu hatırlatma sisteminde neuma'lar bir tek yatay çizgi üzerine sıralanmayıp seslerin inceliğine veya pesliğine göre çeşitli seviyelere yerleştirilince daha da yararlı bir hale geldi. X. yy.dan itibaren bu buluş İtalya'dan yayılmağa başladı: buna *diastematik aşama* denir. Bu aşama XI. yy.ın başında Guido d'Arezzo'nun (1032'ye doğr.) sistemiyle son şeklini aldı: bugün «porte» dediğimiz şekli meydana getiren birbirine paralel birçok çizgi; ve her çizginin, hattâ her çizgi arasının başında (initium), o çizgi veya o aralığa yerleştirilen notanın nispî yüksekliğini ve adını belirtmeğe yarayan yani anahtar vazifesi gören bir harf;

3. bununla beraber, kilise şarkılarını daha büyük bir titizlikle söyleme kaygısı, neuma'ların yanında alfabeli nota sistemine yol açtı. Bu nota sisteminde tabiî olarak A, B, C v.b. gibi latin harflerinden yararlanıldı; fakat bu harfler önce iki ayrı ıskalaya uygulanmıştı: Hucbald'e göre,

do,	re,	mi,	fa,	sol,	la
A	B	C	D	E	F

Odon'a göre

la,	si,	do,	re,	mi,	fa
A	B	C	D	E	F

Sonunda tutunan Odon'un ıskalası oldu;

4. sayıları hızla artan kilise şarkılarını aslına uygun olarak icra etme isteği bu harfleri, neuma'ları ve çizgileri birlikte kullanma zorunluğunu doğurdu. Ritmin dışında bundan daha büyük bir kesinliğe ve okuma kolaylığına ulaşılamazdı;

5. neuma'ların diastematik olması ve bir veya birçok çizgiyle ilişkili bulunması, bu işaretlerin bir dereceye kadar biçimlerini değiştirmeğe yol açtı: sembolün, çizgi veya aralığa oturtulan en belirleyici kısmı önem kazandı;

6. geniş uçlu «tüy» kalemlerle yazılan bu çeşitli işaretler zamanla değişti ve köşeli (veya koral) şekillere dönüştü. XII. yy.ın sonu ve XIII. yy. başında müzikçi ve nazariyeciler «ölçülü» veya «orantılı» denen nota sistemi işaretlerini bu çizgi düzenlerinden aldılar;

7. ölçülü nota sistemi, ayrık, bağlantılı notaları, bağlama işaretlerini, anahtarları, düşey çizgileri, portreleri v.b. yani dört köşe nota sistemine giren bütün işaretleri kapsar. Ölçülü nota sisteminin temel ilkesi şudur: bir nota şekli nerede bulunursa bulunsun aynı izafî değeri taşır; başka bir deyimle birbirinden farklı 2 biçimin iki ayrı değeri vardır, fakat bu biçimler belirli bir oranla birbirine bağlıdır.

Bu konuda temel kanun klasik ölçü kanunudur: bir uzun, iki kısa değerindedir. 1225 yıllarına doğru nota işaretleri şunlardı:

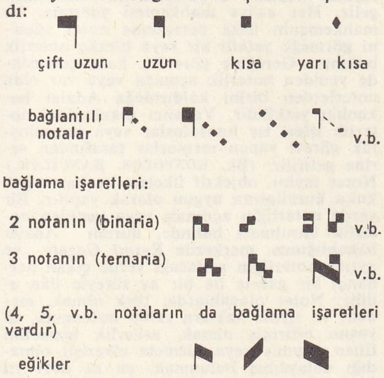

Görünüşte basit olan bu sistem XIII. yy.-da 3 rakamının hemen her konuda ağır basması yüzünden gerçekte çok karmaşıktı. Öyle ki, her şeyi 3 rakamının bir katsayısı olarak görme merakı notalar arasındaki süre bağıntılarını temelinden sarsıyordu: meselâ tam uzun 3 kısa'ya, kısa da 3 yarı kısa'ya v.b. eşitti; üstelik ayrık veya bağlı nota grupları da üç zamanı dolmak zorundaydı. *Modi* veya *maneriae* teorisi de bu üçleme ilkesine göre değişti ve üçüncü makam daktylos gerçekte bir 6/4'e (veya 6/8) dönüştü.

XIII. yy.ın sonunda bu işaretler sistemine, altında kancalar bulunan yarı kısalar, sonra da sapı üstte olan bir yarı kısa, yani bir minim eklendi. Çift uzunun yanında maksim denilen bir üçlü uzuna da yer verilmişti. Sükut işaretleri de buna göre tamamlandı;

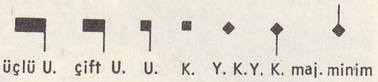

8. 1300 ile 1320 arasında nokta işaretlerini değil de bu işaretlerin birbirine oranını değiştiren iki olay görülür: 1. ikili bölmenin tekrar ön plana çıkması; 2. modus teriminin anlam değiştirmesi ve uzun ile maksim'in bölünme şeklini ifade etmesi. Üç uzun değerindeki maksimden bölmelerin hepsi 3 ile veya hepsi 2 ile veya bir kısmı 3 ile, ötekiler 2 ile yapıldığına göre en fazla 81 minim,

maksim: 3 × 3 × 3 × 3
U K YK M

en az da 16:

maksim: 2 × 2 × 2 × 2
U K YK M

Bir melodinin gelişmesi sırasında 3'lüden 2'liye dönüldüğü zaman 2'li notalar kırmızı ile yazılırdı. 1325 yılına doğru müzik nazariyecilerinin eserlerinde porte'nin baş tarafına yazılan, sonra da ölçü değişince porte'nin içine yerleştirilen ölçü işaretlerinden söz edilir;

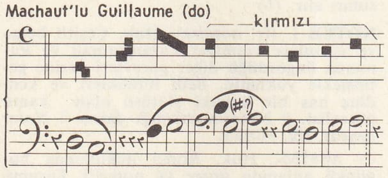

9. nota işaretlerinin kendilerine gelince, bunlar 1400'e doğru son derecede karışık bir hal almıştı, nota yazıcıları çeşitli sistemleri bir arada kullanarak siyahları, beyazları, kırmızıları bir arada kullanmağa başladılar. Buna *karma nota sistemi* denir;

10. günden güne artan bu karışıklık XV. yy.da beyaz notaların (boş notalar) kullanılmasıyle sadeleşmeğe yüz tuttu;

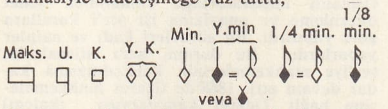

11. bu sadeleşme hareketi matbaa'nın etkisiyle, özellikle de ayrı hurufatın kullanılmasıyle çok çabuk genişledi. Uygulanan temel kural, notaların ayrı olmasıydı. En çok kullanılan nota şekli, üstten saplı veya sapsız eşkenar dörtgen şekliydi; fakat aynı zamanda çok uzun değerler olarak dörtgen veya dirsekli dörtgen de kullanılıyordu. Ne var ki, bugünkü nota sistemimizin temeli olan bu sistemde hemen bir ikilik ortaya çıktı: gregoryen müziği eski siyah şekiller ve birkaç bağlama ve eğikle yazılıyordu; buna karşılık katolik kilisesi dört çizgi üzerine dörtgen notalarda karar kıldı;

12. çok düzgün nota şekilleriyle basılan müziğin yanı sıra, XVI. yy.da müzik notalarını bakır üzerine kazma tekniği çıktı ve bu tekniğin eskisiyle eşkenar dörtgen, oval biçimini aldı; birbirini izleyen çengelli kısa notalar bir tek çizgiyle birleştirildi ve kısa bir süre sonra da, bugünkü nota şekillerine yakın bir şekil ortaya çıktı. Buna karşılık porte'deki çizgi sayısı henüz kesinleşmemişti. Bazı elyazmalarında 4, 6, 7, hattâ 8 çizgili portelere rastlanır;

şekil 1

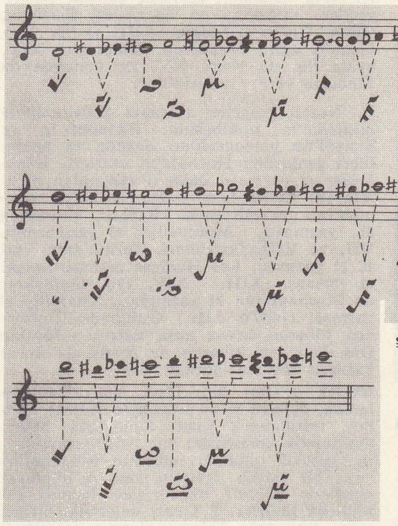

şekil 2

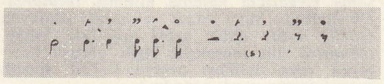

şekil 3

13. 1730'a doğru, imtiyaz elde edemeyen bazı kazıcılar her nota işareti veya yardımcı işaretler için (birlik, ikilik vb.) ayrı bir «zımba» hazırlamayı akıl ettiler; bir bakır levha üzerine önceden bir porte çiziyorlar, sonra zımbalarını portenin istedikleri yerine yerleştiriyorlar, sonra hafif bir tokmak darbesiyle oyuk bir gravür elde

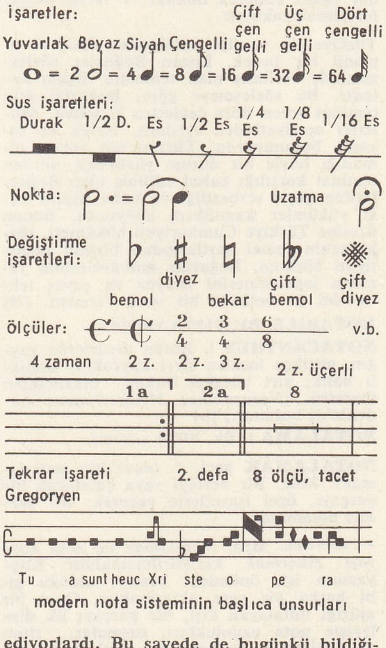

modern nota sisteminin başlıca unsurları

ediyorlardı. Bu sayede de bugünkü bildiğimiz nota şekilleri ortaya çıktı.

● *İncelemeler ve notalı eserler.* Eski nota sistemleri hakkında bilgi edinmek için iki

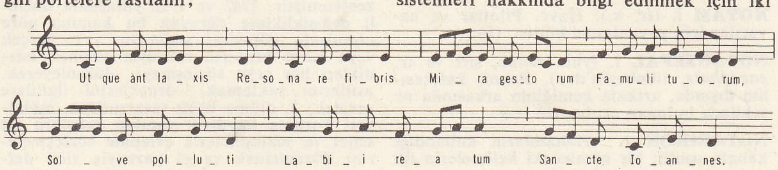

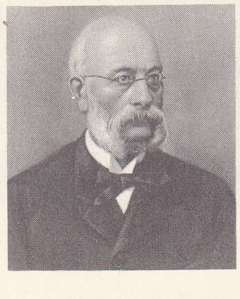

NOTHOMB

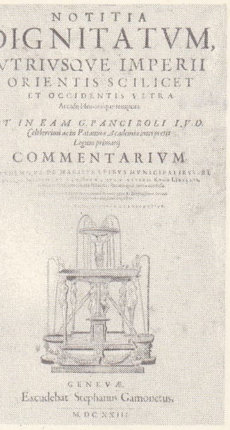

Notitia dignitatum
iç kapağı
Panciroli'nin yayını (1623)
Bibliothèque Nationale, Paris

Bernt NOTKE
«Aziz Georgius ve Ejderha»
Stockholm

notonecta

kaynak vardır: öğretici kitaplar ve notalı belgeler.

A. Nota sistemleri üzerinde çalışan nazariyeciler arasında en önemlileri Huchald, Odon, Guido d'Arezzo, XIII. yy.'da Garlande'lı John, Franconus Teutonicus, XIV. yy.da Ph. de Vitry, XV. yy. sonunda da Tinctoris ve F. Gaffurio'dur.

B. Notalı belgeler arasında *Paleographie musicale*'in tıpkıbasımı, Bannister'in ve Sunyol'un paleografileri dışında en önemlileri şunlardır: Hucbald'ın eserleri, *Winchester el yazması*, daha o zamandan ölçülere yer veren Léonin ve Pérotin'in organum'ları teksesli şarkı kitapları, «Bamberg el yazması», Montpellier el yazmasının VII. ve VIII. fasikülleri, Torino'daki Vari 42 el yazması, Las Huelgas manastırındaki el yazması (XIII. - XIV. yy.), Guillaume de Machaut'nun el yazmaları, Chantilly el yazması (1400'e doğr.) Guillaume Dufay'den itibaren beyaz nota sistemi Josquin Des Prés'den itibaren de (hattâ az önce) basılmış nüshalar görülür. (L)

NOTA i. (ital. k.). Devl. huk. Dar anlamda, üçüncü şahıs sıygasıyle kaleme alınmış, imzalanmış yazılı diplomatik belge; diplomatik temsilciler bu belge aracılığıyle, görevli oldukları ülkenin hükûmetine veya bir başka devletin yine o hükûmet nezdinde görevli temsilcisine önemli bir bildiriyi iletirler. || Geniş anlamda, birinci şahıs sıygasıyle kaleme alınmış (*diplomatik mektup*) veya yazılı ve imzalı olmayan (*sözlü nota*) daha şahsî nitelikte belge. (*Muhtıra*, bir meseleyle ilgili görüşü özetleyen veya delilleri ortaya koyan, imzalı veya imzasız yazılı notadır.)

— ANSİKL. Devl. huk. *Nota*, tek taraflı veya birçok durumda karşılık olarak (*nota teatisi*) verilir. İstisnaî olarak, acele durumlarda sözlü nota usulüne başvurulmakla birlikte, yazılı ve imzalı nota, ispat gücü ve bağlayıcılığı bakımından daha etkilidir. Türkiye'de notalar (daha önceleri kullanılan terimle «name»ler) Başbakanlık ve Dışişleri bakanlığında, mümkün olduğu kadar tasnif edilerek hukukî ve tarihî belgeler olarak saklanır.

Türkiye'nin verdiği notalardan tipik ve önemli bir örnek, Lozan Boğazlar sözleşmesinde verilmiş olan teminata ilişkin notadır. Bu sözleşmeye göre, Boğazlar için teminat veren dört devletten Japonya, Milletler cemiyetinden ayrılmış, İtalya ise savaşta bulunuyordu. Türkiye'nin sebep olmadığı böyle bir durum yüzünden, verilen teminat karşılığı kabul edilmiş olan Boğazlardan geçiş serbestliği ve buna ilişkin bazı yükümler karşılıksız kalıyordu. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, sözleşmenin temel şartlarından birinin değiştiğini bildiren, Boğazlar mukavelesinin yeniden incelenmesini isteyen ve savaş tehlikesini de belirten bir nota vermişti. (M)

NOTABİLE. Bk. CİTTA VECCHIA.

NOTACANTHUS i. Bütün denizlerde yaygın, gittikçe incelen sivri kuyruklu, kemikli balık; sırt yüzgeci birkaç dikencikten ibarettir. (*Notacanthus Mediterraneus* Akdeniz'de bulunur.) [L]

NOTALAMA i. Bk. NOTA *sistemi*.

NOTALAMAK geçl. f. (*nota*'dan *notalamak*). Müz. Bir besteyi veya çalınacak bir parçayı, özel işaretlerle yazmak: *Bir şarkıyı notalamak.*

— ANSİKL. Müz. *Notalamak* ile *nota kopyası çıkarmak* karıştırılmamalıdır. Kopyacının işi, önündeki besteyi olduğu gibi başka bir yere aktarmaktır. Oysa bir müziği notalayan kişi, bir parçayı ilk dinleyişte nota uzunlukları, susmalar, ritim ve ölçüleriyle yanlışsız ve eksiksiz bir şekilde yazabilecek kadar tecrübeli bir müzikçidir. (L)

NOTAM i. (fr. k.). Havc. Pilotlar ve havacılar için yayımlanan bülten. (L)

NOTANSEFAL i. (yun. *notos*, sırt ve fr. *encéphale*, tümbeyin'den). Beyni, kafatasının dışında, artkafa kemiğinin arkasında ur şeklinde bulunan ucube. (L)

NOTARİKON i. Hahamların kullandığı kabala usulü: bir cümledeki kelimelerin ilk

NOTTINGHAM Old Market meydanı

veya son harfleriyle bir terim meydana getirilir. (L)

NOTASPİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı yumuşakçalar üst familyası. (Kimi kavkısız, kimi iç veya dış kavkılıdır; örtenek sırt kısmını baştan başa örter. Bütün denizlerde bulunur. Akdeniz'de yaşayan umbraculum bu familyadandır.) [L]

NOTEÇ, Polonya'da akarsu; Kujawie'de doğar, uzun Goplo gölünü aşar, Vistül'e yaklaşır ve 200 km daha batıda Odra'ya dökülen Warta'ya kavuşur; 366 km. Pomorze'nin (Pomeranya) güney kenarındaki suları alır. (L)

NOTER i. (fr. *notaire*). Huk. Çeşitli belge ve işlemlere resmiyet kazandırmak ve kanunun öngördüğü diğer görevleri yerine getirmekle yükümlü, belli nitelikleri ve kendine has bir hukukî statüsü olan kamu görevlisi. || Noterin çalıştığı daire. || *Noter senedi.* Bk. SENET.

— ANSİKL. Huk. Roma hukukunda bugünkü anlamda *noter* ve noterlik kurumu yoktu. Roma'da özel kâtipler genellikle köleler veya ücret alan kimselerdi ve bunlara, hızlı yazı yazan anlamına *notarii* deniyordu. Ulpianus zamanında sözleşme hazırlayarak tasdik edenlere *tabellion* adı verildi. IV. ve V. yy.larda imparatorun yanında bu işleri gören memurlara da notarii denildi.

Osmanlı imparatorluğu zamanında senet düzenleme ve onaylama işi şer'î kurallara göre yapılırdı. Bu görevleri kadı ve naipler yaparlardı. Bu durum, bazı istisnalarla, şer'iye mahkemelerinin kaldırılmasına kadar devam etti. 1868'de ticaret mahkemelerine bağlı Ticaret kançılaryası (kalem) kuruldu. Böylece, ilk defa ticaret işlerinde şer'î mahkemelerin aracılığı kaldırıldı.

1877'de Mecelle'nin «Beyyinat» kitabı yürürlüğe girince, belge düzenleme ve tasdik işlerinin bir merci tarafından yapılması gereği duyuldu ve Fransız Noter kanunundan çevrilen «Mukavelât Muharrirleri nizamnamesi» kabul edildi. Bu yönetmelik 34 yıl yürürlükte kaldı ve 1913'te (15 teşrinievvel 1329) «Kâtibi Âdil Kanunu Muvakkatı» ile yürürlükten kaldırıldı. Bu geçici kanun bazı değişikliklere uğrayarak 27 yıl yürürlükte kaldı, adı geçen yönetmelikle geçici kanunun yürürlükte bulunduğu sırada vasiyetname, vakfiye, hibe gibi konularda düzenleme, belge tasdiki ve tescil işleri şer'î mahkemelerin görevleri arasındaydı. Bu durum 1924'e kadar sürdü. Bu tarihten sonra düzenleme ve tasdik işleri, *kâtibi âdil*'in (noter) görevleri içine alındı.

Noterlerin bugünkü hukukî statüsü 15 haziran 1938 tarihli 3456 Sayılı kanunla düzenlenmiştir. 1942 ve 1952 yıllarında önemli değişikliklere uğrayan bu kanuna göre noterlerin görevleri şunlardır: 1. gerçek veya tüzel kişilerin resmiyet vermek istedikleri her çeşit sözleşmeyi düzenleyerek, asıllarını saklamak, örneklerini ilgililere vermek; 2. ölüme bağlı tasarruflara, mülkiyeti koruma kaydıyle yapılan satışlara ait senet ve sözleşmelerle evlenme sözleşmelerini düzenlemek ve el yazısıyle sicil defterine tescil etmek; 3. gayrımenkul satış vaatlerine ait senetleri tanzim etmek ve dışarıda yazılarak getirilen vasiyetnameleri saklamak; 4. tesis senetleri düzenlemek; 5. kanun ve kanuna göre çıkarılan tüzük gereğince, dışarıda yazılarak getirilen kâğıtların imzalarını ve asıllarını veya mühür ve işaretlerini, yahut yalnız tarihlerini onaylamak veya şekil ve durumunu tespit ederek imzalı, mühürlü veya işaretli bir örneğini saklamak; 6. bir şeyin veya bir yerin durum ve şeklini ve ilgili kişilerin hüviyet ve ifadelerini tespit etmek; 7. çağırı üzerine piyango ve özel kurumların kura, seçim ve toplantılarında hazır bulunarak tutanak düzenlemek; 8. her dilden getirilecek evrakı başka bir dile çevirmek veya çevirtmek; 9. ilgililer tarafından istenirse, dairede saklı bulunan asıl, örnek ve sicillerden veya kendilerinin getirdiği belgelerden tasdikli örnek vermek; 10. ticarî senetlerin kabul edilmemesine veya ödenmemesine karşı protesto çekmek ve ihbarname göndermek; 11. her türlü taahhüde karşı protesto veya ihtarname göndermek; 12. teslim edilen emanetleri saklamak; 13. kanunlarda resmî olarak yapılması istenerek mercileri gösterilmiş olan bütün akit ve mukaveleleri düzenlemek ve onaylamak; 14. yönetimi verilen menkul ve gayrımenkul malları idare etmek; 15. başka kanunlarla verilen görevleri yerine getirmek.

Kanun, noterlik fonksiyonunun vaz geçilmez unsurları olan düzenleme, tasdik ve tebliğ işleri için gerekli defter, dosya ve kayıtları, kullanılacak sair kâğıtları ayrıntılarıyle göstermiştir. Noterliklerde tutulacak defterlerin başında, kayıtlara ait sicil defterleriyle değerli evrak defteri sayılabilir.

Noterlik teşkilâtı, noter veya noter yardımcısı ile dairenin öneminin gerektirdiği sayıda memur ve personelden meydana gelir. Her asliye mahkemesi yanında, bu mahkemenin kaza çevresinde noter işlerini görmeğe yetkili bir veya birkaç noterlik bulunur. Gereğine göre bir kaza çevresinde yeniden noterlik açmağa veya var olan noterlerden birini kaldırmağa Adalet bakanlığı yetkilidir. Yabancı ülkelerdeki noterlik işleri ise konsoloslar veya konsolosluk görevi yapan memurlar tarafından yerine getirilir. (Bk. KONSOLOS. KANÇILAR.)

Noter tayini, objektif ilkelere ve kamu hukuku kurallarına uygun olarak yapılır. Bir yerde noterliğin açılması veya yeniden noterlik kurulması halinde, durum Adalet bakanlığınca, merkezde *Resmî Gazete* ve ayrıca noterliğin açılacağı yerde çıkan herhangi bir gazete ile bir ay süreyle ilân edilir. Noter olacaklarda, türk olmak, medenî ve siyasî haklara sahip bulunmak, 25 yaşını bitirmiş olmak, askerlik hizmetini fiilen yapmış veya hizmete elverişli olmadığı anlaşılmış bulunmak, en az dört yıl hâkimlik veya Cumhuriyet savcılığı yapmış veya bu sınıftan sayılan hizmetlerde bulunmuş veya dört yıl avukatlık veya hukuk fakülteleri hukuk grubu dersleri profesörlüğü veya doçentliği yapmış olmak, bulaşıcı hastalığı, görevini gereği gibi yapmağa engel olabilecek şekilde vücut veya akılca bir ârızası bulunmamak, şeref ve haysiyet kırıcı bir suçtan mutlak surette veya kastî bir cürümden dolayı 3 ay veya da-

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano ; LAROUSSE

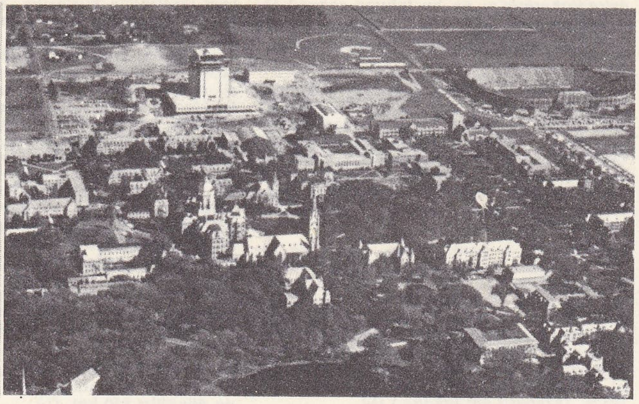

Notre -Dame de Paris üniversitesi sitesinin havadan görünüşü ön planda, St. Marey gölü

ha fazla hapis cezasıyle mahkûm veya bu gibi suçlarla hapsi gerektiren herhangi bir cürümden dolayı ceza takibi altında bulunmamak gibi şartlar aranır. Noterlerin, yaptıkları hizmet karşılığı alacakları ücretler Adalet bakanlığı tarafından hazırlanan bir tarifeyle tespit edilir. Tarifede gerekli görülecek değişiklikler dört yılda bir yapılır. Bir kamu görevi yapan noterler üstünde devletin denetim ve disiplin cezası verme yetkisi vardır. Noter daireleri cumhuriyet savcılarının sürekli denetimi altındadır ve en az yılda bir defa denetlenir. Denetleme raporları savcılar tarafından Adalet bakanlığına gönderilir. İlgililer, noterlerde yolsuz gördükleri işlerden dolayı Adalet bakanlığına, adliye müfettişlerine veya cumhuriyet savcılarına şikâyette bulunabilirler.

Haklarında kovuşturma açılan noterlere, Adalet bakanlığınca gerekli görülmesi halinde işten el çektirilir. Noterler hakkında uygulanabilecek disiplin cezaları, ihtar, tevbih, geçici veya kesin olarak işten çıkarmadır. Kanun, noterlerin yapamayacağı işleri de belirtmiştir. Meselâ, kanunun emrettiği durumlar dışında, birinin işini başkasına söyleyemezler ve dairelerinde yapılmış olan işlerle kayıtlar hakkında kimseye açıklamada bulunamazlar. Ayrıca, noter, akrabası, usul ve fürûu, kardeşi ve eşi ile ücretli adamlarının ilgili bulunduğu işlere bakamaz. Noterlik memurları tarafından yapılsa bile, hatalı işler yüzünden kişilere verilen zararlardan noter sorumludur. Noterler, noter yardımcıları veya geçici yetkiye sahip noter yardımcıları işe başlamadan önce, bağlı bulundukları asliye hukuk mahkemesinde yemin ederler. Noterler ve noter yardımcılarıyle noter vekilleri, işe başladıkları tarihten itibaren iki ay içinde noter dairesinin yıllık gayrısafi gelirinin yüzde 10'u oranında teminat vermek zorundadırlar. Noterliğin son bulması, meslekten çıkarma, ölüm, yaş tahdidi, maluliyet, istifa veya o dairenin kaldırılmasıyle olur. Noterler için emekliye ayrılma yaşı, 65'tir. Noterlik memurları için, devlet memuru olacaklarda aranan niteliklerden başka, 18 yaşından küçük ve 65 yaşından büyük olmamak ve en az ortaokul diplomasına sahip bulunmak şartları aranır. Personel için bu şartlardan bazıları dikkate alınmaz. (M)

NOTERLİK i. (*noter*'den *noter-lik*). Noterin yaptığı iş. || Noter dairesi. (M)

NOTHNAGEL (Hermann), alman nöroloji uzmanı (Alt-Lietzegöricke 1841 - Viyana 1905). Freiburg - im - Breisgau, Jena ve Viyana'da profesörlük yaptı. Sinir fizyolojisi ve patolojisi, epilepsi, baş dönmesi, beyin kanamaları, travma histerisi, bağırsak hastalıkları ve çeşitli tedavi yolları üstüne eserler yazdı. (L)

NOTHO—, yun. *nothos*, kırma'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

NOTHOCHLAENA i. Amerika ve Güney Afrika'da yetişen eğreltiotu; bazen Avrupa'da da bulunur. (L)

NOTHOFAGOXYLON i. Yapısı bugünkü nothofagus'a yakın fosil bir ağacın adı. (*Nothofagoxylon scalariforme* Antarktika okyanusundaki Seymur adasında, tersiyer tabakasında bulunur.) [L]

NOTHOFAGUS i. Güney yarımküre ormanlarında (Güney Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda) yetişen ve on kadar türü bulunan kayın ağacı.

— ANSİKL. Kayın ağacının çok yakın akrabası olan nothofagus okaliptüslerle birlikte Güney yarımküredeki ılıman bölgelerin en önemli ağacıdır. Şili'de yetişen *Nothofagus Dombeyi*, *N. obliqua*, *N. procera* gibi türlerinden kereste elde edilir. Birincisinin odunu marangozlukta, parke ve kaplama işlerinde, ikincisininki doğramacılıkta ve tavers yapımında, üçüncüsününkü marangozluk, doğramacılık, gemi ve parke yapımı işlerinde kullanılır.) [L]

NOTHOMB (Jean-Baptiste, — baronu), belçikalı siyaset adamı (Messancy, Lüksemburg 1805 - Berlin 1881). Anayasa komitesi sekreteri (1830), dışişleri genel sekreteri (1831-1836) oldu. Léopold I'in tahta çıkmasını sağladı. Bayındırlık bakanı oldu ve Belçika'da, büyük devletleri imrendiren bir kara ve demiryolu şebekesi kurdu. Katoliklerle liberalleri birleştiren bir hükûmetin başı olarak (nisan 1841), Zollverein ile bir anlaşma imzaladı, ilkokullarda dinî öğrenimle ilgili bir kanun çıkardı (ağustos 1842). Liberallerin tenkitleri üzerine iktidardan düştü (haziran 1845). 1845-1881 Arasında büyükelçi olarak Berlin'de yaşadı. (L)

NOTHOPROCTA i. Esmer veya kızılımsı tüylü kuş; And dağlarındaki yüksek yaylalarda yaşar. (L)

NOTHOSAURUS i. Sauropterigii sınıfından sürüngen hayvan; boyu 3 m'yi bulur; iskeletine yalnız Almanya'da triyas tabakasında rastlanır. (*Nothosauridae* familyasının örnek tipi.) [L]

NOTİDANİDAE çoğl. i. İlkel köpek balıkları familyası; Üst Jüra çağından beri bilinen *hexanchus* ve *heptanchus* cinslerini kapsar. (L)

NOTİDOBİA i. Irmak ve göl kıyılarında yaşayan böcek. (İlmî adı *Notidobia ciliaris*. Trichoptera takımından.) [L]

NOTİON. Esk. coğ. Anadolu'da (İonia bölgesi), İzmir'in güneyinde şehir. Bugün *Gâvurköy*. Kolophon'un limanı durumundaydı. Bugün alüvyonlarla dolmuş küçük bir koydadır. Eski belgelerden, şehrin Attike - Delos Deniz birliği içinde olduğu anlaşılıyor. M. Ö. 430'da Kolophon ile birlikte Persler tarafından işgal edildikten sonra da Notion, Attike - Delos Deniz birliğine bağlı kaldı ve atinalı kumandan Pakhes tarafından kurtarıldı. Şehir, İonia savaşları sırasında, Persler tarafına geçen ve Lysandros'un donanması tarafından kuşatılan Efes'e karşı bir donanma üssü olarak kullanıldı. Bu durum, Alkibiades'in kumandanı Antiokhos'un M. Ö. 407 ilkbaharında Lysandros'a yenilmesine kadar devam etti. M. Ö. 334'te şehir, İskender'in hâkimiyeti altına girdi. İskender'in ölümünden sonra Lysimakhos, kolophon halkını Efes'e sürdüğü halde, Notion'a karşı böyle bir harekete girişmedi. Bundan sonra Kolophon şehrinin toparlanamadığı ve Notion karşısında gerilediği sanılıyor. Hierokles'in belgelerinden Notion'un bir bizans eyaleti olan Asia'nın sınırları içinde sayıldığı anlaşılır. Ortaçağın sonlarına kadar da şehrin, bir piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir.
1880'de arkeolog A. Fontrien şehri gezdi ve ele geçirdiği yazıtları yayımladı. 1904'te Schuchhardt, şehrin bir planını yaptı. Bu çalışmalardan sonra Makridi Bey, önceleri Efes'teki Avusturya Kazı heyetinin desteğiyle, sonra da Atina'daki Fransız okulunun yardımıyle inceleme ve kazılara başladı. 1921'de C. Picards, R. Demargel ve A. Laumonier gibi bilim adamlarının başkanlığında bir kazı yapıldı ve bu arada şehirdeki kutsal Athena alanı ortaya çıkarıldı. Surlarla çevrili olan şehirde evler, vâdiye inen eğimli bir alanda yer alır; biri merkezde, öteki doğuda iki agora, liman, Athena tapınağı ve doğuda kaya içine oyulmuş büyük bir tiyatro vardır. (M)

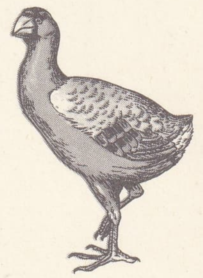

notornis

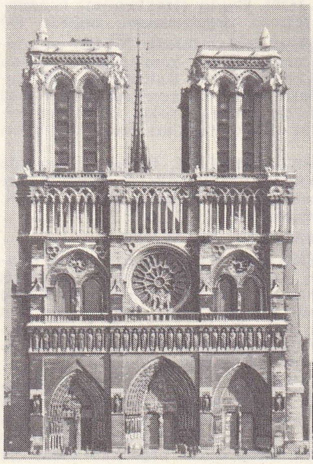

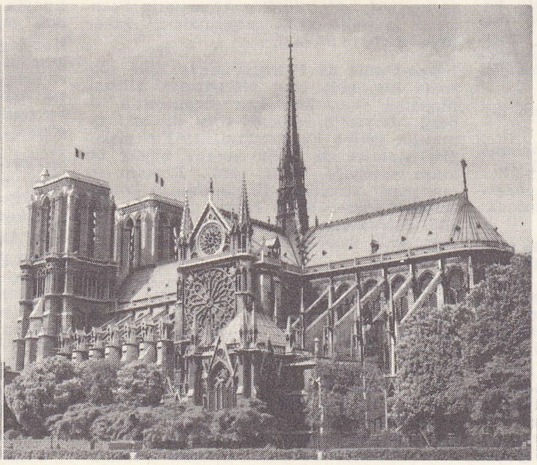

Notre-Dame de Paris
soldan sağa: batı cephesi;
güney köşesi ve apsid;
sağda, sahın ve koro yeri

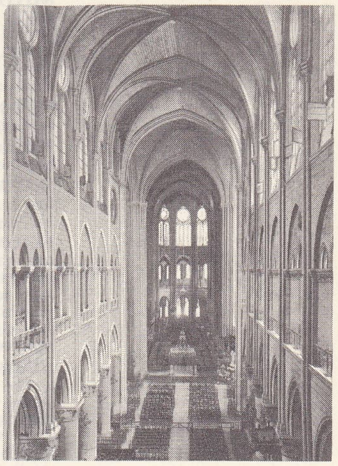

Foto. *Encyclopedia Americana*; *LAROUSSE*

NOTİOPHİLUS i. (yun. *notios,* nemli ve *philos,* dost'tan). Sen havzasında kumsal yerlerde bulunan böcek. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

NOTİOSOREKS blş. i. (yun. *notios,* nemli ve *soreks,* sıçan'dan). Karada yaşayan soreks; Teksas ve Kaliforniya'dan Meksika'ya kadar yaygındır. (L)

Notitia dignitatum, Roma imparatorluğundaki rütbe ve makamların listesi. Biri Doğu, öbürü de Batı olmak üzere iki bölüme ayrılmış bir çeşit almanaktı ve içinde illerle askerî birliklerin ve devlet memurlarının listeleri vardı. İlk metninin 378-430 arasında yazıldığı sanılır. (L)

NOTKE (Bernt), alman heykeltıraşı ve gravürcüsü (Lassan, Pomerania 1440'a doğr. - Lübeck 1509). 1467'de Lübeck'e usta olarak kabul edildi. 1484'ten sonra İsveç'te çalıştı. Eserleri arasında Aarhus katedralindeki *İsa'nın Çilesi* konulu mihrap arkalığı (Danimarka 1479), *Aziz Georgius ve Ejderha* (Stockholm, Storkyrkan katedrali, 1489'a doğr.) ve *Karl VIII Knutsson*'un figürü sayılabilir. *Lübeck İncil*'inin (1492) tahta gravürleri de ona mal edilir. (L)

NOTKER Balbulus («bahtiyar»), Sankt-Gallen manastırı rahibi (840'a doğr. Sankt-Gallen 912). İlâhiler ve nesirler (*Sequentia*) yazdı. 885-890 Arasında Lantbertus'a yazdığı mektuplar (*Litterae Significativae*) o zaman kullanılan müzik notalarına eklenen harflerin (bunlara «romanyen harfi» de denirdi) anlamını açıklar. Notker ayrıca *Gesta Caroli Magni* (Charlemagne Destanı), *Vita Sancti Gall* (Aziz Gall'ın Hayatı), *Notatio de İllustribus Viris* (Ünlü Kişiler Hakkında Yazılar) adlı eserler yazdı. Dili büyük bir ustalıkla kullanan Notker'in üslûbu çok kişisel, ama bazen de karanlıktır. (L)

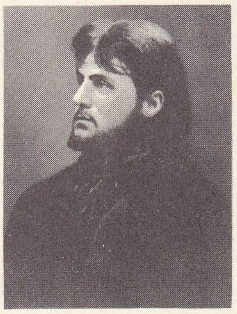
Germain NOUVEAU

NOTKER Kocadudak (*Labeo*) veya **Alman** (*Teutonicus*), isviçreli benediktin papazı (Thurgau 950'ye doğr. - Sankt-Gallen 1022). Sankt-Gallen'in en ünlü din öğretmeniydi. Öğrencilerinin kolaylıkla çalışmaları için klasik latince eserleri Almancaya çevirdi. Bu tercümeler Eski Almancanın zenginleşmesinde yararlı oldu. (L)

NOTO—, yun. *notos,* sırt'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

NOTO, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Siracusa ili), İon denizi yakınında; 27 300 nüf. XVII. yy.da kurulan şehirde barok üslûbunda birçok anıt vardır. Tarım merkezi. —*Noto vâdisi,* İblei dağlarının güney kenarında Salso'dan Noto'ya kadar uzanır. (L)

NOTODDEN, Norveç'te (Telemark) şehir, Oslo'nun güneybatısında; 7 200 nüf. Hidroelektrik fabrikaları. Kimya sanayii (karbür). Sunî dokumalar. Kâğıt. (L)

NOTODONTA i. Ilıman bölgelerde yaşayan kelebek. (*Notodonta dromedarius* ve *N. ziczac* nisan ve ağustos aylarında ortalıkta görülür. Tırtılları söğüt, kavak ve huş ağaçlarında yaşar. Pulkanatlıların *notodontidae* familyasından.) [L]

NOTODONTİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası. (Bunlar büyük ve orta boylu gece kelebekleridir. Tırtılları, meşe, kavak, kayın, söğüt v.b. ağaçları üzerinde yaşar ve bu ağaçlara zarar verir. CERURİDAE de denir.) [L]

NOTOFOR sıf. ve i. (fr. *notophore*). Sırtında bir kese olan ucube. (L)

NOTOHİPPUS i. Toksodontlardan memeli hayvan; Patagonya miyoseninde fosil. (L)

NOTOMEL i. (yun. *notos,* sırt ve *melos,* üye'den fr. *notomèle*). Sırtında fazladan bir veya iki üyesi olan ucube. (L)

NOTONECTA i. (yun. *notos,* sırt ve *nektos,* yüzen'den). Bataklık böceği. (Bataklıklarda küçük sinekleri avlayarak beslenir; sokması çok acı verir. Suda sırtüstü yüzebilir [adı buradan gelir]. İlmî adı *Notonecta glauca.* Heteroptera takımından *notonectidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NOTONGULATA çoğl. i. Güney Amerika'da Üçüncü ve Dördüncü zamanda yaşamış toynaklı otçul hayvanların tümünü kapsayan takım. (Bu takımda en az üç grup veya alttakım bulunur: *litopternes, typotherii, toxodonta;* bazı tabiat bilginleri *astrapotherinia*'yı da bu takıma sokar.) [L]

NOTOPTERA çoğl. i. Düzkanatlılardan böcek alttakımı; biricik familyası *grylloblattidae*'dir.

— ANSİKL. *Notoptera,* kanatsız, çok basit gözlü böceklerdir; ağız parçaları öğütücüdür; göğüs halkaları hemen hemen birbirine eşit ve hareketli, ayağı beş parçalıdır. Dağlarda, çam ormanlarının üst sınırında, nemli yosunlarda, buzulların kıyısında, çürük odunlarda, kayaların arasında yaşar, organik kırıntılarla beslenir. Kurtçukları yetişkinlerine benzer. (L)

NOTORNİS i. (yun. *noton,* güney ve *ornis,* kuş'tan). Zeytin yeşili renginde, tavuk büyüklüğünde iri kuş; alt tarafı koyu mavi, gagası ve bacakları kırmızı, kanatları çok kısadır; uçamaz. (önce fosil kalıntılarıyle tanınan ve porphirio'lara yakın olan notornis'in soyu XIX. yy. sonlarına doğru tükendi diye biliniyordu. Fakat 1948'de Yeni Zelanda dağlarında yeni örnekleri görüldü. (Mahallî adı *takahe.*) [L]

NOTOS, Yunanlılarda güney yeli tanrısı. Astraios ile Eos'un (veya Eus) oğlu. (L)

NOTOSTRACA i. Branchiopoda altsınıfından kabuklular grubu; hepsinin kabuğunda bir sırt kalkanı ve altmıştan fazla bacak bulunur (*apus, lepidurus*); durgun tatlı sularda, nadiren acı sularda yaşar. (L)

NOTOSTYLOPS i. Patagonya'da eyosen tabakasında kalıntıları bulunan tuhaf bir otçul hayvan. (Notongulata takımından.) [L]

NOTOSUCHUS i. Fosil timsah; 18 sm uzunluğundaki kafatası Patagonya'da üst tebeşir tabakasında bulunmuştur. (*Goniopholidae* familyasından.) [L]

NOTOTHECTA i. Formica ve lasius cinsinden karıncaların yuvalarında yaşayan kulağakaçan. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından). [L]

NOTOTHERİUM i. Avustralya'da pleyistosen tabakasında bulunan fosil keseli hayvan. (Nototheriumlar şimdiki keseli ayılarla yakın akrabalığı olan büyük hayvanlardı; fakat boyca onlardan daha büyük, başı daha iri ve çok geniştir. Diş düzeni bu hayvanların kemirgen olduğunu gösterir. İkiöndişliler alttakımından.) [L]

NOTOXUS i. Mavi elitralı kırmızı böcek. (Kınkanatlıların *anthicidae* familyasından.) [L]

NOTRANJSKO («iç bölge»), Yugoslavya'da bölge, Slovenya'da; geniş polje'lerin (Cerknica, Loz, Planina) kestiği karstlı yaylalardan ve Adriya denizi kıyı bölgesinden ayrıldığı kıvrımlı yüksek sıradağlardan (*Snezník,* 1 706 m) meydana gelir. Ormanlar. Koyunculuk. (L)

NOTRE-DAME-DE LORETTE tepeleri, Fransa'da Artois'nın kuzeyinde (Pas-de-Calais, Arras idare çevresi) tepeler, Arras'ın kuzeyinde; kömür havzası bölgesine hâkimdir; 165 m. Millî mezarlık; 52 m yükseklikte fener kulesi; mezarlık feneri.

— ANSİKL. Tar. Arras'a, Lens'e ve Lys ovasına hâkim olan Notre-Dame-de-Lorette tepeleri, ekim 1914'te Almanlarla Fransızlar arasında kanlı çarpışmalara sahne oldu. ARTOİS SAVAŞI. (L)

Notre-Dame de Paris, Paris'te, Cité adasında kurulmuş olan piskoposluk kilisesi. Bugünkü yapı, biri Aziz Stephanus'a, öbürü Meryem'e adanmış olan iki eski tapınağın yerine kurulmuştur. 1163'te piskopos Maurice de Sully burada büyük bir kilise yapmağa karar verdi. Binanın ilk taşı papa Alexander III tarafından kondu. Bundan sonra, Notre-Dame de Paris, çeşitli eklemelerle bugünkü halini aldı. Bu eser, gotik üslûbun ilk büyük katedrallerindendir. (L)

Notre-Dame'ın Kamburu (*Notre-Dame de Paris*), V. Hugo'nun romanı (1831). Genç çingene kızı Esmeralda, Mucizeler avlusuna yolu düşen şair Gringoire'ı ölümden kurtarır. Fakat başdiyakos Claude Frollo'nun Esmeralda'ya karşı duyduğu tutku kötü sonuçlara varacaktır: rahip, rakibi yakışıklı yüzbaşı Phoebus de Châteaupers'i kıskançlık yüzünden bıçaklar; genç çingene kızı cinayetle suçlanır, mahkûm olur ve darağacına götürülür, ama başka bir hayranı tarafından kurtarılır. Kurtarıcısı Notre Dame kilisesinin son derece çirkin fakat çok yufka yürekli zangocu Quasimodo'dur. Quasimodo, mahkûmu katedralde saklar ve genç kızı almak için kiliseyi saran serserilere kafa tutar. Fakat Claude Frollo, hainlikle avını tekrar ele geçirir. Ama Esmeralda kendini ona vermeyince, kızı ölüme gönderir. Quasimodo, başdiyakosu, Notre-Dame'ın kuleleri tepesinden atarak Esmeralda'nın öcünü alır. Bu melodramatik serüvenler XV. yy. Paris'inde geçer: Hugo bu eseriyle Walter Scott tarzında yazılan tarihî roman modasına uymuş, ama bu türe kişisel damgasını da vurmuştur; tarihî olaylar tamamıyle doğru değilse bile, eni konu canlıdır. —V. Hugo'nun bu romanından ilham alan Roland Petit, Maurice Jarre'ın orijinal bir partisyonuyle 13 tabloluk bir bale besteledi (1965). [→ Bibliyo.] (L)

NOTTAWAY, Kanada'da (Quebec) ırmak, Mattagami gölünden çıkar ve James koyuna dökülür; 640 km. (L)

NOTTEBOHM (Martin Gustav), alman müzik bilgini ve bestecisi (Lüdenscheid, Westfalen 1817 - Graz 1882). Leipzig'de, Mendelssohn ve Schumann'ın öğrencisi oldu. Viyana'da (1846) yerleşti, Beethoven'ı inceledi ve sanatçının taslak halindeki notlarını değerlendirdi: *Thematisches Verzeichnis der Erschienenen Werke von Beethoven* (Beethoven'ın Yayımlanmış Eserlerinin Tema'lara Göre Sınıflandırılması) [1864]; *Ein Skizzenbuch von Beethoven* (Beethoven'ın Nota Defteri) [1865]; *Beethoveniana* (1872, 2 cilt, ölümünden sonra 1887), *Beethovens Studien* (Beethoven Etütleri) [1873]. Ayrıca, Schubert (1874) ve Mozart (1880) üstüne de kitaplar yazdı. Besteci olarak, oda müziği (dörtlü, piyano ve yaylılar için üçlüler) ve piyano parçaları vardır. (L)

NOTTİNGHAM, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Midland'ler sınırında, Trent kıyısında; 311 600 nüf. Üniversite. Bu eski müstahkem mevki XVIII. yy.ın sonunda tuhafiyecilikte uzmanlaşarak büyük bir sanayi şehri haline geldi: dantel yapımı, konfeksiyon, kimya sanayii (boya), makine sanayii (bisiklet), tütüncülük. Yakınındaki maden kömürü ocaklarından ucuz yakıt sağlanır. XVII. yy.dan kalma şato (müze, resim galerisi); yeni-gotik üslûbunda katedral; XV. yy.dan kalma kilise. (L)

NOTTİNGHAM (Daniel FİNCH, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (1647-1730), birinci Nottingham kontu Heneage Finch'in oğlu. 1688'de James II davasına hizmet etmekten vaz geçti; önce William III'ün, sonra da Anne'in hizmetine girdi, bakan oldu (1702-1704). Tory partisine ve «yüksek kilise»ye bağlıydı. Devrimden sonra milletin ikiye bölünmesini önledi. James II taraftarlarına karşı yumuşak tutumu yüzünden Whig partisinin düşmanlığını çekti. Bu yüzden, 1716'da meclisten uzaklaşmak zorunda kaldı. (L)

NOTTİNGHAM (Heneage FİNCH, birinci — kontu), ingiliz başhâkimi (Kent 1621 - Londra 1628). *Equity* (Hakkaniyet) kanununun gereğince uygulanmasını sağladı. (L)

Nottingham seramikleri, XVIII. yy. ingiliz seramikçiliğinin kumtaşından yapılan en ilgi çekici ürünleri. Kahverengi sırlı, kıvrık dallarla süslü bu eserlerde bazen yazı ve tarih de vardır. Ayakta duran ayı biçimindeki bira bardakları çok makbuldür. (L)

NOTTİNGHAMSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Midland'lerde, Trent'in her iki kıyısında; 903 000 nüf. İdare merkezi, *Nottingham.* (L)

NOUAKCHOTT. Bk. NUAKŞOT.

NOULENS (Joseph), oc diliyle yazan fransız şairi ve bilgini (Condom 1828-Paris 1898). *Flahuto Gascouna* (Gaskonya Flütü) [1897] adlı bir eser yazdı. 1866'dan itibaren Gaskonya'da edebiyat ve tarih incelemelerinin canlandırılmasına yol açan *Revue de l'Aquitaine* adlı dergiyi kurdu. (L)

NOUMAZALAY (Ambroise), Kongo-Brazzaville'li siyaset adamı (doğ. 1934). Millî Devrim Hareketi Siyasî bürosu birinci sekreteriydi. Pascal Lisosuba'nın istifasından (19 nisan 1966) sonra başbakan oldu. (L)

Foto. LAROUSSE

NOURRİSSON (Jean Felix), fransız filozofu (Thiers 1825-Paris 1899). Felsefe profesörlüğü, genel müfettişlik yaptı (1871-1873). 1874'te Collège de France'ta modern felsefe dersleri verdi. Tarih ve felsefeyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

NOUVEAU (Germain), fransız şairi (Pourières, Var 1851-ay.y. 1920). Paris'te bir bohem hayatı sürdü, resim ve şiirle uğraştı. Rimbaud ve Verlaine ile yakın dostluk kurdu. 1911'de doğduğu şehre çekilen şair son yıllarını eski bir kulübede geçirdi. Eserleri arasında *Poésies d'Humilis* (Humilis'in Şiirleri) [1910], *Valentines* adlı şiir derlemeleri sayılabilir. (L)

Nouvelle Revue Française (LA) [N.R.F.], aylık dergi. Şubat 1909'da, aralarında J. Copeau'nun, J. Schlumberger'in, A. Ruyters'in, A. Gide v.b.nin de bulunduğu bir grup yazar tarafından kuruldu. Edebiyat ile tenkide ayrılan ve yabancı etkilere açık olan bu dergi çevresinde, P. Claudel'i, R. Martin du Gard'ı, P. Valéry'yi, Alain'i, A. Suares'yi J. Romains'i, A. Thibaudet'yi, H. de Montherlant'ı, A. Malraux'yu v.b. yazarları toplandı. 1919-1925 Arasında Jacques Rivière, sonra Jean Paulhan ve işgal sırasında (haziran 1943'e kadar) Dricu La Rochele tarafından yönetilen dergi, J. Paulhan ve M. Arland ile, ancak 1953'te *Nouvelle Revue Française* adıyle yeniden ortaya çıktı. Şubat 1959'da eski adını aldı. (L)

NOVA i. («yeni» anlamında lat. k.). Parlaklığı birdenbire artarak, başka bir yıldızmış gibi görünen yıldız.

— ANSİKL. Aslında tamamıyle yanlış olan *nova* terimi, bugün yalnız, bir yıldızın evrimi sırasında anîden meydana gelen ve yıldızın kadirini aşağı yukarı 12 birim (yaklaşık olarak 100 000 ile çarpılan aydınlatma gücü) arttıran bir olay için kullanılır. Böyle yıldızlar dış gökada'larda da gözlemlenebilir. Gökada'mızın tümünde bir yıl içinde bin kadar novanın meydana geldiği sanılır; fakat kadiri 9'a kadar yükselen novaların sayısı yalnız 20'dir. Bazı novaların yeniden eski durumlarına döndüğü görülmüştür: T. *Coronae borealis* (Kuzey Tacı) yıldızı, 1946 şubatında üçüncü defa nova olarak gözlenmiştir; bu da, evrimlerinin kararsız bir anında nova haline gelebilen yıldızların bulunduğunu gösterir. Olay sırasında yıldızın tayf örneği çok az değiştiği için, her şeyden önce yarıçapının büyüdüğü sonucuna varılır. Aydınlatma gücünün artması genellikle bir iki gün kadar sürer, fakat bir novanın ilk aydınlatma gücüne dönebilmesi için çoğu zaman 10-20 yıl geçmesi gerekir.

Günümüzde geçerli görüşe göre, nova, yıldızın yüzeyindeki bir enerji boşalmasından meydana gelir, fakat bu boşalma, yıldızdaki bütün nükleer enerji imkânlarının harekete geçtiği anlamını taşımaz. Bu bakımdan novayı üstnova*'dan ayırtetmelidir; gerçekten de, üstnova olayı, yıldızın bütün iç enerji imkânlarını bir anda kullanarak anîden patlamasıyle ortaya çıkan çok daha şiddetli bir olaydır. (L)

Nova Atlantis, F. Bacon'ın bitmemiş eseri. Bir çeşit bilimsel ve Eflatun mitos'u biçiminde yazılmış roman; bilinmeyen bir adada, yani Nova Atlantis'te (Yeni Atlantis) bulunan bir ideal bilimler sitesini tasvir eder. Orada oturanlar tam bir mutluluk içinde yaşarlar: kurumlarını, bilim ve medeniyetlerini bir çeşit bilimsel senato olan «Salomon enstitüsü»ne borçludurlar. Bu toplumda işbölümü ve zenginliklerin metotlu bir şekilde üretimi bilinir. 1621'e doğru yazılan eser, 1627'de latince olarak yayımlandı. (L)

NOVACULA i. Sıcak denizlerde bulunan kemikli balık. (Lapinagillerden.)

— ANSİKL. *Novacula* iyice yassı gövdeli, büyük pullu bir balıktır. Bir tek türü (*Novacula novacula*) Akdeniz'de ve Atlantik'te bulunur. (L)

NOVA FRİBURGO, Brezilya'da (Guanabara eyaleti) şehir, Serra do Mar'da, Rio'nun kuzeydoğusunda; 28 500 nüf. İklimi sağlığa elverişli turistik merkez. (L)

NOVA GOA, Hindistan'da şehir, Goa arazisinin eski merkezi, Umman denizi kıyısında; 14 200 nüf. Balıkçılık ve ticaret (pirinç, hindistancevizi içi, kaju cevizi) limanı. Sabun fabrikası. Yakınında tuzlalar. Tarım araştırma istasyonu. Eski Pancim şehri olan Nova Goa, 1961'de hindistan birlikleri tarafından işgal edildi. (L)

NOVA İGUAÇU, Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) şehir, Rio de Janeiro yakınında; 134 700 nüf. Çinko rafinerisi. (L)

NOVAK (Arne), çek tenkitçisi (Litomysl 1880 - Policka 1939). T. Novakova'nın oğlu. *Dejiny Çeske Literatury* (Çek Edebiyatı Tarihi) adlı bir eser yazdı. (L)

NOVAK (Vitezslav), çek bestecisi (Kamenice 1870 - Skuteç 1949). Dvorjak'ın en başarılı öğrencilerindendi. 1919'dan 1922'ye kadar Koro okulunun yönetmenliğini yaptı. Bütün müzik türlerini denedi. Operalar (*Karlstein'da Bir Gece; El Feneri; Ormanlar Perisi; Büyük babanın Vasiyeti*), baleler (*Nicotina; Signorina Gioventu*), kantatlar (*Hayaletin Nişanlısı; Fırtına*), korolu baladlar, senfonik şiirler (*Sonsuz İstek; Tatra'larda; Toman ve Peri kızı*), uvertürler (*Korsan; Lady Godiva; Marişa*), küçük orkestra için bir serenat, bir piyano konçertosu, yaylılar için 2 dörtlü, piyano için 2 üçlü, piyano için bir beşli, bir dörtlü besteledi. Ayrıca piyano için *Manfred, Kış Gecesi Şarkıları, Pan, Exoticon*, altı sonatin (*Gençlik* [çocuklar için]), çevrimsel ezgiler (*Gece Müziği* [nokturn'ler]; *Eroticon; Çingene Şarkıları; Hüzün; Bir Yeni Kral Vâdisinde; Melankolik Aşk Şarkıları*) yazdı. Eserlerinde içli, lirik bir şiir havası vardır. (L)

NOVAK (Vjenceslav), hırvat yazarı (Senj, Dalmaçya 1859-Zagreb 1905). Zagreb Konservatuvarında profesörlük yaptı. Hikâyeler (*Pod Nehajem* [Nehaj'ın Altında], 1882; *Posljednji Stipançiçi* [Son Stipançiç'ler], 1899) ve *Tito Dorçic* (1906) adlı bir roman yazdı. Ölümünden sonra yayımlanan bu romanda Dalmaçya ve Podgorje bölgesinde yaşayan yoksul insanların acıklı yaşayışını anlatır. Dile getirdiği yoksulluktan toplumsal düzeni sorumlu tutan Novak, hırvat yazarlarının en gerçekçisidir. (L)

NOVAKOVA (Tereza), çek kadın yazar (Prag 1853-ay.y. 1912). 1882'de yayımladığı hikâyelerle edebiyat hayatına atıldı. Daha çok romanlarıyle tanındı: *Jan Jilek* (1904); *Jirji Şmatlan* (1906); *Deti Çisteho, Ziveho* [1909]. Bu romanlarında, halk ruhunda yaşayan din duygusunun çeşitli yönlerini dile getirdi. (L)

NOVAKOVİÇ (Stoyan), sırp siyaset adamı (Şabac 1842-Niş 1915). Eğitim bakanı oldu (1873-1874 ve 1880), ilköğretime yeni bir düzen verdi. İçişleri bakanlığına (1884), sonra hükûmet başkanlığına (1895-1909) getirildi, çeşitli ülkelerde büyükelçilik yaptı (İstanbul'da [1885-1892, 1897-1900]). Londra'da toplanan Balkan konferanslarına (1912-1913) katıldı. Filolog olarak, *Sırp Edebiyatı Tarihi* (1871) adlı eserle bir *Sırp Grameri* (1894) yazdı. (L)

NOVAKÜLİT i. (fr. *novaculite*). Grena bakımından zengin kuvarstan meydana gelen çok ince taneli ve çok sert şist; novakülitler, usturaların bilenmesinde biley taşı olarak kullanılır. (L)

NOVALİS (Friedrich, HARDENBERG baronu, — denir), alman şairi (Wiederstedt, Mansfeld kontluğu 1772-Weissenfels 1801). Soylu bir ailedendi. Öğrenimini Jena'da yaptı ve Schiller'in tarih derslerini izledi, Schlegel kardeşler ve Fichte ile tanıştı, onun idealizminin büyük ölçüde etkisinde kaldı. Nişanlısı Sophie von Kühn'ün on beş yaşında ölümü (1797), bütün eserlerinde görülen mistik coşkunluğa ve «büyüsel idealizm»e daha fazla yönelmesine yol açtı: dinî ilhamın din dışı ilhama, aydınlık düşüncenin derin duygulara karıştığı *Hymnen an die Nacht* (Geceye İlâhiler) adlı şiirlerini 1800'de, romantik akımın dergisi *Athenäum*'da yayımladı. Daha 1798'de, tabiatı alegorik yoldan açıklamağa çalışan ve çoğu anlaşılması güç düşüncelerle yüklü *Die Lehrlinge zu Sais* (Sais'in Çömezleri) adlı felsefî şiirini yazmıştı. Bu dönemde maden işletmesinde çalışmağa hazırlanırken, bilimsel incelemelere yöneldi ve edindiği yeni bilgilerle, dünyayı ve sırlarını şairce yorumladı. 1799-1800 Yıllarında Jena'da F. Schlegel ve Tieck'in katıldığı romantik grup üzerinde büyük bir etkisi oldu: *Heinrich Von Ofterdingen* (1802'de yayımlandı) adlı romanını yazmağa başladıysa da, bitiremeden öldü. Ayrıca, kaynağını baştan başa duygusal bir dindarlıktan alan *Geistlichen Lieder* (Dinî Şarkılar) ile Hıristiyanlığın köklü birliğine dönel inancını dile getiren *Die Christenheit Oder Europe* (Hıristiyanlık veya Avrupa) [1799] adlı eserleri yazdı. (L)

Stoyan NOVAKOVİÇ

NOVA LİSBOA, esk. **Huambo,** Orta Angola'da şehir, Benguela demiryolu üzerinde; 37 400 nüf. Bir tarım pazarı olan şehrin Angola'nın başkenti olması tasarlanmıştır. (L)

NOVARA, İtalya'da şehir, Piemonte'de, il idare merkezi, Po ırmağının kolu olan Agogna kıyısında; 87 700 nüf. Ticaret merkezi. Kimya ve dokuma (sunî elyaf) sanayii. Basımevleri. —*Novara ili*, 460 200 nüf. Po nehrinden İsviçre sınırına, Dora Baltea'dan Ticino ve Maggiore gölüne kadar uzanan ilin gelir kaynakları çeşitlidir (pirinç tarımı, bağcılık, dokuma sanayii, hidroelektrik santralı).

● *Tarih.* Sezar'ın kurduğu bir koloni olan ve Roma İmparatorluğu devrinde işlek bir pazar yeri haline gelen Novara, önce Radagais (405) sonra Attilâ tarafından (452) yıkıldı. XI. yy. sonunda komün oldu, Henri V tarafından yakıldı (1110), Lombardia (1167) ve Ghibellini birliğine (1274) katıldı, fakat Milano'nun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. 1945'te şehri Orléans

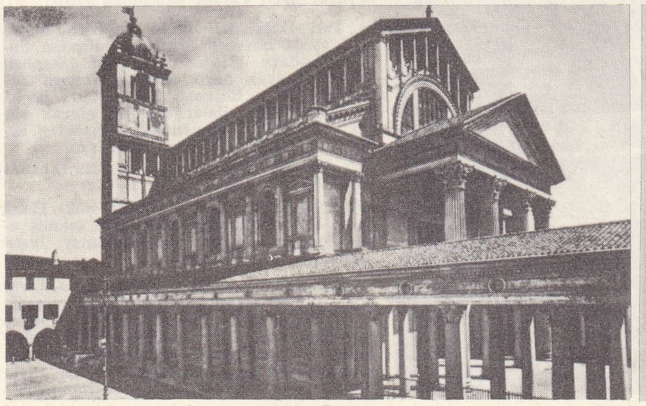

katedral

NOVARA

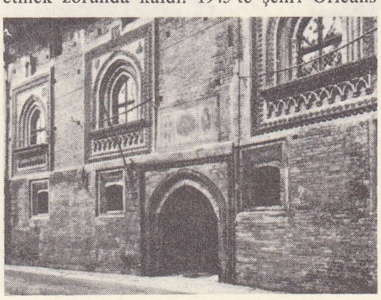

Casa della Porta

NOVALİS
gravür
(Bonn arşivi)

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano*

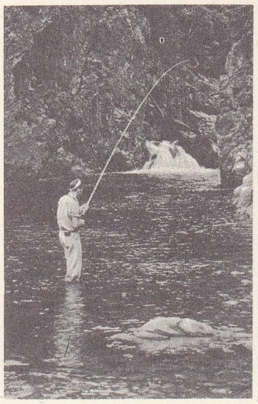

Cap-Breton adası

Halifax

som balığı avı

dükü aldı; 10 nisan 1500'de Fransızlar Ludovico Sforza'yı burada esir ettiler. Massimiliano Sforza'nın isviçreli paralı askerleri, fransızları burada bir saat içinde bozguna uğrattı (6 haziran 1513). Avusturya'ya geçen (1714), Savoia'ya bırakılan (1738), sonra Cisalpina cumhuriyeti tarafından ilhak edilen (1800) ve Agogna idare bölgesinin merkezi (1801-1814) olan şehir, yeniden Savoia'ya verildi (1814). Santa Rosa kumandasındaki liberalleri Avusturyalılar burada ezdiler (nisan 1821). Carlo-Alberto burada Redetzky'ye yenildi (23 mart 1849) ve tahtından feragat etmek zorunda kaldı. (L)

NOVARİNA (Maurice), fransız mimarı ve şehircisi (Thonon-les-Bains 1907). Bayındırlık okulunda yetişti. 1940'ta Özel Mimarlık okulunda profesör oldu. En önemli eserleri dinî mimarînin gelişmesinde bir dönüm noktası olan D'Assy (1938) ve Audincourt (1948) kiliseleridir. Ayrıca Grenoble belediye binasını ve aynı şehirdeki Olimpiyat köyünü yaptı (1965-1967). Annecy, Evian ve Menthon-Saint-Bernard'ın şehircilik planları da ona aittir. (L)

NOVARO (Luciana), italyan balerini ve koreografı (Cenova 1923). Sanat hayatına 1939'da Milano Scala'sında Borodin'in *Prens İgor*'unda dansederek başladı. 1941'de başbalerin oldu. Özellikle ispanyol karakter danslarında uzmanlaştı. 1956'da Scala'da, *Amora Stregone*'de (Büyüleyici Aşk) Antonio Ruiz Soler'in partoneri oldu. 1951'de koreografi çalışmalarına başladı. Birçok televizyon gösterisi hazırladı. Ayrıca lirik temsillerin yönetimiyle uğraştı. (M)

NOVARRO (Ramon GİL SAMANİEGOS, **Ramon** - denir), meksika asıllı amerikalı oyuncu (Durango, Meksika 1899-Hollywood 1968). 1926'da *Ben* Hur* filmiyle ün kazandı. Bu tarihten sonra çevirdiği en önemli filim Hollywood'da yapılan ilk sesli filimlerden biri olan *The Pagan*'dır. Sesli sinema devri başladıktan sonra ancak birkaç filimde rol aldı. (L)

NOVA SCOTİA («Yeni İskoçya»), Kanada eyaletlerinin ve üç kıyı eyaletinin en güneyde olanı, Atlas okyanusu kıyısında; 54 515 km²; 756 000 nüf. Merkezi, *Halifax*. Nova Scotia'yı, kuzeyde Saint Laurent körfezi, batıda Fundy koyu derin bir şekilde oyar. Canso boğazı asıl Nova Scotia'yı Cap Breton'dan ayırır ve Chignecto kıstağı eyaleti New Brunswick'e bağlar. Eyalet Kanada Apalaş'ı bölgesindedir, birbirini takip eden yaylalar ve çöküntülerden meydana gelir. Atlas okyanusu yaylası güneyboyunca kazılmıştır ve yanı başında kuzey batısında yükseltiler Cobequid dağlarını (311 m), Pictou ve Antigonish yaylalarını ve Fund koyu ile Annapolis vâdisi arasında Kuzey yaylayı meydana getirir. Alçak bölgeler Northumberland boğazı kıyı ovasını, Cap Breton adasının güneydoğu ve kuzeydoğusunu (maden kömürü ineçi) içine alır. Annapolis vâdisi yaylalarla çöküntüler arasındaki çelişmeyi ortaya koyar: vâdi Fundy koyuna paralel uzanan 150 km boyunca kazılmıştır ve yanı başında kuzey yaylaları ile Atlas okyanusu yaylaları yükselir. Deniz bazı ırmak vâdilerini ve çöküntüleri örterek rialar ve geniş koylar (Fundy koyu) meydana getirmiştir. İklim, özellikle Atlas okyanusu kıyısında yağışlı (Halifax'ta yüzde 88'i yağmurların sonucu olan 1380 mm yağış), ama okyanusun yakınlığına rağmen serttir: kıyılar boyunca akan soğuk su akıntısı kışın sertliğini arttırır. Nova Scotia büyük bir balıkçılık bölgesidir (ıstakoz, morina, ringa, tütün balığı, uskumru); Kanada eyaletleri arasında balık üretiminin değeri bakımından İngiliz Kolombiyası'ndan sonra ikincidir. Ormanlar bıçkıhanelere, kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikalarına hammadde sağlar. Bölgede tahıl, patates, meyve (Annapolis vâdisinde elma) ve kümes hayvanları ile büyük baş hayvan (süt ürünleri) yetiştirilir. Bu kaynaklar besin sanayiinin kurulmasına yol açmıştır. Ama Nova Scotia'nın başlıca gelir kaynağı maden kömürü havzasıdır: demir; Newfoundland'dan gelen büyük metalürji sanayiini besler. Eyalette başka maden yatakları da (kireç, tuz, tabiî gaz, çinko, bakır, kurşun, barit, alçı taşı) işletilir ve ırmaklardan elektrik üretilir.

— Tar. Nova Scotia adı ilk olarak İngiltere kralı James I'in 1621'de William Alaxander'e tanıdığı «Şart»ta geçer: Port Royal'de Scott's Fort'u kuran Alexander, 1632 Saint-Germain anlaşmasıyle buradan çıkarıldı. 1654-1667 arası İngiltere'nin, 1667 -1710 arası Fransa'nın olan Nova Scotia, 1713 Utrecht anlaşmasıyle kesinlikle İngiltere'ye bırakıldı. Louisbourg'un düşmesinden (1745) sonra yeniden Fransa'ya verilen (Adchen antlaşması) eyalet 1758'de tekrar İngiltere'nin oldu. 1755-1758 Arası sınır dışı edilen Acadie'lilerin ayrılmasından sonra eyalet topraklarına Amerikadaki krallık taraftarları (1774-1784) ve İskoçyalılar yerleştirildi. 1784'te Cap Breton adası ve New Brunswick hükûmetleri ayrıldı. Nova Scotia, Kanada konfederasyonuna ilk katılan (1867) dört eyaletten biridir. (L)

NOVA SOFALA, esk. **Sofala,** Mozambik'te (Manica-Sofala arazisi) köy, Beira'nın güneyinde. Eskiden bir arap devletinin başkenti olan limanı bugün önemini kaybetmiştir. (L)

NOVATİ (Francesco), italyan tenkitçisi (Cremona 1859-San Remo 1915). 1883'te A. Graf ve R. Renier ile *Giornale Storico della Letteratura Italiana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi Gazetesi) ve 1904'te *Studi Medievali* (Ortaçağ İncelemeleri) adlı dergileri kurdu. Özellikle Ortaçağ ve hümanizm üstüne değerli eserler yazdı. (L)

NOVAYA ZEMLYA («yeni toprak»), Kuzey Buz denizinde takımadalar (S.S.C.B.); Barents denizi ile Kara Denizi arasında, yay şeklinde uzanan iki büyük adadan meydana gelir; 82 600 km². Bu adalar eski topraklardan meydana gelen uzun bir sırttır; kıyıları fiyordlarla yarılıdır. Kuzey adasının merkezini bir iç buzul (yaklş. 30 000 km) örter. İki ada birbirinden *Matoçkin Şar* boğazıyle ayrılır. Kara boğazı, güneydeki adayı Vaygaç adasından ayırır.

— Tar. Daha XI. yy.da novgorod'lu ve XII. yy.da norveçli avcılar tarafından bulunan adaya 1556'da İngilizler (Stephen Borough) ayak bastı. 1594'te Novaya Zemlya'ya gelen Barents, kışı burada geçirdi; fakat takımadalar bilimsel olarak ancak F.P. Lütke kumandasındaki sefer heyeti (1821-1824) tarafından araştırıldı. (L)

Novelas Ejemplares. Bk. ÖRNEK ALINACAK HİKAYELER.

NOVELLAE i. (lat.k.). Roma huk. Daha önce, aynı imparator zamanında çıkmış olan Codex'e eklenen temel kanunlar: *Justinianus'un. Novellae*'si.

— ANSİKL. Tar. *Justinianus'un Novellae*'si (veya sadece Novellae) [Novellae Anayasaları], Justinianus'un Codex'inden (Kanun) [534] sonra özellikle 535-555 arasında çıkarılan ve çoğu zaman latince yazılan fermanlar veya anayasalardır. Latince tam metnin adı «vulgate» idi. *Justinianus'un*

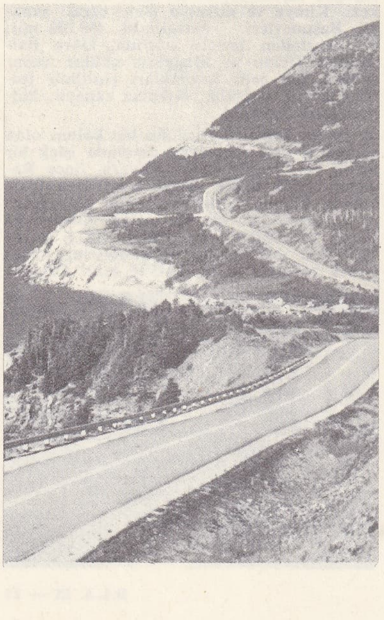

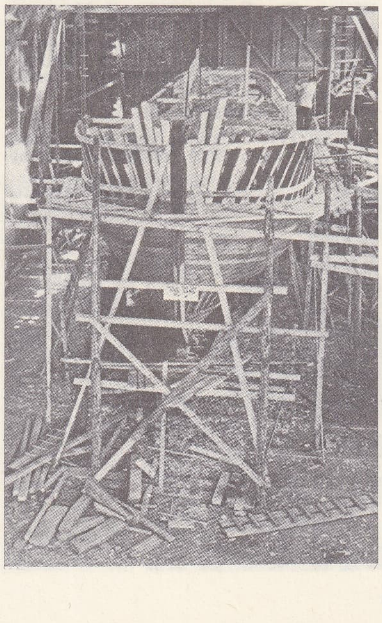

NOVA SCOTİA solda, Cape Breton Higlands National Park yöresinde kıyı çizgisi boyunca uzanan turistik «Cabot Trail» otobanı; sağda, Meteghan nehri tersanelerinden birinde ahşap kıyı teknesi inşası

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

Novellae'si üç koleksiyonda muhafaza edildi: 1. *Epitome Jiliani* (124 novellae); 2. *Authenticum* (134 novellae); 3. Tiberius II zamanında yapılan, içinde 162 novellae ile birkaç ferman bulunan bir derleme. Theodosios ve Theodosios sonrası novellae'leri (438-468 arasında) kapsayan yüz kadar anayasa yalnız Batı için muhafaza edildi. (L)

NOVELLARA, İtalya'da komün, Emilia'da (Reggio ili); 19 700 nüf. Tarım merkezi. (L)

NOVELLETTE i. (ital. k.). İlk olarak Schumann'ın kullandığı müzik eseri başlığı (1838), italyanca «hikâye» anlamındaki *novello* ile, kadın şarkıcı Clara *Novello*'nun adını hatırlatmak için seçilmiştir. (Schumann'ın sekiz novellette'si bestecinin piyano alanında verdiği eserlerin en güçlü sayfalarıdır. Aynı ad ondan sonra gene kullanıldı fakat o çapta eserlere başlık olamadı.) [L]

Novellino, XIII. yy. sonlarında adı bilinmeyen bir floransalının meydana getirdiği yüz hikâyelik derlemeye verilen ad. İlkin 1525'te yayımlandı. Çoğunda birtakım saf-dilliklerin anlatıldığı bu hikâyeler, Boccaccio'nun gözlemci ve alaycı dünya görüşünü müjdeler. (L)

NOVEMDİALİS i. (lat. *novem*, yeni ve *dies*, gün'den). Esk. Rom. Cenaze töreninden itibaren, bir kurban, bir şölen ve kimi zaman da oyunlarla sona eren dokuz günlük yas dönemi. (L)

NOVEMPOPULANİA. Esk. coğ. Roma Galyası'nda eyalet; efsaneye göre İberlerle akraba olan ve çok erken bir tarihte (I. yy.dan önce olduğu sanılır) kelt halklarıyle birlikte aynı eyalet birliğinin içine girmeyi reddeden dokuz halk topluluğu tarafından kuruldu. Vienne diyosezi çerçevesi içinde Akitanya'nın bölümlerinden biriydi (III. yy.). IV. yy.da on iki küçük şehri içine alıyordu; Dax, Aire, Lectoure, Tarbes, Auck v.d. Daha IV. yy. sonunda Kiliseye bağlı bir eyalet (bir başpiskoposluğa bağlı on bir piskoposluk) olan Novempopulania, sonradan Gascogne dükLüğünü, Bearn vikontluğunu ve Comminges kontluğunu meydana getirdi. (L)

NOVENSİDES çoğl. i. (lat. *Dii Novensides*). Esk. Rom. «İndigetes» diye adlandırılan latin tanrılarının karşıtı olarak, Roma'ya yeni girmiş tanrılara verilen ad. (Varro'ya göre sabin tanrıları). [L]

NOVERRE (Jean Georges), fransız koreografı ve dans yazarı (Paris 1727-Saint-Germain-en-Laye 1810). Sanat hayatına on altı yaşında Fontainebleau sarayında sahneye çıkarak başladı, Opéra-Comique'in verdiği temsillere katıldı. Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Avusturya ve İtalya'nın önemli tiyatrolarında dansçı ve bale yöneticisi olarak çalıştı. 1760'ta, Württemberg dükü Karl-Eugen tarafından Stuttgart'a çağrıldı. Yolculuğa çıkmadan önce, Lyon'da *Lettres sur la Danse et sur les Ballets* (Dans ve Bale Üstüne Mektuplar), [1760] adlı bir eser yayımladı. Noverre bu eserinde koreografların özellikle koreografi için bestelenmiş bir müzikten yararlanmalarını ve hiç bir şekilde dans adımlarını önceden bestelenmiş bir müziğe uydurmamalarını öğütler. Ayrıca saray elbiselerinin, sepetlerin, perukaların, sahte süs eşyalarının bale temsilinde yeri olmadığını, buna karşılık, pandomimanın önemini ileri sürdü. Sahneye koyduğu başlıca eserler: *Paris'in Yargısı; İphigenia Tauris'te; Agamemnon'un Ölümü; Orpheus ve Eurydike; Akis ve Galatea; Vesta Rahibeleri; Horatius'lar.* 1774'te, Dukalık tiyatrosunda (şimdiki Scala) çalışmak üzere Milano'ya gitti; Marie Antoinette, tarafından Opera'ya bale yönetmeni tayin edildi. Apelles ve Kampaspe (1776), insan sesinin katılmadığı ilk bale-pandomimalardan biri olan *Les Caprices de Lagathea*'yı (Lagathea'nın Kaprisleri) sahneye koydu. Mozart'ın divertimento'su *Küçük Şeyler*'i, düzenledi. Guimard, Gardel ve Dauberval'in çevirdiği entrikalar sonunda, operadan ayrıldı (1781). Devrim sırasında Londra'ya sığındı ve orada *Adèle de Pontieu* ve *Tempé'li Karıkoca* balelerini temsil ettirdi. Fransa'ya döndükten sonra *Mektuplar*'ını yeniden yayımladı. (L)

NOVE ZAMKY, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Nitra kıyısında; 20 000 nüf. Makine yapımı. Besin sanayii. Deri işçiliği. (L)

NOVGOROD, S.S.C.B.'de şehir, Volhov ırmağı kıyısında, ırmağın İlmen gölünden çıkışında; 61 000 nüf. Novgorod, Ortaçağ-dan beri Baltık-Volga yolu üzerinde bir konak yeridir. Kereste sanayii ve çeşitli (keten, deri, vb.) sanayi.

● *Tarih.* Novgorod, Rusya'nın en eski şehirlerinden biridir. İskandinavyalılar tarafından İlmen gölü kenarında kurulan şehir, Baltık ile Karadeniz arasında ulaşımı sağlayan büyük «Varyağlardan Yunanlılara» yolu üzerindedir. Büyüklüğünün bir sebebi de bağımsızlığıydı: Ryurik'in var-

Azize Sofya katedrali

yağlarını imdada çağıran (862) Novgorod, prensi Yaroslav'dan bir şart (charte) elde etti; aslında Novgorod'da hiç prens sülâlesi olmadı. Kiev prensine bağımlı olan Novgorod, genellikle bu prensin oğlunun yurtluğuydu; ama prensin oğlu şehirde pek az oturuyor ve yetkilerini valilere (*posadniki*) ve piskoposlara devrediyordu. XI. yy.da Kiev prensleriyle, halkın desteklediği posadniki'ler arasındaki birçok çatışmadan sonra, Kiev'e bağlı olmayan bir vali idareyi ele aldı (1016); zorla bir oto-rite temsilcisi yerleştirmek isteyen prensler, birçok isyana yol açtılar (1068-1118); özellikle 1136'daki isyan çok şiddetli oldu; tacirler ve zanaatçılar prensi kovdular ve *Vyeçe* (bütün sınıfların temsil edildiği ama zengin mülk sahipleriyle tüccarların ağır bastığı meclis) hükûmetini kurdular. Ryurik'in soyundan gelen bir askerî kumandan, (*Tıysyaçnik*) bir piskopos ve bir posadnik seçen Vyeçe, önce Tver, sonra da Moskova prenslerinin nazarî otoritesine rağmen gerçek iktidara sahipti. XIII.yy.da kesinlikle bağımsız olan şehir (1270'ten sonra prensi yoktur), o sırada idarî bakımdan muhtar dört idare bölümüyle iki ayrı semtten (Azize Sofya ve Tacirler semtleri) meydana geliyordu. XII. yy.dan sonra toprakların genişletmesi sayesinde Novgorod, XIII. yy. başında toprakların nüfus yoğunluğu az, ama ticarî bakımdan çok önemli bir devlet haline geldi. Boyarların yanı sıra, bankacılıkla uğraşan eski toprak sahipleri, metal işleyen zanaatçılar (halkın çoğunluğunu meydana getiriyorlardı) ve büyük tacirler şehri zenginleştirdi. Loncaların yönettiği nakliyat ise zenginliğin başlıca sebebidir. Mübadeleler, Bizans (X.-XIII. yy. arası), iskandinav ve baltık ülkeleriyle, bazı hansa şehirleriyle, (özellikle Lübeck), hattâ Beyaz deniz ile (XI. yy.dan itibaren avcılık ürünleri ticareti) yapılıyordu. Kuzeydoğu Rusya'da koloniler (Vyatka, Vologda) kuran Novgorod, bir yandan Rusya ve Doğu, öte yandan Almanya ve Baltık arasında aracı haline gelmişti; gelip geçen tacirler için özel binalar yapılmıştı; batılı tacirler şehirde güneyden gelen buğday ile, kürk, balmumu, tuz, kurutulmuş balık, keten, kenevir satın alıyorlardı. Zenginleşme yeni inşaatlara yol açtı. Novgorod'un nüfusunun XI. yy.da 10-15 000 ve XIII. yy.da 25-30 000 kişi (çağ için yüksek bir sayı) olduğu sanılır. Volhov bölgesindeki şehirlerin çoğu (Ladoga, Pskov) ticarî bakımdan Novgorod'a sıkıca bağımlıydı ve aralarından Pskov dışında hiç biri şehrin etkisinden kurtulamadı. Novgorod aynı zamanda da mimarîde veya şehirde kaleme alınan önemli kroniklerde bizans etkisinin ağır bastığı büyük bir fikir merkeziydi. Ama en parlak dönemine erişir erişmez (XIII. yy.) şehri, Volga ile Oka arasında kurulan, güneydoğu ovalarından yapılan buğday ikmalini engelleyen ve isteklerini birçok kere kabul ettiren Suzdal prensliği tehdit etmeğe başladı. Öte yandan alman «Schwertträger» şövalyelerinin bakışından kurtulmak isteyen Novgorod, prens Aleksandr Nevski'ye başvurdu; Nevski şehri kurtardı (1242); ama haraca bağladı. XIII. yy. sonunda Novgorod'u başlıca merkezlerinden biri haline getiren hansa tacirleri şehrin ticaretine hâkim oldular. Şehir o sırada rus medeniyetinin en parlak şehirlerindendi: yunan ressamlarının etkisiyle bir resim okulu gelişti. Rus genişlemesine karşı bağımsızlığını korumak isteyen Novgorod, Polonya ile ittifak yaptı; durumda kendi için tehlike sezen Moskova prensi Vasiliy II, şehri haraca bağladı (1456), sonra İvan III ilhak etti (1475), ve bütün muhtariyetini kaldırarak (1478) yabancı tacirleri çıkardı (1495). 1570'te Litvanya partisinden çekinen İvan IV şehrin gerilemesini tamamladı. O tarihten sonra ticaret çok azaldı. İktisadî gerileme XV. yy. başında sanatın gelişmesine engel olmadı; bu çağ Novgorod'da resmin en parlak dönemidir. Şehrin fikir hayatını bir yunan bilgesi (Logothetes Pakhumios) ve özellikle Nil Sorskiy etkiledi. XVI. ve XVII. yy.-da Novgorod, Batı ile ilişki kuran bir ticaret merkezi olmağa devam etti; birkaç büyük ailenin çabalarına rağmen (Stroganov'lar v.b.) resim hızla gerilemekteydi. XVIII. yy. sonunda Baltık kıyısında yapılan savaşlar ticareti azalttı. Petersburg'un kurulmasiyle (1703), Novgorod ve Batı arasındaki ticaret hemen tamamıyle durdu ve bir iç istasyon haline gelen şehir keten sanayiiyle yetinmeğe başladı. Şehir İkinci Dünya savaşı sırasında tahrip edildi.

● *Güzel sanatlar.* Bu rus medeniyeti mer-

NOVERRE
J.-B. Perronneau'nun eseri
Opera müzesi, Paris

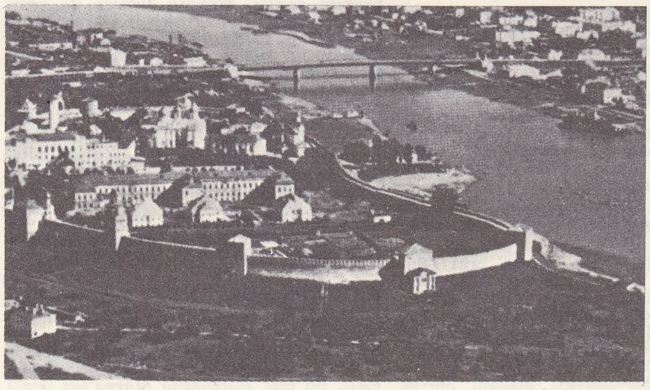

NOV-GOROD'un genel görünüşü ön planda, Azize Sofya katedrali; sağda, Volhos nehri

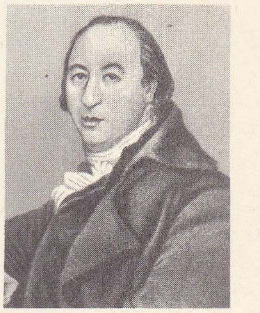

NOVİKOV
gravür

Foto. X (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Sovyet sarayı

NOVOSİBİRSK

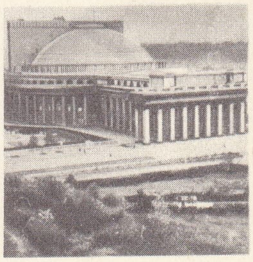

tiyatro

kezinde bizans etkisi, mimarînin orijinal bir özellik kazanmasını engellemedi. Kiliseler küçük ve alçaktır. Mahallî ahşap mimarîden ilhamlı kubbeler XII. yy.dan itibaren rus sanatının başlıca özelliği haline geldi. Güzellikleri taşın gerçek bir dantel gibi işlenmesindedir. Azize Sofya katedrali (1045-1052) Novgorod'un en eski yapısıdır. Doğuya yönelmiş üç apsidli bir küp şeklinde olan Azize Nikolay Çudotvorets katedralinin (1113) bir tek kubbesi vardır; freskleriyle tanınmıştır. Yuryvskiy manastırındaki (Aziz Georgiry katedralinin (1119-1130) üç kubbesi ve iki kulesi vardır. Yunan Theophanes'in süslediği (1378 Aziz Fyodor Stratilat kilisesi (1360), Preobrajenskiy katedrali de (1374) sayılabilir. Novgorod resim okulu (XI. - XVI. yy), halk sanatından ilham alması ve ciddiyetiyle tanınır (ikona, fresk ve minyatürler). [L]

NOVGOROD - SEVERSKİ, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Desna ırmağı kıyısında; 10 000 nüf. Çernigov prensliğinin bölünmesiyle kurulan Novgorod-Severskiy prensliği, XII. yy. sonunda Peçenek'lerin (Polovtsıy), düşmanı knyaz İgor zamanında en parlak dönemini yaşadı. Litvanya büyük dükü Olgerd'in (1345-1377) hâkimiyetini kabul eden prenslik, sonra büyük düklükten ayrıldı ve çar Vasiliy III tarafından ilhak edildi (1523). [L]

NOVIY BIYHOV, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Dnieper'in sağ kıyısında, Mogilev'in güneyinde. Beyaz Rusya'da devamlı olarak yerleşilen en eski merkezlerden birinin yerinde kurulan Novıy Bıyhov'da, islavöncesi ve islav medeniyetlerinden kalıntılar vardır. (L)

Novıymir, sovyet edebiyat dergisi (kuruluşu 1925). Başlangıçta Aleksey Tolstoy'un klasisizminden Mayakovskiy'in fütürizmine kadar bütün edebî eğilimlere açıkken, sonradan Yazarlar birliğinin denetimine geçti. Bu arada, kültür ve edebiyat bağımsızlığının sözcüsü oldu ve aydınları büyük ölçüde etkiledi. Nekrasov ile Soljenitsıyn'ın romanlarını ilk yayımlayan ve modern batı resmi üstüne tenkitler yapan tek dergidir. Sovyet okurlarına Scott Fitzgerald ve J.D. Salinger gibi amerikalı ve J.-P. Sartre gibi fransız yazarlarını tanıttı. Bilim, tarih, iktisat sütunlarına önem verir ve yabancı ülkelerle ilgili röportaj dizileri yayımlar. (L)

NOVIY PORT, S.S.C.B.'de liman şehri, Sibirya'da, Obi'nin sona erdiği körfez kıyısında, Kutup dairesinin kuzeyinde, Kuzey denizyolu üzerinde uğrak yeri; Arktik havayolunun havaalanı. Balıkçılık ve balık konserveciliği. (L)

NOVİ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) köy, Adriya denizi kıyısında. Balıkçı limanı ve turizm merkezi. (L)

NOVİKOV (Nikolay İvanoviç), rus siyaset ve mizah yazarı (Avdotino, Moskova yakınları 1744 - ay.y. 1818). Petersburg'da, *Truten* (Yaban Arısı) adlı ilk mizah dergisini çıkardı (1769-1770). Bu dergiyi *Jivopisets* (Ressam) [1772-1773] ve *Koşelyok* (Para Çantası) [1774] adlı dergiler izledi. Novikov, 1772'de *Opıyt Slovarya Rossiyskih Pisateleyey* (Rus Yazarlarıyle İlgili Tarih Lûgati Denemesi), bir yıl sonra da tarihî metinler derlemesi olan *Drevnyaya Rossiyskaya Biblioteka* (Rus Tarihi Kitaplığı) adlı eserleri yayımladı. 1773'te Moskova'ya yerleşti, üniversite basımevini kiralayarak *Russkiye Novosti* (Rus Haberleri) adlı günlük bir gazete çıkarmağa başladı. 1775'ten sonra farmason oldu, komplo hazırlamakla suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldıysa da, cezası on beş yıl hapse indirilerek (1792) Petrokrepost kalesine kapatıldı ve Katerina II'nin ölümüne (1796) kadar orada kaldı. Pavel I tarafından bağışlandı. Her türlü edebî çalışmadan vaz geçti. (L)

NOVİKOV-PRİBOY (Aleksey Siliç), sovyet romancısı (Matveyevskoye, Tambov vilâyeti 1877-Moskova 1944). Yirmi iki yaşında deniz kuvvetlerine katıldı, 1905'te japonlara esir düştü. 1913'e kadar deniz kuvvetlerinde kaldı. Denizcilik üstüne eserler yazdı. *Tsuşima* (1932-1935) adlı tarihî romanıyle tanınır. (L)

NOVİL i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Polivinil asetatlı kalıplama maddesi. (L)

NOVİ LİGURE, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Alessandria ili), Liguria Apennin'inin eteğinde; 24 600 nüf. Önemli karayolu ve demiryolu kavşağı. Besin sanayii ve çelik fabrikaları.

— Tar. XII. yy.da hür komün olan Novi Ligure, Tortono'ya (1192), Milano'ya (1347) ve Cenova'ya (1447) bağlandı. Joubert Suvorov'a burada yenildi ve savaşta öldü (15 ağustos 1799). Şehir 1805-1814 arası Fransızların Cenova idare bölgesinin bir kısmıydı. (L)

NOVİODUNUM. Esk. coğ. Galya'da birçok şehrin adı: *Noviodunum* (Nyon); *Noviodunum Aedorum* (Nevers); *Noviodunum Suessionum* (Soissons). [L]

NOVİOMAGUS. Esk. coğ. Galya'da birçok şehrin adı: *Noviomagus Veromanduorum* (Noyon); *Noviomagus Batavorum* (Nimègue), *Noviomagus Nemetum* (Spire) v.b. (L)

NOVİON (POTİER DE). Bk. POTİER DE NOVİON.

NOVİ PAZAR, Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir, İbar'ın kolu olan Raşka ırmağı kıyısında; 16 000 nüf. Tarım pazarı. El sanatları. Dokumacılık. Yakınında, eski Ras şehrinin yıkıntıları. XVI. yy.dan kalma cami.

— Tar. Ortaçağda Sırbistan'ın başlıca merkezi olan Novi Pazar, daha XV. yy.da bir türk sancağının merkezi oldu. Bosna Hersek'in Avusturya tarafından işgalinde Osmanlı devletinde kaldı. Sırbistan ile Karadağ arasında bölüşüldükten (1913) sonra 1919'da Yugoslavya'ya katıldı. (L)

NOVİ PAZAR, Bulgaristan'da (Şumnu idare bölgesi) kasaba, Varna-Şumnu karayolu üzerinde; 13 500 nüf. Büyük tarım merkezi: tahıl, bağcılık, hayvancılık. Un fabrikaları. Kasaba XVII. yy.da Osmanlılar tarafından *Yeni Pazar* adıyle kuruldu. (LM)

NOVİ SAD, Yugoslavya'da şehir, Voyvodina arazisinin merkezi, Tuna kıyısında; 102 400 nüf. Tuna kıyısında liman ve sanayi merkezi: un fabrikası, içki fabrikaları, konserve fabrikaları, elektrik malzemesi, makine sanayii (tarım makineleri, plastik maddeler). [L]

NOVİUS i. Portakal ağaçlarında asalak yaşayan böceklerden *icerya purchasi*'nin tabiî düşmanı olan kırmız böceği. (Bazı ülkelerde portakal bahçelerinde yetiştirilir ve asalakları süratle yok eder. İlmî adı *Novius cardinalis*. Kınkanatlıların *coccinellidae* familyasından.) [L]

NOVİUS, latin komedi yazarı. Sulla devrinde yaşadı (M.Ö. I. yy.). Bologna'lı Pomponius gibi atellan ve *palliatae* türünde komediler yazdı. Bu eserlerden günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. (L)

NOVOBİYOSİN i. (fr. *novobiocine*). Eczc. *Stneptomyces spheroides* kültürlerinden çıkarılan antibiyotik; gram pozitif bakterilere, özellikle stafilokoklara karşı çok etkilidir. (L)

NOVOÇERKASSK, S.S.C.B.'de şehir, Rostovna-Donu şehrinin kuzeydoğusunda; 104 000 nüf. Elektrikli lokomotif yapımı. Şarap sanayii. (L)

NOVOGRUDOK, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Neman'ın doğduğu yer yakınında. Adam Mickiewicz burada doğdu. (L)

NOVOKUZNETSK, 1929-1932 arası Sibirya'da (Kuzbass), Tom ırmağının sol kıyısında, *Kuznetsk*'ın karşısında kurulan bir merkeze verilen ad. 1939'da Kuznetsk ve ilk Novokuznetsk'in birleşmesiyle meydana gelen eski Stalinsk şehrine 1961'de yeniden bu ad verildi; 410 000 nüf. Büyük bir maden kömürü üretim merkezi olan Novokuznetsk'te metalürji sanayii gelişmiştir: lokomotif ve çeşitli makine yapımı; alüminyum metalürjisi. (L)

NOVOLAK i. (fr. *novolaque*). Fenol ile formaldehitin yoğunlaşmasından elde edilen vernikli reçine. (L)

NOVOMESKY (Laco), slovak şairi (Budapeşte 1904). Çağdaş çek ve rus edebiyat akımlarından ilham alarak yazdığı toplumcu şiirlerinde dil ustalığı göze çarpar: *Nedela* (Pazar) [1927]; *Romboid* (1932); *Otvorene Okna* (Açık Pencereler) [1935]; *Svaty za Dedinou* (Köyün Dışındaki Ermiş) [1939]. Novomesky, mahallî Slovak hükûmetinde bakan oldu. 1950'de tutuklandı. 1956'da serbest bırakıldı; 1963'te eski hakları geri verildi. Yeni şiir kitapları yayımladı: *Theresa Villası* (1963); *Şehre Otuz Dakika Kala* (1964); *Oradan* (1964); *Ayak Basılmamış Dünya* (1965). 1964'te Devlet Edebiyat ödülünü aldı. (L)

NOVOMOSKOVSK, esk. **Bobriki** ve 1934-1961 arası **Stalinogorsk,** S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın güneyindeki «merkezî sanayi bölgesinde», «Moskova havzası ocakları» denen kömür ocakları yakınında; 114 000 nüf. Metalürji. Kimya sanayii; plastik maddeler yapımı. (L)

NOVOROSSİYSK, S.S.C.B.'de liman şehri, Karadeniz'in kuzey kıyısında, Büyük Kafkas dağlarının batı ucunun güneyinde; 104 000 nüf. Metalürji sanayii; çimento fabrikaları. İklimi sağlığa elverişli merkez.

— Tar. XII. - XIV. yy.da bir ceneviz toprağı olan şehri, XV. yy.da Osmanlılar alarak bir kale inşa ettiler; kaleyi 1808'de Ruslar ele geçirdi. (L)

NOVOSİBİRSK, esk. **Novonikolayevsk,** S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Obi ırmağı kıyısında; 990 000 nüf. Yerini demiryoluna bırakan Sibirya karayolu üzerindeki (1883) şehir, Batı Kuzbass'ın gelişmesi sayesinde Batı Sibirya'nın merkezi ve Kuzbass'ın idarî ve teknik yönetim merkezi haline geldi. Metalürji sanayii; makine ve tarım malzemesi; dokuma (keten ve pamuklu, tuhafiye malzemesi) ve besin sanayii. Novosibirsk, Sibirya'daki «mantar-şehir»lerin örnek tipidir; merkezin anıtsal bir görünüşü vardır; birçok semt, büyük binalarla dolu mesken siteleridir; fakat barakalardan kurulmuş geçici semtler de vardır ve bu semtlerin günden güne kalabalıklaşan halkı inşaat ritminin nüfus artışı ritmine yetişmesini beklemektedir. Obi ırmağı üzerinde, 4 000 MW gücünde hidroelektrik santral. (L)

NOVOSİBİRSKİYE OSTROVA. Bk. YENİ SİBİRYA.

NOVOSİLTSEV (Nikolay Nikolayeviç), rus siyaset adamı (1761-1836). Çar Aleksandr I'in gençlik arkadaşıydı. Özel Danışma kurulu üyesi oldu (1801). Birçok reform (özellikle idarî reform) tasarısı hazırladı, fakat köklü değişikliklere yanaşmadı. İmparatorluk komiseri olarak Polonya'ya gönderildi (1815), liberal eğilimli öğrencilere karşı yönetilen baskıda etkin bir rol oynadı ve çarın özel konseyinde eski arkadaşlarından prens Adam Çartoryski ile çatıştı; 1831'de Polonya'dan kovuldu. (L)

NOVOŞAHTİNSK (1929-1939 arası, **Komintern**), S.S.C.B.'de şehir, Rostovnu-Donu şehrinin kuzeyinde, Şahtıy'ın batısında; 104 000 nüf. Donbass'ın doğu kısmındaki kömür havzasının ortasında kurulan şehir, İkinci Dünya savaşından sonra büyük ölçüde gelişti. (L)

NOVOTNY (Antonin), çekoslovakyalı siyaset adamı (Letnany, Prag yakınları 1904). 1921'de Komünist partisine girdi; 1935'te Komintern'in VII. kongresinde delege oldu. Naziler tarafından bir toplama kampına atıldı (1941-1945). Komünist partisi genel sekreterliğine (1951) getirildi, milletvekili (1953) oldu. 1957'de cumhurbaşkanı seçildi. Haziran 1958'de de yeniden Komünist partisi birinci sekreterliğine tayin edildi. 12 Kasım 1964'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Bu görevi komünist partisi genel sekreterliğiyle birlikte yürüttü. 5 Ocak 1968'de Çekoslovakya Komünist partisi genel sekreteriyken görevinden uzaklaştırıldı ve yerine A. Dubçek getirildi. 22 Mart 1968'de cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etti. 30 Mayıs 1968'de de Çekoslovakya Komünist Partisi Merkez komitesi üyeliğinden çıkarıldı. (LM)

NOVO-TROİTSK, S.S.C.B.'de şehir, Ural'ın güneyinde, Ural ırmağı kıyısında (sağ kıyı); 57 000 nüf. Metalürji sanayii. (L)

NOVOVORONEJ, S.S.C.B.'de Voronej yakınında yer. 560 MW gücünde nükleer santral. (L)

Novum Organum (*Yeni Araç*), Francis Bacon'ın, 1620'de Londra'da yayımladığı eseri. Bu eser *Instauratio Magna*'nın ikinci

Foto. A.P.N. (LAROUSSE)

bölümüdür (birinci bölüm, *De Dignitate et Augmentis Scientiarum*'dur [Bilimin Değeri ve Gelişmesi Üstüne]) ve deneysel metodun tam bir açıklamasını kapsar. *Novum Organum* iki kitaba ayrılır. Birincisinde, Bacon, önyargıları tenkit eder. İkinci kitapta ise yeni bir bilimsel araştırma metodunu ileri sürer. Bu metot, deneylerden kanunlara (*ab experimentis ad axiomata*) ulaşılmasını sağlayan tümevarımdır. Deneyler, çeşitli liste veya levhalar üzerinde sınıflandırılacaktır. Bu levhalar şunlardır: mevcut olma levhaları (*tabulae praesentiae*) [burada, incelenen olay, değişik şartlar altında mevcuttur]; yokluk levhaları (*tabulae absentiae*) [burada, incelenen olay mevcut değildir]; derece levhaları (*tabulae graduum*) [burada, incelenen olay, şiddet bakımından değişiklik göstermektedir]. Bundan başka, *praerogativae instantiarum* denen imtiyazlı olgular vardır. Bunlar, yirmi yedi tanedir. *İnstantiae crucis* denen ve son sözü söyleyen kesin deneyler bunlar arasında yer alır. Bu deneyler, bir olay hakkında geçerli gibi görünen iki teoriden ancak birinin doğru olduğunu göstererek tümevarımın denetlenmesini sağlar.

Bacon, bu eseriyle, bütün modern deneysel bilime yol göstermiştir. (L)

NOVY (Karel), çek yazarı (Beneşov 1890). Gerçekçi romanlarında küçük adamları anlatır: *Zelezny Kruh* (Demir Çember) [üçleme, 1927-1932]; *Chceme Zit* (Yaşamak İstiyoruz) [1933]; *Rytirji a Lapkove* (Şövalyeler ve Haydutlar) [1940]. Jan Hus üstüne tarihî bir dram yazdı: *Çeska Burje* (Çek Fırtınası) [1948]. *Plamen a Vitr* (Alev ve Rüzgâr) [1959] adlı romanı ve *Şairin İlk Aşkı* (1962) adlı kroniği yayımlanan en son eserleridir. (L)

NOVY JIÇIN, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir; 15 000 nüf. Dokumacılık. XVII. yy.dan kalma şato. Şapkacılık müzesi. (L)

NOWA HUTA («yeni fabrika»), Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Krakow'un doğusunda; 62 000 nüf. İkinci Dünya savaşından sonra kurulan şehir, bir demir-çelik sanayii merkezidir; maden filizi Czestochowa ve Kielce yataklarından, kok kömürü ise Yukarı Silezya'dan getirilir. (L)

NOWA RUDA, esk. alm. **Neurode,** Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı), şehir, Klodzko havzasında, Gory Sowie dağlarının eteğinde; 14 700 nüf. Kömür ocakları ve hafif sanayii. (L)

NOWA SOL, Polonya'da (Zielona Gora voyvodalığı) şehir, Odra ırmağı kıyısında; 22 700 nüf. Dokuma sanayii. Makine yapımı. (L)

NOWE MIASTO («yeni şehir»), eski Varşova şehrinde semt, Stare Miasto'nun kuzeyinde; şehrin ilk çekirdeğidir. (L)

NOWİCKİ (Maciez), polonyalı mimar (Sibirya'da 1910-Mısır'da 1951). Varşova'nın onarımına katıldıktan sonra, 1946'da Birleşmiş Milletler teşkilâtının devamlı mimarlık komisyonu delegesi olarak A.B.D.'ye gitti. 1935'te mimar William H. Deitrick ve Severud, Elstad ve Krueger adlı mühendisler tarafından yapılan Raleigh Hayvan Sergi binası için hazırladığı proje, kablolar sistemiyle desteklenen ilk hiperbolik paraboloit (at eğeri) şeklinde çatı örneğidir. (L)

NOWOTNY (Walter), alman havacısı (Gmünd 1920-Achmer 1944). İkinci Dünya savaşı sırasında Rus cephesine gönderildi, genç yaşına rağmen kısa zamanda Luftwaffe'nin en ünlü havacılarından biri oldu ve en büyük alman nişanına hak kazandı. 8 Kasım 1944'te, yeni Me-262 A uçaklarından birini kullanırken düşürüldü. (M)

NOWOWIEJSKİ (Feliks), polonyalı besteci (Wartenburg, Doğu Prusya 1877-Poznan 1946). Operalar (*Dağların Ruhu*), baleler (*Tatra*'lar), missalar, mezmurlar, motetler, oratoryolar, bir kantat (*Yukarı Silezya'dan Manzaralar*), iki senfonik şiir (*Beatriks Nina*), uvertürler, dokuz senfoni, org eserleri besteledi. (L)

NOWY BYTOM, esk. alm. **Morgenroth,** Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, Bytom'un güneyinde; 83 300 nüf. Maden kömürü ocakları. Büyük «Barış demirhaneleri». Çinko dökümhanesi. (L)

NOWY SACZ, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Beskid dağlarında, Yukarı Dunajec kıyısında; 30 000 nüf. (L)

NOWY TARG, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Yukarı Dunajec kıyısında, Yukarı Tatra kütlesinin eteğinde; 13 100 nüf. Zakopane ve Orawa demiryollarının, Bratislava yönünde kavşak yeri. İdarî ve turistik merkez. (L)

NOXALİS sıf. (lat. k.). Roma huk. Bir zararla ilgili. (Özellikle, güçlü bir kimse tarafından işlenen bir suçtan sonraki vaz geçme dolayısıyle kullanılırdı). [L]

NOYA, İspanya'da liman şehri, Galicia'da (La Coruna ili), Tambre ırmağı ağzında; 12 000 nüf. XV. yy.dan kalma derebey konakları ve ilgi çekici kiliseler. (L)

NOYAN (Abdülkadir), türk hekimi (1886). Askerî tıbbîyeyi bitirdi (1910). Birinci Dünya savaşında Çanakkale'de, Bağdat'ta ve Musul'da hıfzıssıhha müşavirliklerinde bulundu. İstanbul Gülhane Askerî Tıp akademisine askerî hıfzıssıhha ve dahiliye profesörü oldu (1919). Millî mücadeleye katılmak için Ankara'ya gitti (1921). Sakarya Meydan savaşına katıldı. Ankara kumandanlığı baştabipliğine tayin edildi. Bundan sonra Gülhane Askerî Tıp akademisi dahiliye profesörü oldu. İstanbul I. Ordu sıhhiye mütehassıslığına (1941) ve Millî Savunma Bakanlığı Sıhhiye dairesi başkanlığına getirildi (1943). 1945'te askerlikten istifa etti; Ankara Tıp Fakültesi dekanlığına ve Dahiliye Kliniği direktörlüğüne getirildi. 1947'de Ankara Tıp İntaniye kliniği ordinoryüs profesörü oldu. 1952'de emekliye ayrıldı. Eserleri: *Akciğer Veremi Tedavisi* (1935); *Asabî Hipertansiyon* (1939); *İntan Hastalıkları* (1943); *Şekerli Diyabetin Bugünkü Durumu* (1946); *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım* (1956); *İlâçla Tedavi Sanatı* (1959); *Ankara Tıp Fakültesi Kuruluş Tarihçesi* (1959); *Memleketimizde Salgın Hastalıklar* (1963). [M]

NOYELLES-SOUS-LENS, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında (Hénin-Liétard grubu), Lens'in güneydoğusunda; 10 049 nüf. (L)

NOYES (Alfred), ingiliz şairi (Wolverhampton, Staffordshire 1880-Ryde, Wight adası 1958). En güzel eserleri, halk efsanelerinden ilham aldığı şiir ve baladlarıdır. *Robin Hood* (1926) adlı manzum bir trajedi yazdı. (L)

NOYON, Fransa'da Oise idare bölgesinde (Compiègne idare çevresi) kanton merkezi, Oise ırmağının yan kanalı kıyısında; 9 548 nüf. Birinci Dünya savaşında hemen tamamıyle yıkılan şehir, İkinci Dünya savaşında da büyük zarar gördü. Bununla birlikte Notre-Dame katedrali (XII. ve XIII. yy.), binaları (XIII. yy.dan kalma papaz meclisi, kütüphane, XIII. yy.dan kalma avlu dehlizi) ve belediye sarayı (XV. ve XVI. yy.) ayakta kalmıştır. Calvin'in evinde Protestanlık Tarihi derneğinin kurduğu Calvin müzesi: Calvin'in çeşitli sanatçılar tarafından yapılmış resim ve heykelleri, kitaplar, gravürler, haritalar. Noyon canlı bir sanayi merkezidir; dökümhaneler, bakır metalürjisi, amyant, bisiklet jantı, makine yapımı, konfeksiyon, oyuncak yapımı, konserve fabrikaları. Calvin ve J. Sarazin burada doğdu. (L)

NOYONNAİS, Fransa'da Picardie'nin (Oise) güney sınırında bölge. Noyannais, kalkerlerden ve Üçüncü zamandan kalma kumlardan meydana gelen ve Oise'ın birçok kolu tarafından yarılan küçük kütleleri içine alır. Yamaçlarında yapılan meyve ağacı yetiştiriciliği, bölgeye ormanlık bir görünüş verir; oysa kuzeyde tebeşir tabakasını örten balçıklar verimli bir tarım (tahıl, şeker pancarı) kesimidir. (L)

Noyun Ula kurganları ve kültürü, Kuzey Moğolistan'da, Selenga ırmağı havzasında Büyük Hun devletinin doğu bölgesindeki moğol kabilelerinin prenslerine ait kurganlara ve bu kurganların yapıcılarına ait kültüre verilen ad. Bu kültürün bulunuları M.Ö. I. yy.ın başlarına aittir. Ele geçen eserler, Hunların gerilemeğe başladığı ve büyük ölçüde çin gelenek ve kültürünü kabul ettikleri döneme rastlar. Bu mezarlardan çıkan eşya, söz konusu bölgelerde büyük bir kültür hazinesinin var olduğunu gösterir. Mezarlardan çıkan ölüler, moğol ırkına aittir. 1924-1925 Yıllarında Rus Coğrafya kurumu adına, P. Kozlov araştırmalar yaptı. Yamaçlara ve ırmakların kıyısına üç grup halinde yayılan 212 kurgan kazıldı. Bu kurganlardan 1,6,12,23 ve 25 sayılı olanları hun prenslerine aittir. Mezarın içine dolan kar suları donmuş ve yüzyıllarca erimeden kalmıştır. Bu yüzden kumaşlar, ağaç eserler ve hattâ cesetler bozulmadan bugüne kalabildi. Mezarların dış kısmı piramit şeklinde ve taş toprakla yükseltilmiştir. Mezarın iç kısmı genellikle iki bölümden meydana gelir. Mezar çukurları yavaş yavaş derinleşir ve bir dehlize girilir. Bu dehlizden tabutun konduğu bölüme ulaşılır. Tabut, bu iç hücrede 9 m derinlikteki bir kuyu içine gömülür ve hücre düzgün kesilmiş kalas ve kütüklerle kaplanırdı. Kalıntılardan, tabutların ipek kumaşlarla kaplandığı anlaşıldı. Kumaşların üzerinde altın plakaların ve tutkal izlerinin bulunması, bunların altın plakalarla süslendiği ve tabut üzerine yapıştırıldığını gösterir. Tabutların iç yüzünde lake ve boya izlerinin de varlığı, tabutların içinin boyanarak süslenmiş olduğunu gösterir. Mezarların koridorunda, matem işareti olarak yağlı kumaşlar da bulundu. Hun prenslerine ait 6 numaralı mezarda çin ve iran kumaşlarının en güzel örnekleri ele geçti. Çeşitli biçimdeki at koşumlarının yanında, boyundan bağlanan insan başlıklarıyle pantolonlara da rastlandı. Mezarın sadece güney koridorunda yirmiden fazla ipekli çeşidi bulundu. 25 Numaralı mezarda en önemli eser, üzerinde bir hun portresi bulunan kumaş parçasıdır. Mezarda 85 altın plakanın bulunması, bu prensin çok zengin olduğunu gösterir. Burada kaplar, bronzdandır. Bir vazo içinde çay kalıntıları da bulundu. Bütün bu mezarlardan ele geçen buluntular bilginler tarafından incelenerek üç grupta toplandı: 1. Çin'den getirilmiş olan eşya; 2. Yakındoğu'dan veya Güneş Rusya'dan getirilen eserler; 3. yerli hun eserleri. (M)

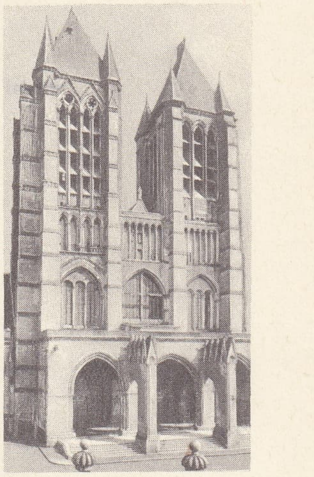

NOYON katedrali batı cephesi

NOZEAN i. (fr. *noséane*). Miner. Sodyum sülfatla birleşmiş tabiî sodyum alüminosilikat; haüyn grubundandır, kübik sistemde billûrlaşır. *Eşanl.* NOZİT. (L)

NOZEMOZ veya **NOZEMİYAZ** i. (fr. *nosémose* veya *nosémiase*). Arılarda sindirim borusunu etkileyen bulaşıcı hastalık.

— ANSİKL. *Nozemoz, Nosema apis* adındaki bir tekhücrelinin sebep olduğu bir

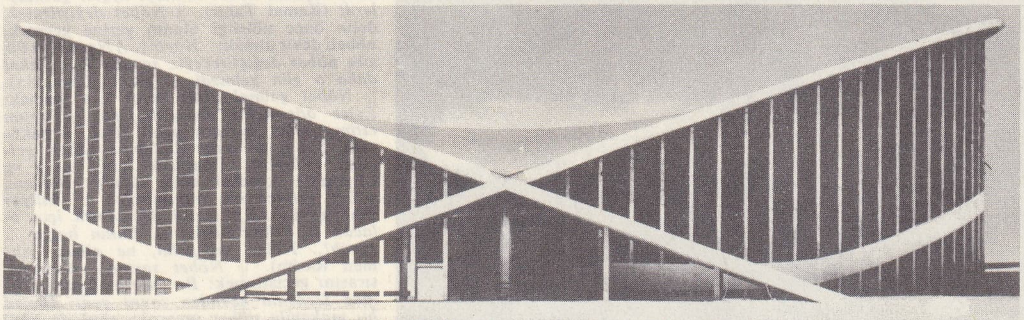

Maciez NOWİCKİ, Raleigh Hayvan Sergi binası (Kuzey Karolina)

Foto. LAROUSSE

nöbetçi

asalak hastalığıdır. Bu asalak bağırsakta ve Malpighi borusunda yerleşerek dokuları parçalayıp dağıtır; bozulan dokular beyazımtırak bir renk alır. Dolayısıyle, çoğu zaman dizanteri ile birlikte sindirim bozuklukları meydana gelir ve hastalık ölümle sonuçlanır. Nozemoz, bütün dünyada görülür, fakat özellikle soğuk ve nemli bölgelerde tahribat yapar. Koruyucu sağlık tedbirleri almakla hastalığa karşı savaşılabilir. (L)

NOZİERE (Fernand WEYL, **Fernand** — denir), fransız tenkitçisi ve oyun yazarı (Paris 1874-Pau 1931). GUY LAUNAY adı altında *Gil Blas* ve *Matin* gazetelerinde tiyatro tenkitleri yazdı. Tiyatro alanında, yabancı yazarlardan uyarlamalar dışında, çoğu zaman açık saçık komediler ve bulvar tiyatroları üslûbunda eserler yayımladı: *Le Baptême* (Vaftiz) [A. Savoir ile birlikte, 1908]; *La Saignée* (Kan Alma) [L. Descaves ile birlikte, 1914]; *La Riposte* (Karşılık) [1926]. (L)

NOZOD i. (fr. *nosode*). Tıp. Herhangi bir patolojik suyuktan (kan, sidik, irin, balgam, bakteri ürünleri v.b.) elde edilen ilâç. (Suyuk hastanın kendisinden değil başkalarından alınır.) [L]

NOZOFOBİ i. (fr. *nosophobie*). Psikiyatr. Aşırı hastalık korkusu. (Marazî derecede endişeli kimselerde görülür.) [L]

NOZOGRAFİ i. (fr. *nosographie*). Hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması. (L)

NOZOKONYOZ i. (fr. *nosoconiose*). Tozlardan ileri gelen meslek hastalığı.

— ANSİKL. *Nozokonyoz*'lar hastalığın belirdiği yere göre dermatokonyoz, rinokonyoz, otokonyoz, pnömokonyoz v.b., bozukluğa sebep olan maddelere göre de silikoz, asbestoz, antrakoz gibi bellibaşlı çeşitlere ayrılır. (L)

nöbet şekeri

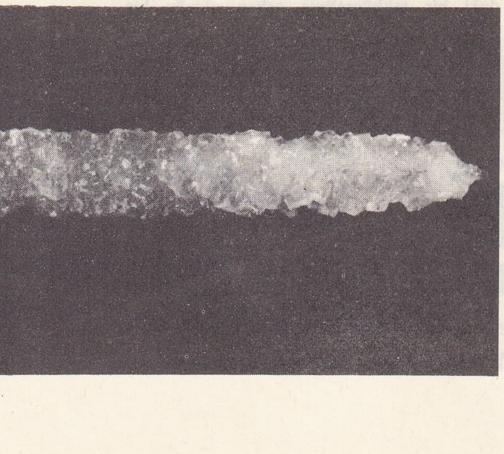

NOZOLOJİ i. (fr. *nosologie*). Hastalıkları topluca ele alarak inceleyen ve sınıflandıran tıp dalı.

— ANSİKL. *Nozoloji*, aslında her hastalığı tanımlamağa ve ötekilerden ayırmağa yarayan birtakım kıstaslara dayanarak hastalıkların genel bir sınıflandırmasını yapan bilim dalıdır.

Prensip olarak, sınıflandırma esas sebebe göre yapılmalıdır (msl. intanî hastalıkların sebebi mikroplardır); fakat bazı hallerde sebep değil, belirtiler esas alınır (msl. diyabette, hastalığın sebebi bilinmeyebilir, ama klinik ve biyolojik özellikleri bellidir); daha başka bazı hallerde, hastalık çeşitli sebeplerden ileri gelmekle beraber belirgin bir bozukluğa (karaciğer sirozu) yahut herhangi bir organ veya aygıt üzerinde belli bir noktadaki bir bozukluğa dayanır (mitral hastalığı [kalp], sara, [beyin], damar sertliği [damarlar] v.b.). Demek ki nozoloji, hastalıkların sebeplerini ve ortaya çıkış şartlarını inceleyen etyolojiden ve hastalıkların belirtilerini inceleyen patolojiden ayrı bir tıp dalıdır. (L)

NOZOMANİ i. (fr. *nosomanie*). Psikiyatr. Saçmalık derecesini bulabilen marazî hastalık korkusu. (Böyle bir korkuya kapılan kimse, bütün ağır hastalıklara yakalanmış olduğuna kesin olarak inanmış bir hipokondriyaktır.) [L]

Nozze di Figaro. Bk. FİGARO'NUN DÜĞÜNÜ.

NÖBET i. (fars. *nevbet*'ten). Sıra: *Geçenlerde Behlûl bana ne dedi, biliyor musun? Mlle de Courton'dan sonra nöbet kendisine geleceğinden korkuyor* (H.Z. Uşaklıgil). *Yanlarında yetmiş deve olup nöbet ile binerlerdi. Hattâ Resul-i Ekrem ile Ali İbni Ebî Talib ve Zeyd İbni Harise Radiyallahu Anhüma için bir deve olup üçü nöbet ile binerlerdi* (Cevdet Paşa). || Sıra ile yapılan hizmet: *Nöbette olmak.* || Defa, kere: *Biz de Hüseyin'le günde en aşağı, beş nöbet kavga ederdik* (R.N. Güntekin). *Meftun, değişik kadınlarla birkaç nöbet oynadı* (H.R. Gürpınar). || Hastalık sebebiyle titreme, ateşin yükselmesi. || Aynı cinsten olan ve zaman zaman bünyede kendini gösteren fizyolojik bozuklukların tümü. || *Esk.* Sıtma.

— ÇEŞ. DEY. *Nöbet beklemek* (veya *tutmak*), [bir şey için] sıra beklemek, sırada durmak: *«Vesika almak için nöbet bekleyoruz».* (H.R. Gürpınar). *Kenarda nöbet bekleyen çocuklar titizlenmeğe: «Çok oldu amma, bizi de, bizi de!» diye bağrışmağa başlıyorlardı* (R.N. Güntekin). *Yenilenler, acılarını unutmak, yenenler, zaferlerinin tadını çıkarmak için, furunlar kadar içki ve sigara dükkânlarının önünde nöbet tutuyor* (F.R. Atay). [Asker, polis v.b. görevli için] Bir yeri, kimseyi, aracı korumak, gözetlemek v.b. sebeplerle ve görevli olarak bulunduğu yerden belli bir süre ayrılmamak: *Vatanın en uzak köşelerinde / Hatırla ki birisi nöbet bekler* (F.H. Dağlarca). *Hükûmet konağında kaymakam beyin odasına çıkan merdivenlerde nöbet tutacaksınız. Kaymakam beyin yanına, Kuvayı Milliyecilerden, Müdafaayı Hukuk Erkânından başka kimse gidemez* (S. Kocagöz). *Cemil teğmen Faruk'u değiştirmek için lokomotife gitti. Makinist yabancı olduğundan, başında nöbet tutmayı uygun görmüşlerdi* (Kemal Tahir). || *Nöbet değiştirmek*, daha önce nöbetçi olanın yerine geçmek, nöbeti devir almak: *Hayır* [...] *Nasıl olsa bir gün nöbet değiştireceğiz seninle* [...] *Fakat daha o gün gelmedi ...* (R.N. Güntekin). || *Nöbet gelmek*, (bir şeye) sıra gelmek: *Evler döşemekti bendeki tasa / Yaptım ettim, nöbet mezara geldi* (N.F. Kısakürek). *Şimdi de onun dinlenme nöbeti gelmişti* (Vâ-Nû). [Hastalık için] Ateş ve titremeyle kendini belli etmek: *Babamın nöbet gelince ne yapılacağını o biliyor* (Sabahattin Ali). *Hattâ düşmemek için olacak ki beline sarıldı ... Bakın bakın ... eyvah!.. Nöbet mi geldi, ne oldu?* (Ahmed Rasim). || *Nöbet savmak*, nöbetini, sırasını geçiştirmek: *Bu suretle Kemal Ahmed Dedenin «benden sonra yedi Ahmed bu makamla nöbet savacak» sözü de bâtıl oluyor* (N. Araz).

— Ask. Silâhlı kuvvetlerde birlik, karargâh ve kurumlarda ortak hizmetlerin yapılmasını sağlamak amacıyle, teşkilât içindeki görevli asker ve sivil personel tarafından belli bir sıra ve süreyle yürütülmesi gereken hizmet. (Bk. ANSİKL.) || *Nöbet alan*, nöbetçilik görevine başlayan asker veya müfreze. || *Nöbet değiştirme*, nöbetçilerin değiştirilmesi. (Nöbet nizamî talimatın verilmesi suretiyle, törenle yapılır.) || *Nöbet karakolu*, nöbetçileri kapsayan bir kıtanın yerleştiği lokal.

— Denizc. *Nöbet defteri*, emirlerin yazıldığı defter.

— Mutf. *Nöbet şekeri*, su şeker ve krem tartardan yapılan şeker. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Nöbet kalfası*, Osmanlı devletinde nöbet tutan hadımağalarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Nöbet* barışta ve savaşta yürütülen önemli hizmetlerden biridir. Birliklerde, karargâhlarda ve askerî kurumlarda nöbet hizmetine girecek olanların kimler olacağı, nöbet hizmetinin yapılış tarzı ve şekli, nöbetçilere ait görevler talimatnameyle belirtilir. Buna göre, nöbetçi kuralları, kural olarak başta güvenlik ve disiplin olmak üzere, birlik, karargâh ve kurumların günlük hizmet saatleri dışında çıkabilecek her türlü iş ve hizmetten sorumludur. Nöbet süresi bir kişi için 24 saati geçemez.

Subay ve assubayların nöbet devir ve teslim işleri, ilgililerin yüz yüze gelerek görüşmeleri suretiyle yapılır. Her nöbet hizmeti için bir defter tutulur, devir ve teslim sırasında gereken önemli konular bu deftere işlenir, nöbeti teslim eden ve alan tarafından imzalanır. Bir üst derecedeki âmir de bu defteri görerek imza eder.

Nöbet hizmetlerinin çeşitli ad ve türleri vardır. Meselâ askerî hastahanelerde çalışma saatleri dışında sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için nöbetçi tabipliği, idarî işler için hastahane nöbetçi subaylığı, askerî okullarda okul nöbetçi âmirliği, okul nöbetçi öğretmenliği, nöbetçi assubaylığı, büyük askerî birlik veya kurum karargâhlarında nöbetçi âmirliği, nöbetçi subaylığı ve nöbetçi assubaylığı gibi görevler vardır.

Silâhlı kuvvetlerde, genellikle, bölük nöbetçi onbaşılığı, koğuş nöbetçi onbaşılığı, bölük nöbetçi çavuşluğu, mutfak nöbetçi onbaşılığı, bölük nöbetçi assubaylığı, bölük nöbetçi subaylığı, tabur nöbetçi subaylığı, tabur nöbetçi âmirliği, alay nöbetçi subaylığı, alay nöbetçi âmirliği, nizam karakol subaylığı, bölükler nöbetçi subaylığı adı verilen çeşitli nöbet hizmetleri, birliğin subay, assubay, erbaş ve erleri tarafından tutulur.

— Mutf. *Nöbet şekeri.* Su ve şeker kazanda ısıtılarak karıştırılır. Hafif kıvama gelince kesilmesi için bir çorba kaşığı krem tartar atılır. Eriyik tam kıvamını alınca etrafı 4-5 sıra delikli ve bu deliklerden karşılıklı pamuk ipliği geçirilmiş bir kazana boşaltılır. Sonra kazanın etrafı (delikler) alçı ile kapatılır. Kazanın ağzına mukavva örtülür, üstünc çuval atılarak kapatılır ve ılık bir yerde soğutulur. Nöbet şekeri adı «nöbet» denen bu işlemden gelmektedir. Anadolu'da eskiden soğutma işi gübre içinde yapılırdı. Kazanın soğutulması 1 hafta sürer. Bu süre içinde şeker, kristalizasyona uğrar ve iplerin etrafına sucuk görünümünde yapışır; bir kısmı da dibe çöker. İpler kesilir ve 20-30 sm'lik uzunlukta çubuklar halinde çıkarılır. Nöbet şekerinin öksürüğe iyi geldiği söylenir.

— Teşk. tar. *Nöbet kalfası*, Haremi Hümayun kapısındaki nöbetçileri denetlerdi. Haremde görevli zenci hadımağaları, en aşağı rütbeli hadımağalar gibi hizmet görürlerdi. Nöbet kalfaları harem kapılarının anahtarlarını sabah namazından önce dârüssaade ağasından alır ve gereken kapıları açardı. Akşamları, harem kapıları kapanınca, anahtarlar yine dârüssaade ağasına teslim edilirdi. Nöbet kalfalarından dördü harem kapılarını beklerdi. Harem kapıları Fatiha suresi okunarak açılır, Mülk suresi okunarak kapatılırdı. *Beşinci nöbet kalfası* denilen kalfa sadece halvetle görevliydi. En yüksek rütbeli nöbet kalfası buydu. Hal-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

vet yapıldığı, yani padişahın harem dairesine geldiği günlerde, kapı nöbetçisi olmayan harem ağalarını halvete göndermekle görevliydi. Geceleri, hastalık gibi özel durumlarda, dârüssaade ağasına haber verilir, bu ağanın aracılığıyle getirtilen hekim, hastayı görüp gittikten sonra kapı tekrar kapanırdı. Kapılar kapandıktan sonra kapı yakınında ve ağa koğuşlarında yabancı kimse bırakılmazdı; bunun için, ortanca veya hasıllı* ağalardan birisi yüksek sesle «hû» çekerdi. Nöbet sırası acemi ağalara da gelirdi. Kapı nöbetçilerinin kumandanı durumunda olan nöbet kalfaları, nöbet tutmazlardı. En eski nöbet kalfası terfi edince ortancalığa getirilirdi. (M)

NÖBETÇİ i. ve sıf. (*nöbet*'ten *nöbet-çi*). Nöbet bekleyen (kimse): *Köylerinin şurasına burasına siper kazmışlar. Gece-gündüz nöbetçi gezdirmektelermiş...* (Kemal Tahir). *Koridorda dolaşan nöbetçi hademeyi bir bahane ile aşağı göndererek muavinin boş odasına girdim* (R.N. Güntekin). *Tazyik ve ihafe edilen telgraf memurlarının hemen icap edenleri, vali paşayı ve diğer alâkadaranı haberdar etmemelerinin ve nöbetçi zabitinin bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?* (Atatürk). || Nöbet sırası kendisinde olan. || *Nöbetçi eczane*, düzenlenen sıraya uygun olarak geceleri ve tatil günleri açık tutulan eczane.

— Ask. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Aynı hizmeti aralıksız olarak birkaç saat yapmak üzere ayrılmış gemicilerden meydana gelen vardiya grubu. || Güverte veya makinede görevli gemici veya ateşçi. || *Nöbetçi araç*, nöbetçi geminin, amiral gemisine yolladığı küçük deniz aracı. || *Nöbetçi gemi*, açık demir yerinde yatan ve bir filoda, bütün gün süresince içinde her zaman aranabilecek bir hekim ve idare subayı (komiser) bulunduran gemi. || *Nöbetçi fenerliği*, nöbetçi fenerinin içine konulduğu tel kafesli muhafaza. || *Nöbetçi vardabandıra*, demir yerinde yatan gemilerin bütün hareketlerini gözlemekle yükümlü olan ve köprü üstünde nöbetçi olan vardabandıra. || *Demir nöbetçisi*, gece nöbet tutmak ve görebileceği şeyleri haber vermekle yükümlü nöbetçi.

— ANSİKL. Ask. Eskiden sahra hizmetlerinde belirli bir bölgeyi gözetleyen askere *nöbetçi* denirdi. Tek başına dolaşan kişileri kontrolla ve düşmanın yaklaşmasını meydana çıkarmakla görevli olan bu nöbetçiler, silâhbaşı ettirmekle görevli bulundukları küçük karakolların ilerisine dikilirlerdi. Nöbetçiler hattı böylece sahrada bulunan bir kıtanın kontrol ettiği bölgenin görünen çevresini belirli kılardı. Bu anlamdaki «nöbetçi» terimi yerine Birinci Dünya savaşından beri «gözcü» kelimesi konmuş ve «nöbetçi» kelimesi de garnizon hizmetinde bir askerî müesseseye girenleri kontrolla görevli silâhlı askeri belirten bir terim olarak süre gelmiştir. Yalnız bir posta kumandanının emrine verilen nöbetçiler, özellikle tek başına dolaşanların veya kıtaların keşfi bakımından görevlerine ait özel talimat alırlar ve nizamî ihtarı yaparak bunları her zaman durdurabilirler.

◆ **Nöbetçilik** i. Nöbetçi olma hali. (M)

NÖBETLEŞE zf. (*nöbet* > *nöbetleşmek*'ten *nöbetleş-e*). Sırayle, aralarında nöbete bindirerek: *Şoföre lüzum yoktu; ikimiz nöbetleşe kullanırdık* (R.H. Karay). [M]

NÖBETLEŞME i. (*nöbet* > *nöbetleşmek*'ten *nöbetleş-me*). Jeol. Paralel tabakalar dizisinde, bir kaya ile başka bir tip kayanın arka arkaya sıralanması: marnlar ve kireçtaşları nöbetleşmesi. (ML)

NÖBL (Hans), avusturyalı kayakçı (Innsbruck 1909-ay.y. 1965). Birçok yarış kazandı (Kandehar kupası [1934] ve Cervin kupası [1934] v.b.). Sestriere Ski okulunun en iyi hocalarından biriydi. Arjantin'e gitti, And dağlarındaki San Carlos de Bariloche kayak istasyonunu kurdu. Avrupa'da su kayağının öncülerindendi. (M)

NÖGGERATH (Johann Jacob), alman mineralog ve jeoloğu (Bonn 1788-ay.y. 1877). Bonn üniversitesinde mineraloji ve jeoloji profesörlüğü yaptı. Tabiî Bilimler müzesi yöneticisi oldu; Rheinland-Westfalen maden ve metalürji sanayiini kurdu ve bölgenin jeolojisini inceleyerek yeni maden türleri keşfetti. Başlıca eserleri: *Das Gebirge in Rheinland-Westfalen* (Rheinland-Westfalen Bölgesinde Sıradağlar) [1821 - 1826]; *Die Entstehung und Ausbildung der Erde* (Yeryüzünün Menşei ve Oluşumu) [1847]. (M)

NÖLDEKE (Theodor), alman şarkiyatçısı (Harburg 1836 - Karlsruhe 1930). 1872 - 1906 Arasında Strasbourg'da Samî Dili Filolojisi kürsüsü profesörü oldu. Sasanî ve İslâmlıköncesi tarihi ve Kur'an üstüne derin bilgi veren eserler yayımladı. (L)

NÖRDLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Ries bölgesinin ortasında; 14 400 nüf. Ortaçağdan kalma anıtlar: surlar ve kapılar (XIV.-XVI. yy.). Rönesans üslûbunda belediye sarayı; gotik üslûbunda Sankt-Georg kilisesi. Dokuma sanayii (yün). Hassas âletler ve makine yapımı. —Yakınında demirli su kaynakları ve ılıcalar.

— Tar. Hür imparatorluk şehri olan (1215) Nörtlingen, Schwaben birliğine (1347) katıldı, sonra Reformu benimsedi (1529). İsveçlilere kumanda eden Saksonya-Weimar'lı Bernard ve Horn, imparatorluk ordularına kumanda eden Gallas'a burada yenildiler (5-6 eylül 1634). Conde ve Turenne, Mercy'i burada yendiler ve öldürdüler (3 ağustos 1645). Nördlingen şehri 1803'te Bavyera tarafından ilhak edildi. (L)

NÖRİN i. (fr. *neurine*). Kim. Formülü $CH_2 = CH — N^+(CH_3)_3$ OH olan trimetilvinilamonyum hidroksit; teorik olarak, kolin'in su kaybetmesiyle meydana gelir. (Etin çürümesi sırasında oluşan çok zehirli bir maddedir.) [L]

NÖRİNOM i. (fr. *neurinome*). Nöroloji. Çevre sinirlerinde, sinire destek eden dokunun (Schwann kılıfı) oluşturduğu ur: *Sinir merkezleri için gliyomlar ne ise, çevresel sinirler için de nörinom odur.* (L)

NÖRLUND (Niels Erik), danimarkalı matematikçi (Slagelse 1885). Lund üniversitesinde (1912), daha sonra Kopenhag üniversitesinde (1922) matematik profesörü oldu, Danimarka Geodezi servisine müdür tayin edildi. Diferansiyel denklemler üstüne önemli araştırmaları vardır. (L)

NÖROARTRİTİZM i. (fr. *neuro-arthritisme*). Dış sebeplere değil de daha çok belirtilerin meydana çıktığı alana bağlı hastalıklar (damla ve romatizma diyatezleri v.b.). [L]

NÖROBLAST i. (fr. *neuroblaste*). Hücrebil. Etrafı ince bir protoplazma tabakası ile çevrili yuvarlak çekirdekli embriyon sinir hücresi. (Nöroblast, önce silindir şeklinde bir uzantı çıkarır; bu uzantı ileride akson olur; daha sonra, karşı uçta, dallı budaklı dendritler belirir. Bk. NÖRON. (L)

NÖRODERMATOZ i. (fr. *neurodermatose*). Sinirlerdeki bozukluktan ileri gelen deri hastalığı. («Likenleşmiş» denen bazı egzamalar [bunların oluşmasında heyecan etkeni etyolojik rol oynar] ve sinirlerdeki bozuklukla birlikte görülen soydan geçme çeşitli deri hastalıkları bunlar arasında sayılabilir.) [L]

NÖRODİN i. (fr. *neurodine*). Kim. Fenilüretan'ın

$C_2H_5O—CO—NH—C_6H_4—O—CO—CH_3$

formülündeki asetoksilli türevi; ateş düşürücü olarak kullanılır. (L)

NÖROEPİTELYUM i. (fr. *neuro-epithelium*). Dokubil. Embriyonda dış deriden oluşan ve ilkel sinir oluğu boşluğunun iç yüzünü kaplayan epitelyum. (Mikrogli hariç, nevraksın bütün elemanları [sinir ve nevrogli hücreleri] bu epitelyumdan oluşur.) Bk. NEVROGLİ. (L)

NÖROFİBRİL i. (fr. *neurofibrille*). Bk. SİNİR *telciği*.

NÖROFİBROMATOZ i. (fr. *neurofibromatose*). Patol. Aileden ve soydan geçen müzmin hastalık. *Eşanl.* RECKLİNGHAUSEN HASTALIĞI.

— ANSİKL. *Nörofibromatoz*'un, belirtileri şunlardır; 1. esmerimsi lekeler; 2. moluskum şeklinde serpiştirilmiş deri urları; 3. sert veya iğsi çekirdekler meydana getiren sinir urları; 4. değişken akıl bozuklukları (zihin yeteneklerinde zayıflama). Bazı silik şekillerde bu belirtilerin sadece bir tanesi görülür. Hastalık en çok çocukluk veya yeniyetmelik çağında başlar ve genellikle gelişen bir seyir takip etmeden sonsuz sürüp gider. Urlardan biri büyüyerek baskıya sebep olabilir; bu takdirde onu kesip almak gerekir. Bir urun tabiatı nadiren değişip kötüleşebilir. (L)

NÖROFİL sıf. (fr. *neurophile*). Patol. Daha çok sinir sistemine yerleşen bazı toksinlere denir. (Meselâ kuduz, tetanoz v.b. toksinleri bu cinstendir.) [Aynı niteliği gösteren mikroplara genellikle NÖROTROP denir.] (L)

NÖROFİZYOLOJİ i. (fr. *neurophysiologie*). Sinir sistemi fizyolojisi.

— ANSİKL. *Nörofizyoloji*, elektroniğin (doğru akımlı amplifikatörler, içtepi amplifikatörleri v.b.) ve sinir sisteminin çeşitli kısımları arasındaki potansiyel farklarını ortaya çıkarmağa imkân veren mikroelektrotların mükemmelleşmesi sayesinde gelişti. Bu gelişmeler miyotatik refleksi daha iyi tanımağa da imkân verdi. Bu alandaki araştırmalara katılan birçok araştırmacı arasında özellikle Eccles, Hodgkin ve Huxley'i saymak gerekir. (L)

NÖROGLİOM i. (fr. *neurogliome*). Patol. Sinir elemanlarından (nevrogli, sinir hücreleri, sinir boruları) meydana gelen ur. || Bir sinirin bozuk yerinde biriken yumak halindeki sinir borularından oluşma ur: *Nörogliom'lar çoğu zaman damarları hareket ettiren sinirlerde bozukluğa ve ağrılara yol açar.* (L)

NÖROGLİYA i. (fr. *neuroglie*). Bk. NEVROGLİ.

NÖROGLOBÜLİN i. (fr. *neuroglobuline*). Biyokim. Sinir dokusunda bulunan lipitlere bağlı globülin. (L)

NÖROKERATİN i. (fr. *neurokeratine*). Biyokim. Sinir dokusunda bulunan ve sinir tellerinin kılıfını meydana getiren özel keratin. (L)

NÖROKRİNİ i. (fr. *neurocrinie*). İçsalgı bil. İçsalgı bezlerinde, özellikle hipotalanus ve hipofiz bezlerinde oluşan salgıların doğrudan doğruya sinir merkezlerine yayılması. (L)

NÖROLENGÜİSTİK i. (fr. *neurolinguistique*). Dil bozukluklarının anatomik ve klinik tipleriyle dildeki ifadeleri arasındaki ilişkileri inceleyen dal.

— ANSİKL. *Nörolengüistik*'in temel varsayımına göre, nörolog tarafından, beyindeki lezyonun yerine ve yapısına göre belirlenen patolojik tiplerle, sözlü ifadedeki bozukluk şekilleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Nörolengüistik, korteksteki lezyonlardan ileri gelen, el kol hareketlerinde (apraksiler) veya nesnelerin, renklerin ve biçimlerin tanınmasında (agnozi) beliren bozukluklarla doğrudan doğruya ilgilenmez; bu hallerde dil, hasta ile klinik hekimi arasında bir anlaşma aracıdır; ama bu bozukluklar genel davranışı, özellikle dili etkilediği ölçüde nörolengüistiğin de alanına girer. Ne olursa olsun bu bilim için asıl mesele afazi'nin çeşitli şekillerini tanımlamaktır.

Bu durumda şu iki sorunun cevaplandırılması gerekir: 1. dilbilim bakımından, afazi hastasının çıkardığı seslerde bozukluğun yapısına göre bunları özel tiplere ayırmak imkânını sağlayacak unsurlar var mıdır ve bu tiplerin her biri için ayrı dil kuralları bulunabilir mi? 2. Böyle bir tipoloji ortaya konabilirse, bu, afazi'nin klinik tipolojisini tayin edecek nörolojik belirtilere uyar mı? Birinci soru dilbilimin bugüne kadar kullandığı metotlara, özellikle dilin analizi için teklif edilen modellere bağlıdır. Tasvirî dilbilimin, *sınıflama* ve *dağılım* olmak üzere iki yönü vardır: birincisinde sınıflamalar ve aşama sıralarına göre belirlemeler (fonem, morfem düzeyinde; morfem cümle düzeyinde; cümle, cümleüstü bütünler düzeyinde tanımlanır), ikincisinde her unsuru bağımlı olduğu parça içindeki dağılımına göre tanımlamak söz konusudur. Buradan şu sonuca varılmıştır: ne kadar sıra ve düzey varsa bir o kadar da afazi (cümle afazisi v.b.) vardır. Bu örnek, deneysel fonetiğin ilerlemesiyle geliştirilmiştir. Sosyo-kültürel seviyelere göre iyi bilinen veya az bilinen kelimelerin muhtemel dizilişleri üstüne yapılan psikolengüistik soruşturmalarla yeni ve aydınlatıcı bilgiler edinilmiştir. Bununla beraber Ja-

kobson ve Halle sınıflama ve dağılım modellerini birarada kullanarak afazi bozukluklarını bitişiklik (sentagmaların zincirlenişi) ve benzerlik (paradigma sınıflarında yapılan seçme) yönlerine göre bitişiklik afazileri («hareketle ilgili» afaziler, agramatizm) ve benzerlik afazileri (duyumsal afazi) diye iki tipe ayırdı. Başka araştırıcılar bu modeli aynı anda cümleüstü unsurların bütün sıralarına birden uygulamayı teklif ettiler. O zaman daha fazla afazi ortaya çıktı: fonem, morfem, cümle v.b. afazileri. Bunlar da ayrıca seçme afazileri (beklenen bir unsur yerine başkasının konması), bitiştirme afazileri (bir unsurun, yanındaki unsurlar tarafından değişikliğe uğratılması) olarak ikiye ayrılır. Nihayet üçüncü bir lengüistik model (üretici gramer modeli) ortaya çıkar. Günümüzde afazi'nin çeşitli hallerini tanımlamak için bütün bu modeller göz önünde bulundurulur. Bu durumda dağılım modellerinin hareket afazilerinde etkin bir rol oynadığını, dönüşüm modellerinin ve üretici modellerin de agramatizm ve duyumsal afazi olaylarının daha iyi anlaşılmasını sağladığı görülür. Uygulama alanında nörolengüistik meseleleri, kısa zamanda yeni bir görüntü kazandı. Özel ve tabiî bir dil ile belirli bir afazi türünden bozukluğun tipolojisi arasında ne gibi ortak ilişkiler bulunabileceği araştırıldı. Meselâ Fransızca konuşanlardaki hareketle ilgili afazide bazı ünsüz grubu zincirlenmelerinin (*tr, gl* v.b.) aksadığı görülür. Yapılan incelemeler sadece hint-avrupa dillerini kapsamaktadır, ama çok çeşitli aksamalara rağmen, anadil ne olursa olsun afazi şekilleri arasında pek çok benzerlikler vardır; aksama genellikle telaffuzu güç fonemlerde ortaya çıkar.

Bir başka tip araştırma da çokdillilerdeki afazi'nin tipolojisi üstüne yapılmaktadır. Araştırmaların azlığına rağmen bu alanda alınan sonuçlar da ötekilere benzemektedir. Dil ne olursa olsun telaffuz aksaklığı dilin şekline pek bağlı değildir. Ama bu bağımsızlık iki düzeyde ortaya çıkar: a) bozukluğun tanımı düzeyi (msl. hareket afazisi fonemlerin dağılımsal modeline göre, amnezi türünden afazi modellerin seçimindeki bir eksikliğe göre tanımlanır); b) programın, yani hastanın söylediği sözlerin karmaşıklık düzeyi (hastadan nesnelerin adını söylemesi istenince kullandığı terimlerin sıklığı, cümlelerin uzunluğu v. b.). [L]

NÖROLEPTİK sıf. ve i. (fr. *neuroleptique*). Tedavide, sinir ağrılarını dindirici maddelere denir.

— ANSİKL. *Nöroleptik*'ler, uyuşturucu etki yapmadan ağrıları dindirir; bu bakımdan müsekkinlerden farklıdır. Farmakolojik bakımdan nöroleptik ilâçların başlıca özelliği, çırpınmaları ve saldırganlığı ortadan kaldırması, had ve müzmin psikoz durumlarını gitgide hafifletmesidir. Bunlar aynı zamanda anestezide ve sinir bozukluklarına yol açan birçok hastalığın tedavisinde de kullanılır.

Başlıca nöroleptikler üç kimyasal grupta toplanır: fenotiyazinler, rezerpinler ve butirofenonlar (yeni bulunmuştur, özellikle psikoza karşı çok etkilidir).

Bütün bu müstahzarların bir sakıncası vardır: bazı hastalarda, kas hareketini düzenleyen sinir sisteminde Parkinson hastalığındakine benzer bozukluklara yol açar (kasılma, titreme). Tedavi kesilince veya nöroleptik tedaviye devamı gerektiren vakalarda (çırpınmalı ağır psikozlar) Parkinson hastalığına karşı kullanılan ilâçlar verilince, bu bozukluklar kolayca geçer. (L)

NÖROLİZ i. (fr. *neurolyse*). Ted. Bazı inatçı ağrıları tedavi amacıyle alkol şırınga ederek siniri öldürme. || Yolu üstündeki bozuklukların baskısı altında kalan bir siniri kurtarmak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

NÖROLOG i. (fr. *neurologue*). Özellikle sinir hastalıklarını inceleyen ve tedavi eden hekim. (L)

NÖROLOJİ i. (fr. *neurologie*). Sinir sistemini inceleyen bilim. || Sinir sisteminin anatomi, fizyoloji ve patolojisiyle uğraşan tıp dalı.

— ANSİKL. *Nöroloji*, XIX. yüzyılın başında Bayle, Parkinson gibi klinikçiler, Magendie, Flourens gibi fizyologlar sayesinde bilimsel safhaya girdi, Charcot zamanında, «anatomi ve klinik» metodunun uygulanmağa başlanmasıyle, büyük bir başarıya ulaştı; bu metot önce Déjerine, sonra Babinski tarafından geliştirildi. Claude Bernard, sepmatik sistemin faaliyetini ortaya koydu. XX. Yüzyılın başında Avusturya'da von Economo, epidemik ansefaliti tanımlarken, İngiltere'de Sherrington, Birinci Dünya savaşında elde edilen bilgilerin ışığında nevraks fizyolojisi alanında büyük ilerlemeler sağladı. A.B.D.'de Cushing, ilk sistematik cerrahî müdahaleleri uygulayarak, sinir cerrahîsini yarattı; bunu yaparken de, Roussy'nin, arabeyinin çalışması hakkındaki buluşlarından yararlandı. Tıbbın bütün alanlarında (biyokimya, viroloji, radyoloji elde edilen ilerlemeler ve elektroansefalogramın kullanılması, nörolojiye son derece geniş araştırma yolları ve çalışma alanları açmaktadır. (L)

NÖROMİYELİT i. (fr. *neuromyélite*). Oftalmoloji. *Göz nöromiyeliti*, göz siniri iltihabından önce, onunla birlikte veya ondan sonra görülen had ve yaygın miyelit. (L)

NÖRON i. (fr. *neurone*). Çekirdekli bir gövde kısmıyle uzantılardan (protoplazma uzantıları [dendritler] ve silindireksen [akson]) meydana gelen sinir hücresi.

— ANSİKL. *Nöron*, yani sinir hücresi, embriyondaki ortaderiden oluşur; önce aksonlu bir nöroblast halindedir; erişkin hale gelince iki çeşit uzantısı olur ve bölünmesine imkân kalmaz.

1. *Gövde kısmı*. Nöronun gövde kısmı değişik büyüklüktedir; çapı 5 mikrondan (beyincik hücreleri) 130 mikrona (omuriliğin ön köklerindeki hareket siniri hücreleri) kadar, hattâ daha fazla olabilir. Şekli küremsi, yumurtamsı veya çok köşelidir; az veya çok iri bir çekirdeği vardır. Protoplazması nispeten bol ve heterojen görünüşlüdür; içinde yer yer çizgiler (spongioplazma) ve bunların arasında saydam bir protoplazma (hiyaloplazma) bulunur. Spongioplazmanın içinde, Cajal, ince sinir telcikleri bulmuştur; görünüşe göre bu telcikler, dendritlere kadar uzanarak orada paralel hale gelir, aksonlara girenler ise birbiriyle kaynaşır. Bundan başka, protoplazmada yer yer adacıklar bulunur: kromofil madde, pigmentler, çomak şeklinde cisimler ve lipoyitler.

Bazik anilin boyalarla iyice boyandığı için bu sıfatla anılan kromofil (renksever) madde, küçük tanecikler veya irice parçalar (Nissl cisimleri) halinde görünür ve boyundığında, hücreye kaplan postu görünüşü verir. Kromofil madde hücrenin ürettiği bir nesne sayılırsa da, yorgunluk ve zehirlenme hallerinde kaybolur, fakat yaşlılarda birikip çoğalma eğilimi gösterir. Pigmentler siyah, bazen sarı veya kırmızı tanecikler halinde görünür; lipoyitlerin tanecikleri (kondriokontlar) ise pek çoktur. Görünüşe göre, hücrenin bu gövde kısmı nevrogli elemanlarınca beslenir. Genel olarak kabul edildiğine göre sinir hücresi salgı çıkaran bir hücredir. Nissl cisimcikleri ile pigmentler ise bu hücrelerce hazırlanan veya açığa çıkarılan maddelerdir.

2. *Uzantılar*. Nöroblast, silindireksen denen bir uzantı çıkarır, erişkin hale geldiğinde, öbür ucunda sık çalı görünüşünde yeni uzantılar (dendritler) belirir. Gerek silindireksen, gerek dendritler, hücrenin gövde kısmında oluşan sinir telciklerinden meydana gelir. Dendritlerin ve aksonun görevleri ayrıdır. Dendritlerin uçları hafif büzülme ve gelişme hareketleri (nöronların amipsi hareketi) yapabilir ve bu sayede akson uçlarıyle bitişebilir. Akson ise düzgün silindir biçiminde, doğru veya hafifçe eğridir; ucu telciklerden bir demetle son bulur. Bu telciklerden her biri bir dendritle bitişebilir. Böylece aynı akson birçok başka nöronun dendritleriyle temas kurabilir.

3. *Nöronun çalışması*. Bütün hücreler gibi, nöron da ancak bir irkilme ile harekete geçer; irkilme, sinir akımını doğurur. Bu akım elektrik akımı gibi hareket eder; insanda saniyede 27 ilâ 132 m arasında değişen bir hızla belirli bir yönde (kısa uzantılardan aksonun ucuna doğru) gider. Sinir akımının hızı, merkeze giden sinir tellerinde, merkezden uzaklaşan tellere göre daha büyüktür. Sinir akımı, komşu nöronların protoplazma uçlarına olumlu bir nörotaktizm etkisi yapar.

Nöronun ömrü, hücrenin gövde kısmının durumuna bağlıdır, çünkü Waller yozlaşmasının ve yenilenmenin ispat ettiği gibi, nöronun beslenmesi gövde kısmıyle olur. Bk. SİNİR. (L)

NÖRONOFAJ i. ve sıf. (fr. *neuronophage*). Dokubil. Sinir hücresini tahrip eden nevrogli elemanı. (L)

NÖRONOLİZ i. (fr. *neuronolyse*). Dokubil. Sinir hücresinin nöronofajlar tarafından tahribi. (Nöronofajlar hücre içine girerken onu sindirir; hücrenin yerinde bir fagosit yığını kalır; sonra bunlar da yozlaşır.) [L]

NÖROPATOLOJİ i. (fr. *neuropathologie*). Sinir sistemi hastalıklarını özellikle sinir sisteminin anatomi ve patolojisini inceleyen tıp dalı. (L)

NÖROPLEJİK sıf. ve i. (fr. *neuroplégique*). Ted. Herhangi bir noktada sinir akımını felce uğratabilecek maddelere denir. (Gangliyoplejiklerle kürarlayıcılar bu tanımın içine girer.)

— ANSİKL. Aslında *nöroplejik* terimi sadece yaşatkan sinir sistemini her noktada engelleyebilecek ilâçlar için kullanılmalıdır. Bunlar fenotiyazin'in birkaç türevidir (prometazin, dietazin ve özellikle kloropromazin). Meselâ kloropromazin, parasempatik sistemi ve özellikle sempatik sinirleri zayıflatır, uyku verir, sakinleştirir, çırpınmaları durdurur, kusmaları keser, ateşi düşürür ve vücut sıcaklığını azaltır. Bütün bu özelliklerinden ötürü, tedavide geniş bir uygulama alanı bulmuştur. (L)

NÖROPROBAZİ i. (fr. *neuroprobasie*). Bakteriyol. Nörotrop virüslerin, sinirlere girdikleri noktadan sinir merkezine kadar ilerlemesine verilen ad. (L)

NÖROPSİKİYATRİ i. (fr. *neuropsychiatrie*). Tıp. Nozoloji ve psikiyatriye dayanan tıbbî ihtisas dalı. (Aslında, bu bilim dallarından her birinin alanı o kadar geniştir ki, nöropsikiyatri alanında çalışan uzman hekim, ya sinir hastalıkları uzmanı veya özellikle psikiyatri uzmanıdır. (L)

NÖROPSİKOLOJİ i. (fr. *neuropsychologie*). Yüksek psikolojik fonksiyonlarla beyin yapıları arasındaki ilişkileri inceleyen bilim. (Nöropsikolojinin araştırma yolları, bu iki düzeyde olmak üzere, bir yandan insanda görülen zihin bozukluklarının, öte yandan da, hayvanın merkezî sinir sistemi üstünde yapılan deneysel müdahaleler yoluyle, davranışında meydana gelen değişmelerin gözlemine dayanır.)

— ANSİKL. ● *Tarih*. Nöropsikoloji'nin gelişmesi, Broca'nın beyindeki çeşitli merkezlerin yerini tespit (lokalizasyon) amacıyle yaptığı çalışmalarla başlar. XIX. yy. sonundaki bilimci görüşler ve Jackson ile Bergson'un bunlara karşı gösterdiği tepkiler, yapılan araştırmaları, önce, beyin lokalizasyonları hakkında teorik bir tartışmaya yöneltti. Ancak Head'ın çalışmaları, sonraları, başka bir planda olmak üzere geştalt'çılık ve nihayet, Lashley'in faredeki beyin sinir dokuları üstündeki araştırmala-

nöron

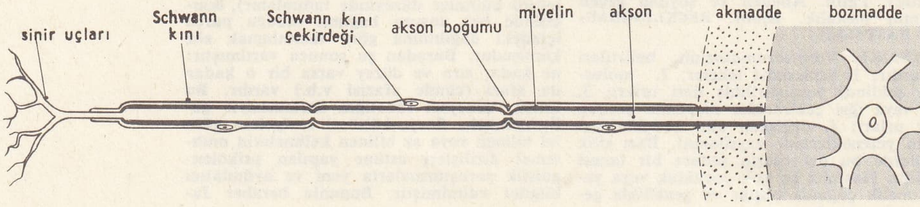

rı, bu tartışmalarını yönünü değiştirmeğe yardım etti. Böylece gerek toptancı, gerek lokalizasyoncu görüşler, bazı keşiflere yol açtıktan sonra verimsiz hale geldi. Demekki bu görüşlerin sathî karşıtlığını aşabilecek olan tek şey, ancak inceleme tekniklerinin değişmesiydi. Bununla beraber Vygotski, metodoloji meselesini yenileştirmekten ve bir öncü rolü oynamaktan geri kalmadı.

● *Bugünkü durum.* Nörofizyolojinin gelişmesi (anatomi araştırmaları, Sashley metotlarının filogenetik zincirlenmenin yüksek kademelerinde yer alan hayvan türlerine uygulanması, şartlamaların incelenmesi, nicel metotların kullanılması ve İkinci Dünya savaşında yaralananların kafatası berelenmeleri ve travmalarının gözlenmesi) beyin merkezlerinin lokalizasyonu meselesini değiştirdi. Meselâ beyinle ilgili elektriksel olayların mikroelektrot'larla kaydedilmesi, aynı alıcı bölgedeki çeşitli hücrelerin özelliğini ve aynı zamanda, psikofizik bağlaşıklıkların varlığını tespit imkânını vermektedir. Öte yandan, elektrofizyolojik metotlar da çağrışım bölgelerini, tamamlama bölgelerini ve çok-duyusal yakınsama bölgelerini tespit etmek ve hattâ bunların beyin kabuğundaki bitim yerlerini daha kesinlikle belirtmek imkânını sağlamaktadır. Bütün bu çalışmalar, gerçi lokalizasyon ilkesinin önemini yeniden ortaya koymaktadır, ama lokalizasyon şeması artık söz konusu değildir. Yapılan deneyler beyinde bazı fonksiyonlar için belli bölgeler bulunduğunu, bazı fonksiyonların ise daha geniş alanları ilgilendirdiğini gösterdi. Buralarda, birçok etkileşme meydana gelmekte ve dıştan gelme mesajlar burada, dönüşmeye uğrayarak beyin kabuğu seviyesinde yorumlanıp tamamlanmaktadır. Ayrıca, anatomi alanında, beyin kabuğunun birçok bölgeye ayrılmasına karşı kuvvetli bir tepki belirdi. Hayvan psikolojisinde yapılan deneyler, hayvanlarda bazı beyin kabuğu bölgelerinin çıkarılmasının, belirli davranışların meydana gelmesine yol açtığını gösterdi. Aynı deneyler, özellikle şu gerçeği de ortaya çıkardı: projeksiyon bölgelerinin dışında bulunan sınırlı ve iyice belirlenmiş bir art beyin kabuğu berelenmesi, duyusal bölgelerin kendi bozukluklarından kolayca ayırt edilecek niteliktedir.

İncelenen fonsiyonlara, hayvanların türüne ve gelişme aşamasına göre, çeşitli lokalizasyon tarzları ortaya çıktı. Nitel veriler üstünde kullanılan istatistik metotları, kilinik metotla elde edilen sonuçları (msl. yeniden tanıma ve jest ile ilgili bozulmaları, esaslı bir bozukluğu indirgemenin imkânsızlığı gibi) desteklemek imkânını verdi. Nihayet normal insanda veya hayvanda aynı fonksiyonları inceleyen bilim kollarıyle olan ilişkiler, nöropsikolojinin kendi bağımsızlığını elde etmesini mümkün kıldı: nörolengüistik, bir yandan, semiotik bozukluklarını, bir yandan da, anatomik-fizyolojik sistemdeki patolojik özelliklerin birbirine paralel olarak incelenmesinden doğdu. Gerek nörolengüistik, gerek nöropsikoloji, haber ve bildirişmeler, ilişkin teorilerin etkisinde kaldı. Fazla olarak, her iki bilim dalı hayvan psikolojisiyle deneysel psikolojinin kullandığı bazı usulleri benimsedi (msl. çeşitli ölçekler, kontrol grupları metodu v.b.) [L]

NÖROPSİŞİK veya **NÖROPSİKOLOJİK** sıf. (fr. *neuropsychique* veya *neuropsychologique*). Tıp. Sinir sistemini ve ruhbilimi ilgilendiren: *Nöropsişik bozukluklar.* (L)

NÖRORETİNİT i. (fr. *neurorétinite*). Oftalmoloji. Gözün dip tarafında, papilla'da ödem, retina'da kanama ve sızıntılarla ortaya çıkan bozukluk. (Nefritlerden ve hipertansiyondan ileri gelir.) [L]

NÖROŞİRÜRJİ i. Tıp. Bk. SİNİR *cerrahîsi.*

NÖROTAKTİZM i. (fr. *neurotactisme*). Dokubil. Nöronlardaki silindireksenlerin, büyürken çevrelerindeki mezoderm hücrelerine doğru yaptığı kimyasal yönelme hareketi, bu yönelme sonucunda silindireksenin etrafında Schwann kılıfı oluşur. (L)

NÖROTOKSİN i. (fr. *neurotoxine*). Patol. Daha çok sinir dokusuna yerleşen toksin. (Bazı derisidikenlilerin veya sürüngenlerin zehirlerinde, bazı bakterilerde [*perfringens* basili, tetanoz basili] bulunur.) [L]

NÖROTROP sıf. (fr. *neurotrope*). Fizyol ve Patol. Daha çok sinir sistemine yerleşen bazı kimyasal maddelere (kokain, morfin) ve bazı mikrop veya virüslere denir. (L)

NÖROTROPİZM i. (fr. *neurotropisme*). Biyol. ve Ted. Kimya tedavisinde kullanılan çeşitli ilâçların ve tetanoz toksini gibi bazı bakteri toksinlerinin sinir sistemine yönelme ve yerleşme özelliği. (L)

NÖROVEJETATİF sıf. (fr. *neurovégétatif*). Bk. SİNİR.

NÖROZOM i. (fr. *neurosome*). Dokubil. Sinir tellerini meydana getirmek üzere diziler halinde yer alan küçük taneciklere verilen ad. (L)

NÖRRESUNDBY, Danimarka'da şehir, Kuzey Jutland'da (Aalborg *amt*'ı), Lim fijord kıyısında, Aalborg'un karşısında; 10 000 nüf. Kimya ve dokuma sanayii. Sepicilik merkezi. (L)

NÖRULA i. (fr. *neurula*). Embriyol. Omurgalılarda, gastruladan sonra gelen ve sinirsel boruyu oluşturan embriyon evresine verilen ad. (L)

NÖSTON i. (fr. *neuston*). Suların yüzey tabakasının altında veya üstünde yaşayan organizmaların tümü. (L)

NÖTR sıf. Bk. NÖTÜR.

NÖTRETTO i. (fr. *neutretto*). Nükl. Elektron veya pozitonla aynı kütleye sahip, fakat elektrik yükü sıfır olan hipotetik bir tanecik için düşünülen ad. (L)

NÖTRİNO i. (fr. *neutrino*). Nükl. Beta radyoaktif ışıma sırasında elektronla aynı anda yayılan, sıfır veya çok küçük kütleli yüksüz tanecik.

— ANSİKL. Son deneyler büyük hızlandırıcılarda *nötrino*'nun varlığını ortaya koydu; maddeyle etkileşmeleri dolaysız olarak gözlendi. Özelliklerini incelemek için 1954'te Brookhaven'de (A.B.D.) ve Cern'de (Cenevre) nötrino demetleri meydana getirildi. Gerçekte iki çeşit nötrino'nun var olduğu gözlendi ν_e ile gösterilen elektronla birleşmiş nötrine ve ν_μ ile gösterilen müon ile birleşmiş nötrino. Bu iki nötrinodan her birine, ν_e ve ν_μ ile gösterilen kendi karşı taneciği tekabül eder. Nötrino ν_e bütün etkileşmelerde aynı kalan bir lepton ve elektron yükü taşır. Nötrino ν_μ de yine aynı kalan bir lepton müon yüküne sahiptir. Bu iki lepton yükü zaten ayrı olarak korunur.

Diğer taraftan, bu çift halin korunmazlığının keşfi nötrino'yu çok belirli bir şekilde tanımlamayı sağladı; özellikle bunun sonucu olarak nötrino'nun tamamen kutuplandığı (spini hareketinin doğrultusuyle aynı hizaya geldiği ve ters yönde uzandığı) ortaya kondu.

Karşı nötrino için de durum aynıdır, yalnız bu, hareket yönünde uzanır. Teori nötrino'ların kesinlikle sıfır kütleye sahip olduklarını kabul eder.

Deney ν_e'nin kütlesi üzerinde 20 eV'luk ν_μ'nün kütlesi üzerine 4 MeV'luk bir sınır koyar. (L)

NÖTRODİN i. ve sıf. (fr. *neutrodyne*). Radyotek. Salınım amorsajını önlemeğe yarayan ve yükselteç vazifesi gören alıcı.

— ANSİKL. Amerikalı Hazeltine tarafından icat edilen *nötrodin* montaj, elektron lambaları ve transistörlerin iç sığalarından doğacak etkileri tamamıyle gidermek imkânı verir. Bu amaçla, kumanda elektrotlarına, parazit sığalardan doğan gerilimlerle zıt fazdaki gerilimler uygulayan kondansatörler kullanılır. (L)

NÖTROFİL sıf. (fr. *neutrophile*). Kan bil. *Nötrofil granülasyon,* ancak asit ve baz anilin boyaların karışımıyle (Ehrlich karışımı) boyanabilen ve kandaki çok çekirdekli bazı akyuvarlarda görülen granülasyon. (L)

NÖTROFİLİ i. (fr. *neutrophilie*). Kan bil. İçindeki tanecikleri, yalnız renkli nötür ayıraçlar veya asit ve baz karışımı renkli ayıraçlarla (Ehrlich-Biondi triasidi) boyanabilen ve çekirdeği çok şekilli olan akyuvarların özelliği.

— Patol. Lökosit formülünde nötrofil akyuvar oranı yüksek olan hastalık halleri. Bk. POLİNÜKLEOZ. (L)

NÖTROGRAFİ i. (fr. *neutrographie*). Nükl. Bir nötron demetinden yararlanarak çekilen fotoğraf.

— ANSİKL. Nötronların maddeden geçme gücü, maddenin cinsine göre çok değişir. Demek ki nötronlar, maddenin yapısını tayin etmekte kullanılabilir. Fakat *nötrografi*'nin en önemli uygulama alanı, kalın bir parçadaki hataların araştırılmasıdır. X ışınları, içinden geçtiği cismin atom numarası ne kadar büyükse o kadar soğurulur; buna karşılık nötronlar, içinden geçtiği cismin atom numarası ne kadar küçükse o kadar yayılır. Bu yüzden nötrografi hidrojen, parafin, su gibi hafif cisimlere uygulanabilir. Nötronların deteksiyonu, kadmiyum veya bordan yapılmış bir plak yardımıyle gerçekleştirilir. Nötronların etkisiyle nükleer bir tepkimeye uğrayan bu plak yüklü tanecikler yayar; bu tanecikler de duyar tabakayı etkiler. (L)

NÖTRON i. (fr. *neutron*). Nükl. Protonlarla birlikte çeşitli atomların çekirdeklerini meydana getiren, elektrik yükü bakımından nötür tanecik.

— ANSİKL. 1932'de ingiliz Chadwick tarafından keşfedilen *nötron,* kütlesi protonunkinden biraz büyük olan ve elektrik yükü taşımayan bir taneciktir. Serbest haldeyken, beta radyoaktiflikle, aşağı yukarı 15 dakikalık bir devir içinde protona dönüşür. Atom çekirdeğinde ise, mezonların yayımı ve soğurulması sonucu, nötronlar protonlara, protonlar da nötronlara dönüşür. Nötronlar nükleer bir tepkimeyle, meselâ berilyumun, radyum tarafından yayımlanan alfa tanecikleriyle bombardımanından elde edilebilir. Fakat, bir uranyum atomunun fisyonu sırasında pek çok nötron yayıldığına göre, en önemli kaynak atom pilidir. Elektrik yükü taşımadığı için, nötron madde içine kolayca girebilir. Hafif çekirdekler üzerine çarpan nötronlar yavaşlar ve hızları, termik çalkalanma hızlarına yakın olacak kadar azalır. Bu durumda nötronların *ısıl* olduğu söylenir. Dalga boyları atomlararası uzaklıklara yakın olan bu nötronlar, katıların incelenmesinde X ışınlarına yardımcı olur. (Bk. NÖTROGRAFİ.) Nötronlar, özellikle ısıl olanlar, çoğu zaman çekirdekler tarafından soğurularak radyoaktif bir izotop verebilir. Bu olay, tıpta ve teknolojide kullanılan izotopların temel kaynağıdır. Uranyum veya plütonyum çekirdeği tarafından soğurulduğu zaman, nötronlar bu radyoaktif elementlerin fisyonuna yol açabilir. (L)

NÖTRONİK sıf. (fr. *neutronique*). Nötronla ilgili.

◆ i. Nükleer fiziğin, nötronların özelliklerini ve üretilmesini inceleyen bölümü. (L)

NÖTROPENİ i. (fr. *neutropenie*). Çok çekirdekli nötrofil akyuvar sayısının normal sayının altına düşmesi. (L)

NÖTÜR veya **NÖTR** sıf. (fr. *neutre,* taraf tutmayan'dan). Yansız.

— Böcekbil. Toplu yaşayan arı, karınca, divik gibi böceklerin eşeysiz bireylerine verilen sıfat. Bk. ANSİKL.

— Elektr. Elektrik veya magnetik hiç bir özelliği olmayan cisimler için kullanılır. || *Nötür çizgi,* pozitif ve negatif elektrik yükleri taşıyan bir iletkende, elektrikli bölgeleri ayıran ve hiç bir elektrik özelliği taşımayan çizgi. || *Nötür nokta,* bir elektrik üretecinde ve bir elektrik sisteminin alıcısında, karşılıklı olarak alınan ve rejimi bozmaksızın birleştirilebilen iki noktadan her biri. (Pratikte, yıldız bağlı çok fazlı bir sistemin nötür noktası, yıldızın kollarının birleşme noktasıdır. Çok fazlı akım sistemlerinde nötür iletken, bir veya birçok nötür noktadan geçer; bir doğru akım veya çok iletkenli basit alternatif akım dağıtımında, sistem akım vermediği zaman uç iletkenleri arasındaki potansiyel farkını iletken eşit olarak böler.) || *Bir dinamonun nötür çizgisi,* dinamonun en büyük elektromotor kuvvet ürettiği anda, fırçaların konumuyle tanımlanan sanal çizgi. || *Bir mıknatısın nötür çizgisi,* kuvvet çizgilerinin mıknatısın yüzeyine teğet olduğu noktaları birleştiren çizgi.

— Kim. *Nötür tuz,* ne asit, ne de baz olan tuz. *Eşanl.* YANSIZ TUZ.

— Leng. Ne eril, ne dişil olan üçüncü cinslik.

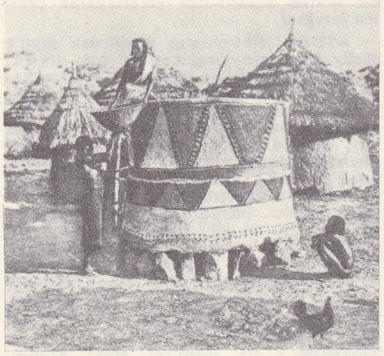
NUBA'LAR'ın kulübeleri ve silindir biçiminde tahıl ambarları

— Mat. *Bir bileşim kanununun nötür elemanı,* bir cümlede, herhangi bir *a* elemanı ile sonuç yine *a*'ya eşit olacak şekilde sağdan veya soldan bileşmiş bir *e* elemanı. (Sadece *ae=a* bağıntısı gerçeklenirse *e*'ye *sağ nötür eleman* denir. *Sol nötür eleman* da *ea=a* bağıntısıyle tanımlanır.) || *Bir bileşim kanunun iki yanlı nötür elemanı,* bir cümlenin aynı zamanda hem sağ, hem de sol nötür elemanı.

— ANSİKL. Böcekbil. *Nötür* böcekler kısırdır; bunlara arılarda, yaban arılarında, karıncalarda, hattâ diviklerde rastlanır. Böcek ailesinin (yuva, kovan) en kalabalık kısmı bunlardan oluşur. Ortak barınağı yapan, savunan, bakımını ve beslenmesini sağlayan, kurtçukları yetiştiren ve bütün işleri gören bu nötür bireylerdir. Bunlara genellikle *işçi* denir. Fakat karıncalarla diviklerde *asker* denen, koca başlı, kuvvetli çeneli daha büyük nötür bireyler de vardır. (L)

NÖTÜRLEMEK ettrg. f. (*nötür*'den *nötür-le-mek*). Kim. Nötürleştirmek. (L)

NÖTÜRLEŞTİRİLME i. (*nötürleştirmek* > *nötürleştirilmek*'ten *nötürleştiril-me*). Mal. *Altının nötürleştirilmesi,* bir ülkeden altın kaçışı o ülkede fiyatların hızla düşmesine yol açtığı için, altının dışarıya kaçtığı ülkelerde altın kaçışını gidermek için tedavüle para sürme. Bu işlem, altının kısırlaştırılması işleminin karşıtıdır. (LM)

NÖTÜRLEŞTİRME i. (*nötürleştirmek*'ten *nötürleştir-me*). Kim. Bazlar ve asitler, «nötür tuzlar» denilen bazı tuzlar vererek birleştikleri zaman, bu baz ve asitlere has tepkimelerin ortadan kalkmasına yol açan etki.

— Petr. *Nötürleştirme indisi,* asitliği ölçülecek gazyağı, yağ veya bitüm gibi bir petrol ürününün 100 sm^3'ünü nötürleştirmek için gereken miligram cinsinden potasyum hidroksit miktarı. *Eşanl.* ASİTLİK İNDİSİ.

— Yağlı mad. Bir yağdaki serbest yağ asitlerinin yok edilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Nötürleştirme hamuru,* nötürleştirme işlemi sonunda meydana gelen sabun, nötür yağ ve bazı yabancı maddeler karışımı: *Çok çabuk bozulan ve hemen mayalaşan nötürleştirme hamuru, çoğu zaman hidroklorik veya sülfürik asit etkisiyle yağ asitlerine dönüştürülür.*

— ANSİKL. Yağlı mad. *Nötürleştirme,* genellikle güçlü bir alkali etkisiyle yapılır. Yağ asitlerinin alkaliyle birleşmesinden elde edilen sabunda bir miktar nötür yağ bulunur ve bu sabun *nötürleştirme hamuru*'nu meydana getirir. Akıtma veya santrifüj işlemleriyle hamurdan ayrılan nötür yağ, saf su ile yıkanarak içindeki sabun kalıntılarından temizlenir. Asitliği fazla olan yağlara (hurma, pirina yağları) alkalilerle nötürleştirme işlemi uygulanamadığı için, bu tür yağlar, ya bir eritici eşliğinde (belli sıcaklık şartlarında kullanılan alkol), ya su buharıyle sürükleme metoduyle (özellikle Wecker metodu) veya yüksek sıcaklıkta, bir katalizör eşliğinde geliserol katıldıktan sonra yeniden esterleştirme işlemleriyle işlenir. (L)

NÖTÜRLEŞTİRMEK ettrg. f. (*nötürleş-mek*'ten *nötürleş-tir-mek*). Kim. Nötür hale getirmek. (LM)

NÖTÜRLÜK i. (*nötür*'den *nötür-lük*). Kim. ve Fiz. Nötür bir cismin veya ortamın durumu, niteliği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Bir sulu çözeltinin nötürlüğü, çözeltideki H^+ ve OH iyonlarının konsantrasyonunun birbirine eşit olmasıyle tanımlanır; saf su hidrolize uğramamış bir tuz çözeltisi *nötürlük* özellikleri taşır. 23°C civarında bu maddelerin *p*H'ı 7'dir. Buna karşılık, kuvvetli bir asit ile zayıf bir bazın veya zayıf bir asit ile kuvvetli bir bazın az veya çok hidrolize uğramış tuzu nötürlük özellikleri taşımaz; bu çözelti, duruma göre asit veya bazdır, *p*H'ı 7'den küçük veya büyüktür. Fakat, zayıf bir bazın tuzu, hidrolize uğramış da olsa nötürlük özellikleri gösterebilir; amonyum asetat buna bir örnektir. (L)

Np, *neptünyum*'un kimyasal sembolü.

— Metrol. *Neper*'in sembolü. (L)

N.S.D.A.P., alm. *Nationalsozialistische Deustche Arbeiter partei* kelimelerinin («Nasyonal Sosyalist Alman İşçi partisi») baş harfleriyle yapılan kısaltma. («Nazi partisi» de denir.) [L]

NSUTA, Gana'da yer, Sekondi'nin kuzeybatısında; büyük manganez yataklarının üretimi Takoradi'den ihraç edilir. (L)

NTARE V, Burundi'nin eski kralı («mwami») [Kitega 1937]. 8 Temmuz 1966'da prens Charles Ndizeye tarafından tahttan indirilen Mwami Mwanbusta IV'ün dördüncü çocuğu. 1 Eylülde Ntare V adıyle tahta geçtiyse de, 28 kasımda cumhuriyeti kuran başbakan yüzbaşı Micombero tarafından devrildi. (L)

N'TEM idare bölgesi, Güney Kamerun'da idare bölgesi. Yaunde'nin güneyinde; 95 700 nüf. İdare merkezi, *Ebolova.* (L)

NTSC, amerikan kuruluşu NATIONAL TELEVISION SYSTEM COMMITTEE'nin kısaltması; bu kuruluş 1954'te, «NTSC sistemi» adıyle tanınan renkli televizyon sisteminin normlarını düzenledi. (L)

NUADİBU, Port-Etienne'in (Moritanya) bugünkü adı. (L)

NUAKHŞOT, Moritanya islâm cumhuriyetinin başkenti; Atlas okyanusu kıyısı yakınında; 6 000 nüf. 1957'de bir kararnameyle Moritanya'nın merkezi, Saint-Louis'den Nuakhşot'a nakledildi. 1958 Sonunda başbakan o tarihte ancak birkaç ev bulunan Nuakşot'a yerleşti. 1961'de son yönetim servisleri de Saint-Louis'den yeni başkente taşındı. (L)

Nuakhşot konferansı, Afrika-Madagaskar birliği arasında iktisadî alanda işbirliği amacıyle 29 nisan 1964'te yapılan toplantı; bu «anlaşma» paraf edilmiş, fakat imzalanmamıştır. (L)

NUALA i. (ar. k.). Fas ovalarında yeni yeni yerleşmekte olan halka barınak vazifesi gören kamış, dal ve kuru otlardan koni biçiminde kulübe. || Rif dağlılarının saman damlı evleri. (L)

NUAS i. (ar. *nuʿās*). *Esk.* Uyuklama, pinekleme. (M)

NU'AYAMA (Mihail), arapça yazan lübnanlı yazar (Sannin dağı yakınları 1889). Filistin Rus Ortodoks derneği tarafından 1906'da Rusya'ya gönderilen Nu'ayama, yükseköğretimini Poltava üniversitesinde yaptı. 1911'de Amerika'ya gitti, Washington'da hukuk okudu. Cebran ile tanıştı ve dergilerde hikâyeler yayımlamağa başladı; bu hikâyeleri daha sonra *Kân ma Kân* (Bir Varmış Bir Yokmuş) [1937] adı altında topladı. 1932'de Lübnan'a döndü, şiir, piyes ve roman yazmağa devam etti. Eserleri yeni nesli büyük ölçüde etkilemiştir: *El Abo v'el Bennun* (Babalar ve Oğulları) [1917]; *Gırbal* (Kalbur) (1923). Otobiyografyasında (*«Yetmiş yıl, Bir Hayatın Hikayesi»*) [1959]; eserlerini inceledi. (L)

NUBA'LAR, Sudan'da, az çok melezleşmiş zenci tipinde halk. Assuan ile Hartum havzası arasında yaşarlar. (L)

NUBAR PAŞA, mısırlı devlet adamı (İzmir 1825-Paris 1899). Karabağ'dan (Azerbaycan) İzmir'e göç eden bir ermeni ailesine mensuptur. İsviçre ve Fransa'da öğrenim gördü. Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır'ın ticaret ve dişişleri nazırı olan dayısı Boğos Yusufyan'ın yardımıyle, ikinci kâtip olarak Mehmed Ali Paşanın hizmetine girdi. Dayısının ölümünden (1844) sonra kâtip ve tercüman oldu. Abbas Paşa tarafından Viyana ve Berlin'e gönderildi. Sait Paşa zamanında Mısır demiryollarını kurdu (1857). Osmanlı devletinden Süveyş kanalını yaptırma iznini aldı (1866). İstanbul'a gelerek Mısır valilerine hıdiv* unvanının verilmesini sağladı (1867). Osmanlı devleti kendisine vezir unvanını verdi. Mısır'da eski kapitülasyonları kaldırdı; milletlerarası mahkemeleri kurdu. Osmanlı devletinin Mısır üstündeki yetkilerinin azalması için çalıştı. Osmanlı devletinden 1873 Fermanını elde etti; bu ferman gereğince Mısır hıdivi dışarıdan borç para alabilecek, asker sayısını arttırabilecekti. Hıdiv İsmail Paşa bu fermanın kendine verdiği yetkilere dayanarak Nubar Paşanın da teşvikiyle Avrupa'dan borç para aldı. Mısır'da avrupa sermayesinin hâkim olduğu şirketler kuruldu; bu durum, avrupalıların ülke ekonomisine hâkim olmalarına yol açtı. İngiltere, Mısır'a yatırım yapan sermaye sahiplerinin çıkarlarını korumak için M. Cave başkanlığında bir heyeti Mısır'a gönderdi. Nubar Paşa bu teşebbüsü Rusya'nın ve Almanya'nın yardımıyle önlemek istedi; ancak bu hareketi Hıdiv İsmail Paşa tarafından İngiltere'ye haber verildi. Bunun üzerine Nubar Paşa Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı (21 mart 1876); sonra, hıdiv İsmail Paşadan intikam almak için İngiltere'ye yanaştı; tekrar Mısır'a döndü. İngiltere'den Wilson'un maliye, Fransa'dan Blingères'in de çalışma bakanı olarak katıldığı bir kabineye başbakan oldu (1878). iki avrupalının kabineye girmesini istemeyen milliyetçilerin ayaklanması sonunda iktidardan uzaklaştırıldı. Bundan sonra 1887-1888 ve 1894-1895 yıllarında olmak üzere iki kere daha iktidara geldi. İngiliz baskısının artması yüzünden Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı. Avrupa'ya yerleşti. *Hatıralar*'ı vardır. (M)

NUBA tepeleri, Sudan'da bölge, Kordofan'ın güneyinde. İyi sulanan bölgeye Nubalar sığınmışlardır. (L)

NUBLE, Orta Şili'de ırmak, İtata'nın kolu; 160 km. — *Nüble ili* 233 000 nüf. İdare merkezi, *Chillan.* (L)

NUCK (Antonius), hollandalı anatomi bilgini (Harderwijk 1650-Leiden 1692). Önce La Haye'de hekim, sonra Leiden'de profesör oldu. Çalışmaları tükürük, gözyaşı bezleri ve cinsel organlarla ilgilidir. Başlıca eserleri: *De Vasis Aquosis Oculi* (Gözyaşı Bezleri Üstüne) [1685]; *De Ductu Salivali Novo* (Tükürük Bezleri Üstüne Yeni Görüşler) [1685] v.b. (L)

NUCLEOCRİNUS i. Paleozoik devirde yaşamış blastoidler grubundan derisidikenli hayvan; yumurtamsı çanak biçimindeki kabukları Kuzey Amerika'da devonyen tabakalarında bulunur. (L)

NUCLEUS i. Anat. *Nucleus pulposus,* omurlararası disklerin orta kısmı; jelatinimsi bir maddeden oluşan bu kısım disklerin çevre kısmından daha serttir. (Bu «jelatinsi göbek»in, son eklemler hizasında fıtık şeklinde dışarı uzaması, siyatiğin en sık görülen sebeplerinden biridir. Bk. DİSK *fıtığı*.) [L]

NUCULA i. Zool. Bk. FINDIKMİDYESİ.

NUCULİDAE çoğl. i. İki çenetli, ilkel yapılı yumuşakçalar familyası. (Bunlarda ayak disk şeklinde ve bisüssüz, örtenek açık, sifonlu veya sifonsuz, solungaçlar küçük, dudaklar uzantılı ve çok büyük çenetler iki kaslıdır.) [L]

NUDARİA i. Tırtılları likenlerle yaşayan kelebek. (Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) [L]

NUDİBRANCHİATA çoğl. i. Arttan solungaçlı yumuşakçalar takımı.

— ANSİKL. *Nudibranchiata* takımındaki hayvanlar kavkısız deniz yumuşakçalarıdır; bunlarda solungaçlar özel bir boşluk içinde değil, örteneğin sırt veya yan tarafında açıktadır. Laminaryaların yaşadığı bölgelerde bol olan bu hayvanların bazısı kıyı bölgelerinde, bazısı enginlerde yaşar (msl. doris, aeolis v.b.). Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu kavkısız yumuşakçaların çok değişik savunma yolları olduğunu göstermiştir: çoğu üzerinde yaşadığı ve beslendiği suyosunlarının rengini alır; kimisi

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

bir refleksle hareketsizleşir, bazı türleri pis kokulu ve renkli salgılar çıkarır. Aeolis'ler hidraları yakalayıp yer ve hidraların nematosistleri bunların sırt kıvrımlarına yerleşir; bu durumdaki aeolis'ler hidralar gibi dalayıcı olur. (L)

NUER'LER, Bahr-ül-Cebel ile Aşağı Sobat'ın iki kıyısındaki bataklık bölgede yaşayan zenci-hamî halk. Göçebe çobanlar olan Nuer'ler, yerleşik hayata geçmek üzeredir. (L)

NUEVA ESPANA, İspanya'nın Meksika sömürgesine verilen ad. (Sömürgeye bu ad 1522 ekiminde, Moktezuma imparatorluğunu yıkan [1519-1521] ve sömürgeyi kuran Hernan Cortes, Karl V tarafından genel vali tayin edilince verildi.) [L]

NUEVA ESPARTA, Venezuela'da eyalet, Tortuga ve Margarita adalarını içine alır; 91 600 nüf. Merkezi, *La Asuncion.* (L)

NUEVA GALİCİA («Yeni Galicia»), İspanya'nın eski Meksika Genel valiliğinin bir kısmı. Bugünkü, Jalisco, Zacatecas ve San Luis Potosi eyaletlerini içine alırdı. (L)

NUEVA OCOTEPEQUE, Batı Honduras'ta kasaba, Ocotepeque idare bölgesinin merkezi; 2 600 nüf. (L)

NUEVA SAN SALVADOR veya **SANTA TECLA,** Salvador'da şehir, Libertad idare bölgesinin merkezi; 25 700 nüf. Ticaret ve konut merkezi. (L)

NUEVA SEGOVİA, Kuzey Nikaragua'da idare bölgesi; 41 000 nüf. İdare merkezi, *Ocotal.* (L)

NUEVİTAS, Küba'da (Camaguey ili) liman şehri, adanın Kuzey kıyısında, Camaguey'in doğusunda; 11 300 nüf. Önemli ticaret limanı (şeker ihracı). [L]

NUEVO BAZTAN, İspanya'da köy, Castilla la Nueva'da (Madrid ili), Madrid'in doğusunda; 225 nüf. Köy XVIII. yy. başında buraya navaralı kolonlar yerleştiren İspanya kralı Luis I'in bakanı J. Coyeneche tarafından kuruldu. Planlarını Jose de Churriguera çizdi. Bakanın sarayı ve geniş kilise. (L)

NUEVO LAREDO, Meksika'da (Tamaulipos eyaleti) şehir, rio Grande'nin sağ kıyısında; 107 480 nüf. A.B.D. sınırında önemli ticaret merkezi. (L)

NUEVO LEON, Meksika'nın kuzeydoğusunda eyalet; 65 108 km; 1 310 700 nüf. Merkezi, *Monterrey.* Eyaleti kuzey-kuzeybatıdan, doğu-güneydoğuya doğru Meksika yaylasının doğu kenarı (Doğu Sierra Madre) olan Gomaz ve Silla dağları aşar. Kuzeye doğru sıcak ve kurak, güneyde ise daha yağışlı bir iklim hüküm süren eyaletin sulanan kısımlarında pamuk, tahıl ve şekerkamışı üretilir; ayrıca önemli maden yatakları (kurşun, bakır, çinko) vardır. (L)

NUFUD çölü, Orta Arabistan'da kum çölü, 50 000 km²'den büyük bir alanı içine alır. Büyük Nufud, Suriye çölü ile Şemmer dağı arasında, Tebeşir çağında oluşan kıyının aşağısındaki bir çöküntüde uzanır. Vahalar Nufud ırmağının kıyısında toplanmıştır (kuzeyde Ceuf, güneyde Hail vahası). Küçük Nufud, Necid ile Büyük Rubülhali çölü arasında uzanır; doğuda billûrlu Necid yaylalarının kenarında kıyı cephesini belirtir. Yağışların çok az olmasına rağmen (100 mm'den az) Nufud tam bir çöl değildir. Bedevî kabileleri kışın cılız ve seyrek, ama deve ve koyunların otlamasına yeterli otlaklarına doğru göçerler. (L)

NUGA i. (lat. *nucatum,* cevizle hazırlanmış'tan fr. *nougat*). Kavrulmuş badem veya ceviz, karamela veya balla hazırlanmış şekerleme. (L)

NUGENT (Laval), kont **Nugent von Westmeath,** avusturyalı mareşal (Ballynacor, İrlanda 1777-Karlstadt 1862). 1793'te avusturya ordusuna katıldı 1815'e kadar Fransa'ya karşı çarpıştı. Murat'yı yendi, İki-Sicilya kralı Ferdinando I'in hizmetine girdi (1817-1820). Yeniden Avusturya ordusuna geçti; Sardinyalılara karşı bir kolorduya kumanda etti (1848), sonra 1849'da Macaristan'a karşı savaşan kuvvetlerin kumandanlığına getirildi. (L)

NUH, *Tevrat*'taki peygamberlerden biri, Âdem peygamberden sonra *Kur'an*'da adı geçen üçüncü peygamber. Bir hadise göre do ilk resul'dür. Nuh peygamber hakkındaki bilgilerin çoğu *Kur'an*'da geçer. Özellikle Âraf, Müminun, Şuara, Kamer ve Nuh surelerinde, Nuh peygamberden ve tufandan söz edilir. *Kur'an*'a göre, Nuh peygamberin kavmi, sapıklığa düşerek putlara tapıyordu (Nuh suresi, 23). Nuh'un onları doğru yola getirmek için yaptığı uyarmalar olumlu bir sonuç vermedi: «Ben, senin kendilerini uyarman için, onları ne zaman çağırdımsa parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, ayak direndiler, büyüklük tasladılar da tasladılar. Sonra ben onları hakikaten en yüksek sesimle çağırdım, sonra da onları hem açıkça davet ettim, hem kendilerine gizli gizli söyledim» (Nuh suresi, 7-9). Kavmi ona, kendisinin de halktan herhangi bir kimse olduğunu, Allah'ın onları uyarmak için bir melek göndermesi gerektiğini ileri sürdü (Müminun suresi, 24). Nuh, kavminin iman etmesinden ümidini kesince «Ey Rabbim yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiç kimse bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar» (Nuh suresi, 26-27) diyerek Allah'a dua etti. Allah dileğini kabul etiğini, kendisinin ve ona inananların kurtulması için yapılması gerekli işler olduğunu bildirdi: «Bizim nezaretimiz ve vahyimiz ile gemi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır» (Hud suresi, 37). [Bk. NUH'UN GEMİSİ.] Nuh, gemiyi yapmağa başlayınca önce kavminin alaylarıyle, sonra da engellemeleriyle karşılaştı: «Nuh gemiyi yapıyordu. Kavminden herhangi bir topluluk yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı. Dedi ki: Eğer bizimle eğlenirseniz biz de sizinle bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz» (Hud suresi, 38). Allah Nuh'a gemisine, her canlı varlıktan birer çift almasını ve Allah'a iman edenleri ve ailesini bu gemiye bindirmesini bildirdi. Büyük bir tufan sonucu her yer su altında kaldı. Allah'a iman etmeyenler (bunların içinde Nuh'un bir oğlu da vardı) tufan sularında boğuldular (Hud suresi, 40-43; Müminun suresi, 27). Bir süre sonra Allah'ın emriyle Tufan sona erdi, sular çekildi ve Nuh'un gemisi Cudi dağının üzerine oturdu. «Denildi ki ey Arz, suyunu yut, ey gök sen de tut. Su kesildi, iş olup bitirildi (gemi de) Cudi (dağının) üzerinde durdu» (Hud suresi, 44). Nuh'a gemiden selâmetle inmesi bildirildi. Tufandan kurtulan kimselerden yeni bir nesil yaratıldı (Ad kavmi) [Müminun suresi, 31]. *Kur'an*'da Nuh peygamber hakkında verilen bilgiler, islâm tarihçileri tarafından, *Tevrat*'ın verdiği bilgiler de eklenerek zenginleştirildi. *Kur'an,* Nuh peygamberin Cudi dağından (*Tevrat*'ta Ararat şeklinde geçer) sonraki hayatından söz etmez. Yalnız 950 yıl yaşadığını bildirir (Ankebut suresi, 14).

— ÇEŞ. DEY. *Nuh der, peygamber demez* Bk. DEMEK. || *Nuh nebiden kalma.* Bk. NEBİ.

—*Esk. Ömr-i Nuh,* çok uzun ömür. || *Sefine-i Nuh,* Nuh'un gemisi.

— İkonogr. Nuh hikâyesinin tamamı, Palermo'da Palatina kilisesinin mozaiklerinde, Saint-Savin'in fresklerinde, Gozzoli'nin Pisa'da Campo-Santo'daki resimlerinde, Chartres ve Auxerre'in vitraylarında, Bourges, Lyon, Wells ve Salisbury katedrallerinin kabartmalarındadır. Bu hikâyeden bölümler gösteren eserlerin başlıcaları şunlardır: Raffaello'nun *Nuh'un Gemisinin Yapımı* (Loggia, Vatikan); İacopo Bassano'nun *Nuh'un Gemisine Biniş* (Dijon, Madrid) adlı tabloları, ayrıca Tempesta (Cenevre) ve Castiglione'nin (Viyana, Dresden, Cenevre) tabloları. *Nuh, Karga ile Güvercini Salarken* Domitilla'nın yeraltı mezarlarında (Roma) temsil edilmiştir. *Gemiden Çıkış,* Della Quercia'nın heykelinde (Bologna'da San Petronio'nun cephesi), Bassano I'in (Madrid), Hieronymus Bosch'un (Rotterdam), Raffaello'nun (Loggia) resimlerinde canlandırıldı. *Nuh'un Adağı*'nı P. Uccello (Floransa), Michelangelo (Sistina kilisesi), Raffaello (Loggia), Poussin (Madrid), S. Bourdon (Louvre) işledi. *Nuh'un Sarhoşluğu* konusunu işleyenler P. Uccello (Floransa), Giovanni Bellini (Besançon), Luini (Milano), G. Ferrari (Parma), Michelangelo (Sistina), Schiavone (Verona), Molinari (Dresden) ve A. Sacchi'dir (Viyana); aynı konuyu heykeltraşlardan Ghiberti (Floransa vaftizhanesinin kapısı), Della Quercia (Bologne) ve Bandinelli (Floransa) ele aldılar.

◆ **Nuhî** sıf. *Esk.* Nuh ile ilgili. || *Mec.* Çok eski. (LM)

NUH, iki samanî hükümdarının ortak adı: NUH I (Ebu Muhammed bin Nasr) [öl. 954]. Harizm'de isyan eden Abdullah ile savaştı. Horasan valisi Ebu Ali ile anlaşarak onu, Rey hükümdarı Rüknüddevle üstüne gönderdi. Ebu Ali, ikinci seferde Rey şehrini ele geçirdi (941). Ertesi yıl amcası İbrahim tarafından tahttan indirilen Nuh bir süre Semerkand'da yaşadı. Sonra İbrahim'i yenerek Buhara'yı aldı ve yeniden başa geçti (947). İbrahim'in gözlerine mil çektirdi. Aleyhine dönen Ebu Ali ile savaştı. Harcang'da onu yendi (947). Ertesi yıl Ebu Ali, Nuh'u barış yapmağa zorladı. İki devlet adamı barıştılar. Ebu Ali, Nuh tarafından Horasan'a gönderilerek güvenliği sağlamakla görevlendirildi. Fakat bazı hareketleri yüzünden azledildi (952). Nuh'un ölümünden sonra oğlu Abdülmelik başa geçti. — NUH II (Ebül Kasım bin Mansur) [964-997]. On üç yaşında tahta çıktı. Devlet yönetimi annesi ve Ebül Hüseyin Abdullah'ın elinde bulunuyordu. Bu sırada Samanîlere bağlı olan Horasan valisi Simcûr devlete karşı geldiği için görevinden alındı. Nuh II'nin Büveyhîlerle sürekli çekişmesinden yararlanan Simcûr, valiliği elde etmek için yeniden mücadeleye girişti, fakat başaramadı. Simcûr'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Ali de karahanlı Buğra Han ile anlaşarak Nuh'un üstüne yürüdü (992). Nuh'un ordusu yenildi. Bu sırada Bağra han da öldü. Ebu Ali bu defa Nuh'un başka bir düşmanı olan memlûklu Faik ile anlaştı. Bunun üzerine Nuh II,

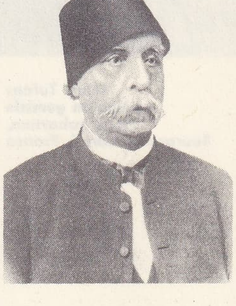

NUBAR PAŞA
Cabinet des Estampes, Paris

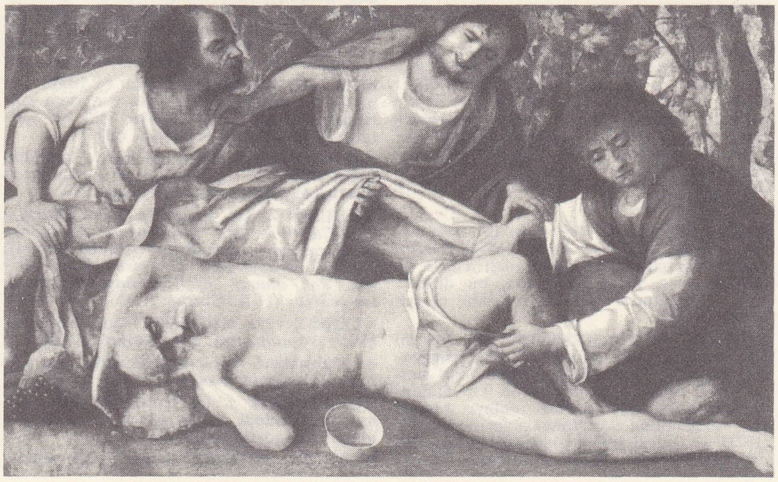

«**NUH**'un Sarhoşluğu»
Giovanni Bellini'nin eseri,
Besançon müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE

«Nuh'un gemisi»nin inşası, Palatina şapeli mozaiği, Palermo

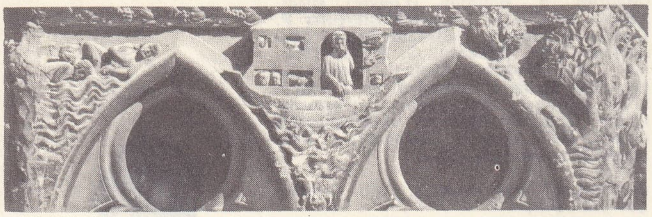

«Nuh Tufanı ve Nuh'un gemisi» alçak kabartma, Bourges katedrali, Fransa

Gazneli Sebük Tigin'den yardım istedi. Tus yakınlarında yapılan savaşta Ebu Ali yenildi. Sonra Cürcan emîrinin aracılığıyla Nuh II tarafından affedildi. Bir süre sonra Nuh da öldü, yerine oğlu Ebül Haris Mansur geçti. (M)

NUH (Seyit), türk bestecisi (Diyarbakır, ? - ?, 1714). Mehmed IV ve Ahmed III zamanlarında büyük bir ün yaptı. Yüzden çok eser besteledi. Bugüne kadar gelen eserleri: *Tahir-Ağır Remel; Şehnaz-Ağır Çember; Nühüft-Darb'ı Fetih* besteleriyle; *Tahir Yürük Semaisi ve Hümayun Sengin Semaisi.* (M)

NUHA i. (ar. *nuḫâ'*). Anat. *Esk.* Omurilik. (*Nuhai şevki* de denir.) [M]

NUHA, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) şehir, Büyük Kafkas dağı eteğinde; 40 000 nüf. Dokuma (ipek) sanayii. Şehir, eskiden bir hanlığın başkenti ve önemli bir ipekçilik merkeziydi (XVIII. yy. ve XIX. yy. başı). Hüseyin Hanın iran üslûbunda sarayı (1760); hisarın içinde hanlık sarayı (1797). [L]

NUHAME i. (ar. *raḫm*'dan *nuḫâme*). *Esk.* Balgam. (M)

NUHAS i. (ar. *nuḥâs*). *Esk.* Bakır: *Nakş-ı yârin dil-i ağyarda yoktur farkı / Damen-i tas-ı nuhasa kazılan imzadan* (Nabi). || Bakır para.

◆ **Nuhasî** sıf. *Esk.* Bakırla ilgili, bakırdan yapılmış. || Bakır para ile ilgili. (M)

NUHAT i. (ar. *nuḫât*). *Esk.* Hıçkırma. (M)

NUHAT çoğl. i. (ar. *nâḥî*'den *nuḥât*). *Esk.* Nahiv bilginleri. (M)

NUHBE i. ve sıf. (ar. *nuḫbe*). *Esk.* Seçilmiş, en gözde olan (kimse veya şey): *Kadın, sema, o da bir nuhbe-i tesellidir / Kadın çiçek, o da bir hande-i nihanîdir* (Ahmed Hâşim). *Bugün doğan çocuğundan terane beklerken / Figan duyan beşeriyet, bu nuhbe-i hilkat / Nedir bilir misin oğlum?...* (Tevfik Fikret). || İçki meclisi arkadaşı. || *Nuhbe-i âmâl*, emellerin en seçkini, ideal. (M)

Nuhbe, Sünbülzade Vehbî'nin (öl. 1809) arapça-türkçe manzum lûgati (1870). Aynı yazarın farsça-türkçe lûgati olan *Tuhfe* ile birlikte uzun yıllar okullarda, bu dillerin kolay öğrenilmesi için ders kitabı olarak okutuldu. (M)

NUH bin ABDÜLMENNAN, türk hekimi (öl. İstanbul 1707). Giritli bir rum ailedendir. Bu aile, Resmo'nun alınmasından sonra (1646) müslüman oldu. Nuh Tıp alanında gösterdiği başarılardan dolayı Ahmed III zamanında cerrahbaşılığa yükseldi (1673) ve reisületibba oldu (1694). Rumeli payesini kazandı. Eseri: *Akrabadin* (Tedavide Kullanılan İlâçlar). [M]

NUHRE i. (ar. *nuḫre*). Tıp. *Esk.* Kemik dokusunun çürümesi. (M)

Nuh suresi, *Kur'an*'ın LXXI. suresi. 28 Ayettir, Mekke'de indirildi. Nuh peygamber, azıtan ve doğru yoldan çıkan kavmini yola getirmek için yaptıklarını ve Allah'ın gönderdiği buyrukları bildirir. Nuh, Allah'ın buyruklarını kavmine açıkladı. Tek tanrıya inanmalarını, kavmine kötülüklerden sakınmalarını söyledi. Kavmi, Nuh'u dinlemedi, ona karşı ayaklandı. Bunun üzerine Nuh, Allah'a yalvardı. Doğru yolda olanların kurtulmasını; sapıklıkta, kötülükte devam edenlerin, kâfirlerin yok olmasını; Allah'a inanmayan, Ved, Suva, Yegus, Yeuk, Nesr gibi putlara tapanların cezalandırılmasını istedi. Allah, Nuh'un dileklerini yerine getirerek doğruluktan sapanları tufanda boğdu, yoketti. (M)

NUHUNGEMİSİ blş. i. *Arcidae* familyasından iki çenetli yumuşakça (*Arca Noe*).

— ANSİKL. *Nuhungemisi,* ilkel bir yumuşakçadır; kavkısı gemiye benzer; çenetleri, hepsi birbirine benzeyen tarak dişi gibi sık ve kısa dişli bir menteşeyle birbirine bağlanır. Bütün denizlerde pek çok türü bulunur; son derece büyük olanları vardır. Alt silüryenden itibaren fosiline rastlanır. (L)

Nuh'un gemisi, Nuh peygamberin tufandan kurtulmak için yaptırdığı gemi. *Kur'an*'a ve ondan önce gelen kutsal kitaplara göre, Allah denizleri, suları insanların yararlanması, üzerlerinde gemilerin dolaşması için uysal bir nitelikte yarattı. *Tevrat*'a göre, insanların işledikleri sayısız günahlar, kötülükler yüzünden Allah, tufanın olacağını daha önceden Nuh peygambere bildirdi. Nuh, önce gemisini yapmak için gerekli ağaçları yetiştirdi. Diktiği sac (çınar) ağaçlarının yetiştiği kırk yıl içinde yeryüzünde hiç çocuk doğmadı. Ağaçlar büyüyerek gemi yapımına elverişli duruma gelince Allah, Nuh peygambere geminin ön ve arkasının horoz, altının kuş biçiminde ve üç katlı olarak yapılmasını buyurdu. Nuh, Allah'ın iradesine göre gemiyi yaptı. Bazılarına göre gemi 80 endaze boyunda, 50 endaze eninde ve 30 endaze yüksekliğindeydi. Bazı yorumculara göre de, daha küçüktü. Geminin parçaları birbirine çiviyle çakıldı. İçi dışı ziftle sıvandı. Allah, bu işte kullanılmak üzere özel olarak yerden zift fışkırttı. Geminin yapımı tamamlandıktan sonra Nuh peygamber, yeryüzünde canlıların yeniden çoğalmasını sağlamak için her türlü yaratıktan birer çift alarak sulara açıldı. Bir anda yeryüzü sularla kaplandı, bütün canlılar yok oldu, yalnız gemidekiler Allah'ın izniyle kurtuldu; onlardan bugünkü canlılar türedi.

Tevrat'ta ve *Kur'an*'da küçük değişikliklerle anlatılan Nuh tufanı, gerek edebiyatta, gerek ilâhiyatta uzun yorumlara ve eserlere konu oldu. Nuh tufanı, *fülki Nuh* veya *sefinei Nuh* (Nuh'un gemisi), *fülki selâmet* (kurtuluş gemisi), *fülki rahmet* (Tanrı bağışı gemisi), *fülki inayet* (Tanrı yardımı gemisi), *fülki hidayet* (doğru yol gemisi), *fülki elfaz* (sözler gemisi) gibi değişik biçimlerde ve anlamlarda kullanılan birçok kavram ve deyimin doğmasına yol açtı.

Fülki Nuh deyimi edebiyatta ve islâm ilâhiyatında «necat» kavramıyle yan yana kullanılır. Allah'a iman edenler için bir kurtuluş örneği olarak gösterilir. (M)

Nuh'un ilkeleri, Tanrı'nın Nuh'a tufandan sonra bildirdiği ve Nuh'un da çocuklarına ulaştırdığı tabiî kanun buyrukları. (L)

NUHUSET i. (ar. *nuḥûset*). *Esk.* Uğursuzluk: *Çocuk ve genç terbiyesinde de bu nuhuset tamamen mevcuttur* (Ahmed Rasim). *Onlarla beraber yedi kat yerin dibine giriniz. Yok olunuz inşallah, başımıza nuhuset yağıyor* (H.R. Gürpınar). (M)

NUHUST veya **NUHUSTİN** sıf. (fars. *nuḫust* veya *nuḫustîn*). *Esk.* Birinci, evvelki.

◆ **Nuhustzad** veya **nuhustzade** blş. sıf. *Esk.* İlk doğmuş olan. (M)

NUİSSİYERİT i. (fr. *nuissiérite*'ten). Miner. Bileşiminde kalsiyum ve arsenik bulunan piromorfit çeşidi. (L)

NUİTTER (TRUİNET'nin anagramı) [Charles], fransız libretto yazarı (Paris 1828- ay. y. 1899). Birçok bale (*Coppelia,* [1870]; *Namuna,* [1882]), opera metni yazdı, yabancı eserlerden uyarlamalar yaptı. *Nouvel Opéra* (Yeni Opera) [1875] ve *Les Origines de l'Opéra Français* (Fransız Operasının Kökleri) [1886] (Thoinan ile birlikte) adlı kitapları vardır. (L)

NUK i. (fars. *nûk*). *Esk.* Kuş gagası. || Kuş gagası gibi sivri şey. || Ok ucu, temren. (M)

NUKABA çoğl. i. (ar. *naḳîb*'den *nuḳabâ*). *Esk.* Nakipler.

— Tasav. Ayakta zikrettikleri için kıyamî denilen rıfaî, sadî ve bedevî tarikatlarında, sülûkta ilerleyen ve şeyhlik derecesine yaklaşan dervişler. || Ricalullah (Tanrı erleri) veya Ricalügayb (gayb* erleri) denilen üç yüz kişiye verilen ad. (Mutasavvıflara göre bunlar insanların içlerinden geçenleri, tanrısal sırları bilirler, bütün gizli hakikatleri görürler.) [M]

NUKAT çoğl. i. (ar. *noḳta*'dan *nuḳaṭ*). *Esk.* Noktalar. || *Bi-nukat* («noktaları olmayan»), ebced hesabında noktasız harflere verilen ad. (M)

NUKAVE i. Bk. NEKAVE.

NUKBE i. (ar. *nuḳbe*). *Esk.* Renk. || Pas. || Delik. || Yırtık. || Yol. (M)

NUKL i. (ar. *naḳl*'den *nuḳl*). *Esk.* Çerez olarak yenecek şey, meze. (M)

NUKRE i. (ar. *nuḳre*). *Esk.* Külçe halindeki gümüş. || *Nukre-i ham,* işlenmemiş, ham gümüş.

— Anat. *Esk.* Ense çukuru. (*Nukrei kafa* da denir.)

— Nümism. Osmanlı imparatorluğunda çıkarılan ilk paralar. (M)

NUKUD çoğl. i. Bk. NUKUT.

NUKU-HIVA, Markiz takımadalarının en büyük adası; 117 km²; 800 nüf. Takımadaların kuzeybatısında yer alan bu adanın dağlık yüzey şekilleri, denizin kapladığı eski kraterlerden meydana gelen derin koyları (Taiohac) sarp yarları ve boğaz halindeki vâdileri, eski volkanizmanın sonucudur. (L)

NUKUL çoğl. i. (ar. *naḳl*'den *nuḳûl*). *Esk.* Nakledilerek anlatılan şeyler, hikâyeler, rivayetler. (M)

NUKUS, S.S.C.B.'de şehir, Karakalpak Muhtar cumhuriyetinin (Özbekistan) başkenti, Amuderya'nın aşağı çığırı kıyısında; 39 000 nüf. Nukus, ırmağın deltasının başında kurulmuştur. Yün ve pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. (L)

NUKUŞ çoğl. i. (ar. *naḳş*'tan *nuḳûş*). *Esk.* Nakışlar, resimler: *Bütün bizimçündür / Nukuş-ı encüm-i vahdetle işlenen bir tül / Gibi üstünde titreyen bu sema* (Ahmed Hâşim). [M]

NUKUT veya **NUKUD** çoğl. i. (ar *naḳd*'den *nuḳûd*). *Esk.* Paralar: *İrâniler firar ederken [...] hayvanat ve zahireden başka Beytülmal'de külliyetli nukud dahi bırakmışlar idi.* (Cevdet Paşa). || *Fıkdan-ı nukud,* para darlığı.

— Nümism. Kural olarak, sadece altın veya gümüş paralar. (Piyasada belli geçer değeri bulunan kâğıt veya herhangi maden paraya da nukud denir.)

— Vakıf ve Huk. *Esk. Nukudu mevkufe,* konusu, belirli bir miktarda para olan vakıfname gereğince vakfedilmiş paralar. (M)

NUKZ i. (ar. *nuḳẓ*). Bk. NİKZ.

NÛL i. (fars. *nûl*). *Esk.* Kuş gagası. (M)

NULLİPORA i. Kalker sifonlu yeşil suyosunu. (Bazı tortul kayaların oluşumunda önemli rol oynamıştır.) [L]

NULNATAK i. (eskimoca k.). Jeomorfol. İçbuzul bölgelerinde buzların yanında yükselen sivri kaya. (L)

NUMAN i. (ar. *nu'mân*). *Esk.* Kan. || Erkek adı.

— Bot. Gelincik. || *Numanı berri* (veya *numan çiçeği*), gelincik çiçeğine verilen adlar. (M)

NUMAN. Bk. HACI BAYRAM VELİ.

NUMAN AĞA Tamburi, Hacı, türk bestecisi (1750-1834). Selim III ve Mahmud II

Foto. LAROUSSE

devirlerinde Enderun'da musiki hocalığı yaptı. Bugüne gelen eserleri arasında 55 şarkı, 6 peşrev ve 5 saz semaisi vardır. (M)

NUMAN bin BEŞİR el-ENSARİ, Emevîlerin Kûfe ve Humus valisi (622-648). Hicretten sonra doğan ilk ensar olduğu söylenir. Babası Beşir, Hz. Muhammed'in en yakın dostlarından biriydi. Halife Osman'a olan bağlılığından dolayı, onun öldürülmesinden sonra yerine geçen Ali'ye biat etmedi. Sıffin savaşında Muaviye'nin yanında yer aldı. 660'ta Muaviye'nin emriyle, Ali taraftarlarının eline geçen Cezire sınırındaki Aynül Temr'i kuşattı, fakat şehri alamadı ve geri çekildi. Muaviye'nin yerine geçen Yezid zamanında bir süre daha valilik görevinde kaldı. Yezid'in ölümünden sonra Mekke'de ona karşı olan Abdullah bin Zübeyr'in tarafını tuttu. Yezid'i tutanlarla savaşırken öldü. (M)

NUMAN bin EBİ ABDULLAH, ismailî bilgini (öl. 974). Mısır Fatımîlerinin öncülerindendir. Fatımî halifesi Mehdi'nin, sonra da Kaim'in hizmetine girdi. Bu süre içinde, tarih, felsefe ve fıkıh alanlarında çalıştı. Kaim'in ölümünden (946) az önce kadılıkla görevlendirildi. Üçüncü ve dördüncü fatımî halifeleri zamanında nüfuzu çok arttı. Eserleri: *Deâim-el-İslâm* (İslâmın Dayanakları); *Esasü't Te'vil ve Te'vilü'd-Deâim* (Tevilin Esası ve Dayanakların Tevili); *Şerhü'l-Ahbar ve İftitahü'd-Da'va* (Belgelerin [Haberlerin] Yorumu ve Davanın Açılması); *El-Mecalis ve'l-Musayerat* (Toplantılar ve Yol Arkadaşları). [M]

NUMAN bin el-MUNZIR, Hire'de hüküm süren Lahmî sülâlesinin son hükümdarı (öl. 613). Babası Munzır ölünce, sasanî baskısı yüzünden Hire tahtına uzun süre kimse geçemedi. Hire devleti Sasanîlere tabi bir devletti. Sasanî hükümdarı Hüsrev II, Numan'ı bu devletin başına getirdi (585). Bir süre sonra Numan İran'a çağrıldı. Hıristiyanlığı kabul ettiği için tutuklandı. Hanisûn'da işkence edilerek öldürüldü. (M)

NUMAN bin SABİT. Bk. EBU HANİFE (asıl adı *Numan bin Sabit*) *İmamıazam.*

NUMAN EFENDİZADE (Mehmed Esad). Bk. MEHMED ESAD EFENDİ *Ahıskalı, Hoca.*

NUMAN EFENDİ Zehilzade, türk tarihçisi (XVIII. yy.). Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bir eserinden Manisa'da kadılık yaptığı anlaşılıyor. Eserleri: *Tedbirati Pesendide* (Beğenilmiş Tedbirler); *Sulhnamei İran* (İran Barışı); *Sulhnamei Moskov* (Moskof Barışı Kitabı). [M]

NUMAN MAHİR BEY, türk yazarı ve devlet adamı (Eğriboz, ? - İstanbul 1843). İlköğrenimini doğduğu yerde yaptı. Mora valisi Ebubekir Sami Paşanın kızıyle evlendi, İstanbul'a gelerek Babıâliye girdi. Hariciye kâtibi, takvimhane ve matbaa nazırı, amedci (1839) ve evkaf nazırı oldu (1840). Büyük Reşid Paşanın yakın dostu olmakla birlikte Tanzimat ve garplılaşma taraflısı değildi. *Münşaat'ı* basıldı (1845). [M]

NUMAN PAŞA, türk devlet adamı (Girit, ? - Konya 1758). Kefe beylerbeyi oldu (1732). Vezirlikle Azak ve Bender kaleleri muhafızı, İnebahtı muhafızı (1735), Bender seraskeri (1738) ve Anadolu valisi oldu. Aynı yıl içinde vezirliği geri alındı, Sakız'a sürüldü. 1739'da vezirliği geri verilerek Kefe valiliği ve seraskerliğine tayin edildi. 1741'de Anadolu valisi oldu. Bundan sonra Belgrad (1746), Özi (1747), Tırhala (1748), Hotin (1752) muhafızlıklarında, Maraş, Konya (1757) valiliklerinde bulundu. (M)

NUMAN PAŞA, türk devlet adamı (XIX. yy.). Selânik âyanından Seyid Ahmed Ağanın oğlu. Mahmud II zamanında imrahor ve kapıcılar kethüdası oldu (1835). 1845'te Zübeyde Sultan ile evlendi. Bundan sonra Selânik, İnebahtı, Hotin (1847), Vidin (1848), Belgrad (1849) ve ikinci defa Selânik valisi (1850) oldu. 1852'de eşi Zübeyde Sultan öldü. Sonra, Adana valisi ve bir süre sonra da vezir oldu. Sayda, Trabzon, Van, Erzurum ve Çıldır valiliklerinde bulundu; Gürcistan ve Şam seraskeri oldu. 1871'de Rumeli valisi olduysa da, bir süre sonra yaşlılığı sebebiyle azledildi. (M)

NUMAN PAŞA (Süleyman), türk hekimi (İstanbul 1868-ay.y. 1925). Askerî tıbbiyeyi bitirdi. Burada muallim muaviniyken dört arkadaşıyle birlikte Berlin'e gönderildi. Berlin'de iç hastalıkları ihtisasını tamamladı. Türkiye'ye dönünce Askerî tıbbıyede müderris oldu. Ordu sıhhiye reisliği yaptığı Birinci Dünya savaşı sonunda İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Son görevi Gureba hastahanesi başhekimliğidir (1923 - 1924). [M]

NUMAN PAŞA Köprülüzade. Bk. KÖPRÜLÜ NUMAN PAŞA.

NUMANTİA. Esk. coğ. İspanya'da şehir, keltiberlerin (Pellendones'ler) yaşadığı yaylada. Numantia savaşından (M.Ö. 143) önce ve savaş sırasında, Roma ordularının almayı başaramadığı şehir, Scipio Aemilianus tarafından, uzun bir kuşatma ve metotlu bir ablukadan (siperli istihkâm, Duero'ya enlemesine yerleştirilen dikenli teller) sonra yıkıldı (M.Ö. 134-133). Bugün, *Numancia.* Numantia'da üst üste üç şehrin kalıntıları bulunmuştur. (L)

NUMAN USTA, ilk türk işçi milletvekili (Dobruca 1885-İstanbul 1934). Tophane Askerî Sanayi mektebini bitirdi. Tophane fabrikasında ve Zeytinburnu fabrikasında çalışarak usta oldu. Son Osmanlı meclisine İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından İstanbul mebusu seçtirildi. İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü, burada iki yıl kadar kaldı (1919-1921); döndükten sonra Büyük Millet meclisinin ilk döneminde işçi milletvekili olarak bulundu. Son görevi Barut İnhisarı Av Fişekleri fabrikası şefliğiydi. (M)

NUMA POMPİLİUS, Roma'nın ikinci efsanevî kralı (M.Ö. 715'e doğr.-672'ye doğr.). Sabin'deki Cures'ten geldiği söylenir. Din okulları kurarak, kutsal bir takvim hazırlatarak ve şabin tanrılarını Roma'ya sokarak Roma'ya bir dinî bir düzen verdiği ileri sürülür. Kendinden önceki kralın tersine, barıştan yanaydı. Adının (yun. *nomos,* kanun), sitenin düzeniyle uğraşıldığı bir dönemi temsil ettiği düşünülebilir. Büyülü bir gücü olduğu söylenirdi. Kendisi de bir mağarada, su perisi Egeria'dan öğütler aldığını iddia ederdi.

— İkonogr. Efsanevî kral Numa'nın resim ve heykelleri tartışma konusudur. Roma'da Bestals'lerin atrium'unda bulunan, Antonius devrinden kalma bir tunç heykelin onun heykeli olduğu ileri sürüldü. Daha sonraki çağlarda Dukalık sarayında Lamberti'nin yaptığı heykel (XV. yy.), Poussin'in (*Numa Pompilius ve Nymphe Aegeria,* Chantilly), Delacroix'nın (aynı konu, milletvekilleri salonunun tavanı) ve L. Cogniet'nin (*Numa Romalılara Kanunları Verirken,* Louvre tavanı) tabloları Numa'yı canlandıran eserler arasında sayılabilir. (L)

NUMARA i. (ital. *numero* veya fr. *numéro*'dan). Bir şeyin bir dizi içindeki yerini gösteren sayı, rakam: *Gideceğin evin numarasıyle içinde oturanın adı yazılı* (Kemal Tahir). *Kitaptaki bir sayfanın numarası.* || — *Teşm. yol.* Numarasıyle belirtilen ev: *Numara 8'de oturuyor.* || Bir binada daire veya oda: *Ben zemin katındaki asansöre tekrar bindim ve iki numaraya çıktım* (B. Felek). *İki numara temizlendi mi?* || Bir daire veya odada kalan kimse: *İki numarayı telefona çağırır mısınız?* || Telefon numarası: *Numaranı unutmasaydım, sana telefon edecektim.* || Bir piyangoya katılma hakkı veren biletin sıra sayısı: *Büyük ikramiyeyi hangi numara kazandı?* || Topluluk içinde sıra numarasıyle gösterilen her üye: *Sonraki numara gelsin.* || Ölçü, derece: *Sıfır numara ile kesilmiş saç.* || Öğrenciye verilen not: *İmtihandan sonra Mahmut Esat'a sordum: Bu talebeye numara verir misiniz?* (F.R. Atay). || Gösteri olarak yapılan eğlendirici oyun, atraksiyon: *İlk numara bu tenekelerle ipin bir ucundan öbür ucuna gidip gelmek* (R. N. Güntekin). || *Argo.* Hile, düzen, oyun: *Uzatma sökül! Bunlar yeni numaralar mı oğlum* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Numara yapmak. Argo.* Bir hareketi yalandan yapmak, yapıyormuş gibi görünmek: *Onlara bol bol numara yapabilmek hakkını sizler verirsiniz de ondan* (Kemal Tahir). || *(Birine) Numarasını* (veya *notunu*) *vermek.* Bk. NOT. || (...) *Numarası yapmak* (veya *numarasına yatmak*). *Argo.* Kendini (...) gibi göstermek.

— Denizc. Yat yarışlarında, yelkenlerin tepe kısmına yazılması zorunlu sayılar. || *Bir geminin numarası,* bir geminin milletlerarası işaret bayraklarıyle bildirilen adı. || *Yelken, arma donanımı numarası,* bir yarış yelkenlisinin milletlerarası serilerden hangisine bağlı olduğunu belirten numara. (Bu, yatın milliyetini bildiren harf ile onu takip eden ve yatın numarasını bildiren sayının üzerine yazılır.)

— Kim. *Atom numarası. Eşanl.* ATOM SAYISI. Bk. SAYI.

— Opt. Bir gözlük camının diyoptrisi. Bk. DİYOPTRİ.

— Teknol. Bir ayakkabı veya eldivenin özel bir birimle ölçülen boyutunu gösteren sayı.

— Tekst. Bir tekstil ipliğinin kalınlığını gösteren sayı.

— Tiyatr. *Sıra numarası,* her oyuncunun sahnedeki yerini gösteren numara. (Provaya başlamadan önce yönetici her oyuncuya bir sıra numarası verir; bu numaranın sırası, sahneyi karşısına alan yöneticinin hayalî bir çizgiye göre daima soldan başlar. Temsil boyunca her yer değiştiriş, sahneye giriş ve çıkıştan sonra numara düzeni değişir.) [ML]

bir yat yelkeninin numarası

NUMARACI sıf. ve i. (*numara*'dan *numara-cı*). *Argo.* Sahte davranışlarda bulunan (kimse): *İçinizde numaracılar çoktur. Hem de başıbozuklardan baskın* (Kemal Tahir). [M]

NUMARALAMA i. (*numaralamak*'tan *numarala-ma*). Numaralamak eylemi.

— Büro. Bir belgeye, sınıflama sayısı ve işareti koyma.

— Matbaac. Sayfa sayısını gösterecek numaraları koyma. (El yazması kitaplarda sayfaların karışmaması için her sayfanın son kelimesi, sayfa altına ayrıca yazılır ve bu kelime arkadan gelen sayfanın başında bir defa daha tekrarlanırdı.)

— Tekst. Belirli bir ağırlıktaki ipliğin uzunluğunu veya kalınlığını tespit etme işlemi.

— ANSİKL. Tekst. Eskiden iplikleri *numaralama* sistemi, ipliğin hammaddesine göre değişirdi. Meselâ fransız sisteminde bir pamuk ipliğinin numarası, ipliğin 500 gr'ındaki uzunluğu kilometre cinsinden ifade eder. İngiliz sisteminde ise temel uzunluk 840 yarda, ağırlık da 453 gr (1 libre) olarak belirlenmişti. Bugün ingiliz numarası, yalnız pamuk ipliği için kullanılır; başka cins tekstil iplikleri (ipek ve sentetik iplikler in dışında) metrik sisteme göre numaralanır. Bu sistem, 1 kg ağırlığındaki ipliğin kilometre cinsinden uzunluğunu temel alır (msl. 40 metrik numaralı ipliğin 40 kilometresi 1 kg gelir). Demek ki metrik sistemde numara yükseldikçe iplik incelir. İpek ipliği ile sunî veya sentetik ipliklerin numaralanması ise *denye sistemi*'ne göre yapılır; bu sistem 9 000 m uzunluğundaki ipliğin ağırlığını gram cinsinden ifade eder (msl. 200 denyeli ipeğin 9 000 metresi 200 gr gelir). Bu değişik sistemlerden doğacak karışıklığı önlemek için, milletlerarası tek bir sistem kurulması yoluna gidildi. Tex denilen bu sistem, ipliğin 1 000 metresinin gram cinsinden ağırlığını ifade eder ve numara yükseldikçe iplik kalınlaşır. (LM)

NUMARALAMAK geçl. f. (*numara*'dan *numara-la-mak*). Bir veya daha fazla sıra numarasıyle işaretlemek. Numara koymak: *Bir evrakı numaralamak.* (M)

— Tekst. Bir ipliğin kalınlık numarasını tespit etmek. Bk. NUMARALAMA. (L)

NUMARALI sıf. (*numara*'dan *numara-lı*). Numaralanmış, numarası olan: *Numaralı kâğıtlar.* || Numarası [...] olan: *26.5.1919 tarih ve 1 Şubat 1327 numaralı olup, saat 6,25'te Ankara telgrafhanesine verilmiştir* (Atatürk). [M]

NUMARASIZ sıf. (*numara*'dan *numara-sız*). Numarası olmayan, numara verilmemiş: *Numarasız ev.* || [Gözlük veya gözlük camı için] Numaralı olmayan. (M)

NUMARATÖR i. (fr. *numéroteur*'den). Büro. Baskı düzeni, bir hesap makinesinin çarklarına benzer çarklardan meydana gelen ve ilerlemesi vurma ile kumanda edilen numaralama cihazı. (L)

NUMAZU, Japonya'da şehir, Honşu ada-

Foto. Levêque (LAROUSSE)

sında (Şizuoko ili), Suruga koyu kıyısında; 129 300 nüf. Dokuma sanayii. Sayfiye yeri. (L)

NUMEA, Yeni Kaledonya'nın (Okyanusya) merkezi; 22 000 nüf. 1854'te kurulan ve önce *Port-de-France* adı verilen Numea, güneybatı kıyıda, Nou adası ve set kayalarının koruduğu mahfuz bir tabiî limanın kıyısındadır. Şehrin merkezi, damları oluklu saçlarla kaplı dükkânların çevrelediği sokaklardan meydana gelen bir dikdörtgen şeklindedir. Halkın büyük kısmı bahçeler ortasındaki köşklerde oturur. Bir idare ve ticaret merkezi olan Numea, adanın başlıca limanıdır ve ada nüfusunun yarısından fazlasını toplar. Önemli nikel fabrikası (Daniambo). Küçük Vata koyu kumsalı yakınında Fransız Denizbilim enstitüsü ve Güney Pasifik komisyonu. F. Carco burada doğdu. (L)

NUMEİSTER veya **NEUMEİSTER** (Johann), alman basımcısı (XV. yy.). Mainz'de papazdı. 1460'larda Gutenberg'in ortağı olduğu sanılır. 1472'de Foligno'ya (Umbria) gitti. Birçok eser yayımladı, bu arada Dante'nin ilk baskısını yaptı. 1479'da Mainz'e döndü, sonra Albi'ye giderek kardinal Torquemada'nın *Meditationes* adlı eserini bastı (1480). Daha sonra Lyon'da (1487-1495) J. Füst ve P. Schöffer'in ilk baskılarındaki harfleri andıran harflerle bir dua kitabı yayımladı. (L)

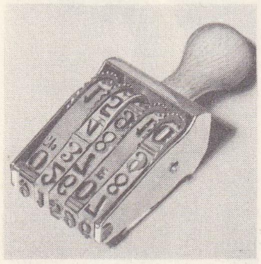

numaratör

NUMEN i. («akılla bilinen şey» anlamında yun. *noumenon*'dan fr. *noumène*). Felsefe dilinde, *kendinde-şey*'i belirten kelime. (Karşıtı, *fenomen*, yani bize göründüğü ve bizim bildiğimiz şekildeki şey'dir.)

— ANSİKL. *Numen*, kelime anlamında, sadece aklın ulaşabileceği şey demektir. Yunan metafizikçileri ve özellikle Eflatun, numen'e *noeton* adını veriyorlardı. Bu, «anlaşılabilir» veya «kavranabilir» demekti. Sözü geçen düşünürler, numen'i gerçek varlık sayar, duyumlar yoluyle algılanan fenomenlerin ise, sadece birer görüntü olduklarını söylerlerdi. Kant, modern felsefe diline soktuğu «numen» kelimesiyle, *kendinde-şeyler*'i, yani zihnimizle her türlü ilişkinin dışında kalan şeyleri kasteder. Numen'ler, bu bakımdan, *fenomen*'lerden ayrıdır. Çünkü fenomenler, numenlerin tersine, görünen, zihinde tasavvur edilen veya zihinle olan bağıntıları içinde kavranan şeylerdir. Numenler bilinemez. Çünkü bilinebilmek için, bize görünmeleri gerekir. Ama görünür görünmez fenomen haline gelirler. Fakat numenler, her ne kadar bilimsel araştırmaların alanına girmeseler de, birer inanç konusu olabilirler. Numenlerin varlığı, pratik aklın postulat'ları olan hürlüğü, ruhun ölmezliğini ve ahlâkî yaptırımı (müeyyide) mümkün kılar. (L)

imparator **NUMERIANUS**'un sikkesi
Cabinet des Medailes, Paris

NUMENİA i. (lat. k.). Bk. NEOMENİA.

NUMENİOS, yunan filozofu (Apameia, Suriye M.S. II. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Origenes, Eusebios v.b. yazarlar, Numenios'un eserlerinden önemli parçalar nakletmişlerdir. Bu belgelere göre Numenios, Eflatun felsefesiyle Pythagoras felsefesi arasında, Tanrı'nın aşkınlığı ve maddeyi küçümseyen ikinci evren görüşü konularında mevcut olan yakın ilişkinin tanığıdır. Ayrıca, yunan felsefesinin Doğu'ya ve özellikle musevîlerin kutsal kitaplarına çok şey borçlu olduğunu ileri sürmüştür. Numenios, Eflatun'dan «yunanca konuşan Musa» diye söz eder. (L)

NUMERARİUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Vergiden gelen parayı hazineye taşıyan görevli. (Numerarius'lar sivil veya askerî muhasebecilerdi.) || Yatırılan paranın hesabını tutmakla görevli memur. (L)

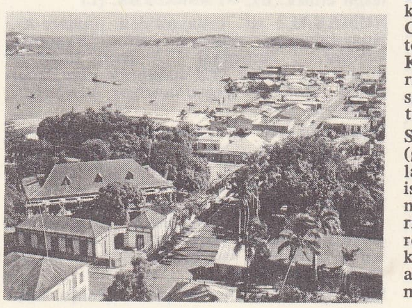

NUMEA'nın görünüşü

NUMERİA i. Tırtılken söğüt ve kayın ağaçlarında yaşayan kelebek. (İlmî adı *Numeria pulveraria*. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

NUMERİANUS (Marcus Aurelius) [öl. 284], Roma imparatoru (283-284). Carus'un oğlu ve Carinus'un kardeşi. Bilgili ve iyi bir şairdi, ama hastalığı yüzünden ancak dokuz ay saltanat sürdü; praetorluk valisi olan kaynatası Aper, tahtı ele geçirmek amacıyle onu öldürttü, ama askerler Diocletianus'u tahta çıkardılar. (L)

Numero deus impare gaudet («tanrılar tek sayıları severler» anlamında lat. k.ler) [Vergilius, *Bucolica*, VIII, 76]. Tek sayılar, Pythagoras'a göre ölümsüz sayılırdı, çünkü bu sayılar, iki eşit parçaya bölünemezdi. Meselâ, üç rakkamı kutsal olduğu gibi, bu rakkamın katları da kutsallık taşıyordu. (L)

NUMERUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Müfreze, askerî birlik. (*Numerus*'lar [*numeri*] yerli birliklerden meydana gelen, düzenli lejyonlar kadrosunun dışında kurulmuş birliklerdi. Doğu Roma'da bu ad, lejyonlar dahil bütün askerî birlikleri kapsıyordu.) || Asker sicili. (L)

Numerus clausus (lat. dey.). Huk. Aynî haklarda kapalı adet ilkesini ifade eder. Buna göre, aynî haklar kanunda teker teker sayılmıştır. Taraflar kendi iradeleriyle, kanunda yazılı olan aynî haklardan başka yeni bir aynî hak tipi yaratamazlar. Bu durum, sözleşme serbestliği ilkesinin tam tersi olur. Sözleşme serbestliğine göre, taraflar, ahlâk ve emredici hukuk kurallarına aykırı olmamak şartıyle, kanunda yazılı olmayan bir sözleşme tipi de yaratabilirler. Oysa, aynî haklarda durum tamamen farklıdır; taraflar kanunda yazılı olmayan bir aynî hak tipini aralarında yapacakları bir sözleşmeyle yaratamazlar. (M)

NUMİDA i. Beç tavuğu cinsinden kuşların ilmî adı. (L)

NUMİDİA («Numidia'lılar ülkesi»). Esk. coğ. Roma çağında önce askerî arazî, sonra imparatorluk eyaleti. Juba II'den alınan ve Augustus tarafından prokonsüllüğe bağlanan (M.Ö. 25) Numidia, sınırları içinde hemen hemen özerk bir konfederasyon bulunmasına rağmen, askerî bir ülke haline getirildi. Sözü geçen konfederasyon, Thapsus savaşından sonra (M.Ö. 46), Sezar tarafından kurulmuştur ve Cirta*, Chullu (Collo), Rucicade (Philippeville) ve Milevi (Mila) şehirlerini içine alıyordu. Tacfarinas ayaklanması (M.S. 17) sonucunda Numidia, önce Afrika prokonsülüne, sonra da *3. Legio Augusta*'nın (Caligula'nın kararı, 37) legatus'una bağlandı. 3. Legio, sınır tahkimatına *(Limes)* dayanarak Lambaesis'e yerleşti. Numidia, daha sonra Septimus Severus tarafından bağımsız bir eyalet haline getirildi.

Romalılar tarımı geliştirdiler: özellikle buğday ekimi, zeytinlikler ve bağlar (II. yy.). Büyük ölçüde at ve sığır yetiştirildi, Doğu Numidia'da sulama işleri yoluna koyuldu, şehircilik ilerledi (Cuiculi [Cemile], Thamugas [Timga]), üniversiteler kuruldu (Cirta, Theveste [Tebessa]). Kolonlar, yerlilerin topraklarına elkoyarak, çoğunlukla kökü Mauritania'da olan ayaklanmalara (M.S. 253-262) yol açtılar. Diocletianus, eyaletleri parçaladı: Kuzey Numidia'yı Güney Numidia'dan ayırdı (M.S. 295), Cirta kuzeyde, Lambaesis ise Güneyde kaldı. Constantinus, Kuzey ve Güney Numidia'yı tekrar birleştirdi (313'e doğr.) ve Cirta Konstantin adını aldı. Daha II. yy.da hıristiyanlaştırılan, fakat manesçiliğin etkisinde kalan (IV. yy. başı) Numidia Donatus'çuluğu benimsedi (340'a doğr.).

Sapkınlığın bastırılması *circumcellius*'lar (geçici tarım işçileri) arasında ayaklanmalara yol açtı. Bu ayaklanmalar, ülkenin Geiserich ile Vandallar tarafından işgal edilmesini kolaylaştırdı (429). Roma, Geiserich'in, Calama (Gelma) dahil olmak üzere Numidia'nın bir kısmını işgal etmesini kabul etmek zorunda kaldı (Hippo Regius antlaşması, 435); 442'de Numidia üstüne mülkiyet hakkını onaylatan Geiserich, 456'da bütün Afrika'ya hâkim oldu. Vandalların işgali, Numidia'nın iktisadî ve sosyal yapısını sarstı. Ayaklanan tarım proletaryası şehirleri yakıp yıkarken, Berberîler de Güney Numidia'nın kontrolunu ele geçirdiler. Bağımsız prenslikler çoğaldı. Fakat İustinianos, Afrika'yı ele geçirdikten sonra (533-534), Numidia'nın büyük kısmını dört *praesides* (valilik) halinde yeniden teşkilâtlandırdı; *praesides*'in askerî kumandanı olan dük, Cirta'da otururdu. Numidia'lılar ayaklandılar (535) ve İustinianos'un ölümünde (565) Bizans'ın gücü, Afrika'da oldukça sarsıldı, III. yy.'da başlayan arap akınları, Kuzey Afrika'nın zaptı ile son buldu (VII. yy. sonu. - VIII. yy. başı).
— Leng. *Numidia dili*, Kartaca bölgesinde ele geçirilen yazıtlara libya dilinde verilen isim. (L)

NUMİDİA'LILAR. Tar. Afrika berberî halkı. Çoğu göçebe olan bu halkın tarihi ancak Roma devrinde iyi bilinir. Numidia'lılar ilkel berberî medeniyetinden sadece babaerkil aile düzenini *aguellid*'i, yani krallığı muhafaza ettiler. M.Ö. III. yy.da, Batıda Masaesyles krallığını (doğuda Ampsağa [Rummel] ev batıda Muluya ile sınırlanmıştı) ve Doğuda Massyli'ler krallığını (şimdiki Konstantin'in doğu kısmı) meydana getiriyorlardı. Ünlü ve savaşçı süvarilerinden çekinen Romalılar ile Kartacalılar onlarla anlaşma yollarını aradılar. Prens Naravas'ın verdiği müdahale kararı (M.Ö. 240) Hamilkar'a, ücretli askerlerin ayaklanmasını bastırmasında yardımcı oldu ve bu süvariler Hannibal'in ordusunda önemli bir rol oynadılar. Kartaca'nın düşmanı, Scipio'nun müttefiki Masinissa, batıdaki toprakları ve kendisine başkent yaptığı (M.Ö. 203) Cirta'yı ele geçirdi; kısa zamanda Roma'nın desteğiyle, Muluya'dan Tusca'ya kadar ülkeye hâkim oldu ve Pönlerin fiilen karşı koymasına meydan vermeden (M.Ö. 201 antlaşması), Kartaca topraklarına da uzandı. Berberistana dayanarak Numidia'lıları, toprağa bağlamak ve medenîleştirmek istedi. Masinissa ölünce (M.Ö. 148), Scipio Aemilianus iktidarı üç oğlu arasında paylaştırdı, fakat bunların ikisi öldüğü için, iktidar hayatta kalan Micipsa'ya (148-118) geçti; Roma'yı kaygılandırdı ve krallığı bütünüyle iki oğlu (Adherbal ve Hiempsal I) ile yeğeni Jugurtha'ya bırakmağa zorladı. O zaman Roma bir paylaşma ileri sürdü, ama Jugurtha bütün Numidia (116) ile Cirta'yı (112) ele geçirdi ve oradaki romalı tüccarları öldürttü. Jugurtha, ülkenin doğusuna ve merkezini işgal eden Caecilius Metellus'a (109-108); sonra Numidia'nın batısını işgal eden Marius'a (107-105) ve nihayet Sulla'ya yenildi. Sulla Jugurtha'yı hapsettirdi (105). Marius'un müttefiki, Mauritania kralı Bocchus, Batı Numidia'nın bir kısmını, herhalde, Ampsaga'ya kadar aldı; doğu kısmı da iki krallığa bölündü. (Batı Numidia ile Doğu Numidia); Doğu Numidia Gauda'ya düştü (105-88); sonra Jugurtha'nın kardeşi ve yeğeni Hiempsal II'ye geçti (88-68 arasında). Halefleri Pompeius'u desteklediklerinden, iki krallık Thapsus'tan sonra Sezar tarafından ortadan kaldırıldı (46); Numidia o zaman ikiye bölündü: batıda, Ampsaga ile şüphesiz Mauritania'dan ayrılan ve belki de M.Ö. 44'ten itibaren *Africa Nova*'ya katılan Sittius krallığı, doğuda *Africa Nova* adı verilen eyalet; bu eyalet çok kısa zamanda eski Numidia krallığının sınırlarına vardı ve belirsiz bir tarihte *Africa Vetus* ile (Kartaca'nın bir bölgesi) birleşerek Afrika senatörlük veya prokonsüllük eyaleti olarak kuruldu (M.Ö. 27). [L]

NUMİDİA sıradağları, Cezayir'de, Doğu Tel Atlasları'na bağlanan dağlar, Kollo Kabiliyesi'nin güneyinde. Sıradağlar Konstantin ovalarına hâkimdir ve Gelma'nın kuzeyine kadar uzanır. Vad Kebir ve vad Saf-Saf, bölgeyi derin boğazlara yarar. (L)

NUMİTOR, Alba'nın efsanevî kralı; Rhea Silvia'nın babası. Kardeşi Amulius'un elkoyduğu tahtına küçük yeğenleri Remus ile Romulus sayesinde kavuştu. (L)

NUMUNE veya **NÜMUNE** i. (fars. *nümūne*). Bir bütünün özelliklerini kendinde toplayan parça, örnek: *Gelmediği için sözlerimden ve düşündüklerimden ancak hafif bir numune verip geçiyorum* (R. H. Karay).

Foto. LAROUSSE

Çünki numuneden aslı tayin edecek kadar zekâya maliktim (Ahmed Rasim). *Hünkârım! diyor, insan kâinatın küçük bir numunesidir. Her şey ondadır* (N. Araz). || *Esk. Numune-i imtisal,* örnek alınabilecek şey.

— Gümrük. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Numune üzerine satış,* satılan şeyin taşıdığı niteliklerin tespiti için bir numunenin tayin edilmiş olduğu satış. Bk. ANSİKL.

— İnş. Bazı malzeme türleri için kabul edilmiş belirli tip: *Kiremit numunesi.*

— İstat. Bk. ÖRNEK.

— Malzeme. Bk. DENEME *parçası.*

— Teknol. *Numune alma,* analiz amacıyle bir malzeme veya mamul maddeden az miktarda alma. || *Mukaddem numune usulü,* sınaî bir ürünün büyük miktarlarda imali.

— Tic. Malın kalitesini ve değerini tanıtmak ve beğendirmek amacıyle hazırlanan küçük parça veya örnek. (Bk. ANSİKL.) || *Numune çıkarmak,* Bir malın numunesini hazırlamak: *İpekli mal numunesi çıkarmak.* || *Numune iliştirmek,* Müracaat belgesine bir numune eklemek.

— ANSİKL. Gümrük. Siparişe esas teşkil etmek üzere dış ülkeden getirilen *numune'*lerin vergileri teminata bağlanır. Numuneler geçici olarak Türkiye'ye girmiş sayılır. Zorlayıcı bir sebep olmaksızın süresi içinde yurt dışına çıkarılmayan numuneler için vergi ve resme ek olarak teminatın verildiği tarihten başlamak üzere kanunî faiz ödenir.

— Huk. *Numune üzerine satış* sözleşmesinde taraflar, satılan şeyin, kararlaştırdıkları numuneye uygun nitelikte olması hususunda anlaşmışlardır. Tarafların üstünde anlaştıkları numunenin alıcıya veya üçüncü kişiye teslim edilmesi gerekir. Satılanın numuneye uygunluğu kanaatine varılıncaya kadar numunenin saklanması gerekir. Satılan şeyde bir bozukluğun bulunması halinde numune, mahkemenin emrine hazır bulundurulur. Ayrıca, numunenin, üstünde herhangi bir değişiklik yapılmadan saklanması zorunludur. Numune üzerine yapılan satışın amacı, satılanın kabul edilebilir durumda olup olmadığının ispatını kolaylaştırmaktır. Numune üzerine satış yapıldığının ispatı, bunu iddia eden kimseye, yani genellikle alıcıya aittir. Anlaşmazlık halinde, numunenin, üstünde anlaşılmış numune olduğunun ispatı, bunu elinde bulunduran tarafa göre değişecektir. Numune, bir üçüncü kişiye teslim edilir, alıcı da bu numunenin gerçekliğine itiraz ederse, üçüncü kişi tanık olarak dinlenir. Buna karşılık, numunenin taraflardan birine teslim edilmiş olması halinde (Borçlar kn. md. 218), numuneyi elinde bulunduran tarafın teminatını yeterli görmüştür. Bu durumda karşı taraf, numunenin, üstünde anlaşmaya varılmış numune olmadığını ispat edecektir. Numune, alıcıda bulunduğu sırada, herhangi bir sebeple yok olursa, teslim edilen şeyin numuneye uygun olmadığını ispat yükü alıcıdadır. Numune var olduğu halde, şekli değişmişse, burada iki durum ortaya çıkabilir; satılan şeyin şekli, yapılan muayenenin zorunlu bir sonucu olarak değişmiştir, bu durumda numuneye uygun olduğunu ispat yükü satıcıdadır. Bunun dışındaki durumlarda satılan şeyin numuneye uygun olmadığının ispatı alıcıya düşer.

— Tic. Numune özellikle ihalelerde, toptan veya yarı-toptan ticarette kullanılır. Alıcı, numuneye uygun olması şartıyle malı almak mecburiyetindedir. Bazı ticaret alanlarında, numune verilmez. Alım satımlar, ticaret komisyoncuları sendikası veya ticaret odaları sekreterliğinde muhafaza edilen tip veya numunelerin tanınmış ve kontrol edilmiş belirli vasıflarının açıklanması yoluyle yapılır.

◆ **Numunegâh** veya **nümunegâh** i. *Esk.* Örnek olacak yer: *Dersaadet'i bir islâm medeniyeti nümunegâhı yapacağım* (A. H. Müftüoğlu).

◆ **Numunehane** veya **nümunehane** bİş. i. *Esk.* Örnek olarak saklanan şeylerin konulduğu yer, müze.

◆ **Numunelik** veya **nümunelik** sıf. Örnek olarak alınacak, göstermelik: *Ya belediye reisi numunelik bir iki ecnebi istiyorsa?* (A. H. Tanpınar). [M]

NUMEYİT i. (fr. *nouméite*'ten). Miner. *Eşanl.* GARNİERİT. (L)

NUN i. (ar. *nūn*). *Esk.* Arap alfabesinin 26'ncı, osmanlı ve fars alfabelerinin 28'inci harfi; ebced hesabında değeri 50'dir. (Arabî takvimde Ramazan'ı gösterir.)

— Din. *Kur'an-ı Kerim*'in LXVIII. suresinin adı. || Aynı surenin başındaki harf. (M)

NUN i. (ar. *nūn*). *Esk.* Büyük balık. || Kılıç. || Kılıç sırtı. || Kaş. || *Zün-nun,* Yunus peygamber. (M)

NUN veya **NUU**, dünyayı kaplayan ilk suya Mısırlıların verdiği ad. (L)

NUN burnu, Fas'ta burun; Atlas okyanusu kıyısında, *Nun* (veya Asaka) ırmağının ağzı yakınında, eski ispanyol toprağı İfni'nin güney sınırını çizerdi. (Nun burnu adı çoğunlukla, yanlış olarak, daha güneydoğuda Draa ırmağı ağzını çevreleyen toprak çıkıntılarına verilir.) [L]

NUNEATON, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, Birmingham'ın kuzeydoğusunda; 56 600 nüf. Kilisesinde XII. yy.dan kalma kısımlar vardır. Maden kömürü ocağı. Şapkacılık; tuhafiyecilik. (L)

NUNEZ (Petro), ispanyol ressamı (Madrid yanusuna dökülür; 180 km. Futa Calon'dan çıkar, Gine'nin kuzeyini sular, Beke'den geçer ve alçak kıyılar arasında geniş bir haliçle sona erer. (L)

NUNEZ veya **NUNES**. Bk. NONİUS ve NUNİUS.

NUNEZ (Alvaro), ispanyol denizcisi (öl. Sevilla 1559-1564 arası). 1528'de Florida'yı keşfetti ve altı yıl Louisiana'da dolaştıktan sonra İspanya'ya döndü. 1540'ta Rio de la Plata'yı Asuncion'a kadar keşfetti. (L)

NUNEZ (Pedro), ispanyol ressamı (Madrid 1601 - ay.y. 1654). Juan de Soto'nun öğrencisiydi. *Felipe IV*'ün portresini yaptı. Kral ressamlığına tayin edildi, Escorial'de *İspanyol Kralları galerisi*'ni resimlemekle görevlendirildi. (L)

NUNEZ (Rafael), kolombiyalı siyaset adamı (Kartaca 1825-El-Cabrero 1894). Liberal partiden milletvekili seçildi (1851), Maliye bakanlığına getirildi (1855-1857). Muhafazakâr Katolikliğe kayarak liberal Mosquera'ya muahlefet etti. Trujillo'dan sonra cumhurbaşkanı oldu (1880-1894). Federalist hareketi bastırarak, 1866 Birlikçi anayasasını ilân etti. «Birleşik devletler» deyimi yerine» Kolombiya «cumhuriyeti adını kullandı. (L)

NUNEZ DE ARCE (Gaspar), ispanyol siyaset adamı ve şairi (Valladolid 1834 - Madrid 1903). On kadar tiyatro eseri vardır; bunların bir kısmını tek başına, bir kısmını ise başkalarıyle ortaklaşa yazdı. Fakat daha çok biçim bakımından klasik, duygularındaki coşkunluk bakımından romantik olan lirik şiirleriyle ün kazandı. *Gritos del Combate* (Savaş Çığlıkları) [1875] adlı eserinde yurt sevgisini ve siyasî kinlerini dile getirdi. 1865'te doğduğu şehirden Cortes'e muhafazakâr milletvekili seçildi, daha sonra hemen bütün yasama görevlerinde bulundu. (L)

NUNG i. Tay öbeğinden, tek heceli, beş tonlu dil; Çin - Tonkin sınırında (Kao Bang, Lang Son) ve Konang-si'de konuşulur. (Bu dili konuşan halklar çin yazısını kullanır.) [L]

NUNGESSER (Charles), fransız subayı ve havacısı (Paris 1892 - Kuzey Atlantik'te 1927). Birinci Dünya savaşında elde ettiği 45 zaferle avcı uçuşlarında birinci derecede rol oynadı. Savaştan sonra, amfibi uçakların incelemeğe başladı; açılabilir iniş takımına ve gerektiğinde denize inebilen gövdeye sahip *Oiseau Blanc* (Beyaz Kuş) uçağını geliştirdi. Coli ile birlikte, mayıs 1927'de bu uçakla mesafe rekoru uçuşuna çıktı; ilk etapta Kuzey Atlantik'i aşacaklardı. Fakat daha bu birinci denemede iki havacı iz bırakmadan kayboldu. (L)

NUNİUS PİNCANUS, ispanyol hümanisti Fernando Nunez'in latince adı (Valladolid [lat. *Pintium*] 1473'e doğr. - Salamanca 1553). Alcala üniversitesinde, sonra Salamanca'da yunanca profesörü oldu. Seneca ve Eski Plinius üstüne incelemeleri ve açıklamalı bir atasözleri derlemesi vardır. (L)

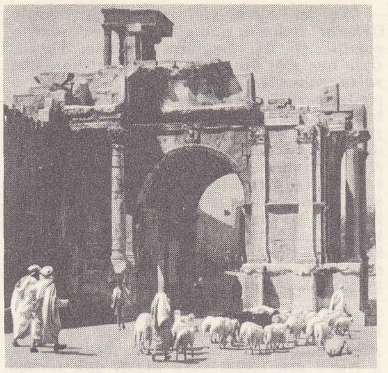

Tebessa'da Caracalla kemeri

NUMİDİA

Masinissa sikkesi Cabinet des Médailles, Paris

NUNLAMA i. (*nun,* «n» harfi ve sesi'nden). Fonet. Samî dillerinde, sondaki kısa ünlüye bir genizsinin eklenmesi. (L)

NUNNEZHARIA i. Eskiden *chamaedorea* cinsine bağlanan palmiye. (Ağaç veya ağaççık şeklindeki bu bitkinin yaprakları basit, çiçekleri bir veya iki evciklidir. Amerika'da yetişen altmış kadar türü vardır. Bazıları limonluklarda yetiştirilir.) [L]

NUOC-MAM i. «balık suyu» anlamında vietnamca k.). Balığın salamurada bekletilmesiyle elde edilen vietnam baharatı.

— ANSİKL. *Nuoc-mam,* balık etindeki nitratlı unsurları özümlenebilir hale getiren fermantasyonun etkisiyle meydana gelen biyolojik bir değişimdir. Azotlu ve ekonomik bir madde olan nuoc-mam pahalı bir yiyecek olan pirincin baş tamamlayıcısıdır. Yapım merkezleri Phan - Thiet ve Nha Trang'dadır. (L)

NUORO, İtalya'da şehir, Sardinya'nın ortasında, il idare merkezi; 22 000 nüf. Talk ocakları. — *Nuoro ili,* 285 800 nüf. Orta ve batı kısmı (adanın en verimsiz, en dağlık fakat en güzel manzaralı bölgesi) içine alır. (L)

Nuova Antologia (LA), en önemli italyan dergilerinden biri. 1866'da Floransa'da Fr. Protonotari (Pisa'da siyasî iktisat profesörü) tarafından kuruldu; İtalya'da önemli rol oynayan bütün yazar ve siyaset adamları bu dergide çalıştı: R. Bonghi, F. de Sanctis, G. Carducci, De Amicis, M. Serao, G.D.'Annunzio, A. Fogazarro, G. Verga, G. Deledda, L. Pirandello v.b. önce ayda bir, sonra ayda iki defa ve yine ayda bir çıkan bu dergi, bütün siyasî bunalımları atlattı. 1943-1945 Arasında Floransa ve Milano'da, 1945'ten sonra da Roma'da yayımlandı. Hürriyete kavuşan İtalya'da çıkan ve çoğunlukla kısa ömürlü birçok derginin rekabetinden fazla bir zarar görmedi. (L)

NUOVO (MONTE), İtalya'da volkanik tepe, Puzzoli'nin batısında; 139 m. 30 eylül 1538'de meydana geldi. (L)

NUPE, Afrika'da krallık, Nijer ve Kaduna ırmakları kıyısında; başkentleri sırasıyle Nupeko (1530'a doğru), Gbara (1580) ve Raba (1795) idi. Önce Yorubaların (XV. yy.) hâkimiyetini kabul etti; Malom Dendo'nun Müslümanlığı yaymasından (1750) sonra Nijerya'ya bağlı bir «göl» prensliği haline geldi. (L)

NUPHAR i. Nilüferin ilmî adı. (L)

NUR i. (ar. *nūr*). Işık, aydınlık: *Yıllarca dalardım solgun rengine /Güneşten nur uman gözler yanmasa* (F. N. Çamlıbel). *Göz yumma güneşten, ne kadar nuru kararsa / Sönmez ebedî, her gecenin gündüzü vardır* (Tevfik Fikret). || İlahî bir kuvvet tarafından gönderildiğine inanılan parlaklık, ışık: *O nuru gönder ilâhî, asırlar oldu yeter / Bunaldı milletin âfakı, bir sabah ister* (M. Â. Ersoy). *Çünki Hazreti İsmail'in alnında bir nur var idi. Ülker yıldızı gibi parlardı* (Cevdet Paşa). *Kuru Kadın Okurken önündeki mezarın birden yeşil nurlarla tutuştuğunu gördü. Sesi kısıldı, dudaklarını oynatamadı, çeneleri kitlendi* (Ömer Seyfeddin). || *Esk.* Kur'an'ı Kerim.

Foto. Boudet-Lamotte (*LAROUSSE*)

Gaspar NUNEZ DE ARCE
Cabinet des Estampes, Paris

— ÇEŞ. DEY. *Nur gibi*, parlak, pırıl pırıl; *Uykular aydınlık nur gibi / Neden sularda mavilik* (F. H. Dağlarca). Nurlu, kutsal: *Öyle nur gibi bir ağızdan çıkan sözleri kim yalan zanneder* (Namık Kemal). || *Nur içinde yatsın!*, sevilen ve sayılan bir ölüden bahsederken kullanılır: *Büyük şairdi Rıza Tevfik. Çok şey, çok şey öğrendim ondan. Nur içinde yatsın* (Y. Z. Ortaç). *Hey Nuri Efendi. Aziz ustam nur içinde yat.* (A. H. Tanpınar). || *Nur inmek*, kutsal bir yere gökten ilâhî ışık yağmak. || *Nur ol!*, beğenme ve teşvik sözü. || *Nur topu (gibi)*, tombul, sıhhatli ve güzel çocukları nitelerken kullanılır. || *Nur yüzlü*, saygı uyandıran, pak yüzlü ihtiyarlardan bahsederken kullanılır. || *Göz nuru*. Bk. GÖZ.

— *Esk. Nur-bahş*, etrafı aydınlatan, nurlandıran. || *Nur-efşan*, nur saçan. || *Nur-ı Âlem* («dünyanın nuru»), Hz. Muhammed. || *Nur-ı ayn* (*çeşm* veya *dîde*), çok sevilen kimse (özellikle evlât): *Nur-ı dîdem beni sen sonra da giryan ettin* (Cenab Şahabeddin). || *Nur-ı uzrâ*, Meryemana. || *Nur-ı cenân*, meşhur bir lâle. || *Nur-ı ilâhî*, ilâhî nur, Tanrı nuru. || *Nur-ı iman*, inanmanın verdiği iç huzur. || *Nur-ı Mübin* (*Nuhustin* veya *Pesin*), Hz. Muhammed. || *Nur-ı sade*, saf nur, Tanrı ışığı. || *Nur-ı tecelli*, manevî yönden aydınlanma. || *Nur-ün-alâ nur* («nur üstü nur»), çok âlâ, pek iyi.

— Coğ. *Esk. Cebeli Nur* (veya *Cebelün Nur*), Mekke'deki Harra dağı.

— Din. *Suretün Nur*, *Kur'an-ı Kerim*'de bir sure.

— Tasav. Tanrı'nın, evrende görünüş alanına çıkışı, Hz. Musa'ya Turı Sina'da görünüşü.

— ANSİKL. Tasav. Bazı mutasavvıflara göre Tanrı, her türlü tanım ve nitelemenin sınırlarını aşan, belli bir yer ve zamana sığmayan *nur*'dur. İnsanın gönlünü, ruhunu aydınlatan, anlamayı, görmeyi sağlayan bu nurdur. İnsan, Tanrı nuru ile görür. Tanrı, özellikle kâmil insanın gönlünde nur olarak ortaya çıkar (tecelli eder). İnsan ruhu, bir nur olan tanrısal evrenden ayrılarak beden adı verilen zindana, karanlıklar ülkesine atıldı. Bu yüzden, sürekli olarak geldiği yere, nur âlemine dönmenin özlemi içindedir. Bütün varlıkların özünde Tanrı'nın yüceliğini gösteren bir nur vardır. Tanrı, nur olarak bütün varlık türlerine yayılır, bütün evreni kuşatır. Ancak, bu tanrısal ışığı, gönlü Tanrı sevgisiyle dolmayan, içi Tanrı nuruyle aydınlanmayan göremez. Tasavvuf tarihinde, bütün varlık türlerinin, bir nur kaynağı olan Tanrı'dan geldiğini, her şeyin özünün nur olduğunu, Eflatun'un *idea*'larına benzer bir nitelikte ortaya atarak bu görüşe belli bir felsefe çığırı niteliği kazandıran Şahabeddin Sühreverdî'dir. *Heyakilü'n-Nur* (Nur Heykelleri) adlı eserinde bu görüşü savunan Sühreverdî'ye göre, insan tanrısal yetenekler taşıyan bir varlıktır. Tanrısal gerçekler, yalnız, nurla aydınlanan bu yeteneklerle kavranır. İnsanın, tanrısal gerçekleri kavraması, özündeki nur yüzündendir. Bazı mutasavvıflara göre, Tanrı'ya yakın olan ve «mukarribun» adı verilen bütün melekler de Tanrı nurundan yaratıldı.

Tasavvufun ve islâm dininin nurla ilgili düşünceleri, özellikle tanrısal evrenin bir nur kaynağı olduğu anlayışı Eflatun'un *idea*'lar görüşünden gelir. Daha sonraki devirlerde değişik yorumlara uğrayan idea felsefesi, Plotinos'un elinde islâm dinine ve tasavvuf anlayışına uygun bir nitelik kazandı. Sühreverdî, Gazzalî, Celâleddini Rûmî, Muhiddin Arabî, Feridüddin Attar gibi felsefeden çok tasavvufa bağlanan düşünürlerin nurla ilgili görüşlerinin kaynağı Plotinos'tur. (M)

NURAGHE i. (fenike dilinden geldiği sanılan sardca k.; ışık fikrini belirten ibranîce nur kökûyle «dam» anlamına gelen *hag*'dan). Sardinya'ya has antik anıtlara verilen ad.

— ANSİKL *Nuraghe*'ler, kesik koni biçiminde kulelerdir; tepelerinde herhalde taraçalar vardı. Tabanları Kyklops tarzı yontulmuş veya kaba taşlardan, harçsız olarak yapılmıştır. Kapıları bir hayli alçaktır. Ortada bindirmeli tonozla kaplı bir oda, bazen de bir kat bulunurdu. Sardinya'da aşağı yukarı altı bin nuraghe vardır. Bunlar bronz çağında sığınak ve kale olarak kullanılırdı. (L)

NUR ALİ ŞAH Isfahanî (Muhammed Ali, — denir), iranlı mutasavvıf ve şair (Isfahan, ? - Irak 1797). Mirza Abdül Hüseyin'in oğlu. Kerim* Han Zend çağında Şiraz'a gitti. Kısa bir süre içinde Şirazlı mutasavvıfların görüşleriyle bağdaşmayan düşüncelerini geniş bir halk topluluğuna yaydı. Bu yüzden ülkeden çıkarıldı. Irak'a yerleşti. (M)

NURANÎ sıf. (ar. *nūr*'dan *nūrānî*). Işıklı: *Minareler nuranî kandillerle donanır* (Namık Kemal). || *Mec.* Saygı uyandıran, nurlu. Bk. NURLU. (M)

NURANİYET i. (ar. *nūrani*'den *nūraniyyet*). *Esk.* Parlaklık, ışıklı oluş. || *Mec.* Mübarek, nurlu oluş: *Dikkat edip görürler ki yüzünün nuraniyeti ve simasının ruhaniyeti hasebiyle sair çocuklardan mümtaz olduğu gibi...* (Cevdet Paşa). [M]

Nur Baba, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanı (ilk bas. 1922). Romanda olaylar bir bektaşî tekkesi çevresinde geçer. Nur Baba, bir bektaşî şeyhidir; tekkesine mürit olan zengin ve güzel kadınlar üstünde manevî gücünü kullanarak bunları ayartmakta, servetlerini tekkeye mal etmektedir. Önce, ölen şeyhin karısı Celile Bacı ile evlenerek tekkeye şeyh olur; sonra Ziba Hanımefendinin servetini elinden alır. Ziba Hanımefendinin yeğeni Nigâr hanım, kocasını, çocuklarını, toplum içindeki mevkiini Nur Baba uğruna feda eder, bütün parasını da tekkeye bağışlar. Yaşadığı düzensiz hayatın etkisiyle birkaç yıl içinde sağlığını kaybeden Nigâr hanımı da bırakan Nur Baba, Süheylâ adında genç bir kızla evlenir. Bektaşî tarikatının çözülüş ve bozuluşunu konu edinen Nur Baba romanı, «Bektaşî sırrı» adı verilen özel törenleri anlattığı ve sosyal tenkit niteliği taşıdığı için yazıldığı dönemde geniş yankı uyandırdı. (M)

NURBAHŞİYE blş. i. (Abdullah *Nurbahş*'ın adından ar. *nūrbahşiyye*). Tasav. Muhammed bin Abdullah Nurbahş (1393-1465) tarafından kurulan tarikatın adı.

— ANSİKL. *Nurbahşiye*, ibadet ve hukukla ilgili bazı meselelerde kendine has görüşleri olması sebebiyle bazı müelliflerce mezhep kabul edildi. Kübreviye* tarikatının kollarından biri olan Nurbahşiye'nin asıl prensipleri Vücudiye*de görülür. Tarikatın kurucusu fıkıh ve akaid konusundaki *Risale-i Akide* (İnanç Risalesi) ve *Fıkh-ül-Ahvat* (En İhtiyatlı Fıkıh) adlı eserlerinde bazı değişik görüşler ileri sürer. Abdullah Nurbahş'a göre imam (halife), birçok özellikleri yanında, Ali ve Fatma soyundan olmalıdır. Mut'a* nikâhı meşrudur. Ölmüş kimselerin mallarına uygulanan ve *avl** denilen sistem, *Kur'an* ve hadislerde bulunmadığı için reddedilir. (M)

NURBANU SULTAN, Sultan Selim II'nin karısı, Sultan Murad III'ün annesi (öl. 1583). Üsküdar'da Toptaşı'nda cami, medrese ve bimarhane yaptırdı. Bu semte Nurbanu Sultan'ın adına dayanılarak Atikvaldesultan adı verilmişti. (M)

NURCU sıf. ve (Saidi [*Nur*]sî'nin adından *nur-cu*). Nurculuk adı verilen sapkın dinî akımı benimseyen (kimse). [Saidi Nursî, görüşlerini benimseyenleri «nur talebeleri» veya «nur şakirtleri» diye adlandırır.] || Nurculuk ile ilgili olan: *Nurcu yayın. Nurcu faaliyet.* (M)

NURCULUK i. (*nurcu*'dan *nurcu-luk*). Saidi Nursî* tarafından başlatılan sapkın dinî akım.

— ANSİKL. *Nurculuk*, Saidi Nursî'nin *Risale-i Nur* adı verilen eserlerini okuyan, benimseyen ve yaymağa çalışan bir grubun ortaya çıkmasıyle doğdu. Yazar, *Kur'an-ı Kerim*'in zamanın ihtiyaçlarına uygun yorumunu yaptığı iddiasındaydı. Ağır, ağdalı ve bozuk bir Türkçeyle kaleme alınan kitaplarında, gençleri «imana ve iman düşmanlarına karşı mücahedeye» davet ettiğini öne sürüyordu. *Kur'an*'dan bazı ayetleri kendi görüşünce yorumluyor, bunlardan, ebcet hesabıyle yakın tarih olayları üstüne bazı işaretler çıkarıyordu. Akımın bir tarikat niteliği, kendine has âyin ve erkânı yoktur. Nurcular, özel ve kapalı toplantılarında Saidi Nursî'nin risalelerini okur ve yorumlarlar. Bu eserleri yaymayı ve yorumlarını başkalarına da benimsetmeyi görev sayarlar. Akım, kendi içinde siyasete yer vermez görünürse de, nurcuların siyasî hareketlere karışmadıkları söylenemez.

— Huk. Saidi Nursî'nin, çeşitli davalara konu olan kitapları üstüne Yargıtay'ın vardığı hükme göre, bu kitaplardaki temel fikir, Türkiye'nin de içinde yer alacağı, şeriat esaslarına göre kurulacak ve merkezi Mekkei Mükerreme olacak bir islâm devletleri birliğinin kurulmasıdır. Atatürk devrimlerinin getirdiği düzenin dinsizliğe ve komünist faaliyete yol açtığını öne süren bu risalelerde, milliyetçilik anlayışı reddolunarak, onun yerine islâm milliyetçiliği fikri savunulmakta, hilâfet düzenine dönülmesi istenmektedir (Yargıtay Ceza Genel kurulu, 20 eylül 1965 gün, esas 234/D 1 ve 313 sayılı karar). Yargıtay bu hükmüyle Nurculuk akımını suç saydığını açıkça belirtmiştir. (M)

NUREDDİN (Ebül Haris Arslan Şah), Musul hükümdarı (öl. Harran 1211). Babası Mesud'un ölümünden sonra Musul hükümdarı oldu (1198). Bu sırada amcası İmadeddin Zengi bin Mevdud'un oğlu Kutbeddin Muhammed Musul'a hâkimdi. Nusaybin üstüne yürüdü. Yapılan savaşta Kutbeddin yenildi ve eyyubî hükümdarı Melikülâdil'den yardım istedi. Nusaybin'e yerleşen Nureddin, Melikülâdil'in geldiğini haber alınca Musul'a dönmek zorunda kaldı. Nusaybin'i alan Melikülâdil, Mardin'i kuşattı. Fakat bu sırada Mısır'da meydana gelen saltanat değişikliği yüzünden yerine oğlu Kâmil'i bırakarak Şam'a döndü. Nureddin Mardin'i kurtarmak için harekete geçti. Yenilgiye uğrayan Kâmil, Şam'a babasının yanına kaçtı (1199). Nureddin de hastalandığı için Musul'a dönmek zorunda kaldı. İyileştikten sonra Harran'a geldi (1201). Âdil ile anlaştı ve tekrar Musul'a döndü (1202). Bir yıl sonra Kutbeddin, Melikülâdil'e bağlandı; bunun üzerine Nureddin, önce Nusaybin'i sonra da Tel Afar'ı aldı. 1204'te Meliküladil ile anlaşarak Kutbeddin'in üstüne yürüdü. Ancak bu arada Kutbeddin de Halep eyyubî hükümdarı Melikūzzahir ve Konya selçuklu hükümdarı Keyhüsrev I ile anlaştı. Bu sırada abbasî halifesi, Âdil'i savaşmaktan vaz geçirdi. Sincar da Kutbeddin'in elinde kaldı. Nureddin burayı almak için çalışmalara başladığı sırada öldü. (M)

NUREDDİN (Ebül Kasım Mahmud bin İmadeddin Zengi), Halep ve Şam atabeki (?-1118-Şam 1174). Babası İmadeddin Zengi'nin ölümünden sonra Nureddin Halep'e, kardeşi Seyfeddin Musul'a yerleşti. Babasının ölümünden yararlanarak Urfa'yı (Edessa) ele geçiren Haçlıları yendi ve şehri geri aldı. Urfa'nın Nureddin'in eline geçmesi, İkinci Haçlı seferine sebep oldu. Nureddin Haçlı ordusunu Yagra'da bozguna uğrattı. Ertesi yıl Antakya prensinin topraklarını istilâ etti; Antakya çevresini yağmaladı; Şam'ı ele geçirdi (1154). Mısır'a gönderdiği Eyyubîlerden Şirkûh ve Salâhaddin Mısır'ı Nureddin adına ele geçirdiler. Fatımî halifeliği kaldırılarak hutbeler eskiden olduğu gibi abbasî halifeleri adına okunmağa başladı. Bu sırada bizans imparatoru Manuel I Komnenos, Baudouin III ile Halep'i ele geçirmek için anlaştı; fakat Nureddin, elindeki hıristiyan esirleri serbest bırakarak hıristiyanların şehri kuşatmalarını önledi. Baudouin III ile 4 aylık bir mütareke yapıldı. 1163'te Trablus kontluğuna karşı yaptığı sefer sırasında hıristiyanların anî bir saldırısına uğrayarak yenildi; kısa zamanda yeni bir ordu kurarak Harim'i ele geçirdi ve şehri kurtarmağa gelen hıristiyan ordusunu yendi. Malatya'yı ele geçirmek isteyen selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin bu teşebbüsünün gerçekleşmesine engel oldu; danişmentli emirleri, Mardin ve Harput artuklu emirleri ve ermeni Mleh ile Kılıç Arslan II'ye karşı bir ittifak kurdu (1172). Kayseri yakınlarında Kılıç Arslan II'nin ordusuyle karşılaştı; fakat iki ordu da savaşa girmeğe cesaret edemedi (1173). Bu sıralarda abbasî halifesi, Nureddin'e Musul, El-Cezire, Erbil, Hilât, Suriye, Mısır ve Konya hükümdarı olduğunu tasdik eden bir menşur gönderdi. (M)

NUREDDİN ALİ EL-MELİKÜLEFDAL. Bk. MELİKÜLEFDAL.

Foto. LAROUSSE

NUREDDİN CERRAHÎ, türk mutasavvıfı (İstanbul 1672-ay.y. 1721). Halvetîlik tarikatına bağlı Cerrahiye kolunun kurucusu. Medrese öğrenimi gördü, sonra Mısır kadısı oldu. Üsküdar Selâmi dergâhı şeyhi Alâeddin Efendiden el aldı. Kendini tasavvufa verdi. Resmî görevinden ayrılarak bir süre Alâeddin Efendinin yanında kaldı. Ondan hilâfet alarak Karagümrük Canfeda camiinde tarikat inançlarını yaymağa başladı. Kurduğu Cerrahiye kolunda halvetî zikirlerinin, âyinlerin süresini uzattı. Devrikebir denen törende daha çok ilâhi okunmasına önem verdi. Âyine başlamadan önce Mevlid okunması geleneğini kurdu. Etkisi altında kalan dârüssaade ağası Hacı Beşir Ağa, Karagümrük'te onun için özel bir dergâh yaptırdı. Cerrahiye kolunun ilkelerini, ona giriş yollarını anlatan *Mürşid-i Dervişan* (Dervişler'in Kılavuzu) adlı bir eseri vardır. (M)

NUREDDİN HAMZA Aydınî, türk bilgini (Aydın, ? - İstanbul 1571). Kadızade'den öğrenim gördükten sonra, Bursa'da Hamzabey medresesine müderris oldu. Ebussuud Efendinin ilgisini çekti ve Mollahusrev medresesi müderrisliğine getirildi. Bu göreve başladıktan kısa bir süre sonra öldü. Eserleri: *Mesâlik* (Meslekler); *Hevâdi* (Doğru Yol Gösterenler). [M]

NUREDDİN MEHMED EFENDİ Alizade, türk bilgini (öl. Manisa 1815). Selânik (1786), Bursa, Edirne, Şam, Kahire, İstanbul, Mekke (1795) kadısı oldu. Anadolu kazaskerliğinden (1807) azledilerek Kütahya ve Manisa'ya sürüldü. (M)

NUREDDİN MUHAMMED, artukoğlu emîri (öl. 1186). Babası Fahreddin Kara Arslan'ın ölümü üzerine hanedanın başına geçti (1174). Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin damadıydı. Karısına karşı kötü davrandığı için kayınpederi tarafından savaşla tehdit edildi. Bunun üzerine Salâhaddin Eyyubî'den yardım istedi. Bu, iki hükümdarın arasının açılmasına sebep oldu. Fakat bir süre sonra Kılıç Arslan ile Salâhaddin'in araları düzeldi. Salâhaddin Eyyubî'nin 1182'de Musul'a yaptığı seferde ona katıldı, buna karşılık Âmid şehri kendisine verildi. Ertesi yıl bir sonuç vermeyen Kerek kuşatmasında bulundu. Selâhaddin'in 1185'teki Musul seferine, hasta olduğu için gidemedi; bir süre sonra öldü. Ölürken, Hasankeyf (Hısnı Keyfa) ve Âmid hükümdarlığını oğlu Kutbeddin Sokman'a (Sökmen) bıraktı. Bu durumu kabul etmeyen kardeşi İmadeddin, Hartabirt kalesini ele geçirdi ve burada Artukoğlu hanedanının başka bir kolunun hâkimiyetini sağladı. (M)

NUREDDİN ŞEFKATÎ, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1866 - ay.y. 1936). Genç yaşta sahneye çıktı. Bir süre Donanma Cemiyeti Temsil heyetinin oyunlarına katıldı. İkinci Meşrutiyetten sonra oldukça ün kazandı. Mınakyan, Raşid Rıza, Yeni sahne, Millî Sahne topluluklarında çalıştı. Dârülbedayie girdi. Son günlerini sıkıntı içinde geçirdi. Bakırköy Akıl hastahanesinde öldü. (M)

NUREDDİNZADE MUSLİHİDDİN MUSTAFA EFENDİ, türk bilgini (Filibe, ? - İstanbul 1573). Sofyalı Bâlî Efendinin müridi. Kanunî Sultan Süleyman ile Zigetvar seferine katıldı. Eserleri: *Şerh Âlâ Varidat-ı Kebir li'ş-Şeyh Bedreddin* (Şeyh Bedreddin'in Varidat'ı Hakkında Açıklamalar); *Tercemei Menazil-üs-Sâirun* (Öteki Menzillerin Tercümesi); *Şerh Âlâ Fusus li'ş-Şeyh Sadreddin Konevî* (Sadreddin Konevî'nin «Fusus»una Şerh); *Risale-i Vahdet-i Vücûd* (Varlık Birliği Hakkında Risale); *Risale-i Mirac* (Mirac Risalesi). [M]

NUREK, S.S.C.B.'de (Tacikistan) yer. Vahş ırmağı kıyısında Duşanbe yakınında. Burada dünyanın en yüksek barajı (yüksk. 304 m; hacmi 45 milyon m^3) inşa edilmiştir. Vahş barajı (hacmi 10 milyar m^3) Amuderya'nın sularını toplar ve 2 milyon 700 bin kW'lık bir santralı besler.

NURE SUFÎ, türkmen emîri, Karamanoğullarının en büyük atası (XIII. yy. başları). Baba İlyas ve Baba İshakı Horasanî'nin müridi. Ermenak bölgesinde dağlardan Larende'ye (Karaman) kömür taşıyarak ailesini geçindirirdi. 1231'de Babaî isyanına katıldı. Karaman, Bonsuz ve Zeynülhac adlı üç oğlu vardı. Kendisinden sonra ailenin başına oğullarından Karaman geçti ve aileye adını verdi. Nure Sufî'nin mezarı Mut kazasına bağlı Sinanlı nahiyesinin Değirmenlik yaylasındadır. (M)

NURETTİN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Muş ili, Malazgirt ilçesi) bucak; 7 077 nüf. (1965); 16 köy. — *Bucak merkezi Konakkuran köyü,* 1 097 nüf. (1965). İlçe merkezinin 18 km kuzeyinde; yüksl. 1 510 m. (M)

Nurettinibnisentimur türbesi, Tokat'ta türbe. Beylikler devrine ait özellikleri olan türbelerden biridir. Bugün harap bir durumdadır. Kare planlıdır. Dört duvarının yukarı kısımlarına yapılan üçgenler üzerine oturan daire yayı biçiminde bir kubbesi vardır. Türbenin duvarları, muntazam kesme taşlardan örülüdür. Kubbenin oturduğu kasnak tuğladandır. Bu kasnağın yatay kesiti kollu bir yıldız biçimindedir. Bunun üzerinde de iç kubbeyi örten sekiz kenarlı bir piramit vardır. Bütün süsleme, ziyarete ayrılan doğu cephesindeki pencereler üzerindedir. (M)

NUREYEV (Rudolf), sovyet asıllı dansçı (Irkutsk bölgesinde 1938), 1962'de ingiliz yurttaşlığına geçti. Leningrad'daki Kirov tiyatro okuluna girdi (1955), topluluğun yıldız dansçısı oldu. Kirov balesinin bir Paris turnesinde topluluktan ayrıldı (1961); önce Cuevas markisinin International ballet'sinde çalıştı. 1962'de İngiliz Kraliyet balesine (Royal ballet) geçti. Başta Margot Fonteyn olmak üzere en büyük dans yıldızlarının (Y. Chauvire, S. Arova, N. Virubova, C. Fracci) partöneri oldu. 1964'te Nijinski ödülünü aldı. Royal Ballet'de *Marguerite ve Armand* (F. Ashton'ın, 1963), *Romeo ve Juliet* (K. MacMillan'ın, 1965), *Paradis Perdu* (Kayıp Cennet) [Rolland Petit'nin, 1967] balelerinde oynadı. Ayrıca renkli televizyon için, Zizi Jeanmaire ile *Le Jeune Homme et la Mort* (Genç Adam ve Ölüm) [1966] adlı filmi çevirdi. *Bayadère* (1963), *Kuğu Gölü* ve *Raymonda* (1965) balelerini yeniden sahneye koydu. *Tancredi e Clorinda* ve *Don Kişot* (1966) balelerinin koreografilerini düzenledi. (L)

NURHAÇ (1559-1626), Çin imparatoru (1616 - 1626). 1599'da yedi curçıt boyunu bir tek hanlık halinde birleştirdi; tarihî Mancu krallığını kurdu (1606) ve moğol alfabesini kabul etti. Ming hanedanının güçsüz düşmesinden yararlanarak kendini Çin imparatoru ilân etti (ilk Mancu hanedanı, 1616) ve ülkesinin merkezini Mukden'e taşıdı (1625). [L]

NURHAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Maraş ili, Elbistan ilçesi) bucak; 8 075 nüf. (1965); 6 köy. —*Bucak merkezi,* 3 240 nüf. (1965). Aynı adı taşıyan dağın güney eteklerinde; yüksl. 1 400 m. Elbistan'a 42 km uzaklıktadır. (M)

NURHAK dağı, Maraş ilindeki dağların en yükseği; 3 090 m. Elbistan'ın güneydoğusunda yer alır. Doğu Anadolu ile Akdeniz bölgelerini ayıran coğrafî sınır yakınındadır. (M)

NURİ, Yakındoğu'da bazı çingene kabilelerinin adı. Kelimenin doğru şekli *navarî'*-dir. Mısır'da bu isim «hırsız» anlamına gelir. Bunlar, hırsızlıkların önlenmesi için, çoğu defa ev bekçisi olarak hizmete alınırlardı. Ayrıca büyücülük, muskacılık, sokak hekimliği, yılan oynatıcılığı, müneccimlik, hayvan terbiyeciliği, ip ve sokak cambazlığı, dövmecilik gibi işler yaparlar. (M)

NURİ ALİ, Halifei Rumlu da denir, safevî halifesi (öl. 1515). Bayezid II ve Selim I devirlerinde Şah İsmail tarafları olarak isyan etti. Şah Kulu Baba Tekeli isyanının bastırılmasından sonra ortaya çıkarak, 3 000 kişilik bir kızılbaş kuvvetiyle Anadolu beylerbeyi Faik Beyin kuvvetlerini yendi. Tokat'ı ele geçirdi ve Şah İsmail adına hutbe okuttu (1512). Üstüne gönderilen Amasya valisi şehzade Ahmed'in veziri Yularkıstı Sinan Paşayı yenilgiye uğrattı. Amasya ve Niksar taraflarını yağmaladı ve yıktı. Selim tahta geçince (1512), şehzade Ahmed'in oğlu Murad Çelebi ile birleşen Nuri Ali, Tokat'ı yaktı, sonra Murad Çelebi ile birlikte Şah İsmail'e osmanlı savaş taktiği hakkında bilgi verdi ve savaş planını hazırladı. Erzincan'da Osmanlılara karşı Aykutoğlu ile birlikte savaşırken osmanlı valisi Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından öldürüldü. (M)

NURİ BEY (Halil). Bk. HALİL NUREDDİN EFENDİ.

NURİ BEY (Mehmed) **Kâtipzade,** türk hekimi (Ödemiş 1844-İstanbul 1882). Hoca Kâtip Mustafa Efendinin soyundandır. Askerî tıbbiyeden kolağası olarak mezun oldu. Tıbbiyede Fransızca okutulan derslerin Türkçeye çevrilmesi için kurulan Cemiyeti Tıbbiyeyi Osmaniyede çalıştı. Mülkiye tıbbiyesinde hariciye hekimi ingiliz Sarel'in yardımcılığını yaptı. Eserleri: *Nüzhet-ül-Fünun fi Tahsil-is-Sumum* (Zehirlerin Öğrenimi Üstüne Bilgilerin Verdiği Ferahlık); *Emraz-ı Hariciye* (Haricî Hastalıklar) [J. L. Faure'dan tercüme]; *Fizyoloji* (Bercland'dan tercüme); *Hatırgüzâr-ı Ettibba* (Hekimlerin Öğütleri). [M]

NURİ BEY Bolaheng, türk bestecisi (İstanbul 1834-ay.y. 1909). Mültezim Hacı Mehmed Ali Efendinin oğlu. Öğrenimini bitirdikten sonra Bâbı Zaptiye İstintak dairesine girdi. Son görevi Tophane İstihkâm ve Muayene dairesi mümeyyizliğidir. Dellâlzade İsmail Efendi gibi devrinin üstatlarından musiki dersi alan Nuri Beyin, ilâhi, durak, beste, semai gibi çeşitli makamlarda bestelenmiş eserleri vardır. (M)

NURİ BEY Tayyareci, ilk türk pilotlarından (öl. 1912). İstanbul - Kahire arasını Bleryo tipi, *Prens Celâleddin* adlı askerî bir uçakla geçmeğe teşebbüs etti. Aynı teşebbüse *Muaveneti Milliye* adlı başka bir uçakla katılan Fethi ve yardımcı pilot Sadık Beyler Taberiye gölü çevresinde düşüp şehit olunca Nuri Bey, gezisini yarıda bırakarak geri döndü. (M)

NURİ CELÂL. Bk. İLERİ (Celâl Nuri).

NURİ EFENDİ Hacı, Beşiktaşlı, türk hattatı (İstanbul 1868 -ay.y. 1951). Beşiktaş rüştiyesinde okudu. Çeşitli hattatlardan ders gördü. Muhsinzade Abdullah Beyden icazetname aldı (1888). Sanayii Nefise mektebinde yazı muallimliği yaptı. Musikiyle de ilgilendi. İstanbul'da Yahyaefendi dergâhında kırk yıl zâkirlik yaptı. Bakırköy'de, Kartaltepe camiinin kubbe yazısı ile Sultanahmet meydanındaki Almançeşmesi içindeki yazılar Nuri Efendiye aittir. (M)

NURİ MEHMED EFENDİ, rıfaî şeyhi (öl. İstanbul 1856). Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislâm Mekki Efendinin aracılığıyle Selim III'ün şehzade ve sultanlarına hoca tayin edildi. Sonra rıfaî şeyhi İbrahim Efendiden el aldı; şeyh oldu. Tasavvuf konularını işleyen kitaplar yazdı. Eserleri: *Terceme-i Makalât-ı Seyyid Ahmed Rıfaî* (Seyyid Ahmed Rıfaî'nin «Makaleler»inin Tercümesi); *Tabirname-i Muhibban* (Tarikat Dostlarının Rüyalarını Yorumlama Kitabı); *Terbiyetü'l Talibin* (Taliplerin Eğitimi); *Miftah-ul Havas* (Fal Anahtarı); *Ravzat-ül-Ezkâr* (Zikirler Bahçesi). [M]

NUREDDİN ŞEFKATÎ
(Metin And arşivi)

NURİ MEHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ, türk yazarı ve mutasavvıfı (öl. İstanbul 1860). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Nakşıbendî tarikatına girdi, şeyh oldu. Eserleri: *Pendname* (Öğüt kitabı); *Miftah-ül-Kulûb* (Gönüllerin Anahtarı). [M]

NURİ MUSTAFA EFENDİ Kasidecizade, türk kazaskeri (öl. İstanbul 1849). Nusretiye camiine hatip, iki yıl sonra da Mahmud II'ye ikinci imam, sonra müderris, Bursa ve Mekke mollası oldu. Anadolu ve İstanbul payesini aldı. Anadolu (1844) ve Rumeli kazaskerliği yaptı. (M)

NURİ PAŞA (Osman), türk şairi ve devlet adamı (? 1803 - Diyarbakır 1856). Bağdat valisi Ali Rıza Paşanın hizmetinde bulundu. Bundan sonra Urfa mutasarrıfı, Kars kaymakamı (1850), Muş ve Mardin mutasarrıfı oldu. *Divan'*ı vardır. (M)

NURİ PAŞA Damat, türk devlet adamı (İstanbul, ?- Taif 1883). Arif Paşanın oğlu. Genç yaşta saraya girdi ve Abdülmecid'in Galip Paşadan dul kalan kızı Fatma Sultan ile evlendi. Abdülaziz zamanında Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Hayrullah Efendi ile işbirliği yaptı. Abdülhamid II tahta geçtikten bir süre sonra Abdülaziz'in öldürülmesiyle ilgili olarak mahkemeye verilenler arasında Nuri Paşa da vardı. Yapılan muhakemede Mehmed Celâleddin Paşa ve Midhat Paşa ile birlikte idama mahkûm edildi; damatlığı kaldırıldı (1881). İçlerinde Cevdet Paşa, Gazi

Foto. MEYDAN

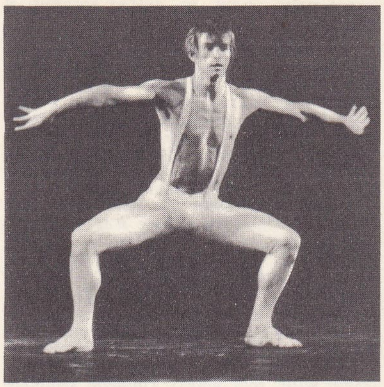
Rudolf NUREYEV

Osman Paşa gibi kimselerin bulunduğu 25 kişilik bir meclis, idam cezalarını onayladı. Fakat Abdülhamid II bu idam cezalarının hepsini müebbet hapse çevirdi (1882). Nuri Paşa cezasını çekmek için Taif'e giderken yolda aklını kaybetti ve Taif'e vardıktan bir süre sonra öldü. (M)

NURİ SAİT PAŞA, ırak devlet adamı (Kerkük 1888 - Bağdat 1958). Öğrenimini tamamladıktan sonra osmanlı ordusuna girdi; yüzbaşı rütbesine kadar yükseldi (1913). Üç yıl sonra Osmanlılara karşı geliştirilen Arap isyanına katılmak üzere ordudan ayrıldı. Irak'taki Haşimî soyunun yararına çalışmağa başladı. Meşrutî Birlik partisini kurarak lideri oldu. Bir süre sonra partisi girdiği seçimleri kazandı ve Nuri Sait Paşa başbakan seçildi (1949). Başbakanlıkta kaldığı sürece İngiltere ve Amerika taraftarı bir siyaset uyguladı. Mısır devlet başkanı Nâsır'ın arap ülkelerini birleştirme siyasetine karşı koydu, onun A.B.D.'ye karşı olan düşmanca tutumunu benimsemedi. Irak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Bağdat paktına katıldı. Irak'ta takip edilen bu siyaset, liderliğini Abdülkerim Kasım'ın yaptığı bir grup subay tarafından hoş görülmedi. 14 Temmuz 1958'de Irak'ın genç kralı Faysal, Türkiye'deki Bağdat paktı toplantısına gitmek üzereyken ihtilâlciler tarafından öldürüldü; olaylar sırasında ihtilâlcilerin elinden kurtulan Nuri Sait Paşa, saklanmayı başardı. Ancak kıyafet değiştirip kaçarken tanındı ve sokakta öldürüldü. (M)

NURİSTAN. Bk. KÂFİRİSTAN.

NURİ ŞEYDA, türk besteci, yazar ve mütercimi (İstanbul 1866 - ay.y. 1901). Uzunçarşı esnaf kethüdası İğri Hafız Efendinin oğlu. Soğukçeşme rüştiyesinde okudu. Özel dersler gördü ve kendi gayretiyle Farsça, İngilizce, Fransızca ve Almanca öğrendi. Hariciye ve Adliye kalemlerinde, Ticaret İcra Dairesi muavinliğinde bulundu. Bir yandan da gazetecilik, yazarlık, mütercimlik yaptı; güftelerinin çoğu kendisinin olan 38 şarkı besteledi. Gazetelerde çeşitli musiki yazıları yazdı. Eserleri: *Tarih-i Enbiya* (Peygamberler Tarihi); *İhsas-ı Kalp* (Yürekten Duyuş); *Enin-i Dil* (İnleyen Gönül); *Mukabele* (Karşılık); *Terane* (Ezgi). Ayrıca Fransızca ve İngilizceden birkaç klasik eser tercüme etti. (*Hamlet, Manon Lesco* v.d.). [M]

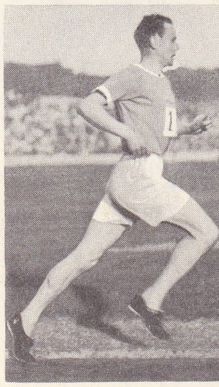
NURMİ

NURİ Tokatlı, Âşık, türk saz şairi (Tokat 1825- ? 1882). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Erzurumlu Emrah'a çırak oldu. Onunla Anadolu'nun bazı bölgelerini dolaştı. Aruz veznini de kullanan Nuri'nin daha çok hece ölçüsünde başarılı şiirleri vardır. Bütün şiirleri bir *Divan*'da toplanarak basıldı (1933). [M]

NURLANMAK geçz. f. (*nur*'dan *nur-la-n-mak*). Işık içinde kalmak. || *Mec.* Temiz, parlak hale gelmek.

◆ **Nurlandırmak** ettrg. f. Işıklandırmak: *Toprağı nurlandıran mavi gölgeler gibi / Yine çocuklar gülümseyecek askerlere* (F. H. Dağlarca). || *Mec.* Aydınlatmak: *Germiyan'dan Bursa'ya nasıl geldi, yollarda kimleri uyandırıp, kimleri nurlandırdı, bu hususlarda tarihler bir şey yazmıyor* (N.Araz). [M]

NURLU sıf. (*nur*'dan *nur-lu*). Aydınlık, ışıklı, parlak. || *Mec.* Temiz, mübarek; *Adamcağız nurlu yüzlü bir ihtiyardı* (Sabahattin Ali). *Selma ise ondan hamile kalıp gayet güzel ve yüzü nurlu bir erkek çocuk doğurdu* (Cevdet Paşa). Bk. NURANÎ. (M)

NURMİ (Paavo), finlandiyalı şampiyon atlet (doğ. Turku 1897). Dünya çapında büyük ün kazandı. Sistemli antrenmanlar sayesinde 1920-1930 arasındaki bütün mukavemet ve yarı mukavemet koşularını kazandı. 1920'de 1 500 ve 10 000 metre arasındaki bütün koşularda rekor kırdı. 1924 Olimpiyatları 1 500 ve 5 000 metre finallerini iki yarış arasında sadece kırk dakika dinlenerek koştu ve iki yarışı da kazandı. (L)

NURSİ (Saidi —, veya **KÜRDİ** veya **BEDİÜZZAMAN** denir), eserleri ve davranışıyle Nurculuk* adı verilen sapkın din akımını başlatan yazar (Bitlis 1873 - Urfa 1960). İlk öğrenimini doğduğu yerde yaptı, İstanbul'a gitti, öğrenimini tamamlayamadı. Arapça ve islâmî bilgilerle ilgilendi. *Volkan** gazetesinde yazıları yayımlandı (1908). İttihadı Muhammedî fırkasının kuruluşuna (1909) katıldı. 31 Mart* olayından sonra Isparta'ya sürüldü. Başlangıçta Kurtuluş savaşını destekler göründü, ama Cumhuriyet ilân edilince, islâm esaslarına gereken önemin verilmediğini öne sürerek Ankara'dan ayrıldı, Van'a gitti. Şeyh* Sait ayaklanmasında (1925) İstiklâl mahkemesince sürgüne mahkûm edildi: Burdur, Isparta, Barla, Kastamonu ve Emirdağ'da oturdu. Yazdığı risaleler yüzünden hakkında pek çok kovuşturma açıldı (Eskişehir, 1935; Denizli, 1944; Afyon, 1948; İstanbul, 1952); Eskişehir'de 11 ay 15 gün hapse mahkûm edildi. Son yıllarını yazmakla ve «nur talebeleri»ni eğitmekle geçirdi. Sayısı 150'yi bulan yayınlarına topluca *Risale-i Nur* adı verilir. (M)

NURSİA. Esk. coğ. Sabin şehri, M. Ö. 290'da Romalıların eline geçti. Bugün, *Norcia.* (L)

Nur suresi, *Kur'an*'ın XXIV. suresi. Medine'de indi (64 ayet). Birbirini aldatan evli kadınlar ve erkekler hakkındadır. Zina eden kadın ve erkeklere nasıl davranılacağını, evli bir kadına iftira edenlere ne gibi cezaların verilmesi gerektiğini bildirir. Zina eden bir erkek ancak bir müşrikle (İslâmlığa inanmayan) veya zina eden bir kadınla evlenebilir. Zina eden bir kadın da aynı işi yapan veya müşrik bir erkekle nikâhlanabilir. Bu gibi durumlarda, zina iddiasında bulunanın, dört mümini tanık göstermesi gerekir. Bu sure Abdullah bin Übey'in, kaybettiği gerdanlığını ararken kervanı kaçıran Ayşe'ye, Hz. Muhammed'i aldatarak başkasıyle seviştı, demesi üzerine indi. Bk. GERDANLIK OLAYI. (M)

NURULLAH (Seyid Şerif el-Maraşî), arap tarihçisi (Maraş, ? - ?, 1610). Hz. Muhammed'in soyundan gelen tanınmış bir ailedendir. Hindistan'da türk-moğol hükümdarı Ekber'in hizmetine girdi; onun tarafından Lahor'a kadı tayin edildi (1586). Şah Cihangir tarafından dinî fikirlerinden dolayı öldürüldü. Şiîler kendisini «üçüncü şehit» diye anarlar ve Ekberâbâd'daki türbesini ziyaret ederler. Eserleri: Kadı Beyzavî'nin *Envar-üt-Tenzil* (Aşağı İndirilen Nurlar) adlı tefsiri üstüne haşiye olan *Haşiye ale'l-Beyzâvî;* Sünnîliğe karşı kaleme aldığı *İhkak-ül-Hakk* (Hakkın İspatı) ve tanınmış şiî büyüklerinin biyografilerinden meydana gelen *Mecalis-ül Mü'minîn* (İnanmışların Meclisleri). [M]

NURULLAH MEHMED EFENDİ Dürrîzade. Bk. MEHMED NURULLAH EFENDİ *Dürrîzade.*

NURULLAH YAKUB BEY Sipahizade, Barbaros Hayreddin Paşanın babası (XV. yy.). Tımarlı sipahiydi. Anadolu'dan Rumeli'ye geçti; önce Eceabat'a, sonra da Vardar Yenicesi'ne yerleşti. Midilli'nin fethinden sonra (1462) bu adada Bonava köyü kendisine tımar olarak verildi. Yakub Ağa burada yerli rumlardan bir kızla evlendi, bu evliliğinden Barbaros ve kardeşleri dünyaya geldi. (M)

Nuruosmaniye camii, İstanbul'da Nuruosmaniye semtinde cami. Mahmud I zamanında yapımına başlandı (1748) ve Osman III zamanında bitirildi (1755). Mimarı Mustafa Ağa ve yardımcısı Simon Kalfadır. Cami, iki kapılı geniş bir dış avlu ile çevrili, medrese, kütüphane, imaret, sebil, türbe ve çeşme ile civarındaki dükkân ve handan ibaret bir külliyedir. Barok üslûpta yapılan caminin iç avlusu klasik plan esasından tamamen ayrılır. Yapıldığı alanda bir su kaynağı olduğu için caminin tabanı kemerlerle desteklenen bir bodrum üzerine oturtulmuştur. Caminin bir dış avlusu, bu avludan on bir basamakla çıkılan bir de iç avlusu vardır. Bir kenarı cami binasına bitişik olan bu iç avlu, yarım daire biçimindedir. İç avlunun, ikisi yanlarda, biri ortada üç kapısı vardır. Caminin bu avlusu, set üstünde olduğu için, bu kapılara mermer basamaklarla çıkılır. İç avlu biri ortada, dördü yanlarda olmak üzere dokuz kubbeyle örtülüdür. Cami binasına bitişik, revak biçiminde beş kemerli ve beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Bu son cemaat yerine, caminin duvarından üçer pencere açılır ve üst tarafta da Sultanlar köşkü bulunur. Bu köşkün sağ ve solunda ikişer şerefeli birer minare yer alır. Minarelerin alt gövdeleri çubukludur. Şerefelerin altı, yatay şeritler biçimindedir ve mukarnas kullanılmamıştır. Minare külâhları taştandır. Caminin sahın kısmı kare planlıdır. Dört beden duvarı üzerine birer büyük kemer ve köşelere konulan bingilerle kemerlerin meydana getirdiği kaide üzerinde bir tek kubbe vardır. Kemerlerin itme kuvveti, iki yanına yapılan kalın duvarla dışa taşkın kısımlar ve köşelere konulan ağırlık kuleleriyle karşılanmıştır. İç avlu tarafındaki bina cephesinin köşelerine yapılan iki minarenin ağırlığı, yan kemerlerin bu kısmında birer ağırlık yaparak açılmasını önler. Sahnın kıble tarafındaki mihrap kısmı bir kilise apsisi gibi binadan dışarıya taşan yuvarlak ve büyük bir hücre şeklindedir; bu kısmın üzeri yarım kubbeyle örtülüdür. Sahnın birbirine yakın ve üst üste beş sıraya dizilmiş 174 penceresi vardır. Bu pencerelerin kemerleri daire kavisli ve dilimlidir. Kubbede, dördü sağır olmak üzere 32 pencere yer alır. Mihrabın sağında ve solunda birer mahfil ve solunda mermerden bir mimber vardır. Sahnın iç duvarları iki sıra kalın ve çıkıntılı kornişlerle üçe ayrılır. Üstteki korniş, büyük kemerlerin üzengi katından geçirilmiştir. Mermere oyulmuş olan Fatiha suresi, mihrabın sağından başlayarak bir friz halinde bütün sahnı dolaşır. Pencerelerin alçı çerçeveleri de barok üslûbundadır. (M)

NUSARA çoğl. i. (ar. *naşîr*'den *nuşarâ*). *Esk.* Yardımcılar, yardım edenler. (M)

NUSAYBİN, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili) ilçe merkezi küçük şehir; 13 941 nüf. (1970). Mardin'in güneydoğusunda, Suriye sınırına çok yakın bir noktada; yüksl. 1 500 m. Haydarpaşa-Bağdat demiryolu üzerinde istasyonu vardır. 4 Mahalleden meydana gelir.

— *Nusaybin ilçesi,* 1 177 km²; 43 309 nüf. (1970). Merkez, Akarsu ve Görmeli bucakları; 67 köy. Tahıl tarımı ve küçük baş hayvancılık. (M)

NUSAYRİLER çoğl. i. (*Nusayr*'ın adından). Şiîlerin Suriye'de yaşayan bir kolu. Nusayrîler, daha çok Âsi nehrinin batısında (eski Lazkiye livası) yaşarlardı. Hama, Humus, İskenderun, Antakya, Adana, Tarsus ve Nablus'un kuzeyinde de nusayrîler vardı. XX. yy.ın başlarında nusayrîler bu bölgelerde de toplu halde bulunuyorlardı. Bunların Osmanlı devleti meclisinde temsilcileri vardı. Nusayrî mezhebinden olanların inanışları şiî mezhebinin öteki kollarının inançlarına, esaslarına bazı bakımlardan benzer. Önemli ayrılıklar; yaratılış, kıyamet, vahiy ve akide ile ilgili görüşlerde ortaya çıkar. (M)

NUSB i. (ar. *nuşb*). Din. Özellikle, dinî âyinler için dikilen taşlara verilen ad. (Bu taşların içine bir mabudun varlığı kabul edilir ve bunlara ibadet, üzerlerine kan sürülmek suretiyle yapılırdı. *Kur'an,* putperestliğin esas şekillerinden biri olan bu ibadeti yasaklar; bu taşlar için kesilen kurbanların yenilmesini de haram eder.) [M]

NUSH i. (ar. *nuşḥ*). *Esk.* Nasihat, öğüt: *Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir / Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir* (Ziya Paşa). [M]

NUSRET i. (ar. *naşr*'dan *nuşret*). *Esk.* Yar-

Foto. LAROUSSE

dım: *İkinci noktainazar, o güne kadar nusreti islâma hizmet eden kavmin hilâfete müstahak addedilmesiydi* (Atatürk). || Tanrı yardımı: *Mal-i ganimete hıyanet eyleme, fakr getirir ve nusrete mani olur* (Cevdet Paşa). || Üstünlük, başarma. || Erkek adı. || *Nusret etmek* (veya *eylemek*), yardım etmek: *Sonra ona nusret eylemedik. O da yalnız kaldı ve nahak yere maktul oldu* (Cevdet Paşa). [M]

NUSRET EFENDİ Hoca, türk bilgini ve şairi (? - İstanbul 1795). Zamanında kullanılan ilâçların listesini bir mecmuada topladı: *Nusret Efendi Mecmuası*. Bu eser *Ma-Hazer* (Önceden Hazır Olan) adıyle basıldı. *Saib Divanı*'na bir yorum yazdı. Farsça şiirleri vardır. Nuruosmaniye Kütüphanesi hafızıkütüplüğünü yaptı. (M)

Nusretiye camii, İstanbul'da cami. Tophanei Âmirede Arabacılar kışlasında (bugün Tophane) Selim III tarafından yaptırılan cami, 1882'de yandı; Mahmud II yanan camiyi yeniden yaptırdı. Yeni camiye Nusretiye camii adı verildi (1825). Mimarı Kirkor Balyan'dır. Ampir üslûbundaki caminin küçük bir avlusu vardır. Buradan iki yanlı mermer merdivenlerle, üzeri üç kubbeyle örtülü son cemaat yerine çıkılır. Sağdaki kapı Hünkâr dairesine ve mahfiline, soldaki kapı Paşa dairesine açılır. Hünkâr dairesi dört odalı, Paşa dairesi üç odalıdır. Bu kısımlar, düz atkılı pencereleri, parmaklıkları ve silmeleriyle tam bir türk ampiri üslûbundadır. Cami kare planlıdır. Dört cephesinde de büyük birer kemer vardır. Esas kubbe, yüksek bir kasnakla bu kemerlere oturur. Caminin içinde ve kapı üzerinde müezzin mahfili yer alır. Mimberi mermerdendir. Mihrap, ampir üslûbunun kabartma bezemeleri ve palmetleriyle süslüdür. İç duvarlarındaki yazılar hattat Rakım ve Şahin Efendiler tarafından yazılmıştır. Caminin birer şerefeli ve çok zarif iki minaresi vardır. Binanın sol tarafındaki şadırvan avlusunda bir sebil ve muvakkithane bulunur. Caminin önündeki Abdülhamid II çeşmesi son yıllarda Maçka'ya taşındı. Cami 1955-1958 yıllarında onarıldı. (M)

Nusretiye sebili, Nusretiye camii avlusunda sebil. Dalgalı biçimde duvarları, eğimli, iki yuvarlak profilin sınırladığı kornişi, kornişin eğriliğine uyan sütun başlığı tablaları ve saçağıyle barok olan bu sebil, süsleme açısından ampir üslûbundadır. Bu süslemeler, garip bir rozetle kumaş farbelaları biçimleri ve akant yapraklarından meydana gelir. Pencere kemerlerinin alt kısımları tamamen çıplaktır. (M)

Nusretname (Tanrı Yardımını Dileme Kitabı), Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın (1658-1724), 1695-1721 yılları arasındaki olayları anlatan tarihî eseri. Silâhtar Mehmed Ağa, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke-i Tarih-i Âli Osman*'ına (Osmanlı Soyunun Tarihinin Özeti) yazdığı *Zeyl-i Fezleki*'ye (Özetin Eki), Mustafa II'nin isteği üzerine *Nusretname* adıyle devam etti. Bu eserini yazarken sarayda tülbent ağalığı göreviyle padişahın yakınları arasında bulunduğu için eserinde 1695-1703 yıllarının olaylarını kendi gözlemlerine dayanarak anlattı. Mustafa II tahttan indirilince (1703) Mehmed Ağa saraydan uzaklaştırıldı ve bu yüzden bu dönemin olayları kitaba özet şeklinde girdi. Ayrıntıları vermekte ve olaylarda yer alan kişileri canlandırmakta başarılı olan eser, çağının hareketli konuşma diliyle yazılmıştır. (M)

NUSRET PAŞA, türk kumandanı (öl. Bağdat 1896). Çerkez asıllıdır. Mahmud II'nin kölelerindendi. Enderundan yetişti ve saray mızıkasındayken Harbiye mektebi açılınca, oraya girdi. Mezun olduktan sonra Avrupa'ya gönderildi ve dönüşünde kurmay imtihanı vererek orduya katıldı. Ankara, Selânik ve Trabzon valiliklerinde ve Şûrayı Devlet üyeliğinde bulundu. 1877 Osmanlı-Rus savaşında İşkodra ve Bosna tarafları kumandanı tayin edildi. VI. Ordu müfettişiyken Bağdat'ta öldü. Bir coğrafya atlası ile bir kürei musattaha (düzlem küre) hazırladı. (M)

NUSRETÜDDİN AHMED Sahibataoğlu, Afyon beyi (XIV. yy.). Anadolu Selçuklu devleti veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'nin torunu. Babası Şemseddin Mehmed'in ölümü üzerine Afyon beyi oldu. Bir süre Afyon'da İlhanlılara bağlı olarak hüküm sürdü. Germiyanoğlu Yakub I'e damat oldu. İlhanlıların Anadolu valisi Demirtaş'ın kumandanı emîr Eretna'nın Afyon'u kuşatması sırasında Yakub Beyin yanına kaçtı. Emîr Eretna, Afyon'u alamadan geri dönünce (1327), Afyon'da Germiyan beyliğine bağlı olarak hüküm sürdü. (M)

NUSSAH çoğl. i. (ar. *nāşiḥ*'ten *nuşşāḥ*). *Esk.* Nasihat edenler, öğüt verenler. (M)

NUSSAR çoğl. i. (ar. *nāṣır*'dan *nuṣṣār*). *Esk.* Yardımcılar, yardım edenler. (M)

NUSSİO (Otmar), isviçreli orkestra yöneticisi ve bestecisi (Grosseto 1902). Respighi'nin öğrencisiydi, Zürich konservatuvarında flüt dersi verdi. Bir opera, sahne müziği (*Arno Baladı*), senfonik eserler (*Müzikal Kaçamaklar*, 1949), uvertürler (*Panchaud*, 1958), konçertolar, sonatlar besteledi. (L)

NUSUL çoğl. i. (ar. *naṣl*'den *nuṣūl*). *Esk.* Mızrağın ucundaki sivri demirler. (M)

Nuruosmaniye camii

NUSUS çoğl. i. (ar. *naṣṣ*'tan *nuṣūṣ*). *Esk.* Naslar, doğruluğu şüphe götürmez düşünceler, bilgiler. (M)

NUŞ i. (fars. *nūş*). *Esk.* Bal, tatlı v.b. || İçki. || İksir. || Hayat. || *Nuş-a-nuş*, içtikçe içerek, içe içe: *O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbad'a geldikçe / O nuş-a-nuş günler hatır-ı naşada geldikçe* (Yahya Kemal). || *Nuş etmek*, içmek: *Sahba değil o sevk ile zehr olsa nuş eder* (Recaizade Ekrem). || *Nuş-hand*, tatlı gülüşlü, gülüşü tatlı. || *Ayş ü nuş*. Bk. AYŞ. (M)

—NUŞ, sıf. (fars. *nūşiden*, içmek'ten *-nuş*). *Esk.* «İçen, içici» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Arak-nuş*, rakı içen. || *Bade-nuş*, içki içen. || *Zehrabe-nuş*, zehir içen v.d. (M)

NUŞABE i. (fars. *nūşābe*). *Esk.* İçene ölümsüzlük vereceğine inanılan su, bengisu, abıhayat. || İlâç olarak kullanılan tatlı içki. (M)

NUŞDARU i. (fars. *nūş-dārū*). *Esk.* Etkili ilâç. || İlâç olarak kullanılan bir çeşit yağ, balsan yağı. || Ölümsüzlük verdiğine inanılan iksir. || Şarap. (M)

NUŞENDE sıf. ve i. (fars. *nūşende*). *Esk.* İçkici, içkiye düşkün (kimse).

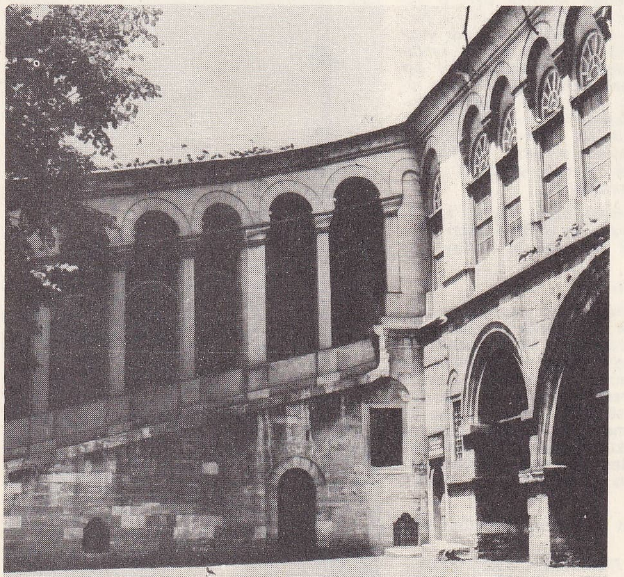

Nuruosmaniye camii

avlu

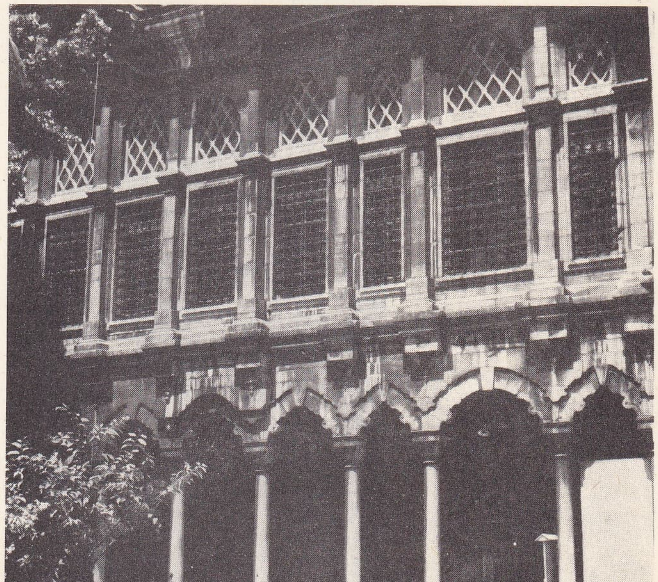

revak

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

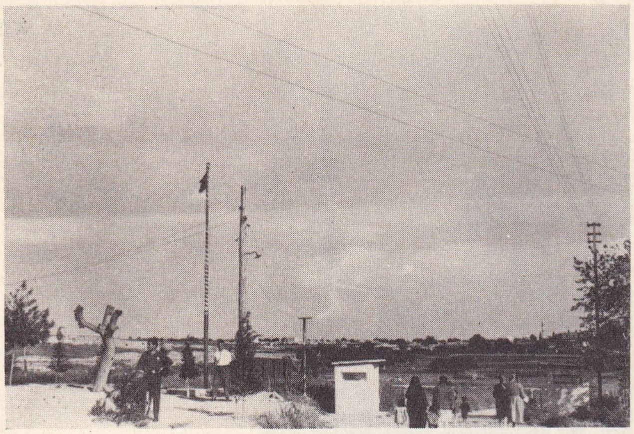

NUSAYBİN

◆ **Nuşendegân** çoğl. i. *Esk.* Ayyaşlar, içki düşkünleri. (M)

NUŞİÇ (Branislav), sırp oyun yazarı (Belgrad 1864-ay.y. 1938). Yazarlığa nükteli ve yergili eserlerle başladı. Bu eserler yüzünden iki yıl hapis yattı. Komedileri ve saynetleri yugoslav ülkelerinde büyük başarı kazandı: *Obiçan Çovek* (Sevilen Adam) [1900], *Narodni Poslanik* (Milletvekili) [1896]; *Put oko Sveta* (Dünya Gezisi) [1910]; *Ministarka* (Bakan Karısı) [1929]. Nuşiç, son piyeslerinde sosyal hiciv'e yöneldi; şaheseri *Pokoynik* (Merhum) [1937]; *Yaslı Aile.* (L)

NUŞİN sıf. (fars. *nūşīn*). *Esk.* Tatlı, lezzetli: *Bütün revayihi nuşini eyledi tayeran* (Cenab Şahabeddin). [M]

NUŞİNE i. (fars. *nūşīne*). *Esk.* Tatlı şarap. (M)

NUŞİREVAN. Bk. HÜSREV I ANOŞİRVAN.

NUT, Mısır gök tanrıçası. Toprak tanrısı Geb'in kızkardeşi ve karısı. *Geb*'in üstüne uzanmış ve hava tanrısı *Şu* tarfından kollarından kaldırarak Geb'den uzaklaştırılan bir kadın biçiminde tasvir edilir. (L)

NUTFE i. (ar. *nutfe*). *Esk.* Temiz, duru su.

— Fizyol. *Esk.* Döl suyu, meni. (M)

NUTK i. Bk. NUTUK.

NUTKA'LAR, Vancouver adasıyle Britanya Kolombiyası'nın eski bir göçebe kızılderili kabilesi. (L)

NUTKU (Ata), türk bilgini (Preveze 1904). Heybeliada Bahriye mektebinde okudu. 1935 Yılında Gölcük Askerî tersanesinde *Gölcük* tankerinin planlarını çizerek yapımını yönetti. İlk defa bir yüzer havuz (1947), bir tanker (1950) ve bir mayın dökme gemisi yaptı. 1948'de İstanbul Teknik üniversitesine profesör oldu. 1953'te yarbaylıkla deniz kuvvetlerinden emekliye ayrılan Ata Nutku, çalışmalarını üniversitede sürdürdü. 1952-1955'te Denizcilik Bankası İdare kurulu üyesi olarak üç şehir hattı vapuru, dört araba vapuru, *Abidin Daver* şilebi ve bir yüzer havuzun proje ve planlarını hazırladı, yapımında çalıştı. 1950'de ordinaryüs profesör oldu, Teknik üniversite Gemi İnşa enstitüsünü açtı ve 100 m uzunlukta gemi model deney havuzu ve laboratuvarını kurdu. Eserleri: *Gemi Dizaynı* (1958); *Model Tests with Sailboat Hulls* (I ve II) [Yelkenli Teknelerin Model Deney Sonuçları] (1956; 1960); *Model Tests with Fishing Boats* [Balıkçı Teknelerimizin Direnç ve Sevki] (I ve II; 1957; 1962) *Pistonlu Buhar Makineleri* (1967). [M]

Nusretiye camii

NUTKU (Özdemir), türk tiyatro tenkitçisi (İstanbul 1931). İstanbul Amerikan koleji, Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü (1956), Göttingen Üniversitesi Tiyatro fakültesini (1959) bitirdi. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tiyatro enstitüsüne doçent oldu. *Tiyatro ve Yazar* (1960); *Modern Tiyatro Akımları* (1963); *Oyun Yazarı* (1965); *Dârülbedayi'in Elli Yılı* (1969); *Dünya Tiyatro Tarihi* (I. cilt, 1971). [M]

NUTÛ çoğl. i. (ar. *naṭ'*'dan *nutū'*). *Esk.* Örtüler, sofra bezleri. || Meşin yaygılar. (M)

NUTUF çoğl. i. (ar. *nutfe*'den *nuṭuf*).

— Fizyol. *Esk.* Döl suları. (M)

NUTUK veya **NUTK** i. (ar. *nuṭk*). Öğretmek veya ikna etmek amacıyle belirli bir konuda halkın önünde yapılan konuşma, söylev: *Babasının bu birkaç sözünü kendisinin tertip edeceği yüz nutuktan daha müessir, daha kuvetli buldu* (H. R. Gürpınar). *Fakat kumandanımızın bu nutkunu dinlemek için onun etrafında cephe tutan saflarda hiç kimseye, o zaman bu nutuk, soğuk ve mantıksız görülmedi* (Ş. S. Aydemir). *Atatürk'ün Büyük Nutku.* || *Esk.* Konuşma yetisi: *Sene bin iki yüz altmış beş tamam / Okunur ezanlar boş bekler imam / Seyranî bu nutkun sonu vesselâm / İnanın dünyanın ucuna kaldık* (Seyranî).

— ÇEŞ. DEY. *Nutuk atmak* (veya *çekmek*), bir kimsenin yüksek perdeden çok uzun ve sıkıcı bir konuşma yaptığını veya özden yoksun bir söylev verdiğini belirtmek için kullanılan küçümseyici söz: *Makamından tutturup bir nutuk çekti. Öğretmen arkadaşlardan biri «nutuk atmak» der, o yazar da bir «nutuk attı»* (N. Ataç). || *Nutuk vermek* (veya *söylemek*), konuşma yapmak: *Burada türlü dillerden nutuk veriliyor* (H. R. Gürpınar). *Kapıdan içeri bir adım attıktan sonra durdu, nutuk verir gibi elini sallayarak ...* (R. N. Güntekin). *İngiltere sefarethanesinin önünde de Ahmed Bey bir nutuk söyledi* (Ömer Seyfeddin). || *Nutka* (veya *lisana*) *gelmek.* Bk. LİSAN. || *Nutku tutulmak,* korku, şaşkınlık v.b. sebeplerden konuşamamak.

— *Esk. Nutk-ı iftitahî,* açılış nutku. || *Nutku müteazzir olmak,* ne söyleyeceğini bilememek. || *Nutuk irat etmek,* söylev vermek.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Kral nutku,* kralın yasama meclislerini açtığı nutuk. (Nutuklar ülkenin içinde bulunduğu durumun iç ve dış genel bir görünümünü ortaya koyar ve krallığın dilekleriyle meclislere sevkedilen tasarılar hakkında bilgi verir. İngiltere'de bu nutukları bakanlar söylerdi. Fransa'da ise bu işi kısmen hükümdarlar yapardı. Monarşi yönetimiyle birlikte ortadan kalkan kral nutukları ikinci İmparatorluk devrinde yeniden ortaya çıktı ve bu devirle birlikte son buldu.)

— Tasav. Tarikat ulularının manzum sözleri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Nutuk*'ların kolay anlaşılması, cümlelerinin kısa, ahenkli, etkileyici olması gerekli sayılır. Söyleyenin kişiliği, dilin inceliklerini bilmesi, sesinin elverişli olması nutkun etkisini arttıran unsurlardır. Yunanlı Demosthenes'in (M. Ö. 106-43) nutukları, bu türün en eski örneklerindendir. Danton, Jaurés, Hitler v.d. devlet adamlarının başarılarında siyasî nutukların geniş payı oldu. J.-J. Rousseau, E. Renan v.d. yazarlar sanat ve düşünce konularını nutuk şeklinde işleyen eserler verdiler. Nutkun siyasî, adlî, dinî, hamasî (kahramanlık konularıyle ilgili), akademik v.d. türleri vardır. Türk siyaset ve toplum hayatı nutuk türünün ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra gelişmesine imkân verdi. Tanzimat devrinde Encümeni Dâniş'in açılış töreninde Reşid Paşa ve Cevdet Paşanın yaptığı konuşmalar (1851), Dârülmuallimat'ın açılışında Saffet Paşanın yaptığı konuşma (1869) v.d. akademik nutuk örnekleri arasında sayılabilir. 1908'den sonra nutuklarıyle ünlü siyaset adamlarının en tanınmışı Ömer Naci'dir. Türk ocaklarında yaptığı konuşmalarla ün kazanan Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) nutukları *Dağ Yolu* (1929) ve *Güne Bakan* (1930) adlı eserlerinde toplanmıştır. Cumhuriyet devrindeki siyasî nutukların en önemlileri Atatürk'e aittir: *Nutuk**, *Onuncu* Yıl Nutku.*

— Tasav. Eskiden tekkelerde, bazı tarikat ulularının sözleri nazma çekilir, belli zamanlarda okunurdu. Şair olan tarikatçılar arasında ulu sayılan kimselerin öğretici, öğüt verici nitelikte olan bazı eserlerine de nutuk denirdi. Terim Anadolu'da yaygındı. Nutuklardan, dervişler tarafından ezberlenerek benimsenenler de olurdu. Tarikat ulularının manzum sözlerinden başka, Tanrı sözlerine, ilâhî buyruklara da *nutku ilâhî* denir. Nutuklar ya cönkler veya küçük divançeler halinde toplanarak saklanırdı. Bazı tarikat ulularının mensur sözlerine, özellikle buyruklarına da nutuk adı verilir. (M)

Nutuk, Atatürk'ün Kurtuluş* savaşını, cumhuriyetin ilânını, devrimlerin uygulanışını (bk. DEVRİM) anlatan eseri. Cumhuriyet Halk partisinin ikinci kurultayında Atatürk tarafından okunması 36 saat 33 dakika sürdü (15 ekim 1927-20 ekim 1927). 19 Mayıs 1919'da Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumu anlatarak başlar. Türkiye'nin işgalden kurtulması için tasarlanan mücadelenin ana hatlarını belirtir. Şu konuları, belge ve ayrıntılarıyle açık-

Nusretiye camii

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lar: Amasya* kararları, Erzurum* kongresi, Sıvas* kongresi, Ali* Galip olayı, Ferit Paşa hükûmetinin çekilmesi için girişilen teşebbüs, Ali Rıza Paşa kabinesiyle ilişkiler, Amasya* mülâkatı, Rahip* Frew ve Yahya* Kaptan olayları, Misakı* Millînin hazırlanması, İstanbul'un işgali, Türkiye Büyük Millet meclisinin toplanması, Anadolu'daki isyanlar (bk. KURTULUŞ SAVAŞI, İSYAN), İnönü* savaşları, Londra* konferansı, meclisteki muhalefet gruplarının faaliyeti, Sakarya* meydan muharebesi, Atatürk'ün başkumandanlığına mecliste yapılan itirazlar ve Başkumandanlık kanunu, Ankara* itilâfnamesi, Başkumandanlık* Meydan muharebesi, Mudanya* mütarekesi, saltanatın kaldırılması, Lozan* Barış antlaşması, Cumhuriyetin ilânı, hilâfet*in ilgası, Halk fırkasının kurulması (bk. CUMHURİYET HALK PARTİSİ), Terakkiperver* Cumhuriyet fırkası faaliyeti, İzmir suikasti, Takriri* Sükûn kanunu. Nutkun sonunda Atatürk'ün *Gençliğe Hitabe*'si yer alır. Belgelere geniş ölçüde yer veren *Nutuk*, türk siyaset ve askerlik tarihinin önemli kaynaklarındandır. «Samsun'a çıktığım gün umumî vaziyet ve manzara», «türk milletinin takib etmesi lâzım gelen siyasî prensip, millî siyaset», «Başkumandanlık kanununun tarihçesi», «Gençliğe Hitabe» v.d. bölümlerinde eserin üslûbunun aydınlık ve inandırıcı niteliklerine heyecanlı bir ifade de eklenir. Nutuk, 1927'de iki cilt olarak basıldı. Eserin, Türk Devrim Tarihi enstitüsü tarafından hazırlanan baskısı üç ciltir (1950-1959). [M]

NU (U), birmanyalı siyaset adamı (Wakema, Myaungmya yönetim çevresi 1907). Hukukçuydu. Bağımsızlığı savunan Dobbema Asiayone hareketine katılarak siyasete atıldı. Dışişleri (1934-1944) ve propaganda bakanlığı (1944-1945) yaptı. Milliyetçi parti başkan yardımcısı oldu. Daha sonra Kurucu meclis başkanı seçildi (1947) ve Birmanya'nın bağımsızlığını sağlayan Londra antlaşmasını imzaladı (1947). Başbakan oldu (1948-1956, 1957-1958, 1960-1961). Buddha'cılığı devlet dini olarak kabul etti (25 eylül 1961). Bu davranış, kuzeydeki buddha'cı olmayan azınlıklar arasında geçici ayrılma isteklerinin canlanmasına yol açtı. U Nu düzeni sağlamak isteyen general Ne Win'in başkanlığındaki askerî hükûmet darbesi (2 mart 1962) ile devrildi. Tutuklandı ve ancak ekim 1966'da serbest bırakıldı. Hindistan ve Tayland'daki buddha'cı tapınaklarını ziyaret ettikten sonra Londra'ya gitti (23 ağustos 1969). Orada, Ne Win hükûmetinin devrilmesini sağlamak amacıyle Birmanyalıları yardıma çağırdı. Açtığı kampanyayı desteklemeleri için A. B.D., Japonya, Hong Kong ve Kamboçya'yı ziyaret etti. (LM)

NUUMET i. (ar. *nuʿūmet*). *Esk.* Yumuşaklık, nezaket. (M)

NUUT çoğl. i. (ar. *naʿt*'dan *nuʿūt*). *Esk.* Methederek anlatılan şeyler.

— Ed. *Esk.* Hz. Muhammed'i övmek için yazılmış eserler, naatlar. (M)

NUUZ i. (ar. *nuʿz*'dan *nuʿūz*). Kıvama gelme, yayılma. *Esk.* Kuvvetlenme. || Kalkma, dikilme. (M)

NUVAR i. (fr. *noix*, ceviz'den). Kasaplık. *Dana nuvarı*, butun iç yüzündeki kaslar-yapılmağa elverişli dana eti. || *Pastacı nuvarı*, butun ön kısmındaki kaslardan meydana gelen ve kızartmağa elverişli olan dana eti parçası. (L)

NUVOLONE (Carlo Francesco), italyan ressamı (Milano [?] 1608-öl. 1661). Panfilo Nuvolone'nin oğlu. Daha 1630'da kardeşi Giuseppe ile Sacre Monte d'Orta'daki Vestizione di Santa Chiara kilisesinin fresklerini yaptı. Sanat anlayışı bakımından Cerano ile Procaccini'nin (özellikle *Meryemana Yortusu* [1645, Piacenza, Şehir müzesi]), daha sonra ise Van Dyck'in (*Aile Portresi* [Milano, Brera]) ve Guido Reni'nin (*Meryem'in Urucu* [Milano, Brera]) etkisinde kaldı. Üslûbunun XVII. yy. ispanyol ressamlarına benzemesi, sanatçıya MURİLLO LOMBARDO adının takılmasına yol açtı. Ama son yıllardaki tenkitçiler, Nuvolone'nin daha önceki eserlerini göz önünde tutarak, gerçekte, lombardialı ressamın ispanyol ressamlarını etkilediğini öne sürerler. (M)

NUVOLONE (Panfilo), italyan ressamı (Cremona 1581-Milano 1651). Cremonalı Nuvolone ailesinin en büyük temsilcisidir, daha 1610'da Milano'ya yerleşmiş olmakla birlikte sanatı, G.B. Trotti'nin yönetiminde, Cremona okulunun etkisinde oluştu. Panfilo Milano'da, XVII. yy. başlarının modern eğilimlerinden çok, Lomazzo, Meda ve Figino gibi XVI. yy. sonlarındaki ressamlardan ilham aldı. Dinî konulu tablolarının (*Tebşir*, Cremona Şehir müzesi; *Samson'un Hikâyesi*, 1619'a doğr., Sant' Angelo kilisesi, Milano) yanı sıra natürmortlar da çizdi: 1620'ye ait *Balık ve Yumurtalı Natürmort* adını taşıyan imzalı ve tarihli tablo Cremona Şehir müzesindeki diğer üç *Meyveli Natürmort*'a üslûp yönünden yakındır. Panfilo'nun, son yıllarında yaptığı resimlerde Cemillo Procaccini'nin etkisi sezilir: Milano'daki Santa Maria della Passione kilisesinin absidini süsleyen *Meryem'in Taç Giymesi* adlı fresk. (M)

NUXİA i. Karşıt yapraklı, kömeç çiçekli ağaç; Madagaskar ve Güney Afrika'da bir hayli türü bulunur. (*Loganiaceae* familyasından.) [L]

NUZİ. Esk. coğ. Yukarı Dicle bölgesinde şehir, Yorgantepe'nin altında, Kerkük'ün (Irak) güneybatısında; III. binyılda adı *Gasur*'du. 1925-1931 Arasında yapılan beş kazıda, Tarihöncesinden (IV. binyıl), hurri etkisi altındaki refah dönemine (M.Ö. XV. yy.) kadar on iki yerleşme tabakası bulundu. Aynı yerde birçok defa yeniden inşa edilen bir tapınak ve aşınmadan çok zarar görmüş bir saray ortaya çıkarıldı. Saray II. binyıldan kalma duvar resimleriyle süslüydü. Bulunan 4 000 tabletten büyük kısmı hukukî metinlerdir. Tarihöncesi tabakalarında El-Ubeyd ve Ninova'nınkilere benzeyen boyalı veya kazılı seramikler, üst tabakalarda da (M.Ö. XV. yy.) siyah ve beyaz çanak çömlek bulundu. Yeni incelemeler sonucunda nuzi seramiklerinin Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki M.Ö. ikinci binyıl seramikleri arasında eşine rastlanmayan eserler olduğu anlaşıldı. Koyu renk zemin üzerine beyaz motifleri bitki şeklinde veya geometriktir. Bu zengin mutfak eşyalarının bu bölgelerde kurulan yeni imparatorluğun kral sarayları için yapıldığı sanılır. (L)

NUZİ (Allegretto), italyan resamı (Fabriano, Ancona 1315'e doğr.- ay.y. 1373). Floransa'da, Maso di Banco, Nardo di Cione ve Bernardo Daddi'nin etkisinde kaldı. Daha sonra Marche'ye dönerek ölümüne kadar orada kaldı. *Aziz Antonio Abate* (1353, Fabriano, Pinacoteca) tablosuyle Daddi'ye yaklaşır. *Aziz Lorentius'un Hayatı*'nda (Fabriano katedrali) Maso tarzını kabaca taklit eder. Bu eserlerde sanatçının floransa üslûbunu benimsediği, ama bu tarza monoton ve taşralı bir yorum getirdiği görülür. Nuzi'nin üslûbu son yıllarında Siena resim anlayışına yaklaşır. *Meryem ve Azizler* (Fabriano, Pinacoteca) poliptiğinde olduğu gibi figürlerin rölyefini azaltır, zengin ve süslemeci bir üslûba yönelir. (M)

NUZZAR çoğl. i. (ar. *nāẓır*'dan *nuẓẓār*). *Esk.* Nazırlar. (M)

NÜ sıf. (fr. *nu*). G. santl. Bk. ÇIPLAK.

NÜANS i. (fr. *nuance*). Müz. Bk. AYIRTI.

NÜBELÂ çoğl. i. (ar. *nebālet* > *nebīl*'den *nübelā*). *Esk.* Zeki, anlayışlı kimseler. (M)

NÜBÜVVET i. (ar. *nebeʾ*, haber'den *nübüvvet*). *Esk.* Peygamberlik, peygamber olma: *Ebu Talib'in Resuli Ekrem ile iftihar eylediği ve onun nübüvvetini kalben tasdik ettiği bazı eşârından anlaşılır* (Cevdet Paşa). || *Nübüvvet-penah*, peygamber. (M)

NÜBYE, Kuzeydoğu Afrika'da bölge, Mısır-Sudan sınırının her iki yanında, Nil vâdisi ile bitişiğindeki çölleri kapsar. Bölge ikiye bölünür; 1. ve 2. şelâle arasında *Aşağı Nübye;* 2. ve 6. şelâle arasında *Yukarı Nübye.*

● *Coğrafya.* Nil'in batısında, Yukarı Nübye'de, nübye kumtaşları üzerinde büyük kumullar uzanır, bölge tekdüze ve oldukça alçaktır; çöküntülerle oyulmuştur. Buna karşılık doğuda, Kızıldeniz'e doğru billûrlu ve volkanik kütleler olan Etbai dağları uzanır; başlıca dorukları (Cebel Soturba, 2 100 m) denizin yanı başındadır. Nübye'de çöl iklimi hüküm sürer; yağmur çok ender (güneyde yalnız yaz mevsiminde) yağar. Nil ile Atbara'nın Mısır'da olduğu gibi hayat verdikleri vâdilerinde pamuk, hurma, şekerkamışı, muz yetiştirilir; ama bölge sık sık çekirge akınlarına uğrar. Bölgenin ilk halkı olan Nil Zencilerinin sayısı azdır ve halkın temelini zencilerle arapların melezi olan Nübyeliler (veya Mısırlıların verdiği adla «Barbarinler») meydana getirir; Nübyelilerin çoğu bölgeden göçerek Mısır deltası şehirlerinde uşaklık yaparlar. Vadi Halfa'dan Hartum'a giden demiryolu, yolcuları Nil'in batıya doğru yaptığı dirseği dolaşmaktan kurtarır; Ebu Hammed hattı ülkenin başkenti Baber'in ve Şendi'nin ulaşımını sağlar. Bir kolu Nil kıyısı boyunca Ebu Hammed'den Merani'ye gider; sadece Dongola'ya demiryolu hattı yoktur. Berber'in güneyinde Thamian'a giden hattan ayrılan bir kol, Gaş kıyısında Kasala'ya, bir başka kol ise Kızıldeniz kıyısındaki Suakim ve Port-Sudan (Sudan'ın limanları) limanlarına ulaşır.

● *Tarih.* Firavunlar çağında Aşağı Nübye veya Kavat bölgesi, Nil'in 1. şelâlesinden 2. şelâlesine, Yukarı Nübye veya Kuş ülkesi de Buhen'den 4. şelâleye kadar uzanırdı. Burası latin ve yunan yazarlarının *Ethiopia* (Habeşistan) adını verdikleri bölgeydi. I. ve II. Sülâleler ile Eski imparatorluk (III. binyıl) devri firavunları 3. şelâleye kadar Nübye'ye hemen hemen tamamıyle hâkim oldu. Karada Mavi Nil yolu, denizde Aden körfezi ve Kızıldeniz limanı ile vadi Gosus Ruseyr (toprak yolla Teb'e bağlıydı) yollarıyle ulaşımını sağlayan Mısır, 3. şelâlenin ötesindeki ülkelerden kürk ve değerli taş, Kuş'tan altın külçeleri, Somali bölgesinden fildişi, günlük ve güzel kokulu maddeler getirtiyordu; ama bugünkü Habeşistan topraklarıyle yapılan bu ticaret çok önemli değildi. Buna karşılık siyasî bakımdan iki il'e bölünen Kuş bölgesi, Amos ile (XVIII. Sülâle) zamanında Mısır'a bağlandı ve Amenofis I'den itibaren yönetimi kuş kral ailesinden Habeşistan genel valisine bırakıldı; vâdi, Hierakonpolis'in güneyindeki ülkeden sorumluydu. İki yardımcı (*idenu*) ve önemli bir idarî kadronun yardım ettiği genel vali, madenlerin işletilmesiyle, vergilerin toplanmasıyle ve isyanları bastırmakla (erkekleri sürgün edip mallarına elkoyma yoluyle) görevliydi. Libyalı akıncıların istilâsı (M. Ö. IX. yy.) sonucunda Yeni imparatorluğun yıkılması, Sudan'da yeni bir devletin kurulmasına yol açtı; bu devlet Napata sülâlesi (XXXV. Mısır sülâlesi) zamanında Kuş imparatorluğu çerçevesi içinde Nil vâdisinin siyasî bütünlüğünü yeniden kurmağa çalıştı. Kuş imparatorluğu görünüşüne rağmen (Teb rahiplerinin ve Ammon kültürün önemi), bir habeş imparatorluğuydu. Prenslerinin dış görünüşleri bakımından farklı olmazlarsa Mısırlıları daha

NUT
Tanis'de Psusennes I'in mezarı

Atatürk tarihî nutkunu okurken, Beyazıt Devlet kütüphanesi, İst.

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

iyi yöneteceklerini düşündüklerinden mısır kültünün bazı eski görünüşlerini benimsedikleri sanılır; ama bazı ayrıntılar Mısırlılarla Habeşler arasında hem bir karışma olduğunu, hem de Habeşlerin orijinalliğini ortaya koyar: hükümdarların çifte «uraeus»u; kadınların siyasî rolü (ana kraliçeler ve tapınılan tanrıçalar); krallığın kardeşten kardeşe kalma hakkı v.b. Yeni Mısır sülâlesinin ilk hükümdarı Kaşta, sonra da oğlu Piankhy (M.Ö. 730'a doğru), Mısır'ın bütünlüğünü sağlamağa (kendilerinden sonra tahta çıkan Şabaka'nın aldığı Delta dışında), siyaseti teşkilâtlandırmağa, Sudan'ı başkenti Nalata çevresinde değerlendirmeğe giriştiler. Ama yeniden bir Sais prensliği kurulması (700'e doğru XXVI. Sülâlenin tahta çıkması), Asurluların hücumuna uğradığı sırada Mısır'ı zayıflattı. 670'te deltaya giren, Menfis'i elegeçiren Asarhaddon, Mısır'ı yakıp yıktı ve Mısırlı prenslerce desteklendi; ama Asarhaddon'un vârisleri kısa süre sonra ülkeden kovuldu. Bununla birlikte Habeşler M.Ö. VIII. yy.da bütün çabalarına rağmen Mısır'dan kesinlikle kovuldular; ama kral Psammetik I'in (663-609) paralı yabancı askerlerden kurduğu ordudan kaçanları çekiyorlardı. Bu tehlikeden kurtulmak isteyen Psammetik I Yukarı Mısır'ı Teb valisi Mentuemhat'ın temsil ettiği habeş etkisinden kurtarabilmek için kızı Nitokris'i habeş krallarının müttefiki olan kutsal Ammon rahibesine evlâtlık verdi ve Edfu'ya yeni bir vali tayin etti. Ayrıca Tebai gibi Sais sülâlesine düşmanlığı devam ettiren Nübye, sınırı denetleyebilmek için bir paralı askerler topluluğunu sınır polisliğiyle görevlendirdi. Pers kralı Kambyses, Mısır'ın bağımsızlığına kesinlikle son verdikten (M.Ö. 525) sonra, Nübye'yi işgal etmek istedi (M.Ö. 524'e doğr.); bölgenin tamamını ele geçirmeyi başaramadı; ama Kuzey Habeşistanlıları her yıl vergi vermeğe ve ordusu için asker toplamağa zorladığı sanılır. Bu yüzden sınıra çok yakın olan Napata, dinî değilse de iktisadî başkentliği daha güneydeki Meroe şehrine kaptırdı (hiç değilse M. Ö. IV. yy. sonundan itibaren). Meroe Habeşistan krallığı, başkentinin çevresine sıkışmış bir şekilde yaşadı; Sudan çölündeki vahşî aşiretlerle savaştı; ama köklü bir kurum değişikliği geçirdi: rahiplerin etkisinin ortadan kaldırılması (M. Ö. III. yy.ın ilk yarısında Napata rahiplerini Ergamenes'in öldürtmesi); aile içinde veraset yoluyle kadından kadına geçen bir monarşi kurulması (bu monarşiyi yunan ve latin kaynakları «Kondake» genel adıyle gösterir). M. Ö. 24-23'te Petronicus'un yönettiği bir roma seferinde Napata yıkıldı ve krallık işgal edildi; Augustus'un boşalttırdığı krallık, sonradan imparatorluğun çiftliği haline gelen Mısır'ı herhangi bir baskından korumak için göz altında tutuldu. Sonunda M. S. IV. yy.da Kuş imparatorluğundan arta kalan son krallık Meroe, Abyssinia'lılar tarafından yıkıldı ve Hıristiyanlığı kabul eden halkı, hıristiyan Nübye krallığına katıldı.

● *Güzel sanatlar.* Afrika'nın ortasına doğru bir geçiş yolu olan Nübye, Tarihöncesinin en eski zamanlarından beri akdeniz ve afrika medeniyetlerinin birleşme merkeziydi. M. Ö. II. binyıl başında, Nübye'yi şelâleye kadar işgal eden Orta imparatorluk firavunları Nil'in her iki kıyısında Buhen, Mirgisse, Batı Semne ve Kumme hisarlarını inşa ettirdiler. Bu hisarlardan Buhen'de bulunan at kalıntısı Mısırlıların niksos hâkimiyetinden önce attan yararlandığını gösterir. XIX. Sülâleden Ramses II, Nübye'de daha yüksek yerlere birçok tapınak yaptırdı; Derr, Gerf Hüseyin, vadi Es-Sebuah, Ebu Simbel, Akşa. Bunların bazıları taştan yapılmış bazıları da (en meşhurları olan Büyük tapınak ve kraliçenin tapınağı Ebu Simbel gibi) yarlara oyulmuştur. Ptolemaios ve Roma çağından, çoğu daha eski yapıların yerinde inşa edilmiş birçok tapınak kaldı: Philae, Kertasi, Debod, Taffe, Kalabşa, Dendur. Milâttan sonraki ilk yüzyıllarda Nübye'de, nobades halkının yaşadığı ve göçebe Blemmyes'lerle devamlı olarak savaştığı sanılır. Nobadeslerin Hıristiyanlığı kabul etmesiyle kurulan birçok kilise, hicrî 20 yılındaki arap fethinden sonra cami haline getirildi. Bazı metinler ve Faras'ta bulunmuş olan freskler gibi bazı kalıntılar Nübye'de müslüman dünyasının ortasında XIV. yy.a kadar yaşamış olan hıristiyan krallıklarının tarihine ışık tutar. Çeşitli medeniyetlerden kalma kalıntılar Nil kıyısındaki yüksek Sad el-Ali barajının suları altında kalma tehlikesinden dünya çapında bir kampanya ile kurtarıldı.

— Leng. *Nübye dili,* Nil boyunca, kuzeyde Assuan'dan Hartum'un yukarı kesimine kadar Kordofan, Darfur ve Sennar'ın bir bölümünde konuşulan kuzey nilot dili. (Eski hıristiyan Nübye krallıklarının dilidir; kopt yazısıyle yazılmış M.S. X. yy. öncesinden kalma birkaç nübye papirüsü ele geçirilmiştir.) [NUBA veya BERBERÎCE de denir.]

— Zootekn. *Nübye keçisi,* Nübye menşeli uzun ve sarkık kulaklı keçi ırkı. (Çok doğurur, bol süt verir.) [L]

NÜBYELİ sıf. ve i. (yer adı *Nübye*'den *nübye-li*). Nübye ile ilgili. || Nübye'de oturan veya Nübye'den gelmiş kimse. (L)

NÜCEBA çoğl. i. (ar. *necîb*'den *nücebâ*). *Esk.* Necip, temiz soylu kimseler.

— Tasav. Ricalullah (Tanrı erenleri) veya ricalulgayb (Gayb erenler*i) denilen kırk kişiye verilen ad. (Mutasavvıflara göre nüceba, halkın işlerini görmekle, onları düzeltmekle ve gelecek yıkımları önlemekle yükümlüdür.) [M]

NÜCUM çoğl. i. (ar. *necm*'den *nücûm*). *Esk.* Yıldızlar: *Yanıp tutuşmadan aylarca yummadım gözümü / Nücuma sor ki bu kirpikler uyku görmüş mü* (M. Â. Ersoy). *Nücum u mahı dökülmüş semanın eşcara / Melûl manzaralar şimdi bir gümüşlü sehab* (Ahmed Hâşim). || *Ehl-i nücum,* astrolog. || *İlm-i nücum,* astroloji.

◆ **Nücumî** sıf. *Esk.* Yıldızlarla ilgili. || Yıldızlarla uğraşan. (M)

NÜDBE i. (ar. *nüdbe*). *Esk.* Ölünün arkasından ağlama, ağıt düzme. || Ağıt. (M)

NÜDEMA çoğl. i. (ar. *nedîm*'den *nüdemâ*). *Esk.* Nedimler, yardım eden, arkadaş olan kimseler. (M)

NÜDİZM i. (fr. *nudisme*). Bk. ÇIPLAKLIK.

NÜFESA i. (ar. *nüfesâ*). *Esk.* Loğusa kadın. (M)

NÜFUR i. (ar. *nüfûr*). *Esk.* Kaçma, korkarak dağılma.

— Din. Hacıların Mina'dan Mekke'ye doğru yola çıkmaları. (M)

NÜFUS çoğl. i. (ar. *nefs*'ten *nüfûs*). Bir şehir, bir bölge veya bir memlekette oturanların tümü: *Türkiye'nin nüfusu.* || Kimse, kişi: *Altı nüfusa bakıyor. Nüfus başına düşen millî gelir.* || Özel bir kategori meydana getiren bireylerin tümü: *Tarım nüfusu. Şehir nüfusu.* || *Nüfus cüzdanı* (veya *kâğıdı*), bir ülkenin vatandaşlarına doğumlarından hemen sonra verilen, kimlikleriyle şahsî hallerini gösteren, önemli değişiklikleri kayda yarar resmî belge. Bk. ANSİKL. *İda. huk. bölümü.*

— Esk. Ruhlar, canlar. || *Nüfus-ı kudsiye,* kutsal melekler. || *Nüfus-i zekiye,* temiz ruhlar. || *Kesafet-i nüfus,* nüfus yoğunluğu.

— Coğ. ve Demogr. Bk. ANSİKL. || *Nüfus artışı.* Bk. ANSİKL. || *Nüfus baskısı,* bir ülkenin bütün yaşayışını ve buradan da milletlerarası hayatı etkileyen güç; artan bir nüfus veya yoğun bir nüfus yahut hem yoğun hem de artmakta olan bir nüfus. (Gençliğin nüfus baskısından ancak artan bir nüfus ortasında söz edilebilir. Böylece yıldan yıla çoğalan ve birbirinin arkasından gelişen nesiller, milletin düşünce ve yapısında bir yenileşme etkeni olur.) || *Nüfus fazlalığı.* Bk. ANSİKL. || *Nüfuz fazlalığı kaynakları,* halkın ihtiyaçlarını karşılamayan ülkelerin durumu. || *Nüfus planlaması,* ailelere, sahip olmak istedikleri ve yetiştirebilecekleri çocuk sayısı konusunda karar verebilme ve bunu gerçekleştirecek metotları kullanabilme imkânlarının verilmesi. || *Nüfus yoğunluğu,* yüzey birimi başına (genellikle km^2 veya mil^2) kişi sayısı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. ve Demogr. ● *Nüfus coğrafyası.* İnsanların yeryüzündeki dağılımının tasvirini, toplam nüfusu meydana getiren kütlelerin ve hareketlerinin çevreleriyle ilişkileri bakımından (ekoloji) analizini kapsar. Coğrafyacının elinde bu iş için iki usul vardır. Birinci usulde istatistik bilgilere dayanarak hazırlanan *dağılım* haritalarının analizi yapılır. Her çevrede her biri sabit bir insan topluluğunu temsil eden noktaların bulunduğu bu haritalar, en kesin ve doğru bilgileri elde etmeyi sağlar ve gerçeğin somut bir görüntüsünü yansıtır. Gerçekten bu haritalarla gözlemci arasında pek az yoruma ihtiyaç vardır. Analizi daha ilerletmek için *nüfus yoğunluğu* kavramı, yani belirli bir arazideki nüfus ile bu arazinin kilometre kare veya mil kare cinsinden (şehir nüfusları için hektar cinsinden) ifade edilen yüzeyi arasındaki ilişki hesaba katılır. Böylece, nüfusun dağılımını etkileyebilecek faktörlerden olan yüzey farkları bir yana bırakılmış ve farklı büyüklükte arazileri kıyaslama imkânı elde edilmiş olur. Nüfus yoğunluğu haritalarının kullanımı her şeyden önce kabul edilen bir kalıba ve uzlaşmaya dayanır: bu uzlaşmaya göre incelenen toprağa nüfusun düzenli olarak dağıldığı kabul edilir. Bu uzlaşma aslında keyfî bir uzlaşmadır. Bu yüzden nüfus yoğunluğu kavramı sık sık tenkide uğrar. Hesaba temel olan yüzeylerin tanımı da birtakım uygulama zorluklarını ortaya çıkarır: geniş göllerin ve ormanların dahil edilmesi gibi. Hiç bir alan çok küçük bile olsa kesinlikle homogen sayılamaz. Bununla beraber nüfus yoğunluğu kavramından vaz geçmek imkânsızdır. Hareket noktası olarak ele alınan alanlar ne kadar sınırlı, dolayısıyle de az farklı olursa yanılma ihtimalleri o kadar azalır. Sonuç olarak diyebiliriz ki nüfus yoğunluklarını incelemenin bilimsel bir değeri vardır, fakat bu inceleme bizi hiç bir zaman mutlak değerleri gözönünde bulundurmaktan alıkoymamalıdır. Yoğunluk haritaları «ekumene»nin kesikliğini ortaya koyar. Mutlak çöl denilen boş alanların sayısı pek azdır. Ama nüfusun km^2'ye 5 kişiden az olduğu nispî boşluklar (ekvator ormanı, çöl ve yarı çöl) yaygındır. Bazı yerler ise insanların büyük bir kısmının bulunduğu aşırı toplaşma alanlarıdır: musonlar Asyası'nın her yerinde kır nüfusu yoğunlukları çok yüksek sayılara ulaşmış (km^2'ye 1 000 kişiden çok); modern sanayide çok yoğun nüfus toplaşma-

Pilak'da Traian tapınağı

NÜBYE

afrikalı esirler frizi Ebu Simbel tapınağı

Foto. LAROUSSE

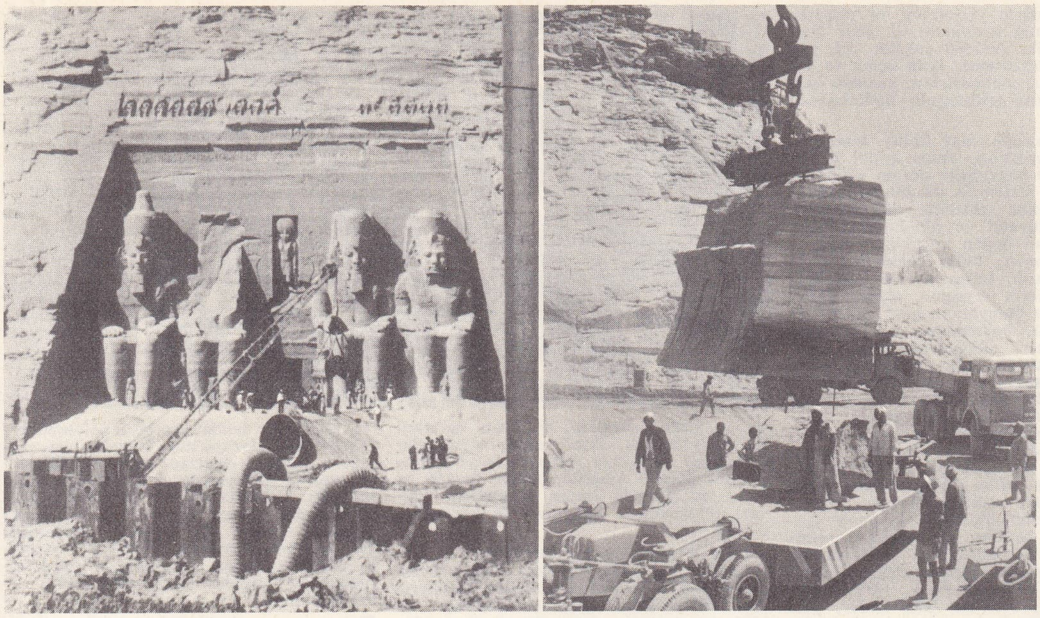

NÜBYE
Ebu Simbel tapınağını yükseltme çalışmaları

nübyeliler

larına yol açmıştır (Avrupa'nın kuzeyi; A.B.D.'nin kuzeybatı kenarı). En yüksek sayılar büyük şehir merkezlerinde görülür: bu şehirlerin merkezlerinde hektar başına ortalama yoğunluk 300 kişinin üstündedir. Büyük blok apartmanların bulunduğu semtlerde bu sayılar daha da artar. Mesken ve işyeri ayrımı yüzünden, bu durumda, bir gece, bir de gündüz için yoğunluk hesaplamak gerekir.

● *Nüfus tarihi*'nin ortaya koyduğu olgular, bütün canlı türlerde olduğu gibi doğum ve ölüm oranına, göç hareketlerine, ama aynı zamanda da bütün bu olayları etkileyen ve evliliği, aile yapısını tanımlayan medeniyete bağlıdır.

Açıklama faktörleri, coğrafî çevrenin sağladığı, çağlara göre değişen hayat şartlarındadır. Meselâ nüfus değişmelerini açıklamak için kısmen iklim değişikliklerinden yararlanılmıştır. Geleneksel olarak besin kaynaklarının bolluğu veya azlığı üstünde de durulur. XVII. yy. sonunda Malthus, insanların besinden hızlı çoğalmasının kötü sonuçlarını ortaya koyup bu artışı manevî bakımdan sınırlamağa davet ederek, bu veriyi nüfus gelişmesinin ana kuralı haline getirmek bile istemişti (bk. MALTHUS'ÇULUK). Malthus'tan önce de birçok defa böyle bir kaygı ortaya çıkmıştı ve insanları besin üretimini artırmağa da yöneltmişti.

Ama gelişmenin tek temel faktörü bu değildir. İnançlarına, çeşitli menfaatlerine bağlı olarak hareket eden insanlar, ne bütün besinlerden yararlanmış (vejetaryenler), ne üreme içgüdüsünü serbest bırakmış, ne de bütün çocukları yetiştirmeyi kabul etmişlerdir. İnsanlık bütünüyle ele alınınca aslında halklar, devletler, sosyal sınıflar ve medeniyetler diye bölünen tarihe yanlış bir anlam verilmiş olur. Birtakım teknik imkânları, iktisadî, sosyal, aklî yapıları, gelenekleri ve dinleri kapsayan medeniyet hem besin kaynaklarının işletilmesini, hem ölüm ve hayat karşısındaki tutumu, hem arzulanan nüfus yoğunluğunu, hem de yaşama seviyesini etkiler.

Yani, nüfus durumu medeniyetlerin birbirini takip edişini tanımlamağa, gelişmelerini veya gerilemelerini desteklemeğe, rekabetlerini etkilemeğe katkıda bulunur; kısacası, tarihidir.

Tarihöncesi. İnsanın menşei meselesi, ilk insanların sayısı ve coğrafî dağılımı meselesini ortaya koyar. Öte yandan Tarihöncesi açısından demografi çok büyük zorluklarla karşılaşır. İskelet ve atelyelerin incelenmesi ve çağlara göre nispî bollukları, besin kaynaklarının incelenmesi birtakım varsayımların ortaya atılmasına imkân verir. Karşılaştırmalı tarih bugün de yaşayan «ilkel» kavimlere dayanarak bu varsayımları kesinleştirmiştir. Bu metoda başvurarak devşirmecilik, avcılık ve balıkçılıkla geçinen halkların nüfusu anlaşılabilir. Paleocoğrafya da, buzullaşma bölgelerini ve değişikliklerini, toprakların ve flora'nın cinsini belirleyerek insanların yaşamasına ve gelişmesine elverişli veya karşı faktörleri ortaya koyar. Elde edilen büyüklük basamağında geniş bir belirsizlik alanı vardır; fakat geniş alandaki yanılma payı, o da sadece bazı bölgelerde, km² başına yüz kişi on kişi arasında oynar. Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç, insan sayısının o devirlerde az olduğu, zor şartlar altında az yaşadıkları, fakat çok erken tarihlerde bütün kıtalara yayıldıklarıdır.

Taş devriyle birlikte besin tarımı ve gerekli hayvanların evcilleştirilmesi, bazı bölgelerde çok önemli bir düzelmeye yol açtı: yeni bir çağ başlamıştı. O tarihten sonra, halklar, toprağın niteliğine göre hiç değilse birkaç yıl için yerleşik yaşayabildiler; gelir kaynaklarının değişikliğine daha iyi katlandılar; ölüm oranı azaldı; ortalama ömür uzadı; nüfus yoğunluğu çoğaldı. Hindistan, Güneydoğu Asya, Kuzey Afrika gibi bazı bölgeler bunu ortaya koyar. Aynı zamanda teknik gelişmeler daha çok sayıda insanın birarada yaşamasını sağladı ve bu artış da tekniğin düzelmesine yol açtı. Ama bu durum, nüfusun her yere düzenli bir şekilde yayıldığı ve sürekli olarak arttığı anlamına gelmez. Nüfus tarihinde duraklama ve gerileme örneklerine sık sık rastlanır; bunların birçok fizikî ve sosyal sebepleri vardır.

IV. Binyıldan itibaren sulama tesislerinin kurulması, sulanacak kesimlerin seçilmesi, büyük insan topluluklarının biraraya gelmesine ve birtakım siteler kurmalarına yol açtı. Bu durum Mezopotamya'da, Nil vâdisinde, İndus ve Sarıırmak ovalarında görülür.

Böylece eskiçağ medeniyetlerinin doğduğu imtiyazlı bölgeler meydana geliyordu; Yukarıda saydığımız bölgelere az sonra Orta Amerika da katıldı. Öbür bölgeler hâlâ gelişmemişti.

Eskiçağ. Siyasî ve sosyal teşkilâtlanmanın yanı sıra medeniyetin daha karmaşık hal almasıyle yeni gelişmeler geçiren nüfus, el sanatları ve ticarî mübadelelerle birlikte farklılaştı.

İndus bölgesinde ortaya çıkan şehir medeniyeti, daha sonra klasik eskiçağın alanı olan Akdeniz bölgesinde görüldü. M.Ö. 2000'e doğru Knossos'un nüfusunun 100 000 kişi olduğu hesaplanmıştır. Mezopotamya'nın M.Ö. VIII.-VII. yy.da toplam nüfusu 5 milyon kişi, M.Ö. XIII. yy.da Mısır'ınki 7 milyon, M.Ö. IV. yy.da Yunanistan'ınki 2 milyon kadardı. Atina'da yaklaşık olarak 100 000 hür kişi ve 400 000 kadar köle yaşadığı sanılır.

Roma imparatorluğunun toplam nüfusu hakkında ilk tahmin Milâdın başlangıcında yapıldı. Bu istatistiklerde verilen rakamların kesinliği, bu rakamların doğru olduğunu göstermez. Ama hiç değilse nüfusun çeşitli bölgelerdeki kaynaklara ve faaliyetlere göre farklılığı anlaşılabilir; nüfus yoğunluğu Tuna ve Galya eyaletlerinde km²'ye 5-6 kişi arasında değişirken Mısır'da 179'a ulaşır. O devirde şehirler önemli bir yer tutuyordu; Roma dev bir başkentti. Roma'nın nüfusunun eski bir tarihten beri 100 000 kişiden, Milâdın başında 500 000 kişiden ve II. yy. ortasına doğru bir milyon kişiden çok olduğu sanılır; o tarihten sonra şehrin nüfusu imparatorluğun geri kalan kısmıyle birlikte gerilemiştir.

Milâdın başlangıcına doğru Hanlar sülâlesi zamanında Çin'de Roma imparatorluğundaki kadar insan yaşadığı sanılır.

Bu eskiçağ dünyasında savaşın sonucu olarak kölelik hüküm sürüyordu; bu kölelere çocuk yapma imkânları pek tanınmadığından savaşın kayıplarına bir de büyük bir insan kütlesinin üretime katılmamasından doğan bir eksilme ekleniyordu. Öte yandan gerek Doğu gerek Batı'da yeni doğan veya küçük yaştaki çocukları terk etmek gibi bir âdet de vardı; ayrıca bekârlık ve doğum kontrolu da önemli yer tutuyordu. Bu faktörler besin kaynaklarının kıtlıklara yol açan değişmelerine eklenerek nüfus gelişmesini sınırlıyor, hattâ geriletiyordu. Daha o tarihte Doğu'da Konfuçius, Batı'da Aristoteles ve Eflatun, insan sayılarını, besin kaynaklarını, devletin refahını ve gücünü mukayese ediyorlar ve bazı hükümdarlar, insan sayısındaki azalmanın önünü almağa çalışıyorlardı.

Büyük istilâlardan, büyük buluşlara. V. yy.daki meşhur göçler değildir; çünkü göç olayı nüfus tarihinde ve hattâ tarihöncesinde belli aralıklarla ortaya çıkan bir unsurdu; kapsamı ölçülemeemekle beraber izlerine her yerde rastlanır. Yunan göçleri, yunan medeniyetinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. V. yy.dan sonra asyalı halkların (Hunlar, Moğollar, Türkler v.b.) sık sık istilâsına uğrayan Avrupa, ayrıca Normanlar ve Araplar tarafından da istilâ edildi. Birçok melezleşmeden, insanların ve kaynakların yok edilmesinden, hayat tarzının, yani nüfus yoğunluklarının bozulmasından sonra, coğrafî bir yerleşmeyle sona eren bu hareketlerin sonuçlarını, avrupa milletlerinin bugünkü dağılımı

Foto. LAROUSSE

yansıtır. İnsanların yerleşmesi ve nispeten istikrarlı düzenin kurulmasıyle, gelir kaynakları ve nüfus yeniden çoğaldı. XI. yy.-da uzun bir düzenleme, tarla açma ve yol açma çalışması, mübadelelere yeniden başlanması ve batı şehirlerinin kalkınmasını sağladı.

O sırada dünyanın geri kalan kısmında, Asya ve Amerika'da, nüfus geçici gerilemelere rağmen çoğalmağa devam ediyordu. Müslüman ve hıristiyan düşünürler nüfus meselesi üstünde titizlikle duruyorlardı. Hıristiyan ilâhiyatçı ve ahlâkçıları çocuk düşürmeyi, yeni doğan çocukların terk edilmesini suçluyor, halkı çocuk yapmağa teşvik ediyorlardı. İslâm dini de çoğalmayı, müslümanların sayısının artması bakımından yararlı buluyor ve yeni doğan çocukların sağlık bakımından ne durumda olursa olsun terk edilmelerini günah sayıyordu. Her iki dünyada da doğum oranı genellikle yüksekti, ama kıtlıklar, salgınlar ve savaşlar yüzünden ölüm oranı da çok fazlaydı. Yanlız birkaç düşünür batı nüfusunun beslenme imkânlarını aşmaması için uyarmalarda bulunuyordu. XIV. yy.da İbni Haldun bir çeşit çevrimsel nazariye ortaya koyarak, insan azlığı ve gelir azlığının almaşmasını açıkladı. Eldeki belgelere bakılırsa, istatistikleri çok az ve şüpheli olmakla beraber hiç değilse avrupa nüfusunun eşit olmayan ve sarsıntılı bir şekilde çoğaldığına işaret ettikleri görülür. Meselâ *Domesday-Book,* 1090'da britanya halkının 1 100 000 kişi kadar, yani Roma çağındaki kadar olduğunu hesaplama imkânını verir. XIV. yy. ortasında bu nüfus 3 700 000 kişiye yükseldi; ama kara vebadan büyük zarar gördü ve XV. yy. başında 2 100 000 kişiye düştü. XVI. yy.'da gelişme, özellikle büyük şehirlerde yeniden başladı. Venedik ve Napoli'nin nüfusu 100 000 kişiyi aşıyordu; Paris ve Anvers'inki 200 000 kişiydi; Roma'nınki ise azalmıştı ve 1526'da 50 000 kişiyi bile bulmuyordu.

Aynı dönemde, Orta ve Doğu Avrupa'da devam eden sömürgeleştirme önce Elbe'yi, sonra Vistül'ü aştı. XVI. yy. başında Almanya'nın nüfusu yaklş. 12 milyon, Rusya'nın nüfusu 10 milyon, Osmanlı imparatorluğunun nüfusu ise 60 milyon kişiye yükseldi.

Büyük buluşlardan sanayi devrimine. Avrupalıların Tropikal Amerika'ya ayak basmasının ilk sonucu kolomböncesi halkların büyük kısmının ortadan kalkması oldu; oysa bu halklar kıta halkının büyük kısmını meydana getiriyordu: Maya, Aztek ve Keçua imparatorlarında 20 milyondan çok insan vardı. Ama bu halklar tamamıyle ortadan kalkmadı; sağ kalanların bir kısmı melezleşti, bir kısmı da ırkın devamını sağladı. İkinci sonuç avrupalıların Güney ve Kuzey Amerika'ya yerleşmesi oldu. Kuzey Amerika hemen hemen ıssızdı: av peşinde koşan kabilelerin toplam nüfusunun 1 milyonu bile bulmadığı sanılır.

Kıtaya göç yavaş yavaş gerçekleşti; bununla birlikte İspanyol, Portekiz, İngiliz, Fransızların ve köle olarak getirilen zencilerin Yeni Dünya'da avrupalıların yaşadığı bölgeler kurmalarına yetti: ilk sömürge yüzyılının (1492-1592) sonunda Güney Amerika'ya göçen İspanyolların 100 000 kişi olduğu sanılır. XVII. yy.da Orta ve Güney Amerika'ya yaklaşık olarak 900 000 zenci getirildi ve toplam nüfus, 1650'den sonra özellikle Atlas okyanusu kıyısına dağılmış 7 milyon kişiye yükseldi. Kuzey Amerika'da, kölelik rejiminin hüküm sürdüğü güney kısım dışında beyaz bir halk yerleşiyordu. Kanada Fransızlarının nüfusunun artmasında göçlerden çok, tabiî artış rol oynadı; ingiliz kolonileri çok daha kalabalıktı: 1715'te yaklaşık olarak 375 000 beyaz ve 58 000 zenci. Bu toprakların ve zengin Doğu Hint adaları topraklarının değerlendirilmesi, avrupa medeniyetinin gelişmesini ve nüfusun çoğalmasını destekledi. Meselâ İngiltere'nin nüfusu 1500'de 2,5 milyondan 1700'de 5 milyona çıktı. Amsterdam'da XVI. yy. başında 40 000 kişi, XVII. yy. sonunda 185 000 kişi yaşıyordu. Ama gelişme genel değildi: İtalya'da düşüktü. Osmanlı imparatorluğu XVI. yy.daki nüfusunu muhafaza ediyordu. İspanya'da ve Otuzyıl savaşından zarar gören Almanya'da gerilemişti.

Batı Avrupa'nın nüfusu, şehirler, limanlar, ticaret ve imalât merkezleri lehine gelişmekteydi. Avrupa'nın önünde aynı zamanda afrika, amerika ve asya nüfuslarını sarsan bir genişleme ve işletme alanı açılmıştı. Bununla birlikte gelişmeler hâlâ mahalliydi. Sadece Avrupa'nın bir kısmı gelişiyor, burada bile köylüler gelişmeden pek az yararlanıyordu. Gelişmenin artması, özellikle sanayi devriminden sonra kesinleşti ve yaşama şartlarında köklü bir değişme oldu.

Birinci sanayi devriminden bugüne. Sanayi devrimi adı verilen üretim ve mübadele tekniğinin değişmesiyle birlikte, devletin gücü ile gelir kaynaklarının ve insanların sayımını yapmak kaygısı da arttı. İstatistik bilimi bundan yararlandı ve o tarihten sonra nüfus tarihine yararlı bir destek oldu. Yapılan şey henüz kesin sayımlar değil, tahminî değerlendirmelerdi; ama başlıca devletlerin, kıtaların, hattâ dünyanın nüfusu üstüne kabataslak bir fikir vermeğe yeterliydi.

XVII. yy.ın ortası hareket noktası kabul edilerek, bugüne kadar devam eden gelişme belirtilebilir.

Üç yüzyıl içinde dünya nüfusu beş kattan çok artmış ve bu nüfus içinde avrupa asıllıların oranı yüzde 24'ten 38'e yükselmiştir. Bu değişikliği meydana getiren Batı'dır: dünya nüfusu 1650-1750 arasında binde 4, 1900-1950 arasında binde 9 çoğalırken, avrupa asıllılarınki binde 3'ten binde 10'a çıktı.

Batı'da insan sayısının yanı sıra ortalama ömrü ve doğum oranını da değiştiren gerçek bir nüfus değişmesi oluyordu. Başlangıçta yüksek doğum oranıyle bağdaştırılan düşük ölüm oranı gelişmeyi sağlıyordu; ikinci dönemde ise doğum kontrolu genelleştiğinden doğum oranı azalıyor, ama ölümlerin günden güne azaltılması yüzünden doğumlar gene de ölümlerden fazla oluyordu. Bir anda yaşların dağılımı değişti ve nüfus yaşlanmağa başladı.

Bu nüfus devrimi hekimliğin, sağlık şartlarının, hayat seviyesinin ve tekniklerin ilerlemesine bağlı olduğu için, önce, iktisadî bakımdan dünyanın geri kalan kısmından ileri olan Batı'da gerçekleşti.

Büyük Britanya, bu gelişmeyi gösteren en iyi örneklerden biridir. 1750'ye doğru ölüm oranı binde 33 iken 1850'ye doğru 22,4'e düştü; bu arada doğum oranı binde 36,9'dan binde 35,2'ye düşmüş, sadece bir ara 37,7'ye yükselmişti. Toplam nüfus da 7,8 milyondan 20 milyona çıkmıştı. Yüz yıl sonra, 1950'ye doğru, ölüm oranı ancak binde 12 kadardı ama doğum oranı binde 15'i aşmıyordu; toplam nüfus 48,8 milyonu bulmuştu ve halkın yüzde 80'i 2 000 kişiden kalabalık merkezlerde yaşıyordu. Oysa Büyük Britanya'dan 1881-1890 arasında 2 500 000 kişi göç etmişti.

A.B.D. ile Rusya'nın durumu, yerleşmenin ve tabiî kaynakların işletilmesinin genişliği yüzünden farklıdır: yoğunluklar daha azdı ama kütleler daha çoktu. XVIII. yy. ortasında Amerika'daki ingiliz kolonları 1 milyon kişiydi; 1850'de A.B.D. nüfusu 23 milyon, 1950'de 150 milyon'du. XVII. yy. ortasında Rusya'nın nüfusu 18 milyondu;

çocukların beden eğitimi (Mançurya)

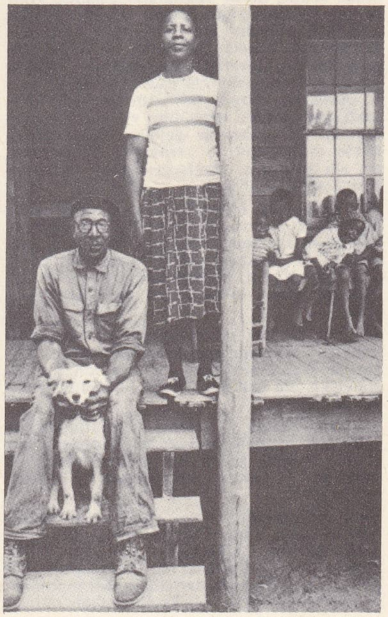

solda, **nüfus** artış oranı en yüksek ülkelerden Hindistan; sağda, bir zenci çiftçi ailesi (Güney Karolina, A.B.D.)

Foto. Histoire de l'Humanité

1850'de Avrasya'da 67 milyonu, 1950'de 200 milyonu aştı. Her iki ülkede de nüfus yeni topraklara yerleşilmesine paralel olarak arttı.

Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme hareketi bazen boş veya hemen hemen ıssız bölgeleri kalabalıklaştırdı; ama genellikle daha önce yerleşilmiş bölgeler sömürgeleştirildi. Bununla birlikte her iki durumda da sömürgeleştirme nüfusun artmasına yol açtı. Çünkü halkın yerleşmediği yerlere sömürgeciler yeni kaynaklar, yeni istihdam imkânları, özellikle de salgınlara karşı tıbbî tedbirler getiriyorlardı. Meselâ İngiliz Hindistanı'nda 1870'e doğru 256 milyon kişi yaşıyordu; elli yıl sonra nüfus 305 milyon oldu ve 1951'de Hindistan birliği ve Pakistan'ın nüfusu 423 milyona yükseldi. Bunun sebebi ölüm oranının binde 45'ten 35'e düşmesi, doğum oranının ise yüksekliğini muhafaza etmesidir (yaklş. binde 45).

Özet olarak diyebiliriz ki yüz yıldan beri dünyanın hemen her yerinde nüfus çok arttı, ama yaşların dağılımının da gösterdiği gibi farklılaştı. Bugünkü duruma azgelişmiş ülkelerdeki anî nüfus devrimi hâkimdir: Batı ile oranlanabilecek bir iktisadî gelişme gerçekleşmediği halde, doğum oranı artmıştır; nüfus artışıyle, özellikle beslenmeyle ilgili kaynakların artışının çelişmesi bir dengesizlik doğurmuştur. Bu yüzden çoğalma potansiyeli bölgelere göre hiç eşit değildir; ekonomilerini henüz modernleştirmemiş ülkelerde bu potansiyelin çok yüksek olması iç alanda ve milletlerarası planda önemli bir güçlüğe yol açar. Bu yüzden sayı meselesi XX. yy.da yeniden, ama durumlara göre çok değişik bir şekilde ortaya çıktı. Üstelik önemli ölçüde artan devlet gücü, bu alanda bile kendini gösterir: nüfus siyasetleri, doğumu az çok desteklemek, ölümlerle mücadele etmek, göç hareketlerini kolaylaştırmak veya yasaklamak için malî veya hukukî yollara baş vurur. Güdümlü ekonomi çağında bir de güdümlü nüfus ortaya çıkmaktadır; İki Dünya savaşı arasında totaliter devletlerde bu konuda önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Bugüne kadar meseleler bölgesel veya millî olduğu için tamamıyle sunî görünen dünya nüfusu kavramı, bir gerçek halini aldı; kullanılabilecek boş alanlar azalmaktadır: kaynaklar ve yardımlar artık dünya ölçüsünde hesaplanıyor. Ayrıca dünya nüfusunun artış hızı günden güne yükselmektedir: bugün 1 800 milyonu azgelişmiş ülkelerde olmak üzere 3 milyar kişiyi aşar.

Türkiye'de Osmanlı devletinin kuruluşundan XIX. yy.a kadarki dönemde, çeşitli arazi tahrirleri yapılmasına ve istatistik defterleri tutulmasına rağmen, nüfus hareketleri hakkında kesin bilgi yoktur. Bu defterlere göre, 1520-1530 arasında, Osmanlı delvetinin, Mısır, Irak ve Tuna ötesindeki avrupa bölgeleri dışında nüfusu tahminî olarak 11 357 365'ti. İlk nüfus sayımı 1831'de Rumeli ve Anadolu sancakları dışında ve yalnız erkekleri kapsamak üzere yapıldı ve nüfusun 3 753 643 olduğu tespit edildi. 1844'te kadınları da kapsayan ikinci bir sayım sonucu ve imparatorluk sınırları içinde nüfus, yaklaşık olarak 36,5 milyondu. Üçüncü sayım ise ancak 1884'te gerçekleştirildi; imparatorluk nüfusu 28,9 milyon olarak tespit edildi.

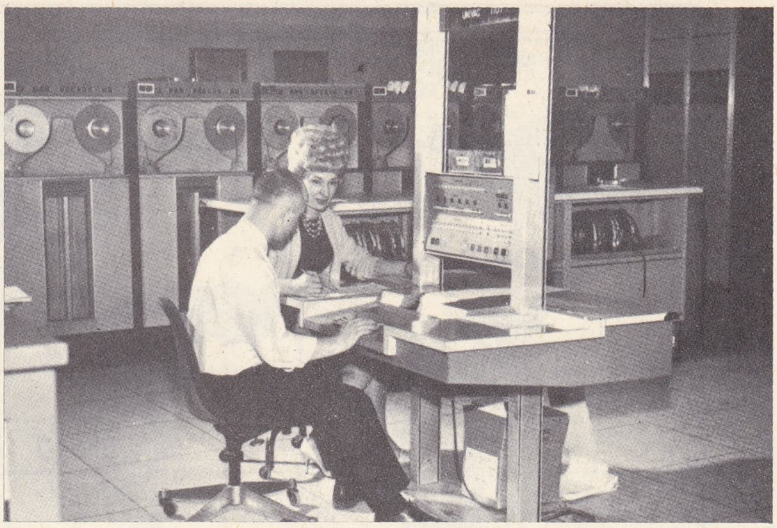

modern bir **nüfus sayımı** bürosunda istatistik kayıt yapan kompüter (A.B.D.)

Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927'de yapıldı ve nüfus 13 648 270 olarak tespit edildi. İkinci sayımın (1935) sonucu 16 158 018 idi. Bundan sonra her beş yılda bir sayım yapıldı.

Tablo 1

yıllar	*nüfus*	*yıllık artış oranı (binde ile)*
1927	13 648 270	—
1935	16 158 018	21,3
1940	17 820 950	19,8
1945	18 790 174	10,6
1950	20 947 188	21,7
1955	24 064 763	27,8
1960	27 754 820	28,5
1965	31 391 421	24,6
1970	35 666 549 (geçici sonuç)	25,5

Bugün Türkiye'de nüfus sayımları «hazır nüfus» (de facto) esasına göre yapılır; sayım günü yalnız ülke sınırları içindeki kişilerin, bulundukları yerde sayımı yapılır; ülke dışında bulunanlar sayımın içine alınmaz. Bu yüzden, 1963'ten itibaren çalışmak için yurt dışına giden vatandaşlar sayım kapsamı içerisine alınmadı. 1960 - 1965 Sayım döneminde yıllık nüfus artış hızı biraz yavaşladı ve yaklaşık olarak binde 25'e düştü. Buna sebep olarak çalışmak üzere yurt dışına giden işçi sayımının yapılmaması, 1940-1945 arasında doğumların düşük olması sebebiyle, 1960 - 1965 arasında doğurgan duruma gelenlerin azlığı, kuvvetlenen sanayileşme ve şehirlileşme eğiliminin kaba doğum oranını (1 000 kişiye düşen doğumlar) düşürmesi gösterilir.

Türkiye'de, 1927'den itibaren yapılan sayımlarda nüfusun çeşitli nitelikleri tespit edildi. 1927 Sayımına göre, Türkiye'de her 1 000 kadına 1 032 erkek düşüyordu. Bu oran, şehir ve köylere göre de değişir. 1965 Sayımında şehirlerde yaşayan nüfusta her 1 000 kadına 1 032 erkek düşüyordu. Bu oran, şehir ve köylere göre de değişir. 1965 Sayımına göre şehirlerde yaşayan nüfusta her 1 000 kadına 1 157 erkek; köylerde yaşayan nüfusta ise 983 erkek düşüyordu. Nüfusun yaş bakımından dağılımının, Türkiye'de okuryazar oranının düşük olması ve yaşların genellikle yuvarlaklaştırılarak söylenmesi yüzünden kesin tespiti yapılamadı. Genç neslin kalabalık olduğu Türkiye nüfusunda, 1965 sayımına göre, 0 - 19 yaşları arasında bulunanların sayısı 16 058 679 kişiydi (yüzde 51). 20-59 Yaş arasında bulunanların sayısı daha düşüktü: 1965'te 13 089 590 kişi (yüzde 42). İhtiyarlar grubunu meydana getiren 60 ve daha yukarı yaştaki nüfus 2 116 730'du (yüzde 7). İhtiyar nüfusun azlığı, Türkiye'de ortalama

Hans Erni'nin «Çalışma veya Açlık» adlı afişi (1942)

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité

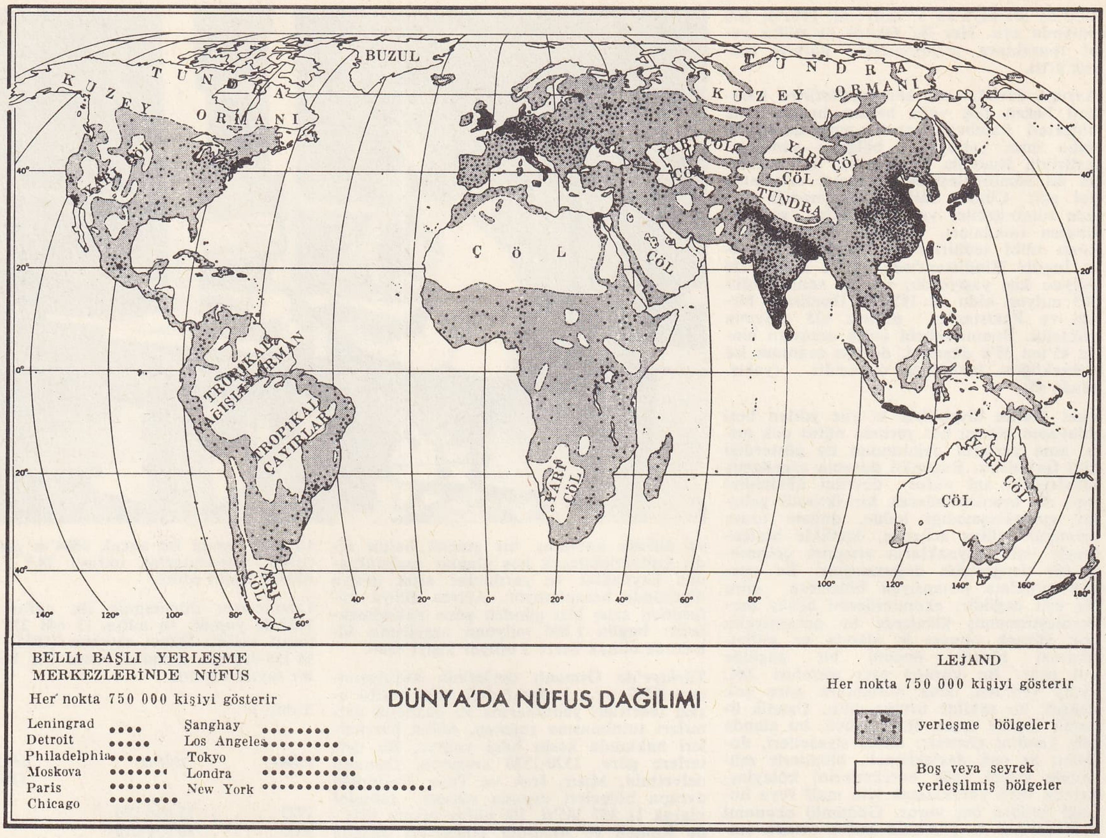
BUZUL
TUNDRA
KUZEY ORMANI
YARI ÇÖL
ÇÖL
TUNDRA
ÇÖL
ÇÖL
TROPİKAL YAĞIŞLI ORMAN
TROPİKAL ÇAYIRLAR
YARI ÇÖL
YARI ÇÖL
YARI ÇÖL
ÇÖL
BELLİ BAŞLI YERLEŞME MERKEZLERİNDE NÜFUS
Her nokta 750 000 kişiyi gösterir
Leningrad
Detroit
Philadelphia
Moskova
Paris
Chicago
Şanghay
Los Angeles
Tokyo
Londra
New York
DÜNYA'DA NÜFUS DAĞILIMI
LEJAND
Her nokta 750 000 kişiyi gösterir
yerleşme bölgeleri
Boş veya seyrek yerleşilmiş bölgeler

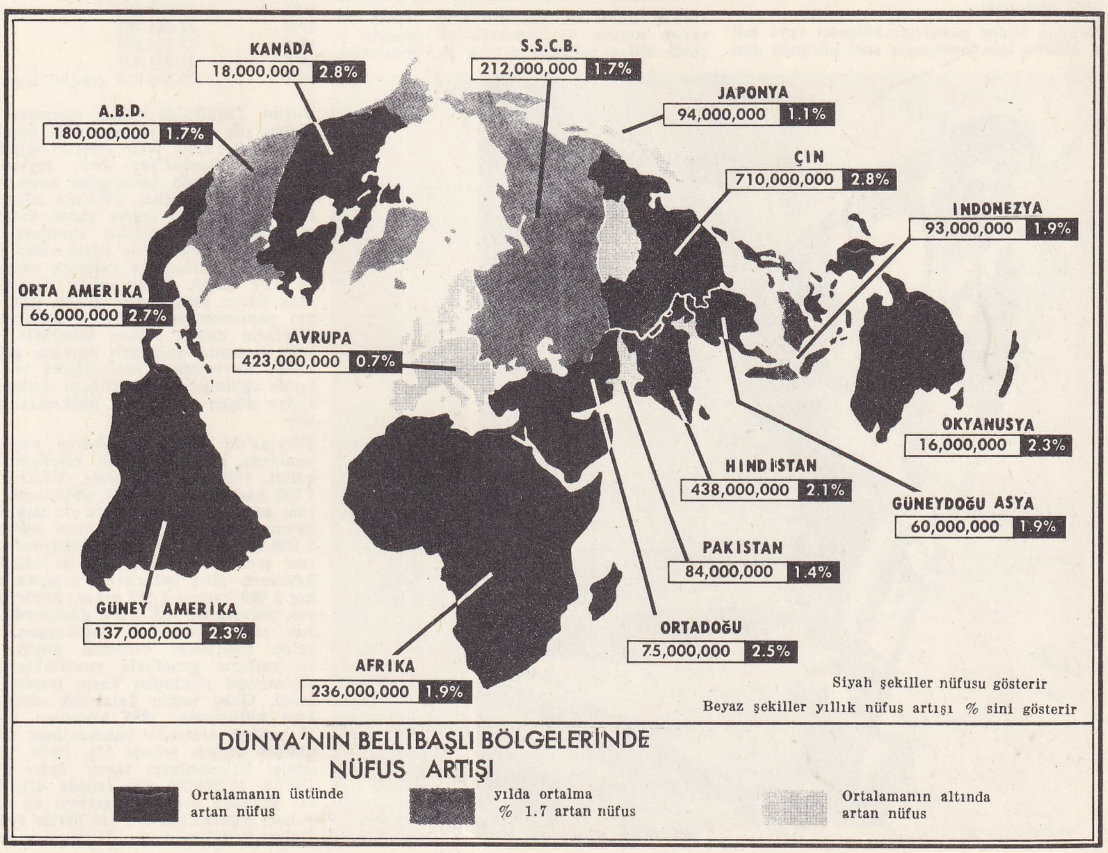
KANADA 18,000,000 2.8%
S.S.C.B. 212,000,000 1.7%
JAPONYA 94,000,000 1.1%
A.B.D. 180,000,000 1.7%
ÇİN 710,000,000 2.8%
İNDONEZYA 93,000,000 1.9%
ORTA AMERİKA 66,000,000 2.7%
AVRUPA 423,000,000 0.7%
OKYANUSYA 16,000,000 2.3%
HİNDİSTAN 438,000,000 2.1%
GÜNEYDOĞU ASYA 60,000,000 1.9%
PAKİSTAN 84,000,000 1.4%
ORTADOĞU 75,000,000 2.5%
GÜNEY AMERİKA 137,000,000 2.3%
AFRİKA 236,000,000 1.9%
Siyah şekiller nüfusu gösterir
Beyaz şekiller yıllık nüfus artışı % sini gösterir
DÜNYA'NIN BELLİBAŞLI BÖLGELERİNDE NÜFUS ARTIŞI
Ortalamanın üstünde artan nüfus
yılda ortalma % 1.7 artan nüfus
Ortalamanın altında artan nüfus

yaşama süresinin düşük olmasındandır. 1927'den sonra yapılmış olan sayımlarda medenî hallerin genel nüfus içindeki dağılımı da tespit edildi. 1965 Sayımına göre 15 ve daha yukarı yaşlardakiler, medenî hal bakımından bekârlar 3 745 000, evliler 13 052 000, dullar 1 275 000, boşanmışlar 148 000 ve bilinmeyen 13 000 olarak bölünür. Türkiye'nin özelliği dolayısıyle, yapılan nüfus sayımlarında kültür seviyesinin tespiti için, okuyup da yazamayanlar ve yazıp da okuyamayanlar ayrı ayrı kaydedilir. 1965 Sayımına göre okuma yazma bilmeyenlerin 4 689 000'i erkek, 8 450 000'i kadındı. Okuma yazma bilenlerden 8 372 000'i (yüzde 67,2) erkek, 4 133 000'i (yüzde 32,8) kadındı. 1927'de 6 yaştan yukarı nüfusun yüzde 89,4'ü okuma yazma bilmiyordu; bu oran 1965'te yüzde 51,2'ye düştü.

Türkiye'de 1927'de km^2'ye 18 kişi düşüyordu; bu sayı 1965'te 41'e yükseldi. Nüfus yoğunluğu bölgelere göre değişir: en yoğun nüfuslu il olan İstanbul'da km^2'ye 401 kişi düşer. Kıyı bölgelerinde iç bölgelere göre yoğunluk daha fazladır. Marmara ve Ege denizi kıyılarında km^2'ye 56, yoğunluğun en düşük olduğu Doğu Andolu'da 20 kişi düşer. 1927'de nüfusun yüzde 25'i şehirlerde, yüzde 75'i ise köylerde yaşarken, bu oran zamanla şehirler lehine arttı; 1965'te nüfusun yüzde 34'ü şehirlerde, yüzde 66'sı ise köylerde yaşamaktaydı.

Türkiye'de 15 yaşından yukarı olanlar faal nüfus kapsamına alınır. Buna göre 1927'de faal erkek nüfusu 3 976 000 idi; 1965'te 9 170 000'e yükseldi. Faal kadın nüfusu da aynı süre içinde 4 854 000'den 9 073 000'e yükseldi. Bundan da 1927'de nüfusun yüzde 65'i faal olduğu halde, bu oranın 1965'te yüzde 58'e düştüğü anlaşıldı. Fakat bu düşüş son yıllarda genç nüfusun kuvvetli bir artış kaydetmesinden ileri gelmektedir. 1965'te faal nüfusun yüzde 71,9'u tarım alanında, yüzde 6,2'si hizmetler kesiminde, yüzde 15,5'i çeşitli iktisadî mesleklerde, yüzde 6,4'ü belirsiz işlerde çalışıyordu. Faal nüfustaki işsizlerin tespitine ancak son yıllarda başlandı. 1965 Nüfus sayımına göre faal nüfusun 55 720'sinin iş aradığı, yani iktisadî kıstaslara göre «işsiz» bulunduğu görüldü; dolayısıyle faal nüfus içinde, işsiz oranının yüzde 0,4 olduğu anlaşıldı.

● *Nüfus artışı.* Dünya nüfusunun bugünkü artışı, dünyanın birçok yerinde ritminin günden güne hızlanması yüzünden ciddî kaygılara yol açmaktadır. 1960'ta 3 milyarı bulan dünya nüfusu, 1967'de 3,4 milyara yükseldi. Aynı hız devam ederse bu sayı 1975'te 4 milyarı, 1985'te 5 milyarı, çağın sonundaysa 7 milyarı bulacaktır. Dünya ölçüsünde nüfus artışı yüzdesi yılda yüzde 2, ortalama doğum oranı binde 35, ölüm oranı ise binde 15'tir. Yıllık artış oranı Avrupa'da yüzde 1'den, Kuzey Amerika ve S.S.C.B.'de 1,5'ten aşağıdır, ama Afrika'da ve Güney Asya'da yüzde 2,5'tir (Çin'deki nüfus artışının kesinlikle bilinmemesi yüzünden kıtanın bütünü için tahmin yapılamamaktadır) ve Latin Amerika'da yüzde 3'e yaklaşmaktadır (Orta Amerika'da daha yüksektir). Bu son büyük bölgelerde, doğum oranında azalmadan çok, ölüm oranında düşme olacağından, hızın kısa süre sonra artması düşünülebilir.

Nüfusun tabiî bir şeklide arttığı ülkelerin genellikle gerikalmış ülkeler olması, bu artışın tehlikesini daha iyi ortaya koyar. Yalnız besin ihtiyacının karşılanması alanında bile (üstelik tek amaç bu değildir) dünya üretimi nüfusun artış hızına güçlükle ayak uydurabilmektedir. Ayrıca üretimdeki artışla nüfus artışı arasında coğrafî bakımdan genel bir uyuşmazlık olduğu gibi, çeşitli güçlükler tarım ürünlerinin serbest bir şekilde dağıtılmasını engellemektedir. Büyük kıtlıklar devri sona ermiş olsa bile, insanların günden güne çoğalan büyük bir kısmı yeterince beslenememektedir. Bk. BESLENME.

Nüfus artışıyle besin maddeleri üretimi arasındaki oranı, dünyanın üç büyük ülkesinde karşılaştırmak ilgi çekici sonuçlar verir. 1960-1965 Arası Hindistan'ın nüfusu 430 milyondan 480 milyona çıkmış, yani yüzde 10'dan çok artmıştır. Aynı süre içinde ülkede besin maddeleri üretimi artışı ise yüzde 5'i bile bulamamıştır. Gene bu sürede İndonezya'da nüfus yüzde 10 artmış, besin maddesi üretimi artışı ise yüzde 2'den az olmuştur. Bugün hemen yalnız tarımla uğraşılan Cava'da ortalama 65 milyon insan yaşar ve bu nüfusa her yıl 1,5 milyon kişi eklenir. Brezilya'da 1960 - 1964 arası nüfus yüzde 12, besin maddeleri üretimiyse yüzde 6 oranında artmıştır. Bu devletlerde, tamamlayıcı besin maddeleri ithalinin yanı sıra toplam ihracatta bunu dengeleyecek bir artış görülmediğinden, nüfus artışı ekonominin günden güne kötü duruma düşmesine yol açmaktadır; üçüncü Dünya'daki bu nüfus artışının ne gibi sonuçlar doğuracağı düşünülmelidir.

Nüfus artışındaki yavaşlama uzun bir vadede iktisadî gelişme mekanizmalarını tıkayabilir; bununla birlikte kısa süre içinde değişecek gibi görünmeyen tarım üretiminin bugünkü gelişmesi göz önünde tutulursa bu yavaşlatma şarttır. Ama çözüm yolu olan doğum kontrolu siyasetinde genellikle azgelişmiş ülkelerde eğitimin geriliğine dayanan çeşitli uygulama güçlükleriyle karşılaşılmaktadır. Bu yüzden nüfus artışı meselesinin çözümü, azgelişmiş ülkeler meselesine bağlıdır.

Türkiye'de nüfus, yüksek oranda artmaktadır. Bu artış, millî gelirin kişi başına düşen kısmına olumsuz etki ettiğinden, *nüfus planlaması* çalışmalarına başlanmıştır. Ancak mevcut kliniklerin yarısından fazlasının şehirlerde oluşu, programın az nüfuslu ve doğurganlık seviyesi yüksek toplum gruplarına yönelme oranını sınırlamaktadır. Buna rağmen, hizmette olan sağlık ocaklarının yüzde 20'sinden fazlasında nüfus planlaması çalışmaları vardır. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olan nüfus planlaması ve ana çocuk sağlığı teşkilâtlarının birleşmesi, hizmetin daha etkili görülmesini sağlamıştır. Programın uygulanmasında görülen en önemli güçlük personel yetersizliğidir. Askerî, resmî ve gönüllü kuruluşlar, sağlık teşkilâtlarına yardımcı olarak halkın bu konuda eğitilmesine çalışmaktadır. Gebeliği önleyici metotlar, ilâç ve araçlar halka tanıtılmakta ve kullanılma imkânları sağlanmaktadır.

● *Nüfus fazlalığı,* ya ölüm oranına göre yüksek bir doğum oranı dolayısıyle nüfus artışından veya göç yahut ek ve tamamlayıcı faaliyetlerin azalması veya yok olması yüzünden kaynakların zayıflamasından ileri gelebilir. Bu durum açlık ve yetersiz beslenme dolayısıyle ölüm oranının artmasına ve daha zengin veya daha az nüfuslu ülkelere göç edilmesine yol açabilir. Nüfus fazlalığı olan yerler özellikle

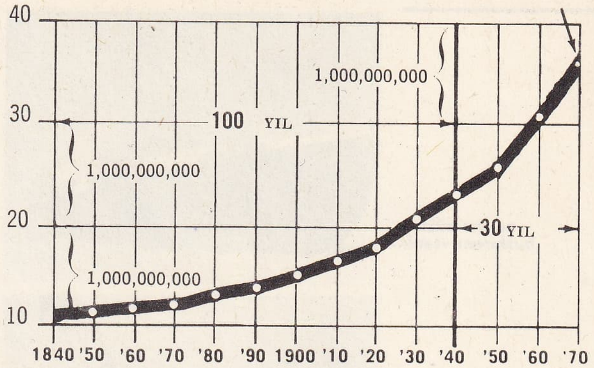

1840 - 1970 DÜNYA NÜFUSU

Hindistan gibi güney ve güneydoğu asya ülkeleri ve Afrika'nın bazı yerleriyle Güney Amerika'nın bazı bölgeleridir. Bazı avrupa devletleri XIX. yy.ın sonlarında ve hattâ bugün nüfus fazlalığı göstermektedirler (Balkanlar, Güney İtalya). Hayat seviyesinin yükseltilmesi yeterli derecede yararlanılmayan bölgelerin değerlendirilmesi, tekniğin modernleştirilmesi, sanayileşme, toprak mülkiyeti düzeninin değişikliğe uğratılması, nüfus fazlalığını önleyici tedbirlerdir.

● *Nüfus yoğunluğu* beşerî coğrafyanın en önemli verilerinden biridir: insanların yerküre üzerindeki dağılımının ana hatları ona dayanarak tanımlanır. Ama nüfus yoğunluğu, coğrafî bölge çerçevesinde, hattâ şehir çerçevesinde de birçok önemli gözleme imkân verir. Bir düzlemküre, Kuzey yarıküredeki çok kalabalık bir şeritle (20°-50° enlemi arasında) nüfus yoğunluklarının km^2 başına 20 kişiyi pek az geçtiği, dünyanın geri kalan kısmı arasındaki çelişkiyi hemen ortaya koyar. Afrika, Güney Amerika ve Avustralya'da çok geniş bölgelerin nüfus yoğunluğu, km^2'ye 1 kişiden azdır: Sahra'da yoğunluk 0,3, Amazon bölgesinde yaklaşık olarak 0,2 kişidir; Kanada artik topraklarında küçük, birbirinden ayrı eskimo topluluklarının toplam olarak yoğunluğu km^2'ye 0,0077 kişidir; ayrıca birkaç bilim adamı dışında Antarktika'da hemen hiç kimse yaşamaz. Kuzey yarıküredeki çok kalabalık kuşakta aşırı insan yoğunlaşmalarının tamamıyle tarıma dayanan medeniyetlerin gelişmesinin sonucu olduğu bölgelerle (Çin, Çinhindi ve Hindistan, İndonezya) yüksek nüfus yoğunluğunun canlı sanayi bölgelerinin gelişmesinin sonucu olduğu bölgeleri (Kuzeybatı Avrupa, A.B.D.'nin doğu kıyısı) birbirinden ayırmak gerekir. Bütünüyle ele alındığında Asya'nın nüfus yoğunluğu km^2'ye 41 kişi (yüksek olmayan bir sayı) iken, kırlık bazı tarım bölgelerinde 200 kişiyi (Huang-ho vâdisi), hattâ 460 kişiyi (Malezya'nın bazı ovalarında, Bengal deltasında, Cava'da) geçer; tamamıyle en yüksek kır nüfusu yoğunluğu Cava kıyı ovasındaki bir idare bölgesinde kaydedilmiştir: km^2'ye 1 638 kişi.

Büyük yüzeylerde bu gibi insan yığışmaları, ancak sanayi gelişmesinin, şehirlerin ve geniş şehircilik bölgelerinin gelişmesiyle birlikte yürüdüğü yerlerde aşılır. Burada sayılar pek bir şey ifade etmez. Buna karşılık halkın varlıklı sınıfının oturduğu büyük apartmanlardan meydana gelen semt-

YIL	*TOPLAM DÜNYA NÜFUSU*	*AFRİKA*	*ASYA*[1]	*AVRUPA*[2]	*KUZEY AMERİKA*[3]	*GÜNEY AMERİKA*	*OKYANUSYA*[4]
1650	545 000 000	100 000 000	330 000 000	100 000 000	7 000 000	6 000 000	2 000 000
1750	728 000 000	95 000 000	479 000 000	140 000 000	6 000 000	6 000 000	2 000 000
1800	906 000 000	90 000 000	602 000 000	187 000 000	16 000 000	9 000 000	2 000 000
1850	1 171 000 000	95 000 000	749 000 000	266 000 000	39 000 000	20 000 000	2 000 000
1900	1 608 000 000	120 000 000	937 000 000	401 000 000	106 000 000	38 000 000	6 000 000
1920	1 811 000 000	141 000 000	988 000 000	465 000 000	147 000 000	61 000 000	9 000 000
1930	2 015 000 000	157 000 000	1 098 000 000	506 000 000	169 000 000	75 000 000	10 000 000
1940	2 249 000 000	176 000 000	1 242 000 000	543 000 000	187 000 000	90 000 000	11 000 000
1950	2 509 000 000	207 000 000	1 414 000 000	546 000 000	218 000 000	111 000 000	13 000 000
1960	3 010 000 000	257 000 000	1 733 000 000	591 000 000	267 000 000	145 000 000	17 000 000
1965	3 295 000 000	311 000 000	1 885 000 000	621 000 000	294 000 000	166 000 000	18 000 000

[1]Rusya'nın Asya bölümü de dahil, [2]Rusya'nın Avrupa bölümü de dahil, [3]Orta Amerika ve Batı Hint adaları da dahil, [4]Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine'nin doğu kısmı, Melanezya, Mikronezya, Polinezya'yı içine alır.

sovyet nükleer buzkıranı «Lenin»

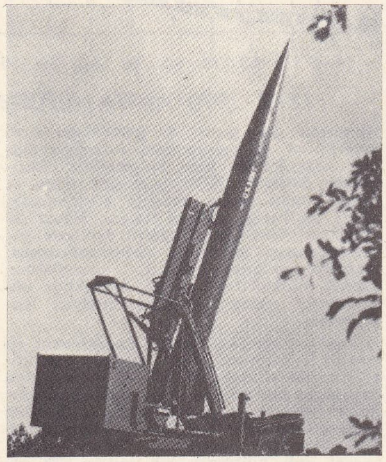

nükleer başlık taşıyabilen, karadan karaya, katı yakıtlı «Sergeant» güdümlü mermisi

ler gelişerek, zanaatçıların atelyelerini ve sağlığa zararlı meskenleri kapsayan semtlerinkinden yüksek nüfus yoğunluklarına toplayabilir. Yani nüfus yoğunluğu kavramı, nüfus üstüne incelemelerde ancak bir başlangıç adımıdır.

— İda. *Nüfus memurluğu.* Türkiye'de nüfus işleri İçişleri bakanlığı tarafından yürütülür. Bakanlığın kuruluş kanununa göre, merkezde bir Nüfus İşleri Genel müdürlüğü vardır. Bu genel müdürlük üç şube halinde çalışır. Birinci şube, nüfus yazım hazırlıkları, istatistikleriyle meşgul olur. İkinci şube nüfus işlem ve yazışmalarıyle tescil işlerini yürütür. Üçüncü şube ise, vatandaşlık kanununun uygulanması, vatandaşlığa alınma veya vatandaşlıktan çıkarılma konularıyle ilgilidir. Bakanlığın, illerde nüfus müdürlükleri, ilçe ve bucaklarda nüfus memurlukları bulunur.

Türkiye'de, *nüfus sayımı* ve istatistikleri konusunda asıl görevli olan Devlet İstatistik enstitüsüdür. Kuruluş kanununa göre, bu enstitünün temel görevlerinden biri de nüfus hareketlerini izlemek ve tespit etmektir. Bu amaçla, genel nüfus sayımı yapma yetki ve görevi Devlet İstatistik enstitüsüne verilmiştir. Enstitü, sayımlardan önce deneme sayım ve anketleri de yapabilir. Sayım için il ve ilçelerde, en büyük mülkî âmirin (vali veya kaymakam) başkanlığında birer sayım komitesi kurulur. Genel nüfus sayımlarında okuryazar her vatandaşı, bir özrü olmadıkça sayım komiteleri ve bunların bulunmadığı yerlerde yerin en büyük idare üstü tarafından verilecek nüfus sayımı ve denetleme memurluğu işini kabul etmek zorundadır. Nüfus sayımına ilişkin ayrıntılı hususlar, Bakanlar kurulu kararlarıyle tespit olunur. Ancak, kanun, nüfus sayımlarında geçerli bir özre dayanmaksızın görev yapmaktan kaçınanlarla başka sayım kurallarına uymayanlara verilecek cezaları göstermiştir.

— İda. huk. Bir ülkede, özellikle o ülke vatandaşlarının doğum, ölüm, askerlik, evlilik gibi, varlık ve özlük durumlarına ilişkin değişikliklerin tespiti zorunludur. Vatandaşlara ait bu nüfus işlemlerine önce, nüfus yazımı ile başlanır. 7 Temmuz 1939 tarihli ve 3201 Sayılı Nüfus Yazımı Deneme kanunu bu amaçla yürürlüğe konuldu. Kanuna göre İçişleri bakanlığı, ülkenin çeşitli kısımlarında nüfus yazımları yaptırabilir. Vali, kaymakam ve bucak müdürleri, okuryazar kişilerden gerekli gördüklerini yazım işlerinde görevlendirebilir. Görevlendirilen bu kişiler, geçerli bir özürleri olmadıkça, çalışmak zorundadırlar; idare, bu yüküme uymayanları para cezasına çarptırabilir.

● *Nüfus cüzdanı.* Nüfus kütüğüne kaydolan her vatandaşa bir nüfus cüzdanı verilir. Değerli Kâğıtlar kanununa göre, nüfus hüviyet cüzdanı da değerli kâğıtlardandır; nüfus cüzdanları, ilgili bakanlık ve dairelere, yani İçişleri bakanlığına ve nüfus memurluğuna danışılarak Maliye bakanlığınca hazırlanır ve bastırılır. Ancak Maliye bakanlığı uygun görürse, ilgili bakanlık ve daireler de basım işini yapabilirler. Nüfus cüzdanının satış fiyatı da kanunda gösterilmiştir. Nüfus cüzdanı verilmesi, harçlar kanununa göre, harca bağlı değildir.

◆ **Nüfuslu** sıf. Nüfusu (...) olan: *On beş yirmi bin nüfuslu bir kasabayı on kişiyle bassanız da baskın basanın mı olur?* (Kemal Tahir). *Eyvah! Beş nüfuslu bir aileyi misafir edeceğiz* (B. Felek). [LM]

NÜFUZ i. (ar. *nüfûẕ*). İçe geçme, içe işleme. || *Mec.* Bir kimsenin veya topluluğun söz geçirme, otorite kurma gücü: *31 Marttan sonra Osmanlıcılık fikri eski nüfuzunu kaybetmeğe başladı* (Ziya Gökalp). *Fırat ve Dicle mabeyni ehl-i islâmın nüfuzu altında kaldı* (Cevdet Paşa). || *Nüfuz etmek,* bir şeyin içine işlemek, geçmek: *Hâlâ bir menekşe rayihası ciğerlerine nüfuz ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). Girmek, yayılmak: *Ruhuma fena haller yeni yeni nüfuz ediyor, beni yavaş yavaş yaralıyordu* (Ahmed Rasim). *Aruz vezni denilen bir vezin halk arasına nüfuz edememiştir* (Ziya Gökalp). Etkili olmak: *Bu kız oyuncu diye saraya, verilmiş, Maksat onun vasıtasıyle Padişaha yakından nüfuz etmek* (H. E. Adıvar). İçine işlemek, dokunaklı olmak: *Ruha nüfuz eden sözler.* Anlayabilmek: *Bir yazarın fikirlerine nüfuz etmek.* || *Nüfuz sahibi,* etkili, güçlü, itibarlı kişi.

— DEY. *Nüfuz ticareti yapmak,* nüfuzuna dayanarak özel çıkar sağlamak. (M)

NÜFUZLU sıf. (*nüfuz*'dan *nüfuz-lu*). Etkisi ve itibarı olan, sözü geçen, önemli (kimse): *Şehirde bir onu tanıyorum. Nüfuzlu, becerikli ve çok iyi ahlâklı aynı zamanda rind bir adamdı* (R. H. Karay.) *Sarayda ikinci padişah gibi yaşayan nüfuzlu heriflerden birine büyük yararlıklar göstererek kendini sevdirebilmek gerçekten güç işti* (H. R. Gürpınar). [M]

NÜGET i. (fr. *nugget*'den). Miner. Kaliforniya ve Avustralya'da, kuvars içinde parçacıklar halinde bulunan altın cevheri. (L)

NÜH sıf. (fars. *nüh*). *Esk.* Dokuz. || *Nüh-felek* (*nüh-kubbe veya nüh-tak*), dokuz gök. || *Nüh-paye,* dokuz cennet. (M)

NÜHA çoğl. i. (ar. *nühye*'den *nühā*). *Esk.* Akıllar, kavrayışlar, anlayışlar. (M)

NÜHAK i. (ar. *nühāḳ*). *Esk.* Eşek anırtısı. (M)

NÜHUR çoğl. i. (ar. *nehr*'den *nühūr*). *Esk.* Nehirler, akarsular. (M)

NÜHUR çoğl. i. (ar. *naḥr* > *naḥr*'den *nüḥūr*). *Esk.* Kurbanlar. (M)

NÜHUZ i. (ar. *nühūẓ*). *Esk.* Hareket etme, kıpırdanma. || Yerinden kalkma. (M)

NÜHÜFT i. (fars. *nuhuften* > *nuhuft* > *nühüft*, gizli'den). Mus. Türk musikisinde en eski birleşik makamlardan biri.

— ANSİKL. *Nühüft,* yegâh* birleşik makamına hüseynî aşiran (*mi*) perdesi üzerine göçürülmüş uşşak dörtlüsünün eklenmesinden elde edilmiştir. Seyri, uşşak dörtlüsüyle hüseynî aşiran (*mi*) perdesinde durur. Güçlüleri, yegâhta olduğu gibi birinci derecede neva (*re*), ikinci derecede dügâh (*la*). Genellikle inici olarak seyreder. Donanıma, yegâhta olduğu gibi, neva makamının işaretleri olan *si* koma bemol ile *fa* bakıye diyezi konur. Yegâhın neva üstüne görüşülmüş rast için *si* bekâr ve *do* bakıye diyezi nota içinde eklenir. (M)

NÜHÜFTE sıf. (fars. *nuhuften*, gizlemek'ten *nuhufte* > *nühüfte*). *Esk.* Saklı, gizli: *Bir sırr-ı garibsin nühüfte* (Recaizade Ekrem). [M]

NÜHÜM sıf. (fars. *nüh*'den *nühüm*). *Esk.* Dokuzuncu. || *Nühüm çarh,* dokuzuncu gök, göğün en yüksek katı. (M)

NÜHYE i. (ar. *nühye*). *Esk.* Akıl, anlayış, idrak. || *Eshab-ı nühye* (veya *ehl-i nühye*), akıllı kimseler. (M)

NÜKET çoğl. i. (ar. *nükte*'den *nüket*). *Esk.* Nükteler, ince, zarif anlamlı, güzel sözler. (M)

NÜKHET veya **NEKHET** i. (ar. *nükhet, nekhet*). *Esk.* Koku (özellikle güzel koku): *Bulur el'an / Dil-i nalân / Gül-i hüsnünde bir nükhet / Sabavetten, o cennetten* (Tevfik Fikret). *Ehibbaya şemîm-i suhanım nükhet-i candır* (Nef'i). || Bir şeyin kendine mahsus kokusu. || Ağız kokusu. || Kadın adı. (M)

NÜKKÂR i. (*nekr*'den *nükkâr*, inkâr edenler). Haricî mezhebinin kollarından birine verilen ad.

— ANSİKL. *Nükkâr* adı, mezhep mensuplarının, ikinci ibadî imamı Abdülvahab bin Abdurrahman bin Rüstem'i reddetmiş olmalarından ileri gelir. Önceleri Haricî mezhebinin kollarından «ibadiye*»ye bağlı olan Nükkâr, VIII. yy.da, Basra ibadî imamı Ebu Ubeyde Müslim bin Ebi Kerime zamanında İbadiye'den ayrılarak bağımsız bir kol oldu. (M)

NÜKKÂRİLER, Haricî mezhebinin kollarından biri olan Nükkâr'a bağlananlar. IX. yy.ın sonlarına doğru Kuzey Afrika'da geniş bir alana yayılan nükkârîler, birçok siyasî hareketin öncüsü oldular. X. yy.ın

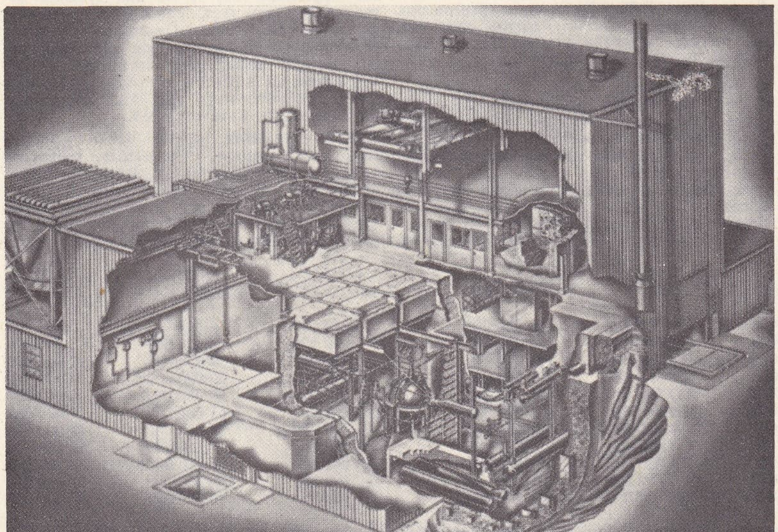

Oak Ridge laboratuvarında homogen reaktörü deseninin perspektif kesiti

Foto. Encyclopedia Americana

başlarında Ebu Yezid Muhlad bin Kidad'ın başlattığı bir nükkârî isyanı, fatımî devletini güç durumda bıraktı. XI. ve XII. yy.larda nükkârîlerin gerilediği ve pek çok mezhep mensubunun eski mezhepleri olan İbadiyeye döndükleri görüldü. Sonraki yüzyıllarda İbadîlerin başlattığı isyan hareketlerine nükkârîler de katıldı. Bugün Cerbe ve Zevaga'da nükkârîlere rastlanır. Nükkârîler, ibadiye mezhebinden bazı konularda ayrılırlar: Allah'ın adlarının yaratılmış olduğu, imamın (devlet reisinin) bir toplulukla (camaat) anlaşarak görevini yerine getirmesi ve imamın kendisinden daha ehliyetli birini gördüğünde görevini ona bırakması gerektiğini ileri sürerler. (M)

NÜKLEER sıf. (fr. *nucléaire*). Atom çekirdeğiyle ilgili: *Nükleer fizik.* || Atom bombası kullanan: *Nükleer kuvvetler.* || *Nükleer santral.* Bk. SANTRAL. || *Nükleer tepkime.* Bk. TEPKİME.

— Nükl. Aşağıdaki üç özelliği taşıyan madenler için kullanılır: ısıl nötronlar karşısında zayıf bir etkin yakalama kesiti; kullanma sıcaklığında (300 ile 500° C) büyük bir mekanik direnç; soğutucu akışkanın etkisi altında aranılan özellikler. (Başlıca nükleer madenler berilyum, zirkonyum, magnezyum ve alüminyumdur. || *Nükleer enerji.* Bk. *Nükleer* ENERJİ ve ATOM *enerjisi.* || *Nükleer kuvvetler,* bir atom çekirdeğinde kohezyonu sağlayan kuvvetler. (Niteliği iyi bilinmeyen nükleer kuvvetler bir çekirdeğin çeşitli nükleonları arasında etki yapar. Nükleonun yapısına ve taşıdığı elektrik yüküne bağlı olmayan bu kuvvetler, çok şiddetli etkiler doğurur. Etki alanlarının yarıçapı son derece küçüktür: aşağı yukarı 10^{-16} m kadar.) [L]

NÜKLEİK sıf. (fr. *nucléique*). Kim. Nükleoproteitlerin (çekirdek özü) ikiye bölünmesiyle meydana gelen fosfatlı asitler için kullanılır.

— ANSİKL. *Nükleik asitler,* ışığı sağa kıran beyaz, amorf maddelerdir. Özellikle timustan çıkarılan hayvansal nükleik asit ile bitkisel nükleik asit şeklinde ayırım yapılabilir. Nükleik asitler amonyakla hidrolize uğrayınca, kendilerini oluşturdukları sanılan daha basit bileşenlerine veya nükleotitlerine ayrışır. Nükleotitler, pürik veya pirimidik bir bazın, bir ozun (genellikle *d* - riboz şeklinde bulunan ozlar) ve fosforik asidin birleşmesinden meydana gelir. Biramayasından çıkarılan nükleik asit tedavide kullanılır.

Yapısı bakımından uzun molekül zinciri bir polimer olan nükleik asidin zincir halkaları, pürik veya pirimidik asitlerin bağlandığı glüsit ve fosfat gruplarından meydana gelir. İki tür nükleik asit vardır:

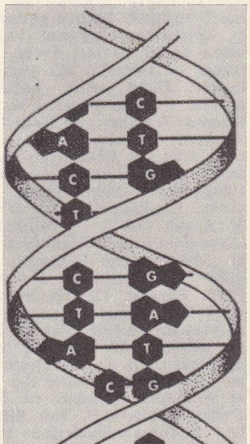

timin-adenin ve sitozin-guanin çiftlerini belirten D.N.A.nın çift helis yapısının gösterilmesi

Foto. Encyclopedia Americana

dezoksiribonükleik asit (D.N.A.) [eski timonükleik asit] ile ribonükleik asit (R.N.A.) [eski zimonükleik asit]; bu asitlerin her iki türüne hem bitkiler, hem de hayvanlar âleminde rastlanır. D.N.A. özellikle hücre çekirdeğini meydana getirir, oysa R.N.A., hem hücre çekirdeğinde, hem sitoplazmada bulunur. Bu iki asitte glüsitlerin (pentozlar) kenetlendiği kısımlar aynı değildir: ribonükleik asitte *d*- riboz, dezoksiribonükleik asitte *d*- 2 ribodezoz veya dezoksiriboz, bu iki pentoz arasında bir oksijen atomu farkı vardır.

Bugün nükleik asitlere gösterilen büyük ilgi, bunlar biyoloji açısından önem taşıdığı içindir: kalıtım karakterlerinin nesilden nesle geçmesi ve proteinlerin sentezinde özgüllüğün denetlenmesi. D.N.A, kalıtım özelliklerini iletir, R.N.A. ise hücre çekirdeğindeki D.N.A. ile sitoplazma proteinleri arasında aracı etken vazifesi görür. Yapılarında yalnız R.N.A. bulunan virüslerde, kalıtımda rol oynayan bu asittir. Bk. DEZOKSİRİBONÜKLEİK veya RİBONÜKLEİK. (L)

NÜKLEİN i. (fr. *nucléine*). Biyokim. *Eşanl.* NÜKLEOPROTEİT.

NÜKLEİNAT i. (fr. *nucléinate*). Eczc. Biramayasındaki nüklein ile bir madenin birleşmesinden oluşan tuz. (Sodyum, demir, manganez nukleinatlar kuvvetlendirici ilâç olarak ağızdan veya deri altına zerk yoluyle alınır; gümüş nükleinat antiseptiktir [gümüşlü koloit].) [L]

NÜKLEİT i. (fr. *nucléide*). Nükl. Bk. NÜKLİT.

NÜKLEOFİL sıf. ve i. (fr. *nucléophile*). Kim. Dış elektron yörüngesinde bir çift elektron eksiği olan bir atom çekirdeğine katılabilen bir tanecik için kullanılır. || *Nükleofil güç, nükleofil katılma, nükleofil ornatma.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Nükleofil tanecikler,* negatif iyonlar veya nötür moleküllerdir. Msl.:

$$:\ddot{\underset{..}{Cl}}:^{\ominus},\ (R)_3C:^{\ominus},\ R-\ddot{\underset{..}{O}}:^{\ominus},\ H_3N:$$

● *Nükleofil ornatma.* Bu, organik bir bileşikte, nükleofil bir maddenin yerine başka bir nükleofil maddenin geçmesidir:

$$R-OH + H-Cl \rightarrow RCl + HOH;$$
$$R-Cl + I^{\ominus} \rightarrow RI + Cl^{\ominus};$$
$$RI + :NH_3 \rightarrow RNH_3^{\oplus} + I^{\ominus}.$$

Nükleofil ornatma, hibrit durumlara yol açabilen iki dış süreçle yapılır; bu dış süreçlerden birine «iki tanecikli nükleofil ornatma» (SN_2) denir. Bu, giren nükleofilin çıkan nükleofili iterek fonksiyonel karbonu etkilediği tek basamaklı bir tepkimedir:

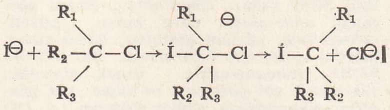

karmaşık geçiş bileşiği

Bu tür tepkimeler genellikle yer değiştirme olmaksızın meydana gelir, fakat ilgili karbon atomu üzerinde Walden evirtimine yol açar.

Yanlış olarak «tek moleküllü nükleofil ornatma» (SN_1) denien ikinci süreç iki basamaklı bir tepkimedir; bu tepkime her zaman, bir elektrofilin çıkan nükleofile etkimesiyle meydana gelir. Msl.:

$$R\,Cl + Ag^{\oplus} \rightarrow R^{\oplus} + AgCl.$$

$R^{\oplus}$ karbonyum iyonu daha sonra başka bir nükleofil tanecikle birleşir. Msl.:

$$R^{\oplus} + CH_3-CO_2^{\ominus} \rightarrow R-OCO-CH_3.$$

$R^{\oplus}$ karbonyum iyonu kararsız veya mezomer olabilir; bu durumda, SN_1 tepkimesi hemen hemen toplu bir yer değiştirmeye yol açar; RCl klorürünün dönel gücü Cl atomuna bağlanan karbonun asimetrisinden ileri geliyorsa, SN_1 tepkimesi tamamen rasemikleşir.

● *Nükleofil katılma.* Etkin elemanı nükleofil bir tanecik olan ve çift (veya üçlü) bağlar üzerinde meydana gelen bir katılmadır. Bu tür katılmalar, güçlü bir elektron çekici grubun yakınında bulunan çift

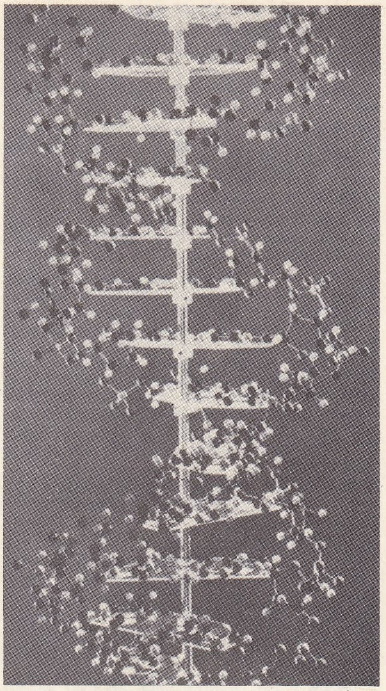

dezoksiribonükleik asitin (D.N.A.) atom modeli; (kanser kimya tedavisi anahtarının bu madde olduğuna inanılmaktadır)

veya üçlü bağlı moleküllerde görülür:

$$-C\equiv N,\ -COOC_2H_5,\ -CO-CH_3,\ -NO_2.$$

$HCl \rightleftarrows H^{\oplus} + Cl^{\ominus}$ in nitroetilene katılmasında şu ara tepkimelerin meydana geldiği kabul edilir:

$$CH_2=CH-NO_2 + Cl^{\ominus} \rightarrow CH_2Cl-CH^{\ominus}-NO_2,$$
$$CH_2Cl-CH^{\ominus}-NO_2 + H^{\oplus} \rightarrow CH_2Cl-CH_2-NO_2.$$

Önemli bir nükleofil katılmalar grubu, Michael tepkimelerinden meydana gelir:

$$R-CH=CH-CO_2C_2H_5 + HC^{\ominus}(CO_2C_2H_5)_2 \rightarrow$$
$$R-CH-CH^{\ominus}-CH-CO_2C_2H_4$$
$$\quad\diagdown CH(CO_2C_2H_5)_2$$
$$\xrightarrow{(+H^{\oplus})} R-CH\left\langle\begin{matrix}CH_2-CO_2C_2H_5\\ CH(CO_2C_2H_5)_2\end{matrix}\right.$$

● *Nükleofil güç.* Bir nükleofil taneciğin, SN_2 ornatmalarına veya nükleofil katılmalarına veya bir proton kopartmasına yol açan az veya çok büyük yeteneğidir. Nükleofil gücü büyük olan tanecikler şunlardır: $(R)_3C:^{\ominus}$ karbaniyonu; $(R)_3N:$ aminleri; $R-\ddot{\underset{..}{O}}:^{\ominus}$ ve $HO^{\ominus}$ alkoksil ve hidroksilleri. Halojenür iyonları ile $R-CO_2^{\ominus}$ karboksilat iyonları orta güçte nükleofillerdir; $NO_3^{\ominus}$, $SO_4^{\ominus\ominus}$ ve özellikle ClO_4 iyonları ise nükleofil değildir. (L)

NÜKLEOHİSTON i. (fr. *nucléohistone*). Biyokim. *Eşanl.* HİSTON.

NÜKLEON i. (fr. *nucléon*). Nükl. Bir atom çekirdeğini meydana getiren iki temel elemana, nötron ve protonlara verilen ortak ad. (Genellikle nötron ve proton, nükleon denilen aynı taneciğin değişik iki hali olarak kabul edilir. Çekirdek içinde, mezonların yayımı ve soğurulmasıyle, sürekli olarak nötronlar protonlara, protonlar da nötronlara dönüşür.) [L]

NÜKLEONİK sıf. (fr. *nucléonique*). Nükl. Nükleonlarla ilgili.

◆ İ. Elektroniğin, taneciklerin hızlandırılması, deteksiyonu, sayımı ve ayrılmasıyle ilgili konuları inceleyen bölümü. (L)

NÜKLEONYUM i. (fr. *nucléonium*). Nükl. Pozitif elektrik yüklü bir proton ile negatik elektrik yüklü bir antiprotondan meydana gelen yapı. (Hidrojen atomuyle bazı benzerlikler gösteren bu yapı, proton ve antiproton mezonlar yayımlayarak birbirini yok ettiği için kararsızdır. [L]

NÜKLEOPROTEİT i. (fr. *nucléoproteide*).

Biyokim. Bk. ÇEKİRDEK *özü.*

NÜKLEOTERMİK sıf. (fr. *nucleothermique*). Nükleer enerjinin ısıya dönüşmesiyle ilgili.

— Havc. *Nükleotermik itme.* Bk. İTME. (L)

NÜKLEOZİT i. (fr. *nucléoside*). Biyokim. Bir pentoz'un bir pürik veya pirimidik bazla birleşmesinden meydana gelen heterozit: *Nükleozitler bazı nükleoproteitlerin hidrolizi ile elde edilir.* (L)

NÜKLİT veya **NÜKLEİT** i. (fr. *nuclide* veya *nucleide*). Nükl. Çekirdeğinin yapısıyle nitelenen atom türü.

— ANSİKL. Bir *nüklit*, çekirdekteki proton ve nötronların sayısıyle belirlenir. Kimyasal element yalnız atom numarasıyle, yani protonların veya elektronların sayısıyle belirlendiğine göre, nötronların sayısıyle ayırt edilen birçok nükliti yapısında toplayabilir; bunlar izotoplardır. Yalnız bu elektronlara bağlı olan kimyasal özellikler elementin niteliklerini belirlediği halde, nötronların protonlar kadar önemli olduğu nükleer fizikte nüklit kavramı son derece önem taşır. (L)

NÜKS i. (ar. *nüks*). *Esk.* Hastalığın tekrar belirmesi. || *Nüks etmek.* Bk. NÜKSETMEK. (M)

NÜKSETMEK geçz. blş. f. (ar. *nüks* ve türk. *etmek*'ten). [Hastalık v.b. için] Yeniden başlamak, depreşmek: *Kendimi toparladım. Biraz daha düşünsem yeniden inanmağa başlayacağım, yani hastalığım nüksedecek* (R.H. Karay). *Şiir yazma hastalığım / Hep böyle havalarda nüksetti* (O.V. Kanık). [M]

NÜKTE i. (ar. *nükte*). İnce anlamlı ve düşündürücü zarif söz: *Baştan başa mantık ve güzel nüktelerle süslü bu cevap, alkışlarla sona ererken, Gövsa, kürsüden şu son cümle ile inmiş: — Ne yapayım, Çanakkale mebusu çanak tuttu* (Y. Z. Ortaç). || Söz, yazı, resim v.b. şeylerde ancak düşünüldüğü zaman fark edilen ince anlam: *Çizgi, rahmetli sanatkârımızda nüktenin bir vesilesi idi; ona mizah edebiyatımızın gündelik dehası diyebiliriz* (F.R. Atay). *Fakat niçin bu şikâyet, bu gizli gizli sitem? / Sevişmemek ... Bana izah edin şu nükteyi siz* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Nükte yapmak*, nükteli konuşmak: *Zencilerin, iki büklüm, onu yemek vaktine kadar güldürecek nasıl nükteler yapabildiğini merak ederdim* (F. R. Atay).

— *Esk. Nükte-âmiz*, nükte yapan. || *Nükte-bîn*, nükteyi fark eden, nükteden anlayan. || *Nükte-dar*, nükteli. || *Nükte-gû*, nükteli söz söyleyen. || *Nükte-gûyî*, nükteli söz söyleme. || *Nükte-perdaz*, nükteli söz söyleyen. || *Nükte-perdazî*, nükteli söz bulup söyleme. || *Nükte-pira*, güzel nükte yapan. || *Nükte-senc*, nükteyi değerlendiren. || *Nükte-şinas*, nükteden anlayan. || *Nükte-şinasî*, nükteden anlama. || *Nükte-ver*, nükte bilen, her nükteyi anlayan: *Bir nükte-ver-i sütûde etvar / Hafız'dan okuttu hayli miktar* (Ziya Paşa).

— Ed. Zekâ oyununa dayanan ince anlamlı söz sanatlarından biri.

— ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında bir düşünceyi anlatırken, anlatım gücünden çok anlam inceliğine önem veren söz sanatına *nükte* denir. Nükteler, nitelikleri bakımından dörde ayrılır: a. *açık nükteler*, fazla zeki olmayı, anlam üstünde derin düşünmeyi gerektirmez. İlk söyleyişte kolayca anlaşılır. Nüktenin geçtiği cümlede, çok anlamlı kavram bulunmaz. Bu tür nükteler, daha çok halk nükteleridir. Söylenişlerinde belli bir sanat kaygısı yoktur; b. *kapalı nükteler*, daha çok söz oyunu, söz sanatı amacıyle söylenen, birkaç anlamlı kavramlarla örülen cümle veya şiir parçalarında geçen nüktelerdir; c. *yerici nükteler*, bir insanı yermek, küçük düşürmek, alaya almak amacıyle söylenen söz dizilerinde görülür. Karşıt anlamlı kavramların yan yana getirilmesiyle yapılan bu nüktelere çok defa yergilerde (hicviye) rastlanır. İki anlamlı kavramları kullanarak, yerici nükteler yapan divan şairleri arasında Nefî başta gelir. XV. yy.da Şeyhî, XVIII. yy. başlarında Sabit, Nabî, XIX. yy. başlarında Enderunî Fazıl, daha sonra Ziya Paşanın yerici nükteleri varsa da bunların hepsi başarılı sayılmaz. XIX. yy.-da bu türün en başarılı örneklerini Eşref verdi; d. *kaba nükte*, sanat değeri taşımayan nükte çeşididir. Kavramların iki anlamlılığından yararlanılarak yapılır. Bunların fazla kullanıldığı şiir türüne *hezeliyat* denir. Bu türün en açık örnekleri Nef'î-nin *Siham-ı Kaza*'sında bulunan bazı yergilerde, Havayî'de, Ali Galib Beyin *Mutayebat-ı Türkiye* adlı eserinde görülür. Divan edebiyatına iran ve arap edebiyatından geçen nükte sanatına halk edebiyatında da yer verilir. Halk arasında ise, aşırı taassuba karşı bektaşîler, içkiyle ilgili konularda Bekri Mustafa, dünya işleriyle ilgili işlerde Nasreddin Hoca, saray çevresinde söylenen ve daha çok kaba nüktelerin yaratıcısı olarak bilinen İncili Çavuş, nükte türlerinin başlıca ustaları olarak anılır. Tanzimattan sonra avrupa edebiyatının etkisiyle türk edebiyatında, bazen siyasî ve toplumsal yönelişlerle, bazen alaya alma amacıyle nükteler söylenir olmuştur.

◆ **Nükteli** sıf. Nükte ile, zarif ve ince sözlerle süslenmiş: *Bakardınız, yeni evlenmiş bir gence, yahut yeni doğmuş bir çocuğa nükteli bir tarih düşürmüş* (Y. Z. Ortaç). [M]

NÜKTECİ sıf. (*nükte*'den *nükte-ci*). Zarif ve ince nükteler yapan (kimse). Bk. NÜKTEDAN.

◆ **Nüktecilik** i. Nükteci olma hali. (M)

NÜKTEDAN sıf. (ar. *nükte* ve fars. *-dan*'-dan *nükte-dan*). Nükte bilen, iyi nükte yapan: *Ney çalar, edebiyata meraklı, nüktedan, rabıtalı, güzel çocuk* (B. Felek). *Bir şair-i pak-i nüktedandır / Meydan-ı hünerde pehlivandır* (Ziya Paşa). *Zekiydi, nüktedandı, şakacıydı, ama alıngandı da* (Y. Z. Ortaç). Bk. NÜKTECİ.

◆ **Nüktedanî** i. *Esk.* Nüktedanlık.

◆ **Nüktedanlık** i. Nükte yapma, nüktecilik. (M)

NÜKÛB çoğl. i. (ar. *nekbet*'ten *nükub*). *Esk.* Düşkünlükler, talihsizlikler, felâketler. (M)

NÜKÛL i. (ar. *nükûl*). *Esk.* Geri dönme, cayma, vaz geçme. || *Nükûl etmek*, caymak, vaz geçmek.

— Huk. Özellikle, yeminden vaz geçme. (Yemin yöneltilen kimse hâkim önünde yemin etmeyeceğini ya açıkça veya susmak suretiyle ortaya koyarsa, yeminden vaz geçmiş sayılır. Davalı, kendisine teklif edilen yeminden *nükûl* ederse, hâkim, davayı davacı lehine bitirir.) [M]

— **NÜMA** sıf. (fars. *nümûden*'den *-nümâ*). *Esk.* «Gösteren, gösterici» anlamlarıyle bileşik sıfat yapar: *cihan-nüma*, cihanı gösteren; *cilve-nüma*, cilve yapan, cilveli; *çehre-nüma*, yüzünü gösteren; *hüner-nüma*, marifet gösteren; *kıble-nüma*. Bk. KIBLE-NÜMA; *nümune-numa*, örnek gösteren; *reh-nüma*, yol gösteren; *ru-nüma*, yüz gösteren; *sıhhat-nüma*, sıhhat gösteren v.d. (M)

NÜMAYAN sıf. (fars. *nümayan*). *Esk.* Görünen, meydanda olan: *Ondan oğlu Abdullah dünyaya geldi ve Nur-ı Muhammedî alnında nümayan oldu* (Cevdet Paşa). *Yorgun gözümün halkalarında / Güller gibi fecr oldu nümayan* (Ahmed Hâşim). || *Nümayan-ter*, çok görünen, iyice ortada olan. (M)

NÜMAYENDE sıf. (fars. *nümüden*'den *nümayende*). *Esk.* Gösteren, görünen; gösterici, görünücü. (M)

NÜMAYİŞ i. (fars. *nümâyiş*). Gösteri: *Ahmet Bey* [...] *nümayiş gürültülerini dinleyerek halkın kendine verdiği ehemmiyete kendi de ehemmiyet veriyor, hayalinde, şanla, şerefle, altınla çerçevelenmiş pembe, nihayetsiz bir ufuk açılıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Caddelerde nümayişlerden, mahallelerde şarkılardan, silâh seslerinden geçilmiyordu* (Ş.S. Aydemir). || *Esk.* Görünüş: *Her lâhza bir nümayiş-i handan-ı mefharet / Yüzlerde, süngülerde, kılıçlarda berk urur* (Tevfik Fikret). || Gösteriş: *Babasıyle yine çocuklaşmak ister, Behlûl'e sokulur, Bülend'i hediyelere boğar* [...] *fakat bu nümayişlerin arasında hissederdi ki, bütün etrafında kiler, hattâ Bülend, ta gözlerinin içinde ona karşı bir hafi muahaze nazarı saklıyorlar* (H. Z. Uşaklıgil). || *Nümayiş-i ab*, («su gösterişi») serap.

— Huk. Bk. GÖSTERİ.

◆ **Nümayişgâh** veya **nümayişgeh** i. *Esk.* Gösteri, görünüş yeri. *Göl sahilin aksiyle nümayişgâh-ı cennet* (Tevfik Fikret). [M]

NÜMAYİŞÇİ i. (*nümayiş*'ten *nümayiş-çi*). Bir nümayişe, gösteriye katılan kimse, gösterici: *Daha sonra bu nümayişçiler yukarılara doğru çekilmişlerdi* (Ömer Seyfeddin). [M]

NÜMAYİŞKÂR sıf. (fars. *nümâyiş* ve *-kâr*'-dan *nümayiş-kar*). *Esk.* Gösterişli, gösterişçi.

◆ **Nümayişkârane** zf. *Esk.* Gösterişli bir şekilde. Gösterişçiye yakışacak tarzda. (M)

NÜMERİK sıf. (fr. *numerique*, sayılarla ilgili). Bilgi-işlem. Yalnız rakamlarla, ara sıra da bazı özel harflerle gösterilen bir bilgi için kullanılır. || *Teşm. yol.* Sürekli fonksiyonlarla veya gerilimler, dirençler, açısal hızlar gibi fiziksel değişkenlerle gösterilen bilgileri işleyen benzetmeli hesap makinelerine karşılık, rakamlarla gösterilen bilgileri işleyebilen bir hesap makinesi için kullanılır. (Ordinatörler daima nümerik makinelerdir; bu yüzden ordinatörlerde, benzetmeli-nümerik ve nümerik-benzetmeli konvertisörler kullanmak zorunluğu vardır.) [L]

NÜMEYR, arap kabilesi. Yemame'nin batısındaki yüksek yerlerde yaşar ve genellikle eşkıyalık yaparlardı. Hz. Muhammed ve dört halife devrinde adları pek geçmez. Emevîler devrinde isyan ettiler. Abbasî halifesi Mütevekkil, kumandanı Boğa el-Kebir'i bir orduyle bu kabile üstüne gösterdi (846). Boğa, bu kabileyi dağıttı. X. yy.da Hamdanîlerden Seyfeddin, bu kabile üstüne tekrar kuvvet gönderdi. Bu kabile mensupları arasından, Rai ile oğlu Cendel ve Ebu Hayye gibi şairler yetişti. (M)

NÜMİDİYEN sıf. ve i. (fr. *numidien*). Üst eyosenin Kuzey Afrika'daki karşılığı. (Nümidiyen, rüzgârın aşındırdığı Numidia sıradağının kumtaşlarından meydana gelir.) [L]

NÜMİSMAT i. (fr. *numismate*) Madalya ve para bilimi uzmanı. (L)

NÜMİSMATİK i. (yun. *nomisma*, madenî para'dan lat. *numisma* > fr. *numismatique*). Sikke ve madalyaların tarihi ve tanımıyle uğraşan bilim.

— ANSİKL. İncelediği nesnelerin zamanla bozulmaması sayesinde nümismatik, sikke ve madalyalarda kullanılan alaşımları ve bunların ağırlıklarını, paraların yeryüzündeki dağılımını, şu veya bu türün yayılım alanını ortaya koyarak, coğrafyanın, tarihin, ikonografinin, dinler ve gelenekler tarihinin, sanat tarihinin ve çeşitli devirlerdeki ticaret sistemlerini inceleyen ekonomi tarihinin başlıca yardımcısı oldu. Para koleksiyonculuğunun başlangıcı Romalılara kadar uzanır; Sezar, Pompeus, Sallustus ve Lucullus ilk para koleksiyoncularıdır. Daha sonra, başka ünlü kişiler de eski paraları biriktirdiler: Petrarca, Poliziano, Cosimo de'Medici, Alfonso de Aragon, Lionello d'Este v.b. Bu sayede ünlü madalya koleksiyonları meydana geldi: Estensi, Farnese ve Medici'lerin koleksiyonları. Nümismatik, XVI. yy.dan sonra, Guillaume Budé (*De Asse*, 1514), Spanheim (1671) ve özellikle de Mionnet (*Description des Medailles Antiques* [Eski Madalyaların Tanımı], 1819-1839) ile Eckhel'in (*Doctrina Numorum Veterum* [Eski Paralar Üstüne Bilgiler] 1792-1798) morfolojik olmaktan çok iktisadî nitelikteki araştırmalarıyle dikkate değer bir gelişme gösterdi. Bu eserleri, temel eser niteliğindeki daha da derinleştirilmiş incelemeler (E. Babelon, *Traité des Monnaies Grec et Romaines* [Yunan ve Roma Sikkeleri Üstüne İnceleme]), batı ülkelerindeki başlıca madalya müzelerince yayımlanan monografiler (Londra, Berlin, Paris, Brüksel, Viyana, New York, Atina) veya belirli bir bölgedeki madalya ve paraların listelerini veren derlemeler takip etti. Yayımlanan öteki incelemeler ise, tipoloji, hükümdarların ikonografileri, metroloji veya paracılık konularındadır. Nümismatik alanında ün kazanan kişiler arasında şunlar sayılabilir: yunan paraları toplayanlar: J. H. Eckhel, J. C. Rasche, T. E. Mionnet, V. B. Head, P. Gardner, W. Wroth, G. F.

Hill, C. Lenormant, F. İmhoof-Blumer, E. Babelon, T. Reinach, A. Blanchet, C. F. Lehmann, F. Carelli, R. Garucci, E. Sabrici; roma paralarını (cumhuriyet ve imparatorluk devri) toplayanlar: H. Cohen, T. Tommsen, M.A. Grueber, W. Frohner, E. Babelon, G. F. Hill, E. A. Sydenham, F. Gnecchi; bizans paralarını toplayanlar: J. Sabatier, W. Wroth, J. Tolstoi; ortaçağ paraları koleksiyoncuları: K. Neumann, A. Blanchet, A. Engel, R. Serrure, E. Martinori, M. Prou. British museum'daki (Londra) nümismatik bölümü, Paris'teki Cabinet de Médailles ve Viyana'daki imparatorluk koleksiyonu çok önemlidir. Ayrıca İtalya'da Roma, Milano, Napoli, Padova ve Venedik'in çeşitli müzelerinde önemli nümismatik bölümlerine rastlanır. (L)

NÜMRUKA i. (ar. *nümruḳa*). *Esk.* Küçük yastık. (M)

—NÜMUD sıf. (fars. *nümūden*'den *-nümūd*). *Esk.* Emir kökü; «gösteren, benzeyen, gibi görünen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *çehre-nümud,* yüz gösteren; *kerem-nümud,* cömertlik gösteren; *ru-nümud,* yüz gösteren; *zafer-nümud,* zafer gösteren v.b. (M)

NÜMUDAR sıf. (frs. *nümū-dār*). *Esk.* Görünen, görünücü. || **1.** Örnek, nümune. (M)

NÜMUDE sıf. (fars. *nümūden*'den *nümūde*). *Esk.* Görünmüş, gösterilmiş: *Nümude her köşesinden ukûs-i gûn-a-gûn / Zılâl-i reng-a-reng / Hava-yı rayihadarında lerzebahş-ı derun* (Tevfik Fikret). [M]

— NÜMUN sıf. (fars. *-nümūn*). *Esk.* «Gösteren» anlamıyle bileşik sıfat yapar: *rehnümun,* yol gösteren; *zafer-nümun,* zafer gösteren v.b. (M)

NÜMUNE i. Bk. NUMUNE.

Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye, Ebüzziya Tevfik Beyin nesir antolojisi (1892). Eserde, Sinan Paşa, Fuzuli, Koçi Bey, Naima, Nedim, Kâni, Hakkı Paşa, Koca Sekbanbaşı, Âkif Paşa, Reşid Paşa, Fuad Bey, Edhem Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa ve Namık Kemal'den nesir örnekleri vardır. Ayrıca adı geçen yazarların kısa biyografileri verilmiş ve yazarların türk edebiyatındaki yerleri konusunda yorumlar yapılmıştır. Bu bakımdan eser edebiyat tarihi niteliğini de taşır. Antolojide yeni edebiyatın öncüsü kabul edilen Namık Kemal'e öteki yazarlardan daha geniş yer verilmiştir. (M)

NÜMUZEC i. (fars. *nümūde*'den ar. *nümūzec*). *Esk.* Örnek. Bk. ENMUZEC. (M)

NÜMÜLİTGİLLER çoğl. i. Foraminiferler familyası; *nümülitler'i, assilinalar'ı* ve *operculinalar'ı* kapsar; bunların en önemlisi nümülitlerdir. (L)

NÜMÜLİTİK sıf. (fr. *nummulitique*). Üçüncü zamanın ilk bölümüne denir. (Nümülitik iki alt kata ayrılır: eyosen, oligosen.) [L]

NÜMÜLİTLER çoğl. i. (fr. *nummulites*'ten). Paleont. Fosil foraminiferler alt familyası; küçük para veya mercimek biçimindeki kavkıları Üçüncü zamana ait çeşitli kireç ve kum tabakalarında pek çok görülür.

— ANSİKL. Bir tek canlı hücreden ibaret olmasına rağmen, içi hava dolu birçok bölmeli geniş kalker yüzdürücüsünden dolayı nümülit'in çapı 10 sm'yi bulur. *Nümülitler*'den kalan, sadece bu kalkerli kısımlardır. Hayvanın içinde bulunduğu bölme, aynı türden ardışık olarak gelen eşeyli ve eşeysiz döllerde değişik büyüklüktedir. Diğer bölmeler ise ekvator düzleminde sarmal olarak dizilidir; bunlar her iki yandan bir dizi kapakçıklarla korunur. Nümülitler Üçüncü zamanda az derin (50-150 m) denizlerde bulunuyordu. Nümülitler devri de denen Alt tersiyerde bu hayvanlar pek yaygındı; bu devrin «karakteristik fosilleri» olan nümülitler bilinmeyen sebeplerden dolayı oligosen çağının sonunda birdenbire ortadan kaybolmuştur. (L)

NÜMÜR veya **NÜMUR** çoğl. i. (ar. *nimr*'den *nümür* veya *nümūr*). *Esk.* Kaplanlar. (M)

NÜMÜV i. (ar. *nümüvv*). *Esk.* Büyüme, yetişme. || *Nümüv bulmak,* yetişmek, büyümek, gelişmek. (M)

nümismatik

eski yunan sikkeleri: 1. Ön Asya (M.Ö. VII. yy. sonu), altın - gümüş karışımı; 2. muhtemelen Efes (M.Ö. VI. yy. başı), altın - gümüş karışımı; 3. Lydia, Kroisos (M.Ö. 561 - 546), altın; 4. Phokis (M.Ö. VI. yy. ortası), altın - gümüş karışımı; 5. Atina (M.Ö. VI. yy. ortası), gümüş; 6. Korinthos (M.Ö. VI. yy. sonu), gümüş; 7. Metapontum (M.Ö. VI. yy. ortası), gümüş; 8. Syrakusai (M.Ö. 479), gümüş; 9. İran (M.Ö. IV. yy.), altın; 10. Aegina (M.Ö. VI. yy. ortası) gümüş; 11. Naksos (Sicilya), [yaklş. M.Ö. 460], gümüş; 12. Syrakusai (M.Ö. V. yy. sonu), gümüş; 13. Atina (M.Ö. V. yy.), gümüş; 14. Cyzicus (M.Ö. V. yy. ortası), altın-gümüş karışımı; 15. Kyzikos (yaklş. M.Ö. 394), gümüş; 16. Korinthos (M.Ö. IV. yy. sonu), gümüş; 17. Makedonya, Philippos II (M.Ö. 359-336), altın; 18. Makedonya, Büyük İskender (M.Ö. 336-323), altın; 19. Tarentum (M.Ö. IV. yy.), gümüş; 20. Makedonya, Büyük İskender (M.Ö. 336-323), gümüş, 21. Suriye, Antiochus I (M.Ö. 281-261), gümüş; 22. Atina (M.Ö. II. yy. sonu), gümüş, 23. Bergama, C. Claudius Pulcher (yaklş. M. Ö. 55-54), gümüş.

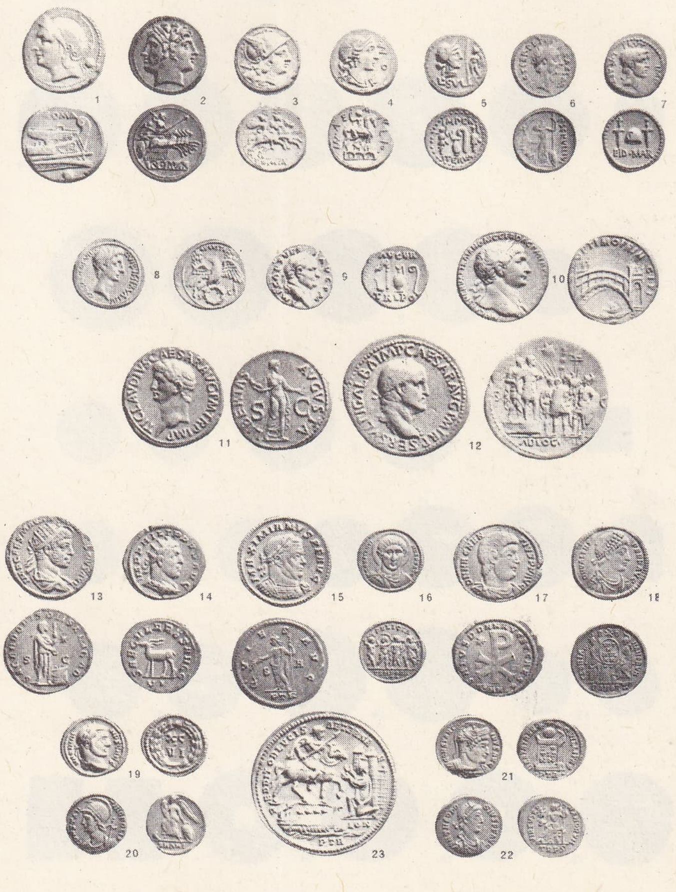

nümismatik: roma sikkeleri: 1.-7. Roma Cumhuriyeti; 1. Roma (M.Ö. III. yy. sonu), bronz; 2. Roma (M.Ö. III. yy. sonu), gümüş; 3. Roma, gümüş dinar (M.Ö. II. yy. başı); 4. Roma, gümüş dinar (M.Ö. II. yy. sonu); 5. Doğu, Sulla (M.Ö. 82-81), gümüş; 6. Roma, Jül Sezar (M.Ö. 44), gümüş; 7. Yunan, Brutus (yaklş. M.Ö. 43-42), gümüş; 8.-23. Roma imparatorluğu: 8. Doğu, Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14), altın; 9. Roma, Vespasianus (69-79), gümüş; 10. Roma, Trajanus (98-117), bronz; 11. Roma, Claudius (41-54), bronz; 12. Roma, Galba (68-69), bronz; 13. Roma, Elagabalus (218-222), bronz; 14. Roma, Philippus I (244-249), gümüş; 15. Treve Maxinianus Herculius (286-305), bronz, 16. Ticinum Constantinus I (306-337), altın; 17. Amiens, Magnentius (350-353), bronz; 18. Antakya, Valentius (364 - 378), altın; 19. Kartaca, Galerius Maximian (Sezar, 293-305), gümüş; 20. Antakya, Contantinus I (306-337), bronz; 21. Treve, Constantinus I (306-337), bronz; 22. Treve, Theodosius I (379 - 395), gümüş; 23. (arka yüz) Treve, Constantinus I (293-305), altın.

nümismatik: eski, ortaçağ ve sonrası avrupa sikkeleri: 1. Marsilya (Meroveni Frankları), [VII.yy. başı,], altın; 2. Reims Theodebert II (597 - 612), altın; 3. İstanbul, Anastasios I (491-518), altın; 4. İstanbul, Anastasios I (491-518), bronz; 5. İstanbul İustinianos II (705-711), altın; 6. Dorestat (Karolenj), Charlemagne (768-814), gümüş; 7. imparator Dindar Louis I (814-840), gümüş; 8. Augsburg, imparator Heinrich II (1014-1024), gümüş; 9. Venedik, Dindar Louis I (814-840), gümüş; 10. Brandenburg, imparator Otto I (1170-1184), gümüş; 11. Benevento, Grimoald IV (806 -817), gümüş; 12. Brindisi, imparator Friedrich II (1220-1250), altın; 13. Venedik, Tommaso Mocenigo (1414 - 1423), altın; 14. Macaristan, Karoly Robert (1309-1342), altın; 15. Fransa, Louis IX (1226-1270), gümüş; 16. Napoli, Carlo I (1266-1285), gümüş; 17. Fransa, Philippe VI (1328-1350), altın; 18. Akitanya (Figeac), Kara Prens Edward (1362-1376), gümüş; 19. Castilla (Sevilla), Pedro I (1350-1369), altın; 20. Milano, Galeazzo Maria Sforza (1476-1494), gümüş; 21. Tirol, Avusturyalı Sigismund (1439-1496), gümüş; 22. Roma, Papa Sixtus IV (1471-1484), altın.

Doğu sikkeleri: 1.-4. Pers: 1. Dara (M.Ö. IV. yy.), altın; 2. Arsakid, Phraates IV (M. Ö. 28-27), gümüş; 3. Sasanî, Şahpur I (M. S. 241 - 272), gümüş; 4. Safevî, Sultan Hüseyin (Isfahan darphanesi, 1703), gümüş; 5. Emevî halifesi, dinar (700), altın; 6. Emevî halifesi, dirhem (Vasit darphanesi, 724), gümüş; 7. El-Muvahhid el-Murtaza, iki dinar (1250), altın; 8. Almohad, dört dirhem (Fas darphanesi, M. S. XIII. yy.), gümüş; 9. İlhanlı, Olcayto (Erzurum darphanesi, 1304), gümüş; 10. Osmanlı, Mustafa III (İstanbul, 1760), altın; 11-18 Hint: 11. (M. Ö. III. - II. yy.), gümüş; 12. Hint - yunan, Menandros (M. Ö. II. yy. ortası), gümüş; 13. Kuşan (Kanişka) [M. S. II. yy. başı], altın; 14. Gupta, Kumaragupta (415 - 455), altın; 15. Ohind, Samanta Deva (M. S. X. yy. başı), gümüş; 16. Delhi, Alâeddin Muhammed (1313), gümüş; 17. Moğol, Cihangir, burçlu mühür (balık burcu), [Agra darphanesi, 1618], altın; 18. Mysore, Tipu Sultan, rupi (1787), gümüş; 19. - 21. Uzakdoğu: 19. Çin, beş çu (M. Ö. II. yy. - M.S. VI. yy.), bronz; 20. Çin (Şeng-Tsu Gelirler Müdürlüğü darphanesi, 1661-1722), pirinç; 21. Japonya, (içi-bu gin) [1837], gümüş.

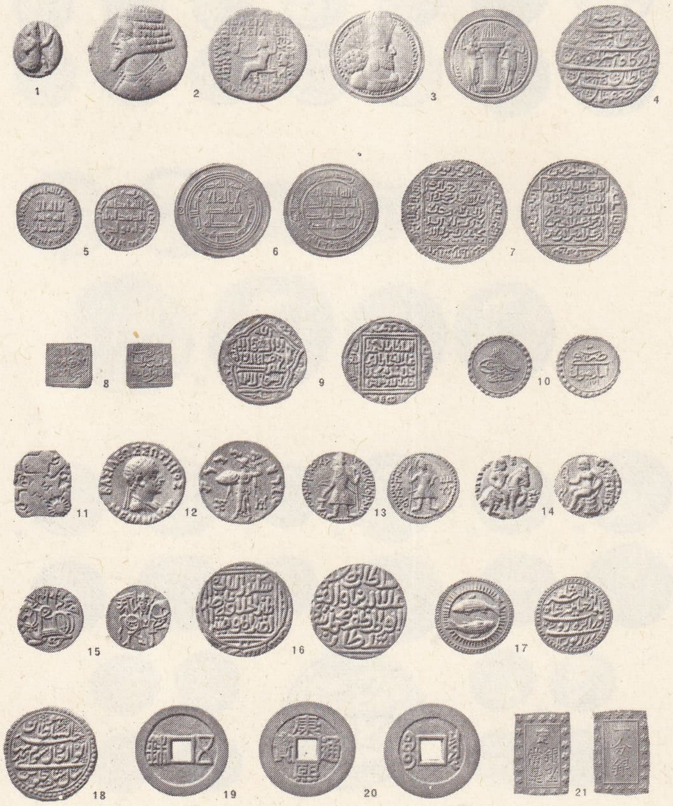

Foto. Encyclopedia Britannica

NÜRNBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Orta Franken idare bölümünün merkezi; 469 100 nüf. Bu eski imparatorluk şehri, Main ve Regnitz aracılığıyla Würzburg ve Ren'e bağlanması sayesinde, Ortaçağda akdeniz ve baltık ülkeleri arasındaki ticaretin başlıca merkezlerinden biri haline geldi. Sermaye birikimi sanayinin gelişmesini sağladı; Franken Jüra'sı ve Yukarı Franken'deki köylerin yoksulluğundan yararlanan sanayi, buralarda oyuncak, bebek, saat ve her çeşit tahta eşya imal ettirdi. XIX. yy. ortasından itibaren ulaşım kolaylıkları, şehirde ve varoşlarında yoğunlaşan, ama aşağı kesimde Regnitz'in vâdisinde Bamberg'e kadar da uzanan büyük modern sanayinin gelişmesine imkân verdi. Ruhr'daki birçok «konzern», şehirde makine atelyeleri, kimya sanayii ve plastik madde tesisleri, âlet ve otomobil atelyeleri kurdu. A.E.G., şehirde büyük bir elektrik malzemesi tesisi inşa etti. Bunların yanı sıra geleneksel sanayi de devam etti: kâğıt fabrikası, grafik sanayii, bira fabrikası, oyuncakçılık, tahta işçiliği, hassas makineler yapımı. Bu çok çeşitli sanayi ürünleri de orta boy atelyelerde ve irili ufaklı modern fabrikalarda elde edilir.

Şehir iki evrede gelişti. Ticaretin göz kamaştırıcı ölçüde geliştiği Ortaçağda, karışık planlı dar yollarıyle Regnitz kıyısındaki surların gerisinde uzanan eski şehirle sınırlıydı. Zollverein'ın kurulmasının yol açtığı XIX. yy. sonu gelişme sırasındaki ikinci evrede bu çekirdek yeni semtlerle çevrildi; semtler kare bir plana göre inşa edilmişti ve fabrikalarla kesiliyordu. İkinci Dünya savaşı sırasında şehrin dörtte üçü yıkıldı ve Ortaçağdan kalma mahalleler, özellikle kilise ve anıtlar büyük zarar gördü. Veit Stoss ve Adam Kraff'ın inşa ettiği Lorenzkirche (XIV.-XV. yy.) kilisesi (P. Hemmel'in yaptığı vitraylar); Frauenkirche (XIV.-XVI. yy.); XIII. yy.dan kalma Sebalduskirche (Peter Vischer'in yaptığı Aziz Sebaldus'un lahdi). A. Dürer'in evi. İmparatorluk şatosu (XII. yy.).

● *Tarih.* Kuruluş tarihi kesinlikle bilinmeyen Nürnberg'in adı, metinlerde ilk olarak 1050'de geçer. Heinrich III şehre açık pazar olma ve para basma hakkını tanıdı; Fürth panayırlarını buraya nakletti (1062). 1070'ten sonra tanınmış bir hac yeri (Aziz Sebaldus'un mezarı) olan Nürnberg, Friedrich II'nin verdiği dolaysızlık imtiyazı (1219) sayesinde zenginleşmeğe başladı. Nürnberg burggraflığı 1191'de Hohenzollern kontlarının payına düşmüştü, ama kontlar belediyelerin hürleşmesini engelleyemedi. Şehir ancak İmparatorluk ormanı üstünde geniş haklara sahip olduğundan, burggraflar *extra muros* (sur dışı) arazilere sahipti. Bu durum, hızla gelişmekte olan şehir ile haklarını kıskançlıkla koruyan senyörler arasında birçok çatışmaya yol açtı (1388-1389 savaşı). Bunun üzerine, Brandenburg markgrafı olan Hohenzollern'ler fieflerini hak ve gelirleriyle birlikte şehre bıraktı (1429). Yanlış yorumlanan satış kontratı, Markgraflık savaşları adı verilen iki savaşla (1449-1450, 1552-1553) sonuçlanan kavgalara yol açtı. Şehre imparatorlar birçok menfaat sağladı: birçok imtiyaz verilmesi; resmî iktidarın, gümrüklerin ve para basma hakkının tamamıyle şehre bırakılması (1420). Şehri küçük ve büyük iki meclisin yardımıyle bir vali yönetiyordu: meclis hepsi soylu sınıflardan olan 13 konsül ve 13 eşöven'i kapsıyordu; ama işçilerin 1346-1389 ayaklanmasıyle meclise zanaatçıların temsilcileri de girdi.

Nürnberg, XV. ve XVI. yy.da en parlak dönemini yaşadı; metalürji mamülleri merkezi ve İtalya ile Doğu'dan gelen ürünlerin antreposu haline gelerek, ticarî ilişkilerini İtalya'dan Hollanda'ya, Fransa'dan Polonya ve Macaristan'a kadar yaydı, örnek bir yönetim altında Avrupa'nın en büyük sanat merkezi haline geldi. Veit Stass, tahta üstüne gravür tekniğini burada buldu; ilk saat 1500'e doğru Nürnberg'de imal edildi. XVI. yy.da bir üniversiteye kavuşan şehir, Avrupa'daki sanat ve kültür yenilenmesinin en faal merkezlerinden biri, aynı zamanda da bir sanatçı (A. Dürer, Peter Vischer, Adam Krafft v.b.), şair (Hans Folz, Hans Sachs) ve bilginler (Regiomantanus, M. Behaim v.b.) merkezi haline geldi. 1525'teki din

konferansıye şehre yayılan reform, 1532 barışıyle onaylandı. Büyük keşifler, Otuzyıl savaşları, Louis XIV ve Louis XV'in savaşlarıyle gerileyen Nürnberg, Presburg antlaşmasıyle Bavyera'ya katıldı (1806). 1808'de kazandığı idarî muhtariyet 1830'dan sonra yeniden iktisadî ve kültürel açıdan gelişmesini sağladı. Nürnberg'de 1927-1929 arasında Nazi partisinin kongreleri sırasında büyük gösteriler yapıldı; bu gösteriler 1933'ten sonra daha da arttı. Julius Streicher'in yahudi aleyhtarlığının kalesi haline getirdiği şehirde, 1931 eylül yasaları hazırlandı. Bu yasalar alman halkını üç sınıfa bölüyordu: 1. her hakka sahip arîler; 2. iki veya üç göbekten yahudi kanı olanlar (alman vatandaşlığından çıkarılmışlardı ve almanlarla evlenemiyorlardı); 3. bir veya iki göbekten fazla yahudi kanı karışmamış, yahudi kadınlariyle evlenmemiş ve yahudi dininden dönmüş yahudiler (vatandaş olabiliyor ve bir arî ile evlenebiliyorlardı). Şehirde 1945-1946'da savaş suçluları yargılandı. (L)

Nürnberg davası, Milletlerarası Askerî bir mahkemece, Nazi partisinden yirmi dört üyenin ve sekiz teşkilâtın savaş suçlusu olarak yargılandığı dava (20 kasım 1945-1 ekim 1946). 1 Ekimde açıklanan karara göre: Göring (16 ekimde idam edileceği günün gecesi intihar etti), Ribbentrop, Rosenberg, Frank, Frick, Streicher, Sauckel, Seyss-İnquart, Kaltenbrunner, Keitel, Jodl (Ley 1945 ekiminde intihar etmişti) idam cezasına çarptırıldılar (Krupp'un davası ayrıldı ve kaçan Bormann gıyaben idam cezasına çarptırıldı); Dönitz, Raeder, K. von Neurath, Funk, Speer, B. von Schirach ve Hess'e hapis cezaları verildi. Schacht, Fritsch ve F. von Papen beraat ettiler. Dört teşkilât mahkûm oldu: N.S.D. A. P., Gestapo S.S. ve S.D. (güvenlik servisi). Karar, Birleşmiş Milletler teşkilâtının genosid suçunu tanımlamasını sağladı. (L)

Nürnbergli Usta Şarkıcılar (*Meistersinger von Nürnberg*); üç perdelik opera. Söz ve müzik: Wagner; ilk olarak Münih'te oynandı (1868). Olay XVI.yy.da Nürnberg'de geçer. Franken'li genç bir şövalye olan Walther von Stolzing usta şarkıcılar loncasının en ileri gelen üyelerinden biri olan zengin bir kuyumcunun kızı Eva'ya tutkundur; fakat kızı alabilmek için bir şiir ve müzik yarışmasına katılması ve bu yarışmayı kazanması şart koşulur. Warther, Hans Sachs adlı arkadaşının yardımı sayesinde yarışmada rakibi Beckmesser'i yener ve sevgilisiyle evlenme iznini de koparır. Bu eser, Wagner'in tek müzikal komedisidir. Birinci ve üçüncü turda prelüdleri, Hans Sachs'ın hayal kurması, yarışmada söylenen şarkılar eserin en ünlü parçalarıdır. (L)

NÜRTİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Neckar'ın sağ kıyısında, Schwaben Jüra'sının eteğinde; 20 200 nüf. Dokuma ve metalürji sanayii. Tahta, deri, mantar ve çimento işçiliği. (L)

NÜSAFE i. (ar. *nüsāfe*). *Esk.* Rüzgârda savrularak buğdaydan ayrılan saman. (M)

NÜSAH çoğl. i. (ar. *nüsha*'dan *nüsah*). *Esk.* Nüshalar. || *Tekmil-i nüsah etmek,* medresede verilen bütün dersleri okuyup bitirmek. (M)

NÜSAL i. (ar. *nüsāl*). *Esk.* Hayvanlardan dökülen kıl. (M)

NÜSALE i. (ar. *nüsāl*'den *nüsāle*). *Esk.* Tiftik. (M)

NÜSG i. (ar. *nüsġ*). Bot. *Esk.* Besisuyu. || *Nüsgi kebir,* bitkilerde ilkbaharda dolaşan besisuyu. || *Nüsgi sagir,* bitkilerde sonbaharda dolaşan besisuyu. || *Nüsgi said,* kökten başlayıp yapraklara kadar çıkan besisuyu. (M)

NÜSHA i. (ar. *nesh*'ten *nüsha*). Bir örneğin çoğaltılmasıyle meydana getirilen yazılı şeylerin her biri: *Divan-ı Kebir'in en eski nüshası Moğol fetreti sırasında ortadan kaybolmuştu* (N. Araz). *Masasının camının altında büyük harflerle yazılmış bir nüshasını bulundurduğu şartnamenin yukarıdaki cümlesini gösteriyor...* (A.H. Tanpınar). *On birinci tabı, yani dört yüz elli bininci nüshası basılmaktadır. Acele edip alınız* (Ömer Seyfeddin). || Dergi, gazete v.b. gibi süreli yayınlarda sayı: *Mademoiselle Courton'a sırasıyle gelen Figaro nüshalarından gemiler, külâhlar, sepetler yapılmış, duvarlara, pencerelerin mandallarına, siyah yazı tahtasının kenarına asılmış idi* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu gazete 12 kânunuevvel 1937 tarihli idi. İdarehanesine gidip kolleksiyonunda bulabilirim; zira hâlâ çıkıyor;* [...] *o nüshayı muhakkak bulurum* (R.H. Karay).

— *Esk.* Muska, tılsım.

— Tasav. *Nüshai kübra* («büyük nüsha»), mevlevî tekkelerinde verilen bir muska. (Nüshai kübra, uzun ve dar bir kâğıda yazılır, altın veya gümüşten mevlevî sikkesi şeklinde bir mahfazaya konularak takılırdı. Bunun değişik bir şekline de *nüshai sugra* [«küçük nüsha»] denirdi.)

◆ **Nüshateyn** ikil i. *Esk.* İki nüsha. (M)

NÜSK i. (ar. *nüsk*). *Esk.* Tanrı'ya usulünce ibadet etme. (M)

NÜSUR çoğl. i. (ar. *nesr*'den *nüsūr*). Zool. *Esk.* Akbabalar. || Kartallar. (M)

NÜŞABE i. (ar. *nüşābe*). *Esk.* Temrenli ok. (M)

NÜŞARE i. (ar. *neşr*'den *nüşāre*). *Esk.* Rendelenen ağaçtan dökülen talaş. (M)

NÜŞHAR i. (fars. *nüşhvār*). *Esk.* Geviş getirme. (M)

NÜŞRE i. (ar. *nüşre*). *Esk.* Büyü, efsun. || Muska. (M)

NÜŞUR i. (ar. *neşr*'den *nüşūr*). *Esk.* Yayma, dağıtma. || Öldükten sonra dirilme. || *Yevm-i nüşur,* mahşer günü. (M)

NÜŞUZ i. (ar. *neşz*'den *nüşūz*). *Esk.* Kadının kocasına itaat etmeyerek kaçması. (M)

NÜTALİYOZ i. (fr. *nutalliose*). Vet. *Nutallia* cinsinden bir mikrobun atgillerde meydana getirdiği hastalık.

— ANSİKL. Vet. *Nütaliyoz,* özellikle taylarda ve yavru katırlarda doğumdan bir müddet sonra görülür; sarılık ve hemoglobinüri şeklinde ortaya çıkar ve genellikle bir iki gün içinde hayvanı öldürür. (L)

NÜTASYON i. (fr. *nutation*). Bk. ÜĞRÜM.

NÜTU i. (ar. *nütū'*). Biyol. *Esk.* Kemik çıkıntısı veya kemik çıkıntısına benzer yumru. || *Nütui azm,* kemik çıkıntısı. || *Nütui gurabî,* burundaki kemer. || *Nütui şevkî,* dikensi çıkıntı. (M)

NÜVAH i. (ar. *nevh*'ten *nüvāh*). *Esk.* Ölünün arkasından ağıt söyleme. (M)

NÜVAHT i. (fars. *nüvaht*). *Esk.* Çalgı çalma. (M)

— NÜVAZ sıf. Bk. — NEVAZ.

NÜVE i. (ar. *nevā* > osmanlıca *nüveyt,* küçük çekirdek'ten). Çekirdek. || *Mec.* Bir şeyin özü, esası: *Böylece çok sonra ve çeşitli batınî tarikatleri temsil ederek kurulan Bektaşîliğin nüvesi meydana gelmişti* (Abdulbaki Gölpınarlı). *Bunların mecmuundan öyle bir nüve-i medeniyet doğar ki* (Cenab Şahabeddin). [M]

NÜVEYRİ (Şehabeddin Ahmed), arap tarihçisi ve ansiklopedi yazarı (?, 1279 Kahire 1332). Memlûklar devrinin en tanınmış bilginlerinden ve Sultan Melikünnâsır'ın yakın adamlarındandı. Devlet memurluklarında bulundu. *Nihayetü'l Areb fi-Fünun i'l Edeb* (Edebî Bilgiler Hakkında İnsan Aklının Son Buluşları) adlı eseri beş bölümden meydana gelir. Her bölüm de kendi içinde kısımlara ayrılır; birinci bölüm sema ve arza, ikinci insanlara, üçüncü hayvanlara, dördüncü bitkilere ve tıbba, beşinci bölüm tarihe ayrılmıştır. Yaklaşık olarak 9 000 sayfa tutan eserin yarısını tarihî konular meydana getirir. Eserin aslına uygun baskısını Mısır'da Ahmed Zeki Paşa yaptırdı. (M)

NÜVEYT i. (ar. *nevāt*'tan osmanlıca *nüveyt*). *Esk.* Küçük çekirdek, çekirdekçik. (M)

NÜVİD i. Bk. NÜVİT.

—NÜVİS sıf. (fars. *nüvisten*'den *-nüvis*). *Esk.* «Yazıcı, yazan» anlamlarıyle bileşik sıfat yapar: *dur-nüvis* («uzaktan yazan»), tegraf; *vaka-nüvis,* olayları tarih sırasıyle yazan, tarihçi. (M)

NÜVİSENDE i. (fars. *nüvisende*). *Esk.* Kâtip, yazıcı. (M)

Dürer'in evi

NÜRNBERG

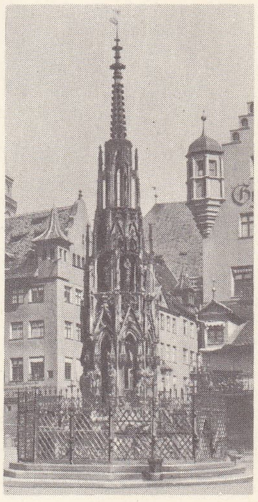

Hauptmarck'ta çeşme

NÜVİŞT ve **NÜVİŞTE** sıf. (fars. *nüvişten*'den *nüvişt* ve *nüvişte*). *Esk.* Yazılmış, yazılı: *Kilkim nüvişte eyledi tarihini* (Şinasi). *Nüvişte cephe-i hüzünde bir hüvelbaki* (Tevfik Fikret). || İ. Mektup. (M)

—NÜVİŞT sıf. (fars. *nüvişten*'den *-nüvişt*). *Esk.* «Yazılı, yazılmış» anlamlarıyle bileşik isim ve sıfat yapar: *Ser-nüvişt* («alında yazılan»), kader v.b. (M)

NÜVİT veya **NÜVİD** i. (fars. *nüvîd*). *Esk.* Müjde, iyi haber: *Nüvid-i lûtfudur erbab-ı şevke müjde-i ekber* (Muallim Naci). || Erkek adı. || *Nüvid-i canan,* sevgilinin müjdesi. (M)

NÜVVAB çoğl. i. (ar. *nā'ib*'den *nüvvāb*). *Esk.* Naipler, vekiller, kadı vekilleri. || *Mekteb-i nüvvab,* naip yetiştiren okul. (M)

NÜYUB çoğl. i. (ar. *nāb*'dan *nüyūb*). *Esk.* Azı dişleri. (M)

NÜZELÂ çoğl. i. (ar. *nezil*'den *nüzelā*). *Esk.* Bayağı, aşağılık kimseler. (M)

NÜZERA çoğl. i. (ar. *nezir*'den *nüzerā*). *Esk.* Korkutanlar, doğru yola getirmek için gözdağı verenler. (M)

NÜZHE i. (ar. *nüzhe*). Mus. *Esk.* Bir çalgının adı. (Kanunu andırırdı, fakat tam dikdörtgen biçimindeydi. Bu sazı Kâmil Safiyüddin Abdülmümin'in bulduğu söylenir. Yüz sekiz kirişi vardı. Dört bacaklıydı. Uzunluğu eninden fazlaydı. Kızıl söğüt, şimşir veya selvi ağacından yapılırdı. Çalgının yüz kısmı ut gibi ince bir tahta ile örtülüydü. Nüzhe yapmak, büyük ustalık ve incelik isteyen bir zanaattı.) [M]

NÜZHET i. (ar. *nüzhet*). *Esk.* Eğlenme, eğlenceli yerleri gezme. || Ferahlık, neşe. || Sevinç, tazelik. || Kadın ve erkek adı. || *Nüzhet-efza* (veya *nüzhet-feza*), eğlenceli, gönlü açan. || *Nüzhet-gâh* (veya *nüzhet geh*), gezinti, eğlence yeri, mesire: *Bütün mekân nazarımda o ruha nüzhet-gâh / Eğerçi yükselerek oldu lâmekânda mekin* (M. Â. Ersoy). || *Nüzhet-pezir,* neşelenmiş, sevinmiş olan. (M)

NÜZHET (Sabit), türk yazarı (Sana 1883-İstanbul 1920). Mustafa Sabit Paşanın oğlu. İstanbul'da Mercan idadîsini, Mülkiye mektebini bitirdi (1907). İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki cemiyetine girdi. Paris'e giderek Siyasal Bilimler ve Hukuk fakültelerinde bir süre okudu. İstanbul Muallim mektebinde öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakkiden ayrıldı. *Vazife* gazetesini yayımlayarak bu cemiyet aleyhin-

Nürnberg davası
soldan sağa:
birinci sıra: Göring, Hess, von Ribbentrop, Keitel, Rosenberg;
ikinci sıra: Dönitz, Raeder, von Schirach, Sauckel, Jodl

Foto. Almanya Turizm bürosu, U.S.İ.S., Giraudon, X (LAROUSSE)

de ağır yazılar yazdı. Balkan savaşı sırasında düşmanın yaptığı zulmü göstermek için *Neşri Vesaik* adlı bir dernek kurdu. Dârüşşafaka'da müdür yardımcılığı, Erenköy lisesinde öğretmenlik yaptı. *Bugünün Vazifesi, Vazifei İsyan* risalelerini ve beş sayı çıkan *Takib ve Tenkid* dergisini yayımladı. Ferid Paşa kabinesinde bulundu. İaşe Umum müdürlüğü yaptı. *Kelime Usulile Elifba* adlı küçük kitabında alfabede ilk defa kelime usulüyle öğretim yolunu öne sürdü. (M)

NÜZHET EFENDİ (Hasan), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1826 - Bağdat 1890). Aksaray Sıbyan mektebi ve Mektebi İrfani'de bir süre okudu, Takvimhaneye girdi. 1851'de Cidde malkâtipliğine tayin edildi. Maliye Meclisi kalemi mümeyyizliği ve müdürlüklerinde, Maliye meclisi ve Muhasebat divanı üyesi, Bursa, Halep, Sıvas defterdarı oldu. Şiirlerinde alaycı ve yerici bir nitelik vardır. Eserleri: *Letâif-i Esnaf* (Esnaf Lâtifeleri); *Zırva.* (M)

NÜZHET HANIM (Fehime), türk kadın şair (öl. İstanbul 1925). Hakkı Paşanın kızı. özel öğrenim gördü; edebiyat konularında çalıştı. Başarılı olmayan şiirlerinde kadın dünyasını yansıtan duyuşlar ağır basar. (M)

NÜZL veya **NÜZÜL** i. (ar. *nüzl). Esk.* Konaklanan yer, konak yeri. || Misafire hazırlanan yemek.

— Teşk. tar. *Nüzl* (veya *nüzül) emini*, Osmanlı devletinde, sefere gidildiği zaman ordunun merkezden hareketinden düşman sınırını aşmasına kadar ana karayolları boyunca birliklerin yiyecek ve yem ihtiyaçlarını, halktan satın alarak depolayan görevli. (Menzillerde sürsat sistemiyle bölge halkından bedeli karşılığında satın alınarak toplanan besin maddelerinin alım, koruma, bakım ve ordunun bu menzilden geçişi sırasında dağıtımına nezaret eden nüzl eminleri, devlet teşkilâtı içinde Başmuhasebe kalemine bağlıydılar.) || *Nüzl* (veya *nüzül) zahiresi*, Osmanlı devletinde, seferdeki orduya, konak yerlerinde nüzl emini tarafından sağlanıp dağıtılan besin maddeleri. (M)

NÜZULET i. (ar. *nezl*'den *nüzûlet). Esk.* Bayağılık, aşağılık. (M)

NÜZUR çoğl. i. (ar. *nezr*'den *nüzûr). Esk.* Adaklar. (M)

NÜZÜL veya **NÜZUL** i. (ar. *nezl*'den *nüzûl*). İnme, felç: *Kime indiyse, nüzul inmişe benzetti onu / Bu sevimsiz şakanın hayli fıraklıydı sonu* (M. Â. Ersoy). || — *Esk.* Yukarıdan aşağıya inme: *Şiddetli yağmur nüzulü...* (Recaizade Ekrem). || Konaklama, bir yere gelme: *Eşkiyanın kalktıkları menzile nüzul olundukta ...* (Naima). || *Nüzul etmek*, aşağı inmek, düşmek: *Hayli kar nüzul etti* (Şemseddin Sami). Girmek: *Ahnef dahi bilâ mani merv-i şahcan'a nüzul etti* (Cevdet Paşa). Bir yerde konaklamak. || *Nüzul-ı hüccac*, hacıların Mina'ya inmeleri. || *Nüzul-i sefine*, geminin denize inmesi.

— DEY. *Nüzül isabet etmek*, felç gelmek.

— Huk. *Esk. Nüzul an-il vezaif*, vakfın yönetiminde görevli mütevelli, nazır v.b.-nin görevden başkaları lehine istifası. (Bu durumda görevi devralana *menzulün leh* denirdi.)

◆ **Nüzüllü** veya **nüzullü** sıf. ve i. Felç gelmiş (kimse): *Dudakları hâlâ titriyordu. Yeni dile gelmiş nüzullüler gibi her gece arasında bir kesiklik, bir rabıtasızlık...* (Ahmed Rasim). [M]

NYAMUEZİ'LER, bantu halkı; Victoria gölünün güneyinde yaşarlar, yaklaşık olarak 400 000 kişidirler. (L)

NYANGAM, Gabon ve Kongo'da ırmak, Du Chaillu dağlarından doğar. *Nyangam bölgesi*, Gabon'un güney ucunu içine alır; 34 800 nüf. İdare merkezi, *Çibunga.* (L)

NYANGVE, Kongo'da (Maniema ili) yer, Lualaba'nın (Kongo) sağ kıyısında, Arapların eski köle ticareti merkezi.

— Tar. Şehir, Zengibarlı arap tacirleri, özellikle Tippo-Tip tarafından beslenen son köle pazarlarından biriydi; Livingstone ve Cameron (1870) ile Stanley'in (1874) uğradığı bu bölge, baron Dhanis kumandasında Belçikalılar tarafından alındı (şubat 1893). [L]

NYASSA, Doğu Afrika'da büyük göl; Tanganyika ile Malavi Mozambiki'ni birbirinden ayırır; 26 000 km². Afrika'nın büyük tektonik çukurlarından birinde 580 km boyunca uzanır; genişliği 30-80 km arasında değişen bu gölün yanında yüksekliği 1 000-2 000 m arasında değişen dik yamaçlar yer alır. Nyassa, Şire aracılığıyla Zambezi'ye dökülür. 1859'da Livingstone tarafından keşfedilen göle, önce XVII. yy.da Portekizliler ulaştı. (L)

NYASSALAND. Coğ. Malavi cumhuriyetinin 1964'e kadar adı. (L)

Nyaya, hint felsefesinin ortodoks sistemlerinden biri. Ermiş Gautama'ya atfedilen Nyaya'nın «sutra» ları, M.S. III. yy. başlangıcında ortaya çıktı. Nyaya, gerçekçi bir bilgi teorisini, bir mantığı ve «tanrıcı» bir felsefeyi kapsar. Bu sistem kısa bir zaman sonra, Vaisaçika sistemiyle kaynaştı. (L)

NYBORG, Danimarka'da (Svendborg amt'ı) şehir, Fionie adasında, Büyük Belt'in batı kıyısında; 11 500 nüf. Eski kraliyet ikametgâhı ve kral Christian II'nin doğum yeri olan Nyborg'da eski bir kale vardır. Dokuma sanayii, Sjaelland adasına arabalı vapur seferleri. (L)

NYCTAGİNACEAE çoğl. i. Bot. Bk. GECESAFASIGİLLER.

NYCTERA i. Afrika ve Malezya'da yaşayan yarasa; orta boylu boz veya esmer renkli, büyük kulaklı bir yarasadır. (*Nyetera* familyasının örnek tipi.) [L]

NYCTEREUTES i. Doğu Asya'da yaygın, etçil memeli hayvan. (Japonların *tanuki* dedikleri *Nyctereutes procyonoides* biraz porsuğu andırır. Köpekgillerden.) [L]

NYCTERİBİA i. Sırf yarasalarda asalak yaşayan pupipar sinek. (Kısaduyargalı sineklerin *nycteribiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

NYCT(I)-, yun. gece anlamında *nux, nuktos*'dan gelen ve pek çok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

NYCTİCEBUS i. Zool. Bk. LORİ.

NYCTİNOMUS i. Eski ve Yeni Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaygın yarasa. (Başı ezilmiş gibi çok çirkin bir görünüşü vardır; kanatları dar ve uzundur; kuyruğu uyluklar arasındaki uçma derisinin kenarından taşar. *Molossidae* familyasından.) [L]

NYCTİORNİS i. Dört köşe kuyruklu kuş; tüyleri mavi, yeşil, bazen kırmızı benekli-dir; indonezya ve malezya ormanlarında çift olarak yaşar. (Arıkuşları grubundan.) [L]

NYCTİPİTHECİNİ çoğl. i. Yenidünyamaymungillerden maymun oymağı; *aotus, callicebus* ve *saimiris*'leri kapsar. (L)

NYCTOPHİLA i. Malezya ve Avustralya'da yaygın yarasa. (Kulakları büyük, kulakçıkları uzun, kuyruğu kanat zarının içinde kalacak kadar kısadır.) [L]

NYEGOŞ (Peter Petroviç). Bk. PIERRE II. Karadağ prens-piskoposu. (L)

NYERERE (Julius Kamberage), tanganyikalı devlet adamı (Butiama, Tanganyika 1922). Bir kabile reisinin oğludur. Uganda'da, Makerere kolejinde okudu (1943-1945). Öğrenimi sırasında katolik oldu. Afrika Tanganyika birliğine katıldı. Katolik öğretmen olarak çalıştı. İskoçya'da, Edinburgh üniversitesinde öğrenimine devam etti (1949). Tanganyika'ya döndü; 1953'te Afrika Tanganyika birliğine başkan seçildi ve bu kuruluştan siyasî bir teşkilât olan Afrika Tanganyika'sı Millî birliğini meydana getirdi. Tangayika'nın bağımsızlığını savundu; 1958'de milletvekili seçildi. Tanganyika bağımsızlığını kazanınca ilk başbakan oldu (1961). Tanganyika cumhuriyeti kurulunca da ilk cumhurbaşkanı seçildi (1962). Tanganyika ve Zanzibar'ın birleşmesinden meydana gelen Birleşik Tanzanya cumhuriyetinin cumhurbaşkanı oldu (1964). Sosyalizme yönelen bir siyaset takip etti; sosyalist ülkelerle, özellikle Çin Halk cumhuriyeti ile ilişkiler kurdu. Afrika Birliği teşkilâtında önemli rol oynadı. 1970'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi. (M)

NYGAARDSVOLD (Johan), norveçli siyaset adamı (Hommelvik 1879-Trondheim 1952). İşçi partisinden milletvekili (1916). Storting başkanı (1928 ve 1934), başbakan (1935) oldu. İşgal sırasında Londra'ya kaçtı (1940). 1945'te görevinden ayrıldı. (L)

NYGREN (Anders), isveçli ilâhiyatçı (Göteborg 1890). Lund üniversitesinde profesör, Lund piskoposu ve Dünya Protestan federasyonu başkanı oldu. İsveç ilâhiyat hareketinin önderlerinden biridir. (L)

NYİRAGONGO, Kongo'da yanardağ, Kivu gölünün kuzeydoğusunda; 3 470 m. (L)

NYİREGYHAZA, Macaristan'da şehir, Szabolcs-Szatmar idare bölgesi; 56 900 nüf. Ilıcalar. Tuhafiyecilik. (L)

NYKÖBİNG FALSTER, Danimarka'da şehir, Falster adasında (Maribo amt'ı), Falster'i Lolland'dan ayıran deniz kolu (bugün üzerinden bir köprü geçer) kıyısında; 17 800 nüf. Tütüncülük. (L)

NYKÖBİNG MORS, Danimarka'da şehir, *Mors adasında* (Thisted amt'ı), Limfjord kıyısında; 9 300 nüf. Liman. Dökümevi. Dokumacılık. (L)

NYKÖPİNG, İsveç'te şehir, Södermanland ilinin (län) idare merkezi, *Nykopingsa* kıyısında; 24 200 nüf. XVI. yy.dan kalma bir şatonun yıkıntıları. XIII. yy.dan kalma kilise. Otomobil sanayii. Dokumacılık. Elektrik cihazları. (L)

NYKS. Yun. mit. Khaos'un kızı, Uyku, Ölüm, Rüya, Yaşlılık, Yoksulluk, Uyuşmazlık v.b.'nın yaratıcısı. Erkek kardeşi Erebos ile birliktedir. Birinin yüzü Yukarı'nın, öbürünki de Cehennem'in karanlıklarını yansıtır. Erebos'un Cehennemin karanlığına doğru inmesi Nyks'i (Gece) serbest bırakır ve Nyks, dev bir küre haline gelir. Eros'un doğuşu ile ikiye bölünen parçaları, gökkube ile dünya kursunu meydana getirmiştir. Nyks, başının üstünde yay biçiminde bir tül bulunan bir kadın olarak temsil edilir. (L)

NYKTELİA i. Esk. Yun. Dionysos şerefine kış gündönümünde yapıldığı sanılan gece şenlikleri. (Bu şenliklerde tanrının ölümü ve dirilişi kutlanırdı.) [L]

NYKTİMENE. Yun. mit. Lesbos kralı Epopeus'un veya Habeşistan kralı Nykteus'un kızı. Babası tarafından iğfal edildiği için Athena tarafından gece kuşu biçimine sokuldu. (L)

NYLAND. Bk. UUSIMAA.

NYLANDER (Frédéric), finlandiyalı biyoloji bilgini (Uleaaborg 1822-Paris 1889). 1848'de Paris'e gitti. Botanik profesörü olarak altı yıl Helsinki'de kaldıktan sonra (1857-1863), Paris'te yerleşti. Likenler konusunda uzmanlaşarak Fransa'da likenolojinin gelişmesini sağladı. 5 000'den fazla liken türünü tanımladı. En önemli eseri *Synopsis Methodica Lichenum*'u (Likenler Konusunda Metotlu Liste) tamamlayamadı. İsviçreli Schvendener'in ileri sürdüğü suyosunu-liken teorisine karşı çıktı. (L)

NYMBURK, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya bölgesi) şehir, Labe kıyısında; 11 400 nüf. Eski surlar; gotik üslûbunda kilise. Un ve şeker fabrikaları. (L)

NYMPHAİON i. (lat. *nymphaeum*, yun. *nymphe*, peri'den *nymphaion*). Esk. çağ. Su perilerine ayrılan yer. (Sunî veya tabiî bir mağara, bir su alanı, anıtsal bir çeşmedir; mimarîsi, tiyatro sahneleri cephesi [sütunlu ve heykelli absidler] taklididir. Bir kaynak veya su kemerinden gelen suyun fışkırmasıyle serinleyen nymphaion'lar aynı zamanda tapınak, su şatoları, toplantı veya dinlenme yerleriydi; helen asıllı olan bu yerler, bütün Roma dünyasında beğenilirdi. Bahçelerde, saraylarda, ılıcalarda bulunur.) [L]

Nymphaion antlaşması, mart 1261'de Cenevizliler ile İznik (Nikaia) imparatoru Mikhael Palaiologos arasında Nymphaion'da (İzmir'in Nif ilçesi) imzalandı. Bu antlaşmaya göre Cenevizliler, Mikhael Palaiologos'un onlara verdiği ticaret imtiyazlarına karşılık, İstanbul'u Latinlerin elinden alması için Mikhael'e destek olacaktı. Venedikliler ve Latinlere karşı olan bu antlaşma Papalıkça olumsuz karşılandı. (M)

NYMPHALİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası (gündüz kelebekleri); *limenitis, charax, apatura, vanesse* cinsleriyle bunlara yakın cinsleri kapsar. (L)

NYMPHE i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da kadın tanrıça. (Tabiatın verimliliğini, ormanları, dağları, vahşî yerleri temsil eder.)

— ANSİKL. Mit. *Nymphe*'ler, çocuk tanrıların süt anaları ve genç kızların koruyucularıdır. Mağaralarda, hükümleri altına girmiş olanlara (nympholepte'ler) kehanetler ilham ederler. Bununla beraber, halk cinleri olan nymphe'lere yaklaşmak, tanrısal varlıklara yaklaşmak kadar tehlikelidir. Kendilerine insan gözüyle bakan her ölümlünün aklını başından alırlar. Romalılarda kaynaklarının, ılıcaların tanrıçaları oldukları için, bunlara «Su perileri»de denir. Hemen her yerde saygı gören nymphe'ler özellikle bir kaynağın, kutsal bir ağacın, bir mağaranın yakınında sunaklar kurulur. Nymphe'ler çoğu zaman Apollon ve Dionysos ile birlikte kutsanırdı.

— İkonogr. Eski Yunan ve Roma eserlerinde nymphe'ler sık sık görülür. (Deniz tanrılarının, Dionysos'un, Artemis'in, Zeus'un alaylarında, boyalı vazolarda, duvar resimlerinde ve kabartmalarda). Helen çağının heykeltıraşları, bir nymphe'nin kaçırılması, bir satyros ya da bir silenos ile boğuşmasını gösteren birçok eser yapmışlardır. Bu çeşit heykeller, Roma, Dresden ve Louvre müzelerinde bol sayıda bulunur. Su nymphe'leri de sık görülen bir tipdir (Vatikan, Torino, Toulouse).

Çağımızın heykeltıraşları da bu tema'ları işlemişlerdir: B. Cellini'nin *Fontainebleau Nymphe'si* (Louvre); *Suçsuzlar Çeşmesi*'nde (Paris); Jean Goujon'un nymphe'leri; Versailles'de Girardon'un *Nymphe'lerin Yıkanışı*, Havuzlu Bahçede bronz Nymphe'ler, Girardon ve Regnaudin'in *Apollon'un Yıkanışı*'ndaki nymphe'ler, Flamen'in *Diane'ın Nymphe'si*, şatonun ön cephesinde Magnier'nin nymphesi. Coysevox'un ünlü *Deniz Kabuğundaki Nymphe'si* (mermer heykel Louvre'da, kopyası Versailles'da) bir eski çağ heykelinden ilham alır (Louvre). Bunlardan başka, Canova'nın *Aşk Lirinin Sesiyle Uyanan Nymphe'si* ve Clésinger'nin *Diana'nın Nymphe'si* vardır.

Bir satyros'un gözetlediği veya sataştığı Nymphe temasını şu ressamlar işlemişlerdir: Dosso Dossi (Floransa), Janssens (Kassel), Rubens (Madrid), Seghers (Viyana), Jordaens (Gand), Van Dyck (Berlin), Poëlenburg (Louvre), Cabanel (Lille). Bu temayı ele alan daha birçok tablo vardır: Tiziano'nun *Nymphe ile Çoban* (Viyana), Van Balen'in Nymphe'ler ve Favna'lar (Dresden), Van den Broeck'in tablosu (Viyana), Boucher'nin *Nymphe'ler ve Triton'lar* (Mainz), Vermeer'in *Diana ile Nymphe'leri* (La Haye), J. -Fr. de Troy'nin *Nymphe'lerin Yıkanışı* (Nancy), Van der Werff'in *Danseden Nymphe'leri* (Louvre), Dietrich'in (Dresden) *Korudan Çıkan Nymphe'ler*, Diaz'ın *Uyuyan Nymphe* ve *Küçük bir Aşk Tanrısını Okşayan Nymphe* (Louvre), Corot'nun *Küçük bir Aşk Tanrısı ile Oynayan Nymphe* ve *Nymphe'lerin Dansı* (Louvre). Bunlardan başka, Henner'in de birçok Nymphe tablosu vardır (Bayenne, Petit Palais, Paris'te Henner Müzesi). [L]

Nymphenburg şatosu, Bavyera hükümdarlarının eski yazlık konutları. 1664'ten itibaren Münih yakınlarında inşa edildi. Büyük parkında XVIII. yy.da yapılmış birçok pavyon bulunur. Neudeck porselen yapımevi buraya taşındı (1761). Avusturya tahtı hakkında Karl Albrecht ile İspanya arasındaki antlaşma Belle-Isle'in önayak olmasıyle burada imzalandı (28 mayıs 1741). [L]

NYMPHİDİUS SABİNUS (Gaius), Neron zamanında praetorium valisi (öl. M.S. 68). Galba'nın imparator ilân edilmesine önayak oldu. Az sonra yerine geçmeğe çalıştıysa da, praetorianus'lar tarafından öldürüldü. (L)

NYMPHİS, yunanlı tarihçi (Karadeniz Ereğlisi M.Ö. 310'a doğr.- öl. 247'den sonra). Trakya'lı Lysimakhos'un iktidarı sırasında, kendi isteğiyle yurdundan uzaklaştı. Sonradan, doğduğu şehirde birtakım görevlerde bulundu ve Galat'lar ülkesine elçi olarak gönderildi. Eserleri: *Asya Tarihi, Peri Herakleias* (Ereğli Tarihi), *Peri Aleksandru kai ton Diadokhon kai ton Epigonon* (İskender, Vârisleri ve Halefleri). Bu eserlerden günümüze yalnız parçalar kalmıştır. (L)

NYMPHOİDES i. Durgun sularda yetişen parlak yapraklı bitki; çiçeklerinin sapı uzun; taçyapraklarının kenarları yarık olur. (Suyoncasıgillerden.) *Eşanl.* KÜÇÜK NİLÜFER. (L)

NYMPHON i. Deniz kıyılarında yaygın, eklembacaklı küçük hayvan. (Pycnogonida veya pentapoda sınıfından.) [L]

NYMPHULA i. Göl kıyılarında yaygın kelebek; tırtılı, bataklık bitkilerinin ve nilüferlerin yapraklarından kopardığı parçalarla yapılmış bir yuvada yaşar. (İlmî adı *Nymphula* [*Hydrocampa*] *nymphaeata*. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

NYNASHAMN, İsveç'te (Stockholm) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 8 400 nüf. Eletkrik cihazları fabrikası. Petrol rafinerisi. Limanından Gotland adasına düzenli vapur seferleri yapılır. (L)

NYON, İsviçre'de (Vaud kantonu) şehir, Cenevre gölü kıyısında, Lozan'ın batısında; 8 500 nüf. XII.-XV. yy.dan kalma kilise. Gotik üslûbunda şato; Roma çağından kalma eserler. Bağcılık. Porselen. Burası sonradan *Iulia Equestris* kolonisi haline gelen ve V. yy.da Vandallar tarafından yıkılan *Noviodunum Helvetiorum* şehridir. (L)

NYONG, Güney Kamerun'da ırmak, Sanaga ırmağının ağzının güneyinde Atlas okyanusuna dökülür. — *Nyong ve Sanaga idare bölgesi*, 462 500 nüf. İdare merkezi, *Yaunde*. — *Nyong ve Kellle idare bölgesi*, 47 600 nüf. İdare merkezi, *Eseka*. (L)

NYONG (Yukarı-idare bölgesi), Güney Kamerun'da idare bölgesi: 75 500 nüf. İdare merkezi, *Abong M'Bang*. (L)

NYROP (Kristoffer), danimarkalı dilbilimci (Kopenhag 1858-ay.y. 1931). Kopenhag üniversitesinde roman dili ve edebiyatı profesörüydü. Konuşulan Fransızcanın Fonetik Elkitabı (1914) ve *Fransız Dilinin Tarihi Grameri* (6 cilt, 1899-1930) adlı eserleri vardır. Bu son eserinde yazar, konuyu en eski metinlerden çağdaş metinlere kadar bütün yönleriyle (fonetik, morfoloji, kelimelerin oluşumu, semantik, sözdizimi) inceler. (L)

NYSA. Esk. coğ. Özellikle yunanistan, Karia (bk. SULTANHİSAR) ve Hindistan kıtasında Dionysos'a adanan birçok şehir ve dağın adı. («Hindistan kıtası» denen yerin İndus batısındaki Nysa'lılar ülkesi olduğu sanılır.) [L]

NYSA KLODZKA, Polonya'da ırmak, Walbrzych yakınından doğar ve Nysa şehrinden geçtikten sonra Odra'ya kavuşur, 195 km. (L)

NYSA LUZYCKA, Orta Avrupa'da ırmak, Çekoslovakya'dan doğar, Çekoslovak şehri Jablonec'ten geçer, Almanya ile Polonya arasında 200 km kadar sınırı çizer ve Gubin'in aşağısında Odra'ya kavuşur; 256 km. (L)

NYSİOS. Yun. mit. Nysa adını taşıyan birçok şehir ve dağda saygı gören Dionysos'un takma adı. (L)

NYSİUS i. Pek çok türü bulunan ve bazı türleri bağlara zarar veren bitki. (*Niysius senecionis* bileşikgillerin çiçeklerinde çok görülür. Heteroptera takımının *lygeidae* familyasından.) [L]

NYSLOTT. Bk. SAVONLİNNA.

NYSSA i. Amerika'da yetişen bataklık ağacı. (Mersinler takımından.)

— ANSİKL. *Nyssa*'lar (*tupelos* da denir) almaşık yapraklı, çiçekleri çok eşeyli ağaçlardır. Kuzey Amerika'da, nemli yerlerde, hattâ durgun sularda yetişir. Su nyssa'sının boyu 30 m'yi geçer. Odunu, özellikle kök odunu beyaz ve yumuşaktır. Bazı alanlarda mantar yerine kullanılabilir, ama nemde çürür. (L)

NYSSA. Esk. coğ. Kappadokia'da (Anadolu) şehir. Selefkiler zamanında kurulan şehir, roma hâkimiyeti altında çok gelişti ve Bizans imparatorluğu zamanında ortadan kalktı. Aziz Basileos'un kardeşi Aziz Gregorius burada piskoposluk yaptı. Tiyatronun, Yaşlılar Meclisi salonunun yıkıntıları. Bugün, *Sultanhisar*. (L)

NYSSENS (Albert), belçikalı hukukçu ve siyaset adamı (Ypres 1855 Brüksel 1901). Katolik milletvekili oldu (1892), mecliste bir kişiye birden fazla oy kullanma hakkını tanıyan kanunu teklif etti (nisan 1893). Sanayi ve çalışma bakanı olarak (1895-1899) iş teftişini düzenledi, Brüksel Evrensel sergisine başkanlık etti (1897). [L]

Nymphenburg şatosu

NYSSİA i. Nemli çayırlarda görülen kelebek; tırtılı kantaron, adaçayı gibi alçak boylu bitkilerde yaşar; dişisi kanatsızdır. (İlmî adı *Nyssia zonaria*. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

NYSSON i. Zarkanatlı böcek; *harpactus* cinsinden diğer bir zarkanatlı böceği avlayarak beslenir. (İlmî adı *nysson dimidiatus*. *Sphegidae* familyasından.) [L]

NYSTAD. Bk. UUSİKAUPUNKİ.

NYSTROEM (Gösta), isveçli besteci (Silvberg [Dalarna] 1890). Öğrenimini doğduğu şehirde ve Vincent d'Indy ile çalıştığı Paris'te yaptı. Özellikle bir senfonici olarak ün kazandı ve solo viyolonselli bir *Sinfonia Breve*, bir *Sinfonia Espressiva*, bir *Sinfonia Concertante* ile değişik çalgılar için konçertolar besteledi. (L)

NYSTRÖM (Per Axel), isveçli mimar Stockholm 1793-ay.y. 1868). Fransa ve İtalya'ya yolculuk yaptı. 1825'te ülkesine dönünce Stockholm'un soylular mahallesindeki sarayları yaptı. (L)

N'ZEREKORE, Gine'de komün, seçim çevresi merkezi, Nimba dağının kuzeybatısında, Liberya yakınında; 8 600 nüf. Kahve tarımı işletmeleri; tütüncülük. Orman işletmeleri, bıçkıhaneler. — *N'Zerekore çevresi*, 174 600 nüf. (L)

NZİMA'LAR. Bk. ZEMA'LAR.

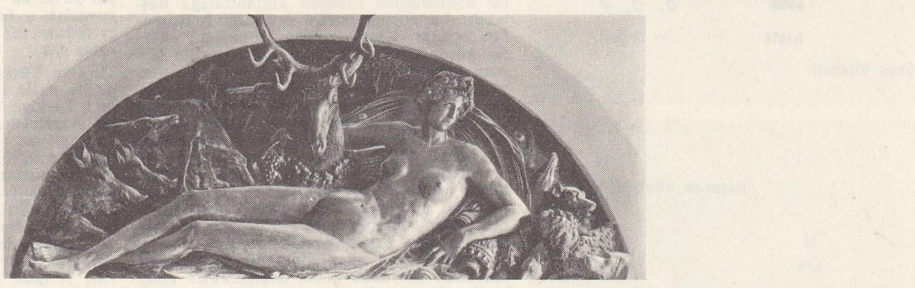
«Fontainebleau Nymphe'si», B. Cellini'nin yüksek kabartması, Louvre müzesi, Paris

Foto. Noailles (LAROUSSE)

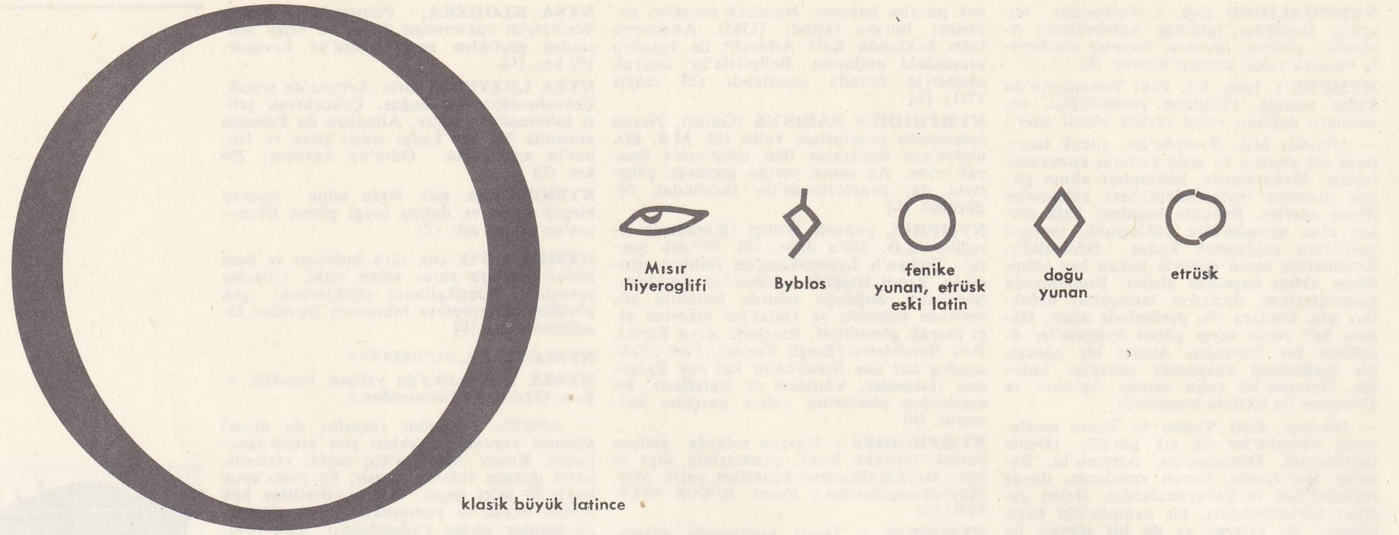

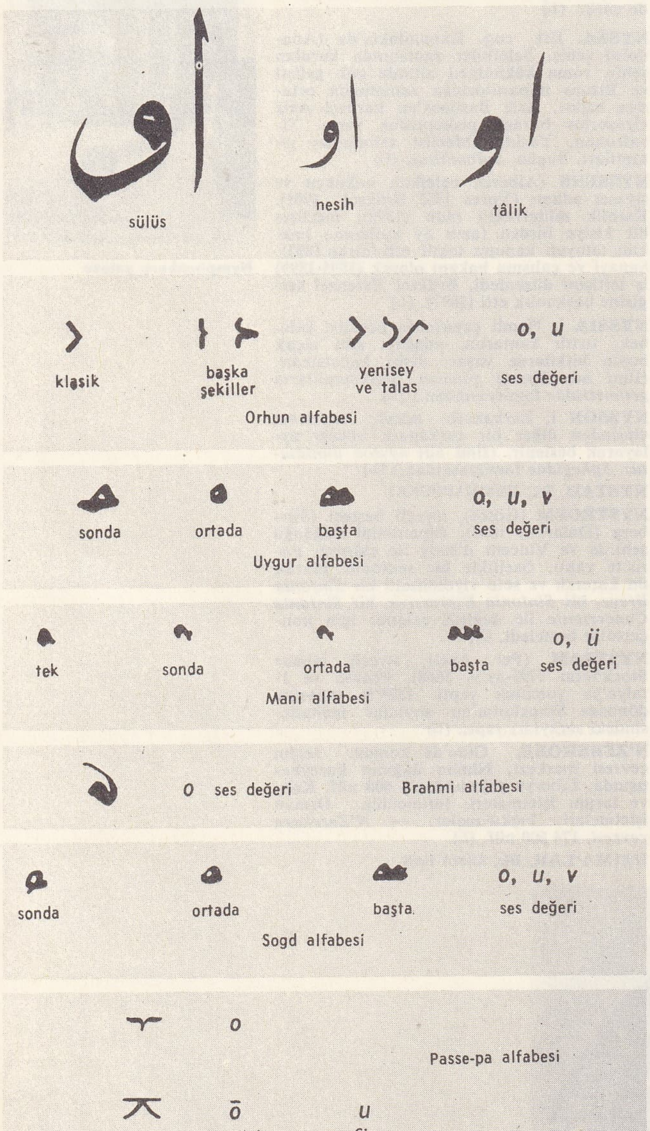

O i. Türk alfabesinin on sekizinci harfi; *o.* (Bk. ANSİKL.) || Kalın, geniş ve yuvarlak ünlü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 17'yi (veya 18'i) gösterir.

— Arkeol. Sayı olarak, Ortaçağda 11 yerine kullanılır, üstüne yatay bir çizgi çizildiği zaman da (ō) 11 000 anlamına gelirdi.

— Fiz. *Derece* kelimesini belirten işaret: 15° *Celsius,* 12° *Baumé.*

— Kim. Orto'nun kısaltması (**O**). || Oksijen'in sembolü (***O***).

— Mat. Yay ölçü birimi, *derece*'nin sembolü (msl. 42° 52′ 23″).

— Müz. Özel olarak X.-XI. yy.larda *O* harfi, Boetius'un ses ölçüm nazariyesinden ilham aldığı sanılan alfabeli nota yazısında kimi zaman tiz sol, kimi zaman da tiz *si* bemol notasını gösterir. || XVI. yy.-da mükemmel zamanı gösteren ölçü işareti (üçe bölünmüş bir breve).

— Piroteknik. *O tipi patlayıcı madde,* kloratlı veya perkloratlı patlayıcı maddenin idarî adı.

—ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Fenike alfabesindeki *ain,* «göz» anlamına gelir; bu durum, işaretin daha önceki yazılardaki biçimiyle uyuşur. İşaret, boğazsı bir ünsüzün yazılmasına yarar: Yunanlılar *o* ünlüsünün yazılmasını etkilediler; klasik dilde kısa *o*'nun (*omikron,* «küçük o») ve uzun *o*'nun (*omega,* «büyük o») isminden anlaşıldığına göre bu iki harf arasındaki fark başlangıçta boy farkıydı (Klasik Latincedeki kısa ve uzun *i* gibi) ve M.Ö. VII. yy. da ortaya çıkmasına rağmen *omega,* at nalına benzeyen biçimini çok daha sonra aldı. Tek çizgiyle çizilmiş çember biçimindeki *o*'ya son devir latince yazılarda veya ender olarak bazı yazı biçimlerinde rastlanır; normal olarak *o,* ters yönde iki yarım çemberden meydana gelirdi; bu biçim daha Etrüskçede ortaya çıktı ve Latincenin ilk döneminden itibaren kullanılmağa başlandı; bu durum harfin geçirdiği bozulmaları açıklar. Klasik reform, dikey bir eksene göre kalın çizgilerin simetrik bir konum kazanmasıyla ortaya çıktı; ilk üç yüzyılın boyalı ve kitap harfi biçimlerinin, daha sonraki büyük harflerde geleneksel olarak muhafaza edilen yatık kalın çizgileri vardı; küçük harflerde, yarı-uncialis'lerde ve uncialis'lerde kalın çizgiler düşeyleşti; karolenj küçük harflerinde ise bu çizgi yeniden yatıklaştı; üzerine yazılan yere (duvar, papirüs, parşömen veya kâğıt) göre fırçanın, kalem ucunun veya tüyün tutulma şeklinin başka başka olmasından doğan bu değişiklikler ve aynı dönemde bütün diğer harflerde meydana gelen değişiklikler kitap harfi *o*'nun çağlar boyunca geçirdiği tek değişikliktir. III. yy.dan sonraki yazıtlarda görülen dört köşe büyük harf *o,* merovenj devrinde çok sık kullanıldı. Bu *o,* elyazmalarda bazı merovenj yazılarının başlıca özelliğini meydana getirir. Dört köşe *o*'nun italyot eski biçimlere dayandığı sanılır.

Göktürk (Orhon) alfabesinde *o* harfi, *u* sesini belirtmek için de kullanıldı. Uygur alfabesinde dört yuvarlak ünlü (*o, ö, u, ü*) aynı işaretle gösterildi; bu işaret aynı zamanda *v* ünsüzünü de belirtir. Mani alfabesinde *o* sesini belirten işaret, aynı zamanda *u* sesi için de geçerlidir. Brahmi yazısında bir *o* harfi vardır. Sogd alfabesinde *o* harfi yerine göre *u* ünlüsü ile *v* ünsüzünü belirtmek için de kullanıldı. Passe-pa yazısında *o* ve *ō* harfleri bulunur. Osmanlılarda *o* sesi kelime başında *elif* ve *vav* harfleriyle (bazen yalnız *elif* ile veya *elif* ve *ötre* ile), kelime ortasında *vav* veya *ötre* veya her ikisiyle gösterilir. Bazı metinlerde hiç bir işaret kullanılmaz. Kelime sonunda ise *ye* (bazı metinlerde *vav*) harfi kullanılmıştır. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *o* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *O* sesi; kalın, geniş ve yuvarlak bir ünlüdür. Türkçede *o* ünlüsü yalnız ilk hecede bulunur; ikinci ve daha sonraki hece ve eklerde bulunmaz: *ocak, odun, Oğuz, okumak, ozan, donuklaşmak, kovuk, sonsuz, tokmak* v.d. Buna karşılık bileşik kelime ve fiillerde, bir de sonradan ekleşmiş - *yor* - şimdiki zaman ekinde, sonraki hecelerde *o* ünlüsü bulunur: *karakol* (<*kara* + *kol*), *alıkoymak* (< *al-a*+*koymak*), *seviyor* (*sev-e*+*yorır*) v.d. Yabancı dillerden gelen pek çok kelimenin ön, iç ve son seslerinde *o* ünlüsünün bulunduğu görülür; *objektif, ofis, orkestra, otel; bomba, doktor, gol, gonca, hoş, molla, noksan, sohbet; ambargo, bilanço, kadro, piyango* v.d.

Bazı yabancı kelimelerdeki düz (*a, e*) ve dar-yuvarlak (*u*) ünlüler Türkçede geniş-yuvarlak *o* ünlüsüne çevrilir: *nabbud* (ar). > *lobut; süf* (ar.) > *sof; sühte* (fars.) > *softa* v.d.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *o* ile ilgili bazı ses değişmeleri vardır: Türkiye Türkçesinde *u* ve *a* olan sesler Azericede *o* olarak geçer: *dodah* (dudak); *oyan-* (uyan-); *dovşan* (tavşan); *ovuç* (avuç) v.d. Bu özelliğe Anadolu ağızlarında da rastlanır: *goşuk* (kaşık); *sokal* (sakal); *adok* (adak); *pobuş* (pabuç) v.b. Yine anadolu ağızlarında bazı *ö* sesleri *o* olduğu gibi (*kömür* > *komür* v.b.) bazı ünlü ve ünsüzlerin düşmesi veya kaynaşması dolayısıyle uzun *o*'lar (*o*) ortaya çıkar: *tavuk* > *tauk* > *toh; davul* > *dual* > *dol; nohut* > *nout* > *not* v.b. Bazı türk leh-

OAK-LAND'ın kısmî görünüşü

çelerinde ilk hecedeki yuvarlak ünlüler, kendilerinden sonra gelen geniş, düz ünlüleri de etkiler, yani dudak benzeşmesi bütün ünlülere yayılır: (kırgızca) *ottor* (otlar), *kurtton* (kurttan), *turgon* (oturan); [altayca] *koldon* (koldan), *otto-* (otla-), *kofon-* (türkü), *ogotton* (çocuktan); [yakutça] *dogon* (arkadaş), *ogo* (çocuk) v.d. Türk lehçelerinden bazılarında uzun ünlülere rastlanır. Kırgızcada uzun *o* (ō) ünlüsü, hem türkçe kelimelerde, hem de yabancı dilden alınan kelimelerde görülür: *tōk* (tavuk), *ōru* (ağrı), *otō* (< *otağ* [çadır, yurt]; *cōp* (< ar. *cevāb*), *tōp* (< ar. *tavaf*) v.d. Yakutçada, Orta Türkçede *ō/ö* (uzun *o/ö*) ünlüsüyle temel hecesi kurulmuş kelimelerin bu uzun ünlüsü *uo/üö* diftonguna çevrilir: *suoh* (yok); *suol* (yol), *tuol-* (dol-) v.d. Orta Türkçedeki *o* ünlüsü Çuvaşçada *u* olarak geçer; *tubı* (topuk), *tul-* (dol-), *pus-* (boz-) v.b. (ML)

O ünl. Hayret, memnuniyet, beğenme v.b. duyguları anlatmak için kullanılır: *O! Maşaallah ne kadar da büyümüş. O! Ne kadar uzak bir yerden geliyorsunuz.* (M)

O zam. (esk. türk. *ol*'dan). Üçüncü tekil şahıs zamiri: *O, üç ay herkes denize girerken, herkes plajda yatarken, herkes buzlu bira içip dans ederken, bir otel odasına kapanmış ve kafasından üç piyes, vücudundan yirmi beş kilo vermişti* (Y.Z. Ortaç). *O bir çocuktu* (Sabahattin Ali). *O bizlere mahsustur...* (A.H. Tanpınar). || İki veya daha çok şeyden, daha önce söylenmiş olanı belirtmek için kullanılır: *O değil, ben bunu söylemiştim. Onu değil, bunu beğendim.*

— ÇEŞ. DEY. *O bu*, öteki beriki, herkes. || *Ona buna dil uzatmak*, herkes hakkında ileri geri konuşmak. || *Ondan bundan geçinmek*, geçimini başkalarının sırtından sağlamak. || *Onu bunu bilmem*, herhangi bir şeyde ısrar edildiğini göstermek için kullanılır. || *Onun için*, bundan dolayı, bundan ötürü.

◆ Sıf. Uzakta olan, orada bulunmayan, kendisi hakkında konuşulan canlı ve cansız varlıkları veya kavramları belirtmek için kullanılan işaret sıfatı: *Yaşamanın geçici olduğunu, o nimeti çabucak yitireceğimizi duymasalar, düşünmeseler, hep onun güzelliğini anlatırlar mıydı? O sevincin altında bir acı var ki kendini gizleyemiyor* (N. Ataç). *Güvertedeki insan dalgası kabardı, çalkandı. Gene o ıstırap kümesi elele, omuz omuza, sırt sırta salapuryalara sandallara indiler...* (H.E. Adıvar). *Koşarak, o yaşlı adamdan ümit edilmiyecek bir hızla ağaçların arkasında kayboldu* (S. Kocagöz). || Zaman bildiren kelimelerin önüne gelerek zarf olarak kullanılan tamlamalar yapar: *Hani o dem ki bizim de vakarımız var idi, / Biz âdemiz demeğe iktidarımız var idi!..* (Ziya Paşa). *O zaman aklım başımdan gider oldu* (Sabahattin Ali). *O anda elinden başka birşey gelmezdi* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *O denli*, «o şekilde, öyle» anlamında kullanılır: *Yeni şair ısmarlama yazıdan, ısmarlama şiirden o denli çekinir ki günün olaylarına, bir kişi olarak büyük bir ilgi gösterse bile, sevinse, üzülse bile, sevincini, üzüntüsünü şiirine kolay kolay koyamıyor* (N. Ataç). || *O gün, bu gün* (veya *o vakit, bu vakit*), o günden bu yana, o zamandan beri: *O gün bu gündür, kendimi toplayamadım* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *O halde*, «bu durum karşısında, demek oluyor ki, artık» v.b. anlamlar belirtir: *O da cevap verdi: «O halde ne duruyorsun?»* (N. Araz). — *O halde sen de Türksün!..* (Ömer Seyfeddin). || *O kadar*, aşırılık belirtir: *Bana o kadar yüz vermeye gelmez* (H.R. Gürpınar). *Rabia, eğer o kadar şaşkın olmasaydı Sabiha Hanımın tavrını pek şüpheli bulacaktı* (H.E. Adıvar). «Hepsi bundan ibaret» anlamına gelir: *Gittikçe uzaklaşan ve sokaklar arasında gittikçe sönerek akseden havlamalar, o kadar!* (R.H. Karay). Tehditle karışık kızgınlık ifade eder. || *O takdirde*, bu durum göz önünde tutulursa. || *O taraflı olmamak*, ilgi göstermemek, görmemezlikten gelmek, kıymet vermemek: *Oysa ki Gaybî hiç o taraflı değildi* (N. Araz). || *O tarakta bezi olmamak*, o konu ile hiç ilgisi olmamak. || *O yolda*, öyle, o gidiş ve düzenle.

◆ **Ona** zam. «O» zamirinin *-e* hali: *Hayatın yeknesaklığı içinde birdenbire beliriveren bu korkunç değişikliği gülerek kabul eden, ona koşan ve ne için, kimin için ölmeye gideceklerini [...] akıllarına getirmeyen kahramanlar...* (Sabahattin Ali). || *Ona sebep. Halk dili.* Ondan dolayı.

◆ **Onda** zam. «O» zamirinin *-de* hali: *Işıklı siyah gözlerine, çenesindeki iradeye, başının lâtif çizgilerindeki manaya bakınca insan onda çok kuvvetli bir şahsiyet sezerdi* (H.E. Adıvar).

◆ **Ondan** zam. «O» zamirinin *- den* hali: *Sen ondan daha akıllı davranmalısın.*

◆ **Onu** zam. «O» zamirinin *-i* hali: *Ve nasibi muhteşem kuşlar gibi / Onu götürebilir* (F.H. Dağlarca).

◆ **Onun** zam. «O» zamirinin *-in* hali: *Onun verdiği kalem.* (M)

OAK RIDGE'de American Museum of Atomic Energy binası önünde bir reaktörün tam ölçü modeli

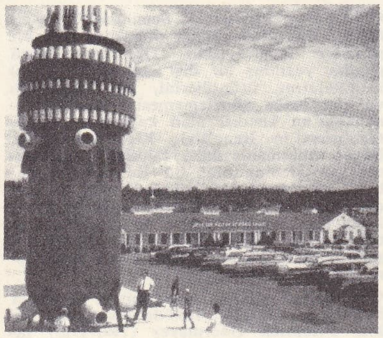

O', İrlandalılarda soy zincirini göstermek için özel isimlerin önüne getirilen ek (*O'Connel* [«Connel'in oğlu,»] gibi.) [L]

OAHU, Polinezya'da A.B.D.'ye bağlı Hawaii takımalarında ada; 1 555 km²; 500 400 nüf. Batı ve doğu kıyılarına paralel uzanan sıradağlarla çevrili bir orta ovadan meydana gelir. Burası volkanik, yağışlı ve sıcak iklimli fakat alizelerin sağlığa elverişli hale getirdiği bir topraktır. Kıyılar mercan kayalarıyle çevrilidir. Takımadaların başkenti *Honolulu* ve savaş limanı *Pearl Harbor*, Ohau adasındadır. (L)

OAKESİA i. Kuzey Amerika'da yetişen köksaplı çokyıllık bitki. (Zambakgillerden.) [L]

OAKLAND, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, San Francisco körfezi kıyısında, San Francisco şehrinin ve Golden Gate'in karşısında; 367 600 nüf. Oakland şehri 1852'de kuruldu. Önemini, hem derin ve mahfuz bir tabiî limanı olmasına, hem de New York karşısındaki Jersey City'ninkine benzeyen durumuna borçludur; gerçekten San Francisco'ya ulaşan ikinci derecede bir demiryolu dısında kıtayı aşan büyük demiryolu hatları (Western Pacific, Sante Fe demiryolu, Southern Pacific) körfezin batı kıyısında Oakland'da son bulur. Ağır maddeler ithal eden şehir, yarımadada sıkışmış olan San Francisco'dan daha geniş bir alana yayılır. Birçok ağır sanayi tesisi kurulmuştur: metalürji (büyük makineler ve gemi yapımı, savaş gemisi yapımı), petrol rafinerileri, kimya sanayii (patlayıcı maddeler), kereste sanayii. (L)

OAK PARK A.B.D.'de (İllinois) şehir, konut banliyösü olduğu Chicago'nun batısında; 61 100 nüf. (L)

OAK RİDGE, A.B.D.'de (Tennessee) şehir. Knoxville'in kuzeybatısında; 27 200 nüf. «Manhattan Projesi»ne uygun olarak Amerikalılar burada 1942'den itibaren, gaz yayınması ilkesinden faydalanarak nükleer silâh imaline yarayan uranyum 235 yapmak için bir izotop ayırma fabrikası kurdular. Şehrin seçilmesinin sebebi burada kömürlü şist kaynaklarının bol oluşu ve «Tennessee Vallet Authority» hidroelektrik tesislerinden enerji sağlama imkânı bulunmasıdır. «Carbide and Carbon» şirketinin Carbide Nuclear birliği bölümüne bağlı bulunan ve 4 000 kadar insanı çalıştıran Oak Ridge merkezi, her büyüklükte nükleer reaktörler üstünde araştırma yapmak ve bunları gerçekleştirmekle uğraşır. (L)

OANNES, eskiden, Kalde'yi medenîleştirdiğine inanılan yarı insan, yarı balık canavarın yunanca adı. Bilginler, Oannes ile birçok eski ön asya tanrısı (özellikle Ea) arasında bir bağ kurmağa çalışmışlardır. (L)

OARSES. Bk. ARSES.

O.A.S. («silâhlı gizli ordu» anlamında fr. *Organisation Armée Secrète* kelimelerinin kısaltması). 1961'den itibaren, Cezayir'in geleceğini kendi kendisinin tayinine bütün imkânlarla karşı koymuş olan gizli teşkilât; Cezayir'de gerçekleştirilmek istenen askerî darbenin başarısızlığa uğramasından sonra, 1961 nisanında kurulan bu teşkilâtı, general Salan ile general Jouhaud, tutuklanıncaya kadar yönettiler.

O.A.S., Fransa'nın Cezayir siyasetine ve özellikle de Evian antlaşmalarının (mart 1962) uygulanmasına kaba kuvvetle karşı koymağa çalıştı. Sonunda da Georges Bidault'nun yönettiği C.N.R.'ye (*Comité National de Résistance* [Millî Direniş komitesi]) katıldı. Parçalandıktan sonra yavaş yavaş etkisini ve taraftarlarını kaybetti. (L)

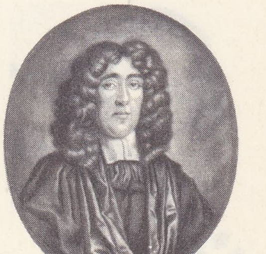

Titus **OATES**
R.Thompson'un eseri
Th. Hauker'den
Cabinet des Estampes, Paris

OASİS idare bölgesi. Bk. VAHALAR İDARE BÖLGESİ.

OASTLER (Richard), britanyalı reformcu (Leeds 1789-Harrogate 1861). Yorkshire fabrikalarında özellikle çocuklar için uygulanan insanlık dışı çalışma şartlarına karşı giriştiği hareket, sonunda, kamuoyu ve resmî makamlar üstünde etkisini gösterdi. (L)

OATES (Lawrence Edward Grace), ingiliz kâşifi (Londra 1880-Antarktika'da 1912). İrlanda ordusunda süvari subayıydı. Scott'un Antarktika seferine katıldı. Güney kutbuna giden grubun içindeydi (1912). Dönüş

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

yolculuğu sırasında bitkin düştü, ayakları da donunca arkadaşlarına yük olmamak için çadırından çıkarak hiç bir iz bırakmadan kayboldu. (M)

OATES (Titus), ingiliz serüvencisi (Oakham 1649-Londra 1705). Doğuştan dalavereci olduğu için gerek anglikan papazlığından, gerek sonradan girdiği cizvit kolejlerinden kovuldu. 1678'de Fransa'dan dönünce, yabancıların yardımıyle kralı öldürüp Protestanlığı yıkma amacını güden sözde «papa taraftarı bir komplo»nun hazırlıklarını yaptı ve bunu Saraya bildirdi. Charles II bu kurnazlığı derhal sezdiyse de, ingiliz kamuoyu aldandı ve Shaftesbury tarafından ustaca sömürülen büyük bir panik hareketine kapıldı. Katoliklere karşı şiddetli bir temizleme hareketine girişildi. Fakat 1680'de ortalık yatışmağa başlayınca, sahtekârlık ortaya çıktı ve Oates tarafından iftiraya uğrayan birçok kişi beraat etti. 1685'te York dükü onu suçladı, bunun üzerine kırbaçlanmağa mahkûm edilerek hapse atıldı, fakat 1688 devriminden sonra serbest bırakıldı. (L)

OBERKAMPF
Cabinet des Estampes, Paris

OAXACA veya **OAXACA DE JUAREZ**, Güney Meksika'da şehir, Oaxaca eyaletinin başkenti, Güney Sierra Madre'nin eteğinde, Yukarı Atoyac ırmağı kıyısında 78 000 nüf. 1 500 m yükseltideki bu eski şehri, 1486'da Aztekler kurdu, 1522'de İspanyollar işgal etti; sömürge döneminin yapıları bugüne kalmıştır. Dokuma sanayii. —*Oaxaca eyaleti*, 94 200 km²; 1 833 500 nüf. Büyük Okyanus kıyısında ve iç kısımda Güney Sierra Madre dağı ile yüksek yaylalarda uzanır. Çeşitli tarım (pamuk, şekerkamışı, kahve, kakao, tahıl) ve zengin maden yatakları (maden kömürü, petrol, gümüş, bakır, antimon v.b.). [L]

OBERON ve Titania
«Bir Yaz Gecesi Rüyası»nda

OBA i. (esk. türk. *oba*). Çadırlarda yaşayan göçebe ailelerin meydana getirdiği topluluk, çadır halkı: *Oba ağası genç kızlardan birisini katarbaşı seçer* (Cahit Öztelli). || Göçebe topluluğunun bir süre için konakladığı yer: *Gülnar kızın bütün gün obada görünmeyişi, nişanlısının da içten içe gönlünü sızlatıyormuş* (N. Araz). || *Esk.* Birkaç bölmeden oluşan büyük ve uzun göçebe çadırı.

— İzcilik. En küçük izci kuruluşu. (En az 6, en çok 8 kişiden kurulur. Obalar birleşerek oymakları meydana getirir.)

— Tar. Dor ülkesinin teşkilâtlanmasında, birkaç komai veya köyle sitenin ilkel hücrelerinden birinin (polis) birleşmesinden meydana gelen mahallî kabile. (Phyle ile bir arada bulunurdu. Isparta yurttaşları oturdukları yere göre bu beş obai'den birindendi.)

— ANSİKL. Tar. *Oba*, oğuzca bir kelime olan *oba*'nın *Divanü Lûgat-it-Türk*'de kabile anlamına geldiği belirtilir. İslâmiyetten sonra Oğuzlar oba kelimesini boydan daha küçük şube anlamında kullandılar. XV. ve XVI. yy. osmanlı tahrir defterlerinde oba, cemaat adını aldı. Genellikle boylara bağlı olan cemaatlerin (oba) oturdukarı yere *yurd* denir. Bugün Anadolu'da oba kelimesi göçebelerin aileleri, göçebe çadırları, çadırların bulunduğu yer anlamlarında kullanılır ve beş-altı çadırdan ibaret bir göçebe ailesine de oba denir. Kırım, Anadolu ve Uygur Türkçesinde göçebe çadırı, çadırda yaşayan aile; Azerî Türkçesinde taştan yapılan çoban kulübesi; Kırgızcada tepe, toprak yığını, Sagay Türkçesinde nezir adamak için yol kenarında yığılı taş yığınından ibaret tepecik, müfreze, karakol mevkii anlamlarına gelir. Etnografik araştırmalara göre, bugün eski türk dininin basit bir şeklini sürdüren Altay, Yenisey ve Urenha-Tuba Türklerinde «oba» veya «obo»lar kutsal sayılır. Bunların inanışlarına göre bu «obo»larda kabileyi koruyan ruhlar yahut «yer-su» tanrıları bulunur. Genellikle bu obalar dağ tepelerinde, ırmak boylarında, yol üzerinde bulunur. Urenha-Tuba Türkleri bugün *oba-tagir* (oba âyini) yaparlar; âyinin yapıldığı yer sun'î bir tepeden ibarettir ve «oba» adını alır. Bugün türk kültürünün etkisi altında kalan Mançularda «obo» kelimesi tepe anlamına gelir. Eski türk dininin kalıntılarından olan obo (oba) kültü, İslâmiyeti kabul eden Türkler arasında da bir süre devam etti. (ML)

Merle OBERON

OBADYA. Bk. ABDİAS.

OBAGİ, Nijerya'da petrol yatağı, Port Harcourt limanının kuzeyinde. (L)

OBAMBA'LAR. Bk. AMBET'LER.

OBAN, Büyük Britanya'da kasaba, İskoçya'nın batı kıyısında (Argyllshire); 6 200 nüf. Şato kalıntıları. Önemli turizm merkezi. (L)

OBARTI i. (*obartmak*'tan *obart-ı*). Abartma, mübalâğa. (M)

OBARTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Abartmak. (M)

OBBA i. Karından bacaklı akciğerli yumuşakça. (*Pleurodontidae* familyasından.) [Çenesi düz, kavkısı az çok basık toynak biçimindedir. Hemen hemen yatay durumda ve dik kenarlı bir kavkı ağzı vardır. Filipin ve Celebes adalarında yaşar.] (L)

OBBLİGATO sıf. («zorunlu» anlamında ital. k.). Müz. Tam mânâsıyle konçertante olmamakla birlikte, gene de bağımsız sayılabilen ve kaldırıldığı zaman bestenin yapısında bir değişikliğe yol açan çalgı partisi. (L)

OBDORSK. Bk. SALEHARD.

OBED, Booz ile Rut'un oğlu. (L)

OBELİSK i. (fr. *obelisque*). Bk. DİKİLİTAŞ.

OBELYA i. (lat. *obelia*). Dallı kolonileri meydana getiren hidra; sonunda koloni, yassı medüzler halinde ayrılarak dağılır. Medüzler değirmidir, kenarlarında pek çok dokunaç bulunur, fakat denge organı ve gözcük yoktur. Obelyalar her yerde bulunur; yüzeyden 1 500 m derinlere kadar yaşar. (İlmî adı *obelia. Campanularidae* familyasından.) [L]

OBELYON i. (yun. *obelos*, çizgi'den fr. *obelion*). Anat. Lambda'nın biraz üstünde, yankafa çukurlarının hizasında, yankafa kemiklerinin önden arkaya doğru uzanan bitişme çizgisi üzerinde bulunan düz veya hafif tırtıklı küçük kısım. (L)

OBERALP geçiti, Sankt-Gothard kütlesinde geçit, ön Ren'in yukarı vâdisini Reuss vâdisine bağlar; 2 048 m. Valais'yi Graubünden'e bağlayan otomobil yolu ve demiryolu. (L)

OBERAMMERGAU, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) komün, Bavyera Ön Alpleri'nde, Münih'in güneybatısında; 4 700 nüf. Tahta ve fildişi oymacılığı. Burada 1634 veba salgını sırasında yapılan bir adak uyarınca, her on yılda bir halk tiyatrolarında İsa'nın çarmıha gerilmesi temsil edilir. Kış sporları merkezi. — Yakınında Ludwig II'nin inşa ettirdiği rokoko üslûbunda Linderhof şatosu. (L)

OBERATUS i. Rom. tar. Başka bir vatandaşa borçlu olan romalı vatandaş. (L)

OBEREA i. Avrupa'da yaşayan tekeböceği. (Açık kızıl sarı renkli, gri elitralı *Oberea aculata* söğütte, *O. pupillata* hanımeli dallarında gelişir. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

OBERELCHİNGEN. Coğ. Bk. ELCHİNGEN.

OBERG (Carl Albrecht), alman polis memuru (Hamburg 1897). Birinci Dünya savaşına gönüllü olarak katıldı, Kapp hükûmet darbesine karıştı. 1931'de Nazi partisine kaydoldu. Hamburg S.S.'lerine gönüllü girdi ve 1935'te Standartengührer (albay) oldu; 1939'da Zwickau ve 1941'de Radom emniyet âmirliğine getirildi. Mart 1942'de «Fransa Askerî kumandanlığı bölgesinde S.S. ve polis yüksek âmirliği»ne tayin edildi. Brigadeführer S.S. (Tugay grubu âmiri) ve Himmler'in şahsî temsilcisi olan Oberg, aşağı yukarı 80 000 suçsuz fransızın öldürülmesi veya Almanya'ya sürgün gönderilmesinden sorumludur; kendisine PARİS KASABI lakabı takıldı ve *Obergruppenführer* (manga kumandanı) ve Waffen S.S. generali rütbeleri verildi. Amerikan birlikleri tarafından tutuklandı, 1945'te fransız makamlarına teslim edildi, aynı yıl yargılanarak ölüme mahkûm edildiyse de, 1958'de affedildi. (L)

OBERGURGL, Avusturya'da (Tirol) turizm ve kış sporları merkezi. Ötztal'da (yüksl. 1 927 m). [L]

OBERHAUSEN Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ren kıyısında (sağ kıyı), Duisburg'un kuzeyinde. Çelik fabrikaları. Maden kömürü ocakları. Kok fabrikaları. Ren-Herne kanalı kıyısında önemli liman. (L)

OBERKAMPF (Christophe Philippe), fransız sanayicisi (Weissenbach, Bavyera 1738-Jouy-en-Josas 1815). Bavyeralı bir kumaş boyacısının oğlu; Mulhouse'da, Lorraine sarayı yapımevinde, sonra da Paris'te Arsenal yapımevinde çalıştı. 1759'da Jouy-en-Josas'da oyulmuş bakır levhalarla basma kumaşlar yapımevini kurdu ve Avrupa'da basma kumaşlar pazarını ele geçirdi. 1770 Yılında fransız uyruğuna geçti ve 1787'de soyluluk unvanı aldı. Daha sonra, Oberkampf ingiliz dokuma ipliklerini satın almaktan kaçınarak, Essonnes'da ilk fransız pamuk ipliği yapımevini kurdu; ama 1815 barışı ingiliz rekabetine ve yapımevinin yıkımına yol açtı. (L)

Oberkassel insanı, 1914'te Bonn yakınında Oberkassel'de (Batı Almanya) iskeleti bulunan insan tipi. Bulunan iki iskeletin biri yaşlı bir erkeğe, öteki genç bir kadına aittir. Kemikler kırmızıya boyalıydı ve iskeletlerin yanında Magdaleniyen devrine ait oyma eşyalar bulunuyordu. Kafatasları eskimo ve cro-magnon tipini andırır. Erkeğin boyu 1,72, kafatası hacmi 1 500 sm³, kadının boyu 1,5 m'ye yakın, kafatası hacmi 1 370 sm³'tür. (L)

OBERLAHNSTEİN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Pfalz) şehir, Ren ırmağı kıyısında, ırmağın Lahn ile birleştiği yerde; 12 000 nüf. Bağcılık. Eski Surlar (kuleler). Mainz seçici prenslerinin eski şatosu. (L)

OBERLAND BERNOİS (veya **BERN OBERLAND'I**), İsviçre'de (Berne kantonu) bölge; Thun'un yukarısında, Aar ırmağının kollarının vâdilerinde ve Sarine'in yukarı vâdisinde uzanır. Aar* kütlesinin kuzeybatı yamacını ve yamacı takip eden aşma örtülerini kapsar. Aşağı kesimde birçok vâdi oyulmuştur. Bu yağışlı ve yeşillik ülkede, Berne'in etkisiyle çok erken bir tarihte, sulanan çayırlar ve dağ otlakları işletilmeğe başlandı. Düzenli ulaşım yollarının ve yüksek tepelerin yakınlığı (Jungfrau, Finsteraarhorn, Mönch) sayesinde bölge yaz kış turist çeken büyük bir turizm merkezi haline gelmiştir. (L)

OBERLE (Jean), fransız ressamı, desinatörü ve kronikçisi (Brest 1900-Paris 1961). Önceleri mizah gazetelerinde desenler çizdi, 1925'ten itibaren de otuz kadar eseri resimledi; bunlar arasında Galtier-Boissiere'in «Fleur au Fusil» adlı eseri de vardır. İçlerinde Max Jacob'unki de (Art Moderne müzesi) olmak üzere birçok portre yaptı, ayrıca Bretagne'dan manzaralar çizdi. Üç cilt halinde yayımladığı hatıralarında, özellikle İkinci Dünya savaşında Londra'da geçirdiği günlerden söz eder. (L)

OBERLERİO (Antenoreo) [öl. 832'ye doğr.], Venedik dukası. 804'te Treviso'da Franklardan yana olan sürgünler tarafından seçildi, iktidara kardeşi Beato'yu da ortak etti. Son günlerini Bizanslıların esiri olarak geçirmiş olması mümkündür. (L)

OBERLİN (Ignace Louis), fransız eczacısı (Strasbourg 1810 - Nancy 1884). Billûrlaşmış kolşisin'i tek olarak elde etti. Paris'te eczacı (1834), sonra hekim oldu (1857). 1870'e kadar Strasbourg Eczacılık okulunda ders verdi ve 1876'da Nancy Eczacılık okulu müdürü oldu. Oberlin'in bitkisel kimya çalışmaları da vardır. (L)

Obermann, Etienne de Senancour'un eseri (1804). Bu kitap roman olmaktan çok bir psikoloji incelemesidir; Obermann, günü gününe yazılmış bir dizi mektupta hayal kırıklıklarını, üzüntülerini, yorgunluklarını ve bir amaca yönelememesini anlatır. Senancour'un kendisi olan kahramanı, Chateaubriand'ın Rene'siyle karşılaştırılabilir. Fakat Obermann daha tahlilci, romantikten çok ideolog olan bir Rene'dir; hastalığı, can sıkıntısı ve güçsüzlüktür; bu ruh durumları Obermann adının belirttiği üstün insan kavramına ve eserin bir kısmının geçtiği İsviçre dağları çerçevesine aykırı düşer. Yazarın hayatının bir kısmı da İsviçre dağlarında geçmiştir. (L)

Obermayer spirili, Mikrobiyol. Dönüşlü hummanın mikrobu: 1868'de avusturyalı hekim Friedrich Obermayer (1761-1925) ta-

Foto. Viollet, Hulton (LAROUSSE); Rizzoli Larousse

rafından keşfedildi. Dönüşlü hummanın mikrobu, nöbet sırasında hastanın kanında görülebilen bir spiril, yani spiroketa'dır. 8-15 Mikron boyunda olan bu eğri mikrop çok hareketlidir; helezonî hareket eder; her iki ucunda, bir kirpik demeti bulunur. Spiril enlemesine bölünerek çoğalır, çok zor boyanır. Gram almaz. (L)

OBERNYİK (Karoly), macar oyun yazarı (Kömlöd 1815 - Budapeşte 1855). *Senyör ile Kölesi* adlı ilk oyununda çağının sosyal dengesizliklerini eleştirdi; bu oyunun 1843'te Millî tiyatroda temsil edilmesiyle büyük üne kavuştu. Ölümünden sonra oynanan *Georgi Brankoviç* adlı tarihî dramı da çok başarı kazandı. Eserlerinde fransız romantizminin etkisi görülür. (L)

OBERO i. Bot. Afrika'da zakkumgillerden *Picralima nitida* ve *P. klaineana* türlerinden elde edilen kereste. (Kamerun'da *ebam*, Kongo'da *limeme* denilen ve sarı aşıboyası renginde olan bu kereste ince dokulu ve sert olduğu için torna ve tahta oymacılığı işlerinde kullanılır.) [L]

OBERON, Uranüs* gezegeninin dördüncü uydusu; 1787'de W.Herschel tarafından, üçüncü uydu Titania ile aynı zamanda keşfedildi. (L)

OBERON (veya **AUBERON** veya **ALBERON**), hava cinlerinin kralı; Nibelungen efsanesindeki cüce Alberich'in fransız edebiyatında karşılığıdır. Destanlarda (Huon de Bordeaux) ve geç ortaçağ romanlarında güçlü ve bilgili bir büyücü olarak görünür, sonra yavaş yavaş, hayalî hava cinleri kralının yüzünü takınır. İngiliz edebiyatında Chaucer, Spenser ve Shakespeare'in (*Bir Yaz Gecesi Rüyası*) eserlerinde adı geçer. Alman şairi Wieland'ın onunla ilgili bir şiiri vardır. (L)

Oberon, C.M. Wieland'ın epik şiiri (1780). Bordeaux'lu Huon, Charlemagne'ın ikinci oğlu Charlot'yu yanlışlıkla öldürür. İmparator bu cinayetin kefaretini ödetmek için ona üç tehlikeli yararlık göstermesini emreder. Oberon, öbür yiğitliklerin yanı sıra, Babil halifesinin kızını da baştan çıkarmak zorundadır. Huon, çıktığı seferden periler kralı Oberon'un yardımıyla, muzaffer döner. Fakat, Roma'ya varmadan önce nişanlısıyle evlenmesini yasaklayan Oberon'un sözünü tutmamıştır. Bu sefer, sabırsız âşık yeni birtakım sınavlardan geçmek zorunda bırakılır. Sonunda Oberon'un öfkesi yatışır ve karısı Titania ile barışır. Çeşitli kaynaklardan alınan bu konu, büyük bir ustalıkla işlenmiştir. (L)

Oberon, Weber'in son operası. İlk olarak 1826'da Londra'da oynandı. Besteci, şarkı ve konuşmaların birbirine karıştığı bu eseri «büyük opera» biçimine sokamadan öldü. İngiliz yazarı J.R. Planche'in, C.M. Wieland'ın bir manzumesine dayanarak hazırladığı librettosunda fantastikle ekzotizm birbirine karışır. Burada Weber *Freischütz* ve *Euryanthe* operalarında uyguladığı metodu sürdürerek uvertürde sunduğu üç koro notasını eser boyunca leitmotiv olarak kullanmıştır. Koroların rolü, görev ve sahne zenginliği, bestecinin romantik özelliğini gösterir. (L)

OBERON (Estelle Merle O'BRIEN THOMPSON, **Merle** — denir), ingiliz kadın sinema oyuncusu (Hobart, Tasmanya 1911). 1931'den sonra yapımcı A. Korda tarafından desteklendi (1939'da A. Korda ile evlendi). *Kadınlar Cellâdı* (Private Life of Henry VIII) [1933], *Don Juan* (The Private Life of Don Juan) ve *The Scarlet Pimpernel* (Kırmızı Çuha Çiçeği) [1935] filimleriyle yıldızlığa yükseldi. Hollywood'a geçerek *The Dark Angel* (Karanlıkların Meleği) [1935], *The Divorce of Lady X* (Lady X'in Boşanması) [1937], *The Cowboy and the Lady* (Kadın ve Kovboy) [1938], Georges Sand rolünü oynadığı *Forever and a Day* (Daima ve Bir Gün) [1945], *A Song to Remember* (Unutulmaz Şarkı) [1944], *Temptation* (İhanet) [1946] filimlerini çevirdi. Savaştan sonra eski ününü kaybetti. (M)

OBERONİA i. Yaprakları iki sıralı, çiçekleri küçük başaklar halinde bulunan konuk orkide. (Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişen en az yüz kadar türü vardır.) [L]

OBERPFALZ, Batı Almanya'da idare bölümü, Bavyera'da; 896 400 nüf. Merkezi, *Regensburg* (Ratisbonne). [L]

OBERPFÄLZER WALD (Yukarı Pfalz ormanı), Almanya'da bölge; Bohemya kütlesinin batı kenarında. Yükseltisi 800 - 900 m'yi bulan faylı bloklardan oluşur. Üçüncü zamanda büyük değişiklikler geçiren billûrlu topraklar bugün, daha sonraki aşınımın kenarları dik vâdiler oymadığı kısımlarda az eğimli, turbalı, kumlu çanaklar meydana getirir. Bu çöküntülerde çıkarılan kaolin, önemli bir porselen sanayii kurulmasına (Weiden'de) imkân vermiştir.

Yükseltinin verimi oldukça düşürdüğü çeşitli tarım, yerini yavaş yavaş hayvancılığa bırakmakta ve sanayi kaynakları (cam fabrikaları, tahta işçiliği) günden güne önem kazanmaktadır. Saksonyalı mültecilerin kurduğu birçok küçük fabrika, Almanya'nın bölünmesinden yararlanarak «saksonya porseleni» denen porselenleri batı pazarlarına sürer. (L)

OBERSTEİN. Bk. İDAR - OBERSTEİN.

OBERSTEİNER (Heinrich), avusturyalı sinir hastalıkları hekimi (Viyana 1847-ay.y. 1922). E.W. Brücke'nin öğrencisiydi; sinir sisteminin anatomisi ve patoloji üstüne önemli incelemeler yaptı: beyin zarının yapısı, kafa içi kanalların akışı v.b. 1882'de Viyana Nöroloji enstitüsünü kurdu. (M)

OBERTELLO (Alfredo), italyan tenkitçisi ve bilgini (Bargone, Sestri Levante 1904). Birkaç yıl İskoçya'da öğrenim gördükten sonra, Cardiff üniversitesinde İtalyanca bölümünü kurdu. İtalya'ya dönerek Cenova ve Milano'da (1949-1954) ve sonra gene Cenova'da ingiliz dili ve edebiyatı dersleri verdi. W. Landor, Eliot, B. Johnson'dan yaptığı tercümeler, *Principi Critici di Carlyle* (Th. Carlyle'ın Tenkit İlkeleri) [1948], adlı deneme kitabı; *Villianelle e Madrigali İtaliani İnediti in İnghilterra* (İngiltere'de Basılmamış İtalyan Villanella ve Madrigalleri) [1947] ve *Madrigali İtaliani in İnghilterra. Storia, Critica, Testi* (İngiltere'de İtalyan Madrigalleri. Tarih, Tenkit, Metinler) [1949] adlı tenkit kitapları ünlüdür. (M)

OBERTH (Hermann), alman mühendisi ve fizikçisi (Hermannstadt [bugün, Sibiu, Romanya] 1894). Astronotiğin öncülerindendir. 1923'te hazırladığı, «Gezegenlerarası Uzay Yolunda Füzeler» başlıklı doktora teziyle adını duyurdu. *Die Frau im Mond* (Aydaki Kadın) [1928] filminin çekiminde rejisör Fritz Lang'a teknik yönden yardımcı oldu. O sıralarda sıvı propergolle işleyecek bir füze üstünde çalışıyordu. İkinci Dünya savaşında, alman füzelerinin yapımına katıldı. 1955'te W. von Braun tarafından Amerika'ya çağrıldı. (L)

OBERURSEL, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Taunus'un yamaçlarında, Frankfurt'un sanayi banliyösünde; 21 200 nüf. Turizm merkezi. Buradaki eski esir kampında yüksek rütbeli alman subayları İkinci Dünya savaşının ertesinde Amerikan genelkurmayının isteğiyle hatıralarını yazdılar. XVII. yy.dan kalma belediye sarayı. Makineler. Dokuma sanayii. Cam fabrikası. Deri işçiliği. Mücevhercilik. (L)

OBEŞE i. Afrika'da yetişen *Triplochiton Scleroxylon* ağacından çıkan kereste. (Fildişi Kıyısı'nda *samba*, Nijerya'da *obeşi*, Kamerun'da *ayus* adıyle tanınan bu kereste, açık sarı renkte, hafif ve yumuşak bir ağaçtır; kontrplak yapımında, marangozlukta, ağaç kaplama ve sandık yapımında kullanılır; bütün işlerde kavak ağacının yerine geçebilir.) [L]

OBEY (André), fransız yazarı (Douai 1892). Çoğu zaman büyük trajik mitlerden ilham alan ve şiirle hareketi birleştiren sahne eserleri verdi: *La Souriante Madame Beudet* (Güleryüzlü Madam Beudet) [Denys Amiel ile ortaklaşa 1921]; *La Bataille de la Marne* (Marne Savaşı) ve *Noé* (Nuh) [1931]; *Le Viol de Lucrèce* (Lucrèce'in İğfali) [1932]; *Maria* (1946); *L'Homme de Cendres* (Külden Adam) [1949]; *Lazare* (1951); *Les Trois Coups de Minuit* (Gece Yarısında Üç Darbe) [1958]. André Obey 1946'da Comédie Française'i yönetti. Ayrıca romanları da vardır: *Le Gardien de la Ville* (Şehir Bekçisi) [1919]; *L'Enfant İnquiet* (Kaygılı Çocuk) (1920); *Le Joueur de Triangle* (Üçgen Oyuncusu) [1929] v.b. (L)

OBEZİTE i. (fr. *obésité*). Aşırı şişmanlık. || Yağ dokusunun fazla gelişmesi. Bk. ŞIŞMANLIK. (L)

OBİ i. Daha çok ipekten yapılan uzun japon kemeri; vücudun arka kısmında şekli ve büyüklüğü cinsiyete, yaşa, sosyal duruma ve oturulan yere göre değişen bir düğümle bağlanır. (Erkek obileri daha dardır; günümüzde yavaş yavaş kaybolmakta olan obi ancak törenlerde kullanılır.) [L]

OBİ, rusça **Ob**, S.S.C.B.'de ırmak, Batı Sibirya'yı akaçlar, 4 012 km. Denize yaklaşık olarak 400 milyar m^3 su taşır ve ortalama debisi 12 500 m^3 / sn'dir (Volga'nın Volgograd'ın aşağısındaki debisinin bir buçuk katı). Irmağın eğimi çok azdır; deniz 3 000 km uzaklıkta, Biysk'te, Altay dağının eteğinde, Obi'nin yükseltisi 200 m'nin altındadır; Tom ırmağıyle kavşağında ise ancak 67 m'dir. Havzasının büyük kısmı, bütün sıcak mevsim boyunca bataklıklı ve kış dışında çok güç geçit veren turbalık ormanlarla örtülü ovaları içine alır. Obi'nin başlıca kolu, kendisinden daha uzun olan ve Altay'ın Moğol yamacından inen İrtiş (İrtyş) ırmağıdır. Obi'nin rejimi, yüksek enlem ovalarının kara rejimidir: Salehard'da, yazın üç ayında toplam sularının yüzde 61'ini akıtır. Aşağı havzaya oranla yukarı havzada su kabarmaları dönemleri çok daha kesindir. Obi çok büyük su baskınlarına yol açar. (L)

OBİ, İndonezya'da takımadalar, Seram'ın kuzeyinde, Seram denizinde; 3 400 nüf. Reçine ve sagu ihracatı. (L)

OBİHİRO, Japonya'da şehir, Hokkaido'nun doğu kısmında, Kasai-Tokaçi ilinin merkezi; 51 800 nüf. Ticaret merkezi. (L)

OBİ körfezi, Kara Denizi'nin kıyısında büyük dallı körfez (S.S.C.B.), Batı Sibirya'da, *Obi* ırmağı buraya dökülür. Körfez kuzeyden güneye doğru kutup çemberinden 73. paralele kadar 1 000 km boyunca uzanır. Genişliği 100 km kadardır. (L)

OBİONE i. Kumsal yerlerde biten otsu bitki. (Dibi odunsu olan bir türüne Korsika'da rastlanır.) [L]

OBİOU, Güney Fransız Ön Alpleri'nde kalkerli doruk, Dévoluy'un en yüksek noktasıdır (2 793 m). [L]

obiler
Cabinet des Estampes, Paris

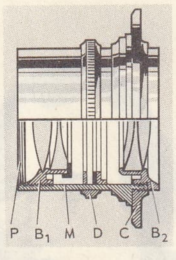

objektif (foto.)

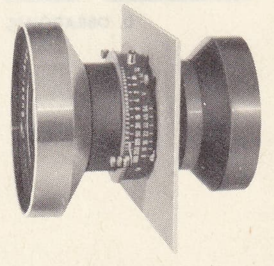

Schneider objektifi ve çeşitli fotoğraf objektifleri

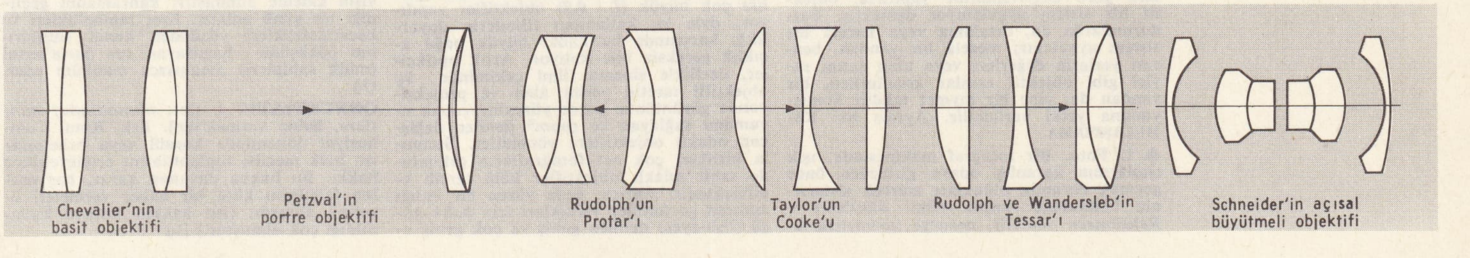

Foto. X, Vincent (LAROUSSE)

D. OBRADOVIÇ

OBİZENE. Esk. coğ. Plinius ve Ptolemaios'a göre Anadolu'da (Lykaonia bölgesinin kuzeyinde), Galatia bölgesi sınırında şehir. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

OBJE i. (fr. *objet*). Nesne: *Mükemmel bir bekâr evi, eşya, objeler, salon hepsi nefis* (F.R. Atay). *Güzel bir objeyi derhal sezmeleri lâzım gelir* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

OBJEKTİF sıf. (fr. *objectif*). Nesnel: *Pek işim de olmadığı için daha objektif bir şey yapmak hatırıma geldi* (F.R. Atay).

— İda. huk. *Objektif dava,* bir hukukî işlemin, hukuk düzenine, objektif hukuk kurallarına uygun olup olmadığının incelenmesi ve tespitiyle yetinen dava. (Bk. ANSİKL.) || *Objektif dava birleşmesi.* Bk. DAVA'*ların birleştirilmesi.* || *Objektif imkânsızlık.* Bk. İMKÂNSIZLIK. || *Objektif karar,* kişisel olmayan ve kural olarak devamlı hukukî durumlar yaratan hukukî işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Objektif kıymet,* bir şeyin, kişisel değerlendirmeyle değil, bilinen ve önceden tespit edilmiş bulunan esaslara göre biçilen değeri. (Bk. ANSİKL.) || *Objektif sorumluluk.* Bk. SORUMLULUK.

— ANSİKL. İda. huk. *Objektif dava.* Genel olarak davalar, tazminat davalarında olduğu gibi, davacı veya davalının sübjektif haklarının ihlâl edilmesinden doğar. Buna karşılık, özellikle idare hukuku alanında uygulanan iptal davaları, bir hukukî işlemin hukuk kurallarına uygunluğunun denetlenmesi amacıyle açıldığından, bir sübjektif hakkın ihlâl edilmiş olması şart değildir. Ancak, herkesin dava yoluna gitmesini önleyebilmek için, davacıyle dava konusu işlem arasında bir menfaat ilişkisinin bulunması aranır ve böylece davalarda ciddiyetin sağlanması mümkün olur. Aslında objektif bir davada hasım, aleyhine dava açılan hukukî işlemdir ve işlemi yapan makamın, bu işlem için kendisini savunabilmesi amacıyle hasım olarak gösterilmesi istenir. Objektif davaların konusu olan işlemler kişisel veya genel nitelikte olabilir: tüzük, yönetmelik, objektif kararnameler gibi. Anayasa, kanunların Anayasaya aykırılığının tespiti için iptal davası açma imkânı verdiğine göre, bir genel hukukî işlem olan kanunlar aleyhine de iptal davası açılabilir veya herhangi bir dava dolayısıyle, kanunların Anayasaya aykırılığının tespiti istenebilir. Objektif davanın sonucu ise, klasik davaların sonuçlarından farklıdır. Objektif dava, iptal hükmüyle sonuçlanmışsa, bu sonuçtan, aynı hukukî statüdeki bütün kişiler yararlanabilir. Meselâ bir il sınırları içinde eğlence yerlerinin saat 22'de kapanması yolunda bir karar alınmış ve bu karar, herhangi bir eğlence yeri sahibinin iptal davası açması sonunda iptal edilmişse, öteki eğlence yeri sahipleri de bu sonuçtan yararlanır. Bk. İPTAL *davası.*

● *Objektif karar.* Sübjektif ve kişisel hukukî durum yaratan işlemlere daha çok özel hukuk alanında rastlanır: vasiyetname, alım satım sözleşmesi gibi. Ancak, kamu hukukunda, kamu kudretinden doğan bazı işlemlerin de sübjektif nitelikte olduğu görülür. Meselâ, vergi tarhı ve tahakkuku, belli bir mükellefin özel durumuyle ilgilidir. Objektif karar ise genel, kişisel olmayan, soyut ve devamlı nitelikteki işlemlerdir: kanun, tüzük, yönetmelik gibi.

● *Objektif kıymet,* özellikle kamulaştırma konusunda ortaya çıkar. Kamulaştırılan gayrımenkulün değeri, bir komisyon veya bilirkişi tarafından tespit edilirse, elde edilen sübjektif bir değerlendirmedir. Buna karşılık, gayrımenkulün vergi değeri veya geliri gibi önceden belirlenmiş hususlara göre değerlendirme yapılırsa, objektif bir sistem uygulanıyor demektir. Bazı durumlarda da, ortalama veya karma bir sistem uygulanır; meselâ bir yandan, benzer yerlerin değerleri veya alım satım rayici gibi objektif esaslar konulurken, bir yandan da, yine bir kıymet takdiri komisyonuna yetki verilebilir. Ayrıca bk. KAMULAŞTIRMA.

◆ İ. Foto. Bir fotoğraf makinesinde, ışık ışınlarının karanlık odaya girmeden önce geçmek zorunda oldukları mercek sisteminin bulunduğu kısım. (Bk. ANSİKL.) || *Rektilineer objektif,* nesneye geometrik olarak benzer bir görüntü veren fotoğraf makinesi objektifi.

— Opt. Bir optik âlette, gözün karşısında bulunan *göz merceği*'nin aksine, bakılacak nesneye dönük olan eleman: *Bir mikroskopun objektifi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Foto. *Objektif* camlarının cinsi, eğrilik yarıçapı, karşılıklı konumları, merkezleme ve montajı uzun ön araştırmalar ve çok dikkatli bir yapım isteyen merceklerden meydana gelir.

En basit objektif, renkser sapıncı düzeltilmiş iki mercekten yapılma bir çeşit büyüteçtir (Chevalier'nin renksemez merceği, 1830); böyle bir objektifte, ancak merkezçapının ortalama üçte birine tekabül eden merkez kısmı iyi bir görüntü verir.

Görüntünün biçiminde, netlik ve aydınlığında ne kadar hassasiyet aranırsa, sistemin hesapları da o derece karmaşık ve yapımı o derece güç olur; ayrıca her biri öbürünün hatalarını düzeltecek şekilde mercek sayısı artar. *Rektilineer* denilen objektif, bir çerçevenin uçlarına yerleştirilmiş iki mercek grubundan meydana gelir (petzval objektifi, 1840). 1890'da Rudolph, yeni camlardan yararlanarak «Protar» serisini yaptı. Üç mercekten kurulu sistem (Taylor üçlüsü, 1893) fotoğraf optiğinde büyük bir gelişme yarattı; *alan eğriliği* ve *astigmatizm*'i yeterince düzeltilen bu sistem, *anastigmat* denilen «Tessar» tipi objektiflerin öncüsü oldu. Nihayet D'Alembert ve Gauss'un çalışmalarıyle, açıklığı ve ışıklılığı büyük olan çeşitli tipte objektifler yapıldı. Aslında her gelişme, yeni optik camların yapımına bağlı kalmıştır. *Baryumlu flintler* ve *baryumlu crownlar*'dan sonra, objektif camlarının bileşiminde lantanın ve nadir toprakların kullanılması önemli gelişmelere yol açtı.

Bir fotoğraf makinesinin objektifi, odak uzaklığı, bağıl açıklık ve alan açısıyle nitelenir. *Odak uzaklığı* (sembolü f) objektif sonsuzdaki bir nesneye göre ayarlandığı zaman, sistemin ikinci asal düzlemi ile duyarlıklı yüzeyi ayıran uzaklıktır. *Bağıl açıklık* objektifin faydalı çapı ile odak uzaklığı arasındaki orandır. Odak uzaklığı 1 0sm, faydalı çapı 2 sm olan bir objektifin «bağıl açıklığı 1/5»tir.

Alan açısı objektif sonsuza ayar edildiği ve görüntü bütün yüzeyde net ve homogen olduğu zaman, objektifin ikinci asal noktasını tepe olarak alan ve bu noktayı, duyarlıklı yüzeyin köşegen uçlarına birleştiren doğruları kenar kabul eden açıdır.

Bir objektifin odak uzaklığı değişmez; bağıl açıklık diyafram yardımıyle küçültülebilir; diyafram aynı zamanda alan açısını ve odak derinliğini de bir miktar büyütür.

En çok kullanılan objektiflerde, odak uzaklığı, genellikle duyarlıklı yüzeyin köşegeni kadar, alan açısı da 60°dir. Geniş *açılı* objektiflerin alan açısı 90° ile 120°, *teleobjektifler*'inki ise 20° ile 30° arasında değişir. Çok iyi objektiflerde, sapınçlar (renkser sapınç, bükülme, alan eğriliği, astigmatizm) düzeltilmiştir.

Renkli fotoğraflar ve trikromi tam bir renkser düzeltme ister; bu fotoğraflar için kullanılan objektiflere *apokromatik* denir. Objektif, D diyaframını (ve bazen obtüratörü) taşıyan madenî bir M çerçevesinden meydana gelir; çerçevenin uçlarına, hesapların öngördüğü konumda düzenlenmiş iki mercek grubu meydana getiren B_1 ön ve B_2 arka bariyeleri vidalanır. Öndeki koruyucu P halkasına güneşlik takılır; çerçevenin arka tarafı, C halkasına vidalanacak şekilde yivlidir.

Bugün ışıklılığı çok yüksek ve bağıl açıklığı çok büyük (f / 0,9) objektifler yapılıyor; öyle ki, kullanılan filimlerin duyarlılığı karşısında bu kadar büyük bağıl açıklık gereksiz bile kalıyor. Artık optikçiler, özellikle sinema filmi çekiminde üç objektifli taretin yerini alan ve projeksiyonda görüntünün perde yüzeyine çabuk uyumunu sağlayan ve *zoom** denilen değişken odaklı objektiflere yöneldiler. Bununla birlikte, çok net fotoğrafların çekiminde sabit odaklı objektifler hâlâ tercih edilmektedir. Ayrıca, suda yüzen bir balığı andıran görüntüler verdikleri için *balık gözü* (fish-eyes) denilen geniş ve çok geniş açılı objektifler yapıldı; bazılarının alan açısı 180°'ye ulaşır.

● *Döküm objektifler.* Cam yüzeylerin perdahlanmasıyle gerçekleştirilemeyen «eğriliği küresel olmayan» objektifler, plastik maddelerden döküm yoluyle elde edilebildi. Bu objektifler, büyük bir montaj kolaylığının yanı sıra, aynı fiyata mal olan âletlerle ulaşılamayacak bir duyarlılık gösterir; çok geniş olan net görüş alanı, odak uzaklığının kısaltılabilmesini sağlar.

— Opt. Bir optik âlette, incelenecek nesnenin karşısında bulunan ayna, mercek veya mercek sistemine genel olarak *objektif* denir. Objektifin verdiği görüntü, âletin öbür ucuna yerleştirilen mercek sistemiyle (*göz merceği*) incelenir veya fotoğrafı çekilir. Objektiflerin çok değişik tipleri vardır; eski astronomi objektifleri biri yakınsak (*crown*) öbürü ıraksak (*flint*) mercekten yapılırdı. Bir tür objektifler, görüş alanı dar olan âletlerde (dürbün, telemetre v.b.) çok kullanılır. Objektifin açısal alanının çok geniş olması istenirse (fotoğraf makinesi objektifleri), karmaşık düzenler (bazen 10 mercekli) kullanmak gerekir; böylece geniş açı altında görülen cismin çok iyi bir düzlem görüntüsü elde edilir.

Büyük boyutlu astronomi objektiflerinde bir ayna bulunur: çok büyük çaplar (fakat dar bir görüş alanı) için parabolik aynalar, çok büyük görüş alanları için de küresel aynalar (Schmidt, Maksutov v.b. sistemi) kullanılır.

Mikroskop objektifleri ise, çok büyük bir açıklık (iyi bir ayırma gücü sağlamak için) verilmiş ve özellikle renkser sapınç ile küresel sapınçları düzeltilmiş karmaşık düzenlerdir. (LM)

OBJEKTİVİZM i. (fr. *objectivisme*). Bk. NESNELCİLİK.

OBLACH (Camillo), italyan kemancısı (Padova 1895-Bologna 1954). İtalya'da ve yabancı ülkelerde solocu ve önemli oda orkestralarının üyesi olarak konserlere katıldı. Bologna konservatuvarında profesörlük yaptı. Ayrıca, Siena'da Accademia Musicale Chigiana'da geliştirme kurslarında ders verdi. Öğrencileri arasında Amedeo Baldovino sayılabilir. (M)

OBLAST i. (esk. bulgarca *ob*, üst ve *vlasti*, hâkimiyet'ten islavca k.). S.S.C.B.'de eski valiliklerin yerini alan idare bölümü. (Bugün Rusya cumhuriyetinde [R.F.S.S.C.] 49, Ukrayna'da 25, Beyaz Rusya'da 6, Özbekistan'da 10, Tacikistan'da 2, Kazakistan'da 16, Kırgızistan'da 2 *oblast* vardır.) [M]

OBLATİO i. (lat. k.). Esk. Rom. Eyaletlerin ödediği vergilerden biri. || *Oblatio votorum,* senatörlerin çeşitli törenler dolayısıyle imparatora sözde kendi istekleriyle sundukları armağan. (L)

OBLİGADO, Parana vâdisinin (Arjantin) daralan kısmı, ria de La Plata halicinin yukarısında. 20 Kasım 1845'te bir ingiliz-fransız filosu, La Plata diktatörü Rosas'ın koruduğu Obligado geçidini zorlamıştı. (L)

OBLİGASYON i. (fr. *obligation*). Tic. Devlet veya özel kurumların kişilerden, faizi önceden beirlenmiş borç para adıkları zaman verdikleri senet. (Bk. TAHVİL.) [M]

Oblomov, Gonçarov'un romanı (1859). Yazar iradesiz bir adamın hayatını anlatır. İçine düştüğü zihin, vücut ve ahlâk gevşekliğinden sıyrılması, biraz harekete geçmesi için ne çocukluk arkadaşı Ştolts'un dostluğu, ne de büyük bir aşk, hiç bir şey fayda vermez. Romanın en zevkli yeri ilk yüz sayfasıdır; bu bölüm çok modern bir anlayışla kaleme alınmıştır: kahramanın geçirdiği bir günü anlatır. Eser tembellikleri ve beceriksizlikleri yüzünden kendi sınıflarının çöküşünü hazırlayan rus *barin*'lerini (mülk sahipleri) amansızca mahkûm eder. (L)

OBNUNTİATİO i. (lat. *obnuntiatio; nuntiare,* haber vermek'ten). Esk. Rom. Cumhuriyet döneminde konsül veya praetorların halk meclisi toplantılarını erteleyebilme hakkı. Bu hakka dayanan karar, başvurulan falcıların kötü bir haber vermeleri üzerine alınırdı. (Bu hakkın kötüye kullanıldığı çok olmuştur.) [L]

Foto. Dictionnaire des Auteurs

OBNÜBİLASYON i. (fr. *obnubilation*). Patol. Zihin bulanıklığı. (L)

OBO i. (ing. *o [re] b [b ulk] o [il]*'in kısaltılmış şekli). Denizc. *Obo gemisi*, cevher, dökme kuru yük veya petrol gibi yüklerden her birini taşıyabilecek tertibatı bulunan gemi.

— ANSİKL. Petrol gemileri (tankerler) yalnız tek yönlü taşıma yapabilir, yükünü boşalttıktan sonra yeniden yükleme yapmak üzere limana boş olarak döner. Buna karşılık *obo gemileri* maden cevheri, dökme kuru yük (tahıl, kömür, ham şeker v.b.) ve petrol (dökme sıvı yük) gibi çeşitli taşımalar yapabildiği için, gemi işletmelerini boş dönüş giderleri ve tek tür yük taşımaktan kurtardı. On yıllık bir geçmişi bulunan bu gemiler, önceleri, cevher ve petrol (ore / oil), taşımak üzere yapılmağa başlandı; sonra, gerektiğinde dökme kuru yük de (bulk) taşıyabilecek duruma getirildi. (M)

OBOE i. (*Observer Bomber Over Enemy* kelimelerinin ilk harflerinden ve obua ile arasındaki ses benzerliğine dayanılarak yapılan ing. terim). Bir uçağın, yerdeki iki telsiz istasyonunun yayımlarına göre yönünü tayin etmesini sağlayan telsiz sistemi.

— ANSİKL. *Oboe*, müttefiklerin bombardıman uçaklarını Almanya ve Fransa üstüne yöneltmek üzere 1941'de İngiltere'de düşünülmüştür. Başlıca üstünlüğü, ana postalarla donatılmış yalnız iki sabit verici istasyona ihtiyaç göstermesi, uçakta da bir tek alıcı'nın bulunmasıdır. Hedef tayini yerden yapılır ve kumanda işaretleri pilota telsiz telefonla iletilir. Bu usul, geodezide iki nokta arasındaki uzaklığı, radyoteknikte dalgaların yayılma hızını, meteorolojide ise rüzgârın hızını ölçmekte kullanılır. (L)

OBOLOS i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da, drahminin altıda biri değerinde para ve ağırlık birimi.

— Mit. *Kharon obolosu*, ölü ruhlarının Styks geçidini aşmak için ödemek zorunda oldukları para. (L)

OBOLUS i. Kambriyen ile Silüriyende bulunan fosil kolsuayaklı hayvan. (L)

OBONGO'LAR. Bk. BONGO'LAR.

OBORİN (Lev Nikolayeviç), sovyet piyanocu ve pedagoğu (doğ. 1907). 1935'te profesör oldu. Müzik öğrenimini Moskova konservatuvarında Prof. K.N. İgumnov'un yanında yaptı (1926). A.İ. Haçaturyan, J. S. Bach, Fr. Chopin v.b. bestecilerin eserlerini başarıyle çaldı. Yabancı ülkelerde konserler verdi, 1927'de Varşova'da Chopin ödülünü, 1943'te de S.S.C.B. Devlet ödülünü kazandı. (M)

OBOTE (Apollo Milton), ugandalı devlet adamı (Ankokoro 1925). Siyaseti Kenya'da sendikacılık yaparken öğrendi ve J. Kenyatta ile birlikte Kenya Afrika Millî birliğini kurdu. 1957'de Uganda'ya döndü ve Uganda People's congress'i (Uganda Halk kongresi) kurdu (1959). 1962'de başbakan oldu, şubat 1966'da Mutesa II'yi devirdi ve 15 nisanda devlet başkanı oldu. (L)

OBOTO i. Gabon'da yetişen *Ochrocarpos Africanus* veya *Mammea Africana*'dan (*guttiferae* familyası) elde edilen kereste. (Kırmızımsı pembe renkte sert bir kerestedir; fakat kolayca yarılıp çatlar; ince marangozlukta meşe yerine kullanılabilir.) [L]

OBOTRİTLER, VII. yy. başlarında, Aşağı Elbe ile Holstein ve Mecklemburg şehirlerinin baltık kıyısı arasında yerleşen islav topluluğu. Obotritler, Germenlere, Wilzenlere ve Linonlara karşı sürekli çarpışan monarşik ve askerî bir devlet kurdular. Saksonlara karşı, Pepin ve Charlemagne ile birleştiler (795). Charlemagne, Elbe ötesinde ele geçirilen toprakları onlara bıraktı (804). Ama iç çekişmeler yüzünden zayıfladılar. Bazı obotrit şefler imparatorun hizmetine geçtiler. Dindar Louis, Obotritleri kendi savunma hattının dışına kovdu. IX. yy.da birçok sefere yol açtılar, sonra Otto II ölünce (983) bütün bütün bağımsızlığa kavuştular. X. yy. boyunca giderek hıristiyanlaşmağa başladılar. 1160'a doğru Aslan Heinrich, Obotritler ülkesini büsbütün ele geçirdi ve germenleştirmeyi tamamlamak için oraya Cîteux rahiplerini yerleştirdi. (L)

OBOUSSİER (Robert), fransız asıllı isviçreli besteci (Anvers 1900-Zürich 1957). Heidelberg, Mannheim, Zürich, Berlin ve Paris'te müzik öğrenimi yaptıktan sonra *Revue Hebdomadaire Menestrel, Deutsche Allgemeine Zeitung, Frankfurter Zeitung* adlı dergi ve gazetelerde müzik tenkitçiliği yaptı, İsviçre Merkez Müzik arşivinde yönetmen oldu, bir opera (*Amphitryon*), kantatlar (*Trilogia Sacra* [1930] ve *Antigone* [1939]), bir senfoni, bir *do* majör *Süit*, *Chant de Deuil* (Yas Türküsü) [1943], orkestra için *Introitus* (1946), piyano ve orkestra için, keman ve orkestra için konçertolar, oda müziği v.b. besteledi. (L)

OBRA, Polonya'da ırmak, Warta'nın kolu (sağ kıyı); 250 km. Jarocin yakınında ovada doğar, sularının bir kısmını Zielona Gora'nın kuzeyinde doğrudan doğruya Odra'ya akıtır; geri kalan kısmı, Skwierzyna'da, Warta'ya katılır. (L)

OBRADOVİÇ (Dositey), sırp yazarı (Çakovo, Banat 1742-Belgrad 1811). Önce keşiş oldu, daha sonra manastırı terk ederek çeşitli ülkeleri dolaştı. Sırbistan'da türk hâkimiyetinin gevşemesi üzerine bu ülkenin okullarını düzenlemekle görevlendirildi. «Aydınlanma çağı»nın akılcı fikirlerini benimsedi. Halkın eğitilmesi için çalıştı. *Jivot i Priklyuçeniya D. Obradoviça* (Dositej Obradoviç'in Hayatı ve Serüvenleri) [1783], *Sovyeti Zdravago Razuma* (Sağlam bir Kafanın Öğütleri) [1784], *Basne* (Masallar) [1788], *Etika* (Ahlâkî Yazılar) [1793] gibi eserleriyle sırp nesrinin yaratıcısı oldu. (L)

OBRECHT (Jakob), hollandalı kapella yöneticisi ve bestecisi (öl. Ferrara 1505). Gand'lı bir trompetçinin oğluydu; gençliğini bu şehirde geçirdi, Cambrai'de çalıştı, Bruggе'de Saint-Donatien kilisesine «succentor» oldu (1485-1491), birkaç ay Ferrara dükünün hizmetinde bulundu, ömrünün son yıllarını Brugge, Anvers ve Ferrara arasında geçirdi. Birçok polifonik şarkı, missa, çile, ilâhi ve motet besteledi. Johannes Wolf, bu eserlerin tümünü yeni partisyon halinde Amsterdam'da tekrar bastırdı (1912-1920). Petrucci daha 1503'te Obrecht'in missa'larının birinci cildini bastırmıştı. 1539'da, Graphaeus da ayrıca iki missa'sını G. Rhaw, *Selectae Harmoniae*'de (1538), 4 sesli bir çile'si ile 4 sesli ilâhilerini yayımladı (1542). Motetleri, 1503-1505 arasında yine Petrucci tarafından yayımlandı, diğer bir kısmı da K. Peutingen'in *Liber Selectiorum Cantionum* adlı derlemesinde çıktı (1520). Bütün bir missayı bir gecede yazabilen Obrecht'in tatlılık ile esnekliği kaynaştıran müziği XVI. yy. müzikçilerini müjdeler. Ockeghem ve Josquin Des Prés arasında bir bağlantı kuran Obrecht, 4 sesli polifoniyi öylesine titizlikle uygular ki, insana Ockeghem'in karşıtı bir besteci olarak görünür; onun müziğinde hiç bir ara ses, birbirini taklit eden seslere karışmaz. Obrecht, taklit metodunu, Josquin'den önce kullanarak kilise müziğinin başlıca parçalarını verdi. «Ölüler» missasını kontrapunto sistemiyle ilk olarak o işledi; kromatik değişimler uygulayarak modülasyonda büyük bir tatlılık elde etti. Bu bakımdan Monteverdi'nin habercisi sayılır. (L)

OBREGON (Alvaro), meksikalı siyaset adamı (Siquisiva, Sonora 1880-San Ángel, Mexico 1928). Huerta'ya karşı Sonora birliklerini yönetti; 1914'te Mexico'yu ele geçirdi. Carranza'nın savaş bakanı oldu, Villa'yı yendi. 1917 Anayasası fikrini verdi; İşçi partisi tarafından tutuldu, Calles ile birleşerek Carranza'ya karşı ayaklandı; Carranza'nın yerine başkan oldu (1920-1924). İlerici bir siyaset güttü: işçi sendikaları lehine büyük toprak sahiplerine karşı tedbirler aldı; A.B.D.'nin desteğini sağladı, bu devlete petrol imtiyazları verdi. 1924'te yerini Calles'e bıraktı, 1928'de yine başkan oldu. Kısa süre sonra koyu bir katolik tarafından katledildi. (L)

OBRENOVİÇ, Sırbistan'da 1817-1842 ve 1858-1903 yılları arasında hüküm süren hanedan. Kurucusu Miloş Todoroviç, üvey kardeşi Milan Obrenoviç'in adını aldı. Bu hanedan Karacorceviç'lerin rakibiydi. (L)

OBRETENOV (Nikola Tikov), bulgar çetecisi (Rusçuk [bugün Ruse] 1879-Sofya 1939). Baba Tonka'nın (Tonka Nine) oğlu. Ortaöğrenimini doğduğu şehirde bitirdi. 1864-1866 Arasında İsakça'da (Dobruca) öğretmenlik yaptı. Rusçuk İsyan komitesinin (1871) kurucularından ve faal üyelerinden biri olan Obretenov, 1872 ve 1874'te Bükreş Bulgar Merkez İsyan komitesinin oturumuna katıldı. 1875'te Eski Zağra (Stara Zagora) ayaklanmasını yönetti. Ayaklanma bastırılınca Romanya'ya sığındı. Botev çetesine katıldı. Çetenin bozguna uğramasından sonra tutuklandı ve Diyarbakır'a sürgün edildi. Genel aftan sonra serbest bırakıldı (1878) ve Bulgar prensliğinde çeşitli memurluklarda bulundu. Bıraktığı hatıraların tarihî değeri vardır. (M)

O'BRİEN, irlandalı aile, kral Brian Boru'nun soyundandır. Ortaçağda Thomond krallığını elinde tutuyordu. (L)

O'BRİEN (Edna), irlandalı kadın edebiyatçı (Clare kontluğunda 1932). Önce bir çiflikte, sonra bir manastırda yetiştirildi. Dublin'de eczacılık okudu. 1952'de evlendi, Londra'da yerleşti, kısa zamanda neslinin en iyi romancılarından biri olarak tanındı. Başlıca eserleri: *The Country Girls* (Köy Kızları) [1960], *The Lonely Girl* (Yalnız Kız) [1962], *Girls in Their Married Bliss* (Mutlu Evlilik Yapan Kızlar) [1964], *August is a Wicked Month* (Ağustos Kötü Bir Aydır) [1965], *Causalties of Peace* (Barışın Sebepleri) [1966]. (L)

O'BRİEN (William Smith), irlandalı siyaset adamı (Dromoland, Clare 1803-Bangor, Caernarvon 1864). Birliğin kaldırılması için 1843'ten itibaren O'Connell ile birlikte mücadele etti, Genç İrlanda hareketine katıldı, 1848'de bir ayaklanma düzenledi, yakalandı, ölüme mahkûm edildi, fakat cezası sürgüne çevrilerek Tasmanya'ya gönderildi. 1856'da affedildi. (L)

OBRİGHEİM, Batı Almanya'da (Baden-Württemberg) yer, Neckar kıyısında. 283 MW gücünde nükleer merkez. (L)

W. S. O'BRİEN

OBRİUM i. Bütün dünyada yaygın tekeböceği. (*Obrium cantharium*'un kurtçuğu söğüt ve kavakta, *O. brunneum*'unki köknar ve çam ağaçlarında yaşar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasındandır.) [L]

OBROK i. (rusça k.). Geçici bir hürriyete karşılık rus köylüleri tarafından ödenen vergi.

— ANSİKL. XVII. yy.da köylülerin çoğu sadece angarya ile yükümlüydüler. Ama soylular, ticaretin gelişmesiyle maden para sıkıntısı çekiyorlardı. İşte o zaman *obrok* almak yaygınlaştı: vergiye bağlanan köylü kendinin efendisi olurdu; toprağı kendi yararına işleyebilir veya zanaatçı olarak şehre yerleşebilirdi; ama efendisinin onu dilediği zaman malikânesine döndürmek ve ona angarya yüklemek hakkı vardı. Obrok, XVIII. yy. ortasında Moskova bölgesindeki malikânelerin yarısında kabul edilmişti; özellikle kıraç toprakların bulunduğu bölgelerde yayılmıştı; derebeylerine iyi gelir sağlayan, mahsulün bol olduğu Ukrayna'da pek geçerli değildi. Obrok tutarı, toprak sahiplerine göre tek veya çift olabilirdi. Devletin köylüleri obrok rejimine uyarlardı; bu köylüler için obrok, sabit ve yüksek değildi. Obrok, köylüler kölelikten kurtulunca ortadan kalktı (1861). [L]

OBRUÇEV (Nikolay Nikolayeviç), rus generali (Orenburg 1830-Jaure şatosu, Périgueux yakınları 1904). 1877 Türk-Rus savaşında önemli bir rol oynadı. 1881'de genelkurmay başkanı oldu ve bu sıfatla (17 ağustos 1892) fransız-rus ittifakının ilk askerî antlaşmasını imzaladı. [L]

OBRUÇEV (Sergey Vladimiroviç), rus jeoloğu ve kâşifi (Irkutsk 1891), Vladimir Afanasyeviç Obruçev'in oğlu. 1917'de Kuzeydoğu Asya'yı, 1925'te Spitzberg'i, 1926'da Novaya Zemiya'yı, 1929-1930 arasında Kolıyma ile İndigirka'yı gezdi. Bu son yolculuğunda Çerski dağlarını ve Oymyakon yakınlarında bir soğuk kutbu keşfetti. (L)

OBRUÇEV (Vladimir Afanasyeviç), sovyet jeoloğu ve kâşifi (Klepenino, Tver 1863-Moskova 1956). 1886-1888 Arasında Hazarötesi ilinde, 1890'da Sibirya'da ve Çin'de, 1893-1894 arasında Nan-Şan dağlarında ilmî araştırmalar yaptı. Tomsk üniversitesi jeoloji profesörü ve Sovyet Bilimler

objektif obtüratörleri

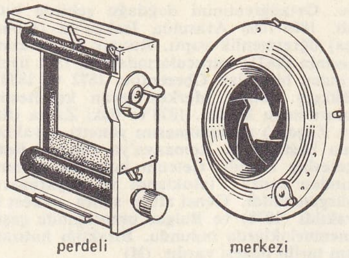

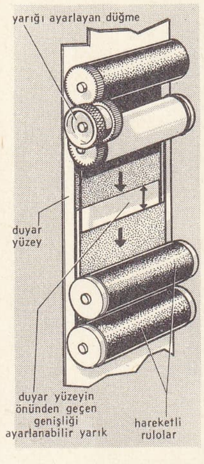

odaklı obtüratör

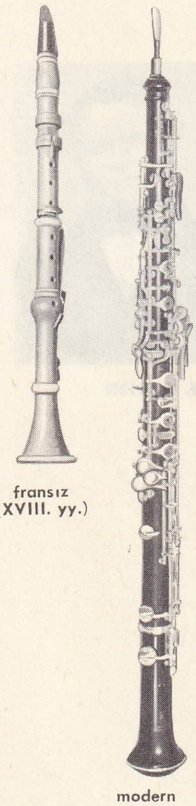

obua

Akademisi Jeoloji enstitüsü müdürü oldu. (L)

OBRUK sıf. ve i. (esk. türk. *oprı*, çukur veya [?] *obrumak*'tan). Çukur, oyuk (yer).

◆ **Obrukluk** sıf. ve i. Çok çukurlu, engebelik, inişli yokuşlu (yer). [M]

OBRUK, İç Anadolu bölgesinde (Konya bölümü, Konya ili, Merkez ilçesi) bucak; 5 349 nüf. (1965); 11 köy. —*Bucak merkezi*, 805 nüf. (1965); Konya - Aksaray - Nevşehir yolunun 73. km'si üzerinde; yüksl. 1 025 m. Bucak adını, yakınındaki kalkerli arazide bulunan derin tabiî çukurluklardan (obruk) aldı. Bu çukur alanda suların birikmesiyle *Obruk gölü* adı verilen küçük bir göl meydana gelmiştir. (M)

Obruk hanı, Eski Aksaray-Konya yolunda Obruk gölü kıyısında han. Selçuklu yapısıdır (XIII. yy.). Çift katlı kesme taştandır. Kemerli giriş kapısından uzunca bir tonozla pek geniş olmayan avluya geçilir. Avlu, üzeri kapalı mekânlara bir kapı ile bağlıdır. Bugün çok harap durumdadır. (M)

OBRUK yaylası, İç Anadolu'nun Konya bölümünde Konya ve Tuz gölü çanaklarını birbirinden ayıran geniş ve basık sırt. Adını Konya-Aksaray yolu üzerinde bulunan Obruk köyünden alır. Bu köyün yanıbaşında kireçli kayaçların erimesiyle oluşmuş tabiî bir kuyu (obruk) vardır. Buradaki obruk 200 m çapında daire biçimli, düşey yamaçlıdır ve içinde, derinliğinin 100 m'yi aştığı söylenen bir göl bulunur. Obruk yaylasının yükseltisi 1 000-1 050 m'dir ve üzerinde yer yer kapalı çukurlara (dolin) rastlanır. (M)

OBSECRATİO'LAR çoğl. i. (lat. k.). Esk. Rom. Tanrıların kızgınlığını yatıştırmak ve bir felâketi önlemek için verilen buyrultular. (L)

OBSEKAN sıf. (fr. *obséquent*). Monoklinal bir yapıda, eğimin ters yönünde akan akarsu için kullanılır. (L)

OBSERVATUVAR i. (fr. *observatoire*). Bk. RASATHANE.

Observer (THE), pazar günleri çıkan ingiliz gazetesi. 1791'de Londra'da kuruldu. «İlerici tory» eğilimindedir. Bağımsızlığı ve haberlerinin ciddîliği ile tanınır. Ünlü müdürlerinden biri Gavin'di (1907-1942). Bir «tröst» (üyeleri genel çıkar yararına kendi haklarını kısıtlamayı kabul eden kuruluş) tarafından yönetilir. (L)

OBSİDİYANİT i. (fr. *obsidianite*). Miner. *Eşanl.* TEKTİK.

OBSİDİYEN i. (fr. *obsidienne*). Koyu cama benzeyen, tıkız, camsı volkan kayası.

— ANSİKL. *Obsidiyen* kırığı, eğri, çok parlak ve kenarları yarı saydamdır. Obsidiyenin kimyasal bileşimi çok değişiktir (genellikle, diyorit gibi nötür veya bazik, ender olarak da asitli olabilir). Obsidiyen, silis bakımından zengin, su bakımından fakirdir (yüzde 0,25-2,3). Görünüş bakımından obsidiyenin şu çeşitleri vardır: *camsı obsidiyen, incili obsidiyen, parlak obsidiyen*. Gerçek cam köpüklerinden meydana gelen *süngertaşı*, birçok gaz kabarcığı tarafından süngerleştirilen çok hafif bir obsidiyendir. (L)

OBSTFELDER (Sigbjörn), norveçli yazar (Stavanger 1866-Kopenhag 1900). Teknik alanda öğrenim gördükten sonra 1890'da Amerika'ya gitti, fakat ertesi yıl Norveç'e döndü. Belirli bir işe yerleşmeyerek kendini edebiyat çalışmalarına verdi. Az sayıdaki eserleri arasında *Digte* (Şiirler) [1893], *To Novellen* (İki Hikâye) [1895] ile *Korset* (Haç) [1896] ve *En Praests Dagbos* (Bir Papazın Günlüğü) [1900] adlı 2 romanı vardır. Sonsuzluğa ve bilinmeyen kavramlara yönelmiş son derece derin bir duyarlığa sahipti. Norveç'te 1890'ların en tipik eserlerinden olan kitapları sağlığında belirli bir çevre tarafından beğenilmişse de ölümünden sonra gerçek değerini bulmuştur. (L)

OBSTRÜKSİYON i. (fr. *obstruction*). Bk. ENGELLEME.

OBŞÇİ SİRT veya **OBŞÇİY SIYRT,** S.S. C.B.'de tepeler bölgesi, kuzeyde Hazar denizi çanağını sınırlar; 100-200 m arasında değişen yükseklik, ancak Ural'a doğru artarak 400 m'yi bulur. (L)

OBŞTİ (Dimitır Nikoliç), bulgar isyancısı (Dyakovo, Makedonya 1835-Sofya 1873). Hayatı hakkında az şey bilinir. G. Garibaldi'nin çetesiyle Girit ayaklanmasına katıldı (1866); Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ı çetelerle dolaştı. Birinci Bulgar lejyonuna katıldı (Belgrad 1862). 1871'de V. Levski'nin yardımcısı olarak Bulgaristan'a gönderildi. Disiplinsiz, serüvenci, kendini beğenmiş, dar görüşlü bir adamdı. Levski'nin kabul etmemesine rağmen Arabakonak soygununu tertipledi. Türk güvenlik kuvvetlerince yakalandı. Mahkemede soygunun bir siyasî hareket olduğunu avrupa kamuoyuna ispata çalışırken isyan komitesi üyelerinden birçoğunu ele verdi. İdama mahkûm edildi ve Sofya'da asıldı. (M)

OBTÜRATÖR veya **OPTÜRATÖR** i. (fr. *obturateur*, tıkaç). Foto. Bir fotoğraf makinesinde poz verme süresini ayarlayan alet.

— ANSİKL. Foto. Genellikle iki çeşit *obtüratör* kullanılır: *perdeli obtüratör, objektif obtüratörü.*

Karanlık odanın arka kısmına yerleştirilen perdeli obtüratör, üzerine ayarlanabilir genişlikte bir yarık açılmış, ışık geçirmez siyah bezden yapılma bir perdedir; çekim sırasında bu perde, duyar tabakanın hemen önünde sabit bir hızla yer değiştirir; bu hız, uygun bir mekanizma ile ayarlanır. Bu çeşit obtüratörlerde poz verme süresi 1 / 1 000 saniyedir. Objektif obtüratörü, objektif sisteminin içinde, objektifin hemen önünde veya arkasında bulunur. Çok değişik modelleri vardır ve genel olarak iki grupta toplanabilir: *elle kumandalı obtüratörler, mekanik obtüratörler.* Birincilerde, elle idare edilen kauçuk bir armut, bir pistonu veya bükülgen bir iticiyi hareket ettirir; bu obtüratörlerin minimum poz verme süresi yarım saniyedir. Mekanik obtüratörler bir saat sistemiyle donatılmıştır; poz verme süresi 1 saniye ile 1/250 saniye arasında değişir. İyi bir obtüratörün, çekim sırasında makineyi sarsmaması, belirtilen hızların da doğru ve sabit olması gerekir. Bir objektif obtüratöründen alınacak sonuç, kullanılan diyafram açıklığına göre değişir. (L)

OBTÜZYON i. (fr. *obtusion*). Psikopatol. Uyanıklık halinin zayıflaması. (Nispeten az olan bu zayıflama zaman ve mekân tayininde hafif bir bozukluk şeklinde belirir.) [L]

OBUA i. (fr. *haut*, yüksek ve *bois*, tahta'dan fr. *hautbois*). Çift kamışlı (yani kamışları üst üste duran) tahta nefesli çalgı; hafif konik olan kavrağı (gövdesi) fazla hunileşmeyen bir kalakla sona erer.

— ANSİKL. Yunan çalgısı aulos, *obua*'nın atasıdır; bir benzeri daha önce Mısır'da görülmüştü. Obua terimi ancak XIV. yy.-da kullanılmağa başlandı ve XVI. yy.da gittikçe yayıldı. O zamanlar kaval soyundan bazı tiz sesli çalgılar için kullanılırdı. Eski obua, resimlerde çoğu zaman kalaklı ve beş delikli olarak görülür; kamışın yanında küçük bir hava deposu bulunduğu da olur. Bazı iki kavraklı çalgılar, belki de çift obuaydı. Kır çalgısı olan obua dans için kullanıldı, dinî müzik topluluklarında görüldü, askerî bandolarda yer aldı. XVI. yy.da fransız saray bandosuna girdi. XVIII. ve XIX. yy.da tam ve eşit ses çıkarması için geliştirildi. Obuanın altı deliği ve on anahtarı vardır. Sesi en az iki sekizli ve bir dörtlü aralığı kromatik olarak kapsar; birinci oktav tabiî sesleri, daha üstteki notalar ise oktavlanmış sesleri verir. Mekanizmasının büyük esnekliği, obuaya notaları iyice belirtme yeteneği sağlar. Kesik ve tekrarlı notaları çok belirgindir; hızlı trilleri, gamları ve arpejleri kolaylıkla çıkarır. Obuadan ses elde etmek için oldukça az nefes harcanır. Böylece notaları uzatmak mümkün olur. Bu özellik ince ayırtılı uzun cümleler çalmak için elverişlidir. (L)

OBUACI i. (*obua*'dan *obua-cı*). Obua çalan kimse. (*Eşanl.* OBOİST.) [L]

OBUHOV (Nikolay), rus bestecisi (Moskova 1892 - Paris 1954). Çerepnin'in ve Şteynberg'in öğrencisi idi, Rus devriminde Fransa'ya sığındı, bir müzik notalama sistemi meydana getirdi, bir kilise kantatı (*Hayatın Kitabı*, 1917-1924) ve elektronik çalgı için *Sesli Haç* adlı bir eser yazdı. (L)

OBUR sıf. ve i. (esk. türk. *opmak*, höpürdeterek içmek veya *opruşmak*, içmekte yarış etmek'ten [?]). Çok yediği halde doymak bilmeyen, gereğinden fazla yemek yiyen (kimse): *Kendi derecesinde olmamakla beraber o da hatırı sayılır oburlardan* (R. N. Güntekin). [M]

OBURLUK i. (*obur*'dan *obur-luk*). Obur olma hali: *Bundan sonra bizim oburluğumuzla kim meşgul olmayı hatırına getirecek?* (R.N. Güntekin).

— Nöroloji. *Oburluk hastalığı*, aşırı yemek ihtiyacını doğuran çok şiddetli açlık duygusu.

— ANSİKL. *Oburluk hastalığı*'nı, nekahat devresine giren hastaların, şeker hastalarının, tenyası olanların, ağır kol işçilerinin, dağcıların sağlam açlığıyla karıştırmamak gerekir; bunlar, vücutlarının harcadığını yerine koymak zorundadırlar. Oburluk hastalığı genellikle nevropatik bir durumun belirtisidir. (LM)

OBÜS i. (fr. *obus*). Sil. Bk. *Top* MERMİ'-*si*. || *Obüs topu*, dikey veya dalıcı atış yapabilen, oldukça kısa namlulu top: *105'lik, 155'lik obüs topu*. (L)

OBWALD, alm. **Obwalden,** İsviçre'de «yarı-kanton», Dört Kanton gölünün güneybatısında, Nidwald ile birlikte Unterwald kantonunu meydana getirir; 492 km²; 23 200 nüf. Merkezi, *Sarnen*. (L)

OCAGNE (Maurice D'), fransız matematikçisi (Paris 1862 - Le Havre 1938), yol ve köprü mühendisiydi. 1885-1889 Arasında, önce Rochefort, sonra Cherbourg'da Donanma Hidrolik servislerinde görev aldı. 1901'de Genel Nivelman müdürlüğünde Ha-

Üç ayaklı kundağı olan 105'lik obüs

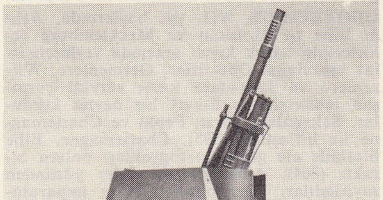

motorlu araç üzerine yerleştirilmiş 155'lik obüs

Foto. S.C.A. (LAROUSSE)

rita ve Plan dairesi müdürü, 1920'de köprü ve yollar genel müfettişi oldu. 1894 Yılından itibaren École Nationale des Ponts et Chaussées'de, 1912'den sonra École Polytechnique'te 20 yıldan fazla bir süre geometri okuttu. Fakat asıl çalışmaları, geometrinin sayısal hesaplara uygulanmasıyle ilgilidir. 1884'te, teknik problemlerin çözümü için, aynı hizada dizilmiş bilyeli çörküleri tasarladıktan sonra «nomografi»yi kurdu, nomografinin ilkelerini ve sayısız uygulamalarını *Traité de Nomographie* (Nomografi Kitabı) [1899] adlı eserinde belirtti. Bu kitapta açıklanan uygulamalar, teknik alanda hesaplanması mümkün her çeşit konuyu içine almaktadır. Maurice d'Ocagne aynı zamanda hesap makineleriyle de ilgilendi, bu âletlerin bir çeşit karşılaştırmalı anatomisini yaparak ilmî bir inceleme bıraktı. (L)

OCAK i. (esk. türk. *ot*, ateş'ten). Ateş yakmağa yarayan ve pişirme, ısıtma, ısınma v.b. işleri görmeyi sağlayan her türlü yer. || Özel olarak duvar kenarına yapılan ve içinde yanan ateşin dumanını yukarıya çekecek bir bacası olan girinti, şömine: *Baba İstoyan bu manzarayı görmemek için ocağın kenarına çömeldi ve başını avuçlarının içine aldı* (Ömer Seyfeddin). *En güzel bahar, yaz şiirleri belki de kış geceleri bir ocak başında yazılmış olanlarıdır* (N. Ataç). *Ocaktaki ateşin kızıllığı yüzüne vurmuş, yüzünü bayağı yumuşatmıştı* (S. Kocagöz). || Eritilmek, fırınlanmak veya pişirilmek istenilen türlü maddelerin, içinde veya üzerinde, ısının etkisine bırakıldığı her çeşit aygıt: *Yeni satın aldıkları ocakta gayet iyi börek pişiyor. Gaz ocağı. Havagazı ocağı. İspirto ocağı.* || *Teşm. yol.* Bir şeyin en çok yapıldığı, yoğunlaştığı ve bulunduğu yer: *Bilim ocağı. Hayır ocağı.* || Aynı amaç ve düşünce etrafında birleşen kimselerin kurduğu teşkilât ve bu teşkilâtın toplanma, tartışma, dinlenme, eğlenme v. b. maksatlarla kullandığı bina: *Afyon dergâhı en mühim Mevlevî ocaklarından birisiydi* (N. Araz). *Burda Türk ocağı vardı. Muhakkak ocaktan bir haber alacağını, bazı arkadaşlarına rastlayacağını ümit ediyordu* (S. Kocagöz). || Ev, aile: *O ne yangın ki: Ocak kalmadı söndürmediği* (M.Â. Ersoy). || Saygın, yüksek, soylu aile, hanedan: *Konuşması ve davranışlarıyle eski bir ocaktan geldiğini belli ediyordu.* || Özel şekilde teşkilâtlandırılmış kuruluş: *Yeniçeri ocağı. Asker ocağı.* || Kahvehanelerde çay, kahve v.b.nin pişirildiği bölüm: *Çırak elerini kırmızı beyaz yollu peştemalının altından çıkardı, gelenlerin yüzüne bakmağa bile lüzum hissetmeden ocağa seslendi: — Bir şekerli, bir sade...* (H. E. Adıvar). || *Ocak sehpası*, ocağın demir ayaklığı. || *Ocak takımı*, ocakla ve ateşle ilgili âletler.

— ÇEŞ. DEY. *Ocak bucak*, evin her tarafı. || *Ocağı batmak*, mahvolmak, perişan olmak. || *Ocağı sönmek*, yuvası yıkılmak, aile birliği bozulmak. || *(Birinin) Ocağına düşmek*. Bk. DÜŞMEK. || *Ocağına incir dikmek*, bir kimsenin evini barkını yıkmak, mahvına sebep olmak. || *Baba ocağı*. Bk. BABA.

— *Esk. Ocağ-ı mihman nevaz*, misafir ağırlayan yüksek soylu aile.

— Ask. *Esk. Lağım ocağı*. Bk. LAĞIM.

— Ask. tar. Tunus'ta süvari mangası. (Naiplik memurlarının muhafızlığını yapardı.)

— Denizc. *Ocak bastırmak*, kazanın ocaklarındaki ateşi öne çekerek asgarî hadde indirmek. || *Ocak çekmek*, kazan ocağında ateşi söndürmek. || *Kazan ocağı*, istim kazanlarında ateş yakılan yer: *Altı ocaklı kazan.*

— Folk. Bk. ANSİKL.

— İnş. sanay. *Kireç ocağı* (veya *fırını*). Bk. KİREÇ. || *Kiremit ocağı*. Bk. KİREMİT.

— Mad. oc. Maden, kömür veya taş çıkarılan yer. || *Ocak şefi* (veya *âmiri*), ocağı idare eden maden mühendisi. || *Büyük ocak*, günlük kömür üretimi 5 000 ile 10 000 ton olan ocak. || *Maden ocağı*. Bk. MADEN.

— Mim. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Ocak boşaltıcı*, itici bir kol yardımıyle kok'un ocaktan boşaltılmasını sağlayan makine. || *Yayıcı ocak boşaltıcı*, hareketli kollarıyle maden kömürünü yayan ve kor halindeki kok'u, kok arabasına iten ocak boşaltıcı.

— Seram. Bir fırının tabanına yerleştirilen ve seramiğin pişirilmesi için gerekli kalori miktarını veren ısı merkezi. (Bir fırının etrafına sistemli bir şekilde yerleştirilmiş birçok ocak vardır; bunlar nadiren fırın altındadır. Ocakların şekli, fırının yapıcısına ve özellikle yakıtın cinsine göre değişir.)

— Şehirc. Toprak altındaki su kanallarının toprak üzerine açılan ve bir kapakla örtülü bulunan deliği.

— Tar. *Ocak taşı*, üzerine konan ateşi muhafaza eden taş; aile üyeleri bu taşın çevresinde toplanırdı. (Ocak taşı Atina'da evin en önemli sayılan odasında bulunurdu. Roma'da ocak taşının yeri atrium'dur. XII. Yüzyıl Avrupası'nda büyük şöminelerde ocak taşı âdeti yeniden ortaya çıktı. Bu şöminelerin ateş yanan yeri çıkıntılı bir mahfaza içinde kalır ve çevresi taş veya tahta sıralarla çevrilirdi.)

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Ocak siperi* (veya *perdesi*), bir ocağın veya bir şöminenin önüne yerleştirilen madenî saçtan paravana veya ızgara. (KIVILCIM SİPERİ de denir.)

— Termik. Sanayi veya ev tipi ısıtma cihazlarında yanma olayının meydana geldiği kısım. (Bk. ANSİKL.) || *Alttan beslemeli ocak*, kömürü alttan verip, külleri üstten boşaltacak şekilde yapılmış ocak: *Alttan beslemeli bir ocakta, yakma havası soğuk kömürden sonra akkor kömürün arasından geçer.* || *Çapraz beslemeli ocak*, içindeki yakma havasının akımı yükleme yönüne dik olan ocak. || *Otomatik ocak*, kömürün mekanik olarak yüklenip yakıldığı ocak. (Bk. KAZAN.) || *Üstten beslemeli ocak*, kömürün üstten doldurulup, küllerin alttan boşaltıldığı ocak: *Üstten beslemeli bir ocakta, yakma havası soğuk kömürden önce akkor kömürün arasından geçer.*

— Teşk. tar. *Ocak* (veya *yeniçeri*) *ağası*, Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı. (Bk. ANSİKL.) || *Ocak ağaları*, Yeniçeri ocağının ileri gelen ağaları. (Yeniçeri ağası, sekbanbaşı, kethüdabey, zağarcıbaşı, seksoncubaşı, turnacıbaşı, hasekiler, başçavuş, başdeveci, başyayabaşı, muhzır ağa, kethüdayeri ve başbölükbaşı.) || *Ocak başyazıcısı* Bk. ANSİKL. *Ocak bezirgânı böl.* || *Ocak beytülmalcisi*, Yeniçeri ocağına mensup olanlardan ölenlerin muhallefat*ını satarak tereke bedelini orta sandığına veya kara sandığa yatıran memurun adı. (Bk. ANSİKL.) || *Ocak bezirgânı* (veya *başyazıcısı*), Yeniçeri ocağının malî işleri, alışverişleri ve sınırlardaki yeniçerilerin ulufeleriyle uğraşan görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Ocak erkânı*, yeniçeri ağası başkanlığında toplanan Ağa* divanına katılanlara verilen ad. || *Ocak hekimleri ve cerrahları*, ocağın sağlık hizmetlilerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ocak imamı*. Bk. ANSİKL. || *Ocak kâtibi* (veya *efendisi*), ocaklıların maaş defterlerini tutan bağımsız bir kalemin şefine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Ocak talimhanesi*, yeniçerilerin Etmeydanı'nda ve Yeni odaların yanında ok ve tüfek talimi yaptıkları yer. (Bk. ANSİKL.) || *Ocakı Bektaşiyan*, Yeniçeri ocağının kuruluşu sırasında Hacı Bektaş Veli'nin ocak için dua ettiği hakkındaki efsaneden dolayı yeniçerilerin ocaklarına verdikleri ad; kendilerine de «taifei bektaşiye», «zümrei bektaşiyan» derlerdi.

— Zır. Çeşitli bitkilerin tohumlarını ekmek için hazırlanan çukur: *Ocak usulü ekim.* || Sulamanın iyi yapılabilmesi için, fidelerin etrafında açılan yol yol çukurlar ve bu çukurların ortasında kalan yükseltilmiş toprak parçası: *Patlıcan ve domates ocağı.* || *Ocak açmak* (veya *yapmak*), fidelerin etrafındaki toprağı yükseltmek için çukurlar hazırlamak. || *Ocak sulamak*, sebze veya çiçek fidelerini sulamak için topракta açılan çukurlara su vermek.

— ANSİKL. Folk. *Ocak*, halk inançlarında da önemli bir yer tutar. Eski ateşe tapma dönemlerinden kalan bazı halk inançlarına göre ocak, kötü ruhların, cinlerin, insanlara fenalığı dokunan gizli güçlerin korktuğu, sokulamadığı başlıca yerdir. Bu yüzden ocak, insanları cinlerin getirdiği bazı kötülüklerden korur. Çarpılma, inme ve uzun süren hastalıklara tutulanların sağlığa kavuşmaları konusunda ocağa sığınma geleneği vardır. Bazı hastalıklardan (özellikle sıtma) kurtulmak için, hasta bol ateşli ocak başına getirilir. Okunmuş, üflenmiş köpek kemikleri ocağa atılır. Hasta, yanan kemiklerden çıkan ağır kokulu dumanı derin nefes alarak ciğerlerine doldurur; ucu yanan bir odun ocaktan alınarak, hastanın başı çevresinde döndürülür. Bu işlem sabahın erken saatlerinde birkaç defa tekrarlanır. Böylece, hastanın iyileşeceğine inanılır. Halk arasında ocakla ilgili buna benzer birçok işlem yapılır. Bk. TÜTSÜ.

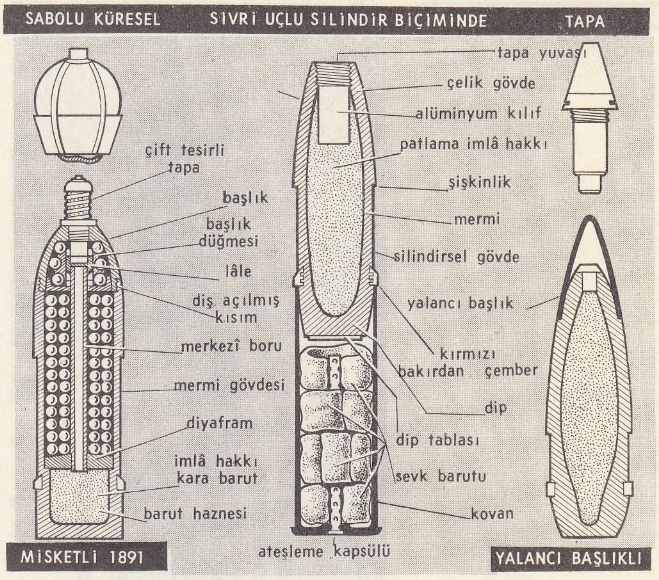

obüs mermisi

Halk inançları arasında gene ocakla ilgili dağlama, buğulama işlemleri vardır. Bunlar da ocağın koruyucu bir nitelik taşıdığı inancından gelir. Bazı yatalak hastalar, cinlerden korunmak için, ocak başında yatırılır. Gene Anadolu'nun bazı bölgelerinde, yeni evlenenlerin ocağını ilk defa, çevrenin en uğurlu sayılan, en çok saygı gören kimsesine yaktırırlar. Yeni doğan çocuklar ebe tarafından ocak çevresinde gezdirilir. Kızlar, kısmeti açılsın, erken evlensin diye ocak çevresinde dolaştırılır; ocak başında boyunlarına okunmuş, üflenmiş muskalar takılır. Ocağa okunmuş tuz atılır. Bir kimse, düşmanına kötülük yapmak için, onun ocağına su döker, ocağı pisletir. Bazı kimseler, yoksulluktan kurtulmak, bazı kızlar kısmetlerini açmak, evlenmek ümidiyle zenginlerin ocağından ateş çalarlar. Anadolu'nun bazı bölgelerinde sabahları en iyi komşuya bile ocaktan ateş verilmez; evin uğurunun, bereketinin alınmasından korkulur. Özellikle obalarda, yaylalarda eve bolluk, esenlik gelsin diye başkalarının, daha çok varlıklı kimselerin ocak taşlarını çalma geleneği de vardır. Kışın köylerde, kadınlar arasında, ocak başı toplantıları yapılır. Mısır patlatılır, helva kavrulur, yemek yenir. Gene bazı köylerde başka yere göçen, evi yıkılan kimsenin önce ocak taşı alınır.

— Mim. Ocağın tarihi, ateşin insanlar tarafından bulunması tarihiyle başlar. Tek hücreli ilk mesken tiplerinde ateş, odanın ortasında bir çukurda veya bir tümsek üzerinde yanardı. Duman, çatıdaki sazlar arasından çıkardı. Ocak olarak kullanılan tümsek veya çukur ise taşlarla çevrilir ve sıkıştırılmış kilden yapılırdı. Sonraları, çatıda bir delik açılarak dumanı buradan çıkarma yoluna gidildi. Eski Yunan'daki uygulama da böyleydi. Zamanla bu delik, yağan yağmurların içeri girmemesi için bir kapakla örtüldü. Böylece, aydınlanma ve baca görevini gören bir çatı feneri meydana geldi. Buna Eski Roma'da *testudo* denirdi. St. Gallen'deki manastırda bu uygulamaya rastlanır.

Ocağın gelişmesi, başlangıçta, daha çok ba-

Maurice D'OCAGNE

Foto. İlimler akademisi (LAROUSSE)

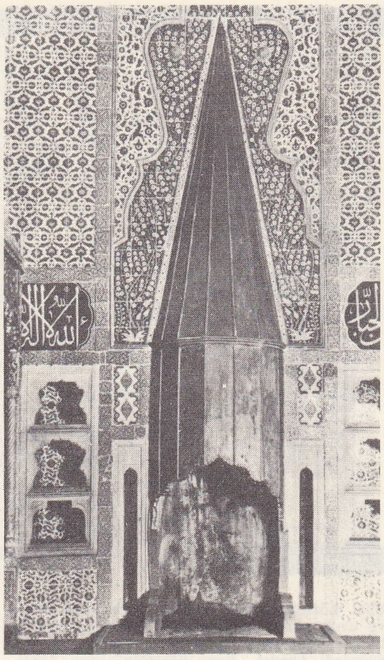

ocak ve gözleri

ca konusunda oldu. Ocak ilk tedbir olarak duvar dibine alındı ve duvar delinerek dumanın buradan çıkması sağlandı. Ama bu da yeterli olmayınca ağaç ve kuru dallarla yapılan ilk bacalar ortaya çıktı. Evler gelişip oda sayıları artınca, ocaklar da gelişti ve gördükleri işe göre değişik şekiller aldı, yemek pişirmeğe ve ısınmağa yarayan ocak tipleri ortaya çıktı. Önceleri, ısıtılması gereken her odaya ayrı bir ocak yapıldı. Sonraları, daha ekonomik olan merkezî sisteme geçildi: ocak merkezî bir yere kurularak, ateş, «duman odası» denilen hacimde yakılıyordu ve öbür odalarda kurulan toprak kümbetlere sıcak hava gönderilerek her yerin ısınması sağlanıyordu. Avrupa'da, duvara bitişik olarak yapılmış ve bacası da yine bu duvar içine yerleştirilmiş ocağa (şömine) ilk olarak XII. yy.da rastlanır. Duvara bitişik yapılmış bu ilk ocaklarda, ateşin üstünü kaplayan ve bütün duvar yüksekliğince uzanan davlumbazlar vardı. Bunlar dumanı toplamağa ve bacadan dışarıya vermeğe yarardı.

Ortaçağ ocakları genellikle büyük boyutlardadır. Bu devirde ocaklarda yalnız dekoratif bakımdan bir gelişme görülür. Rönesansla birlikte ocak, salonların önemli bir unsuru haline geldi. Çeşitli saray ve konaklardaki ocakların yapımında devrin ünlü heykeltıraş ve mimarları çalıştırıldı. Ocağın teknik bakımdan gelişmesi XVII. yy.dan sonradır. 1620'de Savot adlı bir fransızın gerçekleştirdiği sistemle, ocağın bulunduğu odadaki rahatsız edici hava akımı kısmen önlendi. Daha sonra XVIII. yy. ortalarında Benjamin Franklin, amerikalı kont Rumford ocak tekniğine birçok yenilik kattılar. XVII. ve XVIII. yy.larda ocak ağızları küçülmeğe başladı. Ocak artık tamamen odaların dekorasyonuyle birlikte düşünülüyordu. XIX. yy.da ocak asıl görevine ve boyutlarına kavuştu. Artık büyük salonların yalnız dekoratif bir parçası olmaktan çıkarak gereken hacimlerin ısıtılmasında kullanılan bir unsur oldu. Bu devirde duman tamamen duvar içindeki kanallarla dışarı verildiğinden, davlumbazın abartılmış şişkinliği de kalktı ve ocak dekoratif bakımdan daha sade şekiller aldı.

● *Türklerde,* ısınmak ve yemek pişirmek için kullanılan ocak, zamanla değişikliklere uğradı. İlk türk ocaklarına göçebelik çağlarında rastlanır. Bu çağda, Türklerde iki türlü ocak vardı. Birincisi açıkta, fakat belli yerlerde, özellikle yaylaklarda kurulan, obanın veya birkaç ailenin ortaklaşa kullandıkları açık ocaklardı. İkinci türden olanlarına (çadırın içinde kurulduğundan) *çadır ocakları* deniyordu. Bunlar, çadırın kapısına yakın bir yerde ve karşılıklı yerleştirilen düzgün taşlardan yapılırdı. Bu ocak taşlarının çadırla birlikte taşındığı da olurdu. Gerek açıkta, gerek çadır içinde kurulan ocakların bazılarında, üzerinde ekmek pişirmeğe yarayan düz ve geniş taşlar bulunurdu. Eski Türklerde, kutsal bir nitelik taşıdığına inanıldığı için, ocaklara büyük önem verilirdi. Ocağın ve ocakta yanan ateşin kutsal oluşu inancı, İranlılardan geçti. Bu yüzden, Eski İranlılarda olduğu gibi Türklerde de yüksek dağ doruklarında devamlı olarak yakılan ocaklar vardı. Koyun ve sığır otlaklarında çobanların ayrı ayrı açık ocakları bulunurdu. Açıkta ve çadırda kurulan ocaklardan ayrı olarak, toprağın içinde oyulan, üstü ve yanları taşla döşendikten sonra, yalnız ağzı açık bırakılan gömme ocaklar kurulurdu. Küçük bir fırını andıran bu ocaklarda koyun pişirilirdi. Üzerinde yakılan ateşle içi ısıtılan bu ocaklar zamanla değişerek birer tandır* niteliğine büründü.

Türklerde, ocağın geçirdiği ikinci gelişim dönemi, yerleşik yaşama düzenine geçişle, evlerin yapımı ile başlar. Bu dönemde kurulan ocaklar hem yapıları, hem de kullanılış amaçları bakımından değişik özellikler gösterir. Köy evlerinde kurulan ocaklar genellikle üç türlüdür: 1. evin giriş kapısına yakın, genellikle toprak veya taş döşemeli bölümde, duvara gömülen büyük ve bacalı ocak. Bunun, dumanı çekmesi için özel bir *kalem*'i (baca) vardır. Bu ocaklar ateşe dayanıklı taş veya tuğladan yapılır. Yemek pişirme, ısınma ve hayvanlar için büyük kazanlarda pişirilen yemlerin hazırlanmasında kullanılır. Bu ocaklar üzerinde, kazanın asılması için birer zincir bulunur; 2. köy evinin girişindeki «mutfak» denen yerin ortasında kurulan, çevresi açık, yuvarlak veya dört köşeli ocaklar. Bunların bazısı evin tabanından biraz alçak, bazısı ise yüksek olur. Bu tür ocakların hepsinde ekmek pişirmek için ateşe dayanıklı ve ocak taşı denen düzgün bir taş levha bulunur; 3. köy evlerinin dışında, daha çok samanlık veya merek denen yerlerde kurulan ocaklar. Bunlar yalnız hayvanların yiyeceği

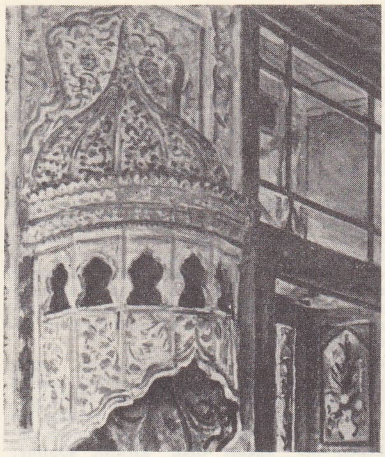

Ahmed III'ün yemek odasındaki **ocak** (1705), Feyhaman'ın eseri

yulaf, ot ve bazı yemleri pişirmek için kullanılır. Bütün bu ocak türleri zamanla önemli değişiklikler geçirdi.

Bugün, Anadolu'nun birçok yerinde kutsal nitelik taşıdığına inanılan ve yılın belli günlerinde «dernek» denen törenlerin yapıldığı yerlerde, yerleşik ocaklar vardır. Bunlar, ziyaret veya tören günleri yakılır, üzerlerinde yemek pişirilir, çevrelerinde birtakım ateş oyunları düzenlenir. Gerek yıkık evlerdeki, gerek kırlardaki ocakları kirletmek, onları yıkmak saygısızlık ve uğursuzluk sayılır.

Türklerin, Anadolu'ya yerleşmesinden sonra, özellikle şehirlerde, ocakların büyük değişikliğe uğradığı görülür. Mimarî bakımdan gelişmiş ve kendine has bir karakter kazanmış ocak örneklerine ancak Osmanlı devletinin Bursa devrinden sonra rastlanır. Bu dönemde, şehirlerde kurulan türk ocaklarının hemen hepsinde ocak tabanı, döşeme seviyesinden yüksekti. Ön tabanı oldukça genişti; mermer, taş, tuğla, saç ve bronz kaplama gibi kolay bozulmayan malzemeden yapılırdı. Ön taban üzerinde ve ocak ağzının iki yanında kıvılcımların sıçramasına engel olacak siperler bulunurdu. Arka tabanın seviyesi ön tabandan yüksekçeydi ve ısıya dayanıklı malzemeden yapılırdı. Bunlar için genellikle tabiî taş veya yeşilimtırak od taşı kullanılırdı. Tuğla ve sonra dövme saç levhalar da aynı iş için kullanıldı. Ahşap binalarda ocak tabanının altına pişmiş topraktan künkler konulur ve künk uçları dışarıdan hava girecek şekilde açık bırakılırdı. Böylece fazla ısınmaya karşı bir yalıtım sağlanmış olurdu. Türk ocaklarının hepsinde duman hücresi vardı ve bunların odaya bakan yüzleri konik bir davlumbaz şeklinde yapılırdı. Bursa devrine kadar olanlarda bu koni çok basıktır. Klasik devirde koninin asıl şeklini bulduğu söylenebilir. Davlumbazdan aşağı sarkan silindir biçimli kısım (*yaşmak*), dumanın odaya yayılmasını önlerdi. Yaşmağın iki yanından ocak açıklığının kenarlarına doğru sarkan kısımlar (*koltuk*), aynı malzemeden yapılmış dekoratif elemanlardı. Davlumbaz, taştan, tuğladan veya kıtıklı alçıdan yapılır, üzeri saç, bronz, çini ve çok seyrek olarak da ahşapla kaplanırdı. Ocakların bacaları taş, tuğla veya bir ikisinin karışımıyle örülürdü. Bacalarda çoğunlukla bir kapak bulunurdu. Bu kapaklar bazen bir demir çubukla, bazen de bir zincirle açılıp kapanırdı. Buna *salapça* denirdi. Odunlar iyice yanıp köz haline gelince salapça kapatılarak ısı kaybına engel olunurdu. Türk ocaklarının iki yanında *maşalık* denen oyuklar yapılırdı. Ayrıca, ocağın iki yanına ve sekilerin üzerindeki duvara el yetişecek yükseklikte, öteberi koymak için açılan hücrelere *takçegöz* veya *tembel deliği* denirdi. Bursa'daki Yeşilcaminin hünkâr mahfilindeki ocaklar, İstanbul'da Çinilikösk'ün ocakları bursa devri örneklerindendir. Klasik devir osmanlı ocaklarında şekil bakımından oldukça büyük bir değişiklik oldu. Ateşlik büyü-

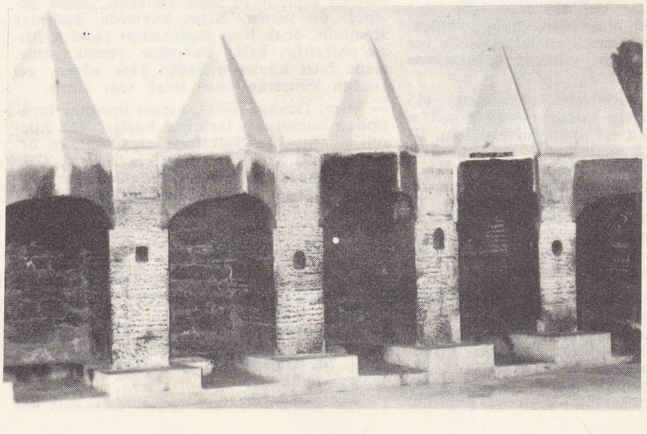

Seyit-battal-gazi külliyesinde aş **ocakları** (1515)

Foto. N. Erkılıç, Ş. Erol (MEYDAN)

dü, davlumbaz iyice sivrilerek yüksek bir koni biçimini aldı. Davlumbaz ve yaşmak kaplamasında da değişik bir malzeme olarak bronz kullanıldı. Ocaklara ön taban eklenerek siperliklere de yer verildi. Bunların en güzel örneği, Topkapı sarayında Murad III'ün yatak odasındaki ocaktır. Mimar Sinan'ın yaptığı (1578) ocağın tablası da duvarlarla uyumlu bir çinidendir. Davlumbaz, yaşmak, ön taban ve siperler altın yaldızlı bronz kaplamadır. Maşalıklar mermer çerçevelidir. XVII. yy. ortalarından sonra ocaklar daha çok çiniyle kaplanarak duvar kaplamalarıyle bir bütün sağlanmağa çalışıldı. Lâle devrinde (1703-1730) başlayan barok etkisi, daha sonraki yıllarda ocak mimarîsine tamamen hâkim oldu. XVIII. yy.dan sonra ise ocaklarda rokoko bezeme örnekleri görüldü. Son devir osmanlı ocakları tamamıyle avrupa örneklerinin tekrarıdır. Davlumbaz çıkıntısı kalkmış, yerini ocak ağzının üstünde, iki yandaki ayaklara oturan raflar almıştır. Bu devir ocakları genellikle mermer yapılı, ateşlikleri ise dökme demirdir. Birçoğunda rafın üstünü büyük ve değerli aynalar süsler. Osmanlı devri ocaklarının çeşitli dönemlere ait en güzel örnekleri Topkapı sarayındadır.

— Tasav. Başta Bektaşîlik ve Mevlevîlik olmak üzere, bütün tarikatlarda ocağın uğurlu olduğuna inanılır. Mevlevî tekkelerinde ocak, *ateşbazı veli* denen görevlinin makamıdır. Tekkede ocağa niyaz edilmeden işe başlanmazdı. Ocak taşı, tekkenin hem temeli, hem de en kutsal yeri sayılır. Ocak tozlu değilse öpülür; öpülemeyecek durumda ise, karşısında mevlevî geleneğince başı kesilir, sonra ocağa el değdirilir, elin şahadet parmağı öpülür. Yemek ocaktan indirilince gülbang çekilir. Bektaşîlerde de durum aynıdır. Ocağa karşı özel bir saygı gösterilir. Tarikatlarda görülen bu ocak sevgisinin temelinde, ateşin bir tanrı sayılarak kutlandığı çağlardan kalma inançların izleri bulunduğu sanılmaktadır. Özellikle İran'da gelişen ateşe tapıcılık, o ülkede doğan bütün tarikatları, değişik yollardan etkiledi. Ateşin ve ocağın kutsallığı inancı zamanla biçim değiştirerek tasavvufa girdi. Bu eski inançlar her tarikatın anlayışına göre yorumlanarak ayrı ayrı nitelikler kazandı. Ocağın kutsal sayılışı değişmez inançlardan biri oldu.

— Termik. Mekanik ocakların gelişmesi ve akaryakıt veya toz halindeki yakıtların kullanılmasıyle bütün sanayi ocakları için geçerli olacak genel bir tanım vermek imkânı kalmadı. Ocak, hem *yanma odası* terimiyle belirtilen bir yer, hem de çok basit veya çok karmaşık olabilen bir cihazlar bütünüdür.

Kömür yakılan geleneksel ocaklarda yakma aracı, kömürü tutan ve çubuklarının arasından hava giren *ızgara*'dır. Bir yükleme ağzı ocağa kömür doldurup ızgara üzerine yaymayı ve ızgarayı temizlemeyi sağlar. Izgara, yanma odasını küllük'ten ayırır; hem yakma havasının toplandığı, hem de küllerin biriktiği yer vazifesini gören küllüğün kapısında genellikle, hava girişi için ayarlanabilir delikler vardır. Ocakta çekme sonucu meydana gelen alçak basınç, ızgara ve yakıtın arasından havayı çeker. Izgaranın gerisinde yanma odası *cehennemlik duvarı* ile sınırlanır; gazlar fırına veya kazan menfezine girmeden önce bu duvarın üzerinden geçerek yanmayı sona erdiren bir karışmaya uğrar. Bazı ocaklarda bu görev, gazları öne doğru yönelten bir kubbeye düşer. Bazı katı yakıtların kullanılması, elle yüklenen basit ocaklarda bile, kademeli özel ızgaralar veya ızgara yerine delinmiş döşeme taşları konulmasını gerektirir. Nemli veya uçucu maddesi çok zengin yakıtlar için yanmayı iki evreye ayırmak gerekebilir. İlk evrede bir gazlaşma meydana gelir (gazojen ocakları).

İnce tane haline getirilmiş çok küçük çaplı yakıtlar, hava geçişine büyük bir direnç gösterir. Bazı merkezî ısıtma kazanlarında olduğu gibi yanma odası alçak basınç etkisinde değilse, hava yeterli bir basınçla ızgara altına sürülür. El veya yakıtın ağırlığıyle yüklenen ızgaralı ocaklar, hava ızgara altına aşırı basınçla gönderiliyorsa, özellikle *üflemeli ocaklar* diye adlandırılır; fakat mekanik ocakların da çoğu üflemelidir.

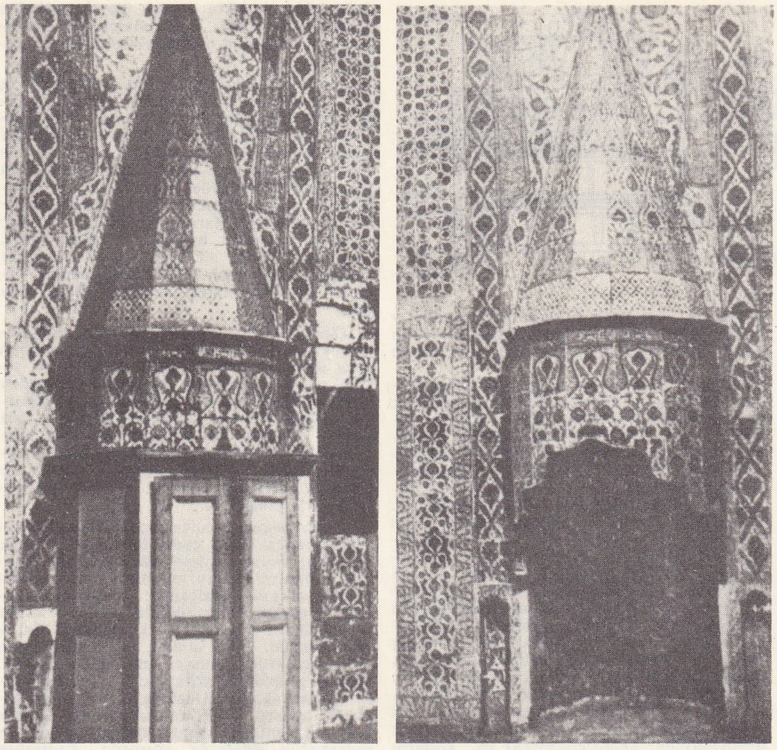

Topkapı sarayından iki ocak

Oldukça iri parçalı katı yakıtla beslenen düşük kapasiteli ocaklarda elle yükleme gittikçe sınırlanmaktadır; başka yakıtlar yakan ocaklarda ve belirli bir önemi olan sanayi ocaklarında değişik yükleme usullerinden faydalanılır ve yukarıda anlatılan geleneksel usulden uzaklaşılır. Küçük taneli kömür kullanan küçük ve orta büyüklükteki ocaklar yalnız bir üfleme vantilatörüne sahiptir ve yakıtın kendi ağırlığıyle yüklenebilir. Belirli bir önemi olan sanayi ocaklarının pratik olarak hepsi mekaniktir ve toz veya akaryakıt brülörleriyle donatılmıştır. *Mekanik ocaklar* çok çeşitlidir; yapılış tarzı düzenlenmeleri, yakılacak yakıta ve aşağıdaki problemler için kabul edilecek çözümlere bağlıdır: yakıtın ızgara üzerine yüklenmesi; havanın girişi, ayarlanışı ve dağılımı; kül ve curufun temizlenmesi ve atılması. Izgara sabitse, yakıtı bütün yüzeyine dağıtarak dökmek gerekir; bu, mekanik kürekle tıpkı elle yüklemede olduğu gibi yapılır. Izgara arkadan öne doğru hareketliyse, yakıtı geriye doğru atmak gerekir; yanma sırasında ızgara onu öne doğru getirir. Yakıt ocağa genellikle bir huniden geçerek girer ve ızgaranın (iki kasnak üzerinde sarılan sonsuz bir zincir gibi eklemli çubuklara sahip mekanik ızgara: Babcock Wilcox, Roubaix ve Harrington tipleri) sürekli hareketiyle sürüklenerek veya çubukların almaşık hareketleriyle ve bir itecekle eğik bir ızgara üzerine itilerek önden arkaya doğru yer değiştirir. Izgara genellikle eğik iki yan yüzeye ayrılır; arada bir oluk vardır. Yakıt bu olukta ilerleyerek yükselir, oluğun kenarlarını aşıp eğik ızgaralara dökülür; yükselme hareketiyle hava giriş deliklerinin seviyesini geçer ve alttan gelerek harlı tabakaya girer (alttan beslemeli ocaklar). Bütün mekanik ocaklarda, yakıtın ilerleme hızı, kalınlığı ve yanmanın hızı, kömür, yolun sonunda kül veya curuf haline gelerek bir huniye, bir çukura veya bir *boşaltma kanalı*'na akacak şekilde ayarlanmağa çalışılır.

Önemli kazan dairelerinde yakıt, ocak yükleme hunilerine stok yerinde mekanik taşıyıcılarla beslenen boşaltma kanallarıyle iletilir. Curufun boşaltılması mekanik veya hidrolik yolla olabilir. Toz yakıt veya akaryakıtla ısıtma halinde, yakma cihazı genellikle brülördür; bir veya daha çok brülörle donatılan yanma odası ise genellikle bağıl olarak basit bir biçim gösterir; profili ve boyutları alevin şekline bağlıdır. Bununla beraber toz kömür için brülörlerden oldukça farklı yakma cihazları da vardır. Bu cihazlarda yakıt, küçük bir ızgaranın üstünde yükselen kuvvetli bir gaz akımı içine atılır veya yine bir ızgaranın üzerindeki hava akımı içine asılı halde bırakılır. Diğer taraftan, yakıt taneciklerinin, bağıl olarak küçük boyutlu silindir veya kesik koni biçimli bir kap içinde, aşırı ısınmış yanma havasının etkisi sonucu çok hızlı bir dönme hareketiyle sürüklenerek bu kabın dibinde ergimiş haldeki curuf ta-

ocaklar

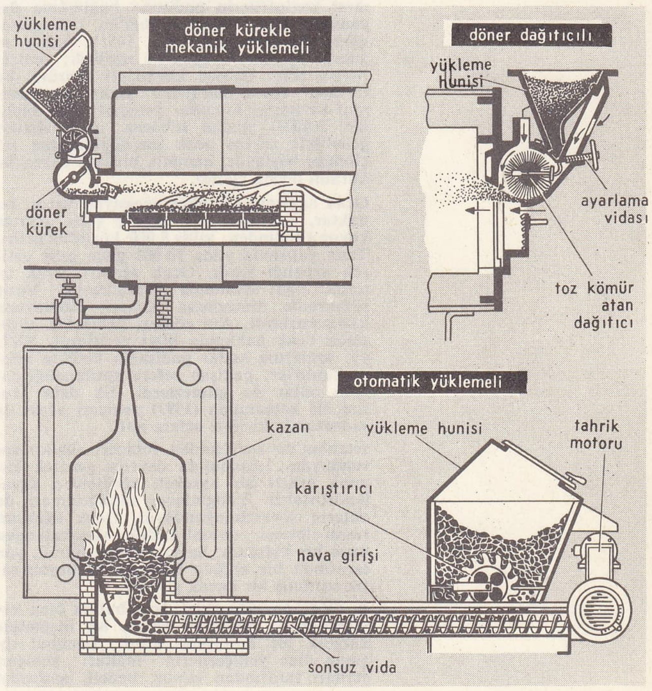

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

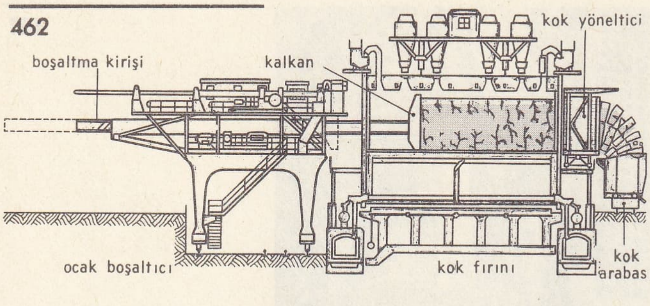

bakasının yüzeyinde yandığı *siklon ocaklar* da böyledir; curuflar gaz yanışının sona erdiği ikinci odanın dibinden sıvı halde akar.

Yanmanın tam olması için, genellikle, yanma odalarına yeterli bir hacim vermek ilk önemli noktadır. Zaten gerekli hacim, yakıt ve yakıcının etkili bir şekilde karışımını sağlayacak kadar küçüktür (yanma ızgara üzerindeyse, bu hacim ayarlama, ızgara üzerindeki tabakanın üstünde serbest kalan gaz veya tanecikler için uygulanır). Brülörlerin biçim ve yerleştirilmeleri bu karışmayı kolaylaştırabilir (msl. brülörlerin birbirine teğet konumu bir burgaç hareketi yaratabilir). Diğer taraftan yanma gazlarının, ortamda asılı halde bulunabilen kül taneciklerinin ve ocak çeperlerinin sıcaklığı, bu çeperlerin yapısına ve yüzeyine bağlıdır. Bu sıcaklıklar için konulan maksimum ve minimum sınırlar, ulaşılmak istenen amaca göre değişir: yakma şartları ve zayıf şartlarda yanmanın sürdürülmesi, çeperlerin korunması, ısıtma işlemleri için gerekli sıcaklık ve seviyesi (özellikle buhar üreticilerinde, kızdırıcılarında) ve küllerin fiziksel hali, duruma göre (msl. kazan boru demetlerine yapışmaması için) hamur halden kurtarılır, toz haline getirmeye çalışılır veya aksine ocağın altında akması için sıvı hale getirilir (ergimiş küllü ocaklar). Bu iş için ya ocakta sıcaklığı düşürmeğe yarayan ve buharlaşmaya etkili olarak katılan saydam su ekranları veya yüksek sıcaklığı korumak için ısıya dayanıklı, soğutulmuş levhalar kullanılır.

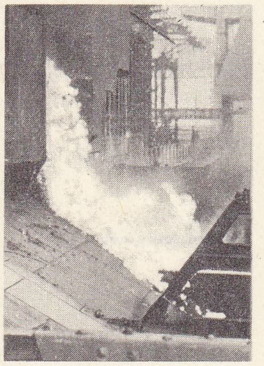

ocak
kokun fırından çıkışı

Ergimiş küllü ocaklarda, alt kısım bir huni meydana getirir; bu huninin altında sıvı küller su içinde toplanır ve boşaltılmazdan önce tanecikler halinde katılaşır.

— Teşk. tar. Padişahların tahtta kalabilmesi yeniçerilerin padişaha bağlılığına dayandığı için, *ocak ağalığı*'na çok güvenilen kimseler getirilirdi. 1451'e kadar ağalar, Yeniçeri ocağından seçilirdi; yeniçerilerin sefer bahşişi istemeleri üzerine, bu tarihten sonra saraydan padişahın güvenini kazanmış kimseler yeniçeri ağası oldular. XVIII. yy.dan itibaren, ocak ağaları genellikle tekrar ocak mensuplarından seçilmeğe başlandı; bununla birlikte bazen bu kuralın dışına çıkıldı.

Ocak ağasının 450 akçe yevmiyesi vardı; bu miktar, sonraları 500 akçeye çıktı. Ayrıca koyun emininden, yılda 8 000 kuruşluk geliri, Tuna yalısında yılda 50 000 akçe gelir getiren arpalığı vardı. Ocak ağaları, ocak işlerini Ağa divanında görüşürlerdi. Vezir rütbesinde olmazlarsa Divanı Hümayuna katılamazlardı. Arz günleri padişahla görüşerek ocak hakkında bilgi verirlerdi. XVI. yy. sonlarına kadar padişahla birlikte sefere katılırlar; padişah sefere katılmadığı zaman onlar da gitmezlerdi. İlk defa Murad III zamanında (1593) yeniçeri ağası da sadrazamla birlikte sefere gitti.

İstanbul'un asayişinden yeniçeri ağaları sorumluydu. İstanbul'da devriye gezerek kanuna aykırı bir hareketi görülenleri cezalandırırlardı. Yangınların söndürülmesi de onların sorumluluğundaydı. Ocak ağasının resmî elbisesi, sırmalı kadife veya satenden uzun bir kaftandı; başına tepesi dilimli, yan tarafında bir sorguç bulunan ve beyaz sarık sarılmış bir kavuk giyerdi.

● *Ocak beytülmalcisi*, İstanbul'da ölen yeniçerilerin mallarını satar, bu hizmetine karşılık bir komisyon alırdı. İstanbul dışında ölen yeniçerilerin malları yeniçeri serdarı tarafından satılır, bedeli, müfredat defteriyle birlikte ocak beytülmalcisine gönderilirdi. Ocak beytülmalciliğine yayabaşılar, deveciler ve hasekilerden biri getirilirdi.

● *Ocak bezirgânı*, genellikle rumlardan ve musevîlerden seçilirdi; bazen babadan oğula geçen bir gedik* halini alırdı. Ocak bezirgânları, ocaktaki nüfuzlarına dayanarak siyasî meselelere karıştıkları ve ocak ile ilgili alışverişlerde suistimalleri görüldüğü için, bazı dönemlerde kaldırıldı; ocak bezirgânının görevleri ocak başyazıcısına verildi. Ocak bezirgânlarının İstanbul'da Valide hanında ve öteki hanlarda odaları vardı; buralarda ocağa ait para, eşya defter ve vesikalar saklanırdı. Ocak bezirgânlığı Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle (1826) sona erdi.

● *Ocak hekimi*, orduda ve kışlalarda hekim ve cerrahlar vardı. Bunlar müslüman veya musevîlerden seçilirdi; sayıları on sekizdi. savaş sırasında cerrahların içinden biri *sercerrah* olurdu. Hekim ve cerrahlardan başka, savaş sırasında yaralananları geriye taşımak da cemaat yayabaşılarından olan meydan çorbacılarının görevlerindendi. Sefer sırasında ordudaki hasta ve yaralılar develerin üzerine kurulan mahfelerle geriye taşınırdı.

● *Ocak imamı*, yeniçeri odalarının bulunduğu yerdeki orta cami imamları. Ocak imamına *imamı hazreti ağa* veya *ağa imamı* da denirdi. Ocak imamları medrese öğrenimi görmüş yeniçeriler arasından seçilirdi. İmamın bağlı olduğu ortaya *imam ortası* denir, bu ortanın kumandanı da imam olurdu. Ocak imamı, resmî törenlerde veya geçitlerde, ulemaya mahsus *örf* (büyük kavuk) giyerdi. Teşrifattaki yeri, başçavuşla haseki ağaları arasındaydı. Her ay yeniçeri ağasıyle birlikte sadrazamı ziyaret eder, el öptükten sonra dışarı çıkmaz ve sadrazamın odasında otururdu. Padişahla bayramlaşma törenlerindeki yeri başçavuşla başdevecinin arasındaydı. Ocak imamları azledilemezlerdi, kendi istekleriyle imamlıktan ayrıldıkları zaman Deveciler ortasına yaya başı olurlardı.

● *Ocak kâtibi*, Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar ocak zabitleri arasından tayin edilirdi. Sonraları ocak ağasının etkisiyle, suistimal yapmalarını önlemek için ocak dışından tayin edilmeğe başlandı. Ocak kâtibinin azil ve tayini doğrudan doğruya sadrazama aitti. Kâtip, haftada bir kere sadrazamın çağrısı üzerine onun ziyaretine giderek ocağa ait işler hakkında bilgi verirdi. Ocak kâtibi, fodla kâtipliğinden sonra bu makama gelirdi. XVI. yy.ın sonlarında eyaletlerde mal defterdarlığında bulunanlardan da ocak kâtibi tayin edilmeğe başlandı. Ocak kâtibi, Yeniçeri ve Acemî ocaklarının kütüğü (ocak halkının künyelerini ve maaşlarını gösteren büyük defter) ile ulufe defterini tutardı. Kâtip suistimali önlemek için (msl. ocak ağası ile anlaşarak defterleri bozabilir, dışarıdan ocağa yabancı alabilir ve ocaktaki askerin gündeliklerini artırabilirdi), bir yıl çalışmak üzere tayin edilir ve doğru hizmeti görülmüşse bu sürenin sonunda görevi bir yıl daha uzatılırdı.

Ocak kâtibi, ocak ağasından bir yazı gelmedikçe ölenlerin ve ocaktan ayrılanların yerlerine hiç kimseyi yazamazdı; bunu yaparsa, görevini kötüye kullanmış olurdu. *Asl* adı verilen ulufe defterine yazılması gereken şerhleri ve tashihleri kendisi kay deder, verilen terfileri ve korucu kayıtlarını kendisi yazardı. Ocak kâtibinin belirli bir maaşı yoktu. Ancak her üç ayda bir yeniçerilere verilen ulufeden nefer başına birer akçe alırdı. Bu para hesaplanır, «şakirtler halifesi» de denen ocak kâtibi aracılığıyle odabaşılardan toplanırdı. Fatih Sultan Mehmed zamanında düzenlenen Kanunnamei Âli Osman'da, ocak kâtibinin derecesi reisülküttaptan (divanı hümayun başkâtibi) sonra gelirdi. Ocak teşrifatında ise yeri, sekbanbaşından sonraydı; sekbanbaşı ile kethüdabey arasında bulunurdu. Ocak kâtibi terfi ederse kenar defterdarı olurdu. Ulufe veya mevacib defterlerini yazmak için önce yeniçeri kâtibinin yanında on beş şakirt vardı; yeniçeri ve acemî sayısı artınca kâtip sayısı kırka ve daha sonra yetmişe, seksene kadar çıktı. Ocak kâtibinin her gün için kırk fodla tayını vardı. Törenlerde destar sarar, çuha ferace ve samur kürk giyer ve kemer *rahtlu* ata binerdi.

● *Ocak talimhanesi*, ilk defa Bayezid II zamanında yapıldı; Kanunî zamanında da genişletildi. Talimhanenin kumandanı 54. bölük çorbacısıydı. Yeniçeriler burada talimhanecibaşı ve tüfekçibaşının nezaretinde her gün ok ve tüfekle nişancılık talimleri yaparlardı. Yeniçeri ağaları da üç dört ayda bir buraya gelip yeniçerilerin durumlarını denetleyerek başarı gösterenlere, gümüşten yapılmış birer tas veya altın verirlerdi. Padişahlar da yılda bir kere talimhaneye, talimleri seyretmek için gelirlerdi. Padişahların bu denetlemesinde, başta yeniçeri ağası olmak üzere yeniçeri ilerigelenleri tüfekle nişangâhlara atış yaparlardı. Talimhanenin ok, yay, barut, fitil ve tüfekler için nişangâh olarak kullanılan testi masrafları hükûmet tarafından karşılanırdı. XVII. yy.dan itibaren yeniçerilerin talim düzenleri bozuldu; daha sonraki yüzyıllarda yeniçeriler talimhaneye uğramaz oldu. Selim III, Nizamıcedit ordusunun yanında yeniçerilerin de savaş gücünü artırmak için, talimhaneye on beşer akçe gündelikle sekiz tüfekçibaşı, on ikişer akçe gündelikle sekiz tüfekçi onbaşısı, onar akçe gündelikle yirmi beş tüfekçi neferi tayin etti; yeniçerilerin her yıl hıdrellezden kasıma kadar haftada iki gün atış talimi yapmalarını emretti. (LM)

OCAK i. (esk. türk. *ot*, ateş'ten). Yılın ilk ayı: *Ocak otuz bir gündür. Esk.* Kânunusani.

— Tar. *Ocak* ayında, türk tarihinin önemli olayları: 1926 (1 *Ocak*), Miladî takvim kullanılmağa başlandı. —1610 (3 *Ocak*), Sultanahmet camiinin temeli atıldı. —1922 (3 *Ocak*), Mersin düşman işgalinden kurtuldu. —1922 (5 *Ocak*), Adana ve çevresi düşman işgalinden kurtuldu. —1961 (6 *Ocak*), Kurucu Meclis ilk toplantısını yaptı. —1946 (7 *Ocak*), Demokrat parti kuruldu. —1921 (9/10 *Ocak*), Birinci İnönü zaferi kazanıldı. —1755 (11 *Ocak*), Haliç dondu. —1920 (12 *Ocak*), son Osmanlı Meclisi Mebusan'ı açıldı. —1822 (13 *Ocak*), Yunanistan istiklâlini ilân etti. —1910 (19 *Ocak*), Çırağan sarayı yandı. —1913 (23 *Ocak*), Babıâli baskını oldu. —1621 (24 *Ocak*), Haliç dondu. —1635 (27 *Ocak*), Nef'i idam edildi. —1920 (28 *Ocak*), Misakı Millî kabul edildi. (M)

OCAK (lat. *Fornax*), güney yarıkürede, Balina*nın güneyinde yer alan küçük bir takımyıldızın adı. Yıldızlarının en parlağı 3. kadirdendir. (L)

OCAKÇI i. (*ocak*'tan *ocak-çı*). [Vapur, tren v.b. taşıtlarda] Ocağa kömür atıp makinenin işlemesini sağlayan kimse, ateşçi: *Sıcağa dayanıklı değilse vapur ocakçısı olamaz.* || Kurumla dolan ocak bacalarını özel âletlerle temizleyen kimse. || Kahvelerde çay, kahve v.b. hazırlayan ve ocağın başında bulunan kimse. (M)

OCAKÇILIK i. (*ocakçı*'dan *ocakçı-lık*). Ocakçı olma hali, ocakçının yaptığı iş. (M)

OCAKLI sıf. (*ocak*'tan *ocak-lı*). Ocağı olan, içinde ocak bulunan: *Ocaklı bir mutfak.*

— Teşk. tar. Ocağa bağlı olan (yeniçeri). Kapıkulu ocaklarına bağlı olan kişilere verilen ad. (Bk. ANSIKL.) || Trablusgarp ve Cezayir'de kurulan ocaklara bağlı olanlara verilen ad.

— ANSIKL. Teşk. tar. Osmanlı padişahları *ocaklı*'lara «kullarım» diye hitap ederdi. Savaş zamanında ocaklılar için en büyük şeref padişahı korumaktı. Bu yüzden ocaklılar, savaşa katılmayan padişahları sevmezlerdi. Ocaklıların derece ve yerleri belliydi. Ocağa yeni giren bir ocaklı, bağlı olduğu odanın bütün hizmetleriyle yükümlüydü; ona odanın acemisi gözüyle bakılırdı. Gündeliği az olan bu ocaklıdan yemek parası alınmaz, hizmetine karşılık yemek verilirdi. Bu bağlılık ve saygı zamanla gelişen isyanlarda da kendini gösterir ve ocaklılar birlikte hareket ederek, isyanı yürütürlerdi. Bu yüzden padişah, sadrazam ve vezirler ocaklılardan çekinirler ve onların birlikte isyan etmelerini önlemeğe çalışırlardı. Ocaklılar, arkadaşları arasında bulunan sakatlara yardım etmek gereğini duyar ve odalarındaki sandıktan ihtiyaç öl-

Foto. LAROUSSE

çüsünde para verirlerdi. Bundan başka esir olan bir ocaklıyı kurtarmak için aralarında para toplarlardı. (M)

OCAKLIK i. (*ocak*'tan *ocak-lık*). Mutfakta ocağın bulunduğu yer. || Bir yapının temelini veya çatısını meydana getiren büyük kereste, temel direği. || *Halk dili.* Baca.

— Denizc. *Ocaklık demiri,* göz demiri yedeği. (Bk. ANSİKL.)|| *Ocaklık punteli,* eski gemilerde ocaklık demirini askıda tutmak için kullanılan matafora.

— İda. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Ocaklık demiri,* genellikle savaş gemilerinde kullanılır. Bu demir yelken çağında pruva palasartasının gerisine bağlanır ve biri sancak, öbürü iskelede olmak üzere iki tane kullanılırdı. Çiposuz demirlerin kullanılmağa başlanmasından sonra yalnız sancak tarafta olmak üzere göz demirinin biraz gerisinde açılmış ikinci bir locada taşınmağa başlandı. Çok büyük savaş gemilerinde rastlanan ocaklık demiri, zincirleri karamusala vurarak çift demirde yatarken gerektiğinde kullanılmak için yedek olarak bulundurulur. Son yıllarda bodoslama üzerine açılmış localarda taşınmaktadır. Ağırlığı genellikle göz demirinin aynıdır. Bazen yüzde 15 kadar daha ağırı da kullanılır. Bk. DEMİR.

— İda. huk. Osmanlı devleti yönetiminde, anadolu toprakları, mirî arazi sistemi içinde, tımar, zeamet ve has adlarıyle fonksiyonel olarak bölünmüştü. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşından sonra, İran sınırında kürt beylerinin oturduğu yerleri bu sistem dışında tuttu ve bu yerleri yurtluk veya *ocaklık* adlarıyle bu beylere verdi. Yurtluk ve ocaklıkların gelir ve ürünleri, yöneticileri olan kürt beyleri tarafından alınabiliyordu. Ancak, ocaklık sahiplerinin devlete karşı, sınırları korumak, o bölgeye kuvvet gönderilmesi halinde orduya katılmak gibi görevleri vardı. Ocaklık sahibi beyler azledilemezdi; öldükleri zaman toprakları oğullarına, oğulları yoksa ailelerinden uygun görülecek bir erkeğe kalırdı. (M)

OCAMPO (Florian DE), ispanyol kronikçisi (Zamora 1499'a doğr. - Cordoba 1558'e doğr.). Papazlık yaptı, Karl V'in, kronikçişi oldu (1539) ve *İspanya Genel Kroniği'*ni (1543-1553) yazdı. (L)

OCAMPO (Victoria), arjantinli kadın yazar (Buenos Aires 1891). Arjantin'in en büyük kültür dergilerinden biri olan *Sur*'u yönetti. Ocampo, avrupa kültürünün başlıca akımlarını ve önderlerini Latin Amerika'ya tanıtma amacı güden birçok deneme kitabı yayımladı: *De Francesca a Beatrice* (Francesca'dan Beatrice'ye) [1924], *Lawrence de Arabia y Otros Ensayos* (Arabistanlı Lawrence ve Öbür Denemeler) [1951], *Virginia Woolf* (1954). Birçok önemli avrupalı yazarla kurduğu ilişkileri ve tanışma hatıralarını *Supremacia del Alma y de la Saugre* (Ruh ve Kanın Üstünlüğü) [1935-1957] adlı derlemede anlattı. (M)

OCANA, Kolombiya'da (Santander Norte idare bölgesi) şehir, Cucuta'nın batısında; 10 000 nüf. (L)

OCARİZ (Jose DE), ispanyol diplomatı (La Rioja 1750 - Varna, Bulgaristan 1805). Paris'te genel konsül oldu (1788). 1792'de Louis XVI'yı, öldürülürse savaş çıkar diyerek kurtarmak istedi. Mart 1793'te İspanya'ya döndü. Figueras'ta barış görüşmelerini açtı. (1795). [L]

O'CASEY (Sean), irlandalı oyun yazarı (Dublin 1833-Torquay, Devonshire 1964). Yoksul bir ailenin çocuğuydu, İrlanda'nın bağımsızlığını destekledi, dramlarında yurdunu sarsan siyasî ve toplumsal meseleleri işledi. Başlıca oyunları: *The Shadow of a Gunman* (Silâhlı Adamın Gölgesi) [1923]; *Dünyanın Düzeni* (Juno and the Paycock) [1924]; *The Plough and the Stars* (Saban ile Yıldızlar) [1926]; *The Silver Tassie* (Gümüş Kupa) [1929]; *Within the Gates* (Parmaklıklar Arasında) [1933]; *Winfalls* (Gureba Mirası) [1934]; *The Star Turns Red* (Kızıllaşan Yıldız) [1940]; *Benim için Kırmızı Güller* (Red Roses for Me) [1943]; *The Bishop's Bonfire* (Piskoposun Şenlik Ateşi) [1955]. O'Casey eserlerindeki şiirli, zaman zaman karanlık sembolizme kaçan diliyle, irlanda tiyatrosunun rönesansında Synge'den sonra yer alır. Ayrıca altı ciltlik otobiyografisiyle (1939-1954), hikâyeleri ve küçük oyunları vardır. (L)

OCCHİALİNİ (Giuseppe), italyan fizikçisi (Fossombrone 1907). Milano üniversitesi Matematik, Fizik ve Tabiat Bilimleri fakültesinde yüksek fizik profesörü. Kozmik ışınlar konusunda uzman olan Occhialini, π mezonlarının keşfedilmesine yardımcı oldu. 1933'te Blackett ile birlikte, γ fotonlarını maddeleştirerek elektron-pozitron çiftlerinin oluşumunu inceledi. (L)

OCCLEVE veya **HOCCLEVE** (Thomas), ingiliz şairi (1358'e doğr.-1450'ye doğr.). Uzun zaman Chaucer'a mal edilen *Cupido'ya Mektup*'un (1402) yazarıdır. *La Male Règle* (Erkeklik Kuralı), *Complaint* (Şikâyet) ve *Dialogue With'a Friend*'de (Bir Dostla Sohbet) gençlik serüvenlerini dile getirdi, ayrıca çağının Londra'sından canlı tablolar çizdi. Galler prensini (geleceğin Henry V'i) pohpohlamak için *The Regement of Princes* (Prenslerin Yönetimi) [1411-1412] adlı bir eser daha yazdı. (L)

OC dili (esk. provence dilinde *oc,* olumluluk unsuru; lat. *loc*'tan). Bask ülkesi dışında Güney Fransa'da konuşulan lehçeler bütünü.

— ANSİKL. *Oc dili* lehçelerinin yayılma alanı, kuzeyden oil* dili lehçeleri ve fransız-provence ağızlarının konuşulduğu alan ile sınırlanır.

Ortaçağ'da bu lehçelerin belli bir birliği vardı: trubadurlar gerçekte tek bir dil veya hiç değilse tek dil haline gelmiş ve bir ölçüde saymaca bir dil kullanırlardı; bu dil, Toulouse bölgesine has birtakım dil özellikleri gösterir. Oc diline çeşitli adlar verildi: *limoges lehçesi* (çünkü XII. yy.ın ilk ve en ünlü trubadurları Limoges ve Périgord'luydu) ve *provence lehçesi.* Bilgin Raynouard, XIX. yy.ın başında bu dile roman dili (lat. *lingua romana*'dan) adını verdi (bu ad ortaçağ belgelerinde halk dilini belirtirdi); ama Raynouard, bugünkü roman dillerini veren Latincenin kökünü eski provence lehçesine bağladığından, bu terim doğru değildir. Ne var ki, Clovis Brunel'in, *Les Plus Anciennes Shartes En Langue Provençale* (Provence Dilindeki En Eski Yasalar) adlı eserinden de anlaşıldığı gibi daha Ortaçağda lehçelere bölünme başladı.

Eski provence dili tutucu özelliğiyle Eski Fransızcadan ayrılır: Latincenin *a*'sını (*cantar* < *cantare*), açık *e*'yi (*pe* < *pedem*), kapalı *e*'yi (*mes* < *mensem*) ve iki ünlü arasındaki titreşimsiz ünsüzleri titreşimliye dönüştürerek (*amada* < *amatam; logar* < *locare; saber* < *sapere*), iki ünlü arasındaki titreşimli ünsüzleri de sürtüşmelilere dönüştürerek (*vezer* < *vedere*) muhafaza etti; kelime ortasındaki *tr* grubu *yr* (*payre* < *patrem*), *ct* grubu *ch* (*fach* < *factum*) oldu; kelime ortasında ve ünsüz önündeki *s* kaldı (*testa* < *testam*).

Bütün bu özellikler bugünkü lehçelerde muhafaza edildi, yönetici bir merkezin yokluğu, özellikle bağımsızlığını korumayı başaran son güney ili Provence'ın Fransa tahtına bağlanma tarihi olan XV. yy.dan itibaren, farklı lehçelerin doğmasını hızlandırdı. Günümüzde başlıca şu lehçelere rastlanır: Provence, Languedoc, Limoge, Auvergne ve Gascogne. Kuzey sınırı boyunca, oc diliyle oil dili arasında Confolens'den Vichy'ye kadar uzanan bir geçiş alanı vardır; aynı şekilde, kuzeydeki Vivarais ve güneydeki dauphiné ağızları, provence lehçesiyle fransız-provence lehçeleri arasında bir geçiş alanı meydana getirir. Bu lehçelerin her birinin değişik biçimleri vardır. Bugün oc dili lehçelerini birbirinden ayıran nitelikleri özetlemek güçtür; kabataslak provence dili kelime sonundaki kapantılı ünsüzlerin düşmesi, genizsi ünlülerin muhafaza edilmesiyle, Languedoc lehçesiyse kelime sonundaki kapantılıların korunması, «caduc» adı verilen n'nin atılması ve kelime başındaki *v*'yi *b* telaffuz etme eğilimiyle nitelenebilir (*bi* < *vinum*); limoges ve auvergne lehçeleri şırlamalı seslere çok yer verir ve *an* genizsi ünlüsünü kapantılılaştırarak *o* haline sokar (*plo* < *planum*). Gene de gascogne lehçesini ayrı bir sınıfa sokmak gerekir (gascogne lehçesi o kadar farklı özellikler gösterir ki, bazı dilciler bu lehçeyi ayrı bir dil sayarlar).

Bu lehçeler bugün bile özellikle kırlık bölgelerde yaygındır (ama, bütün bu yerlerde Fransızca ile birlikte konuşulur); büyük şehirlerde ise yerini hızla Fransızcaya bırakmaktadır; orta büyüklükteki şehirlerde ise bu lehçeler konuşulmağa devam edilmektedir. Oc dili alt tabakası özellikle kelime hazinesi ve telaffuz alanında etkisini gösterir. (L)

OCEAN adası, Büyük Okyanusta ada, Gilbert ve Elice adaları ingiliz sömürgesine bağlıdır; 5 km²; 2 100 nüf. Fosfat yatakları. (L)

OCEANİTES i. Çok küçük deniz kuşu; her tarafı siyah, kuyruğunun dibi beyaz beneklidir. (*Oceanites oceanicus* [kutup fırtınakuşu] Antarktika'ya yuva yapar, yazın bazen Atlantik'in avrupa kıyılarında görülür.) [L]

OCEANODROMA i. Siyah tüylü, çatal kuyruklu çok küçük deniz kuşu; kuyruğunun dibinde beyaz bir benek bulunur; bütün denizlerde yaşar. (*Oceanodroma leucorrhoa,* Kuzey Atlantik kıyılarında yuva yapar.) [L]

OC EO. Esk. coğ. Güney Vietnam'da liman.

— Oc Eo'da yapılan kazılar burada eneolitik çağın sonundan M.S. VIII. yy.a kadar olan uzun bir süre içinde insanların yaşadığını ortaya koymuştur. Yerli kültür büyük bir kısmı Hindistan'dan gelen yabancı ve Khmeröncesi, kıtasal bir kültürle karışmıştır. Louis Malleret'nin tanımıyle Oc Eo medeniyetinin eriştiği en yüksek nokta, Funan'ın hindulaştırılmasında görülen «teknolojik, sınaî, ticarî, siyasî, dinî ve toplumsal» düşüncelerle ifadesini bulan sömürgeye has bir kültür çevrimi olarak kendini gösterir. Oc Eo'da oturanların geçim kaynakları balıkçılığa dayanır. Sık sık bıçak izlerine rastlanan domuz ve büyükbaş hayvanların kemiklerinin beslenmeden çok, dinî âyinlerle ilgili olduğu sanılır. Evler, muhtemelen kazıklar üzerine oturtulmuş hafif ve yüksek yapılardır. Öte yandan Fu-nan limanı belki de Batı ile Çin arasında ve doğu yolu üzerinde bulunan, Doğu'ya teknik ve süsleme konularıyle ilgili sayısız hammaddenin aktığı bir konaklama yeriydi. Burada Eskiçağın hemen hemen bütün ticaret yollarında örneği bulunan otuz adet çok ilgi çekici altından yapılmış bir onikiyüzeyli bulunmuştur. Bunların büyücülük ve astrolojiyle bir ilgisi olması muhtemeldir. (L)

OCHAB (Edward), polonyalı siyaset adamı (Krakow 1906). 1929'da Polonya Komünist partisine girdi. İkinci Dünya savaşında S.S.C.B.'de Polonyalıların Almanya'ya karşı yaptığı savaşa katıldı. 1945'te içişleri bakanı, sonra (1948-1949) sendikaların başkanı oldu. 1954'ten beri Komünist partisi siyasî büro üyesi, 1956'da parti birinci sekreteri, 1957-1959 arasında tarım bakanı, 1959'dan beri Komünist partisi merkez komite sekreteridir. 1961'de Devlet konseyi başkan yardımcısı ve 1964'te devlet başkanı seçildi. (L)

OCHİNA i. Silindirimsi uzun gövdeli, kızıl veya kızıl sarı renkli küçük böcek. (İlmî adı *Ochina ptinoides.* Kınkanatlıların *anobiidae* familyasından.) [L]

OCHNA i. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaççık. (*Ochnaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

OCHNACEAE çoğl. i. Ayrı taçyapraklı ağaççıklar familyası; tropikal bölgelerde yirmi bir cinsi, üç yüzden fazla türü yetişir. (Başlıca cinsleri: *ochna, ouratea, luxemburgia.*)

— ANSİKL. *Ochnaceae* familyasındaki bitkiler çalı görünüşündedir; çiçeklerinde 4-5 çanakyaprak, bir o kadar veya onun iki katı kadar taçyaprak, çanakyaprakların iki katı veya daha çok katı kadar erkek organ bulunur; erkek organ başçıkları tepe kısmından çatlar; dişi organ 4-5 meyveyapraktan oluşur ve tek yumurtacıklıdır; meyveler etli, yapraklar almaşık ve saplıdır. Çaygillerle guttiferales arasında yer alır. (L)

OCHOA (Eugenio DE), ispanyol yazarı (Lezo, Guipuzcoa 1815-Madrid 1872). Hayatını Madrid ve Paris'te geçirdi. Basında romantizmin ilkelerini savundu; Hugo, Chateaubriand, Lamartine, A. Dumas père,

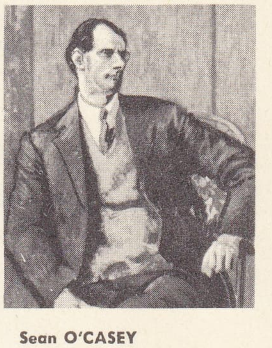

Sean O'CASEY

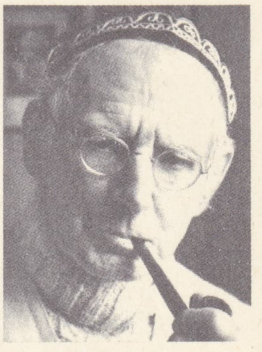

Sean O'CASEY

Foto. X (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

G. Sand ve Walter Scott'dan İspanyolcaya tercümeler yaptı. (L)

OCHOA (Severo), ispanyol asıllı amerikalı biyoloji bilgini (Luarca 1905). 1929'da Madrid üniversitesinde doktorasını verdi, sonra Glasgow, Berlin, Heidelberg ve Londra'da araştırmalarını sürdürdü. 1941'de Amerika'-ya göç etti, önce Saint Louis'ye, sonra New York'a yerleşti. 1954'te New York'-ta biyokimya profesörü oldu. Nükleik asitlerin sentezlenmesi konusunda birbirinden bağımsız olarak yürüttükleri çalışmalardan ötürü 1959 Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü Kornberg ile paylaştı.

Ochoa'nın en büyük ilmî katkısı, fransız kadın biyokimyacı Grunberg-Manago ile birlikte, polinükleotid fosforilaz adlı bir enzimin, nükleotidleri R.N.A. molekülü halinde birleştirdiğini ispatlamasıdır. Ochoa'nın *Acetobacter Vinelandii*'den elde ettiği bu enzim, Kornberg'in D.N.A. için bulduğu enzimin karşılığıdır. (L)

Ocho Comedias y ocho Entremesse Nuevos (*Sekiz Komedi ve Sekiz Yeni İntermezzo*). Cervantes'in, 1615'te Madrid'de yayımlanan derlemesi. Cervantes, her ne kadar yirmi ile otuz kadar komedi yazdığını ve temsil ettirdiğini ileri sürerse de, *La Numancia* ile *Et Trato en Argel* (Cezayir'de Hayat) dışında, ancak bu derlemeyi bıraktığı sanılır. Bu derlemedeki komediler: *El Gaillardo Espanol* (Yiğit İspanyol); *La Casa de los Celos y Selvas de Ardenia* (Ardenia'nın Kıskançlıklar Evi ve Ormanları); *Los Banos de Argel* (Cezayir Zindanları); *El Rufian Dichoso* (Azizleştirilmiş Serseri); *La Gran Sultana* (Büyük Sultan); *El Laberinto del Amor* (Aşk Labirenti); *La Entretenida* (Eğlenceli Komedi); *Pedro de Urdemalas;* intermezzolar: *El Juez de los Divorcios* (Boşanma Hâkimi); *El Rufian Viudo* (Dul Kalan Serseri); *La Eleccion de los Alcaldes de Daganzo* (Daganzo Hâkimlerinin Seçilişi); *La Guarda Cuidadosa* (Uyanık Muhafız); *El Vizcaino Fingido* (Sahte Viscaya'lı); *El Retablo de las Maravillas* (Mucizeli Mihrap Arkası); *La Cueva de Salamanca* (Salamanca Mahzeni); *El Viejo Celoso* (Kıskanç İhtiyar). Sekiz komediden üçü (*Yiğit İspanyol, Cezayir Zindanları, Büyük Sultan*), doğrudan doğruya Cervantes'in esirlik hatıralarından ilham alınarak yazılmıştır. Buna karşılık *Azizleştirilmiş Serseri*, Calderon'un *La Devocion de la Cruz* (Haça Bağlılık) eserine yakındır. Cervantes'in komedileri Calderon veya Lope de Vega'nınkilerle boy ölçüşmekten uzaktır, fakat sekiz intermezzo'su hayat dolu tipleri çok ustaca yönetilmiş kısa entrikalarla sahnede canlandırır. (L)

OCHOTONA i. Sibirya'nın güneyinde yaygın lagomorf kemirgen (*Ochotona dauricus*). Bk. ISLIKLITAVŞAN. (L)

OCHRADENUS i. Çiçekleri taçsız otsu bitki; Avrupa'nın güneyinde (İspanya) ve Afrika'nın kuzeyinde (Mısır) yetişir. (Muhabbetçiçeğigillerden.) [L]

OCHROCARPOS i. Bot. Afrika, Asya ve Madagaskar'ın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (*Ochrocarpos Africanus*'dan «oboto» denen bir kereste elde edilir: Birmanya ve Çinhindi'nde yetişen *O. siamensis*'in odunu da değerlidir, ama bu ağaç yavaş büyür. *Guttiferae* familyasından.) [L]

OCHROMA i. Antiller'de ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen büyük ağaç. (Kimi bilginlere göre *bombacaceae* familyasından, kimine göre ebegümecigillerdendir.)

— ANSİKL. *Ochroma lagopus* ve *O. Boliviana*'dan «balsa» denen bir kereste elde edilir (aynı keresteye Nikaragua'da *katillo*, Bolivya'da *tami* adı verilir). Rengi beyaz veya pembe beyaz, yoğunluğu 0,09-0, 13 olan bu odundan Ekvador devleti yılda 25 000 m^3 elde eder; burio (verklea) ile birlikte dünyanın en hafif odunu budur. Çok kolay işlenir, mantarla rekabet edebilen bir odundur. Yalıtkan, küçük model, ambalaj, sandal gibi şeylerin yapımında kullanılır. *Ochroma lagopus*'tan ayrıca kapok odununa benzer bir tekstil maddesi de elde edilir. (L)

OCHROSİS i. Akdeniz bölgesinde yabanî yasemin üzerinde yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

OCHAB, Krakow'da başkan De Gaulle'ü karşılarken (1967)

OCHS (Pierre), isviçreli siyaset adamı (Nantes 1752-Basel 1821). Ailesinin beşiği olan Basel'e gelince (1769), eyalet şansölyesi ve Rewbell'in dostu olarak Fransa'nın desteğini istedi ve Napolyon tarafından İsviçre Cumhuriyeti anayasasını hazırlamakla görevlendirildi (aralık 1797). Yönetici olarak Fransa ile ittifak görüşmelerini yaptı (ağustos 1798), sonra görevden uzaklaştırıldı (1799). Paris'te aracılık anlaşması için yapılan toplantıya katıldı (şubat 1803). [L]

OCHSENBEİN (Johan Ulrich), isviçreli subay ve siyaset adamı (Schwarzenegg, Bern 1811-Bellevue, Nidau yakınları, Bern 1890). *Nationalverein* adlı radikal partiyi kurdu (1835). 1847-1848 Arasında hükûmet ve konfederasyon başkanlığı yaptı. Başkaldıran katolik Sonderbund kantonlarına karşı açılan savaşın siyasî yönetimini eline aldı. 1848 Federal anayasasını hazırlamakla görevli kurulun başkanlığına getirildi ve federal danışmanlığa (kasım 1848) tayin edildi. Ama aynı göreve yeniden seçilemeyince (1854), Fransa'ya göç etti. Fransa'da, Fransa-Prusya savaşında (1870-1871) general rütbesiyle Lyon askerî kumandanlığına getirildi. (M)

OCHTHEBİUS i. Bataklıklarda ve göllerde yaygın böcek. (İlmî adı *Ochthebius impressus*. Pek çok türü vardır. Kınkanatlıların *hydrenidae* familyasından.) [L]

OCHTHERA i. Ephydra'ya yakın sinek. (Yazın bataklık bitkilerinde görülen *Ochthera mantis*'in bacakları peygamberdevesinde olduğu gibi kalın, uzun ve dikenlicedir. Kısa duyargalı sikloraf çiftkanatlılardan.) [L]

OCİMUM veya **OCYMUM** i. Bot. Fesleğenin ilmî adı. (*Ocimum* cinsinin sıcak bölgelerde elli altmış türü bulunur. *Ocimum gratissimum*'dan timol esansı, *O. viride*'den metil sinnamat elde edilir [birincisine *seylan belsemi* veya *fesleğeni*, ikincisine *gambiya çayı* denir]; diğer bazı türleri: *O. sanctum* [linalol], *O. pilosum* [sitral] ve özellikle büyük fesleğen, *O. basilicum* [estragol ve linalol].) [L]

OCİN TENNO, Japon imparatoru (Protohistoria devri [M. S. 261 - 310]). Haşiman adıyle savaş tanrısı olarak saygı gördü. Uzun süre annesinin naipliği altında kaldı. Kore'den ipek imalâtçıları getirtti. Çin yazısı onun hükümdarlığı sırasında Japonya'ya girdi. (L)

OCKEGHEM veya **OKEGHEM** (Johannes), flaman bestecisi (Termonde [?] 1430'a doğr. - Tours 1496'ya doğr.). Fransa krallarından Charles VII, Louis XI ve Charles VIII'in hizmetinde müzikçi olarak 43 yıl çalıştı. Müzik öğrenimini Anvers katedralinde yaptığı sanılıyor. 1448'de, Moulins'de, Bourbon'lu Charles'ın kantoru oldu. 1452'de Paris'te kral Charles VII'nin hizmetine girerek bestecilik yaptı. 1465'te Louis XI'in emriyle «krallık özel kilisesi koro yöneticiliği»ne tayin edildi. Kralın hesabına İspanya (1470), daha sonra Flandre'a gitti (1484). 1497 Şubatında, adı Tours'lu müzikçilerin kütük defterinden çıktığına ve yerine Evrard adının konduğuna göre, bu tarihlerde öldüğü düşünülebilir. Kontrapunto sanatını geliştirerek, rönesansöncesi büyük müzikçilerinin yetişmesinde rol oynadı. Başlıca eserleri: on dokuz missa; birçok motet; iki *Salve Regina; Miles Miras Probitatis* (Petrucci derlemesinde); 36 sesli, ünlü *Deo Gratias* (Tomus Tertius Psalmorum Selectorum'da yazarın adı yoktur; Nürnberg, 1542); on dokuz fransız şarkısı (arkadaşı *Gilles Binchois İçin Ağıt, Se Vostre Coeur* v.b.). Ockeghem'in çok ritimli, çok basit biçimli şarkılarında dinî müziğin serbest gelişimi yoktur. Bunlar da kalıplaşmış sistemlerden ayrılmaktadır, ayrıca Dufay gibi vokalize yer verirse de, Ockeghem'in kontrapuntosu daha canlıdır ve eşlik figürlerin oynaklık vermesini bilir. (L)

OCKHAM'CILIK i. Ockham'lı Wilhelm'-in öğretisi ve sistemi. (L)

OCNA, maden anlamına gelen rumence kelime. Romanya'da birçok yerin adında bu kelime geçer: Reşita yakınında, Banat'-da *Ocna de Fier;* Someş'te, Cluj idare bölgesinde *Ocna De Jului*; Aid yakınında, Mures'de *Ocna Mureşului*; Sibiu yakınında *Ocna Sibiului*; Trotuş vâdisinde *Tirgu Ocna* ve Eflak'ta Olt üzerinde *Ocnele-Mari.* (L)

OCNOGYNA i. Nisanda Alp dağlarında görülen kelebek. (Tırtılı sinirotu, ısırgan, centiyane üzerinde yaşar. İlmî adı *Ocnogyna parasita*. Pulkanatlıların *arctiidae* familyasından.) [L]

O'CONNELL (Daniel), irlandalı siyaset adamı (Cahirciveen yakınları, Kerry 1775 - Cenova 1847). Yoksul düşmüş soylu bir gael ve katolik ailesinin oğluydu. 1798'de baroya girdi ve bütün canlılığı, ustalığı ve hatiplik gücüyle kendini millî davaya verdi. Bu davanın savunucuları o zamana kadar azınlıkta bulunan protestanlardı. O'-Connell, irlanda milliyetçiliğiyle katolikliğini aynı heyecan içinde birleştirdi. Halk tarafından çok sevilen, yaman bir teşkilâtçı olan ve KURTARICI diye anılan O'Connell, irlanda halkı üstünde büyük bir nüfuz sahibi oldu, irlanda halklarını birleştirerek, onları disiplin altına aldı ve «Catholic association» ile birlik kurduğu (1823) gerçek hükûmete bağladı. Başlıca silâhı, birbirine kenetlenmiş bir halkın pasif direnişi ve ingiliz hükûmetini yıldırmayı amaçlayan kitle gösterileriydi, ama hiç bir zaman şiddet hareketine başvurmadı. Uyguladığı metotlar kısmen başarıya ulaşmıştır.

Seçimi kazanamaz gibi görünüyordu, fakat 1828'de büyük bir oy çoğunluğuyle milletvekili seçildi. Hareketin genişliği karşısında, Londra uzlaşma yolunu tuttu, 1829'-da dinî sebeplere bağlı engellerin çoğu giderildi. O'Connell, o zaman mücadelesini parlamento çerçevesinde sürdürdü. Halkçı duygularının etkisi altında, 1840'ta, büyük topluluklar tertipleyerek, Birlik'e karşı mücadelesini sürdürdü; 1841'de Dublin belediye başkanı oldu. Ama 1843'te hükûmet, öngörülen toplantıyı şiddetle yasakladı, kanlı olaylara yol açılacağından çekinen O'Connell duruma boyun eğdi. Buna rağmen yine de mahkemeye verildi, fakat sonunda beraat etti (1844). Bu başarısızlık onun gücünü kırdı, kurduğu milliyetçi çevrelerin bir kısmı hayal kırıklığına uğradı, yavaş yavaş O'Connell'den ayrılıp, devrimci ve romantik Genç İrlanda hareketine katıldılar (1845). Bu tarihte, adanın öteden beri pek kötü olan iktisadî durumu daha da korkunç bir hal aldı. Tehdit edici bir âfet halini alan açlık, şaşkınlık içindeki O'Connell'in son umutlarını da yok etti. (L)

O'CONNOR, Connacht'ta hüküm sürmüş irlandalı aile; bu ailenin O'Neill ailesiyle kan bağı vardır. Connacht, uzun bir yükselme döneminden sonra, 1106-1156 arasında hüküm süren Turloch **O'Connor** (1088 - 1156) sayesinde gücünü kazandı. Turloch O'Connor, 1120'de aird-ring oldu. —Oğlu Rory **O'Connor** (1116-1198), Connacht kralı (1156-1186), İrlanda'nın son aird-righ'ı oldu. Richard Strongbow'a yenilince, İngiltere kralı Henry II'nin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı, kralla Windsor antlaşmasını imzaladı (1175). Prens John'-un naipliği sırasında bağımsızlığını elde et-

Foto. LAROUSSE

mek istediyse de başaramadı. 1198'de öldü, bu sırada bütün İrlanda ingiliz sömürgesi olmak üzereydi. (L)

O'CONNOR (Arthur), irlandalı general (Michelstown, Cork kontluğu 1763 - Le Bignon 1852). 1817'de fransız tabiyetine geçti. Hukuk okudu, 1791-1795 arasında parlamentoda çalıştı. «Birleşik İrlanda» derneğinin ateşli bir üyesiydi, Hoche ile görüşmeler yaptığı için takip edildi (1799). 1803'te Fransa'ya geçti, Napolyon'dan tümgeneral rütbesini aldı (1804). 1807'de Condorcet'nin tek kızı Elisa ile evlendi. (L)

O'CONNOR (Flannery), amerikalı kadın edebiyatçı (Savannah 1925 - New York 1964). Katolik anlayışta hikâye ve romanlar yazdı. Yapmacıksız ve katı bir üslûpla, çağdaş hayatın çirkinliklerini ve haksızlıklarını anlattı. Başlıca eserleri: *Wise Blood* (Bilge Kan) [1952], *A Good Man is Hard to Find* (İyi Bir İnsan Bulabilmek Güçtür) [1955], *The Violent Bear it Away* (Zorlular Kazanır) [1960]. (L)

O'CONNOR (Feargus Edward), irlandalı çartizm taraftarı (Dangan, Meath kontluğu 1794-Londra 1855). Siyasî hayata İrlanda'da atıldı, sonra İngiltere'ye yerleşti, orada «çartizm» hareketine katıldı. Atılganlığıyla «çartist»ler arasında hızla yükseldi. Nutukları ve *Northern Star* adlı gazetesiyle (1837) devrimci eylemi salık veriyordu. Başlattığı gösterilerle ve imza kampanyalarıyla hiç bir sonuç elde edemedi. Zaten bozuk olan sinirleri bu başarısızlığa dayanamadı. (L)

O'CONNOR (Michael O'DONOVAN, **Frank** — denir), irlandalı yazar (Cork 1903-Dublin 1966). Gael edebiyatı temalarını işledi, eski irlanda şiirini çevirdi, anlatılar (*Quests of the Nations*) [Ülkelerin Araştırmaları], 1931; *The Saint and Mary Kate* [Aziz ile Mary Kate], 1932; *Dutch Interior*, 1940), oyunlar (*In the Train* [Trende], 1937; *Mose's Rock* [Musa'nın Kayası], 1938), hikâyeler (*Crab Apple Jelly* [Yaban Elması Peltesi], 1944; *The Common Chord* [Ortak Çalgı, 1947; *Selected Stories* [Seçme Hikâyeler], 1956; *Collection Two* [Koleksiyon İki], 1964) ve otobiyografisini (*An Only Child* [Yalnız Bir Çocuk], 1961) yazdı. İrlanda milliyetçiliğinin en yetkin ve en heyecanlı yazarıdır. (L)

OCOTEA i. Amerika'nın tropikal ve astropikal bölgelerinde iki yüzden fazla, Güney Afrika'da birkaç türü bulunan bitki. (Defnegillerden.)

— ANSİKL. *Ocotea*'nın birçok türünden, özellikle Güney Afrika'da yetişen *Ocotea bullata*'dan ve Amerika'da yetişen *O. Rodiaei*'den mükemmel bir kereste elde edilir. (L)

OCOTEPEQUE, Honduras'ın batısında idare bölgesi; 65 100 nüf. Merkezi, *Nueva Ocotepeque*. (L)

OCRİSİA, efsane kahramanı, Servius Tullius'un anası. (L)

OCTACNEMUS i. Derin denizlerde, 2 000-5 000 m arasında bulunan yüzer plankton hayvanı; şekli sekiz ışınlı bir medüzü andırır; üremesi hakkında hiç bir şey bilinmemektedir; şimdilik salpalara yakın ve tulumlulardan sayılır. (L)

OCTANS, Sekizlik* takım yıldızının latince adı (kısaltması: [Oct]). [L]

OCTAVİA, Caius Octavius'un kızı ve Octavius'un kızkardeşi (M.Ö. 70-11'e doğr.). Önce konsül Caius Marcellus ile (54), o ölünce de Marcus Antonius ile evlendi (40). Antonius ile Octavius arasında barışı korumakta büyük rol oynadı. Kleopatra yüzünden Antonius kendisini terk etti, 32'de boşadı. Oktavia yine de Antonius'a bağlı kaldı ve Actium zaferinden sonra, Antonius'un çocukları, hattâ Kleopatra'dan olanlar için bile şefaatte bulundu.

— İkonogr. Octavia'nın yüz çizgileri Louvre'daki bazalt bir büst, antik bir işlemeli akik (Paris, Bibliothèque Nationale) ve sikkeler yoluyle günümüzde bilinir. (L)

OCTAVİA, Roma imparatoriçesi (M.S. 42'ye doğr.-62). Claudius ile Messalina'nın kızı. Agrippina, Octavia'nın nişanlısı Silanus'u ahlaksızlıkla suçlandırınca, Octavia nişanlısından ayrıldı, geleceğin Neron'u Domitius ile evlendi. Fakat Neron, Poppea ile evlenmek için onu boşadı (62). Octavia, rakibesi tarafından haksız yere zina işlemekle suçlandırılarak Campania'ya gönderildi. Halkın hoşnutsuzluğu karşısında Neron kendisini geri çağırdı, fakat az sonra Octavia'yı Pandataria adasına sürdü ve damarlarını keserek intihara zorladı. (L)

Octavia, metni eksiksiz olarak günümüze ulaşan tek millî roma trajedisi. Yanlış olarak Seneca'ya mal edilir. Tarihî belge olarak da değeri vardır. Neron'un Octavia'yı başından atmasını anlatır, Seneca'ya da rol verir. Seneca'nın bir çömezi tarafından, ustasının hatırasını yüceltmek için yazıldığı sanılır. (L)

OCTAVİA (GENS), Roma'da pleb ailesi; bu aile imparator Augustus'u yetiştirmiştir. En eski üyesi CNAEUS OCTAVİUS RUFUS, M.Ö. 230'da quaestor oldu; ondan iki kol ayrılır: M.Ö. 50'de ortadan kalkan büyük kol ve Octavius'u (müstakbel Augustus) yetiştiren ve onunla sönen küçük kol. — CNAEUS OCTAVİUS (öl. Laodicea M.Ö. 162'ye doğr.), Perseus'a karşı açılan savaşta (172-168) roma donanmasına kumanda etti. 165'te konsül oldu, Suriye'de bir elçilik görevi sırasında öldürüldü. — MARCUS OCTAVİUS pleb tribünü (M.Ö. 133), tarım yasasını veto etmesine karşı çıktığı için Tiberius Gracchus tarafından uzaklaştırıldı. — CNAEUS OCTAVİUS (öl. Roma M.Ö. 87), Cnaeus Octavius'un küçük oğlu. Marius'un uzaklaştırılmasından ve Sulla'nın gidişinden sonra konsül oldu (87), Cinna'yı sürgüne yolladı; Cinna, Marius ile bir olup Roma üzerine yürüdü. Hiç bir direnç göstermeyen Octavius kılıçla öldürüldü. — CAİUS OCTAVİUS (öl. Nole M.Ö. 51), romalı general, imparator Augustus'un babası. Birçok yüksek görev aldı. 61'de praetor oldu. Sezar'ın yeğeni Atia ile evlendi; 60'ta Makedonya'da prokonsül oldu. Askerleri tarafından *imparator* ilân edildi. (L)

OCTAVİANUS, Sezar tarafından evlât edinildikten sonra Octavius'un aldığı ad. Roma âdetlerine göre evlâtlık, evlât edinenin üç adını, ayrıca sonunda *-anus* ekiyle birlikte ailesinin aslını gösteren adı (burada *Octavia*) alırdı: *Caius Julius Caesar Octavianus*. Bk. AUGUSTUS. (L)

OCTAVİUS, Augustus'un, Sezar tarafından evlât edinilmeden önceki adı. (L)

OCTOCORALLİA çoğl. i. Telek görünüşünde sekiz dokunaçlı mercanlar altsınıfı; bunların vücut boşluğu da etli sekiz bölmeye ayrılır. (L)

OCTODONTOMYS i. Funda sıçanına yakın kemirgen memeli hayvan; Bolivya dağlarında yaşar. (L)

OCTOPUS i. Ahtapotun ilmî cins adı. (L)

OCYMUM i. Bk. OCIMUM.

OCYPHAPS i. Avustralya güvercini; rengi gri ve esmer, kanat tüyleri madenî yansımalıdır; tepesinde uzun bir tepelik bulunur. (İlmî adı *Ocyphaps lophotes*.) [L]

OCYPODİDAE çoğl. i. Tropikal denizlerin kumsal ve bataklık kıyılarında yaşayan kazıcı yengeçler familyası. (Kıyıda kendilerine yuva yapar, dalgaların getirdiği hayvan kırıntılarıyle, kumlar içinde yaşayan hayvancıklarla beslenir, bu hayvancıkları ağız parçalarıyle seçip ayıklarlar.) [L]

OÇENAŞ (Andrej), çekoslovakyalı besteci (Selce 1911). Novak'ın öğrencisi oldu, Bratislava konservatuvarında ders verdi, aynı şehrin radyosunda müzik yayınları yönetti. Bir opera, bir bale (1956), sahne müziği, iki orkestra süiti, dört senfoni dizisi ve konçertolar besteledi. (L)

OD veya **OT** i. (esk. türk *ot*). Ateş: *Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlare su* (Fuzuli). *Yaz bahar ayında bir od verdiler / Yandım gittim ala karlı dağ iken* (Karacaoğlan). || *Aşk odu*, aşk ateşi: *Lâle bağrın aşk oduna dağlamış* (Seyranî).

— ÇEŞ. DEY. *Od (veya ot) yok ocak yok. Halk dili.* Büyük bir yoksulluğu belirtmek için kullanılır. || *Esk. Oda yanmak*, ateşe yanmak, ateşte yanmak: *Ney-i bezm-i gamem ey mah ne bulsan yele ver / Oda yanmış kuru cisminde hevadan gayri* (Fuzuli).

— Piroteknik ve Sil. *Ağız odu (otu).* Bk. AĞIZOTU. (M)

OD i. («şarkı» anlamında yun. *ode*'den fr. *ode*). Yun. ed. Şarkı gibi söylenmek üzere yazılmış her çeşit manzume. || *Teşm. yol.* Mısra sayısı ve vezni bakımından birbirine benzeyen bentlerden meydana gelen lirik manzume. || *Kahramanlık odu*, ünlü bir kişiyi öven od. || *Anakreon odu*, Anakreon tarzında yazılmış küçük aşk odu.

— ANSİKL. *Od*, eski Yunanlılarda, kelimenin kök anlamına uygun olarak, biçimi konusuna göre değişen sözlü bir şarkıydı. M. Ö. VII. yy.da savaş şarkıları, ziyafet şarkıları ve aşk şarkıları adıyle dörder mısralık bentler halinde ortaya çıktı. *Barbitos* denilen bir çeşit rübap eşliğinde söylenen bu şarkıların en büyük ustaları Aiolis'li Alkaios ve Sappho'dur. Alkaios'un mısralarındaki erkeksi ritme karşılık (Alkaios mısraı) Sappho'nun şiiri çok daha yumuşaktır (Sappho mısraı). Anakreon'un (M.Ö. VI. yy.) Küçük Odları ise, *Anthologia Palatina*'daki *Anakreon Odları*'nda taklit edilen zarif şarkı örnekleridir. Tören odları denen türün örnekleri olarak Bakkhylides ile Pindaros'un (M.Ö. V. yy.) galip atletler onuruna yazdıkları *Epinikoi* veya *Zafer Odları* gösterilebilir. Roma'da, Horatius Odlar'ını yazarken eolis lirizminin biçimlerine bağlı kaldı, fakat artık od'un şarkı ile birlikte söylenmesi bir gelenek olmaktan çıkmıştı. Pleiade* şairleri tarafından Fransa'ya tanıtılan od şairleri arasında Ronsard, Malherbe, V. Hugo, P. Valery, Saint-Amant, Boileau, Gilbert, A. Chenier, Delavigne, Lamartine, Th. - de Banville, P. Claudel sayılabilir.

Bu türün İtalya'daki başlıca temsilcileri şunlardır: Claudio Tolomei, Gian Giorgio Trissino, Luigi Allamanni, Antonio Minturno, Bernardo Tasso, Gabriello Chiabrera, Giuseppe Parini, Vincenzo Monti, Ugo Foscolo, Alessandro Manzoni, Giovanni Prati, Giuseppe Giusti, Giacomo Zanella, Gabriele D'Annunzio, Giovanni Pascoli v.b. Almanya'da, Geothe, Schiller, Hölderlin'in de odları vardır. İngiltere'de ise bu türün temsilcileri John Southern, John Milton, Thomas Randolph, Abraham Cowley, Dryden ve Charles Cotton, Thomas Gray, Wordsworth, Coleridge, Keats, Shelley, Tennyson, Swinburne, Robert Bridges ve Matthew Prior'dur. Portekiz'de Antonio Dinis da Cruz e Silva, İspanya'da Garcilaso de la Vega, Fernando de Herrara ve Luis de Leon da odlar yazdı. (LM)

ODA i. (esk. türk. *otağ*'dan). Bir bina veya evde duvarlarla çevrilerek ayrılmış, dışarıya bir veya daha fazla çıkışı olan, banyo, salon, antre v.b. dışında kalan bölmelerden her biri, göz: *Şu geniş dünyaya sığmayan gönül / Şimdi bir odaya kapandı kaldı* (Âşık Veysel). *Uyandığım zaman odanın beyaz perdelerine güneş vurmuştu* (Orhan Kemal). *Yatak odası.* || *Oda hizmetçisi*, birinin özel hizmetini gören kimse: *Arabanın geldiği gün eve bir uşak, bir erkek aşçı, yeni yeni oda hizmetçileri de girdi* (A.H. Tanpınar). || *Bekâr odası*, bekârlara tek tek kiralanan odalar için kullanılır. *Mec.* Dağınık ve bakımsız oda. || — *Halk dili. Ölü odası*, (bazı bölgelerde) mezar. || *Rahatlık odası*, (bazı bölgelerde) helâ.

— DEY. *Nohut oda bakla sofa.* Bk. BAKLA.

— Akust. *Sessiz* veya *sağır oda*, akustik ölçmeler yapmak için, çınlaması minimum olacak şekilde düzenlenmiş oda. (Duvar-

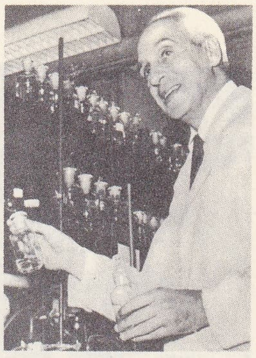

Severo OCHOA

Pierrre OCHS
H. Pfenninger'in eseri
Basel kütüphanesi,
İsviçre

Daniel O'CONNELL
Bosselmann'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

general
O'CONNOR
Gérard'dan,
Cabinet
des
Estampes,
Paris

Feargus
O'CONNOR
«Illustration»dan
(1948)

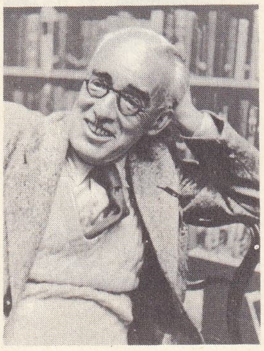

Frank O'CONNOR

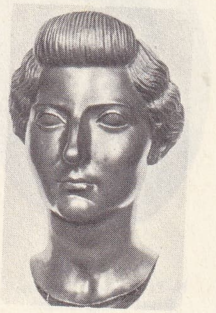

OCTAViA
Octavius'un kızkardeşi
bazalt büst
roma sanatı (M.Ö. I. yy.)
Louvre müzesi, Paris

ları, tavanı ve döşemesi ses dalgalarını yutan maddelerle kaplanır.)

— Anat. *Ön oda,* gözde saydam tabaka ile iris arasında bulunan, içi saydam sıvıyle dolu kısım. (Camsı cisimden ayrı sayılan arka oda gerçekte mevcut değildir, çünkü irisin arka yüzü, merceğin ön yüzü ve kirpiksi cisim kasları birbirine dokunur.)

— Ask. huk. *Oda hapsi,* askerî ceza hukukunda kabul edilmiş bir ceza şekli. Bk. ANSİKL.

— Ask. tar. Yeniçeri kışlalarına verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Denge* veya *yükleme odası,* bir hidroelektrik santralda, basınçlı boruların boşalması için geliş kanalının (basınçlı galeri) sonunda yapılan kapalı havuz. || *Yıkama odası,* bir kanazilasyon şebekesinde biriken bütün çökeltileri sürüklemek ve yıkamak amacıyle otomatik olarak su akımı sağlayan yeraltı deposu.

— Huk. ve Tar. *Gaz odası.* Bk. GAZ.

— İda. Aynı işi yapan serbest meslek sahiplerinden meydana gelen resmî nitelikli birlik: *Mimarlar odası. Ticaret odası.*

— Mim. Bk. ANSİKL. || *Oda çeşmesi,* osmanlı saray ve konaklarında el yıkamak ve abdest almak için odaların içinde bulunan çeşme. (Bu çeşmeler aynı zamanda odaları süslediği için üzerlerinde ince işlemeli mermer mukarnaslar, çiniler ve kitabeler yer alır. Topkapı sarayında Murad III'ün ve Abdülhamid I'in yatak odalarındaki çeşmeler bu türün en güzel örnekleri arasındadır.)

— Müz. *Oda müziği.* Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Kabarcıklı oda* ve *kıvılcım odası,* yüksek enerjili taneciklerin deteksiyonunda kullanılan âlet. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Aydınlık oda,* optik bir görüntüyü üzerine düştüğü ekranla birlikte gösteren bir prizmadan veya küçük delikli bir aynadan meydana gelen âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Karanlık oda.* Bk. KARANLIK.

— Örf. ve âdet. *Gelin odası,* yeni evlenenler için donatılan özel yatak odası. (Bk. ANSİKL.) || *Köy odası,* muhtarlık ve ihtiyar heyeti teşkilâtı bulunan köylerde, ihtiyar heyetiyle muhtarın, köyle ilgili işleri görüşmek için toplandıkları özel oda. (Bk. ANSİKL.) || *Misafir odası,* evlerde misafirleri ağırlamağa ayrılmış olan oda. Köylerde, dışarıdan gelen konukları ağırlamağa ve barındırmağa ayrılmış odalara verilen ad. || *Oturma odası,* büyük ve çok odalı evlerde yalnız ailece oturmak için kullanılan oda. || *Sandık odası,* daha çok eski konaklarda, büyük evlerde, her gün kullanılmayan yatak, halı, kilim ve giyecek eşyasının saklandığı özel oda. (Bk. ANSİKL.) || *Yatak odası,* yalnız yatmak için kullanılan oda. || *Yemek odası,* evlerde, özellikle eski konaklarda yemek yemeğe ayrılmış oda.

— Plast. mad. *Yükleme odası,* kalıba akıtılan döküm maddesi, kalıbın çukurundan taşacak kadar fazla olduğu zaman, bu fazlalığı alması için kalıba eklenen uzantı.

— Sanay. *Damıtma odası,* ısıya dayanıklı malzemeden yapılan ve maden kömürünün damıtılmasına yarayan prizma biçiminde oda. (Bk. ANSİKL.) || *Kurşun oda,* sülfürik asit üretiminde kullanılan kurşun döşeli oda. || *Tepkime odası,* eski crakinglerdeki gibi kimyasal bir tepkime oluşturmak için kullanılan kap. (Bugün REAKTÖR denilmektedir.)

— Spor. *Soyunma odası,* müsabaka yerlerinde sporcuların soyunup giyindikleri özel odalara verilen ad.

— Tar. *Yıldızlı oda,* Westminster sarayında oda. (Burada, 1487 fermanıyle yargı komisyonu olarak kurulmuş olan bir krallık kurulu toplanırdı. Bu komisyon, kralın özel kurulu olarak görev yapar ve özellikle de krallık bildirilerine aykırı davranışları cezalandıran ağır ceza mahkemesi olarak iş görürdü. 1641'de lağvedildi.)

— Teknol. *Ön yanma odası,* bir yanmalı motorda, yakıt enjektörüyle silindir arasında yer alan ve içindeki gazın burgaç hareketiyle yakıtı toz haline getiren yardımcı oda. (Bk. ANSİKL.) || *Yanma odası,* bir roket motorunda, kimyasal propergollerin

Karamustafapaşa köşkünden bir **oda**, Topkapı sarayı (Osmanische Türkei adlı kitaptan)

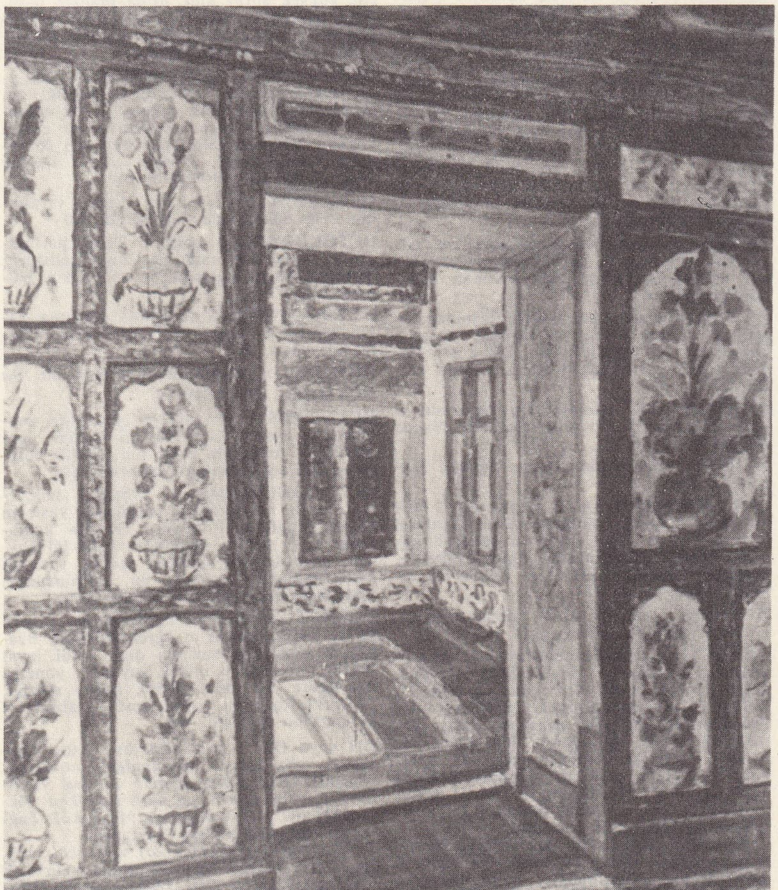

Ahmed III'ün yemek **odası**, Feyhaman'ın eseri

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

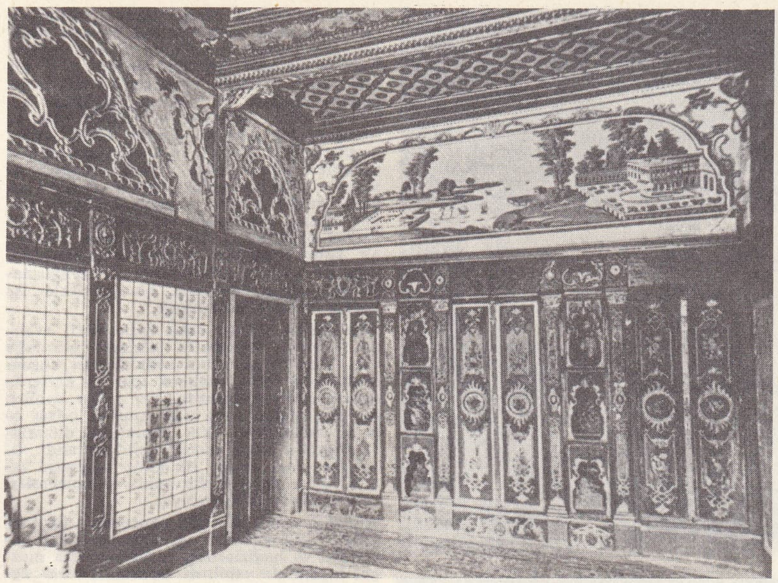

haremde valde **odası** duvar süslemeleri (Topkapı Sarayı Harem dairesi, İst.)

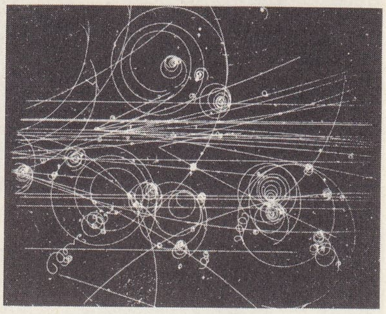

bir kabarcıklı **odadaki** sıvı hidrojen içinde yörüngeler

egzotermik tepkimesinin meydana geldiği bölüm. || *Teşm. yol.* Propülsörlerin itilmesi için gerekli enerjinin kimyasal olmayan yoldan açığa çıktığı veya meydana geldiği kapalı yer.

— Termik. *Yanma odası,* içinde katı ve ya sıvı halindeki bir yakıtın veya bir yanıcı maddenin yandığı kapalı kap (katı yakıt toz haline, sıvı yakıt da damlacıklar haline getirilerek yakılır); bir ocakta, tutuşturulan bir yakıttan çıkan gaz ve parçacıkların yandığı kısım. (Bk. ANSİKL.) || *Buhar odası,* bir üreteç haznesinde veya bir buhar akümülatöründe, su yüzeyinin üstünde kalan ve buharla dolan kısım.

— Teşk. tar. *Odai evvel,* padişahın çadırlarını korumakla görevli Mehterâni Haymei Hassa ağasının odası. (Sultanahmet'te İbrahimpaşa sarayının yanındaydı. İkinci oda, kethüda odası, üçüncü oda, baş bölükbaşı odasıydı.) || *Oda kalfası,* sarayda padişah ve şehzadelerin özel hizmetine bakan kadın görevli. (Oda kalfası, acemilik ve kalfalık derecelerinden geçmiş olan, hizmetleriyle padişahı memnun eden cariyeler arasından seçilir; kethüda kadın unvanıyle, padişah defterine geçerek *saray ustası* adını alırdı.) || *Oda kethüdası,* Yeniçeri ocağında yayabaşından sonra gelen yüksek rütbeli görevli. (Oda kethüdası oğlanlarındandı. Yeniçeri odalarının bakım ve temizliğine bakan kul oğlanlarını korumakla görevliydi; kul oğlanları arasından suç işleyenler ancak oda kethüdası tarafından cezalandırılırdı. Odabaşı kethüdasının alt rütbesine *küçük bölükbaşı* denirdi.)

— Tiyat. *Makyaj odası* veya *soyunma odası,* kadın ve erkek oyuncuların makyaj yaptıkları ve giyindikleri küçük bölme.

— ANSİKL. Ask. huk. *Oda hapsi* cezasına çarpılan kişinin subay veya er olmasına göre uygulanacak hükümler ve usuller farklıdır. Cezalı subay ise, cezasını tek başına bir odada çeker. Bu ceza süresince kişisel veya hizmetle ilgili ziyaretçi kabul edemez, astlarına emir veremez ve genel hizmete katılamaz. Cezalı er, yani subayların dışında kalan askerî kişilerdense, bu cezasını belirli hapis odalarında ve topluca geçirir. Kapısında bir nöbetçi bulunur; erbaş ise hizmet görmez, fakat onbaşı veya er ise hizmetle yükümlüdür. Oda hapsinin süresi, cezalı ister subay ister er olsun, dört haftadan fazla olamaz.

— Ask. tar. Ortaların, bölüklerin ve acemi oğlanların *oda*'ları ayrıydı. İstanbul'da yeniçeri odaları iki yerdeydi: *Yeni odalar* Aksaray'da, *Eski odalar* Şehzadebaşı'nda. Acemi oğlanların odaları Vezneciler ile Şehzadebaşı arasında eski odaların yanında yapılmıştı. Bazı kaynaklara göre İstanbul'un fethinde Mahmud Paşa ile İstanbul'a giren yeniçeriler Şehzadebaşı'na, yeniçeri ağası ile girenler de Aksaray'a bayraklarını diktikleri için odalar bu yerlere yapıldı. Yapılar tamamlandıktan sonra ortalar arasında anlaşmazlık çıkmaması için her odadan bir temsilci istendi; bunlar odalara doğru koşturuldu; hangisi daha önce vardıysa, oda o ortaya verildi. Bu yüzden odalar numara sırası takip etmezdi. Ağa bölükleri daha sonra kurulduğu için bunlar hem Eski hem de Yeni odalara yerleştirildi. Odalara yeniçerilerden başkası giremezdi; bunlar, kapılarla ayrılmıştı. Yeni odalar, Âdet kapısı, Ağabölüğü kapısı, Solaklar kapısı, Meydan kapısı, Çayır kapısı, Et kapısı, Karaköy kapısı adı verilen kapılarla ayrılmıştı. Bu kapıların nöbetçiliklerine, çeşitli ortalardan kapıcılar tayin edilmişti. Eski odalarda ise üç kapı vardı. Şehzadebaşı camii Eski odaların yerine yapıldı, yerine Direklerarasında başka odalar inşa edildi. Tarih açısından odaların en önemlisi Yeni odalardır; çünkü burada Osmanlı devletinin kaderiyle ilgili birçok olay geçti. Yeni odalar 1826'da Mahmud II tarafından yeniçeriliğin kaldırılması (*Vakai Hayriye*) sırasındaki çatışmalarda yıkıldı. Eski odalar da birkaç gün sonra yıktırıldı. Odalar yıkıldıktan sonra kalıntıları, uzun yıllar kaldırılmadı. Odaların içi çini tuğla ile kaplı, kapıları mermer direkliydi. Her odanın ayrı mutfağı, hamamı, kileri ve çamaşırhanesi vardı.

Odaların döşemesi manyas sazından örülmüş hasırdan ibaretti. Kilim, halı gibi şeyler yoktu. Odaların toplam sayısı 199' du. Bunun 100'ü cemaat odaları, 61'i ağa bölükleri odaları, 34'ü sekban odaları, dördü de solak odaları idi.

— Mim. Türkler'de ilk odalar «otağ» denen sivri kubbeli, küçük kapılı, bazen üstten bacalı çadırlardı. Bunların bir iki kişilik olanları, gereğinde bir aile halkını barındıracak ölçüde büyükleri vardı. Büyük otağların bir kısmının içinde bölmeler (keçelerle ayrılmış *göz* denen hücreler), yatmağa, yemek pişirmeğe yarayan özel kısımlar bulunurdu. Bunlar daha çok göçebe hayatında kullanılan oturma yerleriydi. Zamanla yerleşik yaşama düzenine geçilince, otağların yerini taştan, kerpiçten, tuğladan veya ahşap evler aldı. Evlerin içinde, ailenin malî durumuna, ev halkının sayısına göre birtakım bölmeler yapıldı. Her bölmeye, içinde yemek pişirmek veya ısınmak için ateş (*od*) yakıldığından, *otağ* kelimesinden bozma *oda* denildi. Bugünküne yakın en derli toplu, bölmeli türk odaları Uygurlarda görülür. Anadolu Türklerinde oda, toprağa yerleşme dönemi olan XI. yy.dan sonra başladı. Bölmeli oda düzeni önce genellikle şehirlerde kuruldu. Köylerde yerleşik yaşama düzenine geçiş daha sonra olduğu için (göçebeler geçimlerini hayvancılıkla sağladıklarından, hayvanların otlayabileceği otlakları, mevsimin değişmesi sonucu ayrı ayrı bölgelerde bulabiliyorlardı) ev yapımı geç başladı.

Bugünkü anlamda odaları olan selçuklu evleri bölmeli, oldukça süslü, korunması, ısıtılması kolay, sağlam yapılardı. Şehir evlerinin çoğunun duvarları taş veya tuğla örülü, çatıları, oda döşemeleri, tavanları ahşaptı. Türklerde çok odalı konak, saray örneği yapılar da Selçuklularla başladı.

Osmanlılarda görülen odalı yapılar, Selçukluların ve onlardan önceki Anadolu

kabarcıklı **oda**

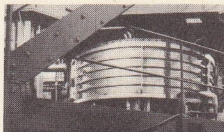

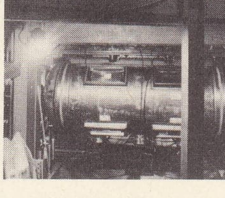

deneysel «Mirabelle» montajının genel görünüşü

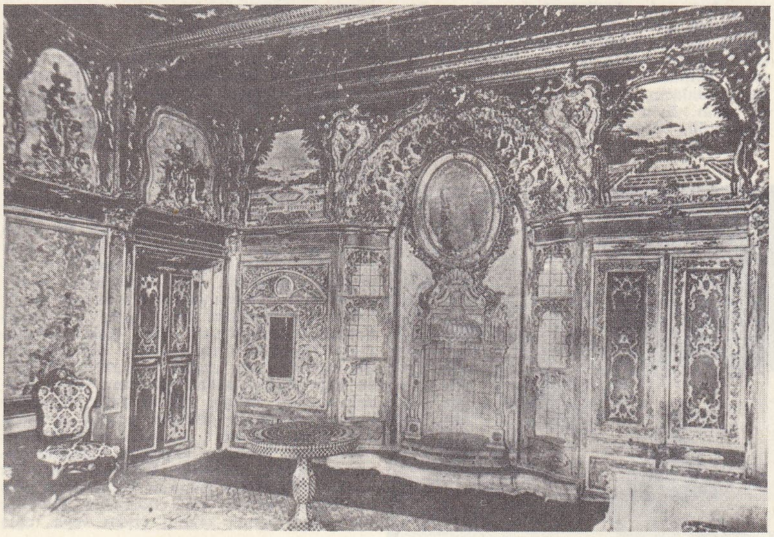

Selim III'ün valde **odası** (Topkapı Sarayı, İst.)

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

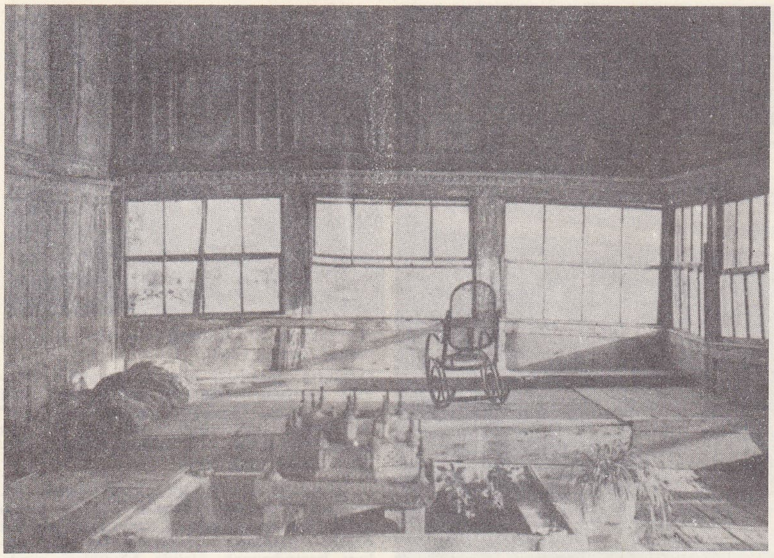

Amcazade yalısından bir oda (XVII. yy.)

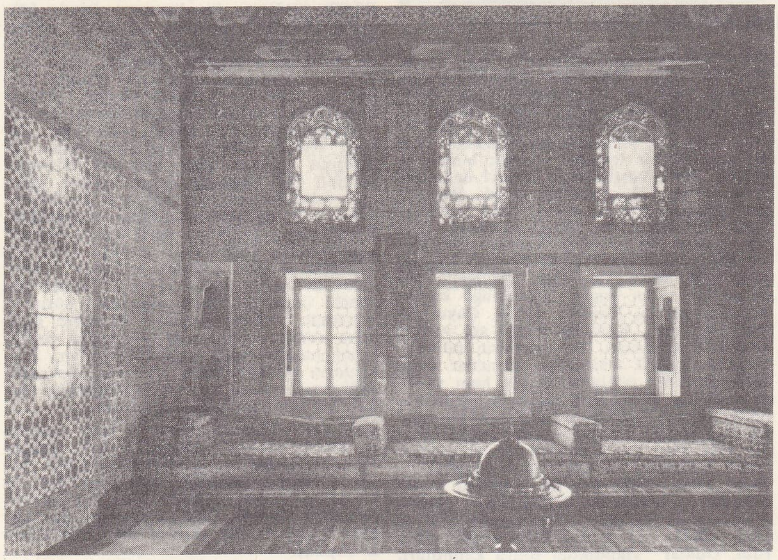

sünnet odası (Topkapı Sarayı, İst.)

devletleri zamanında yapılanlardan değişik biçimde geliştirilen örneklerdir. Osmanlı mimarîsinde odalar, *sergâh* veya *divanhane* yahut *sofa* denilen önü açık genişçe kısımların çevresinde yer alırdı. Bunların sofaya açılan kapıları, odaların soğuktan korunmasını sağlamak için küçük ve basıktı. Kapılar genellikle tek kanatlıydı. Bazı odaların sofaya açılmış pencereleri de vardı. Eski evlerin odaları, bugün olduğu gibi, yatak odası, misafir odası, yemek odası diye ayrılmamıştı. Her oda

«Büyük Odalık» İngres'in eseri, Louvre müzesi, Paris

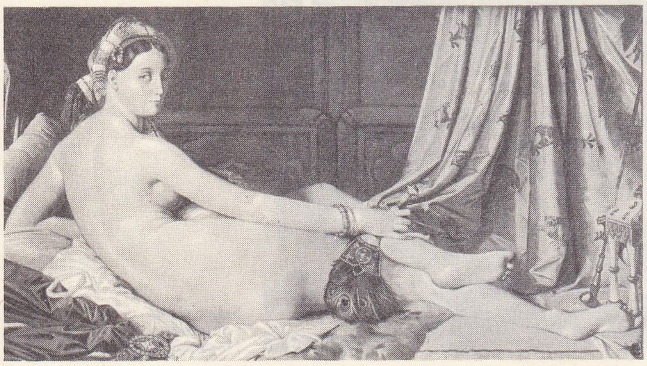

aynı zamanda bütün bu işlerin görülmesi için kullanılırdı. Ancak, her evin bir *baş oda*'sı vardı. Bu oda evin en büyük ve en süslü odasıydı; burada evin büyüğü oturur ve misafir kabul edilirdi.

Kışın soğuk geçtiği bölgelerde, döşeme ve duvar içinde bırakılan boşluklardan geçirilen sıcak havayle hamamlarda olduğu gibi ısıtılan odaya da *kışlık oda* adı verilirdi. Odaların bahçelere ve sokağa bakan cephelerinde pencereler yer alırdı. İç duvarlarında yerden 1,5-2 m yükseklikte boydan boya *terek** veya *sergen** denilen raflar bulunurdu. Bunlara *yemişlik* veya *sahanlık* adı verilirdi. Oda pencerelerinin önünde tabandan biraz yüksekte yer alan minderlere de *sedir* denirdi. Sedirler bazen odanın yan taraflarına doğru birer kol meydana getirirdi. Oda döşemesiyle sedirler arasında 20 sm kadar bir boşluk vardı. Oda döşemesinden alçak olan ve bazen odanın enince devam eden kısma *sekialtı* (veya *pabuçluk** yahut *saffı nâl*) denirdi. Bu kısımda kapı aralığı yer alırdı. Buraya ve kapı önüne asılan perdeler, kapı açıldığı zaman odaya soğuk hava girmesini önlerdi. Kapıdan girilince odanın genişliği devamınca dolaplar, hücreler ve yüklükler bulunurdu. Bunların kapakları nakışlar veya oymalarla süslüydü. Odalarda yatıldığı zaman yüklükteki yataklar çıkarılarak yere serilirdi. Yatılan bazı odalarda büyücek bir dolap içinde zemini çinko veya tuğla döşeli bir bölme vardı. Burası müslümanlara farz olan gusul abdesti almağa mahsus olduğundan *gusulhane* adını alırdı. Evlerde yemek yemeğe mahsus özel bir oda yoktu. Ortaya konulan bir sofra iskemlesi üzerine bir sini yerleştirilerek etrafında yere oturulur ve yemek yenirdi. Böylece, her oda bir yemek odası haline getirilebilirdi. Toprak veya tuğla döşeli oda zeminleri üzerine hasır veya kilim serilirdi. Birçok bölgede ikinci kattaki odanın sokağa bakan yönleri cumba şeklinde çıkma olarak yapılmıştı. Bu katın planı alt kattan daha geniş olurdu. Çıkma kısımlar alt katın duvarları üzerine bindirmelikler veya desteklerle tutturulurdu. Destekler daha çok ahşap binalarda, bindirmelikler ise kerpiç inşaatta kullanılırdı.

Anadolu'da iki ve daha fazla katlı evlerde, özellikle kalabalık ailelerin oturduğu eski konaklarda, kışın soğuklardan korunmak, daha kolay ısınmak için alt katlarda ocaklı odalar yapılırdı. *Yer odası* denilen bu tür odalar daha çok oturma odası olarak kullanılırdı. Yer odalarının duvarları, toprağa yakın olduğu için, taştandı. Özel tavanları yoktu. İlk katın döşemesi tavan yerine geçerdi. Bu odaların pencereleri birer mazgal niteliğindeydi.

Anadolu evlerinde, oda pencereleri ilk katlarda, düşmanlıklar ve kan davaları yüzünden ve hırsızlardan korunmak için mazgal biçiminde yapılırdı. Sonraları biraz daha büyüyen bu pencerelere demir parmaklıklar konulmağa ve konakların üst kat odalarında dikdörtgen biçiminde pencereler yapılmağa başlandı.

Köy evlerinde, köylünün malî durumuna göre, bazen iki, bazen daha çok oda bulunur. Bu evlerin çoğu tek katlıdır. Odalarla mutfak ve evin öteki bölmeleri tek kat düzeninde yer alır. Odalar daha çok yatmak, yabancı bir konuk geldiğinde onu ağırlamak için kullanılır. Bazı köy evleriyse tek odalıdır. Evin ilk girişi hem mutfak, hem oturma odası, hem de ocak başında bulunan peykeler (sayvan) dolayısıyle yatma yeri olarak kullanılır. Bazı köy evlerindeyse oda bölmeleri yoktur, bütün evin içi tek oda niteliğindedir. Tabanı toprak olan girişle, tahta olan kısmı birbirinden ayıran bir paravana (dizme) vardır.

— Müz. *Oda müziği* deyiminin kökü, Fransa sarayının XVIII. yy.daki geleneklerine dayanır. Bu devirde, kralın salonlarında konser vermekle görevli «Kral Odası» müzikçilerinin sayısı, Couperin'in *Concerts Royaux* (Krallık konserleri) başlığını taşıyan eserlerinin kadrosundan da anlaşılacağı gibi sınırlıydı. Özel olarak dinlenen bu müzik, türlü adlar altında öteden beri vardı. Deyim, kural olarak, sonat biçimine bağlı çalgı parçalarını belirtir; önceleri, 2 tiz ve 1 bas sesli *sonata da camera*'lar, sonra da Haydn ve Mozart'ın yaylı dörtlüleri. Bugün oda müziğinin alanı çok geniştir; deyim bir veya daha fazla çalgı için bestelenmiş sonatlar, üçlüleri, dörtlüleri, beşlileri, solo veya eşlikli aryaları, melodileri, çalgı eşliği olan veya olmayan kantatları bile kapsar.

— Nükl. *Kabarcıklı oda.* 1952 Yılında amerikalı Classer tarafından tasarlanan kabarcıklı oda, Wilson odası gibi, elektrik yüklü taneciklerin yörüngelerini maddeleştirmeğe yarar. Bu âlet, aşırı doymanın tersi olan olaydan, yani bir sıvının geç kaynaması olayından yararlanır. Kabarcıklı oda, bir pistonla donatılmış bir kaptır ve içine doldurulan sıvı basınçla kaynama noktasının biraz altında tutulur. Bu sıvıya uygulanan anî bir genleşme, kaynama noktasını düşürerek aşırı ısınmaya yol açar. Buharlaşmağa sebep olacak bir parçacığın bulunmaması yüzünden sıvı hemen kaynamaz. Fakat iyonlaştırıcı bir tanecik geçerse, yolu üzerinde meydana gelen iyonlar ince buhar kabarcıklarıyle kaplanır; bu da taneciğin yörüngesini gösterir ve bu yörüngenin fotoğrafı çekilebilir. Kaynama sıvı içine yayılmadan yeniden basınç uygulanarak, âlet, Wilson odasından daha kısa süre içinde çalışmağa hazır hale getirilebilir. Kabarcıklı odadaki sıvı ortam Wilson odasındaki gaz ortamdan daha yoğun olduğu için çarpışmalar daha çok olur. Böylece, karşılaştıkları yüklü tanecikler tarafından geri tepilen nötronların ve elektron

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

çiftleri meydana getiren gamma fotonların yolu daha kolay tespit edilebilir.
Kabarcıklı oda yalnız bir deteksiyon cihazı değildir; âletin içindeki sıvı da inceleme konusu olabilir ve bu sıvının atom çekirdeklerinde meydana gelen tepkimeler araştırılabilir.
Başlıca iki tip oda kullanılır:
1. —246°C'ta, 6 atmosfer basınç altında çalışan hidrojen odası. Bu odada meydana gelen tepkimeler oldukça basittir; çünkü hidrojen çekirdeğinde yalnız bir proton bulunur;
2. çekirdekleri çok karmaşık yapıda olduğu için çok sayıda nükleer tepkimenin meydana geldiği ağır sıvılı (eter, propan, freon v.b.) oda.

● *Kıvılcım odası.* Hızlandırıcıların ürettiği tanecikler gibi iyonlaştırıcı taneciklerin yörüngelerini maddeleştirmeğe yarayan en yeni cihaz, kıvılcım odasıdır ve en büyük üstünlüğü, yeniden kullanılır hale gelme süresinin çok kısa oluşudur: ilk çalışmadan sonra âletin yeniden çalışmağa hazır duruma gelmesi için, saniyenin binde birkaçı kadar bir süre geçmesi yeter. Bu cihazda, argon gibi bir asal gaz, ortama yerleştirilmiş ve zıt potansiyele getirilmiş, birbirine paralel bir dizi madenî levha bulunur. Elektrik yüklü bir tanecik odaya girdiği zaman rastladığı atomları iyonlaştırır ve serbest kalan elektronlar pozitif potansiyelli levhalar üzerinde toplanır. Bu elektronlar da başka atomlara çarparak yeni elektronlar açığa çıkarır. Bu zincirleme tepkime bir kıvılcım halinde ortaya çıkar.
Aynı olay iki levha arasındaki her alanda meydana gelir ve taneciğin yörüngesi bir kıvılcım dizisi biçiminde maddeleşir. Genellikle levhalara, odanın önüne yerleştirilen ve incelenecek tanecikleri kaydeden bir sayacın kumanda ettiği elektrik alanları uygulanır. Böylece öbür tanecikler deteksiyonları yapılmadan odadan geçer. Odayı yeniden kullanmak için levhalara zayıf bir gerilim verilir; bu gerilim, kalmış iyonları dışarıya atar.

— Opt. *Aydınlık oda,* çeşitli nesne veya manzara resimleri çizmek için 1812'de Wollaston tarafından yapıldı. Tam yansıtmalı bir prizma, resim sehpasına göre konumu değişmeyecek şekilde kayan çubuklu bir sisteme yerleştirilir: prizmanın kenar ayrıtlarından biri gözbebeğini aşağı yukarı eşit iki parçaya bölecek şekilde yerleştirilen göz, cismin yansıyan görüntüsünü prizmanın içinden, üzerine resim çizilecek kâğıdı da doğrudan doğruya görür; böylece kâğıt üzerindeki görüntünün çevre çizgilerinden bir kalemle kolayca geçilebilir. Kâğıt ve cisim prizmaya eşit uzaklıktaysa resim gerçek büyüklükte olur. Uzaklıkları farklıysa, çeşitli büyütme değerleri elde edilebilir; ama o zaman üst üste gelen görüntüler için ayrıca mercekler kullanmak gerekir. Aydınlık oda, mikroskopla veya öbür optik âletlerle görülen cisimleri çizmekte de kullanılabilir.

— Örf ve âdet. *Gelin odası,* gelin odaları gerdekten önce döşenir, donanır, gelen misafirlere, tanıdıklara, düğüne çağrılanlara gösterilir. Gelin odalarını genellikle konuk erkekler ve (kayın, kaynata, amca, dayı, enişte gibi) erkek akrabalar göremez. Bazı çevrelerde, gelin odaları, «yeşil murattır» geleneği uyarınca yeşile boyanır.

● *Köy odası,* köyün ortak malıdır, köyde kamu yararına kullanılır, özel kişilere verilemez. İl veya ilçeden köye gelen resmî görevliler ve yetkililer köy odalarına alınır, gerekirse orada yatırılır, ağırlanır. Köy odaları, köylerde muhtarlık ve ihtiyar heyeti teşkilâtının kuruluşuyle ortaya çıktı. Daha önceki dönemlerde böyle bir kurumun varlığı bilinmemektedir. Bazı köylerde bir, bazılarında birkaç köy odası (aynı çatı altında) vardır. Gene bazı köylerde köy odaları, birer okuma odası, toplantı yeri niteliğindedir. Malî durumu elverişli olmayan küçük köylerdeyse köy odasında yalnız muhtar, ihtiyar heyeti üyeleri ve köy bekçisi ortak toplantılarını yaparlar. Odanın anahtarı muhtarda veya onun vekili durumunda olan görevlide bulunur.

● *Sandık odası,* içinde, giyecek eşyasının, evde bulunan bazı değerli malların saklanması için kilitli büyük sandıklar bulunduğundan bu adı alır. Bu odalar, gelin eşyasının, kız çeyizlerinin saklanması için de kullanılırdı. Burada sandıklar ya duvarlara gömülü büyük dolaplarda veya belli bir köşede dururdu. Bu odalarda yalnız yatakların yığıldığı, duvara gömme büyük dolaplar da (yüklük) yer alırdı. Anadolu'nun birçok yerinde, büyük köy evlerinde (ağa konaklarında) bugün de sandık odaları vardır. Sandık odaları, yalnız eşya koymağa yarar.

— Sanay. *Damıtma odaları*'nın birçok çeşidi vardır. Uzunluğu daha fazla olan yatay odalar, üst kısımdaki deliklerden doldurulur, iki yanda bulunan düşey kapılardan boşaltılır. Zemini ve tavanı yaklaşık olarak 40° eğimli olan eğik damıtma odalarında yükleme tepeden, boşaltma da zeminde açılmış düşey bir kapıdan yapılır. Yüksekliği daha fazla olan düşey odalar ise üstten yüklenir, işlenmiş ürün de alttan alınır.

— Teknol. *Ön yanma odası*'nda bir enjektör bulunur. Bazen yanma olayı, soğutma sistemi içinde yer almadığı için, fazla ısınan bu odada başlar. Bu yanma başlangıcı, gazlarda bir burgaç hareketi doğurur. Böylece, yakıt moleküllerinde büyük bir dağılma ve ince bir tozlaşma meydana gelerek yanma kolaylaşır. İlk patlamalar tek filamanlı bir bujiyle sağlanır; filaman, akünün sağladığı akımla kızıl dereceye gelir. Yakıt ön yanma odasına kafadakinden daha düşük bir basınçla püskürtüldüğü için, tam bir tutuşma ve tahrip gücü, düşük bir patlama, dolayısıyle daha düzgün bir çalışma elde edilir.

— Termik. Gaz türbinlerindeki *yanma odası* ya halka biçimindedir veya propülsörün çevresine radyal olarak yerleştirilmiş birkaç oda bulunur. Bir roket motorunda, yanma odası, giriş borusunun hemen önünde yer alır ve diergol* kullanılıyorsa, bu oda yakıtın karışma yeri, monergol* veya katergol* kullanılıyorsa, egzotermik ayrışma yeridir (bu durumda genellikle katalizör gerekir). Statoreaktörlerde yanma odası, kesiti sabit olan propülsörün merkez kısmında bulunur ve içinde yakıt püskürtme kafaları yer alır. Patlamalı bir motorda yanma odası, silindirin pistonun üzerinde kalan kısmı ile silindir kafası arasındadır; buhar lokomotiflerinde ise boru şebekesinin önünde silindir biçimindeki gövdeye doğru ocağın uzantısında bulunur. (ML)

ODABAŞI bls. i. Bir hanın odalarından sorumlu olan kimse: *İşte «Mahir, hanın odabaşısı. Kendisiyle rehin işi görülen sarraf* (H. R. Gürpınar). || Büyük bir müessesedeki kapıcı.
— Ask. tar. Dergâh*-ı âli yeniçerileri subaylarından bir sınıf. (*Ortabaşı* da denir.) Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. *Odabaşı,* rütbe bakımından yayabaşı ve bölükbaşıdan sonra gelirdi; esas görevleri alaylarda selâm törenlerini düzenlemek ve yönetmekti. Kıyafetleri, çorbacılarınkine benzerdi. Yalnız elbiselerinin renkleri ayrıydı. Odabaşıların şalvarları mavi, başlarına giydikleri kalafatlar yeşildi. Çorbacıların kalafatı ise kırmızıydı. Odabaşıları savaşta, «orta»ya mahsus çadırın direği yanında oturur, yeniçeriler de, âdet üzere, çevresinde halka olurdu. Odabaşı padişahın en yakın adamlarındandı; bazen hadımağaları arasından da seçilirdi. Fatih kanunnamesinde odabaşılar, enderun ağaları içinde arz sahibi kimseler olarak gösterilir; bunlar, hazinedar ve kilercibaşıdan daha çok arza hak kazanmışlardı. Yeni odabaşılar padişahın yanına girerler, dışarıdan gelen emirleri iletirler, padişahın emir ve fermanlarını yayarlardı. Bu görev XIX. yy.da mabeyincilere verildi. (M)

Odabaşı camii (veya **Hasodabaşı camii** veya **Behruzağa camii**), İstanbul'da Şehremini semtinde cami. Hasodabaşı Behruz Ağa tarafından yaptırıldı (1562). Mimarı Sinan'dır. Duvarları kâgir, çatısı ahşap olan caminin minaresi sol tarafındadır. (M)

ODACANTHA i. (yun. *odus,* diş ve *akanthos,* diken'den). Bataklık yerlerde yaşayan ağılı böcek. (İlmî adı *Odacantha melanura.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

ODACI i. (*oda*'dan *oda-cı*). İşyerleri ve resmî dairelerde odalara bakmakla görevli kimse: *Bana bu suali soran, otelin ihtiyar odacısı Hacı Kalfadır* (R. N. Güntekin). *Tepsiyi kapıp Arapkirli odacı farkına varmadan içeri girdik* (B. Felek). || Handa çalışan hizmetkâr. (M)

ODACIK i. (*oda*'dan *oda-cık*). Bot. *Odacık* veya *çiçektozu odacığı* açıktohumlularda yumurtacığın ön kısmında, kapıcığın altında bulunan boşluk; çiçektozu çimlenerek döllenmeyi sağlamadan önce burada bir süre bekler. || *Gözenek altı odacığı,* gözeneklerin altında bulunan boşluk. || *Hava odacığı,* kendisini çevreleyen hücrelerden daha büyük hava boşluğu. || *Nemli odacık* (Van Tieghem), besleyici bir ortama konan bir hücrenin değişik gelişme evrelerini mikroskopta incelemeğe imkân veren düzenek.
— Diş cerr. *Diş odacığı,* dişin taç kısmında, dişözünün bulunduğu boşluk.
— Zool. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Zool. Yosunhayvanlarından bazı türlerin meydana getirdiği koloniler, her birinde bir yosunhayvanı bulunan sayısız küçük *odacık*'lar halindedir. Odacığın bir deliğinden lofofor dışarıya uzanır; lofofor içeri çekilerek deliğin ağzını kapatabilir. Ayrıca odacıkların yüzeyinde çok küçük delikler bulunur; yosunhayvanı bu delikler yoluyle kolonideki diğer hayvanlarla ilişki kurar. (L)

ODACIKLI sıf. (*odacık*'tan *odacık-lı*). Bot. Birçok bölmeye ayrılmış olan. (İki odacıklı, çok odacıklı v.b. gibi çeşitlere ayrılır.) [L]

ODACILIK i. (*odacı*'dan *odacı-lık*). Odacının yaptığı iş: *Oranın odacılığını Topal Hamdi yapar* (Kemal Tahir). [M]

ODAK i. Opt. *Yeni.* Çok uzaktaki bir ışık veya ısı kaynağından yayılan ışınların toplandığı yer, nokta: *Bir merceğin odağı.* || *Odak uzaklığı,* odağın, ışını yansıtan veya kıran yüzeye uzaklığı. || *Gerçek odak,* ışınların gerçekten toplandığı nokta. || *Görüntü-odak,* paralel ışınlar halindeki gelen demetten çıkan ışınların kesişme noktası. || *Nesne-odak,* çıkan paralel ışınlara tekabül eden gelen ışınların kesişme noktası. || *Zahirî* veya *görünen odak,* ışınların uzantılarının kesiştiği nokta.

— Foto. *Odak derinliği,* görüntünün netliği bozulmadan, duyar tabakanın objektife göre yer değiştirebildiği çok dar aralık.

— Mat. *Odak uzaklığı,* bir koniğin iki odağı arasındaki uzaklık. || *Bir düzlem eğrinin odağı,* izotrop iki teğetin kesişme noktası. (Bk. ANSİKL.) || *Bir koniğin odak ekseni,* iki eksenden, üzerinde odaklar bulunanı.

— ANSİKL. Mat. *Düzlem eğrilerde* $(x-a)^2 + (y-b)^2 = 0$ denklemi, yarıçapı sıfır ve merkezi (a,b) olan bu noktadan geçen izotrop doğrular demetini de gösterdiğine göre, bir düzlem eğrinin odağı, *bu eğriye iki kat teğet ve yarıçapı sıfır olan bir çember* olarak düşünülebilir. m'inci basamaktan bir eğrinin genellikle i açısal katsayılı m teğeti ve $-i$ açısal katsayılı m teğeti vardır; bu teğetlerin kesişme noktaları m^2 odak (gerçek veya sanal) belirtir.

Koniklerde. Odağın koordinatları α ve β ile, koniğin değişken bir noktasının koordinatları da x ve y ile gösterilirse, koniğin denklemi $(x-\alpha)^2 + (y-\beta)^2 = (lx + my + n)^2$, (1) şeklinde yazılır (koordinatlar dikgen olarak düşünülmüştür). Eğrinin herhangi bir noktasının koordinatlarıyle gerçeklenen bu bağıntı, bu noktanın odakla, denklemi $lx + my + n = 0$ olan bir doğruya uzaklığı arasında sabit bir oran bulunduğunu ortaya koyar. Bu doğru α, β odağına tekabül eden *doğrultman*'dır.

(1) Denklemiyle elipsin eksenlerine göre yazılmış $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - 1 = 0$ denklemi özdeş kılınarak bu elipsin, büyük eksen üzerinde, koordinatları $x = \pm\sqrt{a^2 - b^2},\ y = 0$ olan iki gerçek odakla, denklemleri

$$x = \pm\frac{a^2}{c}, \quad (c = \sqrt{a^2 - b^2})$$ olmak üzere) olan iki doğrultman kabul ettiği görülür. Hiperbol ve parabol için de durum aynıdır. (1) Denklemi koniğin herhangi bir nokta-

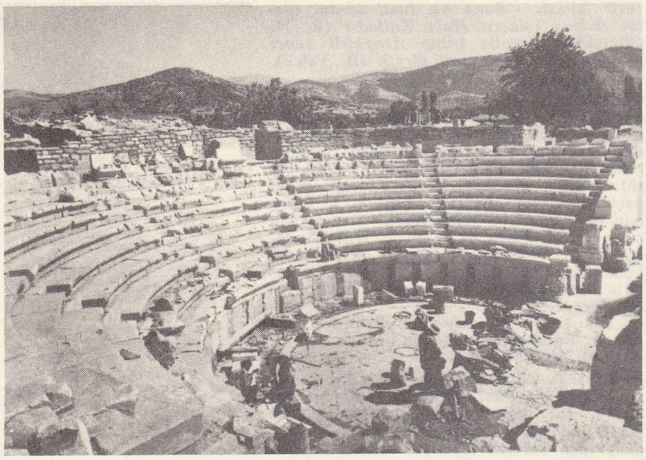

Afrodisias **odeon**undan iki görünüş (roma devri) sağda arkada, Afrodit tapınağı

sının, odakla, bu odağa tekabül eden doğrultmana olan uzaklıkları arasındaki oranın sabit olduğunu ifade eder.

$$\sqrt{(x-\alpha)^2+(y-\beta)^2} : \frac{lx+my+n}{\sqrt{l^2+m^2}} = \sqrt{l^2+m^2}.$$

Bu sabit e oranına *koniğin dışmerkezliliği* denir. Elips için $e < 1$, hiperbol için $e > 1$, parabol için $e = 1$ bağıntıları elde edilir. Böylece parabolün, sabit bir nokta ile sabit bir doğrudan eşit uzaklıktaki noktaların geometrik yeri şeklinde verilen temel tanımı ortaya çıkar.

Ayrıca elips ve hiperbolün temel tanımları da buradan çıkarılabilir. (L)

ODAK (Krsto), hırvat bestecisi (Siveric, Dırniş yakınları 1888). Hartmann ve Novak'ın öğrencisiydi. Zagreb Müzik akademisinde ders verdi. Dramatik eserler, bir bale, bir *Adriyatik Senfonisi* (1940), bir *Sinfonia Brevis*, koro için bir kantat (1959), bir üçlü, 4 yaylılar için dörtlü, sonatlar besteledi. (L)

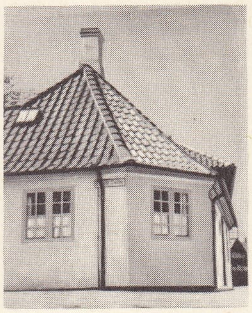

ODENSE
Andersen'in evi

ODAKLAŞTIRMA i. (*odaklaştırmak*'tan *odaklaştır-ma*). Fiz. Odaklaştırmak eylemi. *Eşanl.* FOKALİZASYON.

— Nükl. Bir demet meydana getiren yüklü tanecikleri, uzayın belli bir bölgesinden geçmek zorunda bırakan işlem. Bk. ANSİKL.

— Televizyon. Katot lambasında flüorışıl ekrana çarpan elektron demetinin değme yüzeyini küçültme: *İyi ayarlanmış bir odaklaştırma ile televizyon ekranı üzerinde görüntüyü meydana getiren aydınlık leke, resmi ayrıntılarıyle vermek için yeterince küçültülebilir.*

— ANSİKL. Nükl. Tanecik optiği ile ışık optiği arasında birçok benzerlik vardır. Renklilik, yakınsama, ıraksama, yayma, odak uzaklığı, ince veya kalın mercek kavramları, ışık ışınlarına olduğu kadar taneciklerin yörüngelerine de uygulanır.

Bu kavramlar, taneciklerin hızlandırıldıkları sürece birbirine yakın kalmalarını gerektiren hızlandırıcıların çalışmasını incelemede yararlı olur; ayrıca, birincil demetle bir hedef arasındaki etkileşme sırasında yayılan tanecikleri, analiz edilecekleri cihaza göndermek için ikincil bir demet haline getirmede faydalanılır. *Odaklaştırma, elektrostatik* olabilir; bu durumda sabit bir elektrik alanı tanecikleri saptırır; odaklaştırma *magnetik* de olabilir: bu durumda etken magnetik bir alandır. Bu iki etki birleştirilebilir. Radyofrekans ayırmada, radyo dalgalarınınkine benzer devirli salınımlar yapan elektrik ve magnetik alanlardan faydalanılır.

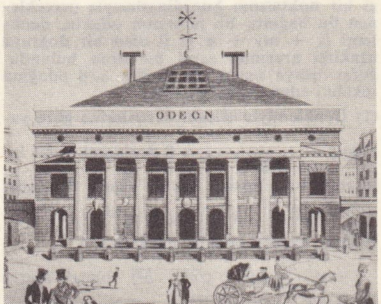

Odéon tiyatrosu 1830'a doğru Cabinet des Estampes, Paris

Hızlandırıcılarla odaklaştırma usulünde, hızlandırıcının yarıçapı doğrultusunda pozitif magnetik gradyanlı bir eleman ile negatif gradyanlı bir eleman kullanılır. Buna *sıralı gradyanlı odaklaştırma* da denir. Böylece, tanecik demetleri çok dar bir bölgede sınırlanarak yığışım ve hızlandırıcı mıknatısının maliyeti düşürülür. (L)

ODAKLAŞTIRMAK geçl. f. (*odak*'tan *odak-la-ş-tır-mak*). Fiz. Bir ışık demetini veya bir elektron akısını bir noktada toplamak. (L)

ODAKÖLÇER bls. i. Opt. Bk. FOKOMETRE.

ODAKÖLÇÜMÜ bls. i. Opt. Bk. FOKOMETRİ.

ODAKSIZ sıf. (*odak*'tan *odak-sız*). Opt. Odakları sonsuza atılmış merkezî bir optik sistem için kullanılır. (Sonsuzdaki bir nesnenin göüntüsü de aynı şekilde sonsuza atılır. Birincisinin görüntü odağı ikincisinin nesne odağıyle çakışan iki mercekten yapılma bir sistem, odaksızdır [Galilei'nin sonsuza ayarlanmış astronomi dürbünü].) *Eşanl.* AFOKAL. (L)

Odalar mescidi veya **Kemankeşmustafa mescidi,** İstanbul'da, Salmatomruk semtinde, Kasımodaları sokağında mescit. Bina, bir bizans kilisesi üzerine Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırıldı. 1919'da yangın geçirdi, 1934'te araştırmalar yapıldı. Bodrum katında birtakım freskler bulundu. Bugün binanın yalnız duvar kalıntıları vardır. (M)

ODALI i. (*oda*'dan *oda-lı*). Tesk. tar. Topkapı sarayında has oda, seferli odası, hazine odası, kiler odası v.b. yerlerde oturan ve saraya mensup olan kimse. || *Odalı yeniçeriler,* kalelerde muhafızlık eden kapıkulu yeniçerileri. (Yerlikulu yeniçerilerden ve yamaklardan ayırmak için bu ad verildi.) [M]

ODALIK i. (*oda*'dan *oda-lık*). Eskiden bir erkeğin nikâhsız olarak aldığı kadın, cariye: *Birinci zevcesinin vefatından sonra tuttuğu genç bir odalık da Nezahat hanımla Vahip beyi dünyaya getirmişti* (H. R. Gürpınar). *Sarayda kızlar onun güzelliğinden dolayı padişaha odalık olması ihtimalinden bahsetmişlerdi* (H. E. Adıvar).

— Teşk. tar. Padişah ve şehzadelerin Saraya alınan cariyeler arasından seçtiği gözde kadın.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Odalık*'lar, cariye*lerin en güzelleri ve pahalılarıydı. Güzelliklerini korudukları, efendilerini avutabildikleri sürece gözden düşmezlerdi. Bazıları kendilerine nikâh kıydırmayı bile başarmışlardı (msl. Sultan İbrahim geleneğe aykırı olarak cariyelerinden birini nikâhla almıştı). Odalık ve cariyeler, esircilerden alındıktan sonra bazen birkaç el değiştirir, konaktan konağa satılırdı. Bazıları da ölünceye kadar aynı köşkte, aynı evde kalır ve ihtiyarlıklarında genç odalıkların hizmetine girerdi. Bunlardan ağır işlerde kullanılanları da olurdu. Padişahların, odalıklarından doğan çocuklarına da «şehzade» denirdi. Sonradan padişahın takdirini kazanan odalık, *ikbal* adını alırdı. Kafkasyalı odalıklar daha değerli sayılırdı. İktisadî gücün gittikçe zayıflaması sonucu, XIX. yy.da odalıkların sayısı azaldı. İkinci Meşrutiyetin ilânıyle de odalık kurumu ortadan kalktı. Osmanlılarda, haseki*ler de bir çeşit odalıktır.

— İkonogr. Yatağa uzanmış çıplak bir kadın olarak gösterilen odalık, bu geleneksel temanın doğu zevkine uygun bir yorumunu temsil eder. Ingres, *Yıkanan Bonnat* (1807) ve *Yıkanan Valpinçon*'u (1808) yaptıktan sonra, 1814'te Napoli kraliçesi Carolina ona *Yatan Odalığı* ısmarlamıştır. *Büyük Odalık* denilen bu tablo 1899'da Louvre müzesine girmiştir (0,91 m × 1,62 m). Tablodaki kadının sırtı ve boynunun yılansı kıvrımları, anatomi ölçülerine uymamakla beraber, ayrıca ünlüdür. Ingres 1840'ta bir de *Köle ile Odalık* resmi yapmıştır. (Fogg Art müzesi, Cambridge, A.B.D.). Delacroix'nın da bir *Odalığı* vardır (Louvre). Armand Cambon (Montauban), Thomas Couture (Cleveland), Louis Boulanger, Court, A. Colin, Ernest Hébert aynı konuyu işlemişlerdir. Matisse'in de odalık teması üstüne çeşitli eserleri vardır. Heykeltraşlık alanında Pradier'nin adını verebiliriz (*Odalık*, Lyon). [M]

Odamda Seyahat (*Voyage Autour de ma Chambre*), Xavier de Maistre'in eseri (1795). Yazar bu kitabı yirmi yedi yaşındayken bir düello yüzünden oda hapsine çarptırıldığı sırada yazdı. Eseri birçok defa yeniden ele alarak tamamladı ve sıraya konulup yayımlanmak üzere kardeşi Joseph'e verdi. Bu eserde yazar odasında gözüne ilişen her canlı ve yeni eşyayı bahane ederek kendi hakkında açıklamalarda bulunur. Xavier de Maistre bu eserin devamı olarak *Expédition Nocturne Autour de ma Chambre* (Odamda Gece Seferi) [1825] yazdı. (→ Bibliyo.) [L]

ODARTE. Bk. OUDART (Philippe).

ODASİ (Michele DI BARTOLOMEO DEGLI ODASİ, **Tifi** denir), italyan şairi (Padova 1450'ye doğr. - ay. y. 1492). *Macharonea* (1488) adlı uzun ve bürleks bir şiir yazdı. (L)

ODAŞIK i. (*oda*'dan). *Halk dili.* Aynı odada oturan veya çalışanlardan her biri.

— Ask. tar. Aynı odaya mahsup yeniçerilere verilen ad. (M)

ODATE, Japonya'da şehir, Honşu adasının kuzeyinde (Akita ili), Noşiro kıyısında; 22 000 nüf. Bakır ve çinko ocakları. (L)

Foto. A. Güler, Turizm-Tanıtma (MEYDAN) ; LAROUSSE

ODAVARA, ing. **Odawara,** Japonya'da şehir, Honşu adasında (Kanagava idare bölümü), Sagami koyunda; 113 100 nüf. XV. yy.dan kalma buddha tapınağı. Ilıca merkezi. Plastik maddeler sanayii. (L)

ODDA, Norveç'in güneybatısında (Hordaland) kasaba, Hardanger fiyordunun kolu olan bir fiyord kıyısında; 4 800 nüf. Yakınında birçok hidroelektrik santral vardır. Elektro metalürji. Kimya sanayii. (L)

ODDİ (Mauro), italyan ressamı ve gravürcü (Parma 1639'a doğr.- ay.y. 1702'e doğr.). Parma'da saray ressamı oldu, Farnese sarayı ile Colorno villasının dairelerini süsledi ve Dukalık kabinesi için iki bin madalya çizdi. (L)

Oddi büzgenkası, koledok kanalının onikiparmak bağırsağına açıldığı yerdeki büzgenkas sistemi. (L)

ODDİT i. (fr. *oddite*). Tıp. Oddi büzgenkasının iltihabı. (L)

ODDO (Giuseppe), italyan kimyacısı (Caltavuturo, Palermo 1865 - Palermo 1954). Cagliari, Pavia ve Palermo üniversitelerinde ders verdi. Diazo bileşikleri, kâfur v.b. ile ilgili organik kimya araştırmaları yaptı. Organik asitlerin ve naftalinin yapısını açıklamağa yarayan bir birleşme değeri teorisi ortaya attı. Sicilya'daki petrol yataklarıyle ilgilendi. — Kardeşi BERNARDO (Caltavuturo 1882-Milano 1941), Pavia üniversitesinde kimya profesörlüğü yaptı. Organomagnezyum bileşikleri üstüne önemli araştırmaları vardır. (M)

ODEİLLO-VİA, Fransa'da Pyrenées Orientales idare bölgesinde (Prades idare bölgesi) eski komün, 1957'de *Font-Romeu-Odeillo-Via* adını aldı. C.N.R.S.'nin kurduğu güneş fırınından ince metalürjide ve nadir topraklar kimyasında yararlanılır; fırın 3 500°C'lık bir ısı elde edilmesine imkân verir. (L)

Odelsting, Norveç parlamentosunun (Storting) Halk meclisi; milletvekillerinin dörtte üçünden meydana gelir. (Dörtte biri ise, Yüksek meclis olan *Lagting*'i meydana getirir.) [L]

ODENATUS (Septimus), Palmyra prensi (öl. 266 veya 267). Asur asıllıydı. Gallianus tarafından kendisine *dux* unvanı verilerek Doğu'nun savunmasıyle görevlendirildi (261), Zorba Quietus ile döğüştü ve onu öldürdü (262), pers kralı Şahpur I'e karşı yürüdü ve onu Suriye'den ve Mezopotamya'dan kovdu, Ktesiphon'u tehdide başladı. Gallianus'dan *imperator ve correctur* unvanlarını aldı. Akrabalarından Maeonius tarafından öldürüldü. Karısı Zenobia, oğlu Vaballath adına naip oldu. (L)

ODENDAALSRUST, Güney Afrika cumhuriyetinde (Orange) şehir, Kroonstadt'ın güneybatısında; 10 900 nüf. 1946'da burada zengin bir altın madeni bulundu. (L)

ODENSE, Danimarka'da şehir, Odense *amt*'ının merkezi, Fyn adasında, *Odense fiyordu*'na ulaşan sefere elverişli bir kanal kıyısında; 111 150 nüf. Danimarka'nın en eski sitelerinden biri olan şehirde güzel yapılar vardır: XII. yy.dan kalma Vor Frue kilisesi, XIV. yy.dan kalma Sankt-Knud kilisesinde kral mezarları. Ticaret limanı, Metalürji ve kimya sanayii. Andersen burada doğdu. *Odense amt*'ı 207 300 nüf. (L)

ODENWALD, Almanya'da (Hessen) Orta Ren çöküntü hendeğine hâkim kütle. *Katzenbuckel*'de, 626 m. Billûrlu ve püskürük topraklardan (granit, gnays, porfir, siyenit) oluşan bir horst'tur; doğuya ve güneye doğru, Triyas'tan kalma alacalı kumtaşları altında uzanır; kumtaşları Main ve Neckar'ın derin boğazlarla yardığı ormanlık bir yayla meydana getirir. Tarım kaynakları halkı geçindirmeğe yetmediğinden, çok eski bir tarihte evlerde götürü iş yapılmağa başlanmıştır: Odenwald'de oturanların çoğu Frankfurt, Darmstadt, Ludwigshafen, Mannheim fabrikalarında çalışırlar. (L)

ODEON i. (yun. *odeion*). Esk. Yun. Konser binası. (Bazı yunan şehirlerinde bulunan odeon'lar bir çeşit üzeri kapalı tiyatroydu. Atina'da dört tane vardı; en meşhuru Akropolis'in güneyindeki Perikles odeon'uydu [M.Ö. 445]. Bu yapının kazısı 1921'de başladı. Dikdörtgen biçimindedir, üstünde kubbesi vardır. Çok yakınında bulunan Herodes Attikos odeon'u [M.Ö. 160'a doğr.] epeyce sağlam durumdadır ve tiyatro biçimindedir.) [L]

Odeon tiyatrosu, İstanbul'un eski tiyatro binalarından biri. Bu adı almadan birçok değişikliğe uğradı. 1874'te Lüksemburg oteli ve kahvehanesinin (bugünkü Saray sinemasının) olduğu yerde açılan *Varyete tiyatrosu*, 1877'de *Eldorado* adını aldı; 1879'da Eldorado *Verdi tiyatrosu* oldu; Verdi tiyatrosu bir yangın geçirdikten sonra *Odeon* adını aldı; daha sonra da *Ekler sineması* oldu. (M)

Odeon tiyatrosu, Paris'te 1797'de kurulan tiyatro. İki kere yandıktan sonra, 1820' de yeniden açıldı. 1946'da Comédie-Française'e bağlandı, 1959'da *Théâtre de France* adı altında Jean-Louis Barrault'nun yönetimine geçti. (L)

ODER, polonya dilinde **Odra,** Polonya'da ırmak, aşağı çığırı Polonya ile Almanya arasında sınırı çizer; 848 km. Oder, beşte dördü ırmağın sağ kıyısında uzanan bir havzayı akaçlar. Çekoslovakya'da Südet'lerin ucundan doğar, Moravya kapısından geçerek Yukarı Silezya'ya uzanır ve kuzeybatıya sapar. Lausitz Nysa'sını aldığı yerde, güney-kuzey doğrultusunda akar, dar ve çok uzun bir delta ile Szczecin körfezine dökülür. Oder'in geçtiği başlıca şehirler Çekoslovakya'da büyük sanayi merkezi Ostrava, Polonya'da ise Wroclaw şehri (Aşağı Silezya) ve Szczecin limanıdır. Oder Almanya-Polonya sınırının bir kısmını çizdiği (bk. ODER - NEISSE HATTI) bölgede, Frankfurt-am-Oder'den geçer. Irmağın başlıca kolu Warta, Küçük Polonya'da doğar ve Büyük Polonya'nın büyük kısmını akaçlar; debisi Oder'inkine eşittir. Oder yukarı çığırında, büyük ölçüde yağış alan Bohemya kütlesinin doğu kenarını akaçlar; karların erimesi sırasında kısa akarsuların topladığı suları alır. Kış bu boylamda henüz ırmağı Rusya ırmaklarında olduğu gibi donduracak kadar çetin değildir. Bununla birlikte kışın, yazdan az su akıtır. Karların erimesi, üç aya yakın süre büyük ölçüde kabarmasına yol açar. Mart ve nisan aylarında ortalama debileri, ortalama aylık debinin iki katıdır. Aşağı Oder'in debisi ortalama 509 m^3 / sn'dir. Şubattan mayısa kadar dört ay kabaran suların en alçak olduğu dönem yaz sonudur. Bununla birlikte mevsimlerin ritmi doğu avrupa ovalarındaki kadar sert değildir. Yazların serin ve çok yağışlı geçtiği bazı yıllarda, yaz kabarmalarının yerini, cılız eylül ortalamaları alır. Bir orta avrupa ırmağı olan Oder, hem Batı hem de Doğu Avrupa'daki akarsuların özelliklerine sahiptir.

— Ask. tar. İkinci Dünya savaşı sırasında Konyev kumandasındaki sovyet birlikleri Oder'e ulaştı ve Opole'yi (Oppeln) aldıktan sonra (23 ocak 1945) ırmağın yukarı çığırı boyunca Brzeg'den (Brieg) Kozle'ye (Cosel) kadar ilerledi. 4-24 Şubat arası Kızılordu Oder'in her iki kıyısını, Glogow'dan (Glogau) Wroclaw'a (Bleslau) ve Yukarı Silezya'ya kadar ele geçirdi. 12 Martta Kostrzyn'i (Küstrin) alan Jukov kısa süre sonra Oder'in aşağı çığırını aştı. 26 Nisanda Rokosovskiy, Szczecin'i (Stettin) ele geçirdi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

ODER-ERKENSCHWİCK, Almanya'da köy Rheinland-Westfalen'de, Rechlinghausen'in 4,8 km kuzey doğusunda konut banliyösü; 16 931 nüf. Sebze yetiştiriciliği. (M)

ODERİSİ da Gubbio, italyan tezhipçisi (Gubbio 1240 - Bologna 1299). Dante'nin bazı mısralarından, Oderisi'nin zamanında çok tanınmış olduğu anlaşılır. Justinianos'un üslûplaştırılmış grotesklerle süslü bir Digesta'sı (Torino) ve filigranlı çerçevelerle süslenmiş bir dominiken dua kitabı ona mal edilir. (L)

Oder-Neisse hattı, 1945'ten beri Polonya'nın batı sınırı. Baltık kıyısında Swinoujscie'nin batısında (Swinemünde) başlayan hat, Oder boyunca, ırmağın batı Nysa ile birleştiği yere kadar iner, sonra Nysa'yı takip ederek Çekoslovakya sınırına ulaşır. Batılı büyük devletler Tahran'da (1943) yaptıkları görüşmede Almanya'nın yenilmesinden sonra Polonya'nın sınırlarını bu noktaya kadar uzatmasına izin vermeğe karar verdiler. Potsdam anlaşmalarında (1945) bu karar onaylandı, yalnız, Polonya-Almanya sınırı meselesinin kesin olarak ancak Almanya ile yapılacak barış antlaşmasında tespit edileceği belirtildi. S. S.C.B. ve halk demokrasileri (bu arada Demokratik Alman cumhuriyeti) Oder-Neisse hattını Polonya ile Almanya arasında kesin sınır olarak tanımaktaysa da, batılı büyük develter Potsdam anlaşmasının bütünü ile aynen uygulanmasını istemektedirler. (L)

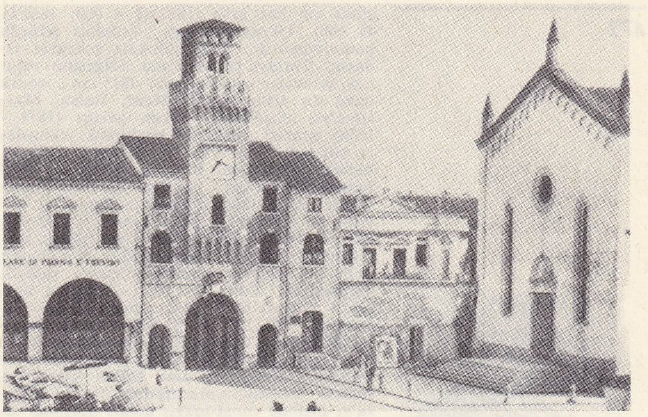

ODERZO katedral ve şehir kulesi

Oder-Spree kanalı, Almanya'da sefere elverişli suyolu, 1887-1891 arasında açıldı. Oder'i Spree yoluyle Frankfurt'un güneyinde Berlin'e bağlar. (L)

ODERZO, İtalya'da komün, Veneto'da (Treviso ili), Piave ile Livenza arasında; 12 500 nüf. Roma çağından kalma yıkıntılar. Tarım merkezi. Makine ve dokuma sanayii. (L)

ODESA veya **ODESSA,** S.S.C.B.'de (Ukrayna) liman şehri, Karadeniz'in kuzey kıyısında, Dniester ile Dnieper «limanları» arasında; 703 000 nüf. Rus imparatorluğunun ve Ukrayna* Sovyet cumhuriyetinin çağdaş tarihindeki bütün büyük olaylara karışan Odesa, İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafından hemen hemen tamamıyle yıkıldı; ama Akdeniz ile olan ilişkileri sayesinde yeniden başlıca liman haline geldi. Metalürji, besin ve kimya sanayii. Uçak yapımı.

● *Tarih. Odesa*, eski yunan limanı *Odessos*'un yakınında, eski bir yunan kolonisinin (*Istrian İsoravan*) yerinde kuruldu. Koloni büyük akınlar sırasında yıkılınca, Türkler kıyı bölgesine bir garnizon yerleştirmekle yetindiler. 1792'de Katerina II Türklerden Karadeniz'in kuzey kıyısını aldı ve 1796'da burada bir ticaret merkezi kurarak, adını Odessos'a atfen «Odessa» koydu. Serbest bir liman açılması (1802) trafiği hızla arttırdı. Vali tayin edilen fransız göçmeni Richelieu dükü (1803) şehri güzelleştirmeğe, özellikle de nüfusunu artırmağa çalıştı. Göçmenlere bedava yer dağıtıldı, borç para verildi; şehrin nüfusu elli yıl i-

ODIOT Roma kralının beşiği (Viyana)

ODESA adalet sarayı ve Panteleimon kilisesi

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

general
O'DONNELL Y JORRIS

çinde on kat arttı (1802'de 4 000; 1860'ta 45 000). Ukrayna tarım ürünleri şehirde pazarlanıyordu. Kıta ablukası devrinde Odessa, Türkiye'ye ve Tuna bölgesine yapılan ihracatın merkeziydi; 1815'ten sonra daha da artan trafiği Mısır, İtalya, Marsilya'ya ulaşıyordu. Kırım savaşı (1854 - 1856) ticareti durdurdu ve büyük yıkıntılara yol açtı; ama XIX. yy. sonunda Odessa, büyük çapta tahıl ihracatı sayesinde, Rus imparatorluğunun başlıca ticaret limanı haline geldi. Odessa aynı zamanda da büyük bir devrimci propaganda yuvasıydı; haziran 1905'te halk *Potemkin** zırhlısı tayfalarının isyanını coşkunlukla destekledi; polis ile gösteri yapanlar arasında şiddetli çarpışmalar oldu; 31 ekim - 3 kasım arasında Odessa'daki yeni ayaklanmalar sonucunda 412 kişi öldü. Ekim 1917 devriminden sonra Odessa iç savaştan büyük zarar gördü. Komünist işçiler ukraynalı milliyetçileri kovdular, ama Bühm kumandasındaki avusturya-macaristan ordusu Odessa'yı 1918'de şubat-mayıs ayları arasında işgal etti. 1918 Zaferinden sonra Fransa Güney Rusya'ya iki tümen asker göndermeğe karar verdi; bu kararın amacı hem Rusya'daki kuvvetleriyle ilgili mütareke hükümlerine Almanların uymasını sağlamak, hem de Denikin'in gönüllülerinin komünistlere karşı hareketini kolaylaştırmaktı; bu hareket fransız donanmasında ayaklanmalara yol açtı. Aralarında yunanlı ve polonyalı askerler de bulunan Fransızlar, general P.d'Anselme'in kumandasında, Odessa'yı (18 aralık 1918), Herson'u, Nikolayev'i ve Sıvastopol'u işgal ettiler. Bazı birlikler Tiraspol'a kadar uzandılar. Ama Sovyetler bir hücumu Anselme'i, Odessa ve Sıvastopol'un boşaltılmasını görüşmek zorunda bıraktı (22 nisan-5 mayıs 1919). Kızıl kuvvetlerle bazı çatışmalardan sonra Fransızlar Besarabya'ya ve Bulgaristan'a çekildiler. Denikin geri döndü (ağustos 1919). Sovyetler mayıs 1920'de Odessa'ya kesinlikle yerleştiler. Odessa'nın art ülkesi olan Besarabya'nın kaybedilmesinden, limanın gelişmesi iki savaş arasında büyük zarar gördü. İkinci Dünya savaşı sırasında Odessa, 16 ekim 1941'de Rundstedt kumandasındaki alman-rumen askerleri tarafından alındı ve Odessa bölgesi «Transnitria» adıyle sivil rumen yönetimine verildi. Şehir, 10 nisan 1944'te Malinovskiy'in hücumuyle kurtarıldı. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

ODESCALCHİ, Cômo asıllı italyan ailesi. Ünlü temsilcileri: BENEDETTO, İnnocentius XI adıyle papa oldu. Yeğeni LİVIO, imparatorluk prensi (Roma ?, 1652'ye doğr. -ay.y. 1713). Orsini'lerden Bracciano dukalığını satın aldı, Carlos II tarafından İspanya'nın büyüğü ve imparator Leopold I tarafından da imparatorluk prensi yapıldı; 1697'de kendini Polonya kralı seçtirmeğe kalkışmıştı. (L)

ODESSA, A.B.D.'de (Texas) şehir, Llano Estacado'nun güneyinde; 80 300 nüf. Petrol merkezi. Kimya sanayii. (L)

ODESSOS. Esk. coğ. Karadeniz'in kuzeyinde yunan sömürgesi ve işlek liman.

— Aşağı Moisia'da şehir; Yunanistan ve İonia ile ticaret yapan bir miletos kolonisiydi. Bugün, *Varna.* (L)

ODET, Fransa'da Bretagne'da kıyı ırmağı, Noir dağından iner, Quimper'de Steir'i alır ve sefere elverişli bir ria ile (Quimper ırmağı) son bulur; 56 km. (L)

ODEVAERE (Jozef Dionysius), belçikalı ressam (Brugge 1778-Brüksel 1830). Paris'te Louis David'in öğrencisiydi. 1804'te Roma ödülünü kazandı. Napolyon'un iktidardan düşmesinden sonra Belçika'ya döndü. Brüksel'e sığınmak zorunda kalan David'e büyük bir yakınlık gösterdi. Bir oğul gibi davrandı. Tarihî resimleriyle tanınmıştır (Amsterdam, Besançon, Brest, Brugge, Brüksel, Courtrai müzeleri). [L]

Odhecaton (veya **Harmonice Muslees Odhecaton**), basılan ilk çoksesli müzik derlemesi; içinde birçok fransız-flaman eseri vardır, 1501'de venedikli O. Petrucci tarafından basıldı; 1942'de H. Hewitt eseri yeniden yayımladı. (L)

ODİN, iskandinav Ases tanrılarının ilki. Her şeyden önce savaş, bilgelik ve şiir tanrısıdır. Her hayvanın şekline girebilirdi. Savaşçıları yargılar ve şerefli bir ölümü hak edip etmediklerine karar verirdi; şerefiyle ölenler, Valkürler tarafından *Valhalla* denen sayısız kapılı uçsuz bucaksız bir saraya götürülür, orada, sürekli olarak savaşan ve ziyafet çeken savaşçılar arasına katılırlardı. Karga ile kurt'un kendisine adandığı Odin, çeşitli konularda edindiği bilgileri sular iblisi olan amcası Mimir'e ve kutsal bal şerbeti Odrerir'e borçludur. Odin'in, kendi kendisini yaralayarak, rüzgârla sallanan bir ağaçta dokuz gün dokuz gece asılı kalarak geçirdiği çile devri, bir gençleşme âyinine benzer. Odin germen mitolojisinde *Wotan* adıyle bilinir. (L)

ODİNA i. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen bitki. (*Lannea grandis* de denilen *Odina Wodier* 10-20 m yüksekliğinde bir ağaçtır; bunun kalın ve kırmızı kabuğu boyacılıkta, yaprakları ise hayvan yemi olarak kullanılır. Antepfıstığıgillerden.) [L]

ODİNGTON (Walter), ingiliz müzik nazariyecisi ve matematikçisi (XVI. yy.da yaşadı). Evesham manastırında rahip oldu, sonra Oxford'da çalıştı. İki astronomi incelemesi (1316) ve ingiliz ortaçağ müziği tarihi ile, genel olarak XIV. yy. müzik nazariyesi yönünden büyük önem taşıyan *De Speculatione Musicae* adlı bir kitap yazdı. (M)

ODİNOFAJİ i. (yun. *odyne*, ağrı ve *phagein*, yemek'ten fr. *odynophagie*). Ağrılı yutkunma. (L)

ODİOT (Jean Baptiste Claude), fransız kuyumcusu (Paris 1763-1850). Ampir üslûbun en iyi temsilcilerinden sayılır. Banque de France'ın semaveri ve Roma kralının beşiği (Viyana, Avusturya) onun eseridir. Paris'teki Dekoratif Sanatlar müzesinde modelleri vardır. (L)

ODİTORYUM i. (lat. *auditorium*). Bk. DİNLEME *salonu*.

Od'lar, Horatius'un şiirleri. M. Ö. 30 yılından sonra yazılmıştır. Horatius bu od'larıyle latin edebiyatına, Alkaios, Sappho ve Pindaros'un lirik şiirlerine eşdeğerde eserler kazandırmağa çalışmış ve mitolojik, millî, kişisel olmak üzere değişik temaları ele almıştır. Türlü vesilelerle yazılmış parçaların yanı sıra, ahlâkî düşünceler, Roma'nın ve eski erdemlerin övgüleri yer alır. (L)

Od'lar (*Odes*), Ronsard'ın şiirleri, beş kitapta toplanır. Bunların ilk dördü 1550'de, beşincisi ise 1552'de yayımlandı. Yazar kahramanlık od'unda Pindaros'u, ahlâki od'da Anakreon ve daha çok Horatius'u taklit eder. Birinci kitapta Ronsard'ın Pindaros taklidi 15 od'u vardır: en güzeli ve en ünlüsü «Odes à L'Hospital»dir. Ayrıca Henri II, Catherine ve Médicis, Marguerite de Valois, Lorraine kardinali ve Dorat'ya yazılan od'lar da anılmağa değer. Bu türün yaratıcısı olan Ronsard fransız şiirini yenilemiş ve kendini ilk fransız lirik şairi ilân etmiştir. (L)

ODNOPOSOV (Ricardo), arjantinli kemancı (Buenos Aires 1914). Harika çocuktu, bütün Avrupa ve Amerika'da çok başarılı konserler verdi. Viyana Müzik akademisinde (1956) ve Stuttgart Hochschule für Musik'te ders verdi. (M)

ODO—, yun. *hodos*, yol'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ODO— veya **ODONT(O)—**, yun. *odus*, *odontos*, dış'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

ODOAKER (434'e doğr. - Ravenna 493), Herul'lerin kralı. Attilâ'nın bakanlarından biri olan, Skir'ler kabilesinden Edekon'un oğlu. Federasyon halinde birleşmiş çetecilerin başına geçti, sonra Roma'da *domestici*'lerin muhafız subaylığını yaptı. Orestus, barbar askerlerine İtalya'dan istedikleri toprakları vermeyince, Odoaker ayaklanmanın başına geçti, Orestus'u Pavia'da yakaladı, boğazlayarak öldürdü ve *rex gentium* seçilerek Batı imparatorluk alâmetlerini Doğu Roma imparatoru Zenon'a yolladı, o da kendisini *patrix* yaptı. İtalya'nın hâkimi ve Galya Vizigotlarının müttefiki oldu, Kiliseyi yakından gözetimi altına aldı ve Geiserich'ten Sicilya'yı alarak iaşe işini sağlama bağladı. Dalmaçya'yı işgal ederek Norih üstüne akınlar yapan Rugi-er'leri ezdi. Zenon tarafından kendisine karşı gönderilen Ostrogotlar kralı Theodorik'e onu birkaç defa yendiyse de, sonunda onu Ravenna'da sıkıştırarak (490-493) öldürdü. (L)

ODOBENUS i. Morsların ilmî adı. (Eskiden bunların, ilerlemek için savunma dişlerini çengel gibi kullandıklarına inanılırdı.) [L]

ODOBESCU (Alexandru), rumen yazarı (Bükreş 1834 - ay.y. 1895). Bükreş üniversitesinde arkeoloji dersleri verdi (1874), sonra bazı önemli siyasî görevlerde bulundu. Başlıca eseri, «sahte sürgün avı» anlamına gelen yunanca *Pseudo-Kyneghetikos* (1874) adını taşır. Odobescu başlangıçta, dostlarından biri tarafından yazılmış bir av kitabına basit bir önsöz kaleme almayı düşünmüştü, ama sonunda ortaya on bir bölümlük bir eser çıkardı. Burada, tabiat tarihi, filoloji, sanat tenkidi ve edebî tenkit gibi değişik konular, alaylı bir dille işlenir. (L)

ODOCOİLEUS i. Virjinya geyiğinin (*Odocoileus Virgininus*) ilmî cins adı. (Bu geyiğin postu yazın kızıl kestane renginde, kışın sarı ve gri olur.) [L]

ODOFREDO (Denari), italyan hukukçusu (Bologna, XIII. yy. başları - öl. 1265). Bologna'da ders verdi; Ancona sınır eyaletinde, Toscana'da, hattâ Fransa'da hâkimlik yaptı. En önemli eseri *Lectura Super Codice Justiniani* (İustinianos Yasaları Üstüne Parçalar) [1480] Lyon'da yayımladı. (L)

ODOGRAF i. (yun. *hodos*, yol ve *graphein*, yazmak'tan fr. *odographe*). Geçilen veya geçilecek olan bir yolum güzergâh çizgisi.

— Mekan. *Bir hareketin odografı* hareketin hız vektörüyle aynı yönde ve eşit olan bir vektörün sabit bir noktadan başlayarak çizdiği eğri. (Sabit nokta odografın kutbudur. Odografı çizen noktanın *t* zamanı içindeki hız vektörü «hareketin *t* zamanı içindeki ivmesi»dir.) [L]

ODOGRAFİ i. (fr. *odographie*). Yolların ve sokakların ayrıntılı olarak çizilmesi. (L)

ODOKO i. Afrika'da yetişen *scottellia* cinsinden (*flacourtiaceae* familyası) bazı ağaçların ince dokulu, açık sarı odunu. (L)

ODOLSKİY, rus ressam ailesi (XVII. ve XVIII. yy.lar). Başlıca üyeleri: GRİGORİY Moskova'da okuduktan sonra çariçe Nataliya Kirillovna ve kızlarının dairelerini süsledi (1684-1685) ve Büyük Petro'nun dairesi için savaş tabloları yaptı (1684-1697); — İVAN BOLŞOY («Büyük»), 1712'den itibaren faaliyet gösterdi. Portreler (Leningrad Rus müzesi ve Tretyakov galerisi), Kışlık saray (Petersburg) ve Yazlık saray (Petergof) için dekoratif resimler yaptı; — İVAN MENŞOY («Küçük»), Grigoriy'in oğlu. XVIII. yy.ın başında, Petersburg ve Petergof'taki kiliseler için birçok ikona yaptı. (L)

ODOLYOGRAF i. (yun. *hodos*, yol, *leios*, kaygan, *graphein*, yazmak'tan fr. *odoliographe*). Yolların kayganlığını ölçen âlet. (Odolyograf, ölçü âletleri üzerinden doğrudan doğruya yapılan okumaları bir grafik halinde birleştirir). [L]

ODOLYOMETRİ i. (yun. *hodos*, yol, *leios*, gaygan ve *metron*, ölçü'den fr. *odoliométrie*). Yolların kayganlığını ölçme tekniği.

— ANSİKL. *Odolyometri*'de kullanılan âlet, bir kamyon şasisinin altına ikişer ikişer yerleştirilmiş ve kamyonun ağırlık merkezine tespit edilmiş bir tekerlek dizisinden meydana gelir. Arabanın eksenine göre eğik ve simetrik olarak yerleştirilmiş bu tekerlekler, kamyonun bir deneme noktasından öbürüne geçişi sırasında hızla kaldırılabilir. Bu tekerleklerin çeşitli savrulma hareketleri, daha sonra incelenmek üzere bir odolyograf* tarfından kaydedilir. (L)

ODOMETRE i. (fr. *odomètre*'den). Bk. PODOMETRE.

ODON veya **Deuil'lü EUDES**, lat. **Odo de Diogilo**, fransız tarihçisi (Deuil 1100'e doğr. - Saint-Denis 1162). Benediktin keşişiydi, Louis VII ile birlikte haçlı seferine

Foto. LAROUSSE

gitti. Bu seferin, günü gününe yazdığı ve Suger'ye gönderdiği hikâyesi, eksik olmakla birlikte (ancak haziran 1148'e kadar uzanan devreyi kapsar) çok önemli bir belgedir. (L)

ODONESTİS i. Gece kelebeği; tırtılı erik ağacında, bazen akdikende bulunur. (İlmî adı *Odonestis pruni.* Pulkanatlıların *lasiocampidae* familyasından.) [L]

O'DONNELL, irlandalı derebey ailesi; rakipleri O'Neil'lerle aynı soydan gelen bu aile, Tyrconnel (Tir Conñail) senyörü MANUS (öl. 1564) ve iki oğlu CALVAGH (öl. 1566) ve HUGH (öl. 1592'den sonra) sayesinde güçlendi. Kendi aralarında ve O'Neil'lerle mücadele ettiler. Son Tyrone kralı Shane O'Neil'i yenen (1567) Hugh'un yerine RORY (1575-1608) geçti ve 1605'te ailesine Tyrconnel kontluğunu kazandırdı. O'-Donnell'lerin ilk kolu 1642'de ortadan kalktı. (M)

O'DONNELL (Enrique José), **La Bisbal** kontu, irlanda asıllı ispanyol generali (Andalucia 1769-Montpellier 1834). On beş yaşındayken Krallık Muhafız birliklerine girdi, Fransızlarla savaştı, 1810'da La Bisbal'de Fransızları yendi. Fernando VII yeniden iktidara gelince Andalucia başkumandanlığına tayin edildi (1814), 1818'de Cadiz valisi oldu, sonra Bessières emrindeki fransız kıtalarına karşı Madrid'i korudu (1823). Subaylarının kendisine karşı ayaklanmaları üzerine Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. (L)

O'DONNELL (Heinrich Moritz), **Tyrconnel** kontu, avusturyalı siyaset adamı (Lvov 1804 - Viyana 1872). Tyrconnel'li (İrlanda) O'Donnell ailesindendir. 1848'de başbakan yardımcısı oldu ve Milano valisi von Spaur'un vekilliğini yaptı. O sırada patlak veren isyanı bastıramadı, isyancılar tarafında Hükûmet sarayına hapsedildi (18 mart), şehir Muhafız alayını dağıtan, polis müdürlüğünü kaldıran ve polis teşkilâtına silâhlarını belediyeye teslim etme emrini veren üç kararnameyi imzalamak zorunda kaldı. Bu yüzden Avusturyalılar tarafından hapse atıldı, fakat dört ay sonra serbest bırakıldı, meslek hayatında başarıya ulaşamayacağını anlayarak siyasetten çekildi. (M)

O'DONNELL Y JORRİS (Leopoldo), **Lucena** kontu ve **Tetuan** dükü, ispanyol siyaset adamı (Santa Cruz, Tenerife 1809-Biarritz 1867), Enrique José O'Donnell'in oğlu. Küba'da başkumandan oldu (1844-1848), İspanya'da haziran 1854'teki askerî ayaklanmaya katıldı. Savaş bakanlığına getirildi (temmuz). 1855 Anayasasının hazırlanmasına yardım etti. Hükûmet başkanı oldu (temmuz-ekim 1856). İlericiler onu desteklemedi, yerine Narvaez geçti. Yeniden iktidara çağrıldı (1858-mart 1863). Kiliseye yanaştı. Fas'ta Tetuan'a karşı bir sefere girişti (1861) ve Fransa ile Meksika'ya karşı bir gövde gösterisinde bulundu. Ilımlı partinin lideri olarak yeniden iktidara geldi (1865-1866). [L]

O'DONOJU (Juan), ispanyol generali ve siyaset adamı (Sevilla 1762-Mexico City 1821). Savaş bakanı (1814), Andalucia askerî kumandanı (1820) oldu. Ertesi yıl kral naibi sıfatıyle Meksika'ya gönderildi. Karaya çıkar çıkmaz general İturbide kumandanlığındaki âsiler tarafından Meksika'nın bağımsızlığını tanımağa zorlandı (Cordoba antlaşması veya «manifestosu», 24 ağustos 1821). [M]

O'DONOVAN (John), irlandalı arkeolog (Attateemore, Kilkenny idare bölümü, İrlanda 1809 - Dublin 1861). İrlanda tarihi ve arkeoloji eserleri üstüne birçok eser verdi. İrish Archaeological society'nin yayımlarını yönetti. Daha sonra Belfast'taki Queen's college'ta irlanda dili profesörü oldu. Kendi yayımladığı birçok eser arasında en önemlisi *The Annals of the Four Masters*'dır (Dört Ustanın Yıllıkları) [1848-1851]. Ayrıca *Grammar of the İrish Language* (İrlanda Dili Grameri) [1845] adlı kitabı da anılmağa değer. (M)

ODONTAEUS i. Yuvarlak parlak gövdeli böcek; erkeğinin alın kısmında ince uzun bir boynuz bulunur. (Kınkanatlıların *geotrupidae* familyasından).
— ANSİKL. *Odontaeus armiger* esmer renkli, kırmızı bacaklı bir böcektir. Tarlalarda ve ormanlarda çimenliklerde bulunur. (L)

ODONTASPİS i. Kum köpekbalığının (*Odontaspis ferox*) ilmî cins adı. (Boyu en çok 4 m'yi bulan bu köpekbalıkları, balık sürülerine saldırır, balık ağlarına da büyük zarar verir. Devköpekbalığıgillerden.) [L]

ODONTİTES i. Kırmızı veya sarı çiçekli, yarı asalak, bir yıllık bitki. (Boyu 25-50 sm olan *Odontites rubra*'ya ekinlerin içinde veya çukur yerlerde sık rastlanır. Sıracagillerden.) [L]

ODONT(O)—. Bk. ODO—.

ODONTOBLAST i. (fr. *odontoblaste*). Hücre bil. İri çekirdekli büyük hücre; dişözünün çeper kısmında bulunur; görevi fildişi salgılamaktır. (Bu hücrelerin rolü kemik osteoblastlarınınkine benzer.) [L]

ODONTOCHİLUS i. Gevşek başak çiçekli kara bitkisi; Asya ve Okyanusya'da on türü yetişir. (Salepgillerden.) [L]

ODONTOGENEZ i. (fr. *odontogenése*'den). Embriyol. Dişlerin oluşumuyle sonuçlanan süreçlerin tümü. (L)

ODONTOGLOSSUM i. And dağlarının tropikal bölgedeki yüksek yerlerinde yüz kadar türü bulunan orkide; bunların kırk kadarı, bol ve güzel çiçeklerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir (*Odontoglossum pulchellum, O grande, O. crispum, O. Cervantesii, O. citrosmum, O. triumphans, O. Rossii* v.b.). [L]

ODONTOLABİS i. Dört köşe başlı, uzun iri çeneli geyikböceği; topuz biçimindeki duyargaları üç katlıdır; özellikle dağlarda yaşar; kurtçuğu odunlarda gelişir. Hindistan'dan Filipinler'e kadar yaygındır. (Kınkanatlıların *lucanidae* familyasından.) [L]

ODONTOLCAE çoğl. i. Fosil koşucu kuşlar takımı; *hesperornis, enaliornis* ve *baptornis* gibi, Kansas orta tebeşir tabakalarında bulunan cinsleri kapsar. (Bunlar balıkla beslenen dalıcı su kuşları idi ve bugünkü dalgıç kuşlarını andırırdı. Kanatları çok basit, bacakları sağlam ve uzun, ayakları perdeliydi.) [L]

ODONTOLİT i. (fr. *odontolite*). Miner. Fosil kemiklerden veya dişlerden oluşan hidratlı alüminyum fosfata verilen ad. (SAHTE FİRUZE de denir.) [L]

ODONTOLOJİ i. (fr. *odontologie*). Diş hastalıklarını, çiğneme, yüz estetiği ve fonetikle ilgili tüm ağız ve diş doku veya organlarındaki bozuklukları inceleme ve tedavi konularını kapsayan ihtisas dalı; dişçilik mesleğini yapmağa yetkili kimselerce uygulanır. Bk. DİŞÇİLİK ve STOMATOLOJİ. (L)

ODONTOLOJİST i. (fr. *odontologiste*), Odontolojiyle uğraşan pratisyen, yani diş cerrahı veya stomatolojist hekim. (L)

ODONTOMA i. (fr. *odontome*). Diş cerr. Diş folikülündeki bir kısım hücrelerin anormal olarak çoğalmasıyle oluşan ur.
— ANSİKL. *Odontoma*'lar çeşitli dokulardan oluşabilen urlardır; diş gelişiminin bütün evrelerinde ortaya çıkabilir. Bazı odontomalar bağdokusundan oluşur ve yumuşaktır; bazılarının içinde epitel doku (yumuşak), mine, seman gibi dişi yapan bütün unsurlar bulunur, ama bunlar anormal bir düzendedir. Hekimlikte en çok rastlanan çeşitleri: *bileşik odontoma*'da birçok dişin etrafı kistli bir zarla çevrilidir; *karmaşık odontoma*'da doku yapısı düzensizdir, çünkü her doku değişik bir gelişim evresindedir; bunlar bir diş lamında normal dişten başka fazladan birçok diş taslağı bulunmasından ve bunların gelişmesinden ileri gelir; *taç odontoması* taç tabakasından; *kök odontoması* ise genellikle kemik dokudan oluşur (odontoma bu durumda kemik urudur). [L]

ODONTOMETRE i. (fr. *odontomètre*'den). Bir posta pulunun kenarındaki tırtılların tipini ve sayısını ölçmeğe yarayan, dereceli küçük ölçek. (L)

ODONTOMYİA i. Sinek türü; kurtçuğu bataklıklarda yaşar ve etçil beslenir. (İlmî adı *Odontomyia hydroleon.* Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *stratiomyidae* familyasından.) [L]

ODONTOPTERİS i. Paleobot. Neuropteridae familyasından fosil bitki. (L)

ODONTORAJİ i. (fr. *odontorragie*). Diş çukurunun kanaması. (L)

ODONTOSCELİS i. Kumlu yerlerde yaygın böcek. (Başlıca türleri: *Odontoscelis fuliginosa, O. dorsalis.* Heteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

ODONTOSİA i. Nisan-mayıs aylarında ortaya çıkan kelebek; tırtılı huş ağacında yaşar. (İlmî adı *Odontosia carmelita.* Pulkanatlıların *notodontidae* familyasından.) [L]

ODONTOSPERMUM i. Sarı çiçekli, 10-40 sm boyunda otsu bitki; nemli yerlerde yetişir. (İki türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bileşikgillerden.) [L]

ODONTO-STOMATOLOJİ i. (fr. *odontostomatologie*). Ağız ve diş hastalıklarının incelenmesi ve tedavisinde diş tabipleriyle stomatolojistlerin faaliyetini kapsayan bilim. (L)

ODONTOSTOMUS i. Akdeniz'in derin sularında yaşayan kemikli balık. (Ağzı derin yarık, dişleri eğri ve uzun, uzunluğu 15 sm'dir.) [L]

ODONTOTARSUS i. Kurak yamaçlarda, bitkiler üzerinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Odontotarsus purpureolineatus.* Heteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

ODONTOYİT sıf. (fr. *odontoïde*). Anat. *Odontoyit çıkıntı*, ikinci boyun omurundaki (eksen kemik) büyük dikey çıkıntı. (Başın dönüş hareketleri bu çıkıntı ile gerçekleşir. Odontoyit çıkıntı atlas kemiğinin arka kemeri ile eklem teşkil eder.)

◆ İ. Eskiden balıkların fosil dişlerine verilen ad. (L)

ODORHEİ, macarca **Szekelyudvarhely,** Romanya'da şehir, Erdel'de (muhtar macar bölgesi), Tirnava Mare kıyısında; 10 400 nüf. Tarım ve kereste sanayii. Halıcılık. (L)

ODORİC da Pordenone, fransisken ilâhiyatçısı (Pordenone, Friuli 1265'e doğr. - Udine 1331). 1290'da rahip oldu. Tataristan'a gönderildi, on yedi yıl Moğolistan'da geziler yaptı. 1314-1330 Arasında Kalde'de, Hindistan'da ve Çin'de ikinci bir yolculuğa çıktı. *Descriptio Terrarum* veya *İtinerarium*'da bu yolculuklarını anlattı, bu eserlerde XIV. yy. Asya'sı üstüne pek çok yararlı bilgi vardır. Yazarın alçakgönüllü olması yüzünden bazı kopyacılar yazdıklarını Marco Polo'nunkilerle karıştırdılar. (L)

ODOSTOMİA i. Önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakça (*pyramidellidae* familyasından); kavkısı küçük delikli, oval veya konimsi, kolümeli eğri dişlidir; bütün denizlerde Tersiyerde fosiline rastlanır. (L)

ODOTAKİMETRE i. (fr. *odotachymètre*'-den). Oto. Eskiden otomobillerde, hem kilometre saati, hem de hız göstergesi görevi yapan magnetik cihaz. (L)

O'DOWD (Bernard), avustralyalı şair (Beaufort, Victoria 1866 - Melbourne 1953). Bir «savaşkan şiir» türünün yayıcısıydı. Bildiri havasında, kişiselleştirilmiş soyutlamalar ve klasik anıştırmalarla dolu şiirler yazdı: *Downward?* (Aşağıya Doğru) [1903]; *The Bush* (Çalı) [1912]. (L)

ODOYEVSKİY (Aleksandr İvanoviç, kont), rus şairi (Petersburg 1802-Kafkasya 1839). Dekabristlerin komplosuna ve ayaklanmasına katıldı; 1937'ye kadar Çita'da (Sibirya) sürgün yaşadı, sonra er olarak Kafkasya'ya gönderildi. Esirken, ağır, dinî ve aşırılığa kaçmayan bir deyişle dermontov'u müjdeleyen yurtsever veya lirik şiirler yazdı. —Yeğeni, kont VLADİMİR FYODOROVİÇ, yazar (Moskova 1804-ay.y. 1869), fantastik (*Akıl Hastanesi*, 1824), yergili (*Prenses Zizi*, 1826) hikâyeler yazdı. İslavcılığın temsilcilerindendi; felsefe ve tasavvuf öğrenimi yapmak için edebiyatı bıraktı. (L)

ODRİA (Manuel), perulu siyaset adamı

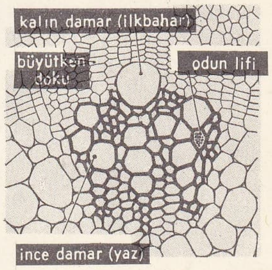

birincil **odun**

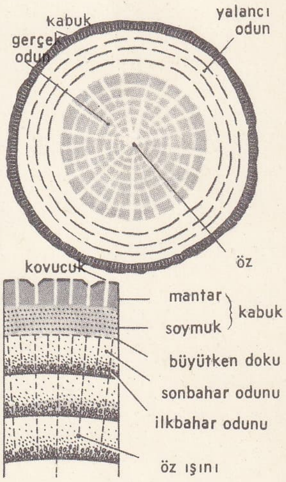

ikincil **odun**

İSMİ	MEMLEKETİ	YOĞ.	GÖRÜNÜŞÜ	KULLANILDIĞI YERLER
afrika akajusu	Fildişi Kıyısı	0,5	pembe	marangozluk, kaplamacılık, sandal yapımı
amerika akajusu	Honduras, Küba	0,6	kızıl-esmer	ince marangozluk, kaplamacılık, sandal yapımı
alıç	Avrupa	0,8	kızıl-esmer	tornacılık, ince marangozluk, oymacılık
peltogyne	Brezilya	1	mor	marangozluk, kakmacılık, isteka yapımı
amboine	İndonezya	1	kırmızı	marangozluk
piratinera	Guyana	1,1	mor, esmer benekli	ince marangozluk
anjelik	Guyana	0,9	pembe-gri-esmer	su işleri, tahta parke işleri, fıçıcılık
kızılağaç	Avrupa	0,6	kırmızımsı	modelcilik, makaracılık
turraeanthus	Fildişi Kıyısı	0,6	açık sarı-hareli	marangozluk, kaplamacılık, kalıp yapımı
azobe	Fildişi Kıyısı, Kamerun	1	esmer-kırmızı veya morumsu	doğramacılık, su işleri, travers yapımı, maden kuyularında kılavuz
balata (kırmızı)	Guyana	0,9	şarap tortusu renginde kırmızı	ok yayı, keman yayı
balsa	Ekvator	0,1	pembemsi beyaz	ısı izolatörü, küçük model yapımı, havacılık
bete	Fildişi Kıyısı, Kamerun	0,6	esmer damarlı	ince marangozluk, kaplamacılık, marangozluk
bilinga	Fildişi Kıyısı	0,8	sarı veya bakır rengi	marangozluk, tahta parke işleri, tornacılık
gül ağacı	Guyana	0,8	sarı-pembe-mor damarlı	ince marangozluk, kutuculuk
menekşe ağacı	Brezilya	0,9	mor, siyah damarlı	ince marangozluk, kutuculuk
bose	Fildişi Kıyısı	0,6	pembemsi sarı, hareli kokulu	ince marangozluk, sigara kutusu, sandalye, koltuk
huşağacı	Finlandiya, Avrupa	0,6	parlak sarımsı beyaz	tornacılık, kaplamacılık, yakacak odun ,kâğıt hamuru
kanada huşağacı	Kanada	0,7	dış kısmı beyaz, iç kısmı açık kırmızı	kontrplak yapımı
bubinga	Kamerun, Gabon	0,9	pembemsi esmer, kırmızımsı damarlı, hareli	kutuculuk, bıçakçılık, fırça yapımı, kaplamacılık
şimşir	Avrupa	1	limon sarısı	kutuculuk, gravürcülük
sedir	Kuzey Afrika	0,6	kırmızımsı sarı, kokulu	sandıkçılık, marangozluk, heykelcilik
sedro	Orta ve Güney Amerika	0,5	pembe-kırmızı, kokulu	sigara kutusu, sandal yapımı
gürgen	Avrupa	0,8	beyaz	marangozluk, ayakkabı kalıbı, yakacak odun
kestane	Avrupa	0,6	esmer	tahta parke, fıçıcılık, sepicilik, maden direği, yakacak odun, kâğıt hamuru
meşe	Avrupa	0,8	az çok açık esmer	çeşitli işler, kaplamacılık,
mantar meşesi	Avrupa	0,2	az çok açık esmer	şişe kapağı, izolasyonlar
kızıl meşe	Kuzey Amerika	0,7	soluk kırmızı-esmer	doğramacılık
yeşil meşe	Avrupa	1,1	kırmızımsı esmer	âlet kundağı, sepileme, yakacak odun
seylan limonu	Seylan	0,9	koyu sarı parlak	ince marangozluk, kakmacılık
üvez	Avrupa	1	esmer kırmızı	resim cetveli, âlet kundağı, tornacılık
kızılcık	Avrupa	1	dış kısmı beyaz, iç kısmı kırmızı	âlet sapı, merdiven korkuluğu
dau	Vietnam	0,9	pembemsi gri	Güneydoğu Asya'da her iş için
dibetu	Fildişi Kıyısı, Kamerun	0,5	sarı parıltılı esmer gri	ince marangozluk, marangozluk
duglas çamı (üstün kaliteli çam, oregon çamı da denir)	Kuzey Amerika	0,5	dış kısmı belirgin ayrı renkli, iç kısmı pembemsi sarıdan esmere kadar değişir	marangozluk, kâğıt hamuru
duka	Kamerun	0,7	açık esmer pembe	ince marangozluk, kaplamacılık
atzelia	Kamerun	0,8	kırmızımsı koyu sarı	fıçıcılık, doğramacılık, marangozluk
abanoz	Kamerun, Gabon	1,1	siyah, bazen açık damarlı (Macassar abanozu)	kutuculuk, piyano tuşları, müzik âletleri, bıçak sapı
ladin	Avrupa (Kuzey ülkeler)	0,4	parlak parıltılı pembemsi beyaz, dış kısmı az belirli	doğramacılık, marangozluk, maden direği, kâğıt hamuru, ambalaj talaşı, çalgı yapımı
		0,7	beyaz, yeşil damarlı sarımsı	
akçaağaç	Avrupa	0,7	en iyileri beneklidir	marangozluk, ince marangozluk
kanada akçaağacı	Kanada	0,5	yeşilimsi sarı, parlak	ince marangozluk
framire	Fildişi Kıyısı	0,7	yeşilimsi pembemsi, veya parlak beyaz	marangozluk, ince marangozluk, kalıpçılık, kontrplakçılık
dişbudak	Avrupa	1,3	kestane yeşili, grimsi esmer, kaygan	kaplamacılık, karoseri, kayak yapımı, marangozluk
gayak	Antil adaları			makara, tahta yastık
virjinya ardıcı	Virjinya (A.B.D.)	0,5	pembe veya esmer	kurşun kalem yapımı
greenheart	Guyana	1,1	siyah damarlı	gemi inşaatı
kayın	Avrupa	0,7	açık pembemsi veya kırmızımsı	kaplamacılık, mobilyacılık, kerestecilik, kâğıt hamuru, yakacak odun
hickory	A.B.D.	0,7	dış kısmı pembemsi iç kısmı esmer	kayak yapımı, mekik, golf sopası
ilomba	Kamerun	0,5	pembemsi gri beyaz	kontrplak yapımı
iroko	Fildişi Kıyısı, Kamerun	0,7	koyu sarı yeşil	marangozluk, gemicilik, köprü inşaatı, yayık yapımı
jarrah	Avustralya	1	kırmızı-esmer	tahta parke işleri, su işleri
limba	Kongo, Gabon, Fildişi Kıyısı	0,6	dış kısmı meşe gibi açık renkli, iç kısmı ceviz gibi koyu	marangozluk, ince marangozluk, kontrplak yapımı

İSMİ	MEMLEKETİ	YOĞ.	GÖRÜNÜŞÜ	KULLANILDIĞI YERLER
makore	Fildişi Kıyısı	0,7	açık kırmızı pembe ekseriya hareli	kaplamacılık, kontrplak yapımı, ince marangozluk
hintkestanesi	Ortadoğu	0,5	sarımsı beyaz	ambalaj, gravürcülük
karaçam	Avrupa	0,6	dış kısmı sarımsı beyaz iç kısmı koyu kırmızı esmer	doğramacılık, marangozluk
kiraz	Avrupa	0,6	açık esmer, parlak yaldızlı	mobilyacılık, kaplamacılık, çalgı yapımı
çitlembik	Avrupa	0,7	gri	kamçı sapı, yaba yapımı
movingi	Kamerun	0,7	saman sarısı, yeşilimsi aşı boyası	marangozluk, fıçıcılık, kaplamacılık, kayak yapımı
naga	Kamerun	0,7	kırmızı parıltılı esmer	marangozluk, merdiven yapımı
niangon	Fildişi Kıyısı, Gabon	0,7	grimsi esmer, kaygan	marangozluk
niove	Fildişi Kıyısı, Kamerun, Kongo	0,8	kızıl esmer	marangozluk
ceviz	Asya	0,7	dış kısmı beyaz, iç kısmı siyah damarlı	kaplamacılık, mobilyacılık, modelcilik, heykelcilik, tüfek kundağı
obeşe	Fildişi Kıyısı, Kamerun	0,4	açık sarı	marangozluk, sandık, kontrplak yapımı
okume	Gabon	0,4	turuncu pembe	kontrplak yapımı
zeytin	Avrupa	1	saman rengi	tornacılık, heykelcilik, kakmacılık
karaağaç	Avrupa	0,7	dış kısmı beyaz, ıç kısmı esmer	arabacılık, askı yapımı, kaplamacılık
ozigo	Gabon	0,6	grimsi pembe	kontrplak yapımı
paduk	Gabon	0,8	parlak kırmızı	marangozluk, ince marangozluk, kaplamacılık, bıçakçılık
pelesenk	Brezilya-Çinhindi, Madagaskar	0,9	mor	marangozluk, kaplamacılık, tornacılık, bıçakçılık
palmiye	Afrika, Guyana	0,6	esmer	ince marangozluk
persimon	A.B.D.	0,8	kızıl esmer	mekik yapımı
kavak	Avrupa ve diğer ülkeler	0,4	az çok benekli beyaz	marangozluk, ince marangozluk, kontrplak, kibrit çöpü, hafif ambalaj
halepçamı	Avrupa	0,6	dış kısmı beyaz, iç kısmı açık renkli	her türlü marangozluk, sandık yapımı
korsikaçamı	Avrupa	0,7	çok reçineli	dış doğrama, gemi yapım işleri
sahil çamı	Avrupa	0,6	dış kısmı sarımsı beyaz, iç kısmı kırmızımsı	marangozluk, doğramacılık, tahta parke işleri, kazık, kâğıt hamuru sandık yapımı, kalıpçılık
avusturya karaçamı	Avusturya	0,5	dış kısmı sarımsı beyaz iç kısmı esmer sarı	maden direği, sandık yapımı
paranaçamı	Brezilya	0,5	sarımsı beyaz	doğramacılık, marangozluk
sarıçam	Avrupa, Batı Asya	0,5	dış kısmı sarımsı beyaz iç kısmı kırmızımsı	marangozluk, doğramacılık
weymouth çamı	Kuzey Amerika	0,4	dış kısmı sarımsı beyaz iç kısmı açık turuncu	sandık, kâğıt hamuru, kutu yapımı
pitchpin	Doğu ve Güneydoğu A.B.D.	0,8	esmer kırmızı, çok reçineli	doğramacılık, su işleri, gemi, fıçı, mobilya yapımı
çınar	Ortadoğu ve her yer	0,7	açık kırmızımsı esmer	marangozluk, tüfek kundağı, kaplamacılık
armut	Avrupa	0,8	açık pembe	gravürcülük, büro malzemesi, heykelcilik, ince marangozluk
elma	Avrupa	0,7	açık sarı-pembe	gravürcülük, heykelcilik, ince marangozluk
primavera	Meksika	0,5	sarı, genellikle ışınsal çizgili	ince marangozluk
redwood	Kaliforniya	0,4	dış kısmı beyaz, iç kısmı kiraz kırmızısı	kalıpçılık, sandıkçılık, mobilyacılık, marangozluk, herek
akasya	Kuzey Amerika, Avrupa	0,8	sarı	arabacılık, herek, fıçı yapımı
sapelli (Fildişi Kıyısında abudikro denir)	Nijerya, Fildişi Kıyısı	0,7	sarı parıltılı, esmer kırmızı	ince marangozluk, kaplamacılık
köknar	Avrupa	0,5	mat beyaz	doğramacılık, marangozluk, sandıkçılık, kâğıt hamuru, ambalajcılık
satine	Guyana	1	açık esmer kırmızı, parlak	kaplamacılık, ince marangozluk
sipo	Fildişi Kıyısı, Kamerun	0,6	esmer kırmızı	afrika akajusu gibi aynı işlerde kullanılır
sprus	Kuzey Amerika	0,4	gümüş parıltılı pembemsi	uçak, cetvel, sandal yapımı
tek	Vietnam, Birmanya, Cava	0,7	yeşilimsi esmer	gemi inşaatı, fıçıcılık, ince marangozluk
çitola	Kongo	0,7	esmer kırmızı, reçineli	kaplamacılık, marangozluk
tuya	Kuzey Amerika	0,8	kırmızımsı esmer	marangozluk, ince marangozluk
tiama	Fildişi Kıyısı	0,6	kırmızımsı esmer	afrika akajusu gibi aynı işlerde kullanılır
ıhlamur	Avrupa	0,5	pembemsi beyaz	model, kabartma, çerçeve, kurşun kalem, makara, âlet sapı yapımı
tola	Nijerya, Kongo	0,5	pembe sarı veya esmer	marangozluk, ince marangozluk, fıçıcılık
lâle ağacı	Kanada, A.B.D.	0,4	yeşilimsi sarı	mobilyacılık, kaplamacılık, marangozluk
vavona bk. REDWOOD				
vakapu	Guyana	0,9	esmer-sarı	ince marangozluk
venge	Kamerun	0,9	koyu esmer, siyah damarlı	ince marangozluk
zingana	Kamerun	0,8	sarı, koyu esmer damarlı	ince marangozluk

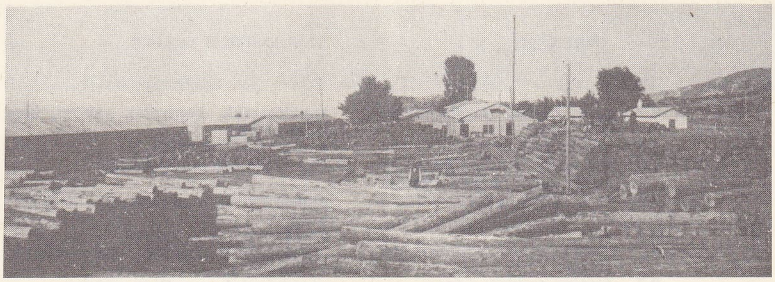

işlenmeye hazır **odun**lar

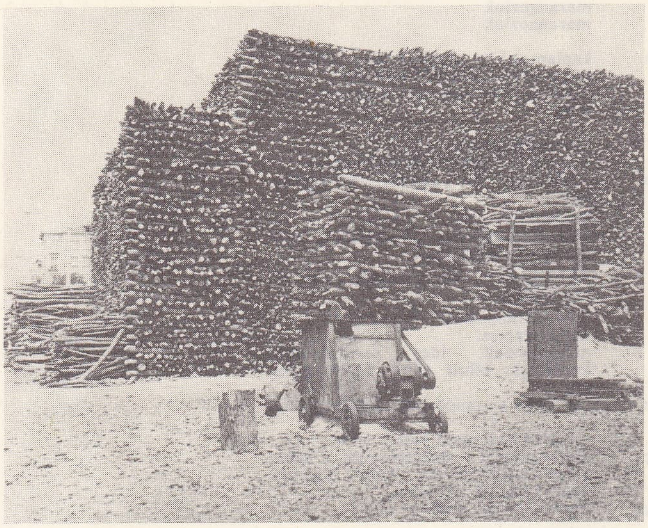

odun deposu

(Tarma, Junin 1897). Ordu desteğiyle iktidara gelerek bir askerî cuntanın başına geçti (1948) ve cumhurbaşkanı seçildi (1950). İktisadî programı sağcıların ve kanun dışı APRA'nın (Alianza Popular Revolucionaria Americana) muhalefetiyle karşılanınca 1956 seçimlerine adaylığını koymadı. (M)

ODRYSİS'Lİ. Yun. mit. Trakya Odrysis'lilerinin kutsadıkları Dionysos'un ve efsaneye göre Odrysis'lilerin ülkesiyle ilgili olan Boreas, Tereus, Resos, Orpheus gibi çeşitli kahramanların takma adı. (L)

ODRYSİS'LİLER, yun. **Odrysai,** Eski Trakya'nın en dağlık ve en ormanlık bölgesinde yaşayan yerli halk. Vahşî töreleri olan Odrysis'liler Dara zamanında Perslerin boyunduruğuna girmemiş ve kral Teres zamanında geniş bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu imparatorluk M.Ö. V. yy.da Sitalkıs zamanında Tuna'ya kadar uzanıyordu. Khersobleptes'in Makedonyalı Philippos'a karşı Atina ile birleşmesi üzerine Philippos onun topraklarının bir kısmını ele geçirdi. Lysimakhos Ordysis'lileri Trakya'da kurduğu krallığa kattıysa da gerçekten hâkimiyeti altına alamadı. Kotys II, müttefiki Perseus ile birlikte Romalılara yenildi, Odrysis krallığı Roma'nın himâyesine girdi. Ancak isyanların ve iç çatışmaların sonu gelmediğinden Roma imparatorluğuna ilhak edildi (M.S. I. yy.). [L]

O'DUFFY (Eoin), irlandalı general ve siyaset adamı (Castleblayney, Monaghan 1892-Dublin 1944). İrlanda'nın bağımsızlığı için savaştıktan sonra kurmay başkanlığına getirildi (1921-1922). 1923-1933 Arasında Millî Muhafız alayı kumandanıydı. E. De Valera tarafından görevden uzaklaştırıldı. Faşist bir parti kurdu, ama partisi başarı kazanamadı. 1936'da birkaç ay İspanya'da altı yüz kadar taraftarıyle milliyetçilerin safında dövüştü. (M)

ODUM i. (fr. *odoum*). Daha çok *iroko* adıyle bilinen, afrika menşeli kereste. (L)

ODUN i. (esk. türk, *ot*, ateş'ten *ot-u-n* > *od-u-n* > *odun*). Yakılmak üzere kesilerek parçalara ayrılmış ağaç: *Öyle yaptı Yunus; kaybedecek vakti yoktu, odunları yığdı, bir ilmek attı, vurdu sırtına* (N. Araz). *Birem birem toplayayım odunu / Bilem dedim bilemedim adını* (Karacaoğlan). || *Teşm. yol.* Dayak, sopa: *Yaramaza odun gerek* (Şemseddin Sami). *Rahat durmazsan odunu yersin.* || *Mec.* Kaba, görgüsüz, anlayışsız kimse: *Onun sözüne bakmayınız, odunun biridir.*

— ÇEŞ. DEY. *Odun ağa,* «kalın kafalı» anlamında hakaret sözü. || *Odun gibi,* anlayışsız, kalın kafalı, görgüsüz, kaba. || *Meşe odunu,* «kalın kafalı, anlayışsız, kaba» anlamında hakaret sözü olarak kullanılır.

— Bot. Bitkilerde besisuyunu ileten damarları birleştiren özekdokudan oluşan madde. (Büyük bitkilerde kök, gövde ve dal gibi kısımlar bu maddedendir.) || *Odun-soymuk demeti,* ortak bir kılıf içinde bulunan odun ve soymuk damar demeti. (Çiçeksiz damarlı bitkilerde iletim ödevi görür.) || *İlkbahar odunu,* yıllık büyüme halkasının iç kısmı. || *Sonbahar odunu,* ağaç gövdelerinde bulunan yıllık büyüme halkasının dış kısmı. Bk. ANSİKL.

— Boya. *Odun yağı.* Bk. ÇİN YAĞI.

— Kim. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. *Odun kesmek,* ağacı bir âletle dip kısmından kesip bulunduğu yerden ayırmak. || *Odun kırmak,* odunu ocağa veya sobaya girebilecek biçimde boyca ufak parçalara ayırmak. || *Odun yarmak,* kesilmiş odunlardan kalın olanlarını boylamasına parçalamak. || *Kömürlük odun,* ormanda kömür yapmak için hazırlanan 2-8 sm çapında 60-70 sm boyunda odun parçaları. || *Yakacak odun,* yakılmak üzere kullanılan odun.

— Paleobot. *Fosil odunlar,* dünyanın tortul kütleleri içinde gömülü bulunan ölü bitkilerin odunlu kısımları. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL. || *Odun biçme,* bir tomruğu veya odun parçasını testere veya hızarla kesme. || *Kırmızı odun,* kozalaklılarda tabiî kusur olarak meydana gelen oluşum.

— Zool. *Odun kurdu,* kurtçuklarının odunlarda açtığı yuvarlak deliklerden dolayı anobiidae familyasından kınkanatlı böceklere verilen isim. (Bk. ANOBIUM.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Odun* kelimesi, değişik oranda olmakla beraber, en küçük ottan en büyük ağaca kadar bütün damarlı bitkilerde bulunan dokuların tümünü ifade eder. Odunun esası, boylamasına uç uca dizili uzun hücrelerden meydana gelen *damar dokusu*'dur; bu hücrelerin hepsi ölüdür, içlerinde canlı madde bulunmaz. Aralarındaki enlemesine bölmeler çoğu zaman yok olur, yan çeperleri daima odunlaşır ve iç kısmı çeşitli tarzda kalınlaşır. Bu hücrelerin hepsine birden *damar* denir. Damarların görevi köklerle emilen sıvıları, yani *ham besisuyu*'nu bitkinin bütün kısımlarına iletmektir. Bu dokunun yanı başında genellikle özekdoku elemanları vardır; çeperleri kalınlaşarak odunlaşan özekdoku hücreleri damarlara destek ödevi görür. Genç bitkilerde, henüz pek az odunlaşmış damarlardan meydana gelen odun, *soymuk* ile birarada bulunur ve bunlara *odun-soymuk demetleri* denir. Bitkiden enlemesine bir kesit alınırsa, bunların karşılıklı bulunduğu, soymuk damarların daima kabuk tarafında, odunun ise içerde olduğu görülür. Genç kökte ise odun ve soymuklar *almaşık dizili*'dir; yani bir soymuk demeti daima iki odun demetinin arasında yer alır. Her iki durumda da bu oduna *birincil odun* denir; yaşlı kök ve gövdelerde bulunan oduna ise *ikincil odun* adı verilir. İkincil odunlarda aynı merkezli iki bölge göze çarpar: dıştaki soymuk, içteki odundur. İkisi bunları doğuran büyüten bir tabaka ile birbirinden ayrılır. *Birçeneklliler*'de genellikle ikincil odun oluşmaz; odun ve soymuk damarlar dağınık olarak küme küme odun-soymuk demetler halinde bulunur. Bununla beraber bazı hallerde sapın ortasındaki özekdokunun odunlaşması katılığı sağlar. *İkiçenekliler*'le kozalaklılarda, daima eskisinin dışında olmak üzere yeni odun tabakalarının üst üste yığılması ilkbaharda başlar, sonbaharda sona erer. İlk oluşan damarlar ince çeperli ve geniştir; *ilkbahar odunu* gevşek ve yumuşak olur; *sonbahar odunu* ise, tersine kalın çeperli ince borular halinde sık liflerden meydana geldiği için sıkı ve serttir. Her iki oluşum arasındaki renk koyuluğu ve açıklığı art arda gelen iki tabakayı birbirinden ayırt etmeğe ve iç içe odun tabakalarının sayısına bakılarak bir ağacın yaşının anlaşılmasına imkân verir. Odunun kalınlığı arttıkça en içteki tabakalar çeşitli değişikliklere uğrar. Ağacın türüne göre değişik olmakla beraber odun koyulaşır, yoğunluğu ve sertliği önemli derecede artar; sanayi işlerine elverişli olan bu kısma *gerçek odun* denir. Gerçek odunu çepeçevre saran dıştaki tabakalarsa, tersine daha açık renkli hafif ve yumuşaktır; buna da *yalancı odun* denir. Ayrıca bazen odunun arasında uç uca dizili uzun hücrelerden meydana gelen öz ışınları bulunabilir. Öz ışınları bazı ağaçlarda çok az (meşe), bazılarında ise önemli bir yer tutar (mürver).

— Kim. *Odun, odunözü* (lignin) denilen bir madde ile selülozun (yüzde 44 karbonlu) bileşiminden meydana gelir. Odun selülozu, tam anlamıyle selüloz (glikoz anhidriti) değildir; bileşiminde ksilanlar (pentoz anhidritleri) ve daha karmaşık maddeler (lignoselüloz, hemiselüloz) bulunur; odunözü de tek bir madde değildir ve bazı odunözlerinin yapısı tam anlamıyle açıklanamamıştır. Odunun bileşimindeki bu çeşitli maddelerin oranı, oduna az veya çok sertlik kazandırır. Odunda ayrıca nişasta, tanen, kâfuru, reçine veya yağlı reçineler, pelesenk, yağlar, kokular, boyarmaddeler, şekerler v.b. gibi birçok madde bulunur; sanayide bu maddeler odundan çıkarılır.

— Paleobot. *Fosil odun,* çok eski bile olsa, özellikle linyitlerin içinde bozulmadan kalabilir veya mineralleşmiş olabilir. Mi-

Fırat nehrinde **odun** nakliyatı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

neralleşme çeşitli şekilde gerçekleşebilir: kireçle (kireçli odun), silisle (silisli odun) veya başka mineral maddelerle. Fosil odunları inceleyen bilime *paleoksiloloji* denir. Mineralleşmiş olsun olmasın fosil odunlar, diğer fosil bitki organları gibi hücre içindeki kısımlarını, yani çekirdeklerini, tanen veya reçine dolu kofullarını gene içlerinde taşır. Hücre içindeki bu kısımları inceleyen bilime de *paleositoloji* denir.

— Teknol. Medeniyetlerin doğuşu ve gelişimi ile odun arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsanoğlu, yiyeceklerini pişirmek, madenleri ergitmek veya cevherlerden maden elde etmek, tuğla ve çömlekleri pişirmek için yakacak olarak odunu kullanır; işlenmesi çok kolay olan odun gerçekten bütün ülkelerde kullanılan milletlerarası bir malzemedir: insanlığın ilk çağlarından beri, konut yapımında, zıraatta ve ulaştırmada en yaygın malzeme odun olmuştur. Her ne kadar 1850'den beri, teknikte, yeni enerji kaynakları ve yeni malzemeler yaratan gerçek bir devrim yapıldıysa da, odun, yani güneş enerjisinin ve odunsu bitki yapraklarındaki klorofilin etkisiyle durmadan bileşim haline geçen odunözü-selülöz karışımı, yine de temel bir kaynak olarak kalmıştır. Gerçekten de, bazı sanayi sektörlerinde bugün odun kullanılmamasına karşılık, odunla çalışan yeni sektörler ortaya çıkmıştır. Bu yeni sanayi dalları arasında şunlar sayılabilir: reçineli odunlardan selüloz hamuru üretimi, nakliyatın gelişmesine bağlı olarak odundan yapılan karton ve tahta ambalaj sanayiinin gelişmesi ve nihayet odundan yararlanan kimya sanayii (damıtma, hidroliz). Odunun yeni kullanma alanları, kozalaklılar ve kavakgiller gibi yumuşak odunun önemini arttırmış, genellikle bu ağaç türleri en çok aranılan odun cinsleri olmuştur; sert ağaç ise kâğıt sanayiinde ve marangozlukta kullanılır. Odunun çeşitli kullanma alanlarında, fiziksel ve kimyasal yapısı göz önünde tutulur. Odun biyolojik kaynaklı bir dokuya sahiptir; bu doku daha ağaç kesilmeden önce ölü durumdadır. Biyolojik kaynaklı olduğu için odun, heterogen, nemçeker, gözenekli ve anizotrop özellikler taşır. Her ağacın odunu özel yapı ve niteliktedir. Ayrıca, aynı tür odun, yetiştiği toprağa, iklime, yetiştirme şekine göre değişik teknolojik özellikler gösterir; bunun sebebi, göbek odunu ve yalancı odun kısımlarındaki aynı yaş halkalarında büyüme halkalarının değişik kalınlıkta olmasıdır. Bu şartlarda değişik özlü odunların değişik nitelik göstereceği kabul edilir; bu yüzden kullanılış yerleri de değişiktir. Odunu bütün yönleriyle incelemek amacını güden odunbilim (ksiloloji) yeni bir bilim dalıdır ve öncüsü XVIII. y.y.'da Duhame du Monceau olmuştur. Bu araştırmaların sonunda, modern odun sanayiinin en önemli malzemesi olan kontrplak ve sunta yapımı başladı. Marangozluk veya dülgerlik işlerinde odunun mekanik özelliklerinin ve direncinin bilinmesi, demir ve betonarmede olduğu gibi zorunlu hale geldi. Odunbilim, odunun selülöz ve kimyasal ürünler sanayiindeki (damıtma, hidroliz) yeni kullanımlarına da kaynak olmuştur; ancak bu alanda, özellikle odunözünün kullanılışında daha yapılması gereken pek çok araştırma vardır. Pek iyi bilinmeyen yeni odunlara, özellikle tropikal ormanlarda yetişen ağaçlara yönelince, odunbilimin önemi daha açıkça görülür. Bu odunlar için gözlem yapılacak yetiştirme alanları yoktur ve sanayide kullanılmaları sistematik olarak özel laboratuvarlarda yapılacak incelemelere bağlıdır: yapısal, fiziksel, mekanik, kimyasal özellikleri, sağlamlığı, tutuşma süresi, işlenebilme (biçme, yontma, tornalama, açma, budama, zımparalama), yapıştırıcı, vida, boya ve cilâ tutma nitelikleri, kurutma ve saklama şartları ancak bu incelemelerle anlaşılabilir.

— Zool. *Odun kurdu*'nun birçok çeşidi vardır: 1. *ev odun kurdu*, esmer renktedir, özellikle işlenmiş ağaçları (mobilya, doğrama veya mertekler) kemirir ve kurt yeniğine sebep olur; 2. *yumuşak odun kurdu*, öncekinden biraz daha uzun ve kırmızı esmer renktedir. Odun kurtlarının tahribatını önlemek için, iyi kurumamış veya içinde besisuyu varken kesilmiş odunları kullanmamak gerekir. Kurt yeniği deliklere hafif gazyağında eritilmiş D.D.T. akıtılırsa kurtçukların ve böceklerin önemli bir kısmı öldürülür. Sonra oduna kostik bir sıvı sürülerek emdirilir.

Odun kurtları terementi ruhu ile kolayca yok edilebilir. «Dişli» denen bir odun kurdu daha vardır ki küçük kütüklerde, birçok odunsu bitkinin dalcıklarında asalak yaşar. Bunun dişisi dalların içine bir oyuk açar ve çiftleşme bu oyukta olur. Fakat incir, asma kütük ve dallarında da delikler açan bu odun kurdu işlenmiş oduna dadananlar kadar tehlikeli değildir. (LM)

ODUNCU i. (*odun*'dan *odun-cu*). Ağacı kesip parçalara ayıran kimse. || Odun satıcısı. (M)

ODUNCUL sıf. ve i. (*odun*'dan *odun-cul*). Böcekbil. Ağaçla beslenen böceklere denir.

— ANSİKL. Ağaçla beslenen başlıca böcek familyaları arasında kınkanatlılardan, *bostrichidae, annobiidae, limexylonidae, tekeböceğigiller, ruprestidae*, zarkanatlılardan *siricidae*, pulkanatlılardan *cossidae* ve *sesiidae* ve nihayet termitgiller familyaları sayılabilir. Bu böcekler ağaçların, özellikle çam, köknar v.b. gibi kozalaklıların filiz uçlarını yiyerek veya gövdesinde çok sayıda delikler açıp ağacı öldürerek büyük zararlara sebep olur. Oduncullarla savaşmak için zarara uğrayan ağaçları kesmek veya dişi böceklerin yumurtlaması için tuzak ağaçlar hazırlamak gerektir.

Ağaçlar kesildikten sonra dalları budanmalı, kabukları soyulmalı ve böcek bulaşmış kısımlar hemen yakılmalıdır. Oduncul böceklerin sindirim kanalında genellikle mikroskopik mantarlar, bakteriler veya tekhücreli hayvanlar bulunur; ağacı sindiren ve soğuran bunlardır; sonra onların da bir kısmı böcek tarafından sindirilir. (L)

ODUNCULUK i. (*oduncu*'dan *odunculuk*). Oduncunun yaptığı iş: *Tapduk Dergâhında Yunus'a verilen vazife odunculukmuş* (N. Araz). [M]

Odunkapı mescidi (veya **Nevfidan mescidi** veya **Çürükelma camii**), İstanbul'da, Zindankapı'da cami. Bakkal Hacı Salih Ağanın yaptırdığı mescit, Mahmud II'nin başkadını Hacı Nevfidan Kadın tarafından onartıldı. Daha sonra yandı ve 1924'te yine onarıldı. Çatısı ahşaptır. (M)

ODUNLAŞMA i. (*odunlaşmak*'tan *odunlaş-ma*). Bot. Odun özünün, bir bitkisel dokunun selülöz zarlarına işlemesi. (L)

ODUNLAŞMAK dönşl. f. (*odun*'dan *odun-la-ş-mak*). Bot. Odun haline gelmek, oduna dönüşmek: *Tomurcukların odunlaşmasına sebep olan etkenler pek iyi bilinmiyor.* || *Mec.* Kabalaşmak. (ML)

ODUNLUK i. (*odun*'dan *odun-luk*). Odunların toplu halde konulduğu yer: *Bu evin odunluğu kömürlüğü yok mudur?* (Şemseddin Sami). || *Mec.* Kabalık, görgüsüzlük. || Sıf. [Ağaç için] Kesilip yakılmağa uygun, odun olmağa elverişli. (M)

ODUNÖZÜ bİş. i. Odunda bulunan katı maddelerden birine verilen ad.

— ANSİKL. *Odunözü*'nün bileşiminde *vanilin* ve *koniferin* gibi glikozitler de bulunur. Odunözü sıcakken ve basınç altında nitrik asit ve potasla karıştırılırsa erir. Amonyaklı füksin ile koyu kırmızıya boyanır. Hidroklorik asit katılmış floroflüsin pirokateşinde kızıl renk alır. Odunözünün fizyolojik görevi bitkiye destek olmak ve ham besisuyunu taşımaktır. (L)

ODUNSU sıf. (*odun*'dan *odun-su*). Odun niteliğinde olan, oduna benzeyen. || Sapının dirençli durabilmesi içinde yeteri kadar odun demeti bulunan bitkilere denir.

— Ormanc. Bir ağacın gövde ve dallarında ortadaki öze ve kabuğun altındaki yalancı oduna verilen sıfat. (L)

ODYNERUS i. Sarı benekli, siyah renkli yaban arısı. (Yalnız yaşar; böcekleri avlayarak geçinir; yuvasını odunların, çeşitli bitkilerin, toprak yığınlarının ve eski duvarların içine yapar. *Odynerus spinipes* yuvasını yere yapar, giriş yerini baca şeklinde bir delikle korur. *O. Laevipes* yuvasını böğürtlenin kuru dallarının içine yapar. Odynerus'un 300'den fazla türü bulunur. Zarkanatlıların *eumenidae* familyasından.) [L]

ODYNIEC (Antoni Edward), polonyalı şair (Boruny, Litvanya 1804-Varşova 1885). Mickiewicz'in dostu ve mücadele arkadaşıydı. Ebedî ününü, belgesel değeri çok tartışma götüren *Yolculuk Mektupları*'na (1875) borçludur. (L)

ODYOFON i. (fr. *audiophone*). Sesleri kuvvetlendirmeğe yarayan akustik âlet.

— ANSİKL. *Odyofon*, geniş bir yüzey üzerine ses dalgalarını alan, sertleştirilmiş kauçuk veya verniklenmiş karton levhadan meydana gelir. Üst kenarında, dişlere veya elmacık kemiğine takılan küçük bir madenî levha bulunur. Âletin çalışma ilkesi, seslerin kafa kemikleri tarafından kuvvetlendirilmesine dayanır. (L)

ODYOFREKANS i. (fr. *audiofréquence*). Alternatif akımların, saniyede 50 ile 10 000 devir arasında değişen ve telefonda duyulabilir sesler üreten frekansı. *Eşanl.* DUYULAN FREKANS. (L)

ODYOGRAM i. (fr. *audiogramme*). İşitme eşiğinin frekansa göre değişimlerini gösteren grafik. *Eşanl.* İŞİTME EĞRİSİ. (L)

ODYOMETRE i. (fr. *audiomètre*'den). Odyometride kullanılan ölçme cihazı. *Eşanl.* İŞİTME ÖLÇME CİHAZI.

merkeple odun taşıyan köylü kadın

— ANSİKL. Bugünkü *odyometre*'lerde, yükseltilen gerilimleri bir veya iki kulaklığa (hava ile iletim) veya bir vibratöre (osteofon, kemikle iletim) iletilen bir osilatör vardır. İletilen seslerin frekans ve şiddetini ayarlamak ve duyarlıkla ölçmek mümkündür; elde edilen ölçülere *«odyogram»* denilen eğriler çizilir. Osilatör yerine bir mikrofon da kullanılabilir. Bu durumda iletilen gerilimler değil, aynı şekilde ölçüldükten sonra yükseltilen veya alçaltılan seslerdir. (L)

ODYOMETRİ i. (fr. *audiométrie*). İşitme cihazının niteliklerini değerlendirmeğe yarayan ölçmelerin tümü. *Eşanl.* İŞİTME ÖLÇÜMÜ.

— ANSİKL. *Odyometri* bir odyometre yardımıyla yapılır; âletin kulaklığı, kulağın içine veya vibratörü şakak kemiğine yerleştirildikten sonra, belli frekansta bir ses verilir ve hasta duyuncaya kadar sesin şiddeti arttırılır; böylece hastanın *işitme eşiği* tespit edilir; birçok frekans için aynı ölçü tekrarlanarak, «eksen» denilen bir eğri elde edilir. Sabit ses yerine bir insan sesi (mikrofonla) verilerek, kelimelerin anlaşılabilme eşiği de tespit edilebilir; buna *vokal* odyometri denir. (L)

ODYON i. (fr. *audion*). Radyotek. Eskiden triyot lambaya verilen ad. (L)

ODYOVİZÜEL i. (fr. *audio-visuel*). Eğ. Bk. İŞİTME-*Görme*.

Odysseia, *İlyada* gibi, Homeros'a mal edilen manzum yunan destanı. Odysseia, Odysseus'un, Truva kuşatmasının sonundan, kralı olduğu İthake'ye dönüşüne ka-

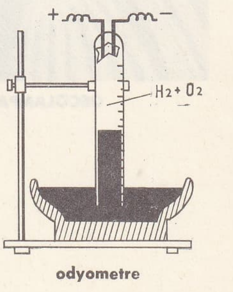

odyometre

Foto. MEYDAN

dar geçirdiği serüvenleri dile getirir. Destan üç bölümden meydana gelmektedir: 1. «Telemakhos'un Yolculuğu» (I.-IV. şarkılar): bu bölümde, Odysseus'un oğlu Telemakhos'un, babasından haber almak amacıyle, Nestor'u görmek için Pylos'a, sonra da Menelaos'u görmek için Lakedemona'ya yaptığı yolculuk anlatılır; 2. «Odysseus'un Dönüşü» (V.-XIII. şarkılar): Odysseus, uzun süreden beri Kalypso'nun adasında, tanrıça ile sevişmekte fakat yine de ülkesine dönmek için can atmaktadır. Sonunda adadan ayrılır, ama korkunç bir fırtına onu Phaiakialıların adasına atar (V. şarkı). Burada, kral Alkinoos'un kızı Nausikaa ile karşılaşır. Kral Alkinoos onu saygıyle karşılar ve ondan serüvenlerini anlatmasını ister (VI.-VIII. şarkılar). Odysseus, «Alkinoos'un Sarayında Anlatılar» (IX.-XIII. şarkılar) bölümünde, Kikonia'lılar, Lotophagos'lar ve Kyklops ile olan serüvenlerini, sonra Aiolos'un (veya Eolos) yanında, Laistrygon'lar ülkesindeki ve arkadaşlarından çoğunu domuz yapan büyücü Kirke ile olan serüvenlerini, ölüler kâhiniyle konuştuğu Kimmerler ülkesinde, Seirenler denizinde ve Güneş adasında, sonra da Kalypso'nun yanında başından geçenleri anlatır. Hikâyesi bitince, Odysseus bir phaiakia teknesiyle İthake'ye götürülür (XIII. şarkı); 3. «Odysseus'un Öcü» (XIV.-XXIV. şarkılar): Olay İthake'de geçer. Dilenci kılığına giren Odysseus, domuz çobanı Eumaios'un yanına gider, ama o Odysseus'u tanımaz. Odysseus, az sonra oğlu Telemakhos ile karşılaşır; onunla birlikte, mallarına elkoyarak karısı Penelope'yi, aralarından birini koca olarak seçmeğe zorlayan talipleri cezalandırmağa karar verir (XIV. -XVI. şarkılar). Dilenci kılığını terk etmeyen Odysseus, taliplerin hakaretlerine uğrar. Bir koca seçmeğe zorlanan Penelope, «Odysseus'un yayını kim gererse onunla evleneceğim» der. Bunu yalnız Odysseus başarır (XVII.-XXI. şarkılar) ve kendini tanıtarak, tahtına ve karısına göz dikenleri öldürür.

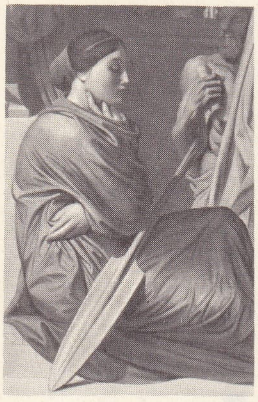

Odysseia «Homeros'un Tanrısallaştırılması» detayı, İngres'in eseri, Louvre müzesi, Paris

ODYSSEUS
Louvre müzesi, Paris

Odysseus, yunan soyunun bazı yeteneklerini temsil etmektedir: serüvenci ataklık, ustalık, cesaret, sabır. Bir serüven romanı kadar çekici olan bu destan, çok incelmiş bir medeniyetin tasviri ve çok ince duyguların gerçekliğiyle okuyanı sarar.

— İkonogr. Daha eskiçağdan beri, Odysseus'un başından geçenler, vazolar üzerindeki resimlere konu olmuş (*Odysseus'un Arkadaşlarını Parçalayan Polyphemos*, Louvre) ve duvar resimlerinde (*Odysseus ile Penelope*, Pompeii freski; *Odysseus'un Laistrygon'ların Ülkesine Varışı* ve *Laistrygon'ların Saldırısı*, Vatikan) canlandırılmıştır. Rönesans'tan itibaren, batı ressamları bu temaları yeniden ele aldılar: Rubens (*Odysseus Phaiakia'lıların Adasında*, Floransa); Pellegrino Tibaldi (Poggi sarayını süsleyen Odysseia'dan sahneler, Roma); Turner (*Polyphemos ile Alay Eden Odysseus*, Londra). İngres, *Homeros'un Tanrısallaştırılması*'nda (Louvre) *İlyada* ile *Odysseia*'yı, şairin ayakları ucuna oturmuş iki genç kız olarak gösterir. (→Bibliyo.) [L]

ODYSSEUS (lat. *Ulyssus*). Yun. mit. Yunanlı kahraman, İthake'nin efsanevî kralı, Laertes ile Antikleia'nın oğlu. Bir başka inanışa göre babası, insanların en hileci ve en hünerlisi olan Sisyphos idi. İthake'de yetişti, babası Laertes'in sağlığında tahta çıktı ve Penelope ile evlendi, ondan Telemakhos adlı bir oğlu oldu. Helene'nin taliplerinden biriydi. Truva'ya karşı yapılan sefere katılmak istemedi ve bir söylentiye göre delilik taslad. Akhilleus'un, Skyros'ta, kadın elbisesi giyerek Lykomedes'in sarayında saklandığını öğrendi. Sonra Aulis'e gitti. Bütün Truva kuşatması sırasında, gerek dövüşmesiyle, gerek akıllıca öğütleriyle dikkati çekti, yaralı Diomedes'i korudu, Dolon'u öldürdü, Diomedes ile Truva'ya girdi, Palladion'u kaçırdı, Resos'un atlarını ele geçirdi, Limni'den (Lemnos) Philoktetes'i getirdi, Patroklos'un ölümü dolayısıyle düzenlenen oyunlarda iki Aias'ı da yendi, Akhilleus ile Agamemnon'u barıştırdı, Akhilleus'un silâhlarını aldı, tahta at'ın kullanılmasını teklif etti ve içine kendisi de girdi. Yunanlıların zaferinden sonra İthake'ye dönmek istedi; on yıl kıyıdan kıyıya (Lotophagos'ların, Kyklops'ların, Aiolos'un, Laistrygon'ların, Kirke'nin, Kimmer'lerin, Kalypso'nun ve Phaiakia'lıların arasında) dolaştı, sonunda, *Odysseia*'ya konu olan binbir serüvenden sonra, İthake'ye döndü, Penelope'ye ve tahtına göz koyanların tümünü öldürdü. Odysseus, Homeros'un şiirlerinden sonra, birçok şaire ilham kaynağı oldu; bu şairler onun özellikle ölümü ve kurduğu ileri sürülen şehirlerle ilgili değişik efsaneleri dile getirdiler. Odysseus'un çok erkenden italyan halk geleneklerince benimsendiği sanılır. Etrüsklerde Odysseus'un adı NANOS (başıboş dolaşan) idi.

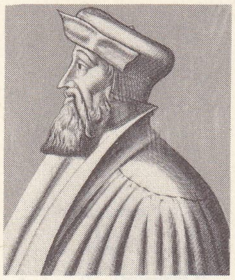

OECOLAMPADE

— İkonogr. Odysseus efsanesi, attike vazolarında çok işlenmiştir (*Deniz Kızlarının Şarkısını Dinleyen Odysseus* veya *Odysseus'un, Polyphemos'un Mağarasından Kaçışı*; Atina müzesindeki yağ vazosu, Louvre'daki şarap sunucusu gibi). Ressamlar, Rönesans'tan itibaren bu efsaneden ilham aldılar: Fontainebleau sarayındaki Primatice, Bullion sarayındaki Vouet, Claude Lorrain (Louvre), Annibal Carraccio ve Rubens, *Khryseis'i Babasına Geri Veren Odysseus;* Guido (Napoli) ile Rubens de (Floransa, Pitti sarayı), *Odysseus Phaiakia'lıların Adasında* konulu tabloları yaptılar. Ayrıca, Pradier'nin, *Akhilleus'un Cesedini Taşıyan Odysseus* adlı (Cenevre) bir heykeli vardır. (L)

ODYSSEUS, Yunan Bağımsızlık savaşı generallerinden (Preveze 1785-Atina 1825). Ayaklanan vatandaşlarının amacı uğruna savaştı ve Termopil'i (Thermopylai) savundu (1821-1823), fakat bir ara Türklerin tarafına geçti, sonra yine Yunanlılara dönünce hapsedildi. (L)

OEBEN (Jean François), alman asıllı fransız marangozu (Eusbern, Franken 1720-Paris 1763). 1751'de Charles Joseph Boulle'un Louvre'deki atelyesinde çalıştı; Gobelins'de (1754), sonra Arsenal'de (1756) saray ma-

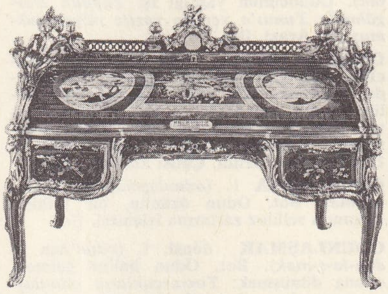

rangozu olarak çalıştı. Demirden yaptığı birtakım gizli mekanizmalar, zamanının koleksiyoncuları tarafından kapışıldı. Düzgün çizgili biçimleri ilk defa kullanarak, Louis XV-XVI geçiş üslûbunu yarattı. Oeben, Eugène Delacroix'nın büyükbabasıdır. (L)

OECHSLİ (Wilhelm), isviçreli tarihçi (Riesbach 1851 - Weggis 1919). Zürich'te profesör (1894) oldu. *Die Anfänge der Schweizerischen Eidgenossenschaft* (İsviçre Konfederasyonunun Kökleri) [1891] ile tamamlanmamış *Geschichte der Schweiz im XIX. Jahrhundert* (XIX. yy.da İsviçre Tarihi) [1903-1913] adlı almanca bir eser yazdı. (L)

OECOBİUS i. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan örümcek. (*Oecobius cellariarum* bodrum ve ambarlarda bulunur.) [L]

OECOLAMPADE (Johannes HAUSSCHEIN veya HUSSCHIN, yun. — denir), alman reformcusu (Weinsberg 1482-Basel 1531). Erasmus ile dostluk kurdu, Basel üniversitesi profesörlüğüne getirildi (1823) ve orada Reformdan yana olduğunu ilân etti. Katedral rahibi olunca Kiliseyi ve üniversiteyi yeni baştan teşkilâtlandırdı. Barışçı yaratılıştaydı. Luther ile Zwingli'yi uzlaştırmağa çalıştı. *İncil* üstüne açıklamaları vardır. (L)

OECOPHYLLA i. Eski Dünya'nın sıcak ve nemli bölgelerinde bulunan karınca.

— ANSİKL. *Oecophylla* birçok yaprağı birbirine yaklaştırır, sonra bunları ipek tellerle birbirine bağlayarak kendine yuva yapar. İpek teli, işçi karıncaların çeneleri arasında tuttukları kurtçuklar salgılar; işçi karıncalar kurtçukları yuva kumaşını dokumak için âdeta mekik gibi kullanır. Oecophylla'lar ağaçları bazı zararlı böceklerden korur, ama bitki bitlerinin ve koksidilerin üremesine de kolaylık sağlar. Bu karıncaların ısırması çok acı verir. (L)

OECOTRAUSTES i. Jüra devrine ait bajosiyen veya titonik tabakalarda bulunan, küçük eğri kavkılı ammonit. (L)

OEDA i. Brezilya'da yaşayan böcek türü; öngöğüs kısmında bütün vücudu örten tümsek gibi kocaman bir kese bulunur. (İlmî adı *Oeda inflata*. Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

OEDALEUS i. Çorak ve kurak yerlerde yaşayan çekirge türü. (İlmî adı *Oedaleus decorus*. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından). [L]

OEDGONİUM i. Tatlı ve acı sularda yetişen, iplik şeklinde yeşil suyosunu.

— ANSİKL. *Oedogonium*'un her ipliği, her biri ayrı çekirdekli ve araları enlemesine bölmeli hücrelerden oluşma tek telden ibarettir. Üreme hem eşeyli, hem eşeysiz olabilir. Eşeysiz üreme kirpikli zoosporlarla, eşeyli üreme ise androsporlarla sağlanır; kirpikli olan androsporlar dişi organın yanına tutunarak çimlenir ve erkek hücreler meydana getirir. (L)

OEDİCEROSİDAE çoğl. i. Amfipoda takımından kabuklular familyası; bazı türlerine batı avrupa sularında rastlanır. (L)

OEDİCNEMUS i. Tüyleri toprak rengi, bacakları oldukça uzun ve gözleri sarı kuş; dünyanın pek çok yerinde, geniş fundalıklarda açık ve kuru arazilerde yaşar; akşamları alaca karanlıkta ortaya çıkar. (*Bağırgan oedicnemus* [*Burhinus oedicnemus*] Batı Avrupa'da oldukça yaygındır. Oedicnemus yağmurkuşu ile toy arasında özellikler gösterir. *Burhinidae* familyasını meydana getiren bu kuşlar bazen yağmurkuşlarına, bazen bataklık kuşlarına bağlanır.) [L]

OEDİPODA i. Çekirge türü. (Üzerinde siyah bir şerit bulunan parlak mavi kanatlı *Oedipoda caeruldescens* yazın tarlalarda, sürülmüş ve sürülmemiş yerlerde çok görülür. *O. Germanica* kırmızı kanatlıdır ve seyrek bulunur. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

OEDİPUS i. Amerika'da yaşayan küçük maymun (*Oedipomidas oedipus*); Kolombiya'da yaygındır. (L)

OED(O)—, yun. *oidein*, şişmek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

OEDOMAGEN i. Kutup sineği. (Kurtçuğu ren geyiğinin derisi altında yaşar, ur şeklinde kistler meydana getirir. Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *calliphoridae* familyasından.) [L]

OEHLENSCHLÄGER (Adam Gottlob), danimarkalı şair (Kopenhag 1779-ay.y. 1850). Edebiyata ve tiyatroya ilgi duydu, Henrik Steffens'in konferanslarından etkilenerek alman romantizmine yöneldi. Danimarka edebiyatının ilk romantik eseri olan *Guldhornene* (Altın Boynuzlar) adlı şiiri bu anlayışın izlerini taşır. *Digte* (Şiirler) [1803] adlı derlemesinde baladlar ve romanslar yer alır. Şair, 1805'te ikinci kitabını yayımladı: *Poetiske Skifter* (Şiirsel Yazılar); bu eserin büyük bir kısmında *Alâaddin* masalı işlenmiştir, kalanında kuzey geleneğinin örnekleri (*Vaulundurs Saga* [Vaulundur Destanı]) yer alır.

Sonraki yıllar, yaptığı yolculuklar sırasında, kuzeyle ilgili birçok dram yazdı: Weimar'da *Baldur hin Gode* (İyi Baldur) ve sonra Paris'te *Palnatoke* ile *Aksel og Valborg* (Aksel ve Balborg) [1807]. 1810'da Kopenhag üniversitesinde estetik profesörü oldu. 1813'te Baggesen ve Grundtvig ile çatışmaya girdi. 1814'te büyük *Helge* çevrimini yayımladı; bu eserde epik-lirik iki şiire bir trajedi vardı. Aynı anlayışı *Hroars Saga* (Hroar Destanı) [1817] ve *Hrolf Krake*'de (1828) sürdürdü. *Nordens Guder* (Kuzey Tanrıları) [1819] kuzey mitolojisiyle ilgili çalışmalarını yansıtır. 1826'dan sonra mitolojik ve tarihî konuları işleyen trajediler yazmağa başladı, ününün zirvesine çıktı, yalnız ülkesinde değil, İsveç ve Norveç'te de

Foto. LAROUSSE

tanındı, bu ülkelere yolculuklar yaptı. Daha sonra başarılarında bir gerileme dönemi başladı, halk onun ağır trajedilerinden yüz çevirerek J.K. Heiberg'in hafif oyunlarına yöneldi. (Heiberg, ustasının esrlerini sert şekilde eleştirmişti.) Gene de Oehlenschläger, danimarka romantik şiirinin en büyük şairidir; ilk eserleri aşılamadı, bugün pek önemsenmeyen trajedileri uzun zaman öbür iskandinav yazarlarını etkiledi; İbsen, Björnson ve Strindberg ondan etkilenen yazarlardır. (L)

OEHMİCHEN (Etienne), fransız mühendisi (Châlons-sur-Marne 1884-Paris 1955). Birinci Dünya savaşından sonra, uçan motorlu araçların dikey olarak havalanması üstünde çalışmağa başladı. 1921'de, kendi yaptığı döner kanatlı bir taşıt ile, *zemin etkisi*'nden yararlanmaksızın kontrollu uçuşla havada kalan ilk insan oldu. 1924'te dünyada ilk olarak, gene kendi yaptığı bir helikopterle kapalı daire şeklinde bir kilometrelik uçuş yaptı. Aynı yıl, Jiravyonların kullanma kanunlarını tespit etti. Aynı zamanda, helikopterler için birçok yöneltme ve itme düzeni de buldu. (L)

OEİNİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya - Pisidia sınır bölgesi) şehir. Hoyran gölünün kuzeyindeki Gündanî ve Sağır'da bulunmuş olan iki yazıt üzerinde adı geçer. Ramsay, şehrin Hoyran gölünün kuzeyindeki bugünkü Oynanova'da olduğunu ileri sürer. (M)

OELLACHERİT i. (avusturyalı kimyacı J. *Oellacher*'in adından fr. *oellachérite*). Miner. Baryumlu muskovit. (L)

OELSNİTZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Beyaz Elster kıyısında; 20 100 nüf. Demir madenleri. Önemli dokuma sanayii (halı, perde) merkezi. İnşaat malzemesi. Porselen. Oyuncak. (L)

OELSNİTZ İM ERZGEBİRGE, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Zwickau maden kömürü havzasının kenarında; 17 100 nüf. Kömür. Dokuma sanayii. (L)

OENA i. Çok küçük güvercin; gri ve esmer, karın tarafı açık renkli, başı siyah, kuyruğu uzundur; Afrika'da yaşar. (L)

OENANTHE HİSPANİCA blş. i. Kızıl-sarı, siyah ve beyaz tüylü, siyah gerdanlı kuyrukkakan; Akdeniz bölgesinde yaşar. (L)

OENANTHUS i. Nemli çayırlarda, hattâ bazen su içinde yetişen, kökü ve meyvesi zehirli bitki. (Maydanozgillerden).

— ANSİKL. *Oenanthus crocata* bu bitkilerin en tehlikelisidir; boyu 1 m'yi bulur; kökünde bulunan sarı süt, insanı kusturan, hattâ bazen ölüme yol açan bir zehirdir; sapları kurutulunca zehirliliğini kaybeder. Oenanthus, tıpta deri kızarıklığı sağlamak için kullanılır, fakat denetim altında kullanılmazsa tehlikelidir. (L)

OENEİS i. Yüksek dağlarda ve kutup bölgelerinde yaşayan kelebek; sürekli karlar ve buzulların üstünde uçar. (Alp dağlarında görülen *Oeneis Aello*'nun tırtılı domuz ayrığında yaşar. Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

OEN(O)—, yun. *oinos,* şarap'tan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

OENOCARPUS i. İnce ve dik kongövdeli, tüysü yapraklı büyük palmiye; Amerika'da yetişir çiçekleri birevcikli ve soluk sarıdır. (*Oenocarpus distichus, Oe. bacaba, Oe. Batava*'nın meyvelerinden yenebilen yağlı bir madde elde edilir.) [L]

OENOTHERA i. Büyük pembe, sarı veya firfiri çiçekli, bir veya çokyıllık otsu bitki. *Oenothera biennol* ve daha birkaç türü Batı Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir.) *Eşanl.* EŞEKOTU. [L]

OEOPTYCHİUS i. Orta Jüra devrinde bulunan yassı kavkılı, sert kavisli, göbeksiz ammonit. (L)

OERLİKON. Bk. ÖRLİKON.

OERSTED [örsted] i. (danimarkalı fizikçi C. *Oersted*'in adından). Elektromagnetizm C.G.S. sisteminde magnetik alan şiddetinin birimi. (Oersted, 1 sm uzaklıktaki magnetik kutup biriminin boşlukta ürettiği magnetik alana eşittir. Bugün yalnız magnetik indükleme şiddetinin birimini adlandırmakta kullanılan gauss'un yerini oersted almıştır.) [L]

OERSTED veya **ÖRSTED** (Anders Sandöe), danimarkalı hukukçu ve devlet adamı (Rudköbing 1778-Kopenhag 1860). Kopenhag üniversitesinde felsefe ve hukuk okuduktan sonra 1799'da baroya kabul edildi. Çeşitli hukuk görevlerinde bulundu. 1825'te başsavcı oldu. 1842-1848 Arasında Bakanlar kurulu üyeliğine getirildi. 1853'te de Danimarka başbakanlığına tayin edildi. Muhafazakâr tutumundan ötürü istifaya zorlandı. Bütün kabinesiyle birlikte suçlanmasına rağmen 1856'da suçsuz olduklan anlaşılarak hepsi serbest bırakıldı. Oersted'in yayımladığı eserler: *Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral-und Gesetzgebungsphilosophie* [3 c. 1818 - 1826]; *Haandbog Over der Oanske og Norske Lovkyndighed* [6 c. 1822-1835]; *Prövelse af Udkast til en Grundlov og til en Valglov* (1849); *Af mit Livs og min tids Histoire* [4 c. 1851-1857] ve *Til Belyesning af den Nyeste tids Skandinaviske Politik* (1857). [M]

OERSTED veya **ÖRSTED** (Christian), danimarkalı fizikçi ve kimyacı (Rudköbing 1777 - Kopenhag 1851). Bir eczacının oğludu; 1797'de babasının mesleğinde çalışmağa başladı. 1800'de Kopenhag Tıp fakültesine girdi. Yurt dışına yaptığı bilimsel bir geziden sonra, Kopenhag üniversitesi fizik profesörlüğüne getirildi (1804). 1828'de devlet bakanı oldu; 1829'da, yeni kurulan Kopenhag Teknik okuluna müdür tayin edildi. 1820'de, ünlü deneyini yaparken, mıknatıslanmış iğnenin bir elektrik akımına yaklaşınca saptığını görerek elektromagnetizma olayını keşfetti. Bu buluş, büyük bir yankı uyandırdı ve hemen ardından Ampère, Arago, Poggendorff, Faraday v. b.nin aynı konudaki buluşlarına yol açtı. Oersted ayrıca bir piezometre yaparak, sıvıların ve katıların sıkıştırılabilmesi konusunda ilk incelemeleri yaptı (1822). 1826'da, kükürt dioksit gazının Mariotte kanununa uymadığını fark etti. Alüminyumu, bileşiklerinden toz halinde ayırmayı ilk başaranın da Oersted olduğu sanılır. (L)

OERSTEDİT i. (fr. *oerstédite*). Miner. Titanlı zirkon çeşidi; bileşiminde ayrıca demir, kalsiyum ve magnezyum bulunur. (L)

OERSTİT i. (*Oersted*'in adından fr. *oerstite*). Metalürji. Titan ve kobaltlı özel çelik; güçlü bir gideren alan ve büyük bir kalıcı mıknatıslanma özelliği taşıdığı için sürekli mıknatıs yapımında kullanılır. (L)

OERTEL (Max Joseph), alman hekimi (Dillingen, Schwaben, 1835-Münih 1897). Kalp hastalıklarına uyguladığı tedavi metoduyle tanındı. Bu tedavi, gerekli ve uygun bir jimnastik ile bir beslenme rejimini kapsar. Bunu uygulamak için Almanya ve Avusturya'nın çeşitli yerlerinde özel sanatoryumlar kuruldu. (L)

OERTER (Al), amerikalı atlet (Astoria, New York 1936). Üç olimpiyat oyununda (1956-1960-1964) üst üste aynı başarıyı elde eden tek atlettir. (1963'te dünya disk atma rekorunu kırdı.) [L]

OESTERLEY (Carl Wilhelm Friedrich), alman ressamı (Göttingen 1805-Hannover 1891). Dresden'de Matthaeus'un öğrencisi oldu. 1824-1829 Arasında Roma'da okudu. 1831'de Göttingen üniversitesinde sanat tarihi profesörlüğüne getirildi. Ottfried Müller ile birlikte *Die Monumenter der Kunst* (Sanatın Anıtları) adlı bir eser yayımladı. *İsa ve Ahaşveroş* (1884) adlı tablosu çok beğenildi, Hannover saray ressamlığına tayin edildi. (M)

OESTRİDAE çoğl. i. Oestrus ile benzeri cinsleri kapsayan kısa duyargalı sikloraf sinekler familyası. (Bu familyadaki sineklerin hepsi asalaktır; kurtçukları memeli hayvanların ya içinde, ya derisinin üstünde gelişir. Bazıları insana bile musallat olur ve diğer sineklerle birlikte insanda miyaz denilen rahatsızlıklara sebep olur. Diğer çiftkanatlı böcekler familyasından olan *pharyngomyia, gasterophilus, hypoderma* ve *cuterebra* gibi bir kısım sinekler de yanlış olarak bu familyadan sayılır.) [L]

OESTRİDİOZ i. (fr. *oestridiose*). Vet. Oestrus kurtçuklarının sebep olduğu hastalık. (Koyunlarda *Oestrus ovis*'in kurtçukları önce bir burun sinüziti, sonra dolap hastalığındakine benzer bozukluklar meydana getirir.) [L]

OESTRUS i. Bütün dünyada yaygın iri sinek.

— ANSİKL. *Koyun oestrus*'u (*Oestrus ovis*) yumurtalarını hayvanın burnuna bırakır; yumurtalar hemen açılır ve yavru kurtçuklar burun boşluklarında ilerleyerek kalbur kemiğinin deliklerine ulaşır, sonra alın sinüslerine ve ilintilerine geçer; yaşlı kurtçuklar kafatasının ve boynuzların altındaki kemik boşluklarında toplanır, dolap veya dönme hastalığına sebep olur. *Cephalopina titillator,* mandanın ve hecin devesinin alın sinüslerinde, burun ve yutak boşluklarında gelişir. *Rhinoestrus purpureus,* at ve katırda asalak yaşar. (L)

Œuvre (L'), Gustave Téry tarafından 1902'de kurulan fransız gazetesi; aylık hiciv dergisiyken 1909'da haftalık dergi, 1915'te radikal-sosyalist ve kilise aleyhtarı eğilimli günlük gazete olarak yayımlanmağa başladı. Gustave Téry'den sonra Jean Piot yazı işleri müdürü oldu. İkinci Dünya savaşında işgalci alman kuvvetleriyle işbirliği yaptı. 1944'te kapandı. (L)

Œuvre (L'), 1893'te Lugné-Poe tarafından Paris'te kurulan dram ve estetik derneği. Amacı yabancı ve genç idealist yerli tiyatro yazarlarını tanıtmaktı. Œuvre ilk temsilini 6 ekim 1893'te Bouffes-du-Nord'da H. İbsen'in Rosmersholm'unu oynayarak verdi. O tarihten sonra Lugné-Poe, Paris'in çeşitli salonlarında ve yabancı ülkelerde birçok piyes sahneye koydu: İbsen'in *Yapı Ustası Solness, Brand, Toplumu Ayakta Tutanlar;* Björnson'un *Over Aevne* (İnsan Güçlerinin Üstünde); Strindberg'in *Fordringsägare* (Alacaklılar) ve *Fadren* (Baba); G. Hauptmann'ın *Die Versunkene Glocke* (Susmuş Çan); Maeterlinck'in *Evin İçi* (L'İntérieur) adlı eserleri v.b. 1920'de düzensiz bir tiyatro olmaktan kurtularak Clichy sokağına yerleşen Œuvre, Lugné-Poe'nun çizdiği yoldan ayrılmayarak birçok yeni yazarı ortaya çıkarmağa devam etti. (L)

OF ünl. (onomatope). Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre çeşitli duyguları ifade eder. Bezginlik, bıkkınlık, sıkıntı, usanç belirtir: *Of, şu toprak açılsa da yerin dibine geçebilsem!* (Namık Kemal). *Of, bırakalım bu konuyu artık! Of, nerdeyse patlayacağım!* || Acı, ağrı, ıstırap belirtir: *Of, başım çatlıyor!* || Yorgunluk: *Of, bu yokuş insanı öldürür!* || Şikâyet, yakınma: *Of! Bu kolumun ağrısı geçmeyecek mi?* (N. Ataç). *Yüreğim yanıktır, ciğerim delik / Of, kemirir bağrımı of, ince hastalık!* (O. V. Kanık). || Usanç veren bir şeyin bitişinde duyulan rahatlamanın belirtisi olarak: — *Müjde! / Bulutlar ayrılıyor.. Oof, neydi kaç gündür / Güneş görünmedi hiç* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Of çekmek* (veya *demek*), duyduğu sıkıntı, acı ve üzüntü v.b.yi uzun «of» sesi çıkararak belli etmek: *Koğuştaki arkadaşlar, bunun of çekmelerinden iyice bezmişler* (Kemal Tahir). *Bir of çeksem karşıki dağlar yıkılır* (Halk türküsü). [M]

OF, esk. **Solaklı,** Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili) ilçe merkezi kasaba; 6 621 nüf. (1970). *Solaklı* deresinin Karadeniz'e ulaştığı kesimde, Trabzon-Rize kıyı yolu üzerindedir. Kısmen Solaklı vâdisini takip eden keskin virajlı bir yolla Çaykara üstünden Bayburt'a bağlanır. — *Of ilçesi,* 511 km²; 77 310 nüf. (1970). Merkez ve Hayrat bucakları; 87 köy. Fındık, mısır, çay. (M)

OFANTO, İtalya'da ırmak, Campania'da ve Puglia'da, Adriya denizine dökülür; 134 km. İrpini dağlarından doğar (Avellino ili), Vulture kütlesini dolaşır, Basilicata ile Puglia arasında sınırı çizer. Aşağı çığırı, Tavoliere bölgesini Murge bölgesinden ayırır ve Barletta yakınında sona erer. Eski. *Aufidus.* (L)

O'FAOLAİN (Seán), irlandalı yazar (Cork 1900). Siyasî çatışmalarda cumhuriyetçilerin yanında yer aldı, Harvard'da öğrenim yapmak üzere İrlanda'dan ayrıldı. Yurduna dönünce bir hikâye kitabı yayımlayarak adını

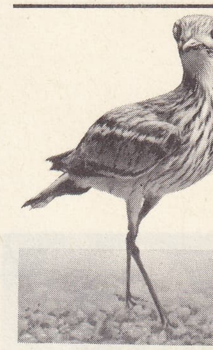

oedicnemus

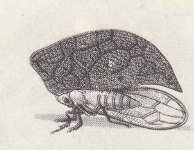

oeda

OEHLENSCHLAGER

Christian OERSTED
Storch'un deseni

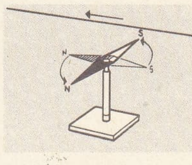

Oersted deneyi

Foto. LAROUSSE

duyurdu: *Midsummer Night's Madness* (Yaz Gecesi Çılgınlığı) [1932]. Bundan sonra ülkesinin özelliklerini dile getiren anlatılar (*A Purse of Coppers* [Bozuk Para Çantası], 1937; *I Remember, I Remember* [Hatırlıyorum, Hatırlıyorum, 1961]), denemeler, oyunlar (*She had to do Something* [Bir Şeyler yapması Gerek], 1937) ve romanlar (*Bird Alone* [Yalnız Kuş], 1936; *Come Back to Erin* [Erin'e Geri Dön], 1940) yazdı. (L)

O'FARRİLL Y HERRERA (Gonzalo), ispanyol generali (Havana 1754-Paris 1831). Fransa'da okudu, ispanyol ordusuna girdi. 1793-1795 Seferinde Roussillon'u istilâ etmek üzere iken 1796'da Basel barışı imzalandı. 1798'de Berlin büyükelçisi oldu, Toscana'da Fransızlara karşı bir tümene kumanda etti (1807), sonra kral Joseph'e iltihak etti, savaş bakanlığına getirildi (1808), Ferdinand VII dönünce idama mahkûm edildi, Fransa'ya kaçtı. (L)

OFEL, Kudüs'te Davud sitesinin kuzeyindeki doğu tepesinin bir kısmı; tapınağın düzlüğüyle birleştiği yerde. Eskiçağda Jebuseen'erin kalesi burada kurulmuştu. (L)

OFEN boğazı, İsviçre'de boğaz, Graubünden'de, İnn (Engadine) vâdisini Adigo'nun kolu olan Münster vâdisine bağlar; 2 155 m. Ofen otomobil yolu İsviçre Millî parkından geçer. (L)

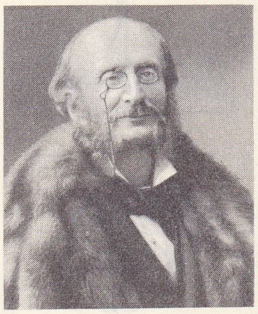

OFFENBACH

OFF sıf. («perdenin dışında» anlamında ing. *off screen*'in kısaltması). Sinemada, filme alınan sahnenin dışından gelen bir sese, gürültüye veya konuşmaya denir. (L)

OFFA, Mercia kralı (757-796), Aethelbald'ın yeğeni (?) ve halefi. Fetih siyasetini devam ettirdi: hemen hemen bütün İngiltere'yi hâkimiyeti altına aldı. Gal'lilere karşı, Dee'den Wye'e kadar kocaman bir duvar (*Offa's dyke*) yaptırdı. (L)

OFFALY idare bölümü, gaelce **Uu bh-Failghe,** esk. **King's County,** İrlanda cumhuriyetinde (Leinster ili) idare bölümü, Orta ovanın doğu kısmında; 51 500 nüf. Merkezi, *Tullamore*. (L)

OFFENBACH, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Main kıyısında, Frankfurt'un doğu banliyösünde; 115 100 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Maden suyu kaynakları. Batı Almanya'nın başlıca marokencilik merkezi. Deri müzesi. Makine yapımı. Metalürji. Kimya ürünleri. Kauçuk. Nota basımevi. Deutsche Bundesbahn'ın merkezi. Offenbach, 1486-1816 arası İsenburg-Birstein kontlarının mülküydü. XVII. yy.-da buraya sığınan fransız protestanları sayesinde canlandı. (L)

OFFENBACH (Jacques), alman asıllı fransız bestecisi (Köln 1819-Paris 1880). Köln'de kantorluk yapan bir musevînin oğlu; çok genç yaşta Paris'e gitti, konservatuvarda Vaslin'in viyolonsel derslerini takip etti, viyolonselci olarak Opére-Comique orkestrasına girdi, sonra orkestra yöneticisi göreviyle Comédie-Française tiyatrosuna alındı. Alfred de Musset'nin *Şamdancı* (Chandelier) adlı oyununun temsili için bestelediği viyolonsel ve ses ikilileri (*Chanson de Fortunio*) bu dönemden kalmadır. 1855-1866 Arasında, *Bouffes-Parisiens* adlı bir operet tiyatrosu kurdu, eserlerini Laczes salonunda, sonra sırasıyle, Variétés tiyatrosunda, Palais-Royal'de, Renaissance'ta, Folies-Dramatiques'te, La Gaîté tiyatrosunda temsil ettirdi, 1855'ten sonra yalnız tiyatro için müzik yazdı. Eserleri, gerek Opéra'da (*Le Papillon* [Kelebek] balesi, 1860), gerek Opéra-Comiqué'te (*Barkouf*, 1860; *Robinson Crusoé*, 1867; *Vert - Vert*, 1869; *Fantasio*, 1872) hiç başarı kazanamadı. E. Giraud tarafından tamamlanan *Hoffmann'ın Masalları* ancak ölümünden sonra tutundu (1881). Operetleri, o müziğin tipik örnekleridir; şakacılığı, canlılığı ve farfarasıyle, İkinci İmparatorluk devrinin çöküşünü yansıtan bu eserler, bugün de zevkle dinlenir. Offenbach'ın çoğu bir perdelik olan 102 opereti arasında başlıcaları şunlardır: *Les Deux Aveugles* (İki Kör) [1855]; *Le Violoneux* (Gezgin Kemancı) [1855]; *Ba-ta-clan* (1855); *Croquefer* (Demirleblebi) [1857]; *Le Mariage aux Lanternes* (Fenerler Altında Düğün) [1857]; *Orphée aux Enfers* (Orpheus Cehennemde) [1858]; *La Belle Hélène* (Güzel Hélène) [1864]; *Barbe - Bleue* (Mavi Sakal) [1866]; *La Vie Parisienne* (Paris Hayatı) [1866]; *La Grande-Duchesse de Gérolstein* (Gerolstein Grandüşesi) [1867]; *La Périchole* (1868); *Le Château à Toto* (Toto'nun Şatosu) [1868]; *La Princesse de Trébizonde* (Trabzon Prensesi) [1869]; *Les Brigands* (Haydutlar) [1869]; *Pomme d'Api* (Kiraz Elma'sı) [1873]; *La Jolie Parfumeuse* (Güzel Lavantacı) [1873]; *Le Docteur Ox* (Doktor Ox) [1877]; *La Foire Saint-Laurent* (Saint-Laurent Fuarı) [1877]; *Madame Favart* (1878); *La Fille du Tambour-major* (Bando Şefinin Kızı) [1879]; *Belle Lurette* (1880); *Mademoiselle Moucheron* (ölümünden sonra, 1881). [L]

OFFENBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Kinzig kıyısında, Karaorman'ın eteğinde; 28 000 nüf. Sanayi merkezi: pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı; makine yapımı. Kereste ve deri sanayii. Minecilik. Cam fabrikası. Basımevi. Besin sanayii. Ortenau üzüm bağlarının ticaret merkezi. (L)

Officiis (DE) [*Ödevler Üstüne*], Cicero'nun ahlâk kitabı (M.Ö. 44). Ilımlı bir Stoa'cılıkla kaleme alınan eser, yazar tarafından oğluna ithaf edilmiştir. Kitap üç bölüme ayrılır: birincisinin konusu namuslu, ikincisininki yararlı, üçüncüsünün konusu ise namuslu ile yararlı arasındaki çatışmalara ayrılmıştır. Yazarın bu eserdeki sade ve samimî üslûbu, öteki felsefî eserlerinin ciddî ve ağır havasından çok *Epistulae*'nin (*Mektuplar*) üslûbunu hatırlatır. (L)

OFF SHORE [of şor] i. («açığa doğru» anlamında ing. k.). Denizde platform üzerinde kurulan kuyu açma tesisatı.

◆ Sıf. Tar. *Off Shore programı* (*Off shore Procurement Program*), dış ülkelerde yerleşik birlikleri donatmak için A.B.D. hükûmetince yürürlüğe konulan bir sistemdir. (Buna göre donatım malzemesi amerikan askerî birliklerinin bulunduğu ülkelerin fabrikalarına ısmarlanır, bunların karşılığı dolar olarak ödenir. Bundan da Amerikan hükûmeti, kendi sanayiini, yeniden savaş sanayiine dönünceye kadar, askerî birliklerin donatımını zaman kaybı olmadan hemen sağlamak (1950'de Kore savaşının başlangıcında) ve avrupa fiyatları amerikan fiyatlarından daha düşük olduğu için, donatım malzemesini daha ucuza mal etmekle iki misli yararlandı. Ayrıca müttefik ülkelere döviz giriyor, millî sanayiler de önemli bir yardım görmüş oluyordu. Nihayet *off shore* siparişlerin önemli bir kısmı, askerî yardım programına ek olarak, müttefik ülkelerin ordularına ayrılmıştı. (L)

OFİDİZM i. (fr. *ophidisme*). Patol. Yılan zehiriyle zehirlenme. (L)

OFİKALSİT i. (fr. *ophicalcite*). Miner. Kalsit ile serpantinden meydana gelen bilûrsu kireçtaşı. (L)

OFİKLEİT i. (fr. *ophicléide*). Bakır nefesli çalgı; «anahtar» denen kaldıraçlarla açılır-kapanır delikleri vardır.

— ANSİKL. *Ofikleit*, 1800'e doğru yapıldı. Ses genişliği üç oktavdır, notası fa anahtarıyle yazılır. Çıkardığı sesler çok doğru olmadığı halde, güçlü pes sesleri yüzünden askerî bandolarca benimsendi. XIX. yy. ortalarına doğru orkestrada bu çalgının yerini tuba aldı. (L)

OFİLKALK i. (fr. *ophilcalce*'tan). Petrografi. Yeşil ve beyaz renkli başkalaşım kayası; almaşık damarlardan veya serpantin ile kireçtaşından meydana gelmiştir. (Güzel parıltılar verdiği için yapıların dekorasyonunda kullanılır.) [L]

OFİR. Esk. coğ. Eskiçağ dünyasında bölge; Süleyman'ın ve Sur kralı Hiram'ın gemileri Kızıldeniz kıyısındaki Ezyon - Geber limanından buraya altın, fildişi, taş ve değerli kereste almağa gelirdi. Yemen veya Sofala ülkesi (Güney Afrika) veya Hindistan'ın kıyı bölgelerinden biri olduğu sanılır. (L)

OFİR dağı, İndonezya'da doruk, Sumatra adasında, Barisan dağlarında, Padang'ın kuzeybatısında 120 km uzakta. (L)

OFİS i. (fr. *office*). İşyeri, daire, büro.

— İda. huk. Bir bakanlığın belirli konularda, özellikle ticarî, sınaî ve iktisadî alanlarda ihtisas sahibi olan bürosu. ‖ Devletin, iktisadî ve sınaî nitelikte bir faaliyeti yürütebilmek için, idarî ve malî muhtariyete sahip olmak ve tüzel kişiliği bulunmak üzere kurduğu kamu kurumu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. huk. *Ofis* terimi, başlangıçta, genel kullanılışıyle kamu hukukuna girdi. Devletin, iktisadî ve sınaî sahalara müdahale etmeğe başlaması, klasik bakanlık kuruluşları içine, bu konularda ihtisaslaşmış büroların sokulmasıyle sonuçlandı. Meselâ Fransa'da ilk defa 1898'de bir Dış Ticaret Millî ofisi kuruldu, sonra Turizm Millî ofisi gibi ofisler faaliyete geçti. Bu ofislerin asıl amacı ve görevi, faaliyet alanlarına ait bilgileri toplamak ve halka sunmaktı. Türkiye'de de aynı nitelikle ofisler kuruldu. Devletin iktisadî sahadaki müdahalelerinin, klasik kamu hukuku kuralları çerçevesinde etkili ve yararlı olamadığı görülünce, yeni bir uygulamaya geçildi. Bu uygulama, iktisadî ve sınaî kamu hizmetlerinin özel bir idare anlayışı içinde, devletten ayrı bir tüzel kişiliği olan kuruluşlara gördürülmesidir. Bugün, genel olarak «kamu iktisadî teşebbüsleri» adı verilen kuruluşların, tarihî gelişme içinde ortaya çıkan özel bir şekline ofis adı verilir. Bu tip ofislerin ilk kurulan ofislerden başlıca farkı, ayrı bir tüzel kişiliği ve dolayısıyle ayrı bir malvarlığı olmasıdır. Ayrı tüzel kişilik, ofisleri, merkezî idarenin hiyerarşisinden çıkarmış, «yerinde yönetme» ilkesine bağlanmasını sağlamıştır. Yeni ofis tipi, fonksiyonları bakımından da eskisinden farklıdır; çünkü, sadece bilgi toplama gibi pasif bir görev yerine, iktisadî hayata doğrudan doğruya karışan, aktif bir görev söz konusudur. Ofislerin faaliyeti, özel işletmelerinkine benzer. Ancak, devlet tarafından kanunla veya kanunun verdiği yetkiye dayanılarak idarî bir işlemle kurulduğu ve kamu hizmeti gördüğü için ofisler, personelleriyle olan ilişkilerinde ve hizmete tahsis edilmiş malları bakımından kamu hukuku kurallarına da bağlıdır. Türkiye'de bugün faaliyette olan Toprak* Mahsulleri ofisi, Petrol* ofisi bu niteliktedir. Daha önce kurulan Devlet Sanayi ofisi ise, bugünkü teknik anlamıyle bir kamu iktisadî teşebbüsü olan Sümerbank*ın meydana gelmesini sağlayan en önemli kurum oldu. (M)

OFİT i. (fr. *ophite*). Miner. Yılan derisini andıran ve üzerinde küçük beyaz lekeler bulunan yeşil renkli diyabaz. (L)

OFİTİK sıf. (fr. *ophitique*). Petrografi. İç içe girmiş feldispat billûrları ile bunların arasını dolduran büyük piroksen parçalarından meydana gelen bir doku için kullanılır. (İç kayaçlarda rastlanan dokulardan biridir.) [L]

OFİYAZ i. (fr. *ophiase*). Saç dökülmesinin bir çeşidi. (Saçlar veya kıllar yer yer dökülür, birbirinden ayrı saçsız alanlar ortaya çıkar.) [L]

OFİYOLİT i. (fr. *ophiolite*). Petrografi. Serpantin çeşidi. (L)

OFİYOLOJİ veya **OFİYOGRAFİ** i. (fr. *ophiologie* veya *ophiographie*). Yılanları inceleyen bilim. (Sürüngenler biliminin önemli bir dalıdır.) [L]

OFLAG i. (alm. k., *offizierlager*, subay kampı'nın kısaltılmışı). Almanya'da, İkinci Dünya savaşında, savaş esiri subayların konduğu kamp. Almanya'nın birçok bölgesinde bulunan bu kamplar, İkinci Dünya savaşında bölgenin numarasıyle ve baş harfiyle adlandırılırdı, *oflag IV D, VI A* gibi.) [L]

O'FLAHERTY (Liam), irlandalı romancı (Aran adaları 1896). Birçok roman yazdı: *The Informer* (Muhbir) [1925]; en güçlü eseri *Mr. Gilhooley* (1927); *The Assassin* (Katil) [1928]; *The House of Gold* (Altın Ev) [1929]; *The Puritan* (Püriten) [1932]; *Sherret* (1932); *Hollywood Cemetery* (Holywood Mezarlığı) [1935]; *Famine* (Açlık) [1937]. Hikâyeler de yazdı. Dostoyevski etkisi taşıyan anlatılarında cinayete eğilimli kişileri, kanlı serüvenleri, korkunç azapları dile getirdi. (L)

OFLAMAK geçz. f. (onomatope *of*'tan *of-la-mak*). «Of» sesi çıkararak duyduğu sıkıntı, acı, üzüntü v.b. bir duyguyu dışa vurmak: *Bizde oflamak huyu yoktur beyim, bizim işimiz oh ohla gider!* (Kemal Tahir).

— DEY. *Oflayıp puflamak*, sıkıntısını «of,

Foto. Nadar (LAROUSSE)

puf» sesleriyle belli etmek. (M)

OFLAZ sıf. *Halk dili.* Güzel, hoş, nefis. (M)

OFLAZOĞLU (A. Turhan), türk tiyatro yazarı (Adana 1932). Vefa lisesini (1951), Edebiyat Fakültesi İngiliz filolojisi ve Felsefe bölümünü (1960) bitirdi. Washington'da tiyatro eğitimi gördü. Türkiye'ye geldikten sonra İstanbul Radyosu Tiyatro şubesinde görev aldı. Eserleri: *Keziban* (1965); *Allahın Dediği Olur* (1967); *Deli İbrahim* (1967); *Sokrates Savunması* (1969); *IV. Murad* (1970). Yazar, *Deli İbrahim oyunu* ile Türk Dil kurumu 1968 Tiyatro ödülünü kazandı. (M)

OFORT i. (fr. *eau-forte*). Bir bakır plakanın derişik nitrik asit (kezzap) etkisinde bırakılmasıyle elde edilen baskı. Bk. GRAVÜR. (L)

OFOTEN FJORD, Kuzey Norveç'te fiyord, Narvik burada kurulmuştur.

OFRETİT i. (fr. *offrétite*). Miner. Kalsiyum ve potasyumlu zeolit; kabazi'ye benzer. (L)

OFSAYT i. (ing. *offside*'dan). Spor. Futbolda, top bir kale yönünde hareket halindeyken, o kaleye akın yapan takım oyuncularından birinin, karşı takım kalecisine, karşı takım oyuncularından en yakın olanıyle aynı hizada veya ondan daha yakın bulunması. (Ofsayt durumundaki oyuncu gol için haksız bir avantaja sahıp olduğundan hakem bu harekete izin vermez ve bu oyuncunun bulunduğu yerden oyuncunun takımı aleyhine serbest vuruş yaptırır. Futbol maçlarında kornerden ve taçtan ofsayt olmaz.) [L]

OFSET i. (ing. *offset*, aktarma). Graf. santl. Kalıp izleri önce kauçuğa, oradan da kâğıda geçirmeğe dayanan çift kopyalı baskı usulü. || *Teşm. yol.* Ofset baskı makinesine verilen ad. || *Büro ofseti*, genellikle devlet dairelerinde veya şirketlerde kullanılan, küçük boyutlu ofset makinesi. || *Kuru ofset*, ofset makinelerinde çift kopya ile fakat ıslatmadan yapılan baskı usulü. (Bu usulle tipografi tekniğinde olduğu gibi kabartma kalıplar ve suda eriyen boyalar kullanılarak özellikle tahvil ve hisse senetleri basılır. Bir başka usul olan Pantone'da, baskı yapmayan yüzeyi, yağlı mürekkebi tutmayan bir civa alaşımıyle kaplanmış kalıplar kullanılır.) || *Tif ofset*, milimetrenin birkaç yüzde biri derinliğinde oyulmuş baskı yüzeyi, baskı sırasında sürtünmeden doğacak aşınmaya çok iyi dayanan ofset kalıpları hazırlama usulü. (Bu usulde, asitle silme sırasında kalıbın baskı yapmayan kısımlarını korumak için yeterince dayanıklı balık tutkalı, arap zamkı, sentetik kola esaslı duyar tabakalar kullanılır)

— Kâğıtç. *Ofset kâğıdı*, ofset baskılarda kullanılan kâğıt.

— ANSİKL. Graf. santl. *Ofset baskı*, litografi ve metalografiden türemiştir. XIX. yy.-ın yarısında Avrupa'da birçok matbaacı teneke üzerine yapılan baskıda çift kopya kalıp usulünü uyguluyordu; fakat bu usulü gerçek anlamda sanayiye uygulayan 1904 yılında amerikalı W. Rubel oldu. Kalıplar genellikle çinko veya alüminyum levhalar üzerine metalografi usulü veya fotomekanik aktarma ile çıkarılır. Turnette (döner tabla), kalıp üzerine potasyum bikromat 4 bir koloit yayılır; bu eriyik kuruyunca yazı ve resim filimleri kalıp üzerine pnömatik şasi veya kopya makinesiyle aktarılır. Kalıp su ile yıkanarak develope edilir, mürekkeplenir ve litografi tekniğiyle hazırlanır. Negatifler kopya edilerek yapılan albümin usulünde hafif kabartmalı bir baskı yüzeyi elde edilir. Pozitiflerin kopya edildiği *tif ofset* usulünde, asitle temizlendikten sonra hafifçe oyuk bir baskı yüzeyi ortaya çıkar.Bimetalik (iki madenli) ve trimetalik (üç madenli) kalıplarda baskı yüzeyi, mürekkep alıcı bir madenden, genellikle bakırdan, baskı yapmayan yüzey, krom gibi daha çok su alıcı bir madenden meydana gelir.

Küçük ofset makinelerinin çok yaygın olarak kullanmağa başlamasından sonra, madenden veya plastik kâğıttan yapılan duyarlı ve duyarsız kalıplar piyasaya çıktı. Bu kalıplarda baskı yüzeyi, doğrudan doğruya elle çizim, yazı makinesinde yazma, fotomekanik aktarma gibi çok çeşitli usuller kullanılarak hazırlanır.

Ofset makinesinde kalıp, bir silindirin çevresine tutturulur. Kalıbın yüzeyi önce su merdanesiyle nemlendirilir, sonra boya merdanesiyle mürekkep verilir; kalıp, yüzeyindeki mürekkebi, kauçuk merdanesine sarılmış kauçuğa aktarır; kauçuktan da kâğıt üzerine baskı yapılır. Bu tür baskıda her tür kâğıt kullanma imkânı vardır. Ofset baskı makinelerinin dönel hareketi litografi makinelerinin alternatif hareketlerinden çok daha hızlıdır. İki ve dört renkli baskı yapan makineler, bobin kâğıt kullanan rotatifler vardır.

Ofset kalıplarının hazırlanmasında ve sayfaların bağlanmasında gösterdiği sayısız kolaylıklar, nispeten âdi kâğıda büyük formalar halinde baskı yapma imkânı, ofsetin, ambalaj kâğıtları, kataloglar, haftalık dergiler, çocuk kitapları, resimli matbuaların basılmasındaki önemini açıklar. (L)

OFTALMİ i. (fr. *ophtalmie*). Gözdeki iltihaplı hastalıkların genel adı. || *Sempatik oftalmi*, sağlam bir gözde, öbür gözdeki travmadan veya keratinleşmeden ileri gelen iltihap belirtisi.

— ANSİKL. *Oftalmi*, yani göz iltihabı, konjonktivada, saydam ve damar tabakada v.b. yer alan hastalıklar sonunda ortaya çıkar. Fakat oftalmi deyince daha çok *sempatik oftalmi* anlaşılır. Bu hastalık, muhtemelen kirpiksi cisim sinirlerinin aracılığıyle bir gözden ötekine geçer. Travma veya iltihap dolayısıyle bozulan hasta gözde yabancı bir cisim bulunduğu veya kirpiksi cisim iltihaplandığı zaman hastalık normal gözde de belirir. Başlangıçta ışıktan korkma, aşırı göz yaşarması, görüş alanında daralma görülür; sonra arka kısımlarda yapışıklık, gözbebeğinde kapanma, göz billûrunda donuklaşma ile beraber iç koroyidite ait bütün belirtiler kendini gösterir; hastalığın sonu *panoftalmi*'dir. (L)

OFTALMİT i. (fr. *ophtalmite*). Miner. Bir agat çeşidi; içinde gözbebeğine benzeyen eşmerkezli daireler görülür. (L)

OFTALMOKONYOZ i. (fr. *ophtalmoconiose*). Tozdan ileri gelen göz hastalığı. (L)

OFTALMOLOJİ i. (fr. *ophtalmologie*). Gözün yapısı, çalışması ve hastalıklarıyle uğraşan bilim dalı. || Bununla ilgili tıp ihtisas dalı.

— ANSİKL. Bütün eski medeniyetlerde *oftalmoloji* çok yaygındı; fakat XIX. yy. ile XX. yy. başlarında yapılan önemli keşiflerle eski bilgiler tamamen değişti. Özellikle 1851'de Helmholtz tarafından bulunan oftalmoskop, iris'in arkasındaki göz lezyonlarının muayenesini, 1911'de Gullstrand tarafından icat edilen yarıklı lamba ise canlı gözün mikroskopik muayenesini mümkün kıldı. Göz hastalıklarının incelenmesi bakteriyoloji ve patolojik histoloji sayesinde hızlı ilerledi. Braille alfabesinin kullanılması, körlerin, kendileri için yayımlanan kitapları okuyabilmelerini sağladı. Tedavide anesteziklerin ve kas kuvvetlendirici ilâçların, gözbebeğini kuvvetlendirici maddelerin kullanılmasına XIX.yy.ın ikinci yarısında başlandı. Göz cerrahîsi eski yunan ve latin hekimlerince de uygulanmış olmakla beraber, ancak XIX. yy.ın ikinci yarısında, cerrahîde devrim yapan anestezi ve asepsi'nin bulunmasından sonra hızla gelişti. (L)

OFTALMOMALASİ i. (fr. *ophtalmomalacie*). Göz yuvarının yumuşaması ve hacminin azalması şeklinde ortaya çıkan göz atrofisi; hemen hemen daima genel bir iltihaplı hastalığın sonucudur. (L)

OFTALMOMETRE i. (fr. *ophtalmometre*'-den). Bk. ASTİGMATÖLÇER.

OFTALMOPLEJİ i. (fr. *ophtalmoplegie*). Gözdeki hareket kaslarının felci.

— ANSİKL. *İç oftalmopleji*, gözbebeği büzgen kası ile kirpiksi cisim kasının felci; *dış oftalmopleji* ise göz yuvarı dışındaki kasların (göz yuvarını ve göz kapaklarını hareket ettiren kaslar) felci demektir. *Çekirdek oftalmoplejisi*, göz hareket sinirleriyle duyu sinirinin başlangıcındaki sinir çekirdek ve demetlerinde beliren bozukluklardan ileri gelir. (L)

OFTALMOREAKSİYON i. (fr. *ophtalmoréaction*). Patol. Teşhis amacıyle göze bir damla mikrop toksini veya tüberkülin akıtılınca meydana gelen alerjik tepkime. (Bu usul insana az uygulanır, fakat hayvanlar üstünde yapılan fizyolojik araştırmalarda sık kullanılır.) [L]

OFTALMOSKOP i. (fr. *ophtalmoscope*). Tıp. Gözün içini muayene için kullanılan âlet.

— ANSİKL. Basit *oftalmoskop*, ortası delik içbükey bir aynadır. Hekim bir sapın ucunda bulunan bu ayna ile bir lambanın ışığını hastanın gözüne yansıtarak aynanın deliğinden gözün içine bakar. Elektrikli oftalmoskop, ışığı kendi ekseni doğrultusunda yöneltti̇ği için kullanılışı daha kolaydır. (L)

OFTALMOSKOPİ i. (fr. *ophtalmoscopie*). Oftalmoskop ile göz içinin muayenesi. (L)

OFTALMOSTAT i. (fr. *ophtalmostat*). Göz ameliyatlarında göz kapaklarını açık ve göz yuvarını sabit tutmağa yarayan âlet. (L)

OG, Basan kralı, İsrailoğulları'nın geçişine karşı koydu ve onlar tarafından yenilgiye uğratıldı; Musa onu öldürttü, İsrailoğulları da onun ülkelerini zaptederek halkı kılıçtan geçirdiler. Krallığı Manasse kabilesine düştü. Haham geleneklerinde, dev gibi iri yarı, efsanevî bir kişi olarak gösterilir. (L)

OGADEN, Habeşistan ve Somali'de bozkır görünüşünde yayla, somali çobanları sürülerini burada otlatır. (L)

OGAKİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Gifu ili), İbi ırmağı kıyısında; 82 100 nüf. Parkların ve meşhur Yoro tapınaklarının yakınında kurulan eski derebeylik şehri Ogaki, canlı bir sanayi merkezidir: metalürji sanayii, kimya ve dokuma sanayii. (L)

OGAN (Aziz), türk müzecisi ve arkeoloğu (İstanbul 1888-ay.y. 1956). Sanayii Nefise mektebini bitirdi (1907). Eski Eserler müzelerinde çalıştı. Osman Hamdi Bey ve Halil Edhem Bey aracılığıyle avusturyalıların Efes, amerikalıların Sardes (Manisa), fransızların Afrodisias (Geyre köyü, Aydın) ve almanların Didima kazılarına gönderildi. İzmir Âsar-ı Atîka müfettişliğine tayin edildi (1914). Birinci Dünya savaşı sırasında yedeksubay olarak Şam'da görev aldı; burada, müze kurulması ve şehrin antik planının tespiti işlerinde çalıştı. Şam Sanayii Nefise mektebi müdürü oldu; Şam cephesinin çökmesi üzerine İstanbul'a döndü. İzmir Arkeoloji müzesinin kuruluş çalışmalarına katıldı. İstanbul Arkeoloji müzeleri müdürü oldu (1931) ve 23 yıl bu görevde kaldı, 1953'te emekli oldu. Berlin, Viyana, Prag Arkeoloji enstitülerinin ve Mainz akademisi ile Türk Tarih kurumunun aslî üyesiydi. Eserleri: *Bergama Tarihi ve Rehberi* (1929); *İzmir Müzesi Rehberi* (1932); *Didim'de Apollon Mabedi Kılavuzu* (1951). [M]

OGAN (İsmail), türk güreşçisi (Antalya 1933). Karakucak güreşinden yetişti. 1956'da mindere çıktı. Bir yıl sonra Millî takıma seçildi; 73 kiloda 1957 Adriyatik kupasını (Sipilit) ve 1958'de Dünya kupasını (Sofya), 1964'te ise 98 kilcda Tokyo Olimpiyat şampiyonluğunu kazandı. (M)

OGARYOV (Nikolay Platonoviç), rus şai-

ofset

general **OGLETHORPE**
Sam İrland'dan
Cabinet des Estampes, Paris

ri (Petersburg 1813-Greenwich 1877). Herzen'in dostuydu, onun gibi 1834'te tutuklandı ve başkentten uzaklaştırıldı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde dolaştıktan sonra, 1856'da Rusya'yı büsbütün terk etti ve Londra'ya yerleşti; burada Herzen'in yayınlarında çalıştı. *Stihotvoreniya i Poemıy* (Şiirler) [1856] adlı romantik bir eseri vardır. (L)

OGATA (Kenzan), japon ressamı (Kyoto 1663-Tokyo 1743), Korin Ogata'nın kardeşi. Özellikle çiçek ve kuş motiflerinin yer aldığı resimleri kardeşininkinden çok, Sotatsu'nun üslûbuna yakındır. Vazo ressamı olarak birçok değerli seramik bıraktı (altıgen tabak, Tokyo, Kişiçiro Okura koleksiyonu). [M]

OGATA (Korin), japon ressamı (Kyoto 1658-ay.y. 1716). Sotatsu Koetsu'dan ilham alarak Genroku devrine kendini kabul ettiren bir üslûp (çin mürekebi, kumaş, seramik) yarattı. Eserlerinin konusunu efsanelerden ve kroniklerden aldı. İpek üstüne çin resim tekniğini ilk uygulayan ressamlar arasında yer alır. (M)

OGBOMOSO, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir, İbadan'ın kuzeydoğusunda; 139 500 nüf. Ticaret (pamuk) merkezi. (L)

OGDEN, A.B.D.'de (Utah) şehir, Great Salt Lake'in (Büyük Tuzlu Göl) batısında ve Salt Lake City'nin kuzeyinde; 70 200 nüf. Merkezî bir durumda olması ve kıtayı baştan başa aşan bir demiryolu hattı (Central Pacific) üzerinde bulunması sayesinde şehirde, önce ticaret (hayvan ve tahıl ticareti), sonra sanayi (dokumacılık, konserve fabrikaları, metalürji) büyük ölçüde gelişti. (L)

OGDOAS, Eski Mısır'da ilk sekiz tanrıdan meydana gelen grup. Hermopolis tapınağında kurulan teoriye göre, tanrı Thot'un yarattığı dört çift söz konusudur; Ogdoas da bir yumurta yaratır, bu yumurtadan çıkan Güneş de dünyayı düzenler. (L)

OGÉ (Vincent), haitili melez siyaset adamı (1750-1791). Kurucu meclise seçildi, beyaz ırktan olmayanlara kanun önünde eşitlik sağladı (8 mart 1790 tarihli kararname); Santo Domingo'ya dönünce tutuklandı, kararnamenin uygulanmamasına karşı çıkan bir ayaklanma sonucu idam edildi. (L)

OGGİONO (Marco D'). Bk. MARCO OGGİONO'LU.

OGHAM i. Leng. Bilinen en eski kelt yazısına verilen isim. (İrlanda'da icat edilen ogham yazısı İskoçya, Galler ülkesi ve İngiltere'de irlandalı göçmenler tarafından kullanıldı. Harfler, az çok uzun, yukarı aşağı veya bir temel çizgisini kesecek şekilde çizilen çizgilerden meydana gelir. Ogham yazısıyle yazılmış, büyük kısmı irlanda'da bulunan ve en eskisi IV. yy.dan kalma 300'den fazla yazıt bulunmuştur.) [L]

Ogino-Knaus kanunu, kadında döllenmenin ancak âdet çevriminin bazı dönemlerinde mümkün olduğunu savunan fizyolojik kanun. Son on iki âdetin tarihleri tespit edilip bir âdet devresinin ortalama kaç gün sürdüğü hesaplandıktan sonra, gelecek âdetin görüleceği tarihten on beş gün evvel yumurtanın dölyatağına düşeceği kabul edilir. Döllenme devresi, en erken yumurtlama tarihinden üç gün evvel başlayabilir ve en geç yumurtlama tarihinden bir gün sonra son bulur. Bu kanun, adını japon jinekologu Kiusaku *Ogino* (1882) ve avusturyalı jinekolog Hermann *Knaus*'tan (1892) almıştır. (L)

OGİNSKİ (Michal), polonyalı müzikçi ve siyaset adamı (Guzow 1765-Floransa 1833). Kosciusako'nun yanında bağımsızlık savaşına katıldı (1794). XIX. yy.ın başlarında çok sevilen *Polonezler* besteledi. (L)

OGLETHORPE (James), ingiliz generali (Londra 1696-Cranham Hall, Essex 1785). Avam kamarasında tory milletvekili olarak bulundu (1722-1754), ceza rejimini düzeltmeğe çalıştı. 1732-1733'te borçlarını ödeyemeyenleri ve işkence edilen avrupa protestanlarını korumak amacıyle Georgia kolonisini kurdu ve Floridalı İspanyollara karşı başarı ile savundu. (L)

OGLİO, Kuzey İtalya'da ırmak, Po'ya katılır (sol kıyı); 280 km. Adamello ve Ortler'den gelen birçok selsuyunun birleşmesinden doğan Oglio, santralları için toplandığı Camonica vâdisini sular ve bu vâdideki birçok elektrik santralını besler. Rejimini düzenleyen İseo gölünü geçtikten sonra ovaya girer, Soncino'dan sonra, Mantova'nın güneyinde 60 km kadar Po'ya paralel akar ve Po'ya kavuşur. (L)

OGMİOS, Galyalıların tanrısı. Lukianos onu Herkül'ün yeteneklerine sahip Belâgat tanrısı olarak tasvir eder. (L)

OGNAT i. (yun. *au,* ikinci ve *gnathos,* çene'den fr. *augnathe*). Teratoloji. İki başlı ucube; ikinci baş, normal çeneye yapışık bir alt çeneden ibarettir. (L)

OGO, Somali'de Aden körfezine hâkim yüksek yayla, Havd yaylası güney uzantısıdır. (L)

OGOUE veya **OGOVE,** ing. **Ogowe,** Gabon'da ve Kongo cumhuriyetinde ırmak, ekvatorun güneyinde; Atlas okyanusuna dökülür; 970 km. Brazzaville'in kuzeybatısındaki iç yayladan doğar, kuzeye doğru büyük bir daire yayı çizer ve çağlayanlarla kesilen bir yataktan geçerek Billûr dağlarını aşar. Kolları Lopez burnu ile Port-Gentil'i çerçeveleyen geniş bir delta ile kıyı ovasında son bulur. İç kısma doğru büyük bir ulaşım yoludur: bütün yıl boyunca Lambarane'ye, kasım-haziran aylarında da kum setlerine rağmen N'Djole'ye kadar sefere elverişlidir. Ogoue, adını Gabon'da beş idare bölgesine vermiştir.

Ogoue-İvindo, ırmağın kolu İvindo'nun havzasında; 36 300 nüf. Merkezi, *Makoku. Ogoue-Lolo;* 40 100 nüf. (35 avrupalı); merkezi, *Kula-Mutu.*

Kıyı Ogoue'si, ırmağın alt yatağı kıyısında; 34 100 nüf. Merkezi, *Port-Gentil.*

Yukarı Ogoue, ülkenin doğusunda; 35 900 nüf. Merkezi *Franceville.*

Orta Ogoue; 31 500 nüf. Merkezi, *Lambaréné.* (L)

OGULİN, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Dobra kıyısında; 12 500 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. (L)

OGUN, Nijerya'da ırmak; yoruba ülkesini sular, Abeokuta yakınından geçer ve Lagos denizkulağına dökülür; 300 km. (L)

OGYGİA i. Kambriyen ve Silüryende bulunan fosil trilobit. (*Asaphidae* familyasından.) [L]

OGYGİA. Esk. coğ. Odisseia'da Kalypso adasına (Ceuta yarımadası veya Malta adası olduğu sanılır) verilen ad. (L)

OGYGOS. Yun. mit. Boiotia'lı kahraman, ülkenin ilk kralı. Poseidon veya Boiotos'un oğlu. Krallığı zamanında, Boiotia'da, bir tufan olduğu sanılır. —*Ogygos kapısı,* Boiotia'da, Thebai'nin kapılarından biri. (L)

OĞALAMAK geçl. f. Bk. OVALAMAK.

OĞAN veya **UGAN** i. (esk. türk *Oğan* veya *Uğan*). *Esk.* Tanrı. (M)

OĞLAK i. (esk. türk. k.). Keçi yavrusu: *Hiç bir şey olmamış gibi yine birbirlerine, kabadayılıklarını, cesaretlerini, doğmamış oğlak derisinden kalpaklarını, memleketteki atlarını, Kafkasya'daki eğerlerini, gümüşlü kamçılarını anlatmağa başladılar* (Ömer Seyfeddin). [M]

OĞLAK (lat. *Capricornus*), bir burçlar kuşağı takımyıldızına verilen ad; bazı eski gök haritalarında (Flamsteedin haritasında) teke şeklinde veya tekeye benzer garip bir yaratık gösterilirdi. Aslında takımyıldız adını, Kızıldeniz'de bulunan boynuzlu bir balıktan alır. Bu takımyıldızın 3. kadirden iki β ve δ yıldızı vardır. Takımyıldızın sağ ucunda bulunan ve çok parlak olmayan α yıldızı, bileşenleri 3,8 ile 4,5 kadirden olan ve çıplak gözle hemen hemen ayrıntılı olarak görülebilen bir çiftyıldızdır. Bk. GÖKYÜZÜ.

— Güneş'in kış dönencesine girdiği ve eskiden aynı adı taşıyan takımyıldızla çakıştığı onuncu burç*lar kuşağı burcu. (Günümüzde bu burç, ılım noktalarının gerilemesi sonucu, Yay* takımyıldızıyle çakışmaktadır.) || *Oğlak dönencesi,* gök ekvatorunun güneyinde —23°27'lık bir yükselimde bulunan ve kış dönencesinde Güneş'in Oğlak burcuna girdiği anda günlük hareketini çizer görüldüğü gökküresi paraleli. || *Teşm. yol.* Tropikal denen bölgenin güneyini sınırlayan ve 23°27' güney enleme tekabül eden yerküre paraleli. (Güneş, yılda iki kere bu bölgenin her noktasının başucundan geçer.)

— Astrol. *Oğlak,* burçlar kuşağının onuncu takımyıldızıdır. Eski müneccimlere göre, Oğlak burcunun insanın doğumu üstüne etki dönemi 22 aralıktan 21 ocağa kadar uzanır. Bu burçta doğan insanların soğuk, kuru mizaçlı ve tuttuklarını koparan cinsten olacaklarına inanılırdı. (L)

OĞLAN i. (*oğul* > *oğul-an*'dan). Erkek çocuk: *Kapının önünde kız ve oğlan resimleri asılıydı* (S. F. Abasıyanık). *Acaba oğlan Mürebbiyeyi seviyor mu? dedim* (H. R. Gürpınar). || Cinsî bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden sapık erkek çocuk. || *Oğlan yatağı,* dölyatağı, rahim.

— DEY. *Kız oğlan kız.* Bk. KIZ.

— Ask. tar. *Acemi oğlanı.* Bk. ACEMİ OĞLANI. || *İç oğlanı.* Bk. İÇOĞLANI.

— Oyun. İskambil kâğıtlarında bacak, vale. (M)

OĞLANCI sıf. ve i. (*oğlan*'dan *oğlan-cı*). Cinsî arzusunu erkek çocuklarla gideren sapık (erkek): *«Oğlancı» derler, «cenabet gezer» derler. Günahı boynuna* (Kemal Tahir). [M]

OĞLANCILIK i. (*oğlancı'dan oğlancı-lık*). Oğlancı olma hali: *Recep, Kayyum'a takılıyordu; — Günahmış... bunlar duaysa... Önlerinde oğlancılık etmek günah* (Kemal Tahir). [M]

Oğlanlar tekkesi ve mescidi, İstanbul'da, Aksaray semtinde, Muratpaşa camii yakınında tekke ve mescit. Fatih devri sekbanbaşılarından Yakub Ağa tarafından yaptırıldı (XV. yy.). Zamanla onarım gördüğü için değişikliklere uğradı. Caminin önündeki sebil 1957'de yol açılışında yıktırıldı. (M)

OĞMAÇ i. (*oğmak*'tan *oğ-maç*). Ekmeği veya hamuru ince kırıntılar haline getirdikten sonra yağ, peynir ve yumurta ilâvesiyle yapılan bir cins yemek, un çorbası. || Taze tarhana. (M)

OĞMAK geçl. f. Bk. OVMAK.

OĞRUN veya **UĞRUN** zf. (esk. türk. *oğrı*'dan *oğr-ı-n* > *oğr-u-n*). Gizlice, kimseye sezdirmeden: *Madem güzel meylin yoğidi bende / Oğrun oğrun bakıp gülmeyeyidin* (Karacaoğlan).

— Dil bil. Halk ağızlarında metatezle *orgun* ve *urgun* şekilleri de vardır. (M)

OĞUL i. (esk. türk. k.). Erkek evlât: *Zavallı kadın, yanlışlık olmasın diye oğluna dikkatli dikkatli baktı* (Ömer Seyfeddin). [*Zt.* KIZ.] || Yaşlı kimseler tarafından bazen kendilerinden küçük erkeklere hitapta kullanılır: *Kayıp diyorlar ama, Allah'tan ümit kesilmez ki oğul* (Ş. S. Aydemir). *Hayri bey, siz ne yaptınız oğlum?* (Namık Kemal). || Bazı kelimelerin anlamını pekiştirmek için kullanılır: *Kahraman oğlu kahraman.* || Hanedan, sülâle isimlerini belirtmek için kullanılır: *Osmanoğulları. Aydınoğulları.* || *Oğlu olmak,* erkek evlâdı dünyaya gelmek: *Mübarek olsun, gözünüz aydın olsun, bir oğlunuz oldu* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Babasının oğlu,* karakter ve yaradılış bakımından babasına çok benzeyen erkek evlât için kullanılır. || *El oğlu. Halk dili.* Yabancı, el. Evlenme yoluyle aileye girmiş yabancı erkek. || *Hin oğlu hin.* Bk. HİN. || *İnsan* (veya *âdem*) *oğlu.* Bk. İNSANOĞLU.

— Bot. *Oğul otu.* Bk. OĞULOTU.

— Teşk. tar. *Kul oğlu.* Bk. KUL. (M)

OĞUL i. Bir ana arıyle birlikte kovandan ayrılan arı topluluğu. (Kovanda olduğu gibi oğulda da üç çeşit arı bulunur; ana arı, erkek arı ve işçi arı.) || *Oğul verme,* bir kısım arının bir ana arıyle birlikte kovandan ayrılıp gitmesi. || *Oğul balı,* oğul arılarının yaptığı ilk bal.

— ANSİKL. Kış süresince yumurtlamayan ana arı ilkbaharda yumurtlamağa başlar ve kovandaki arı sayısı hızla çoğalır. Kovanın girişinde salkım halinde toplanan arılar arı ailesinin *oğul* vereceğine işarettir. Kovanda gerçekten ilgi çekici bir olay meydana gelir; peteğin ana memeciğinden yeni bir ana arı doğmak üzeredir; bu olay-

dan önce eski ana arı bir kısım arılarla (10 000-40 000 kadar) birlikte kovanı terk eder; bu olaya *oğul verme*, topluluğa da *birinci oğul* denir. Geride kalan topluluk gene çok kalabalıksa, *ikinci*, bazen *üçüncü* defa oğul verebilir; her oğul başka bir ana arı ile kovanı terk eder. Oğul vermeden de yeni ana arılar doğmak üzere olabilir. Bu durumda ana arı müstakbel rakiplerini arar, memeciklerde bulunanları sokarak, doğmuş olanları dövüşerek öldürür. Muzaffer ana arı, çevresindeki arılar tarafından sevgiyle karşılanırken, rakibinin ölüsü işçi arılar tarafından kovan dışına atılır. Oğul, bir ana arı, birkaç yüz erkek arı, çok sayıda işçi arıdan kurulmuş yeni bir topluluktur. Kovanı terk eden oğul, yakınlardaki bir ağacın dalına yapışarak kümelenir, ama bazen kilometrelerce uzaklara da gidebilir. Üzerine kum, kül, su atılarak oğulun uzaklaşması durdurulabilir. Oğulu almak için toplandığı dalın altına bir kovan konur ve dal sallanır. Oğul çalılıktaysa tütsü ile yerinden çıkarılır ve kovana yöneltilir. Arıların kolay yerleşmesi için boş kovana bal dolu petekler veya petek parçaları koymalıdır. Yeni yuvasına giren topluluk, başlanmış işi ilkbahara kadar sürdürür ve ilkbaharda kendisi oğul verecek hale gelir. Normal bir kovandan elde edilen birinci oğul 2-4 kg'dır; ikinci oğul 1,5 kg'ı, üçüncü oğul 500 gr'ı pek geçmez. (L)

OĞULCUK i. (*oğul*'dan *oğul-cuk*). «Küçük oğul» anlamında kullanılan, sevgi bildiren kelime: *Gözüm nuru oğulcuğum, Nijadım* (Recaizade Ekrem).

— Bot. Bitki tohumlarında bir kökçük ile bir filizcikten meydana gelen asal kısım.

— Zool. Döllenmiş yumurtacığa, gelişmeğe başladığı andan dölüt olmasına kadar geçen sürede verilen ad.

OĞULDURUK i. (*oğul*'dan). *Halk dili.* Döl yatağı, rahim. (M)

OĞULMAK dönşl. f. Bk. OVULMAK.

OĞULOTU blş. i. Çok dallı, beyaz çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *melissa.* Ballıbabagillerden.)

— ANSİKL. *Oğulotu*, bazı yerlerde likör ve ilâç yapımında kullanılmak üzere yetiştirilir. Yaprakları, ağustos ayında fena kokar. Bu sebeple, haziran ayında, daha çiçek açmadan, devşirilir ve kurutulur. Kaynatıldıktan sonra elde edilen suyu alkol ve birtakım kokulu bitki sularıyle karıştırılarak halk hekimliğinde kalbi kuvvetlendirici ve sindirimi kolaylaştırıcı ilâç olarak kullanılır. (L)

OĞUNMAK dönşl. f. (esk. türk. *oğmak*, başkalaşmak, bozulmak'tan *oğ-ı-n-mak* > *oğunmak*). Bayılmak, kendinden geçmek. || Herhangi bir rahatsızlıktan kıvranmak, sızlanmak. (M)

OĞUŞTURMA i. Bk. OVUŞTURMA.

OĞUŞTURMAK geçl. f. Bk. OVUŞTURMAK.

OĞUZ i. ve sıf. (esk. türk. k.). Sağlam, gürbüz, güçlü (delikanlı). || Temiz kalpli, dost, iyi arkadaş. || Köylü. || Basit, saf, tecrübesiz (kimse). || Erkek adı. (M)

OĞUZ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Siirt ili, Beşiri ilçesi) bucak; 3 113 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Şimiz*), 758 nüf. (1965). Beşiri'nin 20 km güneydoğusunda; yüksl. 900 m. (M)

OĞUZ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili, Kemah ilçesi) bucak; 2 880 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi,* 365 nüf. (1965). Karasu'nun (Fırat) sol yamacı üzerinde; yüksl. 1 400 m. İlçe merkezine (Kemah) 28 km'lik toprak bir yolla bağlıdır. (M)

OĞUZ (Orhan), türk iktisatçısı (Eskişehir 1924). İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret okulunu bitirdi (1948), Paris Üniversitesi Hukuk fakültesinde iktisat doktorası yaptı (1948-1951). İzmir (1951) ve İstanbul (1957) İktisadî ve Ticarî İlimler akademilerinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Profesör oldu ve Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler akademisini kurdu (1958). 1969'da siyasî hayata atılarak Eskişehir'den A.P. milletvekili seçildi. Millî eğitim bakanı oldu (1969-1971). Eserleri: *Les Réformes Agraires en Turquie* (Türkiye'de Tarım Reformları) [1950]; *Genel İktisat Teorisi* (1965); *Ortak Pazar* (1966). [M]

OĞUZCA i. (*Oğuz*'dan *Oğuz-ca*). En eski türk lehçesi. (*Oğuz Türkçesi* de denir.)

— ANSİKL. Leng. En eski *oğuzca* metinler Orhun yazıtlarıdır. X. yy.a doğru orta asya halk edebiyatı örneklerinin dili de oğuzcadır. XI. yy.da yaşayan türk dilcisi Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı eserinde Oğuzcayı, Karahanlı devletinin resmî dili sayılan Hakaniye Türkçesinden (Karahanlıca*) ayrı bir dil olarak gösterdi. Kâşgarlı Mahmud'un bu ayrımı yanında, bir de «türk dili» adı altında bağımsız bir yazı dilinden söz edilmesi, XI. yy.da üç yazı dilinin hâkim olduğunu gösterir. Bu üç türk dili arasında gramer ve fonetik bakımından birtakım farklar vardır. Kâşgarlı, eserinde kelime açıklamaları yaparken «Türkler böyle, Oğuzlar ise şöyle demektedir» gibi sözlerle böyle bir ayrım yapmak gereğini duymuştur. Kâşgarlı, *evet* kelimesinin Oğuzlarda *ewet*, «Türk» adını taşıyan dil grubunda *yemet* biçiminde telaffuz edildiğini belirtir. Oğuzcayı kullanan boylar arasında Yağmalar, Kıpçaklar, Tuhsılar da vardır. Kâşgarlı Mahmud'a göre Oğuzcanın oluşmasında Kıpçakça, Yemekçe, Peçenekçe ve Bulgarca (Bulgar Türkçesi) önemli etken oldu. Bununla birlikte Oğuzcada farsça unsurlar da yer almıştır. Ayrıca Oğuzcada, Volga ve Ural havzalarındaki türk şivelerinin özellikleri de görülür. Bunlar göz önüne alınarak Oğuzca şöyle gruplandırılabilir: 1. Oğuz-Türkmen; 2. Oğuz-Bulgar; 3. Oğuz-Selçuk. Birinci grup, tarihî bir türkçe dalı olmakla birlikte bugünkü Türkmenceyi oluşturdu. İkinci grup, eski Bulgar Türkçesinin karmasından ortaya çıktı. Bu gruba Berendiyler, Kovuylar ve Peçeneklerin dili de girer. Bir dereceye kadar Balkan Türklerinin dilleri de bu gruptan sayılabilir. Üçüncü grup, bugünkü Türkiye Türkçesini ve Azarîceyi meydana getirdi. Eski Osmanlı, Anadolu ve Azerî Türkçeleri de bu grupta yer alır. Tarihî gelişim içinde Kumık, Karaçay, Karaim, Balkar v.d. bazı ağızların da Oğuzcadan türediği dikkati çeker. Nogay ve Karakalpak ağızları da Oğuzcanın etkisinde kalmıştır.

● *Özellikleri.* Oğuzcada tek heceli kelimelerde *ğ* sesi korunur: *dağ, beğ* v.b. Eski Türkçedeki partisip (ortaç) eki *-ğan, -ğen*, Oğuzcada *-an, -en* olmuştur: *alan* (< *alğan*) v.b. Kelime başındaki ses değişmeleri arasında *k-* > *g-* ile *t-* > *d-* ilgi çekicidir. Gelecek zaman, *-gu, -gü* ekiyle ifade edilir.

Oğuz-türkmen grubunda da birtakım ses değişmeleri vardır: a) diş arası *s/z* ünsüzleri farklı telaffuz edilir. Önses *b* korunur (*ber-* [ver-] v.b.). *Bolmak* ve *olmak* fiilleri yan yana kullanılır. (→ Bibliyo.) [M]

OĞUZCAN (Ümit Yaşar), türk şairi (Tarsus 1926). Eskişehir Ticaret lisesini bitirdi (1945). Çeşitli bankalarda ve gazetelerde çalıştı. 1940'tan itibaren aşk ve yergi şiirleri yazdı. Şiir kitapları: *İnsanoğlu* (1947); *Deniz Musikisi* (1949); *Dillere Destan* (1954); *Dolmuş* (1955); *Kör Ayna* (1957); *Akıllı Maymunlar* (1960); *Çığan Gözler* (1962); *Sadrazamın Sol Kulağı* (1965); *Taşlar ve Başlar* (1966); *Biraz Kül Biraz Duman* (1966); *Halktan Yana* (1969). [M]

Oğuz Destanı. Bk. OĞUZNAME.

OĞUZELİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Gaziantep ili) ilçe merkezi kasaba; 6 000 nüf. (1970). İl merkezinin 19 km güneydoğusunda; yüksl. 700 m. 1946'dan beri ilçe merkezidir. — *Oğuzeli ilçesi,* 474 km²; 32 957 nüf. (1970). Merkez, Doğanpınar ve Elbeyli bucakları; 90 köy. Tahıl zıraatı, zeytin ve antepfıstığı. (M)

OĞUZ HAN, türk şehzadesi (İstanbul 1480-ay.y. 1482). Cem Sultanın büyük oğlu. Gedik Ahmed Paşa, Oğuz Hanı koruduğu için Bayezid II, bir süre bu şehzadeye dokunmadı. Ahmed Paşa Edirne'de öldürüldükten sonra, İstanbul'da muhafız olarak bulunan İskender Paşa, padişahın emri üzerine Oğuz Hanı öldürdü. (M)

OĞUZ KAĞAN veya **OĞUZ HAN.** Bk. METE.

OĞUZLAR, Anadolu, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olan bir türk kavmi.

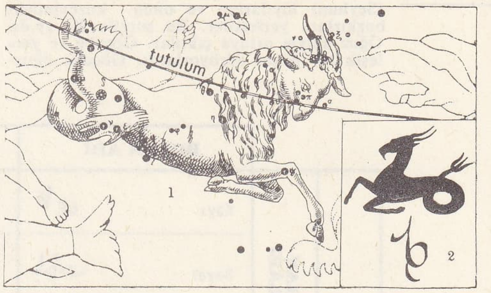

oğlak
1. Flamsteed'in gök haritasına göre oğlak takımyıldızı; 2. oğlak takımyıldızının, burçlar kuşağındaki işareti.

Oğuz kelimesinin türeyişi ve yapısı hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Kelimenin «ok-uz»dan türeme olarak «-z» çoğul ekiyle okalar (boylar) anlamında olduğu ileri sürüldüğü gibi, oyrat (haşarı, yaramaz) kelimesinin bir eşanlamlısı olduğunu kabul edenler de vardır. Arap kaynakları kelimeyi sadece «guz» yahut «uz» şeklinde yazarlar. Bu kaynaklara göre Oğuzlar VI. yy.dan itibaren, Çin'den Karadeniz kıyılarına kadar yayılmış bulunan bütün boyları ve halkları göçebe bir devlet halinde birleştirmeyi başarmışlardır. Oğuz kelimesini «öküz»den türeme sayanlar da vardır. Selçuklular devleti kuruluşu üzerine Oğuz kavim adı «türkmen» kavim adının aynı olarak kullanılmağa başladı ve oğuz kelimesi ortadan kalktı. Rus kaynaklarında Oğuzlardan daha çok «Torki» adı altında bahsedilir. Arap kaynakları «Tokuz Oğuz» birliğini «Tuguzguz» şeklinde de alırlar. Oğuz adına ilk defa Yenisey kitabelerinde rastlanmaktadır. Burada «*Altı Oğuz budunda*» sözü geçer. Oğuzlar bu kitabelerin yazıldığı devirde (VI. - VII. yy.) Göktürk devletinin kuzeyinde Barlık ırmağı kıyılarında altı boy halinde yaşamaktaydılar. Bu bölgede bulunan çok sayıda yazıtın Oğuzlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıtlara göre Oğuzlar, Göktürk kağanlığının dayandığı en kuvvetli topluluktur. Nitekim, Göktürk hükümdarı Bilge Kağan, yazıtlarında Oğuz boylarını ve beylerini «*Tokuz Oğuz budun kenti budunum erti*» şeklinde kendisine tabi olarak belirtir. Oğuzlar, Göktürk kağanlığının yeniden kurulduğu sırada, 9 boy halinde Selenge ırmağı kıyılarında oturuyorlardı. Başlarında Baz Kağan vardı. Göktürk devletinin hâkimiyetine girmek istemediklerinden, Çinliler ve Kıtaylarla birleştiler; bunu haber alan Göktürkler, vezir Bilge Tonyukuk'un idaresinde, Oğuzların üstüne yürüdüler. Toğla (Tula) ırmağı kıyısında yapılan kanlı bir savaşta Oğuzlar yenildi; fakat kesin olarak Göktürk hâkimiyetine girmediler. İlteriş Kağan onlar üstüne birçok sefer yapmak zorunda kaldı. Bu savaşlarda oğuz hükümdarı Baz Kağan öldürüldü; Oğuzlar da İlteriş Kağanın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar; hattâ Göktürklerin Kırgız seferine katıldılar. Sonra Bilge Kağan zamanında (716-734) yeniden isyan ettiler; özellikle dokuz oğuz boyundan üçoğuz, yapılan savaşlardan birinde kağanın karargâhını bastı ve pek kritik bir durum yarattı; fakat Bilge Kağan'ın kardeşi Kültigin'in kahramanlığı sayesinde, Oğuzlar geri sürüldüler. Oğuzlar bundan sonra Dokuz-Tatarlarla birleşerek yeniden isyan ettilerse de, gene yenildiler; bunun üzerine yurtlarını bırakarak Çin'e göçtüler; bundan bir süre sonra eski yurtlarına geri döndüler. Bu savaşlar sonucunda Göktürkler gibi Oğuzlar da zayıf düştü ve bundan Göktürklerin düşmanları faydalandılar. Nitekim Uygurlar, Basmıllar ve Karluklar birleşerek Göktürk devletini yıktılar (745). Tokuz Oğuzlar bu savaşlarda Uygurları desteklediler ve Uygur devletinin dayandığı başlıca unsurlardan biri oldular; Uygurlarla birlikte Basmıl ve Karluklara karşı savaştılar. Uygur kağanı Moyunzur'un türkçe bir yazıtında devletin dayandığı başlaca unsur olarak «*Tokuz Oğuz budun*» geçer. Fakat zaman zaman Uygurlara karşı da isyan etmekten geri durmadılar; Dokuz-Tatar ve Kırgızlarla birleştiler; hattâ zaman zaman Çin'e gittiler ve Moyunçur'un Basmıllar ve Karluklarla savaşları sırasında, Çin'den dışarı çıktılar, eski yurtlarına döndüler. Uygur devletinin yıkılması üzerine, Batı'ya göçerek Siriderya

oğulotu

Foto. LAROUSSE

(Seyhun) kıyılarına ve onun kuzeyindeki bozkırlara yerleştiler. Bu suretle X. yy.da Oğuz adıyle ortaya çıktılar. Göçebe ve yerleşik bir hayat sürüyorlardı. Göçebe oğuzlar daha ziyade koyun, at, deve ve sığır yetiştiriciliği ve ticaretle uğraşıyorlardı. Horasan ve Maveraünnehir halkı et ihtiyacını Oğuzlardan temin ediyordu. Yerleşik Oğuzlar ise (Sabran) Karaçuk (eski Fârâb), Suğnak, Karnak, Sıtgün (Sütkent) gibi şehirlerde oturuyordu. Oğuzlar X. yy.da diğer bütün türk kavim-

REŞİDÜDDİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

		BOYUN ADI		ANLAMI	ET KISMI	ONGUNU	DAMGASI	
BOZOKLAR	GÖKHAN OĞULLARI	Kayı	قايى	muhkem	sağ karı yağrın	şâhin		1
		Bayat	بايات	devletli ve nimeti bol	» » »	»		2
		Alka Evli	القراولى	nereye varsa başarı gösterir	» » »	»	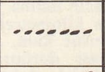	3
		Kara Evli	قراايولى	kara otağlı	» » »	»	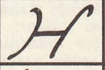	4
	AYHAN OĞULLARI	Yazır	يازر	çok ülkeye hâkim	aşığlı	kartal		5
		Döger	دوكر	toplanmak için	»	»		6
		Dodurga	دودورغا	ülke almak ve hanlık yapmak	»	»		7
		Yaparlu	ياپرلى	anlamı bilinmiyor	»	»		8
	YILDIZHAN OĞULLARI	Avşar	اوشر	çevik ve vahşî hayvan avına hevesli	sağ umaca	tavşancıl		9
		Kızık	قزيق	kuvvetli, yasakta ciddî	» »	»		10
		Begdili	بيك دلى	büyükler gibi aziz	» »	»		11
		Kargın	قارقين	çok ve doğuran aş	» »	»		12
ÜÇOKLAR	GÜNHAN OĞULLARI	Bayındur	بايندر	daima iyi iş ve düzen kurucu	sol karı yağrın	sunkur		13
		Beçene	بجنه	iyi çalışır, gayret gösterir	» » »	»		14
		Çavuldur	جاولدور	şerefli, ünü yaygın	» » »	»		15
		Çepni	جبنى	nerede yağı görürse hemen savaşır	» » »	»	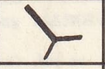	16
	DAĞHAN OĞULLARI	Salur	سالور	nereye varsa kılıç ev çomağı iş görür	ucayla	uc	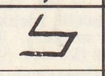	17
		Eymür	ايمور	son derece iyi ve zengin	»	»		18
		Ala Yuntlu	الايونتلى	hayvanları iyi	»	»		19
		Yüregir	اوركر	daima nimetle dolu olan yer	»	»		20
	DENİZHAN OĞULLARI	Iğdir	ييكدير	iyilik, büyüklük, yiğitlik	aşığlu	çakır		21
		Bügdüz	بكدز	herkese tevazu gösterir ve hizmet eder	»	»		22
		Yıva	ييوا	derecesi hepsinden üstün	»	»		23
		Kınık	قينق	nerede olsa azizdir	»	»		24

leri gibi henüz müslüman olmamışlardı. Hekimlik yapan, geleceğe ait keşiflerde bulunan, dinî törenlere başkanlık eden şaman veya kam denilen din adamları vardı. Ölülerini üzerindeki elbiseleri ve silâhlarıyle beraber, ev şeklinde açılan bir mezara koyarlar, eline içki dolu bir kap vererek önüne de ayrıca içki dolu bir kap bırakırlardı. Mezarın üzerine de çamurdan kubbeye benzer bir tepe yaparlardı. Ölü gömüldükten sonra ölen kimsenin atları kesilerek yenirdi, buna yuğ aşı veya ölü aşı denirdi. Bütün Türklerde olduğu gibi Oğuzlarda da su kutlu ve arı olduğundan bu kutsal şeyi kirletmemek için yıkanmazlardı. Oğuz kadınları erkeklerden kaçmazlar ve yüzlerini örtmezlerdi. Evlenme sırasında başlık vermek geleneği ve kan davası âdeti Oğuzlar arasında da vardı; millî yemekleri tutmaç* idi. Oğuzlar genel olarak sakal bırakmazlardı. Buna karşılık saçlarını uzatırlardı. Elbiseleri beyaz yündendi. Siyah renk bütün Türklerde olduğu gibi uğursuz sayılırdı. Oğuzlar X. yy.ın ikinci yarısında İslâmlığı kabul ettiler.

Oğuzlar Maveraünnehir çevresine yerleştikten sonra hiç bir devlete bağlanmamışlardı. Başlarında Yabgu denilen bir hükümdarın bulunduğu bir devlet kurdular. Yabgular Siriderya'nın (Seyhun) ağzına yakın bir yerde kurulu olan Yeni Kent'te otururlardı. Oğuzların bu devletinde Yabgulardan başka ordu kumandanı olan subaşı, yabgunun naibi veya vekili olan külerkin, inal (yenal) ve tarhan unvanlarını taşıyan devlet memurları vardı. Oğuzlar işlerini meclisler kurarak istişare (keneşme) yoluyle hallederlerdi. X. yy.da bu oğuz devleti kuvvetli bir devletti, hiç bir devlete bağlı değildi. Oğuzların komşuları olan Peçenekler, Hazarlar ve Maveraünnehir'de kurulmuş olan Samanoğulları devletiyle ilişkileri dostça olmadı. Bu arada Peçenekleri yurtlarından çıkardılar; Hazarlarla savaştılar; kışın donmuş olan İtil'i (Volga) geçerek Hazar ülkesine akın ettiler; güneydeki islâm ülkelerine de hücum ettiler, doğudaki Karluklarla savaştılar. XI. yy. ortalarında Oğuzların bir kısmı Kıpçakların baskısıyle yurtlarını bırakarak Tuna boylarına, oradan da Balkanlara indiler; Trakya, Makedonya ve Selânik bölgelerini yağmaladılar. Bununla beraber Yabguların hâkimiyeti bütün Oğuzeline yayılmadı, zira beyler arasında sık sık çarpışmalar oluyor, birbirlerinin yurtlarını yağmalıyorlardı. Bu husus Dede Korkut hikâyelerine de aksetmiştir. Bu yüzden bir kısmı Hazar denizi kıyılarına giderek burada yerleşti; Yabgunun subaşısı, Selçuk da yabgunun kendisine bir kötülük yapmasından korkarak boyu ve taraftarlarıyle birlikte yurdundan ayrıldı; islâm ülkesine gitti. Oğuz elinin dağılması, Oğuz Yabgu devletinin ortadan kalkmasıyle başlar. Selçuk'un büyük oğlu İsrail'in (Türkçede Arslan) Yabgu unvanını taşıması, Yabgu devletinin kalkmasıyle ilgili sanılır. Samanoğulları, Karahanlılarla savaşırken bu Oğuzlarla birleştiler. Savaşlar sonucunda Oğuzların eline pek çok mal geçti. Oğuzlar Selçukluların idareleri altında daha da çoğaldılar; Horasan'a yerleştiler; Selçuklu imparatorluğunun kurulmasında esas rolü oynayarak, topluluklar halinde, İran, Anadolu, Irak ve Suriye'ye geçtiler; bir süre sonra da Türkmen adıyle anılmağa başladılar. Oğuzlar, XI. yy.ın ilk yarısında Karadeniz'in kuzeyine yerleştiler. Bunlarla bizans kaynaklarında Uz, rus eserlerinde Torki denir. Sonraları Kıpçakların baskısı altında Aşağı Tuna'ya indiler; hattâ 1065'te Yunanistan'a kadar ilerleyerek birçok yeri yağmaladılar. Fakat Peçenek ve Bulgarların saldırıları üzerine büyük kayıplara uğradılar; geri kalanlar Bizans hizmetine girdi. 20 000 çadır kadar olan bu Uzlar (Oğuzlar), 1071 Malazgirt savaşına Bizanslıların yanında katıldılarsa da, çok geçmeden, Peçeneklerle birlikte Selçuklular tarafına geçtiler. 1140 Yıllarında, Maveraünnehir'de, Karahanlılar yanında da önemli bir oğuz topluluğu vardı. Fakat 1141'de Selçuklu sultanı Sencer'in Karahıtaylara yenilmesi üzerine bu ülkeden çıkarıldılar ve Horasan'a giderek Belh şehri civarında yurt tuttular. Sultan Sencer'e tabi olan bu Oğuzlar, Üçok ve Bozok adlarıyle iki kola ayrılmışlardı ve başlarında kuvvetli boy beyleri vardı. Oğuzlar, Sultan Sencer'e yılda vergi olarak 24 000 koyun veriyorlardı. Buna rağmen Sencer, daha büyük ganimetler elde etmek maksadıyle 1153'te bu Oğuzların üstüne yürüdü. Ne var ki Oğuzlar karşı koyarak selçuk ordusunu yendiler ve Sencer'i de esir ederek başta Merv olmak üzere Horasan'a hâkim oldular; fakat kuvvetli liderleri olmadığından yeni bir Oğuz devleti kuramadılar; hattâ aralarındaki anlaşmazlık sonucu bir kaç kola ayrıldılar; bir kısmı Nesa civarında yurt tuttu ve Harizmlilerin hâkimiyetini kabul ederek mevcudiyetlerini korudu; diğer bir grup Serahs yöresinde toplandı. Fakat Harizmşahlara tabi olmadıklarından, çok geçmeden parçalandılar; bunlardan bir kısmı Fars'taki Salgurluların* yanına gitti; bir kısmı da Kirman'ı ele geçirdi; bunlara kaynaklarda Kara Guz denir; Moğol istilâsına kadar burada yaşadılar. Bu arada XII. yy.ın ikinci yarısında Oğuzların Salur (Salgur) boyu Fars'ta Salgurlu devletini kurdu. Oğuzlar, sonradan Türkmen adıyle gruplar halinde Anadolu'ya gelerek burada yurt tuttular. Anadolu'ya bu geliş aşağı yukarı iki yüzyıl sürdü. Oğuzlar bu ülkeye gelirlerken genellikle müslümandılar ve bütün gelenek ve âdetlerini de beraberlerinde getirdiler. Bugünkü Anadolu'dan başka Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Afganistan Türkmenleri, Irak ve Suriye Türkleri bu Oğuzların soyundan gelir. Özellikle Anadolu Oğuzları (Türkmen) atalarına ait gelenekleri, hatıraları canlı bir şekilde muhafaza etmişlerdir; bugünkü Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesindeki türkmen topluluklarında oğuz gelenekleri hâlâ yaşar; oğuz kahramanlık destanları söylenir. Bu hatıraların yayılmasında ve yaşatılmasında en önemli rolü XIV. - XVII. yy. ozanları oynadılar. Özellikle Moğollar devrinde İran'da da Oğuzlarla ilgili destanlar önemli yer tuttu; halk arasına yayıldı. Nitekim bu devirde İran'da Uygur yazısıyle Oğuzların atası Oğuz Hanın destanı yazıldı; XIV. yy.ın başında yazılan *Cami-üt-Tevarih**'te (Tarihleri Toplayan) Oğuzların menşe ve tarihleri konusuna geniş yer verildi; sonra Oğuzların X.-XI yüzyıllarda Siriderya (Seyhun) kıyılarındaki kahramanlıklarına ait destanlar, *Oğuzname** adlı bir kitapta toplandı. Bu yüzden XIV. ve XV. yy.lardaki türkmen devletleri Oğuzlara bağlı olduklarını kabul ettiler. Karamanlılar, Akkoyunlular, kendilerinin Oğuz Hanın torunları olduklarını söylediler. Osmanlılar da Oğuzlara ait hatıralara önem verdiler; Osmanlı müellifleri Ertuğrul Beyin askerlerini «oğuz» diye vasıflandırdılar. Murad II zamanında, Oğuzlara ait hatıralar pek canlı bir şekilde yaşadı; ozanlar hatıraları dile getirdi. Fatih de bu hatıralara bağlı olarak Cem'in oğluna Oğuz Han adını verdi.

● *Oğuzların boy teşkilâtı*, Oğuzlar ilk zamanlarında Üçok ve Bozok adlarıyle iki kola ayrılmışlardır. Bununla beraber Tokuz Oğuz (9 boy), Altı Oğuz (6 boy), Üç Oğuz (3 boy) halinde de yaşadılar. Fakat XII. yy.da Horasan'a geldikleri zaman iki kola ayrılmışlardı ve XIV. yy. da Çukurova dahil Güney Anadolu'da oturan türkmenler (oğuzlar) Üçok; Yozgat, Sıvas gibi kuzey bölgelerinde oturanlar Bozok adını taşıyordu; Dulkadırlıların, Osmanlıların ve Karesioğullarının esasını teşkil eden Kayılar Bozoklara, Ramazanoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları Üçoklara bağlıydılar. İslâmiyetten önce siyasî üstünlük Bozoklarda idi. Oğuz hükümdarları Kayı, Yazır, Avşar boylarından çıktılar. Üçoklardan hükümdar çıkaran boy, Eymür'dür. Bozokların alâmeti yay; Üçokların ise oktur; Bozoklar ordunun sağ kolunu, Üçoklar da ordunun sol kolunu teşkil ederler; toplantılarda aynı şekilde yer alırlardı.

Oğuzlar 24 boydan meydana gelir. Bunlardan 12'si Bozoklara 12'si Üçoklara bağlıydı. Her boyun kendine mahsus bir damgası ve bir ongun kuşu (uğurlu kuş) vardı. Kâşgarlı Mahmud *Divanü Lûgat-it-Türk*'te (Türk Lûgati Divanı), Reşidüddin Tabip *Câmiü't-Tevârih*'te (Tarihleri Toplayan), Yazıcıoğlu Ali *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'ta (Selçuk Sülâlesi Tarihi) hazırladıkları cetvellerde bu oğuz boylarının adlarını, damgalarını ve ongunlarını gösterirler: Bozoklar Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli, Yazır, Doduırga, Döğer, Yaparlu, Afşar, Begdili, Kızık, Kargın; Üçoklar Bayındur, Beçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Ala Yuntlu, Yüregir, Iğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık. (Bk. 485'teki liste.) Bugün Türkiye'de 24 oğuz boyuna ait işaretlere ve yer adlarına sık sık rastlanır. Bu 24 oğuz boyuna dayanmak suretiyle Yakındoğu'da birçok devlet, beylikler kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Selçuklu hanedanı Kınıklara; Fars'taki Salgurlular ve Sıvas, Kayseri hâkimi Kadı Burhaneddin Ahmed, Salgur veya Salurlara; Artukoğullar ve Osmanlılar Kayılara; Karamanlılar Afşarlara; Ramazan oğulları Yüregirlere; Dulkadıroğulları Bayatlara (Kayı ?); Akkoyunlular Bayındurlulara; Nadir Şah Afşarlara dayanmışlardır. (→ Bibliyo.) [M]

Oğuzname, veya **Oğuz Destanı**, türk destanlarından biri. Türk edebiyatında, daha çok bu adla bilinen destanın gerçek adı «Oğuz Kağan Destanı»dır. Oğuz Türklerinin başında bulunan Kağan'ın kahramanlıklarını, Oğuz devletini nasıl kurduğunu, düşmanlarla savaşlarını, başarılarını anlatır. Bütün Türkler arasında yaygın olan bu destana Asya Türkleri «Oğuz Kağan», Anadolu Türkleri ise «Dede Korkut» adını verirler. Destanın en eski örneği Uygurca yazılmış olanıdır. Bugün en yaygın olan varyantlar ise Ebul Gazi Bahadır Hanın *Şecere-i Türki* (Türk Soy Kütüğü) ve *Şecere-i Terakime* (Türkmenlerin Soy Kütüğü) bulunmaktadır. Zamanla destana bazı eklemeler yapıldı. Bugün elde bulunan ve eklemelerle genişletilmiş olan Uygurca metin'de destan iki ana bölüme ayrılır. Birinci bölümde halk arasında dolaşan söylentiler anlatılır. Bu söylentilere göre Oğuz Kağan, Türkleri biraraya toplayan, insanüstü gücü ve başarıları olan, türk devleti kuran bir masal kahramanı niteliğindedir. Doğduğu gün bile olağanüstü gücü vardır. Biraz büyüyünce ok atar, hayvanlarla boğuşur, avlanır. Çevrenin en güçlü yiğitlerini güreşte yener. Savaşlarda bütün düşmanlarını alt eder.

İkinci bölümde, daha çok boy adlarının yer aldığı görülür. Oğuz Kağan burada, Büyük İskender'e, Hunların «Mode»sine ve Cengiz Han'a benzer niteliklerle anlatılır. Bu söylentilerden de destana zamanla başka kahramanlarla ilgili olayların eklendiği anlaşılıyor. Destanın nasıl türediği, ne zaman yazıya geçirildiği kesinlikle bilinmiyor; içinde geçen bazı sözleri, olayları, türkçe kavramları göz önünde tutarak, bunun 1300 yıllarında Turfan'da yazıldığını ileri sürenler de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

J. O'HARA

OH ünl. (onomatope k.). Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre çeşitli duyguları anlatır. Beğenme, hayranlık: *Oh, ne kadar güzel! Oh, ne manzara!* || Memnunluk ve sevinç ifadesi olarak: *Oh, hamdolsun! Bugün iyiceyim* (Şemseddin Sami). *Oh, şükür kavuşturana.* || Rahatlama: *Oh, işte şimdi doyduğumu anladım.* || Sevgi ve teşvik belirtisi olarak: *Oh benim yavrum, hadi git yat artık!..* || Kötü duruma düşen bir kimseyi kızdırmak veya ona nispet vermek üzere kullanılır: *Oh, canıma değsin!* || Gizli bir kıskanma veya alay ifadesi olarak: *Oh oh beyim, bakıyorum işlerin yolunda!*

— ÇEŞ. DEY. *Oh çekmek*, bir kimsenin kötü duruma düşmesinden sevinerek «oh olsun!» demek. || *Oh demek*, rahat ve huzura ermek, iyi gün görmek. || *Oh olsun*, söz dinlemeyen, hatalı davranarak kötü bir duruma düşen kimselere karşı, «çok iyi olmuş, buna çok sevindim» anlamında kullanılır. (M)

O'HENRY

OHA ünl. Büyükbaş hayvanları durdurmak için kullanılır. || *Kaba.* Biçimsiz ve kaba bir davranışta bulunan kimselere karşı kullanılır. (M)

OHANA (Maurice), ispanyol asıllı fransız bestecisi (Casablanca 1914), Barcelona'da Frank Marsal ile, sonra Paris'te Lazare-Lévy ile piyano, Daniel-Lesur ile kontrapunto ve beste çalıştı. 1947'de «Zodiaque» grubunu kurdu; amacı, geçerli estetiklerin ve sistemlerin boyunduruğundan kurtulmaktı. En ilgi çekici eseri olan *Sanchez Mejiaz'a Ağıt* (Garcia Lorca'nın şiiri üstüne, 1950) adlı kantatından önce, piyano için bir monodik sonat (1945) besteledi, bunu bir gitar konçertosu (1958), bir trompet konçertinosu (1953), *Yaylılar Dörtlüsü için Sekanslar* (1963), gitar ve yaylılar için *Synchronies* (1964) ve İtalya ödülünü kazanan *Jacotin'in Gerçek Hikâyesi* (1961) adlı rad-

Foto. LAROUSSE

OHIO solda, Columbus'ta eyalet binası; sağda, Maumee nehrinden Toledo'nun görünüşü

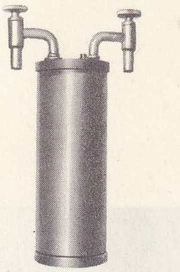

ohm (milletlerarası etalon)

OHIO eyaleti haritası

yofonik opera takip etti. (L)

OHANET, Cezayir sahrasında (Vahalar idare bölgesi) yer, İn-Amenas'ın 120 km kuzeybatısında. Bir boru hattıyle Hasi-Mesud'a bağlı petrol yatağı. (L)

O'HARA (John), amerikalı romancı (Pottsville, Pennsylvania 1905). İlk eseri *Appointmen tin Samara*'da orta halli bir amerikan şehrini soğuk ve kılı kırk yararcasına inceleyerek «durs à cuire» okulunun öncüleri arasına girdi. Ustası Hemingway gibi, romanda karşılıklı konuşmaya önem verdi. Bu «kayıt ustası», kişilerini konuşturarak, ortamın tahlilini yapar ve her kişinin ruhsal yapısını ortaya koyar. Hikâye kitapları yazdı: *The Doctor's Son* (Doktorun Oğlu) [1936] ve özellikle «New York'ta Gece» dizisinden *Pal Joey* (1940) ve *Hell Box* (1947). *Butterfield* (1936); *A Rage To Live* (Hayat Pahasına) [1949]; *The Farmer's Hotel* (Çiftçinin Oteli) [1951] adlı romanları ünlüdür. 1956'dan sonra yayımladığı eserler: *Sermons and Soda Water* (Vaızlar ve Gazoz) [1960]; *The Cape Cod Lighter* (1962); *The Hat on the Bed* (Yatağın Üzerindeki Şapka) [1963]. (L)

O'HARA (Maureen FITZSIMMONS, **Maureen** — denir), irlandalı kadın oyuncu (Dublin 1920). Sanatçı bir ailedendir. Abbey Theatre okulunu bitirdi. *My Irish Doll*'da (1938) ufak bir rol aldıktan sonra, kendisine Hollywood yolunu açan A. Hitchcock'un *Kanlı Meyhane* (Jamaica Inn) [1939] filminde başrolü oynadı. Hollywood'da *Notre-Dame'ın Kamburu*'ndan (Hunchback of Notre-Dame) sonra elli kadar filim çevirdi. Bunlar arasında J. Ford'un *Kadın Satılmaz* (The Quiet Man) [1954], *Vâdim O kadar Yeşildi ki* (How Green Was my Valley) [1941], *Aslanlar Diyarı* (Rio Bravo) [1950], *Unutulmaz Hatıralar* (The Long Gray Line) [1955] ve *The Wings of Eagles* (Kartalların Kanatları) [1957] sayılabilir. (L)

OHAU gölü, Yeni Zelanda'da göl. Güney adasında; 59,5 km². (L)

O'HENRY (William Sydney PORTER, — denir), amerikan yazarı (Greensboro, Kuzey Carolina 1862-New York 1910). Bazı olaylara adı karıştı, Sing Sing hapisanesinde yattı, ilk hikâyelerini orada yazdı. Hikâyeler, 1901'den sonra on cilt halinde yayımlandı ve büyük ilgi uyandırdı. Bu canlı ve nükteli eserler halk tarafından çok tutuldu. *Dört Milyon, Yeşil Kapı, Yaşayan Görür, Son Yaprak, Kuklalar* gibi hikâyeleri çok ünlüdür. (L)

O'HIGGINS, Orta Şili'de il; 259 100 nüf. Merkezi, *Rancagua.* (L)

O'HIGGINS (Ambrosio), **Osorno** markisi, ispanyol soylusu (Dangan Castle yakınları, Meath kontluğu, İrlanda 1720-Lima 1801). Cizvit bir amca tarafından Cadiz'de büyütüldü, Araukan'larla dövüşmek üzere Amerika'ya gitti (1770), Concepcion yönetmeni (1786), Şili valisi (1789) ve Peru genel valisi (1796) oldu. (L)

O'HIGGINS (Bernardo), şilili siyaset adamı (Chillan 1776-Lima 1842). Ambrosio O'Higgins'in oğlu. Milletvekili (1811) oldu, diktatör Carrera devrinde savaştı, sonra San Martino'nun yardımcısı oldu; Chacabuco (1817) zaferinden sonra, Santiago cuntası tarafından «milletin yüksek yöneticisi» tayin edildi (1817-1823). Bağımsızlığı ilân etti (1818) ve 1822 Anayasasına dayanarak, ülkenin iktisadî değerlendirilmesine ve fikrî (Santiago üniversitesi) gelişmesine çalıştı. General Freire tarafından devrilince Peru'ya çekildi (1823). [L]

O'HIGGINS toprağı. Bk. GRAHAM TOPRAĞI.

OHIO, A.B.D.'de (Pennsylvania) ırmak, Mississippi'nin kolu (sol kıyı); 1 580 km. Pittsburg'da Allegheny ve Monongahela'nın birleşmesiyle meydana gelen Ohio, Beaver'i aldıktan sonra birçok menderes çizerek güneybatıya doğru akar.

Havzasının özellikle soğuk mevsimde nispeten bol yağış alması (yılda ortalama 1 100 mm) sayesinde önemli ölçüde artan debisi, kavşak noktasında Mississippi'ninkinden daha fazladır (Mississippi'nin 5 700 m³ / sm, Ohio'nun 7 600 m³/sn) ve gene aynı sebepten rejimi de düzenlidir; çok şiddetli olan ilkbahar ve kış mevsimlerindeki kabarmalar, Cincinnati'de 21 m'yi bulur ve Mississippi'nin sularını yukarı kesimine doğru 90 km kadar iter; tersine yazın suların alçalma döneminde derinliği 60 sm'ye kadar alçalabilir. Düzensizliğine rağmen Ohio, Louisville'in buzul asıllı çağlayanlarının kanallarla çevrilmesi sayesinde güzel bir ulaşım yolu olmuştur; yukarı kesimindeki kömür bölgelerini, orta ve aşağı kesimindeki sanayi şehirlerine (Hocking, Wheeling, Cincinnati, New Albany, Louisville v.b.) ve Mississipi şehirlerine bağlar. (L)

OHIO, A.B.D.'nin kuzeydoğusunda eyalet, kuzeyinde Erie gölü ile sınırlıdır; 106 289 km²; 9 706 000 nüf. Merkezi, *Columbus.*

● *Coğrafya.* Eyalet, hemen her yeri buzul çağı birikintileriyle örtülü ovalarda uzanır, ovalar hem buzultaşlardan türeyen verimli balçıklardan, hem de geniş kumlu alanlardan meydana gelir. Ovaların tekdüzeliğini yer yer bataklıklı çöküntüler bozar; bu bataklıkların bir kısmındaki akarsular Büyük Göller'in Dördüncü zamanda güneye doğru akıttığı kollara tekabül eder. Henüz oldukça yağışlı olan iklimi ve topraklarının bir kısmının verimliliği, eyalette tarımın büyük ölçüde gelişmesine (mısır tarımı, domuz ve sığır yetiştiriciliği) imkân vermiştir Ortalama nüfus yoğunluğunun yüksekliği (km² başına 75 kişi) ve halkın üçte birinden fazlasını barındıran 100 000'den çok nüfuslu şehirlerin önemi, sanayinin doğmasına yol açmış, geniş ulaşım imkanları petrol ve tabiî gaz yatakları, doğuda ve batıda kömür havzalarının yakınlığı bu gelişmeyi desteklemiştir. Bu yüzden Ohio, Birlikte sanayi bakımından en ileri eyaletlerden biri haline gelmiştir; demir fabrikası, makine yapımı (tezgâhlar, otomobil, elektromekanik), kereste sanayii, camcılık, kauçuk ve besin sanayii.

● *Tarih. Ohio* bölgesine oldukça geç bir tarihte Miami, Shawnees, Ottawas ve Iroquois Kızılderilileri yerleşti. XVII. yy.da fransız cizvitlerinin geldiği bölge, Fransızlarla İngilizler arasında devamlı çekişmelere yol açtı. Mücadele 1763'te Fransızların yenilmesiyle sona erdi. Bir yandan Greenville antlaşmasıyle (1795) yerlilerin güven altına alınması, öte yandan toprakları Kongrece dağıtılması, ilk önemli şehirlerin kurulmasına (Losantiville [geleceğin Cincinnati'si], Cleveland) imkân verdi. Federal toprak olan Ohio, 1803'te eyalet olarak Birliğe alındı (17. eyalet). 1811'den sonra (Ohio'da, Wheeling'de sona eren National Road'un hizmete girmesi) bölgeye birçok göçmen akın etti. 1802 Anayasası 1851'de yeniden gözden geçirildi. Eyalet kongreye 2 senatör ve 23 temsilci gönderir. (L)

OHLIN (Bertil), isveçli iktisatçı (Kristianstad eyaleti 1899). 1924'te Kopenhag ve

Foto. Encyclopedia Americana

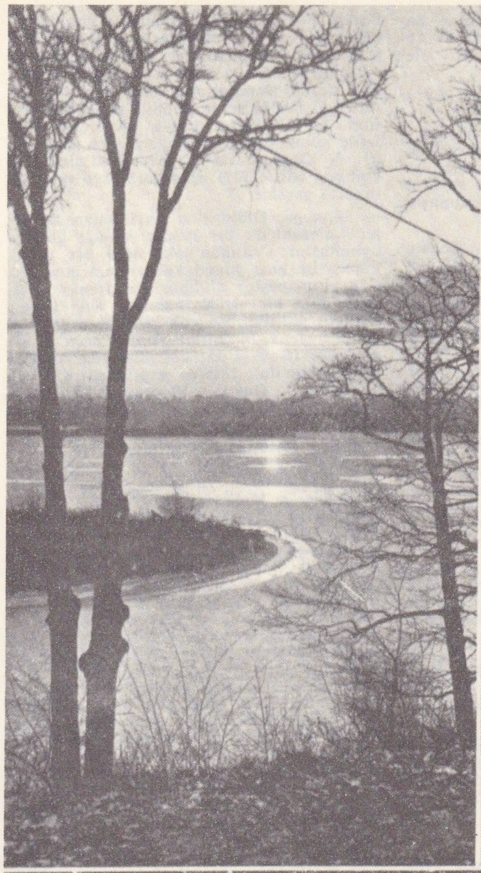

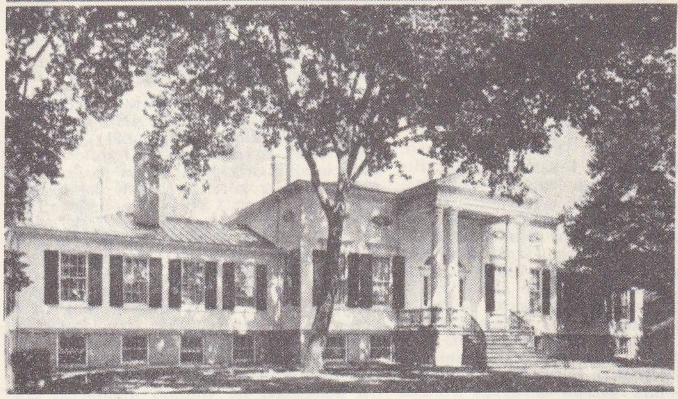
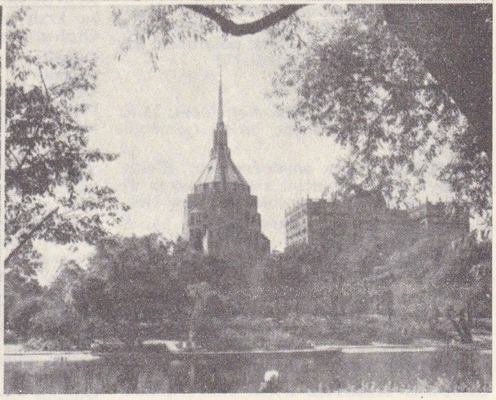

OHİO
üstte solda, Toledo yakınında Maumee nehri; üstte,sağda, Schoenbrunn, eyalet parkı; sağda ortada, Ohio çevresinde bir köy; altta solda, Taft House müzesi; altta sağda, Wade parkında Epworth Euclid kilisesi

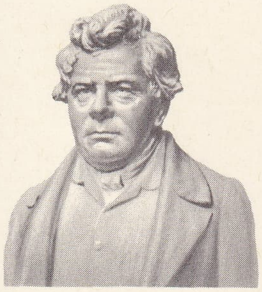

Georg OHM

1929'dan itibaren de Stockholm üniversitelerinde iktisat okuttuktan sonra, İşçi partisi lideri (1944) ve ticaret bakanı (1944-1945) oldu. Çağdaş makro ekonomik tahlil'in öncülerinden biridr. (L)

OHM [om] veya **OM** i. (fizikçi Georg *Ohm*'un adından). Metrol. Üzerinde hiç bir elektromotor kuvvet bulunmayan ve iki ucuna 1 voltluk potansiyel farkı uygulandığında 1 amper şiddetinde bir akımın geçmesine yol açan bir iletkenin direncine eşdeğer elektrik direnci birimi (sembolü: Ω). || *Ohm direnci*, Joule kanununa uygun olarak açığa çıkan ısıya tekabül eden direnç. (Alternatif akımla beslenen bir devrede ohm direnci yerine empedans kullanılır; etkin şiddet ve gerilimin değerleri alınarak empedansa ohm kanunu uygulanabilir.) || *Ohm potansiyel düşmesi*, içinden $V = ri$ değerinde bir akım geçen bir dirençte, ohm kanunuyle ifade edilen potansiyel düşmesi. || *Santimetre başına ohm santimetre kare*, yanlış olarak *ohm-santimetre* (sembolü: Ω - sm) denen ve direnci 1 ohm, kesiti 1 sm^2, boyu 1 sm olan bir iletkenin özdirencine eşdeğer pratik özdirenç birimi (sembolü: Ω - sm^2/sm). [Yalıtkan cisimler için *santimetre başına megohm-santimetre kare* (sembolü: MΩ sm^2/sm) ve iletken cisimler için *santimetre başına mikrohm-santimetre kare* (sembolü: μ Ω - sm^2/sm) kullanılır.]

— ANSİKL. Metrol. Akımın ısısal etkisi göz önüne alınırsa *ohm*, üzerinden 1 amper şiddetinde elektrik akımı geçtiğinde saniyede 1 Joule'lük enerjiye eşdeğer ısı çıkaran iletkenin elektrik direncidir.

Milletlerarası ohm. 1883 Yılında Paris'te toplanan Milletlerarası Elektrikçiler kongresinde şu tanım kabul edildi: *Milletlerarası ohm, kütlesi 14,4521 gr ve uzunluğu 106'3 sm (kesiti yaklaşık olarak 1 mm^2) olan sabit kesitli civa sütununun, eriyen buz sıcaklığında sabit bir akıma karşı gösterdiği dirençtir.* Duyarlı ölçmeler (1935, 1950) milletlerarası ohm'un 1,0005 mutlak ohm değerinde olduğunu göstermiştir. Karışıklıkları önlemek için ölçek ohm'un kopyaları Milletlerarası Ağırlık ve Ölçüler bürosunda muhafaza edilmektedir. Ayrıca ohm'un ikinci derece ölçekleri, katları ve askatları parafinle yalıtılmış manganin tellerinden yapılmıştır.

Ohm'un belirlenmesi. Kullanılan metotlar arasında şunlar sayılabilir:

1. *Wuilleumier tarafından değiştirilen (1890) Lorenz metodu.* Üzerinden *i* akımı geçtiğinde $H = Gi$ magnetik alanını üreten, magnetik meridyene dik uzun bir bobin içinde, S yüzeyinde N sarım bulunan açık bir çerçeve ω açısal hızıyle bobin eksenine dik bir eksen çevresinde döner. Döner bir komütatör her devirde, maksimum değerine ulaştığı anda çerçevedeki indükleme elektromotor kuvvetiyle, bobine seri bağlı *r* direncinin uçları arasında meydana gelen *ri* potansiyel farkına karşı koyar. Elektrik dengesi kurulduğu zaman bu iki gerilim birbirine eşit olur ve $r = NSG\omega$ formülü elde edilir. S'yi elde etmek için çerçevenin boyutları, G'yi hesaplamak için bobinin boyutları ölçülür ve dönme hızı ω stroboskopi usulüyle tespit edilir;
2. *Campbell metodu* (1912). Şiddet ve frekansları eşit olan ve aralarında $\pi/2$ kadar bir faz farkı bulunan iki alternatif akım,

Foto. *Encyclopedia Britannica; LAROUSSE*

OHRİ
Sv. Kliment kilisesi
(XIII. yy.)

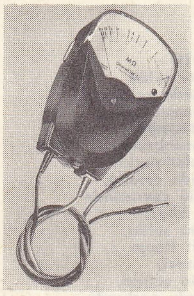

ohmmetre

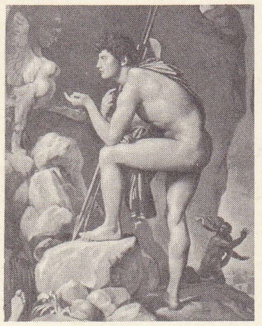

«Sfenks'in Bilmecesini Çözen OIDIPUS»
İngres'in eseri, Louvre müzesi, Paris

karşılıklı indükleme ölçeğindeki bobinlerin birinden ve bilinmeyen bir dirençten geçirilir. Direncin uçlarındaki potansiyel farkı ile ölçeğin ikinci bobinindeki indükleme elektromotor kuvveti karşılaştırılır. Eğer galvanometre karşılaştırma devresinde herhangi bir akım göstermezse, $r = M\omega$ bağıntısı vardır, burada M ölçeğin karşılıklı indükleme katsayısını ifade eder. (L)

OHM i. (alm. k.). Metrol. Eskiden Almanya'da kullanılan ve değeri bölgelere göre değişen hacim ölçüsü birimi. (L)

OHM (Georg Simon), alman fizikçisi (Erlangen 1789-Münih 1854). Bir çilingirin oğluydu, önce babasının yanında çalıştı, daha sonra Köln'deki Cizvitler kolejinde (1817) ve Berlin Harp okulunda (1826) matematik ve fizik öğretmenliği yaptı. 1833'te Nürnberg Teknik okulu müdürlüğüne, 1849'da da Münih üniversitesi fizik profesörlüğüne tayin edildi.

Elektrik akımının temel kanunlarını hazırladı (1827). Elektrik akımını bir sıvının debisi, potansiyel farkını da bir seviye farkı gibi kabul ederek ve elektrik miktarını, şiddetini, elektromotor kuvvetini kesin bir şekilde tanımlayarak, elektrokinetik olaylar için bilimsel terimler ortaya koydu. 1830'da A. C. Becqueel'in çalışmalarından habersiz olarak, pillerdeki kutuplanma olayını açıkladı. 1843'te, insan kulağının çeşitli titreşimler arasından, sinüsoidal titreşimleri ayırt ederek algılayabileceğini ispatladı ve canavar düdüklerinin teorisini kurdu. 1852'de billûr lamlarda polarılmış ışık ışınlarının girişimini inceledi. (L)

Ohm kanunu. Bk. AKIM.

OHM-METRE i. (fr. *ohm-mètre*'den). M.K.S.A. sisteminde özdirenç birimi (sembolü: Ω-m). [L]

OHMMETRE i. (fr. *ohmmètre*'den). Elektr. İletken tellerin direncini veya izolasyon direncini çabuk ve pratik olarak ölçen âlet.

— ANSİKL. En basit *ohmmetre*'ler, her âlet için sabit ve belli bir potansiyel farkı altında ölçmek istenilen dirençle seri bağlanmış bir voltmetredir.

Bazı ohmmetreler ise, hassas bir galvanometre ile bir elektrik kaynağının birleşmesinden meydan gelen bir Wheatstone köprüsüdür. Ayrıca bazı logometreler de ohmmetre olarak monte edilebilir. (L)

OHM-SANTİMETRE i. (fr. *ohm-centimètre*'den). Bk. OHM.

OHNET (Georges), fransız romancısı (Paris 1848-ay.y. 1918). Yazı hayatına gazetecilikle atıldı. 1877'de *Batailles de la Vie* (Hayat Kavgaları) adlı roman dizisine başladı: *Serge Panine* (1881); *Demirhane Müdürü* (Le Maître de Forges) [1882]; *La Comtesse Sarah* (Kontes Sarah) [1883]; *La Grande Marnière* (Büyük Balçık Ocağı) [1885]. Romanlarının çoğunu tiyatroya uyguladı. Genel olarak, romanlarında soyluluk ile sonradan görmelik, zekâ ile çalışma arasındaki karşıtlık temasını işledi. (L)

OHOTSK, S.S.C.B.'de liman, Uzakdoğu'da, Ohotsk denizi kıyısında; 8 000 nüf. Burası Rusya'nın Uzakdoğu'daki ilk askerî ve ticarî limanlarındandır; 1645'ten sonra şehre kazaklar yerleşti. (L)

OHOTSK denizi, Büyük Okyanus'a bağlı kıyı denizi, Sovyet Uzakdoğusu, Kamçatka, Sahalin adası ve Kuril adaları arasında; 1 589 843 km²; ortalama derinliği 840 m. Dibi, kuzeybatıdan Kuril adalarına doğru derece derece alçalır; Kuril adalarının kenarındaki bir çukurun derinliği 3 658 m'yi bulur. Ohotsk denizinde tutulan balıklar Ayan, Ohotsk, Ust-Bolşeretsk ve Severo-Kurilsk konserve fabrikalarında işlenir. (L)

Ohrana, 1881'de çarlık Rusya'sında kurulan gizli ve siyasî polis teşkilâtı. (L)

OHRDRUF, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir, Gotha'nın güneyinde; 7 500 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Makine yapımı. İkinci Dünya savaşında burada bir toplama kampı kurulmuştu. (L)

OHRE, Çekoslovakya'da ırmak, Bohemya'nın kuzeybatı kıyısında uzanır; 310 km. Ohre, EGER adıyle Almanya'dan doğar, Cheb'in birkaç kilometre yukarısında Çekoslovakya'ya girer ve Kruşne Hory dağlarının kenarında uzanan hendeği akaçlar; Karlovy Vary'de Tepla'yı alır. Kadan'da hendekten güneye doğru sapan ırmak, Zatec ve Louny'den geçerek Çeske Stredohory dağlarının çevresini dolaşır ve Litomerice'de Labe'ye kavuşur. (L)

OHRİ, bugün **Ohrid**, Yugoslavya'da (Makedonya) şehir; 14 000 nüf. Çar Samuil zamanında Bulgaristan'ın başkentiydi. Turizm merkezi. XV. - XIX. yy. arasında cami haline getirilen XI. - XIV. yy.dan kalma eski katedral (güzel freskler). X. ve XIII. yy.dan kalma iki kilise. (L)

Ohrid Efsanesi, 4 perdelik bale; koreografi: Margarita Froman, konu ve müzik: Stevan Hristiç, dekor: Belozanski; ilk olarak 1947'de Belgrad'da oynandı; baş rolleri Mira Sanina ve Dimitri Parliç paylaştılar. Franjo Horvat'ın düzenlemesi ise Veselin Badrov'un dekorlarıyle 1965'te Sarajevo'daki Narodno Pozorişte tiyatrosunda oynandı. Halk danslarından meydana gelen bale Yugoslavya'da çok sevilir. (L)

Ohrid gölü, Yugoslavya - Arnavutluk sınırında göl, 698 m yükseltide; 348 km²; en derin yeri 286 m. Balıkçılık. Hidroloji ve biyoloji araştırmaları istasyonu. (L)

OHRİLİ HÜSEYİN PAŞA. Bk. HÜSEYİN PAŞA *Ohrili*.

OİAGROS. Yun. mit. Çoğu zaman Trakya kralı olarak gösterilen tanrı ırmak; Orpheus'un babasıdır. (L)

OİAKS. Yun. mit. Nauplios'un oğlu, Palamedes'in kardeşi. Palamedes taşa tutularak öldürülünce, Oiaks bu haberi bir kayık küreğinin üzerine kazıdı, küreği denize salıvererek babasına ulaştırdı. (L)

OİDİPUS. Yun. mit. Thebai'li kahraman. Thebai kralı Laios ile İokaste'nin oğlu. Bir kâhin Laios'a, oğlunun kendisini öldüreceğini, sonra da anası ile evleneceğini haber vermişti. Küçük Oidipus ayakları sakatlanmış bir halde Kithairon dağına bırakıldı. Bulunarak, kral Polybos tarafından Korinthos'ta yetiştirildi. Büyüyünce, Delphoi kâhininden, babasını öldürüp anası ile evleneceğini öğrendi ve vatanından kaçmağa karar verdi. Phokis'te bir yolcuyle kavga ederek onu öldürdü: bu yolcu, babası Laios idi. Oidipus Thebai'ye vardı. Sfenks oradan gelip geçenlere bilmeceler soruyordu. Oidipus bunlara gerekli cevapları verince Sfenks öldü. Buna karşılık olarak Thebai'liler Oidipus'u kendilerine kral yaptılar ve İokaste ile evlendirdiler. İki oğlu ve iki kızı oldu. Kehanet gerçekleşmişti. Olayların bundan sonrası değişik şekillerde anlatılır. Sophokles'e göre, gerçek ortaya çıkınca İokaste kendini asar, Oidipus kendi gözlerini oyar, oğulları tarafından Thebai'den kovulur ve kızı Antigone'nin rehberliğinde Attike'nin ıssız bir yerine gider, Kolonos'ta kaybolur. Bu konu birçok yazar tarafından işlenmiştir.

— Ed. tar. Oidipus efsanesi, Kinaithon'un bugün aslı kaybolan *Oidipodeia* adlı çevrimsel şiirinde anlatılmıştı. Daha sonraki bütün eserlerin kaynağı budur. Yunan trajedi yazarları bu efsaneden ilham aldı: Aiskhylos'un bu konudaki trilojisinden bugün yalnız Eteokles ile Polyneikes arasındaki rekabeti anlatan *Hepta Epi Thebais* (Thebai'ye Karşı Yediler) kalmıştır. Sophokles'in *Kral Oidipus* (Oidipus Tyrannos), *Oidipus Kolonos*'ta (Oidipus Epi Kolono) ve *Antigone* adlı şaheserleri, sahne anlayışı ve yüksek edebî değerleriyle bu efsaneye bir yücelik, gerçeklik kazandırdı. Euripides'in *Fenikeli Kadınlar*'ında (Phoinissai) efsaneye katılan yenilikler sonraki nesiller tarafından tutulmamıştır. Thebai efsanesi, A. Gide'in *Oidipus*'unda (1931), J. Cocteau'nun *Saatli Bomba*'sında (La Machine Infernale) [1934] ve J. Anouilh'un *Antigone*'sinde (1944) tekrar ortaya çıkar. Bu eserlerde konu, modern anlayışa göre işlenmiştir. J. Cocteau ile İ. Stravinski'nin *Kral Oidipus* adlı (1927) opera-oratoryo'sunu da saymak gerekir.

— İkonogr. Oidipus'un hayatından sahneler Laterano'da bir lahdin kapağı üzerine oyulmuştur; Vatikan'daki ünlü bir attike kupası ile bazı yunan kabartmalarında (Atina, Budapeşte) *Oidipus ile Sfenks*, Floransa'daki bir etrüsk kabında *Kör Olmuş Oidipus* görülür. En çok bilinen resim İngres'in, *Sfenks'in Bilmecesini Çözen Oidipus*'udur (Louvre'da; kopyaları da Angers, Montauban'da), 1808'de yapılmıştır (1,89 m × 1,44 m). Gustave Moreau da aynı konuyu işlemiştir (Metropolitan museum, New York). [L]

Oidipus Kolonos'ta (*Oidipus epi Kolono*), Sophokles'in trajedisi; M. Ö. 401'de, yazarın ölümünden 5 yıl sonra, torunu Genç Sophokles'in teşebbüsüyle oynandı. *Oidipus Kolonos'ta*, *Kral Oidipus*'un devamıdır. Koro, Atina'ya komşu Kolonos şehrinin yaşlılarından meydana gelir. Antigone'nin kılavuzluk ettiği Oidipus, Attike'de sığınacak bir yer arar, Kolonos halkı tarafından iyi karşılanır. Yakındaki korunun Eumenis'lerin (Erinyes) korusu olduğunu öğrenince kâhinin sözlerini hatırlar ve sonunun yakın olduğunu anlar. Theseus, Oidipus'u Attike'de misafir eder. Öte yandan, iktidar için iki tarafın çatıştığı Thebai şehrinde bir kâhin, Oidipus'a veya mezarına kim sahip olursa zaferi onun kazanacağını söylemiştir. Sıra ile Kreon ve Polyneikes, sürgünü bulurlar ve onu kendileriyle birlikte götürmenin çarelerini ararlar, ama ikisi de bunu başaramaz. Kreon, Antigone ile İsmene'yi kaçırarak öcünü alırsa da Theseus işe karışır ve iki genç kızı geri getirir. Sonunda Oidipus koruya girer, orada şimşekler ve gök gürültüleri arasında kaybolur. Sophokles, dilenci durumuna düşen yaşlı sürgün kralın haşmetini hayranlık verici şekilde canlandırır. Ayrıca, vatanı Kolonos'un zavallıları bağrına basmakla gösterdiği cömertliği de över. (L)

Oidipus kompleksi. Psikiyatr. Çocuğun, annesine karşı çekici, babasına karşı itici eğilimlerinin tümü. Bu kompleks, psikanalizin temel kavramlarından biridir. Çocuğun cinselliği hakkında Freud'un ileri sürdüğü anlayışa göre, başkasına karşı cinsî ilgi duyma evresi, üç yaşına doğru meydana çıkar: çocuk içgüdüsel olarak anasına eğilim duyar ve bütün libido sevgisini ona yöneltir. Annesinin sevgisini paylaşmak zorunda bulunduğu ve rakibi saydığı babasına karşı ise bir itme duyar, onu kıskanır, hattâ babasının ölmesini bile diler. Sonraları, normal çocukta, bu kompleks ortadan kalkar: libidonun belirtileri bir yanda üreme cinsiyetine, öte yanda ana sevgisine bölünür. Kız çocuğundaki Elektra kompleksi ile Oidipus kompleksi arasında yakınlık vardır. (L)

OİDİPUSLUK i. (fr. *oedipisme*'den). Bir kimsenin, isteyerek, bir veya iki gözünü çıkarmak suretiyle kendi kendini sakatlaması. (L)

OİDİPUSÖNCESİ bls. sıf. Psikanaliz. Anneye bağlılığın ağır bastığı, Oidipus kompleksinden önceki ruhsal-cinsel gelişme devresine denir. (L)

OİGNİES, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, bir kömür havzası grubunun merkezinde, Carvin'in güneydoğusunda; 11 345 nüf. Kömür madenleri. (L)

OİKLES. Yun. mit. Antiphates'in oğlu. Hypermnestra ile evlendi, bu evlilikten Amphiaraos dünyaya geldi. Truva seferinde Herakles'in arkadaşıydı. Laomedon tarafından öldürüldü. (L)

Oikonomikos, Ksenophon'un ev ekonomisi üstüne diyaloğu. Sokrates bu diyalogda, İshomakhos adlı zengin bir toprak sahibiyle yaptığı konuşmayı anlatır. Zengin toprak sahibi, bu konuşmada ev idaresi hakkındaki fikirlerini açıklamış ve karısı-

Foto. LAROUSSE

na, yuvanın koruyucusu olmayı, süs merakından kaçınmayı ve düzeni sevmeyi nasıl öğrettiğini anlatmıştı. (L)

Oikonomikos, Aristoteles'in eseri. *Politika*'nın bir bölümüne göre, Oikonomikos aile reisinin köleleriyle, karısıyle, çocuklarıyle, mülküyle ilişkilerini inceler. Eserin aslının kaybolduğu, Aristoteles'in öbür eserleriyle birlikte günümüze ulaşan Oikonomoikos'un düzmece olduğu öne sürüldü. (L)

OİKONOMOS (Konstantinos), yunanlı rahip ve bilgin (Tsaritsani, Tesalya 1780-Atina 1857). Parlak bir öğrenim gördü ve Fransızca öğrendi. Selânik piskoposunun yardımcısı oldu (1806-1809), sonra izmir'de öğretmenlik yaptı. 1819'da İstanbul'da vaizdi, 1821'de Odessa'ya gitti, 1836'da Atina'da yerleşti. Başlıca eserleri: *Peri ton Trion Hieratikon tis Ekklisias Bathmon* (Kilisenin Rahiplere Ait Üç Rütbesi Üstüne) [1835]; *Peri Battologias Parodikon Meletima* (Kekemelik Üstüne İncelemeye Giriş) [1837]; *Epikrisis eis tin peri Neoellinikis Ekklisias Syntomon Apantisis tu Sophu Didaskalu Neophitu Bamba* (Hakim Öğretmen Neophitos Bambas'ın, Yeni Yunan Kilisesi Üstüne Toplu İtirazını Doğrulama) [1839]. (LM)

OİKOPLEURA i. (yun. *oikos*, ev ve *pleuron*, böğür'den lat. k.). Denizde serbest yaşayan gömlekli hayvan; salgıladığı jelatinimsi saydam bir maddeden bir çeşit kavkı yapar, kendisinden çok büyük olan bu gömleğin içinde serbestçe yüzer, sonra bir yenisini yapmak üzere bunu bırakır. (Oikopleura bütün denizlerde görülür. Ekliceler sınıfından.) [L]

OİKOS i. («ev» anlamında yun. k.). Helen ve Roma devrinde özel evlerin sütunlu büyük şölen salonu. (L)

OİL (fr. k.). *Oil dili lehçeleri*, Fransa'nın kuzey yarısında konuşulan lehçeler bütünü.
— ANSİKL. *Oil* ağızlarının yayılma alanı, güneyde Blaye'den başlayarak (Gironde) Limoges'un kuzeyinde Massif Central'ın yanından dolaşan, Guéret ve Vichy'nin güneyinden geçerek Macon ve Lons-le-Saunier'ye ulaşan yaklaşık bir çizgiyle sınırlanır. Oil ağızları kuzeyde, Saint-Omer, Dunkerque, Hazerbrouck (Flamanca), Alsace ve Lorraine (yalnız bir bölümü) bölgelerini germen lehçelerine bıraktı, ama Vallon Belçikası'nı kendi alanı içine aldı. Batıda, Paimpol'dan Vannes'a çekilen bir çizgi, oil dilini Bretoncadan (kelt dili) ayırır. Bugün oil dili lehçeleri bozulmuştur; bununla beraber konuşma dilinde bazı oil lehçesi özelliklerine rastlanır. (L)

OİLEUS. Yun. mit. Lokris'lilerin kralı, Aias'lardan birinin babası. Argonaut'ların seferine katıldı. (L)

OİNEUS («şarap» anlamına gelen *oinos*'tan). Yun. mit. Kalydon kralı. Meleagros ile Deianeira'nın babası. Artemis'e kurban vermeyi ihmal ettiğinden, gazaba gelen tanrıça, ortalığı kasıp kavuran bir yaban domuzunu üzerine saldı. Oineus, krallığı damadı Andraimon'a bıraktı, fakat kardeşi Agrios'un oğulları tarafından öldürüldü. *Oinoe* (veya *Oineon*) şehri onun adını aldı ve Dionysos Yunanistan'da dikilen ilk bağ kütüğünü ona bağışladı. (L)

OİNİADİAİ. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda (Akarnania) şehir, Peloponnesos savaşı sırasında Atinalılar tarafından alındı. Makedonyalı Philippos M.Ö. 219'da şehri işgal etti. (L)

OİNİSTERİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Atinalı gençlerin ergenlik töreni dolayısıyle Herakles onuruna yapılan şarap saçma töreni.

◆ **1.** Bu törenlerde şarapların konulduğu kap. (L)

OİNOKHOE i. (yun. k.). Esk. Yun. Oldukça yüksek ve dik kulplu, beyzi gövdeli, kısa ayaklı ve üç ağızlı testi. (L)

OİNOMAOS. Yun. mit. Elis'te, Pisa kralı. Ares ile Harpinna'nın oğlu ve Hippodameia'nın babası. Kızını isteyenlere kendisiyle araba yarışı teklif ediyor, bu yarışları, Ares'in hediyesi olan kanatlı atlar sayesinde kazanıyordu. Sarayını, yarıştan sonra öldürülen taliplerin başlarıyle süsledi. Fakat Tantalos'un oğlu Pelops, Poseidon'un atları ve kendisini seven Hippodameia'nın kurnazlığı sayesinde on üçüncü yarışı kazandı: arabası Myrtilos, babanın sürdüğü arabanın dingilini testere ile kesti ve Oinomaos arabadan düşerek öldü. (L)

OİNOMAOS Gadara'lı, kinik felsefe okuluna bağlı yunan filozofu (Gadara, Suriye M.S. II. veya III. yy.). Eselerinden yalnız *Fora Goeton*'un (Gözbağcıların Suçüstü Yakalanışı) bazı parçaları kalmıştır. Kâhinlere karşı sert bir taşlama olan eserde yazar, aynı zamanda stoa'cıların gerekirciliğine de çatar. (L)

OİNONE. Yun. mit. Frigya'da İda dağının perisi (nymphe). Paris, Helene'nin peşinden gitmek için onu terk etti; sonra da, Truva kuşatmasında Philoktetes tarafından yaralanınca perinin öğüdüne uyarak, ona döndü. Oinone, duyduğu hıncın etkisiyle, Paris'i tedavi etmedi; sonra da Paris'in cesedinin başında umutsuzluğa düşerek intihar etti. (L)

OİNOPHOROS i. Esk. Yun. Şarap taşımaya yarayan kap. (L)

OİNOPİDES Khios'lu, Pythagoras okulundan astronom ve matematikçi (M.Ö. V. yy.). Aslen Sakızlıydı. Güneş yılı süresini, 365 gün ve 9 saatten biraz eksik olarak tespit etti. Tutulum düzleminin eğikliğini ilk olarak onun gösterdiği söylenir. (L)

OİNOPİON («şarap içici»). Yun. mit. Sakız (Khios) kralı, Dionysos (veya Theseus) ile Aiadne'nin oğlu. Kırmızı şarabı adaya o getirdi. Kızını isteyen Orion'un gözlerini oydu. (L)

OİNOTRİA. Esk. coğ. İtalya'nın güneydoğusu ve teşmil yoluyle bütün İtalya. (L)

OİNOTROS. Yun. mit. Arkadia kralı Lykaon'un oğullarından biri. Payına düşen mirastan memnun kalmayarak, kardeşi Peuketios ile birlikte Arkadia'dan ayrıldı. İki kardeş Güney İtalya'da Peuketia ve Oinotria sömürgelerini kurdular. (L)

Oireachtas, gael dilinde «meclis» anlamına gelen ve cumhurbaşkanının otoritesi altında toplanmış İrlanda parlamentosunu (senato ile Millet meclisi) belirten kelime. «Oireachtas» her yıl yapılan büyük bir edebiyat yarışmasının da adıdır. (L)

OİSANS, Fransız Alpleri'nde (İsère ve Hautes-Alpes idare bölgesi) bölge, Romanche vâdisini ve vâdiyi çevreleyen dağları içine alır; Meije'de 3 983 m. Kış sporları. (L)

OİSC, Kent'li Jütlerin kralı (488 ? - 512 ?). Her halde Hengist'in oğluydu. Kent hanedanının kurucusudur. (L)

OİSE, Paris havzasında ırmak, Sen'e katılır (sağ kıyı); 302 km. Belçika'da, Chimay'ın güneydoğusunda doğan ırmak, 15 km sonra Fransa'ya girer. Hirson'da kendisinden daha uzun ve suyu daha bol olan Gland'ı alır. Guise'den ve Sambre-Oise kanalının başladığı Vadencourt'dan geçer; La Fère'de Serre'i alır, Crozat (veya Nora) kanalının başladığı Tergnier-Fargniers'nin solundan kıvrılır, Chauny'den ve Noyon'dan geçtikten sonra Compiègne'in biraz aşağısında Aisne'i alır (sol kıyı), Beaumont ve Pontoise'dan geçtikten sona Conflans-Sainte-Honorine'in aşağısında Sen'e kavuşur. Irmağın ortalama debisi 95 m³/sn, azamî debisi 700 m³/sn'dir. Yatağının büyük kısmı sefere elverişli olan Oise'dan yakıt maddeleri, inşaat malzemesi, tarım ürünleri ve metalürji ürünleri nakliyatında yararlanılır. Trafiği 6 milyon tona yakındır. 104 km'si kanallaştırılan ırmak, Fransa'nın en işlek akarsu yoludur. (L)

Oise geçidi. Ask. tar. Oise'ın bir bölgesine verilen ad. Bu bölgede, Sambie ve Meuse ırmakları arasında, Paris'e 900 km kadar uzaklıktaki, fransız sınırı tabiî barajlardan yoksundur. Oise geçidinden, Fransa'yı istilâ eden ordular, özellikle iki dünya savaşında almanlar, sık sık yararlanmışlardır. (M)

OİSE idare bölgesi, Fransa'da, Paris havzasında; 5 887 km²; 509 000 nüf. (km²'ye 86 kişi). 4 İdare çevresi (*Beauvais, Clermont, Compiègne, Senlis*).

İdare bölgesinde çeşitli kesimler ayırt edilir. Kuzeybatı kısmı Picardie bölgesinde uzanır; balçıklarla örtülü çıplak yaylalardan oluşan *Picardie**, büyük bir tarım bölgesidir (buğday, yulaf, şeker pancarı). Kuzeydoğuda *Noyannais*'de ve *Soissonnais*'nin ucundaki balçıklı yaylalarda da tarım (özellikle şeker pancarı) yapılır. Güneydoğuda *Valois* ve güneybatıda *Vexin*'in ucu verimli tarım bölgeleridir. İdare bölgesinde sanayi de gelişmiştir; faal nüfusun yarıya yakını sanayide istihdam edilir: metalürji, makine ve demiryolu malzemesi yapımı, kimya ürünleri, sanayi seramiği, cam fabrikaları, dokuma (pamuk) sanayii v.b. Şeker pancarı yetiştirilen verimli kırlarda birçok şeker fabrikası kurulmuştur. (L)

OİSİN. Bk. OSSİAN.

OİSSEL, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) komün, Sen nehri kıyısında, Rouen bölgesinde; 10 147 nüf. Sanayi merkezi: dökümhaneler, makine yapımı, boya fabrikası, pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı, konfeksiyon, battaniye fabrikası, bıçkıhane, fayansçılık. (L)

OİTA, Japonya'da liman şehri, Kyuşu adasında, Beppu koyunun güney kıyısında, il idare merkezi; 112 400 nüf. Eski bir derebeylik şehri olan Oita, XVI. yy.da Kyuşu adasının her yerine hâkimiyetini kabul ettirdi. Kâğıt ve dokuma (pamuk ve ipekli) sanayii ve ticareti. — *Oita idare bölümü*, 1 277 000 nüf. (L)

OİTE. Esk. coğ. Ormanlarla kaplı kalkerli kütle; Kıta Yunanistanı'nda, Tesalya ile Phokis arasında. Yüksekliği (2 152 m), bitki örtüsü ve favnası dolayısıyle birçok mitolojik olayda adı geçer (msl. Herakles, görevlerinin sonuncusunu burada yerine getirdi). Thermopylai geçidi Oite'nin eteğindedir. Tarih döneminde kütlede haydutlar yaşardı. Anadolu'da ve yunan takımadalarında **Oite** adlı başka doruklar da vardı. (L)

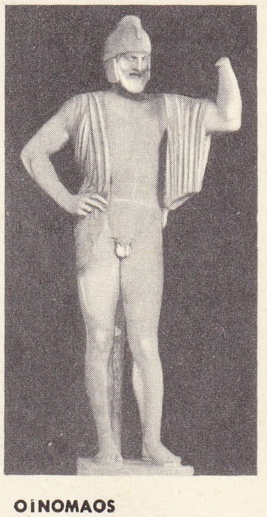

OİNOMAOS
Olympia müzesi

OJE i. (tes. edil. ad.). Tırnak cilâsı. (M)

OJETTİ (Ugo), italyan yazarı (Roma 1871 - Floransa 1946). Konferanslar, gazete yazıları, röportajlar, tenkitler, ayrıca küçük hikâyeler yayımladı: *Donne, Uomini e Burattini* (Erkekler, Kadınlar ve Kuklalar) [1912]. Romanlar da yazdı: *İl Vecchio* (Yaşlı Adam) [1898]; *Mio Figlio Ferroviere* (Demiryolu İşçisi Oğlum) [1922]. Bu arada en güzel eseri, ince bir nükteyle yazdığı günlük makalelerini, incelemelerini, izlenimlerini ve hatıralarını biraraya toplayan yedi ciltlik *Cose Viste*'dir (Görülmüş Şeyler) [1923-1939]. (L)

OJİBWA'LAR, Kuzey Amerika'da kızılderili halk. Superior gölü (Kanada) yakınında yaşayan Ojibwa'lar avcılık (ren geyiği, kürk hayvanları) ve balıkçılıkla geçinirler. (L)

OJİT i. (fr. *augite*). Miner. Piroksen grubundan inoganik madde; volkanik kayalarda bulunur ve feldispatla birlikte bazaltların temel maddesini meydana getirir. (L)

OJİV i. (fr. *ogive*). Merkezleri üzengi hattı üzerinde bulunan eşit çaplı iki daire yayının, kesim noktası ve üzengi noktaları arasında meydana getirdiği kemer biçimi. Bk. SİVRİ *kemer*.
— İstat. *Galton ojivi*, frekans bölünmesinde, bir devre sırasında tespit edilen miktarların her birini almayan ve en son devre dahil önceki bütün devrelerin toplam miktarlarını ordinat ekseni üzerinde gösteren grafik şekli. (Kümülatif bir eğriden farklı olmayan bu eğri, bir ojiv şeklini alır.) [L]

oinokhoe
attikeöncesi
Toulouse müzesi,
Fransa

OJUKWU (Odumegu), nijeryalı siyaset adamı (Kuzey Nijerya 1932 veya 1933). İbo'ların şefiydi, orduya girdi ve 1962'de yarbaylığa yükseldi. Ocak 1966 hükûmet darbesinden sonra Doğu Nijerya valiliğine getirildi ve 30 mayıs 1967'de Biafra cumhuriyeti adıyle bu bölgenin bağımsızlığını ilân etti, cumhurbaşkanı oldu. Temmuz ayında Biafra ile Merkezî hükûmet arasında savaş patlak verdi. Yabancı ülkelerin barış için yaptıkları aracılık sonuç vermedi. Savaş, 11 ocak 1970'te nijerya kuvvetleri Biafra'nın merkezi Overri'yi ele geçirince sona erdi. Ojukwu ülkeden çıkmağa karar verdi ve yetkilerini general Effiong'a bıraktı ve adı açıklanmayan bir yere hareket etti. Fildişi Kıyısı hükûmeti

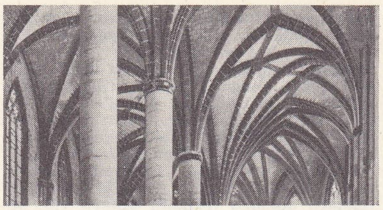

ojivler
Jakobenler kilisesi,
Toulouse, Fransa

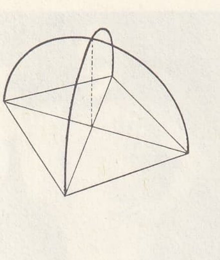

23 ocakta general Ojukwu'ya sığınma hakkı tanıdığını bildirdi; fakat, Ojukwu ile, ingiliz basınında ve televizyonunda yayımlanan siyasî röportajlar üzerine 5 ekim 1970'te, ülkeyi bir an önce terk etmesi istendi. Ojukwu'nun İsviçre hükûmetinden istediği sığınma hakkı kabul edilmedi; Fildişi Kıyısı'nda kalmakta olduğu açıklandı. (LM)

OK i. (esk. türk. k.). Yayla atılan ve ucunda sivri bir demir parçası bulunan kısa ve ince tahta çubuk: *Ok atılır kalasından / Hak saklasın belâsından* (Köroğlu). [Bk. ANSİKL. *Sil. bölümü.*] || Yön göstermek için çeşitli yerlere konan oka benzer işaret. || *Ok atmak,* yayı gererek oku fırlatmak.

— ÇEŞ. DEY. *ok gibi fırlamak,* çok hızlı gitmek. || *Ok meydanında buhurdan yakmak,* küçük bir şeyden büyük sonuçlar çıkarmağa uğraşmak. || *Ok yaydan çıktı* (veya *yayından fırladı*), «iş işten geçti» anlamında artık bir şey yapılamayacağını belirtmek için kullanılır. || *Oka tutmak,* üst üste ok atmak: *Urve İbni Mesud'u oka tuttular ve biçareyi okla vurup şehit ettiler* (Cevdet Paşa).

— Arabacılık. Atları arabaya koşmak için araba kolları yerine takılan ve bir eksen etrafında hafifçe dönebilen uzun çubuk.

— Ask. *Ok mazgalı,* yayla veya arbaletle ok atmak için duvara açılmış dar uzun delik. (Bk. HİSAR.) || *Ok tabya,* burçlu tahkimatın en az 60°'lik bir dış açı biçiminde dışarıda kalan parçası, yarım ay tabyaya benzer. (Ok tabyalar, sahra tahkimatında, bir geçidi veya çıkış noktasını korumak için kullanılır.)

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Fels. ve Mant. *Ok kanıtı.* Bk. ANSİKL.

— Havc. Özellikle havanın sıkışma bölgesinde, havayı kolayca yarabilmesi için, bir kanadın hücum kenarına verilen eğiklik. *Eşanl.* SEHİM. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir çember yayının ortasından, bu yayı gören kirişe indirilen dikme. (Çemberin yarıçapı R, kirişin uzunluğu *c* ise, ok

$$R - \sqrt{R^2 - \frac{c^2}{4}}$$

'e eşittir.) || Daha genel olarak, bir eğri yayı kirişinin, bu kirişe paralel olarak çizilebilen teğetten uzaklığı. *Eşanl.* SEHİM.

— Metrol. *Ok atımı,* 400 adım (zirâ*) [300 m] tutan eski bir uzunluk birimi. (Bir ok, en çok bu uzaklığa kadar atılabildiğinden bu ad verilmiştir.) || *Terazi oku,* uçlarına terazi kefeleri asılan yatay madenî çubuk.

— Okçuluk. *Ok ayaklamak,* [kırılan ok için] tamir etmek. || *Ok kaçırmak,* [ok için] umulandan fazla uzağa gitmek. || *Ok menziltaşı,* kemankeşlerin, ok atma yarışmasında attıkları okların düştüğü yere dikilen hatıra taşları. || *Ok meydanı,* okçuluk talimlerinin veya yarışların yapıldığı alan. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Ok kertiği,* okun alt tarafına, yayın veya arbaletin gergin ipinin üzerinde durmasını sağlamak amacıyle yapılmış çentik. || *Ok kılıfı,* okçunun oklarını, hattâ bazen yayını da içine koymasına yarayan kılıf. (Bk. ANSİKL.) || *Ok temreni,* okun ucundaki sivri demir, kemik v.b. parça. (*Ok demiri* de denir.) || *Ok yeleği,* okun hareketini düzenlemek amacıyle yapılmış olan tüylü arka kısmı. (Kundaklı yay oklarının tüyler takılı olan arka kısmında tahta veya bakırdan iki kanatçık bulunurdu. Tüy, bazı modern füzelerin kuyruklarında da kullanılır.) || *Ateş oku,* eskiden yangın çıkarmak amacıyle kullanılan, yanıcı maddelerle donatılmış ok. || *Çift omuzlu ok,* ok ucunun sap kısmıyle birleştiği yerin sağ ve solunda, ok ucuna ters yönde çıkıntıları bulunan ok. || *Kurşunlu ok,* eski devirde kullanılan, kurşun topuzlarla takviye edilmiş ok. (Etki gücü daha çok olan bu oklar özellikle zırh elbiseleri delmek için kullanılırdı.) || *Mahmuzlu ok,* ok ucunun sap kısmında ok ucu ile ters yönde yer alan ince uzun çıkıntısı bulunan ok. (Bu çıkıntı okun saplandığı yerden kolayca çıkmamasını sağlar.) || *Sap delikli ok,* sapın tahta kısma iyi tutturulmasını sağlamak için açılmış deliği bulunan ok. (Ok ucu madenî bir parçayle tahta kısma tutturulur.) || *Sap deliksiz ok, ok* ucunun sap kısmı deliksiz olan ok.

— Spor. Bk. OKÇULUK.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Taşıma. *Vinç oku,* vincin makaraya bağlanan ahşap kısmı.

— Teşk. tar. *Ok parası,* Osmanlı devletinde, Bostancılar kethüdalığına tayin edilen haseki ağaya sarık ve mücevveze kavukla birlikte verilen para.

— Zır. Saban demiri ve sabanın diğer parçalarının bağlı olduğu madenî veya ahşap uzun çubuk. || Pulluğun en uzun parçalarından biri.

— Zool. *Ok kuyruk,* bazı kuş bilginlerinin büyük tropik kuşuna verdikleri ad. || *Ok yılanı,* bir yılan cinsi. (İlmî adı *Zamenis gamonensis.*)

— ANSİKL. Ed. *Ok* kavramının türk edebiyatında geniş bir yeri vardır. Oğuz Destanına göre Oğuz Kağanın veziri Uluğ Türük, bir gece rüyasında bir altın yayla üç gümüş ok gördü. Rüyasını Oğuz Kağana anlattı. Oğuz Kağanın oğullarından üçü (Gün, Ay, Yıldız) altın yayı, üçü de (Gök, Dağ, Deniz) üç gümüş oku bulup getirdiler. Üçoklar ve Bozoklar boyları bu şekilde meydana geldi. Dede Korkut kitabındaki hikâyelerden birinde de Türk'ün alp (kahraman) sayılabilmesi için, uçan kuşları okla düşürebilmesinin gerektiği yazılıdır.

Tuğrul Bey, kendi özel mektuplarında ok ve yay motifini tuğra olarak kullanıyordu. Bağdat seferi sırasında (1055) halifeye yolladığı mektubun başında da ok ve yay motifi vardı. Divan edebiyatında daha çok Farsça *tîr* ve *hadengo* olarak geçen ok, sevgilinin, güzelin kirpikleri, süzgün bakışları, âşığın gönlünde yara açan gamzeleri anlamında kullanılır. Türk edebiyatına iran ve arap edebiyatlarından geçen bu kavram, zamanla soyutlaştırıldı. Ok kavramı, yay anlamına gelen keman kavramıyle yan yana kullanıldı. Yaya benzetilen kaşlarla oka benzetilen kirpikler arasında sürekli bir bağlantı kuruldu. Bakışlar, kirpikler ve gamze*ler, bu yaylardan fırlatılan oklar olarak yorumlanır. Ok kavramı, halk edebiyatında da yaygındır. Köroğlu, Dadaloğlu gibi daha çok kahramanlık konuları nı işleyen şairler oku, bir silâh olarak şiire geçirdiler.

— Etnogr. Okun boyu yaklaşık olarak 20 santimetreyle 2 metre arasında (Amerika) değişir. Dengesi, özelliklerini tayin eden unsurdur. Ağırlık merkezi çok zaman okun ilk üçte ikisini meydana getiren kısımdadır. Bazı oklarda kuyruk takımı yoktur (Siyah Afrika). Çok zaman da, kuyruk takımı kuş tüyleriyle kaplıdır. Bu tüyler oka değişmez bir yön sağlamak amacıyle takılmıştır. Küçük hayvanları yaralamadan vurmak amacı güdüldüğü zaman okun ucu sivri olmayabilir (Sibirya). Ayrıca zehirli oklar da vardır.

— Fels. ve Mant. *Ok kanıtı,* Elea'lı Zenon'un ünlü bir paradoksudur. Hareketin imkânsız olduğunu belirtmek için ileri sürülen bu paradoksa göre, atılan bir okun belli bir mesafeyi aşması için önce bu mesafenin yarısını, daha önce dörtte birini, bundan önce sekizde birini, v.b. aşması zorunludur ve bu sonsuza kadar böyle sürer (uzay sonsuz olarak bölünebilir farzedilmiştir). Bundan dolayı ok, sözü geçen sonsuz sayıdaki mesafelerin hepsini hiç bir zaman aşamayacağı gibi ok'un havalanması da imkânsızdır. Bu kanıt da Zenon'un öteki kanıtları (Akhilleus ve kaplumbağa, stadyum) gibi hareket kavramındaki çelişkileri ve öte yandan eşyada ortaya çıkan değişmeleri, mantık kavramlarına indirgemenin imkânsızlığını göstermek amacını güdüyordu. Ne var ki, Zenon'un Akhilleus ve kaplumbağa kanıtı gibi ok kanıtı da, yakınsak seri kavramıyle matematik olarak çözümlemek mümkündür.

— Havc. İlk zamanlarda bütün kanatların hücum kenarları, hareket eksenine hemen hemen dik olacak şekilde yapılırdı. Sesin hızına yakın hızlarda uçan taşıtlar yapılınca, kanada bir *ok* (sehim) verildiği zaman o noktadaki çarpma dalgalarının daha geç meydana geldiği ve kanadın havayı daha iyi yardığı görüldü. Sonunda çeşitli tiplerde ok biçimi kanatlar yapıldı. En yaygını oku arkada olan kanat tipidir. Bununla birlikte İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar, önden oklu kanat takılmış çeşitli uçak modelleri denediler. Bugün ok genişliği tatbik profilinden uca kadar değişen kanatlar yapılmaktadır, bunlara *hilal kanat* adı verilir.

— Okçuluk. Osmanlılarda okçuluğa büyük önem verilirdi. Sık sık yarışmalar düzenlenirdi. İstanbul'da ok yarışmalarının yapıldığı en ünlü alan Kasımpaşa ile bugünkü Dârülaceze arasında, Haliç'e bakan sırtlar üzerindeki *okmeydanı*'ydı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethi sırasında, donanma karadan Haliç'e indirilirken otağını bu alan üzerine kurmuş ve harekâtı aynı yerden takip etmişti. Fetihten hemen sonra burası okçuluğa ayrıldı, bu konuda bir de hattı şerif çıkarıldı, meydanın çevresine sınır taşları dikildi. Aynı dairede meydanın yakınına bir cami yaptırıldı. Sonradan bazı hayırseverler ve padişahlar bir vakıf kurarak cami yakınına tekke ve matbah yaptırdı. Ok meydanında sadece ok atma yarışması değil, pehlivan güreşleri, koşular ve at yarışları da yapılırdı. Meydanın bir kenarında devlet ileri gelenleri ve yabancı devlet temsilcileri için Mimar Sinan tarafından bir kasır yapılmıştı. Ok meydanlarının sayısı Osmanlılarda otuza kadar yükseldi. Edirne, Cidde, Belgrad, Kahire, Bağdat, Üsküp, Bursa, Amasya, Şam, Diyarbakır gibi şehirlerde İstanbul'daki ok meydanının benzerleri yapıldı. İstanbul'da Hasköy sırtlarındakinden başka Yenibahçe, Davutpaşa, Kâğıthane gibi semtlerde de ok atışları yapılan meydanlar vardı. Ancak bunların en ünlüsü bugün de Okmeydanı adıyle anılan yerdi. Yarışmaların yapılacağı gün davetliler ve halk, Haliç'ten, Boğaz'dan ve Anadolu yakasından kayıklarla meydanın iskelesi olan Hasbahçe'ye gelirdi. Buraya sonradan Aynalıkavak kasrı yapıldı. Ok meydanında spor için ayrılan bölümden başka halkın gezmesi, hava alması, dinlenmesi için ayrılmış yerler de vardı. Ünlü kemankeşler adına dikilmiş ok menzil taşlarının kalıntıları bugüne kadar gelmiştir.

— Sil. Bir ok üç parçadan meydana gelir: başı (veya ucu), sapı ve kuyruk takımı. Ok başı önceleri çakmaktaşıyle yapılırdı, daha sonraları çakmaktaşının yerini bronz, demir veya çelikten bir parça aldı. Demirin çıkmasına engel olmak için, ok ucu çok zaman dişli yapılırdı. Genellikle dişbudak gibi hafif ve sert bir ağaçtan yapılan ve uzunluğu yaklaşık olarak yayın boyunun yarısı kadar olan ok sapının alt ucunda yay ipini kuvvetle çekmeyi sağlayan bir kertik vardır. Sap üzerindeki kuş tüyleri veya kanatçıklar, kuyruk takımını meydana getirir ve okun yörüngesindeki dengesini sağlar. Ok, Avrupa'da XVII. yy.a kadar çok kullanıldı. (Bk. OKÇU.) Yanıcı veya yakıcı maddelerle donatılmış olan oklara *ateş oku* adı verilirdi. Arbaletlerle atılan oklar da biçimlerine göre çeşitli adlarla anılır.

● *Ok kılıfı.* Kapağı olmayan, bundan dolayı da biçimi arbaletli askerlerin oklarını koydukları çantadan değişik olan *ok kılıfı,* sırtta sol kürek kemiğinin üzerinde taşınır, böylece de okçunun oklarını omuzu üzerinden kolayca çekip almasını sağlardı. Savaş sırasında ise okçu ok kılıfını boşaltarak oklarını sol ayağının altında muhafaza ederdi.

— Tar. *Ok,* prehistorik devirden sonraki tarih çağları içinde çok önemli bir savaş ve

Foto. LAROUSSE

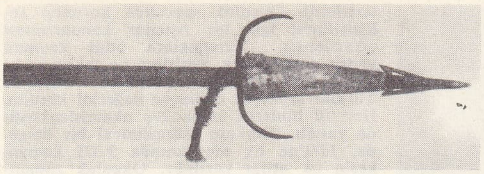

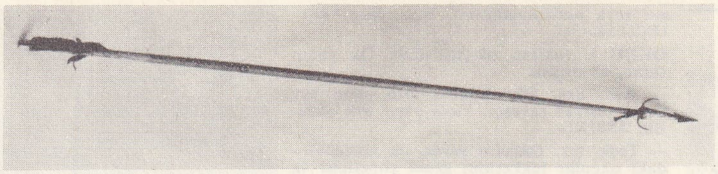

yangın oku
solda, detay

av silâhı olarak kullanıldı. En eski örnekleri Mezolitik devirden itibaren görülür. Özellikle Orta Asya, Mezopotomya, Ön Asya ve Mısır kültürünü kapsayan yerleşme merkezlerinde, mezarlarda yapılan arkeolojik araştırmalarda ele geçirildi. Paleolitik devrin tek silâhı, taştan el baltalarıydı. Bunlar, aynı zamanda «âlet» olarak kullanılırdı. Ancak, mezolitik devirden sonra taş işçiliğinin gelişmesi ve mikrolit*lerin ortaya çıkışıyle ok uçları da işlenmeğe başlandı. İlkel örnekler ağaçtandı. Bu devrede malzeme olarak sileks ve obsidyen kullanıldı. Ayrıca kemikten olanları da vardı. Araştırmacılar ok uçlarının çeşitlerine göre «savaş» veya «av» tiplerini ayırmağa çalıştılar. Neolitik devirden itibaren Orta Asya Kurgan kültürlerinde, Bakır devrini de içine almak üzere Geç Bronz evresine kadar taştan yapılmış «çift omuzlu» tipler kullanıldı. Bunların uzunca olan sap kısmı kamış veya ağaçtan bir bedene geçirilirdi. Ön Asya'da özellikle Natufiyan ve Mısır'daki Badarî kültürlerindeki ok uçları en güzel örneklerdir. Bunlarda malzeme olarak sileks, obsidyen ve kemik kullanılmıştır. Bronz çağından sonra ok uçlarında genel olarak büyük bir gelişme görülür. En tipik örnekler, Kurgan kültürlerinde bulunmuştur. Bronz tipler M.Ö. 2000'in başından itibaren ortaya çıktı. M. Ö. VIII. - VII. yüzyıllarda demir ok uçları yapılmağa başlandı. Fakat genellikle bronz tipler çoğunluktaydı. Bunlar biçim bakımından söğüt ve defne yaprağı şeklinde «sap delikli» veya «sap deliksiz» olarak işlenmişlerdir. Tipik bozkır ok uçları «mahmuzlu» tiplerdir. En eski örnekleri Güney Rusya Bronz çağ kimmer kültürlerinde görülür. İskitlerle birlikte ok teknolojisi en yüksek safhasına erişti. İskit okları çift veya üç omuzlu ve «mahmuzlu» tiplerdir. Mahmuz, ok bedeninin sap kısmından itibaren sivri bir uç şeklinde çıkıntı yapar; böylece hedefe saplanan ok ucunu çekip çıkarmak imkânsızlaşır; çıkarılırsa yara büyür. Bunlar «sap delikli» olarak işlenmiştir. Uç, ince uzun ahşap beden içine girer. Ahşap bedenin arkasına takılan tüyle denge sağlandığı ve bunun oka yön verdiği anlaşılıyor. Bazı ok uçlarında görülen özel delikler «zehir yuvaları» olarak nitelendirilir. Bu deliklere doldurulan zehirle okun öldürme gücü arttırılır. İskitler, Grekler tarafından «atlı okçular» olarak adlandırılırlar. Bir iskit atlı savaşçısının ok sadağında (ok kılıfı) 300-400 tane ok bulunurdu. İskitlerde okun sosyal yaşantıda da özel bir yeri vardı. Herodot'un bildirdiğine göre, İskitlerde nüfus sayımı, insan başına bir ok ucu toplanarak yapılırdı. Kralların cenaze törenlerinde (Hunlarda olduğu gibi) sol kol, ok ucuyle kanatılır; böylece, acı duyarak krala karşı son görev yerine getirilirdi.

Bu devredeki Mezopotamya ve Ön Asya kültürlerinde görülen ok uçlarının da belli bir geleneği vardı. Bunlar daha çok söğüt yaprağı şeklinde «sap delikli» tiplerdir. Ancak M.Ö. VIII. yy.dan sonra iskit ve kimmer tiplerinin çeşitli türleri, bu devletler tarafından benimsenerek taklit edildi. «Mahmuzlu» tip çok kullanılıyordu. Doğu Anadolu'da görülen yerli tiplerin büyüklükleri mızrak uçlarına yakındır; urartu merkezlerinde bunların tipik örnekleri bulunmuştur. Öteki tipler anonimdir; kafkas etkileri açıkça görülür. Bunlardan Ksenophon da bahseder. Doğu Anadolu'da yaşayan dağlı kavimlerden Kardukların yayları bir adam boyundaydı ve okçular oturarak bunları ayaklarıyle gerer ve okları fırlatırlardı. Eski imparatorluk devrinden Büyük Hitit imparatorluğu çağının sonuna kadar ince söğüt yaprağı şeklinde oluklu tipler kullanıldı. Frig ok uçları daha çok yerli anadolu tiplerine benzer. Med ve pers ok uçları arasında dörtgen kesitli sap delikli tipler vardır. Yaprak şeklinde oluklu olanlar asur geleneğini devam ettirir. Batı'ya doğru yöneldikçe ok uçlarının ince uzun bir biçim kazandığı görülür. Sap delikli tipler genellikle üçgen kesitlidir. Grekler ve Romalılar daha çok demir ok uçlarını benimsediler. Bunlar yaprak şeklinde ve kanatlıdır. Uçlar Doğu'dakilere göre büyüktür. Küçük tiplerin av silâhı olarak kullanıldığı biliniyor. Bunların geliştirilmişi olan ateş okları, özellikle şehir kuşatmalarında kullanıldı.

● *Araplarda.* Araplar, İslâmiyetten önceki dönemlerde, özellikle cahiliye devrinde ve İslâmiyetten sonra ok yapmakta ve kullanmakta çok ustaydılar. Oku hem savaş, hem de av silâhı olarak kullanıyorlardı. Arap kavimleri arasında nişancılıkta çok usta olan okçular vardı. Bunlara *remmatül hadak* (gözünden vurucu) denirdi. Ok atıcıları bir ceylânı gözünden vurabilecek kadar usta nişancıydılar. Köstebeği ağaca bağlayarak, hayvanın vücudunda hiç bir parça kalmayıncaya kadar nişan talimi yaparlardı. Bizans ile yapılan savaşlarda islâmların ok atmadaki üstünlükleri, rumları yenmelerindeki başlıca etkenlerden biri oldu. İslâm kumandanları okçuların eğitimi üzerinde özellikle dururlardı. *Kur'an*'da da «Din yolunda savaşan usta okçulara Tanrı'nın müjdeleri vardır» şeklinde ayet ve sureler yer almıştır.

● *Türklerde.* Ok, Orta Asya'da yaşamış türk kavimleri arasında çok eski zamanlardan beri biliniyordu. Bu bölgede, birçok yerde yapılan kazılarda ele geçen buluntular arasında çeşitli tipte ok uçlarına rastlandı. Göktürk çağına ait Tula ve Orhon bölgesinde bulunan ok uçları «üç yapraklı ok» tipindeydi. Altaylar'da Kuray mezarlarında bulunan ok tipleri de aynı biçimdeydi. Ancak, bunların temrenlerinde, temrenle iğne arasında yuvarlak bir kısım vardı. Tuyahta ve Katanda oklarında da bu yuvarlak kısım bulunuyordu. Altay'da taştan yapılmış ok uçlarının yanı sıra kemik ok uçlarına ve biçimleriyle kemik ok uçlarını andıran demir temrenlere de rastlandı. İslâmiyetin kabulüne kadar Türkler ok saplarının yapımında çeşitli ağaç ve kamış malzeme kullanıyorlardı. Başlıca ok ucu türleriyse şunlardı: çakmaktaşından, ıslıklı, çavuş, çatal, dikdörtgen, delikli, üç yapraklı, iki dilimli, kemik, sivri, dilimli, üç dilimli, yassı. Bunların yapımında çeşitli madenlerden de yararlanılırdı.

İslâmiyeti kabulünden sonra kurulan türk devletlerinde, özellikle Selçuklularda okun önemi büyüktür. Selçukluların ilk zamanlarında ok, hukukî sembol olarak kullanılıyordu: Tuğrul Beyin paralarında yayla birlikte ok resmi de vardı. Ayrıca Oğuzlar (Türkmenler) eski geleneğe uyarak Üçok ve Bozok diye iki kola ayrılırlardı. Türk ordularında çok sayıda okçuya yer verildi. Osmanlı devletinde de, özelikle kuruluş döneminde okun önemli bir yeri vardı. Murad I zamanından Selim II devrine kadar ok, osmanlı ordusunda bir savaş silâhı olarak kullanıldı. Bu tarihten sonra ateşli silâhların gelişmesi sebebiyle ok sadece spor yapmakta kullanıldı. Bk. OKÇULUK. (ML)

OKA. Esk. coğ. Anadolu'da, Mysia bölgesinin kuzeybatısında şehir. Taraklı (Dablai) ile Bolu (Bithynion) şehirleri arasında yer alan ve Hammalar denilen yerde, şehrin adının geçtiği bir şeref yazıtı bulundu. Yeri kesinlikle bilinmiyor. (M)

OKA, S.S.C.B.'de ırmak, Volga'nın başlıca kolu (sağ kıyı); Moskova'nın güneyinde, Rus ovasını akaçlar; 1 480 m; ortalama debisi 1 230 m^3/s. Oka, Krusk'un kuzeyinde Orta Rusya yaylalarından doğar, Kaluga'ya kadar kuzeye doğru akar, sonra kuzeydoğuya kıvrılarak Gorki'de Volga'ya karışır. Rejimi kara-ova rejimidir; suları karların erime mevsiminde yükselir, kışın (donma) ve yazın (büyük çapta buharlaşma) alçalır. (L)

OKALİPTOL i. (fr. *eucalyptol*'dan). Kim. *Eşanl.* SİNEOL.

OKALİPTÜS veya **ÖKALİPTÜS** i. (yun. *eu*, iyi ve *kalyptos*, örtülü). Çok büyük boylu ağaç; anayurdu Avustralya'dır. (Mersingillerden.)

— ANSİKL. *Okaliptüs* çok çabuk büyür ve boyu 150 m'yi bulabilir. 1869'da Akdeniz bölgesine getirilmiştir. Sert ve reçineli olan odunu yapı işlerine çok elverişlidir; ayrıca yakacak olarak da kullanılır. Okaliptüs çok su tükettiği için bataklık bölgeleri kurutur. Bazı okaliptüs türlerinin kabuğu tanence zengindir, deri sepilemeğe yarar. (Bk. KABUK.) Yapraklarından elde edilen *okaliptol,* mikrop öldürücüdür; eczacılıkta çok kullanılır. (L)

OKANAGAN veya **OKANOGAN,** Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ve A.B.D.'de (Washington) ırmak, Okanagan gölünden çıkar, Columbia ırmağına kavuşur, 180 km. Zengin tarım (meyve) vâdisi. (L)

OKANDA'LAR, Gabon'un, Ogoue nehri boylarında yaşayan zenci halkı. Orta Ogoue'de yaşayan Okanda'lar tarımcılık yapar, biraz da hayvan yetiştirirler. (L)

OKAPİ i. (bantu dilinden). Eski Belçika Kongosu'nun kuzeyinde 1900 yılında bulunan gevişgetiren memeli hayvan. (Zürafagillerden.)

— ANSİKL. *Okapi*'nin (*Okapia Johnstoni*) boyu, omuz başında, yaklaşık olarak 1,30 m'dir. Kongo'da bulunmadan önce böyle bir hayvanın varlığı, Gaudry adındaki bir jeolog tarafından, Yunanistan'da Pikermi'de bulunan fosiliyle ortaya konmuştu. Okapi, tıknaz gözdeli, zürafa gibi uzun başlı ve uzun dilli bir hayvandır. İnce parlak kıllarla kaplı postu koyu kızıl-kestane rengindedir. Kabasında, butlarında ve ön bacaklarında kendine has enlemesine beyaz çizgiler bulunur. Kuyruğu da oldukça uzun ve incedir. Zürafa gibi rahvan yürür. Kongo'nun kuzeydoğusunda, Semliki ırmağına yakın sık ormanlarda yaşar. Çok seyrek bulunduğu için sıkı bir şekilde korunmaktadır.(L)

OKARİNA i. (ital. *ocarina*). 1867'de Donati di Budio tarafından icat edilen (Bologna) nefesli halk çalgısı. (Biçimi, bir kaz [ital. *oca*] başının yandan görünüşünü andırır; pişmiş toprak veya madenden yapılır, iki sıra halinde dizilen sekiz deliğinden tabiî gamın notaları elde edilir; çalgıcı, alttaki borudan üfler.) [L]

OKAYAMA, Japonya'da şehir, Honşu adasının doğusunda, il idare merkezi, Kocima koyu kıysında; 260 600 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Porselencilik. Kimya sanayii. —*Okayama idare bölümü,* 1 690 000 nüf. (L)

OKAZAKİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Aiçi idare bölümü), Nagoya'nın güneydoğusunda; 155 900 nüf. Dokuma sanayii. Eski bir derebeylik şehri olan Okazaki, Tokugavalar çoğunluğunun kurucusu İyeyasu'nun yurdudur. (L)

OKAZYONALİZM i. (fr. *occasionnalis-*

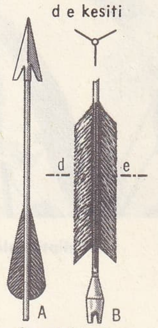

ok yelekleri
A. arbalet oku
B. yay oku
de. ok yeleklerinin yönü

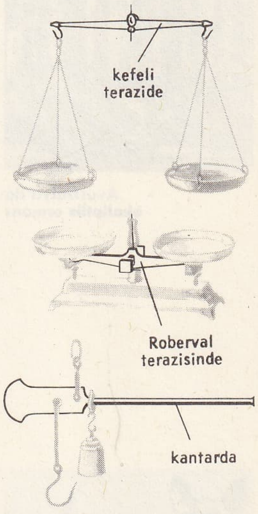

tartı âletlerinde ok

oklar

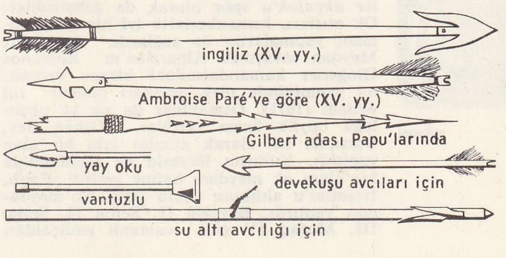

Foto. MEYDAN

okaliptüs globulus

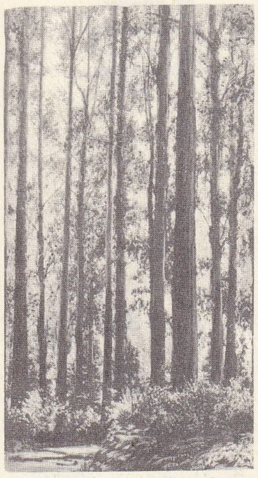
Avustralya'da **okaliptüs** ormanı

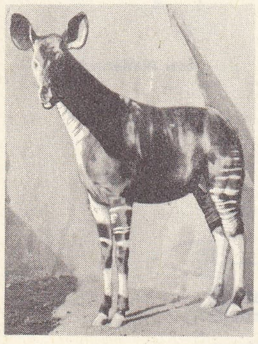
okapi

me veya *occasionalisme*). Fels. Bk. VESİLECİLİK.

OKÇU i. (*ok*'tan *ok-çu*). *Esk.* Ok yapıp satan, ok ustası.

— Ask. *Esk.* Ok atmakta usta olan, yay ve ok taşıyan savaşçı: *Yaya okçu, atlı okçu.* Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Okçular şeyhi,* ok meydanındaki okçular tekkesinin genel yöneticisi ve sorumlusu. (*Şeyhül meydan* da denir.) || *Okçular tekkesi,* ok meydanında okçuların çalışma merkezi olan tekke. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Esk.* Eski kavimler içinde İskitler, Parthlar, Trakyalılar ok atmadaki ustalıklarıyle ün kazanmışlardı. Hindistan'da oldukça yakın zamanlara kadar okçuluk gözde bir maharetti. Değerli *okçu*'lar sayılan tanrıçaları taklit eden krallar ve soylu kişiler (kshatriya) kral saraylarında ve evrensel törenlerde sembolik bir değer taşıyan bu sporda üstünlük göstermişlerdir.

— Teşk. tar. *Okçular tekkesi*'nde tirkeşler (okçular) ok atma çalışmaları yapar ve yarışmalar düzenlerdi. Tekkenin geniş salonuna *semahane* denirdi. Tekke her yıl hıdrellez günü (6 mayıs) açılır, altı ay süreyle her pazartesi ve perşembe günü ok atma çalışması yapılırdı. Yönetim ve düzeni sağlayana *şeyhül meydan* (okçular şeyhi) denirdi. Bunlar ayrıca yarışmalarda hakemlik de yaparlardı. Yarışmayı kazananın adı özel bir taşa kazınır, şairler okçular için beyit düşürürlerdi. Yarışma birincilerine para armağanı da verilirdi.

Okçular abdest almadan ok atmazlar, pirlerini anmadıkça görevlerini bitirmiş sayılmazlardı. Âyin, semahanede yapılırdı. Asıl tekke iki odaydı; *meydan odası ve kahve ocağı.* Meydan odasının duvarlarına oklar, yaylar asılır, yerlere tekkenin ileri gelenlerinin oturmaları için minderler döşenirdi. Bir yanda da okçuların içlerine ok ve yaylarını koydukları dolaplar bulunurdu. Bu iki odadan başka *kasrı hümayun* (paşa odası) denilen bir oda daha vardı. Burası devlette önemli görevleri bulunan kemankeşlere ayrılmıştı. Tekkede ayrıca semahaneye açılan giriş kısmı ve çevresinde çeşitli peykeler vardı. Şeyhül meydanlara *bin yüzcü şeyh* de denirdi. Üç meydan ihtiyarı, şeyhe yardım ederdi. Bunlardan birincisi Rikab*ı Hümayun atıcıbaşısıydı. İkincisi menzillere bakardı. Üçüncüsü de mütevelliydi. Bunlara, *korucu* denilen altı görevli yardım ederdi. Tekkede ve meydanda düzeni sağlamak, her çeşit anlaşmazlığı çözümlemek, şeyhin üç yardımcısının görevleri arasındaydı. Tekke kurallarına aykırı hareket eden kemankeşlere (*pehlivan* da denir) önce sözlü bir ihtar verilir; ikinci bir harekette kemankeşin meydanın yeniçeri ağası tarafından dikkati çekilir; üçüncüsünde şeyh kendisine: «Bizimle oturma!» diyerek kemankeşi tekkeden çıkartırdı. Kemankeşler, tekke şeyhi ve yardımcılarına itaat etmek ve onlara saygı göstermek zorundaydı. (M)

OKÇUK (lat. *Sagitta*), ekvatorun yaklaşık olarak 10° kuzeyinde, Kuğu ile Kartal takımyıldızları arasında yer alan küçük takımyıldız. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

Okçular frizi, Sus'ta Dara I'in (M. Ö. 528 - 485) sarayını süsleyen sırlı tuğladan panolar. Kralın muhafızları, alçak kabartmalı olarak ve hemen hemen insan boyunda (1,47 m) canlandırılmıştır. Bu frizin birçok önemli parçası Louvre müzesindedir. (L)

OKÇULUK i. (*okçu*'dan *okçu-luk*). Okçu olma hali. || Ok atma sanatı.

— ANSİKL. Avcılık ve savaş dışında, Türkler *okçuluk*'u spor olarak da geliştirdiler. Ok atışları, kemankeşlerin iyi bir savaş idmanı yapmalarını da sağlardı. Malazgirt Meydan savaşında Alparslan'ın Romanos Diogenes kumandasındaki bizans ordusunu yenmesinde türk okçuları önemli rol oynadı (1071). Osmanlılar da ok ve okçuluğa büyük önem verdiler. Orhan Bey, Bursa'da ilk olarak atıcılar için bir alan yaptırdı. Yıldırım Bayezid de Gelibolu'da bir alanı ok meydanı haline getirdi. Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra ünlü ok meydanını yaptırdı. Bayezid II, Selim II, Selim III, Murad IV gibi osmanlı padişahları

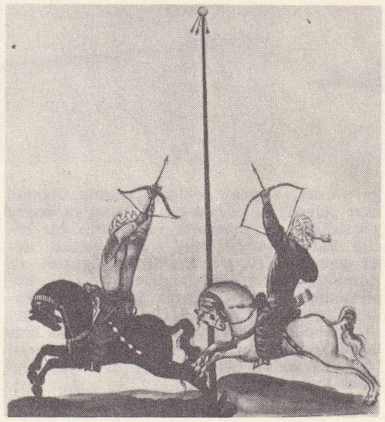
okçular (XVI. yy.), [Metin And arşivi]

okçuluğa önem verdiler. Selim III ve Murad IV iyi birer kemankeş*ti. Topkapı sarayı bahçesinde Selim III'ün attığı bir okun düştüğü yere dikilen menzil taşı bugün de vardır. Okçuluk sporunun yaygın olduğu dönemlerde birçok ünlü kemankeş yetişti. Bu kemankeşler adına dikilen menzil taşlarından birçoğu Okmeydanı, Maçka, Nişantaşı'nda bugüne kalmıştır. Okçuluk yarışı iki türlüydü: *menzil* (uzun mesafe atışı); *puta* (hedefe yapılan atış). Menzil yarışmalarında en az 900 gez* uzaklığa ok fırlatabilenler kabza* alabilirlerdi. Menzil atışlarına katılanlar dörde ayrılırdı: emekli (ihtiyar) kemankeşler (bunlar *azmayiş** denilen okları kullanırdı); *dokuzyüzcüler* (*heki* cinsinden okları kullanırlardı); binciler ve binyüzcüler (bu iki gruptan olanlar *peşrev** cinsinden okları kullanırlardı). Emekli kemankeşler beşer, dokuzyüzcüler yedişer; binciler dokuzar; binyüzcüler ise on birer atış yaparlardı. Atışlar 80 gez aralıkla dikilmiş iki bayrağın sınırladığı meydan içine doğru yapılırdı. Oku en uzak mesafeye atan kemankeş yarışmayı kazanırdı. Ancak, iki bayrakla sınırlandırılmış meydanın içine düşmeyen oklar yarışma dışı tutulurdu. Kemankeşler, atışların *ayaktaşı* denilen noktadan yaparlardı. En tanınmış kemankeşler ve menzil dereceleri şöylece sıralanabilir: Tozkoparan İskender (1 281 gez), Subaşı Sinan (1 109 gez), Kazzaz Ahmed (1 037 gez), Benli Karagöz (1 161 gez), Arap Kemankeş (1 124 gez), Deve Kemal (1 205 gez), Çullu Ferruh (1 223 gez), Kaptan Sinan (1 232 gez), Havandelen (1 235 gez), Solak Bâli (1 239 gez), Bursalı Şeca (1 271 gez). Puta atışlarında ise hedef olarak kullanılan sepetler 300 gez uzaklığa konulurdu. Bu iki ana atış grubunun dışında bir de *zarp vurma* denilen, sert cisimleri delme yarışları vardı; sert cisimler, tunçtan yapılan levha biçimindeki hedeflerdi (ayna). Bazı kemankeşler üst üste konulan aynalara atış yaparak bunları delecek kadar ustalık gös-

okçu: Ninova sarayından bir asur alçak kabartmasının detayı, (M.Ö. VII. yy.), British museum, Londra

terirlerdi. Okçuluk sporunun korunup geliştirilmesi için bir Atıcılar kanunnamesi çıkarılmıştı. Yarışmalara ödül koymak yanlız padişahlara, vezirlere ve tekke şeyhlerine aitti. Okçuluk, yüzyıllar boyunca Türkler arasında önem ve değerini korudu. Her yıl binlerce kemankeş okmeydanlarında yarıştı. Topkapı müzesindeki bir belgede, 1671'de ok meydanında 3 375 kemankeşin ok attığı yazılıdır. Okçuluk zamanla önemini kaybetti. Cumhuriyet devrinde Necmettin Okyay*, Bâhir Özok, Vakkas Okatan, Kemal Gürses'in çabasıyle yeniden canlandı. Bunlar, Okspor kurumunu meydana getirdiler (1930). Aynı yıl, 19 Mayıs gösterilerinde Atatürk'ün emriyle ok atışları da yapıldı. Bugün Türkiye'de okçuluk faaliyeti, Okçuluk federasyonu tarafından yürütülür. Okçulukta son yıllarda kazanılan en büyük başarı Yücel Cavkaytar'ın 1962 Avrupa Gençler şampiyonasında birinci oluşudur. (M)

OKDAY (Ahmed Tevfik). Bk. AHMED TEVFİK PAŞA.

OKEANİS i. (*okeanos*, Okyanus'tan yun. k.). Yun. mit. Deniz perisi, Okeanos ile Tethys'in kızı (*Okeanis*'lerin sayısı çoktu, ırmakları, kaynakları v.b. temsil ederlerdi. En çok bilinenleri: Styx, Kallirroe ve Arethusa'dır. Askhylos'un, *Zincire Vurulmuş Prometheus*'unda (Prometheus Desmotes) koro okeanislerden kurulmuştur. (L)

OKEANOS. Yun. mit. Suyun ve daha belirli olarak oturulan toprakları çevreleyen daire biçimindeki ırmağın kişileştirilmişi. Bütün ırmakların ve okeanis'lerin babası. Yaşça Titanların büyüğü, Uranos'un ve Gaia'nın oğlu, Tethys'in de kocası. (L)

OKECİE, Varşova'nın (Polonya) havaalanı, şehrin güneybatısında. (L)

OKEECHOBEE gölü, A.B.D.'de göl, Florida'nın güneyinde, bir kanal ile Atlas okyanusu kıyısına bağlıdır; 1 800 km^2. (L)

O'KELLY (Sean), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1882 - ay.y. 1966). Sinn Fein (1900'e doğr.) hareketinin kurucularındandır. Pael birliği sekreteri (1915-1920) oldu, 1916'da Paskalya ayaklanmasına katıldı. 1918'de Cumhuriyetçi partiden milletvekili seçildi. Hapisten çıktıktan sonra, ilk Dail'in (İrlanda Cumhuriyeti meclisi) [1919-1921] «speaker»liğine getirildi. Londra antlaşmasını reddetti, De Valera'nın başlıca yardımcıları arasında yer aldı. 1945'te Eire başkanı, 1949'dan 1959'a kadar da İrlanda'nın ilk cumhurbaşkanı oldu. (L)

OKENİA i. (Lorenz *Oken*'in adından). *Goniodorididae* familyasından arttansolungaçlı yumuşakça. (Okenia'lar, goniodoris ve corambeslere yakın engin deniz hayvanlarıdır. Dişlidilinde her sırada yalnız bir kenar dişi bulunur [orta diş yoktur]. Soğuk ve ılık denizlerde yaşar, gömleklilerle beslenir.) [L]

OKENİA i. (Lorenz *Oken*'in adından). Meksika'da yetişen, çiçekleri ve meyveleri toprağın içinde gelişen *Okenia hypogaea*'nın cins adı. (*Nyctaginaceae* familyasından.) [L]

OKENİT i. (Lorenz *Oken*'in adından fr. *okénite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum silikat. (L)

OKHA, Hindistan'da (Gucerat) kasaba, Umman denizi kıyısında, Kuç körfezinin girişinde, Kathiavar yarımadasının batı ucunda; 4 700 nüf. Demiryoluyle doğrudan doğruya Bombay'a bağlanan Okha, bir kimya ve metalürji (otomobil montajı) sanayii merkezidir. Balıkçı ve ticaret limanı (çimento ihracatı). [L]

Okhaidir sarayı, Bağdat'ın 120 km güneybatısında Abbasî devrine ait saray. İlk abbasî halifeleri zamanında yapılmış olması gereken sarayın derinliği kuzeyden güneye 174,74 m, genişliği doğudan batıya 169,05 m'dir; 18 m kadar yükseklikte bir sur duvarıyle çevrilidir. Surun her köşesinde bir kule, her kenarında da on ara kule vardır. Bu surun içinde, kuzey cephesine bitişik olan esas bina yer alır. Esas binanın kuzeyden güneye uzunluğu 112,85 m, doğudan batıya genişliği 81'83 m'dir. Bu iç yapının da doğu, batı ve güney duvarlarında yuvarlak kuleler vardır. Surun kuzey cephesinin ortasındaki bir kapıdan, sağ ve solunda iki ayrı daire bulunan 15,50

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

m derinliğinde tonozlu, düz yüzeyli ve yarım kubbe tonozlu nişlerle süslü büyük bir avluya girilir. Avlunun kenarında bulunan eyvandan kare bir salona geçilir. Sarayın duvarlarının üst kısmı moloz taşı ve tuğladan örülmüştür. (M)

OKHİMOS. Yun. mit. Rodos'un efsanevî kralı; Helios ile su perisi Rode'nin yedi oğlunun en büyüğü. (L)

OKHOS. Bk. ARTAKSERKSES III.

OKİNAVA, A.B.D. tarafından yönetilen Okinava adaları grubunun ve Ryukyu takımadalarının başlıca adası, Doğu Çin denizinin doğusunda, Filipin denizinin batısında; 758 000 nüf. Başlıca şehri, *Naha.* Kuzeyi çok engebeli olan ve birçok yanardağ taşıyan, güneyi mercan asıllı alçak bir bölgeden meydana gelen bu sıcak yağışlı ada, bol muson yağmuru alır ve çok şiddetli tayfunların yolu üzerindedir. Kıyı bölgeleri ıslah çalışmalarına rağmen hâlâ sıtmalıktır. Pirinç, tatlı patates, şeker pancarı, sagu ağacı, muz ağacı, ananas yetiştirilir. Kereste ve lake işletmeciliği. Balıkçılık. Nükleer santral.

— Ask. 1945'te A.B.D., adayı büyük güçlüklerle alabildi. 1 Nisan 1945'te Okinava'ya çıkartma yapan X. Amerikan ordusu XXXII. Japon ordusunun çetin direnmesiyle karşılaştı; donanmanın ve kamikazelerin desteklediği Japonlar, amerikan deniz piyadelerine ağır kayıplar verdirdi (33 gemi battı). Adanın güneyine çekilen ve 10 hazirana kadar direnen Japonlardan 100 000'den çok kişi öldü. Bk. PASİFİK SAVAŞI. (L)

OKİYYE i. (ar. *ukka,* okka'dan *ukiyye*). Metrol. *Esk.* Kırk dirhemlik bir ağırlık ölçüsü.

OKKA i. (ar. *ukka*). Dört yüz dirhemlik ve bin iki yüz seksen üç gramlık eski bir ağırlık ölçüsü birimi: *Aman Tufan Efendi, şuradan bir kaç okka kahve al da benim tarafımdan götürüver, kurbanın olayım* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Okka çekmek,* ağır gelmek. || *Okka dört yüz dirhem,* gerçek olan bir şeyin tartışma konusu olamayacağını belirtir. || *Okka her yerde dört yüz dirhem,* şartlar değişse bile, sonucun her yerde aynı olacağını anlatır. || *Okkanın altına gitmek,* doğrudan doğruya sorumlu olmadığı halde bir işten zarar görmek, kabahatli sayılmak.

◆ **Okkalık** sıf. [...] Okka ağırlığında olan: *Ancak bildiğimiz onun Bursa fethine sırtında yalnız bir post, omuzunda altmış okkalık koca bir taş ve ardında sürü sürü geyiklerle iştirak ettiğidir* (N. Araz). [M]

OKKALI sıf. (*okka*'dan *okka-lı*). Kiloca fazla olan, çok okka çeken: *Kırmızı yanaklı, ablak yüzlü, okkalı bir adamdı nazır hazretleri* (Y. Z. Ortaç). || — *Mec.* Büyük: *Okkalı bir fincan.* || Ağır: *Çavuşun arkasından yüzünü asarak baktı. Nedense okkalı bir küfür savurdu* (Kemal Tahir). *Okkalı bir tokat.* || *Okkalı kahve. Teklz.* Kahvesi çok olan (kahve). [M]

OKLAHOMA, A.B.D.'nin merkezî batısında eyalet; 181 440 km²; 2 328 000 nüf. Merkezi. *Oklahoma City.* Eyalet, batıdan doğuya doğru alçalan toprağı verimli, ama kurak iklimli ovalarda uzanır; yüzey şekillerinin tekdüzeliğini yalnız akarsuların kenarları dik yatakları (Arkansas, Canadian River) bozar. Eyaletin ekonomisi iki bakımdan önemlidir. Önce, toprakların büyük ölçüde aşınmasına rağmen, tahıl (mısır, özellikle buğday) ve pamuk tarlaları büyük alanlar kaplar; hayvancılığın rolü de önemlidir. Ama XX. yy. başlangıcında maden yataklarının bulunması, Oklahoma'nın ekonomisini tamamıyle değiştirdi: kurşun, maden kömürü, çinko (Ozark dağlarının batı kenarında), özelikle de Oklahoma'nın Texas ve Kaliforniya'dan sonra A.B.D. eyaletleri arasında üçüncü geldiği petrol ve tabiî gaz üretimi (Seminole, Earlsboro, Burbank) rafinerilerin ve petrol işletmelerinin gelişmesiyle enerji bolluğu, sermaye birikimine, nüfusun artmasına ve sanayinin gelişmesine (dokuma, kimya ve makine sanayii) yol açtı.

— Tar. İspanyolların bir geçiş yolu olarak yararlandığı (Coronado [1541], Don Diego del Castilo [1650]) bölge, 1682'de Louisiana ile birlikte Cavelier de La Salle tarafından Louis XIV adına ilhak edildi. Bazı kürk tacirleri burada pazarlar kurdular (XVIII. yy.); A.B.D.'ye bırakılmasından sonra (1803) bölgeyi birçok amerikalı gezgin dolaşarak askerî karakollar (Fors Smith [1817], Fort Vibson [1824]) kurdular. Kongre tarafından beş kızılderili halka (Cherokeeler, Çikasavlar, Choctow'lar, Creekler, Seminoller) ayrılan araziye, yavaş yavaş beyazlar yerleşmeğe başladı (1889-1904). 1907'de eyalet olarak Birlik'e katılan Oklahoma, kongreye iki senatör ve 6 temsilci gönderir. (L)

OKLAHOMA CİTY, A.B.D.'de şehir, Oklahoma eyaletinin merkezi, Canadian River'ın kuzey kolu kıyısında; 324 300 nüf. 1889'da kurulan şehrin nüfusu 1900'de 10 000 iken, petrol bölgesinin merkezinde bulunması sayesinde 1920'de 91 000 kişiye ulaştı; önceleri petrol şehirde çıkartılırdı. Herkesin petrol aramağa kalkışması ve petrol işletme sonucunda sermaye birikmesi, nüfusun büyük ölçüde artmasının başlıca sebebidir. Şehirde ayrıca çeşitli sanayi tesisleri kurulmuştur: petrol rafinerileri, makine yapımı, tüketim sanayii (dokuma, yağ fabrikaları v.b.). [L]

OKLAMAK geçz. f. (*ok*'tan *ok-la-mak*). Ok gibi, hızlı bir şekilde fırlamak. || Geçl. f. Okla vurup öldürmek veya yaralamak: *Nihayet delikanlı takatsiz, yüzüne bakarken: «Okladığın ceylânı mı ararsın?» diye sual edip elini göğsüne sokuyor, oku vücudundan çıkarıyor* (N. Araz).

◆ **Oklanmak** edilg. f. Okla vurulmak. (M)

OKLAVA i. (esk. türk. *ok* > *oklağu*'dan). Ortası şişkin, iki uca doğru gittikçe incelen ve hamur açmakta kullanılan uzunca ve yuvarlak değnek.

— DEY. *Oklava yutmuş gibi,* dimdik duran (kimse). [M]

OKLU sıf. (*ok*'tan *ok-lu*). Oku olan. || Oka benzer uzantıları olan.

— Hat. *Esk. Oklu besmele,* arap harfleriyle yazılmış bir çeşit besmele. (Bütün yazıya bir yayı andıracak şekilde kavis verilir ve elif'lerle lam'ların keşideleri uzatılarak uçlarına ok temrenleri takılırdı.) [M]

Oklu Haçlar, macar siyasî partisi. Faşizmden ve nazizmden ilham alarak Macaristan'da diktatorya kurmak istiyordu. Oklu Haçlar, ilkin 1936'da kamu hayatında faaliyet göstermeğe başladı. 1940'tan sonra bu partiden ayrılanlar «Gamalı Haç partisi»nde birleştiler, yeni partinin şefi Ferenc Szalasi oldu. 26 Ekim 1944'te parti iktidara geçti, öbür partileri kapattı ve Almanya ile savaşa devam etti. Partinin son üyeleri 1945'te dağıldı. (L)

OKLUK i. (*ok*'tan *ok-luk*). *Esk.* Meşinden yapılmış, sırtta taşınan ok kılıfı, sadak. (M)

OKLUKİRPİ blş. i. Üzerinde uzun dikenleri bulunan ve kirpiye benzeyen memeli hayvan. (Kemirgenlerden.)

— ANSİKL. *Oklukirpi*'ler oldukça büyük, tıknaz ve kalın gövdeli hayvanlardır. Bunların en ilgi çekici tarafı, sırt kısmında bulunan ve istediği zaman dikeltebildiği, önden arkaya doğru kat kat devam eden uzun dikenlerdir. Geceleyin yalnız başına dolaşan bu hayvanlar, köklerle ve meyvelerle beslenir. Esas itibarıyle yürüyücü hayvanlardır. Dikenleri, tüy değiştirme sırasında kısmen değişir. Avrupa'da yaşayan bir tek türü vardır (*Hystrix cristata*). Yunanistan, İtalya ve İspanya'da bulunur. Kuzey Afrika ve Anadolu'da da oldukça yaygındır. (L)

OKLUKİRPİGİLLER çoğl. blş. i. Eski Dünya'ya has kemirgen memeli hayvanlar familyası. (Postları kalın ve katı diken veya kıllarla kaplıdır; oklukirpigiller beslenmek için geceleyin ortaya çıkar. Oklukirpilerle *atherura*'lar bu familyaya girer.) [L]

OKLÜZYON i. (lat. *occlusio,* kapatma'dan fr. *occlusion*). Kim. Bk. GAZ *tutma.*

— Meteorol. Norveç siklonunun sıcak hava dillerinin daha yüksekten geçmesine yol açan meteorolojik olay. || Bunun sonucu meydana gelen sapma. (L)

OKMEYDANI, İstanbul'da Kasımpaşa ile Şişli arasında semt. Eskiden iskân sahası dışında bırakılan Okmeydanı, son yıllarda artan mesken ihtiyacını karşılamak için blok apartmanlarla kaplanarak iskân sahası içine alındı. (M)

OKNOS. Yun. mit. Yavaşlık alegorisi. Oknos cehennemde bir ip örüyor, o ördükçe de bir dişi eşek ipi kemiriyordu. Oknos'un, müsrif bir kadının eline düşmüş bir emekçiyi temsil ettiği öne sürülürdü. (L)

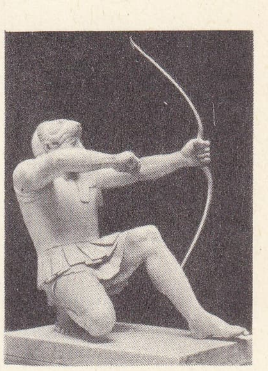

«Okçu Herakles»
Paros mermeri, (M.Ö. 475)
Münih gliptoteki

OKONİT i. (fr. *okonite*). Eskiden elektrik kablolarının yapımında gütaperka yerine kullanılan yalıtkan. (L)

OKOVANGO. Bk. CUBANGO.

OKR i. (lat. ve yun. *ochra,* sarı toprak'tan). Bk. AŞIBOYASI.

OKRA i. Sıcak ülkelerde yetişen bamya (*Hibiscus esculentus*); badıçları körpe iken, yemek ve salça yapımında kullanılır. (L)

OKRAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Esk.* [Acıkmış veya susamış olan at için] Yiyecek veya içecek gördüğü zaman ses çıkarmak, kişnemek. (M)

OKRAN i. (fr. *ocrane*). Miner. Demirli kil çeşidi; sarı renktedir ve Oravita'da bulunur. (L)

OKRATASYON i. (fr. *ocratotion*). İnş.

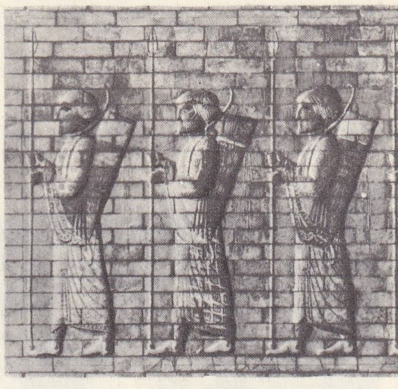

«Okçular frizi»
sırlı tuğla
Louvre müzesi, Paris

Betonun, yaklaşık olarak 4 kg/sm²'lik basınç altında silisyum tetraflüorür (SiF_4) ile işlenmesi usulü.

— ANSİKL. *Okratasyon* metodu, Deriet adlı bir hollanda firması tarafından bulunmuştur. Asitlerin, çeşitli bitkisel ve inorganik yağların etkisine karşı betonun kimyasal direncini arttıran bu usul, aynı zamanda betonun geçirimsizliğini, basınç ve kırılma direncini de yükseltir. (L)

OKRO —, yun. *okhros,* sarı'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OKROLİT i. (fr. *ochrolite*). Miner. Tabiî kurşun ve antimon oksiklorür. (L)

OKRONOZ i. (fr. *ochronose*). Patol. Kıkırdakların, kirişlerin ve bazı deri bölgelerinin sarı veya esmer-gri bir renk alması şeklinde seyrek görülen hastalık; en çok göz aklarında, kulaklarda ve burun kanatlarında rastlanır. (Çoğu zaman alkaptonüri ile beraber görülür, bu takdirde aileden gelen bir hastalıktır. Tek başına görüldüğünde, daha çok bir fenol veya krom zehirlenmesi akla gelmelidir.) [L]

OKİNAVA
çıkarması

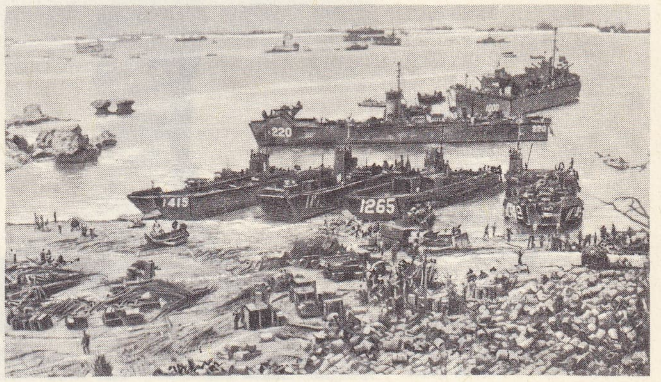

Foto. LAROUSSE

OKS— veya **OKSİ—**, yun. *oksys*, ekşi, asit, yakıcı'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek.

— Kim. Bileşiminde oksijen bulunan bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (Bk. OKSİ—.) [L]

OKSAKALSİT i. (fr. *oxacalcite*). Miner. *Eşanl.* WHEWELTİTE.

OKSAL —. Kim. Bileşiminde oksalik asitten türeyen tek değerli HOCO—CO— kökü bulunan bileşikleri adlandırmakta kullanılan önek. (L)

OKSALASETİK sıf. (fr. *oxalacetique*). Kim. Formülü HOCO—CO—CH_2—CO_2H olan keton sınıfından diasit için kullanılır. *Eşanl.* BÜTANONDİOİK, KETOSÜKSİNİK.

— ANSİKL. *Oksalasetik asit*, daha çok, biri 184°C'ta ergiyen hidroksifümarik asit, diğeri de 152°C'ta ergiyen hidroksimaleik asit gibi iki izomeri olan enol şeklinde HOCO—C(OH)=CH—CO_2H bulunur. *Oksalasetik ester*, genellikle etil oksalatın sodyum etilat eşliğinde etil asetatla birleşmesinden elde edilir. Bu, alkali ortamda oksalik ve asetik asit, asit ortamda pirüvik asit ve karbon dioksit veren β - ketonik esteridir. Oksalasetik ester ısı etkisiyle karbon monoksit kaybederek malonik ester haline dönüsür. (L)

OKSALAT i. (fr. *oxalate*). Kim. Oksalik asitin tuzu veya esteri.

— Eczc. ve Ted. *Demirli oksalat*, suda erimeyen sarı toz; demir eksikliğinden ileri gelen bazı kansızlık hallerinin tedavisinde hap veya kaşe şeklinde verilir. *Sodyum oksalat*, laboratuvar deneylerinde kanın pıhtılaşmasını önleyici madde olarak kullanılır; kanın pıhtılaşması için kalsiyumun çökelmesini sağlar.

— ANSİKL. Bot. *Kalsiyum oksalat*. Bu tuz, belli bir oranı aşınca, hücrelerde eriyik halinde kalamaz ve basit sekizgenler şeklinde veya deniz kestanesi yahut da iğne demeti biçiminde toplu olarak çökelir. (L)

OKSALEMİ i. (fr. *oxalémie*). Patol. Kanda aşırı miktarda oksalat bulunması; oksalat lityazına sebep olur. *Eşanl.* BİRD HASTALIĞI. (L)

OKSALİK sıf. (lat. *oxalis*, kuzukulağı'ndan fr. *oxalique*). Kim. Formülü HOCO—COOH olan diasitlerin birinci üyesi için kullanılır. *Eşanl.* KUZUKULAĞI ASİDİ.

— ANSİKL. 1776 Yılında Scheele tarafından şekerin yükseltgenmesiyle elde edilen *oksalik asit* canlılarda bol miktarda bulunur. «Kuzukulağı tuzu» *monopotasyum oksalat*'tır; *kalsiyum oksalat* sidik dengesini ve bitkilerde yumrulaşmayı sağlar. Sanayide oksalik asit uzun zaman organik maddelerin, özellikle glüsitler grubundan organik maddelerin yükseltgenmesiyle elde edilmiştir: nişastanın nitrik asitle veya testere talaşının ergimiş alkalilerle yükseltgenmesi gibi. Günümüzde, sentetik olarak elde edilir; oksalik asidin sodyum tuzu, sentetik sodyum formiyatın 300°C'a kadar ısıtılmasıyla meydana gelir.

Âdi asit, $(OH)_3$ C — C $(OH)_3$ formülüyle gösterilen bir dihidrattır. Bu hidrat yaklaşık olarak 100°C'ta ayrışarak ergir. Düşük basınçta ve 95°C'ta tutulursa suyunu kaybederek oksalik asit anhidriti verir. Susuz asit 190°C'ta ergir; nemli havada yeniden ağır ağır hidratlaşır. Soğukta, ağırlığının 20 katı su ve ağırlığının dört katı alkol veya eter içinde erir. Hidratlı asit eterde çok az miktarda erir. Oksalik asit orta kuvvette bir diasittir. Anhidrit hariç fonksiyonel türevlerinin birçoğu bilinir; fakat oksalil klorür ClCO—COCl çok kararsızdır. Asidin kendisi ısı etkisiyle su, karbon dioksit ve karbon monoksit halinde ayrışır; derişik sülfürik asit bu ayrışmayı kolaylaştırır. Gliserin eşliğinde karbon dioksit gazı ve formik asit halinde daha düşük seviyede bir ayrışma meydana gelir.

Oksalik asit indirgendir. Sülfürik asitte çözelti halinde olan potasyum permanganat, oksalik asidi karbon dioksit halinde yükseltger; bu da oksalik asidin doz tayininde kullanılır; nitrik asit etkisiyle çok az yükseltgenir, çünkü bu asit içinde billûrlaştırılabilir.

Oksalik asit, boyacılıkta ve boyarmadde üretiminde aşındırıcı olarak kullanılır. Oldukça zehirli bir maddedir.

Oksalatlar. Alkalilerden elde edilenlerin dışında, nötür tuzlar suda erimez. Asit özelliği gösteren birçok oksalat bilinmektedir; az eriyen kuzukulağı tuzu ve bir tetraoksalat C_2O_4KH, $C_2O_4H_2$, $2H_2O$ bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca birçok karmaşık oksalat vardır. Asetik asit eşliğinde bile suda erimeyen kalsiyum oksalat*, kalsi-

oklukirpi

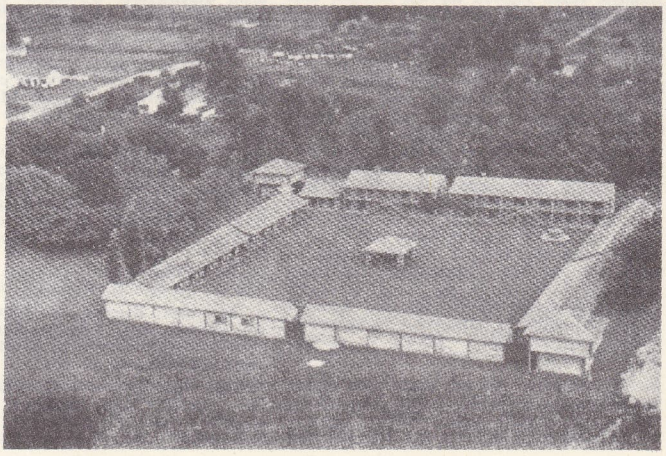

üstte, **OKLAHOMA**'da tarihî bir at yarışı (eylül 1893); altta solda: erozyon sonucu teşekkül eden yüzey şekillerinden Freedom yakınında, Cedar vâdisinde, Chimney kayası; altta sağda, XIX.yy. boyunca önemli bir ticaret merkezi ve askerî üs olan Gibson kalesi

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

OKLAHOMA CİTY'deki en yüksek yapılar: First National Bank binası (arkada) ve Apco Tower

yumun doz tayininde kullanılır.

Oksalik esterler. Bunlar doğrudan doğruya esterleşmeyle kolayca meydana gelir. Asit esterler ve daha kolay elde edilebilen nötür esterler de vardır. 54°C'ta ergiyen, 153°C'ta kaynayan dimetil oksalat uzun zaman metanol ile oksalik asitin arıtılmasında kullanıldı. Dietil oksalat 186°C'ta kaynar. Bu esterler, seyreltik amonyakta bile kolayca oksamit haline dönüşür. (L)

OKSALİL i. (fr. *oxalyle*). Kim. Formülü —CO—CO— olan iki değerli kök; oksalik asitten hidroksil köklerinin giderilmesiyle türer. (Formülü Cl—CO—CO—Cl olan *oksalil klorür,* 70°C'ta ergiyen ve etil oksalatın fosfor pentaklorürle işlenmesinden elde edilen bir sıvıdır. 150°C'ta karbon monoksit ve fosgen $COCl_2$ halinde ikiye ayrışır.) [L]

OKSALİLÜRE i. (fr. *oxalylurée*). Kim. *Eşanl.* PARABANİK *asit.*

OKSALİT i. (fr. *oxalite*). Miner. Hidratlı tabiî demir oksalat. *Eşanl.* HUMBOLDTİN. (L)

OKSALÜRİ i. (fr. *oxalurie*). Patol. Oksalemi sonucunda, kanda biriken aşırı miktarda oksalatın sidikle dışarı atılması. (L)

OKSALÜRİK sıf. (fr. *oxalurique*). Kim. Formülü $NH_2 — CO — NH — CO — CO_2H$ olan asit için kullanılır; insan idrarında az miktarda bulunur.

— ANSİKL. *Oksalürik asit,* parabanik asidin hidratlanması veya etoksalil klorürün üre üzerine etkimesiyle oluşur. Suda eriyen beyaz billûrlar meydana getirir ve kaynatılınca hidrolize uğrayarak oksalik asit ile üre verir. Fosfor oksiklorürle ısıtıldığı zaman suyunu kaybederek parabanik aside dönüşür. (L)

OKSAMİDİN i. (fr. *oxamidine*). Kim. Suda eriyen, $NH = C(NH_2) — C(NH_2) = NH$ formülündeki billûrsu baz. (L)

OKSAMİK sıf. (fr. *oxamique*). Kim. Formülü $NH_2 — CO — CO_2H$ olan bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. Balard tarafından bulunan *oksamik asit,* asit amonyum oksalatın ısı etkisiyle su kaybetmesinden elde edilir. Suda eriyen billûrsu bir tozdur ve 210° C civarında ayrışarak ergir. (L)

OKSAMİN i. (fr. *oxamine*). Kim. Genel formülü O = NR (R') (R") olan ve aminlere oksijen bağlayarak türetilen bileşiklerin genel adı. (L)

OKSAMİT i. (fr. *oxammite*). Miner. Hidratlı tabiî amonyum oksalat. (L)

OKSAMİT i. (fr. *oxamide*). Kim. Oksalik asidin $NH_2—CO—CO—NH_2$ formülündeki diamidi. *Eşanl.* OKSALAMİT, ETANDİAMİT.

— ANSİKL. *Oksamit,* amonyum oksalatın su kaybetmesi veya oksalik esterin amonyak gazına etkimesiyle elde edilir. Billûrlaşmış tozlar halinde bulunur; on bin kısım soğuk suda ve amonyak veya kalsiyum klorür eriyiklerinde daha çok çözünür. Isıtılınca su ve siyanojen gazına $(CN)_2$ ayrışarak süblimleşir. Alkalilerde eriyerek oksalik asit verir. Sıcakta amonyak çözeltisi etkisiyle bir monoamit olan oksamik aside dönüşür. (L)

OKSANEN (August Engelbrekt AHLQVİST, — denir), finlandiyalı yazar (Kuopio 1826 - Helsinki 1899). Helsinki üniversitesinde profesör oldu. Rusya'da ve Sibirya'da finugur dillerini inceledi, edebiyat incelemeleri ve *Säkenien* (Kıvılcımlar) [1860-1868] adlı bir şiir kitabı yayımladı. (L)

OKSANİLİK sıf. (fr. *oxanilique*). Kim. Formülü $C_6H_5NH — CO — CO_2H — H_2O$ olan asit için kullanılır; oksalik asit monoanilididir, 149°C'ta ergir. (L)

OKSANİLİT i. (fr. *oxanilide*). Kim. Anilin'in $C_2O_2(NH — C_6H_5)_2$ formülündeki oksalik amidi; anilin'in oksalik asitle ısıtılmasından elde edilir. (L)

OKSANTRANOL i. (fr. *oxanthranol*). Kim. Formülü $C_6H_4 \genfrac{<}{>}{0pt}{}{CO}{CHOH} C_6H_4$ olan bileşik; 167°C'ta ergir, alkalilerde çözünerek kırmızı bir çözelti verir. Antrakinon'un çinko ve sodyum hidroksitle indirgenmesinden elde edilir. (Oksantranol antrahidrokinon'un $C_6H_4 \genfrac{<}{>}{0pt}{}{COH}{COH} C_6H_4$ totomeridir.) *Eşanl.* OKSANTRON. (L)

OKSASİT i. (fr. *oxacide*). Kim. Bk. OKSİASİT.

OKSAZİNİK sıf. (fr. *oxazinique*). Kim. Oksazinlerle ilgili: *Oksazinik boyarmadde.* (L)

OKSAZİNLER çoğl. i. (fr. *oxazines*'ten). Kim. Fenoksazin köküne bağlanan boyarmaddeler $C_6H_4 \genfrac{<}{>}{0pt}{}{NH}{O} C_6H_4$.

— ANSİKL. *Oksazinler* fenol kökünün aminli, *oksazonlar* ise bu kökün fenollü türevleridir. Bu grubun başlıca boyarmaddeleri gallosiyanin, meldola mavisi, nil mavisi, capri mavisi'dir. (L)

OKSAZOLİDİNLER çoğl. i. (fr. *oxazolidines*'den). Kim. Tetrahidrooksazollerin genel adı. (L)

OKSAZOLİDONLAR çoğl. i. (fr. *oxazolidones*'den). Kim. Dihidrooksazolonların genel adı. (L)

OKSAZOLİNLER çoğl. i. (fr. *oxazolines*'den). Kim. Dihidrooksazollerin genel adı. (L)

OKSAZOLLER çoğl. i. (fr. *oxazoles*'den). Kim. Altıgen zincirli heterosiklik bileşikler; α- halojenli ketonların amitler üzerine etkimesiyle elde edilir.

— ANSİKL. Zayıf baz özelliği taşıyan *oksazoller,* izoksazolün izomeri olan varsayımsal C_3H_3NO çekirdeğinden türer. Oksazollere, formülü yukarıda belirtilen heterosiklik maddeler bağlanır. (L)

OKSAZOLONLAR çoğl. i. (fr. *oxazolones*'dan). Kim. Teorik olarak oksazolinlerin yükseltgenmesinden türeyen heterosiklik bileşiklerin genel adı. (L)

OKSAZONLAR çoğl. i. (fr. *oxazones*'-

OKLAHOMA

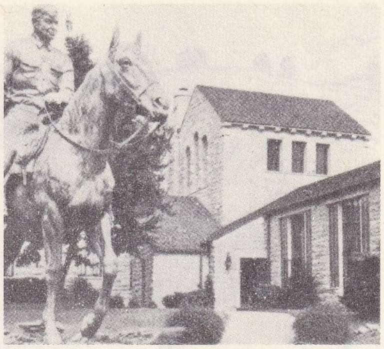

Claremore'da Will Rogers Memorial museum

eyaletin ikinci büyük şehri Tulsa'nın iç kesimi

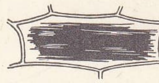

(kalsiyum) oksalat

OKLAHOMA eyaleti haritası

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

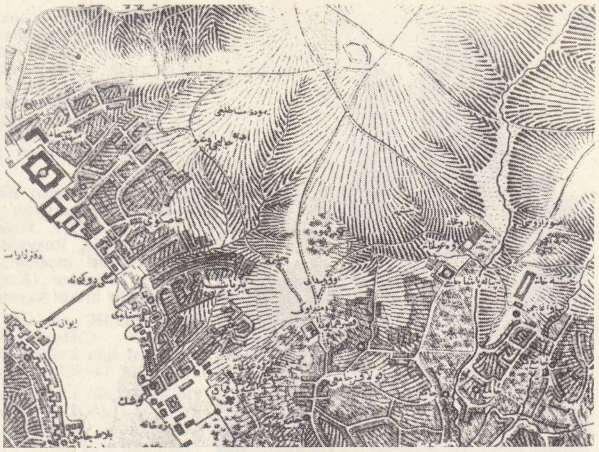

solda, **ok meydanındaki** yarışmaları gösteren bir minyatür; sağda, **Moltke'nin ok meydanı** ve civarını gösteren haritası (1845)

dan). Kim. Bk. OKSAZİNLER.

OKSETONLAR çoğl. i. (fr. *oxétones*'dan). Kim. Yapıları γ- dihidroksiketon anhidritlerinin yapısına benzeyen bileşikler. (Kötü kokulu sıvılardır. En basit bileşiği *okseton* $C_7H_{12}O_2$, 159°C'ta kaynar.) [L]

OKSFORD i. (fr. *oxford*). Özellikle erkek ve çocuk çamaşırı yapımında kullanılan, ilk olarak İngiltere'de dokunmuş çizgili veya kare desenli beyaz pamuk bez. (L)

OKSFORDİYEN sıf. ve i. (fr. *oxfordien*). Jeol. Kalloviyen ile Lüzitoniyen arasında kalan malm katına denir. (L)

OKSHİDRİK sıf. (fr. *oxhydrique*). Kim. Hidrojen ve oksijen karışımı: *Okshidrik gaz.*

— ANSİKL. *Okshidrik gaz,* oksijen ile hidrojen karışımıdır ve çok yüksek bir ısı çıkararak mavi bir alevle yanar; yanma olayı, bir borusundan oksijen, öbür borusundan hidrojen veren bir hamlacın ucunda meydana gelir. Bu gaz ilk defa 1820 yılında Drummond tarafından aydınlatmada kullanıldı. Okshidrik gaz, alev etkisiyle akkor haline gelen sönmemiş kireç kütlesi üzerine tutulurdu. Daha sonra, kireç yerine magnezyum oksit, zirkonyum, alüminyum oksit ve ısıya daha dayanıklı nadir toprak kütleleri kullanıldı.

Isı üretimindeki uygulamaları çok daha önemlidir; bir kireç potada platinin ergitilmesi, bu uygulamaların ilki oldu. Alevin yüksek sıcaklığı (2 550°C) metalürjide demir, dökme demir, bakır ve alüminyumun otojen kaynağı için sürekli olarak kullanılmakta, demir, kaynak, döküm v.b. işlerinde yararlanılmaktadır. 160 mm kalınlığında bir levha, bir âletle kesilir gibi düzgün bir şekilde on dakikada okshidrik alevle kesilebilir (su altında bile). Yerinde çok güç hazırlanan ve zor taşınan hidrojen yerine, genellikle havagazı, benzin, alkol ve özellikle asetilen gibi bir yakıt kullanılır; bu durumda hamlaca oksialkol, oksiasetilen hamlacı denir. (L)

OKSHİDRİL i. (fr. *oxhydryle*). Kim. *Eşanl.* HİDROKSİL.

OKSİ—. Kim. Bir organik molekülde hidroksil kökünün bulunduğunu belirtmek için yanlış olarak kullanılan önek. (Bunun yerine, daha doğru olan *hidroksi-* öneki kullanılmalıdır.) || Organik bir molekülde bir oksijen atomunun bulunduğunu belirtmek için bazen kullanılan önek. (Bir sesli harfin önünde *oks-* şeklinde kullanılır; msl. *oksazol.*) [L]

OKSİAMONYAK i. (fr. *oxyammoniac* veya *oxyammoniaque*). *Eşanl.* HİDROKSİLAMİN.

OKSİASETİLEN blş. i. (önek *oksi* ve *asetilen*'den). Kim. Oksijen ve asetilen karışımı: *Oksiasetilen hamlacı.*

— Metalürji. *Oksiasetilenle kesme,* saçları yüksek sıcaklıkta oksitleyerek kesme.

— ANSİKL. *Oksiasetilenle kesme* donatımı, otojen kaynakta kullanılan donatıma benzer. Ergime sıcaklığına getirilmiş madeni yakmak için bol oksijen veren özel bir hamlaç ve içinde sıkıştırılmış oksijen ve asetilen bulunan tüpleri vardır. Manodetandörlerle donatılı olan bu tüpler, hamlaca esnek borularla bağlıdır. Yangınlarda; binanın demir iskeletini süratle eritmek gerektiği zaman itfaiyeciler veya kurtarma ekipleri tarafından kullanılmak üzere, donatım portatif olarak yapılabilir. Oksiasetilenle kesme, süratli ve çok temiz bir kesim sağlar. Madenî inşaatlarda ve gemi yapımında kullanılan ince veya kalın (100 mm'den çok) saçlar üzerinde karışık profiller açmak için bu tür kesimden faydalanılır. Kesme, özel olarak yapılmış makinelerde, otomatik olarak veya elle yapılabilir. Oksiasetilenle kesme, oksijenle beslenen bir elektrik arkıyle de gerçekleştirilebilir. (L)

OKSİASİT i. (fr. *oxyacide*). Kim. Bileşiminde oksijen bulunan asit (msl.: nitrik asit, asetik asit). *Eşanl.* ASİT ALKOL. *Zt.* HİDRASİT.

— ANSİKL. *Oksiasit*'lerin asit hidrojeni, hidroksit —OH grubu meydana getirir. Oksiasitlerden klorürler ve asit anhidritleri türetilir. (L)

OKSİBENZOİK sıf. (fr. *oxybenzoïque*). Kim. *Eşanl.* HİDROKSİBENZOİK.

OKSİBROMÜR i. (fr. *oxybromure*). Kim. Bromürdeki iki brom atomunun yerine bir oksijen atomunun geçmesiyle türeyen ve oksiklorürlere benzeyen bileşik: *Fosfor oksibromür* $POBr_3$. (L)

OKSİDAZ i. (fr. *oxydase*). Biyokim. Oksijen molekülünün bir maddedeki hidrojene bağlanmasını hızlandıran enzim.

— ANSİKL. Bütün *oksidaz*'ların ortak özelliği, siyanür, karbon monoksit ve kükürtlü hidrojen tarafından emilebilmeleridir. Oksidazlar, bitkiler ve hayvanlar âleminde pek yaygındır. Üç gruba ayrılır:

1. *tirozinaz, lakkaz* gibi *fenol oksidazlar,* fenolleri, kinon halinde yükseltger. Bir proteinin bir madenle, genellikle bakırla birleşmesinden meydana gelirler;

2. *sitokrom oksidaz* veya *Warburg kırmızı solunum mayası.* Hemoglobine benzeyen demirli bir proteindir; oksijen kaybederek indirgenmiş sitokromu yeniden oksitlemeğe yarar, yani hücre solunumunda önemli rol oynar;

3. *peroksidaz,* yalnız peroksitlerle oksitleme tepkimelerini hızlandırır; bitkilerde yaygın olan bu oksidazda demir bulunur.

— Eczc. Özellikle Perrot ve Goris usulüne göre, kurutulan bitkilerin oksidazları alkol buharlarıyle yok edilerek, taze bitkilerdeki nitelikleri korunur. (L)

OKSİDE sıf. (fr. *oxydé*). Oksitlenmiş olan. (L)

OKSİDÜL i. (fr. *oxydule*). Kim. *Eşanl.* PROTOKSİT.

OKSİFİL i. (fr. *oxyphile*). Kan bil. Kanda bazen rastlanan çok çekirdekli akyuvar; içindeki bazı taneciklerin asit boyalara karşı özel bir kimyasal ilgisi vardır. (L)

OKSİFLÜORÜR i. (fr. *oxyfluorure*). Kim. Bileşiminde oksijen, flüor ve başka bir element bulunan bileşik. (L)

OKSİGENAZ i. (fr. *oxygénase*'dan). Biyol. Kataliz yoluyle organik bir peroksit yapabilen enzim. (L)

OKSİHEMOGLOBİN i. (fr. *oxyhémoglobine*). Biyokim. Bk. HEMOGLOBİN.

OKSİJEN i. (yun. *oksys,* asit ve *gennan.* doğurmak'tan fr. *oxygéne*). Kim. Atom numarası 8, atom ağırlığı O=16 olan gaz halindeki element. Bk. ANSİKL.

— Astronotik. *Sıvı oksijen.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bk. ANSİKL. || *Oksijen taşıma gücü,* herhangi bir canlıda bir santimetre küp kanın taşıyabildiği oksijen miktarı. || *Oksijene göçüm,* oksijence zengin ortamların, birhücreli organizmaları meydana getiren kısımlar üstünde gösterdiği etki.

— Cerr. *Oksijen çadırı.* Bk. ÇADIR.

— Eczc. ve Ted. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Oksijen maskesi.* Bk. MASKE.

— Piroteknik. *Sıvı oksijenli patlayıcı,* oksijen emdirilmiş katı yanar maddelerden meydana gelen patlayıcı madde. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Oksijen tedavisi,* oksijen vermek suretiyle yapılan tıbbî tedavi. || *Oksijenkarbojen tedavisi.* Bk. KARBOJEN *tedavisi.* || *Yüksek basınçlı oksijen tedavisi,* basınçla verilen oksijenin tedavide kullanılması. (Bir basınç sandığı kullanılarak hasta 2 veya 3 atmosfer basınç altında tutulur; böylelikle, yüksek basınçlı oksijen vermek mümkün olur. Bu teknik, özellikle karbon monoksit zehirlenmelerinde uygulanır.)

— ANSİKL. Kim. *Oksijen,* 1774'te Priestley trafından, güherçilenin kavrulması ve daha sonra kırmızı civa oksidin ısıtılmasıyle bulundu. 1775 Yılından itibaren Lavoisier oksijenin temel özelliklerini açıkladı; suda ve havada bulunduğunu, yanma ve solunumdaki rolünü gösterdi; asitlerin bileşiminde mutlaka bu elementin bulunması gerektiğini düşündüğü için «asit yapan» anlamındaki «oksijen» adını verdi.

Yoğunluğu 1,105 olan, renksiz ve kokusuz bir gazdır; sıvılaştırılması güçtür (1877'de Cailletet ve Pictet tarafından sıvılaştırılmıştır), çünkü atmosfer basıncında —183°C'ta kaynar. Sıvı haldeyken mavi renktedir ve paramagnetik özellikler gösterir. Suda az (0°C'ta, litrede 40 cm³) çözünür; fakat ergimiş gümüşte çok miktarda erir ve gümüş katılaşırken açığa çıkar.

Oksijen, bütün elementler içinde, flüordan sonra elektronegatifliği en yüksek olan elementtir. Hemen hemen bütün basit elementlerle birleşir. Oksijenle birleşmelere, genellikle ısı açığa çıktığı için «yanma» denir. Bu yanma, şartlara göre hızlı veya yavaş olabilir. Halojen ve azot dışında bütün ametaller, özellikle hidrojen, kükürt, fosfor ve karbon, oksijen içinde ve havada yanabilir; bu yanmalarda, oksijen, su H_2O, kükürt dioksit SO_2, fosfor penta oksit P_2O_5, karbon dioksit CO_2 gibi yanma sıcaklığında çok kararlı olan bileşikler mey-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

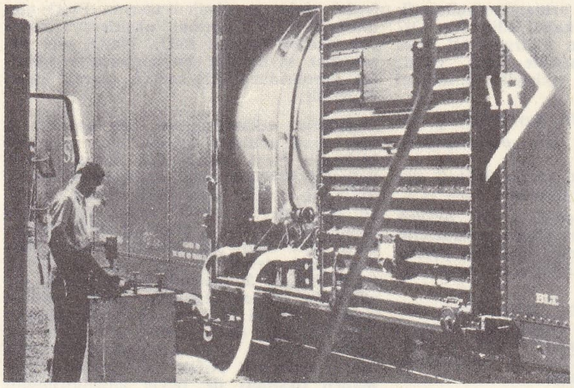

sıvı oksijen gaz haline dönüştüğü tanka gönderilirken

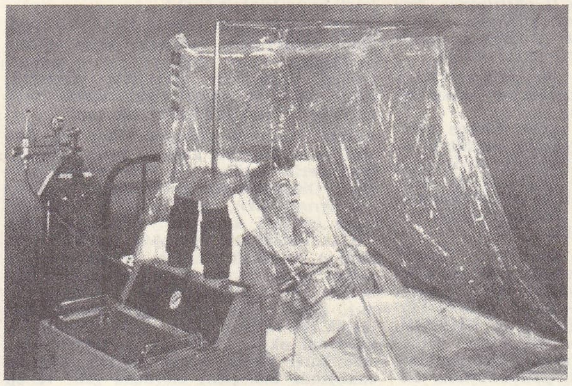

oksijen çadırında tedavi gören bir hasta

dana gelir. Bazı ametaller, özellikle fosfor trioksit P_2O_3 veren beyaz fosfor yavaş yanar. Oksijen azotla ancak elektrik arkı sıcaklığında birleşir ve az miktarda azot monoksit NO verir.

Altın ve platin dışında metaller, özellikle magnezyum, alüminyum, çinko, bakır, demir (demir oksit Fe_3O_4 veren), kurşun alkali ve toprak alkali metaller oksijen içinde aynı şekilde yanar. Aynı zamanda birçok metal soğukta hava etkisiyle oksitlenir; fakat oksitlenme, paslanan demir için derin; alüminyum, çinko, bakır ve kurşun için yüzeyseldir; bunun için, havada su buharı ile karbon dioksidin bulunması gerekir.

Oksijen bazı düşük basamaklı oksitlerle birleşir; katalizle kükürt trioksite SO_3 dönüşen kükürt dioksit SO_2 gazı, soğukta azot dioksit veren azot monoksit NO, yanarak karbon dioksit veren karbon monoksit CO gibi. Aynı şekilde, metal oksitler için de BaO'in BaO_2, Cu_2O'in CuO, PbO'in Pb_3O_4 haline dönüşmesi sayılabilir.

Yanıcı elementlerin hidrojenle meydana getirdiği bileşikler, özellikle, hidrojen ve karbon bileşimleri, yani hidrokarbon, karbonhidrat, alkol gibi organik maddeler yanıcıdır. Yanarak su ve karbon dioksit verir; fakat, oksijen yetersizse, hidrojen karbondan önce yanar ve karbonun bir kısmı parlak bir alev vererek is şeklinde toplanır. Fosfor, kükürt ve metal bileşikleri için de durum böyledir. Metal sülfürler, özellikle sülfürlü maden cevherleri hava akımıyle kavrulursa orta sıcaklıkta sülfatları, yüksek sıcaklıkta metal oksitleri ve kükürt dioksit verir. Birçok bileşik yavaş yavaş yükseltgenebilir; bazı mayalar eşliğinde amonyak azot oksitler haline, alkol ise asetik asit haline dönüşür v.b. Nihayet Lavoisier'nin de gösterdiği gibi solunum, canlı dokularda besin maddelerinin yavaş yanmasını sağlar.

Oksijen, üzerinde kıvılcım halinde bir ateş bulunan bir tahta parçasını yeniden alevlendirmesiyle tanınır. Bir gaz karışım içindeki oksijenin doz tayini, soğukta beyaz fosforla veya pirogallik asit ve potasyum hidroksitle soğutularak belirlenir. Oksijen yeryüzünde en bol bulunan elementtir; atmosferde serbest halde bulunur. Suyun ağırlığının 8/9'unu meydana getirir. Yerkabuğunun önemli bir kısmını oluşturan silikatlar, karbonatlar, organik maddelerin çoğunun bileşiminde oksijen vardır.

Sanayide, oksijen, azotla birlikte sıvı havanın ayrımsal damıtılmasıyle hazırlanır; azot henüz gaz halindeyken oksijen sıvı halde elde edilir. Oksijen aynı zamanda sudan, bir hidroksit çözeltisinin elektroliziyle üretilir; hidrojen katotta açığa çıkarken, oksijen anotta toplanır. 120 Atmosfer basınç altında, çelik tüplerde, gaz halinde saklanır.

Laboratuvarlarda, genellikle potasyum kloratın $KClO_3$ ısıtılarak ayrışmasından faydalanılır; düzenli bir tepkime elde etmek için klorata katalizör görevi yapan manganez dioksit katılır. Aynı zamanda, su etkisiyle oksilitten veya ısı etkisiyle oksijenitten elde edilir. Bazı hallerde bir hipokloridin katalitik ayrışmasından veya oksijenli suyun (hidrojen peroksit) permanganat üzerine etkimesinden yararlanılır. Oksijen, sunî hava oluşturmak için uygulanır ve tıpta faydalanılır; demircilikte kaynak yapılmasında kullanılır. Bazen Bessemer fırınlarında oksijenle zenginleştirilmiş havadan yararlanılır. Sıvı halde, patlayıcı maddeler yapımında kullanılır.

— Astronotik. *Sıvı oksijen,* çoğu zaman, uzay füzelerinde, gazyağı (kerosen) veya hidrojen gibi yakıtla birlikte, birleştiği yakıtı yakan bir madde olarak kullanılır.

— Biyol. Yakın zamanda yapılan araştırmalar oksijenin yüksek basınç altında sebep olduğu zehirlenmeler hakkındaki bilgileri artırdı. 10 Atmosferlik bir basınç mantarlarda büyümeyi ve solunumu durdurur; nemli fasulye tanelerini üç gün içinde, kuru taneleri on dört günde öldürür; bakterilerin büyümesini derhal durdurur; böcekleri ve yumurtalarını bir günde harap eder.

— Eczc. ve Ted. Oksijen, sanayide, basınç altında sıkıştırılmış olarak, çeşitli büyüklükte çelik tüpler içinde satılır. Basıncını azalttıktan sonra, solunum fonksiyonunun etkinleştirilmesi gereken bütün hallerde, özellikle ameliyat sonrası ayılmalarda kullanılır. Âcil hallerde oksijeni kauçuk balonlar içinde taşımak ve bir huni veya bir ağızlıkla teneffüs ettirmek mümkündür. Hastayı oksijence zengin bir atmosferde, hafif basınçlı kapalı bir bölmede (oksijen çadırı) tutmak tercih edilir. Oksijen çoğu zaman solunuma kumanda eden sinir merkezlerini uyarıcı etkisi olan karbon dioksitle karıştırılır.

— Piroteknik. *Sıvı oksijenli patayıcı*'ların yapımında, emme gücü yüksek olan testere talaşı, toz mantar, nişasta gibi yanar maddeler kullanılır. Bunlara bazen kieselgur da katılır; bu yanar maddeler, silindir biçiminde fişekler halinde, amyant veya kâğıttan yapılmış geçirimli bir kılıf içine konur. Bu kartuşlar 10 ile 30 dakikalık bir süre sıvı oksijen bulunan bir kaba daldırılır. Oksijeni emen ve böylece patlayıcı nitelik kazanan fişekler, bayağı sürekli patlayıcı maddeli fişekler gibi, bir maden kuyusunun deliğine doldurulur. Daha çok, demir çıkarılan maden ocaklarında kullanılan bu patlayıcılar, ocakta patlayıcı maddelerin stok edilmesi ihtiyacını ortadan kaldırır ve ateş almaması halinde maden ocağı deliğinde tehlikeli hiç bir tortu bırakmaz.

— Ted. *Oksijen tedavisi,* solunum yoluyle oksijen verme tekniği, cihazların mükemmelleşmesi sayesinde kolaylaşmıştır. Oksijen tedavisi, kanama, şok, soluk kesilmesi hallerinde âcil tedavi için etkilidir; solunum ve dolaşım sistemindeki bazı bozukluklarda iyileştirici etki yapar. Karbon monoksit, barbitürikler ve bazı anestezi gazlarıyle zehirlenmelerde zehirlerden temizleyici rol oynar.

Cerrahîde, özellikle göğüs, akciğer ve kalp cerrahîsinde, anesteziklerle birarada kullanılır. Müzmin solunum yetersizliği çeken hastalarda da oksijen tedavisi işe yarar. (L)

OKSİJENİT i. (fr. *oxygenite*). Kim. İçinde potasyum perklorat bulunan ve kızdırılarak oksijen elde edilen karışım. (L)

OKSİJENLEMEK geçl. f. (*oksijen*'den *oksijen-le-mek*). Bir maddenin bileşimine oksijen katmak.

— Berberlik. Saçların rengini, sulandırılmış oksijenli su ile açmak. (L)

OKSİJENLENME i. (*oksijen* > *oksijenlenmek*'ten *oksijenlen-me*). Fizyol. *Kanın oksijenlenmesi*, oksijenin kana geçmesi.

— Ted. Solunum güçlüğü ve boğulma hallerinde veya cerrahî anestezilerde solunum yoluyle oksijen alınması. (L)

OKSİJENLEYİCİ sıf. (*oksijenlemek*'ten *oksijenle-y-ici*). Kim. Bir maddenin oksijenle birleşmesini sağlayan. (L)

OKSİJENLİ sıf. (*oksijen*'den *oksijen-li*). Bileşiminde oksijen bulunan: *Azotun oksijenli bileşikleri.* || *Oksijenli su.* Bk. SU. || Oksijenle sarartılmış saçlar için kullanılır. (L)

OKSİKARBONEMİ i. (fr. *oxycarbonemie*). Kanda karbon monoksit bulunması. (L)

OKSİKİNOL i. (fr. *oxyquinol*). Eczc. Hidroksikinolein sülfat'ın kısa adı. Safra, bağırsak ve sidik yolları antiseptiğidir; günde 0,1 ile 0,5 gr'lık dozlarda kullanılır. (Lokal antiseptik olarak, yüzde 1'lik çözeltileri jinekolojik ovüller v.b. halinde kullanılır.) [L]

OKSİKLORÜR i. (fr. *oxychlorure*). Kim. Bir klorürdeki iki klor atomunun yerine oksijen atomunun geçmesiyle türeyen ornatma bileşiği.

— ANSİKL. *Oksiklorür*'ler, bazı klorürlerin hidrolizi, bazların maden klorürlere yarı yarıya etkimesi, yüksek sıcaklıkta klorür-

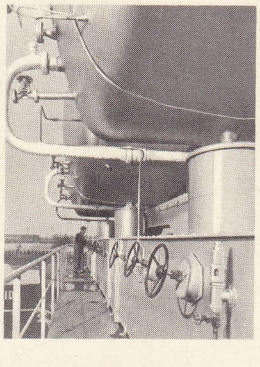

50 000 litrelik oksijen hazneleri

oksijenin elde edilişi

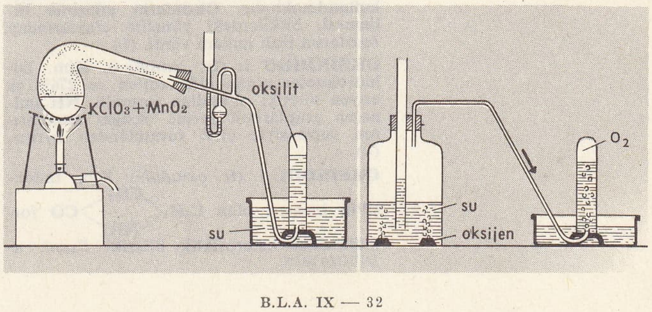

lerin oksijenle ayrışması gibi tepkimeler sonucunda oluşur. Buna göre fosfor pentaklorürden PCl_5, fosfor oksiklorür $POCl_3$ meydana gelir. (L)

OKSİLİKİT i. (fr. *oxyliquite*). Sıvı oksijenli ilk patlayıcı maddelere verilen eski ad. (L)

OKSİLİT i. (fr. *oxylithe*). Kim. Bileşiminde az miktarda nikel ve bakır tuzları bulunan sodyum ve potasyum peroksit karışımı; su ile birleşerek oksijen açığa çıkarır. (Oksilit, laboratuvarlarda ve denizaltılardaki havayı teneffüs edilebilir durumda tutmak için solunum cihazlarında kullanılır.) [L]

OKSİMEL veya **OKSİMELİT** i. (fr. *oxymel* veya *oxymellite*). Eczc. İçinde sirke (sade oksimel) veya ilâçlı sirke (*scilla'lı oksimel*) bulunan melit. (L)

OKSİMLER çoğl. i. (fr. *oximes*'den). Kim. Bileşiminde aldehit veya keton fonksiyonu bulunan maddeler ile hidroksilamin arasında su giderilmesiyle oluşan, genellikle billûrsu bileşikler.

— ANSİKL. Genel formülü R—CH=N—OH olan aldehit *oksimler* veya *aldoksimler* ile R—C(= N—OH)—R' formülündeki keton oksimler veya *ketoksimler* hidrojenlenerek aminleri veren nötür maddelerdir. Klörürler veya susuz asitlerle işlendiklerinde su kaybederek nitrilleri verirler; ketoksimler ise bileşimlerinde açil kökü bulunan bileşiklerdir.

Ketoksimler, sülfürik asit etkisiyle «Beckmann» ornatmasına uğrayarak R—CO—NH—R' amitleri haline dönüşür.

Aynı şekilde kinonlar da oksim verir. Nitroz asidin ketonlara etkimesiyle diketon -α *monoksimler* elde edilir. (L)

OKSİMLEŞME i. (*oksim* > *oksimleşmek*'ten *oksimleş-me*). Kim. Bir aldehit veya ketonun oksim haline dönüşmesi. (L)

OKSİMÜRYAT i. (fr. *oxymuriate*). Kim. *Esk. Eşanl.* HİPOKLORİT.

OKSİMÜRYATİK sıf. (fr. *oxymuriatique*). Kim. *Oksimüryatik asit,* klorun eski adı. (L)

OKSİN i. (fr. *auxine*). Bitkilerde oluşan ve uygun dozlarda bulunduğu zaman çeşitli görevleri olan, özellikle, uzunlamasına büyümeyi kolaylaştıran çok karmaşık maddelerin genel adı. (BİTKİSEL HORMONLAR da denir.)

— ANSİKL. 1927 Yılında hollandalı fizyolog Want, yulaf koleoptilleri üstünde bitkilerin uzamasını incelerken *oksin*'i buldu. Koleoptillerin uzaması, uçtaki sürgendokudan oluşan genç hücrelerin uzamasından ileri gelir. Sürgendoku, genç hücrelerin büyümesini etkileyen bir madde çıkarır; sürgendoku yok edilince gelişme de durur.

Oksin suda eriyen bir maddedir; koleoptil uçlarıyle kaplı jelozlardan ve daha sonra otçul hayvanların sidiğinden yeterli miktarda elde edilerek özellikleri ve kimyasal yapısı incelendi. Bu madde, hormonun hayvanlarda yaptığı etkiyi bitkiler üstünde gösterir. Çok düşük dozda bulunduğu zaman bile etki gösterdiğinden, birim-dozu ağırlığına göre değil etki derecesine göre hesaplanır. Etki derecesini hesaplamak için şu işleme başvurulur: koleoptilin bir kısmı soyulup çıkarılır, içinde oksin bulunan bir parçası yerinde alıkonur. Bu koleoptilli kısım daha çok büyüdüğü için bitki kıvrılır. Yulaf filizinde 10°'lik bir kıvrılma meydana getiren oksin miktarı birim olarak alınır. Buna «yulaf birimi» denir. Şimdi sentetik oksinler yapılabilmekte, tarım alanında ve bahçecilikte zararlı otlara karşı kullanılmaktadır. Oksinlerin etkisinin bilinmesi, bitkilerdeki yönelim olaylarından bazılarını izah imkânı verdi. (L)

OKSİNDİGO i. (fr. *oxindigo*). Kim. Dihidrokumaron'dan elde edilen ve 276°C'ta eriyen bileşik; oksindigo formülü, NH iminojen gruplarının yerine oksijen atomlarının geçmesiyle çivit formülünden ayrılır. (L)

OKSİNDOL i. (fr. *oxindole*). Kim. İndoksil'in izomeri olan $C_6H_4{<}^{CH_2}_{NH}{>}CO$ formülündeki heterosiklik bileşik. *Eşanl.* α-İNDOLİNON.

— ANSİKL. *Oksindol,* ortoaminofenilasetik asidin laktamı olarak kabul edilebilir. Ortonitrofenilasetik asidin indirgenmesi veya izatin'in hidrojenlenmesiyle elde edilir. Yükseltgen maddeler etkisiyle dioksindol haline dönüşür. (L)

OKSİPİKRİK sıf. (fr. *oxypicrique*). *Eş-*

OKSİSELENYÜR i. (fr. *oxyséléniure*). *anl.* STİFNİT.

Kim. Selenyum, oksijen ve bir üçüncü elementin meydana getirdiği bileşik. (L)

OKSİSELÜLOZLAR çoğl. i. (fr. *oxycelluloses*'dan). Kim. Yükşeltgen maddelerin (nitrik asit, permanganat, hidrojen peroksit v.b.) selüloza etkimesiyle oluşan organik bileşikler. (L)

OKSİSİYANÜR i. (fr. *oxycyanure*). Bir oksit ile bir siyanürün birleşmesinden meydana gelen ve oksiklorüre benzer maddeler veren bileşik: *Civa II oksisiyanür* $Hg_2O(CN)_2$ *çok zehirlidir.*

— ANSİKL. Eczc. *Civa II oksisiyanür,* cerrahîde antiseptik olarak kullanılır. Süblimeden daha az zehirli ve daha az tahriş edicidir, cerrahî âletlere etki etmez. (L)

OKSİSÜLFÜR i. (fr. *oxysulfure*). Kim. Bileşiminde oksijen, kükürt ve başka bir element bulunan bileşik.

— ANSİKL. Kükürtün yerine kısmen oksijenin geçmesiyle sülfürlerden *oksisülfür* elde edilir. Antimon sülfürden Sb_2S_3, formülleri Sb_2OS_2 ile Sb_2O_2S olan iki oksisülfür elde edilebilir. Stibin'in kavrulmasıyle de hazırlanabilirler; *kermezit* denilen birinci madde tabiatta bulunur. (L)

OKSİT i. (yun. *oksy,* asit'ten fr. *oxyde*). Kim. Oksijenin bir element veya bir kökle birleşmesinden meydana gelen madde. (Bk. ANSİKL.) || *Etilen oksit,* 11°C'ta kaynayan, 0,882 yoğunluğunda ve CH_2OCH_2 formülünde renksiz sıvı veya gaz. (Etilenin doğrudan doğruya yükseltgenmesiyle elde edilen etilen oksit, petrokimyada, etilen glikolün, etanolaminlerin ve akril bileşiklerinin elde edilmesinde kullanılan çok önemli bir ara üründür.)

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Oksit giderme,* sıvı bir banyodaki oksitlerin indirgenmesi için yapılan işlem. (Bk. ANSİKL.) || Gaz halindeki indirgen bir ortamda, katı haldeki bir maden üzerinde yapılan ısıl işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Oksit kaplama,* elektroliz yoluyle koruyucu bir oksit tabakası meydana getirerek alaşım ve madenleri kaplama metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Basit maddelerin *oksit*'leri arasında, su (hidrojen oksit H_2O), ametal oksitler (SO_2, NO, P_2O_5, CO_2 v.b.) ve çoğu işletilen maden cevherlerini meydana getiren maden oksitler (Fe_2O_3 ve Fe_3O_4, Al_2O_3, Cu_2O, SnO_2, MnO_2 v.b.) sayılabilir. Kök oksitleri arasında en önemlileri, teorik olarak bir alkol veya bir fenolün su kaybetmesiyle meydana gelen, meselâ dietil oksit veya âdi eter $(C_2H_5)_2O$ gibi *eter oksitler*'dir.

Bileşiminde oksijenle birlikte basit bir cisim, özellikle bir maden bulunan oksitler, fonksiyonlarına göre çeşitli gruplarda toplanır: **1.** su ile birleşerek asitleri veren *asit oksitler;* bunlar, özellikle SO_3, N_2O_5 gibi ametal oksitleridir; bu oksitlere *asit anhidritler* de denir; maden bileşikleri içinde anhidritler, oksijen bakımından en zengin oksitlerdir: SnO_2, CrO_3, Mn_2O_7; **2.** su eşliğinde baz rolü oynayan ve asitlerle birleşerek tuzları veren *baz oksitler,* bu olayda oksijenle birleşen element daima bir madendir, baz oksitler genellikle oksijen yönünden en fakir oksitlerdir: Na_2O, CuO, Cr_2O_3; **3.** *nötür (yansız) oksitler,* bunlar, H_2O, NO, CO v.b. gibi anhidrit olmayan ametal oksitleridir; **4.** *amfoter oksitler,* duruma göre asit oksit veya baz oksit rolü oynayan maden oksitleridir (msl.: alümin Al_2O_3 veya çinko oksit ZnO); **5.** *tuz oksitler* veya *karmaşık oksitler,* aynı madenin asit oksidi ile baz oksidinin birleşmesinden meydana gelmiş tuzlar olarak kabul edilebilen maden oksitleridir; msl. magnetik demir oksit Fe_3O_4 veya Fe_2O_3, FeO ve sülüğen Pb_3O_4 veya PbO_2, 2PbO; **6.** *değişik oksitler* yukarıda söylenen fonksiyonlardan hiç birine sahip olmayan maden oksitleridir; bunlar arsında, baz oksitlerden daha az oksijen taşıyan Pb_2O gibi *altoksitler* ile, normal oksitlerden daha çok oksijen taşıyan BaO_2, Na_2O_2 gibi *peroksitler* sayılabilir; bu sonuncular hidrojen peroksidin H_2O_2 tuzları olarak kabul edilebilir.

Oksitlerin adlandırılması çok basittir: **1.** eğer oksit anhidrit değilse, önce oksijenle birleşmiş basit cismin adı, sonra «oksit» kelimesi söylenir (msl. bakır oksit, çinko oksit v.b.). Eğer aynı basit cismin anhidrit olmayan iki oksidi varsa, önce basit cismin adı, sonra o oksitteki birleşme değeri, daha sonra da «oksit» kelimesi söylenir (msl. demir II oksit FeO, demir III oksit Fe_2O_3); **3.** molekül yapılı ametal oksitlerinin moleküllerindeki oksit sayıları mono (bir), di (iki), tri (üç) v.b. önekleriyle belirtilir (msl. karbon monoksit CO, karbon dioksit CO_2, azot monoksit NO, diazot monoksit N_2O); asit anhidriti olan maden oksitleri de böyle adlandırılabilir (msl. krom trioksit CrO_3).

Ametal oksitlerinin fiziksel halleri ve özellikleri birbirinden farklıdır. Oysa maden oksitlerinin hepsi âdi sıcaklıkta katıdır; ergime sıcaklıkları genellikle yüksektir; yalnız alkali ve toprak alkali oksitler suda çözünür ve *hidroksit* haline dönüşür.

Ametal oksitleri arasında, klor ve azot oksitler ısı etkisiyle kolayca ayrışır; değerli madenlerin oksitleri de aynı özelliği gösterir. Oksijenlerinin bir kısmını kaybederek ayrışan CO_2, BaO_2, CuO gibi oksitler hariç öbürleri kararlıdır. İçlerinden çoğu, yüksek sıcaklıkta, hidrojen, karbon veya karbon monoksit etkisiyle, maden veya ametali açığa çıkararak indirgenebilir; karbonun etkisi, birçok metalürji dalında (demir, çinko v.b.) temel işlem olduğu için büyük bir önem taşır. Silis, alümin ve kalsiyum oksit, karbonun indirgeyici etkisine karşı koyar, yalnız elektrik arkı sıcaklığında indirgeme meydana gelir ve bir karbür (SiC, CaC_2) elde edilir. Klor, alümin dışında hemen hemen bütün maden oksitlerini ayrıştırarak madenle birleşir. Elektropozitifliği en yüksek madenler (sodyum, magnezyum, alüminyum), maden oksitlerinde öbür madenlerin yerini alır (alüminotermi yoluyle manganez ve kromun elde edilişi). Az oksijen taşıyan bazı oksitler de oksijenle birleşir; böylece demir II oksit demir III oksite, kalay II oksit de kalay IV oksite dönüşür.

Tabiatta bulunmayan oksitleri elde etmek için genel usullerden hareket edilir: 1. en basit usul, elementi genellikle hava ile yükseltgeyerek doğrudan doğruya oksijenle birleştitirmeğe dayanır; SO_2, CO_2, ZnO, Pb_3O_4 böyle hazırlanır; 2. bazı oksitler, oksijenli bir maden tuzunun ısı etkisiyle ayrışmasından elde edilir; meselâ kalsiyum karbonatın akkor derecede ayrışması kireç ve karbon dioksit verir; kurşun nitratın ayrışmasından kurşun II oksit ve azot dioksit elde edilir v.b.; 3. çözünmeyen maden oksitler, bir maden tuzu çözeltisinin bir alkaliyle çökeltilmesinden hidroksit halinde elde edilir; daha sonra, ısı etkisiyle hidroksitin suyu giderilerek oksit haline dönüştürülür.

— Eczc. Eczacılıkta kullanılan maden oksitleri arasında, bizmut*, kalsiyum*, kalay*, demir*, magnezyum*, manganez*, civa*, kurşun*, çinko* oksitleri sayılabilir. *Diazot monoksit* veya *güldürücü gaz* anestezik olarak kullanılır. *Beyaz antimon oksit* denilen bir potasyum antimonyat asit tuzu, günde 0,5 ile 3 gr'lık dozlarda balgam söktürücü olarak kullanılır.

— Metalürji. Çelik üretiminde, dökme demirin konvertisörde karbon giderme işleminden geçirilmesi ve arıtılmasından sonra, hafifçe oksitlenmiş olan maden, banyodaki oksitleri gideren ve madene istenilen ölçüde yeniden karbon veren ferromanganezle ferrosilisyumla veya her ikisiyle birlikte işlenir. Demir dökümcülüğünde, madenler veya alaşımlar daha çok oksitleyici olan katkı maddeleriyle işlenir (bazı alüminyum alaşımları için sodyum; nikel alaşımları için magnezyum; bakır alaşımları için kuprofosfor, kupromagnezyum veya kuprosilisyum v.b.).

Oksit giderme, katı haldeki madenlere, meselâ karbon monoksitli veya hidrojenli

bir ortamda madenî tozların sinterlenmesi sırasında da uygulanır.

● *Oksit kaplama* alüminyum ve alaşımları için sanayide 1930'dan beri uygulanmaktadır. Anot olarak kutuplanan parça, bileşimi değişen bir banyoya daldırılarak elektrolitik bir işlemden geçirilir. Elektrolitin bileşimi parçaya göre şöyle değişir; alüminyum ve zayıf alaşımları için, demir veya grafit katot ve 40°C'ta yüzde 3'lük kromik asit; düralümin veya alüminyum-bakır alaşımları için, kurşun katot ve yüzde 15'lik sülfürik asit veya gliserin ve alüminyum sülfatla yüzde 50'lik sülfürik asit karışımı; sulu oksalik asit çözeltisi ve gerek yönü değiştirilerek gerek birbirine eklenerek kullanılan, doğru ve alternatif olarak çift akım. Böylece, parçaya kuvvetle yapışık olarak meydana gelen amorf alümin tabakası, yüzeyi tam olarak koruyabilmesi için 10 ile 20 μ'luk bir kalınlığa sahip olmalıdır. Tabakanın gözenekli bir görünüşü vardır. Bu gözenekler sonra kaynar suda bir doldurma işlemiyle veya lanolim, parafin, alkali silikat veya bikromatla emprenye etmek için özel çözeltilere daldırarak ortadan kaldırılmalıdır. Yapısından dolayı bu tabaka vernik veya boya kullanılmasını kolaylaştırır. Sayısız hafif alaşım parçalar (ev ve reklâm eşyaları, oyuncaklar, küvet yapılacak saçlar v.b.) bu şekilde işlenir. Oksit kaplama, magnezyuma da uygulanabilir. Karmaşık bikromat banyosuna daldırılan parça krom oksit tabakasıyle kaplanır. Çinko ve alaşımlarında, parça zayıf kromik asit veya bikromat asidi banyosuna daldırıldığında koruyucu bir tabaka ile kaplanır. (L)

OKSİTAN sıf. ve i. (fr. *occitant*). Leng. Oc dili lehçelerinin bütününe ve daha özel olarak eski provence diline veya trubadurların diline denir. (L)

OKSİTLEME i. (*oksitlemek*'ten *oksitle-me*). Kim. Oksitlemek eylemi: *Havayle oksitlenen demir paslanır.* || Bir maddeye oksijen bağlanması. Bk. YÜKSELTGEME.

— Metalürji. *Yüzey oksitleme*, dayanıklılığını arttırmak için, madenî bir parçayı yüzeysel oksit tabakasıyle kaplamak amacını güden kimyasal işlem. || Konvertisörde yapılan ve özellikle hava akımıyle oksitleme esasına dayanan metalürji işlemi. (L)

OKSİTLEMEK geçl. f. (*oksit*'ten *oksit-le-mek*). Kim. Oksit haline getirmek, oksijenle birleştirmek: *Yüksek sıcaklıkta, hava, madenlerin çoğunu oksitler.*

— Kim. *Aşırı oksitlemek*, bir bileşiğe fazla miktarda oksijen bağlamak.

◆ **Oksitleyen** sıf. Oksitlemek eylemini yapan, oksitleyici. (ML)

OKSİTLENEBİLEN blş. sıf. (*oksitlenmek* ve *bilmek*'ten). Kim. Oksitlenmeğe elverişli olan: *Demir, bakırdan daha kolay oksitlenebilen bir madendir.* (L)

OKSİTLENME i. (*oksitlenmek*'ten *oksitlen-me*). Kim. Oksitlenmek eylemi.

— ANSİKL. Biyokim. Hücre içinde geçen oksitlenme olayları canlılık olayları arasında büyük bir önem taşır. Gerek doğrudan doğruya oksidazların kataliziyle (Warburg), gerek dezidrazların etkisi altında hidrojensizleşmeyle (Thunberg ve Wieland) oksijenin tespitine imkân veren bu olaylar, hücre içindeki enzimlerin etkinliği sonucunda gerçekleşir ve sonunda enerji oluşumuna ve zararlı artıkların atılmasına yol açar.

Bitkilerde oksitlenme, çimlenme dışında, pek önemsizdir. Dışarı çıkan karbon dioksidin en büyük karbonnidratların yanması, bir de dokulardaki mayalanma sonucunda meydana gelir. Aromatik maddelere ve albüminoit türevlerine gelince, bunların çoğu reçine, belsem, uçucu yağ, mum, v.b. şeklinde bitkinin içinde biriktirilir. Yağlı maddeler ise yağlı tohumların çimlenmesi esnasında kullanılır. (L

OKSİTLENMEK dönşl. f. (*oksit* > *oksit-lemek*'ten *oksitle-n-mek*). Oksit haline geçmek: *Sülüğen Pb_3O_4 demirin oksitlenmesini önler.* (L)

OKSİTLEŞEBİLME blş. i. (*oksit* > *oksit-leşmek* ve *bilmek*'ten). Kim. Oksitleşebilen maddelerin niteliği. (L)

OKSİTLEŞME i. (*oksit*'ten *oksit-leş-me*). [Bir element veya bir bileşik için] Oksit haline dönme, oksijenle birleşme. || *Oksitleşme önleyici*, yağ, yağlı vernik ve yağlıboyaya katıldığı zaman tabakaların kuruma ve eskimesini geciktirerek dayanıklılığını arttıran etken. || Tortulaşmayı önlemek amacıyle benzinlere katılan madde. (LM)

OKSİTON sıf ve i. (fr. *oxyton*). Leng. Vurgusu son hecede olan kelimelere denir. (L)

OKSİTON i. (tes. edil. ad). Sanay. Sınaî uygulamalar için önemli miktarda oksijen ve azot üreten bir hava sıvılaştırma cihazının ticarî adı. (Demir-çelik tesislerinde, dökme demirin oksijenle çeliğe dönüştürüldüğü tesisleri beslemek için debisi saatte 8 000 m³ olan oksitonlar kullanılır.) [L]

OKSİTONİZM i. (fr. *oxytonisme*'den). Vurguyu kelimelerin son hecesine düşürme eğilimi. (L)

OKSİTUZ blş. i. (önek *oksi* ve *tuz*'dan). Kim. Oksiasitlerden türeyen tuzların genel adı. (L)

OKSİYODÜR i. (fr. *oxyiodure*). Kim. Oksiklorürlere benzeyen, fakat klor yerine iyot taşıyan bileşik. (L)

OKSİYOZMİ i. (fr. *oxyosmie*). Fizyol. Aşırı, fakat marazî olmayan koku alma duyarlığı. (L)

OKSİYÜR i. (yun. *oksi*, sivri ve *ura*, kuyruk'tan fr. *oxyure*). Asalakbil. Çeşitli hayvanlarda ve insanda asalak yaşayan ipsi kurt. (*Oxyuridae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Asalakbil. *Oksiyür*'ün erkeği 2 ilâ 5 mm, dişisi 9 ilâ 12 mm uzunluğundadır. Yumurtaları 50-60 mikron büyüklüğünde, pürüzsüz, uzunca ve bakışımsızdır. Oksiyürler insanın kalınbağırsağında yaşar. Dişisi bir defada binlerce yumurta yapar. Dışkı ile sürüklenirken yumurtalarını şerçin kenarlarına bırakır. Sürünmesi ve ısırmasıyle şerçte dayanılmaz kaşıntılara sebep olur. Yumurtada bir embriyon bulunur; embriyon şerç mukusunda gelişerek kurt haline gelebilir. Yumurta, en çok, kirlenmiş besin maddeleriyle yutulur; onikiparmak bağırsağının özsuyu, yumurtanın zarını yumuşatır, embriyon yumurtadan çıkar. Kurtçuk az hareketlidir, çiftleşerek kalınbağırsağa geçmeden önce incebağırsakta iki defa deri değiştirir. (L)

OKSİYÜROZ i. (fr. *oxyurose*). Patol. İnsan bağırsağında oksiyür bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı.

— ANSİKL. *Oksiyüroz*, her çeşit iklimde ve her yaşta görülür; bununla beraber bu hastalığa en çok çocuklar yakalanır. Oksiyürlerin etkisi göden ve anus mukozasında kaşıntıya yol açan müzmin bir iltihap şeklinde belirir; kaşıntı ile birlikte ishal, bulantı, hattâ kusma gibi bağırsak bozuklukları da görülür. Bozukluklar sinirsel şekle de bürünebilir ve çırpınma, baş dönmesi, titremeler meydana gelebilir. Oksiyürler çoğunluk apandisin içine girer, buraya mikrop saçarak apandisite sebep olur. Ağız yoluyle tedavi için birçok ilâç kullanılabilir: timol, santonin, kalomel, centiyana moru, piperazin sitrat şurubu. Aynı zamanda bazen pelin veya tarhun enfüzyonlarıyle tenkiye yapmak, kalomel fitili kullanmak ve kendi kendine oksiyür bulaştırma ihtimalini önlemek için makata civa merhemi sürmek de gerekir. (L)

OKSO—. Kim. Alman adlandırma sistemine göre, bir molekülde, karbonil kökü meydana getirecek şekilde karbon atomuna çift bağla bağlanan bir oksijen atomunun bulunduğunu gösteren önek. *Eşanl.* KETO—. (L)

OKSOKROM sıf. (fr. *auxochrome*). *Kromojen* denen renkli bir maddeye katıldığında, bu maddeyi boyarmadde haline dönüştüren kök için kullanılır. *Eşanl.* AUKSOKROM.

— ANSİKL. *Oksokrom grubu*, tuz, asit (OH, CO_2H, SO_3H) veya baz (NH_2, NHR, NR_2) haline gelebilen köklerdir. SO_3H, CO_2H grupları kromojenin renk tonunu değiştirmez; diğerleri değiştirir. (L)

OKSONYUM i. (fr. *oxonium*). Kim. Tek değerli H_3O^+ iyonu ile bu iyonun homologları olan ve amonyum iyonlarına benzeyen ROH_2^+(*primer oksonyum*), $(R)_2OH^+$ (*Sekonder oksenyum*) ve $(R)_3O^+$ (*tersiyer oksonyum*) iyonları.

— ANSİKL. *Oksonyum* iyonları, bir proton (H^+) veya organik bir katyonun (R^+), bir moleküldeki iki değerli bir oksijen atomuyle birleşmesinden meydana gelir. Gerçek bir oksonyum iyonunun H_3O^+ varlığı henüz tartışma konusudur; kimyacıların çoğu, sulu ortamda H^+ iyonunun ancak oksonyum şeklinde bulunabileceğini savunur ve ayrıca, sulandırılmış perklorik asidin $HClO_4$, H_2O gerçekte oksonyum perklorat ClO_4^-, H_3O^+ olduğunu ileri sürer. Bazı kimyacılar α-piron tuzlarını pironyum tuzları olarak, birçoğu da hidroksipirilyum olarak kabul eder. Fakat her iki görüşe rağmen, bunların karmaşık *oksonyum tuzları* olduğu sanılır. Nihayet, eter-oksitlerin birçoğu hidroterrosiyanik asitle birleşerek *oksonyum ferrosiyanür* olarak kabul edilen billûrlaşmış bileşikler meydana getirir.

Ayrıca halojenler ile eter-oksitlerden meydana gelen $(R)_2OBr^+$, Br^- gibi kararsız katılma türevleri *halojeno-oksonyum* halojenürleridir. Tek başlarına pek bulunmayan oksonyum tuzlarının, birçok tepkimede geçiş bileşikleri olarak önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır. (L)

OKSOSİST i. (fr. *auxocyste*). Biyol. *Eşanl.* BİRİNCİ DERECEDEN SPERMATOSİST.

OKSOSPOR i. (yun. *aukse*, büyüme ve *sporos*, *spor*'dan fr. *auxospore*). Diyatomelerin gençleşme sporu. (Birçok defa bölündükten sonra, diyatome gittikçe küçülür, silisli kabuğundan ayrılır, protoplazmasını kabuktan kurtararak serbestçe beslenir, büyür ve bir oksospor olur. Oksospor yeni bir kabuk meydana getirmeden önce, normal hücre büyüklüğüne erişir.) [L]

OKSU sıf. (*ok*'tan *ok-su*). Bot. Ok biçiminde olan organlara, özellikle yapraklara denir. (L)

OKSYDRAKAİ, Hindistan'da halk; Hyphasis'in sol kıyısında Akesines (bugün Çenab) ile Hyarotis (bugün Ravi) arasında yerleştikleri sanılır. İskender'e karşı kahramanca savaşan Oksydrakai'ler, Amritsar yakınındaki Sangala kalesi çevresinde direndiler; ama sonunda yenilerek İskender'e hazineleriyle birlikte bir rehine vermek zorunda kaldılar (M. Ö. 326). [L]

OKSYLOS. Yun. mit. Etolya'lı kahraman. Kardeşini kazara öldürünce yurdundan ayrılmak zorunda kalan Oksylos bir yıl sürgünde yaşadı; sonra Peloponnesos'u istilâ eden Heraklesoğullarına (Herakleides) katıldı; onları Arkadia'ya götürdü ve atalarının krallığı olan Elis'i yeniden ele geçirdi. Sömürgeler kurdu. Ülkesi, Heraklesoğullarının istilâsından kaçan Akalara sığınak oldu. Herakles'in kurduğu olimpiyat oyunlarını düzenledi. (L)

OKSYMORON (yun. *oksys*, iğneleyici ve *moros*, budala'dan fr. *oxymoron*). Üslûp. Bir düşüncenin anlatımına beklenmeyen bir nitelik kazandırmak için görünüşte çelişik olan iki kelimeyi birbirine bağlama metodu. (L)

OKSYRRYNKHOS. Esk. coğ. Orta Mısır'da şehir. Burada efsaneye göre Osiris'in cesedinin parçalarına saygı göstermeyen ve tanrının erkeklik organını yiyen Nil balığı *oksyrrynkhos*'a tapılırdı. Son derece dindar oluşuyle tanınan şehir halkının hemen hemen hepsi, IV. yy.da Hıristiyanlığı kabul etti. Şehirde Yunan-Roma çağından kalma pek çok papirüs bulundu. (L)

OKŞAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Sevgi veya şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya eliyle hafifçe vurmak: *Feride, bir şey söylemeden eğildi, çocuğun başını uzun uzun okşadı* (R. N. Güntekin). *Dizlerinde duran kitabı, bir çocuk başı gibi okşayarak karşılık verdi* (Kemal Tahir). || *Mec.* Övmek, gönül almak: *Metinlerde daima iki tarafı da okşayacak değişiklikler yapardı* (R. N. Güntekin). || *Argo.* Dayak atmak, hafifçe dövmek: *Ve bu eller Tevfiğin kulak tozunu birkaç defa okşamıştı* (H. E. Adıvar). *Bir gün şöyle, hani bir huysuzluk ettiği zaman, al eline, biraz okşayıver* (B. Felek). || *Esk.* Benzemek, hafifçe

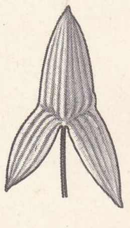

oksu yaprak

Metin OKTAY

andırmak, hatırlatmak: *Muzun lezzeti kavunun lezzetini okşar* (Şemseddin Sami).

— ÇEŞ. DEY. *Gönül okşamak.* Bk. GÖNÜL. || *Gözünü gönlünü okşamak,* güzel görünüşü ile birinin hoşuna gitmek, onu zevklendirmek. || *(Birinin) Gururunu okşamak.* Bk. GURUR.

◆ **Okşama** i. Okşamak eylemi.

◆ **Okşanmak** edilg. f. Okşamak eylemine konu olmak.

◆ **Okşatmak** ettirg. f. Okşamak eylemini yaptırmak. (M)

OKTAEDRİT i. (fr. *octaédrite*). Miner. Tabiî titan oksit. *Eşanl.* ANATAZ. (L)

OKTAETERİS i. (yun. *okto,* sekiz ve *etos,* yıl'dan yun. k.). VI. yy.da Yunanistan'da kullanılan ve ay yılı ile güneş yılı arasındaki farkı kapatmak için araya sekiz yılda bir üç ay katmağa dayanan sistem. (L)

OKTAN i. (fr. *octane*). Kim. Formülü C_8H_{18} olan doymuş hidrokarbonlara verilen ad. (Petrol yağlarında bulunan normal oktan 125°C'ta kaynayan bir sıvıdır.)

— Petr. *Oktan indisi* veya *sayısı,* bir yakıtın vuruntuyu önleme niteliğini, yani yakıt-hava karışımının, ateşlemeden önce, motorda vuruntu olayına yol açmaksızın sıkıştırılabileceği sınırı ölçen indis. || *Kurşunla oktan yükseltme,* bir benzinin indisini kurşun tetraetil katarak arttırma. (Benzindeki kükürt miktarı ne kadar azsa, oktan indisini kurşunla yükseltmek o kadar iyi sonuç verir.)

— ANSİKL. Petr. *Oktan indisi,* analizi yapılacak nümune ile aynı vuruntu önleme özellikleri gösteren, izoheptan ve izooktan karışımındaki izooktan hacminin yüzdesiyle tanımlanır. Vuruntu önleme değeri yüksek olan izooktan'ın indisi 100'dür; normal hepta'nın indisi ise 0'dır. Deneme, sıkıştırması ayarlanabilen teksilindirli özel bir motorda dört temel usule göre yapılır.

Yolda yapılan birçok deney, modern otomobillerde yakıtın gerçek değerine en yakın indisin F_1 indisi olduğunu göstermiştir: demek ki oktan indisi genellikle, F_2 indisinden 3 ile 10 derece kadar yüksek olan «Research Method» ile belirtilir. Uçak benzinleri için F_3 ile F_4 indisleri kullanılır; bu indislerin değeri 100'ü geçerse, izooktan'ın içindeki kurşun tetraetal miktarı üzerine kurulan «performans indisi» uygulanır.

Cracking ve katalitik reforming, alkilasyon gibi çeşitli tasfiye usulleri, benzinlerin oktan indisini yükseltmek ve sıkıştırma değeri 10'a kadar ulaşan yüksek verimli motorlarda kullanılacak benzinleri elde etmek amacını güder. (L)

OKTANT i. (fr. *octant*). Denizc. Denizde, yıldızlara bakarak yol bulmağa yarayan ve çift yansıma ilkesine dayanan âlet. (Sekstan'a benzer, yalnız çatması 45° yerine 60°'dir.)

— Sil. Eskiden Bange sahra toplarında nişan almağa yarayan âlet. (Gonyometrik yön bulucunun atası olan *Estienne oktantı,* derecelere bölünmüş bir yarım kadranın ortasındaki düşey bir eksenin çevresinde dönen bir kolimatörden meydana gelirdi.) [L]

OKTAPLA i. (yun. «sekiz sütunlu, sekiz dizili» anlamında yun. k.). Origenes'in, sekiz sütun üzerine birkaç dilde yazdığı kutsal kitap metni. (L)

OKTAURİ i. Kafkasya'da yetiştirilen ve beyaz üzüm veren asma çeşidi. (L)

OKTAV i. (lat. *octavus,* sekizinci'den fr. *octave*). Müz. Diatonik ıskalanın sekizinci derecesi (Iskalanın birinci çıkış derecesi ile oktav'ı aynı adı taşır; dolayısıyle de oktav birlinin iki katı demektir. Kendisi de ikinci, üçüncü v.b. katlamaları da uyuşumlu bir aralıktır. Bir akort'a bir veya daha fazla oktavın girmesi akortun cinsini değiştirmez.) || Diatonik dizinin sekiz derecelik aralığı. || *Oktav kuralı.* Bk. KURAL. || *Artık oktav,* içinde 5 ton, 2 diatonik yarım ton ve 1 kromatik yarım ton bulunan oktav (msl. ut₃'ten ut ♯₄'e. || *Eksik oktav,* içinde 4 ton ve 3 diatonik yarım ton bulunan oktav (meselâ ut₃'ten ♭₄'e). || *Tam oktav,* içinde 5 ton ve 2 diatonik yarım ton bulunan oktav. (Üstteki notayı meydana getiren titreşim sayısı alttaki notanın titreşim sayısının tam iki katıdır. Meselâ: ut₃'ten ut₄'e).

— Fiz. Birinin frekansı diğerininkinin iki katı olan iki titreşimin aralığı. (L)

OKTAV (Mehmet), türk güreşçisi (İstanbul 1917). 1935'te Kasımpaşa kulübünde futbol oynadı. Sonra güreşe başladı. 1938'de 63 kiloda Türkiye şampiyonu oldu. 1948 Londra olimpiyatlarında 63 kiloda grekoromen şampiyonluğunu kazandı. 1949'da güreşi bıraktı. (M)

OKTAY (Metin), türk futbolcusu (İzmir 1936). Futbola İzmir'de başladı. Damlacık adlı mahalle kulübünden Yün Mensucat kulübüne geçti (1954). İzmir genç karmasına, sonra genç millî takıma seçildi (1954). 1955'te İzmirspor kulübüne, 1956'da Galatasaray kulübüne girdi. 1961 - 1962 Yılında İtalya'nın Palermo takımında oynadı. Türkiye'ye dönüşünde tekrar Galatasaray'a girdi. On yıl gol kralı oldu; 25 defadan çok millî olduğu için Futbol federasyonu tarafından kendisine gümüş madalya verildi. 1969 Yılında futbolu bıraktı. (M)

OKTAY RİFAT (HOROZCU, — denir), türk şairi ve oyun yazarı (Trabzon 1914). Şair Samih Rifat'ın oğlu. Paris'te üç yıl kaldı, *École Libre des Sciences Politiques*'te okudu. 1943'ten itibaren bir süre Ankara'da Basın Yayın Genel müdürlüğünde çalıştı. Sonra, Ankara ve İstanbul'da avukatlık yaptı. Bugün, D.D.Y.'da görevlidir. Oktay Rifat, şiirlerini *Varlık, Aile, Yaprak* ve *Yeditepe* dergilerinde yayımladı. Orhan Veli ve Melih Cevdet ile birlikte çıkardığı *Garip* (1941) adlı kitabıyle ilgi çekti ve yeni şiirin kurucuları arasına girdi. Her kitabında değişik bir kişilik alan Oktay Rifat *Karga ile Tilki*'den sonra sosyal şiiri bırakarak soyut bir şiir anlayışına yöneldi. Oyunları: *Kadınlar Arasında* (1948); *Oyun İçinde Oyun* (1949); *Birtakım İnsanlar* (1961); *Atlar ve Filler* (1962); *Çil Horoz* (1964); *Zabit Fatma'nın Kuzusu* (1965); *Yağmur Sıkıntısı* (1969-1970). Şiir kitapları: *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler* (1945); *Güzelleme* (1945); *Aşağı Yukarı* (1952); *Karga ile Tilki* (1954); *Perçemli Sokak* (1956); *Aşk Merdiveni* (1956); *Elleri Var Özgürlüğün* (1966). Şiir tercümeleri: *Latin Ozanlarından Çeviriler* (1963); *Yunan Antolojyası* (1964). [M]

OKTEMBERYAN, S.S.C.B.'de (Ermenistan) şehir, Aras kıyısında, Erivan'ın batısında; 16 000 nüf. Sulama ile pamuk yetiştirilen bir bölgenin merkezi. Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. (L)

OKTET i. (fr. *octet*'den). Kim. Bir atomun dış tabakasının tamamını meydana getiren sekiz elektrona birden verilen ad.

— ANSİKL. Lewis ve Langmuir'in kimyasal birleşme değeri teorilerine göre, kimyasal moleküller, kendilerini meydana getiren atomlardan her biri sekiz elektronlu bir dış elektron kabuğuna sahip olacak şekilde kurulur. Elektrovalans, bir atomun bazı yüzeysel elektronların başka bir atoma geçmesi şeklinde yorumlanabilir; ancak, bu şekilde iyon haline dönüşen elektronlardan her biri için yukarıda verilen kural doğrulanmış olmalıdır. Kovalansta ise, elektronlar iki atom arasında ortak durumdadır. (L)

OKTİBEHİT i. (fr. *octibéhite*). Miner. Göktaşlarında bulunan nikelli demir. (L)

OKTİL i. (fr. *octyle*). Kim. Oktandan türeyen C_8H_{17} formülünde tek değerli kök. (L)

OKTİLİK sıf. (fr. *octylique*). Kim. Formülü $C_8H_{17}OH$ olan alkoller için kullanılır; normal izomeri birincil alkoldür; 199°C'ta kaynar, ester halinde tavşancılotunda (*heracleum*) bulunur ve etil kaprilat'ın indirgenmesiyle elde edilebilir. (L)

OKTİLYON i. (fr. *octillion*). Mat. Bir milyon kere septilyon, yani 10^{48}. (L)

OKTİN i. (fr. *octyne*). Kim. Formülü C_8H_{14} olan asetilen sınıfı hidrokarbonların genel adı. (L)

OKTOBAS i. (fr. *octobasse*). J. B. Vuillaume tarafından 1849'da meydana getirilen yaylı çalgı. (4 metre boyunda, üç telli [*do, sol, do*] ve pes perdelerde normal kontrabastan dört nota fazla sesi olan dev bir kontrabastır.) [L]

OKTODÜODESİMAL sıf. (fr. *octoduodecimal*). Miner. Biri sekiz, öbürü on iki yüzlü olacak şekilde iki seri meydana getiren yirmi yüzlü bir mineral için kullanılır. (L)

OKTOEKHOS i. (yun. k.). Din. Doğu ortodoks kilisesinin kullandığı ve içinde okunması gereken ses perdelerine göre dizilmiş dualar bulunan kitap. (L)

OKTOJEL i. (fr. *octogel*). Etilheksanoik asit gibi 8 karbonlu bir asidin alüminyum tuzlarından meydana gelen jelleştirme etkeni. (L)

OKTOJEN i. (fr. *octogène*). Siklotetrametilen tetranitramin'le hazırlanan patlayıcı madde. (L)

OKTOPLOYİT i. ve sıf. (fr. *octoploïde*). Biyol. Beden hücrelerinde kromozom sayısı 8 N'e eşit olan hayvan veya bitki. (L)

OKTOT i. (fr. *octode*'dan). Radyotek. Yakın zamana kadar frekans değiştiricilerde osilatör - modülatör olarak kullanılan ve bir ızgara-ekran ile birbirinden ayrılmış bir triyot ve bir pentottan meydana gelen sekiz elektrotlu elektron lambası. (L)

OKTOTLAR çoğl. i. (yun. *okhthodes,* yükselme gösteren > fr. *ochtodes*'dan). Miner. Çeşitli maden oksitlerine eskiden verilen ad. (L)

OKTRUVA i. (fr. *octroi*'dan). Bazı mallar için şehirlerin girişinde alınan vergi; toprakbastı veya ayakbastı parası.

— Mal. *Esk. Oktruva resmi,* Osmanlı devletinde, şehir ve kasabalara ticaret amacıyle getirilen mal ve eşyadan alınan vergi. (*Resmi duhuliye, duhuliye, baç, giriş resmi* de denirdi.)

— ANSİKL. *Oktruva resmi,* Avrupa'da «komün» teşkilâtının kurulmasından itibaren alınmağa başladı. Her komün, kralın izniyle oktruva vergisi alır, bunun yarısını alıkoyar, yarısını da krala yollardı. Birçok avrupa ülkesinde XX. yy.a kadar oktruva resmi vardı. Bunların her birinde resmin miktarı ve alınış şekilleri farklı, genel esasları aynıydı. Netice olarak, birçok ülkede, şehirlere giren kullanım ve tüketim maddelerinden oktruva resmi alınırdı. Oktruva resmi Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından itibaren uygulanan bir vergiydi. *Kanunî kanunnamesi*'nde oktruva resmi alınması gereken her şey ve vergi miktarları teker teker sayılmaktadır. Tarihi bilinmeyen fakat daha sonraki zamanlara ait başka bir kanunname olan *Kanunname-i Osmanî*'de yine aynı şekilde oktruva resmi alınacak maddeler ve vergi miktarları belirtilmektedir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar değişik miktarlarda alınan vergi, 1827 yılından itibaren yenilenerek Osmanlı imparatorluğunun en önemli gelirleri arasına girdi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye ocağının masraflarını karşılamak için *ihtisap resmi* konuldu. Oktruva resminin yerini tutan bu vergi, karadan veya denizden gelen bütün kullanım ve tüketim maddelerinden alınırdı. Bu vergi de 1855 yılına kadar yürürlükte kaldı. (M)

OKTYABRİSTİY çoğl. i. («ekimciler»). Rusya'da, çar Nikolay II'nin bildirgesini onaylayan siyaset adamlarına verilen ad; çar bu bildirgesinde meşrutî bir hükûmet kurduğunu açıklıyordu. (Oktyabrist'ler, bir süre Stolıypin ile işbirliği yapmışlar, sonra 1912 duma'sından itibaren, önemli bir rol oynamamışlardır.) [L]

OKU (Yasukata, kont), japon mareşali (Fukuoka 1845'e doğr. - Tokyo 1930). 1874'te Formoza'daki korsanlara yenildikten sonra Avrupa'da bir yıl geçirdi. 1894'te Çin-Japon savaşında bir tümene kumanda etti. 1898'de Hindistan'da görev aldı, 1903'te Yüksek Savaş konseyi üyesi oldu. Rus-Japon savaşında II. Ordunun başına getirildi, Leao-tong yarımadasına çıkarma yaptı, birçok muharebede, özellikle Kai-ping'de galip geldi. Leao-yang muharebesinde rus ordusunun sağ kanadını kuşattı, sonra da Mukden Meydan muharebesini kazandı (1904-1905). 1906-1912 Arasında ordu genel kurmay başkanı oldu. 1911'de kont payesini aldı. (L)

OKUBO (Toşimiçi), japon siyaset adamı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

TÜRKİYE'DEKİ OKULLAR VE ÖĞRETİM KURUMLARI

4 - 6 yaş

- çocuk yuvaları (özel)
- ana okulları (özel)

6 - 11 yaş

- ilkokullar (resmî, özel) [5 yıl]

11 - 18 yaş
1. devre
2. devre

- ortaokullar (resmî, özel) [3 yıl]
- liseler (resmî, özel) [3 yıl]
- kolejler (resmî, özel) [1. ve 2. devre]

M.E.B.'ye bağlı meslekî ve teknik okullar (1. ve 2. devre)

elektrik ve radyo sanat enstitüleri
erkek sanat enstitüleri
kimya sanat enstitüleri
imam hatip okulları
kız sanat enstitüleri
konservatuvarlar
Matbaacılık okulu
mensucat sanat enstitüleri
motor sanat enstitüleri
öğretmen okulları
ticaret liseleri
yapı enstitüleri

öteki bakanlıklara bağlı meslek okulları

1. devre

Ana Tamir fabrikası, Orta Sanat okulu (M.S.B.)
Çırak okulu (M.S.B.)
Denizyolları Orta Sanat okulu (U. B.)
Hava Kuvvetleri Komutanlığı Orta Sanat okulu (M.S.B.)
Teknik Bahçıvanlık okulu (T. B.)
Teknik Ziraat okulu (T. B.)
Ziraat Makinist okulu (T. B.)

2. devre

Devlet Demiryolları Meslek okulu (U.B.)
ebe okulları (S.S.Y.B.)
Hayvan Sağlık Memurları okulu (T. B.)
Hemşire okulu (Ç. B.)
Hemşire ve Ebe okulu (S.S.Y.B.)
Kızılay Hemşire okulu (S.S.Y.B.)
Maliye Meslek okulu (M. B.)
Meteoroloji Meslek okulu (T. B.)
Orman Tatbikat okulu (T. B.)
Orta Ziraat okulu (T. B.)
Polis koleji (İ.İ.B.)
P.T.T. Meslek okulu (U.B.)
Tapu Kadastro okulu (B.B.)

askerî okullar

1. devre

Askerî ortaokul (M.S.B.)
assubay okulları (M.S.B.)

2. devre

askerî liseler (M.S.B.)
Deniz koleji (M.S.B.)

yüksekokullar

	eğitim	teknik	müzik ve güzel sanatlar	iktisat ve ticaret
	eğitim enstitüleri	mühendislik ve mimarlık yüksekokulları tekniker okulları	devlet müzik ve temsil konservatuvarları Tatbikî Güzel Sanatlar yüksekokulu	sekreterlik okulu

M.E.B.'ye bağlı olanlar

Erkek Teknik Yüksek Öğretmen okulu
Kız Teknik Yüksek Öğretmen okulu
Ticaret Yüksek Öğretmen okulu
Yüksek İslâm enstitüsü
Yüksek Öğretmen okulları

öteki bakanlıklara bağlı olanlar

Ankara Sağlık İdaresi yüksekokulu (S.S.Y.B.)
Florance Nightingale Yüksek Hemşire okulu (S.S.Y.B.)
harp okulları (M.S.B.)
Polis enstitüsü (İ.İ.B.)
Yüksek Denizcilik okulu (U.B.)

akademiler

Devlet Güzel Sanatlar akademisi
devlet mühendislik ve mimarlık akademileri
Devlet Müzik ve Temsil akademisi
Eğitim Bilimleri Yüksek akademisi
iktisadî ve ticarî ilimler akademileri

Ankara Sosyal Hizmetler akademisi (S.S.Y.B.)
harp akademileri (M.S.B.)

üniversiteler

Ankara üniversitesi
Atatürk üniversitesi
Boğaziçi üniversitesi
Ege üniversitesi
Hacettepe üniversitesi
İstanbul üniversitesi

İstanbul Teknik üniversitesi
Karadeniz Teknik üniversitesi
Orta Doğu Teknik üniversitesi

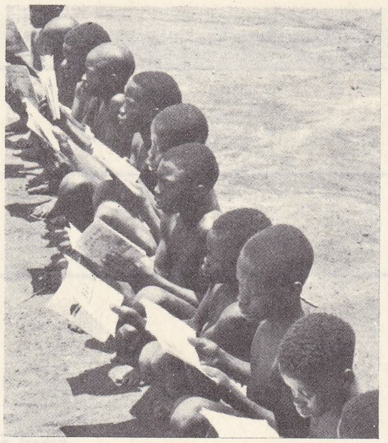

bir açıkhava sınıfında okuma yazma öğrenen güney sudanlı erkek çocuklar

okulda ders

(Kagoşima 1832 - Tokyo 1878). 1868 İmparatorluk devriminde, özel konsey üyesi olarak büyük bir rol oynadı. Maliye bakanlığına getirildi (1871), Batı'ya yaptığı bir inceleme gezisinden sonra gayrımenkul vergisini çıkardı. Çin'e elçi gönderildi, sonra içişleri bakanı oldu (1874), idarî teşkilâtı düzene soktu. Saigo ayaklanmasını bastırdı, fakat isyana katılanlardan biri tarafından öldürüldü. (L)

OKUL i. (*okumak*'tan *oku-l*). Çeşitli derecelerde toplu bir şekilde genel veya özel öğrenim yapılan kurum: *Asıl okunanlar bugünün şairleri, bugünün yazarlarıdır. Yahya Kemal de yarın onlar gibi adı saygı ile anılır, arasıra merak edilip okunur, okullarda öğretilir bir şair olacaktır* (N. Ataç). *Resmî okullar. Özel okullar.* (*Eşanl.* MEKTEP.) [Bk. ANSİKL.] || Bir okuldaki öğrenci ve personelin tümü: *Bütün okul aşılandı. Okul tatile girdi.* || Bir üstada veya felsefî, hukukî, edebî v.b. bir öğretiye bağlananların tümü veya bu öğretinin kendisi: *Stoa okulu. Eşanl.* EKOL.

— Ed. ve G. santl. *Klasik romantik, gerçekçi* v.b. *okullar.* Bk. KLASİK, ROMANTİZM, GERÇEKÇİLİK v.b.

— Eğ. *Askerî okullar.* Bk. ASKERÎ *okullar.* || *Okul dışı eğitim,* okul öğretiminin içinde yer almayan, ama yine de öğrencinin beden, ahlâk ve zihin gelişimini tamamlamak bakımından yararı olan tatil kampları gibi kuruluşların yaptığı eğitim. || *Okul sonrası eğitim,* gençlerin ve yetişkinlerin okuldan çıktıktan sonraki yurttaşlık, beden ve kafa eğitimi konularındaki bilgileriyle meslekî eğitimlerini tamamlamak amacına dönük (akşam kursları v.b.) çalışmalar. || *Öğretmen okulları,* Türkiye'de ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarına öğretim üyesi yetiştiren okulların genel adı. (Bk. ANSİKL.) || *Özel okullar,* özel olarak öğretim yapan kurumlar. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Şoför okulu,* otomobil kullanmayı öğreten okul.

— ANSİKL. *Okul* terimi, sözün kaynak anlamında, hangi seviyede olursa olsun bütün öğretim kurumları için kullanılır. Öğretimin tarihsel gelişmesi, öğretim kurumlarının derecelerine göre ayrı adlarla anılması sonucunu doğurdu (Ortaçağdan itibaren, kolejler, fakülteler ve Napolyon devri reformlarının sonucu olarak ortaya çıkan kolej ve liseler). Ama terimin anlamının genişlemesi bugün de durmuş değildir ve gerek ilköğretim (anaokulları ve ilkokullar), gerek ortaöğretim (meslek ve sanat okulları), gerek yükseköğretim kurumlarını (üniversite ve yüksekokullar) belirtmek için bugün de okul terimi kullanılabilir. (Eğitimle ilgili tablo Türkiye'deki okulların ve öğretim kurumlarının bugünkü teşkilâtlanma durumunu özetlemektedir.)

● *Türkiye'de* Tanzimattan önceki eğitim ve öğretim kurumları bu bakımdan tam birer okul sayılmaz. Namaz saatleri dışında camide halka dinî bilgiler aktaran kişilerin (allâme, muhaddis, fakih) takrire dayanan dersleri de bugünkü okullarda uygulanan metotlara benzer biçimde verilmezdi. Hadis ezberletme metodunu güçlü bir gelenek halinde sürdüren cami dersleri (dersiye), islâm ülkelerinin hepsinde olduğu gibi Türkiye'de de yüzyıllarca sürdü; medreselerle birlikte dinî eğitim ve öğretimi amaç edindi. Bu sistem, hiç bir yükümlülük, devam zorunluğu, ölçme ve değerlendirme, plan ve program olmadığı için kişisel isteklere bağlı kalarak sürdürüldü. Bu bakımdan okul kavramı, medrese ve mektep kelimeleriyle karşılandı. Bugün de bir üst öğretim kurumuna girmek için geçerli belge veremeyen, fakat bazı bilgiler kazandıran öğrenim yerlerine okul değil kurs veya dershane deniyor.

Osmanlı devletinde başlıca okullar (öğretim kurumları), sıbyan mektepleri, medreseler ve Enderun mektebi idi. Yüzyıllarca, sıbyan mektepleri, yalnızca yazma öğreniminin ilk aşamasını ve Kur'an okumayı amaç edindi. Bugün olduğu gibi yurttaşlık bilinci sağlayacak öğretim konuları ele almadı; devlet yönetiminde değil vakıfların ve özel kişilerin gözetiminde kaldı. Tanzimattan sonra medreselerin yanı sıra genel kültür vermeyi amaç edinen çeşitli ilköğrenim ve ortaöğrenim kurumları açılırken (bk. *Türk* EĞİTİM *tarihi*) sıbyan mektepleri de ıslah edildi. Tevhidi Tedrisat kanunu ile (3 mart 1924) Millî Eğitim bakanlığına bağlanan sıbyan mektepleri 22 mart 1926'da çıkan Maarif Vekâleti Teşkilât kanunu ile resmen kaldırıldı. Yalnız dinî eğitim ve öğretimi amaç edinen bu kurumların yerini genel adları okul olan, çeşitli kademe ve değerdeki kurumlar aldı (bk. ÖĞRETİM). Eski sıbyan mekteplerinin dinî görevini bugün Kur'an kursları almıştır ve yetkili öğretmenlerden Kur'an öğrenme imkânı ancak ilkokulu bitirenlere tanınır.

● *Öğretmen okulları.* Tanzimattan sonra öğretim dili Arapça olan medreselerle, medreselilerin yönetimi altında bulunan sıbyan mektepleri ve Enderun mektebi dışında yeni kurulan iptidaî, rüştiye ve idadîlere öğretmen yetiştirmek için açılması düşünülen ilk kurumlardan biridir. Cumhuriyet sonrasına kadar adı Dârülmuallimin olan bu okulların ilki İstanbul'da Fatih'te açıldı (16 mart 1848). Meclisi Maarifi Umumiye tarafından tasdik edilen yönetmeliğe göre, imtihanla önce 20 öğrenci alındı; ilk müdür olan Ahmed Cevdet Paşa zamanında öğrencilere (yönetmeliğin 4. maddesi gereğince) üç yıl içinde ifade usulü, farisî, aritmetik, geometri, mesaha, heyet ve coğrafya dersleri verildi. Medreseye güvenemeyen Tanzimat dönemi devlet adamları, yeni açılan ilk ortaöğretim kurumlarını Dârülmuallimin'den yetişen yeni öğretmenlerin yönetmesini istediler; fakat bu okullar yeterince ilgi görmedi. İstanbul ve taşrada bulunan rüştiye öğretmenliklerine tayin edilecek ilk mezunlar bu görevleri kabul etmezlerse diplomaları elinden alınmak ve bir daha maarif hizmetinde kullanılmamak gibi kayıtlarla bağlanmışlardı. 1872 Yılı istatistiklerine göre Dârülmuallimin'in ancak 200 öğrencisi vardı. Dârülmuallimat da (Kız öğretmen okulu) gene İstanbul'da açıldı (1869). 1872'de ancak 37 öğrencisi vardı. Bu arada sıbyan okullarında öğretmenlik, medrese mensuplarına tanınan bir hak olarak kaldı. Rüştiye ve idadîlerin öğretmenlerinin çoğu da ulema sınıfından çıktı. 1868 ve 1890 ıslahatlarıyla iptidaî (ilkokul), rüştiye (ortaokul) ve idadîlere (lise) ayrı ayrı öğretmenler yetiştirmek için Dârülmuallimin ve Dârülmuallimat'ın programlarıyle öğrenim süreleri değiştirildi. Bu arada Dârülmuallimini Âliye (Yüksek öğretmen okulu) öğrencilerinin, öğrenimlerini Dârülfünunda (üniversite) izlemeleri gereği kabul edildi. Öğrencilik, leylî meccani (parasız yatılı) sisteme dönüştürülünce bu okullara ilgi arttı. Önceleri yalnız İstanbul'da açılan okulların sayısı yüzyılın sonuna doğru 20'ye yükseldi. İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında Usuli Cedide mektepleri adını alan ilkokulların, öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyle, Dârülmualliminler yeniden ıslah edildi. Özellikle İstanbul Muallim mektebi bir meslek okulu durumuna getirildi.

Cumhuriyetten sonra öğretmen okulları üç dereceye ayrıldı; ilköğretmen okulları, ilkokullara; eğitim enstitüleri, ortaokullara; yüksek öğretmen okulu ve üniversiteler de liselere öğretmen yetiştirdi. (Bk. KÖY ENSTİTÜLERİ.) Önceleri yalnız İstanbul'da bulunan Yüksek Öğretmen okulu, imtihanla aldığı parasız yatılı öğrencilerini üniversitelerin ilgili fakültelerinde okutuyordu. 1947'de Köy enstitülerine öğretmen yetiştiren Hasanoğlan Yüksek Köy enstitüsü, 1949'da da İstanbul'daki Yüksek Öğretmen okulu kapatıldı; üniversitelerde okuyan öğrencilere burs verilmekle yetinildi. 1951'de liselerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için Yüksek Öğretmen okulu tekrar açıldı; zamanla, ilköğretmen okullarını en iyi derecelerle bitirenleri, bir yıl lise öğretimine denk staj sınıfında okutarak, imtihanla üniversitelere öğrenci kabul etmek yoluna gidildi. Öğretmen okulları bugün de iki yanlı çalışır; hem lise mezunlarını yatılı olarak fakültelerin ilgili bölümlerinde (Türkoloji, Tarih, Coğrafya, Felsefe, yabancı filolojiler, Sanat Tarihi, Fizik - Matematik, Matematik - Astronomi, Fizik - Kimya) okutur; hem ilköğretmen okullarının başarılı mezunlarını kabul eder.

İlk örneği 1926'da Ankara'da açılan eğitim enstitüleri (Gazi Eğitim enstitüsü, Balıkesir Necati Bey Eğitim enstitüsü v.d.) birer orta muallim mektebi biçiminde teşkilâtlandı; ilkokul öğretmenlerinden imtihan kazananları kabul ederek 2-3 yıllık bir öğretimden sonra ortaokullara öğretmen yetiştirdi. Buralardan çıkanlar ortaokul öğretmeni olabildikleri gibi uzun süre ilköğretim müfettişliği kadrolarını da doldurdular. Eğitim enstitülerinin açılıp kapanışları, uzmanlık dalları, öğretim süreleri kısa sürelerde çeşitli değişiklikler uğradı. Sayıları arttı. Önceleri ortaokullarda grup derslerini okutacak öğretmenler, bir ara her ders için ayrı ayrı uzman öğretmenler, sonra tekrar grup öğretmenle-

OKUMA
«illustration», 1904

Foto. Year Book; Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

ri yetiştirildi. Beden eğitimi, müzik, resim-iş gibi yetenek derslerinin yanı sıra pozitif bilimler (matematik, fizik, kimya, biyoloji), kültür dersleri (ana dili, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi) öğretmenlerinin yetiştiği eğitim enstitüleri son yıllarda sayıları hızla artan öğretmen okulları arasında başta gelir. İlkokullara öğretmen yetiştirme işi ilköğretmen okullarının görevidir. 1969'da, ilkokul mezunlarını kabul eden 6 sınıflı okullar, 7 yıla; ortaokul bitirenleri alan 3 sınıflı okullar, 4 yıla çıkarıldı. Türkiye'de bugün (1971) 84 ilköğretmen okulu, 20 eğitim enstitüsü vardır. Toplam olarak bu öğretmen okullarındaki 65 000 öğrencinin 15 000'i her yıl okul bitirerek eğitim hizmetlerinde görev alır. Öğretmen yetiştiren öteki kurumlar: Ticaret Yüksek Öğretmen okulu, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen okulu, Kız Teknik Yüksek Öğretmen okulu, Kadın Meslek Öğretmen okulu, köy kadınları gezici kurslarına öğretmen yetiştiren kurslar ve Yüksek İslâm enstitüsüdür.

Özel okullar. Türkiye cumhuriyeti uyruklu kişiler, özel hukuk kişileri veya özel hukuk hükümlerine göre yönetilen tüzel kişiler tarafından açılan her derecedeki okullar, haberleşmeyle öğretim yapan yerler, çeşitli kurslar, dershaneler, biçki dikiş yurtları ve benzeri kurumlarla yabancılar tarafından açılan öğretim kurumlarıdır. Anaokulu, ilkokul ve orta dereceli okulları kapsayan ve özel türk okulları, özel azınlık okulları, yabancıların önceden açtıkları özel okullar olarak sınıflandırılan özel öğretim kurumları 1965'te çıkarılan 625 Sayılı kanunla yeni bir statüye kavuşturuldu; bunlara özel yüksekokullar da eklendi. 1965-1970 Arasında Türkiye'de 37 özel yüksekokul açıldı. Buralarda okuyan öğrenci sayısı 1971'de 48 267'yi buldu. Ancak, Anayasa mahkemesi, özel yüksekokul açılmasının Anayasaya aykırı olduğuna karar verince bütün özel yüksekokullar, İzmir'de Ege üniversitesine, öteki illerde iktisadî ve ticarî ilimler akademileri ile mühendislik ve mimarlık akademilerine bağlandı (1971). Yüksek olmayan özel okullar çalışmalarını sürdürdü. 1970-1971 Dönemi başında bunların dağılışı ve sayısı şöyledir: a) anaokulları: 70 türk, 24 ermeni, 3 musevî, 3 rum, 1 fransız, 1 ingiliz, 3 italyan; b) ilkokullar: 83 türk, 29 ermeni, 5 musevî, 43 rum, 1 bulgar, 2 fransız, 1 ingiliz, 1 iran, 4 italyan; c) ortaokullar: 76 türk, 2 ermeni, 1 musevî, 5 rum, 1 alman, 4 amerikan, 2 avusturya, 1 bulgar, 7 fransız, 2 ingiliz, 2 italyan; ç) liseler: 70 türk, 5 ermeni, 1 musevî, 6 rum, 1 alman, 5 amerikan, 2 avusturya, 4 fransız, 1 ingiliz, 1 italyan; d) meslek okulları: 10 türk, 1 rum, 1 amerikan, 1 avusturya, 1 italyan; e) yüksekokullar. 37 türk, 1 amerikan. 1970-1971 Dönemi başında Türkiye'de özel öğretim kurumlarına bağlı olarak ayrıca 418 dershane, 148 kurs, 255 biçki dikiş yurdu vardı. Türkiye'de ilk özel okulu, İstanbul'un fethinden sonra (1453) Fatih Sultan Mehmed'in izniyle rumlar açtı. İlk ermeni özel okulu ise 1641'de Kigemes Kalanos tarafından açıldı. XIX. yy.da Türkler tarafından da hayır amacıyle özel okullar kurulmağa başlandı. 1860'tan önce İstanbul'da 42 ermeni okulu vardı. 1876'ya kadar, İstanbul'da ve bazı büyük şehirlerde özel okulların açılmasına devam edildi. 1903'te İstanbul'daki türk özel okullarının sayısı 28'i buldu. 1913'te çıkarılan Tedrisatı İptidaiye kanununda özel okulların durumu belirlendi. 1915'te yayımlanan Mekâtibi Hususiye talimatnamesiyle özel okulların statüsü açıklığa kavuşturuldu. 1914-1918 Arasında Türkiye'de 4 alman, 5 amerikan, 3 avusturya, 1 iran ve 1 italyan özel okulu açıldı. Kapitülasyonların kaldırılmasına rağmen Lozan antlaşmasının 40. ve 41. maddelerinde azınlıklara tanınan kültür ve eğitim hakları yüzünden yabancı ve azınlık özel okulları çalışmalarını sürdürdü. Cumhuriyetin ilânından sonra, Atatürk'ün 1925'teki Meclisi açış nutkunda yer alan direktife uyularak, üstün kabiliyetli çocukların, varlıklıların yardımıyle okutulmalarını sağlamak amacıyle, özel okullar açacak olan Türk Eğitim derneği kuruldu (1928). 1925'te çıkarılan Maarifi Umumiye kanununda da özel okullara yer verildi.

— İkonogr. Okul sahneleri XVII. yy.ın hollandalı ustalarıyle XVIII. ve XIX. yy. fransız ressamları tarafından çok zaman işlenmiş konulardır. Bu eserlerin arasında hollandalı ustalardan Gérard Dou'nun *Akşam Okulu* (Amsterdam; aynı konuda bir eseri de Floransa'dadır), Jan Steen'in *Erkek ve Kız Çocuklar Okulu,* Adriaen Van Ostade'in *Öğretmen* (Louvre), Horemans'ın *Hollanda Okulu* (Floransa) adlı eserleri, fransız ressamlardan da Gabriel de Saint-Aubin'in eserleriyle, Decamps'ın (Chantilly ve Londra), Fr. Bonvin'in (*Kızlar Okulu,* Langres), Grespi'nin (*Kadın Öğretmen,* Louvre), ve D'Teniers'nin (*Maymunlar Okulu,* Louvre) tabloları özellikle anılmağa değer. (→ Bibliyo.) [ML]

OKULLU i. ve sıf. (*okul*'dan *okul-lu*). Bir okula devam eden, okuyan (kimse), öğrenci. (M)

OKUMA i. (*okumak*'tan *oku-ma*). Okumak eylemi, okuyan kimsenin yaptığı iş: *Okumam yok bilirsin oğlum* (Ahmed Rasim). *Nuri Efendi gene okumayı keserek: «Yusuf efendi oğlum!» dedi* (Sabahattin Ali). || *Okuma kitabı,* ilkokulda öğrencilere okuma yazma öğretilirken kullanılan kılavuz kitap. || *Okuma yazma,* okuyup yazmak işi: *Cezaevinin hiç okuma yazma bilmeyen sakinlerinden bazılarına bir şeyler öğretmeye çalışılması, evvelâ avlunun duvar diplerinde rastgele bir iş olarak başladı* (Ş.S. Aydemir). Bk. ANSİKL.

— Bilgi-işlem. *Magnetik okuma,* şekilleri veya yerleri gözle seçilebilen harfleri okuma; oysa magnetik mürekkeple baskı usulünde bir elektronik düzenle kotlar çözülür. || *Optik okuma,* basılmış veya elle yazılmış harfleri otomatik bir düzenle okuma. Bk. ANSİKL.

— Elektroakust. *Okuma iğnesi,* okuma kafasının plak üzerindeki izlere doğrudan doğruya değen kısmı. || *Okuma kafası,* kaydedilen seslerin yeniden üretilmesi için, kayıt ortamındaki izin modülasyonuyle etkilenen elektromekanik transdüktör. (Bk. OKUYUCU.) || *Okuma kolu,* okuma kafasını taşıyan ve plak yüzünde yer değiştirmesini sağlayan uzun parça.

— Pedag. Bk. ANSİKL. || *Düzgün okuma,* heceleme devresinden sonra gelen ve cümlelerin kesiksiz olarak okunmasına dayanan alıştırma.

— Tekst. *Karton okuma,* desenli kumaşlarda, gerekli kartonları desene göre delme işlemi. Bk. KARTON *delme.*

— Telekom. *Kontrol okuması,* birbirini öteleyen iki Mors âletiyle, bir merkezden geçen telgraf haberlerinin alınması ve denetlenmesi. || *Sesli okuma,* elektroakustik bir sistemi etkileyen işaretleri işitilir şekilde tercüme ederek, Mors koduna göre gönderilen telgraf haberlerini kopya etme işlemi.

— Tıp. *Okuma körlüğü,* hastanın görmesinde hiç bir bozukluk bulunmamasına rağmen okuma yetisini kaybetmesi.

— Tiyat. Bir tiyatro eserinin, oynanıp oynanmaması konusunda karar vermekle görevli kimselerin önünde okumak eylemi.

— ANSİKL. Eğ. *Okuma yazma.* Bugün dünyada yetişkin nüfusun aşağı yukarı yarısını bulan 750 milyon okuma yazma bilmeyen insanın okuma yazma öğrenmesi gerekir mi, gerekmez mi sorunu hâlâ ara sıra tartışma konusudur. Ahlâk ve hukuk alanında değil de etkililik kaygısı ve elverişli araçların olmaması yüzünden milyonlarca kişiyi uzun yıllar bir yana bırakacak «seçmeye dayanan bir okuma yazma stratejisi»ne yönelindiği anlaşılmaktadır.

Gerçekten de uzmanlar, günümüzde kitle halindeki okuma yazma kampanyalarına, iş piyasasıyle kalifiye işçi ihtiyacını da hesaba katarak, daha titizlikle uygulanan ve genel bir gelişme planı içine alınmış bir «fonksiyonel okuma yazma»yı tercih etmekte hemen hemen oybirliği halindedirler. Fonksiyonel okuma yazmanın başlıca üstünlüğü, meslek bakımından dolaysız olarak sağlaması, hem bireyin hem de Devletin ihtiyaçlarını aynı anda karşılayabilmesidir.

Fakat yetişkinlerin okuma yazması ruhsal düşüncelerin ağır bastığı özel meseleler ortaya çıkarır. Yetişkin hale gelen bir insan, kendi çevresinden aldığı ve bilgi edinmesine sayısız engeller çıkaran âdetler, gelenekler ve inanışlarla yüklüdür. Çocukluk dünyasında olmayan ders saatlerini ailevi veya kişisel düşünceleri de hesaba katmak gerekir.

— Bilgi-işlem. *Optik okuma,* ordinatörde işlenecek bilginin önceden kaydedilmesini gerektiren delikli kart veya şerit, magnetik şerit gibi özel ortamlar kullanma zorunluğunu ortadan kaldırır. Basılmış veya yazı makinesinde yazılmış harflerin okunması 1964'te, elle yazılmış harflerin okunması ise 1967'de başarıldı. Bununla birlikte bu okuma çok hızlı bir tanıma kadansını (dakikada 300 satıra kadar) zorunlu kılan çok sıkı kurallara bağlıdır: basılı harf okuyucusu ancak makinede yazılmış veya basılmış, sabit aralıklı harfleri okuyabilir; okunacak harfler, rakamlar, büyük harfler ve sembollerin aynı tipten olması zorunludur. Elyazması harflerin okunması söz konusu olduğunda, delikli kartonla yazılması ve belirli yazı kurallarına uyulması gerekir. Optik okuma, ya görüntü blokunu bir kumanda ızgarasıyle karşılaştıran bir fotoselle veya izlediği işaretleri izlerine göre ayıran bir ışık demetinin yer değiştirmesiyle yapılır.

— İkonogr. Flaman ve hollandalı ressamlar arasında okuma konusunu işleyenlerin başlıcaları Van Ostacle (*Gazete Okuma,* Louvre), N. Maes (Brüksel), D. Teniers (*Gazete Okuma,* Viyana) ve G. Dou'dur (*Kutsal Kitap Okuma,* Louvre). XVIII. yy.da Greuze (*Kutsal Kitabı Okuma,* Dresden) veya L. Aubert (*Okuma Dersi,* Amiens) adlarındaki fransız ressamları da onlardan ilham aldılar. Ayrıca, J.-F. de Troy (*Bir Molière Okuması,* Londra), C. van Loo (*İspanyol Usulü Okuma,* Leningrad), Boucher (*Mme Geoffrin'de bir d'Alembert Okuması,* desen, özel koleksiyon), Eugène Delacroix (özel koleksiyon), Fantin-Latour (Lyon), Meissonier (*Diderot'da bir Okuma,* özel koleksiyon), D. Wilkie (*Bir Vasiyetnameyi Okuma,* Münih) ve Marcoussis de (*Lamba Altında Okuyan Adam,* Art moderne müzesi) özellikle anılmağa değer. *Okuyan Kadın* ise Vermeer (Amsterdam) ile Renoir'ın (Jeu de Paume salonu, Louvre) şaheserlerinin konusudur.

— Pedag. Okuma öğrenme, ilkokulun temel amacıdır; çocuğu, iki işlemi birden yürütmeğe, yeni birtakım yazılı işaretleri kavramağa ve bu kavrayışa dayanarak bir fikri anlamağa, onun akışını işlemeğe alıştırır. İkinci işlem okumanın amacı, birinci işlem ise aracıdır. Birinci işlem sonucunda kavranılan yazılı işaretlerle, işitilen veya söylenen sesler arasında çağrışımlar başlar, bu, aynı zamanda duyulan sesin yazıya aktarılması demektir.

Öğrenmeyi sağlamak için kullanılan çeşitli metotlar analiz ve senteze dayanır ve buna göre adlanır:

● *Sentetik metotlar* (*heceleme, hece metodu*). Dilin en basit unsurları sayılan harflerin her biri tek başına (ünlüler) veya ünlülerle birleşerek basit sesleri verir (*la, me, ti*). Harfler yer değiştirirse bu seslerin tersi çıkar (*al, em, it*). Hece denen bu sesler birleşerek kelimeleri meydana getirir; msl. *a-ra-ba.*

Sentetik metotlar arasındaki tek fark, seslerin tanıtılmasında harfe verilen önemin azlığı veya çokluğudur. Sesin çıkışını jestlerle kolaylaştırmak amacını güden *fonomimik metot* da sentetik sayılabilir.

● *Analitik metotlar* (*cümle metodu*). Öğretmen burada bilgileri sırayle verir; analiz daha sistemli olarak uygulanır; öğrenme daha hızlıdır, ama çocuğun öğrenmeye serbestçe katılma payı daha azdır.

Bu metotlar çocuğun zaten dili bildiğini kabul eder, zihnin bütünleri kavradığı, bütünler üstünde düşündüğü gerçeğine dayanır. Çocuk, konuştuğu gibi okumak üzere, «söylemek»ten «okuma»ya geçer. Çocukların söylediği bir cümle, tahtaya yazılır; sonra kelimeler rollerinin önemine ve cümle içinde hissedilen yerlerine göre ayrılır (tümel kavram); sonra görülen ve işitilen kelimelerdeki sesler karşılaştırılarak birbirinden ayrılır. Bu sesler başka kelimelerde de aranır ve nihayet harfler tanıtı-

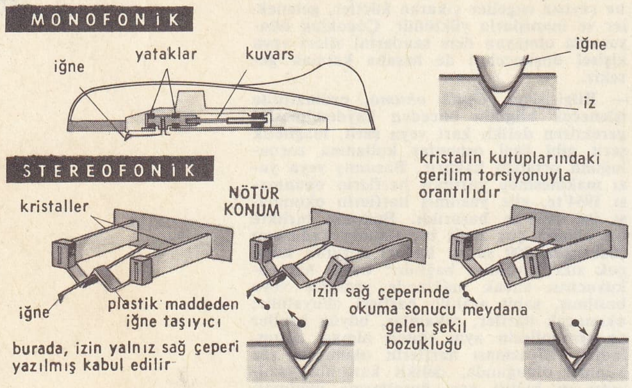

okuyucular (elektroakust.)

lır. Kelimelerin «kısımları» olarak hissedilen sesler hecelenir, kelimeler de öğrenilir öğrenilmez yazılmağa başlanır. Böylece çocuk, yeni kelimelerle karşılaştığı zaman önce öğrendiklerine ait duyma ve görme unsurlarını büyük bir hızla tanır. Böyle bir metoda «analitik-sentetik» demek doğru olmaz, çünkü bu iki işlemi birbirinden ayırmak, sadece birbiri ardından geldiklerini kabul etmek ve algılama sentezlerinde analizin temel rolünü görmezlikten gelmek demektir.

Ayrıca «karma» denen metotlar vardır; analitik metotları temel alan bu metotlara göre sentetik metotların bazı uygulamalarını değişik oranlarda almak yararlıdır. (LM)

OKUMA (Şigenobu, — markisi), japon siyaset adamı (Saga, Kyu şu 1838 - Tokyo 1922). Samuray'dı, 1868 imparatorluk devrimine katıldı. Danıştay üyesi, maliye bakanı oldu (1873-1881), Mutsuhito'nun otoriter çevresine karşı çıktı ve bir meclis seçilmesini sağlayamayınca bakanlıktan çekildi, ilerici partiyi (Şimpo-to veya Kaişin-to) kurdu (1882), sonra partiden ayrıldı (1884). Gene dışişleri bakanlığına getirildi (1888), bir suikast sonucu bacağı kesildi, bakanlıktan çekildi (1889). Yeniden dışişleri bakanlığına döndü (1896-1897), başbakan oldu (haziran - ekim 1898). Tekrar iktidara geçince (nisan 1914 - ekim 1916) Almanya'ya savaş açtı (ağustos 1914), iktisadî alanda Japonya'ya imtiyazlar tanıması için Çin'e bir ültimatom verdi (nisan 1915) ve Rusya ile, Çin'i taksim konusunda bir antlaşma imzaladı (temmuz 1916). [L]

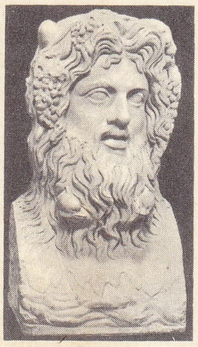

OKYANUS
Vatikan müzesi, Roma

OKUMAK geçl. f. (esk. türk. *okımak*'tan). Harfleri tanıyarak bunların bağlı bulunduğu dil birimlerini yazıda ayırt edebilmek: *Fransızca okumak. Eski yazı okumak.* || Bu yoldan, yazılı bir metnin muhtevasını öğrenmek: *Kitap okumak.* || Yazılmış veya basılmış bir metni yüksek sesle iletmek veya gözleriyle algılamak: *Bu ayak sesleriyle bu sıra sıra mezarlar arasında bu emri okumak kabil değildi. Az sonra ilk silâhlar patladı* (Ş. S. Aydemir). || Bir yazarın eserlerini okumak: *Ancak onlar da Baki'den bu yana gelmiş ozanlarımızı okuyorlar* (N. Ataç). *Meşhur Acem şairi Şevket'i bilhassa çok okuyor, çok beğeniyordu* (N. Araz). || (Bir şarkı veya türküyü kuralına uygun olarak) Söylemek: *Saat on birde gazinoda işi bitiyordu. Ve o gelir gelmez şöhretini yapan şarkıları okuyacaktı* (A. H. Tanpınar). || Ezbere söylemek: *Ezan okumak. Namazda dua okumak.* || *Teşm. yol.* Bir şeyin anlamını çözmek: *Şifre okumak.* || *Mec.* Bazı belirtilerden hareket ederek bir anlamı, gizli bir duyguyu anlamak, kavramak: *Bunu, hepsinin gözlerinde ayrı ayrı okumak mümkündür* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Birinin düşüncelerini okumak.* || İyileşmesi için bir hastaya nefes etmek: *Dediği gibi de beni okur okumaz başımın ağrısı geçti* (R.N. Güntekin). || *Halk dili.* Davet etmek, çağırmak. || *—Argo.* Söylemek: *Karakolda bütün bildiklerini okudu.* || Küfür etmek. || Kötü bir duruma getirmek, bozmak, berbat etmek. || Geçz. f. Öğrenim görmek: *«Ben okumak istiyorum!» dedim. «Beni buralara getirdiniz, cahil bırakacaksınız. Okumak istiyorum ben, okumak!»* (Orhan Kemal). *Cahil okur anıma âlim olamaz / Kâmillik ilmini herkes bilemez* (Âşık Veysel).

— ÇEŞ. DEY. *Canına (ezan) okumak.* Bk. CAN. || *(Birine) Lânet okumak.* Bk. LÂNET. || *Masal okumak.* Bk. MASAL. || *Maval okumak.* Bk. MAVAL. || *Meydan okumak.* Bk. MEYDAN. || *Rahmet okumak.* Bk. RAHMET.

— Matbaac. *Tashih okumak,* provaları okuyup düzeltmek. (Dizili metin sütunlar veya sayfalar halinde okunur.)

— Müz. *Müzik okumak,* nota ve müzik işaretlerine göz gezdirerek, içinden değerlerini söylemek.

◆ **Okunmak** edilg. f. Okumak işine konu olmak. || Geçz. f. Okunulmak.

◆ **Okunulmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Okumak. (M)

OKUME i. Afrika'da, özellikle Gabon'da yetişen ağaç (*Aucoumea Klaineana*) ve bu ağaçtan elde edilen kereste. (*Burseraceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Okume,* uzunluğu 25-30 m'yi, çapı 1-2 m'yi bulan, on beş yaşından sonra ancak destekle ayakta durabilen bir ağaçtır. Turuncu pembe renkte yumuşak ve hafif bir kerestesi vardır. Nemi yüzde 15 iken yoğunluğu 0,45'tir. 3-5 m'lik yuvarlak veya köşeli tomruklar halinde satılır; kontrplak yapımında kullanılır; levha haline getirilmesi zordur, ama levhalar esnek ve homogendir. Plakaları kolay yapışır, iyi boya ve cilâ tutar. Okume hafif marangozluk işlerinde (bölme, düz kapı), mobilyacılıkta kullanılır. Gabon'da yıllık üretim 400 000 m^3'tür. (L)

OKUMUŞ sıf. ve i. (*okumak*'tan *okumuş*). Herhangi bir okulda öğrenim görmüş, tahsilli (kimse), okuyup bilgisini genişletmiş: *Ayıplarlar sizi [...] Bakınız, siz bugüne bugün okumuş yazmış adamsınız* (B. Felek). [M]

OKUMUŞLUK i. (*okumuş*'tan *okumuşluk*). Okumuş olma hali, tahsilli olma: *Bak ne iyiymiş [...] iyiymiş dedimse, okumuşluk iki yüzlü kılıçtır* (Kemal Tahir). [M]

OKUNAKLI sıf. (*okunmak* > *okunak*'tan *okunak-lı*). Kolayca okunabilecek şekilde düzgün yazılmış, rahatlıkla okunabilen, açık seçik (yazı). [M]

OKUNAKSIZ sıf. (*okunmak* > *okunak*'tan *okunak-sız*). Güçlükle okunabilen, düzgün olmayan, eğri büğrü (yazı). [M]

OKUNTU i. (*okunmak*'tan *okun-tu*). *Halk dili.* Davetiye. (M)

OKUR i. (*okumak*'tan *oku-r*). Okuyucu, okuyan: *Okurlarımızla yazarlarımız birbirlerini bulmuşlar, daha ne istiyoruz?* (N. Ataç). *Esk.* Kari. || *Okur yazar.* Bk. OKURYAZAR. (M)

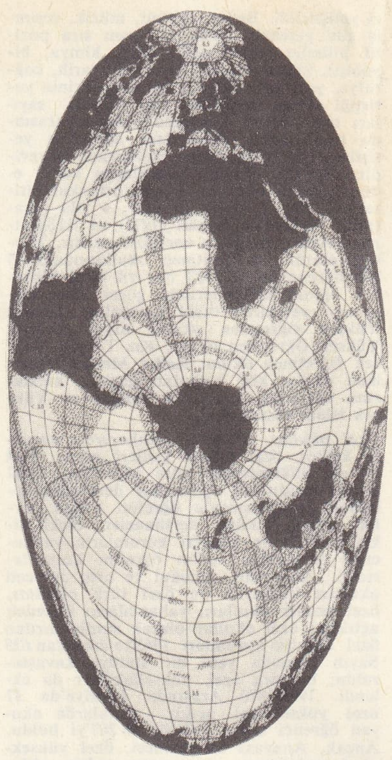

OKYANUS çanakları arasındaki bağlantılar; beyaz kısımlar: yakalşık ortalama okyanus derinliği 3 960 m'den daha derin yerler; rakamlar: ‰ hacim olarak deniz suyundaki erimiş tuz oranı

OKURYAZAR blş. sıf. Öğrenim görmüş, okumuş (kimse): *Çünkü ondan önce halk ile halkın içinden yükselen okuryazarlar arasında müşterek olan hiç bir şey yoktu* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. XIX. yy.ın siyasî, iktisadî ve sosyal gelişmesi, batı yarımküresi memleketlerinin çoğunda, birçok devletçe resmen tanınan bir çeşit öğrenim hakkının doğmasına yol açtı. Parasız ilköğretimi zorunlu kılan kanunlarla *okuryazar* sayısının artması için çalışmalara girişildi. İkinci Dünya savaşından sonra Birleşmiş Milletler teşkilâtı milletlerarası işbirliğini eğitim ve kültür yoluyle artırmak zorunluğu üstünde durarak, milletlerarası alanda bilgisizliğe karşı mücadele meselesini ortaya koydu. UNESCO'nun başlıca amaçlarından biri, okuryazar sayısını artırmak ve temel eğitimi yaygınlaştırmak için, üye devletlerin aldığı tedbirleri desteklemektir. Birleşmiş Milletler Nüfus komisyonu, çeşitli memleketlerde yapılan nüfus sayımlarının kıyaslanmasına yardımcı olmak amacıyle, temel eğitimi «herhangi bir dilde bir mektup okuyabilmek ve yazabilmek yetisi» olarak tanımlamayı salık verdi. Böyle bir tanım ele alınınca, XX. yy.ın ortasında, dün-

OKYANUSYA

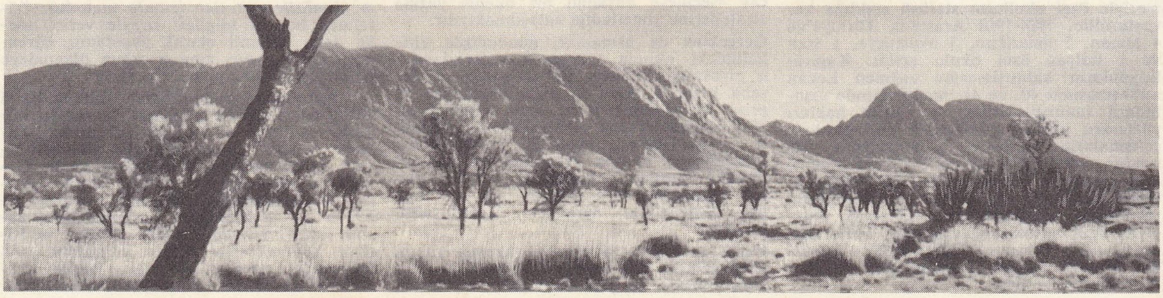

Merkezî Avustralya'dan görünüş

Foto. Encyclopedia Britannica; Anderson-Giraudon, White Aviation (LAROUSSE)

OKYANUSYA
Atoll
0
1000
2000
3000
4000
5000
6000
7000
8000
metre
Arazi
Vesayet altında arazi
AVUSTRALYA
Metropolitlik arazisi
Arazi
Vesayet altında arazi
YENİ ZELANDA
FRANSA Denizaşırı arazi
Sömürge
Himaye
B. BRİTANYA
Arazi
Vesayet altında arazi
A. B. D.
ŞİLİ
B. Britanya
A.B.D.
Kondominyum
Fr.-İng. Müşterek
Avustralya Yeni Zel.
B. Brit.
Vesayet idaresi
HAWAII
(Amerikan eyaleti)
MİKRONEZYA
POLİNEZYA
JAPONYA
HAWAII ADALARI
Orta Büyük Okyanus sırtı
Yengeç dönencesi
Ekvator
Oğlak dönencesi
GÜNEYBATI BÜYÜK OKYANUS HAVZASI
YENİ ZELANDA
Yeni Kaledonya
YENİ GİNE
Torres boğazı
1000 km

OP' ART

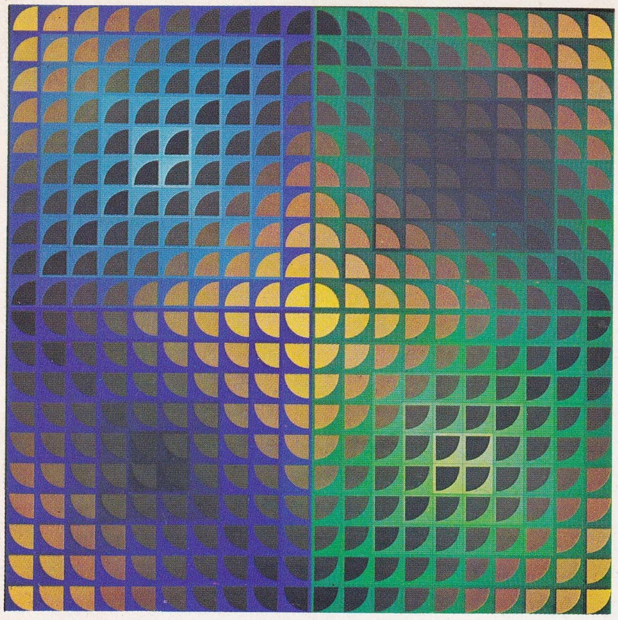

Victor Vasarely
«Barson» (1966)
Foto. Desailly

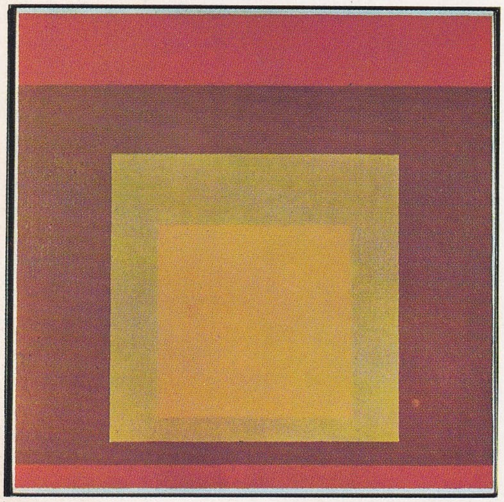

Joseph Albers
«Pazar» (1961)
Foto. Galerie D. René

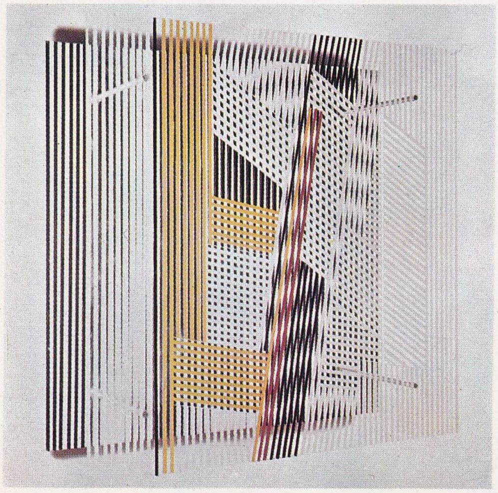

Jésu - Rapheël
Soto
«Sinema
Sekansı»
Foto. A. Morain

POP'ART

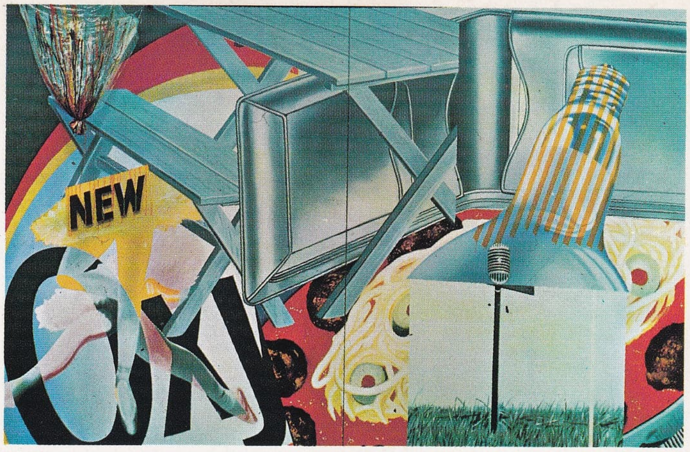

James Rosenquist
«Göçebe»
Sonnabend galerisi
Foto. Shunk - Kender

Roy Lichtenstein
«Vicki»
Sonnabend galerisi
Foto. Shunk - Kender

Andy Warhol
«Lizzi»
Sonnabend galerisi
Foto. Shunk - Kender

Tom Wesselmann
«Natürmort»
Sonnabend galerisi
Foto. Shunk - Kender

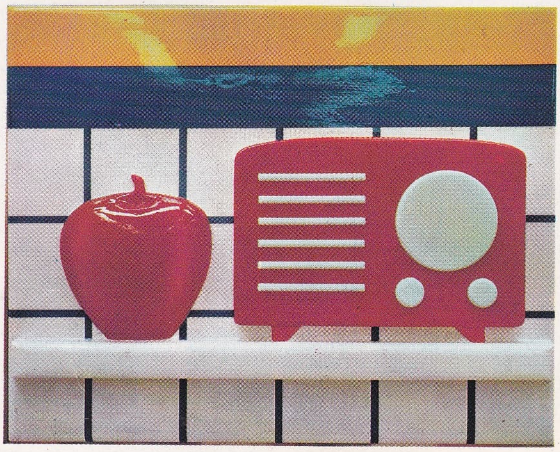

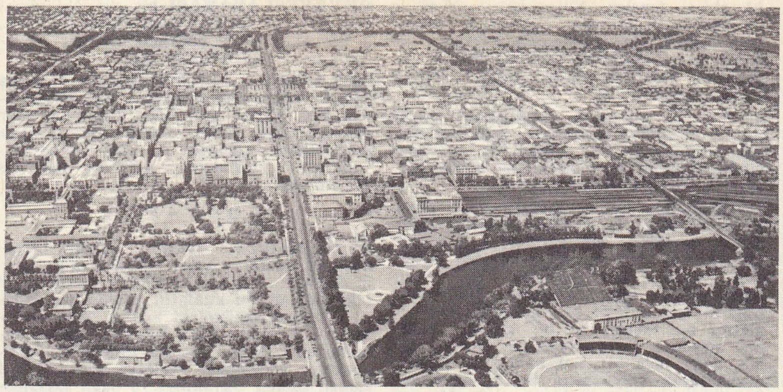
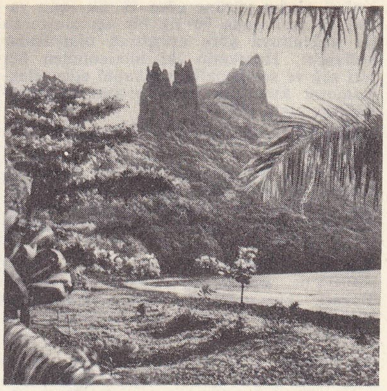

solda, Adelaide; sağda Atiheu (Markiz adl.) koyuna hâkim bazalt yüzey şekilleri

ya nüfusunda, yaklaşık olarak 700 milyon (yüzde 45) okuma yazma bilmeyen yetişkin insan olduğu görülür. Dünya yüzünde okuryazar sayısının en düşük olduğu bölge ortalama yüzde 20 ile Afrika ve Güney Asya'dır. Görünüşte daha gelişmiş olan başka bölgelerde de okuryazar azlığıyle karşılaşılmaktadır: Orta ve Güney Amerika'da nüfusun yüzde 45'i, Güney Avrupa'da yüzde 20'si okuma yazma bilmez. Bütün çocukların okul eğitiminden geçmesi, bütün nüfusun okuryazar olmasını sağlama yolunda uzun vadeli bir çare olmakla birlikte, yetişkinleri de okuryazar hale getirmek için büyük çaba harcamak gerekir: gece dersleri, temel eğitim seferberliği, okuryazar niteliğini zamanla kaybetmemek için gerekli tedbirlerin alınması.

● *Türkiye'de* 1924 Anayasasının ilköğrenimle ilgili hükmü (bk. İLKÖĞRENIM), Yazı devrimi (1928), girişilen eğitim ve öğretim faaliyetleri (bk. EĞİTİM, ÖĞRETİM), okuryazar sayısının artmasına imkân vermiştir. 1970 Nüfus sayımına göre, Türkiye'de 6 ve daha yukarı yaşlardaki okuryazar sayısı 16 375 973'tür. Okuryazar sayısının genel nüfusa oranı yüzde 55,42'dir. 6 ve daha yukarı yaştaki okuryazar erkeklerin sayısı 10 403 153 (yüzde 69,55), kadınların sayısı 5 972 820'dir. (ML)

OKUTMAK ettrg. f. (*okumak*'tan *oku-t-mak*). Bir başkasının okumasını, öğretim görmesini sağlamak: *Sana kucak dolusu para sarfetti, okuttu, bugün çalışacak iş de veriyor* (M. Ş. Esendal). *Çalıştır oğlunu kızını okut / İnsan olmak için okumak gerek* (Âşık Veysel). || Bir yazıyı başkasının okumasını sağlamak, okumak işini yaptırmak: *Hasta olduğum zaman kimseye yüksek sesle bir şey okutmam. Mektup okutmak.* || Ders vermek, öğretmek: *Öğrencilere bazı günler tarih, bazı günler de coğrafya okutuyor.* || Şifa amacıyle, hastalanan kimseyi okuyup üflemesi için nefesi kuvvetli bilinen birine göstermek, nefes ettirmek: *Sen bunu götür de bir kere okut! Yoksa pişman olursun* (Ahmed Rasim). || *Argo.* Satmak, elden çıkarmak: *Onu süsleyip temizlemişler, parlatmışlar, sonra yağlı bir müşteriye okutmuşlardı* (Sabahattin Ali).

— DEY. (*Birine* veya *bir şeye*) *Rahmet okutmak.* Bk. RAHMET.

◆ **Okutulmak** edilg. f. Okutmak eylemine konu olmak.

◆ **Okutturmak** ettrg. f. Okutmak eylemini yaptırmak. (M)

OKUTMAN i. (*okutmak*'tan *okut-man*). *Yeni.* Üniversitelerde uygulama çalışmaları, yabancı dil öğretimi v.b. ile görevlendirilen öğretim yardımcısı. *Eşanl.* LEKTÖR. (M)

OKUTMANLIK i. (*okutman*'dan *okutmanlık*). Okutmanın işi. (M)

OKUYUCU sıf. ve i. (*okumak*'tan *oku-y-ucu*). Sürekli olarak herhangi bir yayın organını okuyan (kimse): *Okuyucular dergileri kapışarak bir köşeye çekildiler. Dergi okuyucusu.* || Şarkı veya türkü söyleyen (kimse), ses sanatçısı. || [Mevlit, ezan v.b.yi] Yüksek sesle ve kurallar uyarınca okuyan (kimse): *Müezzin kör Hüsameddin Bey gibi Üsküdar minarelerinde okuduğu ezanlar İstanbul'da dinlenen okuyucular varmış* (A.Ş. Hisar). || *Halk dili.* Düğün sahibi adına davetlileri dolaşıp törene çağıran (kimse).

— DEY. *Halk dili. Okuyucu gezmek,* düğüne çağırmak için kapı kapı dolaşmak.

— Bilgi-işlem. Bir hesap makinesine, bir ordinatöre veya delikli kâğıt şerit, magnetik şerit, delikli kart, basılmış belgeler gibi dış kaynak verileri üzerinde işlem yapan her türlü sisteme bilgilerin verilmesini sağlayan düzen veya makine. || *Magnetik okuyucu,* magnetik bir mürekkeple basılmış harfleri magnetik bir metotla otomatik olarak okuyan düzen veya makine. || *Optik okuyucu,* bir kayıt ortamı üzerindeki harfleri optik metotla otomatik olarak okuyan düzen veya makine.

— Elektroakust. Herhangi bir metotla kaydedilen sesleri yeniden üretmeğe yarayan cihaz. (Bk. ANSİKL.) || *Akustik okuyucu,* okuma iğnesinin, bir plak üzerindeki izlerin modülasyonuna bağlı olarak yaptığı yer değiştirmeleri doğrudan doğruya akustik titreşimlere ve ses dalgalarına dönüştüren okuyucu (eski fonograflar). || *Elektrikli okuyucu,* kaydedilmiş işaretleri, plak izinin modülasyonuna bağlı olarak okuma iğnesinin yaptığı yer değiştirmelerden doğan elektromotor kuvvetlerle sese dönüştüren okuyucu. || *Optik okuyucu,* fotoğraf yoluyle kaydedilmiş bir sesli filmin modülasyonlarını, bir hoparlörde akustik hale dönüştürülebilen müzikal frekanslı akımlara çeviren cihaz.

— Tar. Eski Roma'da efendisine kitap okumakla görevli köle.

— ANSİKL. Elektroakust. *Plak okuyucuları* veya «pikaplar», okuma iğnesinin mekanik titreşimlerini elektrik akımlarına çevirmeğe yarar. Görevleri, değişken akımları mekanik titreşimlere dönüştüren hoparlörlerinkinin tersidir. Elektrik olaylar tersinir olduğu için, okuyucular da (mikrofonlar gibi) hoparlörlerle aynı ilkeler üzerine kurulabilir. Okuyucular sabit bir bobinde titreşimli bir armatürle akımın indüklenmesinden (*elektromagnetik okuyucu*), bir magnetik alana yerleştirilmiş hareketli bir bobinin indüklenmesinden (*elektrodinamik okuyucu*), hareketli bir armatür ile sabit bir armatür arasındaki sığa değişimlerinden (*elektrostatik okuyucu*) veya değişken basınçların etkilediği bir Seignette tuzu billûrunun yüzlerinde meydana gelen gerilimlerden (*piezoelektrik okuyucu*) faydalanır. Okuyucularda ucuna safirden veya elmastan bir okuma iğnesi takılmış hareketli bir organ (kol) vardır. Dakikada 78 devirle dönen eski plaklardaki izlerin genişliği bugünkü ince izlerle aynı olmadığından, evrensel bir okuyucu, plağın türüne göre, biri daha büyük, diğeri daha ince iki okuma iğnesiyle donatılmalıdır. Stereofoni metoduyle kaydedilen plakların çoğaltılması için, iğneye verilen hare-

Fici adalarından biri

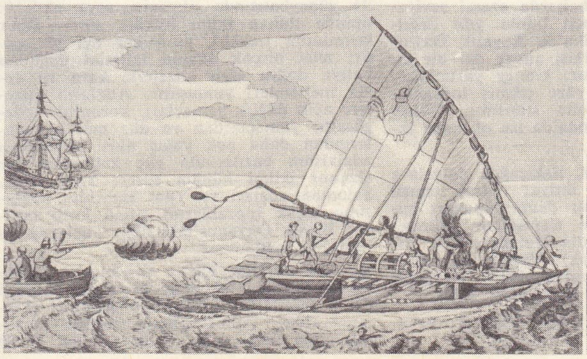

solda, hollandalı denizcilerin Tonga adası yerlileriyle ilk teması (1616); sağda, Pueblo'da fransız bayrağı Yeni Kaledonya «Illustration»dan (1854)

Foto. LAROUSSE

ketleri plağın yüzüne göre 45°'lik eğim yapan ve aralarında 90°'lik bir açı oluşturan iki doğrultuya göre ayrıştıran okuyucular kullanılır. Hareketin iki bileşeninden her biri sağ ve sol kanallara tekabül eden elektromotor kuvvetler oluşturan ayrı bir transdüktöre etkir. (LM)

OKÜLER i. (fr. *oculaire*). Opt. Bk. GÖZ *merceği*.

OKÜLO—, lat. *oculus*, göz'den alınan, anatomi ve patolojide «göz» anlamına kullanılan önek. || *Okülo-sempatik belirti*. Bk. GÖZ (*Patol. bölümü*. — [göz sempatik sinir belirtisi]). [L]

O.K.W., OBERKOMMANDO DER WEHRMACHT'ın kısaltması, Silâhlı Kuvvetler Yüksek kumandanlığı; Almanya'da 1938-1945 arasında, Keitel'in yönetimindeki yüksek kumandanlık bu adı taşıyordu. (L)

OKYANUS i. (yun. *okeanos*'tan). Kıtaları birbirinden ayıran büyük deniz: *Zaman zaman kendisini, uçsuz bucaksız okyanusların ortasında batık bir gemiden tek başına kurtulmuş, boğulmamak için çırpınan iki kişi hissediyordu* (S. Kocagöz). *Atlas okyanusu. Büyük okyanus.*

— Denizbil. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Okyanus istasyonu*, bir okyanus, istasyon gemisinin görevlendirildiği yer. (Okyanus istasyonları Milletlerarası Sivil Havacılık teşkilâtı tarafından okyanus yüzeyinde belirlenmiş, her kenarı yaklaşık olarak 200 deniz mili olan bir karedir.) || *Okyanus istasyon gemisi*, bir okyanus istasyonunda görevli gemi.

— İklimbil. *Okyanus iklimi*, orta enlemlerde karaların batı kenarında hüküm süren iklim; başlıca özelliği sıcaklıkların çok fazla olmaması ve yıllık sıcaklık farkı ortalamasının düşüklüğüdür. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizbil. Bütün *okyanus*'lar yerküre yüzeyinin yüzde 70,8'ini, yani 361 milyon km²'lik bir alanı kaplar; okyanuslar bu alanı şöyle paylaşır:

Büyük Okyanus: 180 milyon kilometre kare, Atlas okyanusu: 106 milyon kilometre kare, Hint okyanusu: 75 milyon kilometre kare. Milletlerarası Hidrografya bürosu, Horn burnunun, Ümit burnunun ve Tasmanya'nın ötesinden çizilen bir çizginin güneyinde bir Güney okyanus (Güney Buz denizi) bulunduğunu kabul eder (ing. *Southern Ocean*). Antarktika kıtasını çevreleyen, kısmen buzullarla kaplı sular için de *Antarktika okyanusu* sözü kullanılır.

Ayrıca S.S.C.B. ve Alaska kıyıları, Kanada arktik takımadaları ve Grönland, İzlanda ve Feroe adalarını bağlayan eşik ile sınırlanan Kutup havzası suları için de Kuzey Buz denizi sözü kullanılır (Kutup havzası Atlas okyanusuna bağlı bir deniz sayılmazsa). Karalarla okyanusların dağılımı incelenince, okyanusların yarısından çoğunun bir «deniz yarımküre»de toplandığı görülür (211 milyon km²); bu yarımkürenin kutbu, Batı Avrupa'nın taban* karşısındadır (daha kesinlikle Bretagne'da Dumet adası yakınında bir noktanın taban karşısında). İncelemeler sonucunda kara ve denizlerin ancak 44° kuzey enleminde dengeli bir şekilde dağıldığı anlaşılmıştır; 70° kuzey enleminin ötesinde ve 20. paralelden itibaren Güney yarımkürede kara yüzeyleri nispeten azalır.

● *Okyanusların incelenmesi*. Derinliklerin ölçülmesi, meydana gelen depremlerin değerlendirilmesi (jeolojik alttabakayı meydana getiren çeşitli tabakalar üzerinde ses dalgalarının kırılması ve yansıması sonucu ortaya çıkan çeşitli yankıların kaydedilmesi) ve yapılan jeolojik ve jeofizik (termik akımlar, manyetik alan ve gravimetrik bozukluklar) incelemeler iki okyanusun kapladığı geniş alanın daha iyi tanınmasını sağladı:

1. önkıta* büyük kara kütlelerinin hemen önünde yer alır;

2. okyanus havzaları şunları kapsar:

a) dibi iyice düzleşmiş abisal ovalar. Dar mecralar (Atlas okyanusunun batısındaki Vela mecrası, Gascogne körfeziyle İberikler'deki abisal ovalar arasındaki Theta mecrası v.b.);

b) abisal tepeler. Yükseklikleri 30-40 m ile 400-500 m arasında değişen az yüksek engebelerdir. Bu engebelerin meydana getirdiği bir bölgelerin, özellikle Büyük Okyanus'ta, lakolitik türden etkiler sonucu oluştuğu sanılır;

c) binlerce kilometre uzunluktaki büyük sırtlar (özellikle okyanusun orta kesimindeki büyük sırt çok önemlidir). Okyanus dibindeki bütün bu yükseklikler büyük dekroşman kuşaklarıyla yarılmıştır;

ç) çoğunlukla volkan menşeli kaya kütleleleri, doruklar ve guyotlar. Önkıta ve okyanus çanakları, dip yapıları bakımından farklıdır. Önkıta, deprem yönünden dengelidir, yaylanın alt kesiminde veya yamaçlarda olduğu gibi çukurlara yığılmış tortulların oluşturduğu çok kalın (birkaç bin metre) bir tabaka ile bir kıtasal kabuktan meydana gelir. Oysa okyanus çanakları daha ince bir sial kabuğuyle örtülüdür (Büyük Okyanus'ta bu kabuğun bulunmadığı sanılır); okyanus çanaklarının substratum'u, derindeki magmanın yükselmesine tekabül eden bazaltlı ağır tabakalardan meydana gelir. Bu yüzden, kıtalarda çok derinde bulunan kesikli Mohoroviçiç tabakası okyanuslarda ancak birkaç bin metreye inebilir. Bu tabaka, orta okyanus sırtlarında hemen hemen yüzeye yakındır.

Bu tabakalanmayı jeologlar farklı şekilde açıklar. Bazı araştırmacılar, okyanus çanaklarının ağır tortul kütlenin altında (ve ağırlık etkisiyle) yavaş yavaş çöktüğünü öne sürer; başkalarına göreyse, okyanus çanakları yerkabuğundaki büyük konveksiyon hareketlerinin sonucudur. Son çalışmalar «kıtaların kayması» nazariyesine yeniden önem kazandırmaktadır. Bu çeşitli varsayımların hangisinin doğru olduğunu anlayabilmek için dipteki kayaların dolaysız yoldan incelenmesi gerekir. Litosferi delme imkânı veren (Amerikalıların Mohole projesi) derin kuyular açma işlemi, öncelikle gerçekleştirilmesi gereken bir çalışmadır.

— İklimbil. *Okyanus iklimi*, orta enlemlerde karaların batı kenarında hüküm sürer; bu bölgeler kutup alnı boyunca dolaşan pertürbasyonlara bağlı hava kütlelerinin nemli ve yumuşatıcı etkisi altındadır. Okyanus ikliminin başlıca özelliği yıllık sıcaklık farkı ortalamasının düşük olması ve yağışların bolluğudur; yağışlar bütün yıla dağılmıştır ama en çok soğuk mevsimde düşer. Batı Avrupa'da yüzey şekilleri pek az engel meydana getirdiğinden, okyanus ikliminin etkisi karaların iç kısımlarına kadar duyulur ve yerini kıta iklimine ancak derece derece bırakır. Bretagne'ın batı ucunda okyanus ikliminin yıllık sıcaklık ortalaması farkı ancak 10°C'tır (ocak 7°C; ağustos 17°C). Yağmurlar çoğunlukla sicim gibi incecik yağar. Yıllık yağış ortalaması 180 güne dağılmıştır (820 mm); ama bunun dörtte üçü ekim - mart ve ancak yüzde 20'si mayıs - haziran aylarına rastlar. Enlem değiştikçe okyanus iklimi de değişir: güneye doğru akdeniz iklimi alanına yaklaşıldıkça sıcaklıklar artar ve yaz yağışları azalır. Kuzeye doğru okyanus iklimi ile soğuk ılıman iklimin etkileri birleşir: Trondheim'da (Norveç), yıllık sıcaklık ortalaması düşüktür (4,7°C); bununla birlikte sıcaklık ortalamaları farkı ancak 17°C'tır ve yağışlar (970 mm) sonbaharda azamî seviyeye ulaşmasına rağmen bütün yıla dağılmıştır. Kuzey Amerika'da Kayalık Dağlar yüzünden okyanus etkisi ancak dar bir kıyı parçasında duyulur. Güney yarımkürede orta enlemlerin yüze çıkmış topraklarında etki alanı daha sınırlıdır. Güney Çin'de ve Yeni Zelanda'da ise okyanus iklimi ağır basar.

— İkonogr. Okyanus, Eskiçağda dalgalara uzanmış sakallı bir ihtiyar olarak temsil edilir, yanında da bir deniz canavarı bulunurdu (Vatikan ve Capitolium müzelerindeki heykeller, villa Borghese'deki Eskiçağdan kalma sunak). Vatikan'da sakallarını yosun ve kabuklu deniz hayvanlarının kapladığı bir de büst vardır. (LM)

OKYANUS (BÜYÜK). Bk. BÜYÜK OKYANUS.

OKYANUSLARARASI bļş. sıf. İki okyanus arasında olan: *Okyanuslararası kanal*. || Bir okyanustan öbürüne uzanan: *Okyanuslararası imparatorluk*. (L)

OKYANUSYA, Büyük Okyanus'a dağılmış adaları içine alan dünyanın beş parçasından biri. (Birer kıta olan dünyanın öbür parçalarından farklı olarak, bu parçaya bütünlüğünü sağlayan ve adını veren okyanustur.) Yüzölçümü: 8 970 000 km²; 18 176 000 nüf.

COĞRAFYA

● *Okyanusya'nın sınırları*. Büyük Okyanus'taki adaların hepsi Okyanusya'ya bağlı değildir; Asya ve Amerika yakınındaki takımadalar, bu kıtaların parçasıdır; Amerika kıyıları açığındaki adalar, Aleut adaları ve özellikle Uzakdoğu'daki Japon takımadaları, İndonezya ve Filipinler Okyanusya'ya katılamaz; Malezya takımadaları zaman zaman Okyanusya'ya bağlı sayılmışsa da, halkları, medeniyetleri ve bütün faaliyetleri bakımından Güneydoğu Asya'ya daha yakındır.

● *Okyanusya'nın bölümleri*. Okyanusya dört kısma bölünür: Avustralya, Melanezya, Polinezya, Mikronezya. Gerçek bir küçük kıta olan ve Büyük Okyanus ile Hint okyanusu arasında yer alan, Avrupa'nın dörtte üçü büyüklüğündeki (7 704 000 km²) Avustralya, en kalabalık bölgeleri Büyük Okyanus'a dönük olduğu için bir Okyanusya toprağıdır; öte yandan tarihi de, avrupalıların Okyanusya'yı keşfetmeleri ve yerleşmeleriyle ilgilidir. Melanezya, Avustralya ve İndonezya'nın doğusundaki adaları (genellikle Yeni Gine de dahil) içine alır; Polinezya, Yeni Zelanda takımadaları ile ekvatorun kuzey ve güneyindeki Orta Büyük Okyanus adalarını kapsar; Mikronezya, Melanezya'nın kuzeyindeki takımadaları içine alır. Çeşitli takımadaların adaları, genellikle kesin yönlerde (özellikle kuzeybatıdan güneydoğuya doğru) uzanır ve çoğunlukla yay şeklinde dizilmiştir.

● *Ada tipleri*. Avustralya dışında, Okyanusya adaları başlıca üç tipe bağlıdır:

1. Yeni Zelanda, Yeni Gine ve Melanezya'nın bazı adaları dağlık yüzey şekillerini ve bugünkü biçimlerini toprak hareketleri sonucunda almıştır; kıvrılmalar ve kırılmalar genellikle çok yenidir ve bu adalarda sık sık deprem olur, yanardağlar püskürür;

2. Polinezya, Melanezya ve Mikronezya takımadalarının çoğu yüzeyden az çok uzak bir denizaltı tabanının üzerindeki volkanik akıntıların sonucudur. Bazıları hâlâ faal olan yanardağlar çok yüksektir (Hawaii takımadalarında 4 210);

3. Dönenceler bölgesinde yer aldıklarından, adaların çoğu mercan kayalıklarıyle çevrilidir (Avustralya'nın kuzeydoğusundaki Büyük Set). Ama Yeni Zelanda'da, Avustralya'nın güneyinde ve bazı takımadalarda (Markiz adaları) mercan kayalıkları yoktur. Üstelik denizaltı sığlıkları bazı mercan oluşumlarına taban yerine geçmiş ve bazı takımadalar (Tuamotu, Gilbert v.b.) tamamıyle atollerden oluşmuştur.

● *İklim, bitki örtüsü, fauna*. Okyanusya adalarının hemen hepsi tropikal bölgededir. Yeni Zelanda takımadalarında, Tasmanya'da ve Avustralya'nın güneydoğusu ile güneybatısında okyanus veya akdeniz tipinde ılıman iklim hüküm sürer. Öbür kısımlarda sıcaklık yılın her ayı yüksektir; ama birçok adanın iklimini doğudan batıya doğru esen alizelerle kara ve deniz meltemleri yumuşatır. Adaların alizelere açık dağlık yamaçları, koruntulu (rüzgâraltı) yamaçlardan ve düz mercan adalarından daha çok yağış alır. Melanezya adalarının bazılarında güç katlanılan bir ekvator iklimi hüküm sürer; Yeni Gine, Salomon adaları ve Yeni Hebrides adalarının alçak topraklarını sıtma kırıp geçirir; Büyük Okyanus'taki öbür adalarda bu hastalığa rastlanmaz.

● *Yerli halklar*. Büyük Okyanus'un bütün takımadalarına yüzyıllar boyunca cüretli deniz seferlerine çıkan batı halkları (Melanezyalılar, Polinezyalılar) yerleşti. Okyanusya'nın yerli halkı, 3 100 000 kişi (2 500

000'i Melanezya'da) olarak hesaplanmıştır. Avustralya'daki çok ilkel yerli halkların nüfusu az (50 000 kişi) ve dağınıktır. Bütün öbür adalarda, salgınların ve XIX. yy. sonunda geleneksel yaşayışın bozulmasının sonucu olarak gerileyen yerli halkların nüfusu bugün, giderek çoğalmaktadır. Bu yenilenme özellikle Yeni Zelanda Maori'lerinde (130 000) ilgi çekicidir. Yeni Gine ile en vahşî adaların (Salomon ve Yeni Hebrides adaları) iç kısımları dışında Okyanusyalılar hıristiyanlaşmıştır; protestanlar katoliklerden çoktur. Eskiden hayat, yumrular tarımı ve hindistancevizi yetiştiriciliği ile balıkçılığa dayanırdı; hayvancılık orta derecede gelişmişti. Bugün ekonomi az çok değişmiş, hindistancevizi ve kahve gibi ihracat bitkileri tarımı yaygınlaşmıştır. Yeni Zelanda'da Maori'ler büyük ölçüde sığır ve davar yetiştirir.

● *Avrupa etkisi.* Commonwealth, Fransa ve A.B.D., Okyanusya'nın üç büyük devletidir. Avrupalılar Okyanusya'nın çeşitli kısımlarını siyasî bakımdan kontrol etmekle yetinmeyerek iklimi elverişli topraklara (Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Kaledonya, Hawaii) yerleştiler. Dönenceler arasındaki öbür adalarda özellikle hindistancevizi işletmeleri kurulmuştur: hindistancevizi, takımadaların çoğunun başlıca gelir kaynağıdır; bazı maden yatakları çok önemlidir (Yeni Kaledonya'da nikel, fosfatlar v.b.).

● *Asyalıların sızma denemeleri.* Japonlar, Marianne adaları, Caroline adaları ve Marshal adalarının mandalarına verilmesini kabul ettirmeyi başardılar; bu adalara yerleştirdikleri 70 000 japon, Pasifik savaşından sonra ülkelerine geri gönderildi. Avustralya ve Yeni Zelanda, Asya'dan göçmen gelmesini yasakladılar; ama bazı takımadalarda işletmelerin ve madenlerin değerlendirilmesi için asyalı işçiler getirmek gerekti: Hawaii'de japonlar ve filipinliler, Fici adalarında hintliler, Yeni Kaledonya'da ve Yeni Hebrides adlarında vietnamlılar ve cavalılar. Takımadaların çoğunda çinliler ticareti ellerinde tutar (Tahiti). Uzun süre öteki kıtalarla pek ilişkisi olmayan Okyanusya, büyük devletlerin güttüğü strateji ve siyaset yüzünden günden güne önem kazandı. Pasifik savaşı (1941-1945), bazı tek adaların stratejik önemini ortaya koydu; havacılığın gelişmesi sayesinde bugün birçok havayolu Büyük Okyanus'tan geçer. Avustralya, Yeni Zelanda ve Commonwealth devletleri büyük iktisadî güçler haline gelmiştir.

ANTROPOLOJİ

Okyanusya'da homogen bir ırk bulunmamasına karşılık, çok farklı beşerî bölgeler vardır; bunların başlıca üçü Avustralya, Tasmanya, Melanezya, Polinezya-Mikronezya bütünüdür.

1. *Avustralya*'daki tek yerli ırk olan *avustralya ırkı*, bazı ilkel özellikler (basık alın, çıkık şakaklar v.b.) taşır. Bu ırk aslında düşünüldüğünden daha az homogendir ve klasik tip dışında bir *negroyit* ırk ve bir *murrayen* ırkı ayırt edilir. Yanlış belirtilere dayanılarak iddia edilmiş olmasına rağmen avustralya ırkının neandertal insanıyle ilişkisi yoktur. Bazı bilginler bu ırkı vedda ırkına bağlayarak Çinhindi ve Cava'da bile kalıntılarına rastlanan bir «büyük avustralyalılar» ırkı haline getirmek istemişlerdir. Tasmanya'da eskiden yaşayan tasmanya ırkı, XIX. yy.da kesinlikle kaybolmuştur. İlkel bir ırk olan ve kısmen zenci, kısmen avustralyalı özellikleri taşıyan bu ilkel ırkın menşei, çelişik nazariyelere yol açmıştır.

2. *Melanezya*'da yaşayan oldukça farklı birçok ırk, genellikle tek bir büyük ırk altında toplanır: *melanezya ırkı* (veya *melano-okyanusyalı* veyahut *negroyit-okyanusyalı*). Bütünüyle ele alınınca bu ırk, Afrika Zencileri ile Avustralyalılar arasında bir ırktır. Başlıca üç kısma ayrılır: *Melanezya Pigmeleri* veya *Tapiro; Papu*'lar (Yeni Gine'deki *sözde-Samîler*), Yeni Kaledonya ve komşu adalarda yaşayan *Kanak'ların* temsil ettiği kaba tip.

Melanezyalıların menşei belirsizdir, ama eskiden çok geniş bir coğrafî alana (Polinezya, Tasmanya v.b.) yayıldıkları bilinir.

3. *Polinezya*'da, *polinezyalı* adı verilen ve hızla sönmekte olan çok homogen bir ırk yaşar. Beyaz gruba, özellikle akdenizlilere benzeyen bazı özellikleri vardır; özelliklerinin bazıları ise sarı ırka bağlı olduğunu düşündürür. Her şey bir yana, bu ırkın Polinezya'ya yerleşmesinin 1 800 yıldan önce olmadığı sanılır.

Mikronezya'da Polinezyalıların ağır bastığı çeşitli ırklar yaşar.

TARİH

● *Yerleşme.* Okyanusya'ya hiç bir zaman büyük ölçüde yerleşme olmamıştır. Eski tarihlerdeki yerleşme, göç dalgalarının değil, kısa mesafelerde yer değiştiren, sürekli olarak birbiriyle kaynaşan ve ayrılan küçük grupların sonucudur. Yani göçmen halkların birbirini izlemesi bugün gösterildiği şekliyle bir şema olmaktan öteye gitmez. Kıtanın ilk halkı oldukları sanılan akraba Papuzlar ve Pigmeler, Yeni Gine'ye, Salomon adalarına ve Yeni Hebrides adalarına yerleştiler. Tarımla geçinen bu halklardan bazı gruplar, balıkçılık ve gemicilikte ustalaştı. Sayısız yasak koyan gizli derneklerin hâkim olduğu bu toplumda, önderlerin görevi sınırlıydı. Sonra Tasmanyalılar, avustralyalı ilkel halklar tarafından püskürtülmeden önce Avustralya'yı işgal ettiler; çok geri olan Tasmanyalılar sadece avcılık ve devşirmecilikle geçiniyorlardı. Avustralya yerlilerinin de başka geçim kaynağı yoktu ama teknikleri daha gelişmişti. Daha sonra gelen Melanezyalılar, Yeni Gine'ye, Salomon adalarına ve Yeni Hebrides adalarının bir kısmına yerleştikten sonra, Yeni Kaledonya, Fici adaları ve Mikronezya'ya geçtiler. Medeniyetleri çok yakından ilgili oldukları Papuların medeniyetine benziyordu. Polinezyalılar geldikleri sırada Fici adalarında ve Yeni Kaledonya'da Melanezyalılar yerleşmişti. Gözüpek gemiciler olan Polinezyalılar büyük çifte piroglarıyle hiç bir yere uğramaksızın 5 500 km yol alabiliyorlardı. Malezya asıllı olduğu sanılan bu halk, birdenbire çoğaldığı için veya iç savaşlar yüzünden Büyük Okyanus'un her yanına dağıldı; Mikronezya'yı aştıktan sonra, Hawaii, Cemiyet, Samoa ve Tanga adalarına, Paskalya adasına, Yeni Zelanda'ya (XIV. yy.) yerleşti; Yeni Hebrides adalarında ve Yeni Kaledonya'da Melanezyalılarla karıştı. Polinezyalıların sağlam bir hiyerarşiye dayanan toplumlarını çok eski çağdan beri veraset yoluyle işbaşına gelen önderler yönetiyordu; balıkçılık ve tarımla geçinen Polinezyalılar, Paskalya adasındaki heykeller ve taraçalar gibi çok büyük işler başardılar.

● *Avrupalıların keşfi.* Okyanusya'ya Ortaçağdan sonra malezyalı ve çinli gemicilerin uğradığı sanılır; ama tarihî belgelerde Avrupalıların yalnız geçişinden söz edilir. XVIII. yy. ortasına kadar yapılan yolculuklar Hindistan yolunu veya çok zengin olduğuna inanılan meşhur Avustralya kıtasını bulmak için düzenlendi. Boylamları doğru hesaplamayı bilmeyen gemiciler uydurma haritalar hazırladılar ve kendilerinden önceki gezginlerin buluşlarına önem vermeden, rastladıkları her adaya yeni bir ad taktılar; bu yüzden anlatılar öyle karıştı ki herhangi bir ada veya takımadayı kimin bulduğunu anlamak çok güçleşti. Macellan, Balboa'nın 1513'te bulduğu Büyük Okyanus'u ilk olarak aştı (1521); ama Güney Amerika ile Guam arasında hemen hiç bir adaya rastlamadı. Daha sonraki yıllarda Hindistan'dan gelen Portekizlilerle, Amerika kıyılarından gelen İspanyollar, Moluk adalarına ve Filipinlere sahip çıkmak için çekiştiler; o tarihte Yeni Gine kıyısına ulaşan (portekizli J.de Meneses, 1526) her iki taraftan kaptanların, Avustralya'nın kuzeybatı kıyısını da buldukları (Büyük Cava) sanılır. Filipin adalarına hâkim olan İspanyollar, XVII. yy.da Caroline ve Marianne adalarını ele geçirdiler. Birçok İspanyol keşif heyeti Avustralya kıtasını aramağa çıktı: Mendona de Nara 1568'de Ofir hazinelerini düşünerek Salomon (Süleyman) adını verdiği adaları buldu; sonra 1505'te Markiz adalarına ve Santa Cruz'a ulaştı; ama tasarladığı koloniyi kuramadı. Yeni bir yolculukta, kaptanlarından Queiros, muavini Torres ile birlikte Yeni Hebrides adalarından birini Avustralya sandı (1606); ayrılan Torres, Avustralya ile Yeni Gine arasındaki, adını taşıyan boğazdan geçerek Filipinler'e ulaştı; ama buluşu 1762'ye kadar gizli kaldı. XVII. yy.da Sonda adasına yerleşmiş olan Hollandalılar daha güneye doğru uzandılarsa da, yalnız ıssız kıyılar ve vahşî kabilelerle karşılaştılar; Janszoon (1605) ve Hartogszoon'un (1616) keşfettikleri Avustralya'nın batı kıyısı, kısa süre sonra Yeni Hollanda adını aldı. 1642'de Doğu Hint adaları yöneticisi Van Diemen'in Yeni Hollanda'nın güney kıyılarını keşfetmekle görevlendirdiği Tasman, Tasmanya'yı ve Yeni Zelanda'nın batı kıyısını buldu; sonra Batavia'ya doğru geri dönerken Tonga ve Fici adalarını, Bismarck takımadalarını gördü (1643).

Bir yolculuk sonunda Avustralya'nın bir ada olduğu ortaya çıkınca esrarengiz kıtayı daha güneydoğuda aramak gerektiğine inanıldı. Portekiz şirketinin Ümit burnu yollarındaki ve Macellan boğazındaki tekelinden kurtulmak isteyen hollandalı Lemare ve Schouten, Tuamotu, Tonga, Futua adalarını (1616) buldular ve Cava'ya ulaşmak amacıyle Yeni Gine kıyılarını izlediler. 1722'de Roggveen Paskalya ve Samoa adalarına ulaştı. 1763'ten sonra Fransızlar ve İngilizler sömürge savaşından kurtulur kurtulmaz Büyük Okyanus'ta düzenli denizyolları kurmağa çalıştılar: Byron, Tuamotu adalarını gezdi (1765); Walis, Tahiti'yi buldu (1767); Carteret, Santa Cruz'u bazı Salomon adalarını ve Yeni İrlanda adalarını tekrar keşfetti (1767). Az sonra, bilimlerin gelişmesi menfaat hırsından uzak ve daha verimli seferler yapılmasına imkân verdi: Bougainville, yanında bir astronom ve bir tabiat bilginiyle yaptığı dünya turu sırasında Tahiti, Samoalor ve Yeni Hebrides adalarından geçti, Yeni Gine'yi de kuzeyden dolaştı; Tahiti'de çok sıcak karşılanması üzerine fransız denizcisi *Voyage Autour du Monde* (Dünya Çevresinde Yolculuk) [1771] adlı kitabını yayımladı; bu kitap avrupalılar arasında mutlu bir polinezya toplumu olduğu inancını yayıyor ve «iyi vahşi» efsanesini sağlamlaştırıyordu. Ama kaptan Cook Avustralya kıtası diye bir kıta bulunmadığını ortaya koydu ve Okyanusya'nın doğru bir haritasını çizdi. Bilginlerden meydana gelen bir heyetle üç büyük yolculuk yaptı: 1768 - 1721 arası, Tahiti'ye gitti, Cemiyet adalarının ve Yeni Zelanda'nın topografya ölçümünü yaptı, bilinmeyen bir kıyı bularak buraya Yeni Güney Galler adını verdi ve Torres boğazından geçti; 1772-1775 arasında Polinezya'nın keşfini tamamladı ve Yeni Kaledonya'yı buldu; 1776-1779 yıllarında da Kuzey Büyük Okyanus'u dolaştı, Sandwich adalarına çıktı ve orada yerliler tarafından öldürüldü. Ondan sonra La Pérouse, Bligh, d'Entrecdsteaux, Baudin, Krusenstern, Kotzebue çalışmalarını tamamladılar ve kıyı derinliklerinin haritasını çizdiler.

● *Misyonerler, tacirler, tarım işletmecileri.* İngiliz protestanları bu halkları hıristiyanlaştırmayı bir görev saydılar ve art arda misyoner dernekleri kurdular: 1795'te genişleyerek *London Missionary Society* adını alan *Babtist society* (1792), *Church Missionary society* (1795), *Wesleyan society* (1814); daha sonra Okyanusya'ya amerikan (1820), anglikan (1841), presbiteryen (1848) rahipleri gitti. London Missionary society, Tahiti'ye iyi karşılanan rahip ve sanatçılar göndererek (1797) havarilik çalışmasına başladı. Başka rahiplerden iyi karşılanmayan, hattâ öldürülenler olunca, J. Williams (öl. 1839) adalara avrupalı rahiplerden önce, Hıristiyanlığı kabul etmiş yerliler göndererek daha emin bir yola başvurdu. Misyonerler kendilerini önce teknik bilgileriyle kabul ettirdiler: her yerde Hıristiyanlığı kabul eden bir önderi destekleyerek tek krallıklar kurulmasına yol açtılar. Tahiti'de Pomare sülâlesi hâkimiyetini kabul ettirdi. Rahipler kısa sürede İncil'i mahallî dile çevirerek Hıristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırdılar. Ama dinî otoritelerine ve Büyük Britanya'nın desteğine dayanan misyonerler, tamamıyle

ata heykeli
çokrenkli
oyma ağaç
(Yeni Gine)
[özel koleksiyon]

yeşimtaşı tiki
maori sanatı
(Yeni Gine)
[özel koleksiyon]

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

yüzbaşıyken

son senelerinde

Fethi OKYAR

püritenci bir anlayışla bütün faaliyetleri kurallara bağlayıp kontrol ederek zorbaca bir otorite uyguladılar; ne onlar ilhak istiyordu, ne de Londra hükûmeti. Bu uzak toprakların britanya ticaretine açılmasından kazanç sağlayan hükûmet, tacirleri denetlemek için adalara konsüller yerleştirmekle ve 1788'de Port Jackson'da (Yeni Güney Galler) bir ceza sömürgesi kurmakla yetindi; merinos yetiştiriciliğinin başarıya ulaştığı ilk yıllarda (1817'den sonra) başlayan serbest sömürgeleştirme hareketi devlet müdahalesi olmaksızın gelişti ve Avustralya kıyısındaki çeşitli sömürgeler ingilizleşerek kısa süre içinde muhtariyet kazandılar. Britanyalı rahiplerin tutumu katoliklerin gelmeğe başlamasıyle değişti. Roma uzun süre ispanyol cizvitlerinin Filipinler'e bağlı Caroline ve Marianne adalarındaki faliyetleriyle yetinmişti. Protestanların Tahiti'de başarı kazanmaları Fransız tarikatlarından rahiplerin gelmelerine yol açtı; bunlar hâlâ pagan olan takımadaları (Gambier 1834; Markiz adaları 1838; Yeni Kaledonya, 1843) hıristiyanlaştırmak ve ingiliz rahiplerinkiler kadar sıkıcı teokrasiler kurmakla yetinmeyerek, daha önce hıristiyanlaşmış adalara da (Hawaii 1827, Tahiti 1836) mezhep çatışmasını götürdüler. Protestan hükûmetlerin sınır dışı ettiği katolikler hükûmetlerine başvurdular.

Böylece konsoloslar, fransız ve ingiliz deniz subayları arasında şiddetli bir rekabet başladı. Pomare IV'ün hükûmetini yöneten protestan rahip Pritehard'ın bulunduğu Tahiti'de çatışma kanlı bir hal alınca, rahip adanın İngiltere tarafından ilhakını istedi. Amiral Dupetit Thouars, Markiz adalarını işgal etti (mayıs 1841), sonra aldığı emri aşarak Tahiti'yi (eylül 1842), Wallis'i ve Futuna'yı (kasım 1842) fransız himayesine aldı. Bunun üzerine ingiliz amirali lord Paulet Hawaii adalarına britanya hâkimiyetini kabul ettirdi (şubat 1843). Donanmaya destek noktaları sağlamak isteyen Guizot hükûmeti, Dupetit Thouars'ın tedbirlerini onayladı ve Okyanusya, Fransız tesislerine ilk valiyi tayin etti; ama Londra Fransa'nın eylemini kabul etmediğini bildirdikten sonra Hawaii'deki işgali kaldırdı (şubat 1843). Pritchard olayı (1843-1845) ve iki ülke arasındaki gerginlik üzerine Guizot, Tahiti ve birkaç komşu ada ile yetinmek, öbür takımadaları misyonerlere bırakmak zorunda kaldı. İngiltere Yeni Zelanda'da daha atak davranarak Fransa'nın bir sefere girişeceğini haber alınca ingiliz hâkimiyetini ilân etti (şubat 1840). Ama Avustralya'nın olduğu gibi Yeni Zelanda da kısa süre sonra kendi meselelerini çözmekte serbest bırakılan bir sömürgeydi. 1853'te Napolyon III, Yeni Kaledonya'yı işgal ettirince (1898'e kadar bir ceza yeri olarak kaldı) Avustralya kolonileri komşu adaların İngiltere'ye ilhakını istediler ama başaramadılar.

Bu sınırlı sömürge alanları dışında Okyanusya, haksız vergi toplamaları misyonerlerin işini engelleyen serüvencilere açıktı; XVIII. yy. sonuna kadar Polinezya'da balina ve fok avcıları, XIX. yy.da Melanezya'da sandal ağacı kerestesi tacirleri, yerlilere zorbaca davranarak ellerindekileri aldılar. Sonra XIX. yy.ın ikinci yarısında şekerkamışı, özellikle de hindistancevizi tarımı (1868'de hindistancevizi içinin bulunması) işletmeleri ortaya çıktı. Avrupalılar çok geniş toprakları kendilerine bıraktırdılar, zorla veya hileyle çok kötü davrandıkları ve çok az ücret verdikleri yerli işçiler topladılar. Sonunda Queensland'da sendikalar beyaz olmayanların istihdamını yasakladıysa da (1901), başka yerlerde istismarlar 1918'den sonraya kadar devam etti. Zorla çalışmanın artırdığı ölüm oranı, Okyanusyalıların çok çabuk yakalandığı avrupa menşeli salgın hastalıklarla (kızıl, çiçek) daha da yükseldi; 1940'a kadar devam eden nüfus azalmasının başka sebepleri de vardı: ateşli silâh ve alkolün yasaklanması, beslenme ve giyimde değişiklik, özellikle yeni bir medeniyete uyarlanma güçlüğü. Avrupalı rahiplerin denetimi altında yaşayan yerliler yaşamak için hiç bir çaba göstermiyor gibiydiler. Bu felâkette avrupalıların sorumluluğunu sadece Loti, R.L. Stevenson, Gauguin gibi kimseler görerek açığa vurdular.

● *Okyanusya'nın paylaşılması.* XIX. yy. sonunda denizciliğin gelişmesiyle Okyanusya dünyanın öbür kısımlarıyle ilişki kurmağa başladı; o tarihte büyük devletler Avrupa'nın sanayi ürünleri için bir pazar değilse bile deniz üssü, telgraf ara istasyonu olabilecek adaların bulunduğu Büyük Okyanus ile ilgilenmeğe başladılar. 1874'te Büyük Britanya'nın Fici'yi ilhaka karar vermesinin sebebi, bu takımadalarda başlayan yerli köle ticaretine son vermekti. Emperyalist devletlerin çatışması ancak 1848'de önem kazandı: Yeni Gine'nin güneydoğu kıyısının Queensland tarafından ilhakını (1882) kabul etmeyen İngiltere, Almanların adanın kuzeydoğu kısmındaki tasarıları üzerine kararını geri almak zorunda kaldı. Okyanusya'ya yeni el atan Almanya, kısa süre içinde büyük bir sömürge kurdu: Marshall adalarının işgali (1885), Caroline, Palau ve Marianne adalarının İspanya'dan satın alınması (1899). O tarihte emperyalist anlayışın ağır bastığı Büyük Britanya dominyon statüsü tanıdığı Avustralya (1901) ve Yeni Zelanda'nın da (1907) kışkırtmasıyle takımadaların birçoğunu (Cook, 1888; Gilbert ve Ellice, 1892; Tonga, 1900 v.b.) ilhak etti. Daha sınırlı bir kesimde hareket eden Fransa, Wallis ve Futuna'ya himayesini kabul ettirdi (1886-1887) ve himaye altındaki adaları (Tahiti, 1880; Gambier, 1881; Rüzgâraltı adaları, 1888 v.b.) ilhak etti. XIX. yy.dan beri Kaliforniya'yı Çin ve Japonya'ya bağlayan yollarla ilgilenen A.B.D., ekonomisi ve hükûmeti Amerikalıların elinde olan Hawaii adalarını ilhak etmeğe hukukî kaygılarla uzun süre tereddüt etti. İspanya'ya karşı savaştan yararlanan senato, Hawaii'nin ilhakını oyladı (1898). 1899'da etki bölgelerinin sınırlandırılması, anlaşmazlıklara yol açan ortaklaşa vesayetlere son veren paylaşmalarla (Samoa, Almanya ve A.B.D. arasında, Salomon adaları İngiltere ve Almanya arasında) tamamlandı. Sadece Yeni Hebrides adaları 1887 Antlaşmasıyle tanınan Kondominyum statüsü sayesinde bölünmekten kurtuldu.

● *İki dünya savaşı ve Büyük Okyanus.* Birinci Dünya savaşının başlangıcından itibaren alman adalarını, Yeni Zelandalılar, Avusturyalılar ve Japonlar işgal etti. Barış antlaşması (1919), sonra Milletler Cemiyetinin kararı, işgal bölgelerini manda haline getirdi: Avustralya, Yeni Gine'nin kuzeydoğusunu, Bismarck adalarını ve Salomon adalarının kuzey kısmını aldı; Yeni Zelanda'ya, Samoa verildi; Nauru adası, Britanya imparatorluğu mandasına girdi. Japonya, Marianne, Caroline ve Marshall adalarını alarak hem yerleşme hem de işletme sömürgeleri haline getirdi: Okyanusya adalarının ekonomisi değişti; hâlâ başlıca ürün olan hindistancevizi içinin yanı sıra, kahve, kakao ve ananas da yetiştirilmeğe başlandı. Maden yatakları işletildi. XIX. yy. sonunda dünya nikel üretiminde başlıca yeri tutan Yeni Kaledonya'dan sonra, fosfat adaları da işletilmeğe başlandı: Makatea (Tuamotu); Nauvu ve Okyanus adası (Gilbert adaları yakınında); Angaur (Caroline). 1930'dan sonra Yeni Gine'nin iç kısmında altın çıkarılmağa başlandı. İşçi toplayıcılara karşı iyi korunan yerlilerin nüfus bakımından da azalması, tarım işletmecilerini ve maden sahiplerini asyalı işçiler çalıştırmak zorunda bıraktı.

XIX. yy. sonunda Hawaii'de japonlar, Fici'de hintliler, XX. yy.da Yeni Kaledonya'da ve Yeni Hebrides'te vietnamlılar ve malezyalılar. Bugün Polinezya takımadalarında asyalılar veya zenciler halkın çoğunluğunu meydana getirir. Deniz uçakları, ulaşımda devrim yapmıştır: 1935-1939 arası düzenli uçak seferleri (Pan American Airways; İmperial Airways) başladı. Ama o tarihte büyük devletlerin mercan kayaları için çekişmelerinin sebebi Büyük Okyanus'un önemli bir strateji bölgesi haline gelmesiydi. Bölgede beyazlarla sarılar arasında bir savaş olacağı daha 1921'de anlaşılmıştı. Hemen hemen ıssız olan Avustralya ve Yeni Zelanda, aşırı kalabalık Japonya'dan çekiniyordu; A.B.D. Japonların Mikronezya'ya yerleşmesini, Çin ile bağlantısında bir tehlike kabul ediyordu. Washington antlaşmaları (1922), Büyük Okyanus'taki müstahkem bölgeleri sınırladı; ama bu sınırları Japonya'nın tanımamasından sonra deniz-hava üsleri elde etme yarışı başladı: Avustralya'nın (Port-Darwin); A.B.D.'nin (Papo Spago, Midway; Pearl Harbor); Japonya'nın (Saypan, Ponape, Yap, Cabut) üsleri. Okyanusya'da İkinci Dünya savaşı, Japonların Pearl Harbor'a hücumuyle (7 aralık 1941) başladı; Japonlar birkaç hafta içinde İndonezya'yı, Filipinler'i, Guam'ı, Wake'i, Yeni Gine'nin kuzeyini, Salomon adalarını işgal ettiler. Ama Mercan denizindeki başarısızlıkları (4-8 mayıs 1942) üzerine, Avustralya'ya çıkartma yapmadılar. Sonunda A.B.D.'nin başarı kazandığı korkunç çarpışmalardan (Guadalcanal, 1942; Gilbert, 1943; Marshall, Caroline, Marianne 1944); sonra Amerikalılar, japon birliklerini yok ettiler; ama yakılıp yıkılan okyanus adaları yarı yarıya nüfusunu kaybetti. Japonya'nın teslim olmasından sonra (2 eylül 1945) Büyük Okyanus'un stratejik önemi soğuk harp yüzünden devam etti: Japon mandasındaki adalar bugün A.B.D.'nin işgali altındadır ve atoller (Bikini, Eniwetak) atom deneme alanlarıdır. İki Britanya sömürgesi A.N.Z.U.S. antlaşmasıyle (1951) hem komünizme hem de asyalıların genişlemesine karşı A.B.D.'ye bağlandı. Yeni Gine, iki dünyanın temas noktasında bir çıban başıdır: Hollanda'nın yönetimini Birleşmiş Milletlere bıraktığı adayı, Birleşmiş Milletler de, 1 mayıs 1963'te İndonezya'ya bıraktı; adanın kendi kendini yönetme meselesinin 1969 sonundan itibaren halledilmesi gerekmektedir.

● *Beyaz toplumlar ve karma toplumlar.* Britanyalılar tamamıyle beyazlar için iki devlet kurdular: 1. Avustralya'da, Tasmanyalılar yok edildi ve ıssız bölgelerde 60 000 yerli kaldı; 2. Yeni Zelanda'da, Maoriler ciddî bir mesele olmaktan çıktı ve ülke siyasetine katılmağa başladı. Yeni Kaledon'ya'da yönetimi sömürgeleştirme hareketi, ellerinden toprakları alınan yerlileri ayaklandırdı. Çoğu öldürülen Kanaklar bugün 36 000 kişi kalmıştır. Ülkedeki 25 000 fransız karşısında bu hiç bir şey demektir. Melanezya'da konfor ve modern teknikler karşısında içinde bulundukları durumu artık beğenmemeğe başlayan yerliler düzensiz gösterilere (*cargo cult*) kalkıştılar. Öğretim ve siyasî tavizler vermek yoluyle kaynaşma pek az adada gerçekleştirilmiştir: Tahiti ve komşuları; 1959'da A.B.D.'nin 49. eyaleti olan Hawaii'ler. Pek az ada bağımsızlık istemektedir (1961 temmuzunda Yeni Zelanda'dan bağımsızlık kazanan Yamoa adaları; Tongalar).

GÜZEL SANATLAR

Avustralya kıtası ile Melanezya ve Mikronezya takımadalarında yaşayan halklar kendilerine has bir ilkel sanat ortaya koymuştur. Animizmden ilham alan okyanusya sanatına din etkisi ve hayatın bütün alanlarına sızan çok karmaşık bir mitoloji hâkimdir. Bu sanatta maskeler, putlar, günlük hayatta kullanılan eşyalar, silâhlar, ziynet eşyaları ve dövmeler yer alır. Biçimlerin üslûplaştırılmasında ise, bazı XX. yy. sanatçılarını hayran bırakan bir özellik görülür. En gelişmiş sanat olan Yeni Zelanda Maorilerinin sanatı, kıvrımların ve sarmal çizgilerin ağır bastığı son derece karışık ve zengin bir süslemeyle nitelenir. Özellikle Markiz adalarındaki kütlemsi heykellerde görülen, tanrıların yeşim taşından yapılmış *tikis* denen küçük figürleri çok beğenilir.

Yeni Gine ise ataların ölümünü gösteren heykeller ve ağaç kabuğundan yapılmış büyük panolarla dikkati çeker. Taştan yapılmış dev başlarıyle ün salan Paskalya adasında küçük boyutlu ağaç heykelciliği gelişmiştir. En çok bilinen tören maskeleri ve putlar Yeni Gine, Yeni Kaledonya, Yeni Hebrides ve Salomon adaları ile Melanezya'nın öbür takımadalarındakilerdir. İnsan ve hayvan şekilleri arasındaki belirsizlik, vahşî ve alaycı ifadeler bu maskelere büyülü bir hava verir. Atalara beslenen saygı, bu halkları, kafataslarını gerçek birer sanat eseri meydana getirecek biçimde süslemeğe yöneltti. Şenliklerde de, atalarının yüz resimleriyle süslü içi oyulmuş ağaç gövdelerinden davullar çalarlardı.

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Mikronezya'da ise boyutları son derece basitleştirilmiş insan heykellerine rastlanır. Hawaii adalarının sanatı da özellikle sarı ve kırmızı türlerden yapılan süslere dayanır. Taş devrini yaşayan avustralya kabileleri Okyanusya'nın en ilkel sanatını ortaya koyar. Yalnız iki boyut tanıyan bu kabileler, heykel ve alçak kabartma bilmezler; ama kaya ve ağaç kabuğu üzerine son derece etkileyici hayvan resimleri yapmışlardır. (L)

OKYANUSYA Fransız arazisi, Fransa'nın 1885'te Fransız Polinezyası denizaşırı topraklarını içine alan sömürgesi. (L)

OKYAR (Ali Fethi), türk siyaset adamı (Pirlepe 1880-İstanbul 1943). Harbiye'yi erkânıharp kolağası rütbesiyle bitirdi (1903). III. Orduda görevlendirildi. Paris ataşemiliteri tayin edildi (1908). Rütbesi binbaşılığa yükseldi (1910). İşkodra'daki osmanlı askerî kuvvetlerinin erkânıharbiyesinde görev aldı (1911). İtalyanların Trablusgarp'ı işgali üzerine oraya giderek savunmaya katıldı. Manastır mebusluğuna seçildi (10 ocak 1912). Meclisi Mebusanın feshedilmesi üzerine askerlik görevine döndü. Kaymakam rütbesindeyken istifa ederek ordudan ayrıldı. Sofya elçisi (1912), İstanbul mebusu (1913) oldu. Dahiliye nazırlığına tayin edildi (1917). Birinci Büyük Millet meclisine İstanbul mebusu olarak katıldı, sonra meclis reisliğine seçildi. Dört ay kadar (22 kasım 1924-4 mart 1925) başvekillik görevinde bulundu. Paris büyükelçisi oldu (1925). Beş yıl sonra bu görevden ayrılarak bazı arkadaşlarıyle birlikte Serbest* Cumhuriyet fırkasını kurdu. Liberal eğilimli olan Serbest fırkanın kuruluşu iyi niyetli olmakla birlikte, partiyi kendisine siper edinen bazı tutucu kişilerin irtica eylemlerine geçmesi üzerine Ali Fethi Bey ve arkadaşları partiyi feshettiler (17 kasım 1930). Okyar, Londra büyükelçiliğine tayin edildi (1934). Bu görevden sonra yine milletvekili oldu (1939-1942), bir süre Adalet bakanlığı yaptıktan sonra siyasetten çekildi. (M)

OKYAY (Necmeddin), türk hattatı (Üsküdar 1885). Üsküdar Yenicami başimamı Mehmed Nebih Efendinin oğlu. Üsküdar'da Ravzai Terakki mektebini bitirdi, yazı hocası Hasan Talat Beyden rık'a, divanî ve celî divanî, Hattat Sami Efendiden ise tâlik ve celî tâlik öğrendi. 1905'te icazetname aldı. Üsküdar Yenicami ikinci imamlığına tayin edildi (1906). Okçubaşı Seyfeddin Beyden okçuluk, Özbekler tekkesi şeyhi Edhem Efendiden ebru yapımını öğrendi. Ebruda eski ustaların yapamadığı şekilleri ve çiçekleri buldu. Bundan dolayı yaptığı ebrulara *necmeddin ebrusu* dendi. (M)

OKYRROE. Yun. mit. İki su perisinin adı: Okeanos ile Tethys'in kızı, oğlu Phasis tarafından öldürüldü; — Kentauros Kheiro'un kızı; tanrıların sırlarını ona buna gelişigüzel açıkladığı için ceza olarak at biçimine sokuldu. (L)

OL zam. ve sıf. (esk. türk. k.). *Esk.* «O» şahıs zamiri ve işareti sıfatı: *Mürg-i dil-i Baki'ye gözün fathe âsâ / Efgan ider ol serv-i hırmanın ucundan* (Baki). || *Ol dem,* o anda, o zamanda; hemen sonra. || *Ol veçhile,* o tarzda, o şekilde. (M)

OLABİLİR bls. sıf. (*olmak* ve *bilmek*'ten *olabilmek* > *olabil-i-r*). Gerçekleşmesi mümkün olan: *Olabilir her yolu denedik.*

— Mant. Varlığı çelişme taşımayan: *Her olabilir, var olabilir.*

— ANSİKL. Mantıkta, herhangi bir çelişme taşımayan her şeyin, *olabilir* bir varlığa tekabül ettiği kabul edilir. Metafizikçi ve ruhçu açıdan, Aristoteles'in yanı sıra, «olabilir» kavramını açıklığa kavuşturmak için en fazla çaba harcamış filozof, Leibniz'tir. Bu filozofa göre, her çeşit yaratıştan önce tanrısal zihinde, sonsuz sayıda olabilir dünya bulunuyordu. Bu dünyaların hepsi, var olmak ve gerçekleşmek için, Tanrı'nın düşüncesinde âdeta yarışa girmişlerdi. Olabilir dünyaların bu çokluğu içinde, tanrısal irade en yetkinini tercih etmişti. Ama bunun sebebi, tercih edilen dünyanın mutlak olarak yetkin olması değil, en büyük ölçüde yetkinliği içinde taşımasıydı. Yani bu dünyanın çeşitli bölümleri ve art arda gelen olayları arasında «birlikte olabilirlik» vardı. Mantıkça ve metafizik olabilir kavramından farklı olan somut olabilir göz önüne alınırsa «her şey olabilir'dir» demek yanlıştır. Çünkü somut olabilir, bir olgunun ortaya çıkmasını sağlayan zorunlu ve yeterli şartların tümüne yani bilimsel metotla ve determinizmle ortaya konan nesnel sebeplerinin tümüne dayanır. Bu açıdan bakılınca, olabilir ile gerçek, varlığın evrimini dile getiren iki kategoridir. (LM)

OLABİLİRLİK bls. i. (*olabilir*'den *olabilir-lik*). *Yeni.* Gerçekleşmesi mümkün olma hali, imkân: *Bu işte olabilirlik yoktur.* (M)

OLACACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrıtaçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. (Tropikal bölgelerde yetişen bu küçük familyadaki bitkilerin çoğu ağacımsı çalılardır; yaprakları düz kenarlı ve almaşık, çiçekleri tek tek veya salkım şeklindedir. Santalales takımından.) [L]

OLACAK sıf. (*olmak*'tan *ol-acak*). Olması, yapılması yerinde görülen, uygun olan: *Altunizade'den Acıbadem'e gece saat ondan sonra gitmek olacak iş değil* (B. Felek). || Kendinden beklenilen davranışta bulunmayan: *Dostum olacak o adam beni kandırdı.* || İ. Olması mümkün olan şey: *Orada, olmuşlardan, olacaklardan haberin olur* (Kemal Tahir). || Önüne geçilemeyen sonuç: *Her iş olacağına varır.* || Uyuşulabilecek fiyat: *İçeriden kırmızı feslisi aynı eda ile: Olacağı, otuz, der* (Ahmed Rasim). [M]

OLAF I Hunger (1052-1095), Danimarka kralı (1086-1095). Sven II Estridsson'un üçüncü oğlu. Kardeşi Aziz Knud'un yerine geçti. Hükümdarlığı sırasında mahsulün kötü olması ona «Hunger» (kıtlık) lakabının verilmesine yol açtı. (L)

OLAF II Haakonsson (Akershus 1370 - Falsterbo 1378), Danimarka (1376-1387) ve Norveç (1380-1387) kralı. Norveç kralı Haakon VI ile Danimarka prensesi Margrethe'nin oğlu. Danimarka tahtında büyükbabası Valdemar IV Atterdag'ın ve Norveç tahtında da babasının yerine geçti. Fakat hükûmet işlerini nahibe olan anası yönetti. İki tahtın bir kral tarafından işgal edilmesi, ilerde iki ülkenin birleşmesine yol açtı. (L)

OLAFİT i. (fr. *olafite*). Miner. Albit çeşidi. (L)

OLAFSSON (Eggert), izlandalı bilgin ve şair (Svefneyjar 1726-Breide fjordu 1768). Kopenhag üniversitesinde İzlanda'nın bitki ve jeolojisini inceledikten sonra, Bjarni Palsson ile beraber, sonuçlarını «*İzlanda Gezisi*»nde (1772) anlattığı bir bilimsel seferi yönetmekle görevlendirildi. Güney ve Doğu İzlanda valisi oldu. Öğretici ve yurtseverlikten ilham alan şiir kitapları 1832'de yayımlandı. (L)

OLAGELMEK geçz. bls. f. (*olmak* ve *gelmek*'ten). Başlangıçtan beri aynı şekilde devam etmek, sürmek. (M)

OLAĞAN sıf. (*olmak*'tan *ol-ağan*). Sık sık görülen, alışılmış, birçok örneği bulunan: *Daima olağan, işitilen, görülen şeylerdendi* (Ahmed Rasim). *Bir büyük kişiyi* [...] *öldürmek hemen şimdi olmuş bir iş değil a! Bu, olağan şeydir* (Cevdet Paşa). || Olayların normal, alışılmış düzenine uygun, yadırganmayan: *Bu davranışından sonra ona kızmanız olağandır.*

— Huk. *Olağan yargılama.* Bk. YARGILAMA.

— Opt. *Olağan ışın,* çift kırılma olayında, kırılan iki ışından Descartes kanunlarına uyanı (öbürü *olağanüstü ışın*'dır). *Eşanl.* ADİ IŞIN.

◆ **Olağanlık** i. Olağan, alışılmış olma hali: *Bu maceralar büyük bir olağanlık içinde geçip gittiğinden...* (Sabahattin Ali). [M]

OLAĞANDIŞI bls. sıf. *Yeni.* Büyük bir hayranlığa veya hayrete yol açan. *Eşanl.* HARİKULÂDE. (M)

OLAĞANÜSTÜ bls. sıf. *Yeni.* Normalin üstünde olan: *İri gözlüklerinin arkasında gözleri, olağanüstü bir teessürle parladı* (Ş.S. Aydemir). *Olağanüstü bir başarı.* || Beklenilmeyen zamanda yapılan, önceden belirlenmemiş olan: *Olağanüstü bir toplantı.* || Benzerlerinden ayrı olan, ayrıcalıklı: *İki gündenberi, köyde, olağanüstü zamanlara mahsus bir hal var* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Eşanl.* FEVKALÂDE.

— Huk. *Olağanüstü hal.* Bk. FEVKALÂDE *hal.* || *Olağanüstü yargılama.* Bk. YARGILAMA.

— Opt. *Olağanüstü ışın,* çift kırıcı bir ortamda, bir tek ışının kırılmasıyle meydana gelen iki ışından Descartes kanunlarına uymayanı (öbürüne *olağan ışın* denir). [ML]

OLAH (Miklos), macar hümanisti ve yüksek rahibi (Nagyszeben 1493-Nagyszombat 1568). Kral Lojus II'nin kâtibi (1526) ve dul karısı, Karl V'in kızkardeşi kraliçe Maria'nın danışmanı olarak onunla birlikte 1530'da Hollanda'ya gitti. Zagreb piskoposu (1543), Eger piskoposu, Estergon (Esztergom) başpiskoposu oldu. Şansölye sıfatıyle Ferdinand I adına Macaristan'ı yönetti. Cizvitleri Macaristan'a çağırdı ve 1561'de Nagyszombat'ta bir papaz okulu açtı. Hümanist olarak Erasmus ile yakınlık kurdu. Tarihî eserler yazdı. (L)

OLAMAZ sıf. (*olmak*'tan *ol-a-maz*). Olmasına imkân olmayan, imkânsız, olanaksız: *Eskiden Ay'a gitmek olamaz bir şey gibi görülürdü. Esk.* Gayri mümkün. (M)

OLANAK i. (*olmak*'tan *ol-anak*). *Yeni.* Bir kimsenin yararlandığı elverişli şart: *Elinde geniş olanaklar bulunmak.* || Olabilirlik. *Eşanl.* İMKÂN. (M)

OLANAKLI sıf. (*olanak*'tan *olanak-lı*). *Yeni.* Olabilir, olabilen. *Eşanl.* MÜMKÜN. (M)

OLANAKSIZ sıf. (*olanak*'tan *olanak-sız*). *Yeni.* Olmasına imkân bulunmayan. *Esk.* Gayri mümkün. *Eşanl.* İMKÂNSIZ. (M)

OLANAKSIZLIK i. (*olanaksız*'dan *olanaksızlık*). *Yeni.* Olmasına imkân bulunmama, olmazlık: *Ben şimdi, giderilmesi elimde olmayan bir sahtelikten, tam bir doğruluğa, tam bir gerçekliğe ulaşmanın olanaksızlığından yakınıyorum* (N. Ataç). || Elverişsiz durum: *Olanaksızlık içinde bulunmak. Esk.* Ademi imkân. *Eşanl.* İMKÂNSIZLIK. (M)

OLANCA sıf. (*olmak*'tan *ol-an-ca*). Bütün: *Olanca şiddetiyle fırlattı. Olanca sesiyle bağırıyordu.* (M)

OLANCHO, doğu Honduras'ta idare bölgesi; 106 800 nüf. İdare merkezi, *Juticalpa.* (L)

OLAN doruğu, Fransa'da Oisans kütlesinde doruk, Hautes-Alpes ile İsère'in sınırında; 3 578 nüf. (L)

OLASI sıf. (*olmak*'tan *ol-ası*). Olması mümkün olan. *Eşanl.* MUHTEMEL. (M)

OLASICI sıf. ve i. (*olası*'dan *olası-cı*). *Yeni.* Olasıcılıktan yana olan (kimse). [M]

OLASICILIK i. (*olasıcı* > *olasıcı-lık*). Fels. *Yeni.* Dogmatizm ile şüphecilik arasında yer alan öğreti. (Olasıcılık, mutlak hakikati kavramamızın imkânsız olduğunu ileri sürer ve daha olası ile daha az olasıyı birbirinden ayırt etmemizi sağlayan kurallar bulmağa çalışır.

— ANSİKL. Mant. ve Fels. Arkesilaos ve Karneades, dogmatizmi kabul etmemekle beraber, bilgimizin dayanacağı sağlam bir temel bulmağa çalışmaktan da geri kalmadılar. Bu temel, en büyük olasılık, azamî «inanılabilirlik» idi. Karneades, olasılık derecelerinin neler olduğunu ve olası'nın hangi belirtilerden anlaşılabileceğini gösterdi. «Yeni Akademia» diye tanınan olasıcı okul, roma kültürü üstünde derin bir etki yaptı.

OLASILI sıf. (*olası*'dan *olası-lı*). Tahmine dayanan. *Esk.* İhtimalî. (M)

OLASILIK i. (*olası*'dan *olası-lık*). *Yeni.* İhtimal.

— Leng. *Kelimenin çağrışım olasılığı,* bir kelimenin kullanılış sıklığı. (Bu sıklık bir kelimenin, çeşitli uyarıcı kelimelere cevap olarak veriliş sıklığının toplamını gösteren bir rakamla ifade edilir. A.B.D.'de bu olasılıkları gösteren tablolar hazırlanmıştır.) || *Kelimenin temel olasılığı,* bir kelimenin herhangi bir uyarıcı kelimeye bağlı olmadan konuşucu tarafından kullanılma olasılığı. (Bir kelimenin temel olasılığı, bu kelimenin dildeki kullanım sıklığını belirtir. Thorndike ve Lorge [1944], toplam olarak 4 591 125 kelime kapsayan magazinlerden

OLAV V
1958'de

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

harabeler

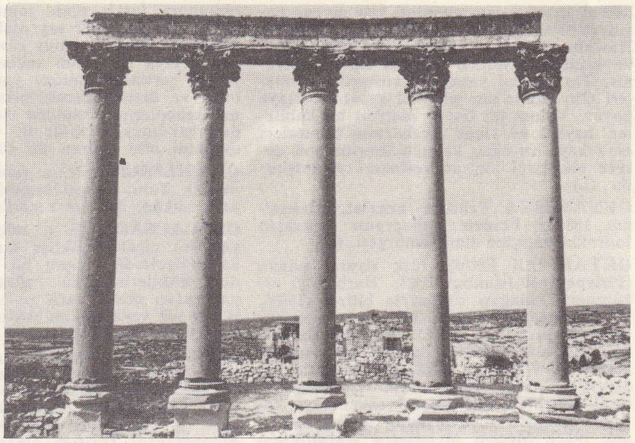

OLBE Zeus tapınağında sütunlar (roma devri)

hareket ederek temel olasılık ile ilgili istatistik tablolar düzenlemeyi başardılar. Bu çalışmalar, semantik açıdan güçlü kelimelerin [bu sebeple bu kelimelerin temel olasılığı zayıftır] olasılığı ile bu kelimenin çağrışım olasılığı arasında güçlü bir korelasyon bulunduğunu gösterdi. Gerçekte, temel olasılığı yüksek olan kelimeler, uygulamada gramer görevleri yüklenen veya cümlede bağlantı kuran kelimelerdir [msl. yardımcı fiiller, önekler ve bağlaçlar v.b.].)

— Mant. Doğru olduğu ispatlanamadığı halde, gerçeğe uygun olma ihtimali taşıyan bir önermenin özelliği.

— Mat. Bk. İHTİMAL'*ler hesabı*. (LM)

OLAUS MAGNUS, OLOF MANSSON'un latince adı, isveçli rahip ve diplomat (Linköping 1490-Roma 1557), Johannes Magnus'un kardeşi. Reformdan sonra görevlerinden alındı. Sürgündeyken *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (Kuzey Halklarının Tarihi) [1555] adlı büyük bir eser yazdı ve bir *Carta Marina* (Deniz Haritası) [1536] yayımladı. Bunlar XVI. yy. İsveç'i üstüne iki önemli belgedir. (L)

OLAUS PETRİ, OLOF PETERSSON'un latince adı, isveçli reformcu (Örebro 1493-Stockholm 1552). Wittenberg'de okurken (1516-1518) Luther'in etkisinde kaldı. İsveç'e dönünce Strängnäs kolejinde verdiği dersler büyük bir ilgi uyandırdı. Gustaf Vasa sayesinde Stockholm şehri sekreterliğine tayin edildi, Stockholm'deki Büyük kilisede reformdan yana olduğunu belirten vaizlar verdi ve 1525'te evlendi. Ertesi yıl *Een Nyttugh Onderwijsning*'i (Yararlı Bir Öğretim) yayımladı. Bu, İsveç'te ilk protestan yayını idi. Sonra *Yeni Ahit*'in bir tercümesini, çok sayıda vaizlar ve ilâhîler bastırdı. Bunlar, canlılık ve üslûplarındaki sadelikle isveç dilinin temel eserleri arasında yer alır. Kralın kançılarlığına getirildi (1531-1539); gözden düştü ve 1540'ta ihanet suçundan mahkûm oldu, sonra Stockholm şehrinin ödediği para cezaları sayesinde bağışlandı. XVI. yy. İsveç'inin en önemli tarihî eseri olan *Een Swensk Croneka* (İsveç Kroniği) adlı eseri, dürüstlüğü yüzünden, kralın gözünden düşmesine yol açtı. (L)

Olav (norveççe) veya **Olof** (isveççe) veya **Olaus nişanı** (lat.) [**Aziz** —], 1847'de her çeşit hizmeti mükâfatlandırmak için konulmuş sivil ve askerî isveç-norveç nişanı. (L)

OLAV I Tryggvesson (969-Svolder 1000), Norveç kralı (995-1000). Harald I Harfager'in küçük torunu. Rusya'da, sonra İngiltere'de geçen gençliği üstüne fazla bilgi yoktur. İngiltere'de Hıristiyanlığı kabul etti. 995'te Norveç tahtına çıktı, alman ve ingiliz papazlarını seferber ederek Norveçlileri ve İrlandalıları hıristiyanlaştırmağa çalıştı. Saga*larda kahramanlıkları anlatılan usta bir cengâverdi. 1000 Yılında, danimarka-isveç filosunun önünde kendini denize attı ve Oder ırmağının ağzında boğuldu. Olav I'den sonra Norveç, bir anarşi çağı yaşadı. (L)

OLAV II Haraldsson, Şişko denir (Aziz) [955'e doğr. -Stiklestad 1030]. Norveç kralı (1016-1030). Vikingdi, Hıristiyanlığı kabul etti, Olav I'in ölümünden sonra çöken krallığı yeniden kurdu. Büyük Knud'un saldırısına uğradı. Stiklestad'da öldürüldü ve 1031'den itibaren bir aziz ve millî kahraman sayıldı. (L)

OLAV III Kyrre (*Sakin*) [öl. 1093], Norveç kralı (1066-1093). Kral Harald Hardrade'ın oğlu. Babasıyle birlikte İngiltere seferine katıldı, Stamfordbridge bozgunundan (1066) sonra filoyu Norveç'e geri götürdü ve 1069'a kadar kardeşi Magnus ile birlikte hüküm sürdü, sonra da tek başına kral oldu. Barışçı yönetimi yüzünden «Sakin» lakabını kazandı. Norveç kilisesi onun hükümdarlığı sırasında teşkilâtlandı. (L)

OLAV IV Magnusson (öl. 1115), Norveç kralı (1103-1115). Magnus III Barfot'un oğlu; kardeşleri Eystein ve Sigurd ile birlikte hüküm sürdü. (L)

OLAV V (Appleton House, Sandringham yakınları, İngiltere 1903). Önce İsveç naibi (1955), sonra kralı (1957) oldu. İkinci Dünya savaşında norveç birliklerine kumanda etti, sonra babası Haakon VII'nin yerini aldı. İsveç prensesi Martha (öl. 1954) ile evliliğinden üç çocuğu oldu: veliaht prens Harald (1937) ve Ragnhild (1930) ile Astrid (1932) adlı iki kız. (L)

OLAVARRİA, Arjantin'de (Buenos Aires ili) şehir; 24 200 nüf. (L)

OLAV Engelbrektsson, norveçli yüksek rahip (öl. Lierre, Hollanda 1538). Trondheim paşpiskoposuydu (1523). Frederik I tarafından getirilen kral Christian II'yi destekledi, sonra luther'ci kral Christian III'e karşı muhalefeti yönetti, yenilerek (1537) Hollanda'ya sığınmak zorunda kaldı. (L)

OLAVİDE (Pablo), **Pilos** kontu, ispanyol siyaset adamı (Lima 1725-Baeza 1803). 1746 Depreminden sonra Lima şehrini onardı, İspanya'ya gitti, Andalucia'da idarî görev aldı. Cordoba ile Sevilla arasına 6 000 kişilik isviçreli, alman ve yunanlı kolonu yerleştirmek ve Carolina köyü ile beraber on beş köy kurarak (1767) Sierra Morena bölgesini değerlendirdi. Fransız filozoflarıyle bağlantılarından kuşkulanıldığı için din sapkınlığı suçuyle hapsedildi (1776). Fransa'ya sığındı, yurduna ancak 1798'de dönebildi. (L)

OLAV Kvaran (öl. İona 981). Dublin ve Northumbria kralı. IX. yy.da Britanya adalarında kurulan İskandinav krallığının vârisiydi, kral olarak kendini kabul ettirmeğe kalkıştı,(937 ve 941 seferleri) ve kabul ettirdi de (943), fakat sonunda İona'ya kaçmak zorunda kaldı. (L)

OLAWA, Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Odra kıyılarında, Wroclaw'ın yukarısında; 10 000 nüf. XVI. yy.dan kalma Piastlar şatosu. Metalürji; kimya ve dokuma sanayi. (L)

OLAX i. («kokulu» anlamında lat. k.). Asya, Afrika ve Avustralya'nın tropikal bölgelerinde yetişen salgılı ağaç. (*Olax imbricata*'nın meyveleri yenir; *O. scandens*'in körpe sürgünleri Cava'da salata olarak kullanılır. *Olacaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

OLAY i. (*olmak*'tan *ol-ay*). *Yeni*. Meydana gelen veya ortaya çıkan hal, dikkati çeken veya çekebilecek nitelikte olan her türlü olgu: *Günümüzün büyük şairleri, gerçek şairleri, bize günümüzün olaylarının, sevinçlerimizin, acılarımızın şiirlerini söyleyemiyorlar* (N. Ataç). *Bu olaylar yeni bir âlemin doğum ağrıları. Bu dökülen kanlar, belki de eski birtakım günahların ödenmesi* (Ş.S. Aydemir). [*Eşanl.* HADİSE.] || Önemli tarihî olgu: *Türk İstiklâl savaşı dünya çapında bir olaydır.* || Bilimsel olgu: *Çocuklarda «automatisation» olayı incelenir* (H. Z. Ülken).

— DEY. *Olay* (veya *hadise*) *çıkarmak*. Bk. HADİSE.

— Ed. *Olay örgüsü*. Bk. ENTRİKA.

— Fiz. Belirli bir süre ile uzayda belirli bir konumdan meydana gelen bütün. Bk. ANSİKL.

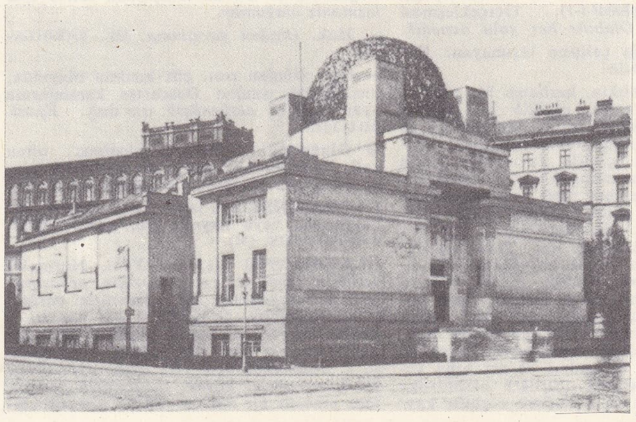

J.M. OLBRICH Viyana'da Sezession sarayı

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN); Dizionario Enciclopedico Italiano

— Huk. Bk. HADİSE.

— Koreogr. *Olay adımı*, bir balede, olayın örülüşünü geliştirmek amacıyle dansların arasına yerleştirilen pandomimalı sahneler.

— ANSİKL. Fiz. Uzay ve zaman kavramları fiziksel olgularda, özellikle mekanikte birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Meselâ, bir insanın doğuşu, İstanbul'un fethi birer *olay*'dır, çünkü bunların kesin tanımı, bir yer ve bir tarih verilerek yapılır. Demek ki, bir olay, *evren koordinatları* denilen dört sayı ile belirtilir (bu sayılar dört boyutlu evrende olayın yerini gösterir): yerin, bir karşılaştırma sistemine göre seçilen *x, y, z* koordinatları ve bir başlangıçtan itibaren sayılan *t* zamanı. Uzay ve zaman parametreleri farklı olan iki olay göz önüne alındığında, aynı karşılaştırma sistemine göre hesaplanırsa, bu iki olayın uzaydaki uzaklıkları ve aralarındaki zaman farkı tamamen belirlidir. Karşılaştırma işareti değişse bile Newton mekaniğinde değişmeyen bu iki büyüklük, bağıllık mekaniğinde bu özelliği kaybeder. $O'x'y'z'$ işaretinin $O\ x\ y\ z$ işaretine göre düzgün ve doğrusal bir öteleme yapması halinde (dar bağıllık), değişmez büyüklük Lorentz formülüne göre iki olay arasındaki *evren aralığı*'dır ve

$$c^2 s^2 = c^2 t^2 - (x^2 + y^2 + z^2) = c^2 t'^2 - (x'^2 + y'^2 + z'^2)$$

ifadesiyle verilir; burada *c* ışığın boşluktaki hızını, *t* ve *t'* bölgesel zamanları, *x, y, z ve x', y', z'* işaretlerin her biri için seçilen koordinatları gösterir. Zaman boyutları taşıyan *s* büyüklüğüne, *özgü zaman* denilir. Bu değişmezlikten hareket edilince, zamanın bağıl olduğu, işleyen saatlerin yavaşladığı, hattâ uzayın da bağıl olduğu ve hareket halindeki nesnelerin boyca küçüldüğü sonucuna varılır.

◆ **Olaylı** sıf. *Yeni.* Olay çıkmış olan, olayı olan: *Olaylı bir gün. Olaylı bir toplantı. Eşanl.* HADİSELİ.

◆ **Olaysız** sıf. *Yeni.* Hiç bir olay çıkmamış: *İstanbul olaysız / Fakat gergin bir gün yaşıyor* (Refik Durbaş). *Eşanl.* HADİSESİZ. (LM)

OLAYCILIK i. (*olay* > *olaycı*'dan *olaycı-lık*). Bk. FENOMENİZM.

OLBASA. Esk. coğ. Anadolu'da Pisidia ve Pamphylia sınırında şehir (bugün Belenli). Roma imparatoru Augustus tarafından kurulmuş askerî kolonilerden biriydi; bu dönemde şehre *Colonia Olbasena* deniyordu. Tarihî ve idarî durumu hakkında fazla bilgi yoktur. Schönborn 1842'de, Duchesne ile Colligrion ise 1876'da Belendi denilen yerdeki kalıntılardan burasının Olbasa olduğunu tespit ettiler. Bu eski yerleşme, denizden 1 860 m yüksekliktedir. Akropolis duvarlarından, Helenistik devre ait olan kalıntılar bugüne kadar geldi. Ayrıca bir tapınakla Roma çağına ait· çeşitli yapılara ait kalıntılar da vardır. Mezarlık şehrin ön kısmındadır. (M)

OLBE veya **OLBA.** Esk. coğ. Anadolu'da (Kilikya bölgesi) şehir (bugün Ura). Strabon'a göre Teukros'un oğlu Aias tarafından kuruldu. Zeus Olbios kültüne bağlı olarak zamanla Olbe'de bir rahipler sülâlesi başa geçti ve kendilerini Teukros ile Aias'ın halefleri olarak tanıttılar. M.Ö. I. yy.ın ortalarına doğru Trakheia Kilikya'nın âsi tiranlarından Zenophanes'in kızı Aba, şehrin yönetimini eline aldı; daha sonra bu hareketi Kleopatra ve Antonius tarafından bağışlandı. I. yy.ın ilk yıllarında yeniden Teukros soyundan Aias başa geçti. Aias'ın yerini de M. Antonius Polemon aldı. Polemon'dan sonra rahip krallar ortadan kalktı. Roma imparatorluğu zamanında Kilikya bir roma eyaleti haline getirilince Olbe'de de sikkeler basıldı. Bu sikkelerin üzerinde roma imparatorlarının portreleri vardı. İlk sikkeler imparator Hadrianus zamanında, sonuncuları ise Geta zamanında basıldı. Şehir 130-131 arasında *Hadriana* adını aldı ve imparator Antonius Pius devrinde buna *Antoniniana* adı eklendi. Zeus Olbios'un dışında Olbe şehrinde şu tanrıların kutsal oldukları bilinir: Athena, Artemis, Hermes, Dionysos, Tykhe, Selene, Herakles, Serapis. Heirokles'e göre Hıristiyanlık devrinde şehir İsauria eyaleti sınırları içine alındı. Şehrin bugünkü Ura olduğu bir kitabe yardımıyle anlaşıldı. Burada yapılan araştırmalarda bir tiyatro, bir nymphaion, çok sayıda ev kalıntısı ve mezarlar tespit edildi. (M)

OLBERS (Wilhelm), alman astronomu (Arbergen, Bremen yakınları 1758-Bremen 1840). Kuyrukluyıldızların yörüngelerini belirlemek için yeni bir metot ortaya attı ve daha bir yıl önce Palermo'da Piazzi tarafından keşfedilen ilk küçük gezegen Ceres'in konumunu, Gauss'un hesaplarına göre yeniden buldu. Olbers, ikinci küçük gezegen Pallas'ı (1802), dördüncü küçük gezegen Vesta'yı (1807) ve 1815'te, kendi adını taşıyan devirli kuyrukluyıldızı keşfetti. Küçük gezegenlerin, bir gezegenin parçalanmasıyle meydana geldiğini savunan hipotezi ortaya attı. (L)

OLBİA. Esk. coğ. Yunan kolonisi; M.Ö. IV.yy.da, Hiyeres kıyısında, Saint-Pierre-d'Almanarre (yıkıntılar) denen yerde Marsilyalılar tarafından kurulduğu sanılır. Her yanı 200 m olan bir dörtgen şeklinde, kesme taştan surlar. (L)

OLBİA. Esk. coğ. Sarmatia'da şehir, Borysthenes (Dnieper) ırmağının ağzında, Miletos sömürgesi (M.Ö. VII. yy.). Şehir Yunanistan ile İskit ülkesi arasında ticaret yapardı; en parlak dönemini M.Ö. VI. yy.da yaşadı. Burebista tarafından yakılıp yıkılan (M.Ö. I. yy.), Romalılar devrinde hür site olan Olbia, III. yy.da Gotlar tarafından yeniden yıkıldı. Arkaik çağdan kalma yeraltı mezarlığında yapılan kazılarda çok büyük zenginlikler ortaya çıktı: altın mücevherler ve yunan seramiklerinden ender seriler (vazolar; muhtemelen Naukratis'te imal edildiği sanılan, kaymaktaşından üç ayaklı kurban masaları). [L]

OLBİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi) şehir. Eski belgelere göre şehir bugünkü İzmit körfezinin güney kıyısında yer alıyordu. İzmit körfezinin eski adı *Sinus Olbianus* idi. Bazı bilginler, bu körfezin öteki adının *Sinus Astacenus* olmasına dayanarak Olbia adının M.Ö. V. yy.ın ortalarından beri kullanıldığını kabul ederler. Yeni yapılan araştırmalar bu iki adın ayrı şehirlere ait olduğu görüşünü kuvvetlendirdi. Şehir, Syklaks'a göre Lykia bölgesinde, Plinius'a göre Pamphylia bölgesindedir. Yeri hakkında eski araştırıcılar da çeşitli görüşler ileri sürerler. Kiepert, Olbia'nın Çandırçay'ın sağ kıyısında Gurma yakınındaki eski yerleşmede yer aldığını söyler. Bu eski yerleşme yerinde Helenistik çağa ait duvar kalıntıları bulundu. Bu kalıntıları inceleyen Ormerod ve Robinson da, Kiepert'in görüşüne katılır. (M)

OLBİA, İtalya'da şehir, Sardinya'da (Sassari ili) adanın kuzeybatı kıyısında, Olbia körfezi kenarında; 18 800 nüf. Çok işlek limanı, yolcu (Civitavecchia'ya) trafiği bakımından İtalya'nın dördüncü limanıdır; Olbia iç kısımların ürününü ihraç eder (mantar, talk, hayvan). [L]

OLBRACHT (Kamil ZEMAN **İvan** — denir), çek romancısı (Semily 1882-Prag 1952). Antal Staşek'in oğlu. Komünist fikirlerin ağır bastığı eserleri, psikolojik çözümlemelerin inceliği ve üslûbun mükemmelliğiyle dikkati çeker: *Zalarj Nejtemnejşi* (En Karanlık Zindan) [1916]; *Anna Proletarjka* (Proleter Anna) [1938]; *Nikola Şuhaj Loupeznik* (Haydut Nikola Şuhaj) [1933]. Ayrıca, küçük hikâyeler, röportajlar, gençler için kitaplar yazdı. (L)

OLBRİCH (Josef Maria), avusturyalı mimar (Troppau 1867-Düsseldorf 1908). Josef Hoffmann ile birlikte «Wiener Sezession»'un yöneticilerindendi. Darmstadt sergisine (1901) katıldı, alman mimarisini ve süsleme sanatlarını etkiledi. Önceleri Hector Guimard'ınkine (Künstlerkolonie, Darmstadt, 1900) yaklaşan üslûbu, sonraları Adolf Loos'unkine yöneldi. (L)

OLCAYTU Hüdabende, ilhanlı hükümdarı (1281-1316). Hulâgu'nun torunlarından Argun'un oğlu. Hayatı boyunca çeşitli ad ve unvanlar aldı. İlk adları *Boğa* ve *Temür* iken, vaftiz edildiğinde kendisine ayrıca *Nikola* adı verildi. Müslüman olduktan sonra *Gıyasüddin* lakabını ve *Muhammed* adını aldı. Şehzadeyken, isyan eden ilhanlı kumandanlarından Nevruz'u yendi. Başkaldıran Nikudaryan soyundan kalanları ortadan kaldırmak için Herat'a geldi; şehri ele geçirdi. İsyan eden Kutlug Hoço'yu da yendi (1299). Olcaytu, kardeşi Gaza'nın ölümü (17 mayıs 1304) üzerine, saltanata rakip gördüğü prens Alefrenk'i, bir kızı dışında ailesiyle birlikte idam ettirdi. 9 Temmuz 1304'te Ucan'a geldi ve hükümdarlığını ilân etti. İlk iş olarak Mısır ile ilişkiler kurdu. Mısırlılar tarafından esir edilen önemli kimselerin geri verilmesini istediyse de, bir sonuç alamayınca selefleri gibi, Memlûk devletine karşı düşmanca bir siyaset güttü. Avrupa hıristiyan devletleriyle dostça ilişkiler kurdu. Bu arada bizans imparatoru Andronikos II'nin kızkardeşi Meryem ile evlendi. Bizans imparatorunun Anadolu'da Türklere karşı giriştiği savaşta ona yardımda bulundu. Fransa kralı Philippe IV (1285-1314) ile İngiltere kralı Edward I'e (1272-1307) bir elçiler heyeti gönderdi. Gilan'a yaptığı seferin sonucu olarak Gilan, ona her yıl 2 000 dinar vermeyi kabul etti. Herat'a karşı giriştiği saldırılar sonunda, Horasan'da ilhanlı hâkimiyeti kuruldu (1307). Olcaytu, 1312'de Mısır Memlûklarına saldırdı. Musul'dan geçerek, Fırat üzerindeki El-Rahbe'yi aldı (10-11 şubat 1313). Maveraünnehir hükümdarı Köpek'in Mısırlılar ile anlaşarak giriştiği isyan bastırıldı. Olcaytu, oğlu Ebu Said'i Maveraünnehir'e vali tayin etti. Mısır'a karşı giriştiği ikinci bir seferde askerleri ancak Malatya'yı yağmalamakla yetindiler. Olcaytu bir av sırasında hastalandı. Kısa bir süre sonra da öldü. Mısır kaynaklarında, zehirlenerek öldüğü söylenir. Mezarı Sultaniye'dedir. Olcaytu, Gazan tarafından uygulanan vergi sistemini sürdürdü. Papazları vergiden muaf tuttu. İlhanlı hükümdarları arasında en çok din ve mezhep değiştirenlerden biri olarak bilinir. Önceleri hıristiyandı, sonradan Buddha'cılığı kabul etti, daha sonra da müslüman oldu. 1308'de Ermeni ve Gürcüleri müslüman olmağa zorladı. Olcaytu, devletin yönetim merkezini yeni kurduğu Sultaniye şehrine taşıdı. Ayrıca Mugan çölünde ve Behistan dağı eteğinde, Sultanâbâd adını taşıyan iki şehir kurdurdu. Meraga rasathanesiyle de ilgilendi. Bazı tarih yazarlarına önem vererek onların eser yazmalarını sağladı. (→ Bibliyo.) [M]

Olcaytuhüdabende türbesi, İran'da Sultaniye şehrinde, ilhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdabende için yapılan türbe (1309-1313). Tuğladan yapılmıştır; üzeri kubbeyle örtülüdür. Sekizgen tabanın her yüzünde sivri kemerli birer kapı ve üst katta da yine her yüzde sivri kemerli üç pencere vardır. Pencerelerin üzerinde bulunan mukarnaslı ve kûfi yazılı bordür, yapıyı çepeçevre dolanır. Kubbenin yerden yüksekliği 51 m'dir. Yapının sekiz köşesinde zarif, ince minareler yükselir. Kubbenin dışı firuze renkli çiniyle kaplıdır. Minareler mukarnaslıdır; korniş pencereler de mavi ve lacivert çiniyle süslüdür. Bugün türbenin çinilerinin çoğu dökülmüş, minareleri yıkılmıştır. (M)

OLÇUM i. *Halk dili.* Hekimlik taslayan, kendini hekim gibi gösteen kimse. (M)

OLDBURY, İngiltere'de (Worcestershire) şehir, Birmingham'ın batı banliyösünde; 53 800 nüf. Metalürji. Kimya sanayi. 560 MW gücünde nükleer santral. (L)

OLDCASTLE (sir John), lord **Cobham,** ingiliz siyaset adamı (1378'e doğr. - 1417). İskoçyalılara ve Gallilere karşı giriştiği savaşta Henry IV'e çok yardımı dokundu. Lollard'cılığın ateşli taraftarıydı, sapkınlıkla suçlandı (1413). Dostu Henry V'in tereddütlerine rağmen hapsedildi. Fakat kaçmayı başardı. Lollard'ları krala karşı ayaklanmaya kışkırttı. (Bunu haber alan Henry V, isyancıların ordusunu kolaylıkla dağıttı (1414). Fakat Oldcastle kaçmayı başardı ve birçok gizli tertibe girişti. 1417'de yakalandı. Sapkınlıkla suçlanarak idam edildi. (L)

OLD CHİTAMBO, Zambiya'da köy, Bangveulu gölünün güneyinde. Livingstone burada öldü (1 mayıs 1873). [L]

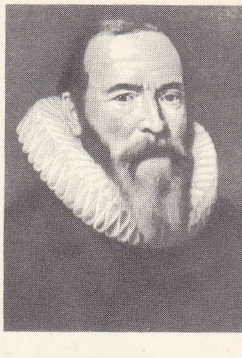

OLDENBARNEVELT
M.J. Miereveltʼin eseri
Rijksmuseum, Amsterdam

OLDENBARNEVELT (Johan VAN), hollandalı siyaset adamı (Amersfoort, Utrecht 1547-La Haye 1619). Willem van Orange'ın danışmanı olarak Gand barışı görüşmelerine katıldı (kasım 1576). Rotterdam valisi oldu (1577); Utrecht birliğinin ateşli taraf-

Foto. X (LAROUSSE)

tarıydı. Hollanda başbakanlığına getirildi (1586). Genel vali Leicester kontunun uzaklaştırılmasında rol oynadı (1587), Fransa ve İngiltere'nin Hollanda'yı tanımalarını sağladı (1596). Doğu Hindistan kumpanyasını kurdu ve Onikiyıl Ateşkes antlaşmasını hazırlayarak Felipe III'e Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını kabul ettirdi (1609). Arminius'un teorilerini benimsediği için, vali Maurits Nassau tarafından desteklenen gomar'cılara düşman kesildi. Öte yandan, cumhuriyetçi tutumunu hoşgörmediği için Maorits van Nassau'yu Grotius ile birlikte tevkif ettirdi (1618) ve boynunu vurdurdu. (L)

OLDENBURG, fr **Oldenbourg,** Almanya'da eski eyalet; Oldenburg ile Lübeck ve Birkenfeld topraklarından meydana gelirdi; başkenti *Oldenburg*'du. Bugün Aşağı Saksonya sınırları içinde yer alan asıl Oldenburg, Weser vâdisiyle Doğu Friesland arasında uzanır, Jade körfezinde Kuzey Denizine açılırdı. Lübeck toprakları Schleswig-Holstein'a, Birkenfeld toprakları ise Rheinland-Pfalz eyaletine bağlandı.

● *Tarih.* Eyalet toprakları, başlangıçta, Saksonya düklüğüne bağlı bir kontluktu. Bilinen ilk kont Elimar I'dir (öl. 1108). Saksonya dükü Aslan Heinrich ölünce kontluk bağımsızlık kazandı ve Elimar'ın vârisleri kendilerini imparatorluk prensleri ilân ettiler (1180). Onların soyundan gelen, Dietrich (öl. 1440) ile Hedwig von Holstein'ın oğlu Christian, Danimarka kralı (1448) [Christian*I], sonra Norveç (1450) ve İsveç (1457) kralı seçildi; Schleswig dükü ve Holstein kontu (1460) oldu. 1454'te Oldenburg'u, kardeşi Gerhard'a (1454-1500) bıraktı; onun soyundan gelen Anton I ise (1526-1573) Reform hareketine katıldı. Otuzyıl savaşı boyunca, kont Anton Günther (1603-1667) tam bir tarafsızlık siyaseti güderek, savaşın zararlarından koruduğu ülkesinde iktisadî gelişmeyi sağladı. Anton Günther vâris bırakmadan ölünce, Danimarka kralı ile Holstein-Gottorp dükü Oldenburg'a birlikte sahip oldular; 1676'da, Danimarka kolu ile Holstein-Gottorp soyunun vârislik hakkını tanıyan bir veraset antlaşması uyarınca Christian V tek vâris durumuna girdi. Christian VII, Oldenburg'u, Schleswig ve Holstein üstündeki haklarının tanınmasına karşılık, Rusya büyük dükü Paul von Holstein-Gottorp'a bıraktı (1773). Paul ise veraseti, kuzeni olan Lübeck piskoposu Friedrich August'a devretti ve Oldenburg'u düklük haline o getirdi (1777). 1803'te ise, Lübeck piskoposluğunu verasete bağlı bir prenslik haline getirerek, Oldenburg ile birlikte yeğeni Peter Friedrich Ludwig'e bıraktı; bu sonuncunun vârisleri Oldenburg'da 1908'e kadar hüküm sürdüler. Napolyon, kıta ablukasını pekiştirirken, düklüğe de elkoydu (10 aralık 1810) ve Oldenburg'u, üç vilâyet halinde birleştirdiği Hannover'in kuzey kesimi, ticaret antlaşmasıyle bağlı şehirler ve Berg düklüğünün bir kısmından meydana gelen mülkî bölgeye bağladı. O sırada çar Aleksandr I akrabası olan dük için tazminat koparmak üzere imparatorla görüşmelere girişti. Bu görüşmeler bir sonuç vermedi; 1812 rus-fransız çatışmasının sebeplerinden biri gibi görülen bu görüşmeler, iki devlet arasındaki uzlaşmazlığı daha da arttırdı. Düklük yeniden kuruldu (1813) ve Hannover'in yönetiminde bulunan Steververein'a (1834-1836) katıldı. 1848'de bir anayasa yapıldı. Büyük düklük Zollverein*a bağlandı (1854); sonra Avusturya'ya karşı girişilen savaşta Almanya'nın müttefiki oldu ve Kuzey Almanya konfederasyonunda yer alarak (1866), Alman imparatorluğunun bir eyaleti haline geldi (1871). Büyük Friedrich August, 1918'de iktidarı bıraktı ve Oldenburg da bir parlamento demokrasisi oldu (1919). [L]

OLDENBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, idare bölümü merkezi, Hunte ırmağı kıyısında; 127 400 nüf. Rönesans üslûbunda şato (bölgesel müze). Çinko metalürjisi. Makine, dokuma, kimya ve besin sanayii. Cam fabrikası. — *Oldenburg idare bölümü,* 810 900 nüf. (L)

Oldenburg atı, ağır koşum atı tipinde alman at ırkı; sağlam yapılı, çok dayanıklı, hızlı ve düzgün yollu bir hayvandır. (L)

OLDENLANDİA i. (XVII. yy.da yaşamış danimarkalı botanikçi H.B. *Oldenland*'ın adından). Karşıt yapraklı, tek tek veya bileşik talkım çiçekli çokyıllık ağacımsı veya otsu bitki. (*Oldenlandia*'nın bütün sıcak bölgelerde yetişen yüzlerce türü vardır. *Oldenlandia ombellata*'nın uzun köklerinden kırmızı bir boya elde edilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

OLDENZAAL, Hollanda'da (Overijsel ili) şehir; 19 700 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Dokuma sanayii. Metalürji ve makine yapımı. Besin sanayii. (L)

OLDFİELDİA i. Odunu çok sıkı, kırmızı ve sert ağaç; Afrika'nın tropikal ve batı bölgelerinde yetişir. (Sütleğengillerden.) [L]

OLDHAM, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Pennineler'in kenarında, Manchester'in kuzeydoğusunda; 115 400 nüf. Önemli dokuma sanayi (pamuk) merkezi. [L]

OLDHAM (John), ingiliz şairi (Shipton Moyne, Tetbury yakınları, Gloucestershire 1653-Holme Pierrepont, Nottingham yakınları 1683). Horacius, Juvenalis, Boileau ve Pindaros'un adlarını taklit etti, ayrıca kendisine İNGİLİZ JUVENALİS denilmesine yol açan *Satires Against Jesuits* (Cizvitlere Karşı Yergiler) adlı dört eser yayımladı. (L)

OLDHAMİNA i. Paleont. Hindistan'da permiyen tabakalarında bulunan eklemli kolsuayaklı fosil hayvan. (*Thecideidae* familyasından.) [L]

OLDHAMİT i. (ing. jeoloğu Thomas *Oldham*'ın [Dublin 1816 - Rugby 1878] adından fr. *oldhamite*). Miner. Formülü CaS olan tabiî kalsiyum sülfür; göktaşlarında bulunmuştur. (L)

OLDMAN, Kanada'da (Alberta) ırmak, Bow ırmağıyle birleşerek Güney Saskatchewan'ı meydana getirir; 320 km. (L)

OLD MAN AND THE SEA (THE). Bk. İHTİYAR BALIKÇI.

Oldsmobile, amerikan otomobil fabrikası. Dünyanın en eski fabrikalarından biridir. Adını, kurucusu E. Olds'tan (babasının tarım motorları fabrikasında çalışırdı) alır. Olds, 1887'de buharlı ve benzinli otomobiller yapmağa başladı. On yıl sonra tek silindirli ilk oldsmobile'i meydana getirdi. Fabrika, 1908'de General Motors corporation'a katıldı (bugün de bu kuruluş içinde yer almaktadır). Oldsmobile'in Detroit'daki (Michigan) tesislerinde 10 000 kadar işçi çalışır. (M)

OLDUBİTTİ bls. i. Olup bitmiş olan şey, olupbitti. *Esk.* Emrivaki.

— DEY. *Oldubittiye getirmek.* Bk. OLUPBİTTİ. (M)

OLDUKÇA zf. (*olmak*'tan *ol-duk-ça*). Yeter derecede, iyice, çok: *Fakat sesler, sadalar oldukça iptidaî idi* (Ömer Seyfeddin). *Şakir bir müddet kahvenin içini süzdü: Oldukça geniş olan salon, adamakıllı kalabalıktı* (Sabahattin Ali). [M]

OLDURGAN sıf. (*oldurmak*'tan *oldurgan*). Gram. [Fiil için] Geçişsiz fiilken bir ek ilâvesiyle geçişli hale getirilen: *«öldürmek», «ölmek» fiilinin oldurgan şeklidir.* (M)

OLDURMAK geçl. f. (*olmak*'tan *ol-durmak*). Meydana gelmesine veya olmasına yol açmak. || Olgunlaştırmak. (M)

OLDUVAİ, Tanzaniya'da Tarihöncesinden kalma yer, Natron gölünün güneybatısında. Kazılarda birçok insan fosili kalıntısiyle, pek çok taş âlet bulundu. Buraya Pleyistosenden beri, sürekli bir yerleşme olduğu sanılır. Olduvai'de 1931'den sonra kazılar yapan Dr. Leakey çok önemli iki fosil buldu: *zinjantop* (1959) ve *homo habilis* (1963); potasyum - argon tarihlendirmesi metoduna göre 1 750 000 yıl önceden kaldıkları anlaşılan bu iki fosil yan yana geliştiği sanılan iki insanöncesinin varlığını ortaya koyar. Taş sanayii, bir «pebble kültür», yani yassı çakıllara ve düzlenmiş taşlara dayanan bir sanayidir. Bunların *homo habilis* tarafından yapıldığı sanılır. (L)

Old Vic theatre, Londra'nın en eski tiyatrolarından birine verilen ad. Kapıları 1818'de «Royal Coburg theatre» adıyle açmış olan bu tiyatro, 1833'te «Victoria», daha sonra da «Old Vic» adını aldı. Programlarında, özellikle XIX. yy.ın birinci yarısında, yalnız şaşaalı melodramlara yer veriyordu; bu yüzden de tiyatroseverlerin gözünden düştü. 1880'de Emma Cons, burayı müzikhol haline getirerek varyete programları ve konserler düzenledi. Emma Cons ölünce (1912), yerini alan yeğeni Lillian Balyis, ünü yalnız Shakespeare'in eserleriyle operalar oynatarak tiyatroyu kalkındırdı. Binası İkinci Dünya savaşı sırasında alman hava bombardımanlarından çok zarar gördü. 1963'te Old Vic theatre, yerini sir Lawrence Olivier'in yönetimi altında, büyük bir tiyatro geleneğinin mirasçısı olan *National theatre*'a bıraktı. (L)

OLE! ünl. Teşvik etmeğe yarayan ispanyolca deyim. (L)

OLE(A)—, OLE(I)—, OLE(O)—, lat. *olea,* zeytin veya *oleum,* zeytinyağı'ndan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

OLEA i. Zeytin ağcının ilmî cins adı. (L)

OLEAN, A.B.D.'de (New York) şehir, Allengheny ırmağı kıyısında; 22 900 nüf. Irmak limanı. Sanayi merkezi (makine, giyecek, kereste, bıçakçılık, basımevi). Kimya sanayii. (L)

OLEANDOMİSİN i. (fr. *oléandomycine*). *Streptomyces antibioticus* kültürlerinden üretilen bir antibiyotik; gram negatif ve gram pozitif bakterilere, riketsiyalara ve bazı virüslere karşı çok etkilidir. (L)

OLEANDRİN i. (fr. *oléandrine*). Eczc. Zakkum hulâsasında bulunan, kalp kuvvetlendirici, çok zehirli heterozit. (L)

OLEARİA i. Bileşikgillerden çalı; seksen kadar türü vardır; Avustralya, Yeni Zelanda ve Yeni Gine'ye yakın adalarda yetişir. (L)

O'LEARY (Arthur), irlandalı ilâhiyatçı (Fanlobbus, Cork 1729 - Londra 1802). Saint - Malo'da kapüsen tarikatına girdi. Cork'ta başpapaz oldu (1771), protestanlar ve kral aleyhtarı katoliklere karşı kalem tartışmalarına girişti, bu yüzden yurttaşları tarafından vatan ihanetiyle suçlandırıldı. Londra'ya sığınmak zorunda kaldı. En önemli eseri: *Address of the Lords...* (Lordlara Sesleniş...) [1800]. (L)

OLEAT i. (fr. *oléate*). *Kim.* Oleik asidin tuzu veya esteri. (L)

OLEFİNLER çoğl. i. (fr. *oléfines*'den). Kim. Doymuş veya parafinli hidrokarbonlara karşıt olarak, etilen sınıfı doymamış hidrokarbonlara verilen ad.

— ANSİKL. *Olefinler,* ham petrolün en çok ağır kısımlarında bulunduğundan olefin oranını arttırmak için parafinli hidrokarbonlar hidrojen giderme, reforming ve cracking işlemlerinden geçirilir. Ne var ki, iki çift bağı olan diolefinler benzinde birtakım tortular meydana getirir. Olefinlerin sayısız bileşim imkânı, «uçak» benzinlerinin ve süper yakıtların üretimi için, alkilasyon ve polimerleşme metotlarında ve özellikle, hammaddeleri etilen, propilen ve bütilen olan petrokimyada kullanılır. (L)

OLEG, Kiev büyük prensi (öl. 912). Vareg Ryurik'in akrabası ve oğlunun (İgor) vasisi olduğu sanılır. 879'dan sonra Novgorod'dan ayrılarak Kiev'de bir prenslik kurduğu (882 ?) söylenir. 907'de Bizans'a saldırarak kievliler hesabına ticaret imtiyazları elde etti (911 antlaşması). [L]

OLEİK sıf. (lat. *oleum,* yağ'dan fr. *oléique*). Kim. Formülü

$CH_3—(CH_2)_7—CH=CH—(CH_2)_7—CO_2H$ olan ve yağlı maddelerin sabunlaşmasında meydana gelen etilenik bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. Chevreul'ün bulduğu *oleik asit,* sıvı yağlarda ve daha düşük oranlarda, katı yağlarda, gliserit halinde rastlanır. Sanayide stearik asit üretiminin bir altürünüdür; gerçekten de, basınç altındaki yağlı asit peltelerinden çıkan sıvıdan elde edilir; bu işlemde, oleik asit tarafından sürüklenen ve bu ısıda billûrlaşan katı asitleri ayrıştırmak için sıvı 7°C'ta soğutulur sonra ısı —10°C'a düşürülür. Sonra da oleik asit katılaşır ve bu durumda sıvı haldeki yabancı maddelerinden kolaylıkla arınabilir. Fakat tam bir artmaya

varmak oldukça güç işlemleri gerektirir. Saf oleik asit, alkol ve eterde eriyen, yoğunluğu 0,898 olan, renksiz, kokusuz ve tatsız bir sıvıdır. Soğutularak billûrlaştırılır ve 14°C'ta erir. Düşük basınç altında damıtılabilir. Hava temasıyle sararır ve acı bir koku salar. Doymamış bir madde olan oleik asit iki hidrojen atomunu bağlayabilir ve bu durumda da stearik asite dönüşür. Ayrıca bromla bir katılma bileşiği verir. Çift bağın konumu, molekülü pelagonik asit $C_8H_{17}CO_2H$ ile azelaik asit $CO_2H — (CH_2)_7 — CO_2H$ halinde ikiye bölen yükseltgenmede görülür. Nitrik asit, oleik asiti 51°C'ta eriyen elaidik asit haline dönüştürür. Bu iki asitin izomerleşmesi geometrik niteliktedir; çünkü bu asitlerin ozonürleri özdeş ayrışma ürünleri verir. (L)

OLEİN i. (fr. *oléine*). Kim. Gliserinin oleik asit esteri.

— Yağlı mad. Oleik aside yanlış olarak verilen ad.

— ANSİKL. *Olein adı,* çoğunlukla, yağların yapısında bulunan oleik triester'i veya *triolein*'i belirtir. Bunlara, sikatif olmayan sıvı yağlarda rastlanır (bademyağı, zeytinyağı). Sıvı yağlarda tripalmitin ve tristearin ile birlikte bulunur. Sıvı halde olan triolein düşük basınç altında damıtılabilir. Alkolde çok az çözünür, eter, benzen v.b.de erir. Olein hidrojenlenerek stearin haline dönüşür. (L)

OLEKRANON i. (yun. k.). Anat. Dirsek kemiğinin üst ucundaki çıkıntı; dirsek ekleminin arka kısmını meydana getirir. || *Olekranon kovuğu* veya *çukuru,* kol kemiğinin arka yüzünün alt ucunda bulunan kovuk; olekranon bu kovuğun içine girer. (L)

OLEMPİYEN sıf. (fr. *olympien*). Tıp. *Olempiyen alın,* soyunda frengi hastalığı bulunan bazı kimselerde ve bazı raşitiklerde görülen anormal derecede çıkıntılı alın. (L)

OLEN, efsanevî yunan şairi. Lykia'da (Küçük Asya) yaşadığı sanılır. Herodotos zamanında, Delos'lu kadınların söylediği bazı ilâhiler ona mal edilmişti. Bu ilâhilerde, uzak kuzey illerinin bakireleri Opio ve Arge'nin sık sık adları geçerdi. Pausanias'ın dediğine göre, Hera'ya, İthiya'ya ve Akhaea'ya ilâhiler yazmıştır. (L)

OLENELLUS i. Paleont. Avrupa ve Amerika'da Alt kambriyende bulunan trilobit. (L)

OLENOS. Esk. coğ. Ptolemaios'a göre Anadolu'da (Galatia bölgesi) şehir. Ankyra (Ankara) şehrinin batısındaki ve Tektosaks'ların bölgesi içinde bulunan Olenos şehrinin kesin yeri henüz bulunamadı. (M)

OLENUS i. Kuzey yarımkürede kambriyen tabakalarında bulunan fosil trilobit. (*Olenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OLENYOK, S.S.C.B.'de ırmak, Sibirya'da, Lena deltasının çok yakınında Laptev denizine dökülür; 2 162 km. Olenyok, asarktik orman ile tundraların sınırındaki bölgeleri sular. Mayıs-eylül arasında taşıdığı sular, yıllık toplam debisinin yüzde 96'sıdır. (L)

OLEOBROMİ i. (fr. *oléobromie*). Foto. Bk. YAĞLIBOYA *baskı.*

OLEOLAT i. (fr. k.). Eczc. İlâçlı maddelerle (genellikle bitki esanslarıyle) hazırlanan yağlı eriyik. (L)

OLEOMETRE i. (fr. *oléomètre*'den). Kim. Yağların yoğunluğunu belirlemek için kullanılan sıvıölçer. || Bir tohumdaki yağ oranını, petrol eteriyle çekerek ölçmeğe yarayan küçük dijestör. (L)

OLEOTİPİ i. (fr. *oléotypie*). Bk. YAĞLIBOYA *basım.*

OLEOTORAKS i. (fr. *oléothorax*). Ted. Sunî pnömotoraks sırasında plevra boşluğuna gomenol'lü parafin yağı şırınga etmeğe dayanan tedavi metodu; ya akciğer üzerindeki basıncı arttırmak veya plevrada toplanan bir sıvının zararlarını hafifletmek ve plevra yapışıklığını önlemek için uygulanır. (L)

Oléron kuralları, Atlas okyanusunun denizcilik törelerini tespit eden deniz hukuku kararları derlemesi (XI. veya XII. yy.). Bu özel eser büyük önem kazanarak, kısa zamanda Atlas okyanusunun ortak kanunu haline geldi. (L)

OLEOSAKARÜR i. (fr. *oléosaccharure*). Eczc. ve Ted. Bir esansla şekeri birlikte ezerek elde edilen esanslı sakarol; şekerli ve kokulu içkilerin hazırlanmasında kullanılır. (L)

OLERON, Atlas okyanusunun Fransa kıyılarında (Charente-Maritime) ada; karadan Maumusson boğazıyle, Ré adasından da Antioche boğazıyle ayrılır; 175 km²; 14 757 nüf. (L)

OLESNİCKİ (Zbigniew), polonyalı kardinal ve devlet adamı (Sienno, Sandomierz 1389 - Sandomierz 1455). Jagellon tarafından Krakow piskoposluğuna getirildi (1423) ve çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Wladislaw II ve Wladislaw III zamanının en etkili kişilerindendi. Bohemya'ya karşı Macaristan ile ittifak yapmaktan yanaydı. 1449'da kardinal oldu, Aziz Stanislaw'ın kültünü yaydı, hus'çularla mücadele etti. Basel konsiline katıldı. Sanat ve bilim koruyucusu bir hümanistti. (L)

OLEŞA (Yuriy Karloviç), sovyet yazarı (Yelizavetgrad [bugün Kirovograd] 1899-Moskova 1960). Başarısız bir gazetecilik döneminden sonra, roman yazmağa başladı ve *Zavist* (Kıskançlık) [1928] adlı romanıyle tanındı. Oleşa, bu eserde, yaşlı neslin bireyci anlayışıyle yeni komünist toplumu etkileyen ilkeler arasındaki çatışmayı dile getirir. Öbür eserleri: *Tri Tolsiyaka* (Üç Şişko) [1928], *Vişnyovaya Kostoçka* (Vişne Çekirdeği) [1931] adlı hikâye kitapları ile *Spisok Blagodeyaniy* (Liyakat Listesi) [1931] adlı bir oyun. (M)

OLEUM i. (fr. *oléum*). Kim. Değme (kontak) metoduyle elde edilen dumanlı sülfürik asit.

— ANSİKL. *Oleum* adı, yağımsı görünüşleri sebebiyle, bileşiminde normal asit H_2SH_4'ten daha çok anhidrit SO_3 bulunan bütün sülfürik asitler için kullanılır. Bu dumanlı asitler, anhidriti derişik bir aside soğurtarak değme metoduyle elde edilir ve yüzde 80'lik (100 gr H_2SO_4'te 80 gr SO_3) bir oleum'a varılabilir. Oleumlar, içindeki karbonlaşmış organik tanecikler yüzünden genellikle kahverengi görünen ağır ve kıvamlı sıvılardır; çoğunlukla, pirosülfürik asit $H_2 S_2 O_7$ billûrları halinde bir çökelti meydana getirirler. Oleum, özellikle sülfonlama ve nitrolama tepkimelerinde kullanılır (boyarmadde, patlayıcı madde, plastik madde v.b. sanayii). [L]

OLEYİS, «Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçileri sendikası»nın kısaltılmış adı, otel, lokanta ve eğlence yerlerinde çalışanları bünyesinde toplayan Türk-İş'e bağlı sendika (kuruluşu 1969). Önce, Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri işçileri sendikası adıyle Ankara'da kuruldu (1947). Aynı iş kolunda başka illerde kurulan sendikaların katılmasıyle federasyon meydana geldi (1951). 1969'da federasyon feshedilerek millî sendika olma yoluna gidildi. Federasyon ve millî sendika döneminde, 1970'e kadar, 1 000 toplu sözleşme yapıldı ve bu sözleşmelerden 15 000 işçi yararlandı. (M)

OLFAKTOMETRİ i. (fr. *olfactométrie*). Fizyol. Koku alma duyusundaki keskinlik ve ayırıcılığın ölçülmesi. (L)

OLGA, Kiev prensesi (öl. 969). Prens İgor'dan dul kaldıktan (945) sonra, kocasının öcünü aldı ve oğlu Sviatoslav ergenlik çağına girinceye kadar prensliği yönetti. Hıristiyanlığı kabul ederek Bizans'ı ziyaret etti (957) ve Germania kralı Otto I'den Kiev'e bir piskopos göndermesini istedi. Rus kilisesince azize ilân edildi. (L)

OLGA KONSTANTİNOVNA, Yunanistan kraliçesi (Pavlovsk, Rusya 1851 - Roma 1926), çar Nikolay I'in yeğeni. Yunanistan kralı Georgios I ile evlendi (1867). Venizelos'un düşmesinden sonra, oğlu kral Konstantin I'in yurda dönmesini sağladı (1920). 1922 Devriminden sonra sürgün edildi. (L)

OLGİATİ (Francesco), italyan filozofu (Busto Arsizio 1886-Milano 1962). Kuruluşundan itibaren Milano Katolik üniversitesinde öğretmenlik yaptı. Derslerinde, modern felsefenin pozitif görünüşlerine açık, yeni-klasik bir metodu savundu. Başlıca eserleri: *La Filosofia di Henri Bergson* (Henri Bergson'un Felsefesi) [1914]; *L'Anima di San Tommaso* (Aziz Tommaso'nun Ruhu) [1923]; *L'Anima dell'Umanesimo e del Rinascimento* (Hümanizmin ve Rönesansın Ruhu) [1924]; *Neoscolastica, İdealismo, Spritualismo* (Yeni İskolastik, İdealizm ve Spiritüalizm) [1933]; *İl Concetto di Giuridicitain San Tommaso d'Aquino* (Aquino'lu Aziz Tommaso'da Hukuk Anlayışı) [1943] *ve Benedetto Croce e lo Storicismo* (Benedetto Croce ve Tarihselcilik) [1953]. (L)

OLGİERD, litvanya dilinde **Algirdas** (öl. 1377), Litvanya büyük prensi (1345-1377), Gedimin'in oğlu. Babasının fetihlerini devam ettirdi; hıristiyan oldu, hıristiyan bir kadınla (Tver prensesi Yulyana) evlendi. Töton mezhebine karşı koydu; Moskova prensliğinin topraklarını işgal etti ve Litvanya'yı büyük bir devlet haline getirdi. Birçok defa Moskova'yı kuşattı (1368-1371) ve Tatarlarla savaştı (1362). [L]

OLGU i. (*olmak*'tan *ol-gu*). Düşünce ve ilkelere karşıt olarak, gerçekte var olan şey: *Olguların gözlemi. Dil olguları. Esk.* Vaka. (M)

OLGUCU sıf. ve i. (*olgu*'dan *olgu-cu*). Bk. POZİTİVİST.

— Fels. Bk. FENOMEN.

OLGUCULUK i. (*olgucu*'dan *olgucu-luk*). Bk. POZİTİVİZM.

OLGUN sıf. (*olmak*'tan *ol-gun*). [Meyve için] Büyüyüp gelişmiş, yenebilecek duruma gelmiş, olmuş: *Olgun armut. Olgun şeftali.* || [İnsan için] Duygu ve düşünce bakımından yüksek seviyeye ulaştığı için olayları geniş bir görüş açısından değerlendirebilen, hoşgörülü, bilgisi ve görgüsü gelişmiş, kültürlü, yetkin: *Çünkü o, muayyen sanatları olan olgun ve düşünceli adamlar arasında büyümüştür* (H. E. Adıvar). *Yürüyüşlerinde bile olgun bir adam ağırlığı var* (Y. K. Karaosmanoğlu). *İşlediğim bu büyük günahı Özdemir'in kahkahalarla karşılayacak kadar olgun bir insan olduğuna emindim* (S. F. Abasıyanık).

— Jeomorfol. Aşınma devresi nazariyesinde, yüzey şekli evriminin ikinci evresi için kullanılır.

— Patol. İçinde irin toplanmış bir flegmon'un durumu. (ML)

OLGUN (Tahir), **Tahirülmevlevî** de denir, türk yazarı (İstanbul 1877 - ay.y. 1951). Gülhane Askerî rüştiyesinde ve Menşei Küttabı Askeriye'de okudu. Fatih camiinde derslere devam ederek Mesnevî'den icazetname aldı. Çeşitli memurluklardan sonra, medrese ve okullarda uzun yıllar edebiyat öğretmenliği yaptı. Önemli eserleri: *Mirat-ı Hazreti Mevlânâ* (1898); *Edebiyat Lûgatı* (1936); *Fuzuliye Dair* (1936); *Şair Nev'i ve Sûriye Kasidesi* (1937); *Baki'ye Dair* (1938); *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (1946-1947). [M]

OLGUNLAŞMA i. (*olgunlaşmak*'tan *olgunlaş-ma*). Olgunlaşmak eylemi, olgun bir hal alma.

— Bot. ve meyvc. Bir organın, görev yapabilme gücünü kazanmadan önce geçirdiği biyokimyasal ve morfolojik değişikliklerin tümü. (Birçok çeşidi vardır: tohumun olgunlaşması, meyvenin, çiçektozunun, eşeysel çekirdeğin olgunlaşması gibi.) [Bk. ANSİKL.] || *Aşırı olgunlaşma,* muşmula, üvez gibi bazı etli meyvelerin olgunlaşması için gerekli olan çürüme başlangıcı. || *Üzümün olgunlaşması,* üzüm daha çok tatlansın diye yapraklar döküldükten sonra salkımların asmada alıkonması.

— Gıda sanay. *Kremanın olgunlaşması,* kremadan tereyağı yapılırken uygulanan işlem. (Pastörize krema yayıklanmadan önce 12° - 16°C sıcaklıkta dinlenmeğe bırakılır. Bu sırada krema ekşir ve güzel kokar, özellikle diasetil bakımından zenginleşir.)

— Hücre bil. Erkek ve dişi cinsiyet hücrelerinin gelişim evrelerinden biri. Bu evrenin sonunda gametler oluşur. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bir flegmonda irin oluşması dönemi.

— Psikol. Önce, genetikçiler tarafından kullanılan, sonra da çocuğun gelişmesindeki psikososyolojik faktörleri belirtmek için Gesell'in benimsediği terim; çocuğun olgunluğa ulaşmasını mümkün kılan psikolojik ve sosyal olayların tümünü belirtir. (Yeni doğmuş çocuktan söz ederken, bu

sürenin iki yönünü ayırt etmek gerekir. Bunların biri anatomiyle ilgili, öteki sinirsel ve psikolojiktir [sinaps'lar arasındaki bağlantıların kurulması, farklılaşmış bir bio-elektrik faaliyete geçiş, büyük fonksiyon sistemlerinin teşkilâtlanması]. Bu büyük fonksiyon sistemleri, uyarımların ve eğitimin etkisiyle öğrenme mekanizması sayesinde meydana gelir.) || *Bilinçdışı olgunlaşma*, çözüm yolu uzun zaman boş yere aranan bir problemin, uzun bir dinlenme ve unutma devresinden sonra, sanki araştırıcının bilinçdışına «olgunlaşmış» gibi ansızın ortaya çıkması. (Aslında aradaki dinlenme veya unutma, çözümün elde edilmesini engelleyen sinirsel yorgunluğu gidermiştir; böylece, yorgunluk geçtikten sonra, çözüm, kolaylıkla elde edilir. Çünkü sinir ve beyin faaliyeti, normale dönmüştür.) || *Eğilimlerin olgunlaşması*, fizyolojik ve psikolojik kişiliğin gelişmesine bağlı bulunan ve gizli olarak gerçekleşen eğilimlerin gelişmesi. || *İlke bakımından olgunlaşma*, asıl meme çocuğunda görülür, ama gerçekte, kişideki büyüme potansiyelinin tükenmesine kadar sürer.

— ANSİKL. Bot. Bir meyve, gelişmesinin sonuna ulaştığı ve kendisini meydana getiren bitkiden tabiî bir şekilde kopup ayrıldığı zaman *olgunlaşma*'sını tamamlamış demektir.

Etli veya üzümsü meyveler ham iken yeşil, buruk ve tanence zengin olur. Bu gibi meyvelerde en çok rastlanan asitler asit sitrik (limon, portakal), asit tartarik (üzüm), asit maliktir (elma, üvez). Ham meyvenin yumuşak kısmında nişasta bulunur; hattâ bu nişasta oranı bazen çok fazla olabilir (muz). Olgunlaşma sırasında, sıcağın ve ışığın etkisiyle, bu maddeler yavaş yavaş değişikliğe uğrayarak dağılır: nişasta tamamen kaybolur (glikoza dönüşür), klorofil ve tanen de hemen hemen hiç kalmaz, yalnız organik asitler kısmen kaybolur. Hattâ öyle olur ki bazı meyveler (portakal ve limon) olgunlaştıkça daha çok asit yüklenir. Diğer bir kısım meyveler ise yağ biriktirir (zeytin).

kardinal **OLESNICKI**
gravür (1443)

Meyveleri sunî olarak olgunlaştırmak mümkündür: bunun için ya meyveli dalın kabuğu halka halinde kesilir (bk. BESİSUYU) veya bitkiler camekânda yetiştirilir (meselâ limonlukta). Bazı meyveler (incir, kiraz ve genellikle çekirdekli meyveler) ağaç üzerinde olgunlaşmalıdır; küçük çekirdekli meyvelerin çoğu ise (elma, armut v.b.) tersine, olgunlaşmadan önce toplanmak ister. Tohumların olgunlaşma süresi bitkilere göre son derece değişiktir: kahve tohumu oluşur oluşmaz çimlenebilir, diğerleri ise serbest kaldıktan sonra haftalarca, hattâ aylarca olgunlaşma süresi içinde bulunur (gürgende bir yıldan biraz fazla). Çiçektozu veya dişi organ döllenmeğe, yani içlerindeki cinsiyet çekirdekleri birleşmeğe elverişli olduğu zaman olgunlaşmış olur.

— Hücre bil. Sperma ve yumurta oluşumunda olgunlaşma evreleri aynı değildir. Sperma oluşumunda olgunlaşma evresi, gelişerek birinci dereceden spermatosit haline geçen spermatogonilerin büyüme evresinin hemen ardından gelir. Olgunlaşma sırasında spermatositler art arda iki bölünmeye uğrar; meyoz denilen birinci bölünmede kromozom sayısı indirgenerek ikinci dereceden spermatositler oluşur; sonra bunlardan da spermatitler meydana gelir. Yani birinci dereceden bir spermatosit ikinci dereceden iki spermatosit verir; bunların her biri de iki spermatit verir.

OLERON
adayı kıtaya
bağlayan kemerli
köprü

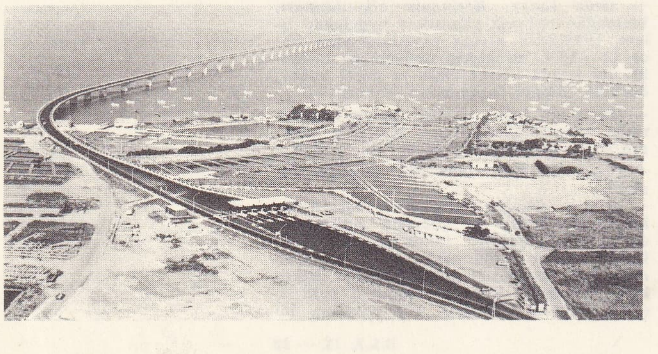

Yumurta oluşumunda olgunlaşma evresi hemen büyüme evresinin ardından gelmez. Birinci dereceden ovosit az veya çok uzun bir dinlenme devresi geçirebilir; bu devre memelilerde birkaç yılı bulur. Olgunlaşma bölünmelerinin sonuçları da sperma oluşumundakine tıpa tıp denk değildir. Birinci dereceden ovosit birbirine eşit olmayan iki hücreye ayrılır; bunlardan birincisine ikinci dereceden ovosit, yozlaşmaya aday diğer küçücük hücreye de birinci kutup yuvarı denir. İkinci dereceden ovosit de ikiye bölünür; bunun birine ovotit, yozlaşacak olan diğerine de ikinci kutup yuvarı adı verilir.

Olgunlaşma bölünmelerinin sonuçları nicelik bakımından farklı ise de mekanizmaları özdeştir; spermatit gibi ovotitte de haploit sayıda kromozom bulunur. (L)

Olgunlaşma enstitüleri, akşam sanat okul veya enstitülerini bitiren genç kızları, uygulamalı eğitim ve öğretim programları içinde, meslekî ve teknolojik bilgilerle donatarak ev ve ülke ekonomisine yararlı kılmak amacıyle, Millî Eğitim bakanlığı tarafından kurulan öğretim kurumları. Kız Teknik Öğretim Genel müdürlüğüne bağlıdır. İlk olgunlaşma enstitüsü 1945'te İstanbul'da Akşam Kız Sanat okuluna bağlı olarak öğretime başladı; sonra Ankara (1958), İzmir (1959), Eskişehir (1960) ve Samsun'da (1960) yeni enstitüler açıldı. Enstitüler döner sermayelidir ve ticarî işler de yapar. Başlıca ihtisas bölümleri biçki-dikiş, konfeksiyon, moda, çiçek, çamaşır, sırma, türk işleri, fantazi nakış ve renkli nakıştır. 1970-1971 Döneminde olgunlaşma enstitülerinde İstanbul 324, Ankara 250, Eskişehir 109, İzmir 98 ve Samsun'da 63 olmak üzere toplam 844 öğrenci eğitim gördü. (M)

OLGUNLAŞMAK dönşl. f. (*olgun*'dan *olgun-la-ş-mak*). [Meyveler için] Olgun duruma gelmek. || Duygu ve düşünce bakımından yetkinliğe ulaşmak: *O zamanlar hepsi de daha gençti, bugün yaşlandılar, elbette daha olğunlaştılar* (N. Ataç).

◆ **Olgunlaştırmak** ettrg. f. Olgun duruma getirmek. (LM)

OLGUNLUK i. (*olgun*'dan *olgun-luk*). Olgun olma hali: *Meyvelerin olgunluğu.* || Duygu ve düşünce bakımından yetkinliğe ulaşmış olma hali: *Millet türlü tecrübeler içinde olgunluğunu arttırmıştır* (F. R. Atay). || *Olgunluk çağı* (veya *yaşı*), insan hayatında bedenî ve ruhî yeteneklerin gelişme sürecini tamamlayarak en yetkin duruma ulaştığı dönem.

— Eğ. *Olgunluk sınavı* (veya *imtihanı*), lise bitirme sınavından sonra, öğrencilerin yükseköğrenime devam yeterliğini anlamak için bazı derslerden yapılan sınav.

— Jeomorfol. Aşındırma çevrimi teorisinde, başlangıçtaki yüzeyin ortadan kalkmasına karşılık yüzey şekillerinin özelliklerini kaybetmemesiyle nitelenen topografya durumu. (ML)

OLHAO, Portekiz'de (Faro idare bölümü) şehir; 16 600 nüf. Algarve'nin başlıca balıkçı limanlarından biridir. Konserve fabrikası. (L)

OLİBRUS i. Kızıl, siyah veya kızıl-sarı renkte parlak küçük böcek; kabukların, kuru yaprakların, eski çalı yığınlarının altında yaşar; bazı türleri bileşikgillerden çeşitli bitkilerde bulunur. (*Phalacridae* familyasından.) [L]

OLİD (Cristobal DE), ispanyol serüvencisi (Breza veya Linares, Jaén 1488-Naco, Honduras 1524). Velazquez emriyle Yucatan'a gitti (1518), Meksika'nın fethine katıldı (1519), sonra Cortes tarafından Honduras'a gönderildi. Honduras'ta isyancılarla birlik olup bağımsızlığını ilân etti, fakat, Cortes'in yolladığı Francisco de Las Casas'a yenildi ve idam edildi. (L)

OLİÉ (Jean), fransız generali (Le Relecq-Kerhuon, Finistère 1904). 1954-1956 Arasında Saint-Cyr Askerî okulu kumandanlığına, 13 mayıs 1958'den sonra da Konstantin'deki kolordu kumandanlığına getirildi. 1961'de general Ely'nin yerine millî savunma genelkurmay başkanı oldu. Cezayir şehrindeki askerî hükûmet darbesi sırasında, De Gaulle tarafından Cezayir başkumandanlığına getirildi, bir askerî darbeyi önledi, fakat ekim 1961'de kendi isteğiyle ihtiyata ayrıldı. (L)

OLİER (Jean-Jacques), fransız din adamı, Saint-Sulpice Rahipleri tarikatının kurucusu (Paris 1608 - ay.y. 1657). Rahip oldu (1633), Vaugirard'a yerleşerek (1641) din öğretimiyle uğraştı. 1642'de Saint - Sulpice ruhanî yönetimine girdiyse de sağlığı sebebiyle 1652'de ayrıldı. Olier, Fransa kilisesi tarihinde, seminer yöneticisi, rahip, Montréal tarikatı düzenleyicisi ve yazar olarak önemli rol oynadı. Saint-Sulpice semineri 1645'te kuruldu. Olier'nin amacı bilgili, imanlı, düzene bağlı, pratik düşünceli rahipler yetiştirmekti. Nantes, Viviers, Puy ve Clermont'da da seminerler açtı. Saint-Sulpice ruhanî çevresi o devirde Paris'tekilerin en genişiydi (150 000 nüf.). Seminerin ve çevrenin yönetimiyle ilgili olarak, Olier, tarikatını kurdu. Montréal tarikatı dolayısıyle, onun öğrencileri Kanada'da da etkilisi oldular. (L)

OLİFAN i. (lat. *elephantus*, fil'den fr. k.). Eskiden şövalyelerin kullandığı fildişi boru.

— ANSİKL. Arkeol. Şövalye *olifan'ı*, bir tek fildişinden yontulmuş ve çoğu zaman üstü kabartmalarla süslü bir boruydu. Savaşçı bu boruyu boynuna çapraz olarak asar ve adamlarını toplamak için çalardı. Savaş olifan'larından başka av olifan'ları da vardı. (L)

OLİFANTS dağları, Güney Afrika cumhuriyetinde dağ, Kap ilinin güneybatısında, en yüksek noktası *Cedar Berg* (yaklş. 2 000 m). [L]

OLİFANTS RİVER, Güney Afrika'da birçok ırmağın adı. Başlıcaları şunlardır: Witbank'ın batısında Transvaal dağlarında doğan ve Mozambik'in batısından geçerek Limpopo'ya katılan ırmak (560 km); Worcester'in kuzeydoğusunda doğan, Lambert koyunun kuzeyinde Atlas okyanusuna dökülen ırmak (270 km). [L]

OLİGARK i. (yun. *oligarkhes*'den fr. *oligarque*). Bir oligarşik hükûmetin üyesi: *Venedik oligarkları*. (L)

OLİGARŞİ i. (yun. *oligoi*, birkaç kişi ve *arkhe* kumanda'dan yun. *oligarkhia* > fr. *oligarchie*). Gerçek İktidarın birkaç kişilik küçük bir grubun veya bir aileler grubunun veya bir sosyal sınıfın elinde bulunduğu siyasî rejim.

— ANSİKL. *Oligarşi*, aristokratik yönetimin daraltılmış bir biçimidir. İktidardaki kimseler, bütün aristokrat sınıfını değil bu iktidarı kıskançlıkla elde tutan, paylaşmak istemeyen ve kendi çıkarları yolunda kullanan birkaç ailenin temsilcileridir. Oligarşik hükûmetler arasında şunlar sayılabilir: gerçek iktidarı gerusia'nın (büyük aile reisleri arasından kaydı hayat şartıyle seçilmiş ihtiyarlar meclisi) elinde tuttuğu eski Isparta; eski ailelerin reisleri olan oupatrides'lerin krallığa ait yetkileri kısıtlayıp kendi ellerine aldıkları Solonöncesi Atina; tacirler, armatörler ve büyük toprak sahipleri oligarşisinin hüküm sürdüğü Kartaca; güçlü ailelere karşı pek sıkı taahhütler altına girmiş bulunan, ama gene de güçlü bir kişisel otoriteye sahip olan dukanın (çünkü bu duka çok etkili bir aileden gelir ve ömür boyunca dukalığa seçilirdi) Venedik'te kurduğu oligarşi. Oligarşi, Polonya'da Diyetin gücü sayesinde hüküm sürerdi. Diyette toprak sahibi soyluların temsilcileri hâkimdi ve kralın ülkeyi yönetmesine engel olurlardı. (L)

OLİGO—, yun. *oligos*, küçük, az sayıda'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OLİGOAMNİYOS i. (fr. *oligoamnios*). Kadın-doğum. Yumurtadaki amniyos sıvısının yetersizliği. (Oligoamniyos, dölütün hareketlerini sınırlandırarak duruşunda bozukluğa sebep olabilir.) [L]

OLİGODENDROGLİ i. (fr. *oligodendroglie*). Hücre bil. Uzantıları az olan nevrogli hücrelerinin tümü. (L)

OLİGODİPSİ i. (fr. *oligodipsie*). Fizyol. Susama duyusunun azalması. (L)

OLİGOELEMENT i. (fr. *oligo-élément*'dan). Biyol. ve Ted. Canlı varlıkların yapısında son derece az miktarda bulunan, eser halinde olmakla beraber hayvanların ve

Foto. Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

bitkilerin büyümesi veya yaşaması için gerekli olan maden veya madensilere verilen ad.

— ANSİKL. Ted. J. Ravlin, G. Bertrand ve M. Javillier bazı elementlerin bünyede oynadığı esas rolü meydana çıkarmayı başardılar. Normal biyolojik süreçlerin meydana gelebilmesi için katalizör olarak az miktarda bu maddelere muhakkak ihtiyaç vardır. Bunlar elverişli şekilde organizmaya sokulduğunda, birçok beslenme hastalığının tedavisine imkânı verir. Tedavide kullanılan *oligoelement*'ler şunlardır: alüminyum, bor, kobalt, bakır, flüor, iyot, lityum, magnezyum, nikel, titan, çinko. Bazen bu elementlerden birkaçı karıştırılarak birarada kullanılır.

— Vet. Oligoelementler, alınan besinlerde ister yetersiz miktarda (demir, bakır, kobalt, iyot, magnez), ister aşırı miktarda (flüor, molibden, bakır v.b.) bulunsun, her iki halde de hayvan patolojisinde çok önemli rol oynar. Demir ve bakır eksikliği, süt domuzlarında kansızlığa sebep olur; aynı eksiklik, gevişgetirenlerde beslenmeden ileri gelen ağır kansızlıklar, iştah sapıklığı, sindirim, deri, sinir, kalp bozuklukları ve gittikçe artan zayıflama meydana getirir. İyot eksikliği, mevziî veya salgın guatr'a ve üreme düzensizliklerine sebep olur. Manganez eksikliği sonucunda üreme düzensizlikleri ve kemik yapısında değişiklikler meydana gelir (kümes hayvanlarında peroz, domuzda osteoartropati). Aşırı miktarda flüor bulunması flüor hastalığına yol açar. Fazla bakırdan hemolitik sarılık meydana gelir. Fazla molibden bünyenin bakırdan yararlanmasını engeller ve bakır eksikliği belirtileriyle ortaya çıkar. (L)

OLİGOFRENİ i. (fr. *oligophrenie*). Psikiyatr. Zekâ geriliği ve bunamadan görülen aşırı akıl zayıflığı. (L)

OLİGOHEMİ i. (fr. *oligohemie*). Patol. Kan kitlesinin azalması ve daha genel anlamda kansızlık hastalığı. (L)

OLİGOKLAZ i. (fr. *oligoclase*). Miner. Plajiyoklazlar grubundan feldispat; billûrsu kayaçlarda bol miktarda bulunur.

— ANSİKL. *Oligoklaz*'ın (Na Ca) (Al, Si)$_3$ O$_8$ kimyasal bileşimi albit'in bileşimine benzer; triklinik sistemde billûrlaşır. Beyazımsı veya yeşilimsi renktedir. (L)

OLİGOLİMAX i. *Vitrinidae* familyasından salyangoz çeşidi. (Asıl vitrinalardan farkı, kavkısının bütün vücudu içine alabilecek şekilde dar göbekli oluşudur. Özellikle Güney Avrupa'da yaşar.) [L]

OLİGOLOPHUS i. Ağaç yosunlarında yaygın opilion. (L)

OLİGOMİKTİK sıf. (fr. *oligomictique*). Hidrol. *Oligomiktik göl*, sularının sıcaklığı hiç bir zaman 4° C altına düşmeyen ve düşey dolaşımı pek az olan göl: *Oligomiktik göller özeilikle dönenceler arası bölgelerdedir.* (L)

OLİGOMYODAE çoğl. i. Modern sınıflandırmalarda bağırgan kuşlar alttakımının iki bölümünden birine verilen ad. (Bunlarda ses gırtlağının yapısı tracheophona grubuna göre daha karmaşıktır. Tiran'lar, kotinga'lar, pitta'lar bu gruptandır.) [L]

OLİGONEURA i. Orta Avrupa'da kalabalık sürüler halinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Oligoneura rhenana*. Ephemeroptera takımından *oligoneuridae* familyasının örnek tipi.) [L]

OLİGONİT i. (fr. *oligonite*). Miner. Bileşiminde yüzde 25 manganez bulunan sideroz çeşidi. (L)

OLİGOPOL i. (fr. *oligopole*). İkt. Az sayıda satıcının birçok alıcı ile karşı karşıya geldiği pazar. (En basit oligopol hali *düopol*'dür, bu halde sadece iki satıcı bulunur.) Bk. FİYAT. (L)

OLİGOPORELLA i. Paleobot. Dalmaçya'da triyas tabakalarında bulunan çepeçevre sifonlu suyosunu (*Oligoporella pilosa*). [L]

OLİGOPOTENT sıf. (fr. *oligopotent*'den). Biyol. Hücre içindeki farklılaşmış, dolayısıyle etkinliği iyice azalmış elemanlara denir. *Zt.* TOTİPOTENT. (L)

OLİGOSEN sıf. ve i. (önek *oligo*- ve yun. *kainos*, yeni'den fr. *oligocene*). Jeol. Üçüncü zamanın Eyosen ile Miyosen arasında kalan dönemi.

Oligoelementlerin biyolojik etkisi
(E = *eksiklik;* UD = *uygun doz;* F = *fazlalık*)

ELEMENT			BİTKİLER ÜSTÜNDEKİ ETKİLERİN SONUCU	HAYVANLAR ÜSTÜNDEKİ ETKİLERİN SONUCU
ADI	FAMİL YASI	ATOM NU.		
Bakır	I B	29	UD → turbalıkların otlağa dönüşmesi (Danimarka)	E → kansızlık (= Demir E) UD → vizonlarda postun iyileşmesi F → hemolitik sarılık
Çinko	II B	30	E → gelişme imkânsız (küflenme)	UD → ensüline eş etki F → denizkestanesinde gelişmenin durması
Kadmiyum	II B	48	UD → bazı nükleik sentezlerde çinkonun yerini tutar	
Bor	III B	5	E → pancar hastalığı	
Vanadyum	VA	23		tulumluların kanında bulunur UD → kanda kolesterol azalır, ömür uzar
Molibden	VI A	42	UD → baklagillerde bakterilerle ortakyaşamayı kolaylaştırır, ürünü bir misli artırır	F → iştah kaybı + bakır E etkileri
Selenyum	VI B	32	E → bazı astragalus türleri için öldürücüdür	
Flüor	VII B	9		F → flüor hastalığı (bk. FLÜOR)
Manganez	VII A	25	UD → (5kg/ha) polderlerde tahıl yetiştirme imkânı yaratır (Hollanda)	E → kemik bozuklukları, üremenin azalması, analık içgüdüsünde zayıflama
İyot	VII B	53	Suyosunlarında çokça birikir	E → hipotiroyidi, guatr, kurbağa yavrularında başkalaşmanın durması
Demir	VIII	26	E → kloroz	E → ağır kansızlık (domuzlarda ve gevişgetirenlerde)
Kobalt	VIII	27	E → baklagillerle ortakyaşayan bakteriler ölür	UD (günde 1 mg) danalarda tehlikeli kansızlığı iyi eder
Platin	VIII	78	F → orman toprakları kısırlaşır (Sibirya)	

— ANSİKL. Yaklaşık olarak —45 ile —25 milyon yıl arasında uzanan *Oligosen* üç kata ayrılır: aşağıdan yukarıya doğru *Sanuvaziyen, Stampiyen* (üst kesimine *Şatiyen* denir) ve *Akitaniyen.* Bu dönemde Avrupa'daki hersinyen kütleler deniz seviyesi üstünde kaldı; ama Paris havzasında deniz, kuzeyden itibaren ilerledi (Limagne ve Alsace). Almanya'nın güneyine ve doğusuna vardığı gibi çöküntü alanlarını da kapladı.

Oligosen devrinde oluşum halinde bulunan başlıca sıradağların eteklerinde (Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında ve Meksika körfezinde, Alp Jeosenklinalinin güney kıyısında özellikle Kuzey Afrika'da [tortullanma yalnız kıyı bölgesinde görülür], Karpatlar'ın eteklerinde ve Asya'da [Yakındoğu-Birmanya arası]) deniz ilerlemesi sonucu meydana gelen çökeltilere rastlanır.

● *Favna.* Omurgasız hayvanlar bakımından Eyosen'de olduğu gibi Oligosen'in de başlıca özelliği dev foraniferlerin bolluğudur. Son nümilitlerden başka lepidocyclina'lar da bu devre ait tipik hayvanlardır. Akdeniz bölgesinde Oligosen devrine ait polip resiflerine rastlanır. Bu devirde böcekler (Baltık kehribarı), tatlı suda (*limnea, planorbis*), acı suda (*potamides*) veya karada yaşayan karındanbacaklı yumuşakçalar iyice gelişir.

Omurgalılardan birtakım memeli hayvanlar ortaya çıkar: gergedangillerden ve antracotheridae familyasından ilk hayvanlar; Mısır'da ilk hortumlular ve darburunlu maymunlar.

● *Flora.* Batı Avrupa'da Oligosen devrine ait bitki örtüsü çok zengindir. Önce sıcak iklim, sonra ılıman iklim bitkileri görülür. Kışın yaprağını döken ağaçlar gitgide çoğalır; bunların gelişme durumu kışların sertleştiğine işarettir. İskandinavya'da yaygın olan kozalaklı ağaçlar Almanya ve Avusturya'da da görülmeğe başlar. Palmiyeler önemli derecede azalır, ama Avrupa'nın güneyinde yine boldur. (L)

OLİGOSİDER sıf. (fr. *oligosidere*). Miner. Göktaşlarının bir grubu için kullanılır. (Bu grupta, demir bakımından fakir olan sporadosiderler yer alır.) [L]

OLİGOSİDEREMİ i. (fr. *oligosideremie*). Kandaki normal demir oranının azalması. (L)

OLİGOSİYALİ i. (fr. *oligosialie*). Patol. Tükürük salgısının azalması. (L)

OLİGOTA i. Kırmızı bacaklı parlak siyah böcek; göl kenarlarında, kamış yapraklarının koltuğunda yaşar. (İlmî adı *Oligota pusillima.* Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

OLİGOTRİCHA çoğl.i. Çember kirpikliler sınıfından birhücreliler takımı. (Bunlarda kirpik ya hiç yoktur ya da yer yer çok az sayıda bulunur. Kirpik organları da çoğunlukla zar uzantılarından ibarettir. Serbest veya asalak yaşarlar. Başlıca cinsleri: *Codonella, ophryoscolex.*) [L]

OLİGOTROF sıf. (fr. *oligotrophe*). Bot. Besin maddesi bakımından fakir ortamlara verilen sıfat. (L)

OLİGÜRİ i. (fr. *oligurie*). Patol. Boşaltılan sidik miktarının azalması.

— ANSİKL. *Oligüri* ya sidiğin akışını zorlaştıran bir engelden veya böbrek salgısının bozulmasından ileri gelir. Sidik borularından birinin bir ur tarafından sıkıştırılması hallerinde, böbrek koliklerinde, ateşli had hastalıklarda vücudun herhangi bir yerinde su toplanması veya çok sulu ishallerde, özellikle toksik nefritlerde rastlanır. (L)

OLİJİST i. ve sıf. (yun. *oligistos*, çok az sayıda > fr. *oligiste*). Miner. Formülü Fe_2O_3 olan tabiî demir oksit.

— ANSİKL. Diğer adları *demir III oksit, kırmızı aşı boyası, kırmızı demir oksit, mikalı demir, killi demir, katı demir* v.b. olan *olijist*, romboedrik sistemde billûrlaşan ve koyu kırmızı tozlu kırmızı veya gri renkte bir maddedir. Kan kırmızısı renkteki türü *hematit*'tir buna kantaşı da denir. Bu maddenin, magnetik bakımdan belli bir paramagnetik mıknatıslanma özelliği vardır. Önemli bir demir cevheridir. (L)

OLİM i. («eskiden» anlamında lat. zarf). Paris parlamentosunun eski kayıt defterleri-ne (1254-1318) verilen ad. (L)

OLİMPİYAT i. (yun. *olyimpos* > lat. *olympias* > fr. *olympiades*'dan). Yun. tar. Eski Yunanlılarda milletlerarası dinî takvimin temeli olan olimpiyat oyunları arasındaki dört yıllık dönem. (Bk. ANSİKL.) || Olympos Zeus'u şenliğinin adı.

— Esk. Yun. *Olimpiyat oyunları*, Olympia'da Zeus onuruna düzenlenen oyunlar. Bk. ANSİKL.

— Spor. *Olimpiyat köyü*, olimpiyat oyunla-

rına katılan ülkelerin sporcularının kalmaları için hazırlanan yer. (Bk. ANSİKL.) || *Olimpiyat oyunları*, her dört yılda bir başka bir ülkede düzenlenen ve sadece amatörlerin katıldığı milletlerarası büyük spor gösterisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. yun. *Olimpiyat oyunları*'nın kurucusu, efsaneye göre Herakles'tir. Ama olimpiyat oyunları tarihe ancak birinci olimpiyatla geçti (M.Ö. 776). Bu oyunlar beş yılda bir (yaz dönencesinden önceki yeni ayın çıkışında) yapılır ve tapınağı elinde bulunduran yunanlılar (Pisatis'liler, daha sonra da M.Ö. 580'den itibaren Eleia'lılar) tarafından düzenlenirdi. Olimpiyat oyunlarının yakında başlayacağını haber vermek ve kutsal bir mütareke ilân etmek için bütün yunan ülkelerine kutsal elçiler gönderilirdi. Bunun üzerine, sitelerin resmî elçileri ve hacılar akın etmeğe başlar, on aydır Olympos'ta bulunan atletler de oyunlara başkanlık etmek üzere seçilen *hellanodikes*'lerin yönetiminde Elis gymnasion'unda antıemanlarına devam ederlerdi. Zeus tapınağında ant içecek atletlerin yunan soyundan gelmeleri ve hür yurttaş olmaları zorunluydu. Oyunlar beş gün sürerdi. İlk gün, kurbanlar sunulur, dinî yürüyüş ve çeşitli törenler düzenlenirdi. Daha sonraki üç günde de asıl oyunlar düzenlenirdi. Atletlerin katılacağı yarışmalar zamanla değişmiştir. Ama başlıcaları V. ve IV. yy.larda şunlardı: koşu (dromos), silâhlı koşu (hoplitodromia), yumruksuz dövüş (pale); yumruk dövüşü (pygme); pankreas (pankration); beş spor dalını kapsayan pentatlon (yarış, güreş, disk atma, yumruk dövüşü, pankreas). Yarışmacılar kura ile seçilir ve ikişer ikişer karşılaşırlardı. Hipodromda ise dört veya iki atlı araba yarışları ve at koşuları yapılırdı. Beşinci gün kazananlar ilân edilir ve her birine birer hurma dalıyle zeytin dalından taç verilir, ardından atletler büyük bir geçit törenine katılır, geçitten sonra da Prytaneion'da bir şölen verilirdi. Yarışmalarda galip gelenler sonsuz bir saygı görür, ailelerine ve sitelerine de bundan bir şeref payı düşerdi. Şampiyonlar birer kahraman gibi karşılanır, şereflerine büyük bir ziyafet çekilir, şarkılar bestelenir, heykelleri dikilirdi. Bu itibarın dışında her hangi bir mükâfat vermek âdeti yoktu; fakat araba yarışlarının da olimpiyat oyunlarında yer alması ve atların bakımı meselesi zengin aileleri yarış atlarının yetiştirildiği büyük tavlalar kurmalarına yol açtı; bu yüzden önceleri herkese açık olan olimpiyat oyunları yavaş yavaş, yıllarca sadece bu oyunlara hazırlanan atletlerin tekeline geçti. Oyunlar sırasında Olympia, bütün Yunanistan'ın toplandığı bir kavşak noktasıydı; sanatçılar, şairler, hatipler buraya gelir ve yunan dünyasına eserlerini tanıtırlardı.

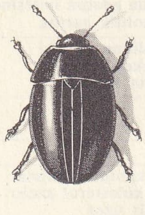

olibrus

Jean Jacques OLIER
Pitau'nun gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

— Spor. Fransız Olimpiyat komitesi 1924 Paris (Fransa) Olimpiyat oyunlarında Colombe stadının yakınına barakalardan oluşan bir *olimpiyat köyü* kurdu. Bu tarihten beri olimpiyat köyü kurmak gelenek haline geldi.

Bir olimpiyat köyünde en fazla 4 kişilik, banyolu veya duşlu yatak odaları, bir yemek salonu ve kafeterya, hafif antrenmanlar için saha bulunması gerekir. Erkek ve kız sporcu blokları ayrı yapılır. Ücretler, Olimpiyat komitesi tarafından en düşük ücret üzerinden belirlenir. Bir olimpiyat köyünde bütün müsabakaların yapılması için spor tesisleri yapılırsa bu tür mahallere *olimpiyat sitesi* de denir.

Türkiye'de, ilk olimpiyat köyü bölgesel bir oyun olan 1971 İzmir Akdeniz oyunları için İnciraltı'nda yapıldı. Oyunlardan sonra Olimpiyat köyü öğrenci yurdu haline getirildi.

● Modern *olimpiyat oyunları*'nın kurucusu fransız Pierre de Coubertin'dir. İlk modern olimpiyat oyunları 1896'da Atina'da yapıldı: bu oyunlara 13 milleti temsil eden 285 atlet katıldı; 1952 Helsinki olimpiyatlarında ise 69 memleketi temsil eden 5 869 atlet vardı. 1896 Olimpiyat oyunlarının programında yer alan spor dalları şunlardı: atletizm, kürek, bisiklet, eskrim, jimnastik, halter, binicilik, güreş, yüzme, tenis, atış, yatçılık. Daha sonraki olimpiyatlarda bu programa yeni spor dalları da eklendi.

Olimpiyat oyunları, olimpiyatlara katılacak bütün oyuncuların geçit resmiyle başlar. Sporcular millî gruplar halinde stadyuma gelirler. Oyunların yapıldığı ülkenin başkanı oyunların resmen başladığını ilân eder. Törenin en ilgi çekici yönü, Olympia'dan (Yunanistan) koşucuların elden ele geçirerek getirdikleri olimpiyat meşalesiyle ve bir atlet tarafından stadyumdaki meşalenin yakılmasıdır (meşale, olimpiyat oyunlarının başladığını belirtir, oyunların sonuna kadar söndürülmez).

Madalya törenleri, her yarışma sonunda yapılır. İlk üç dereceye giren yarışmacılar şeref kürsüsüne çağrılır ve bunlardan birinciye altın, ikinciye gümüş, üçüncüye bronz madalya verilir. Ayrıca üç ülkenin bayrağı direğe çekilir, bando birinci gelen yarışmacının millî marşını çalar.

Kapanış töreninde, her ülkeden en çok altı sporcu bulunur. Sporcular, stadyumda birliği, kardeşliği temsil etmek üzere karma düzende yer alırlar. Bir olimpiyat görevlisi oyunların bittiğini ve dört yıl sonraki oyunların yapılacağı yeri bildirerek olimpiyat oyunlarını kapar.

● *Yaz olimpiyat oyunları*, bellibaşlı altı gruba ayrılan 20 spor dalını kapsar. Bu spor dalları arasında atletizm, maçlar, jimnastik sporları, su sporları, modern pentatlon, atlı sporlar yer alır. Bir spor dalının olimpiyat oyunları programına alınabilmesi için en az 25 ülkede uygulanması gerekir. (Bu sebeple, özellikle A.B.D. ve bazı ülkelerde çok sevilen bazı sporlar, olimpiyat oyunlarında yer almamaktadır.) Atletizm yarışmaları, yaz olimpiyat oyunlarının özelliğidir. Bunlar yürüme, koşma, atlama, gülle, çekiç ve disk atma yarışmalarıdır.

Koşulardan 1 500 m ile maraton en çok ilgi gören yarışlardır. 100 m seçme ve finalleri de daima ilgi konusudur. Atletizm müsabakaları arasında, sırıkla yüksek atlama, yüksek atlama ve uzun atlama da dikkati çeker. En frazla fizik üstünlük ve teknik isteyen müsabaka dekatlon'dur. Dekatlon, 10 atletizm dalından meydana gelir: 100 m koşusu, uzun atlama, gülle atma, yüksek atlama, 400 m koşusu, disk atma, 100 m engelli koşusu, sırıkla yüksek atlama, cirit atma, 1 500 m koşusu. Dekatlonu toplam puanı en fazla olan sporcu kazanır.

Yaz olimpiyat oyunlarının bir bölümünü de topla yapılan karşılaşmalar (futbol, basketbol, hokey ve voleybol) meydana getirir. Dünyada en çok seyirci toplayan bir spor dalı olmakla birlikte futbol, amatör niteliği yüzünden olimpiyatlarda fazla ilgi uyandırmaz. Son yıllarda büyük ilgi gören basketbol ilk defa 1936 Olimpiyat oyunlarında yer aldı. Hokey A.B.D. başta olmak üzere bazı ülkelerde kadın sporu olmasına karşılık, birçok ülkede erkeklerarası bir spordur. (Hindistan 1956 Olimpiyat oyunlarında beş hokey birinciliği kazandı.) Voleybol ilk defa 1964 Olimpiyat Oyunları programında yer aldı.

Bisiklet yarışları 1896 Olimpiyat oyunlarından beri program dahilidir. Eskrim, boks, judo, güreş gibi diğer karşılaşmalar da olimpiyat oyunlarının bir bölümünü meydana getirir. (Eskrim 1896'dan beri.)

Jiu-Jitsu adıyle bilinen çok eski bir japon güreşinden türeyen cudo, ilk olarak 1964'te Tokyo Olimpiyat oyunları programına alındı.

Güreş, grekoromen ve serbest stil olarak iki dalda yapılır.

Atıcılık yarışmaları, yivli silâh, tabanca ve av tüfeği ile yapılır.

Jimnastik sporları, âletli ve âletsiz jimnastik hareketleridir. En güzel spor olarak kabul edilen jimnastik hareketleri üstün fizik güç ve çalışma isteyen bir spordur. Halter üç kaldırmayı kapsar: silkme, koparma, fırlatma. Yarışmacılar, bu üç kaldırmada aldıkları puanların toplamına göre sınıflandırılır.

Su sporları, yüzme, atlama (kule ve tramplen), su topu yarışlarıdır; kürek ve yelken de bu gruba girer.

Modern pentatlon, ordulararası bir müsabakadır. Binicilik, eskrim, atıcılık, yüzme ve kır koşusu dallarında 10 karşılaşmadan meydana gelir.

Binicilik, ferdî veya takım halinde yapılabilir. (Kadınlararası ve erkeklerarası spor yarışmaları dışında, yat yarışları ve atıcılık kadınlarla erkeklerin karışık olarak yarıştıkları müsabakalardır.) Binicilik müsabakaları üç tiptedir: engel atlama, şaha kalkma (düz alanda atın itaatini ölçmeğe yarar), koşu.

● *Kış olimpiyat oyunları*. İlk defa 1924'te yaz oyunlarından ayrı olarak yapılmağa başladı. Kış olimpiyat oyunları, yaz oyunlarının yapıldığı yılın kışında yapılır. Kış olimpiyatlarına katılan sporcu sayısı 1924-1968 arasında büyük artış gösterdi (1924 Olimpiyatlarına 293 sporcu katıldığı halde, 1968 olimpiyatlarında bu sayı 1 272'ye çıktı. Grenoble'daki bu olimpiyada 37 ülke katılmıştı.)

Kış sporlarının sayısı yaz sporlarının sayısı dalları arasında atletizm, spor maçları; oyunları programında sadece yedi kış sporu vardır: patinaj (sürat patinajı ve artistik patinaj); biatlon (bayraklı ve bayraksız); bobsleigh; kızak; kayak (alp kayağı ve kuzey kayağı) ve buz hokeyi.

Patinaj, olimpiyat oyunlarında iki sınıfa ayrılır: sürat patinajı ve artistik patinaj. Sürat patinajı kadınlararası ve erkeklerarası yapılan bir müsabakadır. Yarış mesafeleri erkekler için 500-10 000 m, kadınlar için de 500-3 000 m arasında değişir. En hızlı patinajcıları iskandinav ülkeleri, A.B.D., son yıllarda S.S.C.B. ve Hollanda yetiştirmiştir. Artistik patinaj müsabakaları, erkeklerarası ferdî, kadınlararası ferdî ve çift olarak yapılır. Kayak «alp kayağı» ve «kuzey kayağı» olarak iki bölüme ayrılır. Her iki türde de kadın ve erkekler ayrı ayrı yarışırlar.

Alp kayağı bir iniş yarışıdır. İniş, slalom ve büyük slalom adlarıyle bilinen alp kayağı yarışları, hızlı refleks ve büyük ustalık gerektirir. Kuzey kayağı kır koşusu ve atlama müsabakalarını kapsar. Kır koşusunda, erkeklerarası sürat yarışı 15-50 km arasında değişir. Kadınlar için mesafeler daha kısadır. Erkeklerarası kuzey kayağı kombine müsabakasında 15 km'de yarışılır ve 70 m yüksekten atlama yapılır.

Biatlon 1960'ta Kış Olimpiyatları programına alındı. Biatlon, kayak yaparken silâhla ateş etmeyi gerektirir. Kayak yapanlar yarışma boyunca, 100-250 m arasına konulan hedeflere ateş etmek için dört ayrı noktada durmak zorundadırlar.

Kızak yarışmasının olimpiyat programına girmesi çok yenidir. Bu spor dalı ilk defa 1964'te Innsbruck Kış Olimpiyatları programına alındı. Kızağın tarihi Romalılar devrine dayanır. Romalılar kızağı İsviçre Alpleri'ne mesaj göndermek için kullanırlardı. Günümüzde kızakla saatte 60 milden fazla sürat yapılabilir. Kızak yarışları, hem iki kişilik, hem de dört kişilik gruplarla olur. Bu müsabakanın mesafeleri çeşitli kış oyunlarına göre değişir. Fakat çoğunlukla bu mesafe 1 500-1 750 m arasındadır. İniş yüksekliği ve viraj sayısı da her olimpiyatta başkadır. Çifte kızak olimpiyat müsabakası dört yarıştan meydana gelir. Bu yarışların dördünü de en kısa zamanda bitiren ekip yarışı kazanır.

Buz hokeyi, ilk defa 1920 Kış Olimpiyat oyunlarında yer aldı. Bu sporun doğduğu yer olan Kanada ilk yedi olimpiyat hokey şampiyonluğundan altısını kazandı.

● *Kurallar ve teşkilât*. Olimpiyatlara katılabilmek için gerekli şartlar çok sıkı kurallara bağlıdır. Olimpiyat oyunlarına, ülkesinin olimpiyat komitesinden resmî bir belge alan amatör sporcular katılabilir.

50 Dolardan fazla değerde ödül kazanmış olanlar, herhangi bir şekilde bir spor dalında, kazandığı para karşılığında uğraşanlar ve özellikle iş kabiliyetlerinden çok, spor faaliyetleri sonucu bir görev kabul etmiş olanlar, profesyonel sporcu olmak amacında olanlar veya profesyonel olanlar, spor öğretimi veya spor müsabakasına hazırlanmak sebebiyle para almış olanlar, spor kabiliyetlerinden ötürü burs kazanmış olanlar, olimpiyat oyunlarına katılamazlar. Sporcu,

Foto. X (LAROUSSE)

temsil ettiği ülkenin vatandaşı olmalıdır. Kadınlar yalnız belirli dallarda yarışabilirler. Her yaşta sporcu olimpiyat oyunlarına katılabilir.

Yaz ve kış olimpiyat oyunlarının her dalına her ülkeden belirli sayıda sporcu katılabilir. Bu sayı spor dalına göre değişir. Atletizm müsabakalarında her yarışmaya her ülkeden ancak bir sporcuya katılma hakkı verilmiştir. Bazı şartlarda bu sayı en fazla üçe çıkabilir. (1964 Olimpiyat oyunlarında 100 m koşusuna katılan koşucularda, 100 m'yi 10,4 saniye veya 91,44 m'yi 9,5 saniyede koşmuş olmaları şartı arandı.) Bu şartlar her olimpiyat oyunlarında yeniden gözden geçirilir, gerekirse bazıları değiştirilir.

Ödüller ve sayılar. Her olimpiyat müsabakasında birinci, ikinci, üçüncüye madalya, ilk altı arasına girenlere ise birer diploma verilir. Takım halinde yapılan yarışmalara gelince, ilk üç dereceye giren takımlardan birincinin bütün üyelerine altın, ikincinin üyelerine gümüş, üçüncünün üyelerine bronz madalya verilir. Ayrıca müsabakaya katılanlara, resmî memurlara ve olimpiyat oyunları için gelip müsabakaya katılmayan sporculara da birer hatıra madalyası verilir.

Olimpiyat komitesi, milletlerin kazandığı madalya veya puanları klasmana sokmaz. Çünkü oyunların amacı, milletlerarası değildir ve sporculara ferdî ödül vermeğe yönelmiştir. Milletlerarası Olimpiyat komitesi (İ.O.C.), bütün dünyadaki olimpiyat faaliyetlerini yöneten bir heyettir. Komitenin merkezi Lozan'dadır. Bu komite, oyunları yönetir, olimpiyat oyunlarının amaçlarını ve ruhunu korur, olimpiyat kurallarını ve organizasyonu düzenler.

İ.O.C., olimpiyat komitesi olan ülkelerden 69 üye seçer (1967'de 123 ülkenin olimpiyat komitesi olmasına rağmen, bu ülkelerden ancak 53'ünün İ.O.C.'de temsilcisi vardı). İ.O.C. üyeleri öncelikle bu komiteye bağlıdır. Üyeler kendi ülkelerinin spor teşkilâtı konusunda hiç bir şekilde kısıtlanamaz. Her üye İ.O.C. üyesi olarak aynı zamanda ülkesinin çeşitli spor teşkilâtına hizmet eder.

İ.O.C., olimpiyat oyunlarının yerini ve tarihini tespit eder. Oyunlarda ev sahipliği bir ülkeye değil, bir şehre aittir. Oyunların planlanıp düzenlenmesi, ev sahibi şehrin bulunduğu ülkenin olimpiyat komitesine aittir. Bu görevler genellikle özel bir teşkilâtlandırma komitesine verilir. Bu komite oyunlar sırasında çıkacak her türlü organizasyon hatasından İ.O.C.'ye karşı sorumludur. Milletlerarası Spor federasyonu olimpiyat oyunlarının yapılacağı şehrin spor tesislerini denetlemek üzere o şehre teknik uzmanlar gönderilir.

Her ülkenin olimpiyat komitesinde, olimpiyat programında yer alan bütün spor dallarının temsilcileri bulunur. Millî komiteler, kendi ülkelerinde olimpiyatlarla ilgili bütün konulardan sorumlu resmî kuruluşlardır. Bu kuruluşlar siyasî, ticarî ve dinî etkilerden uzak olmalıdır. Olimpiyat komiteleri sporcuların olimpiyatlara katılmaları için gerekli her şeyi sağlamakla görevlidir. Aynı zamanda sporcuların amatör olup olmadıklarını araştırmak, sporcuların olimpiyat oyunlarının yapıldığı şehre gidip dönmelerini sağlamak, oyunlar boyunca sağlık durumlarıyle ilgilenmek zorundadır.

Türkiye'yi Milletlerarası Olimpiyat komitesinde bugüne kadar 4 kişi temsil etti: Selim Sırrı Tarcan (1908-1930); Kemalettin Sami Paşa (1930-1933); Reşit Saffet Atabinen (1933-1952); Suat Erler (1955'ten itibaren).

● *Tarih*. XIX. yy. sonlarında fransız baron Pierre de Coubertin (1863-1937), olimpiyat oyunlarını yaşatma fikrini gücüyle gerçekleştirmeğe çalıştı. Böylece modern çağın ilk olimpiyat oyunları 1896'da Atina'da (Yunanistan) yapıldı. Coubertin, 1925'e kadar bu konuda tek otoriteydi. 1896 Olimpiyatları atletizm müsabakalarını ve öbür yarışmaları kapsıyordu. Bu oyunlarda atletizm müsabakalarından dokuzunu A.B.D. atletleri kazandı. Yine *1900 Paris olimpiyatları*'nda ise 22 müsabakadan 17'sini, *1904 St. Louis olimpiyatları*'nda 22 müsabakadan 21'ini A.B.D. sporcuları kazandılar (St. Louis Olimpiyat oyunlarına Amerikalılardan başka az sayıda yabancı sporcu katılmıştı.) Olimpiyatların 10. yıldönümü özel olarak 1906'da Atina'da yapıldı. Fakat sonradan bu oyunların resmî olmadığı açıklandı. *1908 Londra olimpiyatları*'nda ingiliz resmî görevlileri arasında çekişmeler oldu.

1912 Stockholm Olimpiyat oyunları, çok ilgi gördü ve olimpiyatlar eski ününü yeniden kazandı. Bu olimpiyat oyunlarında en ilgi çekici olay, kızılderili Jim Thorpe'un pentatlon ve dekatlonu kolayca kazanması oldu. Fakat ertesi yıl bu sporcunun beyzbol oynayarak para kazandığı, böylelikle amatörlüğünü kaybettiği ortaya çıkınca bütün olimpiyat şampiyonlukları ve madalyaları geri alındı. *1912 Olimpiyatları*'nda, Hannes Kolehmainen'in Finlandiya'ya üç uzun mesafe koşusu kazandırması, finlandiyalı sporcuların gelecek olimpiyat oyunlarındaki başarılarının habercisi oldu.

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI. *1916 Berlin olimpiyatları*, Birinci Dünya savaşı sebebiyle yapılamadı. 1920'de Anwers (Belçika) şehrinde, olimpiyat oyunları 29 ülkenin katılmasıyle yeniden başladı. Bu olimpiyat programına birçok yeni spor dalı eklendiyse de, atletizm müsabakaları daha çok ilgi çekti.

1920 Olimpiyatları, başta eşsiz koşucu Paavo Nurmi olmak üzere, «uçan finlandiyalılar»ın yılı olmuştu (Nurmi'nin iki yarış kazandığı oyunlarda, Finlandiyalılar sekiz madalya aldılar. Sporcu sayısı en fazla olan Amerikalılar ise ancak aynı sayıda madalya kazanmayı başardılar).

1924 Paris olimpiyatları'nda Paavo Nurmi başarısının doruğuna ulaştı. 1 500 ve 5 000 m koşularında olimpiyat rekorları kırdı (bu iki yarış iki saatin içinde yapılmıştı); 10 000 m kır koşusunu kazandı; finlandiya takımını 3 000 m bayrak yarışında şampiyonluğa ulaştırdı. 1924 Olimpiyatlarında ilk defa kış oyunları yaz oyunlarından ayrı olarak yapıldı. Fransa'nın Chamonix şehrindeki kış olimpiyatlarına, 16 ülkeden kayak, patinaj, kızak, biatlon ve hokey dallarında 300 kadar sporcu katıldı.

1928 Amsterdam olimpiyatları'ndan finlandiyalı sporcular beş, A.B.D.'li sporcular üç altın madalya kazandılar. Nurmi, katıldığı üçüncü olimpiyatta yedinci zaferine ulaştı.

1932 Los Angeles (A.B.D.) *olimpiyatları*'nda A.B.D. sporcuları başarılı oldu. Dünya çapındaki sarsıntıya rağmen, 39 ülkenin katıldığı oyunları kalabalık seyirci topluluğu takip etti. Oyunlarda en önemli olay, A.B.D.'nin büyük kadın atleti «Bebek» Didrikson'ın (sonra Zaharias) cirit atma, yüksek atlama ve 80 m engelli koşusunda dünya rekorları kırmasıydı.

1936 Berlin olimpiyatları, Adolf Hitler tarafından bir nazi gösterisi olarak titizlikle hazırlandı. Alman diktatörü, Almanların zaferler kazanmasıyle «arî ırkın üstünlüğü» teorisini ispatlayabileceğine inanıyordu. Ama Hitler'in de 110 000 seyircinin de gördüğü gibi Jesse Owens adlı bir amerikalı zenci, olimpiyat tarihinde en büyük başarıya ulaştı (100 m koşusunda olimpiyat rekorunu egale ederken birinci oldu. 200 m'de dünya rekoru kırdı. 400 m bayrak yarışında bir başka dünya rekoru kırılmasında yardımcı oldu. Bu başarılarını uzun atlamada 8,13 m atlayarak tamamladı ve bu olimpiyat rekoru 24 yıl kırılamadı).

1936 Berlin Olimpiyat oyunlarında amerikalı zenci sporcular tüm olarak, sekiz altın, üç gümüş ve iki bronz madalya kazandılar.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri grekoromende bir altın; serbestte bir bronz madalya kazandı.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ERTESİ. İkinci Dünya savaşı sebebiyle *1940* ve *1944 olimpiyatları* yapılamadı. Olimpiyat oyunları 1948 yılında Londra'da yeniden başladı. Atletizm müsabakalarında dört altın madalya (bayrak yarışında aldıkları madalya da dahil olmak üzere) alan hollandalı kadın atlet Francina Blankers-Koen ile, dekatlon şampiyonu 17 yaşındaki kaliforniyalı Bob Mathias bu olimpiyatların bütün dikkatleri üstlerinde toplayan iki sporcusu oldular. Bu olimpiyatlarda türk takımından Ruhi Sarıalp üç adım atlamada 15 02 m ile bronz madalya kazandı. Grekoromende iki altın, iki gümüş, bir bronz; serbest güreşte dört altın, iki gümüş madalya alan türk güreşçileri her iki dalda takım halinde şampiyon oldu.

1952 Helsinki olimpiyatları'nda, 1912'den sonra ilk olarak oyunlara katılan S.S.C.B. sporcuları başarılı görüldü, Rus sporcuları müsabakaların çoğunu kazandılar. 1952 Helsinki olimpiyatları amerikalı ve rus atletlerin çekişmesiyle sona erdi. Bu olimpiyatların yıldızı, 5 000 m, 10 000 m koşularını ve maratonu kazanan çekoslovak Emil Zatopek'ti. 21 Yaşındaki Mathias, iki olimpiyat oyununda üst üste dekatlon şampiyonu olan ilk sporcu oldu.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri serbest güreşte iki altın, bir bronz madalya kazandı.

1956 Melbourne (Avustralya) *olimpiyatları*'nda, atletizm'de 15 madalya kazanan A.B.D. yeniden parladı. Fakat sovyet sporcuları grekoromen güreşleri ve jimnastik dallarında büyük başarı sağladılar ve ilk defa gayri resmî olarak takım halinde şampiyonluk kazandılar.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri grekoromende bir altın, bir gümüş, bir bronz; serbestte iki altın, bir gümüş, bir bronz madalya kazandı.

1960 Roma olimpiyatları'nda Ruslar hemen bütün müsabakalarda takım halinde üstünlük sağladılar. Amerikalılardan kısa mesafe koşusunda Wilma Rudolf ve yüzmede Chris von Saltza kadınlararası müsabakalarda üçer altın madalya kazandılar. Atletizmde ise amerikalı erkek atletler, Rusların 5 altın madalyasına karşılık 9 altın madalya kazandılar.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri grekoromende üç altın; serbestte dört altın, iki gümüş madalya kazandı. Serbest güreşte türk güreşçileri takım halinde şampiyon oldu.

1964 Tokyo (Japonya) *olimpiyatları*'nda birinciliği 36 altın madalya ile A.B.D., ikinciliği 30 madalya ile Rusya, üçüncülüğü ise 15 madalya ile Japonya kazandı. Japonlar ilk defa 5 000 m ve 10 000 m koşularında altın madalya aldılar. Amerikalı yüzücü Don Schollander yüzmede dört altın madalya kazandı.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri grekoromen'de bir altın; serbestte bir altın, üç gümüş, bir bronz madalya kazandı.

1968 Mexico City (Meksika) *olimpiyatları*'nda 2 240 m'lik yükselti, atletlerin birçok müsabakada rekor kırmalarına yardımcı oldu. Koşularda 16, yüzmede 5 dünya rekoru kırıldı. Ayrıca diğer dallarda da birçok rekor kırıldı. Amerikalı sporcular 45'i altın olmak üzere 107 madalya kazanarak en ön sırada yer aldılar. Tommie Smith ve John Carlos adlı iki amerikalı zenci atlet, zafer kürsüsüne A.B.D. bayrağının çekilmesi sırasında siyah eldivenli yumruklarını kaldırmaları sebebiyle A.B.D. takımından çıkarıldılar.

Bu olimpiyatlarda türk güreşçileri serbest güreşte iki altın madalya kazandı.

1972 Yaz olimpiyatları'nın Münih'te (Almanya) yapılması kararlaştırıldı.

— Yun. tar. Zamanın olimpiyatlarla ölçülmesi, Eski Yunanistan'da tarihçi Timaios ile başladı. Her dört yılda bir yapılan ve ilki M.Ö. 776'ya kadar çıkan olimpiyat oyunlarını kazananların listesinden bu iş için yararlanmış ilk kimse odur. Demek oluyor ki olimpiyatlar hem başlangıcı M.Ö. 776 olan bir çağ, hem de dört yıllık kronolojik bir dönemdir. Doğu'da ve Batı'da kullanımı M.S. IV. yy.a kadar pek yaygın olan bu sistem, M.S. IV. yy.da dinî günler takviminin karşısında yok oldu. «Olimpiyat» terimi bazı X. ve XI. yy. belgelerinde de geçer. Ama o devirde artık sadece «dört yıllık dönem» demektir ve bu terimi kullanmış olan din adamlarının bir bilgi gösterisinden başka anlamı yoktur. (LM)

Olimpiyat komitesi (TÜRKİYE MİLLÎ —) [T.M.O.K.], Türkiye'de Olimpiyatlarla ilgili faaliyetleri düzenleyen komite (kuruluşu 1962).

Olimpiyat komitesi faaliyetlerini önce, 1923'te kurulan *İdman Cemiyetleri İttifakı* yürüttü. 1938'de bu görev Beden Terbiyesi müdürlüğüne verildi. Kurucu üyelerin (Burhan Felek, Suat Erler, Bekir Silâhçılar, Sadi Batu, Suat Yurtkoru, Rasim Adasal, Cemal Alpmen) hazırladığı Türkiye Olimpiyat Komitesi tüzüğü 2 mayıs 1962'de onaylandı. 1964'te bu komitenin Millî sıfatını kullanmasına karar verildi. Komite 1970'te dernek oldu. Derneğin organları: Genel kurul, Konsey ve Yönetim kuruludur. Yetkili organ, Olimpiyat komitesi konseyidir.

Komite, Olimpiyat oyunlarına katılan sporcuları seçme, amatörlüklerini inceleme konusunda tek yetkili kuruluştur. (M)

olimpiyat şampiyonları

(1896–1972)

Bu tablolar 1896 yılından beri yapılan modern olimpiyat oyunları şampiyonlarını göstermektedir. Tablolarda Yaz ve Kış Olimpiyat oyunları programındaki bütün spor dalları yer almıştır.

ilk olimpiyat komitesi (1896): soldan sağa, Dr. W. Gebhard (Almanya), Baron Pierre de Coubertin (Fransa), Jiri Gutha (Çek.), D. Bikelas (Yunanistan), Fr. Kemeny (Macaristan), general A. von Boutowsky (S.S.C.B.), general Viktor Balk (İsveç) [E. Arıpınar arşivi]

YAZ OLİMPİYATLARI

- Atıcılık
- Atletizm
- Basketbol
- Binicilik
- Bisiklet
- Boks
- Çim hokeyi
- Eskrim
- Futbol
- Güreş (Grekoromen)
- Güreş (Serbest)
- Halter
- Jimnastik
- Cudo
- Kano
- Kürek
- Modern pentatlon
- Su topu
- Voleybol
- Yelken
- Yüzme

KIŞ OLİMPİYATLARI

- Biatlon (Bayraklı)
- Biatlon (Bayraksız)
- Bobsleigh
- Buz hokeyi
- Kayak (Alp)
- Kayak (Kuzey)
- Kızak
- Patinaj (Artistik)
- Patinaj (Sürat)

YAZ OLİMPİYATLARI

ATICILIK

BALTRAP		ferdî	PUAN
1908	Kanada	W. H. Ewing	72
1912	A.B.D.	James Graham	96
1920	A.B.D.	Mark Arie	95
1924	Macaristan	Gyula Halasy	98
1952	Kanada	George Génereux	192
1956	İtalya	Galliano Rossini	195
1960	Romanya	İon Dumitrescu	192
1964	İtalya	Ennio Mattarelli	198
1968	B. Britanya	Robert Braithwaite	198

TABANCA (25 m, hızlı atış)			PUAN
1936	Almanya	Cornelius van Oyen	36
1948	Macaristan	Karoly Takacs	580
1952	Macaristan	Karoly Takacs	579
1956	Romanya	Stefan Petrescu	587
1960	A.B.D.	William Mc.Millan	587
1964	Finlandiya	Pentti Limnosvuo	592
1968	Polonya	Jozef Zapedski	593

TABANCA (50 m, serbest atış)			PUAN
1936	İsveç	Thorsten Ullmann	539
1948	Peru	Cam E. Vasquez	545
1952	A.B.D.	Huelet Benner	553
1956	Finlandiya	Pentti Limnosvuo	556
1960	S.S.C.B.	Aleksey Gusçin	560
1964	Finlandiya	Vaino Markkanen	560
1968	S.S.C.B.	Grigoriy Hosıyh	562

TRAP (300 m, üç atış)			PUAN
1900	İsviçre	Emil Kellenberger	930
1948	İsviçre	Emil Grunig	1 120
1952	S.S.C.B.	Anatoliy Bogdanov	1 123
1956	S.S.C.B.	Vassiliy Borisov	1 138
1960	Avustralya	Hubert Hammerer	1 129
1964	A.B.D.	Gary Anderson	1 153
1968	A.B.D.	Gary Anderson	1 157

TRAP (50 m, ferdî)			PUAN
1948	A.B.D.	Arthur Cook	599
1952	Romanya	Josif Sarbu	400
1956	Kanada	Gerald Ouellette	600
1960	Almanya	Peter Kohnke	590
1964	Macaristan	Laszlo Hammerl	597
1968	Çekoslovakya	Jan Krka	598

TRAP (kombine, 8 atış)			PUAN
1952	Norveç	Erling Kongshaug	1 164
1956	S.S.C.B.	Anatoliy Bogdanov	1 172
1960	S.S.C.B.	Viktor Şamburkin	1 149
1964	A.B.D.	Lones Wigger, Jr.	1 164
1968	B. Almanya	Bernd Klinger	1 157

SKEET			PUAN
1968	S.S.C.B.	Yevgeniy Petrov	198

ATLETİZM (erkekler)

100 m			süre
1896	A.B.D.	Thomas Burke	12″0
1900	A.B.D.	Francis Jarvis	10″8
1904	A.B.D.	Archie Hahn	11″0
1908	G. Afrika	Reginald Walker	10″8
1912	A.B.D.	Ralph Craig	10″8

1920 A.B.D.	Charles Paddock	10″8
1924 B. Britanya	Harold Abrahams	10″6
1928 Kanada	Percy Williams	10″8
1932 A.B.D.	Eddie Tolan	10″3
1936 A.B.D.	Jessie Owens	10″3
1948 A.B.D.	Harrison Dillard	10″3
1952 A.B.D.	Lindy Remigino	10″4
1956 A.B.D.	Bobby Morrow	10″5*
1960 Almanya	Armin Hary	10″2
1964 A.B.D.	Bob Hayes	10″0
1968 A.B.D.	Jim Hines	09″9

* Yarı final barajı 10.3 sn idi.

200 m		süre
1900 A.B.D.	John Tewksbury	22″2
1904 A.B.D.	Archie Hahn	21″6
1908 Kanada	Robert Kerr	22″6
1912 A.B.D.	Ralph Craig	21″7
1920 A.B.D.	Allan Woodring	22″0
1924 A.B.D.	Jackson Ccholz	21″6
1928 Kanada	Percy Williams	21″8
1932 A.B.D.	Eddie Tolan	21″2
1936 A.B.D.	Jesse Owens	20″7
1948 A.B.D.	Mel Patton	21″1
1952 A.B.D.	Andrew Stanfield	20″7
1956 A.B.D.	Bobby Morrow	20″6
1960 İtalya	Livio Berruti	20″5
1964 A.B.D.	Henry Carr	20″3
1968 A.B.D.	Tommie Smith	19″8

400 m		süre
1896 A.B.D.	Thomas Burke	54″2
1900 A.B.D.	Maxey Long	49″4
1904 A.B.D.	Harry Hillman	49″2
1909 B. Britanya	Wyndham Halswelle	50″0
1912 A.B.D.	Charles Reidpath	48″2
1920 G. Afrika	Bevil Rudd	49″6
1924 B. Britanya	Eric Liddell	47″6
1928 A.B.D.	Ray Barbuti	47″8
1932 A.B.D.	William Carr	46″2
1936 A.B.D.	Archie Williams	45″9
1948 Jamaika	Arthur Wint	46″2
1952 Jamaika	George Rhoden	45″9
1956 A.B.D.	Charles Jenkins	46″7
1960 A.B.D.	Otis Davis	44″9
1964 A.B.D.	Mike Larrabee	45″1
1968 A.B.D.	Lee Evans	43″8

800 m		süre
1896 Avustralya	Edwin Flack	2′11″4
1900 B. Britanya	Alfred Tysoe	2′01″4
1904 A.B.D.	James Lightbody	1′56″0
1908 A.B.D.	Melvin Sheppard	1′52″0
1912 A.B.D.	James Meredith	1′51″9
1920 B. Britanya	Albert Hill	1′53″4
1924 B. Britanya	Douglas Lowe	1′52″4
1928 B. Britanya	Douglas Lowe	1′51″8
1932 B. Britanya	Thomas Hampson	1′49″8
1936 A.B.D.	John Woodruff	1′52″9
1948 A.B.D.	Mal Whitfield	1′49″2
1952 A.B.D.	Mal Whitfield	1′49″2
1956 A.B.D.	Thomas Courtney	1′47″7
1960 Y. Zelanda	Peter Snell	1′46″3
1964 Y. Zelanda	Peter Snell	1′45″1
1968 Avustralya	Ralph Doubell	1′44″3

1 500 m		süre
1896 Avustralya	Edwin Flack	2′11″0
1900 B. Britanya	Charles Bennett	4′06″2
1904 A.B.D.	James Lightbody	5′05″4
1908 A.B.D.	Melvin Sheppard	4′03″4
1912 B. Britanya	Arnold Jackson	3′56″8
1920 B. Britanya	Albert Hill	4′01″8
1924 Finlandiya	Paavo Nurmi	3′53″6
1928 Finlandiya	Harri Larva	3′53″2
1932 İtalya	Luigi Beccali	3′51″2
1936 Y. Zelanda	Jack Lovelock	3′47″8
1948 İsveç	Henry Eriksson	3′49″8
1952 Lüksemburg	Joseph Barthel	3′45″2
1956 İrlanda	Ron Delany	3′41″2
1960 Avustralya	Herbert Elliott	3′35″6
1964 Y. Zelanda	Peter Snell	3′38″1
1968 Kenya	Kipchoge Keine	3′34″9

5 000 m		süre
1912 Finlandiya	Hannes Kolehmainen	14′36″6
1920 Fransa	Joseph Guillemot	14′55″6
1924 Finlandiya	Paavo Nurmi	14′31″2
1928 Finlandiya	Villie Ritola	14′38″0
1932 Finlandiya	Lauri Lehtinen	14′30″0
1936 Finlandiya	Gunnar Höckert	14′22″2
1948 Belçika	Gaston Reiff	14′17″6
1952 Çekoslovakya	Emil Zatopek	14′06″6
1956 S.S.C.B.	Vladimir Kuts	13′39″6
1960 Y. Zelanda	Murray Halberg	13′43″4
1964 A.B.D.	Bob Sehul	13′48″8
1968 Tunus	Mohamed Gammoudi	14′05″0

10 000 m		süre
1912 Finlandiya	Hannes Holehmainen	31′20″8
1920 Finlandiya	Paavo Nurmi	31′45″8
1924 Finlandiya	Villie Ritola	30′23″2
1928 Finlandiya	Paavo Nurmi	30′18″8
1932 Polonya	Janusz Kusocinski	30′11″4
1936 Finlandiya	İlmari Salminen	30′15″4
1948 Çekoslovakya	Emil Zatopek	29′59″6
1952 Çekoslovakya	Emil Zatopek	29′59″6
1956 S.S.C.B.	Vladimir Kuts	28′45″6
1960 S.S.C.B.	Pyotr Bolotnikov	28′32″2
1964 A.B.D.	Billy Mills	28′24″4
1968 Kenya	Naftali Temu	29′27″4

MARATON		süre
1896 Yunanistan	Spyros Loues	2s58′50″0
1900 Fransa	Michel Theato	2s59′45″0
1904 A.B.D.	Thomas Hicks	3s28′53″0
1908 A.B.D.	John Hayes	2s55′18″4
1912 G. Afrika	Kenneth McArthur	2s36′54″8
1920 Finlandiya	Hannes Kolehmainen	2s32′35″8
1924 Finlandiya	Albin Stenroos	2s41′22″6
1928 Fransa	A. B. El Quafi	2s32′57″0
1932 Arjantin	Juan Zabala	2s31′36″0
1936 Japonya	Kitei Son	2s29′19″2
1948 Arjantin	Delfo Cabrera	2s34′51″6
1952 Çekoslovakya	Emil Zatopek	2s23′03″2
1956 Fransa	Alain Mimoun	2s25′00″0
1960 Habeşistan	Abebe Bikila	2s15′16″2
1964 Habeşistan	Abebe Bikila	2s12′11″2
1968 Habeşistan	Mamo Wolde	2s20′26″4

110 m ENGELLİ		süre
1896 A.B.D.	Thomas Ourtis	17″6
1900 A.B.D.	Alvin Kraenzlein	15″4
1904 A.B.D.	Frederick Schule	16″0
1908 A.B.D.	Forrest Smithson	15″0
1912 A.B.D.	Frederick Kelly	15″1
1920 Kanada	Earl Thomson	14″8
1924 A.B.D.	Daniel Kinsey	15″0
1928 G. Afrika	Sydney Atkinson	14″8
1932 A.B.D.	George Sling	14″6
1936 A.B.D.	Forrest Towns	14″2
1948 A.B.D.	William Porter	13″9
1952 A.B.D.	Harrison Dillard	13″7
1956 A.B.D.	Lee Calhoun	13″5
1960 A.B.D.	Lee Calhoun	13″8
1964 A.B.D.	Hayes Jones	13″6
1968 A.B.D.	Willie Davenport	13″3

400 m ENGELLİ		süre
1900 A.B.D.	John Tewksbury	57″6
1904 A.B.D.	Harry Hillman	53″0
1908 A.B.D.	Charles Bacon	55″0
1920 A.B.D.	Frank Loomis	54″0
1924 A.B.D.	Morgan Taylor	52″6
1928 B. Britanya	Lord David Burgley	53″4
1932 İrlanda	Robert Tisdall	51″8

Aşkın Tuna
1970
Meksika olimpiyatları
üç adım atlama

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

1964 Tokyo olimpiyatları için yakılan meşalenin Türkiye'den (Yeşilköy-İst.) geçişi sırasında yapılan tören (E. Arıpınar arşivi)

1936	A.B.D.	Glenn Hardin	52″4
1948	A.B.D.	Roy Cochran	51″1
1952	A.B.D.	Charles Moore	50″8
1956	A.B.D.	Glenn Davis	50″1
1960	A.B.D.	Glenn Davis	49″3
1964	A.B.D.	Rew Cawley	49″6
1968	B. Britanya	David Hemery	48″1

3 000 m ENGELLİ

			süre
1920	B. Britanya	Percy Hodges	10'00″4
1924	Finlandiya	Villie Ritola	9'33″6
1928	Finlandiya	Toiva Loukola	9'21″8
1932	Finlandiya	Volmari İso-Hollo	10'33″4*
1936	Finlandiya	Volmari İso-Hollo	9'03″8
1948	İsveç	Thore Sjöstrand	9'04″6
1952	A.B.D.	Horace Ashenfelter	8'45″4
1956	B. Britanya	Chris Brasher	8'41″2
1960	Polonya	Zdzistlaw Krzyszkowiak	8'34″2
1964	Belçika	Gaston Roelants	8'30″8
1968	Kenya	Amos Biwott	8'51″0

* Hata ile mesafe 3 460 m ve fazla engelli olmuştur

400 m BAYRAK

			süre
1912	B. Britanya	Jacobs, Macintosh, d'Arcy, Applegarth	42″4
1920	A.B.D.	Paddock, Scholz, Kirksey, Murchison	42″2
1924	A.B.D.	Clarke, Hussey, Murchison, Lecaney	41″0
1928	A.B.D.	Wykoff, Quinn, Borah, Russell	41″0
1932	A.B.D.	Kiesel, Toppino, Dyer, Wykoff	40″0
1936	A.B.D.	Owens, Metcalf, Draper, Wykoff	40″0
1948	A.B.D.	Ewell, Wright, Dillard, Patton	40″3
1952	A.B.D.	Smith, Dillard, Remigino, Stanfield	40″1
1956	A.B.D.	Murchison, King, Baker, Morrow	39″5
1960	Almanya	Cullman, Hary, Mahlendorf, Lauer	39″5
1964	A.B.D.	Drayton, Ashworth, Stebbins, Hayes	39″0
1968	A.B.D.	Greene, Pender, B. R. Smith, Hines	38″2

1948 olimpiyatlarının (Amsterdam) açılış töreninde türk ekibi geçit töreninde (E. Arıpınar arşivi)

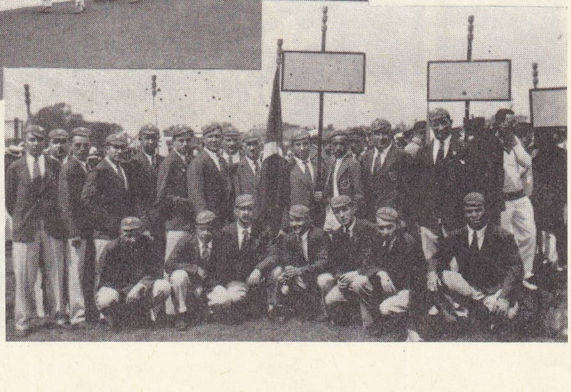

4 × 400 m BAYRAK

			süre
1908	A.B.D.	Hamilton, Cartmell, Taylor, Sheppard	3'29″4
1912	A.B.D.	Sheppard, Lindberg, Meredith, Reidpart	3'16″6
1920	B. Britanya	Lindsay, Butler, Ainsworth-Davies, Griffiths	3'22″2
1924	A.B.D.	Cochrane, Stevenson, McDonald, Helffrich	3'16″0
1928	A.B.D.	Baird, Alderman, Spencer, Barbuti	3'14″2
1932	A.B.D.	Fuqua, Ablowich, Warner, Carr	3'08″2
1936	B. Britanya	Wolff, Rampling, Roberst, Brown	3'09″0
1948	A.B.D.	Bourland, Harnden, Cochran, Whitfield	3'10″4
1952	Jamaika	McKenley, Laing, Wint, Rhoden	3'03″9
1956	A.B.D.	Jenkins, Jones, Mashburn, Courtney	3'04″8
1960	A.B.D.	Yerman, Young, G. Davis, O. Davis	3'02″2
1964	A.B.D.	Cassell, Larrabee, Williams, Carr	3'00″7
1968	A.B.D.	Matthews, Freeman, James, Evans	3'56″1

20 000 m YÜRÜYÜŞ

			süre
1956	S.S.C.B.	Leonid Spirin	1s31'27″0
1960	S.S.C.B.	Vladimir Golubniçiy	1s34'07″2
1964	B. Britanya	Ken Matthews	1s29'34″0
1968	S.S.C.B.	Vladimir Golubniçiy	1s33'58″4

50 000 m YÜRÜYÜŞ

			süre
1932	B. Britanya	Thomas Green	4s50'10″0
1936	B. Britanya	Harold Whitlock	4s30'41″4
1948	İsveç	John Ljunggren	4s41'52″0
1952	İtalya	Giuseppe Dordoni	4s28'07″8
1956	Y. Zelanda	Norman Read	4s30'42″8
1960	B. Britanya	Donald Thompson	4s25'30″0
1964	İtalya	Abdon Pamich	4s11'12″4
1968	B.Almanya	Christoph Hohne	4s20'13″6

SIRIKLA YÜKSEK ATLAMA

			yükseklik (m)
1896	A.B.D.	William Hoyt	3,30
1900	A.B.D.	İrving K. Baxter	3,30
1904	A.B.D.	Charles E. Dvorak	3,50
1908	A.B.D.	A. Gilbert, E. Cook, Jr.	3,71
1912	A.B.D.	Harry S. Babcock	3,95
1920	A.B.D.	Frank K. Foss	3,80
1924	A.B.D.	Lee S. Barnes	3,95
1928	A.B.D.	Sabin W. Carr	4,20
1932	A.B.D.	William Millet	4,31
1936	A.B.D.	Earle Meadows	4,35
1948	A.B.D.	Guinn Smith	4,30
1952	A.B.D.	Robert Richards	4,55
1956	A.B.D.	Robert Richards	4,56
1960	A.B.D.	Donald Bragg	4,70
1964	A.B.D.	Fred Hansen	5,10
1968	A.B.D.	Bob Seagren	5,40

YÜKSEK ATLAMA

			yükseklik (m)
1896	A.B.D.	Ellery Clark	1,81
1900	A.B.D.	İrvinng Baxter	1,90
1904	A.B.D.	Sanuel Jones	1,81
1908	A.B.D.	Harry Porter	1,90
1912	A.B.D.	Almer Richards	1,93
1920	A.B.D.	Richard Landon	1,93
1924	A.B.D.	Harold Osborn	1,98
1928	A.B.D.	Robert W. King	1,94
1932	Kanada	Duncan McNaughton	1,97
1936	A.B.D.	Cornelius Johnson	2,03
1948	Avustralya	John Winter	1,98
1952	A.B.D.	Walter Davis	2,04
1956	A.B.D.	Charles Dumas	2,12
1960	S.S.C.B.	Robert Şavlakadze	2,16
1964	S.S.C.B.	Valery Brumell	2,18
1968	A.B.D.	Dick Fosbruy	2,24

UZUN ATLAMA

			mesafe (m)
1896	A.B.D.	Ellery Clark	6,35
1900	A.B.D.	Alvin Kraenzlein	7,18
1904	A.B.D.	Myer Prinstein	7,35
1908	A.B.D.	Frank Irons	7,48
1912	A.B.D.	Albert Gutterson	7,60
1920	İsveç	William Pettersson	7,15
1924	A.B.D.	DeHart Hubbard	7,44
1928	A.B.D.	Edward Hamm	7,73
1932	A.B.D.	Edward Gordon	7,64
1936	A.B.D.	Jesse Owens	8,06
1948	A.B.D.	Willie Steele	7,82
1952	A.B.D.	Jerome Biffle	7,57
1956	A.B.D.	Gregory Bell	7,83
1960	A.B.D.	Ralph Boston	8,12

Foto. MEYDAN

1964	B.Britanya	Lynn Davies	8,07
1968	A.B.D.	Bob Beamon	8,90

ÜÇ ADIM

			mesafe (m)
1896	A.B.D.	James Cennolly	13,71
1900	A.B.D.	Myer Prinstein	14,47
1904	A.B.D.	Myer Prinstein	14,32
1908	B.Britanya	Timothy Ahearne	14,92
1912	İsveç	Gustaf Lindblom	14,76
1920	Finlandiya	Vilho Tuulos	14,50
1924	Avustralya	Archibald Winter	15,52
1928	Japonya	Mikio Oda	15,21
1932	Japonya	Chuhei Nambu	15,72
1936	Japonya	Naoto Tajima	16,00
1948	İsveç	Arne Ahman	15,40
(Üçüncü Türkiye		*Ruhi Sarıalp)*	
1942	Brezilya	Adhemar Ferreira da Silva	16,22
1956	Brezilya	Adhemar Ferreira da Silva	16,35
1960	Polonya	Jozef Schmidt	16,81
1964	Polonya	Jozef Schmidt	16,85
1968	S.S.C.B.	Viktor Saneyev	17,39

GÜLLE ATMA
(7,5 kg gülle)

			mesafe (m)
1896	A.B.D.	Robert Garret	11,22
1900	A.B.D.	Richard Sheldon	14,10
1904	A.B.D.	Ralph Rose	14,80
1908	A.B.D.	Ralph Rose	14,21
1912	A.B.D.	Patrick McDonald	15,24
1920	Finlandiya	Ville Porhola	14,81
1924	A.B.D.	Clarence Houser	14,99
1928	A.B.D.	John Kuck	15,87
1932	A.B.D.	Leo Sexton	16,00
1936	Almanya	Hans Woellke	16,20
1948	A.B.D.	Wilbur Thompson	17,12
1952	A.B.D.	Parry O'Brien, Jr.	17,41
1956	A.B.D.	Parry O'Bfien, Jr.	18,57
1960	A.B.D.	William Nieder	19,68
1964	A.B.D.	Dallas Long	20,33
1968	A.B.D.	Ranady Matson	20,54

DİSK ATMA

			mesafe (m)
1896	A.B.D.	Robert Garret	20,15
1900	Macaristan	Rudolf Bauer	36,04
1904	A.B.D.	Martin Sheridan	39,28
1908	A.B.D.	Martin Sheridan	40,80
1912	Finlandiya	Armas Taipale	45,21
1920	Finlandiya	Elmer Ninklander	44,68
1924	A.B.D.	Clarence Houser	46,15
1928	A.B.D.	Clarence Houser	47,32
1932	A.B.D.	Joha Aoderson	49,49
1936	A.B.D.	Kenneth Carpenter	50,48
1948	İtalya	Adolfo Consolini	52,78
1952	A.B.D.	Sim Iness	55,03
1956	A.B.D.	Alfred Oerter	56,36
1960	A.B.D.	Alfred Oerter	59,18
1964	A.B.D.	Alfred Oerter	61,00
1968	A.B.D.	Alfred Oerter	64,78

ÇEKİÇ ATMA

			mesafe (m)
1900	A.B.D.	John Flanagan	51,00
1904	A.B.D.	John Flanagan	51,23
1908	A.B.D.	John Flanagan	51,92
1912	A.B.D.	Matthew McGrath	54,74
1920	A.B.D.	Patrick Ryan	52,87
1924	A.B.D.	Frederick Tootell	53,29
1928	İrlanda	Patrick O'Callaghan	51,39
1932	İrlanda	Patrick O'Callaghan	53,92
1936	Almanya	Karl Hein	56,49
1948	Macaristan	İmre Németh	50,07
1952	Macaristan	Jozsef Csermák	60,34
1956	A.B.D.	Harold Connolly	63,19
1960	S.S.C.B.	Vasiliy Rudenkov	67,10
1964	S.S.C.B.	Romuald Klim	69,74
1968	Macaristan	Gyulia Zsıvotzky	73,36

CİRİT ATMA

			mesafe (m)
1908	İsveç	Erik Lemming	54,83
1912	İsveç	Erik Lemming	60,64
1920	Finlandiya	Jonni Myrra	65,78
1924	Finlandiya	Jonni Myrra	62,96
1928	İsveç	Erik Lundquist	66,60
1932	Finlandiya	Matti Jarvinen	72,71
1936	Almanya	Gerhard Stöck	71,84
1948	Finlandiya	Tapio Rautavaara	69,77
1952	A.B.D.	Cy Toung	73,78
1956	Norveç	Egil Danielsen	85,71
1960	S.S.C.B.	Viktor Tsibulenko	84,64
1964	Finlandiya	Paulli Nevala	82,66
1968	S.S.C.B.	Yanis Lusis	90,10

DEKATLON

			PUAN
1912	İsveç	Hugo Wieslander	7,724.49
1920	Norveç	Helge Lövland	6,804.35
1924	A.B.D.	Harold Osborn	7,710.77
1928	Finlandiya	Paavo Yrjölä	8,053.99
1932	A.B.D.	James Bausch	8,462.23
1936	A.B.D.	Glenn Morris	7,900.00
1948	A.B.D.	Robert Mathias	7,139.00
1952	A.B.D.	Robert Mathias	7,887.00
1956	A.B.D.	Milton Campbell	7,937.00
1960	A.B.D.	Rafer Johnson	8,392.00
1964	Almanya	Willi Holdorf	7,887.00
1968	A.B.D.	Bill Toomey	8,193.00

Foto. MEYDAN ; Encyclopedia Americana

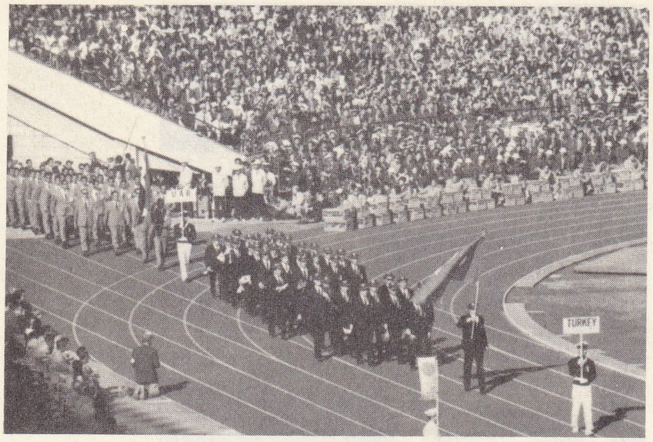

1964 Tokyo olimpiyatlarının açılış töreninde türk ekibi (E. Arıpınar arşivi)

ATLETİZM
(kadınlar)

100 m

			süre
1928	A.B.D.	Elizabeth Robinson	12"2
1932	Polonya	Stanislawa Walasiewicz	11"9
1936	A.B.D.	Helen Stephens	11"5
1948	Hollanda	Francina Blankers-Koen	11"9
1952	Avustralya	Marjorie Jackson	11"5
1956	Avustralya	Betty Cuthbert	11"5
1960	A.B.D.	Wilma Rudolph	11"0
1964	A.B.D.	Wyomia Tyus	11"4
1968	A.B.D.	Wyomia Tyus	11"0

200 m

			süre
1948	Hollanda	Francina Blankers-Koen	24"4
1952	Avustralya	Marjorie Jackson	23"7
1956	Avustralya	Betty Cuthbert	23"4
1960	A.B.D.	Wilma Rudolph	24"0
1964	A.B.D.	Edith McGuire	23"0
1968	Polonya	İrine K. Szewinska	22"5

400 m

			süre
1964	Avustralya	Betty Cuthbert	52"0
1968	Fransa	Colette Besson	52"0

800 m

1928	Almanya	Lina Radke-Batschaur	2'16"8
1960	S.S.C.B.	Ljudmila Shevcova	2'04"3

1964 Tokyo olimpiyatlarında 800 m ve 1 500 m şampiyonu yeni zelandalı Peter Snell

1964 Tokyo olimpiyatlarında Mike Larrabee (400 m, A.B.D.)

1964 B. Britanya	Ann Packer	2'01"1
1968 A.B.D.	Madeline Manning	2'00"9

400 m BAYRAK — süre

1928 Kanada	F. Rosenfeld, E. Smith, J. Thompson, M. Cook	48"4
1932 A.B.D.	M. Carew, A. Rogers, E. Furtseh, W. von Bremen	47"0
1936 A.B.D.	H. Balnd, A. Rogers, E. Robinson, N. Stephes	46"9
1948 Hollanda	X. Stad de Jong, N. Witziers - Timmer, G. van der Kade - Koudijs, F. Blankers-Koen	47"5
1952 A.B.D.	M. Faggs, B. Jones, J. Morreau, C. Hardy	45"9
1956 Avustralya	S. Strickland de la Hunty, N. Croker, F. Mellor, B. Cuthbert	44"5
1960 A.B.D.	M. Hudson, L. Williams, B. Jones, W. Rudolph	44"5
1964 Polonya	T. Ciepla, I. Kirszenstein, H. Gorecka, E. Klobukowska	43"6
1968 A.B.D.	B. Ferrell, M. Bailes, M. Natter, W. Tyus	42"8

80 m ENGELLİ — süre

1832 A.B.D.	Mildred Didrikson	11"7
1936 İtalya	Trebisonda Valla	11"7
1948 Hollanda	Francia Blankers-Koen	11"2
1952 Avustralya	Shirley Strickland de la Hunty	10"9
1956 Avustralya	Shirley Strickland de la Hunty	10"9
1960 S.S.C.B.	İrina Press	10"8
1964 Almanya	Karin Balzer	10"5
1968 Avustralya	Maureen Caird	10"3

1964 Tokyo olimpiyatlarında avustralyalı Betty Cathbert (sağda) 400 m

YÜKSEK ATLAMA — yükseklik (m)

1928 Kanada	Ethel Catherwood	1,59
1932 A.B.D.	Jean Shiley	1,67
1936 Macaristan	İbolya Csak	1,60
1948 A.B.D.	Alice Coachman	1,68
1952 G.Afrika	Esther Brand	1,67
1956 A.B.D.	Mildred McDaniel	1,76
1960 Romanya	İolanda Balas	1,85
1964 Romanya	İolanda Balas	1,90
1968 Çekoslovakya	Miloslava Rezkova	1,82

DİSK ATMA — mesafe (m)

1928 Polonya	Helena Konopacka	39,62
1932 A.B.D.	Lillian Copeland	40,58
1936 Almanya	Gisela Mauermayer	47,63
1948 Fransa	Micheline Ostermeyer	41,92
1952 S.S.C.B.	Nina Romaschkova	51,42
1956 Çekoslovakya	Olga Fikotova	53,69
1960 S.S.C.B.	Nina Ponomareva	55,10
1964 S.S.C.B.	Tamara Press	57,27
1968 Romanya	Lia Manoliu	58,28

CİRİT ATMA — mesafe (m)

1932 A.B.D.	Mildred Didrikson	43,68
1936 Almanya	Tilly Feischer	45,18
1948 Avustralya	Herma Bauma	45,57
1952 Çekoslovakya	Dana Zatopkova	50,47
1956 S.S.C.B.	İnessa Janzeme	53,86
1960 S.S.C.B.	Elvira Ozolina	55,98
1964 Romanya	Mihaela Pnes	60,54
1968 Macaristan	Angela Nemeth	60,36

GÜLLE ATMA (3,750 kg) — mesafe (m)

1948 Fransa	Micheline Ostermeyer	13,75
1952 S.S.C.B.	Galina Zybina	15,28
1956 S.S.C.B.	Tamara Tishkyevich	16,59
1960 S.S.C.B.	Tamara Press	17,32
1964 S.S.C.B.	Tamara Press	18,14
1968 D.Almanya	Margitta Gummel	19,61

UZUN ATLAMA — mesafe (m)

1948 Macaristan	Olga Gyarmati	5,95
1952 Y. Zelanda	Yvette Williams	6,24
1956 Polonya	Elzbieta Krzesinska	6,35
1960 S.S.C.B.	Vyera Krepkina	6,37
1964 B.Britanya	Mary Rand	6,76
1968 Romanya	Viorica Viscololeanu	6,82

PENTATLON — PUAN

1964 S.S.C.B.	İrina Press	5 248
1968 B.Almanya	İngrid Becker	5 098

BASKETBOL

	galibiyet-mağlubiyet
1936 A.B.D.	6-0
1948 A.B.D.	8-0
1952 A.B.D.	8-0
1956 A.B.D.	8-0
1960 A.B.D.	8-0
1964 A.B.D.	9-0
1968 A.B.D.	9-0

BİNİCİLİK

ÜÇ AYAK ÜZERİNDEN TAKIM

1912 İsveç
1920 İsveç
1924 Hollanda
1928 Hollanda
1932 A.B.D.
1936 Almanya
1948 A.B.D.
1952 İsveç
1956 B.Britanya
1960 Avustalya
1964 İtalya
1968 B.Britanya

TAKIM DRESAJ

1928 Almanya
1932 Fransa
1936 Almanya
1948 Fransa
1952 İsveç
1956 İsveç
1960 (şampiyon yok)
1964 Almanya
1968 B.Almanya

TAKIM ATLAMA

1912 İsveç
1920 İsveç
1924 İsveç

1964 Tokyo olimpiyatlarında ferdî atlamada fransız P. J. d'Oriola

Foto. Encyclopedia Americana

1928	İspanya	
1932	(takımlar diskalifiye edildi)	
1936	Almanya	
1948	Meksika	
1952	B.Britanya	
1956	Almanya	
1960	Almanya	
1964	Almanya	
1968	Kanada	

ÜÇ AYAK ÜZERİNDEN FERDÎ

1912	İsveç	Axel Nordlander
1920	İsveç	Helmer Morner
1924	Hollanda	A. van der Voort van Zijp
1928	Hollanda	F. P. de Mortanges
1932	Hollanda	F. P. de Mortanges
1936	Almanya	Ludwig Stubbendorff
1948	Fransa	Bernard Chevallier
1952	İsveç	Hans von Blixen-Finecke
1956	İsveç	Petrus Kastenman
1960	Avustralya	Lawrence Morgan
1964	İtalya	Mauro Checcoli
1968	Fransa	Jean-Jacques Guyon

FERDÎ DRESAJ

1912	İsveç	Carl Bonde
1920	İsveç	Janne Lundblad
1924	İsveç	Ernst Linder
1928	Almanya	Carl von Langen
1932	Fransa	François Lesago
1936	Almanya	Heinz Pollay
1948	İsviçre	Han Moser
1952	İsveç	Henri St. Cyr
1956	İsveç	Henri St. Cyr
1960	S.S.C.B.	Sergei Filatov
1964	İsviçre	Henri Chammartin
1968	S.S.C.B.	İvan Kizimov

FERDÎ ATLAMA

1912	Fransa	J. Cariou
1920	İtalya	Tommaso Lequio
1924	İsviçre	Alphons Gemuseus
1928	Çekoslovakya	F. Ventura
1932	Japonya	Takeichi Nishi
1936	Almanya	Kurt Hasse
1948	Meksika	Humberto Mariles Cortes
1952	Fransa	Pierre Jonquiéres d'Oriola
1956	Almanya	Hans Winkler
1960	İtalya	Raimondo d'İnzeo
1964	Fransa	Pierre Jonquiéres d'Oriola
1968	A.B.D.	William Steinkraus

BİSİKLET

FERDÎ YOL

			süre
1896	Yunanistan	A. Konstantinidis (87 km)	3s22'31"0
1912	G.Afrika	Rudolph Lewis (320 km)	10s42'39"0
1920	İsveç	H. Stenquist (175 km)	4s40'39w8
1924	Fransa	A. Blanachonnet (188 km)	6s20'48"0
1928	Danimarka	Henry Hansen (168 km)	4s47'18"0
1932	İtalya	Attilio Pavesi (100 km)	2s28'53"6
1936	Fransa	R. Charpentier (100 km)	2s33'05"0
1948	Fransa	J. Bayaert (194,633 km)	5s18'12"6
1952	Belçika	A. Noyelle (196,4 km)	5s06'03"4
1956	İtalya	E. Baldini (187,7 km)	5s21'17"0
1960	S.S.C.B.	V. Kapitonov (175 km)	4s20'37"0
1964	İtalya	Mario Zanin (194,8 km)	4s39'51"6
1968	İtalya	Pier Franco Vianelli	4s41'25"24

TAKIM YOL

1912	İsveç	Friborg, Malm, Persson, Lonn	44s35'33"6
1920	Fransa	Canteloube, Detreille, Souchard, Gobillot	19s16'43"2
1924	Fransa	Blanchonnet, Hamel, Wambst	19s30'14"0
1928	Danimarka	Hansen, Nielsen, Jorgensen	15s09'14"0
1932	İtalya	Olmo, Segato, Pavesi	7s27'15"2
1936	Fransa	Charpentier, Lapébie, Dorgebray	7s39'16"2
1948	Belçika	Wouters, Delathrouwer, Van Roosbroeck	15s58'17"4
1952	Belçika	A. Novelle, R. Grondelaers, L. Victor	15s20'46"6
1956	Fransa	A. Geyre, M. Moucherard, M. Vermeulin	5s21'17"0
1960	İtalya	A. Bailetti, O. Cogliatti, G. Fornoni, L. Trape	2s14'33"53
1964	Hollanda	E. Dolman, G. Karstens, J. Pieterse, A. Johannes	2s26'31"19
1968	Hollanda	M. Pinen, F. Den Hertaf, J. Kerekels, G. Zoetemelk	2s07'49"6

1 000 m SÜRAT

			süre
1896	Fransa	Paul Masson (2 000 m)	4'56"0
1900	Fransa	G. Taillandier	...**
1908		(Yok, zaman barajı aşılamadı)	
1920	Hollanda	Maurice Peeters	...**
1924	Fransa	Lucien Michard	12"8*
1928	Fransa	R. Beaufrand	13"2*
1932	Hollanda	Jacobus van Egmond	12"2*
1936	Almanya	Toni Merkens	11"8*
1948	İtalya	Mario Ghella	12"0*
1952	İtalya	Enzo Sacchi	12"0*
1956	Fransa	Michel Rousseau	11"4*
1960	İtalya	Sante Gaiardoni	...**
1964	İtalya	Giovanni Pettenella	13"6*
1968	Fransa	Giovanni Pettenella	...**

* son 200 m saniye olarak tespit edildi
** kabul edilmedi

1 000 m SAATE KARŞI

			süre
1928	Danimarka	Willy Falck-Hansen	1'14"2
1932	Avustralya	Edgar Gray	1'13"0
1936	Hollanda	Arie Gerrit van Vliet	1'12"0
1948	Fransa	Jacques Dupont	1'13"5
1952	Avustralya	Russell Mockridge	1'11"1
1956	İtalya	Leondro Faggin	1'09"8
1960	İtalya	Sante Gaiardoni	1'07"27
1964	Belçika	Patrick Sercu	1'09"59
1968	Fransa	Pierre Trentin	1'39"1

FERDÎ TAKİP

			süre
1964	Çekoslovakya	Jili Daller	5'04"7
1968	Fransa	Daniel Rebillard	4'14"71

2 000 m TANDEM

			süre
1908	Fransa	Schilles, Auffray	3'07"6
1920	B.Britanya	Ryan, Lance	2'49"4
1924	Fansa	Choury, Cugnot	2'40"8*
1928	Hollanda	Leene, van Dijik	0'11"0*
1932	Fransa	Perrin, Chaillot	0'12"...**
1936	Almanya	İhbe, Lorenz	0'11"0*
1948	İtalya	Teruzzi, Perona	...**
1952	Avustralya	Mockridge, Cox	0'11"0*
1956	Avustralya	Browne, Marchant	0'10"8*
1960	İtalya	Bianachetto, Beghetto	
1964	İtalya	Angelo Damiano, Sergio Bianchetto	0'10"7*
1968	Fransa	P. Trentin, Daniel Morelon	0'10"03

* son 200 m saniye olarak tespit edildi.
** kabul edilmedi

4000 m TAKIM TAKİP

			süre
1908	B.Britanya	Meredith, Jones, Payne, Kingsbury (1 810,5 m)	2'18"6
1920	İtalya	Giorgetti, Ferrario, Carli, Maganani	5'20"0
1924	İtalya	De Martino, Dinale, Menegazzi, Zucchetti	5'15"0
1928	İtalya	Tasselli, Cattanco, Facciani, Lusiani	5'01"8
1932	İtalya	Crimatti, Pedretti, Gnilardi, Borsari	4'53"0
1936	Fransa	Charpentier, Goujon, Lapébie, Le Niherzy	4'45"0
1948	Fransa	Costeğ Blusson, Decanali, Adam	4'57"8
1952	İtalya	Morettiii, Messina, De Rossi, Campana	4'46"1
1956	İtalya	Faggin, Gasparella, Domenicali, Gandino	4'37"4
1960	İtalya	Arienti, Testa, Vallotto, Vigna	4'30"9
1964	Almanya	Claesges, Link, Henrichs, Streng	4'35"6
1968	Danimarka	Asmussen, Lyngemark, Olsen, Jensen	4'22"44

BOKS

48 kg

1968	Venezuela	Francisco Rudriguez

51 kg

1904	A.B.D.	George Finnegan
1920	A.B.D.	Frank De Genaro
1924	A.B.D.	Fidel La Barba
1928	Macaristan	Anton Kocsis
1932	Macaristan	Istvàn Enekes
1936	Almanya	Willy Kaiser
1948	Arjantin	Pascual Perez

1952	A.B.D.	Nathan Brooks
1956	B.Britanya	Terance Spinks
1960	Macaristan	Gyula Torok
1964	İtalya	Fernando Atzori
1968	Meksika	Richard Delgado

54 kg

1904	A.B.D.	O. L. Kirk
1908	B.Britanya	A. Thomas
1920	G.Afrika	Clarence Walker
1924	G.Afrika	William Smith
1928	İtalya	Vittorio Tamagnini
1932	Kanada	Horace Gwynne
1936	İtalya	Ulderico Sergo
1948	Macaristan	Tibor Csik
1952	Finlandiya	Pentti Hamalainen
1956	Almanya	Wolfgang Behrendt
1960	S.S.C.B.	Oleg Grigoryev
1964	Japonya	Takao Sakurai
1968	S.S.C.B.	Valery Sokolov

57 kg

1904	A.B.D.	O. L. Kirk
1908	B.Britanya	R. K. Gunn
1920	Fransa	Paul Fritsch
1924	A.B.D.	Jackie Fields
1928	Hollanda	L. Van Klaveren
1932	Arjantin	Carmelo Robledo
1936	Arjantin	Oscar Casanovas
1948	İtalya	Ernesto Formenti
1952	Çekoslovakya	Jan Zachara
1956	S.S.C.B.	Vladimir Safronov
1960	İtalya	Francesco Musso
1964	S.S.C.B.	Stanislav Stepashkin
1968	Meksika	Antonio Roldan

60 kg

1904	A.B.D.	H. J. Spanger
1908	B.Britanya	F. Grace
1920	A.B.D.	Samuel Mosberg
1924	Danimarka	Hans Nielsen
1928	İtalya	Carlo Orlandi
1932	G.Afrika	Lawrence Stevens
1936	Macaristan	Imre Harangi
1948	G.Afika	Gerald Dreyen
1952	İtalya	Aureliano Bolognesi
1956	B.Britanya	Richard MeTaggart
1960	Polonya	Kazimierz Pazdzior
1964	Polonya	Jozef Grudzien
1968	A.B.D.	Ronnie Harris

63,5 kg

1952	A.B.D.	Charles Adkins
1956	S.S.C.B.	Vladimir Enguibarian
1960	Çekoslovakya	Bohumil Nemecek
1964	Polonya	Jerzy Kulei
1968	Polonya	Jerzy Kulei

67 kg

1904	A.B.D.	Albert Young
1920	Kanada	T. Schneider
1924	Belçika	Jean Delarge
1928	Y.Zelanda	Edward Morgan
1932	A.B.D.	Edward Flynn

1970 Mexico olimpiyatlarında Celâl Sandal doğu alman rakibiyle

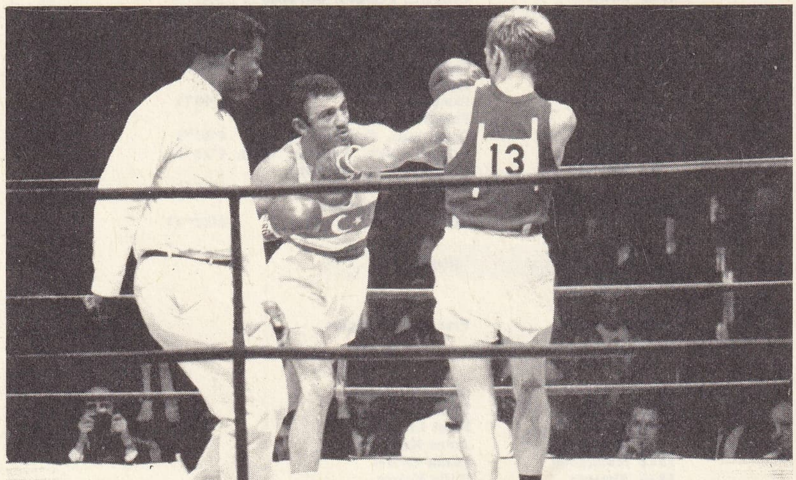

1936	Finlandiya	Sten Suvio
1948	Çekoslovakya	Julius Torma
1952	Polonya	Zigmunt Chyehla
1956	Romanya	Nicolae Lince
1960	İtalya	Giovanni Benvenuti
1964	Polonya	Marian Kasprzyk
1968	D.Almanya	Manfred Wolke

71 kg

1952	Macaristan	Làszlo Papp
1956	Macaristan	Làszlo Papp
1960	A.B.D.	Wilbert McClure
1964	S.S.C.B.	Boris Lagutin
1968	S.S.C.B.	Boris Lagutin

75 kg

1904	A.B.D.	Charles Mayer
1908	B.Britanya	John Douglas
1920	B.Britanya	Harry Mallin
1924	B.Britanya	Harry Mallin
1928	İtalya	Piero Toseani
1932	A.B.D.	Carmen Barth
1936	Fransa	Jean Despeaux
1948	Macaristan	Làszlo Papp
1952	A.B.D.	Floyd Patterson
1956	S.S.C.B.	Guennadii Chatkov
1960	A.B.D.	Edward Crook
1964	S.S.C.B.	Valery Popenchenko
1968	B.Britanya	Christopher Finnegan

81 kg

1920	A.B.D.	Edward Eagan
1924	B.Britanya	Harry Mitchell
1928	Arjantin	Victorio Avendano
1932	G.Afrika	David E. Carstens
1936	Fransa	Roger Michelot
1948	G.Afrika	George Hunter
1952	A.B.D.	Norvel Lee
1956	A.B.D.	James F. Boyd
1960	A.B.D.	Cassius Clay
1964	İtalya	Cosimo Pinto
1968	S.S.C.B.	Dan Pozdniak

AĞIR

1904	A.B.D.	Samuel Berger
1908	B.Britanya	A. L. Oldham
1920	B.Britanya	R. Rawson
1924	Norveç	Otto von Porat
1928	Arjantin	Rodriguez Jurado
1932	Arjantin	Santiago A. Lovell
1936	Almanya	Herbert Runge
1948	Arjantin	Rafael Iglesias
1952	A.B.D.	Edward Sanders
1956	A.B.D.	Peter Rademacher
1960	İtalya	Francesco De Piccoli
1964	A.B.D.	Joseph Frazier
1968	A.B.D.	George Foreman

ÇİM HOKEYİ

1908	B.Britanya
1920	B.Bitanya
1928	İng. Hindistanı
1936	İng. Hindistanı
1948	Hindistan
1952	Hindistan
1956	Hindistan
1960	Pakistan
1964	Hindistan
1968	Pakistan

ESKRİM
(erkekler)

FERDÎ FLÖRE

1896	Fransa	E. Gravelotte
1900	Fransa	C. Coste
1904	Küba	Ramòn Fonst
1912	İtalya	Nedo Nadi
1920	İtalya	Nedo Nadi
1924	Fransa	Roger Ducret
1928	Fransa	Lucien Gaudin
1932	İtalya	Gustavo Marzi
1936	İtalya	Giulio Gaudini
1948	Fransa	Jean Buhan
1952	Fransa	Christian d'Oriola
1956	Fransa	Christian d'Oriola
1960	S.S.C.B.	Viktor Zhdanovich
1964	Polonya	Egon Franke
1968	Romanya	Ion Drimba

TAKIM FLÖRE

1904	Küba
1920	İtalya

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

1924	Fransa
1928	İtalya
1932	Fransa
1936	İtalya
1948	Fransa
1952	Fransa
1956	İtalya
1960	S.S.C.B.
1964	S.S.C.B.
1968	Fransa

FERDÎ EPE

1900	Küba	Ramôn Fonst
1904	Küba	Ramôn Fonst
1908	Fransa	Gaston Alibert
1912	Belçika,	Paul Anspach
1920	Fransa	Armand Massard
1924	Belçika	Charles Delporte
1928	Fransa	Lucien Gaudin
1932	İtalya	C. Cornaggia-Medici
1936	İtalya	Franco Riccardi
1948	İtalya	Luigi Cantone
1952	İtalya	Edoardo Mangiarotti
1956	İtalya	Carlo Pavisi
1960	İtalya	Giuseppe Delfina
1964	S.S.C.B.	Grigory Kriss
1968	Macaristan	Gyozo Kulcsar

TAKIM EPE

1908	Fransa
1912	Belçika
1920	İtalya
1924	Fransa
1928	İtalya
1932	Fransa
1936	İtalya
1948	Belçika
1952	İtalya
1956	İtalya
1960	İtalya
1964	Macaristan
1968	Macaristan

FERDÎ KILIÇ

1896	Yunanistan	Jean Georgiadis
1900	Fransa	G. de la Falaise
1904	Küba	Manuel Diaz
1908	Macaristan	Jeno Fuchs
1912	Macaristan	Jeno Fuchs
1920	İtalya	Neno Nadi
1924	Macaristan	Sandor Posta
1928	Macaristan	Odon Tersztyanszky
1932	Macaristan	Gyorgy Piller
1936	Macaristan	Endre Kabos
1948	Macaristan	Aladar Gerevich
1952	Macaristan	Pal Kovacs
1956	Macaristan	Rudolf Karpati
1960	Macaristan	Rudolf Karpati
1964	Macaristan	Tibar Pezsa
1968	Polonya	Jerzy Pawloski

TAKIM KILIÇ

1904	Küba
1908	Macaristan
1912	Macaristan
1920	İtalya
1924	İtalya
1928	Macaristan
1932	Macaristan
1936	Macaristan
1948	Macaristan
1952	Macaristan
1956	Macaristan
1960	Macaristan
1964	S.S.C.B.
1968	S.S.C.B.

ESKRİM (kadınlar)

FERDÎ FLÖRE

1924	Danimarka	Ellen Osiier
1928	Almanya	Helene Mayer
1932	Avustralya	Ellen Preis
1936	Macaristan	İlona Elek
1948	Macaristan	İlona Elek
1952	İtalya	İrene Camber
1956	B.Britanya	Gillian Sheen
1960	Almanya	Adelheid Schmid
1964	Macaristan	İldiko Ujlaki Rejto
1968	S.S.C.B.	Elena Novikova

TAKIM FLÖRE

1960	S.S.C.B.
1964	Macaristan
1968	S.S.C.B.

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Eskrim, ilk modern olimpiyat oyunu olan 1896 Olımpiyatları programında yer alan dokuz spor dalından biridir.

FUTBOL

1900	B. Britanya
1904	Kanada
1908	B.Britanya
1912	B.Britaiya
1920	B.Britanya
1924	Fransa
1928	Almanya
1932	Macaristan
1936	Macaristan
1948	İtalya
1952	Macaristan
1956	Macaristan
1960	İtalya
1964	Macaristan
1968	Macaristan

GÜREŞ

GREKOROMEN

52 kg

1948	İtalya	Pietro Lombardi
1952	S.S.C.B.	Boris Gourevitch
1956	S.S.C.B.	Nikolai Soloviev
1960	Romanya	Dumitru Pirvulescu
1964	Japonya	Tsutomu Hanahara
1968	Bulgaristan	Peter Kirov

57 kg

1924	Estonya	Edward Puttsepp
1928	Almanya	Karl Leucht
1932	Almanya	Jakob Brendel
1936	Almanya	Marton Lorincz
1948	İsveç	Kurt Petersen
1952	Macaristan	İmre Hodos
1956	S.S.C.B.	Konstantin Vyropaev
1960	S.S.C.B.	Oleg Karavaev
1964	Japonya	Masamitsu Iehiguchi
1968	Macaristan	Janos Varga

62 kg

1912	Finlandiya	Kalle Koskelo
1920	Finlandiya	Oskari Friman
1924	Finlandiya	Kalle Anttila
1928	Estonya	Voldemar Walli
1932	İtalya	Giovanni Gozzi
1936	Türkiye	*Yaşar Erkan*
1948	Türkiye	*Mehmet Oktav*
1952	S.S.C.B.	Yakov Punkin
1956	Finlandiya	Rauno Makinen
1960	Türkiye	*Müzahir Sille*
1964	Macaristan	İmre Polyak
1968	S.S.C.B.	Roman Purua

67 kg

1908	İtalya	E. Porro
1912	Finlandiya	Emil Ware
1920	Finlandiya	Emil Ware
1924	Finlandiya	Oskari Friman
1928	Macaristan	Lajos Keresztes

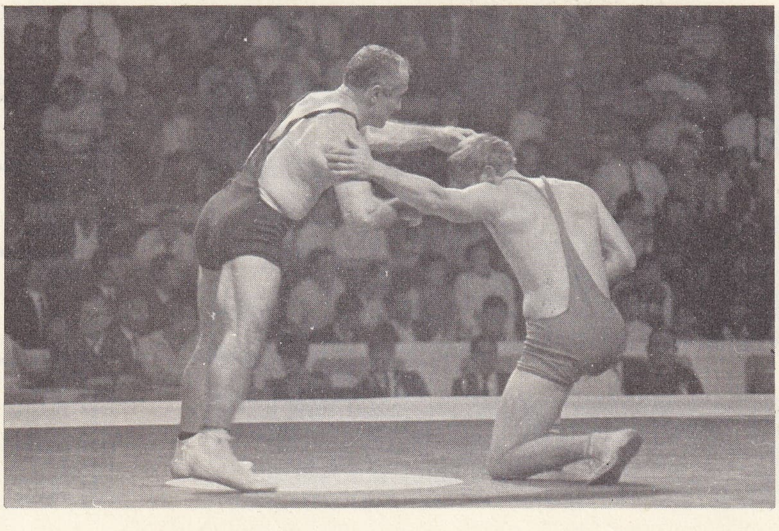

1970 Mexico olimpiyatlarında, Mahmut Atalay fransız Robin karşılaşması

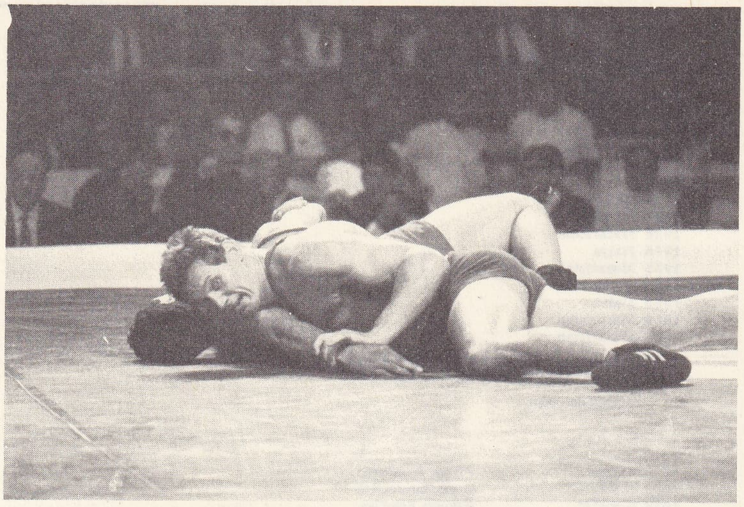

1970 Mexico olimpiyatlarında, Gıyasettin Yılmaz rus Medved karşılaşması

1932	İsveç	Eric Malmberg
1936	Finlandiya	Lauri Koskela
1948	İsveç	Karl Freij
1952	S.S.C.B.	Chasame Safine
1956	Finlandiya	Kyosti Lehtonen
1960	S.S.C.B.	Avtandil Kordidze
1964	Türkiye	*Kâzım Ayvaz*
1968	Japonya	Muneji Munemura

73 kg

1932	İsveç	İvar Johansson
1936	İsveç	Rudolf Svedberg
1948	İsveç	Gösta Andersson
1952	Macaristan	Miklos Szilvasi
1956	Türkiye	*Mithat Bayrak*
1960	Türkiye	*Mithat Bayrak*
1964	S.S.C.B.	Anatoli Kolesov
1968	D.Almanya	Rudolf Vesper

79 kg

1908	İsveç	Fritjof Martenson
1912	İsveç	Claes Johansson
1920	İsveç	Carl Westerlund
1924	Finlandiya	Edward Westerlund
1928	Finlandiya	Valino A. Kokkinen
1932	Finlandiya	Valino A. Kokkinen
1936	İsveç	İvar Johansson
1948	İsveç	Axel Gronberg
1952	İsveç	Axel Gronberg
1956	S.S.C.B.	Guivi Kartozia
1960	Bulgaristan	Dimitro Dobrev
1964	Yugoslavya	Branislav Simie
1968	D.Almanya	Lothar Metz

87 kg

1908	Finlandiya	Verner Weckmann
1912	İsveç	Anders Ahlgren

1970 Mexico olimpiyatlarında Ahmet Ayık moğol rakibini tuşla yenerken

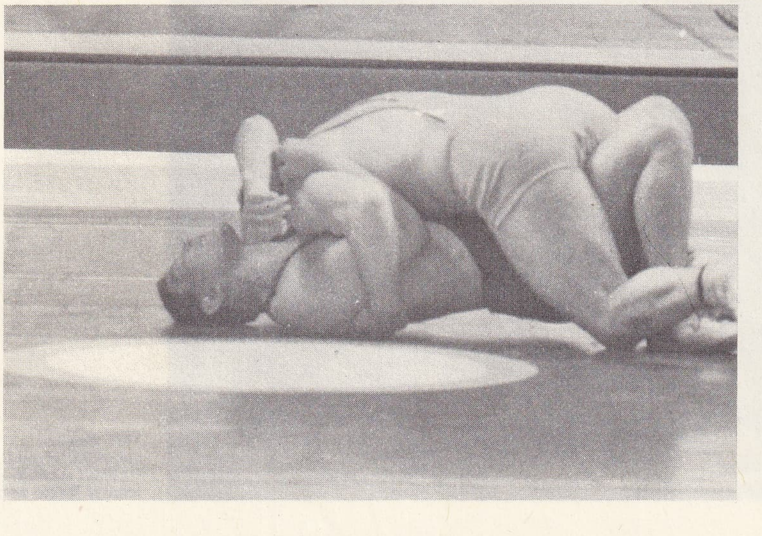

	Finlandiya	İvar Boling
1920	İsveç	Claes Johansson
1924	İsveç	Carl Westergren
1928	Mısır	İbrahim Moustafa
1932	İsveç	Rudolf Svensson
1936	İsveç	Axel Cadier
1948	İsveç	Karl Nilsson
1952	Finlandiya	Kaelpo Grondahl
1956	S.S.C.B.	Valentine Nikolaev
1960	Türkiye	*Tevfik Kış*
1964	Bulgaristan	Boyan Alexandrov
1968	Bulgaristan	Boyan Radev

AĞIR

1896	Almanya	Karl Schumann
1908	Macaristan	Richard Weisz
1912	Finlandiya	Yrjo Saarela
1920	Finlandiya	Adolf Lindfors
1924	Fransa	Henri Degiane
1928	İsveç	Rudolf Svensson
1932	İsveç	Carl Westergren
1936	Estonya	Kristjan Palusalu
1948	Türkiye	*Ahmet Kireççi*
1952	S.S.C.B.	Johannes Kotkas
1956	S.S.C.B.	Anatoli Parfenov
1960	S.S.C.B.	İvan Bogdan
1964	Macaristan	İstvan Kozma
1968	Macaristan	İstvan Kozma

GÜREŞ

SERBEST

52 kg

1948	Finlandiya	Lennart Viitala
1952	Türkiye	*Hasan Gemici*
1956	S.S.C.B.	Marian Tzalkalmanidze
1960	Türkiye	*Ahmet Bilek*
1964	Japonya	Yoshikatsu Yoshida
1968	Japonya	Shigeo Nakata

57 kg

1908	A.B.D.	George N. Mehnert
1924	Finlandiya	Kustaa Pihlajamaki
1928	Finlandiya	Kaarie Makinen
1932	A.B.D.	Robert E. Pearce
1936	Macaristan	Odon Zombori
1948	Türkiye	*Nasuh Akar*
1952	Japonya	Shahachi Ishii
1956	Türkiye	Mustafa Dağıstanlı
1960	A.B.D.	Terrence McCann
1964	Japonya	Yojiro Uetake
1968	Japonya	Yojiro Uetake

62 kg

1908	A.B.D.	George S. Dole
1920	A.B.D.	Charles E. Ackleriy
1924	A.B.D.	Robin Reed
1928	A.B.D.	Allie Morrison
1932	Finlandiya	Herman Pihlajamaki
1936	Finlandiya	Kustaa Philajamaki
1948	Türkiye	*Gazanfer Bilge*
1952	Türkiye	*Bayram Şit*
1956	Japonya	Shozo Sasahara
1960	Türkiye	*Mustafa Dağıstanlı*
1964	Japonya	Osamu Watanabe
1968	Japonya	Masaaki Kaneko

67 kg

1908	B.Britanya	G.de Ralwyskow
1920	Finlandiya	Kalle Antilla
1924	A.B.D.	Russell Vis
1928	Estonya	Osvald Kapp
1932	Fransa	Charles Racome
1936	Macaristan	Karoly Karpati
1948	Türkiye	*Celâl Atik*
1952	İsveç	Olle Anderberg
1956	İran	Emmali Habibi
1960	A.B.D.	Shelby Wilson
1964	Bulgaristan	Enio Dimov
1968	İran	Abdollah Movahed

73 kg

1924	İsviçre	Hermann Gehri
1928	Finlandiya	Arve Haavisto
1932	A.B.D.	Jack. F. van Bebber
1936	A.B.D.	Frank Lewis
1948	Türkiye	*Yaşar Doğu*
1952	A.B.D.	William Smith
1956	Japonya	Mitsuo Ikeda
1960	A.B.D.	Douglas Blubaugh
1964	Türkiye	*İsmail Ogan*
1968	Türkiye	*Mahmut Atalay*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

79 kg

1908	B.Britanya	Stanley Bacon
1920	Finlandiya	Eino Leino
1924	İsviçre	Fritz Haggmann
1928	İsviçre	Ernst Kyburz
1932	İsveç	İvan Johansson
1936	Fransa	Emili Poilve
1948	A.B.D.	Glen Brand
1952	S.S.C.B.	David Cimakuridze
1956	Bulgaristan	Nikola Nikolov
1960	Türkiye	*Hasan Güngör*
1964	Bulgaristan	Prodan Gardiev
1968	S.S.C.B.	Boris Gurevich

87 kg

1920	İsveç	Anders Larsson
1924	A.B.D.	John Spellman
1928	İsveç	Thure Sjöstedt
1932	A.B.D.	Peter J. Mehringer
1936	İsveç	Knut Fridell
1948	A.B.D.	Henry Wittenberg
1952	İsveç	Wiking Palm
1956	İran	Gholam Takhti
1960	Türkiye	*İsmet Atlı*
1964	S.S.C.B.	Aleksandr Medved
1968	Türkiye	*Ahmet Ayık*

AĞIR

1908	B.Britanya	G. C. O'Kelly
1920	İsviçre	Robert Roth
1924	A.B.D.	Harry Steele
1928	İsveç	John C. Richthoff
1932	İsveç	John C. Richthoff
1936	Estonya	Gristjan Palusalu
1948	Macaristan	Gyula Bobis
1952	S.S.C.B.	Arsen Mekokishvili
1956	Türkiye	*Hamit Kaplan*
1960	Almanya	Wilfried Dietrich
1964	S.S.C.B.	Aleksandr Ivanitsky
1968	S.S.C.B.	Aleksandr Medved

HALTER

56 kg

			kg
1948	A.B.D.	Joe N. DePietro	307.500
1952	S.S.C.B.	İvan Odonov	315
1956	S.S.C.B.	Charles Vinci	342.500
1960	A.B.D.	Charles Vinci	345
1964	S.S.C.B.	Aleksei Vakhonin	357.500
1968	İran	Mohammed Nassiri	367.500

60 kg

1920	Belçika	L. De Haes	220
1924	İtalya	Paolo Gabetti	402.500
1928	Avustralya	Franz Andrysek	287.500
1932	Fransa	Raymond Suvigny	287.500
1936	A.B.D.	Anthony Teriazzo	312.500
1948	Mısır	Mahmoud Fayad	332.500
1952	S.S.C.B.	Rafael Chimishyan	337.500
1956	A.B.D.	Isaac Berger	352.500
1960	S.S.C.B.	Yevgeni Minaev	372.500
1964	Japonya	Yoshinobu Miyake	397.500
1968	Japonya	Yoshinobu Miyake	392.500

67.5 kg

1920	Estonya	Alfred Neyland	357.500
1924	Fransa	Edmond Decottignies	440
1928	Almanya	Kurt Helbig	322.500
	Avustralya	Hans Hass	322.500
1932	Fransa	Ren Duverger	342.500
1936	Mısır	Mohammed Mesbah	360
1948	Mısır	İbrahim Shams	362.500
1952	A.B.D.	Tommy Kono	380
1956	S.S.C.B.	İgor Rybak	397.500
1960	S.S.C.B.	Viktor Bushuev	397.500
1964	Polonya	Waldemar Baszanowski	432.500
1968	Polonya	Waldemar Baszanowski	437.500

75 kg

1920	Fransa	B. Gance	245
1924	İtalya	Carlo Galimbrti	492.500*
1928	Fransa	François Roger	335
1932	Almanya	Rudolf İsmayr	345
1936	Mısır	Kparn El Touni	387.500
1948	A.B.D.	Frank Spellman	390
1952	A.B.D.	Peter George	400
1956	S.S.C.B.	Fedor Bogdanovskii	420
1960	S.S.C.B.	Alexander Kurynov	437.500
1964	Çekoslovakya	Hans Zdrazila	445
1968	S.S.C.B.	Victor Kurentsov	475

82,5 kg

1920	Fransa	E. Cadine	290
1924	İtalya	Charles Rigoulot	502.500*
1928	Mısır	Saied Nosseir	355.500
1932	Fransa	Louis Hostin	365
1936	Fransa	Louis Hostin	372.500
1948	A.B.D.	Stanley Stanczyk	417.500
1952	S.S.C.B.	Trofim Lomakin	417.500
1956	A.B.D.	Tommy Kono	447.500
1960	Polonya	İreneusz Palinski	442.500
1964	S.S.C.B.	Rudolf Plyukfeider	475
1968	S.S.C.B.	Boris Selitaski	485

90 kg

1952	A.B.D.	Norbert Schemansky	445
1956	S.S.C.B.	Arkadi Vorobiev	462.500
1960	S.S.C.B.	Arkadi Vorobiev	472.500
1964	S.S.C.B.	Vladimir Golevanov	487.500
1968	Finlandiya	Kaarlo Kangasniemi	517.500

AĞIR

1920	İtalya	Filippo Bottino	270
1924	İtalya	Giuseppe Tanani	517.500*
1928	Almanya	Joseph Strassberger	372.500
1932	Çekoslovakya	Joreslaw Skobia	380
1936	Almanya	Joseph Manger	410
1948	A.B.D.	John Davis	453.500
1952	A.B.D.	John Davis	460
1956	A.B.D.	Paul E. Anderson	500
1960	S.S.C.B.	Yuriy Vlasov	537.500
1964	S.S.C.B.	Leonid Zhabotinsky	572.500
1968	S.S.C.B.	Leonid Zhabotinsky	572.500

* 1924 yılında puanlama sistemi değişti

JİMNASTİK
(erkekler)

ATLAMA BEYGİRİ

			PUAN
1896	Almanya	Karl Schumann	...*
1904	A.B.D.	Anton Heida, George Eyser (müşterek)	36.00
1924	A.B.D.	Frank Kriz	9.98
1928	İsviçre	Eugen Mack	28.75
1932	İtalya	Savino Guglielmetti	54.10
1936	Almanya	Karl Schwarzmann	19.20
1948	Finlandiya	Paavo Aaltonen	39.10
1952	S.S.C.B.	Viktor Chukarin	19.20
1956	Almanya	Helmuth Bantz	18.85
	S.S.C.B.	Valentin Mouratov	19.350
1960	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	19.350
	Japona	Takashi Ono	19.600
1964	Japonya	Haruhiro Yamashita	19.000
1968	S.S.C.B.	Mikhail Voronin	

* kabul edilmedi

BAR PARALEL

1896	Almanya	Alfred Flatow	*
1904	A.B.D.	George Fyser	44.00
1924	İsviçre	August Guttinger	21.63
1928	Çekoslovakya	Ladislav Vacha	56.50
1932	İtalya	Romeo Neri	56.90
1936	Almanya	Konrad Frey	19.07
1948	İsviçre	Michael Reusch	39.50
1952	İsviçre	Hans Eugster	19.65
1956	S.S.C.B.	Viktor Chukarin	19.20
1960	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	19.400
1964	Japonya	Yukio Endo	19.675
1968	Japonya	Akinori Makayama	19.475

* kabul edilmedi

KULPLU BEYGİR

1896	İsviçre	Louis Zutter	...
1904	A.B.D.	Anton Heida	42.00
1924	İsviçre	Josef Wilhelm	21.23
1928	İsviçre	Hermann Hanggi	59.25
1932	Macaristan	Istvan Pelle	57.20
1936	Almanya	Konrad Frey	19.33
1948	Finlandiya	Aaltonen, Huhtanen, Savolainen (müşterek)	38.70
1952	S.S.C.B.	Viktor Chukarin	19.50
1956	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	19.25
1960	Finlandiya	Eugen Ekman	19.375
	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	19.375
1964	Yugoslavya	Miroslav Cerar	19.525
1968	Yugoslavya	Miroslav Cerar	19.325

YER

1956	S.S.C.B.	V. Mouratov	91.20
1960	Japonya	N. Aihara	19.450
1964	İtalya	Menichelli Franco	19.450
1968	Japonya	Sawato Kato	19.475

TAKIM

1896	Almanya	...*
1904	A.B.D.	374.43
1908	İsveç	438.000
1912	İtalya	265.750
1920	İtalya	359.855
1924	İtalya	839.058

1928	İsviçre	1718.625
1932	İtalya	541.850
1936	Almanya	657.430
1948	Finlandiya	1358.300
1952	S.S.C.B.	574.400
1956	S.S.C.B.	568.250
1960	Japonya	575.20
1964	Japonya	577.95
1968	Japonya	575.9

* kabul edilmedi

HALKA

1896	Yunanistan	Jane Mitropoulos	...*
1904	A.B.D.	Herman Glas	45.00
1924	İtalya	Franco Martino	21.55
1928	Yugoslavya	Leon Stueklj	57.75
1932	A.B.D.	George Gulack	56.90
1936	Çekoslovakya	Alois Hudec	19.43
1948	İsviçr	Karl Frei	39.60
1952	S.S.C.B.	Grant Chaguinian	19.75
1956	S.S.C.B.	Albert Asaryan	19.35
1960	S.S.C.B.	Albert Asaryan	19.725
1964	Japonya	Takuji Hayata	19.475
1968	Japonya	Akinori Nakayama	19.450

* kabul edilmedi

BARFİKS

1896	Almanya	Hermann Weingärtner	...*
1904	A.B.D.	Anton Heida, E. A. Hening (müşterek)	40.00
1924	Yugoslavya	Leon Stukelj	19.73
1928	İsviçre	Georges Miez	57.50
1932	A.B.D.	Dallas Bixler	55.00
1936	Finlandiya	Aleksanteri Saavala	19.367
1948	İsviçre	Josef Stalder	39.70
1952	İsviçre	Jack Gunthard	19.55
1956	Japonya	Takashi Ono	19.600
1960	Japonya	Takashi Ono	19.600
1964	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	19.625
1968	Japonya	Akinori Nakayama	19.550
(müşt.)	S.S.C.B.	Mikhail Voronin	19.550

* kabul edilmedi

KOMPLE

1900	Fransa	S. Sandras	320.00
1904	A.B.D.	Anton Heida	161.00
1908	İtalya	Alberto Braglia	317.00
1912	İtalya	Alberto Braglia	135.00
1920	İtalya	Giorgio Zampari	88.35
1924	Yugoslavya	Leon Stukelj	110.34
1928	İsviçre	Georges Miez	247.50
1932	İtalya	Romeo Neri	140.625
1936	Almanya	Alfred Schwarzmann	113.10
1948	Finlandiya	Veikko Huhtanen	229.70
1952	S.S.C.B.	Viktor Chukarin	115.70
1956	S.S.C.B.	Viktor Chukarin	114.25
1960	S.S.C.B.	Boris Shakhlin	115.95
1964	Japonya	Yukio Endo	115.95
1968	Japonya	Sawato Kato	115.90

JİMNASTİK (kadınlar)

DENGE — PUAN

1952	S.S.C.B.	N. Botcharova	19.22
1956	Macaristan	Agnes Keleti	18.800
1960	Çekoslovakya	Eva Bosakova	19.283
1964	Çekoslovakya	Vera Caslavska	19.449
1968	S.S.C.B.	Natalia Kuchinskaya	19.650

BAR PARALEL — PUAN

1952	Macaristan	Margit Korondi	19.40
1956	Macaristan	Agnes Keleti	18.966
1960	S.S.C.B.	P. Astakhova	19.616
1964	S.S.C.B.	P. Astakhova	19.332
1968	Çekoslovakya	V. Caslavska	19.650

ATLAMA BEYGİRİ — PUAN

1952	S.S.C.B.	Y. Kalinchouk	19.209
1956	S.S.C.B.	Larisa Latynina	18.833
1960	S.S.C.B.	M. Nikolaeva	19.316
1964	Çekoslovakya	Vera Caslavska	19.483
1968	Çekoslovakya	Vera Caslavska	19.775

MİNDER — PUAN

1952	Macaristan	Agnes Keleti	19.36
1956	S.S.C.B.	L. Latynina	18.732
1960	S.S.C.B.	L. Latynina	19.583
1964	S.S.C.B.	L. Latynina	19.599
1968	Çekoslovakya	V. Caslavska	19.675
	S.S.C.B.	Larisa Petrik	19.675

KOMPLE — PUAN

1952	S.S.C.B.	M. Gorokhovskaja	76.78
1956	S.S.C.B.	L. Latynina	74.931
1960	S.S.C.B.	L. Latynina	77.031
1964	Çekoslovakya	Vera Caslavska	77.564
1968	Çekoslovakya	Vera Caslavska	78.25

TAKIM — PUAN

1928	Hollanda	316.75
1936	Almanya	506.50
1948	Çekoslovakya	445.45
1952	S.S.C.B.	527.03
1956	S.S.C.B.	444.80
1960	S.S.C.B.	382.320
1964	S.S.C.B.	380.890
1968	S.S.C.B.	382.850

CUDO

HAFİF

1964	Japonya	Takehide Nakatani

ORTA

1964	Japonya	Isao Okano

AĞIR

1964	Japonya	Isao Inokuma

SÜPER AĞIR

1964	Hollanda	Antonius Geesink

Cudo, jiujitsü'nün bir dalıdır ve ilk kez 1964 Olimpiyat oyunları programına alınmıştır.

KANO

1 000 m TEK — süre

1936	Avustralya	Gregor Hradetzky	4'22"9
1948	İsveç	Gert Fredriksson	4'33"2
1952	İsveç	Gert Fredriksson	4'07"9
1956	İsveç	Gert Fredriksson	4'12"8
1960	Danimarka	Erik Hansen	3'53"0
1964	İsveç	Rolf Peterson	3'57"13
1968	Macaristan	Milhaly Hesz	4'02"63

1 000 m ÇİFTE — süre

1936	Avustralya	A. Kainz, A. Dorfner	4'03"8
1948	İsveç	H. Berglund, L. Klingstroem	4'07"3
1952	Finlandiya	K. Wires, Y. Hietanen	3'51"1
1956	Almanya	M. Scheuer, M. Miltenberger	3'49"6
1960	İsveç	G. Fredriksson, S. Sjodelius	3'34"73
1964	İsveç	S. Sjodelius, G. Utterberg	3'38"54
1968	S.S.C.B	A. Shaparenko, V. Morozov	3'37"54

DÖRTLÜ KAYAK — süre

1960	Almanya	D. Krause, G. Perleberg, P. Lange, F. Wentzke	7'39"43
1964	S.S.C.B.	N. Chuzhikov, A. Grichin, V. Lonov, V. Morozov	3'14"67
1968	Norveç	S. Amundsen, E. Soby, T. Berger, J. Johansen	3'14"38

1 000 m KANADİYEN TEKLİSİ — süre

1936	Kanada	Francis Amyot	5'32"1
1948	Çekoslovakya	Joseph Holocek	5'42"0
1952	Çekoslovakya	Joseph Holocek	4'56"3
1956	Romanya	Leon Rottman	5'05"3
1960	Macaristan	Jànos Parti	4'33"9
1964	Almanya	Jurgen Eschert	4'35"14
1968	Macaristan	Tibor Tatai	4'36"14

1 000 m KANADİYEN ÇİFTLİSİ — süre

1936	Çekoslovakya	V. Syrovatka, J. Brzak	4'50"1
1948	Çekoslovakya	J. Brzak, B. Kudrna	5'07"1
1952	Danimarka	B. Rasch, F. Haunstoft	4'38"3
1956	Romanya	A. Dumitru, S. Ismailciuc	4'47"4
1960	S.S.C.B.	L. Geyshter, S. Makarenko	4'17"9
1964	S.S.C.B.	A. Khiminch, S. Oschepkov	4'04"65
1968	Romanya	I. Patzaichin, S. Covaliov	4'07"18

(kadınlar)

500 m TEK — süre

1948	Danimarka	K. Hoff	2'31"9
1952	Finlandiya	Sylvi Saimo	2'18"4
1956	S.S.C.B.	Elisaveta Dementieva	2'18"9
1960	S.S.C.B.	Antonina Seredina	2'08"08
1964	S.S.C.B.	Ludmila Khvedosiuk	2'12"87
1968	S.S.C.B.	Ludmila Pinaeva	2'11"09

500 m ÇİFTE		süre
1960 S.S.C.B.	M. Shubins, A. Seredina	1'54"76
1964 Almanya	R. Esser, A. Zimmermann	1'56"95
1968 Almanya	A. Zimmermann, R. Esser	1'56"44

KÜREK

TEK		süre
1900 Fransa	H. Barrelet	7'35"6
1908 B. Britanya	Harry Blackstaffe	9'26"0
1912 B. Britaiva	William Kinnear	7'47"6
1920 A.B.D.	John Kelly	7'35"0
1924 B. Britanya	Jack Beresford, Jr.	7'49"2
1928 Avustralya	Hery Pearce	7'11"0
1932 Avustralya	Hery Pearce	7'44"4
1936 Almanya	Gustav Schafer	8'21"5
1948 Avustralya	Mervan Wood	7'24"4
1952 S.S.C.B.	Yuri Chukalov	8'12"8
1956 S.S.C.B.	Vyacheslav İvanov	8'02"5
1960 S.S.C.B.	Vyacheslav İvanov	7'12"96
1964 S.S.C.B.	Vyacheslav İvanov	8'22"51
1968 Hollanda	Jan Wienese	7'47"80

İKİ TEK		süre
1920 A.B.D.	John Kelly, Paul Costello	7'09"0
1924 A.B.D.	John Kelly, Paul Costello	6'34"0
1928 A.B.D.	Paul Costello, C. McIlvaine	6'41"4
1932 A.B.D.	K. Myers, G. Gilmore	7'17"4
1936 B. Britanya	J. Beresford, L. Southwood	7'20"8
1948 B. Britanya	R. D. Burnell, B. H. Bushnell	6'51"3
1952 Arjantin	T. Cappozzo, E. Guerrero	7'32"2
1956 S.S.C.B.	A. Berkoutov, T. Tiukalov	7'24"0
1960 Çekoslovakya	V. Kozak, P. Schmidt	6'47"50
1964 S.S.C.B.	O. Tiurin, B. Dubrovsky	7'10"66
1968 S.S.C.B.	A. Sas, A. Timoshinin	6'51"82

SEKİZ TEK	süre
1900 A.B.D.	6'09"8
1908 B. Britanya	7'52"0
1912 B. Britanya	6'15"0
1920 A.B.D.	6'02"6
1924 A.B.D.	6'33"4
1928 A.B.D.	6'03"2
1932 A.B.D.	6'37"6
1936 A.B.D.	6'25"4
1948 A.B.D.	5'56"7
1952 A.B.D.	5'25"9
1956 A.B.D.	6'35"2
1960 Almanya	5'57"18
1964 A.B.D.	6'18"23
1968 Almanya	6'07"00

DÜMENCİSİZ DÖRTLÜ	süre
1908 B. Britanya	8'34"0
1924 B. Britanya	7'08"0
1928 B. Britanya	6'36"0
1932 B. Britanya	6'58"2
1936 Almanya	7'01"8
1948 İtalya	6'39"0
1952 Yugoslavya	7'16"0
1956 Kanada	7'08"0
1960 A.B.D.	6'26"26
1964 Danimarka	6'59"30
1968 B. Almanya	6'39"18

DÜMENCİLİ DÖRTLÜ	süre
1912 Almanya	6'59"4
1920 İsviçre	6'54"0
1924 İsviçre	7'18"4
1928 İtalya	6'47"8
1932 Almanya	7'19"0
1936 Almanya	7'16"2
1948 A.B.D.	6'50"3
1952 Çekoslovakya	7'33"4
1956 İtalya	7'19"4
1960 Almanya	6'39"12
1964 Almanya	7'00"44
1968 Yeni Zelanda	6'45"62

DÜMENCİSİZ ÇİFTE	süre
1908 B. Britanya	9'41"0
1920 İtalya	7'56"0
1924 Hollanda	8'19"4
1928 Almanya	7'06"4
1932 B. Britanya	8'00"0
1936 Almanya	8'16"1
1948 B. Britanya	7'21"1
1952 A.B.D.	8'20"7
1956 A.B.D.	7'55"4
1960 S.S.C.B.	7'02"01
1964 Kanada	7'32"94
1968 B. Almanya	7'26"56

DÜMENCİLİ ÇİFTE	süre
1900 Hollanda	7'34"2
1924 İsviçre	8'39"0
1928 İsviçre	7'42"6
1932 A.B.D.	8'25"8
1936 Almanya	8'36"9
1948 Danimarka	8'00"5
1952 Fransa	8'28"6
1956 A.B.D.	8'26"1
1960 Almanya	7'29"14
1964 A.B.D.	8'21"33
1968 İtalya	8'04"81

MODERN PENTATLON

		PUAN
1912 İsveç	G. Lilliehook	27.0
1920 İsveç	Gustaf Dyrssen	18.0
1924 İsveç	Bo Lindman	18.0
1928 İsveç	Sven Thofelt	47.0
19322 İsveç	J. Oxenstierna	32.0
1936 Almanya	G. Handrick	31.5
1948 İsveç	William Grut	16.0
1952 İsveç	Lars Hall	4,833.0
1956 İsveç	Lars Hall	4,833.0
1960 Macaristan	Ferenc Nemeth	5,025.0
1964 Macaristan	Ferenc Torok	5,116.0
1968 İsveç	Bjorn Ferm	4.9 64.0

TAKIM*	PUAN
1952 Macaristan	166.0
1956 S.S.C.B.	13,690.5
1960 Macaristan	14,863.0
1964 S.S.C.B.	14,961.0
1968 Macaristan	14,325.0

* Resmen 1952'den itibaren.

SU TOPU

1900	B. Britanya
1904	A.B.D.
1908	B. Britanya
1912	B. Britanya
1920	B. Britanya
1924	Fransa
1928	Almanya
1932	Macaristan
1936	Macaristan
1948	İtalya
1952	Macaristan
1956	Macaristan
1960	İtalya
1964	Macaristan
1968	Yugoslavya

VOLEYBOL
(erkekler)

	SONUÇ
1964 S.S.C.B.	8-1
1968 S.S.C.B.	8-1

(kadınlar)

1964 Japonya	5-0
1968 S.S.C.B.	7-0

YELKEN

FİNN	
1952 Danimarka	Paul Elvstrom
1956 Danimarka	Paul Elvstrom
1960 Danimarka	Paul Elvstrom
1964 Almanya	Wilhelm Kuheide
1968 S.S.C.B.	Valentin Mankin

YAT YARIŞI	yarışçı	YAT
1932 A.B.D.	Gilbert Gray	Jupiter
1936 Almanya	Dr. Peter Bischoff	Wannesee
1948 A.B.D.	Hilary Smart	Hilarius
1952 İtalya	Agosto Straulino	Merope
1956 A.B.D.	Herbert Williams	Kathleen
1960 S.S.C.B.	Timir Pinegin	Tornado
1964 Bahama	(kaydedilmedi)	Gem
1968 A.B.D.	Lowell North	Nort Star

FLYİNG DUTCHMAN	yarışçı	YAT
1960 Norveç	Peder Lunde	Sirene
1964 Y. Zelanda	(kaydedilmedi)	Pandora
1968 B. Britanya	R. Pattison	Super-docious

5,5 m SINIFI	yarışçı	YAT
1952 A.B.D.	Dr. Britton Chance	Complex II
1956 İsveç	(kaydedilmedi)	Rush V

1960 A.B.D.	George O'Day	Minotaur
1964 Avustralya	K. W. Northam	Barrenjoey
1968 İsveç	Ulf Sundelin	Wasa IV

DRAGON	yarışçı	YAT
1948 Norveç	Thor Thorvaldsen	Pan
1952 Norveç	Thor Thorvaldsen	Pan
1956 İsveç	(kaydedilmedi)	Slaghoken II
1960 Yunanistan	C. di Grecia	Nirefs
1964 Danimarka	(kaydedilmedi)	Whit Lady
1968 A.B.D.	George Friedrichs	Williwaw

YÜZME
(erkekler)

1 500 m SERBEST		süre
1896 Macaristan	A. Hajos (1 200 metre)	18'22"2
1900 B. Britanya	J. Jarvis (1 000 metre)	13'40"2
1904 Almanya	E. Rousch (1 mil)	27'18"2
1908 B. Britanya	Henry Taylor	22'48"4
1912 Kanada	George Rodgson	22'00"0
1920 A.B.D.	Norman Ross	22'23"2
1924 Avustralya	Andrew Charlton	20'06"6
1928 İsveç	Arne Borg	19'51"8
1932 Japonya	Kusuo Kitamura	19'12"4
1936 Japonya	Noboru Terad	19'13"7
1948 A.B.D.	James McLane	19'18"5
1952 A.B.D.	Ford Konno	18'30"0
1956 Avustralya	Murray Rose	17'58"9
1960 Avustralya	Jon Konrads	17'19"6
1964 Avustralya	Robert Windle	17'01"7
1968 A.B.D.	Mike Buron	16'38"9

400 m SERBEST BAYRAK		süre
1964 A.B.D.	Clark, Austin, İlman, Schollander	3'33"2
1968 A.B.D.	Zorn, Rerych, Spitz, Walsh	3'31"1

800 m SERBEST BAYRAK		süre
1908 B. Britanya	Derbyshire, Radmilovic, Foster, Taylor	10'55"6
1912 Avustralya	Healy, Champion, Boardman, Hardwick	10'11"6
1920 A.B.D.	Mc Gillivray, Kealoha, Ross, Kahanamoku	10'04"4
1924 A.B.D.	O'Connor, Glancy, Breyer, Weissmuller	9'53"4
1928 A.B.D.	Capp, Ladfer, Kojac, Weissmuller	9'36"2
1932 Japonya	Miyazaki, Yokoyama, Yusa, Toyoda	8'58"2
1936 Japonya	Yusa, Sugiura, Arai, Taguchi	8'51"5
1948 A.B.D.	Ris, Wolf, McLane, Smith	8'46"0
1952 A.B.D.	Moore, Woolsey, Konno, McLane	8'31"1
1956 Avustralya	O'Halloran, Davitt, Rose, Henricks	8'23"6
1960 A.B.D.	Harrison, Blick, Troy, Farrell	8'10"2
1964 A.B.D.	Clark, Saari, İlman, Schollander	7'52"1
1968 A.B.D.	J. Nelson, Rerych, Spitz, Schollander	7'52"3

400 m KARIŞIK BAYRAK		süre
1960 A.B.D.	McKinney, Hait, Larson, Farrell	4'05"4
1964 A.B.D.	Mann, Craig, Schmidt, Clark	3'58"4
1968 A.B.D.	Hickcox, McKenzie, Russell, Walsh	3'54"9

100 m SERBEST		süre
1896 Macaristan	Alfred Majos	1'22"2
1904 Macaristan	Zoltan Halmay (100 yarda)	1'02"8
1908 A.B.D.	Charles Daniels	1'05"6
1912 A.B.D.	Duke Kahanamoku	1'03"4
1920 A.B.D.	Duke Kahanamoku	1'01"4
1924 A.B.D.	John Weissmuller	0'59"0
1928 A.B.D.	John Weissmuller	0'58"6
1932 Japonya	Yasuji Miyazaki	0'58"2
1936 Macaristan	Ferenc Csik	0'57"6
1948 A.B.D.	Walter Ris	0'57"3
1952 A.B.D.	Clarke Scholes	0'57"4
1956 Avustralya	Jon Henricks	0'55"2
1960 Avustralya	John Devitt	0'55"2
1964 A.B.D.	Don Schollander	0'53"4
1968 Avustralya	Mike Wenden	0'52"2

200 m SERBEST		süre
1968 Avustralya	Mike Wenden	1'55"2

400 m SERBEST		süre
1896 Avusturya	Paul Neumann (500 metre)	8'12"6
1904 A.B.D.	Charles Daniels (400 metre)	6'16"2
1908 B. Britanya	Henry Taylor	5'36"8
1912 Kanada	George Hodgson	5'24"4
1920 A.B.D.	Norman Ross	5'26"8
1924 A.B.D.	John Weissmuller	5'04"2
1928 Arjantin	Alberto Zorilla	5'01"6
1932 A.B.D.	Clarence Crabbe	4'48"4
1936 A.B.D.	Jack Medica	4'44"5
1948 A.B.D.	William Smith	4'41"0
1952 Fransa	Jean Boiteux	4'30"7
1956 Avustralya	Murray Rose	4'27"3
1960 Avustralya	Murray Rose	4'18"3
1964 A.B.D.	Don Schollander	4'12"2
1968 A.B.D.	Mike Burton	4'09"0

200 m KARIŞIK FERDÎ		süre
1968 A.B.D.	Charles Hickcox	2'12"0

400 m KARIŞIK FERDÎ		süre
1964 A.B.D.	Dick Roth	4'45"4
1968 A.B.D.	Charles Hickcox	4'48"4

100 m SIRTÜSTÜ		süre
1900 Almanya	E. Hoppenberg (200 metre)	2'47"0
1904 Almanya	Walter Brock (100 yarda)	1'16"8
1908 Almanya	Arno Bieberstein	1'24"6
1912 A.B.D.	Harry Hebner	1'21"2
1920 A.B.D.	Warren Kealoha	1'15"2
1924 A.B.D.	Warren Kealoha	1'13"2
1928 A.B.D.	George Kojac	1'08"2
1932 Japonya	Masaji Kiyokawa	1'08"6
1936 A.B.D.	Adolf Kiefer	1'05"9
1948 A.B.D.	Allen Stack	1'06"4
1952 A.B.D.	Yoshinobu Oyakawa	1'05"4
1956 Avustralya	David Thiele	1'02"2
1960 Avustralya	David Thiele	1'01"9
1964	(kimse şampiyon olamadı)	
1968 D. Almanya	Roland Matthes	0'58"7

200 m SIRTÜSTÜ		süre
1964 A.B.D.	Jed Graef	2'10"3
1968 D. Almanya	Roland Matthes	2'09"6

100 m KURBAĞALAMA		süre
1968 A.B.D.	Don MeKenzie	1'07"7

200 m KURBAĞALAMA		süre
1908 B. Britanya	Frederick Holman	3'09"2
1912 Almanya	Walter Bathe	3'01"8
1920 İsveç	Haken Malmroth	3'04"4
1924 A.B.D.	Robert Skelton	2'56"6
1928 Japonya	Yoshiyuki Tsuruta	2'48"8
1932 Japonya	Yoshiyuki Tsuruta	2'45"4
1936 Japonya	Tetsuo Hamuro	2'41"5
1948 A.B.D.	Joseph Verdeur	2'39"3
1952 Avustralya	John Davies	2'34"4
1956 Japonya	Masura Furukawa	2'34"7
1960 A.B.D.	William Mulliken	2'37"4
1964 Avustralya	Ian O'Brien	2'27"3
1968 Meksika	Felipe Munoz	2'28"7

100 m KELEBEK KULACI		süre
1968 A.B.D.	Doug Russell	0'55"9

200 m KELEBEK KULACI		süre
1956 A.B.D.	William Yorzyk	2'19"3
1960 A.B.D.	Michael Troy	2'12"8
1964 Avustralya	Kevin Rerry	2'06"6
1968 A.B.D.	Carl Robie	2'08"7

TRAMPLEN ATLAMA		PUAN
1908 Almanya	Albert Zürner	85.50
1912 Almanya	Paul Günther	79.23
1920 A.B.D.	Louis Kuehn	675.00
1924 A.B.D.	Albert White	696.40
1928 A.B.D.	Pete Desjardins	185.04
1932 A.B.D.	Michael Galitzen	161.38
1936 A.B.D.	Richard Degener	163.57
1948 A.B.D.	Bruce Harlan	163.64
1952 A.B.D.	David Broworthy	205.29
1956 A.B.D.	Robert Clotworthy	159.56
1960 A.B.D.	Gary Tobian	170.00
1964 A.B.D.	Ken Sitzberger	159.90
1968 A.B.D.	Bernard Wrikhtson	170.15

KULE ATLAMA		PUAN
1904 A.B.D.	G. E. Sheldon	12.75
1908 İsveç	Hjalmar Johansson	83.75

1912	İsveç	Erik Adlerz	73,94
1920	A.B.D.	Clarence Pinkston	100.67
1924	A.B.D.	Albert White	97.46
1928	A.B.D.	Pete Desjardins	98.74
1932	A.B.D.	Harold Smith	124.80
1936	A.B.D.	Marshall Wayne	113.58
1948	A.B.D.	Samuel Lee	130.05
1952	A.B.D.	Samuel Lee	156.28
1956	A.B.D.	Joaquin Capilla	152.44
1960	A.B.D.	Robert Webster	165.56
1964	A.B.D.	Robert Webster	148.58
1968	İtalya	Klause Dibiasi	164.18

YÜZME
(kadınlar)

100 m SERBEST			süre
1912	Avustralya	Fanny Durack	1'22"2
1920	A.B.D.	Ethelda Bleibtrey	1'13"6
1924	A.B.D.	Ethel Lackie	1'12"4
1928	A.B.D.	Albina Osipowch	1'11"0
1932	A.B.D.	Helene Madison	1'06"8
1936	Hollanda	Hendrika Masterbroek	1'05"9
1948	Danimarka	Greta Andersen	1'06"3
1952	Macaristan	Katalin Szöke	1'06"8
1956	Avustralya	Dawn Fraser	1'02"0
1960	Avustralya	Dawn Fraser	1'01"2
1964	Avustralya	Dawn Fraser	0'59"5
1968	A.B.D.	Jan Henne	1'00"0

200 m SERBEST			süre
1968	A.B.D.	Debbie Myer	2'10"5

400 m SERBEST			süre
1920	A.B.D.	E. Bleibtrey (300 metre)	4'34"0
1924	A.B.D.	Martha Norellius	6'02"2
1928	A.B.D.	Martha Norellius	5'26"4
1932	A.B.D.	Helene Madison	5'28"5
1936	Hollanda	H. Mastenbroek	5'26"4
1948	A.B.D.	Ann Curtis	5'17"8
1952	Macaristan	Valeria Gyenge	5'12"1
1956	Avustralya	Lorraine Crapp	4'54"6
1960	A.B.D.	Chris von Saltza	4'50"6
1964	A.B.D.	Ginny Duenkel	4'43"3
1968	A.B.D.	Debbie Meyer	4'31"8

800 m SERBEST			süre
1968	A.B.D.	Debbie Meyer	9'24"0

100 m SIRTÜSTÜ			süre
1924	A.B.D.	Sybil Bauer	1'23"2
1928	Hollanda	Marie Braun	1'22"0
1932	A.B.D.	Eleanor Holm	1'19"4
1936	Hollanda	Dina Senff	1'18"9
1948	Danimarka	Karen Harup	1'14"4
1952	G. Afrika	Joan Harrison	1'14"3
1956	B. Britanya	Judy Grinham	1'12"9
1960	A.B.D.	Lynn Burke	1'09"3
1964	A.B.D.	Cathy Ferguson	1'07"7
1968	A.B.D.	Kaye Hall	1'06"2

200 m SIRTÜSTÜ			süre
1968	A.B.D.	Lillian (Pokey) Watson	2'24"8

100 m KELEBEK KULACI			süre
1956	A.B.D.	Shelley Mann	1'11"0
1960	A.B.D.	Crolyn Schuler	1'09"5
1964	A.B.D.	Sharon Stouder	1'04"7
1968	Avustralya	Lynn MeClements	1'05"5

200 m KELEBEK KULACI			süre
1968	Hollanda	Ada Kok	2'24"7

100 m KURBAĞALAMA			süre
1968	Yugoslavya	Djurdjica Bjedov	1'15"8

200 m KURBAĞALAMA			süre
1924	B. Britanya	Lucy Morton	3'33"2
1928	Almanya	Hilde Schrader	3'12"6
1932	Avustralya	Clare Dennis	3'06"3
1936	Japonya	Hideko Maehata	3'03"6
1948	Hollanda	Nel Vliet	2'57"2
1952	Macaristan	Eva Szekely	2'51"7
1956	Almanya	Ursula Happe	2'53"1
1960	B. Britanya	Anita Lonsbrough	2'49"5
1964	S.S.C.B.	Galina Prozumenschikova	2'46"4
1968	A.B.D.	Sharon Wichman	2'44"4

400 m SERBEST BAYRAK			süre
1912	B. Britanya	Moore. Steer, Speirs, Flecher	5'52"8
1920	A.B.D.	Bleibtrey, Sohroth, Guest, Woodbridge	4'58"8
1924	A.B.D.	Ederle, Wehselau, Lackie, Donelly	
1932	A.B.D.	Garatti, Norelius	4'47"6
		McKim. Garatti-Saville, Johns, Madison	4'38"0
1936	Hollanda	Selbach, Wagner, den Ouden, Mastenbroek	4'36"0
1948	A.B.D.	Corridon, Kalama, Helser, Curtis	4'29"2
1952	Macaristan	İ. Novak, Temes, E. Novak, Szöke	4'24"4
1956	Avustralya	Fraser, Leech, Morgan, Crapp	4'17"1
		Spillane, Stobs, Wood,	
1960	A.B.D.	von Saltza	4'08"9
		Stouder, de Varona,	
1964	A.B.D.	Watson, Ellis	4'03"8
		Barkman, Gustavson,	
1968	A.B.D.	Pedersen, Henne	4'02"5

400 m KARIŞIK BAYRAK			süre
1960	A.B.D.	Burke, Kempner, Schuler, Von Saltza	4'41"1
1964	A.B.D.	Ferguson, Goyette, Stouder, Ellis	4'33"9
1968	A.B.D.	Hall, Ball, Daniel, Pedersen	4'28"3

200 m KARIŞIK FERDİ			süre
1968	A.B.D.	Claudia Kolb	2'24"7

400 m KARIŞIK FERDİ			süre
1964	A.B.D.	Donna de Varona	5'18"7
1968	A.B.D.	Claudia Kolb	5'08"5

TRAMPLEN ATLAMA			PUAN
1920	A.B.D.	Aileen Riggin	539.90
1924	A.B.D.	Elizabeth Becker	474.50
1928	A.B.D.	Helen Meany	78.62
1932	A.B.D.	Georgia Coleman	87.52
1936	A.B.D.	Marjorie Gestring	89.27
1948	A.B.D.	Victoria Draves	108.74
1952	A.B.D.	Patricia McCormick	147.30
1956	A.B.D.	Patricia McCormick	142.36
1960	Almanya	İngrid Kramer	155.81
1964	Almanya	İngrid Kramer	145.00
1968	A.B.D.	Sue Gossick	150.77

KULE ATLAMA			PUAN
1912	İsveç	Greta Johansson	39.90
1920	Danimarka	Stefani Fryland-Clausen	34.60
1924	A.B.D.	Caroline Smith	33.20
1928	A.B.D.	Elizabeth Pinkston	31.60
1932	A.B.D.	Dorothy Poynton	40.26
1936	A.B.D.	Dorothy Poynton-Hill	33.93
1948	A.B.D.	Victoria Draves	68.87
1952	A.B.D.	Patricia McMormick	79.37
1956	A.B.D.	Patricia McCormick	84.85
1960	A.B.D.	İngrid Kramer	91.28
1964	A.B.D.	Lesley Bush	99.80
1968	Çekoslovakya	Milena Duchkova	109.59

KIŞ OLİMPİYATLARI

BİATLON

			süre
1960	İsveç	Klas Lestander	1s33'21"6
1964	S.S.C.B.	Vladimir Melanin	1s20'26"8
1968	Norveç	Magnar Solberg	1s13'45"9
1972	Norveç	Magnar Solberg	1s15'55"5

BAYRAKLI BİATLON

		süre
1968	S.S.C.B.	2s13'02"4
1972	S.S.C.B.	1s52'44"9

BOBSLEİGH

2'li bob		sürücü	süre
1932	A.B.D.	Hubert Stevens	8'14"74
1936	A.B.D.	İvan Brown	5'29"29
1948	İsviçre	F. Endrich	5'29"2
1952	Almanya	Andreas Ostler	5'24"54
1956	İtalya	Lamberto Dalla Costa	5'30"14
1960		yapılamadı	
1964	B. Britanaya	Antony Nash	4'21"9
1968	İtalya	Eugenio Monti	4'41"54
1972	Almanya	W. Simmerer	4'57"97

4'lü bob		sürücü	süre
1924	İsviçre	Edward Scherrer	5'45"54
1928	A.B.D.	William Fiske	3'20"5

1932	A.B.D.	William Fiske	7'53"68
1936	İsviçre	Pierre Musy	5'19"85
1948	A.B.D.	Edward Rimkus	5'20"1
1952	Almanya	Andreas Ostler	5'07"84
1956	İsviçre	Franz Kapus	5'10"44
1960		yapılamadı	
1964	Kanada	Victor Emery	4'14"46
1968	İtalya	Eugenio Monti (2 tur)	2'17"39
1972	İsviçre	Wicki	4'43"07

BUZ HOKEYİ

		SONUÇ*
1920	Kanada	3-0
1924	Kanada	2-0
1928	Kanada	3-0
1932	Kanada	5-0-1
1936	B. Britanya	2-0-1
1948	Kanada	7-0-1
1952	Kanada	7-1-0
1956	S.S.C.B.	5-0
1960	A.B.D.	5-0
1964	S.S.C.B.	7-0
1968	S.S.C.B.	6-1-0
1972	S.S.C.B.	4-1-0

* Şampiyona final sonuçları

ALP KAYAĞI
(erkekler)

İNİŞ

			süre
1948	Fransa	Henry Oreiller	2'55"0
1952	İtalya	Zeno Colo	2'30"8
1956	Avustralya	Anton Sailer	2'52"2
1960	Fransa	Jean Vuarnet	2'06"0
1964	Avustralya	Egon Zimmermann	2'18"16
1968	Fransa	Jean-Claude Killy	1'59"85
1972	İsviçre	B. Pussi	1'51"43

SLALOM

			süre
1948	İsviçre	Edi Reinalter	2'10"3
1952	Avustralya	Othmar Schneider	2'00"0
1956	Avustralya	Anton Sailer	194,7 puan*
1960	Avustralya	Ernst Hinterseer	2'08"9
1964	Avustralya	Josef Stiegler	2'11"13
1968	Fransa	Jean- Claude Killy	1'39"73
1972	İspanya	F. Ochoa	1'49"27

* 1956 Yılında puan sistemi değiştirilmiştir.

BÜYÜK SLALOM

			süre
1952	Norveç	Stein Eriksen	2'25"0
1956	Avustralya	Anton Sailer	3'00"1
1960	İsviçre	Roger Staub	1'48"3
1964	Fransa	François Bonlieu	1'46"7
1968	Fransa	Jean-Claude Killy	3'29"28
1972	İspanya	G. Thoeni	3'09"62

(kadınlar)

İNİŞ

			süre
1948	İsviçre	Hedi Schlunegger	2'28"3
1952	Avustralya	Trude Jochum-Beiser	1'47"1
1956	İsviçre	Madeleine Berthod	1'40"7
1960	Almanya	Heidi Biebl	1'37"6
1964	Avustralya	Christl Haas	1'55"3
1968	Avustralya	Olga Pall	1'40"87
1972	İsviçre	M.-T. Nadig	1'36"68

SLALOM

			süre
1948	A.B.D.	Gretchen Fraser	1'57"2
1952	A.B.D.	Andrea Mead Lawrence	2'10"6
1956	İsviçre	Renée Colliard	112.3 puan*
1960	Kanada	Anne Heggtveigt	1'49"6
1964	Fransa	Christine Goitschel	1'29"8
1968	Fransa	Marielle Goitschel	1'25"86
1972	A.B.D.	B. Cochran	91'24

* 1956 Yılında puan sistemi değiştirilmiştir.

BÜYÜK SLALOM

			süre
1952	A.B.D.	Andrea Mead Lawrence	2'06"8
1956	Almanya	Ossi Reichert	1'56"5
1960	İsviçre	Yvonne Ruegg	1'52"2
1964	Fransa	Marielle GoGikschel	1'39"9
1968	Kanada	Nancy Geene	1'51"97
1972	İsviçre	M.-T. Nadig	1'29"9

KUZEY KAYAĞI
(erkekler)

15 km MUKAVEMET

			süre
1956	Norveç	Hallgeir Brenden	49'39"0
1960	Norveç	Hakon Brusveen	51'55"5
1964	Finlandiya	Eero Maentyranta	50'54"1
1968	Norveç	Harald Groenningen	47'54"2
1972	İsveç	S. Lunback	45'28"24

30 km MUKAVEMET

			süre
1956	Finlandiya	Veikko Hakulinen	1s44'06"0
1960	İsveç	Sixten Jernberg	1s51'03"9
1964	Finlandiya	Eero Maentyranta	1s30'50"7
1968	İtalya	Franco Nones	1s35'39"2
1972	S.S.C.B.	V. Vedenin	1s36'31"1

50 km MUKAVEMET

			süre
1924	Norveç	Thorlief Haug	3s44'32"0
1928	İsveç	Per E. Hedlund	4s52'03"0
1932	Finlandiya	Veli Saarinen	4s28'00"0
1936	İsveç	Elis Viklund	3s30'11"0
1948	İsveç	Nils Karlsson	3s47'48"0
1952	Finlandiya	Veikko Hakulinen	3s33'33"0
1956	İsveç	Sixten Jernberg	2s50'27"0
1960	Finlandiya	Kalevi Hammalainen	2s59'06"3
1964	İsveç	Sixten Jernberg	2s43'52"6
1968	Norveç	Ole Ellefsaeter	2s28'45"8
1972	Norveç	P. Tyldum	2s43'14"7

KUZEY KOMBİNE

			PUAN
1924	Norveç	Thorlief Haug	453.800
1928	Norveç	Johan Grottumsbraaten	427.800
1932	Norveç	Johan Grottumsbraaten	446.200
1936	Norveç	Oddbjörn Hagen	430.300
1948	Finlandiya	Heikki Hasu	448.800
1952	Norveç	Simon Statvik	451.621
1956	Norveç	Sverre Stenersen	455.000
1960	Almanya	Georg Thoma	457.952
1964	Norveç	Tormod Knutsen	469.28
1968	Almanya	Franz Keller	449.04
1972	D. Almanya	W. Wehling	413.34

40 km bayrak

		süre
1936	Finlandiya	2n41'33"0
1948	İsveç	2s32'08"0
1952	Finlandiya	2s20'16"0
1956	S.S.C.B.	2s15'30"0
1960	Finlandiya	2s18'45"6
1964	İsveç	2s18'34"6
1968	Norveç	2s08'33"5
1972	S.S.C.B.	2s04'47"9

İNİŞ
(tramplen atlama)

			PUAN
1924	Norveç	Jacob T. Thams	227.5
1928	Norveç	Alfred Andersen	230.5
1932	Norveç	Birger Ruud	228.0
1936	Norveç	Birger Ruud	232.0
1948	Norveç	Petter Hugsted	228.1
1952	Norveç	Arnfinn Bergmann	226.0
1956	Finlandiya	Antti Hyvarinen	227.0
1956	Almanya	Helmut Recknagel	227.2
1964	Finlandiya	Veikko Kankkonen (70 m yükseklik)	229.9
	Norveç	Toralf Engan (90 m yükseklk)	230.7
1968	Çekoslovakya	Jiri Raska (70 m yükseklik)	216.5
	S.S.C.B.	Vladimir Beloussov (90 m yükseklik)	231.3
1972	Polonya	W. Fortuna (90 m yükseklik)	230.7
	Japonya	Y. Kasaya (70 m yükseklik)	244.2

(kadınlar)

5 km MUKAVEMET

			süre
1964	S.S.C.B.	Claudia Boyarskikh	17'50"5
1968	İsveç	Toini Gustafsson	16'45"2
1972	S.S.C.B.	G. Kulacova	17'00"5

10 km MUKAVEMET

			süre
1952	Finlandiya	Lydia Wideman	41'40"0
1956	S.S.C.B.	Ljubovi Kozyreva	38'11"0
1960	S.S.C.B.	Marija Gusakova	39'46"6
1964	S.S.C.B.	Claudia Boyarskikh	40'24"3
1968	İsveç	Toini Gustafsson	36'46"5
1972	S.S.C.B.	G. Kulacova	34'17"8

15 km BAYRAK MUKAVEMET

		süre
1956	Finlandiya	1s09'01"0
1960	İsveç	1s04'21"4
1964	S.S.C.B.	59'20"2
1968	Norveç	57'30"0
1972	S.S.C.B.	48'46"1

KIZAK

TEK ERKEKLER

			süre
1964	Almanya	Thomas Koehler	3'26"77
1968	Avustralya	Manfred Schmid (3 tur)	2'52"48
1972	D. Almanya	W. Scheidel	3'27"58

ÇİFT ERKEKLER

süre

1964	Avustralya	J. Feistmantl, M. Stengl	1'41"62
1968	D. Almanya	K. Bonsack, T. Koehler (2 tur)	1'35"85
1972	İtalya	P. Hildgartner, W. Plaikner	1'28"35

TEK KADINLAR

1964	Almanya	Ortrun Enderlein	3'24"67
1968	İtalya	Erica Lechner (3 tur)	2'28"66
1972	D. Almanya	A. M. Muller	2'59"18

ARTİSTİK PATİNAJ

ÇİFT			PUAN
1908	Almanya	A. Hübler, H. Burger	78.40
1920	Finlandiya	Ludovika, W. Jacobsson	80.70
1924	Avustralya	H. Engelmann, A. Berger	74.50
1928	Fransa	A. Joly, P. Brunet	78.20
1932	Fransa	A. Joly, P. Brunet	76.70
1936	Almanya	M. Herber, E. Baier	103.30
1948	Belçika	M. Lannoy, P. Baugniet	11.227
1952	Almanya	Ria, Paul Palk	11.400
1956	Avustralya	E. Schwarz, K. Oppelt	11.310
1960	Kanada	B. Wagner, R. Paul	80.4
1964	S.S.C.B.	L. Beloussova, O. Protoppopov	104.4
1968	S.S.C.B.	L. Beloussova, O. Protoppopov	315.2
1972	S.S.C.B.	I. Rodina, A. Ulanov	12.420.4

TEK ERKEKLER			PUAN
1908	İsveç	Ulrich Salchow	2,641.00
1920	İsveç	Gillis Grafstrom	2.838.50
1924	İsveç	Gillist Grafstrom	2,575,25
1928	İsveç	Gillis Grafstrom	2,698.25
1932	Avustralya	Karl Schaefer	2,602.00
1936	Avustralya	Karl Schaefer	2,959.00
1948	A.B.D.	Richard Button	191.177
1952	A.B.D.	Richard Button	192.256
1956	A.B.D.	Hayes Alan Jenkins	166.430
1960	A.B.D.	David Jenkins	1,440.2
1964	Almanya	Manfred Schnelldorfer	1,916.9
1968	Avustralya	Wolfgang Schwarz	1,904.1
1972	Çekoslovakya	O. Nepela	2.739.1

TEK KADINLAR			PUAN
1908	B. Britanya	Madge Syers	1,767.50
1920	İsveç	Magda Mauroy	1,278.90
1924	Avustralya	H. Planck-Szabo	1,094.25
1928	Norveç	Sonja Henie	1,452.25
1932	Norveç	Sonja Henie	1,302.50
1936	Norveç	Sonja Henie	1,971.40
1948	Kanada	B. Ann Scot	163.077
1952	B. Britanya	Jeannette Altweg	161.756
1956	A.B.D.	Tenley Albright	169.670
1960	A.B.D.	Carol Heiss	1,490.1
1964	Hollanda	Sjoukije Dijkstra	2,018.5
1968	A.B.D.	Peggy Fleming	1.970.5
1972	Avusturya	B. Schuba	2,751.5

SÜRAT PATİNAJ
(erkekler)

500 m			süre
1924	A.B.D.	Charles Jewtrow	44"0
1928	Finlandiya	Clas Thunberg	43"4
	Norveç	Bernt Evensen	43"4
1932	A.B.D.	John A. Shea	43"4
1936	Norveç	İvar Ballangrud	43"4
1948	Norveç	Finn Helgesen	43"1
1952	A.B.D.	Kennety Henry	43"2
1956	S.S.C.B.	Yevgeni Grishin	40"2
1960	S.S.C.B.	Yevgeni Grishin	40"2
1964	A.B.D.	Richard McDermott	40"1
1968	Almanya	Erhard Keller	40"3
1972	Almanya	Erhard Keller	39"4

1 500 m			süre
1924	Finlandiya	Clas Thunberg	2'20"8
1928	Finlandiya	Clas Thunberg	2'21"1
1932	A.B.D.	John A. Shea	2'57"5
1936	Norveç	Charles Mathisen	2'19"2
1948	Norveç	Sverre Farstad	2'17"6
1952	Norveç	Hialmar Anderson	2'20"4
1956	S.S.C.B.	Y. Grishin, Y. Mikhailov (birlikte)	2'08"6
1960	Norveç	Edgar Roadaas	2'10"4
1964	S.S.C.B.	Ant Antson	2'10"3
1968	Hollanda	Cornelis Verkerk	2'03"4
1972	Hollanda	A. Schenk	2'02"9

5 000 m			süre
1924	Finlandiya	Clas Thunberg	8'39"0
1928	Norveç	İvar Ballangrud	8'50"5
1932	A.B.D.	İrving Jaffee	9'40"8
1936	Norveç	İvar Ballangrud	8'19"6
1948	Norveç	Reidar Liaklev	8'29"4
1952	Norveç	Hjalmar Anderson	8'10"6
1956	S.S.C.B.	Boris Shilkov	7'48"7
1960	S.S.C.B.	Viktor Kosichkin	7'51"3
1964	Norveç	Knut Johannesen	7'38"4
1968	Norveç	F. Anton Maier	7'22"4
1972	Hollanda	A. Schenk	7'23"6

10 000 m			süre
1924	Finlandiya	Julien Skutnabb	19'04"8
1928		(Buz erimesi nedeniyle yapılamadı)	
1932	A.B.D.	İrving Jaffee	19'13"6
1936	Norveç	İvar Ballangrud	17'24"3
1948	Norveç	Ake Seyffarth	17'26"3
1952	Norveç	Hjalmar Anderson	16'45"8
1956	İsveç	Sigvard Ericsson	16'35"9
1960	Norveç	Knut Johannesen	15'46"6
1964	İsveç	Jonny Nilsson	15'50"1
1968	İsveç	Johnny Hoeglin	15'23"6
1972	Hollanda	A. Schenk	15'01"3

(kadınlar)

500 m			süre
1932	Kanada	Jean Wilson	58"0
1960	Almanya	Helga Haase	45"9
1964	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	45"0
1968	S.S.C.B.	Ludmila Titova	46"1
1972	A.B.D.	A. Henning	43"3

1 000 m			süre
1932	A.B.D.	Elizabeth DuBois	2'04"4*
1960	S.S.C.B.	Klara Guseva	1'34"1
1964	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	1'33"2
1968	Hollanda	Carolina Geijssen	1'32"6
1972	Almanya	M. Pelug	1'31"4

* 1932 Kadınlararası müsabakaları resmen kabul edilmiştir.

1 500 m			süre
1932	A.B.D.	Kit Klein	3'06"0
1960	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	2'52"2
1964	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	2'22"6
1968	Finlandiya	Kaija Mustonen	2'22"4
1972	A.B.D.	D. Holum	2'20"8

3 000 m			süre
1960	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	5'14"3
1964	S.S.C.B.	Lidia Skoblikova	5'14"9
1968	Hollanda	Johanna Schut	4'56"2
1972	Hollanda	C. Baas Kaiser	4'52"1

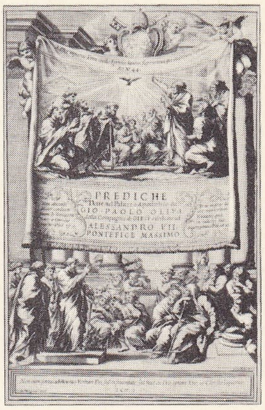

P. OLİVA'nın vaız kitabının kapağı G. Chasteau'nun eseri, Cabinet des Estampes, Paris

OLİVARES kontu ve dükü Vélasquez'in eseri (bütün ve detay) Prado müzesi, Madrid

OLİMPO (Baldassare), italyan şairi (Sassoferrato 1486'ya doğr.-Roma 1540'a doğr.). Hayatı hakkında az şey bilinir. Halk ozanları tarzında birçok şiir yazdı. Bunların en güzelleri *Gloria d'Amore* (Aşk Onuru) [1520] adlı kitapta toplanmıştır. (L)

OLİNDA, Brezilya'da (Pernambuco eyaleti) şehir, Recife yakınında; 39 000 nüf. Eski Portekiz sömürgesi merkezi. Sayfiye yeri. Şeker fabrikası. (L)

OLİNGO i. Zool. Bk. BASSARİCYON.

OLİOS i. Otlar ve çalılar arasında yaygın örümcek. (*Clubionidae* familyasından.) [L]

OLİPHANT (Margaret WİLSON, Mrs. —), ingiliz romancısı (Wallyford, Musselburgh yakınları, Midlothian 1828 - Wimbledon 1897). Çok sayıda roman yazdı: gerçekçi bir roman olan *Chronicles of Carlingford* (Carlingford Kronikleri) [1863-1876]; ölüler tarafından kuşatılan Semur şehrinin efsanevî tarihini dile getiren *A Beleaguered City* (Kuşatılmış Şehir) [1880] ve ahlâkçı bir eser olan *Miss Marjoribanks* (Bayan Marjoribanks) [1866]. (L)

OLİPHANT (Markus Laurence Elwin), ingiliz fizikçisi (Adelaide, Avustralya 1901). İlköğrenimini Adelaide'de yaptı; daha sonra Cambridge'teki Trinity college'a devam etti. Cavendish laboratuvarında yönetmen asistan (1935) ve Birmingham üniversitesinde profesör (1937) oldu. Atom fiziği alanında çalıştı. 1934'te, döteryum atomlarını hızlı dötonlarla bombardıman ederek zengin bir nötron kaynağı elde etti ve bu kaynaktan yararlanarak nötronlar üstünde sayısız deneyler yaptı. İkinci Dünya savaşında Lawrence ile birlikte çalışmak için Amerika'ya (Berkeley) gitti. 1943'te, magnetik alanı sabit kalan ve hızlandırıcı gerilimin frekansı değişen tipte bir elektron hızlandırma cihazı olan senkrosiklotronu tasarladı. (L)

OLİSTHOPUS i. Kırmızı bacaklı, genellikle parlak esmer renkli, 7-8 mm uzun-

«Oliver Twist» Cruikshank'ın illüstrasyonu

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

luğunda ağılı böcek. (İlmî adı *Olisthopus rotundatus.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

OLİT i. (fr. *olide*'den). Kim. *Eşanl.* LAKTON (Cenevre kongresinin adlandırma sistemine göre). [L]

OLİTE, İspanya'da (Navarra) şehir, verimli bir ovada; 3 000 nüf. Navarra krallığının Castilla'ya katılmadan önceki başkenti. Surlar. Carlos III'ün genişlettiği Navarra krallarının şatosu (XIV. - XV. yy), bugün yıkılmıştır. (L)

OLİVA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Akdeniz yakınında; 14 600 nüf. (L)

OLİVA, polca **Oliwa,** Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) yer, Gdansk'ın kuzeybatısında. Eski manastır, 3 mayıs 1660'ta da burada İsveç, Polonya, Avusturya imparatoru ve Brandenburg seçici prensi arasında *Oliva antlaşması* imzalandı: Polonya kralı, İsveç üstünde hak iddia etmekten vaz geçti ve Prusya bağımsız bir devlet haline geldi. (L)

OLİVA (Fernan PEREZ DE). Bk. PEREZ.

OLİVA (Giovanni Paolo), on birinci cizvit tarikatı başkanı (Cenova 1600-Roma 1681). Olasıcılık* (papa, cizvitlerin bu dokrinden vaz geçmelerini istiyordu) meselesinin yarattığı karışıklıklar karşısında kesin bir tavır alamaması uzun bir huzursuzluk devresine yol açtı. (L)

OLİVA (LA), İspanya'da (Navarra) yer. Kilise ve önemli kalıntılar (Santa Maria manastırının gotik üslûbunda avlu dehlizi). [L]

OLİVA DE LA FRONTERA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili), Portekiz sınırı yakınında; 11 300 nüf. (L)

OLİVARES (Enrique DE GUZMAN, — kontu), ispanyol siyaset adamı (Madrid 1530-ay. y. 1599). Sayıştay başkanlığı, Castilla hazine müdürlüğü yaptı; Paris ve Roma büyükelçisi oldu. Roma'da, Paris'e fransız asıllı bir hükümdar isteyen (1589) Sixtus Quintus ile anlaşmazlığa düştü. 1598'e kadar Sicilya genel valiliği yaptı. (L)

OLİVARES (Gaspar DE GUZMAN, — kontu ve dükü), ispanyol siyaset adamı (Roma 1587-Toro 1645), Enrique de Guzman'ın oğlu. Felipe IV'ün güvenini kazandı, başmabeyinci ve Hint adaları bakanı sıfatıyle devletin mutlak hâkimi oldu (1621-1643). Önce maliyede köklü bir reform hareketine girişti; lüks harcamalara karşı tedbirler aldı, bir pul resmi koydu; fakat sarayın gösterişli yaşayışı ve kendi özel çıkarı için büyük paralar harcadı. Merkeziyetçi siyaseti, Viscaya'nın (1631), sonra da Katalonya'nın ayaklanmasına yol açtı; Katalonya, Fransa'nın hâkimiyetine girdi (1640). Portekiz'de Joao do Bragança ayaklandı (1640). Olivares, edebiyatı sevmekle beraber, *Historia de la Vida del Buscon* (Buscon'un Hayat Hikâyesi) [1626] adlı eserinde kendisine dil uzatan Francisco Quevedo y Villegas'ı hapse attırdı. Dış siyaset alanında Birleşik Eyaletler ile Onikiyıl mütarekesini bozdu (1621) ve Otuzyıl savaşına girdi (1636). Kraliçe İsabel'in etkisiyle gözden düştü ve yerini Luis de Haro aldı (Ocak 1643). Olivares'in cezaevinde öldüğü sanılır. (L)

Emile OLLİVİER
André Gill'in karikatürü
Cabinet des Estampes, Paris

OLİVECRONA (Herbert), isveçli beyin cerrahı (Visby 1891). Serafimerlasarettet Cerrahî kliniği müdürü idi. Carolina Krallık enstitüsü sinir cerrahîsi profesörü oldu; 1922'de, Cushing metodu ile kulak siniri üzerinden bir nörinom çıkararak ün kazandı. Lysholm ile, beyin vantrikülografisini kurdu. Ayrıca meninjiomlar (1935), anjimonlar (1936), beyin cerrahîsi alanına giren hastalıkların radyolojik teşhisi (1940) üstünde de çalıştı. (L)

OLİVECRONA (Samuel Rudolf Detlof Knut), isveçli hukukçu (Mässvick 1817 - Stockholm 1905). Uppsala Hukuk fakültesinde profesördü (1847-1868); yargıtay üyesi oldu (1868-1889), Diyet'lerde de önemli bir rol oynadı (1859-1864). Özellikle ceza hukuku çalışmalarıyle tanınır. (L)

OLİVEİRA (Alberto DE), brezilyalı şair (Saquarema 1859-Niteroi 1937). Parnasse'cı. «Şairlerin prensi» olarak tanınan Olava Bilac'ın izinden yürüdü. (L)

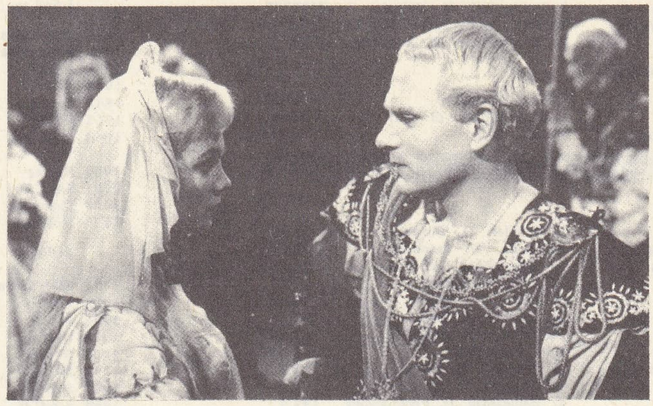

Laurence OLİVİER
Jean Simmons (Ophelia) ile Hamlet'te (1948)

OLİVEİRA (Fransisco Xavier DE OLİVEİRA, — şövalyesi denir), portekizli yazar (Lizbon 1702 - Hanckney, İngiltere 1783). Diplomatlık mesleğine Viyana elçiliğinde başladı, birkaç yıl Viyana'da kaldı, adı şüpheli bir olaya karışınca istifa etti (1741), Hollanda'da ve İngiltere'de yaşadı. İngiltere'deyken Protestanlığı kabul etti, fakat yazılarıyle Pombal'i destekledi. Bir kısmı basılmamış olan portekizce ve fransızca çeşitli eserler yazdı: *Mémoires Historiques* (Tarihî Hatıralar) [fr., 1741]; *Discurso Patetico* (Dokunaklı Nutuk) [1756]; *Cartas* (Mektuplar) [1855] v.b. Derin bir ansiklopedik bilgiye dayanan bu eserler, yazarın çağına tanıklık eden önemli birer belge niteliğindedir. (L)

OLİVEİRA (Mateus VİCENTE DE), portekizli mimar (Barcarena 1710-Lizbon 1786). Ludwig'in öğrencisiydi; Estrela kilisesini ve Lizbon yakınındaki Queluz krallık şatosunun bir kısmını yaptı (1758-1794); şatonun bahçelerini fransız mimarı Robillon düzenledi. (L)

OLİVEİRA MARTİNS (Joaquim Pedro DE). Bk. MARTİNS.

OLİVELLA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; sıcak denizlerde yaygındır. (Olividae familyasından.) [Orbigny'nin Güney Amerika'da gördüğü *Olivella puelchana* gibi bazı türleri ayak loplarını geliştirerek suya atlayabilir ve yüzgeçayaklılar gibi yüzebilir. Kalifornıya'da yaşayan *Olivella biplicata*'nın kavkısı yerlilerce süs ve para olarak kullanılır.] (L)

OLİVENİT i. (fr. *olivénite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır arsenyat. (L)

OLİVENZA, İspanya'da şehir, Estremadura'da (Badajoz ili), 12 540 nüf. Portekiz ile İspanya arasında uzun süre çekişmelere yol açan ve 1801'de İspanya tarafından ilhak edilen kale. Eski şato; XVI. yy.dan kalma kiliseler. (L)

OLİVER (Isaac), fransız minyatürcüsü (Londra ? 1556 -ay.y. 1617). Protestandı, İngiltere'ye sığındı, Hillard'ın öğrencisi oldu. Amsterdam müzesinde ve Wallace gallery'de portreleri vardır. —Oğlu PETER (Londra 1594-ay.y. 1648), minyatürcü ve gravürcü idi. Eserleri aynı müzelerde yer almaktadır. (L)

OLİVER (Joe OLİVER, **King** — denir), amerikalı zenci caz kornetçisi ve orkestra yöneticisi (New-Orleans 1885-Savannah, Georgia 1938). New-Orleans'ta, Eagle Band topluluğunda çalıştı, sonra Chicago'ya yerleşerek 1920'de Original Creole Band topluluğunu kurdu. Bu toplulukta o zamanın en iyi cazcıları, bu arada Louis Amstrong da bulunuyordu; «New-Orleans» üslûbundaki ilk plakları Original Creole Band doldurmuştur. (L)

OLİVERA. Bk. MARİA (Despina).

OLİVERO (Magda), italyan kadın opera şarkıcısı (Saluzzo 1914). Çok genç yaşta piyano ve armoni eğitimi gördü, sanat hayatının daha başında (1933) Puccini'nin operalarını ve özellikle Violetta rolünü yorumlayarak tanındı. 1938'de Scala'da çalışmağa başladı, on yıl kadar sahneden ayrıldıktan sonra, 1951'de Adrienne Lecouvreur (Cilea) rolünde tekrar sahneye çıktı. Halen verismo akımının az bilinen operalarını tanıtmağa çalışmaktadır. (L)

Oliver Twist (*The Adventures of Oliver Twist*) [Oliver Twist'in Serüvenleri], Charles Dickens'ın (1838). Konusu, terkedilmiş bir çocuğun başından geçenlerdi. Çocuk, bir süre yoksullarevinde kaldıktan sonra, haydutların eline düşer. Bir ihtiyarın şikâyeti üzerine mahkemeye verilir, ama ihtiyarın ilgisini çeker, yaşlı adam onu kötülük ve yoksulluktan kurtarmak ister. Çok geçmeden bu ihtiyarın en yakın akrabası olduğu meydana çıkar. Bu insancıl roman, ingiliz aşağı halk tabakalarının yaşayışını ilgi çekici bir şekilde dile getirmektedir. —David Lean 1948'de bu romandan bir film yaptı. (→ Bibliyo.) [L]

Olivetti, Camillo Olivetti (1868-1943) tarafından 1908'de İvrea'da kurulan italyan ortaklığı. Yazı makineleri ve büro malzemesi yapımında uzmanlaştı. 1933'te İtalya yarımadasında piyasaya hâkim olan firma, 800 kişilik bir kadro ile 25 000 yazı makinesi yaptı ve önemli bir sanayi topluluğu olma yoluna girdi. Ortaklık, İtalya için, Apuania'da (1938'de Massa, Carrara ve Montignoso'nun birleşmesiyle meydana getirilen ve 1946'da kaldırılan komün) klasör ve büro mobilyası yapan Synthesis tesislerini, Torino'da ve Pozzuoli'de (Napoli yakınları) iki makine fabrikası kurdu ve o zamana kadar sadece bir makine yapan İvrea'daki fabrikaya, bir çelik ve alüminyum dökümevi ekledi. Olivetti'nin İtalya dışında da üç yapım (Glasgow, Barcelona ve Buenos Aires) ve iki montaj (Johannesburg ve Rio de Janeiro) fabrikası vardır. Yabancı ülkelerdeki öbür şubeleri ise (Fransa'da, 1939'da kurulan S.A.M.P.O. Olivetti ortaklığı) ticarî ortaklık niteliğindedir. (L)

OLİVETTİ (Adriano), italyan sanayicisi (İvrea 1901 - Milano-Lozan ekspresinde 1960). 1924'te Torino Politeknik okulunu bitirdi, aynı yıl, babası Camillo Olivetti'nin (1868-1943) 1908'de kurduğu işletmeye girdi. Ülke dışına ve özellikle A.B.D.'ye yaptığı gezilerden sonra, 1933'te Olivetti şirketine genel müdür, daha sonra başkan oldu (1938). İkinci Dünya savaşında İsviçre'ye sığındı, orada siyasî ve sosyal bir doktrin üstüne çalıştı ve bunu *L'Ordine Politico delle Comunità* (Toplulukların Siyasî Düzeni) [1947] adlı eserinde açıkladı. Eserinde, parlamenter rejimin gerileyiş sebeplerini ortaya koydu ve topluluk temeline dayanan bir yönetim sisteminin övgüsünü yaptı. Siyasî düşüncelerini somut olarak geliştirmek için, «Comunità» hareketinin temelini attı. (L)

OLİVİDAE çoğl. i. Sıcak denizlerde bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bu hayvanlarda ayak enlemesine derin bir çizgiyle ikiye ayrılır, çok geniş olan arka kısım her iki yandan kavkının üzerine doğru kıvrılır. Kavkı düz, parlak, silindirimsi, kapaklı veya kapaksız olur.) [L]

OLİVİER (Juste), fransızca yazan isviçreli yazar (Eysins, Vaud 1807 - Cenevre 1876). Neuchâtel'de edebiyat ve tarih, sonra Lozan akademisinde isviçre tarihi dersleri verdi. 1846'da İsviçre'den ayrıldı, uzun süre Paris'te yaşadı. Şiir alanında başlıca

Foto. «Le Cinéma» (LAROUSSE)

eserleri: *Poèmes Suisses* (İsviçre Şiirleri) [1830]; *Les Deux Voix* (İki Ses) [1835]; *Les Chansons Lointaines* (Uzak Şarkılar) [1855] adlı şiir kitaplarını, *Le Canton de Vaud* (Vaud Kantonu) [1836-1841]; *Mouvement İntellectuel de La Suisse* (İsviçre'de Aydın Hayatı) [1845] adlı incelemeleri ve birçok roman yayımladı. — Kardeşi URBAİN (Eysins, Vaud 1810 - ay.y. 1888), Vaud lehçesinde otuz kadar roman yazdı. (L)

OLİVİER (sir Laurence Kerr, **Laurence** - denir), ingiliz oyuncusu ve sahneye koyucusu (Dorking, Surrey 1907). Genç yaşta sahne hayatına atıldı. 1937'de girdiği Old Vic Theater'da oyunculuk mesleğinin yanı sıra, sahneye koyuculuğu da öğrendi ve Shakespeare tiyatrosunda uzmanlaştı. Aynı zamanda, tiyatrocu olarak edindiği bütün yetenekleri sinemada da kullandı: önce Almanya'da çevrilen bir filimde (*The Temporary Widow* [Geçici Dul], 1929) rol aldı. Sonra Hollywood ile anlaşarak *The Yellow Ticket* (Sarı Bilet) [1931], *Ölmeyen Aşk* (Wuthering Heights) [1939] ve *Rebecca* (1940) adlı filimleri çevirdi. İkinci Dünya savaşından sonra İngiltere'ye dönen sanatçı Shakespeare'in üç eserini perdeye aktardı: *Henry V* (1945); *Hamlet* (1948); *Richard III* (1955). Bunlarda, Shakespeare'in oyunlarını, kendi özel anlayışına göre, ideal bir biçimde sundu. 1963'te National theatre'ın başına getirildi. (L)

OLİVİERİ (Pietro Paolo), italyan mimar ve heykeltıraşı (Roma 1551 - öl. 1599). San Giovanni in Laterano bazilikasının mihrabını yaptı, Sant'Andrea della Valle kilisesinin planlarını çizdi (kiliseyi Maderno tamamlamıştır). Capitolium'daki büyük Gregorius IX heykeli ve Santa Francesca Romana'daki Gregorius XI'in mezarı da onun eseridir. (L)

OLİVİER PLUNKETT. Bk. PLUNKETT.

OLİVİLLO i. Amerika'da *Aextoxicon punctatum*'dan elde edilen kereste. (L)

OLİVİN i. (fr. *olivine*). Miner. Formülü (Mg, Fe)$_2$ SiO$_4$ olan tabiî magnezyum ve demir silikat; zeytin yeşili renktedir. (PERİDOT da denir.) [L]

OLİVİNİT i. (fr. *olivinite*). Miner. Temel bileşeni peridot olan peridotit çeşidi. (L)

OLKUSZ, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Krakow'un kuzeybatısında; 10 900 nüf. Eski madencilik (çinko ve kurşun) merkezi. (L)

OLLA PODRİDA i. (isp. *olla,* çömlek, *podrida,* çürümüş'ten). Bir ispanyol yemeği.

— ANSİKL. *Basit ollapodrida* veya *puchero,* bir parça et, domuz yağı, lahana, nohut ve bol kırmızı biberle yapılır; çorba, et suyu ve sebze yemeği yerini tutar. *Karışık ollapodrida* ise, bütün sebzeler, türlü baharat, balık, av ve tavuk eti, çeşitli kasaplık etler, domuz eti, kaynamış yumurta ve pirinç ile yapılır. Yemeğin içindeki çeşitli parçaların çoğu özel salçalarla ayrı ayrı yenir. (L)

OLLÉ—LAPRUNE (Léon), fransız filozofu (Paris 1839-ay.y. 1898). École Normale Supérieure'ü bitirdi; aynı okulda felsefe öğretmenliği yaptı (1875). Koyu bir katolikti; 1880'de, dinî topluluklara karşı çıkarılan kararnameleri protesto ettiği için, bir yıl süreyle görevinden uzaklaştırıldı. Eserleri: *La Philosophie de Malebranche* (Malebranche'ın Felsefesi) [1870]; *De la Certitude Morale* (Ahlâkî Kesinlik Üstüne) [1880]; *Essai sur la Morale d'Aristote* (Aristoteles'in Ahlâkı Üstüne Deneme) [1881]; *La Philosophie et les Temps Présents* (Felsefe ve Şimdiki Zamanlar) [1890]; *Les Sources de la Paix İntellectuelle* (Düşünce Huzurunun Kaynakları) [1892]. (L)

OLLENHAUER (Erich), alman siyaset adamı (Magdeburg 1901 - Bonn 1963). 1916'da Sosyal Demokrat partiye (S.D.P.) girdi; Hitler iktidara geldiği zaman, Parti Merkez bürosunda bulunuyordu; Prag'a, sonra Paris'e, oradan da 1940'ta Londra'ya göç etti. Almanya'ya dönünce (1946), arkadaşı Kurt Schumacher ile S.D.P.'yi yeniden kurdu, 1952'de onun yerine parti başkanı oldu. (L)

OLLER İ MORAGUES (Narcis), katalonyalı yazar (Valls 1846 - Barcelona 1930). Katalonya edebî rönesansının başlıca romancısıdır. Zola'nın dostuydu; romanlarında natüralizmin etkisi ağır basar: *La Papallona* (Kelebek) [1883]; *La Bogeria* (Delilik) [1883]; *Pilar Prim* (1905). [L]

OLLİER (Léopold), fransız cerrahı (Les Vans 1830 - Lyon 1900). Montpellier'de doktorluk (1856), Lyon Hotel-Dieu hastahanesinde cerrahlık (1860), Lyon Tıp fakültesinde profesörlük yaptı (1877). Lyon'da vurulan (1894) cumhurbaşkanı Carnot'yu ameliyat etti. Kemik ve eklem cerrahisinin gelişmesinde büyük katkısı oldu. (L)

OLLİVİER (Emile), fransız siyaset adamı (Marsilya 1825 - Saint-Gervais-les-Bains 1913). Avukattı; 1857'de seçilen beş cumhuriyetçi milletvekili arasında yer aldı: imparatorun keyfî idaresine karşı savaştı, özellikle, Genel Güvenlik kanununun oylanması dolayısıyle (1858) sesini duyurdu. Tekrar milletvekili seçilince, Morny'nin çağrısına uyarak imparatora yaklaştı. Grev kanunu projesini hazırladı (1864), Tiers parti'ye katıldı ve Rouher'e cephe aldı (1866). Mayıs 1869 seçimlerinden sonra Tiers parti'nin başına geçti; parti, «Yüzonaltılar gensorusu»nu hazırladı (temmuz). Ollivier parlamenter bir rejimin kurulmasını istedi, kabineyi kurmakla görevlendirildi, bu kabinede adalet ve din bakanlıklarını da üstüne aldı (2 ocak 1870). Fakat eski cumhuriyetçi arkadaşlarının muhalefetiyle karşılaştı; ihtilâlcilerin hareketini önledi (Victor Noir olayı); rejim değişikliğiyle ilgili işleri (senatonun kuruculuk yetkisini kaldıran 20 nisan tarihli senato kararı) sürdürdü ve 8 mayıs 1870 plebisitine yol açtı. Fakat, Gramont dükünün, Benedetti'ye 12 temmuzda verdiği beceriksizce yönergelerle Hohenzollern olayını büyütmesine göz yumdu. Sorumluluğu kendi üstüne alarak, meclis önünde, bunu memnunlukla kabul ettiğini bildirdi (15 temmuz) ve ayın 16'sında seferberlik için meclisten ödenek verilmesiyle ilgili kararı çıkarttı. Fransa-Prusya savaşındaki ilk başarısızlıklardan sonra görevden çekildi (9 ağustos) ve 1873'e kadar İtalya'da yaşadı. Başlıca eserleri: *Le Ministère du 2 Janvier* (2 Ocak Hükûmeti) [1875]; *L'Eglise et l'Etat au Concile du Vatican* (Vatikan Konsilinde Kilise ve Devlet) [1879] ve *L'Empire Liberal* (Liberal İmparatorluk) [1894-1902]. Günlüğü (*Journal*) 1961'de yayımlandı. (L)

OLLONE (Max D'), fransız bestecisi (Besançon 1875 - Paris 1959). Paris konservatuvarında Massenet'nin öğrencisiydi. 1923'ten 1943'e kadar burada beste dersleri verdi. Ayrıca Fontainebleau konservatuvarında yönetmenlik (1923) ve Opéra Comique'te orkestra yöneticiliği (1914-1944) yaptı. Sahne eserleri, senfonik şiirler, orkestra için parçalar ve oda müziği besteledi. Ayrıca, *Langage musical* (Müzik Dili) [1952] adlı bir incelemesi vardır. (L)

OLMADIK sıf. (*olmak*'tan *ol-ma-dık*). Daha önce benzeri görülmemiş, alışılmamış: *Başına olmadık işler geldi. Zt.* OLAĞAN. (M)

OLMAK geçz. f. (esk. türk. *bolmak*'tan). Meydana gelmek, varlık haline geçmek, vuku bulmak: *Bu gencin söyledikleri belki olacak, belki olmayacaktı* (Ş.S. Aydemir). *Evet, bunların hiç biri henüz olmamıştı* (A.H. Tanpınar). || [Şu veya bu durumda] Bulunmak: *Beni dinleseydi böyle mi olurduk?* (F.R. Atay). || Yakışmak, uygun düşmek, elvermek: *Babasından milyonlar kalmış. Çalışmasa da olur ama, işini seviyor* (Kemal Tahir). || Bulunmak, mevcut olmak: *Mide boşluğundaki ağrı başlıyordu. Yanında kim olursa olsun birisi olsaydı* (S. F. Abasıyanık). *Kavga ederlerse ucunda ölüm olsa da yılmazlar* (Sabahattin Ali). || Olgunlaşmak: *Üzümler oldu.* || Hazırlanmak, hazır duruma gelmek: *Yemek oldu mu?..* || Yapılmak, (...) niteliği bulunmak: *Erkekçe olsun isterim / Dostluk ta düşmanlık ta* (Ahmed Arif). || [Zaman bildiren kelimeler] Geçmek, tamamlanmak: *O zamandan bu zamana ne kadar olmuş? Yirmi altı yıl* (Kemal Tahir). *Arkadaşım gideli iki yıl oldu.* || [Zaman bildiren bir isimle] Yaklaşmak, gelip çatmak: *Hava kararıyor, akşam oluyordu* (Ömer Seyfeddin). || Uymak, tam gelmek: *Bu ayakkabı size olur.* || [Birinin] Mülkiyeti altına girmek: *Ev onun oldu.* || [Bir şeyi] Elde etmek, edinmek: *Haberi olmak. Bilgisi olmak.* || [... den] Yoksun kalmak: *İşinden olmak. Evinden olmak.* || [...den] Hissedilmek: *Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun* (C.S. Tarancı). || [... den] Yapılmak: *Gümüşten olmak.* || [... de] Doğmuş bulunmak: *Köyden olmayan köy hayatını bilmez.* || [... lı] Olmak: *Partiden olmak. Partiden olmayan buraya giremez.* || *Teklz.* Sarhoş olmak: *Sen iyice oldun.* || (...) Halini, durumunu almak: *Âlâmımı aldın da sen oldun yeni derdim* (Şarkı). *Ne hasudum kalır ne bir hasmım / Eski düşmanlarım olur dostlarım* (Âşık Veysel). || Üçüncü tekil şahsın şimdiki ve geniş zaman çekimiyle .. *dır,* .. *dir* anlamı verir: *Reşat Bey bize hısım olur* (Kemal Tahir). *O Ahmed'in amcası oluyor.* || Üçüncü tekil şahsın geniş zamanının olumlu şekli «kabul», olumsuz şekli «ret» anlamı verir: *Olmaz demeyin! Aman, olmaz demeyin Beyefendi* (Kemal Tahir). *Çarşıya gidebilir miyim? - Olur.* || Üçüncü tekil şahsın geçmiş zamanının olumlu şekli, beğenme sözü olarak kullanılır; olumsuz şekli ise beğenmeyiş belirtir: *İşte bu olmadı. Şimdi oldu, onun karşısına öyle çıkamazdın.* || (Sıfat tamamlaması «bir şey» ile birlikte) Bir olayla karşılaşmak (karşılaşmamak), başına kötü bir şey gelmek (gelmemek): *Kazada size bir şey oldu mu? Araba devrildi ama, kimseye bir şey olmadı.* || «Ne» zamiriyle birlikte bir ilgiyi sormak veya ilgi bulunmadığını belirtmek için kullanılır: *Size ne oluyor?* || — Yard. f. (Bir sıfat veya isimle birlikte) İsmin veya sıfatın belirttiği durumu almak: *Kaç yol ağlamaklı oluyorum geceleri / Asıl bizim aramızda güzeldir hasret / Asıl biz biliriz kaderi* (Ahmed Arif). *Tevfiğin sakalı çıkmış, yanakları çökmüş, gözlerinin etrafı mosmor olmuş* (H.E. Adıvar). *Şair olmak.* || Partisipli kelimelerle birlikte «bitme veya başlama» anlamına gelen bileşik filler yapar: *Hâlâ ayılmamış olacaktı* (Ömer Seyfeddin). *Vakit ve saat gelmiş olacak ki halat almak için bir gürültü koptu* (Ahmed Rasim). *Erken saatte gidecek oldu da bırakmadık.* || Hastalık anlatan bir kelimeyle) Yakalanmak, kapmak: *Kızamık olmak. Nezle olmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Ola ki* (veya *ola kim*). *Esk.* «Belki, ihtimal ki» anlamında. || *Olan oldu,* artık hiç bir şey yapılamaz, iş işten geçti. || *Oldu olacak,* «artık hiç bir mahzuru yok, bari» anlamında: *Oldu olacak, Descartes'ı da analım* (N. Ataç). || *Oldu olacak kırıldı (kör) nacak. Teklz.* Her şey olup bitti, iş işten geçti. || *Oldu olanlar,* birinin başına kötü şeyler geldiğini anlatmak için kullanılır. || *Olduğu gibi görmek,* bir şeyi bütün ayrıntıları ve gerçekliğiyle görebilmek: *Geçmişi olduğu gibi görmek hiç mümkün mü?* (N. Ataç). || *Olduğu gibi görünmek,* [insanlar için] içi dışı bir olmak. || *Oldum olası* (*oldum olasıya* veya *oldum bittim*), «bildim bileli, başlangıcından bu yana» anlamında: *Raif'e gelince o çocuk, oldum bittim talihsizdir* (B. Felek). *Ellerim oldum olasıya senin unutsalar* (Atilla İlhan). || (...) *Olmakla beraber,* bununla birlikte, buna rağmen. || *Olmaz olaydı,* «onun yapılmamış, geçmemiş olmasını isterdim» anlamında. || *Olmaz olmaz.* Bk. OLMAZ. || *Olsa olsa* (veya *olsun olsun*), nihayette, ihtimal olarak: *Olsa olsa elli lira eder.* || (..) *olsun* (...) *olsun,* «ister şu ister bu, şurada veya burada bulunsun» anlamında: *Bu adam öldürücü, hayın takımını, hükümette olsun, dışarda olsun, ele geçirdiklerine hiç aman verme* (Kemal Tahir). *Öğretmen olsun, öğrenci olsun kim*

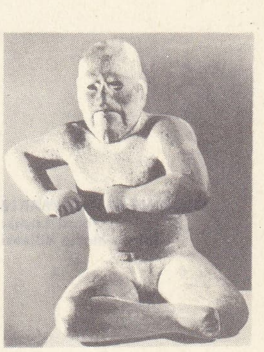

«Güreşçi»
Millî müze, Mexico

OLMEK'LER

Tabasco heykeli
musée de l'Homme,
Paris

OLMİ
«İl Posto»dan
bir sahne

Foto. Mexico Millî müzesi, musée de l'Homme (Paris) [LAROUSSE]

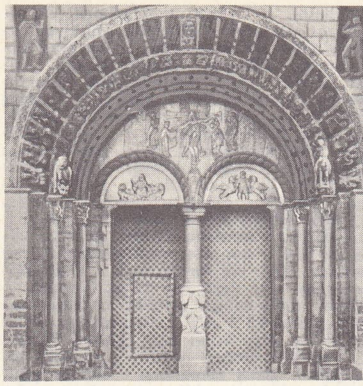

OLORON-SAINTE-MARIE
roma kapısı
Sainte-Marie kilisesi

Salustiano OLOZAGA
Cabinet des Estampes,
Paris

varsa buraya çağır. || *Olup bitmek,* geçmek, yapılmak: *Birkaç saatte her şey olup bitti* (F.R. Atay). *Burada neler olup bitiyor.* || *Olup biten* (veya *olan biten*), olay: *Görüştünüz mü yedinci ordudan ayrılırken Mustafa Kemal'le? Ne diyordu olup bitenlere?* (Kemal Tahir). *Gözcü vasıtasıyle geleni gideni, olanı biteni haber almak...* (Ahmed Rasim). Olmuş, geçmiş: *Etrafında olup biten işlere yabancı yabancı, âdeta afal afal bakar* (R.H. Karay). || *Olur mu olur,* olması mümkündür. || *Adam olmak.* Bk. ADAM. || [Kadın veya kız için] *Birinin olmak,* o kimseyle birleşmek. || *Ağır olmak* (veya *durmak*), Bk. AĞIR. || *Çok olmak,* karşısındakinin sabrını taşıracak davranışlarda bulunmak. || *Derdine derman olmak,* bir kimsenin derdine çare bulmak, ihtiyacını karşılamak. || *Dert olmak.* Bk. DERT. || (...) *gibi olmak,* bir şeyi yapacakmış gibi davranmak: *Tövbeler olsun! Der gibi oluyorum* (Ahmed Rasim). Fiilin belirttiği anlamın kesin olmadığını göstermek için: *Görür gibi olduğu Nermin, hep öyle kederli.. öyle durgundu* (Kemal Tahir). || *Dut gibi olmak. Argo.* Bk. DUT. || *(Bir şeyde) Gözü olmak,* bir şeye sahip olma arzusunu içinde taşımak: *Allah versin, gözümüz olduğundan değil, lâf olsun diye söylüyoruz* (B. Felek). || *Kötü olmak.* Bk. KÖTÜ. || *Mal olmak.* Bk. MAL. || *Nasıl oldu?* Bk. NASIL. || *Ne oldum delisi.* Bk. NE. || *Sağ olsun* (*olsunlar*). Bk. OLSUN. || *[...'a] sahip olmak,* mülkiyeti altına almak. || (...) *Sahibi olmak,* erişmek, elde etmek: *Fakat bu vaziyette ne kadar çalışsan güzel bir yazı sahibi olamazsın* (Sabahattin Ali). || *Toz olmak,* ortadan kaybolmak, kaçmak. || (...)*dan yana olmak,* (...)nın tarafını tutmak, (...)yı savunmak: *Hakikattan yana olmak. Sembolizmden yana olmak.*

— ED. TELM. ***Olmak veya olmamak, işte mesele bu*** (veya ***olmak mı olmamak mı, asıl mesele bu***), Shakespeare'in *Hamlet* adlı trajedisinde, Hamlet'in ünlü tiradının başlangıcı (III, I) [ing. *To be or not to be, that is the question*]. (ML)

OLMAMIŞ sıf. (*olmak*'tan *ol-ma-mış*). [Meyve için] Olgunlaşmamış, ham: *Olmamış şeftali. Olmamış karpuz. Zt.* OLMUŞ. (M)

OLMAYACAK sıf. (*olmak*'tan *ol-ma-y-a-cak*). Gerçekleşmesi imkânsız olan: *Olmayacak hayaller.* || Yakışık almayan, hoş karşılanmayan: *Olmayacak laflar.*

— DEY. *Olmayacak duaya amin demek,* gerçekleşmeyecek, sonu gelmeyecek işlerle uğraşmak. (M)

OLMAZ sıf. (*olmak*'tan *ol-maz*). İmkânsız, gerçekleşemez, olamayacak: *Olmaz bir iş.*

— ÇEŞ. DEY. *Olmaz olmaz,* «olamayacak, imkânsız şey yoktur» anlamında kullanılır. || *Olur olmaz.* Bk. OLUR. (M)

OLMAZLI sıf. (*olmaz*'dan *olmaz-lı*). Mant. *Yeni.* Olmasına imkân olmayan. *Esk.* Mümtenî. (M)

OLMAZLIK i. (*olmaz*'dan *olmaz-lık*). Mant. *Yeni.* İmkânsız olma hali; gerçekleşmesine imkân olmama. (M)

OLMEDO (José Jouquin), ekvadorlu şair ve siyaset adamı (Guayaquil 1780 - 1847). Hükûmet görevleri alarak, ülkesinin, daha sonra Peru'nun İspanyollara karşı savaşlarında etkin bir rol oynadı; Peru'ya sürgüne gitti. 1825'te *La Victoria de Junin* (Junin Zaferi) adlı ordusuyle Bolivar zaferini yüceltti. Ekvador'un bağımsızlığı üstüne de bir od daha yazdı: *Al Generale Flores, Vincitore a Minarica* (Minarica Galibi General Flores'e). [M]

OLMEK'LER («kauçuk adamlar»), Meksika körfezinin (Chiapas'ın kuzeyinde, La Venta bölgesi) eski halkı. Bu halkın kurduğu öne sürülen çok eski medeniyetten, dev heykeller, alçak kabartmalar, yeşim taşları kalmıştır. Olmek'lerin insan figürleri, tombul yanaklı ve göbeklidir, dudaklarında alaycı bir ifade vardır. Uxpanan'daki kazılarda bulunan *Güreşçi* heykeli, kolomböncesi heykelciliğin bir şaheseridir. Bu heykel, sol ayağı arkaya kıvrılmış, oturan, kafası kazınmış, sakallı bıyıklı çıplak bir adamı temsil eder. Bugünkü Olmek'ler veya Nahuatlatos'lar Nikaragua'da yaşarlar. 1958'de fransız arkeologları Puebla eyaletinde (Meksika) bir olmek şehri buldular (*Caltonac*). Veracruz ve Tabasco eyaletlerinde yapılan araştırmalar, bu medeniyetin 3000 yıl önce yıkıldığı değil de devrimci bir eylem sonunda yerle bir olduğu kanısını verir. Gerçekte, bazalttan büyük boyda başlar, sütun ve mihraplar halk tarafından kırılmıştır. Medeniyetin çökmesinden önce (M.Ö. 900 yılına doğr.), yeraltına gömülmüş anıtların durumu, izleri ortadan kaldırma isteğini açığa vurur. (L)

OLMİ (Ermanno), italyan sinema yönetmeni (Bergama 1931). Sinema yönetmenliğine 1953'te başladı ve önce otuza yakın kısa filim sonra da üç önemli uzun filim çevirdi: *Il Tempo si e Fermato* (Zaman Durdu) [1959]; *Il Posto* (1961) ve *I Fidanzati* (Nişanlılar) [1962]. 1964'te, papa Johannes XXIII'ün hayatına ait bir filim yaptı: *E Venne un Uomo* (Ve Bir Adam Geldi). [L]

Olmo kafatası, Toscana'da Arezzo yakınında Olmo bucağında 1863'te meydana çıkarılan insan kafatası; Dördüncü zamanın en eski devirlerine ait olduğu kabul edilirdi; aslında, eskiliği çok şüphelidir. (L)

OLMUŞ sıf. (*olmak*'tan *ol-muş*). [Meyve için] Ermiş, olgunlaşmış: *Olmuş karpuz. Zt.* OLMAMIŞ.

— DEY. *Olmuş* (veya *pişmiş*) *armut gibi eline düşmek,* emek verilmeden elde edilen veya ele geçen şeyler için kullanılır. (M)

OLMUTZ. Coğ. Bk. OLOMOUC.

OLOF Aziz, İsveç kralı (IX. yy.). Orta ve Güney İsveç'te hüküm sürdü. Birkaç katolik topluluk, onun iyilikseverliği sayesinde ve keşiş Ansgarius'un etkisiyle huzur içinde yaşadı. (L)

Olof Hoca (*Master Olof*), August Strindberg'in beş perdelik oyunu (1872). Oyunun kahramanı Olof, Strangas'ta piskoposun sekreteridir ve reformcu düşüncelerin propagandasını yapar. Daha sonra Gustaf Vasa'nın sekreterliğine tayin edilir. Kral onu, ihtilâlci anabatistleri yola getirmek için vaiz olarak Stockholm'e yollar. Stockholm'de çeşitli siyasî grupların arasında kalan Olof, sonunda anabatistlerin tarafına geçer. Fakat bir süre sonra pişman olarak tekrar kralın yanına döner. Olof'un düşüşü, oyunda tüm insanlığın ortak kaderi olarak yansır. (M)

OLOF Skötkonung (öl. 1022), İsveç kralı (994-1022). Danimarka'nın müttefikiydi; Svolder Deniz savaşında (1000) Norveç kralı Olav I'i yenerek topraklarının bir kısmını ele geçirdi. 1008'de Aziz Sigfrid tarafından vaftiz edildi, sonra ingiliz misyonerleri aracılığı ile Katolikliği destekledi. Norveç'i örnek alarak, vergi kanunları koydu ve ilk isveç parasını bastırdı. Sülâlesi 1060'a kadar tahtta kaldıktan sonra yerini Stenkil hanedanına bıraktı. (L)

OLOGENEZ i. (yun. *holos,* tüm ve *genesis,* oluşum > fr. *ologenèse*'den). Biyol. İtalyan biyoloji bilgini D. Rosa'nın öne sürdüğü, evrimi açıklayıcı teori (1909 - 1918).

— ANSİKL. Rosa; türlerin çeşitliliğini sağlayan mekanizmayı şöyle açıklar: bir türün evrimle varacağı nokta «idyoplazma»sında önceden mevcuttur (idyoplazma terimi bugünkü «genotip» karşılığı olarak Nageli tarafından öne sürüldü); evrimin hangi anında idyoplazma dengesizliğe uğrayınca, türün yaygın bulunduğu bütün alanlarda eskisinden farklı iki tür ortaya çıkar. Evrim bu şekilde hep ikileşme yoluyle türün alacağı son şekle veya ortadan kalkmasına kadar sürer. Rosa'ya göre evrim zorunlu, sürekli ve çok yönlüdür. Bu teoriye karşı çeşitli itirazlar öne sürüldü. Teorinin tarihî olmak dışında bir değeri yoktur. (L)

OLOMOUC, esk. alm. **Olmütz,** Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Yukarı Morava'nın akaçladığı havzanın ortasında; 74 900 nüf. Palacky üniversitesi. Olomouc, Çekoslovakya-Moravya sırtları ile Jeseniky'ler arasındaki Çeska Trebova eşiğinden geçerek Bohemya'yı Moravya'ya ve Silezya'ya bağlayan karayolu ve demiryollarının kavşak noktasıdır. Yapımına 1131'de başlanan katedral; eski konaklar. Eski bir idare merkezi olan şehir, çeşitli tarım yapılan bir bölgenin pazarıdır. Çelik fabrikası ve tezgâh yapımı. Kurşun dökümevleri; kurşun rafinerisi. Plastik maddeler. Besin sanayii (çikolata, şeker, bira fabrikaları).

— Tar. Olomouc 1063'ten sonra piskoposluk merkezi haline getirildi (1777'de başpiskoposluk). Tatarlar 1241'de bir surları önünde yenildi. 1479'da imzalanan barış antlaşmasıyle Matyas Corvinus'un Bohemyalı Vladislav'a karşı zaferi onaylanmış oldu. 1640'a kadar Moravya'nın başkenti olan şehirde 2 aralık 1848'de Avusturya imparatoru Ferdinand I, yeğeni Franz-Joseph lehine tahtından feragat etti. 29 Kasım 1850'de (*Olmütz konferansı*) Prusya kralı, Avusturya'nın ültimatomu karşısında burada teslim oldu ve birlikçi amaçlarından vaz geçti; Prusyalılar Avusturya'nın bu davranışını hiç bir zaman bağışlamadılar. Şehir 1918'de Çekoslovakya tarafından ilhak edildi. (L)

OLON i. Gabon ve Kamerun'da yetişen, sedefotugillerden *Fagara Heitzii*'den elde edilen kereste. (Saman sarısı renginde damarlı ve çok serttir; doğramacılık, marangozluk, kalıp, kaplama ve kontrplak işlerine elverişlidir; ama suda çürür. Gabon'da *bongo* adıyle bilinir.) [L]

OLONETS, S.S.C.B.'de (Karelya) şehir, Ladoga gölü kıyısı yakınında; 5 000 nüf. Şehir, imparatorluk rejimi sırasında, bugün Karjala muhtar cumhuriyetini meydana getiren toprakları yöneten hükûmetin merkeziydi.

— Leng. *Olonets dili,* Karelya'da konuşulan ve fin-ugur öbeğine giren baltık-fin dili. (L)

OLONNAİS (Jean David NAU'L — denir), **İspanyolların Baş Belâsı** da denir, fransız korsanı (Les Sables-d'Olonne 1630-Barou adaları, Darién körfezi 1671). Santo-Domingo adasına yerleşti (1650); sonra Tortue adasına sığındı. Oradan İspanyollara karşı amansız bir savaş açtı: Maracaibo'yu (1666), Puerto Cabello'yu, San Pedro'yu v.b. aldı. Fırtına yüzünden gemisi Yucatan kıyılarına sürüklendi, yerliler tarafından öldürüldü. (L)

OLONVOGO i. Sedefotugillerden *Fagara macrophylla*'nın kerestesi; Gabon'da *bongo,* Kamerun ve Fildişi Kıyısı'nda *bahe* denir. (İnce dokulu, külrengi-sarı ve oldukça sert bir odundur; hafif marangozluk ve kalıpçılık işlerinde kullanılır; mekik ve kontrplak yapımına da yarar.) [L]

OLORON—SAİNTE—MARİE, Fransa'da Basses-Pyrénées idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Olaron gav'ını meydana getiren Ossau ve Aspegav'larının kavşağında; 13 598 nüf. Sainte-Croix kilisesi (XII. yy.). Eski bir katedral olan (XII.—XIV. yy.) Sainte Marie kilisesi. — *İdare çevresi* 79 094 nüf. (L)

OLOSTEREOSKOPİ i. (yun. *holos,* bütün ve fr. *stéréoscopie*'den fr. *olostéréoscopie*). Tek görüntüyle stereoskopik bir fotoğraf elde etme sistemi. (Yarım silindir biçiminde saydam olukların biçimine uygun, çok ince düşey çizgili bir tram kullanılır; bu tramın arkasına, elverişli uzaklıkta yerleştirilen duyar tabaka üzerinde stereoskopik görüntü elde edilir.) [L]

Foto. LAROUSSE

OLOT, İspanya'da (Gerona ili) şehir, sönmüş yanardağlar ortasında, güzel manzaralı bir yerde; 17 200 nüf. Kâğıt fabrikaları. Dokuma sanayii. (L)

OLOZAGA (Salustiano), ispanyol siyaset adamı (Oyon, Logrono 1805-Enghien, Seine-et-Oise, Fransa 1873). Liberal düşünceleri yüzünden ölüme mahkûm edildi (1823), Fransa'ya sığındı. Daha sonra dönüp muhalefeti yönetti. Anayasa değişikliğine (1837) katıldıktan sonra, Paris'e elçi olarak gönderildi, Espartero'yu devirmek üzere muhafazakârlarla birleşti ve ilerici bir hükûmet kurdu (1843). Muhafazakârlar tarafından ihanetle suçlandı ve bir kere daha memleketini terk etmek zorunda kaldı. Tekrar İspanya'ya döndü (1847); 1855 Anayasasının hazırlanışına katkıda bulundu, yeniden Paris elçisi oldu (1856) ve 1868 ihtilâline katıldı. (L)

OLSEN (Sparre), norveçli besteci (Stavanger 1903). Kemancıydı; koro yönetti, müzik tenkitleri yaptı. Senfonik eserler (*Senfonik Fantezi* [1939]; *Katedral* [1947]), bir kantat, koro eserleri, oda müziği besteledi. (L)

OLSZEWSKİ (Karol), polonyalı fizikçi ve kimyacı (Broniszow, Galiçya 1846-Krakow 1915). Krakow Kimya enstitüsünde önce profesör, sonra müdür oldu. O güne kadar «sıvılaştırılamaz» gözüyle bakılan gazların (oksijen, azot, diazot monoksit, karbon monoksit, metan) hidrojen hariç hepsini, 1883'te Wroblewski ile birlikte sıvılaştırmayı başararak bilim dünyasına adını duyurdu. İki bilgin bu deney sırasında, önce sıvı etilenle ısıyı düşürdükten sonra, gazların genleşme özelliğinden ve sıcaklık değiştiriciden yararlandılar. (L)

OLSZTYN, esk. alm. **Allenstein,** Polonya'da şehir, Mazuria'da, voyvodalık merkezi; 55 200 nüf. Tarım merkezi. — *Olsztyn voyvodalığı,* 864 000 nüf. Fundalık ve koruluk tepelerden meydana gelen ve birçok gölün bulunduğu bir bölgedir. (L)

OLŞE, Çekoslovakya'da ırmak, Odra'nın kolu; Çekoslovakya Silezyası'nda, Polonya sınırı boyunca, Jablonka geçidinden, Bohumin'e kadar akar; Bohumin'in aşağısında Odra'ya kavuşur; 75 km. Teşin ve Karvina'dan geçer. (L)

OLT, Romanya'da ırmak, Caliman kütlesinin eteğinden doğar, Lovişţei geçitine kadar Karpat yayının iç kenarını izler, geçiti aşarak Eflak'a girer; 600 km. Turnu-Magurele'de Tuna'ya kavuşur (sol kıyı). [L]

OLTA i. (ital. *volta*'dan). Balıkç. Genellikle, bir olta takımının ava hazır bütününe verilen ad: *İzmarit oltası. Orkinos oltası. İnce olta. Ağır olta.* || Özellikle, olta takımının kelebek mantarı ile fırdöndü arasında yer alan (eskiden at kılı, ipek, sicim, misina gibi çeşitli malzemeden, bugün daha çok naylon tipi sentetik iplikten yapılan) uzun kısmı: *Beden misinası oltaya oranla daha ince olur.* || *Olta bedeni,* olta takımının fırdöndü ile iskandil arasında yer alan ve üzerine kösteklerle iğneler veya ucuna iskandil yerine zoka bağlanan kısmı. (Kısaca *beden* de denir ve kullanma niyetine göre çeşitli adlar alır: *dip bedeni, yüz bedeni, çatal bedeni, tel beden, düz beden* v.d.) || *Olta iğnesi.* Bk. İĞNE. || *Olta kutusu,* içine olta takımlarını koymak üzere, özel biçimde (tahta, hasır veya plastikten) yapılmış, elle taşınabilir büyüklükte çanta. (*Takım kutusu* da denir.) || *Olta takımı,* kelebek mantar, olta, fırdöndü, beden, köstek, iğne, zoka, iskandil v.d. kısımlardan meydana gelen balık avı âleti. (Olta balıkçılığı için gerekli gereçlerin bütününe de *olta takımı* [veya *takımları*] denir.) || *Kamış olta.* Bk. KAMIŞ. || *Yemli olta.* Bk. YEMLİ.

— Denizc. *Olta bağı,* düğümlenecek halat parçalarının uçları uygun uzunlukta birbiri üzerine yatırıldıktan sonra, her uca, karşısındaki haladın bedeniyle kendi bedeni üzerinde iki voltalı birer düğüm atıp karşılıklı çekip sıkıştırarak yapılan özel bir halat düğümü. (Balık oltalarının at kılından parça parça bükülerek yapıldığı zamanlarda, bu parçaları birbirlerine eklemekte de kullanılırdı.)

◆ **Oltacı** i. Olta v.b. gibi balık avı malzemesi satan kimse. || Olta ile balık avlamada usta olan kimse. (M)

OLTEN, İsviçre'de (Solothurn kantonu) şehir, Jüra'nın eteğinde, Aare kıyısında; 20 000 nüf. Önemli bir demiryolu kavşağıdır: İsviçre'nin Cenevre'den Romanshorn'a kadar uzanan hatları burada Hauenstein tüneliyle İtalya-Basel hattını keser. Demiryolu malzemesi onarım atelyeleri. Dökümevleri. Makine fabrikaları. Elektrik malzemesi. Otomobil yapımı. Dokuma sanayii (boyahaneler). Ayakkabı yapımı. Çimento fabrikası. Aare üzerinde büyük hidroelektrik santral. Olten, İsviçre'de eski katolik hareketinin ilk merkeziydi. (L)

OLTENİA, Romanya'da bölge, Eflak'ın batı kısmında, *Olt*'un batısında; 1 562 000 nüf. Merkezi, *Craiova.* Oltenia, kuzeyde ve batıda, Demirkapı bölgesinde Tuna'ya ulaşan Karpatlar'la sınırlıdır. Karpatlar'ın eteğindeki «Podgoria» denen havzalar ve tepeler bölgesi (veya As Karpat bölgesi) çeşitli tarım yapılan verimli bir bölgedir; türk hâkimiyeti sırasında Romanyalıların sığındığı ve bağımsızlıklarını korudukları yer olması, nüfus yoğunluğunun sebeplerinden biridir. Daha güneyde *Get yaylası* denen büyük bir yayla uzanır. Asıl ova oldukça dar bir şerittir; batıda 50 km'yi bulmayan genişliği, Olt boyunca 100 km'yi bulur. (L)

OLTENİTA veya **OLTENİTSA,** Romanya'da şehir, Muntenia'da (Bükreş bögesi), Argeş ırmağı kıyısında, ırmağın Tuna'ya kavuştuğu yer yakınında; 10 300 nüf. Tuna kıyısında liman. Tuğa harmanları. Sepicilik. Irmak tekneleri yapımı. (L)

OLTMANS (Jan Frederik), hollandalı romancı (La Haye 1806-Steenderen 1854). Pek çok tarihî roman yazmıştır. Bu eserlerinde W. Scott'un etkisiyle aşırı romantik bir eğilim görülür. (L)

OLTOS, Attike'li vazo ressamı (M. ö. VI. yy.). Çömlekçi Euksitheos hesabına çalıştı. Keskin çizgili, ama hareketli desenleri ve anatomi araştırmalarıyle dikkati çeken kupalar yaptı. (L)

OLTU, Erzurum ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi kasaba; 8 577 nüf. (1970). Aynı adlı çayın vâdisinde; yüksl. 1275 m. İl merkezine uzaklığı 126 km'dir. — *Oltu ilçesi,* 1 380 km²; 36 122 nüf. (1970). Tek bucak; 62 köy. Hayvancılık; meyvecilik. Çeşitli süs eşyaları yapımında kullanılan oltu taşı (siyah kehribar). [M]

OLTU çayı, Çoruh ırmağının en büyük kolu; 151 km. Kaynağını Kargapazarı dağından alır. Çoruh'a kavuşmadan önce soldan gelen Tortum çayı ile birleşir. (M)

OLU i. (*olmak*'tan *ol-u*). Fels. Bir durumdan başka bir duruma geçme. *Esk.* Sayruret. (M)

OLUK i. (esk. türk. k.). Genellikle su v.b. şeylerin akmasına yarayan üzeri açık boru. || Yağmur sularını damların kenarlarına toplayıp akıtan çinko boru, damlalık. || Su yolu, kanal. || Herhangi bir şey üzerinde oyulmuş yol.

— DEY. *Oluk gibi akmak,* bol ve sürekli gelmek.

— Anat. Bir kemiğin dış tarafında uzunlamasına bulunan derince kovuk. || Bir kanala, bir yarığa veya içe çökük ve uzun bir bölgeye verilen ad: *Şahdamarı oluğu. Gözyaşı oluğu. Göz oluğu.* || Kirişlerin kaymasını kolaylaştıracak şekilde içi sinovya zarı ile döşeli düz ve parlak yarık. || *İç ve dış iki başlı olukları,* kol ikibaşlısının dirsekteki kirişinin iki yanında bulunan oluklar.

— Ask. Kesici ve dürtücü silâhların (kılıç, süngü) namlularında uzunluğuna açılmış oyuk.

— Bayınd. ve Dy. Yolun iki yanında açılan ve suların akmasını sağlayan kanal. || Hendeklerin şevlerini kurutmak için, kara ve demiryollarının altında enine açılmış kanal.

— Cerr. Kırık veya hasta bir uzvu hareketsiz tutmağa yarayan madenî aygıt. || Çeşitli âletler üzerinde meydana getirilebilen ve esas parçanın kolayca yerine girmesini sağlayan oyuk: *Sondanın oluğu.*

— Dy. Oluklu rayın kanal şeklindeki boşluğu. Bir demiryolu makasında veya hemzemin geçitte ray ile karşı ray arasında kalan boşluk.

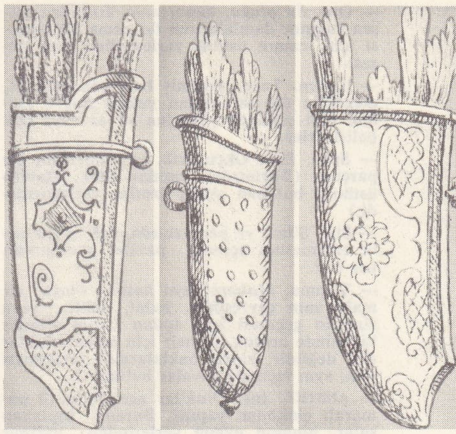

sadaklar üzerinde **oluklu** süslemeler Gillot'nun deseni (XVIII. yy.)

— Denizc. Bir üst güvertede, kiriş kaplamasının iç veya dış köşelerinin meydana getirdiği su yolu. (Güverte kenarlarındakine *yalı kütüğü,* güvertelerden dikey olarak aşağıya gidenlere de *yalı kütüğü oluğu* denir.) || Bir makaranın çerçevesi ile dilinin yuvası arasındaki oyuk. || *Sintine frengi oluğu,* postaların iç omurgaya bağlandığı alt kısımdaki köşebentlerde bulunan deliklerin tümü; sintinede postalar arasında biriken suların birbirine geçerek sintine kuyusunda toplanmasını sağlar.

— Diş cerr. Bir çenenin kemerine ve dişlere tespit edilen ve çene kemiğinin yerine oturup kaynamasını sağlayan âlet. (Diş-yüz ortopedisinde de bazı oluk tiplerinden yararlanılmaktadır.)

— Elektr. Bir sargının iletkenlerini yerleştirmek için madenî bir parçada açılan boşluk. (Art arda iki oluk arasındaki çıkıntıya DİŞ denir.) *Eşanl.* ANKOŞ.

— Hayvc. Ahırlarda, hayvanların sidiğini dışarıya akıtmak için çimento veya taş içine açılan yol. (Oluklar, bütün sıvıyı akıtacak şekilde eğik olmalıdır.)

— İnş. Çatı yüzlerinden akan suları toplayarak yağmur borularına vermek için çatı eteğinde yapılmış, yüzde 0,5 ile 1 eğimli su yolu. *Eşanl.* DAM *oluğu,* DAM *deresi.* (Bk. ANSİKL.) || Dış etkilerden korumak için, elektrik kablo ve borularının yerleştirildiği oyuk.

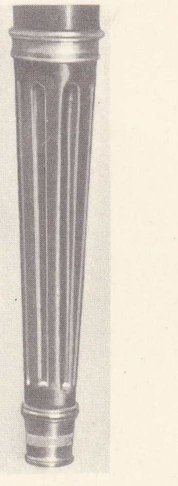

Louis XVI'nın komodininin **oluklu** ayağı

— Jeol. Kıvrımlanmış bir bölgede, toprak altında kaybolan kıvrımın yerini yanındaki kıvrıma bıraktığı noktada (bu işlem birçok defa tekrarlanır) meydana gelen yüzey şekli.

— Kâğıtç. Oluklu kartonun çukur kısımları.

— Mad. oc. Yukarıdan boşaltılan kömürün veya cevherin aşağıya akmasını sağlamak için oldukça dik bir eğim verilmiş, tahtadan veya saçtan yapılma kanal. (Bk. ANSİKL.) || *Sallantılı oluk,* zincirlerle asılan veya galeler üzerinde kayan oluk; simetrik olmayan bir git-gel hareketiyle sallanan bu tür olukların, malzemenin çok hafif bir eğim üzerinden, hattâ yatay olarak nakledilmesini sağlar. Bk. ANSİKL.

— Marang. *Oluk rendesi,* «lamba» denen oluklarin açılmasında kullanılan bir çeşit rende.

— Metalürji. *Profil oluğu,* belirli profiller elde etmek amacıyle bir hadde silindiri üzerinde açılmış dairesel oyuk.

— Mim. Herhangi bir süslemede, kanal biçiminde açılmış oyuk. || *Köşeli derz oluğu,* kesme taş duvarlarda, silmeleri veya süs çıkıntılarını ayıran dik açılı derz: *Kesiti, aşağı yukarı yatık bir V şeklindedir.* (▷). || *Yarım oluk,* profili çeyrek daire olan içbükey silme. (*Yarım kaval* denen dışbükey silme, yarım oluğun tersidir.)

— Müz. Kemanın alt ve üst kapak kenarlarında bulunan ve hafifçe oyuk olan kısmı. (Bu ayrıntı tonoza daha büyük bir kabarıklılık verir ve ayrıca çalgının tümüne bir esneklik sağlar.) || *Org somyesinin olukları,* havanın, boruların iç deliklerine işlediği yollar.

Foto. LAROUSSE

— Oto. *Su oluğu,* kaportanın üstünden düşen yağmur damlalarının ön cama akmaması için, camın üstüne yerleştirilen dam deresi.

— Seram. Torna edilmiş bazı çömleklerde, çömleğin dip tarafından yukarı doğru sarmal eğri şeklinde yükselen ve az veya çok belirli izler.

— Spor. *Esk.* Okçulukta, yay siperinin bir parçası. (Boynuzdan yapılan oluk, «tabla» üstünde bulunan eşiğin üzerine yerleştirilirdi.)

— Süs. Silme ve pervazlarda, eşit aralıklarla enlemesine açılmış paralel oyuklardan her biri.

— Taşıma. *Makara* veya *kasnak oluğu,* bir makaranın çevresinde, halat, kablo veya zincirin geçmesi için açılan yarım silindir biçiminde boşluk. (Zincir için açılan oluklar düz değildir, zincir baklalarının yerleşmesi için, aynı biçimde yuvalar bulunur.)

— ANSİKL. İnş. *Oluk*'lar genellikle 12 numaralı çinkodan yapılır. Burada toplanan sular, binanın uygun yerlerinden yağmur borularına, oradan kaldırma veya kanalizasyona akıtılır. Çatıdaki konumlarına göre oluklar, *asma* ve *gizli oluk* diye adlandırılır.

Asma oluklar saçak uçlarında yapılır. Kesitleri yarım daire veya dikdörtgendir. Asma olukları kiremit alt tahtasına veya latalara çakılan lama demirleri taşır. Gizli oluklar, alın duvarı arkasında kalan gizli çatıların, duvarla çatı eteği arasına yerleştirilen oluklarıdır. Gizli oluklar bir yandan duvara, öbür yandan çatıya dayandığı için dikdörtgen veya kare kesitli olur. Suların oluk dışına taşmasını önlemek için çatı ve duvar taraflarına çinko *yakalar* yapılır.

— Mad. oc. *Dik eğimli tabakalar* halinde yapılan kılavuz kesme işleminde, kesme alnı boyunca yerleştirilen *sabit oluk,* kömürü kesme tabanındaki galeriye taşır. Eğim 20 veya 25°'den küçük olursa malzeme kaymaz; bunun için, eğim az olduğu zaman galvenizli veya emaye oluk gibi kaygan yüzeyli oluklar kullanılır; fakat limitin altındaki eğimlerde sallantılı oluk kullanılması gerekir.

● *Sallantılı oluk hattı,* cıvata, perçin veya çubuklarla birleştirilerek kıvrılmış saç parçalardan meydana gelir; bu parçalar, ya zincirle tahkimata bağlanır veya duvar üzerine yerleştirilen galeli veya bilyalı şasiler üzerinde kayar. Uzunluğu birkaç yüz metreye kadar ulaşabilen oluk hattına, basınçlı hava motoru veya elektrikle harekete geçirilen bir kafa ile kadansı saniye cinsinden olan ve birkaç desimetrelik genlikte simetrik olmayan bir git-gel hareketi verilir. Oluğun duvara paralel olarak yükseldiği devrenin ivmesi, malzemenin sürüklenmemesi ve oluğun malzeme altında kayması için çok fazladır; iniş, malzemenin oluk üzerindeki tutunma kuvvetini ortadan kaldırmayan hafif bir ivmeyle yapılır. Oluğun iniş devri basit etkili bir motorla, yerçekimi bileşkesinin eğime göre etkisiyle yapılır. Eğitim hafif oldu ğu veya hiç olmadığı zaman, debiyi arttırmak için, iniş hareketini hızlandıran çift etkili bir motor kullanılır.

Sallantılı oluklar, debisi saatte 100 ton olan sağlam taşıma araçlarıdır, bu yüzden orta derecede önemli işletmelerde kullanılır. (LM)

OLUKÇUK i. (*oluk*'tan *oluk-çuk*). Küçük oluk.

— Anat. Bazı organların yüzeyinde bulunan çentikler: *Kalburkemiği olukçuğu, dudak olukçuğu, omurilik yan olukları, beyinde Rolando yarığının ön tarafında bulunan olukçuk v.b.*

— Embriyoloji. *İlkel olukçuk,* embriyonun uzunlamasına ekseni üzerinde bulunan olukçuk. (Blastopor dudağının sağ ve sol yarısının gittikçe birbirine yaklaşarak ortadan birleşmesiyle oluşur, enine bir yarık olan blastopor böylece uzunlamasına bir yarık şeklini alır.)

— Zool. Bir yüzeyin, bir zarın üzerindeki derin çizgi; böceklerin vücudunda bulunan uzun çukurlar. (Dinlenme halinde bulunan böcekler dokunaçlarını göğsün alt tarafındaki yahut başın iki yanındaki olukçuklara, ayak bileklerini de bacaklardaki olukçuklara yerleştirilir.) || *Göz olukçukları,* böceklerin alnı üzerinde, gözlerin yakınında bulunan çukur çizgiler. || *Kalça olukçuğu,* örümceklerde kalçaların iç yüzünde bulunan uzunlamasına sert kıvrım. (L)

OLTEN kısmî görünüş ve Aare ırmağı üstündeki köprü

OLUKLU sıf. (*oluk*'tan *oluk-lu*). Oluğu olan. || Üzerinde uzun çizgileri ve yolları bulunan, yollu.

— Dy. *Oluklu ray,* tekerlek bandajının yerleşmesi için profiline açılan ve böylece bandajın deforme olmasını önleyen ray. (Oluklu raylar, genellikle tramvay yollarında, şose içine gömülü olarak kullanılır. Bunlara *Broca tipi ray* da denir.)

— Denizc. *Oluklu perde,* daha dayanıklı olması için, profil demirlerle takviye edilecek yerde oluklu saçtan yapılmış perde.

— Kâğıtç. *Oluklu karton.* Bk. KARTON.

— Mobilya. *Oluklu ayak,* Louis XVI üslûbunda oluklu ve dik, sandalye ve masa ayağı.

— Teknol. *Oluklu burgu,* dülger, marangoz ve arabacıların büyük çapta delikler açmak için kullandığı, kesici ucu kaşık veya burgu biçiminde âlet. || *Oluklu kalem,* marangozların kullandığı bir çeşit kalem. || *Oluklu saç.* Bk. SAÇ.

— Tıp. *Oluklu sonda,* fistül yollarının, yabancı cisimlerin v.b. araştırılmasında kullanılan âlet. (Oluk, neştere yol göstermeğe yarar.) [LM]

OLUKLU ZEHİRDİŞLİLER çoğl. blş. i. Yılanlardan engerekgiller, çıngıraklıyılangiller gibi familyaları içine alan üst bölüm. (Bu yılanların üst çenesinde ikişer tane uzun, kıvrık ve içi oluklu diş vardır; saldırdıkları zaman ısırmaz, ağızlarını sonuna kadar açarak ve zehir dişlerini öne çıkararak başlarıyle darbe vururlar.) [L]

OLUKSU sıf. (*oluk*'tan *oluk-su*). Oluğa benzeyen, oluğu andıran.

— Patol. *Oluksu aşınma,* bazı gençlerde diş tacının üzerinde görülen oluk şeklindeki oyuklar; soydan geçme frengi belirtisidir. (L)

OLUMLU sıf. (*olmak*> *olum*'dan *olumlu*). Gözetilen amaca veya beklenilene uygun, yararlı: *Aşağı yukarı elli yıldan beri yapılan araştırmalar olumlu bir sonuç vermediği gibi, büsbütün karışıklık doğurmuştur* (Cahit Öztelli). *Olumlu bir çalışma.* || Yapıcı: *Olumlu tenkit.* || Onaylayan, kabul eden, lehte olan: *Olumlu bir cevap.* (*Eşanl.* MÜSPET.)

— Ahl. *Olumlu ödevler,* bir şeyin yapılmasını buyuran ödevler (bunların karşıtı, herhangi şeyi yasaklayan *olumsuz ödevlerdir*).

— Dil bil. *Olumlu cümle,* yüklemi olumlu olan cümle: *Kapıyı sessizce açtı.* || *Olumlu fiil,* olumlu kavram veren fiil. (Bk. FİİL.) || *Olumlu koşaç,* süreklilik, kesinlik veya ihtimal kavramlarını vermek için yüklemin sonuna getirilen *-dir* eki. (Bu, Eski Türkçedeki *tur-* fiilinin geniş zamanının *tur-ur* ekleşmesiyle oluştu.): *Gelmiş-tir, dönmüş-sün-dür, güzel-dir, ilgi çekicidir.*

— Huk. *Olumlu* (veya *müspet*) *edim,* konusu, bir şeyi yapma veya verme olan edim. (Bk. ANSİKL.) || *Olumlu uyuşmazlık.* Bk. UYUŞMAZLIK.

— ANSİKL. Huk. Meselâ, bir malın mülkiyetini devir borcunun edimi, bir şeyin verilmesidir; bu durumda *olumlu edim*'e, «verme edimi» veya «maddî edim» denir. Yapma edimlerinde ise, borçlu kendi fizikî veya bedenî gücüyle bir şeyi yapma borcu altına girer (msl. bir hizmet veya istisna sözleşmesinin edimi). [ML]

OLUMSAL sıf. (*olmak*> *olum*'dan *olumsal*). Olması kadar olmaması da imkân dahilinde olan. *Eşanl.* MÜMKÜN. *Zt.* ZORUNLU.

— Fels. *Olumsal gelecekler,* zorunlu nedeni önceden ortaya çıkmış bulunmayan ve bundan dolayı, olmamaları mümkün olan olaylar. || *Olumsal olay,* rastlantıya bağlı olay. (ML)

OLUMSUZ sıf. (*olmak*> *olum*'dan *olumsuz*). *Yeni.* Yapıcı ve yararlı olmayan, zararlı: *Olumsuz bir tenkit.* || Davranışları beğenilmeyen, yıkıcı düşünceleri olan: *Olumsuz bir kişi.* (*Eşanl.* MENFİ.)

— Dil bil. *Olumsuz cümle,* yüklemi olumsuzluk kavramı veren cümle: *Korkma sönmez, bu şafaklarda yüzen al sancak* (M.Â. Ersoy). *Şimdilik hiç bir konuda sıkıntım yok. Hava bugün güneşli değildi.* || *Olumsuz fiil,* olumsuzluk kavramı veren fiil (Türkçede olumsuz fiil *-me* olumsuzluk ekini alır veya olumsuz koşaç, «değil» kelimesiyle kullanılır): *Gül-me-di. Âşık değil-dir* v.b. || *Olumsuz koşaç,* cümle içinde art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci, yüklemi birbirine bağlarken, bunlardan birine olumsuzluk kavramını veren veya ek fiilin olumsuz çekimini yapan kelime. (Türkçe'de olumsuz koşaç, *değil* kelimesidir.)

— Huk. *Olumsuz edim,* konusu, bir şeyi yapmama veya bir şeyden kaçınma olan edim. (Bk. ANSİKL.) || *Olumsuz uyuşmazlık.* Bk. UYUŞMAZLIK.

— ANSİKL. *Olumsuz edimlerde* borçlu, olumlu edimlerden farklı olarak, bir şeyi verme veya yapma borcu altına girmez. Borçlu, bu edimlerde ya bir şeyi yapmama veya belirli bir şeye katlanma borcu altına girer. a) Birinci durumda, olumsuz edime *yapmama edimi* denir (msl. borçlu, bir açık arttırmada pey sürmeme veya belirli bir yüksekliği aşan duvar yapmama borcu altına girmişse, onun edimi bir yapmama edimidir). Bu tür olumsuz edimden söz edebilmek için, borçlunun genel hukuk kurallarına göre yapmağa yetkili bulunduğu bir şeyi, yapmamayı taahhüt etmiş olması gerekir. Bunu yapmazsa, borçlunun bir olumsuz edim borcu altına girdiğinden söz edilemez: msl. bir kimsenin hırsızlık yapmamayı borçlanması halinde, onun bir yapmama edimi borcu altına girdiğinden söz edilemez. Çünkü o, zaten yasalara göre böyle bir şeyi yapmamak zorundadır. b) Olumsuz edimlerin ikinci türü *katlanma edimi*'dir. Bu durumda borçlu, genel ilkelere göre karşı koyabileceği bir müdahaleye katlanmak zorunda kalır: msl. genel hükümlere göre komşularının belirli müdahalelerini önleyebilecek olan bir kimse, onlarla yapacağı bir sözleşmeyle bu müdahalelere göz yumacak olursa, bir katlanma o-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

lumsuz edimi borcu altına girmiş olur.

◆ İ. Mat. *Bir P önermesinin olumsuzu,* P'-nin karşıtını ifade eden önerme. (P'nin olumsuzu, $\bar{P}$, $\neg$P veya $\sim$ P ile gösterilir. İki değerli bir sistemde, P önermesi doğruysa [değeri 1], olumsuz P yanlıştır ve değeri 0'dır. P önermesi yanlışsa [değeri 0], olumsuz P doğrudur [değeri 1].) || *Çift olumsuz ilkesi,* iki değerli bir sistemde, P önermesinin olumsuzu (P) P önermesiyle eşdeğerlidir şeklinde ifade edilen ilke: $\bar{\bar{P}} \Leftrightarrow$ P. (ML)

OLUMSUZLUK i. (*olumsuz*'dan *olumsuz-luk*). Olumsuz olma hali.

— Dil bil. *Olumsuzluk eki,* fiil soylu kelimeye olumsuzluk kavramı veren ek. (Türkçede olumsuzluk eki *-ma, -me*'dir: *öl-me-di, yaz-mı-yor* [*yaz-ma-yor*]). [ML]

OLUNMAK edilg. yard. f. (*olmak*'tan *ol-u-n-mak*). Olmak eylemine konu olmak: *İngilizlerin çekilmesi üzerine, sükûnet iade olunabildi* (Atatürk). *Halk, şimdi ilk defa bir savaşa davet olunuyordu* (Ş.S. Aydemir).

OLUNTU i. (*olunmak*'tan *olun-tu*). *Yeni.* Olmuş, geçmiş olan iş. *Esk.* Vakıa.

— Ed. Bk. EPİZOT. (M)

OLUPBİTTİ blş. i. Olmuş, bitmiş olan, kendisinde hiç bir değişiklik yapılamayacak iş. *Esk.* Emrivaki.

— DEY. *Olupbittiye* (veya *oldubittiye*) *getirmek,* aceleye ve kargaşalığa getirip değiştirilmesi imkânsız bir durum yaratmak, emrivaki yapmak. (M)

OLUR sıf. (*olmak*'tan *ol-u-r*). Olması mümkün olan, olabilir.

— ÇEŞ. DEY. *Olur şey,* her zaman olabilen, alelâde. || *Olur iş* (*şey* veya *adam*) *değil,* hayret uyandıran şeyler karşısında kullanılır. || *Olur olmaz,* rastgele, değme: *Bunu olur olmaz adam yapamaz.* || (*Bir işi*) *Oluruna bırakmak,* sonucu önemsemeyerek kendi haline bırakmak: *Üç gündür düşünmüyor, karar vermiyor, her şeyi oluruna bırakıyordu* (S.F. Abasıyanık). [M]

OLUR, Erzurum ilinin karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe merkezi; 1 609 nüf. (1970). Erzurum'un 174 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 300 m. İl merkezine uzak olduğu için gelişmemiştir. 1958'denberi ilçe merkezidir. — *Olur ilçesi,* 820 km²; 1 997 nüf. (1970). Tek bucak; 40 köy. İlçe, mahallî önemi olan bir meyvecilik alanıdır. (M)

OLURLUK i. (*olur*'dan *olur-luk*). *Yeni.* Olabilme hali. (M)

OLUŞ i. (*olmak*'tan *ol-uş*). Olmak işi veya tarzı. || Teşekkül etme, meydana gelme, oluşma: *Büyük bir oluşun müjdesini duyuyor, hissediyordu* (N. Araz).

— Biyol. *Oluş bilimi,* yeryüzünde hayatın doğuşunu sağlayan fiziksel ve kimyasal şartları yeniden yaratmayı konu edinen bilim.

— Din. Bk. TEKVİN.

— Dokubilimi. Belirli bir şekil olan anatomik elemanların henüz farklılaşmamış bir ortamdan (blastem) oluşması.

— ANSİKL. Biyol. *Oluş bilimi,* yeryüzündeki ilk atmosferin bileşimi, inorganik maddelerden amino asitlerin sentezi, karmaşık yapılı büyük moleküllerin tabiî ayıklama yoluyle var olmağa devam etmesi ve bunlardan canlının oluşması hakkında ilk varsayımları 1924'te rus bilgini Oparin ortaya koydu. Oparin'in oluş hakkındaki görüşleri 1953'te Stanley S. Miller, sonra daha başka biyokimyacılar tarafından memnunluk verici şekilde deneysel olarak ispatlandı. Metan ve amonyakça zengin bir atmosferi elektrik deşarjlarıyle bombardıman eden Fox bu şekilde protein, Schramm ise D.N.A.'ya yakın maddeler elde ettiler.

— Fels. Oluş kavramı avrupa felsefesine Herakleitos ile girdi. Herakleitos «Her şey akar» diyordu. Varlıklar doğar ve yok olur; şeyler sürekli bir hareket, aralıksız bir «oluş» içindedir.
Bu oluş, doğum ve ölüm, soğuk ve sıcak, büyük ve küçük gibi *karşıtların çatışması*'ndan doğar. Oluş fikri, Eflatun ile diyalektik kavramına bağlandı. Diyalektik, Herakleitos'-ta, ancak ilke olarak vardı. Çağdaş filozoflardan Hegel, daha sonra da Marx, oluş üzerine diyalektik kavrayışı geliştirdiler. Buna göre, karşıtların çatışması, oluş'un anlamı olan tez, antitez ve sentez'le açıklanır. Evrimci teoriler de oluş kavramı üzerine temellenmiştir, ancak bunlar ağırlığı *zaman*'a verir. Bk. (DEĞİŞME.) [LM]

OLUŞÇULUK i. (*oluş* > *oluşçu*'dan *oluş-çu-luk*). Psikol. Bk GENETİZM.

OLUŞMA i. (*oluşmak*'tan *oluş-ma*). Oluşmak eylemi.

— Mat. Bir çizginin, bir şeklin, bir cismin, nokta veya çizgilerin hareketiyle meydana gelmesi: *Dönel koninin oluşması, bir dik üçgenin dik kenarlardan biri etrafında dönmesinden ileri gelir.* (LM)

OLUŞMAK geçz. f. (*olmak*'tan *ol-u-ş-mak*). *Yeni.* Varlık halini almak, meydana gelmek, teşekkül etmek. (M)

OLUŞTURAN sıf. (*oluşturmak*'tan *oluş-tur-an*). Bir şeyin oluşmasını sağlayan.

— Mat. *Oluşturan eleman,* bütün elemanları bir *a* elemanından ve bunun öz bileşiklerinden oluşan monogen bir grubun bu *a* elemanı. *Eşanl.* DOĞURAN *eleman.* || *Oluşturan vektör,* bir sistemin, çizgisel kombinezonları vektörel bir uzay, bazen de vektörel bir alt uzay doğuran vektörlerinden her biri. (DOĞURAN *vektör* de denir.)

— ANSİKL. Mat. Vektörel bir E uzayında, gelişigüzel seçilmiş bir *p oluşturan vektör* sistemi göz önüne alınırsa, bunların çizgisel kombinezonları E'nin bir alt uzayını meydana getirir. İki oluşturan vektör sistemi aynı alt uzayı doğuruyorsa birbiriyle eşdeğerlidir. Bu durumda, sistemlerden birinin her vektörü, öbürünün vektörlerinin çizgisel bir kombinezonudur. Eğer bir sistemin oluşturan vektörleri bağımsızsa, bu sistemin doğurduğu alt uzayın her vektörü, yalnız ve yalnız oluşturan vektörlerin çizgisel kombinezonu olarak ifade edilir. Bütün hallerde, oluşturan vektörler sistemi, bağımsız oluşturan vektörler sistemine indirgenebilir. (L)

OLUŞTURMAK geçl. f. (*oluşmak*'tan *oluş-tur-mak*). *Yeni.* Oluşmasını sağlamak, meydana getirmek.

— Mat. Yer değiştirerek meydana getirmek: *Çapı etrafında dönen bir yarım daire bir küre oluşturur. Eşanl.* DOĞURMAK. (M)

OLUŞTURUCU i. (*oluşturmak*'tan *oluş-tur-ucu*). Fonet. Fonemin söylenmesiyle ilgili titreşim elgusu (msl.: *a*'nın oluşturucusu, bu ünlünün telaffuzundaki bazı özel titreşimlerin frekanslarıdır).

— Leng. Üretici gramerde, fonetik olarak belirtilebilen kelime sonunda yer alan sözdizimi unsuru. (Oluşturucular, MORFEMLER ile zıtlaşır.) || *Oluşturucu diller. Eşanl.* BÜKÜNLÜ DİLLER. (L)

OLUŞUK i. (*oluşmak*'tan *oluş-u-k*). Jeol. *Yeni.* Külte veya katmanların tümüne verilen ad: *Üçüncü zamana ait oluşuklar.* (M)

OLUŞUM i. (*oluşmak*'tan *oluş-u-m*). *Yeni.* Oluşmak eylemi.

— Biyocoğ. *Bitki oluşumu,* türleri farklı olmasına rağmen benzer görünüş ve biyolojik özellikler gösteren bitki topluluğu: *Ormanlar, çalılıklar, makiler v.b. bitkisel oluşumlardır.* (Bitki toplulukları *açık* ve *kapalı oluşumlar* diye ikiye ayrılır. Açık oluşumlarda bitkiler toprağın her tarafını kaplamaz, bitkiler belirgindir; ikincisinde ise bitkiler sıktır, toprağın her tarafını örter; bu çeşit bitki oluşumlarında topluluğu meydana getiren türlerin sayısı pek çok olabilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Birincil bitki oluşumu,* menşei ve yetişmesi insanların eyleminden tamamen bağımsız olan bitki topluluğu: *Sık ekvator ormanı, bazı yerlerde ilkel bir oluşumdur.* || *İkinci bitki oluşumu,* birincil oluşum insanlar tarafından yok edildikten sonra onun yerinde yetiştirilen bitki topluluğu. (Görünüş benzese de bu türlü bir topluluk artık tabiî flora bileşimi göstermez.)

— Biyol. Bk. ANSİKL. || *İkincil oluşum,* gövdeyi ve kökü enlemesine kalınlaştıran büyütken dokudan oluşan dokuların tümü. || *İlk oluşum,* genç bitkide gövde ve kökteki ilk hücrelerin bölünüp çoğalmasından meydana gelen dokuların tümü. (Bu dokuların şekli ve düzeni, ikiçeneklilerde, ilerde organları enlemesine büyütecek olan dokulardan farklıdır.)

— Elektr. *Bir akümülatör plağının oluşumu,* genellikle elektrolitik yolla plağın bir kısmını etken maddeye dönüştürme işlemi.

— Jeol. *Yer tabakalarının oluşumu,* külte veya katmanların zamanla birtakım etkilere uğrayarak meydana gelmesi. || Belli bir şekilde veya belli bir dönemde meydana gelen ve ortak özellikleri olan arazi bütünü: *Kambriyenden beri Jeoloji devirlerinde deniz menşeli oluşumlara, tatlısu veya karasal menşeli oluşumlardan daha sık rastlanır.*

— Kim. *Oluşum ısısı,* karmaşık bir maddenin elementlerinden itibaren sentez tepkimesiyle açığa çıkardığı ısı miktarı.

— Psikanaliz. *Belirti oluşumu,* uzlaşma oluşumunu ve tepkisel oluşumları kapsayan nevroz belirtisinin ortaya çıkış süresi. || *İkame oluşum,* bastırma, ilk muhtevanın ortaya çıkmasını engellediği ama afekti ortadan kaldıramadığı zaman bu afektin bağlandığı ikame muhteva. || *Tepki oluşumu,* bastırılmış isteğin karşıtı olan davranış özelliği veya özellikleri (meselâ, dışkı ellemeye karşı duyulan bastırılmış isteğe karşı çıkan aşırı temizlik ihtiyacı.) [Bu oluşum, kişiliğin yapısını değişikliğe uğratan sürekli bir yatırımdır.] || *Uzlaşma oluşumu,* nevroz belirtisinde, hem savunmayı hem de bilinçdışı isteği kapsayan sürecin verdiği sonuç.

— ANSİKL. Biyocoğ. BİTKİ OLUŞUMLARININ ADLANDIRILMASI. Farklı bitki topluluklarını belirtmek için halkın kullandığı deyimlerin açık ve kesin olmak gibi bir faydası vardır (msl. *maki*). Buna karşılık bu deyimlerin çok oluşu ve her memlekette biraz farklı anlam ifade etmesi gibi bir sakıncası vardır. Onun için bu deyimler yerine görünüşe dayanan terimler konmak istendi (daimî ve sert yapraklı orman gibi); hattâ bilgince terimler de bulundu. Bugünkü eğilim sırf dış görünüşe dayanan kesin anlamlı, az sayıda halk deyimi kullanmak yolundadır. Afrika'da çalışan botanikçilerle ormancılar Kongo nehri kıyısındaki Yangambi'de toplanarak resmî bir liste yaptılar; şimdi Güney Amerika ve Asya'-da kullanılan deyimlerin de bu listeye bağlanmasına çalışılıyor.

Daha bilgince sınıflandırmalar sırf dış görünüşe dayanan terimlere ekolojik şartları da eklemeğe çalışmaktadır. Briquet'nin ileri sürdüğü basit terimler, Yangambi terimleri de katılmak suretiyle şöyle sıralanabilir:

A. *nemli toprak üzerindeki kara bitkisi oluşumları,*

a) *sürekli oluşumlar,*

I. *ağaçlar* (ormanlar): 1. yağmurlu ormanlar (ekvator ormanları); bu da nemli sık ova ormanı ve nemli sık dağ ormanı diye ikiye ayrılır (bambu görünüşlüler); 2. sert yapraklı ormanlar (pırnal, okaliptüs), meşin gibi sert yapraklı ağaçlardan oluşur; 3. kışlık ormanlar (özellikle muson memleketlerinde kurak mevsimde yapraklarını dökenler); kuru sık ova ormanları, kuru sık dağ ormanları, seyrek ormanlar, ağaçlı ve çalılık savanalar; 4. yazlık ormanlar (soğuk mevsimde yapraklarını dökenler), ılıman bölge ormanları; 5. kozalaklı ormanlar (oldukça soğuk memleketlerdeki ormanlar);

II. *çalılıklar* (çalılar ve ağaççıklar): 1. yapraklarını döken veya dökmeyen çalılıklar: 2. ağaççıklı savanalar; 3. çalılık savanalar; 4. ağaççıklı bozkırlar; 5. çalılık bozkırlar; 6. otlu bozkırlar; 7. makiler; 8. dikenli çalılıklar; 9. fundalıklar (daima yapraklı); 10. dağ çalılıkları;

III. *çayırlar* (otlu alanlar): 1. ağaççıklı veya çalılık savanalar; 2. ağaççıklı, çalılık veya otluk bozkırlar; 3. çimenlikler, kuzey amerika çayırları, pampalar; 4. tundralar (derinlemesine don toprakları); 5. dağ çimenlikleri;

b) *kesik kesik oluşumlar*: 1. ağaççıklı tuzlu alanlar; 2. ağaççıklı, çalılık, kurakçıl otlu alanlar; 3. ikinci gibi, fakat yapraklarını döken bitkilerle kaplı alanlar; 4.

imparator **OLYBRIUS**'un sikkesi
Cabinet des Medailles, Paris

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

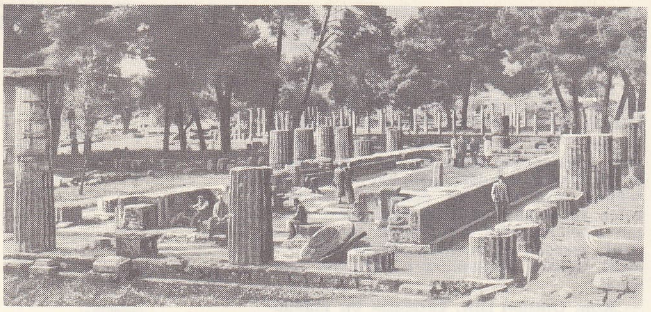

OLYMPİA
Heraion'un kalıntıları

kumsal bitkileri (az veya çok kuru kumsallar üzerinde); 5. çoraklık bitkileri (tuzlu alanlarda olanlar); 6. taşlık, çakıllık alan bitkileri; 7. kayalık bitkileri;

B. *yarı sulak veya tam sulak oluşumlar;* a) *orman ve çalılıklar*: 1. kıyı ormanı; 2. zaman zaman su altında kalan orman; 3. bataklık orman; 4. mangrov; 5. çöğenlik; b) *diğer tipler*: 1. sazlıklar; 2. nemli turbalı çayırlar; 3. tuzlu çayırlar; 4. turbalıklar; 5. bataklık çayırlar;

C. *su bitkileri oluşumları*: 1. halobentos (sabit deniz bitkileri, su altı çayırları); 2. limnobentos (sabit tatlısu bitkileri); 3. su bitkileri; 4. plöston (mikroskopik olmayan bitkilerden meydana gelen tatlusu planktonu); 5. haloplankton (deniz); 6. limnoplankton (tatlısu).

Bölgesel terimleri genel bir sınıflandırmaya sokmak daima mümkün değildir. Oluşum listesine katılabilecek bazı deyimlere bazı misaller:
alpaj (Alpler) —A a 111 5°
tuva (Başk ülkesi) — A a 11 9°.
çalılık (Avustralya) — A a 1 3° veya A a 11 1°
katinga (Brezilya) — A a 1 3°
seya (And dağları) — A a 11 7°
serradao (Brezilya) — A a 1 3°
şaparal (Kaliforniya) — A a 11 6°
erm (Provence) — A a 111 2°
garen (Fransa) — A a 11 1°
cengel (Hindistan) — A a 1 1° veya A a 1 3°
ilanos (Venezuela) — A a 111 1°
mata (Brezilya) — B a 4°
monte (Ispanya, Güney Amerika) — A a 1 2°
otlak — A a 111 3°
paramo (And dağları) — A a 111 5°
restinga (Brezilya) — B a 3°
savar (Champagne) — A b 3°
savoka (Madagaskar) — A a 11 2°
skrab (Avustralya) — A a 11 8°
tuva (Bask ülkesi) — A a 11 9°.

● OLUŞUMLARIN DİNAMİZMİ. Dünyanın hemen bütün bölgelerindeki bitkilerin görünür durumu, insanların, evcil hayvanların ve yangınların etkisiyle ortaya çıkan değişikliklerin sonucudur. Yangın bazen tabiî bir sebepten (yıldırım) ileri gelirse de, çoğu zaman insanların eseridir (çalılık yangınları). Bitkilerin bugünkü görünüşleri

«Olympia»
Manet'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

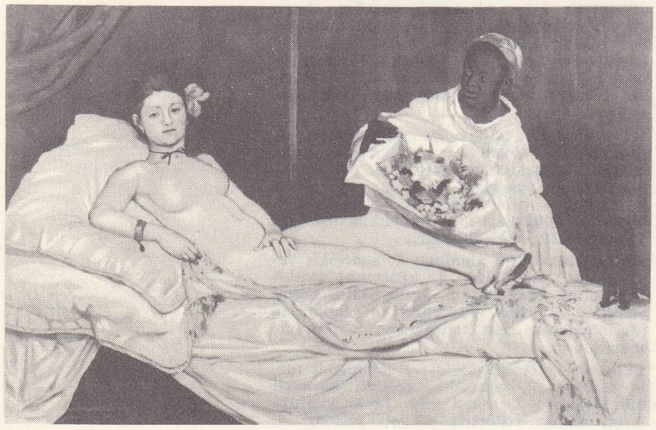

durağan değildir, tabiî şartlar bunları belirli bir yönde değiştirme eğilimî gösterir. Ekilmiş bir tarla tabiî bitki örtüsünden uzaklaşmanın en ileri evresidir. Eğer insan burayı terk eder ve kendi haline bırakır, otlak olarak kullanmaz, yangınlardan da korursa, tarlanın çimen görünüşünde irili ufaklı otlarla kaplandığı görülür. Sonra dip kısmı odunsu bitkiler ortaya çıkar. Orta avrupa ikliminde böyle bir alanda bir fundalığın oluştuğu görülür. Burada ağaç tohumları çimlenir, huş veya fındık ağaçları, sonra meşe veya kayın ortaya çıkar, yavaş yavaş bir orman oluşur. Orman bir kere yerleşti mi, artık durağan bir bitki örtüsü tipi halini alır, ki buna «klimaks» denir. Bu huş ağacı ormanıysa, ardışık gelen bitki örtüsüne (tarla, çimenlik, fundalık, orman) «huş ağacı düzeni» denir. Başka bir iklimde, meselâ akdeniz kıyılarında «pırnal düzeni»nde bir oluşum görülecektir. Buradaki sıra daha farklıdır: erm, garigue, maki ve orman klimaksı. Bu türlü gelişimlere «ilerleyici düzenler» adı verilir. İnsan, tabiatı tahrip ederse, buna «gerileyici düzen» denir; bunun son noktası (aşındırma çıplak kayaları ortaya çıkarmamışsa) tarladır. Oluşumların dinamizmi kavramı pratikte büyük bir önem taşır, çünkü tarımın ve ormancılığın gidişatı buna bağlıdır. Meselâ bir yerde kır çimenliği korunmak istenirse, bunun fundalığa dönüşmemesi için çaba göstermek gerekir. Bunun için böyle bir alana elverişli miktarda mera hayvanı salmak gerekir. Tersine, bir yerde orman yapılmak istenirse tabiî dinamizmi kolaylaştırmak, yani çimen haline gerileme veya bu durumda kalma sebeplerini (yangın ve mera hayvanları) ortadan kaldırmak gerekir.

Öte yandan bitki düzeni tipi, ortam şartlarıyle de ilişkilidir. Nemli ve serin bir iklime tekabül eden huş ağacı düzenindeki bir yerde açılan bir tarla, daha sıcak ve kuru bir iklime tekabül eden pırnal düzenindeki bir tarlada bulunabilecek bitkileri kapsamayabilir. Demek ki bitki düzenlerinin yayılma durumunu gösteren bitki örtüsü haritaları kullanmakta büyük yarar vardır. Bitki örtüsünü gösteren 1/200 000'lik haritalarda her bitki düzeniyle ilgili ortam şartları ayrı bir renkle gösterilir.

● OLUŞUMLARLA İKLİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİ. Oluşum, biyolojik bakımdan baskın olan bitkilerin bir yerde tekrar tekrar bitmesi sonucudur. İklimler aynıysa, biyolojik çeşitler de birbirine benzeyebilir. Meselâ farklı botanik gruplarından olsalar bile, çöl iklimi gösteren bölgelerde sulu bitkiler bulunacak ve bunlar birbirine benzeyecektir. Korsika'da «maki» tipi, ağaç halindeki fundalardan, ladin, sakız ağacı, saparna v.b. bitkilerden oluşur. Güney Afrika'da, akdeniz tipindeki bir iklimde, bitkilerin cinsi ve familyaları Korsika'dakinden çok değişik olduğu halde aynı bitki örtüsü bulunur.

Demek ki, oluşumları flora beraberliğine tıpatıp uymamakla birlikte iklim benzerliğine göre sınıflandırmak daha uygundur. Dünyadaki bitki örtüsünün genel bir sentezi yapılmak istenirse en elverişli yol, büyük flora bölgelerini temel almak ve ortam şartlarını renklerle göstermektir. Farklı iki flora bölgesinde bulunan aynı renk, buralardaki bitkisel oluşumların benzerliğini gösterecektir.

— Biyol. *Türlerin oluşumu.* Yaradancılara göre türlerin oluşumu diye bir şey yoktur, çünkü her şey şimdi nasılsa öyle var olmuştur. Evrimcilere göre canlılar durmadan evrim geçirir ve şimdiki türler soyu tükenmiş türlerden türemiştir. Bk. TÜR ve EVRİM. (L)

OLUT i. (*olmak*'tan *ol-u-t*). Fels. *Yeni.* Olmuş bir iş. *Esk.* Vakıa. (M)

OLYBRIUS (Anicius) [öl. 472], Roma imparatoru (472). İmparatoriçe Eudoxia'nın kızı Placidia'nın kocası ve Vandal Geiserich'in akrabasıydı. Geiserich, 465'te, Olybrius'u Batı Roma imparatorluğuna aday gösterdi. Fakat Doğu Roma imparatoru Leon I tahta Anthemios'u oturtunca (467) Geiserich Akdeniz kıyılarını basarak yakıp yıktı. Anthemios, Roma'da otoritesini kuramadı. Onu zaten sevmeyen Ricimer, Geiserich ile anlaşarak Anthemios'u devirdi

Atina
Olympieion'u

ve yerine Olybrius'u getirdi (472). Olybrius dört ay sonra öldü. (L)

OL YENİN (Aleksey Nikolayeviç), rus arkeoloğu, tarihçisi ve desinatörü (1763-1843). Eski rusça bir yazı incelemesi olan *Ryazan Rus Antikiteleri* adlı eseri yayımladı. G. Derjavin'in (1795'e doğr.) eserlerini ve İ. Hemnitser'in masallarını resimledi, ofortlar yaptı (1799). Petersburg Güzel Sanatlar akademisi başkanı oldu (1817). [L]

OLYMOS. Arkeol. Anadolu'da (Karia bölgesi) Milâs'ın 8 km kuzeybatısında Kafaca köyünün bulunduğu yerde şehir. M. Ö. V. yy.da Olymos Attike-Delos deniz birliğinin bir üyesiydi. XIX. yy.da bulunan yazıtlara göre M.Ö. II. yy. sonlarında Milas (Mylasa) şehri ile Sympoliteia (şehir birliği) anlaşması yaparak bağımsızlığını kaybetti. Fakat içişlerinde serbestti. Şehrin baş tanrıları Apollon ve Artemis'ti. Vatandaşlarının tarla ve bağlarını tanrılar adına şehir devleti tarafından satın alınmasıyle, zamanla arazisi genişledi. Yazıtlara göre arazilerini satan vatandaşlar tanrılarla bir kira mukavelesi yapıyor ve aynı mülkü küçük bir kira karşılığı, nesilden nesile geçmek üzere işletiyorlardı. Kira bedelleri ödendiği sürece bu arazi başka bir kimseye kiralanamazdı. (M)

OLYMPİA, Peloponnesos'ta (Eleia) din merkezi, Kronion dağı eteğinde, Alpheios'un sağ kıyısında. Olympios Zeus tapınağı ve Zeus şerefine yapılan olimpiyat oyunlarıyle meşhurdur.

Tarihöncesinden beri Olympia dinî bir merkezdi. Göçler ve akınlar sırasında her halk kendi tanrısını getirdi. Efsaneye göre, olimpiyat* oyunlarını Pisa'da yerleşen (M. Ö. XV. yy.) Aka'lar başlattılar; önderleri Pelops'un, mahalîi kral Oinomaos'u yarışta yendiği ve kızı Hippodameia ile evlendiği sanılır; olimpiyat oyunlarının bu yarışı kutlamak için yapıldığına inanılır. XI. yy.da Dorların bütün ülkeyi istilâ etmesi, yeni bir efsaneye yol açtı; bu efsaneye göre oyunları dor'lu Herakles başlatmıştı. M.Ö. 776'dan sonra (oyunların resmî başlangıcı), tapınağın etkisi yavaş yavaş komşu şehirlere (VIII. yy.), bütün Peloponnesos'a ve sonunda bütün yunan dünyasına yayıldı. Önce Pisatis'lilere bağlı olan tapınak, sonra Eleia'lıların kontrolu altına girdi; Eleia'lılar Isparta'nın yardımıyle Pisatis'i yıktılar (M.Ö. 580); böylece Ispartalılar, Eleia'lılar aracılığıyle Olympia'ya himayelerini kabul ettiriyorlardı. Gerçek bir şehir değil de kutsal *Altis* suru içinde bir tapınak olan Olympia Eleia'lıların çalışmalarıyle önemli bir din ve sanat merkezi haline geldi. Yunanistan'ın büyük şehirleri tanrılara gözkamaştırıcı adaklar sundular: Pheidias'ın Zeus heykeli, Perslere karşı kazanılan zaferden sonra (İkinci Med savaşı) tanrıya adandı; Syrakusai'liler Himera zaferinden (M.Ö. 480) sonra Altis'te bir hazine binası yaptılar; Ispartalılar Tanagra zaferi (M.Ö. 458) şerefine Zeus'a altın bir kalkan sundular; Eleia'lılar de Zeus için dev bir tapınak inşa ettiler (468-456). Böylece V. yy.da Olympia yunan dünyasının kavşağı haline geldi. Şehrin hazineleri çeşitli ülkelerde kıskançlık uyandırdı; Arkadia'lılar Olympia'yı ele geçirdilerse de (M.Ö. 364) hâkimiyetleri çok kısa sürdü. Makedonyalılar ülkeye hâ-

Foto. Giraudon, B.N., Boissonas (LAROUSSE)

kim oldukları sırada büyük tapınakları da ele geçirdiler. Olympia 342'den sonra, Delphoi gibi, Philippos'un himayesini kabul etti. Yunanistan'a kararlarını bildirmek için Olympia'dan yararlanan İskender (sürgün edilenlerle ilgili kararın okunması, 324) tapınağın itibarını artırdı. Altis, roma hâkimiyeti zamanında daha da zenginleşti. Şehirde bir saray inşa ettiren Neron, oyunlara katıldı, şairler arasında bir yarışma açtı, ama oyunların M.S. 393'e kadar devam etmesine rağmen Olympia, Adrianus zamanında bütün siyasî ve dinî önemini kaybetti. Barbar akınları sırasında basit bir müstahkem kasaba haline getirilen, sonra terk edilen merkez, Alpheios'un alüvyonlarıyle örtüldü. 1961'de şehirde bir Olimpiyat Oyunları Tarihî müzesi kuruldu.

— G. santl. M.Ö. 600'e doğru iki eski tapınağın kalıntıları üzerinde yükselen Heraion, bilinen dev tapınakların en eskisidir: 16 sütunu vardı, boyu 50 m, eni 19,6 m idi. Tahta sütunların yerini daha sonraki çağlarda sütunlar aldı. Cella'daki nişlerin birinde Praksiteles'in *Hermes*'i bulunmuştur. Heraion ile Stadion arasındaki bir düzlükte yunan siteleri, Delphoi'deki gibi küçük kiliseler veya *hazineler* kurmuşlardı. Zeus tapınağı 460'a doğru yapılmıştır (mimarı Elis'li Libon). Alınlıklar ve metope'ler son derece güzeldir. Pheidias'ın altından ve fildişinden yaptığı Zeus heykeli kaybolmuştur; bu heykel sonradan sikkelere ve Kallimakhos ile Pausanias'ın tasvirlerine dayanılarak yeniden yaptırıldı. Kazılar, Pheidias'ın atelyesini meydana çıkarmıştır (âletler, kalıplar). İlkçağdan adak silâhları (üzeri kazılı kalkanlar, Miltiades'in miğferi, Kyme muharebesinde Syrakusai'lilerin ele geçirdiği miğfer), tunç kabartmalar, kartal başlı aslanlarla süslü kocaman vazolar, boyalı pişmiş topraktan Ganimedes'i kaçıran bir Zeus kalmıştır. En güzel klasik heykelcilik eserlerinden biri (425 c.) büyük bir üçgen sütunun tepesindeki Paionios'un *Nike*'sidir. Silanion'un eseri olan tunç boksör başı (IV. yy.) Atina müzesindedir. Philippeion'da, makedonyalı prens ve prenseslerin Leokhares tarafından yapılan heykelleri vardı; bu, çember şeklinde bir *tholos*'tur. Tanrılar anasının küçük tapınağı veya Metroon ve Ekho veya Poikile'nin revakı IV. yy.dan kalmadır. Zeus'un heykel kaideleri veya *Zanes*'ler ya eski yerlerinde veya müzededir. Roma devrinden birçok imparatorun ve Herodes Atticus sülâlesinin heykelleri vardır. Altis'in çevresindeki gymnasium, önemli konuklar için büyük Leonidaion konağı, Prytancion ve Buleuterion sivil mimarinin ilgi çekici örnekleridir. Hipodrom yok oldu; stadyumun bir kısmı hâlâ duruyor. (L)

OLYMPİA, A.B.D.'de şehir, Washington eyaletinin merkezi, Puget Sound'un güney ucunda; 18 300 nüf. Balıkçı ve ticaret limanı (kereste ihracatı). [L]

Olympia, Edouard Manet'nin tablosu (1863), Louvre müzesinde. 1865 Salonunda sergilendi (1,30 × 1,90 m), tenkitçilerle halkı öfkelendirdi; 1890'da devlete bağışlandı. Luxembourg müzesine konduktan sonra, 1907'de Clemenceau'nun emriyle oradan alınarak Louvre müzesinin Devletler salonunda İngres'in *Odalık* tablosunun karşısına asıldı. (L)

Olympia, 1892'de, Paris'te, Capucines bulvarında açılan müzikhol. Olympia uzun süre Paris'in en önde gelen müzikhollerinden biriydi. Sonra, uzun yıllar sinema salonu olarak kullanıldı, 1954'te yeniden müzikhol oldu. (L)

OLYMPİAS (M.Ö. 375'e doğr. -Pydna 316), Makedonya kraliçesi, Büyük İskender'in annesi, Epir kralı Peoptolemos'un kızı. Makedonyalı Philippos II ile evlendi M.Ö. 357'ye doğr.), İskender'i dünyaya getirdi (356). Philippos onu boşayıp Kleopatra ile evlenince (337) İskender ile beraber Epir'e çekildi. Philippos'un öldürülmesiyle sonuçlanan komplaya katıldı, Makedonya'ya döndü, Kleopatra'yı, onun kızını ve düşmanlarının çoğunu öldürterek öcünü aldı.

İskender'in seferleri sırasında, iktidarı ele geçirmek için naip Antipatros ile çekişti. İskender ölünce (323) tekrar Epir'e döndü, sonra 319'da Antipatros'un yerine geçen Polyperkhon ile birleşti ve Makedonya naibesi oldu. Ama Antipatros'un oğlu Kasandros, kendisine karşı silâha sarıldı ve sığındığı Pydna'yı ele geçirdi. Emriyle yapılmış zulümler ve idamlar yüzünden çok kötü tanındığı için düşmanına terk edildi ve Kasandros tarafından öldürtüldü. (L)

OLYMPİAS (öl. M.Ö. 235'e doğr.). Pyrros I'in kızı, Epeiros (Epir) kraliçesi. Kardeşi İskender II ile evlendi; 242'de dul kalınca naibelik görevini yüklendi ve kızını Makedonya kralı Demetrios II ile evlendirdi. (L)

Olympieion, Atina'da Akropolis ile stadyum arasında İlissos'a hâkim bir tepede bulunan Olympos'un büyük tanrısı Zeus adına yapılan tapınak. Bu tapınağın yapımına M.Ö. VI. yy.da başlandı, inşaat bir süre tamamlanamadı, sonra romalı mühendis Cossutius tarafından Antiokhos IV'ün hesabına yeniden ele alındı. Korinthos üslûbunda yapılan tapınak ancak Hadrianus (M.S. 132) zamanında bitirilebildi. 44 × 108 m boyutundaki tapınak, bazıları hâlâ günümüze kadar hiç bozulmadan kalan korinthos sütunları üzerine oturtulmuştur. Önce tapınağın kısa kenarlarında üç sıra halinde sekizer, uzun kenarlarında da iki sıra halinde yirmişer sütun vardı. Sütunların yükseklikleri 17,25 m'dir. Hadrianus bu anıta kendi baş resmiyle Zeus'un altın ve fildişinden bir heykelini yaptırdı. Tapınağın sekiz sütunu Jüpiter Capitolinus (bazı kalıntıları Forum'dadır) tapınağına konmak üzere Sulla tarafından Roma'ya getirtildi. Büyük bir meydana yayılan kalıntılar bugün bile çok etkileyicidir. (L)

OLYMPİO (Sylvanus), Togo'lu siyaset adamı (Lome 1902-ay.y. 1963), öğrenimini Londra'da yaptıktan sonra United Africa Cy.'ye girdi (1926), buranın müdürü oldu (1938); aynı zamanda Togo Ticaret odası başkanlığına getirildi. Togo Birliği komitesinin kurucusu (1946), Birinci Ülke meclisi (1946-1951) üyesi ve başkanı, ikinci ülke meclisinin de üyesi seçildi (1951-1955). Partisi 27 nisan 1958 seçimlerini kazanınca başbakan oldu, 9 nisan 1961'de cumhurbaşkanı seçildi. Ocak 1963'te öldürüldü. (L)

OLYMPİODOROS, yunan tarihçisi (Teb, Mısır M.S. IV. yy. sonu). İmparator Honorius tarafından Atillâ'ya (412) elçi olarak gönderildi. Hayatı imparatorluk sarayında geçti. 407'den 425'e kadar uzanan bir Batı imparatorluğu tarihi (bu eseri Photios'un bir özetinden tanıyoruz) ile bir simya kitabı yazdı. (L)

OLYMPİODOROS Genç, yeni eflatun'cu filozof (VI. yy.). İskenderiye'de ders verdi. Öğrencileri arasında Ermeni David de vardı. İskenderiye felsefe okulunun, Eflatun ve Aristoteles üstüne yorumlar yazan ve bazı metinleri günümüze kalan son filozofudur. Eflatun'cu anlayışa gezimci düşünceler katmıştır. (L)

OLYMPİODOROS İskenderiyeli, İskenderiye felsefe okulu filozoflarından (V. y. y.). Yeni Eflatun'culuğa (neo-platonizm) gezimci doktrinler kattı. (L)

OLYMPİONİKES i. (yun *olympia* ve *nike*, zafer'den). Esk. Yun. Olimpiyat oyunlarında kazananlara verilen ad. (Yazıtlarda sık sık bu unvana rastlanır.) [L]

OLYMPOKOME. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya-Pisidia sınırında) şehir. Hayran gölünün kuzeyinde Gündani ve Sağır'da bulunan yazıtlarda adına rastlanır. W. M. Ramsay, bu şehrin Olympos adını taşıyan bir dağın yakınında olması gerektiğini ileri sürer; ayrıca, bazı belgelere dayanarak Sultan dağının eski adının Olympos olduğunu söyler. Buna göre, Olympokome şehrinin bugünkü Sultan dağı eteğinde yer almış olması gerekir. (M)

OLYMPOS, Yunanistan'da kütle, Tesalya'nın kuzey sınırında; 2 911 m. Eski Yunanlılar bu karlı kütlede tanrıların oturduğuna inanırlardı. — Eski yunan dünyasının çeşitli kısımlarında dağlar. Türkiye'de *Uludağ** (2 500 m); Kıbrıs'ta *Troodos;* Eğriboz'da *Olympos* (1 175 m). [L]

OLYMPOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. Olympos hakkında ilk kesin bilgiler Lykia birliğine ait gümüş sikkelerdir (M.Ö. 168-78). Strabon, M.Ö. 100 yıllarında Olympos'un Lykia birliğinin en önemli şehirlerinden biri olduğunu yazar. Phaselis ve Korykos şehirleri gibi Olympos da korsanlar tarafından yağmalandı. Korsanların reislerinden Zeniketes, şehrin yakınındaki Olympos dağına yerleşti ve şehrin yönetimini eline aldı. M.Ö. 78'de Servilius şehri eline geçirerek yağma etti. Şehir uzun süre kendini toparlayamadı ve Lykia birliğindeki eski yerini de kaybetti. Roma imparatoru Hadrianus, ikinci gezisi sırasında (129-131) şehre geldi. Eski yazarlara göre şehrin ikinci adı *Hadrianupolis* idi. Beaufort, Çıralı'nın güneyine dökülen bir derenin ağzı yakınındaki *Deliktaş* denilen yerde Olympos'un bulunduğunu tespit etti. (M)

OLYNTHOS. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda (Khalkidike) şehir, Khalkidike sömürgelerinden göç ederek Makedonya kralı Perdikkas II'nin izniyle (M.Ö. 423) burada yerleşen Atinalılar, şehri canlandırdılar. Kısa süre sonra komşularına hâkimiyetini kabul ettiren şehir, Khalkidike birliğini kurdu. Atinalılara karşı erken bir tarihte bağımsızlığını kazandı ve korudu. Bir süre Isparta'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı (M.Ö. 379). Atina'yı işe karıştırmağa çalışan ama, başaramayan Demosthenes'in çabalarına rağmen, Makedonya kralı Philippos II şehri ele geçirerek (M.Ö. 348) yıktı ve halkını köle olarak sattı. Kazılarda (1928-1938) birçok ev kalıntısı bulunmuştur. (L)

OLYNTHUS i. Zool. E. Haeckel'in farazî ilkel bir süngeri anlatmak için öne sürdüğü terim. (Yaşayan veya fosil gerçek süngerler için kullanılmaz.) [L]

OLYOKMA, S.S.C.B.'de ırmak, Lena'ya katılır (sağ kıyı); 1 310 km. Olyokma, Çita'nın kuzeydoğusunda Baykalötesi'nden doğar ve Stanovoy dağlarını aşar. (L)

OLYRA i. Buğdaygillerden sıcak bölgelerde yetişen bitki.

— ANSİKL *Olyra*'lar çokyıllık otsu bitkilerdir; çiçekleri birevcikli başaklar halindedir. Her başakçıkta bir çiçek ve iki kavuz bulunur; meyvesi kıkırdağımsı taneler biçimindedir. Orta Amerika ve Afrika'da yirmi kadar türü yetişir. (L)

OM veya **OMA** i. (esk. türk. k.). Kemiklerin yuvarlak ucu. (M)

OM, S.S.C.B.'de ırmak, Batı Sibirya'da; Baraba bozkırını geçer ve Omsk'ta İrtiş'e dökülür; 770 km. (L)

OM. Bk. AUM.

OMACA i. Bk. OMÇA.

OMAGH, Kuzey İrlanda'da kasaba, Tyrone idare bölümünün merkezi, Drumragh ile Camowen'in kavuştuğu yerde; 6 600 nüf. Dokuma (gömlekçilik) sanayii. (L)

OMAHA, A.B.D.'de (Nebraska) şehir, Missouri ırmağının South Platte River ile birleştiği yerin kuzeyinde, 301 600 nüf. 1854'te kurulan Omaha, bugünkü önemini, Batıya doğru giden kolonların hareket noktası (bugün bu yoldan Central Pacific demiryolu geçer) ve tahıl, yemlik bitki, özellikle de büyükbaş hayvan yetiştiren ovaların başlıca pazarı olmasına borçludur. Ticaret, bazı sanayilerin gelişmesine imkân vermiştir (kurşun rafinerisi, tereyağ fabrikaları, un fabrikaları, domuz konservecîliği, yağ fabrikaları, tarım makineleri.) [L]

Omaha-Beach, müttefiklerin 1944 çıkarması sırasında Manş kıyısında Colleville ile Vierville arasındaki kumsalların şifreli adı. Haziran 1944 başlangıcında burada şiddetli çarpışmalar yapıldı. (L)

OMAHA'LAR, bugün Nebraska'da yerleşmiş Siu'lar ailesinden olan kızılderililer. (L)

OMALİUM i. Böcekbilimi. Bk. HOMALİUM.

OMALİUS D'HALLOY (Jean - Babtiste D'), belçikalı jeolog (Liege 1783 - Brüksel 1875). Napolyon'un isteği üzerine, Fransız imparatorluğuna ait bir jeoloji haritası (1823'te yayımladı) hazırladı (1813). Jeolojiyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

OMASUM veya **OMASUS** i. Gevişgetiren

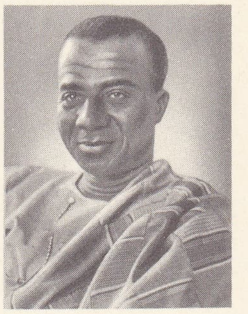

Sylvanus OLYMPİO

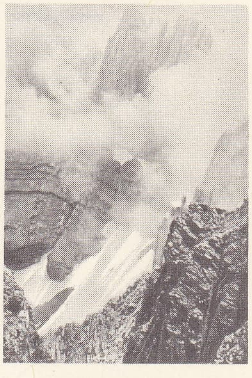

OLYMPOS'un zirvesi
Zeus tahtı

OLYNTHOS sikkesi
tetradrahmi
(M. Ö. 479'a doğru)

O o

büyük harf küçük harf

omikron

Foto. Togo cumhuriyeti (LAROUSSE)

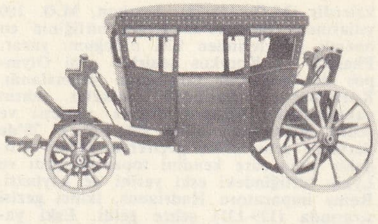

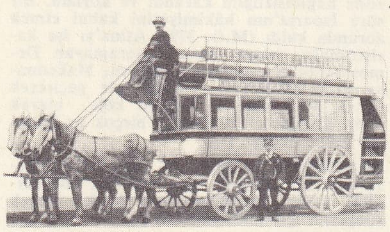

omnibüs'ler

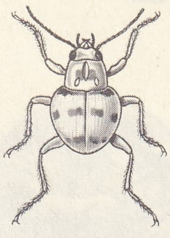

omophron

hayvanların midesindeki üçüncü bölüm (kırkbayır). [L]

OMBAAİ veya **ALOR**, İndonezya'da ada, Timor'un kuzeyindeki küçük Sunda takımadalarında; 2 355 km²; 68 000 nüf. Magellan'ın yol arkadaşı A. Pigafetta tarafından bulunan (1520) Ombaai, dağlık bir adadır (yaklş. 1 930 m). Hindistancevizi, pirinç, mısır ve pamuk tarımı. Batı kıyısındaki başlıca şehri Kalabahi'den hindistancevizi içi ihraç edilir. (L)

OMBELİFERON i. (fr. *ombelliférone*). Kim. Ombelik asidin C_9 H_8 O_3 formülündeki laktonu; maydanozgillerden çıkarılan reçinenin kuru kuruya damıtılması sırasında meydana gelir. (Galbanum'dan elde edilir. Sentezi, rezorsinin sülfirik asit eşliğinde malk asitle ısıtılmasına dayanır; 223° C'ta ergir.) *Eşanl.* 4- HİDROKSİKUMARİN. (L)

OMBELİK sıf. (fr. *ombellique*). Kim. Formülü

$$(OH)_2C_6H_8 — CH = CH — CO_2H$$

olan, az kararlı, doymamış fenol asit için kullanılır; ombeliferon'un sodyum hidroksit eşliğinde su kaybetmesinden elde edilir. *Eşanl.* DİHİDROKSİSİNNAMİK. (L)

OMBELL(A) —, lat. *umbella*, güneş şemsiyesi'nden alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OMBELLA – M'POKO bölgesi, Merkezî Afrika cumhuriyetinde bölge, M'poko ırmağının her iki kıyısında; 215 700 nüf. İdare merkezi, *Bangi*. (L)

OMBELLULA veya **UMBELLULA** i. Pennatula takımının umbellidae familyasından polipöbeği.

— ANSİKL. *Ombellula*, denizin dibinde çamura saplanmış 2 m'ye yakın yükseklikte bir sapın ucunda bulunan parlak renkli bir çiçek demetine benzetilebilir. Her çiçek, sekiz dokunaçlı, 5-6 sm uzunluğunda bir poliptir. Bir demette on, on beş polip bulunabilir. Ombellula'lar Pasifik ve Atlantik'te, kuzey ve güney kutup denizlerinde 4 000-5 000 m derinliklerde bulunur. Bazı türleri ışık saçar. (L)

OMBİLİK i. (fr. *ombilic*). Mat. Bk. GÖBEK.

OMBİLİN, Sumatra adasında (İndonezya) bölge, Barisan dağlarının bir iç havzasından oluşur; Savahlunto yakınında İndonezya'nın başlıca maden kömürü yatağı işletilir. (L)

OMBOS (mısır dilinde *Embo*'nun yunanca yazılışı). Esk. coğ. Mısır'da şehir; Cebel Silsile'nin biraz güneyinde, Nil'in yatağına hâkim bir kaya üzerinde inşa edilen tapınağı iki tanrıya adanmıştı: Heroeris (Büyük Horus) ve Sebek. Ptolemaios devrinde yeniden inşa edilen tapınağın çevresi ikinci bir duvarla çevrildi. Bugün *Kom-Ombo*. —Ombos'u, bugünkü Kom Bellal (Dendere'nin güneyinde, Nil'in sol kıyısında) yakınındaki aynı adlı tapınakla karıştırmamak gerekir. (XVIII. yy.da sülâleden kalan yıkıntı halindeki bu tapınak tanrı Seth'e adanmıştı.) [L]

OMBRA i. (fr. *ombre*'den). Bk. UMBRA.

OMBRONE, İtalya'da ırmak, Toscana'da; 161 km. Chianti dağlarının güneydoğu yamacında doğar, Siena ilindeki tepeleri aşar ve Grosseto'yu suladıktan sonra, Maremma'da menderesler çizerek bir delta ile Tiren denizine dökülür. (L)

OMBRONE idare bölgesi, Toscana'nın ilhakından sonra kurulan fransız idare bölgesi (1808-1814); merkezi *Siena* idi, iki idare çevresi (*Grosseto* ve *Montepulciano*) vardı. (L)

OMBROTERMİK sıf. (fr. *ombrothermique*). İklimbilim. *Ombrotermik eğri*, bir istasyonda, ölçülen yağışlarla sıcaklıkların aylık değerlerini tek bir grafik üzerinde gösteren eğri. (L)

OMBROTROFİK sıf. (yun. *ombros*, yağmur ve *trophe*, besin'den fr. *ombrotrophique*). Topraktan hiç bir besin almayan, sadece yağmurla ve havadaki tozlarla beslenen kara bitkilerine denir. (L)

OMBU i. (guarani dilinden k.). *Phytolacca dioica* adlı ağacın Arjantin ve Uruguay dillerindeki adı. (Odunu pek iyi olmayan bu ağaç pampada yetişen biricik ağaçtır ve çok gösterişlidir.) [L]

OMÇA veya **OMCA** veya **OMACA** i. (*om* ve *oma*'dan *om-ça*, *oma-oa*). Üzüm asmasının kütük kısmı. || Kesilen ağaçtan yerde kalan kütük.

— Anat. Kalça kemiğinin bir kısmı. (M)

O'MEARA (Barry Edward), irlandalı hekim (İrlanda'da 1786-Londra 1836). 1815'te *Bellorophon* gemisinde binbaşıydı. Napolyon ile birlikte Saint-Helena adasına gitti. Sir Hudson Lowe'a karşı birkaç defa imparatorun tarafını tuttuğu için, Napolyon'un yanındaki görevinden alındı (1818). Napolyon'un Saint-Helena adasında geçirdiği günlerle ilgili birçok belge yayımladı (Paris 1819-1823). [L]

OMEGA i. (yun. *o mega*, «o» büyük). Yunan alfabesinin son harfi. || Sağ üst köşeye

Ω büyük — küçük ω

işaret konduğunda (ω') 800, sol alt köşeye işaret konduğunda (,ω) 800 000 değeri kazanan yunan sayı işareti.

— Fels. *Omega noktası*, Teilhard de Chardin'in felsefesinde, evreni meydana getiren varlıkların en yüksek evrim noktası.

— Metrol. *Ohm*'un sembolü (Ω).

— Psikopatol. *Melankoli omegası*, burun kökünde beliren ve yunanca omega harfine benzeyen kırışık; melankoliklerin yüzünün özelliğini meydana getirir.

— Termik. İçinden sıcak bir akışkan geçirilen bir boru şebekesinin serbestçe genleşmesini sağlamak üzere, şebeke arasına yerleştirilen yarım daire biçiminde boru.

— ANSİKL. Leng. M.Ö. 403'te attike alfabesine giren *omega*, kısa kapalı *o*'yu gösteren *omikron*'un tersine uzun açık *o*'yu gösterir. (Uzun kapalı *o*, *omikron* + *ipsilon* [*o*+*u*] ile gösterildi.) Modern Yunancada her iki *o*'nun da fonetik değeri aynıdır. (L)

OMEGNA, İtalya'da kömün, Piemonte'de (Novara), Orta gölünün kuzey kıyısında; 13 300 nüf. Önemli ulaşım yolu kavşağı. Elektrik santalı. Demir ve makine sanayii. Dokumacılık. (L)

OMELYANSKİY (Vasiliy Leonidoviç), rus mikrobiyoloji uzmanı (1867-1928). Tabiatta karbon, azot ve oksijen gibi elementlerin sürekli dolaşımında, mikroorganizmaların rolünü inceledi (selülozun havasızyaşar bakterilerce ayrılması, nitratlaşma, metanın oluşumu v.b.). Birçok kitap yazdı: *Osnoviy Mikrobiologii* (Mikrobiyolojinin Esasları) [1909] v.b. (M)

OMENTOPEKSİ i. (fr. *omentopexie*). Büyük iç organ askısını ön karın çeperine dikmek için yapılan cerrahî müdahale. (L)

OMFAKS i. («yeşil üzüm» anlamında yun. *omphaks*). Aralarına sarı karışmış koyu yeşil renkte, saydam, değerli taş. (L)

OMFALEKTOMİ i. (fr. *omphalectomie*). Cerr. Göbeğin kesilip çıkarılması. (L)

OMFALOFLEBİT i. (fr. *omphalophlébite*). Tıp. Göbek toplardamarı flebiti. (L)

OMFALOMEZENTERİK sıf. (yun. *omphalos*, göbek, *meso*, arasında ve *enteron*, bağırsak'tan fr. *omphalomésentérique*). Embriyoloji. Dölütte bağırsaklardan göbek kanalına uzanan organlara denir. (*Omfalomezenterik kanal*, bağırsağı göbek kesecîğine birleştirir; *omfalomezenterik* damarlar göbek kanalını besler.) [L]

OMFALOPAJ i. ve sıf. (fr. *omphalopage*). Göbekten bitişik iki vücutlu ucubeye denir. (L)

OMFALORAJİ i. (fr. *omphalorragie*). Kadın-doğum. Göbek kanaması. (L)

OMFALOSİT i. (fr. *omphalosite*). Başlıbaşına yaşayamayacak kadar kusurlu olan ve göbek bağı kesilir kesilmez ölen ucube. (L)

OMFALOTRİPSİ i. (fr. *omphalotripsie*). Tıp. Kanamayı durdurmak amacıyle göbek bağının sıkıştırılması. (L)

OMFASİT i. (fr. *omphacite*). Miner. Bk. OMFAZİT.

OMFAZİT i. (fr. *omphazite*). Miner. Piroksen grubundan, yeşil renkli tabiî silikat. (OMFASİT de denir.) [L]

OMİCCİOLİ (Giovanni), italyan ressamı (Roma 1901). Özellikle Van Gogh ve Gauguin'in izlenimcilik-sonrası deneylerine yöneldi, canlı ve aydınlık bir renk anlayışına ulaştı. 1940'a doğru Roma'nın kenar mahallelerini (özellikle kar altındaki bahçe ve barakaları) canlı renkler ve insancıl çizgilerle tasvir etti. (L)

OMİKRON i. (yun. *o mikron*, «o» küçük). Leng. Yunan alfabesinde bir harf. || Sağ üst köşeye konulan işaretle (*o*'), 70, sol alt köşeye konan işaretle (,*o*) 700 000 değeri kazanan yunan sayı işareti.

— ANSİKL. *Omikron*, kuvvetli bir gırtlaksıyı gösteren ve aynı adı taşıyan fenike işaretinden türemiştir; omikron başlangıçta Türkçe'deki *o*'ya tekabül eden açık veya kapalı, uzun veya kısa ünlüyü belirtirdi. Attike alfabesinde kapalı uzun *o*, *omikron* + *ipsilon* ile gösterildi; omikron kısa kapalı *o*'yu, omega açık uzun *o*'yu belirtirdi. Modern Yunancada omikron açık *o* olarak okunur. (L)

OMİŞ, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir,

«Omphale'nin dizi dibinde yün eğiren Herakles», François Lemoyne'un eseri Louvre müzesi, Fransa

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Adriya denizi kıyısında; 12 900 nüf. Turizm merkezi. Yakınında hidroelektrik santral. Sunî gübre. Eskiden Adriya denizinde bir korsan yuvası olan şehir, 1425'te Venedikliler tarafından alındı. (L)

OMİYA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Saitama ili), Tokyo'nun kuzeybatısında; 144 500 nüf. Şinto tapınağı. (L)

Omladina («gençlik» anlamında sırpça k.). Bütün sırpları birleştirmek amacıyle, 1860'a doğru Bratislava'da kurulan gizli yurtseverler derneği. 1866'da Novi Sad'a nakledildi. Prens Mihail'in öldürülmesinden (1868) sonra, üyeleri Sırbistan'da işkenceye uğratıldı. 1893'e doğru Bohemya'da, Genç-Çek partisinin sol kanadı olan *Omladina* adlı bir dernek daha kuruldu. (L)

OMLET i. (fr. *omlette*'ten). Esas malzemesi çırpılmış yumurta olan ve tavada pişirilen bir yemek.

— ANSİKL. Mutf. Yalnız yumurtadan yapılan sade *omlet*'ten başka, kokulu otlarla hazırlanan, peynirli, jambonlu, soğanlı, patatesli, mantarlı, domatesli, makarnalı v.b. omletler de vardır. Ayrıca reçelli, romlu, elmalı v.b. omlet de yapılır. (L)

OMMATOPHOCA i. Antarktika'da bulunan fok türü. (İlmî adı *Ommatophoca Rossi*. Yüzgeçayaklılar alttakımından.) [L]

OMMATOSTREPHES i. (yun. *omma, ommatos*, göz ve *trephos*, kavkı'dan). Çok büyük kalamar.

— ANSİKL. *Ommatostrephes*'ler açık denizlerde sürüler halinde yaşayan çok yırtıcı ve çok iri hayvanlardır. Boyları 2-3 m'ye varır; Akdeniz, Atlantik ve Pasifik'te çok bulunur. (L)

OMNİ—, lat. *omnis*, bütün'den alınan ve pek çok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OMNİBÜS i. (lat. *omnibus*, herkes için). Eskiden, şehirlerde yolcu taşıyan atlı araba.

◆ Sıf. Elektr. Bir elektrik tesisatında, çeşitli amaçlarda kullanılabilen bir âlet veya bir tertibat için söylenir. || *Omnibüs çubuk*, büyük kesitli (daire veya dikdörtgen) iletkenlerden meydana gelen toplayıcı çubuk. (Bu iletkenler bir yandan üreteçlere, öte yandan alıcılara veya dağıtım devrelerine bağlıdır). [LM]

OMNİRANGE [omnireync] i. (amerikanca k.). Trafiğin çok yoğun olduğu bölgelerde, uçakların iniş ve kalkışlarını, seyir rotalarını Hertz dalgalarıyle düzenleyen alçak veya orta frekanslı, çok yönlü radyofar. (L)

OMNİUM i. Bir sanayi veya ticaret kolunun işlerini tek elde toplamaya yönelen ticarî ve malî ortaklık.

— Mal. Büyük Britanya'da kimi zaman istikraza kaynaklık eden kamusal fonların tümü.

— Spor. Bir kategori spor yarışmalarını içine alan ve bazı spor yarışmalarının birleştirildiği bir tür müsabaka. (L)

OMOLON, S.S.C.B.'de ırmak, Doğu Sibirya'da Kolıyma'ya katılır; 1 150 km. Omolon, Ohotsk denizi yakınında doğar, ama Kolıyma sıradağları arasında kuzeye doğru akar. (L)

OMONT (Henry), fransız bilgini (Evreux 1857-Paris 1940). Özellikle yunanca eski yazılar bilimi üstünde çalıştı. *Catalogue des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France*'ı (Fransa Genel Kütüphaneleri Elyazmaları Kataloğu) hazırlayanlardan biridir. (L)

OMOPHLUS i. Kızıl sarı elitralı siyah böcek. (İlmî adı: *Omophlus rugosicollis*. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

OMOPHRON i. Madenî yeşil benekli kızıl sarı böcek; büyük akarsuların yanıbaşında, kumsal kıyılarda yaşar. (İlmî adı:*Omophron limbatus*. Güney Amerika, Malezya ve Avustralya hariç dünyanın her tarafında bulunur. Pek çok türü vardır. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

O'MORE (Rory), irlandalı önder (öl. 1652'den sonra). Batı Leinster'li mahallî kralların soyundandı. Toprakları ellerinden alınan öbür önderleri ayaklandırdı (1641); Dublin önünde yenildi. Fakat, Ulster'li köylüleri ayaklandırdı; ancak 1652'de kesin olarak yenilgiye uğratılabildi. (L)

OMOYİD i. (fr. *omoide*). Anat. Kuşlarda damak kemiklerinden biri: *Omoyid kemik*. (L)

OMPHALE. Yun. mit. Lydia kraliçesi, Herakles (Herkül) ile olan aşkıyle ünlüdür. Hermes'in ona köle olarak sattığı Herakles, Lydia krallığını devlerden ve haydutlardan kurtardı. Omphale, cesaretine hayran olduğu kölesini azat etti ve onunla evlendi. Şairler Herakles'in simgelerini (aslan derisi ve lobut) elinden almış olan kraliçenin dizi dibinde, yün eğirerek gevşeklik içinde yaşayan biri olarak tasvir ederler.

— İkonogr. *Omphale'nin dizi dibinde yün eğiren Herakles* sahnesi, eski bir pompeii freskinden bu yana sanatçılara sık sık konu olmuştur. Bunlar arasında Primatice'nin (Fontainebleau), Fr. Bassano'nun (Viyana, Avusturya), A. Carracci'nin (Farnese galerisi, Roma), Turchi'nin (Münih), Pietro di Cortona'nın (Berlin), Luca Giordano'nun (Dresden), Bloemaert'in (Kopenhag), Rubens'in (Louvre), Jordaens'in (özel koleksiyon), Fr. Lemoyn'un (Louvre), Ch. A. Coypel'in (Schleissheim), Natoire'in (Castres) ve Gleyre'in (Neuchâtel) tabloları, Baldung Grien (Ecole National Supérieure des Beaux-Arts) ve Le Brun'ün (Louvre) desenleri, Permoser'in fildişi oymaları (Dresden, Berlin) Crauk'ın (Louvre avlusu) ve Gérome'un (Tuileries bahçesi) heykelleri sayılabilir. (L)

OMPHALEA i. Tropikal bölgelerde yetişen tırmanıcı bitki (Sütleğengillerden.)

— ANSİKL. *Omphalea* almaşık yapraklı tırmanıcı bir ağaççıktır. Çiçekleri, erkek çiçekler dipte, dişi çiçekler uçta olmak üzere bileşik talkım durumundadır. Özellikle Tropikal Amerika'da yetişir. *Omphalea diandra* ve *O. triandra*'dan «Amerika fındığı» *O. cordata*'dan kauçuk, Brezilya'da yetişen *O. macroparca*'dan sürdürücü bir yağ elde edilir. (L)

OMPHAL(O)—, yun. *omphalos*, göbek'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OMPHALODES i. Uzun sivri yapraklı, beyaz veya mavimsi çiçekli bir veya çokyıllık bitki; kurak yerlerde, birçok türü de bahçelerde yetişir. (Hodangillerden.) [L]

OMPHALOS i. («göbek» anlamında yun. k.). Kutsal taş. Delphoi'deki Apollon tapınağının iç odasında şeritlerle sarılı olarak dururdu. (Başlangıçta Python'un mezarıydı.) || *Teşm. yol.* Yunanlılarda, din dünyasının «kutsal göbeği» sayılan Delphoi tapınağı. (L)

OMPHALOTROPİS i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı küçük, topacımsı, bir karina ile çevrili, dar göbeklidir. (*Assimineidae* familyasından.) [Bu hayvanlar en çok Polinezya adalarında yaşar; Filipinler'de, Mascareignes adalarında, Japonya'da, Maurice adasında görülür, fakat yayılma alanı Polinezya'dır.] (L)

OMPHYMA i. Üst Silüryende rastlanan köksü uzantılı, topacımsı, basit polipli fosil mercan. (L)

OMPTEDA (Georg VON, — baronu), alman yazarı (Hannover 1863-Münih 1931). Georg EGESTORFF adıyle, çağının toplumunu yansıtan bir dizi gerçekçi roman yayımladı. *Deutscher Adel um 1900* (1900'e doğru Alman Soylu Sınıfı) genel adı altında çıkan bu dizinin başlıca romanları *Sylvester von Geyer* (1897); *Eysen* (1900) ve *Cäcilie von Sarryn*'dır. (1901) [L]

OMRE (Arthur), norveçli yazar (Brunlanes 1887). Oldukça hareketli bir yaşantıdan (denizcilik, Amerika'da ressamlık, sonra Oslo'da mühendislik yaptı) sonra, önce cinayet ve gangster romanları yazdı: *Smuglere* (Kaçakçılar) [1936]; *Flukten* (Kaçış) [1936]; *Sukkenes Bro* (Acılar Köprüsü) [1937]; *Kristinus Bergman* (1938). Bu eserlerde amerikalı romancıların, özellikle Hemingway'in etkisi görülür. Daha sonra, aşk romanları (*İntermesso* [1939]) ve ilgi çekici küçük hikâye kitapları yayımladı: *Det der Blandt* (Bazen Başa Gelir) [1941]; *Stort Sett Pent Vaer* (Kısacası Hava Güzel) [1948]; *Skiftende Bris* (Değişken Rüzgâr) [1950]; *Gullmyntene og Andre Historier* (Altın Paralar ve Başka Hikâyeler) [1954]. (L)

OMRİ (öl. M.Ö. 874), İsrail kralı (885-874). Kral Ela'nın ordusunda kumandandı. Ela ölünce, askerler tarafından onun yerine kral seçildi. Ela'nın katili Zimri'nin peşine düştü ve onu, bütün ailesiyle birlikte kendini yakmağa zorladı. Samiriye'yi başkent yaptı ve Moab'lıları yendi. (L)

OMSK, S.S.C.B.'de şehir, Sibirya'da, Om ile İrtiş'in kavuştuğu yerde, Sibirya'yı baştan başa aşan demiryolu üzerinde; 674 000 nüf. Besin ve metalürji sanayii. Petrol rafinerileri.

— Tar. İrtiş geçidini, güneyli yağmacı göçebelere karşı korumak için kurulmuş küçük bir kale olan (1716) Omsk, rus kolonlarının yerleştiği Batı Sibirya ovasının ortasında elverişli bir yerdeydi; zamanla, ovanın başlıca siyasî ve beşerî merkezi haline geldi (1882), Sibirya'yı aşan demiryolunun döşenmesiyle (1894) önemi daha da arttı. İç savaş sırasında ılımlı sosyalistler burada iktidarı ele geçirdiler (haziran - kasım 1918); ama sonradan «İrtiş cumhuriyetine gönderildiler», yani amiral Kolçak'ın emriyle boğduruldular; yüce naip unvanını alan Kolçak (kasım 1918), Omsk'u kendine başkent yaptı (1918-1919). Sovyetler Kolçak'ı şehirden kovduktan sonra (1919 sonu) burayı hammadde sıkıntısı çeken Sibirya'nın tarım merkezi haline getirdiler; şehir büyük ölçüde gelişmesine rağmen kısa süre sonra Novosibirsk lehine önemini kaybetti. (L)

OMUR i. (*omurga*'dan). *Yeni*. Anat. ve Zool. Omurgayı meydana getiren küçük kemiklerden her biri: *Bel omurları*. *Esk.* Fıkra. || *Omur siniri*, omurilik sinirlerinin her birinden çıkan, omurlararası deliklerden omurga kanalına girip omurilik zarına dağılan küçük bir sinire verilen ad. || *Dikenli omur*, diken çıkıntısı fazlaca kabarık olan yedinci boyun omuru.

— Patol. *Omur iltihabı*, bir veya birkaç omurun iltihaplanması. (Bk: ANSİKL) || *Tüberküloz omur iltihabı*, Pott hastalığı.

— ANSİKL. Anat. ve Zool. *omur*'ların sayısı ve şekli değişik olabilir, fakat hepsi değişmeyen bazı özellikler taşır; hayvanlar âleminin bir şubesi olan omurgalıların (memeliler, kuşlar, sürüngenler kurbağalar ve balıklar) belirtici özelliği bunlardır. İnsanda, 24 gerçek omur vardır; bunlar «omurlararası disk» adı verilen telsel kıkırdaklar-

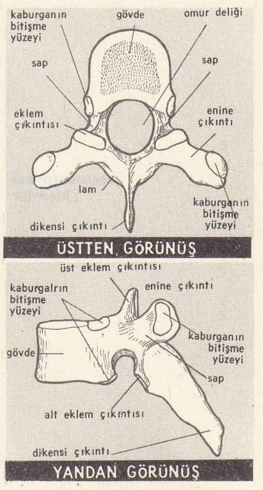

omur (anat.)

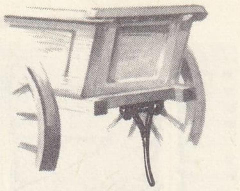
omurga

omurga (denizc.)
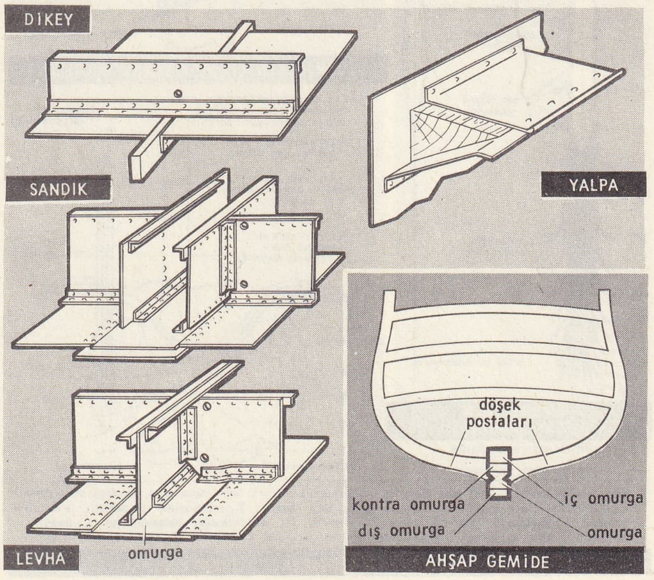

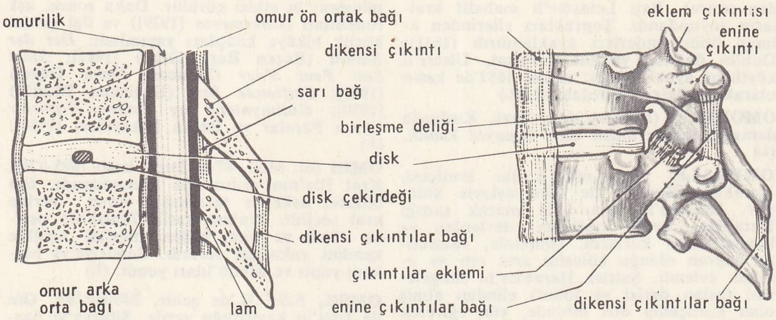

omurlararası eklemler

la birbirine bağlıdır. Üç gruba ayrılır: 7 boyun omuru (bunların ilk ikisi «atlas» ve «eksen kemik» diye anılır); 12 çift kaburga taşıyan 12 sırt omuru; öbürlerinden daha büyük olan 5 bel omuru. Bu serbest omurlara, birbirine yapışık olan ve kuyruksokumu kemiğini meydana getiren 5 adet kuyruksokumu omurunu ve kuyruk kemiğini meydana getiren 5 veya 6 adet kuyruk kemiği omurunu ilâve etmek gerekir. Omurganın bölgelerine göre, omurların şekli de biraz değişir. Ama gene de bazı genel karakterleri aynıdır. Her omurda: 1. şişkin bir ön kısım (omur gövdesi); 2. ön tarafı obruk bir kemer [sinir kemeri; bu kemer, esas omur kısmının arka yüzünü çember gibi çevirip omurilik deliğini meydana getirir bu delikten omurilik geçer]; kemerin iki yanında, önde sapçıklar, arkada omur lamları bulunur; 3. arkada, dikensi bir çıkıntı; 4. yanlarda enine iki yatay çıkıntı; 5. komşu omurların çıkıntılarıyle eklemlenen (ikisi üstte, ikisi altta) dört düşey eklem çıkıntısı vardır.

omurilik

Omurlar, önden gövde kısmıyle, arkadan eklem çıkıntılarıyle birbirine değer. İki komşu omurun sapçıkları arasında kalan birleşme deliğinden omurilik sinirleri çıkar.

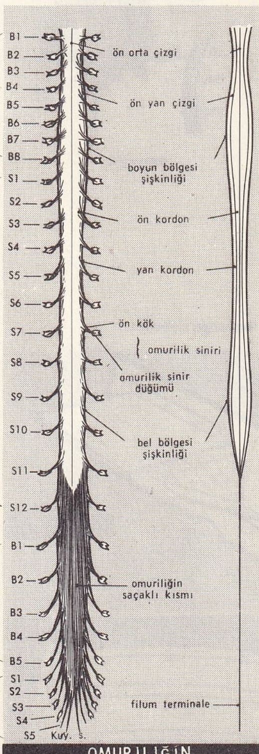

OMURILIĞIN DIŞTAN GÖRÜNÜŞÜ

—— omurilikteki doğru duyu nöronları
----- omurilikteki dolaylı duyu nöronları

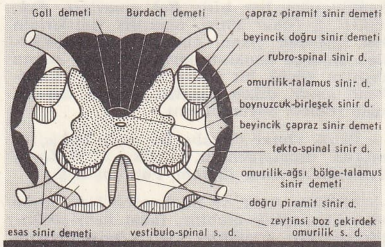

OMURILIK AKMADDESİNİN KISIMLARI

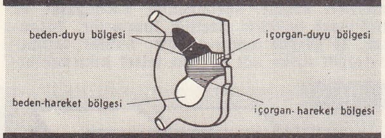

OMURİLİĞİN ÇEŞİTLİ GÖREV BÖLGELERİ

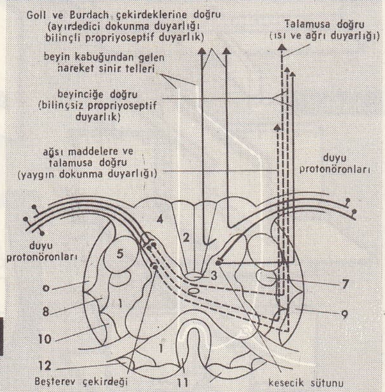

1. Ana sinir demeti; 2. Goll sinir demeti; 3. boynuzcuk-birleşek sinir demeti; 4. Burdach sinir demeti; 5. Çapraz piramit sinir demeti; 6. beyincik doğru sinir demeti; 7. rubro-spinal s. demeti; 8. omurilik-talamus s. demeti; 9. beyincik çapraz s. demeti; 10. omurilik-ağsı bölge-talamus s. demeti; 11. doğru piramit s. demeti; 12. zeytinsi çekirdek-omurilik s. demeti; 13. vestibulospinal s. demeti.

AKMADDEDEKİ DUYU VE HAREKET İLETİM YOLLARI

Hayvanlarda ise her omurda «omur gövdesi» denilen kemikten silindirimsi bir kısımla, kemikten veya kıkırdaktan iki kemer vardır. Kemerlerden biri, yani sırt tarafta olanı omuriliği sarar (sinir kemeri) ve çoğu zaman üstünde bir çıkıntı bulunur (sırt dikeni); öteki ise karın tarafında bulunur ve aortu sarar (kan kemeri); bu kemer yalnız balıklarda olur ve bazen üzerinde bir çıkıntı bulunur (omurlardaki ön kemik çıkıntısı). Ayrıca her omurda, daha çok göğüs bölgesinde, kaburgalarla eklemleşen enine kemik çıkıntıları vardır.

— Patol. Omurların tam kırık veya çıkıkları ancak düşme, ezilme gibi şiddetli travmalar sonucu olabilir. Bu gibi kazalar, omuriliğin ezilmesi veya kesilmesinden ötürü ölümle sonuçlanır. Buna karşılık, omurların belirli bir parçasının (dikensi çıkıntı, enine çıkıntı, eklem çıkıntısı) kırılması ender görülen bir durum değildir ve esas omur kısmının tek başına çöküşü hallerinde olduğu gibi sekilsiz veya sekelsiz bir iyileşmeye gidebilir. Omurganın doğuştan olmayan hastalıkları şunlardır: eğrilmeler, «karia» veya «Pott hastalığı» diye de anılan tüberküloz osteit. Eğrilmeler arasında, kambur, «skolyoz» ve «lordoz»u sayabiliriz. Romatizmanın birçok çeşidi omurlarda çeşitli bozukluklar meydana getirir: intanî veya intanî olmayan had spondilartritler, esas omur kısmının çökmesiyle beraber beliren artrozlar (spondilartroz), osteofitler, kalsiyum kaybı ve Paget hastalığı, osteozlar gibi çeşitli özgül hastalıklar v.b.

● *Omur iltihabı,* özellikle basit piyogen mikropların, esas iltihap yuvasında yaptığı bozukluktur. Lezyonlar omurları, omurlararası diskleri ve epidüral alanı (omurilikte veya sinir köklerinde beliren epidürit) bozar. Bozukluklar özellikle stafilokoksi (kan çıbanı, şirpençe), tifo, malta humması v.b. gibi genel bir intan sırasında mikropların bir noktaya yerleşmesinin sonucu olur. İntana, iltihaba karşı tedavi, ortopedik tedavi, bazen de cerrahî müdahale uygulanır. (LM)

OMURA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Nagasaki idare bölümü), İç deniz ile *Omura* koyu kıyısında; 56 200 nüf. Balıkçı ve ticaret limanı. Uçak sanayii. (L)

OMURGA i. (esk. türk *ongurga*'dan). Anat. ve Zool. Birbiriyle eklemlenince kafatasından leğene kadar uzanan bir kemik eksen meydana getiren omurların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Omurga atardamarı,* köprücükaltı atardamarının dalı; boyun omurlarının enine çıkıntılarının delikleri içinden düşey olarak yükselir, artkafa kemiği deliğinden kafatasına girer, soğaniliğin yan yüzünü çevreledikten sonra orta çizgi üzerinde karşı taraftan gelen omurga atardamarıyle birleşir. (Tümbeyinin arka kısmına birçok dal verir.) || *Omurga kanalı,* omurların meydana getirdiği ve içinde omuriliğin bulunduğu kanal. || *Omurga sinir düğümleri,* omurilik sinirlerinin arka dallarının, omurilikten çıkar çıkmaz gösterdiği şişkinlikler. || *Omurga siniri,* on birinci kafa siniri çiftine verilen ad. (Omurga siniri, biri omurilikten, ikincisi soğaniliktten gelen iki kökten doğar; kafatası içine artkafa deliğinden girer, arka yırtık delikten geçtikten sonra iki dala ayrılır; biri içten akciğer-mide siniriyle birleşir, öbürü dıştan giderek boynun yanındaki kaslara ve yamuk kasa sinir kolları verir.)

— Denizc. Bir tekneyi, boy ekseni doğrultusunda, alttan boydan boya geçen ana yapı elemanı, geminin belkemiği. (Ahşap teknelerde, parileyle birbirine eklenmiş sert ağaçlardan, çelikten olanlardaysa, ya perileyle veya kaynakla birleştirilmiş çelik lamalardan veya levhalardan meydana gelir. Küçük tekneler dışındaki çelik gemi inşaatında yalnızca levha omurga kullanılmaktadır.) || *Omurga aşozu,* kaplama tahtalarının bindirilmesi için omurga üzerine açılan yuva. || *Omurga hattı,* bir geminin boy ekseni doğrultusu. || *Omurga levhası,* levha omurgalı gemilerde, omurgayı oluşturan levhalardan her biri. || *Omurga levha sırası,* levha omurgalı bir geminin omurgasını oluşturan saç levhaların tümünün sırası. (Bk. KAPLAMA.) || *Omurga parilesi,* omurgayı oluşturan boy ağaçlarını veya çelik lamaları birbirine sağlam bir şekilde eklemek için uçlarına, karşılıklı yuvalar açıp birbirine sıkıca geçirerek yapılan kenetleme. || *Omurgasını kızağa koymak,* omurgasından bir parçasını kızağa koyarak bir geminin yapımına başlamak. || *Boru veya sandık omurga,* uzunlamasına iki destekle donatılmış omurga. (Bu omurga dipte sarnıcı bulunan gemilerde uygulanır. Bu iki destek omurgayle, ana omurga ve sarnıçların tavanı arasında teknenin su altındaki bölümüne ait boruların geçtiği bir geçit vardır.) || *Dış omurga,* geminin dibe oturması halinde kaburgaları (postalar) ezilmekten korumak için omurga üzerine çakılan ağaç parçalarının tümü. || *Dikey* (veya *iç*) *omurga,* levha omurganın iç yüzeyine dikey olarak boydan boya uzatılan omurga. || *Kontra omurga,* ağaç teknelerde, ana omurganın zedelenmemesi için altına eklenen ikinci kat omurga. (Tekne karaya oturduğu veya karaya çekildiği sırada ana omurgayı korur.) || *Lama omurga,* birbirlerine parileyle veya kaynakla eklenmiş çelik lamalardan meydana gelen dikey omurga. (Burma levhaları, kenarları eğilerek bu omurga üzerine kaynak veya perçinle tespit edilir.) [Bk. KAPLAMA.] || *Levha omurga,* kaplama saçlarına oranla daha kalın saç levhaların birbirlerine eklenmesiyle meydana gelmiş yatay omurga. || *Safra omurga,* büyük yatların, rüzgâr etkisi altında kolayca yatmasını önlemek için omurgalarının biçimine uydurulmuş olarak alt kısımlarına eklenen kurşun veya pik ağırlık. || *Salma omurga,* küçük yelkenli teknelerin rüzgâr etkisiyle yana doğru yatmasını önlemek için, omurga üzerine yerleştirilmiş yassı bir sandık içinden denize sarkıtılıp çekilebilen madenî levha. || *Yalpa omurgası,* geminin yalpa (sağa sola yatma) miktarını azaltmak amacıyle, aşağı yukarı gemi boyunun yarısı uzunluğunda her iki bordada karınların kümbet kısmına köşebentlerle bağlanmış ince, dar saç kanat.

— Ted. *Omurga manipülasyonu,* omurganın bir parçasındaki eklemlerin zorla, kısa ve ölçülü hareketlerle oynatılması (tedavi maksadıyle yapılır): *Omurga manipülasyonu yalnız hekim tarafından yapılabilir.* || *Omurga şırıngası,* örümceksi zar altına (sert zar ile ince zar arasına) bir ilâcın şırınga edilmesi.

— Vet. *Omurga yoluyle anestezi,* uyuşturucu maddeyi omurga kanalının içine zerketmekten ibaret anestezi metodu. (İlâç omuriliğin altucunun arka tarafına, omurilik kılıflarının dışına şırınga edilir). [Tekniği basit olan bu metot, sığırlarda çok kullanılır; leğenin ve üretim organlarının duyarlılığını giderererek doğum işlemlerinden çoğunu kolaylaştırmağa yarar.]

— ANSİKL. Anat. ve Zool. *Omurga,* ucuca dizili parçalardan (omur) meydana gelir; vücudun her bir kısmındaki omurların şekli, büyüklüğü ve sayısı türlere göre değişir. (Bk. OMUR.) Omurgaya kaburgalar, leğen kemikleri, omurlar ve kafatası bağlıdır; omurga bazı hayvanlarda (sürüngenler, balıklar, memeliler) az veya çok katıdır; türlerin çoğunda, hareketli sivri bir uzantı ile yani kuyrukla son bulur. (LM)

OMURGALILAR çoğl. i. (*omurga* > *omurgalı*'dan). Hayvanlar âleminin bir şubesi; çenesizler, balıklar, amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar ve memeliler diye altı sınıfa ayrılır.

— ANSİKL. *Omurgalılar* şubesinde yapı bakımından en üstün hayvanlar bulunur. Bu şubede kordalılar dalından 50 000 kadar tür vardır. Omurgalıların bellibaşlı özellikleri: dıştan iki yanlı bir bakışım (sindirim borusu ve buna bağlı salgı organları [karaciğer, pankreas] hariç, iç organlarda da hemen hemen aynı bakışım göze çarpar); fanerleri, yani koruyucu örtüler (pul, tüy, kıl) bol olan çok katlı bir deri ve deri bezleri; kıkırdak veya kemikten bir iç iskelet (omurga şeklinde sağlam bir kutu gibi sinir eksenini [omurilik] korur, ön tarafta kafatası şeklinde genişler ve özellikle başta bulunan duyu organlarıyle ilişkili ve farklılaşmış bir tümbeyini içinde barındırır); omurganın göğüs ve sırt bölgesine bağlı kaburgalar; kemerlerle (omuz, kalça) omurgaya bağlı en çok iki çift üye (kol, bacak); içinde yuvarlarındaki hemoglobinden dolayı kırmızıya boyalı kan bulunan kapalı dolaşım sistemi; sindirim sisteminin yutak bölgesindeki kıvrımlardan oluşma solunum organları (solungaç veya akciğer); iki çeneli bir ağız (çenelerden en az biri kafatasına ve bakışım düzlemine göre hareketlidir [çenelerde dişler veya boynuzsu maddeden gaga]); az dallı veya hiç dalsız bir sindirim borusu (birbirinden uzakta bulunan iki deliği birbirine bağlar; yiyecekler bunun içinde genellikle bir yönde yol alır); dil, mide, karaciğer, pankreas; hipofizin yönettiği iç salgı bezleri sistemi; beyin-omurilik sinir sisteminden kısmen bağımsız bir yaşatkan sinir sistemi; bölümlü bir yürek v.b.; sidik organıyle anatomik bakımdan ilişkili cinsiyet organı; cinsler daima ayrı, yani erkekli dişili. (L)

OMURGASIZLAR çoğl. i. (*omurga* > *omurgasız*'dan). Omurgasız çokhücreli hayvanlar.

—ANSİKL. *Omurgasızlar,* omurgalılar gibi tabiî bir grup değildir. Onun için bugünkü bilimsel terminolojide bu kelimeye yer verilmez. Buna karşılık karın tarafında sinir sistemi, sırt tarafında arkadan öne doğru sığamsal hareketli bir sırt damarı bulunan hayvanların hepsi, yani *derisidikenliler*'den başka vücut boşluğu bulunan bütün omurgasız hayvanlar (eklemliler, yumuşakçalar, halkalı solucanlar v.b.) ilkinağızlılar dalında toplanır. (L)

OMURİLİK bls. i. Anat. Nevraksın, omurga kanalı içinde bulunan kısmı. || *Omurilik soğanı.* Bk. SOĞANİLİK.

— Patol. *Omurilik iltihabı,* omuriliğin hastalanıp iltihaplanması.

— ANSİKL. *Omurilik,* soğaniliğin altından başlar, ikinci bel omurunun hizasında son bulur. Beyin-omurilik sıvısı ve omurilik zarı ile çevrilidir. Önden arkaya doğru hafifçe yassılaşmış, boyun ve bel kısımlarında şişkin, uzun bir silindir şeklindedir (omuriliğin boyun ve bel kısımlarından kol ve bacaklara giden sinirler çıkar). Omurilik iki kısımdır:

1. *Bozmadde:* omuriliğin ortasında bulunur; sinir hücrelerinin gövde kısımlarından meydana gelir. Omurilikten enine bir kesit alınırsa bozmadde, kalın uçları önde bulunan sırt sırta iki virgül şeklinde görünür. Ön taraftaki hücrelerden hareket emirlerini götüren önkök sinirleri çıkar. Arka taraftaki hücreler duyu hücreleridir, arka köklerle, deri üzerinden, eklemlerden ve içorganlardan gelen duyumları alır. Boz maddenin ortasında, tümbeyin karıncıklarının benzeri olan ependim kanalı vardır.

2. *Akmadde:* bozmaddeyi çepeçevre sarar; demet halindeki sinir tellerinden meydana gelir. Omuriliğin bir tarafında bulunan bir lezyonun vücudun iki tarafında da bozukluklar yapması, doğru ve çapraz sinir demetlerinin varlığı ile izah edilir. Omurilikte çeşitli hastalıklar görülebilir (intanlar, iltihaplar, yozlaşma hastalıkları, urlar, damar hastalıkları). Omurilik, omurga hastalıklar (intanlar, travmalar, urlar v.b.) sırasında zarar görebilir.

—Patol. Omurilik iltihabında lezyonlar, omuriliğin yalnız bozmaddesine (çocuk felci) veya ak maddesine (*lökomiyelit*) yayılabilir fakat enlemesine iltihaplarda, omuriliğin bütün enini sarar. Bazen tümbeyinde (*ansefalomiyelit*) beyin-omurilik zarında (*meningomiyelit*) omurilik köklerinde de (*meningoradiküler*) lezyonlar gelişir. Omurilik iltihabının seyri, had, yarı had veya müzmin olur; etyolojisi çok değişiktir: süzgeçten geçen virüsler (bunların örnek tipi had çocuk felcidir), frengi v.b.; birçok vakada da etyoloji hâlâ belirsiz kalmaktadır.

—Vet. Bir beyin-omurilik iltihabıyle (*meningomiyelit*) beraber yahut tek başına görülen omurilik iltihabı bütün hayvanlarda meydana gelir; basit veya özgül bir intanın sonucudur. Bir anterit, bir metrit, bir nefrit, bir sistit veya bir bronş akciğer iltihabının komplikasyonu olarak seyredebilir.

Lezyonların bulunduğu yere ve yaygınlığına göre, omurilik iltihabı hareketlerde ataksi, organlarda felç veya daha sık olarak parapleji yapar; aynı zamanda duyu bozuklukları, sidik torbası ile şerçteki büzgen kaslarda bozukluklar görülür. (LM)

OMURLARARASI bls. sıf. Anat. İki omur arasında bulunan. || Omurlararası eklemler.

— ANSİKL. *Omurlararası* eklemler omurganın her katında aynıdır. Eklem yüzeyleri omur gövdesinin alt ve üst yüzeyleridir; üstteki omurun alt yüzeyi ile alttaki omurun üst yüzeyi dışbükey bir mercek şeklindeki omurlararası diskle birbirinden ayrılır. Omurlar birbirine üzerlerindeki çıkıntılarla eklemlenir. (L)

OMURTAG, bulgar hanı (814-831), Krum Han'ın oğlu. Zamanında Bulgar devletinin hudutları Tuna'nın kuzeyinde Transilvanya'ya ve Tisa'ya kadar güneyde de Morava nehrine kadar genişledi. Bizans ile 30 yıllık bir barış yapıldı. Omurtag Han zamanında Bulgar devletinin merkezi Şumnu yakınlarında *Pliska* idi. (M)

OMURTAK (Salih), türk kumandanı (İstanbul 1889 - Ankara 1954). Harp akademisini erkânıharp yüzbaşısı olarak bitirdi (1910). Erkânıharbiye reisliğinde çalıştı (1911-1913). Ahmed İzzet Paşa (Müşir) ile birlikte Yemen'de bulundu. 2. ve 4. Ordularda çalıştı. Savaş cephelerini görmek için Almanya'ya gitti. Brestlitovsk barış konferansına delege olarak katıldı (1917). 1. Kolordu Harekât şubesi müdürü oldu (1918). Daha sonra Şark Ordular Grubu Harekât şubesi müdürlüğünde, 3. Ordu Erkânıharbiye reis muavinliğinde ve Başkumandanlık Karargâhı Birinci şube müdürlüğünde bulundu. 1919'da Harbiye nezareti başyaveri oldu. 1920'de görevli olarak Ankara'ya geldi ve bir daha İstanbul'a dönmedi. Millî hükûmet kurulunca Erkânı Harbiye reisliğinde Harekât şubesi müdürü oldu; binbaşı rütbesiyle erkânıharp ikinci başkanlığına getirildi. 1921'de kaymakam olarak 61. Tümen kumandanlığına getirildi; Kurtuluş savaşının sonuna kadar bu görevde kaldı. Büyük taarruza miralay olarak katıldı. Kurtuluş savaşından sonra 3. Ordu erkânıharp reisliğine (1924) ve 8. Kolordu kumandanlığına getirildi. 1927'de general oldu. Bundan sonra 9. Kolordu kumandanı ve korgeneral oldu (1930). 1934'te 3. Kolordu kumandanı oldu. 1940'ta orgeneral olarak Askerî şûra üyeliğine tayin edildi. 1944'te genelkurmay ikinci başkanı, 1946'da genelkurmay başkanı oldu. 1950'de emekliye ayrıldı. (M)

OMUTA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasında (Fukuoka idare bölümü), Şimabara koyu kıyısında; 221 000 nüf. Kısa süre önce, Mitsui ailesinin yönetimindeki sanayileşme sayesinde zenginleşen bu «mantar şehir», kömür madenleri yakınında kurulmuştur; üretilen kömürün bir kısmı sunî bir limandan ihraç edilir. Demirli alaşımlarda uzmanlaşmış çelik fabrikası, çinko rafinerisi, pamuk iplikhaneleri, kimyasal ürün fabrikaları. (L)

OMUZ i. (yun. *omos* veya türk. *om*, kemik başı'ndan). Boynun iki tarafında, kolların gövdeye bağlandığı kısım: *Dolu dolu gözlerle oğlunun diz çöktüğü yerde bile belli olan uzun boyuna, geniş omuzlarına, yakışıklı yüzüne, ipince, uçlarını kıvırdığı kumral bıyıklarına baktı* (S. Kocagöz). *Feride, bütün vücudu titreyerek ayaklarının ucunda yükseldi, genç adamı omuzlarından çekti* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL. *Anat. bölümü.*] || *Omuz başı,* kol ile omuzun birleştiği yer: *Hem bunu soruyorum, hem omuz başından öpüyorum. Sezdirmek istiyorum ki saklamağa razı olursa kendisine karşı muhabbetli davranacağım, günlerimiz arzusuna uygun geçecek* (R. H. Karay). || *Omuz sırığı,* denge durumundan yararlanılarak, uçlarına asılmış bakraç v.b. kapların omuzda taşındığı sırık. Hayvanlara takılan boyunduruk.

— ÇEŞ. DEY. *Omuz çevirmek,* önem vermemek, aldırmamak. || *Omuz kaldırmak,* bilmez gibi davranmak: *Ben omuzlarımı kaldırdım: — Artık o kadarını bilmem, dedim* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Omuz omuza,* birlikte, yan yana: *Kahraman askerlerimiz, zabitlerimiz ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan fırka ve kolordu kumandanları namına takdirat ve tebrikâtınıza kemali fahr ile arzı şükran ederim* (Atatürk). Kalabalığı, sıkışıklığı belirtmek için kullanılır. || *Omuz öpüşmek. Esk.* [İki kişi için] Hararetle kucaklaşıp birbirinin omuzunu öpmek. Eşit durumda veya derecede olmak. || *Omuz silkmek,* önemsememek, ilgisiz kalmak. *Evde kendisine sorulan en basit şeylere bile omuz silkmekle mukabele ediyordu.* (Sabahattin Ali). *Umursamaz bir iyimserlik içinde omuzlarını silkti* (Y.Z. Ortaç). || *Omuz vermek,* yardım etmek, destek olmak. || *Omuz vurmak,* yardımcı olmak. *Argo.* Sataşmak: *Anlaşıldı, Sabit beyağbey takımı Sinekli Bakkal sokağından geçerken artık sağa sola, kimseye omuz vurmaz oldu* (H.E. Adıvar). || *Omuza almak,* kaldırmak. Okşamak, takdir etmek. || *Omuzda taşımak,* yüceltmek, övgüyle yükseltmek. || *Omuzdan atmak,* (bir şeyden) sıyrılmak, kurtulmak. || *Omuzları çökmek,* bitkin, perişan ve yıkılmış bir durumda olmak: *İki gün sonraydı, galiba bir akşamüstü babam omuzları çökmüş geldi. Asık yüzü, sinirli haliyle, köşesine, kitaplarının arasına gidip oturdu* (Orhan Kemal). || *Omuzuna almak,* (bir iş veya görevi) üstüne almak, yüklenmek. || *(Birinin) omuzuna binmek,* yük olmak, ağırlık vermek: *Ailesinin geçimi onun omuzuna bindi.* || *Evi omuzunda. Esk.* Berduş, serseri.

— Ask. *Omuz kayışı,* kılıç, trampet veya yalnız bel kayışını taşıyan omuzdan geçme deri kayış.

— Kadın-doğum. *Omuz çapı,* çocuğun iki omuz başı arasındaki mesafe. (Doğumda, çocuğun omuzlarının geçmesi bakımından bu çap önemli bir esastır.) || *Omuzdan gelme,* doğumda çocuğun yan gelişini belirten terim; bu durum, normal doğum şekli değildir, hekimin müdahalesini gerektirir. (Omuzdan gelen çocuk ya çevrilerek düzeltilir veya sezaryen ameliyatıyle alınır.)

Salih OMURTAK

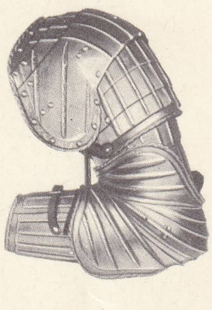
omuzluk (XVI. yy.) Askerî müze, Paris

omuz

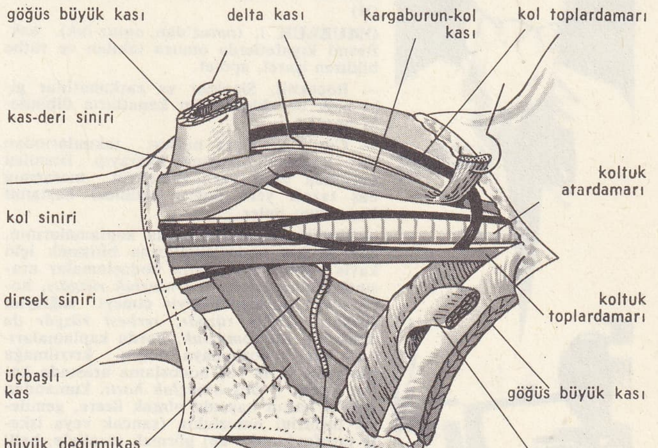

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

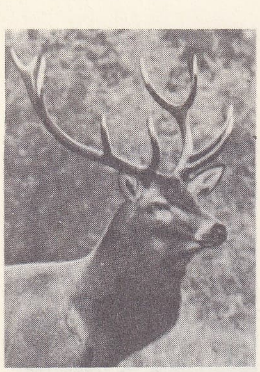
on çatallı geyik

Sıddık Sami ONAR

— Kıyf. *Omuz askısı*, şerit biçimindeki kumaş parçalarına verilen ad. (Omuzların üzerinden geçen bu askılar, çamaşırları [kombinezon v.b.] veya başka her çeşit giyeceği tutmağa yarar. Omuz askıları bazen düz şerit, çiçekli kordon veya madenden yapılmış zincir şeklindedir.) || *Omuz şalı (atkısı)*, omuza atılan şal (atkı).

— Vet. Bazı hayvanlarda, ön bacakları gövdeye bağlayan kısım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Omuz*, kolu göğüsle birleştiren kısımdır. Omuzun iskeleti üç kemikten meydana gelir: önde köprücük kemiği, arkada kürek kemiği, dış yanda kol kemiğinin üst ucu. Kürek kemiği çıkıntısı, akromiyon ve köprücük kemiği birleşerek omuz kemerini meydana getirir. Kol kemiği kürek kemiğine omuz eklemi denilen çok oynak bir eklemle birleşir. Omuz üç büyük anatomik bölgeye ayrılır: 1. *kürek bölgesi*, kürek kemiğinin arkasında bulunur ve özellikle kaslardan meydana gelir; 2. *koltukaltı bölgesi* veya *koltukaltı çukuru*, arkada kürekaltı kası ile örtülü kürek kemiği, önde ise göğüs kasları ile sınırlanmıştır: kollara giden damar ve sinirler bu bölgeden geçer (koltukaltı atar ve toplardamarları, kol, önkol, dirsek ve sirkumfleksus sinirleri); 3. *deltamsı kas bölgesi*, omuzun çıkık dış kısmını (omuz başı) meydana getirir; omuz kemerinden kol kemiğinin dış yüzüne uzanan deltamsı kas burada yer alır. Deltamsı kasla omuz eklemi arasından sirkumfleksus damarları ve siniri geçer.

Omuz eklemi, kol kemiğinin başını kürek kemiğinin çukuruyle birleştirir. Bu eklemin kapsülü, kargaburun-kol bağı ve diğer üç bağla (üst, orta ve alt omuz bağları) takviye edilmiştir. Gayet hareketli, fakat pek dayanıklı olmayan bir eklemdir. Eklem yüzeyleri, özellikle eklemi kuşatan kaslar sayesinde yerinde durur.

— Vet. Hayvanların vücudunda omuz bölgesinin tabanı kürek kemiğidir; hayvanda omuz boynun altında bulunur ve boynu kaburgalar bölgesinden ayırır. At ve köpekte omuz ne kadar uzun ve meyilli olursa o kadar güzel sayılır. Omuzda iki kısım vardır: omuz başı ile birleşen tepe ve alt çıkıntıyı meydana getiren uç; bu çıkıntı hayvanın göğsünü iki yandan sınırlar ve omuz ön bacak eklemi üzerine oturur. Kaslar gelişmemişse, omuz, kuru kemik kalır. (LM)

OMUZDAŞ i. (*omuz*'dan *omuz-daş*). [Genellikle iyi olmayan işlerde] Arkadaş. *Esk.* Hempa. (M)

OMUZDAŞLIK i. (*omuzdaş*'tan *omuzdaşlık*). Arkadaşlık, birbirine destek olma. *Esk.* Tesanüt. (M)

OMUZLAMAK geçl. f. (*omuz*'dan *omuzla-mak*). Omuzuna almak: *Masayı omuzlayıp götürdü.* || Omuzuyle itmek: *Kapıyı omuzladı.* || *Mec.* (Bir iş veya görevi) Yüklenmek. || *Argo.* Gizlice almak, çalmak. (M)

OMUZLUK i. (*omuz*'dan *omuz-luk*). Ask. Resmî kıyafetlerde omuza takılan ve rütbe bildiren işaret, apolet.

— Böcekbil. Sinekler ve zarkanatlılar gibi bazı böceklerde, ön kanatların dibindeki parça.

— Cerr. Ameliyat masası takımlarından biri: hastanın omuzunu kavrayıp istenilen durumda tutar veya (ameliyat masasının baş tarafı yere doğru eğilince) hastanın kaymasını önler.

— Denizc. Geminin borda kaplamalarının, baş ve kıç bodoslamalarına bitişmek için kavis yaptığı noktalarla bodoslamalar arasında kalan kısmı. || *Omuzluk rüzgârı*, boca (veya bocasına) seyir etmeyi sağlayan rüzgâr. (*Kolay rüzgâr, serbest rüzgâr* da denir.) || *Baş omuzluk*, borda kaplamalarının, baş bodoslamaya doğru kıvrılmağa başladığı yerle baş bodoslama arasında kalan kısım. || *Baş omuzluk hattı*, kumandan gemisi hattın başında olmak üzere, gemilerin birbirini omuzlukta (sancak veya iskele tarafından 45°'de) görmek suretiyle, belli aralıklarla aynı rotada ve aynı hızla seyretmek üzere meydana getirdikleri hat. || *Kıç omuzluk*, geminin kıç tarafındaki kavisli kesim. (Bunun sancak tarafına *sancak kıç omuzluk*, iskele tarafına *iskele kıç omuzluk* denir.)

— Jeomorfol. Buzul takkesi üzerinde yamaç (buzul çevresi etkileri tarafından şekillendirilmiştir) eğiliminin azalması. (Omuzluklar, eski sürekli kar sınırının altında, vâdi buzulunun üstünde yer alır.)

— Kuşbil. Kuşların omuz kısmında bulunan küçük tüylerin tümü.

— Sil. Bazı ateşli silâhların dipçiğine takılan ve silâhın dengesini artırmak üzere omuza yerleştirilen küçük madenî levha. (LM)

ON sayı sıf. (esk. türk. k.). Dokuz artı bir, dokuz ile on bir arasındaki tam sayı: *Çıktık açık alınla on yılda her savaştan / On yılda onbeş milyon genç yarattık her yaştan* (F. N. Çamlıbel — B. K. Çağlar). *On kuruş bulursan beşini harca / Doğru hak yoluna düşersin borca* (Âşık Veysel). || *Mec.* Pek çok: *On kere söylenmez ki!..* || 1. Dokuzdan sonra gelen ve onlar basamağının birincisi olan sayının adı. *İki kere beş on eder.* || On sayısını gösteren rakamın adı. || Dokuz artı bir birim. || Bir ayın dokuzuncu gününden sonra gelen gün: *Bugün ayın onudur / Yüküm buğday unudur / Evliye gönül verme / Eve gider unutur* (Halk türküsü) || [Saat için] Sabah ve akşam 11'den önce 9'dan sonraki zaman, 24 saatin onuncu ve yirmi ikinci saati.

— ÇEŞ. DEY. *On minare boyu*, çok yüksek veya derin bir şeyi anlatmak için kullanılır. || *On para etmez*, değersiz: *Güzelliğin on para etmez / Bu bendeki aşk olmasa* (Âşık Veysel). || *On paralık etmek*, birini kötü hale düşürmek. || *On parmak daktilo metodu*, iki elin bütün parmaklarını kullanarak süratli daktilo yazma yolu. (Her parmağın basacağı tuşlar ayrıdır; klavyeye bakmadan yazı yazılır.) || *On parmağım yakasında*, «bir iş veya kimsenin peşini bırakmıyacağım» anlamında. || *On parmağında on kara* Bk. KARA. || *On parmağında on hüner* (veya *marifet*), çok hünerli kimse.

— Avc. *On çatallı geyik*, boynuzunda on dal bulunan yedi yaşındaki geyik. || *On çatallı genç geyik*, boynuzunda on dal bulunan altı yaşındaki geyik. || *On çatallı büyük geyik*, en az sekiz yaşındaki geyik.

— Din. *On Emir*. Bk. ON EMİR.

— Tasav. *On sekiz bin âlem*, bütün kâinat. (M)

Onaç barajı, Burdur ilinde, Onaç çayı üzerinde, kaya dolgu tipinde inşa edilmiş sulama ve taşkın önleme barajı (açılışı 1967). Barajın temelden yüksekliği 31,10 m, talvegden yüksekliği 25 m, kret uzunluğu 190 m, dolgu hacmi 115 000 m³, ölü hacmi 1 000 000 m³, faydalı hacmi 7 000 000 m³, buradan yararlanılarak sulanacak alan 2 000 hektar, taşkından korunacak alan 5 500 hektar olarak tespit edildi. Kuruluş, 6 milyon 817 bin liraya mal oldu. (M)

ONA'LAR, Ateş Ülkesi'nin doğusunda yaşayan, Fuegolular grubundan kızılderililer. Gezginlerle kolonlar tarafından sistemli bir şekilde yok edilmişlerdir. Kara ve su avı alanlarından yoksun bırakılan Ona'lar frengiyle zatürree'den kırılmışlar ve ortadan kalkmışlardır. (L)

ONALTILIK blş. sıf. Müz. Bir'lik notanın on altıda biri değerinde olan, süresi sekizliğin yarısına eşit bulunan ve çift çengel işaretiyle gösterilen nota (𝅘𝅥𝅯). || *Onaltılık es*, onaltılık notanın süresi kadar uzaması gereken susuşu gösteren işaret (𝄿). [LM]

ONALTINCI blş. sıf. ve i. Oyun. Piket oyununda altı puan sayılan aynı renkten ve eksiksiz altı kâğıdın meydana getirdiği sıralı kâğıt: *As, ruva, dam, vale, onlu ve dokuzlu onaltıncıyı meydana getirir.* (L)

ONAMA i. (*onamak*'tan *ona-ma*). Onamak eylemi.

— Huk. Bk. TASDİK. || *Onama kararı*. Bk. TASDİK *kararı*. (M)

ONAMAK geçl. f. (*onmak*'tan *on-a-mak*). Bir şeyi doğru ve uygun bulmak. *Eşanl.* TASVİP *etmek*.

◆ **Onanmak** geçz. f. Onamak işine konu olmak. (M)

ONAN, Kutsal Kitap'ta adı geçen kişilerden biri (Tekvin, XXXVIII). Musevî yasası gereğince kardeşinin dul karısı ile evlenmesi gerekiyordu. Fakat o, bu yolla neslini sürdürmeyi reddetti. Tanrı suçunu ölümle cezalandırdı. (L)

ONAN (Necmettin Halil), türk şairi ve edebiyat tarihçisi (Çatalca 1902 - İstanbul 1968). Vefa sultanîsini, Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1925). Edebiyat öğretmenliği, lise müdürlüğü, maarif müfettişliği (1939-1943), Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya fakültesinde türk dili ve edebiyatı profesörlüğü (1942-1959) yaptı. Yükseköğretim genel müdür vekili, daha sonra genel müdürü oldu (1943-1946). Aruz ve hece ile yazdığı şiirlerini *Dergâh* (1921-1922) ve *Hayat* (1926-1928) dergilerinde yayımladı; daha çok türk edebiyat tarihi üstünde çalıştı. Eserleri: *İşleyen Yara* (1931); *Çakıl Taşları* (1927); *Bir Yudum Daha* (1931); *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi* (1940, 1945); *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* (1950); *Leylâ ve Mecnun* (Fuzuli'nin mesnevîsinin tenkitli baskısı, 1958). [M]

ONANİZM i. (fr. *onanisme*'den). [Tevrat'ta sözü geçen *Onan*'ın adından]. İstimna yoluyle cinsî haz sağlama. (L)

ONAR sıf. (*on*'dan *on-ar*). On sayı sıfatının üleştirme şekli. Her biri on tane olan. Her defasında onu bir arada.

◆ **Onar onar** zf. Her biri on tane, her biri on taneden meydana gelmiş olarak. (M)

ONAR (Sıddık Sami), türk hukuk bilgini, (İstanbul 1898). Ortaöğrenimini Vefa lisesinde, yükseköğrenimini İstanbul ve Paris Hukuk fakültelerinde yaptı. 1924'te İstanbul Asliye mahkemesinde hâkim olarak görev aldı. 1925'te İstanbul'daki Mülkiye mektebinde, devletler umumî hukuku ile devletler hususî hukuku derslerini okuttu. Mülkiye mektebi medenî hukuk hocalığına getirildi. 1933'te İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi idare hukuku profesörü oldu. 1963'e kadar, aralıklı olarak Hukuk Fakültesi dekanlığı ve Üniversite rektörlüğü yaptı. 1961 Anayasası ön projesini hazırlayan bilim kuruluna başkanlık etti. Karşılaştırmalı idare hukuku alanındaki çalışmaları dolayısıyle kendisine, Toulouse (Fransa) üniversitesi hukuk doktorluğu payesi ve İtalya cumhurbaşkanı tarafından İtalya'nın en büyük sivil nişanı olan Cumhuriyet Liyakat nişanının şövalye payesi verildi. Eseri: *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (1966). [M]

ONARIM i. (*onarmak*'tan *onar-ı-m*). Onarmak eylemi. *Eşanl.* TAMİR, TAMİRAT.

— Arkeol. Eski bir yapının yıkılmış bölümlerini yeniden inşa etme. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Kısmî onarım*, bir karayolunun bozulmuş kısımlarındaki malzemeyi kaldırıp, yeni malzemeyle yama yaparak kısa yoldan tamir edilmesi amacını güden bayındırlık işlemi.

— Ed. *Metin onarımı*, yazmalardaki edebiyat metinlerinin okunur hale gelmiş bölümlerinin metin yayımı sırasında tamamlanması. (Metin yayımını hazırlayan araştırmacı konuya ve eserin üslûbuna uygun kelime ve ifadeleri ekleyerek eksik kısımları tamamlar. Bu çalışmada manzum metinler için vezin ve kafiyenin göz önünde tutulması geniş ölçüde yardımcı olur. Divan edebiyatında müteradif kelimeler kullanılması, mazmunların genellikle kalıplaşmış olması, ortak motiflere yer verilmesi, metin onarımını kolaylaştırır.)

— Mad. oc. Bir kuyunun, özellikle kavrama ve saplamaların bakım ve tamiri.

— Patol. *Dokuların onarımı*, bir iltihaptan, kaza veya ameliyat sonrası bir travmadan sonra, dokuların eski haline dönmesi.

— ANSİKL. Arkeol. Arkeoloji çalışmaları, zamanın, uzun süre toprak veya su altında kalmanın etkisiyle bozulan anıtların, eşyaların onarılmasını ve korunmasını gerektirir. Çağdaş sanayi metotlarının (özellikle plastik kimya) yardımı ile harabelerin (parça nakli, koruma), resimlerin, eşyaların (tahta, cam, maden) *onarım*'ı için türlü ince teknikler bulundu. Roma'daki Restauro (onarım) enstitüsü, Louvre ve Nancy müzeleri laboratuvarları bu yolda pek çok çalışma yaptılar.

— Mim. Tarihî değer taşıyan yapıların zamanla ve insan eliyle uğradığı tahribat yüzünden onarılmaları, mimarînin özel bir

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

çalışma alanı haline gelmiştir. Bir binanın eskimesi hem malzemeyi hem yapıyı etkiler. Malzemenin dönüşümünde başlıca etken, güçlü bir eritici olan sudur, iyon alışverişini kolaylaştıran su malzemenin bozulmasına yol açar (kireçlenme, karbonatların erimesi, direncin azalması, zararlı billûrlaşmalar v.b.), ancak bu bozulma her zaman zararlı olmayabilir (msl. koruyucu kireç tabakasının oluşumu). Ayrıca, suyun taşıdığı kimyasal etkenler ve bunların tepkimelerinden doğan maddeler, mikropların, kurtların ve zararlı böceklerin çoğalmasını kolaylaştırır. Isı etkisiyle kimyasal tepkimeler hızlanır, su buharlaşır ve billûrlaşmalar birbirini takip eder. Soğuk ve don, yalnız suyun bozucu etkisi işe karıştığı için zararlı olur; bütün bu sayılan etkilere bugün havanın pisliği de eklenmiştir. Bu kimyasal olayların tümünü açıklamak her zaman mümkün olmayabilir; etkenler bilinmediği için malzemeyi korumak imkânı olmadığı zaman, zarar görmüş kısımları değiştirmek yoluna gidilir, fakat bu onarım çok dikkatle yapılmalıdır.

Binanın yapısı (yani bir binadaki çeşitli bölümlerin dengede kalacak biçimde düzenlenmiş şekli), hava değişikliklerine, zeminin ve yapıda kullanılan malzemenin direnç kaybına karşı devamlı mücadele halindedir. Kuracağı yapıyı belirli bir mekanizmaya göre tasarlayan mimarın rolü bu yüzden çok önemlidir. Gerçekten de yapı hareket halindedir; genliği çok küçük (milimetrenin birkaç yüzde biri) olmakla birlikte büyük kuvvetler doğuran bu hareketin sınırları gittikçe daraldığı için sonunda mekanizma bozulur: yapıda doğan aşırı gerilimler malzemenin direncini azaltır ve nihayet yapının çökmesine yol açar. Bunu önlemenin çaresi, mekanizmayı değiştirecek ve zorlanan bölümlerin yükünü hafifletecek karşıt iç güçler yaratmaktır. Bunun için, yapının, hareketinden doğacak basınç ve gerilim altında tıpkı bir yay gibi esneyen parçalar kullanılır. Böylece, en çok zorlanan bölümler, gerilimlerin yeniden bölüştürülmesiyle yükten bir parça kurtulmuş olur.

— Mobl. Bir sanat eserini onarırken ilk ve tek ilke, sanat eserine zarar vermemektir. Tehlikeli olmayacağı kesinlikle bilinmeden hiç bir sağlamlaştırma işlemine girişmemeli, nasıl çıkarılacağı bilinmeden hiç bir ilâve yapılmamalıdır. Beceriksiz veya çirkin olan eski onarımları ortadan kaldırmak her zaman için doğru olan, hattâ arzu edilen bir şeydir. Fakat önceki onarıcıdan daha iyisini, gerçeğe daha uygununu yapamayacak bir kimsenin eseri yarım bırakmağa razı olması gerekir. Kırılmış veya bozulmuş bir sanat eserini eski haline getirmek için onarımlar ve eklemelerde gerçekten gerekli olanla yetinmeyi bilmelidir. Yakın devirlerde yapılmış bir heykele birtakım eklemeler yapılabilir, meselâ kırık parmaklarının yerine yenileri takılabilir; fakat yüzyıllardan beri eski şekliyle görmeğe alıştığımız bir heykele herhangi bir ekleme yapmak büyük bir hatadır.

Halıların onarımı ilk desendeki şekil ve rengini tutturmağa yarar. Yapılacak işlem boyanmış yünlerle yapılır.

XVII. ve XVIII. yy. ağaç kaplamalarının onarımına gelince, yapılacak ilk iş bunların üzerine sonradan sürülmüş boya tabakalarının en altında bulunan asıl boyanın ortaya çıkarılmasına çalışmaktır. Bazen kazıma işlerinden sonra alttan çıkan asıl boyanın çok iyi durumda olduğu görülebilir. Fakat genellikle bu renk ancak yeni bir boyanın rengini tutturmağa yarar. Yapılacak işlem ne olursa olsun onarımın amacı eserin sanat değeriyle maddî yanını korumaktır.

— Res. Yağlıboya resimleri onarma sanatı yenidir (XIX. yy. sonu). Chardin gibi pek çok sanatçı birkaç onarım yapmış olmakla beraber, ne bir öğreti, ne de bir teknik bırakmışlardır. Sıra ile, Charles Coypel, Delyen, Schlesinger (1830), Prud'hon tarafından boyası yenilenen Correggio'nun *Leda ile Jupiter* tablosu sık sözü edilen bir örnektir.

Tuval üzerine yapılmış, iyi durumdaki bir resim birden yırtılsa, bu hasarın onarılmayacağı sanılır. Oysa bu türlü kazalar önemsizdir. Basit bir tuval yenileme işleminden sonra, bozulan kısımdan milimetrenin onda birinden fazla taşmaması gereken onarım artık sadece bir ustalık meselesidir. Resim tahta pano üzerine yapılmış ve bu pano da birçok yerinden kırılmış veya çatlamışsa, gene de durum tehlikeli sayılmaz. Tahta yenilenir, bazen kırılan panoya, sırttan başka bir tahta eklenir. Eğrilen bir panoyu düzeltmek her zaman mümkündür. Ancak, bunun için astarın ve asıl resim boyasının esnekliğinden emin olmak gerekir, yoksa astar veya resim boyası düzeltilmeğe gelemez, pul pul dökülür, yani tedavi hastalıktan daha zararlı olur. Bu durumda resmi yeni bir zemin üstüne aktarmak gerekir.

Önemli kazalar dışında örnek olarak rutubetin, daha da kötüsü birdenbire nem derecesi çok farklı bir çevreye geçmenin etkisiyle yağlıboya resmin üç temel unsuru birbirinden ayrılabilir. Bu unsurlar, zemin (tahta, tuval, karton v.b.), bu zemine sıvanan madde (alçı, kireç, karbonat, kazeyin v.b.) ve boya tabakasıdır. Amaç bu üç unsurdan önemli olanını, yani eseri meydana getiren boya tabakasını kurtararak başka bir zemin üzerine yerleştirmektir. Aktarma denilen budur. Bu işlem ilk olarak 1750'de Picault tarafından Andrea del Sarto'nun *Acıma* adlı tablosuna, az sonra da Raffaello'nun *François I'in Büyük Kutsal Ailesi* adlı eserine uygulandı (Raffaello'nun tablosu tahta zeminden tuval üzerine aktarıldı). Boya tabakası resmin her tarafından küçük alanlar halinde kalkarsa, duruma göre zamk veya balmumu kullanarak parçalar yerli yerine yapıştırılır. Yeni teknikler sayesinde artık aktarma işlemine pek baş vurulmamaktadır. Bazı zemini sağlam resimlerde onarıcıya düşen tek şey boya tabakasındaki çizikleri, kabarmış parçaları veya harab olmuş yerleri onarmaktır. Eskiden onarım yağlıboya veya vernikle yapılırdı. Bugün bu metotlar hiç kullanılmaz, çünkü eserin asıl maddesi yüz yıl içinde gelişimini tamamlamıştır, yeni sürülen renkler ise değişmeler gösterir ve birkaç yıl sonra leke meydana getirir. 1910'dan beri «a tempera» boyalar kullanılmaktadır. Çok çabuk kuruduğu için bu tür boyaları kullanmak büyük bir alışkanlık ister. Fakat bu boyaların en büyük özelliği zamanla her hangi bir değişime uğramamalarıdır. Yapılan rötuş iyi olmazsa çıkartılır ve yenisi konabilir. Buna karşılık vernik meselesini halletmek çok daha büyük bir titizlik ister. Gerçekten de boya tabakası ile onarıcı arasında bir de vernik değiliz, terebantinde, yağda veya her ikisinde eritilmiş reçineden meydana gelen bir sıvı madde vardır. Vernik, havanın bozucu etkisine karşı sağlam bir koruyucudur. Ayrıca bütün renkleri, özellikle de koyu tonları olanca canlılığı ve saydamlılığı ile korur. Fakat bu olumlu sonuçları elde edebilmek için nitelikler ancak verniğin çok ince bir tabaka halinde sürülmesi gerekir. Oysa bazı tablolar yirmi veya otuz kere verniklenmiştir. Bu durumda üst üste gelen vernik katları zamanla sararan ve kararan saydamsız bir tabaka halini alır. Dolayısıyle bir sanat eserini eski haline kavuşturmak için her şeyden önem vernik tabakasını kaldırmak şarttır.

Bu alanda iki ayrı metot kullanılır. Bazı onarımcılar tablonun gerçek vernik görüntüsünü elde etmek için bütün vernik izlerini yok etmek isterler; bazı onarımcılar ise eski ustaların eserlerini ince bir yaldızla kaplamak için verniğe başvurduklarını ileri sürerek bu verniğin kaldırılmasını doğru görmezler.

— Heyk. Mermerin kusurlarını giderirken delikler mermer tozundan yapılmış bir çimento ile tıkanır. Kopmuş bir parça onarılırken kırığın içine bir zıvana sokulur; bu, eklenen parçayı tutar. Parçaları birbirine uydurmak ve birleştirmek için kurşun kullanılır. (LM)

ONARMA i. (*onarmak*'tan *onar-ma*). Onarmak eylemi: *Belki bu hakikatleri naklederken ufak tefek onarmalarda bulunduğum olacaktır* (A. H. Tanpınar).

— Seram. Özellikle kalıplanmış seramik eşyaya uygulanan ve kalıp izlerini yok etmek, hava kabarcıklarını veya delikleri doldurmak, parçanın kullanımı veya süslemesi için gerekli olan delikleri açmak amacını güden tamamlama işlemi. (LM)

ONARMAK geçl. f. (*onmak*'tan *on-ar-mak*). Eskimiş veya bozulmuş bir şeyi işe yarar bir duruma getirmek, düzeltmek: *Kırık sandalyeleri onarmak.* (*Eşanl.* TAMİR ETMEK.) || *Mec.* Telâfi etmek.

◆ **Onartmak** ettrg. f. Onarmak işini yaptırmak: *Dayı Maksut kopuklarından birini yollasın da, dükkânın camını çerçevesini yoluyla onartsın* (Kemal Tahir). [M]

ONASSİS (Aristotelis Sokratis), yunanlı armatör (İzmir 1906). 1922'de Arjantin'e gitti; orada tütün ithalâtçısı, sonra da 1930'da Buenos Aires'te yunan konsolosu oldu. Bu görevi sayesinde buğday, et, deri ve yün ticaretinin işleyişini öğrendi ve bu maddelerin dünya çapında ticaretine girişti. Bununla yetinmeyerek kendi mallarını kendi taşımağa karar verdi; armatörlüğe başlayarak, navlunların çok düşük olduğu 1931 buhran döneminde Canadian National de Montréal şirketinden yok pahasına altı şilep satın aldı. 1936'da İsveç'te tankerler yaptırmağa başladı. İkinci Dünya savaşında gemileri İsveç'te kaldı veya müttefikler hesabına çalışırken battı. Deniz sigorta şirketleri tarafından zararı ödenen Onassis, savaştan sonra gemi inşa sanayiindeki durgunluktan faydalanarak, 1945'te tankerlerden kurulu büyük bir filo meydana getirdi. Büyük Bethlehem Steel işletmesi işsizlikten tezgâhlarını kapatmak üzereyken, Onassis, her biri 28 000 tonluk altı tanker ısmarladı. Yunanlı armatör, 1954'ten beri dünyanın en büyük tankerlerini kapsayan 1 250 000 tonluk bir filoya sahiptir. Ayrıca Onassis 1957'de Yunan Olympic Airway havayolları şirketini kurdu; Yunanistan'da birçok oteli de vardır. 20 Ekim 1968'de A.B.D. eski cumhurbaşkanının eşi Jacqueline Kennedy ile evlendi. (L)

ONAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kendisiyle ilgili olan bir işi onamak, o işe rıza göstermek.

◆ **Onaşma** i. Onaşmak işi. *Esk.* Rıza. (M)

ONAT sıf. (*onmak*'tan). Usule uygun, özenli bir halde olan. || Yararlı. || Dürüst, iyi karakterli. (M)

ONAT (Ahmet Rasim), türk hekimi (Yanya 1898-İstanbul 1963). Vefa lisesini, Dârülfünun Tıp fakültesini (1921) bitirdi; dahiliye mütehassısı oldu, uzun yıllar Haydarpaşa Numune hastahanesinin Dahiliye kliniği şefi olarak çalıştı. Türk Tabipler odası (1953-1960) ve Dünya Tıp birliği (1957-1958) başkanlıklarında bulundu. Eserleri: *Thyroïlea* (Tiroit Hastalıkları) [1948], *Türk Doktorunun Sosyal Durumu* (1956). [M]

Doğan ONAT

ONAT (Doğan), türk opera sanatçısı (Edirne 1927). Ankara Devlet Konservatuvarı Opera bölümünü bitirdi. 1951'den itibaren Ankara Devlet operasında çalıştı. 1958'de Belçika Krallık operasında sahneye çıktı; Fransa ve İtalya'da temsiller verdi. Rol aldığı başlıca operalar: *Lucia di Lammermoor* (1953); *Tosca, La Traviata* (1955); *Don Pasquale* (1956); *Rigoletto, La Bohème, Satılmış Nişanlı* (1957); *Cavelleria Rusticana, Rigoletto, Fakir Talebe* (1958); *Aida, Il Trovatore, Van Gogh* (1959); *Turandot, Madam Butterfly, Saraydan Kız Kaçırma* (1960); *Manon* (1961); *Sevil Berberi* (1965). [M]

Ferhan ONAT

ONAT (Emin), türk mimarı (İstanbul 1908-ay.y. 1961). Yüksek Mühendis mektebine girdi (1926); öğrenimini bitirmesi için Zürich Yüksek Teknik okuluna gönderildi; 1934'te bu okulun Mimarlık bölümünü bitirdi. 1935'te İstanbul Yüksek Mühendis Okulu Mimarî bölümünde öğretim üyesi oldu. 1938'de bu bölümün şefliğine getirildi. Atatürk'ün Anıtkabir*i için açılan milletlerarası proje yarışmasını Orhan Arda ile birlikte kazandı (1942) ve proje, 1944-1953 yıllarında gerçekleştirildi. 1954'te İstanbul'dan Demokrat parti milletvekili seçildi ve 1957'ye kadar bu görevde kaldı. (M)

ONAT (Ferhan), türk kadın opera sanatçısı, koloratur soprano (İstanbul 1933). Ortaöğrenimini Ankara'da bitirdi; Devlet Konservatuvarı Viyolonsel bölümüne girdi. Yardımcı ders olarak devam ettiği Şan bölümündeki başarısı üzerine konservatuvarın Opera bölümüne geçti. İlk defa 1950'de Ankara'da Verdi'nin *Rigoletto* operasındaki Gilda rolüyle sahneye çıktı. Ertesi yıl San Carlo'da aynı rolü oynadı. Avrupa'da kalarak çeşitli şehirlerde ve Cezayir'de konser-

Foto. MEYDAN

ler verdi, opera temsillerine katıldı. Yurda döndükten sonra, Ankara Devlet operasında çeşitli eserlerde oynadı. 1958 Brüksel Milletlerarası festivalinde altın madalya aldı. (M)

ONAT (Hikmet), türk ressamı (İstanbul 1885). Heybeliada Deniz Harp okulunu bitirdi (1903). Bahriyeden ayrılarak İstanbul Sanayii Nefise mektebine girdi; 1910'da mezun oldu; açılan yarışmayı kazanarak Paris Güzel Sanatlar akademisinde, Fernand Cormon atelyesinde dört yıl çalıştı. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine yurda döndü (1914). Kısa bir süre Nişantaşı sultanîsinde öğretmenlik yaptı; sonra, Güzel Sanatlar akademisi atelye öğretmeni oldu. Osmanlı Ressamlar cemiyeti (1908) ve Güzel Sanatlar birliğinin (1929) kurucularındandır. Viyana ve Berlin'deki Savaş Resimleri sergisine katıldı (1917). Kişiliği genellikle manzara resimlerinde beliren Onat ilk döneminde, İstanbul'un deniz ve kır görünümlerini renk ve ışık parlaklığıyle canlandıran eserleriyle tanındı. Eserleri, Resim ve Heykel müzesi ile resmî ve özel koleksiyonlardadır. (M)

ONATAS, Aigina'lı yunan heykeltıraşı (M. Ö. 485-460 arasında eser verdiği biliniyor), ressam Mikon'un oğlu ve heykeltıraş Kalliteles'in babası. Eski yazarların Olympia'da bulunduğunu söyledikleri çok sayıdaki eserinden hiç biri günümüze kalmamıştır. Atina ve Bergama'daki yazıtlarda adı geçer. (L)

ONAY sıf. (*onamak*'tan *ona-y*). Uygun. *Esk.* MÜNASİP. MUVAFIK. || İ. Onama.

◆ **Onaylı** sıf. Tasdik edilmiş.

◆ **Onaysız** sıf. Onaylanmamış, tasdik edilmemiş. (M)

ONAY (Talât), türk yazarı (Çankırı 1885). İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesini bitirdi (1910). Kastamonu ve İzmir liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Meclisi Mebusanın ikinci döneminden sonra Çankırı mebusu seçildi. Hece ve aruzla şiirleri, halk edebiyatı üstüne incelemeleri vardır. Kastamonu'da *Tiraje* adlı haftalık bir edebiyat dergisi çıkardı (1910). Eserleri: *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'*i (1928, eski harfle);*Âşık Dertli* (1928); *Çankırı Şairleri* (2 cilt, 1931-1933); *Âşık Tokatlı Nuri* (1933); *Dâstan-i Ahmet Hâramî* (1933); *Bir Bilgiçin Tenkidini Tenkid* (1937); *Kızılbaş Şiirinde Sual-Cevap* (1953). [M]

ONAYAKLILAR çoğl. blş. i. Kabuklu hayvan takımı; yengeç, karides gibi bir kısmı kıskaçlı beş çift bacağı bulunan hayvanları kapsar.

— ANSİKL. *Onayaklılar*'da başla göğüs kaynaşık bir kitle halindedir (başlığöğüs) ve sağlam bir kabukla kaplıdır. Karın kısmı ise ya ıstakozlarda olduğu gibi çok uzun veya yengeçte olduğu gibi çok kısadır. *Yüzer kabuklular* ve *sürüngen kabuklular* diye iki kısma ayrılır. Yüzer kabukluların örneği karidestir. Sürüngen kabuklular da karın kısmının şekline ve büyüklüğüne göre üçe ayrılır: *kuyruklu kabuklular* (tatlısu yengeci, ıstakoz, langust); *kuyruksuz kabuklular* (pavurya, galathea, ceno bites); *kısa kuyruklu kabuklular* (yengeç). Onayaklıların ve birçok kabuklunun kurtçuğu nauplius şeklindedir; bunlarda bulunan üç çift uzantı önden arkaya doğru sıra ile duyarga, duyargacık ve ağız parçaları şeklinde gelişir. Onayaklılar etçil hayvanlardır; çoğu denizde yaşar; önemli bir kısmı da tatlı sularda bulunur; nemli yerlerde yaşayışını sürdüren türleri de vardır (kara yengeçleri). [L]

ONAYLAMAK geçl. f. (*onay*'dan *onay-la-mak*). *Yeni.* Doğru ve yerinde bularak kabul etmek: *Bir antlaşmayı onaylamak. Vergi kanununu meclis onayladı.* (*Eşanl.* TASDİK *etmek.*)

◆ **Onaylanmak** edilg. f. *Yeni.* Onaylamak işine konu olmak. (M)

ONAYLAYICILIK i. (*onaylamak*'tan *o-nayla-y-ıcı*> *onaylayıcı-lık*). Psikiyatri. Başkaları tarafından öne sürülen iddia veya düşünceleri, hattâ bunları öne süren kimseden daha da ileri giderek onaylamak şeklide beliren ruh hali. (Onaylayıcılık dış etkilere aşırı derecede boyun eğmenin sonucu olabilir, fakat genellikle derin muhakeme bozukluğundan ileri gelir; bundan dolayı akıl zayıflığının sık görünen belirtilerinden sayılır.) [L]

ONBAŞI blş. i. Silâhlı kuvvetlerde erlikten sonra gelen ilk rütbenin sahibi: *Avusturyalı bir onbaşıydı. Ama Birinci Dünya harbinde Alman ordularının ve Kayserin genel kurmay başkanı olan Ludendorf, şimdi onun arkasında yürüyordu* (Ş.S. Aydemir). *Onbaşı mangada tim kumandanıdır.*

— ANSİKL. Ask. *Onbaşı,* emrine verilen birliğin âmiri ve çavuşun yardımcısıdır. Birliği içinde disiplini korumak, emrinde bulunan personeli savaş için hazırlamak, sevk ve idare etmek, en küçük birlik olan manganın bütün iç hizmetlerini iyi bilmek, bunları astlarına öğretmek, araç ve gereçlerin bakımını yapmak zorundadır. Onbaşı, kendi erleriyle bir masada yemek yer. Sofranın temizlik ve düzenine, yemeğin eşit olarak dağıtılmasına, nöbette olan erlerin yemeğinin ayrılmasına dikkat eder. Erlerine, birlikte bulunan subayları tanıtır. Erlerin uygunsuz kimselerle görüşmelerine engel olur, onların sağlık durumlarıyle ilgilenir, hasta olanları doktora gönderir. Onbaşı, yönetmelikte yazılı olan özel nöbetleri tutar, kışla ve ordugâh hizmetinde çalışan erlerin başında âmir olarak bulunur. Aldığı emirlere göre yapacağı işler ve birlik içinde disiplinle ilgili olayları zamanında, âmiri olan çavuşa bildirir. Silâhlı kuvvetlerde onbaşılığa yükselme, özel talimatına uygun olarak, acemi eğitimini başarıyle bitirenler arasından ayrı bir sınıvla olur. Onbaşı, kolunun pazu kısmına kırmızı çuhadan «V» işareti takar. (M)

ONBAŞILIK blş. i. (*onbaşı*'dan *onbaşı-lık*). Onbaşı olma hali: *Bu, babamın onbaşılık hatırasıdır.* (M)

ONBEŞ i. Spor. Teniste, bir oyuncu veya takım tarafından kazanılan ilk sayı. (M)

ONBEŞGEN blş. i. On beş açısı ve on beş kenarı olan çokgen.

— ANSİKL. Mat. Çemberin altıda birine eşit bir yay (düzgün altıgen çizimi) ve onda birine eşit bir yay (düzgün ongen çizimi) çizilebileceğine göre bunların farkı alınarak çemberin on beşte biri elde edilir:

$$\left(\frac{360^0}{6} - \frac{360^0}{10} = \frac{360^0}{15}\right),$$

böylece, pergel ve cetvel yardımıyle düzgün onbeşgen çizilmiş olur. Bu çokgenin kenarı, çember içine çizili düzgün altıgenin kenarı ile düzgün ongenin kenarı arasındaki farka eşittir. Düzgün onbeşgenin kenarı

$$C_{15} = \frac{R}{4}\left[\sqrt{10 + 2\sqrt{5}} - \sqrt{3}\left(\sqrt{5} - 1\right)\right]$$

bağıntısıyle bulunur.

Yıldız şeklinde üç tane düzgün onbeşgen vardır; bunları çizmek için, dışbükey onbeşgenin köşelerini 2'şer 2'şer, 4'er 4'er ve 7'şer 7'şer birleştirmek yeter. (L)

ONBEŞLİ i. Müz. 15 Derece ile ayrılan iki nota arasındaki aralık. (Sekizli aralığın oktavdan katlamasıdır, o da sekizli aralık gibi *tam, artık* ve *eksik* olabilir.) [L]

Onbinlerin Dönüşü, Küçük Keyhüsrev'in ordusuna aldığı ücretli yunan askerlerinin Asya içlerinden geri çekilmeleri (M.Ö. 401-400). Ücretli askerler, Keyhüsrev'in ölümüne sahne olan Kunaksa savaşından sonra yurtlarına dönmeğe karar verdiler. Satrap Tissaphernes, önderlerini görüşmeğe çağırdı ve öldürttü. Yunanlılar, kendilerine, aralarında Ksenophon'un da bulunduğu yeni önderler seçtiler. Her türlü tehlikeyi yenerek Karadeniz'e varmayı başardılar, gemi ile Sinop'tan denize açıldılar ve Trakya'ya vardılar. Başlangıçta 13 000 kişiydiler, sonunda 6 000 kişi kaldılar. Ksenophon'un *Anabasis*'te anlattığı bu kahramanca çekiliş büyük bir yankı uyandırdı. Yunanlıların coğrafya bilgisini arttırdı ve Pers imparatorluğunun güçsüzlüğünü gözleri önüne serdi. (L)

ONBİRGEN blş. i. On bir açısı ve on bir kenarı olan çokgen: *Düzgün onbirgen.* (L)

ONBİRLER çoğl. blş. i. Esk. tar. Adalet ve ceza işlerine bakan atinalı hâkimler.

— ANSİKL. *Onbirler kurulu,* M.Ö. VI. yy.-dan önce kurulan ve kura ile seçilen on yüksek görevliyle bir yazmandan meydana gelirdi. Bu kurullar, Atina'da polis görevini görür, suçüstü olayları yargılar ve bellibaşlı idam kararlarının uygulanmasını kontrol ederdi. (L)

ONBİRLİ blş. i. Müz. Birbirinden on bir derece uzaklıkta bulunan iki notanın meydana getirdiği aralık. || Bir oktav ve bir dörtlüden kurulu aralık. || Bir dörtlü aralığın oktav üstü katlaması (örnek: *do_3 - fa_4*). [L]

ONCA zf. (*o* işaret zamiri ve *-ca* eşitlik eki'nden). Onun açısından, onun düşüncesine göre: *Onca, meselenin çözüm yolu kalmamıştır.* || O kadar: *Yol uğratıp da bu sahradan önce geçmişsen; / Görür müsün, bakalım, bir nişane geçmişten? / Ne olmuş onca mefahir? Ne olmuş onca diyar?* (M. Â. Ersoy). [M]

ONCHOCERCA i. Asalakbil. *Filaridae* familyasından yuvarlak kurt. (Birçok türü [*Onchocerca volvulus, O. coecutiens* v.b.] asalak yaşar ve onkosevkozlara sebep olur.) [L]

ONCİDİELLA i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakça; avrupa denizlerinde, Atlantik'in afrika ve amerika kıyılarında yaşar; gövdesi ovaldır; pütürlü kalın bir örtenek ayağı tamamen örter. (*Oncidiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ONCİDİİDAE çoğl. i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar familyası. (Oval gövdeli ve erdişi olan bu hayvanlarda örtenek pütürlü, kavkı kabuğu çok kalın, eşeysel delikler birbirinden çok ayrı bulunur. Denizde serbest yaşayan kurtçukların kavkısı sarmal ise de, hayvan yetişkin hale gelince bundan hiç bir iz kalmaz. Bu yumuşakçalar en çok tropikal denizlerde bulunur.) [L]

ONCİDİUM i. Salepgillerden bitki; Tropikal Amerika'da üç yüzden fazla türü bulunur.

— ANSİKL. *Oncidium,* çoğunlukla soğanlı, meşin gibi sert yapraklı, büyük beyaz, sarı veya kızıl sarı çiçekli bir ottur. Birçoğu limonluklarda süs için yetiştirilir: *Oncidium papilio, O. splendidum, O. Carthaginense, O. serratum, O. varicosum, O. tigrinum, O. ornithorhynchum.* (L)

ONCKEN (Hermann), alman tarihçisi (Oldenburg 1869-Göttingen 1945). Berlin'de profesörlük yaptı (1928-1935). Eserleri: *Lassalle* (1904); *Rudolf von Bennigsen* (1910) ve *Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III* (Napolyon III'ün Ren Siyaseti) [1926]. (L)

ONCKEN (Wilhelm), alman tarihçisi (Heidelberg 1838-Giessen 1905). Giessen'de profesörlük yaptı (1870), Yunanistan ile ilgili incelemelerden sonra, *Allgemeine Geschichte* (Genel Tarih) adlı eserin yayınını yönetti ve bu eserdeki *Das Zeitalter Friedrichs der Grösse* (Büyük Friedrich Çağı) [1881], *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreichs und der Befreiungskriege* (İhtilâl, İmparatorluk ve Kurtuluş Savaşları Çağı) [1885], *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm* (Wilhelm I ve Çağı) [1890] adlı bölümleri kaleme aldı. — Kardeşi AUGUST (Heidelberg 1844-Schwerin 1911), iktisatçıydı, fizyokratların nazariyelerini savundu; *Adam Smith und Kant* (Adam Smith ve Kant) [1877], *Die Maxime «Laissez Faire et Laissez Passer»* («Bırakın Yapsınlar, Bırakın Geçsinler» Özdeyişi Üstüne) [1887], *Geschichte der Nationalökonomie* (Millî Ekonomi Tarihi) [1902] adlı eserleri yayımladı. (L)

ONCOBA i. Poligam çiçekli, dikenli ağaç; Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (*Flacourtiaceae* familyasından.) [L]

ONCOCEPHALUS i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan böcek. (*Heteroptera* takımının *reduviidae* familyasından.) [L]

ONCODES i. Çok iri kaşıkçıklı küçük sinek; kurtçuğu örümceklerde veya bunların kundaklarında yaşar. (İlmî adı *Oncodes gibbosus.* Kısaduyargalı ortoraf sineklerden *oncodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ONCODİDAE çoğl. i. Kısaduyargalı ortoraf sinekler familyası. (Bunlarda baş son derece küçük, karın kocaman, şişkin ve yuvarlaktır. Kurtçukları örümceklerde asalak yaşar. *Acroceridae* veya *cyrtidae* de denir.) [L]

ONCOİDA i. Esmer-siyah benekli, turuncu pas renginde yaban kedisi; örnek türü Hindistan'da yaşayan *Oncoida rubiginosa*'dır. (L)

ONCOSTEMON i. (fr. *oncostemon*). Almaşık yapraklı, salkım çiçekli ağaççık; Mada-

gaskar'da yetişir. (*Myrsinaceae* familyasından.) [L]

ONCULAYIN zf. (*onca* > *oncalayın*'-dan). Ona göre: *Onculayın bu çocuk artık adam olmaz.* || Onun gibi: *Onculayın sen de başarabilirsin.* (M)

ONDABİR blş. sıf. Kim. *Ondabir normal,* derişikliği (konsantrasyonu) normal çözeltilerden on defa daha düşük olan titre çözeltiler için kullanılır. (L)

ONDALAMA i. (*on*> *onda* > *ondalamak*'-tan *ondala-ma*). Farklar psikol. Normal bir dağılımın, birbirine eşit mevcudu olan on sınıfa bölünmesi işlemi. (Ondalık, sınıfın sınırına tekabül eder.)

— İstat. Bir istatistik serisinin mevcut bakımından eşit on kısma ayrılması. (L)

ONDALIK sıf. (*on*> *onda*'dan *onda-lık*). Mat. Taban olarak on sayısını veya on sayısının kuvvetlerini alan: *Ondalık birimler. Ondalık hesap. Ondalık bölme aritmetiğin temelidir.* (*Eşanl.* DESİMAL.) || *Ondalık bölümü.* Bk. MANTİS. || *Ondalık hesap,* ondalık sayıların hesabı. || *Ondalık kesir,* paydası on sayısının kuvveti olan bayağı kesir.* || *Ondalık logaritma,* tabanı on olan logaritma sistemi. (*Eşanl.* ÂDİ LOGARİTMA.) || *Ondalık sayı,* sıfır olabilen tam sayılı bir parça ile «ondalık» denilen rakamlarla ifade edilen birden küçük ikinci bir parçadan (*ondalık bölümü*) meydana gelen bileşik sayı (msl. 4,25 m). || *Ondalık sayılama,* tabanı on olan sayılama.* || *Ondalık sistem,* temel birimlerinin katları ve askatları bu birimlerin ondalık kuvvetleri olan uzunluk ve ağırlık ölçüsü sistemi. Bk. METRİK *sistem.*

◆ i. Bir ondalık sayıda, ondalık bölümünü ifade eden rakamlardan her biri: *Çapın çembere oranını otuzuncu ondalığa kadar hesaplamak.*

— İstat. Belli bir sıraya göre sınıflandırılmış verilerin onda biri. || Bir veri serisini eşit sayıda on kısma veya on eşit aralığa ayıran unsurun büyüklüğü. || *Birinci ondalık,* verilerin onda birine ait değerlerin kendisinden küçük olduğu değer. (2,3... ve 9'uncu ondalıklar da benzer şekilde tanımlanır; 5. ondalık aynı zamanda *medyan*'dır.)

— Mal. *Esk.* Harmandan sonra toprak ürünlerinden onda bir oranında alınan vergi, âşar (veya öşür). || *Ondalık ağnam resmi,* osmanlı yönetiminde Rumeli'deki koyun ve keçilerden alınan ondabir oranında vergi.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Ondalık ağnam resmi,* malî yılbaşında Rumeli sancağı tarafından «adedi ağnam resmi» ile birlikte mültezimlere ihale edilir ve Asakiri Mansurenin et ihtiyacını karşılamak için, sadece Rumeli yakasında yetiştirilen küçük baş hayvanların onda biri, her yıl vergi olarak alınırdı. Bu vergiye ek olarak *mubaşiriye* adıyle hayvan başına yirmişer para rusûm da toplanırdı. Vergi karşılığı alınan hayvanlar, Çorlu çevresinde toplanır, ihtiyaç duyulan miktarı İstanbul'a gönderilirdi. Bu vergiyle ilgili işlere bakmak görevi Maliye nezaretine bağlı Ağnam ruznamçeciliği adlı kaleme verilmişti. Her yıl, Trakya'-daki bütün bölgeleri gezen sayıcılar, koyun ve keçi miktarını bir deftere kaydederlerdi; vergi, bu kayıt üzerinden toplanırdı. Sonraları yakın vilâyetlerde ondalık ağnam resmiyle adedi ağnam resmi birleştirildi; mültezimlere belirli bir miktar halinde ihale edilmesi ve onlardan beş on yıllığının birden alınması uygun görüldü. (LM)

ONDALIKÇI i. (*ondalık*'tan *ondalık-çı*). Yüzde on (veya onda bir) pay alarak çalışan kimse. (M)

ONDALIKLAŞTIRMA i. (*ondalık* > *ondalıklaşmak* > *ondalıklaştırmak*'tan *ondalıklaştır-ma*). Bütün ölçüleri ondalık sistemine indirgeme. (L)

ONDARROA, İspanya'da (Vizcaya ili) liman, Atlas okyanusu kıyısında; 7 500 nüf. Çok turist çeken kumsal; balıkçı limanı. (L)

ONDATRA i. (huron dilinde k.). Misk sıçanının ilmî adı.

— ANSİKL. *Ondatra* tarlasıçanıgillerdendir; suda yaşar; ayakları perdeli, postu ince uzun kıllıdır. (Kanada misk sıçanından [*Ondatra zibenthica*] güzel esmer-kızıl renkte değerli bir kürk elde edilir. Ondatra akarsu kenarlarında yaşar, yamaçlara yuva kazar. Avrupa'ya getirilince birçok yere yayılmıştır. Zararlı bir hayvandır. Kürkçülükte derisi tabiî rengiyle satılır. Fakat çoğu zaman bu postu kırpar, boyar, su samuru diye taklit olarak satarlar.) [L]

ONDOGRAF i. (lat. *unda,* dalga ve yun. *graphein,* yazmak'tan fr. *ondographe*). Eskiden, bir kâğıt üzerine mürekkeple bir gerilimin veya bir akımın periyodik eğrisini çizmekte kullanılan ve bu iş için bir kondansatörün periyodik dolma ve boşalmasından yararlanan kayıt cihazı. (L)

Ondokuzmayıs stadyumu, Ankara'da stadyum. Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın teşebbüsüyle yapıldı (açılışı: 15 aralık 1936). Açılış dolayısıyle Fenerbahçe, Galatasaray, Ankaragücü, Altınordu takımları arasında bir turnuva tertiplendi. Stadyum 25 000 kişi alıyordu. Daha sonra genişletilerek 50 000 kişi alabilecek duruma getirildi ve 13 ekim 1957'de yeniden açıldı. Açık tribünün ortasında bulunan Maraton kulesi, stadın büyütülmesi sırasında yıktırıldı. (M)

Ondört masum, her türlü yanılmadan, dinin suç saydığı davranışlardan uzak bulunduğu kabul edilen Hz. Muhammed, kızı Fatıma ve oniki* imama verilen ad.
Bektaşî-alevî-kızılbaş edebiyatında ondört masum ile ilgili şiir yazma geleneği yaygındır. Ondört masum inancı, iran edebiyatının olduğu gibi türk edebiyatının da uzun süreden beri işlenen konuları arasındadır. Bu inanç ve gelenek türk edebiyatına İran ve dolaylarından geldi. Türk halk edebiyatı ve tekke edebiyatında özellikle işlenen ondört masum konusu, zamanla sünnîler arasında da tutundu. Halk şairlerinin köylere yaydığı bu konuyu işleyen şiirler ya sazlarla çalınır, ya belli bir makamla okunur veya birkaç kişinin katılmasıyle söylenir ve topluca dinlenir. (M)

ONDURMAK veya **UNDURMAK** geçl. f. (*onmak* veya *unmak*'tan *on-dur-mak* veya *un-dur-mak*). Onmasını sağlamak, iyiye döndürmek, düzeltmek. || Bir kimsenin mutlu olmasını sağlamak. (M)

ONDÜLATÖR i. (fr. *ondulateur*). Telekom. Bk. DALGALANDIRICI.

ONDÜLE sıf. (fr. *ondulé*). Dalgalı, kıvrımlı: *Ondüle saç. Saçlarını öndüle yaptırmak.*

— Teknol. *Ondüle saç. Eşanl.* OLUKLU SAÇ. Bk. SAÇ.

— Tekst. *Ondüle kumaş,* şardonlandıktan sonra yüzü, kuzu postu gibi kıvrımlı bir görünüş alan bez ayağı yün kumaş. (LM)

ONDÜLÖR i. (fr. *onduleur,* dalgalandırıcı). Elektron. Doğru akımı alternatif akıma çeviren statik konvertisör: *Ondülörlerde genellikle civa buharlı supaplar kullanılır.*

— ANSİKL. Son zamanlarda çok yüksek gerilimli ve çok güçlü *ondülör*'lerin gerçekleştirilmesi, doğru akımlı interkoneksiyon şebekelerinin kurulmasını sağladı. Üretici istasyon, 10 veya 15 kV'luk üç fazlı alternatif akım verir. Statik bir transformatör gerilimi 100 kV'a yükseltir ve bir mütatör* bu alternatif akımı doğru akıma dönüştürür; böylece elde edilen doğru akım çok uzaklardaki bir alıcı istasyona gönderilir. Bu istasyonda, ondülör, doğru akımı üç fazlı akıma çevirir. (L)

ONEGA, S.S.C.B.'de ırmak. Laça gölünden çıkar ve *Onega körfezi*'ne (Beyaz deniz) katılır; 416 km. (L)

ONEGA, S.S.C.B.'de liman şehri, *Onega* ırmağının Beyaz denize döküldüğü yerde; 18 000 nüf. Tersaneler. Balıkçılık. Bıçkıhane. (L)

ONEGA gölü, S.S.C.B.'nin kuzeybatısında göl, büyük kısmı Karelya'dadır; 9 900 km². Göl, güneyde, Rus ovası çanağını örten birinci zaman topraklarının meydana getirdiği yamaca dayanır; kuzeybatıda dördüncü zaman buzullaşmaları ile oyulan Finlandiya tabanının karmaşık topografyalı bölgesinde uzanır; buzul oyması bu kesimde kayalık adalarla devam eden çok girintili çıkıntılı bir kıyı çizgisi meydana getirir. Onega gölü Svir ırmağı ile Ladoga gölüne, Baltık - Beyaz deniz kanalı ile Beyaz denize bağlıdır; S.S.C.B. iç ulaşım sisteminin bir unsuru olan göl, Finlandiya körfezi, Beyaz deniz ve Volga ile bağlantı kurar. Balıkçılık. (L)

ONEİDA'LAR, hemen hemen yok olmuş bir kızılderili kabilesi. Eskiden İroquois konfederasyonuna (şimdiki New York eyaleti) dahildi. (L)

O'NEİLL, Niall of the Nine Hostages'in soyundan gelen irlandalı kral ailesi. Niall'-un on dört oğlundan, EOGHAN ile küçük kardeşi CONNALL. Ulster'in büyük bir kısmını ele geçirerek, Ailech krallığını kurdular; bu topraklar iki kardeş arasında, Eoghan ülkesi (Tir-Eoghain, Tyrone) ve Conall ülkesi (Tir-Conaill) olarak ikiye bölündü. Başka kardeşleri Tara (Meath'in başkenti) kralları soyunu devam ettirdiler. Buna göre, iki O'Neill kolundan söz edilebilir: Ailech veya Kuzey O'Neill'leri ve Midhe (Meath) veya Güney O'Neill'leri. Birbiriyle müttefik olan bu iki kol, 483'te, akrabaları olan Connacht hanedanından Aird - Righ unvanını aldılar ve bu unvanı 1002'ye kadar nöbetleşe kullandılar. XII. yy. sonundaki anglonorman istilâsı, sülâlenin güney kolunu ortadan kaldırdı. Kuzey kol ise, uzun süre varlığını sürdürdü ve XVII. yy. başına kadar etkin bir rol oynadı. (L)

O'NEİLL (Brian) [öl. Drumderg 1260], İrlanda kralı (1258-1260). İngiliz vesayetine karşı ayaklanan İrlanda Kralları federasyonu tarafından kral (Aird-Righ) seçildi (1258). Fakat Drumderg savaşında yenildi ve öldürüldü. (L)

O'NEİLL (Eugene Gladstone), amerikalı oyun yazarı (New York 1888 - Boston 1953). Ünlü bir aktörün oğluydu, maceralı gençlik yıllarından edindiği tecrübeleri eserlerinde değerlendirdi; gemicilik, altın arayıcılığı, aktörlük, gazetecilik gibi işlere girip çıkmıştı. Bir süre sanatoryumda kaldıktan sonra (oradayken yazmağa başladı), Harvard üniversitesinde tiyatro derslerine devam etti. İlk oyunları, 1920'lerde amerikan tiyatrosuna yenilik getiren küçük bir sanat tiyatrosu (*Provincetown Players*) tarafından oynandı. O'Neill'in bu ilk natüralist tarzına örnek olarak *Beyond the Horizon* (Ufkun Ötesinde) [1919] ve *Anna Christie* (1922) gibi oyunları gösterilebilir. Daha sonra O'Neill, sembolist bir tiyatroya yöneldi; bilimsel maddeciliğin karşısına şiirsel bir mistisizm çıkararak, ortaklaşa bir mitoloji yaratmayı denedi. O devir tiyatrosunun dar «gerçekçilik» anlayışını reddederek, çoğu zaman anlatımcıların uygulamalarına yer veren (maskeler, iç monologlar) sahne denemeleri yaptı. Tiyatro eserlerinin en tanınmışları şunlardır: *İmparator Jones* (Empereur Jones) [1921], *The Hairy Ape* (Kıllı Maymun) [1922], *Karaağaçlar Altında* (Desire under the Elms) [1924], *The Fountain* (Kaynak) [1925], *Araya Giren Garip Oyun* (Strange Interlude) [1925], *Büyük Allah Brown* (The Great God Brown) [1926], *Elektra'ya Yas Yaraşır* (Mourning Becomes Electra) [1931], *Sonu Gelmeyen Günler* (Days Without End) [1934], *The Iceman Cometh* (Buzdan Adamın Gelişi) [1946]. Son oyunu *Günden Geceye*'nin (A Long Day's Journey into Night) [yazılışı 1940, oynanışı 1955] konusu kendi hayatından alınmadır. O'Neill'in eserlerinde bir çeşit hayat felsefesi dile gelir. Bu, çağdaş dünyanın insafsız bir tenkididir. İlgisiz ve kaba tabiat karşısında yalnız ve güçsüz bulduğu insana bakışı karamsardır. Ne ilme, ne ilerlemeye inanır. Maddeciliğe, «iş adamları»nın medeniyetine karşı olmaktan geri durmaz. O'Neill'in çeşitli, zengin ve benzersiz eserleri, amerikan tiyatrosunu etkilemekte bugün de devam eder. (1920, 1922, 1928 Pulitzer, 1936 Nobel edebiyat ödülü.) [L]

O'NEİLL (Hugh), ikinci **Tyrone** kontu (1540'a doğr.-Roma 1616), Shane O'Neill'in yeğeni. İngiltere'de yetişti, 1567'de İrlanda'-ya döndü ve akrabası Turlough'a karşı kendisini destekleyen İngilizlere hizmet etti. Turlough, sonunda mücadeleden vaz geçerek O'Neill'in önderliğini kabul etti (1593). Ulster'in en güçlü önderi haline gelen Hugh O'Neill, bunun üzerine İrlandalıların hürriyeti için mücadeleye girişti. 1595'te İngilizlere karşı başarı ile savaştı. İspanya ile temas kurdu ve Hugh O'Donnell ile ittifak yaptı. 1598'de savaş yeniden başladı; O'Neill, Yellow Ford'da bütün İrlanda'yı ayağa kaldıran parlak bir zafer kazandı. Güç durumda kalan Essex, 1599'da bir ateşkes antlaşması imzaladı; Elizabeth bu anlaşmayı kabul etmedi ve 1600'de, Mountjoy emrin-

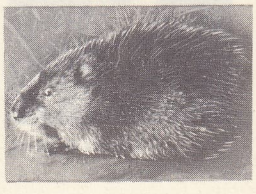

ondatra

Foto. Franck Lane-Rapho (LAROUSSE)

Hugh O'NEİLL
İrlanda Millî
kütüphanesi, Dublin

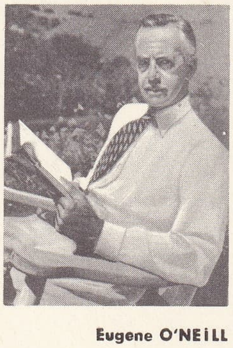

Eugene O'NEİLL

Terence O'NEİLL

de güçlü bir orduyu savaşa soktu. O'Neill geri çekilmek zorunda kaldı. 1601'de ispanyol yardımı geldi, ama çok zayıf ve kumanda düzeni kötü idi; O'Neill, güneyde, Kinsale'de karaya çıkan ispanyol birliklerine yardıma gitti. Fakat ağır bir bozguna uğradı; Ulster'e doğru çekildi ve sonunda boyun eğmek zorunda kaldı (1603). James I ona elverişli şartlar ileri sürdü, ama irlandalı önder, vasallarıyle anlaşmaya varamadığından güç duruma düştü. Kralın kendisini tutuklamayı düşündüğünü öğrenerek, 1607'de kaçtı ve önce Hollanda, sonra da Roma'ya sığındı. (L)

O'NEİLL (Owen Roe), irlandalı önder (1590'a doğr. -öl. 1649), Hugh O'Neill'in yeğeni. Üstün nitelikte bir asker (ispanyol ordusunda otuz yıl hizmet etti) ve gerçek bir devlet adamıydı. İrlanda'da ayaklanma başlayınca, ülkesine dönerek, 1642'de Ulster ordusunun kumandasını ele aldı ve Bağımsızlık partisini kalkındırdı. Kilkenny Konfederasyon meclisine birlik ve hareket kazandırmağa çalıştı. Benburb'da (1646) İskoçyalıları yendiği halde, içine düşülen kargaşalığı önleyemediği için, bu zaferin karşılığını alamadı. (L)

O'NEİLL (Shane) [1530'a doğr. -öl. 1567], sonuncu Tyrone kralı (1559-1567). Gael geleneği gereğince, 1559'da yapılan seçimle, İngilizlerin desteklediği üvey kardeşi Matthew'ü eleyerek babası Conn'un yerine Tyrone kralı oldu; 1561'de İngilizlere karşı zafer kazandı. Kendisini kral olarak tanıyan kraliçe Elizabeth ile uzlaşmaya vardı (1562). MacDonnell'lerin ve O'Donnell'lerin zararına olarak, hâkimiyetini bütün Ulster'e yaymağa çalıştı. Fakat O'Donnell'ler ayaklandılar ve O'Neill'i yendiler. O'Neill, eski düşmanı olan MacDonnell'lere sığındı, fakat aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden öldürüldü. (L)

O'NEİLL (Terence), kuzey irlandalı siyaset adamı (Belfast 1914). Birlikçi parti üyesiydi. Nisan 1956'da içişleri, 1956'dan 1963'e kadar maliye bakanı ve 1963'te Kuzey İrlanda başbakanı oldu. 25 Kasım 1965 seçimlerinde parlamentodaki yerini muhafaza etti. Ülkede çıkan karışıklıklar üzerine 24 şubat 1969'da seçimlere gidileceğini açıkladı. Seçimleri Birlikçi parti'sinin kazanması üzerine yeni kabineyi kurdu. Karışıklıkların durmaması üzerine 28 nisanda parti başkanlığından, 1 mayısta başbakanlıktan istifa etti. 1 Ocak 1970'te İngilizler tarafından kendisine asalet unvanı verildi. (L)

ONEİROPHANTA i. Elpididae familyasından denizhıyarı; 2 400-5 000 m derinliklerde yaşar; çok yüksek ve dışbükey olan gövdesinin alt tarafı, sürünmeğe elverişli bir taban teşkil edecek şekilde yassıdır; sırtında sıra sıra uzun kabarcıklar bulunur. (L)

ONEJİT i. (fr. *onégite*). Miner. Hidratlı tabiî demir oksit. (Goetit çeşididir.) [L]

On Emir, Tanrı'nın Sina dağında Musa peygambere gönderdiği emirler.

— ANSİKL. Tevratta, Tanrı'nın, sapkınlığa dalan İsrailoğullarını yola getirmek için, peygamber Musa'ya *on emir* gönderdiği yazılıdır. Musa, bu tanrısal buyrukları kavmine açıkladı, onlara göre davranmalarını, imana gelmelerini, her türlü kötülükten, Tanrı katında suç (günah) sayılan eylemlerden kaçınmalarını istedi. Kavmi bu emirlere uymadı, Musa'nın peygamberliğini tanımadı. Eski putlara tapmakta devam etti. İnsanların uyması gereken on ahlâk ilkesi niteliğini taşıyan bu on emir iki taş levhaya kazıldı. Zamanla, bu on emir bütün tektanrıcı dinler tarafından benimsendi. Hıristiyan dini bunlara büyük ilgi gösterdi, yayılmalarını, tutunmalarını sağladı. Daha sonra, Musa'nın da kitap sahibi bir peygamber olduğunu, Tanrı tarafından insanları doğru yola getirmek üzere gönderildiğini kabul eden islâm dini bu on emri «Evamiri aşere» adı altında benimsedi, kendi inanç ve anlayış ölçülerine göre yorumlayarak yeniden değerlendirdi. On Emir'in bazısı ahlakî, bazısı dinî niteliktedir. Ahlâkla ilgili olanları insanlar arasındaki karşılıklı davranışları, dinle ilgili olanları ise daha çok insanın Tanrı'ya karşı görevlerini bildirir. Her müslümanın onlara uyması gerekir. İslâm dinine göre 1. Tanrı'dan başka tapılacak varlık yoktur; 2. her işe Tanrı adı ile başlamak, onun adını saygı ile anmak gerekir; 3. ana ve babaya karşı derin bir saygı gösterilmelidir; cennetin anahtarları ananın ayağı altındadır. Babaya karşı «off» bile denmez; 4. sana kötülüğü dokunmayan hiç bir canlıyı incitmeyecek, öldürmeyeceksin; 5. hırsızlık etmeyeceksin. Hırsızlık edenlerin elleri kesilir; 6. yalan söylemek imanla bağdaşmaz. Yalancıları tanrı sevmez; 7. kötülüğe, eğriliğe eğilim göstermeyeceksin; 8. kimsenin namusuna göz dikmeyeceksin, zinaya yaklaşmayacaksın; 9. haksızlık ederek, kimsenin malını almayacaksın. Tanrı, kimsenin hakkını kimseye vermez; 10. her zaman Tanrı'ya ibadet edeceksin. İslâm dinine Musevîlikten geçen bu emirler Tevrat'ta şöyle sıralanır.

1. Yalnız Tanrı'ya tapacaksın ve onu her şeyden çok seveceksin;
2. Tanrı'nın adını ancak saygı ile anacaksın;
3. Rabbinin gününü kutlulaştıracaksın;
4. Ananı, babanı sayacaksın;
5. Öldürmeyeceksin.
6. Zina yapmayacaksın;
7. Hırsızlık yapmayacaksın;
8. Yalan söylemeyeceksin;
9. Kendini kötü isteklere kaptırmayacaksın;
10. Başkasının malına göz dikmeyeceksin. (M)

ONESANDROS, yunan tarihçisi ve eflatun'cu filozofu (M.S. I. yy.). Suidas'a göre, Eflatun'un *Politeia*'sı (Devlet) üstüne *Hypomnemata* (Yorumlar) adlı bir eser yazmıştır. Askerlik sanatına ait *Strategikos Logos* (Savaş Fenniyle İlgili Anlatı) adlı eseri, kullandığı eski yunan tarihi kaynakları yönünden çok önemlidir. (L)

ONESİKRETOS veya **ONESİKRİTOS,** eski yunan kinik filozofu ve tarihçisi (Astypalaia veya Aigina M.Ö. 375'e doğr. -öl. M.Ö. 300'e doğr.). Filozof Diogenes'in öğrencisiydi. Büyük İskender ile Hindistan'a gitti, orada hint çilecileri (gymnosophistes) ile görüştü; Nearkhos'un deniz seferine katıldı. Büyük İskender'in tarihçilerindendi; eserinde ona kinik bir filozof görüntüsü verdi. Strabon, Onesikretos'tan «usta bir yalancı» diye söz eder; buna rağmen, gerek kendisi, gerek Ailianos, Plinius ve başka yazarlar, hindistan coğrafyası ve tabiat tarihine ait ayrıntılı bilgiler için ondan yararlandılar. Onesikretos'un eserlerinin bazı parçaları günümüze kalmıştır. (L)

ONE-STEP [van step] i. («bir adım» anlamında ing. k.). Amerika'da doğan dans. (Müziği iki zamanlıdır, her zamana karşılık olarak bir adım atılır.)

— ANSİKL. Dans ederken erkeğin keyfine göre ileri veya geri attığı adımları, kaydırmalı ve «fıçı» denilen adımlar izler. Pasodoble, müziği daha hızlı olan bir *one-step*'tir. Kaydırmalı adımlar çok küçüktür, hemen hemen yerinde sayarak atılır. (L)

One ton cup [van tan kap] («bir fıçı kesiti» anlamında ing. k.ler), en eski yelkenli yat yarışlarından biri. Paris Yelkencilik derneği (C.V.P.) tarafından 1896'da başlatıldı. Önceleri yalnız bir tonluk teknelerin katılabildiği bu yarışa, 1907'den sonra 6 m, 1919'dan sonra 6,5 ve 1924'ten sonra da yine 6 m boyundaki tekneler kabul edildi. Bu tarihten sonra, yarışa olan ilgi arttı ve 1935'te yeni dünya (amerika) yarışçılarının da katılması ile gerçek bir dünya şampiyonası niteliği kazandı. Üç yarış kazanan kotra şampiyonluk kupasını kazanır. Bu yarışmaya, bazen «C.V.P.'nin Milletlerarası kupası» adı da verilir. (L)

ONGAN (Emin), türk musiki sanatçısı (Edirne 1906). Küçük yaşta İstanbul'a gelerek Udî Edip Nazım'dan nota ve Muzikalı Celâl Beyden batı solfej ve teorisini öğrendi. Bestenigâr Ziya ve Arap Cemal Beylerden usul ve eser geçme konularında yararlandı. Üsküdar Musikî cemiyetine girdi (1927). Necati Tokyay, Selâhattin Pınar, Şükrü Tunar v.d. sanatçılarla çalıştı. Bu cemiyetin başkanlığını ve yöneticiliğini yaptı ve birçok sanatçı yetiştirdi; eserler besteledi. (M)

ONGANİA (Juan Carlos), arjantinli devlet adamı (Marcos Paz 1914). Ordu başkumandanlığı yaptıktan sonra, 1966 haziranında askerî triumvir tarafından cumhurbaşkanlığına getirildi. Kendi dönemindeki hükûmet, sendikacılar ve üniversite öğrencileri tarafından çıkarılan karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kaldı, fakat kendisi daha liberal ve planlı bir siyaset uygulamağa çalıştı. Ordunun üç lideri, 8 haziran 1970'te Ongania'yı iş başından uzaklaştırarak 13 haziranda yerine general Roberto Marcelo Levingston'u getirdiler. (L)

ONGARO (Francesco DALL'). Bk. DALL' ONGARO.

ONGEN i. Mat. On açısı ve on kenarı olan çokgen.

— ANSİKL. Mat. Bir çember içine çizilmiş iki düzgün *ongen* vardır: kenarı daireden 36°lik bir yay ayıran düzgün *dışbükey* ongen ve kenarı daireden 108°'lik bir yay ayıran *yıldız* şeklinde düzgün ongen. Bu iki ongenin kenarları, cetvel ve pergel yardımıyle dairenin yarıçapını orta ve yan oranına göre bölerek elde edilir.

AB dairenin bir çapı, OC bu çapa dik yarıçap olduğuna göre, OC'yi çap alan 1 merkezli daire ile bu dairenin A'dan geçen çapı çizilir. AD doğru parçası, düzgün dışbükey ongenin bir kenarı, AE doğru parçası da yıldız şeklindeki düzgün ongenin bir kenarıdır. Bu iki kenarın uzunlukları, R yarıçapı cinsinden kolayca hesaplanabilir:

$$AD = \frac{R}{2}(\sqrt{5}-1) \text{ ve } AE = \frac{R}{2}(\sqrt{5}+1)$$

[L]

ONGOMO'LAR, Gabon ve Kongoda zenci halk. Likoko kıyılarında. Franceville'in güneydoğusunda, bir kısmı da Lueté'nin kaynağı yakınında yaşarlar. (L)

ONGULİNA i. (lat. k.). Ongulinidae familyasından ikiçenetli yumuşakça. (Kavkısı kalın, değirmi, menteşesi familyaya has biçimde, kavkı bağı hemen hemen tam içeridedir. Bütün türleri Batı Afrika kıyısında, mercanlar arasında veya kaya kovuklarında yaşar. Fosil olarak Avrupa'da Üçüncü zaman tabakalarında da görülür.) [L]

ONGULİNİDAE çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar familyası. (Bu familyadaki yumuşakçalarda, anus tarafında bir tek sifon, çok uzun bir ayak, bisüssüz solucanımsı bir gövde ve arkada birleşmiş birbirine eşit olmayan solungaçlar bulunur. Kavkı ise değirmidir; çenetlerin yalnız orta kısmında, her birinde iki tane esas menteşe dişi vardır, yan diş bulunmaz.) [L]

ONGUN sıf. (*onmak*, iyileşmek'ten *on-gun*). Çok verimli olan. || Gelişmiş, refaha ulaşmış. || Bayındır hale gelmiş. || Mutlu. || Kutlu.

◆ **İ.** Bir devlet, hanedan veya şehrin Simgesi, arma.

— Antropol. İlkel kavimlerde kendisine tapılan hayvan. *Eşanl.* TOTEM. (M)

ONGUN (Cemil Sena), türk yazarı ve felsefe öğretmeni (Seydişehir, Konya 1894). İstanbul sultanîsi ve Dârülmuallimini Âliye'nin Felsefe bölümünü bitirdi. Sorbonne üniversitesi ve Collège de France'ta felsefe öğrenimini yaptı. Felsefe öğretmeni oldu. Başlıca eserleri: ***Estetik*** (1931); ***Sanat Sistemleri ve Ahmet Haşim'in Sembolizmi*** (1947); ***Yahya Kemal*** (1947); ***Büyük Filozoflar Ansiklopedisi; Hazreti Muhammed'in Felsefesi*** (1967). [M]

ONGUNCULUK i. (*ongun* > *onguncu*'dan *onguncu-luk*). Totemlere inanma, totemizm. (M)

ONGUNLUK i. (*ongun*'dan *ongun-luk*). Ongun olma durumu. *Esk.* BEREKET. MAMURİYET. SAADET. MÜBAREKLİK. (M)

ONİAS I, ibranîce **Honi** (öl. M.Ö. 300), Yahudilerin ruhanî önderi (M.Ö. 323'e doğr. -300). Onun devrinde Filistin birkaç kere yabancı orduların istilâsına uğradı. (L)

ONİAS II, ibranîce **Honi** (öl. M.Ö. 229), Yahudilerin ruhanî önderi (M.Ö. 241'e doğr. -229), Âdil Simon'un oğlu. Cimri idi. Lagos hükümdarına haraç vermeyi reddetti. Yeğenlerinden Yusuf, Mısırlıların Suriye ve Filistin'den istediği vergiyi iltizam yoluyle alarak işleri yoluna koydu. (L)

ONİAS III (öl. Antakya M.Ö. 172), Yahudilerin ruhanî önderi (185-173), Simon II'nin oğlu ve halefi. Seleukos Nikator, başbakanı Heliodoros'u Kudüs tapınağını yağ-

Foto. A.I. (LAROUSSE)

ma etmeğe göndermişti. Kutsal Kitap'a göre, tapınağı melekler savundu ve Heliodoros ancak Onias'ın duaları sayesinde ölümden kurtuldu. Onias'ın kardeşlerinden Iason, Filistin'in helenleşmesine yardımda bulunacağını vaat etmesi üzerine, kral Antiokhos IV Epiphanes tarafından Onias'ın yerine getirildi. (L)

ONİAS IV, ibranice **Honi** (öl. M.Ö. 145'e doğr.), yahudi ruhanî önderi, Onias III'ün oğlu. Babasının öldürülmesinden sonra Mısır'a çekildi ve kral Ptolemaios VI Philometor'un izniyle, Leontopolis yakınında bir yahudi şehri kurdu; burada, Kudüs'teki tapınağa benzer bir tapınak yaptırdı (M.Ö. 147); ruhanî önderlik görevini burada yürüttü. Ptolemaios IX Euergetes II (Physkon) tarafından öldürtüldü. (L)

ONİKİ ADA, yun. **Dodekanisos,** Ege denizinin güneydoğusunda yunan takımadaları. Rodos, İstanköy (Kos), Kerpe (Karpathos), Kaşot (Kasos), Tilos, Harki (Khalkhi), Leros, Patmos, Nisyros, Sömbeki (Symi), Astropalya (Astypalaia), Kalimnos (Kalymnos) adalarından meydana gelir; nüf. 121 500; merkezi *Rodos.* (Kastellorizon ile Lipsos adası da bazen bunlar arasında sayılır.)

● *Tarih.* Tarihin her devrinde coğrafî konumu yüzünden önemi büyük olan bu adaların merkezi genellikle Rodos olmuştur. XIII. yy.da Akkâ'dan kovulan Hospitalier şövalyelerinin eline geçen Rodos (1300), Mısır Memlûk sultanlığı ve Osmanlılar aleyhine düzenlenen olaylarda önemli rol oynadı. 1444 ve 1448 yıllarında Memlûklar Rodos'a donanma gönderdiler. Fatih Sultan Mehmed zamanında Mesih Paşa (1480), daha sonra Bayezid II zamanında Kemal Reis (1503), Rodos'u kuşatmalarına rağmen ele geçiremediler. Sonunda Kanunî Sultan Süleyman 700 parçalık donanma ve 50 000-60 000 askerle adayı dört aylık bir kuşatmadan sonra osmanlı hâkimiyeti altına aldı (20 aralık 1522). Rodos'un alınmasından sonra ona bağlı olan Harki ve İstanköy gibi adalar ve Bodrum (Halikarnassos) ele geçirildi. Rodos bir süre bağımsız sancak olarak yönetildi. 1538 Eylülünde Barbaros Hayreddin Paşa Kerpe ve Kaşot adalarını da alınca Oniki ada tamamen osmanlı idaresine girdi. Barbaros Hayreddin Paşanın ölümünden sonra Kaptanpaşa* eyaleti yeniden kurulunca Rodos, bu eyaletin sancakları içine alındı. XIX. yy.ın başlarına kadar Rodos ve ona bağlı bulunan öteki adalar, idarî bakımdan büyük bir değişiklik geçirmedi. Bu uzun süre içinde adalar topluluğunun merkezi Rodos ve Sakız arasında değişti. Trablusgarp savaşında (1911) Osmanlıları İtalyanlara karşı başarı elde ettilerse de, öteki büyük devletlerin siyasî desteğini sağlayan italyanlar, donanmalarıyla Oniki adayı (Rodos ile birlikte) işgal ettiler (17 mayıs 1912). İtalyanlar ile Osmanlılar arasında yapılan Uşi (Ouchy) antlaşmasına göre Osmanlılar, Trablusgarp'taki askerlerini geri çekecekler, İtalyanlar da Oniki adayı boşaltacaklardı. Fakat antlaşmanın hükümleri Balkan savaşı başladığı gerekçesiyle İtalyanlar tarafından yerine getirilmedi. Balkan savaşı sırasında Ege denizindeki öteki adalar Yunanlılar tarafından işgal edildi. İtalyanların Oniki adayı boşaltmaması, bu adalarda yunan işgaline meydan vermemek gerekçesine dayanıyordu. İtalya bu durumu Birinci Dünya savaşına kadar sürdürdü. Ege adaları meselesinin çözümü için Londra'da toplanan (şubat 1914) konferansta İmroz ve Bozcaada dışındakilerin Yunanistan'a verilmesi, İtalyan işgali altında bulunan Oniki adanın ise İtalyanlarda kalması kabul edildi. Birinci Dünya savaşında İtalya, Müttefikler yanında yer alınca (1915) İtalyanların Oniki ada üstündeki hâkimiyeti kesinleşti. Türk Kurtuluş savaşı sonunda Lozan'da toplanan barış konferansında eski anlaşmazlıkları tasfiye etme yoluna giden türk delege heyeti, işgal altında bulunan Oniki ada üstündeki italyan hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı (29 temmuz 1923). Oniki ada İtalya'ya verilmekle birlikte bunun ayrıntılarına ait bazı meselelerden dolayı (Meis ve bazı adaların Türk hükûmetine verilmesi) Türk ve İtalyan hükûmetleri arasında 1928-1929 yıllarında yapılan görüşmeler bir sonuca varılmadan sona erdi. Daha sonra yapılan Ankara antlaşmasıyla Türk hükûmeti Meis adasındaki italyan hâkimiyetini de tanımak zorunda kaldı. Oniki ada, «İtalyan Ege adaları» adıyle idarî bir bölge oldu. İkinci Dünya savaşında Rodos ve ona bağlı adalar İtalya'nın müttefiki olan alman kuvvetleri tarafından üs olarak kullanıldı. Daha sonra birkaç hava saldırısına uğrayan Oniki da (özellikle Rodos) ingiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. Paris antlaşmasından (şubat 1947) sonra bu adalar Yunanistan'a verildi (31 ocak 1948). [M]

ONİKİGEN blş. i. Mat. On iki açısı ve on iki kenarı olan çokgen: *Düzgün bir onikigenin on iki eşit açısı ve on iki eşit kenarı vardır.*

— ANSİKL. Cetvel ve pergel yardımıyle, bir çember içine düzgün *onikigen* çizilebilir. Önce çember altı eşit parçaya bölünür (bk. ALTIGEN); elde edilen yaylardan her biri, kirişinin orta dikmesiyle iki eşit parçaya ayrılır. Böylece çember on iki eşit yaya bölünmüş olur; bölüm noktaları art arda birleştirilirse düzgün dışbükey onikigen veya bölüm noktaları dörder atlayarak birleştirilirse yıldız şeklinde onikigen elde edilir.

Dışbükey onikigenin c_{12} kenarı ve a_{12} apotemi, çemberin R yarıçapı cinsinden

$$c_{12} = R\sqrt{2-\sqrt{3}},\quad a_{12} = \frac{R}{2}\sqrt{2+\sqrt{3}}$$

formülleriyle ifade edilir. Alanı $S = 3R^2$'dir.

Yıldız şeklinde onikigenin c'_{12} kenarı ve a'_{12} apotemi, sırasıyle a_{12}'nin iki katı ve c_{12}'nin yarısıdır.

Düzgün onikigenin açısı 150°'dir. Bir O noktasının çevresindeki düzlem, 150°'lik iki açı ve 60°'lik bir açı, yani bir eşkenar üçgenin bir açısı ile örtülebilir; buradan, bir düzlemi düzgün dışbükey onikigenler ve eşkenar üçgenlerle döşemenin mümkün olacağı ortaya çıkar. (L)

Oniki hayvan isimli takvim. Bk. TAKVİM.

Oniki imam, Halife Ali'den başlayarak torunu Mehdî'ye kadar aynı soydan gelen oniki kişiye verilen ad. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, halifelik makamına kimin geleceği, sonradan mezhep ayrılıkları yaratacak kadar uzun ve geniş tartışmalara yol açtı. Halifelik hakkının Ali'de olduğunu ileri sürenler ve onların izinden yürüyenler, bu anlaşmazlığı daha da genişleterek, islâm tarihinde beşinci mezhep denen *Şia*'nın (Şiîlik) doğmasını sağladılar. Bu mezhebe göre, Hz. Muhammed, ölmeden önce halifelik makamına Ali'nin geleceğini, kendisine ancak onun halef olacağını açıkça söyledi. Fakat, onun ölümünden sonra Ali'yi çekemeyenler imamlık (halifelik) makamına başkalarını (Ebubekir, Osman, Ömer) çıkardılar ve Ali'nin hakkını yediler. Bunun üzerine müslümanlar arasında çekişmeler, geçimsizlikler başladı. Sonradan Muaviye, bu geçimsizliği, bazı taraf tutucu hareketleriyle körükledi; müslümanlar arasındaki ikiliğin doğmasına sebep oldu. İslâm dünyasında halifelik olayından çıkan ve zamanla genişleyen bu konu, bir süre sonra, Şia denen mezhebin başlıca meselesi oldu. İran'da yayılan, zamanla Anadolu ve Suriye yörelerine sokulan, doğu ülkelerinde geniş ilgi toplayan Şiîlik Hz. Muhammed'den sonra ilk imam (halife) olarak Ali'yi tanır. Ali gerek ilim, gerek Hz. Muhammed'e yakınlık ve dostluk bakımından bütün halifelerden üstündür. İslâm dininin yayılmasında, tutunmasında Ali'nin emeği hepsinden çoktur. Ayrıca, Ali, yalnız imamlık makamının değil, ilim âleminin de başıdır, ilme, irfana giden yol Ali'nin varlığından geçer. Ali, aynı zamanda taşıdığı ilim niteliğ dolayısıyle Tanrı katında *ârifi billâh* (Tanrı'yı en iyi bilen) unvanına hak kazandı. Bu yüzden ilk imam Ali'dir. Şiîler, Ali'nin ölümünden sonra imamlığın sıra ile oğullarına, torunlarına geçtiğini ileri sürerler. Ali'den başlayarak son imam Mehdî'ye kadar hepsi on iki kişi olduğundan onlara Oniki imam (Eimmei İsnâ Aşer) denir. *İmamiye, İsnaaşeriye* gibi adlar alan bu mezhebin imamları şunlardır 1. Ali (Murtaza, ibni Ebu Talib); 2. Hasan (ibni Ali); 3. Hüseyin (ibni Ali); 4. Ali Zeynelabidin; 5. Muhammed Bekir; 6. Cafer-i Sadık; 7. Musa Kâzım; 8. Ali Rıza; 9. Muhammed Takî; 10. Ali Nakî; 11. Hasan Askerî; 12. Mehdî. Babalarının adlarıyle anılan bu imamların, her birinin ayrı lakabı vardır. İmamiye, bunların adlarını lakaplarıyle birlikte söyler.

Şia inançlarına göre bu imamların hepsi de haktır (Tanrı tarafından gönderilmiştir), Ali'den sonra onlar imamlık görevini sürdürmüşlerdir. Ancak onikinci imam olan Mehdî, ileride, insanları kurtarmak, mutluluğa kavuşturmak, yeryüzüne adalet dağıtmak üzere gelecektir. O ölmedi, günün birinde görevine başlamak için görünmez oldu (bk. MEHDÎ). Oniki imam inancını benimseyenlere göre, imam, Hz. Muhammed'in getirdiği din ve şeriatı yaymakla, korumakla görevli olduğu için bir nebi (peygamber) gibi her türlü suçtan, eksiklikten uzaktır (masumdur); öyle olması da gereklidir. İmamlık bir tanrı bağışı niteliği taşıdığı için, imamın Allah tarafından seçilmesi, peygamber aracılığıyle müslümanlara bildirilmesi gereği vardır. Nitekim Hz. Muhammed, Veda haccından dönerken, Mekke ile Medine arasında bulunan Gadiri Hum adlı yere geldiğinde, imamlık makamına Ali'nin gelmesi gerektiğini bütün yanında bulunanlara (sahabeye) bildirdi. Bu olaydan sonra Ali ve soyundan gelen on bir evlâdı sırayle imamlık makamına geçtiler. Hz. Muhammed'in sağlığında, imamlığı Ali'ye verirken yaptığı gibi her imamın kendinden sonra gelecek olanı, imamlık görevine başlayacak olanı seçmesi, ona kendisinden sonra imam olacağını bildirmesi gerekir. Ali'nin ölümünden sonra yerine geçen imamlar bu geleneğe uydular. Şia mezhebine bağlı olanların inancına göre, Hz. Muhammed, kendisinden sonra, Ali'den başlayarak Oniki imamın geleceğini, sonuncu imamın Mehdî olacağını bildirdi. Gene şia inancına göre Hz. Muhammed, Oniki imamın on ikisinin de adlarını ayrı ayrı yakınlarına (sahabeye) bildirdi. Bu konu, bazı şiîler arasında da tartışılır. Ancak, Ali'nin imamlığında, ondan sonra soyundan gelenlerin bu görevi sürdürmesi konusunda hepsi anlaşır. Oniki imam konusu zamanla bütün müslümanları ilgilendirdi. Yalnız din alanında değil, siyasî konularda da birçok gerginliğin doğmasına yol açtı. Sünnîler, Oniki imam konusunda şiîler gibi düşünmezler. Hz. Muhammed'in kendinden sonra imamlık makamına Ali'nin geçmesini bildirdiğini de kabul etmezler. Ali'nin öldürülmesinden sonra çıkan savaşlarda, özellikle Kerbelâ olayında Hüseyin'in ölümü; daha önce Muaviye'nin, Ali soyundan gelenlere karşı tutumu, bu konudaki gerginliği arttırdı. Şiîlerle sünnîler arasında tarih boyunca süren çatışmalara, savaşlara yol açtı. Bugün, Oniki imam inancı İran'da ve başka islâm ülkelerinde yaygındır. Bütün şiîler, İmamiye adı verilen inanca bağlananlar Oniki imamın birçok haksızlığa uğradığına, dört halifeden sonra gelen ve haksız olarak halifeliği ele geçirenler tarafından baskı altında bulunduruldukların inanırlar. Özellikle abbasî halifeleri, başlangıçta Ali soyundan gelenlere karşı büyük ölçüde baskı yaptılar; söylentilere göre Oniki imamdan bazılarını öldürttüler. Bu iddiaların doğruluğu kesinlikle bilinmemektedir. Ancak, X. yy.da ve sonraki yüzyıllar boyunca Oniki imam inancının yayıldığı islâm ülkelerinde, özellikle XV. XVI. ve XVII. yy.larda Anadolu'da, şiîlere karşı girişilen hareketlerin kaynağında şia mezhebinin genişlemesini önleme eğilimi açıkça görülür.

Oniki imam inancı, kısa bir süre içinde edebiyat alanında da etkisini gösterdi. Alevî, bektaşî ve kızılbaş şairler tarafından işlenen bu konu zamanla halk şairleri aracılığıyle Ali ve soyundan gelenlere karşı sevgi besleyen halk topluluklarına yayıldı. Özellikle alevî-bektaşî şairleri bu inancı büyük bir içtenlikle işlediler. İran'da olduğu gibi türk divan edebiyatında Oniki imamı konu edinen eserler yazıldı. Hüseyin'in ölümü üzerine divan edebiyatında mersiyeler, halk edebiyatında ağıtlar düzenlendi. Böylece kaynağını Oniki imam inancında bulan bir alevî-bektaşî-kızılbaş

J.C. ONGANIA

ongenler

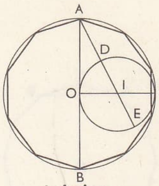

dışbükey

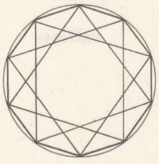

yıldız

Foto. LAROUSSE

ONIKI ADA haritası

edebiyatı doğdu. Şiîler, *düvazdeh* (oniki) başlığı altında Oniki imam için ağıtlar yazar, belli törenlerde ya topluca okur veya birine okutarak dinlerler. (M)

Oniki kapı, Bektaşîlikte insan vücudunu belirtmek için kullanılan deyim. (Bektaşîler, insan vücudunda on iki delik [iki göz, iki kulak, iki burun deliği, ağız, iki meme, göbek, bir öndelik, bir art delik] bulunması yüzünden insan vücudunu on iki kapılı bir şehre benzetirler.) [M]

Oniki koyun, alevî ve bektaşîlerin oniki imama verdikleri özel ad. (Alevî ve bektaşî saz şairleri aşırı sünnîlerin saldırılarından korunmak için oniki imama kendi aralarında bu adı verdiler.) [M]

Oniki Levha kanunları, Roma'da decemvir'ler tarafından kaleme alınmış ve M. Ö. 451 ve 449'da, centuria komis'lerinde kabul edilmiş kanunlar. Oldukça eski olan bu yasalar pleblerin, hukuku bilmeyişleri yüzünden magistratus'ların keyfî hareketlerine hedef olmalarını önlemek için hazırlanmıştı. Hiç bir zaman resmen kaldırılmadı. Pek eski bir üslûpla yazılmış kısa kısa hükümler, oldukça şiddetli cezaları ve şekilci bir usulü kapsayan çok ilkel bir hukuku yansıtır. Fakat ölüm cezasının pek az sözü edilir. (L)

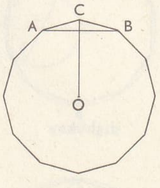

onikigen

ONİKİLİK blş. i. Nümism. Mahmud II zamanında basılan altın para. (*Adlî* veya *Adliye* altını* da denir). [L]

Onikinci Gece (*Twelfth Night*), W. Shakespeare'in beş perdelik komedisi (1600'e doğr. - 1601). Yazar, bellibaşlı kişileri Sebastian ve Viola adlı ikizlerle dük Orsino ve kontes Olivia olan bu sevimli oyununda, oldukça karışık bir aşk entrikasını işler. Oyunun bir adı da *What You Will*'dir (Ne İsterseniz). [L]

ONİKİPARMAK bağırsağı blş. i. Anat. İncebağırsağın başlangıç kısmı; uzunluğu on iki parmak olarak takdir edildiğinden, bu ad verilmiştir. || *Onikiparmak bağırsağı ağızlaştırması,* onikiparmak bağırsağının ameliyatla deriye ağızlaştırılması. || *Onikiparmak bağırsağı ameliyatı,* onikiparmak bağırsağının cerrahî müdahaleyle yarılması. (Öd yolları ve pankreas cerrahîsinde, Vater ampulünü meydana çıkarmak için yaygın olarak uygulanır.) || *Onikiparmak bağırsağının çıkarılması,* onikiparmak bağırsağının tamamen veya (genellikle) kısmen kesilip alınması. || *Onikiparmak bağırsağı - incebağırsak ağızlaştırılması,* boşbağırsak ile onikiparmak bağırsağı arasında cerrahî ağızlaştırma. || *Onikiparmak bağırsağı - mide ameliyatı,* mide-onikiparmak bağırsağı ülseri tedavisinde, onikiparmak bağırsağının birinci parçasıyle midenin alt kısmının cerrahî müdahaleyle kesilip çıkarılması. || *Onikiparmak bağırsağı-mide kapısı ameliyatı,* onikiparmak bağırsağının ve mide kapısının bir parçasını çıkarmak için yapılan cerrahî ameliyat. (Onikiparmak bağırsağı-mide ameliyatına yakın bir ameliyattır.) || *Onikiparmak bağırsağı - pankreas ameliyatı,* onikiparmak bağırsağıyle pankreasın cerrahî ameliyatla olduğu gibi çıkarılması. || *Onikiparmak bağırsağı soğanı,* onikiparmak bağırsağının genişlemiş birinci kısmı. || *Onikiparmak bağırsağının tespiti,* onikiparmak bağırsağının cerrahî ameliyatla tespiti. || *Onikiparmak bağırsağı zarı iltihabı,* onikiparmak bağırsağını saran karınzarının iltihabı; bu iltihap, etraftaki organlarda bridlere ve yapışıklığa sebep olur.

— ANSİKL. Anat. *Onikiparmak bağırsağı* karnın arka kısmında, omurga ile aortun ön tarafında yer alır, pankreasın baş kısmını halka gibi sarar. İncebağırsağın geri kalan kısmından farkı, sabit olmasıdır. Özellikle pankreas ile tam bir bütün teşkil eder; bu bloka bazen «onikiparmak bağırsağı-pankreas» denir. Onikiparmak bağırsağı mide kapısından başlar ve onikiparmak bağırsağı-boşbağırsak dirseğinde son bulur; ortalama uzunluğu 25 sm'dir.

Onikiparmak bağırsağı dört kısma ayrılır: genişçe olan birinci kısım (buna *onikiparmak bağırsağı soğanı* da denir) karaciğerin göbek kısmıyle bakışımlı durumdadır; ikinci kısım düşey olarak iner ve sağ böbreğin sapını örter; yatay olan üçüncüsü, üst ve alt mezenter atardamarları arasında aort ile kesişir; nihayet dördüncüsü, hemen hemen düşey olarak yukarıya çıkar. İkinci kısmın iç yüzünde koni şeklinde iki ufak çıkıntı bulunur: üstteki çıkıntıya «küçük etçik» denir ve Santorini kanalı gelip buna ağızlaşır; büyük etçiğin içinde ise «Vater ampulü» denen bir boşluk vardır; koledok kanalıyle Wirsung kanalı bir veya iki delikle bu boşluğa açılır.

— Patol. Onikiparmak bağırsağında sık sık ülser görülür; buna karşılık kansere pek elverişli bir ortam değildir. (L)

ONİKİ - SEKİZLİK blş. i. On iki çengelliden kurulu dört zamanlı ölçü; zaman başına üç çengelli düşer, anahtara $\frac{12}{8}$ kesri konularak belirtilir. (L)

ONİKİTELLİ blş. i. Tamburaya benzeyen ve on iki teli bulunan çalgı. (M)

ONİKİTONCULUK blş. i. Müz. İlk olarak fransız bestecisi R. Leibowitz tarafından *Introduction à la Musique de Douze Sons* (Oniki Ses Müziğine Giriş) adlı eserinde kullanılan bu terim, Schönberg'in buluşu olan bir beste tekniğini (*Komposition mit zwölf Tönen*) belirtir; birçok besteci bu tekniği benimsemiştir.

— ANSİKL. Schönberg 1923'e doğru, 1908'lerden beri eserlerinde kullandığı ton dışı müzik için tutarlı bir düzenin şart olduğu inancına vardı. Bu yeni düzenin gerçekleşmesi her şeyden önce, eksen çatkılarını bıraktığından beri yazdığı bütün eserlerin temelini meydana getiren tüm kromatik dizinin sürekli olarak kullanılmasını göz önünde tutmakla mümkündü. Ayrıca, melodi ve armoni olgularına mantıklı görevler yükleyebilecek bir araç bulmak ve bunların karşılıklı ilişkilerini de düzene sokmak gerekiyordu. Bir sürü denemeden sonra Schönberg 12 sesli bir dizi tasarlamayı başardı; kromatik gamın bu 12 sesi belirli bir düzene göre kurulacak ve eserin bütün melodi ve armoni oluşmaları bu seri düzeninden çıkacaktı. Bu beste tekniği çok geçmeden, çeşitli ve ince müzik işlemlerinde kullanmağa elverişli çok karmaşık bir sistem haline geldi (bk. *Orkestra İçin Çeşitlemeler*, op. 31). Gerçekte Schönberg dizisi, esas dizilişi dışında, üç değişken kabul eder: 1. gerilemesine hareke; 2. çevirim (aynı aralıklar ters hareket ederek duyurulur); 3. çevirimin gerilemesine hareketi (veya gerilemesine hareketin çevirimi). Bundan başka, bu dört biçim, kromatik dizinin her derecesine aktarılabilir, böylelikle her onikitonda yazılmış esere, başlangıçta 48 dizi imkânı tanınmış olur.

Onikitonda yazan bestecilerin adlarını teker teker sıralamak mümkün olmadığı gibi, bu tekniği uygulamağa elverişli türlü işlem ve yorumları da açıklamak imkânsızdır. Ancak özet olarak, bu metodu Schönberg'in uyguladığı ve geliştirdiği şekilde uygulayan birçok besteci bulunduğu gibi, değişik şekilde kullananlar da vardır. Uygulanan metotların yolları da birbirinden oldukça farklıdır. (L)

Onikiyıl mütarekesi, Birleşik Eyaletler ile İspanya kralı Felipe III arasında 19 nisan 1609'da imzalanan mütareke. Bu mütarekeyle İspanyolların Kuzey Felemenk'teki hâkimiyeti sona redi ve Kuzey Felemenk'in bağımsızlığı onaylandı. Willem van Nassau'nun bütünlüğünü korumak için boşuna çaba harcadığı Bourguignon devleti kesin olarak parçalandı. Felemenk'in bu iki kesimi bundan sonra birbirinden farklı sonuçlarla karşılaştı. İspanyol Felemenk'i maddî ve manevî bir çöküntü içindeyken, Birleşik Eyaletler XVII. yy.da iktisadî, siyasî alanlar ve sanat alanında birinci planda bir rol oynadı. Öte yandan, bu mütareke, İspanya'nın Felemenk'i elde bulundurarak Avrupa'da hâkimiyet kurmağa kalkışmasının da sona erdiğini gösterdi. (L)

ONİKİYÜZLÜ blş. i. Mat. On iki yüzü olan şekil: *Düzgün onikiyüzlü.* Bk. ANSİKL.

— Miner. Kübik sistemde bir billûr biçimi (bk. BİLLÛRBİLİMİ); bir kübün, ayrıtlarına paralel ve bu ayrıtlardan geçen simetri düzlemlerine dik olarak kesilmesiyle meydana gelir. (Elde edilen bütün, on iki yüzlü bir çokgen meydana getirir.)

— ANSİKL. Arkeol. Çok değişik malzemeden yapılmış olan *onikiyüzlü*'ler, Yunanistan, Galya, Orta Avrupa ve Mekong deltasında, Oc Eo'da bulunmuştur. Bu eşyaların içinde oyuncaklara, şamdanlara, öğretim malzemesine ve daha yakın zamanlarda ölçme âletlerine rastlanmıştır. Bunların kökü de onikiyüzlüleri daha önce tanıyan Mykenai'lilere kadar çıkar.

— Mat. Düzgün *onikiyüzlü*, düzgün ve dışbükey beş çokyüzlüden biridir. Bunun 12 yüzünden her biri düzgün beşgenlerdir ve ikişer ikişer 30 ayrıtta ve üçer üçer 20 köşede kesişirler.

ABCDE gibi düzgün bir beşgen alınsın. A noktasından, AB ve AE ile beşgenin EAB açısına eşit açılar yapan bir AM doğrusu, ABEM üçdüzlemli açısı düzgün olacak şekilde çizilir; aynı şekilde B, C, D, E'deki diğer dört düzgün üçdüzlemli açı meydana getirilir, ayrıca AB'ye eşit AM, BN, CP, DQ ve ER uzunlukları alınıp MABN, NBCP v.b. düzlemlerinde MABNG, NBCPH v.b. düzgün beşgenleri tamamlanırsa, bu şekilde eklenen altı beşgen yüz, düzgün onikiyüzlünün alanının yarısını meydana getirir.

◆ Blş. sıf. Onikiyüzlü biçiminde olan: *Onikiyüzlü billûr.* (LM)

ONİKOFAJİ i. (fr. *onychophagie*). Pediyatri. Çocukta tırnak kemirme manisi. (Onikofaji, bülûğ çağından sonra da devam edebilir.) [L]

ONİKOGRAF i. (fr. *onychographe*). Tırnak altındaki damarların basıncını kaydederek kılcal damarlardaki basıncı ölçmeğe yarayan âlet. (L)

ONİKOGRAFİ i. (fr. *onychographie*). Kılcal damarlardaki kan basıncının onikografla ölçülmesi. (L)

ONİKOGRİFOZ i. (fr. *onychogryphose*). Patol. Tırnağın şekil bozukluğuyle birlikte hipertrofisi; bu durumda, tırnak bazen aşırı derecede büyür ve sertleşir, yön değiştirir, kalkar ve kıvrılır. (Bu bozukluk özellikle ayakta görülür; beslenme bozukluğundan, bazen de mantarlardan ileri geldiği sanılmaktadır.) [L]

ONİKOJEN sıf. (fr. *onychogène*). Dokubil. Tırnak oluşumuyle ilgili. || *Onikojen gelişim,* malpighi tabakası hücrelerinin tırnak haline gelmek için geçirdiği değişim. (L)

ONİKOMİKOZ i. (fr. *onychomycose*). Patol. Bir mantarın yaptığı tırnak hastalığı; daha çok kellik mantarlarından (trikofiton, biramayası) ileri gelir. (Tırnak bazen kalın, kamış özeği gibi çizikli, bazen de in ce, çatlak ve süngerimsi olur.) [L]

ONİKOPTOZ i. (fr. *onychoptose*). Patol. Özellikle ağır intanlardan ve bazı zehirlenmelerden sonra görülen tırnak düşmesi. (L)

ONİKOZ i. (fr. *onychose*). Patol. Tırnak

hastalıklarının tümüne verilen ad.

— ANSİKL. *Onikoz*'ların sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) doğuştan şekil bozuklukları: tırnaksızlık (*anoniki*), tırnak atrofi veya hipertrofisi, kalınlaşma (*skleroniki*), enlemesine kıvrılma (*onikogrifoz*), uzunlamasına çizgili, pullu tırnak;

b) travmalar: yaralar, kopmalar, tırnak batması, tırnak kemirme;

c) asalaklardan ileri gelen hastalıklar (*onikomikoz*);

ç) egzema, sedef, saçkıran, eritrodermi, pemfigus gibi çeşitli deri hastalıklarının tırnağa yerleşmesi;

d) ateşli hastalıklar (tifo, zatürree, anjin) sırasında ortaya çıkan beslenme bozuklukları, manevî şoklar; sinir hastalıkları (nevrit, tabes), avitaminoz, kan hastalıkları; bir ameliyattan veya doğumdan sonra da onikoz meydana çıkabilir. (L)

ONİKS i. (yun. *onyks, tırnak*'tan). Miner. Çeşitli renkte eşmerkezli paralel çizgileriyle ve güzel görünüşüyle dikkati çeken akik çeşidi. (Kame yapımında kullanılır.) *Eş anl.* ALACA SOMAKİ, MÜHRESENK, BALGAMTAŞI.

— ANSİKL. *Oniks* bir akik çeşididir; akik ise kadıköytaşının türlerinden biridir. Mineraloglar, özellikle, üzerindeki çizgileri eşmerkezli daireler şeklinde olan akik türlerine «oniks» adını verirler. Görünüşü silisli oniksi andıran bir kalsit türüne *kalker oniksi veya cezayir oniksi* denir; Cezayir'de, işletme halinde olan kalın damarlar şeklinde bulunur.

— Dekoratif santl. Oniks, eskiden sert kamelerin yapımında kullanılırdı. Ortaçağda bu taşların bazı hastalıklara, özellikle sara'ya iyi geldiği sanılır, bu yüzden oniks koleksiyonları yapılırdı. Ayrıca oniksten yapılmış, altın veya yaldızlı gümüşle süslü vazo ve kupalar da çok yaygındı.

◆ Sıf. *Oniks mermer*, sarımsı renkte, yarı saydam cezayir mermeri; XIX. yy.ın sonunda iç döşemelerde kullanılırdı. (L)

ONİKSİS i. (fr. *onyxis*). Tıp. Tırnak derisi iltihabı.

— ANSİKL. *Yan oniksis* hemen her zaman ayak başparmağının iç yüzünde, yani ikinci ayak parmağına değen tarafta görülür; tırnak etin içine girer ve tırnak yatağının yan kısmında iltihap meydana gelir; burada abse oluşur, tırnak yerinden oynar, sürekli yara halini alır.

Bu rahatsızlıktan sakınmak için dar ayakkabı giymekten kaçınmak, tırnak ete batmağa başlayınca, etle tırnak arasına bir gazlı bez veya pamuk parçası sokmak gerekir; bazı defa, tırnağı ve tırnak kenarı kıvrımını kesmek zorunluğu doğar.

Çakmaklı oniksis, streptokok ve strafilokoklardan ileri gelir; özellikle çocuklarda görülür, çakmak veya dolamadan sonra belirir; küçük abseler tırnağı az çok yerinden oynatır; tırnak düzensiz, kamburlu, kırılabilir hale gelir. Bu çeşit oniksis daima perioniksis'le beraber olur, yani tırnağın çevresindeki kıvrımlar kızarır, şişer.

Frengi oniksis'i, ikincil ve irsî frengide meydana çıkar. Tırnak çatlar, kırılır, yerinden oynar; tırnakta hipertrofi ve yara görülür. (L)

ONİKYUM i. (lat. *onychium*). Böceklerde ve örümceklerde ayağın son parçası. (L)

ONİRİZM i. (fr. *onirisme*). Bk. DÜŞÇÜLÜK.

ONİR(O) —, yun. *oneiros*, rüya'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

ONİROYİD sıf. (fr. *oniroïde*). Psikiyatri. Uyanıklığını ve yön tayin etme yeteneğini muhafaza eden hastalarda görülen rüya hali. (Oniroyid durumda, rüyalar gerçeğe eklenerek hastanın duygu yeteneğini ve davranışını bozar. Bununla beraber hasta, hayal ettiği sahnelerin gerçek olduğuna kesinlikle inanmaz.) [L]

ONİSCİDAE çoğl. i. İri tespihböceğine benzeyen kabuklular familyası; örnek tipi *ligia*'dır. (Bunlara deniz kenarındaki kumsallarda, karada, taşların altında veya nemli yerlerde yosunların içinde rastlanır.) [L]

ONİSCUS i. (yun. *oniskos*, tespihböceği'nden). Nemli yerlerde yaşayan ve tespihböceğine benzeyen kabuklu hayvan. (*Oniscidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ONİTİCELLUS i. Kızıl sarı renkli domuzlan böceği. (İlmî adı *Oniticellus fulvus*. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

ONİTİS i. (fr. *onitis*). Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan domuzlan böceği. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. Özellikle Afrika ve Hindistan'da çok olan *onitis*'lerin *Onitis Belial* gibi bazı türlerine Akdeniz bölgesinde de rastlanır. (L)

ONİTŞA, Nijerya cumhuriyetinde (Doğu bölgesi) şehir, Nijer ırmağının sol kıyısında; 77 000 nüf. Ticaret merkezi. Cüzam hastahanesi. (L)

ONK (CEBEL), Doğu Cezayir'de (Annaka idare bölgesi) sıradağlar; Nemenşa dağlarının doğusunda; 1 338 m. 1965'te işletilmeğe başlanan fosfat yatakları (yılda 800 000 t). [L]

ONKHESTOS. Esk. coğ. Boiotia'da yunan şehri, Kopais gölü yakınında. Şehrin Poseidon tapınağı çevresinde kurulan amphiktyonia'yı, Thebai, M.Ö. VI. yy.dan önce siyasete âlet etmek istedi, ama bu çalışmaları başarısızlıkla sonuçlandı ve Onkhestos'da kurulan amphiktyonia hiç bir zaman Boiotia'lıları çevresinde toplamayı başaramadı. (L)

ONKOSERKOZ i. (fr. *onchocercose* veya *oncocercose*). Asalakbil. İnsanda ve memeli hayvanlarda organizmaya yerleşen kurtlardan (onchocerca, yuvarlak solucan) ileri gelen asalak hastalığı. (*Onchocerca volvulus*, fil hastalığına, *O. caecutiens*, insanda, olayların yüzde 95'inde, kafatası üzerinde urlara sebep olur.)

— ANSİKL. Asalakbil. *Onkoserkoz*, çoğunlukla kas dokusunda veya kafatası kemik zarlarında küçük urlar meydana getirir. Her urun içinde dört erkek ve iki dişi filarya bulunur. Onkoserkozun yılancığı andıran bir deri onkoserkozu şekli ve körlüğe kadar varabilen ağır görme bozukluklarına sebep olan bir göz onkoserkozu şekli vardır (konjonktiva altında filaryalar görülebilir). Onkoserkoz Meksika ve Guatemala'da görülür; bulaşma bölgelerinde halkın yüzde 97'sinde bu hastalığa rastlanır. Tedavi, kokainle lokal anestezi yaptıktan sonra urları ve içlerindeki filaryaları çıkarmaktan ibarettir.

— Vet. Onkoserkoz, at ve sığırda, omuz başında şiş ve düğümler meydana getirir. Ağrısız olan bu şişler boynun hareketini güçleştirir. Bazen hastalık kurtların kireçlenmesiyle kaybolabilir, fakat çoğu zaman ur abseleşir ve bir fistül ile dışarıya açılır. (L)

ONKOTİK sıf. (fr. *oncotique*). Tıp. Proteinlere has osmoz basıncı; iyon konsantrasyonundan bağımsızdır. (L)

ONKUS i. (lat. *onchus*). Silüryen ve Devonyen tabakalarında fosil olarak bulunan köpek balıklarının yüzgeçlerindeki dikenlere verilen ad. (L)

ONLAR zam. (*o*, işaret veya şahıs zamiri'nden). O zamirinin çoğul şekli: *Munise bile bana onlar arasından gelmemiş miydi* (R. N. Güntekin). *Kim aldırır? Onlar aldırıyorlar mı?* (Ahmed Rasim). [M]

ONLAR çoğl. i. (*on*'dan *on-lar*). Mat. [Yalnız *onlar basamağı* şeklinde geçer.] On kuralına göre yazılan bir tamsayıda, sağdan sola doğru ikinci basamağa verilen ad. (M)

Onlar konseyi, M. Ö. 403'te Atina'yı yöneten on yüksek görevli meclisi. (Bk. ANSİKL.) — 1310-1797 Arasında Venedik cumhuriyetini yöneten gizli konsey. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Atina'nın alınmasından (404) sonra Lyssandros, şehri Isparta'ya bağlı otuz arkhon'un yönetimine bırakmıştı. Ertesi yıl Boiotia'ya sığınan Thrasybulos Pire'yi, sonra Atina'yı zaptetti ve Otuzların yerine geçici *Onlar konseyi*'ni getirdi; bu da ancak birkaç ay sürdü.

Lyssandros tarafından çeşitli sitelerde, bir garnizonla bir askerî valinin himayesinde başka «onlar konseyleri» kuruldu.

● *Onlar konseyi* veya daha doğrusu *Onlar komisyonu*, *Bajamonte Tiepolo*'nun demok-

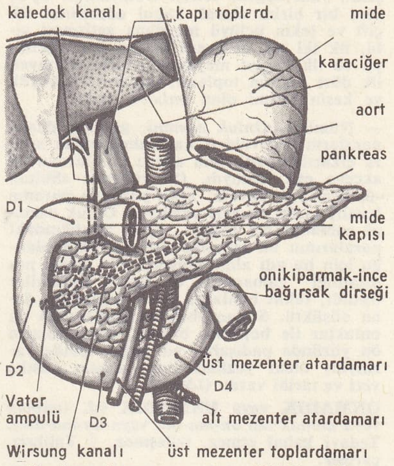

onikiparmak bağırsağı, D_1, D_2, D_3, D_4 bu organın kısımları

ratik komplosundan sonra 1310'da Venedik'te kuruldu; yalnız on yıl için kurulmuş olmakla beraber, yetkilerini onar yıl daha uzatarak konsey 1355'e kadar iktidarda kaldı ve aynı yıl duka iktidarını yeniden kurmak isteyen Marino Falieri ile, sürekli bir iktidar halini aldı. Aslında, bu komisyonun, ömür boyunca başkanı olan bir dukası, Büyük konsey tarafından sekiz ay süre için seçilen altı *kızıl üye* ve aynı konsey tarafından bir yıl için seçilen on *kara üye* olmak üzere on yedi üyesi vardı. Başlangıçta konsey özellikle soylular iktidarı olan kurulu hükûmeti devirecek herhangi bir komployu önlemek için yüksek polis ve yurttaşları denetleme göreviyle yükümlüydü (1457'de duka Foscari'ye işten el çektirilmesi). Onlar konseyinin üç üyesi, polis ve adalet konusunda tam yetkili engizisyon hâkimiydi; konsey, hükûmetin bütün görevlerini yavaş yavaş üstüne aldı ve böylece cumhuriyetin gerçek yürütme gücü haline geldi. (L)

ONLAY [anley] i. (ing. k.). Diş. cerr. Bir dişin taç kısmının bir parçasını veya tümünü kapiayan ve dişi tamir etmek veya bir köprüyü tutturmak için kullanılan altın kakma. (L)

ONLU sıf. (*on*'dan *on-lu*). [Herhangi bir şeyden] Kendisinde on tane bulunan.

— Müz. On çalgılı bir topluluk için bestelenmiş orkestra parçası; çoğunlukla dörtlü topluluklar için yazılan eserler örnek alınarak kurulur. || Üçlünün, üst oktavdan ikinci katlamasını meydana getiren aralık.

— Oyun. İskambilde resimsiz kâğıtların en güçlüsü; üzerinde on nokta vardır: *Karo* (dinoyri), *sinek, kupa, maça onlusu*. || Manilla oyununda bu kâğıda verilen ad. (L)

ONLUK sıf. (*on*'dan *on-luk*). On parçadan, on birimden meydana gelen: *Onluk gruplar halinde geliyorlardı*. || On üzerinden tam not alan: *Onluk bir öğrenci*. || İ. On para, on kuruş veya on lira değerindeki madenî veya kâğıt para: *Bir de baktım ki: tek onluk bile yokmuş kesede; / Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sade* (M. Â. Ersoy).

— Fels. *Pythagoras onluğu*. Bk. ANSİKL.

— Mat. On birimlik takım, grup: *İlk onluğun sayıları*. || İlk dokuz sayının on katlarından her biri: *Birlik, onluk ve yüzlüklerden meydana gelen sayı*. || *Onluklar basamağı*. Bk. ONLAR.

— Nümism. *Onluk osmanî*, Osmanlı devletinde Osman II zamanında (1618-1619) basılan gümüş para. (*Osmanî* de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Pythagoras onluğu*. Pythagoras'çılar için, sayıların unsurları, bütün varlıkların temel unsurlarıdır. Sayılar, birimden çıkar. Birimden hareket edersek, sayı bize sonsuzmuş gibi gelir, çünkü, birim sonsuz olarak kendi kendine eklenebilir. *İki*, çokluğun ilk işareti olması bakımından sonsuzu gösterir. *Üç, bir* ile *iki*'nin toplamıdır, yani ilk *tek*'in ve ilk *çift*'in toplamıdır. Bölünmesi imkânsız olduğu için sınırı ifade eder (üç nokta, bize, sınırlı bir

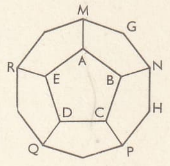

onikiyüzlü

oniksten kupa
Louvre müzesi, Paris

ONKHESTOS madalyonu
(Poseidon)
Cabinet des Médailles, Paris

Lars ONSAGER

şekli, yani üçgeni verir). Dolayısıyle, üç'ü, yeni bir birim olarak kabul edebiliriz. İlk çift ve tekin üçlüyü meydana getirmesi gibi, ilk iki tek de (yani *bir* ve *üç*), dörtlüyü ve ilk kareyi meydana getirir. Nihayet, ilk dört sayının toplamı, tabiatın en büyük ve kesin birimi olan *onluk*'u verir.

— Nümism. *Onluk osmanî*, gramajı düşük paraların tedavülden kaldırılmasından sonra çıkarılan yeni, tam ayarlı paralardan on akçeye eşit olanıydı. Ön yüzünde «Sultan -ül-Berreyn» unvanı, arka yüzünde paranın basılış tarihi ve yeri yazılıydı. Onluk osmanî zamanın bir buçuk kırat ağırlığındaki paralarının on tanesine eşit ağırlıkta olduğu için bu adı aldı. Mustafa I'in ikinci padişahlığı zamanında da onluk osmanîler basıldı; fakat bunların ayar ve gramajı daha düşüktü. Sultan İbrahim zamanında da onluklar ile beşlikler basıldı. Bu paraların ön yüzünde padişahın adı tuğra içinde yazılıydı; öteki yüzünde ise paranın basılış yeri ve tarihi vardı. (LM)

ONMADIK veya **UNMADIK** sıf. (*onmak* veya *unmak*'tan *on-ma-dık* veya *un-ma-dık*). Tedavi kabul etmez, iyileşmez. || Talihsiz, çaresiz.

— DEY *Onmadık baş*, felâketten felâkete düşen, elemli, kederli: *Onmadık başım kavgaya saldın / Padişahım seyrana kasdın var* (Niyazi).

◆ **Onmadıklık** veya **unmadıklık** i. Tedavisi imkânsız olma. || Talihsizlik, çaresizlik. (M)

ONMAK veya **UNMAK** dönşl. f. (esk. türk *ongmak* > *onmak*'tan). Daha iyi bir duruma gelmek, düzelmek. || Gönül ferahlığına kavuşmak, mutlu olmak: *Kavuşmamız kıyamete kalmasın / Seni benden ayıranlar onmasın* (Türkü). || Hastalıktan kurtulmak, sağlığa kavuşmak.

◆ **Onmaz** veya **unmaz** sıf. Tedavisi imkânsız. || İflâh olmaz, akıllanmaz, yakışıksız, biçimsiz. (L)

ONNAİNG, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Valenciennes idare çevresi) komün; kömür havzasında (Valenciennes grubu), Valenciennes'in kuzeydoğusunda; 10 044 nüf. Maden kömürü. Çelik fabrikaları. Bira fabrikaları. (L)

ONNES KAMERLİNGH. Bk. KAMERLİNGH ONNES.

ON NHU HAU (NGUYEN GIA THİEU, — denir), vietnamlı yazar (1742-1798). Le hanedanı devrinin soylu bir ailesine mensuptu. Efendisi tarafından sevilen, sonra terk edilen bir saray kadınının acı hikâyesini anlatan ünlü şiiri (*Cung Oan Ngam Khuc* [Bir Saray Kadınının Yakarışları]) yazdı. Değişik bir ölçüyle (7-7; 6-8) yazılan bu şiir, klasik vezin kalıplarına oranla gerçek bir yenilikti (L)

ONO—, yun. *onos*, eşek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

ONOBRYCHİS i. Otsu bitki; bir türüne (*Onobrychis sativa*) evliyaotu veya korunga denir. (Fasulyegillerden.) [L]

ONOCLEA i. Sürüngen köksaplı, genellikle kısır eğreltiotu; nemli yerlerde yetişir; bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Eğreltiotugillerden.) [L]

ONODA, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Yamaguçi ili), Suo denizi kıyısında; 52 900 nüf. Kömür. Seramik. (L)

ONOFRİT (fr. *onofrite*). Miner. Tabiî civa selenyosülfür; blend gibi kübik sistemde billûrlaşır; Meksika'da ve Harz bölgesinde bulunur. (L)

ONOKENTAUROS i. Yun. mit. Yarısı insan, yarısı eşek olan efsanevî hayvan. Yahudilerle ilk hıristiyanlar onu şeytan yerine koyuyorlardı. (L)

ONOMAKRİTOS, atinalı şair (M. Ö. VI. yy. sonları). Peisistratos zamanında, Homeros tarzında şiirleri Hipparkhos zamanında da, Musaios'a mal edilen eserleri toplamak ve yayımlamakla görevlendirdi. (L)

ONOMARKHOS, yunanlı general (öl. Pagasai yakınları [Tesalya] M.Ö. 353). Üçüncü Kutsal savaşta, Philomelos'un ölümünden sonra, Phokis'lilerin başkumandanı oldu; Delphoi tapınağındaki hazineleri ele geçirdi, 20 000 paralı askerden meydana getirdiği kuvvetlerle Boiotia'yı istilâ etti; Makedonya kralı Philippos II'yi iki defa yendi. Fakat sonunda Philippos, onu Pagasai yakınlarında, Krokion Pedion'da bozguna uğrattı. Onomarkhos öldürüldü. Philippos onun ölüsünü çarmıha gerdirtti. (L)

ONOMASTİKON i. («isimler kitabı» anlamında yun. k.). Filol. Kelimelerin anlam ve kullanımını gösteren eser.

— ANSİKL. *Onomastikon* sayılabilecek eserler şunlardır: 1. yazarları veya gelenek tarafından böyle adlandırılan eski eserler; 2. özel isimleri (insan ve yer) veya teknik kelimeleri kapsayan, çağdaş bilim adamlarınca yapılan listeler. Birinci kategori yunan kurumları ve âdetleriyle ilgili terimleri kapsayan değerli bir derleme olan İulios Polydeukes'in *Onomastikon*'u (M. S. 180'e doğr.) tarafından temsil edilir. Modern kitaplar arasında yunanca için yazılmışlardan Oporini'nin *Onomasticon Propriorum Nominum* (1540'a doğr.), Gesneri'nin *Unomasticon Propriorum Nominum* (1544) v.b., latince yazılmış olanlardan Glandorp'un *Onomasticon Historiae Romanae* (1589), Orelli'nin *Onomasticon Tullianum* (1826 - 1837), Vit'in *Onomasticon Totius Latinitatis*'i (1858 ve sonra) sayılabilir. (L)

ONOMATO—, yun. *onoma, -atos*, isim'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

ONOMATOMANİ i. (yun. *onoma, onomatos*, kelime ve *manice*, delilik'ten fr. *onomatomanie*). Psikopatol. Çoğu zaman kaba ve yersiz bir veya birkaç kelimeyi (koprolali) veya bir dizi sayıyı ısrarla tekrarlama hastalığı. (Onomatomani özellikle saplantılı nevroz sırasında görülür.) [L]

ONOMATOPE i. (fr. *onomatopée*). Leng. Ses taklidi yoluyle yapılmış kelime: *Çocuk dilinde çok onomatope vardır. Yeni.* Yansıma. Yansılama.

— Müz. Müzikte kullanılan anlamlı veya anlamsız hece veya seslerin tümü. (Onomatopeler, halk müziğinde çoğunlukla nakaratlarda işe yarar; aydın müziği alanında XIV. yy.dan XVII. yy.a kadar daha çok italyan ve fransız repertuvarında görülür.) [ML]

ONOMİÇİ, ing. **Onomichi,** Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Hiroşima ili), İç deniz kıyısında; 75 400 nüf. Buddha dini tapınakları. Dokuma sanayii merkezi. (L)

ONON, Moğolistan'da ve S.S.C.B.'de ırmak, İngoda ile birleşerek Amur'un ana kollarından biri olan Şilka'yı meydana getirir; 953 km. (L)

ONONDAGA'LAR, İroquois konfederasyonuna bağlı, Amerika'da kızılderili kabile. Bu kabileden kalanlar günümüzde Ontario ile New York eyaletinde yaşamaktadır. (L)

ONOPORDON i. (fr. *onopordon*). Devedikenine benzer, 30-50 sm boyunda, sağlam gövdeli, firfiri veya beyaz çiçekli bitki. (Bazı türleri [*Onopordon acanthium, O. Arabicum, O. İllirıcum* v.b.] süs için yetiştirilir.) [L]

ONORATO (Ettore), italyan mineraloji bilgini (doğ. Lucera 1899). Roma üniversitesinde mineraloji profesörü oldu. Sao-Paolo (Brezilya) üniversitesinde Mineraloji enstitüsünü kurdu ve yönetti (1934-1939). Minerallerin morfolojik, kimyasal ve özellikle yapısal özellikleri üstüne eserler yazdı ve X ışınlarının bu tür araştırmalara uygulanışını önemli ölçüde geliştirdi. (M)

ONOSMA i. Bir, iki veya çok yıllık bitki; çakıllı ve kumlu yerlerde yetişir. (Hodangillerden.) [L]

ONÖR i. (fr. *honneur*). Oyun. Bazı kâğıt oyunlarında ve briçte as, ruva, dam, vale ve onluya verilen ad. || Bazı kâğıt oyunlarında kozların adı. (L)

ONS i. (lat. *uncia*'dan fr. *once*). Metrol. Romalılarda, herhangi bir birimin on ikide biri. || Roma libresinin on ikide biri, yani 27,288 gr. || Eski Paris libresinin on altıda biri, yani, 30,594 gr. || Çeşitli ülkelerde 24 ile 33 gr arasında değişik değerler alan eski ağırlık birimi. (Ons, bazen yanlış olarak ingiliz birimi *ounce** yerine kullanılır.) || Kaynakların debilerini ölçmek için Roma devletlerince kabul edilen, dakikada 285 litrelik bir debiye eşit ölçü birimi. (L)

ONSAGER (Lars), norveçli kimyacı (Oslo 1903), sonradan amerikan yurttaşı oldu. Trondheim Politeknik okulunun Kimya Mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra Zürich Politeknik okulunda okudu. Sonra A. B.D.'ye giderek teorik kimya doktorası yaptı (1935). 1945'ten beri Yale üniversitesinde teorik kimya profesörü olan Onsager, bu bilim dalının gelişmesinde büyük rol oynadı. 1968'de Nobel Kimya ödülünü kazandı. (M)

ONSEKİZYÜZLÜ bİş. i. Mat. Dokuz yanal yüzlü iki piramitin taban tabana birleşmesinden meydana gelen şekil. (L)

ONSET [anset] i. («dolaysız etki» anlamında ing. k.). Elektrostatik olaylardan yararlanan temassız baskı usulü.

— ANSİKL. *Onset* baskıyı 1923 yılında amerikalı W. C. Huerbner tasarladı. Bu usul, aynı işaretli elektrik yüklü madde taneciklerinin birbiri üzerine uyguladığı çekim kuvvetlerinden yararlanır. Mürekkep, formanın önünden geçen kâğıdın üzerine bu kuvvetlerle taşınır. (L)

ONSLOW (Georges), fransız bestecisi (Clermont-Ferrand 1784-ay.y. 1853). Otuz dört beşli, yaylılar için otuz altı dörtlü, üçlüler, sonatlar v.b. besteledi, ama eserlerinin ünü kısa sürmüştür. Ayrıca tiyatro için de üç eser besteledi: *L'Alcade de Vega* (Vega Hâkimi); *Le Colporteur* (Ayak Satıcısı); *Le Duc de Guise* (Guise Dükü). [L]

ONSTWEDDE, Hollanda'da (Groningen) şehir; 21 600 nüf. (L)

ONSUZ zf. ve sıf. (*o*, işaret veya şahıs zamiri'nden). O olmadan; belirtilen varlık veya nesne olmaksızın: *Çünkü onsuz yaşıyamazdım* (H. R. Gürpınar). *Şimdi yıllardır onsuzum* (Y. Z. Ortaç). [M]

ONTARİO, Kanada'da eyalet; kuzeyde Hudson körfezi, güneyde Superior, Huron, Erie ve *Ontario* gölleri ve Saint-Laurent ırmağı, güneydoğuda Ottawa ile sınırlıdır; 1 068 464 km²; 6 448 000 nüf. Merkezi, *Toronto*.

Ontario topraklarında birbirinden çok farklı iki büyük bölge ayırt edilir. Büyük Göller, Saint-Laurent ve Ottawa arasındaki *Laurent Ontario'su* ve *Kuzeybatı Ontario;* Frontenac tepelerinin doğusunda yer alan ve Kanada kalkanının son çıkıntısı olan Laurent Ontario'su, büyük Montréal ovasının uzantısıdır. Güneybatıda, sert tabakalarla yumuşak tabakaların birbirini takip ettiği Ontario yarımadası toprakları, güneye ve batıya doğru hafifçe alçalır; aşınma burada bir kıyı engebesi (Manitoba sarplığı) meydana getirmiştir. Buzullar, bölgede buzultaş birikintileri, göller ise, yüzeylerinin en geniş olduğu sırada biriken killi tortullar bıraktı. Kanada kalkanının batı kısmı olan kuzeybatı Ontario, bakışımsız bir yayladır; buzul aşınmasının izlerini taşıyan ve birçok gölün bulunduğu bu yayladan, çağlayanlarla kesilen birçok ırmak geçer. Hudson körfezinin tundralarla kaplı kıyısı dışında bu kesim ormanlıktır: güneyde karışık orman, merkezde kozalaklılar ormanı, kuzeyde bataklıklarla bölünen daha seyrek orman. Eyalette hüküm süren kara iklimi güneyde Büyük Göller'in etkisiyle biraz yumuşar.

Kuzeybatı Ontario uzun süre ıssızdı: bölgeye yalnız kürk avcıları girerdi. Fakat XIX. yy. sonunda demiryolları döşenmesi maden kaynaklarının bulunmasını ve değerlendirilmesini sağladı. Madenler bugün Kanada üretiminin yüzde 40-50'sini karşılar: Sudbury (nikel, bakır, platin), Kobalt, Porcupine, Kirkland gölü (altın), Michipicoten ve Steep Rock (demir) yatakları. Maden bölgesinde birçok hidroelektrik santral kuruldu ve yeraltı kaynaklarının işletilmesi, North, Bay bölgeleriyle Temiscamingue ve Cochran idare bölgelerinde tarımın gelişmesine yol açtı. Orman, bıçkıhaneler ve özellikle kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikalarına (Büyük Göller, Bois ve Pluie gölleriyle James körfezine dökülen kolları kıyısında) hammadde sağlar. Ayrıca, Sault-Sainte Marie, A.B.D.'den ithal edilen de-

Foto. LAROUSSE; Rizzoli Larousse

miri işler; Prairie bölgesi buğdayının pazarları olan Port Arthur ve Fort William'da büyük un fabrikaları vardır.

Güney Ontario'da, kuzeydoğunun maden zenginlikleri yoktur, fakat tarım ve imalât sanayii çok gelişmiştir. Ontario'nun ilk çiftçileri aile topraklarında çeşitli tarım yaparlardı. XIX. yy.da eyalet, buğday tarımında uzmanlaştı ve Kanada'da başlıca buğday satıcısı haline geldi.

Fakat Prairie bölgesinin rekabeti bu üstünlüğe son verdi ve Ontario'da birçok çiftlik hayvancılığa yöneldi; bugün Kanada tereyağı ile peynirinin yaklaşık olarak üçte biri Ontario'da imal edilir. Göllerin kıyısında meyve (Niagara yarımadası), sebze, tütün v.b. tarımları ağır basar. Elektrik enerjisi (şelâleler) kaynaklarından (Niagara, Ottowa, Modawaska, Mississippi, Muskoka, Trent) yararlanan sanayi gelişmesini Büyük Göller'in büyük bir ulaştırma yolu olmasına borçludur. Engelleri dolanmak için kanallar inşa edilmiş (Welland, Sault-Sainte-Marie) ve Saint Laurent ırmağı düzenlenerek büyük bir «denizyolu» haline getirilmiştir. Bu iç deniz yoluyle Prairie bölgesinin buğdayı, Minnesota'nın demiri, Pennsylvania'nın ve Batı Virginia'nın maden kömürü toplanır. Sanayi, Ontario'nun büyük merkezlerindedir (Hamilton, Toronto, London, Brautford, Windsor, Sarmia, Niagara Falls, Peterborough, Guelph v.b.). En çok gelişen sanayi kolları büyük metalürji, makine ve elektrik yapımı, otomobil, uçak ve tarım makineleri üretimi, elektrokimya, sunî kauçuk sanayii, petrol rafinerileri, dokumacılık v.b.dir.

— Tar. Champlain'in keşfettiği (1615-1616) bölgede Fransızlar ancak birkaç askerî ve ticarî tesis kurdular. Bölge sonra İngiltere'ye bırakıldı (1763). 1783'te Amerika Bağımsızlık savaşından sonra iltica eden krallık taraftarları buraya yerleştirildi ve eyalet Québec bölgesinden ayrılarak Yukarı Kanada'yı meydana getirdi (1791). Amerikalılar 1812'de Yukarı Kanada'ya girerek başkent York'u (Toronto) yaktılar. 1837 Ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, bölge Aşağı Kanada'ya bağlandı (1840), yeniden ayrıldı (1867) ve «Ontario» adıyle Kanada dominyonunun bir eyaleti oldu. (L)

ONTARİO, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'ın doğusunda; 22 900 nüf. Besin sanayii. Uçak yapımı. (L)

ONTARİO gölü, Büyük Göller'in en doğuda olanı, Kanada ile A.B.D. arasında; Niagara aracılığıyle Erie gölüne bağlanır ve sularının fazlasını Saint-Laurent ırmağına akıtır; 18 800 km². öbür dört «büyük göl» gibi buzul asıllı olan Ontario gölünün uzunluğu 300 km, en geniş yeri 90 km'dir; derinliği 225 m'yi bulur. Kışın buzlar, seferi ciddî bir şekilde engellemez. Irmağın kıyıları boyunca gelişen büyük bir sanayi karmaşası, kanallarla Saint-Laurent vâdisine ve New York'a bağlanmıştır. (L)

ONTENİENTE, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Clariano ırmağı kıyısında; 14 700 nüf. Eski müstahkem mevki. Kumaş ve kâğıt üretimi. (L)

ONTİK sıf. (fr. *ontique*). Fels. Dünyanın belirli nesneleriyle ilintili her çeşit bilgi için kullanılan sıfat. (Heidegger'de, ontik bilgi, dünyadaki belirlenmelerle değil de dünyanın kaynağı ve şartı ile ilintili olan ontolojik bilginin karşıtıdır.) [L]

ONT(O)—, yun. *on, ontos,* olarak'tan alınan ve «varlık» anlamına gelen unsur. (L)

ONTOGENEZ i. (fr. *ontogenèse*'den). Bk. BİREYOLUŞ.

ONTOLOJİ i. (fr. *ontologie*). Fels. Varlığın bilimi. *Eşanl.* VARLIKBİLİM.

— Tıp. Broussais tarafından XIX. yy.da, patolojik olayları fizyolojik olaylara bağlamayıp bunların ayrı birer sebepten ileri geldiklerini kabul eden öğreti.

— ANSİKL. Fels. Klasik felsefede, *ontoloji* kelimesi, varlık bilimini, varlığın çeşitli türlerini, özelliklerini ve bağıntılarını inceleyen bilimi belirtmek için kullanılır. Ontoloji varlığın çeşitli varoluş tarzlarını ele alır. Bunlar, mümkün, gerçek, mümkün olmayan, gizil (kuvve halinde olan), eylemsel (fiil halinde olan), olumsal, zorunlu, belirli, belirlenmemiş olan, sonlu, sonsuz, yetkin (mükemmel), yetkin olmayan, cevher ve kip, öz ve ilinektir. Ontolojinin temel bölümlerinden biri, nedenleri ele alır. Nitekim, Aristoteles metafiziği, nedenlerin tanımlanmasından hareket eder.

Kant'çı felsefe, ontoloji hakkındaki eski görüşü temelinden sarstı. Böylece ontoloji, genellikle bilgi teorisine bağımlı hale geldi. Eleştirici idealizm, kendinde-varlık üstünde soyut açıklamalar yapmadan önce, özne ile nesnenin, düşünce ile varlığın ilişkilerini incelemeğe girişti. Bu felsefe açısından, en önemli mesele şu şekilde ortaya çıkıyordu: özneden nesneye nasıl geçilebilir?. Düşünce gerçeklik ile nasıl uyuşabilir? Böylece antoloji, salt aklın sistemini, yani, salt kavramların art arda gelişini ve bunlardan çıkan sonuçları kapsıyordu.

Günümüzde, tamamen eleştirici olan bu metafiziğe «ontoloji» adı verilmemekte ve bu ad, gerçekçi metafizikleri belirtmek için yeniden kullanılmaktadır. (LM)

ONTOLOJİK sıf. (fr. *ontologique*). Fels. Ontoloji ile ilgili: *Ontolojik terimler.* || *Ontolojik kanıt,* yetkin varlığın tanımlanması yoluyle Tanrı'nın varlığını ispatlama. || Dış dünya ile ilintili olan. (L)

ONTOLOJİST i. (fr. *ontologiste*). Fels. Ontolojiyle meşgul olan metafizikçi.

— Tıp. Son temsilcilerinden biri Raspail olan ve hastalıkları organizmanın dışında gerçek birer bütün olarak kabul eden öğretinin taraftarlarına verilen ad. (L)

ONTOLOJİZM i. (fr. *ontologisme*). İnsanın, Tanrı hakkında doğrudan doğruya bilgi edinebileceğini ileri süren metafizik teori. *Eşanl.* VARLIKBİLİMCİLİK.

— ANSİKL. Bu teori, ilk olarak Gioberti tarafından açıkça ortaya kondu. Gioberti, Malebranche'ın ve eflatun'culların yolunu izlediğini ileri sürüyordu. *Ontolojizm,* fransız ilâhiyatçıları arasında ve özellikle Saint-Sulpice topluluğu içinde yayıldı. Maret bu teoriyi benimsediğini söyledi ve İtalya'da Rosmini aynı görüşü yaymağa çalıştı. Birçok belçikalı ve isviçreli ilâhiyatçı da ontolojizmi savundu. Papalık 1861'de ontolojizmi mahkûm etti. Ama bu makamın ele aldığı ve mahkûm ettiği fikirlerin birçoğu, ontolojizmi benimsemiş ilâhiyatçıların ortak görüşleriyle ilintili değildi. Bununla birlikte, aynı karar, daha sonra papa Leo XIII'ün, Tommaso'culuğa dönmek konusunda talimat vermesine yol açtı. (L)

ONTOPHİLUS i. Siyah veya esmer renkli böcek; bitkisel kırıntılar arasında yaşar. (Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

ONULMAK veya **UNULMAK** geçz. f. (*onmak* veya *unmak*'tan *on-u-l-mak* veya *un-u-l-mak*). [Herhangi bir kimse için] Onmak: *Bu illetten kolay kolay onulmaz.* || Dönşl. f. İyileşmek, şifa bulmak, sağlık kazanmak: *Zahmıma ur merhemin onulmadı hiç yâresi / Şem'i aşka can atar pervâneveş divânesi* (Şarkı). *Onuldu yaremiz dilde feragat geldi bir pâre. / Senin varıp adûlar gönlünü hoş ettiğin bildik* (Nev'î).

◆ **Onultmak** geçl. f. İyileştirmek. (M)

ONULMAZ veya **UNULMAZ** sıf. (*onmak* veya *unmak*'tan *on-u-l-maz* veya *un-u-l-*

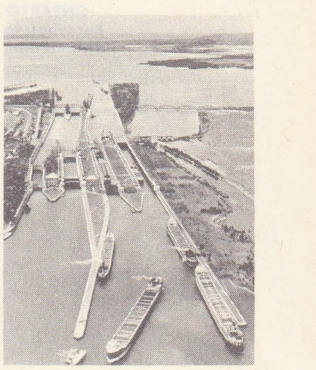

ONTARIO
Sault-Sainte-Marie bölgesinde kanal ve alavere havuzu

ONTARIO
eyaleti haritası

Foto. Kanada büyükelçiliği (LAROUSSE)

ONTARİO kuzeybatıda altın madeni

maz). Şifa bulmaz: *Olmuş insane taassup bir onulmaz illet / Hüsn-i tedbirin ile kurtulur ondan millet* (Şinasi). *Ilgıt ılgıt yeller eser seherde / Dost beni düşürdü onulmaz derde* (Âşık Veysel). *O, kalbinde onulmaz bir yara gibi, onulmaz bir aşk taşıyordu* (N. Araz). [M]

ONUM i. (*onmak*'tan *on-u-m*). Onmak eylemi. *Esk.* Felâh. (M)

ONUNCU sıf. (*on*'dan *on-u-ncu*). Dokuzuncudan sonra gelen, on sayısı ile gösterilen dizide olan. || İ. On sayı sıfatının sıradaki yeri, dokuzuncu ile on birinci arasındaki sıra tam sayısı. || Onuncu sırayı alan şey veya kimse. || Bir bütünün onuncu kısmı, parçası. (M)

Onuncu Yıl Nutku, Atatürk'ün 29 ekim 1933'te, Cumhuriyetin ilânının 10. yıldönümü töreninde yaptığı konuşma. Atatürk cumhuriyetin büyük şenliklerle kutlanan 10. yıldönümü töreninde yaptığı konuşmada Kurtuluş savaşından itibaren türk milletinin kazandığı başarıları andı ve bunların en büyüğünün Türkiye Cumhuriyeti olduğuna işaret etti. Onuncu Yıl Nutku, iktisat, siyaset, kültür ve medeniyet alanlarında başarılar kazanılması gerektiğini belirtir. Türk milletinin karakter, zekâ ve çalışkanlık gibi nitelikleri üstünde durur. Sanat sevgisi ve millî birlik duygusunun üstünlüğünü dile getirir. Heyecanlı üslûbu tekrarlarla kuvvetlenen Onuncu Yıl Nutku'nda, Atatürk'ün türk milletine içtenlikle seslenişleri vardır. Nutkun sonunda çok tanınmış olan «Ne mutlu Türküm diyene!» yer alır. (M)

ONUR i. (fr. *honneur*'den). İnsanın kendine karşı duyduğu saygı; izzetinefis, haysiyet: *Onurunu, vakarını, benliğini ancak çalışmak sayesinde muhafaza edebilir* (H. E. Adıvar). *Nihayet onuru uğrunda aklını oynatmış, kepazeliği hazmedememiştir* (R. H. Karay). *Her geçen dakikayla erkeklik onuru biraz daha yaralanarak bekledi* (Kemal Tahir). || İç değer.

— ÇEŞ. DEY. *Onuruna dokunmak,* (birinin) gururunu, haysiyetini, incitmek: *Bir karıya, bir aşifteye aldanmış bulunmak onuruna dokunuyordu* (H. R. Gürpınar). *Aradan şöyle böyle yirmi yıl geçtiği halde bunu unutmayışım belki o zaman onuruma dokunduğu içindir* (N. Ataç). || *Onuruna yedirememek,* (birinin) kendine duyduğu saygıyle bağdaşmayan ve haysiyet zedeleyen olay veya hareketler karşısında iç tepkide bulunmak: *Başıbozukluğu onurumuza yediremiyoruz. Bize imkânsız gibi geliyor bu değişme* (Kemal Tahir). *Ama övülmeye alışık değilim; hele Tercüme Bürosu üyelerinin beni beğenmediklerini, bir zamanlar aralarında bulunmamı onurlarına yediremediklerini de bilirim* (N. Ataç). [M]

Kanada'nın en soğuk yerlerinden White River şehrinde bir kış günü

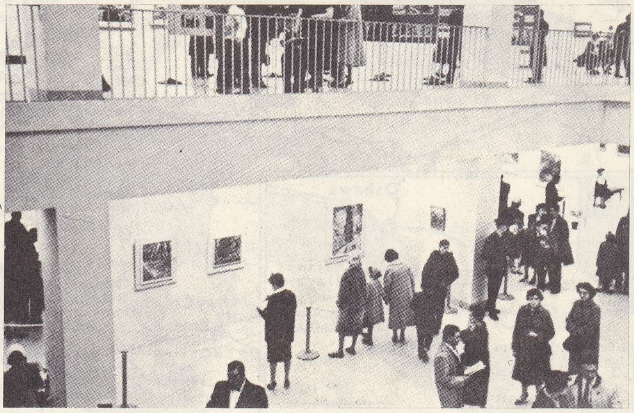

ONTARİO

Ottawa'da National Art gallery'de bir Van Gogh sergisi

ONURİS, mısır dilinde **Anhure,** Thinis'in (Yukarı Mısır'ın 8. eyaleti) mahallî tanrısı. Bir suaygırı avcısı olarak tasvir edilirdi; sağ eliyle zıpkınının atıyor, sol elinde de avını çeken ipi tutuyordu. Daha sonra, efsanesi tanrıça *Mehet*'nin efsanesiyle karıştı; en sonunda, bütün Mısır'da tapılan *Khu* ve *Tefnut* tanrı çiftine dönüştü. (L)

ONURLANMAK dönşl. f. (*onur*'dan *onur-la-n-mak*). Onur kazanmak.

◆ **Onurlandırmak** ettrg. f. Onur kazandırmak. (M)

ONURLU sıf. (*onur*'dan *onur-lu*). Onuru olan: *Onurlu adamdır, Avrupalı turistler gibi kaldırıma resim çizip para da toplayamaz* (Y. Z. Ortaç). *Vuruşmayı bıraktık, vuruşmayı bırakmak, onurlu insanlar olarak yaşamayı hâlâ umut etmektir* (Kemal Tahir). *Eşanl.* HAYSİYETLİ. (M)

ONURSAL sıf. (*onur*'dan *onur-sal*). *Yeni* Saygı için verilen (san): *Onursal başkan. Esk.* Fahrî. (M)

ONURSUZ sıf. (*onur*'dan *onur-suz*). Onuru olmayan. *Eşanl.* HAYSİYETSİZ. (M)

Onüçlerin Romanı (*Histoire des Treize*). H.de Balzac'ın romanı. Aşağıdaki başlıkları taşıyan üç hikâyeden meydana gelir: 1. *Ferragus, Chef des Dévorants* (Yırtıcıların Şefi Ferragus) [1834]; 2. *La Duchesse de Langeais* (Langeais Düşesi); 3. *Altın Gözlü Kız* (La Fille aux Yeux d'Or) [1834-1835]. Birinci hikâyede genç bir şaşkın, kibar çevre insanlarıyle serüvencilerden meydana gelen gizli bir dernek olan Onüçler'in sırlarını elde etmeğe çalışır; birçok suikastten kurtulur, sonra Onüçler tarafından ortadan kaldırılır. İkincisinde, süse düşkün bir kadın. Onüçler'den biri olan general Armand de Montriveau'ya gönül verir; fakat general'den karşılık görmez; kadın ortadan kaybolur. General kendisini bir ispanyol manastırında yeniden bulduğu zaman kadın ölür. Balzac'ın bu hikâyede, Mme de Castries'ye karşı beslediği duyguları dile getirdiği sanılır. Balzac üçüncü hikâyede insan tabiatına aykırı bir tutkuyu anlatır. (L)

On Yargı Bölgesi birliği, 1436'da Doğu Raetia'daki on yargı bölgesi (Davos, Belfort, Churwalden, Schanfigg v.d.) tarafından kurulan birlik; sonradan Grisons kantonuna dönüşecek olan Devamlı birliğin unsurlarındandı. (L)

ONYCH(O)—, yun. *onyks,* tırnak'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

ONYCHOGALEA i. Valabi denen sevimli bir kangurunun ilmî cins adı. (Çok uzun ve kaslı olan kuyruğunun üzeri kısa kıllarla kaplı, ucu ise mahmuzludur. Avustralya'da yaşar.) [L]

ONYCHOPHORA çoğl. i. Zool. Sırt tarafı bombeli, karın tarafı düz olan, eklembacaklı hayvanlar sınıfı. (Sümüklüböceği andıran bu hayvanlarda, ucunda bir çift çengel olan bir sürü küt ayak ön tarafta uzun ve halkalı duyargalar, bunların dibinde de yuvarlak gözler bulunur; ağız karın tarafındadır ve ağzın dip kısmında çene yerine iki çift lam vardır.)

— ANSİKL. *Onychophora* sınıfındaki hayvanlar nemli yerlerde, ırmak ve dere yamaçlarında, taşların, devrik ve çürük ağaçların, yere düşme yaprakların altında yaşar. Kuzey bölgelerinin ılıman kısımları hariç her yerde bulunur. Sülük gibi oldukça yavaş yürür, dakikada ancak 50 sm kadar yol alır; derileriyle, ayakların dibindeki keselerle ve vücudun her yerine dağıl-

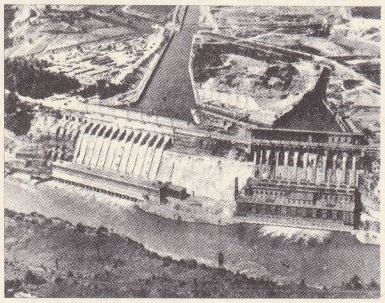

Niagara nehri üzerinde jeneratör istasyonları

Foto. Kanada büyükelçiliği (LAROUSSE); Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

mış delikler halindeki trakelerle solunur. Üzerlerine yapışkan bir sıvı fışkırtarak yakaladığı böceklerle beslenir, doğurarak çoğalır. (L)

ONYCHOPTERYGİA i. Orta Amerika'da yaşayan ağılı böcek. (L)

ONYCHORHYNCHUS i. Sinekkapanlar grubundan küçük ötücü kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (L)

ONYCHOTEUTHİS i. Pençeli mürekkepbalığının ilmî cins adı. (Uzun gövdeli olan bu hayvanın kollarında çekmenlerle birlikte çengeller de bulunduğundan, yakalama organı mükemmel iş görür. Bazı türleri çok büyüktür, hattâ insana saldırdığı söylenir. Daha ufak boylu olan diğer türlerine avrupa denizlerinde de sık rastlanır.) [L]

Onyedi eyaletler, Kutsal İmparatorlukta Bourgogne çevresini meydana getiren eyaletlere verilen ad. Bu eyaletlerin on ikisi veraset yoluyle gelmiştir: Limburg, Lüksemburg, Brabant dükleri; Bourgogne (Franche-Comté), Zeeland, Hollanda, Flandre, Artois, Namur, Hainaut kontlukları; Anvers ve Mechelen ülkeleri. Geriye kalan beş eyalet de Karl V tarafından ele geçirilmiştir: Utrecht piskoposluğu, Gelderland düklüğü, Friesland kontluğu, Overijsel ve Groningen bölgeleri (Drenteh ile birlikte). [L]

ONYÜZLÜ blş. i. Mat. On yüzü olan şekil. (L)

OO—, yun. *oon,* yumurta'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OODES i. Gövde çevresi oval, rengi esmer veya parlak siyah ağılı böcek; bataklıklarda çok bulunur, yapışkan, çirkin ve kuvvetli bir koku yayar. (İlmî adı *Oodes helopIoides.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

OODİNİUM i. Kamçılı birhücreli hayvan; balıklarda, gömleklilerde, halkalı solucanlarda, yumuşakçalarda ve selenterelerde dış asalak olarak yaşar. (L)

Oô limanı, Fransa'da, Pirene dağlarında (Haute Garonne idare bölgesi) geçit, *Oô Nest'i* vâdisinin ucunda, *Oô gölü*'nün yukarısında; 3 002 m yükseltide, Oô gölü, hidroelektrik üretiminde yararlanılan bir haznedir. (L)

OOLİT i. (fr. *oolithe* veya *oolite*). Balık yumurtasına benzeyen küçük taş cisim.

— Jeol. İç içe mineral kabuklardan meydana gelen küresel cisim.

— ANSİKL. Jeol. Kireçtaşlı, demirli v.b. *oolit*'lere rastlanır. Oolitler çökelmeyle oluşur (İskenderiye kıyıları ve A.B.D.'deki Büyük Tuzlu göl). Teşmil yoluyle, oolitli kireçtaşına da «oolit» denir. Bazı jeologlar Jüra sisteminin üst katına da Oolit adını verir.

Başlıca oolit çeşitleri: *demirli oolit,* Bajosiyenden kalmadır ve çok fosillidir; *beyaz oolit,* Batoniyenden kalmadır; *büyük oolit,* üst Batoniyende oluşmuştur; *taneli oolit,* Batoniyen çağda oluşmuştur, darı büyüklüğünde taneleri vardır; *kofullu oolit,* Portlandiyen çağdan kalmadır. (L)

OOLİTİK sıf. (fr. *oolithique*). Oolit kapsayan.

◆ Sıf. i. Jeol. Bol miktarda oolitik kireçtaşı kapsayan Jüra'nın üst kesimine denir. (L)

OOLOJİ i. (fr. *oologie*). Kuş yumurtalarını inceleyen bilim. (L)

OOMS (Karel), belçikalı ressam (Dessel [önceleri Desschel], Anvers eyaleti 1845 - Cannes, Fransa 1900). Anvers akademisinde okudu, Nicaise de Keyser'in öğrencisi oldu. Daha sonra, İngiltere, Almanya ve İtalya'ya gitti. Özellikle tarihî konularda resim yaptı. Eserleri arasında *Felipe II Kardeşi Don Juan d'Austria'ya Karşı Son Görevini Yaparken* (Anvers müzesi), *Kızıyle Birlikte İncil Okuyan Protestan* (Brüksel müzesi), *Kanunun Koruduğu Suçsuzluk* (Anvers Saray meclisi salonunda) sayılabilir. [M]

OONOPS i. Sarı veya kırmızı renkli küçük örümcek. (*Oonops domesticus* evlerde yaşar. Ot ve böcek koleksiyonları üzerinde de görülür. *Oonopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OORT (Jan Hendrik), hollandalı astronomi bilgini (Franeker 1900). Önce Groningen rasathanesinde (1921), sonra da Yale üniversitesinde asistanlık yaptı; 1935'te Leiden üniversitesi profesörlüğüne ve 1945'te aynı şehrin rasathane müdürlüğüne getirildi. Özellikle Gökada ile ilgili çalışmalar yaptı. Gökada'nın genel dönme hareketini açıkladıktan (1927) sonra, yıldızların hareketlerini ve uzay içinde dağılışlarını inceleyerek (1932), Gökada'nın potansiyelini ve buradan hareket ederek kütlesini tanımlamağa çalıştı. 1952'de, 21 sm dalga boyunda hidrojen ışınları yayımından yararlanarak, Gökada'nın sarmal yapıda olduğunu keşfetti. (L)

OOSFER i. (fr. *oosphère*). Erkek gametle (anterozoit) döllendikten sonra zigotu meydana getiren dişi gamet.

— ANSİKL. *Oosfer* çoğu zaman suyosunlarında ve mantarlarda, «ovogon» denilen (bazen çok çekirdekli) bir hücrenin içinde oluşan zarsız, yuvarlak bir protoplazma kütlesidir. Bir ovogonda, bitkinin türüne göre, bir veya birçok oosfer bulunur. Döllenme ana bitkinin üzerinde olursa ovogon'un zarı bazı noktalarda delik olur (mildiyu); döllenme dışarıda oluyorsa (füküs), oosferlerin serbest kalabilmesi için ovogon'un zarı kısmen veya tamamen harap olur.

Döllenmeden, yani yumurta oluşumundan sonra ortaya çıkan ilk olay, döllenmiş oosferin çeperinde selülozdan bir zarın belirmesidir; bu zar genellikle çok kalın olur.

Karayosunlarıyle eğreltiotlarında oosfer, arkegon'un dibinde yer alır; anterozoit, arkegon'un boyun kısmından geçerek oosfere ulaşır. Kapalıtohumlularda oosfer, embriyon kesesinin içinde bulunur; çoğu zaman anterozoit bir çiçektozu borusuyle bu keseye girer. Bk. YUMURTACIK. [L]

OOSİST i. (fr. *oocyste*). Çeşitli mantarların üreme organlarında bulunan yedek hücre. (L)

OOSPOR i. (fr. *oospore*). Bot. suyosunlarının veya mantarların yumurta hücrelerine verilen ad. (Bu bitkilerde dişi gamet [oosfer] döllenmeden önce serbest kaldığı zaman sporlara bazı benzerlikler gösterir.) [L]

OOSPOROZ i. (fr. *oosporose*). Patol. *Oospora* cinsinden bir mantarın meydana getirdiği asalak hastalığı. (L)

OOST (Jakob VAN). Bk. VAN OOST.

OOSTAKKER, Belçika'da (Batı Flandre, Gand idare çevresi) komün, Gand-Terneuzen kanalı kıyısında; 8 600 nüf. Pazar yeri. Tarım sanayii. (L)

OOSTKAMP, Belçika'da (Batı Flandre Brugge idare çevresi) komün, Brugge-Gand kanalı kıyısında; 8 300 nüf. Elektrik malzemesi. (L)

OOSTROZEBEKE, Belçika'da (Batı Flandre, Tielt idare çevresi) komün; 6 000 nüf. Keten üretimi ve sanayii. (L)

OOTACAMUND, Hindistan'da (Madras) şehir, Nilgiri dağlarında; 50 100 nüf. Sayfiye yeri. Fotoğraf filmi. (L)

op., lat. *opus* veya ital. «eser» anlamına gelen *opera*'nın kısaltması. (Besteciler, eserlerinin besteleniş ve yayın sırasını belirtmek için terimin sonuna bir numara eklerler: *Beethoven, op.* 68; *Chopin, op.* 21.) [L]

OPAL i. (lat. *opalus*'dan fr. *opale*). Silis grubundan inorganik madde; silisin hidratlı ve jelatinli bütün çeşitlerini kapsar. (*Eşanl.* PANZEHİR TAŞI. Bk. ANSİKL.) || *Yarı opal,* reçineli çakmaktaşı, kaşolon, hidrofan, gayzerit, jaspopal türlerini kapsayan âdi opal. || Werner'in, soluk renkli reçineli kuvars'a ve özellikle süt beyazı rengindeki kuvars'a verdiği ad.

— Tekst. Bir çeşit ince pamuklu kumaş.

— ANSİKL. Miner. *Opal,* bir koloittir; bileşiminde yüzde 3 ile 13 su bulunur; görünümü yağsı veya camsıdır, kırık yüzeyleri kavkıya benzer. Birçok çeşidi vardır, bunlar arasında en tanınmışı *asil opal*'dir. Çok güzel yanar-döner parıltılar verdiğinden mücevhercilikte değerli taş olarak kullanılır. En güzel türleri Macaristan'da çıkarılır. Çok çeşitli ve parlak renklerde bulunduğu için «alevli opal», «pullu opal», «şark opali» gibi adlar alır. Meksika'da bulunan bir türü ticarette «ateş opali», «ballı opal», «alev opali» adıyle bilinir; kırmızıturuncu ve bazen yeşilimsi sarı renkte olan bu opal, ateş kırmızısı tonlarında parıltılar yapar. Öbür opal türleri şunlardır: saydam, yanar-döner olmayan ve yumrulu yapıda *hiyalin;* bileşimindeki hidrokarbonlar sebebiyle çeşitli renklerde bulunan *çakmaktaşı;* yumru veya kabuk şeklinde bulunan *kaşolon; hidrofan, menilit, gayzerit* veya gayzer silisleri v.b.

◆ Sıf. ve i. Âdi opal görünüşünde veya renginde olan. (LM)

OPALİA i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma'da Saturnalia sırasında Ops onuruna düzenlenen şenlikler (19 aralık). [L]

OPALİN i. (fr. *opaline*). Maddesi opale benzeyen camdan yapılmış kupa, vazo v.b.

— ANSİKL. XV. ve XVI. yy.larda Venedik'te XVII. ve XVIII. yy.larda Almanya'da, günümüzde de çeşitli banyo küvetleri, karpuz, abajur yapımında kullanılan opale benzer cam eşyalara *opalin* denir. Kullanılan ilk boyarmadde, kireçleştirilmiş kemikten çıkarılan kireç fosfatı oldu. Alman camcılarının opalin'e «Bein Glas» adını vermelerinin sebebi budur. Avrupa'da Çin'den getirilen porselenlerin yapım metodunu bulmada çekilen güçlükler yüzünden, porselen taklidi olarak opalin büyük rağbet gördü. Fransa'da İlk İmparatorluk ve Restorasyon devrinde yapılan yarı saydam opal kristaller çok ün kazandı. XIX. yy.ın ortalarına doğru Almanya ve İngiltere'de yeni metotlarla bir saydamsız opalin yapıldı. Aynı devirde Sèvres Porselen atelyelerinde ressam Robert cam üzerine resim yaparak, ilk hayvan ve çiçek resimli opalinleri piyasaya çıkardı. (L)

OPALİNA çoğl. i. Kamçılı ve ağızsız birhücreli hayvanlar üsttakımı; bazı omurgalıların, özellikle kurbağaların bağırsağında asalak yaşar; birçok türü bulunan bir tek familyası vardır. (L)

OPALLEŞME i. (*opal* > *opalleşmek*'ten *opalleş-me*). Fiz. *Kritik opalleşme,* kritik nokta şartlarında alınan bir gazın sıcaklığı düşürüldüğü zaman, gaz içinde bir sıvının oluştuğunu açıklayan bulanık bir sis tabakasının belirmesi. (Bu olay toplam buharlaşmanın tersidir.) [L]

OPANOL i. (tes. edil. ad). Kim. İzobütilen'in bir yüksek polimerine verilen ad; sentetik kauçuk ve elektrik yalıtkanları sanayiinde kullanılır. (L)

OP'ART i. (ing. *optical art*'tan). New York'ta Çağdaş Sanatlar müzesinde açılan büyük bir sergiden (1965) hemen sonra, Amerika'da olduğu kadar Avrupa ve Japonya'da süsleme ve moda işlerinde büyük etki yapan sanat şekli.

— ANSİKL. *Op'art,* bugünkü şehir hayatında edindiğimiz optik duyumları geometrik bir biçimde yansıtmağa çalışır. Bu sanat kolu belli bir ölçüde rus konstrüktivizmi ile Maleviç, Mondrin, Robert ve Sonia Delaunay, Fernand Léger'in araştırmalarından meydana gelmiştir. Kinetik sanatçılar, op'art'a renkli neon ışıklarını mekanik olarak harekete getirme usullerini eklediler. Op'art temsilcileri arasında Fransa'da Henryk Berlew, Vasarely, Paris'teki Görsel Sanat Araştırmaları grubu, 1960'ta Düsseldorf'ta kurulan Sıfır grubu (venezuelalı Jesus-Raphael Soto, arjantinli Gyula Kosice ve israilli Yakov Agam Paris okuluna bağlıdırlar) ve A.B.D.'de öncü Josef Albers ve çeşitli araştırmalar yapan birçok sanatçı sayılabilir.

Moda alanında op'art, etkisini 1965'ten itibaren Avrupa'da gösterdi. Resim sanatında olduğu gibi bu moda geometrik biçimlerle optik yanılsamalar yaratmak amacını güttü. Bunun için de şiddetli kontrastlardan özellikle siyah-beyaz kontrastından ve geometrik desenlerden yararlanıldı (dama kareleri, kirişler, oluklar, eş merkezli çemberler). Böylelikle perspektif ve kabartma izlenimi verilebiliyordu. Hacme verilen bu yeni önem, büyük boyutların kullanılmasına, kumaşları süsleyen resimlerin yapılma-

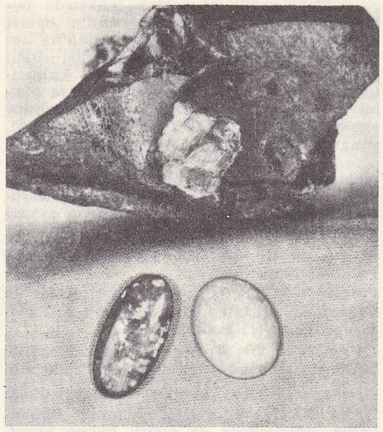

üstte, kaya matris içinde (Meksika); aşağıda, parlatılmış **opaller** (Avustralya)

sına (bir elbiseyi kaplayacak büyüklükte eş merkezli daireler) ve yeni şekillerin meydana gelmesine (çok önemli geometrik biçimli mücevherler) yol açtı.

Aynı etki mobilyalara da uygulandı. Geometrik desenli kumaşlar kullanan op'art'ın özelliğini çoğu zaman aynı kumaş üzerine ustaca konan birbirine zıt, şiddetli renkler meydana getirir. Renkleri kullanmada gösterilen bu yeni atılganlığı mobilya yapımında da orjinal biçimler izledi. (L)

OPARTES, Ubara-Tutu adının yunanca şekli. Berossos (babilli yunanca yazarı ve tanrı Belos [Baal] tapınağı rahibi; M.Ö. III. yy.), *Babiloniaka* (Babil Üstüne) adını verdiği tarih eserinde Ubara-Tutu adını yunanlaştırarak kaydeder; Opartes. Ubara-Tutu'nun, Berossos'un Ksisuthros adıyle andığı Babil Nuh'u Ziusutra'nın babası olduğu sanılır. (M)

OPASİMETRE i. (fr. *opacimétre*'den). Saydam görünüşlü bazı yüzeylerin (yıldız fotoğrafları, radyografi klişeleri v.b.) saydamsızlık derecesini incelemeğe yarayan fotometri âleti. *Eşanl.* DONUKLUKÖLÇER. (Ayrıca bk. YOĞUNLUKÖLÇER). [L]

OPATA'LAR, Amerika kızılderilileri. Sonora (Meksika) dağlarında yaşarlar. (L)

OPATIJA, esk. **Abbazia,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir; 10 000 nüf. Kvarner'de turizm merkezi. Sayfiye merkezi. (L)

OPATRUM i. Kumlu topraklarda yaşayan 7-8 mm uzunluğunda böcek. (İlmî adı *Opatrum sabulosum*. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

OPAVA, esk. **Troppau,** Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir; *Opava* kıyısında; 30 200 nüf. Gotik üslûbunda katedral ve barok üslûbunda konaklar. Bir tarım ve orman bölgesinin merkezi olan Opava aynı zamanda da bir kereste ve tarım ürünleri pazarıdır. Hafif sanayi; dokumacılık.

— Tar. Opova, Troppau prensliğinin eski merkezidir. Troppau kongresi burada toplandı (ekim-20 aralık 1820). [L]

OPEAS i. İnce, hemen hemen pütürsüz, deliksiz veya çok az delikli, küçük oval kavkılı salyangoz; kavkısında eksen tabanı küt değildir; tropiklerarası bölgelerde çok yaygın bir salyongozdur; tropikal bitkiler arasında, hattâ limonluklarda iklime kolayca alışabilir. (*Subulinidae* familyasından.) [L]

OPEN [opın] («açık» anlamında ing. k.). Golf. Profesyonel ve amatör oyuncuların katıldığı yarışma. (Başka spor dallarında buna «açık turnuva» da denir.) [L]

OPERA i. (ital. k., belki ital. **opera in musica,** müzikli eser deyiminden kısaltma). Sözlerinin tümü veya çoğu şarkılı olarak söylenen, müziğe uygulanmış tiyatro eseri. (Ciddiliği veya yüksek amaçlara yönelmesi, operayı operet, müzikli komedi gibi türlerden ayırır. || Bu gibi eserlerin oynandığı yer, bina.

— ANSİKL. Müzik bilginleri *opera*'nın başlangıç tarihini bugün de tartışmağa devam ederler. Bu sanatın kaynakları konusunda en çok benimsenen görüş şudur: «operanın yakın öncüleri XVI. yy.da ortaya çıkan değişik tiplerde, müzikli ve din dışı tiyatro gösterileridir. Operanın doğması için; müziğin sürekli olarak kullanılmasına elverecek nitelikte yeni bir tiyatro biçiminin ve dramatik anlatım gücü taşıyan yeni bir müzik türünün bulunması gerekti». Birçok eski tarih araştırmasında operanın ataları olarak Ortaçağın müzikli dinî oyunları ve Orazio Vecchi'nin (1550-1605) madrigal komedileri, özellikle *L'Amfiparnasso* (1594) adlı eseri gösterilir; fakat çağdaş incelemeler bu görüşü desteklemiyor.

Genellikle aşağıdaki öneriler benimsenir: opera 1600 sıralarında doğdu. İlk eserler, temel olarak klasik yunan tiyatrosunda müziğin kullanımına dayanıyordu. Opera polifoninin, eşsesliliğin, akort eşliğinde söylenen ezgilerin bir sonucudur. En yakın öncüleri bale ile, XVI. yy.da tiyatro eserlerinin perde aralarında yer alan *intermedio*'lardır. İlk örneklerl *pastorale* denen italyan şiir türünün doğuşuna dayanır. Bu şiir türünün en belirgin örnekleri Torquato Tasso'nun (1544-1595) *Gerusalemme Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) [1575], Battista Guarini'nin (1538-1612). *Il Pastor Fido* (Sadık Çoban) [1590] ve Ottavio Rinuccini'nin (1562-1621) *Dafne* (1594) adlı eserleridir.

● *Floransa operası.* İlk opera çalışmalarını Floransa'da *camerata* adını taşıyan, önce Vernio kontu Giovanni dei Bardi'nin çevresinde toplanan nazariyecilerden, şarkıcılardan ve amatörlerden meydana gelen bir grup ele aldı. 1597'de Jacopo Corsi'nin sarayında Rinuccini'nin *Dafne*'si (müziği günümüzde kayıptır) Jacopo Peri'nin müziğiyle bir prolog ve altı sahne halinde oynandı. «İlk opera» denilebilecek eser Peri'nin *Euridice*'sidir. Rinuccini'nin sözleri üstüne bestelenen *Euridice* ilk olarak 6 ekim 1600'de Pitti sarayında oynandı. Kullanılan müziğin bir kısmı, Giulio Caccini'nindi (1546 ?-1618). Caccini aynı eserin tümünü yeniden besteledi ve *Euridice* bu biçimiyle 5 aralık 1602'de Pitti sarayında oynandı.

Peri'nin ve Caccini'nin partisyonları çoğunlukla az sayıda çalgının sağladığı sürekli bas eşliğinde söylenen recitativolardan oluşur. Birkaç lirik bölümde çoğunluk dansa yer verilir, böyle anlarda daha anlatımlı bir müzik duyulabilir. Güçsüz bir çalgı eşliğiyle ancak yarı şarkılı olarak söylenen bu yarım ezgiler zayıf bir müzik etkisi uyandırır, hele ileri çoksesin zenginliği yanında pek fakir kalır. İlk Floransa dönemi operaları deneysel oyuncaklardır. Yeni doğan opera sanatı dahi bir bestecinin, Claudio Monteverdi'nin (1567-1643) ilgisini çekmeseydi ölüp gidebilirdi. İlk olarak Mantova'da 1607 karnavalında sahneye konan *La Favola d'Orfeo* (Orpheus Masalı) operasıyle Monteverdi deneysel iskelete kan ve can verdi. *Orfeo*'nun sözlerini Alessandro Striggio (1535'e doğr.-1595'e doğr.) yazdı. Opera bir prolog ve beş perdeden meydana gelir. Bugün ne zaman sahneye konsa büyük bir hayranlık uyandırır. Daha önce bestelenen iki *Euridice* ile aynı konuyu işler, fakat hem müziğinin inandırıcılığı, hem de dramatik gücü sayesinde çok daha zengin bir eserdir. Monteverdi birlik sağlamak için müzik kalıplarının düzeninde *ritornello*'lar kullanmış, kulağa daha hoş gelmesi için zengin bir armoniye ve orkestrada çeşit zenginliğine önem vermiş, eserin yapısına renk katmak için yalnız çalgıların seslendirilen birçok bölüm bestelemişti. Monteverdi'nin başka operaları da vardır, bunların en önemlisi 1642'de besteci 75 yaşındayken Venedik'te oynanan *L'Incoronazione di Poppea* (Poppea'nın Taç Giymesi) adlı eserdir.

● *Roma operası.* Aynı dönemde Roma'da bulunan bir grup besteci recitativo ile arya arasındaki farkı daha da açtı, koronun rolünü büyük ölçüde arttırdı, yapı gücü ve yapı amaçları yönünden Monteverdi'nin yolundan gitti. Bu grubun en seçkin üyeleri, Stefano Landi (1590'a doğr.-1655'e doğr.), Domenico Mazzocchi (1592-1655 ?), Luigi Rossi (1597-1653) ve Michelangelo Rossi'dir (1600 ?-1670 ?). Mazzocchi'nin kardeşi Virgilio (1597-1646), Marco Marazzoli (1600'e doğr.-1662) ile birlikte baştan sona gülünçlü ilk opera olan *Chi Soffre, Speri* (Acı Çeken Umut Taşır) [1639] adlı eseri besteledi.

● *Venedik operası.* 1637'de Venedik'te ilk halk opera binası olan Teatro San Cassiano açıldı. Az sonra, bugün de yeterince incelenmemiş olan venedik opera üslûbu doğdu. Venedik'te başlangıç döneminin önemli bestecileri Francesco Cavalli (1602-1676), Marc'Antonio Cesti (1623-1669) ve Giovanni Legrenzi'dir (1626-1690). Venedikliler koronun rolünü yeniden azalttılar, dekor ve kostüme önem vererek operada görüntüyü değerlendirdiler, daha karmaşık librettolar kullandılar (kişilerin sayısı arttı, bazıları yalnız gülünçlü bölümlerin tipik rolleri olarak belirdi), duyguları belirten arya ile konuyu sürdüren recitativoları kesinlikle birbirinden ayırdılar. Aryalar «italyan ezgisi» diye adlandırılan tür ve yapı karmaşıklığı yönünde gelişti, başta duyulan orkestra girişi sonda tekrarlandı. Yalnız orkestra ile çalınan geçişler, perdelerin ön müziği olmak dışında kıtalı ve *da capo*'lu aryaların iç bölümlerini ayırmakta da kullanıldı.

Venedikli rahip Agostino Steffani (1654 - 1728) kendi şehrinde gelişen opera tipini Almanya'da tanıttı, çokses ve eşses unsurlarını birleştirerek eserlerini zenginleştirdi. Venedik operasının son döneminde şu besteciler önem kazandı: Antonio Lotti (1667'ye doğr.-1740), Carlo Francesco Pollaroli (1653-1722), Antonio Vivaldi (1669 ?-1741). Baldassare Galuppi (1706-1785) *opera buffa*'nın (güldürü operası) babası olarak tanındı. Venedik operayı bir halk gösterisi niteliğine kavuşturdu; 1800'e kadar bu şehirde birçok opera binası açıldı.

● *Napoli operası.* XVIII. yy.da Napoli operası diye adlandırılan tür hem İtalya'da, hem de italyan bestecilerinin çalıştığı başka ülkelerde hâkim oldu. «Napoli okulu», birbirinden çok farklı tarzları ve bestecileri kapsayan esnek bir deyimdir. Genellikle bu tür operalarda libretto ağır basar. Yaratıcılarından ikisi Apostolo Zeno (1668-1750) ile Metastasio adıyle bilinen Pietro Trapassi'dir (1698-1782). Bu sanatçılar tiyatro için eser veren iki şairdi, Konularını yunan-roma tarihinden ve efsanesinden aldılar, librettoları şaşmaz düzgün kalıplar içinde, komikliğe yer vermeyen üçer perde halinde yazdılar. Her sahnede kuru recitativolarla olayı anlatan bir bölüm, bir de lirik arya yer alıyordu; koro büyük ölçüde ortadan kalktı. Metastasio'nun otuza yakın librettosundan 1800 yılına kadar binden fazla opera besteledi. «Napoli operası» kapsamına giren eserler arasında çoğunlukla armonisi basit hafif ezgilerle donanmış eserler bulunur; özellikle hadım edilmiş erkek sopranoların (*castrato*) çevik ve süslü biçimde söylediği *bel canto* tarzının ilk örnekleri belirir; ayrıca *pasticcio* denilen librettolu opera temsilleri gelişir. *Pasticcio* türündeki bir eserde ya başka başka bestecilerin müziği veya aynı bestecinin farklı eserlerinden derlenen müzikler kullanılırdı.

Napoli okulunun ilk bestecilerinden Alessandro Scarlatti (1660-1725) yüzden fazla opera besteledi. Bunların çoğu «yıldız» şarkıcıların ustalık göstermesine yarar ve birbirinden kuru recitativo'larla ayrılmış bir *da capo*'lu aryalar zinciri halinde sürer gider. Başlangıç döneminin diğer önemli isimleri Nicola Antonio Porpora (1686-1768), Leonardo Vinci (1696-1730) ve alman Johann Adolf Hasse'dir (1699-1783). Napoli üslûbunun doruğuna İngiltere'de, Georg Friedrich Händel ile ulaştı. Bu arada gerek Napoli'de, gerek İtalya'nın ve başka ülkelerin çeşitli şehirlerinde, şarkıcıların hâkimiyetine boyun eğen çok sayıda stilize opera bestelendi. Sonunda bu biçimin aşırılıkları eserlerin bestecilerini bile yadırgattı ve opera sanatında reform yapma gereği duyuldu. XVIII. yy.ın ikinci yarısında önem kazanan *opera buffa*'ya (güldürü operası) karşıt olarak *opera seria* (ciddî opera) diye adlandırılan türü birçok değerli besteci işledi: Gaetano Latilla (1711-1791); Niccolo Jommelli (1714-1774); Christoph Willibald von Gluck (1714-1787); Tommaso Traetta (1727-1779); Niccolo Piccinni (1728 -1800); Giuseppe Sarti (1729-1802); Antinio Sacchini (1730-1786); Antonio Salieri (1750

Foto. Encyclopedia Britannica

-1825); *İdomeneo* (1781) ve *La Clemenza di Tito* (Titus'un Bağışlaması) [1791] adlı eserleriyle Wolfgang Amadeus Mozart (1756 -1791).

● *Güldürücü operanın (operakomik) başlangıcı.* 1619'da Landi'nin *La Morte d'Orfeo* (Orpheus'un Ölümü) adlı eserinden sonra ciddî operaya güldürücü bölümler de girmeğe başladı. Bu unsurlar Monteverdi'nin *L'İncoronazione di Poppea* (Poppea'nın Taç Giymesi) [1642] operasında önemli bir rol oynar. Daha sonra Venedik'te sahneye konan birçok operada güldürücü bölümler eserin özünü bozmağa başladı. Sonraları Clemens IX adı ile papa olan Giulio Rospigliosi (1600-1669) baştan sona güldürücü opera niteliğini taşıyan ilk iki eserin librettosunu yazdı. Bunlar Virgilio Mazzocchi ile Marco Marazzoli'nin besteledikleri *Chi Soffre, Speri* (Acı Çeken Umut Taşır) [1639] ve Antonio Maria Abbatini (1595'e doğr.-1680) ile Marazzoli'nin besteledikleri *Dal Male il Bene* (Kötülükten Doğan İyilik) [1654] adlı operalardır. Bu sonuncu opera, *parlando* (konuşurca) recitativo'yu kullanması ve perde sonlarını toplu sahnelerle bitirmesi sayesinde daha sonra bestelenen komedilere öncülük etti.

● *Opera buffa* (*«güldürü operası»*). Zeno'nun ve Metastasio'nun librettoları *opera buffa*'nın ayrı bir tür olmasını sağladı. Önce *opera seria*'ların (ciddî opera) perde aralarında oynamak için hazırlanan *opera buffa*'ların belirgin özelliği kısa olmalarıydı. Bu ilk örnekler içinde en iyi tanınan eser, Giovanni Battista Pergolesi'nin *La Serva Padrona* (Hanım Olan Hizmetçi) [1733] operasıdır. *Opera buffa* türüne katkıda bulunan ilk besteciler arasında şu adları saymak gerekir: Nicola Logroscino (1698-1765'ten sonra), Baldassare Galuppi (1706-1785), Pasquale Anfossi (1727-1797), Pietro Alessandro Guglielmi (1728-1804) ve Piccinni. Güldürü tarzı, *opera seria*'dan duygulu, hattâ ciddî unsurlar kapmağa başlayınca, iki türü kaynaştıran şaheserler ortaya çıktı. Bunlar arasında Giovanni Paisiello'nun (1740-1816) *Sevil Berberi* (1782), Mozart'ın *Figaro'nun Düğünü* (1786) ve Domenico Cimarosa'nın (1749-1801) *Gizli Evlilik* (İl Matrimonio Segreto) [1792] adlı operalarını saymak gerekir.

● *Fransa'da operanın başlangıcı.* Fransa sahnelerinde tiyatro ve bale ağır bastığı için bu ülke operaya geç alıştı. 1650'den önce Paris'te italyan operaları sahneye kondu, fakat ilk gerçek fransız operası olan *Pomone* 1671'de oynandı. Eserin bestecisi Robert Cambert'dir (1628 ?-1677). Operayı başarılı bir fransız sanatı niteliğine kavuşturan, floransa asıllı Jean-Baptiste Lully (1632-1687) oldu. Lully ve onun yolundan gidenler birçok tiyatro ve bale metodunu benimsediler, böylece operaları yalnız çalgı müziğine, baleye, büyük korolara ve karmaşık tablolara da yer veren gösteriler halini aldı. Kalıplaşmış uzun italyan aryaları yerine daha kısa şarkılı bölümler bestelediler, reçitatiyovu Comédie-Française tiyatrosunun okuma üslûbuna uygun biçimde kullandılar, perde açılmadan önce «italyan» uvertüründen (çabuk-yavaş-çabuk) farklı olarak «fransız» uvertürlerine (yavaş-çabuk) yer verdiler. Lully'nin hâkimiyeti öbür çağdaşlarının gelişmesini baltaladı. Bu besteciler arasında André Campra (1660-1744) ve André-Cardinal Destouches (1672-1749) a-

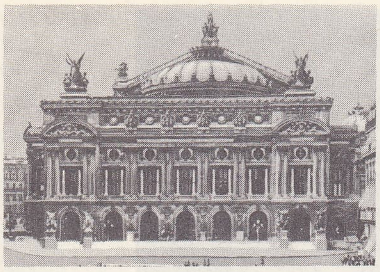

Paris operası

nılmağa değer. Lully'nin tarzı Jean-Philippe Rameau'nun eserlerinde doruğa ulaştı. XVIII. yy. fransız operasının en başarılı örnekleri Rameau'nun (1683-1764) *Hippolyte ile Aricie* (1733) ve *Castor ile Pollux* (1737) adlı eserleridir.

● *Almanya'da operanın başlangıcı.* Almanya'da opera tarihi, Hainrich Schütz'ün (1585-1672), Rinuccini'nin Floransa'da yazdığı librettodan yapılmış almanca bir tercüme üstüne bestelediği *Dafne* (1627) ile başlar. Fakat Schütz öncelikle operaya önem veren bir besteci değildi; bu yüzden hem çağdaşları, hem de daha sonra yetişen müzikçiler operayı İtalya'dan gelen bestecilere (Carlo Pallavicino [1630-1688], Steffani, Antonio Draghi [1635-1700] bıraktılar. Tek tük sivrilen alman operaları da italyan üslûbundaydı; bu operalar ya *opera seria* geleneğini sürdürüyor, ya da gelişen *opera buffa*'yı taklit ediyordu: Johann Joseph Fux (1660-1741), Hasse, Gluck'un ilk operaları, Mozart'ın ilk operaları ve *La Clemenza di Tito* adlı eseri. Bir yandan da Hamburg'da (bu şehir ticaretle geçinmesi ve bağımsızlığı yönünden Venedik'e benzer durumdaydı) hem *Singspiel*'in (müzikli oyun) hem de ciddî alman operasının güdük biçiminde doğduğu görüldü. Hamburg'un önemli bestecileri arasında, *Adam und Eva* (Âdem ile Havva) adlı eseri 1678'de Hamburg operasının açılışında oynanan Johann Theile (1646-1739) ile 120 kadar opera bestelediği sanılan Reinhard Keiser de (1674-1739) vardı. Fakat Hamburg operası verimli olmadı, 1750 yılında alman özelliği taşıyan hiç bir opera kalmadı.

● *İngiltere'de operanın başlangıcı.* Fransa'da Corneille, Racine ve balenin operayı engellemesi gibi İngiltere'de de saray maskeleri bu sanata rakip görünüyordu. Genellikle ilk ingiliz operası sayılan John Blow'un (1649-1708) *Venus ile Adonis* adlı eseri de «maske» başlığını taşır. Henry Purcell'in (1659'a doğr.-1695) opera türündeki tek şaheseri *Dido ile Aeneas*'tan (1689) sonra italyan sanatının etkisiyle bozulan ingiliz operası John Gay (1685-1732) ve John Christopher Pepusch'un (1667-1752) hazırladıkları *The Beggars Opera* (Dilenciler Operası) [1728] ile yeniden hayat buldu. *Dido ile Aeneas* gerçekte Lully üslûbundaki fransız operalarının küçük çapta ustalıklı bir uyarlamasıydı. Bunun gibi *Dilenciler Operası* da *opera buffa* tarzında, eski halk havalarından ve on iki besteciden derlenmiş bir *pasticcio* niteliğindeydi. Eser, Almanların *Singspiel* türü ve bu tarzın çağımızdaki temsilcileri üstünde sürekli etki yarattı (Ralph Vaughan Williams'ın *Hugh the Drover* [Celep Hugh], 1924 ve Kurt Weill'in *Üç Kuruşluk Opera* (Die Dreigroschen Oper) [1928] adlı eserleri).

● *Händel ve Gluck.* Bu iki besteci çok ayrı sebeplerle hem kendilerinden önceki bestecileri, hem de çağdaşlarını bastırdılar. Händel Londra'da yaşadığı süre içinde 1711'den (*Rodrigo*) 1741'e (*Deidamia*) kadar napoli üslûbunun doruğunu ve *castrato*'ların en parlak dönemini temsil eden 40 kadar opera besteledi. Händel'in en başarılı operaları dramı müziğe aktarmak yolunda dev bir yeteneğin ve etkili ezgilerden oluşan tükenmez bir akışın damgasını taşıyan şaheserlerdir. Genç çağdaşı Gluck, 16 napoli operası besteledikten sonra 1762'de Ranieri di Calzabigi'nin (1714-1795) *Orfeo ile Euridice* adlı eserini, napoli tarzının ve Händel'in en büyük kusurlarından arınmış, nispeten süssüz ve yoğun dramatik bir üslûpla müziğe aktardı. Yine de hem *Orfeo*, hem *Alceste* birer italyan operasıdır. Gluck bu eserlerini daha sonra fransızca sözlerle Rameau'nunkine benzer bir tarzda yeniden düzenledi Gluck'un çok abartılan ve kısa süren «opera reformu», kısmen Floransa'daki *camerata*'nın ülkülerine, kısmen de (özellikle en başarılı operaları olan fransızca *İphigeneia Aulis'te* [1774], *Armida* [1777] ve *İphigeneia Tauris'te* [1779] adlı eserlerde) Lully ile Rameau'nun tümüyle fransız özü taşıyan amaç ve uygulamalarına uygun düşer. Gluck'un gerçek önemi, operanın biçimini veya yönünü değiştirmesine değil, bugün bile canlılığını kaybetmeyen bir avuç eserine bağlıdır. Gerçekten de Gluck'un fransız operalarından ilham alarak bestelenen ve Paris'te sahneye konan «kahramanlık» operaları, bestecinin hoşlanacağı türden eserler değildi. Buna örnek olarak Sacchini'nin *Dardanus* (1784), Salieri'nin *Les Danaïdes* (1784), Luigi Cherubini'nin (1760-1842) *Medea* (1797) ve Gaspare Spontini'nin (1774-1851) *La Vestale* (1807) operaları sayılabilir. Paris'in «kahramanlık» operaları Gluck'un ülkelerine tümüyle aykırı düşen «büyük opera» tarzına yol açtı. Bu tür 1828 ve 1829'da sırasıyle Daniel François Esprit Auber'in (1782-1871) *La Muette de Portici* (Portici'li Dilsiz Kız) ve Gioacchino Rossini'nin (1792-1868) *Guillaume Tell* operalarıyle doğdu.

Gerçekte operaya geçici olarak yeni bir biçim veren, Fransız devriminde Avrupa'nın tüm entellektüel havasıydı. Bu hava, felsefe, din, iktisat, siyaset gibi düşünce ve çalışma alanlarında görülen değişmele-

tahrip olduktan sonra 1945'te yeniden inşa edilen Viyana Devlet operası

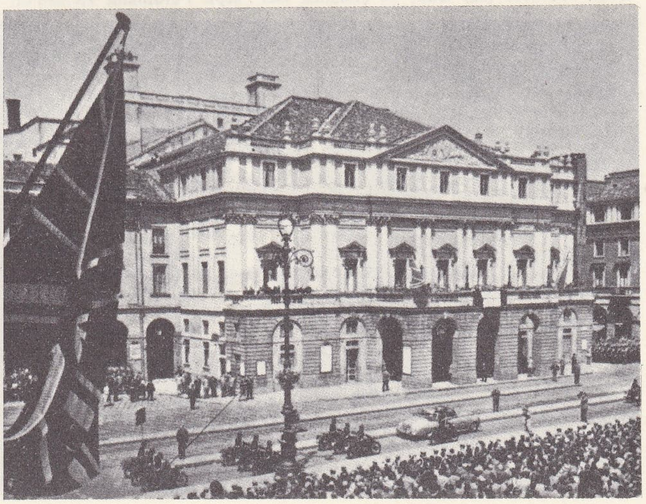

İngiltere kraliçesi dünyanın en ünlü operası Scala'ya gelirken, Milano

Foto. Yvon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

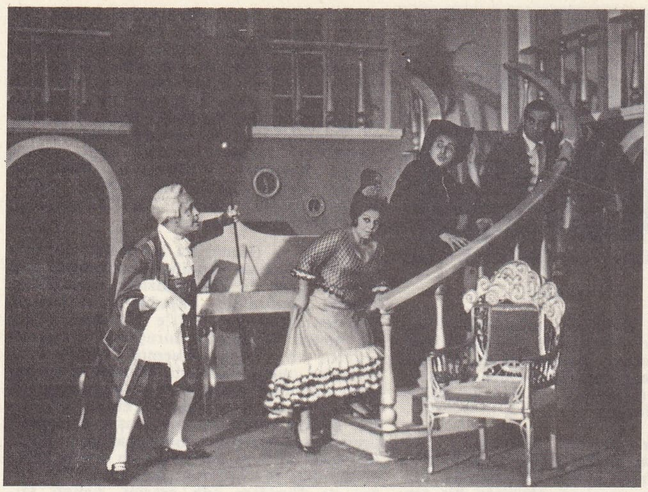

«Sevil Berberi»nden bir sahne

rin ürünüydü. *Opera seria* ve *opera buffa'*nın XVIII. yy.daki biçimde uygulanmasına meydan vermeyen gerçek, türlü görünümleriyle romantizmin doğuşuydu.

● *Mozart.* Händel'in XVIII. yy. başında italyan *opera seria'*sını doruğuna ulaştırdığı gibi, Mozart da en güçlü operalarıyle yüzyılın ikinci yarısında parlayan *buffa* tarzını en ileri aşamasına vardırdı. En önemli eserlerinden üçü (*Figaro'nun Düğünü* [1786]; *Don Giovanni* [1787] ve *Cosi Fan Tutte* [Bütün Kadınlar Böyle Yaparlar], 1790) eski örneklerden farklı birer *opera buffa'*dır. Bu eserler özellikle bitiş bölümlerinde klasik viyana senfoni üslûbunun belli izlerini taşır; gerek ses ve çalgı unsurlarının birleşmesi, gerek kişilerin sunuluşu yönünden bu eserler eşsizdir. Müzikteki dramatik unsurlar sayesinde kişiler güçlü roman kahramanlarının gerçek görünüşüne bürünürler. Mozart ayrıca iki başarılı almanca *Singspiel* (müzikli oyun) besteledi: *Saraydan Kız Kaçırma* (1782) ve *Sihirli Flüt* (1791). İkinci eser fars, pandomima ve ciddî sembolizm unsurlarını müziğinde insan sesi için düşünülmüş en zengin anlatım gücüyle bağdaştırır. Hem *Don Giovanni'*de (özellikle kahramanın çöküşü sahnesinde), hem *Sihirli Flüt'*te XIX. yy. romantizminin doğduğu görülür. Ludwig van Beethoven'ın (1770-1827) tek operası olan *Fidelio* (1805-1814) ise tümüyle romantik sayılacak bir *Singspiel'*dir. *Fidelio'*nun muhteşem müziği yanında tiyatro yanı yetersiz kalır. Bu eser büyük ölçüde tarihe ve miteolojiye dayanan «kahramanlık» operası türüne girmez. Ayrıca, sonunda zalimlerin yenildiği «kurtuluş» operalarının da atasıdır. Bu türün bir başka başarılı örneğini 1800'de Cherubini besteledi, eser *Les Deux Journées* (İki Gün) ve almanca *Der Wassertäger* (Saka) adıyle tanınır.

● *XIX. yy. başlarında Fransa'da opera.* Fransa'da 1752'de *Guerre des Bouffons* (Soytarılar Savaşı) adı verilen tartışmalardan sonra *operakomik* türü doğdu. Bu biçimin öncüsü *vodvil* denen şarkılı ve konuşmalı, bazen de yergili hafif güldürülerdir. «Soytarılar Savaşı» Lully, Rameau gibi fransız bestecilerini destekleyenler ile italyan *opera buffa'*sını savunanlar arasında çıkan bir polemik çatışmasıdır. *Opera buffa* türünü 1752'de Paris'te sahneye konan Pergolesi'nin *La Serva Padrona* (Hanım Olan Hizmetçi) adlı eseri temsil ediyordu. «Savaş» kısaca geçmişteki barok üslûpla yeni doğan rokoko üslûbu arasında edebî bir çatışma olarak nitelenebilir. Fransız bestecileri çağın anlayışına uyduklarını göstererek *opera buffa* tarzını kendi müziklerine uygulayınca, *operakomik,* doğdu.

Yeni üslûpla yazılan eserler, *Dilenciler Operası* gibi ingiliz balad operalarıyle yakınlık gösterir, çoğu bugünkü anlamda «komik» olmaktan uzaktır. Örnekleri, Egidio Romoaldo Duni'nin (1709-1775) 20 kadar eseri (bunların hemen hepsi operettir), Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778) *Le Devin du Village* (Köyün Kâhini) [1752], Philidor'un (1726-1795) *Tom Jones* (1765), Pierre Alexandre Monsigny'nin (1729-1817) *Le Déserteur* (Kaçak) [1769], André Grétry'nin (1741-1813) *Zémire ile Azor* (1771) ve *Aslan Yürekli Richard* (1784) adlı besteleridir. Daha sonra yetişen Étienne Nicolas Méhul'ün (1763-1817) en ünlü operası *Joseph* (1807), librettosunu Kutsal Kitap'tan alır; François Boieldieu'nün (1775-1834) *La Dame Blanche* (Beyaz Kadın) [1825] operası şaşılacak ölçüde ilgi gördü; Louis Joseph Ferdinand Hérold'ün en ünlü operaları ise *Zampa* (1837) ve *Le Pré aux Clercs* adlarını taşır. Auber'in ve Jacques Offenbach'ın (1819-1880) operet tarzında çok sayıda bestesi vardır; bu eserlerde *operakomik* türünün gerçekten komik yönü, vodvil anlayışına yakın biçimde yansır. Offenbach ayrıca ölümünden sonra oynanan daha ciddî nitelikteki *Hoffmann'ın Masalları* (1881) operasını yazdı.

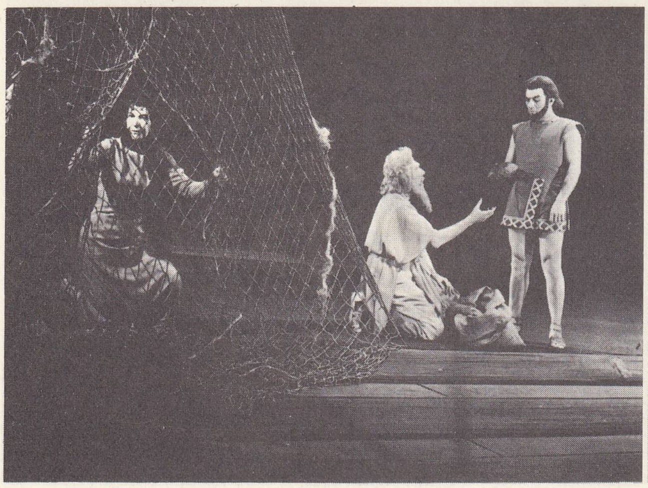

«Gılgamış Destanı»ndan bir sahne

● *XIX. yy. başında Almanya'da opera.* Almanya'da *Singspiel* tipi eserler XIX. yy.a kadar yaşadı. Bir yandan da baştan sona müzikli (konuşmasız) alman operasını yaratmak için çaba gösteriliyordu. Ludwig Spohr (1784-1859) *Faust* (1818) ve *Jessonda* (1823) gibi çok başarılı operalarla önemli bir çıkış yaptı. Fakat alman operasında (ve genel olarak alman müziğinde) ağır basan biçim Carl Maria von Weber'in (1786-1826) folklora dayanan librettolarında tabiatüstü ve korkunç unsurlara yer veren operaları oldu. Bu açıdan Weber'in *Euryanthe* (1823) ve ingilizce bestelenen *Oberon* (1826) adlı eserleri *Der Freischütz* operası kadar önemli değildir. *Der Freischütz* (1821) üslûp özellikleri, Heinrich Marschner'in (1795-1861) operalarını ve Richard Wagner'in (1813-1883) ilk eserlerini de etkileyen, büyük ölçüde germen özüne dayanan bir şaheserdir. Weber'den başka daha hafif, operet havalı bir üslûp da tanınmış sahne eserlerinin doğmasını sağladı. Bunlar arasında Friedrich von Flotow'un (1812-1883) *Martha* (1847); Albert Lortzing'in (1801-1851) *Czaar und Zimmermann* (Çar ve Dülger) [1837], Otto Nicolai'nin (1810-1849) *Windsor'un Şen Kadınları* (1849) ve Johann Strauss'un (1825-1899) *Yarasa* (Die Fliedermaus) adlı eserlerini saymak gerekir.

● *XIX. yy. başlarında İtalya'da opera.* Romantizm başlangıcının İtalya'daki belirtileri, Alessandro Manzoni'nin (1785-1873) *İ Promessi Sposi* (Nişanlılar) [1825-1826] adlı kitabında dile gelir. Opera, *opera buffa* ile diri ve safça bir trajedi anlayışı arasında yarı yarıya bölünmüştü. Her iki türde orkestrayı geliştirmek yerine insan sesine, *bel canto* tarzına önem veriliyordu. İtalya'da yüzyılın ilk olağanüstü opera bestecileri Gioacchino Rossini, Vincenzo Bellini (1801-1835) ve Gaetano Donizetti'dir (1797-1848).

Rossini pek çok opera besteledi, bunlardan *Cezayir'de Bir İtalyan Kızı* (1813), *Sevil Berberi* (1816) ve *La Cenerentola* (Kül Kedisi) [1817] *opera buffa'*nın en seçkin romantik örnekleri arasına girer; *Otello* (1816) ile *Semiramide* (1823) ise *opera seria* türünün ileri döneminde ulaşılan en büyük başarılardan sayılır. Bellini'nin sarhoş edici bir ezgi bolluğuyle dolan eserlerinde bütünüyle trajedi havası ağır basar, bu operalar dramatik gerilimden de yoksun değildir: *La Sonnambula* (Uyurgezer Kız) [1831]; *Norma* (1831); *İ Puritani* (1835). Donizetti, Rossini'den de çok eser verdi. Onun gibi hem acıklı, hem gülünçlü operalar besteledi. Eserleri Bellini tipi, çekici ezgilerle dolu olanlar ve Manzoni tipi romantik yaratılar (*Lucia di Lammermoor* [1835]; *Linda di Chamounix* [1842]); Rossini etkisinde uzman işi güldürüler (*Aşk İksiri* [1832]; *Alayın Kızı* [1840]; *Don Pasquale* [1843]) ve Verdi'yi müjdeleyen daha tabiî, açıkça melodram tarzında operalar (*Anna Bolena* [1830]; *Lucrezia Borgia* [1833]) olarak üçe ayrılabilir. Bütün bu operalar olağanüstü teknik ve anlatım gücüne ulaşmış şarkıcılar için bestelendi, çağımızda yeniden repertuvara girmeleri daha çok bu niteliklere ulaşan şarkıcıların ortaya çıkmasıyle gerçekleşti.

● *Büyük opera.* Sayılan millî üslûpların az ötesinde ayrı bir tarz gelişti. Bu tarz millî operaların özelliklerinden de yararlandı, çoğu kere bu özellikleri artırdı. Bir yandan da sürekli olarak sahne-dekor gösterileri, zengin baleler, tantana, gereksiz ses cambazlığı gibi unsurları dokusuna kattı. Ürünleri, çoğu Paris'te sahneye konan tarihî konulu milletlerarası operalardı. Bu türe teknik terim olarak «büyük opera» dendi (yanlış olarak bambaşka eserlerin de aynı terimle anıldığı görülür).

Büyük operanın ataları kısmen Gluck, Salieri, Cherubini, Spontini, *Portici'li Dilsiz*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Kız ile Auber, *Guillaume Tell* ile Rossini'-(Yahudi Kız) [1835] operası ile Giacomo Meyerbeer'in (1791-1864) dev fantezileridir. Meyerbeer'in bazı eserleri ilk oynanışından XX. yy. temsillerine kadar repertuvarda önemli yer tuttu: *Robert le Diabee* (Şeytan Robert) [1831]; *Les Huguenots* (1836); *Le Prophète* (Peygamber) [1849] ve ölümünden sonra oynanan *L'Africaine* (Afrikalı Kadın) [1865].

● *XIX. yy.ın ortasında ve sonunda opera.* Büyük ilgi görmesine rağmen sanatın morfolojisini etkilemeyen birçok eser sayılmazsa, XIX. yy.ın ortasında ve sonunda üç olgunun operaya hâkim olduğu görülür: Giuseppe Verdi'nin (1813-1901) sanatı, Richard Wagner'in verimi ve rus operasının doğuşu.

Verdi. Başlangıçta Verdi, Donizetti'den ayırt edilemeyecek bir tiyatro bestecisiydi (*Oberto, Conte di San Bonifacio* [San Bonifacio Kontu Oberto], 1839). Fakat zamanla dramatik esnekliği gittikçe artan, güçlü, bazen de işlenmemiş bir natüralist üslûp kazandı. İlk araştırma döneminde amacına uygun librettolar bulamadığı için bazı başarısızlıklara uğradı. Fakat bu dönem sonunda ölümsüz bir şaheser yarattı: *Rigoletto* (1851). Hemen arkasından *Il Trovatore* (1853) ve *La Traviata* (1853) doğdu. *Trovatore*'deki Azucena ve *Traviata*'daki Violetta tipleri Verdi'nin belki Mozart'tan beri benzeri görülmeyen bir yeteneğini, karakter çizmekteki eşsiz ustalığını kanıtladı. *Aida* (1871) büyük opera türünün doruğu sayılabilir. Meyerbeer'e kıyasla bu eserin tiyatro yönü daha canlı, müziği daha anlatımlıdır. Verdi yaşlılık yıllarında libretto yazarı ve besteci Arrigo Boito (1842-1918) ile işbirliği yaptı, onun metinleri üstüne belki de acıklı italyan operalarının en güçlüsünü, *Otello*'yu (1887) ve italyan güldürü operalarının en zengini *Falstaff*'ı (1893) besteledi. Gerek günümüz opera repertuvarlarında, gerek yakın geçmişteki opera tarihinde Verdi merkez kabul edilir.

Wagner. Wagner müziğe Meyerbeer ile Weber'in bağdaşmaz etkileri altında başladı, *Die Feen* (Periler) [1833] adlı bir gençlik eserinden sonra büyük opera tarzında *Das Liebesverbot*'u (Aşk Yasağı) [1836] ve *Rienzi*'yi (1842), sonra da folklora dayanan tabiatüstü *Uçan Hollandalı* (1843) operasını besteledi. Geniş kültürlü, aydın bir insandı; bencillikle dolu büyük bir kişisel güç taşıyordu. Gelişme döneminde iki uzun opera ile kendi öz üslûbunu biçimlendirmeğe başladı: *Tannhäuser* (1845) ve *Lohengrin* (1850). Kafasında birçok nazariye oluşturdu, kalıplaşmış parçalardan meydana gelen eski moda opera yerine «müzik dramı» adını verdiği yeni bir biçim yaratmağa yöneldi. Bütün librettolarını kendi yazdığı operalarında ayrı sahnelerden bileşen eski yapının yerini kesintisiz müzik aldı. Bu müzik, senfoni metotlarıyle işlenen ve *leitmotiv* (önder motif) adını taşıyan simgeleşmiş ezgi parçalarından türüyordu. Her *leitmotiv* belirli bir kavrama, kişiye, nesneye bağlanıyor veya onu canlandırmak amacını güdüyordu. Wagner opera orkestrasının rolünü ve üye sayısını büyük ölçüde artırdı, şarkıcılar benzeri görülmemiş hacimde ses veren orkestrayı bastırarak kendilerini duyurmak zorundaydılar.

Baştan sona Wagner tarzını yansıtan ilk müzik dramı *Tristan ile Isolde*'dir (1865). Eserin klasik ve romantik armoni kurallarının yıkılmasında köklü etkisi oldu. Bunu izleyen opera *Nürnbergli Usta Şarkıcılar*'dı (1868). Eser alman komik operaları içinde başta gelir. Libretto Wagner'in müziği keserek birkaç ayrı parça bestelemesini zorunlu kıldı. Fakat ardından gelen *Nibelungen'in Yüzüğü* dizisi bestecinin nazariyelerini en olgun biçimiyle uyguladığını gösterir. Dört operalık dizi 1869-1876 arasında sahneye kondu. Dev boyutlu prolog (*Das Rheingold* [Ren Altını]) ve birbirini tamamlayan üç opera (*Die Walküre, Siegfried, Götterdämmerung*) müziğin bütün karmaşıklığını, eserdeki sembolizmi ve felsefî amaçları kavramak isteyen bir dinleyici için 12 saatten fazla dikkat gerektirir. Wagner'in müzik hayatı *Parsifal* (1882)

«Yarasa»dan bir sahne

«Midasın Kulakları»ndan bir sahne

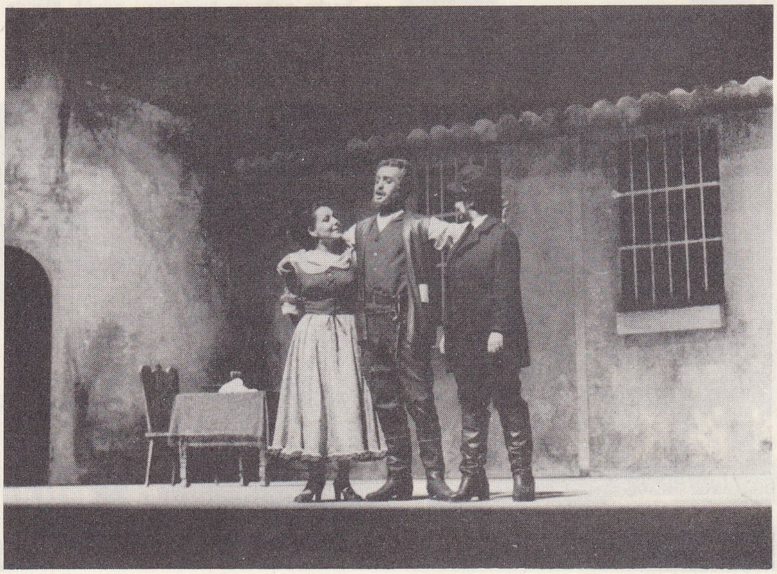

«Fidelio» operasından bir sahne soldan sağa; Oya Tekin, Mustafa İktu, Leylâ Demiriş

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

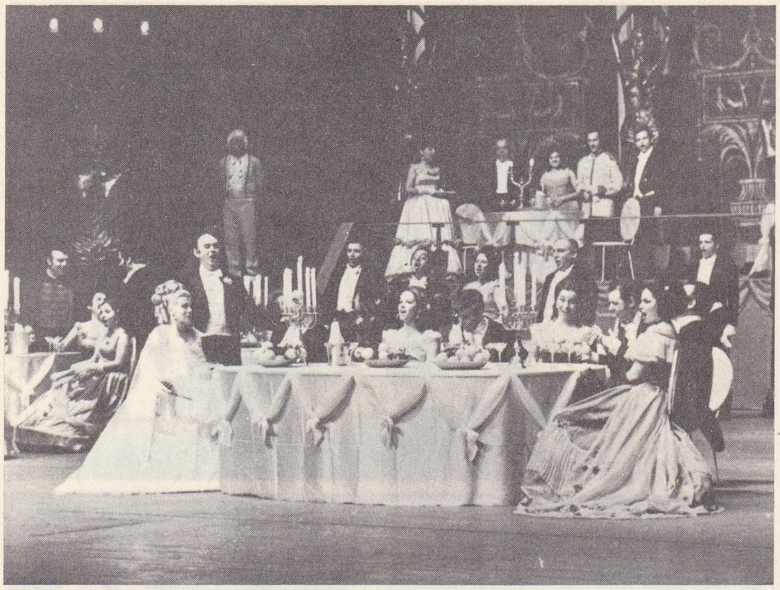

«La Traviata» Suna Korat, Bedros Kuyumcu, T. Tahirgil, Ö. Sezer

ile son buldu. Eser son derece uzundur, Wagner'in nazariyelerini göz önüne serer, opera besteleme çabasına ne kadar ağırbaşlı bir yaklaşımla giriştiğini gösterir ve dinleyicinin sonuçları benimsemesini gerektirir.

Wagner'in müzik sanatı üstündeki etkisi derin ve sürekli oldu, fakat opera dalında onu takip edenler sayıca azdı ve hiç bir etki bırakmadılar, Engelbert Kumperdinck'in (1854-1921) *Hänsel ile Gretel* (1893) adlı masal operasını ve Richard Strauss'un *Guntram* (1894) adlı ilk sahne eseri sayılmazsa, başlıca Wagner taklitçilerinin Fransa'da *Sigurd* (1884) operasıyle Ernest Reyer (1823-1909) ve *Fervaal* (1897) operasıyle Vincent d'Indy (1851-1931) olduğu görülür.

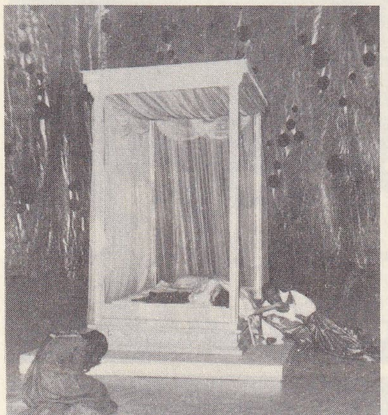

«Othello» N. Boyd ve Meral Alper

● *Rus operası.* Rusya'da müzik uzun yıllar yabancı bestecilerin hâkimiyetinde kaldı. Yerli opera sanatının önemli öncüleri Mihail Glinka'nın (1804-1857) iki operasıdır: *Çar İçin Bir Hayat* (Jizn'za Tsarya) [1836] ve *Ruslan ile Lyudmila* (1842). İkisi de yer yer islav folkloruyle yamanmış italyan tarzında eserlerdir. Opera biçimini daha çok etkileyen iki beste Aleksandr Dargomijski'nin (1813-1869) *Rusalka* (Sarışın Kız) [1856] ve *Taş Konuk* (Kamenniy Gost) [1872] operalarıdır. Dargomijski eserlerinin sözlerine bağlı kalma çabası içinde yalnız müziği ön plana çıkaran her türlü gösterişten kaçındı. *Taş Konuk,* Puşkin'in manzum bir eserinin olduğu gibi, farklı bir boyut katılmaksızın recitativo tekniğiyle bestelenmiş biçimidir. Dargomijsk'nin operaları günümüzde artık oynanmamakla birlikte, görüşleri kendinden sonra gelen rus bestecilerini, onlar yoluyle de Débussy'yi ve başka yabancı bestecileri büyük ölçüde etkiledi.

XIX. yy. milliyetçi rus okulunun başta gelen ürünleri Modest Musorgskiy'in (1839-1881) *Boris Godunov* (1874) ve *Hovanşçina* (oynanışı 1886) operaları ile Aleksandr Borodin'in (1833-1887) *Prens İgor* (Knyaz İgor) adlı eseridir. *Hovanşçina* da, *Prens İgor* da tamamlanamadı. En büyük rus operası sayılan *Boris Godunov* bile daha çok Nikolay Rimskiy Korsakov'un (1844-1908) yeniden düzenlediği biçimde veya başkalarınca «yayımlanan» biçimde seslendirildi. Yoğun islav özelliklerine ve kişilerle yığınların tabiî biçimde yansıtılmasına önem veren bu milliyetçi operalar, modern armoninin gelişiminde büyük bir rol oynadı. Rimskiy-Korsakov milliyetçi besteciler safında yer almakla birlikte operalarının hemen hepsi Pyotr İlyiç Çaykovski'ninkiler (1840-1893) kadar natüralizmden uzaktır. Rimskiy'in mitolojiye ve peri masallarına dayanan operaları tasvirci ve yapay niteliktedir; yine de kendi ölçüleri içinde eksiksizliğe ulaştığı eserleri yok değildir: *Kar Çiçeği* (Sneguroçka) [1882]; *Sadko* (1898) ve ölümünden sonra oynanan *Altın Horoz* (Zolotoy Petuşok) [1909]. Çaykovski'nin lirik tarzdaki *Yevgeniy Onyegin* (1879) ve *Maça Kızı* (Pikovaya Dama) [1890] operaları dramatik tiyatro gücünden yoksundur

● *XIX. yy. sonlarında fransız operası.* Hector Berlioz'un (1803-1869) operaları dünya repertuvarına girmedi, fakat konusunu Vergilius'tan alan *Truvalılar* (bestelenişi 1856-1859) adlı şaheseri son yıllarda sahneye konduğu zaman, bu eserlerin çağımız zevkine uygun düştüğü kanısı uyandı. Operanın ve müziğin genel gelişme çizgisi dışında kalan birçok fransız operası başarı kazandı, bazıları repertuvarın temel eserleri arasına girdi. Bunlar arasında Charles Gounod'nun (1818-1893) *Faust* (1859) ve *Roméo ile Juliette* (1867), Ambroise Thomas'nın (1811-1896) *Mignon* (1866), Georges Bizet'nin (1838-1875) fransız natüralizminin önde gelen örneği sayılan *Carmen* (1875), Camille Saint-Saëns'ın (1835-1921) *Samson ve Dalila* (1877), Léo Delibes'in (1836-1891) *Lakmé* (1883) operaları ile Jules Massenet'nin (1842-1912) birçok eseri, özellikle *Manon* (1844) operası dikkati çeker. Özellikle 1925 dolaylarında fransız operaları yabancı ülkelerde gözden düştü, yalnız *Faust, Carmen, Samson ve Dalila* ve *Manon* dünya sahnelerinde sık sık oynanır.

● *Çek operası.* Milliyetçi rus okulu başka ülkelerde de yankı uyandırdı. Bugün Çekoslovakya adını verdiğimiz ülkede, milliyetçi rus akımını takip eden eserler arasında Bedrich Smetana'nın (1824-1884) *Satılmış Nişanlı* (Prodana Nevesta) [1866] adlı komik şaheseri, Antonin Dvorjak'ın (1841-1904) konusunu bir peri masalından alan *Rusalka*'sı (1901) ve Leos Janaçek'in (1854-1928), özellikle moravya renkleri taşıyan ve XX. yy. anlayışına yakın olan, operaları yer alır. Janaçek'in *Jenufa* (1904), *Katya Kabanova* (1921) ve *Küçük Kurnaz Tilki* (Lyşka Bystrouşka) [1924] adlı operaları son yıllarda bütün avrupa repertuvarlarına girdi.

● *Macaristan ve Polonya'da opera.* Macar milliyetçi opera okulunun kurucusu Ferenc

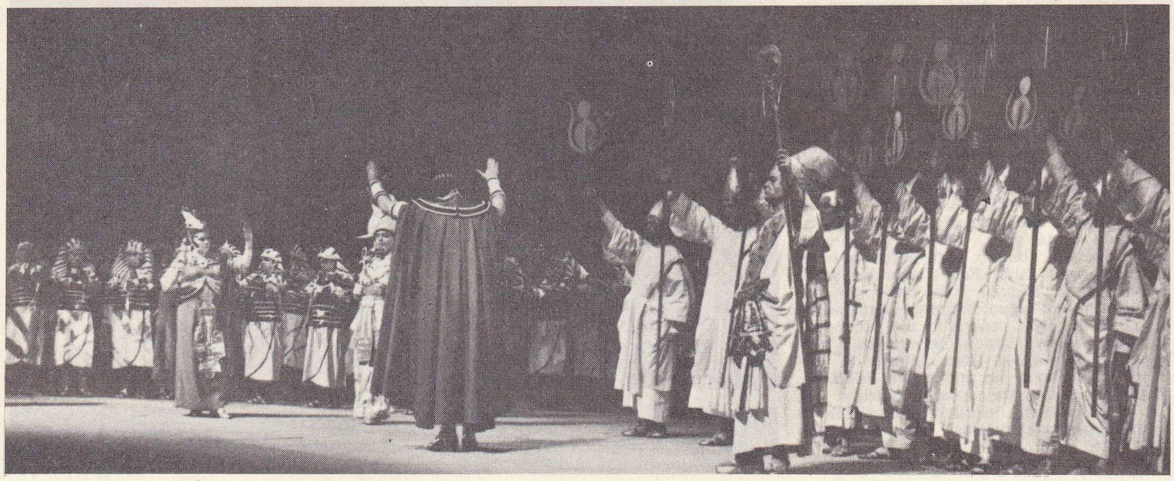

«Aida»dan bir sahne

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Erkel'dir (1810-1893); bestecinin *Hunyady Laszlo* (1844) operası bu okulun en önemli ürünüdür. XX. yy.ın önemli macar operaları ise Bela Bartok'un (1881-1945) *Mavi Sakalın Şatosu* (A Kekszakallu Herceg Vara) [1918] ve Zoltan Kodaly'ın (1882-1967) *Hary Janos* (1926) adlı eserleridir. Polonya'da Stanislaw Moniuszko'nun (1819-1872) *Halka* (1854) operası her zaman ilgi gören milliyetçi bir eserdir.

● *İspanya'da opera.* İspanyol müziğinde milliyetçiliği savunan ilk besteci Felipe Pedrell'dir (1841-1922); fakat bu bestecinin operaları repertuvara giremedi. İspanya'da *zarzuela* adı verilen folklora dayalı *Singspiel* tipi operetlerin uzun bir geleneği vardır; bu türün ciddî operayı engellediği söylenebilir. İsaac Albeniz'in (1860-1909) *Pepita Jimenez* (1896) operası geçici bir ilgi gördü, buna karşılık Enrique Granados'un (1867-1916) *Goyescas* (1916) adlı eseri dış ülkelerde başarısını sürdürdü. En başarılı ispanyol operaları Manuel de Falla'nın (1876-1946) birbirinden apayrı iki eseridir: *La Vida Breve* (Kısa Hayat) [1913] ve konusunu *Don Kişot* adlı romandan alan *El Retablo de Maese Pedro* (Pedro Ustanın Kuklaları) [1923].

Canlı folklor müziği olan veya çarpıcı renkler taşımadığı halde halk müzikleri düzenlemelerle canlandırılan ülkelerde bilinçli olarak milliyetçi operalar bestelendi, fakat İskandinavya'da, Fransa'da, İngiltere'de, Latin Amerika'da yaratılan bu tür operaların hiç biri doğdukları çevrelerde bile tutunamadı. Yalnız İngiltere'de Arthur Sullivan'ın (1842-1900) librettocu William Schwenck Gilbert (1836-1911) ile ortaklaşa hazırladığı eserler halkın büyük sevgisini kazandı. Ama bu besteler gerçekte kaynağını folklordan alan operetlerdi.

● *Verdi'den sonra italyan operası.* Gerek Verdi'nin genç çağdaşları, gerek daha sonra yetişen besteciler «verismo» okuluna bağlanırlar. Bu besteciler müzik metotlarını büyük ölçüde Verdi'den aldılar, buna karşılık librettolarını gerçekçiliğin son natüralist evresini yansıtan eserlerden seçtiler. Boito'nun *Mefistofele* (1868) ve *Nerone* (ilk oynanışı 1924) operaları hiç bir sınıfa girmeyen seçkin eserlerdir. Amilcare Ponchielli'nin (1834-1886) başarısını sürdüren *La Gioconda* (1876) operası Boito'nun bir librettosundan yararlanır; bu eser Verdi ile *verismo* arasında köprü kurar. Tümüyle *verismo* okuluna bağlanan ilk başarılı operalar Pietro Mascagni'nin (1863-1945) *Cavalleria Rusticana* (Köylü Namusu) [1890] ve Ruggiero Leoncavallo'nun (1858-1919) *Palyaço* (1892) adlı eserleridir. İki besteci de ilk operalarında gösterdikleri başarıya tekrar ulaşamadılar. *Verismo* okulunun en yetenekli temsilcisi Giacomo Puccini'dir (1858-1924). Puccini'nin en başarılı operaları katıksız *verismo* anlayışından çok uzaktır. Bestecinin başlıca özellikleri eserlerindeki güçlü duygusallık ve dokunaklı kadın tiplerine verdiği önemdir. *Manon Lescaut* (1893), *La Bohème* (1896) ve *Madam Butterfly* (1904) buna örnek sayılır. *Tosca* (1900) ve *Altın Batının Kızı* (1910) ile Puccini melodrama yöneldi ve güçlü bir dram anlayışını benimsedi. Yarım kalan ve ölümünden sonra oynanan *Turandot* (1926) adlı şaheseri, konusunu Carlo Gozzi'nin (1720-1806) bir masalından alır. Puccini bu eserde araçlarını geliştirdi, ileri armoniye ve başka yeniliklere yer verdi. Öbür operaları arasında tek perdelik *Gianni Schicchi* (1918), *Falstaff*'tan sonra en iyi komik italyan operası sayılır.

Puccini kadar etkili olmayan başka italyan bestecileri de geçici veya kalıcı olarak repertuvara girmeyi başardılar. Bunlar arasında Alfredo Catalani (1854-1893) [*La Wally*, 1892], Umberto Giordano (1867-1948) [*Andrea Chénier*, 1896 ve *Fedora*, 1898], Ermanno Wolf-Ferrari (1876-1948) [*Susanna'nın Sırrı*, 1909 ve *Madonna'nın Elmasları*, 1911], Ricardo Zandonai (1883-1944) [*Francesca da Rimini*, 1914], İtalo Montemezzi (1875-1952) [*Üç Kralın Aşkı*, 1913], İldebrando Pizzetti (1880) [*Katedralde Cinayet*, 1958] ve Luigi Dallapiccola'yı (1904) [*Tutsak*, 1944-1948] saymak gerekir.

● *Richard Strauss.* Puccini'den sonra XX. yy.ın en başarılı opera bestecisi Richard Strauss'tur (1864-1949). Strauss, Wagner tarzındaki *Guntram*'dan (1894) sonra, bazılarının «insan sesine yer veren senfonik şiirler» olarak adlandırdığı iki trajik şaheser verdi: *Salome* (1905) ve *Elektra* (1909). 1911'de bestelediği *Der Rosenkavalier* (Güllü Şövalye), *Nürnbergli Usta Şarkıcılar*'dan sonra en zengin komik alman operası sayılır. Strauss, bu üç başarısına tekrar ulaşamadı, daha sonra bestelediği eserlerde seçmeciliği ve kendi kimliğinden yankılar duyurması, sert tenkitlere yol açtı. Fakat zamanla bu eserler de tanınmağa başladı ve daha büyük hoşgörüyle karşılandı. Özellikle *Ariadne Naxos*'ta (1912), *Arabella* (1933) ve *Die Frau ohne Shatten* (Gölgesiz Kadın) [1919] benimsendi. *Gölgesiz Kadın* ayrıntılı bir alegoridir, birçok kişi bu eseri bestecinin en büyük eseri sayar.

● *XX. yy.da öbür alman operaları.* Tonsuz müziğin önderi Arnold Schönberg (1874-1951) birçok kısacık opera besteledi. Bu eserler halkın ilgisini çekmedi. Schönberg, son yıllarda konusunu Kutsal Kitap'tan alan *Moses und Harun* (Musa ve Harun) adlı uzun bir opera üstünde çalışıyordu. Eserin bitmiş bölümleri ilk olarak 1957'de sahneye kondu. Geniş ilgi gören tek atonal opera Alban Berg'in (1885-1935), *Wozzeck* (1925) adlı çarpıcı eseri oldu. Berg'in ölümüyle yarım kalan *Lulu* daha da güçlü bir operadır. Alman dilinde eser veren öbür besteciler arasında şunlar sayılabilir: Hans Pfitzner (1869-1949), *Palestrina*'sı Almanya'da büyük ilgi görür; Erich Korngold (1897-1957), *Die Tote Stadt* (Ölü Şehir) operası dünya sahnelerinde geçici bir ün kazandı; Ernst Krenek (1900), caz operası *Jonny Spielt auf* ile kısa bir süre için dünya çapında skandal yaratan bir başarı kazandı; Kurt Weill (1900-1950), *Üç Kuruşluk Opera* (1928) ile *Aaufstieg und Fall der Stadt Mahagonny* (Mahagonny Şehrinin Yükselişi ve Çöküşü) [1930] adlı eserlerinde acı bir yergiye varmak için eğri büğrü caz unsurları kullandı; Paul Hindemith (1895-1963), müzik yönünden büyük değer taşıyan *Cardillac* (1926) ve *Mathis der Maler* (Ressam Mathis) [1938] operaları tiyatro gücünden yoksundur; Carl Orff (1895), *Der Mond* (Ay) [1939, yeni düzenlemesi 1950] ve *Die Kluge* (Akıllı Kız) gibi gerçek operalar besteledi, ama asıl ününü, operamsı *Carmina Burana* (1937), *Catulli Carmina* (1943) ve *Trionfo di Afrodite* (Afrodit'in Zaferi) [1953] gibi «sahne» kantatları ve oratoryolarına borçludur; Gottfried von Einem (1918), Georg Büchner'in eserinden ilhamlı *Danton's Tod* (Danton'un Ölümü) [1947] ve konusunu Franz Kafka'dan alan *Der Drozess* (Dara) [1953] operalarını besteledi; Hans Werner Henze (1926), *Boulevard Solitude* (Yalnızlık Bulvarı) [1952], *Prinz von Homburg* (Homburg Prensi) [1960] ve *Genç Sevgililere Ağıt* (1961) adlı operaların bestecisidir.

● *XX. yy. rus operası.* Çağımız müziğinde hem ulaştığı başarıyle, hem de yarattığı etkiyle ön plana geçen İgor Stravinskiy, operamsı birçok eser yanında, üç de gerçek opera besteledi: *Bülbül* (Le Rossignal) [1914], *Mavna* (1922) ve *Hovardanın Sonu* (The Rake's Progress) [1951]. Sergey Prokofyev'in (1891-1953) sekiz operası arasında en önemlileri Gozzi'nin bir masalı üstüne bestelediği *Üç Portakalın Aşkı* (The Love for Three Oranges) [1921], *Ateşten Melek* (1919), *Manastırda Nişanlanma* (1946) ve Tolstoy'un romanına dayanan *Savaş ve Barış*'tır (Voyna i Mir) [1946, yeni düzenlemesi 1955'te oynandı]. Dmitriy Şostakoviç'in (1906) *Mtsensk'li Lady Macbeth* (Ledi Makbet Mtsenskogo Nezda) [1934] operası Sovyet hükûmetinin tepkisiyle karşılaştığı için büyük ün kazandı. Başka hiç bir sovyet operası batı sahnelerinde yer almayı başaramadı.

● *XX. yy. fransız operası.* Claude Debussy (1862-1949), tek operası *Pélléas ve Mélisande*'da Maurice Maeterlinck'in buğulu sembolik oyununu hemen hemen tümüyle seslendirir. Opera çok sakin bir özellik taşır, müziği her perde boyunca kesintisiz gelişir, bağımsız parçalara bölünmez, izlenimciliğin opera dalında verdiği tek şaheserdir. Maurice Ravel'in (1875-1937) *L'Heure Espagnole* (İspanyol Saati) [1911] adlı operası bir güldürüdür. Besteci ayrıca Colette'in metni üstüne *Çocuk ve Büyücüler* (L'Enfant et les Sortilèges) [1925] adlı opera-bale-pandomimayı yarattı. Paul Dukas (1865-1935) Maeterlinck'in bir oyunu üstüne *Ariane ve Mavi Sakal*'ı (Ariane et Barbe Bleu) [1907] besteledi. Darius Milhaud (1892), *Christophe Colomb* (Kristof Kolomb) [1930], Francis Poulenc (1899-1963) ise *Tirésias'ın Memeleri* (Les Mamelle de Terésias) [1947], *Les Dialogues des Carmélites* (Karmelit Rahibelerinin Konuşmaları) [1957] ve Jean Cocteau'nun tek kişilik oyunu üstüne bestelenmiş tek perdelik *La Voix Humaine* (İnsan Sesi) [1959] operalarının yaratıcısıdır.

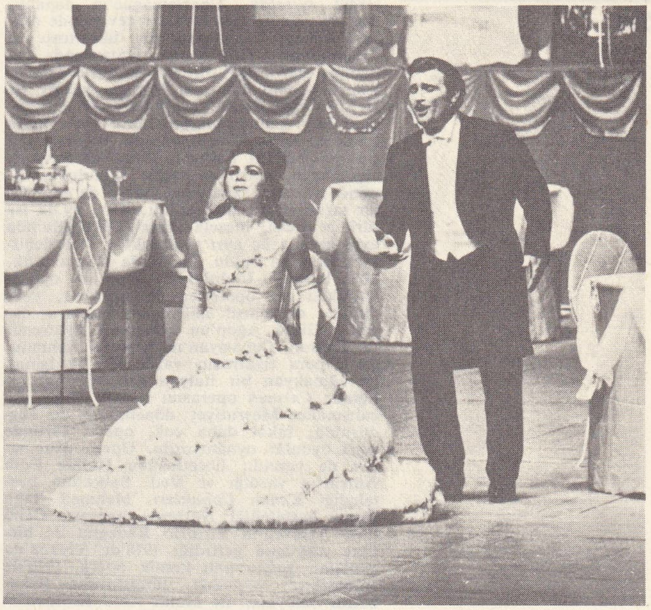

«La Traviata»da Işık ve İsmet Kunt

● *XX. yy. ingiliz operası.* İngiltere'de Rutland Boughtom'un *Ölümsüz Saat* (1913) adlı sözde-Wagner'ci eserinden sonra bu türde üstün nitelikte eserler verildi: Benjamin Britten'in (1913) *Peter Grimes* (1945), *The Rape of Lucretia* (Lucretia'nın Kaçırılışı) [1946], *Bir Yaz Gecesi Rüyası* (1960) adlı eserleri, William Walton'un (1902) *Troilus ile Cressida*'sı ve Michael Tippett'in (1905) *The Midsummer Marriage*'ı (Yaz Ortasında Evlenme) [1955].

● *Amerikan operası.* A.B.D.'de ve dünya sahnelerinde başarıya ulaşan tek amerikan operası George Gershwin'in (1898-1937) *Porgy ve Bess* (1935) adlı eseridir. Daha sonra amerikan bestecileri oda operası, televizyon operası, müzikli oyun gibi türlere kaydılar. Bu karma biçimlerin en başarılı bestecilerinden italyan asıllı Gian-Carlo Menotti (1911) *The Medium* (Medyum) [1946], *The Konsul* (Konsolos) [1950], *Amahl and the Night Visors* (Amahl ve Gece Ziyaretçileri) [1951], *The Saint of Bleecker Street* (Bleecker Street'teki Aziz) [1954] operalarını yarattı. Ayrıca Deems Taylor'ın (1885-1966) *The King's Henchmann* (Kralın Uşağı) [1927] ve *Peter İbbetson* (1931), Virgil Tohmson'ın (1896) *For Saints in Three Acts* (Üç Perdede Dört Aziz) [1934] ve *The Mother of us All* (Hepimizin Annesi) [1947], Samuel Barber'ın (1910) *Vanessa* (1958) adlı eserleri anılmağa değer. A.B.D.'de müzikli komedilerin opera sanatını gölgelediği görülür.

● *Türkiye'de opera.* Tanzimat'tan sonra Batı ile ilişkilerin artması sonucu fransız, italyan, alman, avusturyalı ve yunan opera toplulukları Türkiye'ye gelerek İstanbul ve İzmir'de yeni yapılan tiyatro binalarında sürekli olarak bütün bir mevsim opera temsilleri verdiler. Bazı büyük operalar, Batı'da ilk olarak Türkiye'de temsil edildi. Bu arada, yabancı bestecilerle libretto yazarlarından Türkiye'de opera besteleyerek sahneye koyanlar da oldu. Bu türlü eserler arasında, Naum tiyatrosunda temsil edilen

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

(1849) *Giselda,* Charlemagne'ın İspanya Arapları ile yaptığı savaşlar çevresinde oluşur. Müziği Lombardi'nin, librettosu da Tondi'nindir. Yine Naum tiyatrosunda oynanmış olan (1855) *Silistre*'nin bestecisi italyan Giacomo Panizza, libretto yazarı ise Dr. Gabriel Naum'dur; Silistre savunmasındaki türk kahramanlığını konu alır. Opera eserleri, Selim III zamanında halka kapalı saray temsilleri halinde, sonra da yabancı elçiliklerde sınırlı ve seçme topluluklar önünde yabancı sanatçılar, bazen de amatörler tarafından temsil edildi. XIX. yy.da ise türk seyircisi, meselâ *Aida*'yı Beyoğlu'nda aynı gecede üç ayrı topluluktan seyredebilmek fırsatını buldu. Bu arada türk azınlıkların kurduğu topluluklar, operalar, operakomikler ve operetler de oynuyor, yerli oyunlar da temsil ediliyordu. Bunların başında Güllü Agop'un «Osmanlı tiyatrosu» ile Dikran Çuhacıyan'ın başında bulunduğu «Opera tiyatrosu» vardı. Küçük İsmail ile Mınakyan bir italyan orkestrasının eşliğinde *Carmen* operasını temsil ettiler. Bu çalışmalar Meşrutiyet döneminde de sürdürüldü; fakat daha çok, operet türünde yerli oyunlar oynanıyordu. Opera denemeleri de yapıldı; librettosunu Halide Edib Adıvar'ın yazdığı ve Vedi Sabra'nın bestelediği *Kenan Çobanları*, Mehmed Baha Beyin bestelediği *Nesteren* operası, Celâl Esat Arseven'in Vittorio Radeglia ile birlikte meydana getirdiği 1918'de Viyana'da oynanan *Şaban* adlı komik opera, 1920'de amatörlerin oynadığı, librettosunu Şehabettin Süleyman ile Hulki Âmil Keymen'in yazdığı ve Nurullah Taşkıran'ın bestelediği *İhtiyar* adlı opera bu arada sayılabilir.

Cumhuriyetin ilânından sonra da müzikli tiyatro çalışmaları sürdürülmekle birlikte, opera alanına başlangıçta yeterli ilgi gösterilmedi. 1930'da Opera cemiyeti kuruldu. 1934'te Büyük Opera heyeti *La Traviata*'yı sahneye koydu. 1934'te İran şahının Ankara'ya gelmesi üzerine Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği ve librettosunu Münir Hayri Egeli'nin yazdığı *Feridun* (ilk adı *Özsoy*) 19 haziran günü Ankara halkevinde oynandı. Aynı yıl Ahmet Adnan Saygun ile Münir Hayri Egeli'nin meydana getirdikleri *Taşbebek* operası Atatürk'ün Ankara'ya ilk gelişinin yıldönümünü kutlamak için 27 aralık günü Ankara halkevinde temsil edildi. Aynı yıl Necil Kâzım Akses, Münir Hayri Egeli'nin librettosu üzerine *Bayönder* operasını besteledi (1934). Deneme mahiyetini aşmayan bu opera çalışmalarından sonra Devlet konservatuvarının kurulmasıyle (20 mayıs 1940) Opera bölümü de açıldı ve gerçek opera çalışmaları başladı. Konservatuvarın Tatbikat sahnesinin de kurulmasıyle disiplinli opera çalışmalarına girişildi. Profesör Carl Ebert'in yürüttüğü bu çalışmalar, «Konservatuvarın Opera stüdyosu faaliyeti» olarak anlandırıldı; ilk opera genel temsili 1941 haziranında Mozart'ın *Bastien ve Bastienne* ile Puccini'nin *Madame Butterfly* operasının ikinci perdesi oldu. 1941 Nisanında Puccini'nin *Tosca* operasının ikinci perdesi, bir ay sonra da bütün *Madame Butterfly* operası oynandı. 1942'de Beethoven'ın *Fidelio*'su sahneye kondu. Bunu başka operalar takip etti. Böylece Tatbikat sahnesi 1941'den 1947'ye kadar 6 opera sahneye koydu. Devlet tiyatrosunun gerçekleşmesi ve Büyük tiyatro binasının tamamlanmasına kadar 2 mevsimlik bir geçiş dönemi oldu. 27 Ekim 1947'den mayıs 1948'e kadar süren bu dönemde temsiller Küçük tiyatroda verildi. 2 Nisan 1948'de Büyük tiyatro, türk bestecilerinin eserleri ve A. Adnan Saygun'un *Kerem* operasından tamamlanmış olan bir bölümün oynanmasıyle açıldı. Rossini'nin *Sevil Berberi* ile opera temsillerine başlandı.

1970 Temmuzunda yeni Devlet Operası ve Balesi Genel Müdürlüğü kanunu çıkıncaya kadar tiyatro, opera ve bale tek bir genel müdürlükte (Devlet Tiyatrosu Genel müdürlüğü) toplandı. Opera bu sürede Verdi, Puccini, Donizetti, Rossini, Mozart, Bellini, Beethoven, Mascagni, F. von Flotow, Leoncavallo, Gounod, Massenet, B. Smetana, Çaykovski, Bizet, Umberto Giardano, G.B. Pergolesi, E. Humperdinck, Wagner, E. d'Albert, R. Strauss, Menotti, Janaçek, C. Orff, Offenbach, B. Britten, G. Gerschwin'den operalar oynadı. Türk bestecilerinin operaları da oynanmış olmaklâ birlikte bunların sayısı pek azdır: A. Adnan Saygun'un *Kerem*'inden sonra, Nevit Kodallı'nın *Van Gogh* operası (libretto Orhan Asena, Aydın Gün ve Bülent Sokullu), gene Nevit Kodallı'nın *Gılgamış*'ı (libretto Orhan Asena), Sabahattin Kalender'in *Nasrettin Hoca*'sı (libretto Gülümser Kalender), ilk olarak İstanbul Devlet operasınca oynanan Ferit Tüzün'ün *Midas'ın Kulakları* (libretto Güngör Dilmen) bu arada sayılabilir. Devlet operası, kısa sayılabilecek bir sürede dünya çapında ses sanatçıları yetiştirdi; aranan sesler olarak Leylâ Gencer, Orhan Günek, Suna Korat, Ayhan Baran, Ferhan Onat sayılabilir. Ankara dışında bir opera binası olan tek şehir İstanbul'dur. 1959'da İstanbul Şehir tiyatrosuna bağlı olarak temsillere başlandı ve 1970'te Kültür sarayının opera ve konser salonunun tamamlanmasından sonra Devlet Operası Genel müdürlüğüne bağlı olarak, temsiller bu binada sürdürüldü. Binanın 1971'de bir yangın sonucunda büyük zarar görmesi üzerine başka bir salonda opera temsillerine devam edildi. (LM)

OPERABALE i. (fr. *opéra-ballet*). Dans ve şarkılardan meydana gelen temsil; perdeleri (veya «girişleri») başlıkta belirtilen genel bir fikirle birbirine bağlanan farklı olaylar üstüne kurulur.

— ANSİKL. Collasse, *operabale*'nin ilk taslağını 1695'te yazdı (*Mevsimler*); Campra'nın *Europe Galante*'ı (1697) ve *Les Fêtes Venitiennes*'i (Venedik Şenlikleri), Delalande - Destouches'un *Unsurlar*'ı, Rameau'nun *Les Indes Galantes*'ı (1735) ile operabale mükemmelleşti. XVIII. yy.da Rémond de Saint-Mard, Cahusac, Grimm, J.-J. Rousseau gibi yazarların tepkilerine rağmen, operabale'nin koreografik yönü dramatik yönünden daha ağır bastı ve sonunda Noverre'in 1760'ta ileri sürdüğü doktrin, birlikten yoksun olan bu türü büsbütün ortadan kaldırdı. (L)

OPERAKOMİK bİş. i. (fr. *opéra-comique*). Konuşmalı bölümler ile şarkılı oluntuların yer aldığı oyun.

— ANSİKL. *Operakomik*, XVIII. yy. başlarında, bir halk gösterisi olarak doğdu. Bu çağlarda, Fransa'nın Saint-Germain ve Saint-Laurent panayırlarında kurulan cambaz tiyatrolarında temsil edilirdi. Başlangıçta operakomik trajedi ile komedinin gösterişli, yapmacıklı üslûp ve konusunu yermek ve alaya almak amacını güder, çoğu zaman da kaba, ağır bir özellik taşırdı. Oyunlardaki müzikli bölümler, genellikle halk şarkıları üstüne yapılan titiz çalışmalar sonucu ortaya çıkıyordu. Mouret ve Rameau gibi bellibaşlı müzikçilerin kendilerini adadıkları bu tür, 1752'deki «Buffo'lar çatışması»yle yepyeni bir ilgi uyandırdı. J.-J. Rousseau'nun, bönlük ile duygululuğa birarada yer verdiği *Le Devin du Village* (Köyün Kâhini) [1752] adlı eseri bir yüzyıla yakın, operakomiğe örnek oldu. *Le Devin du Village*'ı, R. Duni'nin, Philidor'un, Monsigny'nin, d'Alayrac'ın çeşitli eserleri takip etti. XVIII. yy.ın ikinci yarısında Grétry, Gossec, Méhul, Isouard gibi müzikçiler bu türde ün kazandılar. Boieldieu ve Auber, operakomiğe romantizm anlayışını getirdiler. Herold ile, operakomiğin müzik üslûbu kesinlikle operaya yaklaştı; Gounod (*Faust*), Bizet (*Carmen*) ve Massenet (*Manon*) gibi besteciler Hérold'un örneğini takip ettiler. G. Charpentier *Louise*'inde, bütün «konuşmalı» diyalogları recivativo yararına ortadan kaldırdı, böylelikle operakomiği geleneksel operadan ayırt eden özellikler tümüyle kayboldu. (M)

OPERANT sıf. (ing. k.). Psikol. *Operant davranış, tepki, refleks,* enstrümanlı şartlandırmada ortaya çıkarılan ve özel bir uyarıcı olmayan tepki tipi; bu tip, Skinner tarafından ortaya kondu. (Operant tipteki davranışın karşıtı, RESPONDENT TİP'teki davranıştır.) || *Operant şartlandırma,* ENSTRÜMANLI ŞARTLANDIRMA'nın eşanlamlısı. (L)

OPERASYON i. (fr. «bir tasarının gerçekleştirilmesi amacıyle alınan tedbirlerin uygulanması» anlamında *operation*).

— Tıp. Bk. AMELİYAT.

— Ask. Bk. HAREKÂT

— Bank. ve Borsa. Bk. İŞLEM. (M)

OPERASYONİZM i. (ing. *operationism*'den fr. *operationnisme*). Deneysel psikol. Tolman'ın bilgi teorisiyle ilgili olarak ileri sürdüğü ilke (Tolman, kullandığı kavramları «somut işlemlerle tespit edilebilecek ve denenebilecek, ayrıca da bağımsız gözlemciler tarafından tekrarlanabilecek» tarzda tanımlamağa çalışır.)

— ANSİKL. *Operasyonizm,* bilimin konusunu gözlenebilir davranışlara indirgediği için, bilinç üzerinde temellenen bir psikolojiye karşıdır. Bu anlayış, en geniş ifadesini davranışçılıkta bulmuştur. Operasyonizm, fizikçilerin ve özellikle Bridgman'ın (1927) Schlick, Neurath, Carnap ve Frank gibi Viyana okulu filozoflarının ve ayrıca, hayvan davranışını inceleyen psikologların düşünce ve görüşlerinin bir sonucudur. Stevens (1935) ve Boring (1936) gibi davranışçılar, bu görüşü geniş ölçüde yaydılar; Skinner de, aynı ilkeyi geniş çapta uyguladı. (L)

OPERATİF sıf. (fr. *operer,* yapmak, meydana getirmek'ten *operatif*). Ask. *Operatif harekât,* stratejik ve taktik alanda büyük birliklerin yaptıkları muharebe harekâtına verilen ad.

— ANSİKL. Ask. *Operatif harekât* deyimi, herhangi bir sefer veya muharebe hedefinin ele geçirilmesi için yapılan çeşitli manevra ve hareketleri de içine almak üzere, kara, hava ve denizde yapılan muharebe hareketlerini belirler (bugün daha çok *stratejik* veya *taktik harekât* deyimleri kullanılır). Operatif harekât konusu içinde, yalnız taarruz ve savunma gibi muharebe hareketleri değil, bunların idarî yönden (lojistik bakımından) desteklenmesi için gereken idarî hareket ve faaliyetlerle, çeşitli ikmal ve ulaştırma hareketleri de yer alır. (M)

OPERATÖR i. (fr. *operateur*). Tıp. Ameliyat yapan, uzmanlığı ameliyat yapmak olan hekim, cerrah: *Fransızlarla ilgisi ne doktor beyin? Hastanelerinde operatör ... Biz vaktiyle Viyana'da tanışmıştık* (Kemal Tahir). *Ama bu mucize ameliyatı yapacak operatör henüz dünyada yok* (Y.Z. Ortaç).

— Bilgi-işlem. Bir aritmetik veya mantık işlemini yürüten organ. || Katıldığı nicelikler üzerinde yapılacak bir matematik işlemi tanımlayan sembol. || Bilgilerin işlenmesini sağlayan makineleri çalıştırmakla görevli kişi. || *Bağıntı operatörü,* iki değişken arasında bir eşitlik, üstünlük v.b. bağıntısı kuran operatör. || *İkili (veya biner) operatör,* ikili kodla çalışan operatör: +, —, VEYA, VE *operatörleri, ikili veya biner operatörlerdir.* || *Mantık operatörü,* mantık işlemleri yapan operatör: VE, VEYA, HAYIR *operatörleri mantık operatörleridir.*

— Cerr. Ameliyat yapan, bu konuda uzmanlaşmış olan hekim.

— Matbaac. Basılacak metinleri dizgi makinesinde dizen işçi.

— Mat. Kendisinden sonra gelen bir matematiksel varlık (sayı, fonksiyon, vektör v.b.) üstünde yapılacak işlemi gösteren sembol. Meselâ $2x$, sağında yer alan matematiksel varlığın 2 ile çarpıldığını gösteren bir operatördür; $\frac{d}{dt}$, kendisini izleyen ifadenin t değişkenine göre türevi alınacağını belirten bir operatördür. Bazı operatörler başka operatörler üstüne taşınabilir ve onlarla birleşerek yenilerini meydana getirebilir. (Bazı özel hallerde bu birleşmenin kuralları bayağı çarpmanın kuralları olabilir.)

— Modern mant. *Önermesel operatör,* her önerme grubuna (operatörün kanıtları) sadece tek bir önermeyi tekabül ettiren operatör.

— Petr. Bir üretim, tasfiye veya pompalama tesisinin yönetimiyle görevli olan ve bir baş operatörün emrinde çalışan işçi, ustabaşı veya mühendis. (LM)

OPERCULARİA i. Avustralya bitkisi. (Gövdesi dallı, yaprakları basit, karşıt ve kulacıklı, çiçekleri yuvarlak kömeç halinde ve mor renktedir. Çiçekler yaprakların

koltuğundan çıkar; alt durumlu olan yumurtalıkları, beşi altısı birarada olmak üzere birbirine kaynaşmış durumdadır. Kökboyasıgillerden.) [L]

OPERCULİNA i. Hint okyanusu ile Bü-

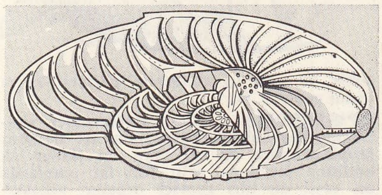

yük Okyanus'un kıyı sularında yaşayan foraminifer. (L)

OPERET i. (fr. *operette*). Konuşmalı bölümlerle şarkılı bölümlerin birbirini takip ettiği, bazen parodi veya yerginin de yer aldığı hafif sahne eseri.

— ANSİKL. Opera-buffa'dan türeyen *operet*, XIX. yy.da doğdu ve gelişti. F. Hervé ve J. Offenbach modern operetin babaları sayılır. Ch. Lecocq, E. Audran, L. Varney, L. Vasseur, R. Planquette gibi besteciler bu türün Fransa'da yayılmasını sağladılar. Claude Terrase'ın, Messager'nin, Chabrier'nin ve Pierne'nin daha ince bir nitelik taşıyan eserleri gerçekte operetten çok, operakomiğe yakındır. Viyana'da, Franz Lehar'ın ve Strauss'ların operetlerinin başarısı, viyana valslerinin ağırlığına ve çekiciliğine dayanır. Günümüzde amerikan opereti anlatım araçlarını müzikhol türenden alır.

● *Türkiye'de*. İtalyan operet toplulukları, XIX. yy. boyunca İstanbul'da temsiller vererek zamanın Avrupa'da ün kazanmış eserlerini oynadılar. İtalyan Radeglia'nın bestelediği ve İstanbul'da oynanan *Şaban* operası (1863), türk musikisi makamlarını ve usullerini de içine alan, Osman Beyin *Nihavend Peşrev*'i gibi tanınmış türk musikisi eserlerini orkestraya uygulayan bir eserdi. Türkiye'de operet besteleyen ilk müzikçi Dikran Çuhacıyan Efendi oldu. Çuhacıyan, polifonisi basit, orkestrasyonu ilkel ve tekniği kusurlu olmakla birlikte melodinin hâkim olduğu eserler verdi. Türk seyircisini çokseslili̇ğe alıştırmak için bu yolu tuttuğu anlaşılan bu besteci, özellikle *Leblebici Horhor* operetiyle yurt içinde ve dışında büyük ün kazandı. Mızıkayı Hümayundan Haydar Bey türk musikisi makamları ve usulleriyle operetler besteledi: *Pembe Kız, Çengi, Sigorta, Binbirdirek* adlı operetleri zamanında çok tutuldu. İsmail Hakkı Bey de türk musikisi sistemi içinde operetler besteledi ve *İstanbul opereti*'ni kurdu. Operet müziği çalan orkestrayı bir ince saz haline getirdi; Musahipzade Celâl'in eserlerini türk musikisine uygulayarak *Bülbül* ve *Kaşıkçılar* operetlerini besteledi. Aynı yazarın *Lâle Devri* oyununu 1916'da Dr. Suphi (Ezgi), *Atlı Ases* adlı oyununu da 1923'te Fahri Kopuz müziklendirdiler. Hasan Ferit Alnar da zamanın eğilimine uyarak bir operet besteledi. Muhlis Sabahattin (Ezgi) ise kısmen türk musikisi sistemi içinde, türk makam ve usullerini kullanarak birçok operet besteledi (*Ayşe, Efenin Aşkı* v.d.). Cemal Sahir birçok batı operetini adapte etti: *Tarla Kuşu, Küçük Daktilo* v.d. Cemal Reşit Rey de bu dalda eserler meydana getirdi: *Lüküs Hayat, Deli Dolu, Alabanda* v.d. (ML)

OPERKÜLİMETRİ i. (fr. *operculimetrie*). Solungaç kapaklarındaki iç içe büyüme çizgilerinin incelenmesiyle balıkların yaşını anlama usulü. (L)

OPERON i. (fr. *opéron*). Bir yapı genleri grubuyle bir tek operatör gen'in meydana getirdiği hücrelerarası işbirliği; yapı genleri grubu aynı fizyolojik etkiyi sağlayabilecek enzimler grubunun oluşumunu indükler; operatör gen, işbirliğine katılan yapı genleri grubunun etkinliği hücreye faydalıysa, bu etkinliğe müsaade eder. (Gerçekte, operatör gen de «itici» denilen bir molekül aracılığıyle bir ayarlama gen'inin etkisi altındadır; ama bu itici molekül, henüz [1966'ya kadar] ayırt edilip ortaya konamadı.) [L]

Foto. LAROUSSE

OPERTANEA i. (lat. k.). Esk. çağ. Gölge ve sessizlik içinde Kybele'ye verilen sungular. (L)

OPHELİA i. Yerleşik çokkıllı halkalı solucan; prostomiyum'u az belirgin parapotları az çıkıntılıdır. (*Ophelidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Ophelia, Shakespeare'in *Hamlet* oyununda yarattığı en etkili kişilerinden biri. Ophelia Hamlet'e âşıktır. Danimarka prensi Hamlet, kralın yerine yanlışlıkla Ophelia'nın babası Polonius'u öldürünce genç kız çıldırır; dereye sarkan bir söğüt ağacını çiçeklerle süslemeğe çalışırken suya düşerek boğulur.

— İkonogr. Shakespeare'in Ophelia'sı, Delacroix (*Ophelia*'nın *Ölümü*, Louvre), Millais (*Ophelia Boğulurken*), Benjamin West (*Çıldıran Ophelia Kral ve Kraliçenin Önünde Şarkı Söyler*), Redgrave (*Dere Kenarında Oturan Ophelia*), H. Lehmann (*Erkek Kardeşi Laertes'e Çiçek Veren Ophelia*) gibi birçok ressama ilham kaynağı oldu. (L)

OPHELLAS, Kyrene valisi (öl. Pella, Afrika M.Ö. 309). Büyük İskender'in, daha sonra Ptolemaios'un emrinde kumandan olarak çalıştı. Kyrene valiliğine getirildi (322), yunan kolanlarının bu şehre yerleşmesine yardım etti. Kartacalılara karşı Agathokles ile ittifak yaptı. Fakat Agathokles onu öldürttü ve ordusunu ele geçirdi. (L)

OPHELTES, ölümünden sonra **Arkhemoros** («kaderin başlangıcı») adıyle anıldı. Yun. mit. Nemea kralı Lykurgos ile Eurydike'nin oğlu. Süt annesi Hypsipyle, Adrastos'un yunanlı askerlerine bir pınarı göstermek için yanından ayrılınca, bir yılan tarafından öldürüldü. Yunanlılar onun hatırasına Nemea oyunlarını düzenlediler. (L)

OPHİDERA i. Portakal yiyen kelebek. Bk. OPHİDERİDAE. (L)

OPHİDERİDAE çoğl. i. Ophidera ve benzerlerini kapsayan pulkanatlı böcekler grubu (*noctuidae* familyasından). [Dünyanın tropikal bölgelerinde yaşayan bu kelebeklerin art kanatları siyah ve parlak sarı, hortumunun uç kısmı tırtıklıdır. Meyveleri, özellikle portakalları delerek beslenir.] (L)

OPHİDERPETON i. Yılanımsı gövdeli, zırhlıbaşlı amfibyum; irlanda ve bohemya mâden kömürü tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

OPHİDOCERAS i. Üst silüryende bulunan fosil nautilus; son sarımı dik olan kavkısı üç parçalı bir ağızla dışarıya açılır. (L)

OPHİ(O)—, yun. *ophis*, yılan kelimesinden alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

OPHİOBOLUS i. Sphaeriales takımından askli mantar. (*Ophiobolus graminis* tahıllarda dip çürüğüne sebep olur.) [L]

OPHİOCARYON i. Guyana'da yetişen ilgi çekici bir bitkinin (*Ophiocaryon paradoxum*) cins adı. (Bu bitkinin özel şekildeki bitki taslağının sap kısmı yılan gibi dalgalı ve sarmaldır. *Sabiaceae* familyasından.) [L]

OPHİOCEPHALUS i. Kemikli balık. (Anabas gibi bunun da solungaç boşluklarında hava ile solunum organı [dolambaçsı organ] bulunur. Güney Asya ve Afrika'da tatlı sularda yaşar ve su dışında uzun süre kalabilir.) [L]

OPHİODERMA i. Avrupa denizlerinde yaygın yılanyıldızı; Triyastan itibaren fosiline rastlanır. (Derisidikenliler şubesinin *ophiodermatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OPHİOGLOSSUM i. Tek yapraklı eğreltiotu.

— ANSİKL. *Ophioglossum*'lar, otuz kadar türü bilinen küçük eğreltiotlarıdır. *Yılan dili* denen *ophioglossum vulgare* nadiren 20 sm'yi aşar; bir tek klorofilli yaprak ile bundan oluştuğu sanılan bir üreme başağından ibarettir. Kalın çeperli olan spor keselerinde çatlama mekanizması yoktur; sporlar enlemesine bir yarıktan dışarı saçılır. (Marattiales takımından.) [L]

OPHİON i. Sarı renkli böcek; polifaj olan kurtçuğu çeşitli kelebeklerde asalak yaşar. (İlmî adı *Ophion luteum*, zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.) [L]

«*Ophelia*'nın Ölümü»
Delacroix'nın eseri
Louvre müzesi, Paris

OPHİON. Yun. mit. Kronos ve Rea'dan önce, gökte karısı Eurynome ile birlikte hüküm süren titan. Kronos'a yenildi ve Tartaros'a atıldı. (L)

OPHİONEA i. Öngöğüs halkası çok uzun olan ağılı böcek; Hindistan'dan Avustralya'ya kadar yaygındır. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

OPHİOPOGON i. Saksılarda yetiştirilen süs bitkisi. (*Hemodoraceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Ophiopogon*'lar köksaplı çokyıllık, küçük otsu bitkilerdir; başak biçimindeki toplu çiçekleri beyaz, mavi veya mor renklidir; her çiçekte altı erkek organ ve kapalı üç meyveyaprak bulunur. Doğu Asya'da pek çok türü yetişir; bazı türleri limonluklarda ve evlerde saksılarda yetiştirilir. *Ophiopogon japonius* güzel mavi meyvelerinden dolayı süs bitkisi olarak açık havada yetiştirilir (Akdeniz bölgesi). [L]

OPHİOPS i. Eski Dünya'nın çorak bölgelerinde yaşayan kertenkele. (L)

OPHİORHİZA i. yamrı yumru köklü, otsu veya alt kısmı odunsu bitki; Tropikal Asya'da veya Avustralya'da yetişir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

OPHİOXYLON i. Sıcak bölgelerde yetişen ağaççık. (Zakkumgillerden.)

— ANSİKL. *Ophioxylon*'un yapırakları, üçü dördü birarada halka şeklinde dizili, çiçekleri dalların ucunda demet halinde ve poligamdır. (L)

OPHİSAURUS i. Gövdesi yılanı andıran babaköş çeşidi; dışkılığına yakın bir çift körelmiş bacak bulunur. (Köryılansigillerden.)

— ANSİKL. *Ophisaurus*'un gövdesinin yan taraflarında bir deri kıvrımı yer alır. (Belibaşlı türü *Ophisaurus apus*'tur. Rusya'nın güneyinde, Balkanlar'da ve Küçük Asya'da yaşar. Bu cinsin diğer türlerine Asya, Kuzey Afrika ve Meksika'da rastlanır.) [L]

OPHİSURUS i. Avrupa denizlerinde rastlanılan yüzgeçsiz balık.

— ANSİKL. *Ophisurus*'lar silindirimsi, ince uzun gövdeli, uzun başlı, iyice yarık ağızlı, ince dişli, çıplak derili balıklardır. Yılan ophisurus (*Ophisurus serpens*) Akdeniz'de çok görülen, 2 m uzunluğunda, üst tarafı esmer, alt tarafı gümüşü beyaz renkte yaldızlı sarı bir balıktır. (L)

OPHİTES i. (yun. k.). Din tar. Yılanı insanlara kurtarıcı bilgiyi getiren haberci sayan tarikatın üyesi. (Bu tarikatın II. ve III. yy. larda Anadolu'da birçok taraftarı vardı.) [L]

OPHİUCHUS, Yılancı* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Oph). [L]

OPHONUS i. Kızıl veya esmer renkli, gececi ve kazıcı ağılı böcek. (*Ophonus sabulicola* ve *O. diffinis* Batı Avrupa'da bulunur. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

OPHRYNEİON veya **OPHRYNOS.** Esk. coğ. Anadolu'da (Troas bölgesi) şehir. Truva savaşlarıyle ilgili efsanede şehrin adı çok geçer. Lykophron'a göre Hektor bu şehirde gömülüdür. Eski yazarlar, şehrin, aslında Akamas tarafından kurulduğunu fakat Hektor'un oğlu Skamaudrios ile Aineas'ın oğlu Askanios'a maledildiğini belirtirler. Şehrin Attike-Delos Deniz birliğinin bir üyesi olduğu sanılıyor. M.Ö. 300'de

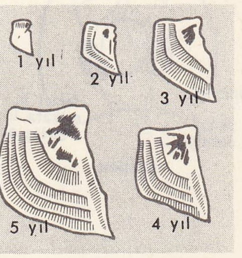

operkulimetri

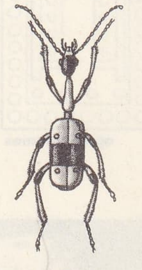

ophionea

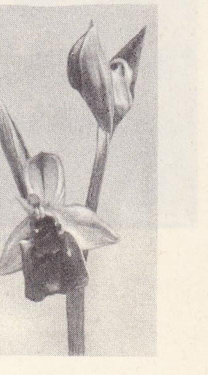

ophrys

Max OPHÜLS «Le Plaisir»den bir sahne

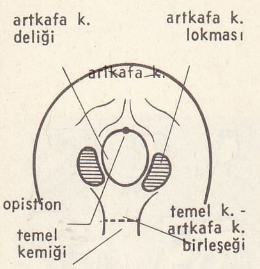

opistion

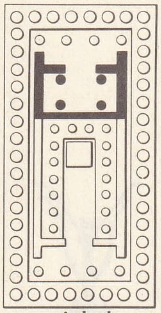

opisthodomos

opossum

şehrin sikke basım işi durdu. Strabon'a ve roma devri kalıntılarına dayanılarak bu tarihten sonra, şehrin önemini kaybetmekle birlikte uzun zaman varlığını sürdürdüğü kabul edilir. Şehrin kalıntılarına bugün Truva'nın yaklaşık olarak 30 km kadar kuzeydoğusunda rastlanmıştır. (M)

OPHRYODENDRON i. (yun. *ophrys,* kaş ve *dendron,* ağaç'tan). Tümkirpiklilerden birhücreli hayvan; üst tarafında, dimdik duran ve uçlarında küçücük dokunaçlar bulunan dikilgen ve çok büzülgen uzantılar yer alır. Çeşitli deniz hayvanlarının üzerine tutunarak yaşar. (L)

OPHRYS i. («kaş» anlamında yun. k.). Yaprakları, çiçekleri örümceğe, sineğe, arıya benzer acayip biçimli orkide. (Genellikle kalkerli topraklarda yetişen ophrys, süs bitkisi olarak bahçelerde de yetiştirilir. ama dikimi nazik bir iştir.) [L]

OPHTALMOSAURUS i. İhtiyozorlara yakın ve alt çenesi az dişli sürüngen fosil hayvan; Üst Jüra çağından Alt tebeşire kadar denizlerde yaşamıştır. (L)

OPHÜLS (max OPPENHEİMER, **Max** — denir), alman asıllı fransız tiyatro ve sinema rejisörü (Saarbrücken 1902-Hamburg 1957). Aktör olarak başladı, sonra Almanya'da sahneye birçok oyun koydu, ilk filmini 1931'de çevirdi. Meslek hayatını çeşitli ülkelerde sürdürerek birçok filim çevirdi: Almanya'da *Die Verkaufte Braut* (Satılmış Nişanlı) [1932]; Avusturya'da *Liebelei* (Aşk Oyunları) [1932]; İtalya'da *Herkesin Kadını* (La Signora di Tutti) [1933]; Fransa'da *Divine* (İlâhî Kadın) [1935], *La Tendre Ennemie* (Tatlı Düşman) [1936], *Werther* (1938), *De Mayerling à Sarajevo* (Mayerling'den Saraybosna'ya) [1939]; A. B.D.de *The Exile* (Sürgün) [1947], *Letter From an Unknown Woman* (Meçhul Bir Kadının Mektubu) [1948], *Caught* (Yakalanmış) [1949], *The Reckless Moment* (Fedakâr Ana) [1949]; yeniden Fransa'da *La Ronde* (Halka) [1950], *Le Plaisir* (Zevk) [1951], *Madame de ...* (1952) ve şaheseri olan *Lola* Montes* (1955). Oluşmasında tiyatro tecrübesinin ve eserlerinden faydalandığı yazarların da (*La Ronde*'un yazarı Schnitzler gibi) etkisi olan barok üslûbuyle, aldatıcı bir lüksle çevrelenen fertlerin özlemlerini, gösterişli dış şartlar altında mutluluk ve yaşama sevinci arayıp bulmanın güçlüğünü herkesten iyi ifade etmeyi bildi. Çoğu zaman halkça, hattâ gösterildiği yıllarda tenkitçilerce anlaşılmayan, özlem dolu, parlak filimleri, genç filim yapımcılarından pek çoğunu derinden etkiledi. (L)

OPİCİ. Esk. coğ. Campania'da yaşayan yerli (hint-avrupalı) halk. Opici'lerin Osk'larla yakın akraba oldukları sanılır. (L)

OPİCONSİVA i. (lat. k.). Esk. Rom. *Ops Consiva* şerefine yapılan şölenler (25 ağustos). [L]

OPİE (Amelia ALDERSON. Mrs. —), ingiliz kadın yazar (Norwich 1769-ay.y. 1853). Birçok şiir ve roman yayımladı. Mary Wollstonecraft'ın hayatından ilham alarak yazdığı *Adeline Mowbray* (1804) adlı roman anılmağa değer. (L)

OPİE (John), ingiliz ressamı (Cornwall'de 1761-Londra 1807). Portreleri (*Beyazlı Kadın,* Louvre) ve tarihî resimleri vardır. (L)

OPİENSKİ (Henryk), polonyalı müzik bilgini ve besteci (Krakow 1870-Morges, İsviçre 1942). 1920-1926 Arasında Poznan konservatuvarını yönetti, daha çok İsviçre'de yaşadı. Operalar (*Jakob Lutnista* [Lavtacı Jakob]), bir oratoryo (*Eliaçık Çocuk*), senfonik şiirler besteledi; ayrıca araştırmalar yayımladı: *Chopin, Polonya Müziği* v.b. (L)

OPİLİACEAE çoğl. i. Taçsız çiçekli, ikiçenekli bitkiler familyası; sandalgiller ve olacaceae familyalarına yakındır. Sıcak bölgelerde yetişen bu bitkilerde yumurtalık tek yumurtacıklı ve üst durumludur. (Yedi cinsi vardır; başlıca cinsleri: *causjera, lepionurus, opilia* v.b.) [L]

OPİLİONİDEA çoğl. i. Örümcek takımı. *Eşanl.* PHALANGİDEA.

— ANSİKL. *Opilionidae* takımındaki örümcekler bayağı örümceklerden farklı böceklerdir. Bunlarda zehir çengelleri zehirsiz ve iki ağızlı kıskaç şeklindedir; dört çift bacağı da son derece ince uzundur; karın kısmıyle başlığöğüs bir bütün teşkil edecek şekilde bitişik ve halkalar halindedir; ağ ipliği de yapamaz. Yumurtalarını, içeri çekebildiği uzun bir yumurta kanalıyle nemli yerlere bırakır. Bu örümceklerin çoğu taşların altında, yosunların içinde veya nemli yerlerde yaşar, bir kısmı ise kızgın güneş altında yollarda, tarlalarda güpegündüz koşar durur. Canlı ve ölü hayvanlarla, özellikle böceklerle beslenir. (L)

OPİLO i. Yassı elitralı, sarı ve siyah benekli, kızıl veya esmer renkli böcek; kurtçukları odun kurtlarını yiyerek beslenir. (Kınkanatlıların *cleridae* familyasından). [L]

OPİMİUS (Lucius), romalı konsül (öl. Dyrrachium M.Ö. 100'e doğr). M.Ö. 121'de konsül oldu; Gracchus'ların amansız düşmanıydı. Senato tarafından Caius Gracchus'a karşı kullanıldı. Elde ettiği olağanüstü yetkilerle, Aventinus'da savunmaya geçen Caius taraftarlarının üstüne yürüdü, Caius'tan ayrılanları bağışlayacağına söz verdi. Caius yenildi ve cesedi Tiber nehrine atıldı. Opimius, ertesi yıl kanunsuz davranışları dolayısıyle kovuşturmaya uğradıysa da, beraat etti. 109'da, her halde Yugurta'nın yolsuzluklarına âlet olduğu için, suçlanarak mahkûm oldu, yoksulluk içinde öldü. (L)

OPİMUS sıf. («zengin» anlamında lat. k.). Esk. Rom. *Opimus ganimet,* Jupiter Feretrianus'a adamak amacıyle, romalı generalin öldürdüğü düşman generalinden aldığı silâhlar. (L)

OPİNATOR i. Esk. Rom. Bizans devrinde, askerî annona görevlisi. (L)

OPİSTH(O)—, yun. *opisthen,* geride'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

OPİSTHODOMOS i. (yun. k.). Mim. Yunan tapınaklarında, *pronaos*'un karşı tarafına düşen arka kısım.

— ANSİKL. Yunan tapınaklarının çoğunda, özellikle peripteron'larda (her tarafı sütunlu binalar) bir *opisthodomos* vardır. Atina Parthenonu'nun opisthodomos'u tapınağın batı revakını meydana getiriyordu: kolonları birbirine ve köşe ayaklarına bağlayan yüksek parmaklıklarla çevriliydi ve asıl Parthenon'dan bir duvarla ayrılıyordu. Kutsal hazine M.Ö. 385'te Cella'ya taşınarak eski Parthenon'a devlet hazinesi yerleştirilince, Parthenon'un kutsallığı kalmadı. (L)

OPİSTHOPARİA çoğl. i. Paleozool. Yanak noktaları hareketli yanakların üzerinde bulunan trilobitler grubu. (L)

OPİSTİON (fr. *opisthion*). Antropol. Artkafa kemiği çukurunun arka orta noktası. (L)

OPİSTOGLİPHA çoğl. i. Zool. Bk. GERİDE OYUKLULAR.

OPİSTOGNATİZM i. (fr. *opisthognatisme*). Anat. Çene kemiklerinin bir tanesindeki gelişme bozukluğu; bozuk çene kemiği ötekinden daha geride bulunur. (L)

OPİSTOKRANİON i. (fr. *opisthocranion*). Artkafa kemiğinin arkaya doğru en çıkıntılı noktası. (L)

OPİSTOPROCTUS i. Denizlerin derin yerlerinde yaşayan kemikli balık; gözleri

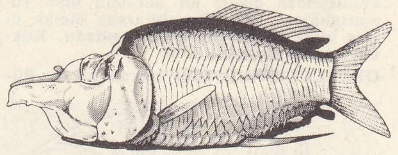

çekik ve çok iri (teleskop gözler), karın kısmı geniştir. (L)

OPİSTOSOMA i. Zool. Örümcekler sınıfından hayvanların gövdesinin art bölgesi; gruplara göre on iki veya on ikiden az bölütten meydana gelir (on iki olanlarda on veya on biri eşeysel organın arkasında bulunur). [L]

OPİSTOTONOS i. (fr. *opisthotonos*). Semiyoloji. Kasılmanın açıcı kaslarda ve vücudun sırt tarafındaki kaslarda daha kuvvetli olduğu tetanos şekli. (Opistotonos vücutta kavis şeklinde bir duruş meydana getirir.) [L]

OPİTZ (Martin), alman şairi (Bunzlau, Silezya 1597-Danzig 1639). 1620'den sonra geçici olarak himayesine girdiği nüfuzlu kişilerin yanında bazen eğitmenlik, bazen kâtiplik yaparak, oldukça kararsız bir hayat sürdü. Hollanda'ya yaptığı bir yolculuk sırasında, Heinsius ile tanıştı ve onun etkisinde kaldı. Polonya kralı Ladislaw IV'ün yanına kâtip ve tarih yazarı olarak girdi, üç yıl sonra vebadan öldü. Opitz, gerek sağlığında, gerek ölümünden sonra, yeteneğini aşan bir ilgi gördü. Özellikle, *Das Buch von der Deutschen Poeterei* (Alman Şiiri Üstüne) [1624] adlı eseriyle tanındı. Bu eserinde, hece sayısı yerine vurgu kurallarını koyarak ve şiir diline daha fazla esneklik, çeşitlilik ve zariflik getirerek, vezin anlayışına yenilik getirdi. (L)

OPİUS i. Bitki böceklerinde asalak yaşayan zarkanatlı böcek. (*Braconidae* familyasından). [L]

OPİYANİK sıf. (fr. *opianique*). Kim. Formülü

$$(CH_3O)_2C_6H_2(CHO)CO_2H$$

olan aromatik bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Opiyanik asit,* seyreltik sülfürik asit ile manganez dioksidin narkotine etkimesi sırasında kotarnin ile birlikte elde edilir. Asit-alkol (mekonin) ile diasit (veya hemipinik asit) arasındaki yükseltgenmede ara üründür. Eter, alkol ve sıcak suda çözünen, 150°C'ta ergiyen billûrlar meydana getirir. (L)

OPLADEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da, Wupper kıyısında; 38 100 nüf. Boyayıcılar. Makine yapımı. Tren atelyeleri. (L)

OPO—, yun. *opos,* özsu'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

OPOBALSAMUM i. Eczc. *Commiphora opobalsamum*'dan (*terebinthaceae* familyası) elde edilen ve anasona benzer hoş bir kokusu olan yağlı reçine; *mekke belsemi, mısır belsemi* de denir, lavantacılıkta kullanılır. (L)

OPODİDİM i. ve sıf. (yun. *ops, opos,* yüz ve *didumos,* çift'ten fr. *opodidyme*). Teratoloji. Bir baş üzerinde iki yüzü olan ucube. (L)

OPOLE, esk. alm. **Oppeln,** Polonya'da şehir, Orta Silezya'da, voyvodalık merkezi, Odra ırmağı kıyısında; 66 900 nüf. Çimento fabrikaları. Seramik. İmalât metalürjisi. Dokuma (yün) sanayii.

— Tar. Oppeln düklüğünün eski başkenti olan şehir, 1532'de Avusturya'ya, sonra 1742'de Silezya ile birlikte Prusya'ya geçti; 1945'te Polonya'ya verildi.

— *Opole voyvodalığı,* 970 000 nüf. Orta Silezya'da, Odra ırmağının her iki yanında, Odra'nın güneyinde. Oldukça verimli olan topraklarında buğday ve şeker pancarı yetiştirilir. Kumların daha çok olduğu kuzey bölgesinde çavdar ve patates tarlaları ve ormanlarla örtülüdür. (L)

OPORİNUS, alman hümanisti ve basımcısı Johannes *Herbster*'in yunanlılaştırılmış adı (Basel 1507 - ay.y. 1568). 1530'da Basel okulu müdürü, 1533'te aynı şehir üniversitesinde yunanca profesörü oldu. Thomas Platter ile bir basımevi kurdu (1541); 1544'ten sonra basımevini tek başına yö-

Foto. LAROUSSE

netti. Burada basılan çok sayıda eser arasında, özellikle Kur'an'ın latince tercümesi ve Vesalius'un *Anatomia*'sı (Anatomi) sayılabilir. (L)

OPORTO. Bk. PORTO.

OPORTÜNİST sıf. ve i. (fr. *oportuniste*). Oportünizmi uygulayan, oportünizmden yana olan, fırsatçı: *Oportünist siyaset.* (M)

OPORTÜNİZM i. (fr. *opportunisme*). Davranışlarını, ahlâkî ilkeler veya düzenli bir plandan çok, kişisel çıkarlarına en uygun düşecek tarzda içinde bulunulan anın şartlarına göre ayarlama, fırsatçılık. (M)

OPOSSUM i. (algonkinlerin dilinden alınma anglo-amerikan k.). Amerika keseli hayvanlarına verilen genel ad. (Opossum'ların postu çok değerlidir; boz veya esmer olan kılların dibi sarımsı beyaz, uçları parlak beyazdır. Kürkü ya doğrudan doğruya manto, yaka ve kol süsü yapımında kullanılır veya boyanarak zerdava taklidi kürk yapılır: *oppossum-skunks.*) Bk. SARIG. (L)

OPOTERAPİ i. (fr. *opothérapie*). İnsanda bir besin veya bir organın yokluk veya yetersizliğini, sağlam bir hayvandan alınan aynı bez veya organla veyahut bunlardan çıkarılan hülâsalarla karşılamayı öngören tedavi. *Eşanl.* ORGANOTERAPİ.

— ANSİKL. *Opoterapi,* çok eski bir tedavi usulüdür; öteden beri uygulanagelen pratik bilgilere dayanırdı. Hippokrates zamanında da bilinen bu usul geleneklerle XVIII. yy.a kadar geldi ve bu yüzyılda en yüksek dereceyi buldu. Tarihöncesi zamanlarda bazı vahşî kavimler avladıkları hayvanların veya öldürdükleri düşmanların bazı organlarını, bunlardaki üstün nitelikleri kendilerine aktarmak amacıyle yerlerdi. 1888'de Brown-Séquard'ın içsalgı hakkındaki keşiflerinden sonra bu tedavi yeniden ortaya çıkarıldı ve ilmî temellere oturtuldu. Taze organlarla tedavinin sağlanması çok güçtür; bu yüzden organlar ilâç haline getirilip soğurulması kolaylaştırılır, ağız, makat veya deri yoluyle verilir; organların ilâç haline getirilmiş başlıca şekilleri şunlardır: 1. kurutulup toz haline getirilen ve «kuru organ özü» veya «organ tozu» denilen ilâçlar; 2. bu tozlardan yapılmış şırınga edilebilir ilâçlar; 3. bazı bezlerden ayrı ayrı elde edilen özütler; meselâ tiroyitten çıkarılan tiroksin, böbreküstü bezinden çıkarılan adrenalin v.b. Organlar hayvan kesilir kesilmez sterilize âletlerle yerlerinden alınır ve sterilize kaplarda saklanır.

Şırınga edilebilen organ özütlerinin hazırlanması özel kurallara bağlıdır.

İki dünya savaşı arasındaki devreden beri opoterapi yerine, sentezle veya billûrlaştırma yoluyle elde edilen saf hormonları vücuda sokma tedavisi anlamına gelen hormonoterapi kelimesi daha çok kullanılmaktadır. (L)

OPPELİA i. Orak biçiminde kabarık çizgilerle bezekli, hafifçe göbekli, yassı kavkılı ammonit; jüra tabakalarında çok yaygındır. (*Oppelidae* familyasının örnek tipi.) [L]

Oppel-Kundt yanılsaması. Deneysel psikol. Oppel-Kundt yanılsaması, birbirinden eşit uzaklıkta paralel dik çizgilerle birçok parçaya bölünmüş bir doğru parçasının, kendisine eşit olan, fakat dikmelerle bölünmemiş başka bir doğru parçasından daha büyük gözükmesi şeklinde ortaya çıkar. Piaget, Oppel-Kundt yanılsamasının yaşla arttığını ortaya koydu (ikincil yanılsama).

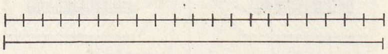

Demek ki, algısal araştırıcı faaliyetlerin gelişmesi, bu olayı açıklayabilir. Algılama faaliyeti, deneklerin, kesikler arasındaki fasılaları daha iyi görmesine yol açmakta ve bu durum, merkezleştirme etkisinden doğan karşılaştırmaları çoğaltmakta; aynı zamanda, bu çizginin daha büyük görülmesini açıklamaktadır. Oysa küçük yaştaki çocuklar, aksine, kesikli çizgiyi bir bütün olarak algılarlar; bundan ötürü çizgiyi pek az miktarda büyük sanırlar. (L)

OPPELN. Bk. OPOLE.

Oppenheim belirtisi. Patol. Bacağın öndış bölgesindeki kaslar üzerine yukarıdan aşağıya doğru bir baskı yapıldığı zaman ayak başparmağının gerilmesi. (Bu belirti piramit yollarındaki bir bozukluğun işaretidir.) [Adını alman nöroloğu Hermann *Oppenheim*'dan (1858-1919) alır.] (L)

OPPENHEİMER (Harry), güney afrikalı sanayici ve siyaset adamı (Kimberley 1909). 1957'de babası Renest Oppenheimer'in yerine, Anglo-American corporation'ın başına geçti. Altın, bakır, uranyum, kömür v.b. üreten elli kadar şirketi kontrolu altına aldı. Çeşitli ticarî işlemlerini yürüten birçok bankanın sahibi olan Oppenheimer, aynı zamanda dünyanın en büyük elmas üreten işletmesi De Beers Consolidated Mines Limited'in başkanıdır; elmas ticareti yapan Diamond corporation adlı merkezî kuruluş da bu işletmeye bağlıdır. Merkezi Londra'da olan bu sonuncu ortaklık, S.S.C.B.'deki üretim dahil olmak üzere, dünya ham elmas piyasasının aşağı yukarı yüzde doksanını kontrolu altında bulundurur. (L)

OPPENHEİMER (Jacob Robert), amerikalı fizikçi (New York 1904 - Princeton 1967). Harvard, Cambridge ve Göttingen üniversitelerinde okudu; 1929'da Kaliforniya üniversitesinde fizik profesörü oldu. Atomun kuvanta teorisi üstüne eserler verdi; 1943'te, Los Alamos Atom Enerjisi Araştırma merkezine yönetmen tayin edildi; burada ilk uranyumlu bombayı gerçekleştirdi. 1947'de Princeton enstitüsünün yönetmenliğine getirildi. Atom Enerjisi Danışma komisyonu başkanıyken, 1954'te görevinden alındı. 1963'te Enrico-Fermi ödülünü kazandı. (L)

OPPENORDT (Gilles Marie), **Fransız Borromini'si** diye anılır, fransız mimarı ve süslemecisi (Paris 1672-ay.y. 1742), Alexandre Jean Oppenordt'un oğlu. Hardouin - Mansart'ın öğrencisiydi, 1692'den 1699'a kadar Roma'da kaldı. Paris'e dönüşünde Saint-Sulpice kilisesinin planını yaptı ve bir süre yapım işlerini yönetti; ama kendine has iç süsleme üslûbunu Palais-Royal'in dairelerinde, başrahibin ikametgâhında ve Temple'da uyguladı. (L)

OPPERT (Jules), alman asıllı fransız şarkiyatçısı (Hambourg 1825 - Paris 1905). 1847'de Fransa'ya gitti. Çivi yazısı üstüne incelemeler yazmak için Mezopotamya bölgesine gönderildi (1851). Collège de France'ta asur arkeleojisi profesörlüğüne getirildi (1874). Başlıca eserleri: *Eléments de Grammaire Assyrienne* (Asur Gramerinin Temel Bilgileri) [1860]; *Histoire des Empires de Chaldée et Assyrie ...* (Kalde ve Asur İmparatorlukları Tarihi...) [1866], *Études Sumériennes* (Sümerler Üstüne İncelemeler) [1881] v.b. (L)

OPPİA (GENS), pleb asıllı roma ailesi. Üyeleri CAİUS OPPİUS. M.Ö. 215'de tribunus oldu. *Lex Oppia*'yı (Oppia kanunu) kaleme aldı; —QUİNTUS OPPİUS, general. Mithridates'e karşı açılan savaşa katıldı (M.Ö. 88), yenildi, Sulla'nın müdahalesi üzerine serbest bırakıldı; —CAİUS OPPİUS (M.Ö. I. yy.), Sezar'ın subayı ve dostu; Sezar tarafından sık sık, özel ve siyasî çıkarlarını savunmakla görevlendirildi. Sezar İspanya'dayken, Balbus ile birlikte onun partisini yönetti. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Octavianus'un tarafını tuttu. Hirtus'un yazdığı ileri sürülen *İskenderiye, Afrika ve İspanya Savaşları* adlı eser ona mal edilir. (L)

OPPİANOS, yunanlı didaktik şair (Korykos, Kilikya M.S. 150'ye doğr.). 177-180 Arasında, Marcus Aurelius ile Commodus'a ithaf ettiği, *Kynegetika* (Balık Avı Üstüne) adlı şiiri yazdı. (L)

OPPİANOS, yunanlı didaktik şair (M.S. III. yy.). Apameia (Suriye) asıllıydı. Av üstüne bir şiir yazdı: *Ta Kynegetika.* Oppianos, bazen Kilikyalı Oppianos ile karıştırılmıştır. (L)

OPPİDO MAMERTİNA, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), Aspromonte'de; 11 800 nüf. Birçok defa depremlerle yıkıldı. (L)

OPPİDUM i. Esk. Rom. Oturulabilecek yerleri olan veya olmayan bir tahkimli sığınağı belirten cinsil terim. (Oppidum'lar genellikle Enserune, Entremont, Gergovia, Alesia ve Beuvray tepesi gibi yüksek yerlerdir.) || Sirkin parmaklıklar tarafında bulunan ve carceres denen bölümü. (L)

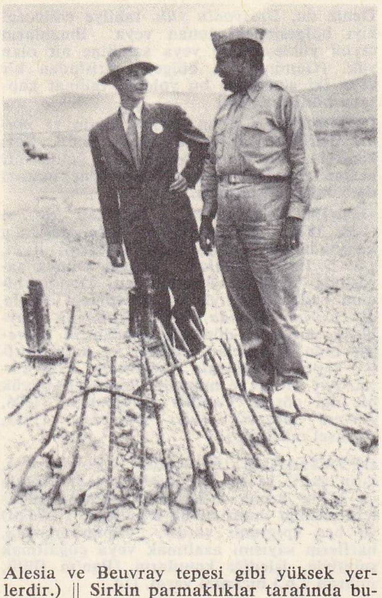

J. Robert OPPENHEİMER (solda) tümgeneral Leslie Groves ile Alamorgada'da (New Mexico) ilk atom bombasının patlatıldığı yerde (temmuz 1945)

OPPLAND, Orta Norveç'te idare bölgesi (fylke); 166 200 nüf. Merkezi, *Lillehammer.* (L)

OPPOLZER (şövalye Theodor VON), avusturyalı astronom (Prag 1841-Viyana 1866). Viyana üniversitesinde astronomi ve geodezi profesörü oldu. Gök mekaniği, özellikle gezegen ve kuyrukluyıldız yörüngelerinin tespitine çalıştı. 1873'te özel bir rasathane kurdu ve geodezi araştırmalarını yönetti. (L)

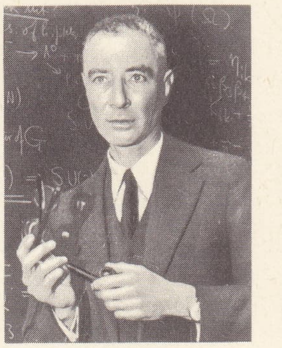

OPPENHEİMER

OPRİÇNİKİ çoğl. i. Korkunç İvan IV zamanında, opriçnina üyelerini belirtmek için kullanılan rusça terim. (L)

OPRİÇNİNA i. 1565'te Korkunç İvan IV'ün kendi güvenliğini sağlamak için kurduğu muhafız birliği.

— ANSİKL. Bu birlik, boyarlar ile eski prens ailelerine korku saldı. Hareket alanı *opriçnina* (kırk şehir veya köy) denen ve Moskova devletinin öteki topraklarından ayrılan bir bölgeyi kapsıyordu. Bu bölgede çar, boyarların mallarına dilediği zaman elkoyabilir ve bu malları «opriçniki»lere dağıtırdı. Moskova hükümdarlarının büyük soylular sınıfına karşı giriştiği bu ilk mücadele, İvan'ın ölümünden sonra şiddetli tepkilere yol açtı. (L)

OPS. Rom. mit. Verimlilik ve bolluk tanrıçası (adı, osk dilinde «toprak» anlamına gelir). Saturnus ile birleştirilerek yunan tanrıçaları Rea ve Kybele ile özdeşleştirildi. *Regia*'da bir tapınağı vardır. Burada *Ops Consiva* adıyle kendisine saygı gösterilirdi; sonra Forum'da adına bir tapınak inşa edildi. Onuruna yılda iki kere şenlikler yapıldı: opiconsiva'lar (25 ağustos) ve opalia'lar (19 aralık). [L]

OPSİÜRİ i. (yun. *opse*, geç ve *uron*, sidik'ten fr. *opsiurie*). Patol. Sidiğin sulu kısmının dışarı atılmasında meydana gelen gecikme; saat başı sidik toplayarak meydana çıkarılır. (Suyun bağırsak tarafından emilmesinde bir gecikme olduğunu ve bunun sonucu olarak kapı toplardamarında bir dereceye kadar hipertansiyon meydana geldiğini gösterir; çoğu zaman bir karaciğer hastalığına işarettir.) [L]

G.M. OPPENORDT «İtalyan Üslûbu Çeşme» (Huquier'nin gravürü) Cabinet des Estampes, Paris

OPSİYON i. (fr. *option*). Bank. Borç senetlerinin bankalara ödenmesi için vade tarihinden itibaren tanınan 2 işgünü.

— Tic. Bir alışverişin karara bağlanması için genellikle satıcının alıcıya tanıdığı süre. (Satıcı, bu süre sonunda malını başkasına satmakta veya fiyatı yükseltmekte, yahut satış şartlarını değiştirmekte serbesttir.)

— Turizm. Belli bir tarih için, vapur veya uçakta, önceden ödeme yapmadan, şarta bağlı yer ayırtma. (M)

OPSİYONLU sıf. (*opsiyon*'dan *opsiyon-lu*).

Foto. Encyclopedia Americana; A.F.P. (LAROUSSE)

Deniz tic. *Opsiyonlu yük,* tahliye edileceği kıyı bölgesindeki liman veya limanların tayini yükleyicisine veya sahibine ait olan yük. (Geminin bu bölgeye girişinden bir veya iki gün önce bu yoldaki talimat kaptana bildirilir.) [M]

OPSOMANİ i. (yun. *opson,* besin ve *mania* delilik'ten fr. *opsomanie*). Patol. Bazı kişilerin, tad ayırımı gütmeden yalnız bir besine veya bir besin kategorisine marazî düşkünlük göstermesi. (L)

OPSOMER (Isidore), belçikalı ressam (Lier 1878 - Anvers 1967). Önce, doğduğu kasabadan görüntüler çizdi (*Filozof, Âyin, Lier'li Vaftiz Anaları*). Birinci Dünya savaşında tanıştığı Breitner'den, resmin biçimi kadar havasıyle de ilgilenmeği öğrendi (*Karlar Altında Delft, Hollanda Köylüsü*). Anvers'e dönünce akademiye profesör oldu. Çıplaklar, figürler ve natürmortlar yaptı (*Yumurtalı Natürmort,* 1928 Paris, Art Moderne müzesi). Portreleri büyük bir ilgi gördü: *Camille Huysmans* (1926, Anvers müzesi), *Jules Destrées* (1935, Brüksel müzesi). [L]

OPTATİANUS (Publianus - Porphyrius), latin şairi, M. S. IV. yy.da yaşadı. 329'da ve 333'te Roma valisi oldu. Constantinus için yazdığı manzum bir *Panegyris*'i (övgü) ve beş epigramı vardır. Epigramlarına, harflerin sayısını azaltmak veya çoğaltmak suretiyle, işlediği konuların (Pan'ın flütü, mihrap v.b.) biçimini verdi. (L)

OPTİK sıf. (yun. *optike tekhne,* görme sanatı'ndan fr. *optique*). Fiz. Görme ile ilgili olan. || *Optik açı,* gözlemcinin gözüyle bir nesnenin boyutlarından birinin iki ucunu birleştiren ışınların yaptığı açı. (*Görünür çap* da denir.) || *Optik cetvel,* konumu bir verniye yardımıyle kesin olarak ayarlanan, üzerinde mercekleri taşıyan desteklerin kaydırıldığı, yatay olarak bölümlenmiş cetvel. (Bu âlet merkezî optik sistemlerini incelemek, özellikle odak uzaklıklarını ölçmekte kullanılır.) || *Optik merkez,* bir merceğin asal ekseni üzerinde, birbirine paralel bir gelen ışın ile bir çıkan ışına tekabü eden bütün ışınların geçtiği nokta. || *Optik sanrı,* cisimlerin uzaklık, boyut, şekil ve renkleri üstündeki görüş verilerinin yanlış yorumu: *Syerap, bir optik sanrıdır.* || *Optik sistem,* bir görüntü elde etmeğe yarayan mercek, ayna ve prizmalardan meydana gelen bütün. (Kullanılan sistemlerde çoğu zaman bir dönme ekseni bulunur, bunlara *merkezî* sistemler denir.) || *Optik yol,* ışığın aldığı çeşitli yolların, geçilen ortamın mutlak kırılma indisleriyle çarpımlarının toplamı: $L = n_1l_1 + n_2l_2 + n_3l_3 + \ldots$ (Optik yol, ışığın aynı süre içinde boşlukta alacağı yoldur. Fermat ilkesine göre, bir noktadan öbürüne giden ışık ışınının optik yolu duraklıdır [maksimum veya minimum].)

— Mekan. *Optik çizim,* çok büyük demir işlerinin, özellikle gemi gövdelerinin yapımında, epürün, yapılacak parsanın gerçek boyundaki ışıklı izdüşümünü yere düşürerek yapılan çizme metodu. (Saçlar, bu ışıklı iz üzerinden, oksiasetilen hamlacıyle veya başka bir âletle kesilir.)

— Metrol. *Optik birimler.* Bk. ÖLÇÜ, MUM, KANDELA, LÜMEN, LÜKS, DİYOPTRİ.

— Miner. *Optik eksen,* bir billûrda, çift kırılma olayının görülmediği doğrultu. (Bir billûrun bir tek temel simetri ekseni varsa, optik eksen bu temel eksenin doğrultusundadır. Temel simetri ekseninin bulunmadığı ortorombik, monoklinik ve triklinik sistemlerde billûrların iki optik ekseni vardır; bu eksenler arasındaki açı, mineralin cinsine ve ışığın dalga boyuna göre değişir.)

◆ **i.** Işık kanunlarını ve görme olaylarını inceleyen fizik dalı. || *Teşm. yol.* Işık olaylarına benzer şekilde gelişen ve magnetik ışınımlar doğuran olayların incelenmesi: *Kızılaltı, morötesi ışınımlar optiği. Kısa dalgalar optiği* v.b. || *Çizgisel olmayan optik,* maddesel bir ortamda, elektromagnetik alanın genliği çok büyük olduğu zaman, elektromagnetik dalgaların yayılmasında görülen özelliklerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Elektronik optik,* elektron yörüngelerindeki sapmaların, ışık ışınlarıyle benzerliklerinden yararlanarak incelenmesi. || *Fiziksel optik,* optik olayları, ışığın dalgalı veya tanecikli yapısına dayanarak inceleyen optik dalı. || *Geometrik optik,* ışığın nitelikleri üstünde bir varsayım yapmaksızın, yansıma ve kırılma kanunları ile doğrusal yayılma ilkesi üstüne kurulan optik dalı.

— ANSİKL. Fiz. Işığın bir doğru boyunca yayıldığı daha Babilliler zamanında biliniyordu. Pythagoras, Demokritos, Eflatun, Empedokles ve Eukleides, görme olayını, gözden yayılan herhangi bir şeyin nesneye ulaşması şeklinde açıklıyorlardı. Aristoteles, göz ile nesne arasında, tıpkı sesin kulağa kadar ulaşmasına yardım eden hava gibi, görme ışınlarına aracılık eden bir ortamın varlığını kabul ediyordu. Eflatun okulu ise, daha o zamanlar yansıma kanunlarını biliyordu. İlk *optik* âletleri, Mısır mezarlarından çıkarılan, madenden veya obsidiyenden yapılmış düzlem aynalardır; Romalılar, ayrıca içbükey ve dışbükey aynalar da yapıyorlardı. Ptolemaios, *Optik* adlı eserinde kırınımı incelemiş, ışığın havadan suya ve cama girerken uğradığı sapmayı ölçmüştür. İbni Heysem (XI. yy.) ise, ışığın yayılımı üstüne daha doğru bazı düşünceler ortaya atmıştır.
Batı'da optik incelemeler ancak XIII. yy.da başladı. Kurşunla sırlanmış aynalardan ilk defa söz eden Vincent de Beauvais'dir; daha sonra ünlü simyacı Raymond Lulle, bu aynaların yapımını ayrıntılarıyle uzun uzun anlatmıştır. 1317'de ölen Floransa'lı bir soylu, Salvino Degli Armati, «kelebek gözlük» denilen ilk gözlüğü yaptı. Roger Bacon (1214-1294) gökkuşağının oluşumunu açıkladı ve küresel aynaların odağını belirledi. XV. yy.da Napoli'li Della Porta (1538-1615) Bacon'ın keşfettiği «karanlık oda»yı geliştirdi ve sihirli feneri tasarladı; daha sonra bu fener, P. Kircher tarafından tamamlandı. XVII. yy. başlarında hollandalı optikçiler (Jansen, Lippershey) ilk dürbünü yaptılar; buna bugün «Galilei dürbünü» denir, çünkü bu dürbünü 1609'da ilk defa bilimsel olarak kullanan Galilei oldu. Kepler (1571-1630) dışbükey göz merceği kullanarak 1611 yılında astronomi dürbününü yaptı. Descartes'ın *Dioptrique* (Diyoptrik) adlı eseriyle optikte yeni bir devir başladı (1637). Bu eserde, Snellius tarafından keşfedilen kırılma olayının temel kanunları, gökkuşağı teorisi ve görme olayları açık bir şekilde tanımlandı. Grimaldi tarafından gözlemlenen ve Hooke tarafından açıklanan kırınım, Boyle ve Hooke tarafından tanımlanan ince lamların renkleri ve E. Bartholin (1669) tarafından keşfedilen çift kırılmadan sonra Huygens polarma olayını keşfetti. Bu bilgin, ışığın, her yana yayılmış tartılamaz bir maddenin, yani eterin titreşimlerinden oluştuğunu (*dalga teorisi,* 1678) düşünüyordu; oysa Newton'a göre ışık, ışıklı cisimden olağanüstü bir hızla fırlayan ve aydınlanan cisim tarafından çekilen veya itilen somut taneciklerdir (*yayınım teorisi*). Bu aralar Römer (1644-1710), Jüpiter'in uydularını gözlemleyerek, ışığın yayılma hızını buldu (1676). Newton da, Zucchi ve Gregory tarafından düşünülen aynalı teleskopu gerçekleştirdi (1672). Ayrıca beyaz ışığın, farklı şekilde kırılan sonsuz sayıda renkli ışıktan meydana geldiğini ispatladı ve daha önce edinilmiş bilgileri birleştirdi (1704). XVIII. yy.ın ilk yarısında Bouguer (1698-1758) fotometrinin temellerini attı; Euler, Claraut, Alembert, renksemez mercekler yapabilmek için gerekli matematik şartları incelerken, Hall (1733) ve Dollond (1757) bu mercekleri yapmayı başardılar. Hadley sekstant'ın ilk tanımını yaptı (1731).
XIX. yy.da, dalga teorisinin galip gelmesiyle, bütün teoriler birleşti. Thomas Young (1773-1829) girişim olayını (1801-1803) keşfetti; Malus (1775-1812) belli bir açı altında yansıyan bir ışığın polarmaya uğradığını deneysel olarak ispatladı; Fresnel (1788 - 1827) sürekli çalışmalarla yayınım teorisini iyiden iyiye çürüttü. Ayrıca 1812 yılında Argo'nun keşfettiği renkser polarma teorisini, dairesel polarmayı keşfederek tamamladı. Cauchy, optiğin temel olaylarını matematiksel analize uyguladı. Biot (1774-1862) ise dönel polarmayı gözlemledi ve ilk sakarimetreyi yaptı. Fizeau disli çark metoduyle (1849), Foucault dönen ayna metoduyle (1862) ışığın hızını ölçtüler. Pasteur, Des Cloizeaux Mallard, Wyrouboff, Mascart ve Kerr billûr optiğinin sırlarını (hemiedri, çok renklilik, elektriksel çift kırılma v.b.) çözmeğe çalıştılar. Maxwell ışığın elektromagnetik teorisini (1869) kurarken, Faraday magnetik dönel polarmayı (1845) buldu. Kirchhoff ve Bunsen, kendilerinden öncekilerin tayf gözlemlerini sistemleştirerek tayf analizinin (1860) çeşitli metotlarını buldular.
1884 Yılında Violle ışık ölçeğini hazırladı. Amerikalı Michelson, kadmiyumun dalga boyunu metre cinsinden ölçtü. Uygulama alanında Niepce ve Dauerre, gümüş tuzları üstünde ışığın indirgeyici etkisinden yararlanarak fotoğrafçılık konusuna girdiler (1839). Cros ve Ducos du Hauron (1869) çok renkli resimleri fotoğrafla elde etmek için dolaylı bir usul tasarladılar, Lippemann nesnelerin tabiî renkte fotoğraflarını çekti (1891).
1895 Aralığında Röntgen, âdi ışıkların geçemediği saydamsız ekranları geçebilen X ışınlarını buldu (görülmeyen nesnelerin fotoğrafı); H. Becquerel uranyum tuzlarında buna benzer özellikler bulunduğunu açıkladı (gamma ışınları). Bu yeni ışınımlar, dalga boyu en uzun olanlardan (radyoelektrik dalgalar), dalga boyu en kısa olanlara (gamma ışınları), yani 0,4 × 10^{-4} sm'den 0,75 × 10^{-4} sm arasında olanlara kadar elektromagnetik dalgalar dizisini tamamladı. 1895'te Lorentz'in, sonra Planck ve Bohr'un elektronik teorisi içinde kurulan ışık teorisi, 1924 yılında Louis de Broglie'nin dalga mekaniğinde genelleşti ve birleşti.

● *Çizgisel olmayan optik.* Bütün optik kanunlarının açıklaması, ışığın, zamanın sinüsoidal fonksiyonu olan ve Maxwell denklemlerine uygun şekilde uzayda yayılan bir E elektrik alanı ile bir H magnetik alanı tarafından doğurulmuş elektromagnetik dalgalar olduğu kabul ederek yapılabilir. Bir elektrik alanının etkisindeki maddesel bir ortam, bu alanla orantılı bir polarma gösterir: P = KE (burada K oranti sabiti, ortamın yalıtkanlık kabiliyetidir).
Yayılma hesaplarında, bağıl yalıtkanlık sabiti $\varepsilon r = 1 + K$ (veya kullanılan birimler sistemine göre $1 + 4\pi K$) kullanılır ve teorik olarak $n = \sqrt{\varepsilon r}$ ortamın kırılma indisinin varlığı doğrulanır.
Fakat laser*in bulunmasından sonra elde edilen ışık dalgalarının elektrik alanı o kadar şiddetlidir ki, ortamda indüklenen P polarması artık elektrik alanının E genliğinin çizgisel bir fonksiyonu değildir. Bu yüzden, kırılma indisi kavramı burada bir anlam taşımaz ve dalgaların yayılışı tamamen özel kanunlara bağlanır. Bu özellikler arasında kendiliğinden odaklaşma olayı (laser'den çıkan paralel ışık demeti ortam içinde kendi kendine odaklaşma eğilimi gösterir ve ince filamanlar halinde toplanır) ve harmoniklerin (laser'den çıkan kırmızı ışık demeti bir ortamda yayıldığında, frekansı, bu gelen ışığın frekansının iki katına eşit morötesi dalgaların meydana geldiği görülür) oluşumu sayılabilir.

● *Elektronik optik.* Hareket halindeki elektronlar, elektrik veya magnetik alanların etkisiyle saparlar. Eksene göre simetrik

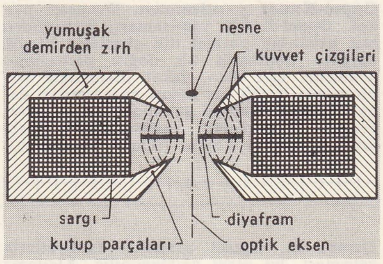

olan alanların elektron demeti üzerindeki etkisi merceklerinkine benzer. Elektronik mercekler, elektrostatik (silindir biçiminde kondansatörler) veya elektromagnetik (bobin veya elektromıknatıs) olabilir. Bu merceklerle, elektronlu optik âletler (elektronik mikroskop, elektronik teleskop) yapmak mümkündür. (L)

Optik *veya Işığın Yansımasının, Kırılmasının, Sapmasının ve Renklerinin İncelenmesi.* Newton'ın eseri (1704). Bu eser üç kitapta toplanır. Birinci kitap iki bö-

lümden meydana gelir; ilk bölümde ışığın yayılması ve yansıması, ikinci bölümde de tayflara ayrışması incelenir. İkinci kitap tabiî cisimlerin rengi ile lamların rengi arasındaki benzerlikten faydalanarak ince lamların renklendirilmesini inceler. Üçüncü kitap, kırılma ve renkler üstündeki genel gözlemleri kapsar. (L)

OPTİKOGRAF i. (fr. *opticographe*). Çok küçük harfler çizmeğe yarayan optik âleti. (L)

OPTİMAS i. (lat. k.). Esk. Rom. Soyluları belirten ad ve *teşm. yol.* Roma'da soylular partisi. (L)

OPTİMATAİ i. (lat. k.). Bizans tar. Adını bir askerî taktiğe (*optimate taktiği*) veren seçkin barbar birliğine (*optimates*) bağlı asker. (L)

OPTİMATES i. (lat. k. *optimus*, en iyi'den). Esk. Rom. Roma'da soylular ve *teşm yol.* Aristokrat partisi için kullanılırdı. (L)

OPTİMİST sıf. ve i. (fr. *optimiste*, iyimser). Felsefî görüşü veya yaratılışı gereği her şeyde iyi olanı görme eğiliminde olan. || *Teşm. yol.* Güven, umut veren. (L)

OPTİMUM i. (fr. *optimum*). Bir şeyin en elverişli durumu.

— Demogr. *Nüfus optimumu*, bir memleketin tabiî kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasını sağlayabilecek nüfus yoğunluğu.

◆ Sıf. En elverişli, en iyi. (ML)

OPTİMUS sıf. («üstün» anlamında lat. k.). Rom. mit. Jupiter Capitolinus'un sıfatı: *Jupiter Optimus Maximus.* (L)

OPTO —, yun. *optos*, görünür'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

OPTOELEKTRONİK i. (fr. *opto-électronique*). Elektronik ile ışık ışınımları arasındaki bağıntıları inceleyen fizik dalı. (L)

OPTOMETRE i. (fr. *optomètre*'den). Bk. ASTİGMATÖLÇER.

OPTOMETRİ i. (fr. *optométrie*). Fiz. Görmeyi inceleyen fizik dalı.

— Oftalmoloji. Optometre yardımıyle gözün görüş alanının ölçülmesi. (L)

OPTÜRATÖR i. Bk. OBTÜRATÖR.

OPUS i. (lat. k.). Müzik eseri. Çoğunlukla kısaltılmış şekliyle (OP) görülür: *Beethoven'in op. 110'u.* (L)

OPUS. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda şehir, Euripos yakınında, Lokris'li Opus'luların merkezi. Oligarşiyle yönetilirdi. Kyparissia yakınında yıkıntılar. (L)

Opus Dei, Papalıkça Madrid'de kurulan (1928) ve bütün hıristiyan âlemini etkileyen kurum. Amacı, çağdaş toplumda ve özellikle fikir çevrelerinde, hıristiyan ilkelerini yaymaktır. Etkisi özellikle İspanya'da güçlüdür. (L)

OPWİJK, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeybatısında; 9 100 nüf. Tarım pazarı. Dokuma sanayii. (L)

OPYA i. (fr. *opiat*). İçinde afyon bulunan macun. (L)

OPYOMAN i. (fr. *opioman*). Bk. AFYONKEŞ.

OPYOMANİ i. (fr. *opiomanie*). Bk. AFYONKEŞLİK.

OR (Cezmi), türk atleti (İstanbul 1921-ay.y. 1945). Atletizme, öğrenimini yaptığı Galatasaray lisesinde başladı. Piste ilk çıktığı yıl (1939) büyük başarı gösterdi; ertesi yıl millî takıma seçildi. Mısır'da yapılan karşılaşmalara katıldı. 1942'de 100 m, 1945'te 200 m Türkiye rekorlarını egale etti. Türk atletizminin en iyi sürat koşucularından biri olarak kendini gösterdi. Birçok şampiyonluk kazandı. Çeşitli mesafelerde on beş türkiye rekoru kırdı. 1940-1944 Yıllarında yapılan bütün millî yarışmalarda Türkiye'yi temsil etti. Genç yaşta tifodan öldü. Ölümünden sonra adına, her yıl yapılmak üzere milletlerarası atletizm yarışmaları (Cezmi Or kupası) düzenlendi. (M)

ORA i. (*o*, işaret sıfatı ve *ara*'dan *o ara* > *ora*). Anlatana göre belli bir uzaklıkta olan «o yer»: *Oraya, o küçük ve çukur yere gidip gömülmek mecburiyeti ona pek acı geldi* (Sabahattin Ali). *Bir yolunu bulurlarsa orada kalacaklarmış* (R. N. Güntekin). *Şakire hanım, oraya, Nihal'in karşısına çömelmiş, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir kimsenin vücudunda başkası tarafından işaret edilen yer: *Oram ağrımıyor. Oranıza ne oldu?* || *Orada burada*, her yerde, önüne gelen yerde: *Şimdi o gidip orada burada Mürebbiye aleyhinde dedikodu edecek* (H. R. Gürpınar). || *Oradan*, «o sebepten, o yüzden» anlamında: *Ben söyleyeyim, bakalım buldum mu? Şekerden... dedi. Bende var da oradan biliyorum* (A. H. Tanpınar). || *Oralarda*, o taraflarda, o bölgede: *Yalnız şurası iyi bilinen bir gerçektir ki, şairimiz Güney illerimizde doğmuş, oralarda yetişmiştir* (Cahit Öztelli). || *Oraya buraya*, her yere, her tarafa: *Oraya buraya adam saldılar* (N. Araz).

— DEY. *Oralarda olmamak*, aldırış etmemek, bilmezlikten, duymazlıktan gelmek: *Fakat ben, hiç oralarda olmuyor, onu ilk defa görmüş gibi konuşuyordum* (R. N. Güntekin).

◆ **Oralı** sıf. Belirtilen yerden olan, orada doğmuş olan: *Ben sizin oralı değilim.*

— DEY. *Oralı olmamak*, aldırış etmemek, önemsememek: *Pandeli, rumca küfre başladı. Süleyman hiç oralı olmadı* (Kemal Tahir).

◆ **Orası** i. «O yer» anlamında: *Orasını hiç beğenmedim, havası çok kötü: Ben orasını biliyorum. Ağabeyimle birkaç defa geldikti* (Ahmet Rasim). || «O cihet, o yön, o iş» anlamında: *Ama kendilerini oldukları gibi gösterebilmişler midir, orasını bilemeyiz* (N. Ataç). [M]

ORADEA, alm. **Grosswardein,** macarca **Nagyvarad,** türk. **Varat,** Romanya'da şehir, Crişana bölgesinin merkezi, Pannonia ovası kenarında; 120 000 nüf. Verimli topraklar ortasında kurulan, eskiden soyluların ikametgâhı ve dinî bir merkez olan Oradea'da çok güzel anıtlar vardır (XVIII. yy.dan kalma ortodoks ve katolik katedralleri, XII. yy.dan kalma kilise v.b.).

Eski ticaret ve el sanatlarının yanı sıra yeni sanayi tesisleri de kurulmuştur: deri sanayii, konfeksiyon, tezgâh yapımı, damıtma yerleri, bira fabrikaları, un ve yağ fabrikaları. Yakınında maden suları.

— Tar. Avusturya'nın Balkanlar'daki kalesi olan şehir 1241'de Tatarlar, 1474'te Türkler tarafından yıkıldı. Türkler bu şehri «Erdel ve Nemçe'nin (Avusturya) kilidi» sayarlardı. 1598'de sadrazam Satırcı Mehmed Paşa kumandasındaki türk ordusu burayı kuşattı. 1661-1692 yılları arasında Türklerin elinde kalan Oradea (Varat), bu tarihten sonra Avusturyalıların eline geçti. Birinci Dünya savaşından sonra (1918) Romanya'ya, 1940'ta Macaristan'a ve 1945'te tekrar Romanya'ya bırakıldı. (LM)

ORAK i. (esk. türk. *ormak* veya *oramak*, biçmek'ten *or-gak* > *ora-k*). Yarım çember biçiminde, yassı, ensiz ve keskin bir madenî kısımla buna bağlı bir saptan meydana gelen ekin biçme âleti: *Hacı Bayram Veli elinde orağı, kimin tarlasında iş varsa oradaydı* (N. Araz). || *Halk dili.* Ekin biçme, hasat: *Köylüler şimdi orakla meşguldürler* (Şemseddin Sami). || Hasat zamanı, ekin biçme mevsimi: *Orakta ödemek üzere para istikraz ederler* (Şemseddin Sami). [*Orak mevsimi* de denir.] || *Orak makinesi*, ot ve ekinleri biçmeğe yarayan makine. (Bu makine 30-35 orakçının işini görür. Çalışacağı tarlada büyük taş, çalı ve kökler bulunmamalıdır. Ekinler bir tarafa yatmış ise, makineyi aksi yönden işletmelidir.)

— Anat. Kavisli şekillerinden dolayı bazı zar kıvrıntılarına verilen ad. || *Beyin orağı*, beynin iki yarımküresi arasında, bir uçtan öbür uca uzanan sert zar kıvrımı. || *Beyincik orağı*, beyinciğin iki yarımküresi arasında dikey olarak uzanan sertzar kıvrımı.

— Zool. *Orak böceği*, ağustos böceği. || *Orak kuşu*, orak böceğinin büyük cinsi.

◆ **Orak-çekiç** blş. i. S.S.C.B.'nin ve komünist partilerinin amblemi; köylü sınıfıyle işçi sınıfının birliğini gösterir.

◆ **Oraklamak** geçl. f. Ekinleri orakla biçmek. (ML)

ORAKÇI sıf. ve i. (*orak*'tan *orak-çı*). Hasat mevsiminde, ekinleri bir ücret karşılığında biçen (kimse). [M]

ORAKÇILIK i. (*orakçı*'dan *orakçı-lık*). Orakçının işi. (M)

ORAKSI sıf. (*orak*'tan *orak-sı*). Orak şeklinde olan, eğri, kıvrık.

— Anat. *Oraksı bağ*, karaciğerin üst yüzünü diyaframa ve ön karın çeperine bağlayan karın zarı kıvrımı; içinde göbek toplardamarı bulunur.

— Kan bil. *Oraksı alyuvar*, bazı kansızlık hastalıklarında görülen orak şeklinde kıvrık alyuvar. (LM)

ORALİTE i. (fr. *oralité*). Psikopatol. Yenilir veya yenilmez her maddeyi ağıza götürme, koklama, yalama, yeme eğilimi. (Oralite şakak kabuğundaki lezyonlarla ilgili olabilir; bunama hallerinde görülür.) [L]

ORAMAR. Bk. DAĞLICA.

ORAMİN i. (fr. *auramine*). Difenilmetandan türeyen $NH=C[C_6H_4N(CH_3)_2]_2$ formülündeki boyarmadde.

— ANSİKL. *Oramin*, amonyum klorürün Michler ketonuna etkimesinden (bk. DİMETİLANİLİN) veya daha ekonomik olarak, dimetilanilin ve formolün yoğunlaşma ürünü ile kükürt karışımı üzerinden amonyak gazı geçirmekle elde edilebilir; renksiz bir bazdır. Ticarî ürün, özellikle tanenle mordanlanmış pamuğun boyanmasında kullanılan oramin klorhidrattır. Bu boyarmaddenin, *oraminler* (msl. oramin G) adı altında bilinen homologları da vardır. (L)

ORAMİRAL blş. i. Ask. Deniz kuvvetlerinde en yüksek rütbeli amiral.

— ANSİKL. Ask. Kara ve hava kuvvetlerindeki orgeneralin, deniz kuvvetlerindeki karşılığı olan *oramiral*, özellikle deniz kuvvetleri veya donanma kumandanlığıyle görevlendirilebilir. Rütbe işareti olarak, ceket kollarının ağzına yakın olan şeridin üzerinde ayrıca dört sıra ince sırma şerit vardır. En üstteki şerit, kolun üst kısmının ortasında yuvarlak bir çıkıntı yapar. Apolet zemini sarı sırma ile kaplıdır; beyaz madenden yapılmış palamut dalları ile kılıç ve dürbünden meydana gelen bir işaret (sembol); ayrıca, ikisi yan yana, ikisi üst üste olmak üzere dört tane beyaz madenî yıldız vardır. Beç, apolete, kırmızı zemin üzerine oturmuş olarak konur. (M)

ORAN i. (esk. türk. *ormak* > *oramak*, biçmek'ten *ora-n*). *Yeni.* İki şey veya bütünle parça arasında nicelik ve nitelik bakımından var olan ilgi, bağıntı: *Bu eve oranla sizin ev daha büyük.* (*Eşanl.* NİSPET.) || İki şey arasında bulunan uygunluk. (*Eşanl.* TENASÜP.) || Akıl yoluyle bir şey hakkında varılan yargı. (*Eşanl.* TAHMİN. TAKDİR.) || *—Esk.* Ölçü, ölçüm. || Biçme, biçim.

— Biyol. *Çekirdek - sitoplazma oranı*, çekerdek hacmi ile sitoplazma hacmi arasındaki oran: $\dfrac{\text{çekirdek hacmi}}{\text{sitoplazma hacmi}} = K.$

— Elektr. *Modülasyon oranı*, titreşimin en büyük ve en küçük genlikleri arasındaki farkın, genlikler toplamına oranının yüzde olarak ifadesi.

— İstat. *Korelasyon oranı*, regresyon doğruları üzerinde hiç bir varsayım yapılmadığı takdirde, genellikle n^2 sembolüyle gösterilen ve iki sayısal değişken arasında bulunan korelasyon indisi.

— Kim. *Sabit oranlar kanunu, katlı oranlar kanunu.* Bk. KİMYA.

— Mat. İki büyüklük, iki nicelik arasındaki bağıntı. || *Aritmetik oran* veya *fark oranı*, biri öbüründen çıkarılmakla elde edilmiş iki nicelik arasındaki bağıntı. || *Geometrik oran* veya *bölüm oranı*, biri öbürüne bölünmüş iki nicelik arasındaki bağıntı. || *İki büyüklüğün oranı*, ikinciyi birim kabul ederek birincinin ölçümü; birim olarak alınan bir üçüncü büyüklük yardımıyle ölçüldüklerinde, bu iki büyüklüğün ölçülerinin bölümü. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Sıkıştırma oranı*, patlamalı bir motorda, yanma odasının piston alt ölü noktada bulunduğu zamanki hacmi (silindirin pistonun üstünde kalan kısmı ile motor kafası arasındaki hacim) ile piston üst

orak

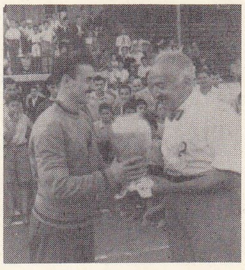

Cezmi OR

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

ORAN solda, liman; sağda, genel görünüş

ölü noktada bulunduğu zaman silindirin hacmi arasındaki oran. (Genellikle bu deyim kullanıldığı halde hacimler oranı demek daha doğrudur.) Bk. ANSİKL.

— Mim. *Oran birimi.* Bk. MODÜL.

— Tekst. Bir kumaş üzerinde el işi veya mekanik baskıyle yer yer tekrarlanacak bir süs motifinin en ve yükseklikçe boyutu: *Oran, teknik bakımdan kolay bir taslak elde etmenin tek yoludur.* || *Armür oranı,* bir kumaş armürünün, kareli desen kâğıdı üzerine çizilen ve bu kumaşın niteliklerini göstermeğe yeterli olan en küçük modeli. (Kumaş, bu armür oranının her yönde tekrarlanmasıyle meydana gelir.) || *Atkı oranı,* atkı ipliklerinin birbirlerini izleyerek yaptıkları armürün, kumaşın boyuna olarak tekrarlanan en küçük motifi. || *Çözgü oranı,* çözgü ipliklerinin birbirlerini izleyerek yaptıkları armürün, kumaşın enine olarak tekrarlanan en küçük motifi.

ORAN

— Zır. İkt. *Sütün yağ oranı,* bir kilo sütte bulunan yağ miktarı.

— ANSİKL. Mat. Aynı türden iki büyüklüğün *oran*'ı bir sayıdır. Bu durumda, göz önüne alınacak üç şık vardır:

1. birinci büyüklük, ikinci büyüklüğün katı kadar bir sayı olabilir; bu durumda; birincinin ikinciye oranı bir tamsayıdır;

2. birinci büyüklük, bir üçüncü büyüklüğün tam *m* katı, ikinci büyük de tam *n* katı değerinde olabilir: o zaman bu büyüklükler *ortak ölçülebilir*'dir ve oranları $\frac{m}{n}$'dir; bu, *oransal* bir sayıdır. Böylece, bir üçgenin ağırlık merkezi üç kenar ortayı $\frac{2}{1}$, yani 2 oranında böler;

3. büyüklükler *ortak ölçülemez* de olabilir, yani her ikisinin de tam katı oldukları üçüncü bir büyüklük yoktur; bu iki büyüklük arasındaki oran *orandışı*'dır. Böylece, bir karede, köşegenin kenara oranı $\sqrt{2}$'ye eşittir; aynı şekilde, bir çemberin uzunluğunun çapına oranı orandışı, hattâ üstün bir sayı olan π'ye eşittir. Kesirlerin hesap kuralları oranlar için de geçerlidir.

Ortak ölçülemez büyüklüklerin ve sonuç olarak orandışı sayıların pythagoras'çılar tarafından keşfi, Eudoksos'un, bu sayıların kullanılmasındaki bütün güçlükleri ortadan kaldıracak bir orantı* teorisini geliştirmesine kadar büyük şaşkınlık yarattı.

— Mekan. 8'lik bir *sıkıştırma oranı,* sıkıştırma zamanı sonunda gaz karışımının doldurduğu hacmin başlangıçtakinden sekiz defa küçük olduğunu gösterir. Yapımcılar, motor kafasının hacmini küçülterek bu oranı arttırma eğilimindedir; fakat sıkıştırma oranı belli bir sınırı aştığı anda motorda vuruntu başladığı için, bu sınırı aşmamak gerekir. «Yüksek sıkıştırmalı» denen özel motor kafaları, çok yüksek oktan sayılı benzin kullanmak şartıyle, bazı seri motorlara uygulanabilir. (LM)

ORAN, Cezayir'de liman şehri, Oran idare

İstasyon binası

ön planda, stadyum; arkada, şehirden genel görünüş

Paşa camiinin giriş kapısı

Foto. Morin, Delvert (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

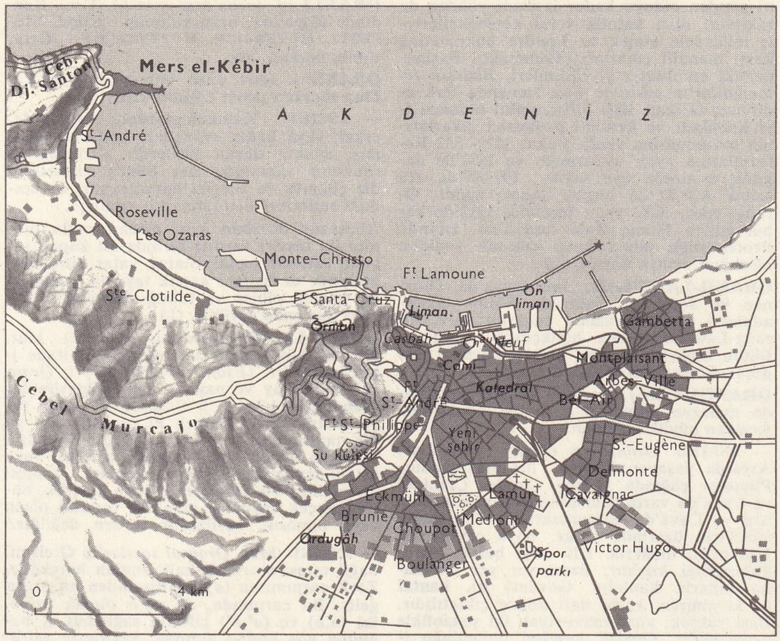

ORAN'ın planı

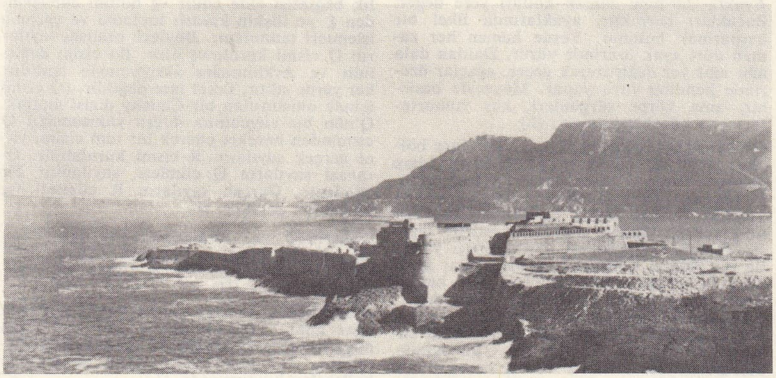

ORAN: Mers el-Kebir

bölgesi ve çevresinin merkezi; 392 000 nüf. «Akdeniz Manşı»nın ağzında bulunan Oran koyu, kuzeye doğru büyük ölçüde açılan bir daire yayı meydana getirir; doğuda, kumtaşlı Bir el-Cir yaylasının sarp kayalıklarının, batıda cebel Murcaco'nun eteğinde uzanır. Eski Oran şehri vad Rehinin vâdisindedir; modern şehrin kurulduğu dağ ile yaylanın bitiştiği yerdeki bu vâdi, denize kolayca ulaştıran tek yoldur. Bölgede ispanyol etkisinin izleri bugün de önemlidir. Cezayir'in bağımsızlığa kavuşmasından önce şehir nüfusunun çoğu ispanyol asıllıydı ve Oran Kuzey Afrika'da, en çok avrupalı yaşayan şehirdi (nüfusun yüzde 66'sı). Oran'ın iç kısmı, Cezayir'de sömürgecilerin en yoğun olduğu bölgelerden biriydi; kıyı boyunca, sebze yetiştirilen alanların yanı sıra uzanan bağlar, 1880'den sonra gelişerek, şehrin ticarî, iktisadî ve malî önemini artırdı. Uzun süre ön planda olan liman, bugün Cezayir'in üçüncü limanıdır; buğday, şarap birincasıf, turfanda sebze ve meyve ihracatı. Limanın geniş banliyösünde ve kenarında sanayi gelişmiştir: kazancılık, tütüncülük, kimyasal ve plastik maddeler yapımı, cam fabrikaları, besin sanayii, yün iplikçiliği, konfeksiyon, ayakkabı yapımı. 15 Yıl için Fransaya kiralanan Mers el-Kebir deniz üssü, bölgeyi Akdeniz'de önemli bir stratejik mevki haline getirdi. — *Oran idare çevresi*, 534 300 nüf.

● *Tarih*. Oran'ın yerine daha Tarihöncesi dönemde yerleşildi (barınaklar ve atelyeler); ama arap yazarları şehrin endülüslü müslümanlar tarafından *Vahran* adıyle kurulduğunu (903'e doğru.) ileri sürerler. Magrıp ile müslüman İspanya arasında zengin bir mübadele merkezi olan liman, hıristiyan tacirleri çekti (Marsilyalılar, Pisalılar, Cenevizliler, Venedikliler; XII. yy.dan sonra Katalonyalılar); hıristiyan tacirler şehirde, yün, altın tozu ve köle (kervanlarla Sudan'dan geliyordu) satın alır, dokumalar, baharat, hattâ şarap satarlardı. Şehir XV. yy.-da ansızın geriledi (Gırnata kralliğinin yıkılması ve İspanya'dan kovulan müslümanların şehre göçmesi). Normal ticaretin yerini korsanlık aldı. Kardinal Cisneros kumandasında İspanyollar önce Mers el-Kebir'i (ekim 1505), sonra Oran'ı (mayıs 1509) ele geçirerek kaleler inşa ettiler (Santa Cruz kalesi). İç kısımdaki komşu kabilelerle ticaret yaparak, şehri iki yüz yıl ellerinde tutan İspanyolların şehri boşaltmasıyle (1808), korsanlık yeniden başladı; 1832'de korsanların ele geçirdiği şehir, 1790'da bir depremde yıkıldı (8 ekim ve 22 kasım). Maskara beyi mart 1792'de buraya yerleşti. 4 Ocak 1831'de Oran, doğuya kaçan son bey Hasan'ın isteği üzerine fransız birlikleri tarafından işgal edildi ve Batı Cezayir'in iktisadî başkenti haline geldi. Büyük kısmı ispanyol olan birçok avrupalının şehre göç etmesi, gelişmeyi hızlandırdı; şehir 1866'da yapılan surların dışına taştı ve varoşların (Gambetta, Saint-Eugène, Eckmühl) katılmasıyle genişledi. Müttefiklerin çıkarma yaptığı (8 kasım 1942) şehir, Vichy'ye bağlı askerlerin şiddetle direnmesine rağmen işgal edildi (10 kasım). 1966'da şehirde bir üniversite kuruldu. (L)

ORAN bölgesi, Batı Cezayir'de bölge, eski Oran idare bölgesi topraklarında uzanır; Mostagenem, Oran, Sayda, Tiaret ve Tlemsen idare bölgelerini içine alır. (L)

ORANDIŞI blş. sıf. Mat. Oransal olmayan bir sayı, yani iki tamsayının bölümü olmayan bir sayı için kullanılır. *Eşanl.* İRRASYONEL.

— ANSİKL. Mat. *Orandışı* sayı, cebirsel veya üstün bir sayı olabilir. Katsayıları tamsayı olan cebirsel bir denklemin kökü ise cebirseldir; bu türden herhangi bir denklemin kökü değilse üstündür.

Oransal sayılarla orandışı sayıların birleşimi, «sürekli» denilen gerçek sayılar cümlesini meydana getirir. Bu gerçek sayılar cümlesinde, yalnız oransal sayılar kendi başlarına sayılabilir bir cümle oluşturur. Orandışı sayılar, oransal sayılarla kıyaslanamayacak kadar kalabalıktır: bu sayıların sürekli, sayılabilir sayılardan daha büyük kuvvettedir. Her orandışı sayının, sınırsız ondalık kesirler halinde açılımı yapılabilir. Bunun karşıtı ise doğru olamaz çünkü sınırsız sayıdaki devirli ondalık kesirler oransal sayılara tekabül eder. Eski geometriciler, bir karede köşegenin kenarlara oranı gibi orandışı oranların keşfini büyük bir kuşku ve hayretle karşıladılar. Eudoksos, bu orandışı oranların işe karıştığı halleri kesinlikle inceleyebilmek için «tüketme» adı verilen metodu tasarladı. Fakat, analizin temeli olan gerçek sayılar cümlesinin aritmetiği, ancak Cauchy, Weierstrass, Kronecker ve Cantor ile kesin şeklini alabildi. (L)

ORANG. Etnol. Malezya dilinde «insan» anlamına gelen kelime: Malakka yarımadasıyle Batı İndonezya'daki birçok ilkel kabilenin adlarına eklenir. (Orang-Sakai'ler [Malakka Zencileri] veya Orang-Kubu'lar [Sumatra İndonezyalıları] gibi). *Orangutan* kelimesindeki orang da aynı kelimedir. (L)

ORANGE, Güney Afrika'da ırmak, Drakensberg'lerden (Basutoland) doğar; 1 860 km. Basutoland'ı geçtikten sonra Orange, Hür Orange eyaletiyle Kap ili arasında sınırı çizer; sonra Vaal'i alır ve birçok büyük çağlayanı (Great Aughrabies Falls gibi) aşar, Kap ilini Güneybatı Afrika'dan ayırır. Alexander Bay'de Atlas okyanusuna dökülen ırmaktan, Upington dolaylarının (Kap ili) sulanmasında yararlanılır. Irmağın elektrik üretimi ve sulama için düzenlenmesine çalışılmaktadır (300 000 ha sulanmağa başlandı). Üç baraj (Hendrik Verwoerd, Van der Kloof ve Torquay) yapılmaktadır. (L)

ORANGE prensi
1525'e doğru
Clouet okulu
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

ORANGE, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, New York'un kuzeybatısında; 38 000 nüf. İmalât merkezi: konfeksiyon, makine, dokuma, besin ve kimya sanayii. (L)

ORANGE, Fransa'da Vaucluse kantonunun idare merkezi, Rhône ovasında, Eygues'in kollarından biri üstünde; 21 450 nüf.

— Tar. ve G. santl. Orange eski bir roma şehridir. Ortaçağda kontlar, burada, bugün yıkılmış olan bir kale yaptırdılar. Notre-Dame katedrali ise XII. yy.dan kalmadır, şatosu 1673'te Louis XIV tarafından yıktırıldı. (L)

ORANGE, A.B.D.'de (Texas) şehir, Sabine River kıyısında; 21 200 nüf. Kâğıt fabrikaları. Kimya sanayii. Sunî dokumalar. (L)

ORANGE
antik tiyatro

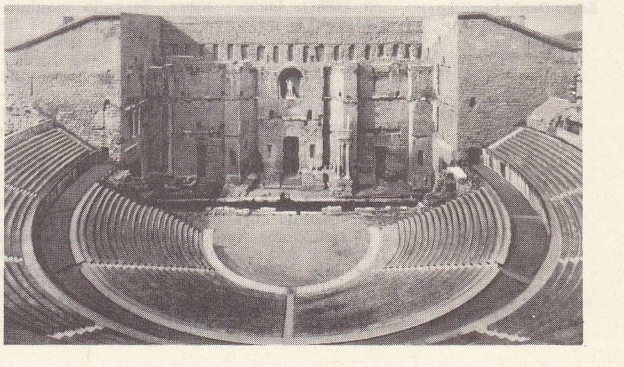

Foto. Neurdein-Giraudon (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

orangutanlar

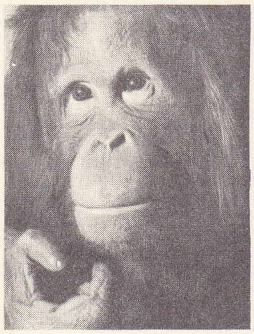

ORANGE (Philibert DE CHALON.—prensi), fransız senyörü (doğ. 1502-Floransa 1530), prens Jean II'nin oğlu. Prensliğinin Fransa'ya katılması üzerine (1515) Karl V'in hizmetine girdi, ondan Saint-Pol kontluğunu aldı. Fuenterrebia'da yararlık gösterdi (1523), fakat Fransızlara esir düştü (1515) ve ancak Madrid antlaşmasıyle (1526) serbest bırakıldı. Bourbon'un Roma'ya karşı giriştiği sefere katıldı ve onun yerine geçti, Napoli'yi işgal ederek genel vali oldu (1528), Floransa önlerinde öldürüldü. (L)

ORANGE eyaleti (HÜR) [ing. *Provence of the Orange Free State;* hollanda dilinde *Orange Vrystaat*], Güney Afrika cumhuriyetinde eyalet; Vaal, Orange ırmağı ve Drakensberg sıradağları arasında; 128 580 km²; 1 373 800 nüf. Merkezi, *Bloemfontein.* Bölge doğudan (1 500-2 000 m) batıya (800-1 200 m yüksl.) doğru alçalan savanalarla örtülü geniş bir yayladır. Başlıca ürün olan mısırın yanı sıra buğday, yulaf, çavdar ve tütün de ekilir. Hayvancılık (sığır ve koyun) önemli bir gelir kaynağıdır. Vaal vâdisinde, Parys ve Vereeniging bölgelerindeki kömür madenlerinin, Kroonstad bölgesindeki elmas yataklarının ve özellikle Odendaalsrust altın yataklarının işletilmesiyle sanayi büyük bir atılım yapmıştır. Bununla birlikte imalât sanayii fazla gelişmemiştir. Eyaletin başlıca şehirleri Bloemfontein, Kroonstad ve Bethlehem'dir.

Charles d'Orleans'ın **orans'ı** François I ve Claude de France'ın mezarından detay, Saint-Denis bazilikası

● *Tarih.* Köleliğin kaldırılmasından sonra Boer'ler, Kap'ı terk ederek Orange'ın kuzeyine yerleştiler (1836); onlara 1842'de Natal'den kovulan Pretorius'un taraftarları da katıldı. Boer'ler kâfirler ülkesine Britanyalıların girmesine karşı çıkınca yenildiler (ağustos 1848) ve sir Harry Smith'in Kap'tan göçenlerle *Orange ırmağı kolonisini* kurması, Pretorius'un Vaal'in ötesine göçmesine yol açtı.

Fakat, Sotho'lara karşı savaşlardan kaygılanan İngiltere, ülkenin boşaltılmasını emrederek Hür Orange eyaleti adı ile bağımsızlığını tanıdı (Bloemfontein sözleşmesi, şubat 1854). Crixualand'da elmas bulunması ülkeye Britanyalıların kütle halinde göç mesine yol açtı (1867) ve bölge Kap sömürgesine bağlandı.

Cumhurbaşkanı Brand (1864-1888) Transwaal ile birleşmeyi reddetti, hattâ bir ingiliz demiryolunun ülkeyi baştan başa geçmesine izin verdi ve İngiltere ile Transwaal arasındaki ilk çatışmada arabuluculuk yaptı (1881). Daha sonra, Steyn'in cumhurbaşkanlığı sırasında Orange, Transwaal ile ittifak yaptı (1896) ve onunla birlikte, Bloemfontein'i işgal eden (mart 1900) İngilizlere karşı savaştı. Vereenining barışından sonra (mayıs 1902) İngiltere imparatorluğunun sömürgesi haline getirilen Orange'a Güney Afrika birliğine girmeden (1910) önce muhtariyet tanındı (1907). [L]

Orangerie müzesi, Paris'te millî müze. Tuileries sarayının eskiden limonluk olarak kullanılan bölümünde, Bord-de-l'Eau taraçasında kurulmuştur. İçinde, 1961'de Paul Guillaume-André Walter koleksiyonunu koymak için düzenlenmiş devamlı bir sergi yeri ile Monet'nin *Nymphe*'lerine ayrılmış bir salon vardır. (L)

Orange tarikatı, 1794'te Ulster presbiteryenlerinin kurduğu gizli dernek; amacı, dinî yönden olduğu kadar iktisadî yönden de rakipleri olan katolik vergi kesenekçileriyle mücadele etmek ve Londra hükûmetine karşı mahallî çıkarları savunmaktı. Başlangıçtaki cumhuriyetçi eğilimleri, *Birleşik İrlandalılar*'ın etkisiyle kısa zamanda terk edilince, tarikat, 1800 birleşmesini oldukça iyi karşıladı ve kendini protestan çıkarlarının savunmasına verdi. Fakat 1829-1832 Reformlarına ayak uydurmadı ve 1832'de dağıldı; o sırada üye sayısı 100 000'di. Az sonra A.B.D.'de birçok şubesi açıldı. Orange'cılık, XX. yy.ın başında, 1912'de kabul edilen Home Rule tasarısına, İrlanda Protestanlığı adına karşı çıkarak yeniden ağırlığını ortaya koydu. (L)

ORANG-LAUT'LAR, İndonezya'da (Borneo ve Sulawesi adalarıyle Riouw takımadaları) deniz kıyısında yaşayan halk. Orang-Laut'lar yalnız balıkçılıkla geçinir. Bütün ömürleri hemen hemen kayıklarında geçer. Soyları tükenmek üzeredir. (L)

ORANGUTAN i. («orman adamı» anlamında malezya dilinde k.). Sonda adalarında yaşayan büyük maymun.

— ANSİKL. *Orangutan* (*Pongo pygmaeus*) Asya'da yaşayan insansı bir maymundur. Pliyosen çağında Güney Çin'de, Çinhindi ve Cava'da vardı. Zamanımızda yalnız Borneo ve Cava'da bulunmaktadır. Orangutan ağaçların üzerinde yaşar; boyu erkeklerde 1,50 m'yi, dişilerde 1,10 m'yi bulur. Postu kahverengi kızıldır; üzeri yer yer sık kaba kıllarla kaplıdır. Gövdesi iri, hantal ve kamburca, karnı ileri doğru çıkıntılıdır. Başı yüksek, yüzü mavi-siyah iki şişkinlikle çerçevelidir. Gırtlak keseleri bulunduğu için boynu tuhaf bir şekilde kalın görünür. Ayakta durduğu zaman kolları yere değer. Bacakları çarpıktır, ayaklarında ilkel bir başparmak bulunur. Yerde hemen her zaman dört ayak üzerinde yürür. Daldan dala ağır ağır yer değiştirerek geçer, ağaçlar üzerinde kendine yuva yapar. Meyveyle beslenir, ama körpe sürgünleri, kuş yumurtalarını ve böcekleri de yer. (L)

ORAN idare bölgesi, Cezayir'de idare bölgesi; 1 020 000 nüf. (km²'ye 62 kişi). İdare merkezi *Oran.* 5 İdare çevresi (*Oran, Ayn-Temuşent, Muhammediye, Sidi-Bel-Abbes, Telagh*) vardır. Deniz kıyısında Oran Sahil'i yüksek tepeler meydana getirir; tepeler Tessala dağlarından, Sig'in aşağı yatağı ile rio Salado arasındaki geniş ovalar koridoru ile ayrılır. Bazı kısımları hâlâ bataklıktır (Oran Sebha'sı). Batıya doğru Ayn-Temuşent'in çevresinde volkanik tepeler, zengin topraklı, üzüm bağlarıyle örtülü çöküntüleri kuşatır. Tessala'nın güneyinde, Sidi-Bel-Abbes ovasına «Oran causse»unun kalkerli kütlesi ve Daya dağları hâkimdir. İdare bölgesi yüksek bozkırlar bölgesine kadar uzanır. Bölgede fransız işgali sırasında başlıca faaliyet, kolonların uğraştığı bağcılıktı (şarap). [L]

ORANİENBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, Elbe'nin kolu olan Havel ırmağı kıyısında; 20 800 nüf. Barok üslûbunda şato. Kimya ürünleri ve ecza malzemeleri fabrikası. Makineler. Kereste sanayii. Şehrin eski adı (*Bötzow*), 1665'te burada bir yetimhane kuran seçici prenses Luise Henriette (Orange hanedanından) şerefine «Oranienburg»a çevrildi.

— Tar. Göring, 1933'te Oranienburg'da, nazi aleyhtarlarının kapatıldığı bir toplama kampı kurdu; tutukluların çoğu, bakımsızlıktan öldü. Kampın, toplama sisteminin yönetim merkezi olduğu sanılır. 1942'de burada binlerce rus askeri öldürüldü; «komandolar» arasında, Büyük-Britanya'da bir para enflasyonuna yol açmak amacıyle sterlin imal eden bir kalpazanlar atelyesi de vardı. (L)

ORANJESTAD, Hollanda yönetimindeki Aruba adasında (Antil adaları, Rüzgâraltı adaları) yer. Petrol rafinerileri. (L)

ORANJİT i. (fr. *orange,* turuncu'dan *orangite*). Miner. Formülü $ThSiO_4$ olan hidratlı tabiî toryum silikat; kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

ORANLAMAK geçl. f. (*oran*'dan *oran-lamak*). *Yeni.* Ölçmek, hesaplamak. || Kıyaslamak, karşılaştırmak. || Bir konu hakkında belli bir yargıya varmak, tahmin etmek. || (Bir şeyi diğer bir şeyle) Bir tutmak. (M)

ORANLI sıf. (*oran*'dan *oran-lı*). *Yeni.* Kendinde uygunluk, oran bulunan. (*Eşanl.* NİSPETLİ. MÜTENASİP, MÜTEVAZIN.) || Orta, ılımlı, makul. (M)

ORANS i. (dua eden anlamında lat. k.). Dua ederken tasvir edilmiş kişi.

— ANSİKL. Katakomplardaki resimlerde, erkek veya kadın *orans*'lar, kollarını uzatmış, ayakta duran kişilerdir. Ortaçağ ve rönesans sanatında ise, ölmüş kimselerin diz çökmüş ve ellerini kavuşturmuş durumdaki resimlerine «orans» adı verilir.[1]

Rönesans devrinin kral mezarlarında ölünün iki tasviri vardır: birinde alt kapak taşının üstünde çıplak olarak yatar durumda, ötekinde de üstteki kapak taşında, sağlığında giydiği elbise ve taktığı nişanlarla dua eder durumda görülür. (L)

ORANSAL sıf. (*oran*'dan *oran-sal*). Mat. Hiç bir kökü olmayan cebirsel bir ifade için kullanılır. (*Eşanl.* RASYONEL.) || *Oransal kesir,* pay ve paydası tam çokterimliler olan cebirsel kesir. || *Oransal sayı,* tam veya kesirli sayı. (Demek ki oransal sayı ya bir tamsayıdır veya bir kesirdir. Oransal olmayan sayılar ise orandışı, cebirsel veya üstün sayılardır. Oransal sayılar cümlesi «sayılabilir bir cümle»dir; buna karşılık, bütün gerçek sayıların cümlesi, oransal olsun veya olmasın, sayılabilir türden değildir.)

— ANSİKL. Mat. *Oransal sayılar*'ın Q cismi, bağıl tamsayıların Z halkasından hareketle, Z×Z çarpımının (a,b) çiftlerinden meydana gelir. Bu çarpımda, $ab'=a'b$ olmak üzere, iki (a,b) ve (a',b') çiftinin sağladığı $\mathcal{E}$ bağıntısı göz önüne alınırsa, kesirlerin eşitliğinden başka bir şey olmayan bir eşdeğerlik bağıntısı elde edilir ve bölüm cümlesinden $\mathcal{E}$ ye ilişkin kararlı toplama ve çarpma işlemleri tanımlanır. Böylece oransal sayıların Q cismi kurulmuş olur. Bu cisim değişlidir ve Arkhimedes aksiyomuyle ilgilidir; her yerde sıktır, fakat tam değildir. (Q cismi içinde oluşturulan bir Cauchy dizisi mutlak Q'nün bir elemanına doğru yaklaşmaz.) Q cisminden hareket ederek bir tam cisim, yani gerçek sayıların R cismi kurulabilir. Oransal sayıların Q cümlesi, sayılabilir bir cümledir. Gerçek sayıların R cümlesi ise bu türden değildir. (L)

ORANSIZ sıf. (*oran*'dan *oran-sız*). *Yeni.* Uygunluğu, oranı olmayan. (*Eşanl.* NİSPETSİZ, TEVAZÜNSÜZ.) || Ilımlı olmayan, aşırılığa kaçan. (M)

ORANSIYA i. (lat. *aurantium,* portakal ağacı'ndan fr. *aurantia*). Fotoğrafçılıkta duyarlık giderici olarak ve denkleştirici filtrelerin, mat rötuş verniklerini boyamakta kullanılan boyarmadde. (L)

ORANTI i. (esk. türk. *oramak* > *oranmak*'tan *oran-tı*). *Yeni.* Bir bütünün parçaları veya parçalarla bütün arasında var olan bağıntı, oran. *Esk.* TENASÜP.

— Mat. Birincinin ikinciye oranı, üçüncünün dördüncüye oranına eşit olan dört terim arasındaki bağıntı. (Bk. ANSİKL.) || *Orantı kuralı.* Bk. ÜÇLÜ *kuralı.*

— ANSİKL. Mat. $\frac{A}{B} = \frac{C}{D}$ *orantı*'sı «A'nın B'ye oranı eşit C'nin D'ye oranı» diye okunur. A ile D terimlerine *yanlar* (veya *dışlar*), B ile C'ye *ortalar* (veya *içler*), A ile C'ye *üstler,* B ile D'ye *altlar,* A ve B'ye *sollar,* C ve D'ye *sağlar,* A,B,C,D'den her birine de *orantının terimleri* denir.

Yukarda yazılan orantının geçerli olması için AD=BC, yani yanlar çarpımının ortalar çarpımına eşit olması gerekli ve yeterlidir. Demek ki bütün orantılarda, ortalar kendi aralarında, yanlar da kendi aralarında yer değiştirebilir. Bir orantıda ortalar eşitse, ortak değere, yanlar arasında «orta orantılı» denir. Bu durumda ortalar, yanların çarpımının kare kökü, yani «geometrik ortalaması»dır.

Orantının dört teriminden her birine, öbür üçü ile «dördüncü orantılı» denir. Eğer orantıda bu terimin yeri gösterilirse, öbürleri bunun yardımıyle belirlenebilir. Geometride, verilen üç doğru parçası ile dördüncü orantılı bir doğru parçasını bulma problemi söz konusudur, bu problemin benzer üçgenlerle birçok çözümü vardır. Geomet-

Foto. Dragesco, X (LAROUSSE)

ride, dört doğru parçası arasındaki orantılar teorisi paralellik teorisine bağlıdır. Bu teoriyi ortak ölçülebilir doğru parçalarına uygulamada hiç bir zorluk ortaya çıkmaz. Ama bunun ortak ölçülemez doğru parçalarına uygulanması eski geometricileri, özellikle pythagoras'çıları, Eudoksos tarafından bir çözüm örneği verilene kadar çok uğraştırdı. Bugün sürekliliğin basit tasarımları ile bu genişletme kesin şekilde yapılmıştır.

— Mim. Orantı, mimarî ahengin en önemli unsurlarından biridir. Mimarlar, her devirde, binaların plan ve cephelerinde «düzenleyici çizgiler» denen geometrik çizgileri hâkim kılarak orantıya erişmek istemişlerdir. Bu çizgilerin amacı, aynı yapıtın bütün orantıları arasında uygunluk sağlamaktır. Mimar Le Corbusier, Modülor'u ile, «altın sayı»ya dayalı bir orantı düzeni kurmak için pratik bir yol tasarlamıştır. (LM)

ORANTILI sıf. (*orantı*'dan *orantı-lı*). Mat. *Yeni.* Bir orantıyle ilgili olan; aynı türden niceliklerle orantı halinde olan: *Orantılı ölçek.* || *Doğru* (veya *ters*) *orantılı*, biri arttığı zaman öbürü de artan (veya eksilen) iki büyüklük için kullanılır: *İki kütlenin karşılıklı çekimi, bu kütlelerden her biri ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılıdır.* || *Orantılı büyüklükler* veya *nicelikler*, oranları sabit kalacak şekilde değişen büyüklükler. (Bu büyüklükleri, ters orantılı büyüklüklerden ayırmak için *doğru orantılı* denir.) || *Orta orantılı*, bir orantıda, ortalar (veya yanlar) eşit olduğunda, bunların ortak değeri. || *Orta ve yan orantılı bölme*, bir bütünün, büyük parçanın karesi küçük parça ile bütünün çarpımına eşit olacak şekilde, ikiye bölünmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ters orantılı büyüklükler* veya *nicelikler*, çarpımları sabit kalacak şekilde değişen büyüklükler.

— ANSİKL. Mat. a_1, b_1, c_1, d_1 v.b. değerlerini alabilen bir x değişkeni ile, x'in bu değerlerine karşılık a_2, b_2, c_2, d_2 v.b. değerlerini alabilen ikinci bir y değişkeni olsun. x ve y arasında

$$\frac{a_1}{a_2} = \frac{b_1}{b_2} = \frac{c_1}{c_2} = \frac{d_1}{d_2} = \ldots$$

bağıntısı varsa, bu iki büyüklük orantılıdır. Yukarıdaki eşitlikler dizisine «sürekli orantı» denir. Bu oranların ortak değeri λ olsun; x ile y'nin aldığı karşılıklı bütün değer çiftleri için $x = \lambda y$ elde edilir. Buradan, birinin terimlerinin sabit bir çarpanla çarpınca öbürünün terimleri elde edilen iki değer dizisinin *orantılı* olduğu sonucuna varılır.

Ters orantılı büyüklükler de, aynı işaretleri kullanarak, aşağıdaki bağıntılar elde edilir: $a_1 . a_2 = b_1 . b_2 = c_1 . c_2 = d_1 . d_2 = \ldots = \lambda$, veya x ve y'nin aldığı bütün karşılıklı değer çiftleri için $xy = \lambda$. Eğer x ile y birer sayı ise, yukarıdaki denklem $x = \frac{\lambda}{y}$ şeklinde yazılabilir; bu da x ile $\frac{1}{y}$'nin doğru orantılı büyüklükler olduğunu gösterir. Doğru orantılı iki büyüklük aynı yönde değişir, aynı anda artar ve azalır. Ters orantılı iki büyüklük ise, oranları sabit kalacak şekilde ters yönde değişir: çarpımları sabit kalmak şartıyle, biri artarken öbürü azalır.

Bir $x'x$ ekseni üzerinde alınan bir AB doğru parçasını *orta* ve *yan orantılı* olarak bölmek için, $x'x$ üzerinde böyle bir M noktası bulmak gerekir ki, MA, AB ile MB arasında orta orantılı olsun. $x'x$ ekseni üzerinde, probleme cevap verebilecek iki nokta vardır: biri A ile B arasında, öbürü de AB doğru parçasının dışında olan bu iki nokta basit bir geometrik çizimle bulunabilir. İki doğru parçasından büyüğün küçüğe olan x oranı, $x^2 - x - 1 = 0$ denklemini gerçekler. Demek ki bu oran şu iki değeri alır:

$$\frac{1 + \sqrt{5}}{2} \text{ ve } \frac{1 - \sqrt{5}}{2}.$$

◆ İ. Mat. Orantılı nicelik; bir orantının terimi: *Verilen üç doğruya bir dördüncü orantılı aramak.* (L)

ORAON i. Leng. Bk. KURUKH.

ORAON'LAR, Çota Nağpur dağlarında (Kuzeydoğu Hindistan) tarımla geçinen Dravid'lere bağlı halk. (L)

ORAŞUL STALİN veya **STALİN,** Braşov şehrinin (Romanya) 1960'a kadar adı. (L)

ORAT i. (lat. *aurum*, altın'dan fr. *aurate*). Kim. Orik asidin tuzu: *Amonyum orat çok patlayıcı bir maddedir.* Bk. ALTIN. (L)

Orator (*Hatip*), Cicero'nun belagat incelemesi (M.Ö. 46). *Brutus*'dan hemen sonra yazdığı bu eserde Cicero, güçlü bir sadeliği savunan ve kendisini «Asya gevezeliği»ne kaçmakla suçlayan Attike'lilere karşı kendi belagat anlayışını savunur, cümle kuruluşlarında ahenk ve ritmin önemi üstünde durur. (L)

Oratore (DE) [*Hitabet Üstüne*], Cicero'nun belagat üstüne incelemesi (M.Ö. 55). Karşılıklı konuşma şeklinde olan bu eser, üç kitaptan meydana gelir. Konuşanlar, özellikle, büyük hatiplerden Crassus ve Antoinius ile geleceğin parlak hatiplerinden Cotta ve Sulpicius adlı iki gençtir. Birinci kitap, konuşmacının ne olması gerektiği üstüne bilgi verir. Yazara göre yeteneğin yerini hiç bir şey tutamaz, ama bunu, yalnız eski hatipleri değil, aynı zamanda bilimleri, tarih, hukuk, özellikle felsefeyi içine alan geniş bir kültürle geliştirmek gerekir. İkinci ve üçüncü kitaplarsa, belâgatin geleneksel «bölümleri» olan icat, düzenleme, söyleyiş ve eyleme ayrılmıştır. Söylevin muhtevasına birinci derecede önem veren Antonius'a karşılık, Crassus, biçimin önemini ileri sürer. Bu arada da, Cicero, güzel konuşma ustalarının öne sürdükleri temel kurallarla birlikte, duygunun, söz ahenginin ve mimiklerin de yer aldığı kendi hatipliğinin bir tanımını verir. (L)

ORATORYO i. (ital. *oratorio*'dan). XVI. yy.ın ikinci yarısında Roma'da ortaya çıkan, hem kiliseyle, hem de tiyatroyle ilgili müzik türü.

— ANSİKL. Lirik, epik ve dramatik türleri olan *oratoryo*'nun motet'le çile ile (paston), kantat ve kimi zaman da opera ile yakınlığı vardır. Oratoryonun kaynağı, belki «çile»yi anlatan dinî şarkılardır. Obrecht, Sermizy ve Lassus çile'lerini besteledikleri sırada dramatik diyalog ilkesine uydular. 1563'e doğru, oratorium tarikatının kurucusu Aziz Filippo Neri, Anomuccia, Palestrina ve Soto da Langa'dan sonra da Felice Anerio'dan, San Girolamo della Carita veya Santa Maria in Vallicella kilisesinde düzenlediği dinî toplantılar için *laudi spirituali*'ler yazmalarını istedi. Oratoryo terimi işte buradan gelir. 1600'de, Emilio dei Cavalieri, Santa Maria in Vallicella'da, daha sonraları Agazzari ve Laudi'nin yazdıkları gibi gerçek bir ruhanî opera olan *Rappresentazione di Anima e di Corpo*'yu (Ruh ve Bedenin Temsili) icra ettirdi. Carissimi ise daha çok «İncil ve Tevrat hikâyeleri» yazarak, bunlarda serbest melodi ile recitativo arasında tam bir denge kurmayı başardı; İtalya'da ve yabancı ülkelerde birçok besteci onu örnek aldı: Napoli'de Scarlatti, Viyana'da Kaspar von Kerll ve fransız M.A. Charpentier. Bütün opera bestecileri oratoryolar yazdılar: İtalya'da Draghi, Stradella, A.Scarlatti, Lotti, Caldara ve Jommelli. Almanya'da ise, Heinrich Schütz, kutsal senfonilerinde ve *Noel Oratoryosu*'nda Monteverdi'yi sürdürüyor ve J. S. Bach'ı müjdeliyordu. Bu arada birçok öğrenci yetiştirdi. Provenzale ile Alessandro Scarlatti tarafından kurulan Napoli okulu XVII. yy. sonunda ve yüzyıl boyunca Venedik ve Roma okullarını gölgede bıraktı. Bu okula bağlı olanların bellibaşlıları: İtalya'da Piccinni, Anfossi, Galuppi ve Sacchini, sonraları Cimarosa, Paisiello, Salieri, Paer ve Zingarelli; Orta Avrupa'da Gassmann Kozeluh, Holzbauer, Josef Haydn, Wagenseil, Mozart, onları Beethoven devrine kadar izleyen Naumann, Himmel, Dittersdorf, Weigl ve Simon Mary. Alman oratoryosunda koronun büyük bir yer tutmasına karşılık, italyan operasında koro ikinci planda kaldı. Oratoryoyu Hamburg'a 1715'te Mattheson soktu. Onun *İncil* ile ilgili bestelerinden otuz iki oratoryosu ile Händel ve *Çile*'leri ile *Noel Oratoryosu* (kır kantatları dizisi) gibi ölümsüz şahaserleri olan J. - S. Bach ilham aldılar; Keiser, Telemann, Schieferdecker, Kunzen'ler, C.P.E. Bach (*İsrailliler Çölde* [Israeliten in den Wüsle], 1775; *İsa'nın Ölümü*) Händel estetiğini örnek alan oratoryolar bıraktılar. Haydn ise, konusunu *Tekvin*'den ve Milton'ın *Kayıp Cennet*'inden alan *Yaratılış* (Die Schöpfung, 1798), ardından da *Mevsimler*'i (Die Jahreszeiten) yazdı.

Fransa'da ise Mondonville'in fransız oratoryoları aslında büyük motetlerdi. Persuis, Davesnes, Gossec, Edelmann, Rigel, Vogel, Le Noble, Le Sueur dinî bestelerine tasvirî bölümler kattılar. Almanya'da, 1803'te Beethoven *Christus am Olberge* (İsa Zeytin Dağında) adlı eserini verdi. Bundan kısa bir süre sonra da Mendelssohn, Schumann, Brahms, Liszt ve Dvorjak yeni şaheserler yarattılar. Fransa'da ise Cesar Franck Berlioz Gounod'nun eserleri sayılabilir.

Modern oratoryo besteleri arasında Fransa'da V. d'Indy, Debussy, Gabriel Pierné, Milhaud, Arthur Honegger (*Kral Davut*), Cl. Delvincourt (*Lucifer*) senfonik oratoryo geleneğini sürdürdüler. İtalya'da yeniklasikçilerden Raimondi, Perosi, Tebaldini ve Bossi'nin yanı sıra, milletlerarası bir anlatıma varmak isteyen Davico ve Petrassi ile birlikte modern bir milliyetçilikten yana olan Respighi ile Malipiero, İngiltere'de Elgar ile izleyicileri Delius, Bantock, Maclean, Holst, Vaughan Williams, Britten, Walton ve Berkeley, Belçika'da Sylvain ve Albert Dupuis, Léon Jongen, Ryelandt, Paul Gilson, İsviçre'de Gagnebin ve Frank Martin (*Golgotha, İsa'nın Doğuşu*), Joseph Lauber Herman Suter, Polonya'da Szlmanowski, Çekoslovakya'da Martinu, Brezilya'da da Villa-Lobos sayılabilir.

Batı tekniğiyle beste yapan türk müzikçileri oratoryo türünde bazı eserler verdiler. Bunlardan en önemlileri, Ahmet Adnan Saygun'un, metni Yunus Emre'nin şiirlerine dayanan *Yunus Emre Oratoryosu* (1946) ile Nevit Kodallı'nın, Cahit Külebi'nin uzun bir şiiri üzerine bestelediği *Atatürk Oratoryosu*'dur (1953). Bu eserler, oratoryo türünün, dinî konular dışına rahatlıkla taştığını göstermektedir. (LM)

ORAVA, Çekoslovakya ve Polonya'da ırmak; Beskid dağlarının Polonya'daki kısmından doğar. Yukarı Tatralar'ın batısından geçer ve Vah ırmağına ulaşır; 400 km. (L)

ORAVA veya **ORAWA,** Polonya ile Çekoslovakya arasında bölüşülmüş dağlık bölge, Batı Beskid'lerin ana sırasının güneyinde, Orava ile kollarının havzası kıyısında. (L)

ORB, Fransa'nın güneyinde kıyı ırmağı; 145 km. Larzac causse'unun güneyinde doğan Orb, Massif Central'den dolambaçlı bir yatakla ayrılır. Bédarieux ve Béziers'den geçer ve Serignan gölcüğüne dökülür. Başlıca kolları Mare ve Jaur'dur (sağ kıyı), Akdeniz yağmur rejimli olan ırmak, ilkbahar ve sonbaharda ansızın taşar. Truscas santralını ve Aşağı Languedoc sulama kanalını (Hérépian barajı) besler. (L)

ORBAN. Bk. URBAN.

ORBAN (Marcel), fransız uyruklu, belçikalı besteci (Liège 1884-Wimereux 1958). Müzik öğrenimine Liège'de başladı, Paris'te, V. d'Indy ile A. Roussel'in öğrencisi oldu, iki senfoni, orkestra, piyano ve koro eserleri, melodiler, oda müziği, yaylılar için bir Sinfonia (1945) besteledi. [L]

ORBAY (François D'). Bk. D'ORBAY.

ORBAY (Hüseyin Rauf), türk amirali ve devlet adamı (İstanbul 1881-ay.y. 1964). Âyan üyesi Muzaffer Paşanın oğlu. Trablusgarp Askerî rüştiyesini, Heybeliada Bahriye mektebini bitirdi. Deniz subayı olarak donanmaya katıldı. Torpidobot, torpido kruvazör, kruvazör ve *Sultanosman* zırhlısı kumandanlıklarında, Bahriye Nezareti erkânıharbiye reisliğinde bulundu; Müşir İzzet Paşa kabinesinde bahriye nazırı oldu. Bu süre içinde Sisam ayaklanmasını bastırmakla görevli deniz kuvvetlerine *Peykişevket* torpido kruvazörü kumandanı olarak katıldı (1908). Tuna Milletlerarası komisyonunda Türkiye'yi temsil etti (1909). İtalyan savaşında Trablusgarb cephesine cephane ulaştırmağa çalıştı. *Hamidiye* kruvazörü kumandanı ola-

H. Rauf ORBAY

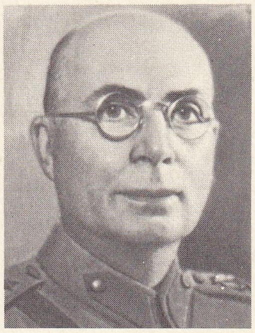

Kâzım ORBAY

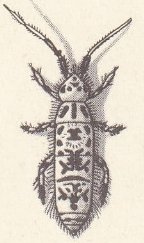

orchesella

rak Yemen'de bulunduğu sırada, İngiliz kralı George V'in taç giyme töreninde türk donanmasını temsil etti. İtalya'ya ve Almanya'dan alınan gemilerin teslim alma, onarım, deneme seferleri ve İstanbul'a getirilmesi işlerini yürüttü (1905-1911). Bu arada yeni yapılmağa başlanan denizaltıları incelemek için Amerika'ya gitti (1905). Balkan savaşında (1912) Karadeniz ve Akdeniz'de yapılan deniz muharebelerinde Hamidiye kruvazörünün kumandanıydı. Gösterdiği yararlık ve başarıdan dolayı halk arasında «Hamidiye kahramanı» adıyle ün kazandı. Rus ve türk esirlerin değiştirilmesi konusunda Kopenhag'da toplanan konferansta türk başdelegesiydi (1917). Aynı yıl yapılan Brest Litovsk barış konferansına bahriye murahhası olarak katıldı. Mondros mütarekesini Osmanlı devleti bahriye nazırı sıfatıyle imzaladı (1918). Birinci Dünya savaşından sonra Türkiye'nin düşman işgallerinden kurtulması için Anadolu'da millî bir savaş verilmesi gerektiğini düşünenler arasındaydı. Erzurum ve Sıvas kongrelerine İstanbul delegesi olarak katıldı ve bu sırada Mustafa Kemal Paşaya destek oldu. İstanbul'un işgalinde Malta'ya sürülen mebuslar arasındaydı (1920). Sürgünden döndükten sonra Anadolu'ya geçerek Türkiye Büyük Millet meclisine mebus olarak girdi. Nafıa vekilliği (1921-1922) yaptı. Meclis ikinci başkanı (1922) ve başvekil (1922-1923) oldu. Büyük Millet meclisinin ikinci dönemine de milletvekili seçildi. Tutucu bazı düşüncelerinden dolayı muhalefet saflarına geçti. İzmir suikasti üzerine on yıl yurt dışında kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre (1942-1944) Londra büyükelçiliği yaptı. Son yıllarını devlet görevlerinden ve siyasetten uzak geçirdi. (M)

ORBAY (Kâzım), türk generali (İzmir 1886-Ankara 1964). İzmir Hamidiye ilkokulu ile İzmir idadîsinden sonra İstanbul Beşiktaş Askerî rüştiyesini bitirdi. Mühendishanei Berrîi Hümâyuna girdi. Harp akademisini bitirdi (1904), erkânı harbiye yüzbaşısı oldu (1907). Almanya'da Topçu okulu ve ağır makineli kurslarına katıldı (1908). Hareket ordusu öncü bölük kumandanlığına (1909), Yıldız Mürettep tümen kurmaylığına (1910) getirildi. Balkan savaşında Selânik ve Manastır Garp Ordusu Karargâhı İstihbarat kısmında görev aldı (19-12). Binbaşı oldu (1914). Harbiye nezareti başyaverliğine getirildi. Birinci Dünya savaşında başkumandan vekilliği ve başyaverliği görevlerinde bulundu 1916'da kaymakam, 1918'de miralay oldu; Harbiye nezareti müsteşar muavinliği yaptı. Erzurum Şark cephesi kurmay başkanı (1920), Ankara Millî Müdafaa Ordu dairesi başkanı (1921) oldu. III. Kafkas tümeni kumandanlığı yaptı (1922), Kurtuluş savaşında birçok görev aldı. Başkumandanlık Meydan savaşından sonra ikinci ferik, 1926'da birinci ferik, daha sonra erkânıharbiye ikinci başkanı oldu. Kolordu kumandanlığı (1929), jandarma genel kumandanlığı (1930) görevlerine getirildi. Orgeneral (1935), III. Ordu müfettişi (1935-1943), Askerî şûra üyesi (1943), genelkurmay başkanı (1944) oldu. 1946'da istifa etti, başka askerî görevlerde bulunduktan sonra emekliye ayrıldı (1950). Temsilciler meclisi başkanlığı (1960), senatör (1961) oldu. Orbay, görevde bulunduğu sürece gösterdiği başarılarından dolayı IV. Osmanî, Gümüş, Altın, Liyakat, IV. Mecidî, I. Demir Salip, Kılıçlı Krom Şövalye, Alman Kırmızı Kartal ve İstiklâl madalyası gibi nişanlar aldı. (M)

ORBE, Fransız Jürası'ndan çıkan, ama çığırının hemen hepsi İsviçre Jürası'nda olan ırmak; 57 km. Morez'in güneydoğusundan doğar, Rousses ve Joux göllerini aşarak kalkerli topraklara gömülür; 222 m aşağıda, Jüra'nın en güçlü kaynaklarından olan *Orbe kaynağı* ile yeniden yüzeye çıkar, Orbe'den geçer ve 3 km aşağıda Talant ile birleştiği yerde *Thièle* adını alır; Yverdon'da Neuchâtel gölüne dökülür. (L)

ORBETELLO, İtalya'da komün, Toscana'da Greosseto ili), Tiren denizi kıyısında; 18 000 nüf. Eski bir etrüsk sitesi olan Orbetello, Argentario dağı «tombolo»sunun bir kolu üzerinde ve balığı bol iki denizkulağı arasında kurulmuştur. Ticaret merkezi. Besin ve kimya sanayii (gübre). [L]

ORBETTO (l'). Bk. TURCHİ (Alessandro).

ORBİCULİNA i. Çeşitli denizlerde yaygın veya tersiyer tabakalarında fosil foraminifer. (*Peneroplidae* familyasından.) [L]

ORBİGNY (Alcide DESSALINES D'), fransız zooloji bilgini (Couëron Loire-Atlantique 1802 - Pierrefitte - sur - Seine, Seine 1857). Delikliler üstündeki araştırmaları ve Güney Amerika'da yaptığı bilimsel inceleme gezisiyle tanındı. Gezi notlarından başka bir de *Paléontologie Française* (Fransa Paleontolojisi) adlı bir eser bıraktı. Tabiat Tarihi müzesinde profesör oldu (1854). Stratigrafik paleontolojinin kurucularındandır. Cuvier'nin izinden giderek «yer yuvarlağının geçirdiği evrimler» görüşünün en koyu taraftarı ve Lamarck'çılığın düşmanı idi. (L)

ORBİGNY (Charles DESSALINES D'), fransız jeoloğu (Coueron, Loire-Atlantique 1806-Paris 1876), Alcide Dessalines d'Orbigny'nin kardeşi. Özellikle Paris havzası üstüne jeoloji ve paleontolojiyle ilgili birçok eser yazdı. Başlıca eseri: *Dictionnaire Universal d'Histoire Naturelle* (Evrensel Tabiat Bilgisi Lûgati) [1842]. (L)

ORBİLİUS (Pupillus), latin gramercisi (Beneventum M. Ö. 113 veya 112 - öl. M. Ö. 12). M.Ö. 63'te Roma'ya gitti ve dilbilgisi dersleri vermeğe başladı. Öğrencileri arasında Horatius da vardır. Horatius, öğretmeninin çoğunlukla kamçı cezası verdiğini söyler (*plagosus Orbilius*). Bu yüzden eğitimde bedenî cezalara yer verilmesine bazan *Orbilius'çuluk* dendi. (M)

ORBİTAL i. (fr. k.). Kim. Bk. YÖRÜNGE.

ORBİTOİTLER çoğl. i. (fr. *orbitoides*'-ten). Mercek biçiminde kavkılı ve delikli fosil foraminiferler. (Bunlarda kavkı içinde bölmeler bulunduğu için biçimleri bombelidir; bu bakımdan nümmilitlerden ayrılır.)

— ANSİKL. *Orbitoitler*, orta kuşaktaki bölmelerin şekline göre jeolojik devirlerde art arda gelip geçmiş dört gruba ayrılır: dar anlamıyle orbitoitler (üst tebeşir), ortofragminler (eyosen), lepidosiklinler (oligosen), miyogipsinler (miyosen). Fakat bugünkü uzmanlar artık kelimeyi yalnız dar anlamda kullanmaktadırlar. (L)

ORBİTOLİNA i. Koni biçiminde, alt tarafı yuvarlak ve içbükey, deliksiz foraminifer; resifli fasiyeslerde alt ve orta tebeşir tabakalarında pek yaygındır; çapı birkaç mm'den 2 sm'ye kadar değişir.) [L]

ORBİTOLİTES i. İki yanı hafifçe içbükey değirmi kavkılı, deliksiz foraminifer; eyosen tabakalarında bulunur. (L)

ORBİTOSTAT i. (fr. k.). Antropol. Göz çukuru ekseninin yönünü tespit etmeğe yarayan âlet. (L)

ORCA i. (lat. k.). Dişli balinalar alttakımından memeli hayvan. (*Orca gladiator*'un sırt yüzgeci çok büyük ve yüksektir. Bu hayvan çok yırtıcıdır; foklara ve diğer balinalara saldırır. Orca bütün denizlerde bulunur.) [L]

ORCADES. Bk. ORKNEY ADALARI.

ORCAGNA (Andrea DI CIONE ARCANGELO, l' — denir), italyan ressamı, heykeltıraşı ve mimarı (1343-1368 arasında Floransa'da çalıştı). Babası kuyumcuydu. Orcagna 1343'te ressamlar, 1352'de de heykeltıraşlar loncasına kaydoldu. 1367'de Floransa katedralini tamamlamak için yapılan görüşmelere katıldı. 1352-1359 Arasında, veba salgınından sonra adak olarak, Orsammichele'deki çok renkli, büyük kutsal kâse dolabını yaptı. Ressam olarak Maso di Banco'nun etkisinde kaldı (Santa Maira Novella'daki çok yüzlü tablo). Santa Croce'nin sahın bölümünü fresklerle süsledi (bugün bunlar harap olmuştur). — Kardeşi NARDO (öl. 1366'ya doğr.), Santa Maria Novella'daki Strozzi şapelinde Dante'nin eserinden ilham alarak freskler yaptı (*Kıyamet, Cehennem, Cennet,* 1357'ye doğr.). — JACOPO, öncekilerin kardeşi. 1383'te Volterra kütüphanesinde *Tebşir* adlı tabloyu yaptı. (L)

ORCELLA i. Yunusbalığıgillerden memeli hayvan. (*Orcella brevirostris* oldukça iri bir domuz balığıdır; Hindistan'da Madras'dan Koşinşin'e kadar haliçlerde yaşar.) [L]

ORCHARD (William), ingiliz mimarı (öl. 1504). Oxford'da çalıştı; 1468'de Magdalen college'ın (Oxford) baş mimarı oldu. Saint Frideswide kilisesi (bugün Oxford katedrali) ile Stanton Harcourt kilisesinin yapımına katıldı. Aynı zamanda Balliol college'ın yapımında çalıştı. Etkisi, Oxford ve çevresinin bazı binalarında da görülür. (L)

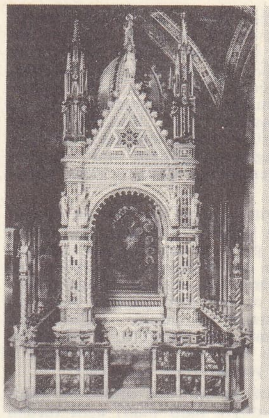

ORCAGNA çok renkli Orsammichele kutsal kâse dolabı, Floransa

ORCHARDSON (sir William Quiller), iskoçyalı ressam (Edinburg 1832 - Londra 1910). 13 Yaşında Trustees academy'ye girdi, 1848'de eserlerini İskoçya Krallık akademisinde sergilemeğe başladı. 1862'de Londra'ya yerleşti, *Dur Emri* (1805) adlı tablosuyle büyük bir ün kazandı. 1870'te, edebî ve tarihî konuları bırakarak gerçekçiliğe yöneldi. Bellibaşlı eserleri: *Napolyon Mecliste* (1880); *Voltaire* (1883); *Uygun bir Evlilik.* (M)

ORCHEOMYCETES çoğl. i. Salepgillerle ortak yaşayan mantarlar. (L)

ORCHESELLA i. Kanatsız, sıçrayıcı küçük böcek. (Collembola takımının *entomobryidae* familyasından.) [L]

ORCHESİA i. Soğuk ve ılıman bölgelerde yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *melandryidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Orchesia*'lar esmer veya siyah, parlak böceklerdir. Çoğu zaman üzerinde kızıl veya kızıl sarı benekler, yahut *Orchesia fasciata*'da olduğu gibi turuncu çizgiler bulunur. (L)

ORCHESTES i. Calandra'ya benzeyen sıçrayıcı küçük böcek; kurtçuğu kayın, karaağaç ve diğer ağaçlar üzerinde yaşar. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

ORCHESTİA i. Amfipoda takımından kabuklu hayvan; genellikle deniz kıyısında nemli, kaba kumlar arasında, taşlar altında yaşar. (*Talitridae* familyasından.) [L]

ORCHİLLA (PUNTA DE LA), Hierro adasının batı ucunda (Kanarya adaları), eskiden coğrafyacıların ilk meridyeni geçirdikleri yer. (L)

ORCİNİANUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Vasiyet yoluyle azat edilen kölelere verilen ad. || Sezar'dan kalan tabletlerin üzerinde adlarını gördüklerini öne sürerek Senatoya giren kimselere, alay olsun diye verilen ad. (L)

ORCİNO bölgesi, Batı Korsika'da bölge, Ajaccio'nun kuzeyinde, Sagone körfezi kıyısında. (L)

ORCİNUS ORCA bls. i. Kuzey denizlerinde yaşayan ve boyu 8 m'yi bulan memeli hayvan (Balinalar takımından.) *Eşanl.* FALYANOS.

— ANSİKL. *Orcinus orca*'nın sırtı siyah, karnı beyazdır; ayrıca gözünün arka kısmında beyaz bir benek bulunur. Sürüler halinde hızla yüzer, en büyükleri de dahil bütün balinalara saldırır, keskin dişleriyle parçalar. (L)

ORCONİKİDZE, rusça **Ordjonikidze,** esk. **Viladikavkaz** ve **Dzaudjikav,** S.S.C.B.'-de şehir, Kuzey Osetya muhtar cumhuriyetinin merkezi, Büyük Kafkas dağlarının kuzey yamacında; 164 000 nüf. Şehir. Kazbek dağı kütlesinin çevresini dolanarak Gürcistan'a ulaşmayı sağlayan Terek yoluna hâkimdir. Demirsiz madenler metalürjisi ve çeşitli sanayi.

Foto. Brogi-Giraudon (LAROUSSE); MEYDAN

— Ukranya'daki Yenakiyevo şehrinin 1935-1945 arasındaki adı. (L)

ORCUS. Rom. mit. Ölüm ve cehennem şeytanı. —Eskiçağdan sonra, İtalya'da, halk mitolojisinin küçük çocuklara korku salan canavarı. (L)

ORCZY (Baroness Emma, Mrs. MONTAGUE BARSTOW denir), macar asıllı ingiliz kadın romancı ve oyun yazarı (Tarnaörs, Macaristan 1865 - Londra 1947). 1900'de yazarlığa başladı ve *Royal Magazine* dergisine *Köşedeki Yaşlı Adam* başlığı altında bir seri polis romanı yazdı. En meşhur eseri *The Scarlet Pimpernel*'dır (Kırmızı Çuha Çiçeği). [M]

ORDAS (Diego DE), ispanyol conquistador'u (Castroverde de Campos, Zamora, ? - ?, 1532?). Velasquez ile Küba'ya (1511-1519), Cortes ile Meksika'ya (1519-1530) gitti. Popocatepetl'e tırmandı. Venezuela'yı keşfetmekle görevlendirildi (1530), Orinoco'yu kaynağına doğru 600 km takip etti ama, yiyeceği bitince daha ileri gidemedi. İspanya'ya dönerken denizde boğuldu. (L)

ORDELAFFİ, Romagna'da, XIII. yy.dan XVI. yy.a kadar, Forli senyörlüğünü elinde tutan italyan ailesi. Papalığın hâkimiyetine karşı savaşan SCARPETTA, PİNO ve BARTOLOMEO kardeşlerin ve kendine başkumandan unvanı vererek Forli'yi yöneten CECCO'nun (öl. 1331) serüvenleriyle ün kazandı. Cecco'nun kardeşi FRANCESCO (öl. Venedik 1374), senyörlüğün gücünü artırdıysa da kardinal Albornoz'a yenildi. (L)

ORDERİC VİTAL, XII. y.y. fransız tarihçisi (Attingham, İngiltere 1075-öl. 1143'ten sonra). Genç yaşta Ouche veya Saint-Evroul manastırına girdi. Bir sakson adı olan Orderic'i, Vital olarak değiştirdi ve Guillaume de Jumiéges'in başladığı esere devam etti. Normanlar üstüne bol belgeye, şövalyelerle hacılardan derlediği ve gezilerinde edindiği bilgilere dayanan *Histoire Ecclésiastique* (Kilise Tarihi) [13 cilt, 1838-1855] ile XII. yüzyılın en iyi tarihçileri arasında yer aldı. (L)

ORDİNAL i. (fr. k.). Mat. Bk. SIRA *sayısı.*

ORDİNAL i. Anglikan kilisesince, papazlık aşaması vermek için kullanılan duaları ve usulleri kapsayan kitap.

— ANSİKL. *Anglikan Ordinal*'i ingilizcedir. İlk olarak Edward VI devrinde kaleme alındı. Günümüzdeki metin ise 1552'den kalmadır. Katolik ilâhiyatçıları, bu metnin roma âyin usullerinin esasını muhafaza edip etmediği üstünde çok zaman durmuş, dolayısıyle de Anglikan kilisesinin papazlık verme törenlerinin kurallara uygunluğunu tartışma konusu yapmışlardır. XVII. ve XVIII. yy.larda bile oldukça sert tartışmalara yol açan bu anlaşmazlık, Oxford hareketi, âyin usullerinin gelişmesi ve 1890'dan itibaren de Lazarus'çu Portal ile lord Halifax arasındaki çatışmalarla daha da genişledi. Sonunda, Papa Leo XIII'ün 13 eylül 1896 tarihli genelgesi *Apostolicae Curae* ile meseleye kesin bir çözüm getirilerek Anglikan kilisesinin, papazlık aşaması verme törenlerinin kurallara uygun olmadığı sonucuna varıldı. Papalık genelgesi bu sonucun gerekçesi olarak üç sebebe dayanıyordu: kilisenin dini uygulaması, âyinin yetersizliği ve amaçtaki yanlışlık. (L)

ORDİNARYÜS sıf. (lat. ve alm. *ordinarius*'tan). Türk üniversitelerinde, en az beş yıl profesörlük yapmış ve üstün bilimsel çalışmalarıyle de kendini tanıtmış öğretim üyeleri arasından seçilerek bir kürsünün yönetimiyle görevlendirilen kimseler için kullanılan unvan. (1960'ta kaldırılan bu unvanı daha önce kazanmış olanların hakları saklı tutuldu.) [M]

ORDİNAT i. (ing. *ordinate*'ten). Mat. Bir noktanın iki kartezyen koordinatından biri. || *Ordinat ekseni*. Bk. EKSEN. (L)

ORDİNATÖR i. (lat. *ordinare*, sıraya koymak'tan fr. *ordinateur*). Önceden kaydedilmiş aynı programa göre kumanda edilen değişik sayıda özel ünitelerden (verilerin giriş ünitesi, hafıza, hesap organı, sonuçların çıkış ünitesi) meydana gelen ve çalışması sırasında insan müdahalesi olmaksızın idare, muhasebe veya bilimsel konularla ilgili karmaşık mantık ve aritmetik işlemleri yapan hesap makinesi.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. Bir *ordinatör*, işlem ünitesi, denilen bir *merkez ünite*'nin çevresinde toplanmış özel ünitelerden meydana gelir:

1. *işlenecek verilerin giriş üniteleri;* bu üniteler, ordinatörün yakınına yerleştirilmiş veya telefon, telgraf bağlantısıyle birleştirilmiş yazı makineleri, delikli kart okuyucuları, magnetik şerit üniteleri, klavyeler magnetif harf okuyucuları, basılmış veya elle yazılmış harfler için optik okuyucular ve örneksemeli verileri sayısal verilere çeviren konvertisörler olabilir. İşlenecek veriler, giriş ünitelerine harfler, rakamlar, delikli şerit (saniyede 1 000 harf) veya magnetik şerit (saniyede 340 000 harf) üzerine kaydedilmiş işaretler şeklinde iletilir veya bu ünitelere bağlı bir yazı makinesinin tuşlarına vurarak doğrudan doğruya kaydedilir;

2. *bir merkez ünite ve bir kumanda merkezi,* merkez ünite, aritmetik ve lojik devrelerden (mantık devreleri), bir hafıza ve kanallardan meydana gelir. Devreler, ordinatörün yapabileceği çeşitli işlemlere (genellikle yüz kadar) tekabül eder ve hepsi birden programları meydana getirir. Hafıza, kaydedilmiş proprамı alır ve ordinatör üniteleriyle hesap organı arasında bağlantı kurar. Kanallar, esas hafıza ile özel üniteler arasındaki bağlantıyı sağlar. Makinenin çalışmasını kontrol etmekle görevli operatörün emrindeki kumanda masası, programın iyi uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmeğe, gerektiği zaman herhangi bir ünitenin işlemini denetlemeğe ve programda öngörülmemiş ek işlemleri sırasında makineye yüklemeğe yarar. Bir ordinatörde, merkez ünitenin hesap hızı, çok gelişmiş bazı makinelerde saniyede 400 000 işleme ulaşabilir; orta güçte ordinatörler ise, normal olarak saniyede 100 000 toplama yapabilir;

3. *hafızalar;* bir ordinatörde genellikle, ferritlerden veya magnetik halkalardan meydana gelen çok hızlı (makinenin gücüne göre, kapasitesi 2 000 ile 500 000 numerik konum arasında değişen) bir esas hafıza bulunur. Son gelişmeler, hafızaların ince magnetik zarlardan, kristallerden veya kriyotronlardan yapılmasını sağlamıştır. Ordinatörlerde ayrıca, yüzlerce milyon harf adresleyebilen, magnetik diskler gibi yardımcı (veya tampon) hafızalar da bulunur. Magnetik tamburlar ve magnetik şeritler de hafıza olarak kullanılabilir;

4. *sonuçların çıkış üniteleri;* ordinatörün yakınına yerleştirilen veya telefon, telgraf bağlantısıyle birleştirilen bu üniteler, yazı makineleri, kart deliciler, kaydediciler, magnetik şerit üniteleri, grafik çiziciler, sinyalli katot lâmbaları, hoparlörler, sayısal verileri ses haline dönüştüren telefon kombineleri veya sayısal verileri örneksemeli verilere dönüştüren konvertisörler olabilir. Sonuçlar, delikli kartlar üzerine (saniyede 400 harf), magnetik şeritler üzerine (saniyede 340 000 harf) kaydedilebilir, basılabilir (dakikada 1 000 satır) veya televizyon vericisindekilere benzeyen katodik bir ekran üzerinde eğriler şeklinde gösterilebilir. Bu giriş, çıkış ve yardımcı hafıza ünitelerinin sayısı sınırlı değildir: ordinatörün kontrol ve kumanda ettiği çok çeşitli malzemeleri ordinatör çevresinde toplayan sistemlerin gelişimi, girişte alınan çok çeşitli verilerin değerlendirilmesine imkân verir. Buna paralel olarak teknik gelişim bilgi-işlem makinelerinin emrine her yıl yeni hafıza metotları getirmektedir. *Ordinatörün yönetimi,* yapılacak işleri hazırlamak için çok usta personele ihtiyaç gösterir; buna karşılık, çalışması otomatiktir ve yalnız gözetime ister. Ulaşılmak istenen amaç ne olursa olsun bilgi-işlem uygulaması, problemin analiziyle başlar. Bu analiz sonra bir programcıya verilir; programcı bilgilerin kaynağını belirler ve bu bilgiyi ordinatöre götürmekle (giriş işlemi) ve hafızada adreslemekle (hafızaya kayıt işlemi) görevli üniteleri seçer; böylece programcı her bilgi kategorisi için yapılacak işlem listesini ordinatörün çeşitli repertuvar bilgileriyle birleştirerek hazırlar. Nihayet sonuçların kayıt usulünü ve işlem görmüş verilerin saklanması (çıkış işlemleri) için seçilecek yolu belirler. Bütün bu işler programı meydana getirir; bu program sonra bir desteğe (delikli kart, magnetik şerit, veya sökülebilen magnetik bir plak) kaydedilir; bu destekler otomatik olarak okunur ve sonsuz kere kullanılabilir. İşlenecek veriler ve program bir operatöre verilir; o da ordinatöre elektrik gerilimi verip programı ilgili giriş ünitesi desteğine yükler, sonra kumanda masasına geçerek ordinatörü çalıştırır. Göstergeler, kumanda düğmeleri veya anahtarlar, operatöre, ordinatörün çalışmasını ve programın işlenme durumunu kontrol imkânı verir; operatörün elle yapacağı tek katkı, işlenecek verileri giriş ünitelerine aktarmak, kaydedicilerdeki kâğıtları değiştirmek veya magnetik şeritli çıkış ünitelerine şerit vermektir. Çalışma süresinde, operatör her an, işlem ünitesine bağlı yazı makinesinin klavyesiyle programın normal yürüyüşünü kontrol etmek veya yazı makinesinde yazılan ara sonucu elde etmek için hafızaya başvurabilir. İşlem ünitesiyle yapılan bu diyalog, bir alt program yardımıyle muhtemel arızayı bulmak ve yayılmasını önlemek imkânı verir. Bk. BİLGİ-İŞLEM. (L)

orcinus orca

Ordines Romani, Roma kilisesindeki dinî törenlerin usul ve sırasını anlatan on beş kitaplık derlemenin adı. Bu kitapların en eskisi VI. yy.dan, sonuncusu ise XV. yy.dan kalmadır. *Ordines Romani*, sonradan ordo* şekli altında yeniden düzenlendi. (L)

ORDİN-NASÇOKİN (Afanasiy Lavrentyeviç), rus siyaset adamı ve diplomatı (Pskov 1605'e doğr. -Kripetskiy manastırı, Pskov yakınları 1681). 1654'ten 1671'e kadar, rus siyasetinde faal bir rol oynadı, uzun süre batı ülkelerinde büyükelçi olarak bulundu. Baltık denizinde mahreç elde etmeğe çalıştı. Rusya'ya batı âdetlerini soktu ve çar Aleksey'in dış ticareti geliştirme çabalarını destekledi. Gümrük vergilerinden birçoğunu kaldırdı, posta hizmetlerini düzenledi, ticaret filosunu teşvik etti. Polonya konusunda çar ile anlaşamadığından bir manastıra sürüldü (1672). [L]

ORDİNO i. (ital. *ordine*'den *ordino*). Denizc. Denizcilik işletmelerinde gemi adamlarını gemilere tayin belgesi.

— Denizc. tic. ve Huk. *Teslim ordinosu*, konişmento hâmili tarafından genellikle geminin kaptanına gönderilen ve malın bir kısmını belirtilen şahsa teslim etmesini bildiren yazı. (LM)

ORDİNOGRAM i. (fr. *ordinogramme*). Bilgi-işlem. Bilgileri değerlendirmek için bir ordinatör tarafından uygulanan bir programdaki işlemler zincirinin grafik gösterilişi. (L)

ORDJONİKİDZE (Grigoriy Konstantinoviç), sovyet siyaset adamı (Goreşa, Kutaisi hükûmeti, Gürcistan 1886 - Moskova 1937). Lenin'in çömeziydi. 1903'ten sonra Bolşevikliği benimsedi, Kafkasyaötesi devrimine (1905-1907) katıldı. Birkaç defa tutuklandı ve üç yıl Petrokrepost cezaevinde hapis yattı (1912), sonra Yakutsk'a sürüldü (1915-1917). Ekim devriminde, Petrograd'daki silâhlı ayaklanmayı hazırlayanlar arasında yer aldı. Devrimden sonra Ukrayna yüksek komiserliğine, Bolşevik Partisi Merkez komitesi başkanlığına (1926), Politbüro üye-

ordinatör kumanda masası

Foto. LAROUSSE

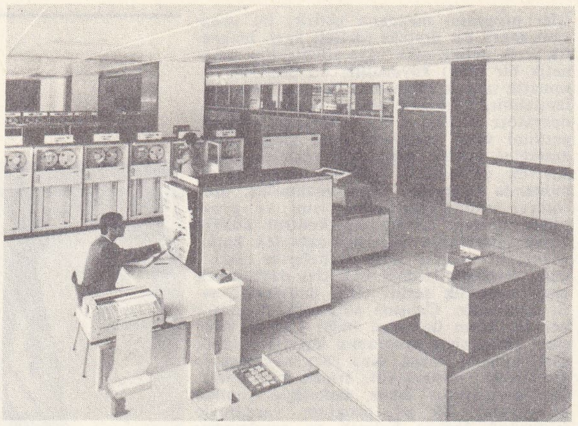

büro ordinatörü

liğine ve ağır sanayi komiserliğine (1930) getirildi. (L)

ORDO i. (lat. k.). Rom. huk. Mahkeme düzeni. || *Ordo Judiciorum privatorum,* Özel Hukuk Mahkemesi düzeni. || *Ordo Judiciorum publicorum,* ceza mahkemesi düzeni.

— ANSİKL. Rom. huk. Roma'da adlî teşkilâtlanma, temel ilkeye göre dava iki safhaya bölünmüştür: *in jure* (magistra önünde) ve *apud judicem* (hâkim önünde). Magistra (kamu görevlisi) davayı kamu otoritesinin önüne getirir ve uygulanabilecek hukukî kuralları formülleştirerek davayı düzenler. Hâkim (özel kişi), olguları ve delilleri inceler ve hükmünü verir. Bazı yazarlara göre, davanın birbirinden iyice farklı iki bölüme ayrılmış olması, adaletin özel bir iş sayıldığı ilkel devirlerden gelen bir kalıntıdır. Fakat yazarların çoğu bu düzenleme tarzının Cumhuriyet dönemine inhisar ettiğini kabul ederler. İmparatorluğun başlarından itibaren davanın bu tarz ikiye bölünmesi hali terk edilmeğe başlanmış, en azından idarî alanda magistra önünde cereyan eden değişik bir usûl uygulanmağa başlanmıştır. İmparatorluğun sağlamlaşmasıyle bu iki safhalı usul de kullanılmaz hale gelmiştir. (L)

ORDONA, Puglia'da (İtalya) kasaba, Foggia'nın güneyinde. Eski *Herdonia* şehrinin yerinde. 1962'den beri Belçika Arkeoloji araştırmaları merkezince kazılar yapılmaktadır. V. ve VI. yy.dan kalma mezarlar ve konutlar bulundu. Ortaya çıkarılan başlıca anıtlar, hepsi Sulla devrinden (M.S. I. yy. ın ortası) kalan forum, bazilika, bir pazar yeri ve bir amfiteatr'dır. (L)

ORDONAL i. (fr. k.). E. Stiasny tarafından hazırlanan sunî tanen. (L)

ORDONAT bls. i. (*ordu* ve *donatım*'dan). Ordu mallarının ikmali, tespiti, tedariki, depolanma ve bakımını yapan sınıf. (Kuruluşu 1949.) [Bk. ORDU *donatım.*] (M)

ORDONATÖR i. (fr. *ordonnateur,* düzenleyen). Büro. Bazı elektronik hesap makinelerinde, hesap elemanı ile giriş ve çıkış üniteleri arasında bağlantı kurmayı kolaylaştıran ara ünite. (L)

ORDONEZ (Bartolomé), ispanyol heykeltıraşı (Burgos, ? - öl. Carrara 1520). Barcelona katedralinin sıralarını, koro yerini, kardinal Cisneros'un Çılgın Juana ile kral Güzel Felipe'nin lahitlerini hazırladı. Genç yaşta öldü. (L)

ORDONEZ DE MONTALVO (Garcia), ispanyol yazarı (XV. yy. sonları). Medina del Campo valisiydi. Portekizce orijinalinden (bugün kaybolmuştur) çevrilmiş *Amadis* de Gaula* (Galya'lı Amadis) adlı eseri yayımladı. *Amadis* çok büyük bir ilgi gördü ve sık sık taklit edildi. Bu taklitlerden birini de, Montalvo'nun kendisi, 1510'da *Las Sergas de Esplandian* (Esplandian'ın Yiğitlikleri) adı altında yayımladı. (L)

ORDONO I (öl. Oviedo 866), Oviedo kralı (850-866). Kral Ramiro I'in oğlu ve halefi. Kurtuba emîri Muhammed I tarafından birkaç defa bozguna uğratıldı, fakat dönme Musa'nın isyanını bastırdı (859'a doğr. 860). Yerine, oğlu Alfonso III geçti. (L)

ORDONO II (öl. Leon 924), Galiçya (910-914) ve Leon (914-924) kralı, Oviedo kralı Alfonso III'ün oğlu. Kardeşi Garcia I'den sonra tahta çıktı. Önce Kurtuba halifesi Abdurrahman III'ü (San Esteban de Gormaz, 917) bozguna uğrattıysa da, sonra ona yenildi (Valdejunquera, 920). Bir oğlu oldu (geleceğin Ramiro II'si), fakat yerine kardeşi Fruela II geçti. (L)

ORDONO III (öl. Zamora 956). Leon, Asturias ve Galiçya kralı (951-956), Ramiro II'nin büyük kardeşi. Kardeşi Sancho'nun çıkardığı ayaklanmayı bastırdı, Lizbon'u yağma etti (955), fakat müslümanların karşı hücumunu durduramadı. Bir oğlu oldu (geleceğin Vermudo II'si), fakat yerine kardeşi Sancho I geçti Cordoba'ya sığındı. (L)

ORDONO IV Kötü (öl. Cordoba 962). Leon, Asturias ve Galiçya kralı (958-960). Kral Alfonso'nun oğlu ve kral Fruela II'nin torunu. Iri Sancho I'i tahttan indirdi, ama kendisi de ondan kaçmak zorunda kaldı (960). [L]

ORDOS i. Leng. Huang-ho ırmağının ağzında konuşulan moğol lehçesi. (L)

ORDOS, çince **Ho-t'ao,** Çin'de yayla, Güney Moğolistan'da, Huang-ho'nun büyük kıvrımı içinde; güneyde Çin Seddi ile (burada İç Moğolistan muhtar bölgesiyle Şin-si eyaleti arasında sınırı çizer) sınırlıdır. Ordos'un iklimi çok kuraktır; hidrografya hemen hemen yalnız, birkaç denizkulağıyle sınırlıdır. Birkaç çinli kolon, az verimli darı ve buğday tarımı ile, *Ordos* Moğolları da hayvancılıkla uğraşırlar. (L)

ORDOS, moğol boyu. Doğu Moğollarının bu kolu, XVI. yy.da, bugün Ordos adını taşıyan bozkıra yerleşti ve Lama'cılığı benimsedi (1566). 1635'te, mançu hükümdarı Abaka'nın bağımlılığı altına girdiler. Ordos'lar, 1649'da Abaka'nın halefinden sancakbeyliği elde ettiler ve bunu Çin imparatorluğunun çöküşüne kadar sürdürdüler. (L)

ORDOVİSİYEN sıf. ve i. (fr. *ordovicien*). Jeol. Silüryen sistemin alt katına denir. (Ordovisiyen çoğunlukla şistlidir.) [L]

ORDÖVR i. (fr. *hors-d'oeuvre*). Çorbadan sonra veya birinci yemekten önce sofraya konan soğuk yiyeceklere verilen ad. (L)

ORDRUP, Kopenhag'ın banliyösünde yer. Wilhem Hansen'in Hollanda devletine bağışladığı müzesi, zengin bir eski ve modern hollanda sanatı koleksiyonunu ve birçok ressamın (Manet, Monet, Pissarro, Sisley, Degas, Renoir, Cézanne, Gauguin, Redon, Matisse, Marquet) eserlerini kapsar. (L)

ORDU i. (esk. türk. *ordu, ortu,* saray veya ordugâh'tan). Bir devlet silâhlı kuvvetlerinin tümü: *Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müslimin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu* (Atatürk). *Filhakika iki ordu ve iki millet birbiriyle savaşırken, birisinin galip diğerinin mağlûp olmasını intac eden başlıca âmiller, iki tarafın felsefeleridir* (Ömer Seyfeddin). *Türk ordusu. Millî ordu.* (Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*) || *Teşm. yol.* Aynı amaç etrafında birleşen veya aynı işi yapan kimselerin meydana getirdiği topluluk: *Fikr ordusu, feyz ordusu, nur ordusuyuz biz* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Kalabalık, çok sayıda insan.

— DEY. *Ordu bozan.* Bk. ORDUBOZAN.

— Ask. Özellikle kara kuvvetlerinde, değişik sayıda kolordu ve bağlı tümenlerden kurulu en geniş askerî birlik. (Türkiye'de barış kuruluşunda üç ordu vardır: Birinci, İkinci ve Üçüncü ordular. [Bk. SİLÂHLI KUVVETLER.] Seferde, sefer planlamasına göre ordu sayısı çoğalabilir.) || *Ordu donatım deposu,* ordu donatım mallarının belirli bir stok seviyesine göre depo edildiği açık veya kapalı depolara verilen ad. (Çeşitli araç ve gereçlere ait malzemeler bu depolarda korunur.) || *Ordu donatım (ordonat) hizmeti,* ordonat sınıfının yapmakla görevli bulunduğu işler. || *Ordu donatım* (veya *ordonat*) *sınıfı,* ordu birliklerinin ihtiyacı bulunan mühimmat, silâh, araç gibi ordu donatım mallarını sağlayan ve bu konuda bütün hizmetleri yürüten askerî sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Ordu donatım* (veya *ordonat*) *subayı,* ordonat sınıfından olan subay. || *Ordu evi.* Bk. ORDUEVİ. || *Ordu emri,* ordu kumandanları tarafından silâhlı kuvvetlerin taktik ve idarî işlerinin yürütülmesi için yayımlanan emirler. (Bk. ANSİKL.) || *Ordu hizmet birlikleri,* harekât alanının, muharebe ve idarî harekât bakımından muharebe ve menzil sahalarına bölünmediği durumlarda, menzil teşkilâtı yerine geçebilecek, idarî sorumluluğu olan harekât alanı kumandanı veya kara kuvvetleri kumandanı emrinde kurulmuş ordu hizmet teşkilâtı. || *Ordu kumandanı,* bir orduya kumanda eden, genel olarak orgeneral rütbesindeki subay, (Bk. ANSİKL.) || *Ordu merkezi,* ordu kumandanıyle maiyetinin bulunduğu yer. || *Ordu teşkilâtı,* bir devletin millî savunması için ihtiyacı olan ordunun, yeterince asker, silâh, araç ve gereçler kurularak düzenlenmesi. (Bk ANSİKL.) || *Ordu üssü,* muharebe şartları bütün hizmet harekâtını ve bütün dış direkt destek hizmetlerini ordu kumandanı emrinde bulundurmayı gerektirdiği zaman, lojistik destek hizmeti gören teşkilât, (Menzil ve üst tipi kıta ve tesisler, ordu kumandanına bağlı bulunan üs kumandanının emrinde toplanır. Ordu üs kumandanı, emrine verilmiş olan hizmet birliklerine kumanda eder. Bu kumandanlık, ordunun denetimine verilmiş olan bütün menzil sahası birliklerini de, menzil sahası meydana gelinceye kadar, sevk ve idare eder.) || *Ordular grubu,* stratejik bir harekâtın yapılması amacıyle iki veya daha çok ordunun bir kumanda altına toplanmasıyle meydana getirilen kuruluş. Bk. ANSİKL.

— Ask. tar. *Ordu hazinesi,* Osmanlı devletinde, sefere çıkılırken orduyle birlikte götürülen çeşitli maliye defterleriyle askerî ihtiyaçlara harcanacak paranın saklandığı özel hazine çadırı. || *Ordu kadısı,* Osmanlı devletinde seferî ordunun her türlü hukukî ve şer'î meselesini çözümleyen görevli. (Önceleri, bu işe kazasker bakardı. Kazaskerlerin savaşa katılmamağa başlaması üzerine bu görev ulemadan birine verildi. Ordu kadılığı, Mekke payesi gibi oldukça yüksek bir rütbeydi. Yeniçeri ocağıyle birlikte ordu kadılığı da kaldırıldı.) || *Ordu kaimesi,* Osmanlı devletinde savaş zamanlarında ordu kumandanı olan sadrazam veya serdarıekrem tarafından yazılan emir. (Ordu kaimeleri uzun kâğıtlara yazılırdı.) || *Ordu mühimmesi,* Osmanlı devletinde savaş zamanında seferin ayrıntılarına ait görüşmelerin yazıldığı protokol defteri. (Savaşta gerekli bütün defterler ve yazılar sadrazam veya serdarıekrem ile birlikte taşınırdı. Bunlar tertip, hazine, mütesellimlik, askerî, mühimme ve şikâyet defterleriydi.) || *Ordu şeyhi,* Osmanlılar devrinde, savaşlarda askeri coşturarak daha büyük gayretle savaşmasını sağlayan ve zafer için dua eden din adamı. (Tanzimattan sonra ordu şeyhliği kaldırıldı.) || *Ordu şikâyet defteri,* Osmanlı devletinde savaş sırasında ordu içinden gelen şikâyetlerin yazıldığı defter. (Mühimme defteri gibi orduda sadrazam veya serdarıekremle birlikte taşınan önemli defterlerden biriydi.) || *Ordu tepesi,* seferî ordunun yürüyüş yolu üzerinde, kendisini geriden takip eden birliklere gereken işaretleri vermek ve gidilecek doğrultuyu belirtmek amacıyle iki fersah (altı kara mili) aralıkla yapılmış işaret yeri. (Sipahiler tarafından yapılan bu işaret yeri bir tepe biçiminde olduğu çin bu adı aldı.) || *Ordudan tayin,* savaşlarda ordunun başında bulunan sadrazam ve serdarıekrem tarafından yapılan tayinler. (Merkezden yapılan tayinlerden ayırmak için bu ad verilirdi.) || *Ordudan verilen rüus,* savaş zamanlarında sadrazam veya serdarıekrem tarafından verilen rüus. (Sadrazamın denetimindeki vakıflarla savaştaki sipahi, silâhtar, bölükâtı erbaa, cebeci, topçu, top arabacıları ve ulufeli müteferrikaların cihet rüusları sefer sırasında ordu kumandanı tarafından verildiği için, bunlara ordudan verilen rüus denirdi.) || *Orduyu Hümayun* (veya *ordu*) *ağası.* Bk. ORDUCU.

— Din. *Ordular tanrısı, Eski Ahit*'te geçen ve Davud'un fetihleri ile savaşlarını belirtmek için kullanılan geleneksel deyim; bu savaşlarda Tanrı'nın İsraillilerin başında savaştığı kabul edilirdi. (Bu deyim gökyüzü ordularını da belirtmek için kullanılır; yıldızlar ve melekler.)

Foto. LAROUSSE

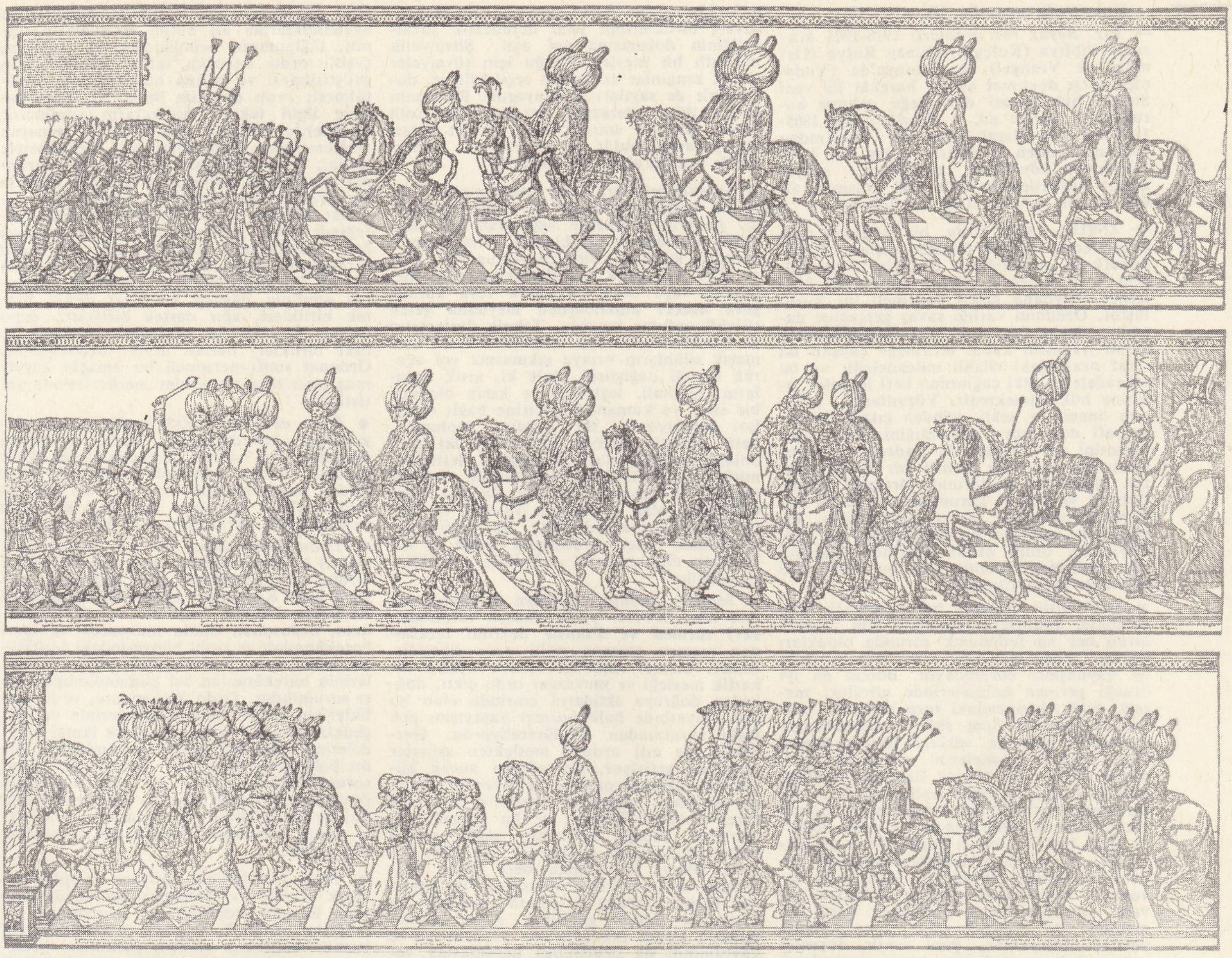

Kanunî devrinde türk ordusu (zafer alayı) [Tarih adlı kitaptan]

sümer ordusu piyade (III. bin) [Sumer adlı kitaptan]

Osmanlı devrinde eyalet ordusu (Mufassal Osmanlı Tarihi adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

— Huk. *Ordu mensubu.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Beyaz rus orduları,* 1918-1921 arasında Sibirya (Kolçak), Güney Rusya (Denikin ve Vrangel) ve Estonya'da (Yudeniç) karşı devrimci askerî harekât ile yeni Sovyet hükûmetini devirmeğe çalışan kuruluşlara verilen ad. || *Büyük ordu,* 1805-1814 arasında bizzat Napolyon I tarafından kumanda edilen birliklere verilen ad. || *İşçilerin ve köylülerin kızılordusu,* sovyet askerî kuvvetlerinin 1918-1948 arasında aldığı ad. Bk. S.S.C.B. *Ask. tar. bölümü.*

— ANSİKL. Ask. *Ordu,* bir istilâcıyı durdurabilecek, savaşı ülkenin dışına çıkarabilecek ve gerektiğinde devletin içinde düzeni koruyabilecek, silâhla donatılmış kişilerden meydana gelen kademeli bir kuruluştur. Ordunun varlığı savaş gerçeğine dayanır. Savaş ise, her biri karşısındakine kendi iradesini kabul ettirmeğe çalışan iki taraf arasındaki silâhlı mücadeledir ve bu mücadele en eski çağlardan beri insanlık tarihine hükmetmektedir. Yüzyıllardır, ordunun önemi ve şekli, içinden çıktığı halkın coğrafî durumunu, zenginliğini, teknik gelişmesini ve özellikle de iradesini yansıtır. Ordu kurmak için belirli bir kural yoktur. Muharebe şartlarının, törelerin, siyasî, iktisadî ve sosyal kurumların zamanla değişmeye uğraması, askerî kurumların, törelerin ve yapıların da değişmesine yol açtı. Böylelikle «millî ordu» ilkesinden hareket eden gelişme, sonunda yine bu millî ordu ilkesinde karar kılmıştır.

● *Millî ordu.* Aslında her insan askerdir; özellikle, kabilelerin yaşamak için topraklarını her an fethetmek zorunda oldukları göçebe medeniyetlerde tüm toplum ordu ile kaynaşmış durumdaydı. Bunun en iyi örneği germen kabilelerinde görülür; meselâ, eski Almancadaki *torp* kelimesi, çağdaş Almancada hem «köy» anlamına gelen *dorf,* hem de «askerî birlik» demek olan *truppe* kelimelerini meydana getirmiştir. Siteler bir toprak üzerinde teşkilâtlandığı sırada, yerleşik halklarda (msl. latin medeniyetinde) bir uzmanlaşma ortaya çıkar: toplum silâhsızlanır ve ordu doğar; bu ilkin belli bir olaya bağlı olarak gerçekleşmiş, sonra da genellikle insanların çaba harcadıkları toprağı ve varlıklarını savunmak amacına yönelmiştir. Birtakım savaşçı sitelerde bazen yurttaşlar barış zamanında da seferber olur; buna karşılık yurttaş olmayanlar, yani yenik düşenler veya oğulları, seferber olan yurttaşların geçimini sağlamak için çalışırlar (Isparta). Bazı ülkelerde ise ordu bir muvazzaf birliğe bağlı veya bağımsız bir milis topluluğudur. Gerekirse bütün yurttaşlar veya onların bir kısmı, yaşları ve sosyal durumları göz önünde tutularak silâh altına çağırılır. Bu çeşit bir siteye, silâhlı site, topyekûn seferber kitle veya millî ordu denir.

● *Ücretli asker ordusu.* Siyasî veya insanî sebeplerle toplumda kademeler meydana gelir, siteler birleşir, imparatorluklar doğar, bölünür, yeniden kurulur; devrimler meydana gelir ve toplum silâhlanma alışkanlığını kaybeder. Ne var ki uzun sınır boylarını, düşmanlara karşı savunmak zorunluğu vardır. Bu durumda da askerlik hizmeti bir meslek haline gelir ve elde bu iş için adam bulundurmak amacıyle yerli halktan bazıları veya bazı yabancılar veya bazı ışsizler, sözleşmeyle veya zorla askere alınır. Böylece meydana gelen bu ordu, merkezî kuvvetin yokluğundan yararlanarak birtakım atılgan kimselerin hattâ macera meraklılarının ortaya çıktığı hemen hemen her karışıklık döneminde rastlanan ücretli askerler ordusudur (Roma imparatorluğunun son yılları, Yüzyıl savaşı, Rönesans İtalya'sı, Otuzyıl savaşı v.b.).

● *Derebeylik orduları.* Ortaçağda, bu iki ordu tipinden, bazen aynı zamanda, bazen geçici bir süre için veya sürekli olarak yararlanıldı. Kargaşalıklar ve teknik buluşlar bu orduların teşkilât düzenini sık sık değiştirdi. İstilâlar, toprakların paylaşılması, malikânelerin kurulması yer yer silâhlanmalara yol açtı ve bu silâhlı zümreler ötekilerde daha gözüpek ve hırslı bir dükün emrine girince de silâhlı toplum dediğimiz düzen kuruldu. Bu durumun sonucu olarak derebeylik bağlarıyle birbirine bağlı koruyucu baron ile korunan vasal sistemi yerleşti. IX. yy.dan beri süvarinin silâhlarını kullanmasına imkân veren at nalı ve gem süvari birliklerinin yani derebeylik şövalyeliğinin doğmasına yol açtı. Şövalyelik masraflı bir meslek olduğu için şövalyeler ancak zenginler arasından seçilebiliyor, dolayısıyle de sayıları az oluyordu. Piyadenin ancak ikinci derecede yardımcı bir rolü vardı; önceleri sınırsız olan hizmet süresi yavaş yavaş azaldı ve askerler bir sözleşmeyle orduya alınmağa başladı.

● *Sürekli ordular.* Ama kısa bir süre sonra bu sözleşmelerin de bir değeri kalmadı. Askerlik hizmetini sağlamak için iktidarlar derebeylik birliklerine ücret vermek zorunda kaldılar. Böylece Avrupa'da, XV. ve XVI. yy. larda, ücretli askerlerden, sözleşmeli veya devşirme usulü veya kuraya göre askere alınanlardan meydana gelen sürekli ordular kuruldu. Teknik ilerlemeler ve barutun bulunması eskisinden daha karmaşık silâhların ortaya çıkmasına yol açarak taktiği değiştirdi. Öyle ki, artık orduların, eğitimli, teşkilâtlı ve kesin biçimde bir emir ve kumanda zincirine bağlı olmaları gerekiyordu. Bu ordular toplumun, hattâ milletin dışında yaşıyor ve iktidarın onlara kumandanları aracılığıyle ilettiği emirlere göre hareket ediyorlardı. Tehlike anında da zorunlu askerlik ilkesine göre toplanmış olan kimselerin yardım ve desteğiyle güçleri artırılıyordu. Bu yardım çoğu zaman, isviçre ordusunda bugün de yürürlükte olan mahallî milislerle gerçekleştiriliyordu.

● *Modern ordular.* Modern ordularda temel ilke, XVIII. yy.da Prusya tarafından ileri sürülen ve Fransız devrimi tarafından resmen tanınan millî ordu ilkesidir. Askerî hizmet mecburî olunca ortaya askerlik mesleği ve muvazzaf ordu çıktı; doğrudan doğruya iktidarın emrinde olan bu ordu sayesinde halk normal yaşayışını pek fazla aksatmadan sürdürebiliyordu. Gerçekten de asıl orduyu meslekten askerler meydana getiriyor, ihtiyarların ancak küçük bir azınlığı orduya katılıyordu. Tersine, istisnasız herkes için zorunlu olan kısa süreli askerlik hizmeti ve bu hizmeti yapanların yedeğe ayrılması usulü, silâhlı millet kavramının doğmasına yol açtı. Birinci Dünya savaşından beri bütün milletlerin durumu böyle olmuştur. Bu arada da, Birinci Dünya savaşının uzunluğu ve kapsadığı alanın genişliği, savaş alanını milletin bütün faaliyetlerine yayarak savaş kavramının da değişikliğe uğramasına yol açtı.

İkinci Dünya savaşında ise bu yeni durumun gerektirdiği savunma düzeni de yetersiz kaldı. Çünkü bu yeni savaşın getirdiği topyekûn savaş anlayışı, tarafların askerî, iktisadî, malî, psikolojik v.b. alanlardaki bütün güçlerini seferber etmek zorunluğunu doğurdu. Çağımızda ordunun milletlerin güvenlik ve savunmasında başta gelen bir yeri olmasına karşılık yurt güvenliği ve savunmasının bugün artık, eskiden olduğu gibi, ordunun tekelinde bulunmadığını da unutmamak gerekir. Çünkü çağdaş orduların yapısı ve önemi kadar bu ordulardan yararlanma şartları da, içinden çıkmış oldukları halkın sınaî ve malî gücüne gitgide daha bağımlı duruma gelmiştir.

Nihayet 1945'ten itibaren, gerek atom çağının başlaması, gerek devrimci nitelikteki savaşların genelleşmesi dolayısıyle orduların biçimi bile iyice alt üst olmuştur. Değişik biçimlerde de olsa, savaşın topyekûn savaş olma niteliğini pekiştiren bu iki etkenin XX. yy.ın ikinci yarısında orduların yapısını zıt yönlerde etkilemiştir. Bu durumun sonucu olarak da bazı orduların bilimsel ve sınaî nitelikteki güçlü ama sınırlı bir kuruluş olmağa doğru yönelmesine karşılık, bazı orduların da güçlerini silâhlarının mükemmelliğinden çok halkçı bir ideolojinin bağnazlığından alan kitle ordusu anlayışına sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülür. Birtakım başka ordular da ileride karşı koymak durumunda kalacakları savaş şeklinin belirsiz olması sebebiyle her iki zorunluğa da cevap verebilmek amacını gütmek isterler.

● *Ordu donatım sınıfı*'nın barışta ve özellikle savaşta, harekâtın donatım yönünden desteklenmesinde, başlıca görevleri şunlardır: ordu için gerekli mühimmat, silâh, araç ve gereçlerin, bunların yedekleriyle avadanlıklarına ait bütün ihtiyaçların tespiti, sağlanması, depolanması ve dağıtımı, çeşitli ordu donatım ikmal maddelerinin geliştirilmesi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi; ordu donatım ikmal ve hizmetleriyle ilgili teknik istihbaratın yapılması; birliklerde bulunan çeşitli ordu donatım malzemesinin yetenekleri ve özelliklerıyle tespiti, iyi kullanılmasının denetimi; ordonat hizmetleri konusunda gerekli bilginin verilerek teknik denetimin sağlanması; ordonat sınıfına ait patlayıcı maddelerin gereğinde tahrip edilmesi (bu hizmet ordonat özel birliklerince yapılır). Ordonat sınıfı hizmetleri, sahra bakımı ve depo bakımı olarak iki grup halinde yürütülür. Ordonat sınıfının başlıca birlikleri direkt destek birlikleri, ağır destek birlikleri, depo destek birlikleriyle karargâh birlikleri ve özel birlikler olmak üzere özetlenebilir. Ordonat sınıfı personeli bu amaçla kurulmuş olan okul ve eğitim merkezlerinde yetiştirilir.

● *Ordu emri,* genellikle yazılı olarak yayımlanır; koordinasyon, keşif, istihkâm, muhabere ve benzeri hizmetler için ekleri bulunur. Genel karargâh başkanlığı tarafından hazırlanmakla birlikte, bazı durumlarda, teknik hizmetler için özel karargâh başkanlıkları tarafından da hazırlanabilir.

● *Ordu kumandanı,* barışta, Kara Kuvvetleri kumandanlığına, seferde ise Ordular Grubu kumandanlığına veya doğrudan doğruya Kara Kuvvetleri kumandanlığına yahut Başkumandanlığa bağlıdır. Ordu kumandanı, ordusunun bütün muharebe ve idarî harekâtından ve ordu bünyesindeki birliklerin yakın desteği için gerekli hizmet birliklerinin harekâtından üst kumandanlığa karşı sorumludur. Ordu kumandanı, ordu birliklerinin bütün ikmal maddelerinin ve bölgedeki hava kuvvetlerinin ortak ikmal maddelerinin sağlanmasından sorumludur. Ordu bölgesinde harekâtta bulunan ve ikmal sorumlulukları orduya ait olan birliklerin ihtiyaçlarını tespit eder ve bunların ikmalini, ordunun bütün elemanlarının yardımıyle menzil sahasından ve mahallî kaynaklardan sağlar.

● *Ordu teşkilâtı*'nın ihtiyaca karşılık verecek şekilde kurulabilmesi için o devletin veya ülkenin jeopolitik ve jeostratejik gereklerine, coğrafî, iktisadî ve sınaî kapasitesine, muhtemel savaşın yaratması beklenen başka ihtiyaçlara uygun olarak kurulması bir zorunluktur. Devletin millî savunma siyaseti kesin olarak tespit edildikten sonra, ordu teşkilâtı bunun ışığı altında ve yukarıda belirtilen etkenlere göre düzenlenir.

● *Ordular grubu,* bir ordular grubu karargâhı ile gerekli bağlı birliklerden kuruludur; bu grup, daha çok, destek birlikleriyle birkaç ordudan ve bazen bağımsız kolordu ve tümenlerden de meydana gelebilir. Ordular grubunun lojistik ikmal ve hizmet işleri bakımından çok az görevi vardır. Bu konuda genellikle idarî düzenlemelerin ana ilke ve sistemlerin gereken şekilde yürütülmesini denetler.

● *Türklerde. Ordu* kavramı en eski türk kaynağı olan Orhon yazıtlarında görülür ve bu kelime hakanın daimî karargâhını belirtir. X. yy.da yazılan *Irkbitig* adlı kitapta, bir zaferden sonra hakanın «sevinerek ordusuna döndüğü» anlatılır. XI. yy.-da kaleme alınan *Divanü Lûgat it-Türk*'te ordu «hakanın oturduğu şehir» olarak gösterilir. Çağdaş orta asya türk lehçelerinde ordo-orda kelimesi «hanın karargâhı, soyluların yüce sarayları» anlamına gelir. Bugün de «ordu» deyimi Orta Asya Türklerinde aynı anlama gelir. Dede Korkut hikâyelerinde de hanın ve beyin karargâhına «ordu» denir. Eski Türkler, asker topluluğuna, savaş güçlerine «sü» veya «erigçeri» derlerdi. Hükümdarın veya başkumandanın karargâhını bildiren «ordu» kelimesinin Osmanlı imparatorluğunun bütün asker topluluğuna ad olarak verilmesi XV. yy.dadır; Osmanlılar, başlangıçta asker yerine «çeri» kelimesini kullandılar.

Türkler, tarihin her devrinde teşkilâtlı ordular kurdular. Göçebe hayatı yaşadığı devirlerde bile kabile, aşiret teşkilâtı askerlik yapısına uygun olarak kuruldu. Büyük göç ve sürek avları sırasında her boy, ya-

sada belirtilen yerini alırdı. Büyük kurultaylarda her boyun kumandanının oturacağı yer belliydi; harekât sırasında da boy, aynı durumda yer alırdı. Bu eski teşkilâtın izleri Göktürk devletinde görülür. Anadolu'ya yerleşen Oğuz boylarının boy ve ordu teşkilâtında da bu gelenek vardır. Dede Korkut hikâyelerinde «sağda oturan sağ beyler, solda oturan sol beyler»den söz edilir. Bugünkü Kırgızların boy teşkilâtı son yıllara kadar «ong» (sağ) ve «sol» bölümlerine ayrılırdı. Kazakların boy teşkilâtında «ulu yüz», «orta yüz» ve «kiçi yüz»; Özbeklerde «yüz», «ming» (bin) ve «tümen» kelimeleri vardır. Birer boy adı olan bu askerî terimler, askerî yasaya uygun olarak kurulan boy teşkilâtının bugüne kadar ulaşan şekilleridir. Türklerin tarih boyunca asker millet olarak tanınması bu teşkilâta ve temel yasalarına uymaları sonucudur. Orduda düzeni sağlayan bu yasanın hükümleri çok sertti. Bu sert hükümler türk destanlarında derin izler bıraktı. Abbasî halifeleri muhafız askerlerini Türklerden seçtiler. Selçuklular devrinde türk ordusu çok güçlü bir duruma geldi. Bu dönemde arap şairleri Türkleri ve türk ordularını överek kasideler yazdılar. Arap şairi Ebu İshak İbrahim el-Gazzî bir kasidesinde: «Fidan boylu türk gençleri savaş meydanına atılınca gök görültüsünü boğdular ve onun parlaklığını gölgede bıraktılar» diye yazar. XI. yy. arap şairlerinden İbni Hayyus Ebul Fityan, Türkler hakkında yazdığı bir şiirinde: «Türkler de insanlardan bir kısımdır, fakat onlar en kuvvetli ve savaşta kırılması çok güç olan insanlardır» der. X. ve XI. yy.larda islâm dünyasında Türklerin ve türk ordusunun ünü daha da arttı; din adamları Türklerin «Allahın seçtiği ordu» olduğu hakkında peygamberden hadis rivayet ettiler. Mahmud Kaşgârî şu hadisi rivayet eder: «Ulu ve yüce Tanrı diyor ki: Benim Türk adı verdiğim bir ordum vardır; onu doğuda yerleştirdim. Herhangi bir kavme kızarsam onların üzerine bu ordumu gönderirim».

● *Selçuklu devrinde türk ordusu.* Selçuklular, Melikşah devrinde, çağlarının en büyük askerî birliğini kurdular; sonraları bu ordu türk-islâm devletlerine örnek oldu. Her an emre hazır bekleyen ordu, melîklerin, valilerin ve vezirlerin askerleri ve tabi hükûmetlerin kuvvetlerinden kuruluydu. Askerî teşkilâtta ikta (tımar) yani arazi dağıtımı önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden pek kalabalık olan ordu, devlete yük olmadan besleniyordu. Bu yenilik, eski türk toprak hukukunun yeni şartlara uygulanışıdır. Bu düzen Selçukluların askerî olduğu kadar idarî ve hukukî temellerinden biridir. Anadolu Selçuklu devletinde, moğol istilâsının yol açtığı siyasî bunalımlar sırasında düzen bozulunca, ikta arazileri mülk haline getirildi. Bu yüzden selçuklu ordusu dağıldı. Selçuklu ordusunda gezici hastahaneler de bulunurdu.

● *Osmanlı devrinde türk ordusu,* dört döneme ayrılır: uç beyliği ordusu dönemi; imparatorluk ordusu dönemi; imparatorluk ordusunun bozulma dönemi; Türk ordusunun modernleşme dönemi. 1. *Uç beyliği ordusu,* bu devirde türk ordusunun ana kuvvetleri uçlarda hıristiyanlara karşı savaşan gaza kuvvetlerinden kuruldu. Bu kuvvetler, gaza ve yurt tutmak için gelen gönüllülerden, alp erenlerden ve gazi akıncılardan meydana gelirdi. Bu ilk ordu piyade ve atlılardan kuruluydu. Orhan Bey, Bursa'yı aldıktan sonra (6 nisan 1326) çiftçi türk köylüsünden, türk boylarından yaya ve müsellem (atlı) adı verilen ordusunu kurdu. Bunlar barış zamanında kendilerine verilen çiftliklerde zıraatla uğraşırlar, savaş zamanı orduya gelirlerdi. Uç beyliği zamanında türk ordusunun en önemli başarısı Çanakkale boğazını geçerek Gelibolu yarımadası üzerindeki Çimpe kalesini ele geçirmesidir (1322 veya 1354). Türk ordusu sonra kısa bir süre içinde Rumeli'yi aldı. Bir yerleşme ve yurtma amacıyle türk halkını da Rumeli'ye geçirdi. Murad I, daha şehzadeliğinde Trakya'nın merkezi Edirne'yi alarak (1361), Balkanlarda ordusuna hareket üssü yaptı. Bundan sonra türk ordusu, Balkanların içerilerine doğru ilerledi; yeni uçlar kuruldu. Türk ordusunun hızla yayılması Bulgarların ve Sırpların direnişleriyle karşılaştı. Bunun üzerine Murad I, yaya ve müsellem kuvvetlerinin yanında, daimî bir askerî sınıf olarak 1365'te Yeniçeri ordusunu kurdu. Yeniçeriler türk geleneklerine göre yetiştirilen savaş esirlerinden bir bölük olarak kuruldu; padişahın emrinde her an harekete hazır olan bu ordu, Avrupa'da kurulan ilk daimî ordudur. Bununla birlikte, ordunun ana bölümü uç kuvvetleri, yayalar ve tımarlı sipahilerdi. Murad I devrinde türk ordusu Balkanlarda ve Anadolu'da bütün ordular karşısında üstünlük sağladı; onların orduları, türk ordusunun yardımcı kuvvetleri haline geldi. Bu arada yeniçeri ve sipahi kuvvetleri gittikçe artarak, türk ordusu bir imparatorluk ordusu niteliği kazanıyordu. Batıda kullanılan ateşli silâhların yapımına başlandı. Kosova'da Sırp-Bosna ordusunu yendiği sırada (15 haziran 1389) Osmanlı ordusu gelişimini tamamlamıştı. Bayezid I devrinde türk ordusu daha da gelişti; kapıkulu 7 000'e çıkarıldı; bu ordu Niğbolu'da büyük bir haçlı ordusunu yendi ve Avrupa'nın en ünlü şövalyelerini esir aldı. Bu savaşta türk taktiği ve zırhlı şövalyeler karşısında türk hafif piyadesinin başarısı, askerlik tarihinde yeni bir çığır açtı. Bayezid I türk ordularının yüzyıllar boyunca uyguladığı taktiği ustaca tekrarladı (bk. NİĞBOLU SAVAŞI). Bu savaş sonunda Avrupa'da şövalyelik yıkılmağa başladı. 1402'de türk ordusu Timur'un ordusuyle Ankara dolaylarında Çubuk ovasında büyük savaşlardan birini verdi (20 temmuz); fakat Timur'un stratejisi üstün geldi. Osmanlı kuvvetleri dağıldı. Murad II devrinde türk ordusu yeniden düzenlendi. Murad II devrinde kapıkulu 5 000 kadardı. Devletin ana kuvvetleri yine tımarlı sipahiler, yayalar, akıncılar ve türk gençlerinden kuruluydu. Bu dönemde ordu, ateşli silâhlar bakımından Avrupa'nın en ileri ordusu oldu. Murad II, İstanbul kuşatması sırasında (1422) top kullandı; Varna savaşından sonra tüfek ve tabur cengi denilen macar taktiği, türk ordusunca uygulandı. Bu yeni taktiğe göre zincirlerle birbirine bağlı arabaların arkasına tüfekli piyade yerleştiriliyor, böylece hareket halinde bir istihkâm meydana getiriliyordu.

Türk ordusunun gittikçe modernleşmesinin başlıca iki sebebi vardır. Önce Batı'nın sürekli güçlenişi karşısında Osmanlı devleti, türk ordusuna düşmana üstün bir nitelik kazandırma zorundaydı. Bu yüzden düşmanın kullandığı yeni silâhları yapmağa başladı. İkinci sebep osmanlı ülkesinde başlayan iktisadî gelişmedir.

2. *Osmanlı imparatorluk ordusu.* Fatih, İstanbul'u alınca imparatorluğu kesin olarak kurdu; orduya son biçimini verdi. Önce yeniçeri ordusunda disiplini kuvvetlendirdi. Sekban bölükleri adıyle yeniçeri ocağına yeni birlikler kattı. Yeniçeri ordusunu 12 000'e çıkararak devletin en önemli kuvveti haline getirdi. Devrin en büyük topçu birliği, türk ordusunda kuruldu. Fatih, çok büyük toplar döktürerek türk ordusunun gücünü arttırdı. İstanbul kuşatmasında Kasımpaşa sırtlarına yerleştirdiği havan toplarıyle Galata üzerinden Haliç'teki düşman donanmasına aşırma ateş açtırdı. Böylece imparatorluk ordusu Fatih devrinde bir bütün olarak kuruldu ve son biçimini aldı. Selim I ve Kanunî devrinde dünyanın en güçlü ordusu durumuna geldi. Selim I'in kumandasındaki türk ordusu, Çaldıran (1514), Merci Dabık (1516) ve Ridaniye (1517) savaşlarını kolaylıkla kazandı. Bu savaşlarla sağlanan başarı sonucu kudreti bütün Yakındoğuya yayıldı. Kanunî devrinde türk askeri Hindistan'da, Viyana önünde ve Bağdat'ta aynı zamanda savaştı. Bu devirde Hindistan denizlerine hâkim olan Portekizlilere karşı Sumatra'ya bir topçu birliği, Hindistan'a Hadım Süleyman Paşa kumandasında kuvvetli bir ordu ve donanma gönderildi (1538). Bu sefer sırasında kullanılan fakat geri getirilmeyen toplardan biri bugün Londra kulesinin önündedir. 1528 Tarihli bir malî rapordan anlaşıldığına göre, türk ordusunda 34 000 tımarlı sipahi, 27 000 kapıkulu vardı. Tımarlılar, cebelülerle birlikte 90 000 kadardı. Türk ordusu aşağı yukarı 120 000 kişiydi. Ayrıca 7 000 kadar Anadolu piyade ve müsellemi, 12 000 kadar Rumeli müsellem ve yörüğü vardı.

Bunların toplamı sonucu ordu 150 000 kişilik bir kuruluş oluyordu. 1610 Tarihli başka bir rapora göre, Kapıkulu ve Eyalet askeriyle birlikte türk ordusu 200 000'i buluyordu. Türk ordusunun büyük bir kısmı uzun süre tımarlı sipahilerden kuruluydu. XVII. yy. başlarında kapıkulu maaşları 172 milyon akçaydı; 1610'da 380 milyon akçaya yükseldi. Kanunî, ateşli silâhlar kullanan hıristiyan piyadeleri karşısında tüfekli yeniçerilerin sayısını artırmak zorunda kaldı. Çünkü hafif silâhlarla savaşan süvari tımarlılar, artık meydan savaşlarında iş göremiyorlardı. Bu durum tımar sisteminin gerilemesine yol açtı. Fakat kapıkulunun arttırılması devletin malî gücünü sarstı. Eyalet askerleri de dağılınca ülke, kargaşalık içine düştü. Köprülüler, kapıkulunu azaltmak ve disiplini geri getirmek amacıyle ıslahat yaptılar; fakat 1683 Viyana bozgunundan sonra başlayan yıpratıcı savaşlar, imparatorluk ordusunu yeniden sarstı; 3. *imparatorluk ordusunun bozulması,* özellikle XVII. yy.da, önce Avusturyalıların, sonra da Rusların bazen her iki ülkenin birlikte, osmanlı ülkesine yaptıkları saldırılar karşısında türk ordusu ayrı ayrı cephelerde savaşmak zorunda kaldığı için bu yüzyılda askerlik alanında bazı yenilikler yapıldı; yeniçeriler dışında yeni bir ordu kurulması düşünüldü; fakat yeniçeri kuruluşlarında bazı yenilikler yapılmakla yetinildi. Mahmud I devrinde (1730-1754), fransız asıllı De Bonneval, Humbaracı Ahmed Paşa adını alarak humbaracı erlerini eğitim ve savaş oyunlarıyle yetiştirdi. «Usta bir kumandan, bu askerlerle dünyayı bir uçtan öteki uca alır» sözü onundur. Ayrıca türk ordusunun avrupa ordularını yenebilmesi için onların metotlarını ve silâhlarını alması gereklidir» diyerek devlet ilerigelenlerini uyardı, bu konuyle ilgili raporlar verdi. 1739'da Belgrad barışıyle sona eren savaşlardaki çalışmalarıyle türk ordusunun kazanmasına yardım etti. Mustafa III (1757-1774) zamanında, macar asıllı Baron de Tott osmanlı topçu sınıfını yeniden düzenlemek için bir talimatname hazırladı; emrine verilen 600 eri (süratçiler), kâğıthane sırtlarında avrupa metotlarıyle talim ettirdi. Bu talimlerde genellikle padişah ve oğlu Selim de bulunurdu. Baron de Tott, tophaneyi de düzeltti, yeni biçimde toplar döktürdü. Padişah bu pratik işler yanında, teorik bilgilere de önem verdiğinden, *Mühendishanei Berrî Hümayun*'u açtırdı. Mustafa III, geniş bir ıslahat planı uygulayamadı. 1768'de başlayan osmanlı-rus savaşı türk ordusu için bir yıkım oldu; Tott, İstanbul'dan ayrıldı; fazla masrafı gerektiriyor gerekçesiyle sürat topçuluğu kaldırıldı. Osmanlıların Ruslara karşı yenilgi sebeplerini, Abdülhamid I (1774-1789) devrinde İstanbul'a gelen fransız elçisi şöyle açıklar: «Siz» gördüğünüz yıkımlardan dolayı kendinizi suçlamalısınız. Donanmanızın bozukluğu, ordunuzun başıboşluğu, bunların başlıca sebepleridir». Bu padişah devrinde, sadrazam Halil Hamid Paşa orduyu teknik bakımdan düzeltmeğe çalıştı. Ordunun ve donanmanın ıslahı için Fransa'dan uzmanlar getirtti. Bu arada Avrupa'nın bazı ünlü generalleri Türkiye'ye gelmek istedi. Bunlar, bazı planlar, projeler göndererek, türk ordusunu ıslah etmek istediklerini bildirdiler. Fakat osmanlı hükûmeti bu teklifleri kabul etmeyerek ihtiyaçlarını fransız elçiliği yoluyle karşıladı. Islahatı devam ettiren padişah Selim III (1789-1807) Nizamıcedit adıyle yeni bir askerî birlik kurarak ıslahat yapmağa başladı, bu arada türk ordusunu yetiştirmek üzere Fransa'ya başvuruldu (1797-1798); topçu, bahriye ve mühendis subaylar istendi. Türkiye'ye gelmek isteyen subaylar arasında fransız topçu kuvvetlerine kumanda ederek İngilizleri Tulon kuşatmasında yenen Napolyon Bonaparte da vardı. Bonaparte Fransa hükûmetine başvurarak şunları yazdı: «Rusya imparatoriçesinin Avusturya ile olan ilişkilerini sıklaştırdığı bir zamanda Türkiye'nin askerî araçlarının daha güçlü bir duruma getirilmesi için Fransa'nın elinden gelen her şeyi yapması kendi çıkarıdır. Türkiye, kahraman fakat savaş sanatı ilkelerini hiç bilmeyen milis (başıbozuk) kuv-

vetlere sahiptir. Savaşın kazanılmasında kullandığımız modern tabyada, kuvvetli ve müstahkem mevkilerin alınmasıyle korunmasında başlıca sebep olan topçuluk, Türkiye'de çocukluk devresindedir». Bu yazının altına Fransa hükûmeti şu düşünceleri ekledi: «Bu yeni görevinde Bonaparte, türk ordularını daha çok kuvvetlendirmeyi ve türk ordularının müstahkem mevkilerini geliştirmeyi başarırsa, vatanına önemli bir hizmet yapacağına ve dönüşünde onun sevgisine hak kazanacağına inanmaktadır». Selim III, İsveç ve İngiltere'den de uzmanlar getirtti; savaş ve topçulukla ilgili kitapları türkçeye çevirtti. İlk olarak Vanban'ın topçulukla ilgili eseri çevrildi. Selim III'ün öldürülmesi, nizamıcedit'in ortadan kaldırılmasına yol açtı (1807); fakat Mahmud II (1808-1839), Osmanlı devletinin batılılaşması yolundaki çalışmaları sürdürdü, devamlı yenilgilerin sebebi olarak, orduda talim ve terbiye eksikliği üzerinde durdu. 1826'da Osmanlı devletinin kuruluşundan beri birçok zaferler kazanan fakat XVI. yy.ın sonlarında bozulmağa başlayan yeniçeri ocağını kaldırdı. Bunun yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adıyle talimli bir ordu kurulması yoluna gidildi. Önce avrupa metotlarını ve tekniğini kabul ederek, ordusunu yetiştiren Mısır valisi Mehmed Ali Paşadan yardım istendi; Mahmud II Prusya'ya başvurdu. Oradan gelen subaylarla türk ordusunda alman talim ve terbiyesinin etkileri başladı. Özellikle Moltke bir alman subayı olarak türk ordusunda görev aldı; Nizip savaşına (1839) katıldı. Türk ordusu, Avrupa'dan getirtilen uzmanların çalışmaları sonucu çağdaş askerlik anlayışına göre düzenlendi. Açılan askerî okullara uygulamalı yeni dersler kondu. Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Özellikle kara ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi yolunda yeni usuller uygulandı. Tanzimat devrinde (1839-1856) türk ordusuna yeni bir düzen verildi. Tanzimat fermanında belirtildiği üzere, askerlik ödevi bir kurala bağlandı. Bu dönemden sonra, türk ordusunda 1869-1878 ve 1885 yıllarında üç köklü değişiklik daha yapıldı. Önce fransız ordusu örnek alınarak yapılan askerî değişiklik Prus-Fransa savaşında prusya ordusunun başarısı üzerine bırakıldı (1870). Alman ordusunda kullanılan askerî metotlar alındı. Avrupa ve Türk askerî okullarında eğitim ve öğretim gören subaylar, ordunun yenileştirilmesinde görevlendirildi. Eski savaş düzeni, ordudaki birlik kuruluşları, çağdaş askerlik kurallarına göre değiştirildi. İnsan gücünden çok, silâhların vurucu gücüne önem verildi. Ordu düzeninde savaşçı ve yardımcı sınıfların sayısı artırıldı, görev alanları belirlendi, ordu sınıflarında yapılan bir değişiklik askerî eğitim ve öğretim alanlarında da uygulandı. Fizik, matematik, kimya ve jeoloji gibi ilimlere ders programlarında daha geniş yer verildi. Askerî tabiplerin yetiştirilmesi için açılan mektepler daha modern bir duruma getirildi. İstihkâm sınıfı, ikmal sınıfları çağdaş araçlarla donatıldı. Cephe ilerisinde olduğu kadar cephe gerisi savaş menzillerinin de geliştirilmesi sağlandı. Birliklerin, yakın savaş düzenine hazırlanması yerine uzak menzilli savaşlara, özellikle ağır ateşli silâhlarla yapılan savaşlara, donanmaya daha çok özen verildi.

Topçu ve ağır makineli birlikleri kuruldu. Türk ordusunun ateşli silâhların gelişmesine paralel olarak yetiştirilmesi, donatılması yoluna gidildi. İkinci meşrutiyetin ilânına (1908) kadar süren bu çalışmalar o tarihten sonra daha çok hızlandı. Birinci Dünya savaşında kullanılan uzun menzilli, vurucu gücü fazla silâhlar karşısında, türk ordusu yeniden düzenlendi, uçakların birer savaş aracı olarak kullanılması sonucu havacı sınıfı doğdu. Günümüzün modern türk ordusu çağdaş savaş ilkelerine göre yeniden düzenlendi. Bk. SİLÂHLI KUVVETLER.

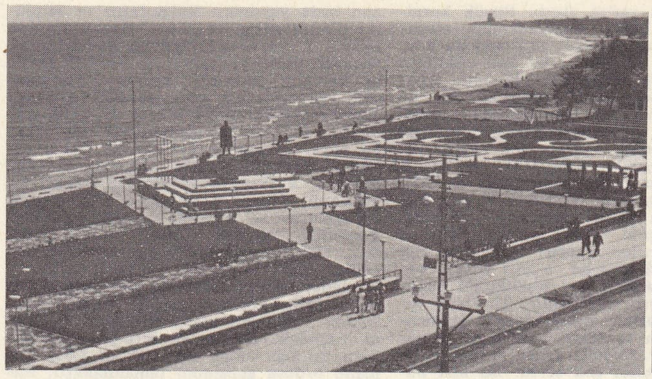

ORDU'da Atatürk parkı

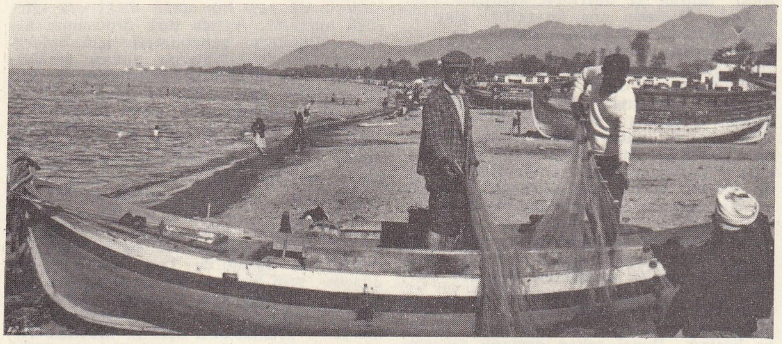

ORDU'da balıkçılar

— Huk. *Ordu mensubu* terimi, yalnız fiilen silâh altında bulunanları değil, askerî memur ve erleri de içine alır. Bu bakımdan, Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel kanununun düzenleme alanı bütün ordu mensuplarını içine almamaktadır. Nitekim, 5 temmuz 1939 tarihli, Ordu Mensuplarının Evlenmelerine Dair kanun, askerî memurları da yasaklarla bağlı tutmuştur. Ancak. bugün yürürlükte olan şekliyle, muvazzaf subay ve askerî memurlar, evlenme bakımından herhangi bir yaş kaydına bağlı değildir. Sadece, askerî öğrencilerin evlenmelerine izin verilmeyeceği, evlenmiş olanların askerî okullara kabul edilemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, silâhlı kuvvetler personel kanununa göre, subay ve assubaylardan yabancı uyruklu kişilerle evlenenler veya nikâhsız karı koca hayatı sürenler istifa etmiş sayılırlar. Bu durumdaki personel, istifa için gerekli kanunî süreyi tamamlamamışsa, kendilerine yapılmış olan masrafın iki katı, tazminat olarak alınır. Ordu mensuplarının, Orduya Müteahhitlik ve Komisyonculuktan Memnu olanlar Hakkında kanun gereğince de bazı yükümlülükleri vardır. Bu kanuna göre, her ne surette olursa olsun, millî savunma kadrosundan ayrılan bütün subay, memur ve askerler, ayrıldıkları tarihten itibaren beş yıl süreyle, Millî Savunma bakanlığında ve askerî kurum ve birliklerde, dolaylı veya dolaysız olarak, kendileri veya başkaları adına, her çeşit silâh, askerî teçhizat v.b. için müteahhitlik ve komisyonculuk yapamazlar. (ML)

ORDU, esk. **Kotyora,** Orta Karadeniz bölümünde il merkezi şehir; 36 522 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları). Ordu, Karadeniz kıyısında Yasun ve Çam burunlarıyle bir çıkıntı meydana getiren geniş kara parçasının doğusunda «Kiraz limanı» adı verilen bir koyun bitim yerinde, Bülbül deresi ağzındaki düzlükte kurulmuş, kıyı boyunda ve yamaçlara doğru yayılmıştır. Yakın zamana kadar su taşmalarından sık sık zarar gören dere ağzı, şehrin çarşı kesimini meydana getiriyordu; bugün, alınan tedbirlerle bu tehlike büyük ölçüde önlendi. Volkanik kayaçlardan meydana gelen Boztepe (yüksl. 560 m) şehrin batısındadır ve şehir bu tepenin yamaçları boyunda uzanır. Şehir bugün başta fındık olmak üzere tarım ürünleri (yağ, peynir, bal v.b.) ihraç eden bir iskele durumundadır; kıyıyı boylayan güzel bir yolla doğuda Giresun (47 km) ve Trabzon'a (197 km), batıda Samsun'a (164 km) bağlanır. Ayrıca dağlık kesimden geçen bir yolla Mesudiye üzerinden Kelkit vâdisine (Koyulhisar, 158 km) bağlıdır. Şehrin ticaret faaliyeti fındık alım satımına göre ayarlanmıştır; şehirde 25 kadar fındık kırma işyeri ve ayrıca bir soya yağı fabrikası bulunur.

● *Tarih.* Ordu, Karadeniz kıyılarının yeni şehirlerinden biridir. Şehre yakın en eski yerleşme, 9 km kuzeybatıda «Bozukkale» adlı yerde kalıntılarına rastlanan *Kotyora* idi: burası Miletos asıllı Sinop şehri göçmenlerinin belki Giresun ve Trabzon'dan önce kurdukları yerleşme merke-

ORDU'dan bir görünüş

Foto. Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

ziydi; Ksenofon Onbin'lerle Mezopotamya'dan dönerken buradan geçmişti. Daha sonra burası önemini kaybetti. Pontos kralı Mithridates zamanında bu bölgeye Romalılar hâkim oldu. Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca (M.S. 395) burası Doğu Roma imparatorluğunun payına düştü. Malazgirt savaşıyle (1071) Selçuklu Türklerinin hâkimiyetine girdi. 1204'te Haçlı ordusunun İstanbul'u işgalinden sonra Latin imparatorluğu kurulduğu zaman Aleksios Komnenos İstanbul'dan kaçarak bu bölgede Trabzon Rum imparatorluğunu kurdu. Fatih Sultan Mehmed 1461'de bu imparatorluğa son verince bütün Güney Karadeniz kıyıları Osmanlıların eline geçti. Bugünkü Ordu'nun temelinin kıyıdan 10 km kadar içeride bulunan Bayramlı (Eskipazar) halkının çabasıyle XIX. yy. başlarında atıldığı sanılır. Zamanla gelişen kasabaya Türkler bugünkü adını verdiler. O sırada türklerden başka kasabada rum ve ermeniler de vardı. 1883'te Ordu büyük bir yangınla baştan başa yandı, fakat yeniden gelişti. 1890'a doğru nüfusu 6 000'e yaklaşıyordu. Daha önceleri Giresun kazası içinde bir köy olan Ordu, o sırada Trabzon merkez ilçesine bağlı bir ilçenin merkezi oldu. XX.yy.da kasaba gelişmeğe devam etti. Önce Giresun sancağı içinde kaza merkezi, sonra da ayrı bir sancağa merkez oldu ve bu sancak Cumhuriyet dönemi başlarında (1924) vilâyet (il) haline getirildi.

— *Ordu ili.* Büyük kısmı Orta Karadeniz bölümünde yer alan ve Doğu Karadeniz bölgesine taşan Ordu ili, kuzeyde Karadeniz, doğuda Giresun, güneyde Sıvas ve Tokat, batıda Samsun illeriyle çevrilidir; yüzölç. 6 001 km²; 607 319 nüf. (1970 sayımı ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* İl toprakları Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sıralarıyle engebelenir. Bunların Melet suyu vâdisi doğusunda kalan kesimine Giresun dağları denir ve bu dağların en yüksek yeri de Ordu-Giresun-Sıvas ili sınırlarının düğümlendiği Karagöl dağı doruğunda 3 000 m'ye yaklaşır (Karagölbaşı 2 935 m). Melet suyu vâdisinin batısında kalan en büyük kesimi de Canik dağlarıyle engebelenir; bu dağlar Karadeniz'e inen derin vâdilerle yarılmıştır ve yükseklikleri 2 000 m'yi varmaz ve batıya doğru 1 500 m'yi geçmez. Ordu-Koyulhisar yolunun Gölköy kuzeyinde aştığı Gürgentepe geçidi 1 275 m'dir. Bu dağlar, yüksek kesimlerinde düz sırtlar halindedir, bazen de dik yamaçlı vâdilerle yarılmıştır ve yer yer yoğun ormanlarla kaplıdır. Fatsa-Ordu arasında bugün kıyıyı boylayan kıyı yolu yapılmadan önce, eski yol Koçboynuzu adı verilen çok yokuşlu bir geçiti aşmak zorundaydı. Kıyı, Yasun ve Çam burunlarını taşıyan kara çıkıntısı dışında hemen hemen düz ve yalıyarlıdır. Ordu'nun kuzeybatısında yer alan Vona limanı kuzey-kuzeybatı fırtınalarına kapalı olduğu için yakın zamana kadar gemilere önemli bir barınaktı.

Ordu ilinin kıyı kesiminin kışları az soğuk, yazları az sıcak, nemli ve her mevsimi yağışlı bir iklimi vardır. Dağlık kesime girildikçe önce yağışlar artar, kışlar şiddetlenir, kar örtüsü kalın ve daha sürekli olur; dağların iç kesiminde ise yazlar sıcak, kışlar soğuktur, yağışlar azdır. En sıcak ve en soğuk ayların ortalama sıcaklığı kıyıda 7°C ve 22°5 C, en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —9°C ve 37°5 C; sıcaklığın 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı ancak 3; 0°C altına düştüğü günlerinki 10 ve 0°C altında kaldığı gün hemen hiç yoktur. Kıyıda yağışların yıllık tutarı 1 000 mm'den fazla (Ordu 1 217 mm, Ünye 978 mm), her mevsim yağışlıdır (en fazla yağış sonbahar, sonra kış; ilkbahar ve yaz hemen hemen eşit yağışlı). Dağların gerisinde yıllık yağış tutarı 500 mm altına düşer. Bu iklime bağlı olarak dağların denize bakan yüzünde nemcil ormanlar, iç kesimlerde daha kurakçıl ormanlar hâkimdir. Kıyı boyunda ormanın yerini genellikle fındıklıklar ve bahçeler almış, iç kesimlerde ise orman, tarla ve otlak açma işleminden zarar görmüştür. İl toprakları birbirine az çok paralel şekilde dağlardan denize inen akışı hızlı akarsularla kaplanmıştır. Bunların en önemlileri doğudan batıya Melet suyu (Ordu doğusunda denize dökülür), Bolaman çayı (Fatsa doğusun-

ORDU'dan genel görünüş

ORDU il haritası

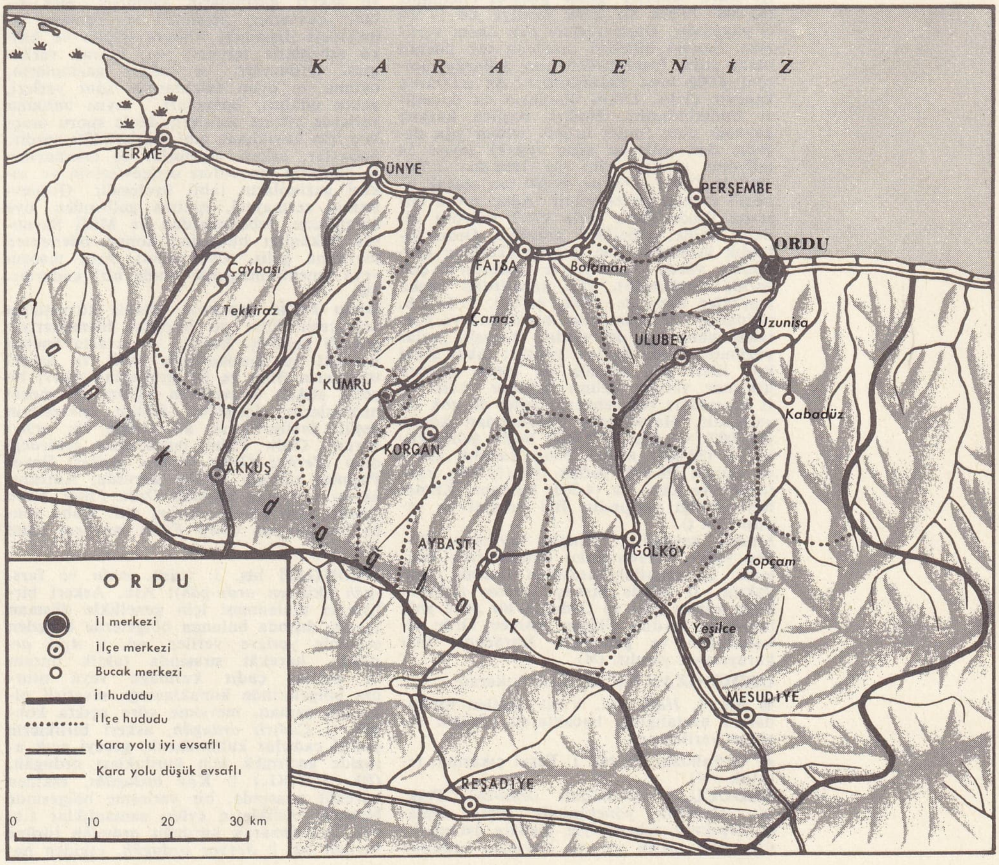

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

da), Elekçi deresi, Ceviz deresidir (Ünye doğusunda). İlin güneybatısından Yeşilırmak'ın kolu olan Bağ deresi geçer. İl toprakları içinde önemli göl yoktur.
Ordu ilinin 1965 sayımında 543 863 olarak tespit edilen nüfusu 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 607 319'a yükseldi, nüfus yoğunluğu da km² başına 90,6'dan 101,2'ye çıktı. Bu sayılar Türkiye'nin ortalama nüfus yoğunluğunun iki katını geçer. Bu nüfusun ancak yüzde 20'si nüfusu 3 000'i aşan 11 yerleşme merkezinde; yüzde 80'i de sayısı 519'a varan köylerde yaşar. Yerleşme merkezlerinden dördünün nüfusu 10 000'i aşar: Ordu (38 522), Ünye (17 940), Fatsa (14 656), Aybastı (11 600). Geri kalan yedisinin nüfusu 10 000'in altında kalır. Bunların altısı ilçe merkezi, birisi muhtarlıktır (Gölköy ilçesinde Gürgentepe kasabası: 1965'te 4 861 nüf.). Kıyı dağları kesiminde köy yerleşmesi dağınıktır; köy evleri birbirinden geniş aralıklarla ayrılır. Toplu yerleşme eğilimi ancak Kelkit vâdisine bakan yamaçlarda belirmeğe başlar.
Ordu ili, Ordu, Akkuş, Aybastı, Fatsa, Gölköy, Kozgan, Kumsu, Mesudiye, Perşembe, Ulubey ve Ünye adlarıyla 11 ilçeye ayrılmıştır; bunlardan yalnız Akkuş ilçesinin merkezi 3 000'den az nüfusludur. — *Ordu merkez ilçesi,* 766 km²; 116 075 nüf. (1970). Merkez, Kabadüz ve Uzunisa bucakları; 71 köy.
Ordu ilinde halkın büyük kısmı geçimini topraktan sağlar. Ekim arazisi küçük parçalara bölünmüştür. Toprakların yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar 22, nadas 1, orman 11, çayır-otlak 45, ürün vermeyen yerler 21. Ekili-dikili toprakların 90 000 hektara yakın bir kısmı tahıl ekimine, 17 000 hektarı kuru sebzelere ve 5 000 hektar kadarı sanayi bitkilerine ayrılmıştır. Tahıl türleri arasında başta mısır gelir (90 000 - 105 000 t). Yazları nemli Karadeniz ikliminde elverişli şartlar bulamayan buğday onu geriden takip eder (15 000 - 19 000 t). Arpa (7 000 - 8 000 t), yulaf (2 500 - 3 000 t), çavdar (1 500 t) az önem taşır. Kıyı ovalarında biraz pirinç de ekilir (200-275 t). Kuru sebzeler içinde patates önemlidir (65 000 - 70 000 t); kuru fasulye de (4 500 t) yaygındır. Öteki türlere pek önem verilmez. Sanayi bitkileri arasında tek önemli olanı soya fasulyesidir; son yıllarda üretimi 4 000 tona yaklaşmıştır. Az miktarda kenevir ekilir. Dikili alanların en önemlisi fındıklıklardır. Halkın başlıca kazanç kaynağı olan fındık ürünü, yıldan yıla değişir. Son yıllarda ağaç (ocak) sayısı 54 milyonu aşmış, ürün ise 1966'da 61 500, 1967'de 23 000, 1968'de 46 000 ton olarak önemli farklar göstermiştir. Ağaç sayısı Giresun ilinde daha fazla (77,3 milyon) olduğu halde, 1966-1968 arasında Ordu ili fındık ürününde öne geçmiş (Türkiye ürününün yüzde 30-33'ü) ve Giresun'u çok geride bırakmıştır. İlin yetiştirdiği başka meyveler arasında elma, şeftali, erik v.b. sayılabilir; il kıyılarında mandalina ve portakal bahçeleri de vardır. Yağışlı yazlar yüzünden üzüm bağları yoktur; fakat öteki kıyı illeri gibi burada da asma (çardak üzerinde yetişen üzüm) bulunur (4 000 t). İl toprakları yaş sebze ekimine de çok elverişlidir. Hayvancılık bakımından koyun (330 000) ve sığır (275 000) başta gelir, kılkeçisi (30 000) azdır; buna karşılık epeyce manda (38 000) yetişir. At (13 000), eşek (8 000) ve katır da (4 300) bulunur. Kümes hayvancılığı yaygındır. Bal üretimi de yapılır (214 t).
Maden kaynakları zengin sayılmaz. Birkaç yerde kurşun-çinko damarlarına rastlanır. El sanatları arasında önemli olanı yoktur. İl içinde birkaç kereste atelyesi, tuğla yapım yeri ve Ordu'da bir soya yağı fabrikası vardır. Ulaşım kısmen Ordu iskelesinden ve genellikle Karadeniz kıyı karayoluyle yapılır. (M)

ORDUBOZAN blş. sıf. Fesat çıkaran.

◆ Blş. i. *Halk dili.* Varis denilen toplardamar hastalığının bacaklarda görülen çeşidine verilen ad.

◆ **Ordubozanlık** blş. i. Fesat çıkarma, fesatlık. (M)

ORDUCU i. (*ordu*'dan *ordu-cu*). Teşk. tar. Osmanlı yönetiminde sefer zamanı kapıkulu askerleriyle birlikte İstanbul'dan yola çıkan ve yol boyunca ordunun ihtiyaçlarını sağlayan, bir kısım esnaf ve zanaatçıdan kurulu geri hizmet birliği. (*Ehli hiref* de denirdi.) [Bk. ANSİKL.]
— ANSİKL. Teşk. tar. Kapıkulu ocakları için, İstanbul, Bursa ve Edirne'den fermanlı *orducu* çıkarılır, bunların sayısı Divanı Hümayun tarafından tayin edilir, başlarına bir orducu ağası (veya orducubaşı) tayin edilir ve bulunacakları yer ve zaman bildirilirdi. Bunların seçimi, fermandaki açıklamalara göre, zanaat kethüdaları, yiğitbaşı ve ocak ihtiyarları tarafından yapılırdı. Hareketlerinden önce kendilerine emek ve zorluklara karşılık esnaf tarafından önemli miktarda para verilirdi. Orducular; ahçılar, berberler, aktarlar, bakkallar, başçılar, berberler, bez dokuyanlar, çizmeciler, çuhacılar, eskiciler, fırıncılar, hallaçlar, kalaycılar, kazancılar, kılıççılar, kunduracılar, mumcular, nalbantlar, nal yapanlar, okçular, postacılar, saraçlar, semerciler, terziler gibi zanaatçı ve esnaftan meydana gelirdi. Her zanaat dalı hayme (çadır) denen birliklere ayrılırdı. (M)

ORDUEVİ blş. i. Kara, deniz ve hava subay ve assubaylarının buluştukları, bir okuma ve oturma salonuyle bir kütüphanesi, bazen yemek salonu ve geçici olarak yararlanılmak üzere lojmanları bulunan lokal veya bina.
— ANSİKL. Ask. *Orduevi,* subaylar ve assubaylar arasında dayanışmayı arttırmak, meslekî ve kültürel gelişmeyi, sosyal ve moral ihtiyaçları sağlamak amacıyle büyük garnizonlarda kurulmuştur. Bunlar, garnizonun adıyle anılır (Ankara orduevi, İzmir orduevi v.b.). Büyük şehirlerde assubaylar için de ayrıca bir orduevi kurulabilir (Ankara Assubay orduevi).
Tümen ve eşiti kurumlardan daha küçük birliklerin bulunduğu garnizonlarda subay ve assubaylar için birer askerî gazino vardır. Kışlaların içinde de subay, assubay ve er gazinoları bulunur (kışla gazinosu). Orduevleri ve gazinoları dinlenme yeridir. Burada meslekî ve genel kültüre ait konferanslar verilir, aile toplantıları, özel ve resmî ziyafetler, düğünler ve temsiller de düzenlenebilir. Ancak, orduevleri ve askerî gazinoların salonları, türk silâhlı kuvvetleri personeli ve bunların emeklileri dışındaki kişilere düğün ve başka sebeplerle toplantı yeri olarak verilemez. Orduevleri ve askerî gazinoların, okuma ve oyun salonlarıyle spor yerleri, yatak odaları, banyoları, kıyısı bulunan yerlerde yüzme tesisleri, deniz sporu araçları için kayıkhane gibi müştemilâtı vardır. Subaylar, askerî memurlar ve assubaylarla bunların emeklileri orduevlerinin ve askerî gazinoların tabiî üyeleridir. Orduevlerinin sermayesi, işletme gelirinden, üye aidatından, teberrulardan ve Millî Savunma bakanlığı bütçesine konan ödenekten meydana gelir. Üye aidatı, brüt maaşın veya emekli maaşının binde biri kadardır. (M)

Ordu Filim merkezi, silâhlı kuvvetlerin her çeşit filim ve fotoğraf hizmetleriyle görevli kuruluş. Barışta ve savaşta önemli harekât ve tatbikatlarla millî ve askerî törenlerin filim ve fotoğraflarını çeker; bu yolla silâhlı kuvvetlerin eğitim ve moral hizmetlerini destekler. Silâhlı kuvvetlerin çeşitli faaliyetlerine ait zengin bir arşivi vardır. Ordu Filim merkezinin çekirdeği olan *Merkez Ordu Sinema dairesi* Enver Paşanın emriyle 1915'te kuruldu. Kurtuluş savaşı sırasında kurulan *Ordu Filim Alma dairesi* aynı göreve devam etti. Daha sonra bu kuruluş *Ordu Filim merkezi* adını aldı. (M)

ORDUGAH blş. i. (türk. *ordu* ve fars. *-gāh* ekinden *ordu-gāh*). Ask. Askerî birliklerin dinlenmesi için genellikle düşman teması dışında bulunan bölgelerde önceden seçilmiş yerlere verilen ad. || *Açık ordugâh,* harekât sırasında taktik durum ve şartlar çadır kurmağa veya oturma bölgelerinde konaklamağa elverişli olmadığı zaman, mevsime göre açıkta konma. || *Çadırlı ordugâh,* askerî birliklerin çeşitli çadırlar kullanılarak, geceyi açık arazide geçirmek için kurdukları ordugâh. (Bk. ANSİKL.) || *Köy ordugâhı,* eskiden harekât sırasında, bir yerleşme bölgesinde bulunan birliklerin evler, samanlıklar v.b. den yararlanarak kurduğu ordugâh türüne verilen ad. || *Seyyar ordugâh,* eskiden harekât sırasında düşmanı gözetlemek veya taciz etmekle görevli birlikler tarafından çok kısa bir süre için kurulan ordugâhlara verilen ad. || *Tahkimli ordugâh,* XIX. yy.ın sonundan itibaren, bir yönü veya bir gediği kapamak için meydana getirilmiş tahkimli bir mevki ile bu mevkiyi destekleyen ve sürekli olarak görev yapmak amacıyle kurulmuş olan (münferit istihkâmlar gibi) tahkimli yerlerin tümüne birden verilen ad.
— ANSİKL. Ask. *Çadırlı ordugâh,* bölgede bulunan köylerden ve çeşitli bina ve barınaklardan faydalanılması mümkün olmayan hallerde kullanılır. Çadırlı ordugâhta genellikle yalnız insanlar, ayrıca çok değerli hassas âlet ve gereçler çadırlara alınır. Diğerleri kendi özel örtüleriyle dışarıda bırakılır. Çadırlı ordugâhlarda kumandan ve karargâhlar çeşitli tipteki kamufle edilmiş büyük kumanda çadırlarında, erler ise, portatif çadırlar kullanmak suretiyle yerleşirler. (ML)

Ordu pazarı, Türk Silâhlı kuvvetleri mensuplarının sosyal güvenlikleriyle ilgili olarak 205 Sayılı kanunla 1963'te kurulan Ordu* Yardımlaşma kurumu tarafından Türkiye'nin çeşitli yerlerinde meydana getirilen tüketim malı satış yeri. Kanunda belirtilen daimî ve geçici üyelerin yararlanabildiği ordu pazarları, zincirleme mağaza sistemine uygun olarak önce Ankara'da açıldı. Bunu İstanbul, İzmir, Gölcük, Erzurum, Kars, Erzincan, Balıkesir, Konya, Kayseri, Diyarbakır mağazaları takip etti. 1971 Sonuna kadar bunlara ayrıca dört de şube eklendi. Kuruluşunun ilk yılında 65 700 000 liralık ciro yapan ordu pazarları 1969'da 83 800 000, 1971'de de 135 000 000 lirayı aşan bir satış seviyesine ulaştı. (M)

Orduspor kulübü, Ordu ilinde kurulmuş spor kulübü (1967). Renkleri mor-beyazdır. 300 Üyesi vardır. Türkiye İkinci ligi kırmızı grubundaki profesyonel futbol takımının yanında amatör dallarda da faaliyet gösterir. (M)

Ordu takımı, C.İ.S.M. (Milletlerarası Ordular Spor konseyi) tarafından ilk defa 1950'de teşkilâtlandırılan ve 1968 finaliyle kaldırılmış olan ordu millî futbol ekibi. Türk *Ordu takımı* 18 yıl içinde birçok defa birinci ve ikinci olmuştur. 1968 Yılında ise Türkiye - Yunanistan maçının yarıda kalması sebebiyle birinci ve ikinci tespit edilemedi.
Turnuvalarda takımların yıl itibarıyle derecelenmesi şöyledir: 1950: 1. İtalya; 1951: 1. İtalya; 1952: 1. Yunanistan, 4. Türkiye; 1953; 1. Belçika, 2. Türkiye; 1954: 1. Belçika, 2. Türkiye; 1955: 1. Türkiye; 1956: 1. İtalya 2. Portekiz, Mısır ve Türkiye; 1957: 1. Fransa; 1958: 1. Portekiz; 1959: 1. İtalya; 1960: 1. Belçika, 2. Türkiye; 1961: 1. Türkiye; 1962: 1. Yunanistan, 2. Türkiye; 1963: 1. Yunanistan, 3. Türkiye; 1964; 1. Fransa, 2. Türkiye; 1965: 1. İspanya, 2. Türkiye; 1966: 1. Türkiye; 1967: 1. Türkiye. (M)

Ordu Yardımlaşma kurumu (OYAK), Türk Silâhlı kuvvetleri mensuplarının karşılıklı ve zorunlu yardımlaşma ve dayanışmaları suretiyle, Millî Savunma bakanlığına bağlı olmak üzere 1 mart 1961 tarih ve 205 Sayılı kanunla kurulmuş, özel hukuk hükümlerine bağlı, malî ve idarî muhtariyeti ve hükmî şahsiyeti olan kurum. Kuruluş kanununda Silâhlı kuvvetlerde görevli muvazzaf subay ve assubaylar daimî üye sayıldı; Silâhlı kuvvetlerde çalışan sivil memurların, istemeleri halinde, tabiî üye olabilecekleri kabul edildi; yedeksubaylar için geçici üyelik hakkı tanındı; ayrıca kurumun yüzde 50'den fazla hissesine sahip bulunduğu şirketlerde çalışan memur ve müstahdemlerin daimî üyelikleri de, isteklerine bağlı olarak kabul edildi. Kurumun faaliyet konuları, üyelerine emeklilik, malûliyet ve ölüm yardımı yapması, mesken kredisi ve borç vermesi şeklinde tespit edildi ve bu sosyal yardımların kaynağını meydana getirecek malî imkânın, daimî üyelerin emekliliğe esas olan maaşlarının yüzde 10'u, geçici üyelerin maaşlarının yüzde 5'i oranındaki aidatlardan sağlanması öngörüldü. Kurum, ayrıca bu tasarrufları çeşitli yatırım alanlarında değerlendirmekle yetkilendirildi.
Kurum, kuruluşunun birinci yılında 43 000 000 lira olan varlığını on yıllık faaliyet so-

nunda 1 031 774 000 liraya çıkardı (1971). Bu süre içinde, üyelerinin ucuz tüketim malı alabilmelerini sağlamak üzere birçok yerde ordu* pazarları açtı, çeşitli sınaî şirketlere ortak oldu.
Kurumun yönetim organları, üç yılda bir toplanan, birlik ve müesseselerden seçilmiş 70 üyeden kurulu Temsilciler meclisi; 4'ü Millî Savunma ve Maliye bakanlıklarıyle Danıştay'ca, 3'ü Yüksek Denetleme kurulu, Odalar birliği ve Bankalar birliği başkanlarınca seçilen 7 üyeden kurulu bir yönetim kurulu ve icra organı durumundaki Genel müdürlüktür. (M)

ORDUZU veya **ORDÜZÜ,** bugün **Bahçebaşı,** Doğu Anadolu'da (Malatya ili, Merkez ilçesi) kasaba; 3 780 nüf. (1965). Malatya şehrinin doğusunda güneydeki dağların eteğinde kurulmuştur. Malatya'nın sulamalı meyve bahçeleri burada da devam eder. Belediye. (M)

OREAMNOS i. Kayalık Dağlar'da yaşayan yabanî keçinin ilmî cins adı. (*Oreamnos montanus* [Ak dağkeçisi] beyaz postlu, yüksek omuzlu, arkaya doğru eğik siyah küçük boynuzlu geviş getiren bir hayvandır. Alaska'ya kadar dağların tepelerinde yaşar. Boynuzlugillerin dağkeçiler oymağından.) [L]

OREBİÇ, Yugoslavya'da (Dalmaçya) sayfiye ve turizm merkezi; Pelješac yarımadasında. (L)

ORECTOCHİLUS i. Akarsularda yaşayan böcek. (İlmî adı *Orectochilus villosus*. Kınkanatlıların *gyrinidae* familyasından.) [L]

ORECTOLOBUS i. Alaca köpekbalığının ilmî cins adı (*Orectolobus barbatus*). [Yassı gövdeli olan bu balık denizin dibinde suyosunlarının arasında yaşar, rengiyle ve başını çevreleyen deri parçalarıyle yosunları andırır. Özellikle sıcak denizlerde bulunur; boyu 2-3 m'yi bulur. *Scyliorhinidae* familyasından.] (L)

ORÉDON gölü, Fransa'da, Orta Pirenele'de göl, Néouvielle kütlesinin eteğinde; 1 874 m yükseltide. Orédon sunî gölünü meydana getiren Cap-de-Long barajı, Orédon gölüne hâkimdir. (L)

OREGON, Columbia ırmağının eski adı. (L)

OREGON, A.B.D.'nin kuzeybatısında eyalet, Büyük Okyanus kıyısında; 251 181 km²; 1 769 000 nüf. Merkezi, *Salem*.
Eyalet iki kısımdan meydana gelir: doğuda volkanik yaylalar Columbia vâdisine doğru alçalır; yüksek dağların (Blue Mountains, 2 700 m) eteğinde uzanan bu yaylalar, yer yer göl çanağı halinde volkanik akıntılarla (Harney ve Malheur gölleri v.b.) bölünmüştür; batıda uzun kıyı sıradağları (Cascade ve Coast Range sıradağları), Portland ile Albany arasındaki çöküntüyle birbirinden ayrılır. Batıda oldukça fazla olan yağış, doğuya doğru azalır ve Malheur gölü çanağının görünüşü Büyük Havza'yı andırır.
Eyaletin gelir kaynakları önemlidir: madenler (bakır, demir, altın ve gümüş), Columbia ile kollarından sağlanan hidroelektrik enerji, hayvancılık (sığır); tarım (buğday, yulaf, batıda meyve ağaçları); balıkçılık (som balığı) ve istiridyecilik. Sanayi, kereste sanayii ve Columbia dolaylarında yakın bir tarihte gelişen elektrometalürjiye (alüminyum) temsil edilir. Bununla birlikte iktisadî gelişme henüz fazla değildir ve nüfus yoğunluğu kilometre kareye ancak 7 kişidir.
● *Tarih.* Beyazların XVIII. yy.ın sonunda bulduğu (Juan Perez, 1774; J. Cook, 1776) bölgeyi, R. Gray (1792), sonra da Lewis ve Clark (1805-1806) gezdiler. Tesisler kuran (Astoria, 1811) ve İngilizlerle çatışan Amerikalılar sonradan ülkeyi işgal etmek için onlarla anlaştılar (1818 ve 1827 antlaşmaları); 1846'da, 49. enlem sınır kabul edildi. Willamette Valley'de yerleşen amerikalılar (1834), Kızılderililerle uzun süre savaştılar (1848-1880). 1848'de arazi haline getirilen Oregon, 1853'te Washington bölgesinden ayrıldı ve 1859'da eyalet oldu (1859). Kaliforniya'dan getirtilen büyükbaş hayvanlarla (1834) sığır yetiştiriciliği gelişti; kereste sanayii de büyük ölçüde ilerledi. Bu iktisadî kalkınmaya San Fransisco'ya (1868-1887) ve doğuya giden iki kıtaaşırı yolun yapılması da (1884) yardım etti. Mahallî yasama kurulu, bir senato (30 üye) ve bir temsilciler meclisinden (60 üye) meydana gelir. Oregon Kongreye iki senatör ile dört temsilci gönderir. (L)

OREHOVO - ZUYEVO, S.S.C.B.'de şehir, merkezî sanayi bölgesinde, Moskova'nın doğusunda, Klyazma ırmağı kıyısında; 108 000 nüf. Büyük dokuma sanayii merkezi. (L)

OREİKHALKOS i. (yun. *oros*, dağ ve *khalkos*, tunç'tan). Antik Yunan ve Roma'da, mücevher, heykel ve süs eşyası yapımında kullanılan eski tunç. (Bu tuncun bileşimi son derece değişkendi; çünkü içinde bakırla kalaydan başka, çoğu zaman kurşun, çinko ve antimuan da bulunurdu. Plinius'un sözünü ettiği *aurichalcum* bu tunçtur.) [L]

OREİTHYİA. Yun. mit. Atina kralı Erekhtheus'un kızı. Boreas tarafından kaçırılarak Trakya'ya götürüldü.
— İkonogr. Oreithyia'nın Boreas tarafından kaçırılışı, Delos'taki Atinalılar tapınağının M.Ö. V. yy.a ait saçak süslemelerine ve heykeltıraş Regnaudin'in bir oserine (Tuileries) konu olmuştur. (L)

OREL (Alfred), avusturyalı müzik bilgini (Viyana 1889). Viyana Millî kütüphanesinin Müzik bölümü şefi oldu, aynı şehrin üniversitesinde ders verdi ve bir müzikoloji enstitüsü kurdu. Daha çok Bruckner, sonra Beethoven, Schubert, Mozart ve Wolf üstüne çalıştı. Avusturya'da yayımlanan *Denkmäler der Tonkunst*'un yazı işleri müdürlüğünü yaptı, R. Haas ile birlikte Bruckner'in eserlerini yayımladı. (L)

ORELLANA (Francisco DE), XVI. yy. ispanyol kâşifi (Trujillo, Estremadura, Amazonas'ta 1550). Pizarro ile Peru'ya gitti. Gonzalo ile birlikte Cordillera'nın doğusunda Napo'ya kadar olan bölgeleri keşfetti. Gonzalo tarafından yiyecek bulmak için daha ötelere gitmekle görevlendirildi. Keşfettiği nehre, kıyılarında kadın savaşçılarla çarpıştığı için «Amazonlar nehri» adını verdi. İspanya'ya dönüşünde, Karl V'ten, keşfettiği ülkede bir sömürge kurma iznini aldı. 1544'te Nueva Andalucia'ya gitmek üzere yola çıktı, nehrin yukarı kısmına doğru ilerledi. Manaus ülkesinde öldü. (L)

ORELLANA LA VİEJA, İspanya'da kasaba, Estremadura'da (Badajoz ili); 6 100 nüf. Guadiana üzerinde sulama barajı. (L)

Orell Füszli, 1521'de Zürich'de kurulan İsviçre yayınevi. Edebiyat, hukuk, gezi eserleri, bilimsel halk kitapları, gençlik kitapları, öğretim kitapları, coğrafya haritaları ve yıllıklar gibi yayınları vardır. (L)

ORELLİ (Johann Kaspar VON), isviçreli filolog ve tenkitçi (Zürich 1787 - ay.y. 1849). Zürich üniversitesinde filoloji profesörlüğü yaptı (1833), şehir kütüphanecisi oldu. *Essais d'Eloquence İtalienne* (İtalyan Edebiyatında Belâgat Denemeleri) [1817] adlı bir eser ve Tommaso Campanella'nın şiirlerini (*Poesie*) yayımladı. Ama asıl ününü, Cicero (1826-1839), Horatius (1834-1844) ve Tacitus'un (1846-1848) eserlerini yayımlayarak kazandı. (L)

ORENBURG (1938-1957 arası **Çkalov**), S.S.C.B.'de şehir, Ural ırmağı kıyısında, ırmağın Sakmara ile birleştiği yerde; 267 000 nüf. Makine sanayii ve komşu bölgelerin tarım ürünlerinin işlenmesi. 1735'te Kırgız ülkesini sömürgeleştirme için kurulmuş eski bir kale olan şehir, Pugaçov ayaklanmasında önemli rol oynadı ve 1917'de çevresinde birçok çarpışma oldu. (L)

ORENBURG, esk. **Çkalov,** rusça **Orenburgskaya oblast,** S.S.C.B.'de oblast, Güney Urallar'da; 125 692 km²; 1 831 000 nüf. İdare merkezi, *Orenburg*. Orenburg, Ural dağlarının sınır dışındaki tepelerine kadar uzanan çok geniş bir bozkırı içine alır. Topraklar genellikle çernozyom (kara toprak) türündendir. İklimin başlıca özellikleri, kuraklık ile kışların soğuk ve karsız, yazların sıcak geçmesidir. Başlıca ürünler, baharda yetişen buğday, çavdar, süpürgeotu, ayçiçeği ve kavundur. Kırlarda hayvancılık gelişmiştir (süt, et, yün üretimi). Özellikle Orsk-Halilovo bölgesinde maden yatakları boldur. Çıkarılan başlıca madenler limonit, kromit ve nikel (Halilovo), bakır ve kükürttür (Mednogorsk). Kaya tuzu (Sol-İletsk) ve petrol (Buguruslan) yatakları da işletilir. Orsk bölgesindeki maden yatakları, sanayinin gelişmesine imkân vermiştir: demir-çelik sanayii (Novotroitsk'te), makine yapımı, petrol rafinerileri, madencilik, besin sanayii (un, süt ürünleri, et). Oblastın merkezi Orenburg (267 000 nüf.) dışında başlıca sanayi merkezleri Orsk (176 000 nüf.), Buzuluk (55 000 nüf.) ve Novotroitsk'tir (54 000 nüf.). 1938-1957 Arasında ünlü sovyet pilotu Valeriy Pavloviç *Çkalov*'un adını taşıyan oblast'a 1957'de tekrar Orenburg adı verildi. (M)

OREN-KALA, Sovyet Azerbaycanı'nda, Mil ovasında, Arakse'ye 40 kilometre uzaklıkta bulunan arkeolojik bölge. Yapılan kazılar ortaçağdan kalma dikdörtgen biçimi bir kalenin kalıntılarını meydana çıkarmıştır. Kalenin dört açısının her biri bir yönü göstermektedir. Şehrin kuruluşunun V. ve VI. yy.lardan geriye gittiği söylenemez. O tarihlerde Baylakan adını taşıyan bu şehir arap yazarlarınca sık sık anılmaktadır. Baylakan'ın gelişmesi XI. - XIII. yüzyıllara rastlar. Kazılarda o tarihlerden kalma hamamlar, süslü tuğladan yapılmış freskli evler, vernikli seramikler, iran fayansları, cam, bronz ve demir eşya ile XII. ve XIII. yy.lara ait paralar bulunmuştur. (L)

ORENSE, İspanya'da şehir, Galicia'da, il idare merkezi, Mino ırmağı kıyısında; 64 700 nüf. Burası Romalılar tarafından kurulan ve Süev krallarının başkenti olan *Aquae Urentes* şehridir: XIII. yy.dan kalma köprü, roman ve gotik üslûbunda katedral; roman-gotik üslûbunda eski piskoposluk sarayı, gotik üslûbunda San Francisco kilisesinin ve manastırının yıkıntıları. —*Orense ili*, 451 500 nüf. Bölgede oldukça yüksek birçok kütle bulunması tarım imkânlarını kısıtlar. Ancak birkaç havzada Galicia tarzı çeşitli tarım (mısır, lahana, patates, çavdar tarımı; sığır yetiştiriciliği) yapılır. Önemli hidroelektrik kaynakların işletilmeğe başlanması sanayileşmeyi desteklemektedir (kimya sanayii). [L]

OREO i. yun. *oros*, dağ'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OREOBLİTON i. Odunsu bitki; çiçekleri yaprakların koltuğundan tek tek çıkar; Cezayir'de yetişir. (İlmî adı *Oreobliton thesioides*. Ispanakgillerden.) [L]

OREOCHLOA i. Pireneler'de ve Alpler'de, nemse saparnasının yetiştiği yerlerde görülen otsu bitki. (Buğdaygillerden.) [L]

OREODON i. Kuzey Amerika oligosseninde fosil olarak bulunan toynaklı memeli hayvan. (Oreodon'un diş düzeni tam, göz çukurları gömük, ayakları beş ve dört parmaklıdır. *Oreodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OREODOXA i. Amerika'da yetişen güzel palmiye. (Palmiyelerin kralı denen *Oreodoxa regia* [*palma real*] Antiller'de yetişen çok güzel bir ağaçtır. *O. oleracea*'nın boyu 50 m'yi bulur; bunun özeği sebze gibi yenir; buna bir çeşit palmiye lahanası denebilir.) [L]

OREOMYS i. Habeşistan sıçanı. (L)

OREOPANAX i. Güney Amerika'nın sıcak ve dağlık bölgelerinde yetişen bitki. (*Aralia* adıyle bilinen birçok türü ilgi çekici yapraklarından dolayı limonluklarda yetiştirilir. Sarmaşıkgillerden.) [L]

OREOPHASİS i. Parlak siyah renkli iri kuş; alt tarafı beyaz benekli kuyruğu enlemesine beyaz şeritlidir; başının üstünde kırmızı renkte silindirimsi, boynuzsu bir çıkıntı bulunur. (Hokko'lara yakın olan *Oreophasis Derbyanus*, Guatemala ve Güney Meksika dağlarında yaşar. Tavuksular takımının ağaçtavuğugiller familyasından.) [L]

OREOPİTHECUS i. Fosil maymun. (Toscana'da Üst miyosende bulunan iskeleti köpekyüzlü maymunlarınkine benzediği gibi, diş yapısı da insanlaşmağa doğru bir eğilim gösterir.)
— ANSİKL. Hürzeler 1958'de Baccinello'da (Toscana) yeraltından çıkarılan ve hemen hemen noksansız olan bu iskelete bakarak *oreopithecus*'u insan soyuna, daha doğrusu insana doğru gelişim sırasında soyu tükenmiş olan şekillere bağladı; kolları uzun, bacakları kısa olan bu varlığın çok

oreopithecus'un iskeleti

az yürüyebildiği, özellikle kollarının yardımıyle yer değiştirdiği göz önünde tutulursa insanoğlunun doğrudan doğruya atası olma ihtimali yoktur. (L)

Ore process (ing. dey.), dökme demiri, Martin fırınında demir cevheri ve kireç eşliğinde işleyerek çelik elde etme usulü. Fırına yüklenen malzeme ergiyince, kireç ve demir cevheri, dökme demirin bileşimindeki istenmeyen maddeleri, özellikle karbonu oksitleyen bir curuf meydana getirir; böylece bir çelik banyosu elde edilir. Meydana gelen curufun niteliği yüzünden, bu metot ancak bazik tabanlı bir Martin fırınında uygulanabilir. (L)

Oresteia, Aiskhylos'un üçlemesi. M. ö. 458'de Atina'da oynandı. Bölümleri: *Agamemnon, Khoephoros'lar, Eumenis'ler* (Erinya'lar). Bu eser Eski Yunandan günümüze kadar eksiksiz ulaşan tek üçlemedir. Konusunu, annesini öldüren Orestes efsanesinden almıştır. (L)

ORESTES. Yun. mit. Agamemnon ile Klytaimnestra'nın oğlu. Kızkardeşi Elektra ile birlikte anası ve suç ortağı Aigisthos'u öldürerek babasının öcünü aldı. Bu yüzden uzun süre Erinya'lar tarafından takip edildi. Tauris'te, Artemis'in esiri olan öbür kızkardeşi İphigenia'yı kurtardı. Orestes'in serüvenleri çoğu zaman yazarlara konu olmuştur: Aiskhylos'un *Oresteia*'sı (M.Ö. 458); Sophokles'in *Elektra*'sı (M.Ö. 425); Euripides'in *Andromakhe* (426 sıraları), *İphigenia Tauris'te* (414), *Elektra* (413) ve *Orestes* (408) adlı eserleri; Racine'in *Andromaque*'ı (1667); Goethe'nin *İphigenia Tauris'te*'si (İphigenie auf Tauris) [1779-1787]; Jean Giraudoux'nun *Electre*'i (1937); J.-P. Sartre'ın *Sinekler*'i (Les Mouches) [1943].

— İkonogr. Orestes efsanesini tasvir eden eski eserler arasında, özellikle M.Ö. I. yy.a ait heykel grupları bulunur: *Orestes ve Elektra* (Napoli, Roma). Ayrıca *Orestes ve Pylades* (Roma, Louvre), *Apollon'un Kehanetine Başvuran Orestes* (Napoli) adlı kabartmalar, duvar resimleri (*Orestes ve Pylades İşkenceye Götürülüyor, Annesinin Öldürülüşünden Sonra Orestes,* Napoli) ve resimli vazolar (*Orestes Aigisthos'u öldürürken.* (L)

ORESTES, romalı siyaset adamı (öl. Piacenza 476). Pannonia asıllı idi. Hunların hizmetine girdi, Attilâ'nın kâtibi oldu (422), efendisinin ölümünden sonra İtalya'ya döndü, Ecdicius'tan boşalan milis kuvvetleri başkanlığına getirildi (475), imparator Julius Nepos'a karşı baş kaldırdı. Onu tahttan indirerek küçük oğlu Romulus'u (Augustulus) imparator ilân etti, İtalya'nın yönetimini de kendi üstüne aldı. Fakat Piacenza'da Odoaker'e esir düştü ve boynu vuruldu. (L)

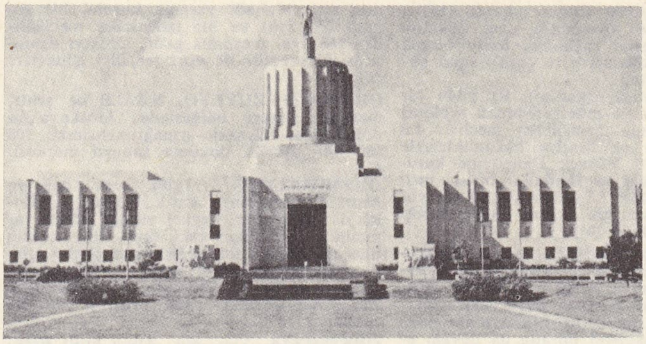

OREGON Salem'de eyalet başkanlık binası

Orestes, Euripides'in trajedisi (M.Ö. 408). Eser, Klytaimnestra'nın öldürülmesinden sonra Erinya'ların peşini bırakmadığı Orestes'in günahının kefaretini ödemesini ve ana katilinin Argos halkınca yargılanmasını konu alır. Hasta düşen, vicdan azabı çeken Orestes'i Elektra tedavi eder. Sonra Menelaos ile birlikte karaya çıkan Helene gözükür. Bu arada yargılama başlar. Tyndaros savcı durumundadır; halktan korkan Menelaos yeğenini savunmağa cesaret edemez. Bunun üzerine Pylades bir komplo hazırlar: Orestes ile Elektra saraya yerleşirler ve Hermione'yi rehin alırlar. Apollon tam zamanında işe karışır ve durumu kurtarır. İlk sahnelerin güzelliğine rağmen aşırı melodrama kaçan *Orestes* trajedisi, Euripides'in en zayıf eserlerinden biridir. Racine *Andromaque*'ın son perdesinde bu piyesin bazı sahnelerinden yararlandı. (L)

OREŞEK, Ladoga gölü üzerinde kale. 1323'te Novgorodlular tarafından inşa edildi. 1611'de İsveç'lilerin eline geçti ve *Nöteborg* adını aldı. Büyük Petro'nun *Schlüsselburg* adını verdiği kaleye (1702), bugün *Petrokrepost* denilir. (L)

OREŞNİKOV (Aleksey Vasilyeviç), sovyet tarihçisi ve eski paralar uzmanı (1855-1933). Moskova Tarihi müzesi yöneticisiydi (1887-1933). Eski Rusya ve Karadeniz'in kuzey bölgesine ait nümismatiğin kurucularındandı. Bellibaşlı eserleri: *Bosporos Krallığı ve Eski Yunan Şehirleri Sikkeleri* (1887); 1547'ye *Kadar Rus Sikkeleri* (1896). [L]

OREŞNİKOV (Viktor Mihayloviç), sovyet ressamı (doğ. 1904). Başlıca eserleri: *Lenin Üniversite Sınavında* (1947; Stalin ödülü, 1948). *1917 Petrograd Savunması Kurmayları* (1949; Stalin ödülü, 1950). Dans sanatçısı A. Şelest (1948), heykeltıraş Lişev (1952) v.d. nin portrelerini yaptı. Titiz bir gözlemciydi, başlı başına bir sanat okulu meydana getirdi. Leningrad'daki Repin Güzel Sanatlar okulunun yöneticisi olarak (1953) pek çok sovyet ressamının yetişmesine payı vardır. (L)

OREY i. Antepfıstığıgillerden *Campnosperma gummifera, C. Panamensis* gibi ağaçlardan elde edilen amerika asıllı kereste. (L)

ORFF (Carl), alman bestecisi (Münih 1895). Münih, Mannheim ve Darmstadt'ta orkestra yöneticiliği yaptı, 1920'de Münih'te H. Kaminski'den ders gördü, Günther- Schule'de müzik dersleri verdi. 1936'dan sonra yalnız beste yapmak ve 1950'den bu yana da Millî Yüksek Müzik akademisinde beste dersleri vermekle yetindi. Tiyatro, dans ve müzik arasında bir sentez kurmağa çalışan sanatçının en önemli eseri *Carmina Burana*'dır (1937). Bunun dışında birçok dramatik eser besteledi: *Der Mond* (Ay) [1939]; *Die Kluge* (Akıllı Kadın) [1943]; *Catulli Carmina* (1943); *Antigonae* (1949); *Trionfo di Afrodite* (Afrodit'in Zaferi) [1953]; televizyon için: *Comoedia de Christi Resurrectione* oyununun müziği (1957); Monteverdi düzenlemeleri: *Orfeo* (1940); *Ballo delle Ingrate* (1940); *Klage der Ariadne* (Ariadne'nin Ağıtı) [1940] ve William Shakespeare'in «Bir Yaz Gecesi Rüyası»nın müziği; *Astutuli* (1953); *Tiran Oidipus* (1959) ve Schiller'den iki korolu eser: *Die Sanger der Vorwelt* (1955) ve *Nanie und Dithyrambe* (1956). *A Cappella* şarkı türündeki eserleri iki tanedir: *Laudes Creaturarum* (1954) ve *Sunt Lacrimae Rerum* (1956). [L]

ORFİLA (Mathieu Joseph Bonaventure), ispanyol asıllı fransız hekimi ve kimyacısı (Mahon 1787-Paris 1853). Ticaret filosunda çalıştıktan sonra, Valencia'da (1805), Barcelona (1806) ve Paris'te tıp öğrenimi yaptı. 1811'de hekim oldu, Paris'te bir kimya dershanesi açtı. Büyük ilgi gören bu dershanede botanik, fizik, adlî tıp dersleri de vermeğe başladı. 1813'te, *Traité des Poisons Tirés des Règnes Minéral, Végétal et Animal ou Toxicologie Générale* (Mineral, Bitkisel ve Hayvansal Menşeli Zehirler veya Genel Toksikoloji) adlı eserinin birinci bölümünü yayımladı, bu eseri 1815'te tamamladı. Paris'e yerleşti, 1818'de fransız yurttaşı oldu. Fakültede adlî tıp (1819), kimya (1823) profesörlükleri yaptı ve 1831'de dekan oldu. 1851'de Tıp akademisi başkanlığına tayin edildi. Bir doğum kliniği ve Dupuytren müzesini kurdu. (L)

ORFİZM i. (fr. *orphisme*). G. santl. Guil-

OREGON
eyaleti haritası

Foto. Encyclopedia Americana

laume Apollinaire'in *Peintres Cubistes* (Kübist Ressamlar) [1913] adlı kitabında bir akıma verdiği ad. (Başlıca temsilcisi Robert Delaunay olan bu akıma göre, biçimlerle renklerin, gerçekteki biçim ve renklere bağlı olmayan bir anlatım gücü vardır.) [L]

ORG i. (yun. *organon*, âlet > kilise lat. *organum*'dan fr. *orgue*). Müzik tarihinde çok önemli rol oynayan nefesli ve klavyeli çalgı. (Bk. ANSİKL.) || *Org bağlamak*, telli ve tuşlu bir çalgıya küçük bir org bağlayarak ikisinin tek klavyeden çalınmasını sağlamak. || *Org noktası* (taç), ölçüyü bir nota üstünde askıda bırakan ve bu sürenin isteğe göre uzayacağını belirten duraklama işareti. (Org noktası uzatılarak notanın üstüne veya altına yerleştirilen ⌒ işaretiyle gösterilir.) || *Su orgu*, içindeki hava su basıncıyle sıkıştırılan eski org (M.Ö. III. yy.).
— Jeol. *Bazalt orgu*, yapışık bazalt prizmaları demeti. (Bazalt orgları, akışın dış yüzeyine düşeydir. Bazalt orglarının, soğuma döneminde konveksiyon hareketleri sonucunda oluştuğu sanılır. Başlıca bazalt orgları: Murat, Bort, Estreys, Devler kaldırımı, İrlanda v.b.)
— ANSİKL. *Org*, IX. ve X. yy.larda batı dünyasına yayılması ve ilk çoksesli eserlerin ortaya çıkmasıyle birlikte, din dışı müziğin alanından yavaş yavaş sıyrılarak dinî müzik alanına geçti ve o devirde de org (organon) adını aldı. İlk org şekli iskenderiyeli bir yunanlı olan Ktesibios'un *hydraulis* denilen su orgudur. M.S. III. yy.a doğru su orglarında kullanılan su basıncı, yerini hava basıncına bıraktı ve önceleri bütün sesler (temel ve karma) için kullanılan register bulundu. Ortaçağda org üç biçimde görülür: *nymphaion* veya *portatif org;* eşlik için *pozitif org;* yüksek bir yere tespit edilen solo çalgı olarak kullanılan *büyük org*. XIII. yy.da kromatik tuşlar ve tek klavye için kolektif supaplar kullanılmağa başlandı. XIV. yy. sonunda yapılan eklerle org bugünkü biçimini aldı. Bu ekler şunlardır: *pedalye*, ikinci el klavyesi, pedalda *bağımsız ses dizileri*, yaylı kasanın yerini alan *düğmeli kasa*. Bütün klavyelerde tuş sayısı arttı, el klavyelerinde 35'ten 61'e, pedalyede ise 12'den 32'ye çıktı. Her biri için bir boru takımı gereken üç tını ailesi (dip, değişim ve dilli) Rönesans sırasında sayı ve çeşit bakımından genişledi. *Organum plenum*'da bütün dip boruları birleştirildi ve bunlara yeni diziler katıldı. Ayrıca, solo boruları eklendi: hım hım (nasard), flüt, kromorn, trompet, kornet. XVII. yy.da bir recitativo yarım klavyesiyle lavta şarkılarını andıran melodiler elde edildi. Sonra, dip, karma, üst kornet, obua ve insan sesi borularından meydana gelen bir yankı yarı klavyesi ortaya çıktı; bu yarım klavye bazı şarkıları değerlendirmeğe veya büyük orgun çıkardığı gür seslere pianissimo olarak karşılık vermeğe yarıyordu. XVIII. yy.da *bombarda* denilen tam bir klavye daha eklenerek güçlü dil takımı esas klavyeden ayrıldı. Gittikçe çoğalan boru takımlarıyle orantılı olarak artan basınçlı hava ihtiyacını karşılamak için, köşeli körükler yerine sürgülü körükler yapıldı ve böylece her somyaya verilecek hava imkânı elde edildi. XVII. yy.da artık her ülkenin kendine has bir millî org tipi vardı. İspanya'da bazı dil takımları büfeye dikey olarak yerleştirildi. Daha sonra da pedala ikinci bir klavye eklendi. İngiltere'de org, basit bir pozitif olarak kaldı; İtalya'da bir tek el klavyesi vardı; ripieno denen bu klavye bütün boru sıralarını ayrı ayrı seslendirir, her biri de temel sesin bir armoniğini verirdi. Germen ve flaman ülkelerinde org'un boyutları daha büyüktü: XV. yy.dan itibaren Brustwerk denen göğüs pozitifleri görülmeğe başladı; bunların kasası konsol ile büyük org (*Hauptwerk*) arasındadır; *Oberwerk* XVI. yy. sonunda ortaya çıktı, buna karşılık fransız usulü *Rückpositif* az kullanıldı. Fransız orgu XIX. yy. ortasına kadar hemen hiç değişmeden şu parçalardan meydana geldi: «büyük org klavyesi» denen, 16 ayak üzerine kurulu 10-16 boru takımı bulunan temel klavye; «pozitif klavyesi» denen, 8 ayak üzerine kurulu, 8-12 boru takımı olan ikinci klavye; bir recitativo yarım klavyesi, bir yankı yarım klavyesi, kimi zaman da bir bombarda klavyesi; klavyelerin ortalama tuş sayısı 50; pedalye kama sayısı 20-25'i geçmez.
Org kilisede, ya ana sahının dip tarafına yerleştirilir veya aynı sahının duvarına bir kırlangıç yuvası gibi asılır; kimi kiliselerde çapraz sahnın kollarından birinin dip tarafına veya sunak yerinin üzerinde bulunan bir köprü-mimbere veyahut kürsüye oturtulabilir. Klasik çağda ünlü büyük org yapımcıları yetişti: Flandre'da Bus'ler, Mors'lar; İtalya'da Antegnati'ler (XVI. yy.), Serrassi'ler, Callido (XVIII. yy.); Almanya'da Scherer, Fritzche, Compenius, Casparini, Schnitger (XVII. yy.), Schoibe, Trost, Tamitius, Silbermann'lar, Hildebrand, J. Gabler, Jahm (XVIII. yy.); İngiltere'de Chappington'lar (XVI. yy.), Dallam'lar (XVII. yy.), R. Harris, J. Snetzler ve B. Smith (XVIII. yy.); Fransa'da Oudin Hestre, N. Petit (XV. yy.), P. Josseline, Fr. des Oliviers (XVI. yy.), Barbier, Carlier, Villers, d'Argillières, R. Ingout, Le Pescheur, de Héman (XVII. yy.) ve özellikle Thierry'ler, Clicquot'lar, Lefebvre'ler, Lesclop'lar ve Le Bé, Riepp'ler, don Bedos de Celles, Lépine'ler, Cavaillé'ler, İsnard'lar (XVIII. yy.).
Orgda romantizmin etkileri ancak 1840'tan itibaren görüldü. Org yapımcıları, orkestranın ve italyan müziği modasının etkisi altında kalan yeni müzik estetiğine uygun çalgılar yapma, ayrıca çalgının yüzyıllardır kökleşmiş olan dinî niteliğini de değiştirme hevesine kapıldılar. Birçok mekanik yenilik getirildi: Barker kolunun kullanılması; orgun boru takımlarını anlatımlı bir şekilde seslendirebilme; denkleştirici; kıvrımlı körük takımı; *düzen kutuları*, sese denge sağlayan *sarsıntı-önleyiciler*; tıkaçları kutuların içinde bulunan somyalar. XIX. yy.da orkestra çalgılarını taklit eden yeni boru takımları çıktı: viola da gamba, salicional «celesta» quintaton, tiz flüt, armonik flüt, ingiliz kornosu, klarnet v.b. Somya üzerindeki basıncı kuvvetlendiren ve bu yolla çalgıların ses gücünü artıran *solo* klavyesi, daha kullanışlı pedal ve *konsol takımı* yenilikler arasındaydı. Son olarak 1865'te Peschard, somyayı elektrikle çalıştırmayı akıl etti. *Hava basınçlı* çekiş sistemi özellikle A. Cavaillé-Coll tarafından kullanıldı (Notre-Dame, Saint-Sulpice [Paris], Sheffield, Amsterdam v.b.). Abbey, Merklin gibi org yapımcıları ise senfonik müziğe daha elverişli orglar yapabilmek için tüp sisteminden yararlandılar. Romantik çağın bu çalgısı gerek Avrupa, gerek Amerika'da salonlarda, konser salonlarında ve kiliselerde 1914'e kadar yaşadı; ancak bu sıralarda J.-S. Bach ve eski ustaların org eserleri bulundu ve Fransa'da Pirro ve Guilmant, Almanya'da Straube yayınevleri sayesinde halka yayıldı; bu durum eski klasik orga dönüşü gerektirdi ve elektriğin getirdiği yetkinliklere, tüp sisteminin konsol borularını kasaya doğru çekmede sağladığı kolaylıklara rağmen, çoğu zaman dolaysız ve mekanik çekim sistemi uygulandı. 1930'dan itibaren yeni-klasik bir org sistemi ortaya çıktı. Cavaillé-Coll'un mekanik yenilikleriyle XVII. yy. estetiğini bağdaştıran bu sistemi, Fransa'da V. Gonzalez, Puget, Kern, Haerpfer, Roethinger, Mülheisen, Debierre-Beuchet, Almanya'da Steinmeyer, Beckerath, Walker, iskandinav ülkelerinde Frobenius, Marcussen, A.B.D.'de Skinner, Holtkamp, Kanada'da Casavant gibi org yapımcıları uyguladılar. Bu sisteme göre hazırlanan tek tip orglarda iki, üç veya dört el klavyeli orglardan ilkine dip boru takımlarının üzerine yerleştirilen ve hafif bir basınçla öten bir *organum plenum*, ikincisine kornet sesine yaklaşan ayrıntılı supaplar, üçüncüsüne de alman, fransız, ispanyol şarkılarında olduğu gibi çeşitli ses tınıları çıkaran parlak sesli diller eklendi. Bağımsız pedal da aynı şekilde ele alındı. Elektrik, hava basıncı veya mekanik düzenekler büyük orgların kolaylıkla kullanılmasını sağladı; pes veya ince oktavların ikilenmesi gereksiz görülerek kaldırıldı. (L)

ORGAN i. (yun. *organon*, âlet, çalgı ve vücut organı'ndan lat. *organum* > fr. *organe*). Canlı bir vücudun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak tespit edilmiş kısmı: *Sindirim organları, solunum organları*. (Bk. ANSİKL. *Anat. bölümü.*) ||
— *Teşm. yol.* Bir görüşü benimseyen, savunan, temsil eden gazete veya dergi: *Muhalefetin yayın organı*. || Bir eylemi, bir görevi yerine getirmekle yükümlü kuruluş, teşkilât: *Partinin ana organı, merkez yürütme kuruludur.*
— Elektr. Bir ölçü âletinin hareketli parçası. || *Aperiyodik organ*, salınım yapmadan çalışma durumuna geçen hareketli organ. || *Hareketli organ*, bir ölçü âletinde, sapmaları gözlemlenerek okuma yapılan hareketli parça. || *Sönümlü periyodik organ*, birkaç salınımdan sonra denge konumuna giren hareketli organ. || *Statik organ*, düzgün magnetik alanların etkisinde kalmayacak şekilde yapılmış organ.
— Huk. Tüzel kişinin fonksiyonlarını, kanuna veya tüzel kişinin tüzüğüne göre yerine getirmek üzere tayin edilen kişi veya kişiler topluluğu. Bk. ANSİKL.
— Tıp. *Organ nakli*, hastalanarak veya yaralanarak çalışma gücünü kaybetmiş doku ve organların, aynı kimseden veya başkasından alınan sağlam eşleriyle yenilenmesi. (*Transplantasyon* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Organ reddi*, organ nakillerinde verici ile alıcı arasında doku uyuşmazlığı sebebiyle vericiden alınan organın alıcının organizması tarafından atılması. Bk. ANSİKL.
— Zool. *X organı*, onayaklı kabuklularda göz sapçıklarında bulunan iç salgı bezi; büyümede ve kabuk değiştirmede önleyici etki yapar. (Bu bezin salgıladığı önleyici hormon, aynı sapçıklarda bulunan sinüs bezinde birikir; bu sinüs bezi yumurta oluşumunda ve çevrenin rengine uyma olayında rol oynar. || *Y organı*, onayaklı kabuklularda bulunan çift içsalgı bezi; bacakların yenilenmesi ve kabuk değiştirme dahil, her çeşit büyüme, doğrudan doğruya bu beze bağlıdır. (Başta bulunan bu bezlerin çıkarılması büyüme ve kabuk değiştirmenin duraklamasına yol açar; bu sebeple de bunlara «kabuk değiştirme bezleri» denir.)

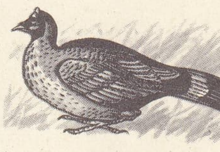
oreophasis

— ANSİKL. Anat. *Organ*'ın adı görevine göre değişir: *solunum organı, dolaşım organı, sindirim organı, hareket organı, üreme organı* v.b. Demek oluyor ki, organın anatomik kavramı fizyolojik rolün tespitinden ileri gelir. Şuna da işaret etmek gerekir ki, çok görevli bazı organ grupları organ adıyle değil, *sistem* adıyle anılır; meselâ *sinir sistemi* denir, *retikülo-endotelyal* sistem denir v.b.; bu sistemler, bütün vücuda dağılmış ve her biri birçok görevin yapılmasına katılan doku veya organ topluluklarıdır. Meselâ sempatik ve parasempatik sinir sistemleri sindirim, dolaşım, üreme v.b. organlarının işleyişini düzenler.
— Huk. Özel hukuk tüzel kişileri, fiil ehliyetlerini organları aracılığıyle kullanırlar. Bir tüzel kişide bulunması gereken *organlar* zorunlu ve ihtiyarî organlar olmak üzere ikiye ayrılır. Derneklerde (bk. CEMİYET'*in organları*) zorunlu organlar genel kurul ile yönetim kuruludur; ihtiyarî organların bulunması zorunlu değildir. Her tüzel kişilik, işleyişinin gerektirdiği ihtiyarî organları tatayin eder. En tipik ihtiyarî organlara örnek olarak denetim kurulu ile haysiyet kurulu gösterilebilir. Bir vakfın zorunlu organı yönetim organıdır. İhtiyarî organların neler olacağı ise vakıf senedinden ve işleyiş amacından anlaşılır. Organların yapacağı haksız fiilden, tüzel kişi sorumlu olur. Ancak, bir tüzel kişinin organlarının fiillerinden dolayı sorumlu tutulması için, organın, fiili, faaliyet çevresi içinde işlemiş olması gerekir.
— Tıp. *Organ nakli*, yüzyıllardan beri insanların kafasını kurcalar. Nitekim, yunan mitolojisinde, Hıristiyanlığın ilk devirlerine ait dinî hikâyelerde ve ortaçağ halk masallarında hayvandan insana ve insandan insana organ nakillerinden söz edilir. 1597'de, Gaspare Tagliacozzi, kılıçla veya frengiyle meydana gelen burun yaralarını koldan alınan derilerle onardı. Modern tıpta ilk başarılı deri aşılama ameliyatını 1823'te Bünger, ilk başarılı organ nakli denemesini ise 1908'de Carell yaptı. Doku nakliyle ilgili bağışıklık meselelerini 1903'te Jensen ortaya attı; 1917'de Davis, doku uyuşmazlığının kan gruplarıyle ve genetik yakınlıkla ilişkisini gösterdi; 1940'ta Medawar, doku uyuşmazlığının bir antijenantikor tepkisi şeklinde oluştuğunu ispatladı ve bu konuda yeni bir çığır açtı. Or-

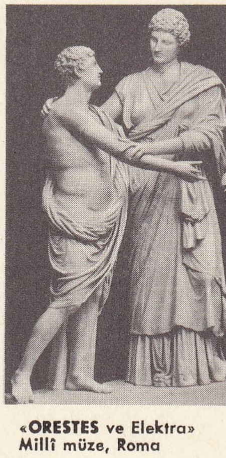
«ORESTES ve Elektra»
Millî müze, Roma

Foto. LAROUSSE

ORFİLA

gan nakli, yapıldığı anatomik bölgeye ve dokunun alındığı canlıya göre değişik şekilde anlandırılır. Vericiden alınan organ, normal olarak bulunduğu anatomik bölgeye nakledilirse, buna *yerliyerine organ nakli* (ortotopik transplantasyon) denir: vericiden alınan kalbin, alıcıda normal kalp bölgesine nakledilmesi gibi. Alınan organın, alıcıda normal anatomik yeri dışında bir bölgeye uygulanmasına ise ***değişik yere organ nakli*** (heterotopik transplantasyon) denir: dalağın kasık bölgesine nakledilmesi gibi. Verici tiplerine göre de alınan doku ve organlar, yani aşılar (grefler) şu şekilde adlandırılır: kendisinden parça alınan bireye uygulanan grefe, *otogref* denir. İkizler arasında nakledilen greflere *izogref,* aynı hayvan cinsinin değişik bireyleri arasında nakledilen greflere *homogref* veya *allogref*, farklı hayvan cinsleri arasında kullanılan greflere de *heterogref* veya *ksenogref* denir. Beslenmesi için damar ağızlaştırmasına ihtiyaç göstermeyen greflere *implant* (deri, kemik gibi), gerektirenlere de *transplant* (kalp, böbrek gibi) denir. Bunların dışında, alınan dokunun canlı bir kimseden veya kadavradan (ölüden) alınmasıyle de canlı ve ölü gref şekilleri ortaya çıkar. Otogref ve izogrefler en uzun ömürlü aşılardır. Bunlarda doku uyuşmazlığı söz konusu olamaz. Homogrefler, doku uyuşmazlığı sebebiyle, genellikle, alıcı tarafından atılır. Canlı greflerin yaşama süreleri, ölü greflerden daha uzundur. Organ nakilleri, doku nakillerinden daha zor meseleler ortaya çıkarır. Bunların yapılabilmesi cerrahî tekniğin ilerlemesi ve yeni buluşlar sayesinde ancak XX. yy.ın ikinci yarısında mümkün oldu. Organ naklinde ilk kullanılan organ böbrektir (1958). Böbrek yetmezliğinde Merill tarafından uygulanmış olan metot bir çok insanın hayatını kurtardı. En iyi sonuç izogref nakillerden alındı. Homogref böbrek naklinde atılma (ret) oranı oldukça yüksektir. Böbrek naklinin en iyi yönü, atılma olayı karşısında organ naklinin tekrarlanabilmesidir. Karaciğer ve akciğer nakillerinde henüz pek başarı sağlanamadı. Kalp naklini tek olarak 1967'de Dr. Barnard başardı. Kalp kapakları, kas dokusu ve besleyici damar sistemi tamamen harap olmuş kimselerde bu ameliyat, hayatı bir süre uzatır. Vakaların büyük çoğunluğunda, ergeç, ret olayı meydana çıktı. Heterogreflerde görülen tam başarısızlığa karşılık, bu amaçla kullanılan cansız materyelden daha iyi sonuçlar alındı. Tantalum, titanium gibi metalle, naylon, marleks, dakron, teflon gibi plastikler yabancı cisim reaksiyonu vermez ve uzun süre aktif olarak görev yapar. Organ nakli geliştikten sonra âcil doku ve organ ihtiyacını karşılamak amacıyle doku bankaları kuruldu. Canlı veya ölüden alınan grefler farklı metotlarla sterilize edilerek saklanmaktadır.

Organ nakli sonuçları. Homogrefler her zaman atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Böbrek nakli yapılmış insanların birinci yıl sonunda yüzde 55'i, ikinci yıl sonunda ise ancak yüzde 48'i hayatta kalmıştır. Grefin atılma oranı üstünde vericinin niteliği de rol oynar. Canlı vericiden alınan greflerde atılma yüzde 75 oranında olmasına karşılık, kadavradan alınanlarda bu oran yüzde 95'tir.

Karaciğer naklinde sonuçlar başarılı olmamıştır. 1963-1966 Yılları arasında yapılan 15 nakil ameliyatına konu olan hastaların hepsi 4 saat ile 35 gün arasında ölmüştür. 1967-1969 Arasında yapılan 14 ameliyat sonucunda yalnız 5 hasta yaşamıştır.

Akciğer nakli, organ nakilleri içinde bugüne kadar en başarısız sonuç verenidir. Nakilden sonra en çok hayatta kalan 18 gün yaşamıştır.

Bugüne kadar 167 kalp nakli yapıldı; bu hastalardan ancak 20 tanesi bir yıldan fazla, 10 tanesi de iki yıl yaşadı. Deri, kemik, kiriş gibi greflerin oldukça başarılı olmasına karşılık, organ nakillerinden alınan sonuçlar pek başarılı sayılamaz. Bunda, homogreflerin uyuşmazlık problemleri, alınan organların vücut dışında kısa süreli de olsa saklanma zorlukları, ameliyat öncesi bütün bağışıklık testlerinin yapılma zorunluluğu gibi faktörler etkili olmaktadır. Nakil sonrası kullanılan bağışıklık giderici ilâçların vücudun genel direncini kırması yüzünden bu hastaların en hafif enfeksiyonlara bile dirençleri kalmaz. Bu da organ naklinde aşılanan organın atılmasını hızlandıran bir sakınca olarak belirmektedir. Atılma olayı karşısında, birkaç defa yeniden organ nakli yapabilme imkânı yalnız böbrek için söz konusu olabilir. Öteki organlarda ise atılma olayı ölümle sonuçlanır. Bütün bu sakıncalar, mekanik organların yapımına önem kazandırmıştır. Bağışıklık meseleleri çözümlenemezse, gelecekte bu sunî organlar, organ naklinin yerini alacaktır.

● *Organ reddi.* Aynı cinsten iki deney hayvanı arasında deri nakli yapıldığı zaman, aşılanan deri genellikle 7-8 gün içinde atılmaktadır. Aynı deney hayvanlar arasında bir süre sonra, tekrar deri nakli yapılırsa, bu defa alınan gref 24 saat içinde atılmaktadır. Medawar'ın bu klasik deneyi de (aynı türün değişik fertleri arasındaki organ nakli) bağışıklıkla ilgili doku uyuşmazlığının önemini ortaya koymuştur. Birinci deri nakli sonucunda yabancı deri dokusuna karşı alıcının organizmasında bağışıklık cisimleri (antikorlar) meydana gelir. İkinci deri naklinde bu antikorlar gene aynı deri ile karşılaşınca ortaya çıkan antijen-antikor tepkisi yüzünden gref gene atılmaktadır. Organizma tarafından atılan grefler üstünde yapılan incelemelerde, bunların etrafında hiç bir zaman iltihabî bir durumun bulunmaması da atılma olayının bağışıklık biyolojisi ile ilgili bir olay olduğunu ispatlamaktadır. Öyleyse, alınan homogrefin, alıcıdaki yaşama süresi, alıcı ile verici arasındaki doku uyuşmazlığına bağlıdır. Doku uyuşmazlığına sebep olan faktörlerin sayısı bugün için tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, genetik yakınlık, kan grupları eşitliği, bağışıklık cisimlerini taşıyan lenfositlerin gruplarının uyuşması, alıcı ve vericinin kanında bulunan bağışıklık cisimlerinin (antikor) karşılıklı uygunluğu bu konuda esaslı etkenlerdir. İzogreflerin daima başarılı olması ikizlerde bu faktörlerin büyük çoğunlukla eşit olmasına bağlıdır. Kardeş olmayan bireyler arasında yapılacak doku nakillerinde bu faktörler önemle göz önüne alınmalıdır. Alıcı ve vericinin kan grupları aynı olmalıdır. Bağışıklık cisimlerini taşıyan ve antijen-antikor tepkisinde çok önemli etken olan lenfositler, insanda 8 gruba ayrılır. Organ naklinden önce, alıcı ve vericinin lenfositleri karşılaştırılmalıdır. Bu karşılaştırmada, değişik lenfosit grupları arasında yüzde 5 oranından daha fazla bir uyuşmazlık olmamalıdır. Kan serumunda lenfositlerden başka bağışıklık cisimleri de vardır. Organ nakli yapılacak bireylerin lenfositleri ile serumları karşılaştırılarak bir uyuşmazlık olup olmadığı araştırılmalıdır. Son olarak, karşılıklı doku kültürleri yapılmalıdır. Bu deneyler sonucu elde edilen bulgular arasında en az uyuşmazlık gösteren bireyler organ nakli için uygun çifti teşkil ederler.

Organ naklinde immüno-biyolojik (bağışıklıkla ilgili biyolojik) olayların önemi, seçilecek çiftlerin tespitiyle son bulmaz. Nakil yapıldıktan sonra da, doku atılmasının önlenmesinde bu bağışıklık olayları etkilerini sürdürür. Organ naklinden sonra alıcının, almış olduğu grefe karşı meydana getirdiği bağışıklık cisimlerini etkisiz hale getirmek gereklidir. Yoksa, bu antikorlar, alınan dokunun hızla atılmasına sebep olur. Organ naklinden sonra, alıcının bağışıklık sistemini baskı altına alan (immüno-süpressiv) ilâçlar verilerek, bağışıklık cisimlerinin yapımını minimal seviyede tutmak gerekir. Bu ilâçlar, lenfosit yapımında gerekli bazı maddelerin sentezini bozarak, lenfosit yapımını önlerler. Bu ilâçların ameliyattan sonra devamlı olarak kullanılması gereklidir. İlâç dışında, alıcı organizmasına röntgen ışını verilerek lenfosit yapımını önlemek veya ameliyatla bütün lenfositlerini boşaltmak gibi metotlar da vardır. (ML)

ORGANBİLİM bļş. i. Anat. Canlı yaratıkların organlarını tasvir eden bilim dalı. (L)

ORGANCILIK i. (*organ* > *organcı*'dan *organcı-lık*). Tıp. Her hastalığın bir organ bozukluğundan ileri geldiğini iddia eden ve bundan ötürü hastalıkların incelenmesinde patolojik anatomiye büyük yer ayıran doktrin. (L)

ORGANDİ i. (?). Elbise, korsaj, masa örtüsü ve peçete yapımında kullanılan çok aprelenmiş ince pamuk muslin. (L)

ORGANİGRAM i. (fr. *organigramme*). Karmaşık bir teşkilâtın (işletme, topluluk v.b.) çeşitli elemanlarını ve bunların karşılıklı ilişkilerini gösteren yapı grafiği: *Organigram her servisin yerini ve sorumluluğunu gösterir.*

— ANSİKL. *Organigram,* bir işletmenin kadrosundaki kademelerin sıralanışlarını gösterme imkânını sağlar. Kademeleşme bakımından birbirine bağlı elemanlar üst üste dikine yer alır: üstler yukarıya, astlar aşağıya yazılır. Eşit elemanlar ise yatay olarak bir hizada gösterilir. Çeşitli elemanlar arasındaki ilinti oklarla işaret edilir; okun ucu, ast elemanların bağlı bulundukları üst'e dönüktür. İşletmelerde, makamları gösteren basamaklarda, yukarıdan aşağıya doğru bütün yetkililer belirtilir: her yetkilinin yeri doğrudan doğruya bağlı bulunduğu kimsenin yerinin alt tarafında ve kendisine doğrudan doğruya bağlı bulunanların kinin üst tarafındadır. Çift yetkiler, yardımcısız şefler, aynı şefe doğrudan doğruya bağlı bulunan şef yardımcıları ve bu şefin görevini yerine getirmekte çekeceği güçlük, grafiğin gün ışığına çıkardığı teşkilât kusurlarının bir kısmıdır. (L)

ORGANİK i. (fr. *organique*). Organlarla ilgili olan, organizmaya ait olan. *Yeni.* Örgensel. *Esk.* Uzvî.

— Biyol. *Organik hastalık,* fonksiyonel hastalık karşıtı olarak organlardaki bozukluktan ileri gelen hastalık. || *Organik hayat* veya *organik fonksiyonlar,* ilişki fonksiyonları karşıtı olarak beslenme fonksiyonları. || *Buffon organik molekülleri,* ölümsüz ve evrensel cisimcikler; Buffon'a göre bunların geçici birleşmeleri sonucunda canlı varlıklar oluşur.

— Jeol. *Organik kaya,* bileşimindeki unsurların büyük veya belirgin (resif kireçtaşları, kömür, kavkı taşı, kavkılı kum, diyatomit, radyolarite, spongolit, organizmalı kireçtaşı v.b.) kısmı canlı varlıklardan gelen tortul kayaç.

— Kim. *Organik kimya,* kimyanın iki bölümünden, karbon bileşiklerinin incelenmesini konu alanı, öbür bölüm *inorganik* kimyadır. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Organik geometri,* eğrileri âlet yardımıyle ve kesiksiz bir hareketle çizme sanatı. || *Koniklerin organik tanımı,* koniklerin Newton tarafından ortaya atılan ve sabit büyüklükte iki açıyı, iki kenar sabit bir doğru üzerinde çakıştığı zaman öbür iki kenar da bir konik üzerinde keşisecek şekilde karşılıklı tepeleri etrafında döndürmeğe dayanan incelemesi.

— ANSİKL. Kim. *Organik maddeler,* eskiden yalnız canlı organizmalardan elde ediliyordu. Uzun süre organizmaların meydana gelmesi için gerekli olan bir hayatî güçün varlığına inanıldı. Fakat Wöhler, 1828'de, inorganik olarak düşünülen maddelerden yararlanarak ürenin sentezini gerçekleştirdi ve bu teoriyi kökünden sarstı. Bugün tabiî cisimlerin çoğu sentetik yoldan elde edilebildiği için bu görüş kesinlikle geçersiz sayılır.

Karbon elementi diğer elementlerden belirli bir şekilde ayrılmaz. Bununla birlikte, karbon atomlarının açık ve kapalı *zincir**-halinde bağlanarak çok sayıda (bugün bir milyondan fazla karbon bileşiği bilinmektedir) ve çeşitli yapıda bileşikler meydana getirmesi, karbonun ayırt edici özelliğidir. Aynı şekilde karbonun ve hafif elementlerle çoklu bağlantılar kurma özelliği, organik bileşiklerin sayısını büyük ölçüde arttırmıştır.

Öte yandan organik kimya, *kararsız* bileşikler alanıdır; organik bileşiklerin ancak birkaçı sıcaklık 400° C'ın üstüne çıktığı zaman ayrışmadan kalabilir. Nihayet birçok organik bileşik çeşitli eriticilerde *damıtılabilir* ve *billûrlaştırılabilir.* Bu özellikler organik kimyayı inorganik kimyadan ayırır. Karbonun dışında, organik maddelerin bileşimine katılan elementler azdır; bunlar önem sırasına göre şunlardır: hemen her zaman sabit bileşen olan hidrojen; ok-

Foto. LAROUSSE

sijen, azot ve ender olarak kükürt. Organik maddeleri sistemli şekilde incelemek, kimyasal belirleme yardımıyle (yüzde bir oranında bileşimler, maddeler arasındaki kimyasal bağlantılar) problemi basitleştirme yoluna giden bunca hipotez olmasaydı başarılamazdı. *Birleşme* değeri* kavramına ve karbonun her zaman *dört değerli* olduğu düşüncesine bağlanan ve uzun süre gereksiz olduğu kabul edilen *atom teorisi,* atomların birbirlerine göre konumlarını göz önünde bulunduran *izomerlik* teorisinin* doğmasına yol açan *formül*-ler*'in kurulabilmesini sağladı.

Modern fizikokimya bu formüllerin kullanışlı araçlar olmakla kalmayıp, atomların molekül içindeki *gerçek* düzenini gösterdiklerini ortaya koydu. *Kök* ve *fonksiyonel grup* (bk. FONKSİYON) kavramları, aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapılmasını sağladı:

organik maddeler, karbon zincirinin yapısına göre iki gruba ayrıldı: açık zincirli bileşikleri kapsayan *asiklik seri* (yağlı maddeleri kapsadığı için eskiden *yağ serisi* denirdi) ve kapalı zincirli bileşikleri kapsayan *siklik* seri;* bu kapalı zincir ya sadece karbon atomlarından (karbosiklik seri) veya farklı atomlardan (heterosiklik seri) meydana gelir.

Eskiden yağ serisinin karşıtı olarak düşünülen *aromatik seri,* bugün karbosiklik serinin bir bölümünü meydana getirir. (LM)

ORGANİSİZM i. (fr. *organicisme*'den). Bk. ÖRGENCİLİK.

ORGANİT i. (fr. *organite*). Hücre bil. Hücreyi meydana getiren elemanların her biri: *Çekirdek, santrozom, mitokondriler v.b. birer organittir.* (L)

ORGANİZASYON i. (fr. *organisation*). Düzenlemek, hazırlamak eylemi, düzenleme. || Devlet, idare, toplum v.b.nin düzenleniş tarzı. || Düzenli bir grup üyelerinin tümü. || Teşkilât, örgüt. (M)

Organizations of American States (O. A.S.), Amerika kıtası devletlerinin ortak meselelerini düzenlemek için meydana getirilen kuruluş. 1948'de 9. Panamerika konferansı sırasında kurulan O.A.S., 19 Amerika cumhuriyetini içine alır (Küba 1962'de bu kuruluştan çıkarıldı). Organları şunlardır: merkezi Washington'da olan Daimî Panamerika birliği; 5 yılda bir toplanan Panamerika konferansı; ivedi durumlarda toplanan dışişleri bakanları konseyi, her üye ülkeden bir temsilci bulunduran ve merkezi Washington'da olan O.A.S. konseyi; uzmanlaşmış teşkilât ve konferanslar. Kanada, Küba (A.B.D.'nin baskısıyle çıkarıldı) ve hiç çağrılmayan Jamaika dışında bütün Amerika devletleri kuruluşun üyesidir. A.B.D. etkisinin hâkim olduğu O.A.S.'ın tarihinde yer alan önemli olaylar şunlardır: Foster Dulles'ın «milletlerarası komünizmin müdahalesine karşı Amerika devletlerinin siyasî birliğinin korunması» konusunda yaptığı açıklama (Caracas, 1954); demokrasi ve serbest seçimler lehine yapılan Santiago konferansı (ağustos 1959); San José konferansı (Kosta Rika, ağustos 1960); Punta del Este kararı (1962); Amerikalılararası güçlü bir birliğin kurulması (mayıs 1963) ve başkanlar konferansı (Punta del Este, 1967). Castro'culuğun yayılması, kuruluşun başlıca meselesi oldu. 1967'de Dominik cumhuriyetine, sembolik olarak bütün üyelerin katıldığı silâhlı bir müdahale yapıldı. (L)

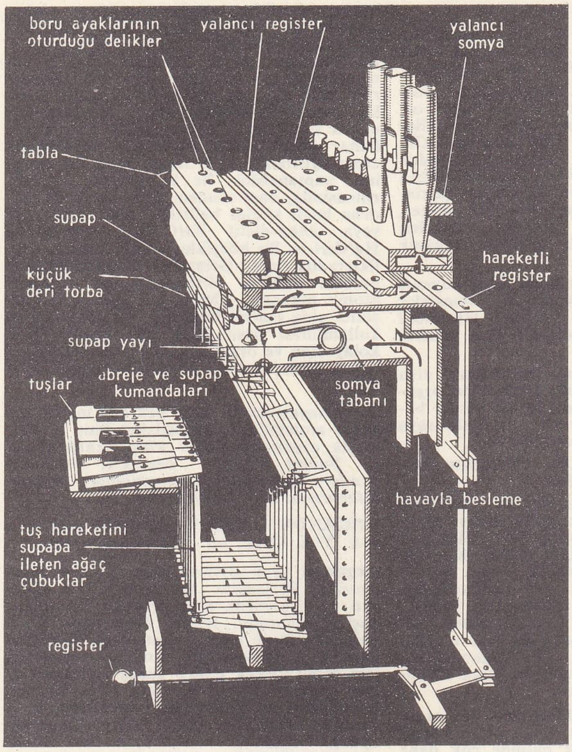

org şeması

ORGANİZATÖR i. (fr. *organisateur*). Organize eden, düzenleyen kimse, düzenleyici: *Bir konserin organizatörleri.*

— Biyol. Gastrula'da blastoporun üst dudağının orta ve iç deri kısmını anlatmak için Spemann'ın kullandığı terim (1931).

— ANSİKL. Biyol. *Organizatör,* hiç şüphesiz, embriyonda hücrelerin belli bir yönde farklılaşmasına sebep olan yayınabilir maddeler (organizinler) meydana getirir. Bu maddeler indükleme yoluyle etki gösterir. Bir embriyonda organizatör merkezin ve ayarlama yetisinin çok erken ortaya çıktığı birçok deneyle ortaya kondu. Holtfreter (1955), genç gastrulada (amfibyum) bir baş organizatörü ile bir gövde organizatörü buldu; gövde organizatörünün gücü karın yönünde geriye doğru gidildikçe azalır. Organizatörle tepki alanı arasında karşılıklı etkilenme vardır. İndükleyici dürtünün kimyasal olduğu sanılmaktaysa da, mahiyeti henüz iyice bilinmemektedir. (LM)

ORGANİZE sıf. (fr. *organisé*). *Organize etmek,* faaliyete geçirmek için birleştirmek ve ayarlamak. (M)

ORGANİZİN i. (fr. *organisine*). Biyol. Embriyonun gelişimi sırasında «organizatör»ün yaydığı sanılan etkin madde. (L)

ORGANİZMA i. (fr. *organisme*'den). Canlı bir varlığı meydana getiren organların tümü: *İnsan organizması.* (*Eşanl.* UZVİYET.) || Herhangi bir canlı varlık: *Tek hücreli organizma.* (M)

ORGANLAŞMA i. (*organlaşmak*'tan *organlaş-ma*). Gelişmekte olan bir canlının içinde organların oluşması.

— ANSİKL. *Tabiî organlaşma,* gelişme sırasında, hayvansal ve bitkisel dokuların farklılaşmasına paralel olarak gerçekleşir; tamamlandığı zaman, birey üremeye elverişli yetişkin duruma gelmiştir. *Deneysel organlaşma,* embriyonlardan veya yetişkinlerden alınan hücrelerle veya kültür dokularıyle gerçekleştirilir; bu türlü organlaşma hayvanlara göre bitkilerde son derece kolay yapılır. «Büyüme» maddeleri denilen bir kısım maddelerle, bu işi geniş ölçüde kolaylaştırmak mümkündür. (LM)

ORGANLAŞMAK dönş. f. (*organ*'dan *organ-la-ş-mak*). [Canlılar için] Organlar peyda etmek. *Esk.* Taazzi etmek. (M)

ORGANOALÜMİNYUM i. Kim. Alüminyum'un organik bileşiği.

— ANSİKL. *Organoalüminyum* bileşiklerinin iki türü bilinir: $Al(R)_3$ formülündeki simetrik organoalüminyumlar ve $BrAl(R)_2$, Br_2AlR gibi karmaşık organoalüminyumlar; halohidrik eterin RBr, çok az miktarda susuz alüminyum klorür eşliğinde alüminyum üzerine etkimesiyle elde edilen bu karışım, bazen damıtma yoluyle bileşenlerine ayrılabilir. Bu organoalüminyum bileşikleri su ile birleşince patlar, asit halojenürlerle ketonları verir. Yalnız alil bromür ve proparjil bromür gibi doymamış halohidrik eterler, susuz eter ortamda alüminyum üzerine etkiyerek karmaşık alüminyum türevleri meydana getirir. Bu karmaşık alüminyum bileşikleri, kendilerine tekabül eden magnezyum bileşikleri gibi, aldehitler

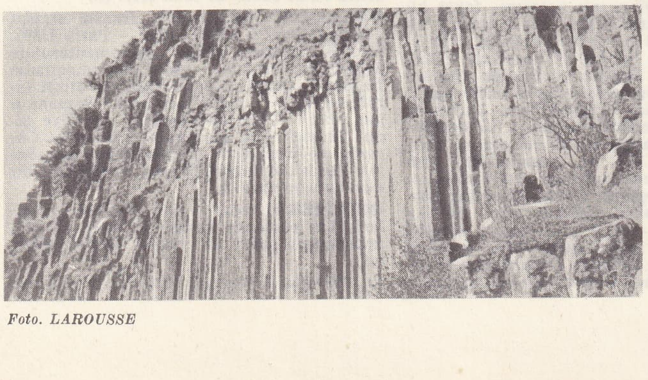

Espaly'de (Haute-Loire) bazalt **orgu**

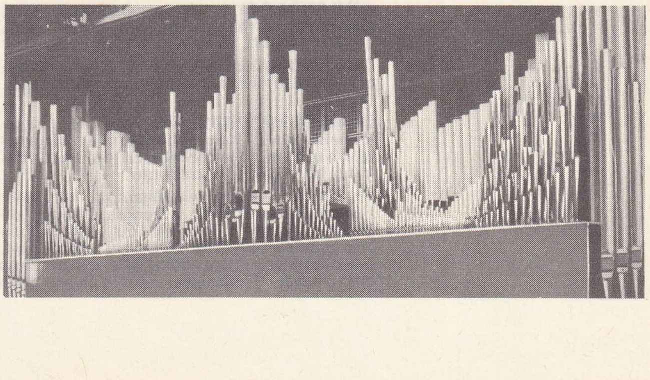

Chaillot sarayının büyük orgları

Foto. *LAROUSSE*

ve ketonlar üzerine etki ederler. (L)

ORGANOAMETALİK sıf. ve i. Kim. Bileşiminde, bir ametale bağlı karbon kökü bulunan kimyasal bileşikler için kullanılır.

— ANSİKL. Bu sınıfta, yalnız arsenik, fosfor, bor ve silisyum türevleriyle basit organik bileşikler verebilen öbür ametaller (oksijen, kükürt, azot v.b.) bulunur. *Organoametalik* bileşikler arasında, fosfordan türeyen maddeler (*fosfinler*) [msl.: $P(CH_3)_3$] veya arsenikten türeyen bileşikler (*arsinler*) [msl.: $As(CH_3)_3$] aminlere çok benzer. Katılma yoluyle yeni türevler verebilen *kakodil* de $[As(CH_3)_2]_2$ arseniğin organik bileşiğidir.

Silisyum, dört değerli olduğu için, doymuş hidrokarbonlara çok benzeyen bileşikler meydana getirir. Msl: silisyum tetrametil $Si(CH_3)_4$, tetrametilmetana $C(CH_3)_4$ tekabül eder. (L)

ORGANOCİVA i. Kim. Bileşiminde civa bulunan ve genel formülü HgR_2 olan organometalik bileşik; burada R bir alkoyl kökünü gösterir. (Bu türevler özellikle suya ve havaya karşı çok kararlıdır.) [L]

ORGANOÇİNKO i. Kim. Çinkodan türeyen organometalik bileşik.

— ANSİKL. Hazırlanması güç ve kendiliklerinden tutuştukları için kullanılması tehlikeli olan *simetrik organoçinko* bileşikleri R—Zn—R, yüz yıldan beri biiinir. Kuvvetli birer ayıraç oldukları halde, bugün bu organometalik bileşikler hiç kullanılmaz. R—Zn—I gibi karmaşık organoçinko bileşikleri, çinko-bakır çifti üzerine susuz etil asetat eşliğinde bir iyodür RI etki ettirilerek güçlükle hazırlanır. Bu organoçinkolar, asit klorürlerle yoğunlaştırılarak ketonların sentezinde kullanılır.

Karmaşık organoçinko bileşikleri, bir organomagnezyum bileşiğine susuz çinko klorür katılarak eterli eriyikler halinde çok daha kolay elde edilir. Bu maddeler de aynı şekilde ketonların sentezinde kullanılır. (L)

ORGANOGRAFİZM i. (fr. *organographisme*). Muayene edilen organın sınırlarını deri üzerinde çizilen çizgilerle göstermekten ibaret tıbbî muayene usulü; bu sınırlar, dinleme, vuruş ve elle yoklama suretiyle tespit edilir. (L)

ORGANOJEL i. (fr. *organogel*). Bir organosol'ün pıhtılaşmasıyle elde edilen jel. (L)

ORGANOJEN sıf. (fr. *organogene*). Jeol. Hayvansal veya bitkisel menşeli olan: *mercanlı kireçtaşı organojen bir kayadır.* (L)

ORGANOKURŞUN i. Kim. Bileşiminde kurşun bulunan organometalik bileşik: *Kurşun tetraetil, bir organokurşun bileşiğidir.* (L)

ORGANOLEPTİK sıf. (f. *organoleptique*). Cisimlerin, duyu organlarını etkileme yeteneğine denir. || Daha çok ağız yoluyle alınan maddelerin tad, koku v.b. gibi özelliklerine denir. (L)

ORGANOLİTYUM i. Kim. Lityum'un organik bileşiği.

— ANSİKL. Genel formülleri RLi olan *organolityum* bileşikleri, organomagnezyum bileşikleriyle aynı şartlar altında, fakat magnezyumun yerine lityum getirilerek hazırlanır. Organomagnezyum tepkimelerinin çoğunu verirler, fakat ketonlarla normal olarak üçüncül alkoller meydana getirirler; buna karşılık organomagnezyum bileşikleri, indirgen rolü oynayarak bir ikincil alkol oluştururlar. (L)

ORGANOLOJİ i. (fr. *organologie*). Müz. Çalgıların tarihiyle uğraşan bilim dalı. (ORGANOGRAFİ de denir.) [L]

ORGANOMAGNEZYUM i. Kim. Magnezyum*dan türeyen organometalik bileşik. (L)

ORGANOMETALİK sıf. ve i. (fr. *organometallique*). Kim. Bileşiminde, bir metale bağlanmış karbon kökleri bulunan kimyasal bileşikler için kullanılır.

— ANSİKL. İlk *organometalik bileşimler* Frankland tarafından bulundu. Bunlar, alkol veya fenol köklerinin bir metalle birleşmesinden meydana geliyordu. Frankland, bu bileşikleri etilen kökleriyle oluşturmayı başaramadı. Madenlerin hemen hepsi buna benzer bileşikler meydana getirir; çinko, magnezyum, civa ve kurşun, daha kolaylıkla organik bileşikler verme eğilimindedir. Bu bileşikler, ya bir madenin alkil iyodüre etkimesi, ya da çinko veya civa türevleriyle ikili ayrışma sonucu elde edilir. Bunlar, bazen kendiliklerinden alevlenebilen uçucu sıvılardır. Organometalik bileşiklerin buhar yoğunlukları ölçülerek, madenlerin atom ağırlıkları ve birleşme değerleri kesinlikle saptanabilir. Bu bileşiklerin adlandırılmasında, önce maden, daha sonra da madene bağlı kökler belirtilir. Msl.: çinko-etil veya çinko-dietil $Zn(C_2H_5)_2$, civa-difenil $Hg(C_6H_5)_2$. Bu bileşikler «basit organometalikler»dir; fakat Grignard, magnezyum*dan hareket ederek, bileşiminde bir halojen* atomu bulunan, RMgX tipi *karmaşık* bileşikler elde etmeyi başardı; hazırlanması ve kullanılması basit bileşiklere oranla daha kolay olan ve organik sentezlerde büyük bir önem kazanan bu bileşiklere *grignard*'lar denir.

Bu buluştan sonra, daha pek çok maden organik moleküllerle birleştirilebilmiş ve karmaşık organometalikler alanı genişletilmiştir. Bunlar arasında özellikle, *organolityumlar, karmaşık organoçinkolar, organoalüminyumlar* v.b. sayılabilir. (L)

ORGANON i. («âlet» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Çalgı, bir çeşit su orgu. (L)

Organon veya *Aristoteles'in Mantık İncelemeleri Derlemesi*. Aristoteles'e ait olmayan ve Eskiçağda rastlanmayan bu genel başlık, mantığın, felsefî düşüncenin *aracı* olduğunu ifade eder. *Organon* şu bölümleri kapsar: 1. *Kategoriler* nesneleri incelemek için seçilebilecek çeşitli görüş açılarının ayırt edilmesi; 2. *Hermeneia* veya *Yorum*, önermenin ve bölümlerinin incelenmesi; 3. *Birinci Analitikler*, takım akılyürütmesinin uyduğu kuralları inceleme; 4. *Son Analitikler*; 5. *Topikler*, diyalektik akılyürütmenin incelenmesi; 6. *Sofistlere Karşı*, yanlış akılyürütmenin sebeplerini araştırma. Mantığı köklü bir şekilde ilk inceleyen düşünür Aristoteles'tir. Tasım hakkında eksiksiz bir teori ortaya koymuştur. *Organon* adlı bu eseri mantık biliminin hayranlık uyandırıcı büyük bir anıtıdır. Bu çeşitli incelemelerin zaman bakımından hangi sırayı takip ederek yazıldığını ve Aristoteles'in öteki eserleriyle zaman bakımından ne gibi ilintileri olduğunu ortaya koymak güçtür. Bu incelemeler, teorik eserlerin yaratılması bakımından vaz geçilmez bir metodolojik giriş niteliği taşır. (→ Bibliyo.) [L]

ORGANOSİLİSYUM i. Kim. Organik maddelere benzeyen, fakat karbonun yerine kısmen veya tamamen silisyumun geçtiği bileşik. Bk. SİLİKON. (L)

ORGANOSOL i. (fr. k.). Eter, gliserin v.b. gibi sıvı haldeki organik bir ortamda asıltı halinde bulunan koloit veya koloidal çözelti. (L)

ORGANOTERAPİ i. (fr. *organothérapie*). Ted. *Eşanl.* OPOTERAPİ.

ORGANUM i. (yun. *organon*'dan lat. k.). Müz. En eski armoni ve kontrapunto biçimlerinden biri; bir cantus planus teması üstüne kurulurdu. (Ortaçağda bu kelime çeşitli anlamlar taşıdı.)

— ANSİKL. Scotus Erigena (850'ye doğr.) ve Reginon (915'ten önce) *organum*'dan söz ettilerse de, *diyafoni* ve *organum* terimleri ancak X. yy.da Hucbald öğretim kitabında kesinlik kazandı ve «iki sesli kantilena» olarak tanımlandı. Buna göre temel pes ses âyin şarkısını süslerken, eşlik eden *organum* aynı ezgiyi notası notasına, fakat bir üst beşli aralıktan tekrar eder; üçüncü bir ses birinci sesi bir oktav aralıkla ikileyebilir, dördüncü bir ses de organum sesinin oktavını verir. Değişik perdelerde aynı ezgiyi söyleyen bu seslere *koşut sesler* denir. XI. yy.da Guido d'Arezzo'nun kullandığı organum aynı metoda dayanır; tek değişiklik üst beşli aralığın *alt dörtlü* olarak hareket etmesidir. XII. yy. başında Jean Cotton'un eserlerinde organum sesi birinci sesin altından başlayıp üstüne çıkabilir; böylelikle *makaslama* yapılmış olur. Bu dönemden sonra notalı elyazmaları öğretim kitaplarından daha geniş bilgi vermeğe başlar. XI. yy. sonunda (*Winchester elyazması*), birinci ses (*cantus firmus*, sonraları tenor) prensip olarak kalın pes perdeden duyuluyor; organum sesi ise (*discantus*) cantus firmus'taki süreli bir notanın karşısında bir veya birkaç nota duyuruyordu. XII. yy.da bu yazı sistemi bütün batı'da yayıldı. Discantus, âyin şarkısının bir üst perdesinden irticalen söylenirdi; Zamanla Discantus (veya organum) vokalizlerinin altına sözler kondu, böylece klasik ortaçağ motet'leri doğmuş oldu. Nihayet kimi seslerin, özellikle cantus firmus'un yerini çalgılar aldı, «organum» terimi de böylece etimoloji yönünden ilk anlamına kavuştu: org çalgısı. XIV. yy.da «organum» genel olarak çoksesliIik anlamında kullanıldı (örnek: İspanya'da *cato de organo*, «çoksesli şarkı» demektir). [L]

ORGANZA i. (ital. k.). İpek veya keten iplikten dokunmuş, tülbent inceliğinde bir çeşit kolalı kumaş. (M)

Orgaz Kontunun Toprağa Verilişi, El Greco'nun şaheserlerinden biri (1584, Toledo, Santo Tome kilisesi; 4,80 × 3,60 m). Kemerli üst kısımda İsa, Meryem ve azizlerin etrafını alan melekler görülür; alt kısımda birçok güzel portre vardır (sağdan altıncı El Greco'nun kendisidir); Orgaz kontunun cesedini gösterişli dinî elbiseler giyen Aziz Stephanus ile Aziz Augustinus taşır. (L)

ORGAZM i. (yun. *orgasmos*'tan fr. *orgasme*). Fizyol. Fizyolojik uyarımın ve özellikle cinsel uyarımın en yüksek noktası.

— ANSİKL. *Orgazm*, refleks yoluyle sağlanır; orgazm anında belli noktalara yoğun kan hücumu, nabız hızlanması, kan basıncının yükselmesi, bazen nefes daralması ve titreme görülür; erkekte atmık fışkırmasıyle birlikte olur. Beyin uyarılması veya boğulma da orgazma sebep olabilir. (L)

ORGCU i. (*org*'dan *org-cu*). Müz. Mesleği org çalmak olan sanatçı: *Kilise orgcusu.*

— ANSİKL. *Orgcu*'nun sanatı, kullandığı çalgı kadar karmaşıktır. Her şeyden önce eksiksiz bir virtüöz olması gerekir. Birçok klavyeyi elleriyle kullanmasından başka pedalye'yi de kullanabilecek kadar ayaklarına hâkim olması şarttır. Ayrıca müzik bilgisi de çok geniş olmalı, hem harmoniyi, hem de füg sanatını bütün incelikleriyle bilmeli; sırasında irticalen çalmalı, her parçayı organun register'ine uygulamakta, yani çalgının çeşitli ses özelliklerinden yararlanmakta usta olmalıdır. Çeşitli ülkelerde birçok büyük orgcu yetişmiştir: Fransa'da Titelouze, Le Detgue, Marchand, Daquin, Rameau, Balbastre, Couperin'ler, Sejan, Boely, Benoist, Lefebure-Wely, Chauvet, Saint-Saëns, César Franck, Guilmant, Gigout, Dallier, Widor, Tournemire, Bonnet, Vierne ve günümüzde Dupre, Marchal, Litaize, Duruflé, Langlais, Grunenwald, Souberbielle; İtalya'da Claudio Merulo, iki Gabrieli, Antegnati, Frescobaldi, Serassi, Germani, Vignanelli; Belçika'da Lemmens, Mailly, Fl. Peeters, Hens; Almanya'da Froberger, J.-S. Bach, Hesse, W. Schneider, Schlick, Rinck, Paix, Ritter, Scheidemann, Kittel, Engel, Vierling, Vogler, Töpfer, Merkel, Haupt, Heitmann, A. Heiler, H. Walcha; İngiltere'de W.T. Best; Hollanda'da Buus, Sweelinck, Bastiaans, Reinken; A.B.D.'de Farnam, P. Biggs; İsveç'te F. Viderö v.b. (L)

ORGE, Fansa'da, Île-de-Fance'ta ırmak, Sen'in kolu (sol kıyı) 50 km. Beauce'da doğar, Hurepoix'yı aşar, Dourdan, Arpajon ve Juvisy'den geçer ve Yvette'i aldıktan sonra Athis-Mons'da sona erer. (L)

ORGEMONT (Pierre D'), fransız siyaset adamı (Gonesse 1300'e doğr. - Paris 1389). Meslek hayatına Paris parlamentosunda avukatlıkla başladı, sonra parlamentonun başkanı oldu. Kralık otoritesinin ateşli taraftarıydı, 1357 meclisince halk düşmanı ilân edildi. 1373-1380 Arasında şansölye oldu, Charles V'in gözetiminde *Grandes Chroniques Françaises de Saint-Denis*'nin (Saint- Denis'nin Büyük Fransa Kronikleri) bir devamını yazdı. (L)

ORGENERAL bİş. i. Ask. Silâhlı kuvvetlerin üst kumanda kademelerinde görevli, mareşalden sonra en yüksek rütbeli general.

— ANSİKL. *Orgeneral*, rütbe işareti olarak

yakasında, muharip sınıf generallerinde olduğu gibi, şarabî renkte çuha üzerinde sarı madenî meşe yaprağı, apoletlerde ise çift kılıç ve ay-yıldızdan meydana gelen madenî bir sembol taşır. Apolet üzerinde dört yıldız vardır. Orgeneraller, genelkurmay başkanlığı ve yardımcılığı, kuvvet kumandanlıkları, jandarma genel kumandanlığı, Harp akademileri kumandanlığı, Yüksek Askerî Şûra üyelikleri, Millî Güvenlik kurulu genel sekreterliği gibi hizmetlerde görevlendirilebilir. (M)

ORGEON i. (*orgia*, içki alemi'nden yun. k.). Esk. Yun. Başlangıçta, bir phratria'da soylu olmayanların karşılıklı savunma amacıyle kurdukları birlik. || Klâsik çağda yardımlaşma derneği. || Bu gruplardan birine kayıtlı üye.

— ANSİKL. Asıl niteliği dinî olan orgeon, klâsik çağda thiasos'lardan (bir ilahın himayesinde dinî topluluk) pek farklı değildi ve herkese açıktı. Bir papazı, bir haznedarı ve aidatlardan meydana gelen bir de bütçesi vardı. Toplantılar dolayısıyle şölenler düzenlenir, dinî törenler yapılır ve armağanlar dağıtılırdı. (L)

ORGETORİX, Helvetlerin şefi (öl. M.Ö. 58'e doğr.). Sezar'ın anlattığına göre Orgetorix yurttaşlarını, daha rahat yaşayabilmeleri için, Galya'nın güneybatısına kitle halinde göç etmeğe ikna etti. Sequana'ların ülkesinden geçmek için anlaştı (58'e doğr.) ve kızını Dumnorix'e verdi. Rakipleri tarafından entrika çevirmek ve büyük tasarılar planlamakla suçlandı. Yargılanacağı sırada aniden öldü. (L)

ORGİA i. («Dionysos şölenleri» anlamında lat. k.). Esk. Yun. Demeter, Kabeiroi'ler ve daha sonraları Dionysos misterlerinin gizli âyinleri; bu âyinlere katılanlar kutsal bir taşkınlığa kapılırlardı. (Orgia'lar sonraları edep dışı bir nitelik kazanmıştır.) [L]

ORGYİA i. (yun. k.). Erkeği tarak duyargalı, büyük kanatlı, dişisi kısa ve körelmiş kanatlı kelebek. (Pulkanatlıların liparidae familyasından.)

— ANSİKL. Batı Avrupa'da iki türü yaygındır: *Orgyia gonostigma*'ya mayıstan eylüle kadar rastlanır; tırtılı meşe, erik ve gül ağaçlarında yaşar; *O. antiqua*'ya temmuzdan ekime kadar rastlanır; bunun polifaj olan tırtılı meyve ağaçlarında, meşede v.b. yaşar. Ağaçların budanması sırasında, kışın, bu kelebeklerin yumurtalarını ve boş kundaklarını yok etmek gereklidir. (L)

ORHAN BEY, türk padişahı. Bk. ORHAN GAZİ.

ORHAN BEY, Saruhanoğlu İshak* Beyin oğlu (öl. 1402). İshak Beyin ölümünden sonra, Hızırşah hükümdar oldu. Orhan Bey kardeşinin beyliğini tanımadı ve Osmanlılara sığındı (1388). Ankara savaşından sonra bey oldu. Aynı yıl öldü. (M)

ORHAN BEY (Şücaeddin). Bk. MENTEŞEOĞULLARI.

ORHAN ÇELEBİ, türk şehzadesi (öl. İstanbul 1453). Kimin oğlu olduğu kesinlikle bilinmiyor. Bizans'ta bulunduğu sırada, Murad II'nin osmanlı tahtını, oğlu Mehmed II'ye bırakması üzerine, osmanlı tahtını ele geçirmek için harekete geçti; İnceğiz'e geldi. Kimseden yardım göremeyince önce Dobruca'ya, oradan da tekrar Bizans'a sığındı (1444). Fatih Sultan Mehmed, ikinci defa osmanlı tahtına geçince Orhan'ın masraflarına karşılık yılda 300 000 akçe vermek konusunda Bizans imparatoruyle anlaştı. Orhan Çelebi, Osmanlıların İstanbul'u ele geçirdikleri sırada kendini surlardan aşağıya atarak intihar etti. (M)

ORHAN ÇELEBİ, osmanlı şehzadesi (öl. Bursa 1512). Bayezid II'nin torunu ve şehzade Mahmud'un oğlu. Kardeşi şehzade Ahmed ile savaşan Selim I, saltanat düzenini koruma gerekçesiyle bu şehzadeyi öldürttü. (M)

ORHAN ÇELEBİ, Kanunî'nin torunu ve şehzade Bayezid'in büyük oğlu (öl. 1561). 1559'da Kanunî'nin emriyle Çorum sancağına tayin edildi. Aynı yıl isyan eden babasıyle birlikte İran şahı Tahmasp I'e sığındı. Fakat, Kanunî'nin baskısı sonucu, önce hapsedildi, sonra babasıyle birlikte öldürüldü. (M)

ORHANELİ, esk. **Beyce**, Bursa ilinin İç-batı Anadolu sınırları içinde kalan kesimin-de ilçe merkezi; 2 803 nüf. (1970). Bursa'yı Uludağ'a bağlayan yolun 16. km'sinden güneye ayrılan yolun 54. km'sinde; yüksl. 500 m. Yol durumunun elverişsizliği yüzünden fazla gelişememiştir. Bursa ilindeki ilçe merkezleri arasında, Keles'ten sonra en az nüfuslu olanıdır. — *Orhaneli ilçesi*, 1 731 km²; 51 706 nüf. (1970). Merkez, Büyükorhan ve Harcancık (Çardı) bucakları; 123 köy. Ormancılık. Uzun süre işletilen Çardı krom yatakları, bugün tükenmiş durumdadır. (M)

ORHAN GAZİ, türk padişahı (1281-1362). Osman Gazinin Mal Hatundan doğan oğlu. Babasının sağlığında beyliğin idarî ve askerî işlerinde görev aldı. Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethinde yararlık gösterdi. Bilecik tekfuruna nişanlıyken esir edilen Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun ile evlendi (1299). Bu evlilikten Süleyman Paşa ve Murad I dünyaya geldi. Osman Gazi beyliğini küçük idarî bölümlere ayırdığında Sultanönü'nün idaresini Orhan Gaziye verdi (1301). Karacahisar'ı, Germiyanoğulları ülkesine yerleşen ve Osmanlı beyliği topraklarına akınlarda bulunan çavdar aşiretine karşı korumakla görevlendirildi; kaleyi yağmalayan Çavdar aşiretini Oynaşhisarı'nda yendi ve aşiretin reisi Çavdaroğlu'nu esir etti (1316). Bu başarıları üzerine Osman Gazi tarafından emrine Akça Koca, Gazi Abdurrahman, Konur Alp ve Köse Mihal gibi kumandanlar verilerek Sakarya ile Karadeniz arasındaki bölgenin fethiyle görevlendirildi (1317). Karaçış (Kara Cüyuş) Karatekin kaleleri, Akyazı, Tuzpazarı, Kapucukhisarı, Sapanca gölü kenarındaki Kereste kalesi, Ebesuyu, Kilikihisarı ele geçirildi (1318). Bu başarılarından sonra Orhan Gazi, devlet işlerinde babasına vekil oldu (1320). Mudanya'yı ele geçirdi (1321). Osman Gazi, askerleri ve kumandanları Yenişehir ovasına topladı; onları Orhan Gazinin emrine vererek görevlendirdi. Orhan Gazi Bursa'yı ele geçirdi (1326). Şehrin alınmasından sonra Osman Gazi öldü. Bursa'nın ele geçirildiği sırada osmanlı kumandanlarından Akça Koca Kandıra'yı, Aydos ve Samandıra kalelerini, Kara Mürsel ise İzmit körfezinin güneyindeki yerleri ele geçirdiler. İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş Beyin Mısır'a kaçması ve orada idam edilmesi üzerine (1327) Anadolu'da ilhanlı baskısı kalktı; bundan yararlanan Orhan Gazi de İznik'i kuşattı. İznik'i kurtarmak isteyen Bizans imparatoru Andronikos III, büyük bir ordunun başında Anadolu'ya geçti; fakat Pelekanon'da yapılan savaşta Orhan Gaziye yenilerek İstanbul'a döndü (1329). İznik de Osmanlıların eline geçti ve beyliğin merkezi oldu (1330). Sonra İzmit alındı (1337). Bundan sonra Ulubat, Mihalıç ve Kirmastı gibi yerler ele geçirildi. Osmanlı beyliğiyle Karesioğulları komşu bir devlet oldu. Orhan Gazi, Karesioğulları beyliğindeki iç karışıklıklardan yararlanarak, Karesioğullarına ait Balıkesir, Manyas, Kapıdağ ve Edincik gibi yerleri aldı (1345). Karesioğullarının kumandanlarından Hacı İl Beyi, Evrenos Bey, Ece Halil ve Gazi Fazıl gibi kumandanlar Osmanlı devleti hizmetine geçtiler. Bizans imparatoru Andronikos III ölünce (1341) Bizans'ta saltanat mücadeleleri başladı. Andronikos III'ün yerine henüz çocuk yaşta bulunan İoannes V Palaiologos geçti ve İoannes VII Kantakuzenos da ona vasi tayin edildi; fakat Kantakuzenos'a karşı olanlar onu vasi olarak tanımak istemediklerinden, Kantakuzenos önce Umur Bey, sonra da Orhan Gaziden yardım istedi. Orhan Gazi de Kantakuzenos'a 500-6 000 kişilik bir yardımcı kuvvet gönderdi. Bu kuvvetlerle Kantakuzenos, Süzebolu dışında bütün karadeniz kıyılarını ve Edirne'yi ele geçirdi. Orhan Gazi, Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlendi. Kantakuzenos Orhan Gazinin verdiği yardımcı kuvvetlerle İstanbul'a girdi ve kendisini İoannes V Palaiologos ile birlikte imparator olarak kabul ettirdi. Orhan Gazi bundan sonra Sırplara karşı Bizans'a yardımcı kuvvetler gönderdi (1349). Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşanın kumandasındaki bu kuvvetler, Selânik'i sırp kralı Stefan Duşan'ın kuşatmasından kurtardı. 1252'de türk kuvvetleri tekrar Rumeli'ye geçti ve Edirne'de kuşatılmış olan Kantakuzenos'un oğlu Mattheos'u kurtardılar ve Dimetoka'da sırp - bulgar ordusunu yendiler. Kantakuzenos, Orhan Gazinin yardımlarına karşılık Gelibolu'da Çimbi (Tzympe) kalesini ona verdi (1353). Böylece Türkler, Rumeli'de bir harekât üssüne sahip oldular. Osmanlı kuvvetleri bundan sonra Gelibolu'yu aldılar; Tekirdağ ve Bolayır'a kadar bütün Marmara kıyılarını ele geçirdiler. Daha sonra Çorlu (1356) Osmanlıların eline geçti. Rumeli'de ele geçirilen yerlere Anadolu'dan türk göçmenler getirilerek yerleştirildi.

Orhan Gazi zamanında osmanlı toprakları Anadolu ve Rumeli'de genişlerken, ilk devlet organlarının da temeli atıldı. Divan teşkilâtı meydana getirildi. Devlet adamlarının ve askerlerin kıyafetleri tayin edildi. Tımar teşkilâtı ve Osmanlı devletinin ilk daimî ordusu olan yaya ve müsellem teşkilâtı kuruldu. Osmanlılarda ilk sikke de yine Orhan Gazi zamanında kesildi.

Mimarî tarihi bakımından Orhan Gazi devri, erken osmanlı mimarîsi üslûbunun ilk eserlerinin görülmeğe başladığı dönemdir. Bu dönemde yapılan başlıca mimarî eserler şunlardır: *Bursa'da.* Alâeddinbey mescidi, Gaziaktimur mescidi, Ahihasan mescidi, Çobanbey mescidi, Orhangazi camii, Süleymanpaşa mescidi, Lalaşahinpaşa mescidi, İlerioğluahmedbey mescidi, Süleymanpaşa mescidi, Zarbhane mescidi (Nilüferhatun mescidi), Lalaşahinpaşa medresesi, Kale içinde ve şehirde Orhangazi medresesi, Orhangazi mektebi, Orhan imaret-zaviyesi, Bezir hanı, Emîr hanı, Nilüferhatun tekkesi, Abdalmurad tekkesi, Abdalmusa tekkesi, Orhanbey türbesi, Osmangazi hamamı, Eski-yeni hamam, Alâeddinbey hamamı, Bursa hisarı, Bey sarayı, Nilüferhatun köprüsü. *İznik'te.* Hacıözbek camii, Süleymanpaşa medresesi, Hacıhamza camii, Hacıhamza imaret ve türbesi, Kırgızlar türbesi, Orhangazi mescidi, Ayasofya camii, Orhangazi mektebi, Süleymanpaşa medresesi, Orhangazi, medresesi, Eceyakubzade Mahmud Çelebi camii. *İzmit'te.* Akçakoca camii, Orhangazi camii, Süleymanpaşa medresesi, Süleymanpaşa hamamı. *Bilecik'te.* Orhangazi camii, Osmangazi camii, Süleymanpaşa camii, Şeyhedebâlî ve Malhatun türbeleri, Orhangazi imareti. *Kandıra'da.* Orhangazi camii, Akçakoca camii, Akçakoca türbesi. *Bolayır'da.* Gazisüleymanpaşa camii ve türbesi. *Bolu'da.* Alpagut köyünde Lalaşahinpaşa zaviyesi. *Adapazarı'nda.* Orhangazi camii. *Karadeniz Ereğlisi'nde.* Orhangazi camii. *Gebze'de.* Orhangazi camii. *Ferecik'te.* Gazisüleymanpaşa camii. *Filibe'de.* Lalaşahinpaşa köprüsü. *Ezine'de.* Abdurrahman camii, Ahiyunus zaviye ve türbesi. *Geyve'de.* Süleymanpaşa camii. *Göynük'te.* Süleymanpaşa camii ve hamamı, *Mustafakemalpaşa'da.* Lalaşahinpaşa camii, medresesi, zaviyesi, hamamı ve türbesi. *Orhangazi'de.* Orhangazi camii. *Vize'de.* Gazisüleymanpaşa camii. *Yenişehir'de.* Orhangazi camii, Süleymanpaşa medresesi ve türbesi, Postinpûşbaba zaviyesi ve hamamı. *Yarhisar'da.* Orhangazi camii ve hamamı. Bunlardan başka pek çok köy ve kasabada bu devir eserlerine rastlamak mümkündür. Bu eserlerin çoğu sonraki devirlerde değişikliğe uğramış, bir kısmı da ortadan kalkmıştır.

Orhan Gazi devri mimarî eserlerinden başlıcalarının özellikleri şöyle özetlenebilir: İznik'te *Hacıözbek camii*, Lefke kapısı yolu üzerindedir. 1333 Tarihinde yapılmıştır. Kitabesi mevcut ilk osmanlı eseri olması bakımından önem taşır. Önündeki son cemaat yeri ile tek kubbeli osmanlı camileri tipinin öncüsüdür. İznik'te *Süleymanpaşa medresesi*, Hacıözbek camiinin karşısındaki sokak içindedir. En eski osmanlı medresesidir. Planı üç kolludur; iki yanda üçer, arkada beş hücre ile onlardan biraz daha büyük bir dershaneden meydana gelmiştir. Osmanlı mimarîsinde ilk defa tek sütunun kullanılmış olduğu yapı, harap haldedir. *Bursa'da Orhan camii.* Kale içinde olduğu bilinen Orhan camiinden bugün iz kalmamıştır. Sadece bu camiye ait olduğu bilinen kitabe, ilk yapısı Murad Hüdavendigâr zamanına ait olan Şehadet camiinin duvarında bulunmaktadır. Bugün mevcut olan Orhan camii, Ulu caminin doğusunda, Bey hanının güneyindedir. Medrese, imaret, misafirhane, zaviye, hamam ve handan meydana gelen bir külliyeye dahil olan cami, Bursa'daki erken osmanlı devri eser-

ORHAN GAZİ'nin portresi Topkapı sarayı, İst.

lerinin en önemlilerinden biridir. Bugün ibadete açıktır. 1339-1340 Yıllarında Orhan Gazi tarafından yaptırıldı. Zaviyeli camiler planındadır. 1413 Yılında, Karamanoğlu Mehmed II'nin Bursa'yı muhasarası sırasında çıkan yangında harap oldu. 1417'de, Çelebi Sultan Mehmed zamanında tamir edildiği kitabesinden anlaşılmaktadır. Dış mimarîsinde tuğla ve taş karışımı işçilik ve ilgi çekici tuğla motifler görülür. İç kısımda yegâne süslü yer olan alçı mihrabın, Orhan Gazi devrine ait olduğu sanılır. Bursa'da *Orhangazi hamamı*. Bursa'da Orhan Gazi tarafından yaptırılan çifte hamam. Birçok defa onarıldı ve değişikliklere uğradı. Bu onarımlar sırasında zemin yükseltildi; bazı duvarlar kaldırılarak yeni kapılar açıldı. Hamamda soğukluklar, ılıklık ve odalar kubbeyle örtülüdür. Planı dikdörtgendir; kadınlar soğukluğu ve kazan odası, bu alanda birer çıkıntı meydana getirir. Bugün hamamın bölmelerinde çeşitli dükkânlar vardır.
Bursa *Alâeddinbey camii*, Hisar'dadır, inşa kitabesi yoktur. Bursa'nın ilk yapılarından olan cami, Orhan Beyin ağabeyi Alâeddin Bey tarafından yaptırılmıştır. Önünde son cemaat yeri bulunan kare planlı küçük bir yapıdır. İbadete açık olan cami, oldukça bakımlı ve iyi durumdadır; yapılan onarımlarla inşa devrine ait orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Bursa'da *Zarbhane mescidi*, Tophane mevkiindedir, Orhan Beyin karısı Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldı; tamirlerle orijinal halini tamamen kaybetti. Bursa'da *Bey hanı*, Ulu camiin kuzeyindedir, Orhan Bey külliyesine gelir temin etmek maksadıyle yapıldı. Binanın ayak ve duvarları tamamen iki tuğla bir sıra taştan yapılmıştır. Alt kat revakların kemerleri daire şeklinde, üstler sivridir. Revak ve odalar tamamen tonozla örtülüdür, sadece revakın dört köşesinde birer kubbe vardır. Bursa'daki hanların öncüsü olan hanın üst kat revakları tamamen yıkılmıştır. Bilecik'te *Orhangazi camii*, Boyutları 16,50 × 17,50; yüksekliği 9,50 m'dir. Duvarların üzerinde sekiz köşeli alçak bir kasnak ve yarım küre kubbe vardır. Kubbenin yükü, sivri uçlu kemerlerle köşelere aktarılmıştır. Kubbenin altında dört yönde dört eyvan vardır. Kubbenin çapı yaklaşık olarak 9,50 m'dir. Sekiz köşeli, düzgün olmayan ve dar bir tabana oturan kubbe, köşelerde, aşağıya indikçe daralan ve yatay panolar meydana getiren düz yüzeyli, kırık pandantiflerle ayaklara bağlanır. Caminin giriş cephesinde bir kapı vardır. Kapının karşısında ikisi mihrabın yanlarında, biri üstte olmak üzere üç, yan cephelerde eyvanların eksenine rastlayan altlı üstlü ikişer pencere yer alır. Bina tuğla ve taştandır. Gebze'de *Orhan camii*, Menzilhane mahallesindedir. Tek kubbeli, kare planlı bir yapıdır. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Bu camiin ilgi çekici bir özelliği, iki sıra halindeki pencerelerden alt katta bulunanlarda görülen ahşap pencere kepenkleridir. İzmit'te *Orhan camii*, Orhan mahallesi'ndedir. Bugünkü yapısının, Abdülmecid zamanında yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. (M)

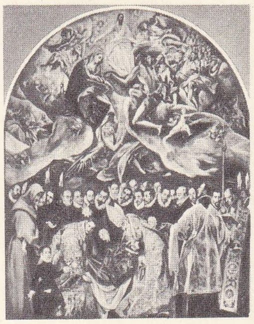

bütün

«Orgaz Kontunun Toprağa Verilişi» Greco'nun eseri

detay

ORHANGAZİ, esk. **Pazarköy**, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili) ilçe merkezi kasaba; 9 011 nüf. (1970). Yalova - Bursa yolunun 21. km'sinde: yüksl. 120 m. Başlıca işyerleri eski Yalova-Bursa karayolunun kasaba içinden geçen kuzey - güney doğrultulu kesimi çevresindedir. İki ayrı yolla İznik'e bağlanır. — *Orhangazi ilçesi*, 476 km²; 31 476 nüf. (1970). Tek bucak; 24 köy. Sebzecilik, meyvecilik ve sofralık zeytin üretimi. (M)

Orhangazi hamamı (*Bıçakçılar hamamı, Hallaçlar hamamı, Kadınlar hamamı* veya *Hatuniye hamamı* da denir). Bk. ORHAN GAZİ. (M)

ORHAN KEMAL (Mehmet Raşit ÖGÜTÇÜ, — denir), türk romancısı ve hikâyecisi (Ceyhan 1914- Bulgaristan 1970). Kastamonu mebuslarından avukat Abdülkadir Kemalî Beyin oğlu. Ortaokuldaki öğrenimini yarım bırakarak, babasıyle birlikte Suriye'ye gitti (1931). Bir süre Lübnan'da kaldıktan sonra, Adana'ya döndü (1932). Pamuk fabrikalarında işçilik, muhasebe memurluğu, dokumacılık yaptı. Konularını yoksul insanların hayatından alarak toplumcu anlayışla eser verdi. Başlıca eserleri: hikâyeleri: *Ekmek Kavgası* (1946); *Sarhoşlar* (1951); *Çamaşırcının Kızı* (1952); *72. Koğuş* (1954); *Grev* (1954); *Arka Sokak* (1956); *Kardeş Payı* (1957; Sait Faik hikâye armağanı, 1958); *Babil Kulesi* (1957); *Dünyada Harp Vardı* (1963); *Önce Ekmek* (1969; Sait Faik Armağanı). Romanları: *Baba Evi* (1949), *Avare Yıllar* (1950); *Murtaza* (1952); *Cemile* (1952); *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954); *Suçlu* (1957); *Devlet Kuşu* (1958); *Vukuat Var* (1959); *Gâvurun Kızı* (1959); *Küçücük* (1960); *Dünya Evi* (1960); *El Kızı* (1960); *Hanımın Çiftliği* (1961); *Eskici ve Oğulları* (1962); *Gurbet Kuşları* (1962); *Sokakların Çocuğu* (1963); *Kanlı Topraklar* (1963); *Bir Filiz Vardı* (1965); *Yalancı Dünya* (1966); *Evlerden Biri* (1966); *Müfettişler Müfettişi* (1966); *Arkadaş Islıkları* (1968); *Kötü Yol* (1969); *Sokaklardan Bir Kız* (1970). (M)

ORHANTEPE veya **DRAGOS tepesi**, İstanbul'un doğusunda Maltepe ile Kartal arasında yer alan ve Marmara denizi kıyısında yükselen tepe. Orhantepe adını alması, Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Orhan Gazinin de katıldığı bir seferde türk kuvvetlerinin bizans topraklarında ilerleyerek buraya kadar geniş alanları ele geçirmesiyle ilgilidir. Bu tepe için önce *Maltepe* adı kullanıldı. Bugün İstanbul'un seçkin bir banliyösüdür. Cevizli istasyonu. (M)

ORHON, Moğolistan'da ırmak, Selenga'nın kolu (sağ kıyı); 660 km. (L)

ORHON (Cüneyd), türk kemençecisi (İstanbul 1926). Güzel Sanatlar Akademisi Dekorasyon bölümünü bitirdi. Emin Ongan ve Ercümend Berker'den ders aldı. İstanbul Konservatuarı İcra heyetinde, İstanbul ve Ankara radyolarında çalıştı. Birçok plak doldurdu. Millî Eğitim bakanlığı Türk Musikisi Araştırma ve Değerlendirme komisyonu üyesi oldu. (M)

ORHON (Orhan Seyfi), türk şairi ve fıkra yazarı (İstanbul 1890). Beylerbeyi rüştiyesini (1905), Mercan idadîsini (1909), Hukuk fakültesini (1914) bitirdi. Kısa bir süre Osmanlı Meclisi Mebusanında memurluk yaptı (1918). Gazeteci, öğretmen ve milletvekili (Zonguldak 1946-1950; İstanbul 1965-1969) oldu; mizah ve edebiyat dergileri çıkardı. *Güleryüz* (1910), *Tasvir* (1914-1918), *Milliyet* (1919-1923) ve Cumhuriyet döneminde de *Tan, Ulus, Zafer, Son Havadis* gazetelerinde fıkra yazdı. Hecenin beş şairi arasında yer aldı; arı bir Türkçe kullandı. Birçok dergide yazıları çıktı. Eserleri: şiir: *Fırtına ve Kar* (1919); *Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi* (1919); *Gönülden Sesler* (1922); *O Beyaz Bir Kuştu* (1941); *Kervan* (1964) v.d. roman: *Çocuk Adam* (1941); hikâye: *Düğün Gecesi* (1957). [M]

ORHAN GAZİ'nin tahta çıkışı Bursa, 1326 (Hünername'den)

Orhon alfabesi, *Orhon** ve *Yenisey yazıtları*'nda kullanılan harf sistemi. Orhon alfabesi otuz sekiz harf vardır; bu harflerden dördü ünlü, otuz dördü ünsüzdür. Orhon harfleri birbiriyle bitişmez. Kelimeler, aralarına üst üste iki nokta konularak ayrılır. Kelime başında ve içinde ünlüler yazılmaz; kelime sonundaki ünlü ise her zaman yazılır.
Orhon alfabesinin menşei konusunda çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür: finli bilgin Heikel, orhon harflerinin «run» harflerinden çıktığı görüşünü benimsemiştir. Otto Donner, bu harflerin lykia, hitit ve frizi harflerinden geldiğini, V. Thomsen, önce aramî, sonra da sogd menşeli olduğunu, W. Radloff, aramî ve runik harflerden türediğini ileri sürdüler. Reşit Rahmeti Arat ve Ahmet Caferoğlu ise orhon alfabesinin, türk damgalarından çıktığı fikrini savundular. Bk. GÖKTÜRKÇE, ORHON VE YENİSEY YAZITLARI. (M)

Orhon ve Yenisey yazıtları, Moğolistan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti sınırları içinde, Orhon ve Yenisey ırmakları yöresinde, runik harfli türkçe yazıtlar. Genellikle *Orhon-Yenisey yazıtları* diye anılır. Moğolistan, Sibirya ve Yedisu eyaletlerinde bulunan bu yazıtların içinde me-

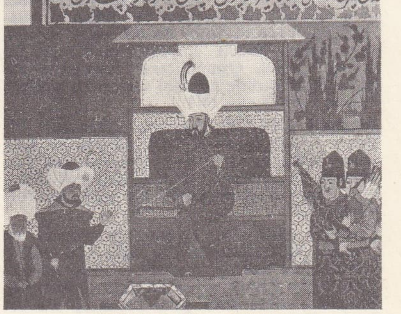

ORHAN GAZİ gerdiği yayı Bizans prensine hediye ederken

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

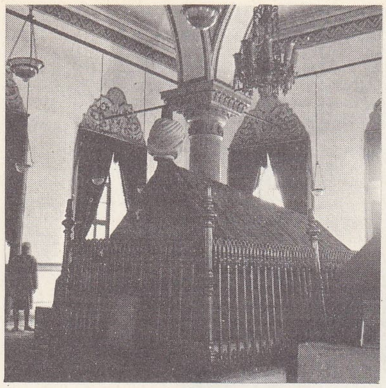

Orhangazi türbesinden üç ayrı görünüş

zar taşları, kayalar ve üzeri yazılı çeşitli eşya önemlidir. Bütün bu yazıtlar, Orhon'dan Tuna'ya, Yakutistan'dan Gobi'ye kadar olan bölgeye yayılarak, bu bölgenin türk kültürünü meydana getirdi. Orhon ve Yenisey yazıtlarından ilk defa XII. yy.da iranlı tarihçi Cüveynî* söz etti. İsveçli subay Johann von Strahlenberg*, sürgün olduğu Sibirya'nın Yenisey yöresinde birtakım yazıtlara rastladı ve yurduna döndükten sonra bu konuda bir eser yayımladı (1721). Sonraki yıllarda birçok bilgin (D. Messerschimidt, Spasskiy, W. Radloff*, Heikel, L. Jisl v.d.) yazıtlar üstünde inceleme yaptı. Orhon ve Yenisey yazıtlarındaki alfabeyi çözen, danimarkalı bilgin Wilhelm Thomsen* oldu (1898). Yazıtlar üstündeki çalışmalara bugün de devam edilmektedir; fakat yazıtların birçok yeri yeterince açıklanamamıştır. Orhon ve Yenisey yazıtları şöyle gruplandırılabilir:

1. *Kuzey Moğolistan yazıtları*. Orhon, Tula ve Selenga havzasındaki bu yazıtların başlıcaları şunlardır: *Kültigin, Bilge Kağan* (Koşa-Tsaydam mezar taşları), *Tonyukuk, Ongin, Kuli-Çur, Selenga, Karabalasagun, Suci yazıtları. İhe-Ashete, Kentey yazıtı* ile Hangay ve Gobi bölgesindeki bazı küçük yazıtlar da buraya girer. Bu yazıtların tümüne *Orhon yazıtları* adı verilir. *Kültigin ve Bilge Kağan yazıtları*, Orhon ırmağının ve Koşa-Tsaydam diye adlandırılan iç gölün yakınlarında, birbirinden yaklaşık olarak 1 km uzaklıktadır.

Kültigin yazıtı, Bilge Kağan tarafından 732'de diktirildi. Piramit biçiminde olan yazıt, 3,75 m yüksekliğinde; 0,41 m kalınlığında ve 1,24 m genişliğindedir. Tepesi beş köşeli kalkan biçimindedir. Dört yüzü bulunan yazıtın bir yüzünde ejderha resmi vardır. Yazıtın batı yüzü üzerinde çince, öteki üç yüzünde ise türkçe yazı yer alır. Doğu yüzünde 40, kuzey ve güney yüzlerinde 13'er satır vardır. Kültigin yazıtının bulunduğu alan 67,25 × 28,85 m boyutlarındadır ve arklarla çevrilmiştir. Alanda, Kültigin'in yendiği düşman sayısı kadar (169) balbal (taş) vardır. Alanın girişine bir koyun heykeli dikilmiştir; buranın süslenmesi işine de çok önem verildiği dikkati çeker. Kültigin'in mezarı ve karısının figürü, türk kültür tarihi bakımından çok önemli eserlerdir.

Bilge Kağan yazıtı, Bilge Kağan'ın oğlu tarafından 735'te dikildi. Yapı bakımından Kültigin yazıtına çok benzer. Bilge Kağan yazıtı da piramit biçimindedir; doğu yüzünde 41, kuzey ve güney yüzlerinde 15'er satır vardır; batı yüzünde ise Çinçe yazı görülür.

Doğu Göktürk kağanlığı dönemine ait olan Kültigin ve Bilge Kağan yazıtları konu bakımından birbirini tamamlar. Bilge Kağan, devlet reisi olması dolayısıyle, milletine, devletin kuruluş günlerindeki güçlükleri hatırlatmakta, devletin kuruluşunda halkın ve devlet adamlarının rolünü ve çabasını ortaya koymaktadır. Her iki yazıt da Yollug* Tigin tarafından yazılmıştır.

Tonyukuk yazıtı, aynı bölgede Ulan Bator şehrinin 66 km güneydoğusundaki Bain-Tsokto adı verilen yerde dikilmiştir. Kimin tarafından ne zaman dikildiği kesin olarak bilinmiyor. Yazıtın 58. satırında Tonyukuk'un emriyle dikildiği yazılıdır; bu göz önüne alınarak Tonyukuk'un hayatta olduğu sırada dikildiği kabul edilebilir. Dört köşeli sarkofaj biçimindeki yazıt, 2,60 × 2,60 m'lik bir kaide üzerinde 1,5 m yüksekliktedir. Üç kağana vezirlik yapmış olan Tonyukuk, yazıtında, hayatı ve Doğu Göktürk kağanlığındaki önemli faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.

Ongin yazıtı (dikilişi 731 ?), Ongin ırmağı boyunda, Manitu dağı yakınında Koşa-Tsaydam'ın 160 km güneyinde bulundu. Bu mezar taşı, Bilge ve Kapağan kağanların hizmetinde bulunan *Alp-Eletmiş* adlı bir yiğite aittir. Yazıtta Oğuzlara ve Çinlilere karşı yapılan savaşlardan söz edilir; Alp-Eletmiş ailesinin kağana olan bağlılığı anlatılır.

Kuli - Çur yazıtı, İhe-Huşotu adı verilen yerde bulundu. Öteki yazıtlara oranla daha küçüktür. Yazıt, Doğu Göktürk kağanlarına (Kutluğ, Kapağan, Bilge) hizmet etmiş *Kuli-Çur* adlı bir yiğit adına dikilmiştir. Yazıtta, bir ara Tarduşların başı olan Kuli-Çur'un Araplara, Çinlilere, Dokuz Oğuzlara, Tatabılara, Karluklara karşı yaptığı seferler hakkında bilgi verilir.

Orhon yazıtları, Göktürklerin tarihî, sosyal yapısı v.d. özellikleri hakkında bilgi veren eşsiz belgelerdir. Bu yazıtlarla birlikte türk tarihçiliği de ortaya çıkmış sayılır. Yazıtlarda Orta Asya türk tarihinin ve türk topluluklarının sosyal yapılarının genel çizgileri de yeri geldikçe belirtilmiştir. Yazıtları yazan kültürlü kişilerin yanında, bunları okuyup anlayan belirli kültür seviyesindeki halk tabakasının varlığı da dikkati çeker.

2. *Yenisey havzası yazıtları*. Bu yazıtlar, Minusinsk ve Tuva olarak iki küçük gruba ayrılır. Mezar taşları, üstü yazılı kaya ve çeşitli eşyanın sayısı 70'i bulur. Tuva ve Hakas eyaletlerinde ele geçirilen yazıtlar, bugün Rusya'daki çeşitli müzelerde saklanmaktadır.

3. *Altay yöresi yazıtları*. Altay yöresindeki yazılı belgeler, Çarış ırmağı havzasındaki bir kaya üzerindeki yazı ve birkaç üstü yazılı gümüş kaptan ibarettir.

4. *Lena ve Baykal yöresi yazıtları*. Bu bölgede bugüne kadar 37 yazıt bulunmuştur. Birkaç ev eşyasının üstünde runik yazıya rastlanmıştır.

5. *Doğu Türkistan yazıtları*. Bu yazıtlar, Turfan'da bulunan birkaç yazılı belgeyle Miran ve Duhan'da bulunan basılmış belgelerden meydana gelir.

6. *Orta Asya yazıtları*. Bu yazıtlar, bulundukları bölgeye göre de Fergana ve Yedisu eyaleti yazıtları diye sınıflandırılabilir. Ayrıca Talas'a ait bazı mezar taşları da vardır. Üzerinde runik yazı bulunan bazı sikkeler ve çeşitli eşya da bu yazıtlar arasında sayılır.

7. *Doğu Avrupa yazıtları*. Bu yazıtlar da Tuna ve Doneç ırmakları havzasındadır; bulundukları bölgeye göre adlandırılır. Sen Mikloş'ta bulunan runik yazılar da bu gruba girer. Bu sınıflandırma, tarih-etnik tasnifine uymaz. Göktürklere ait olan Orhon yazıtlarının dışında kalanlar Kırgızlara, Kurıkanlara, Uygurlara ve öteki türk boylarına aittir. Konu bakımından da tümü, çağının türk boylarının tarihini, toplum hayatını ve kültürünü aydınlatır.

Orhon ve Yenisey yazıtlarındaki harfler, runik karakterdedir. Kırgızlar ve Göktürkler tarafından kullanılan bu harflerin menşei konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür; bunlardan, harflerin türk damgalarından doğduğu görüşü, gerçeğe en yakın olanıdır. (Bk. GÖKTÜRKÇE.) Runik harfler, daha önce Hun Türklerince de kullanılmıştır. «Çertme» macar işaretlerini andıran Peçenek yazı sistemi de Orhon alfabesine benzer. Yenisey yazıtlarındaki işaretler Orhon yazıtlarındakine göre daha ilkel ve sayıca daha fazladır. Talas yazıtlarının da işaret bakımından Yenisey yazıtları arasında bazı farklar vardır.

Orhon yazıtlarının nazımla mı, nesirle mi yazıldığı konusu bugün de tartışmalıdır; son araştırmalarda şiir biçiminde yazıldığı üstünde ısrarla durulmaktadır. Yazıtların dili Eski Oğuzca ve Karluk-Uygur lehçesinin ana çizgilerini taşır; bazı bilginler, yazıtların dilini Kırgızca sayma eğilimindedir. Dil ve gramer bakımından yazıtlar, Oğuzca ürünlerden sayılır; Uygurca ile arasında bazı farklar vardır. (→Bibliyo.) [M]

ORHY tepesi, Fransa'da Bask Pirenele-ri'nde (Basses Pyrénées idare bölgesi) tepe, İspanya sınırında; 2 017 m. (L)

ORİ—, kimyada, bir karmaşık bileşikte üç değerli altının bulunduğunu gösteren önek. (L)

ORİA, İtalya'da komün, Apulia'da (Brindisi ili), Tavoliere di Lecce'ye hâkimdir; 14 300 nüf. Federico II'nin inşa ettirdiği şato (1227-1233). Tarım merkezi (zeytinlikler, üzüm bağları, incirlikler). [L]

ORİANİ (Alfredo), italyan yazarı (Faenza 1852-Casola Valsenio, Ravenna yakınları 1909). Denemeler ve hikâyeler yazdı: *Quartetto* (Dörtlü) [1883]; *Matrimonio e*

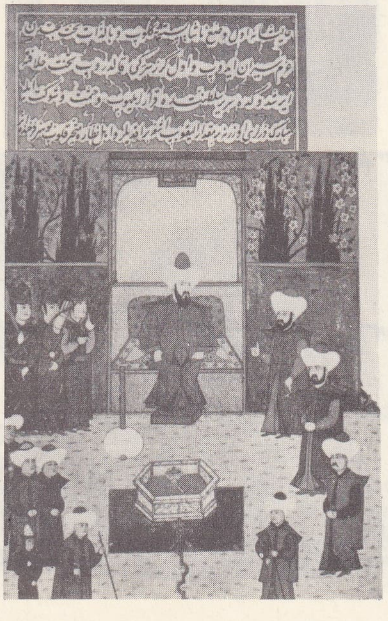

ORHAN GAZİ'nin gürz ile kuvvet gösterisi (Hünername'den)

Foto. N. Erkılıç, Akın Kamacıoğlu (MEYDAN)

◀ Orhangazi camiinden iki ayrı görünüş, Bilecik ▲

Süleymanpaşa medresesinin avlu ve revakı, İznik ▼

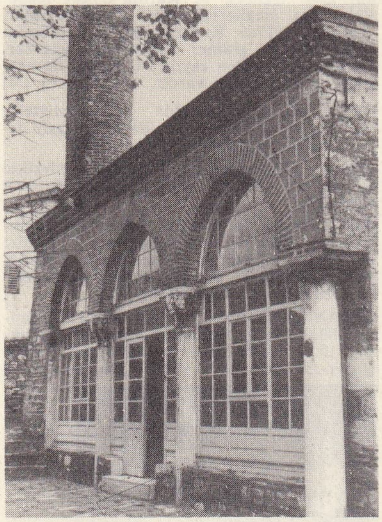

Alâeddin camii. Bursa;

Hacıözbek camii solda dıştan; sağda, son cemaat yerinin görünüşü, İznik

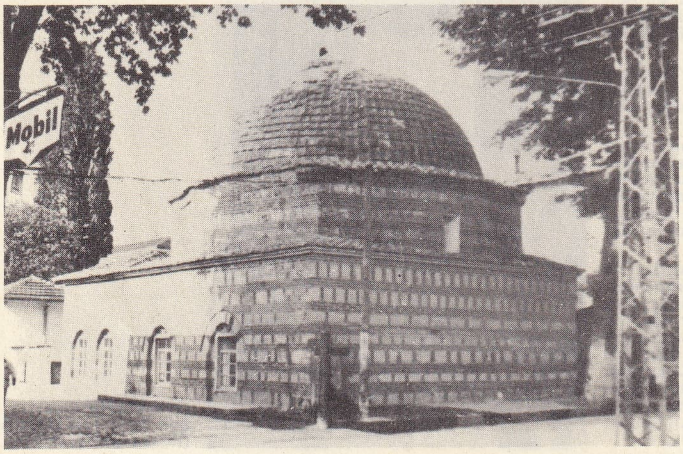

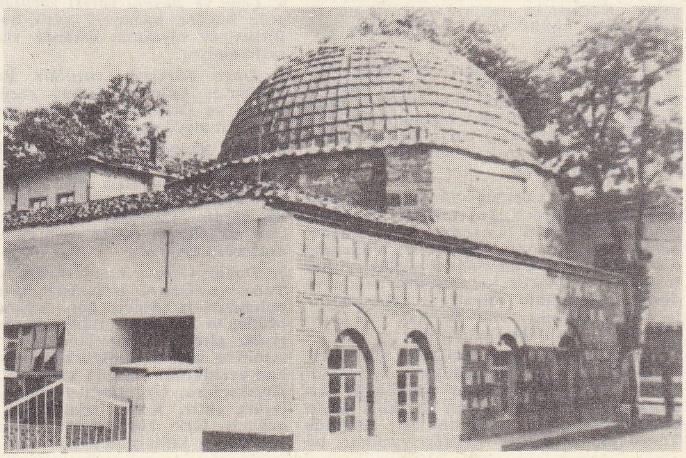

Foto. MEYDAN

ORHAN GAZİ

Orhan Gazi
(Silsilename, Ankara Vakıflar başmüdürlüğü)

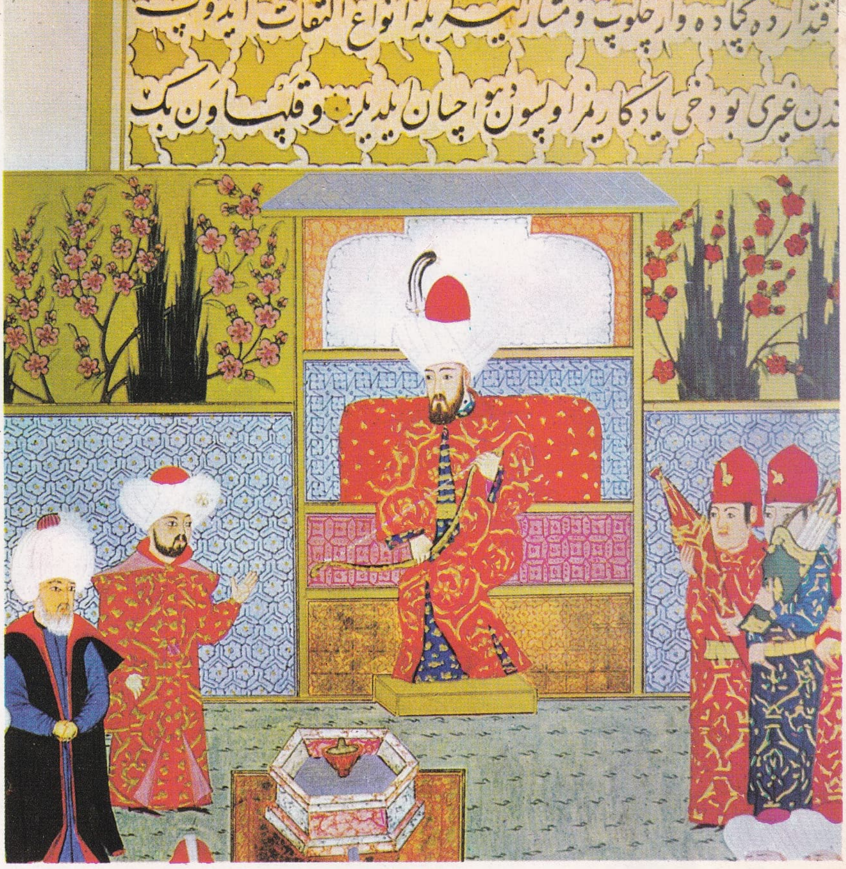

Orhan Gazi gerdiği yayı
Bizans prensine
hediye ediyor
(Hünername'den bir minyatür
Ali Çelebi)

Orhan Gazi (Top. Sar. Müz. Portreler gal. İst.)

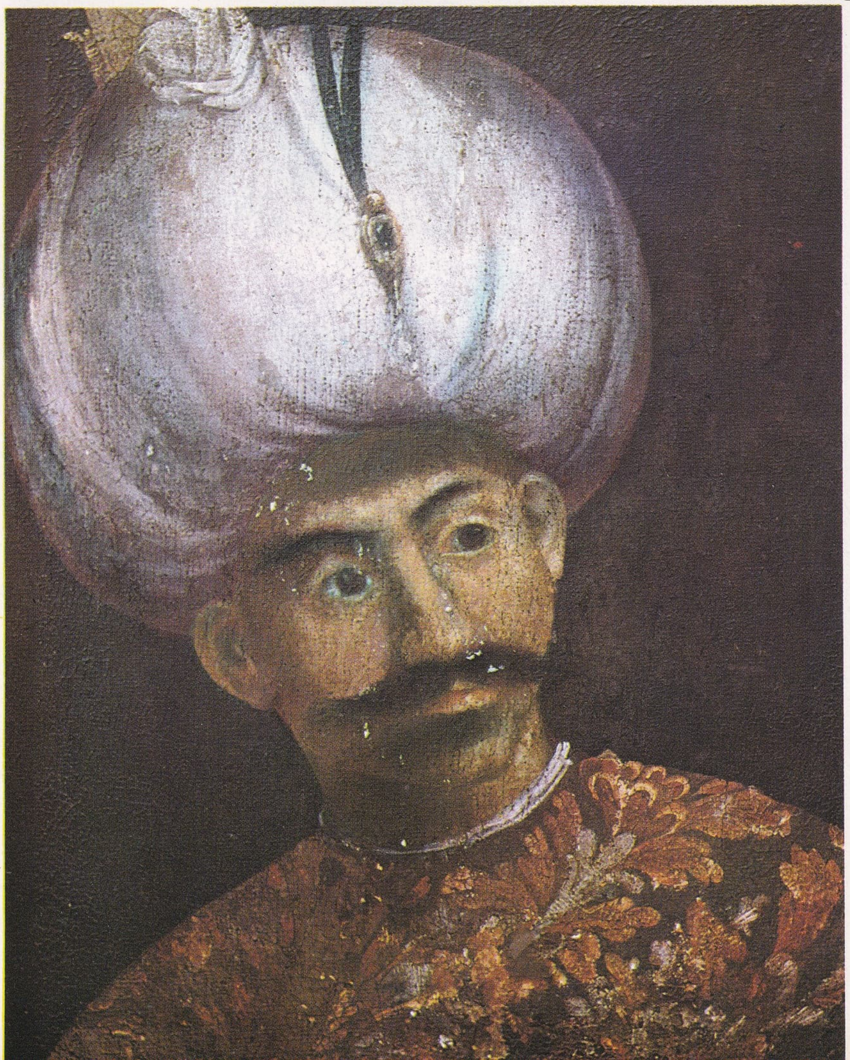

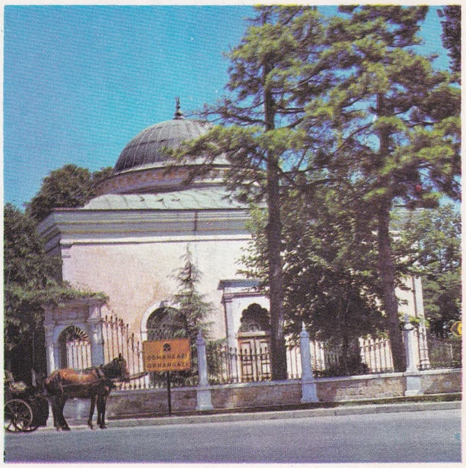

Orhangazi türbesi, dış ve iç görünüşü (Bursa)

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

Osman Gazi (Silsilename, Ankara Vakıflar başmüdürlüğü)

OSMAN GAZİ

Osman Gazi (Topkapı Sar. Müz. Portreler gal., İst.)

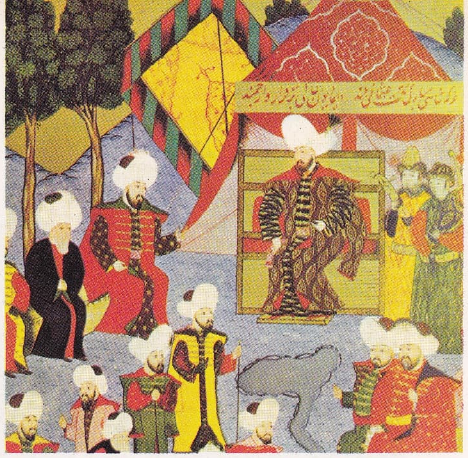

üstte sağda; Osman Gazi'nin tahta çıkışı (Hünername'den bir minyatür, Mehmed Bey)

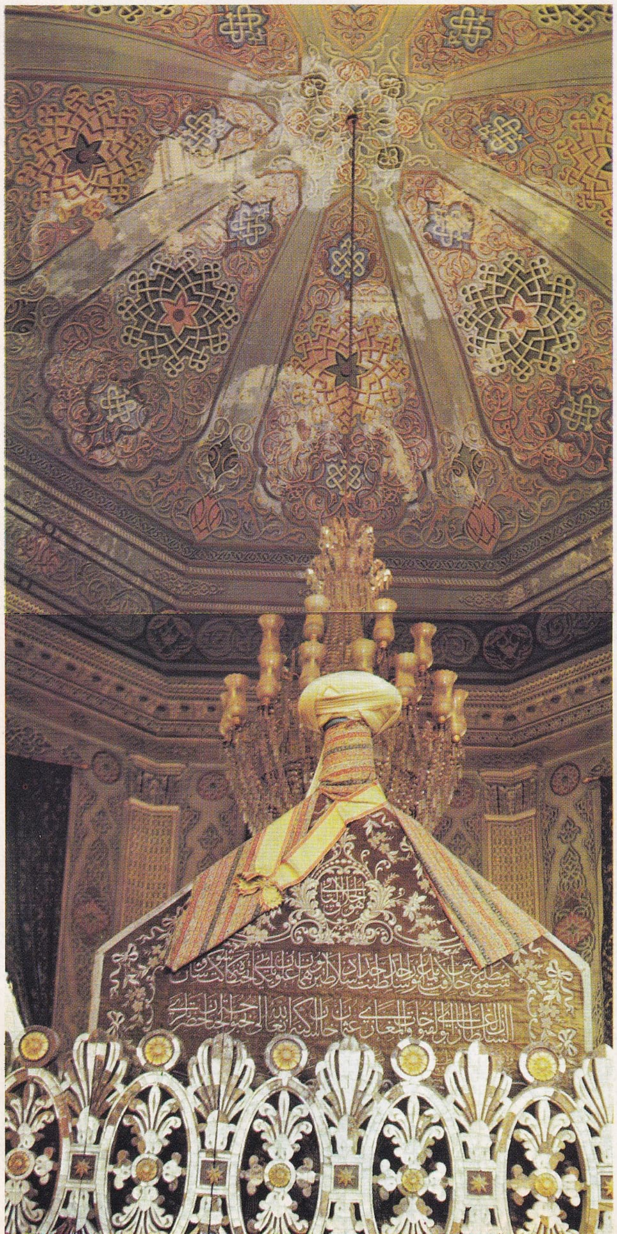

◂ Osmangazi türbesinin içi (Bursa)

OSMAN II

Osman II ▸ (Genç Osman) [Topkapı Sar. Müz. Portreler gal., İst.]

OSMAN III

Osman III (Topkapı Sar. Müz. Portreler gal., İst.)

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

Divorzio (Evlenme ve Boşanma) [1886]; *Ombre d'Occaso* (1901); *La Bicicletta* (Bisiklet) [1902; yazar, bütün İtalya'yı bisikletle dolaştı]. Romanları arasında *La Disfatta* (Bozgun) [1896] önemlidir. Yazar, bu romanda milliyetçiliği, geçmişin büyük geleneklerini över, çökmekte olan bir çağa karşı savaşan sıkıntılı ve titiz bir ahlâkçı olarak görünür. Romanlarından çok, polemikleriyle tanındı. (L)

ORİANİ (Barnaba), italyan astronomu (Garegnano, Milano yakınları 1752-Milano 1832). Özellikle temel bilimlerle ilgilenmekle birlikte ilâhiyat öğrenimi de yaptı ve papaz oldu. 1777'de Brera rasathanesine girdi, Uranus'un yörüngesini belirleyerek, bir kuyrukluyıldız değil bir gezegen olduğunu ispat etti. Milano ve Cenova arasındaki meridyen yayının ölçümüne katıldı. Napolyon onu Milano rasathanesi müdürü, senatör, kont yaptı ve Vigevano Piskoposluğuna getirdi. (L)

ORİBASİOS, yunanlı hekim (Bergama, Mysia 325-Bizans 403). Kıbrıslı Zenon'un öğrencisiydi. Sürgün edilen Julianus, Galatia'ya giderken onu da beraberinde götürdü (355) ve 361'de imparator olunca, oribasios'u İstanbul quaestor'luğuna getirdi. Julianus ölünce (363), Valentinianus ile Valens'in hışmına uğrayan Oribasios sürüldü. Barbarlar arasında öylesine büyük bir ün kazandı ki, imparatorlar onu çağırmak zorunda kaldılar. Oribasios, birçok eser yazdı. Bunların en önemlileri: zamanının tıp bilgileri ansiklopedisi olan *Collectanea Artis Medicae; Synopsis* (bir önceki ansiklopedinin özeti) [1554]; *Euporista veya Hazırlanması Kolay İlâçlar* (1558). 1533'te Paris'te basılan *Hippokrates'in Aforizm'larının Yorumu* adlı latince eser, yanlış olarak ona mal edilmektedir. Tükrük bezlerini de onun bulduğu ileri sürülür. (L)

ORİBATA i. Bitkilerde yaşayan sert kabuklu küçük su biti. (*Oribatidae* familyasından.) [L]

ORİBE (Furuta), japon çay töreni düzenleyicisi (XVI. yy. sonları-XVII yy.). Mino bölgesinde (Gifu ili) yapılan ünlü seramiğe Oribe'nin adı verilmiştir. (L)

ORİBROMÜR i. (fr. *auribromure*). Genel formülü $MAuBr_4$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* TETRABROMOORAT III.) [L]

Orientales (LES), Victor Hugo'nun şiir kitabı (1829). Bu eserde Hugo şiir sanatının bütün imkânlarından yararlanır. Eserde yer alan şiirler, sıcak ve renkli tasvirin şaheserleridir. Her ne kadar Hugo'nun anlattığı doğu dünyası gerçekle ilgisi olmayan uydurma bir Doğu ise de, yer verdiği duygular genellikle samimîdir. Çağdaşları, bu şiirlerin «göz için» yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Hugo'nun önsözünde de belirttiği gibi, *Orientales* «sanat sanat içindir» akımın ilk örneği sayılabilir. (L)

ORİENTE, Küba'da il, adanın doğu ucunda; 2 004 300 nüf. Merkezi, *Santiago de Cuba*. Başlıca engebesi Sierra Maestra olan bu bölge, Fidel Castro'nun üssüydü. (L)

Orient-Express, 5 haziran 1883'te Milletlerarası Yataklı Vagonlar şirketi (Wagons-Lits) tarafından yapılan ve Paris - Münih - Viyana - Belgrad ve Sofya'dan (veya Bükreş ve Köstence'den) geçerek Paris'i İstanbul'a bağlayan uzun mesafeli (3 186 km) milletlerarası tren seferi. Güzergâhı birkaç kere değişti, ilk zamanlarda yolculuğun bir kısmı Tuna ve Karadeniz üstünden vapurla yapıldı. 1919'da ikiye bölünmüş ve 1926'da yerini kısmen, yolu daha güneyde olan Simplon-Orient-Express ile Arlberg-Orient-Express seferleri aldı; 1930'da da Toros ekspresiyle Anadolu'ya bağlandı. Orient-Express günümüzde Paris-Stuttgart-Münih-Viyana (1 390 km) ve Stuttgart-Nürnberg-Plzen-Prag (1 253 km) üstünden sefer yapar. (LM)

ORİGENES, ilâhiyatçı ve yorumlayıcı (İskenderiye 183-186 arasında -Tyr 252-254'e doğr). Babası Leonidas din kurbanı olarak öldü (202); Origenes, önce onun yerine gramer dersleri verdi. Ama 203'te, İskenderiye Din okulunun başına geçti ve yirmi sekiz yıl boyunca birçok öğrenci yetiştirdi. Kendi dinî bölgesinin dışında da papazlık sıfatını kazanan Origenes (230), çok geçmeden afaroz edildi ve Kaisereia'ya çekildi (231). Burada yaptığı öğretim kadar, bütün Doğu'yu dolaşması ve Roma'ya kadar gitmesi de ona evrensel bir ün kazandırdı. Decius'un hıristiyan kıyımı sırasında yapılan işkenceler sonunda öldü. Çeşitli konularda birçok eser veren Origenes'in 2 000'e yakın kitap yazdığı sanılır. Bunlar arasında metin incelemeleri ve yorumlamaları (*Heksapla, Homiliai, Excerpta*) savunma ve polemik kitapları (*Kata Kelson* [Celsus'a Karşı]), ilâhiyatla (*Periarkhon* [İlkeler]) ve çilecilikle (*Eis Martyzion Protreptikos* [Din Kurbanlığına Teşvik]; *Peri Eukhes* [Dua Üstüne]) ilgili eserler vardır. Origenes, aslında uygulama alanında bütün kutsal bilimlere yol gösterdi. Yazılarından çıkarılan öğretisi, yani Origenes'çilik, Kilise tarafından mahkûm edildi. (L)

ORİGENES'Çİ i. (*Origenes*'in adından *origenes-çi*). Origenes'in öğretilerini benimseyen ve savunan. (L)

ORİGENES'ÇİLİK i. (*origenes'çi*'den *Origenes'çi-lik*). Origenes'in öğretisi ve etkisi; ölümünden sonra kurulan parti.

— ANSİKL. Çömezleri tarafından belki abartılan ve Beşinci Kiliseler Birliği konsilinde (İstanbul, 553) mahkûm edilen *Origenes'çilik*'in bellibaşlı yanılgıları, Oğul'un Baba'ya, Kutsal Ruh'un Oğul'a bağımlılığını ileri sürmek, maddenin sonsuzluğuna inanmak, cehennem acılarını inkâr etmek, maddî vücutlara ceza olarak inen ruhların daha önceden var olduğuna inanmaktır. (L)

Origin of Species by Means of Natural Selection (ON THE), [*Doğal Ayıklanma Yoluyle Türlerin Meydana Gelişi*], Ch. Darwin'in başlıca eserlerinden biri. Bu eserinde Darwin dönüşümcülük, hayat kavgası ve tabiî ayıklanma üstüne düşüncelerini açıklar. (L)

ORİGNAL i. Zool. Bk. BÜYÜK MUS.

ORİHUELA, İspanya'da (Alicante ili) şehir, Segura ırmağı kıyısında; 45 000 nüf. XIV. ve XV. yy.dan kalma gotik üslûbunda katedral (rönesans üslûbunda cümle kapıları). XVIII. yy.dan kalma piskoposluk sarayı. Özel saraylar. Verimli huerta (portakal bahçeleri). Ticaret merkezi. Dokumacılık (ipek, kenevir). [L]

ORİJİNAL sıf. (fr. *original*). Yalnız kendine has bir nitelik taşıyan: *Orijinal yazar hiç kimseyi taklit etmeyen yazar değil, hiç kimsenin taklit edemediği yazardır.* || Aynı türden hiç bir şeye benzemeyen, bir buluş eseri olan, yeni: *Bu güzel, bu orijinal eser Akbaba'nın birinci yıl koleksiyonundadır* (Y. Z. Ortaç). *Buluş her iki bakımdan da güzeldir, orijinaldir* (Cahit Öztelli). *Orijinal bir inceleme.* (*Yeni. Özgün.*) || *Teşm. yol.* Tuhaf, farklı, değişik: *Orijinal bir kadın.*

— Grav. *Orijinal gravür,* bir tek sanatçının tasarladığı ve yaptığı gravür.

◆ İ. Bir örneğe göre yapılmamış olduğu gibi başkalarına da örnek olan eser. || Tercümeye karşıt olarak asıl metin: *Bir tercümeyi orijinaliyle karşılaştırmak.*

◆ **Orijinallik** i. Orijinal olma hali: *Türklerin bütün sanat şubelerinde aşikâr olan bediî hususiyetleri de tabiîlik, sadelik, zarafet ve orijinalliktir* (Ziya Gökalp). [ML]

ORİJİNALİTE i. (fr. *originalité*). Orijinallik, nitelikleri bakımından benzerlerinden değişik ve ayrı olma: *Bunlarda bir orijinalite bulunuyordu* (H. E. Edıvar). *Meczupların hemen hepsinde aşağı yukarı bir orijinalite vardır* (R. N. Güntekin). *Yeni. Özgünlük.* (M)

ORİK sıf. (lat. *aurum*, altın'dan fr. *aurique*). Üç değerli altın bileşikleri için kullanılır: *Orik klorür $AuCl_3$.* || Saf olarak elde edilmemiş $HAuO_2$ asidi için de kullanılır. Bk. ALTIN. (L)

ORİKLORÜR i. (fr. *aurichlorure*). Genel formülü $MAuCl_4$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* TETRA KLOROORAT III.) [L]

ORİKO i. Brezilya'da yaşayan dikenli kuandu'nun (*Coendu prehensilis*) yaygın adı. (L)

ORİL i. (fr. *auryle*). Kim. Tek değerli AuO kökü. (L)

ORİLLİA, Kanada'da (Ontario) şehir, Simcoe gölünün kuzeyinde; 15 300 nüf. Makine yapımı. Gemi malzemesi. Elektrik donatımı. (L)

ORİN i. (fr. *aurine*). Bk. AVRİN.

ORİNİTRAT i. (fr. *aurinitrate*). Genel formülü $MAu(NO_3)_4$ olan karmaşık tuzların cins adı: M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* TETRANİTRATOORAT III.) [L]

ORİNOCO, Güney Amerika'da ırmak; Trinidad adası yakınında Atlas okyanusuna ulaşır; 2 160 km. 900 000 km² kadar olan havzası doğuda hemen hemen bütün Venezuela Guyanası'nı içine alır; bu kesimde yalnız Cuyuni, Essequibo havzasına bağlıdır; batıda Kolombiya ve Venezuela *Llanos*'larını kapsar. Orinoco yanlış olarak «sierra Parima» adı verilen Guyana kalkanının tümseğinde 1 045 m yükseltide doğar (2° 19′ 5″ kuzey enlemi; 63° 21′ 42″ batı boylamı). Kuzeydoğuya doğru arkeyen tabakanın penepleni üzerinde Ventuari ile birleştiği yere kadar sert dirseklerle akar. Daha aşağıda, kuzeye doğru kıvrılır ve denize kadar çevrelediği kalkanın batı kenarı boyunca uzanır. Apure'ye kadar bütün büyük kolları (Guaviare, Vichada, Meta, Arauca) Kolombiya'nın doğu sıradağlarıyle Meride sıradağlarından iner; bu kolların çığırları, Orinoco'nun çığırını kalkanın eteğine kadar iten llano'ların (geniş ovalar) alüvyonlu dördüncü zaman ovasında uzanır. Apure ile kavuştuğu yerin aşağı kesiminde ırmağın çığırı doğuya doğru yönelir ve ırmak sağ kıyısından, Guyna'dan gelen en güçlü kollarını alır: Caura ve Caroni ırmakları. Çok geniş bir delta (23 000 km²) ile Atlas okyanusuna dökülür. En geniş kolu olan güney kolu (Boca Grande) Macareo gibi (ulaşımda uzun süre ona tercih edildi) taraklanmış ve işaretlenmiştir. San Feli ve Puerto Ordaz'da çok büyük tonajlı gemiler demir filizi yükler. Orinoco'nun rejim özelliği yıllık kabarma ve alçalmanın çok düzenli olmasıdır: nisanda ağır bir şekilde başlayan ve günden güne çoğalan kabarma, ağustos-eylülde en yüksek derecesine ulaşır (40 000-50 000 m³ / saniye); sonra alçalma başlar ve mart ayında en düşük dereceye (15 000 m³/saniye) düşer Ciudad Bolivar daralmasında mevsimlik seviye farkları 26-28 m'yi bulur ve Venezuela Guyanası idare merkezinin limanı yüzen dubalar üzerine kurulmuştur. Eğiminin çok az olmasına rağmen, Orinoco'nun çığırı Ciudad Bolivar'a kadar seferi engelleyen çağlayanlarla kesilir. Kaynaktan 500 km uzakta Cassiguiare kolu veya «kanalı» Orinoco'dan ayrılır ve rio Negro'ya doğru akar; Orinoco, Amazon'un bu koluna debisinin sekizde birini akıtır; Cassiguiare iki büyük havzayı birbirine bağlar. Orinoco, Yeni Dünya'nın ırmakları arasında, çığırı doğru olarak tahmin edilen ilk ırmaktı (1498'de, Kolomb'un üçüncü yolculuğu sırasında); bütün çığırı ancak 1951'de tanınmıştır (fransız-venezuela heyeti). Irmağı Ciudad Bolivar yakınında 1 678 m'lik bir asma köprü aşar. (L)

ORİNYASİYEN sıf. ve i. (*Aurignac*'tan fr. *aurignacien*). Üst Paleolitik devrin başlangıcındaki tarihöncesi sanayiine verilen ad. (Bu sanayi, alt kısımları yarık, kemik mızrak uçlarıyle belirlenir. Orinyasiyen, sanat eserlerinin ilk ortaya çıktığı dönemdir. Gravetyen'den önce gelir.) [L]

ORİON, Oriyon* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Ori). [M]

ORİON. Yun. mit. Dev avcı, Poseidon'un oğlu. Yakışıklılığı ve kadınlara düşkünlüğüyle ün salmıştı. Hera'yı kıskandıracak kadar güzel olan karısını kaybettikten sonra, misafiri olduğu Oinopion'un kızı Merope'yi baştan çıkarmağa kalkıştı; Oinopion da onu kör etti. Daha sonra Eos tarafından kaçırılan Orion'u, Artemis bir akrebe sokturarak öldürdü. Akrep, ödül olarak burçlar arasında yer aldı. Orion'a gelince, o da gökyüzünün karşı yanında bir takımyıldız haline geldi. (L)

ORİON, yunan leksikografı (Teb, Mısır V. yy.). Geleceğin imparatoriçesi Eudoksia'nın öğretmeniydi; daha sonra Kayseri'de (Kappadokia Kaisareia) bir okul açtığı sa-

nılır. En önemli eseri, bugün yalnız bazı parçaları bulunan *Mega Etymologikon Leksikon*'dur (Büyük Etimolojik Lûgat). Bu eser, *Etymologicum Magnum* adlı lûgatin kaynağı oldu. (L)

ORİSİYANÜR i. (fr. *auricyanure*). Genel formülü $MAu(CN)_4$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* TETRASİYANOORAT III.) [L]

ORİSKALP i. (lat. *auris*, kulak ve *scalpere*, kazımak'tan fr. *auriscalpe*). Kulak içindeki kiri veya buraya kaçmış yabancı maddeleri çıkarmağa yarayan kaşıkçık. (L)

ORİSSA, Hindistan'da eyalet, Bengal körfezi kenarında, Batı Bengal ile Andhra Pradeş arasında; iç kısımda Bihar ve Madhya Pradeş'e kadar uzanır; 155 765 km^2; 17 565 000 nüf. Merkezi, *Bhubaneswar*. Eyaletin iç kısmı oldukça yüksektir (500-1 300 m yükselti); Doğu Gatlar tarafından aşılan Orissa, Çota Nagpur'a taşar. Aşağıda, doğuya doğru uzanan kıyı ovaları, Gatlar'ın eteğinde dar bir şerit ve birçok delta (başlıcası Mahanadi) meydana getirir. Eyalet halkının büyük kısmı oriya dilini konuşur. Yaylalarda yaşayan ve nüfusun yaklaşık olarak dörtte birini meydana getiren Gondlar ve Santallar, hint asıllı değildir. Çoğunlukla avcılık, devşirmecilik ve içinde birçok hayvan (kaplan, pars, fil) yaşayan cengellerde göçebe tarımla geçinirler. Yerleşik tarım ürünlerinin başlıcaları, pirinç, darı, şekerkamışı ve yağlı bitkilerdir. Gerekli kaynakların bulunmasına rağmen (kömür, demir ve manganez ocakları işletilir) sanayi gelişmiştir. Mahanadi'de hidroelektrik tesisler kurulmağa başlanmıştır. Ama Orissa'da iyi limanlar yoktur.

— Tar. Aryaların doğuda yerleştiği en uç bölge olan Orissa, imparator Asoka tarafından fethedildi (M.Ö. III. yy. ortaları); bu çok kanlı fetih sonunda imparator, Buddha'cılığı kabul etti. 335-375 Arası Samudragupta tarafından tekrar Gupta imparatorluğuna katılan Orissa, IX. yy.da Pala imparatorluğuna bağlandı. Hind-türk imparatoru Ekber Şahın (1542-1602) kumandanı raca Man Sing tarafından ele geçirildi ve üs haline getirildi. Cihangir devrinde ayrı bir eyalet oldu. Bu devletin gerileme devrinde Nagpur'daki Bhonsle Marathalarının eline geçti (1751). 1803'te İngilizler tarafından alındı. Eyaletteki brahman tapınakları arasında en meşhurları Bhubanesvar'dadır (VIII. -XI. yy.). [L]

ORİSTANO, İtalya'da komün, Sardinya'da (Cagliari ili), Oristano körfezi yakınında, Akdeniz kıyısında; 23 540 nüf. Islah çalışmalarının yapıldığı bir kesimin merkezi. Şeker rafinerileri. — Yakınında çok mahfuz bir koy kıyısındaki *Torre Grande*, Sardinya'nın batı kıyısındaki tek işlek limandır; özellikle buğday ihraç eder. (L)

ORİSÜLFAT i. (fr. *aurisulfate*). Genel formülü $MAu(SO_4)_2$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* DİSÜLFATOORAT III.) [L]

ORİTLER çoğl. i. (fr. *aurides*'den). Altın ve altın bileşiklerini kapsayan mineral grubu. (L)

ORİYA i. Magadihi'den gelen ve Orissa eyaletinde (Hindistan) yaklaşık olarak 14 milyon kişi tarafından konuşulan bir hintarî dili. (Kendine has bir alfabesi vardır. XVI. yy.dan beri gelişen edebiyatı, özellikle krişna diniyle ilgili konuları işler) [ORİSSA, ORİVA, URİYA da denir.] (L)

ORİYANTALİST i. ve sıf. (fr. *orientaliste*). Bk. ŞARKİYATÇI.

ORİYANTİT i. (fr. *orientite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez silikat. (L)

ORİYODÜR i. (fr. *auriiodure*). Kim. Genel formülü $MAuI_4$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* TETRAİYODOORAT III.) [L]

ORİYON (lat. *Orion*), ekvator bölgesinde takımyıldız. Çıplak gözle bakıldığında, dört tanesi bir dörtgen meydana getiren, öbür üçü de bu dörtgen içinde eğik bir çizgi üzerinde sıralanmış yedi yıldız halinde görülür. Bu son üç yıldız *Oriyon Kuşağı* adıyle tanınır. Yedi yıldızdan kuzeydoğudaki α yıldızının kadiri 0,1 ile 1,2 arasında değişir; güneybatıdaki β ise 0,3 kadirdendir. *İkizlerevi* denen α yıldızı kırmızımsı ışık yayar. *Rigel* adı verilen β yıldızının ışığı ise beyazdır. *Bellatrik* veya γ yıldızı, Rigel'in üzerinde kuzeybatı açısını meydana getirir. Dördüncü açıda *Sayif denen* χ (*kappa*) yıldızı bulunur. Oriyon Kuşağı'nın altında, birbirine çok yakın üç yıldızdan meydana gelen ışıklı bir şerit görülür: bu, *Oriyon Kılıcı*'dır. Sol omuzun veya γ yıldızının sağında yer alan *Oriyon Kalkanı* bir eğri boyunca yerleşmiş küçük yıldızlar grubundan meydana gelir.

Oriyon kılıcının ortasındaki Θ yıldızının çevresinde, 1610'da Peirese tarafından keşfedilen ve 1656'da Huygens tarafından incelenen meşhur *Oriyon Bulutsusu* uzanır. Bu, yayım çizgileriyle nitelenen gökada bulutsularının en güzel örneğidir. Oriyon takımyıldızı yıldız bakımından çok zengindir ve gökteki takımyıldızların en güzellerinden biridir. Kışın bile gökyüzünde görüldüğü için fırtına ve yağmurlara yol açtığı kabul edilirdi. Türkiye'de daha çok kış geceleri görünen bir takımyıldızdır. 15 Aralığa doğru, evrensel zamanın 0 saatinde (gece yarısı) üst geçiş noktasına ulaşır ve yazın sabah 4'e doğru görünür. (L)

ORİZABA, Meksika'da (Veracruz eyaleti) şehir, Orizaba yanardağının eteğinde; 55 500 nüf. Büyük sanayi merkezi. Çimento fabrikası. —*Orizaba yanardağı* veya *Citlaltepetl*, Meksika'nın en yüksek (5 700 m) noktası. Yanardağa ilk olarak 1848'de general Scott'un amerikan ordusundan birkaç er eşliğinde F. Reynolds ve Maynard tırmandılar. (L)

ORKAN (Franciszek SMRECZYNSKİ, **Wladislaw** — denir), polonyalı yazar (Poreba Wielka, Podhale 1876 - Krakow 1930). Heyecanlı hikâyelerinde Karpatlar'ın eteklerindeki doğduğu ülkenin kır manzaralarını ve köy hayatını dile getirdi; bunların en ilgi çekici olanları *W Roztokach* (Uçurumlarda) [1903], *Promor* (Veba) [1910] ve *Kostka Napierski*'dir (1925). [L]

ORKESTRA i. (yun. *orkheisthai*, dansetmek'ten *orkhestra* > lat. *orchestra*). İlkçağ. Yunanlılarda tiyatro seyircileri ile sahneyi ayıran bölüm. (Koro burada bulunan *thymele* adlı bir Dionysos sunağının çevresinde hareket ederdi; daire biçiminde olan thymele sahneden daha alçaktı.) || Romalılarda tiyatronun aynı bölümü; yarım daire biçimindeydi. || Çağdaş tiyatroda sahne ile halk arasında bulunan, çalgıcıların yer aldığı boşluk. || Solocular için yazılmamış bir müzik eserini seslendiren çalgıcıların tümü. || Bazı tiyatroların birinci katında sahne veya perdeye en yakın koltuklara verilen ad.

— ANSİKL. İlkçağ. Yunanlılarda *orkestra* tiyatronun baş unsurudur, tam daire biçimindedir, koro ve oyuncular orada rol yapar. Zamanla oyuncular korodon ayrılarak bir platforma çıktılar. Roma tiyatrosunda ise orkestra küçültülerek yarım daire biçimine sokuldu. Seçkin seyirciler burada oturmağa başladı, çevresine senatörlerin oturacağı yerler dizildi, koro da yine orkestrada yer aldı. Ortasında bir sunak bulunurdu.

— Müz. Çalgı toplulukları en eski çağlardan beri vardı, fakat gerçek orkestralar ancak çoksesli müziğin gelişmesinden sonra ortaya çıktı. 1475'ten sonra Pesaro, Mantova, Brescia'da önemli çalgıcı topluluklarından söz edilir, ama, Rönesans devrinde şarkıcıların çoğunun viyol veya kornet gibi çalgılar çalarak şarkı söylediğini unutmamak gerekir. 1600'e doğru çoksesli çalgı müziği çoksesli ses müziğinden ayrıldı, fakat iki türün ortak çalışmaları da kesilmedi. 1700'de yalnız orkestraya yer veren bir repertuvar oluşmağa başladı. O zamana kadar tesadüfe veya durumun gereğine bırakılmış olan çalgı seçimi, operalar sayesinde değişmez bir düzene sokuldu; Lully'den yüz yıl sonra Paris Opera orkestrasının üye sayısı altmışı aştı. 1725'te Philidor'un kurduğu «Concerts Spirituels» orkestrasının üye sayısı ise hiç bir zaman opera orkestrasına erişemedi. 1713'te Paris Opera orkestrasında «küçük koro» adı verilen on çalgılı bir topluluk yer aldı (konçertino görevini yapan bu grup ile bütün üyelerin katıldığı *konçerto grosso* topluluğu arasındaki yoğunluk farkı gözetilen karşıtlığı sağlıyordu). «Küçük koro» şu çalgılardan oluşuyordu: 12 keman, 2 tenor viyola, 2 bariton viyola, 3 kontratenor viyola, 8 kontrabas, 8 obua, flüt veya fagot, 1 timpani, 1 çembalo. XVIII. yy. sonunda Mozart ve Haydn'ın senfonileri «Concerts Spirituels» orkestrasında 20 kadar keman, 4 viyola, 10 çello, 4 kontrabas, 2 flüt, 3 obua, 2 korno, 4 fagot, 2 klarnet, 2 trompet, bir timpani ile çalındı. Çelloları üst oktavdan daha az sayıda viyola ile ikileme alışkanlığı zamanla bırakıldı, tahta nefesli çalgılardan (flüt, obua, klarnet, fagot) ikişer tane kullanılmağa başlandı. 1800'e doğru Beethoven çağdaş orkestraya kesin biçimini verdi, bu orkestrada yaylı çalgılar dörtlüsünden (gerçekte kontrabasla beş eder) başka çift olarak tahta nefesliler, kornolar, trompetler, timpani, bazen de pikkolo flüt, kontrafagot ve trombonlar yer aldı. Orkestra anlayışı da bu arada gelişti, gür ses çıkarma çabasının yerini iyi tını elde etme kaygısı aldı; örnek olarak flütle obua artık birinin yerini tutamıyordu; her çalgı kendi kişiliğini kazanmıştı; tutti'ler dışında tahta ve bakır nefesli çalgılar (korno, trompet, trombon) solo çalgı olarak kullanılıyordu.

Berlioz'un ünlü *Traité d'Instrumentation*'u (Çalgılama Öğretim Kitabı) [1844] orkestra için müzik hazırlayanların günlük başvurma kitabı olarak kaldı, daha sonra R. Strauss ve Widor tarafından zenginleştirilerek yeniden basıldı. Mendelssohn *Bir Yaz Gecesi*, *Fingal Mağarası* gibi eserlerinde periler dünyasını hatırlatan ses bileşimleri bulurken, rus «Beşleri» de orkestra paletine yeni renkler kattılar. Her nefesli çalgıdan 3, sonra da 4 tane kullanılması Wagner'in *Nibelungen'in Yüzüğü* adlı operalar dizisinde ortaya çıktı. Bu operalarda orkestranın kuruluşu şöyleydi: yaylı çalgılar: 16 birinci keman, 16 ikinci keman, 12 viyola, 12 çello, 8 kontrabas; tahta nefesliler: 3 flüt ve 1 pikkolo flüt, 3 obua ve 1 ingiliz kornosu, 3 klarnet ve 1 bas klarnet, 3 fagot ve 1 kontrafagot; bakır nefesliler: 4 korno, 4 tuba, 1 bastuba, 3 trompet, 1 bastrompet, 3 tenor trombon, 1 bas trombon ve 1 kontrabas trombon; iki çift timpani, üçgen, zil, davul, çan, 6 arp. Çalgı ve koro üyesi sayısının çoğaltılması (Mahler'in *8. Senfoni*'sinde bu sayı çok arttı) pek verimli olmadı, bu yüzden kadro, ses imkânlarının parlaklığını ve çeşitliliğini eksiltmeyecek biçimde daraltıldı. Debussy ve Ravel, orkestra kullanımında yeni eğilimlere öncülük ettiler: çelesta, saksafon ve elektrikli müzik âletleri orkestraya girdi, cazın etkisi görülmeğe başladı.

Bugün orkestranın geleceğini kestirmek güçtür; her an yeni tınılar çıkabilir, ama ne olursa olsun şu kural değişmez: hafif sesli çalgılar yerlerini daima güçlü seslere bırakır. Kemanın eski viyolaları unutturması, epinetin, klavikordun ve çembalonun yerlerini sırayle birbirine bırakması ve sonunda piyanonun baskın çıkması bunu gösterir. Yirmi yıldır çok kullanılan *oda orkestrası* terimi küçük toplulukları kapsar; bunların müzik dünyasında önemi gittikçe artmaktadır. Böyle topluluklar eskiden beri vardı: Bach'ın Köthen'deki, prens Esterhazy'nin Haydn yönetimindeki orkestraları.

Türkiye'de orkestra kuruluşları Tanzimattan sonra batı müziğinin benimsenmesiyle birlikte meydana getirilmeğe başlandı. Yabancı müzikçilerin yer aldığı ilk orkestralardan sonra türk müzikçileri de orkestralar kurdu. En önemli orkestralar Cumhuriyet devrinde, özellikle Devlet konservatuvarlarının kuruluşundan sonra meydana geldi. Bunların başlıcaları İstanbul Şehir orkestrası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrasıdır. (LM)

ORKESTRALAMA i. (*orkestralamak*'tan *orkestrala-ma*). Bir çalgı topluluğu için yazılmış parçanın notalarını, çalgıların tını farklarını göz önünde tutarak, bu topluluğu meydana getiren çalgılar arasında paylaştırma sanatı. || Bir orkestradaki değişik partilerin bileşimi.

— ANSİKL. *Orkestralama* sanatı, kesin ilkelere ancak XVIII. yy. da kavuştu. Çalgılar arasında ayırım; G. Gabrieli'den başlayarak yavaş yavaş gerçekleşti; önceleri

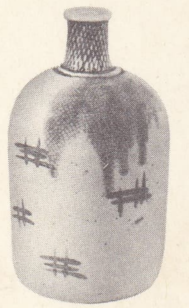

ORİBE çömlekçiliği
Guimet müzesi,
Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

belirli anlatıma veya durumlara uyan sesler gruplandı (cehennem sahneleri için regal ve kornetler). Bach zamanında, her çalgı, orkestra içindeki rolünü sonuna kadar sürdürmeğe başladı. Kimi çalgıların özelliği yavaş yavaş belirlendi (Händel'de trombon); arp (Gluck'un *Orpheus*'u, Mozart) ve XIX. yy.da piyano gibi başka çalgılar ise yalnız solo çalgısı olarak kullanıldı.

Haydn'dan itibaren, modern bir orkestralama anlayışı hâkim oldu. Buna göre, orkestradan belli bir karma ses almak için her çalgıdan yararlanılabiliyor, öte yandan da, ses hacmini arttırmak için, bir çalgıyı başka bir çalgıyla destekleme tekniği yerleşiyordu. Eskiden bu yolda kesin bir teknik yoktu, bazı çalgılar görev gereği ötekilerini ikilerdi. XX. yy.da değişik tını bileşimlerinin aranması ve yeni çalgıların orkestraya katılmasıyle orkestralama sanatı gelişti. Böylece o zamana kadar sadece bir hatırlatma aracı olan orkestra partisyonu, titiz bir çalışma gerektirmeğe başladı; bu da orkestra yönetimini müzik tekniği alanında birinci sıraya yükseltti. Berlioz, Rimskiy-Korsakov, Wagner, R. Strauss, Debussy, Ravel, Stravinskiy en önemli orkestralama ustalarıdır. (L)

ORKESTRALAMAK geçl. f. (*orkestra*'dan *orkestra-la-mak*). Bir müziği orkestraya göre düzenlemek: *Bir pastisyonu orkestralamak.* (L)

ORKESTRASYON i. (fr. *orchestration*). Müz. Orkestralama: *O daha ziyade içinde ihtişam olan, ihtiras olan, orkestrasyonu karışık seslere düşkündü* (H. E. Adıvar). [M]

ORKHESTİKOS sıf. (yun. *orkhestes*, dansçı'dan yun. k.). Esk. Yun. Yunanlılarda dans sanatını, özellikle bu sanatın şiir ve müzikle birleşimini anlatmak için kullanılırdı; bazen bu üç sanata «müzik sanatları» denirdi. (Bu üç unsurun kaynaşmasından meydana gelen dans ve çalgı eşliğindeki koro şarkısını İlkçağda Alkman'dan Pindaros'a kadar birçok ozan işledi, ayrıca büyük trajedi yazarları ve Aristophanes korolarında aynı metoda başvurdu. Şarkılı metnin ayrıntılarını tiyatronun *orkhestra* denilen alanında oyuncular adımları, duruşları ve hareketleri ile belirtirlerdi.) [L]

ORKHOMENOS. Esk. coğ. Peloponnesos'ta şehir, M.Ö. V. yy.da Arkadia'nın (Montineia'nın kuzeybatısında) en büyük şehriydi. Isparta'nın müttefiki olan şehir Peloponnesos savaşı sırasında Atinalılar tarafından alındı ve yıkıldı; helenistik devir savaşlarında birçok defa yıkıldı ve Roma İmparatorluğu zamanında yeniden kuruldu. (L)

ORKHOMENOS. Esk. coğ. Boiotia'da şehir, Yunanistan'ın en eski sitelerinden biri. Minyai'nin efsanevî başkenti ve M.Ö. VIII. yy.a kadar çok zengin bir ticaret merkezi olan şehir, önemini yavaş yavaş Thebai'ye kaptırdı; hâkimiyetini kabul ettiren Thebai, M.Ö. 364'te şehri yıktı. Makedonyalı Philippos tarafından yeniden kurulan Orkhomenos, hıristiyanlık döneminin başlangıcında tekrar yıkıldı. Bölgede, kovan şeklinde, yuvarlak, küçük kulübelerden oluşan, Cilâlıtaş devrinden kalma bir tesis bulundu. «Minyai» devrinde, absidli ve dikdörtgen biçiminde megaronlu evler ve değişik çanak çömlekler (kurşunî ve sarı «minya») yapıldı. Süslü ve kubbeli bir mezara «Minya hazinesi» adı verilir. Akontion («Mızrak») dağının yamaçlarında, arkaik ve klasik çağ surlarının taraçaları, daha yukarıda, üzerinde bir akropolis bulunan makedonya surları ortaya çıkarıldı. Kazılarda arkaik çağdan kalma bir Apollon bulundu. Sulla, Mithridates'in generali Arkhelaos'u M.Ö. 86'da burada yendi. (L)

ORKİ, yun. *orkhis, orkhidos*, erbezi'nden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

ORKİDE i. (fr. *orchidée*'den). Bot. Salepgillerden bitkilerin genel adı.

— Bahç. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı camekânlarda yetiştirilen, salepgillerden birtakım bitkilerin ortak adı. (M)

ORKİDEKTOMİ i. (fr. *orchidectomie*). Bir veya iki erbezinin kesilip çıkarılması. (L)

ORKİDOPEKSİ i. (fr. *orchidopexie*). Erbezini, erbezi torbasına tespit etmek için yapılan ameliyat. (Sadece yerinde olmayan erbezine yapılır.) [L]

ORKİDOTERAPİ i. (fr. *orchidothérapie*). Erbezi özütüyle yapılan tedavi. (Opoterapi şekillerinin ilkidir.) [L]

ORKİDOTOMİ i. (fr. *orchidotomie*'den). Cerr. Erbezinin cerrahî usulle kesilip çıkarılması. (L)

ORKİNOS i. (yun. k.). Zool. Bk. TONBALIĞI.

ORKİT i. (fr. *orchite*'ten). Patol. Erbezlerinin şişerek iltihaplanması.

— ANSİKL. *Orkit* en çok kabakulak komplikasyonu olarak belirir. *Kabakulak orkiti* özellikle genç erişkinlerde korkulu bir hastalıktır ve kesin dinlenmeyi gerektirir. *Frengi orkiti*, günümüzde nadiren görülür. Tüberküloz ve belsoğukluğuna gelince, bunlar erbezini değil, erbeziüstünü etkilediği için, tüberküloz veya belsoğukluğu orkitinden söz etmek yersizdir. (L)

ORKİYALJİ i. (fr. *orchialgie*'den). Patol. Erbezi ağrısı. (L)

ORKNEY adaları, İngiltere'de takımadalar, İskoçya'nın kuzeydoğusunda; 975 km²; 18 900 nüf. Doksan adayı kapsayan bu takımadalar İskoçya'dan, Ducansby burnunun sağında on kilometre kadar genişlikte olan Pentland Firth ile ayrılır. Takımadalarda başlıca üç grup vardır: 1. merkez ada *Pomona* veya *Mainland* (Kirkwall limanı); 2. başlıca adaları *Hoy* ve *South Ronaldsay* olan ve Pomona'dan Scapa koyuyle ayrılan Güney Orkney adaları; 3. gizli kayalıklar olan Kuzey Orkney adaları (*Stronsay, Rousay, Eday, Sanday, Westray*). Yarlarının yükseltisi 433 m'yi bulan Hoy dışında yüzey şekilleri fazla yüksek değildir ve topografyadaki başlıca engebeleri buzultaşlar meydana getirir. Adalarda buzul asıllı birçok göl vardır. Gelir kaynaklarında tarım önemli yer tutar; adaların yüzölçümünün yarıya yakını ekilidir (özellikle yulaf ve arpa); bu oran İskoçya'nın kuzeyine oranla oldukça yüksektir. Hayvancılık (sığır, koyun) ve balıkçılık da (ringa balığı ve morina) önemlidir. (L)

ORKO (*Ordu İstihlâk kooperatifi*'nin kısaltılmış adı), subay, askerî memur ve assubaylara bunların emekli, dul ve yetimleri yararına işletilen kurum. Ordu kooperatifi, I. Ordu mensupları tarafından İstanbul'da kuruldu (9 ocak 1962). Amacı, üretim bölgelerinden veya ilk ellerden satın alacağı tüketim maddelerini üyelerine dağıtmak ve onların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, üyelerinin sigorta ihtiyaçlarına aracı olmak, gerekirse yurt dışından bazı ikmal maddelerini getirtmek, işletmek için yararlı gördüğü gayrımenkulleri satın almak veya yenilerini yaptırmaktır. Ordu kooperatifinin merkezi İstanbul'dur; süresi otuz yıldır. Bu süre gerekirse uzatılabilir. Orko'ya ortak olabilmek için, subay, askerî memur, assubay, bunların emeklisi, dul ve yetimleri veya askerî kadrolarda görevli maaşlı ve ücretli sivil memur, müteferrik işlerde çalışan müstahdem, müstafî ve milis subay veya assubay, vazife malülü er ve benzeri durumdaki asker olmak gerekir.

Bugün İstanbul'da Bakırköy, Aksaray, Kadıköy, Üsküdar, Pendik, Yeni Levent, Esentepe, Ertuğrul Sitesi olmak üzere sekiz Orko şubesiyle Harbiye'deki genel merkez şubesi faaliyettedir. (M)

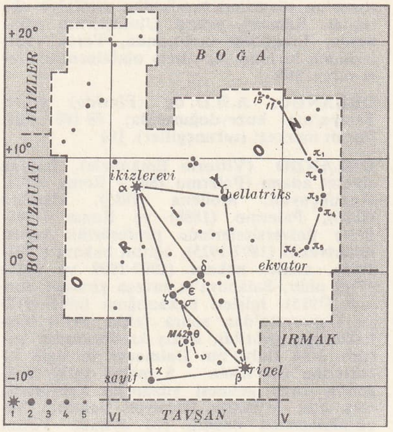

oriyon

ORKOZ i. (?). Denizc. İstanbul boğazından Marmara yönüne olan tabiî akıntının lodos rüzgârı etkisiyle ters yöne dönmüş durumu. (*Orkoz suyu* da denir.) [M]

ORKUN (Hüseyin Namık), türk dilcisi ve tarihçisi (İstanbul 1902 - ay.y. 1956). Nişantaşı sultanisini bitirdi. İstanbul Dârülfünununda okudu. Macaristan'da Budapeşte Üniversitesinin Felsefe fakültesini bitirdi. Türkiye'ye döndükten (1930) sonra Gazi Eğitim enstitüsünde, Polis kolejinde, Tıp fakültesinde, Devlet konservatuvarında İnkılâp ve Türk tarihi dersleri verdi. Türk dili, tarihi ve kültürü üstüne araştırmalar yapan Hüseyin Namık Orkun'un başlıca eserleri şunlardır: *Peçenekler* (1933); *Atilla ve Oğulları* (1933); *Eski Türk Yazıtları* (4 cilt, 1936-1941); *Hunlar* (1938); *Prens Kalyanamara ve Pupamakara Hikâyesinin Uygurcası* (1940); *Yeryüzünde Türkler* (1944); *Türk Tarihi* (4 cilt, 1946). Ayrıca çeşitli dergilerde, eski türk yazıtları, yazma eserleri boyları, destanlarıyle ilgili pek çok yazıs vardır. (M)

ORKYNİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kappadokia bölgesi) şehir. Eski yazarlara göre kral Eumenes, M.Ö. 320'de burada Anti-

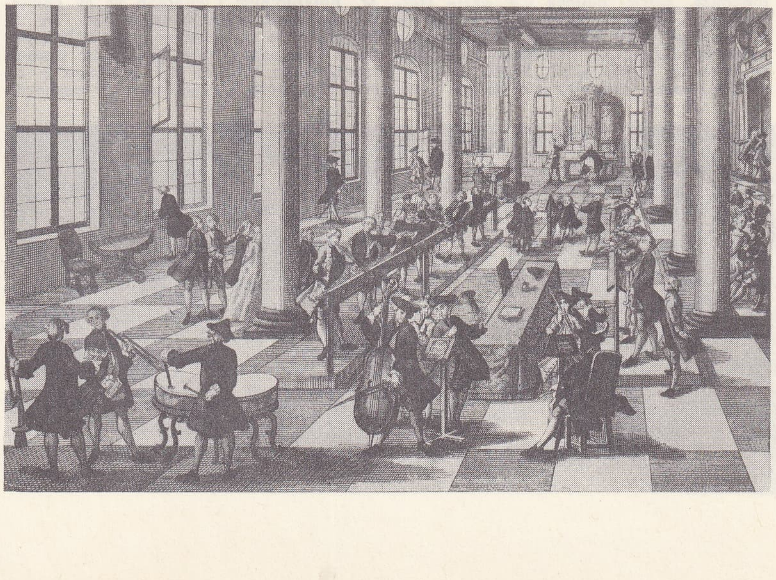

XVII. yy.da Almanya'da oda orkestrası

Foto. LAROUSSE

gonos'un süvarileri tarafından yenilgiye uğratıldı. Ramsay, şehrin Ulukışla'nın yakınında, Ereğli'nin doğusunda, Toros vâdilerinden birinde yer almış olabileceğini ileri sürer. (M)

ORLANDO, A.B.D.'de (Florida) şehir, Tampa'nın kuzeydoğusunda; 88 100 nüf. Tarım merkezi (turunçgiller). [L]

ORLANDO (Vittorio Emanuele), italyan siyaset adamı (Palermo 1860 - Roma 1952). Hukukçuydu; Modena (1885), Messina (1886), Palermo (1888) ve Roma (1901-1931) üniversitelerinde profesörlük yaptı; milletvekili (1897-1925), eğitim bakanı (1903-1905), adalet bakanı (1907-1909 ve 1914-1916) oldu; Salandra'yı savaşa girmeğe zorladı (1915). İçişleri bakanlığına (1916-1917) ve Caporetto'dan sonra (ekim 1917) başbakanlığa getirildi, Barış konferansına katıldı, ama İtalya'nın Dalmaçya ile ilgili isteklerine (21 nisan - 5 mayıs 1919) Wilson'ın karşı gelmesi yüzünden konferansı terk etti. Milletler Cemiyeti paktının hazırlanmasında önemli rol oynadı. Yerini Nitti aldı (haziran 1919). Facta'nın istifasını (ekim 1922) destekledi ve 1924'te Mussolini'ye karşı muhalefete geçti. 1944'te Roma üniversitesindeki kürsüsüne döndü, sonra Millî Demokratik birlikten Kurucu meclise (1946) milletvekili seçildi ve senatör oldu (1948). 1961'de hatıraları yayımlandı. (L)

ORLANDO Dİ LASSO, fransız - flaman besteci (Mons, Hainaut 1531 veya 1532 - Münih 1594) [XVII. yy.da geçen bir anlaşmazlık sonucu uzun zaman **de Lattre** adıyle anıldı; oysa gerçek adı «yukarıdan» anlamına gelen **de Lassus**'tur. Çağdaşları italyancalaştırılmış bir biçime sokarak **Orlando Lasso** demeğe alışmışlardı]. Müzik eğitimine doğduğu şehirde, Saint-Nicolas-en-Havre kilisesi korosunda çocuk şarkıcı olarak başladı. On üç yaşına geldiği sıralarda, Sicilya kral naibi Ferrante Gonzago tarafından zorla İtalya'ya götürüldü. 1545 Ekiminde gittiği Palermo'da çok kalamadı, Gonzago Milano valiliğine tayin edilince, besteci de oraya gitti ve bu şehirde beş yılını geçirdi. Daha sonra Napoli'de yerleşti. Terza markisi G. B.'nin hizmetine girerek üç yıl orada kaldı. 1553'e doğru Roma'da San Giovanni in Laterano kilisesinin koro yönetmenliğini elde etti. Ailesinin ölümünden sonra Mos'a döndü, İngiltere'ye, Fransa'ya yolculuklar yaptı. Yirmi dört yaşında Anvers'e yerleşti. İlk eserlerini bu şehirde ve aynı zamanda Venedik'te bastırdı (1555). Eserleri çıkar çıkmaz meşhur oldu ve bu sayede, 1556 sonuna doğru Bavyera dükü Albrecht V'in kapella yöneticileri arasına katılmak üzere Münih'e çağırıldı.

1563'te, Ludwig Daser'in yerine kapella'nın başına geçti. Ölümüne kadar bu görevde kaldı; işine bağlılığıyle efendileri Albrecht V, daha sonra Wilhelm V'in sevgisini kazandı. Görevi süresince bazı yolculuklar yapmaktan geri kalmadı: koro şarkıcısı toplamak, çalgıcı bulmak v.b. üzere Hollanda'ya, İtalya'ya gitti. 1511'de Paris'e bir yolculuk yaptı. Charles IX'un sarayına kabul edildi. Hayatı, çevresinin hayranlığı ve başarılar içinde geçti. Sağlık durumunun bozulması yüzünden son günleri biraz sıkıntılı oldu. Dünya çapındaki dehasıyle yoğurduğu dev eseri, basit gibi görünen bir bütünlük örneğidir; çağının çeşitli eğilimlerini toparlayan bu eser, ayrıca bestecinin değişik kimliğinin damgasını taşır. En şaşırtıcı tezatlardan kaçınmadı, meselâ bir yandan Bağışlanma Mezmurları gibi ağır mezmurlar bestelerken, öte yandan fransız şarkıları, italyan villanella'ları yazdı. *Missa* ve *magnificat* yerine motet yazmayı tercih etti, çünkü değişik metinleriyle motet ona daha kişisel bir ilham kaynağı sağlıyor, duaların değişmeyen sözleriyle bağlı olmaksızın bir anlatım yolu seçmesine imkân veriyordu. Aynı değişiklik imkânını italyan madrigal'lerinin sözlerinde buluyor, motet tarzına hâkim olan hüzünlü şiiri bu metinlerden alarak kendi motetlerini renklendiriyordu. Villanella, Moresca ve bunlara bağlı italyan müzik biçimleri ona halkın isteğini yerine getirmek fırsatını veriyor ve bu alanda eser yazmakta hiç sıkıntı çekmiyordu; yazdığı alman lied'lerine bakılırsa, kendine yabancı duyguları benimseme yolunda da güçlük çekmediği görülür; fakat en rahat ettiği alan fransız şarkılarıdır. Bellibaşlı eserleri: 2'den 12'ye kadar sesli yüzlerce motet; *Lamentatio*'lar; Eyyub'dan *Lectione*'ler; *Stabat Mater;* Magnificat'lar; çile'ler; 4'den 8'e kadar sesli 53 missa, Leonhard Lechner, İvo de Vento, Gosswin öğrencileriydi; bunlara üç oğlunu da eklemek gerekir: Ferdinand, Rudolf ve Ernst. (L)

Orlando Furioso (*Çılgın Orlando*), Ariosto'nun manzum eseri. 1516'da 40 şarkı olarak, 1532'de de son biçimiyle (46 şarkı) yayımlandı. Ariosto, *Orlando İnnamorato*'yu (Âşık Orlando) Boiardo'nun bıraktığı yerden ele aldı. Başlıca konu Orlando'nun çılgınlığıdır. Güzel Angelica'ya âşık olan şövalye, kızın peşinden giderek tehlikeli serüvenlere atılır, fakat onun, kendisini küçümsemesini önleyemez. Kız, Medoro adlı yaralı bir askere âşık olur ve onun yarasına bakar. Orlando bu durum karşısında aklını kaçırır, silâhını atar, rastgele önüne geleni yıkar devirir. Astolfo, onu iyileştirmek için, ippogrifoya binerek aya gider ve orada küçük bir şişe içinde Orlando'nun aklını bulur; şövalyeye şişenin içindekini koklatır. Ariosto, eserde ayrıca, Ruggiero ile Bradamante'nin aşklarını (bunların birleşmesinden Este ailesi ortaya çıkar) ve Olympia'nın, İsabella ile Zerbino'nun, Gioconda'nın, Brandimarte'nin başından geçenleri anlatır. Bütün bu olaylara düellolar, büyüler (Merlin, Melissa, Alcina) karışır. Ayrıca, paganlar (Agramant, Rodomont) ile Charlemagne'ın ordusunu karşı karşıya getiren çarpışmalar anlatılır. Her şarkının başında, sekizlik kıtalar halinde, zamanın toplumuyle ilgili tarihî veya siyasî olaylar yer alır. Birbirine karışan tatlı, trajik, açık saçık, dokunaklı veya gülünç sahneleri, psikolojik tahlil inceliği, mısralarındaki ses ve uyum esnekliği, dilinin arılığı ile *Orlando Furioso* İtalyan rönesansının en iyi eseri sayılabilir. (L)

Orlando İnnamorato (*Âşık Orlando*), M. M. Boiardo'nun 3 kitaptan ve 69 bölümden meydana gelen manzum eseri. İlk iki kitap 1487'de yayımlandı; altmış dokuz şarkının basılması 1495'te bitti. Eser tamamlanmamıştır; Charles VIII'in İtalya'ya girişi Boiardo'nun çalışmalarını engelledi. Ariosto, *Orlando Furioso*'da konuyu yeniden ele almış ve tamamlamıştır. Karolenj destanından ve breton romanlarından ilham alan Boiardo kahramanlık unsuruyle romanesk unsuru, sevimli, alaylı bir dille işleyerek ve ince psikolojik gözlemlerle besleyerek kaynaştırır. Hıristiyanların din mücadelesini anlatırken Charlemagne'ın ordusundaki yiğitlerden, özellikle Orlando ve güzel Angelica'yı seven Rinaldo'dan söz eder; düelloların ve dövüşlerin yanı sıra büyüye, sihirli yüzüklere, perili şatolara, harika çeşmelere yer verir. Boiardo'nun dili kabadır, şair lombardiya lehçesinden kelimeler de kullanır. Bu yüzden eseri F. Berni (1541) ve L. Domenichi (1545) tarafından elden geçirilmiş ve ilk şeklinden hayli uzaklaşmıştır. (L)

ORLAYA i. Beyaz veya pembe çiçekli, çengel dikenli küçük otsu bitki (20-40 sm). [Maydanozgillerden.] (L)

ORLEANAİS, Fransa'da eski il, adını merkezi *Orleans*'dan alır; Loiret, Loir-et-Cher ve Eure-et-Loire idare bölgeleriyle Seine-et-Oise, Yonne, Nievre ve Cher idare bölgelerinin bazı kısımlarını kapsar. Yüzey şekilleri fazla yüksek olmayan bölgenin büyük kısmı üçüncü zaman topraklarından meydana gelir. Bölgede altı kesim ayırt edilir: 1. Loing'ın her iki kıyısındaki tarım, hayvancılık ve arıcılık bölgesi; 2. merkezde ve batıda verimli tarım yapılan geniş Beauce ovası; 3. daha batıda otlakları (at yetiştiriciliği), koruluk görünüşü ve dağınık köyleriyle, komşusu *Beauce* ile çelişen *Perche*'in doğu kesimi; 4. Loire'ın kuzeyinde Beauce ve Gatinais arasında ormanlık bir kütle olan *Orléans ormanı;* 5. Loire'ın güneyinde yüzey şekilleri belirsiz, toprakları geçirimsiz olan *Sologne;* 6. ırmağın kalın alüvyonları ve elverişli iklim şartları sayesinde Orléans'ın en verimli kesimi olan (buğday, pancar, yemlik bitki, üzüm, meyve, turfanda sebze yetiştiriciliği; fidanlıklar ve gül bahçeleri) *Loire vâdisi.* Loire ırmağı boyunca uzanan şehirler, küçük pazar yerleri veya büyük merkezlerdir (Gien, Châteauneuf-sur-Loire, Orleans, Blois). [L]

ORLEANER i. Almanya'da Rheingau bağlarında yetiştirilen beyaz üzüm çeşidi. (L)

ORLÉANS, Fransa'da, Loiret idare bölgesinin merkezi, Loire ırmağının sağ kıyısında; 100 000 nüf. 1966'da kurulan üniversite. Loire'ın Sen'e en çok yaklaştığı yerde kurulan şehir, burada birleşen ulaşım yolları (Paris havzasına, Atlas okyanusuna ve merkeze giden yollar) sayesinde gelişti. Uzun süre askerî bir rol oynayan Orleans'ın, ilk Capet'ler sırasında başkent haline getirilmesi düşünüldü Sonradan, Loire üzerinden nakledilen malların Paris'e sevk edilmeden önce depolandığı önemli bir ticaret merkezi oldu. Ticaret, sanayinin (sirke ve şeker fabrikaları, dokuma sanayii) doğmasına yardım etti. Ama demiryollarının Orléans'dan değil de Les Aubrais'den geçmesiyle Loire üzerinde ulaşım geriledi. Bugün başlıca sanayi faliyeti tarıma dayanır; ayrıca elektrik malzemesi ve makine yapımı, ecza malzemesi, kimya ve dokuma (battaniye, konfeksiyon) sanayii gelişmiş, basımevleri ve mobilya fabrikaları kurulmuştur. Şehir sağ kıyıya, eski surların doğrultusunda açılan bulvarlara kadar yayılmış ve yeni varoşları komşu komünlerle birleşmiştir. Kuzeyde geniş bir sanayi bölgesi kurulmuştur. Sol kıyıda Saint Marceau varoşu uzanır. (L)

ORLEANS (Adélaïde Louise D'). Bk. ADÉLAÏDE.

ORLEANS (Charles D'), fransız şairi (Paris 1391 - Amboise 1465). Orléans dükü Louis'nin oğlu, Louis XII'nin babası. Ortaçağ'da sayısı çok olan büyük şair senyörlerin sonuncusudur. Çalkantılı bir ömür sürdü; babası 1407'de öldürüldü, annesi 1408'de öldü; kendini iç çatışmaların kasırgasına kaptırdı. 1415'te Azincourt'da hapsedildi, 1440'a kadar İngiltere'de esir kaldı. Fransa'ya dönüşünde, Marie de Clèves ile evlendi (1406'da İsabelle de France ile ve 1410'da Armagnac kontu Bernard VII'nin kızı Bonne ile [öl. 1415] evlenmişti). Sonra, yavaş yavaş Blois'daki sarayını gerçek bir edebiyat merkezi haline getirdi. Daha gençliğinden başlayarak, bütün haya-

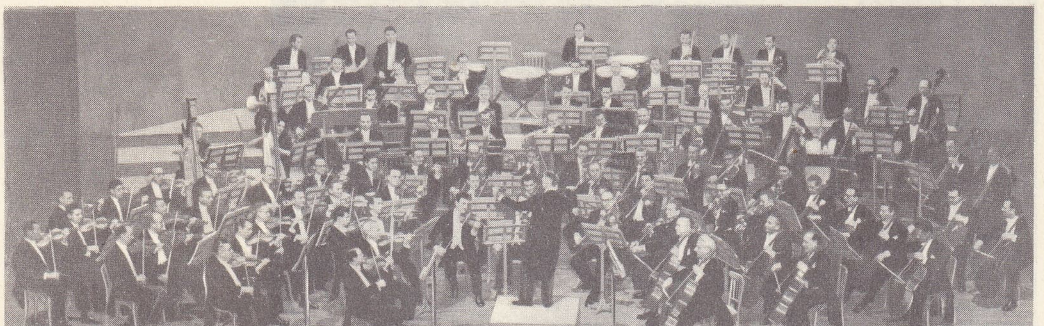

modern **orkestra**
«Association des concerts
Lamoureux»

Foto. LAROUSSE

tı boyunca şiiri sevdi ve şiirle uğraştı; birçok balad ve rondo yazdı. (L)

ORLÉANS (Ferdinand Philipe Louis, — dükü) [Palermo 1810 - Neuilly-sur-Seine 1842], Louis-Philippe I ile Marie Amélie'nin büyük oğlu. 1830'a kadar Chartres düküydü, babası tahta çıkınca Orléans dükü oldu. 1831'de generalliğe yükseldi, aynı yıl Lyon ayaklanmasını bastırma harekâtına, sonra korgeneral (1834) rütbesiyle, Cezayir'in fethine (1835) katıldı. Avcı piyade taburlarını («Orléans avcı birlikleri») kurdu. 13 Temmuz 1842'de, Neuilly'de bir araba kazasında öldü. 1837'de Helene Luise von Mecklemburg ile evlenmiş, ondan iki oğlu olmuştu: Paris kontu Philippe ile Chartres dükü Robert. (L)

ORLÉANS (Gaston, — dükü, EU kontu), Henri IV ile Marie de Médicis'nin üçüncü oğlu (Fontainebleau 1608 - Blois 1660). Önce Anjou düküydü; 1626'da Orléans dükü oldu. Orta zekâlı, zayıf karakterli, dönek ve korkaktı. Ömrünü, birtakım komplolar hazırlamakla geçirdi. Richelieu'ye, daha sonra Anne d'Autriche ve Mazarin'e karşı girişilen bütün komplolara karıştı. Chalais suikastında (1626), Lorraine ailesi ayaklanmalarında, Montmorency dükü isyanında (1632), Soissons kontu ve Cinq-Mars komplolarında, sürgün edilen Marie de Médicis'nin bütün entrikalarında onun adına rastlanır. Her seferinde suç ortaklarını ele verdi ve bağışlandı. Louis XIII'ün ölümünde krallık tümgenerali oldu (1643); Fronde'un bütün entrikalarına karıştı. Blois'ya sürüldü ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı (1652-1660). Matmazel de Montpensier ile ilk evliliğinden Montpensier düşesi doğdu. İkinci evliliğini Marguerite de Lorraine ile yaptı ve ondan üç kızı, bir oğlu dünyaya geldi, oğlu iki yaşında öldü. Üçüncü Orléans sülâlesi Gaston ile başladı ve onunla sona erdi. (L)

ORLÉANS (Jean D'). Bk. DUNOIS.

ORLÉANS (Louis, — dükü) [1372 - Paris 1407], Charles V'in ikinci oğlu. Valois kontu, sonra Touraine dükü (1386) oldu; kardeşi Charles VI'dan Orléans düklüğünü aldı (1392); Valentine Visconti ile evlenerek Asti kontluğunu ve karısının Milanesse üstündeki haklarına sahip oldu. Kardeşinin deli oluşu (1392), krallığın yönetimini ele alma konusunda, onu Bourgogne dükü Atak Philippe ile çatışmağa zorladı ve krallığın büyük bir kısmını has olarak kendine mal etti. Lüksemburg'u ele geçirdi ve Hollanda'da, bourgogne kuvvetleri ile az kalsın çatışacaktı. Koyduğu ağır vergiler, sürdüğü havaî hayat, kraliçe Bavyeralı Elisabeth ile durmadan düzenlediği şenlikler yüzünden paris burjuvazisinin desteğini kaybetti. Yeni Bourgogne dükü Korkusuz Jean ile aralarındaki çatışma gittikçe büyüdü. 1407'de onun tarafından öldürtüldü. Sanat ve bilimlerin koruyucusu, sevimli, aydın bir prensti. Hırsı ve müsrifliği yüzünden, İtalya'da ve imparatorluk içinde yararsız birtakım hareketlere girişti; Bavyera ve Lüksemburg hanedanlarının arasını bulmağa çalıştı. (L)

ORLÉANS (Louis Philippe D'), dük Louis'nin oğlu (Versailles 1725 - Sainte-Assise 1785), Chartres dükü (1725-1752), Orléans dükü (1752-1785). 1744'te genel vali, 1747'de Dauphiné valisi oldu. 1743'te Louise Henriette de Bourbon-Conti ile evlendi, ondan iki çocuğu oldu: Louis Philippe Joseph (geleceğin Philippe Egalité'si) ve Bourbon düşesi Louise Marie Thérèse Bathilde (1750-1822). 1759'da dul kaldı; gizlice Mme de Montesson ile evlendi (1773) ve Bagnolet'deki malikânesine çekildi. (L)

ORLÉANS (Louis Philippe Joseph, — dükü), **Philippe Egalité** denir (Saint-Cloud 1747 - Paris 1793). Louis Philippe'in oğlu. Montpensier dükü (1747-1752), sonra Chartres dükü (1752-1785) ve Orléans dükü oldu (1785-1793). Kralın çok yakın akrabası olan Louis Philippe Joseph, bütün yeniliklere açık, farmason, ingiliz düşünce ve alışkanlıklarına hayran bir insandı. Siyaset hayatına çok erken atıldı. Maupeou'nun reformlarına karşı çıktığı için, Louis XV tarafından sürgün edildi (1771-1772). Louis XVI zamanında bağışlandı ve deniz kuvvetlerinde görev aldı. Ouessant savaşı (1778) sırasındaki davranışı ağır şekilde tenkitle-

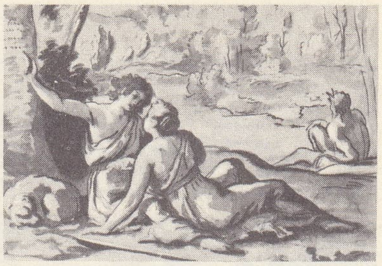

«Orlando Furioso»
(Angelica ve Medoro)
Poussin'in eseri
Stockholm Millî müzesi

ORLANDO DI LASSO
Meysens'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

ORLANDO (1947'de)

ORLÉANS

Philippe VI (1293 - 1350), *Fransa kralı* (1328 - 1350), 1° 1313'te *Bourgogne dükü Robert II'nin kızı Jeanne* (öl. 1348) ve 2° 1349'da *Navarra kralı Felipe III'ün kızı Blanche* (öl. 1398) *ile evlendi, 7 çocuğu oldu*

- *Jean II*
  - *Charles V*
    - *Charles VI*
      - **BK. VALOIS**
    - **Louis** (1372 - 1407), Orléans dükü (1392 - 1407), 1389'da Milano dükü Giovanni Galeazzo Visconti'nin kızı Valentine (öl. 1408) ile evlendi, 9 çocuğu oldu
      - **Charles** (1391 - 1465), Orléans dükü (1407 - 1465), 1° 1406'da Fransa kralı Charles VI'nın kızı İsabelle (öl. 1409), 2° 1410'da Armagnac kontu Bernard VII'nin kızı Bonne (öl. 1415'e doğr.) ve 3° 1440'ta Kleve dükü Adolf'un kızı Marie (öl. 1486) ile evlendi, 4 çocuğu oldu
        - **Louis XII** [3] (1462 - 1515), Orléans dükü (1465 - 1498), Fransa kralı (1498 - 1515), düklüğü krallıkla birleştirdi
      - Jean (evlilik dışı) [1402'ye doğr. - 1468], Dunois kontu
      - *Jean* (1404 - 1467), *Angoulême kontu* (1407 - 1467)
        - *Charles* (1469 - 1496), *Angoulême kontu* (1467 - 1496)
          - *François I* (1494 - 1547), *Fransa kralı* (1515 - 1547)
            - *Henri II* [1] (1519 - 1559), Fransa kralı (1547 - 1559), 10 çocuğu oldu
              - **Louis** (1549 - 1550), Orléans dükü (1549 - 1550)
              - **Charles IX** (1550 - 1574), Orléans dükü (1550 - 1560), Fransa kralı (1560 - 1574), erkek vâris bırakmadı
              - **Henri III Alexandre** (1551 - 1589), Orléans dükü (1560 - 1574), Fransa kralı (1574 - 1589), vâris bırakmadı
              - Marguerite (1553 - 1615), 1572'de Fransa kralı Henri IV ile evlendi (1599'da ayrıldı)
                - **bk. devamı sağdaki sütunda**
            - **Charles** [1] (1522 - 1545), Orléans dükü (1522 - 1545), hiç evlenmedi
- **Philippe I** [1] (1336 - 1375), Orléans dükü (1344'te babasından has olarak dük unvanını ve Orléanais'yi aldı), 1344'te Fransa kralı Charles IV'ün kızı Blanche (öl. 1392) ile evlendi, meşru vâris bırakmadı

Henri IV (1553 - 1610), *Fransa kralı* (1589 - 1610), *ikinci evliliğini* (1600) *Toscana büyük dükü Francesco I'in kızı Marie de Medicis* (öl. 1642) *ile yaptı, 6 çocuğu oldu*

- *Louis XIII* [2]
  - *Louis XIV*
    - **Bk. BOURBON**
- X [2] vaftiz edilmeden öldü (1607 - 1611), Orléans dükü (1607 - 1611)
- **Gaston** [2] (1608 - 1660), Orléans dükü (1626 - 1660). 1° 1626'da Bourbon - Montpensier dükü Henri'nin kızı Marie ve 2° 1632'de Lorraine dükü François II'nin kızı Marguerite (öl. 1672) ile evlendi, erkek vâris bırakmadı
  - Anne Marie Louise [1] (1627 - 1693), «Büyük Matmazel», 1681'de Lauzun dükü ile evlendi, veraset Orléans hanedanına geçti
- **Philippe I** (1640 - 1701), Orléans dükü (1660 - 1701), 1° 1661'de İngiltere kralı Charles I'in kızı Henriette Anne (öl. 1670) ve 2° 1671'de Pfalz seçicisi Karl Ludwig'in kızı Charlotte Elisabeth (öl. 1722) ile evlendi, 6 çocuğu oldu
  - Maria Luisa [1] (1662 - 1689), 1679'da İspanya kralı Carlos II (öl. 1700) ile evlendi
  - Anna Maria [1] (1669 - 1728), 1684'te Sardinya kralı Vittorio Amedeo II (öl. 1732) ile evlendi
  - **Philippe II** [2] (1674 - 1723), Orléans dükü (1701 - 1723), Montpensier dükü (1701 - 1723), naip (1715 - 1723), 1692'de Louis XIV'ün kızı Françoise Marie de Bourbon (Mlle Blois) [öl. 1749] ile evlendi, 8 çocuğu oldu
    - Marie Louise Elisabeth (1695 - 1719), 1710'da Louis XIV'ün torunu Berry dükü Charles (öl. 1714) ile evlendi
      - **Bk. BOURBON**
    - Charlotte Aglaé (1700 - 1761), 1720'de Modena dükü Francesco Maria d'Este (öl. 1780) ile evlendi
    - **Louis** (1703 - 1752), Orléans dükü (1723 - 1752), Montpensier dükü (1723 - 1752), 1724'te Baden - Baden markgraf'ı Ludwig - Wilhelm'in kızı Augusta Marie Jeanne (öl. 1726) ile evlendi
      - **Louis Philippe** (1725 - 1785)
        - **bk. devamı sayfa 598'de**
    - Luisa İsabel (1709 - 1742), 1722'de İspanya kralı Luis I (öl. 1724) ile evlendi
      - **Bk. BOURBON**
    - Louise Diane (1716 - 1736), 1732'de Conti prensi Louis François (öl. 1776) ile evlendi
      - **Bk. CONDÉ ikinci CONTI HANEDANI**
  - Elisabeth Charlotte [2] (1676 - 1744), 1698'de Lorraine dükü Léopold (öl. 1729) ile evlendi

Gaston

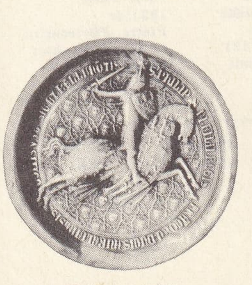

Orléans dükü
Philippe I'in mührü
(1344-1375)

Orléans dükü
Louis XII'nin mührü
(1465-1498)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

ORLÉANS

Charles, **ORLÉANS** dükü XV. yy. halı işçiliği Art Moderne müzesi, Paris

re ve alaylara yol açtı. O zamandan sonra açıktan açığa muhalefete başladı; itibarı ve muazzam serveti sayesinde, muhalefetin bayraktarlığını yaptı. Parlamento Fronde'unun başına geçti, Soylular mecisinde bakanığa hücum etti ve 1787 tarihli bir istikraz kararnamesini açıkça kanunsuzlukla suçladı. 1786'dan sonra, masonların «üstadı azam»ı oldu, Etats généraux'ya soylu sınıfın temsilcisi olarak girdi, üç sınıfın birleşmesini istedi (haziran 1789) ve Mirabeau ile dost oldu. Palais-Royal'e yerleşti, bahçesi halka açık olan bu sarayı, devrim hareketlerinin merkezi haline getirdi. O sıralarda, naip unvanıyle Louis XVI'nın yerini almayı tasarlamış olabilir. Ekim günlerinden sonra, hem saray hem La Fayette tarafından itham edilince, temmuz 1790'a kadar İngiltere'ye sığınmak zorunda kaldı. Varennes'den sonra, kralı düşürmek için verilen Champ-de-Mars önergesi ona mal edildi. Konvansiyon'a Paris'ten yirminci ve sonuncu milletvekili olarak seçildi; eylül 1792'de Komün'de, kendisine, Eski Rejim ile bağlarını koparmış olmasının sembolü olarak, «Egalité» (eşitlik) unvanı verildi. Amcasının oğlu olan kralın idamı lehinde oy kullandıysa da, oğlu düşman saflarına geçince (mart 1793), Cumhuriyette rehine olmak üzere Montanyarlar tarafından tutuklandı (nisan).

Kasımda, krallığa göz dikmekle suçlanarak, İhtilâl mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi. 1769'da evlendiği Marie Adélaïde de Bourbon Penthièvre'den beş çocuğu olmuştu: daha sonra Fransa kralı olan Louis Philippe; Montpensier dükü Antoine Philippe (1775-1807); Beaujolais kontu Louis Charles (1779-1808) ve ikiz kızları Mademoiselle de Chartres ile Adélaïde Eugénie Louise. (L)

ORLÉANS

597. sayfanın devamı

Louis Philippe (1725 - 1785), Orléans dükü (1752 - 1785), Montpensier dükü (1752 - 1785), 1743'te Conti prensi Louis Armand II'nin kızı Louise Henriette de Bourbon (öl. 1759) ile evlendi, 3 çocuğu oldu

- **Louis Philippe Joseph** (*Philippe Egalité*) [1747 - 1793], Orléans dükü (1785 - 1793), Montpensier dükü (1785 - 1793), 1769'da Penthièvre dükü Jean'ın kızı Adélaïde (öl. 1821) ile evlendi (1792'de ayrıldı), 5 çocuğu oldu
- Louise Marie Thérèse Bathilde (1750 - 1822), 1770'te Bourbon dükü, Condé prensi Louis Henri Joseph (öl. 1830) ile evlendi **Bk. CONDÉ**

Louis Philippe Joseph'in çocukları:

- **Louis - Philippe** (1773 - 1850), Orléans dükü (1793 - 1830), Montpensier dükü (1807 - 1830), Fransa kralı (1830 - 1848), 1809'da İki - Sicilya kralı Ferdinando I'in kızı Marie Amélie (öl. 1866) ile evlendi, 10 çocuğu oldu
- Antoine (1755 - 1807), Montpensier dükü (1793 - 1807), hiç evlenmedi — *Montpensier düklüğü ağabeyine geçti*
- Adélaïde (1777 - 1847)
- Louis Charles (1779 - 1808), Beaujolais kontu

Louis - Philippe'in çocukları:

- **Ferdinand - Philippe** (1810 - 1842), krallık prensi, Orléans dükü (1830 - 1842), 1837'de Mecklenburg - Schwerin büyük dükü Friedrich'in kızı Helène (öl. 1858) ile evlendi
- Louise (1812 - 1850), 1832'de Belçika kralı Leopold I (öl. 1865) ile evlendi
- Maria (1813 - 1839), 1837'de Württemberg dükü Alexander (öl. 1881) ile evlendi
- Louis (1814 - 1896), Nemours dükü, 1840'ta Saksonya - Coburg - Gotha prensi Ferdinand'ın kızı Victoire (öl. 1857) ile evlendi, 4 çocuğu oldu
- Clementine (1817 - 1907), 1843'te Saksonya - Coburg - Gotha prensi August (öl. 1881) ile evlendi **Bk. SAKSONYA**
- François (1818 - 1900), Joinville prensi, 1843'te Brezilya imparatoru Pedro II'nin kızı Françoise (öl. 1898) ile evlendi, 2 çocuğu oldu
- Charles (1820 - 1828), Penthièvre dükü, hiç evlenmedi
- Henri (1822 - 1897), Aumale dükü, 1844'te İki - Sicilya kralı Leopoldo'nun kızı Caroline (öl. 1869) ile evlendi, 4 çocuğu oldu

Louis'nin çocukları:

- Gaston (1842 - 1922), Eu kontu, 1864'te Brezilya imparatoru Pedro II'nin kızı İsabel de Bragança (öl. 1921) ile evlendi — **bk. devamı yanda ● ORLÉANS - BRAGANÇA**
- Ferdinand (1844 - 1910), Alençon dükü, 1868'de Avusturya imparatoriçesi Elisabeth'in kızkardeşi Sophie (öl. 1897) ile evlendi, 2 çocuğu oldu — **bk. devamı yanda ● ● ORLÉANS - ALENÇON**
- Marguerite (1846 - 1893), 1872'de Czartoryski prensi Ladislaw (öl. 1894) ile evlendi

François'nın çocukları:

- Françoise (1844 - 1925), 1863'te Chartres dükü Robert (öl. 1910) ile evlendi
- Pierre (1845 - 1919), Penthièvre dükü

Henri'nin çocukları:

- Louis Philippe (1845 - 1866), Conde prensi, hiç evlenmedi
- François (1854 - 1872), Guise dükü, hiç evlenmedi

Ferdinand - Philippe'in çocukları:

- Philippe (1838 - 1894), Paris kontu (1838 - 1894), Fransa hanedanının başı (24 ağ. 1838), 1864'te Montpensier dükü Antoine'ın kızı İspanya infanta'sı İsabelle (öl. 1919) ile evlendi, 8 çocuğu oldu
- Robert (1840 - 1910), Chartres dükü, 1863'te Joinville prensi François'nın kızı Françoise (öl. 1925) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Philippe'in çocukları:

- Maria - Amalia (1865 - 1951), 1886'da Portekiz kralı Carlos I (öl. 1908) ile evlendi
- **Philippe** (1869 - 1926), Orléans dükü (1869 - 1926), Fransa hanedanının başı (1894), 1896'da Avusturya arşidükü Joseph'in kızı Marie - Dorothee (öl. 1932) ile evlendi, vâris bırakmadı — *Hanedan üstündeki haklarını Guise dükü Jean'a devretti*
- Elena (1871 - 1951), 1895'te Aosta dükü Amedeo (öl. 1931) ile evlendi
- İsabelle (1878 - 1961), 1899'da Guise dükü Jean (öl. 1940) ile evlendi
- Luisa (1882 - 1958), 1907'de Madrid dükü, İspanya infante'si Carlos (öl. 1949) ile evlendi **Bk. BOURBON-NAPOLİ HANEDANI**
- Ferdinand (1884 - 1924), Montpensier dükü (1884 - 1924), 1921'de Valdeterrazzo markizi Maria İsabella (öl. 1958) ile evlendi, vâris bırakmadı

Robert'in çocukları:

- Maria (1865 - 1909), 1885'te Danimarka prensi Valdemar (öl. 1939) ile evlendi
- Henri (1867 - 1901), hiç evlenmedi
- Marguerite (1869 - 1940), 1896'da Magenta dükü Patrice de Mac-Mahon (öl. 1927) ile evlendi
- Jean (1874-1940), Guise dükü, Fransa hanedanının başı (1920), 1899'da, Paris kontu Louis Philippe'in kızı İsabelle (öl. 1961) ile evlendi

Jean'ın çocukları:

- İsabelle (doğ. 1900), 1° 1923'te Harcourt kontu Bruno (öl. 1930) ve 2° 1934'te prens Pierre Murat (öl. 1948) ile evlendi
- Françoise (1902 - 1953), 1929'da Yunanistan prensi Khristophoros (öl. 1940) ile evlendi
- Anna (doğ. 1906), 1927'de Aosta dükü Amedeo (öl. 1942) ile evlendi
- Henri (doğ. 1908), Paris kontu, 1931'de Pierre d'Orléans'ın (d'Alcantara) kızı İsabelle ile evlendi

Orléans dükü Philippe

Paris kontu Henri

Henri'nin çocukları:

- İsabelle (doğ. 1932), 1964'te Schönborn - Buchheim kontu Friedrich - Karl ile evlendi
- Henri (doğ. 1933), Clermont kontu (1957), 1957'de Württemberg dükü Philipp'in kızı Marie - Thérèse ile evlendi
  - Marie - İsabelle (doğ. 1959)
  - François (doğ. 1961)
- Helene (doğ. 1934), 1957'de Limburg - Stirum kontu Evrard ile evlendi
- François (1935 - 1960), Orléans dükü (1935 - 1960)
- Anna (doğ. 1938), 1965'te Carlos de Borbon ile evlendi
- Diana (doğ. 1940), 1960'ta Württemberg dükü Karl ile evlendi
- Michel ve Jacques (doğ. 1941)
- Claude (doğ. 1943), 1964'te Aosta dükü Amedeo ile evlendi
- Chantal (doğ. 1946)
- Thibaud (doğ. 1948)

Foto. Giraudon, A.F.P. (LAROUSSE)

ORLÉANS (Luisa İsabel DE), İspanya kraliçesi, Louis d'Orléans'ın kızkardeşi (Versailles 1709-Paris 1742). 1722'de Asturia prensi Luis ile evlendi. Hafifmeşrepliğinden ötürü bir süre saraydaki odalardan birine hapsedildi. Felipe V'in kendi isteğiyle tahttan çekilmesinden (1724) sonra, kocası Luis tahta çıkınca, İspanya kraliçesi oldu. Ama aynı yıl içinde dul kaldı, Fransa'ya döndü, ömrünün geri kalan kısmını koyu bir dindarlık içinde geçirdi. (L)

ORLÉANS (Philippe D'), Paris kontu. Bk. PARIS (Philippe D'ORLÉANS.— kontu). [L]

ORLÉANS (Philippe, — dükü), Louis XIII ile Anne d'Autriche'in ikinci oğlu (Saint-Germain-en-Laye 1640-Saint-Cloud 1701). Gaston d'Orléans'ın ölümüne (1660) kadar Anjou düküydü. 1643'ten sonra Monsieur unvanını aldı. Her zaman mücevher takınır, kokular sürünür, bazı kişilerle (Lorraine şövalyesiyle olduğu gibi) şüpheli ilişkiler kurardı. Kassel savaşını kazandıktan sonra (1677), siyasî alanda hiç bir rol oynamadı. İngiltere prensesi Henriette (öl. 1671) ile evlendi (1661), ondan dört çocuğu oldu (bunların yalnız ikisi yaşadı), sonra Pfalz prensesi Charlotte Elisabeth ile evlendi (1671). Bu evlilikten de, sonradan naip olan Philippe ile Elisabeth Charlotte (1676-1744) dünyaya geldi. (L)

ORLÉANS (Philippe, — dükü) [Saint-Cloud 1674-Versailles 1723], Fransa kral naibi (2 eylül 1715-22 şubat 1723). Philippe ile Pfalz prensesi Charlotte-Elisabeth'in oğlu; 1692'de Louis XIV'ün Madame de Montespan'dan dünyaya gelen kızlarından Matmazel de Blois ile evlendi. İyi bir generaldi; Neerwinden'de (1693), İtalya'da (1706) ve İspanya'da (1707-1708) yararlık gösterdi, fakat Felipe V'e karşı entrikalar çevirdi; bu yüzden Louis XIV vasiyetnamesinde, ona sadece fahrî bir görev olan, Naiplik meclisi başkanlığını verdi. Böylece asıl iktidar, kralın sonra evlât olarak tanıdığı evlilik dışı oğlu Maine düküne kaldı. Kralın ölümünden hemen sonra, Orléans dükü bu vasiyetnameyi Paris parlamentosunda iptal ettirdi (2 eylül 1715); buna karşılık olarak parlamentoya, krallık kanun ve fermanlarını tenkit hakkını tanıdı. Bu tedbir, monarşiyi 1789'a kadar felce uğrattı. Naip, zeki, cesur, iyi kalpli ve nazik bir insandı. Birtakım reformlar yapmak gereğini duymuş olmalıydı. Kendini göreneklerinin etkisinden kurtarmıştı, fakat bir işi sonuna kadar götürecek gücü ve çalışma isteği yoktu. Kaygısız, tembel bir insandı; bütün zekâsını, Madame de Maintenon'un yaşattığı ağırbaşlı hayattan bıkan sarayın ve özellikle gününü gün etmekten başka şey düşünmeyen kibar hovardalar takımının dalıp gittiği zevk ve sefa âlemlerinde kullanıyordu. O çağın dinî duygularında görülen tavsama da, Naiplik dönemindeki ahlâkî tepkinin uzantısı olarak devam etti. Bu konuda kayıtsız kalan naip, jansenius'çuların da peşini bıraktı. Öte yandan aristokrasi, bir tepki olarak, asıl idare yetkisini yüksek soylular sınıfının eline bırakmak istiyordu. Naip, bakanlık görevlerini, büyük senyörlerin yer aldığı meclislere devretti. Fakat, bu meclislerin başarılı olamayacağı anlaşılınca, deniz kuvvetleriyle ilgili meclis dışında, öbür meclisler kaldırıldı ve bakanlıklar yeniden kuruldu. Maliyeyi düzeltmek için naip Law* sistemini (1716-1720) uyguladı; birçok kişinin iflâsına yol açan ve uzun bir süre için Fransa'da devlet bankası düşüncesini bir kenara iten bu sistem, gene de kamu borçlarının bir kısmının ödenmesini ve ticaret hayatının canlanmasını sağladı. Naibin güttüğü dış siyaset, Louis XIV'ün siyasetinin tam karşıtıydı; Louis XIV'ün boşalan tahtına göz diken rakipleri Felipe V ve Maine düküne karşı Orléans dükü, rahip Dubois'nın etkisi ile, İngiltere tahtındaki yeri (aynı kendisininki gibi) sağlama bağlanmamış olan Hannover hanedanıyle ittifak yaptı (Birleşik Eyaletler'in de katılmasıyla kurulan La Haye Üçlü ittifakı [1717]). İspanya, Cellamare*nin hazırladığı komplo ile naibi devirmek istediyse de başaramadı (1718). Bunun sonucu olarak çıkan savaşta Dörtlü ittifaka (İngiltere, Birleşik Eyaletler, imparator ve Fransa) yenilen Felipe V, Fransa ile birleşmek zorunda kaldı. Louis XV reşit ilân edildikten (şubat 1723) sonra da, Orléans dükü, önce, başbakanlığa getirilen Dubois (1722) aracılığıyla, sonra da bu görevi kendisi yüklenerek, tek başına bütün devlet işlerini yürüttü. Sefahat hayatı yüzünden çabuk yıprandı ve kırk dokuz yaşında öldü. (L)

ORLÉANS (Philippe, — dükü), Paris kontu Philippe'in oğlu (Twickenham 1869-Palermo 1926). Sürgün kanununun kaldırılmasından (1871) sonra Fransa'da büyüdü (1871-1886); 23 haziran 1886 kanunuyle yeniden sürüldü ve İngiltere'ye yerleşti. Yirmi bir yaşında Paris Askerlik şubesine başvurdu; bu durum kralcı gösterilere yol açtı (1890). Tutuklandı, mahkûm edildi; kısa bir süre sonra bağışlandı ve dünya gezisine çıktı. Babasının ölümü (1894) üzerine, taht üstünde hak iddia etti; 1898'de Dreyfus davası, ocak 1900'de de kamuoyuna açıklanan mektuplar dolayısıyle adını duyurdu. 1914'te resmî bir görev isteğinde bulunduysa da, isteği kabul olunmadı. 1896'da Avusturya arşidüşesi Maria Dorothea ile evlenmişti; çocuğu olmadığından, haklarını akrabası, Guise dükü Jean'a bıraktı. (L)

ORLEANS adası, Saint-Laurent ırmağında ada, Quebec (Kanada) yakınında; 4 349 nüf. Meyve yetiştiriciliği (çilek, elma ve erik). [L]

ORLÉANS aileleri. Capet'lerin dört Orléans sülâlesi vardır: birincisi Philippe VI ile Jeanne de Bourgogne'un beşinci oğlu Philippe I ile başlar ve son bulur. Philippe I, Valois kontluğunu ve Orléans düklüğünü has olarak aldıysa da (1344), çocuk bırakmadan öldü. İkinci sülâle Charles VI'nın kardeşi Fransa kralı Louis I (öl. 1407) tarafından kuruldu. Bu sülâle iki kola ayrıldı: Louis XII ile tahta geçen (1498) Orléans kolu ve François I (bk. VALOIS) ile krallığa sahip olan Angoulême kolu. Üçüncü Orléans sülâlesini Louis XIII'ün kardeşi Gaston (öl. 1550) temsil etti. Dördüncüsü ise Louis XIV'ün kardeşi Philippe (I) [öl. 1701] ile başlar. Kral Louis-Philippe I bu sülâledendir. Bk. BOURBON HANEDANI. (L)

ORLEANS'CI i. (fr. *orléaniste*'ten). Orléans ailesi prenslerinden yana olan kimse. ◆ Sıf. Orléans'cılık ile ilgili: *Orléans'cı parti.*
— ANSİKL. *Orléans'cı parti* 1830'da ortaya çıktı; amacı Louis-Philippe'in tahta çıkışını hazırlamaktı. Temmuz monarşisi sırasında ve 1836'dan sonra bölünmelere uğrayan orléans'cılar, 1848 ihtilâli ertesi Kurucu mecliste 190, Millet meclisinde 200 sandalye kazandılar. Chambord kontuna karşı Louis-Napoléon'u desteklediler. 1871 Meclisinde partinin 200 temsilcisi yer aldı, ama lider Thiers, altmış taraftarıyle birlikte cumhuriyetçiler safına geçti. Restorasyon'un başarısızlığını orléans'cılar hazırladı (1873). Sayıları 1876 Meclisinde 40'a, 1877'de 11'e indi; Chambord'un ölümünden (1883) sonra ise hiç etkileri kalmadı. Kralcı muhafazakârların çoğu gibi, orleans'cıların çoğunluğu da, 1892'de, cumhuriyete bağlandı. (L)

Philippe, **ORLÉANS** dükü fransa naip'i, J.-L. Lemoyne'un eseri Versailles müzesi, Paris

Antoine (1824-1890), Montpensier dükü (1830-1890), İspanya infante'si 1846'da İspanya kralı Fernando VII'nin kızı Luisa (öl. 1897) ile evlendi

Bk. BOURBON - İSPANYA

İsabel (1848 - 1919), Montpensier düşesi (1890 - 1919), [unvanı, yeğeni Ferdinand'a geçti], İspanya infanta'sı, 1864'te Paris kontu Philippe (öl. 1894) ile evlendi

Maria de las Mercedes (1860 - 1878), 1878'de İspanya kralı Alfonso XII (öl. 1885) ile evlendi

Antonio (1866 - 1930), Galliera dükü, İspanya infante'si, 1886'da İspanya kralı Francesco'nun kızı Eulalia ile evlendi, 2 çocuğu oldu

ORLÉANS ve BOURBON hanedanının İspanya kolu

Alfonso (doğ. 1886), İspanya infante'si, 1909'da Saksonya - Coburg - Gotha dükü Alfred'in kızı Beatriz ile evlendi

Luis Fernando (doğ. 1888), Montpensier dükü (1919 - 1924), 1930'da Marie Say ile evlendi

Alvaro (doğ. 1910), hanedanın yasalarına aykırı olarak Carla Delfino ile evlendi

Alonso (doğ. 1912)

Ataulfo (doğ. 1913)

önceki sayfanın devamı ●

ORLÉANS - BRAGANÇA hanedanının Brezilya kolu

Gaston (1842 - 1922), Eu kontu

Pedro d'Alcantara (1875 - 1940), 1908'de Dobrzenicz kontu Jan Dobrzensky'nin kızı İsabel (öl. 1951) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Luis (1878 - 1920), 1908'de Caserta kontu, Bourbon - Sicilya prensi Alfonso'nun kızı Maria Pia ile evlendi

Antonio (1881 - 1918) hiç evlenmedi

İsabelle (doğ. 1911), 1931'de Paris kontu Henri ile evlendi

Pedro (doğ. 1909)

Luis (1911 - 1931)

Pia Maria (doğ. 1913)

önceki sayfanın devamı ● ●

ORLÉANS - ALENÇON

Ferdinand (1844 - 1910), Alençon dükü

Louise (1869 - 1933), 1891'de Bavyera prensi Alfons (öl. 1933) ile evlendi

Emmanuel (1872 - 1931), Vendôme ve Alençon dükü, 1896'da Flandre kontu Philippe'in kızı Henriette (öl. 1948) ile evlendi

Marie - Louise (doğ. 1896), 1° 1916'da Bourbon - Sicilya prensi Filippo (1926'da ayrıldı) ve 2° 1928'de Walter Kingsland ile evlendi

Sophie (1898 - 1928)

Geneviève (doğ. 1901), 1923'te Chaponay kontu Antoine (öl. 1956) ile evlendi

Charles Philippe (doğ. 1905), Nemours dükü, 1928'de Marguerite Watson ile evlendi

Foto. LAROUSSE

ORLÉANS'CILIK i. (fr. *orléanisme*'den). Fransa tahtına Orléans ailesinden bir prensin çıkmasını isteyenlerin görüşü. || *Teşm. yol.* Halkoyuna dayanan ve kurulu düzeni değiştirmeksizin iktisadî gelişmeyi amaç edinen meşrutî bir monarşiden yana olanların siyasî tutumu.

— ANSİKL. *Orléans'cılık*, Orléans ailesinin iktidar hırsından ve Bourbon ailesiyle rekabetinden doğdu. Orléans ailesi bu yüzden XVIII. yy.da İspanya'daki Bourbon iktidarına karşı oldu; bu yüzden Fransa'da Louis XIV'ün mutlak monarşisine karşı bir tutumu benimsedi. Ailenin muhalefeti, Louis XV ve Louis XVI iktidarları devrinde daha da şiddetlendi. Bu muhalefetin esası, halkı temsil eden ve verasete dayanmayan seçkinler yönetimi fikrinin geliştirilmesiydi. Bu hedefte Orléans ailesiyle iş dünyasının çıkarları birleşiyordu. Nitekim burjuva sınıfı Louis-Philippe'i tahta Fransa kralı olarak değil, Fransızların kralı olarak çağırdı. On sekiz yıllık bir iktidardan (1830-1848) ve iktisadî kalkınmadan sonra, Orléans'cılık tekrar muhalefete dönmek zorunda kaldı. Giderek büsbütün kurulu düzenin ve iş âleminin temsilcisi durumuna geldi. 1870 Ertesi, meclisteki çoğunluğuna rağmen (1871-1875), meşruiyetçilerin engellemesi sonucu iktidara gelemeyen Orléans'cılar, 1883'ten sonra meşruiyetçilerle birleştiler. (L)

Grigoriy ORLOV
Th. Rotokoff'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

ORLÉANSVİLLE, bugün **El-Asnam,** Cezayir'de şehir, El-Asnam (esk. Orléansville) idare bölgesi ve çevresinin merkezi, Şelif ovasında; 44 650 nüf. Şehir 1843'te, Bugeaud tarafından Romalıların *Castellum Tingitanum*'unun yerinde kuruldu. Burada bulunan 324'ten kalma büyük hıristiyan bazilikası Kuzey Afrika'nın bilinen en eski kilisesidir. Vad Fodda barajı ile sulanan Orléansville'in dolaylarında turunçgiller ve tahıl yetiştirilir. 9-10 Eylül 1954'teki deprem sırasında 1 500 kadar kişi ölmüştür.

— *İdare çevresi*, 176 319 nüf. (L)

ORLÉANSVİLLE idare bölgesi, bugün **El-Asnam idare bölgesi,** Cezayir'de idare bölgesi; 12 257 km²; 693 000 nüf. (km² ye 56 kişi). Merkezi, *Orléansville* (bugün *El-Asman*) idare çevresi (*Orléansville* [bugün *El- Asnam*], *Şerşel, Ayn Defla* [Duperré], *Miliana, Tenes, Tenietel-Haad*) vardır. Denizin kenarında, Dahar ve Miliana kütlesinin sırtlarında ağaç yetiştiriciliğiyle geçinen oldukça yoksul köylüler yaşar. Tersine, güneyde kısmen sulanan Şelif ovalarında tarım verimlidir; bu ovalar büyük ölçüde tahıl üretilen bir bölgeden (Sersu). halkı çok yoksul olan Varsenis kütlesiyle (1 985 m) ayrılır. (L)

ORLEY (VAN). Bk. VAN ORLEY.

ORLİCH BOLMARİCH (Francisco José), kostarikalı siyaset adamı (doğ. 1908). Figueres'in kurduğu Millî Kurtuluş partisi üyesi ve 1962-1966 arasında cumhurbaşkanı oldu. (L)

ORLİÇKE HORY, alm. **Adlergebirge,** Çekoslovakya'da kütle, Klodzko havzasını (Polonya) Bohemya'dan ayırır; 1 144 m. (L)

ORLİK, Çekoslovakya'da Vltava vâdisinde (Güney Bohemya bölgesi) yer, Pisek'in kuzeyinde. Schwarzenberg'ler şatosu. Vltava üzerinde 50 km uzunluğunda bir hazne meydana getiren baraj. (L)

ORLİK (Filipp) [1672-1742], Mazepa'nın çek asıllı yardımcısı ve halefi. Poltava'dan (1709) sonra, Karl XII ile birleşti ve Mazepa ile Türkiye'ye kaçtı. Mazepa'nın ölümü üzerine Ukrayna hetmanlığına getirildi (1710). İsveç kralının Ukrayna üstünde sürekli himayesini kuran antlaşmalar imzaladı. İsveç'ten veya Türkiye'den, Zaporog Kazaklarını ayaklandırmayı deneyerek, Rusya'ya karşı devamlı entrikalar düzenledi. (L)

Orlof veya **Orlov atı,** rus binek atı ırkı; Rusya'da; XVIII. yy.ın sonlarına doğru Aleksey Fiyodoroviç *Orlov* tarafından çeşitli çaprazlamalar sonucunda elde edilmiştir. (L)

Orlof veya **Orlov tavuğu,** büyük boylu rus tavuk ırkı; eti lezzetli olduğu için piliç elde etmek üzere çaprazlamaya elverişli mükemmel bir tavuktur. (L)

ORLON i. (tes. edil. ad). Poliakrilonitrilden yapılmış sentetik elyaf; görünüşü ve ele gelişi ipeğe benzer; içinde hava boşlukları olduğu için ısıyı çok iyi yalıtır. (L)

ORLOV, büyük rus ailesi. Başlıca temsilcileri: GRİGORİY GRİGORYEVİÇ (1734 - Moskova 1783), basit bir emir subayıyken, büyük düşes Yekaterina ile çar Pyotr III'ün tutuklanmasını hazırladı. Katerina II'nin gözdesi olarak önemli görevler aldı (topçu ve mühendis sınıfının yönetimi). Foksan'da osmanlı - rus barış görüşmelerine katıldı (1772). Kırım'a bağımsızlık verilmesini, Yenikale ile Kerç'in Rusya'ya bırakılmasını, eski Boğdan voyvodası Gika'nın (Ghika) veraset yoluyle voyvoda tayinini, rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşmasını istediğinden, görüşmeler kesildi. Boşboğazlığı ve kibirliliği yüzünden gözden düşerek yerini Potemkin'e kaptırdı; — kardeşi ALEKSEY GRİGORYEVİÇ (Novgorod 1737 - Moskova 1807), Pyotr III'ün öldürülmesinde ve Katerina II'nin tahta çıkmasında rol oynadı (1762). 1768-1774 Osmanlı - Rus savaşında Akdeniz'deki rus donanması kumandanlığına getirildi. Mora'da Manyalıları ayaklandırdı. Rus donanmasındaki ingiliz amirallerinin (Elfinston ve Greig) yardımıyle Çeşme limanında bulunan osmanlı donanmasını yaktı (1770). Katerina kendisine *Çeşmenskiy* (Çeşmeli) adını verdi. Limni kalesini kuşattı, fakat alamadı. Osmanlı imparatorluğuna karşı isyan eden Zahir Ömer ve Bulutkaptan Ali Beye yardım için Suriye ve Mısır'a donanmalar gönderdi. Sporad adalarını işgal etti (bk. ORLOF ATI, ORLOF TAVUĞU); — ALEKSEY FYODOROVİÇ (Moskova 1786 - Petersburg 1861), İstanbul elçiliği yaptı ve Osmanlılarla Hünkâriskelesi antlaşmasını (1833) imzaladı. Paris antlaşmasında (1856) rus delegasyonunu yönetti. Aleksandr II onu prens yaptı. (L)

ORLOVA, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Ostrava'nın doğusunda; 20 200 nüf. (L)

ORLOVA (Şana), rus kadın heykeltıraş (Konstantinovka, Ukrayna 1888), 1926'da fransız uyruğuna geçti. 1911'de Paris'e yerleşti. Gerçeği temel alarak dolubiçimleri biraraya getirdi. Eserlerinde ayrıntılar, kompozisyonun genel ritmi içinde kaybolur. Şana Orlova her çeşit maddeyle çalıştı: ahşap (*Lucien Vogel*, 1922); çimento (*Per Krohg*, 1924); bakır (*Widhopff*, 1924); mermer (*Madam Farr*, 1925); taş (*Mlle. E. Chase*, 1925). Eserleri Paris Art Moderne müzesinde, Grenoble ve Tel-Aviv müzelerindedir. (L)

ORLY, Fransa'da Val de Marne idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in güney banliyösünde, *Orly havaalanı*'nın kuzeydoğusunda; 18 469 nüf. Kilise (XII. yy.dan kalma sahın; rönesans üslûbunda koro yeri). [L]

Orly havalimanı, Fransa'da Paris bölgesinin başlıca havaalanı. Birinci Dünya savaşı sonunda Paris'in 12 km güneyinde kurulan bu alan, önce askerî idi. Sonra bir pilot okulu ve bir hava turizm merkezi kuruldu. 1949'da Paris havalimanı yöneticileri tarafından milletlerarası bir ticaret havaalanı haline getirildi. İkinci doğu-batı pistinin tamamlanmasından sonra havaalanı binası, ikinci bir hareket salonu yapılmasıyle genişledi ve yılda 9 milyon yolcuyu ağırlayacak hale geldi. Yakınında milletlerarası bir otel yapıldı. Havaalanı binasının yanında yeni bir bina inşa edildi. Buna *Batı Orly*, eskisine *Güney Orly* adı verildi. 1971'de yıllık kapasitesi yılda 3 milyon yolcuyu buldu. Yakın menzilli uçuşlara ayrılan yeni binanın kuruluşu çok basittir. Yolcular yeraltı garajları sayesinde, çok kısa bir yoldan uçaklara ulaşırlar. Orly'den 1967 yılında 7 milyon yolcu geçmiştir. (L)

Orly havalimanı

ORMAN i. Ağaçlarla örtülü geniş alan; bu ağaçların tümü: *Orman yurdun öz evlâdı / Ormansız yok dünya tadı* (Âşık Veysel). *Orman bekçisi.*

— ÇEŞ. DEY. *Orman gibi*, saç, kaş v.b. gürlüğünü anlatmak için söylenir. || *Orman* (veya *dağ*) *kanunu*. Bk. KANUN. || *Orman kibarı. Halk dili.* Ayı. || *Orman taşlamak*, bir kimsenin düşüncesini dolaylı olarak öğrenmeğe çalışmak, fikrini yoklamak. ||

Foto. LAROUSSE

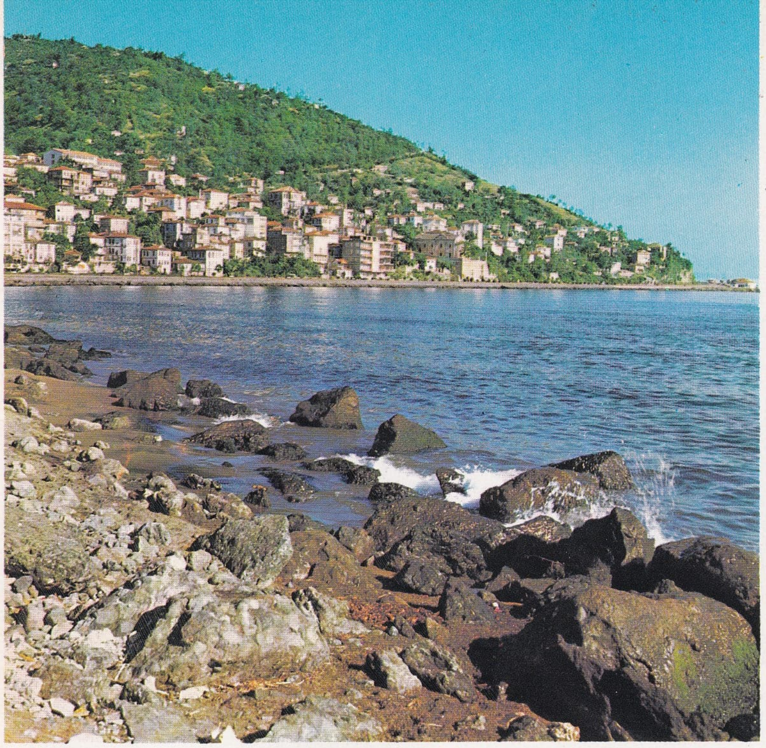

sahilde eski ve yeni evler

genel görünüş

Atatürk parkı

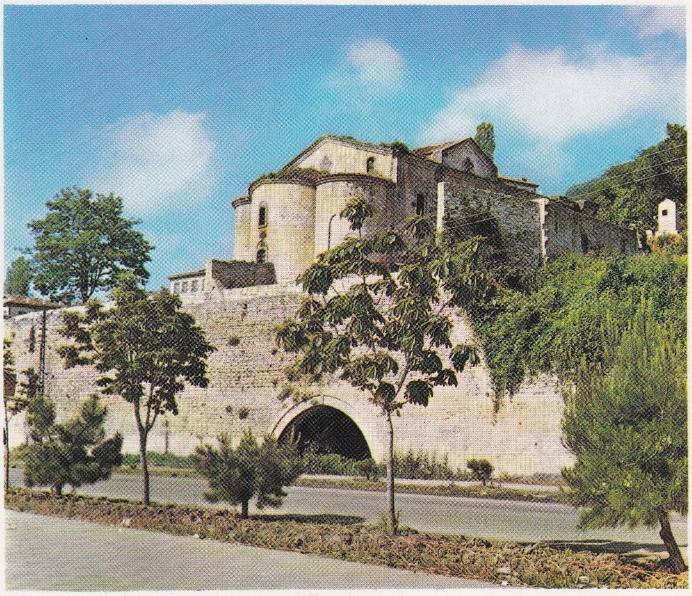

eski bir kilise

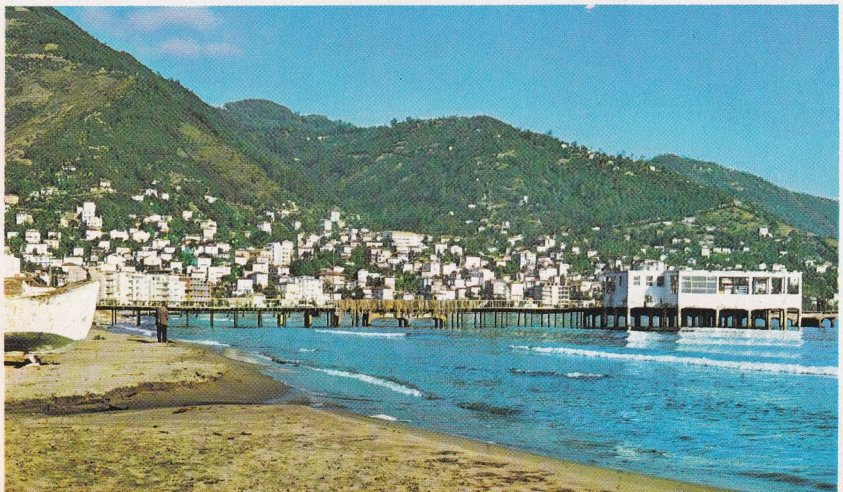

genel görünüş

ORDU

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kızılağaç

huş

bodur meşe

ORMANCILIK

kestane

Foto. N. Erktiç (MEYDAN)

dişbudak

◀ulu meşe

yeşil meşe ▶

akçaağaç

ceviz

kayın

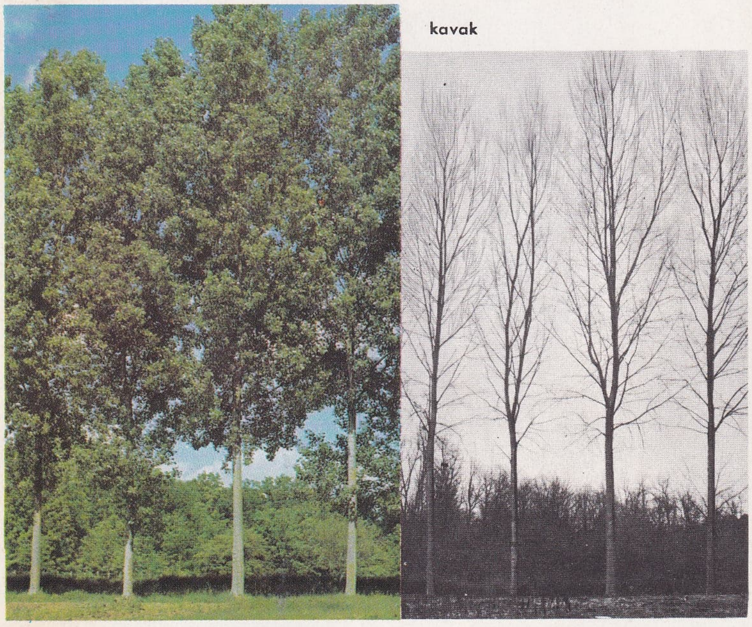

kavak

karakavak

gürgen

◀hollanda kavağı

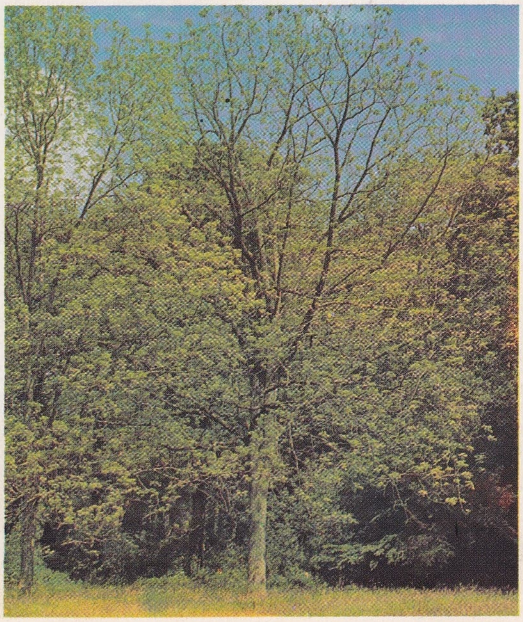

amerika cevizi▶

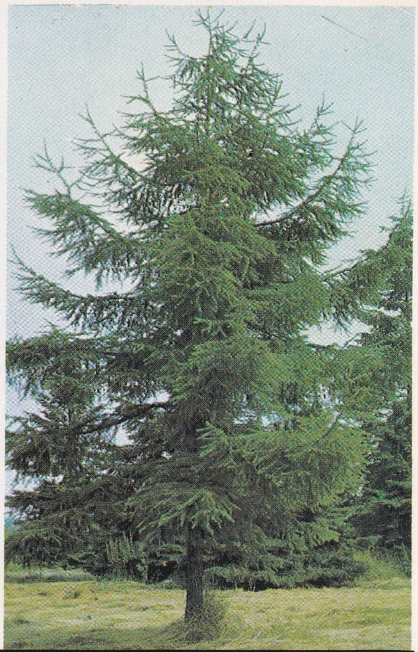

▲ ladin ▼ sarıçam ▼ avusturya karaçamı ▲ douglas çamı ▲ karaçam

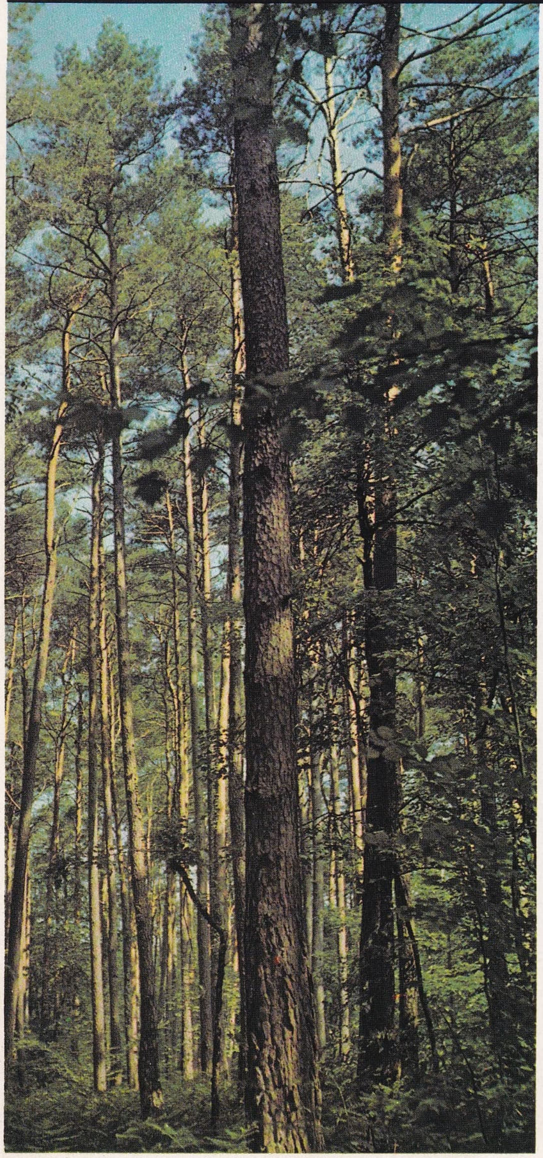

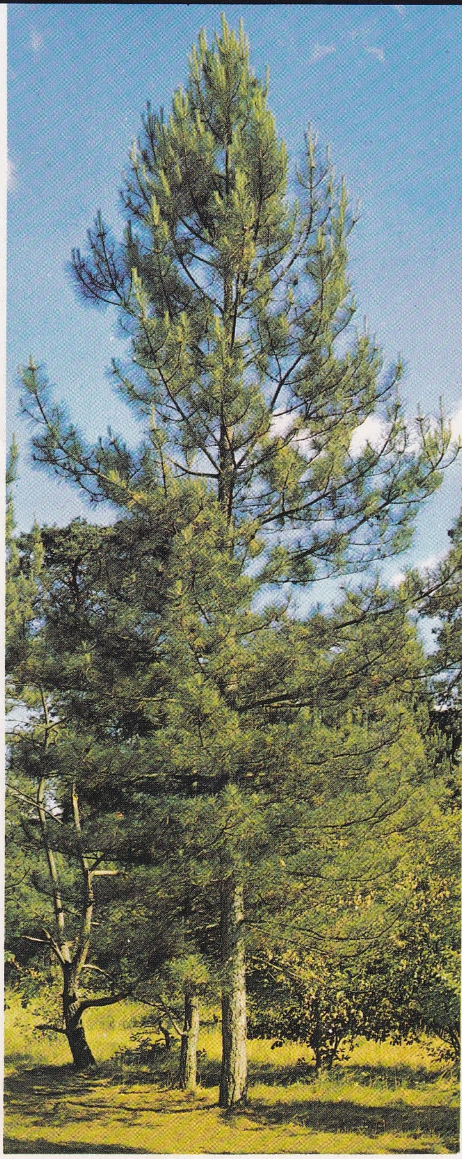

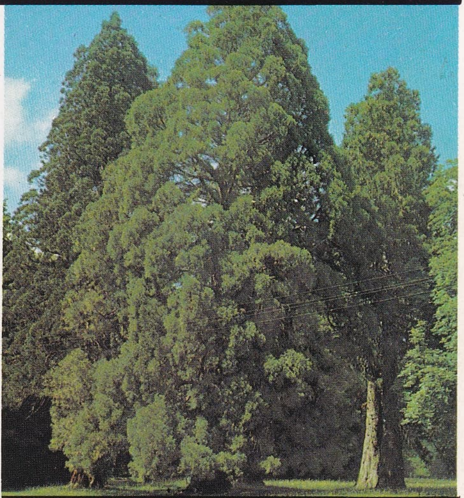

▲ sekoya ▼ şahil çamı

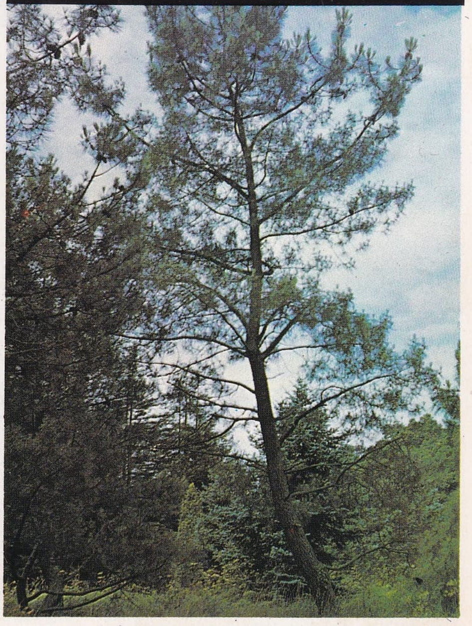

Balta girmemiş orman. Bk. BALTA.

— Biyocoğ. Bk. ANSİKL.

— Coğ. Bk. ANSİKL. || *Orman şeridi*, toprak aşındırması tehdidi altındaki bölgelerde ve özellikle S.S.C.B.'de, rüzgârın zararlı etkileriyle mücadele etmek için meydana getirilen çeşitli enlilikte ağaçlandırma kuşağı.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Orman kebabı*. Bk. KEBAP.

— Ormanc. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Orman horozu*. Bk. HOROZ. || *Orman tırmaşık kuşu*. Bk. TIRMAŞIKKUŞU.

— ANSİKL. Biyocoğ. *Orman*'da ağaçlar, asalaklar, konuk bitkiler, sarmaşıcı bitkiler, otlar, ağaççıklar, mantarlar hep birarada yaşar. Ormanı meydana getiren ağaç türleri enlemlere göre değişir. Her orman tipi karmaşık bir bitkiler topluluğudur. Bu karmaşıklık, iklim, toprak, toprakaltı, favna, insanın müdahalesi gibi etkenlere bağlıdır.

Ağaç, toprakta ancak bol miktarda su bulursa gelişebilir. Suyun yeterli olmadığı yerlerde orman yetişmez. Sıcak bölgelerdeki susuz çöllerde, ılıman bölgelerdeki çöllerde, kutup bölgelerinde ağaç bitmez. Topraktaki suyun, havadaki rutubetin bolluğu, bu sayede yağan yağmurlar, görünmez şekilde yoğunlaşarak toprağa geçen ve önemli miktarı bulan su gibi etkenler bazı enlemlerde dünyanın az veya çok devamlı şeritler halinde ormanlarla çevrilmesini sağlar; insan müdahalesi olmasa bu bölgeler çok daha geniş olurdu.

Enlem derecesi, kara iklimi gibi değişiklikler tropikal ormanların ve dönence dışı ormanların çeşitliliğini meydana getirir. Balta girmemiş ekvator ormanları ağaç türlerinin çokluğuyle dikkati çeker; ayrıca bu türler dağınık bulunur ve hiç bir zaman) hattâ büyük bir orman bölgesi içinde bile homogen bir kitle meydana getirmez. Bitkiler bol ve gürdür. Bir kısım ağaçların boyları 50 m'yi bulur ve tepeleri alt kattaki ağaçların (20-25 m) üstüne çıkar. Sarmaşıcı bitkiler çok sıktır. Işık azlığı yüzünden alt katın ağaçları az gelişmiştir. Ekvator ormanı her zaman yeşildir; çeşitli türlerin, hattâ aynı türün ağaçları bitkisel hayat bakımından orta meridyen bölgelerinde olduğu gibi yalnız iklime bağlı değildir; yan yana iki ağaç bile yapraklarını beraber dökmez. Ekvator ormanları yılda en az 1 500 mm yağış ister; kurak devrenin üç ayı geçmemesi gerekir. Kuraklık arttıkça, orman topluluklarının tabiatı değişir. Bitkisel büyümedeki gürlük azalır ve orman genel büyüme temposuna girer. Dönence dışı ormanlar meridyenlere göre değişir: yazları kısa, kışları sert ve uzun bölgelerin ormanı taygadır. Dönence dışı bölgelerde bundan başka kışın yapraklarını döken ılıman ormanlar ve Akdeniz ormanları vardır.

Ilıman orman ağaçlarının tepeleri de aralıksız bir örtü gibi uzanır, ama ışığı geçirir, onun için alt kat bitkileri (ağaçsılar, çalılar, otsu bitkiler) büyük gelişme gösterir. Bazı türler bu ormanlarda geniş alanlar kaplar ve bitki örtüsünün temelini teşkil eder. Bitkilerin bu tek çeşitliliği ılıman ormanların çok daha ekonomik şartlarla işletilmesini sağlar. Kayın ağacı, kışları yumuşak, yazları ılık ve nemli bölgelerde hâkimdir. Ilıman bölgenin diğer kısımları belirli şartlara uymuş çeşitli meşe türleriyle kaplıdır.

Akdeniz ormanı kışın soğuğuna, yazın kurağına dayanabilen küçük, çelimsiz ağaçlardan meydana gelir; alt katı genellikle sarılgan ve kurağa dayanıklı bitkiler kaplar. Akdeniz ormanlarının en nemli kısmını, yaprağını döken meşe türleri (tüylü meşe) ile yaprağını dökmeyen türler (yeşil meşe, mantar meşesi), daha az rutubetli kısımlarını ise yeşil meşe, halep çamı ve tuya teşkil eder. Kıtaların doğu ile batı kısımları arasındaki iklim farkları yüzünden çin ormanları, akdeniz ormanlarıyle aynı enlem derecesinde olmasına rağmen, tamamen değişik bir bitki örtüsü gösterir; ağaçlar çok sert kışlara, çok nemli yazlara dayanmak zorundadır. Türler birbiriyle olağanüstü karışmış durumdadır: yaprağını döken meşeler, taygadakilere benzeyen çam çeşitleri, kamelya ve manolyalar biraradadır.

Orly havalimanı uçak parkı

— Coğ. Batı Avrupa'da orman, tarla açmalar yüzünden büyük kayıplara uğramıştır; şimdi ancak dağlık bölgelerde, devlet arazisinde veya büyük özel malikânelerde, av sahalarında kalmıştır. Bununla beraber XIX. yy.dan beri kıra doğru yapılan göçler sonucu, gerek terk edilmiş arazinin değerlendirilmesi, gerek işletilmesi ve güç arazinin erozyondan korunması amacıyle bazı bölgeler yeniden ağaçlandırılmıştır. Kuzey bölgelerin (Kanada, İskandinavya, Rusya) ormanları dünyanın en ıssız yerleri arasındadır. Buralarda kış uzundur; orman toprakları podzol tipinde genellikle fakir, çok nemli ve fazla asitlidir, yüzeyleri aşınmıştır; zıraat için elverişsizdir. Tarla açmak son derece zordur; kesilen ağaçlar ateşe verilir ve külleri kısa bir müddet için toprak gibi işlenir. Bazı bölgelerde toplama ağaç ürünleri önemli bir gelir kaynağıdır (çeşitli yemişler, çam fıstıkları, Kanada'da akçaağaç şekeri, Rusya'da ekşi kayın besisuyu). Av, temel gelir kaynağıdır; kürk ticareti büyük bir hacme varır. Kuzey bölgelerde en elverişli ulaşım yolu sudur.

XX. yy.dan beri orman bölgeleri dünya ekonomisinde önemli yer kazandı. Büyük sanayi memleketlerinin kereste ihtiyacı çok arttı: eşya, kontrplak yapımı, kimya sanayii, demiryolu traversi, maden direği ve kâğıt sanayii büyük miktarlarda kereste gerektirir. Bu yüzden ormanlar yoğun bir şekilde işletilir. Makinelerle kesilen ağaçlar büyük kütleler halinde nehirler üzerinde taşınır. Büyük lızar ve küspe fabrikalarının çevresinde önemli şehirler doğmuştur.

Dünyada ikinci büyük orman topluluğu ekvator kuşağındadır. Amazon bölgesi hariç bu bölge ormanları nüfus bakımından bir öncekilere göre daha yoğundur. Tropiklerarası bölgede yaşayan insanlar avcılıkla, toplayıcılıkla ve zıraatla yaşar; bunlar özellikle manyok, patates, ignam ve taros gibi yumrulu bitkiler ekerler. Çeşitli bölgelerde zıraat usulleri birbirine benzer; yıkılıp açılmış sahalara ekim yapılır: ağaçlar gövde ortasından çepeçevre bir kabuk tabakası kaldırılıp öldürüldükten sonra, orman yakılır. Tohum, yerde yatan kömürleşmiş ağaç gövdeleri arasındaki küllerin içine ekilir. Lateritli toprağın fakirliği, orman tahrip edildikten sonra ortaya çıkan yıkanma ve aşınma gibi sebeplerle, açılan tarla, bir iki sene ekildikten sonra terk edilir; onun için bu ormanlarda oturanlar sayıca az da olsalar, geçinmek için geniş araziye muhtaçtır. Orman kaynaklarının işletilmesi önce ağaç kesimi ve değerli kereste (abanoz, akaju, tek, okume) ticaretiyle başlamıştır; bu keresteler ince marangozluk veya kontrplak yapımı için aranır. Bu ormanlardaki ağaçlar arasından bir kısım türler seçilmiş, önce ürün toplama yoluyle değerlendirilmiş, sonra az çok muhafaza edilen bir kısım orman yanında koruluklar halinde yetiştirilmiştir: kakao ağacı, kauçuk ağacı ve yağ palmiyesi bunlardandır. En çok Afrika ve Asya'da kurulan bu ağaçlıklar, çeşitli bölgelerde önemli nüfus değişmeleri meydana getirmiştir. Ormanlar dışındaki insan toplulukları kurulan bu ağaçlıklar bölgesine gelip yerleşmişlerdir.

— Huk. Bir ülkenin tabiî şartlarını, jeolojik ve iktisadî durumunu yakından ilgilendirdiği için *orman*'lar, genellikle ayrı bir düzenlemeye bağlanmıştır. Ormanın, medenî hukuk bakımından da özel bir niteliği vardır. Bir ormandan yararlanma, ormanı meydana getiren ağaçların tüketilmesiyle mümkün olur; fakat, teknik esaslara uyulmazsa, ormanlar azalır ve bu durum, toprak kaymalarına, iklim şartlarının bozulmasına sebep olur. Bu bakımdan, orman kime ait olursa olsun, ormanın gözetim ve denetimi, orman zabıtası kurulması, bir kamu hizmetinin şartlarına uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Ormanların önemi ve gerektirdiği hizmetlerin bu niteliği, idare hukukçularından birçoğunun ormanları kamu emlâkinden saymasına yol açmıştır. Ormanların önemi, Anayasa tarafından da belirtilmiş, bir anayasada az rastlanacak ayrıntılı hükümler konulmasına sebep olmuştur. Oysa, 1924 Anayasasında, orman konusunda ayrı bir hüküm yoktu. 1961 Anayasası, tabiî servetler arasında ormanların özel bir yeri bulunduğu görüşünden hareket ederek, devlete bazı temel görevler vermiştir (md. 131): devlet, ormanların korunması ve ormanlık sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır; bütün ormanların gözetimi devlete aittir. Ormanların özel kişiler elinde bulundurulması mümkün olmakla birlikte, ormanlar üstünde mülkiyet hakkının karmaşık niteliği ve özelliği göz önünde tutulmuş, kime ait olursa olsun, devlete mutlak bir gözetim hakkı (idarî zabıta yetkisi) tanınmıştır. Devlet ormanları ise, Anayasada daha da etkili bir biçimde düzenlenmiştir. Buna göre, devlet ormanları, kanuna göre devletçe yönetilir ve işletilir. Devlet ormanlarının mülkiyeti, yönetimi ve işletilmesi özel kişilere devredilemez. Bu ormanlar zamanaşımıyle mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz. Bu hükümler kar-

Orly havalimanı pistlerin planı

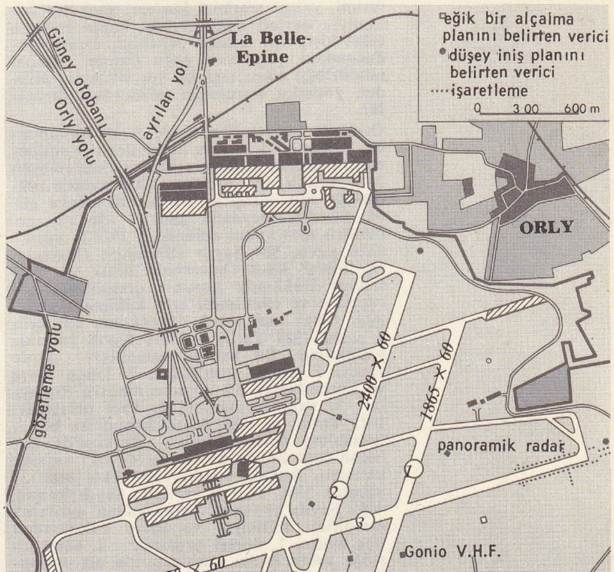

Foto. LAROUSSE

şısında, bir ormanın işletilmesinin, işletme imtiyazı sözleşmesiyle özel şirketlere verilmesi de mümkün değildir; tahsis yönünün değiştirilmesi de söz konusu olamaz (bk. KAMU *emlâki*). Anayasa, yanan ormanların bile, orman niteliğini kaybetmiş sayılamayacağını belirtir: «böyle ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir ve bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz». Böylece, ormanların yakılarak başka türlü yararlanmağa imkân vermesi ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Anayasa, ormanlara zarar verebilecek hiç bir faaliyet ve eyleme izin verilemeyeceğini belirterek, özel mülkiyete bağlı ormanlar için kaynağını Anayasada bulan genel bir idarî irtifak koymuştur. Ayrıca, çeşitli orman suçları da, kanunlarda düzenlenmiştir. Bununla birlikte 1961 Anayasasının ilk şeklinde, «orman suçları hakkında genel af çıkarılamaz» şeklindeki son fıkrası (md. 131), 17. IV. 1970 gün ve 1254 Sayılı kanunla yapılan bir değişiklik sonucu kaldırılmıştır. Anayasanın, ormanlar konusunda kabul ettiği esaslardan biri de, «Ormanların içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından, ormanın gözetilmesinde ve işletilmesinde, devletle halkın işbirliği yapmasını sağlayıcı tedbirler ve gereken durumlarda başka yere yerleştirme kanunla düzenlenir» hükmüdür. Anayasa böylece, ormanların korunması açısından, yerleşme hürriyetine özel bir istisna getirmiş, özel ormanlar bakımından da, bir müdahale imkânı daha vermiştir.

Ormanların korunması amacıyle, Anayasa, orman sınırlarında hiç bir daraltma yapılamayacağını belirtir. Yalnız, Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten önce bilim ve teknik bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan, tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar bulunan topraklarla şehir, kasaba veya köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerleri, daraltma yasağının dışında kabul eder. Anayasa, siyasî propagandalar yönünden de bir sınırlama getirmiş ve ormanların tahrip edilmesine yol açan hiç bir siyasî propaganda yapılamayacağını belirtmiştir. Yine Anayasanın, Kamulaştırmaya ilişkin 38. maddesi, ormanların devletleştirilmesi ve yeni orman yetiştirilmesi amaçlarıyle yapılacak kamulaştırmalara da özel bir önem vermiş, taksitle ödemenin sözkonusu olması halinde yirmi yıllık azamî bir ödeme süresi kabul etmiştir. Ormanlar konusundaki anayasa hükümleri içinde yer alan «devlet» terimi, yalnız merkezî idareyi, yani dar anlamıyle devleti değil, bütün kamu hukuku tüzel kişilerini kapsar. Nitekim, orman konusundaki görevlerin çoğu Orman Genel müdürlüğü adını taşıyan, bir «hizmet yerinden yönetim kuruluşu» tarafından yürütülür.

Osmanlı devleti döneminde Arazi kanununda, ormanlar için ayrı hükümler olmadığından, özellikle orman zabıtasını düzenleyen 1870 tarihli bir Orman nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Bu nizamnameye göre, ormanı meydana getiren ağaçlar, zeminden ayrı kabul edilmiştir. 1924'te yürürlüğe giren, 504 Sayılı «Bilumum Ormanların Fennî Usul Dairesinde İdare ve İşletilmesi Hakkında kanun», ormanların korunması ve işletilmesi için hükümler getirmiş, fakat asıl genel düzenleme, ilk defa 8 şubat 1937 Tarih ve 3116 Sayılı kanunla yapılmıştır. Bu kanun, ormanları dörde ayırır: 1. devlet ormanları; 2. kamu idare ve kurumlarına ait umuma mahsus ormanlar; 3. vakıf ormanlar; 4. özel ormanlar. 1945 Tarih ve 4785 Sayılı kanun ise bütün ormanları devletleştirerek, Türkiye'de bulunan özel ormanları, kamu emlâki arasına katmıştı. Ancak, bugün yürürlükte olan 31 ağustos 1956 Tarihli ve 6381 Sayılı kanun, 4785 Sayılı kanunun anlayışından ayrılarak ormanları mülkiyet ve idare bakımından üçe ayırır: 1. devlet ormanları; 2. tüzel kişiliğe sahip kamu kuruluşlarına ait ormanlar; 3. özel ormanlar. Kanunlardaki düzenlemelerde, anayasadan farklı olarak «devlet» terimi, dar anlamıyle kullanılmıştır. Orman kanunu, nitelik ve karakterleri bakımından da, ormanları üçe ayırmaktadır: 1. muhafaza ormanları; 2. millî parklar; 3. istihsal ormanları. İstihsal ormanları, ya devlet tarafından işletilir, veya orman işleri işyerlerindeki veya çevresindeki orman işlerinde çalışan köylülere veya tercihan aralarında köy orman kooperatifi kuranlara işlettirilir. Bu çeşit ormanlarda özel emlâk niteliği görülür.

— Ormanc. Ormanın yararları pek çoktur: fakir toprakların değerini artırır (kereste, kabuk, meyve, hattâ hayvan gibi ürünlerle), iklimi yumuşatır, su rejimini düzenler. Bu sonuncu konu ile ilgili olarak, dağlardaki ağaçların yok edilmesi sonucu geçirilen acı tecrübeler, ormanların ne derece faydalı olduğunu ve ağaçların kaybedilmesi yüzünden bazen ne kadar korkunç kaza ve felâketlerin meydana geldiğini göstermiştir. Bu bakımdan devlet hiç bir yerde ormanların işletilmesine ilgisiz kalamaz. Tüm arazinin yaklaşık olarak onda birini ormanların işgal ettiği Türkiye'de ormancılık konularında herkesin hak ve görevini düzenleyen bir orman kanunu çıkarılmıştır. Orman ürünleri *asıl ürünler* ve *yan ürünler* olarak ikiye ayrılır. Orman işletmesinin esas ürünü kesimdir; kesimin nasıl yapılacağını düzenleyen (ağaçın kesilme şekli, temizlenmesi, boşaltılması) ve aksine davranışlarda para cezası, zarar ziyan tazminini öngören hususları etraflı olarak tespit eden bir yönetmelik vardır.

Yan ürünleri ise özellikle avcılık ve balık avı için alınan bedeller, tesadüfî işletmeler (fırtınadan düşmüş ağaçlar, kaçak kesim, yol boyu yapılan kesimler v.b.), reçine, küçük ürün ve gelirler (çıta, yemiş, tohum, ot, maden filizi, kum, otlak), idarecilik gelirleri, maddî zararlar karşılığı alınan tazminatlar v.b. meydana getirir. Koru ve ormanların kasten yakılması ağır hapisle cezalandırılır. Kastî olmayan yangınlar için kanun, para veya hapis cezası verilmesini öngörür.

● *Türkiye*'nin orman varlığı 18 273 193 hektardır ve ülke yüzölçümünün yüzde 23,4'ünü kaplar. Ormanlar genel olarak altı bölgeye ayrılır; bunların durumu şöyledir:

bölgeler	*orman alanı (hek.) toplam*	*alan oranı (yüzde ile)*	*koru (yüzde ile)*	*baltalık (yüzde ile)*
1. Karadeniz	5 094 525	27,9	58,8	41,2
2. Marmara	1 781 601	9,8	46,4	53,6
3. Ege	2 869 071	15,7	52,9	47,1
4. Akdeniz	4 527 233	24,7	66,1	33,9
5. Doğu Anadolu	2 404 414	13,2	12,9	87,1
6. İç Anadolu	1 596 349	8,7	39,6	60,4
TOPLAM	18 273 193	100,00		

Ormanların 7 194 078 hektarı (yüzde 39) iyi vasıflı, 11 079 115 hektarı (yüzde 61) bozuktur. Bunlar işletme şekillerine göre şöyle dağılır:

işletme şekli		*hektar*	*ormanlık alana göre (yüzde ile)*	*Türkiye'nin yüzölçümüne göre (yüzde ile)*
koru:	a-normal	5 400 285	29,6	6,9
	b-bozuk	4 280 337	23,4	5,5
	TOPLAM	9 680 622	53,00	12,4
baltalık:				
	a-normal	1 793 793	9,8	2,3
	b-bozuk	6 798 778	37,2	8,7
	TOPLAM	8 592 571	47,00	11,3

Türkiye ormanlarında başlıca şu ağaç türlerine rastlanır:

cinsi	*türü*	*hektar*	*ormanlık alanın yüzdesi*	*Türkiye alanının yüzdesi*
İBRELİLER	çam	6 539 065	35,8	
	köknar	1 242 577	6,8	
	ladin	365 464	2,0	
	sedir	639 562	3,5	
	ardıç	639 562	3,5	
	öteki ibreliler	18 273	0,1	
	TOPLAM	9 444 503	51,7	12,1
YAPRAKLILAR				
	meşe	4 170 031	22,8	
	palamut meşesi	219 278	1,2	
	kayın	1 753 221	9,6	
	gürgen	493 376	2,7	
	kestane	255 825	1,4	
	kızılağaç	164 459	0,9	
	kavak	146 186	0,8	
	ıhlamur	91 366	0,5	
	dişbudak	73 093	0,4	
	şimşir	54 820	0,3	
	karaağaç	36 546	0,2	
	akçaağaç	18 273	0,1	
	öteki yapraklılar	91 366	0,5	
	TOPLAM	7 567 840	41,4	9,7
SERT YAPRAKLILAR:				
	pırnal ve kermes meşesi	639 561	3,5	
	makiler	621 289	3,4	
	TOPLAM	1 260 850	6,9	1,6

Ağaç cinslerinin orman bölgelerine dağılışı da şöyledir: 1. Karadeniz bölgesi: doğuda; ladin, köknar, çam, kayın, meşe, gürgen, kızılağaç; batıda; kayın, meşe, gürgen, kestane, ıhlamur, dişbudak, çam, köknar; 2. Marmara bölgesi: meşe, kayın, kestane, gürgen, ıhlamur, dişbudak, çam, köknar; 3. Ege bölgesi: çam, kayın, kestane; 4. Akdeniz bölgesi: çam, sedir, köknar, ardıç, meşe, kavak, kayın, kayacık, kızılağaç; 5. Doğu Anadolu bölgesi: Meşe, kavak, huş, sarıçam, ardıç; 6. İç Anadolu bölgesi: meşe, çam, ardıç.
Genel olarak ormanların yüzde 51,7'sini ibreli, yüzde 48,3'nü de yapraklı ağaçlar meydana getirir:
Türkiye'deki bütün ormanların bağlı olduğu orman başmüdürlükleri ve varlıkları şöyledir:

ORMAN DAĞILIMI (1 000 m^3)

	KORU			BALTALIK	GENEL
başmüdürlük	*ibreli*	*yapraklı*	*toplam*	*yapraklı*	TOPLAM
Adapazarı	2 453	15 664	18 117	4 368	22 485
Amasya	26 012	19 919	45 931	10 193	56 124
Ankara	17 889	59	17 948	612	18 560
Antalya	57 148	1 344	58 492	3 621	62 113
Balıkesir	25 786	4 061	29 847	2 044	31 891
Bursa	10 136	7 330	17 466	5 226	22 692
Bolu	50 081	24 868	74 949	1 125	76 074
Elazığ	2	55	57	17 390	17 747
Erzurum	19 194	24	19 218	5 947	25 165
Eskişehir	20 039	934	20 973	2 837	23 810
Giresun	16 462	23 454	39 916	62	39 978
İstanbul	11	10 011	10 022	8 505	18 527
İzmir	15 811	1 149	16 960	4 947	21 907
Kastamonu	62 068	27 893	89 961	3 260	93 221
Mersin	29 659	76	28 735	2 384	31 119
Muğla	39 832	634	40 466	2 517	42 983
Trabzon	16 230	9 260	25 490	83	25 573
Adana	31 374	2 270	33 644	2 147	35 791
Isparta	19 874	552	20 426	1 996	22 422
Artvin	32 034	11 032	43 066	624	43 690
Çanakkale	17 146	5 432	22 578	3 685	26 263
Zonguldak	21 935	41 315	63 250	5 152	68 402
Denizli	21 221	592	21 813	991	22 804
Maraş	14 262	1 079	15 341	5 280	20 621
TOPLAM	565 659	209 007	774 666	94 996	869 662

Türkiye'nin ormanları nitelik ve verim bakımından yeterli değildir. 1969'da bu ormanlardan 71 343 996 kental yakacak odun, 3 983 m^3 kereste, 18 981 m^3 travers, 3 625 437 m^3 tomruk, 470 571 m^3 maden direği, 56 640 m^3 tel direği elde edildi; müteakıp yıllarda bu miktarların tedricen arttırılması öngörüldü. Bunların yanı sıra yan ürünler olarak reçine, çıra, kabuk, sırık, defne yaprağı, çalı, sığla yağı, çubuk, buhur ve şimşir üretimleri planlandı.
Ormanların bakımı, onarımı ve korunması amacıyle 1971'e kadar yaklaşık olarak 54 000 km uzunluğunda ve motorlu araçların geçişine elverişli orman içi yol, 231 idare, 937 bölge binası, 2 230 bakımevi, 1 623 hizmetevi ve depo, 791 kulübe, 1 678 tavla, 255 yangın kulesi, 783 yangın kulübesi ve 1 678 çeşitli bina yapıldı.

Orman alanlarının genişletilebilmesi için ağaçlandırma işlerine önem verildi ve 1971'e kadar 10 725 477 hektar alan ağaçlandı; 7 425 227 hektar alanın da ağaçlandırılması öngörüldü. Yılda 150 000 hektarın ağaçlandırılması programlandı ve 60-70 yıl içinde bu yerlerin orman halini alacağı hesaplandı. Orman yetersizliğinin sebep olduğu zararları önlemek amacıyle de 886 718 hektarlık alanda erozyon kontrolu uygulanmağa başlandı, 3 450 736 hektar orman içi mera ıslah edildi.

Orman tahrip eden başlıca etkenlerden olan yangınlar yüzünden 1950-1969 döneminde 422 946 hektar orman yandı; 1970'te meydana gelen 751 yangın yüzünden 13 910 hektarlık alanda 164 030 m^3 ağaç yok oldu. Usulsüz kesim sebebiyle 1945-1964 döneminde uğranılan zarar da, 3 430 441 m^3 inşaata elverişli ve 13 320 329 kental yakacak odun olarak tespit edildi.

— İkonogr. XVII. yy. flaman peyzaj ressamlarının eserlerinde fantastik orman manzaralarına özellikle çok rastlanır: Lucas van Uden (Budapeşte), Jacques d'Arthois (Viyana), Cornelis Huysmans (Louvre), Achtschellinck (Dresden), Vadder (Münih), Gillis III Van Coninxloo (Viyana, Strasbourg). Ayrıca Poussin (*İlkbahar*, Louvre), Hobbema (Berlin, Edinburg, Londra), Ruysdaël (Louvre, Brüksel), daha sonra Gainsborough (Londra). XIX. yy. ressamları arasında orman konusu özellikle şu ressamlara ilham verdi: Courbet (Londra, Louvre), Barbizon okulu ressamları Th. Rousseau (Louvre), Chintreuil (Louvre, Reims), J. Dupré (Louvre), Harpignies (Lille). [→ Bibliyo.] (LM)

Orman bakanlığı, Türkiye'nin orman varlığını korumak, geliştirmek ve verimli şekilde kullanılmasını sağlamak, orman ürünlerini değerlendirmek amacıyle, 4951 Sayılı kanunun I. md'sine göre kurulan (7 ağustos 1969) bakanlık. Bakanlık makamı, bakan, bir müsteşar ve üç müsteşar yardımcısından kuruludur. Yardımcı birimleri: Teftiş Kurulu başkanlığı, Hukuk müşavirliği ve Savunma sekreterliğidir. Esas birimler: Planlama Dairesi başkanlığı, Teknik Araştırma Dairesi başkanlığı; Organizasyon ve Metot Dairesi başkanlığı; Pazarlama Dairesi başkanlığı; İstatistik, Yayın ve Dokümantasyon Dairesi başkanlığı; Millî Parklar Dairesi başkanlığı; Program, Bütçe Birimi başkanlığı; Personel ve Sosyal İşler Dairesi başkanlığı. Müstakil müdürlükler: Dış İlişkiler müdürlüğü; Levazım müdürlüğü.
Bakanlığın çalışmaları dört genel müdürlükçe yürütülür: Orman Genel müdürlüğü; Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Genel müdürlüğü; Orman Köylerini Kalkındırma Genel müdürlüğü. Taşra teşkilâtı: Ormancılık Araştırma Enstitüsü müdürlüğüne bağlı teşkilât, Orman Başmüdürlükleri ve bunlara bağlı teşkilât. Orman bakanları: Sabit Osman Avcı (11 ağustos 1969); Hüseyin Özalp (3 kasım 1969); Selâhattin İnal (25 mart 1971). [M]

ORMANCI sıf. ve i. (*orman*'dan *ormancı*). Orman bekçisi veya görevlisi. || Orman mühendisi. (M)

ORMANCIL sıf. (*ormancı*'dan *orman-cıl*). Kuşbil. Ormanlarda yaşayan. (L)

Ormancılar cemiyetleri (TÜRKİYE), çeşitli kademedeki ormancıların meslekî menfaatlarını kollamak ve orman meselelerini yakından takip etmek amacıyle düzenlenen kuruluşlar. Türkiye Ormancılar cemiyeti (kuruluşu 1924), Yeşil Türkiye Ormancılar cemiyeti (kuruluşu 1950), Orman Teknikerleri cemiyeti (kuruluşu 1955), Türkiye Orman Meslektaşları Kültür cemiyeti (kuruluşu 1957), Orman Mühendisleri sendikası (kuruluşu 1965), Orman Memurları cemiyeti (kuruluşu 1968). [M]

ORMANCILIK i. (*ormancı*'dan *ormancılık*). Ormanların yetiştirilmesi ve bakımını konu alan bilim.

— ANSİKL. *Ormancılık*, iklimi, toprağı, bölgeye uygun ağaç türlerini tanımayı, ağaçların ışık ve nem bakımından özel ihtiyaçlarını bilmeyi gerektirir; ormancı bunlara dayanarak ormanı korumak ve yenilenmesini sağlamak için gerekli işletme usullerini ortaya koyar; bu işlemlerin tümüne birden ormancılık denir.

Orman bir ağaç topluluğudur; bu topluluk, tabiî veya sunî, saf (bir tür ağaç) veya karışık olabilir.

Ağaçları tohumdan yetişmiş ormanlara «koru ormanı», çotuklardan fışkıran sürgünlerden meydana gelen ormana «baltalık orman» denir. Karışık ormanda yaşı ve boyu birbirinden ayrı, kat kat bitki kümeleri oluşur; şimdiye kadar edinilen tecrübelere göre en iyi metot, gölge seven ağaçlarla ışık seven ağaçları ve yaş bakımından karışık ağaçları beraber dikmektir. Böyle ormanlar böcek ve mantarların saldırısına daha iyi dayanır ve reçineli ormanlarda yangın tehlikesini azaltır. Ağaç topluluğunun tabiî olarak, yani kendiliğinden (tohumla ve sürgünlerle) yenilenmesi için dört işletme usulü uygulanır: yüksek ağaçlı düzgün orman ve yalın düzgün koruluk, düzgün baltalık, karışık koruluk ve karışık baltalık işletmek. Beşinci bir usul «koru - baltalık» işletmesidir; bu şekilde işletilen orman, basit baltalıkla değişik yaşta yüksek ağaçların karışımıdır; onun için koru - baltalığın bir adı da «karışık baltalık»tır. Orman işletmeciliği, kesin yaşına varmış ağaçları kesmeğe, işlemeğe ve nakletmeğe dayanır. Ormanları korumak için, kemirgenleri (tavşan, kör fare, tarla faresi, sincap) uzaklaştırmak (bu hayvanlar yeni filizleri, tohumları yediği için av hayvanlarından daha zararlıdır), oduncul böcekleri yok etmek, mantar hastalıklarını önlemek veya tedavi etmek, bazı kullanma usullerini (sürü otlatmak, tohum, palamut toplamak) düzene koymak, özellikle aşırı işletmeyi önlemek, yangına ve kuşlara karşı savaşmak gerekir. (LM)

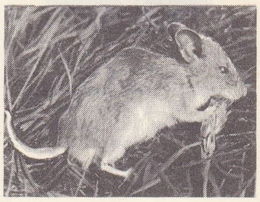
ormansıçanı

ORMANDY (Eugene), macar asıllı amerikan orkestra yöneticisi ve kemancısı (Budapeşte 1899). Doğduğu şehirde müzik öğrenimi yaptıktan sonra New York, Minneapolis ve Philadelphia orkestralarının yöneticisi olarak, dünya çapında ün kazandı. 1936'dan beri Philadelphia orkestrasının daimî yöneticisidir. (L)

Orman fakültesi, İstanbul üniversitesine bağlı fakültelerden biri. Eskiden Ankara'daydı. Büyükdere'de (İstanbul) Bahçeköy'e nakledildi. İlk çekirdeği İstanbul'daki mekteptir. (Bk. ORMAN VE MAADİN MEKTEBİ.) Fakülte 30 haziran 1948'de İstanbul üniversitesine bağlandı. Amacı Türkiye'nin tabiî zenginliklerinden olan ormanların üretilmesi ve bakımı konusunda eleman yetiştirmektir. Fen Fakültesi F.K.B. (Fizik-Kimya-Biyoloji) bölümünü bitirenler Orman fakültesinde öğrenimlerine devam edebilirler. Fakültenin öğretim kürsüleri şunlardır: Orman Botaniği, Toprak Bilimi ve Ekoloji, Orman Ürünlerini Değerlendirme, Silvikültür, Orman Böcekbilimi ve Orman Koruma, Orman Hasılatı ve İktisadı, Ormancılık Politikası, Orman İşletme İnşaatı, Ormancılık Coğrafyası ve Yakın Doğu Ormancılığı, Orman Ürünleri Kimyası, Geodezi ve Fotogrametri, Orman Amenajmanı, Park, Bahçe, Peyzaj ve Mimarîsi. (M)

ORMANGÜLÜ bIş. i. Kuzey yarımkürede yetişen çok güzel çiçekli bitki; çiçekleri çok değişik renkli, fakat kokusuzdur. Bol ve süslü çiçeklerinden dolayı bahçelerde ve saksılarda yetiştirilir. Fundagillerden. (*Eşanl.* AÇALYA. İlmî adı *Azalea*.) [L]

Orman kanunları, Ortaçağ İngilteresi'nin, norman kralları tarafından kabul edilen ve krallığa ait av bölgelerinde av hayvanlarını korumak amacını güden özel yasaları. Ormanlık arazi, gerçek ormanlardan başka, bu gibi bölgeler içinde kalan bütün meskûn ve ekili araziyi de kapsamaktaydı. Son derece sert olan bu yasalar (suçlular olağanüstü mahkemeler karşısına çıkartılıyordu), İngilizlerin bütün XIII. yy. boyunca bellibaşlı şikâyet konularından biri olan ağır bir baskı aracıydı. (L)

ORMANLAŞMAK dönş. f. (*orman*'dan *orman-la-ş-mak*). Orman haline gelmek. (M)

Foto. LAROUSSE

James Butler
birinci **ORMONDE** dükü
W. Wissing'den
Cabinet des Estampes,
Paris

James Butler
ikinci **ORMONDE** dükü
I. Smith'in gravürü
Kneller'den
Cabinet des Estampes,
Paris

ORMANLAŞTIRMA i. (*ormanlaşmak* > *ormanlaştırmak*'tan *ormanlaştır-ma*). Orman örtüsü tükenmiş olan araziyi yeniden orman haline getirme. (AĞAÇLANDIRMA da denir.)

— ANSİKL. *Ormanlaştırma,* tarıma elverişli olmayan arazileri değerlendirmek için faydalıdır. Bir bölgenin su düzenini değiştirmenin ve iklimini düzeltmenin en mükemmel yolu da budur.

Dağda ormanlaştırma şarttır. Ormanlaştırma sonucunda elde edilecek güçlü bitki örtüsü, yağmurlarla veya eriyen karlarla oluşan suları dağıtır, akışını yavaşlatır, sel oluşumunu önler. Hattâ sel oluşumu tamamen ortadan kalkar veya hiç değilse büyük ölçüde azalır; akarsular ancak basit mevsimlerde büyük miktarda su alır, bunun dışında düzenli bir su rejimi kurulur.

Dağların ormanlaştırılması ağaç ekim ve dikiminden önce bazı hazırlık çalışmalarını gerektirir: sellerin akış hızını yavaşlatmak için barajlar yapılır, böylece enlemesine ve boylamasına toprak aşınmasına karşı konur; hareketli topraklar küçük çitler ve setlerle durdurulur; gür otsu bitkiler ekilerek toprağa gerekli sağlamlık kazandırılır. Ormanlaştırmayı kolaylaştırmak için çeşitli tedbirlere başvurulur: gerekli kanunlar çıkarılır, bunun için özel kurumlar kurulur. (L)

ORMANLI, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Ereğli ilçesi) bucak; 12 917 nüf. (1965); 19 köy.

— *Bucak merkezi,* esk. *Başveren,* 656 nüf. (1965). Ereğli'nin 33 km güneyinde; yüksl. 200 m. (M)

ORMANLIK sıf. ve i. (*orman*'dan *ormanlık*). Ormanı bol olan veya orman gibi olan yer: *Karadeniz kıyıları baştan başa ormanlıktır.* (M)

ORMANSIÇANI blş. i. Ormanlarda ve tarlalarda yaşayan küçük sıçan.

— ANSİKL. *Ormansıçanı* (*Mus sylvaticus*) Asya'da, bütün Avrupa'da ve Akdeniz çevresindeki ülkelerde bulunur; fareden biraz iricedir. Üst tarafı külrengimsi kızıl sarı, karın tarafı beyaz, gövde uzunluğu 12 sm'dir. Uzun kuyruğunun (11 sm kadar) üzerindeki kısa kıllarla karışık halka halka pulcuklardan kolayca tanınır. Tahıllara, meyvelere zarar verir, kümeslere dadanarak yumurtaları kırar, civcivleri yer. (L)

ORMANSIZ sıf. (*orman*'dan *orman-sız*). Ormanı olmayan: *Ormansız bölge.* (M)

ORMANSIZLAŞTIRMA i. (*ormansız* > *ormansızlaştırmak*'tan *ormansızlaştır-ma*). Ormanları ortadan kaldırma.

— ANSİKL. *Ormansızlaştırma,* iklim, su kaynaklarının beslenmesi ve taşkınlar açısından ağır sakıncalar doğurur. Ormanların kaybolması en düşük ve en yüksek ısı dereceleri arasındaki farkı artırır: ormansızlaştırılan bölgelerde ısı derecesi yazın daha yüksek, kışın daha düşük olur; ayrıca yağışlar azalır; bu da ekinlere çok zarar verir. Bundan başka, ormansız ülkeler rüzgârlara karşı korunmakta güçlük çeker. Fakat en kötüsü, artık yaprak, kök ve humus bulunmadığından yağmur sularının akışı engellenmez. Bunun sonucu olarak, özellikle kısa devrelerde yağmur alan bölgelerde (Akdeniz tipi iklimler) yamaçlar hızla aşınır. Seller ve dereler az zamanda yıkıcı bir nitelik alır, çünkü ormansızlaştırma su düzenini gittikçe bozar. (L)

ORMANTAVUGU blş. i. Ormantavuğugillerden kuşların, özellikle Avrupa ve Asya'da yaşayan az çok siyah tüylü türlerin ortak adı.

— ANSİKL. Avrupa'da yaşayan başlıca türleri: ***büyük ormantavuğu*** (*Tetrao urogallus*) veya *ormanhorozu, kayıntavuğu* (*Lyrurus tetrix*), *dağhorozu* veya *küçük ormanhorozu.* Ormanhorozu hindi büyüklüğünde, esmer-siyah renkli, beyaz benekli, göğsünün üstü yeşil parıltılı bir kuştur. Çiftleşme mevsiminde, kuyruk telekleri yelpaze gibi açılır. Kayıntavuğu daha küçüktür; tüyleri mavi parıltılı siyah, kanatları beyaz ve kuyruk telekleri dışarıya kıvrıktır. Dişileri daha küçük ve esmer olur. Bir erkek birçok dişiyle birarada yaşar; erkekler ilkbaharda çeşitli ötüşlerle, çeşitli danslarla çiftleşme mevsimi. gösterilerine girişir. Ormantavukları soğuk bölgelerde ormanlarda, güneyde ise dağlarda bulunur. (L)

ORMANTAVUĞUGİLLER çoğl. blş. i. Orta veya büyük boylu, mat veya renkli kuşlar familyası; tavuksular takımının öteki familyalarından farkı, bacaklarının paçalı oluşu, mahmuz bulunmaması, parmaklarının yan tarafında tarağa benzeyen ve dayanma yüzeyini artıran pullar bulunmasıdır. (Dünyanın soğuk ve ılıman bölgelerinde yaşayan bu kuşların başlıca cinsleri ormantavuğu, çayırtavuğu, çil ve lagopus.) [L]

ORMANTEKESİ blş. i. *Tragelaphus* cinsinden antilopların yaygın adı. (Postunda beyaz benek ve şeritler bulunur. Senegal'den Habeşistan'a kadar Orta Afrika'nın her tarafında rastlanır.) [L]

Orman Ürünleri sanayii (TÜRKİYE), ormancılık çalışmalarında değerlendirme görevi yapmak, orman ürünlerinin daha verimli olarak işlenmesini sağlamak amacıyle Orman bakanlığına bağlı olarak kurulmuş devlet teşkilâtı (5 eylül 1970). Teşkilâtın başında bir genel müdür ve iki genel müdür yardımcısı vardır. Yardımcı birimler: Teftiş Kurulu başkanlığı, Hukuk müşavirliği, Teknik müşavirlik. Merkez teşkilâtı yedi şube müdürlüğünden kuruludur: 1. Etüt Proje şubesi; 2. Fabrikalar İşletme şubesi; 3. Makine ve Malzeme İkmal şubesi; 4. Pazarlama ve ihracat şubesi; 5. İnşaat ve Tesisler şubesi; 6 Personel şubesi; 7. Satış şubesi. Taşra teşkilâtı 18 fabrika müdürlüğünden meydana gelir. (M)

Orman ve Maadin mektebi, ormancı ve madenci yetiştirmek için açılan iki okulun birleşik adı. Osmanlı devleti, orman ve maden işlerini birlikte yürüttüğü için iki okulun aynı yerde bulunması istendi. Önce Orman (1858), sonra Maadin mektebi açıldı (1872). Devlet böylelikle orman ve madenlerden gelir sağlamak, avrupalıların bu konudaki işletme isteklerini karşılamak ve onlarla işbirliği yaparken bir zarara uğramamak amacını güdüyordu. Babıâli Tercüme odası kâtiplerinden on kişi, orman müdürü yetiştirilmek üzere okula alındı. Öğretimi, Fransa'dan getirtilen öğretmenler yapıyordu. Maadin mektebi, öğrenim süresi iki yıl olmak üzere açıldı. Okulu bitirenler ikinci sınıf maden mühendisi olacaklardı. Müfredatta Orman mektebindeki gibi fen dersleri ağır basıyordu. 1879'da her iki okulu kapsayan yeni bir tüzük çıkarıldı. Mektepler, çeşitli binalarda öğretim yaptı. Orman mektebi sonradan ikiye bölündü; yüksek orman mühendisi yetiştiren Orman fakültesi ve ziraat teknisyeni yetiştiren Bursa'daki okul. İstanbul Teknik üniversitesi açılınca da buraya bağlı olarak bir Maden fakültesi kuruldu. (M)

ORMEA (Carlo Vincenzo Ferrero DI ROASIO, — markisi), sardinyalı siyaset adamı (Mondovi 1680-Torino 1745). Carlo Emanuele III'ün başbakanı oldu. Carlo Emanuele III'ün babası Vittorio Amedeo II'yi hapse attırdı (1730). 1727 Konkordatosunu imzaladı ve Polonya Veraset savaşında Fransa'nın ittifakını sağladı (1733). Avusturya veraset meselesinde Carlo Emanuele'nin haklarını ileri sürdü ve İngiltere'nin aracılığı ile (eylül 1743) Worms antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmaya göre Maria-Teresia Batı Ticino ülkeleri ile Piacenza bölgesini Sardinya'ya bırakacak, buna karşılık Sardinya *Pragmatik Sanction*'u ve Savsia ittifakını tanıyacaktı. 1745'te Ormea yerini Gozzegno markisine bıraktı. (L)

ORMESSON (*Wladimir* Olivier Marie, — kontu), fransız diplomatı ve yazarı (Petersburg 1888). Vatikan (mayıs-ekim 1940 ve 1948-1956) ve Arjantin'de (1945-1958) elçilik yaptı. Birçok tarihî ve siyasî eser yazdı. Başlıcaları: *La Paix Religieuse* (Dinî Barış) [1929]; *La Révolution Allemande* (Alman Devrimi) [1934]. (L)

ORMOC. Bk. MAC-ARTHUR.

ORMONDE, gaelce **Air Mumha** («Doğu Munster'i»), 1328'de İrlanda kral naibi James the Butler için kurulan bugünkü Tipperary kontluğunun (İrlanda) idare bölümü. Fitzgerald'ların amansız düşmanı olan bu aile krala ve belirli bir ölçüde geleneklere de bağlı kaldı. Aile her iki ülkede de tımar sahibiydi. Başlıca üyeleri: JAMES *the Butler,* beşinci **Ormonde** kontu (1420-1461'e doğr.); Wiltshire kontu (1449, 1455 ve 1459'da İngiltere başhaznedarı oldu. Fitzgerald'ların york'çu olmasına karşılık koyu bir Lancaster'lıydı. Bu yüzden de Towton'dan sonra york'çular tarafından yakalanarak esir edildi; —erkek kardeşi JOHN (1422'ye doğr. - 1478), altıncı **Ormonde** kontu (1476), değerli bir dilciydi; Edward IV'ün hizmetinde birçok elçilik görevinde bulundu; —erkek kardeşleri THOMAS, yedinci **Ormonde** kontu (1424'e doğr. - 1515), Henry VII'nin nedimiydi; çocuğu olmadığı için ölümünden sonra kontluğu yeniden krala geçti. (L)

ORMONDE (James BUTLER, birinci — dükü), irlandalı siyaset adamı (Londra 1610-ay.y. 1688). 1629'da Desmond'ların vârisi lady Elizabeth Preston ile evlenerek uzun zamandır sürüp giden bir rakabete son verdi. Protestan ve ateşli bir kralcı olduğu halde, bağnazlığa düşmeyen Ormonde, başlangıçta İrlanda'da Strafford'un siyasetini destekledi. Charles I ile parlamentonun arası açıldığı sırada İrlanda genel valisi ve Ormonde markisi (1642) olunca, karşısında katolik Kilkenney konfederasyonunu buldu. Önce Ormonde ile savaşa giren konfederasyon, daha sonra Charles I ile ilişki kurdu. Kralın bu tutumu karşısında ne yapacağını kestiremeyen Ormonde, konfederasyon üyeleriyle müzakereye girişti, ama bunların istekleri karşısında Dublin'i parlamenterlere bırakmayı (1647) tercih etti ve Fransa'ya sığındı. 1648'de İrlanda'ya dönünce ılımlı katoliklerle anlaştı, Cromwell ordusuna karşı İrlanda'yı vargücüyle savundu, ama başarı kazanamadı. 1660'ta krallığın yeniden güçlenmesi, ona yeniden Krallık Özel meclisinin kapısını açtı; bu mecliste protestanların ve ılımlıların görüşünü savundu; genel vali ve Ormonde dükü olarak İrlanda'ya döndü (1661). İleri görüşlü bir yöneticiydi; iç savaşın meydana getirdiği sıkıntıları ortadan kaldırmağa çalıştı; ingiliz parlementosunun dar, tüccarca davranışına karşı, İrlandalıların çıkarlarını savundu; onun sayesinde ada, yirmi beş yıl, soluk alacak zaman buldu. Desteklediği James II tahta çıkınca siyasî hayattan çekildi. (L)

ORMONDE (James BUTLER, ikinci — dükü), irlandalı siyaset adamı ve general (Dublin 1665-Avignon 1745), birinci Ormonde dükü James Butler'ın torunu. Tory partisine bağlıyken, James II'nin haltalı davranışları yüzünden, kralın düşmanlarıyle anlaştı ve 1688 devrimine katıldı. İspanya Veraset savaşında görev aldı ve 1711'de Marlbrough'un yerine başkumandan oldu; hemen ardından Bolingbroke'tan savaşa son verme emrini aldı. Whig'lerin oyunları karşısında çileden çıkan Ormonde, hemen James II'nin safına geçti ve 1715'te Fransa'ya sığındı. (L)

ORMONDE (Thomas BUTLER, onuncu — kontu), **Kara Kont** diye anılır, irlandalı - ingiliz protestan siyaset adamı (1532-1614). Fitzgerald ve Desmond'un amansız düşmanıydı. Kraliçe Elizabeth'in desteğiyle onları devirmeğe çalıştı. (L)

ORMOSİA i. Salkım çiçekli, tüysü yapraklı ağaççık; Asya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Msl. *Ormosia monosperma.* Baklagillerden.) [L]

ORMSKİRK, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Liverpool'un kuzeydoğusunda; 21 800 nüf. Dikey üslûpta kilise. Makine yapımı; konfeksiyon. (L)

ORMYRUS i. Cynips'lerde asalak yaşayan böcek; mazılardan, mazı oluşumunu sağlayan cynips'lerin yerine çoğu zaman bunların çıktığı görülür. (*Ormyrus tubulosus,* meşe cynips'lerinden *Rhodites rosae*'nin zararına yaşar. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

ORNANO (Jean COLONNA D'), fransız generali (Cezayir 1895-Murzuk, Libya 1941), Birinci Dünya savaşında yararlık gösterdi, Moritanya'da hizmet gördü. Ağustos 1940'ta, Çat bölgesinin «Hür Fransa» ile birleşmesini sağladı. Leclerc'in emri üzerine, bir

Foto. LAROUSSE

ingiliz müfrezesiyle birlikte 700 km'lik cüretli bir akın hareketine girişti ve böylece Kayug'dan başlayarak, Tibesti dağlarının Kuzey kenarı üzerinden Murzuk'a (Fizan) ulaştı, ama burada bir italyan karakolunun saldırısı sonucunda yaralanarak öldü. (L)

ORNANO (Sampiero DA BASTELİCA, **Sampiero Corsa** veya **Sampiero d'** — da denir), korsikalı vatansever (Bastelica 1500? La Rocca 1567). Paralı askerdi; Giovanni dalle Bande Nere, daha sonra kral Francesco I'in emrinde savaştı; Francesco I ordusunda, Fransa emrindeki italyan askerlerinin başkumandanıydı. Fossano savunmasında (1536) ve İmparatorluk kuvvetlerine karşı yapılan öbür savaşlarda (bunlar arasında Ceresole Alba [1544] sayılabilir) yararlıklar gösterdi. 1553'te, Fransa'nın ve bu ülkenin müttefiki olan Türklerin büyük desteğiyle Korsika'nın Cenova'ya karşı ayaklanışını başarıyle yönetti; Fransızlar Câteau-Cambrésis (1559) barışına kadar Korsika'yı ellerinde tuttular (bu barışla ada Cenova'ya verildi). Sampiero bir süre adadan uzak kaldıktan sonra Cenovalılarla yeniden mücadeleye girişti; daha sonra mücadeleyi adanın bağımsızlık savaşı haline dönüştürdü. Karısı Vannina'nın (Ornano tarafından boğulmuştu) Cenovalıların hizmetine giren kardeşleri tarafından öldürüldü. (M)

Ornans'da Gömme Töreni, Gustave Courbet'nin, 1851'de sergilenen şaheserlerinden (Louvre). Ressamın ilk büyük kompozisyonu olan (3,14 m × 6,63 m) ve sert tenkitlere yol açan bu tablo ile Courbet, gerçekçi okulun önderi durumuna geçti. (L)

ORNATIM i. (*ornatmak*'tan *ornat-ı-m*). *Yeni.* Ornatmak, ikame etmek işi.

— Jeol. *Ornatım yatağı,* uzaklardan gelen suların kimyasal etkisiyle, kireçtaşı veya şistli kumtaşlı tortullarda görülen dönüşümlerin meydana getirdiği maden yatağı.

— ANSİKL. Jeol. Kireçtaşında *ornatım,* bazen düzensiz bir erime ve bunu takip eden madenli maddelerin (bu maddeler mevcut boşlukları doldurur) hızlı akışıyle meydana gelir. Fakat ornatım, çoğunlukla, komşu maden damarlarıyle bağlantısı olan veya olmayan gerçek hidrotermal metasomatoz şeklidir. (Kurşun ve çinkolu yataklarla Kuzey Afrika'daki demir yatakları, kireçtaşı ornatımı sonucu oluşmuştur.) [L]

ORNATMA i. (*ornatmak*'tan *ornat-ma*). *Yeni.* Ornatmak eylemi, ikame etme.

— Biyol. Bir türün yerine onun değişik bir şeklinin geçmesi. (Kayın ağacı kelebeği [*Biston betolaria*] tüm ornatmanın klasik örneğini meydana getirir; bu kelebeğin normal şekli, siyah benekli beyazdır, fakat değişimler sonunda biraz beyazı olan *insularia* ile tamamen siyah olan *carbonaria* ortaya çıkar. Bugün birçok yerde carbonaria, normal şekil kadar hattâ ondan daha çok görülmektedir.)

— Deneysel psikol. *Ornatma faaliyeti.* Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Ornatma organı,* kendi işleyişiyle başka bir organın görev yetersizliğini telâfi' eden organ. || *Ornatma rolü,* ornatma organının oynadığı rol.

— Kim. Molekülün geri kalan kısmında değişikliğe yol açmadan, bir atom veya kök yerine bir başka atom veya kökün geçmesi. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir ifadenin yerine bir başkasını koyma işlemi. || Birbirinden farklı n sayıda elemanın yerlerini birbiriyle değiştirme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || Bir cümlenin, özellikle sonlu bir cümlenin kendi üzerine birebir uygulaması. (Bk. ANSİKL.) || *Dairesel ornatma,* bir permütasyonda her elemanın yerine bir sonrakini, en son eleman yerine de birinciyi koyarak yapılan ornatma.

— Ted. Bir organik eksikliği telâfi gayesini güden ilâç tedavisine denir: *Ornatma hormon tedavisi.*

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Ornatma faaliyeti,* herhangi bir işin bir yana bıraktırılmasının doğurduğu *gerilim sistemi* ve bu gerilimin, başlangıçtaki işin yerine konulan bir başka faaliyetle, hiç olmazsa kısmen tatmin edilmesi (eski faaliyete yeniden devam etmemek gerilimin mevcut olmadığını gösterir) açısından Lewin okulu tarafından deneysel olarak incelendi.

Lissner (1933), ilk faaliyetin, karmaşık bir faaliyet tarafından kesintiye uğratıldığı durumlarda yeniden ele alınma ihtimalinin, basit bir faaliyetle kesintiye uğratıldığı zamandakinden çok daha az olduğunu ispat etti. Demek ki, karmaşık bir faaliyet, basit bir faaliyete oranla daha büyük bir ornatma gücü taşır. Aynı şekilde, ilk faaliyetin içine sokulmuş olan, ama ona benzeyen bir faaliyetin ornatma değeri, benzemeyen bir faaliyetin ornatma değerinden daha fazladır. Mahler (1933), yapılması gereken bir işin ornatma değerini, yer aldığı gerçeklik düzeyi (hareket, sözlü ifade veya düşünce) açısından inceledi. Mahler, denek, küplerle bir ev yaptığı sırada bu faaliyeti kesintiye uğratıyor ve eksik olan bölümü çizerek belirtmesini, evi nasıl bitireceğini anlatmasını veya sadece bitirmeyi düşünmesini isteyerek bunlar arasından bir ornatma faaliyeti seçimi yapmasını tek' lif ediyordu. Bu araştırma sonunda, Mahler, ornatma faaliyeti olarak çizme'nin seçildiği durumlarda, ilk faliyetin yeniden ele alınması ihtimalinin, sözlü ifadeye nispetle çok daha düşük olduğunu gördü. Nitekim sözlü çözümden sonra ilk faaliyet, yüzde 75 oranında yeniden ele alındığı halde sadece düşünceye dayanan çözümden sonra bu oran yüzde 86 oluyordu. Demek ki, en büyük ornatma değerine sahip olan faaliyet çizmekti (hareket). Mahler, başka deneyler yaparak, bir işin ornatma değerinin, deneğe teklif edilmiş olan ilk işin mahiyetine büyük ölçüde bağlı olduğunu ortaya koydu.

— Kim. Ornatma kavramı, kimyaya, Dumus (1834) tarafından sokuldu; bu kimyacı, asetik asidin $C_2H_4O_2$, 1, 2, 3 hidrojen atomu kaybederek bileşiminde 1, 2, 3 klor atomu bulunan klorlu bileşikler (C_2H_3Cl O_2,$C_2H_2Cl_2$,O_2, $C_2HCl_3O_2$) verdiğini ve klorun hidrojenin yerini aldığını gördü. Bu çeşitli türevler arasında ilişki bulunduğuna göre, maddelerin «tip»lere göre sınıflandırılması veya atom türünün ve değerinin ikincil (sökonder) olduğu benzer molekül düzenlemeleri fikri ortaya atıldı. Meselâ. tip olarak kabul edilen sudan (HOH), basit veya grup halindeki maddelerin hidrojenle ornatılmasıyle, KOH (potasyum hidroksit), C_2H_5OH (alkol), $C_2H_5OC_2H_5$ (âdi eter) türer. Böylece bilinen bütün bileşiklerin bağlanbileceği birçok tip doğmuş oldu: H_2 hidrojen; HCl hidroklorik asit; H_2O su; NH_3 amonyak. Bu teori, basit cisimlerin ve köklerin birleşme değerlerinin önemini ortaya koydu.

Bugün, öbür tepkime türlerine karşılık, köklerin yer değiştirdiği tepkimelere (katılma, elektron alış verişi, oksijen alış verişi, bağ kopması v.b. gibi) *ornatma tepkimeleri* denir.

— Mat. Bir ornatma, hemen her zaman bir değişkenin değiştirilmesiyle ifade edilir. Bir $f(x, y, z)$ fonksiyonu verildiğine göre, x, y, z yerine (1) $x = \varphi(x', y', z')$, $y = \chi(x', y', z')$, $z = \Psi(x', y', z')$ yerleştirilerek f'de bir ornatma yapılır. Bu ornatma yapıldıktan sonra x, y, z değişkenleri üstünde yeni bir ornatma uygulanırsa iki ornatmanın çarpımı veya bileşimi elde edilir; tabiî bu çarpım veya bileşim de bir ornatma olacaktır. Bir ornatmalar cümlesinde, ornatmalardan herhangi ikisinin çarpımı ve tersleri aynı cümleye ait olursa, bu cümle bir grup meydana getirir. E. Galois'nın ortaya attığı «grup» kavramı geniş bir araştırma alanı açmış ve diferansiyel denklemler teorisi bu kavramla birçok noktada gelişmiştir. φ, χ Ψ fonksiyonları ilk üç değişkenin çizgisel formları olursa, ornatma (1) *çizgisel*'dir denir. Bütün bu çizgisel ornatmaların cümlesi kesinlikle bir grup meydana getirir.

$\{a,b,c,d,e\}$ cümlesinde $\left(\dfrac{bdeac}{abcde}\right)$ sembolik kesri ile bir ornatma tanımlanabilir; öyle ki paydanın bir elemanı payın aynı sıralı elemanını görüntü olarak alır. Aynı ornatmayı göstermek amacıyle, herhangi bir elemanın görüntüsünün payda aynı sırada olması için, paydada keyfî bir sıra kabul edilebilir; bundan dolayı yukarıdaki ornatma $\left(\dfrac{dabce}{bdaec}\right)$ şeklinde de yazılabilir.

n elemanın ornatma sayısı bu elemanların permütasyon sayısına, yani n'ye eşittir. Bu ornatmalar nokta dönüşümleri gibi birleştirilebilir. σ ve σ' ornatmaları (çarpımları $\sigma'.\sigma$ şeklinde yazılır) birleştirilmek istenir ve ikinci kesrin paydası birinci kesrin payı ile aynı sırada kabul edilirse, kesirlerin basit sadeleştirme kuralları uygulanabilir:

$$\sigma = \left(\frac{P'}{P}\right) \sigma' = \left(\frac{P''}{P'}\right) \Rightarrow \sigma'.\sigma = \left(\frac{P''}{P}\right).$$

Bileşim, *özdeş ornatma* denilen etkisiz bir eleman kabul eder. Ayrıca her $\left(\dfrac{P'}{P}\right)$ ornatmasının bir $\left(\dfrac{P}{P'}\right)$ tersi vardır. n nesnenin ornatmaları *bakışımlı* denilen bir grup oluşturur ve $\mathfrak{S}_n$ ile gösterilir.

Basit bir ornatma, iki elemanın birbirinin yerine konmasıyle yapılan bir yer değiştirmeden başka bir şey değildir. n nesnenin ornatmaları iki sınıfa ayrılır. Çift sayılı yer değiştirmeye eşdeğer *çift ornatmalar* ve tek sayı yer değiştirmeye eşdeğer *tek ornatmalar.* Çift olanların işareti $s = +1$, tek olanların işareti ise $s = -1$'dir. Çift ornatmalar, *n nesnenin ornatmalarının alterne alt grubu* denilen $\mathfrak{S}_n$'nin bir alt grubunu oluşturur ve $\mathfrak{A}_n$ ile gösterilir. $n = 4$ olması halinde $\mathfrak{A}_n$ alterne grubunun kendisi de *Klein grubu* veya dikdörtgen grubu denilen bir alt grup kabul eder. Bir sıra $\left(\dfrac{2\pi}{p}\text{ dönmesi}\right)$ yer değiştirmiş P nesne üzerine uygulanan dairesel bir ornatmanın işareti $(-1)^{p+1}$'dir. Ornatmaların incelenmesi grup kavramının açıklanmasında ve cebirsel denklemler teorisinde önemli rol oynar. (LM)

ORNATMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Yeni.* Bir şeyin yerine bir başkasını koymak. *Eş-anl.* İKAME ETMEK. (M)

ORNE, Fransa'da (Normandiya) kıyı ırmağı; 152 km. 241 m yükseltiden doğan Orne, Sées ile Argentan'dan geçer, La Courbe'da boğazlara gömülür, limanını meydana getirdiği Caen'dan geçer ve Ouistreham'da sona erer. Kenarında 15 km boyunca su kesimi 5,20 m'lik gemilere açık olan Caen-Deniz kanalı uzanır. (L)

ORNE, Fransa'da ırmak, Lorraine'in kuzeyinde, Moselle'in kolu (sol kıyı); 86 km. Woëvre'de doğar, Conflans-en-Jarnisy'de İron'u, Auboué'de Woigot'yu alır. Moselle yamaçlarında derin bir vâdi oyar; Richemont yakınında Moselle'e katılır. Lorraine'in büyük sanayi kesimlerinden biri olan vâdisinin aşağı çığırında (Auboué, Homecourt, Joeuf, Moyoeuvre, Rombas v.b.) yılda 8 milyon tona yakın demir üretilir. (L)

ORNE idare bölgesi, Fransa'nın batısında idare bölgesi, Normandiya* ve Perche* üzerinde uzanır; 6 144 km²; 280 549 nüf. (km²'ye 45 kişi). Merkezi, *Alençon;* 3 idare çevresi (*Alençon, Argentan, Mortagne*) vardır. İdare bölgesi Normandiya'nın güney kısmında uzanır; kuzeydoğusu otlaklar ve orta derecede verimli tarım alanlarıyle kaplı *Ouche bölgesi*'ndedir. Daha batıda *Auge bölgesi,* büyük bir hayvancılık merkezidir: meşhur peynirleri (camembert). İdare bölgesinin batı kısmı *Normandiya «bocage»*ını içine alır; bu kısmın ekonomisinde hayvancılık ve süt ürünleri başta gelir. İdare bölgesinin güneydoğu ucu *Perche*'in büyük kısmını kapsar. Pek yağışlı ve ormanlık olan bu bölgede hayvancılık büyük ölçüde gelişmiştir. İdare bölgesinde halkın yarısı tarımla uğraşır; sanayi, Flers bölgesindeki demir madenleri, birkaç dokuma atelyesi (Alençon ve Argentan'ın dantelacılığı hâlâ meşhurdur), küçük metalürji (dikiş iğnesi, âletler) ve tahta işçiliğiyle temsil edilir. Bazı yeni sanayi tesisleri de kurulmaktadır: elektrik cihazları (elektrikli ev âletleri, elektrikli traş makineleri), kablolar, tuhafiyecilik v.b. (L)

ORNEODES i. Kanatları tüy gibi parçalı

«Lir'i ile Hayvanları Büyüleyen ORPHEUS» XIV. yy. minyatürü Cabinet des Estampes, Paris

ORPHEUS Cima da Conegliano'nun deseni, Uffizi müzesi, Floransa

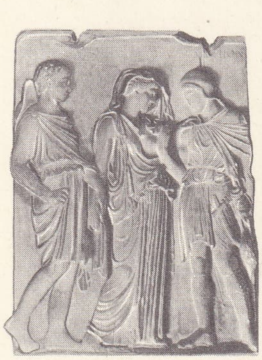

ORPHEUS ve Eurydike yunan alçak kabartması Louvre müzesi, Paris

olan çok küçük kelebek. (*Orneodes hexadactyla* temmuzdan kasıma kadar her tarafta görülür; tırtılı hanımeli çiçeklerinde yaşar; bu çiçekleri birkaç ipek telle sararak kapatır. Pulkanatlılardan *orneodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ORNEODİDAE çoğl. i. Kanatları altı parçalı kelebekler familyası (küçükpulkanatlılardan); yetişkin kelebekler bazen kışı evlerde geçirir, tırtılları ise yeşil bitkilerde yaşar. (L)

ORNİTHİDİUM i. Yalancı soğanlı, küçük çiçekli bitki; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yirmi türü yetişir. (*Ornithidium densum* ve *O. frangrans* bazen sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Salepgillerden.) [L]

ORNİTH(O)—, yun. *ornis, ornithos*, kuş'-dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

ORNİTHOCEPHALUS i. İki sıra yapraklı, salkım çiçekli konuk orkide; Amerika'da yirmi türü vardır; en iyi bilinen türleri *Ornithocephalus grandiflorus* ve *O. multiflorus*'tur; bunlar da *cattleya*'lar gibi yetiştirilir. (L)

ORNİTHOCHEİRUS i. Pterozorlar sınıfının pterodactylus cinsinden fosil sürüngen; İngiltere'de tebeşir tabakalarında bulunur. (L)

ORNİTHOMANSİA i. Esk. çağ. Kuşların uçması veya ötmesine göre kehanette bulunma. (Ornithomansia Homeros devri Yunanistan'ı ile Roma'nın ilkel insanları arasında çok yaygındı [kuş falına bakma].) [L]

ORNİTHOMYİA i. Sarımsı veya yeşilimsi sinek; çeşitli kuşların kanını emer, bazen insanlara da saldırır. (Pupipar kısa duyargalı sineklerin atsineğigiller familyasından.) [L]

ORNİTHOPODA çoğl. i. Paleont. Dinozorlar sınıfından sürüngenler alttakımı. (Bunlarda ön bacaklar körelmiş olduğundan yalnız art bacaklar bulunur; beslenme bitkisel besinlerledir. Tebeşir çağında yaşamış iki familyayı kapsar: Avrupa'da *iguanodontidae*, Avrupa ve Kuzey Amerika'da *trachodontidae*). [L]

ORNİTHOPTERA i. İndonezya, Malezya, Çinhindi ve Avustralya bölgelerinde yaşayan gündüz kelebeği. (Pulkanatlıların *papilionidae* familyasından.)
— ANSİKL. *Ornithoptera*, gündüz kelebeklerinin en büyüğüdür. Nemli ormanlarda yaşar ve genellikle çok yükseklerde uçar. Kadifemsi siyah fon üzerine geniş şeritler halinde dizili madenî yeşil renkte bir görünüşü vardır. (L)

ORNİTHOPUS i. Tatlı yeşil saplı sarı veya pembe çiçekli az veya çok yatık gövdeli; kumlu topraklarda yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

ORNİTHURAE çoğl. i. Fosil kuşlar grubu. (Tebeşir çağında yaşamış olan bu kuşlarda diş vardır. Şimdiki kuşlardakine benzer kuyruk omurları da bulunur. Başlıca cinsleri: *hesperornis, ihtiyornis.*) [L]

ORNİTİN i. (fr. *ornithine*). Kim. Formülü $C_5H_{12}O_2N_2$ olan diaminovalerik asit; ornitürik asitten benzoil kökünün giderilmesiyle elde dilir. (L)

ORNİTOFİL sıf. (fr. *ornitophile*). Yeni Zelanda'da yetişen ve tozlaşması kuşlarla sağlanan fuchsias gibi bitkilere verilen sıfat. (L)

ORNİTOLOJİ i. (fr. *ornithologie*). Zool. Bk. KUŞBİLİMİ.

ORNİTORENK i. (lat. *ornithorhynchus*'tan fr. *ornithorynque*). Zool. Bk. GAGALIMEMELİ.

ORNİTOPTER i. (fr. *ornithoptère*). Havc. Kuşların uçuşundan ilham alarak, kanat çırpacak şekilde düzenlenmiş hava taşıtı. (L)

ORNİTOTROFİ i. (fr. *ornithotrophie*). Kuş yumurtalarını kuluçkalamak ve kuş yetiştirmek sanatı: *ornitotrofi eski Mısırlılarda çok ileri bir sanattı.* (L)

ORNİTOZ i. (fr. *ornithose*). Psitakoza sebep olan virüsler grubundan bir virüsün sebep olduğu tehlikesiz had hastalık: *Güvercin, ornitoz virüsünü taşıyan bir hayvandır.*
— ANSİKL. *Ornitoz*, insanda, grip, tifo veya pnömoni görünüşünde olur. Teşhis koymak güçtür; laboratuvarda virüsü ayırmak suretiyle veya serolojik usulle kesin teşhis konmalıdır. Oreomisin, kloromisetin veya teramisin gibi antibiyotikler ve sülfamitler, vakaların çoğunda hastanın iyileşmesini sağlar. (L)

ORNİTÜRİK sıf. (fr. *ornithurique*). Kim. Dibenzoilornitin'den meydana gelen bir asit için kullanılır; benzoik asitli yemlerle beslenen tavukların pisliğinden çıkarılır. (L)

ORNİX i. Küçük güve; tırtılı bitkilerin yapraklarını boru şeklinde yuvarlayarak kemirir. (Pulkanatlıların *gracilariidae* familyasından.) [L]

ORNSTEİN (Leo), ukrayna asıllı, amerikalı besteci ve piyanocu (Kremençug 1895). 1907'de New York'a yerleşti, çağdaş müziğin savunuculuğunu yaptı. Bir senfoni (1934), bir senfonik şiir (*The Fog* [Sis], 1915), orkestra için bir *Lysistrata Süiti* (1933), piyano için iki konçerto, bir mezmur, piyanolu bir beşli, viyolonsel sonatları, piyano parçaları besteledi. (L)

ORNUS i. Dişbudak (*fraxinus*) cinsinden bitki, güzel çiçekleriyle ilgi çeker. (L)

ORO—, yun. dağ anlamında *oros*'tan gelen ve pek çok kelimenin bileşimine giren önek. (M)

ORO, polinezya savaş tanrısı. Ona özellikle cemiyet adalarında tapınılır; kültünün merkezi Raitatea'dadır. (L)

ORO (El), Ekvador'un güneyinde il; 162 000 nüf. Merkezi, *Machala.* (L)

OROBİTİS i. Yuvarlak gövdeli yaprak biti; bahçelerde pek yaygındır; ekin bitine çok benzer. (İlmî adı *Orobitis cyaneus*, Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

OROÇ'LAR, Doğu Sibirya'da, Sahalin adası karşısındaki kıyılarda oturan tunguz halkı; avcılık ve balıkçılıkla geçinirler. (L)

ORO dağı, Korsika'nın merkezinde doruk; 2 391 m. (L)

ORODES, Arsakid'ler hanedanından parth kralı (M.Ö. 55-37). Kardeşi Mithridates III ile beraber, babası Fraates III'ü zehirledi (57'ye doğr), sonra soyluların devirdiği Mithridates III'ün yerine geçti (55). 53'te, roma triumviri Crassus'u Carrhae'de (Harran) yenen generali Surena'yı kıskandı ve öldürttü. 38'de, Antonius'un generali Ventidius Bassus, Gindarus'ta (Kuzey Suriye) Orodes'in büyük oğlu Pakoros'u yendi. Pakoros kısa bir süre sonra öldürüldü. Zamanında, Parth hâkimiyetinin altın çağını yaşadığı Orodes, ikinci oğlu Fraates IV lehine tahttan çekildi, fakat yeni kral tarafından, öteki çocuklarıyle birlikte öldürüldü. (L)

OROGENEZ i. (fr. *orogénèse*'den). Bk. DAĞOLUŞ.

OROHENA dağı, Tahiti adasının en yüksek noktası; 2 237 m. (L)

OROHİPPUS i. Atgillerden, çok ilkel fosil hayvan; A.B.D.'de orta eyosen tabakalarında bulunur. (Orohippus'un arka bacağında birinci ve beşinci parmak yoktur, ön bacaklarında da iyice körelmiş durumdadır. Atın atalarından olduğu sanılır.) [L]

OROKLORÜR i. (fr. *aurochlorure*). Genel formülü $MAuCl_3$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* DİKLOROORAT I.) [L]

OROMETRİ i. (fr. *orométrie*). Yeryüzü engebelerinin ölçülmesi. (L)

ORONTES. Bk. ÂSİ IRMAĞI.

OROPİYON i. (fr. *oropion*). Miner. Tabiî alüminyum silikat. (Kaolenin saf olmayan bir çeşididir.) [L]

OROPOS. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda şehir, Euripos'ta, Asopos'un ağzı yakınında. Oropos, önce güçlü komşusu Eretria'nın iskelesi oldu, sonra Atinalılarla Thebai'liler arasında çekişmelere yol açtı. Thebai'liler, halkı öbür kıyıda yeni bir Oropos kurmağa zorladılar (bugün *Sykamino*); eski şehrin adı değişmedi. Yakınındaki Amphiaraos tapınağı bir tiyatroyu, hacıların içinde uyudukları revakları, kutsal bir su kaynağını ve birçok müştemilâtı kapsıyordu. Buradaki kâhine başvurulur ve bazen hastalar mucizevî şekilde iyileşirdi. (L)

OROQUİETA, Filipinler'de kasaba, Mindanao adasında, İligan koyu kıyısında; 5 800 nüf. Limanından hindistancevizi içi ihraç edilir. (L)

OROSHAZA, Macaristan'da (Bekes idare bölgesi) kır kasabası. Tisza'nın bir kolu kıyısında; 32 000 nüf. Tarım donatımı ve köy elektriklendirme merkezi. (L)

OROSİO (Paulo), ispanyol papazı (Tarragona veya Braga 390'a doğr. — Hippo Regius 418). Aziz Augustinus'un ününe kapılarak 414'te Hippo Regius'a, 415'te Aziz Hieronymus'un yanında Beytüllahm'a gitti. Orada, Pelagius'a cephe aldı. *Liber Apologeticus de Arbitrii Libertate* (Hürriyet Çalışmaları Üstüne Savunma) adlı eserinde kendini yerenlere cevap verdi. Uzun süre Hippo Regius'ta oturdu, *Historiarum Adversus Paganos Libri Septem* (Paganların Tarihine Karşı Yedi Kitap) [416'ya doğr. 417] adlı bir dünya tarihi yazdı. Bu eserde, hıristiyanların imparatorluktaki kötülüklerden sorumlu olmadığını ispatlamağa çalıştı. (L)

OROSİYANÜR i. (fr. *aurocyanure*). Genel formülü $MAu(CN)_2$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* DİSİYANOORAT I.) [L]

OROSPU i. ve sıf. (fars. *rüspî*'den). *Kaba.* Para karşılığı, erkeklerin cinsel zevklerine hizmet eden, vücudunu erkeklere veren, bu işi kendine meslek edinmiş kadın: *Ona göre iki cins kadın vardı: Beyoğlu'nun orospuları ve aile kızları... Birincileri para ile alınır, ikincileri nikâhla...* (H. E. Adıvar). || *Teşm. yol.* Düşük ahlâklı, kolayca elde edilen, hafif kadın: *Dudak büktü demek... Demek dudak büktü?. Nolacak orospunun biri.. Orospu olmasa çenesini sıktırır mı?* (Orhan Kemal).
— DEY. *Orospu bohçası gibi. Kaba.* Tertipsiz, dağınık, dökük saçık şeyler için kullanılır. (M)

OROSPULUK i. (*orospu*'dan *orospu-luk*). *Kaba*, Orospu olma hali. || *Mec.* Kalleşlik, döneklik. (M)

OROSTOPOLLUK veya **OROSTOPOĞLULUK** i. *Argo.* Kurnazlıkla yapılmış iş veya davranış, hile, dalavere, dolap: *Orostopoğluluğa bak. Lâfı tersine çevirip de ağzımdan yutacak* (H.R. Gürpınar). [M]

OROSÜLFİT i. (fr. *aurosulfite*). Genel formülü $M_3Au(SO_3)_2$ olan karmaşık tuzların cins adı; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (*Eşanl.* DİSÜLFİTOORAT I.) [L]

OROTAVA (LA), İspanya'ya bağlı Tenerife adasında (Kanarya adaları) şehir; 20 200 nüf. Derebeyi konakları; ada aristokrasisinin köşkleri. Botanik bahçesi. (L)

OROTELLÜRİT i. (fr. *aurotellurite*). Miner. Formülü (Au, Ag)Te_2 olan tabiî gümüş ve altın tellürür. (*Eşanl.* SİLVANİT. SİLVAN.) [L]

OROTİNA'LAR, Orta Amerika'da kızılderili halk. Kosta Rika'nın Büyük Okyanus kıyısında yaşarlar. (L)

OROVİLLE, A.B.D.'de (Kaliforniya) kasaba, Sacramento'nun kuzeyinde; 6 100 nüf. Feather river kıyısında büyük baraj inşaatı. (L)

OROYA (LA), Orta Peru'da (Junin idare bölgesi) şehir, Merkezî Cordillera'da; 18 500 nüf. Metalürji (bakır, çinko, kurşun, kâdmiyum) merkezi. (L)

OROZCO (José Clemente), meksikalı ressam (Zapotlan, Jalisco 1883-Mexico 1949). Önce tarım uzmanı ve mimarî ressam oldu, sonra San Carlos akademisine girdi, insafsız karikatürleriyle Meksika devrimine katıldı. 1922'de Ressam ve Heykeltıraşlar sendikasına girdi yeni hükûmet tarafından Hazırlık okulunun fresklerini yapmakla görevlendirildi. Orozco geometrik kesinliğiyle kolomböncesi heykeltıraşlığına çok yakındır. Dokunaklı ve renk bakımından zengin ışık-gölge oyunları içinde geniş ve sentetik planlara yer verir. Kaliforniya'daki Pomono kolejinde *Prometheus* temasını işleyen dekorlar çizdi (1930); Me-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

xico Yüksek Adalet divanı için gerçek ve sahte adaleti temsil eden resimler (1941), Mexico'daki Jesus hastahanesi için Apokalypsis konulu resimler yaptı (1942-1944). Orozco'nun gerçekçilik, lirizm ve sosyal yergi karışımı resimleri, Meksika sanatının niteliklerini taşır. (L)

ORPEN (sir William Newenham Montague), ingiliz ressamı (Stillorgan, County Dublin 1878-Londra 1931). Dublin'deki Metropolitan School of Art ve Londra'daki Slade school'da okudu, 1899'da English Art club'de eserlerini sergilemeğe başladı. Başlangıçta ev içi resimleri yapan Orpen, sonraları günün en parlak portrecilerinden biri oldu. Başkan Wilson'ın Fransa mareşali *Ferdinand Foch*'un ve *Vikont Bryce*'in portreleri bu dönemde yaptığı resimler arasındadır. (M)

ORPHANİDES (Theodoros), yunan tabiat bilgini ve şairi (İzmir 1817-Atina 1886). Atina üniversitesinde botanik profesörü oldu ve Botanik bahçesini kurdu (1850). Bilim alanında yeni bitki türleri tanıttı. Araştırmalarının sonuçlarını *Geoponika* (Tarım İşleri) adlı dergide yayımladı. Birkaç da şiir yazmıştır. (L)

ORPHANOTROPHEİON i. (yun. *orphanos*, öksüz ve *trophe*, besin'den). Esk. Bizans. Öksüzler yurdu. || Bizans zamanında İstanbul'un en önemli düşkünler ve öksüzler yurdu (bu anlamda büyük harfle yazılır). [L]

ORPHEUS. Yun. mit. Trakya efsanelerinin müzikçi şairi. Şiiri ile bütün yaratıkların efendisi oldu; hayvanları, bitkileri, hattâ taşları bile büyülüyordu; öyle ki, babasının Apollon olduğu bile söyleniyordu. Karısı Eurydike'nin ölümü üzerine, onsuz yaşayamayacağını anlayarak cehenneme gidip karısını geri istedi, Hades de buna razı oldu. Fakat, cehennem tanrısının yasağına rağmen, dönüş yolunda geriye dönüp baktığı için Eurydike'yi ebediyen kaybetti. (Bu, yaratıcı hayalgücü olmadan yaşayamayan ve eseriyle bütün insanlara yasak edilmiş sırları bulabilen şairin efsanesidir.) Orpheus kimine göre Zeus'un yıldırımı ile ölmüş, kimine göre de Mainas'lar tarafından parçalanmıştır. Bir efsaneye göre de denize düşen başı, dalgaların sürüklemesiyle ta Midilli'ye (Lesbos) kadar gitmiş ve orada çeşitli kehanette bulunmuştur. Lir'i, kehanet ve büyü âyinlerini Orpheus'un icat ettiğine inanılırdı. Bk. ORPHEUS'ÇULUK.

— İkonogr. Orpheus efsanesini canlandıran sahneler Delphoi'li Polygnotos'un bir freskinde ve Philostratos'un tasvir ettiği bir resimde yer almıştı. M.Ö. V. yy.dan itibaren yunan vazolarında (çift kulplu münih vazosu), bir pompeii freskinde, blanzy (Laon) ve Palermo mozaiklerinde ve M.Ö. V. yy. sonlarından kalma güzel bir yunan kabartmasında bu sahneler görülür. *Hermes, Orpheus ve Eurydike*'yi tasvir eden bu kabartma, günümüzde üç kopyasıyle (Napoli, Louvre ve Roma [Albani villası]) bilinir. Orpheus, ön hıristiyan sanatında, İsa'nın müjdecisidir (Aziz Calistus'un yeraltı mezarıyle Domitillius'un mezarındaki fresklerinde ve birçok taş mezar kabartmasında). Daha sonraları, Orpheus'un hayatı, Christine de Pisan'ın (Brüksel) bir bourgogne elyazmasındaki minyatürlerle, Mantegna'nın Mantova şatosu tavanındaki resimlerine ilham kaynağı oldu. *Orpheus ile Eurydike*, Poussin'in (Louvre), Peruzzi'nin (Farnesina) ve Delacroix'nın tablolarında, *Orpheus Cehennemde* Signorelli'nin (Orvieto katedrali), Genç Bruegel'in (Floransa), Tintoretto'nun (Modena), Rubens'in (Potsdam, Madrid), R. Savery'nin (Viyana), Fr. Perrier'nin (Louvre) eserlerinde, *Orpheus Eurydike'yi Cehennemden Çıkarırken* tema'sı L. Carracci'nin (Bologna). Carducci'nin (Escorial), Tiepolo'nun (Venedik, Sandi sarayı), Corot'nun (özel koleksiyon) resimlerinde, *Trakyalı Kadınlar Tarafından Öldürülen Orpheus* ise Dürer'de (desen, Naumburg) ve R. Savery'de (Viyana) görülür. Fakat en çok tasvir edilen sahne *Lir'i ile Hayvanları Büyüleyen Orpheus*'tur: Giovanni Bellini (Washington), L. Bassano (Verona), A. Vaccaro (Napoli, Besançon), Kadife Bruegel (Madrid), R. Savery (La Haye, Londra), Cuyp (Desseau) ve Potter (Amsterdam). Ayrıca Pierre de Franqueville'in (Louvre) heykeliyle, Delacroix'nın *İnsanlara Barış Sanatlarını Öğreten Orpheus*'u da sayılabilir (Chambre des Députés, Paris).

— Müz. Bu temayı birçok opera bestecisi işlemiştir. 1600'de Floransa'da Peri, sonra Caccini, *Eurydike* adı altında, Orpheus efsanesi üstüne bir pastoralin müziğini yazdılar. Monteverdi'nin 1507'de Mantova'da temsil edilen *Orfeo*'su, yepyeni recitativo'ları, koroları ve balelerinin ritmiyle ilk kusursuz opera sayılır. Ayrıca Luigi Rossi (Paris 1690), Sartorio (Venedik, 1672), Louis Lully (Paris 1690), Keiser (Hamburg, 1702), Ch. Graun (Berlin, 1752), italyan arya formülünü sadeliğe kavuşturan Gluck Guglielmi (Londra 1770), J. Ch. Bach (Londra), Bertoni (Venedik, 1789), Cannabich (Münih, 1800), Winter (korolu bale, Londra, 1805), Kanne (Viyana, 1810), B. Godard (Paris, 1887), R. Ducasse (Vergilius'un *Georgica*'sı üstüne, Paris, 1901-1926), Malipiero (*Orfeide* trilojisi 1918-1921), Darius Milhaud da (opera minute: *Orpheus'un Mutsuzlukları*, Paris 1927) sayılabilir. Bunlara Offenbach'ın (Paris 1858-1874) yazdığı cin peri oyunu şekline sokulmuş bir mitolojik parodiyi de (*Orpheus Cehennemde* eklemek gerekir. (L)

Orpheus, 2 perde, 8 tabloluk konulu bale. Koreografi ve sahneye koyuş: Maurice Béjart; müzik: Pierre Henry; dekor ve kostüm: Rudolf Küfner; ilk olarak Maurice Bèjart'ın Ballet théâtre tarafından 1958'de Liège'de Théâtre Royal'de oynandı. Baş rollerde: Maurice Béjart, Michéle Seigneuret, Patrick Belda, Antonio Cano, Janine Monin ve Tanina Bari. (L)

Orpheus, bale 3 tablo; libretto: L. Kirstein; koreografi: G. Balanchine; müzik; Stravinskiy; dekor ve kostüm: İsamu Noguşi (ilk olarak 1948'de New York'ta City Center of Music and Drama sahnesinde Nicolas Magallanes, Francisco Moncion, Maria Tallchief ve Herbert Bliss'in katılmasıyle oynandı). Konu yunan mitolojisine dayanır. Balanchine'in ve Lincoln Kirstein'in isteği üzerine, Stravinskiy çağdaş müziğin bu büyük eserini New York Ballet society için hazırladı. Türkiye'de ilk olarak 1970'te Devlet balesince oynandı. (LM)

ORPHEUS'ÇU i. (*Orpheus*'un adından *orpheus-çu*). Orpheus doktrinlerini öğreten filozof. (L)

ORPHEUS'ÇULUK i. Esk. Yun. Orpheus dini.

— ANSİKL. *Orpheus'çuluk*, helenöncesi çağın en eski inançlarından doğdu. Dionysos kültüne çok benzediği halde, bu kültten bağımsızdı ve hattâ ona karşıt bir nitelik taşır gibi görünüyordu. Orpheus'çuluk, M.Ö. VI.yy.da gelişmeğe başladı ve bütün yunan dünyasında yaygınlaştı. Bu dinî görüş, ruhun tanrısal olduğunu, bedenin ise, kir ve pislik taşıdığını ileri sürüyordu. Ayrıca, ölümün, art arda gerçekleşen ruh göçleriyle kurtuluşu sağladığını öğretiyordu. Ebedî hayat, yeryüzünde sürdüğümüz hayata bağlıydı, bundan ötürü çile içinde yaşamak gerekliydi. Arınma törenleri misterlerle ilgili alıştırmalar ve çiğ et yeme kuralı (kutsal boğanın yenmesi) ebedî mutluluğu sağlayabilirdi. Orpheus'çuluk, Zeus'un en yüce tanrı olduğunu ileri sürerek tektanrıcı din görüşlerine yaklaşıyordu. Çeşitli eserlerin ortaya çıkmasına yol açan bu mistik anlayış, pythagoras'çıların felsefî görüşleriyle desteklendi. Pythagoras'ın başarısızlığına rağmen, Orpheus'çuluk Eskiçağın sonuna kadar dinin bir manevî etki göstermekten geri kalmadı. Yunan dünyası, böylece, insanoğlu ile tanrısallık arasında derin manevî ilişkiler olduğunu fark etti. Orpheus'çuluk, thiasos'lar halinde toplanmış ve teşkilâtlanmışlardı. Teşkilâtlar, M.Ö. VI. ile IV. yy. arasında sayıca bir hayli habarıktı; ama teşkilâtlanma tarzları büyük farklılık gösteriyordu. Tarikata girmiş olanlar, genellikle et yemiyorlar, beyaz elbiseler giyiyor ve cehennemde kendilerine yararlı olacak formülleri öğreniyorlardı. (L)

Orpheus doktrinleri ve misterleri, öbür gizli doktrinler gibi Orpheus'çuluk da halk dinlerini tamamlamak iddiasındaydı ve M.Ö. VI. yy.da, helen gelenekleri ile Frigya kültü veya Dionysos Zagreus tarafından Eski Yunan'a sokulan yabancı geleneklerin karışımıyle meydana geldi.

ORSİNİ'nin suikastı
14 ocak 1858
Bibliothèque Nationale, Paris

Orpheus'çuların panteistlere yakın bir dünya görüşü vardı; evrenin Aşk ile Zaman tarafından yaratıldığına ve Zeus'un evren gücünü temsil ettiğine inanırlardı. Titanlar, Dionysos Zagreus'u parçaladıkları zaman bu genç tanrının yüreği Pallas tarafından kurtarıldı; bu yürek çevresinde de Dionysos'un tanrısal özü oluştu. Bu mitos bütün orpheus doktrinini temsil ediyordu ve ana konusu öbür dünyadaki hayattı: öbür dünyada var olabilmek için de, bu dünyada çileli bir hayat, *orpheus hayatı* sürmek gerekirdi. M.Ö. V. yy.ın başından itibaren orpheus doktrini hemen hemen aynı olan Pythagoras doktrini ve Eleusis misterleriyle birleşmeğe başladı. Daha sonra da yeni - eflatun'cular ve yeni - pythagoras'çılar tarafından benimsendi. (L)

Orpheus manzumeleri, Orpheus'a bağlanan bütün şiir ve felsefe edebiyatı bu isimle belirtilir. M.Ö. VI. yy.da ortaya çıkan bu edebiyat, paganlığın sonuna kadar orpheus tarikatlarının daha sonra da Yeni -Eflatun'culuk ve Yeni-Pythagoras'çılığın etkisiyle sürekli olarak gelişti.

Kapsadığı eser türleri şunlardır: 1. litürjik eserler, günah çıkarma şarkıları, ikrar verme şarkıları, ilâhiler, kutsal metinler v.b. 2. kozmogoni veya masallar üstüne ahlâkî eserler, teogoniler, kehanetler, ilâçlar, vasiyetler v.b.

Orpheus manzumeleri şu şekilde sınıflandırılabilir: **a.** M.Ö. VI. yy.daki orpheus edebiyatı parçaları, teogoni ile ilgili manzumeler (*Titanographia, Thegonia, Krater* v.b.); Orpheus adı altında toplanan bu manzumelerin çeşitli yazarların eserleri olduğu sanılır: Atinalı Onomakrites, Kroton'lu Orpheus, Herakleia'lı Zopyros, Syros'lu Pherekydes v.d.;

b. Hıristiyanlıktan sonra yazılan düzmece manzumeler: I. veya II. yy.da *İlâhiler;* IV. yy.dan kalma *Argonautika;* gene aynı dönemde yazılmış ve taşların sihirli özelliklerini anlatan manzumelerden meydana gelen *Lithika.* (L)

ORPHEUS ötleğeni. Akdeniz bölgesinde yaşayan, siyah tepelikli, gri tüylü, iri gövdeli (15 sm) ötleğen. (L)

ORPHİKA i. (yun. k.). Dionysos Zagreus şerefine yapılan şenlikler. (L)

ORPİMENT i. (lat. *auripigmentum* > fr. *orpiment*'dan). Miner. Tabiî arsenik sülfür. *Eşanl.* SARI ZIRNIK.

— ANSİKL. Miner. *Orpiment*'in formülü As_2S_3'tür. Altın sarısı veya turuncu renkte yapraksı kütleler halinde bulunur. Realgar'ın (kırmızı zırnık) bulunduğu bölgelerde ve özellikle Macaristan'da damarlar içinde rastlanır. Boyacılıkta *orpiment* veya *sarı zırnık* adı altında kullanılır. Boyalı kumaşlar yapımında çiviti eritmeğe yarar. Realgar ile birlikte arsenik üretiminde kullanılır.

— Deric. *Orpiment* veya *sarı zırnık,* kireç sütüyle birlikte derilerin kıllarını dökmekte kullanılır. Sepicilikte, tabiî Çin veya İran orpimentlerinin kullanılışı çok eskidir. Bugün, temel maddesi arsenik pentasülfür olan çok etkin sunî orpimentler hazırlanmaktadır.

— Eczc. *Orpiment, rusma* adı ile bilinen kıldökücü kremlerin bileşimine girer. (L)

ORPİNGTON, Londra'nın güneydoğu bölgesinde (Kent) konut merkezi; 30 000 nüf. (L)

ORPİNGTON ördeği, ingiliz ördek ırkı.

Foto. LAROUSSE

(Kızıl sarı tüylüdür; bol yumurta verir; eti de lezzetlidir.) [L]

ORPİNGTON tavuğu, ingiliz tavuk ırkı. (Pek çok ırkın, özellikle asya ırklarının çaprazlanmasıyle ortaya çıkan orpington tavuğu, kaba görünüşlü, iri gövdeli, orta derecede yumurtlayıcı, eti bol ve oldukça lezzetli bir kümes hayvanıdır.) [L]

ORR (John **Boyd-**). Bk. BOYD-ORR (John, birinci — baronu).

ORR (Robin), iskoçyalı besteci ve orgcu (Brechin 1909). Casella ve N. Boulanger'den ders gördü. Leeds, Cambridge, Londra ve Glasgow'da öğretmenlik yaptı. İki uvertür, yaylı çalgılar için bir *Rapsodi* (1956), bir *Bahar Kantat'ı* (1955), oda müziği, melodiler, sonatlar, bir *Te Deum* v.b. besteledi. (L)

ORRAKA i. Eskiden Amerika'da bazı kabilelerin hindistancevizi suyunu kaynatıp yoğunlaştırarak yaptıkları içki. (L)

ORREKO SALAS (Juan), şilili besteci ve müzik bilgini (Santiago 1919). Thompson ve Copland'ın öğrencisidir. Santiago'da müzik öğretmenliğine ve üniversitenin Müzikoloji enstitüsü idare yönetmeliğine getirildi (1946), bir müzik dergisinin yazı işlerini yönetti. Folklordan ilham alarak bir opera-oratoryo, baleler, üç senfoni, bir festival uvertürü (*Obertura Festiva,* 1947), orkestra için bir konçerto biçiminde serenat, konçertolar, İsa'nın doğumu üstüne bir kantat (*Cantata de Navidad,* 1954), piyano parçaları, melodiler, bir altılı besteledi. (L)

ORRENTE (Pedro), ispanyol ressamı (Montealegre del Castillo, Albacete'de 1570 - Valencia 1645). Valencia'da, sonra Murcia, Madrid ve Toledo'da çalıştı, bu son şehirde Greco'nun oğluyle dost oldu. Venedik resminin etkisinde kaldı. İSPANYOL BASSANO'SU diye anılır. En önemli eserleri: Valencia katedralinde bulunan *Aziz Sebastianus* ve Toledo katedralindeki *Azize Leocadia ile Aziz İldefonso'nun Kral Recesvinto'ya Görünmesi* adlı tablolar. (L)

ORRERY. Bk. BOYLE (Roger).

ORRY (Philibert), **Vignory** kontu, fransız siyaset adamı (Troyes 1689-La Chapelle, Nogent-sur-Seine yakınları 1747), Jean Orry'nin oğlu, Soisson (1725), Perpignan (1727), daha sonra Lille'de (1730) krallık müfettişi oldu. Le Peletier des Forts'dan sonra maliye genel müfettişliğine getirildi. Masrafları kıstı, esnaf vergisini arttırmamak için 1733 ve 1741'de kral adına olağanüstü bir vergi (dixieme) koydu, vergi beyannamelerini inceden inceye kontrol ettirdi, ticaret ürünlerinin verginin kapsamına aldı. Vergi kesenekçileriyle kilise mensuplarını da vergiye bağladı. Böylece bütçede bir denge sağladı. Tam bir colbert'çi aşırı bir himayeciydi; krallık dokuma ve kâğıt fabrikalarını kurdu, fabrika müfettişlerinin sayısını arttırdı, Crozat kanalını tamamlattı, yaşı on altı ile altmış arasındaki köylülere angarya usuluyle yollar yaptırdı (1738). Kanada ve Hindistan ile ticareti teşvik etti. Mme de Pompadour tarafından gözden düşürüldü (1745). Dürüstlüğü ve kendini beğenmişliği yüzünden pek çok düşman kazandı. (L)

ORSA i. (ital. *orza*'dan). Denizc. Latin tipi yelkenlilerde, yelkenleri rüzgârın estiği yöne çevirmekte kullanılan ve her iki yandan yelkenin ortasına bağlanan ip. || Yelkenleri mümkün olduğu kadar rüzgârın estiği yöne çevirerek seyretme durumu. || Geminin rüzgâr alan tarafı, rüzgârüstü. || *Orsa alabanda,* seyir halindeki gemiyi rüzgâraltı yapıp durdurma. || *Orsa alabanda eğlendirmek,* yelkenleri rüzgârdan en az yararlanacak biçimde kullanarak tekneyi yolundan alıkoyup vakit geçirmek. || *Orsa alabanda tramola,* geminin başını rüzgârın estiği yöne düşürerek rüzgârı bir yandan öbür yana alma. || *Orsa alabanda yatmak,* orsa alabanda eğlendirmek. || *Orsa boca* (veya *orsa poça*), geminin rüzgâr yönüne yaklaşıp uzaklaşarak düzensiz bir şekilde yol alması, kâh sağa, kâh sola dönerek seyretmesi. *Mec.* Düşe kalka, bata çıka yürüme: *Biçareyi kollarından çekerek ayaklarından iterek orsa boca direğe çıkarıyorlar* (R.N. Güntekin). || *Orsa halinde,* orsa seyri ile. || *Orsa pupa çemberi,* orsa pupa palangalarını bağlamak için yan yelken bumbalarının cundası yakınına geçirilen çember. || *Orsa pupa palangası,* yan yelken bumbalarının cundası yakınına geçirilen çember. rindeki mapa ile rüzgârüstü küpeştesi arasına yerleştirilen palanga. || *Orsa seyir,* yelkenler iyi şişecek derecede rüzgârı baştan alarak seyir etmek. || *Orsa yakası.* Bk. YELKEN. || *Orsada bulunmak,* rüzgârın estiği yöne mümkün olduğu kadar yakın bulunmak. || *Orsada kazanma,* yelkenli bir teknenin orsa seyrinde az düşme yaparak istediği yöne gidebilmesi. || *Orsasına iyi kaçmak,* orsa seyrinde hızlı gitmek. || *Orsasına seyretmek,* volta vurmak, rüzgâr yönünde yelkenle yol almak. || *Orsaya kaçma,* yelkenli bir teknenin istediği yöne sürekli baş tutamayarak rüzgârın estiği tarafa yönelmesi. (Bu durum, ya teknenin yatması sonucu su altı formu simetrisinin bozulmasından veya yelkenlerin dağılımındaki düzensizlikten ya da tekne içindeki ağırlıkların dağılımındaki dengesizlikten ileri gelir.) || *Orsaya kaçmak,* dümeni ters kullanarak veya fazla basarak teknenin başını rüzgârın estiği yöne iyice yaklaştırmak. (ML)

ORSALA ünl. (*orsalamak*'tan). Denizc. Rüzgârı başa alarak tramola ederken (*orsa alabanda tramola etmek*) dümeni aksi yöne çevirmek için verilen kumanda; tehlikeli bir manevradır. (*Bas!* da denir.) [LM]

ORSALAMAK geçz. f. (*orsa*'dan *orsa-lamak*). Denizc. Rüzgâr alan tarafa dönmek, yelkenleri mümkün olduğu kadar rüzgârın geldiği yöne çevirerek seyretmek.

— Spor. Yelkenli tekne ile iki orsa rüzgârına karşı yol almak.

◆ **Orsalatmak** geçl. f. Gemiyi rüzgârın estiği yöne döndürmek. (M)

ORSAY, Fransa'da Val-de-Marne idare bölgesinde kanton merkezi, Hurepoix bölgesinde, Yvette ırmağı kıyısında; 9 353 nüf. Sayfiye merkezi. Sebze tarımı. Plastik boya fabrikası. Paris Fen fakültesinin binaları; nükleer fizik laboratuvarı. (L)

Orsay (LE QUAİ D'), Paris'te Orsay rıhtımında bulunan Dışişleri bakanlığına verilen ad. (L)

ORSEİN i. (fr. *orcéine*). Kim. Ticarî roccella'da bulunan, $C_{28}H_{24}N_2O_7$ formülündeki, güzel kırmızı renkli boyarmadde.

— ANSİKL. *Orsein,* orsin'in nemli havada amonyakla işlenmesinden elde edilir. Tabiî hidrojenle indirgenerek, renksiz bir bileşik olan *lökorsein*'e dönüştürülür. (L)

ORSEL (André Jacques Victor), fransız ressamı (Oullins, Lyon yakınları 1795-Paris 1850). 1836'da, Notre-Dame-de Lorette kilisesinin (Paris) Meryem kapellasını süslemekle görevlendirildi. Ölümünden sonra Alphonse Henri Périn tarafından tamamlanan bu süsleme altmış tabloyu kapsar. (L)

ORSELİK sıf. (fr. *orsellique*). Kim. Formülü

$$CH_3C_6H_2(OH)_2CO_2H$$

olan bir fenol asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Orselik asit, roccella* veya *lecanora* türü yosunlarda eritrin (eritrit'in diorselik eteri) halinde bulunur ve bu bileşiğin seyreltik sodyum hidroksitle hidrolizinden elde edilir. Ayrıca lekanorik asidin kireç suyuyle hidratlaşmasından da orselik asit oluşur. Eter ve alkolde eriyen beyaz billûrlar meydana getirir, 176°C'a doğru, orsin ve karbon dioksit halinde ayrışarak erir. Demir-III klorür orselik asidi erguvan rengine boyar. (L)

ORSEOLO, venedikli soylu aile. En önemli üyeleri: PİETRO I (bk. PİETRO ORSEOLO [Aziz]); — oğlu, PİETRO II, 991-1009 arasında duka, Venedik cumhuriyetini İslavlara ödediği bir haraçtan kurtarmayı başardı (1000). Hâkimiyetini Zara, Spalato ve Ragusa'ya kadar yaydı. Dalmaçya ve Hırvatistan dükü unvanını aldı; — OTTONE, Pietro II'nin oğlu (öl. İstanbul 1032), duka (1009), Hırvatları yendi. Aquilea patriği ile anlaşmazlığa düştü, bu yüzden İstanbul'a sürüldü. Venedik tarafından geri çağırıldığı sırada öldü. (L)

ORSİ (Lelio), **Lelio da Novellara** denir, Modena okuluna bağlı italyan ressamı (Novellara 1511-ay.y. 1587). Correggio'nun eserlerini örnek alarak yetişti, sonra Roma'ya gitti, Michelangelo'ya hayran kaldı. Eserleri: Floransa'da, *Kutsal Aile;* Berlin'de, *İsa Çarmıhta;* Münih'te, *Nedamet Getiren Magdalena.* (L)

ORSİ (Paolo), italyan arkeoloğu (Rovereto 1859-ay.y. 1935). Siracusa Millî arkeoloji müzesi müdürüydü, 1907-1925 yılları arasında Calabria ve Basilicata'daki kazıları yönetti; Sicilya'da önemli arkeolojik araştırmalar yaptı. (M)

ORSİN veya **ORSİNOL** i. (fr. *orcine* veya *orcinol*). Kim. Rezorsinin yüksek homologu olan $CH_3—C_6H_3(OH)_2$ (1-3-5) formülündeki difenol.

— ANSİKL. *Orsin, roccella* ve *lecanora* türü yosunlarda serbest halde ve az miktarda bulunur. Aynı yosunlarda eritrit'le (eritrin) bileşim halinde bulunan orselik asidin karboksil kökünü kaybetmesiyle elde edilir. Sarısabır otunun alkali ortamda ergitilmesiyle de hazırlanabilir.

Orsin bir mol su alarak renksiz iri prizmalar halinde billûrlaşır; hava temasıyle renklenen bu billûrlar 56°C'ta, suyu giderildikten sonra da 107°C'ta ergir. Orsin 290°C'ta kaynar, şeker tadındadır, su, alkol ve eterde çok çözünür. Demir-III klorür orsini koyu mor renge boyar. Tepkimeleri rezorsin tepkimelerine benzer, yalnız ftalik anhidritle flüoressein vermez. Eter içindeki çözeltisi amonyak gazıyle işlenince nemli havada orsein'e dönüşen

$$C_7H_8O_2—NH_3$$

formülünde bir bileşik verir. (L)

ORSİNİ, alman taraftarı Colonna'ların rakibi, Papalık taraftarı romalı aile. Giacinto **di Bobone** (1191-1198 arasında Celestinus III adıyle papa) aileye ait servetin temellerini (yeğenlerine toprak ve senyörlükler hibe ederek) attı. Küçük torunu MATTEO ROSSO (öl. 1246'ya doğr.) ise, ailenin kudretini ve siyasî geleneğini (Papalığı destekleme, Colonna'lara karşı düşmanlık) kurdu. Roma senatörü seçildi (1241), Friedrich II'ye karşı Roma'yı savundu (1241). Matteo Rosso'nun oğlu GIOVANNİ GAETANO'nun (Nicolaus III [1277-1280] adıyle papa oldu) papalık döneminde Orsini'lerin önemi arttı. Aile içindeki gerginlikler Papalığı zayıflattı ve Orsini'lerin desteklediği Bonifacius VIII'e karşı, Fransa kralı Philippe IV ile Colonna'ların zafer kazanmasına imkân verdi (Nepi'nin işgali, 1297). — Kardinal NAPOLEONE (Roma 1263'e doğr.-Avignon 1342), Avignon'a papa ile beraber gitti. Gregorius XI ile birlikte Papalığın Roma'ya dönüşü, Orsini'leri eski gücüne kavuşturdu. — GENTİLE VİRGİNİO (öl. Napoli 1497) Colonna'lara karşı Sixtus IV'ü destekledi ve Colonna'ları yendi; birbiri ardına Napoli Aragon'lularına ve Fransa kralına hem hizmet etti, hem de onlara karşı savaştı. Orsini'lerin servetini ele geçirmeğe çalışan Cesare Borgia'nın emriyle zehirlenerek öldürüldü. Fakat Orsini'ler, Borgia hanedanının çöküşünden yararlandılar. — PİTİGLİANO kontu NİCCOLO (1442-Lonigo, Vicenza yakınları 1510) ve LORENZO (öl. 1536) savaş liderleri olarak tanındılar; İnebahtı'da Venediklilerin kumandanı olan (1571), fakat Sixtus Ouintus'un başa geçmesi üzerine Roma'dan ayrılmak zorunda kalan BRACCİANO dükü PAOLO GİORDANO (1541-Salo 1585) için de durum aynı idi. Paolo Giordano, Paolo Sixtus Quintus'un yeğenini öldürmüştü. Orsini'ler, çeşitli kollara ayrıldılar ve özellikle Taranto prensleri kolu, Roma dışında önemli rol oynadı, Fransa'da Jouvenel des Ursins'ler Orsini ailesindendi. Solpra (1620) ve Kutsal İmparatorluk (1629) prenslerinin de bağlı olduğu bu aileden bir de papa çıkmıştır: VİNCENZO MARİA (Benedictus XIII) [1724-1730]. (L)

ORSİNİ (Cesare), **Magister Stopinus** denir, italyan şairi (Ponzano di Val di Magra XVI. yy.ın ikinci yarısı -öl. 1638'den sonra). Önemli, eseri: sekiz şarkı halinde mizahî bir şiir olan *Capriccia Maccaronica* (1636). [L]

ORSİNİ (Felice), italyan vatanseveri (Meldola, Forli yakınları 1819-Paris 1858). Genç İtalyan adlı gizli derneğin üyesiyken, Romagna ayaklanmasından sonra tutuklandı

(1844), 1846'da serbest bırakıldı. Venedik'te savaştı (1848), Kurucu mecliste milletvekili oldu (1849) ve Mazzini tarafından ayaklanmalar çıkarmakla görevlendirildiyse de başarısızlığa uğradı. Mazzini ile arası açıldı, Macaristan'a gitti, fakat tutuklandı (1854) ve Mantova'da hapsedildi (1855). Hapisten kaçtı (1856), Londra'ya gitti, Mazzini büsbütün bozuştu ve İtalya davasına ihanet ediyor diye Napolyon III'ü öldürmek için bombalar hazırladı. Fransa'ya gitti. Pieri ve Rudio ile birlikte, Opéra'ya gitmekte olan imparatorla maiyetine bomba fırlattı. 8 Kişi öldü, 148 kişi yaralandı (14 ocak 1858). Yakalanan Orsini, imparatora yazdığı açık bir mektupta İtalya'yı kurtarması için ona yalvarıyordu (11 şubat). 13 Martta idam edildi. (L)

ORSİNİ (Giulio). Bk. GNOLİ (Domenico).

ORSİNOL i. (fr. *orcinol*). Bk. ORSİN.

ORSİRUFİN i. (fr. *orcirufine*). Kim. Formülü $C_{14}H_{11}NO_3$ olan boyarmadde; derişik sülfürik asitte çözünmüş orsinin, nitröz asitle işlenmesinden elde edilir. (L)

ORSK, S.S.C.B.'de şehir, Ural ırmağı kıyısında, ırmağın Ural dağlarının güney sıralarını aştığı klüz'ün yukarısında; 199 000 nüf. Yakınında, kahverengi kömür yatakları, demir, bakır, nikel ve krom filizleri işletilir. Orsk, kuzeybatıdaki Halilovo ile bir çelik ve ağır metalürji sanayii kombinası meydana getirir. (L)

ORSO I Partecipazio (öl. Venedik 737), Venedik dukası (726-737). Marcello Tegalliano'nun yerine geçti. Ravenna ekzarkı, başkentini Lombardlardan geri almasına yardım etti, bu sebeple imparatordan «Hypatos» unvanını aldı. — Oğlu **Orso II** *Deodato*, 742 - 755 arasında duka idi. (L)

ORSODACNE i. Kızıl sarı renkli böcek; gülgillerin, özellikle akdikenin çiçeklerinde yaşar. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından). [L]

ORSOVA, Tuna kıyısında iki kasabanın adı. — ESKİ ORSOVA. Romanya'da, Tuna'nın sol kıyısında, Demirkapı geçidinin üst yanındadır. Osmanlıların *İrşeve* (*Orşova*) dedikleri kasaba, 1683'ten sonra Avusturyalıların eline geçti; 1688'de geri alındı. — YENİ ORSOVA ise, eskisinin karşısında, Vidin'den 72 km uzakta ve ırmağın ortasında bulunan bir adanın üzerinde kaledir. Bazen Osmanlıların, bazen de Avusturyalıların elinde kaldı; 1789'da Osmanlı devletine bırakıldı. (M)

ORS Y ROVİRA. Bk. D'ORS Y ROVIRA (Eugenio).

ORSZAGH (Pavol). Bk. HVİEZDOSLAV.

ORŞA, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Dnieper kıyısında, Vitebsk'in güneyinde; 64 000 nüf. Dokuma (keten) sanayii ve makine yapımı. (L)

ORŞOVA, Romanya'da (Banat bölgesi) kasaba, Tuna'nın sol kıyısında, yukarı kesimde Kazan geçidi ile aşağı kesimde Demir Kapılar arasında; 8 400 nüf. Dokuma sanayii. Petrol rafinerisi. — Biraz aşağısında küçük bir ada üzerinde *Adakale* müstahkem köyü kurulmuştur. (L)

ORT i. Eski bir danimarka parası; 1/4 danimarka riksdal'i değerindeydi. (L)

ORT (Arnould VAN). Bk. VAN ORT.

ORTA i. (esk. türk. *ortu, otra, otru*'dan). Bir çemberin bütün noktalarından, bir şeyin iki ucundan eşit uzaklıkta bulunan yer, merkez: *Şehrin ortası. Yolun ortası. Bir elmayı ortasından bölmek.* || Başlangıçla sondan hemen hemen eşit uzaklıkta bulunan yer: *Kitabın ortasındaki bölüm.* || Belirli bir sürenin başlangıcıyle sonunun tam ortasında bulunan an: *Günün, haftanın, ayın, yılın ortası.* || İki veya daha çok konum arasındaki ara konum: *İkimizin ortasında durun.* || Birçok kimse veya nesne arasında merkezî durum: *Kalabalığın ortasında yürümek.*

— ÇEŞ. DEY. *Orta baklası. Teklz.* Herkesin cinsî arzusunu yerine getiren kadın. || *Orta hizmetçisi*, bir evde temizlik işleriyle uğraşan hizmetçi. || *Orta işi*, bir evdeki temizlik işlerinin tümü. || *Orta malı*, sahipsiz mal; herkese ait olan mal. *Teklz.* Fahişe. || *Ortada*, görünür yerde, göz önünde: *Millet nerede? O henüz ortada yoktur* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Ortada bırakmak*, birini güçlük anında terk etmek. || *Ortada fol yok yumurta yok.* Bk. FOL. || *Ortada kalmak*, güç bir durumda kalmak, iki şık arasında karar verememek. Yersiz kalmak. || *Ortadan kaldırmak*, yok etmek: *Zamanını bekleyecekler, yolunu bulup, belki de beni ortadan kaldırıp altınları bir gün götürecekler. Artık Nihan'ı bir daha göremeyeceğim* (R. H. Karay). || *Ortadan kalkmak*, kaybolmak; bulunmaz olmak. || *Ortadan kaybolmak*, nereye gittiği belli olmamak: *Bazen ortadan büsbütün kayboluyor, saatlerce, hattâ günlerce nereye gittiği bilinmiyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Ortasını bulmak*, iki eşit parçaya ayırmak. Uzlaştırmak. || *Ortaya almak*, etrafını sarıp kuşatmak, çevirmek. || *Ortaya atmak*, ileri sürmek. || *Ortaya bir balgam atmak. Kaba.* Bir iş iyi bir sonuca bağlanırken herkesin aklını karıştıracak bir söz söylemek. || *Ortaya çıkarmak*, ispat etmek, delilleriyle göstermek. || *Ortaya çıkmak*, meydana çıkmak veya yokken oluşmak. || *Ortaya dökmek*, ifşa etmek, çıkarmak, göstermek. || *Ortaya düşmek*, [kadın için] fahişe olmak. || *Ortaya koymak*, meydana çıkarmak. Gözler önüne sermek. || *Ortaya vurmak*, herkese duyurmak, ilân etmek.

— Eğ. Zayıfla iyi derece arasındaki not.

— Huk. *Orta malı*, doğrudan doğruya kamunun yararlanma veya kullanmasına, niteliği veya hukukî bir işlem gereği ayrılmış kamu malı. Bk. ANSİKL.

— Siyaset. Siyaset çizgisi üzerinde veya partiler yelpazesi içinde muhafazakâr eğilimle, köklü reformlara yönelen eğilim arasında yer alan ılımlı siyasî görüş ve uygulamalar. (Bk. ANSİKL.) || *Ortanın solu.* Bk. ANSİKL.

— Spor. *Ortada*, sonucu belli olmayan karşılaşmalar için kullanılır: *Sonucu çok ortada bir yarışma.*

— Teşk. tar. Yeniçeri kuruluşlarında tabur veya bölük. (Bk. ANSİKL.) || *Orta bayrağı*, her ortayı temsil eden küçük bayrak. (Bayraklarda ortaların işaretleri [alâmetleri] bulunurdu.) || *Orta camii*, Yeniçeri ocağının camii (*camii miyane* de denirdi). [Bk. ANSİKL.] || *Orta çavuş*, yeniçeri ocağı başçavuşunun maiyetindeki çavuşlardan biri (*çavuşu miyane* de denirdi). || *Orta sandığı*, yeniçerilerin bir çeşit para biriktirme sandığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Orta malı*, kamu emlâkinin, yararlanma ve tahsis yönünden yapılan sınıflandırılması içinde yer alır. Bunların ayırıcı nitelikleri, genel yararlanmaya açık olmasıdır. Nitekim, bir kısım kamu malları (msl. askerî üsler) doğrudan doğruya herkesin yararlanmasına imkân vermez. Buna karşılık, yollar, meydanlar, otomobil parkları, çocuk bahçeleri, akarsular ve deniz gibi yerler, ya nitelikleri gereği, ya gelenek haline gelmiş uygulamalar sonucu veya hukukî bir işlemle yapılan tahsis sebebiyle, kamunun yararlanma ve kullanmasına açık tutulmuştur. Yararlanma için bazı kayıtlar konulabilirse de, bunlar objektif niteliktedir ve bunlara uyan herkes orta malından yararlanabilir. Msl. bir çocuk bahçesine, büyükler ancak çocukla birlikte girebilirler. Böyle bir kayıtlama, genelliği ortadan kaldırmaz, çünkü çocukla gelen herkes, çocuk bahçesinden yararlanabilir.

— Siyaset. *Orta* veya merkez terimi, siyaset alanında özellikle siyasî partilerin gelişmesiyle ortaya çıktı. Siyasî partiler, çeşitli siyasî eğilimlerin temsilcileri olarak, kurulu düzenin ve kurumların korunmasını isteyen ve savunan muhafazakâr yani sağ eğilimden, köklü reformları gerçekleştirmek isteyen sol eğilime kadar çeşitlilikler gösterir. Sağcı partiler, kendi içlerinde de, demokrasiyi reddeden aşırı sağ, demokrasiyi kabul eden fakat sosyal devleti reddeden ılımlı sağ ve reformlara karşı belli oranda tavizler verebilen reformcu sağ şeklinde ayrılır. Buna karşılık, solcu partiler de, ihtilâlci, totaliter aşırı sol, sosyal düzeni yıkmadan, sosyalizmi demokratik yollardan gerçekleştirmek isteyen reformcu veya sosyal demokrat partiler ve kapitalist düzen içinde, sosyal yönü güçlü, planlı ve karma ekonomi yanlısı (sosyal devletçi) partiler gibi farklılıklar gösterir. Bu siyasî çizginin ortası, gerilik sayılamayacak bir muhafazakârlığı ifade eder. Aslında sağın reformcularıyle solun en sağında yer alan sosyal devletçileri birbirinden ayıracak kesin bir ilke de yoktur. Düşünce planındaki farklılıkları ancak uygulama ortaya koyabilir. Uygulama farkları yüzünden, siyasî çizgi üstündeki ayırımların, aynı nitelik ve anlamda, çok partili batı tipi demokrasilerin hepsinde gerçekleşmediği de görülür. Meselâ, İngiltere İşçi partisiyle fransız aşırı solu arasındaki uzaklığın aşırı sağla, ılımlı sağ arasındaki uzaklıktan çok fazla olduğu genellikle kabul edilir.

● *Ortanın solu* deyiminin C.H.P. tarafından ileri sürülmesiyle Türkiye'de «orta» terimi bir anlam kazandı. Ortanın solu, Türkiye'de de, siyasî demokrasi yanında, sosyal kapsamlı, sosyal adaletçi bir düzeni savunan, devletin bu alanda yapılacak görevleri bulunduğuna inanan bir siyasî görüştür. Sosyal devletçi diye özetlenebilecek bu görüş, solun ortası demek olan sosyal demokratların veya demokratik sosyalistlerin siyasî düşünüşlerinden farklıdır. Ancak, bu ayırımlar çok partili demokratik rejimlerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'de de, sağcı partilerin, grev, toplu sözleşme, karma ekonomi, genel iktisadî planlama ilkelerini kabul etmiş bulunmaları sebebiyle, nazarî önemini kısmen kaybederek orta, ortanın solu gibi nitelemeler, somut örneklerin belirlediği uygulama alanında değerini koruyabilmektedir.

— Teşk. tar. *Orta*'larda 1 600 kadar yeniçeri bulunurdu. 196 Orta vardı. Ortaların 101'i cemaat veya yaya, 34'ü sekban, 61'i ağa bölükleriydi. Bazı ortaların özel adları vardı. XVI. yy. sonuna kadar ilk 5 orta ile 45. ve 46. ortalara *deveci ortaları*, 14., 49., 66. ve 67. ortalara *haseki ortaları*, 64. ortaya *zağarcılar*, 68. ortaya *turnacılar* 17. ortaya *çergiciler*, 82. ortaya *zemberekçiler*, 28. ortaya *imamlar*, 22. ve 92. ortaya *tüfekçiler*, 99. ortaya *hûkeşan* (bektaşî) *ortası* denirdi. Öteki ortalar numaralarıyle anılırdı. Her orta, 12 bölüğe ayrılırdı. Bölüklerde top, topçu ustası ve yardımcısı, topçu neferleri, arabacı ve yardımcısı, zurnacı, davulcu, saka ve karakullukçu bulunurdu. Orta kışlaları (odaları) önce Edirne'de, Fatih'in İstanbul'da sürekli oturmağa başladığı yıldan itibaren de (1462), İstanbul'da kuruldu.

● *Orta camii*, önceleri mescit büyüklüğündeydi, Kanunî'nin sadrazamı İbrahim Paşa zamanında cami haline getirildi. Caminin, yeniçeriler arasında özel bir önemi vardı. Konuşulması gereken konular burada görüşülür, kararlar burada alınırdı. Cami görevlilerinin maaşları şehremini tarafından ödenirdi; imamları, yeniçeri danişmentlerinden tayin edilirdi.

● *Orta sandığı*. Her ortanın bir sandığı vardı. Ulufe dağıtımında yeniçerilerden «taş parası» adıyle anılan yüzde 3-5'ler, ölen yeniçerilerin mallarının satışından elde edilen gelirler, faizler ve halk tarafından vakfedilen paralar sandığın başlıca kaynaklarıydı. Orta sandığını, bölükbaşı veya çorbacı olan askerlere borç para verdiği için bir çeşit yardımlaşma kurumu niteliğindeydi. Savaşta esir olan yeniçerilerin kurtuluş parası da (fidye necat) bu sandıktan ödenirdi.

◆ Sıf. Her iki yanında kendi cinsinden eşit sayıda şeyler bulunan: *Orta parmak. Orta kat.* || İki şeyin arasında ve her birine eşit uzaklıkta bulunan. || Ne çok fazla ne de çok az olan: *Yüksek tahsil görmüş olanlar yok denilecek kadar azdı. Küçük ve orta aydınlar ise, memleketin en imanlı ve en inanılır kadrosunu teşkil ediyordu* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Orta halli*, fazla zengin veya fakir olmayan. || *Orta boy*, orta büyüklükte olan. || *Orta boylu*, orta yükseklikte, boyda olan. || *Orta karar* (*derece* veya *derecede*), ortalama, orta halde, biraz uygunca. || *Orta şekerli*, ne fazla ne de az şekerli, ikisinin ortası olan. *Teklz.* [Durum için] Ne iyi, ne kötü; şöyle böyle.

— Anat. *Orta çizgi*, insan vücudunu iki eşit kısma böldüğü düşünülen dikine çizgi. || *Orta parmak*, el ve ayağın üçüncü parmağı. || *Orta sinir*, kol siniri. (Bk. ANSİKL.) || *Orta toplardamar*, önkolun ön yüzünden ilerleyen, dirsek bükümünün ortasında ikiye ayrılıp iç tarafta orta baziliki dış tarafta orta kefaliki meydana getirerek son bulan toplardamar.

— Ask. *Esk. Orta top*, sahra toplarından birinin adı. (115 mm veya daha büyük çap-

lı [210 mm'ye kadar] ve en büyük menzil kabiliyeti 16 500 m olan toptur.)

— Bot. *Orta başçık*, ortasından telciğe bağlı başçık. || *Orta bölme*, turpgillerde meyveyi iki kısma ayıran enlemesine ince bölme; iki çenet açılıp birbirinden ayrıldığı zaman tohumlar bunlardan her birinin yüzüne bağlı kalır. || *Orta damar*, bitki yapraklarının tam ortasında bulunan ve yan damarlara göre daha kalın olan damar.

— Cerr. *Orta yerden laparotomi*, karın doğru kasları arasındaki aponevroz hizasından (ak çizgi) yapılan laparotomi.

— Denizc. *Orta baştarda*. Bk. BAŞTARDA. || *Orta direk*, gemilerin orta kısmında bulunan en uzun direk. || *Orta kasara*. Bk. KASARA. || *Orta paralel*, bir meridyenin verilen iki noktası arasında yer alan bir enlem noktasından geçen, ekvatora paralel küçük daire. || — *Esk. Orta kat*, yelkenli savaş gemilerinde en üst güverteden aşağı doğru üçüncü kat güverte. (Bu gemilerde güverteler, yukarıdan aşağıya doğru, güverte, palavra, orta kat, top ambarı, tavlun, kontra tavlun adlarıyle sıralanırdı.) || *Orta kayık*, osmanlı donanmasında çıkarma gemisi. (Mavnadan küçük olan bu gemilerin altı düz, burnu kalkak ve içeriye bükük olurdu. Bunlara *kütük* de denirdi.)

— Dil bil. *Orta hece düşmesi* veya *yutumu*, eklerin etkisiyle orta hece durumuna geçen bazı seslerin düşmesi: gönül-ü > *gönlü*, ağız-ım > *ağzım*.

— Eğ. *Orta öğretim*. Bk. ORTAÖĞRETİM.

— Fonet. Telaffuzu sırasında orta derecede bir açılma meydana gelen (yani bir açık ünlü ile bir kapalı ünlü arasında yer alan) ünlüyü niteler.

— İnş. *Orta ayak*, bir köprüde ardışık iki göz arasında bulunan ayak. (Orta ayak, her iki yanında bulunan kemerlerden veya ana kirişlerden gelen yükleri alır ve zemine iletir. Orta ayaklar kâgir, ahşap, çelik veya betonarmeden yapılır.)

— İstat. *Orta değerler*, bir serinin uç değerleri arasında bulunan ortalama ve medyan gibi ara değerlere verilen isim.

— Leng. Eskiyle yeni arasındaki aracı. (*Orta Fransızca, Yüzyıl savaşlarıyle başlar ve XVI. yy.da sona erer; Orta Hintçe, Prakritler ve Pali tarafından temsil edilir.*) || *Orta çatı*, bazı dillerde etken ve edilgene katılan ve eylemin dolaylı veya dolaysız yoldan özne üzerine döndüğünü belirten veya yalnız etken anlamı olan çekim. || *Orta fiil*, orta çatıda çekilen fiil.

— Mant. *Orta terim*, tasımda, öteki iki terim arasında ilişki kuran terim. (Meselâ «İnsan, ölümlüdür; Sokrates insandır; demek ki Sokrates ölümlüdür» tasımında orta terim *insan*'dır.)

— Mat. *Orta dikme*, bir doğru parçasına ortasından çıkılan dikme. || *Orta orantılı*, bir bölüm veya fark dizisinin iki ucu arasındaki ara terimlerden her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Orta ve yan orantılı*. Bk. ORANTILI. || *Bir doğru parçasının orta dikme düzlemi*, bir doğru parçasına orta noktasında dik olan düzlem. || *Bir orantının orta terimleri*. Bk. ORANTI. || *Bir yamuğun orta tabanı*, bir yamuğun paralel olmayan kenarlarının orta noktalarını birleştiren ve uzunluğu iki tabanın uzunluklarının aritmetik ortalaması olan doğru parçası.

— Mim. *Esk. Orta kapı*, Osmanlı devletinde konakların harem ve selâmlık bölümleri arasındaki kapı. (Döner kapı gibi olan orta kapı, konak sahiplerinin, en çok koruduklari yerdi. Hanımlar ve genç cariyeler buraya yaklaştırılmazdı. Topkapı sarayının, girişten sonra ikinci kapısına [bk. BABÜSSELÂM] ve Haremi Hümayun kapısına da orta kapı denirdi.)

— Mus. *Orta aksak*, aksak usulünün orta yürürlükteki türü. (Ağır aksak ile aksak arasındaki yürürlüğü belirtir ve ağır aksaktan daha yürük hareketlidir. Bu deyim son yüzyıllarda ağır aksak tarzında bestelenmiş şarkıların yürük olanlarını belirtmek için kullanıldı.) || *Orta sekizli*, eşit olmayan 24 aralıklı türk dizisinde, piyanonun *do* sesinden peste doğru uzanan sekizli. (Bu sekizlideki seslerin [perdelerin] pestten tize doğru adları şunlardır: kaba çargâh, kaba nim hicaz, kaba hicaz, kaba dik-hicaz, yegâh, kaba nim hisar, kaba hisar, kaba dik-hisar, hüseynîaşiran, acemaşiran, dik-acemaşiran, ırak, geveşt, dik-geveşt, rast, nim zengüle, zengüle, dik-zengüle, dügâh, kürdî, dik-kürdî segâh, buselik, dik-buselik.)

— Nümism. *Orta bronz sikkeler* veya yalnız *orta bronz*, Roma imparatorluğunun *büyük bronz* veya *küçük bronz* denilen sikkelerine karşılık orta büyüklükte olan bronz sikkeler. (Orta bronzlar genellikle dupondius'lara tekabül eder.)

— Spor. *Orta haf*. Bk. HAF. || *Orta saha*. Bk. SAHA. || *Orta sıklet*, boksta profesyoneller için 66,678-72,574 kg, amatörlerde 71-75 kg ağırlığında boksörler. || Bu sıklette dövüşen (boksör). || Güreşte, güllede ve halterde 72-79 kg ağırlıktaki sporcular için kullanılır.

— Teknol. *Orta tabaka*, bir kontrplağın körağacını meydana getirmek için yapılan kaplama.

— Zool. Vücudu veya bir organı uzunlamasına ikiye ayıran çizgi üzerinde bulunan: *Orta parmak*.

— ANSİKL. Anat. Kol sinir ağından çıkan *orta sinir*, koltukaltı çukurundan geçerek dirsek siniri ve kol atardamarı ile birlikte kolun iç yüzünden ilerler; dirsek hizasında dışa doğru eğilir ve bilek kemikleri arasındaki kanaldan geçer ve son bulur; yolu boyunca yuvarlak pronator kasla, hemen hemen bütün bükücü kaslara dallar verir. Beş dal ile son bulur; bunlardan en önemlisi tenar kaslarına giden daldır, başparmağın hareketini sağlar. Öteki dallar birinci, ikinci, üçüncü parmakarası kaslara girer.

— Mat. Ortaları eşit olan $\frac{a}{c} = \frac{c}{b}$ orantısında, *c* terimi için *a* ve *b* yan terimleri arasında *orta orantılı*'dır (orantılı orta) denir. İki *a* ve *b* uzunluğu verilirse, *a* ile *b* arasında *c* orta orantılısı geometrik olarak elde edilebilir: bir *xy* doğrusu üzerinde uç uca AB = *a* ve BC = *c* uzunlukları alınır; AC çap olmak üzere bir yarım daire çizilir, sonra çap üzerinde BH dikmesi çıkılır; BH *a* ile *b* arasında orta orantılıdır, çünkü AHC üçgeni H açısı dik olduğundan bir dik üçgendir; böyle bir üçgende hipotenüse ait yükseklik, hipotenüs üzerinde kendisinin ayırdığı iki doğru parçası arasında orta orantılıdır. (ML)

ORTA, Çankırı ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi; 2 982 nüf. (1970). Kızılırmak'ın kollarından olan Devres çayının yukarı çığırında; yüksl. 1 160 m. İl merkezine 68 km uzaklıktadır. 1959'dan beri ilçe merkezidir. — *Orta ilçesi*, 513 km²; 24 876 nüf. (1970). Tek bucak; 30 köy. Tahıl. (M)

ORTA (Garcia DE) [veya **AB HORTO**], portekizli hekim veya tabiat bilgini (Elvas 1490'a doğr. - 1570). Kralın başhekimi olarak 1534'te Doğu Hindistan'a giden bir filoda görev aldı. Asya kolerasını ilk tanımlayan odur. Hindistan'da otuz yıllık gözlemlerini özetleyen, diyalog biçiminde portekizce bir kitap yayımladı: *Coloquios dos Simples e Drogas e Coisas Medicinalis da India America...* (Hindistan'da, Amerika'da v.b. Yetişen Bazı Basit İlâçların, Eczanın ve Baharatın Hikâyesi) [1563]. (L)

ORTA AFRİKA CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ. Bk. MERKEZÎ AFRİKA CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ.

Ortaalipaşa camii (veya **Atikalipaşa camii** veya **Zincirlikuyu camii**), Zincirlikuyu'da Gazi Hadım Ali Paşa tarafından yaptırıldı (1500). Ulu cami tipinde, dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yeri yıkılmıştır. Altı kubbelidir; minaresi, devrin özelliklerini taşır. (M)

ORTA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, 1824 - 1839 arasında Guatemala, Honduras, Nikaragua, Kosta Rika ve El Salvador cumhuriyetlerinin kurdukları konfederasyon. Bk. *Orta* AMERİKA. (L)

Orta Amerika devletleri teşkilâtı, isp. **Organizacion de Estados Centro-americanos**, San Salvador yasası uyarınca kurulan (1951) teşkilât; yasayı Kosta Rika, Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua imzalamıştı. Merkezi San Salvador'dadır. Üye ülkeler, Guatemala antlaşması ile Orta Amerika İktisadî birliğini kurdular. (L)

Orta Amerika Ortak pazarı, 1960'ta kurulan ve Guatemala'yı, Honduras'ı, Salvador'u ve 1962'de Kosta Rika'yı içine alan iktisadî topluluk. (L)

ORTABAĞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ili, Uludere ilçesi) bucak; 4 045 nüf. (1965); 6 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Gerür*) 929 nüf. (1965). İlçe merkezinin 20 km güneyinde; yüksl. 1 300 m. (M)

ORTABEYİN bls. i. Anat. Dölütte beyin keseciğinin orta parçasından oluşan, erişkin insanda varol köprüsü ile beyin arasında bulunan ve beyin lopları ile dördüz cisimleri kapsayan bölge. (L)

ORTABÖBREK bls. i. Embriyol. Embriyonda ikinci sidik süzme aygıtı; pek çok sayıda nefrotom'un farklılaşmasıyle önböbreğin arkasında meydana gelir ve sırt bölgesinin büyük bir kısmını kaplar. İkinci ayın ortasına doğru tam gelişmesini bulur. *Eşanl.* MEZONEFROZ. (L)

ORTACA, Akdeniz bölgesinde (Muğla ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içindeki kesimi, Köyceğiz ilçesi) bucak; 20 653 nüf. (1965); 16 köy; 2 kasaba. —*Bucak merkezi*, 5 084 nüf. (1965). Köyceğiz'in 26 km güneydoğusunda Dalaman çayı havzasındadır. Köyceğiz - Fethiye yolu buradan geçer. (M)

ORTACALAR, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Arhavi ilçesi) bucak; 3 135 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi Ortaköy*, 322 nüf. (1965). İlçe merkezinin 14 km güneyinde; yüksl. 350 m. (M)

Orta camii (veya **Ahmediye camii** veya **Etmeydanı camii**), İstanbul'da, Sofular semtinde (Etmeydanı'nda) cami. Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Maktul İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı (1527). Sekiz köşeli bir planı vardır ve ahşaptır. Mimberi de ahşap olan yapı 1912'de onarıldı. (M)

ORTAÇ i. Dil. bil. Tümleç alabilen, isim ve sıfat gibi kullanılan fiil soylu kelime: *don-muş* (su), *tanı-dık* (kimse), *yaz-an* (kişi) (canı) *çıkası* v.b. (Bk. PARTİSİP.) [M]

ORTAÇ (Yusuf Ziya), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1895 - ay.y. 1967). Vefa idadîsinde okudu. Dârülfünunda imtihan vererek öğretmen oldu (1915). İzmit sultanîsinde, Galatasaray lisesi ve çeşitli azınlık okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. Orhan Seyfi Orhon ile dergiler yayımladı. Ordu'dan milletvekili seçildi (1946-1950). 1924'te çıkarmağa başladığı *Akbaba* dergisini 1950'den sonra da sürdürdü. Buna ayrıca Akbaba yayınlarını ekledi. *Türk Yurdu, Servetifünun, Şair, İnci, Büyük Mecmua* gibi dergilerde şiirleri yayımlandı. «Hecenin beş şairi»nden biridir. Şiirlerinin yanı sıra mizahî manzume ve yazılar da yazdı. Eserleri; *Akından Akına* (Şiirler, 1916); *Cenk Ufukları* (şiirler, 1917); *Âşıklar Yolu* (şiirler, 1919); *Yanardağ* (şiirler, 1928); *Bir Servi Gölgesi* (şiirler, 1938); *Bir Rüzgâr Esti* (şiirler, 1962; *Binnaz* oyunuyle birlikte); *Nâme* (oyun, 1919); *Nikâhta Keramet* (manzum oyun ve hikâyeler, 1923); *Göç* (roman, 1943); *Üç Katlı Ev* (roman, 1953); *Beşik* (fıkralar, 1948); *Ocak* (fıkralar, 1943); *Göz Ucuyla Avrupa* (gezi yazıları, 1958); *Portreler* (hatıralar, 1960); *Bizim Yokuş* (hatıralar, 1966); *İsmet İnönü* (biyografik roman, 1962). [M]

ORTAÇAĞ bls. i. Klasik eskiçağ ile modern çağ arasında kalan tarih dönemi.

— ANSİKL. *Ortaçağ* kavramı (Cristoph Keller 1688'de yazdığı *Historia Medii Aevi* [Ortaçağ Tarihi] adlı eserinde bu kavramdan açıkça söz etmişti), XV.-XVI. yy. arasında, bu dönemde klasik sanatın güzelliğini ve dengeliliğini bulamayan hümanistlerin ve Kilisenin gerilediği, bozulduğu döneme Ortaçağ adını veren reformcuların etkisiyle oluştu. Kilise adamlarının özellikle de papa Gregorius VII'nin Ortaçağ'ı parlak bir dönem saymalarına rağmen bu olumsuz yargı uzun zaman sürdü. Ortaçağ, özellikle XVIII. yy.dan sonra tarihçiler tarafından incelenmeğe başladı. Bu alanda en önemli eserlerden biri, L.A. Muratori'nin *Rerum Italicorum Scriptores*'idir. Bu eserde Muratori Ortaçağ'ın yeni bir Avrupa'nın doğuşunda ne kadar önemli bir yeri olduğunu gösterir. XIX. yy.da Almanya'da

Pertz'in *Monumenta Germaniae Historica* (Germen Tarihinin Anıtları) adlı eseriyle germen ortaçağı yeniden değerlendirildi. Belçikalı ortaçağ uzmanı Pirenne'e göre Ortaçağ, Charlemagne'ın devriyle (VII. - VIII. yy.), yani Akdeniz birliğinin Arap istilasıyle bozulduğu devirde başlar. Ortaçağın, genellikle 395'ten (Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması) veya 476'dan (Batı Roma imparatorluğunun yıkılışı), 1453'e (İstanbul'un fethi) veya 1492'ye (Amerika'nın keşfi) kadar uzandığı kabul edilir. Ayrıca, arap ülkeleri ve İslâmlık tarafından fethedilen ülkelerde (msl. İspanya) Ortaçağın bir gerileme devri olduğu söylenemez; çünkü bu ülkeler Ortaçağda, kültür ve sanat alanında parlak bir devir yaşadılar. İşte bu ve buna benzer gözlemler yüzünden birtakım tarihçiler, Ortaçağın başlangıcı olarak başka başka tarihleri seçerler. Ortaçağın başlangıç tarihinde görülen bu kararsızlık, bitiş tarihi için de söz konusudur: bazı fransız tarihçileri Ortaçağı, Morat savaşı (1476) ve Bourgogne dükü Korkusuz Charles'ın ölümü (1477) ile bitirir. Anglosakson tarihçilerin bu konudaki tutumu daha da kararsızdır; anglosaksonlar, ele alınan olaylara (tarih, sanat veya toplum) göre başka başka tarihler ileri sürerler. Almanlar ise Ortaçağla modern çağın XV. yy. ile birbirinden ayrıldığını kabul ederler; başka tarihçiler ise meseleye çeşitli çözüm yolları getirmiştir: italyan Morghen'e göre XIV. yy.da Papalığın geçirdiği buhran ve imparatorluğun gerilemesi (Heinrich VII'nin ölümü, 1313) Ortaçağın bitişini belirtir; alman Troeltsch'e göre, Ortaçağ XVII. yy.a kadar uzanır. Avrupa Ortaçağının en belirgin özelliği, Roma imparatorluğunun yapısı yerine yeni bir toplum oluşturan (*Sancta Romana respublica*) [Kutsal Roma cumhuriyeti] Hıristiyanlıktır; ama Hıristiyanlığın hayat anlayışı, kültür alanında yeni ilerlemelere doğru atılımları engelledi, din ve dogma alanındaki hoşgörüsüzlük, başka kültür ve din deneylerine karşı anlayışsızlığa yol açtı ve daha önceki dönemler paganlık ve günahkârlıkla nitelendi.

Avrupa toplumunun kaderinde rol oynayan başka bir unsur da, M.S. III. yy.ın ortasından itibaren bazen avrupa toplumuna sokulan, bazen şiddetle yakıp yıkarak Roma imparatorluğu topraklarına yerleşen ve Avrupa'nın toplum yapısını ve görünümünü değiştiren Barbarlardır. Kral Odoaker'in kumandasındaki Herul'lerin Romulus Augustulus'u yenerek Batı Roma imparatorluğuna son vermesinden sonra Lombard'ların İtalya'ya yaptığı akınlar (568) çok önemlidir; Lombard'lar İtalya'da büyük maddî zararlara ve belli bir kültürü olan en yüksek toplum sınıfının bütünüyle ortadan kalkmasına yol açtılar. Klasik çağdan Ortaçağa geçişte en büyük rolü, M.S. III. yy.da Roma'daki askerî buhran oynadı; askerî buhran Diocletianus (284-305) ve Büyük Constantinus I'in iş başına geçişiyle ertelendi, ama bu imparatorların yaptığı reformlar ve sarayın Roma'dan Bizans'a taşınması (330) imparatorluğun doğu kesimi için yararlı oldu, ama Batı'da toplumsal, askerî, iktisadî ve ahlâkî çözülmeyi engelleyemedi. Theodosius'un 395'te imparatorluğu ikiye ayırması, Bizans'tan farklı bir tarih evrimi geçiren Batı Roma'da siyasî alanda ve imparatorluk hanedanında onarılmaz buhranlara yol açtı. Ortaçağın Erken Ortaçağ adı verilen ilk döneminde (ama bu sınıflamanın kültürler arasındaki farkları [msl. IV.-V. yy. kültürüyle VIII. - IX. yy. kültürü] hesaba katmaması çağdaş tarihçiler arasında büyük tartışmalar çıkmasına yol açtı) Avrupa'nın, özellikle Antoninus'lar devriyle (M. S. II. yy.) karşılaştırıldığı zaman teşkilât bakımından acıklı bir durumda olduğu görülür. Gerçekten de karayolu ve denizyoluyle yapılan ticaret yavaş yavaş gerilemişti; Akdeniz'de ulaşım bütünüyle aksamasa da Tiren denizinde ve Leone körfezine giden yolda Romalılara güvenlik içinde yolculuk etme imkânı vermeyen Araplar yüzünden Roma daha da güç durumlara düşmüştü. Halk kırlara kaçıyor ve şehirler ıssızlaşıyordu. Bordeaux'nun nüfusu üçte bire, Autun'un nüfusu 200'den 20'ye düştü; Verona ve Rimini'de eskiden oturulan bazı semtler yeni surların dışında bırakıldı. Roma'da Aurelianus'un yaptığı surlar ayakta kalmakla birlikte, halk yalnız Tiber kıyısındaki alana çekildi. Şehir hayatı, katedral çevresinde yoğunlaştı, adlî ve idarî yönetim piskoposların eline geçti. Aynı gerileme kültür hayatında da görüldü: cehalet yalnız halk ve soylu sınıfında değil, belgelerin altını basit bir haç işaretiyle (*signum manus*) imzalayan kilise adamları arasında da yaygınlaştı. Kültür gelenekleri eski kitapları (Vergilius, Ovidius, Horatius, Plinius, Ciceroe, Donatus, Quintilianus v.b. ayrıca kilise babalarının birçok eseri) kütüphanelerinde muhafaza eden manastırlarda yaşıyordu. XIX. yy. da, kapalı ekonomi sisteminin ve derebeyliğin iktisadî ve hukukî yapısı, Germen ülkelerinde ve Fransa'nın büyük kısmında kendini kabul ettirdiği sırada yeni ve çok önemli bir olay meydana geldi: Charlemagne tarafından Roma İmparatorluğu'nun Kutsal Roma imparatorluğu haline getirilmesi (800). İmparatorluk Roma'sının geleneği, Urbe'yi barbarlar yağmaladıkları sırada da devam ediyordu; Ortaçağ gibi koyu dindar bir dönemde bile roma geleneğinin korunması çok anlamlıdır.

İmparatorluğun kutsallığı kendi varlığından başka toplumdaki iki kuvvet arasında beliren karşıtlığa dayanıyordu: papa imparatora taç giydirme yetkisini elinde tutar, fakat imparator da bütün yetkilerin doğrudan doğruya Tanrı'dan geldiğini kabul etmeyebilirdi. Karolenj imparatorluğu ve karolenj rönesansı kısa sürdü: M.S. X. ve XV. yy. lar arası Avrupa, Frankların Kutsal Roma imparatorluğunu yıkmalarından başka Bremen'den Puglie'ye kadar bütün Avrupa'yı alt üst eden hun istilâsının yol açtığı bir buhrana da göğüs germek zorunda kaldı. Bu dönemdeki olayların hatıraları folklor aracılığıyle günümüze kadar gelir. Ayrıca, Papalık da önemli bir buhran geçirdi. Gregorius reformlarıyle (bk. GREGORIUS VII) ortaçağ tarihinde yeni bir dönem başladı: Geç Ortaçağ (XI.-XIII. yy.). Reformun başlangıç merkezi Cluny'deki fransız benediktin piskoposluğudur. Gerçekte ahlâkî ve dinî olan, ama siyaset ve toplum alanını da etkileyen reform, ulaşım ve ticaret aracılığıyle şehirlerde kendini kabul ettiren yeni burjuva sınıfının doğuşuyle yayıldı.

Roma-Germen imparatorluğu haline gelen imparatorluk, Otto'lar (X.-XI. yy.), Franken hanedanı (XI.-XII. yy.) ve Schwaben hanedanı (XII. - XIII. yy.) sayesinde güçlendi. Schwaben'lılar devrinde imparatorluk, italyan komünleri ve Friedrich I Barbarossa ile çatıştı. Komünlerin, siyasî ortamın çok gerginleştiği dönemlerde bile imparatorluktan kopacak ölçüde hürriyet kazanamadığını, yalnız komün hukuku alanında ve malî alanda bağımsızlıklarını ilân edebildiklerini unutmamak gerekir. Bu dönemde (XI.-XII. yy.), gerek Papalık ile anlaşmazlığa düşen imparatorun bütün yetkisini kabul ettirmek istemesi, gerek gittikçe daha geniş alanlara yayılan menkul mal ekonomisinin kaba barbar yasaları ve genel âdetlerle yetinememeğe başlaması yüzünden İustinianos yasaları yeniden yürürlüğe girdi. Böylece XII. yy.da deniz sigortaları, *accomendationes*'ler (bugünkü komandit şirketlerin ilk şekli) kullanılmağa başlandı.

Avrupa şehirleri yeniden gelişti; eskiden korsanlıkla geçinen Normanlar ticaret yapmağa başladılar ve İzlanda'dan Rusya'ya, Kiev'den İstanbul'a kadar uzandılar; Ortaçağda kıyı şehirlerinin gemileri ticarî alışverişi arttırdı ve durum yeni kültür gelişmelerine yol açtı; Alpler'deki geçitler onarıldı ve mal yüklü katır kervanları Alpler'i aştı. Para tedavülü hızlandı ve altın para basımı yeniden başladı. Aristoteles'in daha önce Arapçaya çevrilen eserleri İspanya'dan Paris'e kadar ulaştı; Aristoteles'in özellikle Aquino'lu Tommaso sayesinde Batı'ya tanıtılması, yalnız felsefe alanında değil, kültür alanında da önemli rol oynadı; Augustinus'çuluk ve Eflatun'culuk artık mantık ve kültür alanındaki tek örnek olmaktan çıktı; yunan akılcılığı Batı'da tanınmağa başlandı. Sanat alanında roman biçimlerinden yavaş yavaş gotik biçimlere geçildi; gotik yalnız yeni bir üslûp değil, aynı zamanda ileri bir yapı tekniği idi. Şehirlerde yollara kaldırımlar yapıldı; evler daha yüksek inşa edilmeğe başlandı. Hac sayesinde doğu dünyasıyle kurulan ilişkiler, yalnız değerli malların değil, arap harflerinin de yayılmasını sağladı. İç kavgalar İtalya'da, İngiltere'de, Fransa'da ve İspanya'da millî devletlerin kurulmasını engelledi. Ortaçağın sonlarında, sanat ve kültür alanında en ileri ülke İtalya idi; dolayısıyle de hümanizmin doğuşunda büyük rol oynadı. Giotto ve Dante hümanizmin önderliğini yaparken Aziz Francesco yeni (ve modern) bir iç dindarlığa yönelmişti.

XIV. ve XV. yy.da Avrupa ve İtalya'da köklü değişiklikler oldu: komünlerin yerini senyörlükler aldı; diplomasi bakımından usta, ama Avrupa siyaseti meselelerini etkileyemeyecek kadar güçsüz ve dayanışmadan yoksun bu senyörler şehir hayatına hâkim oldular. Askerî alanda ücretli askerler şehirlilerin yerini aldı ve askerlik meslek haline geldi. Şehirler genişlemeğe devam etti ve Erken Ortaçağ dönemindeki küçük boyutlarını aştı. Böylece şehir surları daha geniş alanları içine almağa başladı ve iktisadî refah sayesinde, sık sık görülen veba salgınlarına rağmen şehirlerin nüfusu arttı. Bazı saraylar (Este'lerinki, Sforza'larınki v.b.) birer kültür ve lüks merkezi haline geldi. XV. yy.da epeyce önemli bir devrimin oluşmasını sağlayan yeni bir hareket ortaya çıktı: matbaacılıkta hurufatın tek tek dökülmesi. Kültür, gerek metinlerin el ile yavaş kopya edilebilmesi ve gerek kitapların çok pahalı olması yüzünden daha önce ulaşamadığı bir seviyeye çıktı; yeni eğilimler dışında, matbaanın yaygınlaşması ve klasik yazarların öğrenilmesi Batı'da filolojinin doğmasına yol açarak Erasmus'a ve reformculara zemin hazırladı. İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra, birçok bilim adamı yeni elyazması kitaplarıyle birlikte göç etti ve Yunancayı Batı'ya öğrettiler. XIV. ve XV. yy.da Fransa ile İngiltere'yi karşı karşıya getiren ve millî devletlerin ortaya çıkmasına yol açan Yüzyıl savaşları işte bu siyasî ve kültürel ortamda son buldu. Fransa kralı Louis XI, en büyük düşmanı Bourgogne dükü Korkusuz Charles'ın isviçreli dağlılara yenilmesini sağladı (1477) ve Fransa'nın birliğini gerçekleştirdi; Magrıplıların son direnme noktası Gırnata İspanyolların eline geçti (1492) ve *Reconquista* böylece tamamlandı. Gene XV. yy. sonunda Kristof Kolomb Hindistan'a gitmek için yola çıktı ve Amerika'yı keşfetti. Avrupalıların ilgi alanını değiştiren ve büyük devletler arasındaki geleneksel ilişkileri bozan bu olayın etkisi çok büyük oldu. Bu bakımdan bir dönemin sona erdiği ve yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. (M)

ORTAÇAĞCI bls. i. (*Ortaçağ*'dan *ortaçağcı*). Ortaçağ medeniyetini inceleyen bilgin. (L)

ORTADAMAKSI bls. sıf. ve i. Fonet. Damağın sert kısmının orta kesimi yüksekliğinde telaffuz edilen (fonem) [a'nın önündeki k.]. (L)

ORTADAMAR bls. i. Bot. Bk. ORTA.

ORTADERİ bls. i. Embriyoloji. Gastrula'da dış deri ile iç deri arasında bulunan tabaka. *Eşanl.* MEZODERM.

— ANSİKL. Gastrula oluşumunun tipine göre *ortaderi*'nin oluşumu da değişir. Derisidikenlilerde arkenteron tepe kısmında boğularak bir kesecik şeklini alır; burası da uzunlamasına ikiye bölünerek iki kapalı kesecik meydana gelir; *ortaderi kesecikleri* denilen bu kesecikler iyice gelişerek dış derinin iç yüzünü ve iç derinin dış yüzünü kaplar. Arada kalan boşluğa «vücut boşluğu» denir. Kurbağalarda ortaderi, blastoporun yan ve karın dudaklarının içeri doğru kıvrılmasıyle buraya gelen hücrelerden oluşur.

Ortaderi iki şekilde biçimlenir: ya vücut boşluğunu meydana getirecek şekilde çukurlaşır (çokkıllı halkalı solucanlar, yumuşakçalar, omurgalılar v.b.) veya yaygın bir ortaderi halinde dağınık olur (yassı solucanlar). Ortaderiden iskelet, kaslar, kan, bağ dokusu, salgı organları oluşur. (L)

ORTADOĞU, Akdeniz kıyısındaki devletlerle (Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan), Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan bütüne verilen ad. (Libya, Sudan, hattâ Pakistan ve Hindistan gibi Uzakdoğu'dan önceki bölgeler de bazen bu terimin kap-

Lübnan'da koruyucu aşılama

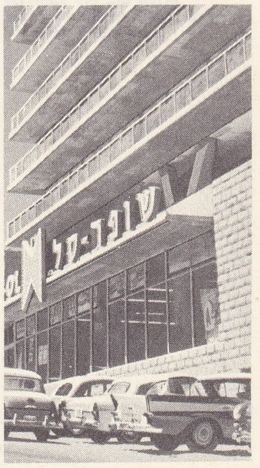

İsrail'de supermarket

Suriye'de köy okulu

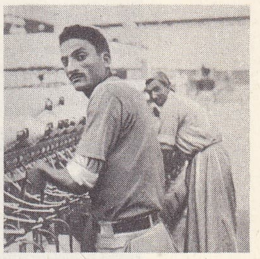

Mısır'da pamuklu yapımı

Foto. LAROUSSE

Arabistan çölünün, Mısır'da, Nil nehriyle Kızıldeniz arasında kalan kısmından görünüş

Kuzey Suriye'de bir köy

samına alınır; terim çoğunlukla Yakındoğu adıyle ifade edilen bütünün bir kısmını ifade eder.)

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

A.B.D. ve Kanada'da 1 500-2 000 dolar, Batı Avrupa'da 800 dolar kadar olan yıllık gelirle oranlanınca, ortadoğu ülkelerinin yıllık gelirinin düşüklüğü (100-300 dolar) bu ülkelerdeki yoksulluğun ve kalkınma yetersizliğinin sebebini ortaya koyar. Bununla birlikte bu ülkelerde yoksulluk, Asya'nın bazı bölgelerindeki derecede de değildir. Nispeten az yoksul olan ülkelerde (Türkiye, Kıbrıs ve İsrail), ortalama yıllık gelir, 200 doları geçer; Mısır, Suriye, Irak, Yemen ve Suudî Arabistan'da daha da düşüktür.

Ortadoğu devletlerinde millî gelir azlığını iktisadî ve sosyal yapılardaki eşitsizlik daha da artırır. Bu ülkelerin nüfusunun büyük kısmı küçük mal sahiplerinden ve köylülerden meydana gelir, çoğunlukla borç içinde yaşayan bu halkın geliri ancak yaşamalarına yeterlidir; bu yüzden tasarruf edilen ve yatırılan artık gelirin değeri çok azdır. Sanayi işçilerinin geliri de çok düşüktür. Buna karşılık büyük toprak sahipleri sermayelerini daha çok toprak satın almağa yatırırlar; büyük tacirler ise sermayelerini genellikle uzun vadeli teşebbüslere yatırmazlar. Bu çok zengin kimselerle, çok yoksul halk kitlesi arasındaki orta sınıf çok azdır. Sağlık ve eğitim derecesi düşüklüğü ortadoğu halkının yoksulluğunun hem sebebi hem de sonucudur. Son otuz yıldaki büyük gelişmelere rağmen, Asya ve Afrika'dakinden az olmakla birlikte, bazı müzmin hastalıklar hâlâ yaygındır. Bu hastalıkların bazıları, özellikle bilharziyoz, sıtma ve ankilostomiyoz, sulamanın yaygınlaşmasıyle artmıştır. Pellagra ve verem gibi hastalıklar beslenme yetersizliğinin ve şehirlerin aşırı kalabalık olmasının sonucudur. Tifo, dizanteri, trahom gibi hastalıklara halkın sağlık şartlarının kötü olması yol açar. Ayrıca bölgenin, büyük ticaret yolları ve hac yollarının kavşağında bulunması, dünyanın başka yerlerinde patlak veren, tifüs ve kolera gibi salgınların hemen yayılmasına sebep olur. Ortadoğu hükûmetlerinin

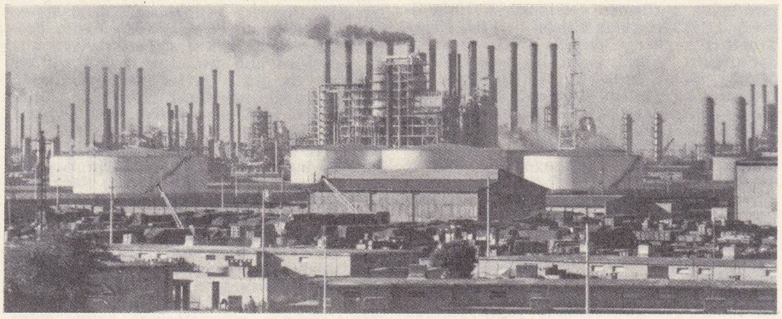

Abadan petrol rafinerisi, İran

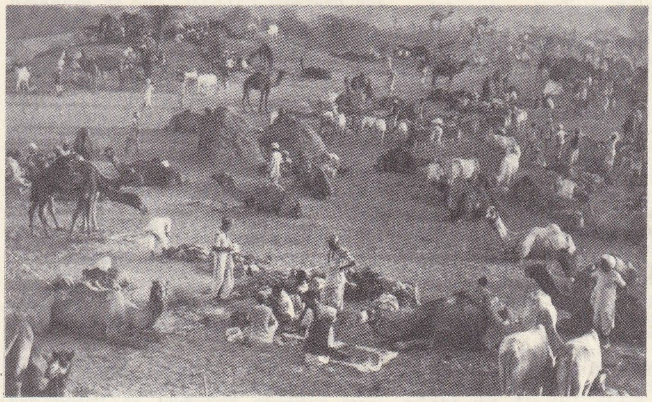

Batı Pakistan ile Hindistan sınırı yakınında bir sığır panayırı

deve ile yapılan sulama kanalı temizliği, Sudan

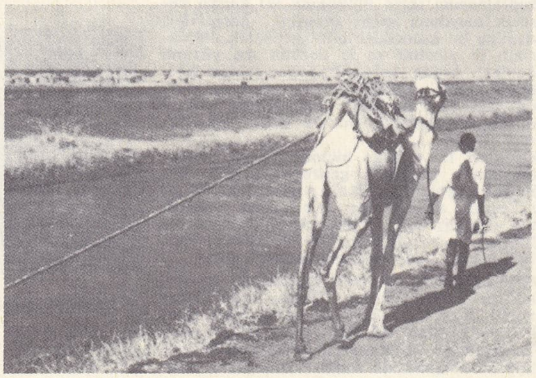

Bahri'de pazar yeri, Hindistan

Foto. Encyclopedia Americana

çoğunun öğretim alanında harcadığı çabalar iyi sonuçlar vermeğe başlamışsa da, bu ülkelerin çoğunda öğrenim derecesi henüz düşüktür. Bölgede halkının yarısından çoğu okuma yazma bilen yalnız üç ülke vardır: Türkiye, Lübnan ve İsrail. Bazı devletlerde, okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 90'ı bulur; bütün Ortadoğu'da okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık olarak yüzde 80'dir. Son otuz yılda ilkokula devam eden okul yaşındaki çocukların yüzdesi artmıştır; ama ancak Türkiye, Lübnan ve İsrail'de yüzde 75'in üstündedir. Bu oran Irak'ta, Arap yarımadasında beşte bire iner; Afganistan'da daha da düşüktür. Yükseköğretim oldukça moderndir, ama teknik ve meslekî eğitim kuruluşları yetersizdir.

Ortadoğu halkının çoğu köylerde yaşar. Bununla birlikte tarım üretimi dünya üretiminin ancak otuzda biri kadardır. Verim düşüklüğü kısmen, tabiî şartların elverişsizliğinin ve ekim usullerinin ilkel olmasının, kısmen de tarıma yatırılan sermayelerin yetersizliğinin sonucudur. Sulama yapılan kısımlarda ince tarım, yağmur sularıyle tabiî olarak beslenen kısımlarda ise kaba tarım yapılır; sulama yapılmasına rağmen kaba tarım uygulanan Irak bu kuralın dışında kalan tek ülkedir. Ortadoğu'nun geri kalan kısmında (Mısır ve İsrail dışında) topraklar kaba tarım metoduyle işlenir. Türkiye'de her iki metot da uygulanmaktadır. Başlıca tarım ürünleri, büyük kısmı yerinde tüketilen buğday ve arpadır; yemlik bitki veya yumrular pek ekilmez; süt sanayii de çok gelişmemiştir. İklimin kuraklığı yüzünden ekili toprakların hiç değilse yarısı her yıl nadasa bırakılır; iki yılda bir, bir kış, bir de yaz hasadı yapılır; aşırı çorak kısımlarda bu süre üç yıla çıkar. Sulama yoluyle tarım yapılan topraklarda pamuk, turunçgiller, şekerkamışı, hurma, diğer meyveler ve sebzeler yetiştirilir ve satılır. Özellikle ihracata ayrılan bu üretimlere büyük özen gösterildiği ve öbür ürünlere oranla daha çok yatırım yapıldığı için kalite ve verim yükselmektedir. Bununla birlikte ortadoğu ürünlerinin pek azı dünya çapında önemlidir (dünya hurma üretiminin dörtte üçü, zeytinyağı üretiminin altıda biri, pamuk üretiminin altıda biri, turunçgillerin yirmide biri). Yağışların düzensizliği, sulama yoluyle yetiştirilmeyen ürünlerin veriminde büyük değişikliklere yol açar. Öte yandan Ortadoğu'nun ekonomisi tarıma dayandığından, bir iki yıl süren kuraklıklar bu ülkelerin ekonomisini altüst etmeğe ve ödeme bilançolarının dengesini bozmağa yeter.

Hammaddelerin azlığı, usta işçi eksikliği, sermaye kıtlığı ve mahallî pazarların darlığı (halk kütlelerinin yoksulluğuna bağlıdır), petrol çıkarma ve tasfiye etme dışında sanayilerin gelişmesini büyük ölçüde engellemiştir. İkinci Dünya savaşı sırasındaki kesin gelişmelere rağmen, petrol tasfiyesi dışında sanayi, hiç bir ortadoğu ülkesinde (İsrail hariç) millî gelirin yüzde 15'inden fazlasını karşılamaz. Petrol üretimi göz önünde tutulunca bile Ortadoğu'nun dünya sanayi üretimine katkısı yüzde 1'i geçmez. Ortadoğu devletlerinin çoğunda, hafif sanayi az çok gelişmiştir. Daha çok elsanatları seviyesinde olan bu sanayiler eski usullerle çalışır. Toplam üretimin büyük kısmını geleneksel mesleklerde çalışanlar sağlar; halı yapımı gibi faaliyetlere tamamıyle hâkim olan bu meslekler, iplikçilik, dokumacılık, ayakkabı yapımı, deri işleri ve bazı başka sanayi dallarında önemli rol oynar; bazıları, elle yapılan işlerde makine kullanılmasıyle yer yer modernleştirilmiştir. Bu yüzden, ortadoğu sanayiinde metotlar çok çeşitlidir (ilkel metotlardan en ileri metotlara kadar). Bununla birlikte, modern sanayilerde bile sermaye yatırımı, petrole yatırılandan çok daha azdır. Modern sanayileri genellikle üretimlerinin pazarlandığı ülkelerin uyruğundan kimseler kurar ve yönetir. Bazı yerlerde yerli sermayelerin yanı sıra yabancı sermayeler, yeni sanayilerin kurulmasına yol açmıştır. Nüfus artışının sebebi ölüm oranının genellikle azalmasına karşılık (binde 15-20), doğum oranının yüksekliğidir. Nüfus artışı iktisadî gelişmenin hızlandırılmasını, yani ortadoğu ekonomisindeki kısır döngünün ortadan kaldırılmasını gerektirir: yatırım azlığı üretimin artmasını engellemekte, dolayısıyle de yatırımlar gerçekleşememektedir. Bunun için eldeki tasarrufu piyasaya sürerek verimli işlere yatıracak malî kurumlar yaratılması gerekir. Ayrıca yıldan yıla artan petrol satışından elde edilen kazanç, tarımı modernleştirmeğe (tarım reformu, tarım eğitimi, sulama işleri, ekilmeyen toprakların kazanılması, seçilmiş tohum kullanılması) ve bir altyapı yaratmağa (yollar, hastahaneler, okullar) harcanırsa, yavaş yavaş bir pazar kurulacak, bu da sanayinin doğmasına ve gelişmesine yardım edecektir. (L)

Ortadoğu Teknik üniversitesi (O.D.T.Ü.), Ankara'nın batısında, Ankara - Eskişehir yolu üzerinde, yaklaşık olarak 48 000 dönümlük bir arazide tesis edilmiş olan (1956) yükseköğretim kurumu. İngilizce öğretim yapan kurum, üniversite seviyesindedir. Türk öğrencilerle birlikte Pakistan, Afganistan, Ortadoğu ve Afrika'dan gelebilecek öğrencilerin de yararlanacağı üniversitenin kurulması düşüncesi, amerikalı uzmanların teklifiyle 1954'te ortaya atıldı. İki yıl süren çalışmalardan sonra üniversitenin bir mütevelli heyet eliyle yönetilmesi hükûmetçe uygun görüldü. Üniversitenin çekirdeği durumunda olan Mimarlık ve Şehir Planlaması okulu 40 öğrenci ve 3 öğretim üyesiyle şehir içinde çalışmağa başladı (1956). Ertesi yıl üniversitenin hukukî statüsü parlamentoda onaylandı. 7307 Sayılı kuruluş kanunu 1959'da T.B.M.M.'de kabul edildi. Yönetmeliklerin de hazırlanmasından sonra şehir dışında sağlanan arazide, toplam alanı 150 000 m² olan, 12 000 öğrenci için yeterli, 2 600 kız ve erkek öğrenci için yatakhanelerin de bulunduğu 40 binadan kurulu sitenin yapımı gerçekleştirildi (1963). Üniversite bu yeni yerinde, her birinde değişik bölümler bulunan dört fakülte halinde kuruldu: 1. İdarî İlimler fakültesi (3 bölüm); 2. Mimarlık fakültesi (4 bölüm); 3. Sanat ve Müspet Bilimler fakültesi (7 bölüm); 4. Mühendislik fakültesi (8 bölüm). Bunlara bir İngilizce Hazırlık okulu ile bir de Kompüter Bilimleri bölümü eklendi.

Üniversitenin, kuruluş kanunuyle belirlenen amaçları şunlardır: a. belirli nitelikleri olan türk öğrencilerine bilimsel, teknik ve meslekî alanlarda ileri bir öğretim sağlamak; b. öteki ülkelerin benzer nitelikleri olan öğrencilerine, başvurmaları ve kabul edilmeleri halinde eşit imkânlar vermek; c. Türkiye ve Ortadoğu'nun kaynaklarının gelişmesine ve iktisadî meselelerinin çözümlenmesine özellikle önem verilmek üzere, türk milletine ve öteki milletlere yarar sağlayacak uygulama araştırmaları yapmak; ç. gerçeği aramağa ve insanlığın bilgisini arttırmağa yönelen temel araştırmalar yapmak, bunları yaymak. Bu amaçla kurulan üniversiteye, büyük çoğunluğu türk olmak üzere, Amerika, Belçika, Habeşistan, Gana, İngiltere, Hindistan, Irak, İtalya, Lübnan, Formoza, Pakistan, Somali, Sudan, Suriye, Tanzanya, Kıbrıs, Yunanistan, Ürdün gibi ülkelerden de öğrenci geldi; 1969-1970 döneminde burada okuyan 6 048 öğrencinin 5 512'si türk, 536'sı yabancı uyrukluydu. 1971'de öğrenci sayısı yaklaşık olarak 7 000'e, öğretim üyesi ve görevlisi de 800'e yükseldi. Üniversitede bilimsel çalışmalara paralel olarak, kuruma ayrılan arazinin 2 650 hektarlık bölümünde geniş bir ağaçlandırma çalışmasına başlandı. 1971'e kadar yaklaşık olarak 13 000 000 ağaç dikildi. Üniversitenin kütüphanesinde 1971'e kadar 110 000 cilt eser toplandı. (M)

ORTAFONEM blş. i. Fonet. Telaffuz noktası nefes borusunun orta bölümünde yer alan fonem. (L)

ORTAGÖĞÜS blş. i. Böceklerde göğsün ikinci halkası.

— ANSİKL. *Ortagöğüs*, öngöğüs halkasıyle songöğüs halkası arasında bulunur. Birinci çift kanatlar ve ikinci çift bacaklar bu kısma bağlıdır. Kınkanatlılar gibi elitralı böceklerden başkasında belirgin değildir. *Mesonotum* denilen sırt kısmı, elitraların arasında dip tarafta bulunan ve kalkancı adı verilen kısmıyle görülür. Ortagöğsün karın tarafına *mesosternum* denir.

ORTA gölü [Eskiçağda **lacus Cusius**], İtalya'da (Novara ili) buzul menşeli asalp gölü; 300 m yükseltide. Toce'nin kolu Strona aracılığıyle Maggiore gölüne dökülür. Güzel manzaralı kıyıları çok turist çeker. Üzerindeki San Giulio adasında XI. yy.dan kalma bir kilise vardır. (L)

Ortahamam, Bolu'da çifte hamam. Murad I'in son saltanat yıllarında oğlu Yıldırım Bayezid adına mimar Ömer bin İbrahim tarafından yapıldı (1389). Küçük ve süslü bir hamamdır. Soğukluğu 7 m'lik bir kubbeyle örtülüdür. Bu kısımdan dönemeçli bir yoldan ılıklığa geçilir. Soğukluğun kubbesi kasnaklara oturur. Ilıklık ile soğukluk arasındaki kapının üstünde bir pencere ve önünde oyma mermer bir parmaklık vardır. Soğuklukta mermer bir havuz yer alır. Hamamın dış duvarları moloz taşından yapılmıştır. Kubbe kasnakları yuvarlaktır. Kadınlar kısmı haraptır. (M)

ORTAK i. (esk. türk. *ortuk* veya *ortak*). Birlikte iş yapan müşterek menfaatlerle birbirlerine bağlı kimselerden her biri: ***Bugünlerde ortaklar üç yüz liralık karışık bir hesap çıkarıyorlar*** (M. Ş. Esendal). || Aynı erkekle evli bulunan kadınların birbirlerine göre durumu, kuma: ***Fakat hakikatte senin üzerine ortak getirildi*** (H.R. Gürpınar). ***Kâmil beye, ilk bakışta üstüne ortak getirilmiş, bir acılı kadını hatırlattı*** (Kemal Tahir). || *Ortak olmak*, herhangi bir şeye katılmak veya o şeyi paylaşmak: ***Benim her derdime sen ortak oldun / Ağlasam ağladın, gülersem güldün*** (Âşık Veysel).

— DEY. *Dert ortağı*. Bk. DERT.

— Ask. *Esk*. Yeniçeri ocağından emekli olanlara verilen ad. (Ulufe defterinde *mütekait* olarak geçerdi.)

— Huk. Bir mal, malvarlığı veya bir sermaye, bir işletme üstünde belirli oranda pay sahibi olan kimse. (Bk. ANONİM *şirket*. KOLEKTİF *şirket*. KOMANDİT *şirket*. KOOPERATİF. LİMİTED *şirket*.) || *Ortaklar defteri*, kooperatiflerde ortaklar için tutulan defter. (Diğer şirketlerde *pay* sahipleri defteri* terimi kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Ortaklar genel kurulu*, limited şirketlerde bir karar ve tartışma organı niteliğinde olan, pay sahiplerinin idarî ve malî nitelikte haklarını kullandıkları kurul. || *Ortaklar listesi*, limited şirketlerde ve kooperatiflerde tutulan, ortakların kimliklerini gösterir liste. (Bk. ANSİKL.) || *Komanditer ortak*. Bk. KOMANDİTER.

Ortadoğu Teknik üniversitesi

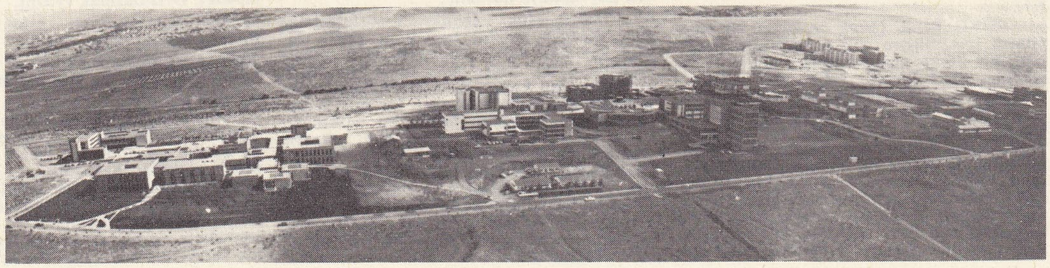

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

— ANSİKL. *Ortaklar defteri.* Türk Ticaret kanununun kooperatif şirketleri düzenleyen hükümleri 1163 sayılı Kooperatifler kanunuyle yürürlükten kaldırıldı. Bu kanun ortaklıktan çıkarma kararının ortaklar defterine yazılacağını belirtir. Yönetim kurulu gerekli defterlerin ve ortak listelerinin düzenli bir biçimde hazırlanarak saklanmasından sorumludur.

● *Ortaklar listesi.* Limited şirketlerde her takvim yılı başında ticaret sicili memuruna, ortakların ad ve soyadlarını, her ortağın koymayı taahhüt ettiği sermaye miktarını ve buna mahsuben ödediği kısmı gösteren, müdürler tarafından imzalanmış bir ortaklar listesi verilir. Son listenin verildiği günden sonra değişiklik olmamışsa yeni liste verilmez; değişiklik olmadığı dilekçeyle bildirilir.

◆ Sıf. Birden fazla kimseyi veya şeyi ilgilendiren, onlara has veya onların malı olan: *Bizim kitapçıların ortak çizgiler vardır yüzlerinde* (Y. Z. Ortaç). *İki kitabın ortak yanları.* || Birlikte yapılan: *Ortak çalışma.* (*Eşanl.* MÜŞTEREK.)

— Bank. *Ortak hesap,* birden fazla kimsenin bir bankada birlikte açtırmış oldukları hesap. Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Ortak isim,* eril-dişil ayırımı yapan dillerde, erkek ve dişi için tek bir biçimi olan isim.

— Huk. *Ortak hukukî işlem,* tarafların birinde, birden fazla kişinin bulunduğu işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Ortak illiyet.* Bk. İLLİYET.

— Fizyol. *Ortak hareketler,* bilincimize girmeyen fakat istemli çabalarla meydana çıkan hareketler.

— Leng. Bir dilin lehçe veya dillere ayrılmadan önceki biçimi için kullanılır: *Ortak hint avrupa dili.* || Önceleri farklı lehçeler konuşan topluluklar tarafından yazılan veya konuşulan birleşik bir dil için de kullanılır.

— Mat. *Ortak bölen.* Bk. BÖLME. || *Ortak çarpan.* Bk. DİZİ. || *Ortak ölçü,* verilen iki veya daha çok nicelikte bir tamsayı kadar bulunan büyüklük: *Çember ile çapının ortak ölçüsü yoktur.* || *Ortak ölçülebilir,* her biri bir başka büyüklüğün tam katları olan iki büyüklük için kullanılır. || *Ortak ölçülebilirlik,* ortak ölçüsü bulunan niceliklerin özelliği. || *Ortak ölçülemez,* ortak ölçüsü olmayan iki büyüklük için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) || *Ortak ölçülemezlik,* ortak ölçüsü bulunmayan niceliklerin özelliği: *Çember ile çapının ortak ölçülemezliği.* || *Ortak payda.* Bk. PAYDA, KESİR.

— Mus. *Ortak ses,* iki dizide veya dizi parçasında yahut iki makamın dizisinde aynı olan seslere verilen ad. (Ortak ses, geçki sanatında önem kazanır. Genellikle geçkiler değişik makamların ortak seslerinden yararlanılarak yapılır.)

— Patol. *Ortak belirtiler,* bir hastalığın kaçınılmaz belirtileri; bir hastalıkla birlikte mutlaka görülen belirtiler.

— Zır. *Ortak tarım üretim birliği,* Batı Avrupa'da aile işletmeciliği şartlarına benzer şartlar içinde ortak bir çalışmayı gerçekleştirmek amacıyle kurulan teşkilât. (Bunlar kapitalist tipte şirketlerdir; çünkü sermayenin sahibi şirketin üyeleridir, sermaye ise daima kâr amacı güder. Fakat bu gibi şirketler aynı zamanda belirgin bir işçi kuruluşu niteliği taşır, çünkü sermaye emeğin hizmetinde bulunur. Öte yandan, birliğin kullanacağı işçilerin sayısı şahıs işletmelerinin tümünde işlerin normal olarak yürümesi için gerekli işçi sayısını aşamaz.)

— ANSİKL. Bank. *Ortak hesap*'tan söz edebilmek için, birden çok gerçek kişinin birlikte bir hesap açmış olmaları gerekir. Bu sebeple, tüzel kişiliğe sahip olan bir dernek veya ticaret ortaklığı için yatırılan paralar, ortak hesap kavramı içine girmez. Çünkü para, o tüzel kişiliği meydana getiren kişiler adına değil, tüzel kişilik adına yatırılmaktadır. Ortak hesaba yatırılan paralar üstünde tasarrufa gelince; kural olarak ortak hesap açtırmış olan kimseler para üstünden bağımsız olarak harcamada bulunabilirler. Biri ötekinin izin veya rızası olmadan parayı bankadan çekebilir. Ancak, ortak hesabı açtıran kimseler bunun tersini de kararlaştırabilirler. Bu durumda, bankadaki para üstünde harcama yapılabilmesi için, hesap sahiplerinin birlikte hareket etmeleri gerekir. Biri olmadan öteki tek başına işlem yapamaz.

— Huk. *Ortak hukukî işlem.* Genel olarak bir hukukî işlemin taraflarında bir kişi bulunur. Ancak bazı durumlarda, taraflardan birinde birden fazla kişinin bulunması mümkündür. Meselâ, A ve B'nin müşterek maliki bulundukları bisikleti C'ye satmaları halinde, satım sözleşmesinin satıcı tarafında iki kişi vardır. Bunlar, birden fazla kişi olmalarına rağmen, birlikte bir tarafı meydana getirirler; çünkü birden fazla olmalarına rağmen hepsinin iradesi karşı tarafa yönelmiştir. Bu işlemlere *toplu işlem* adı da verilir.

— Mat. Aynı türden iki büyüklük, her ikisinin de askatı olan bir başka büyüklük yoksa *ortak ölçülemez* adını alır. Karenin köşegeni ile kenarı, çember ile çapı v.b. ortak ölçülemezlerdir. Ayrıca ortak ölçülemezlik, biri öbürüne göre tanımlanmış iki büyüklüğün ortak halidir; ikisi arasında bir ortak ölçünün bulunması ancak istisnaî hal olabilir. (ML)

ORTAKABUK blş. i. Bot. Bazı meyvelerde dışkabuk (deri) ile içkabuk (iç zar) arasında bulunan lifli veya etli madde: *Şeftali ve erikte ortakabuk yenir. Eşanl.* MEZOKARP. (L)

ORTAKARAÖREN, Orta Anadolu bölgesinde (Konya ili, Seydişehir ilçesi) Suğla gölü kuzeydoğusunda yerleşme merkezi, belediye; 3 688 nüf. (1965). Bunun üstünde *Başkaraören* (436 nüf.), altında da *Aşağıkaraören* (742 nüf.) adlı iki köy vardır. (M)

ORTAKARIN blş. i. Karın boşluğunun, enine kalınbağırsağın üstünde, aşağı yukarı midenin bulunduğu kısma tekabül eden orta bölgesi. || *Ortakarın anaatardamarı,* aortun önemli bir koluna verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Pediyatri. *Ortakarın hastalığı,* çocuklarda görülen, diğer belirtiler arasında hiperkrom kansızlığına da sebep olan bağırsak soğurması bozukluğu.

— ANSİKL. Anat. *Ortakarın anaatardamarı* aortun büyük bir daldır; diyaframın biraz altında, pankreasın üst kenarına yakın bir noktada aorttan ayrılır; 1-3 sm uzunluğundadır; mide, karaciğer ve dalak atardamarı diye üç kola ayrılır. Ortakarın anaatardamarı bu kollar vasıtasıyle karaciğerin ve dalağın tamamen, pankreasın, midenin ve mide-bağırsak askısının ise büyük ölçüde kanla beslenmesini sağlar.

Ortakarın anaatardamarı, ortakarın sinirağı ile kaplıdır; bu sinirağı, güneş sinirağına bağlı karın sempatik sinir tellerinden oluşur. (L)

ORTAKÇI i. (*ortak*'tan *ortak-çı*). Başka bir kimsenin tarlasında çalışarak veya sürüsüne bakarak belli bir anlaşmaya göre ürününe ortak olan kimse: *Vergi vermezler, ortakçıları da kendileri de askere gitmez* (Kemal Tahir). [M]

ORTAKÇILIK i. (*ortakçı*'dan *ortakçı-lık*). Ortakçı olma hali.

— Huk. Semere veren hayvanlar üstünde yapılan bir çeşit iştirakli kira sözleşmesi. Bk. ANSİKL.

— Zool. Diğer canlıların yanında, onların yiyeceklerinden, ürettiklerinden yararlanarak yaşayan, fakat asalaklar gibi onların organik maddeleriyle, salgılarıyle beslenmeyen hayvanların durumu.

— ANSİKL. Huk. *Ortakçılık* sözleşmesine göre, hayvan sahibi, hayvanını belirli bir süre için bakmak ve semerelerinden yararlanmak üzere başka bir kimseye verir. Hayvanı alan kimse, hayvan sahibine, ürün (hasılat) kirası olarak belirli bir miktar para vermez; hayvanın ürününün belirli bir kısmını vermek borcu altına girer. Meselâ şehirde oturan bir kimse, evinde besleyemediği için, ineklerini yakın bir köyde oturan bir kimseye bırakır ve onunla kendisine günde veya haftada belirli bir miktar süt vermesi konusunda anlaşacak olursa, aralarında bir ortakçılık sözleşmesi kurulmuş olur. Türkiye'ye has bir örf ve âdet hukuku kurumu olan ortakçılıktan söz edebilmek için, üstünde ortakçılık kurulmuş olan hayvanın semere veren cinsten olması gerekir (inek, koyun, tavuk ve keçi gibi). Ortakçılığın yarıcılıktan (bk. YARICILIK) farkı, yapılan işin konusundadır. Ortakçılığın konusu semere veren hayvanlardır; yarıcılığın konusu ise, üzerinde ekim yapılabilen topraktır. Mal sahibi ile ortakçı arasında semerelerin ne şekilde paylaşılacağı, mahallî örf ve âdete göre tayin edilir. Meselâ, Urfa, Malatya ve Gaziantep yöresinde koyun üstünde ortakçılık kurulmuşsa, ortakçı her yıl, koyun başına belirli bir miktar yağ ve yün verir. Doğan yavrular ise, yarı yarıya paylaşılır. Ortakçı, ölen koyunlardan mal sahibine karşı sorumlu olmaz. Aynı yöreden başka bir örnek: bir atın sahibi, atın bir ayağını (atın 1/4'ü) ortakçıya satar. At malikte kalır, ancak ortakçı atın bakım masraflarının 1/4'üne katılır. Hayvanın gücünden her ikisi birlikte yararlanır. Doğan tayların da bir ayağı ortakçıya ait olur. Hayvanın ölmesi halinde ortakçılık sona erer. Aksine bir örf ve âdet bulunmadıkça, hayvanın ölmesinden ortakçı sorumludur ve yerine aynını koymakla yükümlüdür. Hayvanın yavruları ise ortakçıya ait olur.

— Zool. Ortakçılık ile asalaklık arasındaki kesin çizgiyi tespit etmek güçtür. Meselâ, başka bir canlının geçtiği yol üzerinde durarak onun dışkılarıyle yaşayan hayvanlar hem ortakçı, hem asalaktır. Kabukluların birçoğu, kendilerine hem yiyecek sağlayan, hem de barınak olan yumuşakçalarla veya denizhıyarlarıyle ortakçılık halinde yaşar. Balıklarda da durum aynıdır: *iğnebalığı, denizhıyar*'larında, *premnas, denizşakayık*'larında, *caranx, chrysaora* cinsinden medüzlerin içinde yaşar. (M)

ORTAKENT. Bk. MÜSGEBİ.

ORTAKENT, Ege bölgesinde (Muğla ili, Bodrum ilçesi) bucak; 6 128 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Yalıkavak* köyü), 1 091 nüf. (1965). Bodrum yarımadasının batısında, ilçe merkezine 19 km uzaklıkta kurulmuştur. Çevresinde ünlü bodrum mandalinaları yetişir. (M)

ORTAKENT, Karadeniz bölgesinde (Sivas ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Koyulhisar ilçesi) bucak; 7 034 nüf. (1965). 12 köy. — *Bucak merkezi Ortaköy,* 630 nüf. (1965). Koyulhisar'ı Mesudiye üzerinden Ordu'ya bağlayan yolun 12. km'sinden doğuya ayrılan 30 km uzunluğundaki toprak yolun sonunda; yüksl. 1 550 m. (M)

ORTAKLAR, Ege bölgesinde (Aydın ili, Germencik ilçesi) bucak; 11 471 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak merkezi,* 5 638 nüf. (1965). İlçe merkezinin 8 km batısında; yüksl. 70 m. Söke'ye giden demiryolunun anahattan ayrım noktası olarak önem taşır. (M)

ORTAKLAŞA zf. (*ortaklaşmak*'tan *ortaklaş-a*). Ortak olarak, ortaklıkla, müştereken: *Tarlayı da Musa'nın oğullarıyle ortaklaşa sürerdik* (H. Z. Uşaklıgil). *O güne kadar tanımadığı birkaç kişi Meftun'a başvurarak [...] ortaklaşa bazı malî teşebbüs tekliflerinde bulunurlar* (H. R. Gürpınar).

◆ Sıf. Fels. Tek tek fertlerde olmayıp fertlerin dahil olduğu toplulukta bulunan. *Esk.* Maşerî.

— Gram. *Ortaklaşa* (veya *işteş*) *fiil.* Bk. FİİL. (M)

ORTAKLAŞACILIK i. (*ortaklaşa*'dan *ortaklaşacı* > *ortaklaşacı-lık*). Sosyol. Kolektivizm. (M)

ORTAKLAŞMA i. (*ortaklaşmak*'tan *ortaklaş-ma*). Ortaklaşmak eylemi.

— Fels. Ortaklaşa bir varlık meydana getiren bireylerin tümü. (ML)

ORTAKLAŞMACI sıf. ve i. (*ortaklaşma*'dan *ortaklaşma-cı*). Ortaklaşmacılıktan yana olan (kimse).

— ANSİKL. İkt. *Ortaklaşmacı sosyalistler* denince, genellikle, XIX. yy.ın ilk yarısında ortaya çıkan ve iki temel özelliği olan çeşitli yazarlar kastedilir: 1. bu yazarlar 1789 Fransız devriminin kişiyi kütle içinde yalnız bıraktığını, dolayısıyle de gerçek bir hürriyete kavuşturmadığını ve bütün kişisel enerjilerin serbestçe ortaya çıkması için, hiç bir kısıtlama olmadan küçük ve bağım-

sız gruplar halinde birleşen üreticilerin teşkilâtlanmasıyle çevrenin köklü bir değişikliğe uğratılması gerektiğini ileri sürdüler; 2. ayrıca, ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etki yaparak birtakım toplulukların veya grupların meydana getirilmesine önayak oldular ve teorilerini bu topluluklara veya gruplara uyguladılar. Uğradıkları kişisel başarısızlıklara rağmen, bu yazarların XIX. ve XX. yy. üstünde kesin etkileri oldu. Nitekim kooperatifçi hareketin elde ettiği sonuçlar bu yazarların başarısıdır. Bundan başka, 1944'te, Fransa'nın işgalden kurtuluşundan sonra ortaklaşmacılık bir öğreti olarak yeniden kendini gösterdi. İş topluluklarının kurulması ve federalist hareketin gelişmesi bunun örnekleridir. Bk. CONSIDÉRANT. FOURIER. LEROUX. OWEN. (L)

ORTAKLAŞMACILIK i. (*ortaklaşmacı*'dan *ortaklaşmacı-lık*). Ortaklaşmacıların doktrini. (M)

ORTAKLAŞMAK ortaklş. f. (*ortak*'tan *ortak-la-ş-mak*). Ortak olmak: *Hepimiz ortaklaşırsak büyük bir dükkân açabiliriz* (Şemseddin Sami). [M]

ORTAKLAŞMAMIŞ sıf. (*ortaklaşmak*'tan). Kim. Bir atomdaki eşlenmemiş bir elektron için kullanılır. (L)

ORTAKLIK i. (*ortak*'tan *ortaklık*). Ortak olan kimselerin birbirine karşı durumu, ortak olma hali: *Benim hesabıma ekilip biçilen Zeynep kadının tarlasından iddia ettiği ortaklık hakkını, bir gece, hiç birimizin haberi olmaksızın kaldırıp götürdü* (Y. K. Karaosmanoğlu). *O günden itibaren ortaklığa karar verdiler* (Ömer Seyfeddin). || *Esk.* Kumaların birbirine karşı durumu, kuma olma hali. || *Ortaklık etmek*, birbiriyle ortak olmak, ortalıkta bulunmak: *Vakıa hiç ortaklık etmemişlerdi* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Öküz öldü ortaklık bozuldu* (*bitti* veya *ayrıldı*), iki veya daha fazla kimse arasında müşterek çıkar kalmadığı zaman dostça ilişkiler de kaybolur, anlamında kullanılır.

— Bakteriyol. *Mikrop ortaklığı*, bir intanda türlü mikropların ortak yaşamağa benzer şekilde birlikte bulunmaları. (Misal olarak, Vincent anjininde spirillerle *Bacillus fusiformisin*, tetanosta hava ile yaşar mikroplarla tetanos sporlarının, difteride Loeffler basili ile ağızdaki çürükçül mikropların v.b. ortaklığı sayılabilir. Bazı özgül mikroplar için mikrop ortaklığı bir ihtiyaçtır, çünkü bunlar ancak bu şartlar altında gelişebilir [Vincent anjini]. Başka vakalarda, ortaklık, özgül mikropların hastalık alanı üstünde yaptığı etkinin sonucudur; hastalık alanı zayıflamış olduğundan, orada birçok mikrop ürer; bunlara çıkış mikrobu denir [grip, zatürree v.b.].)

— Huk. İki veya daha çok kişinin, kazanç sağlamak ve bunu paylaşmak niyet ve amacıyle iktisadî ve malî bir teşebbüs için edimlerini biraraya getirerek kurdukları, kural olarak tüzel kişiliğe sahip topluluk. (*Eşanl.* ŞIRKET.) [Bk. ANSIKL.] || *Ortaklık cüzdanı*, kooperatiflerde, anasözleşmeyi de içine almak üzere düzenlenen ortaklık senedi. || *Ortaklık senedi*, kooperatiflerde her ortağın üyelik haklarını gösteren, ada yazılı senet. (Bk. ANSIKL.) || *Ortaklık sözleşmesi*, ortaklığın kurulması için yapılan sözleşme. Bk. ANSIKL.

— Mat. *Ortaklık kuralı*, bir teşebbüse ortak olmuş belirli sayıdaki kişilere kârı bölüştürmeyi konu olarak ele alan problem. Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Huk. *Ortaklık*'lar, bir iktisadî amaç için ve kârı paylaşmak gayesiyle kurulur. Genel olarak ortaklıklar, 1. ticaret ortaklıkları; 2. Borçlar kanunu ortaklıkları; 3. özel kanunlara göre kurulan ve düzenlenen ortaklıklar olmak üzere üç türdür. Ticaret kanununda düzenlenen ortaklıklar (*şirketler*), kolektif* ortaklıklar, âdi komandit ortaklıklar, sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklar, limited* ortaklıklar, anonim ortaklıklar ile Kooperatifler kanunuyle düzenlenmiş olan kooperatif* ortaklıklardır. Bunun dışında, tüzel kişiliği bulunmamakla birlikte donatma* iştiraki de ticaret ortaklıkları arasında sayılır. Ticaret ortaklıkları, ticaret siciline tescil edilmekle tüzel kişilik kazanır. Borçlar kanunuyle düzenlenmiş tek ortaklık, tüzel kişiliği olmayan âdi şirkettir (bk. *âdi* ŞIRKET.) Özel kanunlarca düzenlenen ve kurulun ortaklıklarda daha çok devlet önde gelir. Bu ortaklıklarda sermayenin ya tamamı veya bir kısmı devlet tarafından ödenir. Bu tip ortaklıkların da ticaret ortaklıkları gibi tüzel kişilikleri vardır.

Özel kanunda hüküm bulunmadığı durumlarda ise Ticaret kanunu ve Medenî kanun hükümleri uygulanır. Ortaklıkların başka bir sınıflanması da kişi ortaklıklarıyle sermaye ortaklıkları şeklindedir. Kişi (şahıs) ortaklıklarında en önemli unsur, ortaklığın devam veya sona ermesinde başta gelen kişilerdir. Kişi ortaklıkları aşağıdaki hükümlere bağlanmıştır: a. kural olarak, her ortağın ortaklıkta yönetim, temsil ve denetim hakkı vardır; b. ortaklık sözleşmesi, ortakların oybirliğiyle değiştirilebilir; c. ortaklığa girme ve ortaklıktan çıkma ancak oybirliğiyle olabilir; ç. bir ortağın ölümü, iflâs etmesi veya hacir altına alınması kural olarak ortaklığı sona erdirir; d. ortakların, sermaye koyma borcu, kâr ve zarara katılmaları, kural olarak eşittir; e. ortaklar arasında rekabet yasağı vardır. Âdi şirket, kolektif ve komandit şirketler, kişi ortaklıklarına örnek olarak gösterilebilir. Sermaye ortaklıklarında ise, kişiler ikinci derecededir. Sermaye ortaklıklarında önemli olan kişi değil, «sermaye»dir. Bu tür ortaklığın özellikleri şöyle özetlenebilir: 1. sermaye ortaklıklarında, yönetim, temsil ve denetim hakkı kişilerde değil, «organlar»dadır; 2. kararlar oybirliğiyle değil, kural olarak oyçokluğuyle alınır; 3. ortakların oy hakkı eşit değil, pay sayısına göredir; 4. ortaklık payının başkasına devri kural olarak mümkündür; 5. ortağın ölümü, iflâsı veya hacir altına alınması ortaklığa son vermez; 6. ortaklar eşit olarak değil, sermaye payları oranında kâr ve zarara katılırlar; 7. ortaklar arasında rekabet yasağı yoktur. Bu tip ortaklıkların klasik örneği anonim şirketlerdir.

● *Ortaklık senedi*'ne kooperatifin unvanı, senet sahibinin adı ve soyadı, iş ve ikâmet adresi, kooperatife girdiği ve çıktığı tarihler yazılır. Senedi, senet sahibiyle, kooperatifi temsile yetkisi olan kişiler imzalar; ortağın yatırdığı ve çektiği paralar da tarih sırasıyle bu senede kaydedilir. Kooperatifin ödediği paralara ait kayıtları ortak imza eder. İmzalı ortaklık senedi, makbuz hükmündedir. Ortaklık senetlerinin kıymetli evrak niteliği yoktur. Bunlar sadece ispat belgesi sayılır.

● *Ortaklık sözleşmesi.* Bir ortaklığın kurulabilmesi için ortaklığı kurmak isteyen kişilerin sözleşme yapmaları gerekir. Âdi ortaklığın kurulmasına ilişkin sözleşme bir sıhhat şekline bağlı değilken, ticaret ortaklıklarının kurulmasına ilişkin sözleşmelerin yazılı olması ve kurucuların imzalarının noterce onaylanması gerekir. Bir sözleşme söz konusu olduğu için, kural olarak iki kişinin bulunması yeterlidir. Ancak, Ticaret kanunu bazı ortaklıklar için belirli sayıda kişinin varlığını arar. Meselâ, anonim ortaklıklarla sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklıklarda, en az beş kişinin bulunması gereklidir. Aynı şekilde Kooperatifler kanununa göre de sözleşmenin en az yedi kişi tarafından düzenlenmesi gerekir. Limited ortaklıklar yönünden ise, kanun azamî ortak sayısını sınırlar. Buna göre, bir limited ortaklıkta ortak sayısı elliden fazla olamaz. Öteki sözleşmelerde irade beyanları karşılıklı olduğu halde, ortaklık sözleşmesinde beyanlar aynı yöne, yani müşterek gayenin elde edilmesine yönelmiştir. Normal sözleşmelerde, karşılıklı edimler arasında belirli bir denge korunurken, ortaklık sözleşmelerinde böyle bir şart aranmaz. Ortaklık sözleşmesinde kural olarak, iktisadî bir değer taşıyan her şey, sermaye olarak konulabilir. Para veya aynı sermaye yanında, bir kimse emeğini veya ticarî itibarını da ortaklık sözleşmesine sermaye edimi olarak koyabilir. Ancak, bazı ortaklıklarda iktisadî değerler dışı altında kalan bir takım şeyler sermaye olarak konulamaz. Meselâ, bir anonim ortaklıkta, emek veya ticarî itibar sermaye olamaz. Ortaklık sözleşmesinde fiil ehliyetine ilişkin genel kurallar uygulanır. Ortaklık sözleşmesinin en önemli unsurlarından biri «affectio societatis»tir (ortakların ortaklık gayesinin elde edilmesine fiilen katılmaları niyeti). Fiilen katılma, sadece fiilen çalışma ile değil, sermaye koyma ile de gerçekleşir.

— Mat. *Ortaklık kuralı* orantılı parçalar halinde paylara bölme kuralıdır. Bu pay yatırılan sermaye ile orantılıdır. Bununla birlikte her ortağın, teşebbüse eşit sermaye koyduğu, ama değişik zaman süresince tuttuğu düşünülebilir; bu takdirde pay oranı zamana göre hesaplanır, ortakların yatırdıkları sermaye de zaman süresi de değişik olursa, kâr, sermaye ve zamanın çarpımıyle orantılı olarak bölüşülür; uygulama alanında yalnız birinci problem söz konusudur; çünkü bir teşebbüste ortaklardan birinin sermayesini çekmesi veya yeni bir ortağın girmesi ortaklığın feshiyle yeni bir ortaklığın kurulmasını gerektirir. (M)

ORTAKÖY, esk. **Archeion,** İstanbul'da, (Beşiktaş ilçesi) Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında semt; 107 442 nüf. (1965). Kendi adını taşıyan, üstü kısmen örtülü bir dere boyundan içeri sokulur. Beşiktaş ilçe merkezine Çırağan ve Kuruçeşme'ye Muallimnaci caddeleriyle bağlanır. Kıyıda padişah ailelerine ayrılan yalılar ve iskelede Abdülmecid tarafından 1855'te yaptırılan ince yapılı bir cami bulunur. (M)

ORTAKÖY, Çorum ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi; 2 601 nüf. (1970). İl merkezinin 55 km güneydoğusunda; yüksl. 800 m. Bozuk bir yolla Göynücek üstünden Amasya'ya bağlanır. 1959'dan beri ilçe merkezi olan Ortaköy, Çorum ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Ortaköy ilçesi*, 242 km²; 11 007 nüf. (1970). Tek bucak; 13 köy. Tarım ve hayvancılık. (M)

ORTAKÖY, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Niğde ili) ilçe merkezi kasaba; 3 510 nüf. (1970). Kızılırmak'a güneyden karışan küçük bir derenin yukarı çığırında; yüksl. 1 140 m. İl merkezine uzaklığı 164 km'dir. 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Ortaköy ilçesi*, 750 km²; 29 355 nüf. (1970). Merkez ve Balcı bucakları; 30 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

ORTAKÖY, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili, Pazar ilçesi) bucak; 6 124 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Hemşin*), 2 674 nüf. (1965). İlçe merkezinin 19 km güneyinde; yüksl. 500 m. (M)

ORTAKÖY, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Sakarya ilçesi) bucak; 6 097 nüf. (1965); 10 köy. Karasu'ya 31 km'lik toprak bir yolla bağlıdır. (M)

ORTAKÖY, İç Anadolu bölgesi (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, Şarkışla ilçesi) bucak; 5 984 nüf. (1965); 13 köy. — *Bucak merkezi*, 1 354 nüf. (1965). Şarkışla'nın 21 km kuzeybatısında; yüksl. 1 400 m. (M)

ORTAKÖY, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Merkez ilçesi) bucak; 3 107 nüf. (1965); 6 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Berta*), 1 814 nüf. (1965). Artvin-Şavşat yolunun 30. km'sinde ayrılan 7 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 950 m. (M)

Ortaköy araştırması. Arkeol. Silivri kasabasının 12 km kuzeydoğusunda, 1952'de R. Duyuran tarafından yapılan araştırma. 5,15 × 5,90 m boyutlarında çok renkli mozaik ortaya çıkarıldı. Buranın Roma devrine ait bir şarap yapımevi olduğu tespit edildi. (M)

Ortak pazar, Avrupa Ekonomik ortaklaşmasına (A.E.O., fr. C.E.E.) verilen ad. Bk. AVRUPA ORTAKLAŞMALARI.

ORTAKYAŞAR blş. sıf ve. i. Biyol. Başka türden bir canlı ile ortak yaşayan canlı varlık. (L)

ORTAKYAŞARLIK blş. i. (*ortakyaşar*'dan *ortakyaşar-lık*). Biyol. Farklı türden iki canlı varlığın dengeli ve sıkı bir işbirliği içinde yaşaması ve her birinin bu işbirliğinden yararlanması hali. *Eşanl.* SIMBIYOZ.

— ANSIKL. Tabiatta *ortakyaşarlık*'ın her derecesine rastlanır. Bir kısım ortakyaşarlıklarda bu yaşama tarzı, her iki ortakyaşar için de hayatîdir (ne mantarın, ne de suyosununun tek başına yaşayamadığı ba-

zı likenlerin durumu). Bazı ortakyaşarlıklarda ise bu yaşama tarzı ortakyaşarlardan biri için faydalı ve zorunlu, diğeri içinse faydasız veya çok az faydalı olabilir. Odunla veya selülozla beslenen üstün yapılı hayvanlar, genellikle ortakyaşarların yardımı olmaksızın bu maddeleri sindiremez; bunun için birhücrelilerin, bakterilerin yardımına muhtaçtırlar, çünkü bunlar sindirime elverişli enzimleri çıkarırlar. Gevişgetiren hayvanların işkembesinde, diviklerin bağırsağında büyük sayıda ortakyaşar canlı bulunur; bunlar da gelişmeleri için gerekli sıcaklığı, nemi ve besini bulundukları yerden alırlar. Baklagillerden olan bitkilerin kökünde yaşayan ortakyaşar bakteriler yeşil bitkiye azotlu besinler sağlar, böylece bitki, nitratları soğurmasından doğan azot yetersizliğini karşılar. Buna karşılık bakteriler de yeşil bitkinin yapraklarıyle yaptığı fotosentez sonucunda oluşan glüsitlerden yararlanır. Orkidelerde tohumlar, ortakyaşar bir mantar tarafından bozulmadıkça çimlenemez. Genellikle yeraltı organlarındaki yumrulaşmalar ortakyaşarlıktan ileri gelir; çünkü ortakyaşarların varlığı geçişme basıncını artırır, böylece buralara su hücumu olur. Ortakyaşarlık genel bir olaydır; belki de bazı canlıların evriminde kesin bir etmen olmuştur. Bazı türler içinse vaz geçilmez bir yaşama tarzıdır. Ortakyaşarlığın yaygınlığı, sınırları, asalaklıkla ortak yanları tartışılabilir, ama varlığı da inkâr edilemez. (L)

ORTALAMA sıf. ve i. (*ortalamak*'tan *ortala-ma*). İki veya daha fazla niceliğin toplamını bu niceliklerin sayısına bölmekle elde edilen (sayı): *Ortalama kazanç.*

— Astron. Zamanla orantılı olarak artan, yani bir düzgün harekete tekabül eden terimlerin (genellikle en önemli terimler) sınırladığı kabul edilen, karmaşık bağıntılarla tanımlanmış bir süre veya hareket için kullanılır. || *Bir gezegenin ortalama ayrıklığı, bu gezegenin* yarıçap vektörünün, gezegenin günberi noktasından geçişinden itibaren hesaplanan ve zamanla orantılı olarak arttığı kabul edilen uzanımı. || *Bir gökcisminin boylam veya açılımındaki ortalama hareketi,* hareketlerin devirli hiç bir terimini, ne gökcismini ne de koordinatların çıkış noktasını hesaba katmadan bu gökcisminin ilkbahar noktasından itibaren hareketi. || *Ortalama dönencel yıl* veya kısaca *dönencel yıl,* Güneş'in γ (ilkbahar) noktasından iki geçişi arasındaki zaman aralığı; üğrüm*ün bütün karmaşık devirli hareketlerini bir yana bırakarak, devinme olayının etkisiyle γ noktasının her yıl yer değiştirdiği (yılda 50″, 256) kabul edilir. || *Ortalama güneş zamanı* veya kısaca, *güneş zamanı, gerçek* Güneş'in yerberi noktasından geçtiği anda, bahar açısı α_0, gök mekaniği kanunlarıyle verilen yerberi tutulum boylamına ω_0 tamamen eşit olacak şekilde ekvatorda (tutulumda değil) bir düzgün hareket çizen ve *ortalama güneş* denen sanal bir gökcisminin hareketleriyle tanımlanan zaman. (Daha sonra, bu bahar açısının, gerçek Güneş yerberi noktasından geçtiği zaman, yerberi boylamına ω_1 tam eşit olan bir α_1 değerini alabilecek bir hızla bir yıl boyunca düzgün bir şekilde arttığı kabul edilir; ω_0 ile ω_1 değerleri, Güneş'in görünür yörüngesinin apsislerinin yıllık hareketine göre biraz değişir.) || *Ortalama yıldız zamanı,* üğrüm*ün karmaşık devirli hareketlerini bir yana bırakarak yalnız devinme hareketinin etkisinde kaldığı sanılan γ noktasının zahirî dönme süresiyle tanımlanan zaman.

— Bank. ve Bors. *Ortalama açık,* en kuvvetli ve en zayıf açık arasındaki aritmetik ortalama. (Çoğunlukla bir komisyonun belirlenmesinde temel teşkil eder.) || *Ortalama kur,* bir kıymet üstüne kote edilmiş en yüksek ve en düşük kur toplamının ikiye bölünmesi. || *Ortalama vade.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Ortalama akıntı,* akıntının yirmi dört saat üstünden hesaplanan ortalama kuvveti. || *Ortalama yükseklik,* sekstantla yapılmış gözlemlerle elde edilen yükseklik serilerinin ortalaması.

— Mal. *Ortalama kâr haddi.* Bk. ANSİKL.

— Mat. ve İstat. Bütün gözlemlerin sonucunu, hesaba aynı biçimde katarak elde edilen sayı. || *Ortalama değer teoremi,* bir (a,b) doğru parçası üzerinde sürekli bir $f(x)$ fonksiyonu verildiğine göre, bu doğru parçasının

$$\int_a^b f(x)\,dx = (b - a)\,f(c).$$

olacak şekilde bir c noktasının bulunduğunu ifade eden teorem. (*Ara değer teoremi* de denir.) || *Armonik ortalama,* bir serideki terimlerin terslerinin aritmetik ortalamasının tersi *«a» ile «b»nin armonik ortalaması* $\frac{2}{g} = \frac{1}{a} + \frac{1}{b}$ *bağıntısını sağlayan «g» sayısıdır.* || *Artmalı* veya *toplanmış ortalama,* artan sayıda alınan değerlerin aritmetik ortalaması. || *Bileşik ortalama,* dengeli aritmetik ortalama. || *Bir değişkenin değerler serisinin ikinci derece ortalaması,* bir değişkenin değerlerinden her biri ile bu değerlerin toplam sayısı arasındaki oranın kare kökü. || *Büyüklük ortalaması,* bir serinin büyüklükleri üzerinde yapılan bir hesaba dayanarak elde edilen ortalama. || *Frekans ortalaması,* bir serinin en sık ortaya çıkan değeri. || *Hareketli ortalama,* seriye yeni bir sayının girmesi halinde en son sıradaki rakamın geri alınması zorunlu olacak şekilde belirli sırayle dizilmiş sabit sayıda rakamın aritmetik ortalaması. || *Hareketli ortalamalar metodu,* ayarlanacak kronolojik bir serinin her terimi yerine, bu terimle bunun sağ ve solundaki komşu terimlerin ortalamasını koyma metodu (kronolojik bir seride çevrimsel etkiler yüzünden çıkan düzensizliklerin giderilmesi). || *İndis ortalama,* rastlantılı ve sunî bağıntılarla gruplandırılmış birim ölçülerinden gelen ortalama. (Bu ortalama gerçek hiç bir büyüklüğe tekabül etmez, bunların kapsamı bireşimli ve temsilîdir.) || *Kademeli ortalamalar metodu,* bir istatistik serisini belli sayıda eşit gruplara bölme ve bu seri yerine, bütün grupların art arda oluşturdukları, herbiri grubun uç terimleri arasındaki aralığın ortasına tekabül eden ortalamalar serisini koyma metodu. || *Kartiller arası ortalama,* birinci kartilin üstündeki ve üçüncü kartilin üstündeki bütün veriler atıldıktan sonra kalanın aritmetik ortalaması alınarak elde edilen ortalama. || *Kesinlik ortalaması,* kesin bir hesapla elde edilen ortalama: *Aritmetik, geometrik, armonik ortalamalar kesinlik ortalamalarıdır.* || *Konum ortalaması,* bir serinin, elemanlarının büyüklük sırası ile belirlenen ortalaması. || *n sayının aritmetik ortalaması,* bu sayıların toplamının bölümü. || *n sayının geometrik ortalaması,* bu sayıların çarpımının *n*'inci kuvvetten kökü: *«a,b,c»*nin geometrik ortalaması $\sqrt[4]{abcd}$. dir. || *Nesnel* (veya *gerçek*) *ortalama,* bir olayın bir dizi gözlemi veya bir nesnenin bir dizi ölçümüyle sağlanan ve hepsinin hatalı olabileceği düşünülen değerler için de en mükemmel olanı. || *Özel veya ideal ortalama,* bir tek değil de, homogen birçok nesnenin ölçümünden çıkan ortalama. || *Sapma ortalaması,* bir büyüklüğe göre sapmaların toplamının ortalaması. || *Tartılı ortalama,* içinde, araştırma konusuna göre bağıl önemlerini göz önüne almak için bazı sayıların bir katsayı ile çarpıldığı genellikle aritmetik ve nadiren geometrik ortalama. || *Tipik ortalama,* gerçek ilgiler (meselâ aynı ırktan kişilerin boyu) bakımından gruplanmış birim ölçülerine göre kurulan ve bir tipi belirleyen ortalama.

— Meteorol ve İklimbil. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Ortalama eğrilik,* bir merceğin optik gücünü hesaba katmadan şeklini belirten parametre: *Ortalama eğrilik, yüzeylerin eğriliklerinin ortalamasına eşittir ve*

$$\gamma = \frac{1}{2}\left(\frac{1}{R} + \frac{1}{R'}\right)$$ *ile gösterilir.*

— Zool. Ne taraftan bakılırsa bakılsın kendi türünün ortalama ölçülerini taşıyan hayvanların vücut oranlarını niteleyen sıfat.

— ANSİKL. Bank. ve Bors. *Ortalama vade,* birden fazla senedin çeşitli vadelerde ödenecek olduğu hallerde, bunların bir tek senet haline getirilmesi tasarlandığı zaman söz konusu olur. Bu senedin alacağı vadeye, ortalama vade denir ve tek senet tutarının öteki senedin hali hazır değerleri toplamına eşit olduğu yazılmak yoluyle belirlenir. Meselâ, n_1, n_2, n_3 günde ödemeli üç tane a_1, a_2, a_3 nominal değerinde senet için, tek senedin vadesi x, iskonto haddi t olursa:

$$\frac{(a_1+a_2+a_3)xt}{36\,000} = \frac{a_1,n_1t}{36\,000} + \frac{a_2n_2t}{36\,000} + \frac{a_3n_3t}{36\,000}$$

ve bundan şu çıkar:

$$x = \frac{a_1n_1 + a_2n_2 + a_3n_3}{a_1 + a_2 + a_3}.$$

— İstat. *Ortalamalar,* bir olayın nicel şekliyle sentezini yapar ve bir serinin özetini tek bir değerde toplar. Ortalamaların değerleri birçok şartlara bağlıdır: ortalama; birimin cinsi, gözlem devresi, yapıldığı yer v.b. bakımından homogen veriler üzerinden hesaplanır. Bundan başka, ortalama yeter miktardaki değerler üzerinden hesap edilmelidir. Gözlemlerle aynı mahiyette olduğundan, ortalama kaydedilen en büyük ve en küçük değerler arasında bulunur.

Aritmetik ortalama, genellikle büyüklük sırasının en önemli özelliğidir: gözlem değerlerinin tümüne bağlıdır; kısmî serilerin aritmetik ortalamalarından hareketle toplam bir serinin ortalaması kolayca hesap edilebilir. Bu ortalama biraz küçük veya biraz büyük bazı değerlerin mevcut oluşundan etkilenmez. Bu etkilenebilme frekans mevcudu arttıkça fazlalaşır. Nümune farklılığından etkilenen aritmetik ortalamanın hesabı kolay ve çabuktur; işlemler ve mukayeselere elverişlidir. İstikrarlı oluşu sebebiyle istatistikte ve araştırmalarda çok kullanılır. Hareket istatistikleri veya zaman serilerinde, ortalama değişme oranının tahmini, *geometrik ortalama* için en önemli bir uygulamadır.

Mal fiyatları belli olduğu zaman satın alma gücü ile ilgili meselelerde *armonik ortalama* kullanılır; indislerle olan bağıntılarına da uygulanır.

Aritmetik ve *kareli ortalamalar,* serinin en yüksek elemanlarının etkili olmalarını sağlar. Bu durum kareli ortalamada aritmetik ortalamaya nazaran daha fazladır.

Bunun aksine armonik ve geometrik ortalamalar en büyük gözlem değerlerinin etkisini azaltmağa meyleder ve en küçük gözlem değerlerini de belirtirler. Bu husus, armonik ortalamada geometrik ortalamaya oranla daha kuvvetlidir. Buna rağmen ortalama yalnız terimlerin büyüklüklerini göz önünde tuttuğu için serideki yerleri hakkında bilgi vermez. Mod, bütün topluluğun bariz değerini belirterek daha fazla kesinlik temin eder.

— Mal. *Ortalama kâr haddi.* Bazı işler ve teşebbüslerin gelirlerinin doğru olarak kavranması ve kontrol edilmesi güçtür. Verginin bünyesinde olan oto-kontrol mekanizması bazı iş kollarında işlemez. Perakende mal satan tacirler ve imalâthaneler, eğlence ve dinlenme yerleri, taşıma işleri gibi hizmet işletmeleri bu niteliktedir. Bu gibi işletmelerde verginin doğru olarak tespitine yardımcı olmak için bir kıyaslama metodu olan ortalama kâr haddi esası Türkiye vergi kanunlarına alınmıştır. Bu usulde ticarî gelirler, önceden tespit edilmiş olan ortalama kâr oranlarına göre, işletmelerin özellikleri göz önünde tutularak Maliye bakanlığınca tespit edilir. Bu oranın altında gelir beyan eden mükellefler, kâr azlığının haklı bir sebebe dayandığını ispat etmek zorundadır.

— Meteorol. ve İklimbil. *Ortalama* kavramı bütün meteorolojik unsurlara uygulanır: sıcaklık, yağış, yağmurlu günlerin sayısı, güneşlilik süresi v.b. Daima gözlemi yapılan değerlerin aritmetik ortalaması kullanılır: $x = \frac{\Sigma x}{N}$. Uygulamada istisnasız bütün değerleri dikkate almak olanağı yoktur. Meselâ, bir günün sıcaklık ortalaması, ya 24 saatlık sıcaklık üzerinden, ya üç saatte bir yapılmış 8 gözlem üzerinde veya bazı istasyonlarda olduğu gibi, termometredeki en yüksek ve en alçak derecelerin toplamının yarısını alarak hesaplanabilir. Günlük, 5 günlük, 10 günlük, aylık, mevsimlik, yıllık, 5 yıllık, 10 yıllık v.b. ortalamalar kullanılır. 30 Yıllık bir devre üzerinden alınan ortalamaya normal ortalama denir.

İklimbilimde ortalamalar, farklı istasyonların veya aynı istasyonun farklı devrelerinin karşılaştırılmasını sağlar. Böylece yalnız dinamik analizin (zaman tiplerinin frekanslarının incelenmesi) çözebileceği probelemleri ortaya koymağa yarar. Fakat hiç bir şekilde iklimi göstermez, çünkü ne değişimlerin dengesizliğini ne de uç değerleri sözkonusu eder. Bazı durumlarda ortalama, serinin en sık rastlanan değerlerine bile tekabül etmez.

◆ Zf. Orta kısımdan, ortasından: *Baltayı oduna ortalama indirmek. Ekmeği ortalama kesmek.* (ML)

ORTALAMAK geçl. f. (*orta*'dan *orta-lamak*). Bir şeyin orta yerine varmak, ortasını bulmak: *Bu yılı da ortaladık.* || İki eşit parçaya ayırmak, yarı yarıya bölmek: *Kârı iki ortak arasında ortalamalı* (Şemseddin Sami).

— Spor. [Bir oyuncu için] Bazı karşılaşmalarda (futbol, hokey v.b.) topu rakip kale önüne doğru göndermek.

— ANSİKL. Spor. Topun ortalanmasıyle forvet elemanlarının gol atma imkânı artar. Eski futbol düzeninde sağ ve sol açıklar, topu taç çizgisinden avut çizgisine kadar sürer, oradan ortalarlardı. Bugün, futbol sistem ve taktiklerinde, oyunculara sabit yer verilmediği için her oyuncunun, hattâ beklerin, topu ortalama imkânı vardır. (M)

ORTALIK i. (*orta*'dan *orta-lık*). Bulunulan yere göre yerle göğün arasında kalan ve ufuklarla çevrili olan kısım: *Ortalık iyice aydınlanmıştı. Lambaları söndürdüler. Hüseyin Efendi pencereleri açtı* (S. Kocagöz). *Gece yarısı çoktan aşmış, ortalık gündüz gibi apaydınlık* (Yaşar Kemal). || İçinde bulunulan çevre, etraf: *Köşkün içindekilerle bağdaki iki kızdan başka ortalıkta kimse görünmüyordu* (Sabahattin Ali). || İçinde barınılan ev, oda v.b. gibi yer: *Ortalıktan hizmetçiler çekilince olup bitenleri Jülide*'ye *anlattı* (Vâ-Nû). || *Teşm. yol.* Herkes, her yer: *O sırada ortalık daha şimdiki gibi değildi* (N. Ataç). || Sıf. Orta: *Hasan Ağanın evi köyün tam ortalık yerinde üç katlı kocaman bir kasaba evidi* (S. F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *Ortalık ağarmak*, tan yeri ağarmak, sabah olmak: *Bereket versin, ortalık ağardı da biraz ışık görebildim* (Ahmed Hâşim). || *Ortalığı birbirine katmak*, panik ve şaşkınlığa sebep olmak. Bir yerde hadise çıkarmak. || *Ortalığı çorbaya döndürmek*, her tarafı darmadağın etmek. || *Ortalık* (veya *sular*) *kararmak*, akşam olmak. || *Ortalık karışmak*, bir yerde karışıklık, kargaşa çıkmak. || *Ortalığı karıştırmak*, herkesi birbirine düşürmek. || *Ortalığı toplamak*, içinde bulunulan yerdeki eşyaları düzene koymak, yerlerine yerleştirmek. || *Ortalıkta* (veya *ortalık yerde*), meydanda, göz önünde. || *Ortalıkta dönmek* (veya *ortalığı tutmak*), herkesin ağzında olmak, yayılmak. || *Ortalığı* (*dünyayı* veya *etrafı*) *toz pembe görmek*. Bk. TOZPEMBE. (M)

ORTALİS i. Esmer veya boz renkli, uzun bacaklı, oldukça uzun ve geniş kuyruklu, büyük boylu kuş; tropikal amerika ormanlarında yaşar ve penelopus'lara benzer. (Tavuksular takımının ağaçtavuğugiller familyasından.) [L]

ORTAM i. (*orta*'dan). Canlı bir varlığın içinde bulunduğu tabiî veya maddî şartların tümü: *Kümes hayvanları için elverişli bir ortam.* || *Mec.* İçinde yaşanan fikrî, manevî veya sosyal çevre: *Edebiyat ortamı. Çalışma ortamı. İşçilerin yaşama ortamı.*

— Bakteriyol. *Kültür ortamı*, steril bir kaba uygun şekilde yerleştirilen ve pek az miktardaki bakteriden kısa zamanda bakteri kolonileri üretmeğe yarayan sunî besin maddesi. (Teşhis amacıyle incelenecek mikroplu maddelerdeki mikropları ortaya çıkarmağa da yarar.) Bk. ANSİKL.

— Biyol. Hücreleri veya canlı varlıkları doğrudan doğruya çevreleyen mekân; canlı varlıkların sürekli olarak madde ve enerji alışverişi yaptığı ve bu yüzden az veya çok bağlı bulunduğu çevre. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Coğrafî ortam*, yeryüzünde yaşayan canlıların varoluşunu etkileyen fizikî özelliklerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Res. *Ezme ortamı*, boyaların bazı sıvılarla ezilip eritildiği ortam. || *Süspansiyon ortamı*, bir boyanın içindeki çeşitli sıvı maddeler sisteminin tümü; eritici, yapıştırıcı ve sulandırıcı v.b. dolayısıyle de sıvı kurutucu.

— ANSİKL. Bakteriyol. Genellikle, boyalı olsun olmasın bir bakterinin cinsi, mikroskop altında muayene etmekle kesin olarak tespit edilemez. Bu tespiti yapmak için bakteriyi ya bir hayvana aşılamak veya uygun bir *ortam*'a koymak gerekir (kültür). En çok kullanılan ortam, peptonlu sığır eti suyudur; et suyu sıvı olabileceği gibi, jelozla katılaştırılmış da olabilir. Kültür sırasında, koloniler sıvı ortamın içinde veya katı ortamın yüzeyinde gelişir ve mikroskopta seçilebilen tipik bir görünüş alır. Bundan başka, bazı bakteriler, uygun ortamlarda karakteristik gruplaşmalar meydana getirebilir: meselâ streptokoklar sıvı ortamlarda zincir şeklini alır. Ortamlara çeşitli maddeler katılabilir: jelatin, patates, havuç, yumurta, kan, serum, süt, şeker, gliserin, öd, vitaminler, boyalar v.b. Gerektiği gibi kullanıldığı takdirde, bu maddeler kültür sırasında ortama verdikleri görünüş sayesinde veya bazı bakteri türlerinin gelişmesini kolaylaştırmak suretiyle çabuk teşhis imkânını sağlayabilir. Meselâ jelatin, bazı bakterilerin etkisiyle sıvılaşır, difteri basili pıhtılaşmış serum üzerinde çabuk gelişir, tifo basili safrada çoğalır, kolibasil laktozun mayalanmasına sebep olur, enterokok ise esküloziti siyaha boyar v.b.

— Biyol. *Ortam şartları*. Her canlı varlık iki temel unsurun, yani kalıtımla ortamın karşılıklı etkileşmesinin sonucudur. Kelimenin en geniş anlamıyle ortam, gen'lerden gelmeyen bütün etkiler demektir. Bu etkiler normal bir yaşantıdan doğabileceği gibi (iklim, toprak, besin, eğitim, sosyal hayat) hastalıklardan da ileri gelebilir (travmalar, mikroplu hastalıklar, zehirlenmeler v.b.). Etkilerin tümüne birden, kalıtım karşıtı olarak «ortam» denir.

Ortam, döllenmeden itibaren, ana karnındaki hayat da dahil, ölünceye kadar hayatın her anında etkisini gösterir. Fakat doğumdan sonra ortamın etkisi daha sürekli ve daha önemlidir. Gerçek ikizlerin durumu ortamın ve kalıtımın canlı üstündeki rolünü anlamağa imkân verir. Ortamlar teorisine göre, dış şartlar organizma üstünde önemli bir etki gösterir. Yeni şartlar içine konan organizma bu şartlara fizyolojik değişikliklerle karşı koyar; fizyolojik değişikliklerle birlikte morfolojik değişiklikler de bulunabilir veya bulunmaz. Dış etmenlerdeki değişikliklere karşı organizmanın gösterdiği bireysel ve faydalı tepkiler sonucunda ortalama bir uygunluk sağlanır; buna *uyum* denir. Lamarck organizmanın, ortamın etkisine daima faydalı bir değişiklik çoğu zaman rastgeledir ve hiç bir fayda gözetmez.

Dış ortam, bireyi saran kabukla temas halindedir, ama onun bütün boşluklarına girmez; dış ortam böcek ve kuş için hava, suyosunu ve balık için su, yer solucanı veya kökler için topraktır. Her ortamın belli bir andaki çeşitli etmenlere göre belli bir özelliği vardır; bu etmenler sıcaklık, basınç, yoğunluk, hareket, aydınlık, tuzluluk, iyon tepkimesi v.b. şeylerdir. Uzun bir süre söz konusuysa, bu çeşitli etmenlerin sabitliği, ritmik veya rastgele değişimi de önemlidir. Ortamın kimyasal yapısı ise şüphesiz çok önemlidir. Ayrıca dış ortamda, bazen etkisi kesin olan sırf biyolojik etmenler de (msl. topraktaki mikrop florası) yer alır. Dış ortamı inceleyen bilim, yani ekoloji, çok geniş alanlı bir bilimdir. Burada ekolojinin verileri çok kısa bir özet halinde belirtilebilir.

Sulu ortamlar sıcak veya soğuk, tuzlu (bk. OKYANUS), acı veya tatlı, durgun veya akar (sel), sürekli veya geçici (tropikal gelgitler), sürekli (derin deniz) veya çabuk değişken (denizkulağı) olabilir. Genellikle su bitkilerinde katı dokular bulunmadığı gibi çok damar da bulunmaz; bunlarda hücrelerarası hava boşlukları bulunur. Son derece çeşitli olan su hayvanlarında ise solungaç solunumu yaygındır.

Karanlık ve nemli bir ortam olan toprak, bitkinin sürekliliğini sağlamağa yarayan yedek maddece zengin bitki kısımlarının (soğan, köksap, etli sulu kök) eşeysiz çoğalmasına (piç, yumru) veya eşeyli üremesine (tohum) yarayan organların bulunduğu yerdir. (Bk. HUMUS.) Toprakta ayrıca yumurtalar, hattâ kurtçuklar ve nemfler, birçok böcek ve faydalı hizmet gören yer solucanları bulunur. Hava, bitki tohumlarının, bakteri sporlarının, uçan hayvanların sadece gelip geçtiği bir ortamdır. Fakat «kara» bitkilerinin yeşil yer üstü kısımlarının çıktığı ve geliştiği yer, havanın toprakla temas ettiği kesimdir; bu temas bölgesinde hüküm süren nemlilik veya kuraklık (bk. KURAKÇIL), günün ve gecenin süresi (bk. GÜNDÜZ *etkisi* ve IŞIK), ortalama sıcaklık, en yüksek gündüz sıcaklığı veya yıllık sıcaklık, floranın bileşimini, yaprakların büyüklüğünü (çöldeki kaktüsle ekvator bölgesindeki muz ağacının yaprağı), çiçek açma zamanını v.b. tayin eder. Kara hayvanlarına gelince bunlar ister istemez boşluklu organlarla (akciğer veya trake) solunur ve genellikle hepsinde bacak bulunur. Suların yüzeyi, su altındaki balçık, kar, kıyılar, mağaralar, yüksek dağlar, dünyanın, içinde değişik canlılar bulunan çok değişik dış ortamlarından birkaç örnektir.

Boşluklu ortam, vücut boşluklarından meydana gelir. Meselâ hayvanların bağırsakları birçok iç asalağın (şerit, amibler, bakteriler v.b.) bulunduğu bir ortam rolü oynar. Bk. ASALAKLIK.

İç ortam. Claude Bernard'ın öne sürdüğü bu terim, üstün yapılı hayvanların hücrelerinin bulunduğu ortamı ifade eder: bu ortam lenf, özellikle de kandır. Karmaşık yapılı organizmaların ayarlama fonksiyonları, organizmanın hücrelerini, dış ortamın değişken olmasına rağmen, iç ortamda sürekli olarak bir kararda tutma imkânını sağlar. Bunun en ilgi çekici sonucu ise değişmez ısılılıktır (homeetermi).

— Coğ. *Coğrafî ortam* kavramı Humboldt'un çalışmaları ve bitki oluşumlarının tanımlanmasıyle gelişti; bitkilerin çeşitli iklimlere uyması üstüne yapılan çalışmalar bu kavrama önemli bir unsur kattı. İnsanları ve hayvanları yeryüzündeki fizikî şartlara bağlayan ilişkilerin incelenmesiyle XIX. yy.da beşerî bilimler gelişti. Meselâ tabiî şartların gelişmesindeki yavaşlığın insan evrimi üstünde çok büyük sonuçları olduğu ortaya kondu: insanlar son buzul dönemi sırasındaki iklim soğumasında çok geniş alanları terk etmiş, buna karşılık yüzyıllar boyunca faaliyetleri coğrafî ortamı önemli ölçüde değiştirmiştir: meselâ eskiden büyük kısmı ormanlarla örtülü olan ılıman iklim bölgeleri, bir çeşit bozkır (tarım ve hayvancılığa ayrılmış kırlar) halini almıştır. Bk. BIYOCOĞRAFYA ve COĞRAFYA.

— Psikol. Canlı organizmaların tüm yaşama şartları demek olan ortam, yalnız biyoloji ve fizyolojide değil, aynı zamanda psikolojide de çok önemli bir rol oynar. Gerçekten de ortam, hayvan türlerinin evrimi boyunca sinir sisteminin geçirdiği gelişme ve karmaşıklaşmaların temelinde yer alır. *İçgüdüler*'i meydana getiren *doğuştan refleksler*, ortamın gerektirimlerine karşı bu sinir sisteminin verdiği cevaplar ve tepkilerdir. Organizma ile ortam arasındaki sürekli etkileşme de, bu cevaplar aracılığıyle meydana gelir. Öte yandan, ortamın etkisi ve bu etkiye karşı verilen cevap, *edinilmiş* veya *şartlanmış* refleksleri de açıklar. Böylece, bir yandan henüz işlenmemiş bir «zekâ», sonra da, kavram ve üstün zekânın belirişi, hem tabiî ortamın hem de insana has soyal ortamın etkisiyle meydana çıkar. Nitekim ilerlemelerin kaynağı da, gene ortama intibak etmeğe bağlıdır. Bu intibak, zekâ ve akıl sayesinde, insanın tabiî ve sosyal ortama hâkim olmasını sağlar. (LM)

ORTANCA sıf. ve i. (*orta*'dan *orta-n-ca*). Yaş bakımından üç kardeşin büyüğü ile küçüğü arasında olan (kardeş): *Sonra bir gün baktım ortanca bana bakıp gülüyor* (M.Ş.Esendal). || Büyüklük, irilik bakımından üç nesne arasında sonradan veya baştan ikinci gelen.

— Müz. Diatonik dizinin (gamın) üçüncü derecesi.

— Teşk. tar. Osmanlı sarayında Haremi Hümayun hizmetindeki kıdemli zenci haremağası. (Ortancalar nöbet kalfalarının kıdemlileri arasından seçilirdi. Acemî ağalardan kabiliyetlileri de ortanca olabilirdi. Sarayda dört ortanca bulunurdu. Ortanca terfi edince *hasıllı** olurdu.) [ML]

ORTANCA i. Pek çok türü bulunan ve süs bitkisi olarak her yerde yetiştirilen ağaçsı bitki. (İlmî adı *hydrangea*. Taşkırangillerden.)

— ANSİKL. *Ortanca,* Japonya'da çok eski zamandan beri yetiştirilir. Avrupa ve Türkiye iklimine de dayanıklıdır. Killi, hafif ve kireçsiz toprakları, gölgeli duvar diplerini sever. Bazı çeşitleri, özel ilâçlar katılmış su ile sulanır ve mavi çiçek açması sağlanır. (L)

ORTA NOVA, İtalya'da komün, Puglia'da (Foggia ili), Tavoliere'de; 15 300 nüf. Tarım (tahıl) merkezi. (L)

ORTAOKUL bls. i. İlkokuldan sonra gelen ve ortaöğrenimin ilk aşaması olan okul: *Fatih taraflarında bir ortaokulun müdürüydü o zaman* (Y. Z. Ortaç). *Ortaokula yazıldım yeni baştan. Fakat okulla aramdaki bağlar öyle kökünden kopmuştu ki...* (Orhan Kemal). [M]

ORTAOYUNU blş. i. Temş. santl. Bir olayı, seyircilerle çevrili, yuvarlak bir alanda gösteren oyun türü.

— ANSİKL. Oyun *muhavere* adı verilen bir giriş bölümüyle başlar. Zurnacının çaldığı pişekâr havasıyle ortaya gelen Pişekâr, önce halkı selâmlar; zurnacıyle konuştuktan sonra, oyunun adını, konusunu seyircilere açıklar. Oyunun daha önce hazırlanan ve oyuncular tarafından okunan yazılı metni yoktur. Bütün roller, önceden ezberlenen oyun geleneğine dayanır. Ortaoyunu, Türklerin geliştirdiği bir halk tiyatrosudur. Karagöz ile büyük bir benzerlik gösterir. Ortaoyunu deyimi ilk defa 1834'te kullanıldı; fakat oyun, bir kurum olarak çok daha eskidir. *Meydan oyunu, taklit oyunu, kol oyunu, zuhurî* gibi adlar altında çeşitli tarihlerde görülür. Bunlara, yeniçeri ortaları tarafından oynandığı için, ortaoyunu dendiği de ileri sürülür. Bir başka açıklamaya göre, eskiden Türkiye'ye sık sık gelen italyan *commedia dell'arte* oyuncularının gösterileriyle ortaoyunu arasındaki benzerlikten dolayı, İtalyanların oyunu için kullanılan *arte oyunu* deyimi zamanla bozularak ortaoyunu'na dönüşmüştür. XV. ve XVI. yy.larda İspanya ve Portekiz'den gelen yahudilerin Türkiye'ye tanıttıkları kukla, hokkabazlık, taklit gibi çeşitli gösterilere İspanya'da verilen *auto* adının zamanla bozularak *orta*'ya dönüştüğünü ileri sürenler de vardır. Başlangıçta çengi, köçek, taklit, soytarılık, curcunabazlık, hokkabazlık gibi çeşitleri olan oyunlar zamanla biraraya geldi ve XIX. yy.da ortaoyunu, kesin biçimini aldı.

Ortaoyununda oyun yeri *palanga* denilen yuvarlak bir alandır, seyirciler bunun çevresinde yer alır. Dekor yoktur; yalnız *dükkân* ve *yeni dünya* denilen iki tane çifte kanatlı açık paravana kullanılır.

Oyunun baş kişileri olan *Kavuklu* ile *Pişekâr,* Karagöz oyunundaki Karagöz ile Hacivat'ın yerini almıştır. Öteki kişiler genellikle aynıdır; zenne, çelebi v.b. Beberuhi'nin karşılığı olan rolü kambur veya cüce bir aktör oynar. Kişileri belirten özellikler: müzik, şarkı, bölge ağızları, giyim kuşam ve kalıplaşan davranışlardır. Oyun, önce Pişekâr'ın seyircilere seslenmesiyle başlar; sonra, Kavuklu ile Pişekâr karşılaşır.

Ortaoyunu en çok İstanbul'da oynanırdı. Yazın açık yerlerde, kışın hanlarda ve kıraathanelerde temsil edilirdi. Oyun *pabuç sektirme* v.b. güldürücü hareketlere yer vermekle birlikte genellikle kelime oyunlarına dayanırdı. Bu yüzden ortaoyununa *meydanı sühan* da (söz alanı) denirdi. Çeşitli ortaoyunu kolları (oyuncu topluluğu) vardı. En tanınmışları: Zuhurî kolu, Ali Ağa kolu, Han kolu, Kirli kol, Yoran kolu, Çifte Kamburlar kolu, Kamburlar kolu, Hacı Bekçi kolu, Süpürge kolu v.d. Ortaoyunu fasılları arasında en bilinenleri şunlardır: *Ağalık, Büyücü Hoca, Çeşme* veya *Kütahya, Eskici Abdi, Fotoğrafçı, Gözlemeci, Çifte Hamamlar, Kale Oyunu, Kanlı Nigâr, Meyhane, Ödüllü, Pazarcılar, Tahir ile Zühre.* (→ Bibliyo.) [M]

ORTAÖĞRETİM blş. i. 12-18 Yaşlarındaki öğrencileri genel, meslekî ve teknik alanlarda yetiştirmek amacıyle yapılan öğretim.

— ANSİKL. Türkiye'de *ortaöğretim* kurumları ancak Tanzimat döneminde açıldı. Dârülfünun*a öğrenci yetiştirmeyi amaç edinen Valide* mektebi (1849), ortaöğretim veren okulların en eskisidir. Bu dönemdeki meslek okulları (Ziraat mektebi, Dârülmuallimin, Telgraf mektebi v.d.) ortaöğretim seviyesindeki meslek okulları arasında yer alır. (Bk. ÖĞRETİM.) Ortaöğretim kurumları, osmanlı imparatorluğunda Maarif nezaretine bağlı Mekâtibi İdadiye dairesi tarafından yönetildi. Cumhuriyetin ilânından sonra Millî Eğitim bakanlığı, Ortaöğretim Genel müdürlüğüne bağlanan ortaöğretim kurumları, iki döneme ayrılır: birinci dönem programı ikinci dönem programlarının temelini meydana getirir (3 yıl) ve bu programın uygulandığı okul tektip ortaokuldur. Ortaokul, mecburî öğretimin devamı olarak öğrencilerin genel eğitimlerini yaş ve fikir seviyelerine uygun olarak sağlamak; çevrenin ekonomik özellikleri de göz önünde bulundurularak öğrencilerin ilgi, eğilim ve yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirmek; ikinci dönem programlarını takip etmek için gerekli olan bilgi ve yetenekleri kazandırmak, hayata atılmak isteyenlere, tutacakları işlerde başarının temel şartlarını kavratmakla görevli bir kurumdur. Bu görevleri yerine getirebilmek için ortaokul dersleri; temel ve seçmeli olmak üzere iki gurupta toplanır. Temel dersler Türkçe, sosyal bilgiler, fen bilgisi, matematik, yabancı dil, beden eğitimi, müzik, resim-iş ve din bilgisi (isteğe bağlı); seçmeli dersler, ticaret veya tarım, resim veya müzik çalışmaları, laboratuvar ve kitaplık uygulamalarıdır. VIII. Eğitim şûrasınca kabul edilen ilkeler son yıllarda bazı okullar bünyesinde denenmektedir. Aynı ortaokul programı, ikinci dönem genel, birinci dönem olan meslekî veya teknik okulların bu dönemlerinde de uygulanır. Bu gibi okullarda sadece seçmeli derslerin uygulamaları, ilgili okulun ikinci döneminin amaçları ve özellikleri dikkate alınarak artırılabilir. Bu dönem sonucu yapılan sınavla diploma verilir. İkinci dönem ortaöğretimin üç temel görevi vardır: Yükseköğrenime hazırlamak; hayata ve mesleğe hazırlamak. Klasik liselerin çok amaçlı okullara dönüştürülmesini engelleyen VII. Eğitim şûrasından sonra VIII. şûrada «ortaöğretim sistemimizin kuruluşu ile yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi konusunda» görüşmeler yapıldı ve ikinci dönemin birinci sınıflarının deneme mahiyetinde yöneltme sınıfları biçiminde kullanılması kabul edildi. Ülkenin birçok okulunda sadece klasik lise öğrenimi görülür; bu arada, deneme okulu veya fen lisesi biçiminde teşkilâtlanmış olanlar da vardır. İkinci dönem ortaöğretim kurumları (liseler, kolejler, lise seviyesindeki meslekî ve teknik öğretim kurumları) bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde ortak bir genel kültür kazandırmak, böylece onlara hem meslekî yetişmeleri için, hem de yükseköğrenim ve hayat için gerekli bilgileri sağlamakla görevli kurumlardır. Bunlar genellikle ortaokuldan sonra 3 yıldır ve sonunda lise bitirme sınavı sonucu diploma verir. VII. Millî Eğitim şûrası, ortaöğretim kademesindeki meslekî ve teknik öğretim kurumlarını bitirenlerin de çeşitli olgunluk imtihanları sistemiyle yükseköğrenime gidebilmeleri imkânını açtığından, yükseköğrenime geçişi sağlayan lise diploması için çeşitli yollar bulunmuştur: teknik okullarla meslek okullarını bitirenlerden lise diploması almak isteyenler için lisenin fen ve edebiyat kollarına göre tespit edilmiş, dördü temel, ikisi seçmeli altı dersten imtihan edilmesi; bazı sanat okullarının dört yıllık teknisyen okulları haline getirilerek mezunlarına üniversiteye giriş için adaylık hakkı tanınması; ilköğretmen okullarının bir yıl artırılmış öğrenim süresiyle mezunlarına üniversiteye giriş imkânı verilmesi; ticaret lisesini bitirenlerin, lisenin üç dersinden ticaret lisesinde kurulacak karma komisyonlarca imtihan edilerek lise diploması alabilmeleri; yükseköğrenimlerini lise üzerine yapmayan yüksekokul mezunlarından üniversiteye girişte ayrıca lise diploması aranmaması, Türkiye'de devlet lise diploması esastır ve bu seviyeye erişmek için teknik ve meslekî okulların uymaları gereken şartlar vardır. (M)

ORTASIRT blş. i. Biyol. Bk. MESONOTUM.

ORTASIRTSI blş. sıf. Fonet. Telaffuzu sırasında, dilin sırtı damağın orta bölümü seviyesine kadar yükselen ünsüze denir. (L)

ORTAŞIM i. (*orta*'dan). Bk. ÇAĞRIŞIM.

ORTATAŞ DEVRİ (*mezos ve lithos,* taş'tan *Mezolitik*); Taş devrinin Yontmataş (Paleolitik) ve Cilâlıtaş (Neolitik) devirleri arasındaki bölümüne verilen ad. (*Eşanl.* MEZOLİTİK.) Bilim adamlarınca, Anadolu Ortataş devrinin özellikleri, Yontmataş devrinin sonlarında başlayan gelişmiş, yoğun avcılık ve devşirmeciliğin bu devirde yeni iklim şartlarına göre nasıl şekil değiştirdiği ve insan yaşayışına uygun ikliminin ayrıntıları, henüz kesin olarak bilinmiyor. Son zamanlarda Kuzey Avrupa'daki nemli sahada çiçek tozlarını tayin etmek amacıyle yapılan ve belirli bir bölgenin geçirdiği iklim safhalarını tespite yarayan «pollen analizi» metodu Türkiye'de henüz uygulanmamıştır. Anadolu'daki bellibaşlı ortataş devri yerleşmeleri, Samsun'da Tekeköy, Isparta'da Kapaliin, Bozanönü, Burdur'da Baradır, Antalya çevresinde Karain, Beldibi ve Belbaşı mağaralarında üst paleolitik katlarının üzerinde tespit edilmiştir. Buralarda mikrolit karakterde olan, «Geç Üst Paleolitik» ve «Mezolitik sanayi»yi temsil ettiği anlaşılan âletler bulundu. Bu mikrolit âletler tip bakımından Avrupa, Afrika ve Yakın Doğu örneklerine benzer ve Anadolu prehistoryasıyle uğraşan bilginler tarafından Ortataş devri olarak nitelendirilir. Güneybatı Anadolu'da bulunan bu ortataş devri âletleri arasında orak lamları da vardır. Bunların daha çok biçme işiyle ilgili oldukları kabul edilir. Buna dayanılarak ortataş devri insanlarının yontmataş insanından her bakımdan daha ileri bir seviyede olduğu ortaya çıkarılmıştır. Fakat Yontmataş devrinde olduğu gibi yine avcılık-devşirmecilik ile besinini sağladığı ve genel olarak mağarada yaşadığı anlaşılıyor. (M)

Ortatepe. Arkeol. Adana'nın 12 km kuzeyinde 100 m'lik bir alan içinde yapılan yüzey araştırmasında seramik ve taş buluntular ile dörtgen kaya mezarları tespit edildi. Buluntular Roma ve Geç Roma çağlarına ait olduğu anlaşıldı. (M)

ORTAY sıf. (*orta*'dan). Mat. Bazı çapsal düzlemler için kullanılır. || Bir düzlem şeklin aynı yöndeki paralel bütün kirişlerini eşit parçalara bölen çizgi. || Bir uzayı, bir yüzeyi eşit iki parçaya bölen bir düzlem, bir çizgi için kullanılır. || *Ortay düzlem,* bir şeklin çapsal düzlemi. || *Bir dörtyüzlünün ortay düzlemi,* bir ayrıtla karşı ayrıtın ortasından geçen düzlem: *Bir dörtyüzlünün altı ortay düzlemi vardır.* (Bk. ANSİKL.) || *Bir üçgen prizmanın ortay düzlemi,* yan ayrıtlarla tabanın karşı ayrıtlarının ortalarından geçen üç düzlemden her biri.

— ANSİKL. Bir dörtyüzlünün altı *ortay düzlemi,* dörtyüzlünün ağırlık merkezi olan bir noktada kesişir. Bir üçgen prizmanın ağırlık merkezi, iki tabanın ağırlık merkezlerini birleştiren doğrunun ortasıdır; bir dörtyüzlünün ağırlık merkezi tepelerinden birini karşı tabanın ağırlık merkezine birleştiren doğru parçası üzerindedir ve tabandan bu doğru parçasının dörtte biri kadar ötededir.

Bir *ortay* bir çapa benzetilebilir. Bir üçgende tepelerden birini karşı kenarın ortasına birleştiren kenar ortay böyledir. Bir üçgenin kenar ortayları birbirlerini aynı noktada ve üçte bir oranında keser. Bir şekilde, bir ortay homogen kabul edilen yüzeyin ağırlık merkezini üzerinde taşıdığından, bir üçgenin kenar ortaylarının kesişme noktası yüzeyin ağırlık merkezidir.

◆ İ. Mat. Bir düzlem şekilde, aynı yönde paralel bütün kirişleri eşit parçalara bölen doğru. (LM)

ORTEGAL, İspanya'da Gascogne körfezi kıyısında burun. (L)

ORTEGA Y GASSET (Jose), ispanyol yazarı (Madrid 1883-ay. y. 1955). Madrid üniversitesinde metafizik profesörüydü (1910-1936), *Revista de Occidente*'yi (1923) kurdu. Çağının ispanyol düşüncesi üstünde derin etkisi oldu, ayrıca Avrupa'da da büyük ilgi topladı. Hayatı temel gerçek sayan bir liberal felsefe ortaya koydu. Bu felsefenin de ancak aklın düzenine uyularak gerçekleştirileceğini ispatladı. Bu fikirlerini özellikle *Meditaciones del Quijote* (Don Kişot'un Düşünceleri) [1914], *El Espectador* (Seyirci) [1916-1934, sekiz cilt], *Espana İnvertebrada* (Omurgasız İspanya) [1921], *La Deshumanizacion del Arte* (Sanatın İnsansızlaştırılması) [1925], *Kitlelerin Ayaklanması* (La Rebelion de las Masas) [1930] adlı eserlerinde dile getirdi. Cortes'e milletvekili seçildi (1931-1933). 1936-1942 Arasında İspanya'dan ayrıldı ve siyasî kavgalardan uzak kaldı. İspanya'ya dönünce fikir hayatındaki etkisini kaybetmediği anlaşıldı. (L)

ORTELİUS (Abraham ORTELS veya HORTELS, lat. — denir), flaman kozmografyacısı ve haritacısı (Anvers 1527 - ay.y. 1598). 1564'te sekiz paftalı bir dünya haritası yayımladı. Başlıca eseri: 1570'te çıkardığı, 53 bakır levha üzerine oyulmuş 70 haritalı *Theatrum Orbis Terrarum* (Yeryüzü Sahnesi) adlı atlastır. Bu eser, çağdaş coğrafyacılardan çoğunun işbirliği ile ve gezginlerin en son seferlerinden elde ettikleri bilgilere dayanarak sistemli bir çalışma sonucu hazırlanmış coğrafya haritalarının ilk atlasıdır. 1573-1595 Arasında yeni haritalarla tamamlanarak art arda birçok kere basıldı. Ortelius bu esere, 1595'te, çağdaş coğrafyacılardan 183'ünün adının bulunduğu bir *Catalogus Geographorum* (Coğrafyacılar Kataloğu) ekledi. Ortelius'un ayrıca tarih haritaları derlemesi de vardır: *Theatrum Orbis Parergon Sive Veteris Geographiae Tabulae* (Yeryüzü Sahnesi veya Eski Coğrafya Levhaları). [L]

ORTGİESİA i. Çokyıllık otsu bitki; Uruguay'da yetişir ve *aechmea*'ya benzer; evlerde ve limonluklarda yetiştirilen çok dayanıklı bir süs bitkisidir. (L)

ORTH (Johann), Toscana prensi arşidük Giovanni Nepomuceno Salvatore d'Austria'nın (Floransa 1852) 1889'da aldığı takma ad. Toscana büyük dükü Leopoldo II'nin oğlu. 1887'de Bulgaristan tahtına adaylığını koyduğu için III Piyade tümeni kumandanlığından uzaklaştırıldı. İki yıl sonra rütbe ve unvanlarını bırakarak «Johann Orth» adını aldı ve Avusturya'dan ayrıldı. Uzun mesafeler kaptanı olarak *Santa Margherita* gemisine bindi, 1891'de kayboldu, sonunun ne olduğu anlaşılamadı. (L)

ORTHALİCUS i. Bulimulidae familyasından salyangoz çeşidi. (Bu hayvanın çiğneme organı, ortada üçgenimsi bir parça ile buna kiremit gibi binen az yapışık yan parçalardan meydana gelir. Kavkısı büyük ve deliksiz, dip tarafı eğri ve küttür; ortasında pütürlü bir eksen yer alır. Ağaçlarda yaşayan ve çoğunlukla güzel bezekli olan bu hayvanlar, kurak mevsimde, kavkı ağzını boynuzsu maddeden kalın bir perdeyle kapatır. Orta Amerika, Güney Amerika ve Antiller'de [Küba] yaşar.) [L]

ORTHEL (Léon), hollandalı besteci ve piyanocu (Roosendaal 1905). Amsterdam ve La Haye konservatuvarlarında ders verdi. Altı senfoni (1933-1962), orkestra için iki scherzo, konçertolar, sonatinler besteledi. (L)

ORTHESİA i. Oval, uzunca gövdeli kırmız böceği; yalnız erkekleri kanatlıdır; Avrupa'da fundalar üzerinde yaşar. (İlmî adı *Orthesia urticae*. Eşkanatlıların *coccidae* familyasından.) [L]

ORTHİA, Artemis'in lakaplarından biri. Isparta'da ünlü bir tapınağı vardı. Bunun önünde delikanlılar arasında güzellik yarışmaları yapılırdı. Roma devrinde, yeşil sorgun ağacı saplarıyle dövünme yarışmaları da bu tapınağın önünde düzenlenirdi. Kazılarda (M.Ö. IX. yy.) pişmiş tuğladan ve ağaçtan eski bir tapınak meydana çıkarıldı. Tapınak M.Ö. 600'e doğru restore edilmişti. (L)

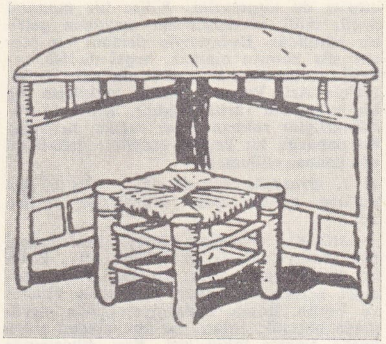

ortaoyununda dükkân dekoru

ORTHİS i. Kabarık ışınsal çizgili, hemen hemen eşit çenetli bir kavkısı olan eklemli, kolsuayaklı hayvan; pek çok türü özellikle Silüryende boldur. (*Orthisidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ORTHOCERAS i. Paleont. Kavkısı dik, bölmeli, üzeri düz veya süslü kafadanbacaklı yumuşakça; boyu bazen 2 m'yi bulur; özellikle Silüryende çok bulunur; binden fazla türü vardır. (Dörtsolungaçlılar altsınıfının *orthoceratidae* familyasının örnek tipi.) [L]

ORTHOCERATİDAE çoğl. i. Poleont. Nautidoidea grubundan kafadanbacaklı yumuşakçalar familyası; örnek cinsi orthoceras ile birlikte *connoceras, actinoceras, cyrcoceras* cinslerini kapsar; Alt Kambriyenden Triyasa kadar yaşamış, Üst Silüryende en yüksek gelişme evresine ulaşmıştır. (L)

ORTHOCERUS i. Kumsallarda yetişen bazı likenlerin üzerinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Orthocerus clavicornis*. Kınkanatlıların *colydiidae* familyasından.) [L]

ORTHOGNATHAE çoğl. i. Zehir çengelleri vücut ekseninde bulunan örümcekler grubu. (Migalelerle, Uzakdoğu'da yaşayan bir kısım ilkel örümcekler bu gruba girer.) *Eşanl.* MYGALOMORPHAE. (L)

ORTHOMEGAS i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan büyük tekeböceği. (Kınkanatlıların tekeböceğigiller familyasından.) [L]

ORTHOPERUS i. Bodrum küflerinde, çürük odunlarda yaşayan küçücük böcek. (*Orthoperus atomarius*'a evlerde rastlanır. Kınkanatlıların *corylophidae* familyasından.) [L]

ORTHOPTEROİDEA çoğl. i. Heterometabol kanatlı böcekler üsttakımı, dört takımı kapsar: *notoptera, çekirgeler, düzkanatlılar, embioptera.* (L)

ORTHOSİA i. Siyah veya esmer benekli, kızıl veya gri renkli kelebek. (Sonbaharda ortalıkta görülür. Tırtılı kavak ve söğüt ağaçlarında yaşar. *Orthosia lychnidis*'in tırtılı yabanî eriklerde bulunur. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

ORTHOSİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Eski yazarlardan Polybios, Ptolemaios ve Hierokles, bu şehirden söz ederler. Sikkeler ve yazıtlar üzerinde de şehrin adına sık sık rastlanır. Polybios'a göre, Rodoslular M.Ö. 167'de, Orthosia yakınlarında Karpuzlu (Alabanda) ve Milas (Mylasa) ordularını yendiler. Şehirdeki sikke basımı Roma imparatoru Maximinus Thrax devrine kadar devam etti. Şehre ait sikkelerin üzerinde çoğunlukla Dionysos, Hades Proserpina'nın kaçırılışı, Dioskuros'lar, Zeus, Athena, Tykhe, Nike ve Poseidon tasvirleri yer alır. Hıristiyanlık devrinde şehir bir piskoposluk merkezi oldu. Şehrin yerinin, 1893'te Kubitchek ve Reichel tarafından Sultanhisar'ın (Nysa) yaklaşık olarak 12 km güneydoğusunda bulunan Yenipazar yakınlarındaki Ortas yerleşmesinde olduğu tespit edildi. (M)

ORTHOTAELİA i. Tırtıl iken sparganium ve diğer su bitkileri üzerinde yaşayan küçük kelebek. (İlmî adı *Orthotaelia sparganiella*. Küçük pulkanatlıların *pluttelidae* familyasından.) [L]

ORTHOTOMUS i. Kızıl sarı veya gri benekli yeşilimsi renkte küçük ötücü kuş; gagası ve kuyruğu uzun, bacakları oldukça yüksektir; İndonezya ve Malezya'da yaşar. (Öteğengillerden.) [L]

ORTHROS. Yun. mit. İki başlı köpek, Kerberos'un kardeşi. Geryon'un sürülerini korurdu. Herakles tarafından öldürüldü. (L)

ORTİGUE (Joseph D'), fransız müzikbilgini (Cavaillon 1802-Paris 1866). Kilise müziği tarihçisiydi, Niedermeyer ile birlikte *Maitrise* (1857), adlı müzik gazetesini çıkardı, ayrıca *Gazette Musicale*'de, *Revue de Musique Ancienne et Moderne*'de, *Menestrel*'de makaleler de yazdı. Berlioz'un yakın dostu ve destekleyicisiydi; fransız müzik zevkinin gelişmesinde olumlu ve kesin etkisi oldu. *Dictionnaire Liturgique, Historique et Theorique de Plainchant* (Dinî, Tarihî ve Nazarî Plenşan Lûgati) [1854,1860] adlı bir eseri vardır. (L)

ORTİGUEİRA, İspanya'da şehir, Galicia'da (La Coruna ili); 21 800 nüf. Sayfiye yeri. (L)

ORTİKON i. (fr. *orthicon*). Televizyon görüntülerini çekmeğe yarayan, ikonoskoptan türemiş cihaz; ekranın taranmasını sağlayan elektronlar ekrana dik düşecek şekilde saptırılıp hızlandırılır. (*Eşanl.* ORTİKONOSKOP.)

— ANSİKL. İkonoskopta fotoverici fotosellerin mozaiği, arka yüzü madenle kaplı bir mika levhadan meydana gelir; oysa *ortikon*'da iletken olan madenî levha saydamdır. Işık demeti ile katot ışınları demeti, ikonoskopun tersine mozaiğin ayrı ayrı yüzlerine gelir. Elektronlar çok daha düşük bir gerilimle (1 000 veya 1 500 V yerine 250 V) hızlandırılır ve ikonoskopta olduğu gibi lekeler veya gölgeli bölgeler doğuran ikincil yayınım yoktur. (L)

ORTİKONOSKOP i. (yun. *orthos*, dik ve fr. *ionoscope*'tan fr. *orthiconoscope*). Bk. ORTİKON.

Orti Oricellarî («Rucellai'nin Bahçeleri»), eflatun'cu bilgin ve edebiyatçıların toplantılarına verilen ad. L. Alamanni, İacopo da Diaeceto, G.B. della Palla, İacopo Nardi ve Filippo de'Nali'nin katıldığı bu toplantılar, Rönesans devrinde Floransa'da Bernardo Rucellai'nin bahçelerinde yapılırdı. (L)

ORTİSEİ, İtalya'da komün, Trentino'da (Bolzano ili), İsarco'nun kolu olan Gardena ırmağının vâdisinde; 3 200 nüf. Yaz kış çok turist çeken merkez. Tahta sanat eşyaları. (L)

ORTİT i. (fr. *orthite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve demir silikat; ince ve uzun prizmalar halinde billûrlaşır.

— ANSİKL. Ortit, alüminyum, seryum, itriyum, lantan ve erbiyum'un demir ve kalsiyumlu silikatıdır; tabiatta, granit, gnays, siyenit ve taneli kireçtaşları içinde bulunur. Kırmızı renkli çeşidine eskiden *serin* adı verilirdi. Urallar'da, *uralortit* denen az hidratlı bir türüne rastlanır. Işığı bir kere kıran daha hidratlı bir başka çeşidi de Falun'da (İsveç) bulunan *pirortit*'tir. Ortit, reçine parlaklığındadır. (L)

ORTİZ (Diego), ispanyol bestecisi ve orgcusu (Toledo 1510'a doğr.) 1555-1571 Arasında Napoli'de kapella yöneticisiydi. *Trafado de Glosas Sobre Clausulas y Otros Generos de Puntos en la Musica de Violones* (Klavsen İçin Tema ve Başka Türler Üstüne Çeşitlemeler) [Roma, 1553] adlı bir kitap yazdı; eser İspanyolca ve İtalyancaya çevrildi. Başlıkta geçen *glosas* kelimesi «çeşitleme», *clausus* kelimesi de «tema»nın karşılığıdır. Ortiz, klavsenden yararlanarak çalgı çeşitleme sanatını ilk uygulayan sanatçılardan biridir. (L)

ORTLES, İtalyan Alpleri'nde kütle (Trentino), Adda, Adigo ve Noce'nin yüksek vâdileri ile sınırlıdır; 3 899 m. Mikaşistten meydana gelen kütle, birçok buzulla kaplıdır. Doruğa ilk olarak 27 eylül 1804'te Joseph Fichler, Johann Leitner ve Johann Klauser tırmandılar. (L)

Ortnid veya **Ortnit,** ortaçağ germen efsane kahramanlarından Lombardia kralı. Pagan kral Machorel'in kızını kaçırarak o-

ortanca

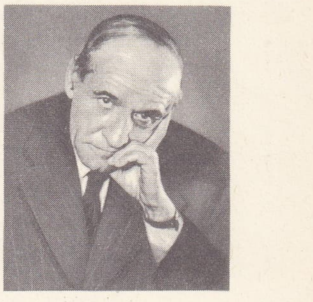

José ORTEGA Y GASSET

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

orthotomus ve yuvası

nunla evlenmeğe karar verdi. Yola çıkmadan önce, Grada gölü yakınlarına gitti, cüce Alberich ile karşılaştı ve onun kendi öz babası olduğunu öğrendi. Ortnid, Alberich'in yardımıyle genç kızı kaçırdı ve taç giymek üzere Grada'ya döndü. Fakat Machorel öç almak için Ortnid'in ülkesine iki yılan yolladı. Yılanlar ülkeyi altüst ettiler. Ortnid onları öldürmeğe çalıştıysa da, yılanlar tarafından yutuldu. Ortnid'in öcünü Wolfdietrich aldı. Bu serüvenler, bazı noktalarda Bordeau'lu Huon'un serüvenlerine benzer. (L)

ORTO sıf. (fr. *ortho*). Petrografi. Magmatik bir kayanın başkalaşımından meydana gelen. (L)

ORTO—, yun. *orthos*, dik'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek.

— Kim. Benzen serisinde, 1 ve 2 konumunda ornatılmış türevleri belirtmek için kullanılan önek. (Bk. BENZEN). [İnorganik veya organik kimyada, hidratlanma derecesi fazla olan maddeleri (asit, aldehit, keton) adlandırmakta da kullanılır (msl. *ortofosforik asit*.)] (L)

ORTOARSENİK sıf. (fr. *orthoarsénique*). Kim. Formülü H_3AsO_4 olan normal arsenik asit için kullanılır. (L)

ORTOARSENİT i. (fr. *orthoarsénite*). Kim. Ortoarsenyöz asidin tuzu. (L)

ORTOARSENYAT i. (fr. *orthoarséniate*). Kim. Ortoarsenik asidin tuzu. (L)

ORTOARSENYÖZ sıf. (fr. *orthoarsénieux*'den). Kim. Formülü H_3AsO_3 olan normal arsenyöz asit için kullanılır. (L)

ORTOASETİK sıf. (fr. *orthoacétique*). Tek başına elde edilmemiş $CH_3—C(OH)_3$ asidi ve esterleri için kullanılır. (Formülü $CH_3—C(OC_3H_5)_3$ olan etil ortoasetat 145° C'ta kaynayan bir sıvıdır.) [L]

ORTOASİT i. (fr. *orthoacide*). Formülü $R—C(OH)_3$ olan varsayımsal bileşiklerin genel adı; bir organik asit fonksiyonuna su bağlanmasıyle elde edilir ve ancak ester halinde bilinir. (L)

ORTOBORAT i. (fr. *orthoborate*). Kim. Ortoborik asidin tuzu veya esteri. (L)

ORTOBORİK sıf. (fr. *orthoborique*). Kim. Borik esterlerin tekabül ettiği H_3BO_3 formülündeki normal borik asit için kullanılır. (L)

ORTODİYAGRAFİ i. (fr. *orthodiagraphie*). Organları gerçek büyüklükte gösteren teleradyografi. (Özellikle kalp muayenesinde kullanılan ortodiyagrafi, ortodiyagramın yerini tutar ve ondan daha iyi iş görür.) [L]

ORTODİYAGRAM i. (fr. *orthodiagramme*). Röntgen ekranı üzerinde bir organı tabiî büyüklükte göstermeğe yarayan radyolojik muayene usulü. (Bu usul özellikle kalbin şekil ve boyutlarının incelenmesi için kullanılır, fakat gitgide yerini teleradyografiye bırakmaktadır; teleradyografiyle ortodiyagrafi elde edilir.) [L]

ORTODOKS sıf. (yun. *orthos*, doğru ve *doksa*, kanaat > *orthodoksos*'tan fr. *orthodoxe*). Dogmaya, kilise doktrinine uygun.

— ANSİKL. Din. Hata içinde olduğunu, doğru görüşten saptığını kabul etmeyen her kilise, kendisini *ortodoks* olarak tanıtmak ister. Ne var ki, İstanbul patrikliğinin etkisiyle bizans kiliseleri bu sıfata sahip çıktılar ve zamanla da ortodoks kelimesi, bu kiliselerin bir niteliği oldu. Bu kiliseler, ilk yedi konseyin kararlarına uyar, 787'den sonra toplanan hiç bir konseyin aldığı kararları geçerli saymazlar. Ayrıca, doğru yolu gösterecek ve bütün kiliseleri bağlayacak kararlar alabilecek hiç bir yüksek

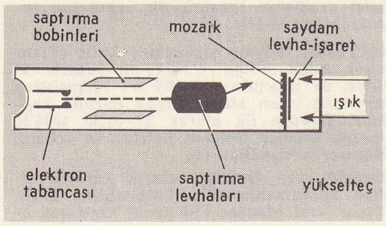

ortikon

otorite de tanımazlar. Kilise bir monarşi değil, millî kuruluşlardan meydana gelen bir bütündür. Dolayısıyle cismanî bir otorite söz konusu olamaz, hepsi de tek ruhanî otorite olan İsa'nın emrindedir. Papa, İsa'nın Aziz Petrus'a verdiği yetkilerin hiç bir bakımdan vârisi değildir. Kilisenin yanılmazlığını ruhban sınıfı sağlar, herhangi bir papazın, bir keşişin ötekilere üstünlüğü söz konusu edilemez.

◆ 1. *Ortodoks kilisesi*. Tar. 1054'te Roma'dan ayrılan doğu kiliselerine verilen ad.

— ANSİKL. *Ortodoks kilisesi*, başlangıcını İsa Mesih'e kadar götürdüğü için, tarihi de ilk kiliseyle başlar. İsa'nın ortaya koyduğu gerçek, havariler tarafından Filistin ve bütün Roma imparatorluğunda yayılmağa başladı; onları, İsa'nın izinden giden başka azizler takip etti. Batı dünyasında Hıristiyanlık önce Antakya, Efes, Atina ve Korinthos şehirlerinde yayıldı. Romalılar Hıristiyanlığa silâhla karşılık verdiler. Hıristiyanların her zaman imparatora boyun eğmemesi ve resmî dinlerden biri olmaması, büyük baskılara yol açtı. Kısa süre içinde mezhep çatışmaları başladı; fakat başlangıçta gerçek hıristiyan ilkelerinin uygulanması yüzünden kilise ayakta kaldı.

Constantinus I Hıristiyanlığı *religio licita* (izin verilen din) olarak tanıdı (313). Böylece Hıristiyanlık bir yeryüzü kurumu olarak gelişmeğe başladı. Başlangıçtaki ilkelerden uzaklaşarak resmî üyeleri ve imtiyazları olan bir kuruluş haline gelmesinde, Roma imparatorunun verdiği bu izin büyük bir önem taşır.

Baskılardan kurtulan kilise, Basileios, Athanasios, Gregorios ve Kyrillos gibi kilise babalarının çalışmalarıyle doktrinini geliştirdi. Bunlar, resmî doktrine karşı olan Arius, Nestorios v.d. lerine karşı mücadele ettiler. Ortodoks doktrini 325 ile 787 arasında toplanan konseylerde ortaya kondu. Roma, İstanbul, İskenderiye ve Antakya Hıristiyanlığın başta gelen merkezleri oldu. Konseyleri toplayan Bizans imparatorları, Ortodoksluğun (gerçek inancın) savunucusu olmakla birlikte, bazı siyasî çıkarlar yüzünden zaman zaman karşı mezhepleri de desteklediler; fakat bu aracı tutumları genellikle başarılı olmadı: monofizit mısır hıristiyanları, sonunda islâm hâkimiyetini benimsediler; Habeşistan, Ermeniye ve Suriye'deki Nasturîler Bizans imparatorluğundan ayrıldılar. Ayrıca, VIII. ve IX. yy. larda Ortodoksluğa karşı en önemli çıkış put kırıcılığı (ikonoklastlık) idi. İkonaları kullanmanın bir çeşit puta tapıcılık olduğunu ileri süren bu hıristiyanlarla yapılan çatışmalar 843'e kadar sürdü. Bu mücadelede ikonaları savunanlar genellikle keşişlerdi. Bunlar imparatorluk içinde (özellikle İstanbul'da) büyük güç kazanmışlardı.

Ortodoks inancı, IX.yy.dan sonra İslavlar arasında yayılmağa başladı. Patrik Photios, IX. yy.da Kiril Metodiy'i, misyoner olarak Moravya'ya gönderdi. Bunlar bölgenin havarileri olarak kabul edildi. Aynı yüzyılda Bulgarlar ve Sırplar da ortodoks inancını benimsediler. Ruslar X. yy.da ortodoks oldular. Aynı dönemde, doğu ve batı kiliseleri arasındaki ilişkiler bozuldu. XI. yy.da mezhep ayrılığı kesin olarak ortaya çıktı. Daha sonra bu ayrılığı kaldırmak için yapılan teşebbüsler (1274'teki Lyon konseyi ve 1438-1445 Ferrara-Floransa konseyinde olduğu gibi) genellikle siyasî amaçlara yönelmişti. 1453'te Bizans imparatorluğu Türklerin eline geçince, kilisesi de müslümanların hâkimiyeti altına girdi. Patriklik de ortodokslar ile Osmanlılar arasında tek resmî kurum haline geldi. Önceleri, bütün doğu ortodoks kiliseleri Doğu Roma kilisesi denen Bizans (İstanbul) kilisesine bağlıydı. Zamanla, kavimler arasında çıkan birtakım din anlaşmazlıkları yüzünden doğu ortodoks kilisesinde de bazı bölünmeler oldu. İstanbul Ortodoks kilisesi; Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks, Süryani Ortodoks kiliseleri olmak üzere üçü ayrıldı. Rumların merkezi İstanbul, Ermenilerin Erivan, Süryanilerin Mardin idi. Osmanlı imparatorluğunun sınırları içinde bulunan bütün kiliseler iç işlerinde bağımsız, siyasî konularda devletin genel yönetimi atlındaydı. Zamanla sınırların değişmesi, bazı savaşlar sonucu kilise merkezlerinin komşu devletlerden birinin eline geçmesi yüzünden ortodoks kiliselerinde de bazı değişmeler oldu. Ermeni Ortodoks kilisesinin Türkiye merkezi İstanbul'da açıldı. Böylece İstanbul, biri ermeni, biri rum olmak üzere iki ayrı ortodoks kilisesinin merkezi durumuna geldi. Yalnız rus kilisesinin metropolidi bağımsız durumda kaldı ve 1589'da patriklik mertebesine çıkarıldı. XV. yy. da islav ülkelerinin ortodoks kiliseleri de aynı durumdaydı. Başlangıçta Bizans Ortodoks kilisesine bağlı olan Rus Ortodoks kilisesi, Rusya'nın güçlenmesi sonucu bağımsızlığını ilân etti. Böylece Moskova bağımsız bir ortodoks patrikliği durumuna geldi. Bizans Ortodoks kilisesinin bir vârisi olduğunu ileri süren Rus Ortodoks kilisesi, zaman zaman Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan ortodoks kiliselerinin koruyucusu gibi davranmağa başlayınca, Ermeni Ortodoks kilisesi de ikiye ayrıldı. Türkiye'de ortodoks ermenilerin kilisesi olan İstanbul Ermeni Ortodoks kilisesi, Rus Ortodoks kilisesinin izinden yürüyen, dinle siyaseti karıştırarak rus çarlarının siyasetine göre davranan Erivan Ortodoks kilisesinden ayrıldı. Bu ayrılış görünüşteydi. Çünkü, siyaset gereği Rus Ortodoks kilisesinin tutumunu benimseyen Erivan Ortodoks kilisesi, zaman zaman İstanbul Ortodoks kilisesinin işlerine karışmağa, onunla siyasî işbirliği yapmağa koyuldu. Bunun üzerine, Osmanlı devleti kiliseler arasında kendi zararına olan gelişmeleri sınırlandırdı. kiliselerin siyasetle, devletin izlediği yönetimle uğraşmasını, onlara aykırı davranmasını kesinlikle yasakladı. Bunun üzerine ortodoks inançların merkezi Moskova'ya getirilerek bu şehre üçüncü Roma hüviyeti kazandırılmak istendi. Avrupa, XVI. yy.da Reform dönemini yaşadığı sırada, Ortodoks kilisesi de Batı üzerindeki bütün etkisini kaybetti. Osmanlı devletinin güçlü veya zayıf durumlarına göre, Rum Ortodoks kilisesi, zaman zaman Avrupa'ya, Ermeni Ortodoks kilisesi ise Rusya'ya sığınma eğilimleri gösterdi. Süryani Ortodoks kilisesi daha çok hıristiyan Arapların, eski suriye ve ırak halklarının bağlandıkları bir kuruluş olarak kaldı; devletin siyasî işlerine pek karışmadı, kiliseler arasındaki çekişmelere girmedi. Daha sonra katolik ve protestan kiliseleri, Doğu'daki ortodoksları da mezheplerinden döndürmek için siyasî baskılar yaptılar; İstanbul patriği Kyrillos Lukaris'in aracılığıyle türk padişahlarını etkilemeğe çalıştılar. Katolik ve protestanların bu baskıları sonucu yeni ortodoks mezhepleri ortaya çıktı. İstanbul konseyi (1638) Kyrillos Lukaris'in mezhebini mahkûm etti. XVII. yy. başlarına kadar Osmanlı imparatorluğunun, özellikle Fatih Sultan Mehmed'in verdiği bağımsızlıktan yararlanan ortodokslar, 1613 yılından sonra daha geniş haklar elde etmeğe başladılar. İmparatorluğun siyasî durumu ile atbaşı giden ve Türkiye dışındaki ortodoks kiliselerin bağlandığı devletlerin güçlenmesine dayanan bu gelişmenin ardında siyaset vardı. Ortodoks kiliseleri dinle siyaseti yan yana yürütmeğe başladı. Özellikle Rusya, Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde bulunan ortodoks kiliselerinin koruyucusu olduğunu, ortodoks toplulukların haklarını aramasının bir dinî görev niteliği taşıdığını ileri sürdü. Daha sonraları Suriye'deki bağımsız katolik kilisesine Türklerin bazı imtiyazlar vermesi (1757), yeni bir anlaşmazlığa yol açtı.

Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyetindeki ülkeler, bağımsız birer devlet olmağa başlayınca, bu ülkelerin ortodoks kiliseleri de İstanbul patrikliğine bağlı kalmak istemediler. Ortodoks kiliselerinin bu durumu, Tanzimat dönemine kadar sürdü. Zaman zaman avrupa devletleri de ortodoks topluluklarının haklarını aramağa, Osmanlı devletinden bu konuda bazı bilgiler istemeğe başladılar. Mahmud II zamanına kadar süregelen bu karışık durum, gerek Rusya'nın, gerek bazı avrupa devletlerinin işe karışmalarıyle büsbütün arttı. Bunun üzerine Mahmud II, bir ortodoks patriğini astırdı. Bütün ortodoks kiliselerinin yetkilerini sınırlandırdı, siyasetle uğraşmalarını yasakladı.

Tanzimat fermanın ilânı üzerine ortodoks

azınlıklara da öteki azınlıklar gibi yeni haklar, bağımsızlıklar tanındı. İmparatorluk sınırları içinde bulunan bütün ortodoks kiliselerine eğitim, öğretim ve din işlerinde geniş haklar verildi. Birinci Dünya savaşına kadar süren bu durumdan özellikle Rum Ortodoks kilisesi geniş ölçüde yararlandı. Din perdesi altında Yunanistan'ın bağımsızlığı, Osmanlı devletinden ayrılması, Anadolu'da bulunan topraklar üzerinde «Büyük Yunanistan» kurulması yolunda yoğun çalışmalara koyuldu. Bütün dünya ortodokslarının Türkiye'ye karşı birleşmeleri için geniş propagandalara girişti.

1923'ten sonra, Türkiye sınırları içinde bulunan ortodoks rum ve ermeni kiliseleri yeni bir düzene bağlanarak İstanbul'da toplandı. Anadolu'da kiliselere gelecek rum ve ermeni azınlıkların Lozan antlaşması gereğince İstanbul'da toplanmaları veya Türkiye'den ayrılmaları üzerine, ortodoks kiliseleri ıssız kaldı. Bugün, Türkiye'de bulunan bütün rum ve ermeni ortodoks azınlığın dinî merkezleri İstanbul'da, Süryanilerinki ise Mardin'dedir.

Günümüzde kiliseler arası ilişkiler daha düzelmiş durumdadır. Papa Johannes XXIII, 1962'de ortodoks ve katolik kiliselerinin birleşmesi düşüncesini ortaya attı. Rodos'ta eylül 1963'te toplanan Ortodoks Kiliseleri konferansında bu görüş benimsendikten sonra, ocak 1964 ve aralık 1965'te bütün ortodoks kiliseleri başpatriği Athenagoras ile papa Paulus VI Kudüs'te buluştular; ikisi de 900 yıl önce konan afarozları geri aldılar.

Ortodoks inancın temeli olan, Kutsal Kitap ve kutsal geleneğe dayanan ilkeler, birincisi 325'te toplanan yedi konsey tarafından düzenlendi. İlkelerin temeli olan Kutsal Üçlük (baba, oğul, kutsal ruh) için kabul edilen nitelikler bu konseylerde kararlaştırıldı: bu üç kişilik de mutlak bir özün birliğinde toplanır; İsa Mesih'in tanrısal ve insanî nitelikleri, birbirinden ayrılamaz, fakat ayırt edilebilir; Tanrı (baba), yaratılmamıştır, görünen ve görünmeyen her şeyi yaratmıştır; oğul, sonsuzlukta yaratılmıştır ve zaman içinde Bakire Meryem tarafından dünyaya getirilmiştir; İsa Mesih, Tanrı tarafından insanların günahlarının kefaretini ödemek için ve onları kurtarmak üzere çarmıha gerilmiştir. Mesih geride, kefaretin devamını kelâm ve âyinlerle sağlamak üzere Kutsal Kiliseyi bırakmıştır.

Âyinler, Ortodoks kilisesi, âyinler konusunda kesin kararlar almadı. Kilise babaları, yalnız iki âyinden söz ederler: vaftiz ve communio. Batı Hıristiyanlığının etkisiyle sonradan (XVII. yy. da) bazı âyinler daha yapılmağa başladı. IV. yy.a kadar vaftiz, büyüklerin suya atlaması şeklinde yapılıyordu; bundan sonra bebeklerin vaftiz edilmesine başlandı. Bebekler, önceleri suya daldırılıyordu; suyun tehlikeli hastalıklara sebep olduğu anlaşılınca, su serpme geleneği konuldu. Evlilik, Tanrı'nın meydana getirdiği bir kurum sayıldığı için ilk çağlardan beri kutsal sayılmıştır. Kilise, evliliklе kurum olarak VI. yy.da ilgilenmeğe başladı; ilk evlenme âyinlerine IX. yy.da rastlanır. Boşanma ve ondan sonra tekrar evlenme kabul edilir; fakat sonraki evlenmelerin âyinleri değiştirir. Günah çıkarma da ilk çağlardan beri vardır. Ölüm öncesi âyinler, *İncil*'de belirtildiği gibi yapılır.

İbadet. Pazar günleri yapılan toplu âyinlerin amacı, tek bir beden olarak Tanrı'nın huzurunda İsa'nın çarmıhta kendini feda edişini ve sonra göğe yükselişini canlandırmaktır. En önemli ibadet budur. İbadet, genellikle her ülkenin kendi diliyle veya o dilin eskiden kullanılan biçimiyle yapılır. Ortodoks ibadette ilâhiler önemli bir yer tutar.

İkonalar. Ortodoks hıristiyanların ibadetinde, kutsal resimlerin (ikona) çok önemli yeri vardır. Kilisenin ilk günlerinden beri harfler (alfa ve omega gibi) ve semboller (haç ve balık gibi) kutsal kişileri ve konuları ifade etmiştir. İkonalara saygı duyulur, fakat ibadet edilmez. Tapınma yalnız Tanrı'ya yapılır; fakat ibadet ile saygı arasındaki fark her zaman kesinlikle çizilmemiştir. İkonalar bazı zamanlar bir ibadet aracı olarak kullanılmıştır. Yedinci İznik konseyi (787) aradaki dengeyi belirledi. İkonası olmayan ortodoks kilise binası yoktur. İkonaya saygı, öperek ve önünde bir mum yakarak ifade edilir. Her ortodoks evinde de, odaların yüksek yerlerinde ikonalar bulunur. Ortodoks inancına göre, kilisenin başında, yerlerin ve göklerin sahibi sayılan İsa Mesih bulunur. Yeryüzündeki kilise, bağımsız kiliselerden meydana gelir. Genellikle ülkelere göre ayrılan bu bağımsız kiliseler, din adamlarının ve öteki ortodoksların seçtikleri rahipler ve kilise görevlilerinden kuruludur. Ortodoks Kiliseler birliği şu bağımsız kiliselerden kuruludur: en büyük patriklik olan İstanbul kilisesi; İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklileri; Kıbrıs kilisesi; Moskova patrikliği; Yunanistan kilisesi; Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan patriklikleri; Gürcistan kilisesi; Arnavutluk kilisesi; Polonya kilisesi; Girit, Finlandiya, Litvanya ve Estonya muhtar kiliseleri ve Patmos ile Sinai manastırları. (ML)

ORTODOKSLUK i. (*ortodoks*'tan *ortodoks-luk*). Din. Vahye ve Meşru kilisenin resmî kararlarına uygun doktrin ve düşünceler tümü. || Hıristiyan mezheplerinden birinin genel adı. (L)

ORTODONTİ i. (fr. *orthodontie*). Dişlerin çenelerin üzerine estetik ve görev bakımından uyumlu bir düzende yerleştirmeyi öngören odontoloji dalı. Bk. ORTOPEDİ. (L)

ORTODROMİ i. (fr. *orthodromie*). Jeol. DÜZGİDİŞ.

ORTODROMİK sıf. (fr. *orthodromique*). Ortodromi ile ilgili. || *Ortodromik yol,* yeryüzünün iki noktası arasındaki en kısa yol. (Ortodromik yol sürekli yön değişikliğini gerektirir. Deniz seferini kolaylaştırmak için düzçizgi yerine loksodromik birçok yol seçilir Bu yüzden, meselâ her 1 000 km'de bir yön değiştirilir.) [L]

ORTOESTERLER i. (fr. *orthoesters*'den). Kim. Serbest halde elde edilememiş, ortoasitlerden türeyen R—C (OR')$_3$ genel formülündeki bileşikler; R ve R' alkil kökleri ni belirtir.

— ANSİKL. *Ortoesterler,* alkali alkolatların alkoyl-kloroformlarla birleşmesinden veya nitrillerin alkollere etkimesiyle oluşan iminoeter klorhidratların alkollerle birleşmesinden elde edilir. Bunlar, en tanınmışı ortoformik ester olan sıvı bileşiklerdir. (L)

ORTOFİR i. (fr. *orthopyre*). Petrografi. Paleozoik çağ trakiti. (L)

ORTOFONİ i. (fr. *orthophonie*). Fonet. Bir veya birkaç fonemin doğru veya normal kabul edilecek şekilde telaffuzu. || Ses oluşum bozukluklarını düzeltmeğe yarayan özel tedaviler bütünü. (L)

ORTOFONİST i. (fr. *ortophoniste*). Dil ve konuşma kusurlarını (kekemelik, geç konuşma) düzeltme alanında uzmanlaşmış kişi.

— ANSİKL. *Ortofonist,* çocukta dil bozukluklarının çoğuna (dislaliler hariç) özellikle kekemeliği ve geç konuşmayı tedaviye yetkilidir; duruma göre telaffuz ve solunum alıştırmaları yaptırarak, özel pedagoji metotları uygulayarak sağır-dilsiz çocukların konuşmasını sağlar.

Ortofonist, yetişkin insanda afaziyi, gırtlak bozukluğundan (larenjektomi), sinirsel ve ruhsal sebeplerden ileri gelen konuşma bozukluklarını tedavi eder. (L)

ORTOFORİ i. (fr. *orthophorie*). Oftalmoloji. Gözyuvarlarında kas dengesinin normal durumu. *Zt.* HETEROFORİ. (L)

ORTOFORMİK sıf. (fr. *orthoformique*). Kim. Yalnız esterleri bilinen H—C(OH)$_3$ formülündeki varsayımsal bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Ortoformik esterler,* alkali alkolatların kloroforma etkimesi veya hidrosiyanik asidin alkoller üzerinde yoğunlaşmasıyle elde edilir. En çok bilineni etil ortoformiyat H—C(OC$_2$H$_5$)$_3$, 146°C'ta kaynayan güzel kokulu bir sıvıdır. Bazı sentezlerde ve *eton* adı altında boğmacaya karşı kullanılır. (L)

ORTOFOSFAT i. (fr. *orthophosphate*). Kim. Ortofosforik asidin tuzu veya esteri. (L)

ORTOFOSFORİK sıf. (fr. *orthophosphorique*). Kim. *Pirofosforik* ve *metafosforik* asitlere karşılık, H$_3$PO$_4$ formülündeki normal fosforik asit için kullanılır. (L)

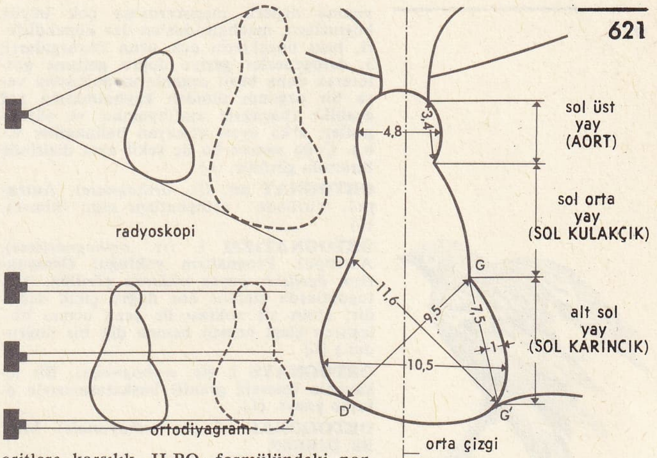

ortodiyagram

ORTOFRAGMİN i. (fr. *orthophragmine*). Paleont. Eyosen tabakalarında bulunan, kurs biçiminde, çoğu zaman üzeri yıldızlı, delikli foraminifer. (Eskiden orbitoitler arasında sayılırdı.) [L]

ORTOGENEZ i. (fr. *orthogenese*'den). Biyol. Belli bir yönde gelişen ve gittikçe daha özgül bir yapıya ulaşan evrim dizisini anlatmak için W. Haacke (1893) tarafından ileri sürülen kelime.

— ANSİKL. Paleontoloji tarihi, evrimin belirli yönde ilerlediğini gösterir. Bazı karakterler gittikçe karmaşıklık kazanırken, bazıları gittikçe basitleşir. *Ortogenez* örnekleri pek çoktur; her canlının soyu, ancak o canlının ortogenezi göz önüne alınarak anlaşılabilir: atgillerin, titanotherium'ların, devegillerin, hortumlugillerin ortogenezi gibi. Atgillerin ortogenezi bunun klasik örneğidir. Atgillerde ortogenez hayvanın boyu, baş iskeleti, dişlerin büyüklüğü ve yapısı, bacakların boyu ve parmakların sayısı bakımından ele alınır. Eohippus'tan equus'a (at) kadar bütün soy, koşucu tipe doğru gelişir; sonra bazı yeni karakterler ortaya çıkar, özellikle parmakların sayısı azalarak tek parmağa iner. Ortogenez ancak üç şekilde olabilir: 1. gelişme tedricen olur ve tip mükemmel bir dengeye ulaşınca durur; karakterler tedricen geliştiğinden bu ortogenezler genellikle fizyolojik bir mükemmeliyete ulaşır (at mükemmel bir koşucudur); 2. tedricî gelişme durmak bilmez, çoğu zaman tür için zararlı ve sıkıcı olan aşırı gelişmelere, aşırı uzamalara yol açar (mamutların sa-

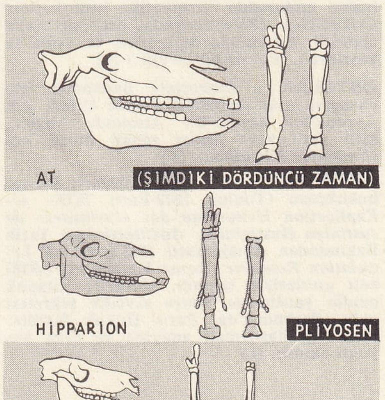

ortogenez

ortolan

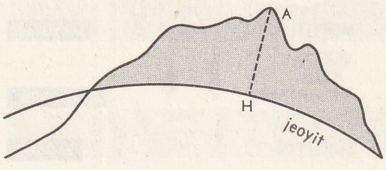

ortometrik

vunma dişleri, megaceros'un çok büyük boynuzları, machairodus'un dev köpekdişleri, bazı böceklerin çok uzun duyargaları); 3. ortogenezler geriye doğru gelişme göstererek daha basit organların doğuşuna veya bir organın tümden kaybolmasına yol açabilir (bacaksız amfibyumlar ve sürüngenler, arka üyesi olmayan balinagiller v.b.). Çoğu zaman bu üç şekil aynı dizisinde birarada görülür. (L)

ORTOGNAT sıf. (fr. *orthognate*). Antropol. Yüzünde ortognatizm olan (kimse). [L]

ORTOGNATİZM i. (fr. *orthognatisme*). Antropol. Prognatizm yokluğu: *Ortognatizm özellikle beyaz ırklarda görülür.* (Ortognatlarda altçene öne doğru çıkık değildir; alnın alt noktası ile çene ucunu birleştiren çizgi hemen hemen dik bir doğrudur.) [L]

ORTOGNAYS i. (fr. *orthogneiss*). Bir içkayanın (meselâ granit) başkalaşmasıyle oluşan gnays. (L)

ORTOGONAL sıf. (fr. *orthogonale*). Mat. Bk. DİKGEN.

— İstat. *Ortogonal faktörler*, Korrelasyonsuz faktörler. Bk. ANALİZ. (L)

ORTOHELYUM i. (fr. *orthohelium*). Bk. HELYUM.

ORTOHİDROJEN i. (fr. *orthohydrogene*). Hidrojen'in alotrop türlerinden biri. (L)

ORTOKARBONAT i. (fr. *orthocarbonate*). Kim. Ortokarbonik asidin tuzu veya esteri. (L)

ORTOKARBONİK sıf. (fr. *orthocarbonique*). Kim. Karbonun normal hidroksidini meydana getiren ve serbest halde bulunmayan H_4CO_4 formülündeki asit için kullanılır. || Bu asitten türeyen $C(OR)_4$ formülündeki esterler için kullanılır; alkali alkolatların kloropikrin'e etkimesiyle elde edilir. (Amonyakla ısıtılan etil ortokarbonat $C(OC_2H_5)_4$ guanidin verir.) [L]

ORTOKLAZ i. (fr. *orthoclase*). Miner. *Eşanl.* ORTOZ.

ORTOKLORİT i. (fr. *orthochlorite*). Miner. Alüminyum ve magnezyum silikatlardan meydana gelen cevherler grubu (penin, klinoklor v.b.). [L]

ORTOKROMATİK sıf. ve i. (fr. *orthochromatique*). Tayf renklerinde mordan sarıya kadar duyarlı olan, fakat kırmızıya duyarlı olmayan fotoğraf tabakaları için kullanılır. Bk. DUYARLIK.

— ANSİKL. Emülsiyonlar hazırlanırken, başlangıçta yeşil, sarı ve turuncuya duyarlı olmayan gümüş tuzlarına bu niteliği kazandıran boyarmaddeler katılır. *Ortokromatik* denilen fotoğraf kağıtları veya filmlerle koyu kırmızı ışıkta çalışılabilir. (L)

ORTOKSİLEN i. (fr. *orthoxylene*). Ksilenler grubundan aromatik hidrokarbon $C_6H_4(CH_3)_2$. (Petrokimyada, özellikle ftalik anhidrit üretiminde kullanılan ve 144°C'ta kaynayan, renksiz bir sıvıdır.) [L]

ORTOLAN i. (bahçelere dadandığı için «bahçıvan» anlamında provence dilinde k.). Avrupa'nın büyük bir kısmında yaygın, kirli yeşil veya esmer renkli ötücü kuş (*Emberiza hortulana*). [L]

ORTOLAN (Joseph Louis Elzear), fransız hukukçusu (Toulon 1802-Paris 1873). *L'Explication Historique des «Institutes» de Justinien* (Iustinianos «Institutes»inin Tarih Bakımından Açıklaması) [1827] ve *La Législation Romaine* (Roma Kanunları) [1828] adlı eserleriyle tanındı. Yargıtay kitaplık müdür yardımcısı, sonra savcılık sekreteri oldu. Sorbonne'da, Paris Hukuk fakültesinde karşılaştırmalı anayasa ve ceza hukuku okuttu. (L)

ORTOMETRİK sıf. (fr. *orthométrique*). Geod. Yeryüzünde bulunan bir A noktası ile bu noktadan jeoyit'e indirilen normalin jeoyit üzerindeki H kesim noktası arasında kalan AH uzaklığı: *Ortometrik yükseklik kavramı, dinamik yükseklik ve jeopotansiyel kot kavramlarının karşıtıdır.* (L)

ORTOMİTOZ i. (fr. *orthomitose*). Hücrebil. Bütün çokhücreli hayvan ve bitkilerde, birçok birhücrelide görülen hücre bölünmesi tarzı.

— ANSİKL. *Ortomitoz*, art arda dört evrede olur profaz'da (ilkin evre) kromozomlar ve santrozom değişikliğe uğrar, akromatik iğ oluşur; metafaz'da (ardıl evre) çekirdek zarı kaybolur, kromozomlar ekvator düzleminde toplanır; anafaz'da (ağan evre) yavru kromozomlar eşit iki kısma ayrılarak iğ ipliğin kutuplarına yönelir; telofaz'da (son evre) yeni çekirdekler belirir ve her kromozom kümesinin etrafı bir zarla çevrilir. Bu bölünme tarzında çekirdek zorunlu olarak ardıl evreden geçer. Ortomitozun karşıtı plöromitoz'dur. (L)

ORTONA, İtalya'da şehir, Abruzzi'de (Chieti ili), Adriya denizi kıyısında; 23 100 nüf. Küçük balıkçı limanı. (L)

ORTONORME sıf. (fr. *orthonormé*). Mat. Âdi geometride, birbirine dik ve birim uzunlukta iki $\vec{i}$, $\vec{j}$ vektöründen meydana gelen bir karşılaştırma sistemi veya dik bir üç düzlemli cluşturan, her üçü de birim uzunlukta $\vec{i}$, $\vec{j}$, $\vec{k}$ vektörler sistemi için kullanılır. || Daha genel olarak, *n* boyutlu bir vektörel uzayda normlanmış (birim uzunlukta) ve ikişer ikişer birbirine dik vektörlerden meydana gelen bir karşılaştırma sistemi için kullanılır. (Bu son şart, özellikle *i* sıralı $\vec{e_i}$ bileşeni bire eşit, öbür bileşenleri sıfır olan *n* tane $\vec{e_1}, \vec{e_2}, \ldots, \vec{e_n}$ vektörü için yerine getirilir.) [L]

ORTOPEDAGOJİ i. (yun. *orthos*, doğru ve *pedagogie*'den fr. *orthopedagogie*). Okulda güçlüklerle karşılaşan bir çocuktaki bozuk tarafları, ona imkânları oranında normal bir öğrenim sağlamak amacıyle düzeltmeğe çalışan metotların tümü. (L)

ORTOPEDİ i. (yun. *orthos*, doğru ve *pais, paidos*, çocuk'tan fr. *orthopedie*). Eskiden, çocuklardaki vücut biçimsizliklerini önlemek ve düzeltmek sanatına denirdi. || Günümüzde, hareket sistemindeki (kemik, eklem, kas, kiriş, sinir) hastalıkları tedavi eden cerrahî dalı. || *Yüz-diş ortopedisi*, protez ve bazen de cerrahî müdahaleyle insanın yüz, çene, diş gelişimini gerek estetik, gerek görev bakımından düzeltmeğe çalışan ihtisas dalı.

— ANSİKL. *Ortopedi*, doğuştan veya sonradan olan tüm şekil bozukluklarını, cerrahî müdahaleyi gerektiren tüm kemik-eklem hastalıklarını, kol ve bacaklarda meydana gelen kırık ve çıkıkları düzeltmekle uğraşır.

Ortopedi terimi, bazen «hareket sistemindeki bir rahatsızlığı ameliyatsız tedavi etme» anlamında da kullanılır; bacaktaki bazı kırıklar gerek ortopedik usullerle (sürekli germe), gerek cerrahî usullerle (vidalama) tedavi edilebilir.

Diş-yüz ortopedisi. Çocukta dişlerin gelişimi çok küçük yaştan başlayarak gözetim altında tutulmalıdır; o çağda, başparmağı emme v.b. fena alışkanlıklara son verilebilirse, önemli şekil bozuklukları önlenmiş olur. Böyle bir gözetim, çocuğun fizyolojik gelişiminin en uygun anında bir tedavi planı yapma imkânını sağlar. Nefes alma kapasitesinin artırılması diş gelişimini oldukça düzeltir, çünkü bu kapasitenin artması, ağız, burun, yutak boşluklarının gelişmesini etkiler. Tedaviye mümkün olduğu kadar küçük yaşta başlanır ve bazen yetişkin çağa kadar sürer. Birçok şekil bozukluğu ve kusur erişkinlerde de tedavi edilebilir.

Diş-yüz ortopedisi, diş hekimliği yapma yetkisine sahip olanlarca (diş cerrahları, stomatolojistler) uygulanır. Bunlardan bazıları sadece ortopediyle uğraşırlar. (L)

ORTOPEDİK sıf. (fr. *orthopédique*). Ortopedi ile ilgili: *Ortopedik aygıt*. (L)

ORTOPEDİST i. (fr. *orthopédiste*). Ortopedi ihtisası yapmış cerrahlara ve ortopedi protezleri yapan kimselere denir. (L)

ORTOPLOİT i. (fr. *orthoploïde*). Biyol. Tam dengeli kromozom stokuna (çift kromozomlara) sahip organizmaları belirtmek için Winkler'in öne sürdüğü terim (1916) *Eşanl.* ARTİYOPLOİT. (L)

ORTOPNE i. (fr. *orthepnée*). Patol Nefes alabilmek için hastayı ayakta durmağa veya oturmağa zorlayan solunum darlığı. (Ortopne özellikle plevrada büyük miktarda su toplanması hallerinde, soluk kesici pnömotorakslarda, had perikarditlerde görülür.) [L]

ORTOPOZİTONİUM i. (fr. *orthopositonium*). Bk. POZİTONİUM.

ORTOPTİK sıf. (önek. *orto-* ve fr. *optique*'ten fr. *orthoptique*). Mat. *Ortoptik eğri*, verilen bir eğriye çizilen iki teğetin dik açı altında kesiştiği noktaların geometrik yeri. (Bk. ANSİKL.) || *Ortoptik küre*, yüzleri, ikinci dereceden bir yüzeye teğet olan dikgen üçyüzlülerin tepelerinin geometrik yeri.

— Oftalmoloji. *Ortoptik tedavi*, şaşılık hallerinde çift gözle tek görmeyi ve göz eksenlerini doğru yöneltmeyi sağlamak amacıyle yapılan tedavi.

— ANSİKL. Mat. Verilen eğri bir konik olduğunda, *ortoptik eğri* gerçek veya sanal bir çemberdir, buna Monge çemberi denir. Eğer teğet açısı sabit olursa, tepe noktasının geometrik yeri dördüncü basamaktan bir eğridir ve «izoptik eğri» adını alır. Bu kavramların uzaya genişletilmesiyle, *ortoptik küre* veya Monge küresine varılır. Paraboloitler için bu küre bir düzleme indirgenir ve gerçek veya sanal olabilir. (L)

ORTORAF sıf. (fr. *orthoraphe*). İplik duyargalı ve bazı kısa duyargalı böceklere verilen sıfat. *Zt.* SİKLORAF.

— ***Ortoraflar*** çoğl. i. Çift kanatlı böceklerin büyük bir grubu. (Bunlar kundaktan çıkarken, kundaklarını T harfi şeklinde çatlatır. Sikloraf çift kanatlılar ise kundaklarını değirmi bir halka şeklinde delip çıkar ve kundağın ön tarafında yuvarlak bir delik bırakırlar.) [L]

ORTOSANTR i. (fr. *orthocentre*). Mat. Bir üçgende, üç yüksekliğin kesişme noktası. || Ortosantrik denilen bir dörtyüzlüde, dört yüksekliğin kesişme noktası. (Öbür dörtyüzlülerde, yükseklikler bir hiperboloitin ana doğrularıdır.) [L]

ORTOSANTRİK sıf. (fr. *orthocentrique*). Mat. Ortosantr ile ilgili olan. || *Ortosantrik dört açılı*, üçü bir üçgenin köşeleri olduğu zaman, dördüncüsü bu üçgenin ortosantrı olan dört noktanın cümlesi. || *Ortosantrik dörtyüzlü*, dört yüksekliği aynı noktada kesişen dörtyüzlü. (Karşılıklı ayrıtları birbirine diktir.) [L]

ORTOSELEKSİYON i. (fr. *orthosélection*). Biyol. Uzun süre aynı yönde gelişen ayıklanmayı anlatmak için L. Plate (1913) tarafından ileri sürülen terim. (L)

ORTOSEMPATİK sıf. ve i. (fr. *orthosympathique*). Anat. ve Fizyol. SEMPATİK eşanlamı. Bk. SİNİR *sistemi*. (L)

ORTOSİKL sıf. ve i. (fr. *orthocycle*). Mat. Bir koniğin dışına çizilmiş dik açıların tepelerinin geometrik yeri olan çember için kullanılır. (L)

ORTOSİLİKAT i. (fr. *orthosilicate*). Kim. Ortosilisik asidin tuzu veya esteri. (L)

ORTOSİLİSİK sıf. (fr. *orthosilicique*). Formülü H_4SiO_4 olan bir asit için kullanılır; ortosilikat tuzlarının tekabül ettiği normal silisyum hidroksittir. (L)

ORTOSKOPİ i. (fr. *orthoscopie*). Bir düzlem cisme geometrik olarak benzeyen bir görüntü verebilen bir optik âletin niteliği. || Bir fotoğrafın, cismin dolaysız görünüm açısı ile görüntüsünün görünüm açısının aynı değerde olduğu şartlar içinde görülmesi. (L)

ORTOSKOPİK sıf. (fr. *orthoscopique*). Opt. Bükülme*si düzeltilmiş bir objektif veya göz merceği için kullanılır. (L)

ORTOSTAT i. (yun. *orthostates*, dik du-

bazalt taşından **ortostatlar**, Kargamış (M.Ö. VIII. yy.), Ankara Arkeoloji müzesi

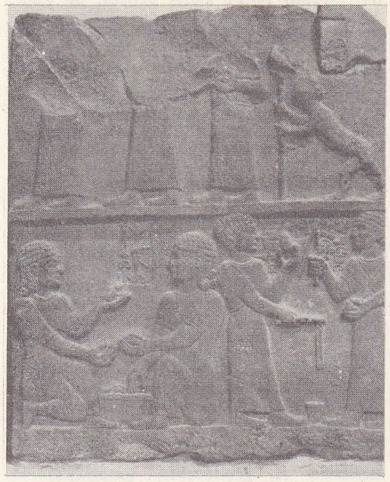

Foto. MEYDAN

ran, dar tabanı üzerine dikilmiş'ten fr. *orthostate*). Düzgün bir duvarın alt kısmını meydana getiren ve iki veya üç sıra halinde yerleştirilen bloklardan her biri.

— ANSİKL. Mimarî bir malzeme olan *ortostat* daha çok saray ve tapınak gibi anıtsal yapılarda kullanılırdı. Dış duvarların dayanıklı olması için ortostatlar granit, bazalt gibi sert taşlardan yapılır, daha çok temel ile kerpiç duvar arasında bağlantı kurmak için kullanılır, üstlerinde de kabartmalar bulunurdu. Ortostat ilk defa asur mimarîsinde görüldü, oradan Anadolu'ya (Hititlere) geçti. Kapı girişlerine konan ortostatlar üzerinde kötü ruhların girmesini önlemek için aslan kabartma yapılması yaygın bir gelenekti. Kabartmalarda, kral, genellikle harmanisini giymiş olarak ve elinde lituus denen iktidar işaretiyle temsil edilirdi. Bazen de kral, Alacahöyük'te olduğu gibi kutsal boğaya tapar veya Malatya'da olduğu gibi tanrının şerefine şarap döker. M. Ö. IX. yy.da Tel Halaf'ta bu tarz süsleme hem orjinal, hem de daha yaygın olarak kullanılmıştır: Tel Halaf sarayının güney kısmında her biri bir olayı tümüyle açıklayan iki yüzden fazla kabartma bulunuyordu. (ML)

ORTOSTATİZM i. (fr. *orthostatisme*). Semiyoloji ve Tıp. Ayakta durma hali; dik durma. || Ayakta iken bazı kişilerde görülen bozuklukların tümü. (L)

ORTOTONOS i. (fr. *orthotonos*). Tetanosun bir şekli. (Ortotonosta, gerici ve bükücü kaslar birarada kasıldığından vücut uzanıp kaskatı kesilir.) [L]

ORTOTROP sıf. (fr. *ortogonal*, dikgen ve *anisotrope*, anizotrop'tan *orthotrope*). Bayınd. *Ortotrop döşeme*, bir köprünün üst kısmını kaplayan ve bir saç levha üzerine dökülmüş bir beton tabakasından meydana gelen döşeme. (Beton tabakası, bağlama ve saplamalarla saç levhaya bağlanır.)

— ANSİKL. Bir *ortotrop döşeme*'de, beton tabakasının dayandığı saç levha, ana kirişlerin üst başlık kısımlarına bağlanarak sürekli bir taban levhası meydana getirir. Ana kirişlerin üst başlık kısımları çoğu zaman taban levhaya dahil olur. Bu düzenleme, ana kirişler arasında iyi bir bağlantı ve yüklerin ana kirişlere uygun olarak dağılmasını sağlar. Döşemeye uygun olarak yerleştirilmiş ve dağıtılmış olan ana kirişler, sistemin tüm halde yaptığı basınç çalışmasına katılır ve enleme ile boylama kirişlerini hemen hemen gereksiz hale getirir. (L)

ORTOYİT i. (fr. *orthoïde*). Miner. Bir ortit çeşidi. (L)

ORTOZ i. (fr. *orthose*). Miner. Tabiî potasyum alüminosilikat; monoklinik sistemde billûrlaşır, en önemli feldispatlardan biridir.

— ANSİKL. Formülü $KAlSi_3O_8$ olan *ortoz*, iki dikdörtgen dilinim gösterir. Billûrlaştığı zaman, «Manebah», «Karlsbad» veya «Baveno» tipi denen ikiz billûrlar meydana getirir. Hidroflüorik asit hariç, asitlerden etkilenmez. Atmosfer etkenlerinin karşısında ayrışır; karbon dioksitli sularla bileşimindeki potasyumu kaybeder ve kaolene dönüşür. Ortozun birçok çeşidi vardır; en önemlileri şunlardır: *aytaşı, pegmatolit, sanidin, güneştaşı, amazon taşı* (amazonit).

Püskürtü kayalarının ve özellikle granitlerin en önemli bileşenlerinden biridir. Bazı saydam ve sarı ortozlar mücevhercilikte kullanılır. (L)

ORTŞTAYN i. (alm. *ortstein*). Kuvars ile çimentolanmış bir düzeyde, demir, humus ve kil yığışmasının ve yumruların etkisiyle meydana gelen oluşuk. (L)

ORTUNEZ de Calahorra (Diego), XVI. yy. ispanyol yazarı (Najera, Logrono). *Espejo de Principes y Cavalleros* (Prens ve Şövalyelerin Aynası) [1562] adlı romanında, imparator Trebatius'un oğulları, Güneş şövalyesi ve Rosicler'in yiğitliklerini dile getirdi. François de Rosset ile Louis Douet bu romandan yararlanarak ***L'Admirable Histoire du Chevalier du Soleil***'i (Güneş Şövalyesinin Hayranlık Uyandıran Hayatı) [1620-1626] yazdılar. (L)

ORTYGİA. Esk. coğ. Bıldırcınların (*ortyks*) çok bol olduğu Delos şehrine verilen ad. Artemis Delos'ta doğduğu için bazı şairler tanrıçaya *Ortygia* adını vermişlerdir.

ön yüzün alçak kabartması «İsa'nın doğuşu»

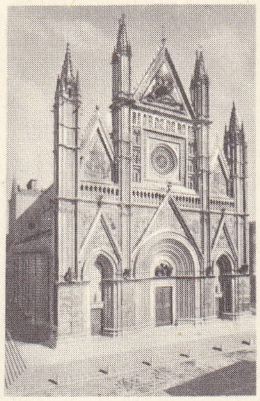

katedral

ORVİETO

— Syrakusai'de semt, limandaki bir adada (*Ortygia*). Eskiçağda Ortygia adası, bir kale ile şehrin bir kısmını kapsıyordu. (L)

ORUÇ i. (fars. *rūze* > *urūze*'den). Din. Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmek için, yemek, içmek ve buna benzer birçok şeyden, belli süreler ve şekillerde kendini alıkoyma: *—Ey, bu ne orucu? —Ben bütün yıl, bir gün yer, bir gün tutarım!* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Haz verici şeylerden zoraki olarak yoksun kalma.

— ÇEŞ. DEY. *Oruç açmak,* iftar vakti geldiğinde bir şey yemek veya içmek. || *Oruç bozmak,* iftar etmek veya iftar olmadan orucu kesmek: *Her iftar topundan sonra bir yudum su ile orucunu bozan ihtiyar, önce akşam namazını kılar, sonra: — Allah ne verdiyse, diyerek çıkınını açar, rızkını benimle paylaşırdı* (Ş. S. Aydemir). || *Oruç tutmak,* oruçla ilgili dinî görevini yerine getirmek: *Çocukların çoğu ramazanda oruç tutar, namaz kılarlardı* (Sabahattin Ali). || *Oruç yemek,* oruç tutmamak. || *Gâvura kızıp oruç bozmak* (veya *yemek*). Bk. GÂVUR.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Oruç,* İslâmın beş şartından biridir. Hicretin ikinci yılında, Bakara suresinin 183. ayetiyle farz kılındı. Oruç, insanın belli bir süre için kendini yeme ve içmeden, cinsî münasebetten uzak tutmasıdır. Fıkıh bilginlerine göre oruç gün açımından (imsak) gün batımına (gurup) kadar geçen zaman süresiyle sınırlanır. Oruçla ilgili hükümler *Kur'an*'da ve birçok hadiste belirtildi. Oruç belli bir zaman süresi olarak, ramazan ayında tutulur.

Oruç, dinî hükümlere göre bazı türlere ayrılır: farz, vacib, sünnet, mendub ve mekruh. *Ramazan orucu,* bunun kazası ve kefareti farzdır. *Nezr orucu* ve bozulan *nafile orucu*'nun kazası ise vaciptir; muharrem ayının 9. ve 10. veya 11. günlerinde tutulan oruç ise sünnettir. Zilhiccenin 9. günü ile pazartesi ve perşembe günleri, her ayın 13, 14 ve 15. günleri ve şevval ayında 6 gün tutulan oruç mendubdur. Mekruh olan oruçlar *tahrimen* mekruh ve *tenzihen* mekruh diye ikiye ayrılır. Ramazan bayramının birinci gününde ve kurban bayramının dört gününde tutulan oruç, tahrimen mekruhtur (haram kılınarak yasaktır). Muharrem ayının yalnız 10. gününde, nevruzda, sürekli olarak cuma ve cumartesi günlerinde tutulan oruç da tenzihen mekruhtur (suç sayılmadan yasaktır). Fıkıh bilginleri, bir kimsenin oruç tutmakla yükümlü olması için bazı şartların kendisinde bulunmasını gerekli görürler; âkil (bütün aklî melekelerine sahip), bâliğ (büluğa ermiş) ve müslüman olmak, hasta ve yolcu olmamak (kadınlar için lohusa olmamak ve âdet görmemek şartları da aranır). Bazı durumlarda oruç tutulmaz veya tutulan oruç bozulabilir; hastalık, yolculuk, savaş, gebelik veya süt analık, güç yetmezlik, lohusalık ve âdet görme zamanlarında oruç tutulmaz; ölümle tehdit, şiddetli açlık ve susuzluk gibi, insanın genel sağlığını sarsacak durumlarda oruç bozulabilir. Orucun erkânı, niyet etmek ve orucu bozan şeylerden sakınmaktır. Niyet, güneşin batışından kuşluk vaktine kadar geçen süre içinde kalple veya dille yapılabilir. Sahura kalkmak da oruç için bir niyet sayılabilir. Oruç, dinin izin verdiği durumlar dışında bozulursa bazı durumlarda kaza, bazı durumlarda da hem kaza, hem de kefaret gerekir. Oruçlu olduğunu bilerek yiyip içen, sigara veya enfiye kullanan, cinsî münasebette bulunan hem bu orucunu kaza eder, hem de kefaret verir. Kefaret, yalnız ramazan ayında tutulan oruç bozulduğunda olur. Kefaret etmesi gereken kimse, zenginse bir köle azat etmek, değilse ardı ardına altmış gün oruç tutmak zorundadır. Yaşlılık veya devamlı hastalıktan oruç tutamayanların altmış fakiri bir gün doyurmaları gerekir. Oruçlu olduğunu bilerek, yenilmesinde lezzet olmayan ve doyurucu niteliği bulunmayan şeyleri (toprak, zeytin çekirdeği, pamuk, kâğıt v.b.) yiyen, burnuna ilâç çeken veya boğazına, kulağının içine yağ, su damlatan, boğazına kaçan kar ve yağmuru, abdest alırken ağzına aldığı suyu istemeyerek yutan, isteyerek ağız dolusu kusan ve yanılarak güneş batmadan iftar eden kimseler bozulan oruçlarını yalnız kaza ederler. İslâm dinine göre orucun bozulması irade dışı eylemlerin etkisiyle olursa insan suçlu sayılmaz. Yalnız her müslümanın üstünde bir borç olduğu için onu yerine getirmekle görevli sayılır. Fakat oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen ve cinsî münasebette bulunan, kan aldıran, denize veya başka bir suya dalıp kulağına su kaçan, boğazına sinek kaçan, toz giren, ağzında kalan nohut tanesinden küçük bir yiyeceği yutan, istemeyerek kusan kimselerin orucu bozulmaz. Oruç tutan bir kimsenin bir şeyi tatması, sakız çiğnemesi, tükürüğünü ağzında biriktirip yutması, kan aldırması mekruhtur. Orucun bozulmasına yol açan davranışları bile bile yapanlar dinde suçlu sayılır. Fıkıh bilginleri oruçlu kimsenin, orucu bozan şeylerden sakınması yanında, yapması iyi olan (müstahab) bazı şeyleri de sayarlar: sahura kalkmak, vaktinde iftar etmek, Kur'an okumak, uygunsuz sözler söylemekten, küfür etmekten kaçınmak, fakirlere sadaka vermek v.d.

— Biyol. Çok değişik hayvanlar (yumuşakçalar, kabuklular, balıklar, böcek kurtçukları, halkalı solucanlar ve yer solucanları) üstünde yapılan deneyler, belli sürelerle aç kalmanın, büyüme ve gelişmeyi yavaşlatmakla, hattâ bazen dokularda farklılaşmayı durdurarak küçülmeye yol açmakla (planaryalar, nemertinler) birlikte, yaşama sürelerini uzattığını gösterdi. Yaşama süresinin uzaması gupi'de 1,5, balanus'ta 3, gammarus'ta 5, patella'larda 8, yer solucanında 50 kat artar.

◆ **Oruçlu** sıf. ve i. Oruç tutan (kimse): *Ramazan ayında bir oruçlu hükûmet adamı ile işi olduğu vakit, saati düşünür, «— Kendisini rahatsız etmeyelim» derdi* (F. R. Atay).

◆ **Oruçsuz** sıf. ve i. Oruç tutmayan (kimse). [LM]

ORUÇ bin ÂDİL Edirneli Kâtip, türk tarihçisi (XV. yy. sonları). Tarikat ve devlet kurucularının hayatlarını anlatan en eski menakıpnameleri topladı; bunlara ve bazı kaynaklara, halk arasında yaygın söylentilere dayanarak *Tevarih-i Âl-i Osman*'ı (Osmanlı Sülâlesi Tarihi) yazdı. Oruç Bey, bu önemli eserinde Osmanlı devletinin ilk atalarının menkıbelerini ele almakla işe başladı, kuruluş ve ilerleme devirlerini aydınlatmağa çalıştı. Böylece Osmanlı devleti tarihini 1493'e kadar getirdi. Bu eseri, XVI. yy. tarih yazarlarından Edirneli Ruhî ve Bihiştî Çelebiler ile İdrisi Bitlisî, kaynak olarak kullandılar. Eser, fransız Babinger tarafından yayımlandı (1925). [M]

ORUÇ REİS, türk denizcisi (öl. Cezayir 1518). Ebu Yusuf Nurullah Yakub'un oğlu. Yunanca, Arapça, İtalyanca, İspanyolca ve Fransızcayı öğrendi. Kardeşi İlyas* Reis ile birlikte denizciliğe başladı. Rodos şövalyelerine esir oldu. Esirlikten kurtulunca memlûklu sultanı Kansu Gavri'nin hizmetine girdi, mısır ince donanmasının başına getirildi. Mısır donanmasıyle birlikte İskenderun körfezinde bulunduğu sırada Rodosluların saldırısına uğradı. Korkud Çelebi'nin verdiği 18 oturaklı bir gemiyle korsanlığa başladı. Bu gemisi de Rodoslular tarafından ele geçirildi. Korkud Çelebi ona 22 oturaklı bir gemi daha verdi. Oruç Reis İtalya kıyılarını yağmaladı. Yavuz Sultan Selim padişah olunca (1512) Anadolu kıyılarını bırakarak İskenderiye'ye gitti. İskenderiye'den sonra Cerbe adasını kendine merkez yaptı. Kardeşi Hızır Reis de (Barbaros Hayreddin Paşa) burada kendisine katıldı. Tunus sultanı Mulay Muhammed, ele geçirecekleri ganimetten 1/8 pencik ve 1/50 liman vergisi vermeleri şartıyle Oruç Reis'e Halkul Vad kalesini verdi. Buradan yaptığı çıkışlarla ispanyol ve italyan gemilerini ele geçirdi, ünü bütün Batı Akdeniz'e yayıldı. Bicaye kalesine sığınan ispanyol gemileriyle yaptığı bir çarpışma sırasında kaleden atılan toplarla kolundan yaralandı. Bu yaralı kolu daha sonra kesildi. Pirî* Reis'in emrinde 6 gemiyi İstanbul'a yolladı. Pirî Reis, Yavuz Sultan Selim'e Oruç Reis'in gönderdiği hediyeleri sundu. Yavuz Sultan Selim de Oruç Reis'e elmas kabzalı iki kılıç, iki hil'at ve iki gemi gönderdi. Bu sırada Oruç, Cicelli* kalesini ele geçirdi. Bicaye kalesini de ele geçirmek için çalıştıysa da başaramadı. Cicelli'ye döndü. Burada berberî kabileleri arasındaki anlaşmazlıklara karıştı: berberî reislerinden Abdülaziz ile Kuko Ahmed arasındaki anlaşmazlıkta Abdülaziz tarafını tuttu, böylece Berberîler arasındaki nüfuzu arttı. Cezayir şehri halkı kendilerini İspanyollardan kurtarması için Oruç Reis'e başvurdu.

Oruç Reis Cezayirlilerin bu çağrısını kabul etti; 21 gemi ve karadan da 500 kişilik birlikle Cezayir üstüne yürüdü (1516). Kısa zamanda şehre hâkim oldu. İspanyollar, Cezayir limanının ağzında bulunan adaya (Penon d'Alger) çekilmek zorunda kaldılar. Cezayir'in Oruç Reis'in eline geçmesini istemeyen İspanyollar Don Diego de Vera kumandasında 180 parçalık bir donanma ve 15 000 kişilik bir orduyle şehri almak istedilerse de başaramadılar. Oruç Reis İspanyolların müttefiki olan yerli kabileleri yendi ve Cezayir'in 150 km batısındaki Tenes kalesini ele geçirdi. Cezayir'de yönetimi düzenlemek için kardeşleriyle işbölümü yaptı. Cezayir'in doğu kısmının yönetimini Hızır Reis, batı kısmınınkini de Oruç Reis üstüne aldı. Bütün ülkede nüfus ve arazi sayımı yapıldı. İspanyol nüfuzu altında bulunan tlemsen hükümdarlarına bağlı olan Kal'atül Kılâ ve sonra da Tlemsen alın-

ORVİETO
genel görünüş

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

dı. İspanyollar Tlemsen'i Oruç Reis'ten geri almak ve eski hükümdarı tekrar başa geçirmek için Don Martin d'Argote kumandasındaki bir kuvveti Cezayir'e yolladılar. İspanyollar önce Kal'atül Kılâ'yı aldılar. Oruç Reis'in kardeşi İshak, İspanyollar tarafından öldürüldü. Daha sonra da Marki de Comares kumandasında bir ordu Tlemsen'i kuşattı. Oruç Reis İspanyolların ve onlarla işbirliği yapan yerlilerin saldırılarına 6 aydan fazla dayandı; sonra, yanında kalan 40 kadar adamıyle kaleden çıktı. İspanyol hatlarını yardı. Arkasından gönderilen Garcia de Tineo kumandasındaki İspanyollar ile Salado ırmağında yapılan son bir savaşta Garcia de Tineo tarafından öldürüldü. (→ Bibliyo.) [M]

Orujeynaya palata (*Silâh sarayı*), Moskova süsleme sanatları müzesi; 1849-1851 arasında inşa edilen bir saraydadır. Önce, silâh deposu olarak kullanılmak üzere XVI. yy.ın başlarında kurulan bu saray, 1917'den sonra çok büyük ve çok zengin bir sanat müzesi haline getirildi: silâhlar ve zırhlar, avrupa kuyumculuk işleri, süs eşyaları ve işlemeler, XVI. ve XVII. yy. mineleri, eski özel koleksiyonlardan, dinî kuruluşlardan (Moskova, 1918-1919) ve Romanov ailesinden kalma değerli taşlar. (L)

ORUNLAMA i. Bk. ALEGORİ.

ORURO, Bolivya'da şehir, idare bölgesi merkezi, 3 800 m yükseltide, Poopo gölünün kuzeyinde; 87 000 nüf. Çıplak bir dağ üzerinde kurulmuş olan şehir, yeni semtlerin yer aldığı, tuz çiçeksimeleriyle örtülü yukarı ovaya hâkimdir. Eski bir madencilik merkezi olan Oruro bugün önemini kaybetmektedir. Kalay metalürjisi. —*Oruro idare bölgesi*, 260 700 nüf. (L)

ORÜR i. (lat. *aurum*, altın'dan fr. *aurure*). Altının başka bir madenle yaptığı alaşım. (L)

ORVİETO, İtalya'da şehir, Umbria'da (Terni ili), Tiber'in kolu olan Paglia ırmağının vâdisine hâkim bir bazalt kayası üzerinde; 25 100 nüf. Orvieto, ortaçağ havasını korumuştur: 1290-1319 arasında yapılan roman ve gotik üslûbundaki katedralin baştan başa heykel ve çinilerle süslü olan cephesi, italyan gotik sanatının başlıca eserlerinden biri sayılır (Ugolino di Prete-Ilario, Gentile da Fabriano, Antonio da Vitorbo, Angelico ve Signorelli'nin freskleri). Papalar sarayı ve mazgallı halk sarayı XIII. yy.dan kalmadır. San Patrizio kuyusu 1528'de Sangallo'nun desenine göre yapılmıştı. Orvieto, meşhur şaraplar imal edilen verimli bir tarım merkezidir. El sanatları: dövme demir, seramik, dantela. Yakınında etrüsk mezarlığı (M.Ö. IV. yy.) ve XII. yy.dan kalma San Severo e Martirio manastırı.

● *Tarih.* Orvieto (*Urbs vetus*) tarihî önemini, yerine ve konumuna borçludur; 200 m yüksekliğinde bir sarplıkla Chiana, Paglia ve Tiber'in kavuştuğu yere hâkim olan düzleşmiş bir volkanik tepede kurulan şehir, Roma'yı Floransa'ya bağlayan via Cassia yolunun Paglia'yı aştığı köprüyü kontrolu altında tutar.

Tarihöncesinde, ovadaki çiftçiler bu ele geçirilmesi imkânsız yere sığınırlardı. Birbiri ardına bir etrüsk şehri, bir roma şehri, bir got şehri olduktan sonra «Orvieto» adını alan şehir, bir Lombardia kontluğunun, sonra da Toscana'nın en güney kontluğunun merkezi oldu; 1157'de papaya teslim oluncaya kadar kilise devletleri sınırında Toscana markiliğinin müstahkem mevkiiydi.

O tarihten sonra, uzun süre bağımsızlığını korudu ve çoğunlukla Floransa ile ittifak yaparak geniş topraklarını tehlikeli komşusu Siena'ya karşı savundu.

Orvieto büyük Toscana şehirleriyle aynı şekilde gelişti, fakat öteki şehirlerde sanayi ve ticaretin ağır basmasına karşılık burada tarım, küçük ticaretle uğraşılıyordu. En parlak döneminde (XIII. yy. sonu) nüfusunun 15 000 kişiyi aştığı sanılır; o dönemde bölgede büyük faaliyet gösteren mezhep ayrılığı hareketini yok etmek ve Bolsena mucizesinin kutsal emanetlerini korumak için katedral inşa edildi. 1130'da doğan komün, önce konsüllük, 1199'dan sonra da podestalık zamanında gelişti; bu rejimlerin ikisi de soyluların elindeydi. Loncalar halinde teşkilâtlanan halk, 1260'tan sonra iktidarı ele geçirdi, ama birbirine rakip iki klana (Monaldeschi ve Filippeschi ailesi) ayrılan soyluları ortadan kaldıracak anlaşmadan yoksundu. Her iki aile de zengin burjuvaziden yardım görüyordu. Guelfi taraftarı olan Monaldeschi'ler, XIII. yy.da papaların sık sık şehirde oturmasından ve Anjou kuvvetlerinin desteğinden yararlanarak 1313'te üstünlüklerini kabul ettirdiler; 1334'te Ermanno Monaldeschi derebeyliğini kurdu. Ama papaların kilise devletlerinin yönetimini tekrar ele alması, kardinal Albornoz'un şehri ele geçirmesine ve 1354'te burada bir kale kurmasına yol açtı. Orvieto yüz yıl kadar daha komün hürriyetlerinden faydalandı; sonra 1448'de Nicolaus V'in hâkimiyetini kabul etti. O tarihten sonra Papalık devletlerinin beşinci ili olarak geriledi. (L)

ORVİETO (Angiolo), italyan şairi (Floransa 1869). Pascoli'nin öğrencisi. Eserleri: *Verso l'Oriente* (Doğu'ya Doğru) [1902]; *Le Sette Leggende* (Yedi Efsane) [1912]; *Le Primavere della Cornamusa* (Gayda İlkbaharları) [1925]; *Il Vento di Sion* (Sion Rüzgârı) [1928]; *Il Gonfalon Selvaggio* (Vahşî Bayrak) [1934] v.b. (L)

ORVİLLİERS (Louis GUİLLOUET, — kontu), fransız amirali (Moulins 1708 - ay.y. 1792). 1764'te filo kumandanı ve 1777'de tümamiral oldu. Amiral La Motte-Picquet'nin emri ile, Ouessant burnu açıklarında, ingiliz amirali Keppel kumandasındaki bir filoya karşı (27 temmuz 1778) savaştı. 1779'da Cadiz'deki ispanyol filosu ile birlikte İngiltere'ye saldırmakla görevlendirildiyse de, ispanyol filosunun gecikmesi ve patlak veren fırtına yüzünden başarısızlığa uğradı; 1783'te istifa etti. (L)

ORWELL (Eric BLAİR, **George** — denir), ingiliz romancısı ve denemecisi (Motihari, Hindistan 1903 - Londra 1950). Eton'da okuduktan sonra, 1922'de Birmanya'ya gitti, İmparatorluk Polis teşkilâtına girdi. 1928'de istifa etti ve hatıralarını *Burmese Days* (Birmanya Günleri) [1933] adı altında yayımladı. *Down and Out in Paris and London* (Paris ve Londra'da Gezintiler) [1933] adlı eserde avareliklerini, *Homage to Catalonia*'da (Katalonya'ya Saygı) [1938], ispanya iç savaşı üstündeki izlenimlerini anlattı. Çağdaşlarını modern dünyanın meseleleri üstünde düşündürmek isteyen ve birçok tenkitçinin deyimiyle «İngiltere'nin bilinci» sayılan Orwell'in, Swift tarzında yazdığı *Animal Farm* (Hayvan Çiftliği) [1945] ile 1949'da yayımladığı *1984* adlı romanları, gelecek ile ilgili düşüncelerini yansıtan bir çeşit vasiyetname niteliği taşır. (L)

ORY (Edward, **Kid**, — denir), amerikalı zenci caz tromboncusu ve orkestra yöneticisi (La Place, Louisiana 1886). XX. yy. başından beri New Orleans üslûbunda birçok topluluk yönetti. 1925'te Chicago'da, King Oliver topluluğuna katıldı. 1929'da müzik çalışmalarını bıraktı; ancak 1942'de, New Orleans Revival akımı ortaya çıkınca yeniden çalışmağa başladı. 1949-1953 Arasında Los Angeles'ta çaldı, Avrupa'da turnelere çıktı (1956 ve 1959). 1961'den beri seyrek olarak sahneye çıkmaktadır. En başarılı plakları: *Muskrat Ramble* (Armstrong ile 1926); *Ory's Creole Trombone* (Armstrong ile 1927); *Blues For Jimmie* (1944); *Storyville Blues* (1956). [L]

ORYA i. (ital. *ori*'den). Kırmızı renkli ve baklava şeklinde benekleri olan iskambil kâğıdı, karo. (M)

ORYANTAL sıf. (fr. *oriental*). Doğu'ya ait olan veya Doğu'yu hatırlatan: *Salona giren delikanlıların şive-i ifadesi oryantal, yani bir şive-i şarkiye idi* (Ahmed Midhat). *Oryantal danslar.* (M)

ORYANTALİST i. (fr. *orientaliste*). Şarkiyat uzmanı, şarkiyatçı. (M)

ORYCTES i. Esmer veya kızılımsı böcek; erkeğinde göğüs kısmı dışbükey ve kamburdur; başında dik bir boynuz bulunur. (Batı Avrupa'da birbirine yakın iki çeşidi bilinir: *oryctes nasicornis* ve *o. grypus.* Bunlar aynı türün değişik iki çeşididir. Bu böcekler sepi yerlerinde, büyük yaprak yığınlarında, limonluklarda, sebze bahçelerinde bulunur. Çok sıcak akşamlarda uçar. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasındandır.) [L]

ORYCT(O)—, yun. *oryks, orygtos,* antilop veya *oryktos,* oyuk'tan alınan unsur. (L)

ORYCTOGALUS i. Zool. Güney amerika kokarcası. (Sansargillerden.) [L]

ORYOL (veya **OREL**), S.S.C.B.'de şehir, *Oryol oblast*'ının merkezi, Yukarı Oka kıyısında; 152 000 nüf. Makine sanayii. Tarım makineleri. Besin sanayii. Büyük Petro zamanında şehrin yelken bezleri meşhurdu.

— Tar. İvan IV'ün 1564'te imparatorluğun güney sınırını Tatar saldırılarına karşı korumak için kurduğu Oryol, XVIII. ve XIX. yy.da zengin bir ticaret şehri haline geldi. Denikin'in komünist aleyhtarı birliklerinin son hedefi olan şehir 13 ekim 1919'da ele geçirildi. İkinci Dünya savaşında burada şiddetli muharebeler yapıldı. Daha 3 ekim 1941'de, Wehrmacht'ın Moskova üstüne hızla ilerlemesi sırasında Guderian kumandasındaki tankların işgal ettiği şehir Kızılordu'nun yaz hücumu sırasında kurtardığı (5 ağustos 1943) ilk şehirlerdendir. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

ORYSSUS i. Testeresineği; kozalaklı ağaçların bulunduğu ormanlarda, kayın ve kızılağaç üzerinde bulunur. (İlmî adı *Oryssus abietinus.* Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasındandır.) [L]

ORYX i. (yun. *oryks, oryktos*). Afrika ve Arabistan'ın çöl bölgelerinde yaşayan antilop.

— ANSİKL. *Oryx* ağır gövdeli, fakat çevik bir hayvandır. Postu açık kızıl sarı, bazen beyaz olur; yüzünde ve gözlerinin altında koyu benekler bulunur. Boynuzları çok ince uzun ve yuvarlak kesitlidir; bu yüzden «kılıçlı antilop» da denir. *Oryx algazelle,* Afrika'nın kuzeyinde yaşar. *O. gazelle,* Boer'lerin «gemsbok» dedikleri antiloptur; Beçuanaland ve Angola'da yaşar. (L)

ORYZA i. (yun. k.). Pirincin ilmî cins adı.

— ANSİKL. *Oryza* cinsinin esas altı türü vardır: bunların en yaygın tarımı yapılanı *Oryza sativa*'dır. Bundan da *O. montana* (dağ pirinci) ve *O. glutinosa* (yapışkan pirinç) gibi birçok pirinç çeşidi türetilmiştir. (L)

ORYZOMYS i. Amerikalıların «pirinç sıçanı» dedikleri hayvanın ilmî adı. (Sıçangillerden.) [L]

ORYZOPSİS i. Pirince benzeyen otsu bitki; taşlı korularda yetişir. (Buğdaygillerden). [L]

ORYZORYCTES i. Madagaskar'da yaşayan, *centetidae* familyasından böcekçil hayvan. (L)

ORZESZKOWA (Eliza), asıl adı **Pavlovska,** polonyalı kadın yazar (Milkowszczyzna, Grodno yakınları 1841 - Grodno 1910). Ateşli bir milliyetçiydi. İnsancı ülküsünü gerçekleştirmek ve sosyal eyleme atılabilmek amacıyle kendi kendini yetiştirdi. Romancılığa 1866'da, *Açlık Yıllarından Görüntüler* adlı eseriyle başladı. Elliyi aşkın eserinde, özellikle köy hayatı, sosyal ve iktisadî meseleleri ele alır: *Ayak Takımı* (1886); *Kaba Köylü* (1888); *Nyemen Üzerinde* (1889). Ayrıca burjuva sınıfını (*Pompalinski'ler,* 1875), kadınların durumunu (*Martha,* 1873), yahudi dünyasını (*Meir Ezofowicz,* 1878), işçi sınıfını (*Bir Kış Gecesi,* 1887) konu alan romanları da vardır. (L)

ORZİNUOVİ, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Oglio kıyısında; 10 600 nüf. Makine ve dokuma sanayii. (L)

Os, *osmiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

oryctes

oryx

Eliza ORZESZKOWA
Polonya kütüphanesi

OSAKA
derebeylik şatosu (1583)
1944'te imha olup
yeniden inşa edilmiştir

Foto. LAROUSSE

John OSBORNE

OSKAR I
V. Adam'ın taşbasması

OSKAR II
A.L. Zorn'un eseri
Cabinet des Estampes, Paris

venedik **osellası**
Cabinet des Médailles, Paris

OS i. (isveççe *as*'tan). Kat kat çakıl ve kumdan meydana gelen kıvrım; yatakları genellikle kıvrım ekseninden kenarlara doğru alçalır: *oslar eskiden buzulların hızla gerilediği dönemde içbuzullarla örtülü olan bölgelerde meydana gelmiştir.*

— ANSİKL. *Os*'ların meydana gelişine büyük buz çatlaklarının dibinde veya basınç altında buz tünellerinde akan akarsuların sebep olduğu sanılır. Oslar özellikle Finlandiya, İsveç ve İzlanda'da, dar, uzun, dik yamaçlı ve birbirini kilometrelerce takip eden tepeler meydana getirir. (İrlanda'da bunlara verilen *eskers* adı bazen os'un eşanlamlısı olarak kullanılır.) [L]

OSAGE, A.B.D.'nin merkezinde ırmak, Missouri'nin kolu (sağ kıyı), Kansas ve Missouri eyaletlerini sular ve Jefferson City'nin aşağısında son bulur; 650 km. (L)

OSAJ'LAR, Sioux ailesinden kızılderililer; Missouri'de yaşadıktan sonra, Oklahoma Kızılderili rezervinde toplandılar. Mısır yetiştiriciliğiyle geçinirler. (L)

OSAKA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, İç denizin doğu ucunda, Yodo deltası ile *Osaka körfezi* kıyısında, il idare merkezi; 3 108 000 nüf. Osaka, IV. yy.da Japonya'nın başkenti, Nara ve Kyoto şehirlerinin üstünlük devirlerinde de «Naniva» adıyle başlıca limanı ve bir mübadele pazarıydı; XVI. yy.da şehre yerleşen Hideyoşi, ticarî faaliyeti canlandırdı. Bugün Osaka, Japonya'nın Kobe'den Kişivada'ya kadar uzanan ikinci sanayi şehirleri gruplaşmasının çekirdeğidir: Japonya'nın en büyük derebeylik şatolarından birinin hâkim olduğu eski şehir, kuzeyde ve batıda, bin dört yüzden çok ırmak kolu ve kanalla kesilen sanayi mahalleleriyle çevrilidir. Hammadde ve enerji kaynağı yokluğuna rağmen sanayi, nesiller boyunca biriken sermaye, işçi bolluğu, denize açık olması, demiryolu ve havayollarının varlığı sayesinde gelişti. Tamamıyle ithalâta bağlı olan demir sanayii, birçok tezgâh, demiryolu malzemesi, yükleme boşaltma makineleri ve kaldıraçlar, hafif makineler yapan fabrikalar ile ve ufak tonajlı gemi yapımında uzmanlaşmış tersanelerle ilişkili olarak çalışır. Dokuma sanayiinde kadın işçiler istihdam edilir; özellikle pamuk iplikçiliğine yönelen bu sanayi, pamuklu, ipekli ve yünlü kumaş dokumacılığı konfeksiyon ve trikotaj dallarında da çalışır. Boya ihtiyacı kimya sanayiini doğurmuştur. Pamuk (A.B.D.), yün (Avustralya), tahıl, şeker, kimyasal gübre ithalâtı ve makine, pamuklu kumaş ve kimya maddeleri ihracatı çoğunlukla Kobe limanı yoluyle yapılır. Kobe, Japonya'nın milletlerarası ticarete açılmasından az sonra (1868), şehir gruplaşmasının büyük limanı haline geldi. Bununla birlikte İkinci Dünya savaşından sonraki düzenlemeler sonucunda yenilenen Osaka, o tarihten sonra Japonya'nın deniz ihracatının üçte biriyle ithalâtının beşte birini sağladı. Fakat liman, 1937'den önce en iyi alıcılardan birisi olan Çin ile ilişkilerin kesilmesinden zarar gördü. — *Osaka ili;* 4 618 000 nüf. (L)

OSANNİT i. (alm. petrografı K. A. *Osann*'ın adından fr. *osannite*). Miner. Amfibol grubundan tabiî demir ve sodyum silikat. (L)

OSAR-APİ. Bk. OSİRİS-APİS.

OSA yarımadası, Kosta Rika'da, Büyük Okyanus kıyısında yarımada. (L)

OSAZON i. (fr. *osazone*'dan). Kim. Fenilhidrazinin α-diketonlara etkimesiyle elde edilen difenilhidrazonlara verilen ad. (Aldehidik veya ketonik şekerler de kendilerini belirlemeğe yarayan osazonları verir.) [L]

OSBECKİA i. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen otsu bitki veya çalı; kapsül biçimindeki meyvesinin tepe kısmında ince bir tel bulunur; elli kadar türü bilinmektedir; bir kısmı ılıman iklimlerde, nemli ve sıcak limonluklarda yetiştirilebilir. (*Melastomaceae* familyasından.) [L]

OSBORN (Henry Fairfield), amerikalı paleontolog (Fairfield, Connecticut 1857 - Garrison on Hudson, New York 1935). Princeton'da biyoloji ve jeoloji okudu, 1872'de Colorado ve Wyoming'e yapılan bir araştırma gezisine katıldı. Dönüşte, gezide ele geçirilen fosilleri inceledi ve paleontoloji alanında çalışmağa karar verdi. Princeton ve Columbia üniversitelerinde profesörlük yaptı, New York'ta American Museum of National History'nin Omurgalılar Paleontolojisi bölümünü kurdu ve yönetti. Omurgalılar paleontolojisi ve memelilerle ilgili birçok eser yazdı. (L)

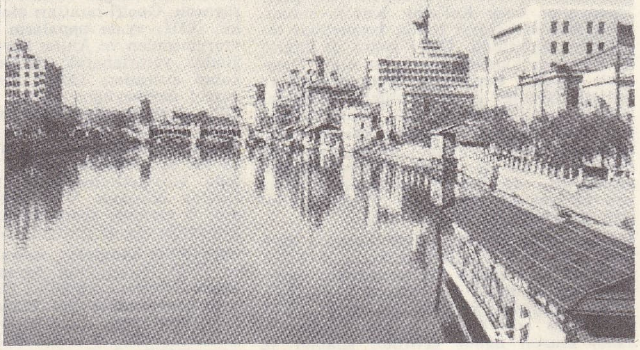
OSAKA
şehir merkezinden görünüş

OSBORN (Sherard), ingiliz amirali (Madras 1822-Londra 1875). Hindistan ve Çin'de görev aldıktan sonra, 1850'de kutup bölgelerinde kaybolan ingiliz kâşifi Franklin'i aramağa çıkan heyete katıldı. Kırım savaşında Azak filosuna kumanda etti. Yeniden Çin'de (1858) ve Hindistan'da görevlendirildi, orada demiryolu nakliyatıyle uğraştı. Kutup bölgeleriyle ilgili meseleler üstüne birçok kitap yazdı. (L)

OSBORNE (George Alexander), irlandalı piyanocu ve besteci (Limerick 1806-Londra 1893). Londra'da piyano öğretmenliği yaptı, Ernst, Ch. de Bériot v.b. ile işbirliği yaparak birçok fantezi piyano ve keman için ikili'ler, piyano parçaları (*İnci Yağmuru*), iki opera, oda müziği v.b. besteledi. (L)

OSBORNE (John), ingiliz yazarı (Londra 1929). Gazetecilikten aktörlüğe geçti, «öfkeli gençlik»in bayraktarı oldu, sahte değerlere, töreciliğe, millî ve kişisel önyargılara şiddetle çattı: *Öfke* (Look Back in Anger) [1956]; *The Entertainer* (Eğlendiren Biri) [1957]; *Burada Gömülü* (Epitaph for George Dillon) [Anthony Creighton ile birlikte, 1958]; *The World of Paul Slickey* (Paul Slickey'in Dünyası) [1959]; *Luther* (1961); *Tom Jones* (1963); *A Patriot for me* (Benim İçin Bir Vatansever) [1964]; *A Bond Honoured* (Ödenen Borç) [1966]. (L)

OSBORNE (Thomas), **Danby** kontu. Bk. DANBY.

Osborne şatosu, İngiliz krallığının Wight adasındaki eski malikânesi. Cowes yakınındadır. Bu şato, kraliçe Victoria'nın en çok sevdiği yerdi. Kraliçe burada ölmüştür. (L)

OSBORNİT i. (ing. mineralogu G. *Osborne*'un adından fr. *osbornite*). Miner. Göktaşlarında bulunan titan ve kalsiyum oksisülfür. (L)

OSCA. Esk. coğ. Hispania'da şehir. Bu adı Romalılar bütün ispanyol paraları için kullanırlardı (*argentum Oscense*); bunun sebebi yarımadada gördükleri ilk paranın bu şehirde basılan para olmasıdır. Bugün Aragon'da, *Huesca*. (L)

OSCABRİON i. Placophora grubundan ilkel yumuşakçalara verilen genel ad. *Eşanl.* CHİTON.

— ANSİKL. *Oscabrion*'lar uzunca ve oval biçimde hayvanlardır. Sırt kavkısı, basamak veya kiremit şeklinde dizili bir sürü kabarcıktan oluşmuş kusursuz bir bağa biçimindedir. Tostoparlak olduğu zaman, boyu 20 sm'yi bulan hayvan kocaman bir tespihböceğini andırır. Oscabrion'lar kıyı bölgelerinde, kayalara yapışık olarak bulunur. İri türleri Hint okyanusunda ve Kızıldeniz'de yaşar. (L)

OSCAR i. Sine. 1927'de Hollywood'da kurulan Sinema Bilim ve Sanatları akademisinin verdiği ödül. (Oscar ödüllerinin sayısı her yıl değişir; fakat en önemlileri, en başarılı filme, en güçlü [kadın ve erkek] oyuncuya, en iyi yönetmene ve en iyi senaryoya verilenlerdir.) [L]

OSCHATZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü), Leipzig'in doğusunda; 15 800 nüf. XIII. ve XV.yy. dan kalma kiliseler; XVI.yy. dan kalma şato. Fötr ve ayakkabı sanayii. Elektrik malzemesi. Kimya maddeleri. Yakınında jeofizik rasathanesi. (L)

OSCHERSLEBEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Magdeburg'un batısında; 19 700 nüf. Besin, kimya ve makine sanayii. (L)

OSCİLLARİA i. Bütün hücreleri birbirine benzeyen tel şeklinde mavi suyosunu; nemli yerlerde yetişir. (Bu yosunlar uzayda birkaç yıl içinde ışıktan yararlanarak solunuma elverişli bir atmosfer meydana getirebilir. Bakteriler gibi basit bölünmeyle çoğalır.) [L]

OSCİLLUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Üstünde kabartma bir maske bulunan, mermer veya tunçtan küçük kurs. (Kutsal sayılan ağaçlara veya sıra sütunlara asılırdı.) [L]

OSCİNUS i. Çok küçük, parlak siyah böcek; kurtçuğu tahılların başaklarını kemirir; arpa oscinus'u haziranda arpaları tahrip eder. (Kısaduyargılı sikloraf sineklerin *chloropidae* familyasından.) [L]

OSEANOGRAFYA i. (fr. *océanographie*'den). Bk. DENİZBİLİM.

Oseanografya müzesi, 1906'da Monako prensi Albert I tarafından kurulan müze. İki bölümü vardır: 1. Paris'te Saint-Jacques sokağındaki öğretim kurumu; 2. Monako'daki müze.

Oseanografya müzesi, muhtar bir kuruluştur ve seçimle işbaşına gelen bir meclis tarafından yönetilir. Paris'te osenografya fiziği, oseanografya biyolojisi ve deniz hayvanları fizyolojisi dersleri verir. Kurumun, *Prens Albert'in Bilim Seferlerinin Sonuçları, Yıllıklar* ve *Oseanografya Kurumu Bülteni* gibi bilimsel yayınları vardır. 1910'da açılan müze, 1957'den beri J.Y. Cousteau tarafından yönetilmektedir. Deniz üstünde yapılmış olan bu binada, Princesse-Alice yatı ile yapılan bilimsel araştırmalarda elde edilen deniz hayvanlarından örnekler sergilenmektedir. Bodrum katında araştırmacılar için akvaryumlar, çalışma odaları, laboratuvarlar vardır. Üst katlardaki galerilerdeyse deniz dibi flora ve favnası ko-

oselot

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; LAROUSSE*

leksiyonlarıyle deniz dibi araştırmalarında kullanılan araç ve gereçler yer alır. (L)

OSEİN i. (lat. *ossa*, kemik'ten fr. *osseine*). Kim. Derinin ve hayvan kıkırdaklarının hücre dokusunu meydana getiren, ayrıca kemikli kısımlarda da bulunan azotlu madde.

— ANSİKL. *Osein*, kemiğin hidroklorik asitle işlenmesinden elde edilir; kalsiyum fosfat ve kalsiyum karbonat gibi mineral kısımlar eriyerek osein açığa çıkar. Osein, kaynar suyun uzun süreli etkisiyle jelatin haline dönüşme özelliği gösterir: eğer suya asit katılırsa bu dönüşüm birkaç dakikada olur.

Osein özellikle nemli olduğu zaman çok çabuk bozulur. Nemli halde havada bırakılırsa çok çabuk çürür; fakat bazı maden oksitler ve tanenle, suda erimeyen ve çürümeyen bileşikler meydana getirerek birleşme özelliği gösterir. Derileri sepilemekte bu ilkeden yararlanılır. (L)

OSELLA i. («kümes hayvanı» anlamında ital. k.). Venedik cumhuriyetinde Andrea Gritti (1521) zamanında basılmış gümüş para.

— ANSİKL. *Osella*, zamanla bir madalya niteliği kazandı. Yılın önemli olaylarında ödül olarak verilirdi. Bu adın, eskiden Venedik cumhuriyeti başkanı tarafından senyörlere verilen ve üstünde kümes hayvanlarının resmi bulunan paralardan geldiği sanılır. (L)

OSELOT i. (aztek dilinden k.). Yabanî kedi türü.

— ANSİKL. *Oselot*'un (*Felis pardalis*) boyu, burnundan kuyruk ucuna kadar 1,50 m kadardır; kuyruğu kısa ve koyu halkalıdır. Orta Amerika'da, Meksika'da, Patagonya'ya kadar Güney Amerika'da yaygındır. Derisi için avlanan bu hayvanın postu çok değişiktir: kimi çizgili olur, kiminde donuk beyaz bir zemin üzerinde siyah bir çizgiyle çevrelenmiş portakal rengi noktalar bulunur, kiminin postundaki şekiller de bir ligi andırır. İhraç malı olan bu kürkler çok değerlidir. Yumuşak olduğu ve sıcak tuttuğu için manto, manşon ve yaka yapımında kullanılır. (L)

OSEP, Bizans kilisesinde görev alan birkaç piskoposun ortak adı. Bk. EUSEBİOS. (L)

OSETİYA veya **OSETYA,** S.S.C.B.'de *Oset*'lerin yaşadığı bölge, Büyük Kafkas dağlarının ortasında. Osetiya iki cumhuriyete bölünmüştür: 1. *Kuzey Osetiya muhtar cumhuriyeti*, R.F.S.S.C.'ye bağlıdır; 8 000 km²; 451 000 nüf. Başkenti *Orconikidze;* 2. *Güney Osetiya muhtar cumhuriyeti*, federal Gürcistan cumhuriyetine bağlıdır; 3 900 km², 97 000 nüf. Başkenti *Chivali*. (L)

OSET'LER, çoğunlukla Terek bölgesinde yaşayan orta kafkasya halkı. Don bozkırlarında uzun süre göçebe olarak yaşadıktan sonra, Hazar devletinin gitgide yayılmasıyle yerlerinden sürülerek Kafkasya'ya sığındılar (X. yy.). Birkaç yüzyıl boyunca hıristiyan olarak yaşadıktan sonra, Müslümanlığı kabul ettilerse de, paganlığın etkisinden uzun süre kurtulamadılar. Osmanlılarla olan sınırını güven altına almak isteyen çariçe Katerina II, 1784'te Oset'lere boyun eğdirmeğe çalıştıysa da, Oset'ler yer yer XIX. yy.ın ortasına kadar direndiler. (L)

OSETYA dili, iran ailesi dillerinden; Orta Kafkasya'da 275 000'den fazla insan tarafından konuşulur. (Osetçenin konuşulduğu bölge, oset ülkesini meydana getiren iki cumhuriyet arasında ikiye bölünmüştür. Osetçe, menşei bakımından iran dillerinin doğu öbeğine girer. İlkçağdaki İskitlerin dilinden gelen Osetçe, XIX. yy.-dan beri edebiyat dili olarak kullanılır ve kiril alfabesiyle yazılır.) [L]

OSFREZİYOFİLİ i. (yun. *osphresis*, koku duyusu'ndan fr. *osphrésiophilie*). Psikopatol. Cinsel zevki koku duyumlarında arama sapıklığı. (L)

OSGOOD (Charles), amerikan psikoloğu ve dilbilimcisi (Somerville, Massachusetts 1916). Connecticut üniversitesine (1946 - 1949), 1949'da da İllinois üniversitesine profesör oldu, psikolengüistik üstüne birçok eser yayımladı, ayrıca muhteva analizi, stilistik, dil tutukluğu konularında birçok eser yazdı: *Psycholinguistics: a Survey of Theory and Research Problems* (Teori ve Araştırma Meselelerine Bir Bakış) [1954]; *The Measurement of Meanin* (Anlamın Ölçümü) [1957]; *Approaches of the Study of Aphasia* (Dil Tutukluğu İncelemesine Giriş) [1957]; *On Understanding and Creating Sentences* (Cümleleri Anlamak ve Kurmak) [1964]. (L)

OSGOOD (William Fogg), amerikan matematikçisi (Boston 1864 - Belmont, Massachusetts 1943). Cambridge (Massachusetts) üniversitesinde matematik profesörü oldu, birçok analiz problemi, özellikle de, seriler, değişimler hesabı ve integral hesapla ilgilendi. Bir dizi fonksiyonun her teriminin teker teker integralini alma teoremlerinden biri onun adını taşır. Öte yandan, birçok karmaşık değişkenli analitik fonksiyonun teorisi üstüne yaptığı incelemelerin sonuçları, almanca yazdığı ana eserinde toplanmıştır: *Lehrbuch der Funktionentheorie* (Fonksiyonlar Teorisi Üstüne İnceleme) [1923-1932]. (L)

O'SHAUGHNESSY (Arthur William Edgar), irlanda asıllı ingiliz şairi (Londra 1844 - ay.y. 1880). British museum'da kütüphaneci ve Rossetti'nin arkadaşıydı. *Epic of Women* (Kadınlar Destanı) [1870], Marie de France'tan serbest bir uyarlama olan *Lays of France* (Fransa'nın Filizleri) [1872], *Music and Moonlight* (Müzik ve Mehtap) [1874] adlı eserleri en güzel şiirlerini kapsar. *Songs of a Worker* (Bir İşçinin Şarkıları) adlı kitabı, ölümünden pek az sonra (1880) yayımlandı. (L)

OSHAWA, Kanada'da (Ontario) liman şehri, Ontario gölünün kuzey kıyısında; 62 400 nüf. Sanayi merkezi (otomobil). [L]

OSHKOSH, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Milwaukee'nin kuzeybatısında, Winnebago gölünün batı kıyısında; 45 000 nüf. Metalürji; bıçkıhaneler; un fabrikaları. (L)

OSHOGBO, Nijerya'da (batı bölgesi) şehir, İbadan'ın kuzeydoğusunda; 123 000 nüf. Kakao işleme merkezi. (L)

OSIM. Bk. OSMA.

OSİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphylia bölgesinin kuzeyi) şehir. Bérard tarafından bugünkü *Döşembe*'de (Antalya) bulunan yazıtlarda adına rastlandı. Buradaki akropolis'i çeviren surlar iyi durumdadır. Akropolis'in eteğinde küçük yapılara ait kalıntılar, tapınaklar, mezarlar ve lahitler bulundu. (M)

OSİANDER (Andreas HOSEMANN, — denir), alman protestan ilâhiyatçısı (Gunzenhausen, Franken 1498 - Königsberg 1552). Nürnberg'de rahipti (1520), Augustinus'çuluğu benimsedi, Lorenzkirche'de vaizlik yaptı. Nürnberg reformcularının başkanı olarak Augsburg diyetine katıldı, Smalkalde kararlarını imzaladı, Königsberg üniversitesine profesör oldu (1549). Ona göre insan, İsa'daki değerleri benimsediği ölçüde insandır. Doktrini ölümünden sonra bile şiddetli tartışmalara konu oldu. Kopernik'in astronomisini ilk olarak o yayımladı. (L)

OSİDİUS GETA, M.S. I. yy.da veya daha sonraları yaşamış latin nazımcısı Santonlar, özellikle de baştan başa Vergilius'un mısraları ile meydana getirdiği *Medea* adlı bir trajedi yazdı. (L)

OSİJEK veya **OSİYEK,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Drava kıyısında; 71 800 nüf. Post işlemeciliği. Tarım makineleri. Dokumacılık. Dökümhaneler. Sabun fabrikaları. Damıtma yerleri. Konserve fabrikaları. Yugoslavya'nın başlıca kibrit fabrikası. Tarım pazarı. (L)

OSİLATÖR i. (fr. *oscillateur*, salınan). Mekan. *Armonik osilatör*, bir denge konumunun iki yanında sinüsoidal titreşimler yapan nokta. (Bu düzen, mekanikte, akustikte, optikte, elektrikte, katıların ve atomların yapısında görülen çok sayıda olayın yorumlanmasına imkân verir.)

— Radyotek. Elektrik titreşimleri, yani devirli alternatif akımlar üretmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Radyotek. *Osilatör*'ler, yeteri kadar yükseltildikten sonra antene verilir ve orada elektromagnetik dalgalar doğuran alternatif akımları üretmek için, radyoelektrik vericilerinde kullanılır; ayrıca süperheterodin* alıcılarda, bazı ölçü âletlerinde ve televizyon alıcılarında da yararlanılır. En yaygın osilatörler, özindükleme katsayısı L olan bir bobinle sığası C olan bir kondansatörden kurulu, akortlu bir devreden meydana gelir. Kondansatör dolarken bobin içinde bir boşalma olur ve bobin, özindükleme yüzünden, kondansatörü ters yönde yeniden doldurur. Bu boşalıp dolma olayı sürekli olarak tekrarlanır. Enerji kayıpları, özellikle R ohm direnç yüzünden ısı şeklinde ortaya çıkan kayıplar fazla olmazsa, olay yukarıda anlatıldığı gibi gelişir. Bu sonuca varmak için R^2'nin $\frac{4L}{C}$'den küçük olması gerekir. Aksi halde, kondansatörün boşalması titreşen bir nitelik göstermez. Elde edilen titreşimlerin *f* frekansı Thomson formülü ile verilmiştir:

$$f = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{1}{LC} - \frac{R^2}{4L^2}},$$

Bu ifadede *f* Hertz cinsinden frekansı, L henry cinsinden özindükleme katsayısını, C de farad cinsinden sığayı gösterir. Eğer R ohm direnci ihmal edilebilecek kadar küçükse, yukarıdaki formül

$$f = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$$

şeklinde basitleştirilebilir.

Dışarıdan bir enerji verilmediği takdirde, titreşim genliği devrenin sönümüne bağlı olarak hızla veya yavaş yavaş azalır ve sonunda titreşimler kaybolur.

İlk telsiz telgraf vericilerinde kullanılan kıvılcımlı osilatörlerde olduğu gibi vurma ile uyarmalı asilatörlerde de bu şekilde sönümlü dalgalar elde edilir. Bu cins osilatörler, denge konumundan ayrıldıktan sonra genliği gittikçe azalan az veya çok sayıda titreşimler yaparak tekrar dengeye gelen bir sarkaca benzer. Sönümsüz titreşimler elde etmek amacıyle genliği sabit tutmak istenirse, her devirde kayıpları karşılamak için bir miktar enerji vermek gerekir. Bunun için lambalı veya transistörlü osilatörlerden faydalanılır; bunlar, besleme kaynağından aldığı enerjiyi uygun miktarlarda devreye vererek kayıpları karşılar.

Çok çeşitli osilatör devreleri vardır; bununla birlikte hepsinin çalışması tepkime* olayına dayanır, çıkıştaki enerjinin bir kısmı giriş devresine aynı fazda verilerek bir geri besleme uygulanır. Sinüsoidal alternatif akımlar üreten osilatörlerden başka, çok çeşitli biçimlerde akım verenler de vardır. Bunlar arasında dikgen akımlar veren mültivibratörler, testere dişi biçiminde akımlar veren gevşemeli osilatörler v.b. sayılabilir. Öbür yandan titreşimlerin frekansı oldukça düşük olması gerekirse, klasik titreşim devreleri yerine direnç ve kondansatörlerden meydana gelen filtreler kullanılır. (L)

OSİLOGRAF veya **OSİLOMETRE** i. (fr. *oscillographe* ve *oscillomètre*'den). Denizc. Yalpa hareketinin ve ölü denizin bir gemi-

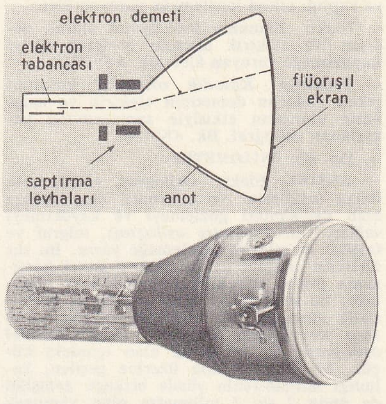

katodik osilograf

Foto. Boyer (LAROUSSE)

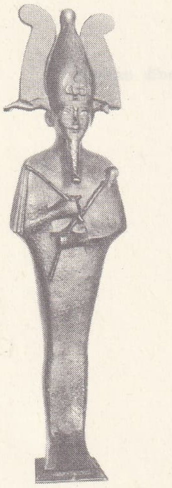

OSİRİS
mısır sanatı
Louvre müzesi, Paris

ye yaptığı etkiyi incelemeğe yarayan âlet.

— Elektr. Zamanın fonksiyonu olarak değişen bir elektrik akımını gösteren eğriyi kaydetmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Elektron. *Katodik osilograf,* katottan çıkan elektron demetinin elektrik ve magnetik alanların etkisiyle sapmasından yararlanan osilograf. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bk. OSİLOMETRE.

— ANSİKL. Elektr. *Osilograf,* gerilimlerin dalga şekillerini ve alternatif akımlardaki hızlı değişimleri gözlemeyi ve kaydetmeyi sağlar. *Galvanometre osilografı,* telgraf ve telefon akımlarını incelemeğe yarar. Bu tür âletlerin salınım devri, akımın devri karşısında ihmal edilebilecek kadar kısa olmalıdır; bu sebeple osilograf organının eylemsizlik momenti çok küçüktür ve yön verici aşırı kuvvetlerin etkisinde kalır. *Blondel osilografı,* bir magnetik alan içindeki küçük, bir fildişi sehpa üzerine gerilen, kalınlığı milimetrenin yüzde birkaçı, genişliği de onda 2 ile 3 milimetre olan yumuşak bir demir şeritten meydana gelir; bu şeridin, boyutları milimetrenin onda birkaçı kadar olan, lakaya yapıştırılmış gümüşlü camdan küçük bir aynası vardır. Şeridin salınımları aynanın meydana getirdiği ışık spotunda sapmalara yol açar.

— Elektron. *Katodik osilograf,* gerek akım gerek gerilim değişimlerini bir ekran üzerine çizilen eğrilerle göstermek için elektron demetinden faydalanır. Bu eğriler bir filim üzerine de alınabilir. Eğrinin çıplak gözle gözlemi yapılabiliyorsa, âlet bir *osiloskop*'tur. Bununla birlikte osiloskopa çoğu zaman «osilograf» denir.

Katodik osilograf, havası boşaltılmış bir cam tüpten meydana gelir; bu tüpün içinde şunlar bulunur:

1. *elektron tabancası* denilen ve elektron demeti üreten bir sistem. Bu sistemde dolaylı olarak ısıtılan ve yayma yüzeyi çok dar olan bir katot bulunur. Filaman, içinde baryum ve stronsiyum oksitleri karışımı konmuş bir yuva bulunan, ısıya dayanıklı bir maddeden küçük bir bloku ısıtır. Yüksek pozitif gerilimli hızlandırıcı anotun ortasında küçük bir delik açılmıştır; elektronların çoğu bu delikten geçerek flüorışıl bir ekrana çarpmak üzere yoluna devam eder. Katoda göre negatif olarak polarlanmış, «wehnelt» denilen bir silindir triyottaki ızgaranın yerini tutar ve ekran üzerindeki ışık spotunun parlaklığını ayarlar;

2. biri yatay öbürü düşey (tübün ekseni yatayken) bir çift *saptırma levhaları* sistemi. Elektron demeti, düşey levhalara değişen bir gerilim uygulanarak yatay doğrultuda, yatay levhalara uygulanarak düşey doğrultuda saptırılır;

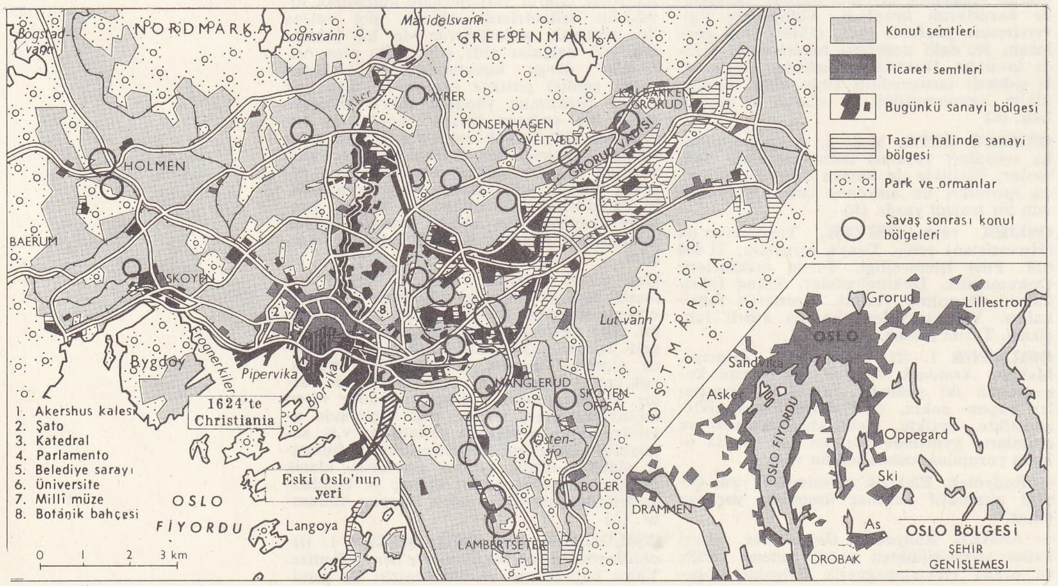

OSLO
haritası

3. *flüorışıl bir ekran.* Gözlemi yapılacak eğriler tübün eksenine dik olan bu ekran üzerinde meydana gelir. Burada kullanılan flüorışıl madde, «willemit» denen (bazen yanlış olarak fosfor denir) ve yeşil ışık veren çinko ortosilikat olabilir. Özellikle ekran üzerinde çizilen eğrinin fotoğrafını çekmek istendiğinde, mavi renkte maksimum ışıklılık gösteren çinko sülfür kullanılır. Devresel olmayan ve çok çabuk değişen olayların incelenmesinde flüorışısını bir süre devam ettirebilen maddelere başvurulur.

Çoğu zaman incelenen büyüklüğü, düşey saptırma levhalarına uygulanan değişen gerilim gösterir. Aynı zamanda yatay saptırma levhalarına incelenen gerilimin devrine veya katına eşit devirde testere dişli gerilimler verilir. Böylece incelenen gerilim ekran üzerine şeklinin, frekansının ve fazının analizini mümkün kılan bir eğri çizer. Bazı osilograflarda birden çok sayıda eğri birlikte elde edilebilir.

Katodik osilograf, elektron lambalarının niteliklerini, bir alıcının seçicilik eğrilerini göstermek, alçak frekans devrelerinde deteksiyon, antifading ve distorsiyonu incelemek, bir yükseltecin son katındaki çıkış gerilimini, demir nüveli bir bobinin ampedansını, titreşimli iç gerilimi (madenî birleştirme, döküm parçalar, sanat eserleri) ölçmek için kullanılır. Başlangıçta bir laboratuvar âleti olan katodik osilograf, çok geçmeden fabrikalarda yapılan parçaları bozmadan kontrol etmeğe yarayan bir atelye ölçü âleti haline geldi. (L)

OSİLOGRAM i. (fr. *oscillogramme*). Fiz. Bir osilograf ekranı üzerine çizilen eğri. (L)

OSİLOMETRE i. (fr. *oscillomètre*'den). Semiyoloji. Atardamar basıncındaki değişiklikleri ölçmeğe, en yüksek ve en düşük basıncı tayin etmeğe yarayan âlet. (Pachon ve Yacoël osilometreleri en çok kullanılanlardır.) *Eşanl.* OSİLOGRAF. (L)

OSİLOMETRİ i. (fr. *oscillométrie*). Semiyoloji. Osilometre aracılığıyle atardamardaki kan basıncı değişikliklerinin incelenmesi; bu inceleme atardamardaki en yüksek basınç (sistol esnasında) ile en düşük basıncı (diyastol esnasında), aradaki değişiklikleri, bunların kalbe yüklediği çabayı ve atardamar çeperinin esnekliğini ölçmeğe dayanır. (L)

OSİLOSKOP i. (fr. *oscilloscope*). Elektron. Zaman içinde değişen bir büyüklüğün değişimlerini, doğrudan doğruya okunabilen bir grafik halinde kaydetmeyi sağlayan düzenek. (Daha çok OSİLOGRAF* denir.) [L]

OSİMEN i. (fr. *ocimène*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan açık zincirli terpen sınıfından hidrokarbon; mirsen'in izomeridir ve *Ocimum basilicum* esansından çıkarılır. (L)

OSİMO, İtalya'da komün, Marche'de (Ancona ili); 23 500 nüf. XIII. yy.dan kalma katedral. İpek sanayii. Akordeon fabrikası. Burası Eskiçağdaki *Auximum* şehridir. (L)

OSİNNİKİ, S.S.C.B.'de şehir, Batı Sibirya'da, Kuzbass kömür havzasında; 68 000 nüf. Kömür üretimi: yakınında demir madenleri. Şehir, büyük Novokuznetsk metalürji merkezine bağlıdır. (L)

OSİPENKO. Coğ. Bk. BERDYANSK.

OSİPOVSKİY (Timofey Fyodoroviç), rus matematikçisi ve filozofu (1765-1832). Harkov üniversitesine rektör oldu. *Uzay ve Zaman Üstüne* (1807) ve *Kant'ın Dinamik Sistemi* (1813) adlı eserlerinde Kant'ın idealizmini tenkit etti. (L)

OSİRİS (eski mısır dilindeki *Usire*'nin karşılığı yun. k.). Eski mısır tanrısı. Efsanelerin ve en eski inançların doğuşunda büyük ölçüde etkili oldu. Osiris'in kişiliği olduğu kabul edilirdi: bitkiler dünyasının hayat gücüydü ve tıpkı kışın toprak altındaki tohum gibi, devre devre dirilmek üzere toprakta gizlenirdi; aynı zamanda insanlara görünen, onları yeryüzünde yöneten ve onlara sulanmış toprağı işlemeyi öğreten, medenîleştirici bir tanrı-kraldı, sonra araya İsis girerek efsanesini zenginleştirdi: Osiris, Ceb ile Nut'un oğlu, Seth'in kardeşi, İsis'in kardeşi ve kocasıdır. Durmadan ölen ve dirilen bir tanrı olan Osiris (Seth onu öldürmekte, fakat İsis, gövdesinin parçalarını dikerek onu diriltmekteydi), Eski İmparatorluk sonlarında ölüler kralı olarak Anubis'in yerini aldı. Mısırlıların kişisel dindarlıkları onun varlığında en iyi dinî düşünce alanını buldu. Helenistik devirde ise, efsanesi daha bir kesinlik kazandı ve yabancı düşüncelerle temas sonucu zenginleşti. Osiris her ne kadar İsis'in daha yaygın ününden dolayı sönük kalmışsa da, Roma devrine kadar mısır kültlerinin hepsinden daha uzun süre varlığını sürdürdü. Plutarkhos'a göre Osiris, Mısırlılar için tanrısal aşkın cisimleşmiş şekli ve bir çeşit yüce tanrı olmuştu. Simyacılara göre Osiris, kurşun ve kükürt ile eşanlamlıydı.

— İkonogr. Osiris'e, daha Tarihöncesinden beri bir fetiş şeklinde tapılırdı; dalları budanmış bir çam kütüğü olan *ced,* klasik çağda tanrının omurga kemiğini temsil eden bir çeşit sütun oldu (Busiris tapınağı). Osiris başka varlıklarda da (boğa Onuphis, kutsal Mendes koçu, Benu kuşu) cisimleşir. Fakat özellikle insana benzer şekilde tasvir edildi: tahtına oturmuş veya ayakta, beyaz kurdelelerle sıkıca sarılmış, kırmızı boyunbağlı olarak temsil edilir. Başında atef tacı (her iki yanında devekuşu tüyü bulunan külâh) bulunur, göğsü üstünde kavuşmuş durumda olan ellerinde yüce iktidarın sembolü kırbaç ile krallık asası vardır.

— Mim. *Osiris sütunu,* bazı eski mısır tapınaklarında (Ramasseum, Medinet Habu) görülen özel tipteki sütunlara denir. Bu sütunların ön yüzlerine, kralı ayakta, Osiris biçiminde gösteren, dev heykeller dayalıdır. (L)

OSİRİS-APİS veya **OSAR-APİ** (*Osiris-Hapis*), Mısırlıların, ölümünden sonra boğa Apis'e verdikleri ad. Yunanlılar, tanrı *Serapis*'in adını bundan almışlardır. (L)

OSİTOSİN i. (yun. *okys,* çabuk ve *tokos,* doğum'dan fr. *ocytocine*). Biyokim. Hipofizin arka lobunda salgılanan ve doğum sırasında dölyatağının kasılmasını sağlayan hormon.

— ANSİKL. *Ositosin*'in kimyasal yapısı, bu hormonu laboratuvarda sentez yoluyle elde eden Du Vigneaud ve arkadaşları tarafından 1953 yılında tespit edilmişti. Ositosin, sekiz amino asitten oluşan bir polipeptittir; bunlardan beşi (sistin, tirozin, izolösin, glütamin ve asparajin) bir çember halinde üçü (prolin, lösin ve glisinamid) yanda zincir şeklindedir.

Kadın-doğum hekimliğinde ositosin, doğumu başlatmak, doğum sırasında dölyatağı kasılmalarını güçlendirmek ve doğum sırasında kanamaları durdurmak için kullanılır. Ositosin, daha önce aynı amaçla kul-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

lanılan hipofiz arka lobu özünün öteki özelliklerine (vazopresin) sahip değildir. (L)

OSİYEK. Bk. OSİJEK.

OSKAN EFENDİ, ermeni asıllı türk devlet adamı (Erzurum 1867 - ?). İlköğrenimini Erzincan'da yaptı. İstanbul'a gelerek Düyunı Umumiye idaresine girdi; Irak, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde Düyunı Umumiye müfettişi olarak bulundu. Maliye müfettişliğine getirildi. Rumeli Maliye komisyonunda görev aldı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra Maliye nezareti başmüfettişliğine tayin edildi. Mahmud Şevket Paşa ve prens Said Halim Paşa kabinelerinde posta ve telgraf nazırlığı yaptı. (M)

OSKAR I (Paris 1799 - Stockholm 1859), İsveç ve Norveç kralı (1844-1859), Karl XIV (Bernadotte) Désirée Clary'ın oğlu, İsveç prensi (1810), krallığın vârisi (1818) ve Norveç genel valisi (1824) oldu, liberal düşüncelerinden ve «İskandinav Ülkeleri birliği»ni savunmasından dolayı babası tarafından uzaklaştırıldı. Oskar I, tahta geçince, hükûmetin gazete toplatma hakkını kaldırmak ve düklükler meselesinde Danimarka lehine ihtiyatlı bir askerî gösteri harekâtına (1848-1849) girişmekle yetindi. Rusya'ya düşmandı. Fransızlarla İngilizlerin Kırım zaferinden yararlanarak, çarın Aland adalarını tahkim etmekten vaz geçmesini sağladı (1856). Aklî dengesi bozulunca naipliğe oğlu Karl'ı getirtmek zorunda kaldı (1857). [L]

OSKAR II (Stockholm 1829 - ay.y. 1907). İsveç (1872-1907) ve Norveç (1872-1905) kralı. Oskar I'in üçüncü oğlu idi, kardeşi Karl XV'in yerine geçti. Kendisi de yazar olduğu için bilim, edebiyat ve sanatları korudu. İsveç-Norveç birliğinin bozulmasını kabul etmek zorunda kaldı (1905) ve Norveç, tahtı bir Bernadotte'a teklif edince, Oskar II, ailesinin hiç bir üyesinin bunu kabul etmeyeceğini bildirdi. Diplomasi alanındaki ustalığı ve adalet anlayışı ile birçok anlaşmazlığı çözümleme için milletlerarası aracılığına başvuruldu: Büyük Britanya, Almanya ve A.B.D. arasındaki Samoa meselesi (1889 ve 1899); Venezuela meselesi (ingiliz-amerikan çatışması, 1897). [L]

OSKARSHAMN, İsveç'te (Kalmar) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 12 000 nüf. Tersaneler. Makine yapımı. Selüloz, kâğıt v.b. fabrikaları. (L)

OSKÇA sıf. ve i. (*Osk*'tan *Osk-ça*). Osklar tarafından konuşulan italik dili lehçesi. Bk. OSK-UMBRİA DİLLERİ. (L)

OSKHOPHOROS şenlikleri i. Girit'ten dönüşünde Theseus tarafından Atina'da başlatıldığı sanılan şenlikler. (Bunlar, bağ bozumu arefesinde, kabilelerce gönderilen ergenlerin Dionysos tapınağından Athena Skiras [zeytin ağaçları koruyucusu] tapınağına kadar alay halinde yürümesiyle başlardı. Bu ergenler, eskiden Minotauros'a haraç olarak yollanan gençleri temsil ederdi. Bazıları üzümlü asma dalları taşırdı. Bu şenliklerde güreşler yapılır, son olarak da ziyafet verilirdi.) [L]

OSKİ i. (ermenice *voski*'den). *Argo.* Lira. (M)

OSKİYAN Kuyumcu, türk bestecisi (XIX. yy.). Samatyalıdır (İstanbul). Mahmud II tarafından ney ve tambur hocası olarak saraya alındı. Çeşitli makamlarda peşrev ve semaileri vardır. (M)

OSK'LAR, lat. **Osci** veya **Opici.** Esk. coğ. Orta Apenninler'de yaşayan sabellus halk. Campania'ya inerek Capua ile Cumes'i aldılar, kısmen Latium'a doğru geri çekilerek Capua, Cumes ve Nocera çevresinde üç federasyon kurdular (M.Ö. V. yy. ortaları). Dağlılarla aralarında çıkar birliği kalmayınca Samnitler ile bozuştular, Latium Osk'ları ise yerli halkla karışarak benliklerini kaybettiler. Özellikle Campania'da, büyük ölçüde yunan etkisinde kaldılar, fakat Latinceye çok yakın olan dillerini (Oskça) korudular. (L)

OSKULUM i. (lat. *osculum*, delik). Zool. Süngerlerde suyun çıkış deliği.

— ANSİKL. Basit bir süngerde bir tek *oskulum* bulunur; gövdenin üzerindeki bir sürü delikten giren su bu delikten dışarı çıkarken, çıkartıları, yumurta ve spermatozoitleri de beraberinde götürür. Bileşik süngerde ise oskulum sayısı çoktur; bunların her biri bir basit süngere aittir. (L)

OSK-UMBRİA dilleri. Leng. İtalik lehçe öbeği.

— ANSİKL. Bu terim, Eskiçağ İtalya'sında konuşulan iki lehçeyi belirtir: Oskça ve umbria dili: Oskça, Osklar (lat. *Osci* veya *Opici*) tarafından konuşulurdu ve başlıca merkezi Campania ve Lucania idi; umbria diliyse Umbri'ler tarafından bugün Umbria denen bölgede konuşulurdu. Latince ile olan benzerlikleri, bu üç dilin aynı kökten geldiğini tanıtlayacak kadar çoktur; ama öte yandan, birçok göçlerin yerleşme bölgeleri ve tarihi bilinmesine rağmen, dillerin aynı göçmen grubu tarafından konuşulduğunu tanıtlar.

Latince ile osk-umbria dillerinin ortak özellikleri arasında, morfoloji alanında yardımcı *olmak* fiilinin iki ayrı gövde halinde (*es*-ve *fu-*) çekilmesi (osk dilinde *ist*, umbria dilinde *est*, lat. *est;* osk dilinde *fusid*, lat. *foret*), ortacın *-ndus* halinde yapılması (osk dilinde *upsannam*, lat. *operandam;* umbria dilinde *pikaner*, lat. *piandi*), kelime hazinesi alanında öneklerin ve bazı unsurların özdeşliği (osk dili *prai*, umbria dilinde *pre*, lat. *prae*, osk dili *pust*, umbria dilinde *post*, lat. *post*); bağlaçlar (oskça *aut*, umbria dilinde *ute, ote*, lat. *aut*), bazı teknik terimler (osk dili *aasas*, umbria dilinde *fesnaf-e*, lat. *fanum*) v.b. sayılabilir. Biçimlerin paralelliği o kadar dizenlidir ki, modern osk-umbria dili gramerlerinin planını olduğu gibi benimser. Bununla beraber, osk dili ve umbria dili, evrimleri boyunca çok özel görünümler kazandığı için, genellikle osk ve umbria dilindeki metinleri doğru olarak çözebilmek için karşılaştırmalı gramerin büyük ölçüde geliştiği XIX. yy.ı beklemek gerekti (gene de birçok çözülmemiş nokta kalmıştır).

Birkaç şerh dışında Osk-Umbria üstüne olan bilgiler, bazıları etrüsk alfabesinden gelen ve sağdan sola yazılan bir yerli alfabesiyle, öbürleri latin alfabesiyle yazılmış eski yazıt metinlerine dayanır; bazı osk dili yazıtları yunan harfleriyle yazılmıştır. Umbria lehçesi, «Eugubium» levhalarının muhafaza edildiği Gubbio'da 1444'te bulunan yedi bronz levha ile temsil edilir. M.Ö. II. veya I. yy.dan kalma bu metin, şehri tanrıların korumasını sağlamak için bir papaz okulu tarafından yapılan âyin alayının tutanağıdır. Dil tekdüzedir ve birbirine benzeyen biçimler tekrarlanır. Osk dilinden daha çok ve daha değişik yazıt kalmıştır. M.Ö. III. yy. ile M.S. I. yy. arasında yazılmış yüz kadar yazıt (en yenileri Pompeii'nin yıkılma döneminden kalmadır). Bu yazıtlar arasında, resmî, din dışı veya dinî (Bantia tableti, Abella sütunu, Agnone tableti), vakıf yazıtı, beddua biçimleri v.b. yazıtlar sayılabilir. Osk ve umbria dilinde birçok ortak kelime vardır; meselâ site isimleri: osk dilinde *touto*, umbria dilinde *tuta, tota;* hukuk alanında: *med-*, osk dilinde *meddiss* («jutex»), umbria dilinde *mersto* («justum»); *istemek* fiili: osk dilinde *herest*, umbria dilinde *heriest* («volet»); gramerde isim ve fiil biçimleri birbirine benzer: 1. ve 2. çekim dizisinin çoğul nominatifi *-as* ve *-os* ile yapılır: osk dilinde *aasas* («arae») umbria dilinde *urtos* («ortae»), osk dilinde *Nuvlanus* («Nolani»), umbria dilinde *ikuvinus* («Iguvini»); mastar *-um* ile biter: osk dilinde *ezum*, umbria dilinde *erom*, *eru* («esse»); gelecek zaman *-s-* ile yapılır: osk ve umbria dilinde («esse»); gelecek zaman *-s-* ile yapılır: osk *fust* («erit») v.b. Fonetik alanında osk dilinin görünüşü umbria diline göre çok daha eskidir: umbria dili hızlı bir bozulma halindedir ve Eugubines tabletlerinin, metni dinî özelliğinden dolayı umbria diliyle yazıldığı sanılır. Osk dili daha geniş bir alana yayılmıştır ve daha az bozulmuştur; bu durum, şüphesiz Büyük Yunanistan'a komşu olan Campania'nın ulaştığı yüksek medeniyet ile açıklanabilir. «Atellane» denen farsları Osklar başlatmışsa da gerek osk, gerek umbria dilinin yazılı edebiyatları yoktur. Latincenin hâkimiyetiyle ortadan kalkan bu lehçelerin modern italyan ağızlarında izleri kalmamıştır: Osk lehçesi Pompeii'de bile ancak Latince ve Yunanca ile birarada ve yer yer kullanılıyordu. (L)

OSKÜLASYON i. (fr. *osculation*). Mat. Oskülatör çizgilere ve yüzeylere has değme. (L)

OSKÜLATÖR sıf. (lat. *osculari*, öpmek'ten fr. *osculateur*). Mat. Verilen bir eğri ile mümkün olduğu kadar yüksek basamaktan bir değme noktası olacak şekilde seçilen bir eğri için kullanılır. || *Bir (C) eğrisine bir P noktasında oskülatör eğri, yüzey,* (C) eğrisine P noktasında en büyük basamaktan değen, belli bir aileden seçilmiş eğri, yüzey. (Oskülatör daire, eğrilik dairesi ile çakışır.) || *Bir uzay eğrisinin bir*

Krallık sarayı

OSLO

katedral

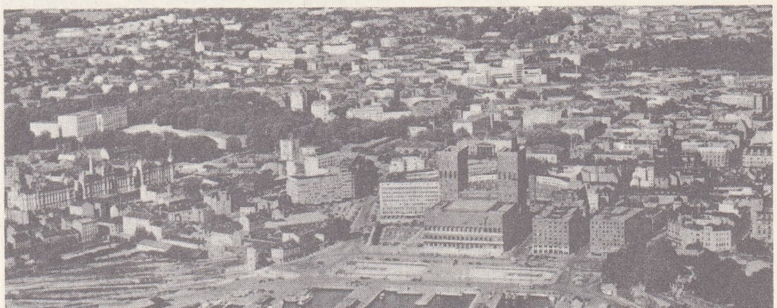

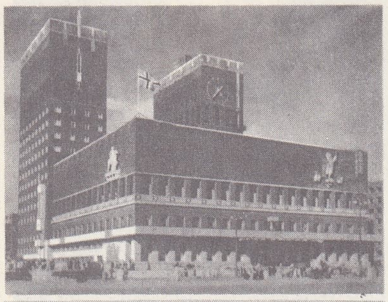

belediye binası

OSLO

genel görünüş (şehir ve liman)

Foto. LAROUSSE

OSLO'dan kısmî görünüş solda, ikinci planda Belediye sarayı

noktasındaki oskülatör düzlem, bu eğrinin bu noktasındaki teğetini ve asal normalini içinde bulunduran düzlem. || *Bir eğriye oskülatör teğet,* bu eğri ile birinci basamaktan daha yüksek basamakta bir değme noktası olan teğet.

— ANSİKL. Denklemi $y=f\ (x)$ olan bir (C) eğrisi ve $a_1, a_2, ..., a_n$ gibi n parametreye bağlı bir (C′) eğri ailesi göz önüne alınır.

$$\varphi\ (x, y, a_1\, a_2, ..., a_n) = 0. \quad (1)$$

(C) eğrisinin bir M noktası verildiğine göre, parametreler arasında, tekabül eden eğri M'den geçecek şekilde bir bağıntı kurulabilir; bu şart sağlandığından bu noktada (1) denklemini art arda türeterek çıkarılan $\frac{dy}{dx}, \frac{d^2y}{dx^2}, ..., \frac{d^{n-1}y}{dx^{n-1}}$ türevlerine karşılıklı olarak

$f'\ (x), f''\ (x), ..., f^{(n-4)}\ (x)$'e eşit olma şartı koşulabilir. Parametreleri, sonuç olarak da (C′) eğrisini belirten hepsi birden n şart elde edilir; (C′) eğrisi M'de (C) ile n-1'ci basamaktan bir değme sağlar; (C′), [C] ile en yüksek basamaktan değme gösteren eğridir ve (C)*'ye* M*'de oskülatördür* denir. Eğer daha sonraki türev sıfırsa, bazı noktalar için daha yüksek basamaktan değme elde edilir, bu durumda eğriye *aşırı oskülatör* denilir. Doğruların genel denkleminin iki parametresi vardır: oskülatör doğrunun birinci basamaktan bir değmesi vardır ve doğru teğeti ile özdeş olur. Bir dairenin genel denkleminin üç parametresi vardır: oskülatör dairenin ikinci basamaktan bir değmesi vardır ve daire eğrilik dairesi ile özdeş olur. Koniklerin genel denklemi beş parametreye bağlıdır: oskülatör koniklerin dördüncü basamaktan bir değmesi vardır. (L)

OSLER (sir William), ingiliz hekimi (Bond Head, Kanada 1849 - Oxford 1919). XIX. yy. sonu ingiliz hekimliğinde önemli bir yeri vardır. McGill (1874), Johns Hopkins (1889-1904) ve Oxford (1905) üniversitelerinde ders verdi. En önemli eseri: *The Principle and Practice of Medicine* (Hekimliğin İlkeleri ve Pratiği) [1892]. Kalp içzarı iltihapları poliglobüliler (alyuvar çokluğu), kore, kan plaketleri, göğüs anjini ve mide kanseri üstüne yaptığı çalışmalar titiz bir gözleme dayanır. (L)

Osler hastalığı, yavaş ilerleyen habis endokardit. Daha önce romatizmadan zarar görmüş bir kalbin içzarı üzerine kuvvetinden kaybetmiş bir streptokokun yerleşmesinden ileri gelir. (Mikrop organizmaya genellikle burun-yutak yolundan [diş, bademcik, sinüs ve kulak lezyonları] girer. Hastalık uzun süren, hafif bir ateş, döküntü, kan işeme, genel durumun gittikçe bozulması ve kansızlıkla belirir. Antibiyotik, özellikle penisilin tedavisi fayda sağlar. Hastalığın adı sir William *Osler*'dan gelir.) [L]

OSLO, Norveç'in başkenti, Skagerrak'ın kolu *Oslofjord*'un kıyısında (banliyöleriyle birlikte 515 000 nüf.). Üniversite. Şehir, kambriyen-silüryen kayalar üzerine yığılmış deniz birikintilerinden meydana gelen verimli bir tarım bölgesinde gelişti. Björvika ve Pipervika koyları arasında, Akershus yarımadasında kurulan Oslo, kuzeye, batıya ve doğuya doğru yayıldı. Şehrin faaliyeti, Karl Johansgate caddesinin çevresinde toplanmıştır. Modern bir yapı olan Belediye sarayında (1931-1950), sanat ve zanaatçılık alanında Norveç'in en ilgi çekici eserleri toplanmıştır. Belediye sarayının karşısında Akershus kalesi vardır (1300). Bernadotte'un inşa ettirmeğe karar verdiği krallık şatosu ancak 1848'de tamamlanabildi. Üniversite yakınındaki Millî Sanat müzesinde norveç ressamları ile heykeltıraşlarının eserlerini ve özellikle Munch, Cézanne, Van Gogh ve Matisse'in tabloları vardır. Halk sanatı müzesinde bir bölüme İbsen'in çalışma odası nakledilmiştir. Konut mahalleleri batıya doğru (Nesodden yarımadasında) ve kuzeybatıya doğru (Holmenkollen ve Baerum) uzanır. Sanayi bölgesi doğuda Akerselva vâdisinde gelişmiştir. Ülkenin kuzeyi, batısı ve güneydoğusu ile bağıntısı bulunan vâdilerin birleşme noktasında kurulan şehir, coğrafî durumunun bu özelliği sayesinde Norveç'in hem ticaret ve sanayi merkezi, hem de başlıca demir ve karayolu kavşağı haline gelmiştir. Krallığın temel siyasî kurumlarının merkezi, aynı zamanda da büyük bir sanayi şehridir (elektrometalürji, elektrokimya, makine yapımı, tersaneler, dokuma sanayii, besin, kâğıt, cam, seramik v.b. sanayii). İskandinavya yarımadasının başlıca limanı olan Oslo limanında Norveç trafiğinin yüzde 70'i (ithalâtın yarısı, ihracatın beşte biri) toplanır.

● *Tarih.* 1048'e doğru Harald III Hardrade tarafından kurulan şehir, daha batıda Akershus kalesini yaptıran Haakon V (1299-1319) zamanında başkent oldu. Oslo'nun siyasî önemi sonradan, iskandinav birliklerinin kurulmasıyle azaldı (1397). Liman trafiği sayesinde gelişen burjuvazi XIV. yy.da veba salgını ve Hansa'nın rekabeti yüzünden geriledi. Rostock'lu Hansa birliği tacirleri (norveç kerestesi ihracatı) XVI. yy.a kadar ticarete hâkim oldular; sonradan onların yerini Hollandalılar aldı.

1624'te yakıldıktan sonra şehir, genel valinin ikametgâhı olan Akershus kalesinin daha yakınında kuruldu. Danimarka kralı Christian IV tarafından *Christiania* adıyle yeniden inşa edildi. XVIII. yy.da İngilizler yavaş yavaş Hollandalıların yerini aldılar; işlenmiş kereste satın almayı tercih ettiklerinden, kereste sanayii gelişti. Oslo, üniversitenin kuruluşundan sonra (1813) Norveç'in kültür merkezi haline geldi; önce Danimarka'ya, sonra da İsveç'e karşı milliyetçilik hareketi başladı. Norveç İsveç ile birleşince (1814) şehir Norveç hükûmet ve parlamentosunun merkezi oldu.

XIX. yy.da Christiania sanayii sayesinde gelişti. 1815'te 10 000 kişi kadar olan nüfusu 1900'de 200 000'i buldu. Bağımsız Norveç'in merkeziyken, varoşlarından birinin adı kalmış olan Oslo adını yeniden aldı (1 ocak 1925). 1940-1945 Arasında şehir Almanlar tarafından işgal edildi. (L)

OSMA, bulgarca **Osım,** Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); 155 km. Osma, Balkan dağlarında Ribaritsa geçidinin eteğinden doğar ve Troyan ile Noveç'i suladıktan sonra Bulgar yaylasını enine doğru aşar. (L)

OSMAN I (OSMAN GAZİ veya OSMAN BEY de denir), Osmanlı imparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı (Söğüt 1258 - ?, 1326). Ertuğrul Beyin oğlu. Osman'ın asıl adı tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırıcılar, esas adının Eski Türklerde kullanılan *Ataman, Otman* veya *Tuman* olduğunu ileri sürdüler. Osman, Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyuna mensuptur. Moğol istilâsının batıya doğru kayması üzerine başlarında Ertuğrul Bey olduğu halde Kayılar, Horasan'dan kaçarak Doğu Anadolu'ya girdiler ve Artukoğulları devletinin kuruluşunda etkili oldular. Daha sonra Orta ve Kuzeybatı Anadolu'da bir süre dolaşan Kayılar, Anadolu Selçukluları tarafından bizans sınırında Söğüt yörelerinde, Domaniç bölgesinde yerleştirildiler. Ertuğrul Bey hayatının sonlarına doğru, kardeşleri arasında üstün nitelikleri olan Osman Beyi Kayı boyu reisliğine aday gösterdi. Babası öldükten sonra bazı boy mensupları Ertuğrul Beyin kardeşi Dündar Beyi reis yapmak

OSMAN I
Topkapı Sarayı müzesi, İst.

OSMAN I

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; N. Erkılıç (MEYDAN)

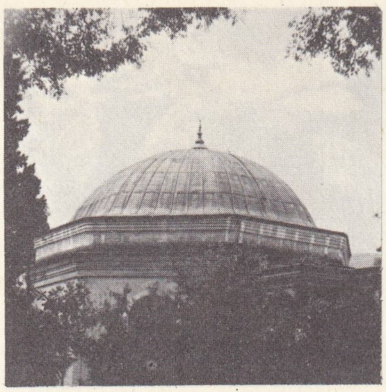

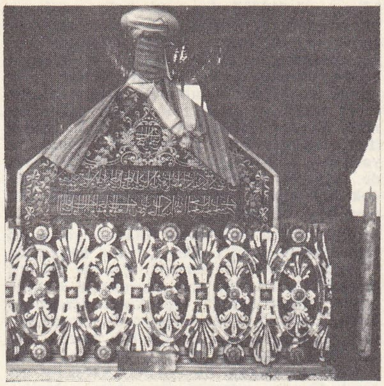

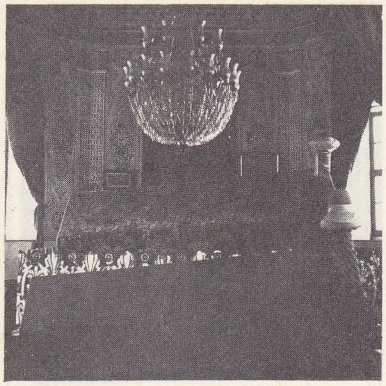

Osmangazi türbesinin kubbe (solda), sanduka (detay) [ortada] ve genel (sağda) görünüşü

istediler. Buna rağmen Osman boyun başına geçti. Gençlik yıllarında, Eskişehir'in bir köyünde oturan Şeyh Edebali ile dostluk kurdu; onun kızı Mal Hatun ile evlendi. Osman Bey komşu bizans tekfurlarıyle iyi geçinmeğe çalıştı. Bunlar arasında en çok Bilecik tekfuruyle anlaşıyordu. Boyda, eskiden beri, yaylaya çıkılırken ağır eşyaları Bilecik tekfuruna emanet etmek, buna karşılık tekfura bazı hediyeler sunmak geleneği vardı; bu işlem silâhsız kimseler ve kadınlar tarafından yapılırdı. Aşiretin yaylaya çıkış ve dönüşlerinde, İnegöl tekfuru yollarını keserek onlara zarar veriyor, bu yüzden sık sık çarpışmalar oluyordu. İnegöl tekfuru, Osman Beyin ileride kendileri için zararlı olacağını komşu tekfurlara bildirerek onları Osman'ın aleyhine kışkırtıyordu. Bilecik tekfuru, durumu Osman Beye bildirdi; Osman Bey, İnegöl tekfurunun bir baskın yapacağını ve Ermeni derbentinde pusu kurduğunu öğrendi. Burada meydana gelen kanlı savaşta Osman Beyin yeğeni Bay Koca şehit düştü. Savaştan birkaç gün sonra da Osmanlılar tarafından Kolaca (Kolça) kalesi basıldı ve ele geçirildi. Bu olay üzerine İnegöl tekfuruyle Karacahisar tekfuru birleşti; fakat Domaniç yakınında Erice'de (Ekizce) yapılan savaşta yine bozguna uğratıldılar. Bu savaşta da Osman Beyin kardeşi Saru Yatı (Saru Batı) şehit oldu. Bu başarılar üzerine Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyasüddin Mesud, Osman Beye bir ferman gönderdi ve Söğüt'ü yurt olarak ona verdi. Osman Bey yeni gazalarla sultana bağlılığını göstermek istiyordu. İnegöl'e yaptığı bir baskınla tekfuru ve birçok askerini öldürdü, pek çok

OSMAN BEY'in tahta çıkışı (Hünername'den)

Foto. Akın Kamacıoğlu, N. Erkılıç (MEYDAN)

ganimet aldı. İnegöl tekfurunun öldürülmesi ve Osman Beyin, topraklarını sürekli olarak genişletmesi, Bursa ve İznik tekfurlarını endişeye düşürdü. Bu sırada selçuklu sultanı, Osman Beye Kara Balaban Çavuş ile bir ferman, tuğ, alem, kılıç ile gümüş takımlı at gönderdi. Fermanda Söğüt ve Eskişehir bölgelerinden meydana gelen sancağın başına Osman Beyin geçirildiği bildiriliyordu. Osman Bey, kısa bir süre sonra İznik üstüne yürüdü; İznik kalesi ele geçirilemedi, fakat birçok ganimet alındı. Karacahisar ile Yarhisar tekfurları, Osman Bey aleyhine bir birlik meydana getirdiler. Bunun üzerine Osman Bey 1291'de Karacahisar'ı savaşla elde etti; aldığı ganimetlerden beşte birini Konya'ya gönderdi. Kalanları da gazilere dağıttı. Karacahisar'ın fethinden sonra Osman Bey Sakarya ırmağının kuzeyine akınlar yaptı. Bu akınlarla Sorgan köyü, Göynük, Taraklı Yenicesi ve Mudurnu tarafları yağma edildi, sayısız ganimet alındı. Osman Bey bundan sonra beş yıl akın yapmadı ve kuvvetlerini teşkilâtlandırmağa çalıştı. Rum tekfurlarının Osman Beye olan düşmanlıkları gittikçe arttı; eskiden beri Osman Beyin dostu olan Bilecik tekfuru bile onun aleyhine döndü. Rum tekfurları, Osman Beyi Yarhisar tekfurunun kızıyle evlenecek olan Bilecik tekfurunun düğününde öldürmeyi planladılar. Osman Bey, Köse Mihal vasıtasıyle durumu öğrendi. Rum tekfurlarıyle birlikte çağrıldığı düğüne hediye olarak bir kuzu sürüsü gönderdi; düğün sonunda yaylaya çıkacağını bildirerek, eskiden olduğu gibi değerli eşyalarının kadınlar vasıtasıyle kaleye alınmasını istedi. Bilecik tekfuru eline iyi bir fırsatın geçtiğini düşünerek bunu kabul etti ve düğün yeri olan Çakırpınarı'na gitti. Osman Bey aşiretin ağır eşyası yerine atlara silâh yükletti ve 40 kadar gaziyi kadın kılığına sokarak Bilecik'e gönderdi. Bunlar, Bilecik boş olduğundan şehri ele geçirdiler. Osman Bey de düğünden dönen Bilecik tekfurunu Kaldırık derbendi denilen yerde kurduğu pusuyle yenilgiye uğrattı; düğüne katılanların çoğu öldürüldü. Bu olaylar sırasında esir alınan gelin, Nilüfer adı verilerek Osman Beyin oğlu Orhan Bey ile evlendirildi. Bilecik alındıktan sonra, Osman Bey, ertesi gün sabaha karşı Yarhisar kalesini kuşatarak ele geçirdi. Turgut Alp ve arkadaşları da İnegöl'ü aldılar. Bu sırada ilhanlı hükümdarı Gazan Han Anadolu'yu istilâ etti ve Sultan Alâeddin Keykubad III'ü İran'a götürdü. Bütün Anadolu, İlhanlıların eline geçti. Bu olay üzerine birçok anadolu selçuklu emîri Bizans'a karşı savaşan Osman Beyin hizmetine girdi. Kuvvetlenen Osman Bey, aşiret ilerigelenlerinin isteğiyle, bağımsızlığını ilân etti (1296). Kendisine Oğuz Han töresine göre sadakat yemini edildi, fiilen ve hukuken bağımsız oldu. Osman Bey, bundan sonra devlet kurumlarını düzenlemeğe çalıştı; her kaleye subaşı, dizdar ve kadı tayin etti. Köyler tımar olarak sipahilere verildi. Yenişehir ve Yundhisar ele geçirildi (1301). Yenişehir yeni devletin merkezi oldu. Osman Bey, Bilecik kalesine, ailesini yerleştirdi ve kalenin yönetimini Şeyh Edebali'ye verdi. Beyliğini 5 idarî bölüme ayırdı. Bunların idaresini güvendiği kumandanlarına bıraktı. Sultanönü Orhan Beye, Eskişehir Gündüz Alp'e, İnönü Aykut Alp'e, Yarhisar Hasan Alp'e, İnegöl de Turgut Alp'e verildi. Yenişehir'de evler, dükkânlar, çarşı ve hamam yaptırıldı. Köprühisar'ı ele geçirmek için yapılan akınlarda bu çevre yağmalandı. Teslim olmayan kale, yapılan şiddetli bir saldırı sonunda ele geçirildi. Sefer sırasında Osman Beyin amcası Dündar Bey, rum tekfurlarının düşmanlığını artıracağını söyleyerek Köprühisar'ın alınmasına karşı çıktı. Osman Bey, bu davranışın ordu içinde ayrılık yaratacağını ve olaylar çıkacağını düşünerek Dündar Beyi okla öldürdü. Bu sırada, Çoban'ın kumandasındaki kuvvetlerle Memlûklulara karşı bir sefer düzenleyen ilhanlı hüküm-

OSMAN GAZİ'nin çizmesini yalayan aslan (Hünername'den)

darı Gazan Han, Anadolu'daki beyliklerin de bu sefere asker göndermesini istedi. Anadolu türk beyleri bu emre uydular. Osman Bey de oğlu Savcı Bey kumandasında bir kuvvet gönderdi; fakat şiddetli kış yüzünden Savcı Bey geri döndü. Osman Bey, bir yıl sonra İznik üstüne yürüdü; şehir çevresindeki Marmaracık köyü tekfuru itaat ettiğinden, yalnız İznik kuşatıldı. Kuşatma sırasında çevre köyler yağma edildi, İznik kalesi kuvvetli olduğu için bir hisar yapılarak çevresiyle ilgisi kesildi. Hisara 100 kadar asker ve Taz Ali adında bir kumandan bırakıldı. Bursa tekfuru, Orhaneli, Kete, Bednos ve Kestel tekfurla-

OSMAN GAZİ divanda

OSMAN II'nin portresi Topkapı Sarayı müzesi, İst.

rıyle Osman Beye karşı bir ittifak yaparak harekete geçti. İzmit yakınlarında Koyunhisarda yapılan savaşta iki taraf da ağır kayıplar verdiyse de, sonunda Osman Bey düşmanı çekilmek zorunda bıraktı. Kestel ve Bednos tekfurları öldürüldü. Kete tekfuru, Ulubat tekfuruna sığındı. Osman Bey Kete tekfurunun teslimini istedi; Ulubat tekfuru ile osmanlı kuvvetlerinin Ulubat ırmağını geçmemesi esasına dayanan bir antlaşma yapılarak Kete tekfuru teslim alındı. Anadolu'daki uçbeylerinin Bizans'a karşı kazandığı başarılar üzerine Bizanslılar, İlhanlılar ile akrabalık kurmak istediler ve Bizans imparatoru, kızı Maria'yı (Meryem) önce Gazan Hana, onun ölümünden sonra da Olcaytu'ya nişanladı. Olcaytu Anadolu'ya bir ordu göndermek istedi; bu ordu, Osmanlı beyliği sınırlarındaki bizans kalelerini türk baskısından kurtaracak ve osmanlı hâkimiyetindeki bizans kalelerini geri alacaktı. Osman Bey akınlarını sürdürdü: birçok bizans köy ve kasabası yağma edildi. İznik yakınlarında Koçhisar kalesi kuşatıldı ve alındı. Alınan kale onarıldı ve muhafızlar konularak takviye edildi. Koçhisar'ın alınmasından sonra Osman Bey iki yıl kadar savaş yapmadı. Bu hareketsizlik karşısında askerler ve kumandanlar Osman Beye baş vurarak onu savaşa teşvik ettiler. Osman Bey askerlerinin bu isteğini kabul etti. Önce Köse Mihal'i İslâmiyeti kabule davet etti. Köse Mihal yapılan daveti kabul etti; müslüman oldu ve Abdullah Mihal adını aldı. Bu olaydan sonra Lefke ve Mekece hisarları da Osmanlılara bağlandı. Geyve tarafına yapılan bir seferde, Geyve Akhisarı'nın tekfuru, karşı koymak istedi; fakat yenilgiye uğrayarak kaleye çekildi. Sonra Karçış (Kara Cebesi) kalesine kaçınca Akhisar, Osmanlıların eline geçti. Geyve'ye bağlı Tekirpınarı kuşatıldı; Osman Bey bu kuşatmayı Aykut Alp'ın oğlu Kara Ali'ye bıraktı. Kısa bir süre sonra bu kale de alındı. Geyve'ye bağlı öteki kaleler Osmanlıların eline geçti. Osman Bey 1314'te Bursa'yı da ele geçirmek için harekete geçti. Bursa tekfuru daha önce Osman Bey ile yaptığı savaşlarda yenildiği için, Osman Beye karşı çıkmadı; şehir halkını ve askerlerini kaleye alarak savunmaya çekildi. Osmanlı ordusunda kurulan savaş meclisinde, Bursa kalesinin bir saldırıyle ele geçmesi imkânsız görüldüğünden, iki kale yapılarak bunlar yoluyle Bursa kalesinin dışarıdan erzak ve yardımcı kuvvet almasına engel olunmasına karar verildi. Kalelerden birine Osman Beyin yeğeni Aktimur, ötekine de kölesi Balabancık dizdar olarak tayin edildi ve emirlerine ellişer asker verildi. Bunlar, 10 yıldan fazla süre içinde (fethe kadar) Bursa'ya dışarıdan erzak ve yardımcı kuvvet girmesine ve içeridekilerin de dışarıya çıkmasına engel oldular. Birçok köy yağma edildi. Köylülerin çoğu Osman Beye bağlandı.

OSMAN II (Türk Minyatürleri Albümü'nden)

Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gelen topluluklardan biri olan Çavdar aşireti de Germiyan iline yerleşmişti. Çavdar aşireti, reisleri Çavdaroğlu'nun idaresinde Osman Beyin hâkim olduğu topraklara sürekli akınlar yaparak köyleri basıyordu. Bursa kuşatması devam ederken Çavdar aşireti Karacahisar'ı basarak burada kurulan pazarı yağmaladı. Orhan Bey derhal harekete geçerek Çavdar aşiretini Oynaşhisarı denilen yerde yakaladı. Yapılan çarpışmada aşiretten birçok kimse öldürüldü ve Çavdaroğlu esir edildi. Orhan Beyin bu başarısı üzerine Osman Bey oğlunu 1317'de Bizanslılara karşı yürütülen seferin kumandanı yaptı. Bu seferde Sakarya ırmağıyle Karadeniz arasındaki bölgede ve Sapanca gölü çevresinde bulunan kaleler ele geçirildi. Oğluna güveni artan ve yaşlanmış olan Osman Bey, Orhan Beyi kendine vekil yaptı ve askerî harekâtın kumandasını ona bıraktı (1320); kendisi de teşkilât işleriyle uğraşmağa başladı. Bu konuda Selçukluları örnek aldı; bizans sınırında ayrıca üç uçbeyliği kurdu. Başına kumandanlarından Konur Alp, Hamza Çavuş ve Akça Koca tayin edildi. Bu uç beylikleri Bizans'tan toprak kazanmak için akınlara başladı. 1321'de Orhan Bey Mudanya'yı kuşatarak ele geçirdi. Bu fetihlerle Bursa'nın çevresi Osmanlıların eline geçti. Aktimur ve Balabancık 10 yıldır Bursa'yı baskı altında tutuyorlardı, Bursa'da kıtlık yüzünden ümitsiz duruma düşen halk, tekfura baskı yapmağa başladı ve bu durum Aktimur ile Balabancık tarafından Osman Beye bildirildi. Osman Bey hasta olduğu için Bursa'nın fethiyle Orhan Beyi görevlendirdi ve öteki kumandanları da oğlunun emrine verdi. 1325'te Yenişehir'den Bursa'ya gelen Orhan Bey önce Adranos'u, sonra da Bursa'yı ele geçirdi (1326). Osman Bey, oğlundan Bursa'nın fethi haberini aldıktan sonra öldü. Ölmeden önce Orhan Beye gaza ve cihada devam etmesini, İslâmiyetin kuvvetlenmesine çalışmasını, âdil ve merhametli olmasını, reayaya iyi davranmasını tavsiye etti. Osman Gazi'nin gömülmesi görevini Çandarlı Kara Halil ve imam Yahşi Fakih üstüne aldı. Osman Bey önce Söğüt'e, sonra da Bursa'da Gümüşlükümbet'teki türbesine gömüldü. (→ Bibliyo.) [M]

OSMAN II, Genç Osman denir, türk padişahı (İstanbul 1603-ay.y. 1622). Ahmed I'in Mahfiruz Sultandan doğan oğlu. Mustafa I'in yerine padişah oldu (1618). Tahta çıktığı zaman on beş yaşındaydı. Zamanında Doğu'da İran, Batı'da da Avusturya ve Lehistan ile savaşlar devam etti. Osmanlı ordusu Şah Abbas'a Seva sahrasında yenildi. Bu olay üzerine büyük bir orduyle hemen Erdebil üstüne hareket edildi; fakat, çarpışma olmadan anlaşmaya varıldı (26 eylül 1619). İran her yıl 200 yük ipek ve 100 yük başka kıymetli eşya gönderecekti. Bu, Nasuh* Paşa antlaşmasına uygun bir antlaşmaydı. Osman II, validesultan, kızlarağası Mustafa Ağa ve hocası Ömer Efendinin etkisi altındaydı. Bununla birlikte yaşından umulmayan bir gayret gösterdi. Amcası Mustafa I'in gereksiz yere tahta çıkarılmasını sağlayan, sadaret kaymakamı Sofî Mehmed Paşayı görevinden alarak yerine Öküz Mehmed Paşayı tayin etti. Şeyhülislâm Esad Efendinin elinden, fetva verme dışında bütün yetkilerini aldı. Bir süre sonra Halil Paşa da görevinden alındı; Öküz Mehmed Paşa sadrazam oldu. 10 Ay sonra da padişaha değerli hediyeler sunan Güzelce Ali Paşa sadrazamlığa getirildi (25 aralık 1619). Bu sırada Polonya sınırında, Kazakların osmanlı topraklarına, Kırım hanlarının da Lehistan'a akınları yüzünden ülkede huzursuzluk vardı. Boğdan voyvodalığını elde eden Gaspar Gratyani Osmanlılara karşı iki yüzlü bir siyaset güderek geçinemediği Erdel hâkimi Bethlen Gabor'un Babıâli'ye gönderdiği mektupları ele geçirdi ve Lehlilere bildirdi. Bu olay üzerine Osman II, Gaspar'ı görevinden aldı; Gaspar isyan ederek Lehistan'a sığındı (ağustos 1620). Osman II, Özi beylerbeyi İskender Paşayı kırım kuvvetleriyle birlikte âsi Gaspar'ın üstüne gönderdi. Gaspar ve ona yardım için gönderilen kuvvetler Yaş yakınında yenilgiye uğratıldı (20 eylül 1620): leh kumandanının barış isteğini İskender Paşa olumlu karşıladı; fakat, kırım kuvvetleri içinde yer alan Ulu Nogay oymağı reisi Mirza Kantemir bu isteği redderek savaşa devam etti. Kırımlıların saldırılarıyle zayıf düşen leh ordusu Turla ırmağını geçerken yenildi ve yok edildi. Osman II bu zaferin sonucunu almak istedi; Lehistan'a savaş açıldı. Osman II, sefere çıkmadan önce, kardeşlerinin en büyüğü olan şehzade Mehmed'i boğdurdu (12 ocak 1621); Pir Mehmed Paşayı İstanbul'un muhafazasıyle görevlendirerek sefere çıktı. Osmanlı ordusu Hotin'e geldi. Dniester ırmağı kıyısındaki Polonya ordusunun başında Lehistan kançıları vardı. Başka bir leh ordusu da Kamaniçe'de (Kamenets) veliahtın kumandası altındaydı. Kral, saray erkânıyle birlikte, Krakow'daydı. Hotin kalesine genel saldırı 21 ağustosta yapıldı. Savaş akşama kadar sürdü. Lehlilerin iki tabyası alındı; fakat asker yağma için dağıldığından, kesin başarı sağlanamadı. Bundan sonra girişilen hücumlar Lehlilerin şiddetli karşı koyması yüzünden başarılı olmadı; fakat Lehliler de, çok yıprandıkları için, barış konusunda Eflak voyvodasına başvurarak onun aracılığını sağlamak istediler. Leh elçileri Osman II'ye gelerek barış isteğinde bulundular. Savaşın başarısız geçmesi, kışın yaklaşmasıyle yiyecek sıkıntısının başlaması ve askerin hoşnutsuzluğu, Osman II'yi istemediği bir barışa zorladı. Yapılan antlaşmaya göre Hotin kalesi Osmanlı devletine bırakılacak, Lehliler eskiden olduğu gibi kırım hanlarına yılda 40 000 altın flori vereceklerdi. 8 Kasım 1621'de osmanlı ordusu Hotin'den hareket ederek, İstanbul'a büyük bir alay ile girdi (30 aralık 1621). Osman II şehirde üç gün süreyle şenlik yapılmasını emretti. Asker seferle ilgili olarak aldığı parayı az buluyordu. Osman II de başarısızlığının başlıca sebebini, ordunun bozulmasına bağlıyordu. Dilâver Paşanın hocası Ömer Efendinin ve kızlarağasının uyarmalarını göz önünde tutarak orduda bazı değişiklikler yapmağa çalıştı. Asker toplamak konusunda verilen gizli emirlerin uygulanmasına ve özellikle Suriye'de önemli bir kuvvet meydana getirilmesine başlandı. Osman II hacca gitmek bahanesiyle Suriye'ye gidecek, burada bir süre kaldıktan sonra güçlü bir ordunun başında geri dönecek ve Yeniçeri ocağını ortadan kaldıracaktı. Sipahileri savaş sırasında korkaklık göstermekle suçlayan padişah, bostancıbaşı Mehmed Ağa ile birlikte tebdil gezerek, meyhaneleri bastı ve yakaladığı yeniçerileri denize attırdı; bütün bunlar ordu-

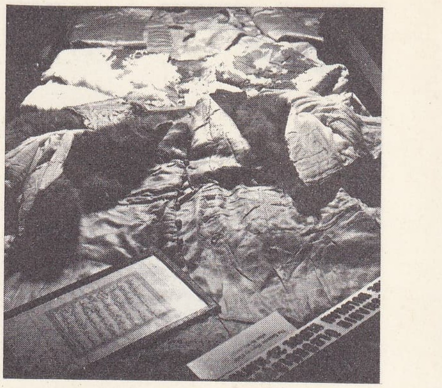

OSMAN II'nin öldürüldüğü gün üzerinde bulunan elbise ve Kur'an'ı, Topkapı Sarayı müzesi, İst.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

da hoşnutsuzluk uyandırıyordu. Üsküdar'a geçmek üzere yapılan hazırlıklar gerçekleşmişti; tam bu sırada şeyhülislâm Esad Efendi, «padişahlara hacdan ziyade, adl ile hükmetmek gerektir; kaldı ki, bir fitne zuhuru da büyük bir ihtimal dahilindedir» şeklinde tavsiyelerde bulundu. Aziz Mahmud Hüdayî* Efendi de padişaha bu konuda şeyhülislâmı destekleyen öğütler verdi. Bunlara rağmen Osman II kararından dönmedi. Bunun üzerine yeniçeriler ve sipahiler ayaklandılar (18 mayıs 1622). Sadrazam, isyan haberini alınca, çavuşbaşı Halıcızade'yi askeri yatıştırmakla görevlendirdi. Halk ve ulemanın da katılmasıyle büyük bir kuvvet haline gelen isyancılar, öğütle durdurulamadı. Bir süre sonra donanma da ayaklanmaya katıldı.

Osman II âsilere hacdan vaz geçtiğini bildirdi; fakat âsilerin saraydan uzaklaştırılmasını istedikleri hocasıyle kızlarağasını sürgüne göndermedi. Ertesi gün Atmeydanı'nda yeniden toplanan âsiler Ömer Efendinin idamını istediler; Osman II onların bu isteğini yerine getirmedi. Âsiler Ayasofya minaresinden sarayda gerekli savunma tedbirlerinin alınmadığını görünce sarayın kapısına saldırdılar. Mustafa I'in kapalı olduğu yeri öğrenerek onu dışarı çıkardılar. Osman II durumun tehlikeli olduğunu anladı. Dilâver Paşa ve Süleyman Ağayı âsilere teslim etti. Ancak âsiler Mustafa I'in tekrar tahta çıkmasını kararlaştırdıkları için onu önce Eski saraya, sonra da Ortaoami'ye getirdiler. Şehirde ve her tarafta yeni cülus haberi yayıldı. Bu arada Osman II Hüseyin Paşayı sadrazam, kapıcıbaşı Kara Ali'yi de Yeniçeri ocağına tayin ediyordu. Âsiler buna karşı çıkarak kapıcıbaşı Kara Ali'nin evini yağmaladılar. Osman II, âsilerin Mustafa I'i tahta çıkardıklarını duyunca sarayda bulunan vezirlerine izin verdi. Yanında Hüseyin Paşa ile bostancıbaşı Mehmed Ağa kaldı. Aynı gece yatsı namazından sonra Ağa kapısına sığındı. Bu arada Mustafa I, validesultanın uyarmasıyle Davud Paşayı sadrazamlığa, Silâhtar Derviş Ağayı da yeniçeri ağalığına getirdi. Âsiler Osman II'yi bulunduğu yerden alarak Ortacami'ye getirdiler ve 14. Ortadan haseki Mihalıçlı Sarı Mehmed Ağanın muhafazasına bıraktılar. Bu arada Hüseyin Paşa öldürülerek evi yağma edildi. Davud Paşa, cebecibaşıyle birlikte, Osman II'yi öldürmeğe geldi; fakat Mehmed Ağa ile yeniçeri kethüdası Ali Ağa ve başçavuş Ahmed Ağa yetişerek, buna engel oldular. Validesultan ve sadrazam Davud Paşa, Osman II'nin öldürülmesini istedi. Aynı gün ikindi namazından önce Mustafa I, iki cariyesiyle birlikte, saraya götürüldü; cülus merasimi yapıldı; hutbe Mustafa I adına okundu. Osman II bu arada haseki Mehmed'in açtığı pencereden askere hitap etti. Âsiler kendisini artık halife olarak istemediklerini ve fakat öldürülmesine de razı olmayacaklarını bildirdiler. Davud Paşa, yeniçeri ağası Derviş Ağa, sadrazam kethüdası Ömer Ağa, cebecibaşı ve subaşı kethüdası Kilindir Uğrusu büyük bir toplulukla Osman II'yi Ortacami'den alarak, bir pazar arabasıyle Yedikule'ye götürdüler. Yatsı namazı zamanı, asker dağıldıktan sonra, Davud Paşa ve yanındakiler Osman II'nin öldürülmesine karar verdiler. Cebecibaşı, Osman II'nin karşı koymasına rağmen, Kilindir Uğrusu ile birlikte onu öldürdü. Ölüsü Yeni saraya götürüldü ve ertesi gün babasının türbesine gömüldü. (→ Bibliyo.) [M]

OSMAN III, türk padişahı (İstanbul 1699 - ay.y. 1757). Mustafa II'nin Şehsüvar Sultandan doğan oğlu. Mahmud I'in ölümünden sonra tahta çıktı (14 aralık 1754). Saltanatı sırasında içte ve dışta önemli bir hadise olmadı. Belgrad antlaşmasıyle (1739) başlayan barış devresi devam etti. İmparatorluğun zayıflaması yüzünden Mısır'da Kölemenler, Hekimoğlu Ali Paşayı kovdular. Cezayir'de de, hükûmetin durumu zayıfladı. Erzurum ve çevresinde eşkıyanın faaliyeti arttı. Osman III, cüluslarda öteden beri askere dağıtılan cülus resmini kaldırdı. Askere büyük bir cülus bahşişi dağıttı. Tahta çıktığı zaman sadrazam olan Bahir Mustafa Paşayı değiştirdi. Yerine Hekimoğlu Ali Paşayı sadrazam yaptı. Şehzade Mehmed'in öldürülmesini kabul etmeyen Hekimoğlu da bu görevde fazla kalamadı (1755). Osman III, Hekimoğlu'nun yerine Nâilî Abdullah Paşayı, sonra da gözdesi Silâhtar Ali Paşayı sadrazam yaptı; onu da 63 gün sonra öldürttü. Osman III, saraydan devlet işlerine karışarak sadrazamların nüfuzunu kırmağa çalıştı. Sık sık sadrazam değiştirdi. 1755'te meydana gelen yangın Hocapaşa semtini tamamen yaktı. Silâhtar Ali Paşanın yerine, sadaret kethüdası Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmed Efendi getirildi. Bu sırada, Mahmud I zamanında başlanan caminin inşa işi sona erdirildi ve camiye Nuruosmaniye adı verildi (5 aralık 1755). Aynı yıl, çarşı halkıyle zanaatçıların kıyafetleri devlet ilerigelenlerine benzediğinden, samur ve kakımdan yapılan elbiselerin yalnız devlet ilerigelenleri tarafından giyileceği bir fermanla bildirildi. Yeni sadrazam Said Mehmed Paşa da yerinde uzun süre kalamadı; Osman III, birkaç ay sonra onu görevden alarak İstanköy'e sürdürdü. Yerine ikinci defa Bahir Mustafa Paşayı getirdi (1756). Bahir Paşanın bu ikinci sadrazamlığı zamanında Cibali'de bir yangın çıktı ve bütün semtin yanmasına sebep oldu. Kırk sekiz saat süren bu yangında İstanbul'un dörtte üçü yandı.

Osman III devrinde, Midilli adasında bulunan Sığrı limanında bir kale yapıldı (6 mayıs 1756). İstanbul'da Ahırkapı feneri de bu dönemin eserlerindendir. Padişah uzun süreden beri, şehzade Mehmed'i öldürtme isteğini gerçekleştiremiyordu; sonunda bunu Bahir Mustafa Paşaya kabul ettirdi. Halk arasında çok sevilen şehzade Mehmed'i zehirleterek öldürttü. Bahir Mustafa Paşanın yerine sadrazamlığa Halep valisi Ragıb Paşayı getirdi. Bir süre sonra dârüssaade ağası Ebukûf Ahmed Ağanın etkisiyle onun da görevden alınması kararlaştırıldı; bu sırada Osman III birden rahatsızlandı. Vücudu şişmeğe başladı. Kayserili İbrahim Ağanın tavsiyesine uyan Ragıb Paşa saklandı, Osman III'ün rahatsızlığı arttı. Sonunda bu hastalıktan kurtulamayarak öldü.

Hayatının elli yıldan fazla bir süresini rutubetli bir odada geçiren Osman III, padişah olduğu sırada beden ve akıl yönünden canlılığını kaybetmişti. Ağabeyi Mahmud I zamanında yapılan ıslahatı benimsemediği gibi, şiddetle tenkit ettiği bu teşebbüslerin tam tersini yapmağa başladı. Devlet işlerine bilgisizce karışması birçok aksaklık doğmasına sebep oldu. Kadınların süslü olarak sokağa çıkmalarını yasak etti.

Kıyafet değiştirerek, sık sık halk arasında gezerek, memurlar hakkında yapılan dedikoduları dinlerdi. Yenicami'de Mahmud I türbesinde gömülüdür. (M)

Osman III çeşmesi, Nuruosmaniye camiinin Kapalıçarşı'ya bakan avlu kapısına bitişik sebilin yanında çeşme. Osman III tarafından yaptırıldı (1756). Barok üslûbun mimarî ve süsleyici özelliklerini taşır. Çeşmenin sağ ve solunda aralıklı ikişer sütun vardır. Çeşmenin üstü, uçları ilk sütunlara dayanan kabartma yarım yuvarlak kemerle süslüdür. Bugün, yıkılmış durumdadır. (M)

OSMAN (Melikülmansur Ebussaade), memlûklu sultanı (XV. yy.). 1453'te babası Çakmak'ın yerine tahta geçti. İki ay sonra Aynâl tarafından tahttan indirildi. (M)

OSMAN ABDÜLMENNAN EFENDİ, nakşıbendî şeyhi (öl. Sandıklı 1883). İlköğrenimini babasından gördü. İstanbul'a geldi, Sivrihisarî Osman Efendiden icazet aldı. Sonra Denizli'ye gitti, Denizli tekkesi şeyhi oldu. Eserleri: *Şeyh Alâ Kasideti'l Muaşerat-lil Şeyhülekber* (Şeyhülekber'in Kasideti'l Muaşerat Adlı Eserine Açıklamalar); *Terceme-i Miftahü'l Maiyet fî Tarikatü'l Nakşıbendiyye* (Nakşıbendî Tarikatı Hakkında Birlikte Olma Anahtarı Tercümesi); *Hülasatül Mantık fî Şerhi Tehzibi'l Mantık* (Tehzibül Mantık Şerhi Hakkında Mantık Özeti); *Meclis-i İdin* (Bayramlar Meclisi); *Risale-i Nutkiyye* (Nutuk Risalesi). [M]

OSMAN AĞA Balyemez, türk kumandanı (öl. İstanbul 1515). Sekbanbaşı oldu. Selim I'in İran seferine katıldı; yeniçerileri isyan için kışkırttı; ordu Amasya'ya dönünce yeni ayaklanmalara karıştı. Selim I'in İstanbul'da Eyüp'te kurdurduğu bir askerî mahkemede suç ortakları olan vezir

İskender Paşa ve Kazasker Tacizade Cafer Çelebi ile birlikte asıldı. (M)

Osmanağa camii. Bk. KADIKÖY CAMİİ.

OSMAN BEY. Bk. OSMAN I.

OSMAN BEY, hamidoğulları beyi (öl. 1433). Babası Mehmed Beyin ölümünden sonra yerine geçti. Topraklarından Antalya ve Teke'yi Osmanlılar aldı. Ankara savaşından (1402) sonra Timur'un hâkimiyetini kabul etti. Antalya dışında, kaybettiği toprakları geri aldı. İstanos'u (Korkuteli) kendine merkez yaptı. Çelebi Mehmed'in ölümüyle meydana gelen karışık dönemde Karamanoğlu Mehmet Bey ile birleşerek Antalya'yı almak için harekete geçti. Antalya sancakbeyi Hamza Bey tarafından bir baskın sonucu yakalanarak öldürüldü. (M)

OSMAN BEY, Bayezid II'nin torunu, Şehzade Ahmed'in oğlu (öl. Bursa 1513). Babasıyle birlikte Yenişehir'de Yavuz Sultan Selim'e yenilerek öldürüldü. (M)

OSMAN BEY, Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu ve Şehzade Bayezid'in oğlu (öl. Bursa 1560). Babasıyle birlikte İran'a gitti. Sonra Bursa'ya getirildi ve öldürüldü. (M)

OSMAN BEY, Murad III'ün oğlu (öl. İstanbul 1595). Mehmed III tahta geçince, on sekiz kardeşiyle birlikte idam edildi. (M)

OSMAN BEY (Nuri), türk yazarı (İstanbul 1875-ay. y. 1909). Harbiyeyi bitirdikten sonra almanca öğretmeni oldu. *Tercümanı Hakikat, Sabah ve Servetifünun* gazetelerinde yazılar yazdı. Eserleri: *Abdülhamid-i Sanî ve Devri Saltanatı; Karadeniz ve Boğazlar Meselesi; Piyade Talimatnamesinin İzahı.* (M)

OSMAN BEY Hakkâkzade, türk matbaacısı (öl. İstanbul 1890). Hattat ve hakkâk Mustafa Efendinin oğlu. Enderundan yetişti. Saray hizmetinde bulundu. İkinci kurena*, sonra başkurena oldu. Çemberlitaş'ta bir matbaa açarak çeşitli eserler bastırdı. (M)

OSMAN BEY Hamamizade, türk bestecisi (?-1890). Dinî musiki alanında bestelediği ilâhileriyle tanınır. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bazı ilâhileri bugüne kalmıştır. (M)

OSMAN BEY Tamburî, Büyük, türk bestecisi (İstanbul, 1810-ay.y. 1870). Tamburî Zeki Mehmed Ağanın oğlu. Enderunda yetişti. Sesinin güzelliğiyle ilgi çekti. Sarayda, *Faslı atîk*'te hanende olarak çalıştı. Sonra başsazende oldu. Mevlevî tarikatına girdi. Kulekapısı mevlevîhanesinde görev aldı. 16 Peşrev, 6 saz semaisi ve 15 şarkısı vardır. (M)

OSMAN BEY Tamburî, Küçük, türk bestecisi (1830 ?- 1900?). Büyük Osman Beyden ayırmak için «Tamburî Küçük» lakabıyle anılır. Peşrevleriyle nişaburek ve segâh makamında saz semaileri vardır. (M)

OSMANBEYZADE (Mehmed Ali Fethi), türk yazarı (Rusçuk 1804-İstanbul 1857). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Rusçuk'ta müderrislik yaptı (1832), İstanbul'a dönüşünde Mektebi Maarifi Adliyede müderris, sonra Halep mollası oldu. Sadrazam Mustafa Reşit Paşanın kurduğu Encümeni Daniş'e üye seçildi. Eserleri: *Elhayr ül Hasen fî Şerh-i Müsteşar-ı Mütemen* (Müsteşarı Mütemen Şerhi Hakkında Güzelin en

OSMAN III
Topkapı Sarayı müzesi, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Hayırlısı); *Terceme-i Kelâm-ı Erbain-i Hazreti Ali* (Hazreti Ali'nin Kırk Kelâmının Tercümesi); *Hilye-i Sultanî* (Sultanların Dış Görünüşleri); *İlm-i Tabakat-ı Arz* (Mineraloji İlmi). [M]

OSMAN bin AFFAN Zinnureyn, dört halifenin (hülefayı raşidin) üçüncüsü (Mekke 574-Medine 656). Mekke'nin soylu ailelerinden Ümmeyye (Emevîler) kolundandır. Soyu, beşinci atası olan Abdi Menaf'ta Hz. Muhammed ile birleşir. Müslümanlıktan önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.. Yalnız ticaretle uğraştığı ve bu yoldan büyük bir kazanç sağladığı bilinir. Müslümanlığı ilk kabul edenlerden biri oldu. Hz. Muhammed'in kızı Rukiye ile evlendi. Mekke'de müslümanlara yapılan baskı artınca karısıyle Habeşistan'a göç etti. Bir süre sonra bütün Mekkelilerin Müslümanlığı kabul etmiş oldukları Habeşistan'da duyulunca Mekke'ye döndü. Haberin asılsız olduğunu anladı; fakat Hicrete kadar Mekke'den ayrılmadı. Medine'de ticaretle uğraştı. Müslümanları, malî yönden, Mekke devrinde olduğu gibi destekledi. Bedir savaşına (624), karısı Rukiye hasta olduğu için katılamadı. Kısa bir süre sonra Rukiye ölünce, Hz. Muhammed'in öteki kızı Ümmü Gülsüm ile evlendi. Uhud savaşına (625) katıldı, Hudeybiye* antlaşmasında (628) Mekke'ye elçi olarak gönderildi. Hendek (627), Hayber (628) savaşlarında ve Mekke'nin fethinde (630) bulundu. Tebük seferi için hazırlanan ordunun masraflarının üçte birini karşıladı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifelik için çıkan tartışmalarda Ebubekir'i tuttu ve ona biat etti. Ebubekir ve Ömer'in halifelikleri zamanında, onların danışma meclislerinde bulundu. 644'te Ömer'in ölürken tayin ettiği bir seçim kurulu tarafından halifeliğe getirildi. Halifeliğinin ilk yılları daha çok Ömer devrinde başlanan fetihleri sürdürmekle geçti. İran ve Ermeniye'nin fethi tamamlandı. Trablus, Kıbrıs, Rodos, Malta ve Girit alındı. İslâm orduları Anadolu'da Ankara'ya kadar ilerlediler. Bir donanma da İstanbul önlerine geldi. Halifeliğinin beşinci yılından sonra ülkede huzursuzluklar başladı. Osman'ın, özellikle emevî ailesinden olan kimseleri bazı büyük memurluklara getirmesi hoşnutsuzluklara yol açtı. Kûfe ve Mısır'daki müslümanlara karşı girişilen hareketler devletin otoritesini sarsacak bir biçimde gelişti. Müslüman olan her kavim *Kur'an'*ı kendi lehçesine göre okumağa başlayınca bazı anlam değişmeleri oldu. Bunun üzerine halife Osman gittikçe genişleyen islâm ülkelerinde *Kur'an'ı Kerim'*in belli bir kurala göre okunmasını sağlamak için Zeyd bin Sabit başkanlığında bir komisyon kurdurdu. Bu komisyon, Halife Ebubekir zamanında toplanan *Kur'an'*ı esas alarak yedi nüsha hazırlandı. Osman bu nüshaları devletin büyük şehirlerine gönderdi, bunların dışında kalan nüshaların yakılmasını emretti (653). Halifeliğinin son yıllarında Osman'ın aleyhinde yapılan propaganda oldukça yaygınlaştı.

OSMAN bin AFFAN ve halife Ali, İstanbul Belediye kütüphanesi

Halifeden memnun olmayanlar, onun, *Kur'an'*ları yaktığını, önemli mevkilere emevî ailesinden olan kimseleri getirdiğini, ganimetlerin dağıtımında âdil olmadığını ileri sürüyorlardı. Bu arada Yahudilikten Müslümanlığa dönen Abdullah bin Sebe adlı biri Hicaz, Suriye, Irak ve Mısır bölgelerinde dolaşıyor ve Ali'nin halife adayı olduğu zamanki anlaşmazlığı ele alarak halkı Osman aleyhine kışkırtıyordu. Sonraları, Şiîliğin aşırı kollarının doğmasına yol açan bu konuda Abdullah bin Sebe daha çok halifelik meselesinde Ali'nin hakkının yendiğini ve Ali'nin halife olması gerektiğini yayıyordu (bk. ŞİA.). Halife aleyhine yapılan kışkırtmalar sonucu 600 kişilik bir topluluk umre* yapmak bahanesiyle Mısır'dan Medine'ye doğru yola çıktı (656). Osman bir karışıklık çıkmaması için gelenleri Medine dışında karşılamasını ve geri dönmelerini sağlamasını Ali'den istedi. Ali'nin etkili konuşması sonunda gelenler geri döndüler. Kısa bir süre sonra, bu defa Mısır, Basra ve Kûfe'den hac bahanesiyle yeni topluluklar yola çıktı. Bunlar Medine yakınına geldiler; Talha, Zübeyr ve Ali'ye heyetler göndererek, onlara halife olmalarını teklif ettiler. İstekleri kabul edilmeyince Medine'ye girerek halife Osman'ın evini kuşattılar. Hac dolayısıyle boşalan Medine'de kendilerini durduracak bir kuvvetin bulunmaması işlerini kolaylaştırdı. Medine'nin ileri gelenleri (Ali, Talha, Zübeyr v.d.), oğullarını halifeyi korumak için yardıma gönderdiler. Kan dökülmesini istemeyen Osman, Mugire*nin aracılığıyle silâhlandırdığı adamlarını dağıttı ve evlerine gönderdi. Ebu* Hureyre'nin «sana itaat edenlerin yardımıyle âsileri dağıt, bunları uzaklaştır» şeklindeki uyarmalarını dinlemedi. Evini kuşatanlarla konuşmak istedi. Yüksek bir yere çıkarak onlara, mushafları niçin yaktırdığını, Bedir savaşında niçin bulunmadığını, emevî ailesinden gelen kimselere neden görev verdiğini anlattı; ganimetlerin paylaştırılmasında bir yanlışlık yaptıysa düzeltmeğe hazır olduğunu bildirdi. Fakat halifenin sözleri âsileri yatıştırmadı. Evinin kapısı Ali, Talha ve Zübeyr'in oğulları tarafından tutulduğu bir sırada komşu damlardan geçen Ebubekir'in oğlu Muhammed, pencereden atlayarak halifenin bulunduğu odaya girdi; sakalından yakalayarak ona hakaret etti; fakat Osman'ın «Baban bu durumunu görseydi üzülürdü» sözü üzerine durakladı. Onun arkasından içeriye giren iki kişi halifeyi öldürdüler ve kaçtılar. Osman, gece eşi ve birkaç yakın dostu tarafından gizlice gömüldü. Muaviye'nin Osman'ı kurtarmak için Şam'dan gönderdiği ordu, Osman'ın ölüm haberini alınca geri döndü. (→ Bibliyo.) [M]

OSMAN bin MAZUN, ilk sahabeden (öl. 625). Kureyş'in Cumah kabilesine mensuptu. İslâmiyeti kabul edenlerden on üçüncüsüydü. İlk müslümanların Habeşistan ve Medine'ye hicretine katıldı. Aşırı dindar tutumundan dolayı dünya işlerinden el etek çekti. Bu yüzden yakınları kendisini Hz. Muhammed'e şikâyet ettiler. (M)

OSMANCALI, Ege bölgesinde (Manisa ili, Merkez ilçesi) bucak; 8 468 nüf. (1965); 30 köy. — *Bucak merkezi,* 676 nüf. (1965). Manisa'nın 27 km kuzeybatısında; yüksl. 295 m. (M)

OSMANCIK, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Çorum ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 137 nüf. (1970). Şehrin büyük kısmı Kızılırmak'ın sağ kıyısında, bir mahallesi de (Gemici) sol kıyıdadır. Çorum'u Kastamonu'ya ve Sinop'a bağlayan yolun 60. km'si üzerinde; yüksl. 410 m. Tarihî eserler bakımından zengin olan Osmancık'ta, Kızılırmak üzerinde Bayezid II tarafından yaptırılan Koyunbaba köprüsü vardır. — *Osmancık ilçesi,* 1 403 km²; 53 837 nüf. (1970); Merkez ve Kâmil bucaklar; 61 köy. Pirinç, meyve ve tiftik. (M)

OSMAN DAAR (Aden Abdullah), somalili siyaset adamı (Beledwin 1908). Yasama meclisi başkanı (1956-1960) ve 1 temmuz 1960'tan itibaren de Demokratik Somali cumhuriyeti cumhurbaşkanı oldu. Haziran 1967 seçimlerinde Abdürreşid Ali Şermarke'ye yenildi. (L)

OSMAN DEDE, türk bilim adamı (XII. yy.) Erzurumludur. Mehmed IV devrinde Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile ilgili eserinde paşanın, 1658-1669 yılları arasındaki hayatını ve başarılarını belirtti; ikinci eserinde de onun 1677'ye kadar devam eden fetihlerini, özellikle Girit adasındaki Kandiye kalesinin alınışını konu olarak aldı. Eserleri *Cevâhirüt Tevarih der Beyân-ı Menâkıb-ı Köprülü Fazıl Ahmed Paşa* (Köprülü Fazıl Ahmed Paşanın Hayatının Beyanı Hakkında Tarih Cevherleri); *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa* (Fazıl Ahmed Paşanın Tarihi). [M]

OSMAN DEDE Kutbı, Nâyî, Şeyh, türk bestecisi (İstanbul 1652'ye doğr.-ay.y. 1730). Medrese öğrenimi gördü, sülüs ve nesih yazı üslûplarını öğrendi. Galata mevlevîhanesi şeyhi Gavsi Dedeye kapılandı (1672). Önce neyzenbaşı, sonra ölen Gavsî Dedenin yerine Galata mevlevîhanesi şeyhi oldu. Nâyî mahlası ile şiirler yazdı. Bir ebced notası yaptı, fakat bu notayı kullanarak yazdığı eserler bugüne kalmadı. Eserleri: *Rabt-ı Ta'birat-ı Musiki* (Musiki Deyimleri Derlemesi); *Revzat-ül-İ'caz* (İcaz Bahçesi). Sözlerini de kendi yazdığı *Miraciye* notaya alındı. *Küllî Külliyat Fâhte Hüseynî Peşrevî* ve çoğu dinî 9 peşrev, 3 saz semaisi, 4 mevlevî âyini vardır. (M)

OSMAN EBUBEKİR DİKNA, Doğu Sudan'da Mehdîler*in genel valisi ve ordu kumandanı (Sevakin 1840-Mekke 1926). Sevakin'e yerleşen Hadendovalar ile karışan diyarbakırlı bir ailedendir. Esir ticareti yaptığı için bir süre Cidde'de hapsedildi. Sonra Muhammed* Mehdî Ahmed'e bağlandı. Onun tarafından Becca kabilelerine vali tayin edildi (1883). İngiliz himayesindeki Mısır hükûmetine karşı savaştı. Mısırlıları 1883 ve 1884 yıllarında birkaç kere yendi. İngiliz generali Graham tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (1884). Muhammed Mehdî'nin beyannameleriyle kessale halkını isyana teşvik etti. Şehrin, İngilizlerin eline geçmesinden ve Mehdî'nin ölümünden sonra halife Abdullahi'nin hizmetine girdi. Kitchener kumandasındaki İngilizlerle yaptığı savaşlarda bozguna uğratıldı. Devamlı savaş taraftarı olması ve ölçüsüz sertliği yü-

OSMANCIK minyatür (1811)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

zünden halkın gözünden düştü. Ülkeye gelen ticaret yollarının İngilizlerin eline geçmesi ülkede açlık yarattı. Abdullahî'nin emriyle Atbara'ya sürüldü. Burada yeni bir ordu kurdu. Berber'in elden çıkması üzerine yeniden İngilizlerle savaşa başladı; yenilince (1898), Camilâblara sığındı. Fakat bunların şeyhi tarafından yakalanarak Sevakin'e gönderildi. Burada hapsedildi (1900); sonra vadi Haifa'ya sürüldü. (M)

OSMAN Ebu ÖMER, Tunus'ta kurulan Hafsîler devleti hükümdarı (hük. 1434 - 1488). Aydın bir hükümdardı. Devlet işlerinden çok bilim ve edebiyatla uğraştı. (M)

OSMAN EFENDİ Ebubekirzade, türk kazaskeri (öl. İstanbul 1769). Anadolu kazaskeri Tireli Kara Ebubekir Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü, müderris oldu (1714). Bursa mevleviyetini ve Mekke payesini aldı. 1749 ve 1757 yıllarında iki defa İstanbul kadılığına tayin edildi. 1758'de Anadolu, 1761'de Rumeli kazaskeri oldu. İkinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi (1764); 1766'da azledildi. (M)

OSMAN EFENDİ Hafız, Hattat. Bk. HAFIZ OSMAN EFENDİ.

OSMAN EFENDİ Hatibzade, türk bestecisi (öl. 1680). Bugüne kalan 4 eseri değerli bir besteci olduğunu gösterir: *Rast Kâr-ı Nâtık, Beste Isfahan* (hafif beste), *Eviç* (aksak semai), *Nevâ* (nakış yürük semai). [M]

OSMAN EFENDİ Kayışzade, türk hattatı (Burdur, ?-İstanbul 1894). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile Muhsinzade Abdullah Efendilerden sülüs ve nesih yazı üslûplarını öğrendi. Birçok levha, yüzden fazla Kur'an yazdı (M)

OSMAN EFENDİ Moralı, türk defterdarı (Mora, ?-İstanbul 1818). Maliye kaleminden yetişti. Başhalife, mektubîi defterî, rikâb defterdarı, başdefterdar ve tersane emini oldu; azledildi. Aynı yıl nişancı, iki defa çavuşbaşı, sadaret kethüdası tayin edildi. Bu görevdeyken hastalandı. Sonra tekrar sadaret kethüdalığı, çavuşbaşılık, defter eminliği, başdefterdarlık, nişancılık görevlerine getirildi. Rikâbı hümayun kethüdasıyken Rusçuk'ta oturmağa memur edildi (1808). İstanbul'a döndü. Yine rikâb kethüdası, defter emini, 1811'de kereste gümrüğü nazırı ve 1816'da Saruhan nazırı oldu. (M)

OSMAN EFENDİ Üryanî, türk bilgini (öl. Kilis 1754). Medrese öğrenimi gördü. Din konuları üstünde çalıştı. Eserleri: *Şerh-i Avamil* (Avamil [İlkeler] Açıklaması); *Kaside-i Nuriye* (Nur Kasidesi). [M]

OSMANELİ, esk. **Lefke,** Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bilecik ili) ilçe merkezi kasaba; 3 934 nüf. (1970). Sakarya'nın sol kıyısı üzerinde; yüksl. 100 m. Eskişehir-İstanbul karayolu buradan geçer. Ayrıca Haydarpaşa-Ankara demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. Bilecik ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfusu olanıdır. —*İlçe merkezi*, 526 km²; 12 129 nüf. (1970); tek bucak; 26 köy. Tahıl tarımı, bağcılık, şeker pancarı, pamuk ve tütün. İpekböcekçiliği gelişmiştir. (M)

OSMAN ENVERÎ EFENDİ, türk hattatı (Tokat, ?-İstanbul 1926). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Hattat Muhsinzade Abdullah Efendiden sülüs ve nesih yazı üslûplarını öğrendi, icazetname aldı. Şehzadelere hocalık etti. Halife Abdülmecid'e, gençliğinde, hat dersi verdi. (M)

OSMAN FAİK EFENDİ Gürcüzade, türk şairi (öl. Amasya 1738). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Edebiyat ve din konuları üstünde çalıştığı eserlerinden anlaşılır. Şiirlerinin toplandığı *Divan*'ı ve Molla Aliülkari'nin *Ehadis-i Erbain* (Kırk Hadis) adlı eseri üstüne yorumlaması vardır. (M)

OSMAN FUAD EFENDİ, Murad V'in torunu (1895-?). Şehzade Selâhaddin Efendi ile Jalefer Hanımın oğlu. Askerlik mesleğine girdi. Paşalık rütbesiyle Libya'da İtalyanlara karşı savaştı. Abbas Halim Paşanın kızı Nebile Kerime Hanım ile evlendi. (M)

OSMAN GAZİ. Bk. OSMAN I.

OSMAN HÂLİSA EFENDİ, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1737). Babıâli'den yetişti. Sadaret mektupçusu (1730), maliye tezkirecisi (1733) ve sadaret kethüdası oldu (1734), Bu sırada Rusya ve Avusturya, Osmanlı devletini paylaşmak için anlaştılar. Rusya, Azak'a saldırarak Osmanlı devletine savaş açtı. Avusturya, savaş hazırlıklarını bitiremediği için, zaman kazanmak amacıyle arabulucu olarak görüşmeler düzenledi. Hükûmet üzerinde büyük nüfuzu olan Osman Hâlisa Efendi, bu görüşmelere aldanarak, Avusturya'nın savaş hazırlıkları yaptığı hakkında, sınır kumandanlarının haberlerine ilgi göstermedi ve gereken tedbirleri almadı. Rusya'dan sonra Avusturya da Osmanlı devletine savaş açınca, hatası anlaşılan Osman Hâlisa Efendi idam edildi. (M)

OSMAN HAMDİ BEY. Bk. HAMDİ BEY (Osman).

OSMAN HİLMİ EFENDİ, türk fıkıhçısı (Afyonkarahisar 1855-İstanbul 1897). Bursa'da Uşşakî İbrahim Efendiden ders gördü. Mısır'a gitti. Zamanın ünlü bilginlerinden fıkıh ve hadis okudu. İstanbul'a döndükten sonra da Farsça ve tıp öğrenimine başladı; naiplik göreviyle Kars'a ve Muş'a gönderildi. Bu görevden ayrılışından sonra bir süre Afyonkarahisar'da müderrislik yaptı. İstanbul'a geldi. Beyazıt camiinde usul dersleri verdi. Matbaayı Âmiıede dinî kitaplar musahhihliği yaptı ve Ayasofya medresesinde tefsir okuttu. (M)

OSMANÎ sıf. (*Osman I*'in adından osmanlıca *ʿoşmānī*). Osmanlılarla ilgili.

◆ **Osmaniye** sıf. Osmanî'nin dişili. || *Devlet-i Osmaniye*, Osmanlı devleti. || *Kavaid-i osmaniye*, osmanlıca gramer. (M)

OSMANÎ i. (*Osman II* adından *osmanî*). Osman II zamanında (1618), darphane nazırı Behir Efendi tarafından bastırılan gümüş para.

— ANSİKL. Nümism. *Osmanî*, başlangıçta, bir dirhem, bazen de on beş kırat ağırlığındaydı. *Onluk osmanî* de denilen bu paralar, Mustafa I'in ikinci saltanatı zamanında (1622-1623) daha düşük ağırlıklı olarak basıldı. İbrahim devri (1640-1648) osmanîleri beş akçeye eşdeğerde ve sekiz kırat ağırlığındaydı. Osmanîlerin ön yüzünde padişahın tuğra içine alınmış adı, arka yüzünde paranın basıldığı yer ve tarih yazılıydı. (M)

OSMANİYAN çoğl. i. (osmanlıca *ʿoşmānī*'den *ʿoşmāniyān*). Osmanlı sülâlesinden olanlar, Osmanlılar. (M)

OSMANİYE, Akdeniz bölgesinde (Adana ili) ilçe merkezi şehir; 45 684 nüf. (1970). Verimli ve portakal bahçeleriyle çevrili bir ova ortasında; yüksl. 125 m. Adana'yı Gaziantep-Urfa ve Maraş-Malatya doğrultularına bağlayan karayolu buradan geçer. Ayrıca Adana-Fevzipaşa demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. Düzgün bir planı olan şehirde caddeler birbirini paralel veya dik olarak keser. Osmaniye, Adana ilindeki ilçe merkezleri arasında Ceyhan'dan sonra en fazla nüfuslu olanıdır. — *İlçe merkezi*, 974 km²; 82 273 nüf. (1970). Merkez, Kaypak, Tecirli, Toprakkale, Yarpuz bucakları; 51 köy. Turunçgiller, pamuk ve susam. (M)

Osmaniye camii. Bk. NURUOSMANİYE CAMİİ.

OSMAN Kethüdazade (İsmail), türk kazaskeri (öl. İstanbul 1752). Mahmud I devrinde sadaret kethüdalığı yapan Osman Hâlisa Efendinin oğlu. Öğrenimini bitirdikten sonra müderris ve Mısır kadısı oldu. Mekke ve İstanbul payelerini aldı. İstanbul kadılığına tayin edildi. Anadolu payesiyle ikinci defa İstanbul kadısı oldu (1751). Sonra azledildi (1752). [M]

OSMANLI i. (*Osman*'dan *osman-lı*). 1299 Yılında kurulan Türk imparatorluğunun uyruğundan olan kimse: *İşte onun halkına «Osmanlı» dediler. Osmanlı'nın terbiye ve ilerleme ile meydana getirdiği lisan, Oğuz Türkçesinden, yani Türkmen lehçesinden ayrılıp artık «osmanlı dili» oldu* (Ahmet Vefik Paşa). *Vakıa Osmanlılar, Asya-yı vüstadan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsalar da...* (Ahmed Midhat). *Kavgada şehadetle bütün kâm alırız biz / Osmanlılarız, can veririz nam alırız biz* (Namık Kemal). || *Mec.* Sözünü geçiren otoriter kimse. || *Osmanlı lirası*, osmanlı altını.

— İda. *Esk. Osmanlı tezkiresi*, Osmanlı devletinde nüfus hüviyet cüzdanı. (Çizgili, düz bir kâğıt belge niteliğinde olan bir tezkireydi. 1863-1864 Nüfus sayımından sonra her yurttaşa birer tane verildiğini vakanüvis Lütfi Efendi yazar.)

— Metrol. *Esk. Osmanlı kademi*, bir arşının (yaklş. 68 sm) yarısına eşit ve aşağı yukarı 15 inç olan osmanlı ölçü birimi.

— Oyun. *Osmanlı küşadı*, tavlanın bir çeşidi.

— ***Osmanlılar*** çoğl. i. Osmanlı devleti veya imparatorluğu. (M)

Osmanlı, çeşitli tarihlerde, çeşitli yerlerde günlük, haftada iki defa veya on beş günlük olarak yayımlanan altı gazetenin ortak adı: İstanbul'da yayımlanan (29 temmuz 1880-19 temmuz 1885), Abdullah Cevdet'in sorumlu müdürlüğünü yaptığı günlük gazete. — İstanbul'da yayımlanan (29 temmuz 1877- 2 ocak 1887) günlük gazete. — «İstikbali Vatan ve Millet» cemiyetinin organı olarak Pire'de yayımlanan (1903) on beş günlük gazete. — İttihat ve Terakki cemiyetinin sırasıyle İsviçre, Mısır ve İngiltere'de çıkarttığı (1897-1902) on beş günlük gazete. — Ahmed Fazlı'nın İstanbul'da yayımladığı (1912-1916) günlük gazete. — Ahmed Necib'in Konya'da yayımladığı (1912-1916), sorumlu müdürlüğünü Mahmud Nedim'in yaptığı, haftada iki kere çıkan gazete. (M)

Osmanlı bankası, ingiliz-fransız ortak grubu tarafından Türkiye'de kurulan yabancı sermayeli banka. 1863'te *Bank-ı Osmanî-i Şâhâne* adıyle kuruldu. Türkiye dışındaki adı *Ottoman Bank*'tır. Türkiye'nin en eski bankasıdır. Sermayesi 10 000 000 ingiliz lirasıdır. Başlangıçta bir ticaret bankası olarak kurulan Osmanlı bankası, sonradan banknot çıkarmak yetkisini kazanan bir devlet bankası oldu. Türkiye'de 1930'a kadar Merkez bankasının görev ve işlemlerini yaptı. Kuruluşunda, Osmanlı devletiyle 30 yıl süreli bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşme, gerek Osmanlı devleti, gerek Türkiye cumhuriyeti dönemlerinde, değişen şartlara uygun olarak yenilendi. Bankanın merkezi İstanbul'dadır. Paris veya Londra'da toplanan bir yönetim kurulu vardır. Türkiye'de ticaret bankacılığının bütün faaliyetlerini yürüten ve dünyanın her tarafında ilerigelen bankalar arasında muhabirleri bulunan Osmanlı bankası, sanayi ve ticaret sektörlerine kredi verir. Bankanın 1971 sonunda, Türkiye'de 93 şubesi 1 400'den fazla personeli vardır. (M)

OSMANLICA i. (ar. *osmanlı*'dan *Osmanlı-ca*). Batı Türkçesinin bir dönemine verilen ad: *Devrim olmuştur, olmuş. Osmanlıca ölmüştür, ölmüş* (F.R. Atay). || Zf. *Esk.* Osmanlılara mahsus tarz ve usulde veya bunların lisanında: *Osmanlıca yaşamak.* || Sıf. *Esk.* Osmanlılara has.

— ANSİKL. Dil. bil. Batı Türkçesinin (Türkiye Türkçesi) Osmanlı devleti süresince konuşulan bölümüne *Osmanlıca* denir. Osmanlı Türklerinin konuştuğu Osmanlıca, Oğuz Türkçesinin batı koludur. Bu türk lehçesine daha çok «Türkî», «Türkçe», «Lisan-ı Türkî» dendi. Son zamanlarda «Lisan-ı Osmanî» adı verilen bu dile osmanlı aydınları «Osmanî» de derlerdi. Osmanlıca terimi, Osmanlı imparatorluğu zamanında Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı yazı dili anlamına da kullanılır. Osmanlıca kendi gelişimi içinde üç döneme ayrılır: 1 *Eski Osmanlıca*. Selçuklu devri Türkçesini de içine alan ve XV. yy.ın sonuna kadar süren dönem. Bu dönem için daha çok «Eski Anadolu Türkçesi» deyimi kullanılır; 2. *Klasik Osmanlıca.* XVI. yy.ın başından XIX. yy.'ın ortasına kadarki dönem; 3. *Yeni Osmanlıca.* XIX. yy.ın ortasından XX. yy.ın başına kadar gelen dönem.

1. Eski Osmanlıca döneminin bellibaşlı ürünleri XIII. yy.da Ahmed Fakih, Sultan Veled, Şeyyad Hamza ve Dehhanî ile Yunus Emre'nin Selçuklu Türkçesi özelliklerini de gösteren eserleriyle, XIV. yüzyılda Âşık Paşa (*Garibname*), Kadı Burhaneddin

(*Divan*), Mes'ud bin Ahmed (*Süheyl ü Nevbehar Tercümesi; Ferhengname-i Sa'di Tercümesi*), Kul Mes'ud (*Kelile ve Dimne Tercümesi*), Ahmedî (*Divan, Cemşid ü Hurşîd*), Şeyhoğlu (*Hurşid ü Ferahşad*), Gülşehrî (*Mantık-ut-Tayr Tercümesi*) ve XV. yy.da Süleyman Çelebi (*Mevlid*), Ahmed Dâi (*Divan, Çengname*), Mercimek Ahmed (*Kabusname Tercümesi*), Şeyhî (*Divan, Harname, Hüsrev ve Şirin*), Âşık Paşazade (*Tevarih-i Âl-i Osman*), Bursalı Ahmed Paşa (*Divan*), Sinan Paşa (*Tazarruname*), Necati (*Divan*) gibi edebiyatçıların eserleridir; 2. Klasik Osmanlıca, divan edebiyatının dilidir. Baki, Fuzuli, Nef'i, Nailî, Şeyhülislâm Yahya, Nabi, Nedim, Şeyh Galib, Evliya Çelebi, Naima gibi şair, yazar ve tarihçiler bu dille eser verdi; 3. Yeni Osmanlıca, Tanzimattan sonra ortaya çıkan türk yenileşme edebiyatının dilidir. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile başlar. XIX. yy.ın sonundaki Servetifünün edebî cereyanı bu dile daha ağdalı bir nitelik kazandırır. Bu dille eser verenler arasında Tevfik Fikret, Cenab Şahabeddin ve Halit Ziya başta gelir. Yeni Osmanlıca 1912'ye, «Yeni lisan» ve «Millî edebiyat» akımına kadar sürer ve yerini Yeni Türkçeye bırakır. Osmanlıcanın, adı geçen dönemlere ayrılması, içinde bulunan arapça, farsça unsurlar yüzündendir. İlk döneminde daha çok türkçe kelimelerin yer aldığı Osmanlıca, ikinci ve üçüncü döneminde üçüzlü bir dil yapısına büründü. Öyle ki, Osmanlı yazı dili yalnız arapça, farsça kelimeler almakla kalmadı, yabancı dilbilgisi kurallarını da benimsedi. Zamanla, dilde geçen türkçe kelime ve kavramların oranı azaldı. Eski Osmanlıca döneminin özellikle başlangıcında arapça ve farsça kelimelerin sayısı azdı. XV. yy.dan sonra ise, arapça ve farsça kelime ve tamlamaların sayısı arttı. Bunda Türkçenin yapısına uymayan aruz vezninin büyük etkisi vardır. Klasik Osmanlıca döneminde yazı dilinde, Türkçe artık sadeliğini ve duruluğunu kaybeder. Bu dönemde yazı dili konuşma dilinden uzaklaşır, anlaşılması güç bir zümre dili niteliğini alır. Konuşma dili ve sade Türkçe ancak halk şairlerinin ve halk hikâyelerinin eserlerinde yaşar. Arap ve fars dilcilerinin etkisi altında gelişen Osmanlıcanın yanında duru bir dil niteliği taşıyan Halk Türkçesi yer alır. Böylece aynı toplumda iki ayrı dil görülür. Tanzimattan sonra «Yeni Osmanlıca» döneminde ise, yazı diline Arapça ve Farsçadan yeni kelime ve kurallar girmiş, Batı'dan alınan bazı kavram, deyim ve terimler arapça, farsça tamlama ve bileşimlerle anlatılmıştır.

Osmanlıca metinlerin yazıldığı yazı, arap yazısıdır. Yalnız arap alfabesinde bulunmayan *p, ç* ve *j* harfleri fars yazısından alınmıştır. (Bk. ARAPÇA.) Osmanlıcada pek çok arapça kelime vardır. Bunların çoğu isim ve sıfatlardır. İsim, sıfat ve yine isim durumunda olan mastarların yalnız aslî olanları değil, bütün çeşit ve kuralları Türkçeye girmiştir. Osmanlıcada kullanılan arapça isimler ve isim niteliğindeki kelimeler on iki türlüdür:

İsim. Çeşitli vezinlerde aslî harfleri üçlü, dörtlü, beşli olan isimler kullanılır: *kamer, şecer, kalem* (fa'el) [Arapçada bu kelimeler üç harflidir]; *şems, lahm* (fa'l) gibi. *Mastarlar*. Osmanlıcada Arapçanın bütün mastarları kullanıldı. Bunlar semaî (işitilerek öğrenilen, bir kurala bağlı olmayan), mücerred sülâsî mastarlar, mimli mastarlar ve mezidüntih (kıyasî, kaideye bağlı) denen mastarlardır. Sülâsî (üçlü, aslî harfleri üç olan) mastarların kırka yakın vezni vardır. Bunların çoğu Osmanlıcada yer aldı: *darb* (fa'l); *hırs* (fi'l); *sulh* (fu'l); *taleb* (fa'el); *rağbet* (fa'let); *hilkat* (fi'let); *sükût* (fu'ûl); *suhûnet* (fu'ûlet); *nizâm* (fi'âl); *humâr* (fu'âl); *cehâlet* (fe'âlet); *ziyâret* (fi'âlet); *nisyân* (fi'lân); *şükran* (fu'lân); *cereyân* (fe'elân); *hareket* (fa'elet) gibi. Mimli mastarlar, başlarına mim harfi getirilerek yapılan ve üçlü mastarlarla eşanlamlı olan kelimelerdir; bunlar dört vezindedir: *maksat, mebhas* (mef'al); *mevlid, mevkib* (mef'il); *mefharet, merhamet* (mef'alet); *mağfiret, mârifet* (mef'ilet) gibi. Mezidünfih (kıyasî) mastarlar üç harften kurulu kelimelere, belirli kurallara göre zaid harfler getirilerek yapılır. Bunlar Arapçada 12 baptır. Osmanlıcada 9 babı (vezni) kullanıldı: *ikrâm* (if'âl); *tezyîd* (tef'îl); *münâsebet* (müfâ'alet); *inkisâr* (infi'âl); *iftihâr* (ifti'âl); *iğbirâr* (if'ilâl); *tekebbür* (tefe'ül); *tevâzün* (tefâ'ül); *istihsâl* (istif'âl) gibi. *İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl*. İsm-i fâil etken (mâlûm - aktif), ism-i mef'ul edilgen (meçhul - pasif) fiillerden *-an -en* ekleriyle yapılan partisiplere karşılıktır. İsm-i fâil, bir işi yapan, ism-i mef'ûl ise yapılan, işe konu olan, üzerinde iş yapılandır. Kökü üçlü olan semaî mastarların ism-i fâili *fâ'il*, ism-i mef'ülü *mef'ûl* vezninde olur: *tâlib* (isteyen), *matlûb* (istenilen) gibi. Kıyasî mastarların ism-i fâili ile ism-i mef'ûlleri belirli vezinlerle yapılır; aralarında yalnız ses farkı vardır. Ünlü, «i» ise kelime ism-i fâil, «a, e» ise kelime ism-i mef'ûldür: if'âl'den *müf'il, müf'al: müsbit* (ispat eden); *müsbet* (ispat edilen); tef'il'den *müfe'il, müfe'al: mürettib* (dizen, sıralayan), *müretteb* (dizilen, sıralanan); mufa'ale'den *mufa'il* ve *mufa'al;* infial'den *münfail* (ism-i mef'ulü yoktur); *münkesir* (kırılan); ifti'al'den *müfte'il, müfte'al: müktesib* (kazanan), *mükteseb* (kazanılmış); tefe'ül'den *mütefe'il, mütefe'al: mütemenni* (dileyen, isteyen), *mütemenna* (istenen); tefa'ül'den *mütefa'il, mütefa'al: mütearif* (tearüfeden, tanışan), *mütearef* (herkesin tanıdığı, ünlü); if'ilâl'den *müf'al* (ism-i mef'ulü yoktur): *muğber;* istif'al'den *müstef'il, müstef'al: müstahzır, müstahzar*. *Sıfat-ı müşebbehe*. İsm-i fâillere benzediği için bu adla anılır. Bunlar fiilden türemiş sıfatlardır; değişmeyen bir nitelik ve durumu bildirir. Türkçedeki nitelendirme sıfatları ve fiilden *-kan, -ken, -kin* ekleriyle yapılan sıfatlar bunlara karşılıktır. Ef'al, faîl vezinlerindedir: *a'rec, ebkem, a'ma, ahmer, cemil, kabih* gibi. *Mübâlaga-i fâil*. Çokluk anlamı taşıyan ism-i fâillerdir. İki vezni (fa'al; faûl) çok kullanılır: *seyyar* (çok dolaşan), *sabûr* (çok sabreden) gibi. Fa'îl (*rahîm*), fi'il (*sıddîk*), mif'îl (*miskin*) gibi vezinleri de vardır. *İsm-i tafdil*. Vasıf anlamının bir kimse veya nesnede nispî veya mutlak fazlalığını gösteren ve «ism-i tafdil» denen sıfatlardır: karşılaştırıcı (emparatif) ve üstünleyici (süperlatif) bir anlamı gösterir. Tek vezinleri (ef'al) vardır: *echel* (en cahil), *enfes* (en nefis) gibi. *İsm-i mekân*. Yer gösteren kelimelerdir. Üç vezinde (mef'al, mef'alet, mef'il) kullanılır: *ma'bed* (tapınak), *mahkeme* (hüküm verilen yer), *menzil* (konak). *İsm-i zaman*. Zaman bildiren kelimelerdir, iki vezni vardır (mef'il, mef'al); az kullanılır: *mevsim* (bir şeyin başladığı zaman). *İsm-i âlet*. Âlet ve vasıta ismi olan kelimeler; daha çok mif'al ve mif'âl vezinleri kullanılır: *micmer* (tütsü, koku), *miftâh* (anahtar) gibi. Mif'ale vezninde de âlet isimleri vardır: *mirveha* (yelpaze) gibi. *İsm-i tasgir*. Küçültme ismidir, iki vezni (fu'ayl, fu'ay'il) kullanılır: *ubeyd* (kulcağız), *haveyn* (hayvancık), *uveylim* (küçük âlem) gibi. *İsm-i mensûb*. Mensupluk, aitlik bildirir. Kelimenin sonuna *ye* harfi (Türkçe *î*) getirilerek yapılır. Pek çok kullanılır: *fennî* (fenne mensup), *mısrî* (mısırlı), *millî* (millete ait) gibi. *Mec'ûl mastar*. Fiilden türemiş sıfatların ve bazı isimlerin sonuna *-iyyet* eki getirilerek yapılır. Bunlara mec'ûl (yapma, sun'î, ca'lî) mastar denir. Türkçede *-lık, -lik* ekiyle yapılan isimlere karşılıktır. Bu tür mastarlar Arapçada yoktur, yalnız Osmanlıcada vardır: *samimiyyet, medeniyyet* gibi. *Arapça çoğullar*. Arapça kelimelerin, arapça kurallara göre yapılan çoğul şekilleri Osmanlıcada pek çok kullanılır. Arapçada çoğulun kıyasî (kurallı) ve mükesser (kırık) olmak üzere iki türü vardır. Ayrıca bir de tesniye (ikili çoğul) vardır. Kurallı çoğul müzekker (eril) kelimelere *-in, -un,* müennes (dişil) kelimelere *-at* ekleri getirilerek yapılır: *memur-in* (memurlar); *müminun* (inananlar); *muallimat* (muallimeler); *derecat* (dereceler) gibi. *Mükesser* (kırık) çoğulların birçok vezni vardır: *eşcâr* (ağaçlar-ef'âl), *erâzil* (en reziller-efâil), *ekalîm* (iklimler, ülkeler-efâîl), *ketebe* (kâtipler-feale), *hurûf* (harfler-fuûl), *eşkiyâ* (şakîler-ef'ilâ), *uşşâk* (âşıklar-fu'âl), *bilâd* (beldeler-fiâl), *şühedâ* (şehitler-fuelâ), *şerâit* (şartlar-feâil), *hâvâdis* (hadiseler-fevâil), *mekâtib* (mektepler-mefâil), *mekâtîb* (mektuplar-mefâîl) gibi. *Edatlar*. Bağlama edatı olarak *fakat, lâkin, ammâ, ve, hattâ, velev, illâ, elbet* (elbette), *hâşâ* kullanılır. Harfi cerlerin de birçoğu (*bi, ilâ, an, alâ, fî, be, li, min*) Osmanlıcaya girdi: *bi'l-vasıta* (vasıta ile), *ile'l -ebed* (ebede kadar, sonsuz), *an-aslin* (aslından), *ale'l-âde* (âdet üzere, olağan), *fi'l-asl* (aslında), *li-maslahatin* (iş için, işten dolayı), *min-elkadîm* (eskiden beri), *be-zâlik* (bunun gibi, böylece) gibi.

Osmanlıcada farsça kelimeler de çok kullanıldı. Bunların çoğu isim ve sıfatlardır. İsim ve sıfatların yalnız basit olanları değil, birleşik olanları da kullanılmıştır. İsim ve sıfat tamlamaları farsça kurallara göre yapılır. Osmanlıcada farsça mastarlar kullanılmadı. *Yer isimleri*. Yer isimleri sonlarına *-gâh, -istan, -zar, -kede, -zar* gibi ekler alır: *ikamet-gâh, ibadet-gâh; gül-istan, Türk -istan; lâle-zar, harâbe-zar; mey-kede, büt-kede; seng-sar, kûh-sar*. *Âlet ismi*. *-dan* ekiyle yapılır: *nemek-dan* (tuzluk), *buhur-dan* gibi. *Meslek isimleri*. *-ban, -ger* ekleriyle yapılır: *bâğ-ban* (bahçıvan), *âhen-ger* (demirci) gibi. *Küçültme*. *-çe* ekiyle yapılır: *bağçe, bâziçe* (oyuncak), *zevrakçe* (küçük kayık) gibi. *Mastar anlamıyle isim*. *-î* ekiyle yapılır: *mest-î* (sarhoşluk), *perişan-î* (perişanlık) gibi. *Nisbet sıfatları*. *-mend, -nak, -ver, -yar, -gin* ile yapılır: *derd-mend* (dertli), *elem-nak* (elemli), *hüner-ver* (hünerli), *baht-yar* (bahtlı), *gam-gin* (gamlı) gibi. *Renk sıfatları*. *-gûn, -fâm, -î* ekleriyle yapılır: *gül-gûn* (gül renkli), *lâl-fâm* (lâl renkli), *nîl-î* (nil renginde [mavi]) gibi. *Benzetme sıfatları -vâr, -âsâ, -veş* ekleriyle yapılır: *perî-vâr* (peri gibi), *meh-âsâ* (ay gibi), *mihr-veş* (güneş gibi). *Yapıcılık sıfatları*. *-kâr, -ger* ekleriyle yapılır: *hile-kâr, sitem-ger* gibi. *Lâyıklık sıfatları -vâr -âne* ekleriyle yapılır: *şâh-vâr* (şaha yaraşır biçimde, şahane), *dost-âne* (dostçasına) gibi. *Öneklerle* (bâ- [ile], bi- [-siz], na- [-sız], ber- [üzere], der- [içinde], hem- [-daş,-deş]) *yapılan sıfatlar: bâ-haber* (haberli), *bi-günah*, (günahsız), *na-pak* (temiz olmayan), *ber-devam* (sürekli olan), *der-hal* (o durumda), *hem-cins* (aynı cinsten olan) gibi. *Fiilden türeyen isim ve sıfatlardan fiil isimleri*, *-e, -iş, -âr,* partisipler *-ende, -ân* ve *-e* ekleriyle yapılır: *bûs-e* (öpme), *rev-iş* (gidiş), *güft-âr* (söz); *hân-ende* (okuyan, okuyucu), *giry-ân* (ağlayan), *âzurd-e* (incinmiş) gibi. Bu ekler, yalnız farsça değil arapçadan alınan kavramlara da eklenir. *Birleşik isim ve sıfatlar*. Birleşik isimler iki kelime arasına bağlama edatı (atıf edatı *u, ü*) getirilerek veya tekrarlamalarla yapılır: *güftügû* (dedikodu), *piçütâb* (kıvrım, sıkıntı, ızdırap), *nazüniyâz; gün-a-gûn* (renk renk, çeşit çeşit), *ser-a-ser* (baştan başa), *sû-be-sû* (taraf taraf gibi).

İsim tamlamalarında izafet kesresini kaldırarak veya ters çevirerek yapılanlar da vardır: *ser-muharrir* (ser-i muharrir'den), *mehtâb* (tâb-ı meh'ten) gibi. Birleşik sıfatlar da isim ve sıfat tamamlamalarından bu yolla yapılır: *sahib-kemal* (sahib-i kemal'den), *dilşâd* (dil-i şâd'dan), *şirin-zebân* (zebân-ı şirin'den), *pûlâd-beden* (beden-i pûlâd'dan). Birleşik sıfatlar isimlerden sonra partisipler ve fiillerin emir kipleriyle de yapılır: *eşk-rîzân* (göz yaşı döken), *felâket-zede* (felâkete uğramış), *dilber* (gönlü götüren, güzel) gibi.

Farsça bağlama ve ünleme edatlarından *u, ü, hem, ne, yâ, ger, meger, şâyed, veli, likin, lik, çün, zîra, bîna, -ber, -in, kûş, gûya, ey, eyâ, âferin, zehî, âh, vay, diriğ, bes, pes, her, hiç, heman, henüz, hergiz* sık sık kullanılır.

Osmanlı yazı dilinde türkçeden çok farsça kurallara göre yapılan isim ve sıfat tamlamaları kullanılır. Arapça tamlamalar azdır. Sıfat tamlamalarında da Türkçede önce sıfat sonra isim, Farsça ve Arapçada önce isim sonra sıfat gelir. Osmanlıcada farsça ve arapça izafetin her çeşidi (lâmiye, beyaniye, teşbihiye) bol bol kullanıldı: *Câm-ı Cem* (Cem'in kadehi), *âvâz-ı bülbül* (bülbül sesi), *tîr-i müjgân* (kirpikler oku). Arapça tamlamalarda ikinci kelimenin başında *el-* harfi tarifi bulunur: *Sultan-el-şuara* (Sultân-üş-şüarâ) [«şairlerin sultanı»], *düvel-ül-muazzamin* (büyük devletler) gibi. Eski Osmanlıcada Türkçe bakımından daha sonraki denemelerden farklı bir durum vardır. Fonetik yönünde en önemli değişiklik, birçok eklerde düz *i, ı* vokali yerine yuvarlak *u, ü* vokali kullanılır: *ad-un, el-*

ün, sen-ün, yaş-un, sen-süz, onun-dur, kıldum, vir-dün, kel-düği, peşiman-uz, görsevüz, bilür-üz, ağla-yu, bil-dür-mek geç-ürmek gibi. Eski Osmanlıcada şimdiki zaman eki *-yor* yoktur. Gelecek zaman *-ısar, -iser* ekiyle yapılır: *doğ-ısar* (doğacak), *gel-iser* (gelecek) gibi. Gereklilik kipi için özel ek yoktur, şart kipine «gerek» kelimesi eklenir: *kalı-sar gerek* (kalmalı), *virsen gerek* (vermelisin) gibi. Zarf fiil eklerinden *-ıcak, icek* (genişlemiş şekilleri *-ıcağın, -iceğin, -ucağız, -iceğiz*) ve *-uban, -üben* kullanılır: *aç-ıcak* (aç-ınca), *gel-icek* (gel-ince); *vir-iceğin* (verince), *kul-ıcağız* (kılınca); *tut-uban* (tutarak), *gel-üben* (gelerek) gibi. (→Bibliyo.) [M]

Osmanlı Demokrat fırkası, *Fırka-i İbad* denir, türk siyasî partisi. Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, İbrahim Naci, Fuad Şükrü (Dilbilen), Dr. Rıza Abut, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih ve arkadaşları tarafından İstanbul'da kuruldu (6 şubat 1909). Parti programında vergi indirimi, sosyal hakların ve çeşitli hürriyetlerin sağlanması, topraksız köylüye toprak dağıtılması, eğitim reformu yapılması v.b. ilkeler yer alıyordu. Partinin politikası *Türkiye, Feryat, Hukuk-ı İbad, Ahali* gazeteleri tarafından desteklendi. İktidardaki İttihat ve Terakki tarafından ihtilâlcilikle suçlanan parti, başka baskılar da yapıldığı için çalışamaz hale gelerek Hürriyet ve İtilâf fırkasına katıldı (5 aralık 1911). [M]

OSMANLI devleti, 1299'da Anadolu'da kurulan türk devleti. XIII. yy.ın sonunda birdenbire ortaya çıkan ve kendilerine Anadolu'da tımar olarak verilen küçük bir arazide yaşamağa başlayan Osmanlıların nereden geldikleri ve göç sebeplerinin ne olduğu kesinlikle belli değildir. Asıllarının Kayı boyu olduğu bilinir. Osmanlıların atası Kaya Alpoğlu Süleyman Şah hakkında, kaynaklarda kesin olmayan ve çoğu efsaneleşmiş bilgiler vardır. Ertuğrul Beyden önceki atalarıyle, daha önce yaşadıkları yer ve göç yolları da tam belli değildir. Bununla birlikte, bugün için, ancak şu bilgiler verilebilir: Osmanlıların ataları önce, Horasan'da Merv yakınındaki Mahan'da yaşadılar; Anadolu'nun fethinde (XI. yy.), Tuğrul Bey ve Alpaslan'ın maiyetinde bulunarak Ahlat bölgesine yerleştiler; sonra Anadolu'ya yerleşmek üzere girişilen savaşlara katıldılar. Muş, Malazgirt, Sürmari (Sürmeliçukur) bölgelerinde kışlak ve yaylak yaptılar; Ahlat emîrlerine bağlanarak, onların maiyetinde Gürcülere, Erzurum ve Erzincan emîrleriyle birlikte Trabzon'a karşı girişilen seferlere katıldılar. XIII. yy.ın başlarında Ahlat'ın Eyyubîlerin eline geçmesi ve Moğolların önünden çekilen Celâleddin Harizmşah'ın bölgeyi istilâsı üzerine (14 mayıs 1230), bunlardan Kaya Alpoğlu Süleyman Şah, Kayı topluluğuyle birlikte güneye indi ve kendisi gibi Kayı boyundan olan Mardin Artukoğulları ile işbirliği yaptı. Ailenin en büyük atası olarak kabul edilen Süleyman Şah, kışlamak üzere Kuzey Suriye'de bulunan Caber'e giderken Fırat'ta boğuldu. (Bugün Türkiye'den 100 km uzakta olmasına rağmen 20 ekim 1921 antlaşması uyarınca türk askeri tarafından korunan türbesi, *Türk* mezarı* adıyle bilinir.) Süleyman Şahın ölümüyle Kayı boyunun başına üç oğlu geçti. Bunlardan Ertuğrul* Bey, Kayı boyu ile Orta Anadolu'ya göç etti. Önce Karacadağ'da yerleşti; sonra da Selçuklular tarafından Sultanönü'nün (Eskişehir) Sivrihisar uçbeyi Cacaoğlu Emîr Nureddin Cebrail'in maiyetine girdi; burada tımar sahibi olarak uçtaki Söğüt kalesine muhafız tayin edildi. Bizans ucundaki öteki türkmen beyleri gibi, rum şehir ve kasabalarına karşı gazalara başladı. Osman Beyin babası olan Ertuğrul Beyin ilk zamanları hakkında bilgiler çok azdır. XIII. yy. bizans yazarları gibi, XIV. yy. arap gezginleri ve memlûklu yazarlar da ondan bahsetmezler. Ertuğrul adından ilk defa söz eden, osmanlı yazarı ve şairi Ahmedî*dir (öl. 1412). Ahmedî, Ertuğrul Beyin, uçtaki selçuklu emîrlerinden biri olduğunu ve Rumlar ile savaşmak üzere Sultanönü'ne (Eskişehir) gelen Alâeddin* Keykubad I'in maiyetine Gündüz Alp ve Gök Alp gibi Oğuz beyleriyle birlikte girdiğini söyler. Aynı yazar, Ertuğrul'un Söğüt kalesini bu gazalardan birinde aldığını belirtir. Bu husus, Yazıcızade Ali, Şükrullah ve bazı başka osmanlı yazarları tarafından da tekrarlanır. XV. yy. Osmanlı yazarlarında Ertuğrul'un fetihleri hakkında hiç bir kayda rastlanmaz.

Âşık* Paşazade, Ertuğrul Beyin, eski yurdunda bulunduğu sırada oğlu Saru Batuyu (veya Yatı) sultan Alâeddin Keykubad I'e göndererek, ondan yerleşmek üzere yurt istediğini; sultanın da ona Söğüt, Domaniç dağı ve Ermenibeli'ni verdiğini yazar; önce Ankara'ya, sonra da bu yeni yurduna yerleşen Ertuğrul Beyin Söğüt'te öldüğünü belirtir. Ertuğrul Bey 1288'de öldü ve Söğüt'e gömüldü. Osmanlı hanedanı, adını, Ertuğrul Beyin en küçük oğlu Osman* Beyden aldı. Bununla birlikte, Osman adının *Ataman*'dan geldiği ve islâm medeniyetinin etkisiyle bu şekle girdiği de bilinmektedir. Ertuğrul Beyin ve Osman Beyin, sonradan müslüman oldukları batı yazarları tarafından ileri sürülmüştür. Kaynaklarda, Osman'ın (bazen de Ertuğrul'un) *Kur'an-ı Kerim*'i ilk defa görerek saygı gösterdiği hakkında kayıtlar vardır. Söylentilere göre, konuk olduğu bir dervişin evinde geceyi geçiren Osman, uyumadan önce rafa konan bir kitabın ne olduğunu sormuş; *Kur'an-ı Kerim* cevabını alınca da, içinde ne olduğunu merak etmiş ve «Hz. Muhammed aracılığıyle dünyaya gönderilen Tanrı sözü» olduğunu öğrenmişti. Sonra kitabı alarak, ayakta, bütün gece okuyan Osmana, sabaha karşı yorgun düşerek uyuduğu sırada görünen bir melek «Madem ki sen benim kelâmı kadimimi bu kadar hürmet ve tazimle okudun; o halde senin evlâdın da nesilden nesile daima aziz ve mükerrem olacaktır» dedi. Bazı batılı yazarlar Osman'ın gördüğü bu rüyayı ve sonradan kızıyle evlendiği fakih Şeyh Edebali* (Üdebali) ile görüşmelerini, islâm dinini kabul ettiğine delil olarak ileri sürerler. Anadolu'nun kuzeybatı bölgesinde Bizanslılara karşı kurulan uçlarda müslüman alplerin (uç gazilerinin) başı olduğu kabul edilen Osman Bey, babasının ölümünden sonra İslâmlığa hizmet eden bir önder olarak ortaya çıktı. P. Wittek, Osmanlı devletinin kuruluşunu müslüman uç gazilerinin eseri olarak kabul eder. Ertuğrul'un ölümüyle birlikte Kayı topluluğu kendi bölgesi dışına hızla yayıldı. Osman Beyin ilk zamanları hakkında da çok az bilgi vardır. Fakat onun, kardeşleri arasında gösterdiği cesaret ve aldığı tedbirlerle sivrildiği, Ertuğrul'un isteğiyle ve henüz hayattayken amcası Dündar Bey sağ olduğu halde ailenin başına getirildiği bilinir. Kaynaklar, onun, aile yurdu sayılan Karacadağ bölgesine sık sık gittiğini, Eskişehir'e yakın İtburnu denilen köyde, Ertuğrul Bey zamanından beri oturan fakih Şeyh Edebali ile sıkı ilişkiler kurduğunu belirtir. Bazı yazarlara göre, Osman Bey, Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatunu babasından istedi; fakat Harman Kaya (bugün Gazimihal ilçesinde Harman köyü) hâkimi Köse Mihal ile işbirliği yapan Eskişehir hâkimiyle çarpışmak zorunda kaldı. Yapılan savaşta Köse Mihal esir edilerek Osman Bey ile birleşmeğe zorlandı. Genellikle, osmanlı yazarları, Mal Hatun'un Osman Bey ile evlenmesini, görülen bir rüyaya bağlarlar. Bazı yazarlara göre de Ertuğrul Beyin, bazılarına göre de Osman'ın gördüğü bu rüya, çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Osman Bey, Şeyh Edebali'nin evinde misafir kaldığı bir gece, rüyasında Şeyh Edebali'nin gövdesinden bir ağaç çıkarak çevresine dal budak saldığını, bağlar ve dereler içinde genişleyerek İstanbul çevresine kadar yayıldığını gördü. Rüyayı yorumlayan Şeyh Edebali de kızı Mal Hatun'u Osman Beye verdi ve «Kızım Mal Hatun sana helâl olsun; sizden, kemal sahibi bir evlât doğa. Bu rüyanın devlet kuran birçok türk bücak ve bütün cihana hükmedecek» dedi. Rüyaya bir de şu ek yapılmış; bu rüyaya izafe edildiği de bilinir. Delhi türk sultanlığının tanınmış yazarlarından Cürcanî (öl. 1262) biraz değişik olarak, aynı rüyayı Mahmud Gaznevî'nin babası Sebük Tigin'in gördüğünü belirtir. Reşidüddini Tabib, Oğuzların âdet ve geleneklerinden bahsettiği bölümde, onların efsanevî hükümdarlarından Tuğrul ve iki oğlunun rüyada böyle bir ağaç gördüğünü yazar.

Osman Bey, babasının ölümünden sonra Kayı boyunun başında bulunan amcası Dündar Bey ve bir nevi imtiyazlı sınıf olan gazi teşkilâtı içinde bulunan Akça Koca, Abdurrahman Gazi, Konur Alp, Turgut Alp ve Aykut Alp'in destekleriyle boy beyliğine geçti. Bu sırada anadolu selçukluları sultanı Gıyaseddin Mesud II, bütün uçbeyleri gibi Osman Beye de berat gönderdi. Söğüt'ü ona tımar olarak verdi. Osman Bey, bu berat üzerine Ayna gölü (İnegöl) yeniden ele geçirdi ve tekfur Nikola'yı (Nikolaos) öldürdü. Elde ettiği ganimetlerden bir kısmını selçuklu sultanına gönderdi. Buna karşılık 1289'da selçuklu sultanı, Osman Beye, Koca Balaban Çavuş aracılığıyle bir berat ve bağımsızlık alâmeti sayılan tuğ, alem (bayrak), kılıça gümüş takımlı at (gaşiye) gönderdi ve Söğüt ile Eskişehir'i kapsayan sancağa tayin etti. Bu beratı törenle okutan Osman Bey, cevabını Turgut Alp ile gönderdi. Berat ile meşru bir beylik haline gelen Osmanlılar, düzenledikleri seferler sonunda ele geçen ganimetten beşte birini (humsı sultanî) Konya'ya göndermeğe başladılar. Böylece yayılmağa başlayan Kayı boyu, yeni katılmalarla daha da genişledi. Moğolların Anadolu'yu yakıp yıkması ve koydukları ağır vergiler yüzünden yerlerini yurtlarını terk eden bir kısım şehirli ve köylü halkla bazı kılıç erleri Osman Beyin hâkim olduğu bölgeye sığındılar. Moğollara bağlanmak istemeyen türkmen boy ve ulusları da, beyleriyle birlikte, uç bölgesine doğru harekete geçtiler. Osman Bey, bu yeni gelenlerin de etkisiyle 1299'da bağımsızlığını ilân etti. Bir törenle, türkmen boy ve ulus beyleriyle Selçuklu devleti bölgesinden gelenler, Oğuz Han töresine göre, Osman Beye bağlılık ve sadakat yemini ettiler, herkes birer birer Osman Beyin önünde diz çökerek onun verdiği kımızı içti. Böylece, Osman Bey, fiilen ve hukuken devlet başkanı oldu (1299). [M]

Osmanlı Donanma Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi, türk tiyatro topluluğu. Balkan savaşından sonra (1912) Donanma cemiyetine gelir sağlamak amacıyle kuruldu. Mınakyan, tiyatronun genel yöneticisiydi. Kadrosunda şu sanatçılar vardı: Nureddin Şefkatî, Fikret Şadi, Rifat, Hulusi, Saadeddin, Muhsin (Ertuğrul), Emin Âli (Aka Gündüz), Kenan, Hakkı, Çobanyan, Dülgeryan, Dolayan, Köçekyan, Aznif, Kınar, Eliza Binemeciyan, Zabel, Bercuhi, Agavni, Necip. Topluluk, İbnürrefik Ahmed Nuri'nin *Tecdidi Nikâh*, Hüseyin Kâzım'ın *Midilli'de Bir Facia* adlı oyunlarını oynadı; 1917'de çalışmalarına son verdi. Bu tiyatro heyeti, Dârülbedayinin çekirdeği sayılır. (M)

Osmanlı Dram kumpanyası, türk tiyatro topluluğu (1884-1908). Mınakyan* tarafından kuruldu. Gedikpaşa'daki binasında oyunlar verdi. Topluluk, genellikle metne dayanan oyunlar oynadı. Bu bakımdan öteki tuluat kumpanyalarına oranla çağdaş bir tiyatro anlayışı vardı. Topluluğun kadrosunda başlıca şu oyuncular yer aldı: Ahmed Fehim, Aleksanyan, Ahmed Necip, Binemeciyan Efendi, Binemeciyan Hanım, Çobanyan, Dülgeryan, Hekimyan, Siranuş, Virjin Karakaş, Aşot Madat, Fasulyacıyan, Kel Hasan, Viktor. Osmanlı Dram kumpanyasında sahneye konan yüze yakın eserden başlıcaları: *Âkif Bey, Alemdar Mustafa Paşa, Amerika Vahşîleri, Ahde Vefa, Biçare Zevce, Bahriye Piyadesi, İhtiyar Onbaşı, Kırmızı Pantolon, Fedakâr Validenin Fedakâr Çocuğu, Masum Jak, Monte Kristo, Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, Yabancı, Yavuz Sultan Selim, Zor Nikâhı.* (M)

OSMANLI hanedanı, osmanlı padişahlarının mensup olduğu sülâle. Osman I ile başlayan hanedanın resmî görev alan son mensubu halife Abdülmecid'dir. Osmanlı padişahları Selim I'den itibaren «halife» unvanını da taşıdılar. Mehmed VI, otuz altıncı ve sonuncu osmanlı padişahıdır. Saltanatın kaldırılmasından (1923), halifeliğin kaldırılmasına (1924) kadar yalnız halife unvanını taşıyan Abdülmecid, osmanlı hanedanına mensup 29. halifedir.

Osmanlı hanedanında padişahlık Osman II'ye kadar sadece babadan oğula geçti. Osman II'nin kardeşi Mustafa I'in tahta geçmesinden itibaren hanedanın en yaşlı ve

OSMANLI HANEDANI

Kaya Alp

(a. Haime Ana)
Süleyman Şah
(öl. 1231)

Dündar (1212-?) — Ertuğrul Gazi (1198-1281) — Gündoğdu — Sungur Tekin

Gündüz Alp — Sarubatu Savcı (doğ. 1288) — Bayhoca (doğ. 1285)

Aktimur (doğ. 1301) — Aydoğdu Alp (öl. 1302)

Efendi Hatun

(a. ?)
Osman I
(1258-1324)

Alâeddin Ali Bey (doğ. 1331) — Çoban — Hamid — Melik — Pazarlu

Melek

Hızır Bey

Mehmed

İbrahim — Paşa Hatun

Şeyhî — Ayşe Hatun

Taci Hatun

Osman I

(a. Mal Hatun)
Orhan
(1288-1360)

Orhan

Murad I (Hüdavendigâr)

Savcı — X — Fatma

Ahmed — Bayat — Halil

Halil (1347-1360) — İbrahim (1310-1360) — Kasım (doğ. 1347) — (a. Nilüfer Hatun) **Murad I** *Hüdavendigâr* (1326-1389) — Sultan (1324-1347) — Gazi Süleyman Paşa (1316-1359) — Fatma

İshak — İsmail — Meliki Nâsır (doğ. 1365) — Efendizade (doğ. 1397) — Sultan (doğ. 1395)

Gündüz

Yıldırım Bayezid I

(a. Gülçiçek Hatun)
Bayezid I
(1360-1403)

İbrahim — Savcı (doğ. 1385) — Yakub (doğ. 1389) — Nefise, Alâeddin ile evlendi

Davut

Hacı Alâeddin Ali (doğ. 1424) — Mehmed II (doğ. 1423) — Oğuz

Ertuğrul (1376-1393) — Hasan — İsa [1] (öl. 1404) — İsa [2] — Kasım Yusuf (1390-1417) — Korkud — (a. Despina) **Mehmed I** *Çelebi* (1389-1421) — Musa [1] (öl. 1402) — Musa [2] (öl. 1413) — Mustafa *Düzmece* (1380-1422) — Ömer — Süleyman (öl. 1411) — Fatma — Hundi, Şemseddin ile evlendi — Paşa Melek

Orhan (öl. 1453)

Mehmed Şah (öl. 1421) — Orhan (öl. 1429) — X

Ali — X

Orhan (öl. 1453)

Süleyman (1423-1437) — Hundi (1422-1455)

Mehmed I (Çelebi)

Ahmed (1402-1429) — Kasım (öl. 1406) — Mahmud (1413-1429) — Mehmed (1402-1415) — (a. Emine) **Murad II** (1404-1451) — Mustafa *Küçük* (1411-1423) — Yusuf (1414-1429) — Hafsa — İncu, Mehmed II *Emîr* ile evlendi — Selçuk [1] — Hace ? — Selçuk [2]

İsa — Ali — İbrahim (öl. 1464)

Murad II

Alâeddin (öl. 1466) — Karaman — Kasım (öl. 1483) — Mehmed (öl. 1463) — Nûre Sûfî — Süleyman — Ahmed Pir (öl. 1474)

Ahmed *Büyük* [1] (1420-1437) — Ahmed *Küçük* [2] (1450-1451) — Alâeddin Ali (1430-1443) — Hasan (öl. 1444) — (a. Hümâ) **Mehmed II** *Fatih* (1432-1481) — Orhan (öl. 1451) — Fatma — X, Kemaleddin İsmail ile evlendi

Yahya — Hasan

Fatih Sultan Mehmed II

→ devamı sayfa 639'da

erşet (en olgun) erkek mensubunun padişah olması esası uygulandı. Bazı osmanlı padişahları bir süre saltanattan uzaklaştıktan sonra yeniden padişah olmak suretiyle ikişer defa hükümdarlık ettiler: Murad II, Mehmed II, Mustafa I. Hanedanda en uzun süre hükümdarlık yapan Kanunî Sultan Süleyman (46 yıl), en kısa padişahlık yapan Murad V'tir (90 gün). Fetret devrinde (1402-1413) Bayezid I'in üç oğlu (Mehmed, İsa, Süleyman [sonradan yerine Musa geçti]) ayrı ayrı bölgelerde aynı zamanda hüküm sürdüler. Öldürülen osmanlı padişahları, Süleyman ve Musa Çelebiler, Osman II ve Selim III'tür. Mehmed IV, Bayezid II, Osman II, İbrahim, Ahmed III, Selim III, Mustafa IV, Abdülaziz ve Abdülhamid II'nin hükümdarlığı tahttan indirilmeleriyle sona erdi; Mehmed VI yurt dışına kaçtı. Osman I, Orhan, Murad I, Murad IV *Gazi* unvanına, Murad I ve Mehmed II *Hünkâr* unvanına, Murad I ayrıca *Hüdavendigâr* unvanına sahipti. Osman I'den Murad II'ye kadar gelen padişahlar *Bey* unvanıyle anıldı. Mehmed II'den sonra *Sultan* unvanı kullanıldı. Halife Mütevekkil I Alallah tarafından Bayezid I'e resmen *Sultan* unvanı verildi. Osmanlı padişahlarının lakapları şunlardır: Orhan Gazi: Şücaeddin; Çelebi Mehmed: Kirişçi, Gıyaseddin; Murad II: Gıyaseddin; Mehmed II: Fatih, Ebülfeth; Bayezid II: Ziyaeddin; Selim I: Yavuz, Muzafferüddin; Süleyman I: Kanunî; Mehmed IV: Ebülfeth; Mahmud II: Adlî. (M)

Osmanlı Hilâli Ahmer Cemiyeti madalyası, Osmanlı Hilâli Ahmer cemiyetine maddî ve manevî hizmetlerde bulunan türk veya yabancı, erkek veya kadınlara verilen madalya. Mehmed V'in 15 ekim 1912 tarihli iradei seniyesiyle çıkarıldı. Altın, gümüş ve tunçtan, 2,5 sm çapındadır. Madalyanın ortası beyaz, kenarları kırmızı hilâli ahmer işareti taşır; alttan başlamak üzere, yanlara doğru bir zeytin dalı vardır. Üst tarafında altınla «Muaveneti insaniyetkârâne» yazılıdır. Madalya, cemiyetin teklifi ve padişahın iradesiyle verilir, beratında veriliş sebebi açıklanırdı. Göğsün sol tarafına asılırdı. Sahibinin ölümünde takma hakkı olmamak üzere mirasçılara geçerdi. (M)

Osmanlı Hürriyetperveran fırkası, türk siyasî partisi. Ali Fethi (Okyar) ve Hüseyin Kadri tarafından İstanbul'da kuruldu (1918). Programında, anayasanın, millî hâkimiyet ve parlamenterizm ilkelerine uygun bir biçime sokulması öngörülüyordu. Ayrıca, çeşitli hak ve hürriyetlerin güven altına alınması da isteniyordu. Üyelerinin çoğu Millî kurtuluş hareketine katıldığından, parti herhangi bir faaliyet gösteremedi. (M)

Osmanlı hanedanının soyağacı çizelgesinde «a.», padişahların annelerini göstermektedir. Çizelgede hanedandan gelen erkeklerin evlenmeleri gösterilmemiştir. Hanedanın kız çocuklarının evlenmeleri, ancak çocukları olmuşsa gösterilmiştir. Adı bilinmeyen çocuklar, «x» işaretiyle gösterilmiştir. Çizelgeye bunlardan yalnız çocuk sahibi olanlar alınmıştır.

Foto. MEYDAN

Mustafa II

Cem (1459-1495)
- Oğuz (1480-1482)
- Murad (öl. 1522)
  - Cem (öl. 1522)
  - X
  - X
- X

Mustafa (1450-1474)
- Halı
- Bülbül
- Nergisşah

Nureddin

Ayşe

Gevher Han, Uğurlu Mehmed Paşa ile evlendi
- Ahmed Göde (öl. 1498)

(a. Gülbahar) **Bayezid II** (1448-1512)

Bayezid II

- Abdullah (1457-1485)
- Ahmed (1465-1513)
  - Alâeddin
  - Kasım
  - Osman
  - Süleyman
  - Murad
- Âlemşah (1466-1512)
  - Osmanşah (1492-1512)
  - Ayşe
- Korkud (1470-1513)
  - Ferahşad
- Şahinşah (1460-1511)
  - Alâeddin (öl. 1512)
  - Mahmud
  - Mehmed (1506-1512)
  - Mustafa
- Mehmed (1475-1507)
  - Âlemşah
    - Osman
  - Fatma
- Mahmud (1476-1507)
  - Emîr (öl. 1512)
  - Musa (1491-1512)
  - Orhan (öl. 1512)
  - Ayşe, Mehmed Bey ile evlendi
    - Kasım
    - Mustafa
  - Hançerli Fatma (öl. 1533)
- Hümâ
- İlaldı, Ahmed Paşa ile evlendi
  - Şehzade
- Selçuk (öl. 1512), Ferhad Bey ile evlendi
  - Hüsrev Gazi (1480-1541)
    - Mahmud (öl. 1541)
  - Neslişah
- Sofu, Mehmed Hızır Ağa ile evlendi
  - Mehmed Bey (öl. 1521)
    - Mustafa Paşa (öl. 1565)
- X, Mehmed Mirza ile evlendi
  - Şemsî Ahmed Paşa (öl. 1580)
- X, Nasuh ile evlendi
  - Hüsrev (öl. 1543)
    - Mahmud (öl. 1602)
- X, Yahya ile evlendi
  - Ahmed
  - Koca Bâli Paşa (öl. 1526)
    - Derviş Bey (öl. 1550)
  - Mehmed Paşa (öl. 1551)
    - Mehmed Aslan Paşa (öl. 1566)
- Ayşe (öl. 1512)
  - Mihrümah
- Fatma
- Gevhermülûk Sultan (öl. 1550), Dukakinzade Mehmed Bey ile evlendi
  - Ahmed (öl. 1557)
  - Neslişah (öl. 1579). İskender Bey ile evlendi
    - Mehmed Bey
    - Mustafa Bey
- Hatice, Ahmed Göde ile evlendi
  - Zeyneddin
- Hundi (öl. 1511), Ahmed Hersekoğlu ile evlendi
  - Ali
  - Mustafa
  - Aynişah
  - Kamerşah
  - Mahdumzade (öl. 1511)

Yavuz Sultan Selim I

(a. Ayşe) **Selim I** (1470-1520)
- Abdullah (öl. 1514)
- Mahmud (öl. 1514)
- Murad (öl. 1514)
- Üveys Paşa (öl. 1546)
- Fatma (öl. 1553)
- Hatice (1498-1582), Maktul İbrahim Paşa ile evlendi
  - Mehmedşah (doğ. 1525)
  - X
  - X
- Selçuk (1487-1524)
- Hafsa, ikinci defa Boşnak Mustafa Paşa ile evlendi
  - Osman Paşa (öl. 1568)
- Şahhuban (öl. 1530)
- X, Mehmed ile evlendi
  - Osmanşah
- X, Saadet ile evlendi
  - Ahmed
- X, Koca Sinan Paşa ile evlendi
  - Mehmed Paşa (öl. 1605)
  - Emine

(a. Hafsa) **Süleyman I** (1494-1566)
- Abdullah (1522-1526)
- Bayezid (1526-1562)
  - Hacı Paşa (öl. 1627)
  - Hasan Bey (öl. 1603)
  - Hüsnü
  - Abdullah (öl. 1561)
  - Mahmud (öl. 1561)
  - Mehmed (öl. 1561)
  - Murad (öl. 1560)
  - Orhan (öl. 1561)
  - Osman (1557-1560)
  - Süleyman (doğ. 1557)
  - Ayşe
  - Hatice
  - Hanzade
  - Mihrümah (doğ. 1550)
- Cihangir *Eğri* (1531-1553)
- Mahmud (1512-1522)
- Mustafa
  - Mehmed (Murad)
  - Şah
    - İbrahim (öl. 1601)
    - Mustafa Ağa (1568-1593)
    - Osman (öl. 1630)
  - X
- Murad
- Mehmed (1521-1543)
- Hümâşah, Ferhad Paşa ile evlendi
  - Süleyman
  - Fatma (öl. 1588)
- X, Müezzinzade Ali Paşa ile evlendi
  - Ahmed
  - Mehmed
- Mihrümah (1522 - 1578), Rüstem Paşa ile evlendi
  - Osman Bey (öl. 1576)
  - Hümâşah, 1° Semiz Ahmed Paşa ve 2° Feridun Ahmed Bey ile evlendi
    - Hakanî Mehmed Bey (öl. 1593)
      - Abdurrahman ile evlendi — X, (öl. 1597)
        - Mehmed (1602-1646)
    - Mustafa Paşa (öl. 1593)
    - Osman Bey (öl. 1591)
    - Saliha (öl. 1576), Yusuf Sinan Paşa ile evlendi
      - Mahmud (öl. 1643)

Kanunî Sultan Süleyman I

Selim II (Sarı)

(a. Hürrem) **Selim II** *Sarı* (1524-1574)
- Abdullah (öl. 1574)
- Cihangir (öl. 1574)
- Mehmed (öl. 1572)
- Mustafa (öl. 1574)
- Osman (öl. 1574)
- Süleyman (öl. 1574)
- Esmahan (1545-1585), 1° Sokullu Mehmed Paşa ve 2° Kalaylıkoz Ali Paşa ile evlendi
  - Mahmud (1585-1585)
  - Hasan Paşa (öl. 1602)
  - İbrahim Paşa (1565-1622)
    - Mehmed Bey (öl. 1666)
      - Ali (1644-1715)
        - Bahir İsmail Bey (öl. 1751)
  - X
- Şah
- Gevherhan Sultan (doğ. 1544)
- Fatma (öl. 1580), Kanijeli Siyavuş Paşa ile evlendi
  - Mustafa Paşa
  - Sinan Bey (1575-1599)
  - X

(a. Nurbânû) **Murad III** (1546-1595)

Murad III

→ devamı sayfa 640'ta

Foto. MEYDAN

Murad III

Abdullah (1585-1595)
Abdurrahman (öl. 1595)
Ahmed
Alâeddin Davud (öl. 1595)
Ali (öl. 1595)
Âlemşah (öl. 1595)
Cihangir [1] (1585-1585)
Bayezid (1586-1595)
Hasan (öl. 1595)
Cihangir [2] (1587-1595)
İshak (öl. 1595)
Hüseyin (öl. 1595)
Mahmud (1582-1595)
Korkud (öl. 1595)
Mustafa (1585-1595)
Murad (öl. 1595)
Ömer (öl. 1595)
Osman (öl. 1595)
Süleyman (1585 - 1585)
Selim (1567-1595)
Yusuf (öl. 1595)
Yakub (öl. 1595)
Ayşe (öl. 1604)
Mihrümah
Hatice
Fatma, Kara Halil Paşa ile evlendi
Mahmud Bey (öl. 1598)
Fethiye
Hümâ
Fahriye

Ahmed I

Mehmed III

(a. Safiye) **Mehmed III** (1566-1603)

Cihangir (öl. 1602)
Mahmud (1582-1603)
Selim (1585-1597)
Süleyman (öl. 1603)
(a. Handan) **Mustafa I** (1592-1639)
Sevgilim

Mustafa I

(a. Handan) **Ahmed I** (1590-1617)

Bayezid (1612-1635)
Hüseyin (1613-1617)
Hasan (öl. 1612)
Mehmed (1605-1621)
Kasım (1613-1638)
(a. Mahfiruze) **Osman II** *Genç* (1604-1622)
Emîr (1621-1622)
Mustafa
Zeynep
(a. Kösem Mahpeyker) **Murad IV** (1609-1640)
Selim (1611-1635)
Süleyman (1611-1635)
Abide
Atike
Ayşe, 1° Nasuh Paşa, 2° Karakuş Mehmed, 3° Hafız Ahmed Paşa, 4° Murteza Paşa, 5° Ahmed Paşa *Halepli* ve 6° Ahmed Paşa *Voynuk* ile evlendi
Mustafa Bey, (öl. 1628)
Kösem (1606-1612)
Fatma (doğ. 1605)
Zeynep
Hanzade (öl. 1650)
Gevherhan, Recep Paşa *Topal* ile evlendi
Safiye (öl. 1630)

İbrahim

Osman II (Genç)

Murad IV

(a. Kösem Mahpeyker) **İbrahim** (1615 - 1648)

Ahmed (1627-1640)
Mehmed (1633-1640)
Alâeddin (1635-1640)
Ayşe
Süleyman (1631-1640)
Esmahan
Fatma
Gevher (doğ. 1630)
Hanzade
Hafise
Kaya Esmahan (1633-1652), Melek Ahmed Paşa ile evlendi
Afife (doğ. 1645)
X, (doğ. 1652)
Rukiye [1]
Rukiye [2] (öl. 1716), Melek İbrahim Paşa ile evlendi
Ayşe (öl. 1717)
Fatma (öl. 1727)
Safiye, Sarı Hüseyin Paşa ile evlendi
Mehmed Remzî (öl. 1719)
Rukiye (öl. 1696)

Bayezid (1646-1647)
Cihangir (1646-1648)
Murad (1643-1644)
Orhan (1648-1650)
Osman (doğ. 1644)
Selim (1644-1699)
(a. Hatice Turhan Sultan) **Mehmed IV** *Avcı* (1642-1693)
(a. Saliha Dilâşub) **Süleyman II** (1642-1691)
Atike
Ayşe (doğ. 1646)
Fatma (doğ. 1642)
Beyhan (1645-1700)
Gevherhan (1642-1694)
Kaya
Ümmügülsüm
(a. Hatice Muazzez) **Ahmed II** (1643-1695)
İbrahim (1692-1714)
Selim (1692-1693)
Asiye (öl. 1694)
Atike (doğ. 1694)
Hatice

Mehmed IV (Avcı)

Süleyman II

Süleyman (doğ. 1681)
Bayezid (1678-1679)
Süleyman (doğ. 1681)
(a. Rabia Gülnûş) **Ahmed III** (1673-1736)
(a. Rabia Gülnûş) **Mustafa II** (1664-1703)
Gevher
Fatma (öl. 1700), 1° Çerkez İbrahim Paşa ve 2° Yusuf Paşa *Topal* ile evlendi
Rukiye (öl. 1720)
Safiye (öl. 1710)
Hatice (öl. 1743), 1° Musa Paşa *Sarıkçı* ve 2° Hasan Paşa *Moralı* ile evlendi
Abdullah (öl. 1699)
Ali (öl. 1699)
Nasıf (öl. 1691)
Hasan (öl. 1684)
Küçük, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile evlendi
Maktulzade Ali Paşa
Ümmügülsüm (öl. 1720), Küçük Osman Paşa ile evlendi
Fatma (öl. 1701)
Hatice (öl. 1699)

Mustafa II

Ahmed II

Ahmed [1] (1699-1699)
Ahmed [2] (1703-1703)
Hasan (1699 - 1733)
Hüseyin (1699 - 1700)
Mehmed (1698-1703)
Murad [1] (1702-1703)
Murad [2] (1703-1703)
Selim (1699-1701)
Ayşe (1696-1752)
Emine (1696-1739)
Esma
Fatma (öl. 1699)
Rukiye [1] (öl. 1698)
Zeynep (öl. 1705)
Ümmügülsüm (1700-1701)
Ümmetullah (1700 - 1727), Sirke Osman Paşa ile evlendi
Hibetullah (1725-1766), Hacı Ali Paşa ile evlendi
Fatma (1750-1801)
Ümmetullah (öl. 1744)
Safiye (1696-1778), Maktulzade Ali Paşa ile evlendi
Zahide (1724-1790)
Bayezid
Rukiye [2] (öl. 1703)
(a. Saliha) **Mahmud I** (1696-1754)
(a. Şehsuvar) **Osman III** (1699-1757)

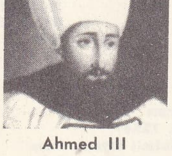
Ahmed III

Mahmud I

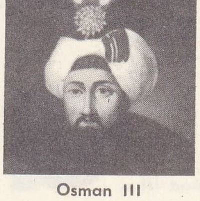
Osman III

→ devamı sayfa 641'de

Foto. MEYDAN

Ahmed III

Abdullah (1719-1719) Abdülmecid (1709-1710) Abdülmelik (1709-1711) Ali (1706-1706) Bayezid (1718-1771) Hasan İbrahim (1720-1721) Mahmud (öl. 1756) Mehmed [1] (1697-1703) Mehmed [2] (1705-1706) Mehmed [3] (1712-1713) Mehmed [4] (1717-1756) Murad [1] (1707-1707) Murad [2] (1708-1708)

(a. Mihrişah)
Mustafa III
(1717-1774)

Mustafa III

(a. Mihrişah) **Selim III** (1761-1808)
Mehmed (1766-1767)
Beyhan (1766-1824)
Esma
Fatma
Hatice [1] (doğ. 1766)
Hatice [2] (1768-1822), Seyit Ahmed Paşa ile evlendi
- Alâeddin Paşa (öl. 1812)
- Osman Paşa (öl. 1809)

Hibetullah (1759-1762)
Mihrümah (1760-1764)
Mihrişah (1762-1769)
Şah (1761-1803)

Âtike (1712-1737)
Esma [2]
Esma [1] (öl. 1788)
Emine [2] (öl. 1732)
Emine [1] (öl. 1720)
Ayşe (1715-1775), 1° Ratib Ahmed Paşa, 2° İstanbullu Mehmed Paşa ve 3° Cihangir Mehmed Paşa ile evlendi
- Rukiye [2] (öl. 1780), Lalazade Nuri Mehmed Bey ile evlendi
  - Ahmed Rıfad Bey (öl. 1803)
  - Süleyman Bey (öl. 1787)
- Rukiye [1]

Süleyman (1710-1732)
Seyfeddin (1728-1732)
Selim [2] (1715-1716)
Selim [1] (1706-1708)
Numan (1723-1764)
İsa (1706-1706)

Selim III

(a. Rabia Şermî)
Abdülhamid I
(1725-1789)

Abdülhamid I

Fatma (1704-1733), 1° Ali Paşa *Kömürcü* ve 2° Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendi
- Mehmed Paşa
- Mehmed Bey
- Fatma, Mustafa Bey ile evlendi
  - Mehmed Bey
- Hibetullah

Ferdane (öl. 1718)
Hatice [1] (1707-1708)
Hatice [2] (doğ. 1710)
Naile (1725-1726)
Hatice [3] (1719-1738), 1° Hafız Ahmed Paşa, 2° Ali Paşa ve 3° Halil Ağa ile evlendi
- Süleyman İzzi Efendi (öl. 1755)

Nazife (1725-1764)
Rabia [1] (1719-1722)
Rabia [2] (1727-1728)
Reyhane (öl. 1720)
Rukiye [1] (1707-1707)
Ümmügülsüm (1708-1732), Nevşehirli Ali Paşa ile evlendi
- Hafız Mehmed Bey (öl. 1763)
- Mustafa Bey (öl. 1780)

Sabiha (1726-1726)
Rukiye [2] (1712-1714)

Ümmühabibe (öl. 1730)
Ümmüselma [1] (öl. 1719)
Ümmüselma [2] (1732-1732)
Zeyneb [2] (1710-1710)
Zeyneb [1] (1708-1708)
Zeyneb Asıma
Zübeyde (1728-1756)
Saliha (1715-1778), 1° Sarı Mustafa Paşa, 2° Sarhoş Ali Paşa, 3° Ragıb Mehmed Paşa ve 4° Turşu Mehmed Paşa ile evlendi
- Ahmed (öl. 1773)
- Ayşe (öl. 1754)
- Emine (öl. 1813), İsmail Zühtü Bey ile evlendi
  - Yakub (öl. 1841)
- Fatma (doğ. 1730)
- Hatice

Ümmetullah [1] (doğ. 1719)
Ümmetullah [2] (1723-1724)

Abdullah (1775-1775)
Abdürrahim (1777-1777)
Abdülaziz (1779-1779)
Ahmed (1776-1778)
Âlemşah (1784-1786)
Mehmed (1776-1781)
Murad (1783-1785)

(a. Nakşidil)
Mahmud II
(1785-1839)

Ayşe (1777-1777)
Aynişah (1780-1780)
Süleyman (1779-1786)
Selim (doğ. 1779)
Nusret Mehmed (1782-1785)
(a. Ayşe) **Mustafa IV** (1779-1808)

Dürrişehvar (1774-1826), Ahmed Nazif Efendi ile evlendi
- Atiyetullah (öl. 1848), Mahmud Bey ile evlendi
  - Ahmed Muhtar Molla Efendi (1807-1882)
- Zeyneb (öl. 1805)

Emine (1788-1791)
Esma [1] (doğ. 1778)
Esma [2] (1782-1848)
Fatma (1782-1785)
Hatice (doğ. 1784)
Hibetullah (1789-1841)
Melikşah (1781-1781)
Rabia [2] (1786-1786)
Rabia [1] (1780-1780)
Zekiye (öl. 1787)
Saliha (1786-1787)

Mustafa IV

Mahmud II

(a. Pertevniyal) **Abdülaziz** (1830-1876)
Abdülhamid [1] (1813-1825)
Abdullah (öl. 1820)
Abdülhamid [2] (1827-1829)
Ahmed [1] (1814-1815)
(a. Bezmiâlem) **Abdülmecid I** (1823-1861)
Ahmed [3] (1819-1819)
Ahmed [2] (1819-1819)
Ahmed [5] (1823-1823)
Ahmed [4] (1822-1823)
Kemaleddin
Bayezid (1812-1812)
Mehmed [1] (1814-1814)
Mahmud (1822-1829)
Murad (1812-1813)
Mehmed [2] (1822-1822)
Osman (1813-1814)
Nizameddin (1835-1838)
Süleyman (1818-1819)

Münire (1824-1825)
Mihrümah (1812-1838)
Hayriye [2] (1833-1833)
Hayriye [1] (1831-1831)
Hamide [2] (1818-1819)
Hamide [1] (1817-1817)
Hatice (1825-1842)
Fatma [2] (1811-1825)
Fatma [1] (1809-1809)
Esma
Emine (1813-1816)
Ayşe (1809-1810)
Atiye (1824-1850), Ahmed Fethi Paşa ile evlendi
- Mahmud Celâleddin Paşa (öl. 1884)
- Feride, Mahmud Paşa ile evlendi
  - Mehmed Saip Bey (öl. 1871)
- Seniye (doğ. 1847)

Âdile (1826-1899), Mehmed Ali Paşa ile evlendi
- Hayriye (öl. 1869), 1° Ahmed Rıfat Bey ve 2° İşkodralızade Ali Rıza Bey ile evlendi
  - Celâleddin Paşa (doğ. 1868)
- Mahmud Edhem Paşa (öl. 1886)

Saliha (1811-1843), Gürcü Mehmed Halil ile evlendi
- Abdülhamid Bey (1835-1836)
- Âsaf Mahmud Celâleddin Paşa (1853-1903)

Şah
Zeyneb (öl. 1816)

→ devamı sayfa 642'de

Foto. MEYDAN

(a. Pertevniyal)
Abdülaziz
(1830-1876)

(a. Hayranıdil) **Abdülmecid II** *Halife* (1868-1944)
Mahmud Celâleddin (1862-1888)
Mehmed Selim (1866-1867)
Mehmed Seyfeddin (doğ. 1894)
Emine [1] (1866-1867)
Emine [2] (1873-1920)
Yusuf İzzeddin (1857-1916)
Esma (1870-1897)
Fatma (1874-1874)
Münire (1877-1877)
Nazıma (doğ. 1866)
Saliha (doğ. 1862)

Ömer Faruk (doğ. 1898)
Dürrişehvar (doğ. 1913)
Neslişah (doğ. 1921)

Ahmed Tevhid (doğ. 1904)
Mahmud Şevket (doğ. 1903)
Fatma Gevheri (doğ. 1904)

Mehmed Nizameddin (doğ. 1908)
Hatice Şükriye
Mihrişah (doğ. 1916)

(a. Bezmiâlem)
Abdülmecid I
(1823-1861)

Ahmed (1845 - 1845)
Ahmed Kemaleddin (1847-1905)
Bahaeddin (öl. 1852)
Mehmed Abdüssamed (öl. 1854)
Mehmed Âbid (1848-1848)
Mehmed Burhaneddin (1849-1876)
Mehmed Fuad (1848-1848)
Mehmed Nizameddin (1850-1853)
Mehmed Rüşdü (1852-1852)

Münire (doğ. 1877)

İbrahim Tevfik (doğ. 1874)

(a. Şevkefzâ) **Mehmed Murad V** (1840-1904)
(a. Gülcemal) **Mehmed V Reşad** (1844-1918)

Abdülmecid

Mehmed Selâhaddin (1861-1915)
Seyfeddin (doğ. 1872)
Süleyman Bey (doğ. 1866)
Aliye (doğ. 1879)
Fatma (doğ. 1879)
Fehime (doğ. 1875)
Hatice (doğ. 1870)

Osman Fuad Paşa (doğ. 1895)
Behiye (doğ. 1881)
Rukiye (doğ. 1885)

Mahmud Necmeddin (1878-1913)
Mehmed Ziyneddin (doğ. 1873)
Ömer Hilmi (doğ. 1888)
Refia (doğ. 1887)

Behice (1841-1847)
Behiye (1848-1876)
Süleyman (1861-1909)
Osman Seyfeddin (öl. 1855)
Nureddin (1851-1855)
Mehmed Ziyaeddin (1846-1849)
Mehmed Vamık (1850-1850)
(a. Gülüstü) **Mehmed VI Vahideddin** (1861-1926)

Abdülaziz

Abdülhalim (doğ. 1894)
Damat Şerafeddin (doğ. 1904)
Emine Naciye (doğ. 1898)

Ertuğrul Mehmed (doğ. 1912)
Fatma Ulviye (doğ. 1892)
Fenire (doğ. 1888)
Rukiye Sabiha (doğ. 1894)

Cemile (1843-1915)
Fatma (1840-1884)
Fehime [1] (1855-1856)
Fehime [2] (1861-1861)
Hatice (1842-1842)
Mediha (doğ. 1856)
Mevhibe (1840-1841)
Mukbile (1850-1853)
Münire (1844-1862)

Naile (1857-1882)
Naime (1840-1843)
Neire (1841-1844)
Refia (1842-1879)
Rukiye
Sabiha (1848-1849)
Semiha (doğ. 1877)
Seniha (doğ. 1851)
Şahime (1855-1856)

(a. Tirimüjgân)
Abdülhamid II
(1842-1918)

Abdülhamid II

Mehmed V Reşad

Murad V

Mehmed VI Vahideddin

Abdürrahim (doğ. 1894)
Abdülkadir (doğ. 1878)
Ahmed Nureddin (doğ. 1901)
Ahmed Nuri (1878-1903)
Mehmed Âbid (doğ. 1905)
Mehmed Bedreddin (doğ. 1901)
Mehmed Burhaneddin (doğ. 1885)
Mehmed Selim (doğ. 1870)

Mihrümah Selçuk (doğ. 1920)

Samiye (1908-1909)
Refia (doğ. 1891)
Naime (doğ. 1876), Mehmed Kemalleddin Paşa ile evlendi
Naile (doğ. 1884)
Hatice
Ayşe (1886-1960)

Adile

Şadiye (doğ. 1886)
Ulviye (1864-1870)
Zekiye (doğ. 1871)

Foto. *MEYDAN*

OSMANLI imparatorluğu, Osmanlı devletine, İstanbul'un fethinden (1453) itibaren verilen ad.

SINIRLAR

Osmanlı imparatorluğunun sınırları, Kanunî Sultan Süleyman zamanında en geniş durumuna geldi. Kuzeyde bugünkü Ukrayna'nın ortalarını aşan sınırlar, gene bugünkü Romanya'nın dikey olarak ortalarından geçer, Macaristan'ın kuzeyini dolandıktan sonra Adriya denizinin kuzeydoğusuna ulaşırdı. İmparatorluğun batı sınırı, Adriya denizi ve Akdeniz'den geçerek Kuzey Afrika'da bugünkü Cezayir ile Fas arasındaki sınıra gelirdi. Güney sınırları, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Nubye'yi içine aldıktan sonra Afrika içlerinden aşar, Kızıldeniz, Yemen, Hicaz, Suriye ve Irak'ı kapsar, İran sınırına varırdı. Doğu sınırı Basra körfezinden başlar, Azerbaycan'ın bir bölgesini içine alarak Karadeniz'in kuzeyine çıkardı. İkinci Viyana kuşatması ile başlayan Gerileme devrinde (1683-1792) 16 yıl süren savaşlar (1683 - 1699) sonucu yapılan Karlofça* antlaşması ile, Tamışvar vilâyeti dışında, Erdel ve Macaristan Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya Venedik'e, Podolya ve Ukrayna Lehistan'a, Azak kalesi de Rusya'ya bırakıldı. Bu antlaşma, Osmanlı imparatorluğunu ilk defa bölen bir milletlerarası birliğin sonucudur. Karlofça antlaşmasından sonra, bir süre devam eden kaybedilen yerleri geri alma çabaları, genellikle başarılı olmadı. Her savaş, sınırların gerilemesine sebep oldu. Ancak 1715'te Mora geri alındı. 1718'de imzalanan Pasarofça* antlaşmasıyle Banat bölgesi, Eflak'ın batı, Sırbistan'ın ve Bosna'nın kuzey bölgeleri Avusturyalılara verildi. Mora Osmanlılarda kaldı. Ruslarla yapılan Küçük* Kaynarca antlaşmasıyle (1774) Kırım Osmanlılardan ayrıldı (1783'te Rusların eline geçti), Ozi (Dnyeper) ile Aksu (Güney Bug) ırmakları arasındaki topraklar Ruslara bırakıldı. Osmanlı imparatorluğunun sınırları 1792-1919 arasında gittikçe geriledi. Edirne* antlaşmasıyle (1829) Kafkasya'da Çerkezistan yöreleri Rusya'ya bırakıldı. Yunanistan bağımsızlık kazandı; Sırbistan ayrı bir beylik oldu. XIX. yy.da Mısır, Kavalalı Mehmed Ali Paşanın eline geçti (1805); Cezayir Fransızlar tarafından alındı (1830). 1877 Osmanlı-Rus savaşları sonunda Ruslarla yapılan Ayastafanos* (Yeşilköy), sonra da bütün Avrupa büyük devletleriyle imzalanan Berlin* antlaşmaları (13 temmuz 1878) ile Osmanlı devletinin sınırları daha da geriledi; Sırbistan ve Karadağ büyüyerek bağımsız birer devlet oldu; Bulgaristan kuruldu; Besarabya ile Batum, Kars ve Ardahan Rusya'ya geçti. Avusturya - Macaristan devleti Bosna - Hersek'i, İngiltere ise Kıbrıs'ı ele geçirdiler. 1881'de Fransa Tunus'u, 1882'de İngiltere Mısır'ı aldı. Osmanlı imparatorluğunun son parçalanması, Mondros* mütarekesi (30 ekim 1918) ve Sevr* antlaşması (10 ağustos 1920) ile oldu. Sınırlar Orta Anadolu'ya kadar çekildi. Bk. KURTULUŞ SAVAŞI.

NÜFUS

Osmanlı devleti XVI. yy.ın sonunda dünyanın en büyük devletlerinden biri durumundaydı. İmparatorluğun yüzölçümü 6 milyon kilometrekareye yakındı; Avrupa'nın yarısından fazlaydı. Bu geniş ülkede aşağı yukarı 60 milyondan fazla insan yaşıyordu, fakat imparatorluk halkı aynı ırk ve dinden değildi; türk, arap v.d. müslümanlardan başka islav, rum, ulah, macar, ermeni süryanî, maruni, melkî, yahudi gibi gayri müslim halk da vardı. 60 Milyon nüfusun 20 milyonu gayri müslim ve 40 milyonu müslüman olarak tahmin edilebilir. Türklerin kalabalık bulundukları ülke, imparatorluğun beşiği olan Anadolu idi. Gayri müslimler daha çok Balkan topraklarında yaşıyordu. Anadolu'da da Türkçe konuşan hıristiyan halk vardı. Fakat Anadolu'da yerleşen hıristiyanların genellikle Osmanlıların iskân siyasetine uygun olarak Rumeli'den sürgün edildikleri bilinmektedir (bk. İSKÂN *siyaseti*). Bunun yanı sıra anadolu halkının bir kısmı Balkanlar'a geçirilerek bu bölgenin türkleştirilmesine çalışıldı. Genellikle hıristiyan tebaa refah seviyesi yükselerek gittikçe çoğaldı.

Nüfusun tespiti, Osmanlı imparatorluğunda genellikle «hanelerin tahriri» (evlerin yazımı) suretiyle yapılırdı. İlk tahrir İstanbul'un fethinden sonra Tursun* Bey tarafından yapıldı. Tursun Bey, İstanbul ve Galata'daki haneleri tespit etti; fakat sonucunu kaydetmedi. 1477'de İstanbul kadısı Mevlânâ Muhiddin ve İstanbul zaimi Mahmud, tanzim ettikleri muhasebe icmal defterinde İstanbul ve Galata'da 9 753 türk, 3 743 rum, 818 ermeni, 1 647 yahudi ve Galata'da 332 frenk evi tespit ettiler. Balkanlar'da yaşayan hıristiyan nüfus, genellikle, verdikleri cizye* (baş vergisi) ve haraç*la (toprak vergisi) tespit edildi. Bununla birlikte kadın, çocuk, rahip ve hastalar vergiden muaf tutulduklarından nüfus kesin olarak tespit edilmiş sayılmaz. Anadolu halkı nüfusunun tespiti ise vergi mükellefiyetleri, özellikle, avarız* (ev başına verilen vergiler) göz önünde tutularak yapılmıştır. Osmanlı imparatorluğunda nüfusun çoğalması, tımar* ve çiftliklerin iyi işlemesi, ticaret ve sanayinin gelişmesiyle de ilgilidir. Nitekim XVII. yy.da ortaya çıkan celâli*lerin sebep oldukları karışıklıklar sırasında; XIX. yy.ın başlarında Balkanlar'da başlayan isyanlar sonunda, nüfus azalmaları oldu. Bu bakımdan nüfusun tespiti zorlaştı. 1831'de ilk nüfus tahriri yapıldı; fakat kesin bir sonuca ulaşılamadı. Anadolu'da konar göçer halkı tespit etme ve bunları toprağa bağlama teşebbüsüne, XIX. yy.ın ikinci yarısında Cevdet Paşa ve Derviş Paşa tarafından girişildi.

Nüfusun azalması. İmparatorlukta nüfusun azalması, sınırların gerilemesiyle yakından ilgilidir. Çünkü kaybedilen topraklarda yaşayan halk, başka devletlerin tebaası olmuş veya Balkanlar'da olduğu gibi yeni kurulan devletlerin asıl nüfusunu meydana getirmiştir. Nüfus azalmasının XX. yy. başlarına kadar devam ettiği söylenebilir. Bk. NÜFUS.

TARİH

● *Başlangıç devri.* Osmanlı devletinin kurucusu Osman I (1258 - 1326), babası Ertuğrul'un ölümünden sonra, Kayı* boyunun beyliğine geçti ve babasının siyasetini sürdürdü: İnegöl, Karacahisar ve Bilecik tekfurlarıyle bazen dostça geçindiyse de genellikle çatışmak zorunda kaldı. Kayı boyunun sürekli saldırılarından endişe duyan Bursa ve İznik tekfurlarının Yarhisar ve Karacahisar tekfurları ile birlik kurmaları üzerine, İznik üstüne yürüdü; 1291'de Karacahisar'ı ele geçirerek beyliğinin ilk merkezi yaptı; kalenin kilisesi camiye çevrilerek ulemadan Tursun Fakih, hutbede, ilk defa, Osman Beyin adını okudu; şer'î (hukukî) işler için de bir kadı tayin edildi. Osman Gazi, akınlarını bir plana göre yaptı. Bilecik ve Yarhisar kalelerini aldı (1299); ganimetleri gazilere dağıttı; Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer'i oğlu Orhan Bey ile evlendirdi; bu evlilikten Murad I ile Rumeli fatihi Süleyman Paşa dünyaya geldi. Osman Bey, 1299'da bağımsızlığını ilân etti; yeni devletin teşkilâtını kurarak, gazilere tımarlar verdi; fethedilen kalelere idareci olarak subaşı, dizdar ve kadı tayin etti. Köylerde tımar karşılığı, sipahiler yetiştirildi. 1301'de Yenişehir ile Yundhisar'ı (Söğüt'ün güneybatısında) aldı ve Yenişehir'i beyliğin yeni merkezi yaptı; Şeyh Edebali, bu yeni merkezde hemen imar faaliyetine başlayarak evler, dükkânlar, çarşı ve hamamlar yaptırdı. Bundan sonra Yenişehir çevresinde bugün de aynı adları taşıyan köy ve kasabaları alan Osman Gazi, 1303'te İznik üstüne yürüdü ve kaleyi kuşattı. Bursa tekfurunun önayak olduğu birliği dağıttı. 1315'te Bursa üstüne yürüdü; on yıllık bir kuşatmadan sonra bu şehri aldı (6 nisan 1326). Osman Gazi Bursa'nın fethinden kısa süre sonra öldü; önce Söğüt'te babasının yanına, sonra da Bursa hisarında camiye çevrilen Aya Elia manastırı içine yaptırılan türbeye (Gümüşlükümbet) gömüldü.

Osman Gazinin ölümünden sonra yerine oğlu Orhan Bey geçti. Orhan Bey, Bizanslılardan İznik ve İzmit'i aldı. İznik kuşatması sırasında kalenin yardımına gelen bizans ordusu yenildi (1329). Karesi beyliği Osmanlıların eline geçti. Bizans imparatoru olmak isteyen Kantakuzenos'a yardım için türk kuvvetleri gönderildi. Sonra Osmanlılar Gelibolu'da Çimbi* kalesi, daha sonra da Gelibolu, Bolayır, Malkara, Çorlu ve Tekirdağ'ı ele geçirdiler. Ankara, ahilerden alındı. Osmanlı devletinin ilk sikkesi de Orhan Gazi zamanında basıldı (bk. ORHAN). Orhan Gazi ölünce (1362) yerine oğlu Murad I geçti. Bu sırada ankara ahileri şehirdeki osmanlı muhafızlarını kovarak buraya hâkim oldular. Murad I hemen Ankara üstüne yürüdü ve şehri geri aldı (1363). Bundan sonra Rumeli'ye geçerek Çorlu ve Lüleburgaz'ı ele geçirdi. Murad I'in kumandanlarından Evrenos Bey ve Hacı İlbeyi de Malkara, Keşan, İpsala, Dedeağaç ve Dimetoka'yı ele geçirdiler. Daha sonra Lala Şahin Paşa Edirne'yi aldı. Sonra Filibe ve Gümülcine de Osmanlıların eline geçti. Bunun üzerine, Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenlendi. Haçlılar, Edirne'ye yürüdüler; fakat Hacı İlbeyi Haçlıları yenilgiye uğrattı. Sonra, Bulgarlardan Kızılağaç, Yanbolu, İhtiman, Samokov, Aydos, Karnabat, Süzebolu (bugün Sozopol) kasabalarıyle Bizanslılardan Hayrabolu şehri alındı. Bulgar kralı İvan Şişman, osmanlı himayesini kabul etti. Kızkardeşi prenses Marya'yı Murad I'e verdi. Çirmen'de Sırplar yenilgiye uğratılınca (1371) Trakya ve Makedonya'da birçok bölge Osmanlıların eline geçti. Sırp despotu Lazar, Osmanlılara bağlandı; yılda 50 okka gümüşle savaşlarda yardımcı asker vermeyi kabul etti (1375). Murad I, bundan sonra Bursa'ya döndü; oğlu Bayezid'i Germiyanoğlu Süleyman Şahın kızıyle evlendirdi. Kütahya, Tavşanlı, Simav ve Eğrigöz (Emet) gelinin çeyizi olarak Osmanlılara verildi (1381). Akşehir, Yalvaç, Yenişehir, Karaağaç ve Eğridir de, Hamidoğlu Hüseyin Beyden 80 000 altın karşılığı satın alındı. Murad I'in 1380'de Rumeli'de savaşlara yeniden başlanması için emir vermesi üzerine Timurtaş Paşa, İştip (Ştip) [1381], Manastır (Bitol) ve Ohri'yi (1385) ele geçirdi. Bulgaristan'da Sofya ve Niş, osmanlı hâkimiyetine geçti. Osmanlı devletinin Balkanlar'da bu hızlı ilerlemesi üzerine sırp kralı Lazar, bosna kralı Tvartko (Tvrtko), hırvat ve arnavut prensleri Osmanlılara karşı birleşti; 30 000 kişilik sırp ve bosna kuvveti Timurtaş Paşayı Ploşnik'te yendi. Bu olay, Macarların, Eflaklıların, Lehlilerin, Bulgarların ve Dobruca prensinin haçlı birliği kurmalarına sebep oldu. Durumu öğrenen Murad I, daha Haçlılar birleşmeden Ali Paşayı, bulgar kralı ve Dobruca prensinin üstüne gönderdi. Ali Paşa, bulgar kralını ve Dobruca prensinin kuvvetlerini yenerek onların haçlılarla birleşmesini önledi (1388). Bundan sonra Murad I Rumeli'ye geçti; iki ordu Kosova'da karşılaştı. Yapılan savaşta Haçlılar yenildi; savaştan sonra Murad I bir sırp tarafından öldürüldü (1389). Yerine oğlu Bayezid I geçti. Murad'ın ölümü üze-

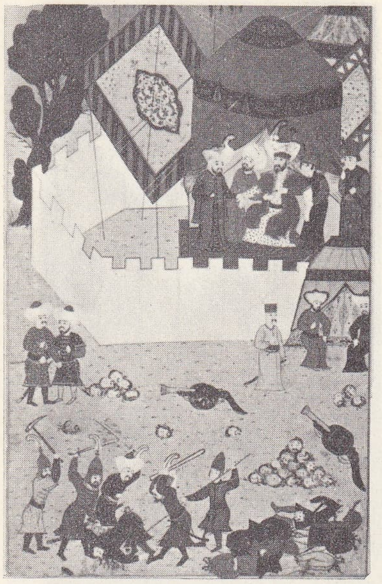

Murad I

Foto. MEYDAN

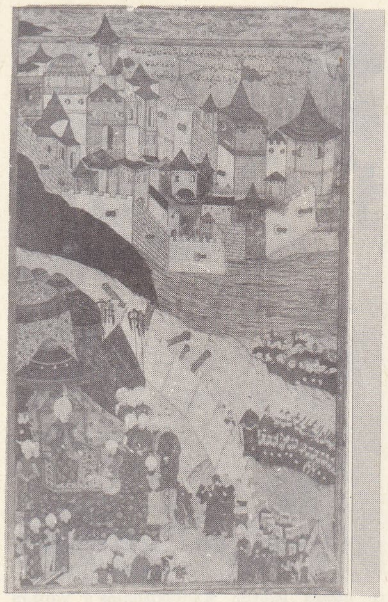

Erdel kralının oğlu ve annesinin Kanunî tarafından kabulü

rine Anadolu'da Aydınoğulları, Saruhanoğulları, Germiyanoğulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları beylikleri Bayezid'e savaş açarak osmanlı topraklarına saldırdılar. Yıldırım Bayezid, Anadolu'da bu beylikler üstüne yürüdü ve onların Anadolu'daki hâkimiyetlerine son verdi (1389). Ertesi yıl da Karamanlılara sefer açtı. Karaman beyi ile Beyşehir'i Osmanlılara bırakmak şartıyle barış yapıldı. Bayezid, 1396'da İstanbul'u kuşattı. Bu kuşatma yeni bir haçlı seferine yol açtı. İki ordu Niğbolu'da (Nikopol) karşılaştı; savaş haçlıların yenilgisiyle sonuçlandı (bk. NİĞBOLU SAVAŞI). Bundan sonra İstanbul kuşatmasına devam edildi. Anadoluhisarı yapıldı. İstanbul kuşatmasını vezir Ali Paşaya bırakan Yıldırım, Anadolu'ya geçerek Konya'yı aldı. Sonra, Kadı Burhaneddin'in bütün ülkesi ve Mısırlıların elinde bulunan Malatya ele geçirildi. Yıldırım Bayezid Anadolu'da bulunduğu sırada Boucicaut* kumandasında bir donanma İstanbul'a yardıma geldi, İstanbul'u Türklerin kuşatmasından kurtardı ve şehir yakınlarındaki kaleleri geri aldı. Bayezid, 1400'de İstanbul'u yeniden kuşattı. Timur'un aynı yıl içinde Anadolu'ya girmesi İstanbul'u tekrar kurtardı. Timur, Sıvas'ı alarak yağmaladı; oradan Doğu Anadolu ve Suriye'ye döndü. Yıldırım Bayezid bu fırsatı kullanarak ordusunu topladı. Timur 1402'de Bayezid ile çarpışmak üzere tekrar Anadolu'ya girdi. İki hükümdar Ankara'da karşılaştı. Savaş, Bayezid'in yenilmesi ve esir olmasıyle sonuçlandı (1402). Bayezid kısa bir süre sonra öldü (1403). Onun ölümünden sonra oğulları çeşitli yerlerde saltanatlarını ilân ettiler. Süleyman Çelebi Rumeli'de, İsa Çelebi Balıkesir'de, Mehmed Çelebi Amasya'da ve Musa Çelebi Bursa'da hüküm sürmeğe başladı. Çelebi Mehmed üç kardeşini de ortadan kaldırarak tek hâkim durumuna girdi (1413). Ankara savaşından sonra Osmanlıların elinden alınmış olan yerleri geri almak için çalıştı (bk. MEHMED I). Yerine oğlu Murad II geçti; kardeşi Mustafa'nın isyanını bastırdı. Bizans'ı kuşattı, Venediklilerle savaştı (1425 - 1430). Eğriboz'a (Ağrıboz) ve Mora'ya akınlar yapıldı. Selânik, Venediklilerden alındı (1430). Eflak ve Sırbistan yeniden Osmanlı devletine bağlandı. Hamidili, Taşili, Konya, Beyşehir işgal edildi (1437). Murad II Macarlar ile barış yaptıktan sonra (1444), tahtı oğlu Mehmed II'ye bıraktı. Murad'ın tahttan çekilmesi haçlıların yeni saldırılarına sebep oldu. Murad II, osmanlı ordusunun başına geçerek haçlıları Varna'da yendi (1444). Yeniçerilerin isteği üzerine yeniden padişah oldu. İkinci bir Haçlı ordusunu Kosova'da yendi (1448). Murad II buradan Arnavutluk'a bir sefer yaptı. Akçahisar (Kruje) kuşatıldı; fakat alınamadı (1450). Bir yıl sonra Murad II ölünce, yerine oğlu Mehmed II padişah oldu.

● *Yükseliş devri.* Mehmed II, Rumelihisar'ı yaptırarak İstanbul'u kuşattı; 53 gün süren bir kuşatmadan sonra şehri fethetti (29 mayıs 1453), Sırbistan (1459), Mora (1460) ele geçirildi, fakat Belgrad Macarlarda kaldı. Ege denizinde Limni, Taşoz, Midilli, İmroz ve Eğriboz kalesi osmanlı hâkimiyetine geçti. Fatih Sultan Mehmed bundan sonra Anadolu'ya geçerek Trabzon Rum imparatorluğuna son verdi (1461), Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki bir orduyu Kırım'a gönderdi. Kırım'daki ceneviz kolonileri ele geçirildi. Kırım Osmanlı devletine bağlandı (1471). Fatih Sultan Mehmed 1473'te Akkoyunlulara karşı sefere çıktı. Otlukbeli'nde yapılan savaşta akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattı. Böylece Fırat nehrine kadar bütün Anadolu Osmanlıların eline geçti. Karaman beyliğine kesin olarak son verildi (1474). Fatih İtalya'nın da fethine teşebbüs etti. 1480'de Gedik Ahmed Paşanın kumandasına kuvvetli bir ordu ve donanma vererek onu, İtalya'nın fethiyle görevlendirdi. Gedik Ahmed Paşa Otranto kalesini ele geçirdiyse de (bk. OTRANTO SEFERİ) Fatih'in ölümü üzerine geri döndü. Memlûkların sürekli olarak Karamanoğullarını ve Akkoyunluları Osmanlılara karşı korumaları, Fatih'in ise Memlûkların himayesinde olan Dulkadıroğulları beyliğini hâkimiyeti altına almak istemesi iki devletin arasını açtı. Fatih 1481'de Mısır seferine çıktı; fakat Gebze'de öldü. Yerine oğlu Bayezid II geçti. Onun zamanında, Osmanlı devletini en çok uğraştıran mesele Cem Sultan hâdisesiydi. İstanbul'daki taraftarlarının yardımına rağmen tahta geçemeyen Cem Sultan, Bayezid ile mücadeleye girişti; Anadolu'da kendi adına para bastırdı ve hutbe okuttu. Bayezid'e imparatorluğu paylaşmayı teklif etti. Bu teklifi kabul edilmeyince Bursa üstüne yürüdü. Yenişehir ovasında yapılan savaşı kaybeden Cem, önce Karaman'a çekildi, orada da tutunamayarak Mısır'a gitti (1481). Daha sonra Karamanoğlu Kasım Bey ile birlikte tekrar Anadolu'ya geldi; fakat gene bir başarı elde edemedi. Rodos şövalyelerine, oradan da papaya sığındı. Cem Napoli'de 1595'te öldü. Cem Avrupa'da bulunduğu sırada, Bayezid onun Rumeli'ye geçerek bir olay çıkarmaması için papaya büyük paralar verdi ve önemli seferlere girişmekten çekindi. Bayezid zamanında Hersek (1483) ve Boğdan (1484) kesin olarak osmanlı hâkimiyetine girdi.

Ayrıca Cem'in Mısır'a sığınması ve memlûk sultanı Kayıtbay'ın, behmenî hükümdarı Mahmud II'nin Bayezid'e gönderdiği bir hançeri alması iki devletin arasını açtı. Memlûkların nüfuz alanı olan Çukurova'da 1485'te başlayan savaşlar 1491'e kadar sürdü. Yapılan beş seferden üçünü Memlûklar, ikisini de Osmanlılar kazandı. Savaşlar, Tunus hükümdarının aracılığıyle sona erdi. Çukurova'da Osmanlıların ele geçirdiği yerler Mekke ve Medine vakfı olduğundan Mısırlılara geri verildi. Mora'da Venediklilerin elinde kalan İnebahtı, Modon ve Koron (1599) ile Adriya kıyılarındaki Draç limanı ele geçirildi. Bayezid II zamanında, İran'da büyük bir devlet kuran Şah İsmail, şiî mezhebiyle ilişkisi dolayısıyle Anadolu'da da büyük bir nüfuz sahibi oldu ve birçok taraftar kazandı. Bunlar, Şah Kulu adında birinin başkanlığında ayaklandılar; âsiler Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşayı yendilerse de daha sonra sadrazam Hadım Ali* Paşa kumandasındaki orduya yenildiler. Bayezid'in son zamanlarında oğulları Ahmed, Korkud ve Selim arasında saltanat mücadelesi başladı. Bayezid ve devlet adamları Ahmed'in padişah olmasını istiyorlardı; fakat yeniçeriler kahramanlığına ve cesaretine hayran oldukları Selim'in tarafını tuttular; Bayezid, tahtı Selim'e bırakmak zorunda kaldı (1512). Selim I, kardeşleri Ahmed ve Korkud'u ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'da büyük bir nüfuz sahibi olan şiîlere karşı harekete geçti. 40 000 şiîyi öldürttü, sonra da Şah İsmail'e savaş açtı. Çaldıran'da yapılan savaşta Şah İsmail yenildi (1514). Doğu Anadolu Osmanlıların eline geçti. Çaldıran savaşından sonra Dulkadıroğullarının ülkesiyle Maraş ve Elbistan da fethedildi (1515). Bundan sonra Memlûklar üstüne sefer yapıldı. Memlûklar, önce Merci Dabık'ta (1516), sonra da Reydaniye'de (1517) yenildiler. Suriye, Mısır ve Hicaz osmanlı yönetimine geçti. Yavuz Sultan Selim, yeni sefer hazırlıklarına girişti; özellikle donanmaya büyük önem verdi. Kapıkulu ocaklarını Edirne'ye gönderdi. Kendisi de Edirne'ye giderken Çorlu'da öldü (1520). Yerine oğlu Süleyman hükümdar oldu. Mısır'da Canberdi* Gazalî isyanı bastırıldıktan sonra (1520), Belgrad (1521) ve Rodos (1522) ele geçirildi. Kanunî Sultan Süleyman, bundan sonra Macaristan'a karşı harekete geçti. Mohaç'ta yapılan savaşta macar ordusunu yendi. Macaristan Osmanlı devletine bağlı bir krallık haline getirildi (1526). Macaristan seferinden sonra, Habsburg hanedanından Ferdinand'ın veraset yoluyle Macar krallığında hak iddia etmesi, Kanunî'nin macar kralı yaptığı Janos Zapolya'yı Lehistan'a sığınmak zorunda bıraktı. Bunun üzerine, Kanunî, Avusturya'ya karşı yeni bir sefere karar

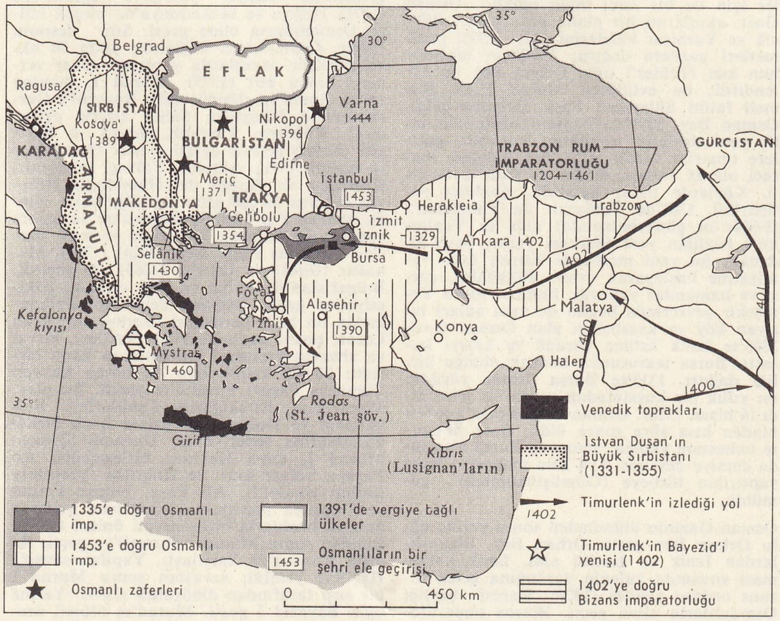

OSMANLI imparatorluğunun gelişmesi

Foto. MEYDAN

verdi (1528). Bu seferde Viyana kuşatıldı; fakat şehir alınamadı (1529). Osmanlı ordusunun çekilmesinden sonra Avusturyalıların Budin'i tekrar almağa teşebbüs etmeleri üzerine Kanunî Avusturya'ya karşı yeniden sefere çıktı (1530). Avusturya toprakları yağmalandı; Avusturyalılar ile 1533'te yapılan barıştan sonra Kanunî İran'a savaş açtı. Sadrazam İbrahim Paşa İran'a gönderilecek olan orduya serdar tayin edildi (1533). Arkadan kendisi de hareket etti. Tebriz ve Bağdat ele geçirildi. Kanunî, Avusturya'ya yaptığı seferlerle imparatorluğun batı sınırlarını, İran seferleriyle de doğu sınırlarını güven altına aldı. Bundan sonra Akdeniz'de seferlere başladı. Venedik'e savaş açıldı. Kanunî karadan, Barbaros Hayreddin ise denizden hareket etti. Korfu adası kuşatıldı; fakat alınamadan geri dönüldü (1537). Barbaros, bir yıl sonra Preveze'de hıristiyan donanmasını yenerek Osmanlı imparatorluğunun Akdeniz hâkimiyetini sağladı (1538). Bu sırada Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa Hint okyanusunda Portekizliler ile savaştı. Hindistan'da Portekizlilerin elinde bulunan Diu kalesini kuşattı, fakat alamadan geri döndü.

Janos Zapolya ölünce (1540) Ferdinand Macaristan'ı ele geçirmek için Budin'e bir ordu gönderdi. Bunun üzerine Kanunî'nin Ferdinand'a karşı yeni bir sefere çıkmasına sebep oldu (1540). Bu sefer sonunda Macaristan bir türk eyaleti haline getirildi. 1543'te Barboros Hayreddin, Fransa kralı François I'e yardım etmekle görevlendirildi. Barbaros, osmanlı donanmasına katılan fransız donanmasıyle birlikte Nis'i (Nice) bombardıman etti. Barbaros'un bu seferi sırasında Kanunî de Estergon kalesini kuşattı ve aldı. Bu seferden sonra İran ile savaş tehlikesi belirdiğinden Avusturya ile beş yıllık bir barış yapıldı (1547). Ertesi yıl da İran üstüne hareket edildi (1548). Şah Tahmasp padişahın karşısına çıkmağa cesaret edemediği için birçok kale alındığı halde savaş yapılamadan geri dönüldü. Fakat 1552'de Şah Tahmasp yeniden saldırıya geçtiğinden İran'a savaş açıldı. Bu sefere sadrazam Rüstem Paşa serdar tayin edildi; fakat Rüstem Paşa, şehzade Mustafa'nın isyan edeceğini bildirdiği için Kanunî de sefere çıktı. Aktepe'de (Konya Ereğlisi), şehzade Mustafa öldürüldü (1553). Osmanlı ordusu Nahçivan'a (Nahiçevan) kadar ilerledi. Sonra geri dönüldü. Kanunî Erzurum'dayken şahın elçisi gelerek barış yapılmasını istedi. Yapılan barışa göre Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak Osmanlılarda kaldı. Kanunî 1566'da Zigetvar (Szigetvar) kalesini almak üzere yola çıktı. Kuşatma devam ettiği sırada öldü (1566). Ölümünden kısa bir süre sonra da kale ele geçirildi. Yerine oğlu Selim II geçti. Selim II zamanında Kıbrıs ele geçirildi (1570). Fakat osmanlı donanmasının büyük bir kısmı İnebahtı'da haçlılar tarafından yok edildi (bk. İNEBAHTI DENİZ SAVAŞI).

● *Duraklama devri.* Selim II'nin yerine osmanlı tahtına en büyük oğlu Murad (III) geçti (1574). Sokullu Mehmed Paşa sadrazamlıkta bırakıldı. Murad III tahta geçtikten bir süre sonra İran şahı Tahmasp öldü; İran'da saltanat kavgaları baş gösterdi. Osmanlı devleti başlangıçta bu karışıklıklardan yararlanmağa çalışmadı; ancak bazı sınır olayları İran'a savaş açılmasına sebep oldu (1578). On iki yıl süren savaşlar, Osmanlıların üstünlüğüyle sonuçlandı. 1590'da iki ülke arasında İstanbul antlaşması yapıldı. Bu antlaşmaya göre Tebriz, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizor, Nihavend, Luristan osmanlı hâkimiyetine geçti. Üç yıl sonra Avusturya ile 1565'ten beri devam eden barış bozuldu. Avusturya topraklarında oturan ve osmanlı topraklarına sürekli akınlar yapan Uskok'ların saldırılarına karşılık vermek için yaptığı akınlardan birinde Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın avusturya kuvvetlerine yenilmesi, kendisiyle birlikte birçok kumandanın ve 18 000 kişinin ölmesi üzerine, sadrazam Sinan Paşanın ısrarıyle Avusturya'ya savaş açıldı (1593) [bk. MURAD III]. Osmanlı - Avusturya savaşları devam ederken Osmanlı devletine bağlı olan Erdel kralıyle Eflak ve Boğdan voyvodaları da Avusturya imparatoru Rudolf ile birleşerek, Osmanlı devletine isyan ettiler. Bu savaşlar sırasında Murad III öldü; yerine oğlu Mehmed III geçti (1595). Mehmed III, yeniçerilerin bas-

Zigetvar'ın kuşatılması (1566)

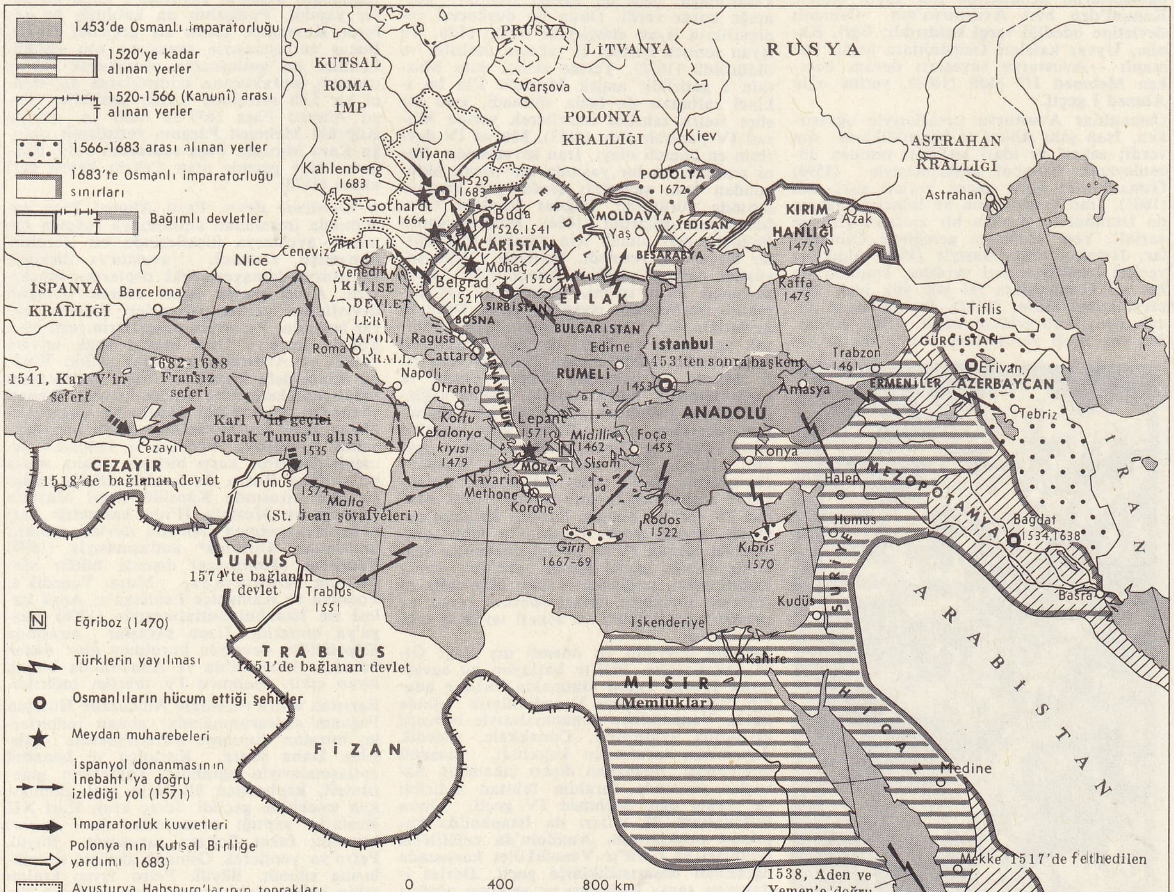

OSMANLI imparatorluğu (1453-1683 arası)

Foto. MEYDAN

Revan seferinden dönen osmanlı ordusu (1635)

kısıyle sefere katılmak zorunda kaldı. Eğri kalesi alındı (1596). Haçova'da tesadüfün yardımıyle osmanlı ordusu yenilgiden kurtuldu; Avusturya ordusu yenildi (1596). Bundan sonra Kanije kalesi alındı; Avusturyalıların kaleyi geri almak için giriştikleri saldırılar Tiryaki Hasan Paşanın başarılı savunması karşısında bir sonuç vermedi (1601). Bundan sonra Estergon kalesi alındı. Avusturya ile birleşmiş olan Erdel, Eflak ve Boğdan tekrar Osmanlılara bağlandı. Avusturya ile olan savaşlara Zitvatorok antlaşmasıyle son verildi (1606). Bu antlaşmayle osmanlı padişahları Avusturya imparatorlarını kendilerine eşit kabul ettiler, Kanunî'den beri Avusturya'nın Osmanlı devletine ödediği vergi kaldırıldı; Eğri, Kanije, Uyvar kaleleri Osmanlılara geçti. Osmanlı - Avusturya savaşları devam ederken Mehmed III öldü (1603), yerine oğlu Ahmed I geçti.

Osmanlılar Avusturya savaşlarıyle uğraşırken, İran şahı Abbas iç karışıklıklara son verdi; askerî ve idarî teşkilâtı yeniden düzenleyerek İstanbul antlaşmasıyle (1590) Osmanlıların eline geçen yerleri geri aldı (1603). İran savaşlarının bu ikinci safhasına da İstanbul'da yapılan bir antlaşmayle son verildi. Yeni antlaşma gereğince Osmanlılar, İstanbul antlaşmasıyle (1590) aldıkları yerleri İranlılara geri verdiler. İranlılar da her yıl Osmanlılara iki yüz yük ipek vermeyi kabul ettiler (1612). Bu antlaşma ancak üç yıl yürürlükte kaldı. Şah Abbas, 200 yük ipeği vermeyince İran'a tekrar savaş açıldı (1615). Ancak bu defa da bir başarı elde edilemedi. 1618'de yapılan yeni bir antlaşma ile savaşlara son verildi (bu defa, İran'ın vereceği ipek 100 yüke indirilmişti).

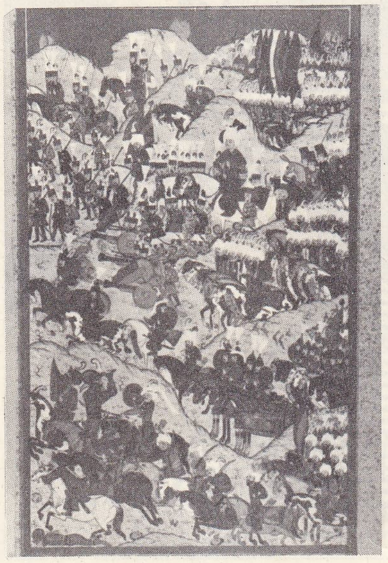

Mohaç savaşı (1526)

Kanunî'den sonra gelen üç padişah zamanında Osmanlıların kudret ve kuvveti azaldı, devlet teşkilâtının ve iktisadî durumun bozuk olduğu ortaya çıktı. Osmanlı devletinin temel nizamlarından biri olan tımar usulü ve ona bağlı tımarlı asker düzeni bozuldu. Merkez idaresi ve kapıkulu askerleriyle tımarlı askerler arasında toprak gelirleri üstünde bir mücadele başladı; bunun sonucunda, tımarlı askerler Anadolu'da ayaklandılar (celâlî isyanları). Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Ahmed, Kalenderoğlu, Canbuladoğlu gibi celâlî reisleri yıllarca merkez idaresine ve kapıkulu askerlerine karşı savaştılar. Bu isyanlar Kuyucu Murad Paşa zamanında kanlı savaşlardan ve binlerce insanın öldürülmesinden sonra bastırılabildi (bk. CELÂLÎ İSYANLARI). Yine bu üç padişah zamanında, Kanunî'ye kadar devlet idaresine karıştırılmayan saray mensupları, padişahın yakınları ve kadınları devlet işlerine müdahale etmeğe, mültezim ve sarraflarla işbirliği yaparak zengin mukataa*ları rüşvetle istediklerine ihale ettirmeğe başladılar; bu da devletin gelirinin azalmasına sebep oldu. Bu bozukluklardan en çok köylü sınıfı zarar gördü, binlercesi köylerini bırakarak şehirlere göçmeğe başladı.

Ahmed I'den sonra tahta geçen Mustafa I hastaydı, bu yüzden kısa sürede tahttan indirildi, yerine Osman II padişah oldu. Osman II zamanında Lehistan Kazaklarının osmanlı topraklarına, Kırım hanlarının da Lehistan topraklarına saldırmaları yüzünden bu iki ülke arasında meydana gelen savaşa Osman II de katıldı (1621). Osmanlı ordusu bu seferde bir yenilgiye uğramadı, fakat başarı da gösteremedi, Osman II bu başarısızlığın yeniçerilerin disiplinsizliği yüzünden olduğunu düşünerek onları ortadan kaldırmağa, yeni bir askerî teşkilât kurmağa karar verdi. Onun bu düşüncesi yeniçerilerin isyan etmelerine sebep oldu. Bu isyan sonucu Osman II tahttan indirildi ve öldürüldü (1622). Yerine ikinci defa Mustafa I getirildi; ancak Mustafa I'in bu ikinci saltanatı da fazla sürmedi, kısa bir süre sonra tahttan indirilerek yerine Murad IV padişah oldu (1623). Murad IV devrinin en önemli olayı, İran savaşlarıdır. Yeni padişah on bir yaşında bir çocuk olduğundan İran savaşları serdarların kumandasında yürütüldü. Bağdat İranlılar tarafından ele geçirildi (1624). Bundan sonra Bağdat'ı geri almak için yapılan teşebbüsler bir sonuç vermedi. Osmanlı - İran savaşları devam ederken Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa isyanı, İstanbul'da ise kapıkulu ocaklarının isyanları çıktı. Osmanlı devletinin bu karışık durumu, genç padişah annesinin ve öteki devlet adamlarının vesayetinden kurtuluncaya kadar devam etti. Murad IV sıkı bir disiplin kurdu ve kanlı temizlik hareketleriyle asayişi sağladı. Devlet düzenine görünüşte bir çekidüzen verdikten sonra Birinci İran seferine çıktı (1635) ve Revan'ı İranlılardan geri aldı. İkinci İran seferinde de Bağdat'ı ele geçirdi (1639). İran savaşlarına Kasrışirin* antlaşmasıyle son verildi (1639). Murad IV 1640'ta ölünce, kardeşi İbrahim osmanlı tahtına geçti. İbrahim'in tahta geçmesiyle Murad IV'ün devlet düzeninde sağlamış olduğu geçici düzen bozuldu; saray kadınlarının, padişahın yakını olan üfürükçülerin, hocaların devlet işlerine yersiz ve zararlı müdahaleleri ve askerî isyanlar tekrar başladı.

İbrahim devrinin en önemli dış olayı Girit savaşlarıdır. 1645'te başlayan bu savaşlarda Hanya kalesi alınmakla birlikte adanın büyük bir kısmı Venediklilerin elinde kaldı. Venedikliler donanmalarıyle osmanlı kıyılarına saldırdılar. Çanakkale, venedik donanması tarafından kapatıldı, osmanlı donanması, Boğazdan dışarı çıkamadı. Savaşlar sırasında İbrahim tahttan indirildi ve yerine oğlu Mehmed IV geçti. Onun saltanatının ilk yılları da İstanbul'da kapıkulu ocaklarının, Anadolu'da celâlîlerin isyanları ve Girit'te Venedikliler karşısında uğranılan başarısızlıklarla geçti. Devlet idaresine saray kadınları ve yeniçeri ağaları hâkim oldu. Venedikliler, osmanlı donanmasını yendikten sonra, Çanakkale boğazı ağzında yer alan adaları da ele geçirdiler. Osmanlı devletinin bu düzensiz durumu Köprülü Mehmed Paşanın sadrazam olmasıyle sona erdi (1656). Köprülü Mehmed Paşa Murad IV devrindeki gibi, şiddet siyasetiyle Osmanlı devletine, görünüşte eski kudretini kazandırdı. Önce İstanbul'daki âsiler temizlendi; sonra da Çanakkale boğazını kapatmış olan Venedikliler üstüne yüründü. Venedik donanması yenilerek adalar geri alındı (1657); böylece Girit adasındaki osmanlı ordusuna yardım göndermek mümkün oldu. Bundan sonra Osmanlı devletine isyan etmiş olan Erdel kralı Rakoczi üstüne bir sefer yapıldı (1658). Yanova kalesi ve daha bazı kaleler alındı. Rakoczi'nin yerine krallığa Âkos Barcsay* getirildi. Erdel seferinden sonra, bu sefer sırasında Köprülü aleyhine ayaklanmış olan Abaza Hasan Paşa isyanı da bastırıldı (1659). Köprülü Mehmed Paşanın ölümünden sonra yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa sadrazam oldu (1661). Köprülü Mehmed Paşanın Erdel seferi sırasında Avusturya birlikleri bazı Erdel sınır kalelerini ele geçirmişler, âsi kral Rakoczi'ye yardım etmişlerdi. Bu sebeple Avusturya'ya savaş açıldı ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa serdarıekrem tayin edildi (1663). Bu seferde Avusturya'nın önemli kalelerinden Uyvar ele geçirildi; 1664 kışında ordu İstanbul'a dönmedi ve Belgrad'da kışladı. 1664 Yazında savaşlara devam edildi. Zerinvar kalesi alındı. Sankt Gotthar'da Raab ırmağını geçen bir kısım osmanlı askeri Avusturya generali Montecuccoli'ye yenildiyse de, yapılan Vasvar antlaşmasıyle bu savaşlar Osmanlı devletinin lehine sonuçlandı (1664). Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra Girit'in alınmasını tamamlamak üzere Girit'e hareket etti (1666). Kandiye kalesi ele geçirildi). Suda kalesi gibi bazı küçük kaleler Venediklilerde kalmak şartıyle Girit adası Osmanlı devletine geçti (1669). Bundan sonra, Osmanlı devleti himayesindeki Kazaklara saldıran Lehistan'a karşı bir sefer yapıldı. Padişahın da katıldığı bu seferde Kamaniçe kalesi ele geçirildi (1672). Bucaş antlaşmasıyle savaşlara son verildi. Lehliler bu antlaşmaya uymayarak tekrar osmanlı topraklarına saldırdılarsa da, ikinci bir Leh seferinde tekrar yenildiler. Fazıl Ahmed Paşa 1679'da öldü ve yerine Köprülü Mehmed Paşanın yetiştirmiş olduğu Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu. Rusların eline geçmiş olan Çehrin kalesi geri alındı (1678).

● *Gerileme devri.* Fazıl Ahmed Paşa zamanında imzalanan antlaşmaya rağmen osmanlı - avusturya ilişkilerinde bir düzelme olmamıştı. Osmanlı - avusturya ilişkileri Avusturya himayesindeki protestan macarların Avusturya'ya isyan ederek Osmanlı devletinden yardım istemeleri üzerine tekrar bozuldu. Protestan macarların reisi olan Tökely İmre'ye Orta Macar kralı unvanı verildi ve Avusturya'ya savaş açıldı. Viyana ikinci defa kuşatıldı (1683). Sadrazamın hatalı hareketleri ve Kırım hanının ihaneti yüzünden Viyana'nın yardımına gelen Lehistan kralı Jan Sobieski osmanlı ordusunu yendi. Avusturya, Venedik ve Lehistan Osmanlı devletine karşı birleşti, daha sonra bu ittifaka Rusya da katıldı. 1699'a kadar savaşlar sırasında Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın ve Mustafa II'nin kazandığı bazı başarılara rağmen Osmanlı devleti yenildi; imzalanan Karlofça* antlaşmasıyle (1699) Tamışvar (Timişoara) dışında bütün Macaristan Avusturya'ya, Mora Venedik'e, Podolya ve Kamaniçe Lehistan'a, Azak kalesi ise İstanbul antlaşmasıyle (1700) Rusya'ya bırakıldı. Uzun savaşlar sırasında Köprülü'ler devrinde kurulmuş olan düzen bozuldu. İstanbul'da ve Anadolu'da birçok isyan çıktı. Mehmed IV tahttan indirildi.

Barıştan sonra (özellikle Amcazade Hüseyin Paşanın sadrazamlığında) alınan tedbirlerle, bozulan durumun düzeltilmesine çalışıldı. Daha sonra, Karlofça ve İstanbul antlaşmalarıyle uğranılan kayıpların giderilmesi, kaybedilen ülkelerin geri alınması için teşebbüse geçildi. İsveç kralı Karl XII Ruslarla yaptığı savaşlarda, önce başarı kazandı; fakat Poltava savaşında Büyük Petro'ya yenilerek Osmanlı devleti topraklarına sığındı. Büyük Petro İsveç kralını takip bahanesiyle osmanlı topraklarına girdi ve Balkanlar'daki Osmanlı devleti te-

Foto. MEYDAN

baası olan hıristiyanları isyana teşvik etti; ayrıca İsveç kralının derhal osmanlı topraklarını terk etmesini, yoksa, Osmanlı devletine savaş açacağını bildirdi. Osmanlı devleti de Rusya'ya savaş açtı (1710). Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Prut'ta rus ordusunu kesin olarak yok edemedi; fakat yapılan Prut barışıyle (1711) İstanbul antlaşması uyarınca Ruslara verilmiş yerler geri alındı. Prut barışından sonra Venedik'e savaş açıldı (1714). Karlofça antlaşmasıyle Venedik'e geçmiş olan Mora ve öteki adalar geri alındı (1715). Osmanlı - Venedik savaşı devam ederken, Avusturya'nın, Osmanlı devletine bir nota vererek Venedik ile derhal barış yapılmasını ve Venedik'ten alınan yerlerin geri verilmesini istemesi üzerine sadrazam Damad Ali Paşanın ısrarıyle Avusturya'ya da savaş açıldı (1716). Sadrazam Ali Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Varadin'de prens Eugène'in yönettiği avusturya ordusuna yenildi (1716). Avusturyalılar Macaristan'da son türk eyaleti olan Tamışvar'ı ve Belgrad'ı ele geçirdiler (1717). Pasarofça antlaşmasıyle savaşlara son verildi (1718). Bu antlaşmadan sonra Osmanlı devletinde Lâle devri (1718-1730) başladı. Bu devirde matbaanın açılması, bir tercüme heyeti kurulması, kâğıt ve kumaş sanayiinin teşvik ve himaye edilmesi gibi bazı olumlu işler yapıldıysa da, Lâle devri, genellikle bir eğlence, zevk ve safa devridir. Bu devrin en önemli dış olayı 1723'te başlayan İran savaşlarıdır. Bu savaşların başlarında, Kafkasya'da ve Irak'a sınır olan İran topraklarında önemli yerler osmanlı ordularınca ele geçirildi. Savaşa 1727'de Hemedan antlaşmasıyle son verildi; ancak Şah Tahmasp II'nin İran tahtına geçmesiyle savaş yeniden başladı. Şah Tahmasp II Osmanlılara geçen Hemedan ve Tebriz'i geri aldı. Savaş sırasında İstanbul'da Patrona isyanı çıktı. İbrahim Paşa öldürüldü. Ahmed III tahttan indirildi. Yeni padişah Mahmud I zamanında da İran savaşlarına devam edildi. Karşılıklı başarı ve yenilgilerden sonra 1639 Kasrışirin antlaşması şartlarına uygun bir antlaşma ile savaşa son verildi (1736). Bu savaşlar sırasında Rusya ve Avusturya Osmanlı devleti aleyhine anlaştılar (1733). Rusya'nın Azak kalesine ve Kırım'a saldırmasıyle savaş başladı (1736). Azak kalesini alan Ruslar, Kırım'ı da istilâ ettiler. Kırım şehirlerinden Bahçesaray, Akmescit, Gözleve Ruslar tarafından tahrip edildi. Avusturya, önce her iki devletin arasını bulmak için görüşmeler düzenledi; fakat savaş hazırlıklarını tamamlayınca o da Osmanlı devletine karşı savaş açtı. Osmanlı kuvvetleri bu savaşlar sırasında özellikle Avusturya cephesinde düşmana başarıyle karşı koydu. Avusturya'nın önce arabulucu olarak görünmesi ve sonra Osmanlı devletine birden savaş ilân etmesi yüzünden osmanlı ordusunun büyük bir kısmı Avusturya cephesine gönderildi. Burada Avusturyalılar çeşitli savaşlarda yenildi, Pasarofça antlaşması uyarınca Avusturyalılara geçmiş olan Belgrad ve Semendire sancağı Belgrad antlaşmasıyle tekrar Osmanlılara geçti (1739). Avusturya ile barış yapılmasından sonra tek başına savaşa devam edemeyeceğini anlayan Rusya da barış istedi; yapılan antlaşma gereğince Azak kalesi yıkıldı ve her iki devletin tasarrufundan çıktı. Rusya'nın Karadeniz ve Azak denizinde savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacağı kabul edildi. Avusturya ve Rusya ile barışın imzalanmasında Fransa, Osmanlı devleti yararına çalıştığından, Fransa'ya sürekli ve değişmez imtiyazlar verildi (1740).

Osmanlı devleti Avusturya ve Rusya'ya karşı savaştığı sırada İran tahtına geçen Nadir Şah ülkesine eski kuvvetini kazandırdı. Hindistan'a yaptığı seferden büyük ganimetle döndükten sonra, Caferîliğin de Kâbe'de, dört sünnî mezhep yanında temsil edilmesi için özel bir yer istedi. Osmanlı devleti Nadir Şahın bu isteğini kabul etmediğinden İran ile yeniden savaş başladı (1742). Bu savaşlar Osmanlı devletinin başarısıyle sonuçlandı. Kasrışirin antlaşması şartlarına uygun bir barış yapıldı (1746). Osmanlı devleti 1768'e kadar süren bir barış dönemine girdi. 1768'de Rusya ile yeni bir savaş başladı; 1774'e kadar devam eden bu savaşlarda osmanlı orduları o zamana kadar görülmedik şekilde ağır yenilgilere uğradı. Kırım, Eflak, Boğdan Ruslar tarafından istilâ edildi. Baltık denizindeki rus donanması, ingiliz denizcilerinin de yardımıyle Akdeniz'e geldi. Mora Rumları, Osmanlı devleti aleyhine ayaklandı. Çeşme'deki osmanlı donanması, rus donanması tarafından yakıldı. Bu savaşlar Küçük* Kaynarca antlaşmasıyle son buldu (1774).

● *Yıkılış devri.* Küçük Kaynarca antlaşması Osmanlı devletinin Karlofça antlaşmasından sonra imzaladığı en ağır antlaşmaydı; Küçük Kaynarca antlaşmasıyle Osmanlı devleti yıkılış devrine girdi. Bu antlaşma gereğince Kırım Osmanlı devletinden ayrılıyor; Aksu (Boğ) ırmağı her iki devlet arasında sınır oluyordu. Kafkasya'da bir kısım toprak, Ruslara bırakıldı. Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesi ve Rusların sınırlarda diledikleri yerde kale yapmaları kabul edildi. Ruslar karşısında uğranılan bu ağır yenilginin yanı sıra 1768-1774 yılları arasında Akkâ'da

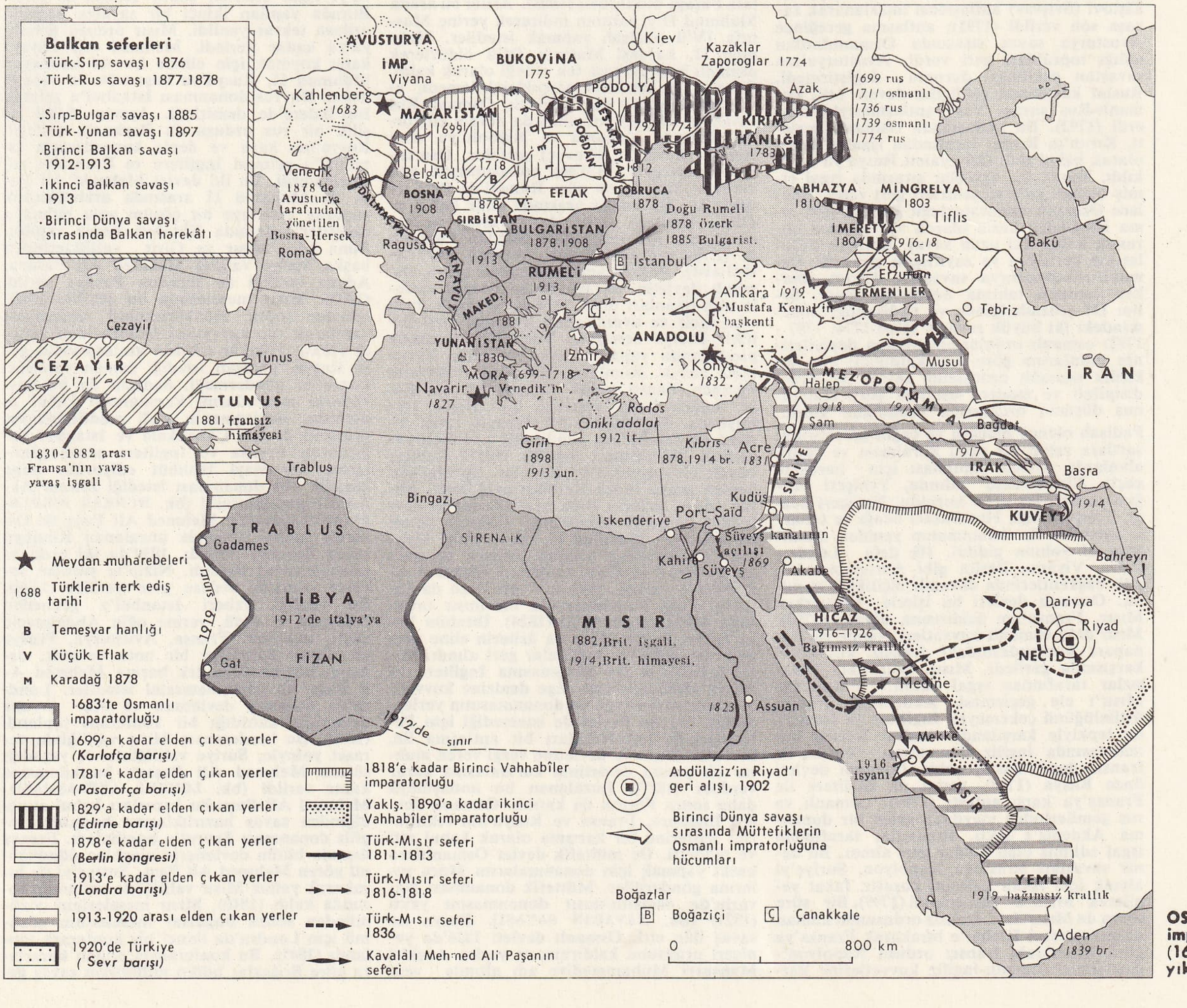

OSMANLI imparatorluğu, (1683'ten yıkılışa kadar)

ve Arabistan'da Osmanlı devletine karşı isyanlar çıktı. Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız bir devlet olan Kırım, bağımsızlığını uzun süre koruyamadı. Rus generali Potemkin Kırım'a girerek bu ülkeyi Rusya'ya kattığını ve Kırımlıların bundan böyle rus tebaası olduklarını ilân etti (1783). Küçük Kaynarca antlaşmasının osmanlı kamuoyu ve devlet adamları üstünde büyük etkisi oldu. Devlet ilk defa bir islâm ülkesini kaybetmişti. Kırım'ın Ruslardan kurtarılması vaz geçilmez bir amaç oldu. Altı yıl süren savaşlar sırasında osmanlı orduları Ruslar karşısında başarı gösteremedi. Bu durum Osmanlı devletinin düşmanı olan Avusturya ve Rusya'nın osmanlı topraklarını paylaşmak üzere kendi aralarında anlaşmalarını sağladı. Osmanlı devletinde ordunun yeniden düzenlenmesi gerektiği ortaya çıktı ve modern usullerin kabulü düşüncesi benimsendi. Çeşme'de osmanlı donanınasının yakılmasından sonra yeni ve modern bir donanmanın yapımına girişildi ve deniz subayı yetiştirmek için Mühendishanei* Bahrîi Hümayun açıldı (1776). Avrupa'dan gemi yapım ustaları, topçu subayları getirildi ve askerî konularla ilgili kitapların tercümesine başlandı.

Osmanlı devleti 1787'de Kırım'ı geri almak için Rusya'ya savaş açtı. Osmanlı ordusu daha cepheye hareket etmeden Avusturya, Rusya ile anlaşması uyarınca Osmanlı devletine savaş ilân etti; osmanlı orduları iki cephede savaşmak zorunda kaldı. Savaşın ilk yılında Avusturya'ya karşı başarılı sonuçlar alındı; fakat Rusya karşısında savaşlar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu savaş sırasında Prusya ve İsveç ile birleşen Osmanlı devleti, Avusturya ve Rusya'ya karşı ittifak yaptı. Fransız devrimi ve Osmanlı - Prusya antlaşması, Avusturya'yı savaşı durdurmak zorunda bıraktı. Avusturya ile Ziştovi (Sviştov) antlaşması imzalanarak savaşa son verildi (1791); antlaşma gereğince Avusturya savaş sırasında Osmanlılardan aldığı toprakları geri verdi. Avusturya'nın savaştan çekilmesi durumu değiştirmedi, Ruslar karşısında yenilgiler devam etti. Osmanlı-Rus savaşı Yaş* antlaşmasıyle sona erdi (1792). Bu antlaşmada Osmanlı devleti, Kırım'ın Ruslar tarafından işgalini kesin olarak kabul etti. Özi eyaleti Rusya'ya bırakıldı. Rusya da, savaşlar sırasında işgal etmiş olduğu kale ve şehirleri geri verdi. Böylece Osmanlı imparatorluğu Kırım'ı geri alma isteğinden kesin olarak vaz geçmek zorunda kaldı. İki uzun savaş, osmanlı ordularının geriliğini ve zayıflığını gösterdi. Osmanlı-rus-avusturya savaşları devam ederken osmanlı tahtına Selim III geçti. Selim III şehzadeliğinde ve padişahlığı dönemindeki iki büyük savaşta (1768-1774; 1787 - 1792) osmanlı ordularının avrupa devletlerinin ordularına göre geri kaldığını; yüz bin kişilik osmanlı ordusunun sayıca az, fakat disiplinli ve modern usullere göre donatılmış düşman ordularına yenildiğini gördü.

Padişah olunca modern ve çağın gerektirdiği şartlara sahip bir ordu kurulması ve çeşitli alanlarda ıslahat yapılması için harekete geçti. Nizamıcedid* adında, Yeniçeri ocağından ayrı bir ordu kuruldu. Yeniçeri ocağı, Topçu ocağı, Humbaracı ocağı ve tımarlı sipahiler ile donanmanın yeniden düzenlenmesi yoluna gidildi. İlk defa Londra, Paris, Viyana, Berlin gibi Avrupa'nın büyük başkentlerinde devamlı elçilikler kuruldu. Osmanlı devleti bu işlerle uğraşırken Mısır, Fransa'nın saldırısına uğradı (1798). Mısır'daki osmanlı kuvvetleri Napolyon Bonapart kumandasındaki fransız kuvvetleri karşısında geriledi. Mısır, kolaylıkla Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesi, Akdeniz'de fransız üstünlüğünü çekemeyen İngiltere ve Rusya'da tepkiyle karşılandı. Amiral Nelson kumandasında ingiliz donanması Ebukir'de fransız donanmasını yaktı. Osmanlı devleti önce Rusya (1798), sonra da İngiltere ile Fransa'ya karşı anlaştı (1799). Osmanlı ve rus gemilerinden meydana gelen bir donanma Akdeniz'e çıktı. Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan adalar geri alındı. Bu deniz savaşları sırasında Napolyon, Suriye'yi almak için Akkâ kalesini kuşattı; fakat yenilerek Mısır'a geri çekildi (1799). Bir süre sonra da Mısır'daki fransız ordusunun kumandasını general Kleber'e bırakarak Fransa'ya gitti. Mısır'daki fransız ordusu Napolyon'dan sonra osmanlı-ingiliz kuvvetlerine karşı koyamadı ve Mısır'ı boşalttı (1801). Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra Osmanlı devletiyle Fransa arasında dostluk yeniden kuruldu. Bu durum Osmanlılar ile Rusya arasında savaş çıkmasına (1806-1812) sebep oldu. Ruslar savaş ilân etmeden Eflak-Boğdan'a saldırdılar (1806). Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İngiltere, Osmanlı devletini Rusya ile barışa zorlamak için donanmasını Çanakkale boğazından geçirerek İstanbul önlerine gönderdi, fakat İngilizlerin İstanbul'u tehditi bir sonuç vermedi; ingiliz donanması çekilmek zorunda kaldı (1807). İngilizlerin Mısır'a çıkarma yapması, Akdeniz'deki rus donanmasının da Bozcaada'yı ele geçirmesi bir sonuç vermedi. Fransızlarla dost kalan Osmanlılar, Rusya ile savaşı sürdürdüler. Bu savaş devam ettiği sırada İstanbul'da Selim III'e ve Nizamıcedide karşı Kabakçı isyanı çıktı. Selim III tahttan indirildi, yerine Mustafa IV geçti; Selim III zamanındaki yenilik hareketleri son buldu; yenilik taraftarlarının bir kısmı öldürüldü (1807), bir kısmı da Rusçuk'ta bulunan Alemdar Mustafa Paşanın yanına kaçmayı başardı (bk. RUSÇUK YÂRÂNI). Bunlar Selim III'ü tekrar tahta geçirmek için teşebbüse geçtiler. Alemdar Mustafa Paşa ordusuyle birlikte, görünüşte Mustafa IV'e bağlılığını bildirmek, aslında Selim III'ü tekrar tahta geçirmek için İstanbul'a geldi; fakat Selim III'ü tahta geçirmek istediği gün, Selim III, Mustafa IV'ün emriyle öldürüldü. Alemdar, Mustafa IV'ü tahttan indirerek yerine Mahmud II'yi geçirdi (1808); kendisi de sadrazam oldu. Yeni padişahın ve Alemdar Mustafa Paşanın ilk işi Mustafa IV tarafından kaldırılan Nizamıcedidi tekrar kurmak oldu; fakat bu ad kullanılmadı. Yeni orduya Sekbanıcedid adı verildi. Yeniçeriler, bu hareketin de karşısına çıktılar; Babıâli'yi basarak Alemdar Mustafa Paşayı öldürdüler (1808). Âsiler bu arada Mahmud II'yi tahttan indirerek yerine Mustafa IV'ü padişah yapmak istediler. Mahmud II, kardeşi Mustafa IV'ü öldürterek osmanlı hanedanının tek erkeği olarak kaldı. Âsilerin de istekleri gerçekleştirilemedi, ama Sekbanıcedit de kaldırıldı. Osmanlı-Rus savaşı bu olaylar sırasında da devam ediyordu. Rusçuk, Yergöğü ve Niğbolu'yu alan Ruslar, Lofça'ya (Loveç) girdiler. Osmanlı-Rus savaşına, Bükreş antlaşmasıyle son verildi (1812). Buna göre Rumeli'de Prut ırmağı her iki devlet arasında sınır kabul edildi. Anadolu sınırı da savaştan önceki durumuna getirildi; Eflak-Boğdan Osmanlı devletine geri verildi (bk. BÜKREŞ ANTLAŞMALARI). Bükreş antlaşmasından sonra Osmanlı devletini uğraştıran en önemli mesele rum isyanları oldu. 1814'te Odesa'da, bazı rum tacir ve aydınlarının kurduğu gizli Etniki* Eterya cemiyeti, Yunanlılar arasında propaganda yaparak isyan ortamını hazırladı; ancak, Rumların her çeşit faaliyetini öğrenen Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa onlara isyan etmeleri için fırsat vermiyordu. Tepedelenli Ali Paşanın isyan etmesi ve Babıâli'nin gönderdiği ordulara yenilerek öldürülmesi üzerine (1821) Rumlar büyük bir engelden kurtuldular. Bu olaydan hemen sonra Mora Rumları ayaklandı. Bütün Mora âsilerin eline geçti. Osmanlı devletinin Mora'ya gönderdiği ordular isyanı bastıramadı. Mahmud II, Mısır valisi Mehmed Ali Paşadan yardım istemek zorunda kaldı. Mora ve Girit valilikleri Mehmed Ali Paşaya verildi. Mehmed Ali Paşa da İbrahim Paşa kumandasında bir mısır ordusunu Mora'ya gönderdi (1824). İbrahim Paşa âsileri yendi. Mora'da âsilerin eline geçmiş olan şehir ve kasabalar geri alındı. Mısır ordusunun işe karışmasına İngiltere ve Rusya tepki gösterdi. Ege denizine kuvvetli bir mısır ordusunun ve donanmasının yerleşmesini her iki devlet de istemediği için Petersburg'da imzaladıkları bir antlaşma ile, Mora'da Osmanlı devletine vergi veren muhtar bir yunan devletinin kurulmasına karar verdiler (1827). İmzalanan bu antlaşmaya daha sonra Fransa da katıldı. Osmanlı devleti İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tekliflerini içişlerine bir karışma olarak kabul etti ve reddetti. Üç müttefik devlet Osmanlılara baskı yapmak için donanmalarını Mora sularına gönderdiler. Müttefik donanması Navarin'de osmanlı-mısır donanmasını yaktı (1827) [bk. NAVARİN SAVAŞI]. Rusya da savaş ilân etti. Osmanlı devleti 1826'da yeniçeri ordusunu kaldırmış ve yerine Asakiri Mansurei Muhammedive adı altında yeni bir ordu kurulmasına karar vermişti; fakat yeni ordu henüz kuruluş halindeydi. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı aldıktan sonra Tuna kıyısında Kalas, İbrail, İsakçı, Tolçi, Maçin ve Silistre kalelerini ele geçirerek Balkanlar'ı aştılar ve Edirne'ye kadar ilerlediler. Doğu Anadolu'da da Erzurum'a geldiler. Osmanlı devleti uğradığı bu yenilgi karşısında Rusya'dan barış istemek zorunda kaldı. Yapılan Edirne antlaşması gereğince Rusya, Rumeli'de işgal etmiş olduğu yerleri Osmanlı devletine geri verdi. Prut ırmağı eskiden olduğu gibi iki devlet arasında sınır oldu. Doğu Anadolu'da Anapa, Poti, Ahıska Ruslara bırakıldı. Erzurum, Kars ve Doğubeyazıt Osmanlı devletinde kaldı. Osmanlı devleti on milyon altın savaş tazminatı vermeyi kabul etti (1829) [bk. EDİRNE ANTLAŞMASI]. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı devleti bağımsız bir yunan devletinin kurulmasını da kabul etmek zorunda kaldı (1830). Cezayir, Fransa tarafından işgal edilerek Osmanlı devletinden ayrıldı (1830). Osmanlı imparatorluğu bu olaylardan sonra Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın isyanıyle uğraşmak zorunda kaldı. Rum isyanları sırasında Mehmed Ali Paşaya Girit ve Mora valilikleri verilmişti, Mora'da bağımsız yunan devletinin kurulmasından sonra Mehmed Ali Paşa Suriye valiliğinin kendisine verilmesini istedi; istekleri kabul edilmeyince Akkâ kalesini kuşattı; bunun üzerine âsi ilân edildi (1832). Ağa Hüseyin Paşa Mısır, Girit ve Suriye valisi tayin edilerek Mehmed Ali Paşaya karşı görevlendirildi.

Mısır ordusu kumandanı İbrahim Paşa, bütün Suriye'yi ele geçirdikten sonra Beylan'da osmanlı ordusunu yendi. Osmanlı ordusunun başına Reşid Mehmed Paşa serasker tayin edildi. İbrahim Paşa bütün Çukurova'yı işgal ettikten sonra Konya'ya geldi. Burada yapılan ikinci bir savaşta osmanlı ordusu tekrar yenildi. Mısır ordusu Kütahya'ya kadar ilerledi. Mehmed Ali Paşaya karşı koymak için elinde kuvvet kalmayan Muhmud II, Rusya'ya başvurdu ve yardım istedi. Bir rus donanması İstanbul'a gelerek Büyükdere'de demirledi. Ayrıca 15 000 kişilik bir rus ordusu da Beykoz'a yerleşti. Rusya'nın kara ve deniz kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesi İngiltere ve Fransa'yı endişelendirdi. Bu iki devlet Mehmed Ali Paşa ile Mahmud II arasında arabuluculuk yaparak meseleye bir çözüm yolu bulmağa çalıştılar; sonunda Kütahya barışı yapıldı. Buna göre Mısır ve Girit valiliklerinden başka Suriye valiliği Mehmed Ali Paşaya, Adana valiliği de İbrahim Paşaya verildi (1833). Mısır meselesinin bu şekilde çözümünden sonra Hünkâriskelesi antlaşması yapılarak rus kuvvetleri İstanbul'dan çekildi (1833). Hünkâr iskelesi antlaşmasına göre Rusya, padişah istediği zaman yardımcı kuvvetler göndermeyi, padişah da bu kuvvetlerin masraflarını karşılamayı kabul ediyordu. Antlaşmanın gizli maddesindeyse Osmanlı devleti Çanakkale ve İstanbul boğazlarını Fransa ve İngiltere savaş gemilerine kapamayı taahhüt ediyordu; buna karşılık rus donanması istediği zaman Akdeniz'e geçebilecekti (bk. HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI). Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı devleti arasında imzalanan Kütahya barışı devamlı olmadı. 1839'da iki ordu arasında savaş başladı. Nizip'te yapılan savaşta osmanlı ordusu yine yenildi (1839). Bu yenilgi haberi İstanbul'a gelmeden Mahmud II öldü, yerine oğlu Abdülmecid geçti. İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya Babıâliye bir nota vererek, osmanlı hükûmetinin tek başına Mehmed Ali Paşa ile görüşmemesini istediler. Londra'da Osmanlı devletinin ve beş avrupa devletinin katıldığı bir konferans toplandı (1840). Bu konferansta Mısır valiliğinin veraset yoluyle, Suriye valiliğinin de yaşadığı sürece Mehmed Ali Paşaya bırakılmasına karar verildi (bk. LONDRA ANTLAŞMASI). Mehmed Ali Paşa bu kararları kabul etmediğinden savaş hazırlıklarına başlandı. İngiliz donanması Beyrut'u bombaladı. Fransa dışında bütün devletlerin aleyhine döndüğünü gören Mehmed Ali Paşa, Suriye'yi de bırakarak yalnız Mısır valiliğiyle yetinmek zorunda kaldı (1840). Mısır meselesinin çözümünden sonra Boğazlar meselesinin çözümü için Londra'da ikinci bir konferans toplandı (1841). Bu konferansta alınan kararlara göre Boğazlar bütün milletlerin savaş ge-

milerine kapatıldı (bk. BOĞAZLAR *meselesi*). Mısır meselesinin çözümünden kısa bir süre önce Osmanlı devleti Tanzimat fermanını ilân etmişti (1839). Bu ferman gereğince padişah, mülkiyet hakkına saygı gösterileceğini, vergilerin belli ve âdil bir ölçüde toplanacağını, askerlik için belli bir süre tayin edileceğini, mahkemelerin açık olacağını, mahkeme kararı olmadan kimsenin idam edilmeyeceğini ve bu fermanda tanınan hakların her dinden olanlara uygulanacağını bildiriyordu. Böylece Osmanlı imparatorluğunda Tanzimat devri başladı. Tanzimat'tan sonra Osmanlı devleti Lübnan meselesiyle uğraşmak zorunda kaldı. Lübnan'da müslümanlarla (Dürzîler), hıristiyanlar (Maruniler) arasında vergi toplama meselesinden çıkan bir olay (1841) üzerine serasker Mustafa Nuri Paşa Lübnan'a gönderildi. Mustafa Nuri Paşa, hıristiyan Şihab ailesinden olan Lübnan emîri Mir Kasım'ı azlederek Ömer Paşayı Lübnan emîri tayin etti. Ancak Fransa, hıristiyanların koruyucusu olarak ortaya çıktı; Osmanlı devleti, Fransa'nın protestosu karşısında Ömer Paşayı azlederek biri müslüman öteki hıristiyan olmak üzere iki kaymakam tayin etti; fakat olaylar yatışmadı. Babıâli, olağanüstü yetkilerle hariciye nazırı Şekib Efendiyi Lübnan'a gönderdi. Şekib Efendi halkın elindeki silâhları toplatmağa başladı; bu davranış olayları daha da büyüttü; kaymakamlar tutuklandı. Fransa, donanmasını Lübnan'a göndererek karaya asker çıkaracağını bildirince Şekib Efendi Hariciye nazırlığından azledildi; tutuklananlar serbest bırakıldı, yeni bir idare şekli kuruldu (1846). Buna göre Lübnan biri dürzî, öteki maruni iki kaymakamın yönetimine verildi; her kaymakamın öteki dinden bir yardımcısı olacak, ayrıca maiyetlerinde on iki kişiden kurulu bir meclis bulunacaktı. Bu meclislere idarî, adlî ve malî yetkiler verildi. Lübnan, her yıl yalnız 3 500 kese vergi ödeyecekti.

Avrupa'da çıkan 1848 ihtilâlleri Osmanlı devleti üstünde de etkisini gösterdi: Eflak ve Boğdan'da ihtilâller çıktı. Osmanlı devleti bu hareketleri Rusya'nın yardımıyle bastırdı. Avusturya'ya karşı isyan ederek başarıya ulaşamayan ve Osmanlı devletine sığınan macar mültecileri de Babıâli için önemli bir mesele oldu. Osmanlı devleti, Avusturya ve Rusya'nın bütün baskılarına rağmen bu mültecileri onlara teslim etmedi (bk. MÜLTECİLER MESELESİ).

Mülteciler meselesinden sonra Osmanlı devletiyle Rusya arasında Kutsal* yerler meselesi çıktı. Rusya, İstanbul'a Prens Mençikov*u göndererek, Filistin'de hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Kamame kilisesi, İsa'nın mezarı ve Meryem'in türbesi üstünde ortodoksların hak ve imtiyazlarını korumak bahanesiyle Osmanlı devletine baskı yaptı; aslında bu davranışın sebebi Osmanlı imparatorluğunu ve osmanlı hıristiyanlarını rus himayesi altına almaktı. Osmanlı devleti Mençikov'un isteklerini Fransa ve İngiltere'nin de teşvikiyle reddetti (1853). Bu olay, Kırım savaşının çıkmasına sebep oldu. Osmanlı devleti Tuna boyunda tek başına, Kırım'da ise Fransa, İngiltere ve Piemontea krallığıyle birleşerek Rusya'ya karşı savaştı. Savaş, Rusya'nın yenilgisiyle sona erdi ve Paris antlaşmasına (1856) göre Osmanlı devleti bir avrupa devleti olarak kabul edildi; topraklarının bütünlüğü antlaşmayı imzalayan devletlerce garanti altına alındı. Karadeniz'de hiç bir devletin savaş gemisi bulundurmaması kabul edildi. Osmanlı devleti, Paris antlaşması imzalanmadan önce Islahat fermanını ilân etti (18 şubat 1856). Bu fermanla, hıristiyan ve müslüman bütün tebaasını eşit kabul ettiğini bildiriyordu. Paris antlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı devleti barış devrine girmekle birlikte iç karışıklıklar devam etti. Cidde'de hac mevsiminde müslümanlar, hıristiyanlara saldırdılar. Bu arada fransız ve ingiliz konsolosları da öldürüldü. Cidde'ye gelen fransız ve ingiliz savaş gemileri şehri bombaladı. Şehir ilerigelenlerinden on kişi idam edildi. Lübnan'da Dürzîler ile Maruniler arasında yeni olaylar çıktı; Dürzîler Marunilere saldırdı, birçok hıristiyan öldürüldü (1860). Lübnan olaylarının büyümesinden sonra Şam'da da müslümanlar ve hıristiyanlar arasında karışıklıklar çıktı. İçlerinde Hollanda ve Amerika konsoloslarının da bulunduğu birçok hıristiyan öldürüldü, malları yağmalandı. Fuad Paşa olay yerine gönderilerek olayın suçluları cezalandırıldı. Avrupa devletleri, Lübnan'a ve Suriye olaylarına müdahale ettiler. Fransa, Lübnan ve Suriye'ye birlikler gönderdi (1860). Lübnan için yeni bir nizamname hazırlandı. Buna göre Lübnan, hıristiyan bir vali tarafından idare edilecek, valinin başkanlığında her cemaatten iki kişinin katılmasıyle meydana gelecek bir meclis kurulacak, Lübnan altı kazaya ayrılacak, asayiş, yerli kuvvetler tarafından sağlanacak, vergi gelirleri yalnız mahallî ihtiyaçlar için sarfedilecekti (1861). Bu olaylar sırasında Abdülmecid öldü, yerine Abdülaziz osmanlı tahtına geçti. Onun tahta geçmesinden sonra Balkanlar'da yeni olaylar çıktı. Rusya'daki Panslavistlerin teşvikiyle hersek hıristiyanları, Mostar'daki yabancı devlet konsoloslarına baş vurarak, osmanlı memurları ve mahallî idare nezdinde hıristiyanların çıkarlarını korumak için, bir kocabaşının tayini, kiliselerin serbestçe yapılması, okulların açılabilmesi, osmanlı askerlerinin geri alınması, çiftlik sahiplerine ürünün yalnız dörtte birinin verilmesi ve bunun kendi temsilcileri tarafından alınması, vergilerin ev başına maktu olarak kocabaşılar tarafından toplanmasını istediler. Osmanlı devleti Herseklilerin bu isteklerini kabul etmedi ve Ömer Paşa kumandasında kuvvetler gönderdi. Ömer Paşa, âsileri dağıttı. Hersek âsilerine yardım eden Karadağlıları yendi (1861). İsyanın bastırılmasından sonra Girit'te ayaklanma oldu. Âsiler, Yunanistan'dan subay ve silâh yardımı alıyordu. Ömer Paşa âsileri yenerek ellerindeki silâhları aldı. Ömer Paşanın başarıları üzerine avrupa devletleri Girit'e milletlerarası bir komisyon gönderilmesini istediler. Osmanlı devleti buna meydan vermemek için sadrazam Âli Paşayı Girit'e gönderdi. Âli Paşa, önce Girit'te bir genel af ilân etti, her nahiyeden iki temsilcinin katılmasıyle bir genel meclis kuruldu; burada adanın yerli halkının şikâyetleri dinlendikten sonra bir fermanla Girit'in yeni düzeni ilân edildi (1868). Bu fermana göre adanın vergisi yalnız mahallî ihtiyaçlar için sarfedilecek, valinin, biri müslüman biri hıristiyan iki yardımcısı olacak, adada hıristiyan halkın çoğunlukta bulunduğu kazalara hıristiyan mutasarrıflar tayin edilecek, mahkemeler müslüman ve hıristiyan üyelerden meydana gelecekti. Alınan bu tedbirler Girit'te karışıklığı yatıştırdı. Sonra Hersek'te yeni olaylar meydana geldi. Hersek sancağına bağlı Nevesin kazası halkından 160 kişilik bir topluluk, vergilerin ağırlığından şikâyet ederek Karadağ'a sığındı. Bunlara karşı asker gönderilmedi; olay bütün Hersek'e yayıldı. İsyan, kısa bir süre sonra bosna hıristiyanlarına da sıçradı. Avrupa devletleri, bu olaylardan Osmanlı devletinin iç işlerine karışmak için yararlandı. Avusturya başvekili kont Andrassy, Osmanlı devletine bir nota vererek Rusya, Almanya ve Avusturya'nın bu konuda düşüncelerini bildirdi. Andrassy, notasında hıristiyan tebaa için tam bir din ve âyin serbestliğini, âşar vergisinin kaldırılmasını, vilâyet meclislerinin hıristiyan ve müslümanlardan meydana gelmesini, vergilerin mahallî ihtiyaçlara harcanmasını istedi (1876). Osmanlı devleti bu notayı kabul ederek dört hafta içinde silâhını teslim edenlerin affedileceğini bildirdi; fakat âsiler bu teklifleri kabul etmediler ve Karadağlılarla birleşerek savaşa devam ettiler. Hersek isyanları devam ederken Bulgarlar da ayaklandı. Filibe'deki âsiler, bir bulgar olan rum konsolosunun teşvikiyle harekete geçtiler (1876). Pazarcık ve Filibe'ye bağlı müslüman köyleri yakıldı. Bulgarlara karşı askerî birlikler gönderilerek isyan daha fazla yayılmadan bastırıldı. Bulgaristan olaylarının başlamasından kısa bir süre sonra Selânik'te müslüman olan bir bulgar kızının Bulgarlar tarafından kaçırılması üzerine çıkan olaylarda fransız ve alman konsolosları öldürüldü. Bunun üzerine Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya donanmalarını Selânik'e gönderdi. Bunların baskısıyle olayda suçlu görülenler idam edildi (1876).

Bulgaristan olayları ve Selânik meselesi avrupa devletlerinin Osmanlı devletine yeni bir nota vermelerine sebep oldu (Berlin memorandumu). Bu notada Selânik olayı gibi olaylarda, avrupa devletlerinin donanmalarını göndererek silâhlı müdahalede bulunacağı bildiriliyor, Andrassy notasının tam olarak uygulanması isteniyordu. Ayrıca Bosna - Hersek'te Osmanlı devletinin yapmayı kabul ettiği ıslahatın uygulanmasını konsolosların denetleyeceği bildiriliyordu. Bu son olaylar üzerine, Midhat Paşa ve birçok osmanlı aydını, devletin kurtulması için tek çare olarak «meşrutî bir idare» düşündüler. Abdülaziz tahttan indirilerek yerine Murad V geçirildi (1876); Kanunu Esasî hazırlıklarına başlandı. Murad V'in, tahta geçirildiği gün çıkan olay yüzünden aklî dengesi bozuldu ve kısa bir süre sonra tahttan indirilerek yerine Abdülhamid II getirildi. Bu olaylar sırasında Sırbistan ile Karadağ Osmanlı devletine karşı birleştiler; Sırbistan Osmanlı devletine savaş ilân etti (1876). Sonra Karadağ da Sırbistan'a katıldı. Sırp ordusuna rus generali Çernayev kumanda ediyordu. Osmanlı orduları Abdülkerim Nadir Paşa ve Muhtar Paşa kumandasında sırbistan ve karadağ ordularını yendiler. Osmanlı ordularının bu başarısı üzerine, Paris antlaşmasını imzalamış olan devletler, Babıâli'ye bir nota vererek mütareke yapılmasını istediler. Osmanlı devleti bu teklifi bazı şartlarla kabul edebileceğini bildirdi: Sırbistan, ileride bir daha savaşa teşebbüs etmeyeceği hakkında teminat verecek ve savaş tazminatı ödeyecek; sırp beyi Milan Obrenoviç, İstanbul'a gelerek padişaha bağlılığını bildirecek; Belgrad, Böğürdelen, Semendire, Feth-i İslâm kalelerinde osmanlı askeri bulundurulacak ve sırp ordusu on bin kişiye indirilecekti. İstanbul'daki elçiler bu şartları ağır buldular. Bu arada sırp ordusu, Çernayev'in teşvikiyle prens Milan'ı kral ilân ederek savaşa yeniden başladı. Osmanlı ordusu Sırpları tekrar yenilgiye uğrattı. Sırp ordusunda bulunan rus subaylarının çoğu öldü. Prens Milan İstanbul'daki rus elçisi İgnatiyev'e bir telgraf çekerek mütareke için aracılık yapmasını istedi; İgnatiyev Babıâli'ye bir nota verdi ve kırk sekiz saat içinde savaş durdurulmazsa, İstanbul'u terk edeceğini bildirdi (31 ekim 1876). Osmanlı devleti Rusya'nın bu isteğini kabul ederek savaşları durdurdu. Mütarekeden sonra da İngiltere, Balkan meselelerinin çözümlenmesi için bir konferans toplanmasını teklif etti. Bu konferans 23 aralık 1876'da İstanbul'da başladı. Aynı gün Osmanlı devleti Birinci Meşrutiyeti ilân etti. Konferansta Osmanlı devleti temsilcileri yabancı delegelerin isteklerini Kanunu Esasî'ye aykırı olduğunu ileri sürerek kabul etmediler; Osmanlı devleti tebaasının meselelerini kendi temsilcileri aracılığıyle çözümleyebileceğini bildirdi. Konferans, bir karar alınamadan dağıldı. Bunun sonucu 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı çıktı. Savaşlar Balkanlar'da ve Anadolu cephesinde yapıldı. Osmanlı ordularının direnmesine rağmen Ruslar Ayastafanos'a ve Erzurum'a kadar ilerlediler. Önce Ayastafanos, sonra da Berlin barış antlaşmaları imzalandı. Ayastafanos antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre önce Abdülhamid II, Meclisi Mebusanı dağıtarak bir istibdat idaresi kurdu. Berlin kongresi başlamadan önce de İngiltere Kıbrıs'ı işgal etti. Berlin antlaşmasından sonra önemli eyaletler birer birer imparatorluktan ayrılmağa başladı. Avusturya Bosna - Hersek'i (1878), Fransa Tunus'u (1881), İngiltere Mısır'ı (1882) aldı. Berlin antlaşmasına göre Osmanlı imyaratorluğuna bırakılan, fakat özel bir idareye sahip olan Doğu Rumeli eyaleti de Bulgaristan'a bağlandı (1885).

Yunanistan, Berlin antlaşmasıyle Epir bölgesinde bazı toprakları sınırlarına katmakla birlikte, amacına ulaşmamıştı; Girit'i elde etmek istiyordu. Albay Bassos (Vassos) kumandasında 10 000 yunan gönüllüsü Girit'e çıktı. Girit müslümanları öldürülmeğe başlandı. Albay Bassos adayı yunan kralı adına ele geçirdiğini ilân etti (1897). Avrupa devletleri Girit'e donanmalarını göndererek katliamları bir dereceye kadar önlemeğe çalıştı; fakat Yunanistan, avrupa devletlerinin durumun normale dönmesi için harcadığı çabalara önem vermedi ve Rumeli'de osmanlı sınırına saldırdı. Bu saldırılar karşısında Osmanlı devleti Yunanistan'a savaş açtı (1897). Edhem Paşa kumandasındaki osmanlı orduları birçok savaşta yunan ordularını yenilgiye uğrattı. Yunanistan barış istemek zorunda kaldı ve İs-

Kapıkulu ocağına bağlı bazı görevliler: soldan sağa; başkılavuz ağa, kuloğlu başçuhadarı, vezirbaştebdili ağa, salma başçuhadarı, başfalakacı ağa

tanbul barışı imzalandı (1897). Osmanlı devleti savaşları kazandığı halde bu antlaşmadan az yarar sağladı. Ayrıca, antlaşmadan kısa bir süre sonra Girit'e muhtariyet verildi ve prens Georgios Girit valisi tayin edildi; böylece Girit de Osmanlı devletinden ayrılmış oldu. Yunanlılar ile barış antlaşması yapıldıktan sonra Makedonya'da ıhtilâller başladı. Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinden meydana gelen Makedonya, Ayastafanos antlaşmasıyle Bulgaristan'a bağlandığı halde, Berlin antlaşmasıyle tekrar Osmanlı devletine verilmişti. Doğu Rumeli eyaletini alan Bulgaristan bu defa Makedonya'yı ele geçirmek istedi. Makedonya'da ilk ihtilâl 1902'de çıktı. Abdülhamid II, Hüseyin Hilmi Paşayı Vilâyâtı Selâse (Selânik, Manastır, Kosova) müfettişi umumîsi tayin etti. Babıâli'de de Rumeli Vilâyetleri Islahat komisyonu kuruldu. Bu komisyonun hazırladığı nizamnameye göre her vilâyette Nafıa müdürlükleri kurulacak, valiler tıcaretin, tarım ve sanayinin gelişmesi için çalışacaklar; her kasabada karma mahkemeler meydana getirilecek; 50 haneden fazla olan her köyde okullar açılacak; millî eğitim hizmetleri için alınan verginin üçte ikisi, yerinde sarfedilecekti. Rusya ve Avusturya bu tedbirleri yeterli görmedi; Osmanlı devletine, Viyana Islahatı programı adıyle yeni tekliflerde bulundu. Buna göre, polis ve jandarma, Osmanlı devleti hizmetine girecek olan yabancılardan meydana gelecek;

Topkapı sarayı, I. avluda Babı Hümayun ve Babı Sadaret

hıristiyan köylerin bekçileri hıristiyan olacak; genel af ilân edilecek; vilâyetin bütçesi, Osmanlı bankası tarafından denetlenecek ve âşar yerine toprak vergisi konulacaktı. Osmanlı devleti bu programı kabul etti; fakat uygulamaya fırsat kalmadan, Makedonya'da yeni bir ihtilâl çıktı (1903); 30 000 bulgar çetecisi bütün Makedonya'ya hâkim oldu; yalnız müslümanlar değil bulgar olmayan öteki hıristiyanlar da öldürülmeğe başlandı. Yunan ve sırp çeteleri kendi ırkdaşlarının yardımına koştu. Makedonya'da bu ihtilâller devam ederken İttihat ve Terakki cemiyetinin baskısıyle Abdülhamid II, Kanunu Esasîyi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı (1908). Meşrutiyetin ilânı Makedonya'da çetelerin faaliyetini bir süre durdurdu. Meşrutiyetin ilânından sonra Avusturya Bosna-Hersek'i, Yunanistan Girit'i aldı. Bulgaristan da bağımsızlığını ilân etti (1908). Osmanlı Meclisi Mebusanı 17 aralık 1908'de açıldı. Meclisin açılmasından bir süre sonra (13 nisan [31 mart] 1909) İstanbul'da İttihat ve Terakki'ye karşı bir ayaklanma oldu. Ayaklanma, Selânik'ten gelen Hareket ordusu tarafından bastırıldı, Abdülhamid II tahtından indirilerek Mehmed V padişah oldu (27 nisan 1909). Onun zamanında Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasına sebep olan olaylar birbirini kovaladı; İtalya Trablusgarp'a saldırdı; Oniki ada italyan donanması tarafından işgal edildi; Uşi antlaşmasıyle Trablusgarp ve Oniki ada İtalya'ya bırakıldı (1912). Osmanlı devleti Trablusgarp'ta savaşırken balkan devletleri bu durumdan yararlanarak Balkanlar'daki son osmanlı topraklarını da paylaşmak için anlaştılar. Bu anlaşmadan sonra Osmanlı devletine bir ültimatom vererek Balkanlar'daki osmanlı ülkelerinde yapılacak ıslahatın birlikte yürütülmesini, silâh altında bulunan osmanlı ordusunun hemen terhis edilmesini istediler (13 ekim 1912). Arkasından da savaş ilân ettiler. Osmanlı orduları dört balkan devleti karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Balkan devletleri, ancak Çatalca'da durdurulabildi. Barış görüşmelerine 16 aralık 1912'de Londra'da başlandı. 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanan antlaşmaya göre Midye - Enez hattı Osmanlı devletinin sınırı oldu; Edirne Bulgarlara bırakıldı. Osmanlı devleti Girit üstündeki bütün haklarından vaz geçti. Fakat, balkan devletleri Osmanlı devletinden aldıkları toprakları paylaşmada anlaşmazlığa düşünce aralarında başlayan savaştan yararlanarak osmanlı devleti Kırklareli ve Edirne'yi geri aldı. Balkan savaşlarının bitmesinden sonra Birinci Dünya savaşı çıktı. Başlangıçta Osmanlı devleti tarafsızlığını ilân ettiyse de daha sonra Almanya'nın yanında Fransa, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşa girdi (11 kasım 1914) [bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI].

Dört yıl süren savaşlar sırasında Doğu Anadolu'da Ruslara, İrak, Suriye, Filistin ve Mısır'da İngilizlere karşı savaşıldı. Çanakkale'de itilâf devletlerinin ortak ordu ve donanmaları yenildi; fakat Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile birlikte Osmanlı devleti de İngiltere - Fransa karşısında yenik düştü. Mondros mütarekesi imzalanarak savaşlara son verildi (30 ekim 1918) [bk. MONDROS MÜTAREKESİ]. Mütarekenin imzalanmasından önce Mehmed V ölmüş ve yerine Mehmed VI (Vahideddin) padişah olmuştu (4 temmuz 1918). Mütarekeden sonra İttihat ve Terakki ilerigelenleri ülkeyi terk etti. İtilâf devletleri İstanbul'a girdi. Kars, Ermeniler (19 nisan 1919); Ardahan, Gürcüler (20 nisan 1919); Antalya, İtalyanlar (24 nisan 1919); İzmir, Yunanlılar (15 mayıs 1919); Urfa, Antep, Maraş ve Adana ise Fransızlar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgalinden kısa bir süre önce Damat Ferid Paşa sadrazamlığa getirildi. İstanbul'daki osmanlı hükûmeti düşmanlarla işbirliğine girişti. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa 19 mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Kurtuluş savaşını başlattı. Erzurum (23 temmuz 1919), Sıvas (4 eylül 1919) kongreleri toplandı (bk. ERZURUM KONGRESİ. SIVAS KONGRESİ). 23 Nisan 1920'de de Büyük Millet meclisi açıldı. İstanbul hükûmeti 10 ağustos 1920'de Sevr antlaşmasını imzaladı; fakat antlaşmayı tasdik etmeyen Büyük Millet meclisi bunu imzalayanları vatan haini ilân etti. Büyük Millet meclisi açıldıktan sonra işgalcilerle mücadele kesin olarak başladı.

Sinan Paşaya vezirlik verilmesi

İlkin Ermenileı yenilgiye uğratılarak Kars, Sarıkamış ve Gümrü alındı. Ardahan ve Batum Gürcülerden kurtarıldı; böylece yeni Türkiye devletinin doğu sınırları kesin olarak çizildi. Ankara hükûmeti. S.S.C.B. tarafından tanındı. Bundan sonra Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlılarla Büyük Millet meclisi orduları arasında çarpışmalar başladı. Yunanlılara karşı Birinci İnönü zaferi kazanıldı (11 ocak 1921) [bk. İNÖNÜ SAVAŞLARI]. İtilâf devletleri İstanbul hükûmeti ile Büyük Millet meclisi hükûmetini Londra'da yeni bir konferansa çağırdılar. 27 Şubat - 12 mart 1921 tarihleri arasında devam eden bu kongrede batılı devletler Sevr antlaşması hükümlerini değişik bir tarzda kabul ettirmek istediler. Konferansta Büyük Millet meclisini temsil eden Bekir Sami Bey İtilâf devletlerinin tekliflerini kabul ettiyse de, bunlar Büyük Millet meclisi tarafından reddedildi. Yunanlılar yeniden saldırıya geçti; fakat İkinci İnönü savaşında tekrar yenildiler. Bu yenilgiden sonra ordularını daha kuvvetlendirerek tekrar saldırıya geçtiler. Büyük Millet meclisi, Mustafa Kemal'i başkumandan tayin etti. Yunanlılar Sakarya savaşında yenilerek geri atıldı (13 eylül 1921). Sakarya zaferi Büyük Millet meclisi hükûmetinin durumunu kuvvetlendirdi. Fransa ile Ankara itilâfnamesi imzalandı (20 ekim 1921). Buna göre Fransa ile savaş sona erdi. Fransa, işgali altında bulunan anadolu şehirlerini boşaltmayı kabul etti. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük* Taarruz, Türk Kurtuluş savaşını başarıya ulaştıran son hareket oldu. Yunanlılar Başkumandanlık* Meydan muharebesinde (30 Ağustos 1922) yenildikten sonra Türklerin karşısında tutunamadılar. Türk ordularının 9 eylül 1922'de İzmir'e girmesiyle Anadolu, Yunanlılardan temizlendi. Bundan sonra İtilâf devletleri savaşa son verilmesini ve bir barış konferansının toplanmasını teklif ettiler (23 eylül 1922). Konferans 3 ekim 1922'de başladı. Türkiye Büyük Millet meclisini konferansta İsmet Paşa temsil etti. Mudanya'da imzalanan mütarekede yunan ordularının 15 gün içinde Meriç ırmağının öte yakasına çekilerek, Trakya'nın İtilâf devletleri tarafından Büyük Millet meclisi kuvvetlerine teslim edilmesi kararlaştırıldı. 1 Kasım 1922'de Büyük Millet meclisi osmanlı saltanatını kaldırdı. 17 Kasım 1922'de Mehmed VI (Vahideddin) bir ingiliz zırhlısıyle İstanbul'u terk etti. Böylece Osmanlı devleti sona erdi.

MÜLKÎ TEŞKİLÂT

Osmanlı imparatorluğunda mülkî teşkilât ikiye ayrılır. Merkez teşkilâtı; eyalet teşkilâtı.

● *Merkez teşkilâtı.* Osmanlı devleti merkeziyetçi bir devletti. Orhan Gazıden itibaren devletin niteliği daha sıkı bir merkezîleşmeye yöneldi.

Padişah, devletin başında bulunan ve os-

Foto. MEYDAN

manlı hanedanından olan hükümdarlar, hem orduların başkumandanı, hem en büyük icra âmiri, hem de devlet başkanı durumundaydı. Bununla birlikte, padişahlar yetkilerini birtakım kurum ve devletin yüksek memurlarıyle paylaşıyorlardı. Bunların başında Divanı Hümayun ile sadrazam gelirdi. Divanı Hümayun, bugünkü kabinenin yerini tutan heyetti. Devleti ilgilendiren birinci derecedeki önemli siyasî, idarî, askerî, şer'î ve malî meseleler burada görüşülür ve karara bağlanırdı. Osmanlıların ilk zamanlarında divan toplantıları padişahların başkanlığında yapılırdı. Bu usul ilk defa Fatih tarafından terk edildi. Fatih'ten sonra divan toplantılarına sadrazamlar başkanlık etmeğe başladı. Divanı Hümayunun esas üyeleri sadrazam, kubbevezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Rumeli ve Anadolu defterdarları ve nişancı (tevkiî) idi. Ayrıca, divanın esas üyesi olmamakla birlikte divan kâtip ve kalemlerinin başı olduğundan reisülküttaplar da divan toplantılarına katılırdı. Reisülküttaplar sadrazamın önünde işleme konulacak yazıları okurdu. XVI. yy.da kaptanpaşalara beylerbeylik rütbesi verildikten sonra onlar da divan toplantılarına katılmağa başladı. Görevleri icabı İstanbul'da bulunan Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri de toplantılara katılırdı. Divanı Hümayun, kuruluş devrinden XVII. yy.ın sonlarına kadar önemini korudu. Divanı Hümayunun üç çeşit toplantısı vardır: 1. belli günlerde yapılan mutat toplantılar; 2. Kapıkulu ocaklarına ulufe verilmesi ve sefir kabulü dolayısıyle yapılan toplantılar; 3. ayak divanı.

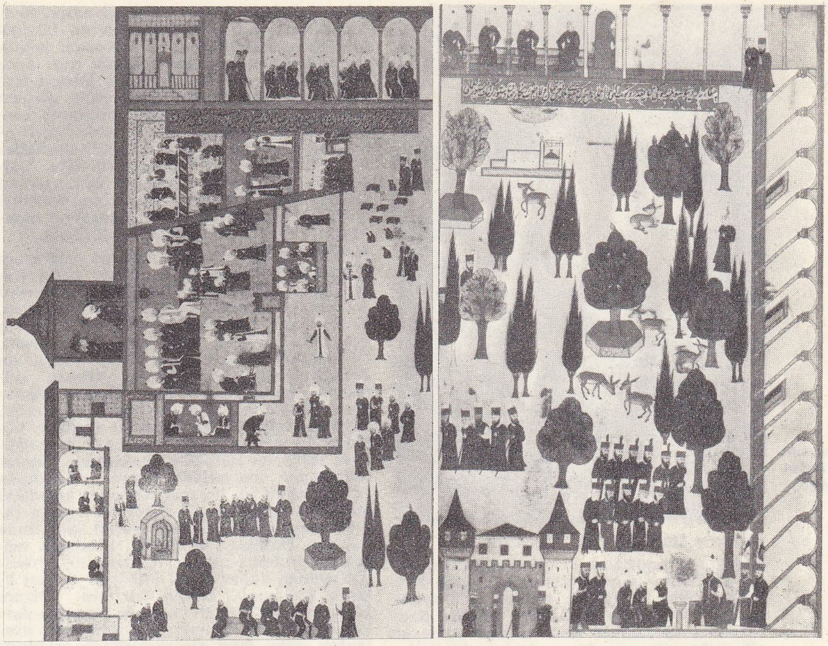

Topkapı sarayında Babı Saadet, II. avlu ve kubbealtı

Divanı Hümayunun mutat toplantılarında idarî, siyasî, askerî, malî, örfî, şer'î işler görüşülür, şikâyet ve davalar dinlenir ve karara bağlanırdı. Divan görüşmelerine önce önemli işlerden başlanırdı, sefirlerin teklifleri ve verilecek cevaplar, devletlerle olan ilişkiler, eyaletler halkının dilek ve şikâyetleri, arazi davaları, görüşme konuları arasında yer alırdı. Divanda duruşması yapılan davalarda davalı ve davacılar davalarını bizzat anlatırlar ve savunurlardı. Taraflardan Türkçe bilmeyen varsa, toplantıda divan tercümanları da görev alırdı. Davacılar kapıcı ve çavuşlar tarafından sıraya dizilir, sırası gelen, kapıcılar kethüdası aracılığıyle divana alınırdı. Fatih zamanında divan her gün toplanırdı. Haftada dört gün de padişahın huzuruna «arz»a girilirdi. Daha sonra bu toplantılar dört güne, arz günleri de iki güne indirildi. XVIII. yy.ın ilk yıllarında divan toplantıları haftada bazen iki, bazen de dört gün yapılıyordu. Ahmed III zamanında haftada iki gün toplanılırken, sonraları bir güne indirildi. Mahmud I ve Osman III zamanlarında ise divan toplantıları büsbütün kaldırıldı. Devlet işleri Sadrazam divanına ve Paşakapısına geçti. Divan toplantısı bittikten sonra divan üyeleri padişahın huzuruna çıkarlardı. Divan üyelerinden önce, divana girmeyen yeniçeri ağası, sadrazamla görüştükten sonra arza girer, padişaha ocak işleri hakkında bilgi verirdi. Yeniçeri ağasından sonra kazaskerler arza girerler, makamlarına ait işler hakkında padişaha bilgi verirlerdi. Bundan sonra sadrazam, vezirler, defterdarlar ve nişancı padişahın huzuruna girerler ve divan toplantısında görüşülen işler hakkında bilgi verirlerdi.

Divanı Hümayuna bağlı çeşitli daireler vardı: 1. Beylikkalemi veya Divan kalemi; 2. Tahvil kalemi; 3. Rüus kalemi; 4. Âmedî kalemi.

Beylikkalemi veya *Divan kalemi*'nin âmiri, beylikçi idi. Kendisine *beylikçii divanı hümayun* (veya *beylikçi efendi*) denirdi. Bu kalem, Divanı Hümayun müzakere ve kararlarını tutan ve «mühimme» denilen divan müzakere ve kararlarını temize çekip muhafaza eden, emir, hüküm ve fermanları yazıp saklayan daire idi. Anlaşmalar, memleketin iç idaresine ait bütün nizam ve imtiyazlar, idarî hususlara dair fermanlar, hattı hümayun ve namei hümayunlar hep bu kalemde yazılıp saklanırdı. Çok önemli ve mahrem olan yazılar bizzat beylikçi tarafından kaleme alınırdı.

Tahvil kalemi, vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin beratları mahlül tımar ve zeametlerin tevcihlerine dair tahvil tezkirelerini hazırlardı. Vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin tayin evrakı, mevleviyet, arpalık tevcih yazılarının hazırlanması ve kayıtlarının tutulması da tahvil kaleminin görevlerindendi. Bu dairenin âmiri tahvil kesedarıydı.

Rüus kalemi, vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri hariç olmak üzere bütün devlet hizmelterine alınan ve imparatorluk içindeki evkaftan kendilerine bir görev tahsis olunanların inha* evrakını hazırlardı. Vazife ve maaş durumlarına ait kayıtlar burada tutulurdu. Bu işlemler *rüus defteri* denilen defterlere yazılırdı.

Âmedî kalemi, sadrazam tarafından padişaha yazılacak tahrir ve telhisler, yabancı devlet başvekillerine sadrazam tarafından gönderilen mektup müsveddeleri, yabancı devlet mümessilleriyle geçen konuşma zabıtları, elçi, konsolos ve yabancı tacirler ile ilgili evrakı hazırlar ve saklardı. Yabancı devletler nezdinde daimî elçi bulundurulmağa başlandıktan sonra Âmedî kaleminin önemi daha da arttı. Elçilerden gelen raporları incelemek, gereken cevapları yazmak, şifre çözmek gibi işler de bu kalemin görevlerine eklendi. Âmedî kalemi âmirine *âmedîi divanı hümayun* veya *âmedî* denirdi.

Bu dört kalemden başka divanda teşrifat işlerini idare eden birkaç memur vardı. Teşrifatçılık Kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas edildi. Ahmed III zamanında teşrifatçılık Divandan ayrılarak Sadrazamlık dairesine bağlandı. Teşrifatçılık gibi sonradan ihdas edilen memuriyetlerden biri de vakanüvislikti. Vakanüvis tayin edilen ilk şahıs Mustafa Naima Efendidir. Divanı Hümayunda işlem gören evrak ve defterler çok dikkatle tasnif edilirdi. Parça halindeki kâğıtlardan ibaret evrak, işi bitince tomar yapılarak torbalara yerleştirilir, *Hazinei Evrak*'ta (arşiv) saklanırdı. Defterler ise *Defterhane* denilen arşivde saklanırdı. Defterhane, padişahların sadrazamda duran mühürleriyle mühürlenir ve yalnız divanın toplantı günlerinde açılırdı. Araziye (tımar, zeamet, mukataa, vakıf, mülk) ait bütün muamele ve kayıtların bulunduğu

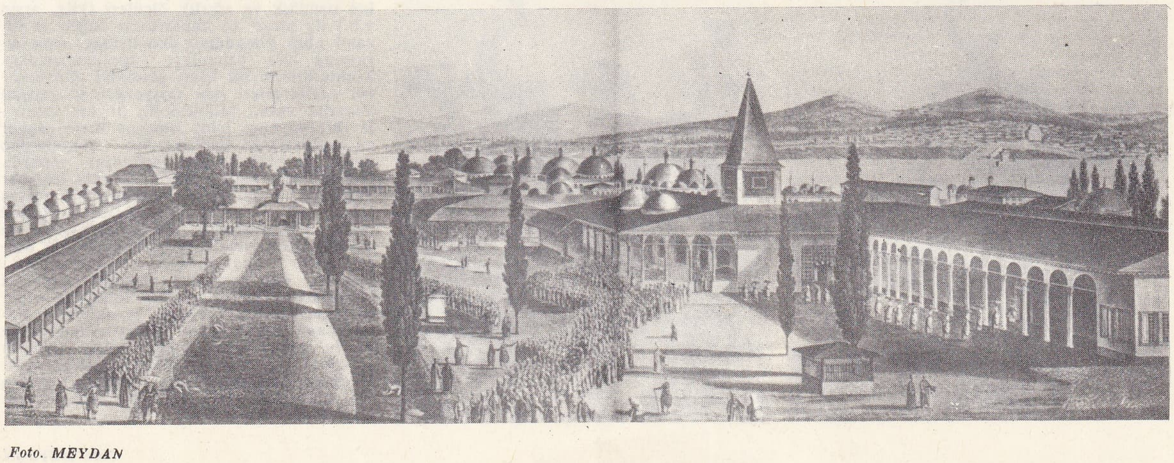

Topkapı sarayı, II. avluda bayram töreni

Foto. MEYDAN

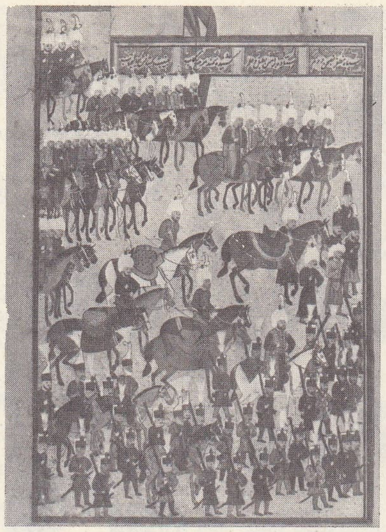

Osmanlı ordusunun Mohaç seferinden dönüşü

defterler Defterhanede saklanırdı.

Sadrazam, padişahın vekili olduğu için geniş yetkilere sahipti. Şimdiki karşılığı başbakan olan sadrazam «mührü hümayun» denilen padişahın mührüne sahipti. Sadrazamlar azledilince önce mührü hümayun ellerinden alınırdı. İmparatorluktaki ilmiye tevcihleri dahil olmak üzere, tayin, terfi, tevcih ve aziller sadrazamın emri ve rızasıyle olurdu. Yalnız ilmiye tevcihlerini şeyhülislâmlar arz eder, sadrazam uygun bulursa bunu tasdik ederdi. Sadrazamlar imparatorlukta yalnız sarayın Enderun kısmına karışamazlardı. Barış zamanında vezirler, kazaskerler ve şeyhülislâmlar hakkında yapılacak işlemlerde de padişahın rızası alınırdı. Sadrazamlar Divanı Hümayun toplantılarında bitirilemeyen veya orada görüşülmesine lüzum olmayan işleri kendi saraylarında topladıkları divanda hallederlerdi. Sadrazamların divanı ikindi namazından sonra toplandığından buna *İkindi** divanı denirdi. Divanı Hümayun toplantılarının yapıldığı günlere rastlayan İkindi divanından başka sadrazamlar, cuma ve çarşamba günleri de ayrı divan toplardı. Cuma günü yapılan divana *Huzur murafaası* da denirdi. Bunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleri de hazır bulunur, hukukî ve şer'î işler görüşülürdü. Gerekirse önemli hukukî meseleler kazaskerlere havale olunurdu. Çarşamba divanlarında İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar kadıları bulunur, müracaat sahiplerinin şer'î ve hukukî işlerine bakılırdı. Sadrazam serdar olarak savaşta bulunuyorsa, İstanbul'da vezirlerden biri sadaret kaymakamı tayin edilirdi. Sadrazamlar önemli işlerin kaydedildiği defterlerin bazılarını sefere beraberlerinde götürdüklerinden, sadaret kaymakamları Divanı Hümayunda ve kendi saraylarında toplanan divanlarda alınan kararları ayrı deftlere yazdırırlardı. Sadrazamların saraylarında da ayrı kalem daireleri vardı. Sadrazam sarayındaki memurların en büyüğü *kethüdayı sadrıâli* denilen sadrazam kethüdasıydı. Sadrazama gelen bütün işler önce onun elinden geçerdi. Zamanla Divanı Hümayun önemini kaybedince, orada görülen işler sadrazamın konağında görülmeğe başladı; dahilî meseleler ise kethüda beyin eline geçti. Mahmud II zamanında da Sadaret kethüdalığı Dahiliye nezareti oldu. Sadrazamın maiyetinde bulunan memurlardan sadaret kethüdasından sonra en önemlisi *mektubîi sadrıâli* idi. Bu, sadrazamın mektupçusu, bir tür özel kalem müdürüydü.

Babıâli. XVII. yy.dan itibaren sadrazam sarayı devlet idaresinde gitgide daha çok ağırlığını duyurmağa başladı. Bu önemi dolayısıyle buraya *Paşasarayı, Paşakapısı, Vezirkapısı, Sadrazamkapısı* gibi isimlerin yanı sıra, XVIII. yy.da *Sarayı Sadrıâli, Divanhanei Babıâli,* daha yaygın olarak da *Babıâli* denilmeğe başlandı. Divanı Hümayun önemini kaybedince Divanı Hümayunda bulunan kalem daireleri, defterler, kayıtlar, reisülküttap ve onun emrinde bulunan divan kalemleri, çavuşbaşı ile maiyeti ve teşrifatçı Babıâli'ye nakledildi. Bunlar sadrazamın maiyetinde bulunan kethüda ve mektupçu ile beraber *hademei babıâli*'yi meydana getirdiler. Devamlı bir binaya ihtiyaç duyulunca da Alay köşkü karşısında bulunan Halilpaşa sarayı bu kalabalık memurlar grubuna ayrıldı ve Osmanlı devletinin sonuna kadar resmî hükûmet dairesi olarak kullanıldı. Devlet işlerinin Divanı Hümayundan Babıâli'ye geçişi Osmanlı devletinde modern kabinenin kuruluşunun başlangıcı oldu. Bazı memuriyetlerin mahiyeti değişti. Sadaret kethüdası dahilî, reisülküttap haricî işlerin başı oldu.

● *Eyalet teşkilâtı.* Osmanlı devletinde en büyük idarî bölüm eyaletti. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmüştü. Eyaletlerin en büyük âmirleri beylerbeyleriydi. İdarî görev ve yetkilerinin yanı sıra askerî görev ve yetkileri de vardı. Teşrifatta, Divanı Hümayun üyelerinden sonra beylerbeyleri gelirdi. Teşrifatta Rumeli beylerbeyi Anadolu beylerbeyinden daha yüksek sayılırdı. Anadolu beylerbeyi terfi ederse Rumeli beylerbeyi, Rumeli beylerbeyi terfi ederse Divanı Hümayuna vezir olurdu. Beylerbeyi, eyaletinin merkezinde otururdu. Buraya *Paşa sancağı* denirdi. Eyalet işlerini görüşmek üzere *Eyalet divanı* veya *Paşa divanı* denilen bir divan toplanırdı. Eyaletin yazı işlerini ve hükûmet merkeziyle yazışmaları bu divan yürütürdü; eyaletlerde «divan efendisi» denilen memurlar yazı işlerinin şefiydi, eyaletin vergi ve hazineyle ilgili işleriyle de hazine (veya mal) defterdarı denilen memurlar uğraşırdı. Eyalet divanlarına bu memurlardan başka tımar defterdarı, tımar kethüdası, kadı, subaşı, beylerbeyinin tezkirecisi katılırdı. Bu divanlarda eyalet işlerinden başka halkın müracaatları incelenir, davalarına bakılırdı. Müracaat sahibi Eyalet divanının verdiği kararla yetinmezse, devlet merkezindeki Divanı Hümayuna müracaat ederdi. Beylerbeyleri eyaletin idarî ve askerî her meselesinden sorumluydu. Divanı Hümayuna arzetmek şartıyle tımar ve zeamet tevcihine de yetkisi vardı. Sefer sırasında eyaletinin tımarlı sipahi ve cebelilerini toplayarak sefere katılırdı. Beylerbeyleri sefere gidince yerlerine mütesellim denilen memurlar bırakırlardı. Osmanlı imparatorluğunda eyaletler 1. salyaneli eyaletler, 2. salyanesiz eyaletler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Salyanesiz eyaletlerde has, zeamet ve tımar teşkilâtı bulunurdu. Bu eyaletlerde tımarlı sipahi ve cebeli yetiştirilir, beylerbeyleri ve sancakbeylerinin gelirleri dirliklerinin hasılatından karşılanırdı. İmparatorluğun en önemli sahaları salyanesiz eyaletlerdi. Bu eyaletlerin öşür ve diğer vergilerden elde edilen gelirlerinin büyük bir kısmı tımarlı sipahi ve cebeli yetiştirmek üzere tımar sahiplerine, bir kısmı beylerbeyi ve sancakbeylerinin haslarına ayrılır; ancak bir kısmı «havası hümayun» adıyle hazineye giderdi.

Salyanesiz eyaletler, Rumeli, Budin, Tamışvar, Bosna, Kefe, Anadolu, Karaman, Sıvas, Dulkadır, Erzurum, Van, Çıldır (dört sancak hariç), Diyarbekir (20 sancak hariç), Halep, Trablusşam ve Şam eyaletleriydi. Salyaneli eyaletlerde tımar sistemi yoktu. Tımarlı sipahi yetiştirilmeyen bu eyaletlerde, beylerbeyi ve sancakbeylerinin hasları da yoktu; vergileri iltizama verilerek toplanırdı. Toplanan paradan beylerbeyi, sancakbeyleri ve eyaletteki askerin maaşı çıktıktan sonra geri kalanı devlet merkezine yollanırdı. Bu eyaletler Bağdat, Basra, Lahza, Yemen, Mısır, Habeş, Trablusgarb, Tunus, Cezayir-i Garb eyaletleriydi. Kaptanpaşa eyaletinin bazı sancakları da salyaneliydi.

Sancaklar, eyaletlerden sonra gelen idarî bölümdü ve sancakbeyleri (bölgenin askerî ve idarî en büyük âmiri) tarafından yönetilirdi. Sancakbeyleri adlî işlere karışmazlardı. Savaş zamanlarında sancaklarının tımarlı süvarileriyle beraber bağlı oldukları beylerbeyinin maiyetine girerlerdi. Osmanlı imparatorluğunda yukarıdaki idarî bölümlerden başka serbest mîrmîranlık ve yurtluk - ocaklık denilen yerler de vardı. Bunların hemen hepsi Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Serbest mîrmîranlık olan yerler (Bitlis, İmadiye, Genç, Cizre, Mahmudiye, Hakkâri, Eğil ve Polo v.b.) hiç bir beylerbeyliğe bağlı değildi. Yurtluk - ocaklık olan yerler de hukukî statü bakımından serbest mîrmîranlık olan yerlere benzerdi; ancak, bir eyaletin sancakları durumundaydılar. Serbest mîrmîranlık ve yurtluk-ocaklık olan yerler Doğu Anadolu'nun fethi sırasında kendi istekleriyle osmanlı idaresine geçmiş olan yerli beylerin topraklarıydı. Buralarının idaresi gene eski beylerine bırakılmıştı. Sefer zamanı bağlı oldukları sancakbeyinin idaresinde savaşa girerlerdi.

● *Şehir idaresi* ve *kadı.* Osmanlı devletinde şehir idaresinden kadılar sorumluydu. Şehrin zabıta işlerinden, günlük ihtiyaç maddelerinin şehir halkına en uygun şekilde ulaşmasından esnaf arasındaki anlaşmazlıkların hallinden, esnaf arasında hüküm süren âdet ve usullerin korunmasından hep kadılar sorumluydu. Bu işleri gerektiği gibi takip ve kontrol edebilmeleri için, emirlerine subaşı ve muhtesib denilen görevliler verilmişti. *Muhtesib*'lerin görevi, esnafın narhlarına bakarak alışveriş sırasında kullanılan uzunluk ve ağırlık ölçüleri (kile, arşın v.b.) ile terazi ve kantarların doğru ve nizamî olup olmadığını denetlemek, satış sırasında hile yapanları cezalandırmaktı. Muhtesiblerin bu işleri gerektiği gibi kontrol edebilmeleri için maiyetlerinde çalışan adamlar vardı. Muhtesiblik iltizam usulüyle (bir yıl süre için) isteyene ihale olunur ve muhtesibliği üstüne alan kimselerden peşin bir para (bedeli mukataa) alınırdı. Muhtesibler, kadıya bağlı olmakla beraber herhangi bir durumda suçlu gördüğü esnafa şahit, delil ve ispat istemeksizin istediği cezayı verebilirlerdi. *Subaşı*'lar şehirlerin inzibat işleri, temizliği, sokakların ve kaldırımların onarımından sorumluydular. Geceleri kol gezerek gördüğü uygunsuz kimseleri tevkif ederlerdi. Subaşılar asker olmakla birlikte kadıların ve naiplerin emri altında bulunurlardı. Subaşılardan yalnız şehrin temizliğiyle meşgul olanı (*çöplük subaşısı*), sokaklarda birikan çöpleri, *arayıcı esnafı* denilen kimselere satarlar; şehrin yol ve hendeklerinin temiz bir halde bulunmasına dikkat ederlerdi.

solda, yeniçeri ağası; sağda, vezir (Metin And arşivi)

Foto. MEYDAN

ASKERÎ TEŞKİLAT

Osmanlı devleti ilk kuruluş günlerinden başlayarak askerî teşkilâta önem verdi. Osman Gazi zamanında eli silâh tutan bütün erkekler askerî kuvveti meydana getiriyordu. Ayrıca gaziyanı Rum, ahiyanı Rum, abdalanı Rum, bacıyanı Rum gibi tarikat mensupları da savaşlara katılıyorlardı. Bu basit askerî teşkilât, fetihler ilerledikçe ihtiyaca yetmemeğe başladı. Orhan Gazi, Murad I ve daha sonraki padişahlar zamanında yapılan ekler ve yeniliklerle geliştirilen osmanlı ordusu ve askerî teşkilâtı Fatih devrinde son ve en mükemmel şeklini aldı.
Osmanlı silâhlı kuvvetleri kara ve deniz ordusu olarak iki kısma ayrılıyordu:

Kara ordusu

Osmanlı devletinde kurulan ilk muntazam kara kuvveti yaya ve müsellemlerdir. Bu teşkilât, Orhan Gazinin veziri Alâeddin Paşa ile kadı Çandarlı Kara Halil'in teşebbüsüyle kuruldu. Piyade (yaya) ve süvari (müsellem) olmak üzere iki kısımdan ibaretti. Ancak fetihlerle osmanlı toprakları genişleyince ve güçlü balkan devletleriyle temasa geçilince bu kuvvet ihtiyaca yetmedi, yeni bir teşkilâta ihtiyaç duyuldu ve kapıkulu* askerî teşkilâtı meydana getirildi.

● *Kapıkulu ocakları*, piyade ve süvari olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Piyadeler: 1. Acemi ocağı; 2. Yeniçeri ocağı; 3. Cebeci ocağı; 4. Topçu ocağı; 5. Top Arabacıları ocağı; 6. Lağımcı ocağı; 7. Humbaracı ocağı olmak üzere yedi ocağa ayrılırdı.

Süvariler: 1. Sipahi bölüğü; 2. Silâhtar bölüğü; 3. Sağ Ulufeciler bölüğü; 4. Sol Ulufeciler bölüğü; 5. Sağ Garipler bölüğü; 6. Sol Garipler bölüğü olmak üzere altı bölük şeklinde teşkilâtlanmıştı.

PİYADELER

1. İlk *Acemi ocağı*, Gelibolu'da (daha sonra Edirne ve İstanbul'da) Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in önayak olmasıyle Murad I zamanında kuruldu. Acemi ocağına savaş esirlerinin beşte biri ile osmanlı ülkelerinde yaşayan hıristiyanların çocukları (devşirme*) alınırdı. Bu esirlerle devşirmeler önce Anadolu'da türk ailelerinin yanında Türkçeyi, türk âdet ve geleneklerini öğrenirler, sonra Acemi ocağına alınırlardı. Acemi ocağı mensuplarına *torba* oğlanları* veya *şâdiler* denirdi. Küçükleri oda hizmetlerinde, büyükleri ise hükümdar ve hanedan mensuplarının ve devlet ilerigelenlerinin çeşitli işlerinde çalıştıktan sonra, yer açıldıkça Yeniçeri ocağına, bir kısmı da Bostancı ocağına geçerlerdi.

2. *Yeniçeri ocağı*, kapıkulu ocaklarının en önemlisiydi. Mevcudu devamlı olarak değişmekle birlikte orta* sayısı hiç bir zaman değişmemiş, sonuna kadar 196 orta olarak kalmıştı. Bu 196 orta üç kısma ayrılmıştı: **a)** *yaya* (veya *cemaat*) *ortaları* (1. - 101. ortaların tamamı), en eski yeniçeri ortalarıydı. Bunların her biri Deveci ortaları, Tekke ortası, Katrancılar ortası, İmam ortası, Haseki ortası, Solak ortaları Zağarcılar ortası, Turnacılar ortası, Seksoncu ortası, Zemberekçi ortası, Tüfenkçi ortaları gibi adlar alırdı. Orta başlarına *yayabaşı* denirdi. Bu ortalar, yeniçeri ortalarının ilk kurulanlarından olduğu için, Ağa ve Sekban bölüklerine göre bazı imtiyazları vardı. En önemli hudut kalelerine muhafız olarak bu ortalar tayin edilirdi; kumandanları yeniçeri ağasının karşısında ata binebilir ve sarı çizme giyebilirdi; **b)** *Sekban bölükleri* (65. cemaat ortası), yaya ve atlı olmak üzere iki kısımdı; 33. bölüğüne Avcı; kumandanlarına da serşikârî denirdi. Ortanın en büyük kumandanı *sekbanbaşı* idi. 1451 Yılına kadar Yeniçeri ocağından ayrı bir ocaktı. Bu tarihte Yeniçeri ocağına girdi ve yeniçeri ağalarının sekbanbaşılardan olması kural haline geldi. Bu bakımdan, cemaat ortalarında olmalarına rağmen onlardan ayrı olarak ele alınmaları âdet oldu. Piyade ve süvari sekbanlar padişahla beraber ava çıkarlardı. Sekbanların sayısı zamanla arttı (34 orta) ve Sekban bölükleri olarak adlandırıldı; **c)** *Ağa bölükleri*, Bayezid II devrinde bir yeniçeri ayaklanması sonunda kuruldu. Bayezid II'nin cülusu sırasında yeniçerilerin isyankâr hareketleri üzerine sekbanbaşıların yeniçeri ağası olmaları usulü kaldırıldı. Saraydan, padişaha bağlı biri ağa oldu. Bu yeni usulle beraber 61. orta da doğrudan doğruya yeniçeri ağasına bağlandı. Bu bakımdan Ağa bölükleri yeniçeri ağasının maiyetini meydana getirirdi.

Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı yeniçeri ağasıdır. Padişahların tahtta oturabilmeleri çok defa yeniçerilerin onlara olan itaatine bağlı olduğundan, padişahlar yeniçeri ağalığına en güvenilir kimseleri tayin ederlerdi. Yeniçeriler padişahın hassa askeri durumunda olduğundan, seferlere de padişahla beraber katılırlardı. Padişah sefere katılmazsa yeniçeriler de katılmazlardı. Yürüyüşlerde padişahın önünde giderler, konaklandığı zaman da çadırlarını otağı* hümayunun etrafına kurarak otağa herhangi bir yabancının girmesini engellerlerdi. Savaşlarda da ordunun merkezinde bulunurlardı. Silâhları ok, yay, fitilli tüfenk, kılıç, kalkan, hançer, yatağan ve balta idi. Ender olarak zırh giyerlerdi. Yeniçeri ocağı Kapıkulu ocaklarının yaya askerini teşkil ederdi. Cebeci ocağı, Topçu ocağı, Top Arabacıları ocağı, Lağımcı ocağı, Humbaracı ocağıyse ordunun teknik sınıflarıydı.

3. *Cebeci ocağı*, yalnız zırh değil yeniçerilerin ok, yay, kılıç, kalkan, zırh, tulga, tüfek, kurşun, harbe, kazma, kürek, barut gibi savaş silâh ve gereçlerinin yapımı, muhafazası ve harp sahasına nakledilmesiyle görevliydi. Aynı zamanda kale ve palangalarda muhafız olarak görevli diğer kapıkulu askerlerinin ihtiyaçlarını da bunlar karşılardı. Bu silâhlar savaş sahasına kadar nakledilir, çarpışmaya girileceği sırada yeniçerilere dağıtılır, savaştan sonra bakım ve tamirleri yapılarak depolara yerleştirilirdi. Bu ocaktan olanlar da yeniçeriler gibi Acemi ocağından yetişirdi. Ocak kumandanına *cebecibaşı* denirdi. Cebeci ocağının Sultanahmet meydanında depo ve kışlaları vardı. Cebeci ocağı da bütün Kapıkulu gibi 1826 yılında kaldırıldı.

4. *Topçu ocağı*, osmanlı ordusunda top, Murad I devrinden beri kullanılıyordu, fakat Topçu ocağının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı topçuluğu Fatih devrinden itibaren gelişme safhasına girdi, XVI. yy.da en mükemmel seviyesine ulaştı. XV. yy. ortalarında bir buçuk yüzyıl süreyle Osmanlıların kazandığı zaferlerde topun önemli yeri oldu. Topçu ocağı kışlalarıyle top dökümhanesi, şimdi Tophane denilen semtteydi. Burada top dökümcüleri (rihtegânı top) tarafından top dökümü yapılırdı. Dökümhane Selim III zamanında yeni binalar eklenmesiyle daha da gelişti. Top dökümhanesinin şefi dökümcübaşıydı, bunun ve yardımcısının em-

yaya askeri (Metin And arşivi)

Galata önünde osmanlı savaş gemileri (XVI. yy.)

Kasımpaşa'da osmanlı tersanesi (XIX. yy.)

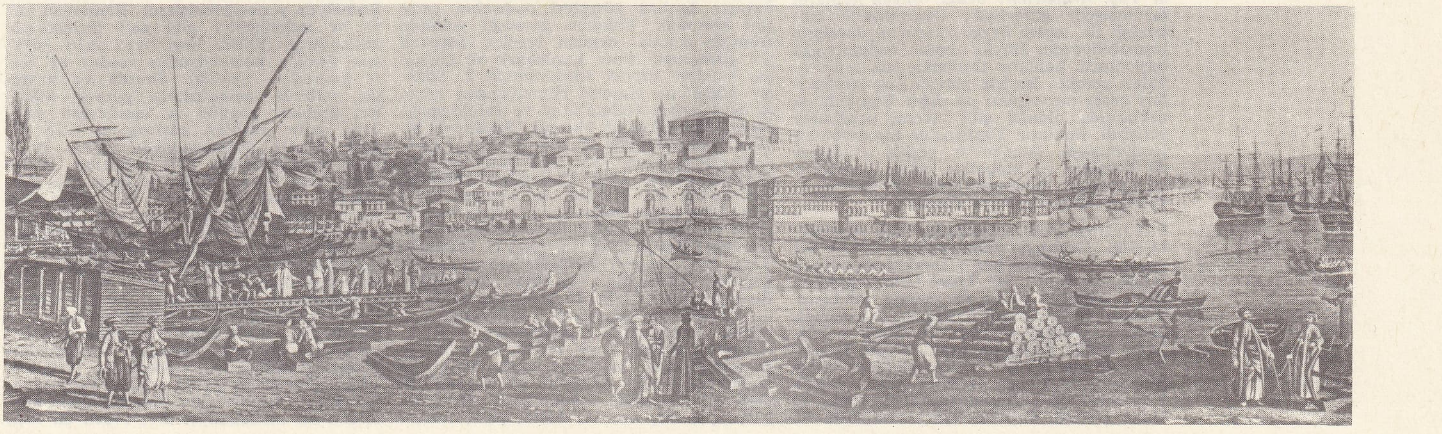

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Tophane meydanı kışlaları

rinde tamirci, burgucu, yamacı kefçegir, çırakçı, dökümcü, haddad, neccar adı verilen ustalar vardı. İmparatorluğun gelişmesiyle beraber İstanbul'da dökülen top ve gülle, ihtiyaca yetmez hale geldi. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde top ve top mermisi dökümhaneleri kuruldu. Sınırlara yakın yerlerde yapılan ambarlarda top ve top gülleleri hazır olarak bulundurulmağa başlandı. a) *Topçular ve Topçu ortaları.* Bu orta mensupları İstanbul'da ve sınır kalelerinde bulunurdu. Bunların başlarına *topçular ağası, topçubaşı* veya *sertopi* denirdi. Topçu ortaları Nizamıcedit devrine kadar *Ağa bölüğü* ve *Cemaat* olmak üzere iki kısımdı. *Osmanlı topçuluğunun savaş düzeni.* Savaş zamanında toplar deve, beygir veya arabalarla savaş alanına taşınır, orduda mevcut topların bir kısmı zincirlerle bağlı olarak merkezde padişahı muhafaza eden ve merkez kuvvetini meydana getiren yeniçerilerin önlerinde, öbür kısmı da sağ ve sol cenahlarda yerleştirilirdi. Düşman, merkezdeki topların önüne çekilir, burada bulunan toplara ateş verilerek düşman kuvvetleri imha edilirdi. Kale dövmeye yarayan toplar ya geride bulunur veya hiç getirilmezdi. b) *Sürat topçuları.* Osmanlı topçuluğu XV. yy. ortalarından XVI. yy. sonlarına kadar avrupa topçuluğuna üstün durumdaydı. Bu üstünlük XVI. yy.dan itibaren Avrupalılara geçti, XVIII. yy.da osmanlı topçuluğu avrupa topçuluğunun çok gerisinde kaldı. Bu geriliğin etkisi yüzünden, baron de Tot'un yardımıyle Sürat Topçuları ocağı kuruldu (1774). Sayıları 250 kadar olan sürat topçuları için Fransa'dan topçu subayları getirildi. Kâğıthane'de talimlere başlandı; ancak bu teşebbüs Mustafa III'ün ölümüyle yarım kaldı. Sadrazam Halil Hamid Paşa zamanında yeniden kuruldu (1782), sayıları 2 000'e çıkarıldı, yeni kışlalar yapıldı, haftada 3 gün talim yapma esası kabul edildi; sonra İstanbul dışında Bosna'da da bir ocak kuruldu.

5. *Top Arabacıları ocağı,* büyük topların taşınmasıyle görevliydi. Osmanlıların kullandığı ilk toplar beygir, katır ve develerle taşınabiliyordu. Büyük toplar kullanılmağa başlanınca, bunların taşınması için top arabaları gerekti. Bu işle görevli Top Arabacıları ocağı mensupları da diğer Kapıkulu ocaklarından olduğu gibi Acemi ocağından yetişirdi. Bunların Tophane'de top arabaları imalâthanesi, İstanbul'un çeşitli semtlerinde kışlaları ve arabaları çeken hayvanlar için ahırları bulunmaktaydı. Ocağa top arabacılarıbaşı kumanda ederdi.

6. *Lağımcı ocağı.* Lağımcılar kale kuşatmalarında, yeraltında yollar açarak fitil ve barutla kale duvarlarını yıkmak için çalışan teknik bir sınıftı. Bir kısmı Cebeci ocağına bağlı, diğerleri tımar ve zeamet sahibiydi. Tımarlı lağımcıların başlarına lağımcıbaşı denirdi. Ulufeli olanlar cebecibaşıya bağlıydı. Bütün Kapıkulu ocakları gibi Lağımcı ocağı da XVII. yy.dan itibaren devrin ihtiyaçlarına cevap veremez oldu. Küçük Kaynarca* antlaşmasından (1774) sonra ve Halil Hamid Paşanın sadrazamlığında bu ocak da yenilikler yapılarak devrin gereklerine göre tanzim edilmek istendi.

7. *Humbaracı ocağı.* Humbaracılar savaş sırasında humbara (demirden veya tunçtan, içi patlayıcı madde ile dolu top veya elle atılan bir savaş âleti) kullanmakla görevliydi. Humbaracılar Cebeci ve Topçu ocağına bağlı olmakla birlikte kale muhafazasında görevli tımarlı humbaracılar da vardı. Cebeci ocağına bağlı olan humbaracılar daha çok humbara yapımıyle uğraşırdı. Topçu ocağına bağlı humbaracılar ise savaşlarda bu savaş aracını kullanmakla görevliydiler. Humbaracı ocağı Osmanlı devleti hizmetine giren Humbaracı Ahmed Paşanın önderliğinde devrin icaplarına göre yeniden düzenlendi. Selim III de humbaracılara gereken önemi verdi; humbaracılar için kışlalar yapıldı.

SÜVARİLER

Kapıkulu Süvari ocağının temeli Murad I zamanında, sipahi ve silâhtar bölüklerinin kurulmasıyle atıldı. Sonra Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ Garipler ve Sol Garipler bölükleriyle kuruluş tamamlandı. Kapıkulu süvarileri de yeniçeriler gibi padişahın atlı askerleriydi. Derece ve maaş bakımından yeniçerilere üstün olmakla beraber, devlet üstündeki nüfuzları ve savaşlardaki rolleri bakımından yeniçeriler onlardan üstün durumdaydı. Yeniçeriler Acemi ocağından gelirdi; süvariler ise yeniçeriler, topçular, cebeciler ve saraylarda hizmet görenlerin başarı gösterenleri ve terfiye hak kazananları arasından seçilirdi:

1. *Sipahi bölüğü,* Fatih Sultan Mehmed zamanında kuruldu. Devlet ilerigelenlerinin ve kumandanların çocukları bu bölüğe alınırdı. Bu bölük mensupları barış zamanı cizye, adedi ağnam, mukataa gibi vergilerin toplanmasıyle görevliydiler. (Ayrıca, padişah camiye giderken ona eşlik ederlerdi.) Savaşta başlıca görevleri padişahın çadırını korumak, ordunun geçeceği yollarda «sancak tepesi» denilen tepeler yaparak yol göstermek, siper kazmak ve kuşatılan kalelere toprak sürdürmekti. 2. *Silâhtar bölüğü*'ne Haremi Hümayundan çıkan iç oğlanlarıyle Galatasaray ve İbrahimpaşa sarayından çıkanlar alınırdı (Sipahi ve Silâhtar bölükleri için bk. KAPIKULU). 3 ve 4. *Ulufeciyanı Yesar* (Sol Ulufeciler) ve *Ulufeciyanı Yemin* (Sağ Ulufeciler) *bölükleri* mensupları da savaşta ve barışta padişahın hizmetinde bulunurlar, savaşta hazineyi ve padişah sancağını beklerlerdi. 5 ve 6. *Gurebayı Yemin (Sağ Garipler) ve Gurebayı Yesar (Sol Garipler) bölükleri*'nin en önemli görevleri padişahın sancağını korumaktı. Bu bölüklere Galata, İbrahimpaşa ve Edirne sarayından çıkanlarla, savaşlarda çok büyük kahramanlık gösterenler alınırdı. Atları için büyük çayır ve otlaklara ihtiyaç duyulduğundan, süvariler toplu halde İstanbul'da değil, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde bulunurlardı. Ok, yay, kalkan, harbi, mızrak, balta, pala, hançer ve bozdoğan (bir çeşit topuz) kullanırlardı.

● *Eyalet askerleri,* osmanlı ordusunun asıl büyük kısmıydı. Tımarlı sipahiler ve Yerli Kulu teşkilâtı olmak üzere ikiye ayrılırdı (bk. EYALET *askerleri*).

Tımarlı sipahiler, eyalet askerlerinin, dolayısıyle osmanlı ordusunun en önemli kesimiydi. Tımarlı sipahiler tımar sahipleriyle, bunların beslemek ve yetiştirmek zorunda oldukları cebelilerden meydana gelirdi. XVI. yy.ın sonlarıyle XVII. yy başlarında tımarlı sipahilerin sayısı 100 000 civarındaydı. Bir savaş için harekete geçilmeden 2-3 ay önce beylerbeyleri vasıtasıyle tımarlı sipahilerin hazır olmaları emredilir ve toplanma yerleri bildirilirdi. Beylerbeyleri sancakbeylerine, onlar da sipahilere emri iletirler, sipahiler ve cebeciler noksansız olarak emredilen yerde ve tarihte hazır olurlardı. Bütün sipahilerin sefere katılması kanundu. Mazeretsiz olarak sefere gelmeyen sipahilerin tımarları ellerinden alınırdı. Sipahilerin subaylarına *alay beyi* ve *subaşı* denirdi. Her alaybeyi 1 000 sipahiye kumanda eder, emrinde 3-4 subaşı bulunurdu. Sipahilerin silâhları kılıç, ok, kalkan, mızrak idi; başlarında miğfer, üstlerinde zırh bulunurdu.

Yerli Kulu teşkilâtı, Yurt içi teşkilâtı, Geri Hizmet teşkilâtı ve Kale kuvvetleri teşkilâtı olarak bölümlere ayrılırdı: a) *Yurt içi teşkilâtı,* voynuklar, cerahorlar, martalozlar, derbentçiler, belderanlar, menzilciler gibi gruplardan meydana gelirdi; b) *Geri Hizmet teşkilâtı. Yayalar ve müsellemler,* osmanlı ordusunun geri hizmet sınıflarındandı. Yaya ve müsellem teşkilâtı Yeniçeri ocağı kurulmadan önce Osmanlı beyliğinin daimî ve ücretli ordusunu teşkil ederdi. Yeniçeri teşkilâtı kurulduktan sonra bunlar, yol açmak, köprü yapmak, kale tamir etmek, zahire nakli v.b. geri hizmetler ve kalelerin muhafazasıyle görevlendirildi. (*Yörükler* [anadolu yörükleri] Rumeli'de yerleştirilmişlerdi. Bunlar da yaya ve müsellemler gibi geri hizmetlerde kullanılırdı. Yörük beyi veya *mîri yörükan* denilen kumandanları vardı.) c) *Kale kuvvetleri teşkilâtı.* Sınırda ve stratejik yerlerde muhafızlıkla görevli askerler, azablar, gönüllü ve beşlilerden meydana gelir: *azablar,* başlangıçta hafif piyade askeri durumundaydı, XVI. yy.da kale muhafızlığıyle görevlendirildi. Kalelerde oda veya bölük şeklinde bir kuruluşları vardı; 18 neferle, bir odabaşıdan ibaret azab topluluğu bir oda meydana getirirdi. Azablar kale muhafızlığından başka köprücülük ve lağımcılık işlerinde de kullanılırlardı; *gönüllü* ve *beşliler,* sınır bölgelerindeki kasaba, şehir ve kalelerin muhafazasıyle görevliydiler. Bunlar çoğunlukla yerli halktan ve Müslümanlığı kabul edenlerden seçilirlerdi. Gönüllüler suvari ve maaşlı olurlardı. Maaşları bulundukları bölgenin maliyesince ödenirdi. Kethüda, kâtip, alemdar ve çavuş unvanlı kumandanları vardı. Beşliler sınır bölgelerindeki köylerden bir mükellefiyet (beş evden bir kişi)

Foto. MEYDAN

şeklinde toplanırlardı. *Beşli ağası* denilen kumandanları vardı.

Akıncılar, hafif süvari kuvvetiydi Rumeli'de hudutlara yakın yerlerde bulunurlar, yaz ve kış devamlı olarak düşman memleketlerine akın yaparlar, mal, para ve esir elde ederlerdi. Bu arada düşman hakkında elde ettikleri bilgileri de devlet merkezine gönderirlerdi. Savaş zamanlarında 3-4 günlük bir mesafe ile ordunun önünde giderler, keşif hareketlerinde bulunurlar, ordunun geçeceği yol ve köprüleri emniyete alırlar, yakaladıkları esirlerden haber toplarlardı. Akıncılar onarlı bir kuruluşa sahipti. On kişiye onbaşı, yüz kişiye yüzbaşı, bin kişiye de binbaşı kumanda ederdi; hepsi birden ise akıncı beyine bağlıydı. Akıncılar bağlı oldukları beylerin adlarıyle anılırlardı. (Turhanlı, Mihalli, Malkoçlu v.b.). XVI. yy. sonlarında akıncıların sayısı 40 000 civarındaydı. Bunlar 1595 yılında Eflak voyvodası Mihal'in bir baskınıyle tamamıyle yok edildi. Bu baskında 100 000 akın atının da yok olması yüzünden akıncılar önemini kaybetti ve görevleri kırım askerlerine verildi. Akıncıların silâhları pala, mızrak, kılıç, kalkan ve «bozdoğan» denen topuzdu.

● *Osmanlı kara ordusunun savaş düzeni.* Osmanlı ordusu yürüyüşlerde ve savaş alanında merkez, sağ kol ve sol kol şeklinde bir düzen alırdı. Ordu yürüyüş halindeyken bir baskını önlemek için önde akıncılar giderdi; bunlar hem ordunun gidiş yolunu emniyette bulundururlar, hem de düşman hakkında bilgi toplarlardı. Akıncıların gerisinde ise yol açan, köprüleri tamir eden, yol göstermek için kazık çakan kazmacılar yürürdü, onların gerisinden azablar ve karakol kuvvetleri gelirdi. Osmanlı ordusu genellikle yürüyüşe gece yarısı geçer ve ertesi gün öğle vaktine kadar yürüyüş devam ederdi. Geceleyin yolu ve ordugâhı aydınlatmak için büyük fenerler ve meşaleler kullanılırdı. (Meşaleciler Halep ve Şam Araplarından seçilirdi ve bunlara meşalecibaşı kumanda ederdi. Savaş meydanında da merkez, sağ kol ve sol kol düzeninde, hilâl veya at nalı şeklinde bir düzen alınırdı. Merkezde (hilâl'in ortası) yeniçeriler, onların önünde toplar, topların önünde ise azablar yer alırdı. Sağ ve sol kollarda ise eyalet askerleri bulunurdu. Savaş Rumeli'de olursa rumeli askeri, Anadolu'da olursa anadolu askeri bulunurdu. Sağ kolda, düşman hilâlin merkezine yani topların bulunduğu yere çekilir, hilâlin iki ucu kapatılarak yok edilirdi.

Deniz teşkilâtı

Osmanlı devleti ilk kuruluşu sıralarında bir deniz gücüne sahip değildi; ancak deniz kıyısı olan ülkelerin ele geçmesi, Osmanlıların Rumeli'de kesin olarak yerleşmesi, Rumeli ile Anadolu arasındaki bağlantının ancak deniz yoluyle sağlanabilmesi gibi sebepler, bir deniz gücünü zorunlu kıldı. Osmanlılar hâkimiyetleri altına aldıkları Karesi, Menteşe, Aydın gibi denizci türk beyliklerinin donanmalarından ve Akdeniz'deki türk korsanlarından faydalanmakla beraber gemi yapımına da gereken önemi verdiler.

● *Tersaneler.* Osmanlıların ilk zamanlarında Karamürsel, Edincik ve İzmit'te gemi yapım tezgâhları kurulmuştu; ancak en önemli tersaneler Gelibolu'daydı.

Gelibolu tersanesi, Yıldırım Bayezid zamanında Saruca Paşanın nezaretinde kuruldu. Burada meydana getirilen 60 parça gemiyle Yıldırım Bayezid İstanbul'u kuşattı.

İstanbul'da ilk tersane Fatih Sultan Mehmet tarafından Haliç'te Aynalıkavak semtinde yaptırıldı. Yavuz Sultan Selim zamanında *İstanbul tersanesi* gemi yapacak ve seferden dönen gemileri çekebilecek şekilde üstleri kapalı kızaklar inşa edilerek genişletildi; Kanunî Sultan Süleyman devrinde daha da geliştirilerek kızak sayısı iki yüze çıkarıldı. Böylece Gelibolu'dan sonra en büyük tersane İstanbul'da kurulmuş oldu. *Süveyş tersanesi,* Mısır ve Kızıldeniz sahilleri osmanlı devleti hâkimiyetine geçtikten sonra Osmanlı devleti Hint okyanusu hâkimiyeti için Portekizlilerle çarpışmak zorunda kalmıştı. Akdeniz'deki donanma Kızıldeniz'e geçemediğinden Kızıldeniz'de ayrı bir donanma meydana getirilmesi gerekti. Hadım Süleyman Paşa zamanında burada 80 parça gemi yapıldı. Osmanlı devletinin bu tersanelerinden başka Rusçuk'ta, Tuna nehrinde ve Birecik'te Fırat nehrinde işleyen gemilerin yapıldığı tersaneleri de vardı.

Tersane halkı. Osmanlı tersanelerinde ve donanmasında çalışanlara «tersane halkı» denirdi. Bunlar her üç ayda bir maaş alan azablar, kalafatçılar, humbaracılardı: 1. *azablar,* kara ordusu azabları gibi eyaletlerden toplanırdı; *tersane azabları* (azabanı tersanei âmire) ve *donanma azabları* (azabanı donanmayı hümayun) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Donanma azabları gemilerde okçu ve tüfekendaz olarak hizmet ederlerdi. Tersane azabları ise tersanelerde kaptanpaşa, tersane emini, tersane kethüdası ve tersane ağasının emrinde muhafızlık, dümencilik, yelkencilik ve vardiyanlık ederlerdi (bk. AZAB); 2. *kalafatçılar,* tersane halkı içinde ayrı bir bölük meydana getirirlerdi. Sayıları 600 kadardı. Bunlar genellikle acemi oğlanlarından seçilirdi. İstanbul'da biri tersanedeki Kurşunlumahzen'de, diğeri de Galata'da Kürekçi kapısında olmak üzere iki kışlaları vardı; 3. *humbaracılar,* acemi oğlanlarından alınırdı. Sayıları 500-600 kadardı (XVI. yy.) XVII. yy. ortalarında 40-50 nefer kaldı.

Tersane memurları. 1. *Kaptanpaşa* (veya *kaptanıderya*), osmanlı tersanelerinin ve donanmasının en büyük âmiriydi. Barbaros Hayreddin Paşanın osmanlı donanmasının başına geçmesine kadar, Gelibolu sancakbeyi olanlara kaptanıderyalık görevi de verilirdi. Barbaros'tan sonra beylerbeyi ve vezir rütbesinde olanlar arasından tayin edilmeğe başlandı. Donanma ve tersaneyle ilgili tayinlerden kaptanpaşalar sorumluydu. Kaptanıderya unvanı 1867 başlarına kadar devam etti (bu tarihten sonra «bahriye nazırı» terimi kullanıldı). *Kaptanpaşa eyaleti.* Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı devleti hizmetine girdiği zaman Cezayir gene onun idaresine bırakıldı; ayrıca osmanlı topraklarında bazı yerler bu eyalete bağlandı. Eyaletin merkezi Gelibolu'ydu. Bu eyalete Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Karlıeli, Rodos, Biga, Mezistre sancaklarıyle Sakız, Nakşe, Mehdiye, Baf, Lefkoşe, Girne de dahildi. Bir savaş sırasında Kaptanpaşa eyaletinden 4 500 tımarlı ile 1 890 azab neferi çıkardı. Eyalete bağlı sancakların sancakbeyleri de kendi gemileriyle donanmaya katılırdı. Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancak ve tımar kayıtları ve hesapları derya* kaleminde tutulurdu. 2. *Tersane emini,* birinci sınıf hacegân rütbesindeydi; tersanenin gelir ve gider defterlerini tutar, inşaat, onarım ve alım satım işleriyle uğraşırdı. Tersane eminliği 1830'da kaldırıldı, tersane eminlerinin görevleri kaptanpaşalara verildi. Bu işte kaptanpaşaya bir de yardımcı tayin edildi. 3. *Tersane kethüdası,* tersanenin ve tersanede çalışanların disipliniyle uğraşırdı. Tersane kethüdası, kaptanpaşadan sonra tersanenin en büyük âmiriydi. Kaptanpaşa eyaletinde Sığla sancağı bunun dirliğiydi. 4. *Liman reisi* (veya *kaptanı*), tersanede karaya çekilmiş olan gemilerin korunmasıyle sorumluydu; emrinde «mandacı» denilen muhafızlar vardı. 5. *Tersane kâtibi,* Tersane Emini dairesinde tutulan tersane hesaplarını deftere kaydederdi, emrinde iki kâtip vardı. 6. *Tersane reisi,* tersaneye ait zeamet ve tımarların defter kethüdasıyle tersane defter emini buna bağlıydı. 7. *Tersane defter emini,* Kaptanpaşa eyaletine bağlı sancakların tımarlı sipahileriyle ilgili hesapları tutar, yapılan tayinleri defterhaneye ve Rüus kalemine bildirirdi. 8. *Tersane defter kethüdası,* tersaneye ait zeametlerin defterini tutar, bunlarla ilgili işlemleri idare ederdi. 9. *Tersane ruznamçecisi,* tersane kâtipliğine bağlıydı. Tersanenin günlük gelir ve giderlerinin kaydını tutardı. 10. *İcare kâtibi,* ücretli tersane işçilerinin hesabını tutardı. 11. *Mahzeni cûb* (kereste ambarı) ve *mahzeni sürb* (levazım ambarı) *emin ve kâtipleri,* bu iki mahzende bulunan bütün eşyayı kayıt ve muhafaza ederlerdi. Donanma denize açılırken gereken malzeme ve mühimmat, defter karşılığında teslim edilir, donanma döndüğü zaman teslim alınırdı. 12. *Kalyon kâtibi,* kalyoncuların kayıtları, ücretleri, bütün kalyon malzemesinin hesabını tutardı.

Gemi yapımı. Osmanlı savaş gemileri Gelibolu ve İstanbul tersanelerinden başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz kıyılarındaki tersanelerde yapılırdı. Yapılacak gemilerin miktar ve çeşitleri hükûmet tarafından o yerin kadılarına bildirilirdi; gemi yapımı için gerekli malzeme ve eleman oraya gönderilirdi. XVII. yy. ortalarına kadar, her yıl 40 tane kadırga yapmak şartı vardı. Sonraki yıllarda kadırga yapımı önemini kaybetti. XVI. yy. ikinci yarısında İnebahtı (Lepant) yenilgisinden sonra beş ay içinde İstanbul, Gelibolu, Varna, Burgaz, Vize, Semendire v.d. tersanelerde yapılan gemilerden bir donanma kuruldu.

İmparatorluğun yükselme devrinde osmanlı gemilerinin bütün malzemeleri imparatorluk sınırları içinden temin edilirdi. Yapılacak gemilerin malzemesi için imparatorluğun belirli yerlerinde *ocaklık*'lar ayrılmıştı. Hükûmet tersane ocaklığı olan yerlere fermanlar göndererek gemi yapımı için gerekli kereste, zift, tente, yelken bezi, kürek, demir, urgan, halat v.d. malzemenin hazırlanmasını emrederdi. Meselâ, Sinop'ta yapılacak gemiler için Samsun ve Kastamonu, İstanbul tersanesi için Kocaeli sancağıyle Bursa kazalarından kereste getirirtilirdi. Kocaeli sancağı İstanbul tersanesinin ocaklığıydı. Gemi yapımı için çalışan işçiler geri hizmetlerden (yaya, müsellem, yörük, cambaz v.b.) sağlanırdı. Gemiler Rumeli'de yapılacaksa, rumeli müsellemleriyle yörük, cambaz ve tatarlardan, Anadolu kıyılarında ise yaya ve müsellemlerden faydalanılırdı. Bunlar nöbetleşe altışar ay görev alırlardı.

Gemi çeşitleri. Osmanlı donanmasında kullanılan gemiler, kürekli ve yelkenli gemiler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Kürekli gemilere genel olarak *çektiri* denirdi. Bunların en küçüğü karamürsel*, en büyüğü baştarda* idi. Savaşlarda, kürekli gemilerden en çok mavna, kadırga ve baştarda tipindekiler kullanılırdı. Kürekli gemiler: 1. *uçurma,* ince donanmadandı ve süratli bir kayıktı; 2. *varna beş çifteleri;* 3. *karamürsel,* çektiri çeşitindendi; 4. *aktarma,* Tuna muhafazasında bulunan nehir gemilerindendi, gereğinde donanmaya katılabilirdi; 5. *üstü açık,* Tuna gemilerindendi. 1 Dümenci, 8 kürekçisi vardı. Bunlar taşıma için de kullanılırdı; 6. *çete kayığı,* top çeken kayıklardandı; 7. *brolik,* hafif donanmadandı, 7 levendi vardı; 8. *celiyye,* ince donanma gemilerindendi, nehirlerde kullanılırdı; 9. *çamlıca,* Tuna'da kullanılan nakliye gemilerindendi; 10. *şayka,* altı düzdü, 3 topu vardı; 11. *firkate,* 10 veya 17 oturaklıydı. İnce donanma gemisiydi ve nehirlerde kullanılırdı; 12. *mavna,* 44 m. boyunda ve 26 oturaklıydı; 24 topu, 364 kürekçisiyle birlikte 600 kişilik bir mürettebatı vardı; 13. *kadırga,* kürekli gemiler devrinde osmanlı donanmasının en önemli gemilerinden biriydi. Kalyonlar kullanılmağa başlanınca ortadan kalktı; 13 topu, 196 kürekçisi, 100'ü savaşçı olmak üzere 330 mürettebatı vardı.

Yelkenli gemiler: 1. *ateş gemisi,* savaşta düşman donanmasını yakmak için kullanılırdı. İçleri yakıcı maddelerle doluydu. Hedefe ulaşılınca içindeki gemiciler ateş gemisinin arkasına bağlı olan kayıkla uzaklaşırlardı; 2. *ağrıpar,* büyük tip savaş gemilerindendi. 13 Şayka topu, 6 baş topu, 4 büyük zarbazen ve 16 tane de pranki topu vardı; 3. *barça,* hem nakliye, hem de harp gemisi olarak kullanılırdı; 2 veya 3 direkli olurdu, 4 şayka topu, 12 baş topu, 12 zarbazen, 35 tane de pranki topu vardı; 4. *brik,* 2 direkli bir yelkenli gemi, devrinin en hızlı gemilerindendi. 70 Kişilik bir mürettebatı vardı; 5. *uskuna,* 16 topu, 90 mürettebatı vardı; 6. *korvet,* yelkenli gemilerin büyüklerindendi, boyu 30 metreye yakındı. 174 Kişilik mürettebatı ve savaşçısı vardı; 7. *kalyon,* 3 direkli büyük savaş gemileriydi. 2 ve 3 ambarlıklarında 80 - 110 top bulunurdu. Kalyonlar ilk defa Bayezid II zamanında yapıldı. Kanunî zamanında Venedik, «karaka»ları örnek alınarak kalyonlar yapıldıysa da, bu tip gemiler rüzgârsız havalarda işe yaramadığından hem kürek, hem de yelkenle hareket eden çektirilere önem verildi. Girit savaşları sırasında Çanakkale boğazının Venedikliler tarafından kapatılması üzerine tekrar kalyon tipi gemi yapımına başlandıysa da, Köprülü Fazıl Ahmed Paşanın sadrazamlığında

Osmanlılarda teşrifat görevlileri: soldan sağa; teşrifatçı efendi, devlet kethüdası, teşrifat halifesi, hacegândan biri, hilâtlı hacegân

yine bırakıldı. 1682'de kalyon tipi gemilerin kullanılması kesin olarak yerleşti. Cezayirden kalyon kullanmada usta kaptanlar getirildi. Kasımpaşa'da kalyonların mürettebatı için kalyoncu kışlası yapıldı; 8. *firkateyn,* 3 direkli yelkenli gemilerdendi. Hem güvertesi, hem ambarlarında topları vardı. Boyları 40 - 50 m arasında olurdu; 9. *kapak* (veya *kaypak*), kalyon cinsinden 2 ambarlı bir gemiydi, hem güvertesi, hem ambarlarında topları vardı. 80 - 110 Topu ve savaşçılarıyle birlikte 800 - 1 000 mürettebatı vardı; 10. *üç ambarlı,* kalyon cinsi gemilerin en büyüklerindendi. Bu cins gemilerin hem güverteleri, hem ambarlarında topları (110 - 120 kadar) vardı; mürettebat sayısı 800 ile 1 000 kişi arasında değişirdi.

● *Osmanlı donanmasının yüksek dereceli subayları.* Osmanlı donanmasındaki subayların derece ve unvanları ilk devirlerde kara ordusu subaylarınınki gibi kesin olarak bilinmez. Hükûmet tarafından yaptırılan gemilerin kumandanlarına *hassa reisi* veya *kaptan* denirdi. Kaptanpaşa eyaletinin sancakbeylerince yaptırılan gemilere *bey gemileri,* kumandanlarına da *kaptan* denirdi. Donanma kumandanlarının isimleri ve dereceleri kalyonların kullanılmağa başlanmasından sonra belirlendi. Donanmanın en büyük kumandanı kaptanpaşaydı; ayrıca kapudane, patrone ve riyale denilen görevliler de vardı. *Kapudane* terimi, 1682'den itibaren kullanılmağa başlandı. Kaptanpaşadan sonra donanmanın en büyük kumandanıydı. Yıllık geliri 4 500 kuruştu; beylerbeyi veya sancakbeyi derecesinde olurdu. Bindiği gemiye *kapudanei hümâyun* denirdi. *Patrone,* kapudaneden sonra gelirdi. Bindiği gemiye *patronei hümayun* denirdi; yıllık geliri 3 500 kuruştun. *Riyale,* patroneden sonra gelirdi; bindiği gemiye *riyalei hümayun* denirdi. Geliri yılda 3 000 kuruştu. Donanmada çalışan denizciler, azablar, leventler, kürekçiler, aylakçılar, kalyoncular, gabyarlar ve sudagabolar gibi isimler alırlardı: *leventler.* Levent terimi XV. yy. son yarısından itibaren yayılmağa başladı. Leventler gemilerin savaşçı kadrolarını teşkil ederlerdi. Silâhları, kılıç, mızrak, tüfek veya tabancaydı. Sahillerde oturan türklerle rumlar arasından toplanırlardı. Rum olan leventlere levendi rumî denirdi (bk. LEVENT); *kürekçiler,* kürekle işleyen gemilerde bulunurlar (bunlar genellikle savaş esirleri, kürek mahkûmları ve gerektiğinde belli yerlerden toplanan [20 haneden 1 kişi] kimselerdi); *aylakçılar* da gemilerin savaşçı kadrosu arasındaydı. Yelkenli gemilerde belli bir miktar aylakçı bulunurdu (üç ambarlılarda 200 kadar). Aylakçılar donanmanın devamlı askerlerinden değildi, donanma sefere çıkacağı zamanda 6 ay için toplanırlardı. Kumandanlarına *seraylakçı* denirdi; *kalyoncular,* kalyonlarda hizmet ederlerdi; donanmada hizmet ettikleri sürece aylık alırlar, deniz mevsimi geçince memleketlerine dönerlerdi (bu kesim 1827'de kaldırıldı; yerlerine tersanede yeni bir askerî sınıf [tüfekçi neferatı] kuruldu); *gabyarlar,* gemilerin direkleriyle yelkenlerine bakan, yelkenleri kullanırlardı; ortaya çıkışı 1774 yılından sonradır.

DİNÎ TEŞKİLAT

Osmanlı devletinin bütün sosyal kuruluşlarında olduğu gibi, dinle ilgili kurumlarda da tavandan tabana doğru derece derece inen bir düzen vardı.

● *Şeyhülislâm,* dinî teşkilâtın en yüksek görevlisiydi. Bu unvanın Osmanlılarda ilk olarak ne zaman kullanıldığı kesinlikle bilinmemektedir. Ancak, Fatih Sultan Mehmed tarafından düzenlenen kanunnamede ulema sınıfının başında bulunan en büyük görevliye müftü veya şeyhülislâm dendiği yazılıdır. İlmiye makamının başında bulunan bu büyük görevliye XVII yy. sonlarına kadar müftü, XVIII. yy. başından sonra da şeyhülislâm denmeğe başlandı. Osmanlı devleti hanefî mezhebine bağlı olduğu için şeyhülislâm veya müftü hanefî fıkhına göre fetva vermekle yükümlüydü. Fatih kanunnamesine göre, şeyhülislâmın veziriazamın üst tarafında oturması gerekir. Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde müftülük ile kadılık görevi, bazen bir kişinin üstünde bulunuyordu. İstanbul'un alınışından sonraki birkaç yıl içinde, müftülük ve kadılık görevlerini Hızır Bey yaptı. Molla Hüsrev de müftülükle İstanbul kadılığını birlikte yürüttü. Ondan sonraki yıllarda bu iki görev ayrıldı. Molla Hüsrev, Molla Gürani*, Molla Arap, Ali Cemalî (Zenbilli Ali Efendi) gibi bilginler sadece müftülük görevinde bulundular.

Şeyhülislâmlık makamı Ali Cemalî ve Ebussuud* Efendilerden sonra çok önem kazandı. Önceleri, şeyhülislâmlık makamına büyük kadılık, müderrislik görevlerinde bulunanlar arasından uygun görülenler getiriliyordu. Ebussuud Efendiden sonra ancak Rumeli kazaskerliği, çok seyrek olarak da Anadolu kazaskerliği görevinde bulunanlar bu makama çıkabildi. Şeyhülislâm, bulunduğu mevki dolayısıyle Divanı Hümayun'a üye olamaz, ancak gereğinde kendisine danışılmak için Divanı Hümayuna çağrılırdı. Görünüşte şeyhülislâmın derecesi veziriazama eşti, ancak manevî bakımdan şeyhülislâm veziriazamdan üstün tutulurdu.

● *Kazasker.* Dinî teşkilâtın, şeyhülislâmdan sonra gelen ikinci büyük makamı kazaskerlikti. Ordunun şeriat ve hukukla ilgili işlerine bakan kazaskerlik Murad I zamanında kuruldu ve bu makama ilk defa Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil* Hayreddin Paşa getirildi. 1480'e kadar Osmanlı devletinde bir kazasker vardı. Devlet sınırlarının genişlemesi, işlerin çoğalması yüzünden bu tarihte kazaskerlik ikiye çıkarıldı. Derece bakımından daha üstün tutulana Rumeli kazaskerliği, ikinci derecede olana da Anadolu kazaskerliği dendi. İlk Rumeli kazaskerliğine Muslihiddin Mustafa Kastalânî*, Anadolu kazaskerliğine de İstanbul kadısı Hasanzade Mehmed bin Mustafa Efendi getirildi. Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güney Anadolu bölgelerini Osmanlı devletine katması üzerine (1516), Arap ve Acem kazaskerliği adıyle üçüncü bir kazaskerlik kuruldu. Merkezi Diyarbakır'da bulunan bu kazaskerliğin başına çağın ünlü bilgin ve mutasavvıfı İdris* Bitlisî getirildi. Suriye ve Mısır'ın alınması üzerine, bu üçüncü kazaskerlik de başkente aktarıldı. Fenarizade Mehmed Şah Efendi kazaskerlikle görevlendirildi. Bir süre sonra bu kazaskerlik kaldırılarak bütün görevleri Anadolu kazaskerine verildi. Böylece, osmanlı saltanatı boyunca Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri diye anılan iki kazaskerlik kaldı. Kazaskerlik makamına, mevleviyetten (beş yüz akçe gündelikli büyük kadılıklar) geçerek yükselinirdi. XVI. yy. sonlarına kadar, kazaskerlikle görevlendirilmek için belli bir düzen yoktu. Bu dönemden sonra Anadolu kazaskerliğine Anadolu kazaskeri payesini alan İstanbul kadıları getirilmeğe başlandı. Daha sonra çıkarılan bir kanunla kazaskerliğe getirilecek kimsenin daha önce o kazaskerlik payesini alması şartı kondu. Kazaskerlik süresi genellikle bir yıldı. Bu süreyi dolduranlar görevinin bitiminde ayrılmış (mazul) sayılır, yerine sırada olan kimse getirilirdi. Anadolu kazaskeri önce o makamın payesini alır, sonra görev başına geçerdi. Anadolu kazaskerliğinden Rumeli kazaskerliğine geçmek için önce Rumeli kazaskerliği payesini alma gereği vardı. Özellikle XVI. yy. sonlarına doğru, ancak Rumeli kazaskeri olan kimseye şeyhülislâm olma hakkı verildi. Kazaskerler Divanı Hümayun toplantılarına katılırlardı. Veziriazamın başkanlığı altında toplanan Kubbealtı divanında vezirler sadrazamın sağında, kazaskerler solunda otururlardı. Bu divanda, kazaskerler, kendi yönetim bölgelerinden divana getirilen şeriat ve hukuk davalarına bakarlardı. XVI. yy. ortalarına kadar, şeyhülislâmdan üstün tutulan kazasker, Ebussuud Efendinin şeyhülislâm olması üzerine, ikinci dereceye indi. Kazaskerler, özel daireleri olmadığı için, Divanı Hümayun toplantıları dışında, salı ve çarşamba günleri hariç kendi konaklarında divan düzenleyerek ilgili davalara bakarlardı.

Her kazaskerin, ruznamçeci, tezkireci, matlabcı, tatbikçi, mektupçu ve kethüda gibi yardımcıları vardı. Rumeli kazaskerinin İstanbul ve Galata bedestenlerinde görevli birer kassamı bulunurdu. Bu görevlilerden başka kazaskerlerin yanında zabıt kâtibi durumunda olan vekayi kâtibi denen bir görevli de vardı.

Rumeli kazaskerinin, defterdar kapısında mirî kâtibi adı verilen bir görevlisi vardı. Bunun işi maliyeyle ilgili davalara bakmaktı. Her kazaskerin, gereğinde davalıyı ve davacıyı huzura getirmek için emri altında bulunan muhzırbaşıya bağlı yirmi beş muhzırı olurdu. XVII. yy.a kadar, kazaskerler, veziriazamın teklifi üzerine tayin edilirdi. Sonra onları tayin yetkisi de şeyhülislâma verildi. Ancak, kazasker tayininde şeyhülislâmın, veziriazamın onayını alma gereği de kondu. Rumeli kazaskerliği yapanlar arasında en kıdemli olan *reisülulema* unvanı verilirdi. Kazaskerler, padişahla birlikte sefere çıkarlardı. Bk. KAZASKER.

● *Kadı,* dinî teşkilâtın, yukarıdan aşağıya doğru üçüncü basamağında bulunurdu. Kadılık hukuk ve şeriat hükümlerinin uygulanmasıyle görevli bir makamdı. Osmanlı devletinde, bütün öteki sosyal kurumlar gibi, kadılık makamı da hanefî fıkhına göre kuruldu. Kadıya şeriat ilkelerine göre hükmetmesinden dolayı şeriat hâkimi anlamında *hâkim-üş-şer* de denirdi. Osmanlı devletinin başlangıcında biri İznik'te, ikincisi Bursa'da olmak üzere iki büyük kadılık vardı. Daha sonra ele geçirilen yerlerde ikinci, üçüncü dereceden kadılıklar kuruldu. Kadıların medrese öğrenimi görmesi, ulemadan olması, fıkhı çok iyi bilmesi gerekirdi. XIV. yy.dan XVI. yy. ortalarına kadar, *mevleviyet* adı verilen büyük kadılıklarla, yüz elli akçelik kadılıklara getirilecek görevlileri seçme, Divanı Hümayunda padişaha sunma yetkisi, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin elindeydi. Yüz elli akçelikten yüksek olan mevleviyetleri (kadılıkları) ise kazaskerler sadrazama bildirir, o da padişaha sunardı. XVI. yy. yarısından sonra büyük kadıların tayinleri şeyhülislâmın sadrazama teklifiyle yapılmağa başlandı. Kazaskerler, kendi yetkileri altında bulunan kaza kadılarının göreve alınması, görevden atılması konusunda *akdiye defteri* denen bir defter tutarlardı. Bu defter, divanda okunur, padişaha sunulurdu. Fatih kanunnamesine göre, en yüksek kadılıklar beş yüz akçelik taht kadılıklarıydı. Bu kadılıklara daha çok sahnıseman müderrislerinden isteyenler getirilirdi. Beş yüz akçelik kadılar askerlik mesleğini seçerse beylerbeyi rütbesini alırdı. Kadıların en yükseği sayılan İstanbul kadısı, resmî törenlerde beylerbeyiyle bir tutulurdu. Altmışlı medrese müderrislerinden isteyenler de Mekke, Bağdat, Şam, Halep kadılıklarına getirilirdi. Bu müderrisler arasında üstün değer taşıyanlar, Bursa, İstanbul, Edirne kadılıklarına tayin edilirdi. Kadılar arasında da yukarıdan aşağıya doğru inen bir dereceleme vardı. Bunlar başlıca iki sınıfa ayrılırdı; Bunların birincisine *kaza kadıları,* ikincisine *sancak ve eyalet kadıları* denirdi. Kaza kadılıkları, üç sınıftı: Anadolu, Rumeli ve Mısır kazaları kadılıkları. Her kadı, yazılı olduğu defterin bağlı bulunduğu bölgelerde kadılık yapabilirdi. Rumeli kadıları Anadolu'da, Anadolu kadıları Rumeli'de görev yapamazlardı. Rumeli kadıları kendi aralarında dokuz; Anadolu kadıları on, Mısır kadıları altı sınıfa ayrılıyordu.

Foto. MEYDAN

Mehmed II'nin (Fatih) miğferi (bakır, üzeri altın kaplı) [Askerî müze, İst.]

dokuz katlı mehter (XVIII. yy.) [Ârif Paşa, Kıyafeti Osmaniye]

▲ örme kalkan (ortası altın ve gümüş kakmalarla süslü, XVI. yy.) [Askerî müze, İst.]

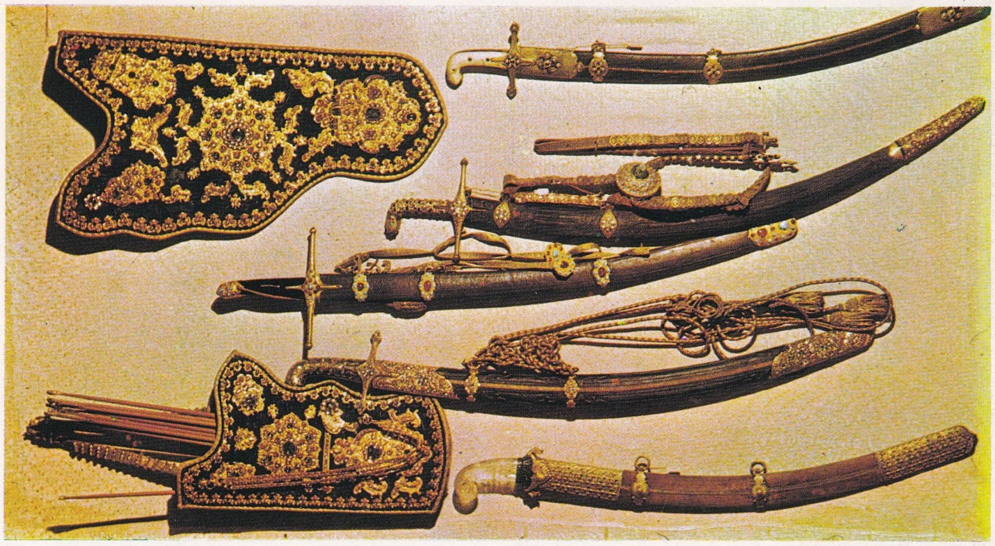

kıymetli taşlarla işlenmiş ok, yay muhafazası (XVII. yy.) ve kılıçlar (XVI. - XVII. yy.) [Topkapı sarayı, İst.]

◀ I. Dünya savaşında kullanılan alay sancağı (üzeri Kur'an'ı Kerim'den âyetlerle süslü) [Askerî müze, İst.]

osmanlı sancağı, (XVII. XVIII. yy.) [Askerî müze, İst.] ▶

tuğ.

I. Dünya savaşında kullanılan osmanlı alay sancağı (üzeri âyetlerle süslü) [Askerî müze, İst.] ▼

alay sancağı kırmızı atlastan üzerinde kelimei tevhit ve osmanlı arması sarı sırma ile işli, XIX. yy.) [Askerî müze, İst.]

◀ alay sancağı (kırmızı atlastan üzerinde kelimei tevhit ve osmanlı arması sarı sırma ile işli, XIX. yy.) [Askerî müze, İst.]

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

OSMANLI İMPARATORLUĞU (1299 - 1918)

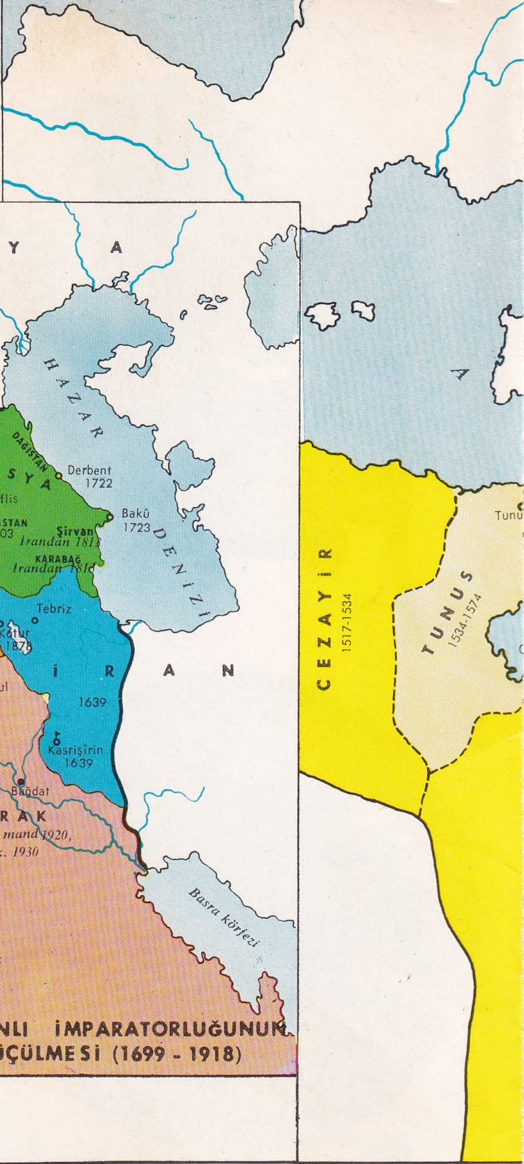

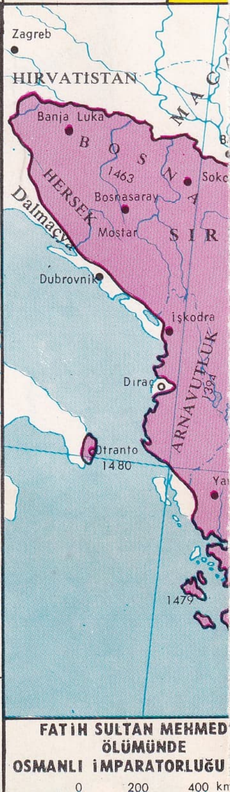

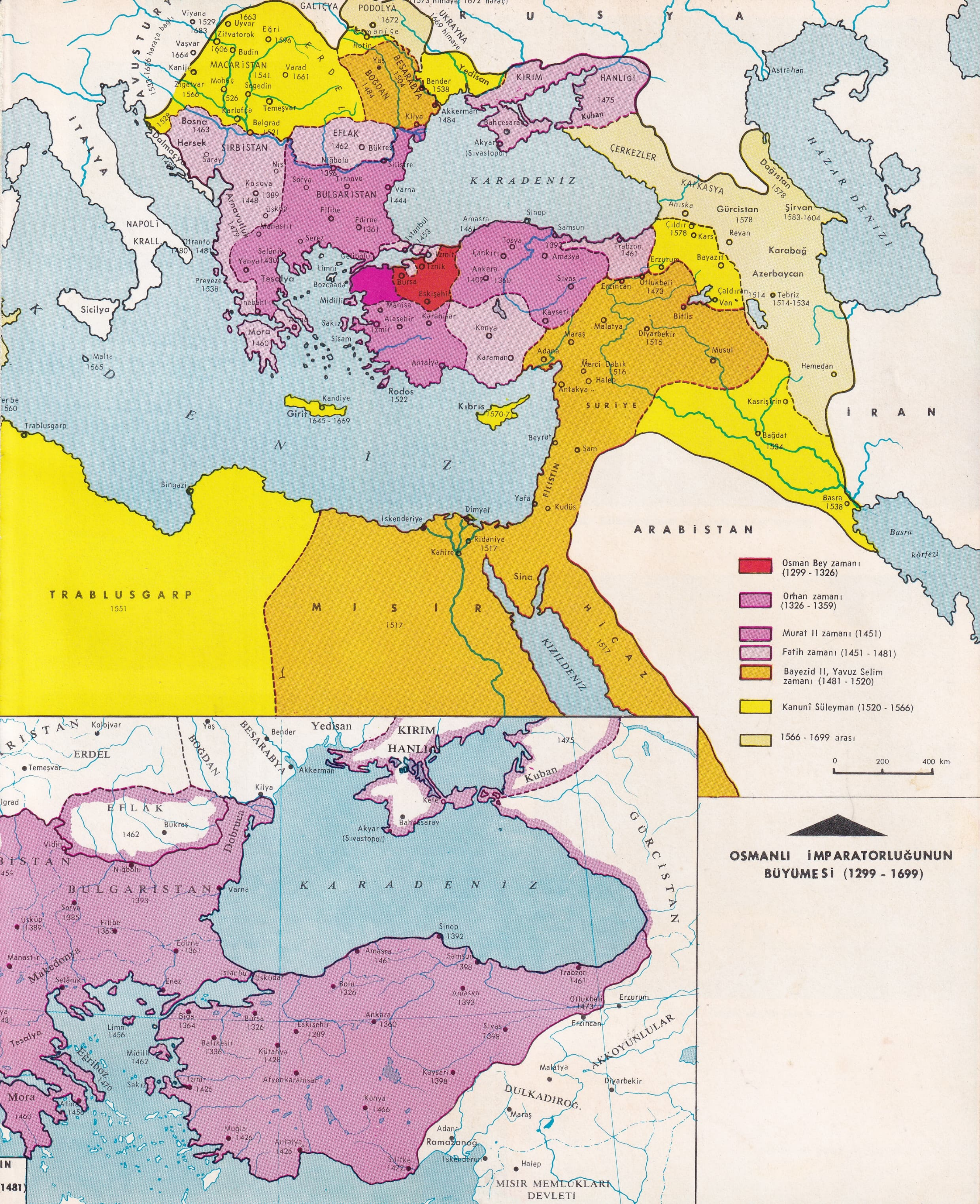

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN BÜYÜMESİ (1299 - 1699)
Osman Bey zamanı (1299 - 1326)
Orhan zamanı (1326 - 1359)
Murat II zamanı (1451)
Fatih zamanı (1451 - 1481)
Bayezid II, Yavuz Selim zamanı (1481 - 1520)
Kanunî Süleyman (1520 - 1566)
1566 - 1699 arası
0 200 400 km
R U S Y A
KARADENİZ
AKDENİZ
HAZAR DENİZİ
KIZILDENİZ
Basra körfezi
İRAN
ARABİSTAN
TRABLUSGARP
1551
MISIR
1517
HİCAZ
1517
SURİYE
FİLİSTİN
ÇERKEZLER
KAFKASYA
Gürcistan
1578
Şirvan
1583-1604
Karabağ
Azerbaycan
Dağıstan
1578
KIRIM HANLIĞI
1475
Kuban
EFLAK
1462
BUĞDAN
1484
BESARABYA
1504
BULGARİSTAN
SIRBİSTAN
Bosna
1463
Hersek
MACARİSTAN
1541
ERDEL
Arnavutluk
1479
Mora
1460
Tesalya
Girit
1645 - 1669
Kıbrıs
1570-71
Rodos
1522
Malta
1565
Sicilya
NAPOLİ KRALLIĞI
İTALYA
AVUSTURYA
PODOLYA
1672
GALİÇYA
UKRAYNA
Yedisan
İstanbul
1453
Bursa
İznik
İzmit
Eskişehir
Ankara
1402
Konya
Karaman
Kayseri
Sivas
Amasya
Tokat
Trabzon
1461
Sinop
Samsun
Amasra
1461
Erzurum
Erzincan
Otlukbeli
1473
Çaldıran
1514
Tebriz
1514-1534
Van
Bitlis
Diyarbekir
1515
Musul
Merci Dabık
1516
Halep
Antakya
Adana
Maraş
Malatya
Şam
Beyrut
Kudüs
Yafa
Dimyat
İskenderiye
Kahire
Ridaniye
1517
Sina
Bağdat
1534
Basra
1538
Kasrışirin
Hemedan
Bingazi
Trablusgarp
Akkerman
1484
Kilya
Bender
1538
Belgrad
1521
Mohaç
1526
Viyana
1529
1683
Sofya
Filibe
Edirne
1361
Kosova
1389
Varna
1444
Niğbolu
1396
Bükreş
Silistre
Selânik
1430
Preveze
1538
Otranto
1480
Akyar
(Sivastopol)
Bahçesaray
ERDEL
Temeşvar
Dobruca
Kefe
GÜRCİSTAN
AKKOYUNLULAR
DULKADIROĞ.
RAMAZANOĞ.
MISIR MEMLUKLARI DEVLETİ
Makedonya
Eğriboz
1470
Enez
Üsküdar
Bolu
1326
Biga
1364
Balıkesir
1336
Kütahya
1428
Eskişehir
1289
Afyonkarahisar
İzmir
1426
Muğla
1426
Antalya
1426
Silifke
1472
Konya
1466
Kayseri
1398
Sivas
1398
Amasya
1393
Samsun
1398
Sinop
1392
Limni
1456
Midilli
1462

Preveze deniz muharebesi (Behzat Amedik, 1866)

Dolmabahçe sarayı, içten görünüş

Şehzade camii
Mimar Sinan,
(1543 - 1548)

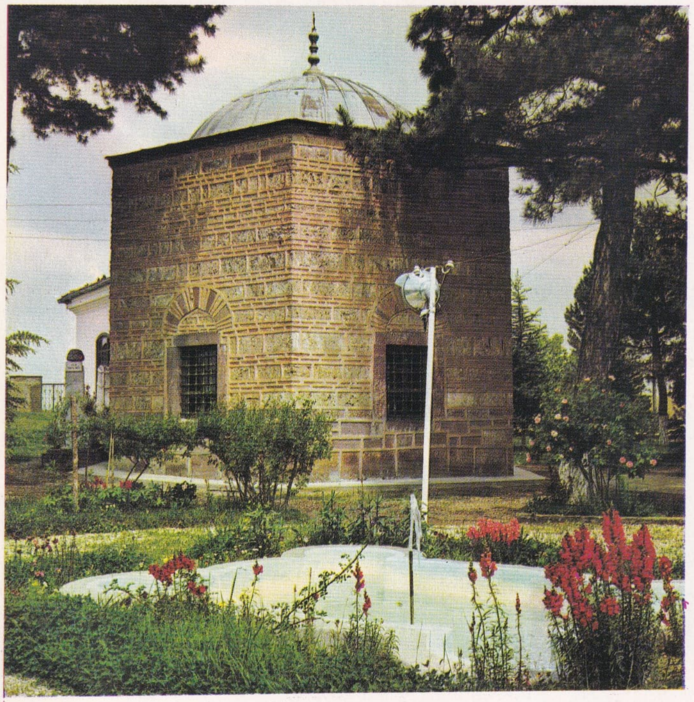

Ertuğrulgazi türbesi (Söğüt - Bilecik)

Murad IV
katıldığı
bir savaşta

Foto. N. Erkılıç, H. Gürsel (MEYDAN)

Bunların dereceleri akçe üstünden aldıkları gündeliklere göre düzenleniyordu. XVIII. yy. da Mekke ve Medine kadılıkları *Haremeyn kadılığı* adı altında birleştirildi. Bu, İstanbul'dan sonra kadılığın en yüksek derecesiydi. Böylece kadılar dört sınıfa ayrıldı: haremeyn, bilâdı hamse, mahreç* ve devriye kadıları. Bütün kadılar hanefî fıkhının gerektirdiği tutumu benimsemek, şeriat hükümlerini uygulamakla görevliydi. Haremeyn mevleviyeti de denen Mekke ve Medine kadılıklarına tayin edilen bir kadı ya tayin olduğu yere gider veya gitmeden payesini alırdı. Önceleri Mekke, Edirne ve Bursa kadılıklarını kapsayan mevleviyete sonraları Mısır da eklenince, *Bilâd*ı *Erbaa* adı verildi. Bir süre sonra Bursa, Edirne, Şam, Mısır ve Filibe kadılıklarına (beş mevleviyet olması dolayısıyle) *Bilâdı Hamse* («beş ülke») mevleviyeti dendi. Mahreç mevleviyeti ise Kudüs, Halep, Tırhala, Yenişehri, Galata, İzmir, Selânik, Eyüp, Üsküdar, Sofya, Trabzon ve Girit kadılıklarını ihtiva ediyordu. Bunlar üçüncü dereceden kadılıklardı. Buralarda görev alan kadılara *mahreç mevalîsi* denirdi. Mevalînin en küçüğüne ise *devriye* mevalîsi* adı veriliyordu. Bunlar da Bağdat, Maraş, Bosna, Sofya, Antep, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbakır gibi on kadılıktı. Buralarda bulunan kadılar görev sürelerini doldurunca mahreç mevleviyeti payesine yükselir, sırası gelince mahreç mevalîsi olurlardı. Kadıların ve mevalînin bulundukları kaza ve illerde şer'î mahkemeler vardı. Kadılar, şer'î ve hukuka bağlı işlemlerde, kendilerine verilen beratlarda gösterilen görevleri hanefî fıkhına göre hükme bağlarlardı. Kadı daha çok nikâh, evlenme, miras bölümü, yetim haklarının korunması, vasi tayini, vakıf hükümlerine uyulup uyulmadığının denetimi gibi işlere bakardı.

Her kadının elinde padişahın tuğrasını taşıyan bir berat bulunurdu. Kadı kendisine verilen berat karşılığı bir harç öderdi. Bk. KADI.

● *Müderris*. Osmanlı devletinin öğretim ve eğitim kurumlarına *medrese**, medreseden yetişen ve sonra medresede, camide ders vermekle görevlendirilen kimseye de *müderris* denirdi. İlmiye sınıfından olan müderris, Osmanlı devletinin dinî teşkilâtı içinde yer alırdı. XIV.yy. başından beri Osmanlılarda müderris payesi kullanılıyordu. Müderris payesini alabilmek için birtakım aşamalardan geçme şartı vardı. Medreseyi bitiren öğrenci (*danişment**), önce mülazemat* ve kazasker defterine yazılır, göreve başlamak üzere sırasını beklerdi. Danişment'in ilk görevi derece bakımından ilk sırada bulunan Haşiye*i Tecrid müderrisliğiydi. Burada bir süre görev yapan müderris başarı gösterince bir üst derecede olan otuz veya otuz beş akçelik miftah medreseleri müderrisliklerinden birine yükseltilir, görevinde başarı sağladıkça kırklı ve hariç* elli derecelerine çıkardı. (Kırklı ve hariç elli medreseleri, Anadolu'da beylik kuran hükümdarların veya yakınlarının yaptırdıkları din öğretimi yapan kurumlardır.) Kırklı medreselerinde görev alan müderris *Mevakıf Şerhi, Makasıd Şerhi*, hariç medreselerinde ise *Hidaye* denen fıkıhla ilgili eseri okuturdu. Hariç elliden sonra dahil elli müderrisi olurdu. Dahil müderrisliğinin en önemlisi Fatih Sultan Mehmed tarafından Fatih'te yaptırılan sekiz tetimme medreselerindeki görevdi. Dahil müderrisi olan bir görevli başarı gösterirse sahniseman medreselerinden birine yükseltilirdi. Müderris, böylece hâşiyei tecrit'ten miftah, kırklı, iptidayı hariç, hareketi hariç, iptidayı dahil, hareketi dahil, musilei sahn ve sahn derecelerine kadar yükselirdi. Bütün bu adı geçen kurumlarda müderrisin görevi dinle ilgili dersleri okutmaktı. Ancak Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye medreselerinde fen bilgileri okutulmağa başlanınca, bu alanda çalışarak başarı gösteren müderrisler yetişti. Müderrislerin yanında *muîd* adı verilen yardımcıları olurdu. Medrese dışında, yalnız halka ders veren (vaaz eden) cami müderrisleri de vardı. Bunların da dinî teşkilât içinde, medresede olduğu gibi dereceleri vardı. Her müderris, her istediği camide halka veya öğrencilerine ders veremezdi. Ayasofya, Süleymaniye gibi camilerde ders verecek müderrislerde ilmî yeterlilik aranırdı. Her müderrisin derecesine göre gündeliği vardı. Akçe üstünden hesaplanan bu gündelik, aynı zamanda müderrisin ilmî yeteneğini belirlerdi. Medreselerden birinde müderrislik boşalınca, istekliler hep aynı dereceden olursa, aralarında müderris imtihanı denen bir yarışma yapılırdı. Bu yarışmada müderrislere bir konu verilir, bu konu üstünde hem «takrir» denen konuşmaları dinlenir, hem de birer risale yazmaları istenirdi. Sonra yetkili bir kurul tarafından incelenen risaleler arasında başarılı olanın yazarı boşalan müderrisliğe tayin edilirdi. Kazaskerlerin de hazır bulunduğu müderris yarışması camilerin birinde halka açık olarak yapılırdı. Düzenlenen soruların müderrislerin ve medresenin derecesine uygun olması gerekliydi. Önceleri müderrisler, kazaskerlerin padişaha teklifi üzerine padişah tarafından tayin edilirlerdi. XVI. yy.dan sonra haşiyei tecrit, miftah ve kırklı medreselerine kazaskerin, daha yüksek derecedeki medreselere ise şeyhülislâmın sadrazam aracılığıyle yaptığı teklifle müderris tayin edilmeğe başlandı. Müderrislerden isteyenler derecelerine uygun kadılıklara tayin edilirdi. Bk. MÜDERRİS.

● *Naip*. Şeriat kurallarına göre işleyen mahkemelerde, kadı adına değişik hizmetlerde bulunan görevlilere, vekil anlamında, *naip* denirdi. Kadının, görev aldığı kazanın büyük veya küçüklüğüne göre, bazen bir, bazen birkaç naibi olurdu. Naipler, görevlerinin niteliğine göre kaza naipleri, kadı naipleri, bab naipleri, mevalî naipleri, ayak naipleri ve arpalık naipleri olmak üzere altı türlüydü. Kadı'nın kendi kazasına bağlı nahiyelerde görevlendirdiği kimselere *kaza naibi* denirdi. Kadı naipleri kadıların yanında bulunursa, gereğinde ona vekâlet ederdi. Öteki naipler ise kadılar tarafından esnafı denetlemek için görevlendirilirdi. Bunlardan başka bir de *arpalık naipleri* vardı. Bunlar, dinî teşkilât (ilmiye sınıfı) içinde şeyhülislâm, kazasker ve mevaliye görevden uzaklaştırıldıkları zaman geçimlerini sağlamak amacıyle verilen arpalıklara bakan görevlilerdi. Kendisine arpalık verilen kimse, arpalığın bulunduğu yere gitmez ve özel bir görevli (arpalık naibi) gönderebilirdi. Bk. NAİP.

● *Kassam*, ölen bir kimsenin geride kalan malını, parasını vârisleri arasında şeriat kurallarına uygun olarak bölmekle görevliydi. Bunlar, kazaskerlerin emri altında bulunan ve ölen asker mallarını vârislerine bölenler ile kadının başında bulunduğu şer'î mahkemede görev alanlar olmak üzere ikiye ayrılırdı. Her iki sınıfa giren kassamların görevleri hanefî fıkhında ileri sürülen hukuk ilkelerine göre düzenleniyordu. Kassamlar, bağlı bulundukları yetkili makam karşısında sorumluydu. Bk. KASSAM.

● *Şeyhler*. Osmanlı devletinin toplum düzeninde, din ilkelerine bağlı, imparatorluğun her tarafına dağılmış, ayrı ayrı inanç ve görüşleri olan kuruluşlar vardı. Özellikle tarikat adını alan bu kuruluşların hepsi hanefî mezhebine bağlı olmadığı gibi sünnî de değildi. Bağımsız, kendi içine kapalı olan bu kuruluşların yönetim yerlerine tekke, dergâh, zaviye, hankâh gibi adlar verilirdi. Her birinin başında şeyh, pîr, mürşit denen yetkililer vardı. Birçoğunda şiî tesirlerin görüldüğü bu kuruluşların yönetimi gene din ilkelerine, islâm inançlarına dayanıyordu. Her birinin ayrı bir çevresi, devlet sınırları içinde ayrı bir etki alanı vardı. Tekkelerin, zaviyelerin başında bulunan şeyhlerin özel vakıfları, gelir kaynakları, öğretim ve eğitim düzenleri vardı. Devletin yönetimi altında bulunan Yeniçeri ocağı bile inanç bakımından devletin şer'î kurumlarından ayrılıyor, pirleri, dedeleri, şeyhleri aracılığıyle halife Ali'ye kadar uzanan bir inanç düzenini sürdürüyordu. Öte yandan *fütüvvet** adı verilen ayrı bir esnaf kuruluşu vardı. Görünüşte iktisadî bir niteliği olan bu teşkilâtın özünü kuran ilkeler, dinle besleniyordu. Devletin hanefî fıkhına göre düzenlenen adalet kurumları tarikatlarla pek bağdaşamıyordu.

Bu yüzden tekke ile resmî devlet kurumları arasında inanç çatışmaları olurdu. Tekkenin başında bulunan şeyh kendini her zaman şeriat kurallarına bağlı saymazdı. Bunlar arasında görülen ayrılık, yurdun bütünlüğünü tehlikeye girdiği zaman bile ortadan kalkacak türden değildi. Hacı Bektaş* Veli'ye, onun aracılığıyle iran alevîlerine, halife Ali'ye bağlanan Bektaşî*ler ve Yeniçeri ocağı, Yavuz Sultan Selim* ile Şah İsmail Safevî arasındaki savaşta Osmanlıları değil de İranlıları tutar göründü. Bir, şeyh olarak tanıdıkları Şah İsmail Safevî'ye karşı silâh kullanmak istemeyen Alevî*lerle bazı yeniçerilerin bu tutumu devlet düzeninde hanefî fıkhının, sünnî inançlarının yeterince hâkim olmadığını ortaya koydu.

Geniş bir halk topluluğunu çevresinde toplayan şeyhler genellikle iki büyük bölüme ayrılıyordu: a) şehirlerde yerleşen, daha çok okumaya, kendi anlayışlarına göre ilme, sanata önem veren, tasavvuf akımları içinde okumuş sayılanlar (bunların başında mevlevî*ler, nakşîbendî*ler, halvetî*ler ve kadirî*ler gelir); b) daha çok halka dayanan, büyük illerin dışında, köylerde tutunan, öğrendiklerini geleneklere, kulaktan kulağa gelen aktarmalara borçlu olanlar (en önemlileri bektaşîler, hurufî*ler, melâmîler, bayramîler (bk. HACI BAYRAM VELİ) ve bazı konularda onlardan az çok ayrılan alevîlerdir). Birinci bölüme girenler başta İstanbul olmak üzere Konya, Eskişehir, Bursa, Kırşehir, Rumeli illeri, Ankara gibi merkezlerde yaşardı. İkinci bölüme girenler gene bazı rumeli şehirleriyle özellikle Sıvas ve doğu illerinde kümeleniyorlardı. Osmanlı devletinin sınırları içinde yaşayan, fakat genel devlet düzenine bağlanamayan bu kuruluşların önderleri durumunda olan şeyhler kendi aralarında derecelenen ayrı bir düzende yaşarlardı. Osmanlı devletinde, dinî bir nitelik taşıyan tarikatların başında bulunan şeyhlerle şeyhülislâmlar arasında bazen idamlara varan görüş ayrılıkları olurdu. Özellikle şiî inançlarını benimseyen, Ali evlâdına bağlanan topluluklar şeyhlerinin izinden yürüyerek devlete karşı ayaklanırlardı. Bu yüzden birçok büyük şeyh idam edildi. Sımavnalı* Şeyh Bedreddin, İdris-î* Muhtefî, oğlanlar şeyhi İbrahim Maşukî, Pir Sultan Abdal bunların ileri gelenlerindendi. Şeyhler kendi aralarında mezhep bakımından şiî ve sünnî olmak üzere ikiye ayrılırdı. Sünnîler genellikle hanefî fıkhına bağlıydı. Şiîler buna pek önem vermezlerdi. Bu bakımdan, şiî mezhebinden olan şeyhlere devlet teşkilâtında pek görev verilmezdi. Sünnî şeyhlerin çoğu da tekkelerde, zaviyelerde bulunduklarından resmî görev almazlardı. Şeyhülislâmlıktan imamlığa kadar gelen bütün görev basamaklarında, hanefî fıkhı ve şeriat kuralları geçerli olduğundan, bunlara karşı çıkanların yeri yoktu. Nerede, hangi alanda olursa olsun, şeriat kurallarının hanefî fıkhına göre uygulanması zorunluğu vardı. Bk. ŞEYH.

● *İmam*. Camilerde müslümanlara namaz kıldırmakla görevli olan imamlar imtihanla göreve alınırdı. İmamlıkta aranan nitelikler arasında iyi *Kur'an* okumak, sesi güzel olmak, ibadet kurallarını iyi bilmek başta gelirdi. İmamlar için yüksek öğrenim gerekli değildi. İmtihan vererek icazet almak yeterliydi. Ancak, Süleymaniye, Ayasofya, Fatih, Beyazıt gibi büyük camilerde görev alacak imamlarda ötekilere oranla sağlam ve yeterli bilgi aranırdı. İmamların da kendi aralarında birinci, ikinci, üçüncü imam gibi dereceleri vardı. İmamların tayininde de son söz padişahındı. Önce cami mütevellisi adayı seçer, bir dilekçe ile şeyhülislâma bildirirdi. Şeyhülislâm da durumu sadrazam aracılığıyle padişaha sunardı. İmam tayini İstanbul dışında, taşrada yapılacaksa, işlem kadı'nın orada vereceği ilâm üzerine yapılırdı. İmamların çok defa hafız olmaları (*Kur'an*'ı ezbere bilmeleri) gerekirdi. Osmanlı devletinde imamlarla ilgili bütün işlemler, öteki din kurumlarında olduğu gibi hanefî fıkhı kurallarına göre yürütülürdü. İmamların, halka örnek olacak nitelikler taşımasına ilgi gösterilirdi. Derecelerinin küçük olmasına karşılık, bilgin imamlar vardı. İmamlar arasında, derecesi en yüksek olanı padişahların gittiği camide, özellikle Topkapı sarayı ve Yıldız camilerinde görev alan *imamı sultanî* (hünkâr imamı) idi. Bk. İMAM.

● *Hatip*. Camilerde halka ders vermekle (vaız etmekle) görevli kimseler olan hatiplerin durumu da imamlarınki gibiydi. Ha-

tip göreve çok defa, imtihanla alınırdı. Her caminin bir, büyük camilerin birkaç hatibi olurdu. Hatipler arasında, belli bir camide görevli olanlar da, elindeki icazetnamenin niteliğine göre başka camilerde halka vaız veren gezici hatipler de vardı. En seçkin hatipler Ayasofya ve Süleymaniye camilerinde görev yaparlardı. Bk. HATİP.

● *Müezzin.* Daha çok camilerde ezan okumakla görevli olan müezzin ilmiye teşkilâtında derece bakımından en küçük olanıdır. Bazı kaynaklar bunları, belli ve gerekli bir öğrenim görmediklerinden dolayı ilmiye sınıfından saymaz. Müezzinlerde aranan başlıca nitelikler, seslerinin güzel olması, ezanı düzgün okuyabilmesi için makam bilmesi, ezanı anlaşılacak bir biçimde okuması, ayrıca bir müslüman görevli için gerekli olan ibadetle ilgili genel bilgileri taşımasıydı. Müezzinler arasında da dereceler vardı. Eyüp, Süleymaniye, Ayasofya, Fatih, Sultanahmet, Beyazıt camilerinde müezzinlik etmek öteki camilerdeki görevlilere oranla bir üstünlüktü. Saray müezzinleri ise, bu görevlilerin en yüksek dereceye varanları sayılırdı. Müezzin tayinleri de imam-hatip tayinlerindeki kurallara uyularak yapılırdı. Osmanlı devletinin dinî teşkilâtında daha alt basamaklarda bulunan görevliler de vardı. Bunlar da gördükleri işlerin niteliğine göre isim ve ücret alırlardı. Camilerde dua okuyanlara *duagû*, cami temizliği, bakımı, içindeki eşyanın korunmasıyle görevli olanlara *kayyum*, gereğinde *Kur'an* cüzlerinden birini okuyanlara (ibadet veya mevlit gibi dinî törenler zamanında) *cüzhan* denirdi. Bunlar da belli kurallara göre göreve getirilirlerdi. İbadethanelerin, türbelerin, mezarlıkların, cami kütüphanelerinin, imarethanelerin, eytamhanelerin ve dinle ilgili bütün kurumların bakımı, temizliği, korunması ile görevli kimselere genellikle hademei hayrat (hayır işlerini yapanlar) denirdi. Bunlar da fıkıh kurallarına bağlı kimselerdi. Yönetimleri, denetimleri devlet tarafından görevlendirilen kimselerce yapılırdı. En küçük kurumun, en küçük görevlisinden, en büyük kuruluşun başında bulunana kadar bütün dinî teşkilât, kaynağını *Kur'an*'da bulan, hanefî fıkhına göre yönetilirdi. Bütün din kurumlarında hanefî mezhebinin genel ilkeleri geçerlikteydi. Ayrı mezhepten, özellikle şiî mezhebinden olanlara adı geçen kurumlarda resmî görev verilmezdi. Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan ve islâm dininden olmayan, gayri müslim denen kurumlar bu teşkilâtın dışında kalıyordu. Sonradan müslüman olan gayri müslimlere, daha çok dinî teşkilât dışında kalan kurumlarda resmî görevler verilirdi. İslâm dini teşkilâtı dışında kalan kurumlar, bütün içişlerinde, ibadet ve din törenlerinde bağımsızdı. Ancak genel siyaset bakımından devletin denetim ve yönetimi altındaydılar.

Tarikat kurumlarında da buna benzer bir durum vardı. Tekkenin en büyük görevlisi olan şeyh veya pirden, en küçük görevlisine kadar bütün işlemler, derecelenmeler tarikat geleneklerine, tekke kurallarına göre düzenleniyordu. Tekkede müderris, imam, müezzin olmadığı gibi camide de şeyh, pir, dede, baba, postnişin olmazdı. Cami ile tekke gibi, kaynağını *Kur'an*'da bulan iki din kurumu, teşkilât bakımından ayrı ayrı nitelikler taşıyordu. Cami, medrese ve benzeri kuruluşların amacı şeriatı öğrenmek, öğretmek ve uygulamaktı. Tekke, şeriatın koyduğu birçok kuralı fazla katı bulduğundan, uygulamak ve onlara uymak istemiyordu. Cami anlayışına göre Tanrı ile insan arasında varlık olarak ayrılıklar vardı. Tekkeye göre, Tanrı ile insan arasında ayrılık değil, birlik, bütünlük söz konusuydu. İnsanın amacı şeriatın dediklerini yapmaktan çok Tanrı'yı bilmek, Tanrı ile insan arasında bulunduğunu söyleyen perdeyi kaldırmaktı. Devletin dinî kurumları şeriat hükümlerine göre düzenleniyordu. Tekke bu şeriat hükümlerine çoğunlukla karşı çıktığı için, genel teşkilâtın dışında kaldı. Bu yüzden Osmanlı devletinde şeriata dayanan ilmiye kurumlarıyle tasavvufa bağlanan tekke arasında çıkan uyuşmazlık sürüp gitti. Arada bir yapılan ağır baskılara, idamlara, yasaklamalara rağmen tekke, içişlerinde bağımsız olarak kendini sürdürdü, bazen padişahları, devlet büyüklerini de kendine çekerek varlığını korudu. Bk. MÜEZZİN.

SARAY TEŞKİLATI

Osmanlı devletinde saray hem hükümdarların ikametgâhı, hem de en yüksek devlet dairesi durumundaydı. Osmanlı hükümdarlarının ilk sarayı ilk başkent Bursa'da, sonra Edirne'de, İstanbul'un alınmasından sonra da İstanbul'da kuruldu. İstanbul'da ilk saray Şimdiki Üniversite merkez binasının bulunduğu yerdeydi. (Bk. ESKİ SARAY.) Daha sonra Topkapı sarayı yapıldı ve padişahın ikametgâhı buraya nakledildi. Bk. TOPKAPI SARAYI.

Osmanlılarda saray teşkilâtı üç kısma ayrılır: 1. Birun* (dış kısım); 2. Enderun* (iç kısım); 3. Harem*i hümayun. *Birun* Topkapı sarayının Babıhümayun denilen birinci kapısıyle Babüssaade denilen üçüncü kapı arasında kalan yeridir. Birun kısmı birinci yer ve ikinci yer olmak üzere iki bölüktü. Birinci kısımda Darphane binası, Deavi kasrı, kozbekçilerinin koğuşları buradaydı. İkinci kısma Babüsselâm'dan (Ortakapı) girilirdi. Babüsselâm'ın iki tarafında iki kule vardı, buraya suçlu devlet ileri gelenleri hapsedilirdi. Orta kapıdan Alay* meydanı denilen meydana girilir, Alay meydanında Kapıkulu askerine ulufe dağıtılır, bayramlaşma törenleri yapılırdı. Alay meydanının sağ tarafında Matbahı Âmire, sol tarafında kubbealtı denilen ve Divanı Hümayun toplantılarının yapıldığı bina vardı.

Enderun'a Babüssaade'den girilirdi. Padişahların tahta geçişlerinde biat* töreni burada yapılırdı. Babüssaade'nin sağ tarafında kapıağasının (Babüssaade ağası) dairesi, sol tarafta ise akağalar (beyaz hadım) koğuşları bulunurdu. Babüssaade'nin tam karşısında yabancı devlet elçilerinin, vezirlerin, şeyhülislâmların, kazaskerlerin ve defterdar gibi büyük devlet memurlarının padişah tarafından kabul edildiği arzodası bulunurdu. Babüssaade'den sarayın üçüncü meydanına girilirdi.

Sonra da Enderum mektebi, saray eczanesi, seferli koğuşu ve Hazinei Hümayun, Kileri Hassa, Hazine Kethüdalığı dairesi, kutsal emanetlerin korunduğu Emaneti Mübareke dairesi, Hırkai Saadet dairesi, Has* oda ve Enderun ağalarının mescidi vardı.

Harem, padişah kadınlarının, padişahın kız ve erkek çocuklarıyle harem ağalarının ve musahiplerin oturduğu yerdi. Cariyelerin yetiştiği bir kalfa mektebi, şehzadeler mektebi, cariyeler dairesi, valide sultanın dairesi, padişahların yatak odaları, hünkâr sofrası gibi bölümleri vardı. Haremde yalnız ak ve siyah hadımağaları hizmet ederlerdi. Bk. HAREMİ HÜMAYUN.

TOPRAK İDARESİ

Osmanlı devletini öteki İslâm toplumlarından ayıran özellik, şer'î hükümlerle türk geleneklerini birlikte yürütebilmiş olmasıdır. Osmanlı iktisadî düzeninin temel niteliği, bu alanda güçlü bir devletçiliğin uygulanması ve toprakta devlet mülkiyetinin kabulüdür. Tek büyük üretim aracı topraktı; sağlanan ürünün ulaşım ve dağıtımı devletin denetiminde yürütülürdü. İslâm hukuku nitelik bakımından, genellikle ferdiyetçi olmasına rağmen, bir islâm devleti olan Osmanlı devletinde özel iktisadî faaliyetler sınırlanmış, toplumun güvenliğini tehlikeye atacak eğilimler denetim altına alınmıştır. Osmanlılarda uygulanan toprak idaresi böyle bir anlayış içinde yürütüldü. Şer'î hükümlerin uygulandığı topraklar bulunmakla birlikte, rejimin esasını kapsayan çok büyük arazide, islâm hukuk kurallarını sarsmadan ihtiyaçlara uygun bir düzen kuruldu. Tarım ekonomisiyle, askerî teşkilâtın birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak düzenlenişi, Osmanlı devletinin özelliğidir. Bu sistem, osmanlı tımar sistemi diye adlandırılabilir. Bk. TIMAR.

● *Arazinin bölünmesi.* Osmanlı devletinde toprak meselelerini düzenleyen kurallar, ancak belirli olaylara çözüm şekli getiren fetvalarda ortaya konuluyordu. Bu fetvaların en tanınmışları şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan *Maruzatı Ebussuud*'da yer alır. 1858 Tarihli Arazi kanunu, Osmanlı devletinde, daha önce uygulanmakta olan toprak türlerini bir sistem halinde düzenlemişti. Bu esaslara göre topraklar, bağlı bulunduğu hukukî rejim ve statü bakımından beş kısma ayrılır. Genellikle osmanlı tarihiyle ilgili eserlerde arazinin üçe ayrıldığı görülür: *öşrî*, *haracî* ve *mîrî* arazi. Malî, iktisadî ve sosyal ilişkiler yönünden elverişli sayılabilecek olan bu sınıflandırma mülkiyet, tasarruf ve topraktan yararlanma şekilleri bakımından eksik kalmaktadır. Arazinin hukukî yönü bakımından topraklar şu bölümlere ayrılıyordu: 1. mülk topraklar; 2. metruk topraklar; 3. ölü topraklar; 4. vakıf topraklar; 5. mîrî topraklar.

1. *Mülk topraklar* (arazii memlûke) mülkiyet suretiyle tasarruf edilirdi. Bütün arazi sahipleri topraklarını hiç bir izne bağlı olmadan istedikleri gibi kullanabilirlerdi. Mülk topraklar dört çeşitti: **a)** *arazii öşriye.* Yeni fethedilen bir ülkenin halkı müslümansa veya fetihten sonra müslüman olmuşsa yahut müslüman halk işgal edilen araziye yerleştirilmişse, böyle yerler öşrî arazi olarak kabul edilirdi (Osmanlı imparatorluğu sınırları içindeki yerlerden Hicaz ve Basra eyaletleri öşrî arazi sayılırdı); **b)** *arazii haraciye*'de toprak mülkiyeti vardı. Bu tür araziye sahip olanlar, toprağı istedikleri gibi tasarruf edebilirlerdi. Harac*i muvazzaf ve haracı mukaseme adıyle iki türlü vergi öderlerdi. Öşrî ve haracî arazi sahipleri vâris bırakmadan ölürlerse, topraklar devletin malı olurdu (Osmanlı imparatorluğunda Halep, Bağdat ve Mısır eyaletlerinin büyük bir kısmıyle Yemen, Bingazi, Trablusgarp ve Midilli, Taşoz, Girit gibi adalar bu tür araziydi); **c)** daha önce devlet malı olan toprakların, hazine ihtiyacı veya arazi gelirlerinin giderlerini karşılayamaması halinde, mülkiyet ve tasarrufun özel kişilere devredildiği araziler; **ç)** köy ve kasaba sınırları içinde bulunan arsalarla, oturulan yerlerin tamamlayıcısı sayılan yarım dönüm kadar olan arsalar.

2. *Metruk topraklar*'ın kullanma ve yararlanma hakkı kamuya bırakılmıştı. Bu tür arazi ikiye ayrılırdı: **a)** genel yollar, pazar, panayır, namazgâh, iskele, mesire, araba bırakmak veya hayvanlar için ayrılan yerler; **b)** bir veya birkaç köyle kasaba halkının yararlanmasına ayrılan mera, yaylak ve kışlaklar.

3. *Ölü topraklar* (arazii mevat), kasaba ve köylerden yarım saat uzaklıkta zıraata elverişsiz topraklardı. Osmanlı hukukuna göre ölü toprakların tarıma elverişli hale getirilmesi izne bağlıydı. Kanunlar bu imkânı herkese tanıyordu (Arazi kn. md. 103; Mecelle, md. 1272/I).

4. *Vakıf topraklar* (arazii mevkufe), vakıf mahiyetindeydi ve tarım yönünden çok önem taşıyordu. Vakıfların Osmanlılarda geniş bir uygulama alanı bulmasına, İslâmlığın hayır işlerini teşvik edici oluşu ve kamu hizmetlerini gerçekleştirmekle görevli resmî kuruluşların ancak XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra teşkilâtlanması yol açtı. Uzun yıllar kamu hizmetleri, hayır kurumları (müessesatı hayriye) adını taşıyan vakıflar tarafından karşılandı. Yolların, köprülerin, meydanların, okulların, çeşmelerin, hastahanelerin, misafirhanelerin, ibadet yerlerinin, yapıların onarım, bakım ve görevlerini yerine getirmede hep bu kurumlar önayak oldu. Vakıflar başlangıçta ikiye ayrılmıştı: **a)** doğrudan doğruya «ayn»larından (kendi varlıkları) yararlanılan vakıflar; **b)** yalnız sağladıkları gelirden faydalanılan vakıflar. Birincilerde, vakfa konu olan mallardan (cami, mektep, medrese, çeşme, hastahane v.b.) kullanım yoluyle faydalanılıyordu; ikincilerde ise, vakfa konu olan gayrımenkuller kiraya veriliyordu (sonradan bunlara icareteynli [iki kiralı] ve mukataalı* vakıflar da eklendi). İstanbul'da meydana gelen büyük yangınlar sonucu birçok vakıf gayrımenkul harap oldu ve bunların onarımı için türlü imkânlar arandı. Bu sırada icareteynli ve mukataalı vakıflar kuruldu. Bu türdeki vakıflardan yararlanma hakkı, belirli bir para karşılığında kişilere verilmişti. Vakıf idaresi, vakfın yalnız mülkiyetine sahipti. Bu tür vakıfları kiralayanlar ölünce, yararlanma hakkı mirasçılarına geçebilmekteydi.

5. *Mîrî topraklar* (arazii mîriye). Osmanlı devletinde zıraat yapılan toprağın büyük kısmını kapsıyordu. Bu topraklarda mülkiyet devlette kalır, geniş ölçüde yararlanma

ve tasarruf hakları da kişilerdedir. Yararlanma ve tasarruf hakkı, Medenî kanunun düzenlediği intifa hakkından daha geniş ve yaygındı. Mîrî topraklar, şartlı olarak tapu ile kiraya verilmiş sayılabilirdi. Arazii mîriye genellikle tarla, çayır, yayla, kışlak, orman, koru v.b. yerlerdir.

Mîrî arazinin dağıtılması. Osmanlılar ele geçirdikleri yeni ülkelerde arazinin tescili amacıyle, düzenli olarak kaydını tutarlardı. Buna *tahrir* denirdi. Tahrirler genellikle 30-40 yılda bir tekrarlanırdı. Bu işler Divanı Hümayunda *tevkii* diye anılan nişancının denetiminde yürütülürdü. Bir yerin tahriri yapılacağı zaman *muharriri memâlik* (veya kısaca muharrir) denen kişi görevlendirilirdi. Muharrir, arazinin büyüklüğüne göre yanına yardımcılarını alır, o bölgeye giderdi. Bölge idarecileri muharrire yardım etmekle yükümlüydü. Arazi ilk defa padişahlara mahsus haslar, vezirlere ve sancakbeylerine mahsus haslar, zeamet ve tımarlar, padişahlara mahsus vakıflar, öteki bütün vakıflar, mülkler olmak üzere çeşitli türlere ayrılırdı. Sonra muharrir, şehir, kasaba ve köyleri birer birer dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini içlerinde vergi ödemeyecekler varsa hangi vergilerden ne gerekçeyle muaf olduklarını yazardı. Bu arada topraklı ve topraksızları, evlileri, bekârları, ihtiyarları, sakatları, zanaat sahiplerini ve ilmiye sınıfından olanları ayrı ayrı tespit ederdi. Sonra her köyün merası, kışlağı, yaylası, korusu, ormanı, çayırı, cins cins gösterilmek şartıyle buğday, arpa, nohut, mısır, ceviz, üzüm, bal, sebze, meyve, pirinç v.b. ürünlerin yıllık miktarlarıyle verilmesi gereken vergi miktarları tespit edilirdi. Muharririn bu bilgileri toplayarak meydana getirdiği deftere *mufassal* adı verilirdi. Sonra bu deftere göre yalnız idarî teşkilâtla köy isimlerini ve yıllık gelirleri gösteren bir defter («mücmel*» veya «icmal defteri») hazırlandı. Nişancı, bu defterleri kontrol eder, gerekirse düzeltme de yapardı. İki nüsha olarak düzenlenen defterler, defterhanede korunurdu (bk. DEFTERDAR). Devlet topraklarının kaydedildiği bu defterler tapu hükmündeydi. Osmanlı devletindeki bu geniş ölçekli kayıt işlemine o çağda hiç bir devlette rastlanmaz. Bu defterlerden birçoğu Osmanlı imparatorluğundan sonra da, kadastrosu yapılmamış bölgeler için tek kaynak olmuştur.

Tespiti yapılan arazi birçok bölüme ayrılıyordu. Bunlardan büyük parçalar halinde olanlar şunlardır: 1. *havassı hümayun.* Osmanlıların yeni ele geçirilen topraklardan devlet hissesi olarak ayrılan hasların (bk. HAS) gelirleri devlet hazinesine aitti. Havassı hümayun, mukataa ve iltizam yoluyle yönetilirdi. Bu toprakların bir kısmı padişaha aitti ve gelirleri iç hazineye girerdi; 2. *haslar,* yüksek devlet görevlilerinden vezir, beylerbeyi, defterdar, nişancı, kazasker, sancakbeyi v.b. için ayrılan ve gelirleri 100 000 akçeden yukarı olan yerlerdi; 3. *paşmaklık,* padişahların annesi, zevceleri, kızkardeşleri ve kızlarına ayrılan araziydi; 4. *malikâne arazi,* kişilere hayatı boyunca gelirinden yararlanmak, fakat satmamak ve miras bırakmamak şartıyle verilen arazilerdi (bk. MALİKÂNE); 5. *vakıf arazi,* kamu hizmetlerinin yapılması amacıyle bırakılan arazilerdi; 6. *arpalık arazi,* yüksek rütbeli devlet görevlilerine, çalışırlarken ek gelir sağlamak, görevden ayrıldıktan sonra da emekli aylığına benzer bir gelir sağlamak için ayrılan araziydi. Arpalık, fermanla verilir, sahibine *mutasarrıf* denirdi. Önceleri bu topraklar kazaskerlere de veriliyordu. Sonraları daha küçük unvanları olan ilim adamlarına da tahsis edildi; 7. *yurtluk ve ocaklık yerler,* geliri, bazı şartlarla bir kimseye verilen arazilerdi. (Yurtlukta ölüm şartı, ocaklıkta ise miras yoluyle devir söz konusudur.) Bir ülkenin fethi sırasında, bazı ümeraya yararlıklarına karşılık verilirdi. Bu tür araziden yararlananlar, o yerin sahibi değildi: araziyi satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi. Yalnız o yerin şer'î ve örfî vergilerini alırdı. Tımardan farkıysa, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, verilen yerin geri alınmaması, yurtluk ve ocaklık sahibinin idarî ve bazı şartlarla da kazaî haklarının bulunmasıdır. Bu sistem, devletin genellikle doğu bölgelerinde uygulandı ve beyzadelere, beylere bulundukları yerler yurtluk, ocaklık olarak bırakıldı; 8. *zeamet ve tımar,* hizmet karşılığı tasarrufu verilen arazilerdi. Yıllık gelirleri 1 000 akçe ile 20 000 akçe arasında olan araziye tımar, 20 000 ile 99 999 akçe arasındaki yerlere de zeamet denirdi.

Zeamet sahipleri (*zaim*'ler), kendilerine bırakılmış arazinin vergilerini toplarlardı. 50 000 Akçeden yukarı gelirli zeametlere *ağır zeamet* denirdi. Zaimler kendilerine ayrılan toprakların ziraat hakkına sahip değildi. Yani has, zeamet ve tımar olarak ayrılmış topraklar üzerinde iki türlü tasarruf hakkı vardı. Birinci hak, toprağı ekip biçme hakkıydı ve ona tapu senediyle tasarruf edenlerin (*reaya*) elinde bulunurdu. İkinci hak, toprak ürünlerinin onda birini, öşür ve örfî vergileri toplama hakkıydı; bu da has, tımar ve zeamet sahiplerine aitti. Devlet hizmetlerindeki yararlık gösterme veya tımar sahipliğinde yükselme yollarıyle zaim olunabilirdi; ayrıca, devlet merkezinde, çeşitli görevlerde çalışan zeamet sahipleri de vardı: msl. divan çavuşları, müteferrikalar ve divan kâtiplerinden bir kısmı zeametliydi. Bir zeamet sahibi sefer zamanında, kılıç hakkında (zeametli Rumeli'deyse gelirinin ilk 6 000 akçesi, Anadolu yakasında ise ilk 5 000 akçesi) sonra gelen her 5 000 akçesi için bir *cebeli*'yi savaşa götürürdü. Zaimi olmayan zeametlerin tımarlara bölünmesi uygun bulunmamıştı. Bunlar, sırası gelince yine zeamet olarak verilirdi. Tımar ve zeamet sahipleri devletin en iyi askerleri sayılırdı. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Rumeli eyaletinde 914, Bosna'da 389, Anadolu eyaletinde 195, Karaman'da 196, Adalar'da 126, Kıbrıs'ta 38, Dulkadırlı ilinde 24, Küçük Rumiye denilen Sıvas ilinde 24, Erzurum'da 120, Şam'da 128, Trablusşam'da 63, Halep'te 400, Urfa'da 37, Çıldır'da 97, Trabzon'da 56, Musul'da 74, Diyarbakır'da 42, Van'da 199 zeamet vardı. Bunlar orduya, savaş halinde binlerce iyi yetişmiş süvari sağlardı. Zeamet sahipleri, hem atalarından kalmış ünlerini korumak, hem de iyi yaşamak için, sahip oldukları arazide toprağı işleyenlere çok iyi bakarlardı. İlk devirlerde zeametler, tımarlar gibi babadan oğula geçerek ailenin son buluşuna kadar sürerdi. Büyük suç işleyen zaimin hakkı elinden alınırsa da, bu ceza çocuklarına uygulanmazdı. Zeametlerin verilmesinde hak, vezirlerle valilere aitti. Kanunî Sultan Süleyman, valilerin İstanbul'dan emir almadan ancak tımar tevcih edebilmeleri usulünü koymuştu. Böylece dağıtım hakkı tamamen merkeze geçti. Bir zeamet boşalınca vârisleri İstanbul'a başvururlardı. Divandan o bölgenin valisine bir ferman yazılır, zeameti isteyenin gerçekten sipahi oğlu olup olmadığı ve babasının ölümü sırasında zeamet ürünlerinin ne ölçüde olduğu sorulurdu. Eğer araştırma, dilekçeye uygun çıkarsa berat Divandan verilirdi.

Tımar, bir toprak parçasına ait gelirin, belirli bir görev karşılığında, belli şartlarla bir kişiye tahsisinin genel adıdır. Bu sistem, Osmanlılardan önce Selçuklularda, Mısır Memlûklarında ve daha önceleri bazı asya ülkelerinde de vardı. Osmanlılarda tımar, genellikle savaşta süvari olarak hizmet edenlere tahsis edilirdi. Tımar sahibi, kendisine ayrılan toprağın şer'î ve örfî vergilerini alır, buna karşılık savaş zamanında, tımarın gelirlerine göre yanında silâhlı süvariler götürürdü. Bu askerlere (zeamette olduğu gibi) cebeli denirdi. Tımarların yıllık gelirleri 1 000-20 000 akçe arasında olurdu. Devlet, tımar olarak ayırdığı topraklardaki şer'î ve örfî vergileri hazine için tahsil etmez, bu gelirler askerlik hizmetleri karşılığı tımar sahiplerine bırakırdı. Özürsüz olarak savaşa katılmayan sipahinin elinden tımarı alınır, önemli görevlerde bulunanların dirliklerine eklenirdi. Tımar sahibi ölünce, oğlu varsa tımarın bir kısmı bu çocuğa verilir, kalan kısmı dağıtılırdı. Yeni tımar sahibi yetişkinse savaşa katılır, henüz savaşa gidemeyecek kadar küçükse kendisi yerine cebeli gönderirdi. Tımar sahipleri, 1 000 akçelik tımarda kendi yerine 1 cebeli, 2 000 akçelik tımarda 1 cebeli ve 1 gulâm* (yamak), 3 000 akçelik tımarda kendi yerine 3 cebeli, 4 000 -5 000 akçelik tımarda, kendi yerine 1 cebeli, 1 gulâm, 1 tenktür*, 5 000 - 6 000 akçelik tımarda 2 cebeli, 1 tenktür; 9 000 akçelik tımarda 3 cebeli, 1 çadır v.d. gönderirlerdi. Sipahinin erkek çocuğu yoksa, tımar boş sayılır ve bölgenin en büyük tımar subayı olan alaybeyi tarafından başka bir sipahiye verilirdi.

Tımarların çeşitleri de şöyle özetlenebilir: I. sefere gitmesi şart olanlara mahsus tımarlar. A) *İleri hizmetlilere mahsus tımarlar:* a) *tezkireli tımar,* dağıtımı merkez tarafından yapılmış tımarlardı. Sipahisinin elinde beratı bulunurdu. Bu gibi tımarlar ikmal defterlerine kayıtlıydı; b) *tezkiresiz tımar,* vilâyet valisi, vezir veya beylerbeyi tarafından dağıtılan tımarlardandı. Gelirlerin başlangıcı tezkirelilerden bir akçe eksik olurdu. Meselâ, Rumeli'de gelir başlangıcı (askerlik hizmetleri için ölçüdür) tezkireli tımar 6 000 akçe, tezkiresiz tımar 5 999 akçeydi. Tezkiresiz tımar sahipleri savaşlarda gösterdikleri yararlıklardan sonra tezkireli tımar olmak dileğinde bulunur ve *terakki* (kapıkulu askeri, topraklı süvari ve öteki askerî kesimler ile devletten maaş alan her çeşit memurun gelirlerinin çeşitli sebeplerle artması) isterlerdi. Padişahlar, cülus zamanlarında ve ilk sefere çıkışlarında bahşiş dağıtırlardı. Tımarlı süvari bahşiş almaz, yalnız terakki ile yetinirdi. Topraklı süvariye, gördüğü hizmete göre 100, 500, 1 000 akçe, bazen de daha fazlası yıllık gelirine eklenerek tahsis edilebilirdi; c) *benevbet tımar,* bir tımara birden fazla kimsenin sahip olarak, savaşa nöbetleşe gitmelerine denirdi. Nöbeti geldiği halde savaşa gitmeyen sipahinin hissesi vakıflara verilirdi. Fakat nöbeti olan müşterek tımar sahibinin savaşa gitmemesi halinde, ötekinin hissesi elinden alınmazdı; ç) *serbest tımar,* sahibine, geniş idarî (hattâ bazı belirli şartlarla kazaî) haklar tanınan tımarlardır. Sahibine haber verilmeden ve rızası alınmadan arazinin sınırları içine devlet kuvvetleri bile girmezdi; d) *mülk tımar,* sahibinin elinden arazinin alınması mümkün olmayan, kaydı hayat şartıyle verilmiş tımarlardı; e) merkezde bulunan humbaracı, lağımcı gibi bazı askerî sınıflara ait tımarlar.

B) *Geri hizmetlilere mahsus tımarlar:* a) *eşkinci.* Genel anlamı, «savaşa katılan» demek olmakla birlikte, kapıkulu askeri için kullanılmazdı. Bu terim ayrıca, başta tımarlı sipahiler olmak üzere geri hizmetlerde kullanılan «müsellem», «kızılca müsellem», «yörük», «yaya», «tatar» v.b.nin sefere gitmeleri halinde de kullanılırdı. Tımarlı süvari tamamen eşkinciydi. Aralarında yalnız «mülk tımar» sahipleri savaşa katılmaz, yerlerine cebeli gönderirler; sefere katılanlar da genellikle geri hizmetlerde görev alırlardı. Yirmişer otuzar kişilik ocaklara ayrılmışlardı. Her ocakta beş kişi sefere katılırdı; kalanlar ise yamaktı. Yamaklar genellikle savaşa katılamazlar fakat her sefer için eşkinciye 50 akçe verirlerdi (bu yüzden yamaklara «elli-ci»de denirdi); b) *müsellem ve kızılca müsellem*'ler, ordu hizmetlerinde yol ve köprü yapımı, kale onarımı gibi işlerde çalıştırılır, bir tımara «ocak» şeklinde birkaç kişi sahip bulunurdu. Bunların kalelerde muhafızlık gibi görevlerde bulunduğu da oldu; c) *piyadeler,* sefer zamanlarında günde iki akçe gündelikle hizmet ederek seferden sonra memleketlerine dağılırlar ve ziraatla uğraşırlardı. Buna karşılık her türlü vergiden muaftılar. Piyade kısmına «yaya», süvari kısmına «müsellem» denirdi. Yeniçeri teşkilâtı kuvvetlendikten sonra piyadeler Rumeli'de tutuldu ve kendilerine tımar verildi. Seferlerde ordu geri hizmetlerinde yol açmak, köprü yapmak, kale onarmak gibi işlerde çalışırlardı; ç) *yörükler ve cambazlar* da müsellemler gibi Rumeli'de ocak şeklinde tımara sahiptiler. Orduda geri hizmetlerde görev alırlardı. Toprak vergilerinin bir kısmından muaftılar. Cambazların seferlerdeki görevleri, vezir v.d. ile devlet adamlarının atlarına bakmaktı. Öteki zamanlarda da has ahır ve çayırlarda hizmet ederlerdi. Aynı işleri gören voynuklar hıristiyan, cambazlar ise müslümandı.

II. Sefere gitme şartı olmayanlara mahsus tımarlar: A) Kale muhafızlarına verilen tımarlar. Osmanlı devletinin sınırları genişledikçe yeni askerî ihtiyaçlar ortaya çıktı. Korunması önemli kaleler için yeni bir askerî teşkilât meydana getirildi. Kale muhafızlarına tımarlar verildi. Kalelerde görev alan kuvvetler azablar, gönüllüler ve

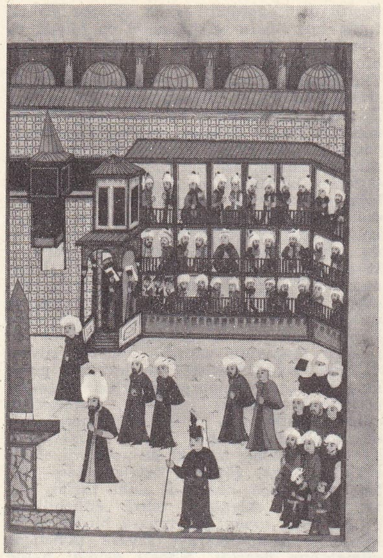

solda, loncaların padişah önünden geçişi; sağda, çiftçi, uncu ve fırıncı esnafın Ahmed III'ün önünden geçişi

beşli gibi birlikler meydana getiriyordu;

B) şahinci, yuvacı, okçu, gibi belirli hizmetler görenlere verilen tımarlar;

C) devlet merkezinde görevli Divanı Hümayun kâtibi, müteferrika gibi hizmetlilere verilen tımarlar (bunlar sefere gitmez, genellikle merkezde kalırdı);

Ç) makamı himmette tımar, genellikle doğu illerinde bulunan kürt beyzadelerine, devlete daha sadakatle bağlanmalarını sağlamak için hizmet beklemeden verilen tımarlardır.

Tımar sistemi XVII. yy. başlarında niteliklerini kaybetmeğe başladı, aynı yüzyılın ortalarında tamamen bozuldu. Köprülü'ler devrinde gösterilen çabalar, sistemi düzeltmeğe yeterli olmadı. Bu sistem, XVIII. yy.da önemini kaybetti. Tanzimattan sonra tımarlar, kurulan süvari alaylarına tahsis edildi. Bir süre sonra da kaldırıldı.

OSMANLI İDARESİNDE HALK

Osmanlı devleti, din kurallarına dayanan bir yönetim düzenine sahip olduğu için, sosyal kurumları da böyle bir anlayış içinde işliyordu. Gerek din, gerek soy bakımından osmanlı toplumu iki ana kısma ayrılırdı: a) Asya'dan gelen, zamanla Osmanlı devleti sınırları içindeki toprakları fetheden müslümanlar; b) yerli ve ülkenin fatihlerine bağlı reaya veya «gayri müslim» diye anılan halk. Bunlar arasında gelenek, görenek, inanç ve yaşayış ayrılıkları vardı. Devlet düzeninde hâkim ilke din olduğundan, halkın da buna bağlı yaşama kurallarına uyması gerekiyordu. XI. yy. ortalarından sonra Anadolu'ya yerleşmeğe başlayan müslüman türkler, zamanla hıristiyan ve ibranî dinine bağlı milletlerin sınırlarına kadar hâkimiyet alanlarını genişlettiler. Yeni ele geçirilen ülkelerin halkı arasında müslüman olanlarla olmayanların ayrı ayrı gelenekleri sürdürmesi bölünmelere yol açtı. Selçuklular zamanında, geleneklere dayanan bir yönetimin uygulanması sonucu, müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki ilişkiler birer komşuluk bağlantısı olarak kaldı. Selçukluların yıkılışı, Anadolu'da yer yer kurulan beyliklerin genişlemesi, bu iki halk topluluğu arasında dinden çok siyasî amaçlara dayanan yakınlaşmaları, anlaşmaları gerekli kıldı. Bu yüzden, müslüman toplulukların en yakın komşusu olan hıristiyan Bizans ile yeni ilişkiler kuruldu. Bu siyasî ilişkiler dolayısıyle Osmanlı devleti, kendinden önce gelen, zamanla topraklarını ele geçirdiği Selçukluların geleneğini sürdürdü; müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki ilişkilerin siyasî amaçlar taşıyanlar dışında kalanlarına dokunmadı.

● *Türk ve müslüman halk* topluluğu önce şehirli ve köylü diye iki büyük sınıfa ayrılıyordu. Şehirde yaşayan halk da kendi arasında sınıflanıyordu. *İlmiye, seyfiye, kalemiye* ve *mülkiye* diye adlandırılan zümrelerin karşısında esnaf ve ahali vardı. Okumuşlar medreselerde, değişik devlet dairelerinde görev alırlardı. Bu sınıflanmalara rağmen devlet dairelerinde (mülkiye), saray ve ordu hizmetlerinde (seyfiye) görev almak belli bir zümrenin tekelinde değildi. Daha çok iş alanındaki başarı ve yeteneğe dayanıyordu. Bu yüzden, üstün kabiliyetleri sayesinde, okuma yazma bilmeyenlerden paşalığa yükselenler bile vardı. Ancak, kazaskerden en küçük medrese müderrisliğine kadar dağılan bütün görevlerde ilmiye sınıfına mensup olanların belli aşamalarından geçme ve belli bir öğrenim görme şartı vardı. Öğrenim görme, medresede okuma da bir sınıfın tekelinde değildi. Şehre gelerek medresede okuma imkânı bulan her müslüman genç yurttaş bu durumdan yararlanabiliyordu. Yönetici sınıf daha çok şehirde yaşayanlar arasından yetişirdi. En büyük devlet mevkiinden, en küçük idarî basamağa kadar her görevli merkezden çevreye doğru yayılıcı bir düzen içindeydi.

Şehirde yaşayan ve devlet dairelerinde görev almayan büyük kalabalık daha çok ticaretle, zanaatla geçinirdi. Bunlar da kendi aralarında birtakım özel kuruluşlara bağlıydı. Satıcıdan yapımcıya kadar bütün esnaf kuruluşlarının ayrı ve özel birlikleri vardı. Bu birlikler, Osmanlı devletinin kuruluşundan önce, Selçuklular zamanından kalma bir geleneğe dayanıyordu. Bütün bu esnaf kuruluşlarının kaynağı, karşılıklı dayanışmaya göre düzenlenen fütüvvetti. (Bk. AHİ. FÜTÜVVET.)

Yönetici topluluk da kendi içinde sınıflara bölünmüştü. Bunların başında saray ve çevresi gelirdi. Saray halkına, yüksek sınıf olması dolayısıyle *havas* adı verilirdi. Ondan sonra değişik aşamalarda bulunan görevliler ve askerler sınıfı gelirdi. Bu yönetici ve ötekilere oranla seçkin sınıf daha çok başkent ve çevresinde yaşardı. Bursa, Erzurum, Edirne gibi illerde de bu seçkin sınıfa yakın nitelikler taşıyan yönetici kadrolar vardı.

Şehirlerin dışında kalan ve köylerde yaşayan kalabalık halk topluluğu daha çok tarım, hayvancılık ve değişik toprak işçilikleriyle uğraşırdı. Osmanlı devleti nüfusunun büyük çoğunluğu bu sınıfta toplanıyordu. Bu sınıf da kasabadan başkente kadar değişik aşamadaki yönetim bölgelerine (kaza, vilâyet, eyalet gibi) bağlıydı; müslüman ve reaya diye adlandırılan iki ayrı topluluktan kuruluydu. Müslüman halk, devletin islâm dini ilkelerine dayanan genel kurallarına göre yönetilir, asker olur, yetenekli olanları ise daha başka devlet görevlerine yükselirlerdi. Köylerde yaşayan bu halk topluluğundan zanaat sahibi olan veya olmak isteyenler, çokluk şehirlere iner, yeteneklerinin elverişli olduğu işlere girerlerdi. Toplumun yapısı, geçim kurallarının durumu gereğince köylerde yaşayan sınıflardan çıkan zanaat sahipleri kasaba ve şehirlere yerleşirlerdi. Köy ve küçük kasabalarda yaşayan halk toplulukları, Osmanlı devletinin üretici sınıfı durumundaydı. Şehir esnafı dışında kalan ilmiye ve yönetici sınıftan olanlar ise daha çok tüketici bir topluluktu. Osmanlı devlet düzeninde yer alan bütün sınıfları geçindiren, onların yiyecek, yakacak ihtiyaçlarını sağlayan bu üretici köylü sınıfıydı.

● *Gayri müslim halk,* genellikle hıristiyan ve yahudi topluluklarından meydana geliyordu. Hıristiyan topluluk da biri Roma kilisesine bağlı katolik, diğeri Bizans kilisesine bağlı ortodoks olmak üzere gene iki kısma ayrılıyordu. Gayri müslim topluluklarının hepsine reaya adı veriliyordu. Sonraları *ekalliyet* de (azınlık) denen bu sınıfların devlet düzeni içinde biri din, öteki genel siyaset bakımından olmak üzere iki ayrı durumu vardı. Reaya (ekalliyet) adı altında toplanan değişik dinlere bağlı halk toplulukları başlangıçtan beri inançlarında bağımsızdı. Selçuklular ile, onlardan sonra kurulan Anadolu beyliklerinin geleneklerine ve Kur'an'ın bazı hükümlerine dayanarak gayri müslimlere tanınan bu hak Osmanlı devleti zamanında da sürdürüldü. Gayri müslimlere genellikle ibadet, öğretim, eğitim, evlenme, aileler arası ve aile içi ilişkiler, boşanma, ibadethanelerin bakımı, yetimhaneler, iane toplama, Osmanlı devleti sınırları dışında kalan kiliselerle din konularını ilgilendiren ilişkiler, hıristiyan hacılarının Kudüs'e serbestçe gidip gelmeleri, kilise, manastır ve havraların yönetimi gibi konularda serbestlik tanınmıştı. Devlet, yönetici kuruluş olarak bunlara karışmıyordu. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un alınışından sonra çıkardığı bir kanunname ile Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan bütün gayri müslimlere dinî işlerinde geniş haklar tanındı. Gerek Fener kilisesi, gerek Yahudi havrası bütün din, âyin, gelenek ve inanç işlerinde serbest bırakıldı. Ayrı mezheplere bağlı kiliseler arasındaki ilişkilere, hiç bir zaman karışılmadı. Bu durum Tanzimata kadar «Kanunu Kadim» denen Fatih kanunnamesinin hükümlerine göre sürdürüldü. Gayri müslimlerin ellerinde bulunan topraklardan kilise vakıflarına pek dokunulmazdı. Ancak, reayanın arazisinden bir bölümü cizye denen vergi karşılığı sahiplerinin elinde bırakılır, geri kalanı mirî malı sayılarak devletleştirilirdi. Devletleştirilen gayri müslim toprakları daha çok asker ihtiyacını karşılamak için kul-

Osmanlılarda düğün töreni

Foto. MEYDAN

lanılırdı. Bundan başka, fetihle elde edilen bazı topraklar cami, imaret gibi hayır kurumlarına vakfedilirdi. Osmanlı devleti sınırları içinde kalan gayri müslim ibadethanelerine bağlı topraklara, özellikle mabet vakıflarına, hıristiyanların, yahudilerin hayır kurumlarına dokunulmazdı. Fetihlerde bazı kiliselerin camiye çevrilmesi bir gelenekti, fakat bu gayri müslimler için, ibadetin, mabet yapmanın yasaklanması anlamına gelmiyordu ve gayri müslimler mabet, okul, yetimhane, manastır, hastahane, yoksullar için bakımevleri niteliğinde hayır kurumları yapmakta serbesttiler.

Gayri müslimler, islâm dinini kabul etmedikçe Osmanlı devletinin dinî teşkilâtında (müderris, kadı, kayyum, imam, müezzin v.b. daha çok islâm dininin koyduğu kurallara dayanan mesleklerde) görev alamazlardı. Ancak, savaşlarda küçük yaştaki reaya çocuklarına devlet tarafından el konur, bunlar özel bir eğitim ve öğretim görür, islâm dini ilkelerine göre yetiştirilir, müslüman yapılır, Yeniçeri ocağına alınarak sürekli asker olurlardı. (Bk. DEVŞİRME. PENÇİK.) Reayanın, kendi aralarındaki din ve inançlara dayanan anlaşmazlıklarının çözüm yeri kiliseydi. Devlet, islâm dini kurallarına göre düzenlendiği için, bunlara karışmazdı. Osmanlı devleti içinde, gayri müslimlerin devlet içinde devlet gibi, özel bir durumları vardı. Ancak, bu durum siyasî değildi. Siyasî bakımdan bütün gayri müslim toplulukları devletin genel düzenine, yasalarına bağlıydı, hiç bir topluluk din ve inançlarına dayanarak devletin genel siyaseti dışına çıkamaz, devletler arası işlerde hak ve yetki ileri süremezdi. Kiliselerin siyasî görevleri, devletin dünya görüşüne aykırı tutumları olamazdı. Reaya sınıfı, din ve inanç konuları dışında, genel mesleklerde de bağımsızdı. Hekimlik, zanaat, ticaret, tercümanlık, matbaacılık, kitapçılık gibi daha çok serbest meslek türünden sayılan işlerde istediği seçimi yapabilirdi. Bunların dışında yönetimi, denetimi, maliyesi kilise veya ona bağlı kurumların içinde bulunan kuruluşlarda, özellikle ekalliyet okullarında görev alabilirlerdi. Osmanlı devleti sınırları içindeki bütün öğretim kurumları (müslümanlarla ilgili olanlar) islâmlığa dayandığı için, gayri müslimler de kendi inançlarına göre öğretim yapar, görevlileri kendileri seçerlerdi. Devlet, kiliseye bağlı öğretim kurumlarının içişlerine karışmaz, oralarda görev alanların tayinleri ve görevden uzaklaştırılmalarıyle, dinî meclis seçimleriyle ilgilenmez, patrik, papaz, despot, başpiskopos, Sen Sinod meclisi üyesi, haham gibi görevlilerin seçimi ve tayiniyle de uğraşmazdı. Gayri müslimler arasından, padişah, sadrazam ve başka devlet büyükleri tarafından uygun görülenler gerektiğinde bazı görevlere getirilirdi. Bu görevler arasında elçilik, tercümanlık, hekimlik başta gelirdi.

Reaya ile müslümanlar arasında çıkan anlaşmazlıkların çözüm yeri çok defa, başlangıçta subaşılık, daha sonra kadılık makamıydı. Bu makamlar, tarafları dinler, hükümlerini, bağlı bulundukları din kurallarına değil de genel adalet ilkelerine göre verirlerdi. Haklı ile haksızın ayrılmasında dine, inanca dayanılarak hareket edilmezdi. Subaşı veya kadıya götürülen dava iki gayri müslim arasında geçen bir anlaşmazlık yüzünden doğuyor, bu anlaşmazlık da dinle ilgili bir konuya dayanmıyorsa, gene devlet düzeni içinde geçerli olan genel hukuk ilkelerine göre çözümlenirdi. Reayanın din ve inançlarıyle ilgili anlaşmazlıklarının çözüm yeri kilise veya havralardı. Reaya tarafından işlenen hırsızlık, yol kesme, soygun, adam öldürme, devlet malına zarar verme, islâm dinine karşı suç niteliğinde hareketler, devlet tarafından yasaklanan bir eylemin yapılması, genel yasaklara uymama, casusluk ve benzeri suçların cezası devletin yetkili kıldığı görevliler tarafından verilirdi. Bu gibi cezaların verilmesinde çok defa hanefî fıkhına göre hareket edilirdi.

Reaya, en küçüğünden en büyüğüne kadar, dinî ve iktisadî kurumlarının bütünüyle padişaha karşı sorumluydu. Havra veya kilise gibi din kurumlarının en yüksek görevlileri bile padişahın emrine bağlıydı. Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan bütün gayri müslimler üstünde padişahın geniş hâkimiyeti vardı. Osmanlı devletinde yürürlükte olan hukuk düzenine göre, din kurumları ve

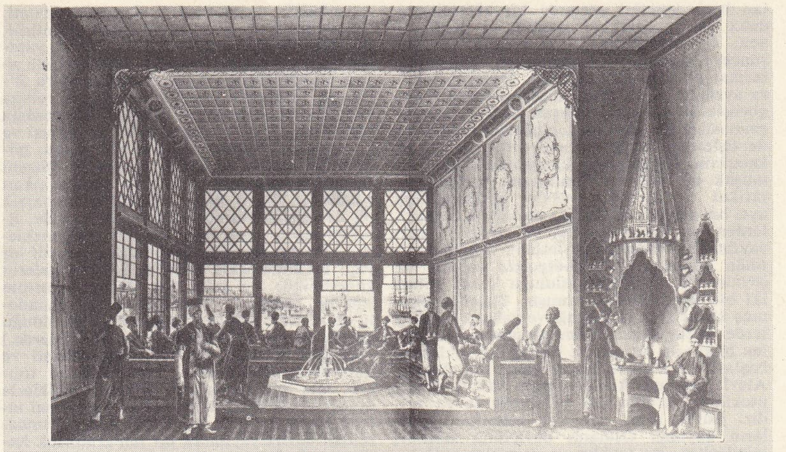

XIX. yy.da kahvehane

ibadethaneler her türlü saldırı karşısında dokunulmazlığa sahipti. Yabancı devletler, kendi dinlerinden olan osmanlı reayasına herhangi bir sebeple karışamaz, hükümranlık haklarına dokunamazdı. Aynı mezhepten olan kiliselerin, Osmanlı devleti sınırları dışında kalanlarla ilişkileri din ve inanç çizgisinin ötesine geçemezdi. Fatih Sultan Mehmed tarafından çıkarılan «Kanunnamei Âli Osman» hükümleriyle reayaya tanınan bütün haklar, sonraki yüzyıllarda da olduğu gibi uygulandı. Kanunî Sultan Süleyman'ın çıkardığı «Kanunname»de de bu konuda önemli bir değişiklik yapılmadı. Genel hükümler içinde, özellikle din ve inanç konularında, eşitlik ilkesine kesinlikle saygı gösterildi. Reaya «Kanunu Kadim» ile kazandığı haklarını korudu.

İlim alanında, gayri müslimler tarafından yapılan çalışmalar, araştırmalar sürdürüldü: hıristiyan diniyle ilgili eserler yazıldı, özellikle İstanbul'da açılan Hıristiyan İlâhiyat fakültesi yeni-eflatun'cu felsefe görüşlerine dayanan incelemelerin merkezi durumuna geldi, İstanbul'un alınışından sonra Roma'ya giden bazı bizanslı bilginlerin bir süre sonra geri döndüğü görüldü. Trabzonlu gayri müslim bilgin Gorgios Amirutzes (Fatih zamanında) coğrafya konusunda önemli çalışmalar yaptı.

Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan rum, ermeni, yahudi, gürcü, sırp, bulgar, macar, rumen gibi değişik soydan reayanın kendi dilleriyle öğrenim yapan okulları, kiliseleri, manastırları vardı. Bunlar askere alınmaz, resmî görevlere getirilmezdi. Ancak, sınır boylarında *martolos* denen bazı hıristiyan görevliler bulundurulurdu. Yeni alınan bir ülkenin iç işlerine pek karışılmaz, yalnız siyasî ve idarî kurumların başına müslüman görevliler getirilirdi. Reaya arasından islâm dinini kabul edenler içinde büyük devlet mevkilerine yükselenler, vali, paşa, sadrazam, vezir, hekimbaşı, son zamanlarda nazır olanlar çoktu. Matbaanın açılışından (1729) sonra reayadan birçok kimsenin geniş bir tercüme ve yazı çalışmasına başladıkları görülür. XVIII. yy. ortalarında ve Selim III zamanında girişilen yenileşme hareketlerinde, Avrupa'dan getirtilen yabancı teknisyen ve uzmanların yanında birçok gayri müslim de yer aldı. Özellikle teknik alanda, tıp, kimya, astronomi ve matematik gibi müspet ilimler konusunda reayadan yetişen aydınların önemli çalışmaları oldu. Mahmud II'nin tahta çıkışından sonra Avrupa ile kurulan ilişkilerde özellikle gayri müslimler önemli çalışmalar yaptılar. Tanzimatın ilânından sonra reayaya müslümanlarla eşit haklar tanındı. Din işlerinin dışında, hukukî ve siyasî birçok alanda da yeni imtiyazlar sağladılar ve Tanzimat fermanıyle malî, adlî, hukukî, sosyal ve kültürel haklar elde ettiler. Yeni açılan mekteplerde onlara da, uzman oldukları bilim alanlarına göre, görev ve yetkiler verildi. Fener kilisesine, yahudi havralarına, ekalliyet mekteplerine, Fatih kanunnamesindekilerden daha çok imkân tanındı; bu haklara dayanan azınlıklar tarafından bazı illerde (özellikle İstanbul ve İzmir) yabancı dilde öğretim yapan azınlık okulları açıldı.

● *Esnaf*. Osmanlı devletinde, özellikle şehir ve kasaba merkezlerinde yaşayan bütün esnaf belli kuruluşlara bağlıydı. XIII. yy.-da «fütüvvet» adını alan bu kuruluşlar zamanla hem çoğaldı hem de değişti. Fütüvvetin yerini değişik meslek sahiplerinin toplandıkları, ayrı ayrı zanaatçıları bir inanç çevresinde birleştiren, loncalar aldı. (Bk. LONCA.)

Loncalar esnaf birlikleriydi. Her meslek kolunun ayrı bir loncası vardı. İlmiye sınıfından olanlar (ilim adamları) ve devlet teşkilâtında görev alanlar loncaya bağlı değildi. Birer iktisadî kuruluş niteliği taşıyan loncaların özünde meslek çıkarını gözeten, kendinden olanı koruyan, karşılıklı yararlanma ilkesine dayanan özel bir dayanışma vardır. Osmanlı devletinin, başta İstanbul olmak üzere, bütün büyük illerinde esnaf loncaları vardı. Bunların hepsi de merkez durumunda olan İstanbul'a bağlıydı. Lonca kuruluşlarını aynı meslekten yetişen kimselerin birleşmesi meydana getiriyordu. Bunlar, usta çırak anlayışına dayanan berberler, debbağlar (dericiler), demirciler, kunduracılar, terziler, hamamcılar, dokumacılar, kuyumcular, kayıkçılar, tulumbacılar, terlikçiler, tarakçılar, gemiciler, balıkçılar, bakırcılar, tespihçiler, yağlıkçılar, ciltçiler, örücüler, hallaçlar, saraçlar, fırıncılar gibi adlarla anılırlardı. Bunlardan başka esnaf kavramı içinde, ticaretle, el sanatlarıyle uğraşan çeşitli meslek sahiplerinin bağlı bulunduğu loncalar da vardı. Esnaf arasında ortaya çıkan meslek ayrılıkları yüzünden, onların iş bölgeleri de ayrılıyordu. Her meslek zümresinin belli bir yeri, belli bir çarşısı, toplantı merkezi bulunurdu. Kasapların bulunduğu yerle, meselâ terzilerin çalıştıkları yer ayrıydı. Bu esnaf kuruluşları da kendi aralarında değişik derecelere göre sıralanırdı. Çıraktan pire doğru çıkan bu derecelenme düzeninde yaş, meslek bilgisi, kıdem en geçerli ölçülerdi. Bu kuruluşlarla devlet arasındaki bağlantıyı, özel olarak seçilen görevliler (mümessiller) sağlardı. Bu meslek gruplarının merkezden kasabalara, kasabalardan köylere doğru uzanan ve aynı meslekten olanlara bağlantı sağlayan kolları, mümessilleri bulunurdu. Devletin kuruluş yılından başlayan bu zümreleşme (esnaf kuruluşları) Tanzimat dönemine kadar sürdü. Matbaanın Türkiye'ye gelmesi, okuma yazma imkânlarının çoğalması sonucu bu kuruluşlar arasındaki ayrılıklar da zamanla kalkmağa ve esnaf daha geniş alanlara yayılan kurumlar altında toplanmağa başladı. Tanzimattan sonra ekalliyet anlayışının yıkılmağa, daha geniş ölçüde birleşmeye doğru gidilme gereğinin doğmağa başlaması üzerine esnaf kuruluşları daha zayıfladı.

XIX. yy. sonlarına doğru, başta hattatların bağlı bulunduğu kuruluşlar olmak üzere, debbağlar, örücüler, kunduracılar, tulumbacılar, terziler, kuyumcular, tarakçılar v.d. birçok esnaf kurumu dağıldı.

Osmanlı devletinde halk arasında başlangıç-

Foto. MEYDAN

tan beri, kendini gösteren bir zümreleşme daha vardı. Tasavvuf görüşlerini benimseyen, el zanaatlarından çok sanat ve düşünceye dayanan bu zümreler, bağlandığı tarikat esasına dayanıyordu. Değişik kollara ayrılan, şiî ve sünnî mezheplerinin temel görüşlerini yaymağa çalışan bu kuruluşların çevresinde bulunan bu topluluklar şeyhler ve dervişlerden meydana geliyordu. Şeriat ilkelerinin değişmezliği karşısında, daha yumuşak bir yaşama anlayışını benimseyen tarikat mensupları devlet bütünlüğünün ayrı bir kesimiydi. Bunlar en büyük merkezlerden, en küçük kasaba ve köylere kadar yayılmıştı. Osmanlı devletinin yönetimi altında bulunan bütün bölgelere yayılan bu şeyhler ve dervişler topluluğu kendi içinde iki büyük bölüme ayrılmıştı. Birincisi okumuş kimselerin toplandığı ve daha çok şehirlerde yaşayanlar; ikincisi geleneklerle edinilen bilgilerle yetinen ve büyük merkezlerden başlayarak köylere kadar giden topluluklar. Alevî, bektaşî, kızılbaş diye anılan zümre ötekilere oranla çok kalabalık ve yaygındır. Bütün öteki üretici, tüketici sınıfların kaynağı Osmanlı devletinin sınırları içindeyken, bu şeyhler ve dervişler topluluğununki İran, Türkistan ve Irak'tır. Bunlar, hiç bir zaman Osmanlı devletinin bütünlüğü içinde erimedi. Devlet düzeninde, ayrı bir topluluk olarak yaşadı. Reaye ve müslüman topluluklarının bağlandığı iktisadî sınıfların tersine bunlar birer inanç sınıfıdır. Bunların karşılıklı dayanışma ve birbirine bağlanma aracı sanat ve edebiyattır. Düşünceleri onunla yayar, onunla gelişir ve onun sağladığı birleştirici hava yardımıyle kaynaşırlar. Öteki iktisadî esnaf kuruluşlarının Tanzimattan sonra yavaş yavaş ortadan kalkmağa başlamasına rağmen bunlar Cumhuriyetin ilânına kadar sürdü. Tekke ve zaviyelerin kapanmasıyle, çalışmalarını resmen durdurdular, fakat geleneklerini, inançlarını halk arasında yaymakta devam ettiler.

Esnaf kuruluşlarını doğuran sebepler. Osmanlı devletinde ortaya çıkan bütün esnaf kuruluşları iki ayrı temele (iktisadî ve siyasî temeller) dayanıyordu. İktisadî sebepleri hazırlayan, devletin yönetim düzeni ve dayandığı orduydu. Sürekli fetihler yüzünden genişleyen sınırlar, kazanılan topraklar bunların idaresi için yeni kuralların bulunmasını gerekli kıldı. Bu sebeple yeni yeni esnaf kuruluşlarının doğmasına yol açan has, zeamet, tımar gibi toprak bölünmeleri başladı. Ele geçirilen yabancı ülkelerin topraklarının bir bölümü devletleştirildi, bir bölümü o ülke yerlilerine bırakıldı. Daha çok reaya, gayri müslim denen bu halk toplulukları islâm dinini kabul etmeyince, müslümanlardan ayrı, kendi inançlarının gerektirdiği düşünce ortamında yaşamağa başladılar. Böylece, aynı devletin sınırları içinde, başka dinlere bağlananların birleştiği kuruluşlar ortaya çıktı. Reaya kendi arasında, kendi inanç ve düşüncelerine göre teşkilâtlanmağa başlayınca, onun karşısına kaynağını islâm inançlarında bulan fakat zamanla iktisadî bir nitelik kazanan fütüvvetten doğan esnaf kuruluşları (loncalar) çıktı. Bunlar, reaya kuruluşlarının zorunlu bir sonucuydu.

Dinî sebeplerin başında mezhep farkları gelir. Aynı dine bağlı kimselerin, zamanla ortaya çıkan görüş ayrılıkları düzenli birer çığır niteliğini kazanınca, karşılıklı dengesizlik başladı. İnanç ve mezhep ayrılıkları çalışma alanlarını etkiledi. Bu etki yavaş yavaş iktisadî bir güç durumuna geldi. Aynı inanç çevresinde toplanmalara, teşkilâtlanmalara yol açtı. Daha çok tarikatlarla yan yana yürüyen bu teşkilâtlanmalar zamanla birer iktisadî kuruluşa dönüştü. Bu kuruluşları ayakta tutanların toplanması yüzünden Osmanlı devletinde esnaf kuruluşları denen bölünmeler ortaya çıktı. Bu bölünmeler, yeni yeni fetihlerin yapılması sonucu, devlet sınırları içine giren halkların da etkisiyle genişledi, birer esnaf kuruluşu olarak devlet düzeninde yerleşti. XIX. yy. sonlarına kadar devam eden bu esnaf teşkilâtı Osmanlı devletinin yıkılışı ile son buldu (1922).

SİYASÎ VE HUKUKÎ REJİM

Osmanlı devletinin siyasî ve hukukî rejimi, çok yönlü etkenler sebebiyle bir sentez niteliği taşımaktadır. Osmanlı devleti, her şeyden önce bir türk ve islâm devletidir. Bir yönüyle islâm öncesi türk devlet yapısının izlerini taşır. Eski türk devletlerinde siyasî teşkilâtlanmanın en önemli unsuru *il*'dir. İl, insanları barışa, huzura ve refaha kavuşturan, aşiretler arasındaki düşmanlığa son veren siyasî bir kuruluştur. İl idaresi ve kuruluşuyle, bağımsız aşiret yaşayışına, göçebeliğe son veren ortak bir hukuk düzeni sağlamak mümkün olmuş ve ortaya çıkan hakanlık, çeşitli illeri birleştiren monarşik bir devlete dönüşmüştü. Hakanlık içinde, iller ve boylar, eski özelliklerini ve geleneklerini korudu. Osmanlı devletinde federatif bir yapı görülmemekle birlikte, bazı bölgelerin yönetiminde bu eski türk devlet yapısının izlerine rastlanır. (Özellikle Doğu Anadolu'da ve Osmanlı devletinin en güçlü olduğu devrin hemen öncesinde bazı vilâyetlerde.) Zamanla iktidar şahsîleşti, merkezîleşti ve kutsallaştı. Hükümdar, tabiatüstü ve toplum dışı bir kaynaktan gelme niteliklerle donatıldı. İktidar, aynı zamanda evrensel nitelik kazandı. Ülke genişleyip nüfus artınca, fetihçi devlet yayılarak bir imparatorluk haline geldi, böylece imparator olan hakanın mutlak ve merkezî otoritesi evrensellik düzeyine ulaştı.

Hükümdarlara *padişahı cihan* adı verildi. Eski türk devletinde kutsallaşan iktidar, mutlak olduğu kadar irsî bir sisteme de bağlanmış, böylece hanedan anlayışı kuruldu. Hattâ, türk hanedanlarının, aslında, bir tek aile veya sülâle olduğu fikri de ileri sürüldü. Türk devletinde ülke genişleyip nüfus arttıkça ademi merkeziyet, siyasî ve idarî yönüyle zayıfladı, iktidar merkezîleşti. Hükümdar mutlak, şahsî, evrensel ve kutsal bir hüviyete ve bu hüviyetin gerektirdiği hukukî statüye sahip oldu ve bütün sosyal ve siyasî hayatın hâkimi, düzenleyicisi olan en yüksek organ durumuna geldi. Osmanlı devletinin yapısını büyük çapta oluşturan islâm dini ve bunun temelleri, getirdiği yeni müesseseler yanında, dinde de bazı değişikliklere yol açtı. Hükümdar Tanrı'nın tahta çıkardığı değil, onun yeryüzünde temsilcisi olan bir organdı; devletin yaratıcısı ve kurucusu hükümdar değildi. O, tanrı emri olan hükûmeti kurmakla ve kendisine bir tanrı emaneti olan halkı, tanrı kanunları olan şeriata uygun olarak yönetmekle görevliydi. Bu, şahsından ayrılmaz bir sübjektif hak değil, objektif bir yetkidir. Hükümdar, meşveret (danışma) ilkesi uyarınca ve *Kur'an emri* gereğince devlet işlerini yürütürken danışma yoluna başvuracaktır. Bu müesseselerin izleri, Osmanlı devletinde hükümdarın, aynı zamanda halife sıfatı kazanmasından sonra açık olarak görülür. İslâm devletinde iktidar tek elde toplandığı için bugünkü anlamıyle yasama, yürütme ve yargı şeklindeki kuvvetler ayırımı veya farklılaşması başlangıçta söz konusu değildir. Meşveret ilkesine rağmen, gerçekte, hukukî bir yasama organı yoktur. Nitekim Osmanlı devleti içinde yer alan divanların böyle bir organ niteliğine ulaşamadığı bilinmektedir (bk. DIVAN). Yürütme gücü ise, yasama ile birlikte hükümdarda veya halife sultanda toplanmıştır.

Ancak yargı, devletin büyümesi ve ihtiyaçlar sonucunda, kadılar eliyle yürütülen bir fonksiyon halini aldı, gittikçe, yürütmeden ayrılarak nispî bir bağımsızlık kazandı ve teşkilâtlandı. Osmanlı devletinde, Meşrutiyet dönemine kadar görülen siyasî ve hukukî müesseselerin ana kaynakları olan eski türk devlet sistemi ve islâm dini ilkeleri yanında, nispeten ikinci derecede rol oynayan etkenler de vardı. Bunlar Bizans devleti ve müesseseleriyle, Selçuklu devleti ve daha öncesinde iran medeniyetidir. Özellikle, Osmanlı devletinin, Bizans devletinin mirasçısı olduğu ve onun müesseselerini örnek aldığı ileri sürülmüştür. Halbuki ilk osmanlı yöneticilerinin Anadolu Selçukluları, Karaman, Germiyan gibi esas itibarıyle türk-islâm sisteminden gelmiş kimseler olduğu, Osmanlı devletinin bu sistemin oluşturduğu bir siyasî ve hukukî düzene sahip bulunduğu gerçektir. Osmanlı devletinin gerileme devriyle birlikte, Batı'nın siyasî ve hukukî müesseselerinin devlet düzenine büyük çapta etki yaptığı ve bu dönem içinde eskinin yanında yeninin de ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı devletinin siyasî rejimi iki döneme ayrılır: **a.** *Mutlak hükümdarlık dönemi*'nde devlet kudreti ve temel yetkiler hükümdarda toplanır. Yasama, yürütme ve yargı güçleri padişahtadır. Devlet ricali (veziriazam ve diğer yöneticiler) devletin temsilcileri değil, padişahın vekili durumundadır. Şeriata bağlılık yasama yetkisini sınırlamaktaysa da, bu nazarîdir. Bu sebeple, devletin eylemli ve yüksek yönetimi doğrudan doğruya hükümdardadır. Yüksek sivil yönetimle yüksek askerî yönetim aynı makamda birleşmekte, askerî gereklere göre teşkilâtlanan Osmanlı devletinde görevler kaynaşmaktadır. Nitekim padişaha bağlı veziriazam, vezirler, beylerbeyi ve sancakbeyleri hem idareci, hem kumandandır. Bu kaynaşma içinde yeniçeriler ve tımarlı sipahiler de, askerî bir kuruluş olmakla birlikte zabıta hizmetlerini yürütürler. Yönetim merkeziyetçidir. Bazı köy ve mahalleler dışında, bugünkü anlamıyle mahallî idareler kurulmamıştır. Osmanlı devlet sisteminin siyasî yönden temel unsuru olan halife-sultan, Hz. Muhammed'in vekili ve «emirülmüminin» sıfatlarıyle bütün dünya müslümanlarının dinî başkanıdır. İslâmda din ve dünya işleri ayrı ayrı ele alınmadığından, bütün işlerin şer'î esaslara göre yürütülmesi gerekir. Ancak, osmanlı hükümdarları ihtiyaçlara cevap verebilmek için, cismanî kuvvet ve yetkilerini kullanmağa veziriazam unvanıyle bir yardımcı; ruhanî ve dinî sıfat ve yetkilerini temsile de şeyhülislâm adıyle diğer bir yardımcı ve vekil seçtiler. Bu makamlara bir de yargı alanında görev yapan kazaskerliği eklemek gerekir.

Merkeziyetçi ve mutlakıyetçi Osmanlı devlet düzeninde siyasî rejimin dayandığı sosyal yapı mutlak hükümdarlık döneminde bazı değişikliklere uğradı. Kuruluşundan kısa bir süre sonra bakıldığında, Osmanlı devleti bir askerî toprak devleti manzarası gösterir. Bu devlet, tımar, kul ve asker rejimi içinde yaşamıştır. Halk, yani reaya, pasif ve kapalı bir ekonomi düzenindedir. XVI. yy.dan itibaren, batı ülkelerinin genel gelişim çizgisi dışında kalan ve gerilemeğe başlayan Osmanlı devleti, Doğu'nun kendine has feodal yapısına bürünmüştür.

b. *Meşrutî monarşi dönemi*'ne yol açan Tanzimat devriyle de siyasî rejim batı müesseselerinin etkisi alanına girdi. Mutlak hükümdarlık devresinde Osmanlı imparatorluğunun yabancı devletlerle ilişkisi, sürekli elçilik suretiyle yürütülmedi. Sürekli elçilik usulü Selim III zamanında, ıslahat hareketlerinin yoğunlaşmağa başladığı devirde (1794) kuruldu. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyle (bk. ISLAHAT FERMANI) hukuken başlayan batı etkisi dönemi, osmanlı siyasî ve hukukî rejimini büyük çapta hükmü altına aldı ve o zaman müesseselerde ikilik başgösterdi. Zira ıslahat yalnız askerî alanda değil, sivil alanda da yapılmıştı. Siyasî rejimi etkileyen mülkî ve askerî makamlar ayrılığı sağlandı, nazırlık teşkilâtı kuruldu, siyasî iktidarın kullanılışında batı örneklerine benzeme eğilimi belirdi. Meşrutiyet dönemini hukuken başlatan 1876 Anayasası, Osmanlı devleti siyasî rejiminde önemli bir aşamaya geçişi gerçekleştirmişti. Anayasa yine bir padişah iradesi olmakla ve bu yüzden de bir ferman Anayasa kabul edilmekle birlikte, hükümdarın yetkilerini sınırlamış, halka da temsil yetkisi vermişti. Gerçi hükümdarın üstün kuvvet ve yetkileri devam etmekteydi. Ancak, mutlakıyet dönemindeki gibi bu kuvvet, sınırını, sahibinin din ve vicdanında bulan ve dilediği şekilde kullanılabilen bir kuvvet değildi. Artık ortada, hükümlerine uyulması gereken akdî değerde birtakım hukukî esaslar vardı. Devletin yapısı Meşrutiyet döneminde tam laik değildi, ancak, tam anlamıyle teokratik olduğu da söylenemez. Laik değildi, çünkü hükümdarın hem devlet reisliği hem de halifelik gibi iki yönlü niteliği devam etmektedir. Buna karşılık, Meşrutiyet dönemi (bk. MEŞRUTİYET) tam bir teokratik siyasî rejime de sahip değildir, çünkü şer'î esaslar yanında ve eskisinden çok daha geniş, «nizamî» adı verilen esaslar da yer almaktadır. Yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları ayrı güçler halinde belirmiştir. Gerçi, özellikle yasama ve yürütme bakımından gerçek durum, yine

padişahın mutlak yetkili olduğunu göstermektedir.

İkinci Meşrutiyet'i (1908) hazırlayan da yine 1876 Anayasasıdır. Bu dönemde yasama gücü ile yürütme gücü daha gerçek bir şekilde ayrılmıştır. Bununla beraber, padişahın azalan nüfuz ve yetkileri yerine halkın temsilcileri ve dolayısıyla iradesi değil, belli siyasî kuruluş veya grupların iradeleri geçmiştir. Osmanlı devletinin hukukî rejimi de, bir yandan eski türk devletlerinin geleneklerinden, bir yandan da islâm hukuku ilkelerinden etkilenmiş, hattâ bu ilkeler doğrudan doğruya uygulanmıştır. Bu sebeple şeriat kanunlarına paralel olarak laik ihtiyaçların gerektirdiği hukuk kuralları getirildi, kanunlar ve dünyevî gelenekler, örfî adı verilen hukuk ve müesseseler meydana çıktı. Ancak, bu müesseselerin de şerita aykırı olmaması esastı. Osmanlı hukuk rejimi, başka devletlerde de görüldüğü gibi, «polis devlet» ilkesinden «hukuk devleti»ne doğru bir gelişme göstermişti. Başlangıç ve Yükselme devri sonuna kadar, kuvvetli merkeziyetçiliğin sonucu olarak toprak rejimi bir feodaliteye yol açmaksızın devam etti, yasama, yürütme ve ayrı bir teşkilâta sahip bulunmasına rağmen yargı güçleri merkezde toplandı. Halife-sultanın mutlak iradesinin, geçici de olsa, ilk defa sınırlanması *Senedi İttifak* ile olmuştur. Bundan sonra çeşitli iç ve dış etkenler hükümdarın kendi kendini sınırlaması sonucunu doğuran Tanzimat ve Islahat fermanlarının çıkarılmasına yol açtı. Nihayet ilk türk anayasası olan 1876 Kanunu Esasîsi ortaya çıktı. Başlangıçta, oldukça sade görünen siyasî ve hukukî düzen, Tanzimattan itibaren karmaşık ve yaygın müesseselerde gelişmeğe başladı. Bu dönemde, idare teşkilâtı içinde yargı fonksiyonu ve müesseseleri belirdi. Meselâ 1840 yılında maliye teşkilâtı içindeki bir Meclisi Muhasebe, vergi mültezimlerinin hesaplarını inceliyor, ayrıca bazı uyuşmazlıkları da çözümleyebiliyordu. 1847'de de, taşrada ticaret davalarına bakmak üzere idare memurlarından kurulu meclisler meydana getirildi. İdare ile Adliye bu dönemde ayrıldı, şer'iye mahkemeleriyle nizamiye mahkemeleri de birlikte çalışmağa başladı. İdare teşkilâtında da ikilik ortaya çıktı, özellikle askerî ıslahatla birlikte eğitim kurumlarında, dinî eğitime paralel olarak laik ve çağdaş öğrenime yer verildi. 1868'de Şûrayı Devlet (Danıştay), 1870'te Divanı Muhasebat (Sayıştay) kurularak bugünkü hukukî ve idarî müesseselerin devlet sisteminin merkeziyet ilkesi uzun süre daha tek başına uygulandı. Yalnız 1876 Anayasasında öngörüldüğü gibi, merkeziyet yetki genişliğiyle kısmen yumuşatıldı ve mahzurları hafifletildi. Osmanlı hukuk rejiminde ademimerkeziyet ilkesine yer verilmesi, ancak 1913 kararnamesiyle mümkün oldu. Fakat daha önce de ademimerkeziyet eğilimi görülür: meselâ, Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan vergi ıslahatı çerçevesinde, ayrı meclis kurulmuş, 1864 Nizamnamesiyle vilâyetin Umuru hususiyesi düzenlenmiştir.

Osmanlı devletinin siyasî ve hukukî rejiminin bellibaşlı unsuru, bütün gelişmelere rağmen, islâmî din esasları oldu. Bu esaslara göre, temel adalettir. Şeriat da bu bakımdan devletin temelini meydana getirir. Padişah, şeriatın tek koruyucusu, bütün halk onun kullarıdır. Padişaha bütün yetkilerin verilmesi sebebi, onun adaleti gerçekleştirmesi içindir. Cumhuriyet devrine kadar Osmanlı devletinin islâmî görünüşü devam etti. Tanzimatla başlayan, siyasî ve hukukî müesseselerdeki ikilik, Cumhuriyetin kurulmasından sonra batı müesseseleri lehine tekrar teklеşti, Osmanlı mutlakiyet devrine ait müesseseler tamamen bırakıldı.

● *Kanunlar.* Osmanlı devletinin hukuk düzeni ana yapısı bakımından şeriata dayanır. Bu hukuk düzeni yanında idare, maliye, ceza ve benzeri konularla ilgili alanlarda kaynağını padişahların emir ve fermanlarında bulan değişik nitelikte kanunnameler vardı.

Şer'î hukuk ve kanun. İslâm dininin ortaya koyduğu hukuk anlayışı yalnız insan-Tanrı bağlantısı değil, insanın dünya ile ilgili işlerini de düzenlemeğe çalışır. Şer'î hukukun kaynağı Kur'an ve ona dayanan hadislerdir. Zamanla alınan ülke halklarının gelenek ve göreneklerinin de karışması sonucu şer'î hukukun yanı sıra yeni bir hukuk düzeni doğdu. Malî, idarî ve cezaî alanlarda bu gelenek ve göreneklere dayanan buyruklar, emirnameler ve fermanlar çıkarıldı. Bunlar zamanla genel geçerliği olan birer kanun niteliği kazandı. Böylece yalnız din konularını ilgilendiren işlerde şer'î hükümlere, idarî, malî ve cezaî konularda ise bu gelenek ve göreneklerden doğan kanunlara uyulması yolu benimsendi. Şer'î hukukla ilgili kararların dayandığı belgelere fetva (bk. FETVA), onun dışında kalanlara kanun veya kanunname dendi. Osmanlılar hanefî mezhebinden oldukları için Osmanlı devletinde uygulanan şer'î hukukun özü imam Ebu* Hanife'nin düzenlediği fıkıh ilkelerine dayanır. Fetvalar (herhangi bir olay karşısında, Kur'an veya hadislerle ilgili görüşleri öğrenmek, islâm dini hükümlerine göre işlem yapabilmek için müftülere sorulan sorulara verilen yazılı karşılıklar), fıkıh alanında kesin geçerliği olan yazılı belgelerdir.

Dinle ilgili hukukta zamanın doğurduğu ihtiyaçları karşılayabilmek için yorum yoluyle bazı değişiklikler yapıldı. Ancak bu değişmeler de zaman zaman ortaya çıkan güçlükleri çözümlemeğe yetmedi. İşte bu zorunluk yüzünden ayrı ayrı konularla ilgili kanunları yürürlüğe koyan kanunnamelere başvuruldu.

Kanunnameler, genellikle padişah fermanlarına dayanır. Osmanlı devletinde, ilk kanunname Fatih Sultan Mehmed tarafından çıkarıldı. Bu kanunnamede saltanatla ilgili konular dışında reaya ve müslüman halkın devlet düzeni içindeki davranışlarını belirleyen hükümler vardır. Zamanla Kanunu Kadim, Usulü Kadim gibi değişik adlarla anılan ve kendinden sonra gelen padişahların çıkardıkları kanunnamelere ana kaynak olan Fatih kanunnamesi gelenek ve göreneklere dayanır. İkinci kanunname Kanunî Sultan Süleyman Kanunnamesidir; üçüncüsü Selim II, dördüncüsü Ahmed I, beşincisi Murad IV tarafından çıkarılan kanunnamelerin, son ikisi, daha öncekilere yapılan bazı eklerle yeni çıkarılan iradelerin toplandığı dergilerdir (bk. KANUNNAME-İ ÂL-İ OSMAN).

Bu kanunname dergileri arasında en önemlileri Aynî Ali Efendinin *Kavanin-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan*'ı (Divan Defterlerinin Kavramlarının Özeti Hakkında Osmanlı Sülâlesi kanunları) [1609] ve Hezarfen Hüseyin Efendinin düzenlediği *Telhisü'l Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman*'dır (Osmanlı Sülâlesi Kanunları Hakkında Açıklama Özeti) [1675].

XVI. yy.da çıkarılan bazı kanunlarda fetvaları andıran bir anlatım özelliği görülür. Şeyhülislâm Zembilli Ali* Efendi ve Ebussuud* Efendinin meşihat makamında bulundukları döneme rastlayan bu gibi kanunnameler, padişahların bazı konularda onların görüşlerine başvurmalarından dolayıdır. Bu durum, padişahın kanunkoyucu olarak, her zaman şeyhülislâm ve o alanda başka bir yetkilinin görüşüne dayanma gereğinde olduğunu göstermez. *Halifei ruyi zemin* veya *zıllullahı fi-l-ardı* (Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) durumunda olan padişah, bazı olaylar karşısında, şeriat kurallarını iyi biliyorsa, hiç bir yetkiliye başvurmadan kanun çıkarabilir. Bu gibi kanunnameler her zaman şeyhülislâmın onayından geçemez. Bu, islâm dininin padişaha tanıdığı bir yetkidir. Değişik olaylarla ilgili olarak çıkarılan bu kanunnameler, sonradan biraraya toplandı. Osmanlı devletinde yürürlükte olan bütün kanunnamelerde şeriat kurallarına aykırı herhangi bir madde bulunmaz. Çünkü padişah fermanı, Kur'an veya hadis hükümlerinin üstünde bir geçerlik taşımaz, Osmanlı devleti kanunnamelerinde, genellikle toprak bölünmeleri, daha çok tımar, zeamet, idarî görevler, ticaret, asayiş, ordu hizmetleri, saltanatla ilgili konular, cezalar, devlet binalarının bakımı, sular, siyasî alanda geçen olaylar konu alınır. XIX. yy. başlarına kadar yürürlükte bulunan bu kanunnameler Tanzimat döneminde yeni kanunların düzenlenmesinde birer kaynak olarak kullanıldı. Tanzimattan sonra, özellikle Tanzimat fermanının ilânı üzerine çıkarılan kanunlarda daha çok Avrupa'nın yürürlükteki yasalarından yararlanıldı. Padişahlık ve halifeliğin kaldırılışından sonra kanunnamelerin geçerliği ortadan kalktı.

MALİYE

Osmanlı devleti XVIII. yy.a kadar bütünüyle bir askerî kuruluştu. 1281'de Ertuğrul Gazi'nin oğluna bıraktığı topraklar 4 800 km² idi. 1566'da Kanunî Süleyman'ın ölümünde bu miktar yaklaşık olarak 15 milyon km²'ye ulaştı. Bu hızlı büyüme içinde imparatorluk, idarî ve malî kuruluşlara büyük önem verdi. Osmanlı devletinin ilk yıllarında para işlerinin nasıl yürütüldüğü hakkında kesin bilgi yoksa da, kuruluştan itibaren, malî işler için bir teşkilâtın var olduğu düşünülebilir. Bu dönemde devletin, gider ve gelirlerini denetlediği, bugünkü anlamında olmasa bile, bir bütçe yaptığı sanılmaktadır. İlk malî yönetimin Kara Halil Efendi ve Rüstem Efendinin yardımıyle, Murat I devrinde kurulduğu ve XVII. yy.a kadar da geliştiği bilinir. (Bk. MALİYE.)

Osmanlı devletinin kuruluş ve yükseliş devirlerinde elde edilen topraklar tam olarak ölçülürdü. Her köy halkının evleri, ormanları, yaylakları, kışlakları tespit edilir, defterlere kaydedilirdi. Böylece toprak mülkiyetinden başka halkın geliri ve vergi ödeme gücü de tespit edilmiş olurdu. 30-40 Yıl aralıklarla sayım işleri tekrarlanırdı. Tespiti yapılan topraklar bir düzen içinde dağıtılır, genellikle bu toprakların mülkiyeti devlete ait olurdu. Murad I zamanında başlayan toprağın dağıtılması işi, Kanunî Sultan Süleyman zamanında gelişti ve şeyhülislâm Ebussuud Efendi döneminde fetvalarla yasama niteliği kazandı. Selim II'nin tahta çıkışından sonra da kitap halinde toplanarak kanun durumuna getirildi.

Osmanlı devletinde ilk bütçenin İstanbul'un fethinden çok önceleri yapıldığı veya ilk bütçenin Tarhuncu Ahmed Paşanın sadrazamlığında (1653) meydana getirildiği şeklinde iki görüş vardır. Fatih kanunnamesinde yılda bir defa defterdarın padişah huzurunda gelir ve gideri okuması geleneğinin devamını isteyen ifade, o tarihlerde bütçe yapıldığını gösterir. Aynı kanunnamede, malî konularla ilgili hükümler de vardır. Halkokondil zeylinde (malî konuları kapsayan bir açıklama), XVI. yy. sonlarıyle XVII. yy. başları için, devletin gelir ve giderlerini belirten sayılara rastlanmaktadır. Sonuç olarak, Osmanlı devletinde, malî meselelerin, kuruluşun ilk yıllarından itibaren önem taşıdığı ve büyüme hızıyle orantılı olarak geliştiği söylenebilir. Devletin, XV. yy. başlarına kadar büyük bir malî gücü olduğu ve maliye teşkilâtının, bütün meseleleri çözecek seviyeye eriştiği biliniyor. Bu devrede iç ve dış hazineler tamamen doldu ve Rüstem Paşanın sadrazamlığı sırasında Yedikule'de iç hazineye yeni bir şube eklenmesi gerekti. Bu dönemlerde kamu hizmetlerinin iyi

Şeyhülislâm görevlileri: soldan sağa, kazasker, başmuhafız ağa, Mekke kadısı Rumeli kazaskeri, nakibüleşraf, İstanbul kadısı

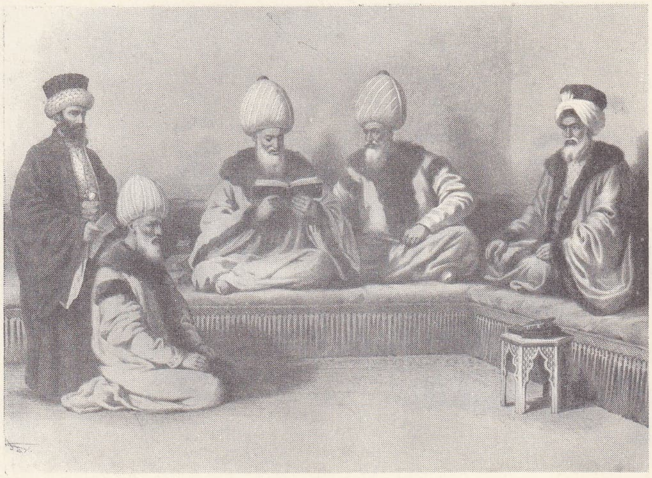

Foto. MEYDAN

maliye emini görevlileri: soldan sağa, başçuhadar ağa, defterdar efendi, defter emini, nişancı emini, darphane emini

şekilde yerine getirilmesi osmanlı maliyesinin gücünden geliyordu. 1550'lerde malî çöküntü başladı. Bu sıkıntı 1660'a kadar sürdü; o dönemde geçici bir ferahlamadan sonra, tekrar kötüleşerek imparatorluğun çöküşüne kadar devam etti. Devletin malî darlığa düşmesinin başlıca sebepleri arasında, paranın hızla değer kaybetmesi, deniz taşıtlarının gelişmesi sonucu asya ticaret yolunun kapanması, böylece devletin büyük vergi gelirinden yoksun kalması, giderlerin yeniçeriler v.b.ye verilen tavizler sonucu artması olarak gösterilebilir. 1491-1550 Yılları arasında yüz dirhem gümüşten 420 akçe kesilirken, 1500'de 950 akçe ve 1618'de ise 1 000 akçe kesilmeğe başlandı. Bk. PARA.

Bu dönemde gelirlerle giderler arasındaki dengesizlik, maliyeyi altüst etti. 1564'te gelir 1 864 yük (1 yük 100 000 akçe, yarısı 1 kese, mirî muhasebede 500 altın), gider 1 896 yüktü (bütçe açığı 32 yük). Devlet 1597 de hızla iflâsa yöneldi. 3 000 Yük gelire karşılık giderler 9 000 yükü buldu. Devlet, yeni para kaynakları yaratmak zorunda kalınca, toprak rejiminde köklü değişiklikler yaparak, sipahilerin yönetimindeki toprakları çeşitli öşürlerle mültezimlere kiraladı; böylece Osmanlı devletinin gücünü yaratan askerî teşkilât bozuldu. Malî güçlüklere çare aranırken askerî kudret yok oldu.

● *Maliye teşkilâtı. Defterdar,* Osmanlı devletinin malî işlerinin en büyük memuruydu. Fatih kanunnamesine göre defterdar, padişah malının vekili, sadrazam ise nazırıdır. Defterdar, gerek para hazinesinin ve gerek devletin ana arazi kayıtlarının yazılı bulunduğu defter hazinesinin koruyucusu ve sorumlusuydu. Defterdarlar hazır bulunmadıkça bunlar açılamazdı. Aynı kanunname, defterdarların maliyeden hüküm çıkarma; ferman yazma; çavuşluk, sipahîlik, kâtiplik, hattâ sancakbeyliği memuriyetleri verme; hükümdara sormadan iki akçeye kadar maaşlara zam yapabilme yetkileri olduğunu belirtir.

reisülküttap görevlileri: soldan sağa, hademe, rüus halifesi, kethüda kâtibi, vezir mektupçusu, reis kesedarı, çavuşbaşı kesedarı

Osmanlı devletinde önceleri yalnız bir defterdar vardı; ülkenin genişlemesi üzerine, Rumeli'ye ait malî işler ayrılarak, Rumeli defterdarı veya başdefterdar (şıkkı evvel defterdarı) denilen bir memura, Anadolu'nun malî işleriyse Anadolu defterdarına verildi. Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu ile Suriye'yi ele geçirmesi üzerine bu bölgelerin malî işlerine bakmak üzere bir «şıkkı sani defterdarı» tayin edildi. XVI. yy.ın sonlarında ve Mehmed III zamanında, Tuna bölgesi için kurulan dördüncü defterdarlık «şıkkı salis defterdarı» olarak adlandırıldı. Bununla birlikte başdefterdar, hepsinin büyüğü ve âmiri sayılır ve Rumeli beylerbeyi rütbesinde bulunurdu. Defterdarlara vezirlik verildiği de görülürdü. XVI. yy. sonlarına doğru bu defterdarlardan daha aşağı derecede olmak üzere sırasıyle Diyarbakır, Şam, Erzurum, Trablusşam, Sıvas ve Karaman eyaletleri ayrılarak bağımsız defterdarlıklar meydana geldi. Bunlara *kenar defterdarlıkları* veya *hazine defterdarlıkları* dendi. Selim III de, Nizamıcedit askerinin giderlerini karşılamak için, ayrılan vergilerin alınmasıyle görevli *şıkkı râbi* defterdarlığını kurdu, fakat Nizamıcedidin kaldırılmasıyle bu defterdarlığa da son verildi. Teşrifatta, osmanlı maliyesinin en büyük âmiri olan Rumeli defterdarından sonra Anadolu defterdarı, sonra da şıkkı sani defterdarı gelirdi. Divanı Hümayuna da üye olan defterdarlar, padişaha maruzatta bulunabilirdi (bk. DEFTERDARLIK). Devlet gelirlerinin birinci tahsil memuru durumunda olan *baş bakı kulu,* defterdarın işlemlerini yürüten memurların başında gelirdi. Bunun emrinde 5 memur ile onlara bağlı 60 mübaşir vardı. İkinci derecede icra memuru olan *cizye baş bakı kulu,* cizye borçlarını takip eder, veznedarlar da ödeme ve tahsilâta nezaret ederdi.

● *Maliye kalemleri.* Osmanlı maliye teşkilâtında defterleri tutan, malî işleri yürüten kalem daireleri, günün ihtiyaçlarına göre bazı değişikliklere uğramış olmakla birlikte, başlangıcına göre çok farklılık göstermedi. XVIII. yy.da kalem dairelerinde yeni ihtiyaçları karşılamak için değişikliklere gidildi; fakat bunlar esas yapıyı etkilemedi. Hükûmet merkezinde maliye kalemleri 4 grupta toplanırdı: a) Hazinei Âmire dairesine, b) Başdefterdarlığa, c) Anadolu defterdarlığına, ç) şıkkı sani defterdarlığına bağlı kalemler.

Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. *Büyük Ruzname kalemi.* Devletin bütün tahsilât ve ödemelerinin hesabı ve padişah emrettikçe her yıl devlet gelirlerinin durumunu hazırlaması dolayısıyle bu kaleme *Mizan kalemi* de denirdi. Devlet tahsilât ve ödemeleri için iki memuru vardı: tahsilât işleriyle ilgilenen *sergi kalfası* ve ödeme yapan *veznedarbaşı.* Bunlar sarayın *Hazinei Âmire* denilen gelir dairesinde her zaman hazır bulunur ve *Hazinei Hümayun*'a giren çıkan paranın hesabını yaparlardı. Bu hesabı akşamları vezir ile defterdara gösterirlerdi. Bir de muhasebeci bulunurdu. Sergi nazırının yanında görev yapan bu muhasebeci, genellikle, askere maaş dağıtıldığı günlerde onun defterini tutardı; 2. *Baş Muhasebe kalemi,* sıra itibarıyle Ruzname kaleminden sonra gelirdi; fakat bütün kalemlerden daha önemli görevleri vardı. Silâhlara, her ocağın savaş araçlarına ve devletin mukataalı malikânelerine ait giderlerle Anadolu ve Rumeli sınırlarının korunma giderlerine, İstanbul, Selânik ve Gelibolu'da bulunan baruthane eminine ait defterler ve hesaplar bu kalemde saklanırdı. Devletin, yabancı kimselerle olan hesapları ve evrakı da bu kalemde bulunurdu; 3. *Anadolu Muhasebesi kalemi*'nde çeşitli malikânelerin, Akdeniz adalarının korunmasıyle görevli askerler ile, sayıları 60 000'i aşan ve çeşitli sınıflara mensup görevlilerin maaş defterleri ve listeleri tutulur ve muhafaza edilirdi; 4. *Süvari Mukabelesi kalemi*'nde enderun ağalarının gelirlerine, saray kapıcılarının maaşlarına, Istabl*ı Hümayun müstahdemlerinin ve altı bölük süvarilerinin maaşlarına ait defterler saklanırdı; 5. *Sipahi kalemi.* Sipahi bölüğüne mahsus olan bu kalemde sipahilerin maaşlarına ait isim listeleri muhafaza edilirdi; 6. *Silâhtar kalemi,* süvarilerden silâhtara mahsustu ve onun işleriyle ilgilenirdi; 7. *Haremeyn Muhasebesi kalemi,* evkaf mütevellilerinin, şeyh, kâtip, imam, müezzin, kayyum gibi cami müstahdeminin ücretlerine, İstanbul ve Rumeli'de bulunan özel vakıflar ve Rumeli'deki Haremeyn vakıflarıyle Galata ve öteki semtler voyvodalarının mukataalarına ait hesap defterlerini tutmakla görevliydi; 8. *Cizye Muhasebesi kalemi*'nde cizye ve haraç denilen vergilerin hesapları görülür, cizye vergilerinin kâğıtları her yıl bu kaleme gelirdi; 9. *Mevkufat kalemi,* devletin bütün eyaletleri tarafından verilmesi usul olan ve avarız, bedeli nüzül (sürsat*) adlı vergilerin, İstanbul'da ve sınır boyundaki şehirlerde ambara alınmış olan satılık eşyanın hesaplarıyle ilgilenir; ayrıca bütün mülkî, askerî ve adlî memurların aldığı tayinatın hesaplarını tutardı; 10. *Maliye kalemi,* defterdarlığın en önemli kalemlerindendi. Bütün şeyh, imam ve cami müstahdemine, vakıf mütevellilerine ait beratlar, devlet gelir ve parasıyle ilgili olarak ülkenin her tarafına gönderilen fermanlar Maliye kaleminde yazılırdı; 11. *Küçük Ruzname kalemi,* kapıcıların, çaşnigirlerin, gedikli zaimlerin, büyük gemi kaptanlarının, gemi müstahdemininin ve kalyoncu denilen tayfaların hesaplarının ve defterlerinin tutulduğu kalemdi; 12. *Piyade Mukabelesi kalemi,* piyadenin ve padişahın özel hizmetlerini gören askerlerin (yeniçeri, cebeci, topçu ve toparabacıları) hesaplarıyle ilgilenirdi. Sipahiler gibi bunların da ayrı ayrı kâtipleri bulunurdu. Her kâtip, yeniçeri ağasının dairesinde vazife görürdü; 13. *Küçük Evkaf Muhasebe kalemi,* camilerle imarethane müstahdemlerinin iaşe işleriyle uğraşırdı; 14. *Büyük Kale kalemi,* Bosna ve Belgrad gibi sınır boylarındaki kalelerin korunmasıyle görevli askerlerin adları ve hesaplarıyle ilgilenirdi; 15. *Küçük Kale kalemi,* Mora ve Arnavutluk'taki askerlerin işleriyle ilgilenirdi; 16. *Maden Mukataası kalemi,* Ergani ve Keban'da bulunan altın ve gümüş madenlerinden, resmi duhan adıyle tütünden alınan vergiler, Eflak ve Boğdan beylerinin ödediği yıllık vergiler, İstanbul, Edirne, Gelibolu, İzmir, Sakız v.d. yerlerde bulunan büyük gümrüklerden alınan mukataa ile igilenirdi; 17. *Salyane Mukataası kalemi,* «derya beyleri» denilen çektiri beylerinin, kırım hanları (kalgay sultanları) salyaneleriyle (maaşları) ilgilenirdi; 18. *Haslar Mukataası kalemi,* padişahın kendisine mahsus olan ve Hassı Hümayun denilen işlerle ilgilenirdi; 19. *Baş Mukataa kalemi,* Kilya, Dağhamamı, Rusçuk, Silistre, Yergöğin v.d. nezaretlerin, Filibe, Tatarpazar, Tosya v.d. çeltiklerinin (bu yerler «yıllık ocaklık» adıyle başka bir vergi daha verirlerdi), Akali, İnezi, Selânik v.d. tuzlalarının, osmanlı sınırları içinde bütün balık avlama ve Karadeniz iskeleleri gümrüklerinin, orman muhafızları mukataalarının defterleri bu kalemde saklanırdı; 20. *Haremeyn Mukataası kalemi,* Anadolu'da bulunan bütün Haremeyn vakıf ve malikânelerinin işlerini görürdü; 21. *İstanbul Mukataası kalemi,* Tırhala, Selânik ve Yenişehir feneri mukataasının, İstanbul ve Edirne'nin bütün erzakının, ipek mizanı vergisinin, Sırmakeşhanede gümüş ve altın teller üstüne konmuş resmin defterleri bu kaleme aitti; 22. *Bursa Mukataası kalemi,* Bursa ile Hüdavendigâr sancağının mukataa hesaplarıyle görevliydi; 23. *Avlonya Mukataası kalemi,* Avlonya ve Eğriboz mukataaları hesaplarıyle ilgilenirdi; 24. *Kefe Mukataası kalemi,* osmanlı idaresinde bulunduğu sırada Kefe'nin ve Anadolu'nun bazı sancaklarının mukataa hesapları bu kaleme aitti; 25. *Tarihçi kalemi,* Defterdar kapısından gönderilen bütün berat ve fermanlara tarih koymak, devletin borçlarını bazı gelirlerle karşılamak suretiyle ödenmesi hakkındaki *sebebi tahrir* denilen emirnameleri göndermekle görevliydi; 26. *Defterdar Mektupçusu kalemi* (genellikle *oda* denirdi), en tanınmış kalemler arasındaydı. Devlete ait malikânelerin (mîri, haremeyn ve validesultana ait haslar) *mülknamei hümayun* denilen beratları bu kalemde yazılırdı. Defterdarın mîrmîranlara, mirlivalara, mütesellimlere, mültezimlere ve taşrada bulunan devlet gelirinin tahsiliyle görevli öteki memurlara gönder-

Foto. MEYDAN

diği bütün evrak bu kalemde yazılırdı.

● *Hazineler.* Osmanlı devletinde başlıca iki hazine vardı. Biri *Hazinei Maliye, Hazinei Devlet, Hazinei Âmire, Hazinei Hümayun* gibi adları olan *dış hazine,* öteki de *Hazinei Hassa* denilen *iç hazine*'ydi. Dış hazine devlete, iç hazine padişahın şahsına aitti. İç hazine üç kısımdan meydana geliyordu: bunlardan birincisi hazinedar başının, ikincisi hazine kethüdasının, üçüncüsü has odabaşının sorumluluğundaydı. En büyük ve en zengini hazine kethüdasının emrinde olanıydı. İç içe üç odadan meydana gelen bu hazinede, değerli eşya ve para muhafaza ediliyordu. Yavuz Sultan Selim, «Benim altınla doldurduğum hazineyi ahlâfımdan her kim mangırla doldurursa, hazine anın mührüyle mühürlensin ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun» diyerek vasiyet ettiği için, onun mührünün kullanılmasına devam edilmişti. Maliye hazinesinde darlık bulunduğu zaman iç hazineden para alınır, genellikle de yerine konmazdı. Dört odadan meydana gelen ve kubbealtı binasının yanında bulunan dış hazineye *Taşra hazinesi* de denirdi. Birinci odada değerli mücevherli silâhlar, ikincisinde kürkler, giyim eşyası ve ziynetlerle süslü kumaşlar, üçüncü odada altın işlemeli taht örtüleri, mücevherli eyer takımları, altın ve gümüş kaplar, dördüncü odada paralar bulunurdu. Devletin asıl hazinesi dış hazineydi. Dış hazine, defterdarın sorumluluğu ve sadrazamın nezareti altında tutulur; hazinenin her açılışından sonra sadrazamda bulunan mührü hümayun ile mühürlenirdi. Bk. HAZİNE.

Beytülmal. İslâmlığın ilk dönemlerinde ganimet, tahsil edilen zekât, öşür, haraç ve cizye vergilerinin konulduğu bu hazine Osmanlılarda da bazı değişikliklerle devam etti; devlet hazinesi ve maliye dairesi anlamında da kullanıldı. Bk. BEYTÜLMAL.

Vergiler. Osmanlı maliyesi, şer'î ve örfî esasları bünyesinde toplayarak yürüten bir teşkilâttı. Bu bakımdan vergilendirmede, İslâmlıktan gelenlerin dışında günün şart ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir kısım vergilere de yer verildi. Osmanlı devletinde vergiler, niteliklerine göre şer'î ve örfî vergiler olarak ikiye ayrılır.

1. *Şer'î vergiler.* Tekâlifi şer'iye de denilen bu vergilerin esasını öşür, haraç ve cizye ile zekât meydana getirir. Bu vergiler dışında şer'î vergiler niteliğinde daha birçok vergi vardır; fakat kapsadığı kişilerin azlığı veya uzun ömürlü olmayışları yüzünden önemli sayılmamıştır.

Âşar (Öşür). Osmanlı devleti, gelirlerinin çoğunu topraktan sağlardı. Faydalanma şekillerine göre topraklar üçe ayrılmıştı: 1. öşürlü topraklar (öşriye), fetihlerden önce müslümanlara ait olan, fetihlerden sonra müslümanların yerleştirildiği arazidir. Bu toprakların mülkiyeti, ona sahip olanındır; satılabilir, islâm miras hukukuna göre paylaştırılabilir, yani bunlar istendiği gibi tasarruf edilebilirdi. Öşürlü toprağın sahipleri, çift resmi ve üretilen mahsul üstünden hesaplanan *öşür* (ondalık) olarak vergi öderlerdi; 2. haraçlı toprak (haraciye), bir yerin fethinden sonra müslüman olmayan yerli halka bırakılan topraklardı. Bu toprakları işleyenler *haracı mukassem* adıyle öşür ve *haracı muvazzaf* denilen arazi vergisi öderlerdi.

Her iki toprağın da miktarı sınırlıydı. Arazinin verimine göre 80-150 dönüm arasında değişir. Bir çiftlik genişliğindeki arazinin yıllık kirası, eski metinlere göre, müslümanlar için 22, hıristiyanlar için 24 akçeydi. Elde edilen ürünlerden alınan haracı mukassem ise arazinin verimliliğine göre değişirdi; 3. mirî topraklar, devletin mülkiyetinde olan ve gelirlerini başkalarına bıraktığı arazidir. Osmanlı yönetimindeki büyük topraklar bu türdendi. «Arzı memleket» denen Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki toprakların hepsi mirî topraklardı. Mülkiyet Beytülmale, yani devlete aitti. Reayanın (toprağı işleyenin) yalnız tasarruf hakkı vardı. Osmanlı ülkesinde sapan girip zıraat yapılan yer mülk sayılmazdı. Reaya, vergi olarak *çift resmi* ve *öşür* öderdi. Öşür, toprakla uğraşanların ödediği vergiydi.

Başlangıçta, öşür, ondalık usulüyle uygulanırdı. Sonraları XIX. yy.a kadar toprağın verimine, ürünün çeşidine ve bölgelere göre yüzde 5-20 arasında alındı. Çiftlik işleri yapanlar öşürden başka vergiler de öderlerdi. Bunların başlıcaları: a) *salariye,* tımar ve evkaf arazisinden ümera, vüzera için üretilen mallar üstünden tımar sahiplerince alınan vergi; b) *çift bozan resmi,* tasarrufundaki toprağı üç yıl süreyle işlemeyenlerden ceza olarak istenir ve söz konusu toprak elinden alınırdı; c) *resmi bennak,* ekip biçecek yeri olmamakla birlikte iş görebilen çiftçilerden alınırdı; ç) *resmi arûs,* tımar arazisine yerleşmiş olan erkeğin kızları ve karısı için alınan vergi; d) *resmi asiyap,* tımar arazisinde çalışan değirmenlerden alınan maktu bir vergiydi. Bunlardan başka bahçe resmi, bostan resmi, bağ resmi, karcan resmi, pamuk resmi, ipek resmi, şıra resmi gibi adlarla, üretilen mallardan nakdî veya aynî olarak alınan vergiler de vardı.

Haraç ve cizye, islâm hukukunda müslüman olmayanlardan alınan vergilerdir. Haraç (haracı arazi), öşürde olduğu gibi ikiye ayrılırdı. Adam başına alınan cizyeye (baş vergisi) *haracı rüus* da denirdi. Bir hıristiyan, Müslümanlığı kabul ederse cizye vergisinden kurtulurdu. Vergi, çalışacak kadar sağlıklı kişilerden alınırdı (ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlar bu kapsamın dışındaydı). Hazine için toplanan nakdî vergilerden olan cizye, müslüman olmayanlardan, askerlik hizmeti yerine alınırdı (10 mayıs 1855'te kaldırıldı). *Zekât.* Başka müslüman ülkelerde olduğu gibi, Osmanlılarda da hali vakti yerinde olanların, fakirlere, yıllanmış mallarının veya paralarının kırkta birini, nakden ve aynen vergi olarak vermesi, kabul edilmişti. Bk. ZEKÂT.

2. *Örfî vergiler,* şer'an alınması gereken öşür, haraç, cizye ve zekâttan ayrı olarak her ülkenin özelliğine ve günün ihtiyaçlarına göre miktarları tayin edilen vergilerdir. Kanunlarda bu tür vergilerin ayrıntıları bulunmaz; vergi miktar ve tahsil işleri fermanlarla yürütülürdü. Örfî vergiler doğrudan doğruya devlet hazinesine giren vergilerdi. *Avarız vergileri* de denen bu vergilerin bir özelliği de verginin bazen aynî (msl. saman), bazen nakdî (msl. kürekçi bedeli) olarak, bazen de angarya (msl. askerin geçeceği yere erzak taşımak) şeklinde oluşudur. Avarız vergilerinin angaryadan doğduğu ve zamanla aynî ve nakdî vergi haline dönüştüğü sanılmaktadır. Devlet bu vergileri şehir, köy farkı gözetmeksizin bütün ülkeden toplardı. Servete göre değil, belli sayıda erkeklerden meydana gelen mükellef gruplarından tahsil edilirdi. Mükellef gruplarının kaç kişiden ibaret olduğu, XVII. yy.a kadar bilinmemekte, 1603 yılına ait bir belgede ise 9 erkek olduğu belirtilmektedir. Her avarız hanesine (bk. AVARIZ) salınan vergi, mükellef gruplarından, birinci (âlâ), ikinci (evsat) ve üçüncü (ednâ) sınıf diye üç dereceye ayrılarak tahsil edilirdi. *Tekâlifi divaniye* de denen bu vergiler genellikle 4 bölümde toplanırdı: a) *avarız akçesi,* devletin ihtiyaç duyduğu dönemlerde aynen veya para olarak aldığı vergilerdi; b) *nüzül bedeli* (veya *akçesi*), sefer sırasında ordunun İstanbul'dan hareketinden, düşman sınırını aşıncaya kadar olan zaman içinde gerekli erzakın halktan sağlanması için alınan aynî veya nakdî vergidir. Bu şekilde toplanan erzaka, *nüzül zahiresi* denirdi. Osmanlıların ilk devirlerinde rayiç fiyat üstünden parayle satın alınan nüzül zahiresi zonradan vergi haline dönüştü; c) *sürsat bedeli* (veya *akçesi*). Hareket halindeki osmanlı ordusunun belli menzilleri vardı. Ordu yürüyüşe geçmeden önce bu menzillerin bulunduğu yerlerdeki görevlilere merkezden hükümler gönderilirdi. Bu hükümlerde, halktan rayiç üstünden zahire sağlanarak asker için hazır bulundurulması bildirilirdi. Böyle zamanlarda köylünün zahire satmak zorunluğu vardı (sürsat usulü). Sonraları, menzillere zahire sağlamak için alınan belli bir vergiye sürsat akçesi denildi; ç) *kürekçi bedeli* (veya *bedeliyesi*). Devlet donanmasında forsalarla suçlulardan ayrı, belli bir ücret karşılığı kürek çeken kimselere kürekçi denirdi. Kürekçiler Marmara ile Adalar'daki kıyı kasaba ve köylerinden mükellefiyetle veya gönüllü olarak toplanırdı. Halkın bir kısmı da gemilere kürek yapardı. Kürekçilerin maaşlarına karşılık halktan alınan vergiye kürekçi* bedeliyesi denirdi.

Örfî vergiler genellikle sefer halindeki ordunun ihtiyaçları için sarfedildiğinden Osmanlı devletinin iktisadî buhranlar geçirdiği, ordunun uzun yıllar savaş içinde olduğu dönemlerde, vergi miktarları çok arttı; genellikle XVII. yy.dan sonra ödenmesi çok güçleşti. Bu dönemlerde halkın vergi ödeme gücü azaldı ve refah seviyesi çok düştü.

Öteki vergiler: 1. *ihtisap resmi,* belediye gelirleri olarak damga, tartı, ölçü, panayır ve pazar resmi adı altında alınan vergi ile hile yapan esnaftan alınan para cezalarıdır; 2. *ağnam resmi,* hayvanlardan alınan çeşitli vergilerdir (bk. AĞNAM); 3. *yâve (koçkun) resmi,* tutulan sahipsiz hayvanların satılmasından elde edilen gelirler; 4. *madenler resmi,* işletilen madenlerden beşte bir oranında hazine adına alınırdı. Demir madenlerinden, defterlerde öşür yazılmışsa, öşür alınırdı. Maden ocakları için defterlerde her vilâyet için ayrı bir ondalık tespit edilirdi; 5. *otlak resmi,* tımar arazisindeki otlaklarda otlayan sürülerin sahiplerinden alınırdı. En iyi sürüden 20 akçe değerinde bir koyun, orta sürüden değeri 15 akçe olan bir koyun alınırdı. Kötü sürüden ise 10 akçe tahsil edilirdi; 6. *kışlak resmi,* tımara, kışı geçirmek için gelen sürülerden alınırdı. İyi sürüden bir koyun, kötü sürüden 6 akçe tahsil edilirdi.

Vergilerin alınması ve harcanması. Osmanlı toprakları, vergi gelirlerinin önemine göre üçe ayrılır: 1. has: Yıllık geliri 100 000 akçeden fazla olan yerler; 2. zeamet: yıllık gelirleri 20 000-100 000 akçe olan yerler; 3. tımar: yıllık gelirleri 3 000-20 000 akçe olan yerler. Has, zeamet ve tımar deyimleri için toplu olarak *dirlik* terimi de kullanılır.

Osmanlı imparatorluğunda vergiler doğrudan doğruya hazineye girenlerle bir devlet hizmeti karşılığı dirlik sahiplerine bırakılanlar olarak iki bölümde toplanabilir. Mirî topraklar olan tımar arazisini işleyenler, mükellefi bulundukları vergileri, devlet hazinesi yerine *sahibi raiyet* denilen tımar sahiplerine verirlerdi. Has, zeamet ve tımar gelirlerini toplayan kişilerin kanunnamelerle ayrıntılı olarak belirlenmiş hakları, görevleri ve yükümlülükleri vardı. Devlet adına mirî topraklarda vergileri toplama hakkına ve devlet hizmetlerine karşılık maaş alırdı. Bu yolda toplanan vergiler, devlet hazinesine girmez, vezirlik, sipahilik v.d. devlet hizmetlerine karşılık olarak dirlik sahiplerine bırakılırdı. Has ve zeamet sahipleri, kendilerine ayrılan topraklarda oturmak zorunda değillerdi. Ordunun en önemli kısmı sayılan sipahiler ise kendi tımarlarında yerleşmek, aldıkları her 3 000 akçe karşılığında bir atlı asker (cebeli) yetiştirmek, donatmak, devlet emredince de cebelileriyle birlikte savaşa katılmak zorundaydılar. Sipahiler ayrıca köylüye iyi bakmak, toprağın verimli işlenmesini sağlamak, tapu v.b. devlet hizmetlerini de yürütmekle yükümlüydü.

Osmanlı devletinin vergilerinden bir kısmını bir hizmet karşılığı dirlik sahiplerine bırakması, önemli bir malî teşkilâtın kurulmasını sağladı. Böylece askerî, idarî ve malî teşkilât düzenli bir şekilde yürütüldü; büyük imparatorluğun kuruluşunda yararlar sağladı. 1600 Yıllarına kadar topraktan sağlanan vergi gelirleri belirli görevler karşılığında memur-askerlere bırakıldı ve dirlik sahiplerince toplandı. XVII. yy.-dan sonra başlayan iktisadî buhranlar yüzünden boş bulunan tımarlara yeni tayinler yapılmadı; bu arazilerin vergi gelirleri arttırma ile kiraya verildi. Kira bedelleri de hazinenin gelirleri arasına girdi. Buna karşılık devletin askerî ve idarî kuruluşlarında aksaklıklar başladı. 1527 - 1528 Osmanlı bütçesinde gelirlerin eyaletlere göre:

Rumeli	198 206 192
Anadolu	129 624 973
Diyarbakır	22 778 513
Halep-Şam	22 778 513
Mısır	135 460 054
TOPLAM	507 148 245

akçe olduğu görülür.

Sultan Ahmed I

Bu miktarın yüzde 37 kadarı dirlik sahiplerine bırakılmış, yüzde 12'si vakıflara verilmiş ve yüzde 51'i ise hazineye kalmıştır. Devlet kamu hizmetlerinin yapılmasında özel vakıflarla birlikte amme vakıflarının da büyük hizmetleri oldu. Devlet, özel vakıfları denetliyor, onlara yardımlarda da bulunuyordu. Osmanlı iktisat tarihi üstünde yapılan araştırmalarda, kamu iş ve hizmetleri gören vakıfların bazen büyük yatırımlar gerçekleştirdiği tespit edildi (Sakarya ırmağının geçtiği Eskişehir dolaylarında sadrazam Ahmed Paşanın yaptırdığı sulama tesisleri gibi).

Doğrudan doğruya devlet hazinesine giren vergiler, maliye kalemleri bölümünde anlatılan teşkilât tarafından toplanır ve harcanırdı. Mısır eyaletinden sağlanan gelir padişahın şahsına aitti. Bu paraları istediği gibi kullanırdı. Hazine gelirleri; saray giderleri, askerî giderler ve idarî giderler olarak kullanılırdı. Bunların denetimi maliye teşkilâtınca yürütülürdü.

SOSYAL KURUMLAR

Osmanlı imparatorluğundaki sosyal kurumlar, bütün halkın faydalanması için meydana getirilen imaret, dârüşşifa, kervansaray, kütüphane v.b.dir. Çeşme, sebil, köprü gibi yapılar da sosyal hizmetlerle ilgili sayılır. Camiler, ibadet amacıyle yaptırılmış olmasına rağmen ayrı bir sosyal nitelik taşırdı: burada cemaate, günlük yaşayışla ilgili konular ve memleket meseleleri de açıklanırdı.

Sosyal kurumlar hayrat olarak yaptırıldı ve vakıf gelirleriyle yaşatıldı. Büyük camiler, çevrelerindeki mektep, medrese, imaret, dârüşşifa ve dükkânlarla (vakfa gelir sağlardı) bir külliye meydana getiren sosyal hizmet merkezleri niteliğindeydi.

● *İmaretler.* Medrese öğrencileriyle yoksul halka yemek pişirilip yedirilen yerlerdi. İznik'te ilk osmanlı medresesesini kuran Orhan Gazi, medresenin yanına imaret de yaptırmıştı. İznik'te Çandarlı ailesi tarafından yaptırılmış üç imaret daha vardı. Bursa'da ise Murad I, Bayezid I, Mehmed I, Murad II'nin imaretleri vardır. Bunlardan başka vezir, beylerbeyi v.b. devlet adamları tarafından yaptırılmış 20 imaret daha bulunmaktadır. İstanbul'da 20 büyük imaret vardı. Fatih külliyesinin imaretinde cami, medrese, hastahane ve kütüphanenin görevlileri, medresenin öğrencileri, konuklar, yoksul halktan meydana gelen ve bin kişiyi aşan bir topluluk günde iki defa yemek yiyordu. *Sultanselim, Süleymaniye, Şehzade, Hamidiye* (Sirkeci), *Mihrimahsultan* (Üsküdar), *Atikalipaşa, Davutpaşa* imaretleri İstanbul'daki büyük imaretler araşında yer alıyordu. İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde bulunan büyük imaretler şunlardı: *Bayezid* II (Edirne, İstanbul, Amasya), *Süleyman* I (Şam, Konya, Karapınar, Manisa), *Hafsasultan* (Manisa), *Beyazıtpaşa* (Amasya), *Çobanmustafapaşa* (Gebze), *Sokullumehmetpaşa* (Havsa, Burgaz, Bosnasaray, Payas) imaretleri. İmaretlerin değirmenleri ve fodla (ekmek) pişirmek için fırınları da vardı. İmaret binalarında yemek yenen büyük odalar, erzak ambarları, ocaklar, aşçılarla görevlilerin oturma ve yatma odaları bulunurdu. İmaretlerde fodla, çorba, pilav, aşure, bazen de *zirbaç** adı verilen tatlı çıkarılırdı. Genellikle perşembe günleri zerde ve etli pilav verilirdi. İmaretler 6 nisan 1911'de kapatıldı; yoksullara Hilâl-i Ahmer (Kızılay) tarafından yemek verilmeğe başlandı.

● *Dârüşşifalar*'da (hastaların tedavi edildiği sağlık kurumları) tedaviyle birlikte tıp öğretimi de yapılırdı; bu kurumlarda, bulaşıcı hastalığı olanlar akıl hastaları ve kadınlar için ayrı daireler vardı. Osmanlılarda ilk dârüşşifa Bayezid I tarafından 1399'da Bursa'da yaptırıldı.

Bursa dârüşşifası'nın, o dönemde Bursa kadısı olan Molla Fenarî tarafından düzenlenen vakfiyesinden öğrenildiğine göre 12 odası vardı; başlıca görevlileri şunlardı: 1 başkâtip, 2 eczacı, hastalara ilâç veren 2 şerbetçi, aşçı, ekmekçi ve hademeler. Bayezid I, dârüşşifa için Mısır memlûk sultanı Melikülzzahir Berkuk'tan usta bir hekim istemiş, o da Şemseddin Sagir adlı hekimi yollamıştı.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da Fatih külliyesi içinde yer alan dârüşşifasında (1470), 15 hasta odası, 2 gusülhane, 2 hademe odası, 1 muayene ve çırak odasıyle eczane ve mescit vardı. 2 Hekim ve yardımcıları, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 göz hekimi, hastabakıcılar ve diğer görevliler hastaların ayakta veya yatılı tedavisini yapıyordu. Bu dârüşşifa, İstanbul'da kurulan ilk türk tıp okulu niteliğini de taşıyordu.

Bayezid II'nin Edirne'de Tunca kenarında yaptırdığı (1487) dârüşşifada 3 hekim, 2 cerrah, 2 göz hekimiyle diğer görevliler çalışıyordu. Öğretim kurumu niteliği de taşıyan *Edirne darüşşifası*'nda özellikle akıl hastalarına haftada üç gün, 10 hanende ve sazende musiki eserleri dinletiyordu. Bayezid II zamanında Edirne'de Kirişhane mahallesinde bir de cüzam hastahanesi kuruldu. Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'da Karacaahmet'te açılan (1514) ikinci cüzam hastahanesi (*Miskinler tekkesi*), Cumhuriyet devrine kadar çalıştı.

Süleyman I devrinde İstanbul'da sağlık kurumlarının sayısı arttı. Süleymaniye külliyesi içindeki dârüşşifa (1556), tıp medresesesiyle birarada çalışıyordu. *Süleymaniye dârüşşifası*'nda 1 başhekim, 2 hekim, 2 cerrah, 2 göz hekimi, 1 eczacı, 2 eczacı kalfası, 4 şerbetçi, 1 kâtip, 1 vekilharç, 1 kilerci, okul hastaları ve diğerlerine bakan 4 kayyum, 2 çamaşırcı, 1 berber, 1 tellâk görevliydi.

Süleyman I'in zevcesi Haseki Hurrem Sultanın Avratpazarı'nda (bugün Haseki) yaptırdığı dârüşşifa (1550), Haseki hastahanesinin temeli oldu. Süleyman I'in annesi Hafsa Sultan da 1554'te bir dârüşşifa yaptırdı. Murad III, veliahtlığı sırasında Manisa'da yaptırdığı cami ve medresenin yanına padişah olduktan sonra imaretle birlikte bir dârüşşifa ve annesi Nurbanu Sultan da *Toptaşı dârüşşifası*'nı (1583) yaptırdı. Ahmed I'in Sultanahmet camiiyle birlikte yaptırdığı dârüşşifası, 1617'de hizmete açıldı. Bk. DÂRÜŞŞİFA.

● *Tabhaneler,* yoksulların barınması için meydana getirilmiş hayır kurumlarıydı. Hastahanelerden çıkan kimseler nekahat devrelerini burada geçirebilirdi. Taşradan şehirlere gelenler bir iş buluncaya kadar tabhanelerde kalırdı. İstanbul'da ilk tabhane Fatih imaretinin arkasına yapıldı. İstanbul'da yirmi kadar tabhane vardı. Hemen her büyük caminin yanında bir tabhane bulunurdu; buralarda kalanlara imaretlerden yiyecek çıkardı. Bk. TABHANE.

● *Kalenderhaneler,* şehirlere gelen yabancıların, gezginlerin ücretsiz olarak kaldıkları tekkelerdi; burada kalanlara ücretsiz yemek de verilirdi.

● *Kervansaraylar ve hanlar,* uzun yollar üzerindeki durak yerleriyle şehir ve kasabalarda bulunan yolculara faydalı olma gayesi gözetilerek meydana getirilmiş kuruluşlardı. Yolcular hangi din ve mezhepten olursa olsunlar, hanlarda ve bunların büyükleri olan kervansaraylarda 3 gün ücret ödemeden kalırlardı. Kervansaraylar ve hanlar, genellikle bir büyük avlu ile avluyu çevreleyen iki katlı binadan meydana gelirdi. Yol tarafına açılan büyük bir kapısı bulunur, kapıların iki yanında kahvehane ve nalbant dükkânıyle araba tamirhanesi yer alırdı. Yolcuların binek hayvanı, araba ve yükleri için ahırlar, depolar, ambarlar vardı. Odalarda soğuk mevsimlerde ocak yakılırdı. Büyük kervansaraylarda bir mescit de bulunurdu. Kervansaraylarda büyük bir güvenlik sağlanmıştı. Akşamları davul çalınarak kapılar kapanır ve sabaha kadar kimsenin dışarıya çıkmasına izin verilmezdi. Ancak dışarıdan yolcu gelirse alınırdı. Sabahları yine davul çalınarak kapılar açılır, çıkan yolculara, mallarının ve eşyalarının tamam olup olmadığı sorulurdu. Eksik çıkarsa, aranır bulunurdu. Tehlikeli bölgelerdeki han ve kervansarayların güvenliğini sağlamak amacıyle derbentçi teşkilâtı kurulmuştu. Çok geniş alanlara yayılmış olan ve bölgeleri arasında yoğun bir gidiş geliş hareketi görülen Osmanlı imparatorluğunda sayısız han ve kervansaray yapıldı. Mimar Sinan'ın Lüleburgaz'daki 250 odalı kervansarayı (1564), İstanbul - İzmit yolu üzerindeki *Çobanmustafapaşa kervansarayı*, Edirne'de *Ekmekçioğluahmetpaşa kervansarayı* (1609) bu kuruluşların ilgi çekici örneklerindendir. Bk. KERVANSARAY. Şehirlerde konaklamak için değil ticaret için yapılmış hanlar da vardı. Bunlar da gelirleriyle hayır işlerine irat sağlandığı için sosyal kurumlar arasında yer alır. Mehmed I'in Yeşilcami'ye (Bursa) irat sağlamak için yaptırdığı 70 odalı *İpek hanı,* İstanbul'da Beyazıt camiine irat sağlayan *Sırmakeş hanı* bu tür hanlar arasında yer alır. Bk. HAN.

● *Kütüphaneler,* genellikle medreseleri tamamlayıcı nitelikte kuruluşlardı. Müstakil olanları ve camilerin yanında vakıf olarak yaptırılanları vardı. Medrese öğrencileriyle halkın istifadesine açık ilk osmanlı kütüphanesi, Bursa'da Umur Beyin (öl. 1461) kurduğu kütüphanedir. Mehmed II'nin Eyüp camii içinde kurduğu küçük kütüphaneden sonra Fatih külliyesi içinde zengin bir kütüphane kuruldu. Cami ve türbelerin yanında kitap vakfıyle meydana getirilen başlıca kütüphaneler şunlardır: Kılıçalipaşa camiindeki (Tophane) kütüphane, Sokullumehmetpaşa türbesinde (Eyüp) Esmehan Sultanın, Fatih camiinde Fuzeyl Efendinin, Eyüp camiinde Hoca Sadeddin Efendinin vakfettiği kitaplarla kurulan kütüphaneler v.d. Cami, medrese, imaretle birlikte yaptırılan kütüphaneler arasında Nurbanu Sultanın Toptaşı'ndaki (Üsküdar), Hadım Hafız Ahmed Paşanın Karaman semtindeki (Fatih) kütüphaneleri zengin kitaplıklardır. Edirne'de *Selimiye kütüphanesi,* Tire'de *Necippaşa kütüphanesi,* İstanbul'da *Köprülü, Mahmutpaşa, Beyazıt, Süleymaniye, Ahmet III* (Topkapı sarayı), *Ayasofya, Şemsipaşa, Ragıppaşa, Hüsrevpaşa, Atıfefendi, Muratmolla, Nuruosmaniye kütüphaneleri* v.d. umumî kütüphanelerin en zenginlerindendi. Bk. KÜTÜPHANE.

ÖĞRETİM KURUMLARI

Osmanlı devletinde en önemli öğretim kurumu medresedir (bk. MEDRESE). Burada yalnız islâm diniyle ilgili bilgiler öğretilirdi. Selçuklu medreselerinin daha geliştirilmiş şekli olan osmanlı öğretim kurumlarının ilki Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırılan İznik Orhaniyesi adlı medresedir (1331). İznik'te ikinci medrese Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı (1357). Bunların ikisi de yalnız dinî bilgiler veren öğretim kurumlarıydı. Daha sonra Bursa'da Orhan Gazi, Bayezid, Çelebi Mehmed ve Murad II tarafından İznik'tekiler gibi islâm ilimleri okulu niteliğinde öğretim kurumları açıldı. Bu öğretim kurumlarının sultanlar tarafından yaptırılanlarına *sultanî,* devlet büyükleri, bilgiler ve varlıklı kimseler tarafın-

Foto. MEYDAN

dan yaptırılanlarına *hususî* denirdi. Yalnız din bilgileri vermekle yetinen bu öğretim kurumlarında telvih, miftah ve haşiyei tecrid adı altında üç dereceli bir öğrenim yapılırdı. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra, ilk defa bütün bilgilerin okutulduğu bir medrese yaptırdı. Sekizli medreseler (medarisi semaniye) denen bu kurumlarda haşiyei tecrid, miftah, kırklı (telvih), hariç ve dahil olmak üzere beş dereceli öğretim yapılmağa başlandı.

Daha sonra Bayezid II ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında yeni öğretim kurumları açıldı. Önceden okutulan tefsir, fıkıh, kelâm, hadis ve tıp derslerine riyaziye, hey'et, coğrafya ve tarih eklendi. Öğretim kurumlarının programları genişletildi. Osmanlı öğretim kurumları başlangıçta yalnız din bilgileri vermek, özellikle islâm dinini bütün ayrıntılarıyle öğretmek için açılmışken, sonraları devletin yönetim düzenine uygun bir duruma getirildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında açılan Süleymaniye medreseleri orduya yönetici uzman yetiştirme amacını da güden öğretim kurumları haline geldi. Bu kurumlarda zamanın bütün bilgileri öğretiliyordu. Osmanlı öğretim kurumlarında, daha çok nazarî bilgiler verilir, bunların hayatla bağlantısı üstünde pek durulmazdı. Sonraları bu durum değişti. Öğretim kurumlarının amacı devletin ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştirmek oldu. Gerek İstanbul'da oturan, gerek Anadolu'nun uzak köy veya kasabalarından gelen öğrenciler bu öğretim kurumlarında parasız yatılı okurlardı. Bu kurumlarda öğrencilerin yatıp kalkmaları ve çalışmaları için ayrı ayrı hücreler vardı. Devletin malî imkânlarının genişlemesi, okumak isteyenlerin çoğalması yüzünden Sıvas, Erzurum, Konya, Edirne gibi başlıca illerde birçok yeni öğretim kurumu açıldı (XVI.-XVII. yy. arası). Uygulanan öğretim programları bakımından, bunların hepsi birer ortaçağ öğretim kurumu niteliği taşıyordu. Bu öğretim kurumlarında okutulan dersler sonraları üç ana bölüme ayrıldı: cüziyat, ulûm-i âliye, ulûm-i aliye. Bunlardan cüziyatın içine hikmet, hesap ve hendese, ulûm-i âliyenin içine belâgat (maani, bedî ve beyan), kelâm, mantık, sarf, nahiv, ulûm-i alîyenin içine de tefsir, hadis ve fıkıh giriyordu. Zamanın doğurduğu ihtiyaçlar karşısında okutulan ilimlerin sayıları ve türleri çoğaltıldı. Bazı öğretim kurumlarında yalnız din, bazı öğretim kurumlarında da yalnız deney ilimleri okutulmağa başlandı. XVII. yy. sonlarına kadar osmanlı öğretim kurumlarında uygulanan bu program sonraki yıllarda değiştirildi. Ordunun gelişmesi, avrupa devletleriyle olan ilişkiler dolayısıyle Avrupa'daki yeni buluşların, özellikle savaş araçlarının geliştirilmesi Osmanlıları etkiledi. XVIII. yy. ortalarında teknik okulların açılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu sebeple Mühendishanei* Bahrîi Hümayun ve Mühendishanei* Berrîi Hümayun adlı iki mühendis mektebi açıldı. Bu öğretim kurumlarında riyaziye, mekanik, hey'et, fizik ilimleri okutuluyor, öğrencilere teknik bilgiler veriliyordu. Kısa bir süre sonra bu derslere coğrafya, tarih eklendi. Bu öğretim kurumları, ordunun subay ve teknisyen ihtiyacını karşılamak amacıyle açılmıştı. Aynı yüzyılın sonlarına doğru bunlar daha geliştirildi. Mühendishanelerde uygulamalı bir öğretim düzenine gidildi. Daha önce Humbaracı Ahmed Paşa tarafından başlatılan topçulukla ilgili eğitim ve öğretime önem verildi. Böylece nazarî bilgiler okutan medresenin karşısında teknik bilgilerin öğretimini amaç edinen mektepler de gelişmeğe başladı. Avrupa'dan teknik uzmanlar getirildi. Programlara fransızca, trigonometri, kimya dersleri kondu, ayrıca Avrupa'ya öğrenci gönderildi. Askerlik alanında yapılan bu çalışmalar sonradan öteki öğretim kurumlarını da etkiledi.

Osmanlı devletinde medrese ve mühendishanelerin dışında üçüncü bir öğretim kurumu da mahalle* mektepleridir. Başlangıçta mescitlerde veya camilerin birer köşesinde öğretim yapan bu kurumların amacı, *Kur'an* okumayı çocuklara öğretmek, islâm diniyle ilgili önbilgileri vermekti. Önce Fatih camii yanında açılan bu mektepler sonradan geliştirildi. Büyük şehirlerin kıyı semtlerinden köylere kadar birçok yerde mahalle mektepleri açıldı. Bu kurumlarda mahalle imamları veya müftülükler tarafından görevlendirilen yetkililer öğretim yaparlardı. Bu görevlilere devlet tarafından ayrı bir ücret verilmezdi. Hocaların ücretleri halk arasında toplanan para ile karşılanırdı.

Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan azınlıkların da (ekalliyet) kendi dillerinde öğretim yapan okulları vardı. Bunların bazısı dinî bilgileri, bazısı çağdaş ilimleri okuturdu. İzmir, İstanbul gibi büyük illerde hıristiyanların ruhban mektepleri olduğu gibi manastırlar da yalnız din bilgileri veren birer öğretim kurumu niteliğindeydi. Türkiye'de rum, yahudi, ermeni öğretim kurumları vardı. Bunlar daha çok orta dereceli okullardı.

Tekkeler, zaviyeler de birer öğretim kurumu niteliğindeydi. Bu tarikat kurumlarında tasavvuf ve tarikatla ilgili bilgiler öğretilirdi. Tarikatlar arasında özellikle mevlevî tekkelerinde *Mesnevî* okutulur, musiki dersleri verilirdi. Medreselerde okutulan dersler tekkelere pek girmezdi. Tekkelerin belli birer ders programı yoktu. Medreselerde ilim dili Arapça, mevlevî tekkelerinde Farsçaydı. Tanzimata gelinceye kadar ilim dili olarak öğretilen Arapçanın yanında daha sonra Farsçanın da yer aldığı görülür.

Tanzimattan biraz önce başlayan ve kısa bir süre içinde gelişen yeni öğretim kurumları açma çabaları etkisini gösterdi. Arapça ve Farsçanın yanı sıra İngilizce, Fransızca, Almanca gibi batı dilleri de mekteplerde okutulmağa başlandı. Tanzimatın ilânıyle Türkiye'de öğretim kurumları yeni bir döneme girdi.

XIX yy.ın başına kadar Osmanlı İmparatorluğundaki öğretim kurumları sıbyan mektepleri, medreseler ve Topkapı sarayı içindeki Enderun mektebinden ibaretti. Garplılaşma* hareketleri sırasında, Avrupa ülkelerindeki örneklere dayanılarak yeni öğretim kurumları açıldı: Mühendishanei Berrîi Hümayun (1795), Mektebi Tıbbiye (1827) [bk. TIP FAKÜLTESİ], Mektebi Harbiye (1837) [bk. HARP OKULU]. Öğretimdeki yenileşmeler, özellikle medrese mensuplarının tepkileriyle karşılandı. Meselâ 1832'de enderun öğrencilerinden 150'si Avrupa'da öğrenim yapmağa gönderilmiş fakat bu karar, direnmeler yüzünden gerçekleştirilememişti. Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilânından sonra devlet teşkilâtında uygulanan değişikliklerle birlikte öğretimde de yenilikler gerçekleştirildi. 1838'de rüştiye adı verilen ortaokullar açıldı. Aynı yıl kurulan mektebi ulûmu edebiyeler, devlet dairelerine memur yetiştiriyordu; Mektebi Maarifi Adliye'den de Babıâli ve Babı Defterdarî memurları yetişiyordu. 1845 Yılında öğretim konusunu ele almak üzere Muvakkat Meclisi Maarif açıldı. Bu kurul sıbyan ve rüştiye mektepleri konusunu ele aldı. Daimî Meclisi Maarif (1846), Dârülfünun kurulmasıyle ilgili lâyıha üstünde durdu. 1846'da Mekâtibi* Umumiye nezareti kuruldu. 1849'da devlet memuru yetiştirmek amacıyle 3 yıllık Dârülmaarif açıldı. 1858'de kız çocukların okutulması için inas rüştiyeleri açıldı. Mülkiye görevlilerini yetiştirmek amacıyle Mektebi Mülkiye açıldı. 1868'de Galatasaray sultanîsi, fransız örneklerine dayanan bir ortaöğrenim kurumu olarak çalışmağa başladı (bk. GALATASARAY LİSESİ). Maarifi Umumiye nizamnamesiyle (1869), öğretim kurumları bir devlet hizmeti olarak şekillendirildi: İstanbul dışında 31 rüştiye açıldı. Mektebi Mülkiyeye vilâyet maiyet memuru yetiştirmek üzere Sabah mektebi eklendi. Dârülmaarif'ten yetişenlerin devam etmesi için bilim esaslarına göre kurulmuş olan Dârülfünun açıldı. 1871'de Dârülfünun'da serbest dersler başladı. 1872'de rüştiyelerin devamı olmak üzere bugünkü liseler seviyesinde idadiyeler kuruldu. Meslekî öğrenim vermek üzere Tanzimat devrinde Ebe mektebi (1842), Zıraat mektebi (1847), Dârülmuallimîn (1847), Orman mektebi (1858), Telgraf mektebi (1860), Mektebi Sanayi (1864), Maadin mektebi v.d. açıldı. İkinci Meşrutiyetten sonra Tahsili İptidaî Kanunu Muvakkati (1912) çıkarılarak ilkokul seviyesindeki eğitim düzene sokuldu. İdadiyeler Fransız öğretim sistemi göz önünde tutularak yeniden şekillendirildi. Birinci Dünya savaşı içinde Almanya'dan gelen profesörlerle İstanbul Dârülfünunu güçlendirildi. Kızlar için İnas dârülfünunu açıldı.

İLİM

Bütün sosyal kurumları islâm dini ilkelerine göre düzenlenen Osmanlı devletinde ilim de dinî bir nitelik taşır. İlmin öğretildiği tek öğretim kurumu medresedir. Medreseler hanefî mezhebinin öngördüğü ilim anlayışına dayalı kurumlardı. XIV. yy. başında, ilkin İznik'te, sonra Bursa'da açılan medreselerde okutulan bütün bilgiler sünnî inançlara dayanan selçuklu medreselerinde okutulan bilgilerin aynı ve devamıydı. Medreselerde okutulan, öğretilen dinî ilimlerin ana kaynağı *Kur'an*'dı. İslâm dininin temel kitabı olan Kur'an bütün islâm bilgilerinin en genel ve en kesin ölçüsüydü. Osmanlı medreselerinde ilim genellikle ikiye ayrılıyordu: 1. islâmî ilimler (fıkıh, hadis, tefsir ve kelâm; bunlar yoruma, açıklamaya ve anlatmaya dayanır); 2. dış kaynaklardan gelen ilimler (felsefe, tıp, riyaziye, ısagucı [mantık], hendese, hey'et [astronomi] gibi ya eski mezopotamya kavimlerinin veya Yunanlıların geliştirdikleri ilimler). Bunların kaynağı akıl, gözlem ve deneydir; belli kavramların sınırları içinde sıkışıp kalan yorumlara yer verilmez. Bu ilimler, Osmanlı devletinde, belli bir öğretim düzeni içinde XIV. yy. başlarında okutulmağa başladı. İznik'te açılan ve öğretime başlayan ilk osmanlı medresesinin (1330-1332) ilk müderrisi, Davudi* Kayseri'dir (öl. 1350). Mısır'da öğrenim gören bu bilgin *Matla'u Husûsü'l Kilem fi Meanii Füsûs'il Hikem* (Hikmetlerin Sözlerinin Anlamları Hakkında Kelimelerin Özelliklerinin Doğuşu) adlı eseriyle osmanlı ülkesine tasavvufu soktu. Davud bin Mahmud İznik medresesinde çağın anlayışına göre tasavvuf ilmi ve tefsir okutuyordu. Öğretim, Kur'an dili olan Arapça ile yapılıyordu.

XIV. yy.da Osmanlılarda, ilim kavramından, daha çok başkalarının eserlerine yapılan yorumlar, ekler ve açıklamalar anlaşılır. Ancak yy.ın sonlarına doğru Kadızadei* Rumî (1337-1412) adlı bilginle ilimde deney ve gözlem başlar. Aklî ilimlerden, özellikle riyaziye ve hey'et alanında çalışan Kadızade'nin Uluğ* Bey zamanında Semerkant rasathanesi müdürlüğü yaptığı sıralarda yazdığı hey'et ve riyaziye ile ilgili eserler osmanlı medreselerinde uzun süre okutuldu. Hey'et, hendese, felsefe Kadızade'nin eserleri aracılığıyle osmanlı ülkesine kısa bir süre içinde yayıldı. Bu bilgin, Şemseddini Semerkandî'nin Eukleides hendesesi üstüne yazdığı *Eşkal-üt-Tesis* (Kuruluş Biçimleri) adlı eserini yorumladı. Ayrıca, *Zîc-i Uluğ Bey* (Uluğ Bey Zayiçesi) adı verilen gök gözlemleriyle ilgili cetvelin yazılmasına katıldı. Gene bu çağda, özellikle Murad I ve Yıldırım Bayezid zamanlarında gelişmeğe başlayan ilimlerden biri de tıptı. Tıp alanında yazılan eserlerinin en ilgi çekicisi Murad bin İshak'ın *Havâssü'l Edviye* (İlâçların Nitelikleri) adlı kitabıdır. Eser yazılırken İbni Sina ve Zeyneddin bin İsmail'in daha önce tıp alanında yazdığı eserlerden geniş ölçüde yararlanıldığı anlaşılmaktadır. İbni Sina ve Zekeriya Râzi'den yapılan tercüme ve yorumların, XIV. yy.da, deney ilimlerinin gelişmesinde büyük etkisi görüldü. Gene bu çağda yaşayan ve tıp alanında önemli çalışmaları olan bir bilgin de Molla Fenarî ile Mısır'da öğrenim gören Celâleddin Hızır'dır (Hacı* Paşa). Bu bilginin tefsir, tasavvuf, münazara ve tıpla ilgili eserleri arasında en önemlileri Şemseddin Mehmed bin Eşref'in, *Risale fi Âdâb-ı Bahis* (Bir Konuda Konuşmanın Yolları Hakkında Risale) adlı mantık kitabına yaptığı yorum, Aydınoğlu İsa* Bey adına yazdığı *Şifa-ül-Eskam ve Deva-ül-Âlam* (Acıların Devası ve Hastalıkların Şifası) adlı tıp kitabı, tefsirle ilgili *Tevali-ül-Envâr* (Nurların Devamı) [Beyzâvî*den] ve tasavvuf konularını işleyen *Levami-ül-Envâr-il-Kulûb* (Gönüllerin Işınlarının Parıltıları) [El-Ceylî'den] yorumudur. Celâleddin Hızır (Hacı Paşa) tıp alanında Galenos ve İbni Sina'nın izinden yürüdü. Çağın, deney ilimlerinin, özellikle İbni Sina'ya dayanan tıp araştırmalarının gelişmesinde Şeyh Cema-

Sultan Ahmed III

leddin Aksarayî (öl. 1388) ile şair Taceddin İbrahim Ahmedî* (öl. 1413) gibi bilginlerin önemli çalışmaları oldu. Cemaleddin Aksarayî özellikle İbni Sina'nın *Kanun* adlı eserini *Hall-ül-Mucez* (Güçlüğün Çözümü) adlı kitabıyle özetledi. Ahmedî ise teşrihle ilgili *Tervih-ül-Ervah* (Ruhların Rahatlayışı) adlı manzum bir eser yazdı. Yıldırım Bayezid, XIV. yy.ın sonlarına doğru, tıbbî çalışmaları geliştirmek için bir hastahane (*Dârüttıb*) yaptırdı. (Bu kurumun aynı zamanda araştırmalar yaptığı, çağın ünlü hekimlerinin burada tıp alanında çalışan kimseleri yetiştirdiği bazı kaynaklarda görülür.) Osmanlı devletinden önce, Anadolu Selçukluları tarafından Kayseri, Amasya, Konya, Çankırı, Sıvas ve Kastamonu illerinde kurulan hastahanelerde hem hastalara bakılıyor, hem de öğrenci yetiştiriliyordu. Osmanlılar, Selçukluların başlattıkları bu geleneği uzun zaman sürdürdüler. Çağın sonlarında, Murad II zamanında yetişen Mükbilzade Mümin de arapça, farsça tıp eserlerinden, özelikle Zeyneddin bin İsmail'den (öl. 1135) Türkçeye bazı tercümeler yaptı. Bunlar arasında en ilgi çekicisi, Zeyneddin bin İsmail'in göz, kulak, mide, beyin ve başla ilgili hastalıkları inceleyen *Zahire-i Harizmşâhi* (Harizmşah'ın Aydınlığı) adlı eserinin *Zahire-i Muradiye* adıyle yapılan tercümesidir.

XV. yy. başlarında yapılan ilim çalışmaları, daha öncekilerin bir devamıdır ve tercüme niteliğindedir. Mehmed I zamanında hey'et ile ilgili ilk çalışma Zekeriya Kazvinî*nin *Acaib-ül-Mahlûkat* (Yaratıkların Tuhaflıkları) adlı eserinin Rükneddin Ahmed tarafından yapılan tercümesidir. Hüsameddin Tokadî gökkuşağı ile ilgili bir eser yazdı.

XV. yy.ın ortalarına doğru ilim alanında önceki çağlara oranla önemli bir gelişme görülür. Fatih Sultan Mehmed'in ilme, felsefe, sanat ve edebiyata karşı duyduğu ilginin gelişmede büyük etkisi vardır. Bazı kaynaklar, Fatih'in ilim ve felsefeyle ilgili birçok eseri Türkçeye çevirttiğini, bunlar arasında yunan ve latin dillerinde yazılan bazı önemli kitapların da bulunduğunu bildirir. Bu eserler içinde en önemlileri Ptolemaios'un *Coğrafya Kılavuzu* (Geographikes Yphigesis) ile Dionysios* Periegetes'in *Dünya Gezisi* (Oikumenes Periegesis) adlı eserleridir. Coğrafyanın yanı sıra, Fatih zamanında, hey'et ile ilgili eserlerin de tercümeleri yapılıyordu. Özelikle Ptolemaios'un *Elmacesti* (He Megiste) adlı eseri ile Proklos'un *Özet* (Hypotyposis) adlı eseri bazı açıklamalarla tercüme edildi. İstanbul'un fethinden sonra, bizanslı bilginler aracılığı sonucu, deney ve gözlem ilimleri, önceki çağlara oranla daha hızla gelişmeğe, yayılmağa başladı. Fatih Sultan Mehmed, başta trabzonlu Georgios* Amirutzes olmak üzere Yunanca ve Latince bilen bazı bilginleri sarayında topladı. Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yapılan bu çalışmalar Osmanlı devletinde batıya açılan ilk önemli penceredir. İlmin yanı sıra sanata, özellikle resim ve şiire ilgi gösteren, *Avnî* takma adıyle şiir söyleyen Fatih Sultan Mehmed, italyan ressamı Bellini'yi İstanbul'a getirterek ona resmini yaptırdı. Zamanın en ünlü iran şairi olan Molla Câmî*yi davet etti fakat o gelemedi. Fatih Sultan Mehmed'in ilim alanında en önemli eserlerinden biri de kendi adıyle anılan sekiz Fatih medresesidir. (Sonradan Medaris-i Semaniye diye anıldı.) Bu medreselerde tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, riyaziye, tıp, hey'et gibi ilimler öğretiliyor, çalışmalar yapılıyordu. Semerkant'tan İstanbul'a gelen ve Osmanlı devletinde astronomi ilminin gelişmesinde büyük emeği geçen Alâeddin Ali bin Muhammed Kuşçu Ayasofya medreselerinde müderrislikle görevlendirildi. Ali Kuşçu kelâm, lisaniyat (filoloji), riyaziye ve astronomi konularında ders veriyordu. Çağın, aynı konuda çalışan bir bilgini de onun torunu Mirim* Çelebi'dir. Riyaziye alanında Hızır Beyin oğlu Yusuf Sinan Paşa ve Molla* Lutfi çağın önde gelen bilginlerindendir. Sinan Paşa, *Çağmini* risalesine özlü bir açıklama yazdı. Sabuncuoğlu Şerafeddin Ali gene tıp konusunda *Cerrahname-i İlhanî* (İlhanî'nin Teşrih Kitabı) adlı bir eser yazdığı gibi endülüslü bilgin Ebül* Kasım Zehravî'nin *Et-Tasrif* (Kılavuz) adlı ilâç ve hastalıklarla ilgili kitabını ve *Akrabadin*'i Türkçeye çevirdi. Altıncızade, daha çok idrar yolları üstüne deneye dayanan çalışmalar yaptı. Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Ahmed Kutbeddini Acemî, Mehmed Şükrüllahı Şirvanî, Lârî* Acemî, Ataullahı Acemî, Yakub Hekim, Altıncızade gibi bilginlerin toplandığı bir tıp heyeti kuruldu. Fizik alanında çalışan Hocazade; hareket, eğilim, dinginlik, nokta, çizgi, ışık konularında çalışmalar yaptı. Deney ilimlerinin yanı sıra, tasavvuf ve felsefe konularında çalışmalar da yapıldı. Özellikle Gazzalî'nin, İbni* Rüşd'ün eserlerine yorumlar, açıklamalar yazıldı. Ancak bütün bu olumlu çalışmaların yanında islâm dininin öngördüğü konulara fıkıh, kelâm, hadis ve tefsir ilimlerine daha geniş yer veriliyor, ilgi gösteriliyordu. İslâm ilimleri arap ve iran bilginlerinin, felsefe, riyaziye, deney ilimleri ise eski yunan ve bizans bilginlerinin eserlerinden yapılan tercümelere dayanıyordu. Bu dönemin, sonradan batı bilginlerinin ilgisini çeken önemli konularından biri de «Delos problemi» denen geometri meselesidir. İzmirli Theon tarafından daha önceleri ortaya atılan bu mesele Delos adasındaki Apollon tapınağı sunağının iki kata çıkarılmasıyle ilgilidir. Bir masal havasına bürünen bu mesele üzerinde Molla Lutfi, *Taz'if-ül-Mezbah* adlı risaleyi yazdı. Küp biçiminde olan sunağın iki kat büyütülmesi için, yanına bir küp eklemek değil, küpü sekiz defa büyütmenin gerektiğini savundu. Bunu yaparken de, önce çizgilerle karelerin kendi kendileriyle çarpılması zorunluluğunu ileri sürdü. Molla Lutfi bu risalede ortaorantılı geometri usulünü de açıkladı. XV. yy.ın bitimlerinde astronomi alanında Mirim Çelebi ile bir ilerleme görülür. Hocazade'den, Sinan Paşadan öğrenim gören Mirim Çelebi riyaziye, hey'et ve usturlap* üstüne çalışmalar yaptı. Uluğ Bey'in *Zîc* (Zayiçe) adlı kitabına *Düstur-ül-Amel* ve *Tashih-ül-Cedvel* (Cetvelin Düzeltilmesi ve Çalışma Kılavuzu) adıyle farsça bir açıklama yaptı. Ali Kuşçu'nun *Fethiye* adlı eserini yorumladı. Astroloji (ilmi nücum) konularını işleyen *El-Mekasid*'i (Amaçlar) yazdı. İranlı bilginlerden Muzafferüddin Şirazî İstanbul'a gelerek Fatih medreselerinde görev aldı. Eukleides geometrisine bir yorum yazdı. Ceylan adlı başka bir bilgin de şehzade Korkud adına *Takvim* adlı farsça bir risale yazarak takvimin yapılışını, uygulanışını gösterdi. Muslihüddin bin Sinan, *Risale-i Eflatuniye* (Eflatun Risalesi) adlı eserinde bakır ve gümüş alaşımlı kapların ağırlığı ile ilgili açıklamalar yaptı. Yahya bin Mehmed ül-Gaffarî, değerli taşların yapısı ve niteliklerini konu edinen *Kitab-ül-Yakut-ül-Mahazin fi Cevahir-il-Maadin* (Madenlerin Özleri Hakkında Mahzenlerin Yakutu Kitabı) adlı türkçe eserini yazdı. Bunlar o çağda gözlem ve deneye dayanan çalışma ürünleridir. Ahi* Çelebi, böbrek taşları üstüne yazdığı bir risaleyle çağın ilmine katkıda bulundu. XV. yy.da tarih alanında Âşık* Paşazade kendi çağına kadar gelen olayları konu edinen *Tevarih-i Âl-i Osman*'ı (Osmanoğulları Tarihi) yazdı. Bu yüzyılda dinî ilimlerden deney ilimlerine kadar bütün ilim dalları önceki yüzyılların geleneğini sürdürdü. Fatih'ten sonra yerine geçen Bayezid II döneminde deney ilimlerinde bir duraklama görülür. Şerh, tefsir, haşiye gibi başkalarının eserlerini yorumlama, açıklama, onlara ekler (zeyl) yazma yaygınlaştı. Arapça eserlerin çevrilmesine önem verildi. Osmanlılarda tıp, riyaziye, hey'et, kimya, fizik gibi deney ve gözlem ilimleri de daha çok bu tercümelerden öğreniliyordu. Tıpta en büyük kaynak Galenos ve İbni Sina idi: İbni Sina'nın eseri *Kanun*'un herhangi bir bölümünü yorumlamak, ona ek (haşiye) yazmak, tıp alanında önemli bir çalışma sayılırdı. Üçüncü kaynak İbni Baytar'ın *Müfredat* (Ayrıntılar) adlı eseriydi. Osmanlılarda, ilim alanında yapılan çalışmalar şerh, tercüme ve haşiye gibi üç türe ayrılır. Bunlar yaratıcı, yapıcı olmaktan çok aktarma niteliğindedir. Deney ilimlerinin yanı sıra en fazla gelişme gösteren bilgi dalı tasavvuftur. Tasavvuf alanında yapılan çalışmalar da (XIV. ve XV. yy.larda) iran ve arap mutasavvıflarından yapılan tercümelere dayanır. En çok üstünde durulanlar Gazzalî ve Muhyiddin-i Arabî'dir. Onlardan sonra Celâleddin* Rûmî, Şeyh Feridüddin Attâr*, Molla Câmî gibi şair ve mutasavvıflar gelir.

XVI. yy.da ilim hareketleri, daha önceki çağa, özelikle Fatih Sultan Mehmed devrine oranla duraklamağa başladı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye camii yanında yaptırdığı iki medreseden birinde riyaziye, ötekinde tıp öğrenimi yapılıyordu. Ancak burada, deney ilimleri alanında çağa ışık tutacak nitelikte bilgin yoktu. Bütün çalışmalar birer yorum ve açıklama olmaktan öteye geçemiyordu. Bu dönemde daha çok coğrafya alanında Pirî Reis ile Seydî Ali Reis'in yaptıkları haritalar ilgi çekicidir. Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye* (Denizcilik Kitabı) adlı eseri Osmanlılarda yazılan ilk coğrafya kitabıdır. Seydi Ali Reis'in bir seyahatname niteliğinde olan *Mir'at-ül- Memalik* (Ülkelerin Aynası) ve *Muhit* (Okyanus) adlı iki coğrafya eseri vardır. Seydi Ali Reis hey'etle de ilgilendi, Ali Kuşçu'nun *Fethiye*'sini *Hulâsat-ül- Hey'et* (Gökbilim Özeti) adıyle Türkçeye çevirdi. Mustafa bin Ali, *Tuhfet-üz-Zaman ve Haridet-ül- Evan* (Vakitlerin İncisi ve Zamanın Armağanı) adlı arapça eserlerden derleme bir coğrafya ve kozmografya kitabı yazdı. Aynı yazarın, *İlâm-ül-İbad fi Alâm-il-Bilâd* (Ülkelerin Nitelikleri Hakkında İnsanların Açıklaması) adlı coğrafya, *Tehlil-il- Mikat* (Vakitlerin Ölçülmesi) adlı, ölçülerle ilgili, açıklayıcı nitelikte eserleri vardır. Mahmud bin Ali Sipahizade'nin *Evzah-ül-Mesalik ilâ Marifet-il-Memalik* (Ülkelerin Bilgisi ve Yolların en İyi Açıklaması), Mehmed bin Ömer Bayezid'in *Menazir-ül-Avâlim* (Dünyaların Görünümleri) adlı eserleri coğrafya ve kozmografya alanında yapılan çalışma ürünleridir. Coğrafya çalışmalarının yanı sıra, Matrakçı Nasuh (Nasuhü's - Selâhiü'l-Matrakî) tarafından *Umdet-ül-Hisab* (Hesabın Özü) ve *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn* (İki Irak Yolculuğundaki Menzillerin Anlatılması) adlı iki eser yazıldı. Bunlardan birincisi aritmetik kitabıdır. İkincisi bir seyahatname niteliğindedir, coğrafya konularını işler. Hacı Muhiddin Atmaca'nın *Mecmuat-ül-Kavaid fi Beyan'ı Muntehab-il- Fevaid* (Faydaların Seçilmesini Açıklama Konusunda Kurallar Dergisi) adlı eseri de aritmetik konularını ihtiva eden Ali bin Veli bin Hamza ül-Magrıbî'nin *Tuhfet-ül-A'dad li Zev-ir-Rüşd Ve's Sedad* (Akıllı ve Mantık Sahibi Kimselere Sayıların Armağanı) adlı eseri riyaziye, Mustafa Zeki'nin Gıyaseddin Cemşid*den çevirdiği *Süllem -üs-Semâ* (Gök Merdiveni), Takıyeddin'in *Âlât-ür-Rasadiye li Zîc-i Şehinşahiye* (Şahlarşahı Zayiçesi Dolayısıyle Gökyüzünü

Foto. MEYDAN

Gözleme Araçları); *Sidret-ül- Münteha-ül-Efkâr fi Melekât-il- Felek-üd-Devvâr* (Dönen Gök Katlarının Evreni Hakkında Düşüncelerin En Yüce Basamağı) adlı eserleri astronomi konularını işleyen düşünce ürünleridir. Takıyeddin tarafından gök incelemeleri yapmak üzere bir rasathane kuruldu. Burada yapılan gözlemlere dayanılarak bazı hava değişimlerini, gök cisimlerinin hareketlerini açıklayan risaleler yazıldı.

XVI. yy.da yapılan bu ilim çalışmaları pek uzun sürmedi. Gözleme dayanan astronomiden çok falcılığa, astrolojiye (ilmi nücûm) inanan şeyhülislâm Ahmed Şemseddin Efendinin kışkırtmaları yüzünden rasathane yıktırıldı. Astronomi çalışmaları bir süre durduruldu.

Taşköprülüzade İsameddin Ahmed Efendinin *Miftah-üs-Saade ve Misbah-üs- Siyade* (Mutluluğun Anahtarı ve Seyitliğin Yüzgeci) adlı arapça eserini, yazarın oğlu Kemaleddin* Mehmed *Mevzuat-ül-Ulûm* (İlimlerin Konuları) adıyle Türkçeye çevirdi. Birçok ilmin konularını anlatan bu eser Osmanlılarda ilk ansiklopedi sayılır. Bu çağda da en çok tercümeye önem verildi, arap bilginlerinin eserleri Türkçeye çevrildi. Bu tercüme eserler arasında Zekeriya Kazvinî'nin *Acaib-ül-Mahlukat ve Garaib -ül- Mevcudat* (Yaratıkların Tuhaflıkları ve Varlıkların Şaşılacak Nitelikte Olanları), Ahmed bin Ali Zümbülî'nin *Kanun Fi'd-Dünya* (Dünya Üstüne Yasa); Ömer bin Verdi'nin *Haridet-ül- Acaib ve Ceridet-ül-Garaib* (Acaipler İncisi ve Garibeler Örneği), Yahya bin Pir Ali Nevî'nin *Netayic -ül- Fünûn ve Mehasin-ül-Mütun* (Fenlerin Sonuçları ve Metinlerin Güzellikleri) adlı eserleri önemli bir yer tutar. Osmanlı bilginleri, ilim dilinin arapça olması yüzünden, eserlerinin çoğunu arapça yazdılar. Bu yüzden, Türkler tarafından yazılan bu arapça eserler, gene Türkler tarafından birtakım yorum ve açıklamalarla zamanın Türkçesine çevriliyordu. Osmanlılarda ilim olarak benimsenen kimya (simya) konusunda eserler yazılıyor, tercümeler yapılıyordu, İznikli Ali Beyin Arapça yazdığı *Keşf-ül-Esrâr fi Hetk-il-Estar* (Örtülerin Yıltılması Hakkında Sırların Açılışı) adlı eseri bu konuda yazılanların en ilgi çekicisi sayılır. Aynı yazarın *Dürer-ül-Envâr fi Esrar-il-Ahbar* (Haberlerin Sırları Hakkında Işıkların İncisi) adlı bir eseri daha vardı. Tarih alanında *Tâc-üt-Tevarih* (Tarihlerin Tacı) adlı eseriyle Hoca Sadeddin Efendi, *Künh-ül-Ahbar* (Haberlerin Aslı) ve *Menakıb-ı Hünerveran* (Hüner Gösterenlerin Menkıbeleri) adlı eserleriyle Gelibolulu Âli Bey ve Selânikli Mustafa Efendi başta gelir. Yüzyılın ortalarında tıp alanında Davud* Antakî *Tezkiret-ül-Elbâb* (Akıllı Kişilerin Tezkiresi) adı altında tıp konularını işleyen bir eser yazdı. Ayrıca gene İbni Sina'nın *Kanun* adlı eserine bazı yorumlar ve açıklamalar yapıldı. Deney ilimleri konusunda yapılan bütün çalışmaların şeriat hükümlerine uyması gerekiyordu. Din ilimleri alanında İbni Kemal (Kemalpaşazade*Şemseddin), Ebussuud Efendi çağın en önemli kişileriydi. Ancak, islâm ilimleri alanında, özellikle hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve tasavvuf konularında yapılan bütün çalışmalar birer yorum ve açıklama niteliğindeydi. Bu dönemde Avrupa'da görülen büyük ilim hareketleri, yeni buluşlar, teknik ve düşünce alanındaki köklü değişmelerden osmanlı bilginlerinin pek haberi yoktu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransa ile olan yaklaşmalar, Venedik, İtalya ve öteki Akdeniz devletleriyle kurulan ilişkilerin ilim alanında en küçük bir etkisi görülmez. Osmanlı medreselerinde ilim denince gene başlangıçta olduğu gibi islâm ilimleri anlaşılır. İmam Gazzalî'nin izinden yürüyen ve daha çok tasavvufa eğilim gösterenler, felsefeyi (bunu aşırı sünnî inancına bağlıyorlardı), aşırı deney ilimlerini, özellikle canlılar üstünde araştırma ve deney yapmayı, *Kur'an*'da adı geçmeyen, açıklanmayan konularla uğraşmayı suç saydılar.

XVII. yy.da önceki çağlara, özellikle Fatih Sultan Mehmed zamanına oranla deney ilimlerinde yine açık bir duraklama görülür. Şeyhülislâmlar, din adamları, bazı müderrisler bütün deney ve gözleme dayanan ilimlere, felsefeye, bazen tasavvufa karşı çıkar. Çağın başında riyaziye alanında Hızır Halife Taberî *Ceziret-ül-Erkam* (Sayılar Dizisi), Diyarbakırlı Molla Mehmed Çelebi *Reddü Kabul ve Ecvibe* (Kabul, Red ve Cevaplar), tıp alanında Siyahizade Derviş *Mecmuat-üt-Tıp* (Tıp Dergisi), Zeynelabidin bin Halil *Şifa-ül-Fuad* (Kalbin Sağlığa Kavuşması), Emir* Çelebi *Enmüzec-üt- Tıb* (Tıp Örneği), *Neticet-üt-Tıb* (Tıbbın Sonucu), Şirvanlı Şemseddin İtakî *Teşrih-ül- Ebdan ve Terceman-i Kıbale-i Feylesofan* (Bedenlerin Yarılması ve Filozofların Ebelerinin Aracısı Hakkında Açıklama), *Gayet-ül-İtkan* (İnandırmanın Amacı), Hayatizade Mustafa* Feyzî *Resail-ül-Müşfiye fi Emraz-il-Müşkile* (Güç Hastalıklar Hakkında Sağlığa Kavuşturucu Risaleler) adlı eserleri yazdılar. Adlarından da anlaşıldığı gibi bunların çoğu Arapçadır. Bazıları önce Arapça yazıldı, sonra yazarları tarafından zamanla Türkçeye çevrildi. Bu çağın en ilgi çekici bilgini insan ölüleri, canlı hayvanlar, hastalar üstünde inceleme yapmanın gerekliliğine inanan, adı geçen eserlerinde bu görüşü savunan, bu yüzden de zehirlettirilerek öldürülen Emir Çelebi'dir. XVII. yy.da felsefe alanında önemli bir eser ve yazar görülmez. Yalnız tasavvuf konularında gene yoruma, iran mutasavvıf şairlerinin eserlerini tercüme ve açıklamaya dayanan çalışmalar görülür. *Risale-i Koçi Bey* yazarı Koçi* Bey, Silâhtar Mehmed Ağa. Solakzade, Naima ve Peçevî* İbrahim Efendi çağın tarihçileridir. Ancak, bunların yazdıkları tarihler de zamanın edebiyat anlayışına göredir. Olayları gördükleri veya duydukları gibi anlatmakla yetinirler, temel sebeplere inmezler.

XVII. yy.da edebiyat ve tarih konularını ihtiva edişiyle hem edebiyatçıları, hem tarihçileri yakından ilgilendiren yazarlardan biri *Seyahatname* yazarı Evliya* Çelebi'dir. Gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını olduğu gibi anlatan Evliya Çelebi birçok konuda tarih araştırmaları yapanların başvurdukları bir kaynak durumundadır. XVII. yy.da Osmanlılarda en çok gelişen ilim dalı biyografidir. Kâtib* Çelebi bu alanda yazarların, bilginlerin, şairlerin, mutasavvıfların hayatlarını, eserlerini, kendi çağına kadar ilim türlerini anlatan, ayrıca coğrafya konularını işleyen eserler yazdı. Bu konuda en önemli eserleri *Keşf-üz-Zünun* (Zanların Açıklanışı), *Mizan-ül-Hak* (Doğruluk Ölçüsü), *Cihannüma* (Dünyayı Gösteren), *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklerin Armağanı), *Fezleke* (Özet) adlı olanlarıdır. Kâtib Çelebi'nin değişik ilim konularını işleyen başka eserleri de vardır.

XVII. yy.ın sonlarına doğru yabancı dillerde (avrupa dillerinde) yazılan bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesine başlandı. Diğer tercümeler arasında en ilgi çekici olanı Ebubekir bin Behram ül-Dimaşkî'nin *Coğrafya-i Kebir* (Büyük Coğrafya) adlı eseridir. Bunların dışında kalan ilmî çalışmalar arasında tıp lûgatlerinin önemli bir yer tuttuğu görülür. Özellikle Hezarfen* Hüseyin Efendinin *Lisan-ül-Etibba ve Fihris-ül-Ervam* (Hekimlerin Dili ve Rum Tabiplerinin Fihristi), Mehmed bin Ahmed'in *Kamus-ül-Etibba ve Namus-ül-Etibba* (Hekimlerin Lûgati ve Olgun Kimselerin Namusu) adlı eserleri önde gelir. Osmanlı devletinde, önceki yüzyıllarda olduğu gibi, bu yüzyılda da bağımsız, şeriatın baskısı dışında kalabilen bir ilim geleneği, ilim anlayışı yoktur.

XVIII. yy. başları, Osmanlı devleti sınırları içinde felsefe, tarih ve hey'et (astronomi) ilimlerine karşı şeyhülislâm İshakzade Esad* Efendinin verdiği fetva ile geniş bir direniş hareketi başladı. Öyle ki, bu tür kitapların özel ellerde bulunması, okunması şöyle dursun genel kitaplıklarda bile saklanması yasaklandı. Ancak, sadrazam Damat* İbrahim Paşanın çalışmaları sonunda, zamanın seçkin aydınlarını biraraya getiren bir ilim kurulu düzenlendi. İçlerinde o çağın ünlü şairi Nedim'in de bulunduğu bu kurul geniş bir tercüme çalışmasına girişti. Arapça, farsça eserlerin Türkçeye çevrilmesi, gerekenlerin yorumu, açıklanışı yazılmağa başlandı. İlk olarak Bedrüddin Aynî*nin *İkd-ül-Cumân* (İnci Dizisi) adlı büyük tarihi ile Handmîr'in

Sultan Abdülhamid I

Habib-üs-Siyer (İyi Huyluların Sevgilisi) adlı eseri Türkçeye çevrildi. Eyüp medresesi müderrislerinden Yanyalı Esad* Efendi de Aristoteles'in *Fizik*'ini tercümeye koyuldu. Esad Efendi yaptığı tercümeye bazı açıklamalar ve yorumlar ekledi. Bu tercümede bazı ortaçağ islâm ve hıristiyan filozoflarının görüşlerini özetledi. Şeyhülislâm İshakzade Esad Efendinin bütün yasaklamalarına karşılık tarih ve felsefe konularında önemli çalışmalar yapıldı. Ayaşlı Şaban Şifaî'nin *Tedbir-ül-Mevlid* (Doğum da Tedbir) adlı doğumla ilgili derlemesi, Ömer Şifaî'nin *Minhac-ül-Şifaî fi Tıbb-ı Kimyaî* (Kimyasal Tıp Hakkında Sağlık Kılavuzu). *Mürşid-ül-Muhtar fi ilm-il-Esrâr* (Sırların İlmi Hakkında Doğru Yol Gösterici), Bursalı Ali* Efendi'nin *Bidaat-ül-Mübtedi* (Öğrenmeye Başlayanın Okuyacağı İlk Konu) denen *Akrabadin, Tercüme-i Kitab-ı Münsihı* adlı eser ve *Cerrahname* (Teşrihçi Kitabı) adlı eserleri çağın ilgi çekici araştırma ürünleridir. Astroloji (ilmi nücum) ve cebir alanında Halil* Faiz'in *Fezleket-ül-Hisab* (Hesap Özeti) ve *Es-Savlet-ül-Hezbriye fi Mesail-il-Cebriye* (Cebir Meseleleri Hakkında Açıklayıcı Çalışmalar) adlı iki eseri vardır. Bütün bu eserler içinde yer alan konuların kaynağı daha önceki çağlarda yazılan kitaplardır. Bu eserler XVIII. yy. Avrupa'sında başlayan geniş ölçülü ilim çalışmalarına oranla bir ortaçağ ürünü olmaktan öteye geçemez.

XVIII. yy.ın en önemli olayı Türkiye'de bir matbaanın kurulmasıdır. Daha önce, İspanya'dan Türkiye'ye göç eden musevîler tarafından ilkin İstanbul'da, sonra Selânik'te açılan (1493) iki matbaa uzun ömürlü olmadı. Fakat bu yüzyılda açılan matbaa Türkiye'nin Batı'ya açılışında çok önemli yer tutar. İbrahim Müteferrika* önce *Vesilet-üt-Tıbâa* (Basım Sebebi) adlı bir risale yazarak durumu İbrahim Paşaya açıkladı. Matbaanın Osmanlı devleti için taşıdığı önemi bildirdi. Yeni açılan matbaada islâm diniyle ilgili eserlerin, Kur'an, hadis, fıkıh, tefsir, kelâm konularını kapsayan kitapların basılması yasaklandı. Bunun başlıca sebebi başkalarının eserlerini kopya etmekle geçinen hattatların matbaaya karşı çıkışlarıydı. Bu basımevinde ilk basılan eserler arasında lûgat, tarih, coğrafya eserleri ile Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı ve *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar*'ı vardır. İbrahim Müteferrika kendi yazdığı *Fuyuzât-ı Miknatisiye* (Mıknatıs Olayları) adlı eserini de burada bastı. Bu yüzyılda Avrupa ile daha sıkı ilişkiler kurulmağa başlandı. Fakat Avrupa'da, özellikle deney ve gözlem ilimleri alanındaki gelişmeler, osmanlı aydınlarınca bilinmiyordu. Osman-

Foto. MEYDAN

lı aydınları eski çağların ve yaşadıkları toplumun etkisiyle içe dönük, kavramlar üstünde çalışmakla yetinen bir ilim anlayışını benimsiyorlardı. Matematik, fizik, kimya, tıp gibi deneye dayanan ilimler konusunda bu çağda da ortaçağ görüşleri ağır basıyordu. Avrupa'da yetişen Kopernik*, Galilei*, Harvey*, Newton gibi bilginlerden osmanlı aydınlarının haberi yoktu. Astronomi ve tıp alanında daha önce bilinenlere yeni bir şey eklenmediği gibi, din ilimleri konusunda da eski eserlere yapılan şerh ve haşiyeleri tekrarlamaktan öteye geçilmedi. Ancak, İstanbul'da bulunan bazı yabancı elçiler tarafından avrupa dillerinden birkaç eser Türkçeye çevrildi. Bunlar arasında en ilgi çekicisi Hollanda elçiliği tercümanı Petros Barenian'ın sadrazam Âli Paşa için Jacques Robbs'tan çevirdiği *Risale-i Coğrafiye* (Coğrafya Risalesi) adlı eserdir. Bu dönemde, felsefe ve tasavvuf konularında ilgi çekici bir çalışma yoktur. Daha önceki yüzyılda, ilmiye sınıfında başlayan duraklama, bu çağda da devam etti. Deney ilimlerinde görülen gerileme islâm ilimlerinde de etkisini gösterdi. Aşırı şeriatçı şeyhülislâmlar, yalnız deney ilimlerine değil tasavvuf ve felsefeye de karşı çıktılar. XVIII. yy. başında, şair Nabi (öl. 1712) felsefe ve hendese ile uğraşmanın insanı kuşkulara sürükleyeceğini, ancak Muhyiddin-i Arabî'nin eserlerini okumanın yararlı olabileceğini şiirlerinde ileri sürdü. Bütün bu duraklatıcı direnmeler karşısında Ahmed III ve sadrazam İbrahim Paşa dönemi Osmanlı devletinde bir uyanış çağıdır. Bu çağda açılan en önemli ilim kurumlarından biri de bir riyaziye mektebi niteliğinde olan Üsküdar mühendishanesidir (1734). Hendese ve astronomi konularında yapılan çalışmalar arasında adı bilinmeyen birisi tarafından yapılan *İlm-i Kıyas-ı Müsellesat* (Üçgenleri Ölçme İlmi) ilgi çekicidir. (Eserin yazılışında bazı batılı bilginlerin, özellikle Scatti'nin *Cursus Mathematicus* [Riyaziye Öğrenimi] adlı eserinden yararlanıldığı anlaşılmaktadır.) Bu yüzyılda Avrupa'dan bazı teknisyenlerin, uzmanların Türkiye'ye geldiği, top dökümünde, askerlik alanında Avrupa'daki benzerlerine uygun çalışmalar yaptıkları biliniyor. Az çok Avrupa'ya dönük bir nitelik taşıyan olumlu çalışmaların yanında, ortaçağ öğretim kurumlarında da geçerliği olan, birtakım deney dışı bilgiler ihtiva eden ansiklopediler yapıldı. Bunlar arasında, en ilgi çekicisi tarikat çevrelerini uzun zaman etkileyen *Marifetname** (Bilgi Kitabı) adlı eserdir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendinin yazdığı bu eser Aristoteles felsefesinden tasavvufun en karmaşık konularına kadar değişik bilgiler verir. Aynı yazarın astronomiyle ilgili eserleri de vardır. Ancak, bu dönemde, astronomi alanında en önemli eser Abbas* Vesim'in *Nehc-ül-Bülûğ fi Şerh-i Zîc-i Uluğ* (Uluğ Bey Zayiçesinin Yorumu Hakkında Yeterli Kılavuz) adlı eseridir. Tıp alanında yazılan eserlerin çoğu Ortaçağdan kalma konuları yeniden işler niteliktedir. Bu yüzyılda da insan ve öteki canlılar üstünde deneye dayanan herhangi bir araştırma yapılmadı. Bunun medrese baskısı sonucu olduğu, o çağda Türkiye'ye gelen yabancıların eserlerinde de belirtilmektedir.

Bu yüzyılın ortalarında, özellikle deney ilimlerinde, Avrupa'dan Türkiye'ye gelen bazı yabancı ilim adamlarının yararlı etkileri oldu. XVIII. yy. ortalarında başlayan osmanlı-avrupa kültür ilişkilerinin temel sebebi matbaanın açılmasıdır. Osmanlı ordusunda, daha çok teknik alanda görülen yenileşme hareketleri onlara bağlı ilim dallarına karşı duyulan ilgiyi genişletti. Bu yüzden matematik, mekanik, fizik, tıp alanlarında bazı sınırlı, fakat verimli çalışmaların başladığı görülür. Bu dönemde en yaygın kültür çalışmaları tercümelerdir. Tıp, kimya, astronomi, matematik, kimya ve teknik çalışmalara destek olacak diğer ilim alanlarında avrupa dillerinden yapılan tercümelerin yanı sıra doğu dillerinden yapılmış tercümeler de görülür. Bunlar içinde ilgi çekici bir nitelik taşıyanı iranlı Mehmed Mümin Hüseyin'in *Tuhfet-ül-Müminîn* (Müminler'in Armağanı) adlı eserinin Ahmed Sâni Efendi tarafından yapılan tercümesidir. Ancak, bu eserde yer alan basit ilâçların Ortaçağdan kalma bir metotla hazırlandığı, o çağda gelişen kimya sanayii ile ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Avrupa dillerinden çevrilen eserlerin çoğu çeşitli görevlerle Türkiye'ye gelen yabancılar veya Türkiye'den görevle Avrupa'ya giderek orada yabancı dil öğrenip Türkiye'ye dönen kimseler tarafından yapılıyordu. Tercüme çalışmalarının başlamasında Yirmisekiz* Mehmed Çelebi'nin (Ahmed III zamanında elçi olarak Avrupa'ya gitmişti) getirdiği bazı astronomiyle ilgili, özellikle topçulukta atış konularını, topların açı hesabını inceleyen eserler, büyük ilgi topladı. Yine Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Avrupa dönüşünde getirdiği eserler arasında astronomiyle ilgili olanlardan biri, Cassini*nin gök gözlemlerini inceleyen bir eseri Kalfazade* İsmail Çınarî tarafından *Tuhfe-i Behic-i Râsinî Terceme-i Zîc-i Kasini* (Racine'in Gülen Armağanı ve Cassini'nin Zayiçesinin Tercümesi) adıyle Türkçeye çevrildi (1772). Kalfazade, bundan başka bazı logaritma cetvellerini açıklamalı olarak Türkçeye çevirdi. Gene bu yüzyılın sonlarına doğru Süleyman Makamî tarafından Cassini'nin zayiçelerinin tercümesi üstünde çalışmalar yapıldı. Bu eseri yeniden inceleyen Süleyman Makamî *Zîc-i Cedid Hulâsa-i Garra* (Güzel Özet Yeni Zayiçe) adıyle yazdı. Bu dönemde, daha çok askerî amaçlar güden kurumların açılmasına hız verildi. Teknik gücü gittikçe çoğalan avrupa ordularının karşısında, yeni imkânlara kuvvetlenmeyi düşünen devlet büyükleri, birer mühendis mektebi niteliğinde tersaneler açmağa başladılar. Buralarda teknik, mekanik bilgilere, ilimden alınan sonuçların hayata uygulanmasına önem verildi. Avrupa'dan getirtilen yabancı uzmanların, teknisyenlerin çalışmalarıyle Osmanlı devletinde sınırlı ölçüler içinde bir uyanma, Batı'ya açılma başladı. Ancak, bu Batı'ya dönük çalışmalar, eskiyi savunan, ilim alanında da eski gelenekleri, eski bilgileri olduğu gibi sürdürmek isteyen medreselilerin gözünden kaçmıyordu. Bu teknik okullara karşı için için direnmeler oluyordu.

Gelenbevî* İsmail Efendi tarafından yazılan *Hulasat-ül-Hisap* (Hesap Özeti) adlı matematik kitabı dönemin önemli eserlerindendir. Gelenbevî İsmail Efendinin felsefe ilgili *Celâliye Haşiyesi*, trigonometri konularını çözümleyen *Adla-i Müsellesat* (Üçgenlerin Kenarları), logaritma üstüne yazdığı *Şerh-i Cedavil-il-Ensab* (Logaritma Cetvellerinin Açıklanışı) adlı eserleri XVIII. yy. sonlarında Osmanlılardaki ilim çalışmalarının en önemli ürünleridir. Bu çağda, Osmanlı devletinde görevli bulunan yabancı uzmanların kendi çalışma alanlarıyle ilgili türkçe (kendileri tarafından Türkçe yazılmış) eserleri vardır. Mühendishanede okutulan derslerle ilgili bulunan bu eserler arasında fransız Jean de Laffite Clavé'nin *Usul-ül-Maarif fi Tertib-il- Ordu* (Ordunun Düzenlenmesi Hakkında Bilgi Metodu) adlı eseri, taşıdığı önemden dolayı bastırıldı (1786). İlim alanında yapılan çalışmaların daha çok teknik konular üstünde yoğunlaştığı bu dönemde, felsefe, edebiyat, mantık, tasavvuf, coğrafya alanlarında eski yüzyılları aşacak ölçüde önemli çalışmalar görülmez. Teknik alanda Avrupa'ya yönelen, daha çok tercüme eserlere önem veren uzmanlara karşılık, öteki ilim dallarında eski geleneklerin sürdürüldüğü görülür. Tarih alanında, yaşadıkları dönemin olaylarını anlatan Çeşmizade* Mustafa Reşid Efendi ve Vâsıf Efendinin eserleri de daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi gördüğünü aynen yazma, temel sebeplere inmeme, olayları en ince ayrıntılarına kadar anlatma geleneğini sürdürür. Edebiyat tarihi kavramı bu dönemde yoktur. Edebiyat tarihi bir tezkirecilik niteliğindedir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi islâm ilimleri bir gelenek bütünlüğü içinde devam eder. Medresenin ilim anlayışında en küçük bir değişiklik yoktur. XIX. yy.ın başları Avrupa'ya yönelen yenilik hareketlerinin hızlandığı, askerlik alanından, öğretim, eğitim kurumlarına kadar bütün devlet kuruluşlarında köklü bir değişme gereğinin duyulduğu bir dönemdir. Teknik okullara (daha çok ordunun teknik eleman ihtiyacını karşılamak için) büyük önem verildi. Avrupa'dan çok sayıda uzman, öğretmen ve teknisyen getirildi. Deney ilimlerine, medreselerin hızla artan direnişlerine karşılık, daha çok ilgi gösterildi, yer verildi. Fizik, kimya, tarih, coğrafya, tıp, matematik, astronomi, mekanik, tabiiye, lûgat alanlarında geçen çağlara oranla daha düzenli, daha aydınlatıcı çalışmalar oldu. Devletin birçok kurumunda çağın gidişine uygun yenilikler yapma yoluna gidildi. Ancak yenilikler uğrunda en kanlı olaylardan bazıları da bu yüzyılın başlarında cereyan etti. Bu köklü yeniliklerin, XIX. yy. başında ilk kurbanı Selim III oldu. Ondan sonra, eserlerini Fransızca yazan matematikçi Seyid Mustafa ve Şanizade Atâullah* Efendidir. XIX. yy. başlarında, Osmanlılarda ilim hareketleri biri Batı'ya, diğeri Doğu'ya doğru olmak üzere iki ayrı yönde yürür. Seyid Ali* Paşa, Raif Mahmud Efendi, Kuyucaklı Âtıf* Efendi gibi medrese taraflıları Ortaçağdan kalma ilim metotlarına bağlı kalarak başta İbni Sina'nın *Kanun*'u olmak üzere çağı geçmiş tıp kitaplarından tercümeler yaptılar. Bunlar, ilimde her türlü yeniliğin karşısındaydı. İkinci yönü tutanlar Hoca İshak* Efendi, Şanizade Atâullah Efendi, Seyyid Mustafa ve Avrupa'dan görevle Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların yetiştirdiği kimselerdi. Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya görevle giden Türkler az çok olumlu izlenimle dönüyor, geniş bir tercüme çalışmasına başlayarak avrupa dillerinden Türkçeye ilim ve felsefeyle ilgili eserler çeviriyorlardı. Yüzyılın başında teknik çalışmaların, mühendishanelerde okutulan derslerin yanı sıra tıp alanında hem tercüme, hem de telif eser verme çalışmaları görülür. Bunlar arasında Şanizade Atâullah Efendinin Stoerk'ten çevirdiği *Miyâr-ül-Etıbbâ* (Hekimlerin Ölçüsü), kendi yazdığı *Mir'at-ül-Ebdân fi Teşrih-il-Aza-il-İnsan* (İnsan Organlarının Teşrihi Hakkında Bedenlerin Aynası), anatomi ve değişik konulardaki yazdığı küçük risaleler önemlidir. Öte yandan Kuyucaklı Âtıf Efendi, Bahaeddin Amilî'nin *Hülâsat-ül-Hisab* (Hesap Özeti) adlı eserini *Nihayet-ül-Elbab* (Akıllıların Sonu) adıyle Türkçeye çevirdi. Gevrekzâde* Hasan Efendi ise İbni Sina'dan önce yaşamış bir hekim olan Ebu Mansur Hasan bin Nuh'un *Gına vü Mena* (Bıkkınlık ve Kara Haber) adlı eserini *Dürret-ül-Mensuriye fi Tercemet-il-Mansuriye* (Mansur'un Tercümesi Hakkında Nesrin Tek İncisi) adı altında Türkçeye çevirdi. Aynı yazar, İbni Sina'nın *Kanun*'undan seçmeler yaparak *Neticet-ül-Fikriye ve Velâdet-ül-Bikriye* (Düşüncenin Sonucu ve Eldeğmemiş Olanın Doğuşu) adıyle Türkçeye çevirdi. Gebelikten, çocuk hastalıklarından söz eden bu tercümenin, çağına göre ilmî bir değeri yoktur. Bunlar, XIX. yy.ın başlarında bile osmanlı bilginlerinin, özellikle medreselerin ne gibi bir yol tuttuğunu gösterir. Bundan başka gene eskiye dönük çalışmaları sürdüren Mustafa Behçet Efendinin *Hezar Esrar* (Bin Esrar) adlı, eski ilkel ilâçları konu edinen bir eseri vardır. Bu dönemde yazılan eserler arasında en önemlisi Hoca İshak Efendinin matematik ve tabiî ilimlerle ilgili *Mecmua'i-Ulûm-i Riyaziye* (Matematik Bilimleri Dergisi) adlı eseridir. Bu eserde, hendese, cebir, aritmetik, trigonometri, integral ve diferansiyel hesap, fizik, mekanik gibi değişik konularda çağın ilim anlayışına uygun müspet bilgiler verilir. Ancak bu gibi deney ilimleri daha çok askerî okullarda, mühendishanelerde okutulabiliyordu. Osmanlı devletinin temel öğrenim kurumları olan medreseler bu gibi ilimlere kapalıydı.

Tarih alanında yazılan eserler de eski geleneği sürdürür. Bunlar arasında sebep - sonuç bağlantılarını araştıran, olayların kaynaklarına inen, belli bir anlayışı benimseyen eser yoktur. Dilleri genellikle ağır ve ağdalıdır. Çağın en önemli tarih eserleri Şanizade Atâullah Efendi, Ahmed* Cevdet Paşa, Ahmed* Vefik Paşa, Namık* Kemal tarafından yazıldı. Bu çağda Osmanlılarla ilgili ilmî ilkelere dayanan tarihler yabancılar, özellikle Hammer* tarafından yazıldı. Tarih bu çağda bile bir ilim değildir. İslâm ilimleri alanında ise gene tefsir tercümeleri, hadis, fıkıh, kelâm konularında daha çok «şerh» niteliği taşıyan eserler yazıldı. Tasavvuf dalında bütün çalışmalar, başta Âbidin* Paşa olmak üzere Mevlânâ Celâleddin Rû-

Foto. MEYDAN

mî'nin *Mesnevî*'si üstünde toplanır. Edebiyat tarihi henüz yoktur. Felsefe alanında gene eski islâm filozoflarının eserleri üstünde yapılan yorumlar, çalışmalar sürdürülür.

Genellikle Avrupa'da öğrenim görenler tarafından Kant, Rousseau, Auguste Comte, Voltaire gibi düşünürlerden yapılan birkaç tercüme bir yana bırakılırsa, önemli bir çalışma görülmez. Lûgat konusunda da Mütercim Ahmed* Asım tarafından yapılan *Tercüme-i Kamus* dışında pek önemli bir çalışma görülmez. Gene Avrupa'ya giden, çoğu azınlıklardan olan kimseler tarafından Türkçeden herhangi bir avrupa diline, avrupa dillerinden Türkçeye düzenlenen küçük lûgatler vardır. Ancak, bütün bu çalışmalar XIX. yy. Avrupası karşısında ilim niteliğinden, teknik başarılardan çok uzaklardadır.

EDEBİYAT

1071 Malazgirt zaferiyle başlayan Anadolu fethi, burada Selçuklu devletinin bir kolunun kurulmasına yol açtı (1077-1308); bu devletin resmî dili Farsçaydı. Türk edebiyatının islâm medeniyeti etkisinde doğan ilk eserlerinin Maveraünnehir bölgesinde XI. yy.da doğmasına karşılık, Anadolu'da türk diliyle yazılmış eserler ancak XIII. yy. sonlarında meydana gelmeğe başladı. Selçuklu devri edebiyatının, iran kültür etkilerini benimsemesi, Anadolu Türkçesiyle eser verilmesini uzun süre geciktirdi. Bizans topraklarındaki türk fetihleri, Orta Anadolu şehirlerini birer kültür merkezi haline getirdi ve burada Türkçenin bir kültür ve edebiyat dili olarak gelişmesini gerçekleştirdi. XIII. yy.da farsça eser veren sanatçıların türkçe bazı eserler de yazdıkları görüldü. Meselâ farsça divanı ve üç mesnevîsi olan Sultan Veled'in (1226-1312) eserleri arasında toplam tutarı 367 beyit olan türkçe parçalara rastlanır. Aynı şekilde selçuklu *Şehname*'sini Farsça yazan, anadolu divan edebiyatının ilk temsilcisi sayılan XIII. yy. sanatçısı Dehhanî*nin de Türkçe eserlerinden ele geçenler ancak bir kaside ile 9 gazelden ibarettir. 87 Beyitlik *Çarhname* kasidesiyle Anadolu Türkçesinin bilinen en eski eserini vermiş olan Ahmed* Fakih, Yunus Emre'den önce hem aruz, hem hece vezniyle eserler yazdığı bilinen Şeyyad* Hamza (?-?), Selçukluların yıkılışıyle Osmanlıların kuruluşu arasında eser veren ilk sanatçılardır. Eski yazmalardaki 11 şiiriyle 1 500 beyitlik *Yusuf ve Züleyha* mesnevîsi ele geçen Şeyyad Hamza da bu dönemin yazarlarındandır.

Asıl osmanlı edebiyatı ancak XIV. yy.ın ortalarında başlar. Selçuklu devletinin yıkılışından sonra türeyen mahallî beylikler çevresinde kümelenen sanatçıların karşısında tasavvuf ilkelerini ve tarikat inançlarını yaymağa çalışan büyük sofîlerin edebiyat eserleri yer alır. Genellikle bilimsel eserler Arapça yazılmakta (msl. Hacı Bektaş Veli'nin arapça eseri *Makalat*, XIII. ve XV. yy.larda önce nesir, sonra nazım olarak Türkçeye çevrilecektir), edebiyat eserleri fars dilinde verilmektedir. Bu arada tekkeler çevresinde birleşen halka kendi diliyle seslenen tasavvuf şairleri, Türkçeyi kullanmağa önem verdiler. Yavaş yavaş Anadolu Türkçesi bir edebiyat dili olarak gelişti, benimsenen yabancı kelimelerle zenginleşerek halka seslenen sanatçıların ifade aracı olmağa başladı. Tasavvuf temalarını beşerî duygular ve derin bir lirizmle birleştiren Yunus Emre'nin (XIII. yy.) *Divan*'ındaki şiirlerin büyük çoğunluğu hece veznine uyarlanabilen aruz kalıplarıyle yazılmıştır. Yunus Emre'nin şiirleri saf, güçlü, zengin bir dille meydana getirilmişti. Fakat özellikle iran edebiyatının etkisinde gelişen divan edebiyatı türk dilinin bu doğrultuda kullanılmasını engelledi. Anadolu'da merkezî bir özellikle birlik sağlamağa başlayan Osmanlı beyliği, özellikle İstanbul'un fethinden sonra yeniden iran kültür etkisine açıldı. 1402 Ankara savaşından sonra Anadolu'ya yayılan Timur istilâsı, beraberinde bu kültürün baskısını da getirmişti. Şehirleşmenin hızlanışıyle kültür merkezlerinde sanatçı ve bilginlerin birikimi, medrese - saray çevresinde oluşan yüksek zümrenin ince zevki, divan edebiyatının güçlenmesini sağladı. Böylece Yunus Emre'nin izinde giden ilk mutasavvıfların halk diline çok yakın olan temiz Türkçelerinin (Âşık* Paşa [1272-1333]; Nesimî* [öl. 1404]; Kadı* Burhaneddin [1344-1398]; Hacı* Bayram Veli [1352 - 1429]; Ahmed* Dâi [XIV. yy.]; Gülşehrî [XIV. yy.]) kullanılmasına, iran sanatçılarının izinde giden ilk divan şairlerince son verildi. (Ahmedî* [1334 - 1413]; Şeyhî* [1371-?-1431 ?] v.d.). Bu sanatçıların çoğu, Osmanlılar kadar güçlü olan başka beylikler çevresinde yetişmiş, güç ve zenginlik birikiminin Osmanlı beyliğine doğru kayması sonucunda o merkeze doğru yaklaşmışlardı. XIII. yy.da yaşadığına inanılan Nasreddin* Hoca, anadolu insanının olaylar karşısındaki nükte ve davranışını temsil eder, Doğu Anadolu'da *Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisan-ı Tâife-i Oğuzân* adıyle yazıya geçirilen destanî halk hikâyeleri (bk. DEDE KORKUT KİTABI) derlenirken şehir merkezlerinde eski alp* geleneğinin yerine derviş-veli-ermiş inanışları yerleşti. XV. yy. ortalarına kadar Farsçayı asıl dil sayan selçuklu geleneği, yerel ağızların özelliklerini taşıyan Orta Anadolu Türkçesiyle yan yana yürüdü. Henüz köyle şehir, halkla yüksek zümre kesinlikle birbirinden ayrılmamış, Batı Türkçesi bir edebî dil olmanın gerekli inceliğine kavuşmamıştı. Doğu Türkçesi (Çağatayca), Hüseyin Baykara'nın sarayı çevresinde altın çağını yaşarken Farsça kadar Türkçeyi de ustalıkla kullanan Ali* Şir Nevaî'nin etkileri başladı. Böylece XIII.-XIV. yüzyıllarda güçlenen ve halk dilini ifade aracı olarak kullanan tasavvufî edebiyatın güçlü etkisi azaldı. XV. yy.ın ortalarından başlayarak Osmanlıcayı kullanan divan şairlerinin yarattığı osmanlı edebiyatı gelişmeğe devam etti.

Osmanlı edebiyatını inceleyen bilginlerin ayırımına göre kuruluştan (1299) İstanbul fethine (1453) kadar süren yüz elli yıllık ilk dönem, «teşekkül çağı»dır; Osmanlı devletinin ilk fetihlerine paralel olarak orta ve batı anadolu şehirlerinde başlar, yavaş yavaş İstanbul çevresinde merkezleşmeğe yönelir. Nesir alanında halk konuşma dilini kullanmağa özen gösteren yazarların (Âşık* Paşazade [1393-1481]; Mercimek* Ahmed [XV. yy.]; Yazıcızade Ahmed* Bîcan [öl. 1455] v.d.) yerine ilk inşa örneklerini veren üslûpçular (Sinan* Paşa [1437-1485]; Tacizade* Cafer Çelebi [öl. 1515]) geçmeğe başlar. Tasavvufî edebiyatı yürütenler (Eşrefoğlu Rumî [öl. 1469]; Kaygusuz* Abdal [XV. yy.]) yanında sünnî inançlarının yerleşmesi yolunda gayret sarfedenler çoğunluktadır: Süleyman* Çelebi (öl. 1422); Yazıcızade Mehmed (öl. 1451) v.d.

XV. yy.dan itibaren osmanlı edebiyatı fars (iran) kültürünün islâm inançlarıyle kaynaşan tarih ve mitoslarını konu edinerek fars belâgatini geniş ölçüde devam ettirdi. Saray (enderun), medrese ve konak çevrelerinde oluşan divan edebiyatı, halk kaynaklarından gitgide uzaklaştı. Bu yüzden tasavvufî tekke şiirinin yanı sıra ayrı bir halk edebiyatı (âşık edebiyatı-saz şairleri) XVI. yy.dan başlayarak yayıldı; folklor ürünleri halk kütlesinin arzusuna cevap verecek zenginlikte, gittikçe çoğaldı.

1450-1600 Arasındaki ikinci devirde osmanlı edebiyatı, çağdaş iran edebiyatının izinde gelişti. Önceleri Firdevsî*, Nizamî*, Attâr, Sadî*, Selmanı Savecî, Kemal Hocendî gibi eski iran sanatçıları taklit edilirken XVI. yy.a kadarki dönemde özellikle Molla Câmî (1414-1492) üstat sayıldı; Ali Şir Nevaî'nin eserleri gibi onunkiler de, bu dönem osmanlı yazarlarının (Ahmed Paşa [öl. 1497]) örnek edindikleri başlıca kaynaktır. Çeşitli devlet hizmetlerinde çalışan, hükümdar ve bazı şehzadelerin yakınında bulunan Necatî'nin (öl. 1509) emeği, dil bakımından anadolu geleneğini sürdürdüğü için gerçekten orijinaldir. XV. yy.da Osmanlı hanedanının başlıca kişileri de şiir alanında eser verdi. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Cem Sultan, Bayezid II (Adlî), Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbî). Mesihî* (1970 ? - 1512), Mihri* Hatun (öl. 1506), Hamdullah* Hamdi* (1449-1503) bu yüzyılın başlıca sanatçılarıdır. Molla Câmî ve onun izinde giden XVI. yy. osmanlı şairleri, çağdaş iran şiirini izlemeğe devam etti. Süslü ve sanatlı söyleyiş, şiir gibi nesri de etkileyerek divan inşaını yarattı. En üstün örneğini Baki'nin (1526-1600) eserinde bulan ikinci dönem sanatçılarının başlıcaları şunlardır: Fazlî* (öl. 1564), Şahidî* (öl. 1550), Figanî* (1505 ? - 1532), Fuzulî* (1495-1556 ?), Hayretî (öl. 1534), Hakanî* (öl. 1606), Hayalî* (öl. 1557), Nev'î* (1533-1599), Ruhî* (öl. 1605), Taşlıcalı* Yahya (öl. 1582), Zatî* (1477-1546), Faizî (1589-1621) v.d. Arada Edirneli* Nazmi (öl. 1554) sade dil akımı olan bir «Türki-i Basit» hareketi yaratmağa çalıştıysa da başarıya ulaşamadı. Bu yüzyılın nesri de şiirden, belki de daha çok belâgata yönelerek en anlaşılmaz ses ve ahenk inceliklerine dayanıyordu: Feridun* Bey (öl. 1583), Kınalızade Ali* Çelebi (1510-1571), Kınalızade Hasan* Çelebi (1546-1607), Lâmiî* (1472-1532), Latifî* (1491-1583), Sehi* Bey (öl. 1548), Veysî* (1561-1628), Nergisî* (1592? - 1635) v.d. İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı XVI. yy., divan şiir ve inşaının kalıplaşmış geleneklere sarılan ustalarını yetiştirirken Anadolu ve Rumeli şehirlerinde âşık edebiyatının ilk temsilcileri yetişmeğe başladı. Bk. HALK EDEBİYATI.

XVII. yy.da Ali Şir Nevaî ve Câmî'nin üslûplarından yavaş yavaş uzaklaşan bazı osmanlı sanatçıları çağdaşları olan iran şairlerinden Urfî, Sâib ve Feyzî'yi izlemeğe başladı. Bu hareket, osmanlı şiirinin üçüncü dönemini teşkil eder. Dil ustalıklarıyle çeşitli anlatım inceliklerine yönelen bu yeni sanatçıların başında kaside şeklinin ustası sayılan Nef'i* (1572 ? - 1635) gelir. Bu dönemde osmanlı edebiyatındaki iran tesiri artmış; dil, karışık Osmanlıcanın en yüksek düzeyine gelmiştir. Divan edebiyatının hayat ve toplumla ilgisini kesmiş soyut mazmunlar geleneği apayrı bir şiir ve inşa dünyası yaratmıştır. Yüzyılın sonunda yetişecek Nabi*nin (1642-1712), Sâib izinde didaktik ve nispeten gerçekçi bir şiir yaratışına kadar XVII. yy. sanatçıları hemen aynı çizgide eser verdiler: Bahaî* (1596-1654), Fehim* (1627-1648), Haletî* (1570-1631), Nailî* (öl. 1666), Nedimî* Kadim (öl. 1670), Neşatî (öl. 1674). Nev'izade Atayî (1583-1635), Şeyhülislâm Yahya (1552-1644), Mehmed* Niyazi Mısrî (1618-1694) v.d. Bu yüzyılın şairlerinden Sâbit* (1650-1712), gazellerinde çok bol kullandığı atasözleri, hikmetlerle, türkçe cinaslı sözlerin zenginliğiyle, yerli hayatı yansıtan gerçekçiliğiyle, yeni mazmunlar arayışıyle dikkati çeker ve osmanlı edebiyatının yerel özelliklerini yansıtır.

Bu yüzyılda iran şairleri yoluyle gelen sebki* hindî akımı divan şiirine ince hayâller ve mecazlarla dolu bir söyleyiş tarzı getirdi. Osmanlı şiiri, genellikle arap-iran nazmının hemen bütün unsurlarını aynen kullanmıştır. Başta arap nazım ölçüsü aruz vezninin iran edebiyatından alınmış kalıpları olmak üzere kafiye anlayışı da arap alfabesiyle kelimelerin yazılış ortaklığına dayanır. Bu örnekten ayrılan yanı, redifin büyük önem kazanması, hemen her fırsatta kullanılmasıdır. Bütün nazım şekilleri ortak islâm medeniyetinin kullandığı klasik biçimlerdir. Lirik şiirler için başta gazel olmak üzere müstezat*, kıta* ve musammatlar*, övgü alanında kaside*, manzum hikâyeler anlatımında mesnevî*, kısa nükteli şiirler için tuyuğ* ve rübai* biçimi kullanılır. Nazımda ana birim, anlambütünlüğü olan ve bütün söz oyunlarının içinde toplandığı beyit*tir. Manzum eserler divan* denilen kitaplarda, özel bir sıraya göre dizilerek tamamlandıktan sonra şairi koruyacak olan bir devlet büyüğüne sunulur. Böyle bir edebiyatın ancak zengin kültür çevrelerinde yayılma imkânı bulabileceği meydandadır. İslâmî dünya görüşüne sindirilmeğe çalışılan tasavvuf* felsefesinden başka hiç bir felsefî düşünceye rastlanmaz. Temelde islâmlığın bütün yasaklarına riayet edilmekle birlikte tasavvufî şiirlerde başka anlamlara gelen remizlerle bazı hayat tabloları çizilir. Aslında birçok gazelde ortaklaşa kullanılmış olan piri mugan, harabat, mey, kûşe-i uzlet, zülfün kesreti gibi kavramların gerçek anlamları sırasıyle mürşit, tekke, aşk, çile köşesi, masivâ'dır. Ama kavramların sınırı sanıldığı kadar geniş değildir. Aşk, ayrılık, visal arzusu, ruhun özlemleri, te-

Ulucami, Bursa

celli, irfan, marifet, zikr, tevazu, mahbub, ibadet, bade, câm, bezm, rindane temayüller, rakipten şikâyet, sevgiliye yakarışlar, aşk acıları, zâhitlere karşı koyan bazı tarizler. Çünkü arap-fars destanlarını kutsal kitapların kıssalarını, edebiyatların ortak kavramlarını tekrarlayan osmanlı edebiyatında dünya görüşü, toplum yapısına göre belirlenmiştir. Padişah teokratik monarşinin en yüksek kademesinde bulunduğu için edebiyatta da sevilen, güzel, mutlak hâkimi temsil eder. Şair sevgilinin kulu, kölesi olduğunu anlatır.

Nesir alanında ise Veysî ile Nergisî'nin en aşırı uçlara götürdükleri inşa tutumuna karşı bazı tepkiler başladı. Tatavlalı Mahremî* (öl. 1536), Aydınlı Visalî (?-?) ve Edirneli Nazmî'nin Türkçeyi, saflığını yitirmeden aruza uydurma merakı güzel örnekler vermemişse de, nesirde başarılı kullanımlar görüldü. Bazı bilim, gezi, hatıra, tarih ve tezkireler daha sade ve açık yazılmağa başlandı. Çeşitli bağlaçlarla uzayıp giden cümleler, kısaltıldı, konuşma tabiîliği hikâye edilen olayları canlandırdı, süsten uzaklaşıldı. Şehname'cilik geleneği vakanüvislik adı altında daha ölçülü bir tarihçiliğe dönüştü. XVII. yy.ın bu alandaki önemli eserleri Silâhtar* Mehmed Efendinin (1658-1723), Naima*nın (1655-1716), Peçevî*nin (1574-1649), Kâtip* Çelebinin (1609 -1657) tarihleridir. Devlet düzeni üstündeki tenkitleriyle dikkati çeken Koçi Bey Risalesi, XVII. yy.da bozulmağa yüz tutmuş olan imparatorluğun uğradığı sarsıntılarını belirler. Yüzyılın en ilgi çekici yazarı Evliya Çelebi'dir (1611-1682). Zamanının çok dikkatli bir gözlemcisi olan Evliya Çelebi, dolaştığı bütün ülkelerin olay ve özelliklerini eserine koydu. Bazı önemli görevlerle yanlarında bulunduğu saray ve devlet adamlarının sağladığı imkânları gereğince kullanarak imparatorluk sınırları içindeki bütün memleketleri dolaştı. Zaman zaman sınır dışlarına da taşan bu gezilerin bütün izlenimleri *Seyahatname*'yi paha biçilmez bir zenginliğe ulaştırır. Bu eser tarih, biyografi, folklor, gezi, hatıra bakımlarından verdiği bilgiler kadar dilinin ve anlatımının canlılığı ve zenginliğiyle de türk edebiyatının en önemli eserlerindendir. XVI. yüzyıldan sonra, halk emeğinin ortak ürünü olan folklor eserleriyle (maniler, türküler, ninniler, ağıtlar v.b.) XIII. yy.dan itibaren geniş halk topluluklarına seslendiği için «halkın şairi» gibi nitelenebilecek tekke şairlerinin yanında asıl halk şairleri de görülmeğe başladı. İlk temsilcilerine XVI. yy.da rastlanan âşıklar, saz şairleri (Kul Mehmed, Öksüz Dede, Köroğlu*, Hayalî, Ozan, Bahşî, Oğuz Ali, Gedâ Muslu, Çırpanlı, Armudlu, Kul Çulha), asker ocaklarında, köy ve oba çevrelerinde, şehir esnaflığının küçük işlerinde yaşayan, saz çalıp söyleyen sanatçılardır. Bu edebiyatta hece vezni, yarım kafiye, millî nazım biçimleriyle (koşma, destan, semai, varsağı v.b.) sözlü ve irticalî olarak yaratılan nazım ürünleri yer alır. Bunların yanında geniş çevrelere yayılan halk hikâyeleri yaratılır (Kerem ile Aslı, Âşık Garip v.d.) Kendi şiirleriyle birlikte başka sanatçıların eserlerini de yayan bu halk sanatçıları gittikçe önem kazanarak XVII. yy.da teşkilâtlanmağa başlamışlardır; en ünlüleri (Kuloğlu*, Kâtibî*, Kayıkçı* Kul Mustafa, Âşık, Üsküdarî, Keşfî Âşık Halil, İbrahim, Kul* Deveci, Kâmil, Benli Ali, Gazi, Âşık Hasan, Gevherî*, Âşık* Ömer, Karacaoğlan*) yerli kaynaklara divan edebiyatından daha çok bağlı bir sanat tutumunun örneklerini verdiler. Kültür merkezlerinden genellikle uzak kalan halk sanatçıları osmanlı edebiyatının millî kaynağa bağlı bir kolu sayılır (bk. ÂŞIK.). Asker ocaklarında, sınır kalelerinde, kasaba esnaflığında, çiftçilik hayatında, göçebe oymaklarında, köy çevresinde yetişen, usta edindiği bir sanatçının hizmetinde eğitilen, ezbere dayanan bir metodla dilden dile dolaşan şiirleri hafızasında taşıyan bu halk sanatçıları, bir yandan folklor ürünleriyle, bir yandan başka halk sanatçılarının eserleriyle beslenmiş; yüksek zümre edebiyatçıları gibi medrese öğretiminden geçmemişlerdir. Çoğu okuryazar bile olmayan bu kişiler saz çalma ustalığının yanı sıra geliştirdikleri şiir sözcükleriyle genellikle kültür merkezleri dışındaki toplum hayatının ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Bu yüzden hemen hiç birinin hayatı hakkında kesin bilgi yoktur; eserleri de ya dilden derlenerek, ya cönk* denilen yazma mecmualarda bulunarak ele geçirilebilir.

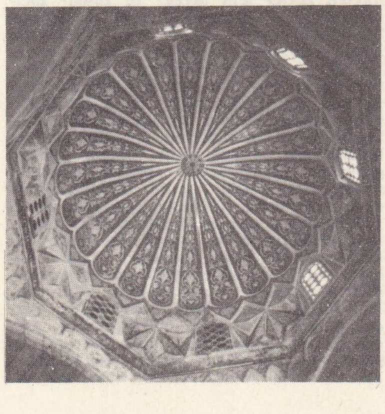

Yeşilcami kubbesinin içten görünüşü, Bursa

Osmanlı edebiyatının dördüncü devri XVIII. yy.da başlar ve XIX. yy. ortalarındaki batılılaşma hareketinin başlamasına kadar sürer. Tanzimat* - Edebiyatı* Cedide edebiyatları da osmanlı edebiyatının dönüm noktaları sayılır. Bu dönemde milliyetçilik akımı başlamış, imparatorluk edebiyatının yerini türkçü eğilimler tutmuştur. Lâle devri adı verilen XVIII. yy. başları, mahallîleşme akımının, iran etkilerinden kurtulma dileğinin sözcülerini yetiştirdi. Bu dönemde bir tek sanatçının izinde gitmek ve iran edebiyatını değişmez kaynak saymak anlayışı geçerliğini kaybetti. Değişik kaynaklardan yararlanan sanatçılar kendi toplum özelliklerine ön planda yer vermeğe başladılar. Yüzyılın başında Nedim* (1680 ?-1730), yaşadığı dönemin eğlenceli yaşayışını dile getirdi. İyimser, şen, pervasız mizacını aksettiren neşe ve aşk şiirleri yazdı. Yaşadığı hayatın yerli özelliklerini eserine yansıtabilecek derecede gerçekçi olan Nedim'i bu yolda Enderunlu* Vâsıf (öl. 1824), Enderunlu* Fazıl (1759-1810), bir dereceye kadar Nahifî* (öl. 1738) takip etti. Yüzyılın öteki şairleri Esrar* Dede (öl. 1796), Fıtnat* Hanım (öl. 1780), Haşmet* (öl. 1768), Kâni* (1712-1791), Osmanzade Taib (1660-1724), Koca Ragıb Paşa (1699-1763), Seyyid Vehbi (öl. 1736), Sümbülzade Vehbi (1719-1809), Rasih* (öl. 1776), Sururî* (öl. 1814) v.d.-dir. Yüzyılın nesir eserleri Resmî* Ahmed Efendinin (1700-1783) *Sefâretname*'si, Yirmisekiz* Mehmed Çelebi'nin (?- 1732) *Sefâretname*'si, Raşid, Asım, Vâsıf v.d. tarihleridir. Aziz* Efendi'nin (öl. 1798) *Muhayyelât* adlı eseri ise roman ve hikâye öncesi bir dönemin bu alandaki tek örneğidir. Bu dönemde osmanlı şairlerinin iran etkilerinden kurtulmalarının sebeplerinden biri İran'da artık ardından sürükleyici güçte büyük sanatçıların yetişmemiş olmasıdır. Gerçi Şevket'in izinde giderek yeni teşbih ve söz oyunlarını kullanmağa özen gösteren Şeyh* Galib (1757 - 1799) gibi sanatçılar varsa da Nabi etkisi de hemen aynı derecede geçerlidir. Böyle karışık etkilerle XVIII. yy.da divan edebiyatının son önemli kişileri yetişti. Dördüncü devrin son aşaması olan XIX. yy.da bu yolda yürüyecek hiç bir büyük sanatçı görülmedi. Saz şairlerinin bir kısmının da kültür merkezlerine yaklaşarak melez bir edebiyata heveslendikleri yıllarda, Karacaoğlan, Gevherî, Âşık Ömer çapında halk şairlerinin yetişmemesi dikkati çeker (XVIII. yy.ın başlıca âşıkları: Ravzi, Ali, Hocaoğlu, Hükmî, Kâtibi, Derviş Musa, Kabasakal Mehmed, Ahmed, Levnî, Kıymetî, Şermi, Mahtumî, Neşatî, Mecnunî, Vartan, Civan, Nuri, Abdî, Sadık, Kâmil, Âşık Said, Derunî, Nigârî, Küşadî, Âşık Süleyman, Bağdadî, Âşık Halil, Kütahyalı Sırrı, Şem'î, Nakdî, Seferlioğlu, Magrıplıoğlu, Kara Hamza v.d.dir). XIX. yy.da aruz vezniyle divan edebiyatı etkisinde eserler vermeğe başlayan ve divan düzenleyecek kadar bu yolda ısrar eden halk şairleri görülür. Zihnî*, Seyranî*, Dertli*, Erzurumlu Emrah* v.d. Yüzyılın en orijinal şairi Dadaloğlu*dur. Toros göçebeleri arasında Karacaoğlan etkisini yaşatan bu oba şairi, devlet merkeziyle çatışan derebeyleri safında yer alır. (Yüzyılın başlıca halk sanatçıları şunlardır: Ruhsati [1856-1899], Nigârî [1858-1917], Figanî [1878 - 1928], Harabî [1858-1915], Deli Boran [?-?], Sümmani [1862-1914], Celâlî [öl. 1915], Meslekî [?-?], Kâğızmanlı Hıfzı [1893-1918], Huzurî [1885-?] v.d.) XIX. yy.ın başında garplılaşma hareketleri sırasında Şinasi, Namık Kemal v.d. ile birlikte gelişen yeni edebiyatın yanında eski edebiyatın etkilerini yaşatmağa çalışan son divan şairleri yetişti: Âkif* Paşa (1787-1845); Ali Ruhi (1853 -1890); İzzet Molla (1785-1829); Sümbülzade Vehbi (1719-?1809); Yenişehirli Avni* (1827-1883); Hersekli Ârif* Hikmet (1839-1903); Leskofçalı Galib* (1829-1864); Leyla Hanım (öl. 1847); Nevresi Cedid (1820 - 1870); Şeyhülislâm Arif* Hikmet (1787? - 1859); Agâh Paşa (öl. 1906); Muallim* Naci (1850-1893) v.d. Ne var ki bu son osmanlı şairlerinin hemen hepsinde, yeni hareketlerin izlerini, garplılaşmanın yarattığı toplum değişiminin etkilerini görmek mümkündür. Bu etkilerin daha geniş ölçüde yer aldığı yeni edebiyat anlayışı XIX. yy.ın sonundan itibaren klasik osmanlı edebiyatının yerini aldı.

Osmanlı edebiyatı, Türklerin İslâmlık etkisinde yaşadıkları ümmet çağının ürünü, Batı Türkçesinin (Oğuzca, anadolu lehçesi) edebî eserlerinin toplamıdır. Bu dönemin en belirgin özelliği, dinin bütün topluma olduğu gibi edebiyata da etkili oluşudur. Böylece bu edebiyat islâmî dünya görüşüyle arap-iran sanat geleneğine, veznine, nazım şekillerine, üslûp ve anlatım özelliklerine, Osmanlıca denilen, yüksek zümre kültür diline dayanır. Bu bakımdan son yüzyılın içinde gittikçe eskimiş, kendisini yaratan imparatorluk ortamı gibi ortadan kalkmıştır. Çünkü dille birlikte dünya görüşü, kaynak edinilen edebiyat zevkleri, türler ve biçimler de sürekli değişim içindedir.

Osmanlı edebiyatı, bir imparatorluğun merkezî kudreti çevresinde gelişmiş klasik bir edebiyat sayılabilir. Millî dil zevkinin oluşmadığı ümmet anlayışı içinde en mükemmel, en kusursuz güzelliği yaratmayı amaç edinen sanatçılar tabiattan uzaklaşmış, zihnî ve soyut bir mazmunlar dünyasının gereklerine göre duygularını ifadeye çalışmışlardır. Eflatun'un idealizm felsefesinin hem tasavvuf akımında, hem din dışı konuların işlenişinde tesirleri görülür. Bu yüzden her varlığı en olgun şekilde gösteren mazmun kalıpçılığı yerleşmiş, şairler aynı konuları tekrarlamaktan kaçınmamışlardır. Tabiattan ve gerçekten, tarih olaylarıyle toplum meselelerinden uzaklaşan osmanlı edebiyatı, kendisini besleyen, kollayan, esirgeyen saray çevrelerinin övgüsünü konu edinen şiirlerle (kaside), aşk ve içki meclislerinin coşkunluğunu dile getiren kısa şiirlerle (gazel) oyalanmış, şiirde ve nesirde düşünce ve

Foto. Mükerrem Anabolu (MEYDAN)

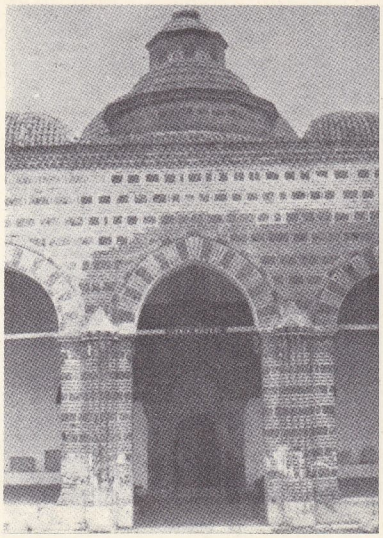

zaviye planlı Nilüferhatun imareti (1388)

tenkitten uzak kalmıştır. Bu yüzden süs, marifet, hüner gösterilerine yol açan beyan, bedi, belâgat kuralları, arap-iran edebiyatlarından aktarılarak sürdürülmüştür. Rüya tabiri, kıyafet ilmi türünden bilgilere önem verilir. Bu edebiyatta, aşk, genellikle tasavvuftaki anlamıyle, insanın kudreti külliye karşısında, Tanrı güzelliğine duyduğu düşkünlüktür. Tabiat ve toplum olayları sadece hikmeti ilâhiden ileri gelir; bu olaylar karşısında insan, ya rind* ya zâhid olabilir. Osmanlı edebiyatı yüzyıllarca rindlik anlayışını sürdürerek, dünyaya aldırmaz görünen kayıtsız, olgun, ârif gönül erlerinin kural tanımaz gibi görünmeğe çalışan hürlüğünü işledi. Kökü kutsal kitaplara dayanan efsaneler ve inanışlar her şair ve yazar için kullanılabilir birer kaynaktır. Genellikle gerçek hayatı yansıtmayan osmanlı edebiyatının bazı eserlerinde çağlarının özelliklerini bulmak gene de mümkündür: ramazaniye, iydiyye denilen kasidelerin başında (nesip, teşbib), surname denilen düğün tasvirlerinde şehrengiz denilen tasvir ve anlatı şiirlerinde, tarifat adı verilen portrelerde, hamamnamelerde, gazavatnamelerde, tarih düşürmeyi ilke edinen şiirlerde, çeşitli ortamlara ait özellikler bulunabilir. Osmanlı edebiyatı; manzum alanda divanlar, mesnevî ve hamseler (beş mesnevî veya beş mensur eser) ile oluşur; nesir alanında tarihler, tezkireler, münşeat derlemeleri, name genel başlığını taşıyan çeşitli konulardaki eserler (seyahatname, sefaretname, fetihname v.b.) başlıca türlerdir. Düşünce yazıları, roman-hikâye, tiyatro gibi modern edebiyatların ürünlerine rastlanmaz. Osmanlı edebiyatı, aynı adı taşıyan imparatorluğun son yüzyılında eski köklerinden ayrılarak yeni bir yöneliş kazandırdı.

GÜZEL SANATLAR

Mimarî

Osmanlı mimarîsi, köklerini eski türk mimarî geleneğinden alır. Ancak, Osmanlılar eski türk mimarîsini yeni buluşlarla geliştirdiler; diğer türk devletleri mimarîsinden çok farklı bir mimarî meydana getirdiler. Özellikle XIV. ve XVI. yy.larda yapılan eserlerde bu gelişme açıkça görülür. Osmanlı sanatı, selçuklu sanatından daha sade ve aşırı süsten uzak, fakat çok daha estetik bir sanattır.

Osmanlı devri sanatının üslûp bakımından bölümleri: 1. *Başlangıç devri* (Erken Osmanlı devri veya İlk Osmanlı devri) [1300-1453]; 2. *Klasik devir* (1453-1720): Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II devirleri (1453-1520), Sinan devri (XVI. yy.), Sinan'ı devam ettirenler (XVI. yy. sonu-1720); 3. *Dış Tesirler devri* (1720-1890): Lâle devri (1720-1740), Türk Barok devri (1740-1810), Türk Ampir devri (1810-1860), Eklektik devir (1860-1890); 4. *Neo-klasik* (Yeni-klasik) devir (1890-1930).

● *Başlangıç* (*Erken Osmanlı*) *devri* (1300-1453). Bir hazırlık devri olan bu devirde osmanlı sanatı, kendine yeni sistemler aradı ve yeni denemelere girişti. Bu araştırmalar ve denemeler, klasik osmanlı cami mimarîsinin yaratılmasında esas oldu.

Erken Osmanlı devri camilerinde başlıca üç plan tipi görülür: 1. Payeli çok kubbeli Ulucami tipi; 2. tek kubbeli camiler; 3. zaviyeli (yan mekânlı veya tabhaneli) camiler.

Payeli çok kubbeli camiler. Ulucami tipi, Anadolu'da eskiden beri yerleşmiş, özellikle Adanolu Selçukluları tarafından çok kullanılan bir plan tipidir. Ancak Osmanlılar bu tipi geliştirdiler, payeler ile ayrılan mekânların her birini kubbelerle örttüler. Bu tipin en tanınmış örneği Bursa'da Ulucami'dir. Murad I zamanında yapımına başlandı, Yıldırım Bayezid zamanında tamamlandı (1399). Dıştan 68×56 m ölçüsündedir; iç kısmı 12 büyük taş paye ile enine 4, boyuna 5 sahna ayrılır. Böylece meydana gelmiş olan kare planlı mekânların üzerini 20 kubbe örter. Kubbeler sekiz köşeli kasnaklar üzerine oturur, içeriye ışık vermek için kasnaklara pencereler açılmıştır. Caminin içinde, orta kısımda, on altı köşeli bir şadırvanı, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde birer minaresi vardır.

Ulucami'den başka bu plan Gelibolu'da *Büyükcami*'de (1385), Filibe'de *Murad Hüdavendigâr* veya *Cuma camii*'nde (1389), Edirne'de *Eski cami*'de de (1403-1414) uygulanmıştır.

Tek kubbeli camiler. Osmanlıların ilk önemli sanat merkezleri olan İznik'te *Hacıözbek camii* (1333) Osmanlılardan kalan en eski tarihî yapıdır ve önündeki son cemaat yeriyle tek kubbeli osmanlı camilerinin öncüsüdür. Yine İznik'te vezir Çandarlı Hayreddin Paşanın emriyle mimar Hacı Musa Ulema tarafından yapılan *Yeşilcami* (1378-1391). Erken Osmanlı devrinin karakteristik örneklerinden biridir. Kare planlı ve tek kubbeli bir yapı olan camide esas mekânın öne doğru uzatılarak genişletilmiş olması, önemli bir özelliktir. Tek kubbe ile örtülü iç mekân giriş duvarı önünde sıralanan ve kubbealtı mekânından iki sütunla ayrılan tonozlu üç bölümle uzatılmıştır. Camide kubbe geçişi diğer tek kubbeli camilerde de olduğu gibi türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Bursa'da *Alâeddinbey camii*, Mudurnu'da *Yıldırım camii*, İnönü'de *Hocayadigâr camii*, bu devre ait diğer tek kubbeli cami örnekleridir.

Zaviyeli camiler. Erken Osmanlı devrinde (XIV. yy.) *zaviyeli* veya *yan mekânlı camiler* adı verilen bir plan tipi daha ortaya çıktı. Bir son cemaat yerinden sonra eksen üzerinde birbirini takip eden kubbeli iki salondan ve birinci salonun iki yanındaki yine kubbeli odalardan meydana gelen bu tip camilerin en eski örneklerinden biri Bursa'da *Orhan camii*'dir (1339). Cami ayrıca cephesindeki tuğla ve taş işçiliği bakımından da önemlidir. Zaviyeli veya yan mekânlı plan tipi, Osmanlı devletinin Filibe, Bursa, Amasya, Edirne ve Üsküp gibi büyük şehirlerinde geniş ölçüde kullanıldı. (*İmaret camii* [Filibe], *Timurtaşpaşa camii, Yıldırım camii* [Bursa], *Beyazıtpaşa camii* [Amasya], *Gazimihal camii* [Edirne]). Bu tipin en tanınmış ve muhteşem örneği Bursa'daki *Yeşilcami*'dir: Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle mimar Hacı İvaz Paşa tarafından yapımına başlandı (1413), Murad II zamanında tamamlandı (1424). Erken Osmanlı devrinin en önemli eseridir. Dikdörtgen bir plana göre yapılmıştır. Merkezî sahnın ortasında mermerden yüksek bir havuz vardır. İki katlı olan yapının cephesi karakteristiktir. Cephe pencereleri çevresindeki silmelerin içi, aşırı süs ve yazılarla kaplıdır, ancak bunların bazısı işlenmemiş ve tamamen bitirilmemiştir.

Camiler dışında, zaviyeli veya yan mekânlı tipin uygulandığı önemli bir yapı, İznik'te Murad Hüdavendigâr'ın annesi için yapılan *Nilüferhatun imareti*'dir (1388). İmaretin bir eyvan gibi uzun olan ibadete mahsus yeri, bir kemerle ortadan iki bölüme ayrılır; yan hücreler birer kubbe ile örtülüdür.

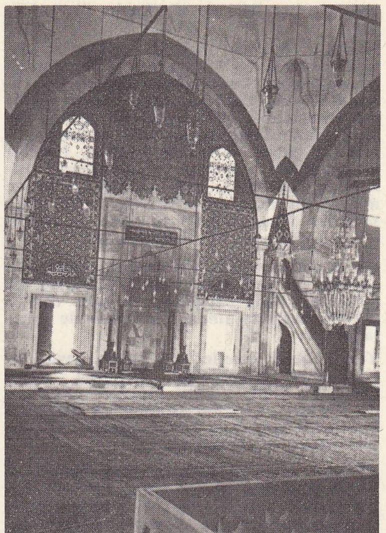

Edirne Beyazıt II camiinin içinden bir görünüş

Erken Osmanlı devri mimarîsi ile klasik devir mimarîsi arasında bir geçiş durumunda olan *Üçşerefeli cami* (Edirne), Murad II'nin emriyle yapıldı (1438-1448). Bu cami İstanbul'da klasik devir mimarîsinin ilk önemli yapısı olan *Beyazıt camii*'nin örneğini teşkil eder. Burada en önemli yenilik o devre kadar görülmeyen iç avlu ve revaklar ile mekânın büyük bir kubbe ile örtülmesidir. Dört minaresi arasında, 3 şerefeli olanı ilgi çekicidir. Minarenin içinde ayrı ayrı üç merdiven vardır ve her biri ayrı şerefeye çıkar; minareye çıkanlar birbirini görmez.

Erken Osmanlı devri mimarîsinin diğer önemli camileri arasında Bursa *Yıldırımbeyazıt camii*, Edirne ve Bursa *Muradiye* camileri sayılabilir.

● *Klasik devir*'de (1453-1720) osmanlı mimarîsi, başlangıç devrinde edindiği bilgilerle yeni prensipler, yeni esaslar ortaya koydu. Klasik devrin ilk örnekleri Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II devirlerinde başlar. Bütün XVI. yy.ı kaplayan Mimar Sinan devrinde osmanlı sanatı, gerek mimarî, gerek süslemecilik (özellikle çini, mermer ve tahta ile sıva üzerine kalem işi v.b. iç süsleme) bakımından en yüksek noktaya erişir. Bu devirde mimarî ve süsleme bir bütün halindedir. Klasik mimarî, süslemeyi ancak gerekli olduğu yerde ve gereği kadar kullandı. Bu devir mimarîsinde nispetler uyumu çok iyi bir şekilde uygulandı. Klasik devir mimarîsi Beyazıt camii (İstanbul) ile başlar.

Erken Osmanlı devrinden beri uygulanan çok kubbeli ulucami planı, klasik devrin başlarında bir süre daha kullanıldı. İstanbul'da Atik Ali Paşa tarafından yaptırılan *Zincirlikuyu camii* ile Kasımpaşa'da *Piyalepaşa camii* çok kubbeli ulucami planın-

Cemsultan türbesinden bir görünüş, Bursa

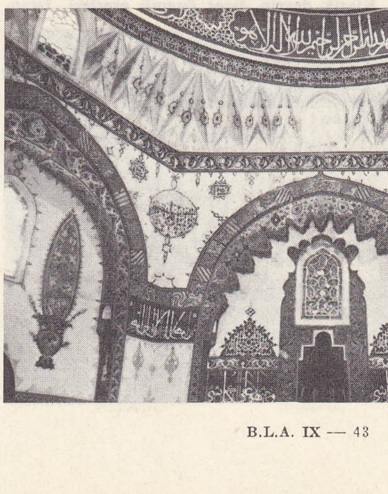

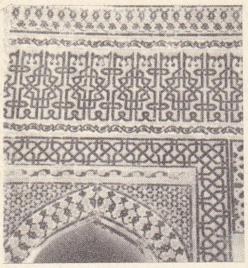

Yeşilcami çinileri, Bursa

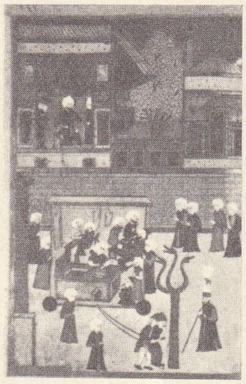

Murad III'ün şehzadesi Mehmed'in sünnet düğünü, minyatür

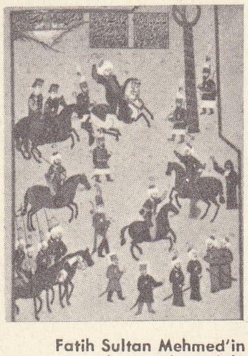

Fatih Sultan Mehmed'in At meydanındaki yılanlı sütuna ok atışı, minyatür

dadır ve her ikisi de altı kubbe ile örtülüdür.

Zaviyeli veya yan mekânlı camiler bu devirde de kısa bir süre görülür. İstanbul'da *Mahmutpaşa camii* (1462), *Muratpaşa camii* (1470) ile Üsküp'te *İsabey camii* (1475) ilk örneklerdir. XV. yy.da bu planın değişik şekilleri uygulandı: esas mekânın, üzeri tek kubbe ile örtülü şekilleri, *Hatuniye camii*'nde (Tokat) ve *Davutpaşa camii*'nde (İstanbul), esas mekânı kubbe ve mihrap kısmı yarım kubbe ile örtülü diğer şekli ise, *Rummehmetpaşa camii* ile *Atikalipaşa camii*'nde (İstanbul) görülür.

İlk devrin sonunda Edirne'deki Üçşerefeli camide görülen plan tipi, İstanbul'da ilk defa eski *Fatih camii*'nde ve daha değişik şekilde Beşiktaş *Sinanpaşa camii*'nde uygulanmıştır.

Tek kubbeli camiler de klasik devir üslûbundadır. İstanbul'da *Firuzağa camii* (1491) bu tipin en zarif örneğidir. Edirne'de *Beyazıt camii* ile İstanbul'da *Sultanselim camii* aynı tipin büyük ölçüde uygulandığı selâtin camileridir.

XV. yy. sonunda osmanlı mimarîsinde yeni bir plan tipi ortaya çıktı. İlk defa aslı bir bizans kilisesi olan ve fetihten sonra cami haline getirilen *Kocamustafapaşa camii*'nde uygulanan, daha sonra İstanbul'da Beyazıt camiinde (1500-1505) en anıtsal şeklini alan bu planda, eksen üzerinde sıralanan ana kubbe ile iki yarım kubbe ve yanlarında kubbealtı sahnından paye ve sütunlarla ayrılmış kubbeli bölümler görülür. Kubbe burada dört büyük paye üzerine inşa edilmiş kemerlerin meydana getirdiği kare bir kaideye oturmaktadır. Bu camide ilk defa geniş mekân fikrine yer verilir. Esas mekânı genişletmek için merkezî kubbenin önüne ve arkasına birer yarım kubbe eklenerek daha büyük bir mekân kazanılmıştır. Büyük kubbenin basıncı yanlardaki küçük kubbeler vasıtasıyle azaltılmıştır. Caminin iki zarif minaresi vardır. Gerek iç ve dış mimarî, gerek iç avlu revakları bakımından Mimar Sinan'a örnek olmuş bir yapıdır. XVI. yy.da Mimar Sinan ile klasik devir mimarîsi en yüksek noktaya ulaştı. İstanbul'da *Şehzade camii* (1544-1548) bir merkezî kubbe etrafında 4 yarım kubbe ile merkezî planın en başarılı örneğini meydana getirir. Bu caminin bir özelliği de osmanlı mimarîsinin kubbelere verdiği önemi göstermesidir. Plan bakımından Beyazıt camii şemasına uyan ve gayet geniş bir külliyenin merkezini meydana getiren *Süleymaniye camii* (1557), klasik devrin bütün özelliklerini taşır. Cami bir bütün olarak piramit görünüşündedir. Edirne *Selimiye camii* (1575) ile klasik devir özellikleri olgunluğa ulaşır. Cami, mimar Sinan'ın merkezî planın son şeklini bulduğu bir eseridir. Yarım kubbeler ortadan kalkmış, bunların yerine köşelere 4 ufak yarım kubbe konmuştur. Bütün mekânı, 8 payeye oturan 31 m çaplı büyük tek kubbe örter. Caminin dört köşesinde bulunan ve 70, 89 m boyundaki 4 zarif minare, yapıya uzaktan bir yükseklik kazandırır. Caminin yapımında şehircilik prensipleri ön plandadır. Süleymaniye camiinde görülen piramidal şekil bu camide de uygulanmıştır.

Klasik devrin diğer önemli eserleri, İstanbul'da Edirnekapı ve Üsküdar'da *Mihrimahsultan camileri*, Eminönü'nde *Rüstempaşa camii*, Tophane'de *Kılıçalipaşa camii*, Azapkapı ve Kadırga'da *Sokullumehmetpaşa camileri*, Üsküdar'da Eski *Valide camii*'dir. Mimar Sinan ile en yüksek seviyesine erişen klasik devir osmanlı mimarîsi, XVII. yy.da da Sinan'ın yetiştirdiği büyük mimarların eserleriyle devam etti. Ahmed I tarafından yaptırılan *Sultanahmet* camii* (1609-1616), mimar Mehmed Ağa'nın eseridir. Cami bir ana kubbeyi destekleyen dört yarım kubbe ve köşelerdeki 4 küçük kubbeden meydana gelen bir plan gösterir. 1597 de mimar Davud Ağa tarafından yapımına başlanan fakat ancak 1553'te mimar Mustafa Ağa tarafından tamamlanabilen *Yenicami*'de (Eminönü, İstanbul) Şehzade camiinin planı örnek tutulmuştur.

● *Dış Tesirler devri*'nde (1720-1890) osmanlı sanatı, klasik devirdeki prensiplerinden yavaş yavaş uzaklaştı. XVIII. yy. başında Ahmed III zamanını kaplayan *Lâle devri*'nde osmanlı sanatı geleneklerinin yanında, Batı'dan gelen etkilere sanata aşırı süsleme unsuru girdi. Devrin sembolü haline alan lâle motifi bütün süsleme konularına hâkim oldu. Lâle devri üslûbu, mekân mimarîsiyle pek ilgili değildir. Yenilik daha çok mimarî süslemede görülür. Sebiller ve çeşmeler devrin karakteristik yapılarıdır. Ayrıca daha önceki devirde çok miktarda caminin yapılmış olması bu devirde kasr ve köşk yapımını ön plana çıkardı.

Lâle devrinde yapılan ilk camilerin planlarında, klasik devirde kullanılan planlar görülür: Üsküdar'da Yeni *Valide camii* (1708) [bk. VALİDE CAMİLERİ] Sinan okuluna bağlı mimarlar tarafından uygulanan 8 dayanaklı, *Hekimoğlualipaşa* camii* (1734) ise 6 dayanaklı plan tipine göre yapılmıştır. Lâle devrinin diğer önemli eserleri İstanbul'da *Damatibrahimpaşa camii* ile *Zeynepsultan camii*, Nevşehir'de *Damatibrahimpaşa külliyesi*'dir.

Türk Barok devri'nde, mimarî ve süslemede artık hiç bir türk elemanı yoktur. Tamamen Avrupa'da görülen barok üslûp hâkimdir. Fakat türk zevki ve yerli etkiler dolayısıyle buna türk - borak üstûbu adı verilir. Aşırı süsün hâkim olduğu bu üslûpta, mimarîde plan olarak bir yenilik görülmez. İstanbul'da *Lâleli camii* ile *Nuruosmaniye camii*, barok üslûbun en önemli eserleridir. Dört büyük kemerin taşıdığı tek kubbeli Nuruosmaniye camii (1755) bütün elemanlarıyle barok üslûbun temsilcisidir. İstanbul'da bugünkü *Fatih camii*, *Beylerbeyi camii*, *Selimiye camii*, *Sepsafahatun camii*, Bursa'da *Emirsultan camii*, bu üslûbun diğer örnekleridir.

Barok devirde saray, çeşme ve sebil yapımı Lâle devrinde olduğu gibi yine ön plandadır. Bu devirde barok ve ampir üslûbu karışımı tek eser *Dolmabahçe sarayı*'dır.

Türk Ampir devri'nde yapılan camiler tek kubbelidir. Karakteristik özellikleri aşırı derecede ince olan minareleriyle son cemaat yeri üzerinde, padişahlara ait dairelerin bulunduğu kasrı hümayunlardır. İstanbul'da *Nusretiye camii*, *Ortaköy camii*, *Dolmabahçe camii*, *Mahmud II türbesi*, *Cevrikalfa ilkokulu*, *Alay köşkü* ampir üslûbun başta gelen örnekleridir.

Eklektik devir'de çoğu yabancı olan mimarlar geçmişteki üslûpların karışımı olan eserler vermeğe başladılar. Devrin en önemli eserlerinden olan Aksaray *Valide camii*'nde eski türk sanatı ile gotik sanat unsurları birarada kullanılmıştır. Pencerelerde gotik kemerler görülür. 1864'te yeniden yaptırılan *Çırağan sarayı*'nın iç mimarîsinde ve özellikle süslemesinde türk, arap, rönesans ve gotik üslûpları tamamen karışmış bir haldedir.

● *Neo-klasik devir* (1890-1930), eski türk sanatına dönüştür. Türk mimarları ilgilerini eski dinî ve klasik eserlere çevirerek, örnekleri hâlâ durmakta olan eserlerin çeşitli unsurlarını ve süslemesini kopya ve tatbik etmek suretiyle millî bir mimarî meydana getirmeğe çalıştılar. Öğrenimini Almanya'da yapmış olan mimar Kemaleddin* Bey, İstanbul'da *IV. Vakıf hanı*'nı, *Bostancı* ve *Bebek* camilerini, *Kamerhatun* camii*'ni, *Lâleli Hava Kurumu apartmanları*'nı, Ankara'da eski *Büyük Millet Meclisi binası* ile *Gazi Eğitim enstitüsü*'nü, öğrenimini Paris'te yapan mimar Vedat Bey Sirkeci'de *Büyük postane*'yi ve Haydarpaşa *İskele binası*'nı yaptı.

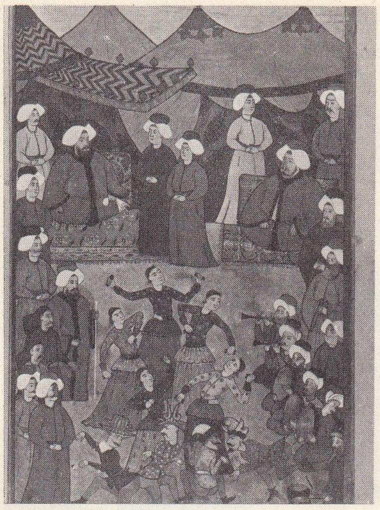

musiki

Bu çerçeve içinde osmanlı devri yapıları, karakterleri ve çeşitleri bakımından birtakım gruplara ayrılır: 1. dinî mimarî; 2. sivil mimarî; 3. askerî mimarî.

● *Dinî mimarî*. Din ve ibadet ile ilgili yapılar bu gruba girer.

Camiler, halkın toplu olarak ibadet etmesi için yapılan binalardır. Osmanlı devri camileri büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayrılır. Padişahlar tarafından yaptırılan büyük camilere *selâtin cami* (Süleymaniye camii v.b.), vezirler ve devlet adamları tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere yaptıranın ismine izafeten sadece *cami* (Sokullumehmetpaşa camii v.b.) ve küçük olanlara da *mescit* adı verilir. Mescit günlük beş vakit namazların kılındığı yerdir. Cuma namazı kılınmadığından bunların mimberi yoktur. (İstanbul Tahtakale'de Timurtaş mescidi v.b.). Bk. CAMİ. MESCİT.

*Namazgâh**, üstü açık namaz yeridir. Genellikle açıklıkta, yol kenarlarında bulunur. Yalnız kıbleyi gösteren mihrap taşı vardır. Bazen bu taşın yanında abdest alınması için kuyu bulunur. (İstanbul Okmeydanında bulunan namazgâh ve Gelibolu namazgâhı gibi).

Tarikat yapıları, tekke, dergâh, zaviye ve hankâhlardır.

Mezar yapıları. Türbeler, mezarlar, meşhedler bu gruba girer.

Türbeler. İlk osmanlı türbelerine Osmanlı devletinin ilk merkezleri olan İznik ve Bursa'da rastlanır. Selçuklular devrine ait kümbetlerin çoğu sekiz veya onikigen gövdeli ve üzeri içten kubbe, dıştan piramit veya konik çatıyle örtülüdür. XIV. yy.-da gelişmeğe başlayan osmanlı türbeleri dört, fakat daha çok altı veya sekiz köşelidir. Gövde ve kasnağında içeriye aydınlık vermek üzere birçok pencere vardır. Selçuklu kümbetlerinde kapıda bulunan ve taş üzerine yapılmış olan süsleme, osmanlı türbelerinde kapıdan ayrılarak çini üzerine işlenmiş veya boya ile yapılmış olarak yapının birçok yerine, özellikle iç duvarlarına geçmiştir. Fatih Sultan Mehmed'e kadar osmanlı sultanlarının hepsinin türbesi Bursa'da bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed ve ondan sonra gelenlerin türbeleriyse İstanbul'dadır. En eski osmanlı türbesi İznik'te *Çandarlıhalilpaşa türbesi*'dir. Bu yapının özelliği, dışta, kümbet şekliyle yuvarlak kubbenin birleştirilmiş olmasıdır. Osman Bey ile Orhan Beyin ilk türbeleri bugün yoktur, şimdiki türbeleri daha sonraki devirlerde yapıldı. Murad I ile Yıldırım Bayezid'in türbeleri de son yıllardaki onarımlarla asıl şekillerini kaybetti. Bursa'daki türbelerin en güzeli ve gösterişlisi Çe-

ebru fon üzerinde yazı

Foto. MEYDAN

lebi Sultan Mehmed'in kendisi için yaptırdığı *Yeşiltürbe*'dir. İçinde ve dışında zengin bir çini dekoru bulunan türbede Çelebi Sultan Mehmed ve yakınlarına ait çini kaplı lahitler vardır. Bursa'da Muradiye camiinin arkasında Murad II ve ailesinin, Cem Sultan ile diğer şehzadelerin türbe topluluğunda, dört, altı, sekiz köşeli gövdeler üzerine kubbeyle örtülü 11 türbe vardır. Üçünün içi çok zengin çiniler ve kalem işi dekorlarla süslüdür. Fatih Sultan Mehmed'den sonra İstanbul'da, Bursa'daki Yeşiltürbe tipinde sekiz kenarlı birçok türbe yapıldı. Bunlar arasında Fatih'in sadrazamına ait olan *Mahmutpaşa türbesi*, ve Kanunî'nin oğlu şehzade Mustafa'nın türbesiyle, Mimar Sinan'ın eserleri olan *Kanunisultansüleyman, Hürremsultan* ve *Şehzademehmet türbeleri* klasik osmanlı türbelerinin en güzel örnekleridir. Bunlardan Şehzade camiinin yanında bulunan *Şehzademehmet türbesi*, dış duvarlarındaki renkli taş kakmalar ve yivli kubbesiyle ilgi çekicidir. Ayrıca iç kısımda duvarları süsleyen sarı üzerine yeşil ve mavi çiniler de önemlidir. Süleymaniye camii arkasında bulunan *Kanunîsultansüleyman* ve *Hürremsultan türbeleri* zengin çini dekorlarıyle osmanlı türbeleri arasında önemli bir yer tutar. Ayasofya haziresinde bulunan *İkinciselim* ve *Üçüncümurat türbeleri* ile Valide Hatice Sultanın Yenicami arkasındaki türbesi, zengin çini ve kalem işi dekorları bakımından önemlidir.

Barok devir türbeleri arasında en karakteristik olanı Fatih'te *Nakşidilsultan türbesi*'dir. Divanyolu'nda *Sultanahmehmet türbesi* ampir üslûp, *Fuatpaşa türbesi* eklektik (veya melez) üslûp, Hürriyet tepesinde *Mahmutşevketpaşa türbesi* de neo-klasik üslûpta türbelere örnektir. Bk. TÜRBE.

● *Sivil mimarî.* Medreseler, sıbyan mektepleri (ilkokul), bimarhaneler, dârüşşifalar, çeşmeler, sebiller, aşhaneler, imaretler, tabhaneler, hamamlar, bentler, su tesisleri, su kemerleri, selsebiller, kütüphaneler, muvakkıthaneler, arasta, kervansaray, han ve bedestenler, saraylar, konaklar, yalılar, köşkler, evler sivil mimarînin konusu içine girer.

Medreseler. Medreselerin osmanlı mimarîsinde önemli bir yeri vardır. Osmanlı devri medreseleri plan ve tertip bakımından hemen hemen selçuklu medreselerinin aynıdır. Ancak osmanlı medreseleri avlulu-eyvanlı medreselerin biraz daha gelişerek yeni bir görünüş almasıyle meydana gelmiştir. Merzifon'da *Çelebisultanmehmet medresesi* (1414), tamamen eski eyvanlı medrese planına uygundur. Osmanlı medreselerinde, çifte minareli, çok süslü cümle kapılarından (portal) vaz geçilmiştir. Ön avluya açık dershane eyvanının yerini Osmanlılarda üzeri kubbeyle örtülü bir dershane - mescit alır. Avluyu çeviren revaklar ve bunların arkasındaki hücreler aynı büyüklükte kubbelerle örtülüdür. Öğrenciler revakın arkasındaki küçük odalarda birer veya ikişer kişi olarak oturur, orada derslerini çalışır ve yatarlardı. Bu odalara revakların altından birer kapı ile girilir ve bu kapıların arkasında ayakkabı çıkarmak için birer aralık bulunurdu. İçeride bir ocak ile dolap ve kitap rafları yer alırdı. Ayrıca osmanlı medreselerinde, selçuklu medreselerinden farklı olarak, her hücrede pencere vardır. Medreseler genellikle tek katlıdır. Osmanlı medreseleri daima aynı ana tertibe uymakla birlikte, bazen (özellikle küçük medreselerde) değişiklikler yapılmıştır. Meselâ bilinen en eski osmanlı medresesi olan İznik'teki *Süleymanpaşa medresesi*'nde (1331), bir avlunun etrafını 3 taraftan at nalı şeklinde saran 8 kubbeli revakın gerisinde üzerleri kubbeyle örtülü 11 hücre vardır, diğerlerinden daha büyük olan 12'nci hücre ise dershane-mescit olarak kullanılmaktadır. İstanbul'un fethinden önce, Erken Osmanlı devrinde, İznik, Bursa, Edirne ve Anadolu'nun bazı şehirlerinde pek çok medrese yapıldı. İlk devir medreselerinden Bursa *Muradiye medresesi*'nde tuğla işçiliğinin en güzel örneklerinden biri görülür. Edirne'de Murad II devrinde yaptırılmış olan *Saatli medrese* ile Fatih Sultan Mehmed devrine ait *Peykler medresesi*, osmanlı medrese mimarîsinin ilk anıtsal örnekleridir. İstanbul'da fetihten sonra yapılmış olan Fatih camiinin yanındaki *Akdeniz* ve *Karadeniz medreseleri*, İstanbul'un en önemli medreseleridir. Dârüşşifası, aşhanesi ve diğer binalarıyle caminin külliyesini meydana getiren bu medreseler *tetimme* ve *sahın medresesi* adlarını alan on altı binadan oluşur. Caminin iki yanından her birinde dörder sahın medresesi ve dörder tetimme vardır. Bu sebeple bunlara, «sekiz sahın» anlamında *semaniye* denilmiştir. Bu medreselerin bir kısmı yangında harap oldu, bir kısmı da yol yapımı sırasında yıkıldı.

Osmanlı medreselerinden bazıları, *Hüdavendigâr camii*'inde (Bursa) olduğu gibi camiyle aynı binadadır. Bazı medreseler ise, *Sinanpaşa, Sokullumehmetpaşa* veya Üsküdar *Şemsipaşa camileri*'nde de olduğu gibi caminin bir parçası halindedir. Bu örneklerde medrese hücreleri şadırvan avlusunu çeviren revakların gerisinde sıralanır. Diğer bir grup medreseler de caminin yanında, fakat ayrı bir bina halinde bulunur. Bursa'da *Yeşilcami medresesi* ile *Yıldırımbeyazıt medresesi*, İstanbul'da *Mahmutpaşa medresesi, Davutpaşa medresesi* ve Gebze'de *Çobanmustafapaşa medresesi* bu tiptedir. Bunlardan başka Osmanlı devrinde en çok İstanbul'da bir camiye bağlı olmayan bağımsız medreseler de yapıldı (Eminönü *Rüstempaşa medresesi*). Bu şekildeki bağımsız medreseler bazen yaptıranın türbesi, bir sebil, bir veya birkaç çeşme, bir cami veya bir mescit, bazen kütüphane binalarıyle birlikte bir külliye halinde de bulunur. Bunlar arasında İstanbul'da *Kuyucumuratpaşa, Köprülüler. Merzifonlu Karamustafapaşa* ve *Damatibrahimpaşa medreseleri* sayılabilir. Amasya'da *Kapıağası medresesi*, İstanbul *Süleymaniye medresesi* ve Edirne *Selimiye medresesi*, osmanlı medreselerinin en önemlilerindendir. Osmanlılarda XVIII. yy. ortalarından itibaren medrese yapısı önemini kaybetti. Bk. MEDRESE.

Saraylar. Osmanlılarda ilk saray Orhan Bey tarafından başlattırılan ve Yıldırım Bayezid zamanında bitirilen *Bursa sarayı*'dır. Bu saray Timur orduları tarafından yakıldı. Edirne'de 1365-1368 yılları arasında yaptırılan *Eski saray*'dan, bugüne ancak birkaç küçük harabe kaldı.

Osmanlı sarayları içinde, Topkapı sarayından sonra, en büyüğü yine Edirne'de Tunca nehri kıyısındaki *Sarayı Cedidi Âmire*'dir. Bunun yapımına 1450'de başlandı, Fatih Sultan Mehmed zamanında devam edildi. Babıhümayun, Alay meydanı, Babüssaade, Arzodası, Cihannüma kasrı, Kum kasrı, harem ve enderunun bir kısmından meydana gelen saray, Sultan Bayezid II, Selim I ve özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan eklemelerle çok genişletildi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde bir köprü ile saraya su getirildi. Bu arada köprünün iki ucuna Terazi kasrı ve Adalet kasrı adı verilen iki oda yapıldı. Kanunî'den sonra gelen padişahlar devrinde de Sarayı Cedid'e devamlı olarak ilâve yapıldı. Bunlar arasında Mamak sarayı (Selim II), Alay köşkü, Bülbül kasrı, Değirmen kasrı, Sepetçi ve İftar kasırları (Mehmed IV devri) ile Şikâr kasrı ve Gülhane kasrı (Valide Turhan Sultan) sayılabilir. Ayrıca bütün bu kasır ve köşklerden başka sarayın birçok hamamı, mutfağı, fırını, zindan ve ahırı da vardı. Saray XIX. yüzyıl başında yıkıldı, 1869'da ise kalan bölümleri yandı.

İstanbul'daki Osmanlı saraylarının en eskisi, Fatih Sultan Mehmed tarafından fetihten hemen sonra Beyazıt meydanında yaptırılan *Eski saray*'dır. Bugün hiç bir izi kalmayan bu saray Kanunî Sultan Süleyman devrinde yandı. Bu ilk saraydan sonra Fatih Sultan Mehmed o zaman Zeytinlik adı verilen Sarayburnunda birkaç köşk yaptırdı. Zamanla bu köşkler bir mimarî birlik içinde toplanarak osmanlı saraylarının en büyüğü olan *Topkapı sarayı*'nı meydana getirdi (1478). Sarayın ilk adı *Yeni saray*'dır. «Topkapı» adı, Ahmed III zamanında Sarayburnu'nda yaptırılan Topkapı sarayından gelmektedir. Zamanla bu ad yerleşti, Yeni saray adı unutuldu. Edirne sarayı planına göre yapılan Topkapı sarayı, arka arkaya sıralanan köşkler, camiler, divanlar, çeşmeler, bahçeler, harem dairesi, mutfaklar v.b. birçok bölümden kurulu bir yapılar topluluğudur. 700 000 m^2'lik geniş bir alanı kaplayan saray, hem padişahın oturduğu yer, hem de devletin yönetim yeri durumundaydı. Sarayın etrafı deniz tarafından deniz suları, kara tarafından da Surı Sultanî ile çevriliydi. Sarayın dördü karada, üçü de sahilde 7 büyük kapısı vardı. Babı hümayun'dan (padişah kapısı) sarayın birinci avlusuna, Bâbüsselâm'dan (Ortakapı) ikinci avluya girilirdi, burada resmî devlet işlerinin görüldüğü daireler bulunur. Osmanlı devletinin bütün işlerinin görüldüğü *Kubbealtı* da burada yer alır. İkinci avlunun sonunda Bâbüssaade adı verilen üçüncü kapıdan özel olarak padişaha ayrılan üçüncü avluya girilir. Sarayın dördüncü avlusu ise Boğaz'a karşı bir set üzerindedir. Mustafapaşa köşkü, Revan köşkü, Mecidiye köşkü gibi padişahların özel köşkleri buradadır. Osmanlı mimarîsinin bütün devirlerini içinde toplayan Topkapı sarayı, ayrıca osmanlı çini, kalem işi, ahşap işçiliği, hat sanatı örneklerinin en zengin koleksiyonunu ihtiva eden tabiî bir müze olması bakımından da önemlidir. (Bk. TOPKAPI SARAYI.) Topkapı sarayının çekirdeği durumunda olan köşkler arasında en eskisi *Çinili köşk*'tür (esk. Sırçalı köşk). Gerek mimarî, gerek süsleme açısından önemli bir eserdir. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve 1472'de tamamlanan bu köşk iki katlıdır. Üst kat padişahın, alt kat maiyetinindi. Başlı başına bir çini müzesi niteliğini taşıyan Çinili köşkün cephesini aralarında yer yer kahverengi olan firuze, lâcivert, beyaz renkte mozaik çini süslemeler kaplar. Odaların duvarları yine firuze renkte çinilerle kaplıdır. En son odanın kubbesindeki kabartma işlemeli rumî ve palmet motifli dekorlar ilgi çekicidir.

Topkapı sarayının öteki önemli köşklerinden 1633'te yapılan *Bağdat köşkü* de mimarî ve süsleme bakımından önemlidir. İçi baştan başa çini ve kalem işi dekorlarla süslüdür.

Osmanlı padişahları İstanbul'da Boğaziçi ve Haliç'te yazları oturmak için saraylar yaptırdılar. Bunlar, Sultan Abdülaziz zamanında 1874'te Ortaköy'de yaptırılan *Çırağan sarayı* (1910'da yandı), 1853'te Hacı Emin Paşa ve mimar Serkis Balyan Efendi tarafından yapılan barok ve ampir üslûbu karışımı *Dolmabahçe sarayı*, yine barok üslûpta *Beylerbeyi sarayı* ve *Yıldız sarayı* ile *Göksu* ve *Ihlamur kasırları*'dır.

Osmanlı devri sarayları arasında Doğu Beyazıt'ta İshak paşa külliyesi arasında bulunan *İshakpaşa sarayı*'nın da önemli bir yeri vardır. XVIII. yy.dan kalan ve bir tepe üzerinde yükselen bu sarayda 360 oda bulunur. Beyaz renkli yontma taşlardan yapılan saray, iri, plastik bitki motifleriyle barok üslûbun bir örneğidir.

Hamamlar. Hamamlar genellikle büyük camilerin külliyesi içinde veya ayrı yapılır. Osmanlı hamamlarında daima tekrar edilen bir mekân sırası vardır: a) soyunma yeri (veya camekân); b) soğukluk; c) «halvet» denen sıcaklık kısımları. Bütün bu kısımlar kubbelidir. Sıcaklık kubbelerine cam gözler konur, böylece iç kısmın aydınlanması sağlanır. Hamamlar bazen yalnız erkekler veya kadınlar için, bazen de her iki bölümü yan yana yapılır. Bizans devrinden kalan bazı harap kaplıcalar Osmanlı devrinde yeniden onarılarak kullanıldı. Bursa'da *Eski kaplıca* Murad I zamanında bizans kaplıcasının yerine yaptırıldı (1389).

Fatihten sonra İstanbul'da hamam yapımı geniş ölçüde hızlandı. İstanbul'da Osmanlılar tarafından yaptırılan en eski hamam Samatya'da *Ağa hamamı*'dır. *Fatih hamamı, Mahmutpaşa hamamı* ve *Çukurhamam* ilk hamamlar arasındadır. Bayezid II tarafından yaptırılan *Beyazıt hamamı* bir çifte hamamdır ve İstanbul'un ilk büyük hamamlarından biridir.

Bursa'da *Yeni* kaplıca*, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle damadı Rüstem Paşa tarafından yaptırıldı. Bu yapıda kaplıca ile hamam birleştirildi. Mimarî ve süsleme açısından, Bursa'nın en güzel kaplıcasıdır. XVI. yy.dan kalma büyük hamamlar içinde en önemlisi Mimar Sinan tarafından yapılan *Ayasofya* veya *Haseki hamamı*'dır

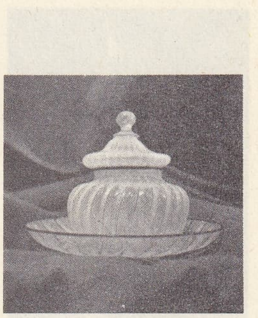

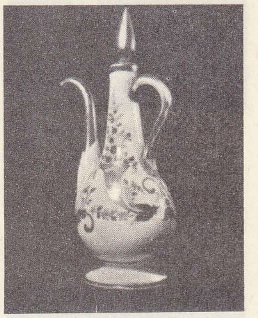

cam eşya örnekleri

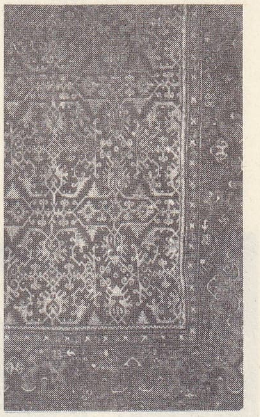

milâs (XVIII. yy.) ve uşak (XVI. yy.) halıları

Foto. MEYDAN

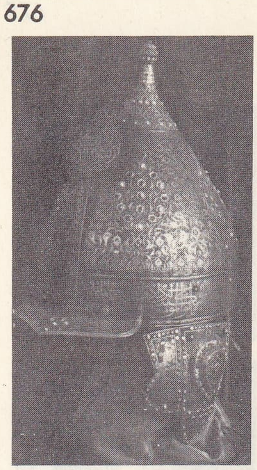

altın ve mücevherlerle işli miğfer (XVII. yy.)

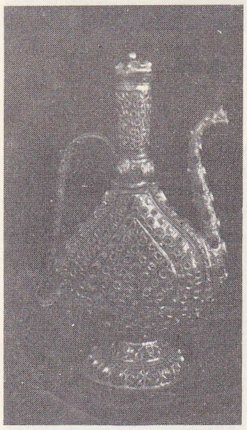

üzeri yakutla bezeli altın ibrik (XVI. yy.)

madenî parmaklıklar

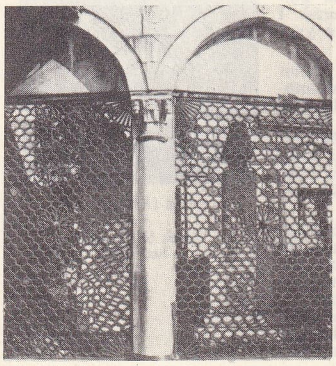

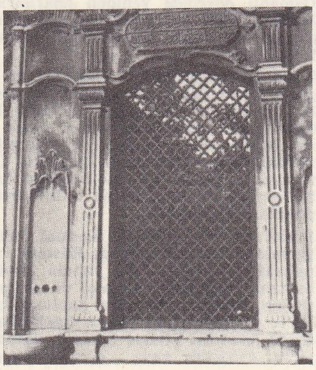

(Sultanahmet meydanı). Bahçekapı'da *Haseki hamamı*, Edirnekapı'da *Mihrimahsultan hamamı* ile *Süleymaniye hamamı* Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı hamamlar arasındadır. Ayrıca Lüleburgaz'da *Sokullu hamamı* ile Gebze'de *Çobanmustafapaşa hamamı*, İznik'te *Hacıhamza hamamı* ve *İsmailbey hamamı*, İnegöl'de *Sinanbey hamamı*, Yenişehir'de *Çifte hamam*, Bursa'da *Kükürtlü hamam* ve *Yeşilhamam*, İstanbul dışındaki önemli osmanlı hamamlarıdır.

Sağlık yapıları. Osmanlılarda mimarî özellikler taşıyan yapılar arasında sağlık kurumlarının önemli bir yeri vardır. Bunlar arasında *Bursa dârüşşifası*, İstanbul *Fatih dârüşşifası*, *Edirne dârüşşifası* ve *Tıp medresesi*, İstanbul *Haseki bimarhanesi*, *Manisa bimarhanesi*, en önemlileridir. Ayrıca tabhane* ve kalenderhaneler de mimarî özellikler taşır.

Hanlar ve *kervansaraylar.* Osmanlı devri kervansarayları veya hanları genellikle bir büyük avlu çevresinde iki katlı olarak yapılırdı. Mimar Sinan'ın Lüleburgaz'da yaptığı *Sokullumehmetpaşa kervansarayı*, Edirne'de *Rüstempaşa kervansarayı*, Ilgın'da *Mustafapaşa kervansarayı*, İstanbul'da *Kanunî kervansarayı*, Vefa'da *Pertevpaşa kervansarayı* ve yine XVI. yy.dan kalma Gebze'de *Çobanmustafapaşa kervansarayı*, Edirne'de 1609 tarihli *Ayşekadın* veya *Ekmekçioğluahmetpaşa kervansarayı* ile Aydın Kuşadası ve Ulukışla'da *Öküzmehmetpaşa kervansarayı* en önemli osmanlı kervansaraylarıdır.

Osmanlı devrinde şehir içlerinde daha çok ticaret işlerine yarayan hanlar yapılırdı. Bu hanların odaları birer antrepo niteliğinde olduğu için malları depolamada kullanılırdı. Bursa'da Orhangazi zamanında yapılan *Beyhanı*'nda 35 oda ve bir o kadar da depo olduğu bilinir. Yine Bursa'da Yeşilcami'ye gelir sağlamak için yapılan *İpek hanı* da 70 odalıydı. Murad Hüdavendigâr zamanında yapılan *Kapan hanı* ile *Koza hanı* ve *Fidan hanı* Bursa'nın önemli hanlarındandır.

İstanbul'da Osmanlı devrinden kalma oldukça çok sayıda han vardır. Bu hanların en önemlileri: Beyazıt camine gelir sağlayan *Sırmakeş hanı* ile *Pirinç hanı*, *Mahmutpaşa hanı*, *Vezir hanı*, *Elçi hanı*, *Kürkçüler hanı*, *çakmakçılar hanı*'dır.

Bunlar arasında sadrazam Mahmud Paşa tarafından 1467'de Mahmutpaşa ve Çıkrıkçılar yokuşlarının köşesinde yaptırılan *Kürkçü hanı*, ölçüleri ve oda sayısı bakımından yalnız İstanbul'un değil Türkiye'nin de en büyük hanlarından biridir (boyutları 130×65 m; iki katlı); iki avlusu ve kapıları revaklara açılan 167 odası vardır.

Çarşılar, kapalıçarşılar, bedestenler. Osmanlı devri kapalıçarşılarının en güzel ve önemli örnekleri İstanbul'da *Kapalıçarşı*, *Mısırçarşısı*, Süleymaniye'de *Tiryaki çarşısı*, Bursa'da *Kapalıçarşı*, *Sipahi çarşısı*, Edirne'de *Arasta* ve *Alipaşa çarşısı*'dır. Bedestenler ise mücevherat, kıymetli eşya, kumaş ve silâh gibi şeylerin alım satımı için yapılan, üzeri tonoz ve kubbeyle örtülü, içinde, birçok dükkân bulunan demir kapılı yapılardır. Kapalıçarşı görünümünde olan bedestenler, zamanla kıymetli mal ve antika eşya alım satımı için kullanılan yerler haline geldi. Önceleri *bezistan* veya *bezazistan* olarak adlandırılan bu yapılar, önemli birer ticaret kurumudur. İstanbul'da *Eskibedesten* ve *Sandal bedesteni*, Ankara'da *Mahmutpaşa bedesteni*, ayrıca *Bursa* ve *Edirne bedestenleri*, Osmanlı devrinin önemli bedestenleridir.

Su mimarîsi. Osmanlılar şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için *bentler*, *suyolları* ve bu suyollarıyla gelen suları ev, saray, konak, hamam, çeşme ve sebillere dağıtmağa yarayan *taksim* veya *maksem*'ler yapmışlardır. Bunlar *Uzunkemer*, *Güzelcekemer*, *Müderris kemeri*, *Aksaray kırkçeşme* gibi eserlerdir.

Çeşmeler. Osmanlı su mimarîsinin önemli yapıları *çeşmelerdir*. İstanbul'da *Davutpaşa çeşmesi* en eski çeşmedir (veziriazam Davud Paşa tarafından 1485'te yaptırıldı). Tipik bir klasik devir eseridir. Yontma taştandır, üzeri kiremitle örtülüdür. Sivri bir kemerle çevrilir ve önünde mermer bir tekne vardır. Arkasında su haznesi bulunur.

Çeşmelerin çoğu Lâle devrinde yapıldı. Bu devirde yapılan çeşmelerde devrin süsleme anlayışı bütün özellikleriyle görülür. *Ahmed* III çeşmesi* (Sultanahmet), Lâle devri üslûbunun en güzel örneğidir. Meydanın ortasında küçük bir köşk halinde yükselen çeşme 4 cephelidir, geniş saçağı ve üzerindeki beş kubbesiyle bir anıt görünüşündedir. Her cephede bir niş ve köşelerde sebiller vardır. Bütün cepheler altın yaldızlı kalem işi kabartmalarla ve çinilerle süslüdür. Galata'da *Bereketzade çeşmesi*, Lâle devrinden kalmadır. 4 m genişliğinde 3,75 m eninde tek cepheli bir çeşmedir. Devrin taş oymacılığını gösteren süslemesi lâle, gül ve kâseler içinde kabartma olarak mermere oyulu meyvelerdir. Mahmud I devrinde yaptırılan Üsküdar *İskele çeşmesi* ile *Tophane çeşmesi* de dört köşe planlıdır ve dört cephesinde çeşmeler bulunmaktadır. Bu örneklerden başka Lâle devrinin önemli çeşmelerinden biri de Sultan Mahmud I'in annesi tarafından yaptırılan *Azapkapı çeşmesi*'dir (Galata). Mermerden yapılan çeşmenin bütün cepheleri Lâle devri üslûbunda oyma çiçeklerle süslüdür. Sebili yuvarlakça ve altı köşelidir.

Barok ve Ampir devirlerinde de İstanbul.-da çeşme yapımına devam edildi. Bunlardan bazıları: Fatih'te *Yusufefendi çeşmesi*, Koska'da *Ragıppaşa çeşmesi*, Lâleli'de *Lâleli çeşmesi*, Eyüp'te *Mihrimahsultan çeşmesi*, Aksaray'da *Pertevniyalvalidesultan çeşmesi*, Sirkeci'de *Abdülhamid II çeşmesi* v.b.dir. Bk. ÇEŞME.

Sebiller, osmanlı mimarîsinin en güzel eserleridir. Bunlar bazen tek, bazen de bir binaya bitişik olarak yapılırdı. Sebillerin suyu künkler veya sakalarla sağlanır, yapının içinde bulunan mermer su haznesinde toplanırdı. Süleymaniye'de *Mimarsinan sebili*, Tophane'de *Kılıçalipaşa sebili*, Bahçekapı'da *Yenicami sebili*, Çarşamba'da *Merzifonlukaramustafa paşa sebili*, Çarşıkapı'da *Kocasinan sebili*, Lâleli'de *Mustafa III sebili*, Şehzadebaşı'nda *İbrahimpaşa sebili*, Üsküdar'da Yeni *Valide sebili*, Divanyolu'nda *Mahmud II sebili* İstanbul'un en gözde sanat eserleri arasındadır. Bk. SEBİL.

Çeşme ve sebillerin yanında bahçe ve parkları süslemek üzere yapılan *selsebiller* vardır. Üzerlerinde zengin süslemeler bulunan selsebillerde su, birbiri üzerinde sıralanan mermer çanaklardan akar. Selsebillerin en güzel örnekleri yalı ve köşklerin bahçelerinde görülür.

Şadırvanlar. Osmanlı devrinde bir de cami avlularında abdest almağa yarayan şadırvanlar yapılırdı. Camilerde avlunun ortasına yapılan bu şadırvanların üzeri, geniş saçaklı bir dam, bazen de kubbe ile örtülüdür. İstanbul Yenicami şadırvanı, Ayasofya'da Mahmud I tarafından yaptırılan şadırvan, Tophane'de Kılıçalipaşa camii şadırvanı en güzel örneklerdir.

Köprüler. Gerek mimarîleri ve gerek biçimleri bakımından her biri ayrı bir sanat eseri olan köprülerin küçükleri tek gözlüdür. Büyüklerinin birçok ayağa oturan kemerleri, gözleri vardır. Osmanlılar Bursa ve Edirne yakınlarında pek çok köprü yaptırdılar. Bunların bazıları: Edirne'de *Eskiköprü*, *Saraçhane köprüsü*, *Sarayiçi köprüsü*, *Yeniköprü*, *Gazimihal köprüsü*, *Beyazıt köprüsü*, *Yıldırım köprüsü*, *Ergene köprüsü*, Kırklareli'nde *Babaeski köprüsü* ve İstanbul'da *Büyükçekmece köprüsü*'dür.

● *Askerî mimarî.* Kaleler, şehir surları ve kapıları, kışlalar, tophane, baruthane, köprü, askerî menzil kervansarayları, tersane ve limanlar askerî mimarî içine girer.

Kaleler ve surlar. Osmanlılar Anadolu'da hâkimiyet kurmağa başladıkları sırada aldıkları şehirlerin bazılarında Bizans veya Selçuklulardan kalma surlar vardı. Osmanlılar bu surları onardılar ve yeni kaleler yaptırdılar. Osmanlı devri kaleleri daha çok bir kışla niteliğindedir; surları ise yüksek bir sur tabanıyle dışarıya doğru taşan dört köşe veya silindir biçimli kulelerden meydana gelir. Bu kulelerin içinde kat kat ocaklı koğuşları, içeriye ışık ve hava girmesini sağlayan, gereğinde ok atmağa yarayan dar ve uzun mazgal delikleri bulunur. Kulelerin içinde, kulenin koni biçimli çatısına destek olarak yükselen bir kalın direk vardır. Surun kuleleri birbirine kalın sur duvarlarıyle bağlanır, üst kısımlarda, kalenin iç tarafına yapılan merdivenlerle çıkılan bir devriye yolu (seğirdim) bulunur. Sur kapıları sağlam yapılı kulelerle korunur. Ayrıca, surların önünde de duvarları korumak amacıyle yapılmış hendekler vardır. Osmanlı askerî mimarîsinin en güzel örnekleri, fetihten önce, İstanbul boğazının Anadolu yakasında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan *Anadoluhisarı* (Güzelcehisar), Fatih Sultan Mehmed tarafından Boğaz'ın Rumeli yakasında yaptırılan *Rumelihisarı* (Boğazkesenhisarı), fetihten sonra Yedikule surları içinde yaptırılan *Yedikulehisarı* ve Topkapı sarayının kara surlarıdır. Bunlardan Rumelihisarı'nın birbirine kalın ve yüksek duvarlarla bağlanan üç büyük kulesi vardır. Eğimli bir arazide yapılan Rumelihisarı, boyutları, kuzeyden güneye 250 m, doğudan batıya 125 m olan bir alanı kaplar. Moloz taştan yapılan hisarın beş kapısı vardır. Dünyanın sayılı kulelerinden olan üç büyük kulenin ikisi yuvarlak biri on iki kenarlıdır. Hisarın burçları içten kubbe, dıştan konik çatıyle örtülüdür. 1455'te bitirilen *Yedikule içhisarı*, Bizans devrinden kalma Altınkapı burçlarının yanındaki surların iki kulesine dayanarak eklenen dört sur parçasıyle üç büyük kuleden meydana gelir. Burada askerî mimaride ilk defa görülen bir özellik, surların açılı oluşudur. Osmanlı askerî mimarîsi içinde kışlaların da önemli bir yeri vardır. Fetihten sonra İstanbul'da Şehzadebaşı'nda ve Aksaray'da yapılan kışlalar (Eski odalar ve Yeni odalar), ilk osmanlı kışlalarıdır. Selim III tarafından Nizamıcedit için yaptırılan Üsküdar'da *Selimiye kışlası*, en önemli osmanlı kışlasıdır. Rami, Gümüşsuyu, Maçka, Taşkışla ve Davutpaşa kışlaları bundan sonra yaptırılmıştır. Ayrıca Anadolu'da, Niksar, Van, Diyarbakır, Ankara, Erzurum, Sıvas, Kütahya, Alanya, Mamuriye il ve ilçelerinde yapılan osmanlı kaleleri de vardır.

Bu sınıflandırmanın dışında *külliye* adı verilen yapılar topluluğu ile şehirciliğin de osmanlı sanatında önemli bir yeri vardır. Külliyeler, bir cami etrafında tertiplenen medrese, türbe, aşhane, dârüşşifa, kütüphane ve bunlara gelir temin eden bedesten, arasta, hamam, kervansaray gibi çeşitli yapılardan meydana gelir. Külliyeler şehrin dinî, sosyal ve kültürel bakımdan en önemli merkezini teşkil eder (*Beyazıt II külliyesi* [Edirne], *Süleymaniye külliyesi* [İstanbul] v.b.). Ayrıca şehirlerarası yollarda ordugâh mahiyetinde menzil külliyeleri de kurulmuştur. (*Çobanmustafapaşa külliyesi* [Gebze], *Sultanselim külliyesi* [Karapınar]).

Çinicilik

Osmanlı çinicilik sanatının başlangıç devrinde, duvar çinilerinde renk ve teknik bakımından selçuklu geleneğinin devam ettiği görülür. Ancak bu devre çok kısa sürdü ve XV. yy. başlarında osmanlı çinileri olgunluk ve inceliğe ulaştı. Bu özellikleri gösteren en önemli örnek 1420'de yapılmış olan Bursa'daki *Yeşilcami* ve türbesindeki çinilerdir. Burada selçuklu çini-

Foto. MEYDAN

lerinden farklı olarak sarı ve yeşil renkte çiniler kullanılmış, bitki ve çiçek motifleri yeni bir zevk ve anlayışla daha zengin bir şekilde yapılmıştır. Caminin duvarları 2,50 m yükselsiğe kadar altıgen çinilerle kaplanmış, araları firuze renkli üçgen çinilerle doldurulmuştur. Bursa *Muradiye camii*, osmanlı sanatında ilk defa olarak firuze ve beyaz duvar çinilerinin kullanıldığı en eski örnektir. Bursa'dan sonra Edirne, ilk osmanlı çinilerinin en zengin örneklerinin bulunduğu önemli bir merkezdir. *Muradiye camii*'nde (1436) duvarlar mavi ve beyaz renkte altıgen levhalarla kaplıdır. Bu çinilerde de Bursa'da olduğu gibi kıvrık dallar üzerine hatayî ve rumî motifleri işlenmiştir. Caminin özellikle mihrap çinileri ilgi çekicidir. Burada mavi zemin üzerine sarı rengin hâkim olduğu yeşil, firuze, koyu kahverengi ve beyaz renklerde rumîler, palmetler, rozetler ve örgü motiflerinden meydana gelen bir süsleme görülür.

Mozaik, sıraltı ve renkli sır teknikleriyle imal edilen ilk devir çinileri Osmanlıların en önemli çini merkezi olan İznik'te yapıldı. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan (1472) *Çinili köşk*, zengin çinileri bakımından önemlidir. Genellikle sarı rengin hâkim olduğu bu yapıda, selçuklu geleneğinin devamı olarak mozaik çiniler kullanıldı. XVI. yy. başlarından sonra İstanbul'da mozaik çiniler ve altın yaldızlı tek renkli çiniler tamamen kayboldu, bunların yerini renkli sır tekniğinde yapılmış dört köşe levhalar halindeki çiniler aldı. Rumîler ve hatayîler arasında palmet ve lotüs motifleri olan çiçek ve üslûplaştırılmış yapraklardan meydana gelen süsleme, bu devir çiniciliğinin özelliğidir. 1522'de yaptırılan *Sultanselim türbesi*'yle Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu için yaptırdığı *Şehzademehmet türbesi* (1548) bu özelliği gösteren örneklerdendir. Yeşil, sarı ve lâcivert hâkim olmak üzere yer yer firuze ve uçuk kırmızının da kullanıldığı bu çinilerde klasik rumî, palmet motifleri arasında büyük nar çiçekleri, güller, yapraklar ve rozetler görülür. XVI. yy.ın ikinci yarısından başlayarak osmanlı çiniciliğinde büyük bir gelişme ve zenginlik görülür. Bu dönemde çiniler sıraltı tekniğiyle yapılmağa başlandı; artık kullanılmayan sarıyle açık yeşilin yerini firuze, mavi, koyu yeşil, açık lâcivert ve beyaz aldı. Ayrıca önemli bir yenilik olarak mercan kırmızısı da geniş ölçüde kullanılmağa başlandı. Bu arada motiflerde de bir değişme oldu; üslûplaştırılmış motifler, palmet ve rumîlerin yerini çiçek ve yapraklarla, şakayık, nar çiçeği, gül, lâle ve sümbül motifleri aldı. Bu yeni üslûptaki çinilerin en güzel örneği İstanbul'da *Süleymaniye camii* (1557) mihrabının iki yanında görülür. Bu çiniler beyaz zemin üzerine lâcivert, firuze, kırmızı çiçek motifleriyle süslenmiş ayrıca yazılar da beyaz zemin üzerine lâcivert ve yeşil renkli olarak yazılmıştır. *Rüstempaşa camii* (1561) ve türbesindeki çinilerde görülen lâle motifleri ve vazolu panolar da ilgi çekicidir.

Sultanahmet'teki *Sokullumehmetpaşa camii* (1572) ile Kasımpaşa'da *Piyalepaşa camii* (1574) çinilerinin renk ve kalitelerinde daha ileri bir gelişme dikkati çeker. Bu çinilerde kırmızı rengin yerini parlak mercan kırmızısı aldı. Bu tarihten sonra bütün çinilerde görülen mercan kırmızısı, XVII. yy. başlarında birdenbire ortadan kayboldu. Mercan kırmızısı, özellikle Topkapı sarayında geniş ölçüde kullanıldı. Hırkai Şerif dairesindeki tavus kuşlu çiniler, Harem dairesinin Altınyol adı verilen koridorunda bulunan üç pano (1574), Üsküdar'da *Valide camii* çinileri ve 1575 yılında tamamlanmış olan Edirne *Selimiye camii* mihrabının iki tarafında ve Hünkâr mahfilinde görülen zengin çini dekorları, bu devrin en güzel örnekleridir.

XVII. yy. başlarında çini sanatında bir duraklama görülür. Şehzade camii avlusundaki Damatibrahimpaşa türbesinde (1603), uzun zamandır görülmeyen geometrik yıldız motifleri tekrar ortaya çıktı. Bu arada lâle ve karanfillerle mercan kırmızısı kayboldu, yerini soluk kırmızı aldı. Yine aynı yıllarda yapılmış *Mehmet III türbesi* (1603) ile Topkapı sarayında *Ahmet I kütüphanesi* çinilerinde yeşil renk hâkimdir. Topkapı sarayından sonra çini bakımından en zengin eser olan *Sultanahmet camii*'nde (1617) 20 143 parça çini vardır. Bu çinilerde yeşil ve mavi renk hâkimdir; iri gül, lâle, sümbül, karanfil ve uzun yaprak motifleri görülür. Bu motifler arasında sadece karanfil ve lâlede kırmızı renk kullanılmıştır. Bu devrin öteki önemli örnekleri Topkapı sarayında Sultan İbrahim tarafından yaptırılmış olan sünnet odasının (1640) duvarlarında, sultan Murad IV'ün yaptırdığı *Bağdat köşkü*'nde (1639) görülür.

XVII. yy. sonunda çini sanatı önemini kaybetmeğe başladı; ancak sanata çok önem veren Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, XVIII. yy. başında İznik'ten çini ustaları getirterek İstanbul'da Tekfur sarayı yakınlarında bir çini atelyesi kurdurdu (1725). Bu atelyede yapılan soluk renkli ve bozuk sırlı çiniler Sultanahmet'te *Ahmed III çeşmesi*'nde ve *Hekimoğlualipaşa camii*'nde kullanıldı. Bu atelye bir süre sonra kapatıldı ve Avrupa'dan çini getirtilmeğe başlandı. XIX. yy.da Abdülhamid II, İstanbul'da Yıldız sarayının bahçesinde bir porselen fabrikası açtırdı. Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren İznik'in yanında ikinci bir merkez olan Kütahya, bugün de tek çini merkezidir. Burada eski renk ve desenleri taklit eden çini sanatı bugün de sürdürülmektedir.

Musiki

Osmanlılar zamanında türk musikisinde görülen gelişimi, ayrı bir osmanlı musikisi olarak nitelemek doğru değildir. Burada türk musikisinin Osmanlılar zamanındaki durumu söz konusudur. Bu dönemde, kültüre, coğrafî, sosyal, etnik ve dinî etkenlere göre farklı biçim almasına rağmen, aynı sisteme ve öze dayanan türk musikisi, monodik yapısı içinde, sanat yönünden olduğu kadar ilim yönünden de en değerli ürünlerini verdi. Ancak musiki ilminin ustadan çırağa geçen gizli bir fen halinde saklanması geleneği, bu konuda açık ve ayrıntılı eserlerin bugüne kadar ulaşmasını engelledi; daha çok teori alanında kullanılan birçok nota sisteminin uygulamada yaygınlaşmaması ve eserlerin notaya alınmaması sebebiyle sanat eserlerinin çoğu da bugüne ulaşamadı. Bugün elde bulunan en eski musiki eserleri, Safiyüddin Abdülmümin Urmevî'nin (1224 ? - 1294) remel usulündeki *Nevruz* bestesi, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in (1226-1312) «Acem Devri» denen *Devr-i Kebir Acem Peşrevi* ile sengin semai usulünde 3 hanelik *Irak Saz Semaisi*'dir. XIV. yy.dan kalma hiç bir nota yoktur. XV. yy.da yetişen bestecilerin bazı eserleri besteleriyle bugüne kadar ulaştı: aydınlı halvetî şeyhi Ömer Ruşenî (Gülşenî) [öl. 1487]; Emir Ali Şir Nevaî (1441-1501); Ebülgazi Sultan Hüseyin Baykara Mirza (1438-1507); Sultan Bayezid II (1450-1512); Gulâm Şâdi (öl. 1515 ?) ve Hoca Hafız Abdülkadir Meragî İbnül Gayb (1360 ? -1435). Murad II zamanında güzel sanatlardaki gelişmeye paralel olarak musiki alanında da gelişmeler oldu, musikiyle ilgili eserler yazıldı. İstanbul'un alınmasından sonra Topkapı sarayında kurulan Enderunda ve onun paralelindeki tekke ve konaklarda musiki bir tür okullaşma ortamı buldu. Fatih devrinde yazılmış ve kendisine sunulmuş farsça *Nekavet-ül Edvar* (Makamların Güzellikleri) adlı eserden anlaşıldığına göre, o devirde kullanılmakta olan sazlar telli, nefesli ve kâse (yani vurmalı) olmak üzere üç grupta toplanıyordu. Telli sazlar: udi kadim, udi kâmil, tarabülfetih, şeştar, tarabı rud, tamburi şervinân, tamburei mogul, ruhfeza, kopuzu rumî, ozan, nâyî tambur, rebap, muğni, çenk, eğri, kanun, kemençe, gıcık, yektay, terentay, sazı dolap, sazı gayî, murassa, tuhfetül ud, şidurgo, pipa, yatuğan, şehrud, rudi hânî. Nefesli sazlar: zurna, nefir, nay, ırak nayı, rebap nayı, erganun, nayı balaban, burgu, çapçak, nayı cavur, musikar. Vurma sazlar: kâseler ve bardaklar.

Bu arada çeşitli bardaklardan kurulu bir saz dikkate değer. Bardaklardan her birinin içine istenilen sesi verecek kadar su konulur. Suyu fazla olan bardağın sesi suyu az olanınkinden pest çıkar. Sağ ve sol elle tutulan iki çöple çalınır. Bu sazın Abdülkadir Merâgî tarafından icat edildiği, gerek onun gerek oğlu Abdülaziz'in kitaplarında belirtilir. Yine vurma sazlar sınıfından çelik levhalardan yapılmış bir saz vardı. Bu saz birtakım çelik levhaların büyükten başlanarak gittikçe küçültülmesi suretiyle yapılırdı. Küçük levhalar tiz sesleri, büyük levhalar pest sesleri verirdi. XVI. yy.dan sekiz bestecinin eserlerinden bazıları bugüne kadar geldi: şehzade sultan Ebulhayr Mehmed Korkud (1467-1513); Nefirî Behram Ağa (öl. 1560 ?); Hasan Can Çelebi (1490 ? - 1567); Şeyh Abdülali Efendi (öl. 1590?); Kemençeci Şah Kulu (öl. 1590 ?); asıl adı bilinmeyen Emîri Hac (öl. 1600 ?); Tamburî Hacı Kasım (öl. 1600 ?); Gazi Giray II (1554-1607).

XVII. yy.da türk musikisi çok gelişti. Ali Ufkî'nin eski batı notasıyle, Kantemiroğlu'nun ise ebced notasıyle yüzlerce eseri tespit etmeleri bu yüzyıldan bugüne 1 000 kadar örnek eserin ulaşmasını sağladı. XVII. yy.ın en ünlü bestecileri Hatîb Zâkirî Hasan Efendi, Çömlekçizade Recep Çelebi ve Itrî'dir. Bunlardan sonra şu besteciler sayılabilir: Şeyh Aziz Mahmud Hüdayî; Şeştârî Murad Ağa; saz eserleri yazan Murad IV ve Eyyubî Mehmed Çelebi; Çengî Yusuf Dede; daha çok müzikolog olan Ali Ufkî Bey; Muzaffer; Benli Hasan Ağa; Tosunzade Abdullah Efendi; Şeyh Ali Şirü Gani Efendi; Hatibzade Osman Efendi; Seyyid Nuh; İbrahim Ağa; Hafız Post; Şeyh Köçek Mustafa Dede; Şerif Çelebi; Kadri Çelebi; Solakzade; Selim Giray; Çoban Giray. Osmanlılarda türk musikisi alanında en büyük gelişim, kendisi de iyi bir besteci olan Selim III zamanında (XVIII. yy.) oldu. Itrî ile başlayarak Dede Efendiye kadar uzanan son klasik dönemin büyük kısmını içine alan XVIII. yy.ın ünlü bestecileri, Hammamizade İsmail Dede Efendi, Şakir Ağa, Sadullah Ağa ve Küçük Mehmed Ağadır. Dede Efendiden Zekâi Dedeye, yani XIX. yy. sonlarına kadar uzanan neo-klasik dönemin ünlü ustaları arasında Dellâlzade İsmail Efendi, Zekâi Dede, Mustafa İzzet Efendi, Tamburî Ali Efendi, Zeki Mehmed Ağa, İsmet Ağa, Latif Ağa, icat ettiği nota sistemiyle klasik eserlerin bugüne ulaşmasını sağlayan Hamparsum v.d. sayılabilir. Bunu takip eden Romantik dönemin ünlü musiki temsilcileri olarak Haci Ârif Bey, Şevki Bey, Rahmi Bey, Mahmud Celâleddin Paşa, Şemseddin Ziya Bey, Tamburî Cemil Bey, Hâşim Bey gösterilebilir. Osmanlıların son zamanlarında (XX. yy. başlarında), avrupa etkisiyle klasik anlayıştan ayrılma başladı ve «alafranga» denilen musiki türü ortaya çıktı. Osmanlılar zamanında dinî ve din dışı sanat musikisi türlerinden başka halk musikisi, askerî musiki (mehter) gibi diğer toplum katlarına hitap eden musiki türleri de gelişim gösterdi. Bk. MUSİKİ.

Minyatür

Osmanlı minyatür sanatının başlangıcı Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar iner. XVI. yy.da klasik eserlerini veren bu sanata Fatih devrinde sarayda çalışan italyan ressamlarının da etkisi oldu. Kanunî Sultan Süleyman devrinde imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle Doğu'dan gelen sanatçılar, sarayda türk nakkaşlarının yanında çalıştırıldı. Bu dönemde, edebiyatı konu edinen yazmaların yanı sıra tarihi ilgilendiren konular da resimlendirilmeğe başlandı; bu durum sanatçıların değişik kompozisyon denemelerine sebep oldu ve klasik üslûbun doğmasına yol açtı. Klasik üslûpta en değerli minyatürler Mahmud III zamanında yapıldı. Bu dönemde padişahların savaşlarını, seferlerini, başarılarını, hünerlerini, sünnet düğünlerini anlatan yazmaların resimlendirilmesiyle öteki çevrelerin minyatür anlayışına benzemeyen, onlardan ayrılan gerçekçi bir üslûp meydana geldi. İran minyatürünün romantik peyzaj anlayışı sadeleştirildi ve peyzaj, bütünüyle fon olarak kullanıldı. İnsan figürleri, mimarî yapılar, yani konunun esas unsurları, minyatürde ön plana çıktı. Klasik türk minyatüründe çizgiler düz, renkler canlı, üslûp «hikâyeci»dir. Bu gerçekçi ve hikâyeci üslûp XVIII. yy.a kadar sürdü.

bezeli osmanlı mezar taşları

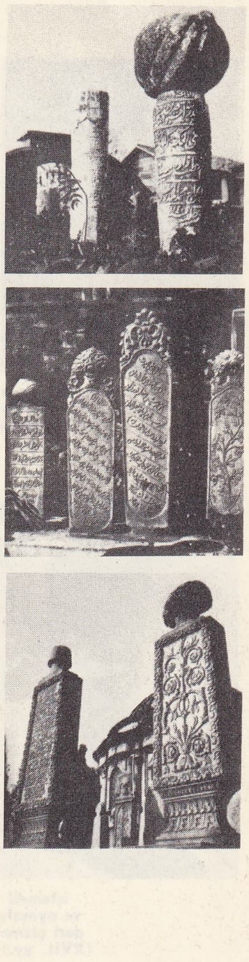

Foto. MEYDAN

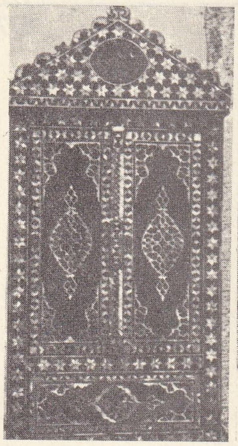
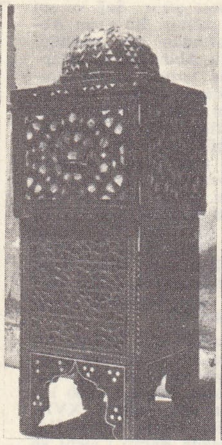
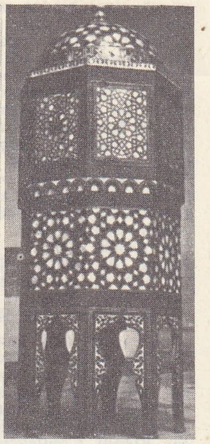

üzeri sedef ve fildişi kakmalı dolap ve Kur'an'ı Kerim mahfazası

Sonra, Osmanlı minyatür sanatı, avrupa resminin etkisiyle yüzeyci anlayıştan ayrıldı. Daha sonraları ise bu sanat, batı etkisiyle tamamen ortadan kalktı.

Osmanlı minyatür sanatının en önde gelen özelliği sağlam yapılı kahramanları, sadeliği, konuların gerçek hayattan seçilişi, renk anlayışıdır. En önemli niteliği ise hemen bütün osmanlı minyatürlerinin birer tarihî belge oluşudur. Bk. MİNYATÜR.

● *Hat sanatı.* Osmanlılarda hat, güzel sanatların önemli bir dalıydı ve yazı çeşidi 160'ı bulmuştu. Ancak 160 çeşidin ana kaynağına *aklâm*ı sitte* (altı çeşit) deniliyordu ve bunların yaratıcısı Hattat Yakut idi. Yazı sanatı Bayezid II'nin hocası Şeyh* Hamdullah ile birlikte XV. yy.dan itibaren türk sanatçıların hâkimiyetine geçti. Hamdullah'ın en yüksek seviyesine getirdiği bu sanat türünü, ondan sonra gelen hattatlar aynı yolda sürdürdüler. Şeyh Hamdullah *kıbletül küttab* (kâtiplerin kıblesi) unvanını alacak kadar usta bir hat sanatçısıydı. Onun yazdığı çeşitli Kur'an'lar, murakkalar ve bazı kitabeler üstün değerde sanat eserleriydi ve kendisinden sonra gelen hemen bütün hattatları etkiledi (usta hattatlara «Şeyh gibi yazmış» denirdi). Yazı, Hamdullah ve onun yolunu izleyenlerin elinde aynı zamanda bir süsleme unsuru niteliğini kazandı. Bu sanatın en güzel ürünleri Kur'an yazmaları ve cami duvarlarında görülür. Osmanlı hattatlarının sanat değeri uzun süre «Kur'an Mekke'de nâzil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı.» sözüyle belirtildi. Bk. HAT.

Mahmud II'nin tuğralı deri heybesi

● *Tezhip.* Osmanlılarda tezhip sanatı, saray nakkaşları tarafından hat sanatıyle birlikte geliştirildi. Fatih devrinde tezhipte görülen bir gelişme oldu ve zengin motif düzenleri yapıldı. Nilüfer, ıtır yaprağı, çeşitli hatayî ve goncalar, ayırma rumîlerle yapılan kompozisyonlar, üslûplaştırılmış lâle, karanfil, yaprak, bulut v.b. motifler değerli eserleri süsler. Hâkim renkler sarı ve yeşil altınla birlikte açık mavi, siyah, beyaz, yeşil, karmen ve turuncudur. XVI. yy. da iki çeşit altınla birlikte lâcivert, siyah ve açık mavi de kullanıldı. Bu dönemde zevk, teknik ve kompozisyon çok gelişti. Motif olarak, sıralama rumî, nar çiçeği, lâle, karanfil, haseki küpesi, mine ve üslûplaştırılmış çiçekler kullanıldı. Renkli cetveller, çeşitli geçmeler, orta bağı, tepelik denilen motifler tezhipte önemli bir yer tuttu. XVII. yy.dan itibaren bu sanatta bir gerileme görülür. Renkler soluklaştı, yaratma gücü eski seviyesinden aşağı düştü, kusurları gidermek için sık sık altın parlaklığından yararlanıldı, motiflere de yeni katkılarda bulunulmadı, eskileri taklitle yetinildi. XVIII. yy.da tezhipte rokoko etkileri başladı. Bk. TEZHİP.

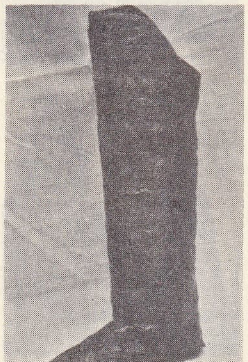

işlemeli ve oymalı deri çizme (XVII. yy.)

● *Ebru sanatı.* Osmanlılarda öteki el sanatları gibi çok gelişmiştir. Kitap ve yazıları süslemekte kullanılan bu el sanatıyle uğraşan değerli sanatçılar vardır. Bk. EBRU.

● *Camcılık.* Osmanlılarda öteki sanatlarda olduğu gibi cam işleri de selçuklu gelenek ve göreneğiyle başlayarak gelişti. Rodos adasında yapılan kazılarda Kanunî Sultan Süleyman devrine ait cam örnekleri bulundu. Ayrıca Murad III'ün *Surname*'sindeki minyatürlerde de camcılara rastlanır. Mustafa III zamanında Tekfur sarayı çevresinin camcılara ayrıldığı ve başka yerde bu sanatın yapılmasının yasaklandığı bilinmektedir. Bütün bu belgeler, Osmanlılarda camcılığa önem verildiğini gösterir. İstanbul'da Çubuklu'da Sultan Abdülmecid zamanında bir cam yapımevi kuruldu (1848). Yapımevinin ustasının Mehmed Dede adında bir mevlevî olduğu söylenir. Burada Osmanlıların *çeşmibülbül*, avrupalıların *filigram* dedikleri cam eşya yapıldı. Üslûbu Venedik'te yapılanlara benzeyen bu örneklerin renk ve desenlerinde osmanlı sanatkârlarının ve osmanlı sanatının kişiliği açıkça görülür. Sanat konusu cam eşya 4 kısma ayrılır: 1. *çeşmibülbüller.* Renksiz iki cam arasına konulmuş renkli veya düz beyaz çubuk biçiminde yapılmış saydam camlardır. Kupa, şerbetlik, kâse, lâleden denilen vazolar bu teknikle yapılırdı; 2. *mat beyaz camlar.* Süt beyaz renkte, yarı saydam camlar. Bunlar, batılıların opal adını verdiği camlardır. Piyasada «beykoz camı» denilen bu camlardan çeşmibülbül tekniğiyle yapılan eşyaların üstleri renkli boya ve yaldızlı küçük çiçek, yaprak ve tarama hatla süslenir. Mat beyaz camların hamurunda kalay oksidi vardır; 3. *renkli camlar.* Hamurunda çeşitli maden oksitleri bulunur. Genellikle mavi, kırmızı, yeşil, sarı renktedir; üstleri geometrik şekilli ve kesmelidir; 4. *kristaller.* Saydamdır, kesme tekniğinden dolayı bu ad verilmiştir. Bu teknikle şişe, kâse, ibrik v.b. cam eşya yapılırdı. Üstleri geometrik şekiller veya yaldızla süslü olanları da vardı. Bk. CAM.

● *Halıcılık.* Osmanlı hâkimiyetinin Anadolu'da yerleşmesinden sonra üstün nitelikte halılar dokundu (XV. yy. - XVIII. yy.). Bu gelişmeye osmanlı sarayının esnaf loncaları üstünde kurduğu çok sıkı denetim sebep oldu. Klasik osmanlı halıcılığı üslûbunun devamı sayılan bölgesel halıcılıkta (Gördes, Konya, Ladik, Bergama, Kula, Basra, Polonez, Karaman) seccadeler, anadolu halıcılığının en iyi örnekleridir. Hereke'de kurulan (1891) halı atelyelerinde dokunan halılar ise saray halı geleneğini devam ettirdi. Çadır medeniyetinin vaz geçilmez bir unsuru olan kilim ise Anadolu'da halıcılıktan çok önce gelişti. Bk. HALI.

● *Maden işçiliği*, Osmanlılarda üç alanda gelişti: 1. silâhlar; 2. gündelik eşya; 3. süs eşyası.

1. *Silâhlar.* Esas malzeme, dövülerek yapılan yüksek kaliteli demir ve çeliktir. Pirinç ve bakırdan yapılmış kalkan, miğfer, zırh gibi savunma silâhlarına ve araçlarına da rastlanır. Silâhların, özellikle kılıç ve hançerlerin, çelik kısımlarının süslenmesinde, oyma ve kakma tekniği uygulanırdı. Oymada sert ve sivri uçlu kalemlerle demir veya çelik üzerine çeşitli motifler işlenirdi. Kakmada ise oyuklara altın veya gümüş tel döşenerek çakılır, sonra silinirdi. «Sıcak kakma» denilen başka bir kakma tekniğinde ise oyuklara altın veya gümüş tozu serpilir ve maden ısıtılarak oyuklar iyice doldurulurdu. Zırh ve miğferler de oyma ve kakma tekniğiyle işlenirdi. Kılıçların kınlarına ve kabzalarındaki pirinç kısma fakfon, gümüş, altın paftalar kendinden kabartma motiflerle veya savat, gümüş, altın kakma tekniğiyle işlemeler yapılırdı. 2. *Gündelik eşya.* Osmanlılarda bol ve iyi kaliteli bakır elde edildiğinden, günlük ihtiyaçlar için bu madenden geniş ölçüde yararlanıldı. Bakır, dövülerek levha haline getirilir, sonra istenilen biçime sokulurdu. Bu yolda çeşitli ev eşyasından (tepsi, sini, ibrik, sahan, tas, kazan, kepçe, bakraç v.b.) başka mangal, fener ve çeşitli süs eşyası da yapılırdı. Bakır üzerine altın kullanılmasına *tombak* denilirdi. Bu usulde, bakıra amalgam sürülmek suretiyle altın kaplanırdı. Bakır gibi tunç eşya da altın, gümüş kakma veya oyma tekniğiyle işlenirdi. 3. *Süs eşyası.* Altın ve gümüş dövmeciliğiyle büyük boydaki eşya, değerli madenlerle süslenirdi; kuyumculuk da gelişmişti. Küçük süs eşyası gümüş veya som altından yapılır; motifler ince olarak işlenir ve aralarına elmas, yakut, zümrüt v.b. değerli taşlar konurdu. Ayna, bilezik, kolye, kama kını ve sapı, küpe, yüzük, kemer tokası, saç tokası gibi süs eşyasında genellikle gümüşle işleme tekniği (*telkâri*) uygulanırdı.

● *Taş işçiliği.* Osmanlılarda cami, medrese, imaret v.b. yapıların ana kapı ve avlu duvarlarında, selçuklu üslûbunun etkisi görülür. Anıtsal görünüş, motiflerin istif tarzı Selçuklulardaki gibidir. Ancak, figürlü plastik ve yüksek kabartma taş oymacılığı kullanılmadı. Klasik sadelik, gölge - ışığa imkân sağlayan hareketli yüzeylerin yerini aldı. Taş oymacılığının mimarîde en çok uygulandığı alanlar, mukarnaslı ve baklavalı sütun başlıkları, minare şerefeleri, mermer pencere parmaklıkları, mimberler, galeri korkulukları ve hünkâr mahfilleridir. Çeşmelerin cephe, ayna ve yalaklarında, sebil ve selsebillerde, şadırvan ve oymalı fıskiyelerde, daha değişik bir alan olarak mezar taşlarında, nişan ve menzil taşlarında osmanlı sanatında dekoratif taş işçiliğinin değişik örnekleri görülür. XVIII. yy.dan itibaren taş işlerinde barok üslûbunun etkileri açıkça ortaya çıkar; mezar taşları, biçim ve süsleriyle türk taş işlemeciliğinin ayrı ve zengin bir koludur. Taşların üst kısmında, sahibinin meslek ve bağlı olduğu dinî inanç kolunu gösteren sarık ve kavuklar, son zamanlardaysa fes vardır. Sanat değeri yüksek birçok mezar taşı bugüne kalmıştır.

● *Ahşap işleri.* Ahşap sanat eserleri, zamanla yıprandığı için, bugüne çok az sayıda kalabildi. Türk-İslâm Eserleri müzesinde Anadolu beyliklerinden kalma mimberden, Selçuklularda ahşap işçiliğinin oldukça ilerlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Türk ahşap işçiliği Osmanlılar zamanında gelişerek en güzel örneklerini verdi. En eski osmanlı ahşap işçiliği örneği Murad II'nin (öl. 1451) Bursa'daki türbesinin saçak tavanıdır. Osmanlılarda XVIII. yy. sonuna kadar çok sayıda yapılan Kur'an mahfazası, rahle, sehpa, çekmece, kavukluk gibi eserlerde değişik süsleme motifleri, değişik teknik ve şekiller kullanıldı. Sedef, bağa, fildişi gibi malzeme çeşitli geometrik şekillerde kesilir, değişik kompozisyonla, kakma veya yapıştırma tekniğiyle süsleme sağlanırdı. Yapıştırma tekniğiyle yapılan ahşap işlemelerde değerli taşlar da kullanılırdı (Ahmed I'in Topkapı müzesindeki tahtı). Karyola, sehpa, koltuk, vitrin, kavukluk gibi ahşap işleri XVIII. yy.-dan itibaren genellikle *edirnekârî* denilen bir teknikle yapılmağa başlandı. Bu teknikte altın yaldız, kırmızı ve yeşil lake kaplama yapılırdı. Eski türk evlerinin bir özelliği de çeşitli teknikle yapılan nakışlı ahşap tavanlarıydı. Bunlardan, küçük tahtalarla, geçme suretiyle yapılanlar, daha az çatladığından ve dayanıklı olduğundan bugüne kadar kalabildi.

● *Dericilik.* Deri terbiye etme tekniği Doğu'da başlamış bir sanattı. Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da bu sanat çok gelişti. İmparatorluğun birçok yerinde deri eşya için gerekli sahtiyanla meşinin türlü renklerde başarılı örnekleri yapıldı. Çeşitli belgelerde İstanbul, Edirne, Konya, Trabzon, Diyarbakır, Urfa, Şarköy, Mısır ve Bağdat'ta çeşitli nitelikte ve renkte üstün kaliteli derilerin imal edildiği belirtilir. Osmanlı deri işlerinin birer ürünü olan sofra altlığı, cilt, pabuç, çizme, torba gibi eşya XVI. yy.dan bugüne kadar, yeni yapılmış gibi yumuşaklık ve canlılığını korudu. Deriden, ayrıca ok ve yay torbaları, kalkan, kese, hurç, sandık, kesici araç kınları, hayvan koşumları da yapıldı. Bunlar, günlük ihtiyaç araçları olduğu halde hepsi üstün bir zevkle işlenerek ince bir sanat görüşüyle değerlendirildi. Deri işlemelerinde nilüfer, üç yapraklı gonca, rumî, ıtır yaprağı, bulut, gül, tepelik, hatayî, penç, ortabağ, tığ motifleri kullanıldı. XVI. yy.-dan itibaren bu motiflere demet halinde güller, karanfiller, lâleler de katıldı. XVII. yy.dan sonra deri işlerinde bir gerileme oldu. XVIII. yy.da deri işçiliğinde klasik yolla çalışma sürdüyse de, deri üzerine delme baskı yapılarak altın yaldız sürme gibi basit süslemeler gelenek halini aldı. Bk. DERİCİLİK.

Foto. MEYDAN

● *Dokuma sanatı.* Osmanlılarda kumaş dokuma tekniği iki yolda gelişti: saray tezgâhlarında saray mensupları için dokunan kumaşlar ve halk arasında dokunan kumaşlar. Saray için dokunan kumaşların Topkapı müzesinde bulunan örnekleri arasında XIV. ve XIX. yy.a ait padişah elbiseleri, şal, kolluk, iç çamaşırı, şalvar, dizlik, döşemelik, yastıklıklar vardır. Bu kumaşlar cinslerine göre çeşitli adlar alırdı (kadife, aba, bürümcük, canfes, çuha, çatma, gezi, diba, hatayî, kutnu, kemha, seraser, serenk, selimiye, zerbaft, tafta, sof). Desensiz, düz dokumalar, bürümcük, aba, kadife, çuha, gezi, canfes cinsindendir. Bunların bazıları hareli veya küçük desenlidir (canfes, yollu, atlas). Desenliler motif bakımından çok değişik nitelikte ve zengindir. XIV. yy.a ait kumaşlarda motifler büyük ve renkler çok canlıdır. Çınar yaprağı, nar ve kozalak karakteristik motiflerdir. XV. yy.da ise motifler küçülerek renk çeşidi çoğaldı. Küçük desenli ve yollu kumaşlar XVII. yy.ın ikinci yarısıyle XIX. yy.ın sonları arasında görülür. Yollu kumaşların en değerlisi Selimiye'de dokunan selimiye kumaşlarıydı. Bu çeşit kumaşlarda birbirine eşit, renkleri değişik çeşitli yollar arasında badem ve telli küçük çiçek motifleri yer alıyordu. Kadife cinsinden bir türk kumaşı olan çatma*nın kadifeden farkı, zemine oranla süslemelerin daha kabarık oluşuydu. Çatmalar, Bursa ve Bilecik'ten başka XVIII. yy.ın sonlarından itibaren Üsküdar'da da dokunmağa başlandı. Bu çeşit kumaşlar daha çok döşemelik olarak kullanılıyordu. Kemha'nın, atkısı ve çözgüsü ipekle, üst sıra atkıları gümüş veya altın alaşımlı gümüş klaptanla dokunurdu. Türk dokuma ve boya ustaları dünya tekstilciliğine çini mavisi, türk kırmızısı, güvez, pişmiş ayva, safran sarısı gibi yıllar boyunca hiç bozulmayan, sararmayan canlı, diri renkleri kazandırdı. Bk. DOKUMA.

Resim

Osmanlılarda resim sanatı XVI. yy.dan itibaren gelişti. Fetihten sonra tanınmış batılı ressamların İstanbul'a gelmesi saray çevresinde batı geleneğine dayanan resim örneklerinin ortaya konmasına imkân verdi; fakat Osmanlılarda resim türünde asıl sanat gelişmesi minyatür alanında oldu. Mehmed II'nin nakkaşbaşısı Sinan* Beyin yaptığı Fatih'in portresinde minyatür geleneğiyle batı resminin unsurlarının birleştiği görülür. Bayezid II devrine ait elyazması kitaplardaki örneklerden başlayarak osmanlı minyatürleri canlı renkler, istif ustalığı ve gerçekçi nitelikler içinde gelişti. Nigârî (XV. yy.), Nakkaş Osman (XVI. yy.), Nakkaş Hasan (XVII. yy.), Levnî (XVIII. yy.) v.d. minyatür sanatının bellibaşlı temsilcileridir (bk. MİNYATÜR). Minyatür sanatı, XVIII. yy.dan başlayarak yerini batı geleneğine uygun resim sanatına bıraktı.

Batı ülkeleriyle ilişki kurmağa başlanılan yıllarda, sosyal ve siyasî hareketlere paralel olarak güzel sanatlarda da gelişmeler oldu. Tanzimat fermanından sonra Mahmud II'nin kendi portresini (tasviri hümayun) yağlıboya olarak yaptırıp resmî daire duvarlarına astırmasının bu alanda yardımı oldu. Özellikle Sultan Abdülaziz Avrupa gezisinden döndükten sonra güzel sanatlara önem verdi; kendisi de resimle uğrasan padişahın bazı yabancı sanatkârları ülkeye çağırması ve onların eserlerinden bir koleksiyon meydana getirmesi, Türkiye'de resim sanatının gelişmesi üstünde büyük ölçüde etkili oldu. Bu koleksiyonda Gérome*, Boulanger*, Adolphe Yvon, Daubigny* gibi devrinin ünlü ressamlarının tabloları da vardı. Raffaele ve Kapıdağlı Konstantinos'un padişah portreleri Topkapı Sarayı Müzesi Resim galerisindedir.

İstanbul'a gelerek burada ortaya koydukları eserlerle Türkiye'deki plastik sanatların gelişmesine katkıda bulunanlar da şunlardır: Felix Ziem, Ayvazovski*, Henry Aston, Barker, Padişah Abdülmecid'in Ayasofya'yı tamir ettirmek için getirttiği mimar ve ressam Gasparo Fossati, Preciosi, Maximilian Schmidt, Melling, Faosto, Zonnara.

Türkiye'de XVIII. yy.a kadar ressam yetiştirecek, batı tarzındaki resim sanatını öğretecek bir okul yoktur. İlk defa, 1793'te kurulan Mühendishanei Berrii Hümayun'da resim dersi verildi. Müfredat programlarına resim dersi konulan Mektebi Fünunu Harbiye'de (1835), askerî rüştiyelerde, idadîlerde de resim öğretimi yapıldı. Sonra askerî ve sivil bütün okullarda resim dersleri kabul edildi; Avrupa'ya öğrenciler gönderildi ve bunların dönüşüyle Türkiye'de resim sanatı gelişmeğe başladı. Hemen hepsi asker olan ve *türk primitifleri* denilen ressamların eserleri bugün İstanbul Resim ve Heykel müzesinde yer alır. Bu ressamlar, Osman Nuri, Giritli Hüseyin, Ahmed Bedri, Ferik İbrahim Paşa, Hüsnü Yusuf (1817-1861), Tevfik Paşa (1819-1860), Nuri Paşa (1839-1906), Şeker Ahmed Paşa (1841-1907), Süleyman Seyit Bey (1842-1913), Osman Hamdi Bey (1842-1910), Servili Ahmet Emin (1845-1892), Hüseyin Zekâi Paşa (1860-1919) ve Hoca Ali Rıza'dır (1864-1939). Türk primitifleri genellikle gerçekçi bir sanat anlayışına bağlı kaldılar. Onlardan sonra gelen önemli ressamlar arasında halife Abdülmecid (1868-1944), perspektifçi Ahmet Ziya Akbulut (1869-1938), Kız Sanayii Nefise mektebinin müdürü Ömer Âdil (1868-1928), Şevket Dağ (1876-1944) vardır; bunları savaş sonrası ressamlar, takip etti. 1900'de Avrupa'ya giden ve Birinci Dünya savaşı çıkınca (1914) ülkeye dönen bu ressamlar Cormon veya Jean Paul Laurens'in atelyelerinde çalışarak Türkiye'ye izlenimciliği getirdiler. Bu grubun en önemli kişisi Halil Paşa (1857-1939), Türkiye'deki akademiklerin sonuncusu ve izlenimcilerin ilkidir. Bu neslin öteki önemli ressamları şunlardır: Sami Yetik (1876-1945); Nazmi Ziya Güran (1881-1937); Çallı İbrahim (1882-1960); Hüseyin Avni Lifij (1884-1927); Ruhi (1880-1931); Mehmet Ali Lâga (1885-1948); Feyhaman Duran (1886-1970); Hikmet Onat (doğ. 1885); Vecihi Bereketoğlu (1890-1971); Namık İsmail (1892-1935); Üsküdarlı Cevat (1870-1939); Celâl Esat Arseven (1875-1971); Mihrî Hanım (1887-1920). Osmanlı Ressamlar cemiyetini kurarak, Galatasaray lisesinde her yıl ağustos ayında sergiler açan bu sanatçılar, serbest fırça vuruşlarıyle meydana getirdikleri izlenimci eserleri yüzünden önceleri çok yadırgandılar.

Türkiye'de resim sanatı için temel okul Osman Hamdi Bey tarafından kurulan (1883) Sanayii Nefise Mektebi Âlisi'dir. Osman Hamdi Bey, aynı zamanda müzelerin de kurucusu olduğu için, iki kurumun başına getirildi. Sanayii Nefise mektebi, İstanbul Arkeoloji müzesinin karşısına yaptırılan binaya getirildi. Bu bina bugün Eski Şark Eserleri müzesi olarak kullanılmaktadır. 3 Mart 1883'te öğretime açıldıktan sonra okulun müdürlüğüne Osman Hamdi Bey, müdür yardımcılığına Osman Efendi, mimarî öğretmenliğine Vallauri, yağlıboya resim öğretmenliğine Salvatore Valeri, karakalem öğretmenliğine Warnia Zarzecki getirildi. Okul 20 öğrenciyle eğitime başladı; iki yıl sonra bu sayı 60'a yükseldi.

Sanayii Nefise mektebi yeni bir yönetmelikle Güzel Sanatlar akademisi adını aldı (1927). Bk. TÜRKİYE, *Güzel sanatlar bölümü.* (→ Bibliyo.) [M]

OSMANLILIK i. (*osmanlı*'dan *osmanlılık*). Osmanlı olma durumu. (M)

Osmanlı Matbuat cemiyeti. Bk. TÜRK BASIN BİRLİĞİ.

Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir Efendinin eseri (1917-1928). Osmanlı devletinde XIV. yy.dan XX. yy.a kadar yetişen bilgin, yazar, şair ve şeyhlerin hayatlarını anlatır; eserlerini tanıtır. Şairlerin eserlerinden örnekler verir. Mutasavvıf ve bilginler, ikinci cildinde şairler, üçüncü cildinde tarihçiler ve tabipler yer alır. (M)

Osmanlı Sosyalist fırkası, türk siyasî partisi (kuruluşu eylül 1910). Hüseyin Hilmi (*Sosyalist, İştirakçi*) başkanlığında Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnüt Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamid Suphi Beyler tarafından İstanbul'da kuruldu. Parti programında işçi haklarının güven altına alınması, bankaların, demiryollarının, madenlerin, sigortaların millîleştirilmesi, her çeşit tekelin kaldırılması, barışta ordunun milis kuvvetlerden kurulması, saldırı amacı güden anlaşmalara girilmemesi, eğitimin herkes için parasız olması v.b. ilkeler yer almıştı. Partinin mecliste üyesi yoktu. Ancak bazı ermeni mebuslar partiyi destekleyerek görüşlerini mecliste savundular. Parti, İttihat ve Terakki'nin sıkı takibine uğradı, kurucularından çoğu sürgüne gönderildikten sonra üyelerinden bir kısmı Hürriyet ve İtilâf fırkasına katıldı. *İştirak, Sosyalist, Muahede, İnsaniyet,* partinin başlıca yayın organlarıydı; ayrıca, Dr. Refik Nevzad tarafından kurulan ve ayrı bir programı bulunan bir de Paris kolu vardı. (M)

OSMAN NURİ EFENDİ, türk hattatı (Eğridere 1842-İstanbul 1915). Öğrenim yapmak için İstanbul'a geldi. Fatih camii dersiâmlarından Hafız Şakir Efendiden ders aldı. Hattat Şevki Efendiden sülüs ve nesih öğrendi. Kütüphane memurluğu görevinde bulundu. Eserleri arasında Kur'an yazmaları ve dinî levhaları önemlidir. (M)

OSMAN NURİ PAŞA, türk kumandanı ve yöneticisi (?, 1840 - İstanbul 1898). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktı (1862). Ferik rütbesiyle Hicaz kumandanı ve valisi oldu (1881). Midhat Paşa ve arkadaşlarının Abdülhamid II tarafından Taif'e sürdürülmeleri sırasında padişahın isteğine uygun hizmetlerde bulunduğundan müşir oldu (1883). Halep (1886), Yemen ve Suriye valisi (1887) oldu; bir süre sonra azledildi. (M)

OSMANOĞLU (Ayşe). Bk. AYŞE SULTAN.

OSMANOĞLU (Fatma) **Gevherî,** Abdülaziz'in torunu, şehzade Seyfettin Efendinin kızı (İstanbul 1904). Öteki Osmanoğulları gibi 1924'te Türkiye'den ayrıldı. Öğrenimini Fransa'da yaptı. Kahire'ye ve sonra İstanbul'a yerleşti. Osmanoğlu soyadını aldı. Kemençe, tambur, lâvta ve ud çalar; bayatî, şedaraban, kürdîlihicazkâr v.d. makamlarda şarkıları vardır. (M)

OSMANOĞLU (Nemika), Abdülhamid II'nin torunu ve şehzade Mehmed Selim Efendinin kızı (İstanbul 1888 - ay.y. 1969). [M]

OSMANOĞLU (Şadiye), Abdülhamid II'nin kızı (İstanbul 1886). Annesi Emsalinur Kadındır. Galibpaşazade Fahir Bey ile evlendi (1910). Dört yıl sonra Samiye Hanım Sultanı dünyaya getirdi. Eşinin hastalığı yüzünden Berlin ve Viyana'ya gitti. Birinci Dünya savaşı sona erince İstanbul'a döndü. 1922'de eşi öldü. Osmanoğullarının Türkiye'den çıkarılmaları (1924) sırasında kızıyle Fransa'ya gitti. Önce Paris yakınlarındaki Lorency'de, sonra Monceau'da oturdu. Reşad (Halis) Bey ile evlendi. Dört yıl sonra eşi Reşad Bey de öldü. Bir amerikalı ile evlenen kızıyle birlikte New York'a gitti. Orada yazmağa başladığı hatıralarını İstanbul'da tamamladı. Eseri: *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri* (1966). [M]

OSMANPAŞA, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili, merkez ilçesi) bucak; 12 152 nüf. (1965); 20 köy.

— *Bucak merkezi,* 1 514 nüf. (1965). Yozgat'ın 32 km güneydoğusunda; yüksl. 1 050 m. (M)

OSMAN PAŞA. Bk. RİPPERDA (Johan Willem).

OSMAN PAŞA, türk denizcisi (?,1835-Oşima, Japonya 1890). Sinop deniz savaşında ölen Osman Paşanın torunu. Deniz Harp okulunu bitirdi. 1877'de mülâzım oldu. 1879'da Basra'ya tayin edildi. Yüzbaşı olarak Paris'e deniz ataşesi oldu (1883). Bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşanın kızıyle evlendi. Abdülhamid II'nin yaveri oldu. 1888'de albay, bir süre sonra da paşa oldu. Japonya'yı ziyaret edecek olan Ertuğrul gemisine kumandan tayin edildi. Japonya dönüşünde Ertuğrul gemisinin Oşima burnundaki kayalıklara bindirerek battığı kazada öldü. Bk. ERTUĞRUL FACİASI. (M)

OSMAN PAŞA (Ferid), türk kumandanı (?, 1844-İstanbul 1912). Dağıstan kahramanı Şeyh Şamil soyundandır. 20 Yaşında askerliğe girdi. Şıpka savaşında tabur kumandanı olarak yararlıklar gösterdi (1867). Kaymakam olduğu sırada Trablusgarp'a sürüldü. Bir süre sonra Taşkışla kumandanlığına getirildi. 1888'de ferik rütbesiyle Medine muhafızı tayin edilerek İstanbul'dan

Osmanlı devri kumaş örnekleri

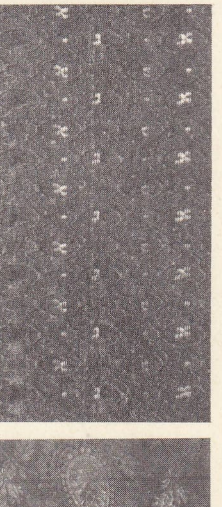

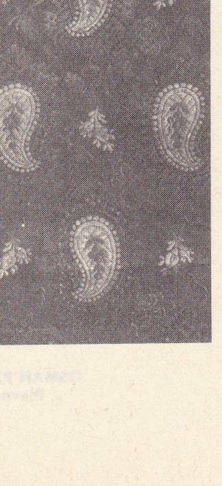

Foto. MEYDAN

OSMAN PAŞA'nın düşman üzerine ilerleyişi

uzaklaştırıldı. Hicaz'da birçok arap isyanını bastırdı. Sonra birinci ferik rütbesiyle şeyhülharem* tayin edildi. İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra ittihatçılar tarafından rütbesi alınarak Midilli'ye sürüldü. Bir süre sonra İstanbul'a gelmesine izin verildi. (M)

OSMAN PAŞA Boşnak, türk devlet adamı (öl. Esri 1681). Genç yaşta Hasbahçe'ye alındı. Bostancılar kethüdası, bostancıbaşı (1667) oldu. Vezirlikle Şam valiliğine tayin edildi (1671). Mısır valisi (1677), Diyarbakır valisi ve ikinci defa Şam valisi, Bosna beylerbeyi (1680) ve Eğri valisi oldu. (M)

OSMAN PAŞA Çerkez, türk devlet adamı (öl. 1554). Saraydan yetişti. Kastamonu valisi oldu. Kanunî'nin İran seferine katıldı. Kemah yakınlarında İranlıları yendi. Halep, ve Bağdat valiliği yaptı. Bağdat valiliği sırasında Zalim kalesini kuşattı. Bu kuşatma sırasında öldü. (M)

OSMAN PAŞA Çiftelerli, türk devlet adamı (Çifteler, Kayseri 1577 - Girit 1647). Anadolu mütesellimi oldu. Sıvas ile Tokat arasındaki Yenihan'ın onarımıyle görevlendirildi (1629). Silâhtar Mustafa Paşaya kethüda oldu, vezirlikle Şam valiliğine tayin edildi. Anadolu eyaleti beylerbeyi (1642) ve Halep valisi oldu (1643). Girit savaşlarına katıldı ve bu savaşlar sırasında öldü. (M)

OSMAN PAŞA Gazi, türk kumandanı (Tokat 1832-İstanbul 1900). Tokatlı Yağcıoğulları ailesinden. Beşiktaş'taki Askerî rüştiyede ve Kuleli Askerî idadîsinde okudu; Harbiyeyi 20 yaşında ikincilikle bitirdi. Mektebi Erkânı Harbiye'ye (Kurmay okulu) girdi. Kurmaylık öğrenimini tamamlamadan, Kırım savaşının çıkması üzerine Tuna cephesine gönderildi. Burada 4 yıl kaldı. Mülâzımı evvelliğe yükseldi. Savaşın sonunda kolağası oldu (1856) ve Kurmay okuluna devam ederek öğrenimini tamamladı. Erkânı Harbiyei Umumiye reisliğinde çalıştı. Anadolu'nun haritasını çıkarma göreviyle Bursa'ya tayin edildi. Tesalya'da, Yenişehir'de ve Cebeli Lübnan'da görev aldı. Girit isyanlarının başlaması üzerine Girit'e tayin edildi (1866). Girit'teki çalışmalarıyle serdarıekrem Ömer Paşanın takdirini kazandı, miralay oldu. Yemen'e gönderildi; paşalığa yükseldi. Rumeli'de bulunan V. Ordu Manastır fırka kumandanlığına tayin edildi (1875). Buradaki çalışmaları takdir edildiğinden birinci ferik oldu. Sırp isyanları başlayınca emrindeki birliklerle İzvor tepelerini ve Zayçar kasabasını işgal etti; sırp ordusunu yendi ve müşir oldu (1876). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı başladığı sırada Vidin ve Rahova (bugün Oryahovo) bölgelerinin korunmasıyle görevliydi. Tuna'yı geçerek savaşın düşman topraklarında yapılmasını teklif ettiyse de, buna izin verilmedi. Rus kazaklarının Berkofça (bugün Berkovitse) dağlarını aşmağa başlamasından sonra Osman Paşaya hareket emri verildi. Osman Paşa, kumandasındaki kuvvetlerle Plevne (bugün Pleven) önlerine geldi; şehri Ruslardan alarak savunma için gerekli tedbirleri aldı. Plevne'ye karşı ilk rus saldırısı 19 temmuzda başladı. Osman Paşa bir karşı saldırıyle Rusları Osma (bugün Osım) suyunun öte yakasına attı. Plevne'ye yeni kuvvetler getirerek durumunu güçlendirmeğe çalıştı. Plevne'ye karşı ikinci rus saldırısı 30 temmuzda başladı; kanlı savaşlardan sonra Ruslar geri çekildi. Bunun üzerine rus çarı rumen ordusundan yardım istedi. Rus-rumen bileşik ordusunun 11 eylülde yaptığı iki saldırı püskürtüldü. 17 Eylülde yapılan saldırı da başarılı olmayınca Ruslar ve Rumenler ekim ayına kadar Plevne'ye saldırmadı. Osman Paşaya bu başarıları karşılığı gazi unvanı verildi. Büyük dük Nikolay 12 kasımda Osman Paşaya teslim olmasını teklif etti. Osman Paşa bu teklifi reddetti, fakat bütün askeri ve ağırlıklarıyle birlikte Sofya ve Vidin'e çekilmesine izin verilirse, Plevne'yi terk edeceğini bildirdi.

Osman Paşanın bu teklifi Ruslar tarafından kabul edilmedi. Hiç bir yerden yardım alamayan Plevne'de yiyecek, yakacak ve ilâç sıkıntısı başlamıştı. Bu durum karşısında Osman Paşa Plevne'den çıkmağa karar verdi. 10 Aralık günü kuvvetlerini ikiye böldü, yarısını Plevne'de bıraktı; kalanın başına kendi geçerek kaleyi kuşatan rus mevzilerine karşı saldırıya geçti. Osman Paşanın planına göre Plevne'de kalan birlikler Osman Paşanın başında bulunduğu kuvvetleri, ateşiyle destekleyecek, sonra onlar da saldırıya geçerek Osman Paşanın kumandasındaki kuvvetlere katılacaklardı; ancak durumu anlayan Ruslar ve Rumenler bu planın uygulanmasına imkân vermediler; rumen birlikleri Plevne'de kalan birlikleri çevirdi ve bir kısmını esir etti. Osman Paşanın kumanda ettiği birlikler Plevne'yi kuşatan rus birliklerinin birinci hattını yardı, fakat Plevne'deki birliklerden hiç bir yardım alınamadığından Osman Paşa geri çekilmeğe karar verdi. Bu sırada bir mermi parçası Osman Paşanın atını öldürdü, kendisi de yaralandı; yarası Vit suyu kenarında bir evde sarılırken, rus generali Ganetskiy içeri girerek onu esir aldı; az sonra, büyük dük Nikolay da geldi. Osman Paşaya saygı gösterdi. Kısa bir süre sonra da çar Aleksandr kendisini ziyaret etti. Osman Paşaya üniformasını ve nişanlarını taşıyabileceğini söyledi (bk. PLEVNE SAVUNMASI). Paşa, bundan sonra, savaşın bitimine kadar Rusya'da kaldı. Bir savaş esirinden çok, bir misafir muamelesi gördü. İstanbul'a döndükten sonra 7 yıl seraskerlik yaptı, daha sonra da Mabeyn müşiri oldu. Mezarı Fatih camii avlusundadır. (→ Bibliyo.) [M]

OSMAN PAŞA Gümrükçü, türk devlet adamı (Arapkir, ?-İstanbul 1838). Kapıcıbaşı, kasapbaşı, arpa emini (1807), matbah emini (1809), ikinci defa kasapbaşı ve gümrükçü oldu (1811). Sonra tophane nazırı tayin edildi. Mühimmat nazırı oldu (1820). Azledilerek Arapkir'e gönderildi (1821). Vezaretle Kars muhafızı, Bozok ve Kayseri mutasarrıfı tayin edildi (1823); yine azledildi (1825). İstanbul'da Boğaz muhafızlığına getirildi (1828). Görevine ek olarak Teke sancağı verildi (1829). [M]

OSMAN PAŞA Kara, türk devlet adamı (öl. 1715). Bıyıklı Mustafa Paşanın telhisçisi, imrahor (1687), silâhtar ağası (1692), baş bakı kulu (1696), sipahiler ağası (1704), çavuşbaşı oldu (1711). Beylerbeyi rütbesiyle Erzurum valiliğine getirildi. Bir süre sonra Anapoli (Mora) muhafızı oldu (1715). [M]

OSMAN PAŞA Kayserili, türk devlet adamı (Kayseri, ? - Laristan 1726). Kapıcıbaşı, baş baki kulu, defterdar vekili, valide kethüdası ve matbah emini oldu. Bender ordusu defterdarı, birkaç gün sonra kapıcılar kethüdası ve başdefterdar tayin edildi (1714). Rikâb defterdarlığına getirildi. Venedik sınırında kale muhafızlığı yaptı, iki defa daha başdefterdar oldu. Vezaretle Vidin muhafızı, Bosna valisi, Avlonya muhafızı, Konya valisi tayin edildi (1721). İran savaşına gönderildi. Nahçivan muhafızı ve Şehrizor valisi olarak Hemedan başkumandanının maiyetine verildi. Daha sonra tekrar Konya ve Adana valisi oldu. (M)

OSMAN PAŞA Küçük, türk devlet adamı (öl. Sayda 1726). Çerkez asıllıdır. Kırım hanlarından Hacı Selim Giray'ın kölesiydi. Enderuna girdi. Önce çuhadar, sonra silâhtar oldu (1690). Hanya valiliğine getirildi (1693). Divanı Hümayuna ikinci vezir oldu ve İstanbul kaymakamlığıyle görevlendirildi (1694). Bir süre sonra Şam valisi tayin edildi (1703). Son görevi Sayda valiliğiydi. (M)

OSMAN PAŞA Müderris, Gazi, türk devlet adamı (XVIII. yy). Mahmud I devri sadrazamlarından Topal Osman Paşanın torunu ve Ratip Ahmed Paşanın oğlu. Silistre savaşındaki (1774) başarısından dolayı gazi unvanını aldı. (M)

OSMAN PAŞA Özdemiroğlu, türk devlet adamı (Kahire 1527-Şenbi Gazan, Tebriz 1585). Mısır Çerkez Memlûklarından Özdemir Paşanın oğlu. Annesi Mısır abbasî halifeleri soyundandır. Osmanlı devleti zamanında Mısır'da sancakbeyliği ve Mısır emirahclığı yaptı; sonra Yemen, Habeş ve Diyarbakır beylerbeyi oldu. Lala Mustafa Paşanın maiyetinde Osmanlı-İran savaşlarına katıldı. Şirvan beylerbeyi oldu (1578). İranlıların Şirvan'ı geri almak için hazırlıklar yaptığını öğrenince Şemahı'ya çekildi. İranlılar Kırım kuvvetlerini yenince Şemahı'da kalamadı; Demirkapı (Derbend) kalesine çekildi. Kırım hanı Mehmed Giray'ın büyük kuvvetlerle yardıma gelmesi üzerine Kur ırmağını geçerek Karabağ, Mugan, Kızılağaç'a kadar bütün Kuzey Azerbaycan'ı yağma ve tahrip etti; fakat Mehmed Giray, Osman Paşanın bütün ısrarlarına rağmen daha ileri gitmeyerek Kı-

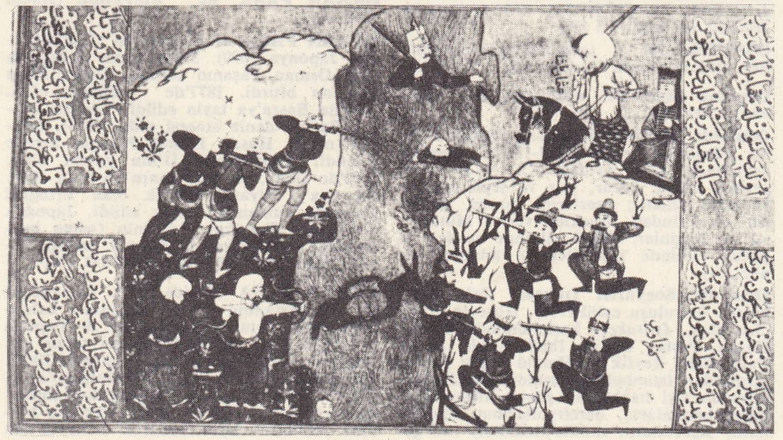

OSMAN PAŞA Plevne'de

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

rım'a döndü. Şirvan, İranlıların eline geçti. Kefe beylerbeyi Cafer Paşa kumandasında yardımcı kuvvetler gelince İmam Kulı Hanı Meşale savaşında yendi. Bu savaştan sonra Şirvan kesin olarak osmanlı hâkimiyetine geçti (1583). Yakındaki gürcü beyleri Osmanlı devletine bağlandı. Bundan sonra Osman Paşa, kafkas cephesini bırakarak Kırım'a dönen kırım hanı Mehmet Giray'ı Kefe'de hanlıktan indirdi. Yerine İslâm Giray'ı geçirdi. İstanbul'a dönünce ikinci vezir olarak divana girdi; sonra da sadrazam oldu (1582). Ferhad Paşanın yerine iran cephesi serdarlığına getirildi (1585). Alîvar'da yapılan savaşta iran veliahtı Hamza Mirza'yı yendi. Tebriz, osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Daha sonra İranlılarla yapılan bir savaşta iran kuvvetleri başarı kazandı; Diyarbakır beylerbeyi öldü. Karaman beylerbeyi Murad Paşa esir oldu. Bu savaş sırasında hastalanan Osman Paşa Tebriz yakınındaki Şenbi Gazan'da öldü. Vasiyeti üzerine Diyarbakır'daki türbesine gömüldü. (M)

OSMAN PAŞA Patrona, türk kaptanıderyası (Rize 1785-1860). Önce osmanlı donanmasında çalıştı, sonra da Mehmed Ali Paşanın donanmasına girdi, 1844'te yeniden Türkiye'ye dönerek eski görevine başladı. 1853'te türk-rus anlaşmazlığı sırasında, Anadolu ordusuna Batum üzerinden gönderilen sevkiyatı korumak için, 12 gemilik bir filonun başına getirildi; İnceburun ile Amasra arasında donanmasıyle karakol görevi yaptı. Şiddetli bir fırtınadan dolayı Sinop'a çekildi, bunu haber alan Karadeniz'deki rus donanması, amiral Nahimov kumandasındaki gemilerle 30 kasım 1853'te baskın yaptı. Osman Paşanın güvenlik tedbiri almayışı, 6 gemilik rus donanmasının işini kolaylaştırdı; osmanlı filosu yok edildi; 2 000 denizci öldü; Osman Paşa ayağından yaralı olarak esir düştü. (M)

OSMAN PAŞA Tatar, türk müşiri (Gözleve, ?-İstanbul 1924). Harp okulunu erkânıharp kolağası olarak bitirdi. Avrupa'da öğrenim gördü. Yemen ordusu kumandanı oldu. Rumeli'ye ayaklanmaları bastırmak için gönderildi (1908). İkinci Meşrutiyetin ilânı sırasında tutuklandı, sonra da emekli oldu. Âyan meclisi üyeliğinde bulundu. (M)

OSMAN PAŞA Tellâlzade, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1848). Enderun'dan yetişti. Subay olarak orduya girdi. Liva olarak Niş muhafızlığı, ferik olarak Kıbrıs muhassıllığı yaptı. Dârışşûra reisiyken (1844) vezir, Halep valisi, Anadolu müşiri oldu. Devlete isyan eden Cizre mütesellimi Bedirhan'ın isyanını bastırdı. (M)

OSMAN PAŞA Topal, türk devlet adamı (Mora, ? - Kerkük 1733). Kozbekçi (bostancı ocağına bağlı saray hademesi) olarak saray hizmetine girdi. Kahire'ye gitti. Mora'da martolos başı oldu. Tırhala mutasarrıfı (1715), Mora seraskeri (1716), Bosna valisi (1720, 1729), Niş ve Vidin muhafızı (1727) olduktan sonra sadrazamlığa getirildi (1731). Bu görevi 5 ay sürdü. Trabzon valiliğiyle İstanbul'dan ayrıldı. İran savaşları sırasında Tiflis muhafızı (1732), Erzurum valisi (1732) ve Bağdat cephesi serdarı oldu (1732). İran Şahı Nadir Hanı Duçom'da (Duçum, Duleceylik) yenerek Bağdat'ı İranlıların kuşatmasından kurtardı. Kerkük yakınlarında İranlılarla yapılan ikinci bir savaşta öldürüldü. (M)

OSMAN PAŞA Yeğen, türk devlet adamı (öl. İpek, Arnavutluk 1689). Macaristan seferine Melek İbrahim Paşanın bölükbaşısı olarak katıldı. Savaştan kaçarak Anadolu'da celâlîlere katıldı (1685). Sonra Anadolu'dan asker sevkiyle görevlendirilen Teftişçi Halil Paşaya bölükbaşı oldu; iki tuğlu vezir rütbesiyle Afyonkarahisar mutasarrıflığına getirildi ve Osmanlı-Avusturya savaşlarına girdi. 4 000 Kişiyle Rumeli'ye geçti ve serçeşme oldu (1687). Halep valiliğine getirildi; Rumeli beylerbeyliğiyle serdar tayin edildi (1688). Serdarlığı sırasında Belgrad Avusturya'nın eline geçti. Bu olayın suçlusu sayılarak idam edildi. (M)

OSMAN PAŞA Yenişehirli, türk devlet adamı (Yenişehir, ? - Edirne 1775). Mahmud I devri sadrazamlarından Muhsinzade Abdullah Paşanın divan kâtibiydi. Onun ölümünden sonra İstanbul'a geldi. Hâcegânlık rütbesiyle Gurebayı yemin kâtibi (1755), silâhtar kâtibi (1759), Tophane bina emini, çavuşbaşı (1766), reisülküttap (1767) oldu. Ertesi yıl azledildi. Sonra ruznameyi evvellik ve Rikâbı Hümayunda nişancılık yaptı. Rusya ile yapılan barış görüşmelerine katıldı (1772). Rikâbı Hümayun defterdarı oldu (1773). Vezaret rütbesiyle Anadolu sol kol asker sürücülüğüne (1774), Cidde valiliğine getirildi (1775). [M]

OSMAN, Patre Ottomane de denir, osmanlı şehzadesi (XVII. yy.). Sultan İbrahim'in oğlu olduğu söylenir. Annesi dârüssaade ağası Sümbül Ağanın yardımıyle saraya giren Zafire adında gürcü bir cariyedir. Sümbül Ağa çocuğu evlât edinerek Osman adını verdi. Bu sırada Turhan Sultan da şehzade Mehmed'i doğurdu; sütü az olduğundan, Zafire, şehzade Mehmed'in sütannesi oldu. Bu sırada Sultan İbrahim, kendi şehzadesinden daha fazla Zafire'nin çocuğuna yakınlık gösterdi, bu durumdan hoşlanmayan, Turhan Sultana kızan padişah, şehzade Mehmed'i mermer havuza fırlattı. Bunun üzerine Sümbül Ağa, yanına Zafire ve Osman'ı aldı ve hacca gideceğini söyleyerek gemiyle yola çıktı. Sümbül Ağa Rodos ile Girit arasında korsanların saldırısına uğrayarak öldürüldü; Zafire ile Osman esir edildiler. Korsanlar esirleri Girit adasının venedikli kumandanına hediye ettiler. Batılılar, Osman'ı, osmanlı şehzadesi kabul ettiler ve bundan birtakım siyasî sonuçlar sağlamak istediler. Osman'a *Patre Ottomane* adı verildi; vaftiz edildikten sonra İspanya'ya gönderilerek orada ilâhiyat öğrenimi gördü. Bu arada papa, Osman'ı resmen osmanlı şehzadesi olarak ilân etti. Bu olay, osmanlı-venedik ilişkilerinin bozulmasına ve savaş çıkmasına sebep oldu (1645). Bu savaş 1669'da Kandiye'nin alınmasına kadar sürdü. Bu savaşlar sırasında Patre Ottomane, Fransa'ya gitti; orada da osmanlı tahtının vârisi olarak kabul edildi; fakat sadrazam Fazıl Ahmed Paşaya gönderdiği mektuplardan ve dağıttığı beyannamelerden bir sonuç elde edemedi; Kandiye kalesinin Osmanlılara teslim oluşundan sonra (1669) unutuldu. (M)

OSMAN RAŞİD PAŞA Mektubîzade, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1880). Önceleri ilmiye sınıfındandı. Kapan naibi, miri kâtibi ve muhallefat kassamı, İzmir kadısı (1836) oldu. Mülkiye sınıfına geçti. Aydın kaymakamı, Trabzon müfettişi, zaptiye muavini oldu. Azledildi. Zahire müdürlüğü, şehreminliği (1857-1858), Meclisi Vâlâ ve Tanzimat meclisi üyelikleri (1860) yaptı. Vezaretle İzmir valisi oldu (1860); azledildi. Cezairi Bahri Sefid (Akdeniz adaları) valisi tayin edildi (1863). Bir yıl sonra azledilerek İstanbul'a döndü. (M)

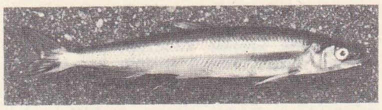

osmerus

OSMAN RUHÎ BAĞDADÎ. Bk. BAĞDATLI RUHÎ.

OSMAN SAHİB EFENDİ Pirizade, türk şeyhülislâmı ve şairi (İstanbul 1710-ay.y. 1770). Mahmud I devri şeyhülislâmlarından Pirizade Mehmed Sahib Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Galata mevleviyeti rütbesini aldı (1738). Mekke payesiyle İstanbul kadılığına getirildi (1745). Anadolu payesini aldı (1750), Anadolu kazaskeri oldu (1752). Osman III'e başimam (1755) ve Rumeli kazaskeri tayin edildi (1756). Kısa bir süre sonra Bursa'ya sürüldü. Mustafa III'ün Şah Sultan adlı kızının doğumu dolayısıyle çıkan genel aftan yararlandı ve İstanbul'a döndü (1761). İki kere daha Rumeli kazaskeri oldu (1762 ve 1765). 1768'de meşihate getirildi. *Sahip* mahlasıyle yazdığı şiirleri bir *Divan*'da toplandı. Üsküdar'da bir çeşmesi vardır. (M)

osmonda

OSMAN SAİB EFENDİ, türk bilgini (öl. İstanbul 1863). Hoca Abdurrahim Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Sonra müneccimbaşı oldu. Dârülmualliminde matematik okuttu. Eserleri: *Talim-ül-Küre* (Küre Üstüne Çalışma); *Ahkâm-ül-Emraz* (Hastalıklar Üstüne Araştırma Kuralları); *Kolera*. (M)

OSMAN SELÂHADDİN EFENDİ, türk yazarı (öl. İstanbul 1886). Nâsır Abdülbaki Dedenin oğlu. Hayatı hakında yeterli bilgi yoktur. Edebiyat, ahlâk ve tasavvuf konularında çalıştı. Eserleri: *Divançe; El-Lisan-ül-Muhammediye* (Muhammediye Dili); *Risale-i Vahdet-i Vücud* (Varlığın Birliği Risalesi). [M]

OSMAN SURÛRÎ. Bk. SURÛRÎ.

OSMAN ŞAH, Bayezid II'nin torunu. Âlemşah'ın oğlu (öl. Bursa 1512). Çankırı sancakbeyliği yaptı. Selim I'in tahta çıkışından sekiz ay sonra idam edildi. (M)

OSMAN ŞERİF PAŞA Topal, türk devlet adamı (?, 1804-İstanbul 1874). Bahriye mektebinde okudu. Mısır'a gitti. 1842'de döndü. Bir ara İzmit kaymakamlığı görevinde bulundu. Karesi, Biga ve Rumeli payesiyle Kıbrıs mutasarrıflıkları, Belgrad muhafızlığı yaptı (1856). Vezaretle Bosna valiliğine getirildi (1861). [M]

OSMANZADE TAİB (Ahmed, — denir), türk şair ve tarihçisi (İstanbul 1660 ? - Mısır 1724). Divan hocalarından ruznameci Osman Efendinin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Müderris oldu. Süleymaniye'de görev aldı. Ahmed III ve sadrazam Nev-

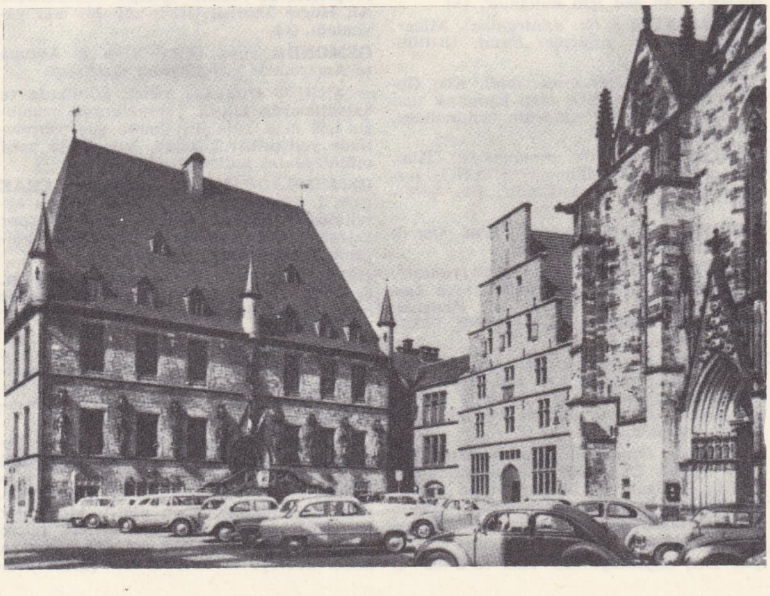

OSNABRÜCK
vali konağı ve solda, Marienkirche

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano*

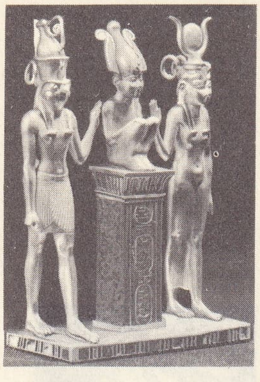

OSORKON

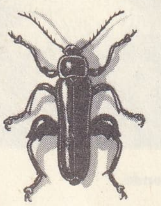

osphya

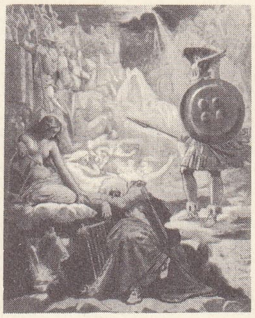

«OSSİAN'ın Rüyası» İngres'in deseni Louvre müzesi, Paris

Carl von OSSİETZKY

şehirli İbrahim Paşa tarafından korundu. Bir şehzadenin doğumu dolayısıyla yazdığı kaside üzerine kendisine *reisi şairan* unvanı verildi. Divan şiirinin her türünde eser veren Osmanzade'nin büyük bir değer taşımayan ve yenilik göstermeyen şiirlerinde alaylı, yerici bir anlatım özelliği vardır. Eserleri: *Divan; Münşeat; Hülâsat-ül-Ahlâk* (Ahlâk Özeti); *Kitab-ül- Ahlâk-ül-Ahmedî* (Ahmedî'nin Ahlâk Kitabı); *Telhis-ül-Nesayih* (Öğütlerin Özeti); *Hadikat-ül-Mulûk* (Sultanlar Bahçesi); *Hadikat-ül-Vüzera* (Vezirler Bahçesi). [M]

OSMELİT i. (yun. *osmê*, koku ve *lithos*, taş'tan fr. *osmélite*). Miner. Zeolit grubundan tabiî sodyum ve kalsiyum silikat. (*Pektolit*'in az alüminyumlu bir türüdür.) [L]

OSMENA (Sergio), filipinli devlet adamı (Cebu, Filipinler 1878-Manilla 1961). Birlikte çalıştığı yakın arkadaşı Manuel Quezon kadar önemli bir kişi olmamakla birlikte Osmena, Filipinler'in bağımsızlığına kavuşmasında ve Filipin hükûmetinin sağlam bir temel üstüne kurulmasında önemli bir rol oynadı. Filipin meclisinin (1907-1916) ve Temsilciler meclisinin (1916 - 1935) sözcüsü oldu; Cebu'dan senatör seçilerek 1933'te, Hare-Hawes kesiminin bağımsızlık kanununun kabulüyle sonuçlanan Washington görüşmesini yönetti. Osmena, 1935'te Commonwealth başkan yardımcısı, 1941'de ise Quezon ile birlikte başkan seçildi. 1944'te Quezon ölünce, onun yerine sürgündeki Filipin hükûmetinin başkanlığına getirildi. Aynı yılın ekim ayında Douglas Mac Arthur'un kuvvetleriyle Washington'dan anavatana döndü. Fakat nisan 1946 başkanlık seçimlerini Manuel Roxas'a karşı kaybetti. (M)

OSMERUS i. Uzun gövdeli, geniş başlı, büyük ağızlı, çatal kuyruklu küçük balık; üzerindeki ince pullar zaman zaman dökülür. (Alabalıkgillerden.)

— ANSİKL. *Osmerus*'lar Kuzey yarımkürede yaygın deniz balıklarıdır. Avrupa'da yaygın olan *Osmerus eperlanus*'un kafatası saydamdır. Osmerus cinsinin örnek tipi sayılabilecek olan bu balığın boyu 20 sm'yi bulur; yumurtlamak için ırmaklarda gelgit etkisinin duyulduğu noktaya kadar çıkar. (L)

OSMİA i. (yun. *osmê*, koku'dan lat. k.). Siyah veya esmer renkli, iri başlı, boynuzcuklu yaban arısı. (Zarkanatlıların arıgiller familyasından.)

— ANSİKL. Karnı kırmızı kıllarla kaplı olan *Osmia bicornis*, Avrupa'da yaygındır. Osmia'ların yuva yapış tarzı çok değişiktir; *Osmia papaveris*, yuvasını toprağın içine yaparak çeperlerini gelincik yapraklarıyle döşer. (L)

OSMİK sıf. (fr. *osmique*). Kim. Formülü H_2OsH_4 olan asit için kullanılır. (L)

OSMİRİDYUM i. (fr. *osmiridium*). Miner. Tabiî iridyum osmiyür. *Eşanl.* İRİDOSMİN. (L)

OSMİYAMAT i. (fr. *osmiamate*). Kim. Genel formülü $MOs_\cdot NO_3$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. Bk. OSMİYUM. (L)

OSMİYAMİK sıf. (fr. *osmiamique*). Kim. Tek olarak elde edilmemiş $HOsNO_3$ formülündeki asit için kullanılır. Bk. OSMİYUM. (L)

OSMİYAT i. (fr. *osmiate*). Kim. Osmik asidin tuzu. Bk. OSMİYUM. (L)

OSMİYOSİYANÜR i. (fr. *osmiocyanure*). Kim. Genel formülü $M_4Os(CN)_6$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* HEKSASİYANO OSMİYAT III. (L)

OSMİYUM i. (oksitlerinden biri kendine has bir koku yaydığı için yun. *osmê*, kokudan fr. *osmium*). Kim. Tabiatta çoğunluk iridyum osmiyür halinde bulunan, platin grubundan maden.

— ANSİKL. *Osmiyum*, atom numarası 76, atom ağırlığı Os=190,2 olan kimyasal elementtir. İridyum ile birlikte platin grubunun en ağır üç madeninden biridir. 1803'te Tennant tarafından iridyumla aynı zamanda keşfedildi.

Çok sert, yoğunluğu 22,5 olan ve 2 700° C civarında ergiyen çivit mavisi renginde bir katıdır. Havada akkor derecede oksitlenerek, amonyak ve alkalilerle $KOsNO_3$ gibi osmiyamatlar veren, keskin kokulu, aşındırıcı, süblimleşebilen beyaz renkli osmiyum tetraoksit OsO_4 haline dönüşür. Trioksidi OsO_3 serbest halde bulunmaz, fakat bu okside, H_2OsO_4 asidin tuzları olan osmiyatlar tekabül eder. Ayrıca kahverengi bir katı olan osmiyum dioksit OsO_2 gibi oksitleri de vardır.

Osmiyum, 4 değerli olduğu birçok tuz verir. Meselâ, osmiyum tetraklorür $OsCl_4$, osmiyumun klorla doğrudan doğruya birleşmesinden elde edilir; kırmızı renkli toz halinde bir katı olan bu madde diğer klorürlerle birleşerek kloroosmiyat adı verilen K_2OsCl_6 kibi karmaşık tuzları meydana getirir. Madenin üretimi için bk. PLATİN.

Uygulama alanları. Osmiyum saf halde ender olarak kullanılır. Auer von Welsbach bunu akkor lamba teli yapmak için kullanmıştı. Kolayca çözünerek siyah renkli alt oksitlere indirgenebilen OsO_4, histolojide dokuların boyanması ve mikroskopta daha ayrıntılı görülebilir hale getirilmesi için kullanılır. İridyum osmiyür, çok sert oluşu ve bozulmaması sebebiyle mil, uç v.b. yapımında kullanılır. (L)

OSMİYÜR i. (fr. *osmiure*). Kim. Osmiyum'un alaşım veya bileşimi: *İridyum osmiyür.* (L)

OSMO—, yun. *osmê*, koku veya *osmos*, empülsiyon'dan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

OSMODERMA i. Oldukça parlak, esmere yakın siyah, dört köşe kalın gövdeli böcek; ağaçlık bölgelerde, çok yaşlı odunların bulunduğu topraklarda bulunur; kokusu rus köselesinin kokusunu andırır. (İlmî adı *Osmoderma eremita.* Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

OSMOFOR sıf. ve i. (fr. *osmophore*). Organik kim. Renkli maddeler meydana getiren kromoforlarla bir benzetme yaparak kokulu madde meydana getiren kökleri için kullanılır. (Osmofor teorisi, kromofor teorisi kadar açık değildir.) [L]

OSMOMETRE i. (fr. *osmomètre*'den). Fiz. Bk. GEÇİŞMEÖLÇER.

OSMOMETRİ i. (fr. *osmométrie*). Bk. GEÇİŞMEÖLÇÜMÜ.

OSMOND (Floris), fransız metalürji uzmanı (Paris 1849-Saint-Leu 1912). Çeliğe su verme işlemini inceledi. Değişim noktalarının varlığını tespit etti ve demir metalürjisi ürünlerinin bileşenlerini belirtti. Osmond metalografinin yaratıcısı olarak kabul edilebilir: gerçekten de bu kimya dalında kullanılan iki temel araştırma metodunu, yani mikroskopik metalografiyi ve termik analizi bulan odur. *Théorie Cellulaire des Propriétés de l'Acier* (Çeliğin Özelliklerine Ait Hücre Teorisi) [1894] adlı bir eser yayımladı.

OSMONDA veya **OSMUNDA** i. Avrupa ve Amerika'da yetişen güzel eğreltiotu.

— ANSİKL. *Osmonda*, nemli korularda ve bataklıklarda yetişir; yapraklarının uzunluğu 1,50 m'yi bulabilir; bazen süs bahçelerinde yetiştirilir; köksapı, hekimlikte hafif müshil olarak kullanılır. (L)

OSMONDACEAE veya **OSMUNDACEAE** çoğl. i. Osmonda cinsinin bağlı olduğu eğreltiotu familyası. (Başlıca özelliği spor kesesinin tepe kısmında kalınlaşmış bir bölgenin bulunmasıdır.) [L]

OSMONDİT i. (fr. *osmondite*). Çeliklerin, özellikle su verilmiş çeliklerin bileşiminde bulunan çok ince demir karbür ve demir karışımı. (L)

OSMONOSİVİTE i. (fr. *osmonocivité*). Patol. Moleküler derişikliği kan plazmasınınkiyle aynı olmayan bir sıvının damar yoluyle şırıngasından meydana gelen bozukluklarm tümü. *Eşanl.* OZMOTOKSİSİTE.

— ANSİKL. Hücre içi sıvının moleküler derişikliğinden daha büyük bir derişikliği olan hipertonik sıvılar, hücre içi sıvının kendilerine doğru akmasına ve hücre kitlesinin küçülmesine sebep olur. Moleküler derişikliği daha düşük olan sıvılar, hücre zarının iki yanındaki basınç eşit oluncaya kadar hücreye su verir ve onu şişirir. Moleküler derişiklikler arasındaki fark hücreleri, dolayısıyle dokuları bozar, hattâ onların ölümüne sebep olabilir. *Osmonosivite* fiziksel bir olaydır; şırınga edilen sıvının zehirli veya zehirsiz olmasıyle ilgili değildir. (L)

OSMOREGÜLATÖR i. (fr. *osmorégulateur*). Fiz. Vilard tarafından yapılan ve bir Crookes ampulünün içindeki gaz basıncını değiştirmek için, ampule hidrojen verip boşaltmayı sağlayan küçük cihaz. (L)

OSMOZ veya **OZMOZ** i. (fr. *osmose*). Fiz. Bk. GEÇİŞME.

OSMUND Aziz, ingiliz din adamı (Sées 1006-Salisbury 1099). Fatih William'ın yeğeni olduğu ve özel rahibi olarak onunla İngiltere'ye gittiği (1066) ileri sürülür. 1078'de Salisbury piskoposu oldu, Rahipler meclisinde reform yaptı, kendi adına bir kilise yaptırdı, roma ve sakson geleneklerinin karışımı bir dinî töreler kitabı yazdı. (L)

OSMYLUS i. Dere kenarlarında, genellikle yaprakların üzerinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Osmylus maculatus* veya *O. chrysops.* Planipennia takımından *osmylidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OSNABRÜCK, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, idare bölümü merkezi, Teutoburgerwald'ın kuzeyinde; 140 400 nüf. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören şehir, kısa süre içinde yeniden inşa edildi. Çarşı ve gotik üslûbundaki belediye sarayı eski haline getirildi. Yapımına Charlemagne zamanında başlanan katedral, birçok defa elden geçirilmiştir. Demir fabrikası. Makine sanayii. Bakır dökümhaneleri. Elektrik malzemesi. Kâğıt fabrikası. Kereste sanayii. Kimya ve dokuma (yün) sanayii. —*Osnabrück idare bölümü*, 701 000 nüf.

— Tar. Osnabrück, 783'te Charlemagne'ın inşa ettirdiği bir piskoposluk kilisesi çevresinde gelişti, 1082'de tahkim edildi, Hansa üyesi oldu, dokuma ticaretiyle zenginleşti. Otuzyıl savaşında büyük zarar gören şehir, Münster'in yanı sıra Barış görüşmelerinin merkeziydi (aralık 1644 - ekim 1648). Piskopos-prensleri, şehrin yeniden inşaı ve güzelleştirilmesinde büyük ölçüde fransız sanatının etkisinde kaldılar. Piskopos-prenslerin yönetiminden çıkan Osnabrück sırasıyle Hannover'e (1803), Prusya'ya (1806), Westfalen'e (Weser idare bölgesi, 1807) Fransa'ya (Yukarı Ems idare bölgesi, 1810) ve Hannover'e (1815) bağlandı. (L)

OSORİO (Jeronimo), portekizli yüksek rahip ve tarihçi (Lizbon 1506-Tavira 1580). Coimbra'da ders verdi. Kral Sebastiao'yu felâketle sonuçlanan Afrika seferinden (1578) vaz geçirmeğe çalıştı. Kardinal-kral don Henrique'nin danışmanı olarak, İspanya'nın Portekiz'e müdahalesinden kısmen sorumludur (1580). [L]

OSORKON, libya asıllı dört firavunun adı: ikisi XXII., ikisi de XXIII. Sülâledendir. **Osorkon I** (929-893'e doğr.) babası Şekand I'in yerine geçti. **—Osorkon II** (870-847), oğlu Nemrud'u, Amon papazı olarak Karnak'a yerleştirdi. Bubastis tapınağındaki ünlü «tören salonu»nu tamamlattı ve lahdinin bulunduğu Tanis mezarlığına gömüldü. **—Osorkon III** devrinde (757-748), Nil görülmemiş şekilde taştı, Teb'in bir kısmı ile Amon tapınağı sular altında kaldı. «Amon'un malları»nı ailesinde muhafaza edebilmek amacıyle Karnak'a, «Tanrı'nın karısı» olarak kral ailesinden bir kız yerleştirme geleneğini bu firavun başlattı. **—Osorkon IV, XXIII.** Sülâlenin son kralıdır. Sais prensi Tefnakhti tarafından, 730'dan önce tahttan indirildi. (L)

OSORNO, Şili'de şehir, il idare merkezi, büyük orta vâdinin güney kısmında, Arauca bölgelerinin sınırında; 55 000 nüf. Besin sanayii. —*Osorno ili* 190 000 nüf. (L)

OSORNO, Orta Şili'de yanardağ, karlarla örtülü konisinin düzgünlüğüyle meşhurdur; 2 660 m. Lav akıntıları Todos los Santos gölünü, Llanquihue gölünden ayırır. (L)

OSPHYA i. Oldukça yumuşak gövdeli, esmer veya kızıl renkli böcek; özellikle dağlık yerlerde yaşar. (İlmî adı *Osphya bipuncta-*

Foto. Giraudon, U.S.I.S. (LAROUSSE)

ta. Kınkanatlıların *melandryidae* familyasından.) [L]

OSROENE. Esk. coğ. Mezopotamya'nın kuzeybatı kısmı, Urfa (Edessa veya Orroes [Ruha]) bölgesinde. Roma imparatorluğu devrinde burası bazen bir eyalet, bazen de himaye altında (hükümdarlarına Abgar denirdi) bir krallıktı. (L)

OSS, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Nimègue'in güneybatısında; 30 700 nüf. İlâç fabrikası. (L)

OSSA. Esk. coğ. Yunanistan'da dağ, Tempe vâdisinin güneyinde, Pelion dağının kuzeyinde; 1 955 m. Olympos'a hücum eden Titan'lar Pelion'u Ossa'nın üzerine oturttular. (L)

OSSAU gave'ı, Fransa'da Atlas Okyanusu Pireneleri'nde (Basses-Pyrénées idare bölgesi) sel suyu; 80 km. *Midi d'Ossau doruğu* yakınında, Moines boğazında (2 204 m) doğar, Brousset ve Souséra'yı alır, Laruns ve Arudy'den geçer ve Oloron'da, Aspegave'ı ile birleşerek Oloron gave'ını meydana getirir. Artouste ve Fabrèges gölleri sarnıçlarını dolduran, Ossau'dan yedi santral (başlıcaları Miégabet ile Hourat) yararlanır. (L)

OSSAU vâdisi, Fransa'da, Bearn Preneleri'nde vâdi, *Midi d'Ossau doruğu* yakınından doğan *Ossau* gave'ı tarafından açılanır. Vâdi, Eaux-Chaudes (Sıcak Sular) bölgesinde kireçli yüksek yamaçlar arasında dar bir boğazdır. Hourat geçidinden sonra, sağdan Aubisque boğazına doğru giden Eaux-Bonnes vâdisinin sel suyunu alır. Laruns'in ötesinde genişleyerek Arudy'de eski buzullardan kalan büyük bir buzultaşla tıkanır. Mermer işletmesi. Kireç üretimi. Başlıca gelir kaynağı yaz otlaklarının bolluğu sayesinde gelişen hayvancılıktır; eskiden sürüler, kışı geçirmek için Pau yakınındaki Pont-Long topraklarına götürülürdü. (L)

OSSENDOWSKİ (Ferdynand Antoni), polonyalı yazar (Vitebsk, Rusya 1876-Zolwin, Varşova yakınları 1945). Önce Petersburg, sonra Paris üniversitesinde okudu. 1889'da Sibirya'ya yolculuk yaptı. Bir süre Tomsk'ta fizik ve kimya hocalığı yaptı. Rus-Japon savaşında (1904-1905) rus kurmayının kimya danışmanı oldu. 1905 Devriminde, kısa bir süre için «Rus Uzakdoğusu'nun Devrimci hükûmeti»nin başına geçti ve faaliyetlerinden ötürü tutuklandı. Fakat Bolşevik devriminden (1917) sonra amiral Aleksandr Kolçak'ın tarafını tuttu ve Kolçak teslim olduğu sırada Moğolistan'a kaçtı. 1921'den itibaren Varşova'da yaşadı. Bu şehirdeki ticaret okulunda ders verdi.

Ossendowski yazar olarak ilkin, bolşeviklerden kaçtığı sırada yazdığı bir kitapla dikkati çekti: *Przez Kraj Zwierzat, Ludzii Bogow* (Hayvanlar, insanlar ve Tanrılar) [1922]. Bu kitabı Sibirya'daki ilk denemelerinin bir hikâyesi olan *W Ludzkiej i Lesnej Kniei* (Asya'da İnsan ve Esrar Perdesi) [1923] takip etti. Daha sonra, Kuzey Afrika ve Ortadoğu yolculuklarını dile getiren ve çok sevilen bir seyahat kitapları dizisi yayımladı. Bunların içinde, *Pod Smaganiem Samumu* (Samyeli Altında) [1925] ve *Niewolnicy Slonca* (Güneşin Esirleri) [1927] sayılabilir. Eserleri, yazarının kendi siyasî ve kültürel eğilimlerini yansıtmakla birlikte, tasvir ettiği bölgelerin, mahallî gelenekleri, efsaneleri ve bâtıl inançlarıyle ilgili büyüleyici ayrıntıları da göz önüne serer. (M)

Osservatore Romano (L'), Papalığın «yarı resmî» günlük gazetesi. Önceleri, N. Zanchini ve G. Bastia adlı Romagna'lı iki mülteci tarafından yönetilen gazetenin başına, kısa bir süre sonra Bavyera markisi ve daha sonra da, sırasıyle Crispolti markisi, G.-B. Casoni, G. Angelini ve Dalla Torre kontu (1920'den beri) getirildi. Hepsine bu görev Papalık bakanlığı tarafından verildi. Kasım 1929'dan sonra Vatikan'da çıkmağa başlayan gazete, şimdi dinî metinler yayımlamaktadır: papalık genelgesi vaızlar, kısa nutuklar, radyo mesajları v.b. Yalnız «Nostre informazioni» (Haberlerimiz) sütunu resmî bir nitelik taşır. 1943'ten beri, *Osservatore della Domenica* adı altında bir haftalık gazete de yayımlanmaktadır. (L)

OSSETT, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Wakefield'in batısında; 14 600 nüf. Dokuma (yün) sanayii. Eczacılık maddeleri. Makine yapımı. (L)

OSSİAN veya **OİSİN,** iskoçyalı efsanevî kahraman ve şair (III. yy.). İrlanda'ya yapılan bir sefer sırasında, Morven kralı Fingal'in yoldaşı, belki de oğlu olan Ossian, Evir-Allin ile evlendi. Ondan olan oğlu Oscar ihanete kurban gidince, ihtiyar saz şairi üzüntüsünden kör oldu; ailesinin ve Kaledonyalıların kahramanlıklarını şarkılarda yüceltecek acılarını unutmağa çalıştı. Bu şarkılar, James Macpherson (1736-1796) adlı bir iskoçyalının yayımladığı ilk derlemeyle (Edinburgh, 1760) Büyük Britanya'da geniş bir ilgi gördü. Ne var ki, bu derleme aslından çok uzak bir taklitti. Kuzey iskoç dilindeki asıl metin, kısa bir süre sonra (1807) ingilizceye çevrildi. Bu tercüme, efsanevî Ossian adı altında toplanan iskoçyalı meçhul saz ozanlarının destanlarından yararlanılarak yapıldı.

İngres, 1812'de Roma'da, Napolyon'un Quirinale'deki odası için *Ossian'ın Rüyası* konulu geniş bir kompozisyon çizdi. Bu eser bugün Montauban müzesindedir. (L)

OSSİANNİLSSON (Karl Gustav), isveçli yazar (Lund, İsveç 1875). 1897'de Lund üniversitesinden mezun oldu. 1900'e kadar özel okullarda öğretmenlik yaptı. İlk şiir derlemelerinde (*Masker* [Maskeler], 1900; *Hedningar* [Puta Tapanlar], 1901; *Örnar* [Kartallar], 1902), Coleridge, Thomas Babington, Macaulay, Rudyard Kipling ve Edgar Allan Poe tarafından geliştirilen ingiliz baladı ve Gustaf Fröding ile Verner von Heidenstam'ın romantik şiirlerinin etkisinde kalan Ossannilsson, isveç şiirine yeni bir deyiş getirdi. Ateşli fakat bir bakıma fazla gösterişli bir yurt sevgisi, ince bir tabiat duygusu ve aşka gösterdiği ilgi, Ossiannilsson'un *Orkester* (Orkestra) [1907], *Flygskeppet* (Hava Gemisi) [1910], *Hemmet Och Hemlandet* (Ev ve Anayurt) [1915] ve *Karleksdikter* (Aşk Şiirleri) [1918] gibi daha sonra yazdığı şiir derlemelerinin ana çizgileridir. *Hjärtet Sjunger*'de (Kalp Şarkı Söylüyor) [1927] Ossiannilsson faşizme karşı duyduğu sempatiyi dile getirir, fakat *Frihetssangen* (Hürriyet Şarkısı) [1943] adlı kitabında antidemokratik eğilimlerden uzaklaşır. Şiirleri 1920'de dört cilt halinde toplandı, 1934 ve 1954'te seçme şiirleri yayımlandı. Ossiannilsson 1902-1904 arasında sosyal-demokratik harekete yakınlık duydu. Sonra muhafazakârlara yaklaştı. Bu gelişimi hicivli roman üçlemesinde anlatır: *Barbarskogen* (Barbarlar Vâdisi) [1908, ikinci basım 1937]; *Slatten* (Ova) [1909, ikinci basım 1944] ve *Havet* (Deniz) [1910]. 1912'den sonra özellikle tarihî romanlar yazdı. (M)

OSSİETZKY (Carl VON), alman gazetecisi (Hamburg 1889-Berlin 1938). İleri bir cumhuriyetçi ve barışseverdi. *Die Weltbühne* gazetesini yönetti. Yazıları ile alman gizli askerî teşkilâtlarına ve sovyet taraflısı olanlara saldırdı. Bir yıl hapse mahkûm oldu (1932). Hapisten çıktıktan sonra naziler tarafından bir toplama kampına alındı (1933-1936). 1935'te Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

OSSİUS. Bk. HOSIUS.

OSSOLA vâdisi, İtalya'da (Piemonte) Toce ırmağının yukarı vâdisi; merkezi Domodossola. Burası Piemonte'de, nüfusu artmakta olan tek vâdidir. Elektrik santralları. Makine sanayii. (L)

OSSOLİNSKİ (Jerzy, — prensi), polonyalı diplomat (Sandomierz, Polonya 1595 - öl. 1650). Ossolinski, Zygmunt III ve (Rusya ile Osmanlı devletini art arda yaptığı savaşlarla yenen) oğlu Wladislaw IV devrinde önemli bir kişiydi. Saray nazırı ve büyük şansölye olduğu sıralarda, imparator ve papa kendisine prens unvanı verdi. İngiltere ve Roma'da önemli görevlerde bulundu; Bogdan Hmelnitskiy ile Zborov sözleşmesini (1649) imzaladı. Bogdan Hmelnitskiy, ukraynalı Kazakları kurtuluş savaşına yönelten polonyalı bir soyluydu. Wladislaw IV öldükten (1648) sonra yerine cizvit kardinali Jan II Kazimierz geçinceye kadar süren fetret devrinde, Polonya devletinin başında Zerzy vardı. (M)

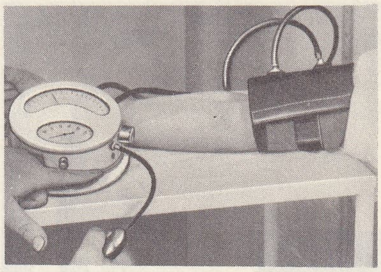

Pachon'un **osilometresi** (md. si 628. sayfada)

OSSURİ veya **USSURİ,** Kuzeydoğu Çin'de ırmak, Amur'un kolu (sağ kıyı), Hanka gölü yakınlarından doğar ve Çin ile S.S.C.B. arasında uzun süre sınırı çizer; 907 km. (L)

OST i. (lat. *hostis,* düşman, sonra ordu'dan). Derebeylik devrinde «ordu» anlamına gelen terim (XI. XVI. yy.lar).

— ANSİKL. Bir *ost,* şövalyelerden ve birkaç süvariden meydana gelirdi. Her şövalye grubu bir soylunun sancağı altında bulunurdu. Savaş sırasında harcamalar vasallar tarafından yapılırdı. (L)

OSTABARET, Fransa'da Aşağı Navarre'de bölge, Yukarı Bidouze ve Ostabat köyü bölgesinde, Ortaçağda Saint-Jacques - de-Compostelle'e giden hıristiyan hacıları burada toplanırdı. (L)

OSTADE (VAN). Bk. VAN OSTADE.

OSTADSİS, zerdüşt inançlarını yaymak için Horasan'da Abbasî devletine karşı yönetilen dinî hareketin başkanı (öl. 768). Peygamber olduğunu ileri sürerek ayaklandı (767). Olay kısa bir süre içinde Herat ve Secistan bölgelerine yayıldı. Ostadsis'in 300 000 taraftarı vardı. Âsiler, Merver Ruz'da arap kumandanı El-Ersamı öldürdüler; halife Mansur, Hazim bin Huzeyme'yi Ostadsis'in üstüne gönderdi. Tuharistan'dan gelen yardımcı kuvetlere dayanarak isyancıları yenen Hazim, dağlara kaçan Ostadsis'i yakaladı. Âsilerden 30 000 kişi serbest bırakıldı. Ostadsis Bağdat'ta idam edildi. (M)

OSTAİJEN (Paul VAN). Bk. VAN OSTAİJEN.

OSTANSUVAR i. (fr. *ostensoir*). Katolik bitürlü. Mayasız ekmeğin dindarlara gösterilmek üzere konduğu kutsal kap. (L)

OSTÇA sıf. ve i. (*ost*'tan *ost-ça*). Leng. Doğu Germen diline verilen ad. Bk. GERMEN *dilleri.* (L)

OSTEİT i. (fr. *ostéite*). Patol. Kemik dokusu iltihabı.

— ANSİKL. Patol. *Osteit* en çok çocuklarda, özellikle süngersi kemik, kaburga ve omurlarda, uzun kemiklerin uçlarında görülür. Had veya müzmin (karia) olabilir. İntana sebep olan mikroba göre, değişik osteit çeşitleri görülür: frengiden ileri gelen osteit; tüberkülozlu osteit; tifodan hemen sonra beliren Ebert basilli osteit; pnömokoklu osteit ve nihayet yeniyetmelerde görülen kemik ucu zarı osteiti yahut daha doğrusu osteoperiostiti (buna «osteomiyelit» de denir). Bütün bu osteit çeşitleri kendilerine has bir seyir takip eder. Osteitin tedavisi sebep olan hastalığa göre değişir. Bazı vakalarda (tüberküloz, frengi) genel tedavi yeterlidir. İrinli osteitlerde, kemiği

Louis XVIII'in **ostansuvarı** Notre-Dame de Paris'nin hazinesi

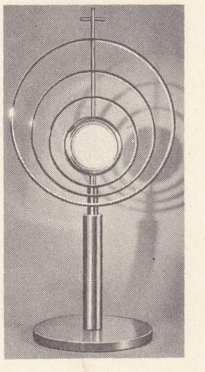

modern **ostansuvar** Chéret'nin eseri

OSTENDE
plaj ve gazino

Foto. LAROUSSE

OSTİA'da Roma devri kalıntıları

ları kazımak ve kemiklerin kangrenleşmiş kısımlarını çıkartmak gerekir.

— Vet. Hayvanlarda osteit, travmalardan veya intanlardan olur (aktinomikoz, sakağı,

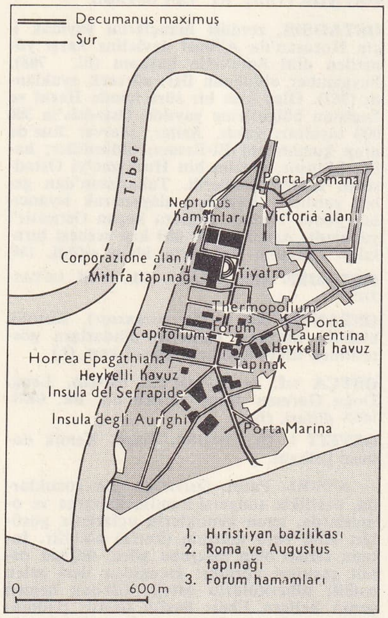

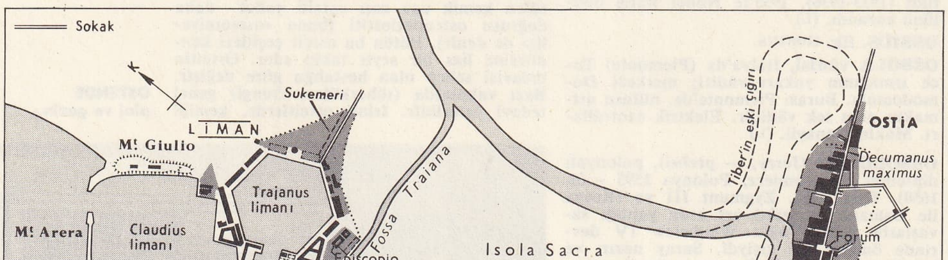

OSTİA'nın şehir ve liman haritası

delmek, birikmiş irini boşaltmak; boşluk-tüberküloz). Travmadan ileri gelen osteit, başlangıçta soğuk duş ve pekiştirici ilâçlarla, daha sonra civa diiyodürlü merhemle ovmak ve nihayet dağlamak suretiyle tedavi edilir. (L)

OSTENDE, Belçika'da liman şehri, Batı Flandre idare çevresinin merkezi, 55 446 nüf. Ostende Belçika'nın taze balık ihtiyacını karşılayan büyük bir balıkçı limanıdır, ayrıca istiridye ve midye parklarından yararlanılır. Limon, kümes hayvanları, süt ürünleri, meyve ve sebze ihraç ettiği Londra'ya düzenli gemi seferleriyle bağlıdır. Kömür ithali sayesinde kimya sanayii ve kok fabrikaları gelişmiştir. Ostende, mayıs ekim ayları arasında bir turizm ve sayfiye merkezidir. Thermes (kaplıca) sarayı bir tedavi merkezidir. —*Ostende idare çevresi,* 116 430 nüf.

— Tar. Balıkçı köyü Ostende XIII. yy.da büyüdü ve 1267'de şehir haline getirildi. Haçlı seferleri devrinde limanın, doğuya doğru bir denizyolunun başlangıcı olmasına rağmen, ticareti hiç bir zaman Brugge'ninki, daha sonra da Anvers'inki kadar gelişmedi. 1601-1604 Arası Spinola kumandasındaki ispanyolların kuşatmasına direnen şehir, sonunda düştü. Anvers şehri kuşatıldığı için Avusturyalılar, XVIII. yy.-da avrupa rekabetini yenemeyen Ostende'i Hindistan şirketinin merkezi yapmağa uğraştılar. Joseph II zamanında zenginleşen şehir, 1749-1814 arası Fransızların, sonra Hollandalıların eline geçti, 1830'dan sonra Belçika'ya verildi. Şehirde iki dünya savaşı sırasında şiddetli çarpışmalar oldu. (L)

Ostende-Brugge kanalı, Belçika'da sefere elverişli suyolu, XVII. yy.da inşa edildi; Gand-Brugge kanalıyle beslenir ve Ostende'in 5 km aşağı kesiminde Plasschendaele kanalını alır; 23 km. (L)

Ostende şirketi, Doğu Hint Adaları için 1722'de imparator Karl VI'dan imtiyaz alan şirket. Altmış milyon florin sermayeli Ostende şirketinin hissedarları arasında, şirketlerin tekeli yüzünden vatanlarında ticaret yapamayan birçok ingiliz ve hollandalı vardı. Şirketin müdürü A. Hume, ingilizdi. Şirket Ostende'e, kumaş, çay, baharat v.b. ithal ediyor, ama az ihracat yapıyordu. Sağladığı kazançlar karşısında endişeye kapılan İngiltere ve Birleşik Eyaletler, Karl VI'ya rica ederek yedi yıl süreyle şirketin imtiyazının kaldırılmasını (1727) ve daha sonra da lağvedilmesini (1731) sağladılar. (L)

OSTENİT i. (ingiliz metalürjisti *Austen*'in adından fr. *austénite*). Metalürji. Bk. AUSTENİT.

OSTEN- SACKEN, İsveç, Polonya, Danimarka, Prusya ve Rusya'ya devlet adamları ve askerler yetiştirmiş pomeranyalı aile.— Ailenin en ünlü temsilcisi Rusya'da general olan KONT DİMİTRİ VON DER OSTEN SACKEN (1793-1881) idi. İran (1826-1827), Osmanlı devleti (1828-1829), Polonya (1831) ve Macaristan (1849) savaşlarına katıldı. Kırım savaşında (1853-1856), müttefiklere karşı Odessa ve Sıvastopol'u savundu. Sonradan kont unvanını aldı ve İmparatorluk meclisine üye seçildi. (M)

OSTENSO (Martha), norveç asıllı amerikalı kadın yazar (Bergen 1900). Çocukluğunda ailesiyle birlikte A.B.D.'ye göç etti, sonra Kanada'ya yerleşti. İlk yayımladığı eseri, 1924'te çıkan *A Far Land* (Uzak Bir Ülke) adlı şiir kitabıdır. 1925'te yayımlanan ilk romanı *Wild Geese*'de (Vahşî Kazlar), kuzey bölgelerdeki vahşî hayatı ustalıkla tasvir eder. Bu eseri, bütün romanları arasında en önemlisi sayılır. (M)

OSTE(O)—, yun. *osteon,* kemik'ten alınan ve birçok tıp teriminin bileşimine giren unsur. (L)

OSTEOARTRİT i. (fr. *ostéo-arthrite*). Eklem kemiklerinde bozukluklar yapan eklem iltihabı (artrit). [L]

OSTEOARTROPATİ i. (fr. *ostéo-arthropathie*). Kemikte şekil bozuklukları komplikasyonu gösteren eklem hastalığı.

— ANSİKL. *Hipertrofi* meydana getiren *osteoartropati,* kötü beslenmeden ileri gelen, el ve ayak parmaklarının üçüncü kemiğinde bozukluk yapan bir hastalıktır; bu hastalıkta parmağın üçüncü kemiği anormal bir şekil alır (lobut parmak), tırnaklar aşırı kalınlaşır ve saat camı şeklinde kıvrılır. Bu şekil bozukluğu, yetersiz hematoza sebep olan kronik hastalıklarda görülür (msl. akciğer veremi). [L]

OSTEOBLAST i. (fr. *ostéoblaste*). Dokubil. Embriyondaki durumunda kalmış veya sonradan bu hale dönmüş genç hücre; kemik iliğinin içinde ve kemik zarının kemik yapıcı tabakasında görülür. (Bu hücre, kemiğin temel maddesi olan osein'i yapar ve sonunda onun içinde sıkışıp kalır.) [L]

OSTEOFİBROZ i. (fr. *ostéofibrose*). Osteoliz özelliği gösteren kemik distrofisi; osteoliz'den ileri gelen kemik kaybı, ilik dokusu telsel bir metaplazi ile giderir.

— ANSİKL. Vet. *Osteofibroz*'a, atta, domuzda, keçide ve köpekte rastlanır. Başlıca belirtisi, yüz kemiklerinin yumuşaması ve şişkinlik yapmasıdır. Köpekte kronik nefritin bir sonucu olabilir. Öteki hayvanlarda, bu hastalık genellikle besinden alınan aşırı fosfora yorulur. (L)

OSTEOFİT i. (fr. *ostéophyte*). Patol. ve Cerr. Kemiklerin yüzeyinde, eklem kenarlarında meydana gelen düzensiz kemik oluşumları (artroz hastalıkları, dizkapağı etrafındaki osteofitler, omurların kenarlarındaki papağan gagaları). [L]

OSTEOFON i. (fr. *ostéophone*). Kemiklerin iletkenliği sayesinde dış sesleri iç kulağa iletmeğe yarayan âlet. (İşitmeyi düzelten âletlerin vibratörleri birer osteofondur ve dış seslerin hava aracılığıyle iletimini sağlayan kulaklıklardan farklıdır.) [L]

OSTEOGENEZ i. (fr. *ostéogenèse*). Kemiklerin ve kemik dokusunun menşei ve oluşumuyle ilgili emriyoloji bölümü. Bk. KEMİKLEŞME.

OSTEOGENİK sıf. Embriyoloji. Osteogenezle ilgili.

— Patol. *Osteogenik osteoz,* beslenmeden ileri gelen kemik hastalığı; büyüme zamanında, birleşme kıkırdaklarında tehlikesiz kemik çıkıntıları (egzostos) halinde belirir. (Bu hastalık yirmi beş yaşından sonra artık ilerlemez.) [L]

OSTEOKLAST i. (fr. *osteoclaste*). Dokubil. Kemik iliğinin büyük hücrelerine *Kölliker* tarafından verilen ad; bu hücreler dayanıklı kemik maddesini tahrip eder ve boşluklar yaratır. Bk. OSTEOLİZ. (L)

OSTEOKLAZİ i. (fr. *ostéoclasie*). Kemik veya eklemdeki şekil bozukluklarını gidermek için bazı kemikleri kırmayı öngören cerrahî ameliyat. (L)

OSTEOKONDRİT i. (fr. *ostéochondrite*). Patol. Kemik henüz kıkırdakken (çocukluk devresinde) veya kemikle eklem kıkırdağının birleşme noktasında meydana gelen kemik iltihabı. (L)

OSTEOKONDROMATOZ i. (fr. *ostéochondromatose*). Patol. Eklemlerin içinde kıkırdaklarca meydana getirilen yabancı madde oluşumuyle sonuçlanan eklem hastalığı. (L)

Foto. Encyclopedia Britannica

OSTİA: kalıntılara girişte ana yol

OSTEOKONDROZ i. (fr. *osteochondrose*). Büyüme çağında, kemikleşme bozukluklarına sebep olan hastalık; bu bozukluklarla birlikte, kıkırdaklarda aşırı fazlalık görülür.

— ANSİKL. *Osteokondroz,* bütün kıkırdaklarda hastalık yapabilir ve yerleştiği yere göre ayrı bir ad alır; kalçada ise Calve-Legg hastalığı, kaval kemiğinin ön tümseciğinde ise Osgood-Schlatter hastalığı, sandal kemiğinde Köhler hastalığı, topuk kemiğinde Sever hastalığı, dizkapağı ucunda Sinding-Larsen hastalığı, omurga boyunda Scheuermann hastalığı diye anılır. Bu hastalıkların başlıca özelliği anî ve şiddetli bir şekilde başlaması ve zaman zaman ağrı yapmasıdır; ağrılar dinlenme ile hafifler. Hasta 18 ay ilâ 3 yıl içinde iyileşir.

Birkaç yıldır, osteokondrozları, iltihapla birlikte olan osteokondritlerden ve cerahatli olan osteomiyelitten ayırmak imkânı doğdu. Osteokondroz basit tedavi imkânlarıyle iyileşen tehlikesiz bir hastalıktır. (L)

OSTEOLEPİS i. Paleont. Devonyen tabakalarda bulunan ganoyit balık (*Osteolepidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OSTEOLİT i. (fr. *osteolite*). Miner. Tabiî kalsiyum fosfat. (Apatit'in saf olmayan bir çeşididir.) [L]

OSTEOLİT i. (fr. *ostéolithe*). Taşlaşmış kemik. (L)

OSTEOLİZ i. (fr. *osteolyse*). Patol. Kemik dokusunun ve özellikle kemiği meydana getiren ana maddenin (osein) tahribi. || Kemik dokusunun, üzerine baskı yapan veya içine yayılan bir lezyon tarafından yıpranması. || Kemikte meydana gelen yozlaşma (yağlanma ile belirir). [L]

OSTEOLOJİ i. (fr. *ostéologie*). Tıp. Bk. KEMİKBİLİM.

OSTEOM i. (fr. *ostéome*). Patol. Bk. KEMİK *uru.*

OSTEOMALASİ i. (fr. *ostéomalacie*). Patol. Bk. KEMİK *yumuşaması.*

OSTEOMELES i. Ayvaya ve dağ muşmulasına benzeyen ağaççık; çiçeklerinde tek yumurtacıklı beş meyveyaprak bulunur; on kadar türü vardır; büyük bir kısmının meyvesi yenebilir. (Gülgillerden.) [L]

OSTEOMETRİ i. (fr. *osteométrie*). Balıkların yaşını tayin usulü; hayvanın omurlarının üzerindeki büyüme bölgelerinin incelenmesine dayanır. (L)

OSTEOMİYELİT i. (fr. *ostéomyélite*). Patol. Bk. KEMİK *iliği iltihabı.*

OSTEOPATİ i. (fr. *ostéopathie*). Patol. Bk. KEMİK *hastalığı.*

OSTEOPERİYOSTİT i. (fr. *ostéopériostite*). Tıp. Bk. KEMİK *zarı iltihabı.*

OSTEOPETROZ i. (fr. *ostéopétrose*). Kemiklerin taşlaşmasıyle beliren ve çoğu zaman aileden gelen hastalık; bu hastalıkta kemik maddesi artar ve ilik boşluğu daralır. (Bunun sonucu olarak, kemik iliğinin azalmasıyle kansızlık başlar, kemiklerin gevrekleşmesiyle de kendi kendine birçok kırık meydana gelir.) [L]

OSTEOPİDYON i. (*ostéopidion*). Kadındoğum. Kireçle kaplanarak kistleşmiş dölüt. *Eşanl.* LİTOPEDİYON. (L)

OSTEOPLAST i. (fr. *osteoplaste*). Dokubil. Kemiğin temel maddesinde oluşan boşluk; içinde osteoblast'tan türeme kemik hücresi bulunur. (L)

OSTEOPLASTİ i. (fr. *osteoplastie*). Cerr. Bk. KEMİK *plastiği.*

OSTEOPOROZ i. (fr. *osteoporose*). Patol. İlik boşluğunun büyümesi yüzünden, kemik dokusunun kalsiyum kaybına uğramaksızın azalması.

— ANSİKL. Patol. *Osteoporoz,* kalsiyum kaybından ileri gelen kemik hastalıklarına (hiperosteoklazi, osteoliz, osteomalasi) benzemez. Yaşlılıktan ileri gelen osteoporozlar, iltihaplardan doğan (bölgesel) osteoporozlar, damarlardaki (hiperemi veya arterit), içsalgı bezlerindeki bozukluklardan (hipertiroyidi, böbrek üstü hiperkortisizmi) ileri gelen osteoporozlar bu gruba girer.

— Vet. Osteoporoz, özellikle sığır cinsinden hayvanlarda sık görülen bir hastalıktır; çoğu zaman raşitizm, osteomalasi gibi diğer distrofilerle birlikte görülür. (L)

OSTEOPSATİROZİS veya **OSTEOPSATİROZ** i. (fr. *ostéopsathyrosis* veya *ostéopsathyrose*). Patol. İrsî çocuk hastalığı; bu hastalıkta, kemiklerin gevrekliğinden ötürü, kolayca kırıklar meydana gelir. (Hastalık dölyatağının içinde belirirse *Porak* ve *Durante* hastalığı adını alır, daha sonra ortaya çıkarsa *Lobstein* hastalığı diye anılır.) [L]

OSTEOSARKOM i. (fr. *ostéosarcome*). Bk. KEMİK *sarkomu.*

OSTEOSENTEZ i. (fr. *osteosynthèse*). Cerr. Kırıkları ameliyatla tedavi metodu; ameliyatla kemik parçaları yerine konduktan sonra vida, plaka v.b. gibi madenî aygıtlarla veya kemik aşısıyle yerinde tutulur.

— ANSİKL. *Osteosentez,* nazik bir müdahaledir; özellikle tam bir asepsiye ihtiyaç gösterir. Kemik parçaları meydana çıkarıldıktan sonra tam yerine konmalı ve değişik araçlarla tespit edilmelidir. Bu araçlar şöyle sıralanabilir: madenî tel, madenî çember, vida, madenî plaka, iliğin içine sokulan şiş, her bir kemik parçası üzerine tespit edilen kemik aşısı. Çoğu zaman, alçıya alarak hastayı hareketsiz tutmak, osteosentezi tamamlar. Çok defa da, kırık parçalar iyice yapıştıktan sonra, osteosentez malzemesini çıkarmak için yeni bir ameliyat yapmak gerekir. (L)

OSTEOSKLEROZ i. (fr. *ostéosclérose*). Patol. Damar kanalcıklarından sızan seröz maddenin kemik haline dönüşmesi sonucu, kemik dokusunun yoğunlaşması veya fildişi görünümü alması. (L)

OSTEOSPERMUM i. Kap'ta yetişen, yaprakları dişli veya parçalı ağaççık. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Osteospermum*'un gövdesi daima yeşil, çiçekleri sarı kömeç halindedir. En çok Ümit burnunda ve Avustralya'da vardır. *Osteospermum moniliferum* Avrupa'da, özellikle portakal bahçelerinde çok yetiştirilir. Renkli ve kemik gibi sert olan meyvelerinden kolye ve tespih yapılır. (L)

OSTEOTOMİ i. (fr. *ostéotomie*). Tıp. Bk. KEMİK *hastalığı.*

OSTEOYİT sıf. («kemiğe benzeyen» anlamında fr. *osteoïde*'den). Patol. ve Cerr. *Osteoyit oluşumlar,* bazı hastalarda gelişen kemiğimsi pütür ve kabarıklıklar. (Bk. EGZOSTOZ. OSTEOFİT.) || *Osteoyit yapı,* kireçleşmemiş kemik maddesinden meydana gelmiş lameller (osteomalaside, raşitizmde görülür). || *Osteoyit ur, osteoyit osteom,* vücutta ayrı olarak bulunan küçük kemik odağı; röntgende boşluk gibi görülür; dokusu tıkız, küçük kemik ve ince osteoyit tellerden ibaret yoğun bir ağ halindedir. (Tedavi ile iyileşebilen bir lezyondur.) [L]

OSTEOZ i. (fr. *ostéose*). Distrofi niteliğinde iltihapsız kemik hastalığı.

— ANSİKL. *Osteoz*'ların çoğu içsalgı bezlerinin kötü çalışmasının sonucudur: meselâ paratiroit osteozu bir paratiroit adenom'undan, tiroit osteozu hipertroidi'den ileri gelir. Osteozlar kemik ağrılarına sebep olur. Bir kısım osteozlar urlardan veya distrofilerden ileri gelir. Bk. OSTEOGENİK *osteoz.* (L)

OSTERLAND, esk. **Marchia Orientalis,** Thüringen kuzey marklığının ilk adı. Gero'nun (940-965), Saale'yi katarak Muldo ve Elbe'nin ötesine genişlettiği marklık, 1136'da Lausitz ile birleştirildi. Bu ad 1228'den Ortaçağ sonuna kadar genişliği sık sık değişen bir bölge için kullanıldı. (L)

OSTİA
Corporazioni meydanı mozaiği

OSTERMAN (Andrey İvanoviç,— kontu), westfalen asıllı rus siyaset adamı (Bochum 1687-Berezov, Sibirya 1747). 1704'te Rusya'nın hizmetine girdi, Uusikaupunki barışı (1721) müzakerelerine katıldı ve Büyük Petro ile Anna İvanovna devri siyasetinde önemli rol oynadı. Yelizaveta'nın hışmına uğradı, ölüm cezasına çarptırıldı, darağacındayken affedildi (1742) ve sürgünde öldü. (L)

OSTERODE, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Harz dağının batı eteğinde; 15 600 nüf. Turistik merkez. Eski evler. Sur kalıntıları. Dokuma ve metalürji sanayii. Kauçuk işlenmesi. (L)

OSTİGLİA
üç kule

OSTFALYA'LILAR. Germania halkı. Weser, Elbe ve Saale arasında yerleşmiş olan Sakson'ların bir koluydu. (L)

OST FRİESLAND. Bk. DOĞU FRİESLAND.

OSTHOFF (Hermann), alman dilbilimci (Billmerich, Westfalen 1847-Heidelberg 1909). «Yeni-gramerciler»in (*Junggrammatiker*) morfoloji ve fonetik alanında yaptıkları reformda etkin bir rol oynadı ve Brug-

ostrakon
Torino müzesi

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

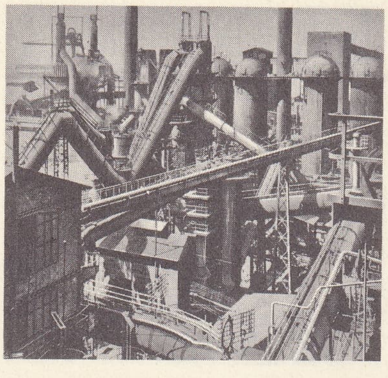

OSTRAVA demir-çelik tesislerinden bir görünüş

OSTROGOT'LAR

ön yüz

Theodahat'ın bronz sikkesi

arka yüz

A.N. OSTROVSKİY

manın ile işbirliği yaptı. Başlıca eserleri: *Forschungen im Gebiete der Indogermanischen Nominalen Stammbildung* (Hint-Avrupa İsim Gövdelerinin Oluşması Üstüne Araştırmalar) [1875-1876]; *Das Verbum in der Nominal Komposition* (İsim Türetmelerinde Fiil'in Rolü) [1878]; *Morphologische Untersuchungen* (Morfolojik Araştırmalar) [1878-1890]. (L)

Osthoff kanunu, Yunancada eski uzun ünlünün, bir yarım ünlü (*i, u*), bir genizsi, bir akıcıdan sonra gelen bir ünsüz önünde kısaldığını belirten (*gnōnthos* > *gnontos*), Osthoff'un ortaya attığı kanun. (L)

OSTİA, İtalya'da yer, Roma komünü sınırları içinde, Tiber ırmağının ağzı yakınında. *Lido di Roma* veya *Lido di Ostia,* 23 km uzaklıkta olduğu ve bir otobanla bağlandığı Roma'nın plajıdır. Mussolini rejimi sırasında büyütülen şehir, bugün de gelişmektedir. Uçsuz bucaksız kumsalların kenarında oteller ve villalar 4 km kadar içeride Eskiçağ Ostia'sı (*Ostia Antica*) kazıları.

● *Tarih.* Tiber'in ağzında bir roma kolonisi (*Ostium*) olan şehir efsaneye göre, Ancus Martius tarafından kuruldu; aslında en eski kalıntılar (bir castrum'un tüf biçimindeki duvarı), M.Ö. 338'den kalmadır. Marius tarafından yıkılan şehri, Sulla onarttı (yeni sur) ve Hadrianus güzel anıtlar inşa ettirdi. Septimus Severus, kıyıya kadar uzanan bir yol yaptırdı (*Via Severiana*). Ostia, roma tarihinde ikinci kartaca savaşı sırasında askerî liman (korsanlara karşı), daha sonra da *Urbs*'un ikmali için önemli bir ticaret ve yolcu limanı olarak büyük rol oynadı. Topografya değişince (Tiber'in kumla dolması, yatağını değiştirmesi), yeni limanlar (Claudius ve Trajanus zamanında) kuruldu ve Ostia ile rekabete başlandı. Constantinus zamanında Ostia'nın gerilemesinin sebebi, sıtma bir yana, batı Akdeniz havzasının kaybıdır. Yeni Ostia 830'da kuruldu, ama hemen gerilemeğe başladı. Pius VII zamanında düzenli kazılar yapıldı; bu kazılara Mussolini zamanında da devam edildi. *Decumanus maximus*'un uzunluğu 1 200 m'dir. Birçok hamam (çiniler), gymnasium, bir nöbetçi kışlası, Corporazioni meydanı yakınında Agrippa'nın yaptırdığı ve Septimus Severus ile Caracalla'nın onarttığı tiyatro, meydanın çevresinde dörtköşe bir kemeraltı, ortasında da «Ceres» tapınağı ile şeref heykellerinin kaideleri ortaya çıkarıldı. Ayrıca forum (kemeraltı, bazilika, senato), pazarlar, sayısız antrepo (*horrea*), nymphea'lar, Fortuna Annona tapınağı, Roma ve Augustus tapınağı, II. yy.dan kalma bir Capitolium, *Magna Mater* tapınağı, *Mithraeum*, yuvarlak bir tapınak (imparator tapınağı olduğu sanılır), *Bona Dea* tapınağı ve bir hıristiyan bazilikası sayılabilir. Kazılar, özellikle altında dükkânı ve tavernaları olan katlı evler (*insula*) tipinin incelenmesine ve ilkçağdaki mesleklerin (çırpıcılık, fırıncılık) anlaşılmasına imkân verdi. Giriş yolları kenarında mezarlar uzanır; Porto mezarlığında (Isola Sacra, M.S. II. - IV. yy.) bütün roma mezar tipleri görülür. Trajanus kanalının her iki yanında çoğu ölülerle ilgili 746 yazıt bulundu; bunlar, Ostia limanında azat edilmiş yunanlı ve doğulu kölelerin önemini ortaya koyar. (L)

OSTİGLİA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Mantova ili), Po ırmağı kıyısında; 9 500 nüf. Besin sanayii. Metalürji (demirsiz madenler). [L]

OSTİNOPS i. Siyah veya yeşilimsi ve sarı tüylü ötücü kuş; alnının ortasında geniş bir plak bulunur; Tropikal Amerika'da yaşar; yuvasını uzun kese biçiminde yapar. (Sarıasmagillerden.) [L]

OSTLAND («Doğu ülkesi»), 1941-1944 arasında, Litvanya, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya'yı içine alan bir araziye verilen ad; işgal altındaki doğu ülkeleri bakanı Rosenberg'e bağlı bir Reich komiseri tarafından yönetiliyordu. (L)

Ostland (*Ostdeutsche Landbewirtschaftungsgesellschaft*'ın [Doğu Almanya Tarımsal İşletme şirketi] kısaltılmış şekli), İkinci Dünya savaşında Almanya'nın ele geçirdiği toprakları işleyerek değerlendirmekle görevli teşkilât. Polonyalılardan alınan toprakları değerlendirme amacıyle, önce 1939'da kurulan Ostland şirketi, 1940 sonbaharından sonra Paris'te bir merkezle, Amiens, Laon, Mézières, Nancy ve Dijon'da beş şube açtı. Şirket, tarımsal sömürgecilik alanında Fransa'nın yasak bölgesi içinde kalan illerde ve özellikle Ardennes'lerde Alman devleti yararına çalıştı. Özel mülkler birleştirilerek büyük mülkler haline getirildi ve bu bölgeye yerleştirilen almanlara verildi. Bunlar aynı zamanda o bölgenin tarım sanayilerinin işletmesini de üstlerine aldılar. Yalnız, şirket gerekli sayıda tarım işçisi bulamadığı için çalışmasına 1943'te son verdi. (L)

OSTOMA i. oval kalkan biçiminde yassı gövdeli böcek; her tarafı mantarla sarılmış ağaç kütüklerinde, kabukların altında kurtçuklarıyle birarada yaşar. (Kınkanatlılardan *ostomatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OSTOTEK i. (yun. *ostotheke*). Pişmiş topraktan veya taştan yapılan ve içine bir ölünün kemikleri konan sandık. || *Teşm. yol.* İçinde, bir ölünün külleriyle dolu bir kavanoz bulunan sandık. (L)

OSTRACİON i. Sandıkbalıklarının ilmî cins adı. (L)

OSTRACODA çoğl. i. Kabuklular üsttakımı. (Bu hayvanlarda gövde belirsiz şekilde bölütlüdür; üzerinde yekpare bir kabuk ve dört çift büyük bacak bulunur. Çok büyük olan duyargalar ve duyargacıklar hareket etmelerine yarar.) [L]

OSTRACODERMA çoğl. i. Yuvarlakağızlılar sınıfından fosil hayvan. (Silüryen ve Devonyende yaşamış olan bu hayvanların bir kısmı [*birkenia, lasanius, pteraspis*] iğ biçiminde, bir kısmı ise [*lamarckia, thelodus, drepanaspis, cephalaspis*] yassıdır. Yassı olanlar muhtemelen denizaltı çamuruna gömülü yaşardı. Önceleri bunların gövdesi, tam bir baş kalkanı meydana getirecek tarzda birbirine bitişip kaynaşmış kemik plakalarla kaplıydı; placoderma denen asıl zırhlı balıklardan farkları, çenelerinin olmamasıdır.) [L]

OSTRAKİSMOS i. (Atina'lıların, oylarını üzerine yazdıkları çanak çömlek parçası *ostrakon*'dan yun. k.). Eskiçağda Yunanistan'da, şüpheli kişi haline gelmiş bir vatandaşın on yıl sürgün edilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ostrakismosa çarptırmak,* Eski Yunanistan'da ostrakismos cezasına çarptırmak. *Mec.* Hoşa gitmeyen birini bir topluluğa sokmamak.

— ANSİKL. *Ostrakismos,* Atina'da, yükselme hırsı veya etkisi site için tehlikeli görünen veya tiranlık yapacağından korkulan vatandaşlara karşı alınmış olağanüstü bir ihtiyat tedbiriydi. Atina'da bu kurumun Kleisthenes zamanında ortaya çıktığı rivayet edilir. Halka, bir ostrakismos oylamasına başvurulması gerekip gerekmediği her yıl sorulurdu. Oylamaya başvurulduğu takdirde her vatandaş oy pusulasına (pek çok örneği günümüze kalmış olan çanak çömlek parçası, *ostrakon*'a), uzaklaştırılmasını istediği kişinin adını yazardı. Hipparkhos (M.Ö. 488-487'de bu şekilde sürüldüğü ilk bilinen kişidir), Aristeides, Themistokles, Kimon M.Ö. V. yy.da Atina'dan bu usulle sürülmüşlerdi. Ostrakismos, Hyperbolos'tan sonra terk edildi (417). Sürülen kimse istediği yere gitmekte hürdü, malları elinden alınmazdı ve ancak on yıl için sürülürdü. (L)

OSTRAKON i. (yun. k.). Arkeol. Üzerine, sürgüne gönderilmek istenen kimsenin adı yazılan kavkı veya çanak çömlek parçası. || Üzerinde bir halk masalı veya bir hikâyeyi canlandıran resimler veya bir sanatçı tarafından yapılmış bir resim taslağı bulunan taş veya seramik parçası. (Bu resimlerden bazıları çok renklidir.) [L]

OSTRAVA, Çekoslovakya'da şehir, Kuzey Moravya'nın merkezi; 234 200 nüf. Maden fakültesi. Büyük bir madencilik ve sanayi merkezi (çelik fabrikaları, kimyasal ürünler fabrikası) olan şehir, Yukarı Odra kıyısında, Polonya sınırının 20 km kadar güneyinde, bir maden kömürü havzasının ortasında kurulmuştur; bu havzadaki rezervlerin 28 milyar ton olduğu sanılır; ayrıca kok kömürü oranı da yüksektir. İşletmeye kısmen batılı şirketlerin teşebbüsüyle, XIX. yy.ın ikinci yarısında başlandı. Kömür şehirde çıkarılır. Ostrava, nüfusu yaklaşık olarak bir milyon kişiyi bulan bir şehir gruplaşmasının merkezidir; gruplaşma, Polonya-Çekoslovakya sınırı boyunca (kuzeybatı-güneydoğu yönünde Hluçin'den Trinec'e kadar otuz km, sınırdan (kuzeydoğu-güneybatı yönünde) Frydek ve Mystek'e kadar da yirmi beş km uzanır. (L)

OSTREVENT, Fransa'nın kuzeyinde bölge, Escaut ve Scarpe vâdileri arasında. Sensee ve kollarının yardığı Ostrevent, tebeşir, kum ve killere oyulmuş bir yayladır. Batısında, güneybatıdan kuzeydoğuya yönelen ve Flamand ovasına 30-50 m'den hâkim olan küçük tepeler vardır. Ostrevent'in özellikle şeker pancarı ekilen doğu kısmı, bir tarım bölgesidir; vâdilerde sebze yetiştirilir; çayırlar ve yemlik bitki alanları sığır yetiştiriciliğine imkân verir. Ülkenin kuzeyi maden kömürü havzasına bağlıdır; kömür, sanayinin gelişmesine (demircilik, camcılık, kimyasal ürünler) ve şehirler kurulmasına (Escaudain, Somain, Aniche v.b.) yol açmıştır. (L)

OSTRİCOURT, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında (Oignies gurubu); 7 316 nüf. Maden kömürü. (L)

OSTRODA, esk. alm. **Osterode,** Polonya'da kasaba, Mazurya'da (Olsztyn voyvodalığı), Olsztyn'in batısında; 7 000 nüf. (L)

OSTROGOT'LAR («parlak Got'lar»), Got'ların iki büyük kısmından birini meydana getiren eski germen halkı. Got imparatorluğu devrinde Azak denizi bölgesine yerleşen ve Herul'lerin tehlikeli bir komşusu olan Ostrogot'lar, 370 sıralarında Hunların saldırılarına uğradılar. Başarısızlıkla sonuçlanan bir direnmeden sonra Dniester ırmağına doğru püskürtüldüler ve ikiye bölündüler. Bunlardan bir grup Pannonia'ya girdi ve oraya yerleşti (380). Ratigar zamanında İtalya'ya yıkıcı bir akın (405-406), yapanların bunlar olduğu sanılıyor. Ostrogot'ların geri kalan kısmı, Hunların boyunduruğu altına girdi ve onların akınlarına, bazıları da Katalonya Meydan savaşına katıldı (451). Bunlar Attila'nın ölümü üzerine Gepid'lerle birleşerek hun boyunduruğundan kurtuldular ve Pannonia'ya bağlandılar, sonra yine geleneksel göçebe hayatlarını yaşamağa devam ettiler. 470 Sıralarında Aşağı Moesia'yı işgal ederek Balkan yarımadasını bir boydan bir boya geçtiler. İmparator Zenon, İstanbul'da rehine olarak tutulan genç kral Theodorich'i çağırarak, İtalya'yı Odoaker'den geri almak için Ostrogot'ların başına geçmesini istedi (488), Odoaker yenildi ve öldürüldü (493) ve İtalya'da, İstanbul'un tamamen nazarî olan metbuluğu altında ostrogot hâkimiyeti kuruldu. İmparatorluğun merkezine yerleşen Theodorich, öbür barbarların tersine, Roma kurumlarını kurtarmağa çalıştı. Bir romalı gibi hüküm sürerek, çevresine Romalıları (Cassiodorus) topladı, onların unvanlarına ve aşama sırasına (senato, valiler, kontlar) saygı gösterdi; askerlik Got'ların işi olduğu için, onları sivil görevlere yerleştirdi. Got'lar fethedilen bir ülkedeymişler gibi ordugâhta yaşamakta idiler. Romalı sivil hâkim Romalıların davalarına; askerî şef de barbarlarla ilgili davalara

Foto. LAROUSSE

bakıyordu. Ostrogot'ların ilk kanunları üstüne hiç bir şey bilinmiyor. Theodorich fermanı (500), hemen yalnız Roma'dan ilham almıştı ve kanunların kişilere bağlılığı ilkesini reddediyordu. Theodorich güçlü kişiliği ile anıtların onarılmasını, birçok saray, ılıca, amfiteatr ve hattâ kilise yapılmasını ve Cassiodorus, Ennodius, Maximianus, Arator'un klasik edebiyat zevkinin (yapmacıklı ve bilgiççe) doğmasını, dolayısiyle de Eski Roma'yı dirilten Ostrogot'lar İtalya'sının kurulmasını sağladı. Dış siyaset, millî ve barbar olmakta devam etti. Teodorich öteki barbar hükümdarlarla antlaşmalar yaptı, ostrogot hâkimiyetini Rhaetia'ya, Noricum'a, Pannonia'ya ve Vizigot'larla Frank'ların elinden kurtarılan Provence'a kadar genişletti. Ayrıca Vizigot krallığı üstünde de bir himaye yönetimi kurdu.

Bununla beraber, Ostrogot'lar, uzun zamandan beri bağlı kaldıkları arî mezhep sapkınlığı sebebiyle italyan halkının düşmanlığını üstlerine çekiyor, bu da her türlü kaynaşmayı veya kökleşmeyi önlüyor, İstanbul ile olan ilişkileri güç bir duruma sokuyordu. Iustinianos, 535'te, kraliçe Amalasuntha'nın, kuzeni Theodahat tarafından öldürülmesi üzerine çıkan karışıklıktan yararlanarak, Sicilya (Belisarios seferi) ve Dalmaçya'yı Ostrogot krallığına saldırttı. Ostrogot'lar Napoli ile Roma'yı kaybetti (536), fakat hiç bir şey yapamayan Theodahat'ın yerine getirdikleri yeni kral Witigis, 540'a kadar dayandı ve aynı yıl çekilmiş olduğu başkent Ravenna'da teslim olmak zorunda kaldı. İtalya yeniden imparatorluk otoritesi altına girdi, fakat Totila'nın yönettiği Ostrogot'lar, ayaklanarak Belisarios'u yenilgiye uğrattılar. Belisarios'un yerine geçen Narses de, Umbria'da, Tatinae'de (Gualdo Tadine) onları yok etti (552), geri kalan son Ostrogot'lar da 555'te ortadan kaldırıldı. (L)

OSTROGRADSKİY (Mihail Vasilyeviç), rus matematikçisi (Paşenna, Ukrayna 1801-Poltava 1861). Özellikle gök mekaniği ve matematiksel fizik problemleriyle ilgilendi. Küremsi bir cismin yarattığı çekim etkisini, esnek cisimlerdeki küçük şekil değişikliklerini sıkıştırılamayan bir akışkanın dengesini ve hareketli bir cismin dirençli bir ortamda yer değiştirmesini inceledi. Üçlü bir integrali bir hacim integraline dönüştüren formülü buldu. (L)

OSTROLEKA, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir, Narew ırmağı kıyısında; 12 300 nüf. Selüloz fabrikası. Fransızlar 1807'de Rusları burada yendiler. 26 Mayıs 1831'de ayaklanan Polonyalılar, Ruslara burada yenildiler. (L)

Ostromir İncil'i, 1056-1057 arasında Novgorod valisi Ostromir için elle yazılmış incil. Eski islavca aslından kopya edilen bu eser, rusca yazılmış en eski eser sayılır. (L)

OSTROV adası veya **VELKY ZİTNY OSTROV,** Slovakya'da ada; Tuna'nın iki kolu arasında. Uzunluğu 85 km, en geniş yeri 30 km. Büyük bir tarım bölgesidir. (L)

OSTROVİÇ. Bk. SİVRİHİSAR.

OSTROVO veya **BEGORRİTİS gölü,** Yunanistan'da göl, Makedonya'da; 74 km². (L)

OSTROVSKİY (Aleksandr Nikolayeviç), rus oyun yazarı (Moskova 1823 - Şçelıykovo Kostroma bölgesi 1886). Elliden fazla oyun yazdı. Millî oyun repertuvarının kurucusu sayıldı. Tacir burjuvaları kıyasıya yeren *Svoi Lyudi-Soctyomsya* (Dostlar Arasında Her Zaman Anlaşmak Mümkündür) [1850] adlı ilk oyunu ile birden ün kazandı. *Ne v Svoi Sani ve Sadis* (Başkasının Kızağına Binme) [1853] ve *Bednost ne Porok* (Yoksulluk Ayıp Değil) [1854] adlı oyunlarında yeni bir eğilim gösterdi ve tacirlerin yaşayışındaki babaerkil yönü ele aldı. Öbür oyunlarında da aynı çevreyi işledi: *Dohodnoye Mesto* (Kazançlı Bir Mevki) [1856], *Goryaçeye Serdtse* (Ateşli Kalpler) [1869] ve özellikle *Fırtına* (Groza) [1860]. Rus kadınının yürekler acısı durumunu dile getiren bu sonuncu eser, yazarına hiç değilse ölümünden sonra, dünya çapında bir ün sağladı. Ostrovskiy aynı zamanda köylü sınıfının ve tiyatro oyuncusunun (*Les* [Orman], 1871) durumu üstüne de eğildi. Ayrıca tarihî dramlar (*Dmitriy Samorvanets* [Sahte Dimitri], 1867) ve halk şiirinden ilham alarak fantezili bir oyun (*Sneguroçka* [Kar Çiçeği], 1873) yazdı. Moskova tiyatroları müdürü oldu. Oyunlarının çoğunu, basit bir «hayat dilimi» olarak ele aldı ve kişilerini kendi çevrelerinde dile getirdi. (L)

OSTROVSKİY (Nikolay Alekseyeviç), sovyet yazarı (Viliya, Volıyn bölgesi 1904-Moskova 1936). Güç şartlar altında geçen çocukluk döneminden sonra, serüven dolu bir hayat yaşadı, iç savaşa katıldı ve Polonya'da yaralandı. Sonra Komünist Gençlik teşkilâtına (Komsomol) girdi, kör ve sakat olmasına rağmen ölümüne kadar bu teşkilâtın manevî lideri oldu. *Ve Çeliğe Su Verildi* (Kak Zakalyalas' Stal') [1932-1934] adlı romanı olağanüstü bir başarı kazandı ve iki yüz baskısı yapıldı. Ostrovskiy, daha sonra *Rojdennıye Burey* (Fırtınanın Yarattıkları) [1934-1936] adı altında bir romana başladıysa da, bitiremeden öldü. (L)

OSTROWİEC SWİETOKRZYSKİ, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir, Lyso Gory'nin kuzeyinde 35 300 nüf. Metalürji. (L)

OSTROW MAZOWİECKA, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir, Narew ve Bug ırmakları arasında, 13 200 nüf. (L)

OSTROWSKİ, polonyalı aile. Başlıca üyeleri TOMASZ ADAM (1735-1817), 1811'de senato başkanı oldu; —Oğlu ANTONİ JAN (1782-1845), 1830-1831 ayaklanması sırasında Varşova garnizonu kumandanı; —WLADISLAW (1790-1869), Antoni Jan'ın kardeşi. 1830-1831 Ayaklanması sırasında Millet meclisi başkanıydı; yabancı memleketlere sığınmak zorunda kaldı; — KRYSTYN, yazar (Ujazd, Rawa yakınları 1811-1882), Antoni Jan'ın oğlu. Eserlerini fransızca ve lehçe yazdı. (L)

OSTROW WİELKOPOLSKİ, esk. alm. **Ostrowo,** Polonya'da (Poznan voyvodalığı) şehir, Wroclaw'ın kuzeydoğusunda; 41 500 nüf. Sanayi merkezi: metalürji sanayii (demiryolu malzemesi, tarım makineleri), mobilyacılık. (L)

OSTRYA i. Yapraklarıyle gürgene benzeyen, fakat meyveleri ondan farklı olan çok kısa boylu (3-15 sm) ağaç; çiçekleri şerbetçiotununkine benzer. (Huşağacıgillerden.) [L]

Osttruppen («doğu birlikleri» anlamında alm. k.). 1942'den itibaren, Almanlarca esir edilen rus azınlıklarından (kazak, ermeni, gürcü, litvanyalı, fin ve beyaz rus) kurulu silâhlı yedek birliklere Alman başkumandanlığınca verilen ad. Asker sayısı 1943'te 800 000 kişiye ulaşan (bunların 21 000'i Alman Hava kuvvetlerine [Luftwaffe] ve 6 000'i de Deniz kuvvetlerine ayrıldı). Bu birlikleri, alman ordusu gerek savaş birlikleri (Sırbistan'da, İtalya'da), gerek işgal kıtaları olarak (Ukrayna'da, Polonya'da, Fransa'da) kullandı. Sırayle alman generallerinden Hellmich ve Köstring'in kumanda ettiği Ostturuppen'ler, general Vlassov tarafından toplanan ve 1945 ocak ayında Alman ordusuna (Wehrmacht) dahil edilen «Rus Kurtuluş ordusu»nun iki tümeniyle karıştırılmamalıdır. (L)

OSTUNİ, İtalya'da şehir, Puglia'da (Brindisi ili), Adriya denizi yakınında; 32 000 nüf. (L)

OSTWALD (Wilhelm), alman kimyacısı (Riga 1853-Grosbothen, Leipzig yakınları 1932). Dorpat üniversitesinde okudu. Riga Politeknikum'unda kimya (1881), Leipzig üniversitesinde fizikokimya profesörü oldu (1897) ve aynı şehrin Elektrokimya enstitüsünün başına getirildi (1898). Özellikle elektrolitler ve kataliz üstüne çalışmalarıyle tanındı. 1888'de, elektrolitlerin iyonlaşmasına kütle etkisi kanunu uygulayarak, kendi adıyle anılan seyreltikleşme kanununu buldu: seyreltiklik sınırsız olarak artarsa, iyonlaşma da tam olur. Ostwald, tepkime hızını tanımlayarak, kataliz olayını bir kimyasal kinetik problemi haline getirdi. 1907'de, amonyağı katalizle yükseltgeyerek, nitrik asidi sınaî olarak üretti. Fakat atomların gerçekliğini kabul etmeyerek, 1908'de evrenin enerjetik bir tanımlamasını yaptı ve böylece, enerjetiğe dayanan bir felsefe okulunun şeflerinden biri oldu. Eserleri: *Lehrbuch der Allgemeinen Chemie* (Genel Kimya Ders Kitabı) [1884-1887]; *Elektrochemie* (Elektrokimya) [1894]; *Schule der Chemie* (Kimya Okulu) [1903]; *Grosse männer* (Büyük Adamlar) [1909]; *Harmonie der Farben* (Renk Uyumu) [1918] v.b. 1887'den sonra, Van't Hoff ile birlikte *Zeitschrift für Physikalische Chemie*'yi yayımladı. 1909'da Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

OSTYAK i. ve sıf. Vogul'un doğusunda konuşulan ugur dili. || Güney samoyed dili. (L)

OSTYAK'LAR, Batı Sibirya'nın fin halkı. Orta Obi ile Ural dağları arasındaki ormanlık bölgede yaşarlar. Ostyak'lar fin asıllı bir dil topluluğu meydana getirmişlerdir. Antropolojik yapıları, bilinen her üç grupta (kuzey, doğu, güney) değişir, fakat bunlar tümüyle, Ural bölgelerindeki, özelliklerini bir ölçüde kaybetmiş olan moğol tipine benzerler. Ostyak'lar, balık avcılığı yapar ve ren geyiği yetiştirirler, bir kısmı da kolektif rejime uyan çiftçilerdir. Geleneksel yaşama tarzları yakın zamanlara kadar Laponlarınkine banzerdi: koni biçimindeki yazlık kulübeleri sırıklarla yapılır, damları kayın ağacı kabuklarıyle örtülürdü; kışlık kulübelerini ise, kütüklerle yapar, üzerlerini yosunlarla kaplarlardı. (L)

OSTZYCZ gölü, Polonya'da göl, Pomorze'nin doğu kısmında. (L)

OSUM veya **USUMİ,** Güney Arnavutluk'ta ırmak, Devol ile birleşerek Semeni'yi meydana getirir. (L)

OSUNA, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Sevilla ili), Ecija'nın güneyinde; 20 800 nüf. Eski üniversite, XVI. yy.dan kalma manastır kilisesi; güzel saraylar. Eskiçağda bir Roma kolonisi olan Osuna'da M.Ö. 44'ten kalma tunç üzerine kazılmış bir yazıt bulundu: *Lex Coloniae Genetivae Urbanorum Ursonis* (Osuna Şehri Kolonilerinin Nüfus Artışma İlişkin Kanun). [L]

OSUNA (Pedro de Alcántara TÉLLEZ GIRON Y GUZMAN, — dükü). Bk. TELLEZ GIRON Y GUZMAN.

OSURGAN sıf. ve i. (*osurmak*'tan *osurgan*). *Kaba.* Devamlı olarak yellenen.

— Zool. *Osurgan böceği,* pis koku çıkararak kendini savunan bir böcek. (M)

OSURMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Kaba.* Yellenmek. (M)

OSURUK i. (*osurmak*'tan *osur-u-k*). *Kaba.* Yellenme.

— ÇEŞ. DEY. *Osuruğu cinli. Teklz.* Olur olmaz şeylere sinirlenen: *Ulan Zarzar, sen eskiden böyle osuruğu cinli değildin!* (Kemal Tahir). || *(Birinin) Osuruğunu düğümlemek. Teklz.* Bir kimseye korku vermek, birini ürkütmek.

— Bot. *Halk dili. Osuruk ağacı,* aylandız ağacı (Ailauthus glandulosa). [M]

OSWALD (Lee Harvey), başkan Kennedy'yi öldürmekle suçlanan amerikalı (New-Orleans 1939-Dallas 1963). 1956-1959 Arasında deniz kuvvetlerinde görevliydi. Sonra 1962'ye kadar Sovyet Rusya'da kaldı. 22 Kasım

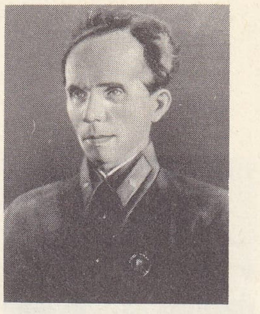

Nikolay OSTROVSKİY

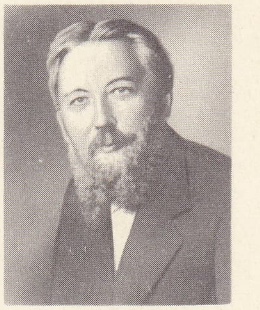

Wilhelm OSTWALD

Lee Harvey OSWALD Dallas'ta, iki polis arasında olduğu halde J. Ruby tarafından öldürülürken

Foto. LAROUSSE

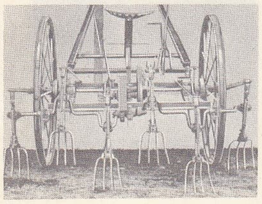

ot makinesi

1963'te başkan Kennedy'yi öldürmekten sanık olarak tutuklandı, ama aynı ayın 24'ünde Jack Ruby tarafından, Dallas Emniyet Müdürlüğü binası önünde öldürüldü. Bk. WARREN RAPORU. (L)

OSWALD Aziz (605'e doğr. -Maserfeld 642), Northumbria kralı (633-642). Edwin'in yerine geçti ve İona'da vaftiz edildi. İngiltere'de hıristiyanlığı yaymağa çalıştı, fakat Mercia kralı Penda ile bir çarpışma sırasında öldürüldü. (L)

OSWALD VON WOLKENSTEİN, alman şairi (Trostberg şatosu, Tirol 1377-Schöneck şatosu, Tirol 1445). Serüvenlerle dolu bir sefahat hayatı sürdü. Eserlerinde, aşk serüvenleri, içki âlemleri ve kavgalarla dolu olan bu yaşantının izleri vardır. Şiirleri, saray minnesang'ından çok, halk şiirine yakındır. Dilinde lehçe unsurları göze çarpar. (L)

OSWEGO, A.B.D.'de (New York) şehir, *Oswego*'nun ağzında, Ontario gölü kıyısında; 22 500 nüf. Irmak limanı. Petrol, kereste, tahıl, çimento ticareti. Metalürji ve kimya sanayii. Konfeksiyon. Kâğıt, Alüminyum haddehaneleri. 500 MW gücünde nükleer santral. (L)

OSWESTRY, Büyük Britanya'da (Shropshire) şehir, Shrewsbury'nin kuzeybatısında; 11 200 nüf. Galler ülkesi sınırı yakınında eski müstahkem mevki. Ticaret merkezi. (L)

OSWİECİM, alm. **Auschwitz,** Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Sola kıyısında, ırmağın Vistül'e kavuştuğu yerde, bataklık ve çam ormanlarıyle örtülü bir bölgede; 28 200 nüf. Kimya ve makine sanayii. İkinci Dünya Savaşında Almanlar Oswiecim'de en büyük imha kamplarından birini kurmuşlardı Bk. AUSCHWITZ. (L)

OSWİU veya **OSWY** (612'ye doğr.- 670), Northumbria kralı (642-670), Oswald'ın kardeşi ve halefi. Kazandığı zaferler dolayısıyle «bretwalda» unvanını aldı. Northumbria onun zamanında en parlak dönemini yaşadı; ama zaferlerinden hiç biri kesin bir sonuca bağlanamadı. Mercia kralı Penda'yı yendiyse de, krallığını boyunduruğu altına alamadı; Gwynedd kralı Cadwallon'u bozguna uğratarak ve İskoçya'nın büyük kısmını ele geçirerek kelt tehlikesini geçici olarak uzaklaştırdı, fakat İskoçların gücünü bütünüyle kıramadı. Koyu bir hıristiyan olan Oswiu; anglosakson kilisesinin bütün temsilcilerinden meydana gelen bir dinî meclis (Streonaeshalch [Whitby]) topladı (644 ?) ve anglosakson kiliselerine Papalığın ilkelerini kabul ettirdi. (L)

OSYMANDYAS, firavun Ramses II'ye yakıştırılan ad; Sesostris'in adı gibi, bu adın etrafında da bir efsane dünyası yaratılmıştır. Sicilyalı Diodorus, bu efsaneyi meşhur «Osymandyas'ın mezarı»nı tasvir ederken anlatır. (L)

OSYRİS i. Boyu 1,50 m'yi bulan, çiçekleri kokulu ağaççık; erkek çiçekleri salkım halinde, dişi çiçekleri tek tek olur; meyvesi bezelye iriliğinde ve kırmızıdır. (*Sandalgillerden.*) [L]

OŞ, S.S.C.B.'de (Kırgızistan) şehir, Fergana çöküntüsünde, Pamir'in eteğinde; 65 000 nüf. Şehir bir dağeteği vahasıdır. Besin sanayii (şarap, meyve konserveleri) ve ipekçilik (ipek).

— Tar. IX. yy.dan beri bilinen Oş, Sovyet Orta Asya'sının en eski şehirlerindendir. Çin'e ve Hindistan'a giden eski ticaret yolunun üzerinde kurulmuştur. (L)

OŞİN, Kilikya'da, Rupenien hanedanından ermeni kralı (öl. 1320). Leon III'ün oğlu. Leon IV'ün öldürülmesinden sonra ordunun başına geçti. 1309'da kral ilân edildi. Kıbrıs kralıyle, evlenme yoluyle ittifak kurdu ve papa Jean XXII'ye Fransa kralı Güzel Philippe'e ve Sicilya kralı Pierre II'ye mektuplar yazarak onları kutsal toprakların fethine teşvik etti. Mısır memlûklu sultanı Melikünnâsır Muhammed, Oşin'in çalışmalarını öğrenince ona karşı bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta Oşin yenildi (1319). [M]

OT i. (esk. türk. k.). Toprak üstündeki kısımları odunlaşmayıp yumuşak kalan ve her sene kuruyup dökülen, pek çoğu bir yıllık, bazıları iki yıllık, pek azı çok yıllık küçük bitkilerin genel adı; otsu bitkiler topluluğu: *Ta ufuklara kadar uzanan geniş saha içinde ne bir tek ağaç, ne bir tutam ot, ne bir su parıltısı, ne bir hayvan, ne bir bina gözüküyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İlâç. || Ağı, zehir. || *Argo.* Esrar. || *Ot yeri,* hamamda kıl düşürme ilâcı sürünen kimseler için ayrılmış yer. || *Hamam otu.* Bk. HAMAM.

— ÇEŞ. DEY. *Ot tutunmak,* birtakım ilâçlarla vücuttaki fazla kılları dökmek. || *Ot yemek. Argo.* Uyuşturucu madde kullanmak. || *(Birine) Ot yoldurmak,* (bir işi yaptırırken) birini çok uğraştırmak.

— Eczc. *Ot suyu,* taze kuzukulağı, marul, frenkmaydanozu ve pazı yapraklarını kaynatarak yapılan serinletici içecek. (İçine tereyağı ve tuz ilâve edilir.)

— Tar. *Ot gecesi,* Osmanlılarda saray helvahanesinde ilkbaharda macun yapılan günün gecesi. (Ot gecesi, helvahane ocağı halkı için eğlence düzenlenirdi. Hayalbaz, hokkabaz ve ince sazlar ocak halkını eğlendirirdi.)

— Zır. *Ot ayıklama,* otları söküp atma, yok etme: *Bahçe yollarının otunu ayıklama.* || *Ot biçimi,* otları biçmek eylemi. || *Ot çevirme makinesi,* biçilmiş otun kurutulması için otu çevirip savurmağa yarayan makine. || *Ot ilâcı,* otları yok etmeğe yarayan kimyasal madde. || *Ot kesme makinesi,* kuru ot balyalarını ihtiyaca göre dilim dilim kesip kullanılmağa hazır hale getiren makine. || *Ot kıyma makinesi,* hayvanlara verilecek otları ince olarak kıymağa yarayan makine. || *Ot kurutma,* bozulmadan saklamak amacıyle otu kurutmak eylemi. || *Kuru ot,* hayvanlara besin olarak verilmek üzere biçilmiş ve kurutulmuş ot. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Ot çekirgesi,* otluk yerlerde yaşayan çekirge.

— ANSİKL. Zır. *Ot ayıklama,* çapa ile, bahçıvan tarağıyle veya ot ilâçlarıyle yapılır. İlâçla ot ayıklamada, belirli bir familyanın veya türün dışındaki bütün otları öldüren ot ilâçları kullanılır. Tarımda ve bahçıvanlıkta bu maddeler gittikçe geniş uygulama alanı bulmaktadır. Tahıllar için 2-4-D, zambakgiller, soğan ve pırasa için nitratlı boyalar, maydanogiller için petrol türevleri, bezelye, keten, kuşkonmaz v.b. için özel ot ilâçları kullanılır.

● *Ot biçimi,* bitkilerin yararlı maddeleri en fazla topladıkları anda yapılır. Genç bitkiler yaşlılardan daha besleyicidir; genel olarak biçim için en uygun zaman, çiçeklenmeden az önceki zamandır. Yeşil olarak yedirilecek otlar daha erken, kurutulup saklanacak otlar ise kurumayı kolaylaştırmak için daha geç biçilir. Yem bitkileri yabanî ot istilâsına uğradığı zaman, tane oluşumuna meydan vermemek için veya bitki yatmışsa, bozulmaması için erken biçilir. Tahıl biçimi ekinler olgunlaştığı zaman yapılır; biçerdöver kullanılmıyorsa, tane kaybını önlemek için erken biçim tercih edilmelidir. Biçme gittikçe mihanikî araçlarla, yani biçerbağlar, biçerdöver gibi makinelerle yapılmaktadır.

● *Ot çevirme makinesi,* hareketli bir eksene bağlı, çelik dişli bir dizi direnden meydana gelir; direnler durmadan daire çizer veya kesik kesik hareket eder; daire çizerken, makinenin hızına bağlı olarak ve gidiş yönüne veya tersine döndüğüne göre toprağı yalayarak, biçilmiş otları çevirir veya havaya savurur; direnler yaylı olduğundan bir engele rastladıkları zaman zorlanmadan engelin üstünden geçer. Direnlerin yere olan uzaklığı ayarlanabildiği gibi makineyi taşıyan tekerleklerin dingiline bağlı dişlilerle de dönme yönü ayarlanır. Kesik kesik hareketler yukarıdan aşağıya veya önden arkaya doğrudur; direnler insan eli gibi her hareketi yapabilir.

● *Ot kurutma.* Otları sunî olarak kurutma metodu 1927 yılında İngiltere'de ortaya kondu, ama uygulanması ancak son yıllarda geliştirildi. Bu işlem otun içinden sıcak hava geçirip suyunu almakla gerçekleştirilir. Bunun için iki usul vardır:

1. *yüksek sıcaklıkta kurutma,* biçilmiş ve kıyılmış yeşil otlar 100°C'lık hava akımında bir ön kurutmaya tabi tutulur; sonra içinden 700°C'lık hava akımı geçen bir kurutma silindirinde 15 dakika tutulur;

2. *düşük sıcaklıkta kurutma,* yeşil otlar, genellikle kıyılmaz ve bir kurutma tüneli içinden dolaşan delikli bir döner kayış üzerine serilir. Ot kütlesi başlangıçta 150° C, sona doğru ise 70° C sıcaklıktaki hava içinden geçer. Kurutma süresi 30-45 dakikadır.

Her iki usul için de sürekli veya aralıklı çalışan, sabit veya gezici değişik tipte makineler vardır (gezici makineler, otları biçim yeri yakınında kurutma imkânı sağlar).

Bu şekilde kurutulan ot yoğun bir besin maddesidir; azotlu madde bakımından küspeyle kıyaslanabilir ve hayvanlar için önemli bir vitamin kaynağıdır. Kurutma usulünün diğer saklama usullerine üstünlüğü, otun bellibaşlı besi maddelerinin büyük bir kısmını koruyabilmesidir. Bu usulün gerektirdiği yatırım ve masraf büyüktür; onun için ancak önemli işletmelerde ve sadece yonca gibi besin değeri yüksek otlar için kullanılabilir.

● *Kuru ot,* tabiî veya sunî çayırlardaki otların biçilip kurutulmasından elde edilir. Bir çayırdan yılda iki ürün alınabilir. Kuru otun görünüşü çok değişiktir. Zamanında kesilen, yağmur yemeyen kuru ot, tatlı yeşil renkte ve hoş kokuludur; biçimde geç kalınırsa kaba ve daha sarı bir görünüşü olur. Yağmur yiyen kuru ot solar, saman rengine döner.

Tabiî çayırlardan biçilen kuru otların yapısı, toprağın cinsine, yüksekliğe, kullanılan gübreye göre değişir. Kuru ot elde edilen bitki grupları üçe ayrılabilir: buğdaygiller, baklagiller ve diğer familyalardan özellikle maydanozgiller, bileşikgiller, düğünçiçeğigiller. Normal bir kuru ot karışımında çoğunluk buğdaygillerdedir; baklagiller karışımı azotça zenginleştirir. Kaba olmadıkları zaman hayvanların severek yediği otlara bakılarak bunların yüksek çayırlardan mı, yoksa ovadan mı biçildiği anlaşılır.

İyi bir kuru ot karışımında buğdaygiller yüzde 40-60, baklagiller yüzde 30-50, diğer bitkiler de en çok yüzde 10 oranında olmalıdır. Azotlu gübreler buğdaygillerin, fosfatlı, potaslı ve kalsiyumlu gübreler baklagillerin gelişmesine yararlıdır.

Yüksek yerlerde otlar daha ince, daha çeşitli, baklagiller daha boldur. Alçak yerlerde otlar daha kaba, arazi de nemliyse, daha kalitesizdir (saz, nemçe saparnası); baklagiller ya iyice azalır veya kötü kaliteli olur (fiğ).

İkinci biçimde ot daha ince ve kısadır; içinde daha fazla su vardır. İyice kurutulmadan depolanmış otları muhafaza etmek için tuzlamak yararlıdır.

Eski otlar küflenir, tozlanır ve besin değerini büyük ölçüde kaybeder.

Kuru otun besin değeri çok değişiktir; karışımındaki bitkilerin türlerine (buğdaygiller, baklagiller), toprağa, iklime, biçim mevsimine ve en çok bitkinin gelişme evresine ve biçim şartlarına bağlıdır.

Onun için kuru otun besin değeri hakkında kesin rakamlar vermek güçtür. Hayvan yetiştiricisi, hayvanlara vereceği yiyecek miktarını tam olarak tayin etmek için elindeki çeşitli tip kuru otları laboratuvarda tahlil ettirmelidir.

Kuru ot gevişgetiren hayvanlara ve atlara bol bol verilebilir. İyi şartlar altında biçilmiş ve kurutulmuş otlar kışın hayvanlar için besleyici, sıhhî ve ucuz bir gıdadır. Otların en iyisi genç hayvanlara (dana) verilmelidir.

◆ Sıf. İçine kuru ot doldurulmuş olan: *Ve ben bir roman kahramanı, / Ot yatağın içinde / İkinci dünya harbinde* (O. V. Kanık). || *Ot minder,* saman, mısır yaprağı, mısır püskülü, kırtıl, çam ağacı yosunu, eğrelti otu, yayla çayır otu ve elverişli öteki bitkilerle doldurularak yapılan minder. (Bu tür minderler, karyola altlarına, sedirlere, kanepelere veya şilte olarak yerlere konulur. Anadolu'da köy ve kasabalarda ot minder bugün de geniş ölçüde yapılmaktadır. Ot minder Avrupa'da XIII. yy.da ortaya çıktı.) [LM]

Foto. LAROUSSE

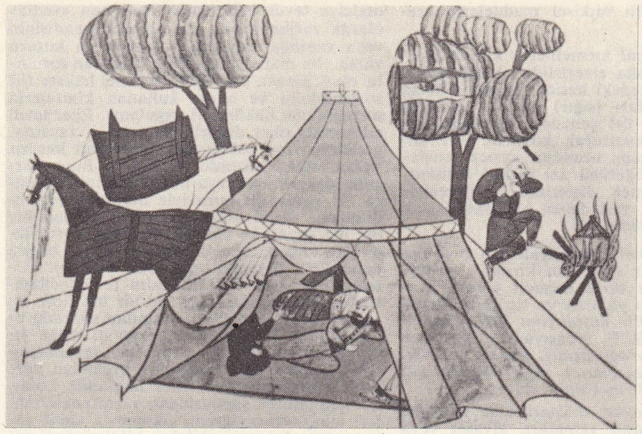

otağ minyatür

OT i. Bk. OD.

OT — Bk. OTO—.

OT veya **OTİ** veya **OTO,** yun. *us, otos,* kulak'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OTACANTHUS i. Brezilya'da güzel mavi veya beyaz çiçekleri için limonluklarda yetiştirilen bitki. (*Acanthaceae* familyasından). [L]

OTACI i. (esk. türk. *otaçı*'dan). *Halk dili.* Doktor, hekim. || Otlardan ilâçlar yaparak hastalıkları tedavi eden kimse.

◆ **Otacılık** i. *Halk dili.* Hekimlik. (M)

OTAGO, Yeni Zelanda'da (Güney adası) il; asıl *Otago* (176 200 nüf.; merkezi *Dunedin*) ve *Southland* (93 500 nüf.; merkezi *İnvercargill*) adları ile ikiye bölünmüştür. (L)

OTAĞ veya **OTAK** i. (esk. türk. k.). Geniş, yüksek etekli ve süslü çadır: *Görür müsün neler oldu? Kalkubanı Han Bayındır yerinden turmuş, bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ diktirmiş* (Dede Korkut). *Çevre yanın güzellerin otağı / Bizim eller yaylasına göçtü mü* (Âşık Veysel). *Otağın sağında güveyi, solunda gelin otururdu* (Ziya Gökalp). *Otağ kurmak.*

— *Esk. Otağ-geran,* otağ yapanlar.

— Teşk. tar. *Otağı hümayun,* padişahlara mahsus çok büyük ve süslü çadır. (Bk. ANSİKL.) || *Otağı âsafi,* sadrazamlara ait büyük süslü çadır.

— ANSİKL. *Otağı hümayun* kırmızı renkte olurdu. Padişah sefere Rumeli tarafından çıkarsa otağı hümayun Davutpaşa çayırında; Anadolu tarafından çıkarsa Üsküdar'da Doğancılar çayırında, Edirne'den hareket ederse Kabak meydanında kurulurdu. Otağı hümayunu hayme mehterleri kurardı. Sefer sırasında padişahın iki otağı olurdu; padişah ilk menzilde kurulan otağda otururken, diğeri, tuğlarla birlikte bir sonraki menzilde hazır edilirdi. Padişah otağı, güzel manzaralı ve ağaçlıklı yerlerde kurulur, etrafı yeniçeri çadırlarıyle çevrilirdi. Renkli şerit ve sırma saçaklarla süslenen otağı hümayunun yanında, bir galeriyle ona bağlanan bir çadır kurulurdu; bu çadırda padişah divan müzakerelerini dinlerdi; otağa bağlı başka bir çadırda ise sultan hazinesi (hazinei hümayun) bulunurdu. Serhatlerde otağı hümayun kurulacağı zaman toplarla birlikte yeniçeriler de üç el ateş ederlerdi. Tuğları ve otağı hümayunu taşımakla görevli olanların başında bulunan konakçıbaşı, beylerbeyi, sancakbeyi veya kapıcıbaşı rütbesinde olurdu. (M)

OTAĞA i. (fars. *otâğa*). *Esk.* Padişah ve vezirlerin kavuklarına taktıkları tüy veya püskül şeklindeki süs, sorguç: *Miğfer-i ahenlerine serguc-i husrevanî ve otaga-i sahibkıranî takınıp...* (Naima). [M]

OTAKAR I Premysl (öl. 1230), Bohemya dükü (1197-1198), sonra kralı (1198 - 1230), dük Vladislav II'nin oğlu. Vladislav'ın yararına, Heinrich VI ile anlaşmazlığa düştü, Heinrich tarafından sürgüne gönderildi (1193). Moravya ile yetinen Vladislav ile anlaştı. Von Schwaben'e baş vurarak, düklüğünün krallık olmasını sağladı (1198). Krallığını, Friedrich II'nin resmen tanıdığı (1212) bağımsız bir devlet haline getirdi ve Moravya'yı ülkesine kattı (1222). [L]

OTAKAR II Premysl (1230-Dürnkrut 1278), Bohemya kralı (1253-1278), Otakar I'in torunu. Büyük Fetret devrinden yararlanarak, geniş toprakları hâkimiyeti altında topladı. Badenberg hanedanının sona ermesinden (1246) sonra Avusturya dükü oldu (1251); babasının ölümü üzerine Bohemya ve Moravya'yı miras yoluyle elde etti, burjuvaziyi destekleyerek, yeni şehirler kurarak ve yağmacı senyörleri ortadan kaldırarak, eyaletlerine yeni bir düzen vermeğe çalıştı. Steirmark'ı ele geçirdi (1261), Philip von Kärnten'den Kärnten ile Carniole'yi (Krain) aldı (1269) ve Kutsal İmparatorluğun en güçlü hükümdarı oldu; bu durum karşısında ürken seçici prensler, önceleri Otakar'ı destekleyen papa Gregorius X'un sözüne uyarak, Rudolf von Habsburg'u krallığa getirdiler (1273). Avusturya'da Kärnten ve Carniole'yi kaybeden kralın, imparatorluk içindeki hakları elinden alındı (1275). Rudolf von Habsburg'un saldırısına uğradı, boyun eğmek zorunda kaldı (kasım 1276), fakat çok geçmeden yeniden mücadeleye giriştiyse de, Dürnkrut'ta yenildi ve öldürüldü. (L)

OTAKARİYOZ i. (fr. *otacariose*). Kedi ve köpeklerde, dış kulak yoluna *Otodectes cynotis* adlı bir asalağın kaçmasıyle meydana gelen hastalık. (Siyahımsı esmer bir kulak kiri birikintisi ve şiddetli bir kaşıntıyle ortaya çıkar. Kaşıntılar sonucu hayvan saraya benzer nöbetlere tutulabilir. Tedavi için kulağa terpineol veya krezilli yağ damlatılır. Av köpeklerinde görülen sara nöbetleri otakariyoz belirtisidir.) [L]

OTAKÇI i. (*otağ* > *otak*'tan *otak-çı*). *Esk.* Otağ yapan veya satan kimse. || Orduda otağ kurmakla görevlendirilmiş er.

— Ask. *Esk.* Kapıkulu süvarilerinin ulufecilerinden seçilen en yaşlı süvari. (*Otakçılar* üç kişiydi; görevleri, padişahların eski çadırlarını satmaktı. Bunların işlerine başkalarının karışması yasaktı. Bu üç otakçıdan biri emin, biri nazır, öteki kâtipti.) [M]

Otakçılar mescidi (Fethiçelebi mescidi veya **Gazanferağa mescidi** de denir), İstanbul'da, Eyüp semtinde, Otakçılar'da mescit. Fetih Çelebi adıyle anılan Fethullah Efendi tarafından yaptırıldı (XVII. yy.). Kızlarağası Gazanfer Ağa tarafından onartıldı, mescide bir de sebil eklendi (1683). Duvarları kâgir, çatısı ve cemaat yeri ahşap, minaresi taştandır. (M)

OTAKOYİT i. ve sıf. (yun. *autos,* kendi ve *akos,* ilâç > fr. *autacoïde*'den). Bir organın hücreleri tarafından imal edilip kana karıştırılan ve başka organlar üstünde ilâçlarınkine benzer etkiler yapan organik madde (Schafer). [Otakoyitler, hormon etkisi, kalon etkisi yapanlar diye ikiye ayrılır. Bk. KALON ve HORMON.] (L)

OTALA i. Salyangoz cinsi. (Kavkısı yuvarlak, basık, deliksiz ve sağlamdır; üzerinde iyice eğri bir açıklık, şerit veya leke şeklinde benekli beyaz bir kabuk bulunur. Hepsi Akdeniz dolaylarında yaşar. *Helicidae* familyasından.) [L]

OTALAMAK geçl. f. (*ot,* zehir ve ilâç'-tan). *Halk dili.* Zehirlemek. || Tedavi etmek. (M)

OTALJİ i. (fr. *otalgie*). Kulak ağrısı. (L)

OTAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Hastayı ilâçlarla iyileştirmek, tedavi etmek. (M)

O.T.A.N. (NATO) **sarayı,** 1959'da Paris'te, mimar Jacques Carlu'nün, yabancı mimarların yardımıyle, Boulogne ormanı dolaylarında (Dauphine kapısı) yaptığı saray. Bu bina, kullanılan malzeme ve yapı tekniği yönünden modernist, ölçüleri bakımından klasik bir mimarînin özelliklerini taşır. (Çelikten prefabrike iskelet; taş ocağında yontulmuş montbard taşlarıyle kaplı tuğla cepheler.) [L]

OTANO Y EGUİNO (Jose Maria Nemesio), ispanyol bestecisi ve müzik bilgini (Azcoitia 1880-San Sebastian 1956). Cizvit tarikatındandı. Comillas Müzik okulunu kurdu ve *Musica Sacro-Hispana* dergisini çıkardı (1907). 1940-1951 Arasında Madrid konservatuvarını yönetti. İspanyol orgcularını kapsayan bir antoloji hazırladı. Dinî müzik eserleri besteledi, askerî havalarla ilgili eski bir elyazmasını yayımladı (*Los Toques de Guerra* [Savaş Tınıları], 1939). [L]

OTARİ i. (yun. *otarion,* küçük kulak'tan fr. *otarie*). Büyük Okyanus'ta ve güney denizlerinde bulunan memeli hayvan. (Yüzgeçayaklılar alttakımından.) [DENİZAYISI da denir.]

— ANSİKL. *Otari*'ler büyük hayvanlardır. Foklardan farklı olarak bunlarda kulaklar görünür, baş ve boyun daha uzundur; üyeleri de gövdesinden daha aykırı durur. Yaşayışları foklarınki gibidir. Otariler, yağı ve çok değerli olan postu için avlanır. Kürk otarisi kış sonuna doğru Pasifik'i terk ederek Bering denizindeki Pribilov adalarına gider, burada yavrular. Adaya önce erkekler varır, onların ardından kalabalık sayıda gebe dişiler çıkar; her erkeğin etrafına bir küme dişi toplanır («harem»). Dişiler çok geçmeden doğurur ve bir süre sonra yeniden çiftleşerek gebe kalır. Yavrular yer yer birarada toplu bulunur. Anaların bazıları bunları gözetleyerek korur. Ağustos ortalarına doğru haremler dağılır, hayvanlar Meksika ve Kaliforniya'nın sıcak kumsallarına döner. Genç otariler biraraya toplaşır, yüzmeyi ve avlanmayı öğrenir, sonra sürüler halinde güneye gider; ertesi yıllarda doğdukları yerlere doğru geri dönerler. Bu hayvanların avlanması Amerika hükûmetince sıkı kurallara bağlanmıştır. (L)

otari

OTARMAK ettrg. f. (esk. türk. *otğarmak*'-tan *ot-ar-mak*). Otlatmak.

◆ **Otarılmak** edilg. f. [Hayvan için] Biri tarafından otlatılmak. (M)

OTARSİ i. (yun. *autos,* kendi ve *arkhein,* yetmek'ten fr. *autarcie*). İktisadî alanda

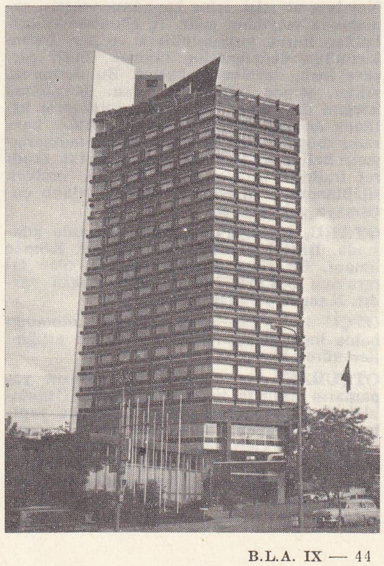

Büyük Ankara oteli

«Othello» Peggy Ashcroft ve Paul Robeson Covent Garden (1930)

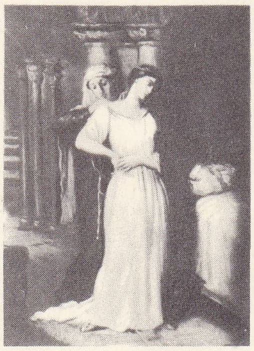

«Desdemona'nın Yatağa Yatışı» Chasséreau'nun eseri (özel koleksiyon)

kendi kendine yeterli olmaya yönelen bir ülkenin rejimi.

— ANSİKL. *Otarsi*, kapalı ekonominin devletçi ve metotlu şeklidir. Bundan dolayı otarsi'yi, mülke dayanan Erken Ortaçağ'daki «villa» ekonomisinden ayırt etmek gerekir. İlkel topluluklar tabiî zorunluklar yüzünden otarsiyi uygulamışlardı. Otarsi, önce ailevî, sonra mahallî, daha sonra da bölgeseldi. Yunanlılar ve özellikle Ispartalılar için bağımsızlığın başlıca şartlarından biri olarak kabul edildi. Derebeylik devrinde, berberî, norman v.b. istilâcılara karşı topluluğun savunmasını sağlamak için siyasî ve askerî bir zorunluk olarak ortaya çıktı. Günümüzde, İtalya ve sonra da Almanya'da totaliter rejimlerin iktidara gelişiyle otarsi doktrini büyük bir rağbet gördü. İktisatçılar, otorsiye *kendi içine kapanma otarsisi* ve *yayılma otarsisi* diye ikiye ayırırlar. Bunların birincisi, herhangi bir devletin, kendi milletinin sosyal ve iktisadî yapısını dış etkilerden kurtararak değişikliğe uğratma arzusundan doğabilir (özellikle Stalin'in ölümüne kadar Sovyet Rusya'nın durumu). İkincisi ise, yabancı ekonomilerin her türlü etki ve baskısından sıyrılmış, güçlü ve bağımsız bir ekonomi çerçevesi içinde savaşa hazırlık amacıyle uygulanabilir (Hitler Almanya'sı bunun tipik bir örneğidir). Bu iki durumda da bir «millî otarsi» söz konusudur. Ama kendi içine kapanma otarsisi bir «imparatorluk otarsisi» şeklini de alabilir. Nitekim bir sömürge imparatorluğu kuran ülkeler, denizaşırı topraklarıyle, kapalı bir devre içinde yaşamağa kalkışabilirler. İktisadî alışverişler, bu durumda, anavatan ve sömürge ilişkisiyle sınırlanmağa yönelir. 1932 Ottawa İmparatorluk konferansı İngiltere'nin bu yoldaki eğilimini yansıtır. Fransa, Belçika ve Hollanda da bu davranıştan tamamen kurtulamamıştır. Eski tip sömürge imparatorluğunun yerini bir devletler topluluğunun (bu devletler az çok bağımsızdır) alması da, otarsi eğilimini ortadan kaldırmayabilir.

Yayılma otarsisi, içine kapanma otarsisi sonucunda meydana gelir. İç ekonomide katlanılan bütün yoksunluklara ve her üretim biçiminin denenmesine rağmen, millî çerçeve hızla daralmağa başlar. Bu durumda, millet, içinde bulunduğu alanı genişletme isteğini duyabilir. Nasyonal sosyalizmin üstünde önemle durduğu «hayat sahası» kavramı «büyük alan» kavramının bir tamamlayıcısı haline gelir. Buna paralel olarak «kudret iradesi» ortaya çıkar. Bu da, yeniden silâhlanmaya ve öbür milletlerle silâhlı çatışmaya yol açar. (L)

OTARU, Japonya'da şehir, Hokkaido adasında, İşikari koyunda; 205 000 nüf. Kömür limanı. Bir ringa avcılığı merkezi olan Otaru'nun S.S.C.B. ile devamlı ilişkisi vardır. Kauçuk ve kâğıt sanayii. (L)

OTÇU i. (*ot*'tan *ot-çu*). Hekim olmadığı halde hastalıkları iyi eden veya iyi ettiğini ileri süren kimse. (L)

OTÇUBAŞI bls. i. Ask. *Esk.* Barut yapanların başında bulunan görevli. (Osmanlılar devrinde barut, cebeci ocağında yapılırdı ve toplarda kullanılırdı. Daha sonra yeniçeri tüfekleri için gerekli barutu perdahlamak gibi işlerle görevli bir teşkilât kuruldu ve bu teşkilâtın işlemesinden sorumlu kimseye *otçubaşı* dendi.) [M]

OTÇUL sıf. (*ot*'tan *ot-çul*). Zool. *Yeni.* Otlarla, klorofilli bitkisel maddelerle beslenen.

— ANSİKL. *Otçul* memelilerin kesici dişleri, otu koparmağa elverişlidir; bazıları (at) otu, her iki çenedeki kesici dişlerin arasına kıstırarak, bazıları (sığır) ise alt çenedeki kesici dişleriyle üst çenedeki boynuzsu damak arasında kıstırarak koparır. Her ikisinde de ağız kısmı uzundur, ayrıca çenelerinde kuvvetli öğütücü azı dişleri bulunur. Azı dişleri, köpek dişlerinin körelmesiyle boşalan ve gem yeri denen bir aralıkla kesici dişlerden ayrılır. (L)

OTEL i. (fr. *hôtel*). Mobilyalı oda veya daireleri geçici bir süre için kiraya verilen, müşterilerin her türlü hizmeti görevli personel tarafından yapılan ve ticarî maksatla işletilen bina: *Bir haftalığına Boğaz'da bir otele gidelim* (S. F. Abasıyanık). *Kollarım düşmüş, çantam ağırlaşmış, kimseye görünmeden mektepten çıktım, otele döndüm* (R. N. Güntekin). *Birinci sınıf otel.*

— ANSİKL. *Otel*'ler müşterilerine eğlenme imkânları, toplantı salonları, ziyafet veya balo verme gibi rahatlık ve kolaylıklar da temin eder. Genellikle, otellerde kahveler, amerikan barlar ve lokantalar bulunur.

Motor otel veya *motel*'ler müşterilerine otomobilleri için özel bir park yeri sağlayan otellere *motel*, çok düşük bir ücretle sadece yatak ve bazen de yemekle sınırlı hizmetler sağlayan ucuz otellere *hostel* denir.

Modern otellerin, büyük bir haraketliliğin hüküm sürdüğü çağımızda önemli bir yeri vardır. İkinci Dünya savaşından kısa bir süre sonra, milletlerarası turizm alanında başgösteren büyük ve anî gelişme, 1970'e doğru daha hızlanarak devam etmektedir. (M)

OTELCİ i. (*otel*'den *otel-ci*). Otel işleten kimse: *Sonra bir sandalye çekip oturdu. Otelci işi farkederek koşmuştu* (R.N. Güntekin). *Odamın kapısı açıldı. Rum otelci atlarımın hazır olduğunu söyledi* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİKL. Huk. *Otelci ve hancıların sorumluluğu.* Otel, han veya benzeri bir yeri işleten kimseler, müşterilerin birlikte getirdikleri mallara gelebilecek zarardan sorumludur. Aynı sorumluluk, garaj, genel ahır işleten kimseler için de söz konusudur.

Kanun, otelci ve hancıların sorumluluğunda objektif sorumluluk halini tercih etmiştir. Çünkü, burada, otelci ile müşteri arasında güvene dayanan bir ilişki vardır. Aynı şekilde, kanun, zarara uğrayan veya çalınma gibi herhangi bir sebeple yok olan bir maldan dolayı otelcinin sorumlu olmasında, malın değerli bir şey olup olmamasına göre farklı çözüm şekilleri getirir. Zarara uğrayan mal değerli eşya değilse, otelcinin bu zarardan sorumlu tutulabilmesi için, önce malın bir vedia sözleşmesiyle otelciye tevdi edilmiş olması aranmaz. Otelci, bunun kaybolmasında kusuru olsun olmasın sorumludur. Ancak, bazı durumlarda delil göstermesi imkânı vardır. Otelci, şu hususlardan birini ispat edebilirse, sorumluluktan kurtulur: 1. eşyaya gelen zarara, yolcu veya onu ziyarete gelenler sebep olmuştur; 2. zarar, zorlayıcı bir sebepten doğmuştur; 3. zarar, tevdi edilen şeyin niteliğinden meydana gelmiştir. Bunun dışında, otelci ve yanında çalışan kimselerin kusuru, otelcinin sorumluluğunun üst sınırı bakımından önem taşır. Mala gelen zararda, otelcinin veya yanında çalışan kimselerin kusuru yoksa, otelci ancak yüz liraya kadar tazmin borcu altındadır; bu miktarı aşan zarardan sorumlu olmaz. Buna karşılık, mala gelen zararda, otelci veya yanında çalışan kimselerden birinin kusuru varsa, o zaman tazminatın üst sınırı yoktur; otelci, bütün zararı ödemek zorundadır. Kusurun bulunduğunu, zarara uğrayan yolcu ispat edecektir.

Değerli eşyaya gelince, kanun bundan, değeri yüksek şeylerle miktarı oldukça fazla olan parayı anlamaktadır. Malın yüksek değerli veya paranın büyük miktarda olup olmadığı, halin icabına ve tarafların durumuna göre takdir edilir. Bu gibi mallara gelen zarar veya bunların çalınmasından dolayı otelcinin ne şekilde sorumlu tutulacağı meselesinde, bunların otelciye tevdi edilip edilmediğine bakmak gerekir. Değerli mal otelciye tevdi edilmemiş, yani ona «vedia» olarak verilmemişse, otelci ancak, kendisinin veya yanında çalıştırdığı kimselerin kusuru varsa, bu malların gördüğü zarardan sorumlu olur. Kısası, bu hallerde genel haksız fiil sorumluluğu ve adam kullanan kimselerin sorumluluğu hükümleri uygulanır. Eğer tevdi edilmemiş olan değerli mala gelen zararda, otelcinin veya çalıştırdığı adamların kusuru yoksa, otelci sorumlu tutulamaz. Buna karşılık, değerli mal veya büyük miktardaki para bir vedia sözleşmesiyle otelciye tevdi edilmişse, otelci bunlara gelen zarardan hiç bir üst sınır söz konusu olmadan sorumludur ve ancak, zararla aradaki illiyet bağını kesebilirse sorumlu olmaktan kurtulur. Otelci, kendisine değerli malın tevdi edilmesinden kaçınmışsa, yine hiç bir üst sınır olmadan bunların kaybolmasından sorumlu olur. Ancak yine, zararın zorlayıcı sebep veya yolcunun kendi kusuruna dayandığını ispat etmekle zararı tazmin borcundan kurtulur. Yolcuların, otelci tarafından konulan sorumluluk şartlarından yararlanabilmeleri için, zararı öğrenir öğrenmez vakit geçirmeden durumu otelciye bildirmeleri gerekir. Bunu yapmazlarsa, özel hükümden değil de, genel hükümlerden yararlanabilirler. Ayrıca, otelci, yolcu ile yukarıda belirtilen sorumluluk hükümlerine aykırı bir sözleşme yaparak sorumluluğunu sınırlayabilir.

Böyle bir sözleşme bulunmadıkça otelcinin, tek taraflı bir irade açıklamasıyle bu sorumluluktan kurtulması söz konusu olamaz. (M)

Otelci Kadın (*La Locandiera*), Goldoni'nin komedisi (1753). Albafiorita kontuyle Forlimpopoli markisi, indikleri hanın sahibesi Mirandolina'ya kur yaparlar, fakat genç kadın her ikisine de yüz vermez ve kadınlardan kaçan şövalye Ripafratta'yı ne yapıp yapıp elde etmeyi kafasına koyar; bunda başarı da sağlar. Fakat bütün bu yaptıkları bir oyundan ibarettir, çünkü oyunun sonunda uşak Fabricio ile evlenerek üç erkeğin kıskançlıklarına ve çatışmalarına son verir. Goldoni'nin bu oyunu bütün eserleri arasında en nükteli ve en iyi düzenlenmiş olanıdır. (→ Bibliyo.) [L]

OTELCİLİK i. (*otelci*'den *otelci-lik*). Otel işletmeciliği.

— ANSİKL. Turizmin birçok ülkenin başlıca döviz kaynağı haline geldiği günümüzde, *otelcilik*'in önemi kolaylıkla anlaşılır. Modern otelcilik bakımından en gelişmiş ülke, A.B.D.'dir. Hilton, İnter-Continental, Sheraton, Hotel Corporation of America ve Western gibi, sadece A.B.D.'de değil, dünyanın her yanında otelleri olan büyük otelcilik işletmeleri, 1950'den bu yana milletlerarası otelcilik alanında örnek ölçüler getirdi.

Tarihçe

Otelciliğin tarihi, her şeyden önce bir yerden başka bir yere yolculuk etme fikriyle yakından ilgilidir. Tarihte ilk hanlar, halkın daha büyük hürriyetler (özellikle gezi hürriyeti) kazanmağa başladığı dönemlerde inşa edildi. Savaşların ve kanunsuzlukların hâkim olduğu yıllarda ise hanların sayısında azalma görüldü; çapulculuk ve eşkıyalık hareketleri yolculuk etmeyi güvenilir olmaktan çıkarınca, hanlar kapandı. Yüzyıllar geçip de yolculuk imkânları artınca, hancı veya otelci ile müşteri arasındaki ilişkileri düzenleyen yasalar çıkarıldı: Fransa'da çıkarılan (1254) bir kanunla sadece yolcuların hanlarda kalabilecekleri öngörüldü; bir başka kanunla da (1315) müşterilerden birinin otelde ölmesi halinde, otel sahibi, müşterinin emanet olarak kendisine teslim ettiği değerli eşyanın üç mislini ödemekle yükümlü kılındı; yine Fransa'da çıkarılan (1407) bir kanunla müşterilerin kayıt olmaları ve böylece polisin kontrolu zorunlu kılındı.

● *Eskiçağ ve Ortaçağda otelcilik.* Eskiden bir yerden başka bir yere giden yolcular, bugün bedevîlerin yaptıkları gibi açık havada konaklardı. Yolcuların konaklayabileceği tek kapalı yer, genelevlerdi. Bir handan söz eden en eski metin İncil'dir. Bir bölümde Yakub'un çocukları Mısır'dan dönerken bir handa konakladıkları ve hayvanlarına saman verdikleri anlatılır. Asya'da hanlar çoğu zaman yakınla-

Foto. LAROUSSE

rında su bulunan yerlerde veya kuyuların kenarında inşa edilen büyük kervansaraylarm tersine, genel olarak köylerde bulunurdu. Büyük taştan kaleleri andıran kervansaraylardan birçoğuna bugün Türkiye'de rastlanabilir. Hanlarda ve kervansaraylarda konuklayanlar çoğu zaman gürültücü hayvanlardan ve zararlı böceklerden yakınırlardı.

Eski Yunan'da han yoktu; yolcular evlerde kalır ve ağırlanırlardı. Persler ise, tam tersine, çok düzenli yollar ve bu yollar üzerinde de büyük ve lüks hanlar inşa etmişlerdi. İngiltere'de ilk oteller bu ükenin Romalılar tarafından fethinden sonra Romalıların yaptıkları hanlardır. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Avrupa'da başgösteren sürekli kargaşalıklar, kalabalık ve silâhlı kafileler halinde yolculuk geleneğine yol açtı. M.S. 1100'de yolculuk etme yeniden tehlikesizleşti. Roma imparatorluğunun çöküşüyle Avrupa'da Reform döneminin başlaması arasında geçen bin yıl içinde Avrupa'daki hanlar, küçük ve sıkıntılı binalar olmaktan çıkarak, yavaş yavaş daha büyük ve konforlu hale geldi. Bu yıllarda Avrupa'da yolcular, çoğu zaman köy kiliselerinde kalma imkânı buluyorlardı.

● *1500'den sonra Avrupa.* XVI., XVII. ve XVIII. yy.larda ingiliz hancıları, adetâ bütün avrupa ülkelerinde otelciliğin öncüsü oldular. 1576'da İngiltere'de 6 000 kadar han olduğu bilinmektedir. Ticaretin ve yolların gelişmesiyle otel ve hanların sayısı da artmağa başladı. Sanayi devrimi ve demiryolu, şehirlerde otel yapımına hız verdi. İngiltere'de ve Kıta Avrupa'sındaki birçok ticarî otel bu dönemde yapıldı.

● *A.B.D.'de otelcilik.* 1829'da Boston'da açılan Hotel Tremont, ilk gerçek lüks otel sayılır (her müşteriye kapısında kilit ve anahtar bulunan özel bir oda, ilk defa bu otelde tahsis edildi). Avrupa'da ve A.B.D.'nin doğu kıyısı boyunca kurulan otellere, Hotel Tremont (özel tuvaleti bulunan ilk otel) büyük ölçüde örnek oldu. 1860-1920 Arasında demiryolu, A.B.D.'de otelciliği büyük ölçüde etkiledi; bütün yeni tren istasyonlarında oteller kurulmağa başlandı. Buffalo'da, ilk modern ticarî oteli kuran (1908) Statler, otelcilik tarihinde birçok yerde birden otel açan ilk başarılı müteşebbistir.

Birinci Dünya savaşından sonra göçmen sayısının sınırlanması, tecrübeli ve usta otel personelinin Avrupa'dan A.B.D.'ye gelişini köstekleyince, amerikalı kadın ve erkekler otelcilik alanında yetiştirilmeğe başlandı. Gelirin fazla olmasına rağmen, savaş yılları, otelciler için epeyce güç yıllar oldu. Otelciliğin eskisine göre daha hızlı bir tempoyle gelişmesi 1950'lerin sonuyle 1960'ların başlarına rastladı.

● *Otelcilik okulları.* Birçok otel yöneticisi, meslekten yetişme kişiler olmakla birlikte, günümüzün modern otel sanayii özel olarak eğitilmiş personeli tercih etmektedir. Bu amaçla A.B.D.'de ve Avrupa'da birçok otelcilik okulu kuruldu; bunların en ünlüsü Cornell üniversitesine (A.B.D.) bağlı olarak 1922'de kurulan *The School of Hotel Administration*'dır (Otel Yönetimi okulu). Bunu diğer A.B.D. üniversitelerinde bakalorya seviyesinde kurulan otelcilik okulları takip etti. Ayrıca birçok kolej, teknik okul ve ticaret okulunda da otelcilik dersleri, öğretim programına alındı.

Avrupa'daki otelcilik okullarının en ünlüsü Lozan'daki ünlü *Ecole Hôteliere*'dir. 1893'te kurulan bu okul, otelcilik alanında günümüzde geçerli geleneklerden birçoğunun öncüsü oldu.

● *Türkiye'de* otellere personel yetiştiren öğretim kurumları Millî Eğitim bakanlığına bağlı Otelcilik okulu ile Turizm ve Tanıtma bakanlığının açtığı Otelcilik* ve Turizm Eğitim merkezleridir (O.T.E.M.). Otelcilik okulu 1967-1968 ders yılında açıldı. Ortaokuldan sonra üç yıl sürelidir. Türkçe, yabancı dil, millî güvenlik, beden eğitimi ve meslekî dersler okutulur. Dört branş üzerinden mezun verir: 1. resepsiyon; 2. mutfak; 3. kat hizmetleri; 4. servis. Üç yıllık öğrenimden sonra Almanya'ya devlet tarafından burslu olarak gönderilen talebeler, staj dönüşlerinde tekrar imtihana girerek mezun olurlar. (M)

Otelcilik ve Turizm Eğitim merkezleri (kısaltması O.T.E.M.). konaklama tesisleri için vasıflı personel yetiştirmek; otel, lokanta ve eğlence yerlerinde çalışanların bilgi ve görgülerini arttırmak için kurslar açmak ve çeşitli turizm kurslarına merkez olmak amacıyle Turizm ve Tanıtma bakanlığı tarafından açılan eğitim kurumları. Türkiye'de Ankara, İstanbul ve İzmir'de olmak üzere üç Otelcilik ve Turizm Eğitim merkezi vardır. O.T.E.M.'in düzenlediği «otel personeli yetiştirme kursları» şu bölüm ve sürelerde yürütülür: 1. ön büro (resepsion) [10 ay]; 2. kat hizmetleri (15 ay); 3. servis (10 ay); 4. mutfak hizmetleri (10 ay).

Bu bölümlere, kızlar yalnız gündüzlü, O.T.E.M.'in bulunduğu şehirlerin dışında oturan erkekler yatılı, bu şehirlerde oturanlar gündüzlü olarak alınabilir. O.T.E.M.'de dersler, pratik ve teorik olarak iki kısımda yürütülür. Teorik dersler okul binasında yapılır. Müfredat programı Turizm ve Tanıtma bakanlığınca tespit edilir. Pratik dersler her dönem için ayrı olarak düzenlenir ve bakanlığın tespit edeceği bir turistik otelde yapılır. (M)

Otello, 4 perdelik opera; Shakespeare'in piyesinden aktarılan libretto: kont Berio; müzik: Rossini. 1816'da Napoli'de, temsil edildi. Rossini bu eserinde, düz (*secco*) recitativo yerine, müzik eşliğinde recitativo tarzını kullanır. — 4 perdelik opera; libretto: Arrigo Boito; müzik: G. Verdi. 1887'de, Milano Scala'sında temsil edildi. En ünlü parçaları: birinci perdedeki *duo, Iago'nun Şarkısı, Söğüt Romansı, Desdemona'nın Duası* v.b. (L)

OTERO (Rafael), kübalı oyun yazarı (Havana 1827-ay.y.-1876). İlk yazdığı komedi 1842'de oynandı. Oyunları: *El Coburgo; Del-Agua Mansa* (Tatlı Su Üstüne); *Mi Hijo el Frances* (Oğlum Frances) ve *Un Novia del Dia* (Gündüzün Nişanlısı). Ayrıca roman ve hikâyeler de yazdı: *La Perla de la Diaria* (Günün İncisi) [1866] ve *Cantos Sociales* (Sosyal Şarkılar) [1868]. (M)

Othello veya *Venedikli Magribî* (*Othello, the Moor of Venice*), William Shakespeare'in 5 perdelik dramı (1604). Bir senatörün kızı olan genç ve güzel Desdemona, gizlice evlendiği venedik hizmetindeki magripli kumandan Othello'ya derin bir tutkuyle bağlıdır. Othello'nun subaylarından sinsi ve müzevir Iago, Desdemona'nın gönlünü çelmeğe çalışmışsa da reddedilmiştir. İntikam almak için Desdemona'nın genç subaylardan Cassio ile seviştiğine Othello'yu inandırır. Kıskançlıktan çılgına dönen Othello, masum Desdemona'yı yatağında boğarak öldürür. Bu oyunla şaheserlerinden birini veren Shakespeare, büyük bir anlatım gücüyle, tutkunun insan kalbine neylesine yıkımlara yol açabildiğini gösterir: Othello, yaratılıştan iyi ve güven dolu bir insanken, kıskançlığın etkisiyle kan dökücü bir canavar kesilmiştir.

— İkonogr. Shakespeare'in oyunu ingiliz C.W. Cope, S.A. Bromley, italyan L. Sabatelli (*Othello ve Desdemona,* Milano), portekizli Munoz Degrain (Lizbon), fransız baron Charles Muller, Dehodencq, Cabanel, J.R. Auguste (Louvre, Paris) gibi ressamlara ilham verdi; ama özellikle iki ressamı, Chassériau (*Desdemona, Desdemona'nın Yatışı, Othello ve Desdemona Venedik'te, Othello Desdemona'yı Boğarken;* özel koleksiyonlar; pek çok desen ve ofort) ile Delacroix'yı (*Desdemona Babasının Dizi Dibinde,* Reims; *Othello ve Desdemona*) saymak gerekir. (L)

OTHEMATOM i. (fr. *othématome*). Patol. Kulak hematomu. (L)

OTHIUS i. Kuzey yarımkürede yaygın böcek; yosunların, taşların ve ağaç kabuklarının altında yaşar. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Othius,* kızıl sarı benekli, kızıl veya siyah renkli bir böcektir. Batı Avrupa'da dört türüne rastlanır; bunlardan *Othius fulvipennis* veya *O. punctulatus,* kırmızı elitralı, 10-14 mm uzunluğunda siyah bir böcektir. (L)

OTHO (Marcus Salvius) [Ferentinum M.S. 32-Brixellum 69], Roma imparatoru (69). Neron'un gözde adamıydı. Gözden düşünce (Poppea'nın evlenmesi) Lusitania valisi oldu (58-68). Neron ölünce Galba'nın tarafını tuttu. Fakat, Galba'nın Piso'yu evlât edinmesine (10 ocak 69) ve kendisini tahttan uzaklaştırmasına kızarak (10 ocak 69), Galba'yı praetorlara öldürttü (15 ocak). Senato ve halkın desteğiyle imparator oldu. Fakat Vitellius yönetimindeki Germania orduları Bedriac'ta praetorları yenince (14 nisan 69), ümitsizliğe kapılarak intihar etti. (L)

«Othello»
Edmund Kean Shakespeare'in dramında, Drury Lone tiyatrosu (1814)

OTHON I (Salzburg 1815-Bamberg 1867), Yunanistan kralı (1832-1862). Bavyera kralı Ludwig I'in oğlu. Kapodhistrias'ın öldürülmesinden sonra Londra konferansında, Yunanistan tahtına oturması kararlaştırıldı. Çevresine Bavyera'lıları topladığı için, çok geçmeden halkın gözünden düştü. 1843 Ayaklanmasından sonra bu çevreden ayrılarak bir anayasa kabul etmek zorunda kaldı (1844). Ama parlamenter rejimin etkili olmaması, kendini koruyan devletlerin, özellikle İngiltere'nin devamlı müdahalesi (Pasifico olayı, 1850), Yunanistan'ın Kırım savaşına katılmasını önlemek için fransız ve ingiliz kuvvetlerinin Pire'yi işgali, kralın durumunu gitgide zayıflattı. Milliyetçi hareketi yürütmeyi başaramayan, ayrıca yunan adalarını terk etmeyi reddeden ve Girit'teki ayaklanmaları bastıran İngilizlerle başa çıkamayan Othon, iyice gözden düşünce, tahttan vaz geçmek zorunda kaldı. (L)

OTHONNA blş. i. Otsu veya odunsu biki; yaprakları almaşık, etli veya incedir. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Othonna*'nın çiçekleri sarı veya mavi kömeçler halindedir. Afrika'da seksen türü yetişir. *Othonna crassifolia* bahçelerde yetiştirilir. Avrupa ikliminde kışın limonluğa konması gerektir. (L)

OTHRYONEUS. Yun. mit. Trakyalı kral. Priamos'un verdiği söze göre, yunan ordusunu Truva surları önünden kovduğu taktirde, Priamos'un kızı Kassandra ile evlenebilecekti. Fakat İdomeneus tarafından öldürüldü. (L)

OTHRYS dağları, Yunanistan'da kütle, Tesalya ile Phthiotis sınırında, Volos ve Lamia körfezine hâkimdir; 1 722 m. (L)

OTİ. Bk. OT.

OTİNA i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakça. (Otinidae familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Otina*'nın gözleri, hemen hemen koni biçimindeki çok kısa dokunaçların dibinde bulunur; akciğer deliği örteneğin sağ yanına açılır. Kavkısı dışta bulunur ve hayvanı tamamıyle içine alamaz. Biçimi anyclus veya denizkulaklarınınkine benzer. Ontinalar kıyı kayalıklarında suyosunları arasında yaşar; avrupa denizlerinin kıyılarında da bulunur. (L)

OTİNİDAE çoğl. i. Denizde yaşayan akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar familyası (otina'ları kapsar). [L]

Foto: «Le Personnage»

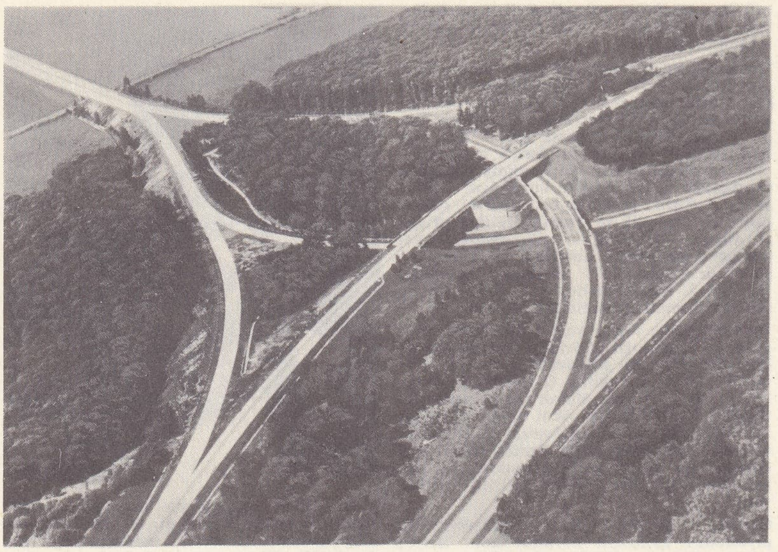

batı **otobanı** (Seine-et-Oise) Roquencourt üçlü yoncası

OTİORRHYNCHUS i. Zool. Bk. BAĞMAYMUNCUĞU.

OTİT i. (fr. *otite*). Patol. Kulak iltihabı.

— ANSİKL. *Otit,* dış, orta veya iç kulakta olabilir.

Dış kulak otiti çoğu zaman kan çıbanı halinde toplu, bazen de yaygın olur; dağılma veya irinlenme ile son bulur; genellikle stafilokok veya streptokoklardan ileri gelir; antibiyotikler veya aşılarla tedavi edilir.

Orta kulak otiti daha ağırdır ve daima bir mikroptan ileri gelir; genel veya lokal enfeksiyonlar sonucunda meydana çıkabilir; irinlenme ile son bulursa, kulakzarı kendiliğinden delinir; kendiliğinden delinmediği takdirde, cerrahî müdahale ile delmek gerekir. Çok ağrılı olan orta kulak otitinin başlıca komplikasyonu mastoidit'tir; özellikle iyi tedavi olmadığı zaman, bu komplikasyon sık görülür. Müzmin hale geldiğinde sağırlık yapan önemli bir faktördür.

İç kulak otiti veya *labirentit,* orta kulak otitinin ağır bir komplikasyonudur.

— Vet. Otit köpekte, kedide ve tavşanda yaygın, diğer hayvanlarda ender olarak görülür.

Kedi ve köpekte asalaklı otite, kene cinsinden bir asalağın kulak kanalında hızla çoğalması sebep olur. (Bk. OTAKARİYOZ.) Köpekte *dış kulak iltihabı* veya *kulak nezlesi,* kulak kanalının tahrişiyle belirir, kanaldan irinli ve pis kokulu bir madde gelir. Bu rahatsızlık egzama cinsinden bir hastalıktır ve çoğu zaman deri egzamasıyle birlikte seyreder. Bu hastalığa karşı en iyi çare egzama tedavisi yapmaktır. Tavşanda asalaklı otitin sebebi *Psoroptes communis* adlı bir kenedir. Hastalık, köpek ve kedideki asalaklı otit gibi tedavi edilir. (L)

OTİZM i. (fr. *autisme*). Bk. İÇEKAPANIŞ.

OTLAK i. (*otlamak*'tan *otla-k*). Hayvan otlatmağa mahsus yer, mera: *Gördü otlakda yürür öküzler / Odlu gözler ü gerlü göğüsler* (Şeyhî). || Sıf. Otla kaplı olan, otlu.

— Huk. Bk. MERA.

— ANSİKL. Bir otlağın niteliği, kuvvetli, sürekli ve iyi ot vermesiyle ölçülür. En iyi *otlak*'lar killi kireçli topraklarda yetişir. Sunî otlak yetiştirmek için toprağı derin sürmek, tabiî ve sunî (fosfatlı, potaslı) gübrelerle zenginleştirmek, ot olarak buğdaygillerle, baklagilleri karışık ekmek gerekir. Otlakların bakımı, tapanlama, sürgüleme, gübreleme (azotlu, fosfatlı, potaslı ve kireçli gübreler) gibi yüzeysel işlemleri gerektirir. Otlaklar sürekli veya aralıklı olarak rastgele kullanılabilir, ama rastgele kullanmada önemli miktarda ot ziyan olur. Bu yüzden otlaklar belli aralıklarla otlatmaya açılır: otlak, hareketli bir çitle sürünün bir günlük veya yarım günlük ihtiyacına yetecek alanlara ayrılarak yahut hayvanların iki üç gün otlayabileceği düzgün parsellere bölünerek kullanılır. Bu bölmeli usuller beraber, sulama, gübreleme v.b. işlemleri de ihmal edilmezse otlakların verimi büyük ölçüde artar, kalitesi yükselir. (LM)

OTLAKÇI sıf. ve i. (*otlak*'tan *otlak-çı*). *Argo.* Para ve emek harcamadan başkalarının sırtından geçinen (kimse): *Bu otlakçıya canım kurban, kardaşım! Bu herif öylesi değil ki* (M. Ş. Esendal).

◆ **Otlakçılık** i. *Argo.* Başkalarının sırtından geçinme: *Otlakçılık yapmak.* (M)

OTLAKIYE i. (türk. *otlak* ve ar. *-iyye*'den osmanlıca *otlakıyye*). Hazineye ait olan otlaklarda hayvan otlatan kimselerden alınan vergi. (M)

OTLAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Hayvan için] Bulunduğu yerdeki ot, çimen, yaprak, sürgün v.b.yi gezerek yemek. || *Argo.* Para ve emek harcamadan başkasının sırtından geçinmek.

— DEY. *(Birinin) Bıraktığı yerde otlamak. Argo.* Hiç bir ilerleme, gelişme kaydetmemiş veya dünyadan habersiz olmak.

◆ **Otlanmak** geçz. f. [Hayvan için] Gezerek ot yemek. || Edilg. f. [Otlak, çayır v.b. yerler için] Otları hayvanlar tarafından yenmek.

◆ **Otlatmak** geçl. f. Hayvanı veya sürüyü ot yiyebileceği yerlere götürmek, otlamasını sağlamak: *Yahya Efendi Dergâhının arkasındaki yeşil tepelerde her zaman koyunlarını otlatan bir Balaban Çoban vardı* (N. Araz). [M]

OTLANDIRMAK f. Bir arazide ot bitirmek. (M)

OTLATMA i. (*otlatmak*'tan *otlat-ma*). Otlatmak eylemi.

— Köy huk. Bir ortak arazi üzerinde, gerek bilinen ve sabit bir töre uyarınca meşru olarak, gerek gayrımeşru olarak hayvan otlatma fiili. (M)

OTLATMAK geçl. f. Otlamaya bırakmak: *Hayvanları otlatmak.*

◆ **Otlatılmak** edilg. f. [Hayvan için] Otlamaya bırakılmak. (M)

OTLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine dağlarının kenarında, Bradford'un kuzeyinde; 11 900 nüf. Dokuma (yün) sanayii. Kâğıt fabrikaları. Sepicilik. (L)

OTLUBAĞA bls. i. Kara kurbağasının başka adı. (L)

OTLUK i. (*ot*'tan *ot-luk*). Otlarla kaplı, otu çok olan yer. || Kışın hayvanlara yem olarak verilmek üzere hazırlanmış kuru otların depo edildiği yer, samanlık. (M)

OTLUKBELİ, Erzurum vilâyetinin Tercan ovasında, Uçağızlı denilen yer çevresinde geçit. XV.yy.da buraya *Başkent* de denirdi. 11 Ağustos 1473 çarşamba günü yapılan osmanlı-akkoyunlu savaşıyle tanınır. Bk. OTLUKBELİ SAVAŞI. (M)

OTLUKBELİ dağı, Erzincan'ın kuzeydoğusunda, bazı yüksek zirveleri 1 500 m'yi aşan dağ. Otlukbeli savaşı bu çevrede yapılmıştır. (M)

Otlukbeli Meydan savaşı, Osmanlı devleti ile Akkoyunlu devleti arasında yapılan savaş (11 Ağustos 1473). Karamanoğlu İbrahim Beyin ölümünden sonra Karaman Beyliği parçalandı. İbrahim Beyin oğullarından Pis Ahmed Bey Konya'ya ve çevresine, İshak Bey de Silifke ve Taşeli'ne hâkim oldular. Bunlar beyliğin bütününe sahip olmak için birbirleriyle mücadeleye başladılar. İshak Bey Uzun Hasan'dan, Pir Ahmed de Fatih'ten yardım istediler. Uzun Hasan İshak Beyin bu isteğini kabul etti. Fatih, Bosna'da bulunduğu sırada, önce Osmanlı devletinin müttefiki olan Dulkadır beyliğini yendi, sonra Pir Ahmed Beyi yenerek Kayseri, Develi, Aksaray, Konya ve Beyşehir'i aldı ve İshak Beyi teslim etti. Pir Ahmed Bey de kaçarak Fatih'e sığındı. Pir Ahmed Bey bir süre sonra Fatih'in yardımıyle, Silifke hariç olmak üzere, bütün Karaman beyliğine hâkim oldu. İshak Bey Uzun Hasan'ın yanına sığınmıştı. Fakat bir süre sonra Pir Ahmed Bey, Osmanlılara karşı düşmanca bir tavır takındı. Osmanlıların eline geçmiş olan bazı Karaman topraklarını geri istedi; bunun üzerine Fatih Konya'yı zaptetti (1468). Karamanlılar Uzun Hasan'dan tekrar yardım istediler. Uzun Hasan, oğlu Zeynel kumandasında 30 0000 kişilik bir orduyu Karamanlılara yardıma gönderdiği gibi Rodos şövalyelerine, Kıbrıs kralına ve Venedik'e gönderdiği mektuplarda Os-

otoban Münih-Kuzey yonca yaprağı

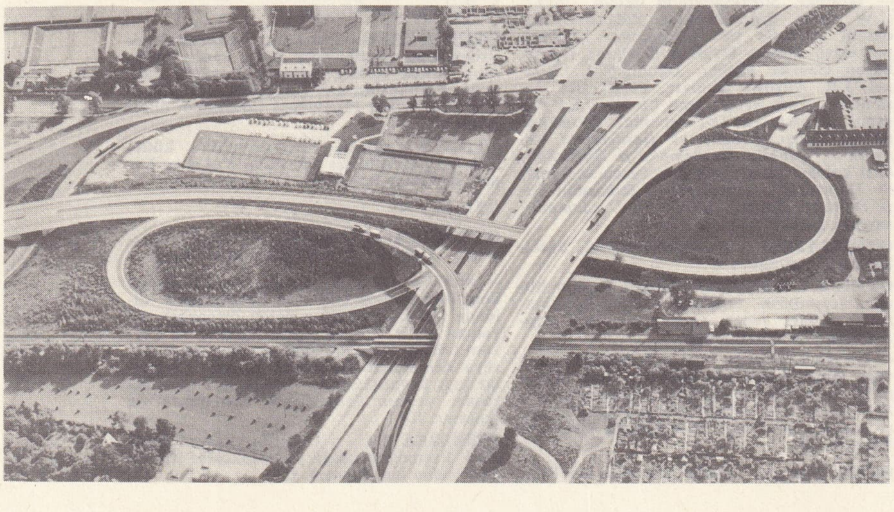

Foto. LAUROSSE

manlılara hep birlikte saldırılmasını teklif etti. Uzun Hasan Venedik'e gönderdiği mektubunda Fatih'i kastederek «Her taraftan aynı zamanda taarruz olunsun, o suretle ki bir daha kalkınamasın ve adı dünya yüzünden ebediyen silinsin» diyordu. Uzun Hasan bu arada Fatih'ten, Trabzon, Sinop ve Karamandan el çekmesini istedi. Fatih, doğudan gelen bu tehlike karşısında İmparatorluğun batı sınırlarını emniyete almak için, Venedik ile tekrar barış görüşmesine başladı (1471). Uzun Hasan 1472 baharında Osmanlı topraklarına saldırıya geçti. Yeğenlerinden birinin kumandasındaki bir orduyu Trabzon'a, büyük bir orduyu da Orta Anadolu'ya gönderdi. Bu ordu Tokat'ı aldı ve Konya'ya kadar ilerledi. Fakat Akkoyunlu kuvvetleri başarı kazanamadı. Beyşehir gölü yakınlarında Eflatunpınar denilen yerde yapılan savaşta Osmanlılara yenildi. Bu savaşlar devam ederken Fatih, İstanbul'da harp hazırlıklarıyle uğraşıyordu. Uzun Hasan da dört elçisini Venedik'e göndererek, Osmanlılara karşı bir antlaşma yaptı. Akkoyunlularla Venedik arasında yapılan antlaşma gereğince Uzun Hasan'a top ve topçu ustaları gönderilecekti. Osmanlılar yenildikten sonra da Mora, Midilli, Eğriboz Venedik'e verilecek, Boğazlar venedik gemilerine açık olacaktı. 1472 Yılında bir haçlı donanması Osmanlı sahillerine saldırdı. Antalya, İzmir, yağmalandı. Silifke, Gorigos ve Sığın kaleleri haçlıların yardımıyle Karamanlıların eline geçti. Bu durum karşısında Fatih, Anadolu'ya geçerek Uzun Hasan'a karşı harekete geçti.

Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'a bir mektup göndererek savaşın kaçınılmazlığını ve savaşa hazır olmasını bildirdi. Osmanlı ordusu Üsküdar'dan hareket ederek, Erzincan'a geldi (1473). Fatih buradan Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşayı öncü olarak gönderdi. Has Murad Paşa, kazandığı bir iki başarıya güvenerek Fırat ırmağını geçti. Uzun Hasan'ın öncü birlikleri tarafından pusuya düşürüldü; birçok seçme askeriyle birlikte öldürüldü; değerli kumandanlardan bazıları esir düştü. Bu durum, Uzun Hasan Beyin cesaretini arttırdı. İki ordu birkaç gün Fırat vâdisinde dolaştı. Akkoyunluların osmanlı ordusunun kanatlarını sıkıştırması üzerine, Fatih Sultan Mehmed ordusunu Otlukbeli'nde savaş düzenine soktu; osmanlı ordusunun orta kısmında kapıkulu askerleriyle Fatih Sultan Mehmed, sağ kanadında şehzade Bayezid, sol kanadında şehzade Mustafa yer aldı. Uzun Hasan, ordusunun merkezini yönetiyordu; sağ kanada oğlu Kör Zeynel Mirza'yı, sol kanada da öteki oğlu Uğurlu Mehmed Mirza'yı yerleştirdi. İlk başarıyı osmanlı ordusunun sol kanadı kazandı. Osmanlılar, top ve tüfek ateşiyle Uzun Hasan'ın bulunduğu orta kısmı çökertmeğe başladılar. Uzun Hasan tutunamadı, zorlukla savaş meydanından kaçabildi. Oğlu Zeynel Mirza ve 1 000 askeri öldürüldü, 3 700 kişi esir alındı. (→ Bibliyo.) [M]

OTMAN BABA, Balkanlar'ın türkleşmesinde büyük emeği geçen Bektaşî şeyhi (öl. 1478). Horasan'dan Anadolu'ya geldi, maiyetinde abdallar olduğu halde Balkanlar'da Dobruca, Tırnova, Zağra, Filibe, Edirne, Vize, Babaeski, Serez'i dolaştı. Fatih zamanında, İstanbul'da bulundu. Dolaştığı yerlerde halka oğuz dili ile hitap etti, *Oğuzname*'dekileri andıran şiirler okudu. Mehdîlik ve peygamberlik idiasında bulundu. Maceralı hayatını 1483'te müritlerinden Küçük Abdal adında birisi *Velâyetname-i Otman Baba* adlı eserde anlattı. (M)

OTO— veya **OT—,** yun. *autos*'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine girerek «kendi kendine» anlamını veren ek! *Oto*mobil, *oto*büs, *ot*arsi. (M)

OTO i. (fr. *auto*). OTOMOBİL'in kısaltılmışı. (L)

OTOALİMANTASYON i. (fr. *auto-alimantation*). Elektr. Otomatik kontaktöre takılan ve ilk hareket ampülsiyonu kesildiğinde cihazı çalışır durumda tutan tertibat.

— ANSİKL. *Otoalimantasyon,* genellikle, mekanik olarak bir kontaktörün ana kontaklarına bağlı, fakat elektriksel olarak yalıtılmış bir bakır lamadan meydana gelen yardımcı bir kontakla gerçekleşir. Otomatik hareket donatımlarında, «marş» düğmesine kısa bir basıştan sonra kontaktörün bobin devresi otoalimantasyon kontağı yardımıyle kapalı kalır. Demiryollarında bir otoalimantasyon kontağı ilk dingilin geçişinden itibaren bir durdurma işaretinin manevra ve kumanda devresini keserek yolu kapatır. (L)

OTOANALİZ i. (fr. *auto-analyse*). Tıp. Bir insanın psikanalizciye baş vurmadan kendi rüyalarını, kendi çağrışımlarını v.b. inceleyerek psikanalizle ilgili görüşleri kendine uygulaması. (Bu araştırma metodu Freud'a, hastaları tedavi ederken aklına gelen bazı varsayımları kendi üstünde deneme imkânını sağlamıştı. Klasik analiz esnasında otoanaliz, direnmenin narsisizm şekli olarak kabul edilir.) [L]

OTOANALJEZİ i. (fr. *auto-analgesie*). Özellikle doğumda kullanlan hafif narkoz metodu; bu metotla, hasta, narkoz maskesini kendisi tutar ve içindeki uyuşturucuyu (azot protoksit veya trilen) ağrı duyusu ortadan kalkıncaya kadar solunur.

— ANSİKL. *Otoanaljezi'de,* bilinç kaybı meydana gelince hastanın eli gevşer, hasta yeniden hava solunur ve hemen kendine gelir. Aynı hareketi istediği kadar tekrarlayabilir. (L)

OTOANTİKOR i. (fr. *auto-anticorps*). Hastanın organizmasında bulunan bir antigene karşı aynı hastanın vücudunda oluşan antikor. (L)

OTOANTİSEPSİ i. (fr. *auto-antisepsie*). Deri ve mukozaların mikroplarına karşı organizmanın tabiî olarak sahip olduğu pasif korunma yollarının tümü. (L)

OTOBAN i. (alm. *autobahn*). Hızlı bir trafik sağlamak amacıyle yapılan yollar. *Eşanl.* OTORUT. Bk. *Ekspres* YOL.

— ANSİKL. *Otoban*'lar, gidiş ve dönüş yönlerinin birbirinden iyice ayrılması, virajların geniş açılı yapılması ve yol kesişmelerinin farklı seviyede olmasıyle nitelenir. (L)

OTOBİYOGRAFİ i. (fr. *autobiographie*). Bir kimsenin kendisi tarafından yazılmış hayat hikâyesi. (M)

OTOBÜS i. (fr. *autobus*). Yolcu taşıyan motorlu büyük taşıt: *Tam o sırada otobüs kalkmaz mı?* (B. Felek). *Ankara'dan gönderilen otobüsle birlikte yüzbaşı Şeref de gelmişti* (N. Ataç). *Belediye otobüsü.*

— DEY. *Otobüsü* (veya *treni*) *kaçırmak,* herhangi bir konuda ele geçen fırsatı vaktinde değerlendiremeyenler için kullanılır.

— ANSİKL. *Otobüs,* özellikle içten yanmalı veya patlamalı bir motorla donatılmıştır. Elektrik enerjisiyle çalışan bazı modeller, motorun çalışması için gerekli elektrik enerjisini bükülgen ve eklemli bir arşe ile iki havaî hattan alır. Bunlara *troleybüs* adı verilir. (LM)

OTOBÜSÇÜ i. (*otobüs*'ten *otobüs-çü*). Otobüs işleten kimse. || Otobüs şöförü.

◆ **Otobüsçülük** i. Otobüs işletme işi. (M)

OTOCYON i. Güney Afrika'da yaşayan yırtıcı memeli hayvan. (Köpekgillerden.)

— ANSİKL. *Otocyon* veya uzun kulaklı köpek (*Otocyon megalotis*) külrengimsi kızıl sarı bir hayvandır; yüksek bacakları ve kocaman kulaklarıyle tilkiye benzer. Meyve, divik, kuş v.b. ile beslenen gececi bir hayvandır. (L)

OTODİN i. (fr. *autodyne*). Çok zayıf elektrik titreşimleri üreten ve vuru metodu ile sönümsüz dalgaları almağa yarayan âlet. (L)

OTOENFEKSİYON İ. (fr. *auto-infection*). Normal olarak organizmada bulunmakla beraber, o ana kadar hiç bir rahatsızlık yapmamış olan mikropların meydana getirdiği intan. (Otoenfeksiyon olabilmesi için soğuk, aşırı yorgunluk, zehirlenme, açlık gibi, kişinin direncini azaltan ve bu suretle mikrobun hastalık yapma gücünü arttıran bir sebep gereklidir.) [L]

OTOEROTİK sıf. (fr. *auto-érotique*). Psikanaliz. Çocukta libido tespitinin birinci evresine denir; çocuğun otoerotik faaliyeti başparmağını emmesinde belirir. (L)

OTOEROTİZM i. (fr. *auto-érotisme*). Psikopatol. *Eşanl.* İSTİMNA.

OTOFAJİ i. (fr. *autophagie*). Biyol. Bireyin kendi içindeki kaynaklarla yaşamayı sürdürmesi. (Kış uykusuna yatan hayvanlarda ve oruç tutanlarda görülen durum budur.) [L]

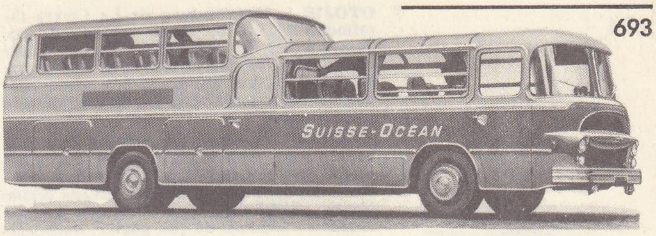
uzun yol turizm **otobüsü**

londra **otobüsü**

OTOFİNANSMAN i. (fr. *autofinancement*). İkt. Bir işletmede, yatırımların, kârlardan ayrılan meblâğlarla finanse edilmesi.

— ANSİKL. İkt. *Otofinansman,* sınaî yatırımlarda her zaman rol oynamıştır. Buna rağmen önemi, devirlere ve ülkelere göre değişir. 1946-1954 Yıllarında Amerika'da, yatırımların yüzde 84'ünü otofinansmanlar meydana getiriyordu.

Otofinansman, işletmeye mal ve sermaye pazarlarında, devlet ve bankalarla olan ilişkilerinde büyük bir bağımsızlık sağlar; ama millî ekonomi için tehlikelidir. Çünkü üretim potansiyelinin artması gelecekteki ihtiyaçlardan çok geçmiş ihtiyaçlara yönelir (genel menfaat bakımından pek yararlı olmayan sektörler gelişme gösterirken, çok daha gerekli olan sektörler imkân yokluğundan ötürü olduğu yerde sayar); yeterince sermayenin elde olmayışı ve sermaye karşılığı oranının düşük oluşu dolayısıyle kredi maliyeti yükselir. Otofinansmanı uygulayan işletmeler hem bugünkü, hem de gelecekteki araç ve gereçlerin amortismanını yaptığı için fiyatlar yükselme eğilimi gösterir. (L)

OTOGAMİ i. (fr. *autogamie*). Bazı birhücreli hayvanlarda görülen üreme şekli; aynı bireyden oluşan iki gametin birleşmesiyle olur. (Gametler morfolojik bakımdan benzer olabileceği gibi [izogamik otogami] birbirine benzemeyebilir de [anizogamik otogami]). [L]

OTOGENİ i. (fr. *autogénie*'den). Sıvı bir ortamda, önceden herhangi bir anatomik unsur bulunmadığı halde yeni bir anatomik unsurun meydana geleceğini kabul eden teorilerin dayandığı öğreti. (Otogeni eskiden yumurtaların, epitelyumların oluşumunu açıklamağa yarardı. Aslında bu unsurlar, daha önce var olan unsurların bölütlenip çoğalmasından meydana gelir.) [L]

OTOGİ-ZOŞİ i. Japon masal ve hikâye derlemelerine (aşk hikâyeleri, buddha efsaneleri, halk masalları) verilen ad. (Otogi-Zoşi, Japonya'da XV. yy. da bir halk edebiyatının başlangıcı olmuştur.) [L]

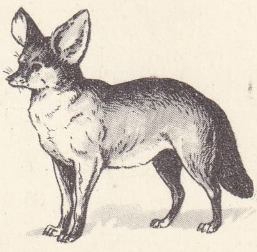
otocyon

OTOGONİ i. (fr. *autogonie*). Biyol. Basit organizmaların hammaddelerden kendi kendine oluşmasına Haeckel'in verdiği ad. (L)

OTOGRAF sıf. (fr. *autographe*). Yazarın kendi eliyle yazılmış olan.

◆ İ. Herhangi bir konuda ünlü bir kişi tarafından yazılmış ve kamu koleksiyonları veya amatörlerce toplanan yazı. (L)

OTOGRAFİ i. (fr. *autographie*). Yağlı bir mürekkeple kâğıda çizilen şekilleri litografya taşı üzerine geçirme tekniği. || Bu yolla elde edilen baskı. (L)

OTOHEMOTERAPİ i. (fr. *autohémothérapie*). Bir hastanın kasları içine aynı hastadan alınan kanı şırınga etmeğe dayanan tedavi şekli. (Bir toplardamardan alınan kan derhal hastanın kasları içine şırınga edilir. Fakat alınan kan hiç bekletilmediği halde, gene de az veya çok belirli bir şok'a yol açar; bu olay, migren, alerjik dermatozlar gibi bazı alerji hastalıklarına ve kan çıbanına karşı kullanılmıştır.) [Kısaltılmış şekli OTOHEMO.] (L)

OTOİZOTERAPİ i. (fr. *auto-isothérapie*). Tıp. Bir hastayı, kendi vücudunun suyuklarından (kan, sidik, irin, balgam v.b.) hazırlanmış ilâçlarla tedavi etme usulü. (L)

OTOJEN sıf. (fr. *autogène*). Teknol. *Otojen kaynak.* Bk. KAYNAK.

OTOJENİ i. (fr. *autogénie*). Bk. ÖZOLUŞUM.

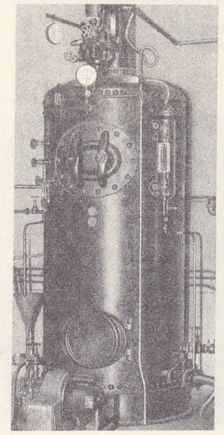

otoklav

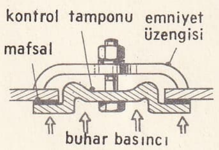

OTOJİR i. (mucidi Juan de La Cievra tarafından 1923'te bu taşıta verilen ad. isp. *autogiro*'dan fr. *autogire*). Taşıtın yatay doğrultuda yer değiştirmesinden doğan hafif rüzgârın etkisi altında serbest olarak dönen bir rotonun dairesel hareketiyle havada tutunan taşıt.

— ANSİKL. Pervaneli bir motorla veya başka bir itme şekliyle havada yer değiştiren *otojir*, çok benzediği için karşıtırılma tehlikesi olan helikopterin aksine, havada dikine olarak yükselmez. Uçuş sırasında havada hareketsiz kalması da çok güçtür; buna karşılık hemen hemen dikine olarak iniş yapabilir. Bir zamanlar çok tutulan otojir, bugün hemen hiç kullanılmaz. (L)

OTOKAR i. (fr. *auto*[mobile] ve ing. *car*, araba'dan). Şehirlerarası seyahatler, toplu veya turistik geziler için karoserinin üst kısmı tamamıyle camdan yapılmış, içinde kanapeler bulunan büyük otobüs. (*Otokar*, daha çok, koltukları gidiş yönüne bakacak şekilde arka arkaya yerleştirilmiş bir turizm arabasıdır; 40 veya daha fazla yolcu taşıyabilir, ya benzin veya Dizel motoruyle çalışır). [L]

OTOKATALİZ i. (fr. *autocatolyse*). Kim. Bk. AUTOKATALİZ.

OTOKİNETİK sıf. (fr. *autocinétique*'den). Deneysel psikol. Otokinetik hareket tam bir karanlık içindeyken düşük şiddetteki bir ışıklı noktaya dikkatle bakıldığı zaman, bu ışıklı noktanın hareket eder gibi görünmesi. (Kişilere göre büyük değişiklik gösteren [yer değiştirmenin şekli, yön, geçilen yolun uzunluğu] bu öznel olay özellikle kişilerin tek başlarına veya topluluk içinde ne dereceye kadar telkin altında kalabileceklerini ölçmek maksadıyle incelenmiştir [Mustafa Şerif, 1937-1938].) [L]

OTOKİNETİZM i. (fr. *autocinétisme*). Fizyol. Uzun bir alışkanlıkla yapılan hareketlerin tümü; bunları refleksilerden ayıran özellik, sonradan edinilmiş olmalarıdır. (L)

OTOKİNEZİ i. (fr. *autocinésie*). Fizyol. Canlı maddenin hareketliliği kendiliğinden meydana geliyormuş gibi görünürse de, gerçekte o maddenin dışından gelen irkilmelere bağlıdır. (L)

OTOKLAV i. (yun. *autos*, kendi ve lat. *clavis*, anahtar'dan fr. *autoclave*). Kapağı iç basınçla kapalı duran kap. || *Teşm. yol.* Vida veya civatalarla tutturulmuş basit bir kapağı olan, fakat iç basınca dayanabilen kap.

— ANSİKL. *Otoklav*'lar, içindeki madde ve nesneleri sterilize edebilmek için gerekli sıcaklığı (120° C) elde etmeğe imkân verir.

Ameliyathane otoklavları su ile çalıştıkları için sterilize edilen eşyanın neme dayanıklı olması gerekir (madenî ve kauçuk eşyalar). Kompresler, gazlı bezler, pamuk ve kırılgan malzeme normal hava basıncında, 165° C'ta çalışan özel etüvlerde kuru olarak sterilize edilir. (L)

OTOKOLİMATÖR sıf. (fr. *autocollimateur*). Işık ışınlarının düz bir yüzey üzerinde yansımasıyle bu yüzeye dik konuma giren bir retikülle donatılmış bir optik âlet için kullanılır. (Otokolimatör dürbün, açıları ölçmeğe yarar; özellikle gonyometrede, kırılma indislerini belirlemek için kullanılır.) [L]

OTOKONİ i. (fr. *otoconie*). Anat. Normal olarak kulakta zar dolambaç içinde bulunan kalsiyum karbonat tozu. (L)

OTOKRASİ i. (fr. *autocratie*). Bk. MUTLAKIYET.

OTOKRAT i. ve sıf. (yun. *autos*, kendi ve *kratos*, iktidar'dan *autokrates* > fr. *autocrate*). Bağımsız ve mutlak bir iktidarı olan hükümdar. (L)

OTOKRİTİK i. (fr. *autocritique*). Kendi kendini tenkit etme, özeleştiri*: *Bazen de bu siyaset veya fikir çatışmalarının yerini sert bir otokritik tartışması alırdı* (Ş.S. Aydemir). [M]

OTOKROM sıf. ve i. (fr. *autochrome*). 1906'da A. ve L. Lumière tarafından patenti alınan ve katma sentezi ilkesine dayanan renkli fotoğraf çekme usulü.

— ANSİKL. Yerini Lumicolor, daha sonra Alticolor filme bırakan *otokrom plak* üzerinde yan yana mavi, yeşil, kırmızı nişasta taneleri bulunan bir vernik tabakası vardır; bir çeşit mozaik meydana getiren bu tanelerin üzerine duyar tabaka dökülür. Fotoğraf süpor arasından çekilir, sonra banyo edilerek pozitif resim elde edilir. Gümüş taneleri lüzumsuz nişasta tanelerini örter. Meselâ kırmızı renk, mavi ve yeşil taneleri örten siyah noktalardan meydana gelir; böylece ışık yalnız kırmızı tanelerin arasından geçer. (L)

OTOLİMİTASYON i. (fr. *auto*, kendi kendine ve *limitation*, sınırlandırma'dan). Anayasa huk. Bir iktidarın, doğrudan doğruya iktidarı kullanan tarafından sınırlanması.

— ANSİKL. Anayasa huk. *Otolimitasyon*, siyasî iktidarın sınırlandırılması konusunda ortaya atılan nazariyedir. Bu alman doktrinine göre, kişi hak ve hürriyetlerini, siyasî iktidarın karışamayacağı bir alan olarak görmek doğruysa da, bu görüş iktidarı, hukukî ve şeklî bakımdan sınırlamağa yeterli değildir; çünkü kişi hak ve hürriyetleri, anayasa ve kanunlarla tespit edilmiştir. Oysa, bunları yapan da devlettir. Devletin üstünde ve dışında bir hukuk kuralı yoksa, devlet hâkimiyeti sınırsız olacak, siyasî iktidarı kullananlar da bundan yararlanacaklardır. Öyleyse iktidarın sınırlanması için, devletin, kendi iradesi olan hukukla bağlı olması gerekir; bu bağlılık otolimitasyonla sağlanır. Otolimitasyon nazariyesi, gerçekçi görüş tarafından şiddetle tenkit edilmiş, hukukta kendi iradesiyle kendini bağlamanın gerçek, güvenilir bir bağlama olamayacağı belirtilmiştir. Türk anayasa hukuku alanında otolimitasyon örneği, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyle, yine bir ferman-anayasa olan 1876 Anayasasıdır. Ancak, fermanlarla verilen haklar birer ihsanı şahanedir ve her zaman geri alınabileceği için hukukî bir garantisi yoktur. (M)

OTOLİT i. (fr. *otolite* veya *otolithe*). Biyol. Bk. DENGE *taşı*.

OTOLİTHUS i. Sıcak denizlerde bulunan ve levreğe benzeyen kemikli balık. (Otolithus'lar'ın alt çenesi keskin, yakalayıcı iri dişli büyük balıklardır. Renkleri oldukça göz alıcı, etleri çok makbuldür.) [L]

OTOLİTİK sıf. (fr. *autolytique*). Otolizle ilgili. (L)

OTOLİTOMETRİ i. (fr. *otolithométrie*). Kulakta bulunan denge taşlarındaki büyüme çizgilerine bakılarak balıkların yaşını tayin etme usulü. (L)

OTOLİZ i. (fr. *autolyse*). Kendi başına kalan dokuların dışarıdan herhangi bir mayanın etkisi olmaksızın kendiliğinden eriyip yok olması. (Otoliz, dokularda önceden var olan ve canlı maddeyi pepton, amino asit, yağ asidi v.b. gibi nispeten basit cisimlere dönüştürdükten sonra yavaş yavaş kaybolan diyastazlardan ileri gelir. || *Otolize uğrama*, hücrelerin otoliz yoluyle kendi kendine çözünerek yok olması. (L)

OTOLOJİ i. (fr. *otologie*). Kulakla ilgili anatomi, fizyoloji ve patoloji dalı. (L)

OTOMAK'LAR veya **OTOMAKO'LAR**, Venezuela'nın güneybatısında yaşayan kızılderili halk. (L)

OTOMAN sıf. (fr. *ottoman*). Avrupalıların Osmanlıları ve özellikle de Osmanlı imparatorluğunu belirtmek için kullandıkları terim.

◆ **İ.** Kadın giyiminde kullanılan bir çeşit ipekli kumaş. || Sedir biçiminde kanape (XVIII. yy.). [L]

OTOMANG i. Leng. Orta Meksika'da ve bazı Orta Amerika cumhuriyetlerinde konuşulan dil ailesi. (Bu dillerin en önemlisi Otomi*dir.) [L]

Otomarsan (Otobüs ve Motorlu Araçlar Sanayi A.Ş.'nin kısaltılmış adı), Daimler-Benz (Batı Almanya) ile türk ortakları (Mengerler T.A.Ş. ve Kadir Hasoğlu) tarafından kurulmuş anonim şirket (kuruluşu 1967), merkezi İstanbul'dadır. Ödenmiş sermayesi 25 000 000 T. L.dır. Yıllık motorlu araç yapım kapasitesi ortalama 250'dir. (M)

OTOMASYON i. (yun. *automatos*, kendiliğinden hareket eden'den fr. *automation*). Otomatların yapımı. || Üretim gruplarının, hattâ bütün bir fabrikanın el emeğine ihtiyaç olmadan çalışmasını sağlamak için yeni araçlara baş vuran teknik. || Muhasebe, istatistik veya sanayi işlemlerinin tam serisini insan eli değmeden tek bir programın kontrolunda yapan bir makinenin veya bir makine grubunun çalışması. (L)

OTOMAT i. (yun. *automatos*, kendi kendine hareket eden'den fr. *automate*). Mekanik, hidrolik, pnömatik veya elektrik mekanizmalar yardımıyle canlı varlıkların hareketlerini taklit edebilen her çeşit makine. (Bk. ANSİKL.) || *Otomat tezgâhında işleme*, otomatik veya yarı otomatik bir yatay tornada, bir maden çubuğundan doğrudan doğruya ve art arda işlemlerle genellikle küçük çaplı çeşitli parçaların (civata, kapak, aks, küçük dönel parçalar v.b.) yapımı. (*Otomatik tornada işleme* de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Otomat* terimi eskiden beri özel bir makine sınıfını belirtmek için kullanılır; bu makinelerde birtakım mekanizmaların hesaplı olarak harekete geçmesiyle ortaya çıkan bir enerji kaynağı, canlı varlıkların davranışlarını taklide imkân verir. En eski otomatlar arasında Dedalos tapınağında bulunduğu söylenen hareketli heykeller sayılabilir. Yunanlılar ve daha sonra Romalılar birçok mekanik oyuncak yapmışlardır. Fakat ilkçağ metinlerindeki tasvirlere bakarak, bunların gerçekten yapılıp yapılmadıklarını, hangilerinin hayal ürünü olduğunu kestirmek güçtür. Ortaçağda Albertus Magnus veya Regiomantanus (Johann Müller) tarafından yapılmış dikkate değer otomatlar için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Haklarında kesin bilgimiz olan ilk otomatlar saatçilik sanatıyle birlikte ortaya çıktı ve XVIII. yy. da büyük bir gelişme gösterdi. Vaucanson, daha çocuk denilebilecek yaşta şaşırtıcı oyuncaklar yapmıştı: Coysevox'un bir heykeli örnek alınarak yapılan ve oyuncağın dil, dudak ve parmak hareketlerine gerçekten bağlı olan on iki ayrı melodiyi çalabilecek kadar geliştirilmiş bir kır tanrısını temsil eden *Flütçü;* kanat çırpan, yüzen, suda yıkanan, yem yiyen ve dışkıya benzer bir pislik çıkarabilen bir *Ördek* v.b. Vaucanson'un bu eserleri birçok kimse tarafından sık sık taklit edildi; hiç biri günümüze kadar sağlam olarak kalmayan bu taklitlerin parçalarını incelersek, her birinin yaylar, levyeler, paletler, kamlar, dişli çarklar v.b. nin yer aldığı, mikromekaniğin bütün imkânlarından yararlanan birer küçük şaheser olduğunu görürüz. Denildiğine göre, yukarıda sözünü ettiğimiz ördeğin bir tek kanadı 2 000 ayrı parçadan kurulmuştu. Bu otomatların hepsinde de yapımcısının amacı, canlı varlıkların hareketlerini aynen canlandırmak değil, sadece taklit etmekti. Meselâ Vaucanson'un ördeğinden çıkan dışkı, o devir yazarlarından öğrendiğimize göre, sarıya boyanmış küçük ekmek içi topaklarıydı. XVIII. yy.ın bütün ünlü otomatlarında taklitin ağır bastığını görürüz: rahip Mical'in *Konuşan Kelleler*'i; Frederic de Knauss'un 1760'ta Viyana'da halka gösterildiği *Yazar Androyit;* Droz kardeşler tarafından 1783'te Fransa ve İsviçre'de sergilenen otomatlar; 1808'de Lèonard Maelzel'in 1808'de yaptığı *Panharmonika*'sı. Cambrai ve Lyon çalar saatleri, Schwilgué'nin (1842) yaptığı Strasbourg çalar saati; rus sanatkârlarının otomatları hareket ettiren ve bugün Kremlin'in vitrinlerinde hâlâ görülebilen sayısız sarkaçlı saatleri; Robert Houdin'in *Hokkabaz, İp Cambazı, Öten Kuş, Yazar Ressam, Sihirli Portakal Ağacı, Postacı* v.b. adlı otomatları. Kempelen'in *Satranç Oyuncusu* adlı otomatı uzun süre zihinleri kurcaladı; bir sandık üzerine yerleştirilen bir satranç tahtasının başında oturuyor ve karşısına çıkan her satranç şampiyonunu istisnasız oyarak yeniyordu; fakat gerçekte bunun bir otomat değil, sandığın içine saklanan bir cüce şampiyon olduğunu iddia edenler çıktı. Bu iddianın doğruluğu, bugün bile modern usullerle gerçekten satranç oynanabilecek bir otomat yapılmasında karşılanan güçlüklerden anlaşılır. Gerçekten de 1912'de Torres Quevedo tarafından yapılan ve 1951'de Paris Sibernetik kongresinde oğlu tarafından halka sunulan satranç oyuncusu, ancak parti sonlarını oynayabiliyordu (bir yanda şah, öbür yanda şah ve kale). Modern gelişmelerin ve özellikle elektriğin getirdiği geniş komütasyon imkânları, otomatların

mat meselesini tamamen yeniledi. Otomat yapımcıları ana probleme el atarak, hareketlerin görünüşüyle yetinmeyip birtakım fonksiyonları gerçekleştirmeğe çalıştılar. A. B.D.'de Strachey iyi bir oyuncunun tecrübesine sahip, fakat her zaman kazanma şansı olmayan bir dama otomatı yaptı. Bu eğlenceli otomatlar, zamanla birer oyuncak olmaktan çıktı ve belirli bir işte kullanılan yararlı cihazlar haline geldi. Meselâ, çikolata, çiklet, sigara v.b. otomatik makineler bu türdendir. Fakat, bugün otomatların asıl değeri, gün boyunca binlerce defa aynı hareketi tekrarlayan fabrika işçilerinin yerini almasıdır.

● *Otomat tezgâhında işleme.* Büyük miktarda ve ucuz üretim zorunluğu özellikle otomobil sanayiinde, makine sanayiinde az tecrübeli ve dolayısıyle ucuz el emeği isteyen gelişmiş usul ve takımların araştırılmasına yol açtı. Böylece, işlenmesi en kolay olan tornalanacak parçalar için işçiden yalnızca, bir büte ile durduruluncaya kadar kalemliği ilerletmek veya döndürmek gibi basit hareketler isteyen yarı otomatik tornalar ve kamla kumanda edilen tam otomatik tornalar yapıldı. *Otomat* denilen imalâtın bu bölümünde, genellikle 80 mm'den daha küçük çapta maden çubukları işlenir. Uzun zaman vida ve civata fabrikalarında (civata, somun, saplama, pim) kullanılan otomat tezgâhları, yapımı daha karışık ve işlemleri daha çok olan orta çapta parçalar için de (fren kasnağı, otomobil kavrama volanı) kullanmağa başladı. Otomat tezgâhında işleme bugün genelleşmiştir: bazen döküm veya damgalamayle elde edilen dönel parçaların dışını tornalamada kullanılır. Bu tezgâhlarda işlenen parçalar, atelyeden çıkışta montajı yapılabilecek hale getirmek için çoğu zaman parlatma kutusu ve taşlama tezgâhlarından geçirilip çapaklar alınır. (L)

OTOMATİK sıf. (fr. *automatique*). Sadece mekanik yollarla hareket ettirilen veya gerçekleşen: *Otomatik kapanma.* || İnsan vücudunda, iradenin dışında meydana gelen hareketler için de kullanılır: *Nüzhet'in birçok heyecanları otomatiktir* (P. Safa). || Herhangi bir operatörün aracılığını gerektirmeyen: *Otomatik telefon.*

— Ask. *Otomatik tabanca,* barut gazının geriye doğru itme gücünden yararlanılarak yapılan tabanca. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Otomatik işaretler* veya *sinyaller,* demiryolu taşıtlarının belirli noktalardan, belirli şartlar altında geçmesiyle çalışmağa başlayan işaretler. || *Otomatik fren,* vagonlar arasındaki bağlantının kopması üzerine otomatik olarak çalışan fren sistemi: *Westinghouse freni otomatiktir.* || *Otomatik röle postası,* bütün kumanda ve kilit organları elektromagnetik rölelerden meydana gelen makas kumanda sistemi.

— Havc. *Otomatik pilot.* Bk. PİLOT.

— Mekan. *Otomatik çalışma,* bir makinenin, bir cihazın, bir dış etkene, bir dış kaynağa veya kuvvete başvurmadan kendiliğinden çalışması. || *Otomatik kontrol cihazı,* kumandalı cihazlarla çalışan ve tüm sistemi belli şartlara uymağa zorlamak için kumanda devresine etki eden denge mekanizması.

— Mekan. ve Elektr. *Otomatik ayarlayıcı,* çalışırken kendi kendine yük veya rejim değişimlerine uyabilen bir transmisyonun veya montajın servo mekanizması.

— Oto. *Otomatik temizleme,* bir motorun yüksek sıcaklıkta ateşleme bujisine yaptığı etki; motor bir yandan, yakıt karışımının yanma odasında yanmasından doğan iletken karbon çökeltisini, öbür yandan elektrotlar üzerinde toplanan kimyasal bileşikleri yok eder.

— Radyotek. *Otomatik alarm,* imdat işaretini (S.O.S.) otomatik olarak kaydeden radyo alıcısı; alıcının çalışabilmesi için, işaretin belirli aralıklarla verilmesi şarttır; sürekli nöbet tutulmadığı zaman bu alıcı imdat işaretini alır almaz gemideki alarm zillerini çalıştırır: *Otomatik alarm, operatör ihtiyacını otomatik nöbet sistemiyle karşılar.*

— Sibern. Kendi kendini yöneten bir cihaz için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) || *Otomatik ayarlama,* bir bozukluk olduğu anda dıştan hiç bir ayarlama yapılmaksızın bir tesisin ilk rejimini yeniden kazanmasını sağlayan özelliği. || *Otomatik kontrol,* belli bir fiziksel büyüklüğün, başka bir büyüklüğü kendi değişim kanunlarına uydurması. (Bunun tersi söz konusu değildir.) [Bk. ANSİKL.] || *Otomatik kontrol mekanizması,* otomatik olarak kontrol yapabilen herhangi bir düzen: *Elektronik tüp, transistör, yükselteç otomatik kontrol cihazlarıdır.* || *Açık çevrimli otomatik kontrol,* ayar çevrimi kullanılmayan otomatik kontrol. (Bu kontrolda birincil sistem, ikincil sistemin durumu hakkında bilgi edinmeden onu kontrol eder.) Bk. ANSİKL.

— Sil. *Otomatik silâh,* çalışması için gerekli işlemlerin çoğunu, nişancının yerine, barutun yanmasından çıkan gaz basıncının gerçekleştirdiği silâh: *XIX. yy. da yapılan ilk otomatik silâh, ağır makineli tüfekti.* (Bk. ANSİKL.) || *Çok maksatlı otomatik silâh, yarı otomatik silâh.* Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Otomatik telefon,* aboneler arasında bağlantı kurmak için insan aracılığına ihtiyaç göstermeyen telefon sistemi; numara kadranını çevirerek karşı tarafı arayan abonenin yayımladığı sinyaller, bu abonenin hattını aranılan abonenin hattına bağlamağa yarayan işlemleri gerçekleştirir.

— ANSİKL. Ask. *Otomatik tabanca,* çalışma sistemi bakımından makineli tüfeğe benzer. Namluları sabit veya oynar olmak üzere iki çeşidi vardır. Brovning ştayr, bergman gibi otomatik tabancalarda namlu sabit, mavzer, kolt ve öteki bazı tabancalarda oynar durumdadır. Bu tabancalar şarjörlüdür ve hazneleri 6-12 mermi alır. İlk mermi doldurulduktan sonra tetik çekilerek ateş edilince, gaz basıncıyle namlu geri gelir, kapak açılır, boş mermi kovanını dışarı atar. Böylece boşalan hazneye şarjörden bir fişek dolarken tetik kurulur ve yeniden ateşe hazırlanır. Otomatik tabancaların şarjörleri çeşitlidir. Bazı tabancaların, haznede yapılan özel tertibatla, fişek sayısı 32'ye çıkarılmıştır.

— Sibern. *Otomatik* cihaz, deklanşör görevi yapan bir dış işaretin basit etkisiyle bir işlem veya işlemler programını uygular; meselâ bir elektrikli trende; katar harekete geçtiği anda kapılar kendiliğinden kapanır. İşaretler çeşitli kaynaklardan geliyorsa, mekanizma, gerçekleştirilecek işlemlerden ancak bazılarını seçebilir. Meselâ, otomatik asansörlerde, bazı işlemler her durumda muhakkak tekrarlanır (asansör kabini kareket halindeyken kapıların kapanması); buna karşılık, asansörün birkaç kabinli olması halinde, kabinler, katlardan yapılan çağrıları kaydeden bir hafıza sayesinde karmaşık bir komütasyonla kumanda edilebilir.

● *Otomatik kontrol,* bir G büyüklüğüne etki eden enerji sarfının bir *g* büyüklüğü ile kontrol edilmesidir ve en basit hali *hep veya hiç* halidir; bu durumda otomatik kontrol, basit bir harekete geçirme işlemidir. Meselâ, mekanikte, çok küçük bir enerji kullanarak hareket eden bir parçayle çok büyük bir enerji doğuran çeşitli cihazlar yapılır. Ne var ki, gerçek bir otomatik kontroldan söz edebilmek için, *g*'deki sürekli bir değişimin G'yi etkilemesi şarttır, bu işlemin en ilgi çekici örneklerinden biri, bilgileri değiştirmeden iletmeye imkân veren ve hat üzerinden yapılan bağlantılardır. *g* ile G büyüklüklerinin aynı cinsten olduğu bu çeşit bağlantılarda otomatik kontrolu yapan cihaza *amplifikatör* veya *yükselteç* denir; G'deki belirli bir değişim ile bunu meydana getiren *g*'deki bir değişim arasındaki orana ise *kazanç* adı verilir.

Otomatik kontrol, mekanik, hidrolik, pnömatik veya elektrikle çalışan organlarla sağlanabilir. Mekanikte özellikle hızın ayarlanması sırasında ortaya çıkabilecek salınımları hafifletmeğe yarar. Meselâ bir ayar vanasını çalıştıran röle bir takimetreyle otomatik olarak kontrol edildiği zaman, takimetre bileziği yer değiştirdikçe vana da aynı oranda yer değiştirir. Bir türbin regülatöründe kullanılan otomatik kontrolun amacı ayar salınımlarını hafifletmektir. Regülatör, vanayı hareket ettirirken takimetre göstergesinin eklem noktasına da etki eder ve bir otomatik kontrol kamasıyle bu noktanın yerini değiştirir. Böylece takimetrenin etkisi basitleştirilmiş olur ve böyle bir düzenin kullanılmadığı hallerde meydana gelen *pompalamalar* önlenir.

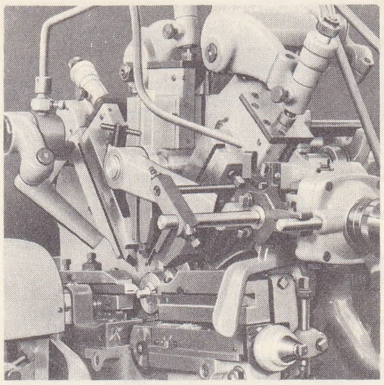

otomat tezgâhı

XX. yy. da elektrikli otomatik kontrol çok yaygınlaşmış ve 1945 yıllarında ortaya atılan otomatik kontrol genel teorisinin başlangıcı olmuştur. 1907'de Lee de Forest'in bulduğu elektron lambası veya *triyot* bir otomatik kontrol cihazıydı; çünkü bir jeneratörün ürettiği anot akımı ızgaranın potansiyel değişimleriyle kontrol ediliyordu; fakat söz konusu olan sadece bir yükseltme idi. Buna karşılık otomatikleştirmenin gelişimi, ağır parçaların çabuk ve hassasiyetle yer değiştirmesi gerekliliği 1945'ten bu yana, elektrik veya hidrolik bir motoru besleyen akımın, bir *kaptör* tarafından toplanan çok zayıf bir başka akıma bağlı olduğu çeşitli kontrol tiplerinin doğmasına yol açtı. Elektrikli otomatik kontrol motorları için gerekli akımı, tiratronlar (bu tüplerin ızgara potansiyeline etki edilerek çalışma rejimleri değiştirilir) veya amplidin, Ward-Leonord grubu gibi basit cihazlar üretir.

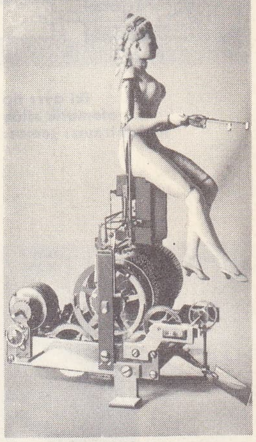

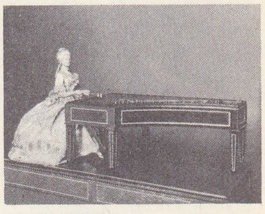

otomat;
timpanon çalgıcısı
(XVIII. yy.) aşağıda,
mekanizmanın detayı
Sanat ve meslekler
Millî konservatuvarı, Paris

— Sil. İki cins otomatik silâh vardır: 1. *Otomatik dolduruşlu* veya *yarı otomatik silâhlar*'da, silâh otomatik olarak dolup boşalır, fakat merminin atılması için nişancının müdahalesi gerekir; 2. *tam otomatik silâhlar,* nişancı tetiğe bastığı zaman birçok mermiyi art arda kesiksiz olarak atar (*sürekli* atış). Tabanca ve tüfekler yarı otomatik, ağır makineli tüfeklerle makineli tabancalar tam otomatiktir. *Hafif makineli tüfekler* ve bazı amerikan karabinaları, yukarıda belirtilen iki tür arasında ortalama silâhlardır. Ayrıca bazı otomatik silâhlar, istendiği zaman namlu veya kundağı değiştirilerek ağır veya hafif makineli tüfek haline getirebilir; bunlara *çok maksatlı silâhlar* adı verilir.

Otomatik silâhlarda amaç, silâhın çalışmasıyle ilgili çeşitli işlemlerin nişancının müdahalesi olmaksızın yapılmasıdır. Bu mesele iki şekilde çözülmüştür:

1. *Silâhın geri tepmesinden yararlanma.* Burada yararlanılan basınç, mermi hareket ederken kuyruk üzerine etki eden basınçtır. Geri tepmeyi sağlayan parçalar, eğer kilitli değilse yalnız kuyruk, eğer kilitliyse hem kuyruk hem de namludur. Geri tepme sırasında sıkışan irca yayı basınçtan kurtulması sonucunda ileri hareketi doğurur. *Otomatik tabancalar,* Maxim, Skoda v.b. ağır makineli tüfekler bu şekilde çalışır.

2. *Gazlardan yararlanma.* Bu çözüm şeklinde, gaz basıncı namlunun sabit bir noktasında toplanır ve bir silindir içinde hareket eden bir pistona yöneltilir. Mermi hareket ettiği zaman kuyruğa bağlı olan piston geriye giderken sıkıştırdığı irca yayının tepkisiyle tekrar namlunun ön tarafına gelir. Hotchkiss ağır makineli tüfekleri böyle çalışır. Gazların basıncından gerek namlu ağzında, gerek namlu kuyruğunda yararlanmak için başka usuller de vardır. Her iki çözüm şeklinde oynak parçaların hareketinden yararlanılır: *geriye doğru hareket,* merminin atılması ve dışarı fırlatmasını, *ileriye doğru* hareket ise yeni bir merminin namluya gelmesini, sürülmesini ve ateşlenmesini sağlar. Bu iki şekil özellikle savaş uçaklarındaki serî ateşli makineli tüfeklerde birleştirilmiştir: bu silâhlarda namlunun kısa bir geri tepmesi, kuyruğun uzun bir geri tepmesine yol açar. Otomatik silâhların kundağı, gerek taramalı

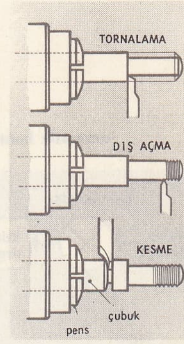

otomat
bir somunlu
vidanın yapımı

Foto. LAROUSSE

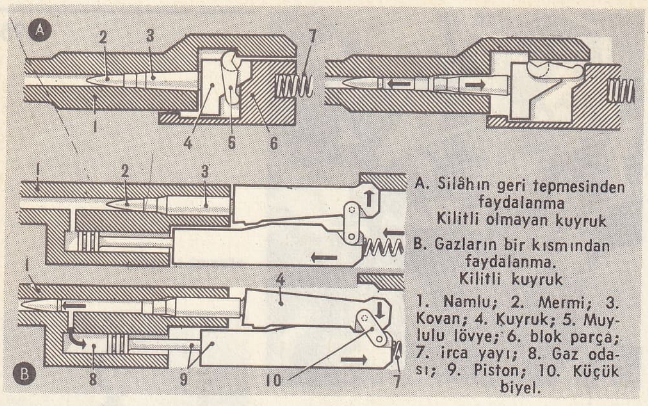

A. Silâhın geri tepmesinden faydalanma Kilitli olmayan kuyruk
B. Gazların bir kısmından faydalanma. Kilitli kuyruk
1. Namlu; 2. Mermi; 3. Kovan; 4. Kuyruk; 5. Muylulu lövye; 6. blok parça; 7. irca yayı; 8. Gaz odası; 9. Piston; 10. Küçük biyel.

iki ayrı tip **otomatik** silâh mekanizması şeması

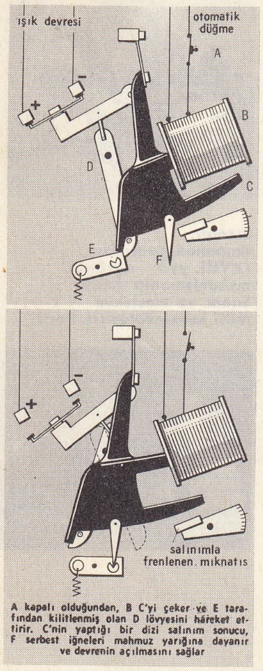

A kapalı olduğundan, B C'yi çeker ve E tarafından kilitlenmiş olan D lövyesini hareket ettirir. C'nin yaptığı bir dizi salınım sonucu, F serbest iğneleri mahmuz yarığına dayanır ve devrenin açılmasını sağlar

otomatik

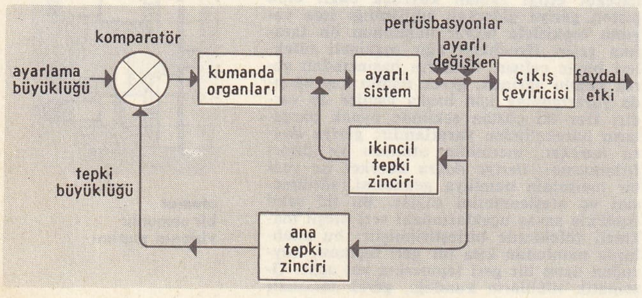

otomatik kontrol

veya taramasız toplu atışa, gerek görerek atışa imkân verecek şekilde hafif, sağlam ve çok kullanışlı olmalıdır. Bk. MAKİNELİ *tüfek*.

◆ İ. Elektr. Çeşitli sayıda düğmelerle uzaktan kumanda edilebilen düzenek. (Her empülsiyon, otomatikle kumanda edilen devreyi kapayan bir bobini uyarır. Bobin, kendi devresini değişen süreler sonunda açan ayarlanabilir bir geciktirici düzenekle donatılmıştır. Otomatikler merdivenlerin aydınlatılmasında çok kullanılır.) [LM]

OTOMATİKLEŞTİRME i. (*otomatikleştirmek*'ten). Belirli bir işin yapılması için insanın yerine bir makinenin konması.

— ANSİKL. *Otomatikleştirme* terimi, gerek fabrikada, gerek bir dairede, imkân bulunduğu zaman, yani insanın belirli emirleri uygulamakla yetindiği her durumda, insanın yerine bir makinenin kullanılmasını gösterir. Otomatikleştirmenin dayandığı ilke çok eskidir. Eskiçağlarda, insanın yerini alabilen ve onun işini gören çeşitli makineler yapılmıştı. XVIII. yy. Fransa'sında ansiklopedici Diderot, dokuma tezgâhlarının otomatikleştirilmesinden söz ediyor ve «eskiden iki kızın yaptığı işi bir tek işçi kızın yapabilmesi»ni otomatikleştirmenin büyük bir başarısı olarak övüyordu. XVIII. yy.ın sonlarında da, Philadelphia'da bir otomatik değirmenin kurulduğundan söz edilir. Fakat bütün o dönemlerde, otomatikleştirme ancak çok sınırlı durumlarda uygulanabiliyordu; makinenin sanayiye yepyeni imkânlar getirmesi, tekniğin otomatikleştirme dönemini aşarak otomasyon çağına girmesi, ancak XX. yy.ın sağladığı ilerlemelerle gerçekleşebildi.

İnsanların yerini alan otomatik makinelerde, aslında *kaptör* diye adlandırabileceğimiz «duyu organları» vardır: bu organlar, belirli bir görevi yerine getirebilmek için, kendilerine verilen bilgiyi alacak ve uygulayacak şekilde tasarlanmıştı. Bilgiler çeşitli türden olabilir, fakat bunlar arasında en kullanışlısı hiç şüphesiz, uygulanacak büyüklüğün değişmelerini kesinlikle yansıtabilen, elektrikle bilgi iletme sistemidir. Bu sistemde kaptörler, verilen bilgilere uygun olarak makine motorlarına kumanda edecek komparatörlere bağlanır. Komparatörlerin en basit şekli, komütasyon postalarıdır; fakat gereğinde komparatör olarak gerçek elektronik hesap makineleri de kullanılabilir. Otomatikleştirmenin gelişmiş bir şekli de, takım tezgâhını bir elektronik hesap makinesine bağlamaktır: bu hesap makinesi, yapılan işi delikli veya magnetik şeritte gösterilen işle karşılaştırarak, aradaki farkı gidermek için yapılacak hareketleri belirler, bu sayede de mikron üzerinden bir kesinliğe varmak mümkün olur.

Tüm otomatik bir fabrika kurabilmek için, merkezî bir elektronik beyin şarttır: çeşitli cihazların çalışmaları hakkında bilgi edinen bu beyin, genel programın uygulanmasını sağlamak için sırasında cihazlara ikazlarda bulunabilir. Üretim programı piyasanın talebine göre günden güne değişebileceği için, bu değişiklikleri fabrikaya yansıtmak da gene bu beynin görevi olacaktır.

Otomatikleştirme, işin talebe göre ayarlanması ilkesinin eskiden beri uygulandığı petrol sanayiinde, kimya sanayilerinde ve genellikle bir akışkan üzerinde sürekli olarak çalışabilen her sanayi dalında çok ilerlemiştir. Otomobil sanayiinde otomatikleştirmenin çeşitli şekilleri görülür. Blok motorların yapımı hemen hemen tamamıyle otomatikleştirildiği halde bazı işlemler, meselâ otomobilin toplanması, otomatikleştirmeye pek elverişli değildir. Otomatlar ancak belirli bir görevi yerine getirecek şekilde hazırlanabildikleri için, hesapta olmayan faktörlerin ikide bir ortaya çıkması yüzünden tekstil sanayiinde otomatikleştirmeye kalkışmak bir hayli zordur. Kaldı ki, birtakım otomatlar kullanılsa bile, işin aksamadan yürüyebilmesi için her dokuma tezgâhının başında gözetleyici bir işçinin bulunması şarttır.

Otomatikleştirmenin yakın bir gelecekte sanayinin bütün kollarında uygulanacağını, gerek alışkanlıklarımızda, hammaddelerin seçiminde, gerek imalât metotlarında ve eşyaların biçiminde derin değişikliklere yol açacağını şimdiden söylemek bir kehanet olmaz.

Kapitalist ülkelerde, özellikle, 1929 iktisadî buhranının henüz unutulmadığı İngiltere ve A.B.D.'nin işçi sendikaları otomatikleştirmenin yayılması karşısında telâşa düşmüşlerdir. XIX. yy.ın başındaki sanayi devrimi sırasında insanların makineye karşı isyan etmesini hatırlayan ve bunun tekrarından korkan uzmanlar, robotları fabrikalara sokmadan önce işçilere psikolojik bir eğitim vermeğe, hükûmetler ve meslek kuruluşları da yeni mesleklere hazırlanma meselesine çözümler bulmağa çalışmaktadırlar. (L)

OTOMATİKLEŞTİRMEK geçl. f. (*otomatik* > *otomatikleşmek*'ten *otomatikleş-tir-mek*). Otomatik hale getirmek. || Bir işin daha çabuk, daha iyi, daha emin yapılmasını sağlamak.

— ANSİKL. Bu düşünceyle, yazı makinelerinin çeşitli görevleri *otomatikleştirilmiştir:* yalnız makinenin çalışmasıyle şerit yavaş yavaş boşalır ve bobinin sonuna gelince yeniden sarılır. Bir başka uygulama da demiryollarında görülür. Demiryolu işaret ve makaslarının çalışması otomatikleştirilmiş veya bir kaza halinde lokomotifen ayrılabilecek vagonların otomatik olarak durması sağlanmıştır. Otomatikleştirmek, programlaştırılabilen bütün işleri makineye yükleyerek insanı hürriyete kavuşturmak iddiasında olan bir medeniyet parolası olmuştur. (L)

OTOMATİKMAN zf. (fr. *automatiquement*). Kendiliğinden, otomatik olarak: *Hiç.. Otomatikman yapmışım.. Merak edecek bir şey yok dedi* (B. Felek). [M]

OTOMATİKTEPE. Arkeol. Bk. PANİONİON.

OTOMATİZASYON i. (fr. *automatisation*). Bk. OTOMATİKLEŞTİRME.

OTOMATİZM i. (fr. *automatisme*'den). Otomatik olma özelliği: *Yani bir nevi otomatizm [...] Asrımızın asıl büyük zaafı ve kudreti* (A.H. Tanpınar). *Yeni.* Özdevim.

— Fizyol. Çalışması için gereken bütün unsurları kendinde toplayan bir organın özelliği. (Başlıca otomatizmler şunlardır: kalp, damar devindiren merkez, solunum merkezi, bağırsak ve omurilik otomatizmi.)

— Nöroloji. *Sara otomatizmi,* sara nöbeti sırasında meydana gelen hareket faaliyeti. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir cihaza otomatiklik niteliği kazandıran düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Ayar otomatizmi,* temel görevi, gerek bir tek işlem için, gerek birbirini izleyen işlemler dizisi için bir cihaza otomatik ayar niteliği kazandırmak olan otomatizm. (Eğer bir işlemler dizisi söz konusu ise, ayar otomatizmine bir sıra otomatizmi eklenir.) || *Sıra otomatizmi,* temel görevi, gerekli zaman aralıklarını göz önünde bulundurarak bir işlemler dizisinin istenen sıra düzeni içinde gerçekleştirilmesine kumanda etmek olan otomatizm. (Genel olarak, otomatizm düzenine bağlı olan bilgi-işlem sistemi, bir sonraki işlemin başlamasına kumanda edecek olan emrin verilmesinden önce bir işlemin iyi yapılıp yapılmadığını denetler.)

— ANSİKL. Nöroloji. *Sara otomatizmi,* şuur bozuklukları (özellikle hafıza) ile beraber sara nöbetinin bütün belirtilerini gösterebilir. Bazen nöbetin başlangıcında yapılmakta olan işin devamı (yürümek, bisiklete gezmek), bazen yepyeni bir hareket söz konusudur. Çoğu zaman yersiz ve beceriksiz olan bu hareketler (soyunmak, bir perdeyi buruşturmak, bir eşyanın yerini değiştirmek) çok düzenli de olabilir (şehir içinde otomobil kullanma, bilet alıp trene binme v.b.). Bu çeşit otomatizmler en çok görülenlerdir. Krizin sonunda hasta hiç bir şey hatırlamaz ve bulunduğu yerden uzakta olmasına şaşar. Bu otomatizm nöbetlerinin süresi birkaç dakika ile birkaç gün arasında değişir.

— Psikol. *Otomatizm,* iradeden bağımsız olarak ve hattâ kimi zaman bilincin dışında gerçekleşen, kendiliğinden bir faaliyettir.

«Otomatizm» kelimesi, kimi zaman vitalizm ve animizme karşıt olmak üzere Descartes'ın biyolojik *mekanizm* anlayışını belirtmek için kullanılır. Çünkü bu teori, bedenin bir makine olduğunu ileri sürmekte ve Descartes, bedeni, insan tarafından imal edilen otomatlara benzetmektedir. Kimi zaman, otomatizm denince, daha dar bir anlamda, hayvanların veya makinehayvanların otomatizmi kastedilir. Bugün, insanın yalnız bitkisel hayatında değil, aynı zamanda kas hareketlerinde ve hattâ zihnî hayatında bile otomatizmin belirli bir payı olduğu kabul edilir. Normal, marazî ve sunî veya hazırlanmış olmak üzere üç çeşit otomatizm ayırt edilir.

Normal otomatizm, şunları kapsar: 1. refleks edimler (bunlar savunucu reflekslerin hepsini kapsayan iç organ refleksler ve kas refleksleridir); 2. alışılmış edimlerin birçoğu.

Sunî veya *hazırlanmış otomatizm* ise, hipnozlu ve hipnoz-sonrası telkinle ilgili bütün deneyleri kapsar.

— Teknol. *Otomatizm* düzenekleri, cihazın otomatikleşmesini sağlayan âletin cinsine göre sınıflandırılır ve âlete bağlı olarak, meselâ, mekanik veya elektrik olabilir. Bu düzenekler, yaptıkları etki düzeyine göre de sınıflandırılır: bu etki, basit bir çalıştırma işleminde, bilgi ile etki arasında herhangi bir bağlantı kurulmasında veya yalnız yeni bilgilerin değil, daha önceden hafızaya kaydedilmiş bilgilerin de göz önünde bulundurulmasını gerektiren hesap işlemleri gibi çok daha karmaşık hallerde hep veya hiç kavramına dayanır. (LM)

OTOMATON i. (fr. *automaton*). Diş cerr. Alt çenede tedavi edilecek bir dişin etrafındaki yumuşak dokuları dişten ayırmak ve pamukları yerinde tutmak için kullanılan tertibat. (L)

OTOMİ i. Leng. önemli bir orta meksika halkının dili (otomang dil öbeğine girer).

— ANSİKL. *Otomi,* XVI. yy.da Meksika yüksek yaylalarında, bugünkü Mexico, Puebla ve Tlaxcala eyaletlerinin bir bölümünü kapsayan bölgelerde konuşulurdu. Sömürge döneminde kuzeybatıya, Guanajuato'ya doğru yayılan Otomi, bugün de yaklaşık olarak 300 000'den fazla insan tarafından konuşulmaktadır.

Otomi'nin bir lehçesi olarak kabul edebileceğimiz *Mazahua,* hâlâ Mexico eyaletinde 75 000 kişi tarafından konuşulur. Hidalgo, Queretaro ve San Luis Potosi eyaletlerinde *Pame* (hâlâ 5 000 kişi tarafından konuşulur), *Jonaz* (Guanajuato eyaletinde 500 kişi tarafından konuşulur), *Matlazinca* (Mexico eyaletinde 3 000 kişi tarafından konuşulur) otomi ile aynı dil ailesindendir.

Asıl otomi dili şöyle tanımlanabilir: te-

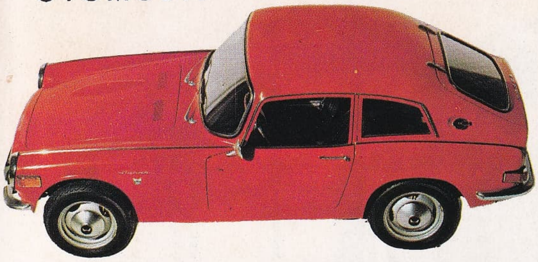

Japon yapımı **Honda 800** azamî hız: saatte 165 km Foto. Honda

Berlinette 1300 «Alpine» Renault
ilk yapımı 1963
gerçek gücü: 120 BG
azamî hız: saatte 215 km
Foto. R.N.U.R.

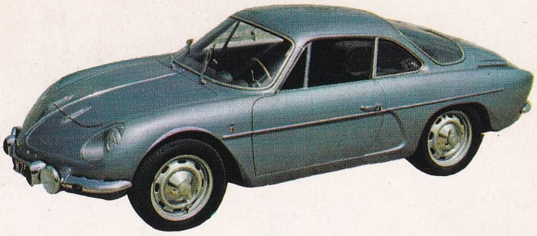

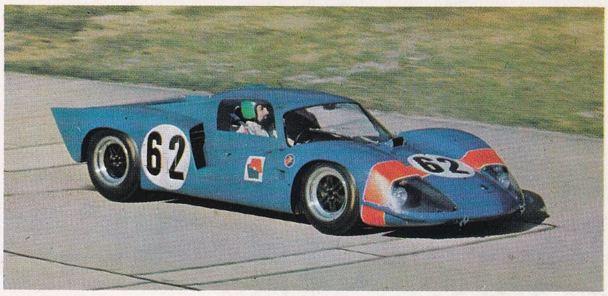

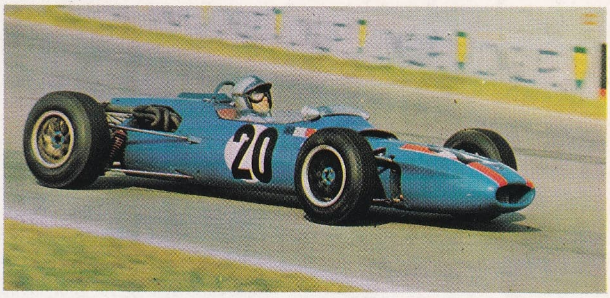

fransız yapımı yarış otomobili **Matra**, formül 2. (**Matra 630** prototip modeli 1967'de yapıldı.) — Sağda, **Matra - Sport** yarış otomobili, formül 3; 1965'te yapıldı. Foto. Matra - Sport

Ford MK IV: 1967'de Ford fabrikalarında yapılan ilk yarış otomobili. Foyt ve Dan Gurney ile katıldığı 1967 yirmi dört saatlik Mans yarışlarında birincilik aldı. Azamî hız: saatte 340 km. Foto. X

«Alpine»
prototip modeli **Renault «le Mans»**: 1500 sm³,
1967'de Mans'ta yaptığı
normal hız: saatte 200 km
Foto. R.N.U.R.

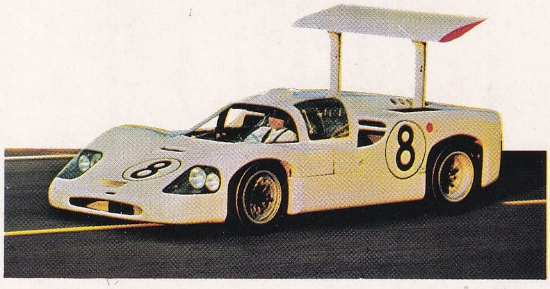

Chaparal 2 F: 500 BG, azamî hız: saatte 320 km. Frenlemeyi kuvvetlendiren aerodinamik bir kanatçıkla donatılmış olan bu amerikan otomobili 1967'de yirmi dört saatlik Mans yarışlarına katıldı. Foto. X

10 haziran 1967, yirmi dört saatlik Mans yarışı başlamadan birkaç dakika önce. Foto. X

OTOMOBİL

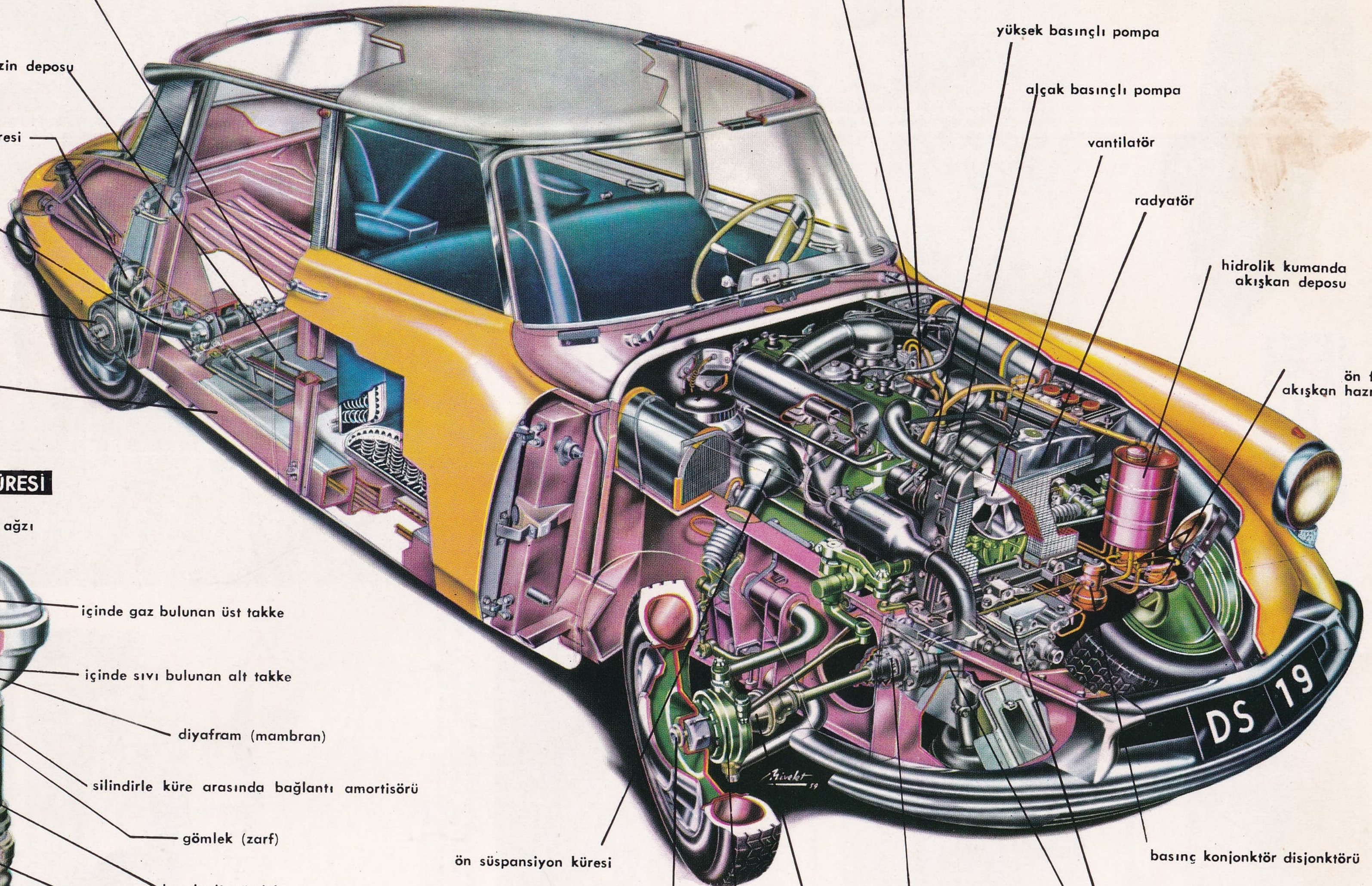

SÜSPANSİYON KÜRESİ

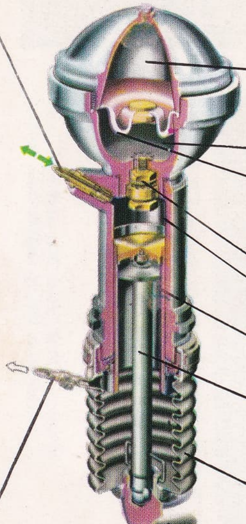

melde isim fiil ayırımı yapılmaz; meselâ, *ngû* kelimesi «ev» ve «oturmak» anlamına gelir. Gramer kategorileri sayı, şahıs, cinslik, zaman ve kiplik v.b. belirten unsurlarla (önek veya sonek) gösterilir. Kelimeler değişmeden kalır. Otomi tekil, ikil ve çoğul ayırımı yapar ve iyelik ilişkilerine özellikle önem verir; meselâ *mângû*, evim; *mângûbe*, evimiz (senin ve benim); *ningnûwi*, eviniz (sizin ikinizin); *ningûhö*, eviniz (birçok kişinin). Yapılan işin «safha»larını, başlamış, devam etmekte, bitmiş, tekrarlamış olmasına göre dikkatle ayırılır. Sözdizimi özellikle kelime sırasına bağlanır. (L)

OTOMİKOZ i. (fr. *otomycose*). Asalakbil. Dışkulak yolunda mikroskopik mantarların, özellikle *Aspergillus fumigatus*'un (asklı mantarlardan) sebep olduğu asalak hastalığı.

— ANSİKL. *Aspergillus otomikoz*'u, kulak uğultusundan hafif veya ağır sağırlığa kadar çeşitli belirtiler gösterir. Dış kulak yolu tıkanır, ağrı ve akıntı yapar. Tedavi için, mantarın miselyumlarıyle sporlarından meydana gelen tıkaç çıkarılır. Hastalığı yapan mantar, mikroskop muayenesi ve kültürle teşhis edilir. (L)

OTOMİ'LER, Orta Meksika'da yaşamış yerli kızılderili halk. Toltek ve aztek medeniyetlerinin etkisinde kaldılar. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük ölçüde yayıldılar. (L)

OTOMOBİL i. (fr. *automobile*). Patlamalı, içten yanmalı, elektrikli bir motor veya gaz türbiniyle hareket eden taşıt. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Otomobil benzini*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. **Tarih.** Başlangıçta otomobil, o devirde iyi bilinen tek enerji kaynağı buharla hareket ediyordu. İlk deneyi 1771 yılında fransız mühendisi Cugnot üç tekerlekli bir araba üzerinde yaptı. İngiltere'de sırasıyle Griffith (1821), Hill (1824), Hancock (1831) buharlı posta arabalarını yaptılar. Fransa'da Amédée Bollée, «Mancelle» adını verdiği, Paris-Bordeaux arasında çalışacak bir araba imal etti (1873). 1883 Yılında Delamare-Deboutteville benzinle çalışan patlamalı bir motorla donatılmış ilk otomobili trafiğe çıkardı. Üç tekerlekli arabasıyle Dion markisi (1883), küçük borulu buhar kazanı ve anî buharlaştırma temeline dayanan arabasıyle Serpollet (1899), otomobil yapım hareketinin öncüleri oldular.

Demiryollarının gelişmesine rağmen, bu hareket, buharla gerçekleştirilmesi imkânsız olan hafif motorların piyasaya sürülmesiyle yeni ve güçlü bir hamle yaptı; bu motor büyük bir kütle gücü ve nispeten yüksek rejim devir sayısıyle patlamalı motorlara has nitelikler taşıyordu. 1887 Yılında Daimler ray üzerinde çalışan «drezin»e bu motoru taktı. Sonra Panhard ve Levassor 2 BG'lük bir Daimler motorunu bir otomobil şasisine yerleştirdiler; bu alandaki öncüler olan Peugeot, de Dion ve Bouton, Bollée, Louis Renault patlamalı motorları geliştirdiler ve karayollarında ilk otomobil yarışları düzenlenmeğe başlandı. Bundan sonraki gelişme çok hızlı oldu: 1894 yılında Paris-Rouen arası, saatte 21 km gibi, bugün için mütevazı sayılacak bir hızla katedildi; birkaç yıl sonra 1901'de Paris-Berlin yolunda saatte 74 km'ye ulaşıldı. 1903 Yılında ise Paris - Madrid arasında saatte ortalama 105 km'lik hıza varıldı. Fakat bu yarışlar gerekli tedbirler alınmadığı için tehlikeli olmağa başlamıştı; umumî yollarda yapılacak otomobil yarışları için bir hız ortalaması kondu ve bugünkü ralilerin ilk şekli ortaya çıktı. Fakat sürat yarışlarından da vaz geçilmedi. Ne var ki, bu yarışlar artık şehir yollarında değil özel pistlerde yapılıyor, bir kaza veya ters manevra sonucunda otomobilin yoldan çıkıp seyircilere zarar vermemesi için gerekli bütün tedbirler alınıyordu. 1906 yılında *Automobile-Club de France* (Fransa Otomobil kulübü) sürat yarışları düzenlemeğe başladı; sonra Milletlerarası federasyon, milletlerarası yarışları bu denemeden yararlanarak yaptı; milletlerarası yarış her yıl federasyon üyesi bir ülkenin topraklarında yapılır. Otomobillerin temel ve kesin verilerini belirleyen bu formül, gelişmeyi takip ederek değişmiş ve tekniğin gelişimine büyük katkısı olmuştur. Nihayet mil veya kilometre üstünden kırılan dünya rekorları yıldan yıla daha da ilerleyen bu tekniğin başlıca aşamalarını gösterme imkânını sağlar. 1899 Yılında Jenatzy'nin saatte 105, 882 km'lik rekorundan sonra art arda saatte 200 km (1909, Hemery saatte 202,631 km), 300 km (1927, H. Seagrave saatte 316,678 km). 400 km (1932, Malcolm Cambell saatte 408,721 km) ve 500 km'lik (1937, Ey, saatte 502,100 km) rekorlar kırıldı ve 1947'de John Cobb'un saatte 633, 800 km'lik rekoruna ulaşıldı.

Tanım. Bir binek otomobili aşağıdaki kısımlardan meydana gelir: taşıta gerekli itme gücünü sağlayan bir *motor;* bu enerjiyi motris tekerleklere ileten mekanik *transmisyon* elemanları; arabanın konforunu ve gidişini bozmadan yolun sarsıntılarını gideren *süspansiyon*; yavaşlama ve durma imkânı veren bir *fren* sistemi; bir *direksiyon;* bir *karoseri;* yukarıda sayılan organların yerleştirildiği, tekerleklere oturtulan bir *şasi*.

Şasi, oksijen kaynağıyle birleştirilmiş kalın çelik saçtan iki boy kirişi ve germe bağlantılarından meydana gelen bir iskelettir. Bu iskelet yıllar boyunca çeşitli değişiklikler geçirdi: karoserinin bükülmezliğini sağlamak için, ya karoseri doğrudan doğruya iskelete kaynak edilmiş ya şasi daha yüksek tutularak karoseriye sadece yolcuları taşımak görevi yüklenmiş veya şasi ve karoseri unsurları çelik saçtan bir gövde halinde çekmeden sonra (bazen alüminyum alaşımlarının dökümüyle) elektrik kaynağıyle kaynatılarak bir bütün haline getirilmiştir (bu sonuncusu seri arabaların yapımında kullanılan en modern gövdedir). Ayrıca şasi yapımında sertleştirilmiş plastik malzeme de kullanılır. Karoseri, özellikle spor arabalarda büyük değişiklikler getirdi. Bugüne kadar, hareket halinde en az hava direnciyle karşılaşacak en iyi profilin «su damlası» biçimi olduğu kabul ediliyordu. Uygulamada, teorik olarak sivri olan arka kısım bagajın hacmini küçültmemek için aşırı şekilde yuvarlatılmıştı. Hava tünellerindeki yeni deneyler, bu arka kısmın yerine, brik'in biçimini hatırlatan ve karoserinin yanlarından, arkada burgaç hareketi yapmaksızın tam bir hava akımı sağlayan kesik profil konabileceğini gösterdi; bu çözüm yolu ingizlice *fast-back* terimiyle ifade edilir. Brik biçimi son derece yaygınlaştı. Yolcu ve eşya nakli olmak üzere iki şekilde de kullanılabilecek özel bir karoseri söz konusudu. Arka koltuklar, kullanılmadığı zaman döşeme üzerine yatan arkalıklarla donatıldı. Arka kapı yatay bir menteşe etrafında hareketli eğik bir pano şeklinde yapıldı; böylece eşyanın yüklenme ve boşaltılması kolaylaştırıldı. Başlangıçta brik sipariş üstüne yapılıyor ve avda av köpeklerinin taşınmasına yarıyordu. Günümüzde otomobil firmalarının hepsi bunu yapım programlarına almıştır.

Motris organların ve *transmisyon*'un konumu üç şekle göre yapılır: *a*) motor öndedir ve transmisyon arka tekerleklere uygulanır; en yaygın şekil budur; fakat bu şeklin sakıncası, karoseriyi kateden bir transmisyon mili gerektirmesidir; bu mil, arka koltukta oturan yolcuları rahatsız eden bir yuvaya ihtiyaç gösterir veya karoserinin çok yüksek tutulmasını zorunlu kılar; bu da arabanın yol tutumunda bozucu bir etki yapar; *b*) organların önde toplanması; bu halde tekerlekler hem çekici, hem yönetici duruma girer ve homokinetik kavramaların kullanılması zorunlu olur; aksi halde viraj

DÜNYA SÜRAT ŞAMPİYONLARI

tarih	*sürücü*	*marka*	*km/saat*
1898	Chassenloup-Laubat	Jeantaud	63,1771
1899	Jenatzy	Jamais Contente Jenatzy	105,856
1902	Augieres	Mars	77,13
1903	Duray	Gabron-Brillie	136,3305
1904	Barras	Darracq	176,4268
1905	Bowden	Mercedes	176,5877
1906	Marriott	Stanley (Steam)	205,4033
1910	Oldfield	Benz	211,9439
1911	Burman	Benz	228,0467
1919	De Palma	Packard	241,1488
1920	Milton	Dusenberg	249,4690
1926	Parry-Thomas	Thomas Spl.	274,5340
1927	Seagrave	Sunbeam	327,8981
1928	Keech	White Tripley	333,9511
1929	Seagrave	İrving-Napier	372,3966
1931	Campbell	Napier-Campbell	395,9523
1932	Campbell	Napier-Campbell	408,6216
1933	Campbell	Napier-Campbell	437,8233
1935	Campbell	Bluebird Spl.	484,5181
1937	Eyston	Thunderbolt	501,0747
1938	Eyston	Thunderbolt	575,2175
1939	Cobb	Railton	593,5601
1947	Cobb	Railton-Mobil	634,2678
1963	Breedlove	Spirit of America	655,5870
1964	Arfons	Green Monster	863,5663
1965	Breedlove	Spirit of America	966,3670
1970	Gary Gabelich	Blue Flama	1 001,4528

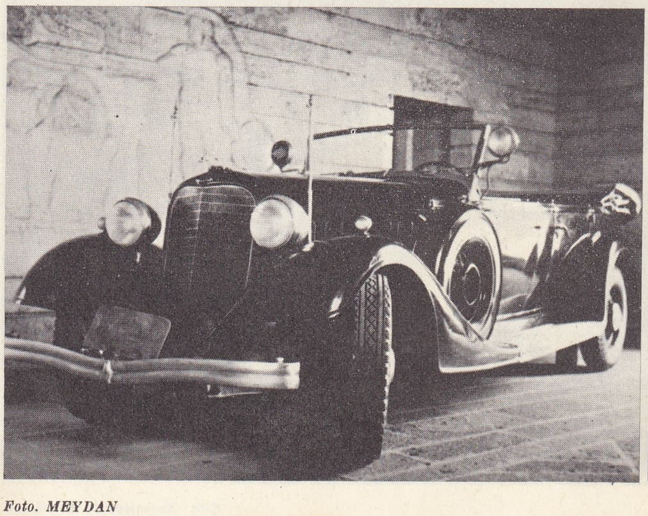

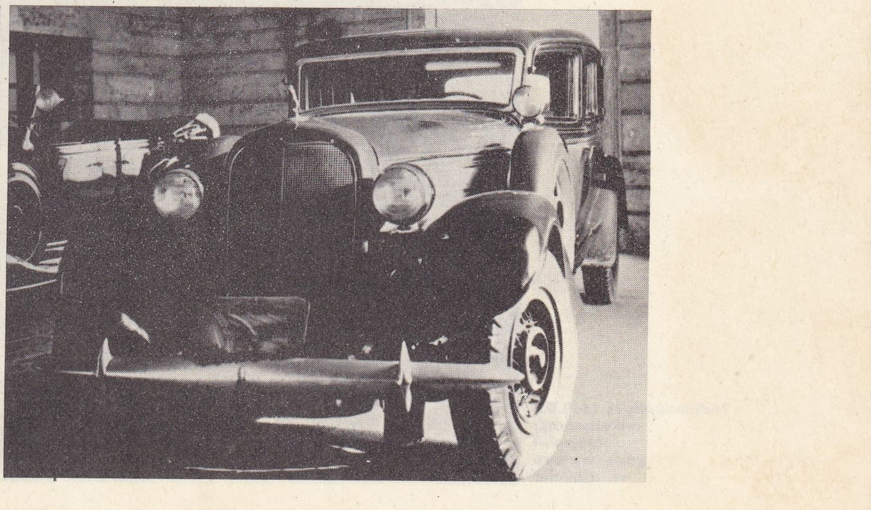

solda, Atatürk'ün merasim **otomobili;** sağda, makam **otomobili**

Foto. MEYDAN

şehir içi trafiğinde binek otomobilleri

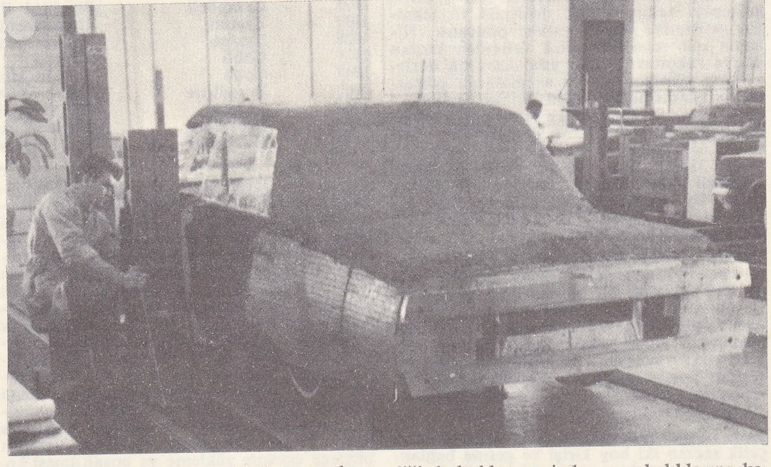

yeni bir otomobil modelinin ağaç iskelet üzerinde çamurla yapılan taslağı

alma imkânı kalmaz; *c*) bütün organların arkada toplanması; bu halde transmisyon basitleşir, dingiller arasına dört koltuk koyulabilir, fakat motorun soğutulmasında güçlükler çıkar ve yönetici olan ön tekerleklerde, dik bir yokuşu tırmanma gibi bazı özel hallerde, yola yapışma eksikliği tehlikesini doğurur.

Süspansiyon, taşıtın gövdesini yolun düzensizliğinden doğan darbelere karşı korur ve bütünün sağlamlığı, konfor ve taşıtın yol tutumu üstüne etki eder. Süspansiyonu sağlayan elemanlar, lastiklerin tabiî esnekliği, koltukların minder ve arkalıklarına konan yaylar, şasi ve tekerlekler arasına yerleştirilen makaslardır; makaslar ya üst üste konup bağlanan çelik lamalar ya burulma çubukları ya da helisel yaylardan meydana gelir. Bunların esnekliği, taşıtın dengesini bozacak şekilde amortismanı çok ağır olan salınımlara yol açar; bundan dolayı her yay, genellikle teleskopik hidrolik veya hidropnömatik tipten bir *amortisör* ile frenlenir.

Genellikle lama yaylardan yapılan makaslar şasiyle dingiller arasındaki bağlantıyı sağlar. Fakat tekerleklerin bağımsız süspansiyonlarında bu bağlantı, tekerlek darbelerini kontrol eden mafsallı kollarla yapılır.

Bugün bildiğimiz *direksyon* yerine eskiden, kavrama çubuğu ile yapılan transmisyonla tekerleklerden birini harekete getiren levyeler ve direksiyon çubukları kullanılırdı; bu düzenek sonradan, direksiyon simidiyle kumanda edilen sonsuz bir vida kullanılarak basitleştirildi; bu vidaya tekerleklere bağlı olan bir levyenin ucu geçer. Vidalevye bağlantısıyle elde edilen hız küçültme, tekerlekleri döndürmek için direksiyon simidine uygulanacak kuvveti azaltır; ayrıca bu tür direksiyon tersinir değildir. Bazı direksiyonlar, özellikle ağır kamyonlarda, hidrolik veya pnömatik olarak desteklenir.

Fren sistemi, tekerlekle bağlantılı bir tamburun iç kısmına dayanıp sürtünen iki segmandan kuruludur. Bu segmanlar ya fren pedalıyle avaraya alınan fren çubuklarıyle ya da çoğu zaman hidrolik etkiyle kumanda edilir. Ayrıca sabit bileziklerden meydana gelen diskli frenler de vardır; bu bileziklerin kolları arasında tekerleğe bağlı bir disk döner. Bileziğin kollarından birine yerleştirilmiş bir segmanla, öbür koldaki segman arasında diskin sıkıştırmasıyle frenleme yapılır.

Şasi üzerine esnek olarak yerleştirilmiş *motor,* taşıtın tekerleklerini döndürmek için gerekli enerjiyi bir yakıt karışımının yanmasıyle sağlayan bir transformatördür. Bir *silindir* içinde yer değiştiren *piston, karbüratör*'de ayarlanmış yakıtı emer, sıkıştırır ve *buji*'den çıkan kıvılcımla yakıt ateşlendikten sonra aynı işlemin yeniden başlaması için yanma gazlarını dışarı atar. Pistonun git-gel kareketi bir *biyel* yardımıyle *krank mili*'ni döndürür; bu dönme hareketi de tekerleklere iletilir. Yalnız bu transmisyon doğrudan doğruya olmaz; çünkü motorun döndürme momenti ancak dar sınırlar içinde değişebilir, oysa yuvarlanmaya karşı direnç hiç bir zaman sabit değildir. Araya konan *vites kutusu,* dişli düzeniyle, hız küçültme değişimleri yaparak motorun yanlız efektif değil aynı zamanda ekonomik olarak çalışabileceği bir rejim bölgesinde kullanılmasına imkân verir.

Debreyaj denilen özel bir organ, motorun diğer transmisyon organlarıyle bağlantısını ayırır. Bugün kavrama ve vites kutuları yarı otomatik veya otomatik olarak da yapılmaktadır.

Nihayet hareket, motris tekerleklere konik dişli çifti ve millerle iletilir. Ayrıca konik dişli çiftiyle iletilen kuvvetin, virajlarda farklı hızlarda dönmelerini sağlayacak şekilde tekerleklere eşit olarak dağılımını yapan bir *diferansiyel* bulunur.

Arabanın motor kısmı, bugün bile araştır-

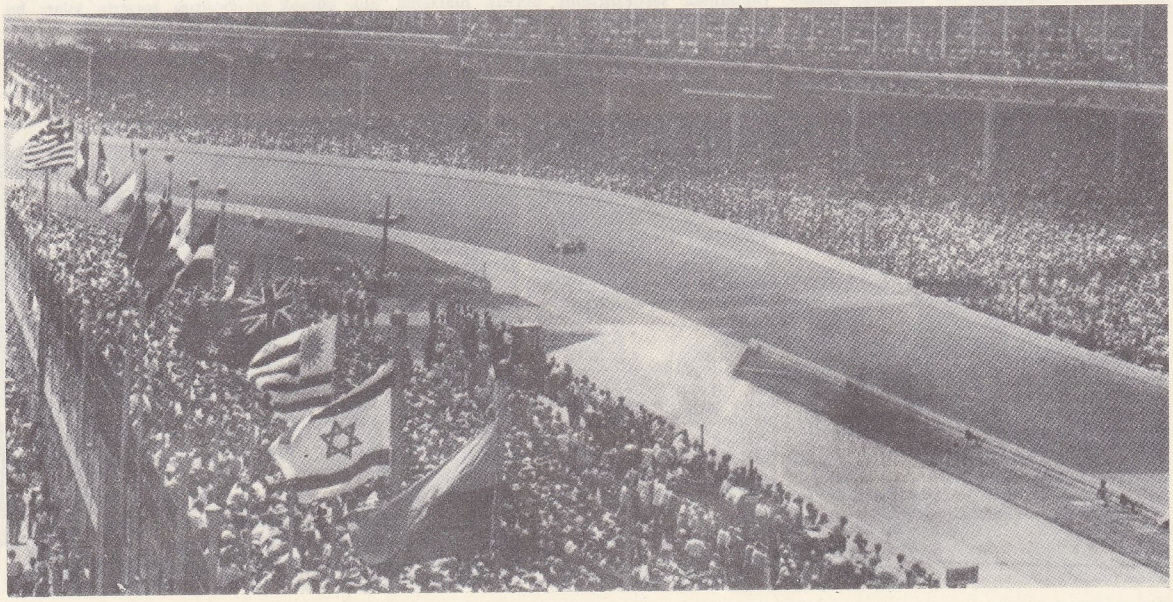

İndianapolis'te (A.B.D.) milletlerarası otomobil yarış parkuru ve tribünler

Foto: Encyclopedia Americana

ma servislerinin üzerinde en çok durdukları konudur. Araştırmalar bir yandan geleneksel termik motorları geliştirmekle, öte yandan kara taşıtlarında çekim için yeni enerji üretim biçimleri bulmak amacını güder. Klasik patlamalı motorların (benzin motoru) en büyük sakıncası, krank mili dışında motoru meydana getiren bütün parçaların, hızı ve ivmesi periyodik olarak değişen alternatif bir hareket yapması, dolayısıyle harekete karşı koyan ve tamamen dengelenmesi çok güç olan eylemsizlik kuvvetlerine yol açmasıdır. Bu yüzden hafifletilebilen, fakat tamamen yok edilemeyen titreşimler doğar. Bu durum alternatif hareket yerine dönel hareket kullanılarak önlenebilir. Distribüsyonu dönel pistonlu motorla gaz türbini olmak üzere iki çözüm yolu vardır ve ikisi birlikte incelenmektedir. Üçgen biçimindeki *dönel piston*, bir giriş, bir çıkış deliği (penceresi) ile bir ateşleme bujisi bulunan sabit bir gömlek içinde döner. Piston her dönüşünde yüzeylerinin her biri ile delikleri alternatif şekilde açıp kapayarak dağılımı sağlar. Aynı zamanda Beau de Rochas'nın dört zamanlı çevrimini (emme, sıkıştırma, patlama-genleşme ve egzos) gerçekleştiren değişken hacimli odalar meydana getirir; bu motor dört zamanlı bir motor gibi çalışır, fakat krank milinin her devrindeki patlama sayısı bakımından iki zamanlı bir motora benzer. Dönel pistonlu motor 50 yıldan daha uzun bir süredir incelenmekteydi, fakat sızdırmazlığı ve yağlamayı sağlamakta büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Çözüm yolunu, statora özel bir profil veren Wankel buldu. Alman firması N.S.U. bu motoru tamamladı ve seri halde yapımına başladı: bu tip motorla ilgilenen, Almanya'da Mercedes, Fransa'da Citroën ve Japonya'da Toyota gibi firmalarla anlaşmalar yapıldı.

— *Gaz türbini*, sanayi alanında dönel pistonlu motordan daha kısa sürede yayılacağa benziyordu. Verim konusu dışında tatmin edici sonuçlar veren birçok türbin yapıldı. Üst üste iki yıl türbinli bir Rover otomobili yirmi dört saatlik Mans yarışlarına katıldı. Bu yarışlarda söz konusu araba ilgi çekici başarılar kazandı; fakat yakıt tüketimi çok yüksekti. Verimi arttırmak için, yanma odasına gelmeden önce havanın egzos gazlarıyle ısıtılması ve türbini, gaz pedalı ile kumanda edilen deflektör kanatlarla donatma yoluna gidildi. Elde edilen sonuçlar henüz termik motorun yerine türbinin konmasına elverişli nitelikte değildir.

Serbest pistonlu motor kendisinden beklenenı veremedi. Bu motor bir yandan, emilmiş yakıcı hava içine yakıt püskürtme, sıkıştırma ve ateşleme ilkesiyle iki zamanlı bir Dizel gibi çalışan bir jeneratör ile jeneratörün egzos gazlarıyle çalışan bir türbini birleştirdi. Bu motor, türbin kanatları üzerinde ulaşılan sıcaklığın 600° C'ı aşmaması ve basıncın santimetre kare başına 1 ile 2 kg'ı geçmemesi yüzünden ilgiyle karşılandı; bu basınç miktarı, türbini meydana getiren parçaların özel ostenitli çelikten yapılması zorunluluğunu ortadan kaldırıyordu; fakat alternatif hareketli pistonla donatılan jeneratördeki titreşim, hacim oranı arttıkça daha şiddetlendi. Zaten motris türbin kullanılarak önlenmek istenen de bu titreşimlerdi.

— *Elektrikli otomobil*, çekme kuvetini elde etmek için sığası büyük olan akümülatörlerin sağlayacağı elektrik enerjisini kullanır; fakat akümülatörlerin çabuk boşalması yüzünden hareket alanları daima kısa mesafelerle sınırlanmıştır. Toplu yolcu taşımada bulunan çözüm yolu çok ilgi çekicidir; çünkü çalışmaları için gerekli enerjiyi havaî hatlardan alan *troleybüs*'lere baş vurulur. Tramvaylara oranla başlıca üstünlükleri şehir içi ve şehirlerarası trafik problemlerini basitleştiren büyük bir hareketliliğe sahip olmalarındadır. Bu tür itme bir yenilik sayılamaz; çünkü geçen yüzyılın sonunda Camille Jenatzy'nin elektrikli *Jamais-Contente*'ı ile saatte 100 km sürat yapılmıştı. 1 Mayıs 1899'da Achéres üssünde Jenatzy saatte 105,904 km'lik bir hıza ulaştı. İki yıl sonra Krieger, üç yolcu taşıyan elektrikli bir otomobille, Paris-Châtellerault arasında saatte ortalama 40 km'lik bir hızla akümülatörleri yeniden doldurmağa ihtiyaç duymadan 307 km yol aldı. Bu performans, elektrikli otomobilin gerçek gücünü göstermiyordu; çünkü özel malzemeyle ve akümülatör bataryalarının ömrü hesaplanmadan yapılmıştı. Uygulama alanına geçildiğinde, hem ortalama hızla, hem de yol boyunca her 100 ile 200 km'de akümülatörlerin yeniden doldurulması zorunluluğu ortaya çıktı. Ayrıca ivme değerini kısmen belirleyen ağırlık / güç oranı çok yüksekti; elektrikle itmeli otomobil üstünde uzun zaman durulmadı; yalnız İkinci Dünya savaşında benzin sıkıntısı doğunca yeniden ele alındı. Barışla birlikte termik motor, elektrik motorunun yüzde 20'ye karşılık yüzde 80'lik bir verimle daha üstün olmasına rağmen öne geçti. Elektrik motoru zararlı gaz çıkarmaz, performans bakımından ötekine eşit ve kilometre başına sarfiyatı dört kat daha azdır. Bu otomobilleri kullanma imkânı, akümülatörlerin iki şarjı arasında katedebileceği mesafeyle sınırlıdır. Bu mesafe, akümülatör bataryalarının hacimsel sığasıyle doğru, ağırlığıyle ters orantılıdır; bu bakımdan, hacimsel sığasının düşüklüğüne göre ağırlığı fazla olan klasik kurşunlu akümülatör elverişli değildir. Bununla birlikte, meselâ Ford firması, katı bir elektrolit ve sıvı bir reaktifle nitelenen sodyum-kükürtlü bir bataryaya yapılana kadar bu akümülatörleri kullanmak niyetindedir. Silindir hacmi 2,8 litrelik bir termik motorla ve saatte 65 km hızla 680 km yol alan «Falcon» modeli bir otomobil, kurşunlu akümülatörle sadece 34 km, sodyum-kükürt bataryasıyle de 215 km yol aldı. 1948 Yılında fransız mühendisi Henri André çinko-gümüşlü bir akümülatör yaptı; bugün onun patentiyle bazı amerikan firmaları çalışmaktadır. Gümüş, oksit halinde, ızgaraları yapmada kulanıldı ve elektrolit yüzde 40 oranında sodyum hidroksitli bir eriyikten hazırlandı. İlk proje de, saatte 60 km düzenli hızla 400 km yol alan, 160 kg'ı batarya olmak üzere 600 kg'lık bir otomobil öngörüldü. İvmelerin düzenlenmesi, ısınarak enerjinin bir kısmını yutan klasik bağlamanın ohm direncini yok edici bir güç konvertisörüyle sağlandı. Amerikan Nathan Yardney şirketi bir Dauphine'e dört çinko-gümüş bataryası koyarak yeni bir deneme yaptı. 900 kg ağırlığındaki bu araba, iki yolcuyle saatte 60 km sabit hızla 220 km yol aldı. Öte yandan General Motors, termik motorlu «Corvair»den dönüştürülen «Electrovair II» adlı bir deneme modeli hazırladı; bu araba da, akümülatörler ön ve arka kısımlara yerleştirildi. Azamî gücü 100 BG ve kapasitesi saatte 27 BG idi. Termik motorlu «Corvair» ile karşılaştırıldığında «Electrovair II»de aşağıdakî sonuçlar elde edildi:

	ELECTROVAİR II	CORVAİR
toplam ağırlık	1 540 kg	1 180 kg
iticinin ağırlığı	560 kg	305 kg
0'dan saatte 95 km'ye çıkış	16 saniye	16 saniye
azamî sürat	130 km/saat	140 km/saat
katettiği yol (ortalama hıza göre)	65/130 km	40/480 km

Çinko - gümüş akümülatörlerinin maliyeti çok yüksek, kullanma süresi ise sınırlıdır. Bu pil, probleme geçici bir çözüm getirir ve yerini, iki gazın birbirine yaptığı etkiyi doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüştüren yakıt piline bırakır. Union Carbide Corporation, amerikan General Motors şirketine yakıt olarak hidrojen ve oksijen kulanan bir yakıt pili yaptı; bu pil termik motorlu «Van GMC»yi elektrikle itmeli bir kamyon olan «Electrovan»a dönüştürme imkânı verdi. Pile verilen hidrojen anota temas ederek iyonlaşır; bu iyonlar elektroliti meydana getiren alkali sodyum hidroksitteki hidroksil iyonlarına etki edip su oluşturur. Açığa çıkan elektronlar motoru geçerken katoda doğru yol alır; orada mekanik enerji üreterek oksijeni indirger ve hidroksil iyonları meydana getirir, bu iyonlar da anotta suya dönüşür. Pil yakıtla beslendiği sürece elektrik akımı verir. «Electrovan» termik motorlu «Van GMC» ile karşılaştırıldığında elde edilen sonuç şöyledir:

	ELECTROVAN	VAN GMC
toplam ağırlık	3 230 kg	1 480 kg

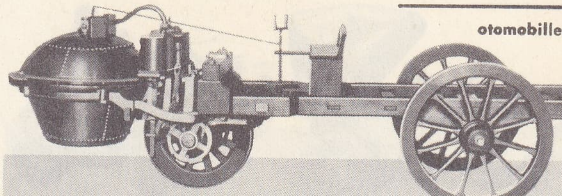
1770. Cugnot'nun buharlı arabası

1873. A. Bollée'nin «Mancelle»i

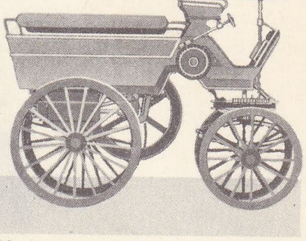
1883. Deamare-Deboutteville'in arabası

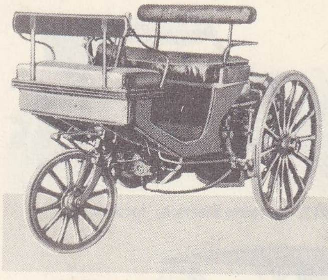
1889. Serpollet'in üç tekerleklisi

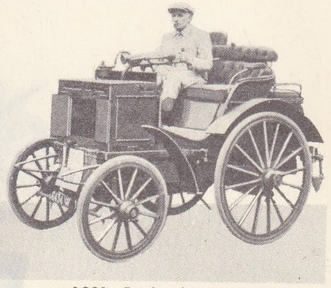
1891. Ranhard ve Levassor

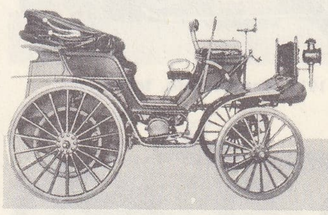
1895. Daimler

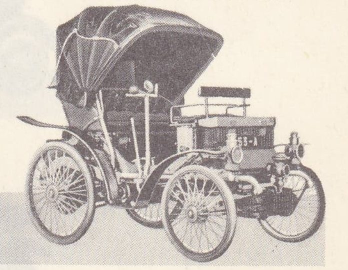
1897. Oturma yerleri karşılıklı Peugeot

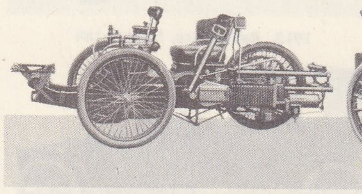
1897. Bollée

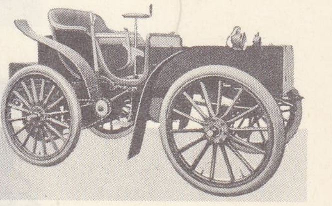
1898. Elektrikli Jeantaud

1902. G. Richard

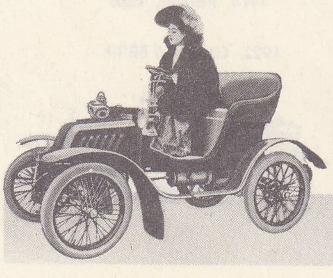

1902. De Dion, «halk» tipi

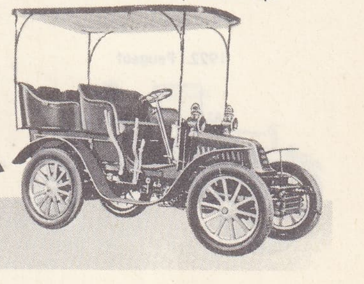

Foto. Boyer, Rol, Illustration, Wide World, N.Y.T., Mercedes-Benz, Malartre, X, Boulanger (LAROUSSE)

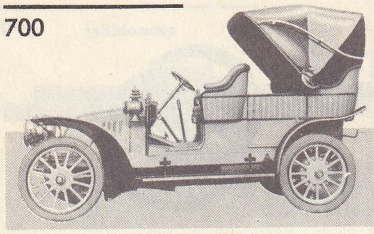

1903. Renault, Landaulet tipi

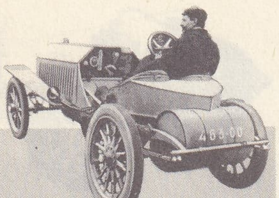

1904. Panhard, yarış arabası

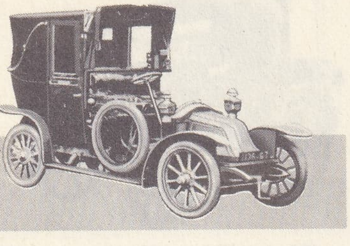

1908. Renault

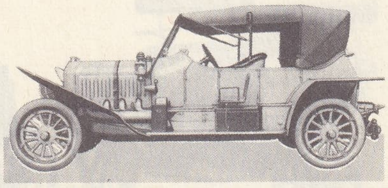

1912. Lorraine-Dietrich, torpedo tipi

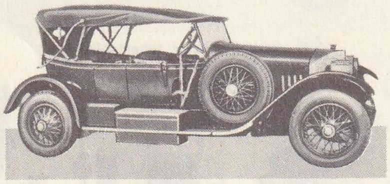

1913. Mercedes-Benz, torpedo tipi

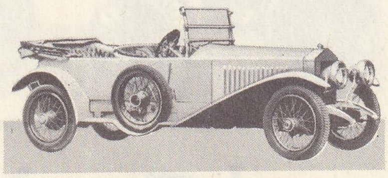

1913. Rolls-Royce, torpedo tipi

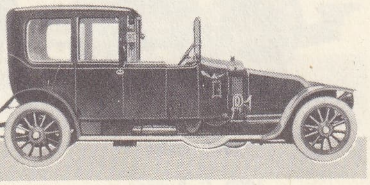

1914. Renault, kupe

1922. Peugeot

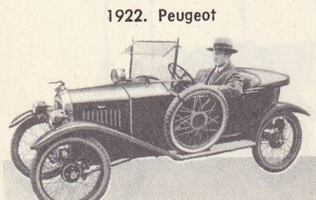

1922. Citroen, 5 BG'lik

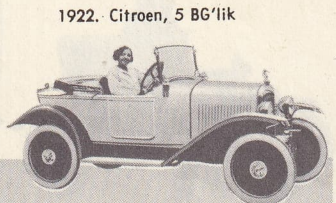

iticinin ağırlığı	1 660 kg	395 kg
0'dan saatte 95 km'ye çıkış	30 saniye	23 saniye
azamî hız	113 km/s.	115 km/s.
katettiği yol (ortalama hıza göre)	160/240 km	320/400 km.

Hidrokarbon kullanan yakıt pilleriyle çok yakın bir gelecekte şehir içi ve şehirlerarası taşıtlar yapılabileceği düşünülmektedir; bu otomobilin menzili saatte ortalama 60 ile 70 km hızla 250-300 km olacaktır. Elektrikli otomobilin, termik motorlu otomobille karşılaştırılabilecek performansta bir binek arabası olabileceği şüphelidir.

— *Hava yastığı üzerinde hareket eden otomobil* de bazı üstünlükler taşır. Bugün bu problem çeşitli açılardan incelenmektedir; fakat mühendis Bertin inceleme safhasını aşmış ve bu tip ilk damperli kamyonları yapmıştır.

Dünya üretimi. 1958'den 1966'ya kadar dünyadaki otomobil miktarı 112 milyondan (85 milyonu binek otomobili) 190 milyona (150 milyona yakın binek otomobili) ulaştı. A.B.D. 1966'da, 24,2 milyon taşıtlık (18,9 milyonu binek otomobili) dünya üretimi üzerinden 10,6 milyon taşıtla (8,6 milyon binek otomobili) ilk sırayı alır; hemen arkasından Batı Almanya (2,8 milyonu binek otomobili olmak üzere 3 milyon taşıt), 1958 ile 1966 arasında üretimi 8 katına çıkan Japonya (1,4 milyonu kamyon olmak üzere 2,3 milyon), İngiltere (1,6 milyonu binek otomobili olmak üzere 2 milyon), Fransa (1,75 binek otomobili olmak üzere 2 milyon) ve İtalya (1,2 milyonu binek otomobili olmak üzere 1,4 milyon) gelir. Rusya'nın üretimi aynı devre içinde, 1958'de 513 000 taşıttan (112 000 binek otomobili) 1966'da 1 050 000 taşıta (230 000 binek otomobili) ulaştı. 1966 Yılında A.B.D.'de her 3 kişiye 1 binek otomobili, Kanada'da 4 kişiye, Avustralya'da 4 kişiye, İsveç ve Fransa'da 5 kişiye, İngiltere, İsviçre ve Batı Almanya'da 6 kişiye, Belçika'da 6,5 kişiye, İspanya ve Portekiz'de hemen hemen 40 kişiye, Rusya'da 200 kişiye, Brezilya'da 800 kişiye, Nijerya'da 1 100 kişiye ve Hindistan'da 1 300 kişiye bir binek otomobili düşer. 1971 İstatistiklerine göre, Türkiye'de 238 kişiye bir binek otomobili düşmektedir. Coğrafî bakımdan otomobil üretimi çeşitli bölgelere dağılmış olmakla beraber malî bakımdan durum öyle değildir ve dünyanın en büyük yatırımları üç amerikan şirketinde toplanmıştır: General Motors, Ford ve Chrysler, Wolkswagen, Fiat, B.M.C. (1968'de Leyland'la birleştikten sonra B.L.M.C.) ve Renault hâlâ Avrupa'nın en büyük otomobil şirketleridir.

● *Türkiye'de,* ilk otomobil yapımı çalışmalarına Koç Holding'e bağlı Otosan Otomobil Sanayii A.Ş. tarafından başlandı (1959). İlk türk otomobili (*Anadol*) 1966'da piyasaya çıktı. Anadol imal eden fabrika İstanbul'da, Ankara yolu üzerindedir. Anadol'un iki ve dört kapılı iki modeli vardır. Günde en çok 25 otomobil yapılmaktadır. 1972 Yılı üretiminin 4 500 olması planlanmıştır. İlk altı yıl içinde üretilen otomobil sayısı 17 000'i geçmiştir. Anadol'dan sonraki ikinci türk otomobili *Murat 124* (Fiat 124) Tofaş Otomobil fabrikası (Bursa) tarafından yapılmağa başlandı (1969). 1971'de piyasaya 8 000 otomobil çıkarıldı. 1972'nin ikinci yarısında imalât hızının günde 80 otomobile çıkarılması ve yıl sonunda üretimin 16 000'e ulaşması planlandı. Murat 124, dört kapılı bir otomobildir.

Türkiye'de yapılan üçüncü otomobil *Renault 12*'dir. Bu otomobil Oyak-Renault Otomobil fabrikaları A.Ş. tarafından imal edilir. İlk Renault 12'ler 1972'den itibaren piyasaya sürüldü. Bursa yakınlarındaki fabrika iki vardiyada yılda en az 20 000 otomobil yapabilecek güçtedir. 1972 Sonunda üretimin 8 000'e ulaşması planlanmıştır.

Türkiye'de yapılan her üç otomobilde yerli işçilik yüzde 70 oranındadır.

Spor. Otomobilin icadından kısa bir süre sonra otomobil yarışları başladı. Milletlerarası spor kodu otomobil sporu yönetmeliklerini biraraya toplar; bu koda mukavemet yarışları, rekor denemeleri v.b. girer. Otomobil modellerinin çokluğu karşısında *ağırlık, silindir hacmi, yakıt tüketimi*'ni v.b. göz önüne alan formüller konmuştur. 1970'e kadar yürürlükte olan formüller şunlardır: *a)* formül I: aşırı besleme olmadan silindir hacmi 3 000 sm³ veya altında, aşırı beslemeyle 1 500 sm³ veya altında olanlar; *b)* formül II: motris silindir hacmi 1 300 sm³'ün üstünde, 1 600 sm³'e eşit veya altında olanlar; *c)* formulü III: maksimum silindir hacmi 1 000 sm³ olanlar. Son iki formül seri yapımdan gelen otomobillere ayrılmıştır. Milletlerarası kod ayrıca «yarış arabaları» ve «spor arabaları»nda her kategoriyi silindir hacmine göre 10 sınıfa ayırır. Büyük yarışlar şunlardır: Belçika Büyük ödülü; Fransa Büyük ödülü; İngiltere Büyük ödülü; İspanya Büyük ödülü; İsviçre Büyük ödülü; İtalya Büyük ödülü; Monako Büyük ödülü; Monte Carlo ralisi. A. B.D.'de, İndianapolis 500 mil yarışını düzenleyen A.B.D. Otomobil kulübü de, Milletlerarası Otomobil federasyonunun (FİA) üyesidir. Bu yarışlardan bazıları dünya şampiyonasına ayrılır. 1951, 1954, 1955, 1956, 1957 yıllarında dünya şampiyonu olan J. M. Fangio devrinden sonra (1952 ve 1953 yıllarında A. Ascari aldı) 1958'de M. Hawthorne, 1959 ve 1960 yıllarında J. Brabham (aynı zamanda 1966 şampiyonu), 1961'de P. Hill, 1962'de G. Hill (aynı zamanda 1968 şampiyonu), 1963'te (ve 1965) J. Clark, 1964'te J. Surtees, 1967'de D. Hulme, 1969'da J. Stewart, 1970'te J. Rimdt şampiyon oldu.

İndianapolis 500 mil yarışlarında ise son on yılın şampiyonları şunlardır: 1960'ta J. Rathmann; 1961'de A. J. Foyt (aynı zamanda 1964 ve 1967 şampiyonu); 1962'de R. Ward; 1963'te P. Jones; 1965'te J Clark; 1966'da G. Hill; 1968'de B. Unser; 1969'da M. Andretti; 1970'te A. Unser.

— Petr. Otomobil benzini, normal ve süper yakıt olmak üzere iki ayrı kalitededir. Bu iki tip benzin, değişik oktan sayısıyle birbirinden ayrılır. Otomobillerde yakıt olarak kullanıldığı için, bugün benzin rafinaj sanayiinin en önemli ürünü durumundadır. Benzin her biri değişik yollardan elde edilen «bazlar»dan meydana gelmiş bir karışımdır: ham petrolün doğrudan doğruya damıtılması, daha ağır bir damıtma ürününün cracking veya reforming usulüyle dönüşümü, rafineri gazlarının polimerleme veya alkilleme yoluyle sentezi. Bileşimindeki bu maddelerin oranı, işlenen hammaddeye ve arzu edilen oktan derecesine göre değişir. Demek ki, Ortadoğu'nun ham petrolünden doğrudan doğruya damıtma yoluyle elde edilen benzin, süper yakıt olarak kullanılmak için yeterli kalitede değildir ve normal benzine katılarak kullanılır. Bundan sonra benzin, içindeki kükürt ve kükürt bileşiklerinden temizlenmesi için kükürt giderme ve yumuşatma yoluyle arıtılır. Gerekiyorsa, benzinin içine bütan katılarak buhar gerilimi arttırılabilir. Ayrıca bileşimine, oktan derecesini istenen seviyeye getirme, oktan derecesini istenen seviyeye getirmek için kurşun tetraetil, zamklı maddelerin oluşumunu önlemek için bir negatif katalizör, boyarmaddeler v.b. katılabilir. Ancak bundan sonra benzin kullanılmağa hazır durumdadır. Benzinin bütün nitelikleri, kanun yoluyle ve kesinlikle tespit edilmiştir. Normal benzin uçuk sarı renkte satılır, süper benzini ise ayırt edilmesi için kırmızı veya maviye boyamak zorunluğu vardır. 20° C'ta yoğunluğu 0,75'in altında olmalıdır (süper benzin için, 0,76). Buhar gerilimi 0,65 kg/sm²'yi geçmemelidir. Benzine uçucu özelliğini veren bu buhar gerilimi yeterli miktarda olduğu zaman, soğuk havalarda da motorun çalışmasını sağlar. Ancak, bu gerilim çok yüksek olmamalıdır. Çünkü yakıt borularının gaz kabarcıklarıyle tıkanmasına ve dolayısıyle motorun durmasına yol açan buhar tıkanmast veya buhar kısılması (vapor-lock) gibi mahzurlar ortaya çıkabilir. Bütan gazı ve diğer uçucu maddelerin oranı da dikkatle tayin edilmelidir. Cracking ve reforming benzinlerini ise, bileşimlerinde bulunan diolefinlerden temizlemek gerekir, çünkü bu maddeler motorda oksitli çökeltiler birikimine sebep olur. Kullanılmağa hazır bir yakıtta, zamklı madde miktarı 100 sm³ için 8 mg'ı geçmemelidir. Motorun çeşitli kısımlarına aşındırıcı bir etki yapmaması ve çıkan buharların motora zarar vermemesi için, yakıtta bulunan kükürt ve kü-

Foto. Panhard, X, Malartre, Philippe (LAROUSSE)

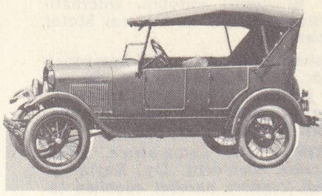
1926. Ford T, torpedo tipi

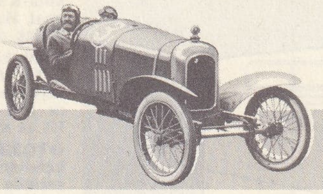
1921 - 1922. Salmson, yarış tipi

1926. Şoför mahalli kapalı Citroen B 12

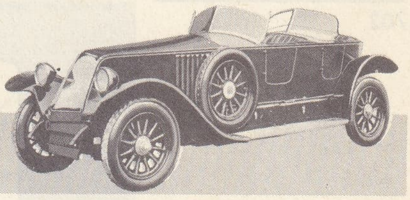
1925 - 1926. Renault, 40 BG'lik torpedo tipi

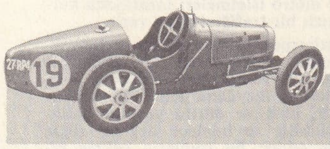
1926-1927. Bugatti, 2 litrelik yarış otomobili

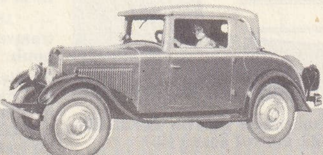
1930. Peugeot 201

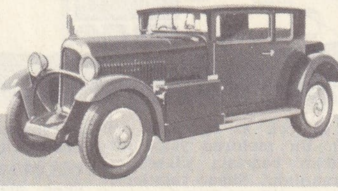
1931. 17 BG'lik Voisin

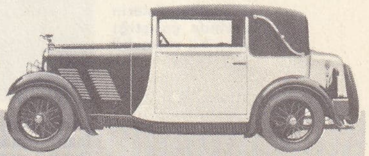
1931. Amilcar

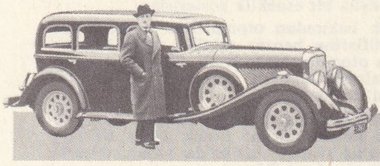
1931. Limousin tipi Panhard

1934. Berlin tipi Citroen «7» TA

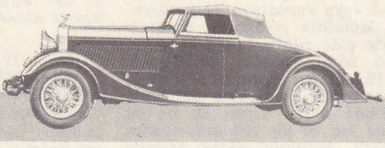
1934. Kabriyole Rolls-Royce

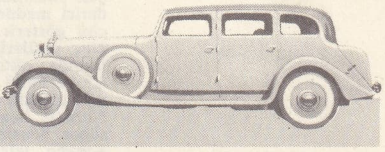
1934. Limousin tipi Lelage

1936. Kupe Simca -5

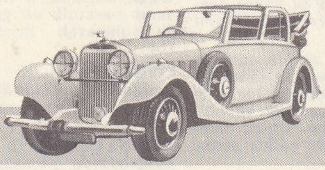
1936. Landaulet tipi Hispano-suiza

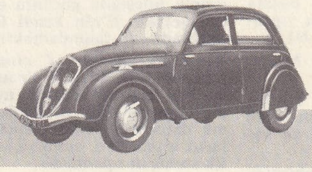
1938. Peugeot 202

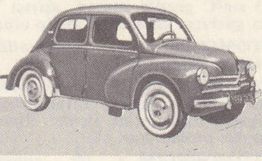
1947. 4 BG'lik Renault

1947. 2 BG'lik Citroen

1951. «Sabre» deneme arabası

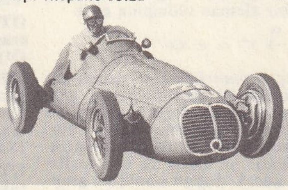
1950 - 1951. Maserati, yarış tipi

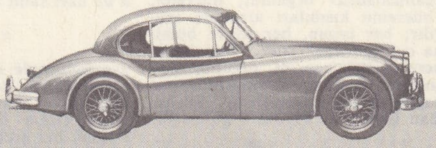
1954. Jaguar XK 140

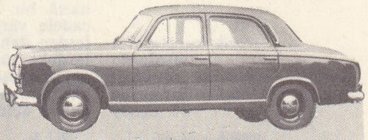
1955. Peugeot 403

1956. Citroen DS 19

1957. Renault, «Dauphine» tipi

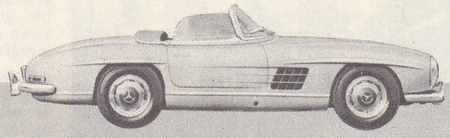
1957. Mercedes-Benz 300 SL

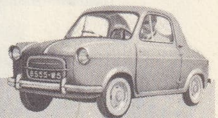
1958. Vespa 400

1958. Simca, «Chambord» tipi

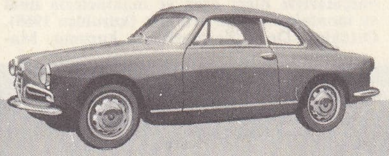
1958. Alfa Romeo «Giulietta»

1959. 600 beygirlik Berliet kamyon

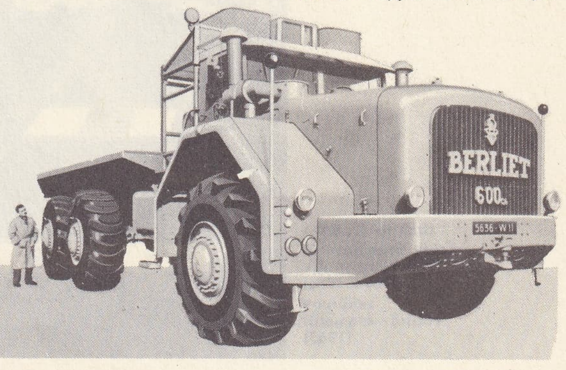

1962. Kabriyole Peugeot 404

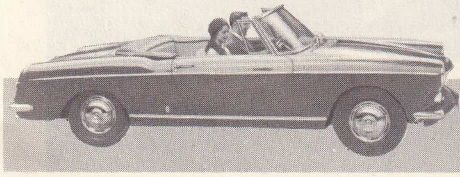

1962. Renault R. 8

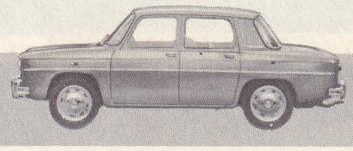

Foto. Ford, Citroën, Renault, Bugatti, Draeger, Voisin, Amilcar, Panhard, Kellmer, X, Doisneau, Hispano-Suiza, Peugeot, General Motors, Rosenthal, Jaguar, Mercedes, Alfa-Romeo, Simca, Fiat, Chevrolet, Berliet (LAROUSSE)

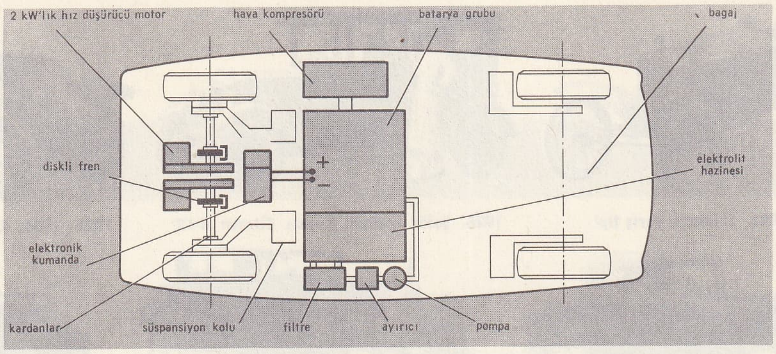

mühendislerin üzerinde çalıştığı elektrikli otomobil

kürt bileşikleri de çok az olmalıdır (en fazla binde 1,5). Bir motorun yakıt sarfiyatı, aşağı yukarı benzinin yüksek ısı değeriyle ters orantılıdır. Süper yakıtlar için tespit edilen ısı değeri, litre başına 7 600 kaloridir. Bir yakıtın oktan sayısı da çok önemlidir: yakıtın içindeki vuruntu giderici maddeyi veya vuruntuya karşı direncini gösterir. Katalitik reforming ve cracking usulleriyle elde edilen bugünün yakıtlarında oktan sıyısı yüksek olduğundan, 8,9 ve hattâ 10. seriden motorların sıkıştırma gücünü arttırmak mümkün olmuştur. Normal benzinde oktan sayısı 80 ile 90, süper benzinde ise 90 ile 100 arasındadır. Kurşun tetraetil, benzinin oktan sayısını önemli derecede arttırır. Ancak, benzine katılan kurşun tetraetil oranı litre başına 0,3 sm^3C geçtiği zaman, aşırıcı veya yıpratıcı gazların çıkmasına sebep olur. (LM)

OTOMOLİT i. (fr. *automolite*). Miner. Gahnit çeşidi. (L)

OTOMORF sıf. (fr. *automorphe*). Türüne has billûr şekilleri tarafından sınırlanan kayaç minerallerine denir: *Riyolitlerde kuvarslar otomorftur.* (L)

OTOMORFİZM i. (fr. *automorphisme*). Biyol. W. Roux'un teorisi. (Bu teori'ye göre bir organizmadaki organlar, hücreler, hattâ bir hücrenin kısımları arasında mücadele vardır; her organ, her hücre ötekilerden daha çok gelişmek ister. Organizmalardaki hücre farklılaşmasını, organik dengeyi, organların ve vücut fonksiyonlarının ahengini sağlayan bu mücadeledir. Türleri de bu açıdan inceleyen Pfeffer'e göre, türler arasındaki mücadele onların kendiliğinden farklılaşmalarına yol açar.) [L]

OTOMORFİZMA i. (fr. *automorphisme*'den). Mat. Özdeş iki cümleye uygulanan izomorfizma. (Bk. ANSİKL.) || *Bir cümlenin otomorfizması*, bir cümlenin kendi üzerine her birebir uygulanışı. || *Bir vektörel uzayın otomorfizması*, bu uzayın iki

$\vec{e}_1, \vec{e}_2, \dots$ ve $\vec{f}_1, \vec{f}_2 \dots$ tabanı verildiğine göre, $\Sigma\ \alpha_i\ e_i$ vektörüne $\Sigma\ \alpha_i\ f_i$ vektörünü tekabül ettiren birebir uygulama.

— ANSİKL. Bir L bileşim kanunu ile donatılmış bir E cümlesinde bir *otomorfizma* kurmak, *a* ve *b*'nin L ile bileşiği, aynı kanun için, *a* ve *b*'nin *a'* ve *b'* görüntülerinin bileşiğini görüntü olarak kabul edecek şekilde E'nin kendi üzerindeki birebir uygulamasını tanımlamaktır.

Karmaşık sayıların C cismi içinde otomorfizma örneği. C'nin *z* elemanına, *z* sanal eşleniğini tekabül ettiren uygulama bir otomorfizmadır. Bir toplama, çarpma ve bölme dizisinde bütün elemanlar yerine bunların eşlenikleri konursa, elde edilen sonuç ilk sonucun eşleniğidir.

Gruplarda otomorfizma. x genel eleman, *a* da özel sabit bir eleman olduğuna göre

$$x \xrightarrow{a} x' = a\ x a^{-1}$$

uygulamasıyle *iç otomorfizmalar* denen bir otomorfizma kategorisi tanımlanır. *a* grubun bütün elemanları ile değişli olursa bu otomorfizma özdeş uygulama halini alır. Değişli bir grubun bütün otomorfizmalarında durum böyledir; o halde iç otomorfizma kavramının ancak değişli olmayan gruplar için ilgi çekici bir yönü vardır. Uygulamaların bileşim kanununun etkisindeki bir grubun iç otomorfizmalarının kendileri de bir grup meydana getirir. Bir *g* alt grubuna uygulanan bir otomorfizma, «*g*'nin eşleniği» denen bir *g* alt grubu verir. (L)

OTOMOTİV i. (ing. *automotive*'den). Sanay. *Otomotiv sanayii*, karoseri elemanları ve motor parçaları da dahil olmak üzere motorlu taşıtların yapımını konu alan sanayi dalı. (M)

Otomotiv Endüstrileri A.Ş. (TÜRK), motorlu kara nakil araçları, zıraî traktörler ve parçalarıyle diğer araç ve makinelerin imal ve montajını yapan ortaklık (kuruluşu 1960). Ortakları Ordu Yardımlaşma kurumu, Makina-Kimya Endüstrisi kurumu, International Harvester company ve Federal Motor Truck company'dir.

Yıllık kapasitesi 5 000 kamyon ve kamyonet, 2 000 traktör, 20 000 radyadör, 25 000 şasi rayı, 46 000 janttır. Çayırova'daki tesislerinde I H kamyon, pikap ve traktörlerin imalât ve montajı yapılmaktadır. (M)

OTOMOTRİS i. (fr. *automotrice*, kendi kendine hareket eden'den). Dy. Raylar üzerinde kendi kendine hareket edebilen taşıt. (*Otomotris* terimi özellikle itici gücü elektrikle sağlanan taşıtlar ve termik *motorlu trenler* için kullanılır.)

— ANSİKL. *Otomotris*'ler, demiryolları, tramvay ve metro işletmeleri tarafından kullanılır ve hızlı bir trafiğe imkân verir.

Banliyö hatlarında çalışan otomotrisler, şekil bakımından değişmeyen bir otomotris ile bir veya iki römorktan oluşmuş kısa boyda dizilerden meydana gelir. Bu elemanlar tek, çift, üçlü ve dörtlü gruplar halinde çalıştırılabilir ve böylece değişik güçte trenler elde edilir; bu trenlerin çekme nitelikleri değişmediğinden işletme bakımından büyük bir esneklik gösterirler.

Teknik bakımdan otomotrisler elektrik lokomotiflerine benzer şekilde donatılmıştır; ayrıca otomotrislerde ivme rölelerinin kontrolü altında çalışan otomatik ilk hareket düzeni vardır. (L)

OTOMYS i. Özgül bir diş düzeni olan, çok büyük kulaklı sıçan; örnek türü: *Otomys bisulcatus* Güney Afrika'da yaşar. (*Otomyii* oymağından.) [L]

OTONARKOZ i. (fr. *autonarcose*). Bir insanın narkotik bir gaz, meselâ azot protoksit solunarak kendini duyusuzlaştırması. (L)

OTONOMİ i. (fr. *autonomie*). Özerklik, muhtariyet: *Ama üniversite otonomisi nazarî olarak yerli yerinde idi* (F.R. Atay). [M]

OTONYCTERİS i. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan yarasa. (Bunlar çok geniş oval, değirmi kulaklı yarasalardır. Yassıburunlu yarasagillerden.) [L]

OTOPARK i. (fr. *auto-parc*). Motorlu kara araçlarının park edildiği yer, otomobil parkı. (M)

OTOPHORA i. Başak veya salkım çiçekli ağaç veya ağaçcık; meyvesi bütün veya parçalı, etli ve sert kabukludur; Asya'nın tropikal bölgesinde ve Malezya'da yetişir (*Sapindaceae* familyasından.) [L]

OTOPİYEZİS i. (fr. *otopiesis*). Patol. Östaki borusunun tamamen tıkanmasıyle kulakzarı boşluğunda meydana gelen ve sağırlığa yol açabilen basınç yükselmesi. (L)

OTOPLASTİ i. (fr. *autoplastie*). Tahrip olmuş bir parçanın, aynı şahsın vücudunun başka bir yerinden alınan parça ile tamir edilmesi. || Çevredeki dokulardan yararlanılarak dış kulağın düzeltilmesi.

— ANSİKL. Pratikte *otoplasti* terimi, deri kayıplarının çevreden veya uzaktan alınan, parçalarla (lambo) tedavi edilmesi anlamında kullanılır. Birçok otoplasti tipi vardır: kaydırma veya yan yana getirme, lamboyu ağdırma (hint metodu), uzaktan lambo alma (italyan metodu), lamboyu art arda kaydırma. Alınan lambolar ya olduğu gibi bırakılır, yahut kıvrılıp yuvarlatılır.

trafik kazalarının yayalarda meydana getireceği etkileri inceleyen bir deney

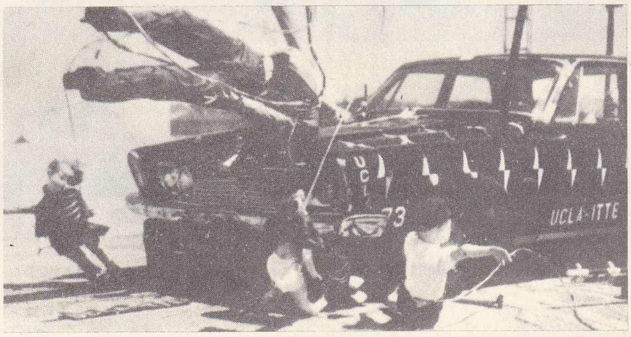

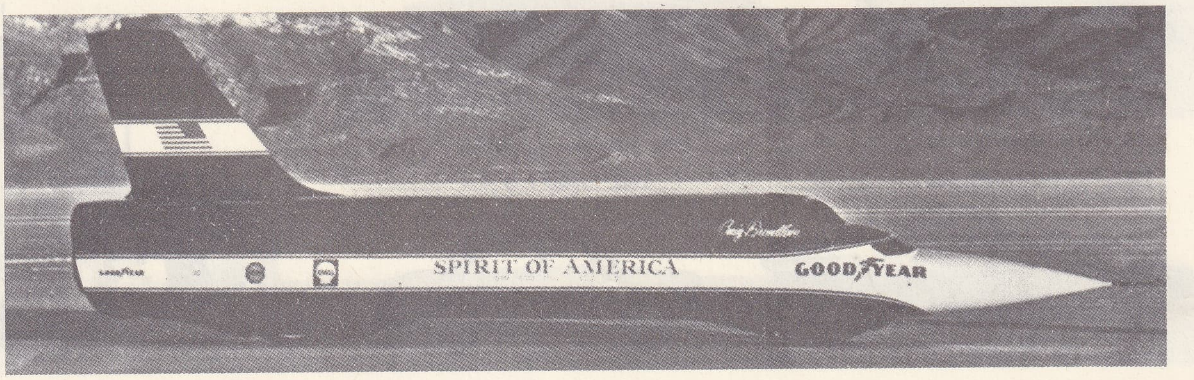

Utah'ta (A.B.D.) Craig Breedlove'ın 966 kilometrelik dünya sürat rekorunu yaptığı otomobil (1965)

Foto. Encyclopedia Americana

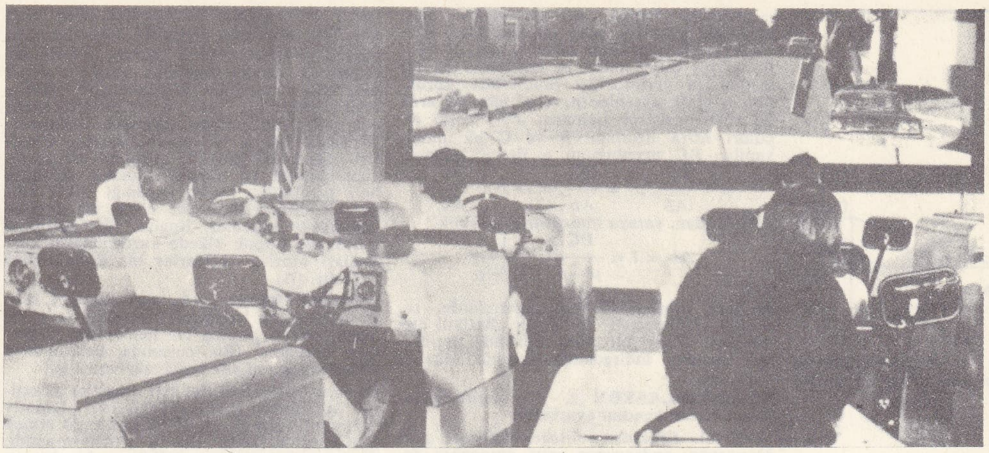

solda, emniyet kemeri; sağda, yeni eğitim metodlarıyle düzenlenen bir direksiyon kursu

Aşılanacak parçanın alındığı kısım dikişle veya uzaktan alınan başka bir parça ile kapatılır. Otoplastinin kullanılış alanı çok geniştir: yaraların tamiri, estetik cerrahî, çirkin nebdeler, cilt urları v.b. (L)

OTOPLER sıf. (fr. *autopolaire*). Mat. Her kenarı, bir koniğe göre karşı kenarın kutup doğrusu olan bir üçgen için kullanılır. || Her yüzü, ikinci dereceden bir yüzeye göre karşı tepenin kutup düzlemi olan bir dörtyüzlü için kullanılır. (L)

OTOPNÖMATOLİZ i. (fr. *autopneumatolyse*). Petrografi. Bir iç kayanın içindeki gazlar tarafından oluşturulduğu kabul edilen pnömatoliz. (L)

OTOPOLİPLOİT i. (fr. *autopolypioïde*'den). Biyol. Hücrelerindeki tek kromozom stokunun çoğalmasıyle oluşan sabit poliploit.

— ANSİKL. *Otopoliploit*'ler, insanlarca üretilip yetiştirilen bahçe bitkilerinde, tahıllarda ve meyve ağaçlarında çok görülür; tabiatta, kendiliğinden yetişen bitkilerde çok seyrek bulunur. Bunlar evrim bakımından tabiatta daha çok rastlanılan alopoliploitlere göre daha az ilgi çekicidir. (L)

OTOPOLİPLOİTLİK i. (fr. *autopolypioïdie*'den). Aynı türden gelen kromozomların üst üste birikmesi sonucunda oluşan poliploitlik. (L)

OTOPORTRE i. (fr. *autoportrait*). Bir sanatçının kendi eliyle yaptığı portresi. (KENDİ PORTRESİ denir.) [M]

OTOPROTOLİZ i. (fr. *autoprotolyse*). Kim. Aynı maddenin, biri ast, öbürü baz gibi davranan iki molekülü arasında bir proton alışverişini sağlayan tepkime. Bu, amfoter maddelere has bir tepkimedir; örnek olarak suyun otoprotolizi gösterilebilir: $H_2O + H_2O \rightleftarrows H_3O + OH$.) [L]

OTOPSİ i. (yun. *autopsia*, kendi gözleriyle görme eylemi'nden fr. *autopsie*). Tıp. Ölüm sebebini araştırmak ve organların durumunu görmek amacıyle bir cesedi açıp muayene etme: *Kanun bazı anî ölüm vakalarında otopsiyi emreder.* || *Otopsi kıyafeti*, otopsi yapılırken giyilen beyaz bez ve lastik önlüklerle, eldivenler, bez takke ve kauçuk ayakkabılar. || *Otopsi masası*, üzerinde cesetlerin otopsi yapıldığı, akar su tertibatı olan mermer veya emaye madenî masa. || *Otopsi protokolu*, otopsinin nasıl yapıldığını ve iç bulguları tanımlayan yazı. || *Otopsi raporu*, ölüm sebebini ve mekanizmasını bildiren gerekçeli rapor. || *Otopsi takımı*, otopsi yapmak için kullanılan âletler.

— Huk. Bk. ANSİKL. || Otopsi tutanağı, adlî otopsilerde otopsi işlemine ve bulgulara ait olan, ölü yanında yazılan, hâkim veya savcı ile hekimler tarafından imzalanan belge.

— ANSİKL. Tıp. *Kadavra otopsisi* veya *nekropsi*, patolojik anatominin temelidir; adlî tıpta da, ölümün sebebini ortaya çıkarmak bakımından çok önemlidir. Otopsinin önem ve gerekliliği hekimler tarafından daima belirtilmişse de, her zaman engellerle karşılaşılmıştır. Otopsinin bütün insanlara faydalı bir yönü vardır. Hastalıkların soydan geçmesiyle ilgili bilgiler çoğaldığından, bir teşhisin konması veya doğrulanması ölünün ailesi için önemlidir. Otopsi ne kadar erken yapılırsa, elde edilen bilgiler o derece doğrudur. Bununla beraber ancak ölümün kesin olarak anlaşılmasından sonra, aileden ve polisten izin alınarak yapılabilir. Bir cinayet şüphesi karşısında otopsi ancak cumhuriyet savcısının isteğiyle bir adlî tabip tarafından yapılır. Bazı özel kanun değişiklikleri iyice belirtilmiş durumlarda organ nakli ameliyatları için kısa bir süre içinde (1 saat) bazı organları veya dokuları alma izni vermektedir. Otopsi yapmak için vücut boşluklarını açmak ve içindeki organları meydana çıkarmak gerektir. Cesette dört boşluk vardır: kafatası, omurga, göğüs ve karın.

Kafatası açımına bir kulaktan ötekine uzanan bir kesimle başlanır. İkiye bölünen deri öne ve arkaya sarkıtılır, kafatası kemikleri testere ile kesilir. Omurga boşluğu, omurganın iki tarafından uzunlamasına bir kesimle ve omurların raşitomla kesilmesiyle açılır. Göğüs ve karnın açılması, boyundan çatı kemiğine uzanan bir kesimle yapılır. Göğüs için buna, kaburgaların ön parçasıyle göğüs kemiğini içine alan bir kesim eklenir.

Tam bir otopsi yapabilmek için kesimlerden önce ceset dıştan dikkatle muayene edilmelidir. Bundan sonra bütün organlar teker teker elden geçirilir ve bütün anomaliler kaydedilir. Göz muayenesinden sonra önemli kısımların dokuları mikroskop altında incelenir. Nihayet iç organların toksikoloji bakımından incelenmesiyle adlî tıpta otopsi tamamlanır.

— Huk. Otopsi yapılmasına hâkim karar verir. Ölünün sahipleri otopsi yapılmasına ve cesedin açılmasına engel olamazlar. Otopsinin hangi durumlarda ve hangi şartlara uyularak yapılacağı, Ceza Muhakemeleri Usulü kanununda açıklanmıştır. Bu hükümlerden 79. maddeye göre otopsi, hâkim veya gecikmesi tehlike olan durumlarda savcının gözetimi altında iki hekim tarafından yapılır. Bu hekimlerden birinin adlî hekim olması şarttır. Zorunluluk varsa otopsi bir tek hekim tarafından da yapılabilir. Ölüyü son hastalığında tedavi eden hekim otopsi yapamaz. Ancak bu hekimden de otopsi sırasında yararlanılacağını kanun öngörmüştür. Otopsiye başlanmadan önce cesedin kimliğinin tespiti gereklidir. Kanun, mutlaka cesedin baş, göğüs, karın kısımlarının açılmasını öngörmüştür. Ölüm sebebi bir kısmın açılmasıyle anlaşılsa bile öteki kısımlar açılmalıdır; çünkü cesette açılmamış bulunan kısımlarda ölümün başka sebepleri de tespit edilebilir. Bugün uygulamada, otopsiden önce cesedin adlî muayenesi yapılır; ölüm sebebi belli olur ve açıkça görülürse otopsi uygulanmaz. Otopsi, bir bakıma da bilirkişilerin katılmasıyle yapılan bir keşiftir. Bu bakımdan her otopsinin bir tutanakla tespit edilmesi ve bu tutanağın hazır bulunanlar tarafından imza edilmesi gerekir. Ayrıca otopsi yapılırken çok dikkatli davranmak gerekir; çünkü bir husus unutulduğu zaman yeniden otopsi için cesedin durumu uygun olmayabilir. Yeni doğmuş çocuğun otopsisinde, özellikle doğumdan sonra veya doğum sırasında çocuğun yaşayıp yaşamadığı, zamanında doğup doğmadığı yahut zamansız doğmuşsa, yaşayabilecek durumda olup olmadığı araştırılır. (LM)

OTOPTERİS i. Paleobot. Cycadophytes grubundan fosil bitki.

— ANSİKL. *Otopteris* cinsi, İngiltere'de, Axminster yakınında, Membury'de liyas tabakasında bulunan *Otopteris obtusa* adı verilen bitkiye ait bir yaprak izine dayanılarak Lindley ve Button tarafından tanımlandı. (L)

OTORADYOGRAFİ i. (fr. *autorodiographie*). Nükl. Bileşiminde, yayımlarıyle duyar tabakayı etkileyecek radyoaktif bir madde bulunan bir nesnenin bir fotoğraf kâğıdı üzerine bıraktığı iz.

— ANSİKL. *Otoradyografi*, izotoplarının metabolizmasını incelemek üzere bir canlıya yutturulan radyoaktif göstergelerin yerini kesinlikle belirlemeğe yarayan bir kontrol metodudur. (L)

OTORAJİ i. (fr. *otorragie*). Kulak kanaması. (L)

OTORAY i. (ing. *autorail*). Ray üzerinde işleyen bir çeşit taşıma aracı: *Bu otoray, yolları âdeta çocuk oyuncağına çevirmiş* (R.N. Güntekin). [M]

OTORE i. (fr. *otorrhée*). Patol. Kulak yolundan gelen akıntı. (Bir otit işareti veya sonucudur.) [L]

OTOREDÜKSİYON i. (fr. *autoréduction*). Topogr. Takeometrelerin, eğim boyunca uzaklık yerine yatay uzaklığı ölçme özelliği. (L)

OTOREDÜKTÖR sıf. (fr. *autoréducteur*). Topogr. Kendiliğinden indirgeme yapan âletler için kullanılır.

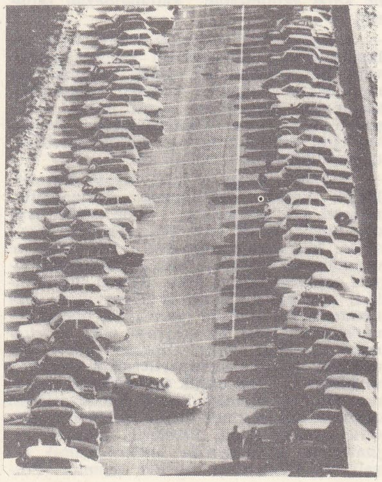

Normandiya'da Mont-Saint-Michel otoparkı

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité

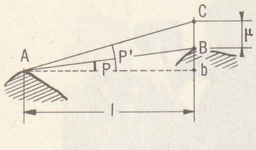

bir otoredüktör cihazın çalışma prensibi

— ANSİKL. Topogr. Bir *otoredüktör* âlet, aşağıdaki prensibe göre çalışır: arazi üzerindeki AB uzaklığını ölçmek için, B noktasına bir düşey mira, A noktasına da bir stadimetre yerleştirilir. Stadimetre dürbününün optik eksenine *p*, ve *p'* gibi art arda iki eğim verilerek bunların *p'—p* farkı ölçülür. Mira üzerinde B ve C okumaları yapılır. BC uzunluğunu μ ile gösterirsek,

$$p = \frac{bB}{Ab}, p' = \frac{bC}{Ab}, p' - p = \frac{BC}{Ab}$$

olduğundan, yataya indirgenmiş uzaklık

$$Ab = l = \frac{BC}{p'-p} = \frac{\mu}{p'-p}$$

olur.
Modern otoredüktör takeometrelerde, retiküllü stadimetreler kullanılır. Retikül çizgilerinin düşey bir mira üzerinde ayırdıkları uzunluk indirgenmiş uzaklığa tekabül eder. (L)

OTOREGÜLASYON i. (fr. *autorégulation*). Kendi kendini ayarlama.

— Biyol. *Kromozom otoregülasyonu*, partenogenez, androgenez veya ginogenez sonucunda bir haploit yumurtanın kendi öz kromozom stokunu bir misli artırarak diploitlik kazanmasını sağlayan süreç.

— Fizyol. Bir fonksiyonun kendi kendini ayarlaması: *atardamar basıncının otoregülasyonu.* (Büyük atardamarların başlangıcına yakın meydana gelen hipertansiyon veya hipotansiyon hallerinde bu anormal durumu düzeltici tepkilere yol açan refleksler belirir.) [L]

OTORİTARİZM i. (fr. *autoritarisme*). Mutlak ve keyfî bir yönetimin kontrolsuz olarak uygulanmasına dayanan siyasî sistem. Bk. TOTALİTARİZM. (L)

OTORİTE i. (fr. *autorité*). Emretme, itaat ettirme hakkı veya gücü: *Cemal beyin otoritesine ehemmiyet vermeyen, hattâ böyle bir şeyin farkında bile olmayan tek insan matmazel Afroditi idi* (A. H. Tanpınar). || Siyasî veya idarî güç: *Bu şehirde devlet otoritesi yok. Bu otoritenin sorumluluğu vali konağıyla kışla arasında sahipsiz, yerde yatıyor* (Kemal Tahir). *Devlet, kanun ve otorite hüküm sürdüğü zaman, Çakırcalı, ipe takılmış bir cesetten başka bir şey değildir* (F. R. Atay). || Görüşü yargıları bilenlerce doğru olarak kabul edilen insan veya eser: *Bir bilim otoritesi.*

— ANSİKL. Mant. Batı dünyasında, mantık alanında *otorite* denilince başkalarının tanıklığına dayanan ispat metotları kastedilir. Deney ve bilim, bu çeşit metotları kabul etmez. Otorite metodu ve kanıtları din alanında kullanılır. Bu alanda ele alınan konu, özü gereği tabiatüstü olduğu için, ancak vahy ve dinî gelenek yoluyle kavranabilir. Ne var ki bu alanda bile, kaynakları akıl süzgecinden geçirmek ve kontrol etmek şarttır. Otorite metodu, Descartes tarafından XVII. yy.da büyük bir ustalıkla tenkit edilmiş ve felsefede geçerli olmaktan çıkmıştır. (ML)

OTORİTER sıf. (fr. *autoritaire*). Kendisine karşı gelinmesine katlanamayan (kimse).

— Anayasa huk. *Otoriter rejim*, özel anlamda, siyasî hürriyetlerin yetersiz olduğu veya hiç tanınmadığı, genel anlamda ise muhalefetin tamamen ortadan kaldırıldığı, seçimlerin, gerçek bir siyasî iktidar değişikliği için değil, iktidardakilerin desteklendiğini belirtmek için bir gösteri niteliğinde yapıldığı rejime verilen ad.

— ANSİKL. Anayasa huk. Siyasî rejimler, klasik olarak, demokratik, parlamenter, meşrutî gibi ayrımlarla ifade edilir. Ancak bugün klasik batı demokrasileri karşısında, hürriyetler açısından farklı görüş ve uygulamalar sonucu, daha az hürriyetçi siyasî rejimler ortaya çıktı. Seçimi, hürriyetleri, çok partililiği ikinci plana atan veya tamamen kaldıran bu rejim türü, liberal demokrasinin tersi bir kavram olan *otoriter rejim* ile ifade edilir. Otoriter rejime, genellikle, gelişmemiş sanayileşmemiş, yaşama ve kültür seviyesi düşük toplumlarda rastlanır. Otoriter rejimler, liberal demokrasilerin aksine kendi içlerinde büyük farklılıklar gösterir. Sanayileşmiş ülkelerin otoriter rejimleriyle (Almanya'da Hitler rejimi) azgelişmiş ülkelerdeki otoriter rejimler (Portekiz) ve kapitalist bir otoriter rejim olan faşizmle, komünist rejimler birbirlerinden önemli ölçüde ayrılır. Ancak, bütün bu rejimlerin ortak unsurları vardır; siyasî hürriyetler hepsinde kısıtlanmıştır; muhalefet kaldırılmış veya iyice güçsüzleştirilmiş, tek parti ortaya çıkmıştır; hükûmetler siyasî polise ve askere dayanır. Otoriter rejimle diktatörlük arasında bir ayrım yapılmalıdır: bir ülkede otoriter iktidarın halk tarafından meşru sayıldığı kabul edilir, bir diktatörlükte ise böyle bir meşruiyetten söz edilemez. Bugün, sömürgelikten kurtulmuş birçok ülkede kurtarıcıların kurdukları otoriter iktidarlar bir dikta rejimi değildir. (M)

OTOROTASYON i. (fr. *autorotation*). Motorla mekanik bağlantısı isteyerek veya bir ârıza sonucu kesilen bir helikopter rotorunun hareketi. (Bu durumda helikopterin *otorotasyon halinde indiği* söylenir.) [L]

Otosan (Otomobil Sanayii Ananim şirketinin kısaltılmış şekli), Türkiye'de otomotiv sanayiini kurmak ve döviz tasarrufu etmek için kuruldu (1959). 1960'ta işletmeye açıldı. Kamyon, kamyonet, minibüs ve binek arabası imâl eden şirketin bugün sermayesi 45 milyon liradır; en büyüğü Koç Holding olan 100'den fazla hissedarı vardır. (M)

OTOSENDEZ i. (fr. *autosyndèse*). Biyol. Ana veya babasından biri poliploit olan bir melezde aynı poliploit türden gelen homolog kromozomların sinapsis sırasında eşleşmesi. (L)

OTOSEROTERAPİ i. (fr. *autosérothérapie*). Az kullanılan bir tedavi metodu. (Hastadan kan alınır, kendiliğinden ayrılan serum kısmı gittikçe artan dozlarda yine aynı hastaya deri altına şırınga edilir; böylece bir şok tedavisi yapılır.) [L]

OTOSİST i. (fr. *otocyste*). Biyol. Bk. İŞİTME *kesesi.*

OTOSKLEROZ i. (fr. *otosclérose*). Orta kulağın, iç kulağın veya her ikisinin birden sklerozu; sağırlıkla sonuçlanır. (L)

OTOSKOP i. (fr. *otoscope*). Tıp. Dış kulak yolunu ve kulakzarını muayeneye yarayan cihaz: *Işıklı otoskop.* (L)

OTOSKOPİ i. (fr. *otoscopie*). Küçük bir spekulum ve alın aynası veya ışıklı bir otoskopla yapılan kulak muayenesi.

— Psikol. Kulaklarının muayenesiyle bir kimsenin mizacının incelenmesi. (Bu inceleme kulak kepçesi üzerindeki belirli morfolojik noktaların derlenmesine dayanır.)

— ANSİKL. Psikol. 1934 ile 1946 arasında psikoteknik uzmanı Guy de Beaumont tarafından düşünülen ve uygulanan *otoskopi*, psikoloji ile morfoloji arasındaki ilişkilerin metotlu bir şekilde incelenmesi bakımından sağlam temellere dayanır. Görülebilirlik, kişilik, sabır ve ölçülülük gibi bilimsel kavramları açıklamağa yarar. Gözlemden hareket eden otoskopi, insan ve hayvan psikolojisinin dikkati çeken görüntülerini (yaş, cins, hastalıklar, akıl hastalıkları, ırk) ayrı ayrı ele alarak ve bunları kulak kepçesinin özel şekilleri ve ayrıntılarıyle karşılaştırarak ilkelerini ortaya koydu. Daha sonra bütün bu görüntüler bir taraftan suçlular, bir taraftan çok sayıda tarihî kişiler ve nihayet binlerce asker ve polis üstünde kontrol edildi. (L)

OTOSKOPİ i. (fr. *autoscopie*). Psikol. Hastanın, kendini aynada görür gibi bir sanrıya kapılması. (L)

OTOSPERMOFİL i. (fr. *otospermophile*). Bk. SPERMOFİL.

OTOSPONJİYOZ i. (fr. *otospongiose*). Genç kadınlarda görülen ve iç kulak dolambacında distrofi şeklinde ortaya çıkan hastalık. (Hastalık yavaş ilerler; sebebi belli değildir; önce üzengi kemiği oval pencereye yapışır, kulağın geçirgenliği azalır; sonra duyum sağırlığı ve nihayet tam bir sağırlık meydana gelir. Otosponjiyoz, başlangıç devresinde fenestrasyonla iyileştirilebilir.) [L]

OTOSTOP i. (ing. *auto-stop*). Bir yayanın yoldan geçen bir motorlu taşıtı durdurarak binmesi ve gideceği yere kadar bedava yolculuk etmesi: *Otostopla seyahat etmek.* (M)

OTOTEST i. (fr. *autotes*). Psikol. Deneğin kendi kendisine uygulayıp sonuçlarını gene tek başına ölçebileceği tarzda hazırlanmış test.

— ANSİKL. *Ototest*, genellikle, bir soru cetveli biçiminde hazırlanır; sorulara verilen «evet» ve «hayır» cevapları artı ve eksi puanlarla değerlendirilir. Testin sonunda, bu puanların toplamını yapmak yeterlidir. Az çok ciddî bir araştırma tekniği olan ve günümüzde büyük rağbet gören ototest, genellikle gazetelerin okurları için düzenledikleri bir oyundan ileriye geçmez. (L)

OTOTETRAPLOİTLİK i. (fr. *autotétraploïdie*'den). Biyol. Aynı bireydeki diploit kromozom sayısının iki kat olmasıyle ortaya çıkan tetraploitlik. (L)

OTOTİPİ i. (ing. *autotypy*'den). Graf. santl. Sürekli oylumlu orijinallerden tramlı klişeler elde etme usulü. (Bk. FOTOGRAVÜR.) || Bu usulle elde edilen klişe. (L)

OTOTOMİ i. (fr. *autotomie*). Zool. Eklenti veya üyelerin bir refleks hareketiyle kendiliğinden kopup düşmesi.

— ANSİKL. *Ototomi*'ye çeşitli hayvanlarda rastlanır: derisidikenliler (yılanyıldızı), sürüngenler (kertenkele), özellikle eklembacaklılar (kabuklular, çokayaklılar, örümcekler, böcekler). Kertenkele kuyruğundan yakalanırsa, kuyruk kopar, kertenkele kaçıp kaybolur. Çekirge, büyük bacaklarından birinden tutulursa bacağını bırakıverir. Bazı kemirgenlerde (yediuyuklayan, *Apodemus*) kuyruğu örten deri tabakası en ufak bir çekmeyle kopar ayrılır. Kabuktaki alıcı sinir uçlarına yapılan anî basıncın yol açtığı bu refleks, bir savunma aracıdır. Kopma hızlı bir kas kasılmasının sonucudur ve eklentiyi en zayıf yerinden koparır. Ototomi daha önce bünyece hazırlanır; yani bünyede ototomi düzlemleri vardır. Her düzlemin biraz ilerisinde, atardamarda bir büzgen kısım, toplardamarda da bir büzülgenlik bulunur. Kopma sonucunda hiç bir şekilde kanama olmaz. Ototomi, kopan kısmın yeniden oluşmasıyle (yenilenme) sonuçlanabilir. Birçok hayvanda ototomi belli organlarda ve ancak bir sefer olabilir, çünkü yenilenme ototomi mekanizmasını ortadan kaldırır. (L)

OTOTOPOAGNOZİ i. (yun. *autos*, kendi, *topos*, yer ve *agnosia*, bilmezlik'ten fr. *autotopoagnosie*). Psikiyatr. Hastada, vücudunun şu veya bu kısmının adını bilememesi, hattâ kolunun veya elinin olmadığı duygusuna kapılması ve onları bir eşya gibi dışarıda araması şeklinde beliren ve sinirsel sebeplere bağlı olan vücut şeması bozukluğu. (Ototopoaznozi'ler genellikle apraksilerle veya agnozilerle beraber ortaya çıkar. İlgili beyin yarımküresindeki bir lezyandan ileri gelir.) [L]

OTOTRANSFORMATÖR i. (fr. *autotransformateur*). Elektr. Birincil ve ikincil sargıları ayrı olmayıp ortak kısımları bulunan elektrik transformatörü. (Ototransformatörün bir tek sargısı olabilir ve üzerinden uçlar alınarak, besleme geriliminin bir kısmı elde edilir.) [L]

OTOTRANSFÜZYON i. (fr. *autotransfusion*). Anestezi. Organizmada dolaşan kanın dağılımını değiştirerek, hastaya dışarıdan kan verilmiş gibi bir etki yaratma ve kan naklinin sakıncalarını ortadan kaldırma tekniği.

— ANSİKL. Eski bir tekniğe (Goiffier) göre *ototransfüzyon*, kolların ve bacakların uçtan dibe doğru metotlu şekilde sığanmasıyle gerçekleştirilirdi. Yeni bir anesteziyoloji metoduna göre aynı sonuç, kontrollu hipotansiyon esnasında bacakların yükseğe kaldırılması veya icabında eğik tutulmasıyle elde edilir. (L)

Otoyol A.Ş., otobüs ve ziraî römork yapan ortaklık (kuruluşu 1966). Ortakları Koç Holding ve Akbank A.Ş.'dir. Fiat çekici ve semi-treylerleri, Fiat 662 N 2 ve 306 otobüsleri, Büssing otobüsleri ve ziraî römorklar yapmaktadır. (M)

OTOZAMİTES i. Mızrak gibi uzun ve sivri yapraklı fosil bitki. (Üst triyas'tan Vealdiyen'e kadar bulunur. *Cycadaceae* familyasından.) [L]

OTOZİT i. (yun. *autositos*, kendi kendini besleyen'den fr. *autosite*). Geoffroy Saint-Hilaire'in sınıflamasında, bağımsız yaşayabilen ucube (asalak [parazit] karşıtı olarak kullanılır). || Her iki parçası gelişme bakı-

mından birbirine eşit olan ve bağımsız yaşayabilen çifte ucube. (L)

OTOZOM i. (fr. *autosome*). Biyol. Eşeysel kromozomdan (allozom) başka kromozomlara verilen ad. (Meselâ insanlarda 44 otozom ve 2 eşeysel kromozom [X, Y] vardır; 1956 yılına kadar, insanlarda 46 otozom olduğu sanılıyordu. Sirkesineğinin hücrelerinde ise 6 otozom ve 2 allozom bulunur. Otozom *eşeysel kromozom, allozom, heterokromozom* karşıtıdır.) [L]

OTRANTO, İtalya'da komün, Puglia'da (Lecce ili), İonia denizi kıyısında; 4 000 nüf. Otranto, yarımadanın en doğu merkezidir. XI. yy.dan kalma katedral (rönesans üslûbunda cephe kapısı). Aragonlu Alfonso'nun inşa ettirdiği bir şatonun kalıntıları. (L)

OTRANTO boğazı, Güney İtalya'yı Arnavutluk'tan ayıran boğaz; genişliği 70 km, derinliği 700-1 100 m'dir. Adriya denizi ile İon denizi arasında bir eşik meydana getirir.

— Tar. Otranto kanalını Birinci Dünya savaşında İtilâf devletlerinin donanmaları avusturya donanmasının Adriya denizinden çıkmasını önlemek amacıyle sıkı bir şekilde kontrol ettiler. Avusturya donanması 1916 ve 1917'de ablukadan kurtulmayı denediyse de başaramadı. (L)

Otranto seferi, Fatih zamanında Gedik Ahmed Paşanın Otranto'ya (Taranto) yaptığı sefer (1480). Aragon ve Napoli kralı olan Alfonso, Akdeniz'de büyük bir imparatorluk kurmak amacıyle Osmanlı devletine karşı düşmanca siyaset takip etti; Arnavutluk'ta İskender Beye yardım ederek Türkleri Adriyatik kıyılarından uzak tutmak istedi. Yerine geçen oğlu Ferdinando I de babasının siyasetini sürdürdü. Eğriboz adasının alınmasından sonra Ferdinando I, Osmanlılara karşı kurulan haçlı ittifakına girdi. Osmanlı devleti de Venedik ile barış yaptığı halde (1479) Napoli krallığıyle anlaşmağa yanaşmadı. Fatih, Napoli krallığına karşı harekete geçti. Osmanlı devletine vergiyle bağlı olan Zanta, Kefalonya ve Ayamavra adaları beyi Leonardo'nun Osmanlı devletinin izni olmadan, Napoli kralının akrabalarından bir kızla evlenmesi sebep sayılarak Napoli krallığına savaş açıldı ve Güney İtalya'nın alınmasına karar verildi. Osmanlı devletini bu sefere, Napoli krallığıyle savaş halinde olan Venedik de teşvik etti. Gedik Ahmed Paşa, Otranto limanına asker çıkardı (temmuz 1480). Otranto alındı (11 ağustos 1480). Gedik Ahmed Paşa, Otranto yakınındaki öteki kalelerin de ele geçirilmesiyle uğraştığı sırada Fatih öldü; oğlu Bayezid II, Gedik Ahmed Paşayı geri çağırdı. Gedik Ahmed Paşa, yerine Hayreddin Paşayı bırakarak İtalya'dan ayrıldı. Ferdinando I, macar kralı Matyas Corvinus*un da yardımıyle Türklerin zaptettiği kaleleri ve Otranto'yu geri aldı (10 eylül 1481). Bayezid II, Cem Sultan olayı yüzünden italya meselesiyle uğraşamadı. (M)

OTRANTO toprağı, İtalya'da bölge, yarımadanın güneydoğu kıyısında; Adriya denizi kıyısında Brindisi'den *Otranto burnu*'na kadar uzanır. Toprağın üçte ikisi çok eski tarihten beri zeytinliklerle kaplıdır. Tütün. (L)

OTRAR, Siriderya (Seyhun) nehrinin Arıs kolu üzerinde kasaba. Otrar, Karahıtayların elinden Harizmşah Muhammed tarafından alındı (1210). Moğollar tarafından gönderilen 450 kişilik bir müslüman kervanı, harizmli kumandan İnalcık tarafından casus oldukları düşünülerek Otrar'da kılıçtan geçirildi ve mallarına elkondu (1218). İnalcık'ın kendine teslim edilmesini isteyen moğol hanı Cengiz'in isteği kabul edilmedi. Bu yüzden başlayan savaş sırasında Otrar, aylarca Cengiz tarafından kuşatıldı. Ele geçirildikten sonra, moğol ordularının bir hareket üssü oldu. Timur, Çin seferine çıkarken bu şehirde öldü (1405). Bugün Otrar harabe halindedir. (M)

OTROİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi) şehir. Strabon'a göre şehir, adını Friglerin önderi Otreus'tan aldı, İznik gölü (Arkania) yakınındaydı. Buna dayanarak araştırıcılar, şehrin, İznik gölünün doğu ucunun yaklş. 12 km güneyindeki Yenişehir'de yer aldığını ileri sürerler. (M)

OTSU sıf. (*ot*'tan *ot-su*). Bot. Ot görünüşünde, ot tabiatında olan: *Otsu bitki*. (Odunsu olmayan her bitki veya bitki kısmı otsudur; otsu sıfatı salata veya ravent için kullanıldığı gibi pırasa veya havuç için de kullanılır.) [L]

OTSU, Japonya'da Honşu adasında şehir, Şiga ilinin merkezi, Biva gölünün küney kıyısında; 119 000 nüf. Eski imparatorluk şehri. Turizm merkezi. Yakın bir tarihte gelişen dokuma sanayii. (L)

OTSUL sıf. (*ot*'tan *ot-sul*). Bot. Otsu. (M)

OTTAR, norveçli viking (IX. yy.). Laponya ve Bjarmland (Beyaz denizde) kıyılarında birçok araştırma gezisi yaptı. Gezi notları, Orosius'un *Historia* (Tarih) adlı eserinin, Büyük Alfred tarafından yapılan ingilizce tercümesinde yer alır. (L)

OTTAVA i. («oktav» anlamında ital. k.). Müz. *Ottava alta, ottava bassa* deyimlerinde kullanılır ve işaret edilen yerin bir oktav yukarıdan veya bir oktav aşağıdan icra edileceğini belirtir. (L)

OTTAVA RİMA i. («sekizinci kafiye» anlamında ital. k.). Vezin. İtalyan kahramanlık şiirinin geleneksel biçimi olan ve Ariosto ile Tasso tarafından geliştirilen sekiz mısralık bent (kafiye sırası *a b a b a b c c*). [Bu bent Camoes tarafından da kullanıldı.] (L)

OTTAVİANİ (Alfredo), italyan din adamı (Roma 1890). 1953'te Pius XII tarafından kardinalliğe yükseltildi. Aynı yıl, Roma'daki Sant Uffizio'ya sekreter vekili, 1959'-da da sekreter seçildi. 1965'te bu meclisin yerine «İman Doktrini Papalık komisyonu» kurulunca, buraya başkan oldu. İkinci Vatikan konsilinin planlarını hazırlamakla görevli ilâhiyat komisyonunun başkanı olarak, bu konsil tarafından gelenekçi azınlığın temsilcisi sayıldı. (L)

OTTAVİANO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün kuzey yamacında; 18 500 nüf. Tarım merkezi (zeytinlik, üzüm bağları). [L]

OTTAWA'nın merkezinde Confederation meydanı ve National War Memorial anıtı

OTTAWA, Kanada'da ırmak, Saint-Laurent'a katılır (sol kıyı). Büyük Victoria gölünden çıkan ırmak, Ontario ve Québec eyaletlerini ayırır, *Ottawa*'yı sular, Montreal adasının güneybatısındaki Deux - Montagnes gölüne varır, oradan da üç kolla Saint-Laurent'a kavuşur; 1 100 km. Uzun süre kürk ticareti yoluydu. (L)

OTTAWA, Kanada'nın (Ontario) başkenti; Rideau, Gatineau ve *Ottawa* ırmaklarının kavşağında; 290 700 nüf. Üniversite. Müzeler. Millî arşivler.

Şehirde bazı sanayi tesisleri (kereste, kâğıt fabrikaları, basımevi, kimya ürünleri, alüminyum metalürjisi, dokuma ve besin sanayii) kurulmuştur, ama nüfusun büyük kısmı idarî işlerde çalışır. Sakin, havadar bir şehir olan Ottawa, federal parlamentonun inşa edildiği, ırmağa hâkim olan yayladan başlayarak, bir daire yayı şeklinde uzanır.

— Tar. Ottawa ve Rideau ırmaklarının kavşağında kurulan küçük Ottawa köyü, A.B.D. ile savaş sırasında By adlı bir subay tarafından tahkim edildi ve onun adını (*Bytown*) aldı. Çabuk gelişmesi sayesinde 1854'te *Ottawa* adı ile şehir haline getirildi. Kısa süre sonra, Montreal ile Toronto'nun, başkentlik için çekişmesi üzerine, kraliçe Victoria tarafsız bir davranışla, biri Fransız Kanadası'nın, öteki İngiliz Kanadası'nın olan iki eyaletin sınırında bulunan Ottawa'yı başkent ilân etti. (L)

Ottawa antlaşmaları, *Ottawa konferansı* (ağustos 1932) sonucunda Birleşik Krallık, Hindistan ve İngiliz sömürgeleri arasında imzalanan ticaret antlaşmaları. Bu antlaşmalara göre «imparatorluğun seçme hakkı» tespit edildi; Birleşik Krallık, Commonwealth'ten gelen ithalât mallarına, eşit ve geniş ölçüde gümrük imtiyazları tanıdı; oysa yabancı malların gümrük resimleri oldukça yüksekti; dominyonlar da ingiliz malları lehine gümrük tarifesi uygulamağa söz verdiler. Otarsilere ve himayelere yol açan iktisadî buhran sırasında yapılan bu antlaşmalar, milletlerarası ticaret ve fiyatlardaki çöküşe karşı Commonwealth içinde bir mübadele akımı yarattı ve imparatorluk ticaretindeki tehlikeli düşüş geçici olarak önlendi. Antlaşmalar, iktisadî sonuçlarından çok, yarattıkları düşünce akımı bakımından yararlı olmuştur. (L)

OTTAWA'LAR, Kanada'da (Huron gölü kıyıları) kızılderili kabilesi. Ottawa'lar bugün yüz kişi kadar kalmışlardır (Oklahoma ve Michigan'da). [L]

OTTELİA i. Tropiklerde yetişen su otu. (Büyük çiçekli, geniş yapraklı bir bitkidir. *Ottelia indica* ve *O. ovalifolia* havuzda yetiştirilir. Kurbağazehirigillerden.) [L]

OTTİN (Auguste Louis Marie), fransız heykeltıraşı (Paris 1811-ay.y. 1890). 1836'da Roma ödülünü kazandı. *Polyphemos'un Akis ile Galatea'ya Baskını* adlı heykel grubunu (Médicis çeşmesi, Luxembourg bahçesi, Paris) yaptı. Ayrıca, Marsilya Borsa binasında, Paris'teki Saint-Clotilde ve Saint Augustin kiliselerinde de heykelleri vardır. *Esquisse d'une Méthode Applicable à l'Art de la Sculpture* (Heykel Sanatına Uygulanabilecek bir Metot Taslağı) [1864] adlı bir eser yazdı. (L)

OTTO (öl. 912), Saksonya dükü (880-912).

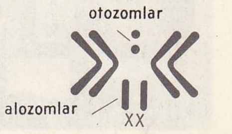

XX. dişi alazomları (dişi burada eşgametlidir)

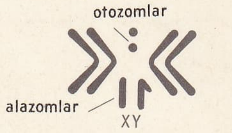

XY: erkek alazomları (erkek burada ayrı gametlidir)

otozom

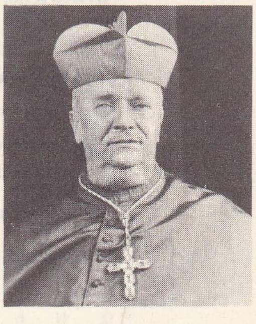

kardinal **OTTAVİANİ**

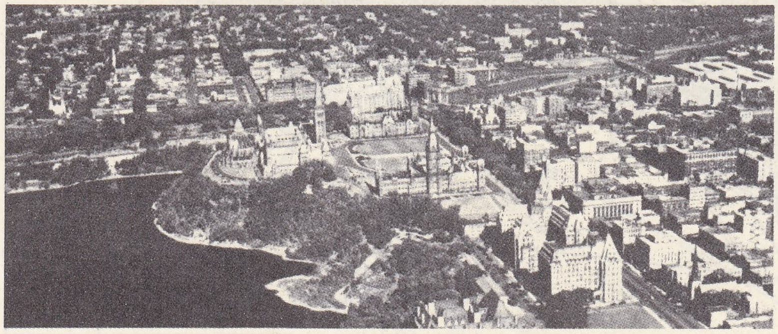

OTTAWA'nın havadan görünüşü; arka ortada, Kanada parlamento binaları

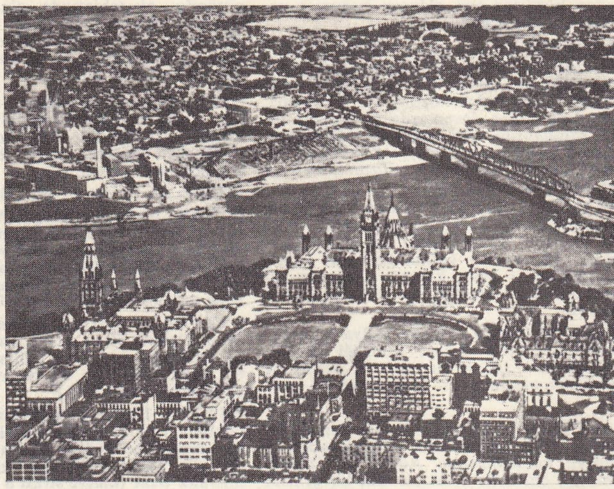

OTTAWA Parlamento havadan görünüş, arka planda, Hull uydu şehri

Thüringen kontu, sonra Saksonya dükü (880) oldu. Saksonya'yı germen düklüklerinin en güçlüsü haline getirdi. Oğlu Kuşçu Heinrich I'in 919'da imparator seçilmesine yardım ederek kendi soyunun tahta geçmesini sağladı. (L)

OTTO (1261-1312), Macaristan kralı (1305-1308). Arpad'lar hanedanının ortadan kaldırılmasından sonra, Anjou partisine karşı alman partisinin adayı oldu; 1305'te taç giydi, ama Anjou hanedanından Karoly I Robert'in hükümranlığı başlayınca ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. (L)

OTTO I (Münih 1848 - Fürstenried şatosu 1916), Bavyera kralı (1886-1913), Maximilian II'nin oğlu. Kardeşi Ludwig II gibi akıl hastasıydı; 1886'da Ludvig II'nin yerine kral oldu ve ömrü boyunca Fürstenried şatosunda enterne edildi. Babası Leopold'ün ölümünden (1912) beri naiplik yapan yeğeni Ludwig III lehine tahttan indirildi (1913). [L]

OTTO I Büyük (Walhausen 912-Memleben 973), Kutsal İmparatorluğun ilk imparatoru (962-973), Germania (936-973) ve İtalya (951-973) kralı, Heinrich I'in oğlu. Babasının ölümünden sonra kral seçildi, Aachen'da taç giyerek (8 ağustos 936) karolenj geleneğini sürdürdü. Piskoposları tayin (Hamburg, 936; Würzburg, Speyer, 941) yetkisi karşılığında, önemli arazi ve derebeylik imtiyazları (para basımı; panayır ve pazar vergileri) tanıdığı Kiliseye dayanarak, büyük millî dükleri (Schwaben, Lorraine, Franken, Bavyera) otoritesi altına almayı başardı. Bu düklükler, Otto I'in dış siyasette karşılaştığı güçlüklerden (Macar istilâsı, 937) yararlanarak, kardeşi Heinrich I'in teşvikiyle ayaklanmışlardı. Ülkede mutlak hâkimiyetini kurduktan (din adamlarının ittifakı ve büyük düklükleri dileğince emrinde tutması) sonra, Louis IV'e karşı harekete geçti (942), Fransa'yı Attigny'ye kadar istilâ ettiyse de barışı imzalamak zorunda kaldı. Sonra İtalya'ya indi, 23 eylül 951'de Pavia'da kendini kral ilân ettirdi ve Berengario'ya otoritesini kabul ettirdi. Bununla birlikte, Almanya'da yeni tehlikelere göğüs germek zorunda kaldı. Burada, oğlu Liudolf, hoşnutsuzların (Lorraine dükü Kızıl Konrad; Mainz başpiskoposu Friedrich) başında bir iç savaş hazırlayarak (953-954), yeni islav ve macar istilâlarına yol açmıştı. Fransa'ya yöneltilen (954) Macarlar, Otto'nun «Büyük» unvanını kazandığı Lechfeld savaşında kesinlikle durduruldu (10 ağustos 955). Beri yandan Recknitz savaşında (16 ekim) İslavlar geri püskürtüldü. Barbarları yenen Otto, bundan sonra Hıristiyanlığın kurtarıcısı durumuna girdi ve imparatorluk tacını giymeyi kafasına koydu, Roma'da papa Johannes XII'nin elinden bu tacı giyerek (2 şubat 962), Kutsal Roma-Germen imparatorluğunu kurdu. O tarihten sonra, Saksonların geleneksel siyasetini barbarlara karşı savunmağa, kuzeye ve doğuya yayılmağa çalıştı (Wend'lerin hıristiyanlaştırılması; daha 962'den önce tasarladığı Brandenburg, Havelberg, Oldenburg, Magdeburg piskoposluklarının kurulması; İslavlarla Macarların ülkesine sızma). Aynı zamanda İtalya üstündeki niyetlerini de gerçekleştirmeğe, Papalığı vesayet altına almağa (Johannes XII'nin papalıktan düşürülmesi, 4 aralık 963; Benedictus V'in düşürülmesi, haziran 964) ve bütün İtalya'yı alman hâkimiyeti altına sokmağa çalıştı. 13 Şubat 962'de, Papalığın Roma toprakları üstündeki haklarını tanıyan, fakat buna karşılık papalık yönetimini ve hattâ papalık seçimini bile denetimi altına alan bir imtiyazı resmî olarak ilân etti. Güney İtalya'da Yunanlılarla çatıştı (Apulia [968] ve Calabria [969] seferleri) ve oğlu Otto II'nin, Nikephoros'un kızı Theofano ile evlenmesine rağmen (14 nisan 972), ne Nikephoros Phokas'a, ne de İoannes Tzimiskes'e karşı üstünlük kazanabildi.

— İkonogr. Magdeburg katedralindeki bir heykelcik onu, karısı Edithe'nin yanına oturmuş olarak tasvir eder; eski pazar yerinin önünde bulunan at üzerindeki heykeli, XII. yy.da dikilmiş ve XVII. yy.da tamamlanmış olan bir anıtın parçasıdır. (L)

OTTO II (955-öl. Roma 983), Germania kralı (961-973), germen imparatoru (973 - 983), Otto I'in oğlu. Babasının sağlığında imparatorluk tacını giydi (967), fakat babası kadar yetenekli değildi. Schwaben ve Bavyera'nın ayrılma teşebbüsünü güçlükle önleyebildi ve Danimarka kralı Harald'ın saldırısını geri püskürttü. 974 Roma ayaklanmasıyle sarsılan alman otoritesini tekrar kurmak için İtalya'ya kadar uzandı (980). Fakat Calabria'da, Colonna burnunda Saranzen'lere yenildi (13 temmuz 982). Bu yenilgi, imparatorluğun itibarını Almanya sınırlarına kadar sarstı. (L)

OTTO III (Kessel, Kleve 980-Paterno, Viterbo yakınları 1002), Germania kralı (983), germen imparatoru (996-1002), Otto II'nin oğlu. Annesi Theophano'nun (983-991), sonra büyükannesi Adelheid'ın (991-994) naibelikleri zamanında iktidar fiilen Kiliseye, özellikle de Mainz başpiskoposu Willigis'e bıraktı. Roma'da imparatorluk tacını giydikten sonra (21 mayıs 996), hükûmet merkezini oraya nakletti. Çok kültürlüydü, Yunanca, Latince ve Almanca bilirdi. Amacı,

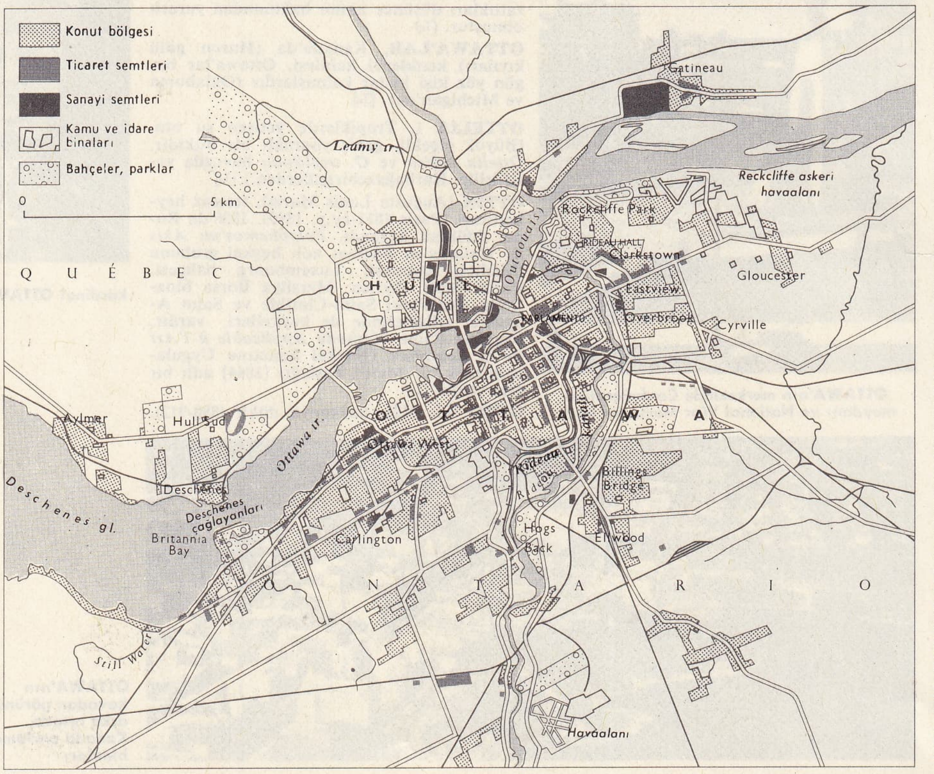

OTTAWA'nın planı

Foto. Kanada Büyükelçiliği; Dizionario Enciclopedico Italiano

hıristiyan olan yeni bir Roma imparatorluğu kurmaktı. Hocası Fransız bilgini Gerbert'i Sylvester II adıyle papalığa getirdi (999). Onunla birlikte, Hıristiyanlığı henüz kabul etmiş olan ulusları (Macarlar-İslavlar) geniş bir muhtariyet karşılığında hâkimiyeti altına almağa çalıştı. Fakat, alman olmaktan çok, romalı ve bizanslı olmağa heveslenen Otto, İtalya'da pek sevilmiyordu: Roma ayaklandı ve imparator, Ravenna'ya kaçmak zorunda kaldı (1001). [L]

OTTO IV VON BRAUNSCHWEIG (Normandiya'da 1175 veya 1182-Harzburg 1218), Romalıların kralı (1198), germen imparatoru (1209-1218), Aslan Heinrich'in üçüncü oğlu. Yeğeni olduğu Aslan Yürekli Richard tarafından Akitanya dükü unvanını aldı. Guelfi'ler tarafından Roma kralı seçildi (1198) ve rakibi Ghibellini'lerden Philipp von Schwaben ile uzun süre mücadele etmek zorunda kaldı. Papa İnnocentius III tarafından tanındı (1201) ve Philipp'in öldürülmesinden sonra (1208) imparator olarak kabul edildi; bununla beraber, Frankfurt'ta yeni bir seçim yapılmasına razı olmak zorunda kaldı ve Roma'da, İnnocentius III'ün elinden imparatorluk tacını giydi (4 ekim 1209). Fakat, Sicilya krallığını işgal edince papanın afarozuna uğradı (1210). Almanya'daki Schwaben taraftarları afaroz edilen imparator ile ilişkilerini hemen keserek Philippe Auguste'ün desteklediği Heinrich VI'nın oğlunu Friedrich I adıyle imparator seçtiler (1212). İç savaş yeniden başladı ve çok geçmeden Otto IV'ün elinde yalnız Kuzey Almanya ile Hollanda kaldı. İngilizlerle ittifak yapan Otto IV ile büyük vasalları (Flandre, Brabont, Boulogne), Ghibellini'leri destekleyen Fransa kralına büyük bir darbe indirmeğe karar verdiler; fakat Bouvines'de Fransa'ya yenildiler (temmuz 1214). Otta IV, savaştan kaçtı; Köln'e sığındı, 1216'da Roma kralı ilân edilen Friedrich II'ye karşı hiç bir şey yapamadı. (L)

OTTO (Frei), alman mühendisi ve mimarı (Siegmar, Chemnitz yakınları [bugün Karl-Marx-Stadt], 1925). Özellikle asma çatılar üstüne çalıştı. Plastik maddeler kullanarak «şişirilebilen yapılar» tasarladı, özellikle Kassel (1955) ve Köln (1957) Milletlerarası sergileri için dam biçiminde pavyonlar yaptı. Bir nazariyeci olarak, vâdilerin, hattâ şehirlerin bütünüyle «saydam çatılar» ile korunması fikrini ortaya attı. Montreal Milletlerarası sergisinde (1967) Rolf Gutbrod ile birlikte Federal Almanya Cumhuriyeti pavyonunu yaptı. (L)

OTTO (Nikolaus), alman mühendisi (Holzhausen 1832-Köln 1891). 1854'ten itibaren ilgilendiği gaz motorlarının ilk örneğini Köln'de (1863) yaptı. 1876'da, yüksek devirli, dört zamanlı çevrime göre çalışan bir motor gerçekleştirdi. Teorisi 1862'de Beau de Rochas tarafından açıklanan bu motor, maksimum hızı sınırlayan santrifüjlü bir regülatör ve yatık supaplı bir distribütör ile donatılmıştı. (L)

OTTOBONİ (Pietro Vito), 1689 - 1691 arasında ALEXANDER VII adıyle papa oldu. (L)

OTTOKAR von Steiermark, yanlış olarak **Ottokar** *von Horneck* de denir, alman kronikçisi (XIV. yy. başları). 1250-1309 Dönemi ile ilgili, 100 000 mısrayı aşan bir kronik (*Steirische Reimchronik*) yazdı. (L)

Otto sanatı. Yaklaşık olarak 950'den 1050'ye kadar uzanan ve karolenj sanatıyle roman sanatı arasında yer alan sanata verilen ad. Eskiçağın ve karolenj sanatının verilerinden hareket eden *otto sanatı*, özellikle mimarîye orijinal çözüm yolları getirdi (merkezî planın benimsenmesi, yapının batı bölümlerinin kuruluşunda çeşitlilik). Bu sanatın özelliğini meydana getiren bellibaşlı anıtlar arasında Hildesheim'da Sankt-Michael, Mersebourg katedrali, Sainte-Marie-de-Reichenau anıtları ve Essen kilisesi sayılabilir. Aynı devirde duvar resmi (Reichenau'da Aziz Georges freskleri), minyatür (Otto IV'ün dua kitabı), kuyumculuk (Lothaire haçı, Aachen hazinesi), heykelcilik (Augsburg katedrali kapıları) sanatları da çok gelişmiştir. (L)

OTTO von NORDHEİM (öl. 1083), Bavyera dükü (1061-1070). Sakson asıllı bir aileden di; düklük tahtını Heinrich IV'ün kardeşi Konrad'ın elinden zorla aldı (Heinrich IV ve Konrad'a imparatoriçe Agnes

Büyük OTTO I Magdeburg katedralini İsa'ya sunarken, fildişi mihrap arkalığı

de Poitiers naiplik yapıyordu) ve sürekli olarak çekiştiği Heinrich IV'ün kaçırılma eylemine katıldı. Heinrich IV'e karşı Saksonya ayaklanmasını yönetti (1069, 1072) ve bu ayaklanma sırasında düklüğü kaybetti. İmparatorla kısa bir süre uzlaştıktan sonra (imparator Otto'ya Saksonya'nın yönetimini vermişti [1076]), kral aleyhtarı Rudolf von Schwaben ve Hermann von Lüxemburg'un seçilmesini destekleyerek imparatorla yeniden çatıştı. Otto'nun ölümüyle Nordheim derebeylik sülâlesi son buldu. (M)

OTTO VON WİTTELSBACH, Büyük Otto denir (1120'ye doğr.-Pfullendorf 1183), Bavyera dükü (1180-1183). Friedrich Barbarossa'nın başlıca danışmanlarındandı; Bavyera Saray kontu (1156), imparatorun Roma temsilcisi (1159) oldu, Aslan Heinrich'in topraklarına el konulurken Bavyera düklüğüne yükseldi (1180). Vârisleri 1918'e kadar hüküm sürdüler. (L)

OTTRELİT i. (Belçika'da yer adı *Ottre'*den fr. *ottrélite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum silikat; bileşiminde demir, manganez ve magnezyum da bulunur. Ardenne şistleri içinde prizmalar halinde rastlanır. (L)

OTTUMWA, A.B.D.'de (Iowa) şehir, Des Moines ırmağı kıyısında; 33 900 nüf. (L)

OTUMBA, Meksika'da (Mexico eyaleti) şehir, Mexico'nun kuzeydoğusunda; 1 560 nüf. Toltec'lerin Anahuac yaylasına gelmesinden önce Otomi'lerin başkenti olduğu sanılır. (L)

OTURACAK sıf. (*oturmak*'tan *otur-acak*). Üzerine oturulan iskemle, koltuk, kanape v.b. şey.

◆ **1.** Sandalye v.b. gibi oturmak için yapılan şey. (M)

OTURAK i. (*oturmak*'tan *otur-ak*). Oturulacak yer veya şey. || Çocukların ve hastaların oda içinde aptes bozdukları kap, lâzımlık. || Bir şeyin yere değen kısmı, alt. || Sıf. Yürümesini önleyen özüründen dolayı evde oturmak zorunda olan (kimse).

— Ask. tar. Osmanlı ordusundaki kapıkulu ocaklarında emekliye ayrılan asker. (Kıdemli yeniçerilerden seferde ve geri hizmetlerde çalışamayacak duruma gelenler,

OTTO III
Reichenau okulu (X.yy. sonu) Münih kütüphanesi

yeniçeri ağasının teklifi üzerine emekliye ayrılırdı. Bunların gündelikleri ilk zamanlarda, iki akçeyi geçmezdi. Kanunî Sultan Süleyman devrinden sonra emekli maaşı günde üç akçeye çıkarıldı.)

— Binic. Binicilerin eyerin üzerinde oturdukları içbükey kısım.

— Denizc. *Esk.* Kürekli teknelerde, kürekçilerin oturması için alabandalar arasına uzatılmış enli tahta. || Kürekli teknelerin mensup olduğu sınıfları belirtmek için kullanılan ölçü. (Bk. ANSİKL.) || *Yarım oturak*, kürekli teknelerde kürekçilerin, kuvvet almak için ayaklarını dayadıkları, döşemeden hafifçe yüksek olarak alabandalar arasına uzatılmış çıta.

— Folk. *Oturak âlemi*, Anadolu'da, özellikle Konya ve yörelerinde yalnız erkeklerin katıldığı, kadın oynatılan içkili toplantı. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Oturak ulufesi*, emekli yeniçerilerin veya ulufe kâğıdı satın alarak askerlik yapmadan para alanların maaşı. (Ulufelerin satılmasına 1741'de başlandı. Bu tarihten sonra ulufe, bir çeşit sehim* kâğıdı yerine geçti. Emekli yeniçeriler gibi, ulufe kâğıdı satın alanların da ulufelerine, görev yapmadıkları için oturak ulufesi denildi.)

— Spor. *Oturak kündesi*, bir güreşçinin, rakibine yerdeyken uyguladığı künde*.

— ANSİKL. Denizc. *Esk.* Osmanlılar önce *karamürsel* denilen çektirileri, savaş teknesi olarak kullandılar. Bunlar küçük boyda ve güvertesizdi. Zamanla venedik gemileri örnek alınarak daha büyük, çeşitli savaş gemileri yapıldı. Kürekli teknelerin hangi sınıftan olduğunu belirlemek için bunlarda bulunan *oturak*'lar ölçü olarak kullanıldı. 10-17 Oturaklılara *firkate*, firkatelerin küçüklerine *kırlangıç*, 18-19 oturaklılara *perkende*, 20-24 oturaklılara *kalite*, 25 oturaklılara *kadırga* ve bunların hepsine birden *ince donanma* denildi. 26-36 Oturaklı teknelere *baştarda*, 36 oturaklılara ise *paşa baştardası* denirdi.

— Folk. *Oturak âlemi*, çalgılı ve içkili bir eğlencedir. Kapalı ve gizli yapılır. Eğlence sırasında zil takıp oynayan kadının efe denen bir koruyucusu vardır. Oyuncu kadını oturak âlemine ancak bu efe getirir. Eğlence geleneğine uyularak, «avrat» denen kadın oyuncuya kimse söz atamaz, sataşamaz. Avrat, oturak âleminde bulunanlara içki sunar, türkü söyler ve oyun oynar. Bu oyun bir tür striptiz gibi devam eder. Seyirciler, oynayan kadını bazı tahditlere uyarak seyredebilirler. Köylü gençlerin kadın oyuncu seyretmesini sağlayan bu eğlencede geleneği bozanlar arasında kanlı kavgalar olur. Önceleri dinî bir nitelik taşıyan oturak âlemleri zamanla amacından uzaklaşarak sadece bir eğlence toplantısı durumuna geldi. (ML)

OTURAKLI sıf. (*oturak*'tan *oturak-lı*). Alt tarafı geniş ve düz olduğu için bulunduğu yerde sağlam duran, kolay devrilmeyen: *Ağır, temkinli, oturaklı arabalardı* (Ahmed Rasim). *Oturaklı şişe*. || [Yapı için] Sağlam: *Halbuki çoğu dört köşe, kalın, oturaklı olan Arap üslûbu minareler o ruhanîliği vermez* (R. H. Karay). || *Mec.* Yerli yerinde hareket etmesini bilen, saygı uyandıran, ağırbaşlı: *Oturaklı bir adam*. || Tam yerinde ve sırasında söylenen, etkili (söz): *Oturaklı bir cevap verdi*.

◆ **Oturaklılık** i. Oturaklı olma hali, ağırbaşlılık. (M)

OTURMA i. (*oturmak*'tan *otur-ma*). Oturmak eylemi.

— Denizc. *Oturma* veya *dibi bulma*, bir geminin yeter derinlikte su bulunmadığından yüzemez hale gelmesi. (Oturma ve batma kelimeleri arasında bazen bir ayırım yapılır. «Batma», tesadüfen geminin suyun dibine oturması olduğu halde, «oturma», isteyerek yapılan bir harekettir.) || *Oturma limanı*, gelgit olayının meydana geldiği bir limanın ağzında, çekilme zamanı gemilerin su yüzünde kalmalarını sağlayacak kadar derin su bulunmayan bölüm.

— Huk. Geminin karaya oturması olayının deniz nakliyat sigortacılığındaki karşılığı. (Bu olayı sigorta, «Kazaya dayanan ve alışılagelmemiş bir sebeple bir geminin toprağa veya başka engellere değip, bunlar üze-

Büyük OTTO I
Jena kütüphanesi

Bavyera kralı OTTO I
Cabinet des Estampes, Paris

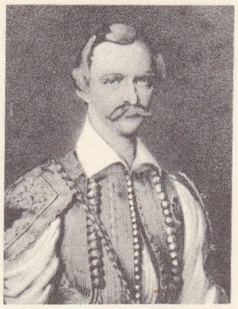

Yunan kralı OTHON I
(md. si 691. sayfada)

OTTO II
Gregorii'nin minyatürü
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

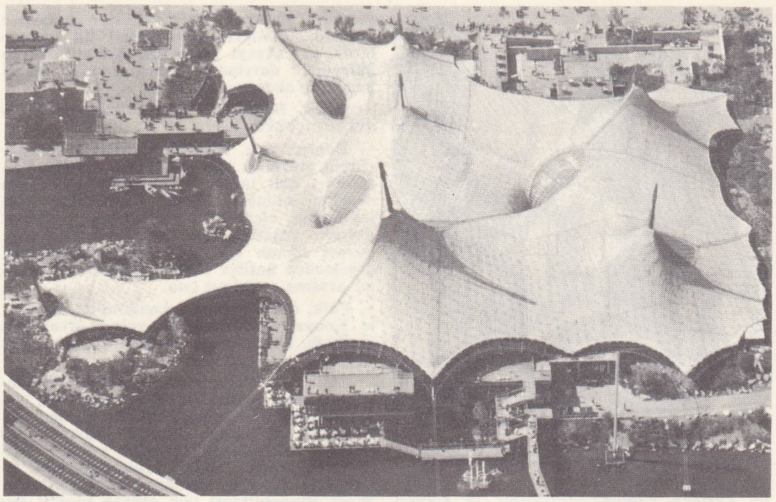

Frei OTTO
Montreal Milletlerarası sergisinde Federal Almanya pavyonu

rinde sağlam ve durağan olarak kalması» şeklinde tanımlar. || *Oturma grevi.* Bk. GREV. || *Oturma hakkı.* Bk. SÜKNA *hakkı.* || *Oturma izni.* Bk. İKAMET.

— İnş. Dış kuvvetler etkisiyle zeminin direnç sınırları aşıldığı zaman zeminin ve yapının bir miktar çökmesi. (Oturma bazı hallerde yapının yıkılmasına yol açar.)

— Patol. *Kan oturması.* Bk. HEMATOM.

— Turizm. *Oturma belgesi.* Bk. İKAMET *tezkeresi.* (ML)

OTURMAK geçz. f. (esk. türk. *olurmak, olgurmak* veya *olturmak*'tan). Vücudun yalnız belden yukarısı dik duracak biçimde ve ağırlığını kaba etler üzerine vererek bir yere yerleşmek: *Kâmran, pantolonuna dikkat etmeden oradaki bir kayanın üstüne oturuverdi* (R. N. Güntekin). *Emine, elinde tespih, [...] köşeye büzülmüş oturuyordu* (H. E. Adıvar). *Ne göreyim? Oturduğum koltuktan yere kaymışım. Koltuktaki yastık da altımda...* (B. Felek). || Bu şekilde yerleştiği yerde kalmak: *Bir saat kadar oturdum, kimse gelmedi* (Ahmed Rasim). *Yemekten sonra biraz oturduk, saat bir buçuğa gelmişti* (R. H. Karay). || Uygun gelmek, yerine yerleştirmek: *Kapak tencereye iyice oturmadı.* || Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek: *O zamanlar Lübnan'da oturuyorduk* (F. R. Atay). *Cihangir'de oturuyordum. Babayani sokağında, yedi numarada [...] Eskişehirliyim* (B. Felek). || Hiç bir iş yapmadan vakit geçirmek, boş durmak: *Bütün gün oturacağınıza bir şey okusanıza* (Şemseddin Sami). || Bir kimseyle birlikte ve yalnız başına yaşamak, ömür sürmek: *Anam kiminle isterse onunla otursun, ama ben her ay babamdan aylık alıp yaşayamam* (M. Ş. Esendal). || [Toprak veya yapı için] Çökmek, aşağı inmek: *Yeni açılan yol on santim kadar oturdu. Bahçe duvarının bir tarafı iyice oturdu.* || [Herhangi bir sıvının tortusu için] Dibe çökmek, süzülmek: *Şarabın tortusu şişenin dibine oturdu.* || Bir işi yapmak üzere olmak, bir işe başlamak: *Bunları biliyorum ama her yazıya oturuşumda gene bir boy şairliği deneyeceğimi de biliyorum* (N. Ataç). *Onlara gittiğim vakit yemeğe oturmuşlardı.*

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Oturmağa gitmek,* bir kimseyi ziyaret etmek, onun misafiri olmak: *Yemeğini yedikten sonra, gece Vehbi Dedeye oturmağa gitti* (H. E. Adıvar). || *Bir oturuşta,* herhangi bir şeyin bir defada çok fazla yapıldığını belirtmek için kullanılır: *Bir oturuşta bir kilo elma yedi. Bir oturuşta bir elbise dikti.* || *Cuk oturmak.* Bk. CUK. || *Diken üstünde oturmak.* Bk. DİKEN. || *Durmuş oturmuş.* Bk. DURMUŞ. || *Eğri oturup doğru konuşmak.* Bk. EĞRİ. || *Hop oturup hop kalkmak.* Bk. HOP. || *Karaya oturmak.* Bk. KARA. || *Kuluçkaya oturmak.* Bk. KULUÇKA. || *Lök gibi oturmak.* Bk. LÖK. || *Mideye oturmak.* Bk. MİDE. || *Pahalıya oturmak* (veya *mal olmak*). Bk. PAHALI. || *Şapa oturmak. Teklz.* Umduğunu bulamayıp eli boş kalmak. || *Tahta oturmak.* Bk. TAHT. || *Uzun oturmak. Halk dili.* Bacaklarını uzatıp, sırtını bir yere yaslayarak oturmak. *Mec.* Rahat etmek, rahatına bakmak. || *Üstüne oturmak,* uygun gelmek: *Aldığı manto üstüne çok iyi oturdu. Teklz.* Hakkı yokken aldığı bir şeyi geri vermeyip kendine mal etmek, ona sahip çıkmak. || *Yerine oturmak,* yerleşmek: *Civata yerine oturdu.* En uygun şekli almak: *Bu söz yerine oturdu.*

◆ **Oturulmak** geçz. f. Oturmak işi herhangi biri tarafından yapılmak: *Akşama kadar böyle oturulacak değil mi?* (H. Z. Uşaklıgil). *Hiç senin yapacağın evde oturulur mu?* (A. H. Tanpınar). [M]

OTURMUŞ sıf. (*oturmak*'tan *otur-muş*). Yerine yerleşmiş, kendinden bekleneni sağlamağa başlamış: *Oturmuş bir kadro.* (M)

OTURTMA i. (*oturtmak*'tan *oturt-ma*). Oturtmak eylemi.

— Astronotik. *Yörüngeye oturtma,* bir uyduyu bir yörüngeye yerleştirme.

— Kuyumc. Altından bir kuyum (montür) üzerine takılan büyük elmas v.b. değerli taş.

— Mutf. Bir çeşit kıymalı sebze yemeği. (Patlıcan, kabak, patates gibi sebzelerden hazırlanır. Yuvarlak dilimlere doğranan sebzeler dibi düz bir kuşaneye sıralanır. İstenirse sebzeler önce yağda kızartılır. Üzerine kavrulmuş kıyma, soğan ve domatesli içten konur. Su katılır. Fırında veya orta ateşte pişirilir.)

— Müz. *Sesi oturtma,* insan sesini, çeşitli temrinlerle geliştirerek, tabiî perdesinde dengelendirme. (Bir ses, kendi perde sınırları içinde, her notayı söylerken, ünsüzlerle desteklenen veya desteklenmeyen bütün ünlüleri orta güçte ve kolaylıkla çıkartabiliyorsa, o sese iyi «oturmuş» bir ses denir; nefesin tam ayarlanmış olması, ses alımının kusursuz, ses tınısının tabiî, ses ötümünün dolgun ve düzgün olması gerekir.) [ML]

OTURTMAK geçl. f. (*oturmak*'tan *otur-t-mak*). Oturmak işini yaptırmak: *Kaymakam onu yanına oturttu ve biraz bekledikten sonra: «Nedir bu yaptığın Yusuf?» dedi* (Sabahattin Ali). *Tevfiği bir sandalyaya oturttular, eline bir cıgara verdiler* (H. E. Adıvar). || [Herhangi bir şeyi] Yerine yerleştirmek, kondurmak, koymak: *Çırağan'ın kucağına o fabrikayı nasıl oturtmuşuz?* (F. R. Atay). || *Argo.* Vurmak, indirmek.

— Denizc. *Oturtulmuş yapı,* gemi güverteleri üzerine çıkılmış yapı. (Oturtulmuş yapılar, bordadan bordaya uzanmayan ve elemanları geminin direnci bakımından rol oynamayan yapılardır.)

— G. santl. *Bir şekli oturtmak,* tabiî bir durumda düşey olarak duruş dengesine getirmek.

— Sil. *Topu oturtmak,* kundağın yere gömülmesini sağlamak üzere topla bir veya iki mermi atmak.

◆ **Oturtulmak** edilg. f. Oturtmak işine konu olmak: *Biz mahkeme binasına girince evvelâ alt kat sahanlığında veya odaların aralığında bir yerlerde oturtulduk* (Ş. S. Aydemir). [ML]

OTURTMALIK i. (*oturtma*'dan *oturtmalık*). Marang. Söğe pervazı dikmesini taşıyan, süpürgelik yüksekliğinde küçük ahşap parça. || İnce marangozlukta, gövdeli ve tablalı mobilyaların çoğunda çıkıntı yapan ayak. || *Basamak oturtmalığı,* bir merdiven iskeletinin duvar tarafı boyunca bir çeşit kesiksiz süpürgelik meydana getiren küçük tahtalar dizisi.

— Mim. Bir binanın bütününü taşırmış gibi görünen alt kısım. *Eşanl.* YAPI ETEĞİ. SUBASMAN, ÜST TEMEL.

— ANSİKL. Mim. *Oturtmalık*'ın tabandan farkı, çok sayıda örgü dizisinden meydana gelmesi, oldukça yüksek olması veya çıkıntı ile süslemelere yer verilmesidir. Oturtmalık, temelle birlikte yapı için sağlam bir taban meydana getirir. (LM)

OTURUM i. (*oturmak*'tan *otur-u-m*). Bir meclis veya kurulun, çözümlenmesi gereken meseleleri görüşüp tartışmak üzere yaptığı toplantı: *Bağdat Mebusu her oturumda uyur, görüşme bittiği zaman başını kaldırıp: «— Ya Şeyh, bugün ne oldu?» diye Esad efendiden oturumun hikâyesini dinlermiş* (F. R. Atay). *Oturuma başkanlık etmek.* (*Eşanl.* CELSE). || *Açık oturum,* bir dinleyici kitlesi önünde belli bir konuyu tartışmak üzere yapılan toplantı.

— Huk. Yasama meclislerinin belirli günlerdeki birleşimlerinin, dinlenme veya başka sebeplerle ara verilinceye kadar süren kısımlarından her biri. (Bk. ANSİKL.) || Yargılama usulünde, zorunlu sebeplerle kesikli yapılan duruşmanın her bir parçası. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Yasama meclislerinin, birleşim adı verilen toplantıları çeşitli sebeplerle *oturum*'lara bölünür. Her oturuma başlarken yoklama yapılarak toplanma için yeter sayı bulunup bulunmadığı tespit edilir. Oturumları başkan yönetir. Disiplinin sağlanmasında idare âmirleri başkana yardım ederler. Oturum süresince söz kesmek, kişilikle uğraşmak, düzen bozmak yasaktır. Kaba ve edep dışı konuşulamaz. Oturum sırasındaki görüşmelerde fazla gürültü olur ve başkan bunu yatıştıramazsa, oturuma ara verileceğini ihtar eder. Sonuç alamazsa, önce oturuma bir saat ara verir, sonra da birleşimi başka güne bırakır. Oturum sırasında yeter sayının kalıp kalmadığının anlaşılması için yüksek sesle ad okunarak yoklama yapılabilir. Oturumlarda açıklık ilkesi vardır. Anayasa, meclis görüşmelerinin açık olduğunu ve tutanak dergisinde (bk. TUTANAK) tam olarak yayımlanacağını belirtir. Ancak yine Anayasa, içtüzük hükümlerine uygun olarak kapalı oturumlar yapılabileceğini de kabul eder. Cumhuriyet Senatosu içtüzüğüne göre, önemli sebeplere dayanarak, on üye veya bir bakan gizli görüşme teklifinde bulunursa, dinleyiciler ve gerekirse memur ve hizmetliler toplantı salonundan çıkarılır. Teklif sahiplerinin gerekçeleri dinlendikten sonra, görüşmesiz işarî oya başvurulur. Gizlilik kararı alınırsa, tutanak da özel bir şekilde tutulur ve saklanır. Kapalı oturum tutanaklarının yayımlanabilmesi için, aradan en az on yıl geçmiş olması ve kurulca buna karar verilmesi gerekir. Millet Meclisi içtüzüğü olarak bugün de uygulanan eski Dahilî nizamnamede de, Cumhuriyet Senatosu içtüzüğüne paralel hükümler vardır.

● Mahkemelerde duruşmalar, bazen, şahitlerin getirilememesi, incelemelerin gereken zamanda bitirilememesi gibi sebeplerle uzadığı için bir duruşma, değişik günlerde yapılan *oturum*'lara bölünür. Eskiden *celse* denilen bu oturumlarda da açıklık esastır. Bk. *Açık ve kapalı* DURUŞMA. (ML)

OTURUŞ i. (*oturmak*'tan *otur-u-ş*). Oturma tarzı.

— Binic. *Doğru ve güzel bir oturuşa sahip olmak,* atın üzerinde sağlam, doğru ve güzel bir şekilde oturmak. (L)

OTUZ sıf. (esk. türk. *ottuz*'dan). Üç kere on. Yirmi dokuz ile otuz bir arasındaki

Foto. LAROUSSE

tamsayı: *Otuz yaşında idim belki; annesiz, dışarı, / Kolay kolay çıkamazdım ...* (M. A. Ersoy). || **I.** Yirmi dokuzdan sonra gelen tamsayının adı: *Otuzun yarısı on beştir.* || Otuz sayısını gösteren rakam: *Otuz, üçün sağına bir sıfır konularak yazılır.*

— DEY. *Üç otuzunda.* Bk. ÜÇ.

— Oyun. *Otuz bir,* bir iskambil oyunu.

— Spor. Teniste bir takım veya oyuncu tarafından kazanılan ikinci sayı (onbeş, otuz v.b.)

◆ **Otuzar** sıf. Otuz sayı sıfatının üleştirme şekli, otuzu birarada: *Otuzar kişilik gruplar.*

◆ **Otuzuncu** sıf. Otuz sayısının sıradaki yeri. (ML)

OTUZBAŞI blş. i. Teşk. tar. Humbaracı ocağı subaylarına verilen ad.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda eski bir geçmişi olan Humbaracı ocağı 1733'te müslüman olan ve Humbaracı Ahmed Paşa adını alan kont Bonneval tarafından yeniden düzenlendi. Humbaracılar için yeni kışlalar ve imalâthaneler yapıldı. Tımarlı humbaracıların yanı sıra ulufeli humbaracılar alındı. Ulufeli humbaracılardan her yüz kişi bir oda olarak teşkilâtlandırıldı. Her odaya bir odabaşı, iki ellibaşı, üç *otuzbaşı*, on onbaşı tayin edildi. (M)

Otuz'lar. Yun. tar. M. Ö. 404 yazında Atina'yı birkaç ay idare eden otuz hâkime verilen ad. Bu hâkimler galip Ispartalıların baskısıyle sayıca az bir vatandaş grubu tarafından seçilmişler ve geleneksel demokrasinin yerini alacak oligarşik bir meclis kurmuşlardı. En faalleri ölçülü Theramenes ile zalim Kritias'tı. Sürgünleri etraflarında topladılar, demokrasinin faal elemanlarını tutukladılar ve ölüme mahkûm ettiler; hâkimleri de kendileri tayin etmeğe başladılar. Yasalar yeniden gözden geçirildi ve hitabet sanatının öğretilmesi yasaklandı. Yavaş yavaş, şiddet taraftarları, 3 000 imtiyazlıya ayrılan vatandaşlık sıfatını vermek istemedikleri kimseleri yargılamadan ölüme mahkûm etmeğe başladılar. Bundan en çok zarar görenler, içlerinde Lysias'ın da bulunduğu, yerleşik zengin yabancılardı. Bule'de meydana gelen (404 sonbaharı) şiddetli bir çatışma sonucu Theramenes'in kendisi de Kristias tarafından mahkûm edildi. Sekiz ay sonra Otuz'lar, Thrasybulos tarafından kovuldular (aralık 404 veya ocak 403). [L]

Otuzlar savaşı, 27 mart 1351'de, Bretagne Veraset savaşı sırasında, Mi-Voie'da (Ploërmel yakınları) yapılan savaş. Jean de Montfort hesabına savaşan ingiliz Richard Bemborough, Ploërmel'i işgal etmişti. Fransız kuvvetlerinin kumandanı Jean de Beaumanoir, İngilizler'i kışkırtarak, onları tek tek savaşa zorladı. Her iki taraftan otuzar kişi seçildi. Vuruşma bütün gün sürdü. Savaşçıların hepsi yaralandı, birkaçı öldü ve galip gelen Fransızlar İngilizler'i esir aldı. 1823'te, savaşın yapıldığı yerin yakınına granitten bir anıt dikildi. (L)

Otuz Yaşındaki Kadın (*La Femme de Trente Ans*), H. de Balzac'ın romanı (*Scènes de la Vie Privée,* [Özel Hayattan Sahneler] serisi, 1831 - 1834). Albay d'Aiglemont'un karısı Julie, lord Grenville'in aşkına karşılık vermez, lord da kendini öldürür. Daha sonra Julie, genç diplomat Charles Vandenesse ile ilişki kurar ve «Otuz yaşındaki bir kadın»ın aşkından doğabilecek bütün acıları tadar. (→ Bibliyo.) [L]

Otuzyıl savaşları, 1618 - 1648 arasında Avrupa'yı, özellikle Kutsal İmparatorluğu kana bulayan ve Fransa ile İspanya arasında 1659'a kadar uzayan savaş.

● *Çatışmanın başlangıcı.* Din savaşlarının sonuncusu olan Otuzyıl savaşları, aynı zamanda, imparator'u alman prensleriyle, Habsburgları da Bourbonlar ile karşı karşıya getiren siyasî bir anlaşmazlıktır. Başlangıçta Kutsal İmparatorluğun sınırlarını aşmayan çatışma sadece dinî sebeplere dayanıyordu: Augsburg barışıyle yasaklanan kilise mallarının kamulaştırılmasına protestan prensler tarafından devam edilmesi (1555); bu barışla tanınmayan Calvin'ciliği bazı alman prenslerinin kabul etmesi; Maximilian von Bayern ile Ferdinand von Steiermark (1619'da imparator Ferdinand II) dükleri tarafından desteklenen cizvitlerin, Karşı Reformu büyük bir şiddetle uygulamaları. Katoliklerin ilerlemelerine karşı koyabilmek için bir calvin'ci olan Pfalz seçicisi bütün protestan devletlerinden meydana gelen bir «Protestan birliği» kurdu (1608). Bavyera dükü de katolik devletlerle prenslerin katıldığı «Kutsal Alman birliği»ni buna karşı çıkardı (1609). Her birliğin birer ordusu ve ünlü kumandanları (protestan ordusunda Mansfeld ve Thurn, katolik ordusunun başında da Tilly kontu) vardı.

Bohemya protestanları, Bohemya tahtına Ferdinand von Steiermark'ın seçilmesiyle (1617), «Kralın Buyrukları»nın (1609) ortadan kalkması korkusuyle imparator Matthias'ın iki yardımcısını Prag'da pencereden attılar (23 mayıs 1618) ve bir âsi hükümet kurdular. Çekler, Matthias'ın ölümünden sonra (mart 1619) Ferdinand II'nin tahttan düştüğünü ilân ederek (ağustos 1619) tacı Protestan birliğinin başı olan Pfalz seçici prensi Friedrich V'e verdiler. Ferdinand II seçiciler topluluğu içinde çoğunluğu protestanlara veren bu kararı tanımadı ve Bavyera (Tilly) birliklerinin desteğiyle Prag yakınlarında Bela Hora (Beyaz dağ) zaferini kazandı (8 kasım 1620). Bohemya'da çok ağır bir baskı hareketi devam ederken imparator Pfalz'ı işgal ettirdi (1621) ve seçicilik hakkını Bavyera dükine verdi, böylece de seçiciler meclisinde çoğunluk bu sefer katoliklere geçti (ikiye karşı beş) [1623]. Alman protestan prenslerini korkutan bu cüretli siyaset, çatışmanın yayılmasına yol açtı.

● *Savaşın özellikleri.* Prenslerin hizmetindeki kumandanlar (kondotiyere) kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmedikleri için çapulculuktan ve halka işkence etmekten çekinmiyorlardı. Bu yüzden de halk köylerden kaçıyor, iktisadî hayat çöküyordu. Savaş sanatı İtalyanlar, Hollandalılar ve İspanyolların etkisiyle gelişti; sayıları az olan ve yalnız ilkbahar ve yaz mevsimlerinde dövüşen ordular, daha güçlü silâhlarla donatıldı (toplar ve fitilli eski tüfekler). Özellikle daha hafif ve süratli silâhlara (demir ve bakırdan yapılmış toplar) sahip olan ve esnek bir savaş hattını kabul eden İsveçlilerin etkisiyle hareket kabiliyetleri daha da arttı. Silâhların çeşitleri çoğaldı; topçu yavaş yavaş piyadeye bağlı olmaktan çıktı; ayrı süvari birlikleri kuruldu; bindirilmiş bir piyade olan dragonlar yavaş yavaş ordular arasındaki irtibatı sağladı; bu teknik gelişme askerin belirli bir derecede uzmanlaşmasını ve bunun sonucu olarak da daimî ordular ve çok geçmeden de Gustaf II Adolf'un emriyle millî orduların kurulmasını gerektirdi.

● *Savaşın gelişmesi.* Pfalz'ın bertaraf edilmesinden sonra Ferdinand II Almanya'da ilerledi (1621). Buna karşılık on iki yıl Ateşkes antlaşmasının (1621) bozulmasıyle birlikte Hollanda'da İspanya - Felemenk savaşı yeniden başladı. Richelieu, İspanya ve Avusturya Habsburg'larının birleşmesini önlemek için Valteline'i işgal etti (1625). Önce, oğlu kamulaştırılmış piskoposlukları yöneten Danimarka kralı Christian IV'ün müdahalesini destekledi. Fakat Wallenstein'ın kurduğu (1625) orduya yeniden Christian IV Almanya'ya müdahaleden vaz geçti (Lübeck barışı, 22 mayıs 1629).

Çok güçlü bir hale gelen Ferdinand II, İade fermanını (Restitutionsedikt*) çıkardı (6 mart 1629). Fakat, Regensburg Diyet meclisinin aracılığıyle oğlunu Romalıların kralı tayin etmek isteyince (1630), alman ve Bavyera seçicileriyle birlikte fransız diplomasisinin (rahip Joseph du Tremblay) işbirliği karşısında başarısızlığa uğradı. Ayrıca Richelieu, Ferdinand II'nin karşısına yeni güçlü bir hasım çıkardı: Gustaf II Adolf. Koyu bir protestan olan ve Baltık denizini bir isveç gölü haline getirmek isteyen İsveç kralı, köylülerden meydana gelen çok dindar, disiplinli ve iyi donatılmış millî bir ordu kurmuştu. Tilly, Magdeburg'u yağmalayıp yerle bir ettiği sırada (mayıs 1631) İsveçliler de Pomeranya'ya giriyorlardı. Gustaf II Adolf, müttefiği Saksonya ile birlikte Breitenfeld'de Tilly'yi yendi (17 eylül 1631). Almanya'nın kaderini elinde tutan Gustaf II Adolf, Ren'e yürümesi karşısında telâşa kapılan müttefiki Fransa ihtiyaten Lorraine'e askerî birliklerini yerleştirdi. Gustaf II daha sonra Bavyera'yı istilâ etti, Bohemya'yı tehdide başladı ve Lützen'de Wallenstein'ı bozguna uğrattı fakat kendisi de bu savaşta öldü (16 kasım 1632). Gustaf II'nin ölmesiyle imparatorluk ordusu yok olmaktan kurtuldu, ayrıca bu durum imparatora, Bohemya tacına göz diktiğine hiç şüphe olmayan ordu kumandanı Wallenstein'ı öldürtmek fırsatını verdi (25 şubat 1634). Ne var ki İsveç tehlikesi devam ediyordu, çünkü şansölye *Oxenstierna* Bernhard von Weimar'ın emrine verilen orduyu toparlamayı başarmış ve alman protestan prensleriyle bir koalisyon kurmuştu. (Heilbronn birliği, 23 nisan 1633). Fakat imparatorcularla İspanyolların Nördlingen'de İsveçlilere karşı kazandıkları zafer (5-6 eylül 1634) bu birliği dağıttı, İsveçliler Main'in ötesine çekildiler ve Saksonya bütün birliklerin dağılmasını öngören Prag antlaşmasını imzaladı (1635). Richelieu, artık Birleşik Eyaletler karşısında hareket serbestliğine kavuşan imparatorun müdahalesini önlemek için Oxenstierna ile gerçek bir ittifak yaptı (28 nisan 1635) ve İspanya'ya savaş ilân ederek (19 mayıs 1635), doğrudan doğruya çatışmaya katılmağa karar verdi; bu da imparatorun ona savaş ilân etmesine yol açtı (1636).

İspanyollarla imparatorcular hemen doğuda Saint-Jean-de-Losne'u kuşattılar, Kuzey'de de Somme kıyısındaki Corbie'yi aldılar ve Paris'i tehdit etmeğe başladılar. Saint-Jean-de-Losne'un kahramanca direnişi, Corbie'nin geri alınması (1636), 1638'den sonra Bernhard von Weimar tarafından Alsace'ta ve isveçli Baner tarafından Almanya'da girişilen saldırılar Kutsal İmparatorluğun durumunun düzeltilmesine imkân verdi. Bernhard von Weimar'ın ölümü (1639) üzerine, Fransa onun ordusunu da ele aldı, Alsace'ı işgal etti ve İsveç ile ittifakını yeniledi (1641).

Richelieu bu sefer bütün gücüyle İspanya'ya yöneldi: Portekiz ile Katalonya'yı ayaklanmağa kışkırttı (1640), Arras'ı (1640) ve Perpignan'ı işgal etti ve Rocroi'da korkunç ispanyol tercio'larını (ücretli askerler) yendi (1643). Mazarin zamanında her türlü işgal tehlikesi ortadan kalkınca Fransa, Mazarin zamanında saldırılarına devam etti. Fransa'nın müttefiki olan İsveçliler Almanya, Bohemya ve Moravya'yı geçerek Viyana'yı tehdide başladılar (1645), sonra Saksonya'ya çekildiler. Bu sırada Trenne Güney Almanya'da ileri yürüyüşüne devam ederek (1645 - 1648) Bavyera'yı barış istemek zorunda bıraktı (1647).

Gerçekte alman prensleri ve şehirlerinden baskı gören ve 1640'tan itibaren Brandenburg ile Saksonya'nın fiilî desteğini kaybeden imparator, 1644'te Fransa, İsveç ve müttefikleriyle Münster ve Osnmabrück'te barış görüşmelerine giriştiler. Bu görüşmeler 1648'de Vestfalya antlaşmaları ile sona erdi. Bu antlaşmalar imparatorluk iktidarını kesinlikle zayıflatıyor ve Almanya'yı Fransa ile İsviçre'nin kontrol etmesine imkân veriyordu.

İspanya, nihayet bağımsızlığını tanıdığı Birleşik Eyaletler'le ayrı bir barış imzaladıktan (Münster 1648) sonra, Fransa ile görüşmelerde bulunmayı reddettiği için genel barış gene de sağlanamamış demekti. Lens'te Condé'nin kazandığı zaferden (ağustos 1648) sonra Fransa Güney'de, Artois ve Champagne'da ispanyol saldırılarını püskürttü (1635), ingiliz-ispanyol çatışmasında Cromwell İngiltere'siyle birleşti. İngilizlerin Jamaika'yı işgal ederken (mayıs 1655), Turenne ve Britanya kuvvetleri Kumullar vâdisinde İspanyolları yenilgiye uğrattılar (14 haziran 1658) ve İspanyolların Condé'nin ihanetinden yararlanmasına fırsat bırakmadan Dunkerque'i işgal ettiler. İmparatorun Hollanda'daki İspanyollara yardım etmesine engel olan «Ren birliği» adlı bir barış birliğinin, Main seçici prensi tarafından kurulması sonunda İspanya Pireneler antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı (1659). Mazarin bu zaferi sayesinde Avrupa'nın kuzeyinde gelişen ve Baltık hâkimiyeti konusunda İsveç'i Danimarka, Brandenburg, Polonya ve Rusya ile karşı karşıya getiren anlaşmazlığa son verebildi (Birinci Kuzey barışı, 1660-1661).

● *Savaşın sonuçları.* Kutsal İmparatorluğun parçalanmasıyle son bulan Otuzyıl sa-

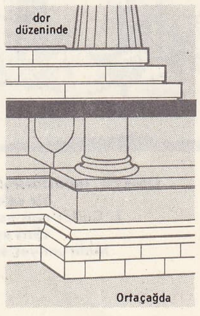

oturtmalıklar

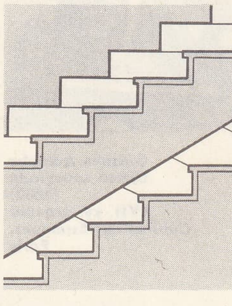
oturtmalıklar (marang.)

Otuzyıl savaşlarından bir sahne
J. Callot'nun eseri
«Savaşın Mahrumiyetleri»

Gustave-Adolphe Lützen savaşında (1632)
XVII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Otuzyıl savaşlarından bir sahne;
J. Callot'nun eseri
«Savaşın Mahrumiyetleri»

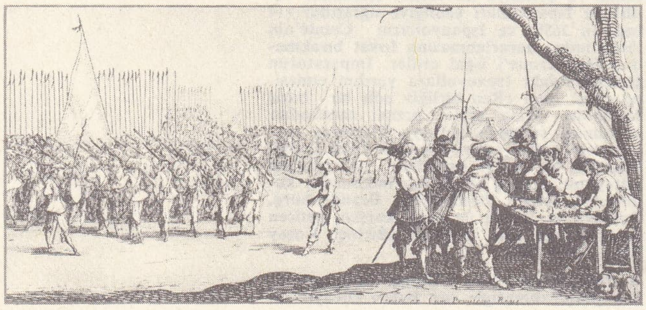

vaşı Avrupa'nın ortasında demografik ve iktisadî bir boşluğun doğmasına yol açtı. Her milletten ücretli askerlerin art arda işgal ettiği, Pomeranya, Brandenburg, Bohemya, Saksonya ve Rheinland'da nüfusun 16 milyondan 6 milyona düşmesine yol açan açlık, salgın hastalıklar ve sayısız şiddet hareketlerinin kurbanı oldu. 1650-1850 Arasında Almanya'nın siyaset sahnesinden çekilmesinin sebebi budur. İspanya iktisadî yönden geriledi ve devlet hazinesi boşaldı (Hollandalılar tarafından yapılan deniz ablukası). Fransa, zaferi kazanmış olmasına rağmen, Champagne, Bourgogne ve Picardie'yi yakıp yıkan savaşın acısını çekti, fakat çok büyük bir kayba uğramadı. Elde ettiği zafer ona ileride üstünlük sağlayacaktı. (L)

OTWAY (Thomas), ingiliz oyun yazarı (Trotten, Midhurst yakınları, Sussex 1652 - Londra 1685). Önceleri oyunculuk yaptı. *Alcibiades* (1675) ilk trajedisidir. Saint-Réal'in bir romanından alınmış olan eseri *Don Carlos*'un (1676) kazandığı başarı üzerine yazmağa devam etti. Başlıca oyunları: Racine'den taklit ettiği *Titus and Berenice* (1677); konusunu Moliere'den aldığı *The Cheats of Scapin* (Scapin'in Dolapları) [1677]; orijinal bir komedi olan *Friendship in Fashion* (Zamane Dostluğu) [1678]; burjuva trajedisi *The Orphan* (Yetim) [1680]; *History and Fall of Caius Marius* (Caius Marius'un Hayatı ve Düşüşü) [1680]; yine bir komedi *The Soldier's Fortune* (Askerin Kaderi) [1681] komedisiyle onun devamı *The Atheist* (Tanrı Tanımaz) [1684]. Otway yoksulluk içinde öldü. En ünlü eseri olan *Venice Preserved* (Kurtarılmış Venedik) [1682] XVII. yy. sonunda, Elizabeth çağı tiyatrosunu hatırlatan bir güçtedir, ama sağlam dramatik yapısını klasik disipline borçludur. (L)

OTWOCK, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir; 31 000 nüf. (L)

OTYAM (Fikret), türk gazetecisi (Konya, Aksaray 1923). Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim bölümünü bitirdi (1953). *Son Saat, Dünya, Ulus* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı. Özellikle Doğu Anadolu'nun insanlarını tanıtan ve bu bölgenin sosyal gerçeklerini ele alan röportajlarını *Gide Gide* genel başlığı altında topladı. Eserleri: *Ha Bu Diyar* (1959); *Harran, Hoyrat, Mayın* ve *Irıp* (1961) [Türk Dil Kurumu Deneme-Eleştiri-Gezi 1962 ödülünü kazandı]; *Oy Fırat, Asi Fırat* (1966) v.d. (M)

OTYAM (Nedim V.), türk bestecisi (İstanbul 1924). Ankara Devlet konservatuvarını bitirdi (1942). Cumhurbaskanlığı Filarmoni orkestrasına girdi. Türkiye'de ilk defa büyük bir orkestra ile türk filimlerine fon müziği yaptı. Çeşitli çocuk şarkıları, marşlar, filim fon müzikleri, armonize edilmiş halk türküleriyle *Maral* (bale suiti); *Fatih Destanı; O'nun İçin* adlı besteleri vardır. (M)

OTZEN (Johannes), alman mimarı (Sieseby, Schleswig 1839 - Berlin 1911). Geçgotik üslûbun en başarılı temsilcilerindendir. Berlin'de Kreuz Luther, Sankt-Georg, Hamburg'da Santa Gertrud Christus kiliselerini yaptı. Yayımlanmış eserleri: *Ortaçağ Mimarîsi, Berlin Politeknik Okulu öğrencilerinin Taslakları* (1880-1883). [L]

OUACHİTA, A.B.D.'nin güneyinde ırmak, Red River'ın kolu (sol kıyı); 800 km. (L)

OUCHY, Lozan'da Leman gölü kıyısında liman. Bk. UŞİ. (L)

OUD (Jacobus Johannes Pieter), hollandalı mimar (Purmerend 1890-Wassenaar 1963). Mondriaan ve Van Doesburg ile birlikte De Stijl grubuna bağlıydı. İlk eserlerinde sade dekorasyonlara yer veren geometrik bir eğilim göze çarpar. Oud, Rotterdam'da Amsterdam ve La Haye'de birçok bina yaptı. (L)

OUDART (Philippe), **Hodart, Odarte** ve **Duardos** da denir, fransız heykeltıraşı. Toledo (1522-1526) ve Sevilla'da (katedralin Perdon kapısı) çalıştıktan sonra, 1530'da Coimbra'ya (Portekiz) yerleşti. Santa Cruz kilisesinde *Cena* (1535) adlı bir eseri vardır. Pişmiş topraktan yapılan bu eserde İsa ile havarileri tabiî büyüklükte ve insanı şaşırtan bir gerçekçilikle temsil edilmiştir. Ayrıca Gois mezarlığındaki figürler (1538) ile Conceiçao da Braga kilisesinin bazı resimleri Oudart'a maledilir. (L)

OUDEMANS (Jean Abraham Chrétien), hollandalı astronom (Amsterdam 1827 - Utrecht 1906). Hollanda Doğu Hint adalarında Coğrafya servisi şefiydi. Daha sonra Utrecht üniversitesinde astronomi profesörü oldu, devirli kuyrukluyıldızların yörüngeleri, dürbün teorisi, Venüs'ün geçişi, Satürn halkaları, Jüpiter'in uyduları v.b. üstüne çalışmalar yayımladı. (L)

OUDENAARDE (veya **AUDENARDE**), Belçika'da şehir, Doğu Flandre idare çevresinin merkezi, Escaut kıyısında; 22 000 nüf. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı (arkeoloji müzesi). Saint - Walburge kilisesi (XIII. ve XV. yy.). Notre-Dame de Pamele kilisesi (XIII. yy.). Eski evler. Dokuma (pamuk) sanayii. Bira fabrikaları. — *Oudenaarde idare çevresi*, 114 300 nüf.

— Tar. Üç ay süren bir kuşatmadan sonra Parma prensi, Oudenaarde'yi ele geçirdi (nisan - haziran 1582). Vendôme dükü Prens Eugène Marlborough'a burada yenildi (11 temmuz 1708). Şehri Lowvendal kontu (temmuz 1745) ile Pichegru (3 haziran 1794) aldılar. (L)

OUDİN (Paul - Marie), fransız hekimi (Epinal 1851). Kendi adını taşıyan rezonatörün yardımıyle, tedavide ilk defa yüksek frekanslı akımların geriliminden yararlandı. (Bk. ŞUA *tedavisi ve* KIVILCIMLAMA.) [L]

OUDİNOT (Nicolas Charles), **Reggio** dukası, Fransa mareşali (Bar-le-Duc 1767-Paris 1847). 1792'de yarbay rütbesiyle Meuse gönüllülerine kumanda etti. Bitche'te, Kaiserslautern'de (1794) yararlık gösterdi. 1795'te yaralanarak esir düştü. Kurtulunca, 1799'da İtalya'da ve 1805'te Austerlitz'te çarpıştı. Wagram'da gösterdiği kahramanlık, kendisine 1809'da mareşal rütbesi ile dük unvanını kazandırdı. Rusya seferinde II. Kolorduya kumanda etti. Berezina'da (1812), Bautzen'de, Bernadotte tarafından yenilmesine rağmen Gross Beeren'de (1813) ve Fransa seferinde yeniden parladı. Restorasyon rejimine bağlı kaldı, Millî Muhafız birliğine kumanda etti ve 1823'te Madrid valisi oldu. (L)

OUDNEY, iskoçya'lı gezgin (Edinburgh 1791 - Murmur, Orta Sudan 1924). Orta Sudan'da keşifler yaptı, Çat gölüne ulaştı, Denham ve Clapperton ile birlikte Bornu'nun başkenti Kuka'yı gezdi. Topladığı bitkileri tanımlayan Robert Brown *oudneye* türüne onun adını verdi. (L)

OUDONG veya **UDONG,** Kamboç'ta şehir (Kompong Speu ili), Tonle Sap yakınında, Phnom Penh'in kuzeyinde. Kamboç'un eski başkenti. Buddha anıtları. — Oudong'un 8 km kuzeyinde Kamboç'un eski başkentlerinden *Lovek*'in (Siyamlılar tarafından XVI. yy. sonunda yıkıldı) kalıntıları. (L)

OUDOT (Claude), fransız bestecisi (öl. Paris 1696). Dinî törenler için motet'ler, ayrıca bir küçük opera (*Les Amours de Titon et de l'Aurore* [Tito ile Aurora'nın Aşkları], 1679), Bourgogne dükünün doğumu dolayısıyle bir kantat (*Le Banquet des Dieux* [Tanrıların Şöleni]), konuşmalı bir sahne müziği (*La Bergère et la Bohémienne* [Çoban Kızı ile Çingene Kızı]) besteledi. *2, 3, 4 Ses ve Orkestra için Müziklenmiş Hıristiyan Duaları*'nın dışında kalan eserleri kayıptır; elde bulunan bu dinî şarkılar, armoni bakımından Lully'nin şarkılarını andırır. (L)

OUDOT (Georges), fransız heykeltıraşı (Chaumont 1928). Marcel Gimond'un öğrencisiydi (1946-1950). Besançon'a yerleşti. Şekillerindeki genişlik ve üslûbundaki durulukla göze çarpar (*Çıplak Kadınlar*). Besançon'da Proudhon'un bir anıtını yaptı (1956). [L]

OUDOT (Roland), fransız ressamı (Paris 1897). Düz bir fondan kopmuş izlenimi veren natürmortlar, çıplaklar, portreler ve peyzajlar yaptı; gün ışığına karşı yapılan bu peyzajlarda, sürülen tarlalar ve ekinler masmavi bir gök altında uzanır gider. Oudot, Chaillot sarayı ve Tarım enstitüsü için duvar kompozisyonları, Aubusson ve Gobelins imalâthaneleri için halı desenleri, *La Reine Morte* (Ölü Kraliçe) [1942], *Andromaque* (1947), *Homme de Cendres* (Külden Adam) [1950] oyunları için dekorlar yaptı; *Thérèse Desqueyroux* (Mauriac), *Sodom ve Gomore* (Giraudoux), *Sylvie* (Nerval) ve *Sarn* (Webb Mary müzelerinde) gibi eserleri resimledi. Art Moderne müzesinde, taşra ve yabancı ülke koleksiyonları arasında eserleri vardır. (L)

OUDRY (Jean-Baptiste), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1686-Beauvais 1755). Babası Jacques Oudry'nin ve Largillière'in öğrencisiydi. Louis XV'in özel ressamı oldu. 1719'da *Bereket* adlı tablosuyle Resim akademisine alındı. Çok geçmeden *Köpek Etütleri, Kuş Kümeleri, Av Eti, Çiçekler* ve *Meyve* motifleriyle büyük başarı kazandı. Beauvais yapımevinin sanat işleri yöneticiliğine ve Gobelins yapımevinin başmüfettişliğine getirildi (1735). Portreler, manzara resimleri, natürmortlar, çok sayıda av sahnesi ve hayvan resimleri yaptı. Louvre'da birçok tablosu vardır. Özellikle *Beyaz Ördek* adlı tablosu (Ph. Sassoon koleksiyonu, Londra) ve La Fontaine'in *Masallar*'ı için çizdiği resimler sık sık anılır. — Oğlu JACQUES CHARLES da (Paris 1720-Lozan 1778) hayvan resimleriyle üne ulaştı. (L)

OUDTSHOORN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Great Swartberg'in eteğinde, Küçük Karroo kıyısında; 18 700 nüf. Tarım pazarı. (L)

OUESSANT adası, Fransa'da Bretagne'da (Finistère) ada, Leon bölgesi kıyısının yirmi kilometre kadar açığında; 1 940 nüf. Kıyıları mahfuz olmayan adada balıkçılık gelişmemiştir. Halkı ticarî ve askerî donanmada çalışır. Koyun yetiştiriciliği. Créac'h deniz feneri.

— Tar. Orvilliers ile Chaffaut kumandasındaki fransız filosu (32 savaş gemisi), burada Keppel kumandasındaki 30 ingiliz gemisine saldırdı (27 temmuz 1778); iki tarafın da bir sonuç elde edemediği bir çarpışmadan sonra ingiliz filosu karanlıktan yararlanarak uzaklaştı. — Guichen'in refakatinde bir fransız konvoyunun bir kısmı burada ingiliz amirali Kenpenfeld tarafından ele geçirildi (12 aralık 1781). — Howe kumandasındaki ingiliz filosu Villaret'de Joyeuse kumandasındaki fransız filosunu 29 mayıs - 1 temmuz 1794'te burada yendi. (L)

OUEST idare bölgesi, Haiti cumhuriyetinde idare bölgesi; 1 250 000 nüf. Merkezi, *Port-au-Prince.* (L)

OUGHTRED (William), ingiliz matematikçisi ve ilâhiyatçısı (Eton 1574 - Albury, Surrey 1660). Çarpma işleminde × işaretini, trigonometride kullanılan kısaltmaların büyük bir kısmını buldu ve uyguladı. En önemli eseri *Clavis Mathematicea*'dır (Matematik Anahtarı) [1631]. (L)

Foto. LAROUSSE

OUGRÉE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Meuse ırmağı kıyısında, Liège'in güneybatısındaki sanayi banliyösünde; 21 100 nüf. Maden kömürü ocakları. Demir-çelik fabrikası (büyük alçak fırın). Çinko metalürjisi. Maden ve makine yapımı. Kimya ve dokuma sanayii. Çimento fabrikası. (L)

OUİDA (Maria Louise DE LA RAMÉE. — denir), ingiliz kadın romancı (Bury Saint Edmunds 1839 - Viareggio, İtalya 1908). Babası fransız, annesi ingilizdi. 1868'de İtalya'ya yerleşti. Dickens'in etkisini taşıyan çeşitli romanlarında çağdaşı kadın yazarların sözde namus düşkünlüklerine karşı çıktı: *Strathmore* (1865); *Chandos* (1866); *Under two Flags* (İki Bayrak Altında) [1867]; *Ariane* (1877). [L]

OULLİNS, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) komün, Lyon'un güney banliyösünde, Rôhe yakınında; 26 859 nüf. Sanayi merkezi: metalürji (dökümevi, kablo yapımı, hidrolik malzeme, tarım makineleri, karoseri), elektrik ve ecza malzemesi yapımı, minecilik, dokumacılık (dokuma, konfeksiyon), sepicilik, sabun fabrikası. (L)

OULU, isveççe **Uleaborg,** Finlandiya'da liman şehri, Oulu ilinin merkezi; 1610'da *Oulujoki*'nin ağzında, Botten körfezi kıyısında kuruldu; 83 000 nüf. XIX. yy.da bir antrepo ve katran ihracatı limanı olan Oulu, bugün önemli bir sanayi merkezidir: makine yapımı, selüloz ve azot fabrikası, sabun fabrikası, sepicilik, un fabrikası v.b. Kereste ihraç limanı. — *Oulu ili,* 422 300 nüf. (L)

OULUJOKİ veya **ULUJOKİ,** Finlandiya'da ırmak, Botten körfezine dökülür, *Oulujarvi* gölünün boşaltma kanalıdır; 107 km. (L)

OUNCE [avns] i. (ing. k.). Avoirdupois ölçü sisteminde, 1/16 pound'a eşit ve yaklaşık olarak 28,349 527 gr değerinde ingiliz kütle birimi (sembolü: oz). [L]

OUR, Belçika'da ırmak, Ouren'in aşağı kesiminde Lüksemburg büyük düklüğü ve Almanya arasında sınırı çizer, Sûre'e katılır (sol kıyı). Saint-Nicolas dağı yakınında, ırmağın eteğinde uzandığı yaylada, 5 milyon metre küp su tutan bir hazne yapılmıştır; aşağısındaki santralı (640 MW gücünde) besler. Haznenin kendi de, daha aşağıda Vianden yakınındaki Lohmule barajının suyu pompalanarak doldurulur. (L)

OURATEA i. Sürekli, almaşık yapraklı, bileşik salkım durumunda sarı çiçekli ağaç veya ağaççık; tropikal bölgelerde yüzden fazla türü yetişir. (Indonezya'da yetişen *Ouratea crocea* ve *O. Hookeri*'nin yaprakları sakız gibi çiğnenir. *Ochnaceae* familyasından.) [L]

OURCQ, Fransa'da Île-de-France'ta ırmak, Marne'a katılır (sağ kıyı); 80 km. Ourcq, La Fère-en-Tardenois ve La Ferté-Milon'dan geçer ve Meaux'nun biraz yukarısında Marne'a kavuşur. (L)

Ourcq kanalı, Fransa'da Ourcq'u Sen'e bağlayan kanal; 108 km. Port-aux-Perches'de başlar (Silly-la-Poterie komünü, Aisne), kanal haline getirilen Ourcq ile karışır, Mareuil'de Ourcq'tan ayrılır; Ourcq ile kavşağından sonra Marne'ın kuzeyinde Brie'yi aşar ve Paris'te Villette havzasında son bulur. Trafiği çok az olan kanal, başkenti su bakımından besler. (L)

Ourcq savaşı, 5 - 9 eylül 1914'te Ourcq'ta VI. Fransız ordusu ile (Maunoury) I. Alman ordusu (Kluck) arasındaki savaşa verilen ad. (L)

OURİQUE, Portekiz'de (Beja idare bölümü) köy, Beja'nın güneybatısında; 1 400 nüf. Alfonso I Henriques, Magrıplıları burada yendi (1139). [L]

OURİSİA i. Karşıt yapraklı, tek tek veya salkım çiçekli otsu bitki. (Avustralya ve Güney Amerika'da on sekiz türü vardır, bunlardan bazısı Avrupa'da limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir; *Ourisia coccinea, O. macrophylla.*) [Sıracagillerden.] (L)

OURO PRETO, esk. **Vila Rica,** Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) şehir, Belo Horizonte'nin güneydoğusunda; 8 750 nüf. XVIII. yy.da kurulan Ouro Preto altın üretimi merkezlerinden biriydi. Sayısız anıt, özellikle de XVIII. yy.dan kalma kiliseleri sayesinde şehir, gerçek bir müze şehri ve bir turizm merkezidir. Bazı altın arayıcıları bugün de akarsuların alüvyonlarında altın arar. Boksit yatakları. Çay tarımı. Dokuma ve elektrometalürji sanayii. Ouro Preto, 1897'ye kadar Minas Gerais'nin başkentiydi.

— Tar. Ouro Preto, 1698'de altın bulunmasıyle zenginleşti. Brezilya'nın bağımsızlık hareketi (Tiradentes isyanı, 1788) XVIII. yy. sonunda Ouro Preto'da doğdu. 1933'te şehir, millî anıt kabul edildi. (L)

OUROUPARİA i. Kömeç şeklinde bileşik çiçekli ağaççık; Malezya adalarında yetişir. (Kökboyasgillerden.)

— ANSİKL. *Ourouparia*'nın bazı türlerinden çeşitli alkaloitler elde edilir: rinkofilin *Ourouparia rhynchophylla*'dan, hanadamin *O. kawakamii*'den, formozanin *O. formosana*'dan çıkarılır. (L)

OURTHE, Belçika'da ırmak, Meuse'ün kolu (sağ kıyı); 132 km. Hautes-Fagnes'ın iki kolu, Yukarı Ourthe'u meydana getirir. Kavşaklarının aşağı kesiminde ırmak, eski kütlede bir boğaz açtıktan sonra güney-kuzey yönünde akar ve Liège'in yukarısında Meuse'e katılır. (L)

OUSE, Büyük Britanya'da birçok ırmağın adı. Başlıcası, Northampton'un güneyinde doğar ve Bedford ile Huntingdon'u suladıktan sonra Wash'a kavuşur; 269 km. **—Küçük Ouse,** Wash'in koludur; **—Yorkshire Ouse'u,** Pennine'lerden doğar, Trent'e kavuştuktan sonra Humber halicini meydana getirir; 180 km. **—Sussex Ouse'u,** Weald'de doğar, South Downs'u geçer ve Newhaven'de Manş'a kavuşur; 50 km. (L)

OUSELEY (sir Frederick Arthur GORE), ingiliz müzikçisi (Londra 1825-Hereford 1889). 1855'te Oxford üniversitesi müzik profesörlüğüne getirildi. Aynı yıl Hereford katedrali kantoru oldu. Armoni, kontrapunto ve füg konusunda incelemeleri vardır. Verimli bir besteciydi: iki oratoryo, piyano, org parçaları ve dinî müzik v.b. yazdı. (L)

OUST, Fransa'da Bretagne'da ırmak. Mene dağlarından doğan Vilaine'in kolu (sağ kıyı); 155 km. Çığırından Nantes - Brest kanalı yararlanır. (L)

OUTARDES ırmağı, Kanada'da (Québec) ırmak; Manicouagane'ın döküldüğü yer yakınında, Saint Laurent halicine (sol kıyı) dökülür; 500 km. Irmağın hidroelektrik düzenlemesi, Hydro-Québec şirketi tarafından Manicouagane* ile aynı zamanda gerçekleştirildi. Kurulan üç santralın ortalama gücü 2 000 MW, yıllık üretimi 10 tW/saat'tır. (L)

OUT-CASTE i. (ing. k. *out,* dışından ve *caste,* kast'tan). İngilizlerin dindaşları (özellikle guru'lar) tarafından kasttan çıkarılan hintlilele'e verdikleri ad. (L)

OUTCROSS i. (ing. k.). Biyol. Çok yakın akrabalığı olmayan bireyler arasında yapılan çaprazlama. (L)

OUTCROSSİNG i. (ing. k.). Zootekn. Aynı aile içindeki devamlı çiftleşmelerin yozlaşmaya sebep olduğu durumlarda aileye yabancı bir unsurun sokulması. (L)

OU THONG veya **U THONG,** Siyam'da eski şehir, Bangkok'un 100 km kadar kuzeybatısında, Dvaravati döneminden kalmadır. XIV. yy. ortasında şehrin önderi, Çiang Sen asıllı bir Tay sülâlesinden bir prensesle evlendi. Bir kolera salgını 1347'de şehri kırıp geçirince hükümdar Ou Thong'u boşaltarak Ayutia'yı kurdu. (L)

OUTLAW [avtlov] i. («kanun dışı» anlamında ing. k.). Kanun dışı ilân edilen haydut, serüvenci, âsi. (İlk outlaw'lar norman fatihleri tarafından kanun dışı ilân edilen Anglosaksonlardı: Robin Hood bunların şeflerinden biriydi.) (L)

OUTPUT i. (verim, üretim anlamında ing. k.). Deneysel psikol. Karar* teorisinde, belli bir sistemden çıkana verilen ad. (Stevens, bu kavramı psikofiziğe uyguladı ve organizmadan çıkanı bu terimle belirtti.) [L]

OUTRAM (sir James), ingiliz generali (Butterlay Hall, Derbyshire 1803-Pau 1863). 1819'da Hindistan ordusuna girdi. Siyasî yeteneği ve cesaretiyle derhal sivrildi. 1854'te Lucknow valisi oldu, 1857'de general rütbesiyle İran savaşını yönetti: Lucknow'a iaşe ve cephane sevkederek 1857-1858 ayaklanmasında önemli bir rol oynadı. (L)

OUTREAU, Fransa'da, Pas-de-Calais idare belgesi (Boulogne-sur-Mer idare çevresi) komün, Boulogne'un güney varoşudur; 13 548 nüf. Metalürji (çelik fabrikası, dökümhane). Sandık fabrikası. (L)

OUTREMONT, Kanada'da (Québec) şehir, Montreal'in banliyösünde; 30 800 nüf. (L)

OUVİLLE (Antoine LE METEL D'), fransız oyun yazarı (Caen 1590'a doğr. - Paris 1657). İspanyol edebiyatı üstüne çalışmaları yaptı. Calderon'dan uyarladığı *L'Esprit Follet* (Ev Perisi) [1642] ile oyun yazarlığına başladı, ardından Lope de Vega, Montalvan ve Calderon'dan alınan komediler sahneye koydu. *Nouvelles Héroïques et Amoureuses* (Kahramanlık ve Aşk Hikâyeleri) [1657] adlı bir eser yayımladı. (L)

OUVRARD (Gabriel Julien), Fransız işadamı (Clisson yakınları 1770 - Londra 1846). 1797'de deniz kuvvetleri başmüteahhidi oldu. Direktuvara 10 milyon frank borç verdi. Krediye ve amortisman sandığına dayanan bir malî reform planı hazırladı, fakat bu plan Direktuvar ve Napolyon tarafından benimsenmedi. Bir süre tutuklandı (1800), Paris'e buğday tedarik etmek şartıyle affedildi. Yeniden hükûmet bankacısı oldu. Ordu müteahhidi olarak çok büyük bir servet yaptı. İspanya'da da karaborsacılıkla uğraştı. Malî gücünü kıskanan Napolyon, 1807'de, kendisini iflâsa zorladı. 1809'da Fouché'nin hışmına uğradı ve hapsedildi (1810-1813). Yüzgün süresince tekrar Napolyon'un bankacısı ve müteahhidi oldu. 1817'de malî planı Richelieu tarafından kabul edildi; onun sayesinde Fransa'nın savaş tazminatları ödenebildi. Ouvrard 1823'te İspanya ordusu başmüteahhitliğine getirildi; fakat haksız çıkar sağlamakla suçlandı, Sainte-Pélagie'de tutuklandı (1825). 1830'a kadar aralıksız olarak kovuşturmaya uğradı. *Hatıralar*'ını (Memoires) yayımladı [1826]. (L)

OUVRARD (René), fransız müzikçisi (Chinon 1624 - Tours 1694). Tours, Bordeaux, Narbonne'da kapella yöneticiliği yaptı. Paris'teki Sainte-Chapelle kilisesinde çocuk korosunu yönetti (1663-1679), sonra Saint-Gatien kilisesine çekildi. Roma'ya yaptığı bir yolculuk sonunda Fransa'ya italyan müzik zevkini getirdi. Nazarî eserleri günümüze kalmıştır: *Secret Pour Composer en Musique en un Art Nouveau* (Yeni Bir Sanat Anlayışıyle Bestelemenin Sırrı); *Architecture Harmonique* (Armoni Yapısı) v.b. (L)

OU-YANG HSİU, çinli aydın ve devlet adamı (1007-1072). Yüksek görevlerde bulundu, orduya yeni bir düzen vermeğe çalıştı. *Beş Sülâle Tarihi* ile *Tang Sülâlesi Tarihi*'ni yazdı; ayrıca birçok şiiri vardır. (L)

OVA i. (*oba*'dan *ova*). Düz ve geniş arazi kesimi: *Yüce dağlar ova gibi düzlenmez / Veysel muhannetten kerem gözlenmez* (Âşık Veysel). *Burası Edremit'le Akçay arasında, ova üzerinde bir köydü* (Sabahattin Ali). *Ovada yaşamayı dağda yaşamaya tercih etmek.*

— Astrol. *Merih ovası,* elin, «üçgen» denen orta kısmı.

— Ccğ. Bk. ANSİKL. || *Yüksek ova,* az

Jacobus OUD
Rotterdam'da bir yapısı

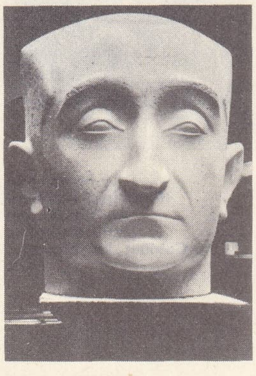

Georges OUDOT
Mendès France'ın büstü

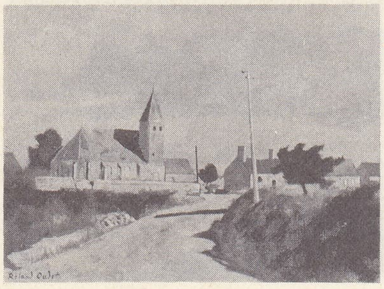

Roland OUDOT
«Île-de-France'ın görünüşü»
(özel koleksiyon)

Foto. LAROUSSE

Jean-Baptiste OUDRY sağda, «Blanche» Louis XV'in köpeği, Louvre müzesi Paris; solda, «Telli Turna ile Akbaba» Tabiat Tarihi müzesi, Paris

La Fontaine'in «Bataklığa saplanan Arabacı»sı için İllüstrasyon'u, Cabinet des Estampes, Paris

engebeli ve yaylaların tersine yanlarında dağ sıraları yükselen oldukça yüksek geniş arazi. Bk. ANSİKL.

— Dy. *Ova-dağ cihazı,* fren üçlü valfı üzerine yerleştirilen ve yük trenlerinin vagonlarında kullanılan bir cihaz; frenin çözülme süresini ayarlar. (Cihaz «dağ» işaretine ayarlanmışsa, çözülme süresi, frenin tamamen boşalmasından önce yardımcı haznenin tekrar dolmasını sağlayacak şekilde uzamaktadır. Böylelikle, uzun iniş rampalarında, treni yoldan çıkarabilecek frensiz gidiş periyotlarından kaçınılmış olur. Cihaz, genellikle, çentikli iki eşapman [çıkış] kutusundan meydana gelmiştir. Bu kutulardan biri veya her ikisi, duruş sırasında manevra edilebilen bir musluk aracıyle, fren silindirinin deşarj deliğine bağlanmışlardır.)

— Denizbil. *Abisal ova,* okyanusların derin yerlerini kaplayan düz deniz dibi.

— ANSİKL. Coğ. Jeomorfoloji. *Ova* genellikle, deniz seviyesine yakın bölgeleri karşılar; ama bazen, dağların meydana getirdiği engeller ve güçsüz ırmak aşındırması yüzünden vâdilerin oluşamadığı iç kısımlardaki yüksek bölgelerde de (Cezayir'in Tel Atlasları ile Sahra Atlasları arasındaki kesim gibi) ovalara rastlanır; bu durumda, yükseltisi yaylanınkine ulaşan ama gömülmüş vâdiler kapsamadığından biçim yönünden yaylalardan farklı olan *yüksek ovalar* oluşur.

Ovaların jeomorfolojik menşeleri farklıdır. 1. *Aşınma ovaları,* yumuşak kayalardaki (kil, marn, kum) ablasyonun sonucudur. Yığışma ovalarından daha engebeli olan aşınma ovalarında yamaç-vâdi nöbetleşmesine rastlanır. Aşınma ovaları, yamaç eğimlerinin düzleşmesine imkân veren arazilerde gerçekleşir. Aşırı soliflüksiyon, kurak iklimli bölgelerde de aşınma ovaları meydana getirebilir. Şiddetli kimyasal ablasyon, tropikal iklimde aşınma ovaları oluşturabilir. (Antiller'deki karst ovaları, Muson-lar Asyası'ndaki ovalar.)

2. *Alüvyon ovası,* alüvyonların yığışmasıyle oluşur. Alüvyon ovaları büyük vâdiler boyunca şeritler meydana getirir. Bazı hallerde kaynaşmış alüvyon örtüleri, bu ovaların geniş yüzeylere yayılmasına yol açar. (Pietmonte kuşakları, alçalmış bölgeler.)

3. *Kıyı ovaları* veya *flovyomarin ovalar,* deniz ile ırmakların birleşen etkileriyle denizkulaklarının ve körfezlerin dolması sayesinde kıyılarda meydana gelen yığışmanın sonucudur.

4. *Buzulilerisi ovası,* buzul önünde erime sularının yaydığı gereçler tarafından biçimlendirilir.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Yeryüzündeki nüfusun büyük kısmı ovalarda, yükseltisi 200 metreyi aşmayan yerlerde yaşar. Çoğunlukla ovalar elverişli ısı şartlarına sahiptir. Bununla birlikte, ekvator kuşağındaki yüksek bölgelerde (And ve Doğu Afrika yaylaları) yaşama şartları, sık ormanlarla kaplı sıcak ve nemli ovalara oranla çok daha elverişlidir.

Öte yandan, dağ yamaçları yüzeyinin büyük kısmında toprakları tahrip eden şiddetli bir aşınma meydana geldiğinden, ovalarda tarım, dağlara göre çok daha verimli topraklar üzerinde yapılır. Ulaşımın ovada çok daha kolay olması, ova tarımının dağ yamaçlarında yapılan tarımdan üstün tutulmasına yol açar. Ayrıca çeşitli maden yataklarının (kömür, petrol, demir) muhafaza edildiği jeoloji bölgeleri, dağlardaki şiddetli aşınmadan büyük ölçüde zarar gördü. Yeryüzündeki büyük sanayi faaliyetlerinin önemli bir kısmı ve bunun sonucunda yeni büyük şehirler hep ovalarda toplanmıştır.

Bununla birlikte ovalık bölgelerin tabiî avantajları mutlak değildir. Ekvator bölgesi dağlarının avantajlı iklim şartları bir kenara bırakılsa bile, Orta Avrupa ve Kuzey Afrika dağlık bölgelerinin ılıman iklim ovalarından çok daha kalabalık olduğu görülür; çünkü, bazı istilâlar sırasında ovada yaşayan halkın büyük kısmı daha tehlikesiz buldukları dağlık bölgelere çekilmişlerdir (Karpatlar, Kuzey Afrika, Kafkasya). Güçlü âletler kullanılmadığı zaman işlenmesi güç olan ağır topraklı, zengin, tekdüzeli büyük ovalar, uzun süre toprakları daha çeşitli, öz kaynaklarıyle yetinen geleneksel küçük tarım ekonomileri çerçevesi içinde kolayca işlenebilen daha engebeli bölgelere oranla, yaşamağa daha az elverişli yerler olarak kaldı. Genellikle, ovaların değerlendirilmesi önemli akaçlama veya sulama çalışmalarını gerektirdi. Yakın zamana kadar sıtma hastalığının yaygın olduğu Tuna, Doğu Avrupa ve bazı Akdeniz ovaları, ancak bir veya iki yüzyıldan beri çok kalabalıktır. Sanayideki büyük gelişmelerden önce, ana madde ve enerji kaynağı olarak kullanılan su ve odun bakımından zengin dağlık bölgelerin nüfus yoğunluğu birçok ovadan daha fazlaydı. Günümüzde, ovaların önemi daha açıkça ortaya çıktı; çünkü, büyük şehir organizmalarını yaratan hızlı nakiller ve makineleşmiş büyük tarım için en elverişli yer ovadır. Modern teknikler çorak veya bataklıklı ovaların değerlendirilmesini mümkün hale getirince, yüzyıldan beri tarım bölgeleri, özellikle ovalarda yayılarak genişledi. Yapımına önce yer yer dağlarda başlanan hidroelektrik santralları daha sonra büyük ırmaklar önüne çekilen setler sayesinde ovalarda da kuruldu. Bu döneme kadar bazı dağlarda oturan halklar ovalara indi ve kır göçleri en çok yüksek bölgelerde hissedildi.

Sonuç olarak, ovaların insan hayatındaki öneminin basit rastlantılara bağlanamayacağı anlaşılmıştır; çünkü ovalar, ancak karmaşık ve farklı güçlerin nispeten yakın dönemlerde değerlendirilmesiyle önem kazanabilmiştir. (LM)

OVABAĞ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili, Çınar ilçesi) bucak; 6 628 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi,* 551 nüf. (1965). Diyarbakır'ın 40 km güneyinde; yüksl. 1 025 m. (M)

OVACIK, esk. **Mareşalçakmak,** Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili) ilçe merkezi; 2 047 nüf. (1970). Munzur suyunun yukarı çığırında gelişen bir ovada; yüksl. 1 300 m. İl merkezine 60 km'lik bozuk bir yolla bağlıdır. — *Ovacık ilçesi,* 1 538 km²; 16 518 nüf. (1970). Merkez, Karaoğlan, Yeşilyazı bucakları; 63 köy. Buğday, darı ve patates. Hayvancılık. (M)

OVACIK, Çankırı ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi; 871 nüf. (1970). İl merkezinin 189 km kuzeybatısında; yüksl. 1 130 m. 1959'da ilçe merkezi oldu. Çankırı iline bağlı ilçe merkezleri arasında en az nüfuslusu olduğu gibi, bütün Türkiye'de Kofçaz'dan (Kırklareli'de, 865 nüf.), sonra en az nüfuslu ilçe merkezidir. — *Ovacık ilçesi,* 376 km²; 10 413 nüf. (1970); tek bucak; 42 köy. Tarım ve hayvancılık. (M)

OVACIK, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Erzurum ili, Merkez ilçesi) bucak; 13 016 nüf. (1965); 65 köy. — *Bucak merkezi* (*Üçköşe* köyü), 438 nüf. (1965). Erzurum - Rize yolunun 53. km'sine 4 km'lik bir yolla bağlıdır. Yüksl. 2 200 m. (M)

OVACIK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Hilvan ilçesi) bucak; 6 426 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi,* 502 nüf. (1965). Urfa-Siverek-Diyarbakır yolunun 36. km'sine 6 km'lik toprak bir yolla bağlıdır; yüksl. 670 m. (M)

OVACIK, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Gülnar ilçesi) bucak; 4 579 nüf. (1969); 9 köy. — *Bucak merkezi* (*Büyük Eceli* köyü), 652 nüf. (1965). Silifke'nin 40 km batısında, Mersin-Antalya karayolu üzerinde. Gülnar'a uzaklığı 78 km. (M)

OVACIK TÜRKMENLERİ, XIV. yy.da Orta Anadolu'da yaşayan bir türkmen boyu. Ovacık adının Yıvacık (Yıva) boyundan geldiği tahmin edilir. Bunlar, kendileri gibi Oğuzların Üçok kolundan gelen Kınıklar ile birlikte, Kayseri ve Uzunyayla taraflarına, yaylak bulmak amacıyle akınlar yaptılar. Salur Türkmenlerine dayanan Sıvas hâkimi Kadı Burhaneddin Ahmed tarafından yenilgiye uğratılınca, Ramazanlıların başında bulunduğu Üçok Türkmenleriyle kaynaştılar. (M)

OVACUMA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Safranbolu ilçesi) bucak; 6 700 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi,* 307 nüf. (1965). Safranbolu'nun 32 km kuzeyinde; yüksl. 410 m. (M)

OVA çayı, Ankara yakınında bir çay. Ankara'nın kuzeyindeki Yıldırımdağ'dan doğar, Mürtendova'dan geçerek Sincanköy batısında, Zir dolaylarında Engürü suyuna karışır. (M)

OVA-HERRERO'LAR. Bk. DAMARA'LAR.

OVAKENT. Bk. ADAGİDE.

OVAKIŞLA, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Bitlis ili, Ahlat ilçesi) bucak; 4 013 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Purhus*), 1 331 nüf. (1965). Ahlat'ın 16 km kuzeybatısında; yüksl. 1 830. (M)

OVAL sıf. (lat. *ovum,* yumurta'dan fr. *ovale*). Yumurta biçiminde, söbe. *Eşanl.* BEYZÎ.

— Mat. Kapalı, dışbükey ve uzunca bütün eğriler, özellikle elips gibi iki simetri ekseni olan simetrik bir eğri için kullanılır. || Bu tür eğrilerle sınırlanan düzlem yüzeyler için kullanılır: *Oval masa.* || Bu eğrilerden birinin kendi büyük ekseni etrafında dönmesinden meydana gelen cisimler için kullanılır. Bk. ELİPS.

— Anat. *Oval çukur,* kalbin sağ kulakçığı tarafında kulakçıklar arası bölme üzerindeki çöküklük. || *Oval çukurcuk,* orta kulak labirentinin çeperindeki çöküklük. (Vestibüle açılan ve *oval pencere* adını alan bir delikle son bulur.) || *Oval delik,* temel kemiğin büyük kanadında bulunan ve içinden altçene siniri geçen delik. || *Vieussens oval merkezi,* her iki beyin yarımküresini teşkil eden ak madde yığını.

— Balistik. *Oval silindir mermi,* yivli silâhların, sivri uçlu silindir biçimindeki mermisi. (Bu tip mermiler, üzerine tamamıyle oturacak şekilde bir külâh taşıyan ve külâhın geçme yerinde hafif bir şiş-

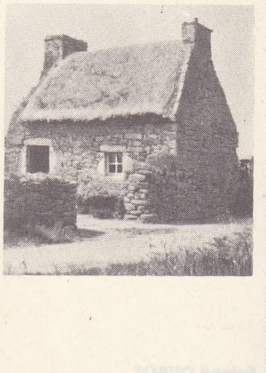

OUESSANT adası

Foto. LAROUSSE

kinlik bulunan bir silindir biçimindedir. Böylece mermi ekseni namlu boşluğunun [mücef] eksenine uydurulmuş olduğu için vuruntulardan sakınmak mümkün olur.)

— Spor. *Oval top*, rugbinin eşanlamlısı olarak kullanılan kelime.

◆ **İ.** Mat. Dört çember yayını birleştirerek elde edilen ve elipse benzeyen kapalı eğri.

— ANSİKL. Mat. Bir *oval* çizmek için, çizilecek ovalin verilen AA′ ekseni üç eşit parçaya bölünür; O ve O′ bölüm noktaları merkez olmak üzere birbirine eşit OA, O′A′ yarıçaplı çember yayları çizilir; bu yaylar B ve B″de kesişir; B ile O noktaları birleştirilerek C'ye kadar uzatılır, sonra aynı şekilde BO′C′, B′OD, B′O′D′ elde edilir; B ve B′ noktaları merkez olmak üzere birbirine eşit BC ve B′D yarıçaplı CC′ ve DD′ çember yayları çizilir. Basık bir kemerin profili bir ovalin ADD′A′ yarısı şeklindedir.

● *Descartes ovali.* Descartes *Dioptrique* adlı eserinde, elips ve hiperbolün paralel olarak gelen ışınları kırarak bir tek noktada birleştirme özelliklerini ispatladıktan sonra, bir tek noktadan çıkan ışınlar için buna benzer özellikler gösteren eğriler aradı ve bunlara «oval» adını verdi. Bu eğrilerin geometrik çizimi için Descartes şu tanımı ortaya attı: sabit iki noktaya olan uzaklıkları, sırasıyle sabit sayılarla çarpıldığında, toplamları sabit olacak noktaların geometrik yerini bulmak. Sabit noktalar F ve F_1, geometrik yerin bir noktası da M olsun. MF, MF_1 uzunlukları ϱ ve ϱ_1 ile gösterilir; tanıma göre eğrinin denklemi, çift kutuplu koordinatlar halinde $m\varrho + m_1\varrho_1 = 2a$ olacaktır; burada m, m_1 ve a sabitleri gösterir. Doğrusal koordinatlarda, FF_1 x ekseni olarak ve FF_1'in orta noktasından çıkılan dikme y ekseni olarak alınırsa, eğrinin yeni denklemi

$$m\sqrt{(x-c)^2 + y^2} + m_1\sqrt{(x+c)^2 + y^2} = 2a$$

olur; burada FF_1 uzaklığı $2c$ ile gösterilmiştir. Bu ovallerin, iki çemberden uzaklıkları oranı sabit olan noktaların geometrik yeri olduğu ispat edilir.

Herschell, optikteki kullanımlarına dayanarak, ovallere *aplanetik* çizgiler adını vermiştir. Sturm ve Quételet, ışıklı bir nokta ile aydınlanan bir dairede kırılma ve yansıma ile meydana gelen ikincil kostiklerin Descartes ovalleri olduğunu aynı anda ve birbirinden habersiz olarak ispatladılar.

Chasles, aplanetik çizgilerin daima üç odağı olduğunu gösterdi; böylece bu çizgilerin tasvirine yarayan iki odaktan (yani F ve F_1'den) başka, ilk iki odaktan her biriyle ayrı ayrı alındığında, ikisinin birlikte yaptığı görevi gören bir üçüncü odakları bulunduğunu ispat etti. $\frac{m}{m_1}$ oranı sonsuz olarak $\pm$ 1'e yaklaştığında, bu üç odaktan biri sonsuza gider; o zaman eğri bir konik olur. İki odak çakıştığı zaman, eşlenik eğrilerin bir ortak noktası, yani bir düğümü vardır: bu durumda, *Pascal salyangozu* denilen eğri elde edilir.

● *Cassini ovali.* Sabit iki noktadan uzaklıkları çarpımı sabit olan noktaların geometrik yerine bu ad verilir. Geometrik yerin bir noktasının sabit iki noktadan uzaklıkları f ve f_1, verilen sabit de k ile gösterilirse, $ff_1 = k^2$ elde edilir: bu eğriler karşılıklı durumdadır; iki nokta arasındaki uzaklık d ve $k = \frac{d}{2}$ olursa, geometrik yer Bernouilli lemniskatı halini alır. (L)

OVALA i. Kamerun ve Gabon'da yetişen *Pentaclethra macrophylla*'dan (baklagiller takımı) elde edilen kereste. (Kongo'da *mubala* adı verilen bu sert, esmer kereste su işlerinde, tekne yapımında, arabacılık ve marangozlukta kullanılır.) [L]

OVALAMA veya **OĞALAMA** i. (*ovalamak* veya *oğalamak*'tan *ovala-ma* veya *oğalama*). Ovalamak eylemi.

— Tekst. Fitil tarağında inceltilen fitillerin vargellerde kopmaması için, iki deri hortum arasından geçirerek liflerini birbirine yapıştırma işlemi. || *Ovalama hortumu*, özellikle yün iplikçiliğinde kullanılan ve üst üste iki deri hortumdan meydana gelen düzen. (Bu hortumlar arasından geçen ince yün fitilleri bir ovalama işlemi görür. Böylece fitili meydana getiren elyaf birbiri üzerine yapışır ve çekmeye karşı bir direnç kazanır. Bu da sonraki işlemlerde fitillerin kopmamasını sağlar.) [LM]

OVALAMAK veya **OĞALAMAK** geçl. f. (*ovmak* veya *oğmak*'tan *ov-ala-mak* veya *oğ-ala-mak*). Ufalamak. || Ellerini bir şeye veya birbirine sürtmek: *Gözlerini ovaladı. Karşısında bir adamla bir kadından başka kimse kalmamıştı* (S.F. Abasıyanık).

◆ **Ovalanmak** veya **oğalanmak** edilg. f. Ovalamak işine konu olmak. || Dönşl. f. Kendi kendini ovmak.

◆ **Ovalatmak** veya **oğalatmak** ettrg. f. Ovalamak işini başkasına yaptırmak. (M)

OVALANMA veya **OĞALANMA** i. (*ovalanmak* veya *oğalanmak*'tan *ovalan-ma* veya *oğalan-ma*). Ezilerek ufalanma. (M)

OVALBÜMİN i. (fr. *ovalbumine*). Biyokim. Tavuk yumurtası akından çıkarılan albümin. Bk. PROTEİN. (L)

OVALI sıf. (*ova*'dan *ova-lı*). Ovada yaşayan, ova halkından olan. (M)

OVALIK sıf. (*ova*'dan *ovalık*). Ovası olan, ovalarla kaplı. (M)

OVALOSİT i. (fr. *ovalocyte*). Oval şekilli alyuvar. (L)

OVAMBO'LAR (veya **AMBO'LAR**), Güney Afrika'da halk; Angola'da, Cunene ırmağının güneydoğusunda yaşarlar. (L)

OVANDO (Nicolas DE), ispanyol conquistador'u (1460'a doğr.-1518). 1502'de Bobadilla'yı kontrol amacıyle Hispaniola'ya (San Domingo) gönderildi; Bobadilla'yı İspanya'ya dönmeğe zorladı, fakat Kristof Kolomb'un adaya ayak basmasına izin vermedi. Yerlileri istismar ederek toprağın değerlendirilmesini sağladı; aşırı çalışmaya dayanamayan yerlilerin hızla azalması üzerine adaya zenci esirler getirtti. 1509'da, işine son verildi, görevini Diego Colon'a devretti. (L)

OVANDO CANDİA (Alfredo), bolivyalı subay ve siyaset adamı (doğ. 1919). Ordu başkumandanıydı, kasım 1964'te general Barrientos ile iktidarı ele geçirdi. Mayıs 1965-ocak 1966 arasında cumhurbaşkanı yardımcılığı, Temmuz 1966 seçimlerine kadar da cumhurbaşkanlığı yaptı. 1966 Seçimlerinden sonra yerine general Barrientos geçti. (L)

OVARİOL i. (fr. *ovariole*). Biyol. Bazı canlılarda yumurtalığı meydana getiren eleman: *Böcekte yumurtalık bir ovariol demetinden oluşur.* (Canlılarda takımlara göre ovariol ya sadece ovositlerden ya da ardışık olarak vitellüs hücreleriyle ovositlerden oluşur.) [L]

OVARİYEKTOMİ i. (fr. *ovariectomie*). Jinekoloji. Yumurtalığın çıkarılması. (L)

OVARİYOTOMİ i. (fr. *ovariotomie*). Jinekoloji. Araştırma amacıyle yumurtalığın özekdokusunu kesme ameliyatı. (Genel olarak kistektominin [yumurtalıktan kist çıkarma] ilk safhasını teşkil eder.) [L]

OVATİO (*ovis*, koyun'dan lat. k.). Rom. tar. Galip kumandanlara yapılan ikinci sınıf tören. (Kumandan *praetexta*'sını giyer, başında defneden değil de mersinden bir taçla, önünde senato üyeleri ve süvari bölüğü olduğu halde yürüyerek veya at üzerinde [araba ile değil] ilerler, Capitolium'da boğa yerine bir koyun kurban ederdi.) [L]

OVÇE POLJE («koyunlar yaylası»), Yugoslav Makedonyası'nda yayla, Vardar ırmağının sol kıyısında, İştip dolaylarında; hayvancılık (yaylaya çıkma yoluyle); tahıl tarımı. (L)

OVENİT i. (fr. *owénite*). Miner. *Eşanl.* TÜRİNGİT.

OVENS (Jürgen), danimarkalı ressam (Tönning, Holstein 1623-Friedrich stadt 1678). Amsterdam'da (1640'a doğr.). Rembrandt'ın öğrencisiydi: Stockholm'de, sonra Amsterdam'da çalıştı. 1663'te Holstein-Gottorp dükü Christian Albert'in saray ressamı oldu ve şatosunu süsledi. Rembrandt ve Van Dyck'ı taklit ederek tablolar yaptı: *1656'da Hus Hanedanı Naipleri* (Amsterdam); *Kutsal Aile* (Schleswig); *İsveç Kralı Karl X'un Düğünü* (Stockholm). [L]

OVERBECK (Johannes Adolf), alman arkeolog (Anvers 1826-Leipzig 1895), Johann Friedrich Overbeck'in yeğeni. Eserleri: *Geschichte der Griechischen Plastik* (Yunan Heykelciliğinin Tarihi) [1857, 1893]; *Die Antiken Schriftqueellen zur Geschichte der Bildenden Künste bei den Griechen* (Yunan Plastik Sanatları Tarihinin Eskiçağ Yazılı Belgeleri) [1868]; *Griechisch Kunstmythologie* (Yunan Sanat Mitolojisi) [1871]; *Pompeji* (Pompeii) [1884]. (L)

OVERBECK (Johann Friedrick), alman ressamı (Lübeck 1789-Roma 1869). 1810'da ressam Pforr ve Vogel ile birlikte Roma'ya yerleşti. Üç ressam orada bir çeşit manastır hayatı yaşadıkları için kendilerine «nasıralılar» adı takıldı. Önce Raffaello'yu incelediler, sonra ilkel resim anlayışını benimsediler. Overbeck, 1813'te katolik oldu ve çevresinde bir sanatçı grubu topladı. Konsül Bartholdy'nin evi için, bugün Berlin müzesinde bulunan *Yedi Zayıf İnek* ve *Yusuf'un Kardeşleri Tarafından Satılması* adlı tabloları yaptı. Öbür eserleri: Assisi'deki Portiuncula lisesinde, boydan boya bir duvarı kaplayan *Aziz Francesco'nun Güller Mucizesi* (1829); *İsa'nın Kudüs'e Girişi* (1809-1824, Marienkirche, Lübeck'te); *Karısı ve Oğlu ile kendi Portresi* (1820, Behnhaus Lübeck'te); *Dinin Zaferi* (1840, Stadel Enstitüsü, Frankfurt-am-Main) ve alegorik resimler.

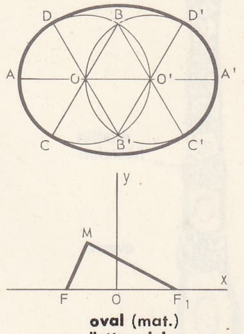

oval (mat.) üstte, çizim

İlkel resim tekniğini taklit ederek, mistik bir duygusallığı işleyen bu sanat tarzı, Almanya'da derin etkiler yarattı. (L)

OVERBURY (sir Thomas), ingiliz şairi (Compton Scorpion, Ilmington yakınları, Warwickshire 1581-Londra 1613). Londra'da avukatlık yaptı (1597). Geleceğin Somerset lordu Robert Carr ile dostluk kurdu, onun aracılığıyle saraya girdi. Ama, dostunun Essex kontesiyle evlenmesine karşı çıktığı için Londra kulesine hapsedildi (1613), orada kontes tarafından zehirletilerek öldürüldü. *A. Wife* (Zevce) [1614] adlı manzumesinden başka *Carasters* (Karakterler) adlı mensur bir eseri vardır. Theophrastos tarzında yazılan bu eser, XVII. yy. İngiltere'sinde edebî bir akımın doğmasına yol açtı. (L)

OVERFLAKKEE, Hollanda'da Ren deltasında ada; alçak adalara set çekilmesiyle meydana geldi ve 1780'de Goeree'ye bağlandı. (L)

OVERİJSE, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğusunda, Yssche ırmağı kıyısında; 11 900 nüf. Kilise (roman üslûbunda kalıntılar). Hornes kontlarının şatosu (XVI. ve XVII. yy.). Bölge tepelerinin güney yamaçlarındaki yüzlerce serde üzüm, domates, çilek ve şeftali yetiştirilir. Gül fidanlıkları. (L)

OVERİJSEL, esk. **Overijssel,** Hollanda'nın doğusunda il; 3 344 km²; 835 500 nüf. Başkenti *Zwolle*. Bölgenin kumlu veya turbalı toprakları, fundalıklar ve çayırlarla örtülüdür; yeniden ağaçlandırma çabalarına girişilmiştir (çam); çavdar ve yulaf tarımı ürünleri, sığır ve domuz yetiştiriciliğinde kullanılır. Sanayi, eyaletin doğusunda Twente'te toplanmış olan dokumacılıkla temsil edilir.

— Tar. Önce kontluk olan (VIII. yy.) Overijsel, sonra Utrecht piskoposlarına verildi (XI. yy.); otoriteleri komünler (Deventer, Zwolle, Kampen) tarafından sarsılan piskoposlar, 1521'de Gueldre kontlarına yenildiler. Karl V'in mülkü olan (1528) bölgeyi Maurice de Nassau ele geçirdi (1591-1597). Napolyon zamanında (1810-1814) Overijsel, Bouches-de-l'Yssel idare bölgesi haline getirildi. (L)

OVERPELT, Belçika'da (Limbourg, Maaseik idare çevresi) komün, Hasselt'in kuzeyinde; 8 600 nüf. Çinko, kurşun, kobalt ve kadmiyum rafinerileri. (L)

OVERSKOU (Thomas), danimarkalı oyun yazarı (Kopenhag 1798-ay.y. 1873). Usta bir oyuncu ve özellikle komedi alanında başarılı bir yazardı. *Den Danske Skenplads* (Danimarka Tiyatrosu) [1854-1862] adlı bir eseri vardır. (M)

OVEYNİ (Hüseyin el-), lübnanlı siyaset adamı (1900). 1951 Şubatından haziranına kadar başbakanlık yaptı. Temmuz 1958

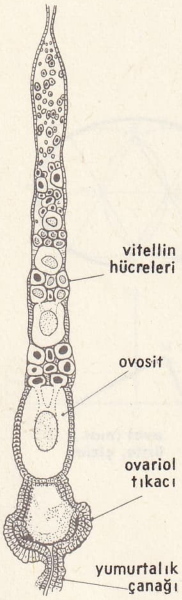

ovariol

OVIDIUS

buhranından sonra kurulan Raşit Kerami hükûmetinde dışişleri bakanı oldu. Kerami istifa edince (ocak 1964) hükûmet başkanlığını üstüne aldı, fakat iktisadî ve sosyal güçlükler karşısında, temmuz 1965'te, yerini tekrar Kerami'ye bırakarak çekildi. (L)

OVİ— veya **OVO—,** lat. dişi koyun anlamında *ovis* veya yumurta anlamında *ovum'*-dan gelen ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

OVİDİO (Francesco D'). Bk. D'OVIDIO (Francesco).

OVİDİU, Romanya'da (Dobruca) elektrik merkezi. Bu ad, Tomes'de (Köstence) ölen Ovidius'u anmak için verilmiştir. (L)

OVİDİUS (Publius Naso), latin şairi (Sulmona, Abruzzi M.Ö. 43 — Tomi [bugün Köstence], Romanya M.S. 17 veya 18). Roma'da okudu ve geleneğe uyarak bu öğrenimi Yunanistan'da tamamladı. Roma'ya dönünce avukatlığa başladı, ikinci derecede idarî görevlerde bulundu, sonra faal hayattan bıkarak kendini şiir yazmağa verdi. Messala'nın çevresine katılarak, çağının büyük şairleriyle tanıştı. Hafif eserleriyle, kısa zamanda, kibar çevrelerin en gözde şairi oldu, aşk ve kadınlar üstüne şiirler yazdı: Corinna adlı bir kadına duyduğu hayal ürünü tutkuyu dile getiren *Amores* (Sevdalar); mitolojideki kadın ve erkek kahramanların hayalî mektupları olan *Heroides* (Kahraman Aşkları); *Sevmek Sanatı* (Ars Amatoria); *Remedia Amoris* (Aşkın Tedavisi); *Medicamina Faciei Femineae* (Kadın Güzelliği İçin İlâçlar). Derin bir bilgiye dayanan bu eserlerin ilgi çekici yönü ayrıntılardaki ustalık ile mısralardaki akıcılık ve renkliliktir. Eskilerce çok tutulan ve günümüze ancak bazı parçaları kalan *Medea* trajedisi de bu dönemde yazdığı eserler arasındadır. Ovidius kırkına doğru, Hıristiyanlığın ilk yıllarında, kendini yenilemek zorunluğunu duyarak daha ciddî ve derin eserler vermeğe başladı; yunan ve roma mitolojisindeki bütün efsaneleri kapsayan 15 kitap halindeki *Metamorphoseis*'te (Değişimler) İskenderiye okulu şairlerinden ilham aldı. Ovidius burada anlattıklarına kendi de inanmaz ve efsanelerle tatlı tatlı alay eder. *Fasti* (Şenlikler) adlı eserinde ise roma takviminin ilk altı ayı içindeki dinî törenleri (*dies fasti*, bayram günleri) şiir biçiminde açıklar. Augustus'un başlattığı millî kültür hareketinde, Ovidius bu sonuncu eseriyle Vergilius ve Horatius'un yanında yer alacakken, bilinmeyen sebeplerle apar topar Köstence'ye sürüldü (M.S. 8). Bu olaya sebep olarak *Ars Amatoria*'nın ahlâk dışı oluşu ileri sürülürse de, Ovidius'un bazı saray entrikalarına karışmış olması da mümkündür. Belki imparatorun kızı Julia'nın aşırı davranışlarına tanık veya ortak olmuştu, belki de Agrippa'yı Augustus'tan sonra tahta geçmesi gereken Tiberius'un yerine getirmek isteyenlerin çevirdiği siyasî manevralara karıştı. Ovidius sürgünde çok acı çekti. *Tristia*'da (Elem Şarkıları), *Epistulae ex Ponto*'da (Karadenizden Mektuplar) ve *İbis* şiirinde bu acının yankıları görülür; ama bu eserlerinin üslûbundaki yapmacık duygunun içtenliğini gölgeler. (L)

OVİEDO, İspanya'da Asturia'da şehir, il idare merkezi; 132 800 nüf. Üniversite. 1934'te ve 1936-1937'de yıkılan şehir yeniden inşa edildi. Önemli sanayi merkezi: metalürji, kimya ürünleri, besin sanayii. Asturia krallığının eski başkenti olan Oviedo'da o devirden (IX. yy.) kalma birçok anıt vardır: sur kalıntıları, San Tirso kilisesi (birçok defa onarıldı), büyük kısmı Alfonso çağından kalma fresklerle süslü San Julian veya Santullano de los Prados kilisesi, San Miguel de Lino ve Santa Maria de Naranco kiliseleri; ölçüleri ve oymalı süslemesiyle dikkati çeken, Ramiro I devrinden (843-850) kalma eski krallık sarayı. San Salvador katedrali XV. yy.dan sonra yeniden inşa edilmiştir. Üniversite XVI. yy.dan, San Vicente benediktin manastırı XVI. - XVII. yy.dan, güzel avlusu XVIII. yy.dan kalmıştır.

— *Oviedo ili,* 979 000 nüf. Cantabrica sıradağlarının kuzey yamacında uzanan çok engebeli bir bölgedir. Kıyıda yapılan tarımın (mısır, patates) yerini, yüksek vâdilere doğru otlaklar ve ormanlar alır. Yarımadanın en önemli maden kömürü yatakları buradadır. Ayrıca Oviedo'nun kuzeyinde yoğun bir nüfusu geçindiren başka maden kaynakları da (demir, çinko) vardır. Demir sanayii hızla gelişmektedir.

Friedrick OVERBECK
«Karısı ve Oğlu ile kendi Portresi»
Behnhaus, Lübeck

— Tar. *Ovetum,* VIII. yy.da bir manastır merkezi ve Asturia krallığının başkentiydi (X. yy. başında başkent Leon'a nakledildi). 1262'de komün hakları tanınan şehir, Ortaçağda çok zenginleşti; 1808'de Fransızlara karşı bir direnme merkezi oldu. 1934'-teki maden işçileri ayaklanmasında çok zarar gördü, iç savaş sırasında milliyetçilerle birleşti ve 1936'da, temmuz-ekim ayları arasında hükûmet kuvvetleri tarafından kuşatıldı. (L)

OVİGEN sıf. (fr. *ovigène,* yumurta yapan'dan). Dokubil. *Ovigen tabaka,* yumurtalığın, en eski folikülleriyle genç foliküllerinden oluşan ve gelişmesiyle yumurtaların oluşumunu sağlayan yüzey tabakası. (L)

OVİGER i. (fr. *ovigère*'den). Zool. Pycnogonida sınıfından cephalon'un karın kısmında bulunan uzantılar; hayvan bunları, üzerini örten balçıktan kurtulmak için kullanır; erkekler ayrıca bu uzantılarla dişinin yumurtladığı yumurtaları, gelişip açılıncaya kadar taşır. (L)

OVİHEYİT i. (*Owyhee* nehrinden fr. *owyhéeite*). Miner. Tabiî kurşun ve gümüş antimonyosülfür. (L)

OVİMBUNDU'LAR, Güney Afrika'da halk. Angola'da yaşayan Ovimbundu'ların sanatı. Batşioko'ların sanatından etkilenmiştir: zarif heykelcikler, üzerinde küçük figürler olan asalar. (L)

OVİS i. (lat. k.). Gevişgetirenler alttakımından, boynuzlugiller familyasının koyunlar oymağından evcil ve yabanî koyunun ilmî cins adı. (L)

Doğu OVERISEL'de, Hengelo
sanayi şehrinde yeni evler

OVİSEL i. (fr. *ovicelle*). Zool. Yosunhayvanlarında embriyonun, serbest kurtçuk haline dönüşünceye kadar içinde bulunduğu kuluçka odası. (L)

OVİSKAPT i. (fr. *oviscapte*). Bazı böceklerin, özellikle çekirge ve ichneumona'ların dişilerinde, karın kısmının arka ucunda bulunan sivri organ; hayvan bununla yumurtalarını kolayca gelişebilecekleri yere koyar. (L)

OVİZM i. (fr. *ovisme*). Biyol. Bugün terk edilmiş olan biyolojik teori. (Buna göre yumurta, bireyin gelişmesi sırasında üstün bir rol oynar, çünkü ilerde doğacak döllerin bütün bireyleri, birbirinin içinde olmak üzere yumurtada mevcuttur. Bu teori, üremede üstünlüğü spermatozoit'e tanıyan spermacı teoriye karşıttı.) [L]

OVMA veya **OĞMA** i. (*ovmak* veya *oğmak*'tan *ov-ma* veya *oğ-ma*). Ovmak işi.

— ANSİKL. Ted. ve Vet. *Ovma,* yakıcı olmayan sıvı veya yağlı bir ilâcı, masaj yapar gibi ovuşturmak suretiyle vücudun bir bölgesine emdirmeyi öngören ve çok kullanılan bir tedavi şeklidir. Vücutta ağrıyan kısımlara kan çekerek burada dolaşımı hızlandırmak veya duyarlığı uyandırmak için ovmaya başvurulur.

Veteriner hekimlikte kâfurlu alkol, terebentin esansı veya kayak merhemi yahut pehlivan yakısı çok kullanılır.

Tıpta ise ovma, benzer amaç ve metotlarda uygulanır; yani ovma ile vücudun bir yerine kan çekmeğe, içinde ilâç bulunan bazı maddeleri (metil salisilat, hidrokortizon, gayakol türevleri, timol v.b.) deri yoluyle vücudun bir bölgesine sokmağa çalışılır. (L)

OVMAK veya **OĞMAK** geçl. f. (esk. türk. *uvmak,* ufalamak'tan). Elini bir şey üzerinde bastıra bastıra gezdirmek: *Peyker Ablam da Hanımefendinin ayaklarını ovuyor* (Ömer Seyfeddin). *«Şu omuzlarımı lütfen oğar mısınız, kan hareket etsin»* *diye mırıldandı* (S. Kocagöz). || Temizlenmek, parlatılmak v.b. istenilen bir şeye bir aracı sıkıca sürterek üzerindeki kirleri kazımak: *Dişlerini ovmak. Parkeleri ovmak. Tencerenin dibini ovmak.*

◆ **Ovdurmak** veya **oğdurmak** ettrg. f. Ovmak işini yaptırmak: *Bacağımın ağrısından ağladım bile. Evde Lütfi'nin annesi zeytinyağı ile oğdurdu* (Ahmed Rasim). [M]

OVNİNG DEK sıf. i. (*awning,* tente ve *deck,* güverte'den ing. *awning deck*). Denizc. Ana güvertesi üzerinde daha hafif bir ikinci güverte bulunan gemi.

— ANSİKL. Veritos bürosu kurallarına göre, *ovning dek*'in en az iki güvertesi olmalıdır. Üst palavrada ise yalnızca su geçirmez küçük bir bölme bulunabilir. *Yarım ovning dek*'in orta kısmında güverte üstü yapılar vardır; bu kısım bir orta kasara ile bir baş kasaraya veya bir kıç kasara ile bir orta kasaraya bağlıdır. (L)

OVO—. Bk. OVİ—.

OVOGA i. Gabon'da yetişen *Paga oleosa* (*rhizophoraceae* familyası) adlı ağaçtan elde edilen kereste. (Pembe renkte, hareli ve yumuşak bir kerestedir. Levha, sandık, silme yapımında, marangozluk kaplamacılık ve dülgercilikte kullanılır. Kamerun'da *angale* veya *ngale,* Gabon'da *ovaga* veya *afo,* Nijerya'da *inoi* veya *enoi* adıyle bilinir.) [L]

OVOGAMİ i. (fr. *oogamie*'den). Bazı bitkilerde (suyosunları, basit mantarlar) görülen üreme tarzı. (Bu bitkilerde diğer hücrelerden apaçık farklı olan yumurta hücresi, dışarıya salınmadan önce döllenir.) [L]

OVOGENEZ i. (fr. *ovogenése*'den). Embriyoloji. Dişi gametin, yani yumurtanın oluşumuyle sonuçlanan gelişme.

— ANSİKL. *Ovogenez,* spermatogenezle dikkate değer bir paralellik gösterir. Ovogenez, ovogonilerin çoğalmasıyle başlar, sonra ovogoni uzun bir *büyüme evresi*'ne girer ve sonunda yedek besin toplamış iri bir hücreden ibaret bir ovosite dönüşür. Birinci dereceden olan bu ovosit olgun bir yumurtanın büyüklüğüne ve yapısına sahiptir. Döllenebileceği olgunluğa ulaşabilmek için karakteristik iki bölünme geçirmesi gerekir; buna *olgunlaşma evresi* denir. Bü-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Giraudon (LAROUSSE)

yüme evresinin sonuyle olgunlaşma evresinin başlangıcı arasında bir dinlenme devresi yer alır. Çoğu zaman olgunlaşma bölünmelerini döllenme başlatır. *İlk olgunlaşma mitozu* sonucunda iki yavru hücre oluşur; bunlardan biri ikinci derece yumurta hücresi, diğeri ise «ilk kutup yuvarı» denilen ve dışarıya atılacak olan küçük bir hücredır. *Olgunlaşmanın ikinci mitozu* da ikinci derece ovositi ikiye böler; bu bölünmeden meydana gelen iki hücreden biri ovosit, diğeri ise birinci kadar küçük olan ve gene yozlaşarak dışarıya atılan ikinci kutup yuvarıdır. Ovotit, döllenmeye hazır dişi gamet, yani yumurtadır. İçinde haploit *n* sayıda kromozom bulunur. Paralelliklerine rağmen ovogenezle spermatogenez birçok özellik bakımından birbirinden ayrılır. Meselâ ovosit, spermatositten dört defa daha az gamet meydana getirir. Spermatozoitlere göre daha az yumurta oluşmasının sebebi budur. (L)

OVOGLOBÜLİN i. (fr. *ovoglobuline*). Biyokim. Tavuk yumurtasının akından çıkarılan globülin. (L)

OVOGON i. (yun, *oon*, yumurta ve *gone*, döl > fr. *oogone*'dan). Birtakım bitkilerde, içinde dişi elemanların, yani oosferlerin, özellikle bunlar karmaşık yapılı bir aygıt haline gelmediği zaman oluştuğu hücre. (Suyosunları arasında *chareceae*, *füküsler* v.b., mantarlar arasında *peronosporaceae*, *saprolegniales* v.b. ovogonludur.) || *Ovogon dağarcığı*, çiçeksiz bitkilerin çoğunda (füküsler) üreme organlarını barındıran boşluk. (L)

OVOGONİ i. (fr. *ovogonie*). Biyol. İlk gonosit'in çoğalması sonucunda meydana gelen dişi döl hücresi; bu hücre büyüme evresini ve kromatik indirgenmeyi tamamlamadığı için döllenmeye elverişli değildir. (L)

OVOGONLU MANTARLAR çoğl. bİş. i. Phycomycetes altgrubundan, ovogamiyle eşeyli olarak üreyen ve miselyumlarında hücre bulunmayan mantarlar alttakımı. (*Chytridiales, monoblepharidales, saprolegniales* takımlarını içine alır.) [L]

OVOLİT i. (fr. *oolithe* veya *oolite*'den). Jeol. Bk. OOLİT.

OVOLİZ i. (fr. *oolyse*'den). Biyol. Döllenmemiş yumurtaların yozlaşarak bozulması. (L)

OVOLOJİ i. (fr. *ovologie*). Yumurtaların oluşumunu, yapısını v.b. inceleyen bilim. (L)

OVOMÜKOİT i. (fr. *ovomucoïde*'den). Biyokim. Tavuk yumurtası akından çıkarılan mükoproteit. (L)

OVOPLAZMA i. (fr. *ovoplasme*'dan). Hücre bil. Böcek yumurtasının iç sitoplazması; gözlerinde vitellüs bulunan bir ağ şeklindedir. *Zt.* PERİPLAZMA. (L)

OVOSANTR i. (fr. *ovocentre*). Hücre bil. Döllenmiş yumurta santrozomu; spermatozoitin santrozomu olan spermasant'ın karşıtıdır. (L)

OVOSİT i. (fr. *ovocyte*). Biyol. «Tam büyüme» evresi sonucunda kesin büyüklüğünü kazanmış, fakat iki kutup yuvarını henüz dışarı atmamış dişi gamet.

— ANSİKL. *Ovosit* iki türlüdür: *birinci derecede ovosit* (ovosit I) uzun bir dinlenme evresine girer, ancak östrojen bir devrenin başlamasıyle veya bazı türlerde olduğu gibi döllenme dolayısıyle dinlenme evresinden çıkar: *ikinci dereceden ovosit* (ovosit II) ilk kutup yuvarının dışarıya atılması sonucunda oluşur ve çok geçmeden ya ikinci kutup yuvarını da oluşturup dışarı atar veya ölür. (L)

OVOSKOP i. (fr. *ovoscope*). Kuluçkaya konacak yumurtaları muayeneye yarayan aygıt. (L)

OVOTEKA i. (fr. *oothèque*'den). Dictyoptera ve düzkanatlılar takımından böceklerin yumurtalarını örten kılıf.

— ANSİKL. *Ovoteka*, içi yumurta dolu bölmelere ayrılan sert bir kılıftır; hamamböcekleri bunu karınlarının ucunda bir süre yapışık olarak taşır. Peygamberdevelerinde bütün yumurtalar helmeli bir maddenin içinde sarılı bulunur; bu madde katılaşınca, kâğıt sertliğinde bir kılıf halini alır; hayvan bu kılıfı bir telle bitkilere tutturur. (L)

OVOTESTİS i. (fr. k.). Biyol. Dokusal yapı bakımından hem erbezine, hem de yumurtalığa benzeyen cinsiyet bezi. (Ovotestis normal olarak bazı erdişi hayvanlarda görülür. Diğer hayvanlarla insanlarda olursa hastalık sayılır.) [L]

OVOTİT i. (fr. *ovotide* veya *ootide*'den). Biyol. Kutup yuvarlarını dışarıya atma işlemini tamamlamış bulunan olgun ve haploit dişi gamet. (Denizkestanesinde yumurta, ancak ovotit evresinde döllenebilir.) [L]

OVOTOMİ i. (fr. *ootomie*'den). Biyol. Gelişmeyi deneysel olarak inceleme amacıyle, döllenmiş yumurtayı sunî olarak parçalara ayırma, bölme. (L)

OVOVİTELLİN i. (fr. *ovovitellin*). Biyokim. Yumurta sarısında lesitin ile birlikte senaps şeklinde bulunan fosfoproteit. (Ovovitellin demirli bir bileşiktir ve suda erime bakımından globüline yaklaşır.) [L]

OVOVİVİPAR sıf. ve i. (fr. *ovovivipare*). Babaköş, engerek v.b. gibi, yumurtaları ana karnında, üreme yollarında açılan ve böylece yumurta yerine yavru doğuran hayvanlar için kullanılır. (L)

OVOVİVİPARLIK i. (fr. *ovoviviparité*'den). Yumurtaları ana karnında açılan, dolayısıyle yumurta yerine yavru doğuran hayvanların üreme şekli. (L)

OVOZOM i. (fr. *ovosome*). Hücre bil. Böcek yumurtalarında, özellikle ribonükleik asitçe zengin koyu sitoplazma bölgesi. (L)

OVSYANİKO-KULİKOVSKİY (Dmitriy Nikolayeviç), rus edebiyatçısı ve dilbilimcisi (1853-1920). Kazan, Harkov, Petersburg ve Novosibirsk üniversitelerinde profesörlük yaptı. Din sosyolojisini psikolojik sübjektivizmle bağdaştırmağa çalıştı. *İstoriya Russkoy İnteligentsii* (Rus Aydınları Tarihi) [2 cilt, 1906-1911] adlı bir eseri vardır. (M)

OVULMAK veya **OĞULMAK** edilg. f. (*ovmak* veya *oğmak*'tan *ov-u-l-mak* veya *oğ-u-l-mak*). Ovmak işine konu olmak. (M)

OVUM i. Cypreidae familyasından arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; sıcak ve ılık denizlerde yaygındır. Yumuşak kısmının güzel bir siyah rengi vardır. Kavkısı yumurta veya mekik biçiminde, cilâlı, parlak ve genellikle beyaz olur; ağız açıklığı dar, peristomu düz veya enlemesine çukur çizgilidir. Fosil türlerine Tersiyerde rastlanır. *Amphiperas ovum* gibi bazı türleri Papu'larca süs eşyası olarak kullanılır.) [L]

OVUŞTURMA veya **OĞUŞTURMA** i. (*ovuşturmak* veya *oğuşturmak*'tan *ovuşturma* veya *oğuştur-ma*). Ovuşturmak eylemi.

— ANSİKL. Vet. ve Ted. *Ovuşturma*, çok kullanılan bir tedavi şeklidir. Ovuşturmada gaye, sıvı veya yağlı fakat yakıcı olmayan bir topiki kuvvetle sürmek, sonra tam bir masaj yaparak, vücudun bir bölgesine nüfuz ettirmekten ibarettir. Ağrılı kısımlar, topallama yapan merkez, yeniden canlandırmak, dolaşımı hızlandırmak veya duyarlılığı uyandırmak istenilen kısımlar oğuşturulur. Kâfurlu alkol, terebentin esansı, kavak merhemi veya pehlivan yakısı ile oğuşturmalar veterinerlikte çok kullanılır.

İnsan hekimliğinde, oğuşturmalar birbirine benzer hastalıklarda benzer metotlarla uygulanır; elde edilmek istenen sonuç ya kanın çekilmesi veya birtakım ilâçlı maddelerin (Metil salisilat, adrenalin, hidrokortizon, gayakol, timol v.b. türevleri) lokal olarak deriden vücuda girmesidir. (L)

OVUŞTURMAK veya **OĞUŞTURMAK** geçl. f. (*ovmak* veya *oğmak*'tan *ov-u-ş-tur-mak* veya *oğ-u-ş-tur-mak*). Bir şeyi bastıra bastıra başka bir şey üzerinden geçirmek: *Niye çocuklar gözlerini oğuşturur?* (F.H. Dağlarca). || [Sadece eller için] Birbirine sürtmek: *O kıvırcık saçlı yüzünde büyük tebessüm eserleri olduğu halde ellerini oğuşturarak ağabeye doğru geldi* (Ahmed Hâşim). *Hacı İlhami Efendi sevincinden ellerini oğuşturuyor, her yerde kızın Tevfik'ten ziyade kendine çekmiş olduğunu iftiharla anlatıyordu* (H.E. Adıvar).

◆ **Ovuşturulmak** veya **oğuşturulmak** edilg. f. Ovuşturmak eylemine konu olmak. (M)

OVÜL i. (fr. *ovule*). Eczc. Dölyoluna konarak kullanılan, yumurta biçiminde, 15 gr ağırlığında ve genellikle jelatinli gliserinden bir sıva içine karıştırılmış katı ilâç.

— ANSİKL. *Övül*'lerin içinde büzücü (tanen), antiseptik (koloidal gümüş), antibiyotik, sülfamit, hormon gibi çok değişik etki maddeleri vardır. Aynı iş için *kuru övül* veya *jinekolojik komprime* adı verilen ve dölyolunda yavaş yavaş dağılıp eriyen komprimeler de kullanılır. (L)

OWAİN GLYN DWR. Bk. OWEN GLENDOWER.

OWAİN GWYNEDD, Gwynedd kralı (1137-1170). Gruffydd-Ap-Cynan'nın oğlu. Gerçek bir devlet adamıydı; Gal ülkesi dışındaki anglonorman sömürgeleştirme hareketini önleyen 1136 ve 1165 ayaklanmalarını yönetti. (L)

OWEN. Bk. EOGHAN.

OWEN (Robert), ingiliz reformcusu ve sosyalisti (Newtown, Montgomeryshire 1771-ay.y. 1858). Bir köylü çocuğuydu; dokuz yaşında bir kumaşçının yanına çırak olarak girdi, on dokuz yaşında, bir pamuklu dokumaevi kurdu ve Manchester'de bir fabrikanın müdürü oldu; burada, A.B.D.'nin güney bölgelerinin *sea-island* liflerini ilk olarak kullandı ve pamuklu kumaşların kalitesini yükseltti. Glasgow'lu bir dokumacının kızıyle evlendikten sonra New Lanark'taki işletmenin başına geçti. 1800-1819 Arasında, işletmede çalışanların yaşama şartlarını düzeltmeğe ve çocuklarına eğitim imkânları sağlamağa çalıştı; fakat, ticaret hayatındaki rekabet rejimi yüzünden çabalarının boşa gittiğini ve meslektaşlarını kendi yoluna çağırmanın faydasız olduğunu anladı. Daha insansever kişilerle birlikte yeni bir firma kurdu (1813) ve devlet büyüklerini bir iş kanunu (on yaşından küçük çocukları gündüz, on sekiz yaşından küçükleri gece çalıştırmanın yasaklanması; on ile on sekiz yaş arasındakilerin çalışma saatlerinin günde on buçuk saate indirilmesi, çalışma müfettişliklerinin kurulması) hazırlamağa çağırdı (1815). 1817'den itibaren, temsilî bir hükûmet yönetimi altında, 1 200 kişilik topluluklar meydana getirmeyi tasarladı. Buralarda herkes ortaklaşa çalışacak, emeğinin ürünü ve malları paylaşılacaktı. 1819'da, Amerika'da (İndiana) toprak satın alarak, New Harmony kolonisini kurdu (1825): böylece tarımla sanayiyi bağdaştıracağını, insanla makine arasındaki rekabetten doğan ücret sistemini ve yoksulluğu ortadan kaldıracağını umuyordu. Bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı (1828). Bununla birlikte, daha o dönemden itibaren, bu korporatif sisteme *sosyalizm* adı verilmişti. Owen, İngiltere'ye dönerek, kooperatifler tarafından desteklenen *The Equitable Labour Exchange* adlı çalışma bankasını kurdu (1832). Bu teşebbüsü de başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine yeni doğmakta olan sendikacılıkla ilgilenerek, genel meslek konfederasyonu niteliğinde olan «Grand National Consolidated Trades Union»u kurdu (1833): az zamanda, 50 000 kuzeyli işçi bu kuruluşa üye oldu, fakat anlaşmazlıklar ve işveren lokavtları bu hareketi baltaladı (1834). «Kaba kuvvet çartizm»ine düşman olan Owen, «manevî kuvvet çartizm»ine daha yakındı. Evrensel ahenk üstüne kurulu yeni bir din tasarlıyordu.

Hiç bir çıkar düşünmemekle beraber, bütün teşebbüsleri ütopyaya kaçıyordu. 1844'ten itibaren «Rochdale'li Haktanır Öncüler» ile gelişen tüketim kooperatifleri, kazancın kaldırılması yolunda Owen'in ileri sürdüğü sistemin yerine ancak *risturn* sistemini uygulayarak başarıya ulaştılar. Bununla birlikte Owen'in düşünceleri çartist hareketi iyiden iyiye etkiledi. (L)

OWEN (sir Richard), ingiliz tabiat bilgini (Lancaster 1804-Londra 1892). 1835'te Cerrahlık müzesi, 1836'da British museum'un Tabiat Tarihi bölümü müdürü oldu. Karşılaştırmalı anatomi ve paleontoloji üstüne birçok eser yazdı. (L)

OWEN (Wilfred), ingiliz şairi (Plas Wilmot, Oswestry, Shropshire 1893-Sambre savaşı 1918). Savaş şiirleri 1920'de yayımlandı. Bu şiirler, konuları, biçimleri ve özellik-

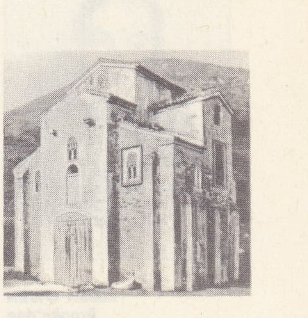

OVİEDO
San Miguel de Lino

Foto. İspanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

le yarım kafiye ve aliterasyonları ile Owen'a ölümünden sonra büyük bir ün kazandırdı. (L)

. **OWEN** (William), ingiliz ressamı (Ludlow 1769-Londra 1825). Reynolds'un öğrencisiydi. Portreler (*William Pitt; Grenville; Buccleuch Düşesi*) ve günlük hayattan sahneler (*Bethnal Green'li Kör Dilenci; Köy Öğretmeni; Falcı Kadın*) yaptı. (L)

OWEN'CİLİK i. (Robert *Owen*'in adından *owen*'ci > *Owen'ci-lik*). Robert Owen'in, emeğin ve emek ürünlerinin ortaklığı üstüne kurulmuş sistemi. (L)

Robert OWEN
Brooke'dan

OWEN FALLS, Uganda'da Nil çağlayanları, Jinja'nın kuzeyinde. Burada inşa edilen baraj Jinja sanayi tesislerine gerekli hidroelektrik enerjiyi sağlar. (L)

OWEN GLENDOWER, galce **Owain Glyn Dwr,** Gal prensi (1359 ? - Monington, Herefordshire 1415). Pwys kralları soyundandı, fakat ingilizleşmişti (bir damadı Mortimer'lerdendi). Marches senyörleriyle çatışma halindeyken, Fransa Kralı Henri IV topraklarına el koyunca (1400), başkaldırdı. Yeni Lancaster krallığının güçsüzlüğü sayesinde birkaç başarı kazandı ve böylece ayaklanmanın bütün Galler ülkesine yayılarak millî bir yön almasına yol açtı. Bu mücadeleler sayesinde İngiltere'de de müttefikler kazanan Owen, 1405'te gücünün en yüce noktasına erişti. Bu sırada İskoçyalılar, İrlandalılar ve Fransızlarla da ilişki kurmuştu. İngilizlerin, kaybettikleri toprakları geri almak için galler prensi Henry yönetiminde giriştikleri hareket, ancak 1409'da, krallıkta düzenin yeniden kurulmasından sonra başlayabildi. Yavaş yavaş siyasî önemini kayoetmekle beraber Owen, ölümüne kadar direndi. (L)

OWENİA i. Queensland'da (Avustralya) yetişen küçük ağaç; güzel koyu kırmızı renkteki, sık ve ince dokulu sert odunu çok güzel cilâ tutar; tornacılık, ince marangozluk ve kutuculuk işlerine çok elverişlidir. (Tespihağacıgillerden.) [L]

Axel OXENSTİERNA
Cabinet des Estampes,
Paris

OWENS (James CLEVELAND, **Jesse** — denir), amerikalı atletizm şampiyonu (Decatur, Alabama 1914). 1936 Berlin olimpiyatlarında üç yarışmada (100 m; 200 m yarışı ve uzun atlama) şampiyon olarak dünya çapında bir üne ulaştı. Uzun süre, 100 m, 200 m (10 sn 2/10 ve 20 sn 3/10) ve uzun atlamada (8, 13 m) dünya rekorlarını elinde tuttu. Jesse Owens, spor dünyasını derinden etkileyen birkaç büyük zenci atletten biridir. (L)

OWENSBORO, A.B.D.'de (Kentucky) şehir, Ohio ırmağı kıyısında; 42 500 nüf. Irmak limanı. İmalât merkezi: elektrik donatımı, metalürji ve kimya sanayii, selüloz, kâğıt, damıtmayeri. (L)

OXFORD'dan
bir görünüş

OWEN SOUND, Kanada'da (Ontario) şehir, Huron gölünün Georgia körfezi kıyısında; 17 000 nüf. Tersaneler. Çelik fabrikası. Çimento fabrikaları. (L)

OWEN STANLEY, Yeni Gine'de Papuasya'da kütle, adının güneydoğusunda, Victoria dağında; 4 074 m. Kütle, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, Avusturya vesayetindeki arazinin sınırından Milne körfezine kadar 900 km boyunca uzanır. Yamaçlar 3 400 m'ye kadar yapraklarını dökmeyen ormanlarla örtülüdür. Owen Stanley dağlarında, devamlı olarak birbiriyle savaşan ve toprakları kesin sınırlarla ayrılan Papu kabileleri yaşar; ormanı yakarak açtıkları tarlalarda yer elması ve taro tarımı, avcılık (yaban domuzu, kanguru, kertenkele) ve devşirmecilikle geçinirler. (L)

OXELÖSUND, İsveç'te (Söndermanland) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 6 300 nüf. Çelik fabrikası. Bıçkıhaneler. Cam fabrikaları. Bergslag demir ve çeliklerinin ihraç limanı. (L)

OXENSTİERNA (Axel Gustavsson), **Södermöre** kontu, isveçli devlet adamı (Fanö, Uppsala 1583-Stockholm 1654). Başbakan oldu (1612), Gustaf-Adolf'un güvenini kazandı ve kral sefere çıktığı zamanlar ona vekâlet etti. Prusya genel valisiyken (1626), Polonya ile Altmark Mütarekesi (1629) görüşmelerini yönetti; Rheinland'ı yönetmekle görevlendirildi (1631), sonra ordunun ikmal işlerini sağladı. Kristina'nın naiplik meclisi başkanı oldu (1632), 1634 Anayasasıyle krallıkta reform yaptı; bu Anayasa beş üyelik bir senatoya bağlı olan Riksdag'ı kurullara ayırıyordu; posta idaresini, Abo üniversitesini kurdu ve Amerika'da Delaware sömürgesinin temelini attı (1638). Gustaf-Adolf'un dış siyasetini sürdürdü; kendini Schwaben, Franken, Yukarı ve Aşağı Ren (Heilbronn antlaşması, 1633) çevreleri birliğinin başı olarak kabul ettirdi; Nordlingen bozgunundan (1634) sonra Prusya'dan aldığı yerleri vererek Polonya ile bozuşmaktan kaçındı; sonra Compiègne'e giderek (1635) Richelieu'den para yardımı istedi (Hamburg ittifakı, 1638); askerî birliklerin başına Torstenson'u geçirdi. Sund'dan transit geçen mallardan vergiyi kaldıran ve Gotland, Ösel ve Halland'ı İsveç'e bırakan (1645) Brömsebro antlaşmasını Danimarka'ya kabul ettirdi. Vestfalya barışı uyarınca Batı Pomeranya, Oder nehri ağızları, Stettin, Bremen ve Verden'in İsveç'e bırakılmasıyle, Gustaf-Adolf'un rüyaları gerçekleşmiş oldu (1648). Zamanla gözden düşen Oxenstierna Kristina'nın tahttan çekilmesini önleyemedi. — Oğlu JOHAN AXELSSON, **Södermöre** kontu (Stockholm 1611-Wismar 1657), danıştay üyesi oldu (1639) ve Vestfalya Barış görüşmelerinde (1648) babasını temsil eti. 1654'te krallık mareşali oldu. (L)

OXENSTİERNA (Bengt Gabrielsson), **Korsholm** ve **Vasa** kontu, isveçli siyaset adamı (Mörby, Uppland 1623 - Stockholm 1702), Axel'in yeğeni. Osnabrück*te müzakerelere katıldı (1648), Büyük Polonya valisi (1655) oldu, Torun'u on sekiz ay savundu; Oliva barış müzakerelerine katıldı (1660), Livonya genel valiliği yaptı (1662-1666), Nimègue antlaşmasına (1678) ve şansölye olarak La Haye (1681) müzakerelerine katıldı. Barışçı bir siyaset uyguladı ve Karl XII'nin giriştiği savaşları ve saldırgan niyetlerini onaylamadı. (L)

OXENSTİERNA (Erik Axelsson), isveçli diplomat (Fiholm 1624-Frauenburg 1656), Axel'in oğlu. Danıştay üyesi (1651), kançılar (1654) oldu. Karl X Gustaf ile Prusya'ya gitti ve Brandenburg ile birlikte Königsberg antlaşması görüşmelerini yaparken öldü. (L)

OXENSTİERNA (Johan Gabriel), **Korsholm** ve **Vasa** kontu, isveçli soylu ve yazar (Skenäs 1750 - Stockholm 1818). Bu kadar ünlü bir kişiyi sarayına bağlamak isteyen kral Gustaf III ona, gerçek olmaktan çok fahrî sayılabilecek çeşitli görevler verdi. Eserleri fazla gecikmeden ve önemli değişikliklere uğramadan yayımlanabilseydi, şüphesiz ki, romantik akımların İsveç'e girmesinde büyük rol oynayacaktı. Başlıca eserleri: 1796'da yayımlanan *Skördarna* (Hasatlar) [1770-1774] ve *Dagens Stunder* (Günün Saatleri) [1770-1785, 1805'te yayımlandı]. (L)

OXENSTİERNA (Jöns Bengtsson), isveçli rahip (1417 - Borgholm 1467). 1448'de Uppsala başpiskoposluğuna getirildi. Karl VIII Knutsson'a karşı muhalefeti yürüttü. Kralı 1457'de Stockholm'den uzaklaştırdı ve yerine Danimarka kralı Christian I'i getirdi. Bir süre sonra bu kralla da çatıştı ve 1463'te hapse atıldı. 1464'te İsveç'e dönen Knutsson'u gene kovdu. 1465-1467 Arasında naip oldu. Knutsson yeniden Stockholm'e dönünce, kaçmak zorunda kaldı. (L)

OXERA i. Genellikle tırmanıcı ağaççık; yaprakları karşıt, yaprakların koltuğundan çıkan çiçekleri talkım halindedir. Bütün türleri (yirmi kadar) Yeni Kaledonya'da yetişir; bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Mineçiçeğigillerden.) [L]

OXFORD, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Thames ırmağının yukarı çığrı kıyısında; 106 000 nüf. Gotik üslûbunda dinî yapılar ve birçok başka anıt. Roman-norman üslûbu özellikle katedralde ve Saint Peter in The East kilisesinde temsil edilir. Eski bir roma yolu üzerinde kurulan Oxford, sanayi tesisleri (makine ve otomobil yapımı, besin sanayii, konfeksiyon) gelişince modern bir şehir havası aldı. Şehir halkının yarısı sanayide çalışır.

— Tar. Başlangıçta bir sakson köyü (*Oxnaford*) olan Oxford, krallık kasabası olduktan sonra X. yy.da hisarı ve manastırı sayesinde biraz önem kazandı. Normanlar devrinde gelişmeğe başladı. Dinî kuruluşlar çoğaldı ve şehir XII. yy. sonunda tahkim edildi. Aynı dönemde, Fransa'ya sürülen ingiliz rahip çömezlerinin geri çağrılması üzerine canlanan din okulları, gerçek bir üniversite haline geldi (1163). O tarihten sonra bir din ve üniversite merkezi olan şehir, XIII. yy.da en parlak dönemini yaşadı, Grosseteste ve Duns Scott gibi öğretmenler sayesinde çok meşhur oldu. 1209 Yasaklamasıyle dağılan öğretmenlerden birçoğu Cambridge'te yeni kolejler kurdular. Bu okullar, o zamandan beri Oxford'un geleneksel rakibi olan bir üniversite haline geldi. Henri VII'nin reformu ve Oxford'da bir piskoposluk kurması, gelenekçi üniversitenin reform hareketine pek az katılmasına rağmen sarsıntıya yol açmadı. Bu yüzden XVII. yy.da üniversite Parlamentoculara karşı kralın tarafını tuttu. XIX. yy.da Anglikan kilisesinde beliren Katolikliğe kayma eğilimi, Oxford üniversitesinde başladı. Tamamıyle modern bir hale getirilen üniversitenin bugünkü çeşitli kolejleri XIII. - XVIII. yy. arasında kurulmuştur (Balliol, Magdalen, All Souls, Corpus Christi, Christ Church kolejleri v.b.). [L]

OXFORD ve **ASQUİTH** kontu. Bk. ASQUİTH.

Oxford-down ırkı, iri gövdeli, bol yünlü ingiliz koyun ırkı, koçları başka ırktan koyunlarla çiftleştirilerek kasaplık koyun üretiminde kullanılır. (L)

Oxford English Dictionary, eski ve modern ingiliz yazı dilinin bütün kelimelerini kapsayan, *New Engilish Dictionary on Historical Principles* (Tarihi İlkelere Dayanan Yeni İngilizce Lûgat) lûgatinin yaygın adı. Philological society ile Oxford University Press tarafından hazırlanan bu eser, 1879'da planını tasarlayan ve 1884'te yayımına başlayan sir James Murray tarafından yönetildi. On ciltlik eser 1928'de tamamlandı. *Shorter Dictionary*'ye (Kısaltılmış Lûgat) 1902'de başlandı. Bu eser de 1933'te yayımlandı. (L)

Oxford göstergesi. İstat. Kişinin ihtiyaçlarına oranla bir ailenin ihtiyaçlarını belirtmek için kullanılan usul. (L)

Oxford hareketi, XIX. yy.da, çoğu Oxford üniversitesine bağlı olan ingiliz rahiplerini Anglikan kilisesini yenilemeğe ve hattâ bazılarına Roma kilisesine (Katolik kilisesi) geçmeğe zorlayan dinî hareket. Pek çok fikir adamı ve anglikan rahibi, kilise dogmalarının liberalizm tarafından tehdit edildiğini ve parlamentonun anglikan mezhebi üstündeki hâkimiyetinin gittikçe arttığını görüp üzülüyorlardı. İçlerinden bazıları (Oxford profesörleri veya ilâhiyatçıları) karşı koymağa karar verdiler. Bunların belli-başlıları Pusey (bu harekete bazen Pusey'cilik denilir), Froude, Newman ve özellikle, 14 temmuz 1833'te millî din konusundaki vaızı derin bir etki yaratan ve mevcut kilisenin savunmasının temellerini atan Had-

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

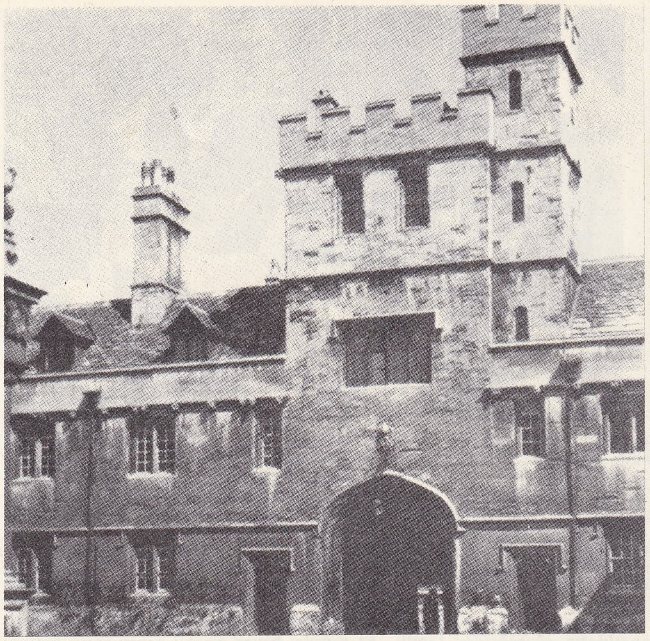

Oxford üniversitesi Christi College Corpus (kuruluşu 1517)

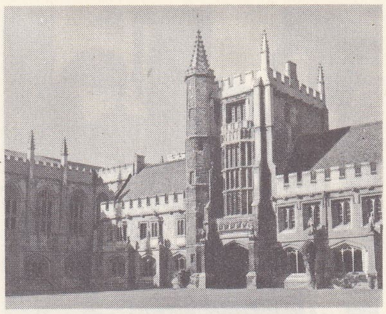

OXFORD Magdalen koleji

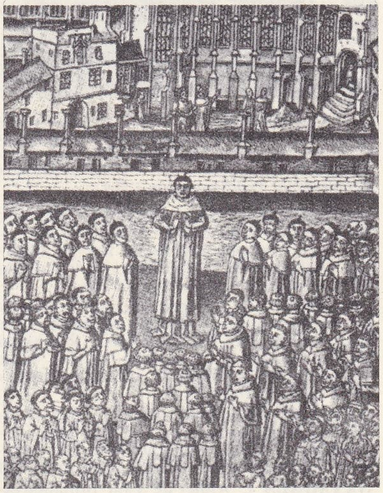

Oxford üniversitesi New college ve öğrenciler (yaklş. 1493) eski bir estamp

leigh toplantısına önayak olan Keble'dir. 1833'ten 1841'e kadar, Newman'ın teşvikiyle, Kilise Babalarının öğretilerini inceleyen, Roma kilisesi ve kilise kavramını açıkça ele alıp tartışan *Tracts for the Times* (gizli üyelere verilen tractarian adı buradan gelir) yayımlandı. «Tracterian»ler üniversitenin alaylarına ve Anglikan piskoposluğunun ilgisizliğine rağmen gerçek bir hıristiyan yaşantısını da geliştirdiler. Ama papalık makamının veraseti, azizlere ibadet, kilise âyini gibi konularla uğraşan hareketin «papalık taraftarı» eğilimlerinden Anglikan piskoposluğu heyecan duymağa başladı. 1843'te buhran patlak verdi: 90. risale, Anglikan kilisesinin otuz dokuz maddesi bakımından mahkûm edildi. Newman ile Ward, Roma kilisesine (Katolikliğe) geçtiler; Pusey ile Keble, Anglikan kilisesine sadık kaldılar ve bu kiliseyi yenileştirmekten de geri kalmadılar. (L)

Oxford hükümleri veya **tüzükleri,** 11 haziran 1258'de İngiltere kralı Henry III'e kabul ettirilen reformlar programı. Nisan 1258'de, Simon de Montfort'un başkanlığındaki küçük bir baronlar topluluğu, yarısını Krallık meclisinin, yarısını da baronların seçtiği, yirmi dört üyelik bir komitenin tavsiye ettiği reformları krala kabul ettirdi. Bu komite, haziranda Oxford'un bir manastırında toplanan parlamentoya programını oylattı. Birçok reform arasında bu program, üç parlamentonun yıllık toplantısını ve öğütlerine kralın uymak zorunda olduğu on beş üyelik devamlı meclisin kurulmasını öngörüyordu. Henry III'ün kötü niyetiyle bazı baronların aşırı istekleri, reformcu çalışmaları baltaladı. Daha 1261'de, Baronlar savaşı patlak verdi; 1265'te galip gelen kral, Kenilworth anlaşması sırasında Oxford hükümlerini feshetti. (L)

OXFORD kontları, De Vere ve Harley ailelerinin taşıdığı unvan. (L)

OXFORDSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Cotswold Hills ile Thames'in sol kıyısı arasında; 309 500 nüf. Merkezi, *Oxford.* (L)

Oxford University Press, başlangıcı 1478'e (Theodoric Rood tarafından ilk kitabın basılış tarihi) uzanan ve daha 1586'da sürekli faaliyet gösteren Oxford üniversitesinin basım ve yayım dairesi. Oxford University Press XVII. yy.da *İncil*'i ve *Book of Common Prayers*'i (Dua Kitabı) basma imtiyazını aldı. Kataloğunda 17 000'den fazla kitap adı vardır (*World's Classics* [Dünya Klasikleri] ve *Oxford English Dictionary* [Oxford İngilizce Lûgati] serisi, müzik ve eğitim kitapları, çocuklar için eserler v.b.). [L]

Oxford üniversitesi, 1163'te kurulan bu üniversitenin, gençliğin eğitimi için Oxford'da kurulan okullardan meydana geldiği sanılır. Duns Scotus XIII. yy.da, Wyclif XIV. yy.da bu üniversitede ilâhiyat okuttular. XVI. yy'ın din kavgaları ve XVII. yy.ın iç savaşları dolayısıyle bir buhran geçirdikten sonra, Oxford üniversitesi eski ününü muhafaza etti. Cambridge'te görüldüğü gibi bu üniversite de bir bağımsız özel kuruluşlar topluluğudur: University college (1249'da William of Durham tarafından kuruldu); Balliol college (1263'te John Balliol tarafından) ve Merton college (1264'te Walter of Merton tarafından) en eski üç kuruluştur. En ünlüleri arasında şunlar vardır: Queen's college (1340), New college (1379), All Souls (1437), Magdalen (1458), Brasenose (1509), Corpus Christi (1516), Christ Churche (1525), Saint John's (1555), Trinity (1555), Jesus (1571), Wadham (1612), Pembroke (1624), Worcester (1714). Hertford (1874). (L)

OXFORD VAPORİZER i. (ing. k.). Anestezi. Hastaya sabit ısıda ve belirli yoğunlukta anestezi buharları (eter) vermeyi sağlayan açık devreli anestezi aygıtı. (L)

OXHOFT [oksoft] i. Metrol. Eskiden Kuzey Avrupa'da kullanılan ve bölgelere göre, değeri 2 hl'nin üstünde değişen hacim ölçüsü. (L)

OXİA PALUS. Esk. coğ. Aral denizi. (L)

OXUS, Amuderya'nın eski adı. (L)

OXYAENA i. Kreodontlar grubundan etçil memeli hayvan; A.B.D.'de Alt eyosende fosil olarak bulunur. (*Oxyaenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OXYANTHUS i. Karşıt yapraklı, çok kokulu beyaz çiçekli ağaç veya ağaçcık; Afrika'nın tropikal bölgelerinde otuz kırk türü yetişir. (*Oxyanthus Natalensis, O. isthmia, O. tubiflorus* v.b.) [Kökboyasıgillerden.] (L)

OXYBELUS i. Suyılanıgillerden zehirsiz yılan; Amerika'nın tropikal bölgelerinde ağaçlarda yaşar; rengi madenî ve parlak, başı somak şeklinde uzundur.

— Böcekbil. Beyaz veya sarı benekli kara böcek. (Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.)

— ANSİKL. Böcekbil. *Oxybelus*'lar kumlu topraklarda yerin içine yuva yapar, yavrularını sineklerle besler. (*Oxybelus unigulmis* Batı Avrupa'da yaygındır.) [L]

OXYCESTA i. Genellikle beyaz benekli, esmer renkli geniş kanatlı gece kelebeği; tırtılı sütleğen ve damkoruğu üzerinde yaşar. (Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

OXYCOCCOS i. Dip kısmı odunsu, çokyıllık bitki; yapraklarının üst tarafı parlak, çiçekleri uzun saplı, meyvesi üzümsüdür; meyve önce kırmızı, sonra siyah olur; tadı buruktur, ama yenir. (Fundagillerden.) [L]

OXFORD'un planı

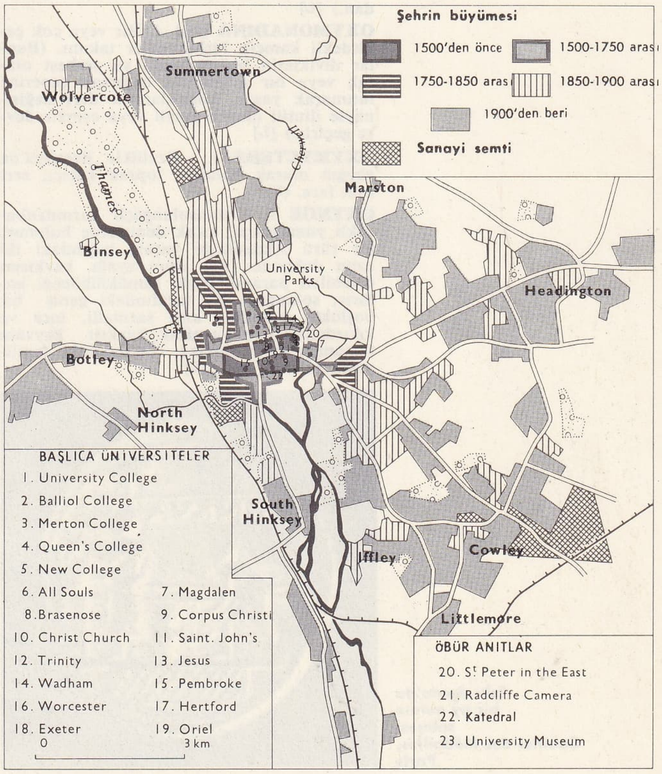

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

oy kullanan kadınlar

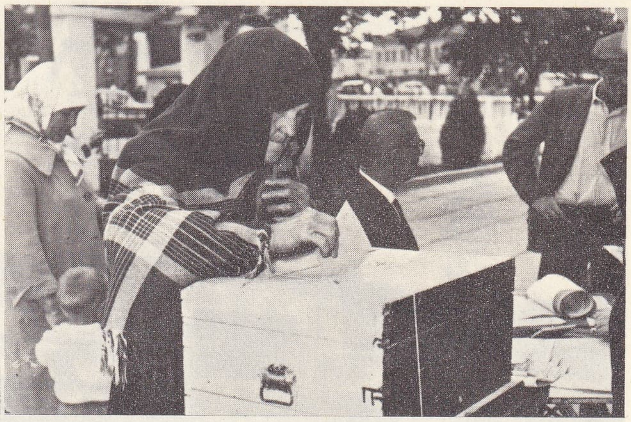

OXYCORYPHUS i. Deniz kıyısında çayırlarda, kumsal ve kıraç yerlerde yaşayan 15-20 mm boyunda çekirge. (İlmî adı *Oxycoryphus compressicornis*. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

OXYDENDRON veya **OXYDENDRUM** i. Derin çatlak kabuklu, 3 - 20 m boyunda ağaç veya ağaççık; yaprakları her yıl dökülüp yenilenir ve sonbaharda koyu kırmızı bir renk alır. (Fundagillerden.) [L]

OXYGYRUS i. Karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı notiloit mercek biçiminde, her iki tarafı göbekli ve saydamdır; üçgenimsi saydam ve geniş bir kapağı vardır; sıcak denizlerde ve Akdeniz'de bulunur. (*Atlantidae* familyasından.) [L]

OXYLOBİUM i. Basit yapraklı, talkım çiçekli ağaççık; Avustralya asıllıdır; güzel görünüşünden dolayı limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Fasulyegillerden.) [L]

OXYMİRUS i. Alpler'de çam ormanlarında (çam, köknar, melez) yaygın tekeböceği. (İlmî adı *Oxymirus cursor*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

OXYMİTRA i. Almaşık yapraklı odunsu çalı; Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinden Salomon adalarına kadar on sekiz türüne rastlanır. (*Annonaceae* familyasından.) [L]

OXYMONADİNA çoğl. i. Bir veya çok çekirdekli kamçılı birhücreliler takımı. (Bunlar diviklerin bağırsağında ya serbest olarak veya bir mahmuzla bağırsak çeperine tutunarak yaşar, konaklarının deri değişimiyle ilintili olarak eşeyli veya eşeysiz devre geçirir.) [L]

OXYMYCTERA i. Özellikle Brezilya'da yaygın olarak bulunan toprak kazıcı, sert kıllı fare. (L)

OXYNOE i. Arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; sıcak denizlerde bulunur; bir türü Akdeniz'de yaşar; başındaki iki uzun dokunacı, dar uzun ayağı, kavkısını örtebilen parapotlarıyle sümüklüböceği andırır; solungacı sağ tarafındaki geniş bir boşlukta bulunur; kısa sarmallı, ince ve kıkırdaksı olan yuvarlak kavkısı hayvanı tamamen içine alamaz. (*Oxynoeidae* familyasının örnek tipi.) [L]

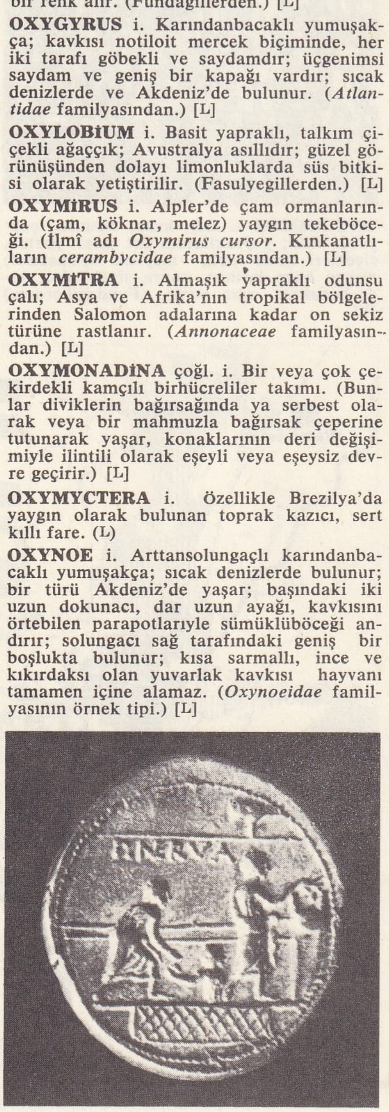

Eski Roma'da bir oy verme sahnesi
Cabinet des Médailles, Paris

OXYNOTİCERAS i. Haffiçe göbekli, karinalı, yassı kavkılı ammonit; özellikle liyas tabakalarında bulunur. (L)

OXYNOTUS i. Bir köpekbalığının (*Oxynotus centrina*) ilmî cins adı. (Akdeniz'de ve Gaskonya körfezinde bulunur. Gövdesi toplu, rengi kiremit kırmızısı, uzunluğu 1,50 m kadardır. Sırt yüzgeçlerinin her birinde bir diken bulunur. *Squalidae* familyasından.) [L]

OXYOMUS i. Koyu renkli çok küçük bokböceği. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

OXYOPUS i. Sıcak ülkelerde yaşayan küçük örümcek. (Oxyopus'lar uzun gövdeli, bacakları dikenli, esmer benekli, kızıl sarı veya boz renkli, üzeri dik sert kıllı örümceklerdir. *Oxyopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

OXYPETALUM i. Mavi çiçekli otsu veya dibi odunsu bitki; Güney Amerika'da yüz kadar türü bulunur; *Oxypetalum coeruleum, O. solanoides* süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Tohumları ipekligillerden.) [L]

OXYPLEURUS i. Avrupa'nın güneyinde yaşayan tekeböceği; kurtçuğu çam ağaçlarının kütüklerinde veya ölmüş kısımlarında gelişir. (İlmî adı *Oxypleurus Nodieri*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

OXYPODA i. Kızıl, kızıl-sarı veya esmer renkli böcek; bitki kırıntıları arasında, karınca, köstebek ve marmot yuvalarında yaşar. (İlmî adı *Oxypoda alternans*. Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

OXYPOGON i. Uzun tepelikli kolibri; başının altında da sakal şeklinde bir tüy demeti bulunur; Kolombiya'da And dağlarının yüksek bölgelerinde yaşar. (L)

OXYPTİLA i. Tıknaz gövdeli, kalın sert kabuklu, üzeri sert kıllı örümcek; soğuk ve ılıman bölgelerde pek çok türü bulunur; kumlu arazilerde taşların ve yosunların altında yaşar. (*Thomisidae* familyasından.) [L]

OXYRACHİS i. Kambur göğüslü böcek; gövdesinin arka ucu ince uzun ve sivridir: başında iki boynuzcuk bulunur; Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (Eşkanatlıların *mebracidae* familyasından.) [L]

OXYRHYNCHA çoğl. i. Kabuklarının ön tarafı sivri, göz çukurları genellikle noksan olan yengeçler grubu. (Majidae familyasını kapsar.) [L]

OXYRİA i. Taşlık yerlerde yetişen çokyıllık otsu bitki (boyu 8 - 20 sm). [Karabuğdaygillerden.] (L)

OXYSTİGMA i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (*Oxystigma oxyphyllum*'dan *çitola* denen bir kereste elde edilir [aynı oduna Gabon'da *mbabu* denir].) [L]

OXYTELA i. Dışkı maddelerinde yaşayan esmer, siyah veya kızıl renkli küçük böcek; bazen gübre yığınlarının yakınından geçen insanların gözüne girer. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

OXYTHYREA i. Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaygın böcek. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Oxythyrea stictica* beyaz benekli siyah veya esmer renklidir; genellikle devedikeni çiçeklerinin içine gömülerek yaşar. *O. funesta* çeşitli bitkilerin çiçeklerine, buğday başağına ve asma tomurcuklarına saldırır. (L)

OXYTRİCHA i. Kirpikli birhücreli hayvan; karnında beş tane ince tel bulunur; bazı türleri denizde, diğerleri tatlı suda yaşar. (L)

OXYTROPİS i. Çok kısa gövdeli, mavi veya sarımsı beyaz çiçekli geven türü; kalkerli topraklarda yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

OY i. (Kazan Türkçesinde *oy*, fikir, düşünce'den). Görüş, düşünce. || Bir kurul veya teşekkülün üyeleri tarafından bir tercih veya görüşün ifadesi; seçim konusunda tercihini belirtme: *İşte hürriyete kavuştuk. Oyları veriniz! Oyları Cemiyetimize veriniz!* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* REY.] || Bu görüş veya tercihi belirten kâğıt: *Siz oyları saysanız da saymasanız da işi sayıdan tartıya bindirirler* (F. R. Atay). [*Oy pusulası* da denir.] || *Oy sandığı*, seçimlerde kullanılan oyların zarflanmış olarak içine atıldığı mühürlü sandık. || *Oy vermek* (veya *oyunu kullanmak*), herhangi bir konudaki tercihini belirtmek: *Aleyhte oy vermek*. || *Beyaz oy*, olumlu oy. || *Kırmızı oy*, olumsuz oy. || *Yeşil oy*, çekimser oy.

— DEY. (*Bir şeyi*) *Oya koymak*, herhangi bir konuda oylama yoluyle bir topluluğun görüşünü almak.

— Huk. Belli kişiler, kuruluşlar veya düşünceler arasında yapılan tercihin ifadesi. (Bk. ANSİKL.) || *Oy birliği*, oylamaya katılanlardan hepsinin aynı yönde birleşmeleri. || *Oy çokluğu*, oylamaya katılanların yarısından fazlasının aynı yönde oy kullanmaları. || *Oy genişlemesi*, vatandaşın yalnız oy verme anında değil, her zaman, idare edenleri denetleyebilmesi, düşüncelerini demokratik yollarla ifade ederek siyasî iktidarı etkileyebilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Oy hakkı*, kişilere tanınan oy verme yetkisi. || *Oy müşavirliği*. Bk. KANUNÎ *müşavir*. || *Açık oy*, sözle ve oy sahibinin hangi yönde oy kullandığını gösterecek şekilde uygulanan oy. || *Gizli oy*, oy sahibinin kimliğini belli etmeden kullanılan oy. (Bu suretle çeşitli baskılar önlenilmek istenmiştir. Genel seçimlerde, bazı durum ve şartlarla parlamento veya öteki kurullarda bu usuldeki oya başvurulur.) || *İşarî oy*, oy sahibinin işaretle (el kaldırarak) tercihini gösteren oy.

— ANSİKL. Huk. *Oy* terimi, anayasa hukuku bakımından iki anlam taşır: a. belli düşünce ve kanaate sahip olma ve bunu ifade etme; b. yine bu düşünce ve kanaatin tabiî bir sonucu olarak, önceden tespit edilmiş şekillerle, kişi, kuruluş veya teklifler arasında tercih yapma. *Kamuoyu* derken birinci anlam, «referandum» yani *halkoyu* derken de ikinci anlam söz konusu olur. Klasik demokraside oyun özel bir yeri ve değeri vardır. Çünkü oy, siyasî iktidara gelişin meşruluğunun önemli şartlarından biri olan seçimin temel unsurudur. Demokratik bir devlet, yöneticilerini kendi istek ve iradesiyle seçer. Seçim ise ancak,

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Histoire de l'Humanité

vatandaşların oy vermeleri, tercihlerini belli etmeleriyle olur. Bugün, çoğunlukla kabul edilen *genel oy*'dur. Genel oy, seçmenlere servet, eğitim, cinsiyet ve ırk bakımlarından ayrıcalık tanımadan oy hakkının verilmesi demektir. Fakat tarihin her devrinde durum böyle değildi. Önceleri oy hakkı sınırlanıyor, yalnız yüksek vergi ödeyen zenginlerle belli bir seviyede öğrenim görmüş olanlara oy hakkı tanınıyordu (Eski Roma). Sonraları, her erkek vatandaşa oy hakkı verildi, ancak bazı şartlara uyan belli kimselere birden fazla oy hakkı tanınarak çok sayılı ve katsayılı oy sistemi getirildi. *Çok sayılı oy* usulünde, her erkeğin bir oyu vardı; fakat aile reisi olmak, belirli miktarda vergi vermek, yükseköğrenim görmüş olmak gibi sebeplerle bu niteliklerin her biri için kendisine ayrı bir oy hakkı tanınıyordu. Çok sayılı oy usulü 1893 - 1921 arasında Belçika'da uygulandı. *Katsayılı oy*'da ise, seçmen, bazı şartların varlığı halinde, birden çok seçim çevresinde oy kullanabilir. 1951'e kadar İngiltere'de kullanılan bu usul, işyerinde, ikametgâhında, varsa gayrımenkulünün bulunduğu yerde ayrı ayrı oy kullanma imkânı tanıyordu. Bir de, 1966'da İspanya'da kabul edilen *aile oyu* uygulaması vardır. Buna göre, kalabalık ailelerin reisleri bir oy daha kullanabilmektedir. Bu usul, İkinci Dünya savaşı sonunda Fransa'da uzun süre tartışılmış, fakat hazırlanan projeler gerçekleşememiştir. Toplum içinde sadece gerçek kişi olan vatandaşların değil, çeşitli meslekten vatandaşların bağlı oldukları meslek kuruluşlarının da parlamentolarda temsili ileri sürülmüş ve bu düşünce uygulanmıştır. Bu usule, korporatif, sendikalist veya meslekî temsil usulü denir. Böyle bir temsil, genellikle, klasik parlamento içinde ikinci bir meclisin ortaya çıkmasını gerektirir. 1961 Anayasası ön tasarısında öngörülen, fakat sonradan gerçekleşmeyen şekliyle bu nitelikte bir Cumhuriyet senatosu düşünülmüştü. Birçok batı demokrasisinde olduğu gibi Türkiye'de de genel oy sistemi uygulanmaktadır.

Türk siyasal bilim ve Anayasa hukuku terimleri arasına girdiği kabul edilen *oy genişlemesi*, gerçekte, kültür seviyesi ne olursa olsun, her insanın kendisinden başlayarak, içinde yaşadığı toplumun sevk ve idaresiyle ilgilenmesinin sonucudur. Bu bakımdan oy genişlemesinin kültür seviyesiyle ilgili bulunduğu ileri sürülür. XX. yy.ın teknolojik gelişimi; haber alma, yayma ve çeşitli şekillerde etkili olabilme imkânının artması; yönetenleri, yönetilenleri devamlı bir denetim altında tutabilmelerine yardımcı olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, kültür seviyesinin batı ülkeleri halklarına oranla düşük oluşu, halkın idare edenleri seçim dönemleri dışında denetleyebilmeleri imkânını sınırlar. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerde, idare edilenlerin, ileri Batı toplumlarında yaşayan kişilerden daha fazla siyasal olaylarla ilgilendikleri de ileri sürülmüş, hattâ gelişmiş sanayi ülkelerinde demokrasinin bir buhran geçirmekte olduğu kabul edilmiştir. Ancak, az gelişmiş ülke vatandaşlarının bir oy genişlemesi sayılabilecek kadar, idare edenleri etkileyebildikleri kesin olarak söylenemez. (M)

OYA i. (*oymak*'tan *oy-a*). İşl. İğne, firkete, tığ veya mekikle yapılan, malzeme olarak genellikle ipek ibrişim kullanılan ince örgü. || Kadın adı.

— DEY. *Oya gibi*, zarif, güzel, ince.

— ANSİKL. İşl. *Oya*'lar yapıldığı malzemeye göre sınıflandırılır: iğne oyaları, mekik oyaları firkete oyaları. Bunların dışında tığ ile, koza, mum, boncuk ve yünle yapılan bazı örgü işlerine de oya denir. İğne, firkete, tığ oyaları, ya kumaş üzerine veya oyanın örüldüğü ibrişim v.b. ile yapılmış zincir örgü üzerine ilmek atma tekniğiyle yapılır. Bu teknikte bütün bitki motifleri, çiçekler, yapraklar bazen olduğu gibi, bazen üslûplaştırılarak işlenilir. İşlendiği bölgede geçmiş önemli bir olayı ifade eden oya çeşitleri de vardır («Sarayönü kavgası» adlı oya gibi). Motiflerin sert durması için genellikle ipek, at kuyruğu kılıyle birlikte örülür. Oyalar, yemeni, çevre, mendil kenarlarına, gömlek, yaka ve kollarına, hotozlara, kadın feslerine sarılan yazmalara (Ege bölgesinde erkek feslerine) dikilir. Zengin motif, renkli biçim örnekleri vardır. Bu örneklere özel adlar verilmiştir: *mecnun yuvası, ana güldüren, mektepli kızlar, çayır çimen, yar ardına baktıran* v.b. Eskiden her kız eli iğne tutmağa başladığı andan itibaren çehizlik oyalarını kendi işlerdi. Bunlar düğün sırasında sergilenirdi. Gelinin kız evinde başına bağladığı oyaların özel anlamları vardı. Hamile olduğunu al renkli güllü oyalarla, bahtsızlığını kahverengi «mezartaşı» adlı oyalarla, kavgalıysa bunu kırmızı biber motifleriyle süslü oyalarla anlatırdı. (M)

OYACI i. (*oya*'dan *oya-cı*). Oya yapan veya satan kimse. (M)

OYAK, Ordu yardımlaşma kurumunun kısaltılmış şekli. Bk. ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU. (M)

OYALAMA i. (*oyalamak*'tan *oyala-ma*). Oyalamak eylemi, dikkati bir başka şey üstüne çekerek vakit kaybettirme.

— Ask. *Oyalama muharebesi*, kesin sonuçlu muharebeye girişmeden, düşmanın ilerlemesini geciktirerek zaman kazanmak için yapılan askerî harekât.

— ANSİKL. Ask. *Oyalama muharebesi*, genellikle örtme kuvvetleriyle, güvenlikle görevli birlikler tarafından uygulanır. Bu tür muharebeyle düşman kuvvetleri, daha küçük kuvvetlerle oyalanarak kuvvet tasarrufu sağlandığı gibi, büyük düşman kuvvetleri de kesin sonuç yerinden uzak tutularak asıl taarruz bölgesinde yenilgiye uğratılabilir. Oyalama muharebesi, genellikle oynak savunma harekâtıyle uygunlanır. Bu amaçla daha çok, hareket, manevra ve ateş yeteneği yüksek birlikler kullanılır. Bunlar, zırhlı ve motorlu birlikler, nükleer veya klasik silâhlar, ayrıca taktik hava kuvvetleriyle desteklenir. Oyalama muharebesi yapan kuvvetler, sayı azlığını dengelemek için araziden geniş ölçüde yararlanmak zorundadır. Elverişli gözetleme ve ateş alanlarını da içine alan, düşmanın ilerleyiş yönüne dik olan hâkim arazi parçaları seçilir. Özellikle tabiî engellerden büyük ölçüde yararlanılır. Oyalama muharebesinde düşman harekâtının zamanında haber alınması özel önem taşır. Düşmanın, yanlardan kuşatma tehlikesine karşı gerekeli tedbirler alınmalıdır. Direnme süresini uzatmak için, düşmanla çok ileri mesafelerden temas kurulmalı, taarruz ve geçici savunma belirli bir sıraya göre uygulanmalıdır. Bu işlerde zırhlı birliklerle hava kuvvetleri araziyi derinlemesine denetleyerek sızan düşman kuvvetlerini zamanında geri atmak veya yok etmek suretiyle büyük yarar sağlar. (M)

OYALAMAK geçl. f. (*oyalamak*, süslemek'ten). Belirli bir süre birinin dikkat ve ilgisini bir şeyden başka bir şeye kaydırmak, vakit kaybettirmek: *Cafer Efe, yirmibeş, otuz metre ilersindeki kesiğin içinden başını göstereni yıkıyordu. Tam onbeş dakika düşmanı oyaladı* (S. Kocagöz). || Eğlendirmek, hoşça vakit geçirtmek: *Kendilerini eğlendirelim, beş on dakika oyalayalım, yetiyor onlara* (N. Ataç). [M]

OYALAMAK geçl. f. (*oya*'dan *oya-la-mak*). Oya ile süslemek, oya geçirmek. (M)

OYALANMAK edilg. f. (*oyalamak*'tan *oyala-n-mak*). Oyalamak eylemine konu olmak: *Kitaplarla oyalanmak.* || Dönşl. f. Boşu boşuna vakit harcamak.

◆ **Oyalandırmak** ettrg. f. Oyalanmasına yol açmak: *Usatı mükerreren itaata davet eyle ve mümkün olursa ben gelinceye dek onları oyalandır* (Cevdet Paşa). [M]

OYALI sıf. (*oya*'dan *oya-lı*). Oya ile süslenmiş, oya geçirilmiş olan: *Birdenbire başındaki oyalı yemeniyi çıkararak tam yanıbaşından geçen Muazzez'in salıncağına attı* (Sabahattin Ali). [M]

OYALI. Coğ. Bk. ALYAN.

OYAMA (Ivao, — markisi), japon mareşali (Kagoşima 1842 - Tokyo 1916). Saygo Takamori'nin yeğeni. Samuraydı, askerî öğrenimini Batı'da yaptı, samurayların ayaklanmasını bastırdı (1877). Polis şefi (1879), savaş bakanı (1880) ve genelkurmay başkanı (1882) oldu. Çin'e karşı yapılan savaşta bir kolordunun başına getirildi, Port Arthur'u aldı (1894) ve mareşalliğe yükseltildi. Mançurya'da başkumandanlık yaptı (1904-1905), MUKDEN DÜKÜ oldu. 1914'te imparatorluk saray bakanlığına getirildi. (L)

OYAMPİ'LER, Guyana'da Yukarı Oyapock kıyısında yaşayan kızılderili kabilesi. Tupi-guarani ailesinden olan Oyampi'ler yüz kişi kadar kalmışlardır. (L)

OYANA'LAR, Guyanalar'da ve Brezilya'da kızılderili halk; Karip ailesinden olan Oyanalar Jary ve Paru'nun (Brezilya) yukarı çığırlarının, Yukarı İtany'in (Fransız Guyanası) ve Paloumau ile Tapanakoni'nin (Surinam) kıyılarında yaşarlardı. Sayıları çok azalmış ve Fransız Guyanası'nda yüz kişi kadar kalmıştır. (L)

OYAPOCK, Güney Amerika'da ırmak, Fransız Guyanası ile Brezilya arasında sınırı çizer, Atlas okyanusuna dökülür; yaklş. 500 km. Çığırı birçok çağlayanla kesilir. (L)

OYA-ŞİO, ing. **Oya-Shio** veya **Oya-Shivo**, Büyük Okyanusta soğuk su akıntısı; Bering denizinden gelir ve Kamçatka, Kuril adaları ve Kuzey Honşu kıyıları boyunca akar. (L)

OYDAŞ i. (*oy*'dan *oy-daş*). *Yeni.* Aynı düşünce ve kanıda bulunanlardan her biri, hemfikir. (M)

OYLAMAK geçl. f. (*oy*'dan *oy-la-mak*). Oy vermek. || Oya sunmak. (M)

OYLAŞIM i. (*oylaşmak*'tan *oylaş-ı-m*). *Yeni.* Oylaşmak eylemi. *Esk.* Müzakere.

— Fels. Herhangi bir konu üstünde karara varmadan önce akıl yürüterek o konuyu inceleme. *Esk.* Tezekkür. (M)

OYLAŞLIK sıf. (*oylaşmak*'tan). Fels. *Yeni.* Oylaşım niteliğinde olan, oylaşımla ilgili. *Esk.* Tezekkürî. (M)

OYLAŞMAK geçl. f. (*oylamak*'tan *oyla-ş-mak*). Fels. *Yeni.* Bir konu veya mesele üstünde karşılıklı fikir ileri sürerek tartışmak, akıl yürütmek. *Esk.* Müzakere etmek. (M)

OYLUK veya **UYLUK** i. (*oyulmak*'tan *oyul-u-k* veya *uyul-u-k*). Bacağın kalçadan dize kadar uzanan kısmı: *İçlerinden en soğukkanlısı işi anlattı. Acem çürük dişlerini göstererek gülüyor, kahkahayı atıyor, ellerini oyluklarına vuruyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Oyluk kemiği*, kalça ile diz arasındaki kemiğin adı. (M)

OYLUM sıf. (*oyulmak*'tan *oyul-u-m*). İçi oyulmuş, çukur haline getirilmiş (şey). || İ. Çukur, oyuk. || Çiçekbozuğu. || Bir cismin uzayda kapladığı boşluk, hacim.

◆ **Oylum oylum** zf. ve sıf. Katmer biçiminde, oymalı: *Bu kadar millet hep suçlu suçsuz / Ateş almış oylum oylum yanıyor* (Âşık Veysel). *Karanfil oylum oylum / Geliyor selvi boylum* (Halk türküsü). *Hayali kafamda yaşar her zaman / Başı oylum oylum meşeli dağlar* (Âşık Veysel). [M]

OYLUM, esk. **Vunit,** Doğu Karadeniz bölümünde (Trabzon ili, Sürmene ilçesi, Küçükdere bucağı) muhtarlık; 3 606 nüf. (M)

OYLUMLAMA i. (*oylumlamak*'tan *oylumla-ma*). Oylumlamak işi, oylum yapma. *Eşanl.* MODELAJ.

— Heyk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Heyk. *Oylumlama* yapmak isteyen heykelci, alçak kabartma söz konusuysa, düşey bir levhayı bir sehpa üzerine sıkıca tespit eder; tam oyma yapacaksa, topraktan meydana getirdiği bir kaide üzerine, bunu tutsun diye bir iskeleyi veya demir çubuğu oturtur. Kullanılan çamur daima rutubetli tutulmak, çalışma aralarında nemli bezlerle örtülmek gerekir. (Bu uygulama, XX. yy.da kurumayan özel çamurların imalinden sonra gereksiz hale geldi.)

Balmumu ile oylumlama sanat eşyası ve mücevher modelleri yapımına yarar. Taslak, şimşir veya fildişi taslak kalemleriyle tamamlanır. (L)

OYLUMLAMAK geçl. f. (*oylum*'dan *oylum-la-mak*). Oylumlar yapmak, oymalı hale getirmek.

— G. santl. Bir taslağa veya bir ayrıntılı çizime bakarak tahtadan, mukavvadan, alçıdan, balmumundan veya topraktan bir model yapmak. || Küçülterek yapmak: *Bir anıtı oylumlamak.* || Toprak ve balmumundan modeller yapmak: *İyi yontmayan, fakat iyi oylumlayan bir heykeltıraş.* || *Teşm. yol.* Belli bir biçime sokmak üzere yu-

mareşal OYAMA

Foto. LAROUSSE

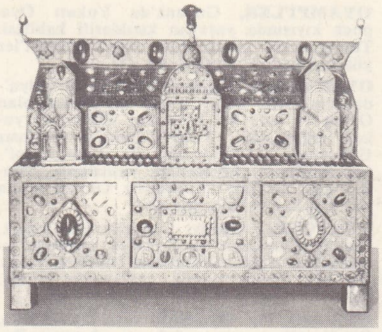

mineli oyma
Ambazac sandukası

oymacılık

muşak bir maddeyi yoğurmak: *Balmumunu oylumlamak. Oylumlama kili.* || Resimde, oylumlamak, ışık oyunlarıyle, tabiatın kabartma etkilerini vermektir: *Oylumlamakta usta bir ressam.* (L)

OYMA i. (*oymak*'tan *oy-ma*). Oymak eylemi. || Oyma yoluyle yapılan süsleme: *Çerçevenin oymaları. Taş oymaları.*

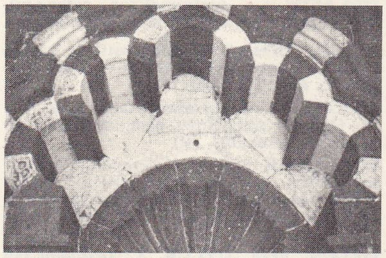

taş oymalar
Ulucami, Diyarbakır

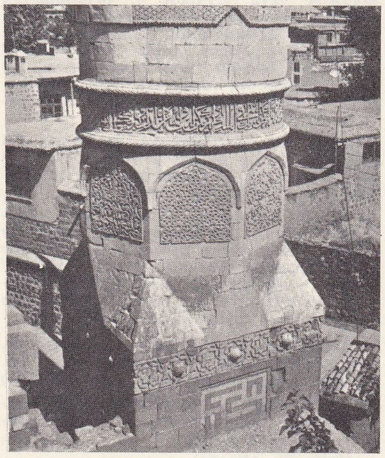

taş oymalar
Akkoyunlu devri,
Diyarbakır

taş oymalar
Selçuklu devri,
Divriği

— Grav. Bakır veya başka madenden bir levha üzerine kazı kalemiyle yapılan gravür. || *Ahşap oyma,* ahşap levha üzerine yapılan gravür; bu şekilde elde edilen estamp. || *Zemin oyma,* bir levhanın, bir madenî veya şimşir parçanın yüzeyini belli bir derinlikte kazıma, oyma işlemi. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bir nesnenin yüzeyini özel araçlarla oyarak veya delerek daha önceden tasarlanan biçimleri yapma. (Bk. ANSİKL.) || *Oyma kalemi,* oyma işinde kullanılan kalem. || *Yarım oyma,* alçak kabartmalar üzerindeki yarı saydam mine çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. Bir engebenin tırpanla kazınmışçasına temelden tahribi. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Hileyle altın çalıp yerine bakır doldurmak amacıyle, ayar damgaları kalacak şekilde bir mücevheri delme işlemi.

— Marang. *Yuvarlatarak oyma,* ağaç malzemeyi eğik çizgiler boyunca kesip oyarak işleme. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Kavisli oyma,* çeşitli yönlerde oyulmuş kavisli süsler.

— Nümism. Zemini derin kazılmış para modeli yapma metodu. (Gerçek zemin karşı parça veya sikke kalıbı üzerinde düzeltmeyle elde edilir.)

— Tekst. *Oyma makinesi,* kumaş yüzüne kabartma desen vermek için havları kırpan makine.

— ANSİKL. Grav. *Zemin oyma,* bir resmi madenî bir levhanın düzgün yüzüne kopya ederek, kazı kalemi, kuyumcu kalemi, çapla v.b. gibi âletlerle resmin çevre çizgisi dışında kalan kısımları oyma işlemidir. Bu oyuklara emay tozu veya hamuru doldurulur, sonra yüksek sıcaklıkta camlaştırılır.

— G. santl. Oyma yaparken ağaç, taş, fildişi, boynuz, alçı v.b. gibi malzemeler kullanılır. Bir madde üzerinde oyma yaparkenoyulan alt düzeyde kalan yere bir biçim verilebildiği gibi, üst düzeyde kalan yerlere de istenilen biçimler verilebilir. Birinci durumda üst düzey, ikinci durumda alt düzey «fon» yerine geçer. Oyma yapılacak maddenin nitelikleri göz önünde bulundurularak kesici, yontucu, delici türden çeşitli âletler kullanılır. Madenleri oyarak biçimlendirirken kendinden daha sert bir başka madenden yapılmış veya iyi su verilmiş çelik kalemlerle çalışılır. Eskiden daha çok madenî eşyalar, özellikle silâhların üzerine menevişler, süsler, yazılar işlenir, içleri kakma tekniğiyle doldurulurdu. Yeni madenî mühürler, yüzükler üzerine kazılan resimler, simgeler, isimler oyma ile yapılır. Sert taşlar ve madenler üzerine oyulan mühürlerin de çok eski bir geçmişi vardır.

● *Yarım oymalar* veya *yarım oyma mineler,* oyma ve mine karışımıdır. Bir altın veya gümüş levha, hafif kabartmalar elde edilecek şekilde oyulur; som renkler halinde üzerine serilen billûr tozu ateşte camlaştırılır; minenin rengi oyulmuş resimler üzerine aktarılır ve duru renk görünümü sağlanır. Yarım oymalar genellikle oturtulmuş veya zımbalanmış küçük yapraklar halindedir. Bunun örnekleri İtalya'dan gelmiştir. Nicola ve Giovanni Pisano oymalarını minelerle süslemişlerdir; Pollaiuolo, kuyumcu ressam Francia ve Ugolino da yeni usulü benimseyenler arasındadır. Francia da, Fozore gibi, gümüş levhaları mineledi; Cellini, XVI. yy.da kuyumculuk üstüne yazdığı bir kitapta, yarım oymanın şeklini ayrıntılarıyle anlatır.

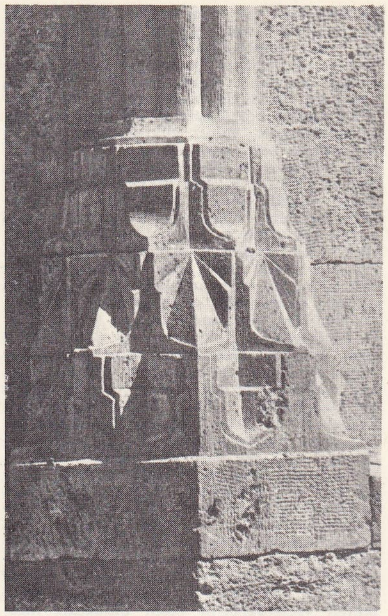

Beyazıt II külliyesinde sütun kaidesi
üzerinde taş oymalar, Edirne

— Jeomorfol. Irmaklarda, kenar yamaçlarının alt kesiminde meydana gelen oyulma, bitki kökleri sayesinde kohezyonu güçlendirilen üst kesimin çökmesine yol açar. Oyma eylemine, özellikle akıntının gelip çarptığı içbükey kıyılarda rastlanır. Akıntı, oyma sonucu ortaya çıkan gereçleri aşağı kesimdeki dışbükey kıyıya yığıyorsa, menderesler meydana gelir.

— Marang. *Yuvarlatarak oyma,* mobilya ve koltuk yapımcılarını, marangozlar ile portmanto çengelleri, tuvalet kapakları ve taşları gibi çeşitli iş yapımcılarını ilgilendirir. Bu işlem atelyelerde şerit testerelerle yapılır ve büyük bir ustalık ister. İşlem, testere tablasının eğimini değiştirerek ve takoz kullanarak kolaylaştırılır. Kafes oyma halinde testere tezgâhı kullanılır. Elle yapılan oymalarda, yönetilebilen çok dar bir laması bulunan ve iki elle tutulan özel bir testere veya kaptırma kullanılır.

◆ Sıf. Oyularak yapılmış, içi çukurlaştırılmış olan: *Vitrinden oyma bir İspanyol bıçağı aldı, erkeğinin koluna sapladı* (F.R. Atay).

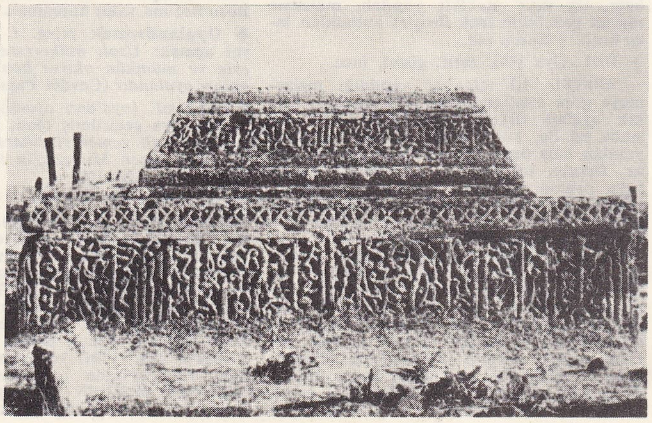

mezar taşı üzerinde oymalar Selçuklu devri, Ahlat

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

— Denizc. *Oyma kayık*, kalın bir kütüğün içini oyarak yapılan ilkel tekne.

— G. santl. *Oyma taş*, kamelerin (işlemeli süs taşı, işlemeli akik, renkli kabartma) aksine, çukur olarak kazılmış sert taş. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. Oyma tekniğiyle hazırlanan madalya, mücevher veya mine işler için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. Mısırlılardan kalma birkaç *oyma taş* örneği günümüze kadar gelmiştir. Yunanlılar ve sonradan Romalılar bu sanatı doruğuna ulaştırdılar. Oyma taşlar mühür ve damga olarak kullanılıyor, genellikle yüzük kaşına oturtuluyordu (*annuli sigillarii*). Tanrılara ve Kabala'ya ait bazı şekillerin bulunduğu oyma taşlar da muska veya nazarlık yerine geçiyordu. Barbarlık devirlerinde oyma taşlar, kameler gibi mücevherlerin ve kuyumculuk işlerinin süslenmesinde kullanıldı.

— Kuyumc. XII. yy.da Limoges tarafından yapılmağa başlanan *oyma* mücevher, başlangıçta bölmeli mine işlerinin daha ucuz ve daha değersiz bir taklidinden başka bir şey değildi; bölmeli mine işlerindeki altın veya gümüşün yerine bakır, değerli taşların yerine de mine kullanılıyor ve çok daha ucuza çıkıyordu. Renk bölümlerine gidilerek yaratılan üslûpla, en az bölmeli mine işleri kadar değerli parçalar yapılmıştır: bunlar arasında, Aziz Ambazac'ın kemiklerinin muhafaza edildiği sandık (Haute-Vienne), Aziz Yrieix'in kafatasının saklandığı mahfaza (Haute-Vienne), Soudeilles'in kafatasının saklandığı mahfaza (Louvre) en ünlüleridir. (LM)

OYMACI i. (*oyma*'dan *oyma-cı*). Oyma işleriyle uğraşan kimse. (M)

OYMACILIK i. (*oymacı*'dan *oymacı-lık*). Oyma işleri yapma, oyma işçiliği: *Onun başlıca merakı tahta üzerine oymacılık idi; bütün boş saatlerini kâğıt bıçakları, hokkalar, kibrit kutuları, üzerinde kabartma resimlerle kâğıt baskıları oymakla geçirirdi* (H. Z. Uşaklıgil).

— ANSİKL. *Oymacılık* sanatı, en eski çağlarda, taş üzerine birtakım biçimlerin oyulmasıyle başladı. Oymacılığın iki türü vardır: a. tasarlanan biçimi sert bir araçla herhangi bir maddenin üzerine oymak (*alçak kabartma* da denir); b. tasarlanan biçimi taşı oyarak üstte bırakma (*yüksek kabartma* da denir). Taşın, yalnız bir yüzünü değil de bütününü oyma metoduyle biçimlendirmeğe heykelcilik adı verilir. Taş oymacılığının en çok uygulandığı alan, mimarîdir. Taşın yapıcılıkta kullanılmağa başlandığı günden bu yana oyma işçiliği, oyma tekniği içinde yerini buldu. Bu bakımdan taş oymacılığının insanlığın tarihine yakın bir eskiliği olduğu söylenebilir. Gerek şehircilik, gerek yapı mimarîsi alanında taş oymacılığı çok uygulanan bir sanattır. Kayalara oyulan mezar anıtlarından, bütün anıtsal yapı ve barınaklara kadar taş oymacılığı devrin üslûp özelliklerini gösteren bir anahtar sayılır. Osmanlı yapı sanatlarında oyma işçiliğinin ve tekniğinin büyük yeri vardır. Büyüklü küçüklü anıtsal yapıların her yanında taş oymacılığının örnekleri bulunur. Camilerde, hanlarda, hamamlarda, çeşmelerde taş oymacılığının çok değişik biçimleri görülür. Kitabelerde kullanılan yazı türünde, çeşmenin yalağında, aynasında kullanılan motiflerde değişik dönemlerin üslûp özellikleri göze çarpar. Ahmed III çeşmesi, Tophane çeşmesi, Azapkapı çeşmesi taş oyma sanatı bakımından ayrı bir önem taşır.

Ağaç oyma sanatında kullanılan teknik de taş oymacılığında kullanılan tekniğe benzer. Bu işe elverişli ağaç kurutulduktan sonra üzerine yapılacak olan motifin resmi çizilir. Bu çizgilerin üzerinden özel oyma kalemleri veya bıçaklarıyle gidilerek resim, levhaya oyulur. Daha derinlemesine yapılacak oymalarda çekiç kullanılır. Ağaç oymacılığında da motif, oyuk veya kabarık olarak bırakılabilir. Ağacın daha önce düzleştirilen yüzeyi yukarıda kalır, motifler oyularak gölgede bırakılır. Bazen motifler yukarıda bırakılarak çevre yüzeyi aşağıya indirilir. Taş oymacılığında olduğu gibi, ağaç oymacılığında da alçak kabartma ve yüksek kabartma tekniği uygulanır. Bütün bunlardan başka ağaç oymacılığında, *şebeke oyma* ve *geçme* gibi teknikler de geliştirildi. Şebeke oymada, motifleri çevreleyen düzey olduğu gibi çıkarılır. Bu bakımdan kullanılacak ağacın pek sert olmaması gerekir. Geçme tekniğini daha çok Osmanlılar kullandılar. Selçukluların oyma ile yaptıkları geometrik motifleri Osmanlılar geçme parçalar kullanarak canlandırdılar. Zağanospaşa camii kapı kanatlarında, Süleymaniye camii tahta kürsüsünde bu teknik uygulandı. Kakma tekniğine de oyma sanatının bir türü gibi bakılmaktadır. Ağaç üzerine daha önceden hazırlanan bölmelere kıymetli taşlarla, fildişiyle veya daha başka renkteki ağaçlarla kakmalar yapıldı. Bu işçilik, bütünüyle mozaik sanatını hatırlatır.

Ağaç oyma örnekleri taş örnekleri kadar bol değildir. Türk ağaç oymacılığı önce helenistik ve sasanî geleneğine bağlı bir anlayış sürdürdü; sonra kendi sanat anlayışını belirtecek nitelikte örnekler verdi. Selçuklu devri türk sanatına örnek olarak Beyşehir'deki Eşrefoğlu camii, Manisa'da Ulucami'nin mimberi, Birgi'de Aydınoğlumehmetbey camii mimberi ve pencere kanatları, Konya'daki Alâeddin camii mimberi, Karamani İbrahimbey imareti pencere kanatları, Saadeddin Konevi türbesi pencere kanatları, Keykâvus rahlesi ile Ankara Etnografya müzesinde ve İstanbul Türk - İslâm Eserleri müzesinde bulunan Selçuklu devri ağaç oyma eserleri gösterilir. Türk ağaç oyma sanatının gelişme çizgisi üstünde, birçok değişik üslûp özelliği etkili oldu. Ancak bu etki yalnız dekoratif bir çerçeve içinde kaldı. Selçuklu sanatı erken osmanlı sanatını büyük ölçüde etkiledi. Osmanlılar ağaç oyma işçiliğine kendi özel üslûplarını koydular ve daha çok geometrik biçimlerle insan ve hayvan figürleri meydana getirdiler. Selçuklu oyma sanatındaki geometrik ve rumî süsleme tekniği, osmanlı sanatına dekoratif bir eleman olarak girdi. Fakat Osmanlılar bu geleneği, zengin çiçekli motiflerle daha da geliştirdiler. Öte yandan Osmanlılar ağaç oyma sanatını, sedef, bağa ve fildişi kakma tekniğini de ekleyerek zenginleştirdiler. Selçuklu sanatında görülen kûfi yazının yerini sülüs aldı. (M)

OYMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Keskin veya sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur meydana getirmek: *Tahtayı oymak. Taşı oymak.* || Delik açmak veya genişletmek amacıyle elbise, kumaş v.b. şeyleri parça çıkarmak üzere kesmek: *Gömleğin yakasını oymak. Köseleyi oymak.*

— Süs. santl. Bakır, mermer v.b. şeyler üzerine süs ve resim işlemek.

◆ **Oyulmak** edilg. f. Oymak işine konu olmak. (M)

OYMAK i. Ulusun ayrıldığı bölümlerden her biri: *Oymaklar, boylar, uluslar gök bayrağın altında toplanacaklardı* (Ş.S. Aydemir). *Oğuzlardan Bağdad'a askerlik için gelen oymakların ardı sıra Kaysak ulusu dahi zuhur edip bunlar dörtyüz tarihlerinde İslâma dahil olarak mümtazlarına Selçuk ve umumuna Türkmen denmiştir* (Ahmed Vefik Paşa).

— Bot. Familyadan sonraki bölüm.

— İzcilik. En az 16, en çok 32 izciden meydana gelen izci kuruluşu. (Oymaklar, oba*ların birleşmesinden meydana gelir.) || *Oymak beyi* (*başı*), oymak kursunu bitirmiş, 21 yaşından küçük olmayan oymak yöneticisi.

— ANSİKL. *Oymak* kelimesi Güney Türkçesi dışındaki Altay, Teleüt, Kazak, Kırgız v.d. şivelerde *aymak* şeklindedir. Bu şivelerde kelime şu anlamlara gelir: 1. halk, kavim, boy, soy; 2. aile, köy; 3. yabancı; 4. hayvancı göçebe; 5. memleket, bölge v.d. Moğolcada «büyük kavim birlikleri» anlamını taşır. Moğol teşkilât bölümlerinde *ulus**lar *utuk**lara, utuklar da *ayımag*'lara (oymak) ayrılırdı. Batı Anadolu ile Güneybatı Anadolu'daki göçebe ve yarı göçebe türkmen boylarına oymak deniyordu. Bunlar XVI.yy.dan sonra *yörük* adını aldılar, bir süre bunlara *cemaat* ve *aşiret* de dendi. Bir boydan ayrılmış, zamanla türeyerek sayıları dörtten on altıya çıkan veya daha fazla olan oymaklar vardır. Bunlar genellikle reislerinin adlarını alırlar. Safevî devleti ise askerî bakımdan türk oymaklarına dayanıyordu; oymak beyi devletin en yüksek askerî mevkilerine çıkabiliyordu. Oymaklar, Osmanlı devrinde raiyet, yani vergi veren halktan sayıldı. Osmanlı devleti, Devşirme ocağı önemini kaybettiği ve asker sıkıntısı çekmeğe başlandığı zaman bunlardan yararlandı. Oymaklar malî bakımdan hanedana bağlandı. Devlet, özellikle, Halep Türkmenlerinden asker topladı. XVI.yy. da bu türkmen topluluğu başlıca şu oymaklardan kuruluydu: Beğdili, Hurbendelü, Bayat, İnallu, Karkın, Kızık, Acurlu, Peçenek, Böğer, Kınık, Eymur, Bahadurlu. İçel'de oymak teşkilâtını muhafaza eden yörüklerin bir kısmı Kıbrıs'ın alınmasından sonra, zaman zaman bu adaya göçmen olarak gönderildi. Bozdoğan, Melemenci, Kara Hacılı gibi oymaklar Çukurova'da; Menteşe, Aydın, Kütahya ve Ankara sancaklarında Türkmen boyları yaşadılar ve yörük kuruluşlarını meydana getirdiler. Bu oymaklar bugün de yerleştikleri yerlerde toprağa bağlı bir durumda, oymak adı altında yaşarlar.

Oymaklar, mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında sürekli olarak hareket e-

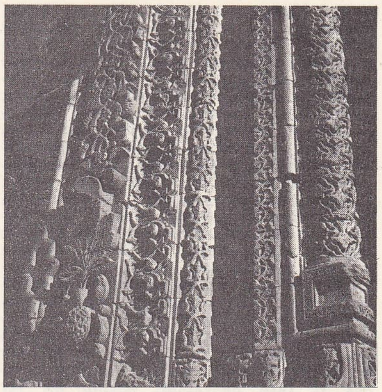

taş oymalar
Çifteminare,
Erzurum

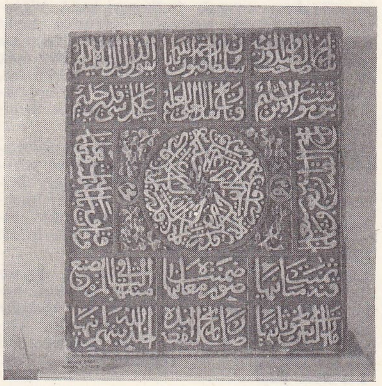

taş üzerine
oyma kitabe
Koyunbaba türbesi,
Osmancık

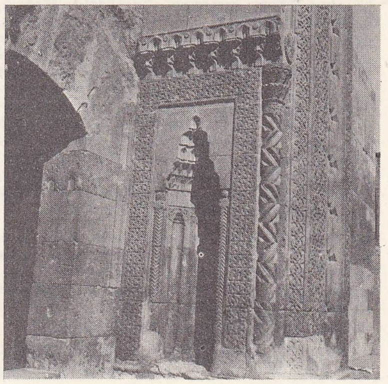

taş oymalar
Sırçalımedrese,
Konya

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

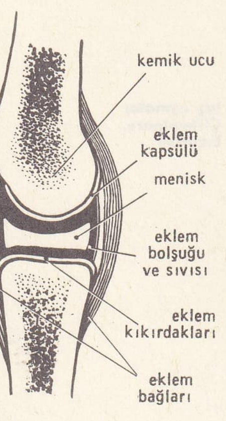

oynak

derler. Yaylak ve kışlak bölgeleri bazen birbirinden çok uzakta bulunur. Erzurum yaylasına, Fırat nehrinin çıktığı yerlere yaylamağa giden bir oymak, kışlık için Suriye çöllerine kadar iner. Genellikle hayvancılıkla geçinirler ve sürülerine otlak bulmak için zamanlarının önemli kısmını değişik yerlerde geçirirler. Yurt veya ev denilen çadırları çabuk kurulup çabuk kaldırılacak türdendir. Türk oymaklarında genellikle üç türlü çadır vardır: 1. keçi kılından el tezgâhı işi dokunmuş, sonra birbirine dikilmiş direkli kara çadır; 2. pamuktan dokunmuş veya keçeden yapılmış devirli çadır; 3. koyun kılından döverek yapılan keçe çadır, bunlara *alaçık* veya *alaycık* da denir. Çadırların direklerine *cağ*, erzağın konduğu yere *sitil* denir. Çadırın özel bir iç bölümü vardır. Çadırlar, sonradan yerleşik hayata geçtikleri zaman bazılarının kurdukları evler için bir model olmuştur. Oymakların yaşayışında binek ve taşıt hayvanları önemli bir yer tutar. Oymak halkı gömleğinden çuvalına kadar her şeyini kendi dokur; kendi kendine yeter oymak içinde kapalı bir iktisadî hayat sürerler. Çobanlık ve çeşitli sanatlarla da uğraşırlar. Konya bölgesindeki Türk oymakları Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde, her yerde aranan atlar yetiştirirlerdi. Bunlar önceleri vergilerini, yetiştirdikleri atlardan verdiklerinden *atçeken* adını aldılar. Oymakların başında bir bey bulunur. Beyler kethüda ve ihtiyarların oyları alınarak hükûmet tarafından onaylanır, beylik beratı verilirdi. Kethüdalar, bey tarafından tayin edilirdi. Kethüdalara oymak halkının kefil olması gerekirdi. Bu yetkililer kanunen tayin edilmiş olan vergileri has voyvodalarına vermekle görevliydiler; oymağı yönetmek ve vergi toplamakta ihmalleri görülürse, oymak halkının şikâyeti ve has voyvodalarının onayı ile azledilerek yerlerine yenileri seçilirdi. (M)

Oymakapı mescidi veya **Lokmacıdedetekkesi mescidi** veya **Sebzehanekâtibi mescidi,** İstanbul'da Çarşamba semtinde, Dârüşşafaka caddesinde mescit. Mescit, Sebze kâtibi Mahmud Efendi tarafından bilinmeyen bir tarihte yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. (M)

OYMALI sıf. (*oyma*'dan *oyma-lı*). Oyma ile süslenmiş olan: *Arıyorsan, tarihin, hani kaybettiği sır? / Çok eski bir konağın oymalı tavanında* (N.F. Kısakürek). *Oymalı mahun kornişlerden inen halı perdeler* (H.R. Gürpınar). || *Oymalı yaprak.* Bk. YAPRAK. (M)

Oymapınar hidroelektrik santralı, Antalya ilinde, Manavgat çağlayanı üzerinde, beton kemer tipinde inşa edilmekte olan hidroelektrik santral. Barajın temelden yüksekliği 185 m, kret uzunluğu 257 m, dolgu hacmi 700 000 m^3, ölü hacmi 126 milyon m^3, faydalı hacmi 174 milyon m^3 olarak hesaplandı. 1974'te tamamlanması öngörülen santralın kuruluş gücü 270 milyon W ve yıllık elektrik enerjisi üretimi de 1 440 milyon kW olarak tespit edildi. (M)

OYMYAKON yaylası, rusça **Oymyakonskoye ploskogore,** Sibirya'da (S.S.C.B. Yakutlar cumhuriyeti) soğuk kutuplardan biri olan yayla. Kaydedilen en düşük sıcaklık —67, 7°C'tır. (L)

OYNAK sıf. (*oynamak*'tan *oyna-k*). Çok hareket eden, oynayan, hareketli: *Bedevi, koyu esmer, zayıf, uzun ve seyrek sakallı, açık alın, sivri başlı, oynak bakışlı bir adamdır* (F.R. Atay). || Kararsız, sürekli bir şekilde değişen, değişken: *Hanımların arasında o zamanda inip çıkan muhabbetler ve soğukluklar borsa muameleleri kadar oynaktı* (A.Ş. Hisar). || [Kadın veya kız için] Davranışları hafif olan, cilveli: *Veysel'i söyleten o oynak dilber / Edalı, cilveli, çekilir nazı* (Âşık Veysel). *Genç, güzel, oynak karılara verirsiniz de bana vermezsiniz öyle mi?* (H.R. Gürpınar).

— Denizc. *Oynak pusula kartı,* çok titreşim yapan pusula. (*İstikrarsız pusula* da denir.) || *Oynak küçük deniz aracı,* filika, motor gibi, hafif bir basınç görünce bir yanına çok yatan araç.

— İkt. *Oynak merdiven.* Bk. ANSİKL.

— Mus. Türk musikisinin küçük usullerinden biri. (9 Zamanlı ve 6 vuruşludur. Bir semai ile bir yürük semaiden meydana gelir. Vuruşları şöyledir: düm [1 zaman, kavî]; tek [1, nım-kavî]; tek [1, zaif]; düm [2, kavî]; tek [2, kavî]; tek [2, kavî]. Bazı zeybekler bu usulde bestelenmiştir.)

— Sibern. *Oynak ayarlama,* ayarlanan büyüklüğün değeriyle ayarlayan büyüklüğün değeri arasında veya bu büyüklüklerle (veya bu büyüklüklerin fonksiyonlarıyle) sapma arasında doğrudan doğruya bir bağıntının bulunmaması hali: *Oynak ayarlama, sadece zamanın ve sapma yönünün bir fonksiyonu olarak etkilidir.*

— ANSİKL. İkt. *Oynak merdiven* diye tüketicilerle tarımcıların çıkarlarını bağdaştırmak iddiasında olan sisteme denirdi. Kademeli çıkış resimleri yoluyle ihracatı engellemek, iç piyasa fiyatları yüksekken giriş ithal vergilerini azaltmak yoluyle ithalâtı kolaylaştırmak ve aksi durumlarda da çıkış vergilerini azaltmak yoluyle ihracatı teşvik etmek ve ayrıca fiyatların düşüklüğünden tarımcıların zarar görebileceği bolluk yıllarında ithal resimlerini arttırarak ithalâtı yavaşlatmak gibi fonksiyonları vardı. «Oynak merdiven» adı, bu ters yönlü çifte kademeleşmeden gelir. Bu sistem ilk olarak İngiltere'de sonra da Fransa'da uygulandı.

Paranın istikrarsızlık devrelerinde ve özellikle Birinci Dünya savaşı sonundan beri, yenilenen bir anlaşmaya imza koyan taraflar, enflasyon tehlikesine karşı korunma çareleri aramaktadırlar. Oynak merdivenin genelleştirilmesi, hem fayda hem de sakıncalar taşır. Oynak merdiven fertleri korur, ama modern devletin paraya ilişkin kararlarının etkili olmasını büyük ölçüde engelleyerek iktisadî fonksiyonlarını güçleştirir.

◆ I. Anat. Çok hareket edebilen eklem tipi. (Bk. ANSİKL.) || *Oynak kemiği,* diz kapağı. || *Oynak yeri,* eklemlerin hareket eden yeri.

— ANSİKL. Anat. *Oynak*'ların eklem yüzleri düz ve kıkırdaklıdır; aralarında sinovya ile dolu bir eklem yüzlerinin birbirine uyumasını *menisk* denen fibrokartilajlar temin eder. Eklem yüzleri kapsül denen ipliksi bir kılıfla yerlerine bağlanmıştır; bu kılıfın kalınlaşmış bölgelerine *bağ* denir; iç yüzü «sinovya zarı» denen ince bir zarla kaplıdır, bu zar kaygan bir madde olan sinovyayı salgılar. Anatomi bilginleri oynakları eklem yüzlerinin karşılıklı durumlarına göre çeşitlere ayırır.

◆ **Oynaklık** i. Oynak olma hali: *Vücudumun hareketlerine tuhaf bir oynaklık, sesime, söyleyişime hareketli bir ahenk geliyordu* (R.N. Güntekin). || Oynakça davranış. (LM)

OYNAMA i. (*oynamak*'tan *oyna-ma*). Oynamak eylemi.

— Jeol. *Yerinden oynama,* arazinin, kopmağa yol açan fay veya başka tektonik etkiler yüzünden ikiye ayrılması. (LM)

OYNAMAK geçl. ve geçz. f. (*oyun* > *oyun-a-mak*'tan). Kendini oyuna vermek, oyalanmak, eğlenmek: *Bebeğini ver, azıcık oynayayım, kuzum abla!* (M.A. Ersoy). *Zehra benimle oynamak istemiyor.* || Bir oyunun gereğini yerine getirmek, bir oyuna katılmak: *Biz burada kumar oynuyorduk* (Ömer Seyfeddin). *Çelik çomak oynadılar.* || Sportif bir faaliyete katılmak: *Futbol oynamak. Basketbol oynamak.* || Müzik eşliğinde ritmik hareketler yapmak, dans etmek: *Raks ortasında bir durup oynar yürür gibi; / Bir baş çevirmesiyle bakar öldürür gibi* (Yahya Kemal). *Çiftetelli oynamak.* || Tiyatroda temsil etmek veya edilmek, sinemada gösterilmek: *Becket'in bir piyesini başarıyle oynadılar. Yazlık sinemada ne oynuyor?* || Kımıldamak: *Dudaklar oynar, bakışlara derinlik, arkanızı verdiğiniz bahar dallarının çiçeklerine koku gelir* (F. R. Atay). || Hareket etmek: *Bu plastik bebeğin kolları, bacakları oynar.* || Sabitliğini kaybetmek: *Binanın temeli oynamış. İskemlenin bacağı oynamış.* || Tehlikeye koymak, ciddiye almamak, kollamamak: *Birinin hayatıyle oynamak.* || Rastgele yön vermek, aldatmak: *Kader bizimle oynuyor.* || Bir oyuncak gibi kullanmak: *Kedi fareyle oynuyor.* || Titreyerek yansımak: *Ay ışığı sularda oynuyor.* || Büyük bir kolaylık ve ustalıkla söz konusu işi yapmak: *Bu genç şair mısralarla oynuyor.*

— ÇEŞ DEY. *Aklı oynamak.* Bk. AKIL. || *Ateşle oynamak.* Bk. ATEŞ. || *Büyük oynamak,* talih oyunlarına büyük para ile katılmak. || *Gülüp oynamak,* sevinç göstermek, halinden memnun olmak: *Her türlü nesneye âşıksın gönül / Gülüp oynamazsam kız neme gerek* (Halk türküsü). || *(Son) Kozunu oynamak.* Bk. KOZ. || *Küçük oynamak,* (kumara) az para ile katılmak. || *Oyun oynamak.* Bk. OYUN. || *Rol oynamak,* (bir şeyde) etkili olmak: *Bu hususta da Türk ocakları gayet ehemmiyetli bir rol oynayabilirler* (Ziya Gökalp). *Bu işlemde azot birinci derecede rol oynar.* || *Bir şeye oynamak,* o şeyin kazanacağını ummak, onu favori görmek. || *Yer yerinden oynamak,* büyük kargaşalık, gürültü, patırtı çıkmak. || *Yüreği oynamak,* çok heyecanlanmak.

— Bank. ve Bors. [Altın, yabancı para, tahvil v.d. için] Değerlerinde değişiklik meydana gelmek. (Bk. ANSİKL.) || *Borsada oynamak,* borsalarda kâr amacı ile bir kısım ürünler ile altın, tahvil v.d. üstüne alışveriş yapmak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bank. ve Bors. Altın, yabancı para, tahvil v.d.nin satış ve alış değerleri bazı dönemlerde belirlenmiştir. Ülke ekonomisinin fiyatlar üstüne yaptığı genel etkiler veya özel şartlar altın, yabancı para, tahvil v.d.nin bir dönem için belirlenmiş değerlerinde değişiklikler meydana getirir. Altın, yabancı para veya tahvil değerlerinde oynamalar meydana gelerek satış, alış fiyatları bir miktar artar veya azalır.

● *Borsada oynamak.* Bazı tacirler, zahire, pamuk, üzüm v.d. gibi mallar ile tahvilât, altın gibi iktisadî değerlerin ileride fiyatlarında artış veya azalmalar olacağını tahmin ederler. Büyük miktarlarda alışverişlerin borsalarda yapılması gereken bu tür malları, mallar daha üretilmeden alıp satarlar; «alivre satış» ve muameleleri de borsalara tescil ettirirler. Borsada oynamak denen bu tür işlerle uğraşanların, büyük menfaatler sağladığı veya büyük zararlara uğradığı görülür.

◆ **Oynaya oynaya** zf. Büyük bir sevinçle: *Güruh da arkadan oynaya oynaya yürümeye başladı* (Ahmed Rasim). [M]

OYNAMAZ sıf. (*oynamak*'tan *oyna-maz*). Hareket etmeyen, oynamayan.

— Anat. *Oynamaz eklem,* dikişe benzer tırtıklarla birbirine geçmiş kemiklerin meydana getirdiği eklem: *Kafatası oynamaz eklemleri.* (LM)

OYNANMAK geçz. f. (*oynamak*'tan *oyna-n-mak*). Oynamak işine konu olmak: *Sonra tiyatrosu oynandı. İşte hep bildiğin şeyler* (M.Ş. Esendal). || [Herhangi bir kimse için] Oynamak: *Akşama kadar oynamaz ki!* (M)

OYNAR sıf. (*oynamak*'tan *oyna-r*). Oynamak, hareket edebilmek özelliğinde olan.

— Anat. *Oynar eklem, yarı oynar eklem.* Bk. EKLEM. (M)

OYNAŞ i. (*oynamak*'tan *oyna-ş*). Birbirleriyle gayrımeşru karıkoca ilişkisi kuran kimselerden her biri: *On beş yaşında bir oynaş, on beş yaşında bir oynaş ... Bu Galatasaray'lı üniformalı, mavi gözlü, beyaz kirpikli, çilli yüzlü ...* (Ş. S. Aydemir). *Karı, oynaşını gizlemek için bizi karalıyor* (Kemal Tahir).

— DEY. *Eli işte, gözü oynaşta,* bir iş yaparken etrafında olup bitenlerle de ilgilenen ve bu yüzden işini iyi yapmayan kimseler için söylenir. (M)

OYNAŞMAK ortaklş. f. (*oynamak*'tan *oyna-ş-mak*). Birlikte oynamak, birlikte oynayıp eğlenmek: *Çocukken beşiğine götürdüğüm gibi, bu yaşta iken de kucağıma alır, gülerek, oynaşarak kara toprağa indirirdim* (Namık Kemal). *Kardeşleri ile oynaşıyor güreşiyor ve onları yeniyor, seriyordu* (A. H. Müftüoğlu). || Aşk ilişkisi kurmak, sevişmek: *Ben Yemen kızlariyle oynaşırken, bunlar, bizim İsmet'le Fransız mühendisinden aldıkları fonoğrafta gâvurca türküler çalardı* (Kemal Tahir).

◆ **Oynaşma** i. Oynaşmak eylemi. (M)

OYNATMA i. (*oynatmak*'tan *oynat-ma*). Oynatmak işi.

— Fizyol. Erimez yedek besinlerin (yağ,

şeker, nişasta v.b.) hücre enzimleri aracılığıyle erir ve sindirilir yani kanla taşınır ve dokuların ihtiyacına göre kullanılır hale gelmesi. (LM)

OYNATMAK geçl. f. (*oynamak*'tan *oyna-t-mak*). Oynamak işini yaptırmak: *Bu Ramazan geceleri Karagöz oynatacağız* (H. E. Adıvar). *İki kadın getirmişler, dedi. Oynatacaklarmış* (M. Ş. Esendal). || Oynamasına yol açmak: *Onun gibi tutmuş, onun gibi, namluyu tavana çevirerek mekanizmayı oynatmıştı* (Kemal Tahir). || Oynamasını sağlamak: *Evinde kumar oynatmak.* || Oyalamak, oyunla eğlendirmek: *Çocukları bahçede oynatıyordu.* || Aldatmak, kandırmak: *Parayı vereceğim diye bizi iki aydır oynatıyor.* || Geçz. f. Aklını yitirmek, çıldırmak: *«Vah fukara vah ... oynatmış ... Oynatmış bu çocuk* (S. Kocagöz).

— ÇEŞ. DEY. *Aklını oynatmak*, çıldırmak. || *Parmağında oynatmak.* Bk. PARMAK. || *Parmağını bile oynatmamak.* Bk. PARMAK.

— Oyun. Satranç, dama veya tavlada yerini değiştirmek amacıyle bir taşı başka yere koymak.

◆ **Oynatılmak** edilg. f. Oynatmak işine konu olmak. (ML)

OYO, Nijerya'da (Batı bölgesi) şehir, İbadan'ın kuzeyinde; 112 350 nüf. Ticaret merkezi (kakao, palmiye yağı). Dokumacılık (pamuk). [L]

OYOİNAX, Fransa'da, Ain idare bölgesinde (Nantua idare çevresi) kanton merkezi, Jüra'da; 15 189 nüf. Plastik madde sanayii merkezi. Marokencilik. Basımevleri. Oyuncak fabrikası. (L)

OYONO (Ferdinand Léopold), fransızca yazan kamerunlu yazar ve diplomat (Ebolova yakınları 1929). Kamerun ve Fransa'da okuduktan sonra, hukuk doktorası yaptı (1950). Diplomatlık mesleğine girdi, özellikle A.B.D.'de büyükelçilik yaptı. Yergi romanlarında, atalardan kalma aile sisteminin parçalanmasıyle ortaya çıkan ve gereğince sindirilmemiş bir avrupa medeniyetinin ürünü olan gülünç insanları canlandırdı (*Une Vie de Boy* [Bir Zenci Uşağın Hayatı], 1956; *Le Vieux Nègre et la Médaille* [İhtiyar Zenci ve Madalya], 1956; *Chemin d'Europe* [Avrupa Yolu], 1960). [L]

OYRATLAR. Bk. KALMUKLAR.

OYSA veya **OYSAKİ** edat (türk. *o* ve *imek* > *i-se*'den). Kendinden önce belirtilen bir hususa aykırı düşen bir yargı veya olguya geçişi sağlar: *Şemsi paşayı tabancayla vurup öldürüyor. Oysa tabanca her zaman attığını vurmaz* (Kemal Tahir). *Oysaki üslûp, kişinin ta kendisi olduğuna göre, sonradan düzeltilemez, güzelleştirilemez, kalemden nasıl çıktıysa öyle kalır* (N. Ataç). *Oysaki Pir Sultan geniş adam, mübarek adam. Ne ayıp işler, ne ayıp görür* (N. Araz). *Eşanl.* HALBUKİ. (M)

OYSANİT i. (fr. *oisanite*'ten). Miner. Dauphine'de rastlanan bir epidot çeşidi. || Tabiî titan oksit. *Eşanl.* ANATAZ. (L)

OYSTER CREEK, A.B.D.'de (New Jersey) yer. 515 MW gücünde nükleer santral. (L)

OYSTRAH (David Fyodoroviç), rus kemancısı (Odessa 1908). Stoljarskiy'den keman dersleri aldı, Wieniawski (Varşova 1935) ve Ysaye (Brüksel, 1937) ödüllerini kazandı. Geleneksel yüksek rus virtüozluğunun bir temsilcisi olarak, çalışmalarını dünya çapında başarıyle sürdürmektedir. — Oğlu İGOR, kemancı (Odessa 1931). Babasından ve Stoljarskiy'den ders aldı. Budapeşte yarışması (1949) ve Wieniawski (Varşova, 1950) ödüllerini kazandı. (L)

OYUK sıf. (*oymak*'tan *oy-u-k*). Oyulmuş, içi boş ve çukur olan.

◆ İ. Meyve, diş v.b.nin oyulmuş kısmı, kovuk: *Karşıdan bir takım kapı oyukları görülür* (Ş.S. Aydemir). || İn, mağara: *Bir oyuğun önüne geldiği zaman kısık bir çığlık işitildi* (A.H. Müftüoğlu).

— Elektron. Yarı iletkenlerde, bir elektron kaybederek pozitif yüklü iyon haline gelen atom.

— Patol. Marazî boşluk: *Bir absenin oyuğu. Akciğer oyuğu.*

— Teknol. Bir böceğin açtığı delik; böcek yeniği. (Daha çok KANAL deyimi kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Oyuklar*'ın boyutları farklıdır. Boyutları birkaç santimetre ile birkaç desimetre arasında değişen oyuklara homogen kayaçlarda rastlanır; bu oyuklar, kimyasal (kirecin erimesi) veya mekanik etkilerin sonucudur. Kaya kovuklarında çiğ birikmesi, heterogen kayaçların don yüzünden ayrışması ve kum sürükleyen rüzgârın aşındırıcı etkisi, kayalarda oyukların meydana gelmesine yol açabilir. Eskiden, oyukların oluşumu yalnız rüzgâr aşındırması ve eski çöl iklimlerinin etkisiyle açıklanırdı. Boyutları 1-10 kilometreyi bulan oyuklar, tabanı az engebeli dik yamaçlı çukurlar meydana getirir. Bu büyük boyutlu oyuklar, tropikal iklimde oluşur ve kimyasal bozulmanın sonucudur.

— Teknol. Ağaçta *oyuk*, ekonomi bakımından önemli kayıplara yol açar. İşlenmiş ağaç eşyada olduğu kadar, yeni kesilmiş ağaçlarda da rastlanan bu oyukları açan böcekler çok çeşitlidir. Yeni kesilmiş ağaçlarda daha çok *kara oyuk* görülür; kurtçukların dolaştığı kanallar siyah mantar iplikçikleriyle kaplıdır. Bostrychus, reçineli ağaçlarda, yine kınkanatlılardan scolytus da meşe ağacında kara oyuklara sebep olur. Zarkanatlılardan sirex'ler de aynı tehlikeyi yaratan ağaç zararlılarıdır. İşlenmiş reçineli ağaçlar, evlerde yaşayan teke böceği kurtçuklarının, yalancı odunu bulunan parkeler de lyctuslar'ın tahribatına uğrar; meşe ve eski mobilyalar ise odun kurtları tarafından kemirilir. Oyuklar ağacın her tarafına yayıldığı zaman *kurt yeniği* adını alır.

Özel tekniklerle (kabuk soyma, böcek zehiri püskürtme, tomrukların bekletilmeden işlenmesi), kesilmiş ağaçlarda oyuk tehlikesinin önüne geçilebilir. İşlenmiş ağaç eşyada ise, kullanılacak ağaç cinsini iyi seçerek ve koruyucu işlemlere başvurarak, oyuğa ve kurt yeniğine karşı ciddî tedbirler alınabilir. Üstelik bugün, böceklerin oymağa başladığı ağaçları (yapı kafesi, parkeler, heykeller, mobilyalar) tahnitlemek veya yüksek frekansa tutmakla çok daha kesin sonuçlar alınabilmektedir. (LM)

OYUKLU sıf. (*oyuk*'tan *oyuk-lu*). Oyuğu olan, oyukları bulunan.

— Patol. Bir organdan söz ederken, oyukları olan: *Oyuklu akciğer, oyuklu böbrek.* || *Oyuklu solunum, soluk hırıltı*, oyuklu bir akciğeri dinlerken duyulan sesler. (L)

OYUKLU. Coğ. Bk. ÇAT.

OYULGA i. (*oyulmak*'tan *oyul-ga*). *Halk dili.* İki kumaş parçasını birbirine tutturmak için elle yapılan iğreti ve seyrek dikiş, teyel. (M)

OYULGALAMAK geçl. f. (*oyulga*'dan *oyulga-la-mak*). Bir kumaşı seyrek dikişle tutturmak, teyellemek. (M)

OYULGAMAK geçl. f. (*oyulgalamak*'tan). Oyulgalamak. (M)

OYUM i. (*oymak*'tan *oy-u-m*). Oymak eylemi. || Oyulmuş olan yer.

— Bot. Bazı bitkilerde bulunan kazık kök. (M)

OYUMLAMAK geçz. f. (*oyum*'dan *oyum-la-mak*). [Bitkiler için] Kök salmak. (M)

OYUN i. (esk. türk. *oyun*). Oyun. Hesap, dikkat, rastlantı veya maharete dayanan ve insanların hoş vakit geçirmelerine, oyalanmalarına yarayan tamamen çıkarsız eğlenceli yarış: *Mahalle çocukları «Tevfik amcayı dağa kaldırmak» oyununu oynuyorlardı* (H.E. Adıvar). *Sonra, fincan, tuğra oyunlarına sıra gelirdi* (Ş.S. Aydemir). || Kumar: *Parasını oyunda kaybetti. Kasımpaşa'da bir bostanımız vardı. O da elden çıktı* (B. Felek). *—Hâfız, dedi. Şimdi oyun bitince, bir parti de seninle oynayacağım* (M.Ş. Esendal). || Oyunun her partisi, bölümü: *Oyunculardan biri bir oyun kaybetti.* || Oyun tarzı, kumar oynayan kimsenin tuttuğu yol. || *Oyunu açan*, pokerde, oyun açabilecek kâğıdı bulup, ilk defa oyunu açan kimse, pot olduğu zaman yere bir miktar koymak gerekir. || *Teşm. yol.* Hile, dolap, düzen, ustalıklı aldatma: *Reaksiyoner burjuvazinin bir oyunu? Hele sizin meşrutiyetiniz?* (Ş.S. Aydemir). *Ama, bütün bunlar hep kara bahtın oyunudur* (Cahit Öztelli). *Bu kaba ve gülünç komedyayı oynarken tabiîlikten çıkmamağa, oyunumu belli etmemeğe gayret ettim* (R.N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Oyun* (veya *oyunu*) *almak*, oyunda (veya oyunu) kazanmak. || *Oyun ebesi*, çocuk oyunlarında oyunun başı. || *Oyun etmek* (*yapmak* veya *oynamak*), birine karşı düzen hazırlamak, dolap çevirmek, hile yapmak: *«Sana oyun etmesinler Derviş? Jandarmalar bildiklerini saklamasınlar?» Çavuş, bıyıklarının altından yüzüne dağılan bir gülümsemeyle genç takım kumandanının yüzüne baktı* (S. Kocagöz). *Paşanın hafızası ona ilk defa vazife başında bir oyun oynadı* (H.E. Adıvar). || *Oyun havası*, kıvrak ritimli ezgi: *Saz bir oyun havası tutturunca, Kanarya odaya atıldı* (H.E. Adıvar). || *Oyun içinde oyun*, bir iş için arka arkaya çevrilen dolapları belirtmek için kullanılır. || *Oyun kâğıdı*, iskambil kartı. (Bk. İSKAMBİL.) || *Oyun vermek*, oyun kaybetmek. || *Oyun yanmak*, (oyun için) bozulmak. || *Oyun yapmak*, şaka yapmak. || *Oyuna gelmek* (veya *âlet olmak*), aldatılmak, kandırılmak: *Kadınlardan para esirgemem; lâkin oyuna gelmeği de istemem* (R.H. Karay). || *Oyuna girmek*, (kumarda) oyuna katılmak. || *Oyudan para esirgemem; lâkin oyuna gelmeyi* kurallar için kullanılır. || (*Birinin*) *Oyununu bozmak*, (bir kimsenin) hilesinin sonuçlanmasını önlemek. || *Alicengiz oyunu.* Bk. ALİCENGİZ. || *Ayak oyunu*, birini kandırmak için yapılan oyun. || *Borsa oyunu.* Bk. BORSA. || *Büyük* (veya *küçük*) *oyun*, çok (veya az) para konularak oynanan oyun: *Büyük oyunlara girmese bile, şöyle bir iki saatlik bir parti çevirmekten kendini alamazdı* (Sabahattin Ali). || *Kâğıt oyunu*, iskambil oyunu. || *Kelime oyunu*, kelimelerin benzerlik veya ündeşliğine dayanan karışıklık. || *Tehlikeli oyun*, kötü sonuçları olabilecek işler için kullanılır. || *Zekâ oyunu*, sağlam bir temele dayanmayan zekâ gösterileri için kullanılır.

— TAR TELM. ***Karaman'ın koynu, sonra çıkar oyunu.*** **Bk.** KARAMAN VİLÂYETİ.

— Ed. Kelime ve söz oyunu.

— Fiz. *Işık oyunları*, ya hareketli bir cisim üzerinde sabit bir ışığın ya da hareketsiz bir cisim üzerinde dolaşan bir ışığın etkileri.

— Folk. *Göbek oyunu*, oryantal dans. || *Halk oyunları.* Bk. HALK.

— Huk. *Oyun âlet ve vasıtaları.* Bk. ANSİKL. || *Oyun kâğıtları.* Bk. ANSİKL.

— İnsan bilimleri ve Mat. *Oyunlar teorisi*, karar verme kuralları ile soyut taktik ve strateji kavramlarına da başvurulması gereken problemlerin çözümünde kullanılan matematik metotlarının hepsine birden verilen ad. (Bu teori, özellikle iktisadî ve askerî problemlerin değerlendirilmesinde kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— İşletmec. *İşletmecilik oyunu*, bir işletmedeki karmaşık problemlere benzer problemlerin öngörüldüğü durumları inceleyip karar vermek ve işletme idaresini yönetebilmek için personel yetiştirme metodu. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Oyun havası*, halk oyunlarına ve geleneksel rakslara eşlik etmek için çalınan musiki eseri. (Oyun havalarında küçük usuller kullanılır. Çiftetelli, sirto, longa, zeybek, horon, hora, bar, ağırlama, halay, köçekçe, tavşanca v.d. başlıca oyun havalarıdır.

— Pedag. Bk. ANSİKL. || *Oyun sahası*, çocuk bahçelerinde, üstü örtülü salıncak, tahterevalli, paralel çubukların bulunduğu, genellikle kumlanmış bir alandır.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Spor. İnsanların vücutça ve kafaca yetenekelerini geliştirmek amacını güden, aynı zamanda zevk veren, çevikliğe dayanan her çeşit yarışma, spor. || *Akdeniz oyunları.* Bk. AKDENİZ OYUNLARI. || *Kafa kol oyunu.* Bk. GÜREŞ. || *Olimpiyat oyunları.* Bk. OLİMPİYAT.

— Ted. *Oyunla tedavi.* Bk. ANSİKL.

— Temş. İnsanlara iyi vakit geçirtmek için (dansöz, balerin, cambaz, meddah v.b. tarafından) yapılan eğlendirici, öğretici veya estetik duyguları okşayıcı hünerli gösteri. || Piyes, sahnede oynanmak üzere ya-

oyun

zılmış eser, bunu içine alan kitap veya bu esere dayanan sahne gösterisi. || *Tezli oyun,* olay örgüsü felsefî ve dinî bir düşünceyi tanıtlamağa yarayan tiyatro eseri.

— Tar. *Eğlence ve gösteri oyunları.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Oyun âlet ve vasıtaları,* belediyeler ve köylerce, kendi sınırları içindeki kulüp, kahvehane ve gazinolarla kır bahçelerinde ve panayır yerlerinde bulunan oyun âlet ve vasıtalarından da resim alınır. Bunlar, bilardo, tavla, dama, satranç, domino ve tombaladır. Bunların bulunduğu yerleri işletenler, ellerindeki âletlerin cins ve miktarını gösterir beyanname vermek ve gerekli resmi yatırmak zorundadırlar.

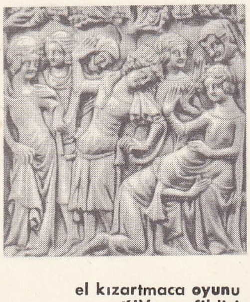

el kızartmaca oyunu
XIV. yy. fildişi
Louvre müzesi, Paris

● *Oyun kâğıtları,* Türkiye'de devlet tekeli altındadır. Bu konuyu düzenleyen 1927 tarih ve 1118 sayılı Oyun Kâğıtları İnhisarı Hakkında kanun, bu devlet tekelinin ya doğrudan doğruya devlet tarafından veya başka bir kuruluş aracılığıyle yönetilebileceğini belirtmiştir. Bugün, oyun kâğıtları tekeli, Tekel Genel müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Oyun kâğıdı tekelinin kapsamı, çocuklara mahsus oyuncak kâğıtlar dışında, her türlü iskambil kâğıdını içine alır. Bunların ithali veya yurt içinde yapımı Tekel Genel müdürlüğünün izniyle mümkündür. Oyun kâğıtları, Maliye bakanlığının tayin edeceği bedelle satılabilir. Her destenin maliyet bedeli ile satış bedeli arasındaki fark tekel resmidir. Bu resmin yüzde 75'i Türkiye Kızılay cemiyetine verilir. Türkiye'de, izinle oyun kâğıdı yapanlar, Tekel idaresinin özel işaretini desteler üzerine koymak zorundadırlar. Bu şarta uymayan oyun kâğıtlarını kullananlardan Tekel resmi beş misli olarak alınır ve kâğıtlar müsadere edilir.

— İnsan bilimleri ve Mat. *Oyunlar teorisi.* Bir oyun sonuna kadar oynanmadığı zaman, ortaya konulan paranın bölüşülmesi için bir çözüm yolu teklif eden ilk Pascal oldu. Aynı sorun Huygens, Bernouilli, Cournot gibi ünlü bilginler tarafından da ele alındı. Emil Borel, 1928'de Neumann tarafından keşfedilen oyunlar teorisinin temel ilkesine çok yaklaştı. 1928'de ortaya atılan bu oyunlar teorisinin ilk ispatı tam on yıl sonra Ville tarafından yapıldı; ancak 1944'te matematikçi Neumann ve iktisatçı Morgenstern tarafından yazılan eserin yayımlanmasıyle olgunluk çağına ulaştı (*La Théorie des Jeux et du Comportement Économique,* [Oyunlar ve Ekonomik Davranış Teorisi, 1944]). Teorinin tam olarak çözümlediği temel oyuna «sıfır toplamlı» oyun denir: iki kişiyle (veya iki takım halinde) oynanan bu oyunda birinin kaybettiğini sadece öbür taraf alır. Bir oyunun gidişi oyuncuların ustalığına, yani her oyuncunun kazancı veya kaybı, sadece kendi oyununa değil, hasmının oyununa da bağlıdır. Oyunun kuralları, el sırası gelen, yani oynayacağı eli kararlaştıracak olan oyuncunun önünde ne gibi imkânların bulunduğunu belirtmelidir. Bu oyuncunun birden fazla el oynamasını öngören oyunlarda, oynanacak ellerin tam sırası geldiğinde kararlaştırılacağı düşünülebilir; bu kararı verebilmek için, partinin el oynanacağı sıradaki durumu hesaba katılır. Fakat çeşitli imkânlar olduğu zaman, oynanabilecek eller daha önceden kararlaştırılabilir. Belirli birtakım durum veya konumlarla, kesin hareketlere veya kararlara imkân veren kurallara dayanan bir oyunda, yapılabilecek bütün hamlelerin listesini hazırlamak mümkündür. *Kapalı oyun* denilen böyle bir oyunda, bir oyuncunun yapacağı seçimlerden her birine *taktik,* bu taktiklerle gerçekleştirilen oyun tarzına da *strateji* denir. Oyunlar teorisince kabul edilen ve «ihtiyat politikası» diye niteleyebileceğimiz görüş, oyuncunun her zaman rizikosu en az olan durumda bulunmasıdır. Kazanç sağlamanın en emin yolu, hiç bir zaman çok kazanç peşinde koşmak değildir. Çünkü usta bir hasmın böyle bir teşebbüsü önleyeceği a priori olarak kabul edilir. Oyunlar teorisinin bir kuralı da, her oyuncunun durumu aynı şekilde değerlendirebileceği ve her oyuncunun kayıp ve kazancını hesaplayabileceğidir (*hesaplaşma*). Meselâ A oyuncusunun kazancını (bu aynı zamanda B oyuncusunun da kayıplarını gösterir), bütün ihtimalleri hesaplayarak ele alalım. A da B de kendi hesaplarına birer çizelge hazırlayabilir ve meselâ A'nın çeşitli taktiklerini satırlarla, B'nin taktiklerini de sütunlarla gösterebilirler. Oyun kuralları, her iki oyuncuya da (A ve B) ayrı ayrı aynı çizelgeyi hazırlama imkânı verir.

A'nın taktiği ile B'nin taktiğinin sonucu olan ve bir satırla bir sütunun kesiştiği yerde bulunan eleman, saymaca olarak A'nın kazancını gösterir. Demek ki A büyük bir kazanç elde etmeğe, B de küçük bir kayıpla oyunu bitirmeğe çalışmaktadır. Fakat A sistematik olarak en büyük kazancın bulunduğu satırı seçerse, B'nin kendisi için en zararlı olan sütunu seçmesi beklenemez. Şu halde A, *B'nin seçimi ne olursa olsun,* kendisine mümkün olan en büyük kazancı sağlayacak satırı seçecektir. Bunun için de A, her satırdaki en küçük kazançları (minimumları) belirlemeli ve bu minimumlar arasında *maksimum* adı verilen en büyük kazancın bulunduğu satırı seçmelidir. B de, sütunlardaki maksimumlar arasından *minimaks* adı verilen en küçük maksimumu seçecektir. Çizelgedeki elemanlar arasında, aynı zamanda hem bulunduğu sütununun maksimumu, hem de bulunduğu satırının minimumu olan bir eleman varsa, bu eleman *denge noktası* adını alır ve A'nın oynadığı bir el ile B'nin oynadığı bir elden doğacak kazanç veya kaybın, yani hesaplaşmanın değerini verir. Denge noktasının bulunduğu satırı seçerek A en küçük kazancı sağlar; B kötü oynayarak A'nın kazancını yükseltebilir, fakat azaltamaz. Öte yandan B, el sırası kendindeyse ve denge noktasını taşıyan sütunu seçerse, daha fazla kaybı olmaz; fakat A en iyi taktiğini kullanmazsa, hesaplaşmada B, kendisi için daha elverişli bir değer elde eder. Böylece bir denge noktasının, eğer varsa belirlenmesi, her oyuncuya, hasmın bir hatasıyle daha iyiye yönelebilecek, fakat hasmın ustalığıyle daha kötüye gidemeyecek bir durum sağlar. Daha genel olarak, denge noktası yoksa, A elde edebileceği minimal kazançların en büyüğünü, B de maksimum kayıplarının en küçüğünü bilir. Oyuncuları, her iki tarafın da yararına, bu iki değer arasındaki sapmayı giderecek seçimlere yöneltecek olan şey stratejilerin kurulmasıdır. Strateji konusunda gerçek ustalık, hasmın psikolojik tepkilerini hesaba katmağa çalışmak değil, ona kendi psikolojik tepkilerimizi sezdirmemenin yolunu bulmaktır. Bunun için de oyuncu, hasmın tahmin edebileceği herhangi bir davranıştan kaçınmalı ve karşısındakinde, ne yapacağı önceden kestirilemeyecek bir oyuncu izlenimi (meselâ bir barbut oyuncusu) uyandırmalıdır. Bu durumda her oyuncu, karşısındakinin stratejisi, yani taktik düzeni hakkında birtakım ihtimaller ileri sürmekle kalacaktır. Böyle bir oyun anlayışı iki uygulamaya yol açabilir. Yapılacak hamle tekse (Prusya'da XVIII. yy.da incelenmeğe başlayan harp oyunlarında bu duruma sık sık rastlanır), kararı verdirecek olan unsur, bir stratejide yer alan çeşitli taktikler arasındaki tek tesadüfî seçimdir. Bir stratejide üç ihtimal taktiği (1/6, 1/3, 1/2) varsa, bir zar atarak karara varılabilir: 1, birinci taktiğin; 2 ile 3, üçüncü taktiğin; 4,5 ve 6 da üçüncü taktiğin seçimine tekabül eder. Seçilecek yolu hasma belli etmemenin en uygun şekli zarı son anda atmaktır; böylelikle, güdülecek stratejinin öğrenilmesi hasma büyük bir fayda sağlamaz. Yapılabilecek hamle sayısı çoksa (meselâ ticarî bir rekabet meselesi), zar atımı veya kura çekme, ihtimale dayanmayan ilk oyun şekline göre sonucun daha da lehe çevrilmesine imkân verir.

Herhangi bir S stratejisi, her taktiğe bağlı ihtimallerin bütünüyle belirlenir ve A oyuncusu S'yi seçmek için, kazancın varabileceği minimum değeri maksimuma yükseltmelidir.

Oyunlar teorisinin temel teoremine göre, her oyuncunun taktikleri hakkında ileri sürülen ihtimallerin dağılımı ne olursa olsun, maksimin ile minimaks birbirine eşittir ve oyunun ortalama hesaplaşmasını gösteren bir değer alırlar. A oyuncusu maksiminin hesaplanması sırasında ortaya çıkan ölçütü hesaba katmaz ve taktiklerinin kullanım frekansını buna göre ayarlamazsa, B'nin stratejisinden etkilenmeyecek bir hesaplaşmayı (yani maksimum kazanç veya minimum kayıp) garantileyemez. «Taktik» oyunun hesaplama çizelgesine dayanarak hesaplanabilen bu ihtimallerin göz önünde tutulması, en iyi hesaplaşmalar arasındaki sapmayı giderme imkânı verir: tesadüf ilkesinden (meselâ zar atma) çıkarılan bu yeni kuralların kullanılması, her iki oyuncu için de faydalıdır.

Oyunlar teorisinin ele aldığı problemler arasında çok daha genel olanları da vardır; bu problemlerde oyuncu sayısı ikiyi aşar ve aynı parti içinde kurulacak veya çözülebilecek koalisyonlar yahut menfaat gruplaşmaları meydana gelebilir. Şans oyunları, iş hayatında veya siyasette görülebilecek çekişmeli durumlar, askerî ittifaklar v.b. hep bu teorinin kapsamına girer.

Ellerinde büyük sayıda taktik imkânı olan iki rakibin seçecekleri en iyi stratejilerin belirlenmesi için ordinatörlere başvurmak şarttır; bu şekilde ortaya çıkacak stratejilerin kullanılması da, tesadüfî sayılar çizelgelerine ihtiyaç gösterir. Son olarak şunu da belirtelim ki, oyunlar teorisinin büyük bir hamle yapması, 1944'te ilk büyük modern hesap makinesinin icadına rastlar; o tarihten bu yana da oyunlar teorisinin uygulama alanı, hesap makinelerinin gelişmesiyle birlikte yayılmıştır.

«Lamblin kahvesinde dama partisi» (1820'ye doğru) Boilly'nin eseri Condé müzesi, Chantilly, Fransa

Dengeli oyun

A oyuncusu birinci taktiğini, B oyuncusu da ikinci taktiğini oynadıkları zaman oyun dengesini bulur. B oyuncusunun başka bir taktiği uygulaması kendisini ancak zarara sokar.

	B		
	8	3	4
A	6	1	7
	0	2	5

Yazı tura oyunu

Kural: her oyuncu ayrı para atar; tahmin doğru çıkarsa A oyuncusu kazanır, çıkmazsa B oyuncusu kazanır.

Ortalaması sıfır olan son hesaplaşma dengesine varmak ancak karma stratejilerle (yazı ve turanın aynı ihtimal dahilinde olması) varılabilir.

Foto. LAROUSSE

«İskambil oynayan askerler», Le Nain'in eseri, Aix-en-Provence müzesi, Fransa

		B	
		Tura	Yazı
A	Tura	1	—1
	Yazı	—1	1

— İşletmec. *İşletmecilik oyunu,* bir durumu belirtir ve her kısmî kararın uyacağı kuralları tespit eder. Alınan kararların sonuçları, çok defa elektronik hesap makineleriyle hesaplanır, en uygun çözüm bazen sunî metotlarla bulunur. Oyunlar kişisel olabilir; çoğunlukla iki veya daha çok yarışmacı ekip tarafından oynanır. Oyunlar birkaç saatten birkaç aya kadar sürebilir: art arda sıralanan ve yeni elemanlara baş vuran birçok oturum gerçek iş hayatı havasını yaratır.

— Pedag. Oyun, zamanımızda pedagoji alanında büyük bir önem taşır; çoğu zaman çocuğun temel ilgilerini ve eğilimlerini, hattâ psikolojik güçlüklerini çözmeğe yardım eder. (Bk. PSİKODRAM.) Esasen bugün öğretim, çocuğun dış âlemdeki şeylere karşı ilgisini uyandırmak, etkinliğine, duyarlığına ve zekâsına yön vermek için bir çeşit oyun şeklini almaktadır.

— Psikol. Oyun, bazı bakımlardan, hayvanda ve insanda, duyumsal hayatı belirten bir faaliyettir. Bununla beraber, zihin oyunları da vardır. Sanat ile oyun, çoğu zaman birbiriyle bir tutulmuştur. Nitekim bunların her ikisi de çıkarsız, amaçları zevk vermek olan faaliyetlerdir. Bununla birlikte sanat yalnız yaratıcısının değil de öteki insanların da zevk aldığı ve *değer* yüklediği bir *eser*'in yaratılmasına yol açması bakımından oyundan üstündür.

— Tar. Homeros'un şiirlerinde sözü geçen eğlence ve gösteri oyunları Eski Yunanistan'da çok yaygındı. Her zaman bir tanrı şerefine yapılan bu oyunlarda başlangıçta yalnız güreş, koşu, disk, araba yarışları v.b. gibi atletizm gösterilerine yer verilirdi. Sonraları bunlara müzik ve şiir yarışmaları eklendi. En tanınmışları Olimpia, Delphoi, Nemea ve Korinthos oyunlarıydı.

Romalılar'da sirklerde, amfiteatr veya tiyatrolarda yapılan oyunlar (araba yarışı, gladyatör dövüşleri, sahne gösterileri), bayramlarda, yıldönümü kutlamalarında ve cenaze törenlerinde yapılırdı. Eski Mezopotamya'da birçok salon oyunu oynanırdı. Bunların en eskisi Ur krallarının mezarlarında bulunan oyundur (M.Ö. III. bin). Oyun tahtasının iç bölümü çukurdu ve burada piyonlar vardı (bu da oyunun iki kişi tarafından oynandığını gösterir). Roma cumhuriyetinde kumar ve talih oyunlarına çok az rastlanır. İmparatorluk devrinde ortaya para veya değerli bir şey koyarak oyun oynanması yasaklanmıştı. En yaygın oyunlar zar, aşık ve dama ile satranca benzeyen ludus tatruncularum'du (küçük hırsızlar oyunu). Duodecim scriptorum adlı ve tavlaya benzeyen başka bir oyun da zar ve pullarla özel bir masanın üzerinde oynanır.

● *Türklerde,* öteden beri geçerli olan oyunlar, yetişkinlerin oynadığı oyunlar ve çocuk oyunları diye ikiye ayrılabilir:

I. Yetişkinlerin oyunları eski türk geleneklerine ve hayat tarzına göre farklılıklar gösterirdi. Toplum önünde, törenlerde, şenliklerde oynanan ve daha çok yarışma niteliğinde olan oyunlar (cirit, çevgân, matrak, amud v.b.) yalnız erkekler tarafından oynanırdı. Kadınlar: a) kapalı yerlerde, salon oyunları denilebilecek oyunlar oynarlardı (fincan, peçiç, yüzük, mendil v.b.); b) açıkhavada, kırlarda oynanan oyunlar (yumurta, çuval v.b. yarışmaları, yağ satarım bal satarım, bezirgânbaşı, cicoz, körebe, kadifecigüzeli gibi tekerleme veya şarkılarla oynanan oyunlar).

II. Çocuk oyunlarını ise genellikle üç grupta toplamak mümkündür: a) atlayarak, sıçrayarak, koşarak oynanan grup oyunları (saklambaç, köşe kapmaca, körebe, ip atlama, birdirbir, seksek, uzun eşek v.b.); b) ustalığa ve zekâya dayanan oyunlar; 1. araçlı oyunlar (aşık, çelik-çomak, dama, beştaş, dokuztaş, zıp zıp v.b.); 2. araçsız ve zekâya, dikkate, hazırcevaplığa dayanan oyunlar (el el üstünde kimin eli var, yutturmam, sayı izleme v.b.); c) çocuk oyunlarının üçüncü grubuna, tek çocuğun herhangi bir oyuncakla oynadığı oyunlar girer (evcilik oyunu, çember, ip atlama, uçurtma, topaç çevirme v.b.).

Bu oyunların birçoğu zamanla önemini ve geçirliliğini kaybetti, yerini günümüzün araç ve gereçlerinden ilham alan oyunlar ve oyuncaklar aldı (yoyo, hulahup, monopol, langırt v.b.).

— Ted. *Oyunla tedavi,* hastayı yeniden oyun imkânına ve zevkine kavuşturarak, hayata intibak ettirmeğe çalışan ruh hekiminin uyguladığı teknik. (Oyun, hastaların cinsiyeti, yaşı, fizik durumu gibi etkenlere göre seçilir ve genellikle grup faaliyetlerine yönelir [meselâ voleybol], çünkü bu faaliyetler, hastanın sosyal hayata dönüşünü hızlandırabilecek yollardır.) [LM]

OYUNBAZ sıf. (türk. *oyun* ve fars. *-bāz'*-dan). Oynamayı seven. || *Mec.* Düzenci, hileci. (M)

OYUNBAZLIK i. (*oyunbaz*'dan *oyunbazlık*). *Mec.* Düzencilik, hilecilik: *Demek ki, Müdür, senden sakladı. Bu işte bir oyunbazlık var mı dersin? Anlat, hele anlat* (R. N. Güntekin). [M]

OYUNBOZAN bls. sıf. ve i. Birlikte yapılması kararlaştırılmış bir işten cayan, mızıkçı (kimse). || Neşe bozan, huysuz, kavgacı.

◆ **Oyunbozanlık** bls. i. Oyunbozan olma hali, mızıkçılık: *Oyunbozanlığı Sarafim kaptan yaptığı için öğleye kadar onun kısmı çıkacakmış, öğleden sonra da ötekiler bir arada akşama kadar konuşacaklarmış...* (Kemal Tahir). || *Oyunbozanlık etmek,* birlikte yapılması kararlaştırılmış bir işten caymak, mızıkçılık etmek. (M)

OYUNCAK i. (*oyun*'dan *oyun-cak*). Çocukların oyalanmasını sağlayan ve onları eğlendiren bebek v.b. şeylerin tümü: *Sokağa, haşarılığa alışır korkusu ile evin birkaç odasını oyuncakla doldurdu* (H. R. Gürpınar). *Büyük annem sağken arasıra yalıya gelir, bana boyalı Eyüp oyuncakları getirirdi* (R. N. Güntekin). || —*Mec.* Başkaları tarafından bir âlet gibi kullanılıp kişiliği hiçe sayılan, zayıf, iradesiz insan: *Celâlettin Arif Bey ya oyuncak olarak oynatılıyor veyahut, daha karar vermedim, pek zekidir, kendi bir iş yapmak istiyor* (Atatürk). *İstedikleri ahlâksızlığı yapsınlar ... Bana ne? Fakat beni arada oyuncak etmeleri fena halde gücüme gidiyordu* (R. N. Güntekin). *Bir çapkın elinde oyuncak oldum / Hazana ermeyen baharım soldu* (Şarkı). || Kolay ve önemsiz iş.

— DEY. *Çocuk oyuncağı haline gelmek.* Bk. ÇOCUK.

— ANSİKL. Bazı *oyuncak*'lar eski çağlarda ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelmiştir. Bunlar, küçük mobilyalar ve ev eşyası, bölgelere ve yüzyıllara göre kemik, fildişi, ağaç, pişmiş toprak veya balmumundan yapılmış bebek v.b. oyuncaklardır. M.Ö. II. yy.da klasik Roma'da olduğu gibi Hindistan'da da bilinen küçük arabalara topaçlar günümüzde de sevilir. Top, aşık kemiği, zarlar, çemberler ve kaydırak çok eski zamanlarda kullanılmıştır. Erkek çocuklar, askercilik oynamak için her zaman ve her devirde kurşun askerleri ve oyuncak silâhları tercih etmişlerdir.

tavla oyunu
«Yemek üstüne»
Larmessin'in gravürü,
Lancret'den
Cabinet des Estampes,
Paris

Ata biner gibi kullanılan tahta sopa da eskiden beri çocukların en sevdiği oyuncaklardı. XIX. ve XX. yy.larda bisiklet, otomobil ve küçük patenlerin ortaya çıkmasıyle at önemini kaybetti. Mekanik oyuncaklar otomatlardan türedi. Trenler ve bunlarda görülen gelişmeler aktüaliteye ayak uydurmuştur. Yapı oyuncakları yeni malzemelerin kullanılmasıyle modernleşti. Bazı oyuncaklar geçici bir süre için ortaya çıkar. Meselâ yoyo veya XVIII. yy.da kullanılıp XX. yy.ın ilk yıllarında yeniden yaygınlaşan diabolo gibi bazı oyuncaklardır. (L)

OYUNCAKÇI i. (*oyuncak*'tan *oyuncak-çı*). Oyuncak yapımı veya satışıyle uğraşan kimse. (M)

OYUNCAKÇILAR, İstanbul'da Eyüp'te semt; vapur iskelesiyle Eyüp Emniyet âmirliği binası arasında. Adını, buradaki oyuncakçı dükkânlarından alır. (Bk. OYUNCAKÇILIK.) Oyuncakçılığın eskiden beri burada yerleşmesi ve gelişmesi Eyüp'ün bir ziyaret yeri oluşundandır. (M)

OYUNCAKÇILIK i. (*oyuncakçı*'dan *oyuncakçı-lık*). Oyuncak yapımı ve satımı ile uğraşan kimsenin işi.

— ANSİKL. Eski osmanlı *oyuncakçılık* geleneği, bugün de İstanbul'da Oyuncakçılar çarşısında (Eyüp) sürdürülür. Burada yapılan ve satılan oyuncaklara bütün Anadolu oyuncaklarının örnekleri gözüyle bakılabilir. Bumbardan yapılan boyalı balonlar, üfleyince öten küçük testiler, tahta arabalar, tahta çemberler, küçük tefler v.d. en çok ilgi gören oyuncaklardır. Oyuncak bebekler, Türkler arasında eskiden beri bilinmekle birlikte, İslâmlığın kabulünden sonra (X. yy.) bu tür oyuncak pek yapılmadı; kukla da ancak XVIII. yy.dan sonra meydana çıktı. Bebek, anadolu köylerinde bugün de mısır koçanından, ağaçtan, tebeşir kayasından ve bezden yapılır. Bebeklere tabiî veya yünden yapılan

Yunan'da halk oyunları panatenaia amforasi Louvre müzesi, Paris

rulet oyunu

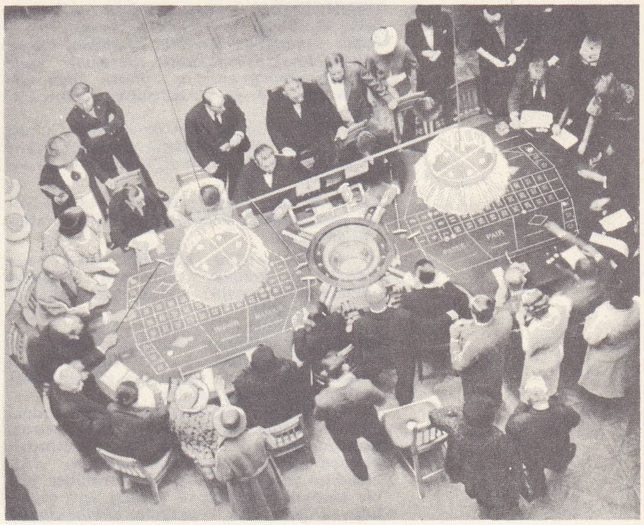

Foto. LAROUSSE

oyuncaklar

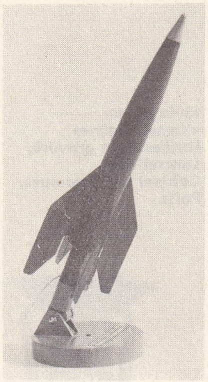

30 m yüksekliğe çıkabilen oyuncak füze

elektrikli saç kurutma makineli ve gardıroplu genç kızlar

otomobil yarışçısı ve yarış arabası

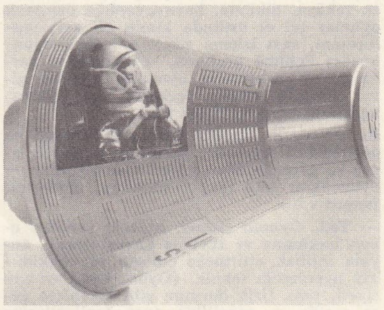

astronot kabini

Ortaçağ oyuncağı Cluny müzesi, Paris

saç takılır, yanaklar kök boyalarıyle renklendirilir; bez bebeklerin ağız, burun, kaş ve göz kısımları dikişle işlenir; öteki bebeklerde boya kullanılır. Anadolu'nun bazı yerlerinde kelek ve eşek hıyarlarına çubuklar takılarak hayvan biçimini andıran oyuncaklar da yapılır. Bugün Türkiye'de oyuncaklar genellikle plastik ve metalden yapılmaktadır. (M)

OYUNCU i. (*oyun*'dan *oyun-cu*). Herhangi bir oyunda oynayan kimse: *Hasım oyuncular itiraz ediyorlar, bu bizim oyuncumuz değil, bunu kabul etmeyiz, çok güzel oynuyor bu* (Orhan Kemal). *Birinde elinde üç as olduğunu söyleyen karşı oyuncu, paşa hazretlerinin ...* (F. R. Atay).|| Sahne, perde veya bir gösteride rol alan sanatçı: *Haftada bir gece olsun gelir, meddahlık eder miydi? Eski oyuncunun gözlerinde şimşekler çaktı, yutkundu* (H. E. Adıvar). *Evli olanlar bile çiftliklerine oyuncu götürür gönül eğlendirirler, çeşni değiştirirler* (R. H. Karay). *Son gittiğiniz piyeste hangi bir kedi.* || *Mec.* Hilekâr, düzenci: *Peki, oyuncular oynuyordu?* || Sıf. Oyun oynamayı seven, çok oyun oynayan: *Oyuncu bir kedi.* || *Mec.* Hilekâr, düzenci: *Peki bu kadar oyuncu bir herife, biz, Dünya Savaşı başında, orduları neden teslim etmedik, Arif Bey?* (Kemal Tahir). [M]

OYUNCULUK i. (*oyuncu*'dan *oyun-culuk*). Herhangi bir oyun oynamak işi. || Sahne sanatçılığı: *Tevfiğin ağzından, oyunculuğu bırakıp, bakkallık edeceğine dair söz alır almaz, imamın evinden kaçtı* (H. E. Adıvar). || *Mec.* Hilecilik, aldatıcılık. (M)

OYUNTU i. (*oymak*'tan *oy-u-n-tu*). Çukur, oyuk. || Bir oyuk meydana getirecek şekilde kesilmiş olan kısım: *Elbisenin kol oyuntusu.* (M)

OZ i. (fr. *ose*). Basit şekerlerin veya hidrolizi yapılamayan şekerlerin (karbonhidratların) genel adı.

— ANSİKL. *Oz*'lar, aldehidik şeker veya *aldozlar* ile ketonik şeker veya *ketozlar* halinde ikiye ayrılır. Aldozlardan çoğunun düzlem formülü

$$CH_2OH—(CHOH)_{n-2}—CHO,$$

ketozlardan çoğunun düzlem formülü de

$$CH_2OH—(CHOH)_{n-3}—CO—CH_2OH\text{'dır.}$$

Fakat birkaç istisna vardır [on altı tane stereo-izomeri olduğu sanılan $CH_3—(CHOH)_4—CHO$ aldozlar]. Zincirdeki karbon atomlarına göre ozlar, *trioz, tetroz, pentoz, heksoz* v.b. adını alır; pentozdan türeyen metilpentoz heksoz değildir. «Aldehidik» ve «ketonik» denen formüller yalnız ketonik tetrozlar ve triozlar için geçerlidir. Diğer ozlar, aşağıda *aldoheksozlar* için geliştirilmiş çevrimsel beşgen (*füranoz*) veya altıgen (*piranoz*) yapıda görünür:

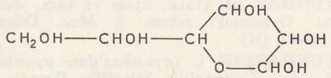

füranoz

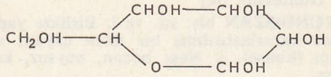

piranoz

Genellikle bitkisel kaynaklı olan ozlar, serbest halde veya hidrolizle ozları meydana getiren *ozitler* halinde bulunur. Suda çok çözünen, şeker tadında katılardır. Bütün ozlar indirgendir ve Fehling ayıracını indirgeyerek bakır oksit çökeltisi verir.

Çevrimsel (siklik) ozlar mütarotasyon* olayı gösterir. Sodyum malgaması ve su eşliğinde ozlar indirgenerek, kendilerinin karşılığı olan poliollere dönüşürler. Bazı ozlar, osazonlarının ergime noktası bakımından birbirine benzer; fakat biri keton, ikisi ise aldoz olan 3 ozun osazonları aynıdır. Başlıca aldozlar şunlardır: d-*glikoz*, d-*galaktoz*, d-*mannoz*, d-*ramnoz* (*metilpentoz*), l- *arabinoz*, l-*riboz*. Başlıca ketozlar da şunlardır: d-*früktoz* (veya *levüloz*), l-*sorboz*, d- *tagatoz*.

Sterik yapı. Düzlem formülleri aynı olan çeşitli ozlar, ya optik bakımdan birbirinin karşıtı ya da birbirinin diastereo-izomeridir.

Aldoheksozlar genellikle aldehidik veya açık şekilleriyle yazılır; stereokimya*da kabul edildiği gibi âdi glikoz

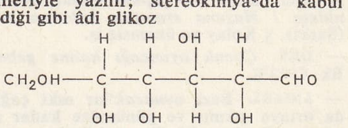

şeklinde kısaltılarak

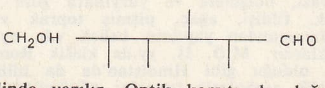

şeklinde yazılır. Optik karşıtı da doğrudan doğruya

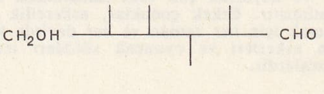

şeklinde yazılır.

Soldaki simetrik olmayan karbonu âdi glikozdaki karbonla aynı şekle sahip olan bütün ozlar, tanımlamaya göre, *d* serisine, optik karşıtları da *l* serisine bağlıdır. Bu yüzden âdi glikoz bir d-*glikoz*, optik karşıtı da l-*glikoz*'dur; *d*- glikoz dekstrojir'dir, fakat bu durum, diğer ozlarda her zaman görülmeyen bir rastlantıdır.

d serisinden sekiz aldoheksozun sterik yapısı aşağıda gösterilmiştir (*l* serisinden sekiz aldoheksozun sterik yapısı bunlardan kolaylıkla çıkarılabilir):

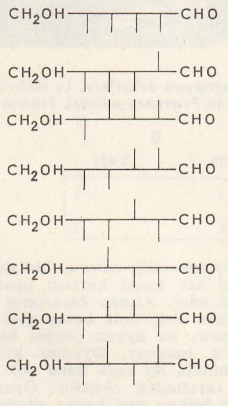

d-alloz
d-altroz
d-taloz
d-mannoz
d-glikoz
d-güloz
d-galaktoz
d-idoz

d serisinden dört ketoheksoz şunlardır:

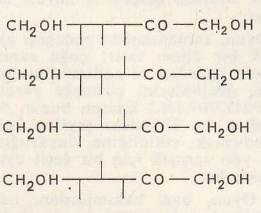

(bilinmiyor)
d-früktoz
d-tagatoz
d-sorboz

d serisinden dört aldopentoz şunlardır:

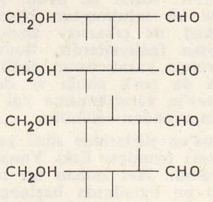

d-riboz
d-liksoz
d-ksiloz
d-arabinoz

d serisinde sadece iki aldehidik tetroz vardır:

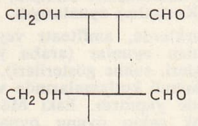

d-eritroz
d-treoz

d-ramnoz:

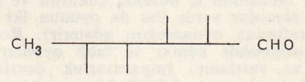

v.b.'dir.

Ozların piranoz (veya ender olarak füranoz) şeklinde çevrimsel hale getirilmesi, α ve β ile adlandırılan iki ayrı yapıdaki simetrik olmayan yeni bir karbon atomu meydana getirir. Mütarotasyon olayı, bu iki biçimin denge halinde olması sebebiyle ortaya çıkar; bunların, az miktarda açık şekliyle birlikte, çözelti halinde denge durumunda olmaları aldehit (veya keton) özelliklerini doğurur. (L)

OZALİT i. (*diazol*'ün anagramı olan fr. *ozalide*'den). Graf. santl. Bir helyo veya of-

Foto. LAROUSSE

set montajının veya herhangi bir pozitifin, ozalit kâğıdı üzerine çekilmiş kopyası.
— Kâğıtç. *Eşanl.* OZALİT KÂĞIDI. Bk. KÂĞIT. (L)

OZAN sıf. ve i. (türk. *ozan*, çok konuşan kimse). Eskiden sazı eşliğinde şiirler söyleyen halk şairi: *At ayağı külük, ozan dili çevük olur* (Dede Korkut). *Bilhassa Oğuzlar'ın ozan ismini verdikleri halk şairlerinin umumî toplantılarda kopuz adlı telli sazlarla inşad ettikleri millî destan parçaları, kahramanlık şiirleri, aşk ve şarap türküleri Türk şiirinin en orijinal, en canlı bir şubesini teşkil ediyordu* (F. Köprülü). || Âşık. (*Gezici ozan* da denir). Bk. ANSİKL. || *Yenid.* Şair: *Zulümlerinize, ölümlerinize sitem / Ben ozanım ölmem* (C. A. Kansu).
— ANSİKL. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra ortaya çıkan gezici *ozan*'lar genellikle üçe ayrılır: 1. aşk şiirleri söyleyen, bunları sazıyle belli bir makamda çalan, dinî, siyasî bir görüşü olmayanlar (Karacaoğlan, Dertli, Seyranî gibi); 2. kahramanlık konularını işleyen, şehirden çok köylerde, yaylalarda gezen ozanlar (Köroğlu, Dadaloğlu gibi); 3. tasavvuf konularını işleyen, daha çok alevî-bektaşî inançlarını benimseyen ozanlar. (Bunlar Anadolu'nun Tokat, Sıvas yörelerinde yaşarlardı; Âşık Hıfzî ve Hasretî gibi). Anadolu'da yetişen ilk gezici ozan Homeros'tur. Tarihî kaynaklar onun şehir şehir dolaşarak şiirler okuduğunu, gezici bir rapsod* olduğunu bildirir. *İlyada* ve *Odisseia* adlı eserleri, dolaşarak okuduğu şiirlerin biraraya toplanması sonucu ortaya çıktı. Bugün de Anadolu'nun bazı bölgelerinde âşık denen gezici ozanlar vardır. Bunlar, birbiriyle karşılaştıkları kahvelerde atışmalı yarışmalı şiirleri saz çalarak söylerler. (M)

OZAN i. (fr. *osane*). Kim. *Eşanl.* GLİKOZAN.

OZANAM (Frédéric), fransız katolik tarihçisi (Milano 1813 - Marsilya 1853). Hıristiyanlığa yeni bir ruh getirmeğe çalışan *Avenir* dergisinde çalıştı. Sorbonne Üniversitesi Yabancı Edebiyat kürsüsüne getirildi (1844). Önemli eserleri: *Essai sur la Philosophie de Dante* (Dante'nin Felsefesi Üstüne Deneme) [1839]; *Études Germaniques* (Germen İncelemeleri) [2 c.; 1847-1849]; *La Civilisation au* V^{e}*.s.* (V. yy.da Medeniyet) [1856'da yayımlandı]. (L)

OZANCA zf. (*ozan*'dan *ozan-ca*). Ozana yakışır biçimde, ozan gibi. (M)

OZANSILIK i. (*ozan* > *ozansı*'dan *ozansı-lık*). *Yeni.* Şairanelik. (M)

OZANSOY (Faik Âli), türk şairi (Diyarbakır 1875 - Ankara 1950). Süleyman Nazif'in kardeşi. Mektebi Mülkiyeyi bitirdi (1901). Kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. Mütareke yıllarında Diyarbakır valisiydi (1918). Dahiliye vekâleti müsteşarlığında bulundu. Mülkiye mektebinde Fransızca öğretmenliği yaptı; 1931'de emekliye ayrıldı. Edebiyatı cedide akımına, Mülkiyede öğrenciyken *Kehkeşana Karşı* şiiriyle katıldı ve bir ara Fecriati topluluğuna başkanlık etti (1909). Fecriati estetiğine uygun ağır bir dille, duygu ve hayale geniş yer veren, aşk ve tabiat konularında şiirler yazdı. Şiir kitapları: *Fani Teselliler* (1900); *Elhan-ı Vatan* (1915, 1917); *Şair-i Azama Mektup* 1923). Ayrıca, *Nedim ve Lâle Devri* (1950) adlı bir manzum piyesi vardır. (M)

OZANSOY (Halit Fahri), türk şairi ve oyun yazarı (İstanbul 1891 - ay.y. 1971). Vefa mahalle mektebinde, Rehberi Tahsil'de, Bakırköy rüştiyesinde okudu. Kayseri, Muğla, Konya (1916-1918) ve İstanbul'da çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı; 1956'da emekliye ayrıldı. *Nedim* dergisini çıkardı (1919). Hece ve aruz vezninde şiirler yazdı. *Hecenin beş şairi* adıyle anılan topluluk içinde yer aldı. Bu topluluğun anlayışına uygun özlem, sevgi, ölüm gibi temaları işleyen lirik ve pastoral şiirler yazdı. Eserleri, şiir: *Cenk Duyguları* (1917); *Hep Onun İçin* (1962). Oyun: *Sönen Kandiller* (1926); *Baykuş* (1928-1929) [manzum]; *On Yılın Destanı* (1933). Hatıra: *Dârülbedayi Devrinin Eski Günleri* (1964); *Edebiyatçılar Çevremde* (1970). [M]

OZANSOY (Munis Faik), türk şairi ve yazarı (Midilli 1911). Edebiyatı cedide şairlerinden Faik Âli'nin oğlu. Galatasaray lisesini ve İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Devlet memuriyetine girdi. Cumhurbaşkanlığı Genel sekreterliği (1958-1960) ve Başbakanlık müsteşarlığı yaptı (1965). *Hisar* dergisi kurucularındandır. Eserleri: *Büyük Mabedin Eşiğinde* (1938); *Hayal Ettiğim Gibi* (1948); *Düşündüğüm Gibi* (1957); *Yakarış* (1959); *Bir Daha* (1959); *Zaman Saati* (1965); *Yakınma* (1968). [M]

OZARK dağları, A.B.D.'de kütle, Mississippi'nin batısında; kütlemsi kayalar ve insicamsız tortul kayalardan meydana gelen Ozark dağları, kuzeyde tekdüze yaylalar (Salem yaylaları), güneyde de doruklar (Boston Mountains) halinde uzanır. Hayvancılık. Vâdilerde sebze ve meyve tarımı. Kenarlarda maden yatakları (kömür, çinko ve kurşun, boksit) vardır. (L)

OZAVA (Cizaburo), japon amirali (Kocoegoen Micazakiken 1886 - Tokyo 1966). Tuğamiral oldu ve Deniz Yüksek Kumanda akademisinde profesörlük yaptı. 1941'de, bir deniz birliği kumandanlığında bulunduktan sonra, İndonezya'yı ele geçirmek için yapılan harekâta katıldı. 1944'te Mariana adaları savaşında japon filosuna ve Leyte'de bütün uçak gemilerine kumanda etti. 1945 Mayısında japon donanması başkumandanlığına getirildi. (L)

OZAZON i. (fr. *osazone*). Kim. Bk. OSAZON.

OZD, Macaristan'da (Borsod idare bölgesi) şehir, Bükk kütlesinin kuzeyinde, önemli linyit yatakları yakınında; 39 850 nüf. Metalürji. (L)

OZENA i. (yun. *ozaina*, pis koku'dan lat. k.). Pis kokulu burun iltihabı.
— ANSİKL. *Ozena*, burun mukoza ve iskeletinin atrofiye uğraması, burun boşluğu çeperlerinin çok pis kokulu bir kabukla kaplanmasıdır. (Hastalığın mekanizması ve sebebi belli değildir.) [L]

OZENFANT (Amédée), fransız ressamı ve estetikçisi (Saint-Quentin 1886 - Cannes 1966). 1918'den itibaren, Edouard Jeanneret (Le Corbusier) ile birlikte, kübizmden türeyen pürizm anlayışının nazariyecisi oldu (*Après le Cubisme* [Kübizmden Sonra], 1918; *La Peinture Moderne* [Modern Resim], 1925). Paris'te (1930), sonra Londra ve New York'ta bir akademi kurdu. 1939'da New York'a yerleşti. Paris Art Moderne müzesinde, New York Modern Art müzesinde eserleri vardır. (L)

OZEROV (Vladislav Aleksandroviç), rus oyun yazarı (Tver 1769 - Moskova 1816). Klasik (*Edip v Afinah* [Oedipos Atina'da], 1804) ve duygulu piyesler (*Fingal*, 1805; *Poliksena*, 1809), millî dramlar (*Dmitriy Donskoy*, 1807) yazdı. (L)

OZİDAZ i. (fr. *osidase*). Biyokim. Ozidleri hidroliz eden hidrolazlar grubundan enzimlerin adı. (Heterozid'lerin glüsit bağlarını koparan fermentler ve nişastayı parçalayan amilaz bu gruptandır.) [L]

OZİERİ, İtalya'da komün, Sardinya'da (Sassari ili), Logudora'da; 11 884 nüf. Roman üslûbunda kilise. Hayvancılık merkezi. (L)

OZİGO i. Gabon, Orta Kongo ve Kamerun'da yetişen ve boyu 25 m'yi bulan bir ağacın (*Dacryodes Buttneri* veya *Pachylobus Buttneri*) ticaretteki adı. (Yarı sert, çok açık esmer pembe renkte ve biraz hareli olan kerestesi çok iyidir; kontrplak, ev eşyası, araba yapımında, marangozlukta ve incemarangozlukta kullanılır; kalite itibarıyle *okume*'ye benzer. *Burseraceae* familyasındandır.) [L]

OZİMEK, Polonya'da (Opole voyvodalığı) metalürji merkezi, Opole'un doğusunda, Mala Panew ırmağı kıyısında. (L)

OZİT i. (fr. *oside*'den). Kim. Birçok oz molekülünün (holozit) veya ozlar ile glüsit olmayan moleküllerin (heterozit) birleşmesinden meydana gelen glüsit*. (Ozit kelimesi sonek olarak kullanıldığı zaman [msl. *ramnozit*], bileşiğin yapısını belirtir.) [L]

OZİZALA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kappadokia bölgesi) şehir. Eski belgelerden, şehrin Amphilokhos'a yakın olduğu anlaşılıyor. Ozizala'nın Ozzala ve İogola şehirleriyle aynı şehir olabileceği ileri sürülür. 1936'da yapılan araştırmalarda Nenezigözü adlı yerde, oldukça geniş bir alana yayılmış yapı kalıntıları bulundu ve buranın eski Nazianzos olduğu tespit edildi. Ozizala'nın da bu şehrin yakınında olabileceği ileri sürüldü. (M)

OZMOZ veya **OSMOZ** (fr. *osmose*). Fiz. Bk. GEÇİŞME.

OZO—, yun. *ozos*, filiz veya *ozein*, kokusu olmak'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

OZOBROM sıf. (fr. *ozobrome*). Foto. *Ozobrom metot.* Bk. OZOBROMİ.

OZOBROMİ i. (fr. *ozobromie*). Foto. 1906'da T. Manly tarafından ortaya atılan fotoğraf baskı tekniği. (Görüntünün bir pigment tarafından meydana getirildiği «kömürlü baskı»nın [ozotipi] değişik bir şeklidir.) *Eşanl.* CARBRO METODU veya OZOBROM METOT.
— ANSİKL. «Kömürlü» görüntü, gümüş bromürlü bir kâğıt üzerine çekilmiş bir pozitiften elde edilir. Pigment sürülmüş bir kâğıt, kullanılacağı zaman uygun banyolara (1° ferrisiyanürlü; 2° potasyum bikromat, kromik asit ve kromlu şap) batırılır; sonra gümüşlü görüntü üzerine yerleştirilir; burada gümüşün etkisiyle, pigment sürülmüş kâğıdın jelatini erimez hale gelir. (L)

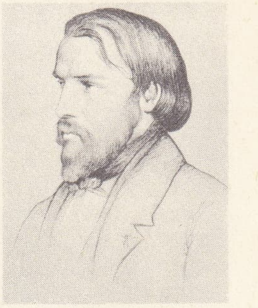

Frédéric OZANAM
Jean-Louis Janmot'nun eseri,
Bibliothèque Nationale, Paris

OZOKERİT i. (fr. *ozokérite*). Miner. Fosil mumlar sınıfından tabiî hidrokarbon. *Eşanl.* YERMUMU.
— ANSİKL. Bu mineral, Slanic'te (Moldavya), linyit ve kayatuzunun eşlik ettiği üçüncü zaman kumtaşları içinde Meyen tarafından bulunmuştur. *Tabiî parafin* de denilir. Formülü $C_{30}H_{62}$'dir. *Ozokerit* balmumuna benzer; güzel bir kokusu vardır. Işığı geçirdiği zaman sarımsı veya kırmızımsı renkte, yansıttığı zaman da yeşil renkte görünür. Hafifçe ısıtıldığında parmaklar arasında yoğrulabilir. Petrol ve terebentin içinde erir. (L)

OZOL'LER. Esk. coğ. Lokris*in batısında dağ halkı. Geçit yollarından uzakta yaşayan Ozol'ler (veya *Lokris Ozol'leri*) uzun süre geri kalmış ve haydutlukla geçinmişlerdi. Öbür Lokris'lilerle birlikte İtalya'yı sömürgeleştirdiler. (L)

OZON i. (yun. *ozein*, kokma'dan fr. *ozone*). Kim. Molekülü üç oksijen atomundan meydana gelen (O_3) gaz halindeki basit cisim.
— Ted. *Ozon tedavisi*, hastaya lokal veya genel banyo, pansuman veya şırınga halinde ozon ev oksijen vererek yapılan tedavi.
— ANSİKL. Kim. 1781'de, içinden elektrik kıvılcımları geçirilen havada kokusuyle Van Marum'un dikkatini çeken, 1840'ta Schönbein tarafından yeniden bulunarak *ozon* adı verilen bu gaz, Marignac, Becquerel ve Fremy tarafından incelendi, yapısı açıklandı; Soret'nin araştırmalarıyle formülü bulundu. Keskin ve kalıcı kokulu, mukozaları etkilediği için solunumu tehlikeli, mavi renkli bir gazdır. Yoğunluğu 1,66'dır; —112°C'ta sıvılaşarak, çivit rengine çok kararsız bir sıvı verir. Suda oksijenden daha çok çözünür; terebentin esansı ve öbür organik esanslar tarafından soğurulur. Ozon yüksek sıcaklıklarda kararlıdır; 1 500° C'a doğru, tersinir bir tepkimeyle oksijenden elde edilebilir. Buna karşılık soğukta dengesi bozulur ve oksijen vererek ayrışır. Ozon ne kadar derişikse o kadar kolay gerçekleşen bu ayrışma 100° C'ta ısıtma ile meydana gelir; ayrıca, toz halindeki birçok madde de (kömür, manganez dioksit) bu ayrışmaya yol açar. Bu kararsızlık, ozonun oksitleyici özelliklerini açıklar. Soğukta iyodu, bütün madenleri, özellikle civa ve gümüşü oksitler; klor, brom ve iyodu hidrojen veya madenlerle yaptığı bileşiklerden açığa çıkarır. Kükürt, fosfor ve arsenik asitleri en yüksek basamakta oksitler; soğukta amonyağı amonyum nitrit ve amonyum nitrat haline dönüştürür. Organik maddeleri (mantar, kauçuk) oksitleyerek ayrıştırır. Tepkimelerinde üç oksijen atomundan yalnız biri tepkimeye girer, diğer ikisi normal oksijen molekülü halinde açığa çıkar.
Buna karşılık ozon, terebentin esansı ve çeşitli doymamış organik bileşiklerle, daha az kararlı katılma bileşikleri olan ozonit-

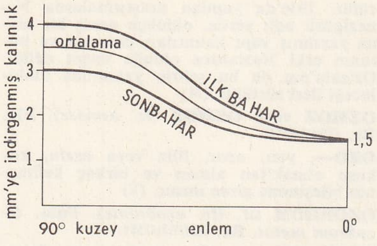

leri vererek tamamen soğurulur. Eser halindeki ozonun varlığını anlamak için ozonoskop kâğıdı kullanılabilir: bu kâğıdın yarısı kırmızı turnusola, öbür yarısı da nişastaya batırılmış ve potasyum iyodür emdirilmiştir; ozon, iyodürle serbest iyot ve potasyum hidroksit vererek kâğıdın iki yarısını da maviye boyar; klor veya azot dioksit ancak birinci yarısını, amonyak gazı ise ikinci yarısını maviye boyar. Ozonun dozunu tayin etmek için, potasyum iyodür üzerine ozon etki ettirilir ve tiyosülfat yardımıyle serbest iyodun dozu tayin edilir; ayrıca, bu amaçla arsenik trioksidin yükseltgenmesi de kullanılabilir. Ozon havada özellikle kırlarda az miktarda bulunur; çünkü ışık etkisiyle klorofil veren yeşil bitkiler tarafından üretilir. Atmosferin üst tabakalarında da ozona rastlanır (bk. *Meteorol. bölümü*). Ayrıca, soğukta oksijen açığa çıkaran kimyasal tepkimeler ve elektrik kıvılcımlarından yararlanarak da elde edilebilir. Laboratuvarlarda genellikle saf ozon değil, bileşiminde en çok yüzde 10 ozon bulunan ozonlu oksijen hazırlanır. Bunun için, oksijen içinden soğukta elektrik eflüvü geçirilir; bu elektrik kıvılcımları gazı iyonlaştırarak yayınır; bu amaçla kullanılan âlete «ozonlama cihazı» denir. Ozonun kullanımı, oksitleyici ve bakteri öldürücü niteliklerine dayanır. Özellikle havanın temizlenmesinde, sudaki mikropların öldürülmesinde, deri hastalıklarının, bazı kronik romatizmaların ve cerahatların tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda, kumaşlarını, mumun, nişastanın, fildişinin ağartılmasında, şarabın, odunun eskitilmesinde ozondan yararlanılır. Kurutucu yağların hazırlanmasında ve bazı bitkisel esansların yapımında da (vanilin, helyotropin üretimi) kullanılır.

— Meteorol. *Atmosfer ozonu.* Atmosferde bulunan ozon miktarı «indirgenmiş kalınlığa» göre, yani normal basınç ve sıcaklıkta bütün gazın toplanacağı düşey bir sütunun kalınlığına göre belirtilir. Ortalama olarak bu kalınlık 2,5 mm'dir. Ozon 15 ile 40 km arasında yoğun bir şekilde bulunur; 25 km civarında en yüksek yoğunluğa ulaşır. Atmosferdeki bütün ozon bu bölgede toplanmıştır (ozonosfer). Ozon, şüphesiz daha alt tabakalarda da (fırtınalar sırasında meydana gelen boşalım, radyoaktif yayınma etkisiyle) oluşur; fakat çok az miktarda olduğu için dağılıma etki etmez. Bugün alt tabakalardaki ozonun, stratosferdeki oksijen moleküllerinin, dalga boyu çok kısa morötesi ışınlar, serbest elektronlar ve kozmik ışınımlar etkisiyle ayrışmasından meydana geldiği sanılmaktadır. En önemli rolü morötesi ışınlar (dalga boyu 0,12 ile 0,20 μ arasında) oynar. Ters bir tepkime ozon miktarının sınırsız olarak artmasını önler: 0,20 ile 0,20 μ arasındaki morötesi ışınlar ozon tarafından soğurularak ozonu molekül halinde oksijene dönüştürür. Böylece 15 ile 40 km arasında toplanan ozon düşey hareketlerle toprağa kadar iner. Kararsız kutupsal havada, kararlı dönencel havadan daha çok ozon vardır. Yükseklerde, ozon üretici ve ayrıştırıcı mekanizmaların mevsimlere göre dengesi (morötesi ışınların şiddeti), mevsimlik dağılımları da açıklar. Nihayet yeryüzündeki yerel farklar alt tabakalardaki ayrıştırıcı mekanizmaların etkisinden doğar. Gerçekte, âdi sıcaklıkta ozon yavaş yavaş ayrışır ve indirgen maddeler fazla miktarda oksijen atomunu soğurur. Böylece, ozon oranı, temiz havada ve kırlarda, 100 m³'te 200 ile 400 mgr'a yükselir. Aksine, içinde indirgen tozlar bulunan şehir havasında, 100 m³'te ancak 2 mgr ozon vardır. Bu soğurucu özellikleri sebebiyle, stratosferdeki ozon, dalga boyu kısa olan morötesi ışınların toprağa kadar ulaşmasını önler: güneş tayfı 0,29 μ'da durur. Durum böyle olmasaydı dalga boyu 0,29 μ'den küçük ve termik gücü büyük olan dalgaların etkisiyle Yer'de hayat olmayacaktı. Ozon, havanın sağlığa elverişli olmasını sağlayan kuvvetli bir bakteri öldürücüdür. Alman biyoloğu M. Curry, havadaki ozon oranının, iklimin temel biyolojik etkeni olduğunu öne sürer; insan, metre küp başına 5 ile 10×110^{-6} gr'lık değişimlere karşı duyarlık gösterir. (L)

OZONİUM i. Bazı mantarların, özellikle gübre mantarlarının keçeyi andıran miselyumları. (L)

OZONLAMA i. (*ozonlamak*'tan *ozonlama*). Kim. Ozonlamak eylemi. || *Ozonlama cihazı,* ozonlanmış oksijen veya hava elde etmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* OZONİZÖR, OZONLAYICI.

— ANSİKL. Ozon, gaz içinde eflüv şeklinde boşalan iki elektrik iletkeni arasından oksijen geçirilerek elde edilir. Bu usul Berthelot tarafından bulunmuştur ve bugün bile laboratuvarlarda Berthelot'nun kullandığı cihazdan yararlanılır. Oksijen, A borusuyle, içinde seyreltik sülfürik asit bulunan D kabındaki iç içe geçmiş iki tüpün (biri C) meydana getirdiği halka biçiminde boşluğa gelir. Böylece, armatürleri arasında ozonlaştırılacak gaz bulunan bir kondansatör hazırlanır. Bir indükleme bobininin kutuplarına bağlanarak bu armatörler arasında çok yüksek bir potansiyel farkı meydana getirilir. Ozanlanmış oksijen B'den çıkar. Böylece, 20° C'ta, yüzde 10 oranında ozon elde edilebilir.

Sanayide çeşitli ozonlama cihazları, özellikle *Van der Made ozonlama cihazı* (boru elektrodu) ve *Otto ozonlama cihazı* (düşey elektrotlu) kullanılır. (L)

OZONLAMAK geçl. f. (*ozon*'dan *ozonlamak*). Kim. Oksijeni ozon haline dönüştürmek. || Bir maddeyi sterilize etmek veya başka bir maddeye dönüştürmek için üzerine ozon etki ettirmek: *Suyu, kauçuğu ozonlamak* (L)

OZONLAR çoğl. i. Kim. Ozonların hidroklorik asitle hidrolizinden meydana gelen ketoaldehitli bileşikler. (L)

OZONOLİZ i. (fr. *ozonolyse*). Kim. Çift bağlı bir hidrokarbonun ozon yardımıyle parçalanması.

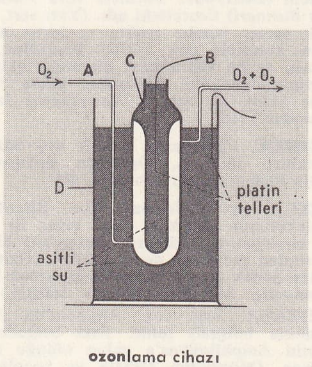

ozonlama cihazı

— ANSİKL. *Ozonoliz,* keton ve aldehit elde etmekten çok, çift bağlı bir hidrokarbonun yapısını belirlemek amacını güder. Eğer bir hidrokarbonun ozonolizinden, meselâ, R—CO—R′ ketonu ile R″ — CHO aldehiti elde edilmişse bu hidrokarbonun formülü $R'' - CH = C<\begin{smallmatrix}R\\R'\end{smallmatrix}$'dir. (L)

OZONOSFER i. (fr. *ozonosphère*). Meteorol. 15 ile 40 km arasındaki yükseltide yer alan atmosfer tabakası; atmosferdeki ozon'un hemen hepsini kapsadığı için bu ad verilmiştir. (L)

OZONOSKOP i. (fr. *ozonoscope*). Kim. Ozonun varlığını açıklamak için kullanılan düzenek. Ozonoskop, ozon*un, nişastalı potasyum iyodür eriyiğine batırılmış kâğıt (ozonoskop kâğıdı) üzerine etkimesi esasına dayanır. (L)

OZONÖLÇER bls. i. Kim. Atmosferdeki ozon miktarını ölçmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* OZONOMETRE. (L)

OZONÖLÇÜMÜ bls. i. Kim. Havadaki veya oksijendeki ozonun doz tayini. *Eşanl.* OZONOMETRİ. (L)

OZONÜR i. Kim. Ozonun çift bağlı organik maddelerle meydana getirdiği katılma bileşiği.

— ANSİKL. *Ozonür*'ler nemsiz ortamda ozonun doğrudan doğruya etkimesiyle meydana gelir. Bunlar, çift bağ düzeyindeki ilk molekülün su etkisiyle kopması sonucu kolayca keton veya aldehit ile hidrojen peroksit vererek ayrışan patlayıcı maddelerdir. Ozonürler aracılığıyle çift bağın kopması aldehitlerin elde edilmesini sağlar; oysa kimyasal yükseltgeme genellikle oksitleri verir. Elde edilen bileşiklerin incelenmesi çift bağın yerini tespit etme imkânı sağlar. Bk. OZONOLİZ. (L)

OZORKOW, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Yukarı Bzura kıyısında, Lodz'un kuzeybatısında; 17 200 nüf. Dokumacılık (yün ve pamuk). [L]

OZOSERİT i. (fr. *ozocérite*). Miner. Bk. OZOKERİT.

OZOTİPİ i. (fr. *ozotypie*). *Ozobromi*'nin temeli olan fotoğraf baskı usulü. (L)

OZU (Yasuciro), japon sinema yönetmeni (Tokyo 1903-ay.y. 1963). Sinemaya komedi türünden filimler yaparak başladıktan sonra, yönettiği sayısız duygulu komedi filimleriyle, ülkesinde K. Mizoguçi ve A. Kurosava kadar ün kazandı. Önemli eserleri: *Bir Büro Memurunun Hayatı* (1930); *Tokyo Korosu* (1931); *Doğdum Fakat......* (1932); *Geçici Fantezi* (1933); *Toda Kardeşler ve Kızkardeşleri* (1941); *Benşun* (Bahar Sonu) [1949]; *Bakuşu* (Bahar Başı) [1951]; *Tokyo Monogatari* (Tokyo Öyküsü) [1953]; *Bir Sonbahar Öğleden Sonrası* (1962). [L]

OZUGA i. Gabon ve Kamerun'da yetişen bir ağacın (*Saccoglottis Gabonensis*) kırmızı şarap tortusu renginde, çok katı ve tıkız kerestesi; doğramacılık, marangozluk, kayık ve âlet yapımında kullanılır. (Bu keresteye Fildişi Kıyısı'nda *akuapo,* Nijerya'da *tala,* Kongo'da *niyuka* denir.) [L]

Ö i. Türk alfabesinin on dokuzuncu harfi; *ö.* || İnce, geniş, yuvarlak ünlü. (Bk. ANSIKL.) || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 18'i (veya 19'u) gösterir.

— ANSIKL. Leng. Göktürk (orhon) alfabesinde *ö* sesi, *ü* ile birlikte, aynı işaretle temsil edilir. Uygur alfabesinde dört yuvarlak ünlü (*o,ö,u,ü*) aynı işaretle gösterilmiş, zaman zaman *ö,ü* seslerini gösteren işaretlere (kelime başında ve sonunda) sola eğik bir diş eklenmiştir. Mani alfabesindeki *ö* harfi aynı zamanda *ü* sesini belirtmek için de kullanılır. Brahmi yazısında biçim bakımından birbirinden çok az farklı iki *ö* harfi vardır.

Sogd alfabesinde *ö* ve *ü* seslerini gösteren bir işaret bulunur. Osmanlıcada kelime başında *ö* ünlüsü, *elif* ve *vav* harfleriyle (bazen yalnız *elif* veya *elif* ve *ötre* ile), kelime ortasında yalnız *vav* veya *ötre* veya her ikisi de kullanılarak (bazı metinlerde hiç bir işaretin kullanılmadığı da görülür) gösterilmiş, kelime sonundaysa *ye* harfi kullanılmıştır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *Ö* sesi, ince, geniş, yuvarlak bir ünlüdür. Türkçede *ö* ünlüsü yalnız ilk hecede bulunur; ikinci ve sonraki hecelerde bulunmaz: *öbek, ödemek, ölüm, öz, özgürlük; çökmek, dört, köken, töre.* Yalnız bileşik kelimelerde bu kurala uyulmaz: *Karagöz, balözü, Demirköy, bakagörmek, öngörmek, önsöz* v.d. Yabancı dillerden gelen kelimelerden bazılarında *ö* sesi görülür: *ömür* (ar. *ᶜömr*), *örf* (ar.), *özür* (ar. *ᶜözr*), *nankör* (fars.); *likör, şoför, batöz, röntgen, alternatör* v.d. Türkçede bazı bileşik kelimelerin yapısında yuvarlak ünlülerin ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle ilk hecede *ö* ünlüsü ortaya çıkar: *böyle* (*bu+ile* veya *bu+eyle*), *öyle* (*o+ile* veya *o+eyle*), *şöyle* (*şu+ile* veya *şu+eyle*), *öbür* (*o+bir*) v.d. Yabancı dillerden Türkçeye geçen bazı kelimelerin ilk hecelerindeki «*i,e,ü*» ünlülerinin *ö*'ye dönüştüğü görülür: *cömert* (<fars. *civān+merd*), *köşe* (<fars. *güşe*), *öd* (<ar. *ᶜüd*), *böbürlenmek* (<fars. *bebr* ve türk *-lenmek*), *tövbe* (<ar. *tevbe*), *nöbet* (<ar. *nevbet*) v.d. Anadolu ağızlarında kimi kelimelerdeki *e, o* ve *ü* ünlüleri, *ö* olarak söylenir: *böbek* (bebek), *çöcük* (çocuk), *gözel* (güzel) v.d. Yine Anadolu ağızlarından bazılarında hece kaynaşmaları sonucu uzun *ö* (*ō*) ünlüsü ortaya çıkar: *ōrenmek* (öğrenmek), *ōle* (öyle, öğle), *ōmek* (övmek) v.d.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *ö* ünlüsüyle ilgili birtakım ses değişmeleri olmuştur. Türkiye Türkçesindeki *ü* ünlüsü azerî dilinde *ö* olarak geçer: *böyük* (büyük), *gözel* (güzel), *ölke* (ülke) v.d. Yine azerî dilinde hece kaynaşması sonucu bazı hecelerde *ö* ünlüsü ortaya çıkar: *getsöz* (gitseniz), *versöz* (verseniz) gibi. Bazı türk lehçelerinde, ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin, kendilerinden sonra gelen geniş-düz ve dar-yuvarlak ünlüleri etkilediği görülür; yani dudak benzeşmesi bütün ünlülere yayılır: kırgızca örnekler: *kündön* (günden), *körgön* (gören), *külöyn* (güleyim), *künübüzgö* (günümüze) v.d. Tarançı lehçesi örnekleri: *össö* (büyüse, artsa), *bölök* (ayrı, başka), *öygö* (eve) v.d. Altayca örnekler: *töjök* (döşek), *körbögöy* (görmeyecek), *tözömek* (temel koymak) v.d. Başkurt Türkçesinden örnekler: *kördöm* (gördüm), *önsö* (üçüncü), *öśön* (için) v.d. Yakutça örnekler: *ölön* (çayır), *bötögö* (kuş kursağı), *kösör-* (göçer-) v.d.

Kırgızcada bazı diftongların büzülmesiyle uzun *ö* (*ō*) ünlüsü ortaya çıkar, *köyö* (güvey), *kö* (is) v.d. Yine Kırgızcada aslî ve yabancı bazı kelimelerdeki *e* ünlüsü *ö* (veya uzun *ö*) olarak geçer: *ödö* (iyi [<edgü]), *böbök* (bebek), *tögörök* (yuvarlak); *dölöt* (<ar. *devlet*), *kör* (<fars. *gevher*) v.d. Yakutçada çeşitli yollarla türeyen diftonglar (*ua, ıa, üö, ie* diftongları) yüzünden sonraki hecelerde *ö* ünlüsü de görülür: *küöh* (mavi), *tüört* (dört) v.b. Ana Türkçedeki *ö* ünlüsü Çuvaşçada *u* olarak geçer: *kur-* (gör-), *kus* (göz) v.d. (M)

ö ünl. İğrenme, tiksinti, beğenmeme v.b. belirtir: *Ö, ne pis koku!* (M)

ÖBEK i. (türk. k.). Birbirine benzer veya aynı cinsten olan şeylerin meydana getirdiği bütün, yığın, grup: *Şimdi hayvanlı, yayan, kız, kadın, oğlan, erkek / Kuşatır ip çekilen meydanı yüzlerce öbek* (M.A. Ersoy).

— Dil bil. Özne, yüklem veya çeşitli tümleçlerle birlikte kullanılan kelimelerin tümü. *Eşanl.* GRUP.

— Zool. *Engerek öbeği*, kışın veya ilkbaharda görülen birbirine dolanmış engerek kümesi.

◆ **öbek öbek** sıf. ve zf. Yığın yığın, takım takım, toplu halde: *Rumeli kıyısından bakılınca da Anadolu sahilinde, güneşin aksiyle, ötede beride öbek öbek birçok camlar, altın kesilir, altınlar gibi parlar* (A.Ş. Hisar). *Eyüp fıkarasına para verir. Kubbelerde öbek öbek söyleşen güvercinlere mısır serper, kumruları sever* (N. Araz). [ML]

ÖBÜR bls. sıf. (*o* ve *bir*'den). Diğer,

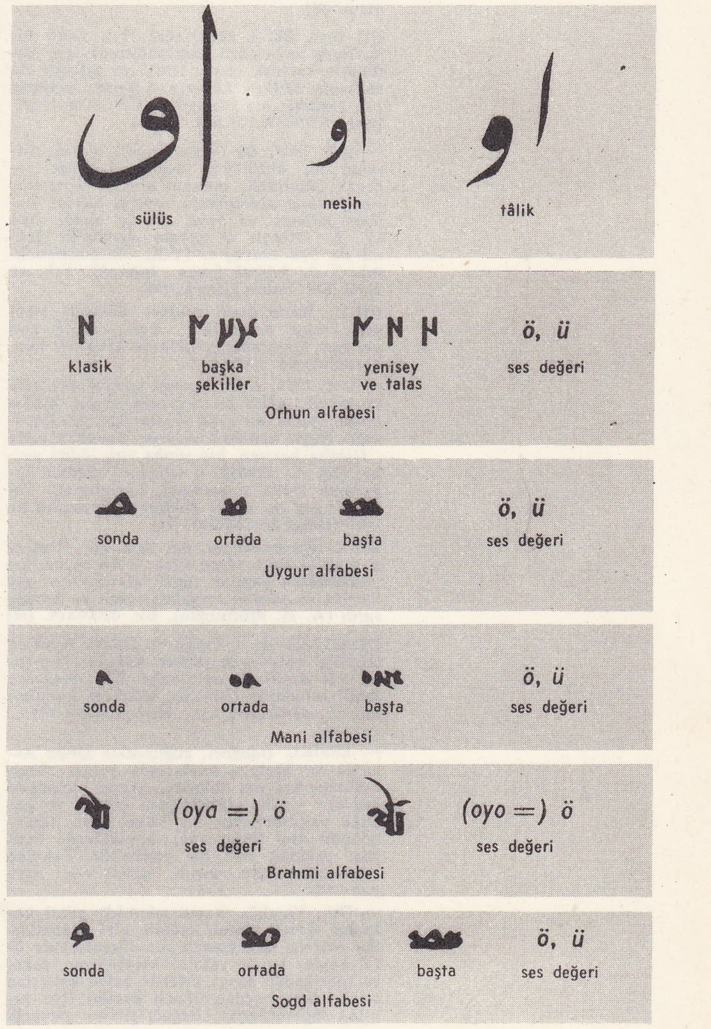

öteki: *Otomobil şimdi dağın öbür sırtına döndü* (R. H. Karay). *Hüseyin bahçenin ta öbür ucundaki bahçıvan kulübesinde yatardı* (R.N. Güntekin). || [Zaman için] Önümüzdekinden bir sonra gelen: *Yarın değil, öbür gün gelir. Rabia ile konuşurum* (H.E. Adıvar). || Zam. Diğer kimse veya şey: *Yalnız öbürleriyle birkaç adım yürüdüğüm ve nereden gelip nereye gittiklerini kendilerinden sorduğum oluyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Bu bakış hiç de öbürlerine, kendimi bildim bileli üstünde hissettiklerime hiç benzemiyordu* (A.H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Öbür dünya,* öldükten sonra ruhun yaşayacağına inanılan âlem, ahiret: *Onun yoluna ağladı güldü, söyledi ve öbür dünyaya göçeceği gün bildi ki, meğer hepsi yalanmış* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bu dünyada bir erkekle duran kadınlar öbür dünyada gene o erkeğe varırmış* (H. R. Gürpınar). *Dünyanın öbür ucu,* çok uzak, ulaşılamayacak gibi görünen yerler için kullanılır: *Batum'dan Moskova'ya hareket edeceğimiz sıralarda Moskova bize, dünyanın öbür ucu kadar uzak görünüyordu.* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖBÜRKÜ zam. (*öbür* ve *ki*'den). *Halk dili.* Öbürü. (M)

ÖBÜRÜ zam. (*öbür*'den *öbür-ü*). Diğeri, diğer bir kimse veya şey: *Bunlardan biri Hacı Rifat'ın İhsan, öbürü de fabrikatör Hilmi beyin oğlu Şakir'di* (Sabahattin Ali). *Birini aşınca öbürü, öbürünü aşınca bir başkası görünür* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ÖCÜ i. (çocuk dilinden k.). Çocukları korkutmak için uydurulmuş hayalî yaratık, umacı. (M)

ÖÇ veya **ÖC** i. (esk. türk. k.). Kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve eylemi: *Bu ruhlarda biriken kinlerin, öçlerin, hırsların pek zararsız bir yıkılışıdır* (F.R. Atay). [*Eşanl.* İNTİKAM.] || *Esk.* Bahis.

— ÇEŞ. DEY. *Öç* (veya *öcünü*) *almak,* yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, intikam almak: *Yazı alış verişlerinde aldatılmayı severdi âdeta: Anlatıp gülmek ve biraz da öç almak için* (Y. Z. Ortaç). *O zaman Samim'in öcünü de ben alacağım* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Öç komak* (veya *tutmak*). *Esk.* ve *Halk dili.* Bahse girmek. (M)

ÖD i. Karaciğerin mideye döktüğü yeşil sarı renkte acı salgı: *Her yeri öd gibi acı sarı bir renkte görüyordu* (Hikmet Dizdaroğlu). Bk. SAFRA.

— ÇEŞ. DEY. *Ödü kopmak* (*patlamak*), çok korkmak: *Allah senin cezanı versin. Ödüm koptu, yılan mı çıktı dedim* (M. Ş. Esendal). *Değil hakikati meytin, hayali rüyada / Dikilse karşına, hiç şüphe yok, ödün patlar* (M. Â. Ersoy). || (*Birinin*) *Ödünü koparmak* (veya *patlatmak*), korkutmak: *Sana bir şey mi oldu? Ödümüzü kopardın ne var?* (Ömer Seyfeddin). [M]

ÖD i. (Hintçeden ar. *ūd,* türk. *öd*). Yanarken güzel koku veren ağaç. || Bu ağacın kıyılmasından yapılan tütsü: *Derinlerden gelen öd ve günlük kokuları etrafı ve havayı sardı* (A. H. Müftüoğlu). Bk. ÖDAĞACI. (M)

ÖDAĞACI blş. i. Doğu ve Güney Asya'da tropikal bölgelerde yetişen kokulu ağaç (ilmî adı *Aquilaria agollocha. Thymeleaceae* familyasından): *Gülsuyu, ödağacı kokuları havayı ağırlaştırdıkça ağırlaştırıyor* (H.E. Adıvar).

— ANSİKL. *Ödağacı,* çoğunlukla Doğu Asya'da ve Malaya adalarında yetişir. Yapraklarını kış yaz dökmez. Armut biçiminde meyvesi vardır. Ödağacının odunu ve kabuğu yakılınca hoş bir koku verir. Uzakdoğuda dinî törenlerde, tapınaklarda ödağacı yakmak eski bir gelenektir. Eskiden odunundan kutu, tespih, ağızlık v.b. eşya yapılırdı.

— Din. Yandığı zaman çıkardığı güzel kokudan dolayı cami, mescit gibi mabetlerde, evlerde düzenlenen din törenlerinde özel kaplar içinde yakılır. Mevlitlerde, cenaze töreninden sonra evlerde helva kavurma sıralarında, hacdan dönen hacılar için yapılan toplantılarda ödağacı yakma geleneği vardır. Bu gelenek, müslüman topluluklara eski çoktanrıcı dinlerden geçti. Eski tapınaklarda ödağacı yakmak hem sağlık, hem de tanrılara saygı gösterme bakımından uğurlu sayılırdı. Bu gelenek zamanla anlam değiştirerek islâm dinine yaraşır bir nitelik kazandı. (M)

ÖDEM i. (yun. *oidein,* şişmanlamak > *oidema* ve fr. *oedeme*'den). Patol. Çeşitli dokuların ve özellikle bağ dokusunun içinde sıvı birikmesi. (Yaygın ödeme «anazark» denir.)

— ANSİKL. Patol. *Ödem,* bazı sıvıların doku aralarına, deri altına, sıvı keselerine, herhangi bir iç organa sızıp dolarak şişkinlik yapmasıdır (bacak, akciğer, beyin ödemi). Ödem, bulunduğu organda şekil ve fonksiyon bozukluklarına cebep olur. Ödemler kılcaldamarlardaki aşırı basınçtan (kalp hastalıklarındaki toplardamar stazı, toplardamar üzerine baskı, flebit), lenf damarlarındaki herhangi bir engelden veya kılcal damarlarda geçirgenliğin artmasından (iltihabî ödemler) ileri gelir.

Tedavi, hastalığın sebebini ortadan kaldırmakla (had akciğer ödeminde kalp yetersizliğinin tedavisi) veya ödem oluşumunu (her ödem bir tuz ve su birikmesidir) kolaylaştıran mekanizmaları yok etmekle sağlanabilir.

Habis ödem, az rastlanan, şarbon hastalığının başlangıcında görülen bir bozukluktur. Özellikle önce gözkapaklarında, sonra yüzde, göğüste, kollarda başlar, hızla artar ve sertleşir; deri, içinde kanlı bir serozite bulunan fiskelerle kaplanır; bunlar patladığı zaman habis sivilcelerinkine benzeyen yaralar bırakır. Bk. ŞARBON.

Ailevî sinir ödemi, çocuklarda görülen ve soydan geçen bir hastalıktır. 11-13 Yaşlarına doğru başlar; baldırlarda, hattâ bütün bacakta sert, ağrısız, beyaz ödemler meydana getirir. (L)

ÖDEME i. (*ödemek*'ten *öde-me*). Ödemek eylemi. Satın veya ödünç alınan bir şeyin karşılığını verme. *Esk.* Tediye. || Yapılan bir zararın karşılığını verme. *Esk.* Tazmin. || [Bir iş, bir mal için] Kendisine yapılan masrafı çıkartma. || Bir hizmetin karşılığını verme.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Ödeme emri,* haciz yoluyle takipte, icra dairesinin, borçluya, borcunu ödemesi için, takip isteminden itibaren en geç üç gün içinde yaptığı tebliğ. (Bk. ANSİKL.) || *Ödeme için ibraz,* vadesi gelen poliçenin, vade günü veya vade gününü takip eden iki işgünü içinde ödenmek üzere muhataba ibraz edilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ödeme karinesi.* Bk. ANSİKL. || *Ödeme sebebi* (causa solvendi), kazandırıcı bir işlemin, bir borcu ödeme amacıyle yapılması. (Bk. ANSİKL.) || *Ödemelerin tatili,* borçlunun, muaccel olan bir borcu iflâs davasına rağmen ödeyememesi. Bk. ANSİKL.

— Posta. Bir mektubun, bir paketin gönderileceği sırada, nakliye ücretinin genellikle pul yapıştırarak ödenmesi. || *Ödeme damgası,* bir mektubun veya paketin üzerine ödeme tutarını basmak için kullanılan makine.

— ANSİKL. Huk. *Ödeme,* bir para borcunun yerine getirilmesidir. Bu terim, iki anlam taşır: a. genel olarak, borcun yerine getirilmesini ifade eden «ifa»nın; b. sadece para borcunun ifasını anlatan «tediye»nin karşılığı olarak kullanılır. Bk. İFA, PARA *borcu.*

● *Ödeme emri.* Haciz yoluyle yapılan takip üzerine borçluya yollanan ödeme emrinde şu hususlar bulunur. 1. alacaklı ile borçlunun teşhis edilmelerini mümkün kılan kayıtlar; 2. alacağın teşhisini mümkün kılan kayıtlar; 3. borçluya yedi gün içinde borcunu ödemesi veya borca itiraz etmesine ilişkin ihtar ve bunun dışında, senetteki imzayı inkâr ediyorsa, bunun bildirilmesi gerektiği, aksi halde imzanın borçlunun olduğunun kabul edileceği.

Borç, muaccel duruma gelmemişse ödeme emrinin yollanılmasıyle muaccel olur. Borçlu, ödeme emrine itiraz etmez veya yapmış olduğu itiraz kaldırılırsa, ödeme emri, icra kabiliyeti kazanır ve bundan sonra yapılacak olan icra takibinin temelini meydana getirir. Ödeme emri tebliğ edilmeden, icra takibinin öteki safhalarına geçilmesi mümkün değildir. Alacaklı, icra takibi yapılmasını isteyince, icra memuru takibi istenen alacağın varlığını inceleyemez; o, talep üzerine ödeme emrini düzenlemek zorundadır. Ödeme emri üzerine borçlu yedi gün içinde şu işlemlerden birini yapmak zorundadır; 1. borcu ve masrafları yedi gün içinde ödemek (borç, bir teminat verilmesine ilişkinse, bu süre içinde teminatı göstermek); 2. takibe esas olan senet altındaki imza kendisine ait değilse, yine yedi gün içinde buna itiraz etmek (bunu yapmazsa, senedin kendisi tarafından verildiği kabul edilir ve bu senede dayanılarak takip yapılır); 3. yine aynı süre içinde alacağın tamamına veya bir kısmına yahut alacaklının takip hakkına bir itirazı olursa, bunu belirtmek. Borçlu, yedi gün içinde yukarıdaki hususlardan birine baş vurmayacak olursa, mal beyanında bulunması gerekir. Aksi halde hapisle zorlanır. Ödeme emri iki nüsha olarak düzenlenir. Alacak, bir senede dayanıyorsa, bu senedin alacaklı veya temsilcisi tarafından imzalanmış bir kopyası ödeme emrine eklenir. Nüshalardan biri borçluya yollanır; öteki, icra dairesindeki dosyada saklanır. Borçluya yollanan nüsha ile, dosyadaki nüsha arasında bir fark varsa, borçluya yollanan esas alınır. Aynı borçlu için, aynı günde birden fazla icra takibine başvuruluyorsa, icra dairesi bunların hepsini aynı günde borçluya yollar. Aynı borçlu için değişik günlerde icra takibine başvuruluyorsa, icra dairesi, bunları baş vurma sırasına göre borçluya yollar ve taleplerden hiç biri, bir önceki talep gelmeden, borçluya, ödeme emriyle bildirilmez. Aynı borç için birden fazla borçlu varsa ve alacaklı bu borçluların hepsini takip etmek istiyorsa, hepsine ayrı ödeme emri yollanır; ancak, borçlular arasında açık bir temsil ilişkisi varsa, o zaman, sadece birisine yollanması yeterlidir. Ödeme emri, ancak borçluya tebliğ ile tamamlanır. Usulüne uygun yapılmamış bir ödeme emri tebliği, icra takibine sağlam bir dayanak olamaz. Bu durumda borçlu, tebligatı hangi tarihte öğrenmiş olduğunu belirtirse bu tarih takibe esas alınır. Usulsüz olarak yapılan ödeme emrine dayanılarak başlanılan takip işlemlerini borçlu, şikâyet yoluyle iptal ettirebilir. Bk. İTİRAZ ve İCRA.

● *Ödeme için ibraz.* Vadesi belirtilmiş olan bir poliçenin ödenmek üzere muhataba ibraz edilmesi gerekir. Buna, ödeme için ibraz denir. Poliçenin, bir takas odasına ibrazı da ödeme için ibraz sayılır. Ödeme için ibraz yeri, kural olarak borçlunun ikametgâhıdır. İbraz, ödeyecek olan kimsenin ticaret yeri varsa orada, yoksa ikametgâhında yapılır. Adresli veya ikametgâhlı poliçelerde ibraz, belirli adreste ödeyecek olan kimseye yapılır. İbraz zamanı, vadesi belirtilmiş poliçeler için, vade günü veya bunu takip eden iki işgünüdür. Görüldüğünde ödenecek poliçelerde ise, ibraz, poliçenin düzenlenmesinden itibaren bir yıl içinde olmalıdır. Ödeme için ibrazın sonuçlarına gelince; önce ibraz ile, poliçe borçlusu mütemerrit duruma düşer. İbraz edilmeden önce poliçe muaccel hale gelmiş olsa bile, borçlu kime ödeyeceğini bilemeyeceği için temerrüde düşmez. Ödeme için ibrazın ikinci sonucu, poliçe hamilinin, ödememe dolayısıyle, belirli şartları gerçekleştirerek rücu imkânına sahip olmasıdır.

● *Ödeme karinesi.* Borcun ödenmesi halinde, alacaklının borçluya vereceği belirli belgeler, borcun tamamının veya belirli bir kısmının ödenmiş olduğuna karine teşkil eder. Borçlu, borcunu ödediği zaman, alacaklıdan ya bir makbuz* alır veya senet kendisine iade edilir. Makbuz verilmesi, kural olarak şu ödemeler için karine sayılır: 1. bir devrî edim söz konusuysa, bir ihtirazî kayıt konulmadan verilen makbuz, daha önceki devrî edimlerin ödenmiş olduğuna karine sayılır (msl. bir kira borcunda, mart ayı kirası için alınan makbuz, bir ihtirazî kayıt konulmamışsa, daha önceki aylardaki kiranın ödenmiş olduğu karinesini doğurur); 2. borçluya, ana para için verilen makbuz, faizlerin ödenmiş olduğu karinesini doğurur (ancak, yine makbuza konulan bir ihtirazî kayıt, bu karinenin işlemesini engeller).

Borç için bir senet verilmişse ve bu senet borçluya iade edilecek olursa, bu iade, bor-

cun ödeme yoluyle veya herhangi başka bir sebeple sona erdiğine karine sayılır. Ancak, alacaklı, senedin ödemeden başka bir sebeple elinden çıktığını (msl. kaybolduğunu veya çalınma sonucu borçlunun eline geçtiğini) ispat edecek olursa, bu karine çürür. Senedin geri verilmemesinin mümkün olmadığı durumlarda ise, ödeme karinesi, imzası noterce resmen onanmış bir belgeyle sağlanabilir.

● *Ödeme sebebi.* Kazandırma, borçlunun, borçlu olduğu edimi yerine getirmesi amacıyle yapılıyorsa, bu işlem ödeme sebebiyle yapılmıştır. Meselâ bir borçlu, borçlanmış olduğu 1 000 lirayı alacaklıya verirse, bu kazandırma, borcu sona erdireceği için, ödeme sebebiyle yapılmış olur.

● *Ödemelerin tatili,* bir iflâs sebebidir. Ödemelerin tatil edilmesi, borçlunun borçlarını ödemeye devamlı şekilde son vermiş olmasıdır. Bunun dayandığı sebep önemli değildir. Borçlu, muaccel ve nizasız olan bir borcunu ödeyemiyor ve bu durum geçici bir hale dayanmıyorsa, ödemelerini tatil etmiş olur. Borçlu, ödemelerini tatil etmiş olduğunu alacaklılarına bildirebilir. Fakat bildirmemiş olsa bile bu, halin icabından da anlaşılabilir. Meselâ, borçlu ufak borçlarını bile ödeyemiyorsa veya mallarının büyük bir kısmı haczedilmişse, bu, ödemelerini tatil ettiğini gösterir. Ödemelerini tatil etmiş olan borçlu, iflâs kararına kadar borçlarını ödeyebilirse, iflâs etmekten kurtulabilir; ödeyemezse, Ticaret mahkemesi, borçlunun, ödemelerini tatil etmesi sebebine dayanarak iflâsına karar verir. (ML)

ÖDEMEK geçl. f. (esk. türk. *ötemek*'ten). Herhangi bir alışveriş ilişkisinde, borçlu olunan şeyin karşılığını alacaklıya vermek: *Hasan'a bir elli liralık uzattı. Hasan sende varsa sen öde* (S.F. Abasıyanık). *Ben onun oğlu sıfatıyle pederinizin bu borcunu ödemenizi ricaya geldim* (B. Felek). *Esk.* Tediye etmek. || Bedelini vererek zararı karşılamak: *Kırdığın camı ben ödedim. Esk.* Tazmin etmek. || [Bir iş, kuruluş için] Kendisine harcanan parayı çıkartmak: *Dükkân, yapılan masrafı bir senede ödedi.* || — *Mec.* Bir işin, bir hizmetin karşılığını vermek: *Göz nuru, alın terini öder* (Y.Z. Ortaç). *Bir gece de onunla kal. Bize yaptıklarını ödemiş olursun* (S.F. Abasıyanık). || Bir şey karşılığında fedakârlık etmek, zahmet çekmek: *Kazandığımız zaferi kanımızla ödedik.*

— Tic. Bir hesabı, bir borcu tam olarak vermek.

◆ **ödenmek** edilg. f. Ödemek işine konu olmak, verilmek. (M)

ÖDEMELİ sıf. (*ödeme*'den *ödeme-li*). Paraca karşılığı alıcı tarafından postaneye ödendiği zaman teslim edilen: *Ödemeli kitap. Ödemeli paket.* || Karşı tarafça ödenmek üzere edilen (telefon), çekilen (telgraf). [M]

ÖDEMEZLİK i. (*ödemek* > *ödemez*'den *ödemez-lik*). Huk. *Ödemezlik defi,* iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, taraflardan birinin, borcunu yerine getirmeden veya getirmeyi teklif etmeden, karşı taraftan borcun ödenmesini istemesi halinde ileri sürülen defi.

— ANSİKL. Huk. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, kanunda veya sözleşmede aksine hüküm yoksa, tarafların borçlarını aynı anda yerine getirmeleri gerekir. Taraflardan biri, kendi borcunu yerine getirmeden veya getirmeyi teklif etmeden, karşı tarafın borcunu yerine getirmesini isteyecek olursa, karşı taraf, *ödemezlik defi* (veya «borcun ifa edilmediği defi»ni) ileri sürer. Böylece borcun ifa edilmesini isteyen taraf kendi borcunu yerine getirinceye kadar, ifadan kaçınma imkânını elde etmiş olur. Ödemezlik definin hukukî niteliği tartışmalı olmakla birlikte, hâkim olan görüş, bunun teknik anlamda bir defi olduğudur. Taraflardan birinin ödemezlik defini ileri sürebilmesi için şu şartların gerçekleşmiş olması gerekir: 1. iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmenin varlığı; 2. bu sözleşmeden dolayı iki tarafta karşılıklı bir borcun doğması; 3. bu borçların devam etmesi; 4. taraflardan biri için önce ifa mükellefiyetinin bulunmaması (daha önce borcu ifa yükümlülüğü olan kimse karşı taraf borcunu ifa etmemiş veya ifayı teklif etmemiş olsa bile, istem halinde, ödemezlik defini ileri süremez); 5. iki tarafın borcunun da muaccel olması (ifa isteminde bulunulan tarafın borcu henüz muaccel duruma gelmemişse, ödemezlik defini ileri sürmesi gerekmez; çünkü ifa isteminde bulunan tarafın dava hakkı doğmamıştır); 6. ifa isteminde bulunan tarafın borcunu ifa etmemiş veya ifa etmeyi teklif etmemiş olması.

Ödemezlik defi mahkeme dışında veya dava sırasında kullanılabilir. Mahkeme dışında ileri sürülüyorsa, yöneltilmesi gerekli irade beyanı yoluyle kullanılır. Bu defin ileri sürülmesiyle kullanan kimse, karşı taraf borcunu yerine getirmekten kurtulur. Ödemezlik defini ileri süren taraf, bunu kullanabileceğini ispat etmek zorunda değildir. Aksine, bu defin kullanılamayacağını ispat etmek karşı tarafa düşer. Karşı taraf bunu ispat edemezse, hâkim davayı geçici olarak reddeder. Karşı taraf, ancak kendi borcunu ifa etikten veya ifa etmeyi teklif ettikten sonra yeniden borcun ödenmesini isteyebilir. (M)

ÖDEMİŞ, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi şehir; 34 983 nüf. (1970). Küçük Menderes ovasında; yüksl. 135 m. İzmir-Aydın demiryolunun Torbalı'da doğuya ayrılan kısmının son istasyonudur. Ayrıca, çevresine ve il merkezine düzgün karayollarıyle bağlıdır. Şehir, verimli bir ovanın ziraat, ticaret ve sanayi merkezi durumundadır. El tezgâhlarında dokumacılık; zeytinyağı fabrikaları ve pamuk çırçırhaneleri. —*Ödemiş ilçesi,* 1 212 km²; 118 866 nüf. (1970). Merkez, Bademli, Beydağ, Birgi, Kaymakçı ve Ovakent (Adagide) bucakları; 98 köy. Pamuk ekimi ve bağcılık. Beydağ bucağına bağlı Haliköy'de civa madeni.

— Tar. Ödemiş ve çevresinde M.Ö. 3000'den itibaren yerleşmeler oldu. Hititler çağında Assuva adıyle anılan bölge, Hitit kralı Tuthalya IV devrinde (M.Ö. 1250-1220) Büyük Hitit imparatorluğunun hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. XII. yy.daki frig göçleri sırasında Ödemiş ve çevresi, Lydia krallığının (Heraklesoğulları sülâlesi) sınırları içindeydi. M. Ö. 546-547'de Persler, Sardeis'i ele geçirerek Lydia krallığını ortadan kaldırınca Ödemiş de bütün Anadolu gibi pers hâkimiyeti altına girdi. M.Ö. 334'te İskender'e, onun ölümünden sonra da Suriye ve Bergama krallıklarına bağlandı. Bergama kralığının ortadan kalkmasından sonra (M. Ö. 190) roma hâkimiyetine girdi. Roma imparatorluğu ikiye bölününce (M.S. 395), Bizans'a bağlandı. Bir ara Selçuklulara geçtiyse de moğol akınları sonucu Selçukluların zayıflamasından yararlanan Bizanslılar bölgeye tekrar hâkim oldular. Bölge, 1310-1426 tarihleri arasında Aydınoğulları beyliğine bağlandı. Bundan sonra kesin olarak Osmanlıların eline geçti (1426). Birinci Dünya savaşı sonunda Yunanlılar tarafından işgal edildi, fakat Büyük Taarruzla Yunanlılardan geri alındı (1922). [M]

ÖDEMLİ sıf. (*ödem*'den *ödem-li*). Patol. Ödemi olan: *Kalp hastalarında ayak ve bacaklar çoğu zaman ödemlidir.* || Ödem tabiatında olan. (L)

ÖDENEK i. (*ödenmek*'ten *öden-ek*). *Yeni.* Bir iş için ayrılmış olan belli bir para. *Eşanl.* TAHSİSAT.

— Huk. Genel olarak, devlet masraflarının yapılabilmesi için her yılın bütçesiyle yürütme organına verilen harcama izni. (Bk. ANSİKL.) || Cumhuriyet senatosu ve Millet meclisi üyelerine, görevleri sebebiyle verilen ve yolluk dışında kalan para. (Bk. ANSİKL.) || *Örtülü ödenek.* Bk. ANSİKL.

— İkt. *İktisadî ödenek,* satış veya maliyet fiyatlarında sunî olarak bir düşüş sağlamak için özel sektörde veya kamu sektöründe belirli malları üretenlere ve satanlara devlet tarafından nakit olarak ödenen para.

— ANSİKL. Huk. *Ödenek,* yaygın anlamıyle, yasama organının bütçe yoluyle yürütme organına verdiği harcama iznidir. Böylece, yapılacak hizmetler için harcamasına izin verilen en yüksek miktar tespit edilmiş olur. Ödenekten bilfiil harcanan miktar «masraf» adını alır. Ödenekler, yapılacak hizmetlerin niteliğine ve çeşidine göre değişik isimler alır: âdi ödenek, fevkalâde ödenek, ek ödenek gibi. *Âdi ödenek,* alışılmış ve sürekli olarak yapılan hizmetleri karşılamak için bütçeye konur. *Fevkalâde ödenek* ise, bütçede karşılığı bulunmayan bir hizmetin görülmesi için gerekli masrafların karşılanması ihtiyacıyle çıkar. *Ek ödenek,* malî yıl içinde kamu hizmetlerinin genişlemesi, fiyat artışları gibi sebeplerle beliren ihtiyacı karşılama amacıyle yürütme organının, yasama organından aldığı ek harcama iznidir. Bakanlar bütçeyle verilen ödeneklerden fazla yüklenme ve harcamalarda bulunamaz; ancak, silâhlı kuvvetlerin ihtiyaçlarıyle cezaevi hastahaneleri ve kanunun öngördüğü başka bazı hizmetler için, bir sonraki yıl üstünden geçici yüklenmelere, belli bir oranı aşmamak üzere, girişilebilir.

● Anayasa, ödenek terimini, «parlamento üyelerinin görevleri karşılığı aldıkları para» anlamında da kullanır (ücret ve maaş gibi). Bazı kamu personeline eskiden *temsil ödeneği* verilirdi. Bugünkü Devlet Memurları kanunu, ödenek yerine *gider* terimini kullanmaktadır.

● *Örtülü ödenek.* Eskiden «tahsisatı mesture» adı verilen örtülü ödenek bütçenin aleniliği ilkesine aykırıdır. Bu, harcama yeri gizli tutulan ve yasama organının doğrudan doğruya denetimine bağlı olmayan ödenektir. Başbakanlık bütçesi içinde yer alan örtülü ödenek, kapalı istihbarat ve kapalı savunma hizmetleri için, devletin yüksek güvenliği ve yüksek yararları veya siyasî, sosyal konularla, kültür ve devlet itibarı alanlarında olağanüstü hizmetlerin sağlanmasında harcanır. Örtülü ödeneğin harcama yerini ve şeklini başbakan tayin eder. (M)

ÖDENTİ i. (*ödenmek*'ten *ödenti*). *Yeni.* Bir dernekte üyelerin dernek kasasına ödemekle yükümlü oldukları para. *Eşanl.* AİDAT. (M)

ÖDEŞMEK ortaklş. f. (*ödemek*'ten *öde-ş-mek*). Karşılıklı borçlarını ödeyerek arada alacak verecek kalmamak. (M)

ÖDETMEK ettirg. f. (*ödemek*'ten *öde-t-mek*). Ödemek işini yaptırmak: *Nihayet seni getirdik ya! Üst tarafı kolay, faturayı sana ödeteceğim* (B. Felek). [M]

ÖDEV i. (*ödemek*'ten *öde-v*). *Yeni.* Bir kimsenin yapmağa mecbur olduğu belli bir iş: *Yanlış sordum belki. Ödev aldığını bize söylediği gece neler düşündüğünü sorsaydım* (Kemal Tahir). || Örf ve âdetlere, geleneklere veya yer ve zaman şartlarına göre kabul edilen özel ahlakî görev: *Yurttaşlık ödevi. Meslekî ödev. Haksızlığa karşı gelmek ödevinizdir.* || Öğretmenin öğrencilere verdiği ev çalışması: *Ödev vermek. Eşanl.* VAZİFE.

— Ahl. *Ödev ahlâkı,* iyiyi ödevle tanımlayan ahlâk: *Kant'ın ahlâkı, bir ödev ahlâkıdır.* Bk. ANSİKL.

— Öğr. Öğrencinin genellikle okul dışında hazırladığı yazılı veya çizili çalışma ürününe verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ahl. *Ödev* denince, davranışlarımızın temelini ve ilkesini meydana getiren ahlâk kuralı anlaşılır. Bu kural, duruma göre, az veya çok zorlayıcıdır. Hattâ, iki ayrı değerin emrettiği, iki davranış kuralının tek bir kimsenin bilincinde karşılaşmasından doğan *görev çatışmaları* da var-

ÖDEMİŞ

Foto. T. Birgili (MEYDAN)

dır (msl. Antigone'da, hukuk yasasıyle dindarlık arasındaki uyuşmazlık).

Bazı ahlâkçılara göre ödev, ebedî, doğuştan ve evrensel olarak Tanrı'ya, vicdanımıza veya aklımıza dayanan mutlak bir kuraldır. Nitekim Kant'a göre ödev, bir *kesin buyruk*'tur ve her akıllı varlığı herhangi bir şart söz konusu olmaksızın yükümlü kıldığı için ahlâk dışı eylem kurallarından tamamen farklıdır, bundan dolayı ahlâk dışı eylem kuralları, çıkarlarımıza veya isteklerimize bağlı olan *farazî buyruklar*'dır.

Başka ahlâkçılara göre ise, ödev *duyusal deney*'e dayanır ve özü kişilere, toplumlara ve çağlara göre değişir. Demek ki ödev, mutlak değil görelidir. Ahlâkın, şu veya bu toplumun törelerinden çıkmış olduğunu ileri süren sosyologlar bu tezi savunurlar. Sosyologlara göre, ödevler arasındaki çatışmalar da, ferdin, kaplamları farklı birkaç gruba aynı zamanda bağlı olmasının sonucudur.

Frederich Rauh, *l'Expérience Morale* (Ahlâk Deneyi) adlı kitabında bu iki karşıt görüşü bir sentez içinde birleştirmek istemiştir. Bu düşünüre göre ahlâk, deneyin sonucudur ama bu deney, tıpkı bilimsel deney gibi, akıl tarafından düzenlenmiş ve biçime sokulmuştur. Böylece, ahlâklar ve ödevler bir mutlak hakikate doğru ilerleyen (ahlâkî ilerleme kavramı) göreli hakikatler olarak ele alınır.

● *İnsanın ödevleri.* Nazarî ahlâkta olduğu gibi, pratik ahlâkta da, hak ve ödev kavramları arasındaki zorunlu ilinti, her devirde ve bütün sistemlerde görülür. Ödev, elde edilmiş veya verilmiş bir hakkın karşılığı olarak yapılması gereken bir şeydir; bir çeşit borçtur. Her hak bir ödevi, her ödev bir hakkı doğurur. Bu fikir, her zaman açıkça ortaya konmamış olsa da, Eskiçağdan beri çeşitli dinî ve manevî akımlarda ve bunları sosyal plana aktaran çeşitli hukuk yasalarında ve sistemlerinde yer alır. Ama, XVIII. yy.da ortaya çıkan liberal fikir hareketlerine gelinceye kadar, insanların içinde yaşadığı siyasî, sosyal, ahlâkî ve dinî bütün çerçeveler, insana hak tanımaktan çok ödev yüklemek için ortaya konmuştur.

Dolayısıyle kurulu düzene karşı gösterilen her tepki dinî veya sivil otoritenin tanımadığı hakları adına yapılmıştır.

XVIII. yy. liberalizminin, insanoğlunun doğuştan sahip olduğu hakların varlığını ileri sürmesi bu şekilde açıklanabilir. İlk olarak Kuzey Amerika'da, 1776 Bağımsızlık bildirisi ve daha sonra 1777 ve 1784 arasında Amerika devletlerinin her birinin çeşitli beyannameleriyle ortaya sürülen bu haklar, en olgun ifadelerini 1789 Vatandaş ve İnsan Hakları bildirisinde buldu.

Madde I. Haklar beyannamesi, kanunkoyucuların yükümlülüklerini kapsar, toplumun korunması ise, bu toplumu meydana getirenlerin de ödevlerini bilip yapmalarını gerektirir.

Madde II. İnsanın ve vatandaşın bütün ödevleri, tabiatın bütün gönüllere işlediği şu iki ilkeden türer; kendinize yapılmasını istemediğinizi, başkalarına yapmayın; görmek istediğiniz iyiliği başkalarına her zaman gösterin.

Madde III. Kişinin topluma karşı olan görevleri, toplumu savunmak, ona hizmet etmek, yasalara uygun yaşamak ve toplumun organlarını saymaktır.

Madde IV. İyi oğul, iyi baba, iyi kardeş, iyi dost ve iyi koca olmayan kimse, iyi vatandaş da değildir.

Madde V. İçtenlikle ve taparcasına yasalara uymayan kimse iyi bir insan da değildir.

Madde VI. Yasaları açıkça çiğneyen kimse, topluma karşı savaş açmış demektir.

Madde VII. Yasalara açıkça karşı çıkmadığı halde hile ve açıkgözlülükle yasalardan sıyrılmağa kalkışan kimse herkesin çıkarını baltalamış olur. Böyle bir kimse, ötekilerin iyiliğine ve takdirine lâyık değildir.

Madde VIII. Toprağın işlenmesi, her türlü üretim, her çalışma aracı ve sosyal düzen, mülkiyet hakkının korunmasına dayanır.

Madde IX. Kanun, savunmak için çağrıda bulunduğunda, her vatandaş, yurduna ve hürriyetin, eşitliğin ve mülkiyetin korunmasına hizmet etmekle ödevlidir.

Bu bildirinin hazırlandığı sırada, Fransız Kurucu meclisindeki bazı üyeler, bunun yanı sıra, bir Ödevler bildirisinin de yayımlanmasını istemişlerdi. Böylece III. Yıl Anayasasında Vatandaş ve İnsan Hakları bildirisine İnsan Ödevleri bildirisi de eklenmiş oldu.

Bu bildiriden çıkan felsefenin, yeni bir fikir getirmediği ve sağlam temellere dayanmadığı ortadadır. Doğrudan doğruya Matta İncili'nden alınan bir formülü «tabiat»a mal etmek, gerçeği zorlamaktan başka bir şey değildir. İçtenlikle ve taparcasına yasalara uyan «... iyi kimse» kavramı ise hem açık değildir, hem de kanunlara uyma ile dinî bir kavram olan tapınma arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğini anlamak oldukça zordur. Bununla beraber, özü bakımından ele alındığında bu bildiri, yerine getirilmeleri toplumun (hiç olmazsa Fransız devriminden doğmuş olan burjuva toplumunun) düzenli olarak yürümesini sağlayacak ödevlerin bazılarını ileri sürer: yasalara ve resmî makamlara, aileye, mülkiyete saygı, vatan vazifesi (md. III ve IX), iyiniyet (md. VII), kardeşlik; bir hakkın ancak başka bir hakkın başladığı yere kadar uzanması.

Ne var ki, dinî bir temele dayanmayan ve «yasanın emrettiğini yapmak, yasakladığından da kaçınmak» diye tanımlanan bir ödev kavramı, siyasî, iktisadî veya sosyal gelişmelere göre, yasanın kendisiyle birlikte, çeşitli değişikliklere uğramaktan kurtulamaz. Meselâ, XIX. yy.ın ortalarından beri, farklı bir tarih ve toplum görüşüyle birlikte, aynı derecede farklı bir ödevler kavramı da geliştirilmiş ve ortaya konmuştur; bu ödev kavramı, burjuva toplumunda olduğu gibi, mülkiyete karşı zorunlu olarak saygı gösterilmesini ileri sürmek şöyle dursun, mülkiyetin kendisini «hırsızlık» olarak (Proudhon) veya «insanın insan veya bir sınıfın bir başka sınıf tarafından baskı altında tutulmasının iktisadî temeli» olarak (bk. MARX'ÇILIK) görür. Bu görüş açısından, ferdin ödevi, sınıf dayanışmasını gerçekleştirmek, toplumun kapitalist düzenini yıkmak ve sınıfsız bir toplum yaratmaktır; ferdin bu yeni toplumun kurulması için katlanacağı fedakârlıklar da, en yüce ödev sayılır. İdeoloji bakımından farklı toplumlarda yaşayan bütün insanlar için geçerli ödevleri tanımlamanın ne kadar zor olduğu, Birleşmiş Milletler teşkilâtının İnsan Hakları bildirisinde (10 aralık 1948), 29. madde kaleme alınırken bütün açıklığıyle ortaya çıktı. İşte maddenin metni:

«1. Ferdin, kişiliğini hür ve eksiksiz olarak geliştirebileceği tek ortam olan topluluğa karşı ödevleri vardır.

«2. Haklarını kullanma ve hürriyetlerinden yararlanmada, herkes sadece kanunun koyduğu sınırlamalara tabidir. Bu sınırlamaların, başkasının hak ve hürriyetlerini korumak ve saydırmak, demokratik bir toplumda ahlâk, kamu düzeni ve genel refahın haklı gereklerini karşılamak dışında bir amacı olamaz.

«3. Bu haklar ve hürriyetler, Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine karşı asla kullanılamaz.»

Maddeyi kaleme alanların karşılaştığı güçlük ve sıkıntı, «topluluğa karşı ödevler»in dökümünü ve tanımını yapmağa, ayrıca da, bu ödevlerin topluluğun yapısına göre değişip değişmediğini belirtmeğe yanaşmamalarından anlaşılmaktadır. «Kanunun koyduğu sınırlamalar»ın ise, evrensel bir kanun olmadığına göre, kanundan kanuna değişeceği şüphesizdir.

Demek ki, ödevleri tanımlayabilmek için, belirli bir felsefeye dayanmak gerekir. Bu felsefe, önce birtakım değerler bulacak ve tanımlayacak, bu değerlere dayanan bir ahlâk kurulacak, ödevler de dayanağını bu ahlâkta bulacaktır. Bu tür değerler iki türlü olabilir: tabiatüstü veya tabiî. Birinci durumda, Tanrı'ya (veya tanrılara) karşı yerine getirilmesi gereken ödevler dolayısıyle de, başkasına (bu başkası, kolektif veya ferdî olarak ele alınabilir) ve kendine karşı yerine getirilecek ödevler ortaya çıkar. İkinci durumda, ahlâkın yüce amacı, ödevlerin hedefi, dolayısıyle de ifadesi alabildiğine değiştirilebilir: ferdin (ferdiyetçi liberalizm) veya topluluğun (millet, devlet, sosyal sınıf, hattâ ırk) ön plana alınmasına göre, ayrı ayrı ödev tanımlamaları verilir ve bu ödevlerin önem sırası değişebilir. Kimine göre, yasanın kendisi ödevi doğrulamağa yeter, çünkü yasa, hakkın ifadesi olmak bakımından zaten iyidir; kimine göreyse, yasa, kendisini aşan ilkelerin geçici bir ifadesinden başka bir şey değildir; kimileri de, yasayı, fiilî bir durumun hukukî ifadesi olarak ele alırlar.

Bu duruma göre, dindarlarla dinsizlerin aynı ahlâk kurallarına uydukları devirlerin aksine, her çağdaş insan toplumunun, benimsediği bir hak ve ödevler yasasıyle kendini tanımlaması en çıkar yoldur. Sadece bir haklar yasasıyle yetinmek, işin kolayına kaçmak olur: ifadelerin ve soyut kelimelerin kaypaklığı, birtakım yorum uyuşmazlıklarını örtbas etmekten başka bir çıkar sağlayamaz. Herhangi bir açıklamaya, kavramları kesinleştirme çabasına katlanmadan ödevler yasasını malum saymak da, ya saflıktan veya aşırı kurnazlıktan ileri gelir. Hakları ve ödevleri tanımlamak için dinî bir otoriteye başvurmanın yetersiz kaldığı bir dünyada, her toplumun tanıdığı otoriteleri ve bunların dayandığı ilkeleri açıkça belirtmesi gerekir.

— Öğr. İlkokul öğretiminde öğrencilere, sınıfta kendi kendilerine yaptıkları çalışmalar sırasında ödev hazırlatılır. Üniteler işlenirken küme çalışmaları için düzenlenen işbölümüne göre, araştırma niteliği ağır basan ödevler yaptırılır. Ortaokul ve liselerde öğrencileri kişisel çalışmalara yöneltmek için çevreden, eski eserlerden, kitaplıklardan, işlik ve laboratuvarlardan yararlanarak hazırlanacak ödevler verilir. Ödevler öğretmen tarafından düzeltildikten sonra öğrencilere geri verilir. Genellikle üzerine hataları belirten uyarmalar yazılır, bazen not atılır.

◆ **ödevli** sıf. Ödev almış, bir ödev yüklenmiş olan. (LM)

ÖDEVBİLGİSİ blş. i. Bk. DEONTOLOJİ.

ÖDEVCİL sıf. (*ödev*'den *ödev-cil*). *Yeni.* Ödevine bağlı olan, verilen ödevleri mutlaka yerine getiren (kimse). *Eşanl.* VAZİFEŞİNAS. (M)

ÖDİALİT veya **ÖDİYALİT** i. (fr. *eudialyte*). Miner. Tabiî sodyum, kalsiyum ve demir silikozirkonat.

— ANSİKL. *Ödialit,* romboedrik sistemde billûrlaşır. İki çeşidi vardır: Grönland'da bulunan *ödialit* ile Norveç'te siyenitler içinde rastlanan *ökolit.* (L)

ÖDİDİMİT i. (fr. *eudidymite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve berilyum silikat. (L)

ÖDİNAMİ i. (fr. *eudynamie*). Vücut yeteneklerinin tam dengeli olması. (L)

ÖDLEK sıf. ve i. (*öd*'den *öd-le-k*). Korkak, yüreksiz (kimse): *Sen de amma ödlekmişsin yahu. Artık Üsküdar'da korkulur mu?* (B. Felek). *Gölgesinden bile korkup bağıran bir ödlek / Otuz üç yıl bizi korkuttu «şeriat» diyerek* (M.Â. Ersoy).

◆ **ödleklik** i. Korkak olma hali, korkaklık: *Ödlekliklerine rağmen yine de dedikodu yapmaktan çekinmeyen züppeler. Ahmet beyin Galatasaray'dan kovulduğunu anlatırlar, her tarafa yayarlar* (Ömer Seyfeddin). *Bazı bazı ödlekliği tutar bizim Kasap Osman ağamızın* (Kemal Tahir). [M]

ÖDSARISI bls. i. Biyol. Bk. BİLİRÜBİN.

ÖDÜL i. (esk. türk. *öndil* veya *öndül>öğdül,* mükâfat, rehin'den). *Yeni.* Bir yarışmada veya sınavda kazanana verilmek üzere konan armağan: *Birincilik ödülü. Nobel Edebiyat ödülü.* (*Eşanl.* MÜKÂFAT.) || *Esk.* Hakkında bahis tutulan şey.

— Bil., Ed. ve G. santl. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* Halk edebiyatı yarışmalarında kazanana verilmek üzere ortaya konan armağan. (Saz şairleri muamma yarışını kazanınca ödül alırlardı. Kahvelerde yapılan saz yarışmalarında ödülleri genellikle çevrenin zenginleri verirlerdi. Bunlar at, öküz, kumaş, para v.b. olurdu.) || *Ödül alan şair,* törenle defne dalından bir taç giyen şair. Bk. ANSİKL.

— Spor. Yağlı güreşte başarı kazanan pehlivana verilen değerli eşya. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bil., Ed. ve G. santl. Genç sanatçıları teşvik etmek veya büyük bilgin, yazar ve sanatçılara duyulan saygıyı belirtmek için, çeşitli ülkelerde, her yıl, resmî makamlar ve özel nitelikteki kuruluşlar tarafından birçok ödül verilir. Bunlardan bilim ve edebiyat alanlarında en ünlü ve etkili olanı, milletlerarası nitelikteki *Nobel** ödülleridir. Özellikle edebiyat alanında verilen başlıca ödüllere örnek olarak şunlar sayılabilir: A.B.D.'de *A.B.C. National Book Awards* (Millî Kitap ödülü) [Edebiyat ve Sanatlar akademisi tarafından] ve *Pulit-*

zer ödülü; S.S.C.B.'de *Lenin* ödülü (1956'dan itibaren *Stalin* ödülü yerine); Fransa'da *Grand Prix de Littérature* (Edebiyat Büyük ödülü) ve *Grand Prix du Roman* (Roman Büyük ödülü), *Goncourt* ödülü; İngiltere'de *Hawthornden prize* (1944'e kadar), *Sunday Times Book Prize, James Tait Black Memorial prize;* İtalya'da *Mondadori* (1924'ten beri), *Bagutta, Viareggio* ödülleri v.d.

● *Türkiye'de,* Cumhuriyet'ten sonra bazı kurumlar veya kişiler adına bilim, sanat, edebiyat ve araştırma ödülleri verildi. *C.H.P.*'nin Roman ve Şiir ödülleri (bk. ROMAN. ŞİİR) bunların öncüsü sayılır (1942 ve 1946). Tarih sırasıyle, Cumhuriyet gazetesince verilen *Yunus* Nadi* (1946), *Sait Faik hikâye* (Bk. ABASIYANIK) [1955], *Türk* Dil Kurumu bilim, sanat ve edebiyat* (1955), *Yeditepe* şiir* (1955-1967), *İlhan* İskender tiyatro* (1959), Milliyet gazetesince verilen *Karacan* (1962), *Sanatseverler* derneği* (1964) ödülleri de bu arada sayılabilir. Başlıca bilim ödülleri için bk. TÜRKİYE BİLİMSEL VE TEKNİK ARAŞTIRMA KURUMU ÖDÜLLERİ.

— Ed. *Esk. Ödül alan şair.* Petrarca'ya 1341'de Roma senatosu taç giydirdi. Tasso ise bu şerefe ancak ölümünden sonra ulaştı; imparator Maximilien 1504'te Vienne'de görevi, tacı en çok hak edene vermek olan şiir koleji kurdu. İngiltere'de ödül alan şair kurumu XV. yy.da kuruldu. Bu ülkede ilk ödül kazanan Edward IV devrindeki John Kay'dir. 1670'ten sonraki ödül alan şairler: Drydan, Thomas, Shadwell, Nahum Tate, N. Rowe, L. Eusden, Colley Cibber, Whitehead, Ferton, Pya, Southey, Wordsworth, Tennyson, Alfred Austin, Robert Bridges ve Masefield. Ödüllü şair her yıl iki od yazardı: biri 1 ocakta, öteki hükümdarın doğum gününde. Gerçekte krallık ailesi içinde geçebilecek büyük olayları kutlardı.

— Spor. Yağlı güreşteki ödüller buzağı, koç, kuzu, halı v.b.dir. Bugün çeşitli spor dallarında ödül olarak kupa, madalya, şilt ve diplomalar verilmektedir. Amatör sporlarda Uluslararası Olimpiyat komitesinin takdir ettiği değerin üstünde olan ödüllerin verilmesi yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayan sporcular profesyonel ilân edilir ve amatör yarışmalara katılma hakkını kaybeder. (ML)

Ödüllü, Ortaoyunu faslı: yaşlı zennenin pehlivanlığa meraklı kocası ölürken, kızının, kolunu bükebilen bir erkekle evlenmesini ister. Herkes bu işi dener, kimse başaramaz. Pişekâr zennelere bir ev bulur, bir yarışma düzenler. Kavuklu, kızın kolunu büker. Ancak, bir şart daha vardır; Kavuklu, sırtını yere getirecek pehlivan bulunmadığını da ispat etmelidir. Pehlivanlar çağrılır. Gelenlerden kürt, arnavut, rumelili, acem, laz, kayserili bir bir Kavuklu'ya yenilirler. Yahudi hileyle kendini kurtarır. Matiz, sızdığı için güreşemez. Aslan Halil pehlivanın da yenilmesiyle Kavuklu evlenme imkânını elde eder. —Bu fasıl, Karagöz'de bazı değişikliklerle *Karagöz'ün Pehlivanlığı* (veya *Ödüllü*) adıyle oynanır. Karagöz faslı orta oyunundakinden bazı değişiklikler gösterir. (M)

ÖDÜN i. (*ödemek*'ten). *Yeni.* Ortaya çıkan bir eksikliği, bir dengesizliği gideren, meydana gelen bir boşluğu dolduran veya bir zararı karşılayan her türlü şey. *Eşanl.* TAVİZ. İVAZ. (M)

ÖDÜNÇ sıf. ve zf. (esk. türk. *ötünç*'ten). Geri verilmek veya alınmak şartıyle (alınan veya verilen): *Büyük annemden ödünç para almadan ay sonunu getiremeyen dayım...* (R. N. Güntekin). *Ben ondan para isteyip de sadaka istemiyorum ya? Verirse ödünç verecek* (M. Ş. Esendal).

— Deniz. tic. huk. *Deniz ödüncü,* yolculuk sırasında donatanın ve yükle ilgililerin kanunî temsilcisi sıfatıyle kaptanın, kanunda gösterilmiş belirli şartlar altında, gemiyi, yükü ve navlunu veya bunlardan birini yahut birkaçını rehnetmek suretiyle ve alacaklının alacağını ancak rehin gösterilen şeyler üstünden alabilmesi kaydıyle bir prim karşılığı ödünç para alması. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. KARZ. || *Ödünç Para Verme İşleri Hakkında kanun,* faizden para kazanmak için ödünç para verme işleriyle uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin bağlı oldukları kanun. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deniz. tic. huk. *Deniz ödüncü* bir karz sözleşmesidir. Bu bakımdan, ödünç veren, ödünç verirken karşılık gösterilen tescilsiz ve teslimsiz rehin hakkını nakletmekle; ödünç alan ise bunu zamanında iadeyle yükümlüdür. Genellikle karşılık gösterilerek yabancı para ödünç olarak alınır. Deniz ödüncü, karz sözleşmesinin özel bir türüdür ve her yönüyle Ticaret kanununda düzenlenmiştir. Bu ödüncün Borçlar kanununda düzenlenmiş bulunan karz sözleşmesine nazaran özelliği, alacaklıların, karşılık gösterilen gemi ise gemi alacaklısı, yük ise yük alacaklısı hakkına sahip olmalarıdır. Deniz ödüncünün varlığından söz edilmesi için, bunun kaptan tarafından bu sıfatla yapılmış olması gereklidir.

Deniz ödüncü sözleşmesi, kanunda belirtilen özel durumlarda yapılabilir. Bunlar yoksa, yapılan sözleşme deniz ödüncü olarak nitelenemez. Yolculuk sırasında yük karşılık gösterilerek deniz ödüncü alınır. Bağlama limanına varıldığında borç iade edilir. Gemi, bağlama limanı dışında olduğu sırada, kaptan, gemiyi karşılık göstererek gemi üstüne deniz ödüncü alabilir. Gemi ve yükün çıkarı gereğince ancak bağlama limanı dışında, yolculuğu bitirebilmek için deniz ödüncü sözleşmesi yapılabilir.

Deniz ödüncü sözleşmesi yazılı şekle bağlıdır. Bu amaçla bir deniz ödüncü senedi düzenlenir ve kaptan tarafından imza edilir. Aksi kararlaştırılmamışsa, deniz ödüncü senedi, ödünç verenin isteği üzerine «emre yazılı» olarak düzenlenir. Deniz ödüncü senediyle alacaklı, karşılık gösterilen şeyler üstünde tescilsiz ve teslimsiz doğan bir rehin hakkı kazanır. Bu hak, gemi ve navlunu devralan her üçüncü kişiye karşı ileri sürülebilir. Ancak, yükü iktisap eden iyi niyetli üçüncü kişiye karşı ileri sürülemez. Deniz ödüncü senedi, alacaklının istemi üzerine birden fazla nüsha da düzenlenir. Aksi kararlaştırılmadıkça senedin yalnız bir nüshasının gerçek hâmili, alacaklı sıfatıyle, geminin varma limanına ulaşmasından 8 gün sonra ödünç verilen parayı primiyle birlikte geri isteyebilir. Bu tarihten itibaren gerek ana para, gerek prim için faiz işlemeğe başlar. Gemi, varma limanına ulaşınca, alacaklı, deniz ödüncüne karşılık gösterilen şeylere ihtiyatî haciz koydurabilir. Haciz sebebi göstermek zorunda değildir. Alacak vadesinde ödenmezse, alacaklı, rehnedilen şeylerin paraya çevrilmesi için icra takibinde bulunabilir. Deniz ödüncü parasını sağlayan geminin üstündeki gemi alacaklısı ve yükün üstündeki yük alacaklısı hakkı, alacağın muaccel olduğu tarihten itibaren bir yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrar.

—Huk. *Ödünç Para Verme İşleri Hakkında kanun.* Ödünç para verme işleriyle uğraşmak için hükûmetten izin almak gerekir. Bankaların ve özel kanunlar gereğince kurulan teşekküllerin izin alması gerekmez. Ödünç para verme işleriyle uğraşan kimseler, her yılın mayıs ayında bir beyanname verirler. Bu beyannamede, borçlulardan alınacak en yüksek faiz haddi ve borçlulara yüklenecek öteki şartlar belirtilir. Bankalar dışında kalan kurumlar, sermayeleriyle ikametgâhlarını da bu beyannamede gösterirler. Beyanname üç nüsha olarak mahallin en yüksek mülkî âmirine verilir. Bu beyanname üzerine vilâyet, izin belgesi verir. Nüshalardan biri ilgili mal müdürlüğüne, diğeri tescil ve ilân edilmek üzere, ticaret siciline yollanır. Yapılan ödünç verme işlemleri noterden tasdikli bir deftere yazılır. Ödünç para verme işleriyle uğraşan kimseler, kendilerinden para alanlara, alınan paranın miktarını, ödenen faizi ve uygulanan öteki şartları gösteren imzalı bir belge verirler. Süresi içinde ilgili makama beyanname vermeyenlerin izni iptal edilir. Ödünç para verme işlerinde alınacak ve verilecek faiz hadleriyle başka çıkar ve masrafların miktarını tespit etmeğe Bakanlar kurulu yetkilidir. Ödünç para verme işiyle doğrudan doğruya uğraşmadığı halde bu işlerde aracılık eden kimseler de Ödünç Para Verme İşleri Hakkında kanuna bağlıdır. Kendilerine bir yıl için izin verilir. Bu kimseler, ödünç para alanlardan herhangi bir ad altında hiç bir ücret alamazlar. Ödünç para verme işini yapmak için izin alması gereken kimselerden, bu izni almadan faaliyet gösterenlere, izin almakla birlikte Bakanlar kurulu kararlarına uymayanlara, faiz hadlerini muvazaa ile gizleyenlere *tefeci** denir. Bu gibi kimselere, altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyle, sağladıkları çıkarın üç katına kadar ağır para cezası verilir. Aynı cezalar nizamî faiz hadleri üstünde bir faizle para veren kimselere de uygulanır. Suçun tekrarlanması halinde ceza üç katına çıkarılır. Söz konusu suçlar bir tüzel kişi tarafından işlenirse, para cezası tüzel kişiye, hapis cezaları ise, yönetim kurulu üyeleri ve müdürlerine verilir. Tefecilik suçundan mahkûm olan kimselerin izinleri iptal edilirse, durum ticaret siciline tescil ile ilân olunur. Bu gibi kimselere ancak mahkûmiyetlerinin infazı üstünden üç yıl geçmedikçe yeniden ödünç para verme işiyle uğraşmaları için izin verilmez. Ödünç para verme işlerinde alınacak faiz oranı, 1970'te çıkarılan 7/1100 Sayılı kararnameye göre genel olarak yüzde 11, 50'dir. Aynı kararnamede tarım işleri (yüzde 10,50) ve ihracat finansmanları için de (yüzde 10,50) faiz oranları belirtilir. İhracatı teşvik ve geliştirme esaslarına göre Merkez bankasından alınacak ödünçlerde ise, faiz yüzde 9'dur. Halk bankası tarafından küçük esnafa verilecek kredilerde faiz oranı yüzde 10,50 kabul edilmiştir. Devlet Planlama teşkilâtınca hazırlanan listede yazılı olan işler için faiz oranı da yine yüzde 10,50'dir. (M)

ÖDÜNLEME i. (*ödünlemek*'ten *ödünleme*). Fels. *Yeni.* Ödünle dengeyi sağlama. (*Eşanl.* TAVİZ.) || Ödünle sağlanan denge. *Esk.* Muvazaa. || *Ödünleme nazariyesi,* herkesin mutluluk ve mutsuzlukta eşit olduğunu savunan görüş. (M)

ÖDÜNLEMEK geçl. f. (*ödün*'den *ödün-lemek*). *Yeni.* Bir ödünle karşılamak. *Eşanl.* İVAZ VERMEK. (M)

ÖDÜNLÜ sıf. (*ödün*'den *ödün-lü*). Fels. *Yeni.* Ödün niteliğinde olan. || Ödünle dengelenmiş. *Esk.* Tavizî. || *Ödünlü tüze,* kişisel değerlerine bakılmadan, iki kişinin yaptığı değiştokuşta eşitliği savunan görüş.

— Ahl. *Ödünlü adalet,* fertler arası eşitlik ve karşılıklılık üstüne kurulu hak ve ödev mübadelesi. (Bir yetkenin yaptığı bir dağıtım [uleştirme] niteliği taşıyan bölüştürücü adaletin karşıtıdır.) Bk. ADALET.

— Mant. Her türlü terim düzeni değişikliğine rağmen sonucu aynı kalan: *Ödünlü özelik.* (LM)

ÖDYEŞİLİ bış. i. Biyokim. Bk. BİLİVERDİN.

ÖDYOMETRE i. (yun. *eudia,* güzel hava ve *metron,* ölçü > fr. *eudiomètre*'den). Kim. Bazı gaz karışımlarının hacimsel analizini veya bileşenleri gaz halinde olan bazı bileşiklerin sentezini, karışımın içinden elektrik kıvılcımı geçirerek yapmağa yarayan âlet. (Yanlış olarak ODYOMETRE de denir.)

— ANSİKL. Ödyometri analizinin ilkesi, bir karışım, gaz halindeki iki elementten meydana gelmişse üçüncü bir gazı bu karışımın elementlerinden biriyle kıvılcım etkisi altında bileştirerek birlikte *ödyometre* içine doldurmağa dayanır.

● *Sulu ödyometre,* Volta tarafından bulundu. Gay-Lussac havanın bileşimini belirlemek ve suyun sentezini yapmak için bu âletten yararlandı. Ödyometre iki ucu musluk ve huniyle donatılmış, madenî kapaklarla kapalı kalın camdan yapılmış bir deney tüpünden meydana gelir. Yalıtılmış madenî bir çubuk üst kısımdan çıkar ve çubukla kapak arasında kıvılcım meydana gelecek şekilde üst kapağın yakınına kadar girer. Dereceli bir madenî şerit bu iki kapağı birbirine bağlar. Üst kapağın üzerine, kıvılcım geçtikten sonra kalan gazın hacmini değerlendirmeğe yarayan dereceli bir tüp (ölçücü) yerleştirilebilir. Meydana gelen bileşik gaz halinde değilse, kaybolan gazın hacmi bileşiğe giren gazın hacmine eşittir; bu bileşiğin yapısı bilindiği için, karışımın bileşenlerinden birinin hacmi bulunur; diğeri, aradaki fark yardımıyle çıkarılır. Bileşik, gaz halindeyse artıkta, gaz halindeki bileşik, kullanılmamış yardımcı gaz, yardımcı gazla bileşmeyen ve karışımın bileşenlerinden biri olan gaz bulunur; karışımın bileşimini belirlemek için, gaz halindeki bi-

leşiğin soğurulması gerekir. Suyun, gazların bir kısmını eritme gibi bir sakıncası vardır.

● *Civalı ödyometre,* üst kısmında birbirine çok yakın iki platin tel bulunan derecelenmiş bir deney tüpünden meydana gelir; deney tüpünün açık kısmı içi civa dolu bir küvete sokulmuştur. Elektrik kıvılcımı geçtiği zaman, deney tüpündeki civa basıncında önemli bir düşme meydana gelir ve bu yüzden bir miktar gaz açığa çıkar. Gay - Lussac bu sakıncayı önlemek için ödyometresinin alt kısmına bir süpap eklemiştir. Mitscherlich ve Bunsen'in ödyometreleri dereceli deney tüpleridir. (L)

ÖDYOMETRİ i. (fr. *eudiométrie*'den). Kim. Gaz karışımlarının ödyometre yardımıyle analizini yapma işlemi. (L)

ÖF ünl. (onomatope). Bıkkınlık, iğrenme, bezginlik v.b. duyguları belirtmek için kullanılır: *Öf! Kör müsün be adam!* (B. Felek). [M]

ÖFKE i. (esk. türk. *öpke* veya *övke*'den). Herhangi bir sebeple kızan, hiddetlenen bir kimsede uyanan şiddetli duygu: *Birdenbire hayatımda çok defa olduğu gibi yine bir öfke buhranına tutuldum* (R.H. Karay). *Hangi öfkeyle yüzün böyle karıştı yer yer / Sana yan mı baktılar, bir şey mi söylediler* (N.F. Kısakürek). *Öfkeyle kalkan ziyanla (zararla) oturur* (Atasözü). *Eşanl.* HİDDET. KIZGINLIK.

— DEY. *Öfkesi kabarmak* (veya *topuklarına çıkmak*), çok öfkelenmek, aşırı derecede kızmak: *Bunu dedim, amma öfke de topuklarıma çıktı* (H. R. Gürpınar).

◆ **öfkeli** sıf. öfkelenmiş, kızmış, hiddetli: *Yunus Nadi beye mektuplar yağmaya başladı. Kaba mektuplar, öfkeli mektuplar* (Y.Z. Ortaç). || Karakteri öfkelenmeğe yatkın, çabuk hiddetlenen: *Binbaşım olmasa bizi ossaat bitirirler. Sağ olsunlar Arif beyimiz öfkelidirler* (Kemal Tahir).

◆ **öfkesiz** sıf. öfkesi olmayan: *Büyük Romancı, öfkesiz bir hayretle «Ayol Selami, sana ne oluyor?» demişti* (Y.Z. Ortaç). [M]

ÖFKECİ sıf. (*öfke*'den *öfke-ci*). Sık sık ve birden öfkelenen (kimse). *Esk.* Hadidülmizac. (M)

ÖFKELENMEK geçz. f. (*öfke*'den *öfke-len-mek*). Bir kimseye veya bir davranışa kızmak, hiddetlenmek: *«Affedersiniz, bu tramvay nereye gidiyor bay efendi?» sualine daha fazla öfkelenen yolcu cevap verir: «Cehenneme»* (B. Felek). *«Paraları» diye hırıldayan herife apansız öfkelendi, istemeden çıkıştı: İşiniz yok mu sizin?* (Kemal Tahir).

◆ **öfkelendirmek** ettrg. f. Kızdırmak, bir kimsenin hiddetlenmesine yol açmak: *Tufan'ın hareketsiz duruşu birden Haydar Efendiyi öfkelendiriyor...* (N. Araz). [M]

ÖFOTİT i. (fr. *euphotide*). Petrografi. Billûrları 1 cm'den iri olan gabro. (L)

ÖGEDAY KAĞAN veya **OGODAY KAĞAN,** moğol hükümdarı (1229-1241 yıllarında). Cengiz Hanın oğlu. Cengiz Han, ölümünden önce Ögeday'ı veliaht tayin etti. Kurultay, Ögeday'ın hükümdar olmasını kabul etti. Kurultaydan sonra büyük bir şölen düzenlenerek olay kutlandı. Ögeday, Curmagun kumandasında büyük bir orduyu batıya, Harizmşahlara karşı gönderdi (1229). Başka bir ordu da Rusların üstüne yürüdü. Tâir'in kumandasındaki üçüncü ordu ise Afganistan'a girerek bazı şehirleri ele geçirdi. Moğollar batıya doğru yayılırken, karşılarında tek engel Harizmşahlar devletiydi. Bu devletin son hükümdarı Celâleddin, Moğollarla mücadeleye girişti; fakat gelen ordulara boyun eğmek zorunda kaldı. Bu başarılardan sonra Curmagun, Gürcistan'a kadar ilerledi. Moğol ordularının bir kısmı batıya yönelirken, Ögeday da büyük bir orduyle Çin üstüne yürüdü. Kuzey Çin'deki Kin devletini ele geçirdi. 1234'te toplanan kurultay, Rusya'ya karşı savaşa karar verdi. Cuci'nin oğlu Batu, ordu kumandanlığına getirildi. Onun yanında, ileride hükümdar olacak Möngke de vardı. Batu'nun ordusu, Hazar denizinin kuzeyinden ilerleyerek, Kazan ve Başkırtlar ülkesini ele geçirdi ve Moskova önlerine geldi. Moskova halkının büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi; Ruslar, moğol hâkimiyetine girdi. Batu, Kiev'i de aldı. Bela kumandasındaki ikinci bir ordu da Polonya, Silezya ve Moravya üstüne gönderildi. 1241'de moğol orduları Krakow'a ulaştı. Ögeday böylece, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini yönetti. (M)

ÖGENEZİ i. (yun. *eu*, iyi ve *genesis*, önoluş > fr. *eugénésie*'den). Biyol. Yalnız kendi ırkından bireylerle değil, başka ırktan bireylerle de döllenebilen canlılar arasındaki çaprazlanmaya Broca'nın verdiği ad.

— ANSİKL. *Ögenezi,* insanlarda görülen durumdur: beyaz, sarı veya siyah ırklar arasındaki çaprazlanmadan doğan bireyler döl verebilir; bu durum insan türünün tek olduğuna kanıttır. Fakat ögenezinin birbirinden çok uzak ırklar arasında (meselâ beyaz ırkla papu ırkı) geçerli olduğu kesinlikle ispatlanamamıştır ve ögenezinin ancak ırkın değişik çeşitleri arasında tamamen var olduğu sanılmaktadır. (L)

ÖGENEZİK sıf. (fr. *eugénésique*'ten). Irkın ıslahına yarayan: *Ögenezik çaprazlamalar.* (L)

ÖGENİST i. (fr. *eugéniste*). Sosyol. Ögenizm*i uygulayan kimse. (L)

ÖGENİZM veya **ÖGENİK** i. (yun. *eu*, iyi ve *gennan*, doğurma > fr. *eugénisme* veya *eugénique*'den). Biyol. İnsan ırkında en sağlam ve en yetenekli bireyleri korumağa, yaşatmağa ve mükemmelleştirmeğe, yani gelecek nesillerin kalıtsal niteliğini korumağa elverişli bütün çareleri, teorik ve pratik bakımdan inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Ögenizm,* nispeten yakın zamanda doğmuş olsa bile bu konuda yapılan çalışmalar çok eskidir. Eski Yunan'da, ıspartа geleneği kusurlu çocukları yok eder; Eflatun bile Sokrates ağzıyle, ögenizme dayanan bir evlenme programı öne sürer. Thomas Morus ile Campanella da bu probleme uğraşır. 1779'da, alman hekimi J. Peter, *Tıbbî Polis Sistemi* adlı eserinde ögenizme dayanan bir evlenme usulü ileri sürer. Darwin gönüllü bir ögenizme taraftardır. 1870'e doğru, Darwin'in yeğeni Francis Galton *bilimsel ögenizm*'i kurdu; ona göre bu bilimin konusu ikidir: elverişsiz olanların çoğalmasını önlemek (olumsuz ögenizm) ve ırkı ıslah amacıyle en elverişli olanların çoğalmasını kolaylaştırmak (olumlu ögenizm). Galton 1904'te, Londra üniversitesinde ögenizm öğretimini başlattı ve devlete bir ögenizm laboratuvarı armağan etti. Ögenizm taraftarı fransızlar arasında Vacher de Lapange, Molinari, Ch. Richert, A. Carrel, L. Cuéenot sayılabilir. Modern genetik, bazı kusurların babadan oğula geçtiğini hemen hemen matematik bir kesinlikle ortaya koydu. Bu duruma göre kusurların yayılmasını önlemeğe çalışmak meşru bir düşünce gibi görünür. Fakat zootekni alanında etkili olan çifte ayıklamayı insanlara uygulamak düşünülemez. Zootekníde 1. kusurlu hayvanlar öldürülerek yok edilir; 2. sağlam damızlıklar seçilir ve çiftleştirilir. Bununla beraber ögenizmin imkânları hakkında da fazla hayale kapılmamak gerekir. Nazarî olarak takip edilen yol basittir; önce toplumsal bakımdan istemeyenlerin, yani disgenetlerin üremesine engel olmak gerekir. Böylece budalalar, başat kusurları taşıyan hastalar, mükerrer suçlular kusurlarını yayamazlar. Kusurlu bireylerin doğmasını önlemenin en etkili çaresi *kısırlaştırma*'dır. Bazı ülkelerin kanunları (A.B.D. [27 eyalet], Kanada, İsveç, Danimarka, İsviçre [Vaud kantonu]) ögenizm amacıyle kısırlaştırma tedbirlerini öngörmektedir. Ögenizm amacıyle kısırlaştırmanın meşruluğu geniş ölçüde tartışılmıştır. Kısırlaştırma, başat kusurların ortadan kaldırılması bakımından etkili olabilir, ama bu gibi kusurlar değişimin yoluyle gene ileride belirebilir.

Çekinik kusurlar ise, genleri çoğu zaman sağlam insanlarca taşındığı için çok yavaş ve eksik bir şekilde ortaya çıkar. Bu duruma göre ögenizm amacıyle kısırlaştırmadan fazla bir şey beklememek gerekir. Kaldı ki böyle bir kısırlaştırmanın kötüye kullanılmasından daima korkulur. En iyi tedbir genetik bilgileri halka yaymak, tehlikeli evlilik yapacak kimseleri karşılaşacakları sakıncanın mahiyeti ve ihtimali hakkında aydınlatmak ve sorumluluk duymalarını sağlamaktır. İkinci bir tedbir, topluma yararlı ögenet'lerin, yani en iyi kalıtsal nitelikleri taşıyanların sayısını artırmak, bunun için sağlam ailelere iktisadî yardım sağlamak, meselâ evlenmeden önce sağlam olduklarına dair belge edinen çiftlere bir para vermektir. Bu gibi tedbirlerin uygulanması çok güçtür, çünkü kötü yorumlanabilir ve eşitlik duygusuyle bağdaşmaz görünebilir. Ögenizm sağlam biyolojik temellere dayanır, ama bunları gerçekleştirmek güçtür; ayrıca bu tedbirlere siyasî bir renk vermekten büsbütün kaçınmak gerekir. (L)

ÖGENOL i. (fr. *eugénol*'den). Kim. Bk. ÖYGENOL.

ÖGLENA veya **ÖĞLENA** i. Yüzücü, klorofilli, selüloz zarı olmayan birhücreli canlı varlık; gübre şerbetinde ve «yeşil sular»da pek çok bulunur. (İlmî adı *euglena.* Öglenagillerden.)

— ANSİKL. Ön tarafında bir kamçı ve ışığa karşı duyarlı bir benek bulunan *öglena*'lar yaşadıkları kirli suyun en aydınlık kısmında çabucak biraraya toplanır ve tıpkı yeşil suyosunları gibi klorofil özümlemesi yaparak beslenebilir. Fakat bunları karanlıkta veya organik bir ortamda yetiştirerek «renk sizleştirmek» mümkündür; bu takdirde öglenalar, mantarlar ve bazı birhücreliler gibi beslenmeğe alışır ve klorofillerini bir daha elde edememek üzere kaybeder. (L)

ÖGLENAGİLLER çoğl. blş. i. Klorofil özümlemesiyle veya çürükçül yaşayan, asla katı madde yutamayan, bir veya birkaç hareket kamçısı bulunan kamçılı birhücreliler familyası. (Familyanın on cinsi ve ayrı ayrı tanımlanması güç pek çok türü vardır. Başlıca cinsleri: *öglena, menoidium, ascoglena, trachelomonas* v.b. Öglenalar takımının örnek familyası.) [L]

ÖGLENALAR çoğl. i. Kamçılı birhücreliler takımı. (Bunlarda vücudun ön tarafında dışarıyle ilişkili bir kesecik yer alır; ilişkiyi sağlayan dar kanaldan, keseciğin dibine bağlı bir veya birçok kamçı geçer; ayrıca bunların vücudunda paramilon denen ve çeşitli biçimde çok küçük taneciklerden ibaret bir yedek madde bulunur.)

— ANSİKL. *Öglenalar* takımında çok değişik şekilde beslenen canlılar yer alır: bunların bir kısmı klorofilli olduğu için kendibeslektir; diğerleri ise plastitsiz ve klorofilsiz olduğu için çürükçül ve katıyutar bir beslenme tarzı gösterir. Öglenaların çoğunluğu, durgun sularda yaşayan serbest canlılardır; geri kalan kısmı ise geçici olarak bir yere tutunur ve koloni halinde yaşar; bazı türleri de asalaktır. Öglenaların fizyolojisi pek çok araştırmaya konu olmuştur; bunlardan bazıları, ağız bulunmadığı için besinlerini ancak erimiş olarak alabilir; ağızlı olan diğer bir kısmı ise tanecikleri yutup sindirebildiği gibi erimiş besinler de alabilir. Öglenalar beslenme tarzına göre dört gruba ayrılır: 1. mineral halindeki karbonlu ve azotlu bileşiklerle beslenen öglenalar; 2. mineral halindeki karbonlu bileşiklerle beslenen öglenalar; 3. mineral halindeki karbonlu bileşiklerle beslenen, fakat azot kaynağı olarak amino asitlere ihtiyaç gösteren öglenalar; 4. organik karbonlu ve azotlu bileşiklerle beslenen öglenalar. (L)

ÖGLOBİN veya **ÖGLOBÜLİN** i. (fr. *euglobine* veya *euglobuline*). Biyokim. Cüzî miktarda elektrolit bulunmak şartıyle suda eriyebilen globülin-lipit karışımı. Bk. GLOBÜLİN. (L)

ÖĞDEM, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Yusufeli ilçesi) bucak; 3 530 nüf. (1965); 7 köy. *—Bucak merkezi,* 626 nüf. (1965). Yusufeli'nin 25 km kuzeyinde; yüksl. 1 750 m. (M)

ÖĞE i. *Yeni.* Unsur: *Şiirin iki öğesi vardır: Biri mâna, biri ses, dediniz* (N. Ataç).

— Dil bil. Bir cümleyi meydana getiren, özne, yüklem, tümleç gibi parçalardan her biri.

— Fels. ve Mant. *Yeni.* Bir sınıfın bireylerinden her biri. (M)

ÖĞENDİRE i. Bk. ÜVENDİRE.

ÖĞLE i. (esk. türk. *ön*, ilk, birinci'den *önle > ögle > öğle*). Sabahla ikindi arasındaki vakit, günün ortası: *Bu sabah, öğleye doğru kapımda bir araba durdu* (R.N. Güntekin). || Öğle vakti kılınan namaz. *Öğleyi kıldın mı?* || Öğle namazını haber vermek için okunan ezan: *Öğle okundu mu?* ||

Öğle sonu, ikindi vakti: *Sıcak bir yaz gününün öğle sonuydu* (N. Araz). || *Öğle üstü,* öğle zamanı: *Öğle üstü güreş başladı* (M.Ş. Esendal).

— Astron. Söz konusu olan herhangi bir zamanı (gerçek yıldız zamanı, ortalama yıldız zamanı, gerçek güneş zamanı, ortalama güneş zamanı, evrensel zaman, kanunî zaman v.d.) tanımlamağa yarayan gökcisminin (yıldız, güneş) meridyenden üst geçişi. (Hiç bir uyarma yapılmadığı zaman, *öğle* kanunî zamanı belirtir.)

— Huk. *Öğle dinlenmesi,* işçilere öğleyin dinlenmeleri ve yemek yemeleri için verilen tatil.

— ANSİKL. Huk. Nüfusu on binden fazla olan şehir ve kasabalardaki fabrika, imalâthane, mağaza, dükkân, yazıhane, büro ve benzeri yerlerle bütün sınaî ve ticarî kurumlarda çalışan işçilere kanun gereğince *öğle dinlenmesi* tatili verilmesi gereklidir. (Nüfusu on binden az olan yerlerde belediye meclisleri bu uygulamaya karar verebilir). Tatilin süresi bir saatten az olamaz. Dinlenme devresinin başlama ve bitme saatleri, o mahallin belediye meclisi tarafından tespit ve ilân edilir. Dinlenme süresi içinde işyerlerinin kapalı olması gereklidir. Bu süre içinde işçi ve personel serbesttir; isterlerse iş yerinden ayrılabilirler. Halkın yeme ve içmesiyle ilgili şeyleri satanlar, genel yıkanma yerleri, oteller veya eğlence yerleriyle lokanta ve gazinoların hangi saatlerde öğle dinlenmesi yapacakları yine belediye meclisi tarafından özel olarak tespit edilir. Ancak, bu gibi yerlerin tespit edilen saatlerde kapalı olması zorunlu değildir; işçiler vardiya halinde çalıştırılarak işyeri, dinlenme süresi içinde de açık kalabilir. Bunun dışında, garaj, akaryakıt istasyonları gibi trafikle ilgili yerlerin de öğle dinlenmesini ne şekilde uygulayacakları belediye meclisi tarafından özel olarak düzenlenir. Öğle tatilinin uygulanması, çalışan kimselerin ücretlerinden ve öteki haklarından bir indirme yapılmasına sebep olamaz. Öğle dinlenmesine ilişkin kanundaki hükümler emredici değildir. Buna ilişkin başka anlaşmalar, işçiye daha iyi imkânlar sağlıyorsa, bu kanunun hükümleri yerine onlar uygulanabilir. Kanun hükmüne aykırı hareket eden işverenler için çeşitli ceza hükümleri vardır. (ML)

ÖĞLEN i. (*öğle*'den *öğle-n*). *Halk dili.* Öğle vakti, öğleyin: *Nerde kaldın ayol, öğlen oldu* (A.K. Tecer). [M]

ÖĞLEN i. *Yeni.* Bk. MERİDYEN.

ÖĞLENA i. Bk. ÖGLENA.

ÖĞLENCİ sıf. (*öğlen*'den *öğlen-ci*). *Yeni.* İkili öğretimde, okula öğleden sonra giden (öğrenci). *Zt.* Sabahçı. (M)

ÖĞLEYİN zf. (*öğle*'den *öğle-y-i-n*). Öğle zamanı, öğle üzeri: *Hayır gelmedi. Öğleyin yemeğe de gelmemişti* (Sabahattin Ali). *Dağlar üstünde gözlerimiz yana yana öğleyin Tebük'e vardık* (F.R. Atay). [M]

ÖĞMEK geçl. f. Bk. ÖVMEK.

ÖĞRENCİ i. (*öğrenmek*'ten *öğren-ici* > *öğren-ci*). *Yeni.* Herhangi bir eğitim ve öğretim kurumunda ders gören kimse: *Bu bizim üniversiteden, fakat her yerde her vesile ile herkesi güldürmeğe çalışan İranlı bir öğrenciydi* (Ş.S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.]. || Özel ders alan kimse. || Bir üstadın, hocanın bir bilim veya sanat dalındaki öğretimini, derslerini takip eden, ondan ders alan kimse: *Rafael'in öğrencisi. Hegel'in öğrencisi.* (*Eşanl.* TALEBE.)

— ANSİKL. Eğ. Eskiden, devlet yönetimi altında, belli bir düzene göre öğrenim zorunluğu yoktu. Talebe adı verilen *öğrenci*'ler, cami veya medreselerde beğendikleri bir yetkilinin derslerini dinler, ondan icazet alırlardı. Bugün Türkçede, ilkokuldan üniversite bitimine kadar öğrenim görmek amacıyle öğretim kurumlarına devam eden bütün kişilere genel olarak öğrenci denir. Özel kimlik kartları taşıyan öğrencilere Devlet demiryolları, Denizyolları ve Havayollarında, şehir taşıtlarında, müze girişlerinde ücret indirimi sağlanır. Ayrıca Üniversite öğrencilerinin eğlence yerlerine ucuz tarifeyle giriş hakkı da vardır. Öğrenim yaşı içinde askerlik çağına girenlerin, öğretim kurumları tarafından verilen inanılır belgeler karşılığında öğrenim bitimlerine kadar bu görevleri ertelenir.

Genellikle 11-17 yaş arasındaki ortaöğrenim öğrencileri, kanunen ergin ve yetişkin sayılmadıkları için Millî Eğitim bakanlığınca düzenlenen disiplin yönetmeliklerine ve bağlı bulundukları kurumların özel yapılarına uygun hareket etmek zorundadırlar. 18 Yaşını doldurmayan öğrencilerin, öğrenim hakkından başka yurtaşlık hakları yoktur. Üniversite öğrencilerininse 18 yaşını doldurdukları için nişanlanma, evlenme, askerlik sonrası öğrenim, üniversite bitiminde yedek subay olabilme, kanun sınırları içinde dernek kurabilme, siyasî partilere üye olabilme ve görev alabilme gibi hak ve yetkileri vardır. Yurttaşlık eğitimi bakımından ilkokul öğrenimi, 6-15 yaşları arasındaki bütün Türkiye cumhuriyeti uyrukları için zorunludur. Bütün öğretim kurumları değişik öğretim programlarına göre öğrenci yetiştirmekle görevlidir. Öğrencinin yetişmesini amaç edinen öğretim kurumu programları daha önceden yetkili kurullarca hazırlanır. Toplumsal, kişisel ve iktisadî yönden öğrencilerin erişecekleri düzey, öğretim kurumlarının öğretim ve eğitim çalışmalarıyle bütünlenmeğe çalışılır. Bu ilkelerin en önemlileri şunlardır: türk milletinin bir ferdi olmanın sorumluluğunu duymak, temel hakların değerini bilmek, ailenin türk toplumunun temeli olduğuna inanarak ona değer vermek, türk devrimlerine bağlı kalmak, kanunlara ve nizamlara saygıyı öğrenmek, millî kaynakları korumak, toplum çıkarlarını kişisel yararların üstünde tutmak, Türkçeyi doğru olarak konuşup yazmak, pratik hayatın gerektirdiği bilgiyi edinmek, tecrübe ve araştırmaya önem vermek. Öğretim kurumlarının yönetmeliklerine göre istenen başarıyı sağlayamayanlar, okullarıyle ilişikleri kesildiği zaman öğrencilik haklarını kaybederler. (M)

ÖĞRENCİLİK i. (*öğrenci*'den *öğrenci-lik*). Öğrenci olma hali. *Eşanl.* TALEBELİK. (M)

ÖĞRENİM i. (*öğrenmek*'ten *öğren-i-m*). *Yeni.* Bir bilgi veya bir meslek kolunu öğrenme işi: *Ona göre Türkiye'de bile yüksek tahsil, yalnız Kur'an öğrenimine dayanırdı* (Ş. S. Aydemir). *Metotlu bir öğrenim. Eşanl.* TAHSİL.

— ANSİKL. Huk. Türk anayasası, ilke olarak, herkesin bilim ve sanatı öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahip bulunduğunu belirtmiştir. Bu hükme göre, Türkiye'de *öğrenim* ve eğitim devletin tekelinde değildir. Ancak yine Anayasa, üniversitelere ilişkin 120. maddesinde, üniversitelerin ancak devlet eliyle ve kanunla kurulmasını öngörmektedir. Buna göre, üniversite niteliğinde ve düzeyindeki öğrenim devlet tekeli altındadır ve özel kişilere bu konuda öğrenim kurumu açma ve eğitim yapma hakkı tanınmamıştır. Nitekim, Anayasa mahkemesi, «özel yüksek» okul adı altında bile olsa, üniversitelere paralel nitelikte, aynı imkânları sağlayan öğrenim kurumlarını Anayasanın devlete tekel hakkı veren hükmü karşısında Anayasaya aykırı bulmuş ve özel yüksek okullara ilişkin kanun hükümlerini iptal etmiştir.

Türkiye'de öğrenim kurumları çok eski yıllardan beri faaliyet göstermiş bulunmakla birlikte, meselenin bir hürriyet ve hak açısından ele alınması Islahat fermanıyle başlamış, osmanlı ülkesinde yaşayan her türlü topluluğa öğrenim hürriyeti tanınmıştır. Fermana göre, her topluluk, eğitim ve sanayi konularında okul açma hakkına sahiptir. Bu hakkın daha açık bir şekilde düzenlenmesi 1876 Anayasasıyle mümkün oldu. Nitekim, 1876 Anayasasında, öğrenimin serbest olduğu, kanunî sınırlar içinde her Osmanlı devleti vatandaşının genel ve özel öğrenim ve öğretim hakkına sahip bulunduğu, bütün okulların devletin gözetimi altında faaliyet göstereceği belirtildi. Daha sonraki anayasalar da öğrenim serbestliğini tanıdı.

Anayasa, eğitim ve öğrenimi kişi hak ve hürriyetleri arasında sayar. Ancak bu hürriyetin kullanılması sınırsız değildir; özel olsun, kamusal nitelikte olsun, bütün öğrenim kurum ve faaliyetleri üzerinde devletin gözetim ve denetim hakkı, vardır. Özel okulların uyacağı esaslar, devlet okullarıyle erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğrenim yerlerinin açılması yasaktır. Öğrenime hâkim olan önemli ilkelerden biri de laikliktir. Öğrenim ve öğretime ilişkin bir başka önemli ilke tarafsızlıktır. Öğrenimde tarafsızlık, öğrenim ve eğitim alanında bir ideolojinin hâkim kılınmaması demektir. Yalnız Millî Eğitim bakanlığına bağlı öğrenim kurumlarında ve üniversitelerde genellikle Atatürk ilkelerinin hâkim bulunduğu bir gerçektir. Ancak, Atatürk ilkeleri herhangi bir ideoloji çerçevesi çizmeden çağdaş medeniyet düzeyine ulaşmayı amaç edindiğinden tarafsızlık ilkesinden ayrılmak söz konusu değildir. Öğremin yapma bir hak ve hürriyet olmakla birlikte ilköğrenim bütün vatandaşlar için zorunlu kabul edilmiştir. Öğrenim ve eğitim alanına devletin müdahalesinin meşruluğuna karşılık, Anayasa devlete bu konuda önemli görevler vermiştir. Zorunlu olan ilköğrenim devlet okullarında parasızdır. Durumları sebebiyle özel öğrenime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak şekilde tedbirler almak da devletin görevidir. Ayrıca devlet, maddî imkânlardan yoksun olan başarılı öğrencilerin en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlayacak, bunun için burslar ve başka kolaylıklar tanıyacaktır. Öğrenim ve eğitim alanındaki devlet görevlerinin asıl yürütücüsü Millî Eğitim bakanlığıdır. Türkiye'de öğrenim, temel bakımdan ilk, orta ve yüksek olarak derecelendirilmiştir. Devletin öğrenme alanındaki kurucu, yönetici, gözetici ve denetici görevlerini yürüten Millî Eğitim bakanlığı, bu derecelendirmeye uygun olarak teşkilâtlanmıştır. Ortaöğrenime ortaokullar, liseler, ilköğretmen okulları, köy öğretmen okulları, yüksek ve ortaöğretmen okulları da girer. Yüksekokullar, üniversite dışında kalan yükseköğrenim kurumlarıdır ve meslekî öğretim yaparlar. (M)

ÖĞRENME i. (*öğrenmek*'ten *öğren-me*). Öğrenmek işi, belleme.

— Huk. *Öğrenme nazariyesi,* yöneltilmesi gerekli olan irade açıklamasının, karşı tarafça öğrenildiği zaman hüküm ifade edeceğini kabul eden nazariye. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Türk hukukunda, kural olarak, *öğrenme nazariyesi* değil de varma* nazariyesi kabul edilmiştir. Ancak, irade beyanının geri alınmasında bazı durumlar için öğrenme nazariyesinin kabul edildiği görülür. Buna göre, yöneltilmesi gerekli olan bir irade beyanı karşı tarafa varmadan önce veya karşı tarafa vardığı anda geri alma beyanı da varırsa, irade beyanı geri alınmış sayılır. Bunun gibi, geri alma beyanı irade beyanından daha sonra varmakla birlikte, karşı tarafça daha önce öğrenilecek olursa, geri alma beyanı hüküm ifade eder. (M)

ÖĞRENMEK geçl. f. (esk. türk. *ögrenmek*'ten). Bir bilgi veya bilgiler bütünü edinmek: *Ali mektepte birçok şeyler öğreniyor, bunları Yusuf'a da anlatıyordu* (Sabahattin Ali). *İkimiz de memleketin coğrafyasını ve nüfusunu az çok öğrenmiştik* (F. R. Atay). || Bir alışkanlık edinmek, yetenek kazanmak: *Susmasını öğrenmek. Okuma yazma öğrenmek.* || Bilinmeyen bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, haber almak: *Çocukları, araştıran gözlerle biraz da ürkek bakıyorlardı. Bakışlarında, yeni bir şey daha öğreneceklerini umdukları zamanların sevimli merakı vardı* (Kemal Tahir). *Onun yanına giderek esrarı öğrenmeği doğru buldu* (Vâ-Nû).

— DEY. *Hanya'yı Konya'yı öğrenmek* (veya *anlamak*). Bk. HANYA.

◆ **öğrenilmek** edilg. f. Öğrenmek işine konu olmak: *Ne ise bahsi kapa, rezil olduk! İş büyüdü, bizim kim olduğumuz öğrenildi* (M. Ş. Esendal). [M]

ÖĞRENMELİK i. (*öğrenmek*'ten *öğren-melik*). *Yeni.* Öğrenim yapabilmeleri için muhtaç öğrencilere bir kişi veya kurum tarafından verilen aylık. *Eşanl.* BURS. (M)

ÖĞRETİ i. (*öğretmek*'ten *öğret-i*). *Yeni.* Siyasî, dinî, felsefî bir öğretim sistemini meydana getiren dogma ve kavramların tümü: || Bir filozofun, bir bilginin düşüncelerinin tümü: *Her feylesof okurlarını ille*

kendi öğretisine bağlamak ister (N. Ataç). *Eşanl.* DOKTRİN. *Esk.* Meslek. Mezhep.

— Huk. Bk. *İlmî* İÇTİHAT. (M)

ÖĞRETİCİ sıf. (*öğretmek*'ten *öğret-ici*). Öğretmeğe yarayan, öğreten: *Öğretici edebiyat. Öğretici kitap. Öğretici filimler. Eşanl.* DİDAKTİK.

— Ed. Bk. DİDAKTİK.

◆ **öğreticilik** i. Öğretici olma özelliği. (M)

ÖĞRETİM i. (*öğretmek*'ten *öğret-i-m*). *Yeni.* Öğr. ve Eğ. Belli bir amaçla gerekli bilgileri öğretmek işi. (Bk. ANSİKL.) || Okul veya üniversite dal veya derecelerinin her biri. || *Öğretim görevlisi.* Bk. ANSİKL. || *Öğretim üyesi,* üniversitelerde öğretim görevini meslek edinen doçent ve profesör. (Bk. ANSİKL.) || *Öğretim yardımcısı.* Bk. ANSİKL. || *İlk öğretim.* Bk. İLKÖĞRETİM. || *Orta öğretim.* Bk. ORTAÖĞRETİM. || *Teknik öğretim,* meslekî* ve teknik öğretim kurumlarında yapılan meslek kazandırma öğretimi. (Teknik öğretim yapan okullar, yapı ortaokulları, sanat okulları, sanat enstitüleri, teknisyen okullarıdır. Bu okulların bazılarında karma öğretim yapılır.) || *Yüksek öğretim.* Bk. YÜKSEKÖĞRETİM. *Esk.* Tedris. Tedrisat.

— ANSİKL. Öğr. ve Eğ. Çocuğu yetiştirmek, toplum ihtiyaçlarına göre bireyleri yararlı ve etkili yurttaşlar haline getirmek, kültürce olgunlaştırmak, gerekli bilgileri kazandırmak, yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirmek, uygun metotlarla insanları üretici ve yaratıcı bir duruma getirmek için yapılan eğitim çalışmaları, aslında *öğretim* çalışmalarından ayrı tutulamaz. Bunun için çağdaş toplumlarda her eğitim kurumu, eğitici amaçlarla yükümlü bir öğretim kurumudur. İnsanlık amaçlarını gözeterek bilgi kazandırmak, becerikli kılmak, kişisel yetileri geliştirmeyi amaç edinen modern eğitim, genellikle skolastik metotlardan kurtuldu, laik ve hür yollar buldu. Kılavuz olan, öğrenim çağındaki gencin ilgisini uyandırmasını bilen, okulu hayata bağlayan, sınıfları gerçek birer toplum haline getirerek yöneten, iş ve el çalışmalarına önem veren, yaratıcı yetileri geliştiren, herkese kendi gücü oranında bilgi kazandıran, serbest ve açık bir disipline dayanan yeni öğretim metotları, zorlayıcı, baskılı, ezbere dayanan eski eğitimin yerine geçti. Böylece öğretim, gerekli bilgilerin kazandırılması için teşkilâtlandırılan çeşitli eğitim çalışmalarını içine aldı. Eskiden kullanılan maarif sözünün kök anlamı da (marifetler) bu amacı belirler.

● *Türkiye*'de Osmanlı imparatorluğunun geleneksel eğitim ve öğretim kurumları (sıbyan mektepleri, medrese, enderun v.d.) ortaçağ metotlarını uyguladığı için Tanzimattan sonra düzeltilmeğe çalışılan başlıca kurumlar arasındaydı. Ancak, ıslahat dönemlerinde köklü devrimler yapılmadığı için, beklenen tepkilerin korkusuyle eski kuruluşlar olduğu gibi bırakıldı ve bunun yanında yeni okulların açılması yoluna gidildi. Mühendishane (1795), Tıbbiye (1825), Harbiye (1834) okulları çağdaş eğitim ve öğretim kurumlarının ilk örnekleri oldu. Tanzimat öncesi ve Tanzimat döneminde gerçek amaç, orduyu güçlendirmekti. Bu yüksek dereceli öğretim kurumlarını 1838'e kadar şeyhülislâm kapısına bağlı Ders vekâleti yönetti. İlköğretimi zorunlu kılan Mahmud II'nin fermanında, öğretilecek konular, okuma yazma ve İslâmlık için gerekli bilgilerdi. Sadece İstanbul için düşünülmüş olan bu karar tam uygulanamadı. Mahmud II devrinde, rüştiyeler (1838), 18 yaşına kadar olan gençleri, gösterdikleri başarı oranında evkaftan bağlanacak maaşla okutmak üzere, sıbyan mekteplerinin üstünde bir *Mektebi* Ulûmu Edebiye,* devlet memurlarını yetiştirecek *Mektebi* Maarifi Adliye* açıldı. Harbiyeye kaynak olmak üzere ordu merkezlerinde üç, İstanbul'da dört sınıflı askerî idadîler kuruldu (1845). Gülhane Hattı Hümayununda eğitim ve öğretimle ilgili bir kısım bulunmadığı halde, Tanzimat döneminde, yeni düzenin gerektirdiği yeni görüşleri kökleştirmek için hemen eğitim ve öğretim işlerine girişildi. İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını medresenin nüfuzundan kurtararak devletin otoritesi altına almak amacıyle kurulan *Meclisi Daimîi Maarifi Umumiye* (1846), kısa zamanda *Mekâtibi Umumiye* nezareti haline geldi. Gene bu dönemde kurulan *Ziraat Mektebi* meslekî okulların ilk örneği oldu (1847). İstanbulda *Dârülmuallimin*i Âliye,* adıyle bir erkek öğretmen okulu açıldı (1848). Sıbyan ve rüştiye mekteplerinin ıslahıyle Dârülfünun'un kuruluşunu hedef alan ilk çalışmalar arasında yükseköğrenime aday yetiştirmek için *Valide mektebi* açıldı (1849). Aynı yıl Harbiyedeki öğretimden daha üstün bir derecede Erkânı Harbiye sınıflarının meydana gelmesi, Harbiye'de bir veteriner sınıfının açılması, Askerî Tıp okulunun kurulmasıyle askerî öğretimin teşkilâtlandırılması, Tanzimat döneminde başlanan eğitim - öğretim hareketlerinin çeşitli aşamalarıdır. Bir yıl sonra *Dârülfünun*'un açılması için ön çalışmalar başladı (1850). Midhat Paşanın Sofya ve Rusçuk'ta açtığı ıslahhaneler (1854) okuma yazma öğretimiyle aritmetiğin yanı sıra terzilik, kunduracılık, sepicilik, dokumacılık ve mürettiplik gibi meslek derslerini de kapsıyordu. *Umurı Maarif nezareti* kuruldu (1856). *Mektebi* Mülkiye* öğretime geçti (1858). Aynı yıl kız rüştiyeleri öğretime başladı. *Orman mektebi* (1859), *Telgraf mektebi* (1860) açıldı. Ancak bu girişimler umulan ilgiyi görmedi. 1860'ta imparatorluk sınırları içindeki bütün rüştiyelerin sayısı 52, öğrenci sayısı toplam olarak 3 920 idi; Dârülmualliminin 20 öğrencisi vardı. Aynı yıl içinde Niş valiliği sırasında Midhat Paşanın *ıslahhane* adıyle ilk örneklerini verdiği sanat okulları ise el sanatlarının henüz değeri anlaşılmadığı için tutulmadı. Abdülaziz devrinde birçok öğrenim kurumu hizmete girdi; *Mahreci* Aklâm* (1862), *Lisan mektebi* (1864), *Mektebi* Tıbbiyeî Mülkiye* (1866) açıldı. 1867 Kararnamesiyle Türkçeden imtihan edilmeleri şartına bağlı olarak azınlık çocuklarının da rüştiyelerde öğrenim görebilmeleri kabul edildi. Galatasaray sultanîsi, Sanayi mektebi eğitime başladı (1868). Aynı yıl içinde bütün ülkedeki rüştiye sayısı 87'yi buldu. Maarifi Umumiye nizamnamesi (1869), ilköğretimi düzeltmeğe çalışırken, öğretimin üst dereceleriyle kurulacak bağlantıları da tespit etti. Şûrayı Devletin Maarif dairesince hazırlanan nizamname, Hey'eti* Vükelâdan ayrılan özel bir komisyonca onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu nizamname hükümlerine göre ilköğretim mecburî oldu. Okulların sınıf ve dereceleri sıbyan mektepleri (ilkokulun 1. dönemi), 500 haneli kasabalarda açılacak olan rüştiyeler (ilkokulun 2. dönemi), idadîler (ortaokul) [1872], vilâyet merkezlerinde açılacak sultanîler (lise) ve dârülfünun (üniversite) olmak üzere belirlendi. Öğretim ve eğitim usulleri açıklandı; öğretim üyelerinin bilgi, itibar ve refahlarını artıracak tedbirler alındı; Maarif Merkez idaresi düzenlendi ve vilâyetlerde şubeleri açıldı; öğrencilerin çabalarını artıracak tedbirlere gidildi; Maarifi Umumiye masrafları için halkın yardımına başvuruldu.

Bu tasarılardan bazıları Abdülaziz devrinde gerçekleştirilemedi. Önce serbest dersler halinde öğretime başlayan (1862) Dârülfünun da ancak 8 şubat 1870'te açılabildi. Fakat Cemaleddin* Afganî'nin açılış nutkunu vesile yapan softaların teşebbüsleriyle Dârülfünun kapatıldı; Cevdet Paşanın Maarif nazırlığı zamanında *Galatasaray Mektebi Sultanîsi*'nde bazı derslerin takriri suretiyle yeniden faaliyete geçebildi (1874). Abdülaziz'in saltanat yıllarında açılan öteki meslekî öğrenim kurumları, *Eczacı mektebi, Kaptan ve Çarkçı mektebi* ve *Dârülmuallimat*'tır (1870). Bütün bu öğrenim kurumları İkinci Meşrutiyet devrinde de Cumhuriyet döneminde de bazı ad değişiklikleriyle varlıklarını sürdürdü. Abdülaziz devrinde açılan ilk özel eğitim ve öğretim kurumu ise Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiyenin kurduğu *Dârüşşafaka*'dır (1873).

Yeni bir hukuk devleti biçimine dönüşmekte olan imparatorluğun idarecileri devletin geleceğini batılı eğitim - öğretim sistemiyle kurtarabileceklerini düşünerek çeşitli teşebbüslerde bulundular. O yılların basın hayatında eğitim konusu ön plana alındı, çeşitli genel ve meslekî öğretim kurumları açılmağa başladı. Bununla birlikte, öğretimde birlik sağlanamadı; medreseler, cemaat eğitim kurumları ve yabancı okullar, devlet denetiminden uzak kalmakta devam ediyordu. Çeşitli imtiyazların koruyuculuğu altında kendi dilleriyle öğretim yapan cemaat okulları, azınlıklara da açık olan devlet öğretim kurumlarına zıt amaçlarda öğretimlerine devam ettiler. Bu arada çeşitli devletler, kapitülasyonlara dayanarak yabancı dillerde öğretim yapan yeni okullar açtılar. 1876'da Kanunu Esasî ilân edildiği sırada öğretim bu durumdaydı. Midhat Paşanın hazırladığı kanun tasarısının 15. maddesi, kanuna uymak şartıyle her osmanlının genel ve özel öğretime mezun olduğunu, 16. maddesi, her çeşit okulun devlet denetimi altında bulunacağını, dinî inanç işleriyle ilgili öğretim konusu dışında, osmanlı tebaasının eğitim ve öğretiminde birlik sağlamak için gerekli tedbirlerin alınacağını belirtiyordu. Bu iki maddeyle gerçekleştirilmek istenen düşünce, osmanlı tebaasının, din eğitimi dışında, eğitim ve öğretim alanında ortak bir programla yetiştirilmesi isteğini gösterir. Bu ilkelerin uygulanmasıyle, Meşrutiyet yönetimini benimseyen nesillerin eğitimi sağlanmış olacaktı.

Abdülhamid II devrinde, özellikle Sait Paşanın teklifleri uygulamaya konularak yeni hareketlere girişildi. 1879-1886 Yılları arasında vilâyetlerde 119, İstanbul'da 17 rüştiye kuruldu ve programlarına Fransızca konuldu; Bursa, Edirne, Çanakkale ve Yanya'da liseye denk idadîler, İstanbul'da *Hukuk, Mülkiye, Sanayii Nefise, Ticaret, Orman* ve *Maadin okulları* açıldı. Gerekli giderler, âşara eklenen maarif vergisiyle sağlanıyordu. Bu dönemde Maarif nezaretinin gittikçe gelişen bir teşkilâtı vardı: Mektubi* kalemi (Yazı İşleri kalemi), Mekâtibi İdadiye dairesi (Ortaöğretim), Mekâtibi Rüşdiye dairesi (2. dönem ilköğretim), Mekâtibi* İptidaiye dairesi (1. dönem ilköğretim), sicil, muhasebe, sağlık, istatistik şubeleri, 50 üyeli Maarif meclisi, 11 üyeli Telif Eserleri Tetkik cemiyeti, 75 üyeden meydana gelen Teftiş ve Muayene heyeti. Bu son kurul, Abdülhamid II devrinin en etkili organı, bütün basın ve yayın hayatını denetleyen sansür teşkilâtıydı.

Abdülhamid II yönetiminde de ilköğretim mecburiyeti gerçekleştirilemedi; anaokulları düzeyinde düşünülen ve yönetimleri halkça seçilecek öğretim meclislerine, masrafları mahalle halkına bırakılan sıbyan mektepleri, geleneksel mahalle mektepleri halinde kalıplaşmıştı. Bunların devamı olan iptidaî mektepleri, önceleri dört sınıfken, sonraları, sıbyan mekteplerinde verilen öğretim de katılarak ikişer yıllık üç kademe haline getirildi. Ûlâ, mutavassıta, âliye bölümlerinde görülen dersler, alfabe, Kur'an, çeşitli din bilgileri, okuma, aritmetik ve tarih'ti. Kız ve erkek rüştiyeleri, 11 yaşından sonraki öğrencilere, ağırlığı dillere dayanan yüksek dereceli bir ilköğretim sağlıyordu: Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, din dersleri, tarih, coğrafya, matematik; kız rüştiyelerinde ek olarak, dikiş, resim, müzik. Abdülhamid II devri sonunda İmparatorluktaki rüştiye mektepleri sayısı ancak 400'e yükselebildi. Hıristiyan tebaanın okullarının genişlemesi, yabancı okulların çoğalması, bazı devlet adamlarını öğretim konusuna eğilmeğe zorladı. 1908 Yılı devlet salnamesine göre, İstanbul'da 5, Anadolu'da 4, Bağdat, Musul, Halep ve Suriye vilâyetlerinde birer olmak üzere toplam 13 idadî vardı. İdadîler masraflı olduğundan ve rüştiye mezunları hükûmet dairelerinde kolayca memurluk bulabildiklerinden, bu okullar halk tarafından tutulmadı. Galatasaray'dan başka sultanî açılamadığı için vilâyet merkezlerindeki idadîler, Sait Paşa tarafından sultanî derecesinde sayıldı. 1900'de Dârülfünunun İlâhiyat (Ulûmi Diniyei Âliye), Fen (Ulûmi Riyaziye) ve Edebiyat bölümleri kuruldu. Eskiden açılmış olan Tıp ve Hukuk mektepleri de bağımsız dallar halinde yürütüldü. Yüksek meslek ve ihtisas okulu olarak Mektebi Mülkiye yatılı oldu (1885); devlete memur yetiştirdiği için de sarayın sıkı denetimi altında tutuldu. Divanı Muhasebat içinde Sait Paşanın açtırdığı *Mektebi Fünunu Maliye,* üç yıllık bir çalışmadan sonra kapandı. 1881'de, halktan sağlanan yardımla Ticaret nezaretine bağlı olarak kurulan Hamidiye Ticaret mektebi, rüştiye üzerine dört yıllık bir öğretime göre ayarlanmıştı. 115 Gündüzlü öğrencisi olan okul, öğrenci azlığı gerekçesiyle 1888'de kapandı. *Mülkî Baytar mektebi* (1891 - 1895), *Sanayii Nefise mektebi* (1881) v.d. bu dönemin başlıca meslek okullarıdır. Bu

kadınlar için gece kursu (Kamerun)

Polatlı'da okula giden küçük kızlar

İtalya'da (Calabria) fakir bir köy okulu

◀ Hindistan'da halk öğretim merkezi

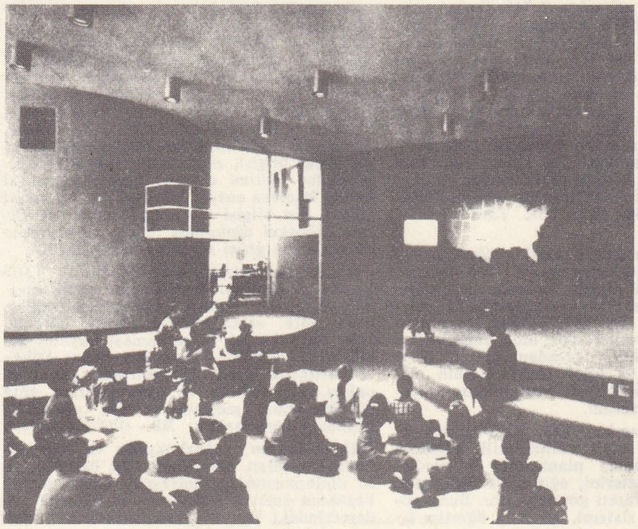

solda, Missouri'de ilkokul; sağda, Washington'da Georgetown üniversitesinde görme-işitme yoluyle dil öğretimi

Foto. Histoire de l'Humanité

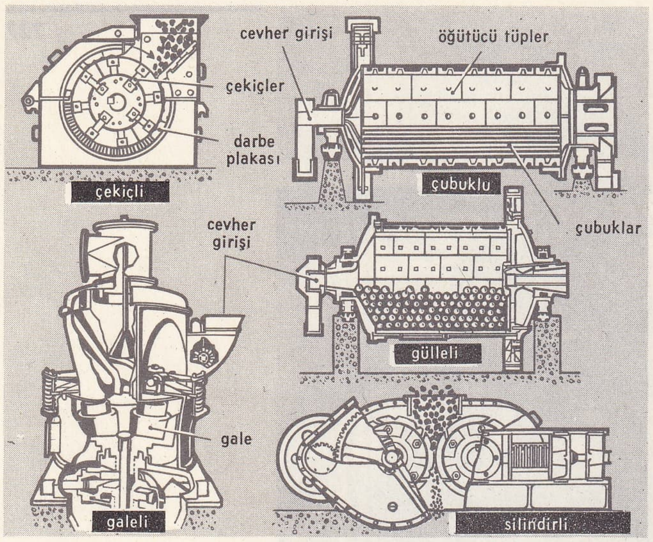

öğütücüler

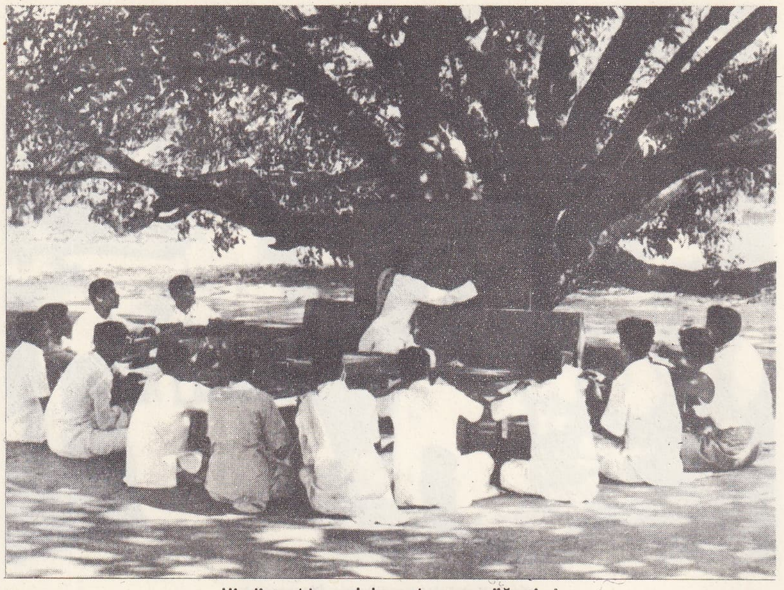

Hindistan'da açık havada ziraat öğretimi

arada Yıldız'da kurulan *Şehzadegân mektebi* ile 1892'de arap aşiret reislerinin çocukları için açılan *Aşiret mektebi* (sonraları arnavut ve kürt aşiret reislerinin çocukları da alınmıştır) islâmcılık siyasetiyle Abdülhamid II'nin özel davranışlarına bir örnektir, fakat Aşiret mektebi de, bir yemeği boykot eden öğrencilerin toplu hareketleri üzerine 1907'de kapatıldı.

İkinci Meşrutiyet hareketi, Tanzimattan sonra açılmış olan bu yeni öğretim kurumlarının yetiştirdiği aydın nesillerin eseridir. Bu dönemde öğretim bakımından en önemli hareket Cumhuriyetten sonra da yürürlükte kalan «Tahsili İptidaî Kanunu Muvakkatı» (1912) ile «Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakatı»nın (23 eylül 1913) çıkarılmasıdır. Bu kanunların ilköğrenimi parasız ve zorunlu kılan, ilkokulların yapım masraflarını halka yükleyen, vilâyetlerde vali ve maarif müdürünün başkanlığında birer meclis kurulmasını v.d. öngören hükümleri, Cumhuriyet devrindeki eğitim seferberliğinin de temeli oldu: 789 sayılı Maarif Teşkilâtı kanunu (1926); 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât kanunu (1924) ve 222 sayılı İlk Öğretim ve Eğitim kanunu (1961). İmparatorluğun malî imkânları, hukuk ve idare anlayışıyla tutarlılık halinde bulunan bu kanunla hızlı bir okuma yazma faaliyetine girişildi; öteki öğretim kurumlarında da çağdaş isteklere uygun düzenlemeler sağlandı. 1908-1918 Yılları arasındaki büyük savaşlar ve bunları takibeden sarsıntılar, eğitim ve öğretim işlerini aksattı; fakat bu konu yine en önemli mesele olarak kaldı. Satı Beyin yönetiminde ilköğretmen okullarının ıslahı, Almanya'dan getirilen profesörlerle Dârülfünunun

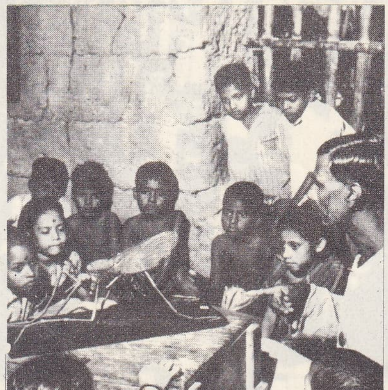

öğretmen öğrencilerine (Bengal'de) sineklerin sıtma'yı nasıl taşıdıklarını anlatıyor

güçlendirilmesi, İnas dârülfünununun (kız üniversitesi) kurulması, bazı okulların Evkaf nezaretinden alınarak Maarif nezaretine bağlanması, idadî ve sultanîlerin yeni programlarla çalıştırılması, erkek ve kız sanat okullarına önem verilmesi, öğretim metotlarında yenilikler, din derslerinde akılcı yolun tutulmasıyle laik ahlâk temellerinin atılışı, resim ve el işi derslerinin konuluşu, batıcılık-türkçülük akımlarının ciddî bir şekilde ortaya çıkışı Meşrutiyet döneminin getirdiği öğretim yenilikleridir. Ziya Gökalp*in millî eğitimi savunan görüşleri yanında, Sadreddin Celâl (Antel), Prens Sabahattin, Abdullah Cevdet, Satı Bey, İsmail* Mahir Efendi, Ethem Nejat gibi eğitimciler öğretim kurumlarına verilmesi gereken yönü tartıştılar. Fakat ilkokullar dışındaki kurumların eski vakıflar yerine devlet kaynaklarına dayanması zorunluğu, bütün çalışmaları engelleyen başlıca etken oldu. Bu dönemde medreseler, ellerindeki vakıflar ve kazandıkları haklara dayanarak eski öğretimlerini sürdürdü. Kurtuluş savaşı yıllarında eğitim ve öğretim çalışmaları durakladı; bununla birlikte, Sakarya savaşı sırasında Millî Eğitim kongresinin yapılışı (16 temmuz 1921), bu konuya verilen önemi gösterir. 2 Mayıs 1920'de kurulan Maarif vekâletinin başına Rıza Nur getirildi; fakat merkez teşkilâtı İstanbul'da olduğu için bu yıllarda vekâlet fazla bir faaliyet gösteremedi. Bu dönemde, Ankara hükûmetine bağlı 38 vilâyet ve sancakta 2 345 ilkokul vardı; bunlardan 581'i kapalıydı. İlkokul öğretmeni sayısı, 2 384'ü erkek, 677'si kadın olmak üzere 3 061 idi; fakat bunların ancak 875'i ilköğretmen okulundan yetişmişti. Ortaöğretim kurumu olarak 28 sultanî, 55 idadî ve 18 öğretmen okulu vardı. 1927 Nüfus sayımına göre, ülkede 46 000 köy olduğu halde okullardan çoğunun şehir merkezlerinde toplandığı için, savaş yıllarında köylerin yüzde 98'inde okul yoktu. Bunun için cumhuriyet maarifinin ilk hedefi, ilköğretim seferberliği oldu. (Bk. *Türk* EĞİTİM *tarihi*.)

Cumhuriyet dönemiyle birlikte öğretim hayatını kökten etkileyen önemli değişikliklere girişildi. 429 Sayılı kanunla Şerîye ve Evkaf nezaretlerinin kaldırılması (3 mart 1924), 431 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu ve halifeliğe son verilmesiyle dine bağlı ve laik kurumlar ikiliği ortadan kalktı. Harf devrimi (1928) ve Halk mekteplerinin açılışıyle öğretimin büyük topluluklara götürülmesi amaç edinildi.

● *Öğretim kurumları.* VII. Millî Eğitim şûrasınca (1962) tespit edilen millî eğitimin amaçları, kalkınma planlarının belirlediği millî eğitim ilkelerini, eğitim ve öğretimde uygulanacak siyaseti gösteriyordu. Buna göre, türk eğitim sistemi, fertlerin öğretim isteklerine ve toplumun ihtiyaçlarına, malî kaynakların yeterliği ölçüsünde, dengeli olarak cevap verecek şekilde düzenlenecekti. Türkiye cumhuriyetini, «insan haklarına dayalı, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti» olarak tanımlayan 1961 Anayasasının 21, 50, 53 ve 129. maddelerinde, eğitimle ilgili temel felsefe belirlenmiştir. Bu esaslara göre türk millî eğitim sistemi şu iki temel görevi yerine getirecektir: 1. mecburî ilköğretimden bütün yurtaşları yararlandırmak; 2. ortaöğretim ve yükseköğretimi, iktisadî kalkınma ve sosyal gelişme için gerekli sayı ve nitelikte insan gücünü yetiştirmek üzere, istekli ve kabiliyetli yurttaşlar arasından, fırsat eşitliği ilkesine göre yapılacak seçmelerde başarı gösterenlere, kabiliyetleri oranında vermek. Türk öğretim sitemi, birbirine bağlı 3 bölümden meydana gelir: 1. İlköğretim (temel eğitim); 2. ortaöğretim (genel eğitim); 3. yükseköğretim.

Bütün okullar, bu öğretim derecelerinden birine uygun olarak kurulur. 1915 Tarihli Mekâtibi Hususiye talimatnamesini değiştiren 625 sayılı özel Öğretim Kurumları kanunu (1966), devlet denetimi altındaki bütün özel okulların, resmî öğretim kurumlarına denk olmasını ister. Aynı şekilde, bir yabancı dilde öğretim yapan yabancı okullarla azınlık okulları için de Türkçe ve türkçe kültür dersleri öğretimi ve diplomalarında Millî Eğitim bakanlığının denklik şartı vardır. Burada amaç öğretim ve eğitim birliği sağlamaktır.

İlköğretim. Köyleri okula ve öğretmene kavuşturma ülküsünün gerçekleştirilmesi yolunda, eğitmenlerle köy enstitüleri bir eğitim seferberliği hızına uydurulmuştur. Türkiye'de temel öğretim, şehir ve köylerde, 5 sınıflı resmî ve özel ilkokullarda yapılır; öğrenciler ilk sınıflardan başlayarak Türkçe, hayat bilgisi, matematik, müzik, resim-iş, beden eğitimi dersleri okurlar; son iki sınıfta bunlara sosyal bilgiler, fen ve tabiat bilgisi, din bilgisi (seçimli) dersleri de eklenir. İlkokul diploması, bütün ortaöğretim kurumlarına girişi sağlayan tek belgedir.

Ortaöğretim, ilköğretime dayalıdır. 12-18 Yaşları arasındaki öğrencilerin genel, meslekî ve teknik alanlarda eğitimlerini sağlar. Buna göre, ortaöğretimin görevi, öğrencilere, önce kişisel ve toplumsal hayatın gerektirdiği nitelikte ortak bir genel kültür ve yurttaşlık bilgisi kazandırmak, sonra da onları, ilgi, eğilim ve yeteneklerine göre iş alanlarına, mesleklere veya yükseköğretime hazırlamaktır. Bk. ORTAÖĞRETİM.

Yükseköğretim, yüksekokullar ve üniversitelerde yapılan öğretimdir. Bu öğretim, lise diplomasına ve üniversite giriş sınavını kazanma şartına bağlıdır. Ortaöğretim kademesindeki bazı kurumların uzantısı olan

yükseköğretim kurumları da vardır. Bk. YÜKSEKÖĞRETİM.

Özel öğretim, Millî Eğitim bakanlığınca denetlenmek ve yasalara karşı olmamak şartıyle özel öğretim kurumları tarafından yapılan öğretimdir. 1961 Anayasasına göre, «Eğitim ve öğretim devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir. Özel okulların bağlı olduğu esaslar, devlet okullarıyle erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir. Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz» (md. 21). İlk özel öğretim kurumu olan Dârüşşafaka'nın açılışından bugüne kadar bu nitelikte birçok okul açılarak paralı öğretim uygulanmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında diplomalar eşit işlem ve değerlendirme görür. Ancak Anayasa mahkemesinin özel yüksekokulların açılamayacağı konusundaki karar yorumundan sonra açılmış olanların müktesep hakları tanınarak resmî yüksekokullarla üniversitelere bağlanması yoluna gidilmiştir. Üniversiteye giriş sınavında gerekli puanları almak şartıyle bu okullarda okumak isteyenler, öğretim ücreti ödeyerek resmî yüksekokulların veya özerk üniversitelerin denetimindeki bu kurumlara girebilirler.

Okuryazarlığı sağlamak üzere de Millî Eğitim bakanlığı tarafından okuma çağı dışındaki yurttaşların eğitimi için kurslar açılmaktadır. İlçe ve köy kursları, terzilik tekâmül kursları, kadın meslek okulları, köy kadınları gezici kursları, hazır giyim atelyeleri, akşam sanat okulları gibi kurumları kapsayan bu çalışmalar yeni durumlara göre geliştirilerek çağdaş teknikten yararlanma imkânları (mektupla öğretim gibi) çoğaltılmaktadır.

● *Öğretim görevlisi,* doçenti bulunmayan ve özel uzmanlığı gerektiren konularda ders vermek üzere geçici veya devamlı olarak görevlendirilir. Bunlar aynı zamanda başka bir resmî görev almış veya serbest meslek sahibi de olabilir. Öğretim görevlisi, fakülte profesörler kurulunun teklifi ve üniversite senatosunun onayı üzerine esas veya yardımcı öğretim üyesi kadrolarından boş olan birine tayin edilir. Görevine aynı yoldan son verilir. Resmî görevden nakil suretiyle gelen öğretim görevlilerine kendi derecelerindeki aylık ödenir. Serbest meslek sahibi olan öğretim görevlilerine ise, belirli bir aylık veya ücret verilir.

● *Öğretim üyeleri,* doçentler ve profesörlerdir. Üniversite doçenti unvanının alınabilmesi için belirli sınavların başarılması gerekir (bk. DOÇENTLİK). Doçentler arasından seçilecek olan öğretim üyelerinin profesör unvanını alabilmeleri için bazı özelliklere sahip olmaları gerekir. (Bk. PROFESÖR.) Üniversite öğretim üyesi olan doçentlerle profesörler, devlet memurları için kabul edilmiş belli saatlerde üniversitede bulunarak görevlerini yapmak zorundadırlar. Ancak, haftada on saati aşmamak ve üniversitedeki işlerini aksatmamak şartıyle, üniversite dışında serbest olarak kendi dallarında çalışabilirler. Dışarıda çalışan öğretim üyesine üniversite tazminatı ödenmez. Bunlar ne gibi işler yaptıklarını gösteren bir bildiri kâğıdını her yılın başında fakülte yönetim kuruluna verirler. Yönetim kurulu, gösterilen işlerde kanuna aykırılık görürse buna itiraz eder. Dışarıda çalışmayan öğretim üyeleriyse belirli miktarda üniversite tazminatı alırlar.

● *Öğretim yardımcıları,* öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar, tercümanlar ve asistanlardır. Okutmanlar, dil dersleri vermek, eski dilde yazılmış metinleri çözümlemek gibi asıl öğretime yardımcı işlerle uğraşırlar; fakülte yönetim kurullarının teklifi ve rektörün onayıyle tayin edilirler. Uzmanlar, laboratuvarlarda, kitaplıklarda, enstitülerde ve atelyelerde öğretimle doğrudan doğruya veya dolayısıyle ilgili, özel bir bilgiye ihtiyaç gösteren işlerle görevlidirler. Fakülte veya fakültelere bağlı yerlerde çalışacaklarsa, fakülte yönetim kurulunun teklifi ve rektörün onayıyle, doğrudan doğruya üniversiteye bağlı yerlerde çalışacaklarsa, üniversite yönetim kurulunun teklifi ve rektörün onayıyle tayin edilirler. Tercümanlar, yazılı veya sözlü tercüme işlerinde sürekli veya geçici olarak görevlendirilirler. Bunların tayini, uzmanların tayinindeki usule göre yapılır. Üniversite asistanları, asistanlık yönetmeliğine göre seçilirler. Başlangıçta asil olarak tayin edilmeyen asistanlar, bu tarihten bir yıl sonra asil kadroya geçerler. Gerekli görülenlerin adaylık süresi bir yıl daha uzatılabilir. Asistanlar, asaletlerinin onanmasından itibaren 4 yıl içinde doktoralarını veya altı yıl içinde uzmanlıklarını vermek zorundadırlar. Bu süre içinde doktor veya uzman olamayan asistanların görevlerine devam edip etmemelerine, kürsü profesörünün teklifi üzerine profesörler kurulu karar verir. Asistanların üniversite dışında herhangi bir işte çalışmaları yasaktır. Kendilerine belirli miktarda üniversite tazminatı ödenir. Asistanlar, yanında çalıştığı profesör veya doçentin gerekli göreceği öğretim ve uygulamalarda hazır bulunmak, kendilerine konularıyle ilgili olarak verilecek işleri zamanında ve düzenli olarak yapmak, öğrencilerin çalışma ve uygulamalarına yardım etmek işleriyle görevlidirler. (M)

ÖĞRETKE i. (*öğretmek*'ten *öğret-ke*). Fels. *Yeni.* Öğretimle ilgili metotları inceleyen bilim. *Eşanl.* DİDAKTİK. (M)

ÖĞRETMEK geçl. f. (esk. türk. *öğretmek*'-ten). [Birine] Bir bilim dalında, sanatta, meslekte v.b. bir alanda, bilgi veya bilgiler bütünü kazandırmak: *Maksat onlara bir şey öğretmektir. Benden çalışmak!* (Ömer Seyfeddin). *Bile bile yalan söyleyenlerin anlatacakları hatıralar bile kıymetlidir; çünkü onlar da dinlemesini bilenlere çok şeyler öğretir* (N. Ataç). || Bir şey yapmağa alıştırmak, yetenek kazandırmak: *Piyano çalmayı öğretmek.* || [Birinin] Bilinmeyen bir şey hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamak: *Bana hakikati öğrettiniz. Şimdi artık, sizden müsaade isteyeceğim* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Akıl öğretmek,* bir kimseye yol göstermek. || *Ben sana öğretirim,* bir kimseyi korkutmak için kullanılır: *Görürsün görürsün. Bir kere elime geçtin mi* [...] *Ben sana öğretirim* (Namık Kemal).

◆ **öğretilmek** geçz. f. Öğretmek işine konu olmak: *Üniversitede okuyan gençlerin en büyük derdi, işsizlik ve kitapsızlıktı. Bunlara yabancı dil öğretilmiyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖĞRETMEN i. (*öğretmek*'ten *öğret-men*). *Yeni.* Bir bilim dalını, bir sanatı, bir tekniği veya belli bilgileri öğretmeyi kendisine meslek edinmiş kimse: *Bu genç kızın ağabeysi de benim gibi Türkiyeli bir öğretmendi* (Ş. S. Aydemir). *Bir okulda bir öğretmenin nutkunu dinliyordum* (F. R. Atay). *Fizik öğretmeni. Şan öğretmeni. Esk.* Hoca. Muallim. Muallime.

— ANSİKL. Eğ. Üniversitelerdeki özel yetişme yollarının belli derecelerini kazanan kişilere doçent, profesör, ordinaryüs profesör, hepsine birden öğretim üyesi denir. Bu derecelere yükselmedikleri halde üniversitelerde öğretim yapan kimseler de genel olarak öğretim görevlisi özel olarak uzman, okutman diye anılırlar. *Öğretmen* okullarından (köy enstitüleri, köy öğretmen okulları) yetişen ilkokul öğretmenleri; eğitim enstitülerinden çıkan ortaokul öğretmenleri; yüksek öğretmen okullarıyle üniversitelerin edebiyat ve fen fakültelerinin belirli dallarında okuyan ve öğretim lisansı almak için meslek bakımından gerekli ek dersleri (didaktik, pedagoji tarihi, psikoloji, tecrübî psikoloji) gören üniversite mezunlarından Millî Eğitim bakanlığı hizmetine geçen lise öğretmenleri, Memurin kanununun kapsamına girerler. Öğretmenler, bakanlığın hazırlattığı yönetmeliklere uygun şekilde, yetişmelerinin kendilerine sağladığı imkânlar çerçevesinde okullarda görev alırlar. Genellikle ilkokul öğretmenleri kendilerine verilen sınıfın bütün derslerini okutmakla yükümlüdür (bazı durumlarda beden eğitimi, resim, müzik, yabancı dil gibi dersler başka bir öğretmene aktarılabilir). Son yönetmeliğe göre ortaokul öğretmenleri haftada en az 21, lise öğretmenleri en az 18 saat ders okutarak maaş almağa hak kazanırlar. 25 Yılını doldurmamış ortaokul öğretmenleri 24 saate, aynı durumdaki lise öğretmenleri ise 21 saate kadar ücretli ders okutmakla da yükümlüdürler. İsteğe bağlı olmak şartıyle bir haftada okutulabilecek ders saati toplamı en çok 30 olabilir. 25 Yılını dolduran öğretmenler, ücretli ders okutmak ve nöbet tutmak göreviyle zorlanamazlar. Millî Eğitim bakanlığının yönetmeliklerine göre genel olarak öğretmenlerin görevleri şunlardır: kendilerine verilen ve yetkili sayıldıkları dersleri okutmak, bunlarla ilgili uygulama ve deneyleri yapmak, serbest çalışma saatlerinde öğrencileri gözetmek, ders dışında okulun eğitim, öğretim ve yönetim işlerine katılmak; kanun, yönetmelik ve emirlerle tespit edilen ödevleri yapmak. Ayrıca öğretmenlerden öğrencilerini yetiştirme konusunda her fırsattan yararlanmaları, hizmet ruhu beslemeleri, ödevden kaçınmamaları, öğrencilerine iyi bir yardımcı ve kılavuz olmaları, eğitim işlerinde bütün tutum ve davranışlarıyle örneklik etmeleri istenir. Öğretim görevi sırasında öğretmenlerin, yıllık ders dağıtım planlarını yapmaları, derslerine hazırlıklı girmeleri, öğrencileri kişisel çalışmalara yöneltmeleri, zümre öğretmenleriyle yakın bir işbirliği sağlamaları, öğrenci ödevlerini ilgili yönetmeliğe göre inceledikten sonra geri vermeleri, imtihan yönetmeliğine göre görevlendirildikleri imtihanlarda bulunmaları, öğrencilerinin başarılarını ölçerek değerlendirmeleri, kanaat dönemleri sonunda verilecek karne notları için gerekli sözlü-yazılı yoklamaları yapmaları beklenir. Eğitim çalışmaları sırasında öğretmenler, haftada bir gün okul nöbeti tutmakla, yönetimi kendisine verilen eğitsel kolları kurarak çalıştırmakla, öğretmenler kurulunun kararıyle kendisine verilen sınıfın eğitim işlerini düzenlemekle, «Tebliğler Dergisi»ni okumakla yükümlüdürler. Öğretmenler, öğretim, eğitim ve bilim ödevinden başka bir ödev alamazlar. Kendi okullarından başka okullarda ek olarak bilim, öğretim ve eğitimle ilgili bir işte çalışacak olan öğretmenlerin Millî Eğitim bakanlığından izin almaları şarttır. 625 Sayılı kanunla resmî okul öğretmenlerinin özel okullarda yöneticilik alabilmeleri, bir defaya mahsus olmak üzere 3 yıllık maaşsız izinle mümkündür. En yeni kanuna göre ise resmî veya özel okul öğretmenlerinden hiç kimse, özel dershanelerde ders ve yönetim işiyle uğraşamaz. Öğretmenler, önce okul müdürlerinin, sonra millî eğitim müdürlüğünün, İller kanununa göre mahallî mülkiye âmirinin, Millî Eğitim bakanlığı müfettişlerinin denetimine bağlıdır. İlkokul öğretmenlerinin nakil ve tayinleri il idaresince; ortaokul ve lise öğretmenlerininki ise bakanlıkça yapılır. Öğretmenler, Okullar saymanlığından maaş alırlar ve Emekli sandığına bağlıdırlar. (M)

öğretmenler bankası, 7118 Sayılı kanunla Millî Eğitim bakanlığına verilen yetkiye dayanılarak kurulmuş, anonim şirket statüsünde özel banka (kuruluşu: mayıs 1958). Sermayesi 30 000 000 TL. Bankanın kuruluş amaçları kanunda: hisse senedi sahibi bulunan öğretmenlerle Millî Eğitim bakanlığı merkez ve taşra teşkilâtında görevli memurlara mesken inşaatı için gayrımenkul ipoteği karşılığında 20 yıla kadar vadeli krediler açmak ve diğer bankacılık işleri yapmak olarak belirtilir. Merkezi Ankara'dadır. Hisse senetleri 21 000 ortağa satılan banka, şube sayısını 1970'te 52'ye çıkardı. Öğretmenler Bankası Ders Âletleri ve Malzemeleri endüstrisi ile Öğretmenler Bankası İnşaat ve Ticaret şirketini kurdu; Çukurova Elektrik, Emek sigorta, Türksan ve Bolu Süt Endüstrisi şirketlerine de ortak oldu. Dağıttığı ticarî krediler 1960'ta 5 375 194 liradan 1965'te 45 235 648 liraya, 1970'te de 131 644 076 liraya yükseldi. Bankadaki toplam mevduat hacmi 1970 sonu itibariyle 258 174 250 lirayı buldu. (M)

öğretmenler sendikası (TÜRKİYE). Bk. TÖS.

ÖĞRETMENLİK i. (*öğretmen*'den *öğretmen-lik*). Öğretmenin yaptığı iş, öğretmen olma hali. *Esk.* Muallimlik. (M)

ÖĞRETSEL sıf. (*öğretmek*'ten). Fels. *Yeni.* Öğretke ile ilgili. *Eşanl.* DİDAKTİK. (M)

ÖĞÜN veya **ÖVÜN** i. (esk. türk. *ög,* göğüs'ten *öğ-ü-n*). [Yemekler için] Defa, kere: *Dört öğün yemek yedi.* || Sıf. *Esk.* Önde, ileride olan. (M)

ÖĞÜNME i. Bk. ÖVÜNME.

ÖĞÜNMEK dönşl. f. Bk. ÖVÜNMEK.

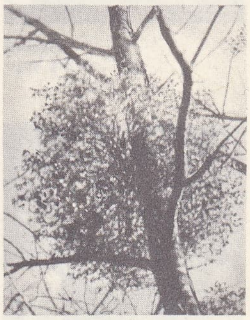
ökseotu tutamı

ökseotu
(meyve ve yaprakları)

Foto. LAROUSSE

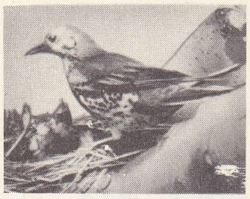
ökseotu ardıç kuşu

Melek ÖKTE

İmran ÖKTEM

öküzbaşı

ÖĞÜR sıf. (esk. türk. *ögür*, bölük'ten). *Yenid.* Birbirine yakın yaşta olan, akran. || Öğrenmiş, alışmış, yadırgamayan. *Esk.* İstinas etmiş. || Alışılmış. *Esk.* Menus. || I. Takım. *Esk.* Fırka. Zümre. || *Öğür olmak*, birlikte bulunmaktan dolayı alışmak. (M)

ÖĞÜRLEŞMEK geçz. f. (*öğür*'den *öğür-le-ş-mek*). *Yeni.* Alışmak. *Esk.* İstinas etmek. (M)

ÖĞÜRLÜK i. (*öğür*'den *öğür-lük*). *Yeni.* Öğür olma hali, alışma. *Esk.* İstinas. (M)

ÖĞÜRMEK dönşl. f. (esk. türk. *ög*, göğüs'ten *ög-ür-mek*). Kusarken veya kusacak gibi olurken öğürtü sesi çıkarmak: *Sağ eliyle kalbini bastırmakta ve gözleri dışarı fırlayarak, ara sıra öğürmekte idi* (Sabahattin Ali). *Kulübe kapısından başımı uzattım, çok pis bir koku. Öyle pis ki öğürdüm* (Orhan Kemal). || *Halk dili.* [Sığır için] Böğürmek, bağırmak.

— DEY. *Öğüresi (veya öğüreceği) gelmek*, çok iğrenmek.

◆ **öğürme** i. Öğürmek eylemi: *Yüzüne hafif bir kan geliyor ve öğürme geçer geçmez derhal kayboluyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **öğürtmek** ettrg. f. Öğürmesine sebep olmak. (M)

ÖĞÜRTLEMEK geçl. f. (esk. türk. *ögürt* [?]'ten *öğürt-le-mek*). Seçmek, bir şeyin iyisini ayırmak, almak. || Seçerek tayin etmek. (M)

ÖĞÜRTÜ i. (*öğürmek*'ten *öğür-tü*). Öğürme, bulantı: *Kuzular ise güzel postlarından sıyrılınca demin kırdaki o iştah verici tombullukları, temizliklerini kaybediyorlar [...] öğürtü veriyorlardı* (R. H. Karay). *Neticesiz, bir öğürtü geçirdi. Mendille yüzünü gözünü sildikten sonra avdet etti* (Ahmed Rasim). || Öğürürken çıkan ses: *Hep sofradan kalktık... Hanımın öğürtüsü hâlâ kulağımda* (B. Felek). || *Öğürtü gelmek*, öğürmek, öğürmeğe başlamak. (M)

ÖĞÜT i. (esk. türk. *ögüt*'ten). Bir kimseye yapması veya yapmaması gereken şeyler hakkında verilen fikir: *Benden sana öğüt, Komutan Bey, otelden ötenizi berinizi alın da, tren istasyonunu tutmaya bakın!* (Kemal Tahir). *Çoğumuz ihtiyarların, onlardan da ihtiyar olan şu «akıl» dedikleri şeyin ateşsiz öğütlerine kapılarak gençliğimizi kendimize, arzularımızı gönlümüzde boğmuş olmanın verdiği şifasız nedametleri hazırlamakla geçirdik* (N. Ataç). *Eşanl.* NASİHAT.

— ÇEŞ. DEY. *Öğüt almak*, kendisine yol göstermesi için bir kimsenin görüşüne başvurmak: *Serin ırmakların yeşil söğüdü / Yarim anasından almış öğüdü / Evvel küçücüktü şimdi büyüdü* (Halk türküsü). || *Öğüt tutmak*, verilen öğütlere uymak: *Hocamın öğüdünü sıkı tutaydım, bana hiç bir şey yoktu* (Kemal Tahir). || *Öğüt vermek*, bir kimseye yapması veya yapmaması gereken işler konusunda fikir vermek: *Hastaları okur üfler. Bize güzel öğütler verir, yol gösterir* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Belki doğru yolu gösteren, öğüt veren bir kılavuzdur* (P. Safa). [M]

ÖĞÜTÇÜ sıf. ve i. (*öğüt*'ten *öğüt-çü*). Öğüt veren, nasihat eden (kimse). [M]

ÖĞÜTLEMEK geçl. f. (*öğüt*'ten *öğüt-le-mek*). Birine bir şeyi yapmasını veya yapmamasını salık vermek, tavsiye etmek: *Oğluma ablası gibi uslu olmasını öğütledim. Bütün çocuklara çalışmalarını öğütleyiniz.* (*Eşanl.* NASİHAT ETMEK.) || Öğüt vermek: *Çok öğütledim, büyük öğüdü tutmadılar* (Kemal Tahir). *Eşanl.* NASİHAT VERMEK. (M)

ÖĞÜTME veya **ÖVÜTME** i. (*öğütmek* veya *övütmek*'ten *öğüt-me* veya *övüt-me*). Öğütmek işi.

— Değirmencilik. *Alçak öğütme*, iki değirmen taşını birbirine yaklaştırarak yapılan ve en fazla miktarda un elde etme imkânı veren öğütme usulü. || *Kaba öğütme*, ekmeklik un elde etmeğe yarayan ve öğütülen unun sonradan elekten geçirilmesini gerektiren öğütme usulü. || *Yüksek öğütme*, dönen değirmen taşını sabit taştan daha yüksek tutarak irmik oranı yüksek, un oranı düşük kalın un elde etmeğe yarayan öğütme şekli.

— Teknol. Bir maddeyi gerek kullanılacağı işe hazırlamak (mucur, çimento, un, kömür v.b.), gerek heterogen bileşenlerine ayırmak için, belli bir boyuta indirmek amacını güden işlem; işlem sonunda maddenin sınıflandırılması kolaylaşır: yıkanacak maden kömürü, heterogen cevher v.b.

— ANSİKL. Teknol. Bir metoda dayanması gereken, yani daha önce çalışır durumdaki cihazda istenen boyuta ulaşan kısımları bir ayırma işleminden geçirmeyi gerektiren *öğütme*, genel olarak üç evrede yapılır: ceviz büyüklüğüne getirme amacını güden *kaba kırma*, tane boyutuna indirgemeyi öngören *öğütme* ve toz haline getirme işlemi olan *ince öğütme*.

Kaba kırma, çok sert maddeler için, iki çene arasında (ceviz kırma âleti tipinde) veya taşlı çarkta sabit bir silindir arasında yapılır.

Daha gevşek olan maddeler ise, bir dönme hareketi yapan çekiçlerin darbelerine tutularak veya döner durumdaki eşmerkezli parmaklı dişliler arasından (taş kırma makinesi, parçalayıcı) geçirilerek bir *kırma* işlemi görür.

Öğütme, kuru kuruya veya daha iyisi, eğer malzemenin bozulma tehlikesi yoksa, su eşliğinde yapılır. İşlem, darbe (cevher ufalama makinesi) veya yavaş ezme (değirmen, merdaneli öğütücü, gülleli öğütücü) esasına dayanır.

İnce öğütme, yavaş dönen çok ağır çarklı değirmenlerde veya öğütme tüplerinde (çok sert güllelerle [çakmaktaşı, çelik v.b.] doldurulmuş yavaş dönüşlü borular) yapılır. Çok süratli makinelerden de faydalanılır. Bunlarda madde, bir parmak dişliye sürtünen galeler yardımıyle öğütülür. İstenen inceliğe gelen toz, uygun hızda ayarlanmış bir hava akımıyle ayırma işleminden geçirilir. Tehlikeli veya kolayca alevlenebilen maddeler (kömür v.b.) öğütülürken, cihazların geçirimsizliğini sağlamak için, büyük ölçüde tedbir almak gerekir. (LM)

ÖĞÜTMEK veya **ÖVÜTMEK** geçl. f. (esk. türk. *övmek*, ufalamak'tan *öğ-ü-t-mek*, *övü-t-mek*). Bir araçla tahıl, kahve tanesi v.b. maddeleri ezerek un haline getirmek: *Kavrulmuş buğday ve arpa tanelerini toplamağa ve onları iki taş arasında öğütüp yemeğe giderken...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Teşm. yol.* Yediği yiyecekleri sindirmek: *Sağlam midesi var, ne yese övütüyor.*

◆ **öğütülmek** veya **övütülmek** edilg. f. Öğütmek işine konu olmak. (M)

ÖĞÜTÜCÜ veya **ÖVÜTÜCÜ** sıf. (*öğütmek* veya *övütmek*'ten *öğüt-ücü* veya *övüt-ücü*). Öğütmek işini yapan, çok küçük parçalara ayıran.

— Anat. *Öğütücü dişler*, azı dişleri.

— Teknol. *Öğütücü silindir*, öğütme makinelerinin son bölmesinde öğütücü vazifesi gören, sert dökme demirden yapılmış küçük silindir.

◆ İ. Teknol. Öğütme makinesi.

— ANSİKL. Teknol. En geniş anlamıyle *öğütücü* kelimesi, bir maddeyi ufalamağa, küçük parçalara bölmeğe veya toz haline getirmeğe yarayan bütün makineler için kullanılır; fakat bu makinelerin çok çeşitli tipleri vardır ve yaptıkları işe göre her biri özel bir ad (taş kırma makinesi, değirmen, cevher ufalama makinesi, havan v.b.) alır. Asıl öğütücü denilen makineler, ezme ilkesine dayanan *merdaneli* (düz veya oluklu) *öğütücüler*, *çekiçli öğütücüler* ve *gülleli öğütücüler*'dir. Merdaneli öğütücülerde, genellikle bir ön kırma işleminden geçirilmiş olan madde, birbirine ters yönde dönen paralel eksenli iki çelik silindir arasından geçirilir. Silindirler arasındaki açıklık, öğütülecek maddenin inceliğini (tane, toz) ayarlar. Eksenler, kuvvetli yaylarla istenen uzaklıkta tutulur; çok sert cisimlerin geçebilmesi için yaylar oldukça esnektir.

Çekiçli öğütücüler, bir gövde içinde büyük bir hızla dönen çekiçlerden meydana gelir. Bunlarda, dönme merkezine yakın bir ağızdan içeriye boşaltılan madde kenarlara savrulur; merdaneli öğütücülerdeki gibi madde ezilerek değil, çekiç darbeleriyle öğütülür. Gülleli öğütücülerde ise öğütülecek madde yatay eksenli bir silindirin içine doldurulur. Silindire maddeyle birlikte sert gülleler de konur. Sistem dönmeğe başladığı zaman, bu gülleler maddenin üzerine düşerek onu ezer. (LM)

ÖHÖ ünl. Bir kimsenin, kendi varlığını belli etmek, biriyle alay etmek veya dikkati üzerine çekmek v.b. amaçlarla çıkardığı öksürük sesi taklidi. (M)

ÖJENAT i. (fr. *eugénate*). Diş cerr. Çinko oksitle öjenolün yoğurulmasından meydana gelen sertleşebilir hamur. (Dişçilikte tahriş etmeyen, nedbeleştirici pansuman, geçici dolgu, yakıcı veya antiseptik bir pansumanı örten geçici siman ve nihayet diş kanallarını, dişözü boşluklarını doldurma maddesi olarak kullanılır.) [L]

ÖJENEZİT i. (fr. *eugénésite*). Miner. *Eşanl.* ALOPALLADYUM.

ÖKALİPTÜS i. (fr. *eucaliptus*). Bot. Bk. OKALİPTÜS.

ÖKARVON i. (fr. *eucarvone*). Terpen sınıfından $C_{10}H_{14}O$ formülündeki keton; alkollü eriyiğinde potasyum hidroksidin karvon hidrojen bromür üzerine etkimesiyle elde edilir. (L)

ÖKARYOT i. (yun. *eu*, iyi ve *karyon*, çekirdek'ten fr. *eucaryote*). Biyol. Hücre şeklinde olan, yani belli bir sitoplazması ve belli bir çekirdeği bulunan organizma. (L)

ÖKAYRİT i. (fr. *eucaïrite*). Miner. Formülü Ag Cu Se olan tabiî gümüş ve bakır selenyür; kolayca kesilir, kurşunî renkte ve maden parlaklığındadır. (İsveç'te bulunur.) [L]

ÖKÇE i. (esk. türk. k.). Ayakkabıcılık. Ayakkabının yere değen ve arka kısmını yükselten katı ve çıkıntılı parçası: *İskarpinlerinin ökçelerini eskici Mahmut Usta bir gün önce tamir etmişti* (Y. Z. Ortaç). *Lastikleri çıkardım. Potinlerin ökçesini kaka kaka yürüdüm* (Ahmed Rasim). *Yüksek ökçe. Alçak ökçe.* || *Ökçe aynası*, ahşap ökçenin yay biçimindeki iç tarafı; buraya kösele yapıştırılır. || *Ökçe kapağı*, ökçenin uç kısmı; ökçe'de, kapaktan başka kapak altı kısımları da vardır. (*Ağaç ökçe* yalnız *ökçe kapağı*'ndan meydana gelmiştir.)

— Anat. *Ökçe kemiği*, topuğun içinde bulunan kemik.

— Dans. Çömelmiş dansçının nöbetleşe bacak atışları. (Bu hareketler sırasında yere sadece ökçeler vurulur. Özellikle «rus tarzı» denen danslarda yapılan bir figürdür.)

— Dy. *Ökçeden giriş*, katarın geliş doğrultusuna göre farklı bir doğrultuda bulunan iğneye, iğne uçlarının ters tarafından giriş.

— Vet. *Ökçe darlığı*, atlarda tırnağın arka kısımlarının (ökçe) büzülmesi şeklinde beliren ayak hastalığı. (Atı, ökçeleri üzerine basarak yürümeğe zorlayan nallarla arıza giderilebilir.)

— Zır. Pulluğun demirini tutan kısmın arka ucunda yerde sürünen hareketli parça.

◆ **ökçeli** sıf. [Ayakkabı için] Ökçesi olan. || [Kadın ayakkabıları için] Yüksek topuklu.

◆ **ökçesiz** sıf. Ökçesi olmayan. || Alçak ökçeli (kadın ayakkabısı): *Pembe yuvarlak topukları, ökçesiz ve ayağına biraz büyük gelen terliklerinin içinde mini mini duruyordu* (Sabahattin Ali). || *Argo.* Korkak, çekingen. (ML)

ÖKE (Mim Kemal), türk hekimi (İstanbul 1884 - ay.y. 1955). Askerî tıbbiyeyi bitirdikten sonra Gülhane hastahanesine asistan oldu. Türk - italyan savaşı, Balkan savaşı, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşına operatör olarak katıldı; İstiklâl madalyası aldı. Gülhane hastahanesinde hocalığını sürdürdü. A.B.D. Tıp kurultayında Türkiye'yi temsil etti (1927). Başlıca eserleri: *Karın Cerrahisi* (1935); *Şirurji ve Diyabet* (1939). [M]

ÖKLAZ i. (fr. *euclase*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve berilyum silikat.

— ANSİKL. Formülü $AlBeSiO_4(OH)$ olan *öklaz*, Brezilya'da ve Ural dağlarında kuvars ve topazla birlikte bulunur. Kırık yüzeyleri konkoit biçimindedir; rengi soluk yeşil veya gök mavisi, görünümü cam parlaklığındadır. Öklaz daima kısa prizmalar halinde billûrlaşır ve billûr yüzeylerinde dikine çizgiler bulunur. Topazdan daha serttir; bu yüzden aşırı derecede kırılgan olduğu için mücevhercilikte kullanılması güçleşir. (L)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

ÖKLİD. Bk. EUKLEIDES.

ÖKOLİT i. (fr. *eucolite*). Miner. Karmaşık kalsiyum, sodyum, demir, manganez, seryum ve niyobyum silikozirkonat. (L)

ÖKRAZİT i. (fr. *eucrasite*). Miner. Bk. TORİT.

ÖKRİPTİT i. (fr. *eucryptite*). Miner. Tabiî alüminyum ve lityum silikat. (L)

ÖKROİT i. (fr. *euchroïte*). Miner. Hidratlı tabiî bakır arsenyat; ortorombik sistemden zümrüt yeşili billûrlar meydana getirir. (L)

ÖKROMATİN i. (fr. *euchromatine*). Hücre bil. Özel kimyasal bileşimi olan kromatin tipi.

— ANSİKL. *Ökromatin,* holoptoreitlerle dezoksiribonükleoproteitlerin karışımından meydana gelir. Kromozomların bazı kısımlarında bulunur; bu kısımlar öteki kısımlardan daha az boyanır ve interfazda pek görünmez. Belirli bir kromozom içine ökromatinli parçaların uzunluğu ve durumu aynı kalır. (L)

ÖKROMOZOM i. (fr. *eucromosome*). Hücre bil. OTOZOM'un eşanlamı. (ALOZOM ve HETEROKFOMOZOM'un karşıtı.) [L]

ÖKSE i. (yun. *iksos*'tan). Ökseotu veya çobanpüskülünden yapılan yapışkan macun. || Kuş tutmakta kullanılan bu macunla bulanmış değnek. (*Ökçe çubuğu* da denir.) || *Mec.* Erkekleri kendine çeken cazibeli kadın.

— DEY. *Ökseye basmak* (veya *tutulmak*). *Argo.* Tuzağa düşmek. Zarara uğramak. (ML)

ÖKSEARDICI blş. i. Avrupa'da yetişen büyük bir ardıç türü (*Turdus viscivorus*). [L]

ÖKSENİT i. (fr. *euxénite*). Miner. Tabiî itriyum, seryum ve uranyum titanoniyobat; çoğu zaman koyu kahverengi amorf kütleler, bazen de dağınık billûrlar halinde bulunur. (L)

ÖKSEOTU blş. i. Ağaçların üzerinde yarı asalak yaşayan bitki türü. (İlmî adı *Viscum album.* Ökseotugillerden.)

— ANSİKL. Bot. *Ökseotu* birçok ağacın (özellikle elma, nadiren meşe) dallarında yaşar. Sapları çatallanarak yayılır; üzerinde bol klorofilli, karşıt kalın yapraklar yer alır; yapraklarını uzun süre taşır. Çiçekler bireşeyli, meyveleri tek tohumlu, yuvarlak, beyaz ve yapışkan suludur. Bazı kuşlar, özellikle ardıç kuşları bunları çok sever; dışkılarıyle ökseotunun tohumlarını konduklları ağaçlara bırakmak suretiyle ökseotunun yayılmasını sağlar. Ökseotu ile konak ağaç arasındaki işbirliği ortakyaşama haline benzetilebilir: kışın ağacın yaprakları olmadığı zaman ökseotu hep yeşil olduğu için klorofil özümlemesiyle yaptığı besinlerden ağacı faydalandırır. Bununla beraber bir ağaçta ökseotu çoksa, ağacı sömürüp tüketir; onun için ökseotunu toplamak faydalıdır; ayrıca bunun meyvelerinden ökse elde edilir. Ökseotunu yok etmek için onu dibinden kesmek, desteklik eden dalı iyice budamak, ağacı demir sülfat eriyiği ile badanalamak ve yarayı katranla sıvamak gerekir.

— Din. Keltler, ökseotu bulunan meşede Tanrı'nın da bulunduğuna inanırlardı; «ay» ayının altıncı gününde Druidler, ökseotunu törenle toplar, sonra bir kurban keserek şölen yaparlardı. (L)

ÖKSEOTUGİLLER çoğl. blş. i. Alt yumurtalıklı, taçsız çiçekli, iki çenekli bitki familyası. (Santalales takımından.)

— ANSİKL. *Ökseotugiller,* emeçleriyle tutunduğu çeşitli ağaç dallarında asalak halde yaşayan, her zaman yeşil ve küçük ağaçsı bitkilerdir. Çoğu tropikal bölgelerde bulunur. Başlıca cinsleri: *Loranthus, viscum* (*ökseotu*), *arceuthobium, phoradendron, ruytsia* v.b. (L)

ÖKSÜ i. *Halk dili.* Yarı yarıya yanmış odun.

◆ **öksülemek** geçl. f. *Halk dili.* Yarı yanmış odunla tutuşturmak. || *Mec.* Tahrik etmek, harekete geçirmek. (M)

ÖKSÜRMEK geçz. f. (esk. türk. *ög,* göğüs > *ög-sü-r-mek*'ten). Akciğerlerdeki havayı, isteyerek veya istemeden, birdenbire ve gürültülü bir şekilde vücudun bir veya birkaç kere sarsılmasıyle dışarı atmak: *Duvarın arkasında komşu bahçelerinde* [...] *bir erkek öksürüyor, bir çocuk ağlıyor, bir kadın geç kalan kocasını azarlıyor* (H. E. Adıvar). *Öksürenin gürültü etmemek için kıvrandığı, ağzını yorganıyle kapatmaya çalıştığı anlaşılıyordu* (Kemal Tahir). || Öksürmeye sebep olacak hastalığa yakalanmak, öksürük olmak: *Çocuklar öksürüyor, dışarıya çıkarmamalı* (Şemseddin Sami). *Kızım pek kötü öksürüyordu, dün doktora götürdüm.*

◆ **öksürtmek** ettrg. f. Öksürmesine yol açmak: *Sigara dumanı beni öksürtür.* (M)

ÖKSÜRTÜCÜ sıf. (*öksürtmek*'ten *öksürtücü*). Patol. Öksürüğe yol açan. || *Öksürtücü bölgeler,* solunum mukozasının, bir irkilme sonucunda öksürük refleksini harekete geçiren bölgeleri. (L)

ÖKSÜRÜK i. (*öksürmek*'ten *öksür-ü-k*). Patol. Ciğerlerde bulunan havanın, solunum organlarının kasılması ve zorlanmasıyle ağızdan gürültü ile çıkması, atılması: *Kapının arkasında bir öksürük duyuldu. Talip hemen doğruldu, kapıya yürüdü* (S. Kocagöz). *Gece yarısına doğru Şahinde yanıbaşındaki yatakta boğuk öksürükler duyarak uyandı* (Sabahattin Ali). || Üşütme veya başka sebeplerden olan göğüs hastalığı: *Öksürük şurubu. Öksürük olmak.*

— Vet. *Hoppe-Garten öksürüğü,* atlarda görülen intanî larengotrakeit'in diğer adı.

— ANSİKL. Patol. *Öksürük,* mide-akciğer sinirinin tahrişinden ileri gelir; öksürük sayesinde yabancı cisimler ve özellikle soluk borusu ve bronş mukozasının çok fazla salgıladığı mukus dışarı atılır; ayrıca, havanın dışarı atılmasından önce solunum yollarında meydana gelen normalin üstündeki basınç, normal solunum sırasında hava alamayan tüm akciğer keseciklerinin (özellikle akciğerin en üst kısımlarının) havalanmasını sağlar. Mukusun dışarıya atılması ve zoraki havalanmadan ibaret bu iki sonuç, bir savunma refleksi olan öksürüğün yararlı niteliğidir; fakat öksürme çabalarının çok sık tekrarlanması, kalbi ve tüm organizmayı yorar. Genel olarak öksürük, çırpınma niteliğindeki nöbetlerle gelir. Tüm solunum organları intanlarında, boğmacada, akciğer tüberkülozunda, zatürreede v.b., öksürük çok sık görülür. Öksürük, solunum yolları hastalıklarından başka hastalıkların da belirtisi olabilir: meselâ, histeriklerin, nevropatların asabî öksürüğü, dölyatağı hastalıklarında görülen kuru ve boğuk öksürük, karaciğer absesinde ortaya çıkan öksürük, kalp hastalıklarındaki öksürük gibi. Öksürüğün tedavisi sebebe göre yapılır, ama öksürüğün kurtarıcı etkilerini yok etmemek gerekir; kodein, kodetilin ve afyon alkaloitleri, gereksiz öksürüklerin en iyi müsekkinleridir.

— Vet. Bütün evcil hayvanlarda öksürük görülür; insanlardakine benzer ve aynı sebeplerden ileri gelir. Gırtlağın başlangıç kısmını ve soluk borusunun ilk çemberlerini elle sıkıştırmak suretiyle hayvanda öksürük meydana getirilir.

◆ **öksürüklü** sıf. Çok öksüren, öksürük hastalığına tutulmuş olan.

— DEY. *Öksürüklü tıksırıklı,* sağlığı bozuk, hastalıklı. (M)

ÖKSÜRÜKOTU i. Yatay köksaplı çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *tussilago.* Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. *Öksürükotu*'nun gövdesi pullarla kaplıdır; yaprakları kökten çıkar; yaprakların dip tarafı beyazımsıdır; çiçekleri sarı kömeçler halindedir. En iyi bilinen türü «bayağı öksürükotu» (*Tussilago farfara*) tahıl tarlaları için zararlı bir bitkidir. Yaprak ve kömeçleri kaynatılarak elde edilen su öksürüğe iyi gelir. (L)

ÖKSÜZ sıf. ve i. (esk. türk. *ög,* anne'den *ög-süz*'den). Genellikle annesi veya babası veyahut hem annesi hem babası ölmüş bulunan (çocuk): *Bu öksüzün kimsecİği yok, sokakta kaldı. Burada bir çoban Mehmet var, ona veriyoruz hiç değilse bir dilim ekmek yedirir* (R. N. Güntekin). *Çıkar o süsleri artık, sevindiğin yetişir / Çıkar, biraz da şu öksüz giyinsin, eğlensin / Biraz güzellensin* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Yalnız, kimsesiz: *Sisler bulvarından geçmediğim gün / Sisler bulvarı öksüz, ben öksüzüm* (Attilâ İlhan). *Yeniden, bu köye ilk defa gelmiş gibiyim. Kendimi o kadar garip o kadar yalnız ve öksüz hissediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Öksüz sevindiren,* değeri az, fakat gösterişli şeyler için kullanılır. || *Öksüzler anası* (*atası* veya *babası*), yoksulları ve kimsesizleri koruyan merhametli kimse.

— Denizc. *Öksüz kemere.* Bk. KEMERE.

◆ **öksüzlük** i. Öksüz olma hali. || *Mec.* Kimsesizlik, yalnızlık: *Sonra Munise, onun arkasından belki kalbimin öksüzlüğünü avuturlar diye ümit ettiğim talebelerim* (R. N. Güntekin). [M]

ÖKSÜZ AŞIK (Ali, — denir), türk halk şairi (XVII. yy. sonları). Yeniçeri ocağından yetişti. Zamanında yaşayan ve kendinden sonra gelen halk şairlerini etkiledi. Hece ölçüsünde başarılı şiirleri vardır. Şiirleri daha çok koşma ve semaî türündedir. Söyleyişi akıcıdır. (M)

ÖKSÜZ DEDE, türk halk şairi (XVI. yy. sonları). Yeniçeri ocağından yetişti. Savaşlara katıldı. Murad III zamanında (1577 - 1590) Osmanlı - İran savaşları sonunda Ferhat Paşa tarafından iran şehzadesi Mirza Haydar'ın İstanbul'a getirilmesiyle sonuçlanan olay dolayısıyle söylediği manzume ünlüdür. Daha sonraki yüzyılda yetişen Âşık Ömer, Gevherî, Karacaoğlan üstünde etkileri görülür. Bugüne çok az şiiri kaldı. (M)

ÖKTE (Burhaneddin), türk neyzeni (İstanbul 1904). Nail Ökte'nin oğlu. Sultan Reşad türbedarı Halit Dede'den ney dersleri aldı. İstanbul Belediyesi Türk Musikisi İcra heyeti üyesi oldu. İstanbul radyosunda çalıştı. (M)

ÖKTE (İzeddin), türk tamburcusu (İstanbul 1911). Nail Ökte'nin oğlu. İstanbul Belediyesi Konservatuvarı İcra heyetinde, İstanbul ve Ankara radyolarında çalıştı. (M)

ÖKTE (Melek), türk tiyatro oyuncusu (Kastamonu 1919). Devlet konservatuvarı tiyatro bölümünü bitirdi (1941). Ankara Devlet tiyatrosunda çalıştı. İzmir Devlet tiyatrosunun yöneticiliğini yaptı. Rol aldığı başlıca oyunları: *Bizim Şehir* (1944); *Müfettiş* (1946); *Köşebaşı* (1948); *Size Öyle Geliyorsa Öyledir* (1948); *Knock* (1949); *Satıcının ölümü* (1951); *Keçiler Adası* (1954); *Dön Bana Şiba* (1958); *Arzu Tramvayı* (1960); *Bernarda Alba'nın Evi* (1963). [M]

ÖKTE (Nail), türk bestecisi ve udcusu (1883-1963). İzzeddin Ökte ve Burhaneddin Ökte'nin babası. (M)

ÖKTEM (İbrahim), türk hekimi ve siyaset adamı (Konya, Karaman-Konya 1904). İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1930). Lyon ve Paris üniversitelerinde ihtisas yaptı (1930 - 1932). Türkiye'ye dönünce Sıvas (1932), Zonguldak (1937-1943) ve Bursa Devlet hastaneleri başhekimliklerinde bulundu (1943-1954). D.P.'den Bursa milletvekili seçildi (1954). Bir süre sonra girdiği C.H.P.'de parti meclisi üyesi oldu (1957). Kurucu meclise Bursa temsilcisi olarak katıldı (1960). Sonra C.H.P.'den Bursa milletvekili seçildi (1961). Millî eğitim bakanı oldu (1963). 1965 ve 1969 seçimlerinde tekrar Bursa'dan C.H.P. milletvekili seçildi. Eserleri: *Apycolise* (Apikoliz) [Paris, 1931]; *Goitre Exophtalmique* (Egzoftalmik Guatr) [Paris, 1932]; *Travmatoloji Raporu* (İstanbul, 1948). [M]

ÖKTEM (İmran), türk hâkimi (İstanbul 1904 - Ankara 1969). İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi, çeşitli görevlerden sonra, Yargıtay üyeliğine seçildi (1949); Yargıtay ikinci (1952) ve birinci başkanı (1966) oldu. 1966 Adlî yılı açış konuşmasında bir içtihat kararına dayanarak nurcuları suçlaması yankılar uyandırdı. 1968'de, bu defa din konusundaki görüşlerini açıkladı; bu arada Tanrı'nın, insanın varlığına bağlı olduğunu söylemesi bazı çevrelerin geniş tepkisine yol açtı. Ölümünde, Ankara'da, Maltepe camiinde cenaze namazı kılınırken olaylar çıktı. Töreni engellemek isteyenleri protesto etmek üzere, yeni Yargıtay başkanı Ferruh Adalı, Yargıtay üyeleri, hâkimler ve çeşitli üniversitelerden Ankara'ya gelen öğretim üyeleri bir protesto yürüyüşü yaptılar (1969). [M]

ÖKÜZ i. (esk. türk. k.). Çift sürmekte ve

öküzgözü

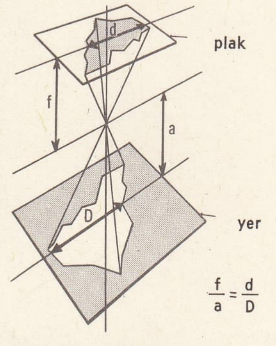

f = odak uzaklığı
a = uçuş yükseltisi
d = fotoğraf uzaklığı
D = yere tekabül eden uzaklık

ölçek (topogr.)

Foto. LAROUSSE

araba çekmekte kullanılan, iğdiş edilmiş erkek sığır: *Amma yaptın be. Şimdi öküz satacak sıra mı? — O buralarda bir ev alıverecek de ... para lâzım hani ya* (B. Felek). || *Mec.* Kalın kafalı, anlayışsız kimse. || *Argo.* Civalı zar. || ***Öküz arabası,*** öküzlere çektirilen büyük araba. || ***Öküz damı,*** öküz ahırı.

— ÇEŞ. DEY. ***Öküz*** (veya ***öküzün***) ***altında buzağı aramak.*** Bk. BUZAĞI. || ***Öküz arabası gibi,*** çok ağır giden taşıtlar için kullanılır. || ***Öküz boyunduruğa bakar gibi,*** nefret ve kızgınlıkla. || ***Öküz gibi,*** aptal, anlayışsız. Aptalca: *Suratıma öküz gibi ne bed bed bakıyorsun? Çek arabanı ...* (H. E. Adıvar). Çok kuvvetli, güçlü. || ***Öküz kadar,*** çok kuvvetli: *Kara kaşlı, kara gözlü, tıknaz, insan esvabı giymiş bir öküz kadar kuvvetli İboş, hep sıska arkadaşını tasdik ediyor* (Ömer Seyfeddin). || ***Öküz kafalı,*** aptal kimse. || ***Öküz öldü ortaklık bozuldu*** (veya ***ayrıldı***). Bk. ORTAKLIK. || ***Öküz trene bakar gibi bakmak,*** aptalca, hiç bir şey anlamadan bakmak. || ***Öküze boyunduruğu kuyruğundan vurmak,*** bir işi beceriksizce ve acemice yapmak. || ***Öküzü bacaya*** (veya ***dama***) ***çıkarmak,*** yapılması imkânsız bir işe girişmek. || ***Öküzü bıçağın yanına götürmek,*** bir işi yaparken gereksiz yere zorluk çıkarmak.

— Bot. ***Öküz dili.*** Bk. ÖKÜZDİLİ. || ***Öküz gözü.*** Bk. ÖKÜZGÖZÜ.

— Takvim. ***Öküz soğuğu.*** Bk. ÖKÜZSOĞUĞU. (M)

ÖKÜZBAŞI blş. i. Tanrıya sunulmuş kurbanları hatırlamak için kurdeleler ve çiçeklerden gerdanlıklarla bezenmiş kuru öküz kafası. (İlkçağda tapınakların, sunakların, mezarların, efrizlerini süslemede kullanılan bu motif Rönesans döneminde tekrar rağbet gördü.) [L]

ÖKÜZDİLİ blş. i. Bot. Sığırdili. (M)

ÖKÜZGÖZÜ blş. i. Papatyaya benzer turuncu-sarı kömeçli çokyıllık bitki; çayırlarda ve ormanlarda biter. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. ***Öküzgözü***'nün en iyi bilinen türü ***dağ öküzgözü***'dür (*Arnica montana*); bunun kökü yatay gider ve çok kokuludur; kökün dış kısmı siyahımsı, içi beyazdır. Yaprakları, kökleri, özellikle çiçekleri kusturucudur, sinir sistemini şiddetle uyarır; gelişigüzel kullanılmamalıdır. (L)

Öküzini mağarası. Arkeol. Karain*in (Antalya'da) kuzeydoğusunda Tarihöncesine ait mağara. Ovadan 2 m, denizden 502 m yüksekte ve 23,30 m derinliğindedir. 1957'de İ. K. Kökten tarafından bulunarak araştırıldı. İlk boşlukta yapılan sondajda beş kültür katı tespit edildi. Bakırçağ katı 85 sm kalınlığında ve iki seviyelidir. 55 sm kalınlığındaki kalkolitik katta pişmiş toprak sacayakları ele geçirildi. 25-30 sm'lik bir toprak tabakası kaldırıldıktan sonra çukur içinde doğu - batı yönünde yarı çömelmiş durumda yatırılmış, eli ve kolu göğsü üzerinde bükülü bir iskelet bulundu. Bu katın seramiği, bakırçağ katları ve kalkolitik katlardan ayrılır; elde yapılmış ve kaba olan bu eşyanın dış yüzleri perdahlıdır. Bir kısmı incedir. Siyah renkliler de vardır. Öteki katların renkli olan seramiği, Karain «B» bölmesi seramikleriyle benzerlik gösterir. Bunlar siyah zemin üzerine ince beyaz (kalkolitik), koyu kahverengi, perdahlı zemin üzerine beyaz, krem renkli (neolitik) kaplardır.

Öküzini'nde bakırçağ, kalkolitik ve neolitik seviyelerde seramikten başka çakmaktaşından ve obsidienden yapılmış ince uzun çakılar da ele geçirildi. (M)

ÖKÜZ KÜMESİ (lat. *Hyades*), Boğa* takımyıldızı içinde eğik V şeklinde dizilmiş yıldızlar. 1,1 kadirden Aldebaran yıldızı, açık bir küme meydana getiren Öküz kümesinin hemen yanında bulunur. (L)

ÖKÜZLÜK i. (*öküz*'den *öküz-lük*). *Mec.* Aptallık, kalın kafalılık, anlayışsızlık. || Aptalca, düşüncesizce yapılan davranış. (M)

ÖKÜZ MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA ***Öküz, Damat.***

öküzmehmetpaşa camii, İstanbul'da Karagümrük semtinde cami. Öküz Mehmed* Paşa tarafından yaptırıldı (1616). Bugün yıkılmış durumdadır. (M)

ÖKÜZSOĞUĞU blş. i. Takvim. Nisan ayının on beşinden sonra görülen ve altı gün süren soğuk dalgası. *Esk.* Sittei sevr. (M)

ÖL i. *Halk dili.* Yaşlık, nem. || Islanmış yer. (M)

ÖLAND, Baltık denizinde (Kalmar) İsveç adası; 25 000 nüf. Merkezi, *Borgholm.* Verimsiz, kalkerli bir yayla olan Öland, Baltık'a doğru yavaş yavaş alçalır; ama Kalmar boğazına sarp yalıyarlarla hâkimdir. Ilıman iklimi sayesinde gözde bir sayfiye yeri haline gelmiştir. Toprak altında önemli uranyum yatakları. (L)

ÖLÇEK i. (*ölçmek*'ten *ölç-ek*). Metrol. Tahıl ölçmeğe yarayan kap: *Arpa ölçeği.* || *Esk.* Kilenin [ortalama 25 kg] dörtte birine eşit ağırlık ölçüsü (bu da dört okkaya denkti). || Sıf. [...] Ölçek miktarına eşit olan: *İki ölçek arpa.*

— Fiz. Bir ölçü âletinin üzerinde çizgilerle ayrılmış bölümler dizisi: *Civalı termometrede, santigrad (Celsius), Réaumur ve Fahrenheit ölçekleri kullanılır.*

— Graf. santl. ***Röprodüksiyon ölçeği,*** aslına göre büyütme veya küçültme oranı.

— İstat. ***Aritmetik, doğal, normal ölçek,*** gerçek değerlerin orantılı uzunluklarla gösterilmesini sağlayan ölçek. || ***Logaritmalı*** veya ***orantılı ölçek,*** gerçek değerleri logaritmalarıyle orantılı uzunluklarda göstermeğe yarayan ölçek.

— Jeofiz. ***Rossi-Forel ölçeği,*** yer sarsıntılarının önem derecesine göre sınıflandırılması.

— Jeomorfol. ***Dayanıklılık ölçeği,*** jeoloji kesitine eşlik eden ve kesit üzerinde meydana çıkan çeşitli tabakaların nispî sertliğini gösteren şema.

— Mat. ***İki düzlemli bir açının ölçek açısı,*** bu iki düzlemli açıyı, ayrıtına dik bir düzlemle keserek elde edilen düzlem açı. (İki düzlemli bir açının bütün ölçek açıları eşittir.) || ***Eğim ölçeği.*** Bk. EĞİM. || ***Logaritmik ölçek,*** belli bir kurala göre derecelenen, fakat bu dereceleri belirtmek için sayılardan değil de, dereceleme sayılarının logaritmalarından yararlanan, genellikle doğru çizgi: *Logaritmik ölçek, hesap cetvellerinde kullanılır.*

— Miner. ***Mohs ölçeği,*** ametaller grubundan elementler ile mineralleri, gittikçe artan sertlik derecesine göre sıralanmış çeşitli minerallerle karşılaştırarak sınıflandıran deneysel sertlik ölçeği. (Ölçekteki her element, kendisinden önce gelen elementi çizer, kendisinden sonrakini çizemez.) [Kabul edilen karşılaştırma elementleri şunlardır: 1. talk; 2. alçıtaşı; 3. kalsit; 4. flüorspat; 5. apatit; 6. ortoklaz; 7. kuvars; 8. topaz; 9. tabii korindon; 10. elmas.]

— Psikofizyol. ***Öznel psikofizik ölçekler,*** deneyden geçirilen deneklere uygulanan bazı uyartılar karşısında, bu deneklerin mekanik bir vasıtayle saymaca olarak dışa vurdukları, sözlü olarak ifade ettikleri veya gözle görülen tepkilerine dayanılarak kurulan ölçekler. Bk. ANSİKL.

— Tekst. ***Beta ışınlı ölçek,*** bir kumaş üzerindeki boyaya veya perdah tabakasının kalınlığını kontrol için kullanılan âlet. (Işınım kaynağı olarak stronsiyum 90 kullanılır. Potansiyometreli bir kaydedici, kumaştan geçen enerjiyi ölçer ve ortalama yüzde 2 oranında bir hassasiyetle bu enerjiyi kalınlığa çevirir.)

— Topogr. ve Coğ. Bir uzunluk ile bu uzunluğun harita üzerindeki izdüşümü arasındaki oran: 1/4 500 000 ölçekte bir harita. || *Teşm. yol.* Gerçek mesafeler ile plan üzerindeki mesafelerin oranını belirtmeğe yarayan, eşit bölümlere veya alt bölümlere ayrılmış çizgi: *Kesinlikle ele alındığında, bir haritanın ölçeği bir noktadan öbürüne çok az değişir.* || ***Ölçek çizgisi,*** harita veya planın her santimetresinin kaç kilometre veya metreye eşit olduğunu gösteren ve harita veya planın bir köşesine çizilen küçük çizgi. || ***Grafik ölçek*** veya ***sayısal ölçek.*** Bk. ANSİKL. || ***Yükseklik ölçeği,*** harita için seçilmiş düzeç eğrileri aralığını renkler veya resimlerle gösteren grafik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikofizyol. ***Öznel psikofizik ölçekler.*** Psikofizikte kullanılan öznel ölçekler, dört temel tipe ayrılır: **1.** ***nominal ölçekler.*** Bu çeşit bir ölçek meydana getirmenin amacı, deneğin birbirinden farklı ağırlıkları ayırt etme eşiğini tespit etmektir. Denek sadece «daha hafif», «eşit», «daha ağır» diye cevap vermek zorundadır. Çünkü kendisinden istenen, ağırlığı sabit uyartı ile ağırlığı değişen bir uyartıyı karşılaştırmaktır; **2.** ***ordinal ölçekler.*** Psikofizikte, bu tip bir mikyasın elde edilmesi için, denekten, fiziksel yoğunluğu değişen bir uyartıya tabi tutulduğu zaman hissettiği duyumları mukayese ederek sıralaması ve bir sıra halinde düzenlemesi istenir; **3.** ***aralıklı ölçekler.*** Bu çeşit ölçeklerin meydana getirilmesi için, şöyle hareket edilir; belli bir uyartı, miyar olarak ele alınır ve bir ayarlama metoduyle, ölçülerin yüzde ellisinde, hangi uyartının daha büyük veya daha küçük olarak algılandığı tespit edilir. Tespit edilen bu yeni uyartı da, gene temel alınarak, araları, Fechner-Weber kanununa göre, eşit aralıklarla ayrılmış bir uyartılar dizisi ortaya konur. Bu metot diferansiyel eşiklerin belirlenmesinde kullanılır; **4.** ***Stevens*** tarafından ileri sürülen ***orantı ölçekleri,*** mutlak sıfırdan hareket eden aralıklı ölçeklerdir (bu durum hesaplama işlemlerini kolaylaştırır). Orantı ölçekleri, denekten, uyartıların nicel bakımdan değerlendirilmesi istenerek düzenlenir. Stevens, çifte logaritma koordinatlarında, çizgisel bir orantının var olduğunu tespit etmiştir. Bu çizgisel orantı, uyartıların fiziksel değeri ile duyumlar arasındadır ve $\psi = KS^n$ formülüyle ifade edilir. Bk. STEVENS.

— Topogr. ve Coğ. Yerküreden düzlem haritaya geçerken uzunlukların korunması imkânsızdır. Haritanın her noktasında uzunluk değişimleri mutlaka farklı olduğu için, ölçek, bulunulan yere göre değişir. Bununla birlikte, geodezide hesaba katılması zorunlu olan bu değişimlerin topografyada tesadüfî ölçme hatalarını aşmaması için topografya haritalarında izdüşüm üzerinde değişiklik yapmak mümkündür.

Harita üzerinde ölçülen uzunluklar ile arazi üzerinde ölçülen uzunluklar arasındaki orana ***sayısal ölçek*** denir. Eğer arazi üzerindeki 100 m'lik uzunluk harita üzerinde 1 mm ile gösterilmişse, haritanın sayısal ölçeği 1/100 000'dir. Bu ölçek, bir yandan, arazi üzerindeki bir uzunluğun 100 000 kere küçültülerek haritaya taşındığını, öte yandan da, harita üzerinde ölçülen bir uzunluğun arazi üzerindeki karşılığını bulmak için, bu uzunluğun 100 000 ile çarpılması gerektiğini gösterir.

Okumayı kolaylaştırmak için, ölçeğin sayısal ifadesine ek olarak, arazi üzerinde yuvarlak rakamlarla alınan uzunlukların haritadaki karşılıklarını gösteren bir grafik çizilir. Buna ***grafik ölçek*** denir.

Eğer bu iki belirtme de yapılmamışsa, harita üzerinden ölçeği hesaplamak her zaman mümkündür: meridyen üzerinde alınan bir derece 60 dakikaya, yani 60 deniz miline veya 111, 111 km'ye eşittir. Hava fotoğraflarının ölçeği, fotoğraf makinesinin odak uzaklığı ile uçuş yüksekliği arasındaki orana tekabül eder. (LM)

ÖLÇER i. (*ölçermek*'ten). *Halk dili.* Ateş karıştırmağa yarayan demir çubuk. (M)

ÖLÇERMEK geçl. f. *Halk dili.* Sönmek üzere olan bir ateşi kuvvetlendirmek için karıştırmak. (M)

ÖLÇME i. (*ölçmek*'ten *ölç-me*). Ölçmek eylemi.

— Ask. ***Ölçme birlikleri,*** topçu sınıfının hedeflerini tespit etme, atışlarını düzeltme, muharebe sahasını gözetleme ve benzer hizmetler için kurulmuş bulunan birliklere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Metrol. Bk. ANSİKL.

— Sibern. ***Ölçme detektörü,*** değişimleriyle belli bir makinenin çalışmasını etkileyen fiziksel bir büyüklükten hareket ederek, genellikle bir elektrik işareti sağlayan organ: *Piezoelektrik kuvars billûru bir basınç ölçme detektörüdür.* (Daha basit bir deyişle ***robotların duyu organları*** olarak adlandırılan ölçme detektörlerinin sanayideki önemi çok büyüktür: otomasyon teknikleriyle otomatik fabrikalarda, uzunluk,

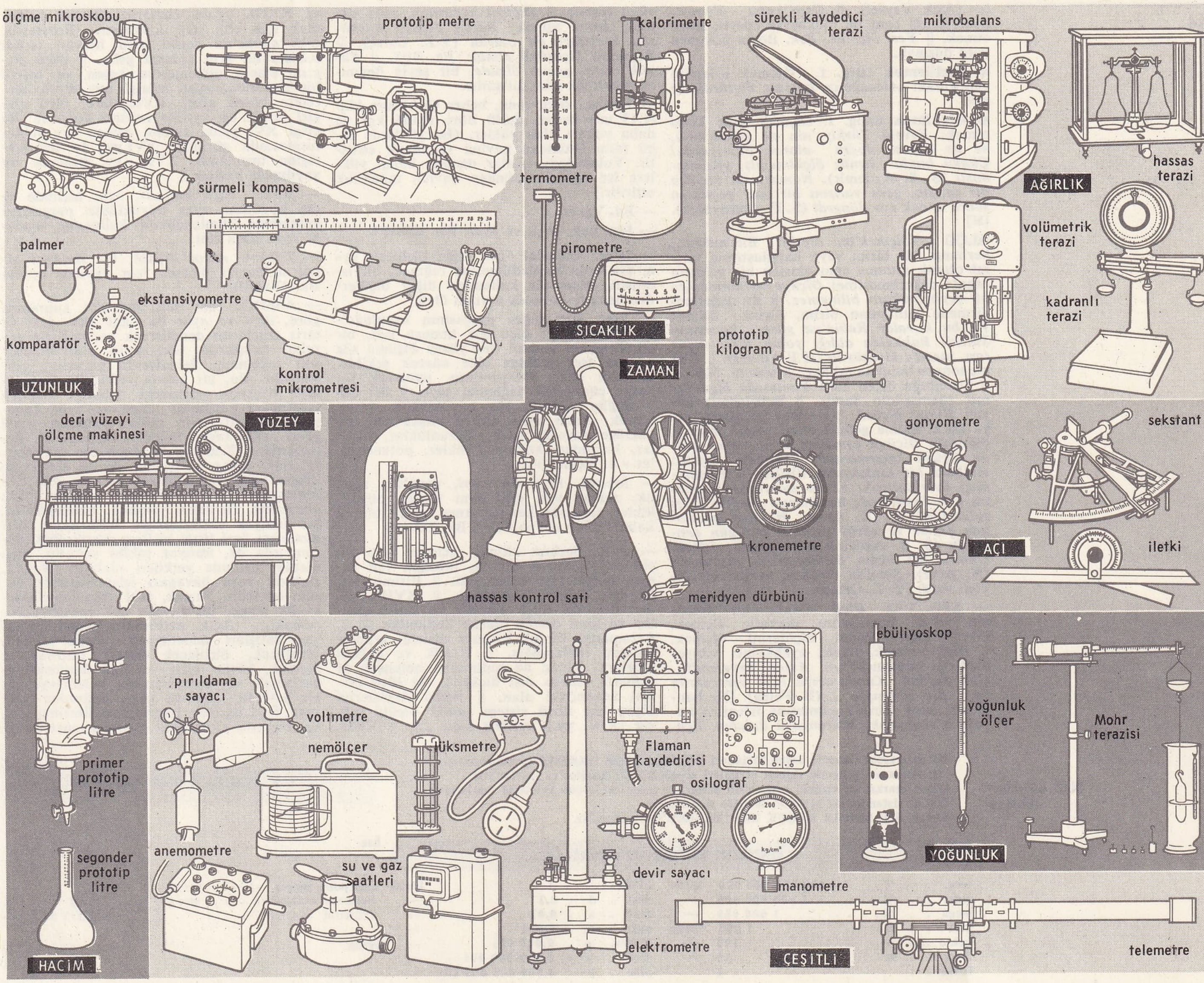

ölçü âletleri

hız, sıcaklık v.b.yi ölçerek aldığı bilgiyi çeşitli makinelere kumanda eden merkezî bir komparatöre iletmekte kullanılır.) *Eş-anl.* KAPTÖR.

— Topogr. Bir harita veya planın çizilmesi için, teodolit, takeometre v.b. âletlerle yapılan topografya ölçümlerinin tümü.

— ANSİKL. Ask. Genellikle büyük topçu kuruluşlarında da bulunan *ölçme birlikleri*, hedef yerlerinin tespiti, dost topçu birliklerin atışlarının düzenlenmesi, topçu esas kademesinin tayini ve muharebe alanında çeşitli bilgilerin derlenmesi için, bu bölgenin gözetlenmesiyle görevlidir. Bir tabur kuruluşu içinde toplanan ölçme birlikleri, aynı bölgeyi ortak olarak kavramak için ses, ışık ve radar takımlarından kurulu hedef tespit bölükleri halinde teşkilâtlanmıştır. Eski adı *ölçme taburu* veya *ölçme bölüğü* olan bu birlikler, modern kuruluşlarda *hedef tespit bölükleri* olarak adlandırılır.

— Metrol. Bir büyüklüğü *ölçme*, bu büyüklüğün aynı cinsten birime oranını bulmaktır. Sonuç, «büyüklük birimin şu kadar katıdır» şeklinde ifade edilir. Teşmil yoluy- , uzlaşmalı olarak bir sayı ile gösterilebilen her değerlendirmeye de ölçme denebilir.

Yapılan parçaların boyutlarını ölçme, mekanik imalâtın temel meselelerinden biridir. Ölçme problemi, bir imalâtın standartlaştırılmasında ve milletlerarası pazara sunulmasında karşılaşılacak çok karışık meselelerin de temelidir. Boyutların ölçülmesi için sanayide uygulanan iki metot vardır:

1. belli sınırlar arasında kalan bütün boyutları belirleyebilecek şekilde büyüklüğü değişebilen, *sürgülü kompas, palmer, mikrometre, dereceli cetvel ve gönye, komparatör* gibi âletlerle ölçme;

2. *tampon, küresel uçlu mastar, Johansson ayar mastarı* gibi sabit boyutlu âletlerle karşılaştırarak ölçme.

Uzun süre yalnız iki usul kullanıldı, fakat operatörün çok tecrübeli ve dikkatli olması gerekiyordu. Bu yüzden daha sonraları seri imalât parçaları için, toleranslı kontrol imkânı veren sabit boyutlu âletler kullanmak tercih edildi. «Geçer geçmez kontrolu» denilen bu ölçme metodunda işçinin yapacağı tek iş, ölçülecek parçanın âletin sabit boyutlu ağzından geçip geçmediğine dikkat etmektir. Bu kontrol âletlerinin yapımı çok dikkat isteyen bir iştir ve elde edilen boyut, çok hassas âletlerle elde edilen boyutlarla karşılaştırılır. Daha sonra, milletlerarası prototip mastarlarla veya Johansson ayar mastarlarıyle ayarlama yapılır. Eğer ölçülecek parçanın genleşme katsayısı ile mastarların genleşme katsayısı farklı ise, referans sıcaklığından (20°C) uzaklaşıldığı zamanı bir sıcaklık düzeltmesi yapılır. İyi düzenlenmiş ve iyi donatılmış atelyelerde, milimetrenin binde biri derecesinde hassasiyetle ölçme yapılabilir. Şu son zamanlarda, seri imalâtın her safhasında ölçme âletlerinin kullanılması yoluna gidilmekte ve böylece son kontrol zorunluğu ortadan kalkmaktadır. (LM)

ÖLÇMEK geçl. f. Bir niceliği belirli başka bir nicelikle karşılaştırarak değerlendirmek: *O halde, ben ölçtüm. Dört yüz metre.* (M. Ş. Esendal). *Padişah ölçmüş* [...] *çömlek beş yüzden fazla alacak* [...] *yalanı kabul edip beş yüz lirayı vermiş* (B. Felek). || — *Mec.* Bir Şeyin değerini takdir ve tayin etmek, bir şey hakkında hüküm vermek: *Bayram ağanın da namusu ölçen bir ölçüsü vardı* (H. E. Adıvar). *Bu cehennem azabı günlerinde, bu saniyenin değerini ölçemiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Mukayese etmek, karşılaştırmak: *Böyle şeyleri hoş görmekten iki kazancımız olur: biri, herkesi kendimizle ölçmek huyundan kurtuluruz ...* (N. Ataç). || Bir işi, bir sözü etraflıca düşünerek yapmak, söylemek, aşırılığa gitmemeğe dikkat etmek: *Sözünü ölçerek söylemek.*

— ÇEŞ. DEY. *Ölçüp biçmek,* bir iş, nesne veya kimse üstünde inceden inceye düşünmek: *Günlerce ölçtüm, biçtim ... Planlar tasarladım* (Orhan Kemal). *Âlimler, âlemi ölçer biçerler / Hanını, hasını eler, seçer-*

ler (Âşık Veysel). || *Canı cana ölçmek. Esk.* Kendi canı ile mukayese ederek insaf etmek. || *Yeri ölçmek. Esk.* Boylu boyunca yere düşmek.

◆ **ölçtürmek** ettrg. f. Ölçmek eylemini yaptırmak: *Alacağınız kumaşı ölçtürdünüz mü?*

◆ **ölçülmek** edilg. f. Ölçmek işine konu olmak: *Evvelâ Türkiye'nin ne yüzölçümü, ne de nüfusu doğru olarak biliniyordu! Çünkü bunlar, henüz ölçülmemiş, yazılmamıştı* (Ş. S. Aydemir). *Namazlarla ölçülen bir zaman, gece yarısını bir saat geçtikten sonra ancak eve dönerdi* (S. F. Abasıyanık). [M]

ÖLÇÜ i. (*ölçmek*'ten *ölç-ü*). Bir miktarı, herhangi bir birim veya karşılaştırma terimi olarak alınmış aynı cinsten bir miktara oranla değerlendirme: *Ölçüye vurulmadıkça bir şeyin miktarı bilinemez.* || Bu değerlendirmede kullanılan birim, ölçme birimi: *Ve bu havalar Rabia'ya göre, kocasının Sinekli Bakkalda aldığı yolun birer nişan taşı, mesafe ölçüsüydü* (H.E.Adıvar). || Ölçme sonucu bulunan rakam: *Musanın ölçüsü.* || Uzunluğu ölçen âlet: *Yanınızda ölçü var mı?* (Şemseddin Sami). || Belirlenmiş boyut: *Elbise ölçüsü.* || — *Mec.* Alışılmış veya kural haline gelmiş olan, uygun miktar, ılımlılık: *Ölçüyü aşmadan konuşmalı. İçkide ölçüyü kaçırmamalı.* || Ölçüt, kıstas: *Halbuki biz «sularında» ölçüsü ile zamanımızı ayarlamıştık: «Dört sularında Eminönü kıraathanesinde buluşuruz» derdik: Dört sularında?* (F. R. Atay). *Halbuki arzulanan şeyler ve görüş ölçüleri her gün artıyordu* (Ş. S. Aydemir). || Değer, itibar: *Onların işi bizim ölçülerimizin dışındadır* (N. Araz). *Şimdiki ölçülere uymaz bir biçimi vardı* (Y. Z. Ortaç).

— ÇEŞ. DEY. *Ölçü almak,* bir nesnenin bütün boyutlarını dikkatle ölçmek. [Terzi için] Vücut ölçülerini ölçmek. || *Ölçü vermek,* (terzi, ayakkabıcı v.b.ye) ölçüleri bildirmek: *— Aman beyefendi!.. Çok pardon. Kunduracıya ölçü verecektim de ... Sizi sanmışlar ...* (B. Felek). [Herhangi bir nesne için] Yapımcısına istenilen boyutları söylemek: *Marangoza dolabın ölçüsünü vermiş.* || *Ölçüyü kaçırmak,* aşırı gitmek, sınırı aşmak: *Bazan ölçüyü büsbütün kaçırdığı da olurdu* (Y.Z. Ortaç). || *Boyunun ölçüsünü almak.* Bk. BOY. || *Büyük (veya geniş) ölçüde,* bir şeyin önemini belirtmek için kullanılır.

— Denizc. *Ölçü tonu,* beher 40 kadem küp (1,13 m³) hacmi, 2,240 libre (1,016 kg) ve daha yukarı olan yükler. (Bu yüklerde ölçü tonu üstünden navlun tahakkuk ettirilir. Yukarıdaki esaslar dışında kalan yüklere ise ağırlık üstünden navlun tahakkuk ettirilir.)

— Ed. Vezin.

— İda. huk. *Ölçü* ve *ayar.* Bk. ANSİKL.

— İstat. *Anormal ölçü,* diğer ölçülerle aynı şartlarda kaydedilmesine rağmen, bir istatistik işleminde kullanılan diğer ölçülerden önemli derecede ayrılan ölçü.

— Mat. Bir doğru parçasının *uzunluğu'*-nu (çizgisel bir ölçü söz konusu ise), bir dikdörtgenin alanını (bir yüzey ölçümü söz konusu ise) yeniden elde edecek şekilde, konulan bazı aksiyomlara uyularak bir nokta cümlesine bağlanan sayı. || *Bir büyüklüğün ölçüsü,* bir büyüklüğün, birim olarak alınan aynı türden başka bir büyüklüğe sayısal oranı. (Uzunluklar, alanlar, hacimler, kütleler, yükler, potansiyeller v.b. ölçülebilir.)

— Metrol. *Ölçü birimleri,* uzunluk, ağırlık, zaman v.b. gibi aynı türden büyüklükler arasında karşılaştırma terimi olarak kabul edilen büyüklükler. Bk. BİRİM.

— Müz. Serbest ritimli plenşan veya reçitativo'ya karşıt olarak, müziğin eşit zaman birimlerine bölünmesi. || Birimin iki, üç eşit değere bölünmesi. || XVIII. yy. dan itibaren «ölçü çizgisi» ile sınırlandırılan ve kimi destek olarak kullanılan (2, 3, 4 zamanlı) birçok birimin düzenli gruplar halinde toplanması. || Klasik ve çağdaş müzikte, içinde ne bulunursa bulunsun (1 zamanlı, düzen dışı ölçüler), iki ölçü çizgisi arasındaki alan. || Ritim değerlerini ölçen her türlü sistem (*antik ölçülü* müzik [XIV. yy.], *serbest ölçü* ...). || XVII. ve XVIII. yy.da «seslerin süresini belirtmek için elin inip kalkması» (Brossard); eski *tactus*'un yerini alan italyan terimi *battuta* da aynı anlama gelir. || *Ölçü çizgisi,* dizeği diklemesine kesen ve belirli bir zamanda geçen müziği eşit süreli hücrelere bölen çizgi. (Ortaçağda, ölçü çizgisi yerine bir ayırma noktası konurdu; bu çizgi XV. yy.da zaman zaman org tablaturalarında görüldü; XVI.yy. da ses müziğine uygulandı. XVII. yy. başında ise yayılmağa başladı.)

— Seram. *Ölçü mastarı,* aynı biçimde ve dış boyutları aynı büyüklükte parçaların yapımında çömlekçilerin kullandığı madenî veya tahta âlet.

— Teknol. *Alkol ölçüsü,* bir sıvıdaki alkol miktarını ölçmek için yapılan deney. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. huk. Belediye kanununa göre, *ölçü ve ayar* ile ilgili âlet, saat ve tartı araçlarını denetlemek ve bunlarla yapılan satışlarda tüketicinin aldatılmamasını sağlamak, belediyenin görevleri arasındadır. Bu, bir zabıta yetkisidir ve belediye başkanı emrindeki belediye zabıtası tarafından yürütülür. Ölçü ve ayar konusunda belediyelerin sahip oldukları genel yetki, 1580 sayılı Belediye kanununda belirtilmiştir. Trafik zabıtasının oto taksimetrelerine, Sular idaresinin de su saatlerine ilişkin yetki ve görevleri de bazı özel düzenlemelerle ölçü ve ayar konusu içine alınmıştır. Bunların yanında, belediyelerin, bir imtiyaz sözleşmesiyle bazı kamu hizmetlerini özel tüzel kişilere gördürdüğü durumlarda da, imtiyaz sahibi şirketin, ölçü âletleri üstünde yetkileri olabilir. Meselâ, elektrik veya havagazı işletmelerinde durum böyledir. Ancak, özel düzenlemelerdeki ilk amaç, tüketiciden çok üreticiyi korumaktır. Açık arttırmalı, resmî olmayan satışları denetlemek, toptan satılan, tartılacak, ölçülecek şeyleri tartmak ve ölçmek, bütün tartı ve ölçü âletlerini ayarlamak ve damgalamak, belediyeye ait bir yetkidir. Kanuna göre, doğrudan doğruya veya ilgilinin başvurması üzerine, gaz, su, elektrik sarfiyatını gösteren saat ve â-

ölçü birimleri tablosu

Milletlerarası sistemin temel birimleri **SİYAH BÜYÜK HARFLER**'le yazılmıştır.
Milletlerarası sistemin ikincil birimleri **siyah küçük harfler**'le yazılmıştır.
Milletlerarası sistemdeki birimlerin katları ve askatları küçük harflerle yazılmıştır.
C.G.S. sistemindeki birimler *italikle* yazılmıştır.
Sistem dışı birimler KÜÇÜK KAPİTALLER'le yazılmıştır.

ONDALIK KATLAR VE ASKATLAR

tera	T	1 000 000 000 000	birim	birim		1	birim
jiga	G	1 000 000 000	—	desi	d	0,1	—
mega	M	1 000 000	—	santi	s	0,01	—
kilo	k	1 000	birim	mili	m	0,001	—
hekto	h	100	—	Mikro	μ	0,000 001	—
deka	da	10	—	nano	n	0,000 000 001	—
Birim		1		piko	p	0,000 000 000 001	—

I. GEOMETRİK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

UZUNLUK			
METRE	m		
santimetre	sm	0,01	m
mikron	μ	0,000 001	—
MİL (deniz)		1 852	—
(kara)		1 609	—
alan veya yüzölçümü			
metre kare	m²		
are	a	100	m²
santimetre kare	sm²	0,000 1	—
hacim			
metre küp	m³		
ster	st	1	m³
litre	l.	0,001	—
santimetre küp	sm³	0,000 001	—
düzlem açı			
radyan	rd		
GRAD	g	π/200	
DERECE	°	π/180	
DAKİKA	′	π/10 800	
SANİYE	″	π/648 000	
uzay açı			
steradyan	sr		

II. KÜTLE ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Kütle			
KİLOGRAM	kg		
ton	t	1 000	kg
KENTAL		100	—
gram	gr	0,001	—
KIRAT		0,000 2	—
özgül kütle			
metre küpte kilogram	kg/m³		
santimetre küpte gram	gr/sm³	1 000 kg/m³	
alkol yüzdesi ölçümü			
yüzde cinsinden alkol derecesi	°GL		

III. ZAMAN ÖLÇÜ BİRİMLERİ

zaman			
SANİYE	sn		
DAKİKA	dk	60	sn
SAAT	s	3 600	—
GÜN		86 400	—
frekans			
hertz	Hz		

IV. MEKANİK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

hız			
saniyede metre	m/sn		
saniyede santimetre	sm/sn	0,01	m/sn
DÜĞÜM		1 852/3 600	—
ivme			
saniyede, saniyede metre	sm/sn²	0,01	m/sn²
gal	m/sn²		
kuvvet			
newton	N		
din		0,000 01	N
enerji, iş veya ısı miktarı			
joule	J		
erg		0,000 000 1	J
WATT-SAAT	Ws	3 600	—
ELEKTRON-VOLT	eV	1,602 09.10-10	—
KALORİ	kal	4,185 5	—
TERMİ (veya MEGAKALORİ)	te	4,185 5.10⁶	—
FRİGORİ	fg	—4,185 5.10³	—
güç			
watt	W		
saniyede erg		0,000 000 1	W
gerilme ve basınç			
paskal	Pa		
		100 000	Pa
barı	dm/sm²	0.1	—

letleri veya taksimetreleri denetlemek de, konuyle ilgili daha özel düzenlemelere paralel olarak ve genel planda belediyelerin görevidir.

— Teknol. Alkollü çözeltilerin alkol derecesini ölçmek için başvurulan deneysel usuller çok çeşitlidir. Avrupa ülkelerinde çok kullanılan Hollanda usulü şuna dayanır: belli yoğunluktaki alkol bir şişe içinde çalkalandığı zaman, kısa bir süre sonra, dağılmadan sıvı yüzeyinde kalan küre biçiminde damlacıklar (alkol incileri) meydana gelir. Yalnız belli yoğunlukta meydana gelen bu olayla alkol derecesi ölçülebilir. İncelenen alkol Gay-Lussac alkolölçerinde ölçüldüğü zaman 50° olduğu görülür, bu çözeltide hacminin yarısı kadar saf alkol vardır.

İngiltere'de, örnek alkol (*proof-spirit*) 1816'da çıkan bir kanunla tespit edildi: bu, 51°F'ta (10,5°C'ta) yoğunluğu suyun yoğunluğunun 12/13'ü kadar olan bir alkol çözeltisidir. 15°C'ta proof-spirit'in yüzde 57'-si saf alkoldür. (ML)

ÖLÇÜLEBİLİR bls. sıf. (*ölçülmek* ve *bilmek*'ten). Metrol. Eşitliği ve toplamı tanımlanabilen, belirli cinsten bir büyüklük veya bir nicelik için kullanılır. (Ölçülebilir büyüklük veya niceliklerin karşıtı, *derecelenebilir* büyüklük veya niceliklerdir; bu sonuncuların eşitliği tanımlanabilir, fakat bu türden iki büyüklüğün toplamı veya oranı tanımlanamaz. Meselâ Celsius ölçeğine göre, sıcaklık derecelenebilir fakat ölçülemez.) [LM]

ÖLÇÜLEMEK geçl. f. (*ölçü*'den *ölçü-lemek*). *Yeni.* İşleri birbiriyle karşılaşmayacak şekilde düzenlemek. (M)

ÖLÇÜLÜ sıf. (*ölçü*'den *ölçü-lü*). Ölçülmüş, ölçüsü tam olarak alınmış. || Belli bir ölçüsü, nizamı olan, ayarlı, düzenlenmiş: *Yalnız Seyranî'nin aruz ölçülü şiirlerinde de başka bir özellik vardır* (C. Öztelli). *«Sen de mi ölçülü, uyaklı koşuğun güç olduğunu ileri süreceksin?» demeyin* (N. Ataç). || *Mec.* İhtiyatlı, temkinli, tedbirli, ılımlı: *Ölçülü adımlarla haber getiren çocuğun arkasından yürüdü* (Kemal Tahir). *Hem aleyhinizde yazmayacaklar, hem de ölçülü şekilde methedecekler* (A. H. Tanpınar).
— DEY. *Ölçülü biçili*, dikkatle üstünde durulmuş, iyice hesaplanmış: *Fakat bütün bu ölçülü biçili büyük adam tedbirlerine rağmen ne de olsa çocuktum* (R. N. Güntekin).
— Ed. *Ölçülü üslûp*, sade üslûp ile yüce üslûp arasında yer alan üslûp.

İNGİLİZCE ADI		TÜRKÇE ADI VE KARŞILIĞI			NOTLAR
uzunluk					
inch (inç).	in veya ″	parmak	25,4	mm	
foot (fut)	ft veya ′	ayak	0,304 8	m	12 inç eder
yard	yd	**yarda**	0,914 4	m	3 fit eder
fathom	fm	kulaç	1,828 8	m	2 yarda eder
statue mile	m veya mile	kara mili	1.609 3	km	1 760 yarda eder
nautical mile . . .		ingiliz deniz mili . .	1,853 1	km	6 080 fit eder
U.S. nautical mile .		amerikan deniz mili .	1,853 2	km	
Kütle-avoirdupois (ticarette)					
ounce	oz	ons	28,349	gr	16 ons eder
pound	lb	**libre** (paund)	453,592	gr	
hacim					
U. S. liquid pint . .	U. S. pt	amerikan pinti . . .	0,473	l	
pint.	pt	ingiliz pinti	0,568	l	
U. S. gallon . . .	U. S. gal	**amerikan galonu** . .	3,785	l	
imperial gallon . .	imp. gal	**ingiliz galonu** . . .	4,546	l	8 pint eder
U. S. bushel. . . .	U. S. bn	amerikan buşeli . . .	35,238 3	l	
bushel	bn	ingiliz buşeli	36,368	l	8 galon eder
U.S.barrel (petroleum)	U. S. bbl	amerikan varili . . .	158,98	l	
kuvvet					
poundal	pdl		0,138 2	N	
güç					
horse power	HP	ingiliz beygir gücü	0,745 7	kw	1,013 BG eder
sıcaklık					
degree Fahrenheit .	deg	**Fahrenheit derecesi** (°F) *t* Fahrenheit derecelik bir sıcaklık 5/9 (*t* - 32) Celsius derecesine tekabül eder. 212°F = 100°C 32°F = 0°C			
ısı, enerji, iş					
british thermal unit	B.T.U.	. . . .	1 055,06	J	

başlıca anglosakson ölçü birimleri

V. ELEKTRİK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

elektrik akım şiddeti		
AMPER	A	
C.G.S. elektromagnetik birimi		10 A
elektromotor kuvvet ve potansiyel (veya gerilim) farkı		
volt.	V	
C.G.S. elektromagnetik birimi		0,000 000 01 A
elektrik direnci		
ohm	Ω	
C.G.S. elektromagnetik birimi		0,000 000 001 Ω
elektrik miktarı		
coulomb.	C	
C.G.S. elektromagnetik birimi		10 C
AMPER - SAAT		3 600 —
elektrik sığası		
farad.	F	
C.G.S. elektromagnetik birimi		1 000 000 000 F
elektrik indükleme		
henry.	H	
C.G.S. elektromagnetik birimi		0,000 000 001 H.
magnetik akı		
weber	Wb	
maxwell.	M	0,000 000 01 Wb
magnetik indükleme		
tesla	T	
gauss	G	0,000 1 T

VI. ISI ÖLÇÜ BİRİMLERİ

sıcaklık		
KELVİN DERECESİ	°K	
CELSIUS DERECESİ	°C	
ısı miktarı		
Bk. *mekanik birimler* (enerji).		

VII. OPTİK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

ışık şiddeti		
KANDELA (mum) . . .	cd	
ışık akısı		
lümen	lm	
aydınlanma		
lüks	lx	
fot	ph	10 000 lx
parlaklık		
metre karede kandela	cd/m²	
optik sistemlerin yaklaştırması		
diyoptri	δ	

VIII. RADYOAKTİFLİK ÖLÇÜ BİRİMLERİ

nükleer etkinlik	
CURİE.	Ci
X veya γ ışıma miktarı	
RÖNTGEN	R

IX. PARA

LİRA	TL

eski türk ölçü birimleri

UZUNLUK ÖLÇÜLERİ

ağaç	6	km
arpa	2,16	mm
arşın, zira; eriş . .	68	sm
ayak	34	sm
berid	22,740	km
çiplik	açık duran baş ve işaret parmağı arasındaki uzunluk	
Çubuk	2,38	m
çubuk	2,38	m
endaze	60	sm
fersah	5,685	km
halebî	1,30	m
hat	18	mm
ilig	1,296	sm
kadem	37,5	sm
merhale	45,480	km
parmak	2,16	sm
rubu	4,32	sm
seri	3,79	km
tutam	8,64	sm
tuvaz	1,968	m
urub; serc	17	sm

ALAN ÖLÇÜLERİ

atik dönüm	918.672	m²
ayak kare	929,0341	m²
büyük dönüm	2 720	m²
cedit dönüm	2 500	m²
cerip	10 000	m²
çalım	dönümün parçalarından	
evlek	229,669	m²
mimar arşını kare . .	0,462	m²
şinik	25 000	m²
yeni evlek	100	m²

AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ

bağdat tağarı	1 040	kg
bale veya balya	205	kg
basil	119	kg
batman	5,888	kg
binter	1,950	kg
buğday	0,0532	gr
çeki	250	kg
çelik.	116	kg
denk.	0,8019	gr
dirhem	2,97	gr
dirhemi dinar .	70 arpa ağırlığı	
gödek	6,25	kg
hilâl	170	gr
kabak	31,200	kg
kantar	64	kg
kırat	0,2128	gr
kile . . . . . . yaklş.	25	kg
kuranga	297	gr
libre. . . . . . yaklş.	500	gr
miskal	4,5	gr
okka; kıyye; vakıye .	1,300	kg
rıtl	386,10	gr
şinik	2,5	kg
vakiyei şer'î	926,64	gr
vezne	10,692	kg
vezne ledresi	356,4	gr

SIVI ÖLÇÜLERİ

aime	130	litre
ayak küp.	2,8	—
galon	4,5	—
hat; çuvaldız . . .	340,80	sm³
istanbul kilesi. . . .	37	litre
lüle.	10,9055	—
masura.	1,3631	—
samla	32,7144	—
şinik	9,25	—

BAZI PRATİK ENERJİ BİRİMLERİNİN EŞDEĞERİ

BİRİMLER		KILOGRAM METRE (kgm)	SAATTE BEYGİR GÜCÜ (BG/saat)	SAATTE HORSE POWER (HP/saat)	KILOWATT SAAT (kW/saat)	JOULE (J)	BÜYÜK KALORİ (kkal)
1 kilogrammetre	=	1	*37,04x10-7	36,9x10-7	27,241x10-7	9,806 65	23,427x10-4
1 beygir gücü / saat	=	270 000	1	0,986 32	0,735 5	2 647 610	632,467
1 horse power / saat	=	273 745	1,013 87	1	0,745 70	2 684 340	641,240
1 kilowatt / saat	=	367 098	1,359 72	1,341 11	1	3 600 000	860,11
1 joule	=	0,101 97	37,77x10-8	37,26x10-8	27,78x10-8	1	238,9x10-6
1 büyük kalori	=	426,858	158x10-5	156x10-5	11,63x10-4	4 185,5	1

10'un üssü *, çok uzun sayıları sadeleştirmek için kullanılmıştır. 37,04'teki üs işareti, bu sayının 10 milyonla bölünmesi gerektiğini gösterir. Demek ki kilogrammetre/saatte beygir gücü oranı 0,000 003 704 olur.

— Müz. *Antik tarz ölçülü müzik,* XVI. yy. sonunda, «normal tactus»ta olduğu gibi destek zamanların düzenli bir eşzamanlılığı olarak değil de, antik tartı üstüne kalıplanan eşitsiz değerdeki «ayak»lar (ölçü) göre, uzun ve kısaları (ortaçağ notaları) derleyip toplamak amacıyle şair Baïf'in de işbirliğinden yararlanılarak girişilen bir deneme. (ML)

ÖLÇÜLÜLÜK i. (*ölçülü*'den *ölçülü-lük*). Ölçülü, dengeli olma, itidal.

— Psikol. Beden ihtiyaçlarını karşılamada aşırıya kaçmama. *Esk.* İtidali mizaç. (M)

ÖLÇÜM i. (*ölçmek*'ten *ölç-ü-m*). Ölçmek eylemi. || Ölçerek elde edilen sonuç. || —*Esk.* Mukayese, denge. || Tahmin, takdir. || Tavır, eda.

— ÇEŞ. DEY. *Esk.* *Ölçüm etmek,* boy göstermek, kendini belli etmek. || *Ölçümünü bozmak,* tavır ve hareketlerini değiştirmek, bozmak.

— Tıp. Tıpta ve antropolojide bazı anatomik boyutları araştırma ve tayin etme usulü.

— ANSİKL. Tıp. Hekimlikte önemli *ölçüm*'ler şunlardır: boy, ağırlık, vücut yüzeyi, göğüs çevresi, leğen çevresi veya leğenin ön-arka çapı.

Bunlara, radyoskopi veya radyografi ile elde edilen, kalbin, böbreklerin ve diğer organların izdüşümlerini gösteren ve herhangi bir şekil bozukluğunu ortaya çıkarmağa yarayan ölçümleri de katmak gerektir. İçi boş organların ölçümleri ise, içlerine X ışınlarını geçirmez tozlar nüfuz ettirilerek yapılır; bu tozlar organın çeperlerini ve şekil bozukluklarını görülür hale getirir.

— Zootekn. Hayvanların morfolojisini belirlemek için birçok ölçüm kullanılır. Tahta veya şerit metre ile yapılan ölçümlerin başlıcaları şunlardır: omuz başına kadar yükseklik (hayvanın boyunu belirtir); göğüs yüksekliği; göğüs çevresi; kalça ve trokanter genişliği; omuzun başından kalçanın tepesine kadar vücut uzunluğu.

Çeşitli yaşlarda yapılan ölçümler hayvanın gelişimini ortaya koyar. Değişik ölçümlerin birbirine oranı hayvanların karşılaştırılmasına, ırkların ayırımına yarar. Nihayet ölçümler, sığırların ağırlığını yaklaşık olarak bulmayı sağlayan formüller çıkarmakta kullanılır: meselâ Quetelet formülünde vücut ağırlığı = 87,5× (göğüs çevresi)^2× uzunluk; Crevet formülünde, vücut ağırlığı = (göğüs çevresi)^3 × 80'dir. (LM)

ÖLÇÜMLEMEK geçl. f. (*ölçüm*'den *ölçüm-le-mek*). *Yeni.* İyice ölçüp biçerek düşünmek, muhakeme etmek. || Akıl yoluyle takdir ve tahmin etmek. (M)

ÖLÇÜNMEK geçl. f. (*ölçmek*'ten *ölç-ü-n-mek*). *Yeni.* Bir şeyi etraflıca düşünüp hesaplamak, düşünüp taşınmak. *Esk.* Teemmül etmek. (M)

ÖLÇÜSÜZ sıf. (*ölçü*'den *ölçü-süz*). Ölçülmemiş, hesaplanmamış. || *Mec.* Aşırı: *Ölçüsüz bir sevgi.* || Zf. Düşünmeden, yerli yersiz: *Bazı bazı da olsa ölçüsüz hareket ederse İlyas'tan ne farkı vardı? İlyas'ın bile aklı başına gelmişti* (S. Kocagöz). [M]

ÖLÇÜSÜZLÜK i. (*ölçüsüz*'den *ölçüsüz-lük*). Ölçüsüz olma hali. || Ölçülü olmayış, dengesizlik: *Onun için senin yenilgin, hakikatin yenilişi demek değildir. Yenilen, yalnız senin ölçüsüzlüğün ve dalâletindir* (Ş. S. Aydemir).

— Nörol. Genel doğrultusu tam olmakla beraber hedefini aşan hareketlerdeki ölçü eksikliği. (Bu bozukluk, beyinciğin hastalanmasından ileri gelir.) [ML]

ÖLÇÜŞMEK ortaklş. f. (*ölçmek*'ten *ölç-ü-ş-mek*). [Biriyle] Yan yana gelerek boy bakımından ölçülmek. || Yarışmak.

— DEY. *Boy ölçüşmek.* Bk. BOY.

◆ **ölçüştürmek** ettrg. f. Ölçüşmek eylemini yaptırmak. || İki şeyin farkını anlamak için birbiriyle karşılaştırmak. *Esk.* Mukayese etmek. (M)

ÖLÇÜT i. (*ölçmek*'ten *ölç-ü-t*). Fels. *Yeni.* Doğruyu yanlıştan ayırmak, herhangi bir yargı vermek veya değer biçmek için başvurulan ilke: *Nesnel ölçütler benimsemek.* *Esk.* Mısdak. Bk. ANSİKL.

— İstat. *Pearson'un* x^2 ölçütü, her biri Laplace-Gauss kanununa göre bölünen bağımsız değişken karelerinin toplamı olarak bölünen tesadüfî değişken. (Formülü şöyledir:

$$x^2 = \Sigma \frac{(f_i - m)^2}{m}$$

Bu formülde f_i gözlenen frekansları, *m* ise teorik frekansları ifade eder.) || Bir nümuneden hesaplanan değer. (Bu değer, bir kanun veya sıfır hipoteziyle olan farklılığı, iki vasıf arasındaki bağımsızlığı ortaya koymak için hesaplanan değer gibi belirtmeğe yarar. Bazı hipotezler altında bu değer yukarıda tarif edilen x^2 gibi bölünür.)

— Mant. *Ölçütler öğretisi,* mantık biliminin, «kıstası» ele alan ve inceleyen bölümü.

— ANSİKL. Fels. Hakikatin *ölçüt*'ünün araştırılması, bütün büyük filozofları uğraştırmış bir konudur. Aristoteles'e göre bu ölçüt, kavramların gerçek ile kurduğu doğru ilişkide aranmalıdır; Eflatun'a göre ölçüt, edebî ideaların sezgiyle kavranmasındadır. Descartes ise açık ve seçik fikirlerin sezgiyle kavranan apaçıklığını hakikatin ölçütü olarak kabul eder; ölçütü, «zihnin gerçeğe uygunluğu»nda, Kant düşüncenin kendisiyle olan tutarlılığında; pragmacılık başarıda, Hegel ve takipçileri ise kavramın ve gerçekliğin diyalektik birliğinde bulur. Şüpheciler ise böyle bir ölçütün, doğruyu yanlıştan ayıran herhangi bir şeyin bulunmadığını ileri sürerler.

Ahlâk alanındaki ölçüt, yani bütün diğer değerler hakkında hüküm verilmesini sağlayan ve yapılması gereken her türlü fiil ve harekete miyar olabilme niteliği taşıyan değer, ahlâk doktrinlerine, çağlara ve memleketlere göre değişir. Ne var ki, bu ölçütler, tesadüfün eseri değildir; çağın ve ülkenin, sosyal ve ideolojik durumunu yansıtır ve bu gerçeklerle birlikte değişir. Eflatun'da iyiliğin, İbranîlerde tanrısal kanunun, ilk hıristiyanlarda şefkat ve merhametin, Kant'ta ve fransız devrimi düşünürlerinde aklın ölçüt olarak kabul edilmesi bunu açıklayan örneklerdir. (LM)

ÖLDÜRME i. (*öldürmek*'ten *öldür-me*). Öldürmek eylemi.

— Huk. *Adam öldürme,* bir kimsenin hayatına kasten veya taksirle son verme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Adam öldürme* suçu, insanların suç sayarak cezalandırdıkları en eski fiillerdendir. Bu bakımdan tarihin ilk çağlarından itibaren adam öldürme cezasız kalmamıştır. Türk Ceza kanunu, adam öldürme cürmüne yer vermiş ve bunu ikili bir ayrım içinde ele alarak, *kasten* ve *taksirle* adam öldürme suçlarını ayrı ayrı düzenlemiştir. Türk Cz. kn. md. 448'de «Her kim bir kimseyi kasten öldürürse, cezalandırılır», şeklinde bir hüküm yer alır. Bu hüküm içinde, adam öldürme cürmünün bir tanımı yoktur. Kasten adam öldürme cürmü, bir kimsenin hayatına bilerek ve isteyerek son vermedir. Adam öldürme suçunun koruduğu hukukî menfaat, hayat hakkı, yaşama hakkıdır. Adam öldürme suçu yönünden, failin bir özelliği yoktur. Herkes bu suçun faili olabilir. Ancak fail ile suç kurbanı arasındaki bazı ilişkiler, adam öldürme suçu yönünden ağırlaştırıcı sebep olabilir. Suçun hareket bölümü, hayatın son verilmesine yönelen fiildir. Fiilin sonucu ise bu tip bir hareketle bir kimsenin hayatının yok edilmiş olmasıdır. Öldürme fiilinin, bağımsız bir varlığı olan bir kişiye karşı yönelmiş olması gerekir. Bu yüzden, henüz ana rahminde bulunan bir cenine karşı işlenen fiiller adam öldürme olarak nitelenemez. Adam öldürme suçu bakımından cinsiyet, ırk, milliyet ve sağlık yönünden ayırma yapılamaz. Adam öldürme suçunun işlenmesinde kullanılacak olan aracın bir önemi yoktur. Her türlü araç kullanılarak suç gerçekleştirilebilir; yumruk, tekme, tabanca, boğma gibi. Adam öldürme cürmü mağdurun ölmesiyle tamamlanır. Failin hareketiyle ölüm sonucu arasında kısa veya uzun bir sürenin geçmiş olması önemsizdir. Ancak hareket ile sonuç arasında uzun bir sürenin geçmiş olması halinde illiyet bağı kesilebilir. Adam öldürme suçunun manevî unsuru «kasıt»tır. Failde adam öldürme, yani bir kimsenin hayatını yok etme niyeti aranır. Ancak bunun hangi amaçla veya sebeple gerçekleştirildiğinin önemi yoktur. Failde adam öldürme kastının var olup olmadığının tespiti güç bir meseledir. Bunu her olayda ayrıca değerlendirmek gerekir. Kastın tespiti esas mahkemesi tarafından yapılmalıdır. Türk Ceza kanunu bu şekilde meydana çıkan bir adam öldürme suçunda faile 24-30 yıl arasında ağır hapis cezası verileceğini belirtmiştir. Ancak bu ceza, kanunun suçun basit şekli için koyduğu cezadır. Ayrıca kanun bazı özel durumları ağırlaştırıcı sebep sayar ve bunlar cezanın artırılmasına sebep olur. Bu ağırlaştırıcı sebepler iki grupta toplanır: birinci grup içinde yer alan durumlarda faile müebbet ağır hapis, ikinci grupta ise ölüm cezası verilir. Kanunun 449. maddesinde, yakın akrabalar arasında işlenen adam öldürme suçlarını, görevini ifa eden memurun öldürülmesini, adam öldürmenin zehirleyerek gerçekleştirilmesi müebbet ağır hapis cezasıyle cezalandırmıştır. İkinci grup ağırlaşmış adam öldürme suçuna kanun md. 450'de yer verir: şu durumlarda, adam öldüren kimseye idam cezası verilir: 1. Millet meclisi üyelerinden birini öldürme; 2. canavarca bir his sevkiyle veya işkenceyle öldürme; 3. taammüden öldürme; 4. suçun birden çok kişiye karşı işlenmesi; 5. yangın gibi vasıtalarla öldürme; 6. bir başka suçu hazırlamak veya işlenmesini kolaylaştırmak için öldürme; 7. bir suçtan meydana gelecek faydayı elde etmek, bu amaca ulaşmak amacıyle yapılan hazırlığı saklamak için öldürme; 8. ulaşılmak istenen amaca ulaşamamaktan doğan infial ile öldürme; 9. bir suçu gizlemek veya delil ve izlerini kaldırmak veya kendisinin yahut başkasının cezadan kurtarılmasını sağlamak amacıyle öldürme; 10. kan gütme amacıyle öldürme. Bunun dışında kanun, bazı durumların varlığı halinde de suça daha hafif bir ceza verilmesini kabul etmiştir. Bu sebeplere kanun md. 451 ve 452'de yer vermiştir. Buna göre failce bilinmeyen ve daha önce de bulunan dış etkenler, failin fiiline eklenerek ölüme sebep olmuşsa, faile verilecek ceza indirilecektir.

Taksirle adam öldürme suçu ise, failde adam öldürme kastı olmadığı halde, tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik, nizamlara, emirlere ve talimata uymamak yüzünden bir kimsenin ölümüne sebep olmaktır. Suçun manevî unsuru taksir olduğu için, failin taksirle hareket etmesi ve ölümün gerçekleşmesi zorunludur. Meslek veya sanatta acemilik, kanun nizam ve örfe göre bir meslek sahibinde bulunması gerekli olan bilgilerden yoksun olma sonucunda ölümün meydana gelmesidir. Nizamlara, emirlere ve talimata uymamak ise, failin belirli bir hukuk kuralına uymaması demektir. Kanun bu şekilde meydana gelen taksirle adam öldürmeye iki yıldan beş yıla kadar hapis ve yirmi beş liradan iki bin beş yüz liraya kadar ağır para cezası verilmesini öngörmüştür. Taksirle adam öldürmede faille birlikte mağdurun da kusurlu olması halinde, faile verilecek olan ceza, sekizde birine kadar indirilir. Bu hüküm, özellikle taşıt araçlarının meydana getirdiği kazalar sonucu ortaya çıkan suçlar bakımından önemlidir. Bu durumlarda, yargılama sırasında yapılan bilirkişi incelemesiyle kusur tespit edilir ve buna göre failinin cezasında bir indirme yapılır. (M)

ÖLDÜRMEK geçl. f. (*ölmek*'ten *öl-dür-mek*). Bir canlının hayatına son vermek: *Siz hiç adam öldürdünüz mü kendi elinizle, göz göre ...* (Kemal Tahir). *Bir adamı kılıçla öldürmek.* || Ölmesine yol açmak: *Onu içki öldürdü.* || —*Teşm. yol.* [Bitkiler için] Solup kurumasına, yok olmasına yol açmak: *Susuzluk çiçeği öldürdü.* || Bazı sebzelerin acılığını ve sertliğini gidermek: *Soğanı tuzla öldürmek.* || Sağlığını sarsmak, yorgunluktan bitkin düşürmek: *Mesleği onu öldürüyor.* || Fizikî veya ruhî bakımdan aşırı derecede rahatsız etmek. || *Mec.* Yok olmasına yol açmak: *Savaş bu sanayiyi öldürdü.* || Ortadan kalkmasına, kaybolup gitmesine yol açmak: *Bir duygusunu öldürmek.* || [Vakit, saat, gün v.b. için] Boşuna geçirmek: *Üç günümüzü o köhne yerde öldürdük.*

— Patol. Telef etmek; beslenmenin etkisinden ayırmak: *Kangren etleri öldürür.*

◆ **öldürtmek** ettrg. f. Öldürmek işini yaptırmak.

◆ **öldürülmek** edilg. f. Öldürmek eylemine

konu olmak: *ölmüşler, öldürülmüşler, suikastlar, baskınlar, meydan dayakları içinde yuvarlanmışlardı* (Ş. S. Aydemir). *Erdebil'i merkez edinip Şamahı beyine karşı yaptığı bir baskında öldürülmüştü* (A. Gölpınarlı). [ML]

ÖLDÜRÜCÜ sıf. (*öldürmek*'ten *öldür-ücü*). Öldüren, ölüme yol açan: *Bir şeyi doğru bulmamak, bir şeye inanmamak öldürücü olabilir* (N. Ataç). *Öldürücü hastalık.*

— Adlî tıp. *Öldürücü etken*, doğuştan veya sonradan, morfolojik veya fizyolojik olan ve organizmayı hayatla bağdaşmaz duruma getirip dölütün veya yeni doğmuş çocuğun ölümüne yol açan genetik karakter. (Anne ile dölütün kan grupları arasındaki uyuşmazlık öldürücü bir etken olabilir; bazı kalp veya damar bozuklukları da ana karnındaki hayatı etkilemez, ama doğuştan sonraki hayatı imkânsız hale getirir.)

— Biyol. *Öldürücü gen*, etkisi normal allelomorf gen'i tarafından düzeltilmediği veya dengelenmediği takdirde bulunduğu insanı öldüren gen. (Yani homozigot haldeki gen'in zararlı ve hayatla uyuşmaz bir etkisi vardır, sadece hayatiyeti azaltan gen'e ise *yarı öldürücü* denir.) [LM]

ÖLDÜRÜCÜLÜK i. (*öldürücü*'den *öldürücü-lük*). Patol. Bir yarayı, lezyonu veya hastalığı kaçınılmaz şekilde öldürücü hale getiren şartların tümü. (L)

ÖLESİYE zf. (*ölmek*'ten *öl-esi-y-e*). «Ölecek kadar» anlamında aşırılık belirtir: *Arkadaşım ellerimi tuttu: Yusuf efendi seni ölesiye seviyor Feride, dedi* (R.N. Güntekin). *Bu ovada sarhoş bile ölesiye sarhoş olur* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖLET i. (*ölmek*'ten). *Halk dili.* Tehlikeli hastalık salgını. (M)

ÖLGÜN sıf. (*ölmek*'ten *öl-gün*). Tazeliği, canlılığı kalmamış, solmuş, pörsümüş, zayıflamış: *Yarabbi, hepsi ne kadar yorgun, solgun ve ölgündüler* (Cenab Şahabeddin). *Kalbim bir çiçektir, gündüzler ölgün; / Gelin, gelin, onu açın geceler!* (N. F. Kısakürek).

◆ **ölgünlük** i. Canlılığını kaybetmiş olma, solma, bozulma, zayıflama. (M)

ÖLİTEN i. (yun. *eulytos*, kolay çözülen'den fr. *eulytène*). Miner. Formülü $Bi_4(SiO_4)_3$ olan tabiî bizmut silikat. Dört yüzlü küçük piramit görünümündeki kızıl kahverengi billûrlar halinde bulunur.) [L]

ÖLKER i. *Halk dili.* Kadife v.b. kumaşların ince havı. || Şeftali, kayısı gibi meyvelerin kabuğundaki tüy. Bk. ÜLGER. (M)

ÖLMEK geçz. f. (esk. türk. k.). [Canlılar için] Hayatı sona ermek, yaşamaz olmak: *Nerde olsa yaşıyor insan; / Nerde olsa bir gün ölmek var* (C. S. Tarancı). *Yaşamak kolay değil ya kardeşler, / Ölmek de değil; / Kolay değil bu dünyadan ayrılmak* (O. V. Kanık). || *—Mec.* [Bitkiler için] Solmak: *Çiçekler bu havasız yerde çabuk ölür.* || Açlık, korku, acı, heyecan v.b. dolayısıyle sıkıntı ve acı duymak: *Yorgunluktan ölüyorum, varıp yatayım* (S. Kocagöz). || Kudretini, değerini, etkisini, canlılığını kaybetmek: *Kendi sağlam. Hissi ölmüş, ruhu ölmüş milletin* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Ölme eşeğim ölme* (*çayır çimen bitecek*). *Tekl.* «Bekleyiş boşuna» anlamında kullanılır. || *Ölmek var dönmek yok*, bir işi sonuna kadar götürmeğe kararlı olunduğunu belirtmek için kullanılır. || *Ölüp ölüp dirilmek*, çok sıkıntı çekmek: *Şehit haberiyle canevinden vuruldu. Daha sonra da 1914'ten bu yana bizim için ölmüş ölmüş dirilmiştir* (Kemal Tahir). || *Ölür müsün, öldürür müsün?* Çok kızılacak bir terslik karşısında söylenir.

— Huk. *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi*, taraflardan birinin ötekine ölünceye kadar bakması ve onu görüp gözetmesi taahhüdüne karşılık, öteki tarafın da ona malvarlığını veya bazı mallarını devretme borcu altına girmesi.

— ANSİKL. *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi*, iki tarafa da borç yükleyen bir sözleşmedir. Resmî şekilde noter veya sulh hâkimi önünde yapılır. Bakılacak olan kimsenin devredeceği şey bir gayrımenkulse sözleşmenin tapu memuru önünde yapılması gerekir. Bakım alacaklısının borcu, sözleşmede taahhüt etmiş olduğu malvarlığı veya malların mülkiyetini karşı tarafa geçirmektir. Bunu yapınca borcu sona erer; karşı taraftan sadece bir talep hakkı ileri sürebilir: kendisine bakılması. Ancak, bakım alacaklısı kendi borcunu yerine getirdiği ve karşı taraftan da sadece kişisel bir hak isteyebildiği için durumu oldukça tehlikelidir. Bu sebeple kanun, bakım alacaklısına, karşı tarafa devrettiği şeyler üstünde kanunî ipotek hakkı tanımıştır. Taraflar, bunun dışında, bir kefalet veya ceza şartı öngörerek bakım alacaklısının durumunu bu yoldan da teminat altına alabilirler. Gayrımenkul üstünde tanınan kanunî ipotek hakkının hüküm ifade edebilmesi için, bunun üç ay içinde tapuya tescil edilmesi gerekir; yoksa, bakım alacaklısı ipotek hakkını kaybeder. Bakım alacaklısı kanunî ipotek hakkından yararlanmamışsa ve başka türlü bir teminatı da yoksa, borçlunun iflâsı halinde ancak belirli bir miktar için iflâs masasına katılabilir. Bakım borçlusunun borcu ise, genel bir deyişle, bakma ve gözetmedir. Bunun içinde konut sağlanması da vardır. Kanuna göre, borçlu, bakım alacaklısının barınmasını ve yeterli gıdasını, ayrıca onun hastalanması halinde gerekli sağlık bakımını da sağlamak zorundadır. Bakım borçlusunun borcunun en aşağı sınırı budur. Taraflar, bu borcu daha da azaltan bir sözleşme yapamazlar. Bu sınırın altına düşmemek şartıyle, bakım borçlusunun borcu, sözleşmeyle belirtilebilir. Bakım borçlusu bir bakım kurumu ise, borcunun kapsamı iç tüzüğünde açıklanmıştır. Bakım alacaklısının ölünceye kadar bakma sözleşmesinden doğan hakları şahsına sıkı surette bağlıdır. Bunlar başkasına devredilemez. Ölünceye kadar bakma sözleşmesi şu durumlarda sona erer: **1.** bakım alacaklısının ölümü; **2.** bakım borçlusunun ölümü (kural olarak, bakım borçlusunun ölümü, ölünceye kadar bakma sözleşmesini sona erdirmez. Onun mirasçıları borçlu olmakta devam ederler. Ancak, bakım alacaklısı isterse bir yıl içinde mirasçılara karşı fesih ihbarında bulunabilir. Bu süre içinde alacaklı sözleşmeyi feshederse, mirasçılardan, iflâs masasından alabileceği miktara eşit bir miktarı toptan olarak alır); **3.** fesih ihbarı (bu yola baş vurabilmek için tarafların fiilleri arasında bir nispetsizlik bulunması gerekir. Buna göre, bakım alacaklısının devrettiği şeylerle bakım borçlusunun borcu arasında alacaklı aleyhine veya borçlu aleyhine bir nispetsizlik varsa, aleyhine nispetsizlik bulunan taraf, altı ay önceden haber vermek şartıyle sözleşmeyi feshedebilir); **4.** haklı sebeplerle fesih (sözleşmenin devamı taraflardan biri için haklı bir sebeple imkânsız veya çekilmez hale gelirse, o taraf sözleşmeyi feshedebilir. Meselâ, bakım borçlusunun, alacaklıya bakmaması [veya birlikte oturuyorlarsa, karakter uyuşmazlığı] haklı sebep sayılır. Bu durumda, kusuruyle feshe sebep olan taraf, karşı tarafa makul bir tazminat vermek zorundadır); **5.** nafaka alacaklılarının itirazıyle sona erme (bakım alacaklısı, yapmış olduğu sözleşme sonucu, kanunen nafaka vermek zorunda olduğu kimselere karşı bu borcunu yerine getirmesini sağlayacak vasıtaları elinden çıkarmışsa, bu kimselerin itirazı üstüne hâkim, ölünceye kadar bakma sözleşmesini ya tamamen sona erdirir veya borçluya devredilecek mallarda bir indirim yapar); **6.** mirasçıların itirazıyle sona erme (mirasçılardan kasıt, mahfuz hisseli mirasçılardır. Bakım alacaklısı, sözleşmeyle, bakım borçlusuna, mahfuz hisseli mirasçıların mahfuz hisselerini ihlâl edecek ölçüde mal devretmişse, mirasçılar, bakım alacaklısının ölümünden sonra tenkis davası açarak, bu aşan kısmın geri alınmasını sağlarlar); **7.** alacaklıların itiraz imkânı (bakım alacaklısının bazı mallarını veya malvarlığının tamamını bakım borçlusuna devredince, bundan alacaklılar zarar görebilirler. Bu durumda onlar, İcra İflâs kanunu hükümlerine göre iptal davası açarak yapılan devrin hükümsüz olmasını sağlayabilirler). Bunların dışında, ölünceye kadar bakma sözleşmesi, genel olarak zamanaşımı veya alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi gibi, borçların sona ermesi sebeplerinden biriyle de sona erebilir.

◆ **ölünmek** geçz. f. [Herhangi bir kimse veya şey için] Ölmek: *Vatan uğruna seve seve ölünür.* (M)

ÖLMEZ sıf. (*ölmek*'ten *öl-mez*). Ebedî, ölümsüz olduğuna inanılan, kalıcı olan: *Sonradan iki büyük tarikata iki ölmez alem olan bu velilere türk kültürü ve düşüncesi adına çok şey borçlu olduğumuzu [...] bildirmemiz gerek* (N. Araz). *Her kim ki olursa bu sırra mazhar / Dünyaya bırakır ölmez bir eser* (Âşık Veysel). || Dayanıklı, sağlam, uzun süre eskimeyen: *On sene kullansanız gene bir şey olmaz, ölmez bir kumaştır bu. Zt.* FANÎ. *Eşanl.* BAKÎ. *Esk.* Lâyemut.

— DEY. *Ölmez oğlu.* Bk. ÖLMEZOĞLU.

— Bot. *Ölmez dikeni*, tavşanmemesi (Ruscus) denilen bitkinin bir türü (Ruscus aculeatus). || *Ölmez otu.* Bk. ÖLMEZOTU. (M)

ÖLMEZLEŞTİRMEK ettrg. f. (*ölmez*'den *ölmez-le-ş-tir-mek*). Ölümsüzleştirmek. (M)

ÖLMEZLİK i. (*ölmez*'den *ölmez-lik*). Ölmez olanın niteliği, ölümsüzlük: *Edebiyat âleminde ölmezlik dediğimiz budur işte* (N. Ataç). *Esk.* Lâyemutiyet. (M)

ÖLMEZOĞLU bİş. sıf. *Halk dili.* Çok dayanıklı, sağlam şeyler için kullanılır. (M)

ÖLMEZOTU bİş. i. Firfiri, mor veya beyaz çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *xeranthemum.* Bileşikgillerden.) [L]

ÖLMÜŞ sıf. (*ölmek*'ten *öl-müş*). Ölen, ölü olan: *Ölmüş eşek kurttan korkmaz* (Atasözü). || İ. Ölmüş olan kimse. (M)

ÖLÜ i. (esk. türk. *ölüg*'den). Ölmüş insan: *Boş yer diyordu uykumda ölüler, / Boş ver kardeşim dünya işlerine* (C. S. Tarancı). *N'olursa olsun, Pavli dayının ölüsünü görmeliydim. Gördüm de ... Üstünü bir çulla örtmüşlerdi* (Orhan Kemal). || [İsim tamlamalarında] Hayvan leşi: *Kedi ölüsü.* || — *Argo.* Civalı zar. || İşaretli iskambil kâğıdı. || Hileli kumar âleti.

— ÇEŞ. DEY. *Ölü benzi*, solgun ve cansız gibi görünen yüz. || *Ölü fiyatına*, pek ucuz. || *Ölü gibi*, cansız, hareketsiz: *Sabahleyin ölü gibi yatan Latinlerin kamaralarına garson geliyor* (F. R. Atay). || *Ölü gözü gibi*, [ışık için] sönük, fersiz, zayıf. || *Ölü salı*, teneşir. || *Ölü soyucu*, bir kimsenin güç durumda bulunmasından yararlanarak kendine âdi çıkarlar sağlayan: *Nazilli'yi düşman boşaltınca görmüştüm. Çok umutsuzdu. «Bunlar çarık hırsızı bile değil» dedi. Ölü soyucu bunlar! Nazilli'yi boşaltık çekiliyoruz.* (Kemal Tahir). || *Ölüsü dirisi para etmek*, hiç bir zaman değerini kaybetmemek. || *Ölüsü dirisine binmek*, tehlikeli bir durumun ortaya çıkardığı karışıklığı belirtmek için kullanılır. || *Ölüsü kandilli* (veya *kınalı*), sövgü sözü olarak kullanılır: — *Ölüsü kandilli... Elime diri geçse, on beş seneyi göze aldım* (H. E. Adıvar). || *Ölüsü ortada kalmak*, cenazesini kaldıracak kimse bulunmamak. || *(Birinin) ölüsünü öpmek* (veya *görmek*), yemin sözü olarak kullanılır. || *Ölüyü güldürür*, pek güldürücü. || *Gâvur ölüsü gibi*, çok ağır, hantal, yerinden güçlükle kaldırılabilen şeyler için kullanılır. || *Üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi*, hiç bir şey yapmak isteği duymayan uyuşuk kimseler için kullanılır. || *Yaşayan ölü*, yaşama zevkini, canlılığını yitirmiş kimseler için kullanılır.

— DİN. TELM. ***Ölülerinizi hayırla anınız*** (*«Uzkûru mevtaküm bil hayr»*), bu hadis «ölülerinizi iyilikle anınız, onlardan iyi bir

ölübaş kelebek tırtılı

«Ölü Kraliçe» Mony Dalmes ve Jean Yonnel oyunda (1948)

Foto. LAROUSSE

«Ölüler»

dille bahsediniz» anlamında kullanılagelmiştir.

— Arkeol. *Ölü eşyası*, pek eski çağlara ait mezarlarda (mısır, girit) tunç veya demir çağı mezarlarında, barbar hükümdarların veya askerlerinin mezarlarında bulunmuş ev eşyası, silâhlar, mücevher v.b.

— Ask. *Ölü bölge*, bir silâhın, en büyük menzili içinde, belli bir ateş mevziinden yaptığı ateş sırasında; aradaki çeşitli arazi engelleri, mermi yolu özellikleri veya namlunun alçalış ve yükselişindeki mekanik yetersizlikler yüzünden ateş altına alınamayan bölgeye verilen ad. Bk. ANSİKL.

Meryem'in ölümü
Otto III'ün
incilinin muhafazası

— Din. Bk. ANSİKL. || *Ölü yıkayıcısı*, ölüyü, gömülmeden önce, belli usullere göre yıkayan kimse.

— Etnogr. ve Tar. *Ölü yakma*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Ölü gömme*. Bk. GÖMME. || *Ölülere hakaret ve sövme*. Bk. ANSİKL. || *Ölünün muayenesi*, ceza muhakemesinin amacına ulaşabilmesi için hâkim tarafından yapılan işlemlerden biri, hâkimin yaptığı keşif. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. *Ölü korkusu*, ölü ile karşılaşan ürkek mizaçlı ve endişeli kimselerde görülen marazî korku. (Ölü korkusunu *ölüm korkusu* ile karıştırmamalıdır.)

— Tar. *Ölü yakma fırını*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Ölü bölgeler*, topoğrafik haritalar yardımıyle tespit edilebilir. Bu amaçla, ölü bölgenin hesaplanmasında, alt ve üst açı durumuyle o silâhın bütün barut haklarına ait mermi yolları dikkate alınır. Genellikle, silâhın mermi yollarının büküklük veya diklik durumu ölü bölgenin büyüklük derecesine önemli ölçüde etki yapar. Meselâ, genellikle yatık mermi yoluna sahip olan sahra toplarına oranla daha büyük ve dik mermi yollarıyle ateş eden ler bulundurulur. Ölü yıkanmadan, sesli obüs ve havan toplarının ölü bölgeleri daha küçük olur.

— Din. İslâm inaçlarına göre bir Tanrı emaneti olan ruhun bedenden ayrılması sonunda, cansız kalan gövdeye ölü denir. Böyle bir durumda ölünün göz kapakları indirilir, ağzı açıksa çenesi bir bezle bağlanır. Elbise ve çamaşırları çıkartılarak üstü örtülür, elleri yanına uzatılır. Genellikle başı, kıble yönüne gelecek durumda bırakılır. Ölünün yanında güzel kokulu şeyler bulundurulur. Ölü yıkanmadan, sesli olarak yanında *Kur'an* okunmaz. Yıkanarak evden çıkıncaya kadar, başında biri bekler. İslâm dinine göre, ölünün başında bağırarak ağlamak, dövünmek gereksiz ve uygunsuzdur; Tanrı takdirine karşı gelmektir. Ölünün arkasından kötü söz söylemek, onu küçük düşürecek açıklamalarda bulunmak doğru değildir; «ölülerinizi hayırla anınız» hükmüne göre davranılması gereklidir.

— Etnogr. ve Tar. Afrika'da hemen hemen bilinmeyen *ölü yakma* Pasifik'te (Tasmanya, Güney Pasifik) ve Hindistan'da çok yaygındır. Başka yerlerde ancak belirli durumlarda ölü yakılır (savaşta ölen savaşçılar ve doğururken ölen kadınlar gibi). Bazı ülkelerde ise, ölünün bütün malları ve ekinleriyle birlikte (Yeni Britanya ve eskiden Kuzey Kaliforniya) yakıldığı da görülmüştür.

Ölü yakma âyini (atalarının kemiklerini kendileriyle beraber götürmek zorunda olan göçebe kavimlerin yaptığı âyin; ölü yakmada, ruhun ateşle temizlenerek vücuttan kurtulacağı ve ilâhi mekâna ulaşacağı inancı vardır) hakkında birçok açıklama yapılmıştır, fakat gözlenen durumların çeşitliliği bu olayla ilgili genel bir açıklamada bulunmağa imkân vermez. Yunanistan'da hem ölü yakma, hem de gömme işinin Prehelenistik çağda uygulandığı kaydedilir. Daha sonra Homeros çağından itibaren (İlyada'da Patrokles'in yakılması) ölü yakma bir kural oldu. İtalya'da Tarihöncesinde ortaya çıktı, Cumhuriyet ve İmparatorluğun ilk iki yüzyılındaki dönemde gitgide yaygınlaştı. Doğu dinlerinin etkisiyle bu âyin yavaş yavaş terk edildi ve M. S. IV. yy.da yok oldu.

— Huk. *Ölülere hakaret ve sövme*, Cz. kn. md. 178 fıkra 1'e göre, bir kimse, bir ölünün ceset ve kemiklerine hakaret eder, yahut hakaret veya başka gayrımeşru bir amaç için tamamen veya kısmen bir cesedi veya kemiklerini alırsa cezalandırılır. Ceza kanunu ölülere hakaret suçunu düzenlerken iki ayrı durumu göz önünde tutmuştur: 1. bir ölünün ceset ve kemiklerine hakaret etmek; 2. tahkir amacıyle bir kimsenin ceset veya kemiklerini kısmen veya tamamen almak. Kanunun «ölülere hakaret etmek» olarak düzenlediği suç, ölüler üzerinde girişilen maddî hareketlerdir. Sözle hakaret bu maddedeki suça girmez. Çünkü bu tip fiilleri kanun ayrı bir maddede (Cz. kn. md. 488) düzenlemiştir. Ölüye hakaret suçunun gerçekleşmesi için failde hakaret saikinin varlığı şart değildir, çünkü fail, bu saikle hareket etmemiş olsa bile fiil, hakaret olabilir; ceset üzerinde birtakım cinsî fiilleri işlemek gibi. Ölülere hakaretin ikinci şeklinde, bir kimsenin hakkı olmadığı halde bir cesedin tamamını veya kemiklerini bulunduğu yerden alması söz konusu olur. Burada kanunun kullandığı «almak» terimi hırsızlık yapmak anlamında değildir. Bu durumda ceset, mülkiyet konusu olarak korunmadığı gibi, fiilde ayrıca faydalanma kastı aranmaz; tahkir kastı yeterlidir. Ceza kanunu, bu suçun cezasını, iki aydan iki yıla kadar hapis ve otuz liradan iki yüz liraya kadar ağır para cezası olarak göstermiştir. Kanunda ölülere hakaret ve sövmeyle ilgili başka bir hükme (md. 488, fıkra 2) göre de hakaret veya sövme suçu, ölmüş bir kimsenin hatırasına karşı işlenmişse cezalandırılır. 178. Maddeye sayılanların dışında kalan fiil ve hareketler bu maddenin kapsamına girer: msl. bir kadının ölmüş kocasının hatırasını tahkir edici sözlerin söylenmesi. Bu maddenin bir başka özelliği, suçun şikâyete bağlı olmasıdır. Kanun bu şikâyet hakkının kullanılmasını ölünün yakınlarına vermiştir.

● *Ölünün muayenesi*. Aksine bir kural olmadıkça keşif hakkındaki kurallar ölünün muayenesi hakkında da uygulanır. Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu, ölünün muayenesini 79. maddesiyle düzenlemiştir. Ölü-

Foto. Histoire de l'Humanité; MEYDAN

nün muayenesi iki türlü olur: 1. ölünün dış muayenesi; 2. otopsi. Dış muayene, hâkim tarafından bir hekimin hazır bulunmasıyle yapılır. Hekim bulunamayan durumlarda, bu muayenede sağlık memurunun bulunması da kabul edilir. Ölünün muayenesinin öteki çeşidi olan otopsi, dış ve iç muayeneyi zorunlu kılar. Bk. OTOPSİ.

— Tar. *Ölü yakma fırını.* Nazi toplama kampları der demez, hemen bu kelimeler akla gelir. Önceleri bu fırınlar, kapatıldıkları toplama kamplarında kendilerine uygulanan insanlık dışı işlemler sonucunda ölenlerin cesetlerini yakmak için yapılmıştı. Fakat sonraları, kamplara kapatılanları toptan ortadan kaldırmak için kurulan gaz odalarında can verenlerin sayısı o kadar çoğaldı ki, büyük fırınlar yapmak bir zorunluk oldu. Meselâ, Birkenau'da 1942'de yapılan ölü yakma fırınlarında günde 12 000 ceset yakılabilirdi (1944 ağustos ayının bir gününde 24 000 ceset yakılmıştır).

100'den fazla tutukludan kurulu bir komando, gaz odalarından çıkan cesetleri alır, üzerlerindeki altın diş ve yüzük gibi ne varsa topladıktan sonra cesetleri fırınlara atardı. Bu «Sonderkommando» 1944 sonbaharında ayaklanarak bir ölü fırınını yıkmayı başarmıştır. Geri kalan fırınlar ise 1945 ocak ayında, rus birliklerinin gelmesi üzerine imha edildi.

◆ Sıf. Artık yaşamayan, ölmüş olan, cansız. || Vücudun öbür kısımlarıyle artık ilişiği kalmamış olan; organizmanın beslenme görevinden artık yararlanmayan: *Ölü organ. Ölü deri.* || Beslenme görevi geçici veya sürekli olarak durmuş: *Ölü ağaç. Ölü yapraklar.* || *Mec.* Ticareti, sanayii veya genel olarak hayatiyeti kalmamış: *Ölü bir kente sürülmüş, tutuk. / Sinsi bir sokakta tek başına* (Oktay Rifat). *Ölü bir kasaba.* || Sıcaklığı, canlılığı, hareketliliği olmayan: *Ölü ve renksiz bir konuşma tarzı.*

— ÇEŞ. DEY. *Ölü ışık,* kuvvetsiz pek zayıf ışık. || *Ölü mevsim,* herhangi bir iş veya oluşun durgunlaştığı, yavaşladığı mevsim. || *Ölü nokta,* herhangi bir faaliyetin, olayın veya görüşmenin geçici olarak takılıp kaldığı nokta. || *Ölü para,* değerlendirilmeksizin olduğu gibi saklanan para. || *Ölü saat,* herhangi bir faaliyet yönünden hızını kaybetmiş zaman, süre.

— Denizc. *Ölü dalga,* kabaran, yükselen, fakat yükselten rüzgârı hissedilmeyen dalga. || *Ölü deniz,* fırtına dindikten sonra bir süre devam eden ve fırtına sırasındakinden daha az güçlü, fakat düzenli bir biçimde birbirini kovalayan köpüksüz dalgalar. || *Ölü sular,* bir gemi giderken ardından izler gibi görünen su kütlesi. || *Ölü sürat* (veya *ölü yol*) *ile seyir,* makineyi durdurduğu halde, üzerindeki hız ile tamamen duruncaya kadar geminin gittiğini anlatmak için kullanılan deyim. || *Ölü yol,* bir geminin, ancak yakınındaki sabit cisimlerle mukayese edildiği zaman fark edilebilen gidişi.

— Dil bil. *Ölü dil,* bugün hiç bir ülkede konuşulmayan, fakat belgeleri bulunan dillere verilen ad: *Sümerce, Hititçe ölü dillerdendir.*

— Elektr. *Ölü direnç,* içinden geçen bütün elektrik enerjisi, Joule etkisiyle ısıya dönüşen iletken. || *Ölü saat,* kuvvet ve ışık bakımından genellikle en az elektrik sarfiyatı olan saat. || *Ölü uç,* bir elektrik devresinin faydalanılmayan kısmı.

— Huk. *Ölü doğum.* Bk. ANSİKL.

— İstat. *Ölü doğum oranı,* belirli bir halk kitlesinde, belirli bir süre içinde sağ ve ölü doğanlar arasındaki oran. Bk. ANSİKL.

— İşletme ikt. *Ölü nokta,* işletmenin masraflarının tümünü karşılamak için gerekli en düşük hasılat (aynı zamanda *kritik nokta* ve *verimlilik eşiği* de denir).

— Mekan. *Ölü nokta,* bir otomobilin vites kolunun, motorun sağladığı hareketi tekerleklere iletmediği sıradaki durumu.

— Res. *Ölü renk,* donuk ve parıltısı olmayan renk.

— Spor. *Ölü top,* golf oyununda çukurun yanıbaşında kalan top.

— Tıp. *Ölü doğum,* ölü doğma hali.

— ANSİKL. Huk. *Ölü doğum,* kişiliğin kazanılmasını engeller. Kişiliğin kazanılması için sağ ve tam doğum şarttır. Bu sebeple ölü olarak doğan kimse kişilik kazanamaz ve hak ehliyetine sahip olamaz. Bu özellikler mirasın kazanılmasında görülür. Cenin sağ doğup bir an bile yaşasa, ceninin mirasçıları cenine kalan mirasta hak sahibi olurlar; ölü doğum halinde, cenin sebebiyle mirasçı olamayan kimseler mirasa hak kazanamazlar.

— İstat. *Ölü doğum oranı,* erkek çocuklarda kız çocuklardan daha fazladır. Bu iki cins arasında ölü doğanların oranı aşağı yukarı 5/4'tür. Ölü doğum yaşlı annelerin çocuklarında daha çok görülür; bunun bir sebebi yaşlı annelerde doğum oranının yüksekliği, diğeri ise anne yaşının yüksekliğidir. Ölü doğum oranı tıbbî ilerleme sebebiyle düzenli bir şekilde düşmektedir. (ML)

ÖLÜBAŞ kelebek blş. i. Bal emmek için kovanlara giren ve tırtıl iken patlıcangillerde, özellikle patates üzerinde yaşayan gece kelebeği. (İlmî adı *Acherontia atropos.* Pulkanatlıların *sphingidae* familyasından.)

— ANSİKL. Kelebeğin göğsünde ölü kafasını andıran lekeler vardır, adı buradan gelir. (L)

Ölü Canlar (*Myortvıye Duşi*), Nikolay Gogol'ün romanı (1842; bitmemiş 2. kısmı, 1852'de, yazarın ölümünden sonra yayımlandı). Rus köylüleri veya *canlar,* köleliğin kaldırılmasından önce, zaman zaman sayılır, ve her malikâne sahibi topraklarında yaşayan köle sayısına göre vergi öderdi. Birçok durumda, birkaç yıl önce ölen canlar için de vergi ödemek zorunda kalınır, ama onları karşılık göstererek borç para da alanabilirdi. Gogol'ün Çiçikov adındaki kahramanı, birbiri arkasından birçok toprak sahibine başvurur ve ölü canları iyi fiyatla satın almayı teklif eder, sonra bu canları karşılık göstererek tarım kredi bankasından önemli miktarda borç para alır. Romanın sonunda foyası meydana çıkar. Konusunu Puşkin'den aldığı sanılan bu romanda Gogol, rus köylüsünün hayatını kâh gülünç, kâh acı bir seri tablolar halinde canlandırır. (→ Bibliyo.) [L]

ÖLÜ DENİZ ar. **Bahrı Lut** veya **El Meyyit.** Bk. LUT GÖLÜ.

ÖLÜK sıf. (*ölmek*'ten *öl-ü-k*). *Halk dili.* Canlılığı azalmış, güçsüz, ölgün. (M)

Ölü Kraliçe (*La Reine Morte*), Henry de Montherlant'ın üç perdelik oyunu (1942). Bu eser, gizlice evlenen İnes de Castro ile Portekiz veliahtı don Pedro'nun aşklarını anlatır. Oğlunu Navarra kralının kızıyle evlendirmeyi tasarlayan kral Ferrante, don Pedro'nun İnes de Castro ile gizlice evlendiğini öğrenince büyük bir öfkeye kapılır, oğlunu hapse attırır, İnes'i de öldürtür. Bu faydasız, boşu boşuna cinayetten sonra kral ölür, yerine geçen Pedro da ölü kraliçeye tacını giydirir. Bu eserde oyunun dramatik gelişimi ikinci plana düşmüş, yerini zengin bir psikolojik incelemeye bırakmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

Ölüler Diyaloğu, Samosata'lı Lukianos'un (M. S. II. yy.) eseri. Çağlar boyunca, çeşitli durumlardaki kişiler (tanrılar, mitolojik kahramanlar, krallar ve filozoflar) cehennemde buluşurlar. Aralarındaki konuşmalar, yazara, ölüm tarafından yok edilen bütün ululukların hiç bir işe yaramadığını gösterek kendi felsefesini geliştirmeyi sağlar. (L)

Ölüler Evinden Hatıralar (*Zapiski iz Myertvogo Doma*), Dostoyevski, zindandan çıktıktan az zaman sonra yazdığı bu kitapta, mahkûmların hayatını anlatır. Eser, ana konu ile ilgili hikâyelerin de bulunduğu birçok tablodan meydana gelir ve tüyler ürpertici, hattâ tiksindirici sahnelerle doludur. Bu, Dostoyevski'nin dehşetten hoşlandığı anlamına gelmez; amacı, barbarca bir cezaya karşı öfke ve tiksinti uyandırmaktı. Turgenyev'in *Avcının Notları* (Zapiski Ohotnika) adlı kitabı nasıl kölelikte bir reform yapılmasına yol açtıysa, Dostoyevski'nin bu kitabı da sürgün cezalarında bir reform yapılmasını sağlamıştır. (→ Bibliyo.) [L]

ÖLÜM i. (*ölmek*'ten *öl-ü-m*). Bir insan, bir hayvan veya bir bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi: *Ben ölüm korkusunu, ölüm sonrasını düşünenlere bırakmış olanlardanım* (F. R. Atay). *Yaşamak zevki nedir bilmez ölümden korkan* (Yahya Kemal). *Yalnız türbenin içinden ılık bir ahret ve sakin bir ölüm havası eserdi* (S. F. Abasıyanık). || Ölmek tarzı: *Ölümü çok feci oldu.* || Ölümü çevreleyen şartların tümü: *Güzel bir ölüm bütün bir yaşama onur verir.* || İdam cezası: *Birini ölüme mahkûm etmek.* || —*Teşm. yol.* Kuvvetin büyük ölçüde azalması, sağlığın çok bozulması: *Hastalık kısmî bir ölümdür.* || Sona erme, yok olma, ortadan kalkma: *Küçük sanayiin ölümü.* || *Mec.* Büyük sıkıntı, üzüntü: *Oraya gitmek benim için ölümdür.* || Ünl. Birinin veya birilerinin ölmesi istendiği zaman kullanılan ünlem: *Zorbalara ölüm!*

«İki Ceset»
Valdés Leal'in eseri,
Sevilla öksüzlerevi

— ÇEŞ. DEY. *Ölüm Allah'ın emri,* «ölmek mukadderdir» veya tehlikeli bir karar verme durumunda «ölümden korkmuyorum» anlamında kullanılır. || *Ölüm değil ya!,* bir şeyin çok korkulacak nitelikte olmadığını belirtir. || *Ölüm dirim dünyası,* bu dünya. || *Ölüm dirim* (veya *kalım*) *meselesi,* hayatî önemi olan mesele. || *Ölüm dirim* (veya *kalım*) *savaşı,* yok olmaktan kurtulmak amacıyle girişilen savaş veya mücadele: *Senin istikbalin belli değil. Memleketin bile geleceği bir ölüm dirim savaşına bağlı* (S. Kocagöz). || *Ölüm döşeği,* ölüm halinde bulunan kimsenin yatağı: *Ninemin ölüm döşeğinde ettiğin yemin bu muydu?* (Namık Kemal). || *Ölüm fermanı,* bir kimsenin mutlak ölmesi gerektiğini belirten iş, hareket v.b.: *Fakat mühürlü kâğıdınızı meselâ başka bir aşiretin adamları görürlerse, hemen değerinin değişeceğine şüphe yoktur. Ruvala bedevisi için ölüm fermanıdır* (F. R. Atay). || *Ölüm sessizliği,* derin sessizlik. || *Ölüm var dirim var,* «insan her an ölebilir» anlamında tedbirli olmayı öğütleyen söz. || *Ölümle burun buruna gelmek,* ölüme çok yakınken bu tehlikeden kurtulmak. || *Ölümü göze almak,* hayatını hiçe saymak, kendini tehlikeye atmak. || *Ölümün ötesi kolay,* «asıl zorluk bu yaşadığımız dünyadadır» anlamında kullanılır. || *Ölümüne susamak,* ölümle sonuçlanabilecek kadar tehlikeli işler yapmak.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Demogr. *Ölüm oranı,* bir memleketin toplam nüfusu için yıllık ölüm oranı: *1960 yılında Türkiye'de genel ölüm oranı yüzde 12,6 civarındadır.* Bk. ANSİKL.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Etnogr. *Ölüm âyinleri.* Bk. ANSİKL.

— G. santl., Ed. ve Müz. *Ölüm dansı* veya *ölüler dansı.* Bk. ANSİKL.

— Huk. Kişiliğin sona ermesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ölüm cezası.* Bk. İDAM *cezası.* || *Ölüm karinesi,* bir kimsenin, ölümüne mu-

ölüm dansı

Foto. LAROUSSE

hakkak gözüyle bakılacak bir tehlike içinde kaybolması. (Bk. ANSİKL.) || *Ölüm sebebiyle tazminat.* Bk. ANSİKL. || *Ölüm sicili,* ölüm olaylarının kayıt edildiği sicil. (Bk. ANSİKL.) || *Ölüm sigortası.* Bk. SİGORTA. || *Ölüme bağlı tasarruflar,* nitelikleri gereği yapanın ölümünden sonra hüküm doğuran tasarruflar. (Bk. ANSİKL.) || *Ölüme bağlı tasarrufların yorumu.* Bk. ANSİKL. || *Birlikte ölüm karinesi.* Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— İstat. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Aldatıcı ölüm, görünüşte ölüm,* doğduğu zaman solumayan; fakat kalbi atan çocuğun durumu. (Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Tedavinin başlıca iki prensibi, solunum yollarını açmak ve oksijenlenmeyi sağlamaktır.)

— ANSİKL. Biyol. *Ölüm,* canlı varlıklarda görülen hayatî fonksiyonların bir daha tekrarlanmamak üzere sona ermesidir. Canlı bir varlığın başlıca özelliği olan madde alışverişi ve metabolizma, ancak ölümle sona erer.

Büyümenin durması, aslında tabiî ölümün uzak sebebi sayılabilir. Hiç bir hastalık belirtisi göstermeyen, canlı varlıkta hayatî fonksiyonlar zamanla gerilemeğe başlar; genel fonksiyonların işleyişinde azalma, sürekli yavaşlama, tam zamanında tepki gösterememe, fazla çabaya ayak uyduramama gibi ihtiyarlık belirtileri ortaya çıkar. Bu durumda, herhangi bir sebep ölüm krizine yol açabilir. Ölüm çeşitlere ayrılır: *görünüşte ölüm,* hayatî temel fonksiyonların duraklamasıdır; bu durumda derhal canlandırma tedavisine ihtiyaç vardır; *nispî ölüm* veya *klinik ölüm,* kan dolaşımının tamamen ve uzun süre için durmasıdır; *kesin ölüm* ise hayatî fonksiyonların bir daha yerine gelmeyecek şekilde sona ermesidir.

Hücresel ölüm, sitoplazmanın pıhtılaşması, çeşitli kimyasal tepkimeler arasındaki ahengin kaybolması demektir. Hücresel ölümün sebepleri değişiktir; bu sebeplerin kimisi hücrenin kendisinden, kimisi ortamdan (besinler, sıcaklık, radyasyon, elektrik ve mekanik etmenler v.b.) ileri gelir.

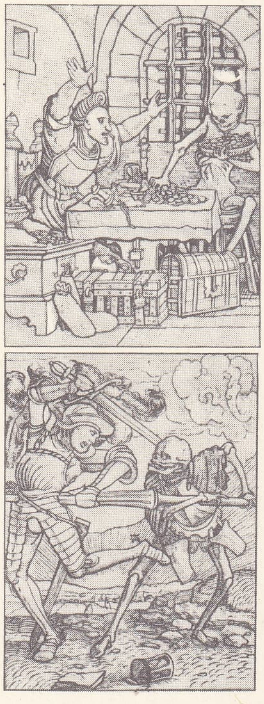

«Ölümün Görünüşleri» Holbein'in eseri Cabinet des Estampes, Paris

● Tıbbî - hukukî bakımdan ölüm, ya bir hastalık sonucunda, kısa veya uzun süren bir can çekişmeden sonra, ya sağlıklı iken bir travma sonucunda, ya da hiç bir apaçık sebep yokken anî ölüm şeklinde gelir. Her ne şekilde olursa olsun ölenin vücudunun tıbbî bir muayeneden geçirilmesi kanunen zorunludur. Tıbbî-hukukî muayenenin ilk evresi ölümün gerçek olup olmadığını araştırmaktır; eğer ölüm gerçek değil de görünüşte bir ölümse, hemen canlandırma tedbirlerine başvurulabilir. Kalbin durduğu anlaşıldıktan sonra dolaşımın durduğu da kesinlikle anlaşılmalıdır. Bunun kesinlikle anlaşılması için çeşitli usuller kullanılır; en iyi sonuç veren usullerden biri deri altına flüoresein şırıngası yapmaktır; hasta yaşıyorsa, ilâç çabucak bütün dokulara yayılır ve dokuları boyar; bu ilâcın hiç bir zararı da yoktur. Ölümde dolaşımın durmasından başka, vücut sıcaklığının da gittikçe azaldığı ve sonunda çevre ısısıyle bir olduğu görülür. Ölümün sebebine ve havanın sıcaklığına göre değişik bir süre içinde *ceset katılığı* kendini gösterir; hemen ardından *ceset morluğu* ortaya çıkar, vücudun yere yakın kısımlarında, kanın damarlardan dışarı çıkması dolayısıyle deri altında kırmızı mor lekeler belirir; bu gibi lekelere cesetlerde daima rastlanır.

Ölüm kesin olarak anlaşıldıktan sonra hükûmet doktorunun görevi ölümün ne zaman

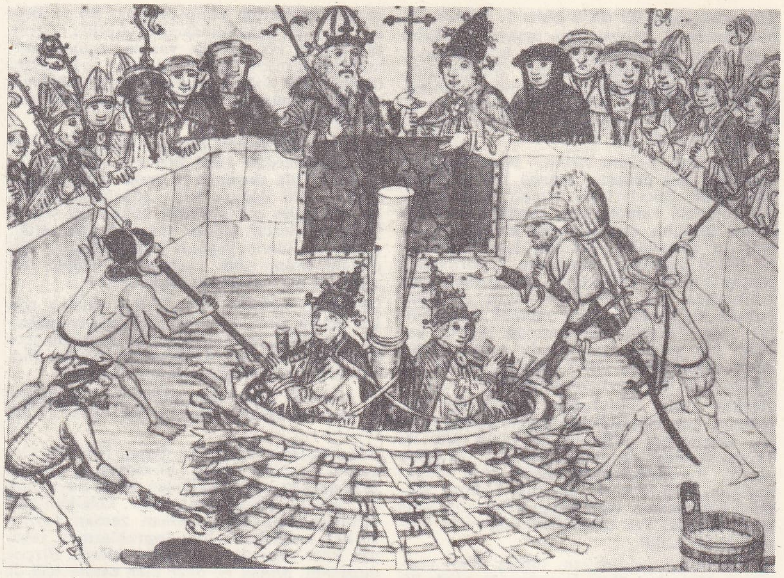

«İki Papanın Yakılarak Ödürülmesi», Diekold Schilling'in eseri Bürgerbibliothek, Bern

olduğunu belirtmeğe çalışmaktır. Ölüm ne kadar eskiyse, bunun zamanını tayin etmek o kadar güçtür. Hükûmet doktorunun ayrıca ölümün sebebini de araştırması gerekir: acaba ölüm tabiî bir ölüm müdür, yoksa cebir, şiddet ve zehirleme gibi bir sebepten ileri gelme şüpheli bir ölüm müdür v.b.

— Demogr. XVIII. yy.ın ikinci yarısından önce genel *ölüm oranı,* özellikle çocuk ölüm oranı çok yüksekti. Ortalama hayat 30 yaşını geçmiyordu.

Ölüm oranının yavaş bir düşme göstermesi XIX. yy. içinde Batı Avrupa ve anglosakson ülkelerinde salgın hastalıklar ve açlığın ortadan kalkması, iktisadî şartların iyiye gitmesi ve tıp ile tedavi alanındaki gelişmeler sayesinde olmuştur.

Türkiye'de 1935 - 1940 devresinde genel ölüm oranı 19,4 iken, 1955 - 1960 devresinde bu oran 12,6'ya düştü ve ortalama hayat 44,9 yaşından 55,7'ye çıktı.

XX. yy.da tıp ve tedavi metotlarının büyük çapta gelişmesi, avrupa ülkelerinde ölüm oranının düşmesine sebep oldu. Bugün en ileri ülkelerde ortalama yaş 70'i geçer. Çocuk ölüm oranı yüzde 20'den düşüktür ve eğer genç bir nüfus söz konusu ise, genel ölüm yüzde 10'un altında kalır.

Avrupa'nın geri kalan kısmında ölüm oranındaki azalma biraz daha gecikmeyle meydana gelmiştir ve bu gecikme bugün dahi mevcuttur. Asya, Afrika, Orta Amerika ve Güney Amerika memleketlerinin çoğunda ölüm oranının seyri farklı olmuştur. Bu bölgelerde 1900 yıllarında eski Avrupa'nın şartlarına rastlanıyordu. İlk gelişmeler XX. yy.ın başlarında görülmektedir. Bu da çok defa sömürge kuran yabancı devletlerin salgın hastalıklar ve açlığı önleme gayretleriyle gerçekleşmiş; çok yüksek olan ölüm oranı önlenmiştir. Ancak İkinci Dünya savaşından sonra çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Böylece yepyeni bir gelişme ortaya çıktı. Ekonomi bakımından azgelişmiş ülkelerin hayat ve kültür seviyesi pek yükselmeksizin ölüm oranının çok önemli derecede azaldığı görüldü. Bu olayın sebebi, modern ilmin az masraflı, önleyici ve iyiye götürücü tedbirlerinin hizmete sunulmasıdır (aşılar, D.D.T., antibiyotikler v.b.). Ayrıca milletlerarası işbirliği, ihtiyacı olan memleketlere teknik yardım temin etmeyi mümkün kılmak suretiyle ölüm oranının azalmasında büyük bir rol oynadı.

Bugün zenci Afrika'da sağlık durumunun her yerden daha kötü olduğu görülmektedir. Kesin istatistik kaynaklarının mevcut olmamasına rağmen, çok sık hallerde ölüm oranları eski yüksek seviyeye varmaktadır. Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, İran, Hindistan ve Brezilya'da ölüm oranı yüzde 20'dir ve ortalama hayat süresi 45 yıldır. Gelişmekte olan Çin'de durum daha iyidir. Orta ve Güney Amerika ülkelerinin çoğunda ölüm oranı yüzde 10-15 ve ortalama hayat 60 yıldır. Bu da Seylan'ın 10 yılda ulaştığı seviyedir.

Ölüm oranı yaşa göre çok değişir. İlk yıl çok yüksek olur, sonra hızla azalır ve 11 yaşına doğru en aza iner. Sonra yavaşça artar ve 50 yaşına doğru artış hızlanır; 70 yaşında, çocuk ölümü oranına tekrar dönülür. Durum erkek ve kadın için aynıdır. Ancak erkeklerin ölüm oranı, bütün yaşlarda kadınlarınkine nazaran daha yüksektir. Bu durum bütün memleketlerde değişen bir yoğunluğa rağmen aynıdır. Erkek ölümündeki fazlalığın biyolojik sebeplerine (yan unsurların mevcudiyeti) dış sebepler eklenir (kızlara nazaran erkek çocuklarda kazaların fazlalığı, yetişkin erkeklerde alkolizm v.b.). Türkiye'de de erkeklerin ölüm oranının kadınlara nazaran yüksek oluşu, erkeklerin çok daha yüksek oranda çeşitli işlerde çalışmalarından doğmaktadır. Türkiye'de 1955-1960 devresi için ortalama ömür süresi kadınlarda erkeklere kıyasla 4 yıl daha fazladır.

Bazı memleketlerde yaşlı şahıs miktarının fazla oluşu brüt ölüm oranının düşmesine engel olmaktadır. Oysa bu memleketlerde ortalama ömür süresi çok daha yüksek olabilir. Böylece, ölüm oranı düşük yaşlı eski bir ülkede, brüt oran, ölüm oranı yüksek genç bir ülkeye nispetle daha yüksek olabilir. Bu da mukayeselerin yanlış yapılmasına yol açar. Meselâ Portekiz'de ortalama 58 yaş için oran yüzde 11,7 iken, Fransa'da bu oran ortalama 67 yaş için yüzde 12,9 olmuştur. Ölüm sebeplerinin tahlili ölüm oranında iç ve dış unsurların ayırı-

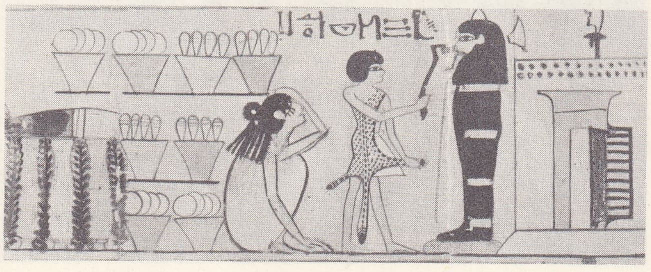

mısırlı ölü, âyinler sayesinde tekrar duyularını kullanma yeteneği kazanır (ağız açma âyini) Neb-Ked'in cenaze papirüsü (XVIII. Sülâle) Louvre müzesi, Paris

ölüler anıtı, Havre, Poisson'un eseri (1925)

Foto. Histoire de l'Humanité; LAROUSSE

solda, «Ölüm Dansı» (1426); sağda, «Ölüm Dansı» Bibliothèque Nationale, Paris

mını gerektirir. İç faktörlerin temeli biyolojiktir. Bunlar, erken olgunlaşma, doğuştan kusurlar, yeni doğanlarda doğum tekniği ile ilgili ârızalar, büyüklerde ve yaşlılarda yaşlılık hastalıkları (kanser, kalp hastalıkları, şeker ve damar hastalıkları v.b.) gibi sebeplerdir. Dış faktörler ise, esasen çevre ile ilgilidir: bulaşıcı ve parazitli hastalıklar, anî ölümler gibi. Bu iki çeşit faktör karşılıklı etki içinde bulunur; mutlak bir ayırım imkânsızdır. Bununla beraber, ölüm oranının düşmesinin dış sebeplerin azamasından meydana geldiği söylenebilir. İç ve dış sebeplere dayanan ölüm ayırımı çocuk ölümünün analizi için faydalıdır. Bir memleketten diğerine pek az değişen iç sebepli çocuk ölüm oranı bir tarafa bırakılırsa, bir memleketin sıhhî, sosyal gelişimi, esas itibarıyle tedbir ve bakıma bağlı olan çocuk ölüm dış oranının incelenmesiyle anlaşılabilir. Bu sebeple Portekiz'de klasik çocuk ölüm oranının İsveç'dekinden 5 defa daha yüksek olmasına karşılık, çocuk dış ölümünün 15 defa daha yüksek olduğu görülür.

Ölüm oranının bu analizine biyolojik sınır, ölüm oranı kavramı tekabül eder. Bu da ölümün dış sebeplerinin ortadan kalkması ve yalnız önlenemeyen iç sebeplerin kalmasıyle meydana gelir. Sonuç olarak ortalama ömür süresi 77 yıla varır. Çok zaman görüleceği üzere kuvvetli bünyeye sahip kimseler bu yaşı aşarlar. Ölüm oranının azalmasın ve ortalama ömür süresinin uzaması için yapılan bütün gayretlere rağmen insan yaşının en aşırı sınırını ileriye götürmekte başarı sağlanamamıştır ve bu sınır 110 yıl olarak görünmektedir.

Bugün belli bir etkenin şahıslar veya şahıs grupları arasındaki ölüm farklarını meydana getirmekte oynadığı kesin rol bilinmemektedir. Sanayi çağından önce herkesin ölüm konusunda eşit şartlar içinde bulunduğu inancı mevcuttu. Son yüzyılın sanayi devrimi şehircilik olaylarıyle çok güç çalışma şartları yaratmış ve bu teknik gelişme çağında bazı kimseler bu gelişmeden yararlanırken, değişik ölüm oranları ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum fakirleri zenginlerden, şehirlileri köylülerden daha fazla etkilemiştir.

Ölüm oranının sosyal etkenleri hakkında pek az şey biliyoruz. Buna karşılık bugün iktisadî seviyenin ölüm oranlarını beklenenden daha az farklılaştırdığı görülmektedir. Özellikle geri kalmış memleketlerde kaydedilen gelişmeler, az masraflı ve kolayca temin edilebilen bakım siyasetinin yüksek ölüm oranını önemli derecede düşürebileceğini göstermiştir. Meselâ 1850 yılı fransız işçisi hayat seviyesinde olan senegalli, bugün 1946 yılı fransızının ortalama hayat seviyesine varmıştır.

Çocuk ölümü konusunda daha belirli çalışmalar yapılmış, bu sayede sosyal-tıp teşkilâtlarının ve halkın kültür seviyesinin önemi anlaşılmıştır: daha yakın bir geçmişte gözlenenin tersine, şehirde küçük çocukların sıhhî durumunun köylülerdekinden daha iyi olduğu görülmektedir. Dar gelirli aydın kimselerde zengin tacirlere nazaran veya küçük memurlar vasıflı işçilere (iktisadî bakımdan daha yüksek bir seviyede olsalar bile) nazaran aynı durumun ortaya çıktığı görülüyor. Çeşitli etkenlerin ölüm seviyesi üstündeki tam etkisi hâlâ münakaşa edilmektedir. Bunlar arasında iklim, beslenme, meslek gibi etkenlerden söz edilebilir.

● *Ölüm oranı tablosu.* Bir grup şahsın ölüm hızını belirli bir şekilde ölçmek için ölüm oranı tabloları hazırlanır. Bu tablolar, x yaşından $x + l$ yaşına kadar bir grubun vereceği ölüm oranı d_x'in, x yaşındaki grup sayısı l_x'e oranı esas alınmak suretiyle düzenlenir. Yani x yaşındaki bir şahsın $x + l$ yaşına kadar ölme ihtimali aşağıdaki ifadeyle hesaplanır:

$$q_x = \frac{l_x}{d_x}$$

Her yaş için hesaplanacak bu oranlar, doğumda yani sıfır yaşındaki l_o sembolü ile gösterilecek mevcuttan hareket ederek çeşitli yaşlarda hayatta bulunacakların oranını hesap etmeyi mümkün kılar. Genellikle l_o 1 000, 10 000 veya 100 000 olarak alınır; bu miktar tablonun temeli sayılır. Çeşitli yaşlarda hayatta kalanlar l_x ile gösterilir ve tümü hayatta kalanlar tablosunu teşkil eder; bunun eğrisine «hayatta kalanlar eğrisi» denilir. Doğuşta hayat ümidi (veya ortalama ömür) gruptaki şahısların yaşadıkları yılların ortalamasıdır:

$$e_o = \frac{l}{2} + \frac{l_1 + l_2 + \ldots}{l_o}$$

Aynı şekilde x yaşı için hayat ümidi e_x, x

ÖLÜM vâdisi Kaliforniya (A.B.D.)

Foto. *Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Americana*

yaşındaki şahısların yaşayacakları yıl ortalaması bulunarak hesap edilir: Tablonun tanzimine yarayan oranlar, bir ülkede kısa bir süre içinde çeşitli kuşaklar için hesaplanan değerler olabilir. Bunlardan elde edilen hayatta kalanlar ve hayat ümitleri, itibarî olur: bu ülkenin hiç bir nesline bütünüyle uygulanmaz, hesap devresindeki ölüm oranı şartlarına tâbi olan bir neslin ölüm oranının ne olabileceği hususunda bilgi verir, böylece içinde bulunulan devrenin ölüm oranları tablosu söz konusu olur. Bu anlamda Türkiye'de doğuştaki hayat ümidi, bir hesaplamaya göre 1950-1955 devresi için 52,7, 1955-1960 devresi için 55,2 ve 1960-1965 için 57,8 olarak tespit edilmiştir. Ölüm oranları bir memleketin belli bir nesline uygulanabilir; ancak hazırlanması 100 yıllık bir gözlem devresi gerektirir. İnsan hayatının azamî müddetine yakın bir müddetle hazırlanacak bu tablo bir nesil tablosu olur.

Mevcut ölüm oranı tabloları bir memleket veya bir bölge halkının tümünü ilgilendirebilir ve demografi tabloları meydana getirebilir veya hayat sigorta şirketlerinde deneylere dayanan tablolarda olduğu gibi belli bir zümreyi ilgilendirebilir. Oldukça doğru hazırlanan bazı ölüm oranı tabloları mevcuttur. En eskisi Londra ölüm kayıtlarına göre John Graunt'un 1622 yılında tertip ettiği tablodur. İlk fransız tablolarından biri Dupré de Saint Maur'un 1767 yılında Buffon'un *L'Histoire Naturelle*'inde (Tabiat Tarihi) yayımlanmış olan tablodur. Wargentin'in 1766'da yayımlanan tablosu ise İsveç'te 1757'den 1763'e kadar kaydedilen ölümler ile 1757, 1760 ve 1763 nüfus sayımlarına dayanır; ölüm oranları metoduna göre hazırlanan ilk tablo olma özelliğine sahiptir. Ayrıca eski tablo olarak Deparcieux'nün 1746'da, Duvillard'ın 1806'da, Demonferrand'ın 1838'de, Bertillon'un biri 1840'tan 1859'a ve diğeri 1856'dan 1865'e kadar uzanan devrelerle ilgili tabloları sayılabilir. Türkiye'de bütün nüfus için geçerli ölüm oranı tablosu henüz hazırlanmamıştır. Ancak bazı bölgeler veya bazı meslek toplulukları için birkaç denemeye rastlamak mümkündür.

— Din. İslâm inancına göre bir varlığa canlılık veren ruhun bedenden ayrılması olayına *ölüm* denir. Ruh taşıyan her canlı Tanrı tarafından belirlenen bir süre içinde yaşadıktan sonra ölecek; bedenden ayrılan ruh, geldiği kaynağa dönecek ve canlı yok olacaktır. *Kur'an* ile bildirilen Tanrı hükmüne göre «Her can ölümü tadıcıdır» (Ankebut suresi, 57). Bu sürenin bitimine ecel denir. Bütün canlıların eceli de önceden belirlidir. «Allah onlar için bir ecel tayin etti ki onda hiç şüphe yoktur.» (İsra suresi, 89). Ölüm bir Tanrı takdiri olduğu için ondan kurtuluş olmadığı, gibi süresiz uzatmak veya kısaltmak da düşünülemez.

— Etnogr. Bütün toplumlarda *ölüm âyinleri* vardır. Ölünün, yeni ve çok zaman kutsal bir dünyaya geçmek için toplumdan ayrıldığı kabul edilir. Bunun için ölüm âyinleri çoğunlukla geçiş âyinleridir. Fakat bir ferdin ölümü bütün klan için bir buhran yaratır. Çünkü ölüm, toplumu üyelerinden birinden yoksun kılmıştır ve üstelik, kutsal ve ürkütücü güçleri ilgilendirir ve onları serbest bırakır. Bunun için, bütün toplum grubu, mecburî bir niteliğe bürünen âyine katılır. Âyinin amacı ölümü kesin kılmak suretiyle canlılar dünyasıyle olan ilişkileri bütün bütün yok etmektir. Gerçekten de bazen, ölünün canlıların bir kısmını da kendisiyle beraber sürüklemek isteyeceğinden korkulur (bulaşıcı ölüm). Aynı zamanda ölü, toplum ile, iyi geçinilmesi gereken tabiatüstü âlem arasında bir aracı olabilir. Aksi halde ölü, kötü güçleri serbest bırakmak tehlikesi de yaratabilir: yakınları ve bütün grup için ölü, her zaman bir tehlikedir. Bu sebepten, ölüm törenleri bazen oldukça karışıktır ve genelikle şunları kapsar: 1. ruhun kesin ayrılışını sağlayan yakınma, geceleri başında bekleme, bir sıvı içine batırma v.b.; 2. muhtemel bir dönüşü önleme amacı güden gömme (bunun için ceset çok zaman bağlıdır); 3. değişen bir zaman süresi (bir aydan iki-üç yıla kadar) geçtikten sonra iskeletin, muhafazası için yapılan törenlerle ikinci defa gömülmesi (yakma, tahrip etme, tılsım yapma için bazı parçalarını alma gibi). Ancak bütün bu törenlerin tamamlanışından sonradır ki ölü iyilik getirecek bir ata olmuştur ve kendisine tapınılabilir. Fakat bütün bu törenler yalnız ölüyü hedef tutmaz, yakınlarını, mallarını ve bazen bütün klanı hedef tutan az veya çok sert başka işlemler de yapılır. O zaman söz konusu olan şey eşini veya yakınlarını ölüye bağlayan bağların kopartılmasıdır. Yapılan işlemler ise eşin (birinci derecedeki ilgili) sadece karantinaya konmasından kurban edilmesine (Hindistan) kadar değişir.

Arabistan'da eşin yası tam bir yıl sürer, bu süre içinde kafasını tıraş ettirmek, küllere bürünmek, hattâ bazen şurasını burasını yakmak, kesmek v.b. zorundadır. Eski Mısır'da, mumyalaştırma gerektiği gibi yapılacak olursa, ölünün öteki dünyada ikinci bir hayat süreceğine inanılırdı.

— G. santl., Ed. ve Müz. *Ölüm dansı* veya *ölüler dansı*, ortaçağ eserlerinde sık sık rastlanan bir konudur. İnsafsız ve alaycı bir iskeletin çılgınca bir halka içine aldığı her yaştan ve her sınıftan insanı gösterir. XV. yy.da Fransa'da, daha sonra İsviçre ve Almanya'da yayılan bu tema, kiliseleri, kapella'ları ve özellikle mezarlıkları çevreleyen galerilerin süslemelerinde yer alır.

Basel konsili sırasında, şehirdeki dominiken kilisesinin duvarlarına bir *Ölüler Dansı* resmedilmişti; bugün için birkaç parçası kalan ve Basel kütüphanesinde bulunan bu duvar resmi, uzun zaman Holbein'a mal odildi.

Müzikte, gregoryen metinlerinden *Dies Irae*'de anılan ölüm dansı XIX. yy. bestecileri tarafından kullanıldı. Berlioz bu plenşanı *Fantastik Senfoni*'nin bölümlerinden birine soktu. Liszt, piyano ve orkestra için bestelediği çeşitleme dizisinde bu temayı işledi (1850). Saint-Saëns, *Ölüm Dansı* adını senfonik şiirlerinden birine verdi (1874). A. Honneger'in *Ölülerin Dansı* ise orkestra, üç solocu ve koro dan meydana gelen bir oratoryodur (1938).

—Huk. İnsan hayatının tamamen tükenmesi olan *ölüm* kişiliği sona erdirir. Ölen kimsenin artık herhangi bir borç altına girmesi veya hak kazanması söz konusu olamaz. Hayattayken sahip olduğu haklardan, mirasçılara geçmesi mümkün olanlar bu kimselere intikal ederken, başkasına geçmesi mümkün olmayanlar da sona erer. Ölen kimseye karşı veya onun adına dava açılamaz. Bir davada bir hakkın kullanılması için ölümün ispat edilmesi gerekiyorsa, bunun ispatı, ölümle bir hak kazanacak veya bir hakkı kullanacak olan kimseye aittir. Kural olarak, ölümün ispatı nüfus sicilindeki kayıtlarla yapılır. Bir kimse nüfus sicilinde ölü olarak görünüyorsa, bunu ileri süren tarafın sırf bu sicili ortaya koyması yeterlidir. Ancak, sicil kayıtları, aksi ispat edilemeyen bir karine doğurmaz. Gerçek ile sicil arasında bir uygunsuzluk varsa, bunu ileri süren kimse, başka delillerle, sicilin aksini ispat edebilir. Meselâ, sicilde ölü görünen kimsenin yaşadığını ileri süren, sicilin yanlış olduğunu her türlü delille ispat edebilir. Bunun gibi, sicile göre hayatta görünen kimsenin ölü olduğu da her türlü delille ispatlanabilir.

● *Ölüm karinesi*'nden söz edebilmek için bir kimsenin ölümüne muhakkak gözüyle bakılacak bir tehlike içinde kaybolması ve cesedinin bulunmaması gerekir. Bu durumda, bir kimsenin ölü olduğu karine olarak kabul edilir. Meselâ, kayalara çarparak düşen ve içindeki yolculardan hiç birinin kurtulamadığı uçakta bulunan bir kimsenin cesedi bulunamayacak olursa, ölüm karinesine dayanılarak onun ölmüş olduğu kabul edilir. Bu durumda, mahallin en büyük mülkî âmirinin emriyle söz konusu kişinin nüfus kütüğüne ölü kaydı düşürülür.

● *Ölüm sebebiyle tazminat*. Bir haksız fiil sonucu adam ölmesi halinde maddî ve manevî olmak üzere iki türlü tazminat söz konusu olur. Maddî tazminat şu hususları kapsar: 1. ölüm sebebiyle yapılan masraflar (bunların içinde defin masrafları da yer alır); 2. ölüm hemen olmamışsa, yapılan tedavi masrafları ve ölen kimsenin tedavi esnasında çalışamamasından meydana gelen zararları; 3. destekten (muin'den) yoksun kalma tazminatı; ölen kimsenin, hayattayken baktığı ve onun ölümü sonucu desteğini kaybeden kimseler tarafından istenir. Destekten söz edebilmek için, ölen kimsenin sadece bir kanunî bakım borcunun bulunması gerekmez; fiilen bakma aranır. Meselâ, bir baba çocuğuna, ayrı bir iş sahibi olduğu için fiilen bakmıyorsa, çocuk, babasının bir haksız fiil sonucu ölmesi halinde failden, destekten yoksun kalma tazminatı isteyemez. Buna karşılık, fiilen bakılmakta olan karı, çocuklar ve hattâ nişanlı, destekten yoksun kalma tazminatı isteyebilirler. Metresin de, aradaki ilişkinin ahlâka aykırı sayılmaması şartıyle, destekten yoksun kalma tazminatı isteyebileceği kabul edilir. (Bk. METRES.) Bunun yanında, ayrıca, muhtemel destekten yoksun kalma da söz konusu olabilir. Muhtemel destekten yoksun kalan, o sırada bir yardım görmemekle birlikte, ileride yardımdan yararlanabileceği kabul edilen kimsedir. Meselâ küçük bir çocuğun ölümü halinde, onun ana ve babası, muhtemel destekten yoksun kaldıkları için bu tazminatı isteyebilirler. Destekten yoksun kalma tazminatının hesaplanmasında şu esaslar göz önünde tutulur: a) ölenin muhtemel yardım süresi; b) ölenin yardım kabiliyeti: c) dul erkek veya kadının tekrar evlenebilme ihtimali; ç) yardım edilecek kimsenin yaşama seviyesi; d), ölenin fiildeki kusuru. Bunun yanında, yardım bir defada sermaye olarak ödenecek idiyse, efektif faiz miktarı da indirilir. Ölenin, ölümden manevî acı duyan yakınları, maddî tazminatın yanında ölüme sebep olan kimseden manevî tazminat da isteyebilirler. Manevî tazminat isteyebilmek için muhakkak ölenin hısımı olmak gerekmez. Önemli olan, onun ölümünden acı duyacak şekilde yakınlıktır.

Bu sebeple, meselâ babasıyle hiç bir ilişkisi bulunmayan bir çocuk, onun ölümünden acı duymayacağı için manevî tazminat isteyemez, oysa, ölenin nişanlısı veya evlâtlığı acı duyuyorlarsa, manevî tazminat isteyebilirler.

● *Ölüm sicili*, nüfus memurluklarınca tutulur. Her ölüm olayının en geç on gün içinde ölüm siciline işlenmek üzere nüfus memurluğuna bildirilmesi gerekir. Bunun gibi, gaiplik kararı da hâkim tarafından nüfus memurluğuna bildirilir ve durum ölüm siciline kayıt edilir. Aynı şekilde, ölümüne muhakkak gözüyle bakılacak bir tehlike içinde kaybolan ve ölüsü bulunmayan kimse de, mahallin en büyük mülkiye âmirinin emriyle, ölüm siciline ölü olarak kaydedilir.

● *Ölüme bağlı tasarruflar*. Bir kimsenin yapmış olduğu bir tasarruf, ya kendisi hayatta iken hüküm ifade eder veya ölümünden sonra işlemeğe başlar. Ölüme bağlı tasarruflardan ancak bu ikinci durumda söz edilebilir. Ölüme bağlı tasarrufta bulunan kimse, malvarlığını değil, terekesini etkiler. «Tasarruf» kelimesi burada, teknik anlamda kullanılmamıştır; bu kelime, sadece terekeyi etkileyen işlemleri değil, bir kimsenin ölümünden sonra hüküm ifade etmek üzere bir hukukî işlem yoluyle vermiş olduğu bütün emirlerini kapsar. Bu sebeple, ölüme bağlı tasarruf kavramının ifade ettiği hususları iki büyük grupta toplamak mümkündür: 1. şeklî anlamda ölüme bağlı tasarruflar; 2. maddî anlamda ölüme bağlı tasarruflar.

1. *Şeklî anlamda ölüme bağlı tasarruflar* terimiyle, ölen kimsenin, yani miras bırakanın, ölümünden sonra hüküm ifade edecek olan iradesini ne şekilde açıklaması gerektiği kastedilmektedir. Kanun bu açıklamanın iki şekilde yapılabileceğini öngörmüştür: vasiyetname veya miras sözleşmesi. Vasiyetname, tek taraflı bir hukukî işlemdir; yöneltilmesi gerekmeyen bir irade beyanı ile yapılır. Üç şekli vardır. a) tarih, düzenleme yeri ve imza dahil olmak üzere, bütün metnin miras bırakanın el yazısiyle hazırlanan vasiyetname; b) resmî vasiyetname, bunu düzenlemeğe yetkili resmî memur önünde, iki şahit huzurunda düzenlenir; c) sözlü vasiyetname ise, miras bırakanın, son arzularını belirli olağanüstü durumlarda iki şahide sözlü olarak açıklaması, şahitlerin de bunları daha sulh hâkimine aktarmasıyle gerçekleşen vasiyetnamedir (bk. VASİYETNAME). Miras sözleşmesi de iki taraflı hukukî bir

işlemdir. Miras sözleşmesinden, miras bırakan, tek taraflı olarak geri dönmez. (Bk. MİRAS *sözleşmesi.*)

2. *Maddî anlamda ölüme bağlı tasarruflar,* miras bırakanın ölüme bağlı olarak vermiş olduğu emirleri ifade eder.

Daha açık bir deyimle, maddî anlamda ölüme bağlı tasarruf, şeklî anlamda ölüme bağlı tasarrufun muhtevasını belirtir. Maddî anlamda ölüme bağlı tasarrufların en önemlileri, mirasçı tayini ve muayyen mal vasiyetidir. (Bk. MİRASÇI, VASİYET.) Miras bırakanın ölüme bağlı tasarrufta bulunabilmesi için, ölüme bağlı tasarruf ehliyetine sahip olması gerekir. Bu, hak ehliyetinin bir çeşididir. Yapılan ölüme bağlı tasarrufun, vasiyetname veya miras sözleşmesi olmasına göre, ehliyetin de şartları farklıdır. Vasiyetname yapabilmek için temyiz kudretine sahip olmak ve 15 yaşını doldurmuş bulunmak gerekir. Miras sözleşmesi yapabilmek için ise, temyiz kudretine sahip olmak ve reşit olmak (18 yaşını doldurmuş bulunmak) gerekir.

● *Ölüme bağlı tasarrufların yorumu,* genel yorum kurallarından farklı olan özel kurallara bağlıdır. Bunun yanında, miras sözleşmesi ve vasiyetname için de ayrı yorum kuralları vardır. Vasiyetnamenin yorumu, ancak ölüme bağlı tasarrufa yazılı bulunan hususlar için söz konusudur. Ölüme bağlı tasarrufta bulunmayan hususları yorum yoluyle, zorla vasiyetnameye sokmak caiz olamaz. Ancak, vasiyetnamede bulunan ve anlaşılması güç veya karışık beyanların yorumu için vasiyetname içi ve dışı olgulara başvurulmasında bir engel yoktur. Vasiyetname için konulan özel yorum kurallarının başında, vasiyetname lehine yorum (lat. *favor testamenti*) kuralı gelir: vasiyetnamede bulunan ibare birden fazla anlama geliyorsa, vasiyetnamenin geçerli sayılmasını sağlayacak anlama üstünlük tanınır. Vasiyetnamede bir ibarenin yorumu tereddüt uyandırıyorsa, prensip olarak, miras bırakanın mirasın geçmesine ilişkin kurallara bağlanmak istediği kabul edilir; meselâ, miras bırakan, vasiyetnamesinde, hangi malların hangi mirasçılara kalacağına ilişkin hükümler koymuşsa, tereddüt halinde, bunun paylaştırma kuralı olduğu kabul edilir.

Miras bırakanın, terekesi üstünde yaptığı tasarrufla, mirasçı mı tayin ettiği, yoksa vasiyette mi bulunduğu şüpheli görülen durumlarda, vasiyetçinin kullandığı terimlere değil, tasarrufun muhtevasına bakılarak sonuca varılır; meselâ, miras bırakan, terekesinin tamamı veya tamamına yakın bir kısmı için vasiyette bulunduğunu açıklamışsa, bunun bir vasiyet değil, mirasçı tayini olduğu sonucuna varılır. Buna karşılık, terekesinde bulunan bir halı için mirasçı tayin ettiğini söyleyen miras bırakanın gerçek iradesinin, işlemin muhtevasına göre vasiyet olduğu kabul edilmelidir. Bütün bu yorum durumlarında, irade nazariyesi üstünlük kazanır. Miras sözleşmesinin yorumunda ise, irade nazariyesinin yerini güven nazariyesi alır. Burada, vasiyetnameden farklı olarak iki taraflı bir hukukî işlem bulunduğu için tarafların, bir beyana güven nazariyesi ışığı altında verecekleri anlama göre yorum yapılır. Ancak, miras sözleşmesinde tek taraflı tasarruflar varsa, bunların yorumunda yine irade nazariyesine üstünlük tanınır. Ölüme bağlı tasarruflarda hükümsüzlüğe gelince, burada iki durumun ayrı olarak incelenmesi gerekir: 1. mutlak butlan; 2. iptal kabiliyeti.

1. *Mutlak butlan*'ın, yokluk halinden ayrılması gerekir. Yokluk hallerinde, ölüme bağlı tasarruf hiç meydana gelmemiştir. Mutlak butlan hallerinde ise, ölüme bağlı tasarruf meydana gelmiş, fakat baştan itibaren hiç hüküm doğurmamıştır. Mutlak butlan hallerinde iptal davasının açılması gerekli değildir. Ölüme bağlı tasarrufun bâtıl olduğu, her zaman açılabilecek bir olumsuz tespit davasıyle tespit ettirilebilir.

2. *İptal kabiliyeti.* Medenî Kanun 4 çeşit iptal sebebi göstermiştir: a) ehliyetsizlik (msl. vasiyetname yapan bir kimse 15 yaşını doldurmamıştır); b) hata, hile ve ikrah halleri. Hayatta yapılan işlemlerden farklı olarak, bir vasiyetnamenin hata sebebiyle iptal edilebilmesi için, hatanın esaslı olması aranmaz. Buna karşılık, miras sözleşmesinde, hata sebebiyle iptalin söz konusu olabilmesi için, hatanın esaslı olması aranır. İkrah için de, esaslı olması aranmaz. Hata, hile veya ikrahı miras bırakan, hayattayken öğrenecek olursa, yapmış olduğu ölüme bağlı tasarrufu bir yıl içinde iptal etmesi gerekir; aksi halde, tasarruf düzelir; c) ölüme bağlı tasarrufun muhtevası veya buna eklenen şart veya mükellefiyetin, kanun veya ahlâka aykırı olması; ç) şekil noksanı. Bu dört sebepten biriyle malûl olan ölüme bağlı tasarrufun hüküm ifade etmemesi için, mahkemeden karar alınması gerekir. Açılacak dava, bozucu yenilik doğuran bir dava, mahkemenin verdiği karar da, bozucu yenilik doğuran bir karardır. Karar geçmişe etkilidir (yani ölüme bağlı tasarruf, mirasın açıldığı andan itibaren hükümsüz hale gelir). İptal davasında davacı, söz konusu ölüme bağlı tasarrufun iptal edilmesinde çıkarı olan mirasçı veya vasiyet alacaklısıdır. Davalı ise, ölüme bağlı tasarrufun iptalini isteyen kimse aleyhine bundan yararlanan kişidir. İptal davasının belirli bir süre içinde açılması gerekir. Bu süre, kural olarak, ölüme bağlı tasarrufun iptali sebebinin öğrenilmesinden itibaren bir yıl ve her halde vasiyetnamenin açılmasından itibaren beş yıldır. Bunun yanında, iptal davasının otuz yıl içinde açılabilmesi için de başka bir süre tanınmıştır. Ancak bunun için iki şartın gerçekleşmesi gerekir: iptal sebebinin kanun veya ahlâka aykırılık yahut ehliyetsizlik olması; davalının kötü niyetli olması. Kötü niyet, davalının ölüme bağlı tasarruftaki sakatlığı bilmesi veya bilmesi gerekmesi ve buna rağmen lehine yapılan tasarufu istemesidir. Kötü niyetin muhakkak ölüme bağlı tasarruf yapıldığı anda bulunması gerekli değildir. Sonradan gelen kötü niyet de yeterlidir. Ancak, davalı, normal beş yıllık süre geçtikten sonra kötü niyetli olmuşsa, otuz yıllık süre işlemeğe başlamaz. Otuz yıllık ve beş yıllık sürelerin başlangıcı, vasiyetnamenin açılması tarihidir. İptal davası açılması belirli sürelere bağlanmıştır; fakat, iptal sebebinin defi olarak ileri sürülmesi hiç bir süreye bağlı tutulmamıştır. İptal sebebi bulunmasına rağmen, mirasçı, herhangi bir sebeple iptal davanının açılması sürelerini geçirmişse, bu sürelerden sonra kendisinden ifada bulunması istendiği zaman, iptal sebebini defi olarak ileri sürer ve vasiyeti yerine getirmekten kaçınabilir.

● *Birlikte ölüm karinesi.* Bazen iki kişiden hangisinin daha önce öldüğü tespit edilemez. Meselâ, denize düşen bir otomobilde bulunan ve ölen kimselerden hangisinin daha önce ölmüş olduğunun tespitine imkân yoktur. İşte, ölüm önceliği tespit edilemeyen bu gibi durumlarda, kişilerin, birlikte ölüm karinesine göre aynı anda öldükleri kabul edilir. Birlikte ölüm karinesi özellikle mirasçılık yönünden önemlidir. Birbirine mirasçı olabilecek kimselerden hangisinin daha önce öldüğünün tespit edilmesi imkânı yoksa, yani birlikte ölüm karinesi söz konusu oluyorsa, bu kimseler birbirlerine mirasçı olamazlar; meselâ, bir ana ile çocuğu, bir kaza sonucu aynı anda ölürlerse ve bunlardan hangisinin daha önce öldüğü tespit edilemezse, ne ana çocuğa, ne de çocuk anasına mirasçı olabilir; mirasçılık sıfatı, öteki hısımlara geçer.

— İkonogr. Hıristiyan ikonografyasında ölümün ana temalardan biri haline gelmesi Ortaçağın sonlarına rastlar. Ölüm bu devirlerde, hayatın bütün nimetlerine sahip olanların peşini bırakmayan intikamcı bir tanrı olarak ele alınır, çürüyen bir ceset (Jeanne de Bourbon'un mezarındaki figür, Louvre; Memling'in mihrap arkalığı, Strasbourg müzesi) veya daha genel olarak bir iskelet şeklinde tasvir edilirdi.

Ölümün Zaferi tema'sı Subiaco (XIV. yy.) ile Sclafani sarayı (Palermo) fresklerinde, Traini (Pisa'daki Campo Santo), Orcagna (Floransa'daki Santa Croce kilisesinde), Baba Bruegel (Madrid), daha sonra da B. West (*Solgun At Üzerine Ölüm,* Philadelphia) tarafından işlendi. Jean Colombe'un *Ölüm ve Askerler* minyatürü (*Berry Dükünün Zengin Hayatı*) ve Magnasco'nun bir tablosu da (Campomorte *Ex-voto*'su) ayrıca anılmağa değer. Fakat bu ölüm tasvirleri özellikle germen sanatçılarının eserlerinde görülür: bu konudaki Dürer (*Şövalye, Ölüm ve Şeytan*), Beham ve Flötner (gravürler), Baldung Grien (*Ölüm ve Genç Kız* ve *Ölüm ve Kadın,* Basel; *Vanitas,* Viyana). Ispanyollardan Valdés Leal (*Finis Gloriae Mundi* veya *İki Ceset; Ölüm,* Sevilla öksüzlerevi) ve Goya'nın [*Bir Pikador'un ölümü,* özel koleksiyon ve korkunç Kapris levhaları] Heykelcilikte, flaman kiliselerindeki kürsüleri taşıyan iskeletler, Thorvaldsen'in *Ölüm ve Ölümsüzlük*'ün yer aldığı Prens Eugen anıtı (Münih) ve Picasso'nun *Ölü Başları* (1943) sayılabilir.

— İstat. *Ölüm fazlası.* Kadınlara oranla her yaştaki erkeklerin ölüm fazlalığı hemen de genel bir olaydır. Türkiye'de, özellikle 50 yaş civarındaki erkeklerin ölüm oranı, kadınlarınkinden yüzde 40 daha fazladır. Bir memlekette her yaş veya bazı yaşlar için, iktisadî ve sosyal şartları benzer olan komşu memleketlerin ölüm oranıyle karşılaştırma yapılarak, ölüm oranı fazlalığından söz edilir.

— Tasav. Tasavvufta ölüm, ruhun Tanrı'ya dönüşü, insanın dünyada bulunduğu sürece özlem duyduğu sevgiliye kavuşmasıdır. Ölüm gerçek hayata başlamadır. Bu bakımdan ölüm karşısında üzüntü duymak yersizdir. Büyük mutasavvıflar ölümü, «fena» ile «beka» arasındaki perdenin kalkışı, ruhun karanlıklar ülkesinden, aydınlıklar evrenine göçüşü olarak yorumlarlar. Mevlevîlere göre ölüm, insanın gelin olma alayıdır. Bu yüzden Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin göçüş gecesine, gelin gecesi anlamında «şebi aruz» denir. Bütün tarikatlarda ölüm, insanın «Hakka yürüyüşü» olarak nitelenir. (LM)

ÖLÜMCÜL sıf. (*ölüm*'den *ölüm-cül*). *Yeni.* Sonu ölümle biten: *ölümcül hastalık.* || Ölmek üzere olan, can çekişen: *Ölümcül hasta.* (M)

ÖLÜMERİ blş. i. Ölümü göze alarak her türlü tehlikeye atılan kimse. (M)

ÖLÜMLÜ sıf. (*ölüm*'den *ölüm-lü*). Ölmesi mukadder olan: *Mânâ bize bir şey anlatır, bir haber verir: «Her kişi ölümlüdür» deyince karşımızdakine anlatmak istediğimiz bir düşüncemiz vardır* (N. Ataç). *Eşanl.* FANİ. || İ. İnsan.

— DEY. *Ölümlü dünya,* «sonunda hepimizin öleceği bu dünya» anlamında kullanılır: *Bu ölümlü dünyada efendim uyuşup gitmeli* (H. R. Gürpınar). [M]

ÖLÜMLÜK i. (*ölüm*'den *ölüm-lük*). Bazı kimselerin öldükleri vakit cenaze masrafı yapılsın diye biriktirdikleri para.

— DEY. *Ölümlük dirimlik,* «olup olacağı, hem yaşamaya, hem de cenaze masrafına yetecek kadar» anlamında, birikmiş biraz para için kullanılır. (M)

ÖLÜMSEK sıf. (*ölmek* > *öl-ü-mse-mek*'ten *ölümse-k*). *Halk dili.* Ölümü yaklaşan, ölmek üzere olan. (M)

ÖLÜMSÜ sıf. (*ölüm*'den *ölüm-sü*). *Yeni.* Ölümü hatırlatan, ölümü düşündüren: *ölümsü bir hareketsizlik. Esk.* Mevtaî. (M)

ÖLÜMSÜZ sıf. (*ölüm*'den *ölüm-süz*). Hiç ölmeyecek olan, ebedî, baki. *Esk.* Lâyemut. || *Mec.* Hiç unutulmayacak, daima hatırlanacak olan: *Onun ölümsüz bir eseri ilk defa Hak katına erişiyordu* (N. Araz). *Şüphesiz olarak biliyoruz ki o ölümsüz bir insandır* (N.Ataç). || İ. *Mec.* Hiç kaybolmayacak olan nesne veya kimse: *Ahmet Haşim şimdi kendisini tanıyanların hatırlamasına bağlı olmayan bir hayatla da yaşıyor: Şiirimizin ölümsüzleri arasına girdi* (N. Ataç).

— Tar. *Ölümsüzler* (Athanatoi), eski pers krallarının muhafızlarına yunanlıların verdiği ad. (Her zaman tam teçhizatlı 10 000 askerin bulunduğu, kesin karar anında savaşa giren bir çeşit kutsal tabur meydana getirdikleri için bu adı almışlardır. (ML)

ÖLÜMSÜZLÜK i. (*ölümsüz*'den *ölümsüzlük*). Ölümsüz olma hali. || *Mec.* Ebedîlik, kalıcılık; *Şüphesiz olarak biliyoruz ki o, ölümsüz bir insandır, gözlerimizi ölümsüzlüğün parıltısıyle kamaştırıyor, bize insanoğlunda tanrılık olduğunu göstererek göğsümüzü kabartıyor* (N. Ataç).

— Din ve Fels. İnsanın sonsuzluğa ulaşarak yok olmaktan kurtuluşu. Bk. ANSİKL.

ÖMER EFENDİ'den bir hat (Son Hattatlar adlı kitaptan)

— ANSİKL. Biyol. Eninde sonunda akıbeti ölüm olan beden (soma) hücrelerine karşılık üreme hücrelerinin (jermen) potansiyel bir *ölümsüzlük* taşıdığı söylenebilir. Elverişli ortama düşerse, bunlar, yeni bir canlıda, yeni bir beden ve yeni bir jermen meydana getirerek yaşamağa devam eder. Jermen sonraki nesillerde sonsuza doğru devam edip gider. Jermen «ölümsüzlük ayrıcalığına sahiptir ve türe ait kalıtsal karakterlerin sonraki nesillerde de zorunlu olarak ortaya çıkmasını sağlar».

Eşeysiz üremede ise teorik olarak ölüm söz konusu olamaz. Birhücreli canlılar (amipler, haşlamlılar), sonsuza kadar çoğalabildiğine göre potansiyel olarak ölümsüz sayılabilir. Sürekli olarak çelikleme ve daldırma yoluyle üreyen bitkiler de, sürgünleri aracılığıyla sonsuza kadar yaşayan canlılar sayılabilir.

— Din. Ölümsüzlük, İslâm dinine göre, Tanrı'dan başka bütün varlıklar ölümlüdür. Yalnız Tanrı ölümsüzdür. Ölümlü olan bütün varlıklar Tanrı tarafından yaratıldı, Tanrı'dan geldi, sonunda gene ona dönecek, öleceklerdir. Ancak, Tanrı bazı kimselere olan derin sevgisinden, yaşarken yaptıkları iyi ve yararlı işlerden dolayı bağışlarda bulunur. Tanrı'nın böyle bir bağışına kavuşan kimseler için, dünya hayatının bitmesi ölmek değildir. Onlar, Tanrı katında, manevî âlemde hayatlarını sürdürürler. Böyle bir hayata atılma ise ölümsüzlüktür. Tanrı'nın sevgilisi olan peygamberler, büyük veliler, şehitler dünyadan göçer, fakat ölümsüzlük sırrına ererler. Bu yüzden islâm dinine göre din yolunda savaşarak şehit düşen kimseler için «öldüler» denmez. Onları Tanrı, katına alarak ölümsüzlüğe kavuşturur.

İslâmlık için, gerçek hayat dünyada, içinde bulunduğumuz madde âleminde değil, manevî âlemdedir. Dünya ölümlü, geçici bir konak, bir duraktır. Burada hayırlı işler, Tanrı katında «makbul» sayılan davranışlarda bulunanlar dünyadan göçtükten sonra, gerçek âlemde, ruhlar ülkesinde ölümsüzlüğe kavuşurlar.

Ölümsüzlük inancı, bütün dinlerde vardır. Tektanrıcı dinlerin üçünde de veliler, azizler, peygamberler ölümsüzlük sırrına eren, Tanrı katında yaşayan yüce varlıklardır. Çoktanrıcı dinlerde ise bütün tanrılar, tanrısal nitelik taşıyan büyük kahramanlar ölümsüzdür. İslâm, musevî ve hıristiyan dinleri ölümsüzlüğü Tanrı'ya kavuşmada, Hint dini ise Nirvananın özünde yok olmada bulurlar.

— Fels. Dinlerin çoğunda *ruhun ölümsüzlüğü*'ne inanılır. Ruhun ölümsüzlüğünü kabul eden ruhçu felsefe doktrinleri iki çeşit kanıt ileri sürer: metafiziğe ilişkin kanıtlar, ahlâka ilişkin bir kanıt ileri sürmüştür. Bu rası hayatın varlığını düşünen cevherin birliğine dayandırır (metafizik kanıt). Kant ise, ahlâka ilişkin bir kanıt ileri sürmüştür. Bu filozofa göre, her ahlâkî iradenin son amacı, ahlâk yasasına tamamen uymaktır. Kant'ın «ermişlik» diye adlandırdığı bu tam uygunluk, ancak bitimsiz olarak kabul edilen bir ahlâkî ilerlemeyle elde edilebileceğinden, dolayısıyle de bitimsiz bir zaman boyunca geliştiğinden, ruhun ölümsüzlüğünün bir postulat olarak ileri sürülmesini zorunlu kılmaktadır. İşte bu postulat, «pratik aklın üç postluatı»ndan biridir; diğer ikisi, Tanrı ve hürlüktür.

— Tasav. Tasavvufta, kesin ve gerçek bir ölüm yoktur. Bütün evren Tanrı'nın görünüş alanına çıkışıdır, yalnız Tanrı vardır. İnsan, taşıdığı tanrısal nitelikler yüzünden Tanrı'dan ayrı bir varlık değildir. Ölüm, insanın gerçek yurdu olan Tanrı katına varışı, Tanrı'nın özünde ölümsüzlüğe ulaşmasıdır. Ölüm, yaşamaktır. Ölümsüzlük denen «hayati câvidânî» Hak ile Hak olmaktır. İnsan ölümünden önce ölüm (ölmekten önce ölmek) ile ölümsüzlüğe ulaşır. Ölümden önce ölüm ise insanın dünyaya, bu geçici, iğreti olan varlıklara bağlanan duygularından (nefs ile ilgili varlıklardan) sıyrılması, ölümsüzlüğe engel olan geçici dünya bağlarından, isteklerden (hava ve heves) kopmasıdır. Mutasavvıflar ölüme inanmadıkları için, ölen bir kimsenin ardından öldü demezler, «Hakka yürüdü» (Tanrı katına gitti) derler.

Canlılığı sağlayan ruhların bedenden bedene geçtiğine inanan dinlerde de ölüm yoktur, ölen insanın ruhu başka bir canlıda hayatını sürdürdüğü için ölümsüzlüğe ulaşır. Ölüm düşüncesi daha çok tektanrıcı dinlerle ortaya çıktı.

— İkonogr. Ölümsüzlük, defne dalından taç giymiş, elinde bir hurma dalı, horozibiğinden veya herdemtazeden bir demet tutan bir genç kız olarak tasvir edilir. Bu konuda, Ange Slodtz tarafından Languet de Gergy'nin mezarında (Paris'te Saint-Sulpice kilisesi), Thorwaldsen tarafından Leutchtenberg dükünün mezarında (Münih'te Saint-Michel kilisesi) ve Bridan tarafından İnvalides'de yapılmış heykeller sayılabilir. (LM)

Ölümün Zaferi (*Il Trionfo della Morte*), Gabriele d'Annunzio'nun romanı (1897). Nietzsche'nin üstün insan felsefesinin etkisinde olan roman, burjuva ahlâk anlayışına karşı çıkar.

Giorgio Aurispa, çok duygulu, hayal gücü kuvvetli, her türlü duyumsal ve cinsel etkilere açık bir sanatseverdir. Ama duygu hayatının kendini bulmasına engel olduğu kanısındadır. Kendini aşmak için tek yolun ölüm olduğuna inanırsa da, önce aşkı, sonra da dini dener. Sonunda yine ölüm düşüncesine döner, sevgilisiyle birlikte kendini bir uçurumdan aşağı atar. (→ Bibliyo.) [M]

ÖLÜM vâdisi, ing. **Death Valley**, A.B.D.'nin batısında (Kaliforniya), çöküntü; Büyük Havza'nın güneybatısında, kuzeyden güneye doğru uzanır. Çok derin (84 m) bir tektonik çöküntü olan ölüm vâdisi, elips biçimindedir (180 km'ye 40 km) ve iki dağlık horstla çerçevelenir (doğuda Funeral Range, batıda Telescop Range). Sierra Nevada'nın yağışları tutması yüzünden bölgede çöl iklimi hüküm sürer (10 sm'den az yağış). Çöküntünün alüvyonlu tabanı eskiden geniş bir denizkulağıydı: en oyuk kısmını kaplayan bugünkü acı sulu kıyı gölü bu denizkulağının küçük bir kalıntısıdır. (L)

ÖMER (El-Hac), senegalli murabıt (Aloar, Podor yakınları 1797'ye doğr. - Sudan 1865). Tukulör'lerle, Batı Afrika'da Nijer nehrinin iki yakasında bir imparatorluk kurdu ve oğlu Ahmadu'ya devretti. Sudan'da zafer kazanmakla beraber, Senegal'de fransız generali Faidherbe'in direnmesiyle karşılaştı (Macina kuşatması, 1857). [L]

ÖMER (Necmeddin Ebu Hafs), iranlı yazar (Maveraünnehir 1068 - Semerkand 1142). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden, Hanefî mezhebine bağlı olduğu, fıkıh ve tasavvuf konuları üstünde çalıştığı anlaşılıyor. Tasavvufla ilgili şiirlerinde, dünyanın geçiciliğini, ruhun ölümsüzlüğünü savunan bir inancı ifade eder. Eserleri: *Manzume; Akaid* (Din Kuralları). [M]

ÖMER BEDREDDİN. Bk. UŞAKLI (Ömer Bedreddin).

ÖMER BİN ABDULLAH (Ömer bin Ebi Rebia denir), arap şairi (Mekke 644 - ?, 719). Mekke'nin varlıklı bir kabilesi olan Kureyş'in Mahzum kolundandır. Babası Abdullah, bu ilin ünlü tacirlerindendi. Babasından büyük servet kaldığı için çalışmadan yaşadı. Bazı avrupalı araştırıcılara göre arap edebiyatının en önemli şairlerinden sayılan Ömer'in şiirlerinde, şehir hayatını, Arabistan, Suriye, El-Cezire dolaylarında gördüklerini ustalıkla anlatır. Bu şiirler dil bakımından akıcı ve kolay anlaşılır niteliktedir. Aruzun hafif ve kolay ölçülerini seçti. Bazı şiirlerinde coşkun bir aşk tutkusunu işledi. Bir ara, yazdığı aşk şiirleri yüzünden, halife Ömer bin Abdülaziz tarafından cezalandırıldığı ve bu yüzden şiir yazmayı bıraktığı söylenir. (M)

ÖMER bin ABDÜLAZİZ, emevî halifesi (Medine 638 - Halep 720). Annesi, halife Ömer* bin Hattab'ın soyundandır. Ömer babasının ölümüne kadar Medine'de yaşadı. Amcası Abdülmelik halife olunca (685), Ömer'i Şam'a getirdi ve kızı Fatıma ile evlendirdi. Ömer, halife Velid (hük. 705-715) tarafından Hicaz'a vali tayin edildi. Medine'de hadis uzmanı 10 kişiden meydana gelen bir meclis kurdu, bu 10 kişiye bütün memurları denetleme yetkisini verdi. Onun hoşgörülü yönetimi sırasında Irak'tan, Haccac'ın sert idaresinden kaçanlar Mekke ve Medine'ye sığındı. Haccac'ın isteği üzerine valilikten alınan Ömer, Şam'a döndü (712). Abdülmelik'in ölümü üzerine halife oldu (717). İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Ömer'in halifeliği zamanında Batı'da islâm orduları Pireneler'i aştı ve Fransa'ya girerek, Narbonne'u ele geçirdi. Ömer, İslâmlığı silâh zorundan çok, barışçı yollarla yaymağa çalıştı. Onun zamanında bütün berberî kabileleri İslâmlığı kabul etti. Ömer, Horasan'ın âsi valisi Yezid bin Muhelleb'i azlederek yerine Cerrah bin Abdullah'ı tayin etti. Ali taraftarlarına yapılan baskılara son verdi ve hutbelerde Ali'nin lânetlenmesi âdetini kaldırdı. Emevîlerin elkoyduğu, Ali'nin ailesine ve Talha'ya ait malları geri verdi. Öteki dinlerden olanlara hoşgörüyle davrandı. Onlara kilise, havra ve ateşgedelerine sahip olma hakkını tanıdı, fakat bu dinlerin mensupları yeni mabet yaptıramayacaktı. Ayrıca hıristiyanlardan ağır vergiler alınmasını yasak etti. İslâm vergi sistemi Ömer zamanında düzeltildi. Ömer, müslümanların gayrımenkullerinden vergi alınmasına son verdi. Araplar dışındaki müslümanlardan, müslüman olmayanlara karşı savaşanları vergiden muaf tuttu ve onlara maaş bağlattı. Ömer veliahtlığında ve halifeliğinde, dürüst ve islâm kurallarına bağlı olarak yaşadı. Emevî hanedanına düşman olan Abbasîlerin de saygısını kazandı. Emevî devletinin yıkılması sırasında bütün emevî halifelerinin mezarları tahrip edildiği halde onun mezarına saygı gösterildi. (M)

ÖMER bin ALİ ŞERAFEDDİN, arap şairi (Kahire 1181 - ay.y. 1235). Sonradan, Kahire'de yerleşen Hama'lı bir ailedendir. Şafiî fıkhı okudu. Bir ara dünya işlerinden uzaklaşarak kendini şiir ve tasavvufa verdi. Arap edebiyatının en özlü eserlerinden sayılan şiirleri, tasavvuf konularını, Tanrı'ya karşı duyulan derin sevgiyi işler. Bazı şiirleri birer ilâhî niteliğinde olduğu için özel toplantılarda ezgi ile okunur. *Divan*'ında toplanan şiirleri arasında *Hamriye* (Şarap Kasidesi) ile *Nazm-üs-Sulûk* (Tarikata Girme Kasidesi) ayrı bir önem taşır. Türkçeye de çevrilen *Divan*'ı üstünde batılı bilginler tarafından incelemeler yapıldı. (M)

ÖMER bin HAFS, arap valisi (öl. Kayrevan 771). Abbasî halifesi Mansur tarafından İfrikiye'ye vali tayin edildi (768). Bu sırada haricî isyanları devam ediyordu. Halife Ömer'e Tobna'yı tahkim etmesini emretti. Âsiler Ömer'in iki kumandanını yendiler, Kayrevan'ı kuşattılar. Ömer, Tobna'dan çıkarak Kayrevan'a gitti. Bu şehirden âsiler üstüne yaptığı bir çıkış hareketi sırasında öldü. (M)

ÖMER bin HAFŞUN. Bk. HAFŞİN (Ömer, İbnî).

ÖMER bin HATTAB, ikinci halife (Mekke 591 - Medine 644). Kureyş kabilesinin Benî Adî bin Kâb kolundandır. Müslümanlığı kabul etmeden önceki hayatı hakkındaki bilgiler azdır. Çocukluğunda bir süre çobanlık yaptığı, silâh kullanmakta, pehlivanlıkta, binicilikte başarı sağladığı biliniyor. Ömer'in bağlı olduğu Benî Adî ailesi, Cahiliye devrinde, Mekke'nin sifare (tam yetkili siyasî temsilcilik, elçilik) görevini üstüne aldı. Ömer, Mekkelilerle mekkeli

Foto. MEYDAN

olmayan yabancılar arasında bir savaş çıkınca, temsilci olarak gönderilirdi. Ayrıca kabileler arasında çıkan anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapar ve verdiği kararlar olduğu gibi uygulanırdı. Söylentilere göre, ilk zamanlarda Müslümanlığa açıkça karşı çıkan Ömer'in İslâmiyete girmesi şöyle oldu: Ömer, birgün Hz. Muhammed'i öldürmek amacıyle onun evine gidiyordu. Yolda rastladığı akrabası İslâmlığı kabul etmiş olan Nuaym bin Abdullah, kızkardeşi ve eniştesinin de müslüman olduğunu Ömer'e anlattı. Hz. Muhammed'in o anda kızkardeşinin evinde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine kızkardeşinin evine giden Ömer, önce oradakilere çok sert davrandı. Fakat onların Müslümanlığı var güçleriyle savunmaları üzerine, okudukları Kur'an ayetlerini kendisine göstermelerini istedi. Taha suresinin ilk 15 ayeti kendisine okununca duyduğu hayranlığı belirtti ve müslüman olmak istediğini açıkladı. Sonra, o sıralarda Erkam'ın evinde bulunan Hz. Muhammed'in yanına gitti ve Müslümanlığı kabul ettiğini bildirdi (618). Ömer'in yeni dine katılışı müslümanlara büyük bir güç kazandırdı ve onun teklifiyle müslümanlar ilk olarak Kâbe'de açıkça ibadet ettiler.

Mekke'de, müslümanlar Kureyşlilerin yaptıkları baskılara dayanamayınca, Hz. Muhammed müslümanların Medine'ye hicret* etmelerine izin verdi. Ömer 20 müslümanla birlikte Medine'ye hicret etti ve Kuba'da yerleşti. Hz. Muhammed, Ensârla Muhacirun arasında manevî kardeşlik ilân edince Ömer'i de medineli kabile reislerinden Utban bin Mâlik ile kardeş yaptı (bk. ENSÂR). Bedir savaşına (624) katılan Ömer, bu savaşta Kureyş şehri kumandanlarından dayısı As bin Haşim'i öldürdü. Uhud savaşında (625) ise müslümanlar bir ara bozguna uğrayınca Ömer, Hz. Muhammed'in yanına gitti; savaş sonuna kadar onu korumağa çalıştı. 626'da kızı Hafsa'yı Hz. Muhamemd ile evlendirdi. Hendek savaşında (627), hendeğin bir bölümündeki islâm ordusuna kumanda etti. Hudeybiye antlaşmasında bulundu (627), Hayber savaşında (628) kendisine ganimet olarak verilen bir arazi parçasını vakıf haline getirdi. Mekke'nin müslümanlar tarafından fethinde (630) Hz. Muhammed'in yanında bulundu ve Safa tepesinde yapılan biat töreninde, kadınların biatını Hz. Muhammed adına kabul etti.

Hz. Muhammed'in Bizans'a sefer için hazırlamakta olduğu ordunun masrafları için servetinin yarısını verdi. Hz. Muhammed'in ölümü (632) Ömer'i çok sarstı; bir ara kendini tutamayarak kılıcını çekti ve «Resulullahın öldüğünü sanan herkesin boynunu koparacağım. Vallahi o ölmedi; tıpkı Musa'nın gidişi gibi, tekrar ümmeti arasına dönüp gelmek ve kıyamet gününe kadar bu topluluğun başında bulunmak üzere Allah'ın katına vardı,» diye bağırdı. Bir süre sonra Ebubekir'in Kur'an'dan bazı ayetleri okuması üzerine kendine geldi.

Halife seçimi için Benî Saide sakifesine toplanan ashabın yanına Ebubekir ile birlikte gitti. Ortaya çıkan anlaşmazlığı, Ebubekir'in halifeliğe lâyık olduğuna toplantıda bulunanları inandırarak giderdi. Ebubekir'in halifeliğini kabul ettiğini belirtmek için ona biat etti (632); onun halifeliği sırasında Ömer, girişilen bütün işlerde Ebubekir'e yardımcı oldu. Ebubekir ölürken yerine halife olarak Ömer'i aday gösterdi. Ömer halife oldu (634). Ebubekir'in sağlığında Suriye seferine çıkan ordunun başkumandanı Halid* bin Velid'i bu görevden alarak yerine Ebu* Ubeyde'yi getirdi. Halid bin Velid'in Ecnadeyn'de bozguna uğrattığı bizans ordusundan arda kalanlar Ürdün yakınlarında Fihl'de toplandılar. Müslümanlar, başkumandanlıktan alınarak bir savaş birliğinin başına getirilen Halid bin Velid'in kumandasında, bunları takip ederek Beysan geçidini aştılar ve Fihl'de bizans ordusunu tekrar yenerek Dimaşk'a çekilmek zorunda bıraktılar (635). Aynı zamanda kuzeyde bulunan Hims üstüne de başarılı bir baskın yapıldı. Halid bin Velid buradan da Dimaşk üstüne yürüyerek orada Bizanslılara karşı yeni savaşa girişti. Bizanslılar bu savaş sonucu şehirde kuşatıldılar. 635'te Dimaşk alındı. Halid ilerlemesine devam ederek Kınnesrin'i aldı ve karargâh durumuna getirdi. Muaviye, Casarca'yı ve Alkame bin Mucazziz Gazze'yi aldı (632), Şurahbil Beysan ve Ürdün'ün fethini tamamladı. Amr ibnül Âs da Kudüs üstüne yürüdü. Antakya'da bulunan bizans imparatoru Herakleios 100 000 kişilik bir orduyu güneye gönderdi. Yermük'te Sabellarios kumandasındaki bizans ordusu, 24 000 kişilik müslüman ordusuyle karşılaştı. Bizanslılar büyük bir bozguna uğratıldı. Ordu kumandanı öldürüldü (636). Suriye'nin fethi devam ederken Ebu Ubeyde, Hire kumandanı Müsenna'yı da yanına alarak İran üstüne yürüdü. İran kumandanları Behmen, Nersi ve Calinus yenilgiye uğradı. Bu sırada Behmen yeni bir orduyle Medain'den gelerek Fırat kıyısındaki Kussünnatif'in yakınında konakladı. Ebu Ubeyde, gemilerden kurduğu bir köprü üzerinden geçerek ona saldırdı. Fakat müslümanlar yenildi ve Ebu Ubeyde şehit düştü. Bu arada köprü de yıkıldığından geri çekilen müslümanlar büyük kayıplar verdi (636). Müsenna, halife Ömer'den yardım istedi. Ömer bütün Arabistan'da seferberlik ilân ederek topladığı ordunun başına geçmek istediyse de, sahabeler kabul etmediler. Bunun üzerine Ömer, iran'a gidecek orduya Sad bin Ebi Vakkas'ı başkumandan olarak tayin etti. Sad ordu ile Kadisiye'ye geldi. Burada büyük bir meydan savaşı oldu. İran ordusu başkumandanı Rüstem öldürüldü. İranlıların yüzyıllar boyunca düşman eline geçmeyen bayrakları *Derefsi Gavyân* müslümanların eline geçti. Otuz bin iranlı asker kaçarken öldürüldü (636). Sad bin Ebi Vakkas, iki ay Kadisiye'de kaldıktan sonra İran'ın başkentine doğru yürüdü. Yenilen iran ordusundan kalanları Babil yakınında tekrar yendi. Sad, Dicle'yi geçti ve savaşmadan İran kisrası Yezdgerd tarafından boşaltılan başkent Medain'e girdi. Celûla yakınında hendek ve istihkâmların arkasında toplanan İranlıları yendi. Yezdgerd sığındığı Hulvan şehrini bırakarak Rey'e kaçtı (638). İran'a yapılan sefere katılan gaziler için halife Ömer'in emriyle Kûfe ve Basra şehirleri kuruldu. Öte yandan 636'da Amr ibnül Âs kumandasındaki müslümanlar tarafından kuşatılan Kudüs şehri halkı, halife Ömer gelirse, şehri teslim edeceklerini bildirdiler. Ömer kölesiyle birlikte çölü geçerek Kudüs'e geldi. Halka çok iyi davrandı. Bir süre şehirde kaldıktan sonra geri döndü (637). 638'de Antakya ve Halep şehirleri alındı. İyad bin Ganem kumandasındaki bir islâm ordusu Mezopotamya bölgesindeki bütün şehirleri aldı (641). Yezdgerd'in seferberlik ilân ederek Nihavend'de büyük bir ordu toplamakta olduğunu öğrenen Ömer, Numan bin Mukarin kumandasındaki islâm ordusunun İranlılar üstüne saldırmasını emretti. O sırada Râmhürmüz ve İzec'i alan Numan Kûfelilere kumanda ediyordu; sonra, Medine'den gelen yardım kuvvetleriyle birlikte Nihavend'e doğru hareket etti. Nihavend'de Feyruzan kumandasındaki iran ordusuyle karşılaştı ve İranlılar büyük bir bozguna uğradı; fakat Numan savaş sırasında şehit oldu. Müslümanlar Hemedan ve Nihavend'i aldılar (641).

Halife Ömer, İran'ın fethini tamamlamak için Kûfe ve Basra'da iki büyük ordu topladı. Bu ordulara birçok kumandan tayin etti ve kumandanların almakla görevli oldukları bölgeleri kendilerine bildirdi. Kısa bir süre içinde İran'ın fethi tamamlandı. İyad bin Ganem Mezopotamya'da fetihlerini sürdürürken Amr ibnül Âs da Mısır seferine çıktı (640). 3 500 Kişilik bir orduyle Babylon'u (Babil) kuşatan Amr'a halife Ömer, Zübeyr kumandasında 10 000 kişilik bir yardım kuvveti gönderdi. Babylon'u alan Amr, İskenderiye üstüne yürüdü ve Kiriaun yakınında bir mısır ordusunu yendi. İskenderiye'de bulunan Mısır kralı Mukavkıs ile yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Amr şehri kuşattı ve üç ay sonra ele geçirdi. İskenderiye'nin alınışından sonra Amr Doğu'ya yöneldi. Pentapolis şehri teslim oldu. Bu arada Manuel kumandasında bir bizans ordusu İskenderiye'yi ele geçirdi. Fakat Amr, şehri Bizanslılardan geri alarak surları yıktırdı (642). Halife Ömer'in emriyle Mısır'da Fustat şehrini kuran Amr ibnül Âs yakınlarından Ukbe bin Nafi el Fihri'yi Kuzey Afrika'nın fethiyle görevlendirdi. Kısa bir süre içinde Bingazi ve Trablusgarp islâm ülkesine katıldı (643).

Sabah namazını kıldırırken, zerdüşt dininden bir köle olan Ebu Lülüe Feyruz tarafından öldürülen (644) Ömer'in halifeliği, islâm devletinin birçok siyasî kurumunun doğduğu bir dönemdi; ilk adlî teşkilâtı Ömer kurdu. Mahkemelere tayin ettiği kadıların yolsuzluk yapmalarını önlemek için onlara en yüksek maaşın verilmesini emretti (500 dirhem). Bu mahkemelerin yanında halkın şer'î hükümlerde şüpheye düştükleri konuları öğrenebilmeleri için ayrıca ifta mahkemeleri kurdurdu. Hapishane olarak kullanılmak üzere Mekke'de bir ev satın aldı. Sonraları öteki şehirlerde de hapishanelerin kurulmasını emretti. Sürgün cezası ilk olarak halife Ömer devrinde uygulandı.

Vergilerin toplatılması ve maliyeyle ilgili işlerin yürütülmesi için defterler tutturdu. Bu defterlerin tutulma işini bizanslı memurların bilgilerinden yararlanarak bir sisteme bağladı (Suriye valisi Muaviye'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: «bize hesaplarımızı kurmak için bir rumî [grek] gönder»). Antlaşmaların ve kayıtların korunması için arşiv kurdurdu. Askerin maaşını tayin eden bir kayıt defteri (divan), Ömer zamanında tutulmağa başlandı.

Hicretin, tarih başlangıcı olması halife Ömer zamanında kabul edildi. Üzerlerinde Elhamdülillah, Muhammedürresulullah, Lâilâheillallah yazılı sikkeler bastırıldı.

Ömer, islâm ülkelerinde yaşayan gayri müslim tebaanın (zimmî) bağlı olduğu idarî esasları (ahkâmı ehli zimme) tespit ettirdi ve zimmîlere geniş bir din hürriyeti tanıdı. Çok kuvvetli birliklerle donattığı orduya ayrıca resmî hekimler, kâtipler, mütercimler tayin ettirdi. Sonra da büyük şehirler haline gelen ordugâhları kurdurdu. Halife Ömer, bu kurumların yanında, içtihat alanına giren bazı dinî meselelerde de yenilikler getirdi; içki içenlere verilen cezayı ağırlaştırdı, teravih namazlarını cemaatle kıldırdı, dinî hüküm çıkarmada (istinbat) kıyas usulünü getirdi.

Ömer halifeliğinin bütün gücüne rağmen bir hükümdar gibi yaşamadı. Valilerine gönderdiği mektuplarında da onlara sade yaşamayı öğütledi. Halife deyimini bir kenara bırakarak emirülmüminin (müminlerin emîri) unvanını aldı. Yaptığı işlerdeki doğruluğu ve adaletiyle tanındı. Bu yüzden kendisine *Faruk* («doğruyu eğriden ayıran») lakabı verildi. (→ Bibliyo.) [M]

Ömer camii. Bk. KUBBETÜSSAHRA.

eşi Calibe hanım ve kızı Güner (1918)

soldan sağa, M. Nermi, Ali Canip ve Ömer Seyfeddin

ÖMER SEYFEDDİN

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ÖMER VASFİ EFENDİ'den bir hat (Son Hattatlar adlı kitaptan)

ÖMER EFENDİ, türk hattatı (İstanbul 1880 - ay.y. 1928). Hırkai Saadet camii hatibi Eyüp Sabri Efendinin oğlu. İdadîyi bitirdikten sonra bir süre Sultanahmet camiindeki din derslerine devam etti. Babası ölünce aynı camiye hatip oldu. Bazı okullarda tarih, coğrafya, Kur'an ve yazı dersleri verdi. Kadri Efendiden sülüs, Aziz Efendiden sülüs ve tâlik meşk etti. Eyüp'te, Mehmed V Reşad türbesinin, Üsküdar'da Kısıklı camiinin ve Edirne köprüsü yanındaki çeşmenin yazıları Ömer Efendinindir. (M)

ÖMER EFENDİ Bosnalı, türk yazarı (XVIII. yy. ortaları). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Aile adının *Kadızade* veya *Çavuşoğlu* olduğu söylenir. Bir süre Bosna'da kadılık yaptı. Hekimoğlu Ali Paşanın kumandasındaki bazı seferlere katıldı. Bu savaşlarda gördüklerini, duyduklarını çekici ve akıcı bir dille anlatan *Ahvâl-i Gazâvât der Diyar-ı Bosna* (Bosna Ülkesinde Yapılan Savaşların Nitelikleri) adlı eseri önemlidir. (M)

ÖMEREYN ikil. i. (ar. ʿ*Ömer*'den ʿ*Ömereyn*, iki Ömer). *Esk.* Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer. || Halife Ömer bin Hattab ve halife Ömer bin Abdülaziz. (M)

ÖMER FANİ EFENDİ Tefsirî, türk bilgini (öl. İstanbul 1622). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Eğri seferine katıldı. Ayasofya'da hocalık etti. Eserleri: *Kıyafetname; El-Hüccetül Nezire fi Beyan il Tarikatil Münire* (Aydınlık Yol Üstüne Adak Kılavuzu). [M]

ÖMER FEHMİ EFENDİ, türk devlet adamı (Ankara 1827 - İstanbul 1896). Mektebi Nüvvâbı bitirdi. Çeşitli naipliklerde bulundu. Sonra Prizren Hâkimler müfettişliğine tayin edildi. Bu arada kendisine mahreç mevleviyeti payesi verildi. Bu müfettişliğin kaldırılması üzerine Prizren naibi (1871), Bosna Divanı Temyiz reisi (1872), Bosna naibi oldu (1873). 1876'da Edirne, 1878'de Haremeyn payelerini aldı. Trablusgarp naipliğine (1879) ve Mekke kadılığına getirildi (1882). Meclisi İdarei Emvali Eytam üyeliği (1884), Bağdat (1885) ve Diyarbakır naiplikleri (1888), Meclisi İntihap üyeliği (1889), Mahkemei Temyiz hukuk reisievvelliği görevlerinde bulundu. 1890'da Anadolu kazaskerliği payesini aldı. (M)

ÖMER FEVZİ PAŞA Küçük. Bk. FEVZİ PAŞA (Ömer).

ÖMER FEYZİ EFENDİ, türk bilgini (öl. Tokat 1848). Medrese öğrenimi gördü. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Din ve felsefe konularında çalıştı. Eserleri: *Dürr-ün-Naci* (Kurtarıcı İnci); *Haşiye alâ Şerh-üs-Seyyid Ali-ül-Muhtasar* (Seyid Ali'-ül-Muhtasar Açıklamasına Ek). [M]

ÖMER HALVETÎ Şeyh, Halvetî tarikatının kurucusu (Ehcan ? - Herat 1397). Bir süre babasının yanında kaldı. Sonra Harizm'de oturan amcası Şeyh Ahi Mehmed bin Nur'un yanına gitti. Ondan din öğrenimi gördü. Bütün zikir ve ibadetlerini bir kıyıya çekilerek (*halvet*'te) yapan amcasına kapılandı, bir süre ona hizmet etti, ondan nasip aldı. Oradan Tebriz'e, daha sonra Mısır'a gitti. Mısır'da zamanın ünlü şeyh ve bilginlerinin meclislerine katıldı, onlardan ders aldı. Hicaz'a giderek hacı oldu. Bir süre sonra sultan Üveys'in çağrısı üzerine Herat'a gitti, burada tarikat inançlarını yaymağa başladı. Kısa zamanda çevresinde birçok kimse toplandı. Tarikatının kurallarını, ana ilkelerini çevresinde toplananlara açıkladı.

Bazı kaynakların bildirdiğine göre türk olan Ömer Halvetî sünnî inançlarına bağlıdır. Bu yüzden düşünceleri sünnîler arasında, özellikle Türklerin kalabalık olduğu çevrelerde hızla yayıldı. Şeyh Ömer Halvetî, sünnî mezhebinin kurallarına, temel düşüncelerine bağlı kalarak Halvetîlik* tarikatını kurdu. Ona göre dinin özü zikir ve ibadettir. Zikir yaparken insanın içine kapanması, kalabalıklardan, gürültüden uzak kalması, gönlünde sürekli olarak Tanrı'yı anması gerekir. Zikrin amacı, insanı Tanrı'ya yaklaştırmak, Tanrı ile insan arasındaki engelleri ortadan kaldırmak, Tanrı'dan başka bir şey düşünmemektir. Dünya geçicidir, insan ölümlüdür. Kalıcı, ölümsüz olan yalnız Tanrı'dır. İnsan ruhu sonunda Tanrı'ya dönecek, beden ölecektir. Bu yüzden, insan yaşarken ölümlü, geçici olandan elinden geldiği kadar uzak kalmalı, Tanrı'ya, ölümsüz olana yaklaşmalıdır. Bunu yapabilmek için de, her nefes alış verişte Tanrı'yı anmak, ondan başka her şeyden ruhunu uzaklaştırmak gereklidir.

Ömer Halvetî'nin görüşleri kaynağını sünnî inançlarında bulduğu için, kısa bir süre içinde Anadolu'da, daha sonra Trakya'da, Türklerin yerleştikleri bölgede yayıldı. Adına birçok tekke kuruldu. İçlerinde padişahların da bulunduğu birçok devlet büyüğü onun düşüncelerini benimsedi, kurduğu tarikata girdi. (M)

ÖMER HAYYAM. Bk. HAYYAM (Ebûl Feth Ömer bin İbrahim; *Ömer Hayyam*).

ÖMER HİLMİ EFENDİ, türk bilgini (İstanbul 1843 - ay.y. 1889). Medresede okudu, Tikveşli Yusuf Efendiden icazet aldı; fıkıh bilimiyle ilgili çalışmalar yaptı. Müderris ve fetva eminliği, Evkaf müsteşarlığı, Temyiz mahkemesi azalığı, temyiz reisliği görevlerinde bulundu. Eserleri: *Ahkâmı Arazi* (Arazi Hükümleri); *Kitab-üd-Diyât* (Diyetler Kitabı); *Miyar-ül-Adâle* (Adalet Ölçüsü); *Ahkâmı Evkaf* (Vakıfların Hükümleri). [M]

ÖMER HULÛSİ EFENDİ Samanîzade, türk şeyhülislâmı (İstanbul 1727 - ay.y. 1812). Medrese öğrenimi gördü. Müderris oldu (1748), İzmir (1776), Mısır (1783), Mekke (1785) ve İstanbul (1790) kadılıklarında bulundu. Anadolu payesini aldı (1792). Anadolu kazaskerliğine (1794) ve Rumeli kazaskerliğine getirildi (1797). Şeyhülislâm oldu (1800). Sonra azledildi (1803). 1807 ve 1810 yıllarında iki defa daha şeyhülislâm oldu. (M)

ÖMERKÖY, Marmara bögesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Susurluk ilçesi) bucak; 5 588 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi,* 1 130 nüf. (1965). Bandırma-İzmir demiryolu üzerinde istasyonu, Bursa-İzmir karayoluna 3 km'lik bağlantısı vardır. Yüksl. 110 m. Susurluk güneyinde Sultançayırı yataklarından çıkan borasit cevheri, Bandırma'dan ihraç edilmek üzere, yakın yıllara kadar hava hattıyle Ömerköy istasyonuna indiriliyordu. (M)

ÖMERLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili) ilçe merkezi kasaba, 3 142 nüf. (1970). Mardin-Midyat yolunun 38. km'si üzerinde; yüksl. 1 100 m. 1953'ten beri ilçe merkezidir. — *Ömerli ilçesi,* 433 km²; 18 857 nüf. (1970). Tek bucak; 41 köy. Tarım ve hayvancılık, tiftik keçisi. (M)

ÖMERLİ. Bk. MAHMUTŞEVKETPAŞA.

Ömerli. Arkeol. Üsküdar'a 35 km uzaklıkta, Beykoz kazasına bağlı arkeolojik yer. Tümülüsleriyle tanınır. Buradaki tümülüsler ve çevresindeki yerleşme yerleri 1954'te İstanbul Arkeoloji müzesinden N. Fıratlı tarafından araştırıldı. Tespit edilen tümülüsler beş grupta toplanarak incelendi. Bu tümülüslerin çoğu yıkılmıştır, bunlardan Ömerli'nin batısındaki *Tatlıpınar tümülüsü* ile birkaç tümülüs açıldı. İçlerinde seramik, cam ve bronz eşya ile sikkeler bulundu. (M)

Ömerli barajı, İstanbul ilinde, şehrin 28 km kuzeydoğusunda, Riva çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmekte olan şehir suyu barajı ve İstanbul'un su ihtiyacını karşılama projesinin safhalarından biri. İstanbul'un Anadolu kesiminin su ihtiyacını karşılamak ve Boğaz'dan geçirilecek iki boru hattıyle Avrupa kesiminin su ihtiyacının da takviye etmek amacıyle hazırlanan projede, barajın temelden yüksekliği 54 m, talvegden yüksekliği 52 m, kret uzunluğu 372 m, dolgu hacmi 1 650 000 m³, ölü hacmi 188 milyon m³, faydalı hacmi 268 milyon m³, yıllık içme suyu verimi 180 milyon m³, drenaj alanı 600 km², maliyeti, inşaatın uzaması sonucunda 64 000 000 TL. olarak hesaplandı ve tesisin 1972 sonunda bitirilmesi öngörüldü. (M)

ÖMER LUTFİ EFENDİ. Bk. LUTFİ EFENDİ (Ömer).

ÖMER LÛTFİ EFENDİ Bodrumlu, türk şeyhülislâmı (Bodrum 1817 - ?,1896). Medrese öğrenimi gördü. Bir süre sonra müderris oldu. Tophane ve Askerî şûra müftülüğü, İstanbul kadılığı görevlerinde bulundu. Daha sonra kazasker ve şeyhülislâm oldu. Arap grameriyle ilgili eserleri vardır. (M)

ÖMER LÛTFİ PAŞA (Mihaylo Latos, — denir), macar asıllı türk kumandanı (Plaşki, Hırvatistan 1806 - İstanbul 1871). Avusturya Harp okulu öğrencisiyken Osmanlı devletine sığındı (1828). Müslüman oldu ve Ömer Lütfi adını aldı. Abdülmecid'in veliahtlığında ona hocalık yaptı. Miralay olduğu sırada Lübnan emirliğine tayin edildi (1841); fakat bu tayin, Fransa ve Rusya tarafından protesto edilince geri alındı (1842). Karadağ isyanını bastırmakla görevli kuvvetlerin başına getirildi (1852). Kırım savaşı (1853-1856) başladığı zaman Tuna cephesi kumandanıydı. Tuna'yı geçerek rus ordularını Olteniça'da (bugün Oltenita) [1853] ve Kalafat yakınlarında Çatana'da (1854) yendiği için kendisine serdarıekrem unvanı verildi. Aynı yıl Eflak-Boğdan'ın Avusturyalılar tarafından işgali ve savaşın Kırım'a geçmesi üzerine Kırım'daki osmanlı kuvvetlerinin kumandanlığına getirildi; Gözleve'ye saldıran Rusları yendi (1855). Sıvastopol'un ele geçirilmesinden sonra Ruslar tarafından kuşatılan Kars'ı kurtarmak için Kafkas cephesine geçti. Rusları İngur ırmağı kıyısında yendi; fakat Kars'ın düşman eline geçmesini önleyemedi. Hersek hıristiyanlarının ve Karadağlıların isyanlarını bastırdı. Karadağ prensini Reika'da (Rijeka) yendi (1862). Girit isyanlarının başlaması üzerine Girit'e gönderildi; âsileri Lasit'te (Lasithi) yenerek (1866) isyanın bastırılmasını sağladı. Hassa ordusu müşiri oldu (1869). [M]

ÖMER NACİ, türk hatibi (?, 1880 - Kerkük 1916). Harp okulunu bitirdi (1901). Selânik'te çıkan *Çocuk Bahçesi* adlı dergide vatanın yabancı müdahaleleriyle kötüye gittiğini yazdığı için takibata uğradı; Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Paris'te İttihat ve Terakki'yi kuranlarla çalıştı. İran'a geçti. Farsçayı iyi bilen Ömer Naci, konuşmalarıyle etkili olduğundan İran hükûmeti tarafından tutuklandı. İkinci Meşrutiyetten sonra, Türk hükûmetinin teşebbüsüyle yurda dönebildi. Anadolu ve Rumeli'de yaptığı konuşmalar heyecan uyandırdı. Trablus, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Osmanlı Mebusan meclisinde üye olarak bulundu. (M)

ÖMER NAİLİ PAŞA, macar asıllı türk kumandanı (1831-1870). Macar ihtilâli sırasında Osmanlı devletine sığındı (1848); müslüman oldu ve Ömer Nailî adını aldı. Askerî idadîde ve Harbiye'de okudu; kurmay oldu (1855); Rumeli'de çeşitli askerî görevlerde bulunduktan sonra askerî mektepler nazırı oldu (1868). II. Ordu erkânıharp reisi tayin edildi ve ferik oldu. Harbiyede istihkâm dersleri verdi. (M)

ÖMER NEŞET PAŞA, türk kumandanı (İstanbul 1840 - Naslıç 1902). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktı (1683). İstihkâm ve Piyade dairesi reisliklerinde, Redif kumandanlığında bulundu. Türk-Yunan savaşı başladığı sırada (1897) merkezi İskomba'da (bugün Leuke) olan II. Fırkanın kumandanıydı. İskomba'yı almak isteyen Yunanlıları yenilgiye uğrattı. Dömeke savaşına katıldı. Başarılarına karşılık Abdülhamid II, Ömer Paşaya bir kılıç hediye etti. (M)

ÖMER PAŞA Arnavut, arnavut asıllı türk devlet adamı (Vebriyon, Arnavutluk ? - Yanya 1825). Askerlikle Mısır'a gönderildi; bir süre sonra Mehmed Ali Paşanın ya-

nında mîrimîran oldu. Onunla bozuşarak Yanya'ya döndü. Tepedelenli Ali Paşanın hizmetine girdi; Tepedelenli isyan edince, onun hizmetinden ayrılarak, Mehmed Ali Paşa üstüne gönderilen Hurşid Paşa ile birleşti. Vezirlik rütbesiyle Yanya valiliğine getirildi (1822). [M]

ÖMER PAŞA Kara, türk kumandanı (XVII. yy.). Kanije savaşında (1601) Tiryaki Hasan Paşanın maiyetinde bulundu. Kaleyi kuşatan düşman kuvvetleri üstüne yaptığı çıkış hareketinde düşmanı bozguna uğrattı. Yaptığı hizmetlere karşılık kendisine Peçuy (Pecs) sancakbeyliği verildi (1601); sonra Batum beylerbeyi olarak sadrazam Halil Paşanın Erdebil seferine katıldı. (M)

ÖMER PAŞA Ketenci, türk beylerbeyi (Manavgat ? - Antalya 1625'ten sonra). Kapı ağası çıraklığından yetişti. Çavuş, matbah emini, çavuşbaşı ve beylerbeyi oldu. Diyarbakır valiliğine tayin edildi (1603). Trablusgarp, sonra Trablusşam valiliğine getirildi (1622). [M]

ÖMER PAŞA Öküz, türk devlet adamı (öl. Elmalı 1690). Enderundan yetişerek silâhtar oldu. Vezaretle Mısır valiliğine getirildi (1664). Sonra Diyarbakır (1669-1687), Erzurum (1672, 1682), Van (1675), Bağdat (1677, 1688) valiliklerinde bulundu. Üçüncü defa Erzurum valiliğine giderken yolda öldü. (M)

ÖMER RÜŞTÜ PAŞA Mekkelioğlu, türk kumandanı (Kütahya 1843 - İstanbul 1922). Dedelerinden biri uzun süre Mekke'de oturduğundan Mekkelioğlu diye anılır. Bursa Askerî idadîsinde ve Harbiye'de okudu, erkânıharp yüzbaşı oldu (1866). Mirlivalığa yükseldi (1884). 1886'da Hassa ordusu erkânıharp reisi oldu. Merkezi Şam'da olan V. Ordu kumandanlığına tayin edildi. Türk-Yunan savaşına katıldı (1897). Bu savaştan sonra erkânıharbiyeyi umumiye reis muavini, 1903'te de erkânı harbiyeyi umumiye reisi oldu. İkinci Meşrutiyette Sait Paşa kabinesinde harbiye nazırlığı, sonra Âyan meclisi üyeliği yaptı. (M)

ÖMER SEYFEDDİN, türk hikâyecisi (Gönen 1884 - İstanbul 1920). Binbaşı Ömer Şevki Beyin oğlu. Küçük yaşta, ailesiyle İstanbul'a geldi (1892). Aksaray semtinde Mektebi Osmaniye adlı özel okulu (1893), Eyüp Askerî rüştiyesini (1896), Edirne Askerî idadîsini (1900), Mektebi Harbiyeyi Şahaneyi (1903) bitirdi. Mülâzımısani olarak Kuşadası Redif taburunda (1903-1906) görev aldı. İzmir Jandarma okulunda öğretmenlik yaptı (1906-1908). sonra Selânik Ordu merkezinde Manastır, Pirlepe, Köprülü ve Cumayı Bâlâ'da çeşitli askerî görevlerde bulundu. Hareket ordusu ile İstanbul'a geldi (1909). Oradan, Selânik'te bulunan Ali Canib'e edebiyat alanında, özellikle dilde yapmayı düşündüğü yenilikleri bildiren mektuplar yazdı. Bu mektuplar üstüne *Genç Kalemler* dergisi yeniden düzenlendi. Ziya Gökalp'in de katıldığı yeni bir edebiyatçı topluluğu doğdu. Ömer Seyfeddin bu sırada, ordudan ayrılarak Selânik'e gitti (1911). Balkan savaşının çıkması üzerine yeniden silâh altına alındı (1912). Yunanlılara esir düştü (20 ocak 1912). On ay Atina yakınlarında Nafliyen esirler kampında kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a döndü (1913). Ölümüne kadar Kabataş lisesinde (sultanî) öğretmenlik yaptı (1920). Ara sıra şiir de yazan Ömer Seyfeddin edebiyat alanında hikâyeleriyle önem kazandı. Servetifünun edebiyatının ağdalı arapça ve farsça kavramlarla yüklü diline karşılık hikâyelerinde arı Türkçeyi kullanan Ömer Seyfeddin, bu konuda yeni bir akımın öncüsü oldu. *Genç Kalemler* dergisinde yayımladığı ilk hikâyeleriyle ün kazanmağa başladı. Hikâyelerinin konusu genellikle toplum hayatıdır. Hikâyelerinde arı Türkçeçenin yanı sıra millî uyanışa, türk toplumunun özünü kuran yerli ve gelenekçi unsurlara, tasvir ve tahlilden çok olaya, olayı doğuran ilkelere önem verdi.

Ömer Seyfeddin'e göre hikâye ve romanda amaç, gerçekleri olduğu gibi işlemek, olayları göründüğü gibi göstermek olmalıdır. Onun, bazı hikâyelerinde yaşadığı çağın Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi akımlarının yer aldığı görülür. Bazı hikâyelerinde de Balkan savaşının yanı sıra millî uyanışa, türk toplulen acıları açık bir dille anlatır. Hikâyelerinde, halk deyimleri, halk fıkra ve masalları geniş bir yer kaplar. Ömer Seyfeddin, hikâyelerinde, genellikle, çocukluk hatıralarını, halk inançlarını, tarihî olayları ve toplumun bozuk düzenini işledi. Bazı hikâyelerinde halk töreleri, günlük olaylar yer alır. Seçtiği konular daha önceki yazarlarda genellikle görüldüğü gibi yalnız İstanbul'da geçmez. Yurdun her bucağında yaşayan insanlar eserlerine girer. Toplumun her katından tipler, hikâyelerinde yer alır. Ömer Seyfeddin'in dili yumuşak, anlatımı akıcı ve kolaydır. Eserlerinde, tanzimat ve servetifünun edebiyatında geniş yer tutan renkli ve süslü tasvirler, marazî tipler görülmez. Genellikle tarih ve toplum konularını işleyen yazılarında, düşünce ağır basar. Bazı hikâyelerinde duygusal izlenimler ön plana geçer. Yeni türk hikâyeciliğinin doğuşuna büyük katkısı olan Ömer Seyfeddin'in eserleri, romanlar: *Ashabı Kehfimiz* (1918), *Efruz Bey* (1919), *Yalnız Efe* (1919); hikâyeleri: *Harem* (1918), *Yüksek Ökçeler* (1926), *Gizli Mabet* (1926), *Bahar ve Kelebekler* (1938), *Beyaz Lâle* (1938), *Mahçupluk İmtihanı* (bir oyun ile birlikte, 1938), *Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür* (1938), *Nokta* (1956), *Eski Kahramanlar* (1947). [→ Bibliyo.] (M)

ÖMER SUPHİ BEY, türk subayı (İstanbul 1864 - ay.y. 1894). Gazi Ethem Paşanın oğlu. Beşiktaş Askerî rüştiyesinde ve Harbiye'de okudu. Kaymakamlığa (yarbay) kadar yükseldi. Eserleri: *Mukaddemei Hendese* (Geometrinin Başlangıcı); *Coğrafyayı Tabiî* (Tabiî Coğrafya); *Kavaidi Lisanı Fransevî* (Fransız Dilinin Kaideleri); *Memaliki Osmaniye Mufassal Coğrafyası* (Osmanlı Ülkelerinin Tafsilâtlı Coğrafyası). [M]

ÖMER Şehzade, Murad III'ün oğlu. (öl. İstanbul 1595). Mehmed III tahta geçince diğer 19 şehzadeyle birlikte idam edildi. (M)

ÖMER ŞEYH Mirza, Timur'un torunu, Babur'un babası (Semerkand 1455 - Herat 1494). Babası sultan Ebu Said zamanında Fergana ve Endican valiliğine getirildi; ba-

HAYVANLARDA EN UZUN ÖMÜR

hayvan	*ömür (yıl)*
memeliler	
yarasa (Eptesicus fuscus)	2
grizli ayısı (Ursus horribilis)	31
kedi (Felis catus)	21
şempanze (Pan troglodytes)	37
köpek (Canis familiaris)	34
fil (Elephas maximus)	57
keçi (Capra hircus)	18
sarı hamster (Mesocricetus auratus)	1,8
at (Equus caballus)	62
aslan (Felis leo)	29
fare (Mus musculus)	3
sığır (Bos taurus)	30
sincap (Sciurus Carolinensis)	15
yaban domuzu (sus scrofa)	27
kuşlar	
mavi karga (Cyanocitta cristata)	4
kanarya (Serinus caneria)	24
papağan (Ara macao)	64
bülbül (Luscinia luscina)	3,8
güvercin (Columba livia domestica)	35
baştankara (Parus major)	9
sürüngenler	
aligator (Alligator missisipiensis)	56
zehirsiz amerikayılanı (Thamnophis sirtalis)	6
küçük denizkaplumbağası (Terrapene carolina)	123
dev kaplumbağa (Testudo elephantopus)	177

hayvan	*ömür (yıl)*
tatlı su kaplumbağası (Pseudemys scripta)	7
amfibyumlar	
kara semender (Salamandra atra)	3
Amblystoma maculatum	25
kurbağa (Rana türleri)	5 - 15
balıklar	
yılanbalığı (Anguilla rostrata)	6
havuzbalığı (Carrassius auratus)	25
mevsimbalığı (Acipenser transmontanus)	50
böcekler	
karınca (Lasius türleri)	15
bupretis (Buprestis splendens)	30
sirkesineği (Drosophila melanogaster)	0,1
örümcekler	
kuş örümceği (Avicularis avicularis)	15
su örümceği (Tegenaria civilis)	0,01
kabuklular	
tatlı su ıstakozu (Astacus fluviatilis)	30
supiresi (Daphnia magna)	0,2
yumuşakçalar	
midye, çeşitli türler	1 - 10
salyangoz, çeşitli türler	1 - 30
halkalısolucanlar	
yersolucanı (Lumbricus terrestris)	10
sülük (Hirudo medicinalis)	27
rotatorlar, çeşitli türler	0,03-0,1

BAZI TOHUMLU BİTKİLERİN AZAMÎ ÖMRÜ

bitki	*En uzun ömür (yıl)*		*örnek bitkinin bulunduğu yer*
	tahminî	*gerçek*	
kozalaklılar			
ardıç (Juniperus communis)	2000	544	Rusya'nın kuzeydoğusunda Kola yarımadası
ladin (Picea abies)	1200	350-400	Eichstätt, Bavyera
melez (Larix decidua)	700	417	Riffel alp, İsviçre
sarıçam (Pinus sylvestris)		584	
isviçre çamı (Pinus cembra)	1200	750	Riffel alp, İsviçre
beyaz çam (Pinus strobus)		400-450	
kaliforniya çamı (Pinus aristata)		4900	Humboldt Millî parkı, Nevada
sekoya (Sequoia gigantea)	4000	2200-2300	Kuzey Kaliforniya
çiçekli bitkiler			
birçenekliler			
kardeşkanı ağacı (Dracaena draco)	200		Tenerife (Kanarya adaları)
mührüsüleyman (polygonatum)	17		
ikiçenekliler			
huş (Betula nana)		80	Batı Grönland
kayın (Fagus sylvatica)	900	250	Montigny, Normandiya, Fransa
kızıl meşe (Quercus robur)	2000	1500	Aşağı Saksonya, Hasbruch ormanı
hintinciri (Ficus religiosa)	2000-3000		Bud Gaya, Hindistan, Anuradapura, Seylan
ıhlamur (Tilia)		815	Litvanya
sarmaşık (Hedera helix)	440		Ginoc, Montpellier civarı, Fransa

YAŞLAR VE ORTALAMA ÖMÜR (1958 istatistiklerine göre)

yaş	binde ölüm	ortalama ömür
0	7.08	68.30
1	1.76	67.78
2	1.52	66.90
3	1.46	66.00
4	1.40	65.10
5	1.35	64.19
6	1.30	63.27
7	1.26	62.35
8	1.23	61.43
9	1.21	60.51
10	1.21	59.58
11	1.23	58.65
12	1.26	57.72
13	1.32	56.80
14	1.39	55.87
15	1.46	54.95
16	1.54	54.03
17	1.62	53.11
18	1.69	52.19
19	1.74	51.28
20	1.79	50.37
21	1.83	49.46
22	1.86	48.55
23	1.89	47.64
24	1.91	46.73
25	1.93	45.82
26	1.96	44.90
27	1.99	43.99
28	2.03	43.08
29	2.08	42.16
30	2.13	41.25
31	2.19	40.34
32	2.25	39.43
33	2.32	38.51
34	2.40	37.60
35	2.51	36.69
36	2.64	35.78
37	2.80	34.88
38	3.01	33.97
39	3.25	33.07
40	3.53	32.18
41	3.84	31.29
42	4.17	30.41
43	4.53	29.54
44	4.92	28.67
45	5.35	27.81
46	5 83	26.95
47	6.36	26.11
48	6.95	25.27
49	7.60	24.45
50	8.32	23.63
51	9.11	22.82
52	9.96	22.03
53	10.89	21.25
54	11.90	20.47
55	13.00	19.71
56	14.21	18.97
57	15.54	18.23
58	17.00	17.51
59	18.59	16.81
60	20.34	16.12
61	22.24	15.44
62	24.31	14.78
63	26.57	14.14
64	29.04	13.51
65	31.75	12.90
66	34.74	12.31
67	38.04	11.73
68	41.68	11.17
69	45.61	10.64
70	49.79	10.12
71	54.15	9.63
72	58.65	9.15
73	63,26	8.69
74	68.12	8.24
75	73.37	7.81
76	79.18	7.39
77	85.70	6.98
78	93.06	6.59
79	101.19	6.21
80	109.98	5.85
81	119.35	5.51
82	129.17	5.19
83	139.38	4.89
84	150.01	4.60
85	161.14	4.32
86	172.82	4.06
87	185.13	3.80
88	198.25	3.55
89	212.46	3.31
90	228.14	3.06
91	245.77	2.82
92	265.93	2.58
93	289.30	2.33
94	316.66	2.07
95	351.24	1.80
96	400.56	1.51
97	488.42	1.18
98	668.15	.83
99	1,000.00	.50

başı ölünce Herat hükümdarı oldu (1468). Üç oğlundan Babur Endican'da, Cihangir Aksi'de, Nasurda Kaşan'da bir süre hükümdarlık ettiler. (M)

ÖMER ŞEYH Muizzüddin, Timur'un üçüncü oğlu (öl. 1396). Babası Muzafferileri İsfahan yakınında yenince, Faris bölgesi valiliğine getirildi. Ertesi yıl babasıyle görüşmek için Diyarbakır dolaylarına gitti; yolda suikaste uğrayarak öldürüldü. Cesedi Maveraünnehir'e götürülerek Kaş kasabasında Kubbei Hadra'ya (Yeşil Kubbe) gömüldü. (M)

ÖMER ŞEVKİ EFENDİ Mardinî, türk şairi ve yazarı (öl. Mardin 1851). Mardin'de Zeynizade Mahmud Efendiden ve kayserili Hoca Kasım Efendiden ders aldı. Rıfaî tarikatına girdi. Eserleri: *Mecmua-i Fetava* (Fetvalar Dergisi); *Divan; Münyet-ül-Musalla* (Namaza Durmanın Amacı) [tercüme]. (M)

ÖMER ŞİFAÎ EFENDİ, türk bilgini (Sinop, ? - Bursa 1742). Medresede okudu, bir ara Mısır'a gitti. Sonra Bursa'da yerleşti. Tıp konularında çalışmalar yaptı. Eserleri: *El-Cevher-ül-Ferid fi Tıbb-il-Cedid* (Yeni Tıp Hakkında Biricik İnci); *Hulasat-ül-Ebdan* (Bedenlerin Özü); *Minhac-üt-Tıp* (Tıp Kılavuzu); *Kanun-il İrşad* (Yol Gösterme Yasası). Ayrıca Latinceden tercümeleri vardır. (M)

ÖMER VAHİD EFENDİ Âtıfzade, türk devlet adamı (?, 1723 - İstanbul 1783). Defterdar Âtıf Efendinin oğlu. Medresede okudu. Hâcegânlıkla Küçükkale tezkirecisi oldu (1739). Tophane nazırlığına tayin edildi (1746). Mevkufatçı (1759), sipahi kâtibi (1761), tersane emini (1763), Saraçhane bina emini (1765), Anadolu muhasebecisi (1766), nişancı (1775), reisülküttap oldu (1776); 1778'de azledildi. Sonra tersane emini (1779), tekrar nişancı (1787) ve sadaret kethüdası oldu (1782); aynı yıl azledildi. (M)

ÖMER VÂHİT EFENDİ. Bk. DİLÂVERAĞAZADE ÖMER VÂHİT EFENDİ.

ÖMER VASFİ EFENDİ, türk hattatı (Trabzon, ? - İstanbul 1824). Doğduğu yerde okudu. İstanbul'a geldi; Fazıl Yusuf ve Yamakzade Salih Efendilerden sülüs ve nesih yazarak yetişti. Enderunda yazı hocalığıyle görevlendirildi. Kasımpaşa'da kışla içindeki caminin, kışla kapılarının, aynı yöredeki Hasanpaşa çeşmesinin, İstanbul'da Anadolu fenerinde Sultan Mahmud'un yaptırdığı çeşmenin yazılarını o yazdı. (M)

EN UZUN VE EN KISA ÖMÜR

Bir hayvan veya bitkinin ömrünü kalıtım, çevre ve tesadüfler tayin eder. Potansiyel olarak ömrü tayin eden etken soyaçekim durumudur. Biryıllık bitkilerin ömrü kesin olarak belirlidir. Fakat çokyıllık bitkilerin, özellikle ağaçların ve ağaçsı bitkilerin ömrü belirsizdir. ömrü uzun olan bireyler, genellikle, şartların çok elverişli olduğu yerlerden çok, orta derecede elverişli olduğu ve dolayısıyle bu bireylerin tabiî düşmanlarına ve hastalıklara imkân vermeyen yerlerde yaşayanlardır. En kısa ömürlü canlılar, bazı birhücreli bitki ve hayvanlardır; bunların ömrü, yeni bireyler meydana getirmek üzere bölündükleri veya ikiye ayrılarak çoğaldıkları zamanda ölçülür.

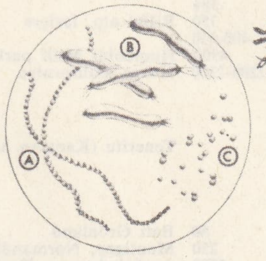

BİTKİLER. Bitkiler âleminde bakteriler (solda), en kısa ömürlü (20 dakika) canlılardır. Burada görülen (A) yuvarlak bakteriler (coccus) ekşi sütte; (B) eğri (sprillum) ve (C) yuvarlak bakteriler (zatürree mikropları) çok büyütülmüştür. Sağda: bilinen en uzun ömürlü (4600 yıl) canlı olan kalifornİya çamı (Pinus arsitata) Orta Kaliforniya'nın doğusunda yetişir.

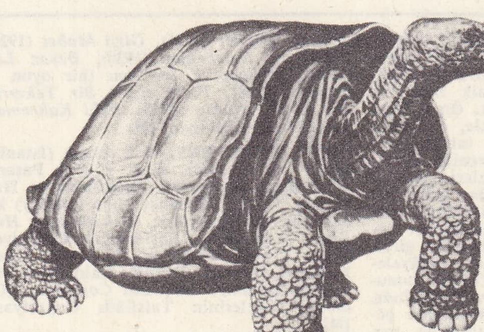

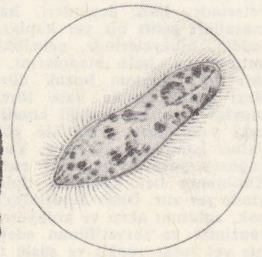

HAYVANLAR. Hayvanlar âleminde en uzun ömürlü (177 yıl) yaratık olarak Galapagos adalarında yaşayan dev kaplumbağadır (solda); bu hayvanın ağırlığı 220 kg ve bağası 120 sm uzunluğundadır. Sağda: suda yaşayan birhücrelilerden terlikisi hayvan yaklaşık olarak 0.2 mm uzunluğundadır; hayvanların en kısa ömürlüsü budur (8 saat).

ÖMÜR veya **ÖMR** i. (ar. ʿ*umr*'dan osmanlıca ʿ*ömr*). Hayat, yaşama süresi: *İşte böyle Yusuf, ömür bu, geçip gidiyor* (Sabahattin Ali). *Yaş otuz beş yolun yarısı eder / Dante gibi ortasındayız ömrün* (C. S. Tarancı). *Mehmed Âkif ömrünün son yıllarını Mısır'da geçirmiştir* (Y. Z. Ortaç). || İçinde bulunulan andan ölünceye kadar geçecek olan süre: *Fakat biraz sonra gördüğüm şeyi bütün ömrümce unutamayacağım* (A. H. Tanpınar). || *Teşm. yol.* Hayatın tadı, mutluluk. || Sıf. *Mec.* Tuhaf, eğlendiren, gülünç: *Hele Recep efendi işminde sarıklı bir müdür var ki ömür* (R. N. Güntekin). *Bu kafileyi akşam üzeri yorgun argın [...] kasabaya girerken görmek ömür olurdu* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Ömür adam,* hoş, beğenilen kimse. Tuhaf gülünç kimse. || *Ömür çürütmek,* boşuna, yararsız, zahmetli bir hayat geçirmek: *Bütün ruhiyat, maneviyat onun arkasında ömür çürütmedikçe günahlarını idrak edemez* (Ahmed Rasim). || *Ömür sürmek,* rahat ve mutlu yaşamak: *Hattâ bunca yıllardır hatırımda ömürlerini sürmüş olan o seslerin ben şimdi bir nevi esiri olacakmışım* (A. Ş. Hisar). *Ondan sonra cümle oğulları ile beraber Mısır'da on yedi sene daha ömür sürdü* (Cevdet Paşa). || *Ömür törpüsü,* uzun, zahmetli iş. || *Ömre bedel,* bir ömre değecek kadar (güzel, iyi, değerli v.d.): *Hani ömre bedeldir şu geçen her gününüz / Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz* (M. Â. Ersoy). *Vücudumuza değen ebediyet içinde / Bir tek an duyuyoruz, bütün ömre bedel* (F. H. Dağlarca). || *Ömürler olsun!,* «çok yaşa!» anlamında el öpenlere söylenir. || *Ömrü billâh. Halk dili.* Şimdiye kadar, hiç bir zaman: *Ömrü billâh bana böyle lâf söylemedi.* || *Ömrü oldukça,* yaşadıkça, hayatı süresince. || *Ömrü uzamak,* yaşamağa devam etmek. Dayanmak. || *Ömrü vefa etmek (etmemek),* çok yaşamak (yaşayamamak): *Bütün bu inkılâpları yapan ve gene ömrü vefa edip de zaman ruhunu engellemezse daha nice ve nice inkılâplar yapabilecek olan adamın portresi* (Ş. S. Aydemir). || *Ömrümün varı,* sevgi sözü olarak kullanılır. || *Ömründe,* hiç bir zaman: *Dün akşam revaniye benzer bir şey yemişlerdi, ömründe böyle güzel tatlı yememiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). *Fakat niye kaçacaktım sanki? Böyle bir ilgiyi bütün ömrümde görmemiştim* (A. H. Tanpınar). || *Ömrüne bereket. Teklz.* «Çok yaşa!» anlamında dua sözü: *Gözlerini kapayarak sazın gaşy eden nağmeleriyle başını ağır ağır iki tarafına sallıyor, ortaya boğuk bir sesle «Oh! Ömrüne bereket!» duasını atıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Allah (uzun) ömürler versin* (veya *Allah ömrüne ömür katsın*), «çok yaşa!» anlamında teşekkür sözü: *Allah sana ömürler versin Rabia* (H. E. Adıvar). *Hay Allah ömrünüze ömürler katsın efendim* (H. R. Gürpınar). || *Sizlere ömür,* bir ölüm haberi verilirken «öldü» anlamında kullanılan söz: *Neden sonra birisi «Sizlere ömür» diyor ...* (N. Araz). *Tamam otuz tavuk sizlere ömür* (B. Felek).

— *Esk. Ömr-i aziz,* değerli hayat. || *Ömr-i cavid,* ebedî hayat. || *Ömr-i güzeşte,* geçmiş ömür. || *Ömr-i hazin,* hüzünlü ömür. || *Ömr-i meyus,* üzüntülü ömür. || *Ömr-i pür-şitab,* çabuk geçen ömür. || *Ömr-i sefil,* sefalet içinde geçen ömür. || *Ömr-i tavil,* uzun ömür.

— Fiz. *Ortalama ömür,* radyoaktif bir elementin devri. Bk. DEVİR.

— Tic. *Ürünün ömrü,* herhangi bir ürünün pazara sürümünden çekilişine kadarki gelişme evrelerinin tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Ömür,* canlı varlıklara göre büyük ölçüde değişir. En belirgin aykırılıklar bitkiler âleminde görülür: basit bitkilerin çok kısa ömürlü olmasına karşılık ağaçlarda ömür çok uzundur (zeytin ağaçları, 700 yıl; sedir ağacı, 800 yıl; sekoyalar, baobablar 5 000 yıl yaşar). Eşeysiz olarak çoğalan köksaplı bitkilerin ömrü ise sınırsız gibidir (çiğdem, posidonia). Birhücreli organizmaların durumu biraz

Foto. MEYDAN

daha başkadır; elverişli ortamda eşeysiz olarak çoğalan bir terliksi için potansiyel bir ölümsüzlük söz konusudur. *İn vitro* hücre ve doku kültürleri bu bakımdan çok ilgi çekici sonuçlar verdi. Carrel, civcivden alınan bir dokuyu otuz yıldan fazla yaşatmayı başardı. Gautheret bitkisel dokuları sınırsız bir süre üretmeyi gerçekleştirdi. Çokhücrelilerin ömrü de çok çeşitlidir. Omurgasızlarda en uzun ömür yumuşakçalarda (tridacne, 25-30 yıl), solucanlarda (sülükler 20 yıl), kabuklularda (25 yıl) görülür. Memelilerde fil 80 yıl, aslanlar ve büyük yırtıcı hayvanlar 25-30 yıl, balina 25 yıl, şempanze, orangutan 25 yıl yaşar. İnsan ömrü 110 yılı aşmaz veya çok az aşar. Ortalama ömür ise çok ilgi çekici bir şekilde hesaplanır: belli sayıdaki insanın, meselâ bir neslin, belli bir devrede, meselâ bir yıl içinde doğan insanların yaşama süresinin ortalaması alınır. Bütün istatistikler batı ülkelerinde ortalama ömrün sürekli olarak artmakta olduğunu göstermektedir. Meselâ Fransa'da ortalama ömür 1880'de 40 yıl, XX. yy.ın başlarında 46 yıl, XX. yy.ın ortasında 63 yıldır. Diğer ülkelerdeki artış da hemen hemen aynıdır. Ömrün uzun veya kısa oluşunda birçok etmen rol oynar. İç etmenler ırka ve bireye has biyolojik karakterlere dayanır; dış etmenler ise, en geniş anlamda, iktisadî ve sosyal şartlar da dahil, yaşanılan ortama bağlıdır.

Soydan gelen bir uzun ömürlülük mümkündür; bütün üyeleri 90-100 yıl yaşamış aileler bilinmektedir. Pearl bir insanın «tial»ini (*total immediat ancestral longevity*) [yakın ataların toplam ömrü] hesaplamıştır; buna göre bir insanın tial'i ana ve babası ile büyükana ve büyükbabalarının ömürlerinin toplamına eşittir. Bir insanın «tial»i ne kadar yüksekse uzun yaşama şansı da o kadar fazladır. Bk. YAŞ.

— Tic. *Ürünün ömrü* kavramı (özellikle niteliksel bir mahiyet taşır), ürünün, bir ürünler grubunun veya bir iktisadî bütünün iktisadî var oluşunda dört evre ayırt eder. Birinci evre, sürüm ve pazara girme evresi, ikincisi gelişme evresi, üçüncüsü olgunluk evresi, sonuncusu da sona erme evresidir. (Bu evre kimi zaman, yeniden bir yükselişin takip ettiği geçici bir sona erişi ve sonra kesin bir sonu içine almaktadır.) Birinci evre sırasında, ürünün araştırılması, pazara giriş, reklam v.b.nin sebep olduğu masraflar, genellikle hasılattan daha yüksektir. İkinci evrede, gerçekleştirilen hasılatla üretim ve dağıtım giderleri arasındaki farkın olumlu yönde büyüdüğü görülür. Bu, yüksek kazançlar elde etme zamanıdır ve ürünün rekabet karşısındaki teknik ve ticarî üstünlüğü ne kadar büyükse, bu evre de o kadar uzun sürer. Üçüncü evre boyunca kazançlar iyi bir düzeyde tutunur, ama satışlar bir düzeyde kalır. Son evrenin başladığı hissedildiğinde (hattâ daha önce), teknik tedbirlerle, meselâ, ambalajlar değiştirilerek, reklam çabaları yoğunlaştırılarak, üçüncü evre uzatılabilir. Son evrede, satışlar azalırken, giderler önce duraklama halinde kalır, sonra çoğalır. Ürün, yeni bir ürün onun yerini almış olduğu için veya alışkanlıkların ve imalât usullerinin değişmiş olması sebebiyle artık pazarın ihtiyaçlarına cevap veremez.

Ürünün ömrünün uzunluğu çok değişik olabilir; bununla birlikte günümüzde genel bir kısalma göze çarpmaktadır.

Uzun bir ömür süresi olan enerji kaynaklarında da aynı durum görülür. Meselâ kömür, elektrik enerjisinin rekabetiyle karşılaşmakta, uzun süre sanayi medeniyetinin sembolü olarak kaldıktan sonra, artık sona erme evresinde bulunmaktadır. Teknik ilerlemenin hızlanmasıyle, ağır donanım malları daha kısa bir ömür süresine sahip olmakta ve günlük tüketim mallarına yaklaşıldıkça bu ömür süresi kısalmaktadır. (LM)

ÖMÜRLÜ sıf. (*ömür*'den *ömür-lü*). [...] ömrü olan, (...) kadar süren: *Arkadaşlıkları uzun ömürlü olmadı.* || Çok yaşayan, ömrü uzun olan: *Allah ömürlü etsin.* (M)

ÖMÜRSÜZ sıf. (*ömür*'den *ömür-süz*). Ömrü olmayan, çok az yaşayan. || *Mec.* Faydasız, kısa süren: *Günler ve geceler, kelimeler aramak, kelime oyunları yapmak ve tarih yakıştırmaları cinsinden ömürsüz ve tamamen indî denemelerle geçiyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖN i. (esk. türk. *öñ*'den). Bir şeyin arkasına veya tersine karşıt olan yüz tarafının baktığı yerin yakını: *Ayak sesleri benim civarıma yaklaşıyor, işte tam penceremin önünde durdular, konuşuyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Odanın içinde sağa sola dolaştı. Tekrar önümde durdu* (A. H. Tanpınar). *Kapının önü.* || Bina, bahçe v.b. karşısındaki açıklık, alan: *Ermeni mektebinin önünde çocuklar fişek kovanlarıyle bir çeşit mortiz oynamağa başladılar* (Orhan Kemal). *İttihat bahçesinin önünde durdu* (Ömer Seyfeddin). || Baş taraf, en ileri, en yukarı kısım: *O gün İbrahim Efendi önde ben arkada, Beyrut'un güneş dolu caddelerinden Burç meydanına indik* (Orhan Kemal). *«Beni bırakıp gittiler» demesin diye biz de öndekileri takiben bir yerlere iniyorduk, indikçe indik* (Ahmed Rasim). || Giyeceklerin göğsü örten kısmı: *Mülâzım zarfı dikkatle iç cebine yerleştirdi, önünü ilikledi* (S. Kocagöz). *Kaymakamı görünce doğruldular ve diz kapaklarına kadar inen cübbe bozması ceketlerinin önünü kavuşturdular* (Sabahattin Ali). || —*Teşm. yol.* Gelecek zaman: *Evet, önümüzde belki yıllarca sürecek bir mücadele var* (S. Kocagöz). *Hem de önünüzde bu kadar gün varken ...* (R. N. Güntekin). || İlk zaman, başlangıç: *Tecellim tersine çalmış kalemi / Önünden gülmeyen sonra güler mi?* (Âşık Veysel). || Bir yolun başı veya bulunulan yer ile sonu arasında gidilecek uzaklık, mesafe: *Rasim Beyi Salihli dolaylarında bekleyeceklerine göre önlerinde otuz otuz beş kilometrelik yol var demekti* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Ön ayak olmak.* Bk. AYAK. || *Öne almak,* bir şey veya kimseye diğerlerinden daha ön sırada yer vermek, daha önemli saymak: *Bestam'lı Bayezit, diğerkâmlıkta başka insanları öne alıp kendisini yok farzetmekte o kadar ileri gitmiş ...* (N. Araz). || *Öne düşmek* (veya *önüne düşmek*), önden (önünden) yürümek: *Süvariler öne düştüler, arkalarında mumlu araba, sırık hamalları, ayı partisi, bizim zurnalılar yürüyordu* (Ahmed Rasim). *Lambayı al da önüme düş gidelim* (H. R. Gürpınar). || *Öne sürmek,* ileri sürmek, bahane etmek: *Yaptıkları, harbi, milyonlarca ölüyü öne sürerek kendilerine bir ün payı istemekten başka bir şey değildir* (N. Ataç). *Hastalığını öne sürmek.* Siper olarak almak, arkasına gizlenmek. || (*Birinin*) *önünde ardında* (veya *arkasında*) *dolaşmak,* birinin yanından ayrılmamak, ondan kopmamak, ısrarla onu takip etmek. || *Önünde perende atılmamak.* [Bir kimse için] Çok kurnaz, açıkgöz olmak, aldatılamamak. || *Önüne arkasına bakmadan,* düşüncesizce, iyice hesaplamadan. || *Önüne bak!,* «dikkat et!» anlamında ihtar yolu kullanılır: *Veysel eli nideceksin / Herkes ettiğini çeksin / Önüne bak düşeceksin!* (Âşık Veysel). || *Önüne bakmak,* utanmak, utancından cevap verememek: *Verilecek cevap olmadığı için önüme bakmakta devam ediyordum* (R. N. Güntekin). Bakışlarını önüne doğru yöneltmek: *Bedevî'nin kuşağı arasından düşüverecek bir akrebe basmak ihtimaliyle önüme bakıyordum* (R. H. Karay). || (*Birinin*) *Önüne çıkmak,* bir kimsenin karşısına çıkmak, yolunu kesmek: *Kocasıyle beraber Beyoğlu'ndan geçerlerken önlerine çıkmıştı* (S. F. Abasıyanık). *Onlar böyle geriye doğru ilerledikçe, bir gün olur, bir noktada yine önlerine çıkacağız* (A. H. Müftüoğlu). || (*Bir şeyin*) *Önüne geçmek,* bir şeye engel olmak: *Efendiler, bu vaziyetin üzerine her şeyden evvel vukuu melhuz bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim* (Atatürk). *Amerikalılar Küba'daki sinekleri mahvederek sarı hummanın önüne geçtiler* (F. R. Atay). || *Önüne gelen,* rastgele, olur olmaz şey veya kimse: *Köyde her önüme gelene durmadan bunu anlatıyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Önüne katmak,* önü sıra gitmesi için zorlamak, önünden gitmeğe mecbur etmek: *Önlerine kattıkları beş on sıska öküzü bağıra çağıra bir araya toplamak istiyorlardı* (Sabahattin Ali). *Bunları önüne katıyor, paldır küldür merdivenden aşağı indiriyor* (Kemal Tahir). || (*Bir şeyin*) *Önünü almak,* bir şeyi önlemek, engel olmak: *Düşmanlık bu dereceye geldikten sonra düşmanca davranmaktan başka, belânın önünü almağa çare yoktur* (Namık Kemal). *Bu sersem edici gürültünün önünü almak, talebelerini sessiz çalıştırmağa* [...] *alıştırmak için iki hafta uğraştım* (R. N. Güntekin). || *Önünü ardını bilir,* ihtiyatlı, düşünceli, saygılı. || *Önünü ardını düşünmek* (*düşünmemek*), dikkat etmek (etmemek): *Söylediğin sözlerin önünü ardını düşün, günahtır* (H. R. Gürpınar). || (*Birinin*) *Önünü kesmek,* bir kimsenin ilerlemesine engel olmak: *Onu ya uykusunda basarlar veya kaçış yolu üstünde önünü keserler* (F. R. Atay). [Akarsu için] Akmasını engellemek: *Çirkef buradan taşıp bizim mahalleyi tutana kadar önüne kesmemişler de şimdi mi kesebilecekler?* (Kemal Tahir). || *Göz önünde tutmak* (veya *bulundurmak, almak*). Bk. GÖZ.

— Avc. *Ön almak,* bıldırcın, keklik gibi kuş avlarında, avlanmağa başlamak için avcılar arasında kararlaştırılmış saati ve başlama işaretini beklemeden herkesten önce av sahasına girmek.

— Denizc. *Önde olmak,* bir yarışta varış ipini tutmak veya önde bulunmak. || *Önüne düşmek,* elde olmayan bir sebeple bir teknenin başka bir teknenin yolu üzerine çıkması. || *Rüzgârın önüne düşmek,* seyir edilemediği, rota korunamadığı zaman dalga ve rüzgârı arkadan almak.

— Huk. *Önüne geçilen illiyet.* Bk. *Geride kalan* İLLİYET.

— Güreş. *Ön çapraz,* güreşçiler ayakta kapıştıkları zaman bir güreşçinin rakibini sağa veya sola fırlatmak, yani ayakta den-

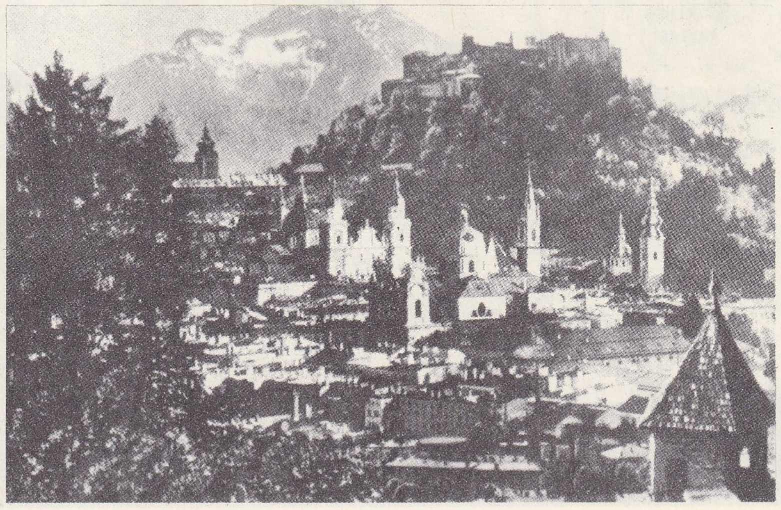

Salzburg ve
ÖNALPLER

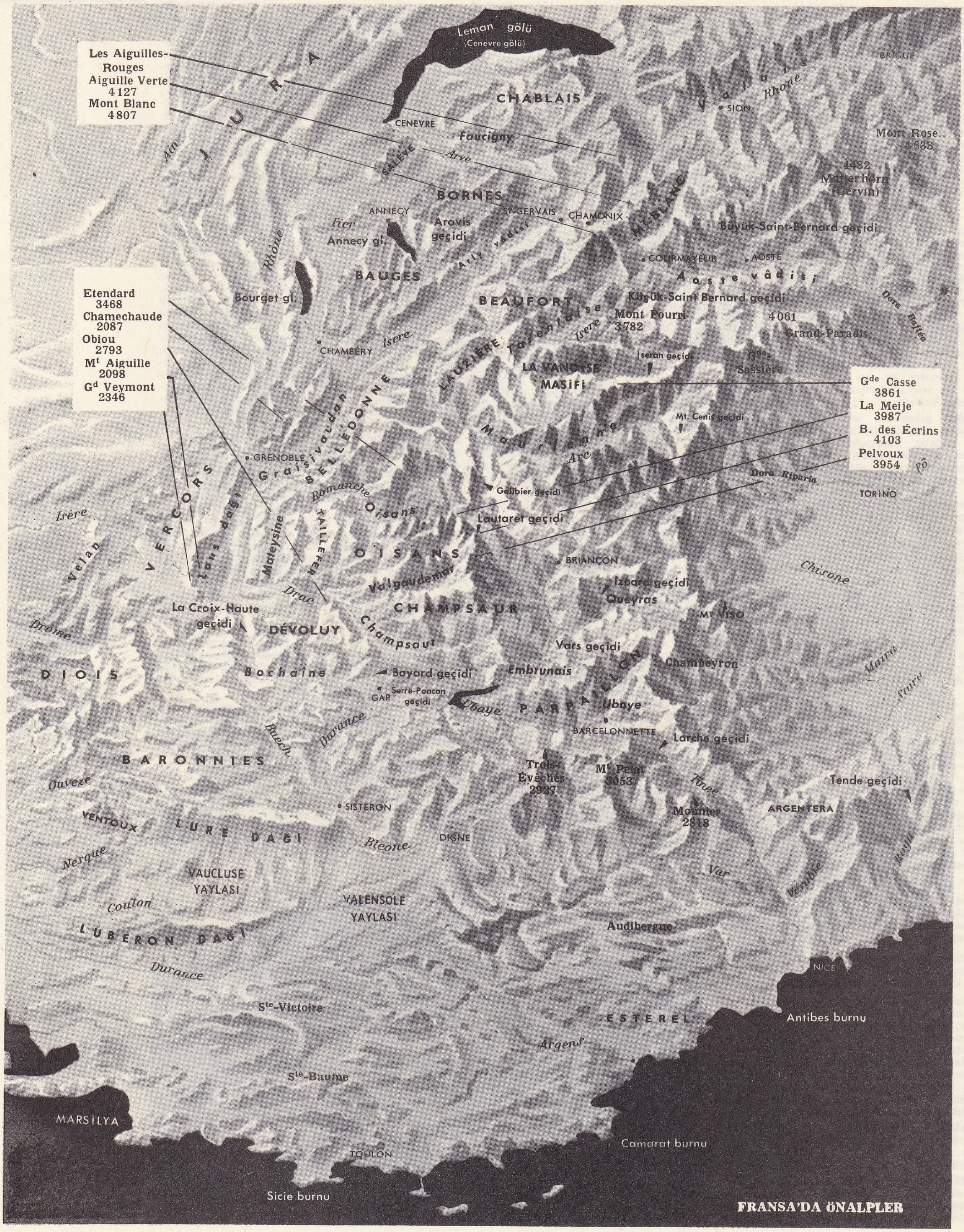

FRANSA'DA ÖNALPLER

gesini bozmak için, iki eliyle göğüsten çapraz olarak kavrama. (Bu arada bir tırpan veya çangal kullanabilirse rakibini hemen tuş yapabilir.)

— İnş. *Ön tasarı*, bir projenin teknik, grafik, hukukî ve iktisadî bakımdan hazırlık etüdü. *Eşanl.* ÖNPROJE.

— Mim. *ön cephe*, bir yapının esas yüzü, cephesi. || *Ön sütunlu*. Bk. PROSTİL.

— Res. *Öne çıkma*, üç boyutlu etkisi yapma, dip yüzeyden iyice ayrılma: *Dip yüzey çok göz alıcı olursa şekiller iyice belirmez.*

— Zool. Hayvanlarda vücudun ön kısmı; bu kısımda baş, boyun, göğüs ve ön bacaklar bulunur.

◆ Sıf. İleride, önde bulunan: *Muvakkit Nuri Efendinin Merkezefendi'deki mezarının tamiri beni büsbütün ön safa geçirdi* (A. H. Tanpınar). || Üst: *Ertesi hafta derginin ön kapağı içinde bir çağırı gördüm* (Y. Z. Ortaç). || İlk: *Kavgalar sevişme hırsının ön belirtisidir* (R. H. Karay). || *Ön* kelimesi isimlerin önüne gelerek bileşik kelime teşkilini sağlar: *Önsöz, önsezi* ... gibi.

— Anat. Anatomi tanımlamalarında bir organın bir bölgesini, bir yüzünü, bir kenarını, bir açısını veya bir ucunu, bağıntı durumuna göre belirtmek amacıyle kullanılır: *Kürek kemiğinin ön yüzü*. (Burada *ön* kelimesiyle karşılıklı bağlantısı bulunan kelimeler şunlardır: arka, alt, üst, dış ve iç.) || Aynı türden organlara göre önde bulunan bazı organları belirtmek için de kullanılır: *Diz ekleminin ön bağı*. || *Ön ağız*, ağzın, dudaklardan dişlere kadar olan kısmı.

— Ask. *Ön emir*, bir askerî birliğe, toplu harekât emri ulaşıncaya kadar, ast birliklerin harekâta hazırlanmasına imkân vermek üzere özet halinde gönderilen emir. Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Ön kıta*, kıtaların kenarını 3 000 - 4 000 m derinliğe kadar çeviren ve üç kesimden meydana gelen denizaltı engebelerinin tümüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Ön avurt ünsüzü*, dil ucunun ön damağa çarpmasıyle oluşan ve dilin yanlarından akan ünsüz (*l* sesi bir ön avurt ünsüzüdür). || *Ön damak ünsüzü*, dil sırtı yardımıyle ön damağın çeşitli noktalarında patlayarak veya sızarak meydana gelen ses (*k, g, ğ, y* birer ön damak ünsüzüdür).

— Elektroakustik. *Ön düzeltme*, bir kayıt veya okuma sisteminde, nitelikleri *düzeltilmek* istenen bir elemandan önce gelen bir noktada yapılan düzeltme.

— Elektron. *ön ayar*, bir radyo alıcısının kullanılışını basitleştirmek için, devrelerini önceden ayarlama işlemi. (*Ön ayarlama* da denir.) || *Ön ayarlı*, ön ayarı yapılmış bir devre için kullanılır.

— G. santl. *Ön hıristiyan sanatı*, ilk hıristiyanların sanatı. (Doğu'da, başlangıçla Justinianus devri arası dönemi, Batı'da da VI. yy.ın ortası ile barbar istilâları arasını kapsar.) Bk. ANSİKL.

— Huk. *Ön alım*. Bk. ŞUFA *hakkı*. || *Ön mesele*, ceza muhakemesi hukuku alanında asıl uyuşmazlık olan, failin fiilinin suç teşkil edip etmediğinin tespitinden önce çözülmesi gereken uyuşmazlıklar. (Bk. ANSİKL.) || *Ön mirasçı*. Bk. MİRASÇI. || *Ön soruşturma*, ceza muhakemesinin birinci safhası olan, hazırlık ve ilk soruşturma devrelerinden meydana gelen, amacı son soruşturmayı hazırlamak veya bunun gerekli olup olmadığını tayin etmek olan muhakeme kısmı. (Bk. ANSİKL. || *Ön seçim*. Bk. SEÇİM. || *Ön sözleşme* (veya *akit yapma vaadi*), tarafların birbirlerine, ileride bir sözleşme kurmayı taahhüt etmeleri. Bk. ANSİKL.

— İnş. *ön basamak*, sahanlıklı merdivenlerde bazen ikinci merdiven kolunun ilk basamağından önce konan sarkmasız basamak. || *Ön duvar*, bir başka duvarın ön tarafında veya ona yaslanmış durumda bulunan duvar.

— İstihkâm. *Ön siper*, yatık mermi yollu silâhların cepheden gelen ateşlerine karşı, savunanı koruyan ve silâhlarını kullanmasını sağlayan (duvar siperi, avcı çukuru siperi) toprak siper. Bk. TEPE.

— Mekan. *ön yanma*, bir dizel motorunda, yakıt-hava karışımının ateşlenmesinden hemen önceki safha. (Ön yanma odası bulunan motorlarda, bu oda soğutma sisteminin dışında yer aldığı için çok ısınır ve yanma olayı bu odada başlar.)

— Nümism. *Ön yüz*, bir para veya madalyada ve eski türk paralarında tuğralı yüz.

— Petr. *Ön ısıtıcı*, bir ısı değiştirici veya bir fırından meydana gelen ön ısıtma cihazı. (Bacaya giden dumanlardaki ısının bir kısmını, atmosferde kaybolmasına göz yumacak yerde, brulörlere gönderilen yanma havasını ısıtmakta kullanmakla, bir fırının veya bir kazanın verimi arttırılabilir. Bu kaybolan ısıyı değerlendirme, özel tipte bir ısı değiştiricisiyle yapılır.) || *Ön ısıtma*, sürekli bir üretim sisteminde, bir ürünün temel işlemden (damıtma, tepkime v.b.) önce ısıtılması.

— Plast. mad. *Ön ısıtma*, bir maddenin, genellikle kalıp dışında ve kalıp sıcaklığından biraz daha düşük bir sıcaklıkta ısıtılması. || *Ön plastikleştirme*, kalıplanacak toz maddelerin kalıba püskürtülmeden önce sıvılaştırılması ve ısıtılması için, püskürtme preslerine eklenmiş özel bir cihaz içinde uygulanan işlem. (Pistonlu preslerin kullanılması, bu ek cihazlara baş vurmak zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır.)

— ANSİKL. Ask. *Ön emir*'de, askerî birliğe, ilk planda girişmesi gerekli faaliyetler bildirilir, ileriye ait gereksiz ayrıntılara yer verilmez. Böylece, beklenen harekâta birliğin hazırlıklı bulunması, birlik kumandanlarının bir an önce bilgi edinerek işlerini zamanında planlamaları, toplu harekât emri gelince de bunu hemen uygulayabilmeleri imkânı sağlanmış olur. Bu özelliği sebebiyle, ön emirler çok defa ayrı emirler halinde birbiri ardınca ulaştırılır. Savaş harekâtı sırasında, toplu emirden önce ön emirler verilir; böylece birlikleri, hazırlanan harekât planına göre sevk ve idare etmek çok kolaylaşır.

— Coğ. *Ön kıta*. Kıta* yaylası yaşlı kütlelerin ve tortul havzaların kenarında büyük ölçüde gelişmiştir ve eğimi çok azdır. Genç dağların eteğinde dardır ve eğimi azdır. Yerkürenin tamamı için ortalama eğim 0,070'tir; ortalama 75 km olan genişlik Avustralya ve Arjantin kenarında birkaç yüz metredir.

Kıta eğimi, ön kıtanın aracı katını meydana getiren yumuşak eğimli bir şeydir. Ortalama eğimi birkaç derecedir (Seylan denizaltı ovasının yukarısında 45°'lik bir maksimum kaydedildi). Topografyası, düzlükler, yaylalar (Florida açıklarında olduğu gibi) veya doruklarla ayrılan çökintülerle (Güney Kaliforniya açıkları) engebeli olabilir. Bir yalıyar görünüşünde olabilen veya bir dışbükey doldurma profili kapsayabilen kıta eğiminin menşei henüz bilinmemektedir. Kıta eğintisi kanyonlarla yarılı olabilir.

Açığa doğru *ön kıta dalgalanmaları* yer yer daha yüksek engellerin eteğinde uzanan yirmi otuz m'lik küçük tepelerden oluşur. Ön kıtanın yapısı litoloji ve tektonik açıdan yüze çıkmış kıtalarınkiyle aynıdır. Yayla ile eğinti arasındaki temas önemli bir profil kopması sağlar, derinlik 100-450 m arasında değişir (ortalama 135 km).

— G. santl. *Ön hıristiyan sanatı*'nın zamanı bakımından belirsiz olan alt sınırı tartışma götürürse de, üst sınır, Hıristiyanlığın izlerini taşıyan en eski bulgular (M. S. III. yy. başları) sayesinde kesin olarak bellidir. Bu sanat çığırı, alan bakımından Karadeniz kıyılarını ve Batı Avrupa'nın büyük bir kısmını içine alır. Hıristiyan başlangıcından sonraki ilk iki yüzyılın hıristiyan sanatı kalıntılarının bulunmaması dikkate değer bir olaydır. Bu durum çeşitli biçimlerde açıklanır. O çağda hıristiyanlar sayıca az oldukları için, sanat ürünlerinin günümüze kadar gelemediği düşünülebilir. Belki de pagan medeniyeti bağrında doğan hıristiyan sanatı, o çevre geleneklerinin etkisinde kalarak dile gelebilmek için güvenlik bakımından kendini bir türlü açıkça ortaya koyamamıştır. Roma imparatorluğunun sanat ve zanaat ürünlerinde görülen de bu değil midir. Bu varsayıma dayanarak, bazı yeraltı mezarlıklarındaki fresklerin, Hıristiyanlık yönünden çok az belirgin olması dolayısıyle, niteliği konusunda tartışmalar yapılmaktadır. Roma ve Kıptî dönemi Mısır'ından kalma birçok sanat eseri için de durum aynıdır. Ayrıca, tasvir sanatlarında da akla üçüncü bir ihtimal de gelebilir: ilâhiyatçıların resme düşman oluşu ve sanatı, özellikle de heykelcilik sanatını paganlığa en yakın bir anlatım biçimi sayan ilk hıristiyanların bu konudaki çekingenlikleri.

Buna karşılık, Sévère'ler hanedanı devrinde ön hıristiyan sanatı pek belirgin bazı özellikler ortaya koydu. Başlangıçta daha çok, büyük bir iddiası olmayan kimselerin ortaya koyduğu roma sanatının en ince işlerinin özelliklerinden yoksun bir halk sanatı niteliği taşıyordu. Çoğu zaman simgeci nitelikte bir sanattı ve tarihî sahneler yerine, ancak hıristiyanlar tarafından anlaşılabilecek işaretler kullanıyordu: hıristiyan haçı yerine gamalı haç, çapa, herminette; İsa yerine balık veya çoban; ruhun ölümsüzlüğü yerine tavus kuşu veya güvercin; eucharistie yerine ekmek veya asma dalı; tanrısal mutluluk yerine şölen veya bahçe gibi. Bu işaretler, kimi zaman, paganların kullandıklarından ayırt edilmesi güç nesnelerdir. Hattâ herminette gibi bazıları henüz sırf hıristiyanlara has nesneler olarak kabul edilmiş değildir. Hıristiyanların bazen paganlardan aldıkları bazı figürleri işaret olarak kullandıkları da görülmüştür. Meselâ, Orpheus ve Hélios, kimi zaman İsa yerine kullanılmıştır.

Gelişen sembolik sanatın yanı sıra ön hıristiyan sanatı da, hızla zenginleşen temsilî anlatım yollarıyle ortaya çıktı. Konuları Eski Ahit'ten alıyor ve bu konulara İncil ile ilgili anlamlar veriyordu (Habil'in veya Melchisédech'in kurban edilmesi, İsa'nın kurban edilmesi, balinanın kustuğu Jonas'ın İsa'nın dirilmesi anlamına gelmesi v.b.). Ayrıca İsa'nın hayatıyle ilgili sahneler de bu sanatta sık sık ele alınan konulardı (İsa'nın havarilere öğrettikleri, mucizeleri ve daha seyrek olarak da Meryem tasvirleri). İsa'nın çi-

ön hıristiyan sanatı

İsa dua ederken, kıptî sanatı alınlık (IV. yy.)

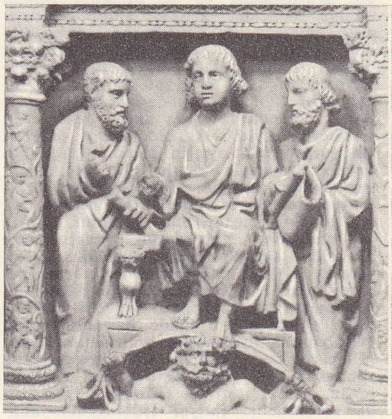

«İsa havariler ile tartışırken»
Junius Bassus'un lahti, Vatikan mağaraları

Priscilla katakombu freski,
Roma: Meryem

Foto. LAROUSSE

lesindeki en acıklı sahneler yer almıyordu. Meselâ çarmıha germe sahnesi ancak V. yy.da ve çoğu zaman da eksik biçimde ele alındı. Bazı unsurların ise Yahudilerden alınmış olduğu sanılır. Ayrıca, Mısır'da kıptî sanatı da birçok konusunu firavunlar repertuvarından aldı. Tasvir sanatıyle ilgili kalıntılara en çok roma yeraltı mezarlarında, italya ve provence lahitlerinde, yaldızlı camlarda, Roma devri Afrikası'nda yapılmış çeşitli örnekleri bilinen toprak kandillerde rastlanır. Doğu'da bir tek arkeolojik mevkide III. yy.dan kalma belgeler bulundu: Fırat üzerindeki Dura-Europos. V. ve VI. yy.lardan ise, elde, hıristiyan hacılarının kutsal yerlerden devşirdikleri çok sayıdaki eulogia kandil, mücevherat ve fildişi eşya gibi nesneler vardır. Başlangıçta pek önemli olmayan mimarî, Hıristiyanlığın Roma imparatorluğu tarafından resmî din olarak kabul edilmesiyle Milano fermanından itibaren (313) büyük bir gelişme gösterdi. Constantin tarafından Roma'da ve İstanbul'da yaptırılan büyük kiliselerin yıkık veya tanınmayacak kadar değişmiş olmasına karşılık, merkezî planlı veya bazilika biçiminde yapılmış ve içlerinde din şehitlerinin kalıntıları muhafaza edilen pek çok kilise, vaftizahne v.b. bugün hâlâ ayakta kalması veya planlarının bilinmesi dolayısıyle mimarî konusunda yeterince fikir verir. Ayrıca, kazılar bugün de sık sık, bu çeşitten eserlerin varlığını ortaya koyacak sonuçlar vermektedir. Bu yeni bulunan yapılarda dikkati çeken bir başka yan da, içlerinde çok zaman, mozaikli kaldırımlara ve süsleme amacıyle yapılmış heykellere rastlanmasıdır. Doğu'da (İstanbul, Antakya, Yunanistan), hattâ Ravenna'da bizans sanatının ortaya çıkmasına yol açan ön hıristiyan sanatı, VI. yy.da da bizans sanatıyle kaynaştı.

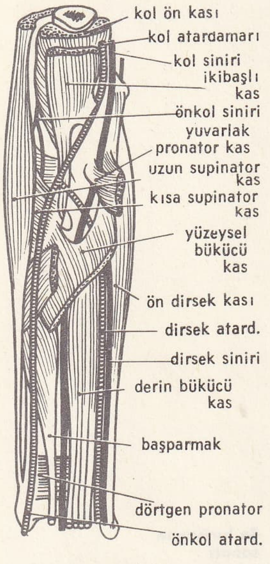

önkol

— Huk. *Ön mesele,* asıl meseleden önce çözülmesi gerektiği için bu adı alır. Ayrıca, esas uyuşmazlığa göre ikinci derecededir. Bu meseleler iki şekilde ortaya çıkar: *nispî muhakeme* ve bekletici mesele sayma. Nispî muhakeme, ceza hâkiminin bir ceza uyuşmazlığını çözerken karşılaştığı bir hukuk uyuşmazlığını, ceza yargılaması kurallarına göre kendine yetecek kadar çözmesini ifade eder. *Bekletici mesele sayma* ise, bir uyuşmazlığın, asıl yetkili makamda çözülmesi için o makama gönderilmesi ve o makamın kararının beklenmesi anlamına gelir.

● *Ön soruşturma,* ceza muhakemesi iki safhadan meydana gelir: *ön soruşturma* ve son soruşturma. Ön soruşturma, muhakemede birinci safhadır; hazırlık soruşturması ve ilk soruşturma devrelerine ayrılır. Ön soruşturmanın kanunkoyucular tarafından kabulü, muhakeme hukukunda bir gelişmenin ifadesidir. Önceleri, muhakeme yalnız bir safhadan meydana geliyordu; bu da bugün «son soruşturma safhası» adı verilen bölümdü. Bu safhada sanık muhakeme edilir ve suçluluğu veya suçsuzluğu konusunda hükme varılırdı. Sonradan son soruşturma safhasına geçilip geçilmemesinin araştırılması ve bu safhanın gerekli olduğu sonucuna varılırsa bunun hazırlanması amacıyle ön soruşturma safhası kabul edilmiştir. Ön soruşturma safhasında deliller toplanır. Deliller toplanırken muhakeme ve dava için gerekli olan ve olmayanlar daha ilk safhada ayıklanmış olur. Aynı zamanda zamanın akışı içinde delil olabilecek şeylerin kaybolması da önlenir. Ön soruşturma, ayrıca, isnadı açıkça belirtmek amacıyle de yapılır. Bu bakımdan, suç şüphesi üzerine doğan durumun, gerçekten muhakemeyi gerektirip gerektirmediği de ön soruşturmada ele alınır. Böylece, muhakeme yapılmasını gerektirmeyen durumlara ön soruşturma, bu safhada son vererek ayıklama fonksiyonunu yerine getirmiş olur. Yapılan ön soruşturma sonunda da isnat ve suç şüphesi kuvvetli bir duruma gelmişse, bu halde ön soruşturma, yargılanacak uyuşmazlığı sınırlamak ödevini de yerine getirir ve son soruşturmada yapılacak işleri kolaylaştırır. Ön soruşturmada, gerekli ihtiyatî tedbirlerin alınması da zorunludur. İhtiyat tedbirlerinin alınması ve uygulanmasının son soruşturmaya bırakılması, muhakemenin amacına uygun düşmez, üstelik bunun yapılmasını da büyük ölçüde engeller (msl. sanık hakkında tutuklama kararının gerekli olması halinde, sanık ön soruşturma safhasında tutuklanmazsa, sonradan sanığın tutuklanması imkânsızlaşabilir, böylece muhakeme de yapılamayacak duruma girer). Ön soruşturma safhasının üç özelliği vardır: yazılılık, gizlilik ve bağsızlık. Ön soruşturma yazılıdır, çünkü soruşturma sonuçlarının saklanması ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Sözlü olarak yapılan bir işlem de sonradan tutanakla tespit edilerek yazılı bir şekle sokulmalıdır. Ön soruşturmanın gizli olması gerekir, çünkü henüz aydınlanmamış durumlardan dolayı kişisel hak ve hürriyetler korunmalıdır. Ceza muhakemesinin bu safhasında gizlilik her zaman aynı ölçü içinde ele alınmamıştır. Gizliliğin ölçüsü bazen çok dar tutulduğu halde, bazen de genişletilmiştir (msl. sanığın sorgusu yapılırken, kanun çok dar bir ölçü kabul eder; sorguda ancak hâkim ve zabıt kâtibi bulunur). Yüzleştirme halinde ise ölçü daha genişletilmiştir. Tanıkların sanık olmadan veya sanık önünde birbiriyle yüzleştirilmesi mümkündür. Ön soruşturmanın bir başka özelliği de bağsızlığıdır; bu safhada işlemlerin yapılması her zaman ve kişi bakımından bir bağlılık göstermez. Yapılması gerekli işlemler, farklı kişiler tarafından, farklı yerlerde ve zamanlarda yapılır. İşlemlerin aynı kişi tarafından ve kesintisiz bir biçimde yapılması gerekli değildir. Ön soruşturmanın hazırlık soruşturması devresi, ceza muhakemesinde suç haberi (msl. ihbar veya şikâyet yoluyle) savcıya ulaştığında başlar. Hazırlık soruşturmasıyle ilgili araştırma ve soruşturmaları yapmak görevi savcınındır. Ayrıca bütün zabıta, savcının emrindedir ve onun talimatına göre hareket etmekle yükümlüdür. Hazırlık soruşturması, çeşitli şekillerde sonuçlanabilir. Suç şüphesi ortadan kalkarsa, savcı sanık hakkında takipsizlik kararı verir. Suç şüphesi kuvvetini muhafaza ederse, savcı dava açma yoluna gidecektir. Savcı davayı iki şekilde açabilir. Birinci şekilde, iddianame düzenleyerek mahkemeye verir ve son soruşturma yapılmasını ister, böylece ön soruşturma safhası tamamlanır. Savcı işle ilgili olarak ilk soruşturma yapılmasını da gerekli görebilir. Bu durumda iş henüz ön soruşturma safhasındadır; ancak devre değişmiş ve hazırlık soruşturmasından ilk soruşturma devresine geçilmiştir.

Savcı, düzenleyeceği talepname ile ilk soruşturma yapılmasını ister. Ancak, ilk soruşturmanın yapılması için suçun ağır cezalık olması zorunludur. Ağır cezalık bir suçun son soruşturmaya geçmeden önce mutlaka ilk soruşturmadan geçmesi gerekir. Asliyelik olan suçlarda ise, ilk soruşturma yapılması, savcının takdirine bırakılmıştır. Savcı ister ilk soruşturma yapılmasını talep eder, ister doğrudan doğruya iddianame ile mahkemeye başvurur. Savcı talepname ile ilk soruşturma yapılmasını istediğinde, bunun için gerekli şartlar varsa, sorgu hâkimi ilk soruşturmayı yapmak zorundadır. İlk soruşturma, ön soruşturmanın bir devresi olduğundan, ön soruşturmanın özellikleri bu devrede de geçerlidir. Bunun gibi ön soruşturmanın amacı, ilk soruşturmanın da amacıdır. Sorgu hâkimi ilk soruşturma ile ilgili işlemleri bitirdiği zaman soruşturmanın sonucuna göre değişik kararlar verebilir. Sorgu hâkimi topladığı delillere göre işin son soruşturmaya geçecek durumda olduğunu anlarsa, son soruşturmanın açılması kararını vermelidir. Buna karşılık, işin son soruşturmaya geçecek durumda olmadığı ortaya çıkarsa, meselâ sanığın fiili suç teşkil etmiyorsa, sorgu hâkimi son soruşturmanın açılmamasına karar vermelidir. Bunların dışında, bu devrede bir düşme sebebi olmuşsa, meselâ genel af çıkmış veya sanık ölmüşse, davanın düşmesi kararı verilmelidir. Son soruşturma bakımından bir engel ortaya çıkmış olmakla birlikte, bu engelin kalkması ve muhakemeye devam edebilme ihtimali varsa, bu durumda sorgu hâkimi, davanın durmasına karar vermelidir. Sorgu hâkiminin vereceği bu nitelikteki kararların sonucuna göre de sanık hakkında son soruşturma yapılacak veya yapılmayacaktır.

● *Ön sözleşme* (veya *akit yapma vaadi*) ile taraflar ileride bir borç sözleşmesi kurma borcu altına girerler. Buna göre, tarafların borcu, ileride belirli bir sözleşmeyi yapmaktır. Bir ön sözleşme ile, taraflar, ileride bir şeyin verilmesi veya sözleşme kurmak dışında bir şeyin yapılmasını taahhüt etmezler. Ayrıca, taraflardan birinin ileride bir üçüncü kişiyle bir sözleşme yapma borcu altına girmesi ön sözleşme değildir. Bir hukukî ilişki, ileride bir sözleşmeyle değil de, yenilik doğuran bir beyan ile kurulacaksa, yine ön sözleşme söz konusu olamaz. Ön sözleşme, kural olarak taraflardan her ikisine de sözleşmenin yapılmasını isteme hakkı verir. Kural bu olmakla birlikte, sözleşmenin kurulması hakkını taraflardan sadece birine tanıyan bir ön sözleşme de söz konusu olabilir. Bir ön sözleşmenin geçerli olması için, ileride yapılacak asıl sözleşmenin esaslı unsurlarını kapsaması gerekir. Meselâ, bir kimse birine ileride bisikletini satmağa söz verirse, bunun aynı zamanda bisikletin satış bedelini de kapsaması gerekir. Yoksa, esaslı unsurlardan biri bulunmadığı için, geçerli bir ön sözleşmeden söz edilemez. Ön sözleşmenin, ileride yapılacak olan sözleşmenin bütün unsurlarını kapsaması şartı, ön sözleşme kavramının gerekli olmadığı iddiasını ortaya çıkarmıştır. Çünkü, ön sözleşme, ileride kurulacak olan sözleşmenin bütün unsurlarını kapsadığına göre, bunu gerçek sözleşme saymadan, sadece bir ön sözleşme olarak kabul etmenin anlamı olmadığı ileri sürülür. Kural olarak, ön sözleşmelerde de şekil serbestliği vardır. Ancak, ileride yapılacak olan sözleşme bir şekle bağlanmışsa, ön sözleşmenin de aynı şekle uygun olarak yapılması gerekir (msl. kefalet sözleşmesi yazılı şekle bağlıdır; buna göre, ileride bir kefalet sözleşmesinin yapılacağına ilişkin ön sözleşmenin de geçerli olabilmesi için yazılı şekilde yapılması gerekir).

◆ Zf. **Öne, önde, önden** biçimleriyle bir kimse veya nesnenin yüz tarafına (tarafında, tarafından) doğru yönelindiğini anlatır: *Kapıya yürüdü, açtı. Zati bey önden çıktı* (H. E. Adıvar). *Siz öne geçiniz, önden yürüyünüz.* (ML)

ÖNAL (Yıldırım), türk tiyatro oyuncusu (İzmir 1931). Konservatuvarın yüksek bölümünü bitirdi (1953). Devlet tiyatrosundan ayrılarak özel topluluklarda çalıştı. *Sezar ile Kleopatra*'daki başarısından dolayı 1963-1964 dönemi İlhan İskender armağanını kazandı. (M)

ÖNALPLER, Merkezî Alpler'in kenarında çeşitli kütlelerden (özellikle kalker) meydana gelen bölge.

Alpler ve Önalpler arasında ayrım yapmak çok zordur; çünkü bu ayrım, yükselti, jeoloji, morfoloji ve iklim verilerinin göz önünde tutulmasına dayanır. Asıl kütlenin çevresinde uzanan Önalpler'in yükseltisi nispeten alçak (genellikle 3 000 m'den az), billûrlu gereçten meydana gelen kısımları çok azdır. Buna karşılık Alpler genellikle billûrlu kütlelerden meydana gelir. Önalpler'in büyük bir kısmı «yerli» denen (aşma örtülerine karşıt olarak) ve güçlü kalker tabakaları ile yumuşak tabakaları kapsayan tortul bir örtüden meydana gelir. Bu topraklar «bir akış tektoniği»nin sonucu olan kısa kıvrımlar halindedir: sıradağların yükselmesi sırasında yüksek tümsekler (jeotümör) meydana gelmiş, yamaçlarındaki tortul tabakalar yerçekimi etkisiyle kayarak kıvrılmıştır. Önalpler'in Chablais gibi bir kısmı orta kütleler engelini geçen, aşma örtülerinden meydana gelir. Önalpler ile Alpler arasında çoğunlukla geniş bir «karık» uzanır: Fransız Alpleri'nde Alp karığı; Doğu Alpler'de İnn, Salzach ve Enns vâdileri.

Sıradağların çevresi boyunca Önalpler buzulların aşırı derecede oyduğu büyük vâdilerin ağzıdır; bu yüzden Önalpler, Alplere kolayca ulaşmayı sağlar; kolonlar ve komşu alçak bölgelerin ekonomisi alüvyon ovalarından sızar. Önalpler'in dağın geri kalan kısmına iktisadî üstünlüğü, bu şartın ve dağın çevresinde yer almalarının sonucudur. Öte yandan Önalpler çok orijinal iklim şartlarının etkisindedir. Eşit yükseltide hemen her yerde, Orta Alpler'den daha yağışlı, daha az güneşli ve daha uzun süre karla örtülüdür. Bitki kuşağı sınırları

Alpler'in iç kısmında Önalpler'den daha yukarıdadır. Fransa'da *Güney Önalpler* daha çok akdeniz iklimi, *Kuzey Önalpler* ise tersine serin ve yağışlı okyanus iklimi etkisindedir. İsviçre Önalpleri'nin iklimi daha karasaldır; ama bu dağlar çoğunlukla *fön* etkisindedir. Bu sıcak ve kurak rüzgâra, çok daha sert bir kara iklimi hüküm süren doğu Pireneler'de çok ender rastlanır. İtalyan yamacında Önalpler çok orijinal bir iklimin etkisi altındadır; «İnsubria iklimi» denen bu iklimde sıcak ve yağışlı yazlar, vâdilerde egzotik bitkilerin yetişmesine imkân verir.

● *Bölgesel coğrafya.* Önalpler, sıradağların çevresinde düzenli bir şekilde uzanmaz. Alp yayının dış kısmında (Fransa, İsviçre ve Avusturya yamaçları) iyice şekillenmiştir. Fransa'da *Kuzey* ve *Güney Alpleri* kesinlikle farklıdır. Kuzey Önalpler'de tortul örtüyü etkileyen kıvrımlar güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanır. Güney Önalpler'de ise kıvrımların yönü karmaşıktır. Bütün, geniş kubbeler ve çanaklardan oluşur.

İsviçre Alpleri'nde Valais (Rhône) ve Yukarı Rhône karığı, Önalpler ile Büyük Alpler'i temas ettirmez; gerçekten billûrlu yüksek kütleler bölgesinde uzanır. Buzul vâdilerinin koridorları ile yarılan İsviçre Önalpleri, batıdan doğuya doğru birbirini takip eden Chablais, Fribourg, Bern, Dört-Kanton ve Sankt Gallen Önalpleri'nden meydana gelir.

Avusturya Önalpleri yalnız kalkerli sıradağları ve yaylaları değil, sıradağların doğu ucundaki fazla yüksek olmayan billûrlu kütleleri de (Klagenfurt havzası gibi) içine alır (olağanüstü durum). Sıradağların kuzey yamacında Avusturya Önalpleri, Büyük Alpler'den İnn karığı ile ayrılan Allgäu'yu ve Bavyera Önalpleri'ni kapsar. Sıradağların iç yamacında (italyan yamacı), bir Önalpler bütünü ayırt etmek çok daha güçtür. Batıda Como gölüne kadar Büyük Alpler, Po ovasında ansızın çöker ve Önalpler'i hemen tamamıyle ortadan kaldırır. Doğuya doğru kalkerli bölgenin genişliği yüzünden Önalpler'i sıradağların geri kalan kısmından ayırmak güçtür. Valtellina vâdisi Bergama Önalpleri'nin kuzey sınırıdır; Trentino ve Venedik Önalpleri, kalkerli Dolomiler kütlesinden çok daha güçlükle ayırt edilir. (L)

ÖNANTAL i. (fr. *oenanthal*). Kim. Formülü $CH_3(CH_2)_5CHO$ olan önantalik aldehit. *Eşanl.* HEPTİLİK ALDEHİT, HEPTANAL. *Esk.* önantol.

— ANSİKL. *Önantal,* düşük basınçta hint yağının damıtılmasından elde edilir. Bu kuru damıtmada, önantaldan başka, ündesilenik asit de vererek ayrışan risinoleik asit meydana gelir.

Önantal renksiz, keskin kokulu bir sıvıdır. Yoğunluğu 0,827'dir; 155°C'ta kaynar ve aldehitlerin bütün özelliklerini taşır.

Fosfor pentaklorür etkisiyle, sodyum amidürle işlendiği zaman heptin veren önaltiliden klorür haline dönüşür. Kromat-sülfürik asit karışımı, önantali, önantilik asit halinde yükseltger. (L)

ÖNANTİLİDEN i. (fr. *oenanthyledène*). Formülü $CH_3—(CH_2)_4—C{\equiv}CH$ olan üç bağlı hidrokarbon. *Eşanl.* HEPTİN-1. (L)

ÖNANTİLİK sıf. (fr. *oenanthylique*). Kim. Alkoller (bk. HEPTİLİK), aldehitler (bk. ÖNANTAL) ve asitler arasında, bileşiminde yedi karbon atomu bulunan, HEPTİLİK veya HEPTANOİK ASİT de denen çeşitli bileşikler için kullanılır.

— ANSİKL. 1941'de Tillay'in hint yağını doğrudan doğruya yükseltgeyerek bulduğu,

$$CH_3—(CH_2)_5—CO_2H$$

formülündeki *önantilik asit,* önantal'in soğukta kromat-sülfürik asit karışımıyle yükseltgenmesinden elde edilir. Hafif donyağı kokusunda, 0,935 yoğunluğunda, 224°C civarında kaynayan bir sıvıdır. 188°C'ta kaynayan etil esteri konyağa koku vermekte kullanılır. (L)

ÖN ASYA. Bk. ASYA (ÖN).

ön Asya ve Anadolu dilleri, M.Ö. III. binden M.Ö. VIII. yy.a kadar Mezopotamya ve Anadolu'da konuşulan diller. Mezopotamya'da bu dillere Sümerce, Akatça, Asurca, Elamca v.b. girer. Bunlar Samî dil grubundandır. Anadolu'da ise Hititçe başta olmak üzere, Hurca, Luvca, Palaca, Proto Hititçe gibi başlıca diller konuşulmuştur. Bunlar hint-avrupa ve azyanik diller grubuna dahildir. (M)

ÖNBAZİT bls. i. Basit yapılı bazitli mantarlar (pas mantarları) grubunda oluşan ve çimlendiği zaman dört hücreli bir önmiselyum veren spor. (Bu hücrelerden her biri daha sonra birer bazitli spor olur.) || *Teşm. yol.* Üstün yapılı bazitli mantarlarda karyogami sonucunda meydana gelen ve öteki canlı varlıklardaki zigota denk olan hücre. (Pas mantarlarında olduğu gibi bunlarda da önbazitten dört tane bazitli spor oluşur, ama bunlar hiç bir zaman ana bitkiden ayrılmaz.) [M]

ÖNBELİRTİ bls. i. Patol. Bir hastalığın ilk belirtisi. (L)

ÖNBEYİNLİ bls. i. Beyni kafatasının dışında, alın bölgesinde bulunan ucube. (L)

ÖNBİLGİ bls. i. *Yeni.* Bir bilimi öğrenmek için daha önceden öğrenilmesi gerekli olan ilk bilgi. *Esk.* Mebadi. (M)

ÖNBÖBREK bls. i. Böbreğin oluşumunda ilk embriyon evresi.

— ANSİKL. *Önböbrek,* ilkel omurgalılarda görülür; çok önde bulunması dolayısıyle «baş böbreği» de denir. Önböbrek memelilerde, özellikle insanlarda çabucak kaybolur, ama sidik toplama kanalı kaybolmayarak orta böbrek salgı kanallarını (Wolf kanalı) meydana getirir. (L)

ÖNCE zf. (esk. türk *öng* ve *-ce* eki'nden). Başlangıçta, evvelce, ilk olarak: *Önce İzmir'in işgalini, Hasan Tahsin Recep beyin kahramanlığını, gözleriyle gördüğü gibi anlattı* (S. Kocagöz). *Önce inanmamıştı.* || (Zaman bildiren kelimelerden sonra) [...] kadar zamanın geçmiş olduğunu anlatır: *Bu an'ane yirmi beş otuz yıl öncesine kadar hâlâ da yaşıyormuş* (N. Araz). *Uçağa ilk binişim bundan on yedi on sekiz yıl öncedir* (N. Ataç). || *-den* halindeki isim ve zamirlerden sonra «evvel» anlamında: *Ondan önce annem geldi.* || İ. Geçmiş zaman: *Bulunduğu an içinde kaybolan vücut / Gençliğin asırlarca önceyi anlaması* (F. H. Dağlarca).

◆ **önceden** zf. Başlangıçtan, evvelce: *Âdeta bütün bu anlatılan şeyleri önceden biliyormuş gibi bir hali vardı* (Sabahattin Ali).

— İlâhiy. *Önceden belirlemek,* hürlüğü engellemeksizin insan iradesini belirlemek, harekete getirmek. || Eyleme geçmeyi önceden belirlemek: *Menfaat, insanı, çoğunlukla önceden belirler.*

◆ **önceki** sıf. Daha evvel olan veya yaşayan: *Daha önceki başkumandan Hacı Anesti azledilmişti* (H. E. Adıvar). *Daha Balkan harbinden önceki günlerdeydi* (Ş. S. Aydemir).

◆ **önceleri** zf. Başlangıçta, ilk zamanlarda: *Kâmil bey önceleri buna pek aldırmadı* (Kemal Tahir). *Kalktık, güzelim İçne'mizi bıraktık, buralara geldik. İlk önceleri burada da iyiydi* (Sabahattin Ali). [M]

ÖNCEBİLİM bls. i. Fels. *Yeni.* Tanrı'nın olacak şeyleri önceden bilmesi. *Esk.* İlm-i ezelî.

— ANSİKL. Tanrı her şeyi bilmeseydi, Mükemmel Varlık olmazdı. Zamanın her anı ilâhî ebediyette aynı şekilde var olduğu için Tanrı'nın bakışı şimdiki zamanı, geçmişi ve geleceği görür. Geçmiş ve gelecek ancak bizim için vardır. Tanrı ise tümünü tek bakışla görür. Bu ilâhî *öncebilim*'in çeşitli kipleri metafizik sistemlerde değişik şekillerde açıklanmıştır. (L)

ÖNCECİLİK i. (*önce*'den *önce-ci* > *önceci-lik*). Bir konuda başkalarından önce davranabilme. *Eşanl.* İNİSİYATİF.

ÖNCEL sıf. ve i. (*önce*'den *önce-l*). *Yeni.* Selef. (*Zt.* ARDIL.) || [Çoğul şekliyle] Bizden önce yaşamış olanlar. *Esk.* Eslâf.

— Fels. *Yeni. Öncel* düzen, Tanrı'nın bütün olayları da önceden birbirine göre ayarlamış olduğunu ileri süren görüş. *Esk.* Aheng-i ezelî. (Bk. *Öncel* UYUM.) [M]

ÖNCELEME i. (*öncelemek*'ten *öncele-me*). Bir şeyi önceden yapma, öne alma.

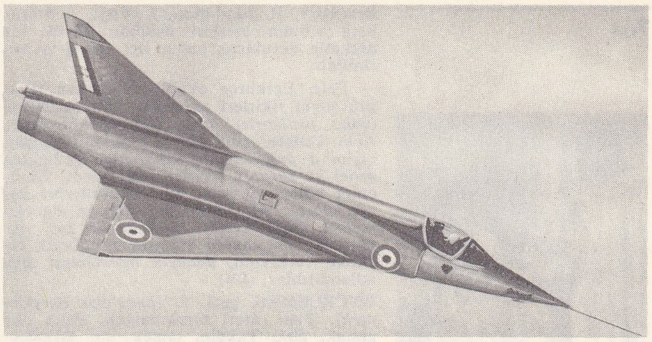

önleme uçağı «Mirage III»

— Ed. *Önceleme edebiyatı.* Bk. ANSİKL.

— Fels. Pek az sayıda özel olguya dayandığı için değer taşımayan genel sonuç; *a priori* yargı. Bk. ANSİKL.

— Fonet. Kelimede telaffuz zorluğundan ötürü bir fonemin yerinin değiştirilmesi ve böylece kendisinden önceki fonem veya fonemlerden önce telaffuz edilmesinin sağlanması.

— Müz. Armonide bir sonraki akorta ait bir sesi vaktinden önce işittirme.

— ANSİKL. Ed. *Önceleme edebiyatı.* Bu edebiyat XIX. yy.da bilimin ilerlemesi üzerine doğdu. Gerçekten de önceleme edebiyatı, durmadan ilerleyen bilgilerin ve teknik buluşların yepyeni hayat şartları hazırladığı bir evrende geçen konuları işler. Şüphesiz bütün edebiyatlarda ve her çağda Samosata'lı Lukianos'un *Doğru Hikâye*'sinden Swift'in *Gulliver'in Yolculukları*'na ve Voltaire'in *Micromégas*'sına kadar hayalî ülkelere yapılan yolculukları anlatan eserlere rastlanır; ama önceleme edebiyatı yine de bu tür hayal gücünden yararlanmakla birlikte hareket noktası olarak bilimin vardığı sonuçları ele alır ve bunların ileride ne şekilde gelişecekleri üstünde tahminler yürütür. Önceleme edebiyatının bu özelliği türün yaratıcısı Verne'in eserlerinde açıkça görülür; J. Verne'in 1860-1880 arasında yazdığı eserlerdeki (*Aya Seyahat* [De la Terre á la Lune], 1865; *Deniz Altında Yirmi Bin Fersah* [Vingt Mille Lieues Sous les Mers], 1870; *Seksen Günde Devriâlem* [Le Tour du Monde en 80 Jours], 1873) tahminlerin çoğu bugün bilim tarafından doğrulanmış ve aşılmıştır. 1880'den sonra önceleme edebiyatı gelişmeğe devam etti: Villiers de l'Isle-Adam'ın *Eve Future*'ü (Gelecekteki Havva) [1886], H. - G. Wells'in *Dünyalar Savaşı ve Görünmeyen Adam* (1886) adlı eserleri, K. Çapek'in dramı (*Yapma Adam* [R.U.R.], 1921), A. Huxley'in *Yeni Dünya'sı* (Brave New World) [1932] birçok büyük yazarın korkunç imha araçları yaratabilecek veya insanoğlunu robot haline getirebilecek şekilde gelişen bilime karşı insanlığı uyarmak için bu edebiyat türünden yararlandıklarını gösterir. Ama önceleme edebiyatı, özellikle halk romanlarının, gazetelerde yayımlanan resimli romanların, bugün hayalbilim filimlerin aşırı derecede çoğalmasına yol açtı. Büyük bir kısmı çocuksu olan bu eserlerin arasında özellikle H. P. Lovecraft, R.

bir önleme merkezinde kontrol odası (ask. havc.)

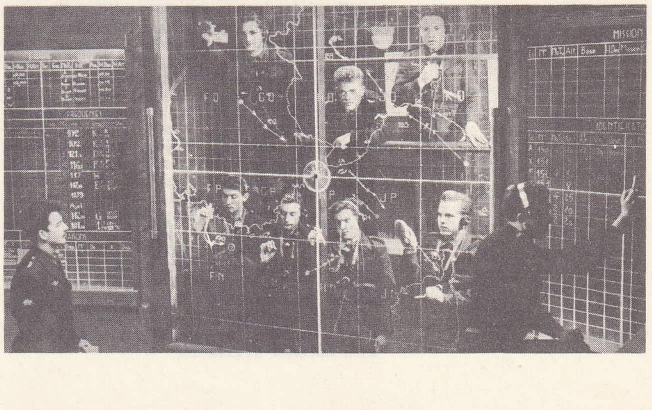

Önraffaello'culuk «Tebşir» Danto Gabriele Rossetti'nin eseri Tate gallery, Londra

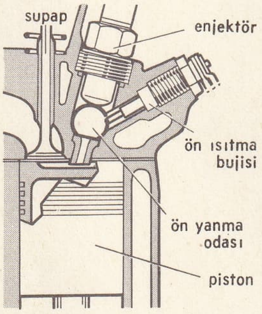

ön yanma odası (mekan.)

Bradbury, R. Matheson, J. Vogt, J. Sternberg v.b.nin eserleri üstünde büyük bir dikkatle durulacak kadar ilgi çekici ve verimlidir.

— Fels. Epikuros okulu, duyumdan türeyen soyut fikirleri anlatmak için *önceleme* (yun. *prolepsis*) kelimesini kullanıyordu. Aynı kelime, stoa'cılar tarafından, bugün bizim *a priori genel kavramlar* dediğimiz genel ve zorunlu fikirlere uygulandı. Kant, anlık kategorilerinin, duyum verilerine genel olarak uygulanmasına *algının öncelemeleri* adını verdi. Mantıkçılar ise, deneyleme metodunun bir aşaması olarak ele alınan varsayımı, *deneyin öncelemesi* diye adlandırdılar. (LM)

ÖNCELEMEK geçl. f. (*önce*'den *önce-lemek*). *Yeni.* Geri bırakmamak, daha öne almak. *Esk.* Takdim etmek. *Zt.* ERTELEMEK. (M)

ÖNCELENME sıf. (*öncelemek* > *öncelenmek*'ten *öncelen-me*). Jeomorfol. Bk. ANTESEDANS.

ÖNCELİK i. (*önce*'den *önce-lik*). *Yeni.* Bir şeyin başka bir şeyden önce olması hali: *Bu işe öncelik tanımalısınız. Esk.* Takaddüm.

— Zool. ve Bot. *Öncelik kanunu,* sınıflandırmada yer alan ve bir cinsin veya türün başına getirilecek ilmî adın, bir zooloji veya botanik bilgini tarafından en önce öne sürülmüş veya yayınlanmış isim olması gerektiğini öngören kanun.

◆ **öncelikle** zf. *Yeni.* Daha önce, hepsinden önce olarak: *Öncelik sizi seçtik.* (ML)

ÖNCESİZ sıf. (*önce*'den *önce-siz*). *Yeni.* Başlangıcı belli olmayan veya başlangıcı olmadığı kabul edilen, ezelî.

◆ **öncesizlik** i. *Yeni.* Öncesiz, ezelî olma. *Esk.* Ezeliyet. || Başlangıcı olmadığı düşünülen zaman. *Esk.* Ezel. (M)

ÖNCÜ i. (*ön*'den *ön-cü*). Bir hareketi, bir düşünce akımını başlatan, kendinden sonra gelenlere öğretisi ile yol gösteren kimse: *Gerçekçi romanın öncüleri.*

— Ask. Yürüyüş halindeki askerî birliğin güvenlik sebebiyle ileriye yolladığı kuvvet. *Zt.* ARTÇI. *Esk.* Pişdar.

— ANSİKL. Ask. Düşmana yaklaşan bir birliğin kumandanı, kara taarruzlarından korunmak için örtme kuvvetleri, *öncü*'ler, yancılar ve yürüyüş ileri karakolları kullanabilir. Önceden bir örtme kuvveti gönderilmiş olsa bile, her yürüyüş kolu kumandanı, asıl kuvvetini baskından korumak ve bunun devamlı yürüyüşünü sağlamak göreviyle, ileriye çeşitli sınıflardan kurulu bir öncü kuvveti gönderir. Bu kuvvet, asıl kuvvetin üçte biri kadardır.

Asıl kuvvetler, örtme kuvvetinin gerisinde, geniş bir cephe üzerinde kollar halinde ilerler. Öncü, cepheden gelecek kara gözetlemesine ve baskına karşı kendi büyük kısmını korur ve ona, muharebe için yayılmasını sağlayacak yeterli zamanı ve yeri sağlar; örtme kuvvetinin, çevresinden dolaşarak geride bıraktığı küçük mukavemet yuvalarını yok eder; büyük kısmın gereksiz gecikmesini önler. Öncüler, cepheye ve yanlara çevik keşif unsurları çıkarırlar. Bu keşif unsurları, örtme kuvvetiyle teması muhafaza eder. Asıl kuvvetin ilerisinde bir örtme kuvveti bulunmadığı zaman, daha geniş keşfe ve daha atılgan muharebeye imkân vermek için öncüler, özellikle zırhlı birlik bakımından takviye edilir. Bu durumda, öncü muharebeleri, bir örtme kuvvetinin verdiği muharebelere benzer. Öncünün düzenlenişi, onun güvenliğini, manevrası için derinliğine ve genişliğine, yeterli bölünmeyi sağlayacak şekilde yapılır. Öncüye, özellikle topçu ve istihkâm sınıflarından birlikler verilir. Öncüyle büyük kısım arasındaki uzaklık, büyük kısım kumandanına, kuvvetlerini kullanırken hareket serbestliği bırakacak şekilde tayin edilir; fakat ona aynı zamanda, öncünün muharebesine zamanında yetişme imkânı da vermelidir. Gece, kapalı arazide, kötü görüş ve sınırlı gözetleme şartları altında bu uzaklık azaltılır. Zırhlı tümen veya çevik görev kuvveti gibi daha büyük hareket rakteroloji. Heymans ve Wiersma'nın meykabiliyeti olan kuvvetlerin güvenliği için de aynı kurallar uygulanır.

◆ Sıf. Cüretiyle zamanını aşan fikir, edebiyat, sanat v.b. için kullanılır: *Öncü edebiyat.* (M)

ÖNCÜ, Küçük Köpek* veya *Canis minoris*'in α yıldızına verilen ad. Kadiri 0,5, Tayf örneği F 5. Uzaklığı 11 ışık yılıdır. Gökyüzündeki en parlak yıldızların dokuzuncusu olan Öncü, bileşeni 13,5 kadirden olan gözle görülebilen bir çift yıldızdır. (L)

ÖNCÜ (Eyüp), türk binicisi (Van 1906). Konya Askerî lisesini ve Harp okulunu bitirdi. Spora askerî lisede başladı; Harp okulunun Atletizm ve Futbol takımlarında yer aldı. Bir süre Muhafızgücü takımında futbol oynadı. Sonra binicilik sporuna başladı. 1933'te Türk Millî Binicilik ekibine girdi. 1936 ve 1948 olimpiyatlarına katıldı. Birçok şampiyonluk kazandı. 1938'de Mussolini kupasını kazanan türk ekibinde de yer aldı. (M)

ÖNCÜL i. (*ön*'den *ön-cül*). Mant. *Yeni.* Bir tasımın büyük ve küçük olmak üzere ilk iki önermesinden her biri (öncül terimi bu iki önermenin tümünü belirtmek için daha çok çoğul olarak kullanılır): *Sonuç, öncülleri aşmamalıdır.* || *Teşm. yol.* Bir sonucun çıktığı önerme, olgu, ilke. (LM)

ÖNCÜLLÜK i. (*öncül*'den *öncül-lük*). Kaldığı karakterolojinin üç temel niteliğinden biri. (Bu nitelik, iç hayatında, az derin, ama anî izlenimlere kapılan; kendilerine yöneltilen dış etkileri fazlasıyle duyan, ama bu etkilerin izini uzun süre muhafaza etmeyen kimselerin özelliğidir.) [L]

ÖNCÜLÜK i. (*öncü*'den *öncü-lük*). Öncü olma hali, önden gitme. || *Öncülük etmek,* bir işi başlatmak, o işin başlamasına ön ayak olmak: *Oruç Gazi Dede'nin de anası, ona üncülük etmiştir* (N. Araz). [M]

ÖNÇEKİRDEK bls. i. Biyol. Döllenmekte olan bir gametin çekirdeği. (Erkek ve dişi önçekirdeklerin birleşmesinden, döllenmiş yumurta, yani zigot meydana gelir.) || *Dişi önçekirdek,* iki kutup yuvarını çıkardıktan sonra yumurtacığın ortasında yer alan yumurta çekirdeği. || *Erkek önçekirdek,* döllenme sırasında dişi önçekirdeğe doğru yönelen spermatozoit çekirdeği. (L)

ÖNÇİM bls. i. Eğrelti (veya diğer damarlı çiçeksiz bitki) sporlarının çimlenmesi sonucunda yerde oluşan, en çok serçe parmağın tırnağı büyüklüğünde, küçük yeşil yaprakçık. || *Teşm. yol.* Toprakta bir sporun çimlenmesinden meydana gelen, yaprağı, sapı bulunmayan ve üzerinde üreme organları beliren her organ. (Bu anlamda GAMETLİ *bitki* eşanlamıdır.)

— ANSİKL. *Önçim*'in üzerinde anterozoitleri meydana getiren anteridiler (erkek organ) ve şişe biçiminde arkegonlar (dişi organ) bulunur. Döllenme, şişenin karın kısmında gerçekleşir. Döllenme sonunda meydana gelen yumurta çimlenir ve başlangıçta önçimden yararlanarak beslenen bir bitki taslağı meydana getirir. Türlere göre önçimler erdişi (eşönçimli) veya bireşeyli (ayrıönçimli) olabilir. (*Eşanl.* PROTAL.) Bazen eğrelti türlerinde diployit bir önçim görülür; bunun eşeysel organları ya kısırdır ya hiç yoktur; bitki önçimden tomurcuklanarak çoğalır. Bu anormallik türlere göre ya sporların meyoz bölünme sonucu olmamasından, yahut da sporları meydana getiren ana hücrelerin tetraployit olmasından ileri gelir. (L)

ÖNDAMAKSI sıf. ve i. Fonet. Telaffuz noktası, diş yuvalarıyle damak tavanının en yüksek noktası arasındaki damak bölgesinde olan fonem. (L)

ÖNDAMITMA bls. i. Bir gazlaştırma cihazından geçerken taşkömürün kısmen damıtılması. (L)

ÖNDELİK i. (*ön* > *önde*'den *önde-lik*). *Yeni.* Ismarlanan bir iş için önceden verilen para. *Eşanl.* AVANS. (M)

ÖNDENSOLUNGAÇLILAR çoğl. bls. i. Solungaçları ve kulakçıkları karıncığın ön tarafında bulunan karındanbacaklı yumuşakçalar alt sınıfı.

— ANSİKL. *Öndensolungaçlılar,* hemen daima solungaçla solunur; solungaçları, sırt tarafta örteneğin hemen altındaki bir boşlukta bulunur. Hemen daima kapakçıklı ve iyice gelişmiş bir kavkı içinde bulunan bu hayvanlar, bireşeylidir. Öndensolungaçlılar genellikle denizde, fakat bazıları tatlı sularda ve karada yaşar. Bu altsınıf eskiden üç takıma ayrılırdı: *diatocardia* (iki kulakçıklı, bir karıncıklı yürek; karıncığın içinden geçen gödenbağırsağı; msl. *denizkulağı*); *heterocardia* (damarsız yedek cepli bir tek kulakçık; kapaksız yassı kavkı; msl. *koni kabuklu salyangoz*); *monotocardia* (tek kulakçıklı yürek, karıncık gödenbağırsağından bağımsız; msl. *cyclostoma, litorina, porselen salyangozu*). Bk. YUMUŞAKÇALAR *tablosu.* (L)

ÖNDEOYUKLULAR çoğl. bls. i. Üst ön dişleri zehir çengeli şeklinde olan ve zehir akıtacak şekilde oyuklu bulunan yılanlar. (Öndeoyuklular avlarını yutmadan önce ısırır ve zehirle felce uğratır [msl. kobra, denizyılanları].) [L]

ÖNDER i. (*ön*'den). *Yeni.* Siyasî bir akıma önayak olan, bir topluluğa başkanlık eden kimse: *Bir milletin namuslu büyükleri, eli-kolu bağlı oturacak değildi. Birisi bir önder çıkacaktı elbette. Bu önderin ardından bütün halk yürüyecekti* (S. Kocagöz). *Tarihte büyük kalabalıklar daima önderlerin arkalarından akmışlardır* (Ş. S. Aydemir). *Büyük önder Atatürk.* (*Eşanl.* LİDER, ŞEF.) [M]

ÖNDER (Ali Rıza), türk folklorcusu (Kayseri 1918). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1942). Çeşitli şehirlerde savcılık ve hâkimlik yaptı. 1963'te Yüksek Hâkimler kurulu raportörlüğüne getirildi; 1971'de Yargıtay üyeliğine seçildi. Eserleri: *Yaşayan Anadolu Efsaneleri* (1955); *Yasa Dili Sözlüğü* (1966); *Hukuk Araştırmaları* (1968). [M]

ÖNDER (Mehmet), türk yazarı ve müzecisi (Konya 1926). Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi. Millî Eğitim bakanlığında görev aldı. Konya Mevlânâ müzesi müdürü oldu (1954). Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler genel müdürlüğüne (1964) ve Bakanlık kültür müsteşarı yardımcılığına getirildi (1967); kültür müsteşarı oldu (1969). Eserleri: *Seyahatnamelerde Konya* (1948); *Konya Matbuatı Tarihi* (1949); *Tarihî Turistik Konya Rehberi* (1951); *Konya Maarif Tarihi* (1952) *Millî Mücadelede Konya* (1953); *Sıvaslı Ali Kemalî, Hayatı ve Eserleri* (1954); *Konya Çeşme ve Şadırvanları* (1955); *Mevlânâ Şiirleri Antolojisi* (1956); *Konya Camileri* (1960); *Karatay Çini Eserler Müzesi Rehberi* (1961); *Nasreddin Hoca* (1963); *Anadolu Efsaneleri* (1965); *Efsane, Destan ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları* (1969); *Atatürk Evleri, Atatürk Müzeleri* (1970); *Gönüller Sultanı Mevlânâ* (1965). [M]

ÖNDERLİK i. (*önder*'den *önder-lik*). Önder olma hali: *Atatürk'ün şef ve kahraman olarak önderliği, bütün bu memleketlerin semalarında yaşatılmalıdır* (Ş.S. Aydemir). || *Önderlik etmek,* bir parti, bir hareket v.b. yi yönetmek, öncülük etmek: *Nitekim, ondan sonra gizli çalışmalara önderlik edenler hep bu 1905 ihtilâlcileri oldular* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖNDEYİŞ bls. i. Bk. PROLOG.

ÖNDUVAR bls. i. Anat. Beyinde merceksi çekirdeğin dış yüzü ile adacığın bir lobu arasında bulunan ince bozmadde laminası. (Beyin kabuğundaki bozmaddenin bir parçası sayılır.) [L]

ÖNDÖŞ bls. i. Böceklerde öngöğsün alt yüzü. || En dar anlamda öngöğsün altında, yandöşlere kadar olan arka kısım. *Eşanl.* PROSTERNUM. [L]

ÖNEK bls. i. Leng. *Yeni.* Bir kelime veya kökün baş tarafına gelen ek. (Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için, kelimelere önek getirilmez. Yalnız kelime koşmalarının bir kısmında oluşan ses tekrarları [msl. *pes-pembe, kıp-kırmızı, upuzun,* örneklerindeki «pes-», «kıp-», «up-» parçaları] önek gibi görünmektedir. Bunları önek olarak kabul etmemek yerinde olur.) [M]

ÖNEKLEMELİ bls. sıf. (*ön* ve *eklemek*'ten). Leng. Gramer ilişkilerini en önemli kelime önüne takılan unsurlarla anlatan diller için kullanılır. (msl. *bantu dilleri*). [L]

Foto. LAROUSSE

öpme, Arkeoloji müzesi, İst.

ÖNEM i. (*ön*'den). *Yeni.* Durumu veya doğuracağı sonuç bakımından göz önünde tutulması gereken bir şeyin niteliği: *Sizce bu fetvanın hiç önemi yok mu, gerçekten?* (Kemal Tahir). *Acaba bu sözlerin önemi var mıdır?* (S. Kocagöz). *Eşanl.* EHEMMİYET. || Etki, değer, saygınlık: *Bir kimsenin önemi.* || *Önem vermek*, değer vererek üstünde durmak: *Yine yalan söylüyordu. Sevseydi, daha çok önem verirdi halbuki* (S. F. Abasıyanık). *Fakat aslı ne olursa olsun, ben bunların hepsine önem veriyordum* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖNEMLİ sıf. (*önem*'den *önem-li*). *Yeni.* Önemi olan, önem taşıyan: *Askerlik hayatında biraz önce kendisine verilen vazife gibi önemli bir işle ilk defa karşılaşıyordu* (S. Kocagöz). *Önemli bir olay esnasında, fena haber almak bile hiç haber almamaktan iyidir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Miktar bakımından fazlalık belirtir: *Paraca önemli bir kayba uğramak.* || Toplumda yüksek bir mevkii olan veya anılmağa değer bir rol oynayan: *Önemli bir adam. Eşanl.* EHEMMİYETLİ. MÜHİM.

— Huk. *Önemli idarî işler*, müşterek mülkiyette, müşterek mülkün idaresi için yapılacak işlerin bazılarına verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *Önemli idarî işler*'e örnek olarak, tarım usullerinin değiştirilmesi ve büyük onarım gösterilebilir. Bu gibi işlerin yapılabilmesi için, belirli bir ortaklar çoğunluğunun elde edilmesi gerekir. Bu çoğunluğun hem pay, hem de paydaş çoğunluğu olması gerekir. Meselâ, 1/6'şar payı olan üç paydaş ile payı 3/6 olan başka bir paydaşın ortaklaşa maliki bulundukları bir gayrımenkule ilişkin önemli idarî işlerde bir kararın alınabilmesi için, 3/6 payı olan paydaş ile öteki 1/6'şar payı olan iki paydaşın birleşmesi gerekir. 1/6 Paya sahip üç paydaşın birleşmesiyle de bir karar alınamaz. Çünkü, bu durumda paydaş çoğunluğu olduğu halde pay çoğunluğu yoktur. (M)

ÖNEMSEMEK geçl. f. (*önem*'den *önem-semek*). *Yeni.* Önem vermek, önemli görmek. *Eşanl.* MÜHİMSEMEK. (M)

ÖNEMSİZ sıf. (*önem*'den *önem-siz*). *Yeni.* Önemi olmayan, önem taşımayan: *Sanki dünyanın en önemsiz işlerini anlatır, sanki «kahve içtim, uyudum, kalktım, yüzümü yıkadım» der gibi...* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Değeri az olan, alelâde: *Önemsiz bazı eşyalarını çalmışlar. Eşanl.* EHEMMİYETSİZ.

◆ **önemsizlik** i. Önemsiz olma hali: *İhtiyar, Erzurum'u görmedikten sonra, İstanbul'dan olmanın önemsizliğini Erzurumlu olmayanlara orayı tarif etmenin imkânsızlığını bu çaresizlik ifadeleri ile anlatmağa çalışıyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖNERGE i. (*önermek*'ten *öner-ge*). *Yeni.* Meclis, kurultay v.b. toplantılarda, belli bir konu hakkında üyelerden biri veya birkaçı tarafından başkanlığa verilen ve oya konulacak bir karara bağlanması istenen teklif. *Esk.* Takrir. (M)

ÖNERİ i. (*önermek*'ten *öner-i*). *Yeni.* Kabul ettirmek amacıyle öne sürülen görüş, düşünce v.b.: *Bir öneride bulunmak. Eşanl.* TEKLİF. (M)

ÖNERME i. (*önermek*'ten *öner-me*). *Yeni.* Kabul edilmesi için öne sürülen fikir. *Eşanl.* TEKLİF.

— Mant. *Yeni.* Herhangi bir yargıyı anlatan söz. *Esk.* Kaziye. || *Büyük önerme*, büyük terimi taşıyan öncül. *Esk.* Kübrâ. || *Küçük önerme*, küçük terimi taşıyan öncül. *Esk.* Sugrâ.

— Mant. ve Mat. İleri sürülen, tenkit edilen veya inkâr edilen gizil, olabilir veya olmuş, kesin veya belirsiz, ispatlanmış veya ispatlanacak v.b. bir gerçekliğin ifadesi: *Bir önerme, yargı kiplerinin herhangi birinin şeklinde olabilir. Daha dar anlamıyle, bir mantık önermesi ya doğrudur ya da yanlıştır.* || *Önermeler hesabı*, doğru veya yanlış önermelerden kalkarak birtakım kurallar ileri süren ve bu kurallardan doğru veya yanlış daha başka önermeler çıkaran hesaplama. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mant. ve Mat. *Önermeler hesabı*, klasik mantıkta, üçüncü şıkkın imkânsızlığı halinde, doğru ile yanlış dışında herhangi bir mantıkî değeri olmayan önermelere uygulanır. Bu hesaplama birtakım mantıkî önermelerin çıkarılmasını mümkün kılan önermeleri yazmak için gerekli kuralları ortaya koyar. Aynı zamanda her önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını, çıkarıldığı önerilerin doğruluk veya yanlışlığından hareket ederek değerlendirmeğe imkân verir. En kesin şekliyle önermeler hesabı, biçimselleştirilmiş birtakım önermeler üstünde işlemler yapar, daha önce ifade edilmiş önermelerden hareket ederek meydana getirilebilecek yeni önermelerin ifadesi için gerekli biçimsel kuralları ortaya koyar.

Temel önermelere ve oluşum kurallarının tümü ile bu şekilde oluşturulabilecek önermelerin tümüne, «biçimsel sistem» veya «biçimselleştirilmiş sistem» denir.

Sezgisel mantıkta, bir önerme, doğru ve saçma gibi temel değerlerin yanı sıra, sonsuz sayıda «aracı» mantıksal değerler alabilir. Demek ki, burada üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi göz önünde tutulmamaktadır.

Bazı çokdeğerli mantık sistemlerine uygulanmak üzere ayrı bir önermeler hesabı geliştirilmiştir; fakat bu hesabın uygulama alanlarını sınırlamak çok zordur. (LM)

ÖNERMEK geçl. f. (*ön*'den *ön-er-mek*). *Yeni.* Teklif etmek: *Atları, koyunları, kazmaları, kürekleri uyandırmak / Güneş üzre önermek kurtuluşu* (F.H. Dağlarca). [M]

ÖNERMESEL sıf. (*önerme*'den *önerme-sel*). Mant. *Yeni.* Önermeye değgin, önerme ile ilişkili olan. (Bu terim, özellikle, modern mantıkta kullanılır.)

— Psikogenetik. *Önermesel işlemler*, Piaget'nin eserinde, birleştirmeleri sırasında varsayımları gerçeklilerinden ayrı olarak yalnız doğruluk veya yanlışlık açısından ele alan düşünce işlemleri. (İşlemler çocukta ancak 12-13 yaşında, biçimsel işlemler döneminde başlar. Bu yaştaki çocuk yalnız sözlü varsayımlar alanında değil, gerçek karşısında da içerme, dışındalama, ayırma, karşılıklı içermeler, bağdaşmazlık v.b. işlemleri kullanma yeteneğine sahiptir. Piaget, önermesel işlemlerin meydana gelmesi için temel yapının, yani *kombinatuvar*'ın işe karışması gerektiğini göstermiştir.) [L]

ÖNERTİ i. (*önermek*'ten *öner-ti*). Mant. *Yeni.* Bir ikili tasımın, yani iki önermeye indirgenmiş bir tasımın birinci önermesi (ikinci önerme *vargı* diye adlandırılır). [Misal: *Bütün memeliler doğurgandır, öyleyse balina da doğurgandır.* Burada *balina da memelidir* küçük önermesi gizlidir. İkili tasım küçük önermeye ve vargıya indirgenmişse, küçük önerme önerti olur: *düşünüyorum öyleyse varım* gibi. Burada, *düşünen her şey vardır* büyük önermesi gizlidir.] || Bilimler mantığında, hemen her zaman bir olgudan önce gelen bir başka olgu. (LM)

«Öpüşme»
Rodin'in eseri
Rodin müzesi, Fransa

«Beyaz Ördek»
Oudry'nin eseri

ÖNEZE i. *Halk dili.* Avcının pusuya yattığı yer. (M)

ÖNGERİLİM bls. i. Malzemelere (demir, beton) önceden bir gerilim verme işlemi. || Beton hazırlamada kullanılan özel teknik. || *Tüm öngerilim*, genellikle içi boş cisimlere (nükleer reaktör kasası, su haznesi, borular v.b. uygulanan ve içi boş cismi bir tek işlemle ön sıkıştırmaya dayanan metot.

— ANSİKL. 1962 Yılında P. Patin tarafından bulunan ve patenti alınan *tüm öngerilim* kabloların bir bir gerilmesinden doğabilecek sakıncalardan kaçınmayı sağlar; ayrıca bu kabloların yerine yüksek dirençli, fa-

ördekler

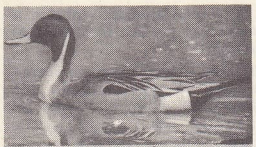

kılkuyruk

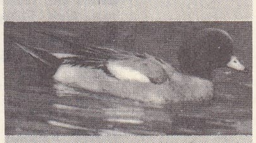

ıslıkçı ördek

yeşilbaş

sazlık balıkçıl ördeği

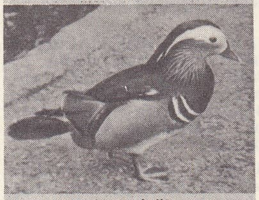

çin ördeği

berberistan ördeği ▶

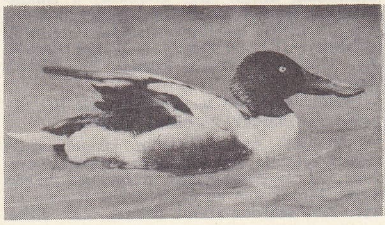

kaşıkgaga (erkek)

Foto. T. Birgili (MEYDAN); LAROUSSE

ÖREN

kat kaynak kaldırabilen çeliklerin kullanılmasına imkân verir, dolayısıyle de kılıçlı bağlamalara ve kaplamalara ihtiyaç bırakmaz. Tüm öngerilimi sağlamak için öngerilim çelikleriyle hazırlanan kafes, içi boş cismi çevreleyen bir beton gömleğe gömülür. Boş cisimle gömlek arasında halka biçiminde ve uygun malzemeyle tecrit edilmiş bir boşluk kalır: bu hava boşluğuna önce bir basınç uygulanarak betonun ve çeliklerin çekmesi ve esnemesi sağlanır, sonra da aynı boşluğa priz yapan bir sıvı püskürtülür. (L)

ÖNGERİLİMLİ bls. sıf. (*öngerilim*'den *ön-gerilim-li*). Malzeme. Öngerilim işlemi uygulanmış bir malzeme için kullanılır. (L)

ÖNGÖĞÜS bls. i. Böceklerde göğsün ön bölütü. (Öngöğsün önünde baş, arkasında ortagöğüs bulunur. Birinci çift bacaklar da buna bağlıdır. Sırt tarafına *önsırt*, alt tarafına *öndöş*, yan taraflarına *yandöş* denir.) [L]

ÖNGÖRMEK geçl. bls. f. (türk. *ön* ve *görmek*'ten). *Yeni*. İlerisi için kararlaştırmak, göz önünde tutmak. *Esk*. Derpiş etmek. (M)

ÖNGÖRÜ bls. i. *Yeni*. Önceden tahmin edilen bir duruma karşı gerekli tedbirleri alma. *Esk*. Dûrendişlik.

◆ **Öngörülü** bls. sıf. *Yeni*. Öngörüsü olan, bir işin ileride nasıl olacağını tahmin ederek ona göre davranan. *Esk*. Dûrendiş. (M)

ÖNGÜN bls. i. *Yeni*. Bir önceki gün. *Eşanl*. AREFE. (M)

ÖNİŞ (Yusuf Ziya), türk sporcusu (İstanbul 1892-ay.y. 1960). Öğrenim gördüğü Galatasaray lisesinde futbola başladı. Yüksek öğrenim görmek üzere gittiği İsviçre'de *Servette* takımında oynadı. Türkiye'ye dönüşünde Avrupa'dan getirdiği spor talimatnamelerine dayanarak «Türkiye İdman Cemiyeti ittifakı»nı kurdu. Galatasaray kulübü başkanı oldu. Sonra bazı arkadaşlarıyle Güreş kulübünü kurdu (1933). 1953'e kadar kulüplerde yöneticilik görevinde bulundu. (M)

ÖNKAFA bls. i. Anat. Başın ön kısmı. || *Önkafa çıkıntıları*, yengeçlerin başının önden arkaya doğru uzanan çeperinde, rostrum tabanının iki yanında bulunan yassı, kireçlenmiş parçalar; önkafa çıkıntıları yengeç embriyonu başının ön kafa lobunu meydana getirir. (L)

ÖNKASILMA bls. i. Fizyol. Kalp karıncıklarının kasılmağa başladığı, ama henüz damarlardaki kanı harekete geçiremediği dönem. (L)

ÖNKOL bls. i. Anat. Kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Önkol-dirsek eklemleri*, önkol ve dirsek kemiklerinin alt ve üst taraflarda meydana getirdiği eklemler. (Bk. ANSİKL.) || *Önkol kasları*. Bk. ANSİKL. || *Önkol kemiği*. Bk. DÖNER *kemik*.

— Zool. Atta, ön bacağın dirsekle diz eklemleri arasındaki ön bacak bölgesi.

— ANSİKL. Anat. *Önkol*'un iskeleti, dışta döner kemikle içte dirsek kemiğinden yapılıdır. El ile parmakların hareketine imkân veren birçok kas bu iki kemiğin arasına girer. Kol atardamarının dalları olan önkol ve dirsek atardamarları önkolun kan almasını sağlar. Önkolun sinirleri, kolun belli-başlı üç sinirinden çıkar: dışta önkol siniri (germe siniri), merkezde, orta sinir (bükme siniri); içte dirsek siniri (germe siniri).

● *Önkol-dirsek eklemleri*, üst eklem önkol kemiğinin başını dirsek kemiğinin kıvrımlı küçük çukuruna bağlar. Alt eklem dirsek kemiğinin başını önkol kemiğinin kıvrımlı çukuruna bağlar. Önkolun içe ve dışa dönme hareketlerini bu eklemler sağlar.

● *Önkol kasları*, önkolda bulunan iki kastır: *kısa* önkol kası; *uzun* önkol kası; yukarıda, yan yana epikondilin üzerine yapışır, sonra önkolun dış yanından aşağı inerek bir kiriş halinde uzanır ve elin sırt yüzüne varır. *Önkol atardamarı* kol atardamarının bir dış dalıdır; dirsek atardamarının aya derin dalı ile bileşerek aya derin atardamar kemerini meydana getirir. *Önkol siniri*, koltukaltı çukurunda kol sinir ağından çıkar; kol üçbaşlısına, uzun supinator kasa ve uzun önkol kasına, yani kolun ekstensor ve supinator kaslarına sinir verir. *Önkol oluğu*, dirsek kemiğinin arka yüzünde içinden önkol sinirinin geçtiği çentiktir. *Yüzeysel önkol toplardamarı* ile ikincil önkol toplardamarı dirsek kıvrımında son bulan önkol toplardamarlarıdır. *Yüzeysel dirsek toplardamarı* ile birleşerek dirsek kıvrımında toplardamar «M»sini meydana getirir (genellikle kan almak ve damar içine şırınga yapmak için burası seçilir.) [L]

ÖNKUMSAL bls. i. Jeomorfol. Denizde su seviyesinin alçak olduğu sırada su seviyesinin hemen altında bulunan kıyı kesim. (L)

ÖNKUZEY dili. Leng. Kuzey dillerinin ana dili.

— ANSİKL. Kuzey dillerinin ana dilini belirtmek için «Ortak İskandinavca» veya «ortak kuzey dili» terimi yerine *önkuzey dili* terimi tercih edilir. Önkuzey dili, öngermen dilinin Milâttan sonraki yıllarda Danimarka ve İskandinav yarımadasındaki biçimidir. Öngermen dilinden çok az farklı olan önkuzey dili, uygulamada lehçesel farklar ortaya koymadan ve 600'e kadar önemli evrimler geçirmeden konuşuldu. Buna karşılık, 600'den sonra lehçesel farklılaşma ve evrim birdenbire hızlandı ve bugün bile konuşulan çeşitli kuzey dillerinin oluşmasına yol açtı. Aynı dönemdeki veya daha eski başka germen lehçelerine oranla önkuzey dilinde muhafaza edilen eski unsurlar arasında kelime sonundaki vurgusuz ünlüler sayılabilir. Önkuzey dilindeki yenilikler ise özellikle (*ē*)'den (*ā*)'ya geçiş, birçok durumda (*ai*)'nin derilerek *ā* olması, kelime başındaki yarı ünsüz (*i*)'nin ve kelime içindeki birçok başka ünsüzün düşmesi. Önkuzey dili, dolaysız yoldan bazı runa* yazıtları, dolaylı yoldan ise Laponca ve Fincedeki bazı aktarma kelimeler (sayıları oldukça çoktur) aracılığıyle bilinir. (L)

ÖNLEME i. (*önlemek*'ten *önle-me*). Önlemek eylemi.

— Ask. havc. *Önleme uçağı*, belirli bir araziye düşman uçaklarının sızmasını önleyen çok süratli avcı uçağı. (Hücum eden filolara çok kısa süre içinde yetişebilmek için önleme uçaklarının çok üstün yükselme nitelikleri vardır; bunlar top ve roketlerle donatılmıştır, buna karşılık iki yakıt ikmali arasındaki uçuş süresi çok kısadır.) Bk. AVCI *uçağı*.

— Huk. *Önleme davası*, bir hakka henüz bir tecavüzde bulunulmadığı halde, böyle bir tecavüzün meydana geleceğine dair kuvvetli belirtilerin bulunması durumunda, ileride yapılacak tecavüzün önlenmesi için açılan dava.

— ANSİKL. Huk. *Önleme davası*, bir hakka daha tecavüz edilmeden açılabilen bir davadır. Bu durumda tecavüz gerçekleşmemiş olmamakla birlikte onun meydana geleceğine ilişkin açık belirtiler bulunmaktadır. Önleme davası, ileride tecavüzün sebep olacağı bir zararın meydana gelmesine önceden engel olan bir davadır. Meselâ, kişiliğin (şahsiyetin) korunmasına yönelmiş olan davalar arasında önleme davası da vardır. Bu dava ile bir kimse, kişiliğine ileride yapılacak bir tecavüzün önüne geçmek imkânını bulur: bir gazetenin, yakında, yanınmış bir kimsenin gizli mektuplarını yayımlayacağını ilân etmesi üzerine, mektupların sahibinin bir önleme davası açarak, buna engel olması halinde olduğu gibi. Burada önemli olan, önleme davasının açılabilmesi için daha tecavüzün meydana gelmemiş olmasıdır. Tecavüz meydana gelmişse, açılacak dava, önleme davası değil, *men* (yasaklama) *davası*'dır. (LM)

ÖNLEMEK geçl. f. (*ön*'den *ön-le-mek*). Bir şeyin olmasına veya yapılmasına engel olmak: *Eski İranlılar bu geçide her iki taraftan gelecek akınları önlemek için burçlar, kapılar yapmışlardır* (Ş.S. Aydemir). || Bir kimsenin ilerlemesini durdurmak: *Yürüyorduk. Herif bizi bir daha önledi* (Ahmed Rasim). *Beriki, bunu görünce yolunu değiştirecek oldu, fakat Yusuf onu önledi* (Sabahattin Ali). || Tehlikeli olabilecek bir şeyin yaklaşmasına, gerçekleşmesine engel olmak, önüne geçmek: *Ellerinde birer orak sapı, kudurmuş gibi sıçramağa başlayan deveye koştular. Önlediler, güç belâ durdurdular* (Ömer Seyfeddin).

— Ask. havc. Avcı hava kuvvetlerini veya yerden havaya özel silâhları düşmanı karşılayacak şekilde yönelterek bir önleme yapmak.

◆ **önlenmek** geçz. f. Önlemek işine konu olmak: *Oradan gelen tohumluk buğdayla beraber o yıl açlığın önleneceği umuluyordu* (Ş.S. Aydemir). [ML]

ÖNLEYİCİ sıf. (*önlemek*'ten *önle-y-ici*). Önlemek veya engel olmak amacıyle yapılmış veya kurulmuş olan, önleyen: *Önleyici tedbirler. Önleyici hekimlik.*

— Anat. *Önleyici sinir*, hareket veya salgıya yol açan sinirlere karşıt olarak bu sinirlerin harekete getirdiği görevde tutukluk yapan sinir; kol hareketleri bakımından önleyici bir sinir olan akciğer-mide siniri uyarıldığı zaman kalp atışını yavaşlatır, hattâ durdurur.

— Biyol. Hücre içinde bulunan çok küçük organit. || *Önleyici gen*, başka bir genin etkisine mani olan gen. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Çarpışma önleyici*, uçuş halindeki uçakların çarpışmasını önlemekle yükümlü her çeşit donanım için kullanılır. (Bu cihazlar, pilotlara aynı bölgede uçan ve kendi uçaklarına çarpması ihtimali olan uçakları bildirmek amacını güder.)

— Huk. *Önleyici tedbirler*. Bk. İHTİYAT *tedbirleri*.

— Ted. *Monoaminooksidaz* (veya *İ.M.A.-O.*) *önleyicisi*, monoaminooksidaz adlı enzimin etkisini engelleyebilen ilâç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Önleyici*, hücre biyolojisinde önemli bir rol oynar: hücrenin bulunduğu ortama ve şartlara göre faydasız olan bütün enzimlerin yapımını sürekli olarak önler. Bu önleme doğrudan doğruya değil, operatör genler aracılığıyle sağlanır; önleyicinin kendisi de ayarlayıcı bir genin denetimi altında meydana gelir. Önleyici, hücreye giren besinlerin miktarı ve mahiyetindeki her türlü değişikliğe karşı duyarlıdır ve ona göre harekete geçer. Bk. OPERON.

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

— Ted. *Monoaminooksidaz önleyicisi* olan *iproniyazid*'in 1952'de Zeller tarafından bulunmasından beri, aynı farmakolojik etkiye sahip birçok başka kimyevî maddenin sentezi yapılmıştır.

Monoaminooksidaz bütün dokularda bulunur; en yüksek oranda bulunduğu yer, karaciğer ve sinir sistemidir. Bu enzim serotonin ve katekolamin, dopamin, noradrenalin ve adrenalin metabolizmasında önemli derecede fizyolojik rol oynar. Tiramin ve triptamin gibi birçok başka amin'in yıkılmasında da etkili olur.

Serotonin'in ve katekolaminlerin yıkılmasında ve etkisiz hale gelmesinde oynadığı rol, önleyicilerin tedavide kullanılmasının temel sebebini meydana getirir. Monoaminooksidaz önleyicileri başlıca nöropsikiyatride (ruhî çöküntüye karşı) ve kalp hastalıklarında (kalp ağrısını dindirici olarak) kullanılır. Çoğu monoaminooksidazların formülü, amfetamin'in formülüne yakındır. İki gruba ayrılır: moleküllerinde bir hidrazin grubu bulunan *hidrazinli türevler* (bunlar çoğunluğu teşkil eder) ve *hidrazinsiz türevler*.

Monoaminooksidaz önleyicileri, bu enzimi bir daha çözümlemeyecek şekilde metabolizmaya bağlar; bu yüzden tedavi kesildikten sonra da, önleyicilerin etkisi sürüp gider; normal bir faaliyetin geri gelebilmesi için yeni enzimlerin sentezi gereklidir. Bu önleyicilerin alınması sürekli hekim kontrolunu gerektirir, çünkü nahoş yan etkilerin meydana çıkması mümkündür. Aynı zamanda başka ilâç alınması, bazen tehlikeli ilâç uyuşmazlıklarına yol açabilir. (LM)

ÖNLÜK i. (*ön*'den *ön-lük*). İş yaparken elbisenin üzerine bağlanan kuşaklı örtü: *Ne zaman köyünde, önüne bir önlük koyup makine başına geçecek, ne vakit eline pergel alıp masaya yaslanacaksın?* (A. H. Müftüoğlu). *Her zaman beyaz bir önlükle dolaşan Hacı Kalfa ...* (R. N. Güntekin). || Elbise üzerine giyilen iş gömleği. || Öğrencilerin okulda giydikleri, birörnek üstlük: *Bahtiyar küçük kız, mektep önlüğünün cebinde sevdiğinden gelen mektubu bulduğun zaman, kim bilir ne kadar sevineceksin?* (R.N. Güntekin).

— Kuyumc. Maden tozlarını toplamak için kuyumcu tezgâhına tutturulmuş deri parçası.

— Masonluk. Masonların locada kuşandıkları küçük önlük biçimindeki beyaz deri parçası.

— Terz. Bir elbisenin ön ortasına konulmuş önlük şeklinde parça: *Elbisenin üzerindeki önlük parçası.*

◆ **önlüklü** sıf. Önlük giymiş veya takmış: *Şimdi odada biri kadın, öbürü erkek iki kişi var, ikisi de beyaz önlüklü, hastabakıcı veya doktor* (R.H. Karay). [LM]

ÖNMEYOZ blş. i. Biyol. Meyoz bölünmenin hazırlık, yani ilkin evresi. *Eşanl.* PROMEYOZ. (L)

ÖNODA blş. i. Anat. *Yeni.* Gözde, iris ile saydam tabaka arasındaki boşluk. (L)

ÖNOLİK sıf. (fr. *oenolique*). Kim. *Önolik asitler*, kırmızı şaraplarda bulunan bir dizi boyarmaddeye verilen ad. (L)

ÖNOLUŞUM blş. i. Biyol. Yeni varlığın yoktan oluşmadığını, tohum halinde, son derece küçük ve tam olarak önceden var olduğunu öne süren teori. *Eşanl.* ÖNOLUŞ.

— ANSİKL. Tohumun irileşmesi, o ana kadar küçücük olan bir canlıyı gözle görünür duruma getirir. Tohumda önceden *önoluşum* fikrini özellikle Malpighi ve Swammerdamm savundu. Evrensel tohum olarak, önce yumurta kabul edildi. Fakat sperma hayvancıklarının bulunması bir anlaşmazlığa yol açtı. Bazı bilginler önceden var olan minyatür halindeki canlının sperma hayvancıklarında bulunduğunu öne sürdüler. Yumurtacılarla spermacılar arasındaki tartışma yüz yıl kadar devam etti. Ayrıca önceden var olduğu öne sürülen tohumların başlangıcını da açıklamak gerekiyordu. Bu konuda iki tez vardı: dağılma ve içerme. Dağılmacılara göre canlı biçimini dış etkenlerden solunum ve beslenme yoluyle alıyordu, çünkü bu tohumlar her yerde vardı. İçerme teorisine göreyse, bir türün bütün tohumları birbirinin içinden geçmiştir. Bu teori zamanında büyük bir ilgi gördü. Önoluşuma karşıt görüşe «epigenez» denir; buna göre canlı art arda gelen eklentilerle yavaş yavaş kendiliğinden oluşur. (L)

ÖNOMETRİ i. (fr. (*oenometrie*). Şaraplarda alkol miktarını belirleme. (L)

ÖNOSİT i. (fr. *oenocyte*). Dokubil. Arılardaki bir çeşit boyamaddesi bezine verilen ad. (Önositler salgı organları gibi çalışır ve yavaş yavaş boyamaddesi biriktirir. Önositlerdeki boya maddesinin niteliğine bakılarak arının yaşı anlaşılır.) [L]

ÖNRAFFAELLO'CU blş. i. Önraffaello'culuk taraftarı. (L)

ÖNRAFFAELLO'CULUK blş. i. (*önraffaello'cu*'dan *Önraffaello'cu-luk*). XIX. yy.-ın ikinci yarısında Raffaello'nun seleflerinden ilham alan estetik doktrine verilen ad.

— ANSİKL. *Önraffaello'culuk*, 1849'da İngiltere'de ortaya çıktı. Öncüsü Dante Gabriele Rossetti, başlıca taraftarları da Everett Millais, Holman Hunt, Collison, Beaumont ve Burne-Jones'dur. Aydınlar sanatı olan Önraffaello'culukla uzun süre alay edildi, buna karşılık John Ruskin resimde tabiat duygusunu yeniden canlandıracağına ve düşünceye eski yüceliğini kazandıracağına inandığı bu akımı destekledi. (L)

ÖNSEÇİCİ blş. i. Elektr. Bir hız değişimi için gerekli şartları önceden hazırlayan elektromagnetik düzen. (L)

ÖNSEÇİM blş. i. Radyotek. Bir antenin aldığı çeşitli yayınlar arasında bir alıcının giriş devreleriyle yapılan seçim. (L)

ÖNSEL sıf. ve zf. (*ön*'den *ön-sel*). *Yeni.* Denemelere dayanmayan, akıl yoluyle kabul edilen. Bk. A PRIORI. (M)

ÖNSELLİK i. (*önsel*'den *önsel-lik*). Önsel olma hali. Bk. A PRIORI. (M)

ÖNSES blş. i. Kelime veya hecenin başındaki ses. (M)

ÖNSEZİ blş. i. (fr. *pressentir*'den). Olacak şeyin bulanık, sezgisel öngörüsü.

— Hek. Herhangi bir hastalığın başlangıcını gösteren belirtilerin tümü. (L)

ÖNSIRALAMA blş. i. Mat. Dar anlamda sıra bağlantısı.

— ANSİKL. *Önsıralama* halinde, antisimetri şartı bir yana bırakılır. Oysa geniş anlamda sıra bağıntısında aynı zamanda $a \leqslant b$ ve $b \leqslant a$ ise $a = b$ gerçeklenmiş olarak düşünülür, bu bağıntı önsıralama halinde kabul edilmez. (L)

ÖNSIRT blş. i. Böceklerin öngöğsünde ortasırtın ön tarafında bulunan sırt kısmı. (L)

ÖNSİNA dili. Leng. Orta Sina maden havzasında ortaya çıkarılan yazıtlardaki dil. (Bu yazıtları, Sina vâdilerinde bulunan, nabat dilinde yazılmış graffitolarla karıştırmamak gerekir.)

— ANSİKL. Bu metinlerin, M.Ö. XX.-XVI. yy. arasında firavunların zorla çalıştırdığı samî maden işçileri tarafından yazıldığı sanılır. Kullanılan yazı bir harf yazısını andırır, çünkü yazıda ancak otuz beş işaret vardır; bu işaretlerden bazılarına biblos yalancı hiyerogliflerinde de rastlanır, ama iki yazıda da aynı fonemleri belirtip belirtmedikleri bilinmemektedir. Gerçekte, önsina yazıtları şimdilik çok az çözülebilmiştir. Yazıtlarda kullanılan dilin, kenan dilinin «halk dili» biçimlerinden biri olduğu sanılır. Bazı dilbilimciler, fenike yazısının ön fenike metinleri aracılığıyle önsina alfabesinden geldiğini ileri sürerler. (L)

ÖNSİSTOL blş. i. Fizyol. Karıncık sistolünden önce gelen ve kulakçık diyastolüyle çakışan zaman. (L)

ÖNSÖZ blş. i. *Yeni.* Bir eseri okuyuculara sunmak, yazılış amacı hakkında fikir vermek üzere kaleme alınan ve eserin baş tarafına konan kısa tanıtma yazısı: *Adını söyleyemeyeceğim, ama, kitabının başına kısacık bir önsöz koymuş, onu olduğu gibi alacağım* (N. Ataç). *Makber'in önsözü. Esk.* Mukaddeme, mukaddime.

— ANSİKL. Ed. *Önsöz* kullanımı Eskiçağ'da başladı: özellikle yunan (Heredotos, Thukidides, Plutarkhos) veya latin (Sallustus, Titus Livius) tarihçileri, eserlerinin başında genellikle niyet ve metotlarını anlatırlardı. Türk edebiyatında islâm medeniyetinin etkisinde meydana getirilen eserlerde manzum ve mensur önsözlere yer verildi. Bu tür yazılar için genellikle *dibace, mukaddeme* adları kullanıldı. Önsözlerde Tanrı'ya, Hz. Muhammed'e, ehli beyte, zamanın padişahına ve eserin sunulduğu kimseye övgü sözlerine yer verilir; eserin yazılma amacı anlatılırdı. Divanların (msl. Fuzuli *Divan*'ı) önsözünde şairlerin sanat görüşleri, şiir anlayışları ortaya konmuştur. Bazı mesnevîlerde (msl. Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ı) sanatçının kendi eserini başka yazarların eserleriyle karşılaştırarak değerlendirmelere giriştiği görülür. Tanzimattan sonraki türk edebiyatında yeni edebiyat anlayışının savunmasını yapan tenkit niteliğinde önsözler görüldü (msl. Namık Kemal'in *Mukaddeme-i Celâl*'i, Abdülhak Hâmid'in *Makber* mukaddimesi). Cumhuriyetten sonraki türk edebiyatında özellikle yeni şiir hareketlerinin temsilcileri sanat görüşlerini tanıtmak ve savunmak için önsözler kaleme aldılar: Ahmed Hâşim'in *Piyale* önsözü, Orhan Veli Kanık'ın *Garip* önsözü, Oktay Rıfat'ın *Perçemli Sokak* önsözü.) [ML]

ÖNSÖZLEŞME blş. i. Huk. Gelecekteki bir sözleşmenin gerçekleştirilmesi amacıyle geçici olarak yapılan sözleşme. (L)

ÖNŞEV blş. i. Önçukur ötesinde yer alan şev. (L)

ÖNTAKI blş. i. Leng. *Yeni.* Bazı dillerde kelimelerin başına gelen edat. *Esk.* Harfi cer. (Türkçe'de edatlar genellikle kelime ve kelime gruplarından sonra geldiği için bazı dillerde olduğu gibi belirli ilişkiler kurmak için, türkçe kelimelere öntakı getirilmez.) [M]

ÖNTASAR baş. i. *Yeni.* Bir tasarın ilkel biçimi. (M)

ÖNTASIM blş. i. Mant. *Yeni.* Vargısı başka tasımda büyük veya küçük önerme halinde olan tasım. (M)

ÖNTEPE blş. i. Büyük bir sıradağın kenarında bulunan engebeler: *Pirene öntepeleri.* (L)

ÖNUYUM blş. i. Biyol. Bir canlı varlığın belli bir ortama kendini uydurma yatkınlığı. *Eşanl.* PREADAPTASYON.

— ANSİKL. Cuénot tarafından 1901'de öne sürülen *önuyum* teorisi, bir türde ortaya çıkan ve bu tür yeni bir yaşama alanı seçer veya yeni bir yaşama tarzı edinirse, onun bu alan ve yaşama tarzına uymasını sağlayan çok az veya yarı faydalı karakterlerin tümünü göz önüne alır; yeni ortama uymak için gerekli değişiklikler bu karakterler ve önuyumlar sayesinde mümkün olur. Cuénot'nun önuyum teorisinde bugüne kadar hiç bir değişiklik olmadı; Cuénot 1951'de şöyle yazıyordu: «Boş bir alana yerleşmeden önce bir tür için gerekli, yeterli ve zorunlu olan her uyum, daima bir önuyumdur. Yarım yüzyıl boyunca genel biyoloji çalışmalarının büyük bir kısmı önuyum konusuna değinir. Değşinimciliğin en başta gelen unsurlarından biri olan önuyum, G. G. Simpson'un öne sürdüğü sentetik evrim teorisinin de vaz geçilmez mekanizmasıdır. Önuyum kavramını belli bir amaca ulaşmak için yapılan «ön hazırlık» kavramıyle karıştırmamalıdır. (L)

ÖNYARGI blş. i. *Yeni.* Bir kimse veya bir şey hakkında belirli şart, olay veya görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz fikir, peşin hüküm.

◆ **önyargılı** sıf. Önyargıları olan, önyargı ile karar veren. (M)

ÖNYÜKSELTEÇ blş. i. Elektron. İşaret kaynağı (radyo alıcısının detektörü, mikrofon, magnetik kaydedicilerin okuma kafası, pikap v.b.) ile güç yükselteci arasına konulan gerilim yükselteci. *Eşanl.* PREAMPLİFİKATÖR. (L)

ÖNYÜZBAŞI blş. i. Ask. *Esk.* Kıdemi iki rütbe artmış yüzbaşı. (M)

ÖNZENGİNLEŞTİRME blş. i. Kim. Bir karışımda bir maddenin oranını arttırmak için yapılan ilk işlem; bu işlemi, daha güç-

lü bir zenginleştirme işlemi takip etmelidir. (L)

ÖOSMİT i. (yun. *eu*, iyi ve *osme*, koku'dan fr. *euosmite*). Bavyera linyit yataklarında bulunan ve hoş bir koku çıkararak yanan fosil reçine çeşidi. (L)

ÖPEPSİ i. (yun. *eu*, iyi ve *pepsisi*, sindirim'den fr. *eupepsie*). Midenin iyi çalışması; iyi sindirim. (L)

ÖPLOİT i. (fr. *euploïde*). Biyol. Temel kromozom sayısının 3, 4, 5... misli kromozom taşıyan düzgün poliploit. (L)

ÖPME i. (*öpmek*'ten *öp-me*). Bir kimsenin yüzüne, ellerine v.b. yerlerine veya herhangi bir şeye dudaklarını değdirmek eylemi.

— ANSİKL. Bugün, insanlar arasında, karşılıklı sevgiyi bildiren bir eylem olarak nitelenen *öpme*, eski çağlarda kutsal bir nitelik taşıyordu. Öpmenin iki ayrı niteliği vardı. Biri devlet büyüklerine, hükümdarlara karşı bir saygı belirtisi, öteki tanrılara ve kutsal varlıklara karşı gerekli bir görevdi. Eski tapınaklarda tanrıların ve putların elleri, ayakları öpülür, onlara yüz sürülürdü. Öpme, genellikle üç türlü olurdu: el ve ayak öpmek; etek öpmek; alından veya yüzden öpmek. Daha çok doğuda yaygın olan bu gelenek sonradan batı ülkelerine, özellikle musevî ve hıristiyan topluluklara geçti. Papanın, patriğin veya öteki büyük din görevlilerinin ellerini öpmek bir gelenek niteliği kazandı.

İranlılarda, Emevîler ve Abbasîlerde, daha sonra Selçuklu ve Osmanlılarda, sultanların eteklerini öpme gereği vardı. Tahta çıkan bir hükümdarın, başta sadrazam olmak üzere devlet büyükleri sıraya girerek tahtın eteğini öperlerdi. Ayrıca bayramlarda da etek öpme törenleri düzenlenirdi. Cuma selâmlıklarında da etek öpülürdü. Tarikatçılar arasında da öpme geleneği vardı. Şeyhin, dedenin, pîrin eli öpülürdü. Bektaşîlerde karşılaşılan canlar, birbirinin sağ elini öperlerdi. Bu *pençei âli abâ*'yı öpme anlamına gelirdi. Bazı şeyhler, müritlerine avuçlarının içini öptürürlerdi. Gene tarikatlarda canlar karşılaşınca birbirlerinin ellerine parmak uçlarının iç yanıyle dokunur; her can kendi elinde karşısındakinin dokunduğu yeri öperdi. Bazı şeyhler, çocukların ellerini de öperlerdi. Bugün, islâm ülkelerinde yaşça küçük olanların, büyüklerin elini öpmeleri yaygın bir gelenektir. Özellikle ramazan ve kurban bayramlarında el öpme ziyaretleri çok yaygındır. (M)

ÖPMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Dudaklarını üzerine koymak: *Evvelâ babamın, sonra annemin ellerini öptük. Onlar da bizi öptüler ve «Allah'ın daim bu günlere erdirmesini» dilediler* (Orhan Kemal). *Öyle sevimli bir Tevfik deyişi vardı ki, her defasında babası, kızı sıkıyor, saçlarını öpüyordu* (H. E. Adıvar). *Seni bu cahilliğinle memurlukta tutan adama ne yüzle çatacaksın? İnsan olsan gidip elini öpersin* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* Hafifçe dokunmak: *Rüzgâr saçlarını öpüyordu.*

— ÇEŞ. DEY. *Öp babanın elini. Teklz.* «Şimdi ne olacak?» anlamında beklenilmedik durumlar karşısında söylenir. || *Öp eşiği, çık dışarı*, «elin boş kaldı, her şeyi kaybettin» anlamında kullanılır. || *Öperken ısırır*, bir yandan güler yüz gösterip bir yandan kötülük yapan ikiyüzlü kimseler için söylenir. || *Öpüp de başına koymak*, bir şeyi memnunlukla karşılamak: *Neticede haydi bakalım hâkimin huzuruna. Eğer karşımızda tabanca, hançer yahut zehir belirmezse, gene öpelim de başımıza koyalım* (Vâ-Nû). || *Alnından öpmek.* Bk. ALIN. || *Ayağının türabını öpmek*, bir kimseye saygı ve itaat gösterisinde bulunmak. || *Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim*, hitap edilen bir kimsenin yakınlarına, o kimse aracılığıyle iletilmek istenen saygı ve sevgi sözü. || *El etek (ayak) öpmek*, yaltaklanmak, çok yalvarmak. || *Yeri öpmek*, yüzüstü düşmek.

◆ **öptürmek** ettrg. f. Öpmek işini yaptırmak: *Elini öptürmek.*

◆ **öpülmek** edilg. f. Öpmek eylemine konu olmak. (M)

ÖPÜ i. (*öpmek*'ten *öp-ü*). *Yeni.* Öpmek eylemi. *Eşanl.* BUSE. (M)

ÖPÜCÜK i. (esk. türk. *öpüg* > *öpügcük*'ten). Öpme, öpüş, buse: *Güzel bir kadının güzelliğinin zekâtı yok mu? Varsın birkaç öpücük de başkasına versin* (H. R. Gürpınar). *Avcunun içine çikolata kokulu buz gibi bir dudak bir öpücük kondurdu* (S. F. Abasıyanık). || *Öpücük göndermek* (veya *yollamak*), el parmaklarının iç uçlarını öpüp karşıdakine atar gibi yapmak: *Boynumu bükerek, parmağımı dudağıma götürerek «sus» işareti yaptım; sonra da parmaklarımla ona bir öpücük gönderdim* (R. N. Güntekin). *Mavili beyazlı elbiseler giymiş genç rum kızları, ellerinde çiçekler, vapurlardaki askerlere öpücükler yolluyorlardı* (S. Kocagöz). [M]

ÖPÜŞ i. (*öpmek*'ten *öp-ü-ş*). Öpmek eylemi veya tarzı. || Öpücük, buse: *O yeminler, o kokular, o sonsuz öpüşler* [...] *uçurumdan bir daha doğabilecekler mi?* (N. Ataç). [M]

öpüşme, Auguste Rodin'in, Rodin müzesindeki mermer heykel grubu. İnsan sevgisinin en gerçekçi, aynı zamanda en ince ifadelerinden biridir (1886). [L]

ÖPÜŞMEK ortaklş. f. (*öpmek*'ten *öp-ü-ş-mek*). Birbirini öpmek: *İki gün evvel birbirlerinden boşanacaklarını işittiğim* [...] *bir karı koca birbirleriyle karşımda öpüşerek barıştılar* (A. H. Tanpınar). [M]

ÖR i. *Halk dili.* Çit, perde. (M)

ÖRCİN i. *Halk dili.* İp merdiven. (M)

ÖRDEK i. (esk. türk. k.). Perdeayaklılardan, evcil veya yabanî su kuşu (ilmî adı *anas*). || — *Argo.* Aptal, sersem kimse. || Şoförlerin uzun yolculukta yoldan aldıkları kimse. || *Berberistan ördeği*, Amerika ve Avrupa'da üretilen evcil ördek çeşidi. || *Kızılbaş ördek*, kızıl başlı, kanatları yeşil benekli yabanî ördek (Anas penelope).

— ÇEŞ. DEY. *Ördek avlamak. Argo.* [Şoför için] Uzun yolculukta yoldan müşteri toplamak. || *Ördek edalı*, paytak yürüyen. || *Ördek gibi*, suyu çok seven. İyi yüzen. || *Ördek muhabbeti*, dostların sıkıntılarına uzaktan acır görünmek. || *Ilıca ördeği*, rahata alışık kimse. || *Kaz yerine ördek almak*, aldatılmak, alışverişte kandırılmak.

— Ted. Erkek hastaların yataktan kalkmadan küçük abdest ettikleri, boyunlu kap.

— ANSİKL. Zool. Ördekgillerden olan tıknaz gövdeli, kısa boyunlu, yassı gagalı, ayakları perdeli, kısa bacaklı kuşlara *ördek* denir. Evcil ördeklerin türediği ördek cinsi yeşil boyunlu yaban ördeğidir (*Anas boschas*). Ördeklerin tüyleri cinsiyetine ve mevsime göre çok değişiktir. Dişiler esmer renkte olur ve üzerinde aynı renkte koyu benekler bulunur. Erkekler yazın dişilere benzer, fakat kışın ve ilkbaharda daha gözalıcı renge girer. Bu mevsimde yeşilbaşın erkeğinde tüyler beyaz ve siyah benekli gri-bej, göğüs tatlı esmer, boyun beyaz halkalı, baş ve boyun çok parlak yansımalı yeşildir. Bu kuşların kanadının üstünde çeşitli renklerden oluşma, *ayna* denen bir alan bulunur; her zaman var olan bu aynalar türün özelliğidir. Ördekte gaganın kenarlarında ve dil üzerinde testere dişine benzer tırtıklar vardır; bunlar kafes gibi iş görür ve ağza alınan yemlerin alıkonmasına yarar. Gaga su içindeyken ördek solunum yapamaz. Bu yüzden ördek yemini suda ararken gagasını tamamen suya sokmaz. Karada nadiren ağaç üzerinde yuva yapar. Hemen hepsi göçmendir. Başlıca türleri: yeşilbaş (*Aras platyrhynehos*); kılkuyruk (*A. acuta*), *A. streptera, A. angustirostris, A. guerguedula, A. crecca* v.b. «Kara ördekleri» denen bu ördeklerden başka bir de dalıcı ördekler vardır. Avrupa dışında daha başka ördek türleri de bulunur. Tünek ördekleri denen karolin ördeği (*Aix sponza*), mandarin (*Aix galericulata*) ve Tropikal Amerika'da yaşayan misk ördeği (*Carrina moschata*) bunlar arasındadır. Bunlardan ilk ikisi süs kuşu, sonuncusu ise evcil ördek olarak yetiştirilir.

— Zootekn. Çeşitli evcil ördek ırklarının menşei yaban ördeğidir (*anas boschas*); evcil ördekler eti için (*rouen ördeği, duclair ördeği, aylesbury ördeği*), yumurtası için (hint koşucu ördeği, *kaki-campbell ördeği*), hem eti, hem yumurtası için (karma ırktan gelen *pekin ördeği*) ve süs için (*caroline ördeği*) yetiştirilir. Ördek dayanıklı bir hayvandır; genel olarak kolay yetiştirilir. Ördek yetiştirmenin en nazik evresi, ördek yavrusunun yetiştirilmesidir. Ördek genellikle küçük aileler halinde yaşar; her erkek ördeğin gözdeleri vardır: altı dişi ördeğe aşağı yukarı bir erkek ördek düşer. Cins ördek ırkları beşinci aya doğru yumurtlamağa başlar. Dişi ördek geceleyin veya sabah erken yumurtlar. Yumurtlama rekoru 365 gün içinde 363 yumurta ile *hint koşucu ördeği*'ndedir. Bu durum istisnaî olmakla beraber, çok yumurtlayıcı ırklarda (Hint koşucu ördeği, *kaki-campbell ördeği*) yıllık yumurta verimi 200'ün üstündedir. Bazı ülkelerde ördek yumurtası, sarı rengi ve katı yağ kıvamında oluşu sebebiyle daha çok pastacılıkta kullanılır; fakat ördek yetiştirmenin esas amacı çabuk gelişen ördek yavrularını üretmektir. Et üretimi için ıslah edilmiş ırklarda on hafta içinde 2 kg ağırlığında yavrular elde edilir. (LM)

ördek (Beyaz), Oudry'nin tablosu (1753); bu şaheser natürmort, çok ince ve baştan başa parlak gri renklerin kullanıldığı bir ahenk içinde yapılmıştır. (Londra, sir Ph. Sassoon koleksiyonu). [L]

ÖRDEKBALIĞI bls. i. Açık portakal renginde, orta büyüklükte (25-35 sm) kemikli balık; akdeniz ve avrupa kıyılarında yaşar, (İlmî adı *Labrus mixtus*. Lapinagillerden.) [L]

ÖRDEKBAŞI bls. sıf. Lâcivertle karışık yeşil rengi nitelemek için kullanılır. (M)

ÖRDEKGAGASI bls. sıf. Açık turuncu (renk). [M]

ÖRDEKGİLLER çoğl. bls. i. Kısa bacaklı, perdeayaklı, süzgeç gagalı su kuşları familyası. (Başlıca cinsleri, ördek, kaz, kuğu v.b.dir.) [M]

ördekkasap mescidi, İstanbul'da Gureba hastahanesi yakınında mescit. Ördek Kasap Şucaeddin Mehmed Efendi tarafından yaptırıldı (1733). Bugün harap durumda olan mescitten duvar ve minareye ait kalıntılar vardır. (M)

ÖRE i. (norveççe, danca ve isveççe k.). Danimarka'da, Norveç'te ve İsveç'te kullanılan küçük para birimi; 1/100 kuron değerinde. (L)

ÖREBRO, Orta İsveç'te şehir, Svarta'nın Hjalmar gölüne döküldüğü yerde, *Örebro ili*'nin (*län*) merkezi; 75 400 nüf. XIII. yy.-dan kalma onarılmış kilise; XVI. yy.dan kalma şato (folklor müzesi). Ayakkabı imalâtı. Makine atelyeleri. Besin sanayii. Selüloz. — *Örebro ili*, 263 300 nüf. (L)

ÖREK i. (*örmek*'ten *ör-ek*). *Halk dili.* Duvarcı ve dülgerin yaptığı bina. (M)

ÖREKE i. (esk. türk. k.). Yün, keten v.b. şeyleri eğirirken kullanılan bir ucu çatal değnek. || *Öreke taşı*, denizdeki yassı kaya. || *Ebe örekesi. Esk.* Bazı ebelerin doğurttukları kadınları oturttukları doğum iskemlesi.

— DEY. *Ananın örekesi.* Bk. ANA. (M)

ÖREKEZADE AHMED EFENDİ, türk din adamı (öl. 1696). Müderris, Molla ve Mekke kadısı oldu. İstanbul (1685), Anadolu (1688) ve Rumeli (1689) payesini kazandı. (M)

ÖRELEMEK geçl. f. (*öremek*'ten *öre-lemek*). *Halk dili.* Biçim vererek düzeltmek, düzenlemek.

◆ **örelenmek** geçz. f. *Halk dili.* Düzeltilmek, biçim almak. (M)

ÖREMEK geçl. f. *Halk dili.* Düzenlemek. *Eşanl.* TANZİM ETMEK. (M)

ÖREN i. Şehir veya kale yıkıntısı, harabe. || Eski duvar. || *Ören gülü*, yaban gülü. (M)

ÖREN, Ege bölgesinde (Güney kesim, Muğla ili, Milas ilçesi) bucak; 6 275 nüf. (1965); 16 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Kerme*) [halk arasında *Gereme* denir], 992 nüf. (1965). Kocaçay'ın Kerme körfezinin kuzey kenarında meydana getirdiği küçük bir delta ovasında. Milas'a uzaklığı 53 km. (M)

ÖRENCİK, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili, Emet ilçesi) bucak; 15 914 nüf. (1965); 26 köy. Çavdarhisar (esk. *Aizani*) harabeleri bucağın sınırları içindedir. — *Bucak merkezi*, 1 194 nüf. (1965).

Emet'in 32 km doğusunda; yüksl. 1 030 m. Kütahya-Uşak karayoluna 10 km'lik bir yolla, Çavdarhisar'da bağlanır. (M)

ÖRENSİ sıf. (*ören*'den *ören-si*). Jeomorfol. Ölçüsüz meteorlaşma sonucu içindeki ayrı cinsten kayaları harabe görünümü kazanan kayalara veya sarp yüzey şekilleri için kullanılır. (L)

ÖRENSOY (Tevfik Recep), türk tıp bilgini (İstanbul 1875 - ay.y. 1951). Gülhane rüştiyesini, Kuleli lisesini, Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1898). Bir yıl Gülhane hastahanesinde staj yaptı. Almanya'da Würzburg üniversitesini bitirdi (1904). Aynı yıl yurda döndü. Askerî Tıbbiye mektebi embriyoloji (1905) ve Tıbbiye mektebi histoloji profesörlüğüne tayin edildi (1906). Tıp fakültesi histoloji ve embriyoloji profesörü oldu (1908). Uzun süre bu kürsü profesörlüğünde bulundu. Bu dersleri ara vermeden 38 yıl okuttu. 1942'de emekli oldu. Eserleri *Oesephagus Bezleri* (1910); *Über Zwei Abnormitaten der Medulla Oblongata des Menschen* (İnsan Soğaniliğinde Görülen İki Bozukluk Üstüne) [1901]; *Histoloji* (1938); *Kısa Embriyoloji* (1944); *Duyu Organları* (Dr. Necdet ile birlikte) [1944]. (M)

ÖRENŞEHİR, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, Pınarbaşı ilçesi) bucak; 8 010 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Viranşehir*), 546 nüf. (1965). Pınarbaşı'na 61 km uzaklıkta; yüksl. 1 610 m. (M)

ÖRENTEPE. Arkeol. Mut'un 3 km güneybatısında, Mut-İmrahor yolu üzerindeki Beypınar köyünde höyük. 1963'te İngiliz Arkeoloji enstitüsünden D. H. French tarafından yüzeyden araştırıldı. Ele geçirilen seramiklerden M.Ö. III. ve II. binyılda iskân gördüğü anlaşıldı. Ayrıca hitit seramik parçaları da ele geçirildi. (M)

ÖRESUND, Baltık denizi ile Kuzey Denizini birbirine bağlayan deniz kollarının en doğuda olanı. Kuzeyde, Sjaelland adası ile Kullen yarımadası (İsveç) arasında derin bir boğaz meydana getirir. Halsingborg (İsveç) ile Elseneur (Danimarka) arasında daralır (4,500 km genişlik); sonra Sjaelland'ın alçak kıyıları arasında tekrar genişler. Deniz ulaşımı çok canlıdır. (L)

öresunhan kervansarayı. Nevşehir yakınında Alayhan'a 12 km, Ağzıkarahan'a 6 km uzaklıkta kervansaray (XIII. yy. sonları). Eski tarihlerden beri bilindiği halde üstünde araştırma yapılmadı. Yıkıntıları Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok tarafından incelendi. Dikdörtgen planlıdır; içinde enine 4, uzunluğuna 6 sıra 24 taş paye vardır. Girişin ortasına gelen bölüm kervansarayın en yüksek ve en uzun tonozudur. Sağ ve solunda da ikişer sahın yer alır. Tonozlar, yarım daire şeklindedir. Kemer ve hücrelerin bölünmesinde eksene uygunluk yoktur. İki uzun cephede dört köşeli birer kulesi vardır. (M)

ÖRF i. (ar. *ᶜurf*'tan osmanlıca *ᶜörf*). Kanunlarla belirlenmemiş olan, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek, âdet: *Hars, halkın an'anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından [...] ibarettir* (Ziya Gökalp). *Bilindiği gibi suçlar — dünyanın her cins kanun ve örfünde — tekrarlandıkça cezaları artar* (A. H. Tanpınar). || — *Esk.* Savaş zamanında veya olağanüstü hallerde kanunlara uygun olarak sivil idarenin askerî idareye devredilmesi. || Bağış, bahşiş.

— Devl. huk. *Örf ve âdet.* Bk. ANSİKL. || *Örf ve âdet şehadetnamesi,* bir hâkim veya yetkili bir hukukçu tarafından, bir yabancı otoriteye, belirli bir ülkenin hukukundaki özel bir hususu tanıtmak için verilen belge.

— Huk. *Örf ve âdet,* hukukun kaynaklarından biri. (Bu kaynak, otoritesini, nispeten uzun bir süre boyunca uygulanan kamusal edimlerin tekrarlanışından alır.) || *Örf ve âdet hukuku,* yazılı olmayan hukuk. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Hanefî mezhebine göre, gerek şer'î yönden ve gerek akıl yönünden, iyiliği ve faydası inkâr edilemeyen şey. (İslâm hukukunda örfler, daima iyi nitelik taşıyan alışkanlıklardır. Bu hukuk anlayışında «kötü örf» söz konusu olamaz. Osmanlı devletinde, şer'î hukukun yanında idarî, malî, cezaî sahalarda, padişahlar kendi otoritelerine dayanarak osmanlı örfüne göre kanun ve nizamlar çıkarmışlardır. [Bk. KANUNNAME-İ ÂL-İ OSMAN.] || *Örfi âm,* kim tarafından ortaya atıldığı belli olmayan ve genellikle bir ülkenin tamamına yaygın örf || *Örfi belde gediği,* İzmir ve çevresinde, Manisa ve Bursa'da, arazi malikinin belli bir ücret karşılığı, arazisi üzerinde bina yapma veya ağaç dikme için başkalarına tanıdığı intifa hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Örfi has,* belirli bir meslek çevresinde veya ülkenin belirli bir bölgesinde uygulanan mahallî örf. || *Örfi kavlî,* belirli bir bölge halkının bir söze, kendi aralarında ortaklaşa verdikleri özel anlam. || *Örfi târi,* her ortaya çıkışında başka bir anlayışla karşılandığı halde, zamanla ortak bir anlam kazanan örf. (Bu sebeple, örfi târi, sonradan gerçekleşen bir örftür.)

— Kıyf. Osmanlı devletinde şeyhülislâm, kazasker ve İstanbul kadısının resmî günlerde giydiği büyük kavuk. (Devlet ilerigelenlerinden bazılarının giydiği, örfe benzeyen küçük serpuşa ise «küçük tepeli» denirdi.)

— ANSİKL. Devl. huk. Devletler hukukunun başlıca kaynağı olan *örf ve âdet,* hukukî yükümlülük getiren bir özellik taşıması bakımından «görenek»ten ayrılır. Örf ve âdet kuralları, milletlerarası topluluğu yönetir ve bu topluluğa katılan bütün devletlere savaşa kadar varabilen ciddî yaptırımlara dayanarak kendini kabul ettirir. Örf ve âdet, devletlerin itibarî kurallara dayanan hukukuna oranla daha genel bir hukuk kaynağı meydana getirir. Gelişme imkânına daima sahip olmakla birlikte, örf ve âdet, dakiklikten uzaktır ve evrimi ağır ağır gerçekleşir.

— Huk. *Örf ve âdet hukuku,* hukukun tamamlayıcı kaynaklarındandır. Geleneklere dayanan ve halk inançlarında yaşayan bu hukuk, yazılı değildir. Hukukumuzda, örf ve âdet hukukunun uygulanabilmesi için, onunla ilgili konu hakkında asıl kaynak olan kanunda herhangi bir hükmün bulunmaması gerekir. Hâkim, önüne gelen bir olay için kanunda bir hüküm bulamazsa, tamamlayıcı kaynak olan örf ve âdet hukuku hükümlerine göre olayı çözer. Hâkimin, bir geleneği örf ve âdet hukuku olarak uygulayabilmesi, o geleneğe örf ve âdet hukuku niteliği kazandıran şartların bulunmasına bağlıdır. Bu şartlar şunlardır: 1. maddî unsur: bir âdetin, örf ve âdet hukuku haline gelebilmesi için onun daha önceden uzun bir süre toplumda uygulanması gerekir; 2. manevî - ruhî unsur: buna hukukî inanç da denebilir. Bir âdetin, örf ve âdet hukuku olarak uygulanabilmesi için, onun zorunlu bulunduğuna ilişkin bir inancın yerleşmiş olması gerekir; 3. hukukî unsur: bu, yaptırım gücüdür. Bir geleneğin örf ve âdet hukuku haline gelebilmesi için devletin yaptırım gücüyle kuvvetlendirilmesi gerekir. (Hukukçuların çoğu anılan üçüncü unsurun varlığını aramazlar.) Bu unsurları taşıdığından dolayı örf ve âdet hukuku haline gelen bir geleneğin, bir olaya uygulanması, taraflarca bilinmesine bağlı değildir. Taraflar böyle bir örf ve âdet hukukunun varlığını bilmeseler bile, gerekiyorsa uygulanır. Ancak ticaret konusunda bir ticarî örf ve âdetin tacir sıfatı bulunmayan kimselere uygulanabilmesi için, bunun tacir olmayan tarafça bilinmesi gerekir (Tic. kn. md. 2). Örf ve âdet hukukunun çeşitleri şunlardır: 1. yaygın örf ve âdet hukuku: bu, ülkenin her tarafında uygulama alanı bulan örf ve âdet hukukudur; 2. yöresel (mahallî) örf ve âdet hukuku: bu, ülkenin belirli bir bölgesinde uygulanan örf ve âdet hukukudur; 3. özel örf ve âdet hukuku: belli bir sınıf veya zümre arasında yaşayan örf ve âdet hukukudur (en önemlisi ticarî örf ve âdettir); 4. genel örf ve âdet hukuku: çeşitli sınıf ve zümreler arasında uygulama alanı bulan örf ve âdet hukukudur; yazılı hukukun bulunduğu yerlerde örf ve âdet hukuku ikinci derecede kalır. Tarihî gelişim yönünden, örf ve âdet hukuku yazılı hukuktan önce gelir. Bugün durum tam tersinedir. Nitekim, örf ve âdet hukukunun öneminin ikinci derecede olduğu, Medenî kanunun 1. maddesinden de anlaşılmaktadır. Bu hükme göre, hâkim, önüne gelen bir olaya, önce kanunla bir çözüm yolu arar. Kanunda buna ilişkin bir çözüm bulamazsa, örf ve âdet hukukuna baş vurur. Yazılı bir hukuk kuralının bulunduğu durumlarda da örf ve âdet hukuku aşağıdaki görevleri yerine getirebilir: 1. örf ve âdet hukukunun açıklayıcı rolü: kanunun örf ve âdet hukukuna yollama yaptığı durumlarda, örf ve âdet hukuku ilgili kanun hükmünü açıklar; 2. örf ve âdet hukukunun yorumlayıcı görevi: kanunun yorumunda örf ve âdet hukukundan yararlanılabilir.

● *Esk. Örfi belde gediği* de, tıpkı Paftos* gedikleri gibi hukukî ve maddî değeri olan bir intifa hakkı niteliğindeydi. Nitekim bu hak, tapu dairelerinde kabul edilerek bina ve ağaçlarla bunların üzerinde bulunduğu yerler, ayrı ayrı kaydedildi. Gedikler, bugünkü türk mevzuatında yer almamakla birlikte, uygulandığı dönem dolayısıyle çıkan bazı uyuşmazlıklarda bunların birer aynî hak niteliğinde olduğu yargı mercilerince de kabul edilmişti.

◆ **örfen** zf. *Esk.* Âdet olduğu üzere, örfe göre. (ML)

ÖRFÎ sıf. (ar. *ᶜurf* > osmanlıca *ᶜörf*'ten *ᶜörfî*). *Esk.* Örfle, mahallî âdetlerle ilgili.

— Huk. *Örfî idare.* Bk. SIKIYÖNETİM.

— Kıyf. *Esk. Örfî destar,* bir sarık türü. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Örfî vergi,* Osmanlı imparatorluğunda şer'î vergilerden (öşür, haraç, cizye, zekât) ayrı olarak bölgelerin ve vergiye bağlanan ülkelerin özelliğine, günün ihtiyaçlarına göre toplanan vergiler. (Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU, *Maliye bölümü.* AVARIZ. VERGİ.)

— ANSİKL. Kıyf. *Esk. Örfî destar,* Osmanlı devletinde ulema sınıfından olanların giydiği takke, fes ve benzeri başlıkların üzerine sarılırdı. Destar da denilen sarık Ahmed I'in tahta çıkışına kadar istenildiği gibi sarılırdı. Sonra sarık sarma belli bir kurala bağlandı. Bu yüzden değişik adlı sarıklar ortaya çıktı. Hacegânın kavuklarına sardıkları destara *kafesî destar,* mevlevîlerin destarına ise *destarı şerif* adı verildi.

◆ **örfiyat** çoğl. i. *Esk.* Geleneklere bağlı olan şeyler.

◆ **örfiye** sıf. *Esk.* Örfî'nin dişili. || *İdare-i örfiye.* Bk. SIKIYÖNETİM. (M)

ÖRFÎ, iran şairi (XVII. yy. sonları ve XVIII. yy. başları). Şah Tahmasp II zamanı şairlerindendir. Kemankeşlikte büyük başarı gösterdiğinden Şah Tahmasp'ın ilgisini çekti. Sonra onun hizmetine girdi. Ondan yardım ve yakınlık gördü. Tahmasp'a 130 kaside sundu. Eski bir geleneğini sürdüren gazellerinin toplandığı bir *Divan*'ı ve *Kûy-û Çevgân* adlı bir manzumesi vardır. (M)

ÖRFÎ (Cemaleddin Seydî), iran şairi (Şiraz 1555 - Lahor 1591). Zeyneddin Belevî'nin oğlu. Şiraz da öğrenim gördü. Kendinden önce gelen iran ve arap şairlerinin eserlerini inceledi. İslâm bilimleri üstünde çalıştı. Molla Gayretî gibi çağında yaşayan ünlü iran şairlerinin şiir ve sanat toplantılarına katıldı. Bir süre sonra Hindistan'a gitti (1585). Önce Mesihüddin Hakîm Ebül Feth'in, onun ölümü üzerine Mirza Abdurrahim Han Hasan'ın, daha sonra hint-türk imparatoru Ekber Şahın hizmetine girdi; onun meclislerine katıldı. Her üçünden de yakın ilgi ve yardım gördü. Bu arada hint edebiyatını inceledi. İran edebiyatında yeni bir şiir anlayışının öncüsü sayılan Örfî'nin şiirlerinde sağlam ve düzenli bir söyleyiş, konu bütünlüğü, mecaz ve benzetmelerde bir canlılık görülür. Eserlerinde felsefî düşünceler geniş bir yer kaplar. Özellikle tasavvuf ve felsefe kavramlarıyle örülen gazelleri, eserleri arasında en başarılı örneklerdir. Gazellerinde geniş hayallere, süslü ve ince buluşlara, söyleyişten çok anlama önem veren Örfî, daha çok kasideleriyle ün sağladı. Meclislerine katıldığı sultanlara, devlet büyüklerine sunduğu kasidelerinde coşkun bir söyleyiş, renkli hayaller, söz oyunları geniş yer tutar. Kasidelerinin nesip bölümlerinde şiirin daha çok musikiye yaklaştığı görülür. Örfî çağdaşlarını, kendinden sonra gelen türk ve iran şairlerini uzun bir süre etkisi altında bıraktı. Türk edebiyatında, Nef'i, Neşatî, Nailî ve Nabî bazı şiirlerinde onu örnek almakla, ona benzemekle övünürler. Örfî'nin eserleri üs-

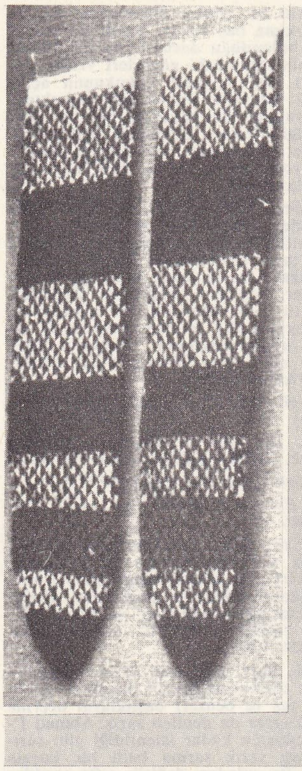

çeşitli motiflerle süslü yün örgü çoraplar ve eldiven

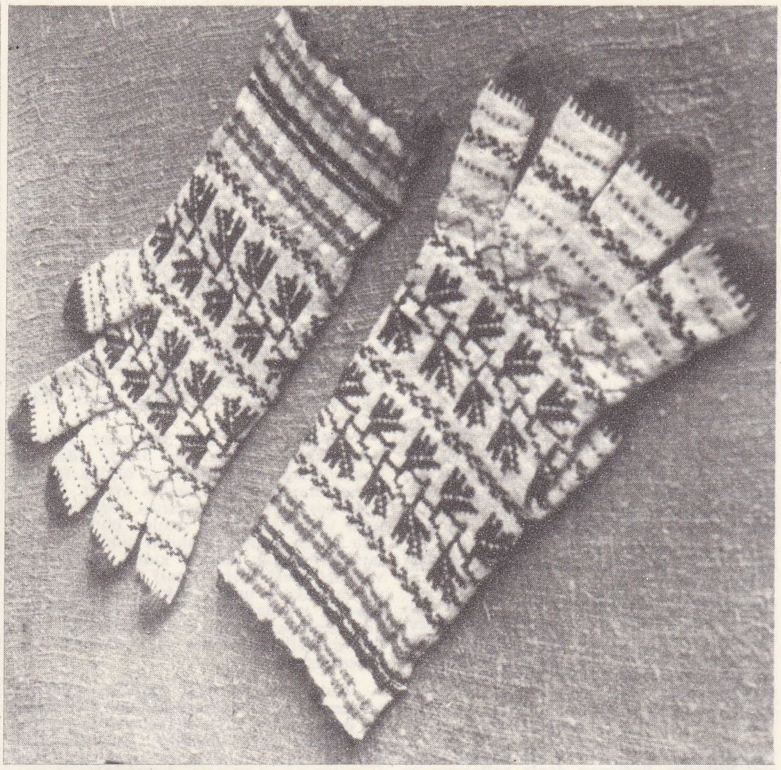

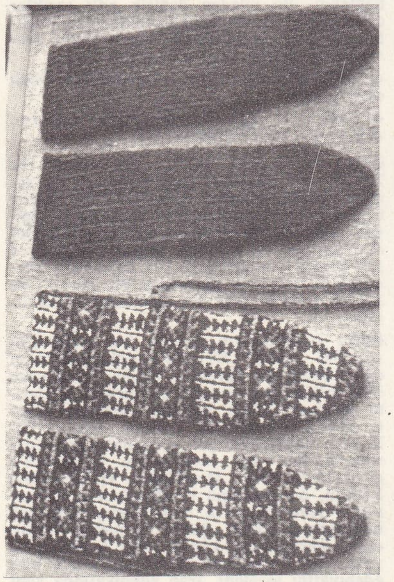

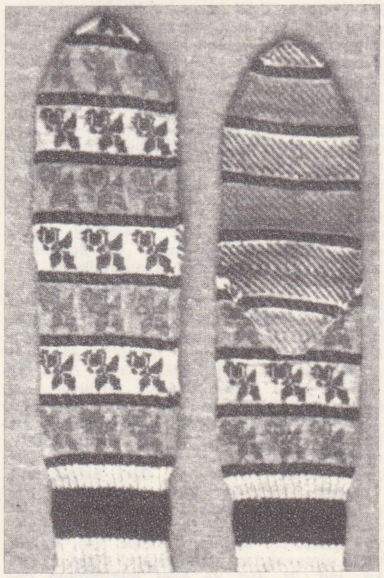

tünde iranlı ve avrupalı yazarların geniş ölçüde çalışmaları vardır. Eserleri: gazel, kaside, rubaî, kıt'a ve müfretlerin toplandığı *Divan; Mecma-ül-Ekber* (Büyük Dergi); *Ferhad ü Şirin* (Ferhad ile Şirin); *Sakıname* (İçki Dağıtanın Kitabı); *Nefsiye* (mensur küçük risaleler). [M]

ÖRFÎ MAHMUD AĞA Ağazade, türk şairi ve tarihçisi (Edirne, ? - ay.y. 1778). Edirne bostancıbaşılarından Ali Ağanın oğlu. Bostancı ocağından yetişti. Gülşeniye tarikatına girdi. Edebiyat ve tarih konularında çalıştı. Şiirlerinde tasavvuf konularını işler. Eserleri: *Mefhum-üt-Tevarih* (Tarihlerin Anlamı); *Edirne Tarihçesi; Tarih-i Cevrî Çelebi* (Cevrî Çelebi Tarihi); *Mahabbetname-i Örfî* (Örfî'nin Sevgi Kitabı); *Divan.* (M)

ÖRGEN i. (*örmek*'ten *ör-gen*). Biyol. *Yeni.* Canlının yaşaması için vücudunda gerekli olan uzuv. Bk. ORGAN.

— Fels. *Yeni.* Belli bir görevi olan parça. (M)

ÖRGENCİ i. ve sıf. (*örgen*'den *örgen-ci*). *Yeni.* Örgenciliği benimseyen ve savunan.

— ANSİKL. Fels. Y. Delage, hayatı ve evrimi «etkinlik şartı değilde, son belirlemenin temel unsuru olan etkili ve zorunlu çevre güçlerinin çabasıyle» açıklamağa çalışan düşünürleri *örgenci*'ler diye adlandırır. Y. Delage'a göre, Descartes, Bichat, Cl. Bernard ve özellikle W. Roux örgencidir.

— Sosyol. Örgenci sosyologlar arasında Auguste Comte ile Espinas anılabilir. (L)

ÖRGENCİLİK i. (*örgen* > *örgenci*'den *örgenci-lik*). Fels. *Yeni.* Hayatın, organları harekete getiren bir kuvvetin değil de, organlardan doğduğunu ileri süren öğreti.

— Sosyol. Toplumları, canlı organizmalara benzeten öğreti. (L)

ÖRGENLEMEK geçl. f. (*örgen*'den *örgen-le-mek*). Fels. *Yeni.* Örgen haline getirmek, parçaları bir araya toplayarak iş yapabilecek bir bütün haline sokmak. (M)

ÖRGENLEŞMEK geçz. f. (*örgenlemek*'ten *örgenle-ş-mek*). Biyol. *Yeni.* Bk. ORGANLAŞMAK.

ÖRGENLİK i. (*örgen*'den *örgen-lik*). Biyol. ve Fels. *Yeni.* Kendi başına bir bütün meydana getiren canlı varlık ve bu varlığın durumu. *Esk.* Uzviyet. *Eşanl.* ORGANİZMA. (M)

ÖRGENSEL sıf. (*örgen*'den *örgen-sel*). Biyol. *Yeni.* Bk. ORGANİK.

ÖRGÜ i. (*örmek*'ten *ör-gü*). Örmek eylemi veya tarzı: *Örgüsü güzel bir kazak.* || İğneler ve şişlerle örülerek, ilmiklerin yan yana getirilmesiyle yapılmış şey: *Yün örgü.*

— Anat. Sinir veya damarların birbirine dolaşmasından meydana gelen örülüş.

— Dokumc. Atkı ve çözgü ipliklerinin, dokumayı meydana getirecek şekilde, belli bir desene göre kesişmesi.

— İnş. Taş, tuğla v.b. şeylerle yapılan duvar. || *Tel örgü,* bir bölgeyi ayırmak için, dikenli veya dikensiz tellerle örülerek etrafına çevrilen çit.

— Kıyf. Örülmüş saç.

— Kuyumc. Altın veya gümüş tellerle örülerek yapılan kuyumculuk işi. (Mısırlılar bu usulle zincir ve kolyeler yaparlardı.)

— Mim. İstenilen boyda düzgün olarak yontulmuş taşların veya aynı şekilde düzgün olarak hazırlanmış tuğlaların, yapının o kısmına uygun düşecek ve öbür kısımlarıyle iyi bir bağlantı yapacak şekilde yerleştirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Örgü bezeme,* iç içe geçmiş düz veya kabarık şeritlerden meydana gelen bezeme.

— ANSİKL. Mim. *Örgü,* taş, tuğla ve benzeri yapı malzemelerinin biçim, dizi ve düzenlemesinden meydana gelir.

● *Yunan örgüleri.* Bilinen en eski örgü, kahramanlık çağına ait olan *kiklop örgü* tarzıdır: yontulmamış büyük taş blokların arası ufak taşlarla berkitilmiştir. *Pelaj örgü*'de muntazam olmayan taş bloklar ka-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

baca yontulmuştur. *Çokgen örgü*'de taşlar sivri açılar veya yumuşak açılar meydana getirecek şekilde dizilir. Yunan örgüsü, perese değişimli *yamuk örgü* dışında, düzgün sıralar halinde inşa edilen dikdörtgen prizma biçiminde yontulmuş, keskin ayrıtlı taşlardan meydana gelir. Bununla birlikte aşağıdaki ayırım yapılmaktadır: 1. *isodomon* örgüde, örgü sıraları birbirine benzer ve her düşey derz, altında bulunan taşın ortasına rastlar; 2. *isodomon benzeri* örgüde, taşların yükseklikleri eşit değildir; 3. *amplekton* örgüde, duvarın ön ve arka sıraları arası harç ve kırma taşlarla doldurulmuş, ayrıca duvarın her iki yüzü kılıcına konmuş yontma taşlarla bağlanmıştır.

● *Roma örgüleri.* Romalılar özellikle kesme taş kullanıyorlardı (*opus quadratum*). Kesme taş, daha çok kaplama şeklinde uygulanan bir örgü elemanıydı. Bu duruma, duvarın iç kısmı harca gömülmüş çakıl veya küçük taşlardan meydana geliyor (*opus caementicium*), köşeler bazen tuğla veya dikdörtgen prizma biçimli taşlardan yapılıyordu. Bu sistem (*opus incertum* veya *antiquum*) yunan *amplekton*'unun değişik bir şeklidir. Yalnız tuğladan yapılmış kaplamalarda, dış yükler üçgen biçimli tuğlalardan meydana geliyordu. Bu tuğlaların en sivri köşesi duvarın iç kısmına geliyor ve kaplama arasındaki boşluk harçlı taşlarla dolduruluyordu. *Opus reticulatum*, eşkenar dörtgen biçiminde yontulmuş ve derzleri eğik olarak yapılmış taşlardan meydana geliyordu. Böylece, bir ağ örgü görünüşü elde ediliyordu. *Opus spicatum*'da, eğik olarak yan yana dizilen tuğlalar açı yapacak şekilde birleşiyordu. Sistemin bütünü buğday başağına (*spica*) veya balık kılçığına benziyordu. Bir tuğla kaplamayı taş bloklarıyle veya bir kaplama örgüsünü tuğla dizileriyle ve muntazam aralıklarla kesmekten ibaret olan roma sistemine *opus mixtum* (almaşık örgü) denir. *Büyük örgü*'ye gelince, kesme taşlardan meydana gelen bu örgüde taşlar birbirlerine demir kenetler veya ahşap kamalarla bağlanmıştır. *Orta örgü* ve *uzatılmış küçük örgü*, büyük örgünün çeşitlemelerinden meydana gelmişti.

● *Latin örgüleri.* Latin veya *galya-roma* üslûbu, roma üslûbunun eksik bir kopyasıydı. Bu üslûp Galya'ya hıristiyanlar tarafından getirilmişti. 630'da Cahors piskoposu Didier, kilisesini taştan inşa ettirmek istediği zaman, got işçiler roma üslûbunu (*mos romanus*) uyguladılar. Zamanla iki üslûp birbirine karıştı.

● *Roman örgüleri.* XI. yy.da çökme devri yunan sanatıyle latin sanatı daha bilimsel bir şekilde kaynaştırıldı. Malzeme bakımından zengin ülkelerde Romalıların büyük örgüsü Yunanlıların örgülerine benzer kombinezonların katkısıyle uygulandı. Aynı şekilde orta örgü de kullanıldı. Duvarların iç ve dış yüzlerinde dikdörtgen prizma biçimli taşlardan başka biçimlerde taşlar da yer alıyordu. Duvar kaplamaları bazen çeşitli geometrik şekillerde veya bir çeşit gömme örgü şeklinde (*iskenderiye örgüsü*) yapılıyordu. Kiliselerin kalkan duvarlarında ve kemerlerin temparlarında sık sık *ağ örgü*'ye (Romalıların *opus reticulatum*'u) rastlanır. Ayrıca eşkenar dörtgen biçiminden etkilenmiş ve ters yönde ikişer ikişer iç içe geçirilmiş örgü sıraları da yapıldı (*eğik örgü*). Daha sonra çeşitli biçimlerdeki taşlar birbirlerine uydurularak ve kireç, çimento gibi bağlayıcılarla birleştirilerek *almaşık* veya *düzgün sıralı olmayan* örgüler meydana getirildi. Roma devrinin başlangıcında, bir uçları sivri veya yuvarlatılmış, öbür uçları kare şeklinde olan ve balık pulları gibi üst üste bindirilmiş taşlar süsleme amacıyle kullanılmıştı (*bindirme örgü*).

◆ Sıf. Örülerek yapılmış: *Örgü elbise. Örgü eldiven.* (LM)

ÖRGÜLÜ sıf. (*örgü*'den *örgü-lü*). Örgüsü olan, örülmüş. || Örgü görünüşünde olan.

— Miner. Lifleri örgü şeklinde iç içe geçmiş bir mineral için kullanılır. (L)

ÖRGÜN sıf. (*örmek*'ten *ör-gün*). Fels. *Yeni.* Çeşitli görevleri olan örgenlerden meydana gelen. *Esk.* Müteazzi. (M)

ÖRGÜT i. (*örmek*'ten). *Yeni.* Belirli amaçlar güden kuruluş, birlik: *İşçi örgütü. Gençlik örgütü. Parti örgütleri.* Bk. TEŞKİLÂT. (M)

ÖRGÜTÇÜ i. (*örgüt*'ten *örgüt-çü*). *Yeni.* Örgüt işleriyle uğraşan, bu işlerde yetenekli kimse. *Eşanl.* TEŞKİLÂTÇI.

◆ **örgütçülük** i. Örgütleme işi. *Eşanl.* TEŞKİLÂTÇILIK. (M)

ÖRGÜTLEMEK geçl. f. (*örgüt*'ten *örgütle-mek*). *Yeni.* Örgüt şeklinde düzenlemek: *Partiyi örgütlemek. Eşanl.* TEŞKİLÂTLANDIRMAK.

◆ **örgütlenmek** edilg. f. *Yeni.* Örgütlemek eylemine konu olmak. || Dönşl. f. Örgüt haline girmek. *Eşanl.* TEŞKİLÂTLANMAK. (M)

ÖRİGNAT i. (fr. *eurygnathe*). Geniş yüzlü bir kimseyi nitelendirmeğe yarayan antropoloji terimi. (L)

ÖRİHALİN sıf. (fr. *euryhaline*). Tuzlulukta meydana gelen büyük değişikliklere dayanabilen deniz hayvanlarına verilen sıfat. (L)

ÖRİHALİNİTE i. (fr. *euryhalinite*). Biyol. Bazı deniz hayvanlarının, suyun tuzluluğundaki önemli ve hızlı değişikliklere ölmeksizin dayanabilme niteliği. (Bu nitelik, deniz hayvanlarının, yağışlar ve gelgitler v.b.- ye göre acı veya çok tuzlu denizkulaklarında yaşayabilmesi için gereklidir. Irmaklardan denize göç eden yılanbalıkları için de zorunlu bir niteliktir. Bu nitelik derinin tuz geçirmezliğine [müküs], solungaçlarda tuzun atılmasına, organik suyun bir kısmının proteinlerce bağlanmasına v.b. dayanır.) [L]

ÖRİHİGR sıf. (fr. *euryhygre*). Biyol. Sudaki hava miktarında meydana gelen önemli değişikliklere dayanabilen hayvanlara denir. *Zt.* STENOHİGR. (L)

ÖRİYONİK sıf. (fr. *euryionique*). Biyol. Alkalilikteki aşırı değişikliklere karşı koyabilen canlılara verilen sıfat. (L)

ÖRİK (Nahit Sırrı), türk hikâyecisi ve romancısı (İstanbul 1895 - ay.y. 1960). Afitabı Maarif rüştiyesini bitirdi. Bir süre Hukuk mektebine devam etti (1913). *Cumhuriyet* gazetesinde (1928) ve Millî Eğitim bakanlığında mütercim olarak çalıştı. Anadolu'nun çeşitli bölgelerini dolaştı. Eserlerinde daha çok çocukluk hayatının izleri görülür. Hikâyeleri: *Kırmızı ve Siyah* (1929); *Sanatkârlar* (1932); *Eski Resimler* (1933). İncelemeleri: *Edebiyat ve Sanat Bahisleri* (1933); *Tarihî Çehreler Etrafında* (1933); *Roman ve Hikâye* (1933). Romanları: *Eve Düşen Yıldırım* (1934); *Kıskanmak* (1946); *Sultan Hamid Düşerken* (1957). Yol notları: *Anadolu* (1939); *Bir Edirne Seyahatnamesi* (1941). Ayrıca, *Muharrir* (1934) adlı bir oyunu vardır. (M)

ÖRİKAĞASIZADE (Hasan Sırrı), türk yazarı (Bursa 1861 - ?, 1933). Mülkiye mektebini bitirdi. Saray tercümanlığı, Maarif ve Rüsumat mektupçuluğu, Dârülmuallimin ve Hukuk mektebinde öğretmenlik yaptı. İkinci Meşrutiyetten sonra rüsumat eminliği ve umum müdürlüğü görevlerinde bulundu. Eserleri: *Hukuku Hususiye-i Düvel* (Devletler Özel Hukuku); *Osmanlı Coğrafyası; Hukuku Düvel Noktayı Nazarından Osmanlı-İtalyan Muharebesi.* Abdülhamid II'nin sarayındaki gözlemlerini bir yazı dizisi halinde *Vakit* gazetesinde yayımladı. (M)

ÖRİSEFAL sıf. (fr. *eurycephale*). Antropol. Enlemesine azamî çapı önden arkaya çapına yakın olan ve bu sebeple geniş ve öne doğru çıkık görünen kafatasına denir.

◆ **i.** Bu karaktere sahip kimse: *Huxley, kranyometre listesindeki brakisefallere örisefal adını verirdi.* (L)

ÖRİSEFALİ i. (fr. *eurycéphalie*). Antropol. Örisefal olan kimselerin karakteri. (L)

ÖRİTERM sıf. (fr. *eurytherme*). Biyol. Isı değişimlerinden pek az etkilenen organizmalara verilen sıfat. (L)

ÖRİTERMİ i. (fr. *eurythermie*). Biyol. Bazı organizmaların, iç sıcaklıktaki önemli değişikliklere ölmeksizin dayanabilme niteliği. (Bu nitelik, deniz hayvanlarında genellikle örihalinite ile birlikte görünür. Öritermiyi homeotermi'den [sıcakkanlılık] ayırmak gerekir; homeotermi iç sıcaklığı sürekli olarak bir ayarda tutar ve dış ortamdaki sıcaklık değişiklerine organizmanın dayanmasını sağlar.) [L]

ÖRİTOP sıf. (fr. *eurytope*). Çok geniş bir yayılma alanı olan bitkilere verilen sıfat. (L)

ÖRJASAETER (Tore), norveçli yazar (Skjak, Nordgudbrandsdalen 1886). Aukrust ile birlikte yeni norveç dilinde şiirler yazan en önemli şairdir. Doğduğu ülkeye ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlıydı ama, Yeni

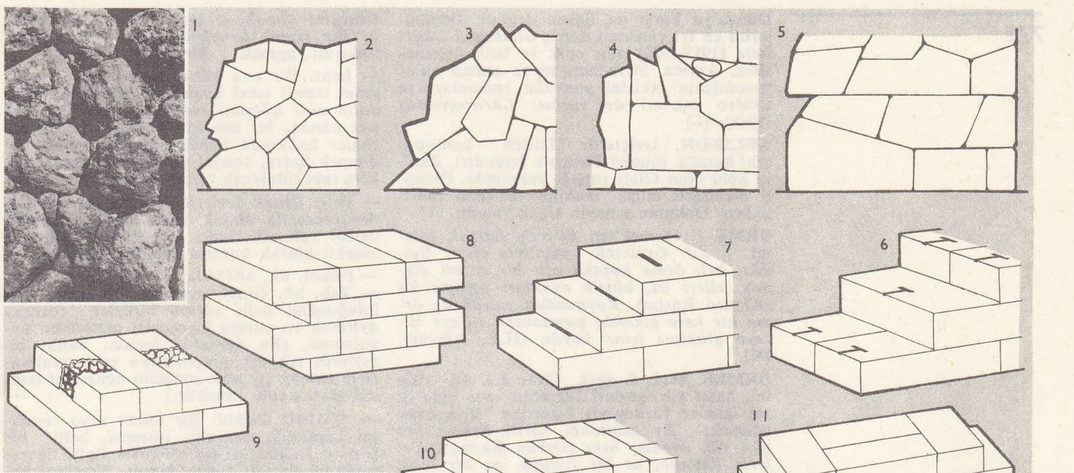

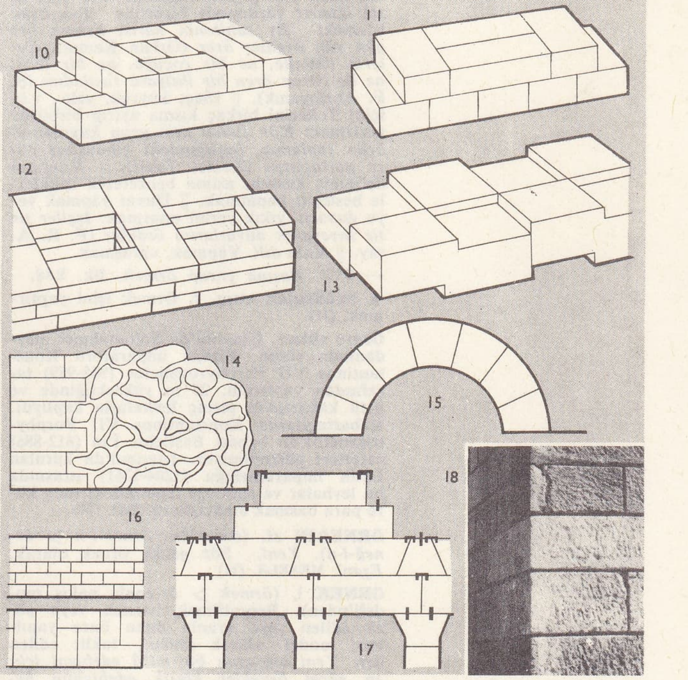

yapı örgüleri: 1. kiklop örgü; 2. pelasgos örgüsü; 3. mykenai çokgen örgü; 4. seviye değişimli mykenai örgü; 5. iydien çokgen örgü; 6,7,8. düzgün sıralı yunan örgüleri; 9. amplekton örgü; 10. geçmeli ve şaşırtma derzli örgü; 11. bağlama taşlı dördül örgü; 12. çin örgüsü; 13. geçmeli örgü; 14. almaşık örgü; 15. taş kemer örgü; 16. tuğla örgü; 17. kenet taşlı roma sıra sütun örgüsü; 18. düzgün sıralı yunan örgüsü

Foto. LAROUSSE

Dünya'ya karşı da ilgisiz değildi. Özellikleri en iyi yansıtan eseri, *Gudbrand Langleite* (1913-1927) adlı epik ve lirik üçlemesidir. Ayrıca, Strindberg'in ve alman anlatımcılığının etkisini yansıtan romanları ve tiyatro eserleri de vardır: *Christophoros* (1948). [L]

ÖRLİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) eski komün (bugün Zürich'e bağlıdır), Ren'in kolu olan Glatt ırmağı yakınında. Önemli elektrikli cihaz, makine ve silâh fabrikaları. Dokuma sanayii. Uçak yapımı. (L)

ÖRME i. (*örmek*'ten *ör-me*). Örmek eylemi. || *Sıf.* Örülerek yapılmış olan: *Bol, düz, beli örme kuşaklı allı bir entari giymiş, elleri iri, büyük ayakları çoraplı idi* (Ahmed Rasim). *Koynundan yıpranmış örme bir kese çıkardı, parmakları titreye titreye altınları içine koydu* (H.E. Adıvar). [M]

ÖRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). İp, yün, tel, hasır v.b. şeyleri tezgâhta veya elde özel iğneler yardımıyle birbirine dolayarak işlemek: *Ev sahibinin karısı hemen her gün yün örgüler örer* (Orhan Kemal). *Evlerin önünde, ne bir çocuğa, ne bir kıza, ne de çorap ören bir ihtiyara rastladım* (S. F. Abasıyanık). || [Saç, kuyruk, yele v.b. için] Tellerini birkaç kısma ayırıp birbirine geçirmek: *Kör Şaban atın uzun kuyruğunu örüp toplamış, başlığındaki gümüşleri iyice parlatmıştı* (Kemal Tahir). || Kumaşın delinmiş kısmını aslına benzeterek ipliklerle besleyip kapatmak. || Duvar yapmak veya duvarın yıkık yerini onarmak: *İşçiler tir tir titreyerek duvarlarını ördüler* (F. R. Atay. || *Halk dili.* Yapmak, uğraşmak.

— DEY. *Başına çorap örmek.* Bk. BAŞ.

◆ **ördürmek** ettrg. f. Örmek işini yaptırmak. (M)

örme sütun, İstanbul'da Sultanahmet meydanında sütun. Bizans imparatoru Konstantinos VII Porphyrogenetos (905-959) tarafından yaptırıldı. 25 m yüksekliğinde ve üstü kabartmalı pirinç levhalarla kaplıydı. Kabartmalarda Konstantinos VII Porphyrogenetos'un babası Basileios I'in (812-886) zaferleri gösterilmiştir. İstanbul'da kurulan Latin imparatorluğu (1204-1261) sırasında bu levhalar ve sütunun tepesindeki tunç küre para basmak amacıyle eritildi. (M)

ÖRNEĞİN zf. (*örnek*'ten *örnek-i-n* > *örneğ-i-n*). *Yeni.* Söz gelişi, örnek olarak. *Eşanl.* MESELÂ. (M)

ÖRNEK i. (*örmek* > *ör-enek*, nakış modeli'nden). Benzetilmek istenen veya sözü edilen şeye oranla daha önce yapılmış, model olarak alınan, taklit edilen şey: *Yeni başlayan bir millî edebiyat için en güzel örnekler klasik edebiyatın bedialarıdır* (Ziya Gökalp). *Sanatın geçirdiği evrimi kavramak için klasik örnekleri incelemekle işe başlamalıdır.* || Davranışları ve nitelikleri başkaları tarafından benimsenen kimse: *Ali, Osmangil'in oğlu ile Ahmet Dayıların damadını örnek tutmuyor mu?* (H. Z. Uşaklıgil). || Bir düşünceyi, kuralı, gözlemi veya iddiayı desteklemek ve açıklamak amacıyle ileri sürülen söz veya yapılan hareket, tanıt: *Mahir, bu tavsiyesine ilk örneği kendi göstermek için bir su bardağını yarıdan ziyade «düz»le doldurdu* (H.R. Gürpınar). *Size bir örnek vereyim, fikir, sanat, politika hayatımızı kontrol eden bu kafadan...* (Y.Z. Ortaç). [*Eşanl.* MİSAL.] || Bir bütünün nitelikleri hakkında fikir vermek üzere o bütünden ayrılarak verilen küçük parça, göstermelik: *Satın almak istediğiniz kumaşın hangisi olduğunu bu kâğıda iliştirilmiş örneklere bakarak gösterebilirsiniz.* (*Eşanl.* NUMUNE.) || Bir şeyin eşi, benzeri: *Bu yapının bir örneği daha yoktur* (Şemseddin Sami). [*Eşanl.* MİSİL.] || Biçim, şekil, model: *Bu dantelin örneği pek süslü.* || Çeşit, cins: *Onun bizde birkaç örneği vardır* (Şemseddin Sami). || *Örnek olmak,* iyi nitelikleri ve davranışlarıyle çevresini etkilemek: *Muhitime örnek olsun maksadım / Sevinir evlâdım, söylenir adım* (Âşık Veysel).

— ÇEŞ. DEY. *Örnek almak,* örnek olarak benimsemek: *Kocakarılar Zeynep kadından örnek alıp mütemadiyen sövüp sayıyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). Bir şeyden kendisi için ders çıkarmak: *Karıncadan örnek al, yazdan kışı hazırla* (Atasözü). || (*Bir şeyin*) *Örneğini almak,* o şeyin biçimini çizmek. || (*Bir şeyin*) *Örneğini çıkarmak,* o şeyin tıpkısını yapmak. || *Bir örnek.* Bk. BİR.

— İstat. Bir ana kütle veya istatistik olayının temsil edici kısmı: *Örnek seçimi sondajın esas işlemini meydana getirir.* || *Örnek almak,* bir ana kütleye dahi bütün birimler hakkında temsil edici bir sonuç edinmek üzere, sondaj yoluyle yapılacak ankete tabi tutulacak birimleri seçmek.

— Petr. *Örnek derleyici,* bir petrol ürününden otomatik olarak örnek derleyen cihaz; petrol rafinerilerinde, ürünlerin kalitesini sürekli olarak kontrol etmekte kullanılır.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Tab. bil. *Örnek ayırmak,* bir insan topluluğundan belli sayıda bireyler (örnek) ayırmak ve onlara biyometri metodunu uygulamak. (Bu metodun amacı, bütün bireylerin tek tek araştırmaya tabi tutulmasıyle ortaya çıkacak sonucun benzerini temsilî olarak elde etmektir.)

— ANSİKL. Psikol. Bir anket veya sondajın kapsadığı deneyler (meselâ, belli bir soru cetvelindeki her «item»le ilgili davranışın ölçülmesi) sınırlı sayıda birtakım unsurlarla ilgilidir. Bu unsurlar, bir ana kütleden alınmıştır. Ana kütle ise, davranışları teorik olarak aynı tarzda ölçülebilen denek yığınının tümünden meydana gelir. İncelenen unsurlar böylece, bir *örnek* meydana getirir. Bu örnek, ana kütleden elde edilmiştir; yani, tam anlamıyle bir örneklemedir. Örneğin incelenmesi sırasında elde edilen sonuçlar, ana kütlenin bütün unsurlarının incelenmesinden elde edilecek sonuçlardan çok farklı değilse, bu örneğin, ana kütleyi temsil ettiği söylenebilir. Örnekleme metotları, bu temsil edici örneklerin seçilmelerini mümkün kılar.

◆ Sıf. Üstün nitelikleriyle benzerlerinden ayrılan, iyi tipte olan: *Örnek öğrenci. Örnek çalışma. Örnek köy.*

— Bot. *Örnek tip,* bir hayvan veya bitki cinsinin örnek türü. || *Örnek alan,* üzerindeki flora tam olarak tespit edilmiş alan.

— Mant. *Örnek fikir,* herhangi bir şeyin en yetkin şeyi ve modeli. (Meselâ, Eflatun'un ideaları.) [ML]

örnek Alınacak Hikâyeler (*Novelas Ejemplares*), Cervantes'in hikâye kitabı (1613). Eser on iki hikâyeden meydana gelir: *Küçük Çingene Kızı* (La Gitanilla), *Cömert Âşık* (El Amante Liberal), *Rinconete ve Cortadillo* (Rinconete y Cortadillo), *İngiliz Asıllı İspanyol Kadın* (La Espanola Inglesa), *Camdan Adam* (El Licanciado Vidriera), *Kanın Gücü* (La Fuerza de la Sangre), *Extremaduralı Kıskanç Adam* (El Celoso Extremeno), *Ünlü Hizmetçi* (La Ilustre Fregona), *İki Genç Kız* (Las dos Doncellas), *Bayan Cornelia* (La Senora Cornelia), *Aldatıcı Evlenme* (El Casamiento Enganoso), *Köpeklerin Sohbeti* (El Coloquio de los Perros). Bu on iki hikâyenin ve *Don Kişot*'ta yer alan iki tanesinin dışında, ancak 1814'te yayımlanan *Sahte Teyze* (La Tia Fingida) adlı başka bir hikâye de genellikle Cervantes'e mal edilir. İster *Küçük Çingene Kızı* veya *Ünlü Hizmetçi* gibi entrikalı, ister *Aldatıcı Evlenme* veya *Köpeklerin Sohbeti* gibi gerçekçi, ister *Cömert Âşık* veya *İki Genç Kız* gibi idealist olsun, bu hikâyelerin hepsinde, iyilik mükâfatını, kötülük de cezasını görür. (L)

ÖRNEKLEME i. (*örneklemek*'ten *örnekle-me*). Örneklemek eylemi, örnek verme.

— Dil bil. Bir kelime örnek alınarak başka kelimelerin türetilmesi: *Sağlam* ile *toplam* v.b. (M)

ÖRNEKLEMEK geçl. f. (*örnek*'ten *örnekle-mek*). Örnek olarak göstermek. (M)

ÖRNEKLİK sıf. (*örnek*'ten *örnek-lik*). Örnek olarak ayrılmış veya örnek olarak gösterilebilecek nitelikte olan. (M)

ÖRNEKSEME i. (*örnek* > *örneksemek*'ten *örnekse-me*). Dildeki bazı biçimlerin çağrışım yoluyle bağlandıkları başka biçimlerin etkisiyle değişmesini ve mevcut örneklere uygun yeni biçimler yaratılmasını sağlayan benzetme gücü veya eylemi: *Görsel, işitsel gibi, fiil köküne -sel (-sal) getirilerek yapılan kelimeler aynı eklerin isimlere eklenmesiyle yapılan kelimelerden hareket edilerek yaratılmış, örnekseme ürünü biçimlerdir.*

— ANSİKL. Bir anlam veya anlatım uyumluluğu belirttiğini düşündükleri *örnekseme* kavramını eski gramerciler dil ile düşünce arasında uyum bulunduğunu savunan genel düşünceye uyguladılar. Günümüzde, mevcut örneklere uygun olarak, bir dilde yeni kelimelerin yapımını belirleyen olaya örnekseme denir. Başka biçimlerin etkisiyle bazı biçimlerde (bu biçimler, dili konuşanların kafasında, kendilerini etkileyen biçimlere sıkı sıkıya bağlıdır) görülen değişikler genellikle örnekseme olayıyle açıklanır. Bununla birlikte *bulaşma* (tek tek küçük çağrışımlara giren kelimeleri etkiler) ile gramer kategorilerinin anlatım araçlarını birleştirmeğe çabalayan örnekseme ayırt edilir. Örnekseme, dillerin düzenlenişini etkileyen kısa ve özlü olma genel ilkesinden yararlanır. Örnekseme olayına özellikle çocuklar arasında sık rastlanır.

Örnekseme yoluyle yeni kelimeler ve yeni gramer biçimleri yaratılır. F. de Saussure, karmaşık çağrışımların ve mevcut örneklerin etkisinden doğan bütün yenilikleri örneksemeye açıklamağa çalışmıştır. (L)

ÖRNEKSEMECİLER çoğl. i. (*örneksemeci*'den > *örneksemeci-lik*). Leng. Eski gramer tarihinde, fiil ve isim çekiminde ve kelime yapımında yalnız örneksemeyi kabul eden ve bütün istisnaları reddeden filozoflara, gramercilere ve yazarlara verilen ad. (L)

ÖRNSKÖLDSVİK, İsveç'te (Vasternorrland), liman şehri, Botten körfezi kıyısında; 7 500 nüf. (Sjalevad ile birlikte 16 300 nüf.). Bıçkıhaneler. Selüloz fabrikaları. (L)

ÖRODİNLER çoğl. i. fr. (*eurhodines*'den). Kim. Bk. EURODİNLER.

ÖRODOLLER çoğl. i. (fr. *eurhodols*'den). Kim. Bk. EURODOLLER.

ÖROPİN i. (fr. *europine*). Kim. Üç değerli evropiyum'un hidroksiti. Formülü: $Eu(OH)_3$. (L)

ÖROPİYUM i. (fr. *Europe,* Avrupa'dan *europium*). Kim. Bk. EVROPİYUM.

ÖRS i. (?). Teknol. Üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli demir kütle. || Kunduracının, dikişten sonra vardelâ perçinlemekte kullandığı demir âlet. || Ambalaj sandıklarının yapımında, çivileri perçinlemek için ambalajcıların kullandığı küçük portatif âlet. || *Örs altlığı,* bir şahmerdanın örsünü veya bir kalıplama yahut ıstampalama makinesinin alt kalıbını taşıyan büyük çelik blok. || *Demirci örsü,* demircinin üzerinde işlenecek parçayı dövdüğü, bir tarafı yuvarlak, öbür tarafı sivri örs. || *Kuyumcu örsü,* kuyumcunun üzerinde çeçiçle çalıştığı küçük örs. (Bk. ANSİKL.)

— Anat. Orta kulakta çekiç kemiğiyle üzengi kemiği arasında bulunan kemikçik; adını, örse benzeyen şeklinden alır.

— Sil. Fişek kovanlarında dip tablasının merkezinde bulunan kabarık kısım. (Kapsül, örsün üzerini örter ve müsademe mili ile örse karşı atılır.)

— ANSİKL. Teknol. Maden dövmekte kullanılan *örs*'lerin biçimleri yapılacak işe göre değişir. Meselâ, kaba işlerde kullanılan nalbant örsleri, çilingir örsleri, kazancı örsleri v.b. gibi. Bütün örslerde, özel âletlerin (kalıp v.b.) girmesine yarayan bir göz vardır. Madene isabet etmeyen, yani boşa giden darbelere dayanabilmesi için, örsler ağır bir kütle halinde ve geniş tabanlı yapılır; su verilmiş çelikten hazırlanan kütle, titreşimleri yutan ve yere iletmeyen sert ağaçtan bir kütük üzerine oturtulur.

Kuyumcu örsünün bir tarafı yuvarlak, öbür tarafı koni biçimindedir ve yüzeyine iki oluk açılmıştır. Değerli madenden yapılmış eşyaları damgalamağa yarayan kuyumcu örslerinde ayrıca oyulmuş işaretler bulunur. Bu işaretler işleme sırasında eşyaya kabartma olarak geçer ve garanti markasını gösterir.

Tenekecilikte, muslukçulukta, ayakkabıcılıkta v.b. kullanılan örsler, demirci örsü gibi kütükten yapılmış altlığa oturmayıp, bir sap yardımıyle bu altlığa çakılır. Üzerindeki bir şişkinlik sapın daha fazla saplanmasını önler. Bu tür örslerin değişik tipleri vardır. Bazıları, içi oyuk parçaları işlemeğe yarayan bir kısımla donatılmıştır. (LM)

ÖRSELEMEK geçl. f. Eskitmek, hırpala-

mak, bozup zedelemek: *İnsanlar onu parmaklarının arasında örselerler, hırpalarlar* (R.N. Güntekin). || *Mec.* Zayıflığa, dermansızlığa uğratmak, canlılığını kaybettirmek: *Bu sıtma beni çok örseledi* (Şemseddin Sami).

◆ **örselenmek** geçz. f. Zedelenmek, bozulmak: *Geçici bir fırtına ile örselendikten sonra tekrar güneşe kavuşan taze çiçekler gibi...* (R.N. Güntekin). || *Mec.* Canlılığı kaybolmak, üzülmek: *Vefasız dilberin kahrını çekme / Yazık gönül sana örselenirsin* (Karacaoğlan). [M]

ÖRSTED. Bk. OERSTED.

ÖRTBAS blş. i. [Yalnız *örtbas etmek* ve *örtbas olmak* deyimlerinde geçer]. *Örtbas etmek*, bir kabahati saklayarak başkaları tarafından duyulmasını önlemek: *Siz isterseniz [...] günahkâr bir kadının suçunu sırf zengin bir aileye mensup olduğu için örtbas etmeğe çalışıyorum sanın* (Vâ-Nû). *Birbirlerinin kabahatlerini ayıplayıp açığa vurmazlar, görmezlikten gelirler, örtbas ederler* (H. R. Gürpınar). || *Örtbas olmak* (veya *edilmek*), [suç, kabahat v.b. için] gizlenmek, duyurulmamağa çalışmak. (M)

ÖRTENEK i. (*örtmek*'ten *ört-enek*). Anat. *Yeni.* Hayvanların vücudunu örten dokuların tümü (deri, kıllar, tüyler, pullar, kabuklar, bağa v.b.). [Bk. DERİ.]|| Bazı organları örten zarlara verilen ad.

— Zool. Yumuşakçalarda iç organların tümünü örten deri; bu derinin dış yüzü bir kavkı salgılar; kavkı genellikle deriye yapışık değildir. (Örteneğin altında, içinde özellikle solunum organları [solungaç veya çiğer] bulunan bir *örtenek boşluğu* vardır. Örtenek kenarında dokunma duyusu çok gelişmiştir ve bazen görme organları da bulunur [tarak midyesi].) *Eşanl.* MANTO.

— ANSİKL. Zool. Yumuşakçalarda *örtenek*, kavkı salgılar; bazen, salgıladığı kavkı dışarıdan görünmez, örteneğin bir kıvrımında saklı durur (mürekkep balığı). Örtenek yumuşakçaların çoğunda, beyne bağlı ve çok gelişmiş bir çift sinir düğümü ile donanmıştır. Çift çenetli yumuşakçalarda inci örteneğin içinde oluşur. Birçok çift çenetli hayvanda örteneğin kenarı, solunum suyunun girip çıkmasına yarayan bir çift tüp halinde uzar. Buna benzer bir durum, bazen karındanbacaklı çeşitli yumuşakçalarda da görülür. (L)

ÖRTME i. (*örtmek*'ten *örtme*). Örtmek işi, gizleme.

— Ask. Harekât halindeki bir birlik tarafından baskından korunmak ve hareket serbestliğini muhafaza etmek amacıyle alınan korunma tedbiri. (Bk. ANSİKL.) || *Örtme kuvveti*, muharebede düşmanla temas sağlanmadan önce, büyük birliklerin ilerisine sürülerek bu kuvvetlerin harekâtını örtmek amacıyle görevlendirilmiş kuvvete verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Örtme adacığı*, örtü lambo*su.

— Teknol. Bir yüzey parçasını, çevre kısımlara uygulanan işlemlerin dışında bırakmak için herhangi bir yalıtkan maddeyle kapama. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Örtme*, güvenlik ilkesinin dolaysız bir biçimde uygulanmasıdır. Öncüler ve ileri karakollar yürüyüş halindeki veya konaklayan bir birliğin örtüsüdür. Ayrıca, barış zamanından itibaren, sınırları korumak, seferberlik ve yığınak harekâtının güvenlik içinde yapılmasını sağlamak amacıyle, ülkenin anî düşman akınlarına açık olan sınır bölgelerinde, sürekli ordunun «örtme birlikleri» adı verilen birlikleri bulundurulur. Bölgenin, gerektiğinde hemen silâh altına alınan yedekleriyle takviye edilen bu birlikler, yurt içinde orduların mevcutlarını seferî duruma göre tamamlayarak savaşa hazır duruma gelmesine kadar, her an müdahaleye hazır bulunur. Bu örtme birlikleri, Fransa'da 1914'te ve 1939'da (Maginot hattı) görüldüğü gibi tahkimli bölgelere dayanarak görev yapabilir. İkinci Dünya savaşından beri, hava kuvvetlerinin ve havadan indirilen birliklerin birden ve kısa zamanda müdahalesi tehdidi, örtme anlayışını değiştirdi ve eskiden yalnız sınırlarda uygulanan örtme işleminin alanı genişleyerek ülke topraklarının tamamını içine aldı. Yüzeysel örtmenin, düşmanın kara, deniz ve havayoluyle yapabileceği her teşebbüse karşı yurdun hayatî önemi olan noktalarını koruyabilecek güçte olması gerekir.

● *Örtme kuvveti*, genellikle asıl kuvvet kumandanının emrinde bulunur. Böyle bir kuvvetin kullanılmasındaki amaç, genel durumun zamanında sağlanmasıdır. Örtme kuvveti, düşmana rastladığı zaman, taarruz eder, önemli ve kritik arazi kesimlerini ele geçirir, asıl kuvvetlere harekât bakımından manevra serbestliği sağlar, asıl kuvvetlere, alınacak yeni tertipler için gerekli zamanı kazandırır. Örtme kuvvetinin kuruluşu, alacağı göreve göre tespit edilir. Çok defa görevi güç olduğundan zırhlı, mekanize ve öteki destek birlikleriyle kuvvetli bir şekilde kurulur. Ayrıca taktik hava kuvvetleriyle de etkili bir şekilde desteklenir. Örtme kuvveti, genellikle büyük kısmın ve öncüsünün çok ilerisinde bulunarak görevini yürütür. Görevini hızla ve asıl kuvvetin yardımından önce başarabilmesi veya yenilgiye uğramaması için, çok çevik olması, yüksek hareket ve manevra yeteneğine sahip bulunması gerekir. Bu yüzden, büyük kumandanlıkların çıkaracakları örtme kuvvetlerinin, hemen bütün muharip ve destek sınıflardan kurulu ve başlı başına her harekâtı başarabilecek güçte olmasına dikkat edilir. İleri yürüyüşünü çok defa sıçramalarla yapan örtme kuvveti, özellikle kuvvetli topçu, istihkâm ve taktik hava desteği görmelidir. Ayrıca çabuk ve güvenilir haberleşme hayatî önem taşıdığından, kuvvetli elektronik muhabere araçlarıyle irtibatın sağlanmasına önem verilir. Arazi şartları uygun olursa, zırhlı tümenler bu hizmet için elverişlidir. Ancak dağlık, ârızalı, sık ormanlı, yetersiz yol şebekesinin bulunduğu arazide bu görev takviye edilmiş piyade tümenlerine verilebilir.

— Teknol. Gravürde örtme, bir yüzeyin belli kısımlarını reçineli, yağlı veya başka türden bir maddeyle kapatarak yapılır; böylece kapalı kısımlara asidin etki etmesi önlenir.

Dokumaların boyanmasında ve baskı yapılmasında, örtülen yerler boya almaz ve ayrı renkte desenler meydana gelir. Kumaşta bu sonucu elde etmek için, boyanması gereken yerleri mordanlamamak yeterlidir. Meselâ, çivit mavisi zemin üzerinde beyaz kısımlar bırakmak isteniyorsa, bu kısımları, çivit mavisini erimez hale getiren bakır sülfat veya bakır asetatla kapatmak gerekir. Bu örtülü yerlerde boyarmadde kumaşın dokusuna işlemez; boya banyosundan sonra parçalar suda yıkanır ve örtme işlemi gören yerler beyaz kalır. (ML)

ÖRTMECE i. (*örtmek* > *örtme*'den *örtme-ce*). *Yeni.* Kaba bir kelime kullanılacak yerde aynı anlamı dolaylı yoldan ifade etme. *Esk.* Edebî kelâm. (M)

ÖRTMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Korumak, görünmez hale getirmek veya gizlemek için üstüne bir şey koymak: *Cemil dayımın yanında başını niçin örtmüyor annem, nikâh düşmez ya ondan mı?* (Kemal Tahir). *Yemeğin üstünü örttü.* || Kapatmak, örtülü hale getirmek: *Adımını besmeleyle attı, kapıyı besmeleyle örttü* (Orhan Kemal). || Kaplamak: *Duvarları tavana kadar örten kitap raflarına küçümseyerek bakıyordu* (Kemal Tahir). || Gizlemek, kapamak işinde kullanmak: *Eyvah, çulunu örtmemişim hastalanmasın sakın* (Sabahattin Ali). || — *Mec.* Etkisini azaltmak, bastırmak: *Ağızları köpüklü, kuvvetli atların nal sesleri her şeyi örttü* (Orhan Kemal). || Saklamak, gizlemek, belli etmemek: *Özlerini kelimelerle örtmek, bizi de kendilerini de kandırmak isterler* (N. Ataç).

— Ask. *Bir kıtayı, bir harekâtı, bir yürüyüşü örtmek*, bunları özel bir emniyet düzeniyle korumak. Bk. ÖRTME.

— Cerr. Cerrahî bir yaranın dudaklarını, özel bir pansumanla kapamak.

◆ **örttürmek** ettrg. f. Örtmek eylemini yaptırmak, kapattırmak: *Peçesini yine arkasına atmıştı. Bir kuvvet ona yüzünü örttüremezdi* (H.E. Adıvar).

◆ **örtülmek** edilg. f. Örtmek işine konu olmak: *Daha yeni örtülmüş mezarının başında bile ne acaip sözler işittik* (N. Ataç). *Damlar [...] kiremitlerle örtülmüş olurdu* (Ş.S. Aydemir). [ML]

ayakkabıcı örsü

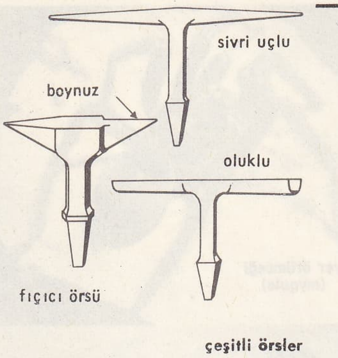

çeşitli örsler

ÖRTÜ i. (*örtmek*'ten *ört-ü*). Örtmeğe yarayan şey: *Üzerine bir iki yorgan serdiler, onları da birbirine iliştirdiler. Bir de büyük örtü getirip örttüler* (Ahmed Rasim). *Doktorun koltuğunu pencerenin yanına çektim dizlerine bir örtü örttüm* (R. N. Güntekin). || (Yapılarda) Çatı, dam. || *Baş örtü* (veya *örtüsü*). Bk. BAŞÖRTÜ.

— Ask. Üzerinde savaş harekâtı yapılan arazide, düşmanın gözetleme ve ateşine engel olan çeşitli bitkilerle kaplı bölgeler ve tesisler. (Bk. ANSİKL.) || Bir askerî birliği düşmanın gözünden gizleyen tabiî veya sunî engel. (Siper ise hem gözden hem de ateşten korur.)

— Bayınd. *Sızdırmazlık örtüsü*, bir barajın kaynak tarafında su sızmalarını önlemek amacıyle baraj tabanından itibaren belirli bir yüksekliğe kadar yapılan kil kaplama. (Sızdırmazlık örtüsü, sızıntı boyunu arttırdığı için taban basıncının doğurduğu tehlikeleri de azaltır.)

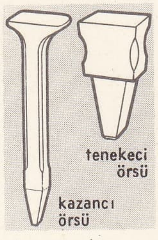

örs (teknol.)

— Bot. *Çiçek örtüsü*, çiçekte eşeysel organları saran yapraksı organların tümü; çiçek çevresi de denir. || *Mantarsı örtü*, kabuğun iç tabakası; büyük bir gelişme gösterdiği zaman «kantar» adını alır. || *Tohum örtüsü*, tohumu saran zarsı organlar; bunların kimi doğrudan doğruya tohuma aittir, kimi de değişik mahiyette yardımcı organlardır. Bk. KABUK.

— G. santl. Çizgileri daha iyi kopye etmek üzere tablonun üzerine konulan siyah renkli saydam kumaş.

— Histol. *Örtü dokusu*. Bk. EPİTELYUM.

— Jeol. Bir petrol yatağını örten geçirimsiz oluşuk. || *Örtü katmanlar*, çok daha eski bir maden yatağını uyumsuz olarak örten oldukça genç arazi. (Bk. ANSİKL.) || Bir taş ocağından çıkarılan kayanın üzerindeki verimsiz arazi. || *Örtüsünden sıyrılmış engebe*, kendini meydana getiren maddelere oranla daha az dayanıklı oluşukların altında fosilleşen ve aşındırma sonucu bu oluşukların süpürülmesiyle yüzeye çıkan yüzey şekli. (Eski kütlelerin kenarında örtüsünden sıyrılmış aşınma yüzeylerine sık rastlanır.) || *Aşma örtüleri*. Bk. AŞMA. || *Volkan örtüsü*, çok büyük ve çok geniş bir alan üstüne yayılan eski lav. (Meselâ Dekkan örtüleri.)

— Jeomorfol. ve Hidrol. *Örtü halinde akış*, ancak küçük burgaçların oluşmasına imkân veren ince bir tabaka halindeki akış.

çeşitli örsler

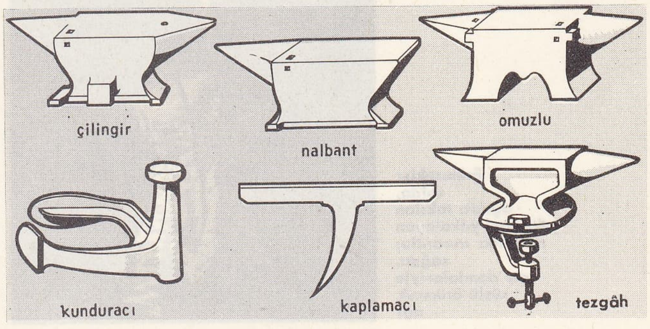

Foto. LAROUSSE

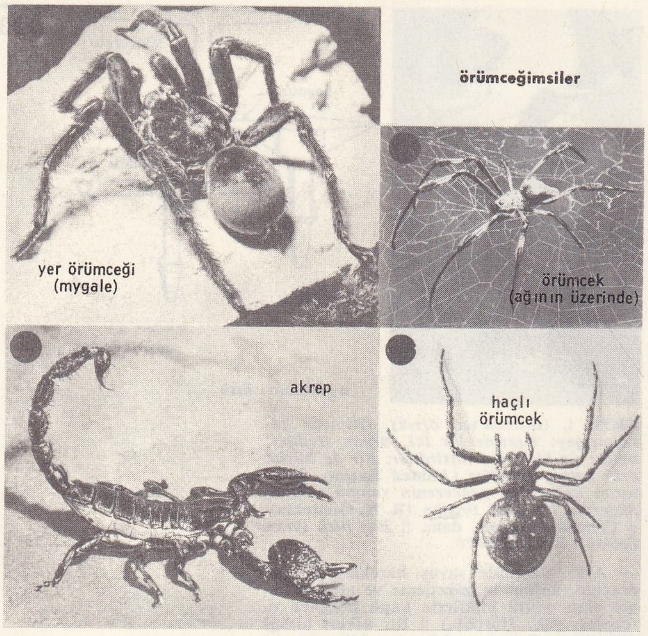

(Yarı kurak bayırların oluşumu ve tropikal savanaların kolüvyonlanma olayları örtü halinde akışa bağlanır; oysa gerçekte bunlar yoğun akışın ve yayılımın sonucudur.)

— Mad. oc. *Örtü tabakası,* bir alüvyon birikintisinin mineralleşmiş kısmını örten ve cevher taşmayan kum tabakası.

— Mim. *Omuz örtüsü,* ionia sütun başlıklarında, kıvrım yanaklarının bağlantısını teşkil eden küçük silme.

— Ormanc. Orman toprağını kaplayan bitki tabakası. (Otsu bitkilerle ağaççıklar canlı örtüyü, kuru yapraklar ile her türlü bitkisel kalıntılar da cansız örtüyü meydana getirir.)

— Petr. *Örtü tabakası,* altında, işletilmeğe değecek kadar fazla miktarda petrol veya gaz birikmesine imkân veren geçirimsiz tabaka.

— Saraçl. *Eyer örtüsü,* boyunluğun baş kısmını örten geniş deri parçası. || Kaba koşumlarda kullanılan pösteki.

— Süs. santl. *Sofra örtüsü,* sofra altına serilen örtü. (Sofra örtüsü, yemek kırıntılarının yere dökülmesini önlemek için sini veya ayaklı sofra altına serilirdi. Yünden, kıldan, pamuktan veya ketenden dokunanlar vardı. Çiçek, hayvan motifleriyle süslenir; bazılarının kenarlarına püskül takılırdı.)

— Zır. Ekili toprağın üstüne veya ağaçların köklerine toprağın ısısını ve nemini muhafaza etmek amacıyle yayılan saman, kuru yaprak, gübre v.b. tabakası. || Bitkilerin yararlanacağı mevsim olan ilkbaharda toprağın üzerine yayılan ve pullukla gömmeksizin öylece bırakılan, suda eriyen ve kısa sürede özümlenen (nitratlar gibi) gübre. || *Diri örtü,* toprak yüzündeki canlı bitkilerin meydana getirdiği örtü. || *Ölü örtü,* bitki kalıntıları ve yaprak döküntülerinin meydana getirdiği örtü.

— ANSİKL. Ask. *Arazi örtü*'sü, başta ormanlar, fundalıklar gibi çeşitli bitkilerle kaplı olan araziyle birlikte yine bu arazinin tabiî yapısını değiştiren binalar, köprüler v.b. çeşitli yapılardır. Bunlar, düşmanın gözetleme ve ateşini kısıtlaması, piyade ve zırhlı birliklerin hareketlerini zorlaştırması bakımından özellikle savunan taraf bakımından önemlidir.

— Jeol. *Örtü katmanlar*'ın kalınlıklarına ve yapısına göre ocaklar ya açıkhavada veya kuyular ve galeriler aracılığıyla toprak altında işletilir. Birçok kömür havzası örtü katmanlarla kaplıdır; örtü katmanlarda, genellikle yeraltı suyunun bulunması, kuyu açmayı güçleştirir, maliyeti artırır ve su basmalarına yol açar. (LM)

ÖRTÜCÜ sıf. ve i. (*örtü*'den *örtü-cü*). Bk. OBTÜRATÖR.

ÖRTÜK sıf. (*örtmek*'ten *ört-ü-k*). Örtülmüş, üzeri kapalı: *Gözlerim örtük fakat yüzümle görüyorum / Ağlıyorsun, nur gibi* (F.H. Dağlarca). [M]

ÖRTÜLME i. (*örtülmek*'ten *örtül-me*). Örtülmek işi.

— Astron. Bir gökcisminin, Yer'deki gözlemciye göre, başka bir gökcisminin arkasından geçmesi.

— ANSİKL. Astron. Ay, arkasından geçen bir gezegeni veya bir yıldızı bir an için Yer'deki gözlemcinin gözünden sakladığı zaman, bu gezegen veya yıldız Ay tarafından örtülmüş olur. Ay ile Yer arasındaki uzaklık az olduğu için, yeryüzünün çeşitli noktalarındaki bütün gözlemciler aynı yıldızları aynı anda örtülmüş olarak göremez. Aynı yıldızın Ay kursu arkasında kaybolmasının değişik noktalardan gözlemlenebildiği saatler arasındaki fark, bu noktaların koordinatlarının belirlenmesinde temel olarak kullanılabilir. Fakat bu sonuçların asıl yararlanıldığı alan, Ay'ın hareketinin kesinlikle incelenmesi ve dolayısıyle, bu hareketin sayısız düzensizliklerini de hesaba katarak birbiçimli bir zaman tanımına varılabilmesidir. Merkür'ün Güneş kursu önündeki örtülmeleri de, bu gezegenin başka şartlarda çok güç gözlemlenebilen yörünge elemanlarının kesinlikle hesaplanmasını sağlar. (L)

ÖRTÜLÜ sıf. (*örtü*'den *örtü-lü*). Örtüsü olan: *Duvarlar nakışlıydı. Ortada yeşil örtülü büyük bir masa vardı* (Ömer Seyfeddin). || Üzeri örtülmüş, bir şey ile kaplanmış: *Uçurum o kadar derin ki bahçesinin sarmaşıklarla örtülü tahta parmaklığına kollarınızı dayayıp aşağıya baktığınız zaman...* (R.N. Güntekin). *Gözleri eliyle örtülü olduğu halde başladı manzumeye* (B. Felek). || Zf. Kapalı olarak, açıklama yapmadan: *Onu da, bugünkü buluşmamız sahnesini de imkân nispetinde örtülü geçtim* (R. H. Karay). || *Örtülü ödenek.* Bk. ÖDENEK. (M)

ÖRTÜLÜ. Coğ. Bk. ŞENKAYA.

ÖRTÜM i. (*örtmek*'ten *ört-ü-m*). *Yeni.* Örtmek, kaplamak eylemi.

— Jeol. *Örtüm yaması,* konumu, yatay taşınma sırasında oluşan parçalanma veya daha sonraki aşınma tarafından belirlenen arazi parçası. (Örtüm yaması tabakaları bazen ters diziler halindedir.) || *Örtüm kütlesi,* aynı anda sürüklenen tabakalarda veya birbiri ardı sıra sürüklenerek istiflenen birçok tabakadan meydana gelen bütün. (Üzerinde bulundukları toprağa uymadıklarından bu arazilere çoğunlukla *yabancı kütleler* denir; bu araziler örttükleri oluşuklardan eskiyse iki tabaka arasındaki fark daha da belirgindir. Aşındırma, sürüklenmiş tabakayı parçalar ve oldukça geniş delikler (pencere) açar; bu deliklerden sürüklenmiş tabaka altındaki ana kaya oluşuklarını (genellikle daha gençtir) görmek mümkündür. || *Örtüm arazisi,* önce kenarlarından birine yaslanan, sonra uzayan ve esneyen (bazen «kök»ünden bile kopar) ve gerçek yerinden oldukça uzaklaşan antiklinal kıvrımın bozuşmasıyle meydana gelen arazi. (L)

ÖRTÜNMEK dönşl. f. (*örtmek*'ten *ört-ü-n-mek*). Kendi üzerine bir şey örtmek: *Örtünmezseniz sabaha karşı üşürsünüz diye düşünmüştüm* (Kemal Tahir). || *Esk.* [Kadın için] Erkekten kaçmak için başını ve yüzünü örtmek. (M)

ÖRTÜSÜZ sıf. (*örtü*'den *örtü-süz*). Örtüsü olmayan: *Örtüsüz bir masa.* || Üzeri bir şeyle örtülmemiş. (M)

ÖRÜ i. (*örmek*'ten *ör-ü*). *Halk dili.* Örmek eylemi. || Örme, örgü. || Kumaşın yırtığını veya deliğini örerek onarma. || Yapı, bina. || Duvar, set. || Etrafı, çit, duvar veya iple çevrilerek ayrılmış yer. || *Örü balçığı,* samanlı çamur harcı. || *Örü taşı,* sert yapı taşı.

— Zool. *Örü iğciği,* örümceklerde ağ deliklerinin sonunda bulunan ve ağ ipliğinin çıkmasına yarayan küçük çıkıntı. (ML)

ÖRÜCÜ i. (*örü*'den *örü-cü*). Örgü işi yapan kimse. || Kumaş veya örgülerdeki yırtıkları veya delikleri örerek onaran kimse. (M)

ÖRÜCÜLÜK i. (*örücü*'den *örücü-lük*). Örücünün yaptığı iş. (M)

ÖRÜLMEK edilg. f. (*örmek*'ten *ör-ü-l-mek*). Örmek işine konu olmak: *Duvar örüldü. Hırka örüldü. Balıkçı ağları örüldü.*

ÖRÜMCEĞİMSİLER çoğl. i. Karada yaşayan örümcekleri, akrepleri, keneleri ve uyuz böceklerini v.b. kapsayan eklembacaklılar sınıfı.

— ANSİKL. *Örümceğimsiler*'de vücut iki (başlıgöğüs, karın) veya üç kısımdan (başlıgöğüs, karın, artkarın) meydana gelir; kimisinde göğsün ilk bölütü kendinden önceki parçalarla birleşip kaynaşarak başı meydana getirir (galeodes) veya vücudun tamamı bölütsüz bir bütün halini alır (uyuz böcekleri), kimisinde ise vücut solucan biçiminde ve halkalıdır (linguatula). Başlıgöğüs bölgesinde altı çift eklenti bulunur. Karında, hareket sağlayıcı üyeler yoktur. Karnın altı dar veya geniştir. Akreplerde, sonunda zehirli bir iğne bulunan bir artkarın vardır; telyphonus'larda artkarın hareketli bir iplik şeklindedir. Akreplerde, yalancıakreplerde ve silindir örümceklerde karın kısmı on üç bölüt halindedir, fakat örümceklerde, opilionlarda ve özellikle uyuz böceklerinde bölütler birbiriyle tamamen kaynaşmıştır.

Örümceğimsilerde duyarga yoktur; fakat buna karşılık üç çeşit uzantı vardır: zehir çengelleri, çene ayakları, bacaklar. Genellikle kısa olan zehir çengelleri, örümceklerin saldırı organlarıdır. Çengellerin ortası deliktir, zehir buradan çıkar.

Ağzın arkasındaki çene ayakları (pedipalp) kuvvetli birer kıskaç halindedir. Gerçek örümceklerde bu ayaklar çengellerle son bulur. Bacaklar dört çifttir; değişik şekiller gösterir ve uçlarında basit veya karmaşık (ağ örücü örümcekler) çengeller vardır. Ağbezi delikleri, yalancıakreplerde karnın ilk bölütünde, örümceklerde ise anusun yakınındadır.

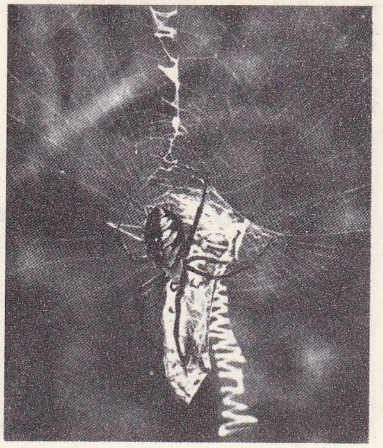
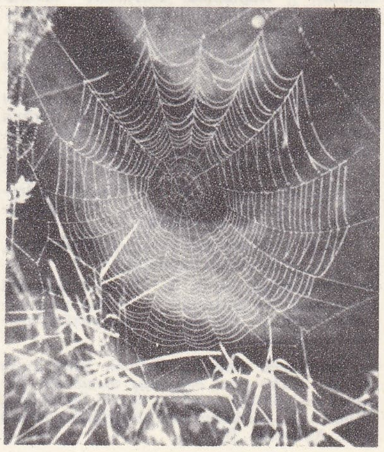

örümcekler solda, ağlara takılan çekirgeyi yakalayan miranda aurantia; sağda, çiy damlalarıyle süslü örümcek ağı

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

Örümceğimsilerin gözleri basittir. Başlığöğsün üzerinde ve yanlarında sadegözler yer alır; sadegözlerin sayısı ve diziliş tarzı gruplara göre değişir. Duyu kılları dokunma ve işitme duyusu sağlar. Ayrıca duyu görevi yaptığı sanılan özel organlar da vardır: Galeodes'lerin lir şeklindeki organları, kalça raketleri, akreplerin tarakları v.b. Örümceğimsilerin solunum aygıtında solungaç bulunmaz, ama solunum organları çok değişik tiptedir. Akrepler ve migalelerde akciğer, örümceklerin çoğunda akciğer ve trake, kimisinde sadece trake veya basit deri solunumu (uyuz böcekleri) görülür.

Örümceğimsiler başkalaşma geçirmeden veya pek az başkalaşma geçirerek gelişir.

Örümceğimsiler sınıfında şu hayvanlar yer alır: *örümcekler, akrepler, yalancıakrepler, silindir örümcekler, uyuz böcekleri, palpigradlar, opilionlar, kamçılı akrepler, kamçılı örümcekler, ricinoidae* ve *pycnogonidae* (pycnogonidae'nin örümceğimsilerle ilgisi tartışma konusudur). Örümceğimsiler sınıfı, cins ve tür olarak belki de tabiattaki en kalabalık hayvan sınıfıdır (30 000 tür). [L]

ÖRÜMCEK i. (*örmek*'ten). Örümcekler takımından eklemli hayvan. (Bk. ANSİKL.) || Örümceğin ördüğü ağ. (Hayvan, beslenmek için sinekleri bununla tuzağa düşürüp yakalar.) [*Örümcek ağı* da denir.] || *Deniz örümceği*, denizde yaşayan bir yengece (*Mafa squinada*) verilen ad.

— ÇEŞ. DEY. *Örümcek bağlamak* (veya *tutmak*). [Bir yer için] Üzeri örümcek ağı ile kaplanmak. Kullanılmaz olmak: *Örümcek bağlamış tütmez ocaklar, yanmış ormanlar / Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar* (M.Â. Ersoy). || *Örümcek sarmak*, bir yer baştan başa örümcek ağlarıyle kaplanmak. || *Örümcek kafalı*, yenilikleri kabul etmeyen, geri düşünceli, tutucu kimseler için hakaret yollu kullanılır.

— Antropol. *Örümcek ellilik*, el ve ayak parmaklarının ileri derecede ince ve uzun oluşu. (Bazı genetik karakterlerin anomali'sinden ileri gelir.)

— Patol. *Örümcek sokması*, örümcek zehiriyle zehirlenme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. En geniş anlamıyle *örümcek* kelimesi, örümceğimsiler sınıfının örümcekler takımını meydana getiren bütün hayvanlar için kullanılır; daha dar bir anlamda gerçek örümcekleri, nihayet, örümcekler takımının tek bir cinsini ve bunun en tanınmış tipi olan ev örümceğini (*Tegenaria parietina*) belirtir. Örümcek, karnındaki büyük bezlerden salgıladığı ipekle ağını ve yumurtalarının etrafındaki kozayı örer; kendini boşluğa bıraktığı zaman ona asılarak iner çıkar. Bugün hâlâ, özellikle Madagaskar'da bu ipekten, büyük ölçüde olmamakla beraber dokuma yapılır. Örümceklerin zehir çengellerinin ilk bölümünde zehir salgılayan bezler vardır. Dış kanal, çengelin ucuna yakın bir yere açılır. Hayvan zehirle avını hareketsiz hale getirir; böcekleri yıldırım çarpmış gibi vuran bu zehir, ılıman bölgelerde insan için tehlikeli değildir.

— Patol. *Örümcek sokması*. Bütün örümcekler az çok zehirlidir. Zehirlenme, zehirin etkinliğine göre çeşitli şekiller gösterir. Avrupa'daki örümcekler az zehirlidir; ama deri üzerinde gezinmeleri bile hassas derilerde kötü tahrişlere yol açar.

Tropikal bölgelerdeki örümcekler ise çok daha tehlikelidir; ısırmaları sinirlerde (ihtilaç, felç) ve dolaşım sisteminde bozukluklara (kalp bozuklukları), bazen de ölüme sebep olur. (LM)

ÖRÜMCEK BİLİMİ blş. i. Zoolojinin örümcekleri inceleyen dalı. *Eşanl.* ARAKNOLOJİ. (L)

ÖRÜMCEKKUŞU blş. i. Orta boyda veya ufak (18 ilâ 25 sm) ötücü kuş; tüyleri esmer-külrengidir; üzerinde az veya çok siyah ve beyaz, bazen pembe veya koyu kırmızı benekler bulunur. (Dişileri ve yavrular erkeklere göre daha donuk renkli ve enlemesine çizgilidir. Ötücü bir kuş için fazla kuvvetli olan gagası yandan basıktır; gaga ucunda diş gibi sivri bir çıkıntı bulunur; kuyruğu oldukça uzundur. Örümcekkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Örümcekkuşları* (*lanius*), böceklerle ve küçük hayvanlarla beslenir. Eski dünya'nın birçok bölgesinde ve Kuzey Amerika'da yaşar. Türkiye'de bulunan başlıca türleri: kırmızı sırtlı örümcekkuşu (*Lanius collurio*) pembemsi beyaz ve esmer tüylüdür; başı külrengindedir; gözlerinin üstünde siyah bir şerit vardır. Kızıl başlı örümcekkuşu da (*L. senator*) yukarıdakine benzer, fakat başı kırmızıdır; bunların ikisi de göçmendir; ötekilerden daha büyük olan büyük örümcekkuşu (*L. excubitor*) ise göçmen değil, kalıcıdır. (LM)

ÖRÜMCEKKUŞUGİLLER çoğl. blş i. Örümcekkuşları ile benzerlerini kapsayan ötücü kuşlar familyası. (L)

ÖRÜMCEKLENMEK geçz. f. (*örümcek*'ten *örümcek-le-n-mek*). [Bir yer için] Örümcek ağlarıyle dolmak. Bakımsız ve terk edilmiş bulunmak.

— Patol. Ateşli hastalıklarda ağız veya gözün etrafını kurumuş salgılar kaplamak. (M)

ÖRÜMCEKLER çoğl. i. Örümceklerle akrepleri kapsayan eklembacaklılar takımı. (Bu takımdaki hayvanlarda zehir bezleri ve onlara bağlı kıvrık zehir çengelleri vardır; baş ve göğüs tek bir parça halindedir [başlığöğüs]; karın kısmında bölüt izleri hemen hemen kaybolmuştur. Karın başlığöğse bir sapla bağlanır; karnın alt tarafında arka uca doğru altı ilâ sekiz adet ağ bezi deliği bulunur. Erkeklerde çene-ayağın son parçası çiftleşmeyi kolaylaştırmak için özel bir şekil almıştır.)

— ANSİKL. Bütün *örümcekler* etçildir; çoğu ağ örer; diğerleri başıboş bir hayat sürer, gündüz avlanır; ama örümceklerin çoğunluğu geceleri ortaya çıkar. Dünyanın her tarafında yaygın olan bu hayvanların fosiline Üçüncü zamandan itibaren rastlanır. Eskiden örümcekler iki alttakıma ayrılırdı: theraphosa tipi örümcekler ve asıl örümcekler. Bugün *orthognatha* ve *labidognatha* diye iki büyük gruba ayrılmaktadır: ortognatha grubunda *liphistiomorhae* ve *mygalomorhae* alttakımları, labidognatha grubunda ise pek çok türü kapsayan *araneimorphae* alttakımı bulunur. (L)

ÖRÜMCEKLİ sıf. (*örümcek*'ten *örümcekli*). [Yer için] Örümcek tutmuş, örümcek ağlarıyle kaplanmış: *Onu elinden yakalamış, örümcekli karanlık ocağın kemerinin altındaki kuyuya götürüyordu* (H.E. Adıvar). || *Mec.* [Beyin, kafa v.b. için] Hurafelerle, birtakım geri inanışlarla dolu olan, yenilikleri kabul etmeyen: *Yazık ki beyni örümcekli bir yığın cahil / Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu / Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hale onu* (M. Â. Ersoy). [M]

ÖRÜMCEKMAYMUNU blş. i. Ateles cinsinden amerika maymunu (*Ateles paniscus*). [L]

ÖRÜMCEKSİ sıf. (*örümcek*'ten *örümceksi*). Örümcek ağı gibi ince ve seyrek dokulu olan.

— Anat. *Örümceksi zar*, tümbeyin ve omuriliği saran üç zardan biri.

— ANSİKL. Anat. Beyin ve omuriliği saran üç zardan biri olan *örümceksi zar*, en dıştaki *sertzar* ile tümbeyni ve omuriliği doğrudan doğruya kaplayan *incezar* arasında bulunur. Örümceksi zar serozludur; hava verildiği zaman kolayca şişip ağ şeklini alabilen gevşek bir hücre dokusuyle incezara ve dolaylı olarak sinir merkezlerine bağlıdır. Beyin girintileri üzerinde köprü gibi düz uzanır, oysa incezar girintilerle beraber dibe iner. Örümceksi zarın altındaki girinti ve çıkıntılar sıvıyle doludur. Örümceksi zar omurilik boyunca sinirlere kılıf teşkil eden bir silindir gibi uzanır. Beyin-omurilik sıvısı bu kılıfta omurilik arasında bulunur. (L)

ÖSEFAL sıf. (yun. *eu*, iyi ve *kephale*, baş'tan fr. *eucéphale*). Kitinleşmiş ve ağız parçaları tamamlanmış belirgin başı bulunan. (Bazı çiftkanatlı böceklerin kurtçukları için söylenir: *Sivrisineklerin kurtçukları ösefaldir.*) [L]

ÖSEL. Coğ. Bk. SAAREMA.

ÖSLİNG, Lüksemburg büyük düklüğünün kuzey kısmı. Ösling, Ardenne yaylalarında uzanır. Yer yer fundalıklar ve çalılıklar serpiştirilmiş olan bu yaylalar, kozalaklı ormanları ve çayırlarla kesilir. Yaylaları güneye doğru yaran Moselle'in kollarının vâdileri, çayırlarla ve sanayi bitkileri yetiştirilen tarlalarla örtülüdür: Sûre, Wiltz, Clerf. Bölgeyi güneyde sınırlayan çöküntüye triyas kumtaşlarından meydana gelen yamaçlar hâkimdir; bu alçak bölge yumuşak dalgalanmaları, tarlaları ve meyve bahçeleri ile *Gutland*'ı («iyi bölge») meydana getirir ve Ösling ile büyük ölçüde çelişir. (L)

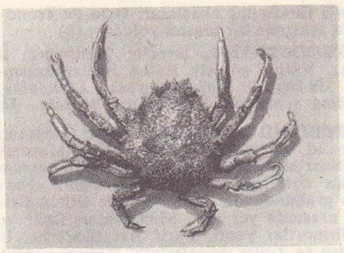

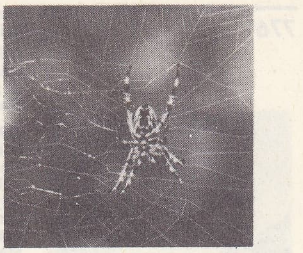

solda,
deniz örümceği;
sağda,
ağı üzerinde örümcek:
Areneus diadematus

ÖSTAKİ borusu blş. i. Anat. Orta kulağı yutağa bağlayan boru.

— ANSİKL. Anat. *Östaki borusu*, kemik, telsel kıkırdak ve zardan oluşan bir borudur; orta kulaktan yutağa kadar uzanır; üst ucu orta kulak boşluğuna, daha geniş ağızlı olan alt ucu ise yutağın üst yanına açılır. Aşağı yukarı 4 sm uzunluğunda olan bu boru, dışarıdaki havanın ağız yoluyle orta kulağa girmesini, bu suretle kulakzarının iki tarafında hava basıncının eşit olmasını sağlar. (L)

örümcekkuşu

ÖSTATİK sıf. (fr. *eustatique*). Jeol. Östatizm ile ilgili. || *Östatik hareket*, deniz seviyesinin değişmesi.

— ANSİKL. *Östatik hareketler*, ya denize katılan yeni sulara veya deniz dibi sularının kaya derinliklerine doğru akmasına, ya deniz dibi engebesinin yükselme veya alçalmasına veya kıta buzullarının hacim değişikliklerine bağlanabilir. Buzul çağlarında büyük su kütleleri buza dönüşmüştür; bu buzlar, buzullar arası dönemlerde eriyerek deniz seviyesinin yükselmesine yol açmıştır. Bu yüzden deniz seviyesi Dördüncü zamanda en az dört defa değişmiştir. En büyük deniz seviyesi değişikliği bugünkü seviyeyi 100 m alçaltabilecek güçteydi. Yeryüzü, bugün bir ısınma evresine girmiştir ve dünyadaki bütün maregraflar deniz seviyesinin yılda 1,3 mm yükseldiğini göstermektedir. (L)

ÖSTATİZM i. (yun. *eu*, iyi ve *statis*, düzey'den fr. *eustatisme*). Jeol. Okyanusların genel düzeyindeki değişiklik.

— Jeomorfol. *Östatizm nazariyesi*, birçok düzleşmeyi, Miyosenden bu yana meydana gelen deniz düzeyi değişikliklerine bağlayan H. Baulig'in ortaya attığı engebe evrimi nazariyesi.

— ANSİKL. Eski kütlelerde açıkça ortaya çıkan basamaklı düzleşme düzeylerinin hemen hepsi aynı yükseltidedir. Basamaklı düzleşme düzeyleri Miyosenden sonra deniz düzeyinde görülen değişikliklerin sonucudur ve deniz düzeyi bu dönemde zaman zaman 380 m, 280 m, 180 m, 100 m v.b.de sabitleşmiştir. Dünyadaki düzleşmeler, deniz düzeyinin sabitleştiği bu rakımlar sayesinde oluştu; yalnız çok az da olsa bazı kuşakların Miyosenden sonra tektonik bozulmalara uğradığını da unutmamak gerekir. Son incelemeler, eski deniz düzeylerinin belirlenmesinde hatalar yapıldığını ve deniz düzeyindeki değişikliklere tanıt olarak gösterilen bazı eski kıyıların önemli tektonik bozulmalar sonucu oluştuğunu ortaya çıkardı. Buna karşılık, Dördüncü zamanda görülen deniz düzeyindeki glasyoöstatik değişiklikler ortaya çıkarılan yeni olgular sayesinde kesinlikle doğrulanmaktadır. (L)

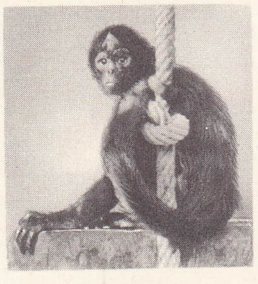

örümcekmaymunu
(Güney Amerika)

ÖSTBERG (Ragnar), isveçli mimar (Stockholm 1866-ay.y. 1945). XVI. yy. isveç mimarisinden ilham alarak doğduğu şehrin hükûmet konağını (1901-1921) ve Patentler müdürlüğü binasını (Patentverket) [1921] yaptı. Stockholm'ün merkezini ve krallık şatosu çevresini düzenlemek için planlar hazırladı. (L)

ÖSTERDAL, Norveç'te çöküntü, Glommen

Foto. LAROUSSE

ÖSTBERG Stockholm belediye binası

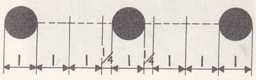
östil

ırmağı tarafından akaçlanır. Oslo ile Trondheim arasında bir ulaşım yoludur. (L)

ÖSTERGÖTLAND, İsveç'te (Götaland) il (*län*), Vätter gölüyle Baltık denizi arasında; 358 000 nüf. İdare merkezi, *Linköping.* Başlıca şehirleri: *Norrköping; Motala.* (L)

ÖSTERLİND (Anders), fransız ressamı (Lipaud, Creuse 1887-Paris 1960). Maurice Rollinat'nın portresini yapan isveçli ressam Allan *Österlind*'in (1855-1938) oğlu. «Fovlar» grubundandır. Vlaminck ile Othon Friesz arasında yer alır. Manzaralar, figür ve natürmortlar yaptı. Paris Art Moderne, le Havre ve Tours müzelerinde eserleri vardır. (L)

ÖSTERLİNG (Anders), isveçli şair (Halsingborg 1884). Lund üniversitesinde kütüphane müdürü, sonra İsveç'in büyük günlük gazetelerinde edebiyat tenkitçisi oldu. En önemli şiir kitapları arasında *İdyllernas Bok* (İdiller Kitabı) [1917] ve *Varens Löv och Höstens* (Sonbahar ve İlkbahar Yaprakları) [1955] sayılabilir; yazar bu eserlerde, geleneklere bağlılığını ve tabiata karşı duyduğu yakınlığı belirtir. 1919'dan sonra İsveç akademisi üyesi ve 1941'den sonra akademi daimî sekreteri oldu. Yeni şiir kitapları ve denemeler (*Dikten och Livet* [Şiir ve Hayat] 1961; *Bir Şiir Tacı* [1961]; *Klasik İtalyan Şiiri* [1962]; *Ola Hansson* (1966) yayımladı. (L)

ÖSTERÖ, Feroe takımadalarında, denizin üstünde sarp yalıyarlarla yükselen ada: 6 800 nüf. Balıkçılık. Koyun yetiştiriciliği. (L)

ÖSTERSUND, İsveç'te şehir, Jämtland ilinin (län) idare merkezi (1786'da Storsjö gölü kıyısında kuruldu); 24 000 nüf. Garnizon şehri; fikir (zengin kütüphane, müzeler) ve turizm merkezi. Kereste sanayii. Makine yapımı. (L)

ÖSTFOLD, Güney Norveç'te idare bölgesi (*fylke*), Oslo fiyordunun doğusunda; 202 700 nüf. Merkezi, *Moss.* (L)

ÖSTİL i. (yun. *eu,* iyi ve *stylos,* sütun'dan *eustylos* > fr. *eustyle*). Mim. Sütunları, aralarındaki mesafe sütun çaplarının $2\frac{1}{4}$ katı olacak şekilde yerleştirme tarzı. (Yapının ön ve arka cephelerinin orta kısmında bu mesafe sütun çapının üç katıdır.) [L]

ÖSTRADİOL i. (fr. *oestradiol*). Biyokim. Folikülin'inkine benzer etki yapan ve folikülin'in tavsiye edildiği hastalıkların tedavisinde sık sık kullanılan di-hidrofolikülin'in yaygın adı. Bk. ÖSTROJEN. (L)

ÖSTRAL sıf. (fr. *oestral*). Jinekoloji. Östrus ile ilgili.

— ANSİKL. *Östral dönem,* dölyatağı ve dölyolunda meydana gelen hücre değişikliklerinin tümüne denir; bu değişiklikler cinsel hormonların etkisi altında olur ve bu organları döllenme ve gebeliğe hazırlar. Östral dönem dörde ayrılır: 1. östrus öncesi (folikülin evresi); 2. östrus (yumurtlama ve kızışma evresi); 3. östrus sonrası (folikülinlütein evresi); 4. dinlenme evresi. (L)

ÖSTRİOL i. (*oestrus*'tan fr. *oestriol*). Gebe kadının idrarında bulunan folikülin hidrat (veya östron hidrat). [Östriol, folikülin'in bir metabolitidir; östron ve östradiol oranına göre östriol'ün oranını tespit etmek suretiyle östrojen kullanma katsayısını hesaplamak mümkündür.] (L)

ÖSTROJEN sıf. ve. i. (fr. *oestrogène*). Fizyol. Dişide östrus'a sebep olan. || *Östrojen hormonlar,* böyle bir nitelik taşıyan hormonlar grubu.

— Kadın-doğum. *Östrojen kullanma katsayısı,* gebelik sırasında salgılanan östrojenlerden östron-östradiol kısmının östriol kısmına oranı. (Bu oran 100 ile çarpılır, böylece kolay okunabilir tam bir sayı elde edilir.)

— ANSİKL. *Tabiî östrojen hormonlar,* yumurtalıklar, etene, böbreküstü bezleri, erbezleri tarafından salgılanan sterollerdir (demek ki bunlar sırf dişilere has maddeler değildir, erkeğin sidiğinde de bulunur). Folikülin ile östradiol (di-hidro folikülin) bu salgıların en bol olanıdır; organizma bunları birbirine dönüştürebilir; sidikte bulunan bu maddeler süzülerek ayırt edilebileceği gibi sentetik olarak da üretilebilir; bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda birbirine yakın formüllere sahip birçok madde meydana getirilmiştir; östrojen nitelikler taşıyan bu maddelerde, tabiî östrojenlerde görülen bazı sakıncalar da bulunmaz (msl. tabiî bir östrojen olan folikülin su tutar ve ödem yapar). Kimyasal bakımdan tabiî östrojenlere yakın olan bu maddelerden başka, birbirinden çok farklı kimyasal yapıda çeşitli maddeler de bulunmuştur (msl. stil boestrol); normal metabolizmada bulunmaz, ama önemli östrojen nitelikleri taşır, bunlara genel olarak *sentez östrojenleri* denir. Sentez östrojenleri menopoz rahatsızlıklarının ve bazı prostat urlarının tedavisinde kullanılır. Bunların fiyatı tabiî östrojenlere göre daha ucuz olduğundan, bazı vakalarda yüksek dozlarda kullanma imkânı vardır.

— Kadın-doğum. *Östrojen kullanma katsayısı*'nın incelenmesi, düşük tehlikesi gösteren gebeliklerde dölütün yaşayıp yaşamayacağı hakkında bir görüşe varmak imkânını verir. Östron-östradiol-östriol toplamı, yani östrojenlerin tümü, etenenin tam çalışıp çalışmadığını ölçmeğe yarar; bu maddelerin içinde östriol kısmı ne kadar fazlaysa, yumurtanın canlılığı o kadar iyi demektir. Gebe kadına östrojen verildiğinde bu östrojenlerin sidikteki metabolitlerinin en büyük kısmına östriol bölümünde rastlanır; çocuk ölürse veya ölmek üzereyse, östrol-östradiol bölümü artar ve östrol-üstradio'lün östriola oranı yükselir. Bu sebeple, Pigeaud şu düşünceyi ileri sürmüştür: bu oran, etene tarafından sentezi yapılan maddelerin dölüt tarafından kullanıldığını veya hiç değilse dölütün canlılığına bağlı esaslı bir metabolizma evresini gösterir. Şu halde, sonucu tahmin etme bakımından bu katsayıyı incelemenin önemi meydandadır: katsayı ne kadar düşük olursa, yani östriol diğer iki katabolite göre ne kadar çoksa, dölütün yaşama şansı o kadar fazladır. Gebelik toksemisinde, gebelikle birlikte olan diyabette, gebeliğin uzadığı vakalarda ve doğumdan önce dölütün durgunluk halinde bulunduğunun meydana çıkarılması gerektiği bütün vakalarda, bu katsayının incelenmesi faydalıdır. (L)

ÖSTROMANİ i. (fr. *oestromanie*). Patol. Sebepleri ne olursa olsun, erkek ve kadında aşırı cinsel uyarılganlık belirtilerinin tümü. (Östromaninin iki şekli vardır: erkekte olursa *satiryazis,* kadında olursa *nemfomani* denir.) [L]

ÖSTRON i. (fr. *oestrone*). Folikülin'in milletlerarası kimyasal adı. (Bütün tabiî östrojenler östrondan türer.) [L]

ÖŞİNİT i. (fr. *oeschynite*). Miner. İskandinavya ve A.B.D. de rastlanan tabiî titanotantalat. (L)

ÖŞİT'LER. Bk. EUKHİTAİ.

ÖŞRİYE i. (osmanlıca *ʿöşr* > *ʿöşrî*'den *ʿöşriyye,* öşürle ilgili olan'dan). Mal. *Esk.* Osmanlılar devrinde halka verilen arazi. (Öşriye sahipleri hazineye öşür vererek topraklarını istedikleri gibi tasarruf ederlerdi; satarlar, vakıf yaparlar veya hibe edebilirlerdi. Bu topraklar vârislere geçebilirdi.) [M]

ÖŞÜR veya **ÖŞR** i. (ar. *ʿuşr*'dan osmalıca *ʿöşr*). *Esk.* Onda bir. || Toprak ürünlerinden hazine giderleri için alınan onda bir oranında vergi. (Bk. AŞAR.) || Kur'an'ı Kerim'den on ayetlik kısım.

◆ **Öşürcü** i. *Esk.* Aşar vergisini toplayan görevli. (M)

ÖT i. Bk. ÖD.

ÖTANAZİ i. (yun. *euthanasia,* ağrısız, rahat ölüm > fr. *euthanasie*'den). Huk. Öleceği kesinlikle bilinen bir hastanın acısını dindirmek için hayatına son vermek suretiyle hekim tarafından işlenen adam öldürme suçu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Ötanazi*'nin çeşitli şekillerde meydana gelmesi mümkündür: hayatından ümit kesilmiş bir hastaya oksijen veren tüpün kapatılması gibi. Ceza hukuku yönünden ötanazi, bu fiili işleyen faile ceza verilip verilmemesi bakımından önem kazanmıştır. Bu konuda ileri sürülen çeşitli görüşlerden biri, faile ceza verilmemesi gerektiğini, mağdurun rızasının bu meselede geçerli olduğunu öngörmüştür. Bu görüş üstünde özellikle Amerika'da büyük çalışmalar yapılmaktadır. İkinci görüşe göre, mağdurun isteğine uyarak öldürme gibi, ötanazi de kasten adam öldürme suçu sayılır; çünkü bu suç için gerekli bütün unsurlar vardır. Bu konuda son görüş, ötanazinin aslında kanunî unsurlarıyle tam bir adam öldürme suçu olduğunu, ancak insanî sebep ve amaç göz önünde tutularak faile az ceza verilmesi gerektiğini savunur. Türk Ceza kanununda ötanazi konusunda açık bir kurala rastlanmaz. Bu bakımdan, böyle fiiller adam öldürme olarak cezalandırılacak, fakat faile verilecek ceza takdiren indirilebilecektir. Bk. EUTHANASİA. (M)

ÖTE i. (esk. türk. *ötmek,* geçmek'ten *öt-e*). Daha uzak, daha ileride olan yer: *Yolcu salonunun önünden öteye, ta büyük tiyatroya kadar yürümeğe imkân yoktu* (S. Kocagöz). *Bu aralık Şakir'in gözü birdenbire kendisinden beş altı adım ötede oturan Ali'ye ilişti* (Sabahattin Ali). [*Zt.* BERİ.] || Bir şeyin arkasından gelen kısım: *Ötesini pek hatırlamıyorum. Tek bildiğim kolumdaki sızı* (R.H. Karay). *Maceranın bundan ötesini benim kadar sen de biliyorsun* (H.R. Gürpınar). || Öbür taraf: *Ötede ne var ne yok belli değil / Kimse bilmiyor nedir karşı kıyı* (C.S. Tarancı). *Makedonya'nın ve Arnavutluğun ötesinde Bosna-Hersek kıtası da pembe renge boyanarak, imparatorluğun sınırı Sava'ya, Dalmaçya'ya kadar uzatılırdı* (Ş.S. Aydemir). || Daha ileride, gelecekte bulunan zaman: *Hitler beş yıl ötesini görseydi ... Enver, Alman ordularının Marne'de takılıp kalmasının ne demek olduğunu anlasaydı ...* (F.R. Atay). || Sıf. Bulunan yere göre karşı tarafta olan: *Öte tarafa geçmeğe muvaffak olmuştum* (R. N. Güntekin). || Daha fazla, çok: *Güzeldi. Güzelden öte bir şey* (Y.Z. Ortaç). || *Öte gün. Halk dili.* Yakın geçmişteki herhangi bir gün.

— ÇEŞ. DEY. *Ötede beride,* çeşitli yerlerde, şurada burada: *Arkadaşların ötede beride aleyhimizde olmayacak şeyler söylemeğe başlamışlar* (R.N. Güntekin). || *Öteden beri,* eskiden beri: *Başladı demek doğru değil, öteden beri vardır* (N. Ataç). || *Öteden beriden,* çeşitli yerlerden veya şeylerden, şuradan buradan veya şundan bundan: *Ne konuştunuz? — Öteden beriden* (S.F. Abasıyanık). || *Ötesi berisi,* çeşitli yerleri veya çeşitli şeyleri: *Eh dedim, biraz başım dinlenecek, çünkü artık beni gördüğü yerde öteme berime dokunmuyor, yalnız kötü kötü bakıp geçiyordu* (Sabahattin Ali). *Bizim işimiz adam aramak. Biz buradan içeri ötesini berisini yoklamadan sinek bırakmayız* (Kemal Tahir). || *Ötesine varmak,* ileri gitmek, haddini aşmak. || (*Bir işin*) *Ötesini beri etmek,* bir işi tamamlamak, hale yola koymak. || *Öteye beriye,* çeşitli yerlere, şuraya buraya: *Gizlenecek yer arar gibi, yavaş yavaş öteye beriye doğru yürümeğe başladı* (Namık Kemal). [M]

ÖTEBERİ blş. i. Ufak tefek; çeşitli şeyler: *Şiltenin etrafında içlerine galiba öteberisini koyduğu birkaç büyük küp vardı* (A.H. Tanpınar). *Öğle yemeğini de düşünmeliyiz. Ben gider öteberi alır getiririm* (R.H. Karay). [M]

ÖTEĞENGİLLER çoğl. blş. i. Ötleğenleri, ardıçkuşlarını v.b. kapsayan ötücü kuşlar familyası. (L)

ÖTEKİ sıf. ve zam. (*öte*'den *öte-ki*). Sözü edilen veya benzer iki nesnenin önem yahut konum bakımından uzakta olan: *İskeleden kalkmışız, ne olacak şimdi? — Ne olur canım. Öteki iskeleye çıkarız* (B. Felek). *Sen kendine yetmiyorsun hiç kimse sana yetmiyor / Birini bitirmeden aklın öteki yolculukta* (Attilâ İlhan). || Diğer, başka, öbür: *Öteki masrafları neye hesaba katmıyorsun?* (R.N. Güntekin). || Bahsedilenden başka olan şey veya kimse: *Doktor, sedirde, bir bacağını altına alıp ötekini dikerek oturuyor, gene dikkatle Naima tarihini okuyordu* (Kemal Tahir). *Yine adamlar değişmiş. Ötekiler nereye gittiler?* (Namık Kemal). || *Öteki beriki,* olur olmaz birtakım kimseler: *Zaten o Baudelaire, bize dedikleri gibi pek yüksek bir insan olsaydı,*

Foto. LAROUSSE

ötekini berikini şaşırtmağa kalkar mıydı? (N. Ataç).

◆ **ötekisi** i. Ötede bulunan şey veya kimse. («öte»nin iyelik şekli olan bu kelime zamir yerine kullanılır.) [M]

ÖTEKSİ i. (fr. *eutexie*). Fiz. Bk. EUTEKSİ.

ÖTEKTİK sıf. (fr. *eutectique*). Fiz. Bk. EUTEKTİK.

ÖTELEME i. (*öte* > *ötelemek*'ten *öteleme*). Ötelenme. (M)

ÖTELENME i. (*öte* > *ötelemek* > *ötelen-mek*'ten *ötelen-me*). Mat. Serbest bir $\vec{V}$ vektörüyle tanımlanan ve $\vec{V}$'ye hem eşit, hem yöndeş bir $\vec{MM'}$ vektörünün bitim noktası M''yü bir M noktası üzerine getiren noktasal dönüşüm. (Bk. ANSİKL.) || *Ötelenme yüzeyi*, bir öteleme hareketiyle yer değiştiren ve «ana doğru» denilen bir C eğrisinin oluşturduğu yüzey. (Çeşitli noktaların yörüngeleri ikinci bir eğriler ailesi oluşturur; bu aile, verilen yüzeyi ötelenme yüzeyi olarak belirlemeğe yarar.) [Bk. ANSİKL.] || *Karşı ötelenme*, uzaklıkların değişmeden kaldığı noktasal dönüşüm; karşı ötelenmenin ötelenmeden farkı, bir şeklin (hiç olmazsa uzayda) kendi dönüşmüşüyle üst üste konulamamasıdır. (Bir karşı ötelenme, keyfî bir ötelenmeyle bir düzleme göre simetrinin çarpımıdır.)

— Mekan. *Ötelenme hareketi*, belirli bir andaki konumu, yörüngesindeki noktalarından birinin konumuyle tamamen belirtilmiş olan bir şeklin, art arda bulunacağı konumları başlangıçtaki konumunun ötelenmesiyle türeyen hareketi. *Esk.* İntikal. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Bir F şeklinin dönüşmüşü, buna eşit bir F şeklidir: bu yüzden *ötelenme*'nin bir *yer değiştirme* olduğu söylenebilir. $\vec{V_1}$ ve $\vec{V_2}$ vektörleriyle tanımlanan iki ötelenmenin çarpımı, bu iki vektörün geometrik toplamıyle tanımlanan bir ötelenmedir. Ötelenmelerin bileşimi katılmalı ve değişlidir: bu bileşimde etkisiz (nötür) bir eleman (sıfır vektör) vardır ve ötelenmeler ikişer ikişer birbirinin karşıtıdır ($\vec{V}$ ve — $\vec{V}$ vektörleri). Bunların bir *Abel grubu* meydana getirdiği söylenebilir.

● Bir *S ötelenme yüzeyinin* C ana doğrusunun ilk konumu C_0, C_0'ın bir noktası M ve M'nin yörüngesi γ_0 olduğuna göre, $\vec{C_0'}$'ın ikinci bir P noktasının γ yörüngesi, $\vec{MP}$ ötelenmesiyle γ_0'dan türer. Demek ki S yüzeyi, çeşitli noktalarının yörüngeleri C eğrileri olmak üzere, γ_0'ın ötelenmesiyle oluşur. Böylece, S'nin bir ötelenme yüzeyi olarak çifte oluşumu elde edilir.

— Mekan. Bir ötelenme hareketinde, hareketli şeklin çizdiği bütün yörüngeler, ötelenme yoluyle birbirinden türeyen eşit eğrilerdir; şeklin bütün noktalarının hızı eşit ve aynı yöndedir: bu *ötelenme hızı*'dır. Ötelenme hareketinde en basit hak, bütün yörüngelerin birbirine paralel çizgiler şeklinde belirdiği *doğrusal ötelenme*'dir. (L)

ÖTELENMİŞ i. (*öte* > *ötelenmek*'ten *ötelen-miş*). Mat. *Bir bileşim kanunuyle donatılmış bir E cümlesinde bir A kısmının x ile sola* (*sağa*) *ötelenmişi*, A kısmının her elemanını, E cümlesinin verilen bir *x* elemanı ile soldan (sağdan) bileştirerek elde edilen altcümle.

— ANSİKL. Mat. E cümlesinin bileşim kanunu ile gösterilirse, *A'nın x ile sola ötelenmişi x* A, sağa ötelenmişi *A* x şeklinde gösterilir. İşlem değişliyse, sola ötelenmiş ile sağa ötelenmiş arasında bir ayırım yapmak gereksizdir. Bir G grubunda bir *g* alt grubu ile G'nin çeşitli elemanları tarafından bu alt grubun sola ötelenmişleri *x* *g*, *y* *g*, ... göz önüne alınırsa, bu ötelenmişlerden ikisi ortak bir elemanları olduğu an çakışır. Böylece, G grubu içinde, *g* alt grubuna eşlik eden kararlı bir bölünmeye işaret edilir. Sağa ötelenmişler için de aynı sonuca varılır. Yalnız seçkin* alt gruplarda farklı bir durumla karşılaşılır. Seçkin bir alt grup, sola ve sağa aynı bölünmeyi verir; zaten bu özellik seçkin alt grupların ayırt edici niteliğidir. (L)

ötelerin Çocuğu, Halikarnas Balıkçısı'nın romanı (1955). Bodrumlu denizcilerin, köylülerin XX. yy. başındaki yaşayışını konu edinir. Kahramanlarından Çatalkayalı Elif, köy ağası Hacı Resul'ün baskı ve tehditlerine karşı kendisini güçlükle korur. Köye bir kaza dolayısıyle gelen Reşadiye nahiye müdürü Şefik Ulvi Bey, Elif'i baştan çıkarır. Elif, Şefik Ulvi'den olan kızını, Değirmenci Âdem Dayı ve karısı Nefise Kadın'ın yanında büyütür. Hacı Resul, kendisine karşı koymuş olan, Elif'ten öç almak için yaşadığı değirmeni basar; çatışma sırasında Elif, değirmenci Âdem Dayı ile birlikte ölür. Elif'in yaralanan çocuğu öksüz kalır. Aynı gün Bosnasaray'da Avusturya-Macaristan veliahtı da karısıyle birlikte öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Birinci Dünya savaşı patlayacak; kötülüklerin, haksızlıkların giderilmesi için insanlığın ateşle, kanla terbiyesi gerekecektir. Roman, tabiat temasına, deniz tasvirlerine geniş yer verir. «Ötelerin çocuğu» diye adlandırılan temiz yürekli, dürüst insanların hayat hikâyelerini hareketli bir üslûpla canlandırır. (M)

ÖTELİ i. (yun. *eu*, iyi ve *telos*, son'dan fr. *eutélie*). Biyol. Çeşitli organların dengeli ve ahenkli gelişmesi. *Zt.* ATELİ, DİSTELİ, HİPERTELİ. (M)

ÖTİT i. (fr. *oetite*). Miner. İçinde hareketli çekirdekler bulunan içi boş yumrular halindeki limonit çeşidi. (L)

ÖTLEĞEN i. (*ötmek*'ten). Kızıla çalan sarı veya boz renkli küçük ötücü kuş. (İlmî adı *sylvia*. Ötleğengillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Ötleğen*'ler beyaz veya siyah benekli, ince yapılı, tiz ve hoş ötüşlü kuşlardır; özellikle Akdeniz bölgesinde, çalılık yerlerde yaşar. Başlıca cinsleri: karabaşlı ötleğen (*Sylvia atricapilla*), külrengi ötleğen (*S. communis*), çit ötleğeni (*S. curruca*), çalı bülbülü (*S. hortensis*), bahçe ötleğeni (*S. borin*), çizgili ötleğen (*S. nisoria*), maskeli ötleğen (*S. rüpelli*) v.b. (L)

ÖTLEĞİ i. (*ötmek*'ten). Zool. *Halk dili.* Bir cins kartal. (M)

ÖTLEK sıf. Bk. ÖDLEK.

ÖTME i. (*ötmek*'ten *öt-me*). Ötmek işi

— Radyotek. Lambalı bir radyo alıcısının iyi çalışmadığını gösteren belirti.

— ANSİKL. Radyotek. *Ötme*'nin çeşitli sebepleri vardır: titreşim devresinin iyi yalıtılmaması, bir komütatörde temas eksikliği veya sarımlarda meydana gelen kopma sonucu devrenin kesilmesi, anten ve toprak bağlamalarının ters yapılması, lambalarda titreşimlere yol açan iç tepkiler ve plak geriliminin fazla olması v.b. Bu iç etkilerin yanında ötmeye sebep olan dış etkiler de vardır: genel olarak, frekansları yeterince farklı olmayan iki yayının girişimi, parazit taşıyıcı dalgalar veya armonikleri, alınacak dalgalar ile frekans değiştiricili alıcılardaki yardımcı dalgaların veya armoniklerinin meydana getirdikleri vuru olayı v.b.

Ötmeyi yok etmek için uygun filtreler kullanılır. Bunlar, bir lambanın anodu ile sonraki lambanın ızgarası arasına konulan rezonans veya antirezonans devreleri, Campbel-Sifter montajında olduğu gibi kapasiteli veya elektromagnetik bir kuplaj veya Bagally montajındaki gibi reaktif bir tertip olabilir. (M)

ÖTMEK geçz. f. (esk. türk. k.). [Kuş ve böcekler için] Değişik tonda sesler çıkarmak: *Gelmiş o yaylanın baharı yazı / Öter bülbülleri hoştur avazı* (Âşık Veysel). *Çocuk doğarken horoz öterse, uğurlu olur. Ötmezse o horozu boğazlarız* (B. Felek). || [Boru, düdük v.b. için] Ses çıkarmak: *Boru çok tiz sesle ötüyor.* || Yankı ile çınlamak: *Hamamın kubbesi ötüyor,* || — *Argo.* Boş konuşmak, gevezelik etmek. || [Sarhoş için] Kusmak.

◆ **öttürmek** ettrg. f. Kuş, horoz v.b. nin ötmesine yol açmak: *Nasıl öttüreyim? Gece yarısı horoz öter mi? — Yahu öttür şunu be* (B. Felek). || (Boru, düdük v.b.yi) Üfleyerek ses çıkarmak: *Bağırışıyorlar, konuşuyorlar ve düdük öttürüyorlardı* (Sabahattin Ali). || Bir yeri sesle doldurmak: «*On para bir defter!*» *Avazıyle sokakları çın çın öttüren* ... (Ahmed Rasim). *Mısralarına gelince, ah, of, yaşa sesleri Boğaz'ı öttürdü* (H.E. Adıvar). || İçi boş bir şeyi veya kubbeli bir yapıyı yankılandırmak. (M)

ÖTRE i. Arap alfabesinde yazılmayan ünlülerden *o, ö, u, ü*'yü belirten işaret.

— Dil. bil. Sesleri yuvarlak ünlüyle okuttuğu için bu kelime «*esre*»ye benzetilerek (*ö*)*tre* şeklinde yapılmış olabilir. (M)

ÖTROF sıf. (fr. *eutrophe*). Geniş bir kıyı şeridi halinde bitki örtüsüyle kaplı olan, içinde biyosentez için dengeli ölçüde ve normal miktarda değişik madde bulunan sığ göllere denir. (Suyu berrak olmayan bu çeşit göllere «yeşil göl» de denir: Nantua gölü). [L]

ÖTTİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) kasaba, Nördlingen'in kuzeydoğusunda; 3 600 nüf. XVI.-XVIII. yy.dan kalma şato. İmparatorluğa bağlı bir prensliğin merkezi olan Öttingen'in prens sülâlesi çeşitli kollara ayrıldı: büyük kol Protestanlığı benimsedi ve 1731'de söndü; katolik kalan küçük kol, Spielberg ve Wallerstein kollarına ayrıldı. Kasaba 1806'da Bavyera ile birleştirildi. (L)

ÖTÜCÜ sıf. (*ötmek*'ten *öt-ücü*). Güzel öten, ötüşü güzel olan: *Halayı da deli gönül halayı / Ötücü kuş yüksek tutar yuvayı* (Halk türküsü). [M]

ötücü kuşlar çoğl. blş. i. Kuşlar sınıfının en geniş takımı.

— ANSİKL. *Ötücü kuşlar*, bir kısım ortak anatomik özellikler gösteren, genellikle küçük boylu kuşlardır. Tüyleri çeşitli renklerde olabilir. Tünemeğe elverişli olan bu kuşların üç parmağı önde bir parmağı (başparmak) arkadadır. Yuva yapma, ötme, değişik ortamlara uyma, ruhsal yetenek v.b. gibi bütün takıma has özellikler bunların çok gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu gösteren kanıtlardır. Nazarî olarak ötücü kuşlar takımı, kuşlar sınıfının diğer yirmi takımından daha önemli değildir; fakat kapsadığı kuşların tür sayısı, çeşitliliği (bilinen kuşların yarısı kadar olmak üzere 5 000) ve çokluğuyle tabiatta özel bir yer tutar. Genel bakımdan türdeş olan ötücü kuşlar, ayrıntılarda o kadar çeşitlilik gösterir ki, ister istemez ikinci derecede bölümlemelere ihtiyaç doğar; fakat bu bölümlemeler hem biraz soyut ölçülere dayanır, hem de bilginlerin anlayışına göre değişiklik gösterir. Özellikle gaga biçimine bakılarak yapılan eski sınıflandırma (koni gagalılar, ince uzun gagalılar v.b.) pek de sağlam bir ölçü değildir, çünkü bu organın şekli çoğu zaman ikinci derecedeki uyumların bir sonucudur. Meselâ tarlakuşları gibi gayet belirgin bir grupta bile gaganın biçimi bir türde başka, öteki türde bambaşka olabilir. Ötücü kuşların ayrıldığı iki büyük alttakım, yani bağırganlar (yahut seskasları gelişigüzeldizililer) ve özötücüler (yahut seskasları eşitdiziliÌer) ötme organının yapısına göre birbirinden ayırt edilir. Bu alttakımlar da toplamı elliyi bulan familyalara ayrılır. Ötücü kuşlar yeryüzünün her tarafında, çok değişik ortamlarda yaygın olarak yaşar. Karga, serçe, tarlakuşu, bülbül, kırlangıç birer ötücü kuştur. (L)

ÖTÜKEN, Oğuz destanında Tiyanşan dağlarıyle Orhun havzası arasında bulunduğu belirtilen kutsal bölge. Oğuzların hâkimiyeti altında olan Ötüken'de önemli kararlar alınır, tanrılara kurbanlar sunulurdu. Ötüken, ormanlık geniş bir alandı. Türk hâkimiyetini temsil eden bu ormana, yabancıların girmesiyle Türk devletinin sona ereceğine inanılırdı. Ötüken bozkır orduları için bir üs ve mühimmat merkeziydi. Daha sonra bu bölgede Uygur devleti kuruldu. 840'ta Uygur devletinin ortadan kalkması, bozkır hâkimiyetinin Ötüken'e bağlı olduğu inancının da yıkılmasına sebep oldu. (M)

ÖTÜKEN (Adnan), türk kütüphanecisi (Manastır 1911-İstanbul 1972). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünü bitirdi. Almanya'da kütüphanecilik okudu. 1946'da Ankara Millî Kütüphane Hazırlık bürosunu kurdu; bu kütüphanenin müdürlüğünde, Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarlığında bulundu. Eserleri: *İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyograf-*

ötleğen

yası (1941); *Seçme Eserler Bibliyografyası* (1946); *Bibliyotekçinin Elkitabı* (1947-1948). [M]

ÖTÜMLÜ sıf. (*ötmek* > *ötüm*'den *ötümlü*). Fonet. *Yeni.* Ağızdan çıkarken ses tellerini titreştiren *b, c, d, g* v.b. ünsüzlere verilen ad. *Eşanl.* TİTREŞİMLİ. (M)

ÖTÜMSÜZ sıf. (*ötmek* > *ötüm*'den *ötümsüz*). Fonet. *Yeni.* Ağızdan çıkarken ses kirişlerini titreştirmeyen *p, ç, t, k* v.b. ünsüzlere verilen ad. *Eşanl.* TİTREŞİMSİZ. (M)

ÖTÜRMEK dönşl. f. (esk. türk *ötgürmek*'ten). *Halk dili.* [İnsan ve bazı hayvanlar için] İshal olmak. (M)

ÖTÜRÜ edat. (*-den ötürü* şeklinde). Dolayı, o sebepten: *Sanma ki derdim güneşten ötürü / Ne çıkar bahar geldiyse* (O. V. Kanık). *Bundan ötürü. Neden ötürü?* (M)

ÖTÜRÜK i. (*ötürmek*'ten *ötür-ü-k*). İshal, amel. (M)

ÖTÜŞ i. (*ötmek*'ten *öt-ü-ş*). Ötmek eylemi veya tarzı: *Neden sonra yamaçlardan kalın ötüşlerle birçok cevap duyuldu* (R.H. Karay). *Bu kuşun ötüşü çok güzel.* (M)

ÖTÜŞMEK ortaklş. f. (*ötmek*'ten *öt-ü-ş-mek*). [Kuşlar için] Hep birlikte veya birbirine karşı ötmek: *Kuşlar boncuk gibi parlayan gözlerini güneşe dikerek ötüşüyorlardı* (R. N. Güntekin). [M]

ÖTZTAL, Tirol'de (Avusturya) vâdi, İnn'in bir kolu tarafından aşılır, adını çevredeki dağlara vermiştir (*Ötztal Alpleri;* Wildspitze'de 3 774 m). Burası Avusturya'nın en büyük turizm, dağcılık ve kış sporları merkezlerinden biridir. (L)

ÖVEÇ i. *Halk dili.* İki üç yaşında erkek koyun. (M)

ÖVERLAND (Arnulf), norveçli yazar (Kristiansund 1889). *Den Ensomme Fest* (Issız Bayram) [1911] ve *De Hundrede Violiner* (Yüz Keman) [1912] adlı şiir kitaplarıyle edebiyata atıldı. Strindberg, Fröding ve Hjalmar Söderberg gibi isveçli yazarların etkisinde kaldı. Birinci Dünya savaşından sonra *Mot Dag* dergisinin marx'çı grubuna katıldı; yergileri ve sert tenkitleri ateşli tartışmalara yol açtı. Kötümserliği şiirlerinde de görülür: *Bröd og Vin* (Ekmek ve Şarap) [1919]; *Berget det Bla* (Mavi Dağ) [1927]; bu arada siyasî şiirlerini *Den Röde Frout*'de (Kızıl Cephe) [1937] topladı. Nazizmin gelişini ve İspanya savaşını kaygıyle gözlemleyerek, olacakları önceden kestiren bir şiir yayımladı; *Advent* (Uyuma). Norveç'in Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine direnme hareketine katıldı, *Ord i Alvor til det Norske Folk*'u (Norveç Halkına Yönetilen Ağır Sözler) [1940] yayımladı ve gizlice dağıtılan savaş şiirleri yazdı. 1941'de Almanlar tarafından tutuklandı ve siyasî sürgün olarak Sachsenhausen'e gönderildi. 1945'te Sachsenhausen'den dönüşünde millî şair olarak karşılandı. Savaş şiirlerini *Vi Overlever Alt* (Her şeye Rağmen Yaşayacağız) [1945] ve *Tilbake til Livet* (Hayata Dönüş) [1946] adlı kitaplarında topladı. *Fiskeren og Hans Sjel* (Balıkçı ve Ruhu) [1950] gibi, idil tarzına daha yakın kitaplar da yayımladı. Ayrıca *Möllerup Kazının Hayatı, Göğe Çıkışı ve Öbür İnan Dolu Anlatılar* (1964) gibi hikâye ve *Yanan Fitil* (1960), *Nebo Dağında* (1962), *Hayatın Dakikaları* (1965) gibi şiir kitapları vardır. (L)

ÖVGÜ i. (*övmek*'ten *öv-gü*). *Yeni.* Bir kimseyi veya nesneyi övmek için söylenmiş söz veya yazılmış yazı: *Ali Canip gülmemişti, hemen bir övgü yazdı bu gülünç şiir için* (Y. Z. Ortaç). *Kâhya Emmim: «Erkek milletinin şeytanı iki: biri karı, biri aşırı övgü» derdi* (Kemal Tahir). *Esk.* Methiye. (Dinî bir şenlik dolayısıyle [msl. Olimpiyat oyunları] toplanan halkın önünde övgüler okunurdu. Böylece genellikle bir site veya bir kurumun övülmesini amaç edinen şatafatlı bir belâgat doğdu; bunun en iyi örneği İsokrates'in *Panegyrikos*'udur [Atina Övgüleri].)

— ANSİKL. Ed. *Övgü,* Yunanistan'da belirli özellikleri olan bir edebiyat türü. Başlangıçta lirik unsurlara dayanan (Pindaros'un *Zafer Od'ları*) övgü türü, filozoflar ve retorikçilerin elinde güzel söz söyleme sanatı (efsane kahramanlarının övülmesi) için bir araç veya birtakım anlamsız konular (farelerin, hummanın övülmesi) üstüne ince bir söz cambazlığı haline geldi. Övgü türü gitgide o derece yaygınlaştı ki, en ciddî eserlerde (Eflatun'un *Şölen*'inde [To Symposion] aşkın övülmesi, Tertullianus'un *De Baptismo* [Vaftiz Üstüne] adlı eserinde suyun övülmesi) bile işlenmeğe başladı; ahlâkî ve siyasî fikirlerin yayılmasında etkili oldu (İsokrates, *Busiris ve Helene, Helene İçin Övgü*). Ne var ki, övgü türünün gerçekleri yansıtmaktan uzak nitelikleri, kısa zamanda bu türü alaya alan yazıların doğmasına yol açtı: Lukianos'un *Myias Egkomion*'u (Sineğe Övgü); Fronto'nun *Laudes Pulveri*'si (Toz'a Övgü). Bazı modern yazarlar da aynı anlayışta eserler verdiler: Erasmus'un *Deliliğe Methiye*'si; Rabelais'nin *Éloge de Messer Gaster*'i (Mösyö Gaster'e Övgü); Jérome Cardan'ın *Éloge de la Goutte*'u (Damlaya Övgü).

Övgünün en yaygın biçimi, cenaze övgüsü, ağıttır. (Bk. MERSİYE.) [Davud'un Saul ve Yonatan için söylediği mersiye (II Samuel, I, 17-27)]. Atina'da Marathon savaşından sonra her yıl, ölen savaşçıların övülmesiyle bir hatip görevlendirildi. Bu konuda en gerçek örnek Lamiakos savaşından sonra Hypereides'in yazdığı nutuktur: *Epitaphios* (Ağıt veya Mersiye). Ama bugün elde bulunan ağıtlar (Thukydides'in bir eserinde Perikles'in, Peloponnesos savaşında ölenler için söylediği *Epitaphios* [Ağıt] nutku, Demosthenes'te Lysias'a mal edilen nutuklar) aynı kaynaklardan beslenen bir türü yüceltir; Eflatun *Meneksenos* adlı eserinde bu türü başarıyle taklit eder. İsokrates Kıbrıs kralı Euagoras'a övgü amacı güden eseriyle, hükümdarların cenaze törenleri için yazılan mersiyelerin ilk örneğini verdi. Helenistik çağın sonlarında, bazı retorikçiler de bu alanda parlamağa çalıştılar (Libanios'un imparator Julianus'a övgüsü).

Roma'da övgü, cenaze töreninin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, zaman zaman hayli başarılı olan bu kompozisyonlardan hemen de hiç bir örnek kalmadı (Laelius'un *Scipio Aemilianus'a Övgü*'sünden parçalar). Fakat Vergilius'un *Aeneis*'inin VI. bölümündeki Marcellus'un övgüsü de buna bağlanabilir. Genç Plinius'un *Panegyricus Trajano Dictus* (Trajanus'a Övgü) adlı eseri, III. ve IV. yy. galya hatiplerinin ün kazandığı abartmalı övgü türünün tipik bir örneğidir. Bu konuda on bir nutukluk bir derlemesi ele geçen (*Panegyrici Latini* [Latin Övgüleri]) Pacatus, Eumenius ve Claudius Mamertinus'u da saymak gerekir. Hıristiyanlık, din yolunda kurban olanların ve azizlerin övgüsünde, öğretici bir değer de kazandırarak türü yeniledi. Övgü yakın çağlara kadar hıristiyan vaazının biçimlerinden biri halinde kaldı (Boussuet'nin yazdığı *Panégyrique de Saint Paul, de Saint François, de Saint Bernard* [Aziz Paulus'a, Aziz Francesco'ya, Aziz Bernardus'a Övgü]; Massillon'un *Panégyrique des Saint* [Azizlere Övgü] adlı eseri).

● *Türk edebiyatı*'na arap ve iran edebiyatlarından geçen övgü, zamanla özel bir sanat türü niteliği kazandı. Divan edebiyatında üç türlü övgü vardır: **1.** Tanrı'yı, peygamberlerini ve din ulularını konu edinen dinî nitelikte övgüler; **2.** devlet büyüklerini, özellikle padişahları, zamanın varlıklı veya ilerigelen kimselerini, sevgilileri konu edinen övgüler; **3.** bazı hayvanları (at, doğan, şahin, geyik, ceylan, arslan v.b.) konu edinen övgüler.

Övgüler genellikle *kaside** denen şiir türüyle yapılır. Övgülerin bazen özel adları da olur (*İydiye, Rahşiye, Bahariye, Şitaiye* gibi). Tanrı'yı konu edinen ve bazen kaside, bazen *mesnevî** türünde olan övgülere *münacat**, Hz. Muhammed'i konu edinenlere *naat** denir. Övgülerin belli bir vezin ve kalıbı yoktur. Halk edebiyatında övgüler iki türlüdür. Bunlar kahramanlık konularını işleyen, yiğitleri, yiğitliklerini ele alan övgülerle, sevgiliyi konu edinen, onun boyunu, yürüyüşünü, güzelliklerini dile getiren şiirlerdir.

Halk şiirinde övgüler daha çok koşma türündedir. Övgünün *mübalağa* ve *iğrak* denen en aşırı örneklerine iran ve arap edebiyatında rastlanır. Cahiliye çağı şairlerinin bütün övgüleri kendi kabileleri, kabilelerinin yiğitlikleri, savaşlardaki başarıları ve sevgilileri üstünedir. İran edebiyatında ise daha çok sultanları, devlet büyüklerini ve halife Ali'yi coşkun bir dille işleyen övgüler vardır. Bk. YERME. (LM)

ÖVMEK veya **ÖĞMEK** geçl. f. (esk. türk *ögmek*'ten). Bir şeyin veya bir kimsenin iyi niteliklerini belirterek değerini yüceltmek: *Dört beş kişi bir yere geldi mi, bakıyorsunuz, hemen birbirini övmeğe kalkıyorlar* (N. Ataç). *Her ana kızını az veya çok muhakkak över* (R. H. Karay). *Esk.* Methetmek. *Zt.* YERMEK.

◆ **övülmek** veya **öğülmek** edilg. f. Övmek işine konu olmak. (M)

ÖVÜÇ (Refia), türk eğitimcisi ve türk işlemeleri uzmanı (İstanbul 1906). Selçuk Kız Sanat enstitüsünü bitirdi, orada ve Ankara İsmetpaşa Kız enstitüsünde dikiş öğretmeni olarak çalıştı. Beyoğlu Akşam Kız Sanat (1938) ve Nişantaşı Kız enstitülerine müdür oldu. Eski türk işlerini canlandırma çalışmalarına bu devrede başladı. İstanbul Olgunlaşma enstitüsünü genellikle bu amacı gerçekleştirmek için kurdu (1945). Enstitüden mezun olan kızların gerek türk işlemelerini, gerek terzilik mesleğini geliştirmesine ve benimsemesine önem verdi. Millî özellikler taşıyan bir moda çalışmasının dış ülkelerde tanıtılması için Avrupa'da ve Amerika'da defileler düzenledi (1953-1954). 1960'ta Olgunlaşma enstitüsünden ayrıldı, Tatbikî Güzel Sanatlar Okulunda türk desenleri öğretmeni oldu. 1965'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. (M)

ÖVÜN i. Bk. ÖĞÜN.

ÖVÜNCE i. (*övünmek*'ten *övün-ce*). Övünç. (M)

ÖVÜNÇ i. (*övünmek*'ten *övün-ç*). Övünmeğe yol açan, övünülecek şey: *Bu gülümsemede küçük çocuklarının sevimli haşarılıklarını hoş gören genç annelerin övüncü vardı* (Kemal Tahir). *Esk.* Mefharet. Mübahat. (M)

ÖVÜNGEN veya **ÖĞÜNGEN** sıf. (*övünmek* veya *öğünmek*'ten *övün-gen* veya *öğün-gen*). Kendini övmeyi seven (kimse): *Övüngen bir adam.* (M)

ÖVÜNME veya **ÖĞÜNME** i. (*övünmek* veya *öğünmek*'ten *övün-me* veya *öğün-me*). Övünmek eylemi.

— DEY. (*Kendine*) *Övünme payı çıkartmak,* herhangi bir şeyde kendini övmeğe yarayacak bir taraf bulmak: *Kendime övünme payı çıkartıyorum sanmayın* (N. Ataç). [M]

ÖVÜNMEK veya **ÖĞÜNMEK** geçz. f. (*övmek* veya *öğmek*'ten *öv-ü-n-mek* veya *öğ-ü-n-mek*). Bir şeyden gurur duyarak ve kendine pay çıkararak abartmalı bir dille söz etmek: *Eskiden beri lafını esirgemezliğiyle öğünür, bütün erkekleri aptal saydığını saklamazdı* (Kemal Tahir). *Kaba bir sokak dili konuşuyor ve bu haliyle övünüyor görünüyordu* (Ş. S. Aydemir). *Halam bana bakıp gülümsüyor, babamdan rahmetle bahsediyor, benimle övünüyordu* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* İFTİHAR ETMEK.] || *Esk.* Tefahür etmek. || Kendi kendini övmek: *İnsanın en zekisi [...] bile kendi zayıf tarafını sezdiği halde yine lüzumsuzca, çocukça övünmekten nefsini alamaz* (R. H. Karay). *Esk.* Temeddüh etmek.

— DEY. *Övünmek gibi olmasın,* kendini övmeğe hazırlanan kimseler tarafından, övünmesini mazur göstermek veya alçakgönüllü görünmek amacıyle kullanılır: *Öğünmek gibi olmasın, sesimiz de biraz yanıktır* (Kemal Tahir). *İyi bir şair olamayacağımı anladığım gün — övünmek gibi olmasın, çabuk anladım — o gün ikisini de bıraktım* (N. Ataç). [M]

ÖVÜR sıf. Bk. ÖĞÜR.

ÖVÜTÜLMEK edilg. f. Bk. ÖĞÜTÜLMEK.

ÖYGENOL veya **ÖGENOL** i. (fr. *eugè-*

Foto. LAROUSSE

nol'den). Kim. Karanfil esasının (*Eugenia caryophyllata*) büyük bir kısmını meydana getiren ve başka esanslarda da (defne, jamaika biberi) bulunan fenollü bileşik. *Eşanl.* ÖYGENİK ASİT, ALİLGAYAKOL.

— ANSİKL. *Öygenol,* bir alilgayakol bileşimindedir:

$CH_2 = CH—CH_2—C_6H_3(OH)OCH_3$-1-4-3.

Yapısında serbest fenol grubu bulunduğu için alkalilerde erir; esanslardan elde edilmesinde bu özelliğinden yararlanılır. 252° C'ta kaynayan, keskin karanfil kokusunda bir yağdır. Alkollü eriyiğinde ısıtıldığı zaman, çift bağın parçalanmasıyle *izoöygenol* (izoögenol) halinde izomerleşir. İzoöygenol yükseltgenince *vanilin* verir. Öygenolin sınaî değeri de vanilin üretiminden ileri gelir. (L)

ÖYKÜ i. *Yeni.* Hikâye. (M)

ÖYKÜCÜ i. (*öykü*'den *öykü-cü*). *Yeni.* Öykü anlatan veya yazan kimse. (M)

ÖYKÜNMEK geçz. f. *Halk dili.* Birini taklit etmek, ondan örnek almak: *İçleri, dilleri şiire yatkın kimseler, Baki efendiye kolayca öykünebilirler* (N. Ataç). [M]

ÖYLE sıf. (*o* ve *ile*'den *ö-y-le*). Onun gibi, ona benzer: *Cezayir'dekiler, Fas'takiler, Tunus'takiler, Sudan'dakiler, hattâ Mısır'dakiler de öyle ...* (Ömer Seyfeddin). *Burda hiç öyle bir iş yaptılar mı* (Kemal Tahir). || Zf. O şekilde, o tarzda: *Hepsinin alınlarının karayazısı ne ise öyle hareket ediyorlar* (Yahya Kemal). *Yaptığım şeyin iyi olmadığını biliyorum, fakat ne yapayım, içimden öyle geldi* (R. N. Güntekin). || Anlatılan şeyin hoş karşılanmadığını veya hayret uyandırdığını belirtir: *O ne kötü şey öyle!*

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Öyle gelmek,* öyle sanmak: *Haberler çok iyi işler yolunda. «— Bana hiç de öyle gelmiyor»* (S. Kocagöz). *Fakat bu akşam bana öyle geldi ki, o bu sözlerle «Artık yetmedi mi?» demek istiyor* (R. N. Güntekin). || *Öyle ise* (veya *öyleyse*), madem ki, o halde: *Öyle ise artık size ne diyelim?* (Ömer Seyfeddin). *Öyle ise gel Köprüyü geçelim de tünelle çıkarız* (B. Felek). || *Öyle olsun,* «pekalâ, kabul» anlamında kullanılır. || *Öyle şey* (veya *yağma*) *yok!,* «olmaz, buna razı olamam» anlamında kullanılır. || *Öyle ya,* tabiî: *Öyle ya, bu kadar zaman açıkta kalmıştım* (R. N. Güntekin).

◆ **öyle öyle** zf. O şekilde. || Yavaş yavaş: *Öyle öyle alıştı.*

◆ **öylelikle** zf. O yoldan, o şekilde: *Öylelikle siz de kurtulmuş olursunuz.*

◆ **öylesi** i. Ona benzer: *Öylesi kolay kolay bulunmaz.* («Öyle»nin iyelik şekli olan bu kelime zamir yerine kullanılır.) [M]

ÖYLECE zf. (*öyle*'den *öyle-ce*). O şekilde, tam öyle: *Halk ona «Kral kızı» dedi, öylece kaldı* (N. Araz). || Öylelikle. (M)

ÖYLEMESİNE zf. (*öyle*'den *öyle-me-sine*). Öylesine. (M)

ÖYLESİNE zf. (*öyle*'den *öyle-si-ne*). Fazla, aşırı bir şekilde: *Boyamız öylesine hafif, uçucu ki güneşte kalsak çabucak solacak silineceğiz sanki* (R.H. Karay). *Kendini kendi hesaplarınla bağlıyorsun. Öylesine bağlıyorsun ki, dünyada hiç başka bir hesap kalmıyor* (Kemal Tahir). *Öylesine karanlık ki gecemiz / Akarsuda aksimizden eser yok* (C.S. Tarancı). [M]

ÖYÜK i. Bk. HÖYÜK.

ÖZ i. (esk. türk. k.). Bir kimsenin benliği, manevî varlığı, zat, nefis: *Sevgiliyi sevmez, sevgilide özünü sever* (N. Ataç). || Can alıcı nokta, temel unsur: *İşte size bütün kitabın özü: İlim ve vatan adamı olunuz* (F. R. Atay). || Bir şeyin en kuvvetli, kıvamlı kısmı: *Meyvenin özü.* || Zam. *Esk.* Kendi: *Merhem koyup onarma sinemde kanlı dağı / Söndürme öz elinle yandırdığın çerağı* (Fuzuli).

— ÇEŞ. DEY. *Öz gözüyle. Esk.* Kendi gözüyle. || *Öz özüne. Esk.* Kendi kendine: *Ah edüben bu zevkimi artıran / Öz özüne bir Halebi batıran* (Dadaloğlu). || *Özü sözü bir* (*doğru*), doğru sözlü, güvenilir (kimse): *Medresenin hocası bu aydın yüzlü, özü sözü doğru genci çok sevmiş, bilgisine hayran olmuş* (N. Araz).

— Bot. Bazı etli meyvelerde hemen de meyvenin tamamını meydana getiren, olgunlaşınca genellikle tatlı olan özekdoku.

— Fels. Bir nesneyi o nesne yapan, özel ve zorunlu mahiyet; bu kurucu özelliklerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || Bir nesnenin iç yapısını ve ayırt edici özelliğini meydana getiren şey.

— Gıda sanay. *Öz giderme,* bir ham yağdaki özlerin yok edilmesi. Bk. ANSİKL.

— Patol. Çıbanların ortasında ölü dokularla irinden meydana gelmiş kısım. (Öz, nebdeleşme başlamadan önce dışarı atılır.)

— Şarapçılık. *Şarap özü* (*hulâsası*) veya *kuru öz,* şarabın içindeki uçucu olmayan maddeler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. 1. Eskiçağ felsefesinde, varlığın kurucusu olan *öz,* geçici ve yüzeysel olan ilineğin karşıtıdır. Aristoteles'e göre, bir nesnenin özü, yani *usia,* ilk felsefenin konusudur; herhangi bir özneye asla atfedilemeyen (yüklemlenemeyen) şeydir; «Metafizik»in VIII. kitabında sözü geçen *to hypokheimenon eskhaton*'dur. Öze iki türlü ilinek bağlı olabilir: özün kendisinden ileri gelen ve özsel sayılabilecek özellikler ve önceden kestirilemeyen salt ilinekler. Öz, her şeyden önce ferdîdir; ama türlere tekabül eden «ikincil özler» de vardır. Çünkü öz, biçimdir (formdur) ve tür, cinse göre biçimdir. Nitekim, fert de türe göre biçimdir. Aristoteles, «usia»yı «to ti en einal»a, yani varlığın gerçekleştireceği forma, son ereğine benzetir. Demek ki, Aristoteles için öz ve cevher aynı şeydir. 2. Descartes ve Spinoza'ya göre öz ve cevher ayrıdır. Öz, varoluşa sahip olmaması dolayısıyle cevherden ayrılır. Özün varoluşla olan bağıntısı, olabilir'in gerçekle olan bağıntısı gibidir. Öz, varlığı belirler; oysa varoluş, varolma olgusudur; özün meydana getirdiği olabilirliğin gerçekleşmesidir. Spinoza «öz, bir şeyin olabilirliğine ait her şeyin ilk iç ilkesidir» der. Bu filozoflar, tanrısal zihnin düşündüğü özlere varlık kazandıran şeyin tanrısal yaratış olduğunu kabul ederler.

3. Çağdaş felsefede öz, fenomenin karşıtıdır. Fenomen, nesnenin edindiğimiz tasavvurudur; öz ise, *kendinde-şey*'dir. Öz ile fenomen arasındaki bu karşıtlık, çeşitli teorilerin ortaya çıkmasına yol açtı. İdealizm ve özellikle Kant'ın tenkitçi idealizmi, ancak fenomenleri bilebileceğimizi ve özü veya kendinde-şey'in bilgisini asla edinemeyeceğimizi ileri sürer. Oysa gerçekçiliğe göre fenomenler aracılığıyle, onların yansıttıkları özleri biliriz ve fenomenleri derinleştirerek özleri de derinleştiririz (bilimsel bilgide olduğu gibi). Böylece öz ve fenomen arasındaki fark, bilinmeyen ile bilinen arasındaki farka indirgenmiş olur.

4. Varoluşçuluğun öz ile varoluş arasında yaptığı ayırım ise, Descartes'ın ayırımından tümüyle farklıdır. Gerçekten de, descartes'çı görüşün tersine, bu felsefe akımı, varoluşun özden önce geldiğini ileri sürer. Sartre «öz nesnede değildir; nesnenin anlamıdır, nesneyi açığa vuran görünüşler zincirinin sebebidir» der.

Öz kavramındaki karmaşıklık ve zorluklar, çeşitli felsefe dönemlerinde ele alınan varlık ve kavram fikirlerinin doğurduğu karmaşıklıkları ve zorlukları özetlemektedir.

— Gıda sanay. *Öz giderme* işleminde ham yağa belirli şartlar altında, su, su buharı veya bir elektrolit eriyiği katılarak bir emülsiyon meydana getirilir ve «öz giderme hamuru» şeklinde şişen özler santrifüj makinesiyle yok edilir. Bu karmaşık üründen, helmelere (poliholozitler) eşlik eden lesitinler çıkarılabilir; lesitin besin sanayinin çeşitli kollarında, özellikle margarin yapımında kullanılır.

— Şarapçılık. *Şarap özü* veya *hulâsası.* Kuru şarap hülâsasını meydana getiren maddelerin şaraba rengini, tadını ve kokusunu vermek bakımından yararı vardır. Bu maddeler (tuzlar, asitler, gliserin, şekerler, azotlu maddeler, tanenler, renk veren maddeler, pektinler, zamklar v.s.) şarabın içinde erimiş durumda veya koloidal asıltı halindedir. Ortalama olarak, tamamıyle mayalanmış bir şaraptaki kuru öz oranı litrede 15-25 gr arasında değişir. Kuru öz miktarının tayini mari banyosunda, ya açık havada ya da hava boşluğunda veya karma buharlaştırma (açık hava ve hava boşluğu) yoluyle yapılır. Ayrıca yoğunluğa göre kuru öz tayini de yapılabilir. (LM)

ÖZ sıf. Gerçek: *Dünya yüzünde, bir sefer olsun, tanışmadan / Öz çehrenizle sizleri görmekteyim bu an* (Yahya Kemal). *Kumaların çocukları öz annelerine «anne» diye hitap edemezler «teyze» diye çağırırlardı* (Ziya Gökalp). *Ancak öz şiir bizde çok unutulmuştur; o kadar ki, yok sanılıyordu* (N. Ataç). || Karışıksız, yabancı unsurlardan temizlenmiş, arı, saf, halis: *Muamelât müdürü. Hakikaten bir enstitü için yakışıksız bir isim. Öz Türkçe devrinde* (A.H. Tanpınar). *Yeni kuşak, başka çıkar yol olmadığını çoktan anlamış ve öz Türkçe'ye dört elle sarılmıştır* (Ö. A. Aksoy). || *Öz kardeş,* aynı ana ve babadan doğmuş çocuklara verilen ad: *Siz hemen hemen özkardeş sayılırsınız* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Öz be öz. Halk dili.* Öz, gerçek.

— Astron. *Bir yıldızın öz hareketi,* ıraklık açısı bilinen bir yıldızın, gerektiğinde bu ıraklık açısı da hesaba katılarak, klasik kırılma*, devinme*, üğrüm* ve aberasyon* ile ilgili bütün düzeltmeler yapıldıktan sonra koordinatlarında meydana gelen küçük değişme. (Bk. ANSİKL.) || *Güneş'in öz hareketi,* Güneş'in, günlük hareketinden ayrı olarak tutulum üzerinde yaptığı hareket.

— Bot. *Öz ışınları,* dikine düzlemi gövde ve kök ekseninden geçerek birinci odunsoymuk demetlerini birbirinden ayıran (birinci öz ışınları) veya ikinci odun ve soymuk damar demetlerini kesen (ikinci öz ışınları) özekdoku çizgileri.

— Fiz. *Öz ısı.* Bk. *Isınma* ISI'*sı.*

— Mat. Noktaları ile parametrenin değerleri arasında birebir tekabül bulunan bir eğri yayının parametrik gösterilişi için kullanılır. || Noktaları ile iki parametrenin değer çiftleri arasında birebir tekabül bulunan bir yüzeyin parametrik gösterilişi için kullanılır. || *Öz vektör,* vektörel bir uzayın, bir kare matrisle belirlenen çizgisel dönüşümünde, görüntülerinin bileşenleri kendi bileşenleriyle orantılı olan vektörlerden her biri. (Bk. VEKTÖR.) || *Öz değer,* önceki dönüşümde, her öz vektörün görüntüsünü elde etmek için, bu vektörün çarpıldığı katsayının değeri. || *Öz doğrultu,* önceki dönüşümde, bir öz vektörle belirlenen doğrultu. (Bk. DOĞRULTU.) || *Öz dönüşüm,* cebirde, bir ifadenin kendi içinde veya kendi üzerindeki uygulaması veya dönüşümü.

— Metrol. Maddenin belirli bir miktarını ifade eden bir büyüklük (hacim, kütle veya ağırlık birimi) için kullanılır.

— Piroteknik. *Öz uyarma,* bir patlayıcı madde fişeğinin, aynı maddeden yapılan uzaktaki bir fişeğin patlamasıyle ayrılması.

— Teknol. *Öz ışınlı ağaç,* enine kesitinde, özden çevreye doğru yayılmış ışınları olan ağaç. || Biçildiği zaman, biçme yüzeyinde, bazı kumaşların harelerine benzeyen ışık oyunları ve renkler gösteren kaplama tahtası.

— ANSİKL. Astron. *Yıldızların öz hareketleri* üzerine bilgi, evren bilgisinin temel verilerinden biridir (açılım ve yükselimde öz hareket; ancak yıldızın uzaklığı bilindiği zaman belirlenebilen mutlak öz hareket). Bugün, yıldızların 250 000 öz hareketi bilinmektedir, bu öz hareketlerin analizi, Gökada yıldızlarının dinamiğinin incelenmesini ve özellikle Gökada dönme hareketinin unsurlarının kesin olarak belirlenmesini sağlar.

— Mat. n boyutlu bir E vektör uzayında, bir A $[a_{ij}]$ kare matrisi yardımıyle,

$X' = AX$ matris eşitliği tarafından çizgisel bir T dönüşümü tanımlanır; burada X, E cümlesinin bir vektörünün $x_1, x_2 ... x_n$ bileşenlerinden oluşmuş bir sütun matris ve X' bu vektörün görüntüsünün $x'_1, x'_2, ... x'_n$ bileşenleri ile oluşan sütun matristir. Bir öz vektör, öz değeri λ olduğuna göre, $X' = \lambda X$ şartı ile belirleyici, nitelik kazanır. Öz değerler, belirleyici denklem deni-

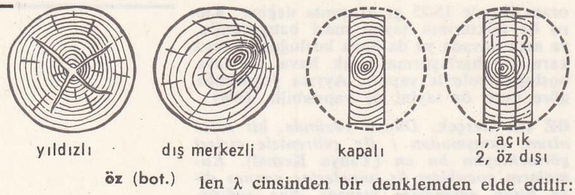

öz (bot.)

len λ cinsinden bir denklemden elde edilir:

$$\begin{vmatrix} a_{11} - \lambda & a_{12} & \ldots\ldots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} - \lambda & \ldots\ldots & a_{2n} \\ \ldots & \ldots & \ldots & \ldots \\ a_{n,1} & a_{n,2} & \ldots\ldots & a_{n,n} - \lambda \end{vmatrix} = 0,$$

birinci tarafın determinantı A matrisinin determinantıdır ve bu determinant da köşegen elemanlarından λ çıkarılmıştır. Her bir kök, katlılık basamağıyle sayıldığına göre köklerin cümlesi A matrisinin spektrum*unu verir. *n*'inci basamaktan bir matrisin *n* öz değeri vardır. Bu öz değerlerden her birine bir öz doğrultu tekabül eder ve bu öz doğrultuya tekabül eden vektörlerin hepsi öz vektörlerdir. Belirtici denklemin katlı her köküne, öz vektörlerin çizgisel bir katlılığı tekabül eder. Öz değerler, öz doğrultular, öz vektörler A matrisinin matrisiyel belirticileridir.

P geçiş matrisi ile bir taban değiştirilmesi yapılırsa, A çizgisel operatörünün yerini, A'ya benzer* bir matris olan $A' = P^{-1}AP$ niceliği alır. Bu özellik matrislerin köşegenleştirme* probleminde kullanılır.

— Piroteknik. Maden ocaklarında kullanılan patlayıcı maddelerin bu özelliği bir *öz uyarma katsayısı* ile belirtilir; bu katsayı, iki bağımsız destek üzerine eş eksenli olarak konmuş, her biri 50 gr patlayıcı madde taşıyan 30 mm çapında silindir biçiminde iki fişek arasında, patlamanın uyarılma ihtimali 1/2 olduğu zaman bulunan uzaklık olarak tanımlanır. Fişekteki patlayıcı madde yoğunluğuna bağlı olan öz uyarma katsayısı, en duyarlı olanlarda 25 sm'ye ulaşabilir. (LM)

Tahsin ÖZ

ÖZ i. *Halk dili.* Dere. (M)

ÖZ (Tahsin), türk müzecisi (İstanbul 1887). İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Müzecilik ve güzel sanatlar alanında çalışmalar yaptı. İstanbul müzeleri müdür muavinliğinde (1923) ve Topkapı Sarayı müzesi müdürlüğü görevinde bulundu (1928). Bu görevinin yanı sıra Çinili köşkün ve İstanbul'daki tarihî değeri olan türbelerin onarılması ve korunması için çalıştı. Türk Tarih kurumu ve Alman Eski Eserler enstitüsü üyeliklerine seçildi. Eserleri: *Arşiv Kılavuzu* (1938); *En Nadir Türk Çinileri* (1940); *Risaleyi Mimariye* (1944); *Türk Kumaş ve Kadifeleri* (cilt 1-2, 1946); *Topkapı Sarayı Müzesi* (1950); *Emaneti Mukaddese* (1954); *İstanbul Camileri* (cilt 1-2, 1962-1965); *Türk Dokumacılığı ve Selçuklular Devrine Ait Bazı Kumaşlar* (1964). Ayrıca, türk sanatlarıyle ilgili yerli ve yabancı yayın organlarında çıkmış yazıları vardır. (M)

ÖZAKMAN (Turgut) türk oyun yazarı (Ankara 1930). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1952). Bir süre avukatlık yaptı. Basın Yayın Genel müdürlüğünde görev aldı, sonra T.R.T. kurumunda çalıştı. *Sarıpınar 1914* oyunuyle Ankara Sanatseverler derneği tarafından 1968 yılının en iyi oyun yazarı seçildi. Eserleri: ***Pembe Evin Kaderi*** (1951); ***Güneşte On Kişi*** (1955); ***Tufan*** (1957); ***Duvarların Ötesi*** (1959); ***Kanaviçe*** (1960); ***Ocak*** (1962); ***Paramparça*** (1963); ***Bulvar*** (1963); ***Ulusal Kolej Disiplin Kurulu*** (1968); ***Komşularımız*** (1968); ***Sarıpınar 1914*** (1968). [M]

ÖZALGI blş. i. Fels. Bir fikri, bir gerçeği, bilinçle doğrudan doğruya kavrama.

— ANSİKL. *Özalgı* terimi, düşünmeyle birlikteki algıyı belirtmek için Leibniz tarafından felsefe diline sokuldu. Algı ile özalgı arasında fark gözetilmesi, Leibniz felsefesinin temel yanlarından biridir. Bu filozofa göre, algı, monad'ın birincil ve temel bir niteliğidir, özalgı ise, şu veya bu algıdan kendi algımız olarak edindiğimiz bilgidir. Kant *Kritik der reinen Vernunft*'ta (Saf Aklın Tenkidi) zihnin çeşitli izlenimlerine ve sezgilerine dayanarak gerçekleştirdiği sentezi belirtmek için «özalgı» kelimesini kullanır («transandantal özalgının kökten gelen sentetik birliği»). Maine de Biran, kuvvet ve etkin bir güç olarak «ben» hakkında edindiğimiz bilinci, *dolaysız iç özalgı* diye adlandırır. (L)

ÖZALGILAMA blş. i. Psikol. ve Psikofizyol. *Yeni.* Organlarla ilgili duyarlığın faaliyeti; bu faaliyetin sonucu. || Kendi kendinin algısı, yani çeşitli organların ve tonuslarının durumunu, yerçekiminin şiddetiyle ilişki içinde bulunan bedenin durumuna göre algılayış. (Özalgılamanın verileri duyumsaldır ve şu üç kaynaktan gelir: dokunma duyumları [deriyle ilgili özalgılama], kineztezik duyumlar [kaslarda ve eklemlerde bulunan alıcılar], iç kulaktan gelen duyumlar. Özalgılama verilerinin birikimi, insana, beden şeması'nı saklar.) [L]

ÖZALP, esk. **Karakallı,** Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Van ili) ilçe merkezi kasaba; 3 196 nüf. (1970). İl merkezinin 64 km doğusunda; yüksl. 2 075 m. Türkiye'yi İran'a bağlayan Van-Kotur demiryolu üzerinde istasyonu vardır. —*Özalp ilçesi,* 2 380 km²; 36 781 nüf. (1970). Merkez, Dorutay ve Saray bucakları; 76 köy. Hayvancılık, tarım. (M)

ÖZALP (Kâzım), türk kumandanı ve devlet adamı (Köprülü [Titov Veles], Yugoslavya 1880-Ankara 1968). Üsküp Askerî rüştiyesi ve Manastır Askerî idadîsinde okudu. Harbiyeye girdi (1900). Erkânı Harbiye mektebinden mümtaz yüzbaşı olarak çıktı (1905). Selânik'te 36. Alayın 2. Bölük kumandanlığına tayin edildi. Bulgar çeteciler iyle çarpıştı. İttihat ve Terakki cemiyetine girdi. Serez'de redif fırkasının erkânıharp reisi oldu (1908). 31 Mart isyanını bastıran Hareket ordusuyle birlikte İstanbul'a geldi (1909). Bulgar çetecisi Sandaski'nin faaliyetleri üzerine Menlik kaymakamı tayin edildi (1910). Selânik Vilâyeti Jandarma Alayı Takip kuvvetleri kumandanı oldu (1911). Bulgar ve rum çetecileriyle çarpıştı. Balkan savaşında Kumanova, Pirlepe ve Manastır bölgelerinde yapılan muharebelere (1912) ve Edirne'nin alınmasıyle sonuçlanan harekâta katıldı. İstanbul Merkez kumandanlığı yardımcılığına getirildi (1913). Binbaşı oldu (1914). Van.daki Seyyar Jandarma alayı kumandanlığına tayin edildi (1914). Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Van Seyyar Jandarma fırkasını kurdu. Dilman, Rumiye, Katar, Hoy, Saray bölgelerinde Ruslara karşı savaştı; kaymakam oldu. 10. Seyyar Jandarma Fırka kumandanlığına getirildi. Kiğı, Erzurum ve Kemah bölgelerinde yaptığı başarılı savaşlardan dolayı gümüş Muharebe İmtiyaz madalyası (1915) ve alman ikinci sınıf Demir Haç nişanı aldı (1917); aynı yıl miralay oldu. 10. ve 3. Kafkas fırkaları kumandanlığına getirildi. Trabzon ve Batum'u Ruslardan geri alınca, kendisine altın Harp Liyakat ve Leopold Şövalye madalyaları verildi. Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında izinli olarak orada bulunuyordu; hemen kılık değiştirerek Balıkesir'e gitti; 61. Fırka kumandanlığını aldı. Bunun üzerine İstanbul hükûmeti tarafından askerlikten çıkarıldı ve hakkında idam hükmü verildi. Balıkesir bölgesinde Kuvayı Milliye teşkilâtını kurdu. Büyük Millet meclisine Karesi (Balıkesir) mebusu olarak katıldı (1920). Büyük Millet meclisi tarafından İzmir Şimal cepheleri kumandanlığına, daha sonra da Kocaeli Grup kumandanlığına getirildi. Sakarya savaşına katıldı, başarılarından dolayı mirliva oldu. Büyük Millet meclisi tarafından millî müdafaa vekilliğine getirildi. Büyük Taarruzdan sonra birinci ferik oldu (1922). Meclis reisi seçildi (1924). 1935'te ikinci defa millî müdafaa vekilliğine tayin edildi. C.H.P. meclis grup başkan vekili oldu (1943). 1950'de Van milletvekili seçildi. 1954'te siyasetten çekildi. Mezarı Ankara'da Cebeci Askerî şehitliğindedir. *Millî Mücadele* (1972) adlı bir eseri vardır. (M)

ÖZALTAY (Vahap), türk atleti ve futbolcusu (İstanbul 1909-ay.y. 1965). Futbola Aydın sultanîsinde öğrenciyken başladı. Yunan saldırısı üzerine gittiği Kastamonu sultanîsinde de futbolu sürdürdü. Kurtuluş savaşından sonra İzmir'e gelerek *Altay* kulübüne girdi. 19 Yaşında millî takım kadrosuna alındı. 1928 Amsterdam Olimpiyat oyunlarına katıldı. Balkan oyunlarında 4×400 Bayrak millî takımında yer aldı; aynı yıl Bulgarlara karşı futbol millî takımında oynadı. 1933'te profesyonel futbolcu olarak fransız *Racing* kulübüne girdi. Yurda dönüşünde bir süre *Şişli* ve *Ankaragücü* takımlarında yer aldı. Sonra tekrar Altay'a girdi ve futbolu bırakıncaya kadar bu takımda oynadı. (M)

ÖZARMAN (Münif Fehim). Bk. MÜNİF FEHİM.

ÖZBAĞIŞIKLIK blş. i. Tıp. Bireyin, kendi vücudundan olan unsurlara karşı antikor yapması (hastalık).

— ANSİKL. Tıp. *Özbağışıklık,* normal olarak, canlının kendine karşı değil, yabancı maddelere karşı antikor yapmasıdır. Meselâ, kan grubu uyuşmazlığında, birey, kendinden olmayan antijenlere karşı antikor hazırlar. Patolojide, XV. yy.ın başından beri, bireyin kendi unsurlarına karşı antikor yapabildiği bilinmektedir. 1904'te, Donath ve Landsteiner, paroksistik hemoglobinüride soğuk otoantikorların rolünün gösterdiler. Az sonra, 1908'de, Chauffard ile Troisien, Widal, Abrami ve Brulé 37° C'ta etkili otoantikorlardan ileri gelen kansızlıkları tanımladılar. Otoantikorlardan ileri gelen hastalıklar hekimlikte önemli yer tutar. Birçok hastalık hali artık bunlara bağlanmaktadır.

İçsalgı alanında, Hashimoto troidozu, çoğu zaman troglobülin'e karşı koyan antikorlarla birarada görülür.

Böbrekte, kabuğun büzülmesinden ileri gelen bazı böbreküstü bezi yetmezliklerinde, böbreküstü bezini etkileyen otoantikorlar meydana çıkarılmıştır.

Sinir hastalıkları alanında, bazı ansefalomiyelitlerde de otoantikorlar görülür.

Bazı *kolagen hastalıklar*'ında (yaygın eritemli deri veremi, Gougerot-Sjögren belirtisi, yel şeklinde eklem romatizması) çeşitli antikorların varlığı sık sık görülmüştür.

Kan bilimi alanında, paroksistik hemoglobinüri, bazı hemolitik kansızlıklar, Biermer kansızlığı otoantikor hastalıklarıdır.

Bu hastalıklar yalnız otoantikorlardan değil, gammaglobülin'in yükselmesinden de anlaşılır. Hasta noktalarda bol miktarda akyuvar görülür. Tedavide kortikoitler çoğu zaman iyi sonuç verir. (L)

ÖZBAŞI, Ege bölgesinde (Aydın ili, Söke ilçesi, Merkez bucağı) kasaba; 3 396 nüf. (1965). Aşağı Büyük Menderes ovasındadır. (M)

ÖZBEK i. Orta Asya'da yaşayan bir türk boyu. (Bk. ÖZBEKLER.) || Bu boydan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Özbeklerle ilgili, özbeklere ait: *Özbek edebiyatı.*

— Mutf. *Özbek pilâvı,* bir çeşit etli pilâv; ince soğan, havuç ve etsuyu ile birlikte haşlanmış kuşbaşı et koyarak yapılır. (*Buhara pilâvı* da denir.) [M]

ÖZBEK, altınordu moğol hanı (öl. 1340). Amcası Toktağu'nun ölümünden sonra han oldu. (1313). Müslümanlığı kabul etti. Tuna bölgesinde artan bizans ve islav nüfuzunu kırmak için Edirne'ye kadar bir akın yaptı (1319). Bizans'a karşı çıkan bulgar çarı Georgi II Terter'e yardım bahanesiyle Trakya'ya indi (1323). Bulgar çarının sırplara karşı yaptığı savaşa katıldı ve Köstendil'e kadar gelerek çevreyi yağmaladı (1330). Mısır memlûku Seyfeddin Ebubekir ile dostça ilişkiler kurdu ve ona elçiler gönderdi. Müslüman olduğu halde, hıristiyan misyonerlere karşı hoşgörülü davrandı. Kızkardeşi Könçeke'yi, rus knyaz'ı Yuri (1316-1326) ile evlendirdi. Yuri'nin kardeşi knyaz İvan Kalita'ya rus birliğini sağlaması için askerî yardımda bulundu. Ayrıca onun, Rus metropolitliğini, Vladimir'den kaldırarak Moskova'ya getirmesine izin verdi. Cenova ve Venedik ile de antlaşmalar yaptı. (M)

ÖZBEK bin MUHAMMED, Azerbaycan atabeki (hük. 1210-1225). İldeniz'in torunu ve Muhammed Pehlevan'ın oğlu. İran'ı istilâ eden Harizmşah hükümdarı Tökiş'in yanına gitti. Tökiş ona Hemedan'ı ıkta olarak verdi. 1197'de abbasî halifesinin gönderdiği bir ordu Hemedan'ı ele geçirdikten sonra görevine halife adına hüküm sürerek devam etti. Daha sonra Harizmşah hükümdarının kumandanı olan Miyacık, Hemedan'ı geri aldı. Özbek, Miyacık ile savaşmak üzere Kazvin'e hareket etti; fakat Zencan üzerinden geri çekildi. Hemedan'ı iş-

Foto. MEYDAN

gal etti ve Harizmşah tarafından hâkimiyeti tanındı (1189). Rey şehrini ele geçiren Miyacık kötü yönetimi yüzünden idam edildi. Bu sırada Aydoğmuş Rey, Hemedan ve yöresini ele geçirmiş olan Kökçe'yi yenince Özbek melik, kendisi de onun müşaviri ve naibi oldu. Daha sonra özbek atabekliğe getirildi. Aydoğmuş öldürülünce (1213) yerine geçen Mengli, Özbek'e karşı çıktı; fakat halifenin Özbek'i tutması üzerine Mengli'nin elinde bulunan topraklar pay edildi. Özbek kendi payına düşen kısmı kölesi Ağlamış'ın idaresine bıraktı. 1217'de İsmailîler Ağlamış'ı öldürdüler. Bunun üzerine Özbek Isfahan'ı ele geçirdi. Harizmşahların duruma müdahale etmesi üzerine Özbek Azerbaycan'a çekildi. Harizmşahlarla yapılan antlaşmada Özbek'e Azerbaycan ve Arran bırakıldı. 1220'de Moğollar Tebriz'i kuşattığı zaman Özbek kurtuluş fidyesi vermeyi kabul etti. Bu durumdan kurtulmak için Gürcülerle anlaştı. Moğollarla yaptığı savaşı kaybetti. Tebriz Moğollar tarafından tekrar kuşatıldı (1221) ve özbek yine fidye vermek zorunda kaldı. Üçüncü kuşatmada ise, Nahçivan'a çekildi. Moğolların çekilmesinden sonra (1223) Harizmşahların iç mücadeleleri sırasında Gıyaseddin'in üstüne yürüyen Özbek, yenilgiye uğradı. 1225'te Moğollar İran'ı yeniden işgal ettiler ve Rey'de Harizmşahları yendiler. Hayatlarını kurtaranlar Özbek'e sığındı; fakat Moğolların bunları istemesi üzerine Özbek bir kısmını öldürttü, diğerlerini de Moğollara geri verdi. 1225'te yapılan gürcü istilâsı Özbek tarafından önlendi. Celâleddin Harizmşah aynı yıl Tebriz'i ele geçirdi ve Özbek Gence'ye, buradan da Alınca kalesine çekildi. Böylece İldeniz'in soyundan gelen Atabeklerin hâkimiyeti sona erdi. (M)

ÖZBEKÇE i. (*özbek*'ten *Özbek-çe*). Türk lehçelerinden biri.

— ANSİKL. Bugün Özbekistan cumhuriyetinin resmî devlet dili olan *Özbekçe*, eski Çağatay Türkçesinin bir devamıdır. Müşterek Orta - Asya Türkçesinin bir dalı olmakla birlikte, bu lehçeyi, Karluk-Harizm Türkçesi grubundan sayanlar da vardır. Buraya Çağatay, Karluk, Uygur, Karahanlı Türkçesi ve Ahmed Yesevî dili de girer. Şive özelliği bakımından Özbekçe, edebî bir türkçe değerini taşır.

● *Fonetik.* Özbekçede *i* sesi, ı ile i arası bir ses değerindedir: *oldi, kişt* (kış) kelimelerinde görüldüğü gibi. Aynı fonetik karakterde olarak *u* ünlüsü kullanılır: *gul* (gül), *kum* v.b. Her iki *e* vokali (*e - ę*) kalmıştır. *Ü* ünlüsü daha çok *u* ve *o* ünlüsüne kaçma eğilimindedir; fakat ünsüzün karakterine göre, yeni telaffuzlar da alabilir. *O* ünlüsü her hecede kullanılır: *kozon* (kazan); *künok* (konak) gibi. Ünsüz bakımından *ng* varlığını korumuş durumdadır. Aynı durum *h* için de söz konusudur.

● *Morfoloji.* Birinci şahıs eki yerine birinci şahıs: *men işçi-men* (ben işçiyim). Genetif eki, *-ning;* akuzatif, *-ni;* datif, *-ga;* ablatif, *-dan;* lokatif, *-da*'dır. Ünsüz ikizleşmesi, sayılarda geniş ölçüde görülür: *yetti* (yedi); *sakkiz* (sekiz); *tükkiz* (dokuz); *ütti* (otuz); *million* (milyon); *milliard* (milyar) gibi. Fiil çekiminde şimdiki zaman çekimi oldukça büyük değişiklik gösterir: *işlay men* (ben işliyorum) veya *işlay yapman* (ben [şimdi] çalışıyorum); şimdiki zamanın başka bir çekimi *kele-yetirman* (geliyorum) şeklindedir. Geçmiş zaman çekimi: *işladim* (işledim) veya *işlagan-man* (işledim). Yardımcı fiillerle yapılan fiil çekimleri şöyledir: *işlagan edim* (işledim); *işlar-erdim* (işlerdim); *işlar-man* (işlerim); *kelsam* (gelsem) v.b. Özbekçede fiil çekiminin bütün şekilleri kullanılır. (M)

ÖZBEKİSTAN Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, rusça **Uzbekskaya S.S.R.,** S.S.C.B.'de federal cumhuriyet, Orta Asya'da, Tien-Şan dağlarının eteğinde (geniş ölçüde Turan çöküntüsüne taşar); 449 600 km²; 9 492 000 nüf. Başkenti, *Taşkent.* Cumhuriyetin toprakları dört bölgeyi içine alır: zengin Fergana iç havzası çevresindeki dağlık kesim; Çirçik ve Angren vâdileri arasında, Siriderya vâdisindeki sulama çalışmalarıyle genişletilen Taşkent vahası; Pamir kitlesinin batı sıralarındaki vahalar (Zerevşan, Semerkand ve Buhara) ile Kaşka Derya (Karşı) ve Surhan Derya'nın (Termez) vahaları, Amuderya vâdisinin kuzeyindeki geniş yarıçöller alanı. Özbekistan ayrıca Aral denizinin güneyinde, türkmen ve moğol halkın (özbek toprakları içinde muhtar bir cumhuriyet kuran Karakalpaklar) oturduğu bölgeyi içine alır.

Sulanan bölgelerin ekonomisi pamuk üretimine dayanır. Eskiden tahıl, meyve ağaçları, bağ ve sebze yetiştirilen vahalar, bugün büyük ölçüde genişletilmiştir. Aynı zamanda, taşıma araçlarının çoğalması, sulanan topraklarda, besin tarımından daha çok gelir sağlayan tarımlara geçilmesine imkân verdi. Pamuk tarlaları 10 000 km²'den çok yer kaplar. Özellikle köyler ve şehirlerin çevresinde meyve (özellikle elma), üzüm, sebze (kavun, karpuz, kabak, domates) yetiştirilir. Tuzlu veya tuzu giderilmekte olan topraklarda pirinç üretilir.

Yarıçöllerde eski göçebe çoban ekonomisinin yerini, nüfus çoğunluğunun oturduğu merkezler çevresinde açılan kuyular sayesinde sulama ile tarım (bahçeler ve otlaklar) aldı. Nadasa bırakılan pamuk tarlalarında yemlik bitki (yonca ve mısır) yetiştirilmesi, kurak dönemlerde sürülerin beslenmesini kolaylaştırır. Koyun yetiştiriciliği yün ve astragan üretimine yönelmiştir. Özbekistan'da birkaç maden yatağı vardır: Angren havzasında kömür, Almalık bölgesinde bakır. Başlıca sanayi kolları Özbekistan tarımının donatımına ayrılmıştır: tarım makineleri yapımı (özellikle Taşkent'te pamuk üretimi için), sulanan bölgelerin düzenlenmesi için ekskavatör ve tesviye makinesi fabrikaları, dokuma tezgâhları, kamyon montajı. Tarım ürünlerini işleyen sanayi kolları ikinci derecede önemlidir: Taşkent pamuğunu işleyen iplik ve dokuma fabrikaları, ipek işçiliği, şeker fabrikaları ve şeker tasfiyehaneleri (özellikle Yangi-Yul'da), meyve ve sebze konserveciliği. Birkaç hafif sanayi kolunun bölgesel önemi vardır: konfeksiyon, ayakkabı yapımı, basımevleri v.b. (L)

ÖZBEKKAN (Suphi Ziya), türk bestecisi (İstanbul 1887-ay.yy. 1966). Besteci vezir Ziya Paşanın oğludur. Ortaöğrenimini İstanbul, Roma ve İsviçre'de yaptı. İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Musiki alanında çalışmalara başlayınca Tamburî Cemil, Rauf Yekta, Nevres gibi ünlü musiki ustalarından ders gördü. Hariciye nezaretinde görev aldı. Azerbaycan'a gitti. Daha sonra banka müdürlüklerinde, idare meclisi üyeliklerinde ve radyo yöneticiliğinde bulundu. Eserleri: 47 şarkı, 2 türkü, koşma ve köçekçe, birer ilâhî ve gülbang, 2 ağır ve yürük semai. Kendisi nota bilmediği için eserleri başkaları tarafından notaya alındı. (M)

ÖZBEKLER, bugün büyük çoğunluğu Özbekistan* Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde yaşayan türk boyu. Nüfusları bugün 10 000 000'a yaklaşır. Özbekler, çeşitli boylara ayrılmışlardır. Ruslar, bir ara Özbeklere *Sart, Kurama, Tacik* gibi adlar verdiler. Özbek kavminin adı hakkında çeşitli görüşler ileri sürüldü. Meselâ Ebülgazi Bahadır Hana (1603-1664) göre *Özbek* adı, 1313-1340 yılları arasında hüküm süren Altınordu hanı Özbek'in kendi halkına verdiği bir addır. Önceleri Çağatay ulusundan ayırmak için Cuci ulusunun doğu koluna verilen *Özbek* adı, bölge türklerine İslâmlığı benimseten Özbek Handan sonra, özellikle Ebül* Hayr'a (1412-1468) bağlı kalan boyların adı oldu. İslâmlıktan önce Özbeklerin de içinde bulunduğu Deştikıpçak'taki boylara (Cuci ulusu) *Toğmak* adı veriliyordu. Timur imparatorluğunun, Timur'un (1336-1405) ölümünden sonra parçalanmağa başladığı sırada, çeşitli özbek toplulukları, Aral denizinin ve Seyhun ırmağının kuzeyinde dağınık olarak yaşıyorlardı.

Özbeklerin ilk hükümdarı Ebül Hayr, Sibirya'da, bugünkü Tobolsk'un batısındaki Tura'da han ilân edildi (1428); kısa süre Ural ırmağının doğusuyle Sirideryanın kuzeyindeki Cuci ulusundan olan boyları hâkimiyeti altına aldı. Harizm'i ele geçirerek (1430-1431) Ürgenç'i yağma etti. Sonra Siriderya ırmağı kenarındaki bazı kaleleri (Sığnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan, Özkent) ele geçirdi. Sığnak'ı kendine merkez yaptı. Ebül Hayr'ın kurduğu devletin sınırları Tobolsk dolaylarından Siriderya'ya kadar uzanıyordu. Kalmukların, 1546-1457 yıllarına doğru Türkistan bölgesine yaptıkları akınlardan birinde yenilgiye uğrayan Ebül Hayr, Sığnak'a kaçtı. Sonra, Karay ve Canıbek adlı başbuğlar, çağatay (moğol) hanı Esenboğa'ya başvurarak kendilerine yurt vermesini istediler; Esenboğa da, onları Moğolistan'ın sınır bölgelerine yerleştirdi. Ebül Hayr'a bağlı boyların büyük bir kısmı Karay ve Canıbek ile birleşti (1465-1466). Özbek hanlığından koparak bağımsızlığını seçen bu göçebe boylara daha sonra *Kazak* veya *Kırgız Kazakları* adı verildi. Kırgız Kazaklarını yeniden kendi hâkimiyetine almağa çalışan Ebül Hayr savaşta öldürüldü (1468). Bundan kısa bir süre sonra da özbek boyları çağatay (moğol) hanı Yunus Hana yenilerek dağıldılar (1471'e doğru). Yunus Hanın Ebül Hayr'ın oğlu Şah Budak'ı da öldürmesinden sonra, dağınık özbek boyları Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybak'ın (*Şeybanî, Şibanî* de denir) önderliğinde güneye inmeğe başladılar; Şeybak, Çağatay hanı Mahmud Hanın hizmetine girdi. Mahmud Han, Şeybak'a Türkistan'ı yurtluk olarak verdi (1487 ve 1493). Muhammed Şeybak Han, Maveraünnehir'deki Timuroğullarının iç karışıklıklarından yararlanmasını bildi; 1500'de Buhara'yı aldı; Timur hanedanına son vererek Maveraünnehir tahtını ele geçirdi. Timur soyundan gelen Hüseyin Baykara'nın hüküm sürdüğü Harizm'i, Hüseyin Sıffî'nin yönettiği Hive'yi aldı (1506). Çağatay hanı Yunus

Kâzım ÖZALP

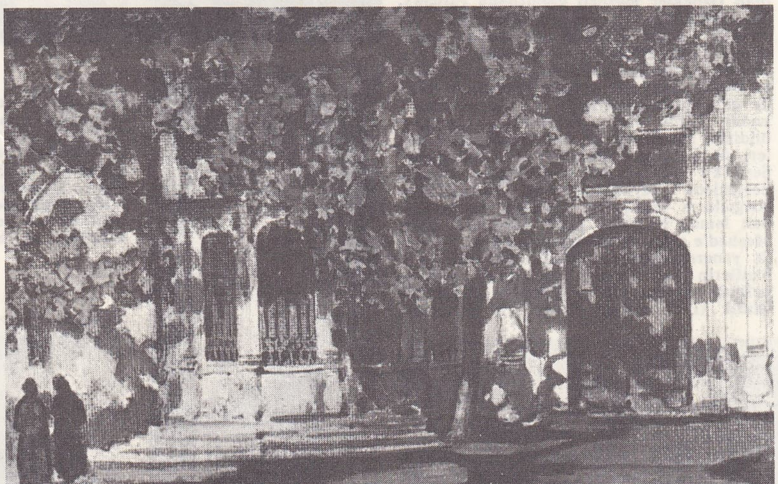

Münif Fehim ÖZARMAN
Fatih'te sebil
(md.si 145. sayfada)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ÖZBEKİSTAN haritası

Hanın torunu Babur ile de uğraştı; Babur ile Seripül'de yaptığı savaşı kazandı; Babur Taşkent'e çekilmek zorunda kaldı. Muhammed Şeybak, daha sonra Horasan'ın fethine girişti: Belh'i (1506-1507) ve Herat'ı ele geçirdi (1507). Çağatayların elinde bulunan Taşkent'e saldırdı; Mahmud Hanı ve onun kardeşi Ahmed Hanı, Aksi savaşında yendi (1508). İki kardeşi esir aldıysa da bir süre sonra serbest bıraktı; oğlunu Mahmud Hanın kızıyle evlendirdi; böylece hanedanı, Cengiz soyundan gelen Cuci ve Çağatay soylarıyle birleşmiş oldu. Batı Türkistan'ın, Maveraünnehir'in, Fergana ve Horasan'ın hâkimi olan Muhammed Şeybak, Özbek devletini Orta Asya'nın en güçlü devleti durumuna getirdi.

Bu sırada İran'da Akkoyunlu hanedanını yıkarak tahta geçen Safevî hanedanı (1502-1736) Özbeklerin elindeki Horasan'ı alarak İran'ın millî bütünlüğünü sağlamayı tasarlıyordu. Koyu şiî olan Safevîler ile sünnî olan Özbekler mezhep konusunda çatışmağa başladılar. Bir yandan Sünnîliğin, öte yandan Cengiz soyunun savunucusu durumunda olan Muhammed Şeybak, Şah İsmail'in Sünnîliği benimsemesini ve kendisine boyun eğmesini istedi; isteklerinin yerine getirilmemesi halinde de Azerbaycan'a kadar bütün iran topraklarını alacağını bildirdi. Bu sırada ilk osmanlı-özbek ilişkileri de başladı: Bayezid II, Muhammed Şeybak'ı Şah İsmail'e savaş açma yolunda destekledi. Şeybak'ın oğlu Muhammed, Kırgızların saldırısına uğradığı bir sırada, Şah İsmail harekete geçti: Horasan'ı aldı; Meşhed'e girdi; Muhammed Şeybak'ı Merv'de yenerek öldürdü (1510). Bir süre Şeybanîlerin ve Özbek devletinin ortadan kalktığı sanıldı. 1504'te Kâbil'de küçük bir hanlık kuran Babur, Safevîlerin yardımıyle Semerkand'ı ve Buhara'yı eline geçirdi (1511). Bu sırada Özbekler Taşkent'e doğru çekilmeğe başlamışlardı. Sünnî inanca bağlı olan Babur, hutbede ve sikkede Şah İsmail'in adını belirtmek, askerlerine kızılbaş külâhı giydirmek zorunda kaldı. Sünnî olan buhara ve semerkand halkı, yardımcı iran kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Babur'a karşı ayaklandı. Mezhep kavgalarının başlaması üzerine Özbekler yeniden ortaya çıktılar; safevî kumandanı Necmi Sanî ile Babur'u, Gacdavan'da büyük bir yenilgiye uğrattılar (1512). Böylece Buhara, Semerkand ve bütün Maveraünnehir bölgesi yeniden özbek hâkimiyeti altına girdi. Amuderya ırmağı Safevî devletiyle Özbek hanlığı arasında sınır olarak kabul edildi. Yeniden kurulan Şeybanîler hanedanı XVI yy. boyunca (1500-1599), Maveraünnehir bölgesinde hüküm sürdü. Hanlığın merkezi Semerkand olmakla birlikte Buhara, zaman zaman han kadar güçlü olan bazı hanedan üyelerine, has olarak veriliyordu. Muhammed Şeybak'ın amcası Köçküncü Han devrinde (1510-1530), Özbekler, Horasan'ın bir bölümüyle Meşhed ve Esterâbâd'ı İranlıların elinden aldılar (1525-1528). Fakat Türbeişeyhcem (Meşhed ile Herat arasında) yakınlarındaki savaşta Şah Tahmasp, Özbekleri yenerek bu yerleri tekrar ele geçirdi. Hindistan'da bir hint-türk devleti kurmuş olan Babur, Özbeklerin yenilgisinden yararlanarak Maveraünnehir bölgesini ele geçirmeğe karar verdi. Oğlu Hümayun'u Semerkand üstüne gönderdi; fakat Babur'un Hindistan'daki işleri ve Özbeklerin güçlü oluşu yüzünden bu hareket bir sonuç vermedi. Muhammed Şeybak'tan sonra gelen en güçlü han Abdullah bin İskender, sülâlenin dağılan kollarını birleştirdi. Buhara'yı aldı (1557) ve başkent yaptı. Babası İskender'i bütün Özbeklerin hanı ilân etti. Belh'i (1574), Semerkand'ı (1578), Taşkent'i (1583) ve Siriderya'nın kuzeyindeki bölgeyle Fergana'yı hâkimiyeti altına aldı. Babası İskender adına hüküm sürdükten (1560-1583) sonra, 1583'ten 1598'e kadar ülkeyi kendisi yönetti. Maveraünnehir bölgesini Kırgız Kazaklarının akınlarından korumak amacıyle 1582 ilkbaharında Sarı-Su ve Turgay arasında, Uludağ'a kadar uzanan bir sefer yaptı. Bedahşan, Horasan, Gilân ve Harizm'i ele geçirdi. Kâşgar ve Yarkent dolaylarını yakıp yıktı. 1582'den itibaren Belh'te oğlu Abdülmümin hüküm sürdü. İran şahı Büyük Abbas, 1597'de Herat'ta Özbekleri yendi, Hora-

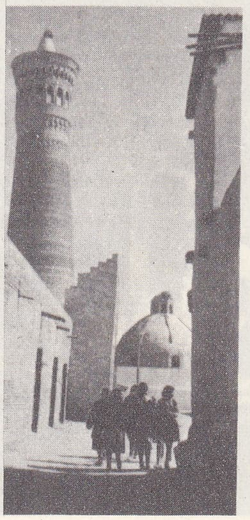

yukarıda, başkent Taşkent'te konferans merkezi; solda, Eski Buhara'da bir sokak, arka planda Kalyen minaresi görünüyor; sağda, seyyar tütün toplayıcıları; altta, tozlu isteplerde koyun yetiştirilmesini sağlayan yeni kanallar ve koyun sürüsü

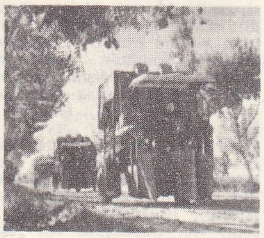

ÖZBEKİSTAN
Taşkent operası

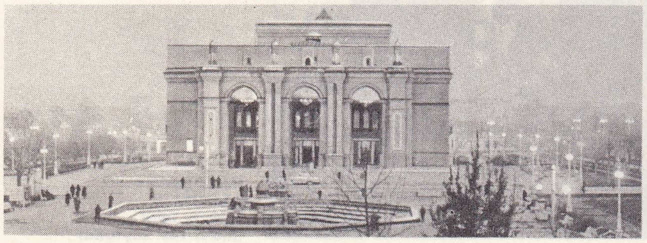

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

san'ı ele geçirdi. Abdülmümin, babası Abdullah'a karşı isyan edince, bundan yararlanan Kırgızlar, Taşkent yöresini yağma ettiler. Abdullah 1598'de Semerkand'da öldü; oğlu Abdülmümin de altı ay sonra kendisine bağlı olanlar tarafından öldürülünce Özbekler ülkesinde hâkimiyet Şeybanîlere akraba olan Canoğullarına (veya Astırhan hanları) geçti. Canoğlu hanlar da ülkeyi merkez Buhara'dan yönetmeğe çalıştılar.

Orta asya türk boylarıyle Rusya arasında ilişkiler XVI. yy.dan sonra başladı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tobolsk bölgesine kadar ilerleyen Ruslar, bütün Orta Asyalılara, *Buharalılar* (rusça *Buhartsı*) adını veriyorlardı. Buhara hanlığı en parlak dönemini 1645-1680 yılları arasında hüküm süren Abdülaziz zamanında yaşadı. Sonraki hanların güçsüz oluşu yanında, hanlık *atalık* adı verilen vezirin yönetimindeydi. Nadir Şah (1698 - 1747) Buhara'yı ele geçirdi (1740); fakat onun ölümünden sonra Buhara yeniden hürriyete kavuştu; bu sırada hâkimiyet de Canoğulları sülâlesinden Mangıt sülâlesine geçti. Mangıt sülâlesinden gelen Nasrullah (1827-1860), hanlığın sınırlarını genişletti; Merv, Belh, Zerefşan, Amuderya vâdisi ve Hokand hanlığı ile bütün Maveraünnehir'i kendine bağladı. Nasrullah'tan sonra gelen Muzafferüddin devrinde (1860-1885), Ruslar Türkistan içlerine doğru ilerlemeğe başladılar. Muzafferüddin, Ruslarla yaptığı birçok savaşı kaybetti; 1868'de Zirebulak'ta Ruslara yenilince ülkesini bırakmak istedi. Fakat Ruslar Buhara hanlığını yarı bağımsız bir hanlık halinde sürdürmeğe karar verdiler. Muzafferüddin ve ondan sonra gelenler zamanında Buhara hanlığının imtiyazlarını, Ruslar geri aldılar. XX. yy.ın ilk yarısında rus işgali altında olan Türkistan'da bağımsızlık yolunda birtakım hareketler başladı. 1917 Rus ihtilâli sırasında «Genç Buharalılar cemiyeti» rus boyunduruğundan kurtulma çareleri aradı. Ruslar 1920'de Buhara'yı işgal edince buradaki Mangıt sülâlesi de ortadan kalktı; yerine cumhuriyet idaresi kuruldu. Buhara Halk Cumhuriyeti 1924'te ortadan kaldırıldı; toprakları da sonradan kurulan Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetleri arasında paylaşıldı.

● *Edebiyat*. XX. yy. başlarına kadar özbek edebiyatı, çağatay edebiyatı olarak niteleniyordu. Bugün çağatay edebiyatının XVIII. yy.dan sonraki dönemi, özbek edebiyatı adıyle anılmaktadır.

Halk edebiyatı. Özbek halk edebiyatında saz şairleri tarafından destan, türkü ve halk efsanelerinin yanında islâm edebiyatının başlıca konuları da işlendi. Ayrıca toplumsal tenkit şiirleri yer aldı. Bu alanda Kurban Ata İsmailov (1866-1944) ve Polkan'ın eserleri tanındı. Halk ozanları arasında da Nazaroğlu (1872-1953), Ergaş Cüman-Bülbüloğlu (1868-1937) önemlidir.

Kahramanlık destanlarının en önemlisi Köroğlu destanının bir parçası olan *Alpamiş*'tir. Aşk destanları geniş ölçüde fars-islâm edebiyatı konularına dayanır: *Yusuf ile Ahmed; Alibek ile Velibek*. Halk şiirlerinin büyük bir çoğunluğu arap ve fars edebiyatı temalarının (*Ferhad ile Şirin, Tahir ile Zühre, Prens Şanavbar'ın Serüvenleri, Seyf -ül-Malik* v.b.) Doğu Türkçesine uyarlanmış biçimleridir. Halk edebiyatı türleri arasında, özbek romanında bölgesel özellikleri belirtmek amacıyle çok sık kullanılan atasözleri, deyimler ve halk türkülerini de belirtmek gerekir. Fıkralar komşu ülkelerden hemen hemen hiç bir değişikliğe uğramadan aktarılmıştır: *Kel, Aldar Köse* ve *Efendi* (Nasreddin Hoca).

Yeni Özbek edebiyatının doğuşu. XIX. yy. ortalarında ülkenin gelişmesini amaç edinen liberal ve ilerici bir düşünce ortamı yaratıldı. Rus ve islâm unsurları kaynaştı. Böyle bir ortamda doğan yeni özbek edebiyatında ağırlık noktası daha çok sosyal ve millî meseleler üstünde toplanıyordu.

Ancak XIX. yy.da birçok şair hâlâ çağatay edebiyatının biçim ve kalıplarını kullanıyordu. Bu şairlerden Muhammed Emin Mirza Hoca (mahlası Mukimî) [1851-1903], sovyet edebiyat tarihçileri tarafından klasikler arasında kabul edildi. Firkat mahlasıyle tanınan Şakircan Halmuhammed (1858-1909) Avrupa'daki bilimsel gelişmelere karşı Türkistan'da duyulan geniş ilgiden etkilendi. *Bilim Üstüne* adlı şiirinde bu gelişmelerden ve bu konudaki düşüncelerinden söz etti. 1900-1917 Arasında gelişen edebiyat, yeni düşüncelerin yayılması dışında eğitim görevini de yerine getirmeğe çalıştı. Mahmud Hoca Behbudi, Münevver Kari, Abdullah Avlani, Hamza H. Niyazi gibi yazarlarla Kerim Bek Kami (1865-1923), Kazak Taşmuhammed Miskin (1880-1937) ve Ayvaz Otaroğlu (1884-1919) gibi şairler eserleriyle eğitimin gelişmesine katkıda bulundular. Niyazi'nin 1916'da yayımladığı *Kızıl Gül, Ak Gül* ve *Puşti Gül* (Pembe Gül) adlı üç ciltlik şiir kitabı millî türküler olarak kabul edildi. Hatıra ve gezi türünde bazı eserler veren özbek nesri, fazla gelişemedi. Buna karşılık tiyatronun yeni düşüncelerin yayılmasındaki önemi kavranarak Azerbaycan'dan gelen etkilerle Moliére'den uyarlamalar (Mirza Feth Ali Ahundzade) yapıldı. Gogol ve Ostrovskiy'in oyunları sahneye kondu.

Geçiş döneminde (1917-1926) *millî edebiyat*. Sovyetler birliğine bağlı bir Özbek cumhuriyetinin kurulmasıyle (1924) fikir ve sanat hayatında değişiklikler meydana geldi. Edebiyat, siyasî amaçlara yöneldi. 1919'da Çağatay birliği adı verilen bir edebiyat çevresinde toplanan millî edebiyatçılar, dil meseleleriyle uğraşmağa, imlâ ve edebiyatı geliştirmeğe çalıştılar. Bu birliğin ileri gelen üyelerinden Abdürrauf Fitrat, arı bir çağatay edebiyatının yaratılması gerektiğini ileri sürdü. Abdurrauf Fitrat, milliyetçi fikirlerini yaymak için tiyatrodan yararlandı. *Oğuz Han, Timur'un Türbesi, Ebül Feyz Han* ve özellikle Türkistan'da elyazması olarak yayılan *Hint İhtilalcileri* adlı oyunlarında Türkistanlıların Ruslara karşı olan mücadelelerini dile getirdi. Çolpan adıyle tanınan Abdülhamid Süleyman (doğ. 1897) ise *Ferace* (1924) adlı şiirinde ve *Yarkın Ay* (Ay Hanım) [1926] adlı oyunda Fitrat'tan daha açık bir biçimde toplumsal meselelere değindi. 1926'da yayımladığı *Tan Sırları* adlı şiir derlemesinde millî kurtuluş umutlarından söz etti. Çolpan gibi Elbek de şiirlerinde milliyetçi duygularını dile getirdi. Çağatay birliğine bağlı öteki yazarlar arasında Batu adıyle tanınan Mahmud Hadiyev (doğ. 1903), Miman Zuzruk Gulam Zaferi de sayılır. Bu edebiyat döneminde, hikâyecilik, gazetelerde yayımlanan kısa hikâyelerden öteye gidemedi.

Özbekistan'da sovyet rejiminin tamamen yerleşmesiyle (1927), toplumcu edebiyat gelişmeğe başladı. (M)

özbeklertekkesi mescidi (veya **Buharatekkesi mescidi**), İstanbulda, Şehitmehmetpaşa yokuşunda, Sokullucamii sokağında mescit. İstanbul defterdarı İsmail Bey tarafından yaptırıldı (1692). Bir süre sonra harap olan cami 1887'de onarıldı ve bazı değişikliklere uğradı. Kâgir olan mescitte, alt katlar hânkâh olarak kullanılırdı. Minaresi kapı üzerindedir ve tuğladandır. (M)

ÖZDEK i. (*öz*'den). *Yeni*. Uzayda yeri olan varlık. (*Eşanl*. CİSİM.) [Bk. MADDE.] || Kullanılması veya harcanması mümkün olan ve taşınabilen şey. *Eşanl*. AYNİYAT.

— Fels. *Yeni*. Bir varlığın yapımında yararlı olan unsur. *Zt*. BİÇİM. (M)

ÖZDEKÇİ i. ve sıf. (*özdek*'ten *özdek-çi*). Fels. *Yeni*. Özdekçilik görüşünü benimseyen kimse. || Özdekçilik taraftarı veya görüşü. (M)

ÖZDEKÇİLİK i. (*özdekçi*'den *özdekçi-lik*). Fels. *Yeni*. Özdekten başka cevher kabul etmeyen görüş. Bk. MADDECİLİK. (M)

ÖZDEKLİK i. (*özdek*'ten *özdek-lik*). *Yeni*. Maddî olanın özelliği, niteliği: *Ruhçu felsefeler düşüncenin özdekliğine karşı çıktılar*. || Güdülerin dışında, bir edimi meydana getiren maddî şart: *Bir olgunun özdekliğini inkâr etmek*. (L)

ÖZDEMİR ASAF (soyadı ARUN), türk şairi (Ankara 1923). İlköğrenimini Galatasaray lisesinde yaptı. Kabataş lisesini bitirdi (1942). Hukuk ve İktisat fakültelerinde okudu. *Tanin* ve *Zaman* gazetelerinde çalıştı. Sanat basımevini kurarak matbaacılığa başladı (1950). Şiir kitapları: *Dünya Kaçtı Gözüme* (1955); *Sen Sen Sen*

özbek hükümdarı Ubeydullah veya oğlu Abdülaziz Han Topkapı Sarayı müzesi, İst.

(1956); *Bir Kapı Önünde* (1957); *Yuvarlağın Köşeleri* (1961); *Yumuşaklıklar Değil* (1962). [M]

ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA. Bk. OSMAN PAŞA *Özdemiroğlu*.

ÖZDEMİR PAŞA, türk kumandanı (öl. Sana 1561). Mısır Çerkez Memlûklarından. Osmanlı devleti hizmetine girdi. Hadım Süleyman Paşanın Hint seferine katıldı (1538). Bu sefer sonunda Yemen'de kaldı ve sancakbeyi oldu; Sana'yı aldı. Yemen beylerbeyi oldu. Yemen'de Osmanlı devletine isyan eden ve Üveys Paşayı öldüren Pehlivan Hasan'ın isyanını bastırdı. Yemen beylerbeyi ve Habeş beylerbeyi oldu. (M)

ÖZDEN i. Anat. *Yeni*. Timüs bezi. (M)

ÖZDEN (Âkil Muhtar), türk hekimi (İstanbul 1877 - ay.y. 1949). Askerî rüştiyede, Askerî Tıbbiye idadîsinde okudu; Tıbbiyeye girdi. 1896'da İsviçre'ye kaçtı. Öğrenimini orada tamamladı (1902). Cenevre'de Prof. Bard'ın asistanlığını yaptı (1904). Prof. Major'un polikliniğine ve Farmakodinamik laboratuvarına asistan (1904), sonra doçent oldu. Anestezik maddelerin etkilerini ortaya koyan bir usul buldu. İkinci Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra İstanbul'a çağrıldı. Tıp Fakültesi Tedavi kliniği ve farmakoloji profesörü oldu (1908). Bir farmakoloji laboratuvarı kurdu. Eserleri: *Hava Kimya Muharebelerine Karşı İlk Yardım ve Tedavi* (1938); *İlim Bakımından Ahlâk* (1942). [M]

ÖZDEN (Celâl Muhtar), türk hekimi (İstanbul 1866 - ay.y. 1947). Prof Dr. Âkil Muhtar Özden'in ağabeyi. Galatasaray lisesini bitirdi. Askerî tıbbiyeden yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1887). Frengi üstüne ihtisas yapmak için Fransa'ya gönderildi (1889). Burada L. Pasteur laboratuvarında deri hastalıkları ve frengi konusunda yaptığı araştırma, buluş ve çalışmalarla dikkati çekti. İstanbul'a dönerek Askerî tıbbiyeye deri ve frengi hastalıkları profesörü oldu. Abdülhamid II'nin saray hekimliğini yaptı. İkinci Meşrutiyetten sonra Hilâliahmer (Kızılay) genel müfettişi oldu. Kızılay derneğinde uzun süre çalıştı. Hayatının son on yılında gözlerini kaybettiği halde ilmî çalışmalarını sürdürdü. (M)

ÖZDENGELİ blş. sıf. Havc. Bir burgaç hareketiyle dengesi bozulduğu zaman, kendi kendine yeniden denge durumuna geçebilen bir uçak için kullanılır. || *Özdengeli profil*, kanada iyi bir yalpa dengesi veren ve kuyruksuz uçaklara uygulanan, genellikle çift eğrili kanat profili. (L)

ÖZDENGELİLİK blş. i. (*özdengeli*'den *özdengeli-lik*). Havc. Özdengeli olan bir uçağın niteliği: *Özdengelilik uçağın kullanılmasını güçleştirir, buna karşılık yön vermeyi kolaylaştırır*. (L)

ÖZDENLİK i. (*öz* > *özden*'den *özden-lik*).

Foto. MEYDAN

Fels. *Yeni.* Varlığını kendinden başka bir varlığa borçlu olmama durumu; kendi özüyle var olan. *Esk.* Kayyumiyet. (M)

ÖZDENOĞLU (Şinasi), türk şairi ve siyaset adamı (Gümüşhane 1922). Trabzon lisesini, Siyasal Bilgiler (1944) ve Hukuk (1952) fakültelerini bitirdi. Kaymakamlık yaptı; emniyet teşkilâtında görev aldı (1944-1954). Kurucu Meclis üyesi (1960) ve C.H.P. Ankara milletvekili oldu (1969). Eserleri: *Teselli* (şiirler, 1943); *Anaforda Dönen Adam* (şiirler, 1946); *Edebiyatımızın Beş Ana Meselesi* (inceleme, 1949). [M]

ÖZDER (Mustafa Âdil), türk folklorcusu (Yusufeli 1907). Erzurum İlköğretmen okulunu bitirdi (1928). Millî Folklor enstitüsünde çalıştı. Türk Dil kurumunun «Halk Ağzından Derlemeler» konulu çalışmalarına katıldı. Eserleri: *Yusufeli'li Muhibbî* (1940); *Çoruh-Şavşat* (1945); *Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları* (1965). [M]

ÖZDEŞ sıf. (*öz*'den *öz-deş*). *Yeni.* Birbirinin tamamıyle aynı olan, hiç bir bakımdan farklı olmayan. (*Eşanl.* AYNI.) || Kendinde özdeşlik bulunan.

— Mant. *Özdeş önerme,* yüklemi ister dolaylı ister açık olarak, özne ile özdeş olan önerme. («Bir bütün, parçalarının toplamına eşittir»; «Söylenen, söylenmiştir» veya «Karar verilmişse verilmiştir» gibi.)

— Mat. *Özdeş çokterimliler,* tamamıyle aynı terimlerden oluşmuş çokterimliler. || *Özdeş uygulama,* bir cümlenin her elemanına, bu elemanın kendisini tekabül ettiren uygulama. || *Özdeş vektörler,* birbirine eşit, paralel ve aynı yönde iki vektör. (LM)

ÖZDEŞLEMEK geçl. f. (*özdeş*'ten *özdeşle-mek*). *Yeni.* Özdeş hale getirmek.

— Mat. *İki çokterimliyi özdeşlemek,* bu iki çokterimlinin özdeş olması için gerek ve yeter şartları cebirsel olarak yazmak. (ML)

ÖZDEŞLEŞME i. (*özdeşlemek* > *özdeşleşmek*'ten *özdeşleş-me*). Psikanaliz. *Yeni. Saldırıcıyle özdeşleşme,* Anna Freud tarafından tasvir edilmiş olan savunma mekanizması. (Bu mekanizma, saldırıcının kişiliğinin taklidi veya saldırıcının gücünün sembollerinden birinin benimsenmesi yoluyle, saldırmanın saldırıcıya döndürülmesinden ibarettir.)

— Psikiyatr. Bir kişinin, kendini, bir başkasıyle ve çoğu zaman, ana babasıyle karıştırmasına yol açan ruhî mekanizma. (Çocukta normal olan bu olay, yetişkinde de sürer veya büsbütün belirgin bir hale gelirse, birtakım ruh ve duygunluk bozukluklarına yol açar.) [L]

ÖZDEŞLİK i. (*özdeş*'ten *özdeş-lik*). *Yeni.* Özdeş olma hali, aynılık, eşitlik. *Esk.* Ayniyet.

— Mant. ve Fels. Birkaç görünüş veya birkaç adlandırma altında belirmekle beraber, aslında «bir» ve değişmez olanın niteliği: *Ben'in özdeşliği.* (Bk. ANSİKL.) || *Özdeşlik ilkesi,* bilginin yönetici ilkelerinden biridir. (Genel olarak şu şekilde dile getirilir: *Var olan, vardır,* veya *A A'dır.*) Bk. ANSİKL.

— Mat. İki yanı birbirinin aynı olan veya harflere verilen sayısal değerler ne olursa olsun iki yanı da sayıca eşit değerler alan eşitlik: «$(a+b)^2 \equiv a^2+2ab+b^2$ *bir özdeşliktir* ve $\equiv$ *özdeşlik işaretidir.* || *Euler özdeşliği.* Bk. HOMOGEN.

Âkil Muhtar ÖZDEN

— ANSİKL. Mant. ve Fels. Mantık açısından, *özdeşlik* kavramı, her çeşit bilginin temel şartı olarak görünmektedir; *özdeşlik ilkesi*'nin dile getirdiği şey de budur: «*Bir* şey, kendisidir» veya «var olan, vardır» veya «A, A'dır». Özdeşlik ilkesi diğer iki mantık ilkesiyle tamamlanır. Bunların birincisi *çelişmezlik ilkesi*'dir ve «A, A-olmayandan farklıdır, bir şey hem kendisi, hem de kendisinin çelişkeni olamaz» şeklinde ifade edilir. İkincisi ise, *üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi*'dir. Bu ilke de şöyle dile getirilir: «A ile A-olmayan arasında başka bir imkân yoktur; bir şey hem A hem, de A-olmayan olamaz».

Özdeşlik ilkesi bütün klasik mantığa hâkim olmuştur. Bu ilke, her ispatlamanın ve dilin temel şartını ortaya koyar. Bu temel şart ise, belli bir ispatlama boyunca, kelimelerin muhtevasını ve tanımını değişikliğe uğratmamaktır. Başka bir deyişle, özdeşlik ilkesi, kavramların istikrarlı ve içlemleriyle kaplamlarının kesin ve belirli olması gerektiğini ifade eder. «Sofizmler» yani «mugalatalar» bu ilkenin göz önünde tutulmamasından doğar.

Daha geniş bir açıdan ele alınırsa, özdeşlik ilkesinin, eşyadaki değişmezliği, varlığın durağan ve hattâ ezelî ve değişmez özelliğini dile getirdiği görülür. Nitekim Parmenides «Varlık vardır, varlık-olamayan yoktur» derken varlığı bu açıdan ele alıyordu. Demek ki, özdeşlik ilkesi ve özdeşlik kategorisi, varlık ve düşünce hakkındaki durağan bir görüşe tekabül etmektedir. Bundan ötürü, durağan görüşe karşı çıkan filozoflar ve mantıkçılar, özdeşlik ilkesini ve kategorisini tenkit ettiler ve bunların geçerliğinden şüphe ettiler. Böylece, özdeşlik ilkesini reddeden ve her şeyin değiştiğini, her varlığın kendisinden farklı bir varlık haline *gelmekle* kalmayıp, özü gereği, kendisinden farklı bir varlık *olduğunu* kabul eden mantıklar ve felsefeler ortaya çıktı. Çelişme ve oluşu ilke olarak benimseyen bu mantık ve felsefeler arasında, Herakleitos'un felsefesini, Eflatun ve Hegel'in diyalektik idealizmini ve Marx'ın diyalektik maddeciliğini saymak gerekir. Bu çeşitli sistemlere göre, her şeyin ve her kavramın özdeşliği geçici ve göreli olduğu halde değişme (veya çelişme) sürekli ve mutlaktır. Bundan ötürü Hegel şöyle yazıyordu: «Sonlu sonsuzdur, bir çoktur, tekil geneldir». Demek ki diyalektik özdeşlik, çelişmedir. Eflatun da *Sofist*'te şöyle yazar: «Güç ve hakikî olan şey, bir tek ve aynı görüş açısının hakikati bakımından, başka olanın aynı olduğunu ve aynı olanın başka olduğunu göstermektir». (LM)

özdeşlik ve Gerçeklik (*Identité et Réalité*), E. Meyerson'un 1908'de yayımlanan eseri. Yazar bu eserinde, bilimsel bilgi teorisini açıklar. Meyerson, Comte ile Mach'ın pozitivizmine ve saymacacılığa karşı çıkararak, bilimin fenomenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmakla yetinmeyip, bu fenomenlerin gerçek bir açıklamasını da yapmak istediğini belirtir. Bilim, sebeplerle etkileri sürekli bir «özdeşleştirme» çabasıyle bu gerçekliğe yaklaşır. Demek ki bilimsel açıklama aynı zamanda hem özdeşlik, hem de gerçeklik amacını güder. (L)

ÖZDEVİM blş. i. Fels. *Yeni.* Hareket sebebi kendinde olan devim. Kendiliğinden hareket. *Eşanl.* OTOMATİZM.

— Psikiyatr. *Zihinsel özdevim belirtileri,* birsam özelliği taşıyan birtakım olayları kapsayan belirtiler topluluğu. (Bu olaylar, hastaya kendisini zorla kabul ettiren ve yabancı gerçekler olarak hissedilen duyumların, fikirlerin ve hatıraların irade dışı ve kendiliğinden ortaya çıkışına dayanır.)

— ANSİKL. Psikiyatr. *Zihinsel özdevim belirtileri,* müzmin birsam psikozlarının kökünü meydana getirir. Bu belirtiler üç özdevimi kapsar: **1.** *ruhsal-duyumsal özdevim.* Burada tad alma, dokunma, görme ve senesteziye değgin çeşitli birsamlar söz konusudur; **2.** *fikir-söz özdevimi,* hastanın işittiği ve çoğu zaman tehdit edici nitelik taşıyan seslerle belirir. Bu birsamlar, hastanın hareketlerine ve düşüncesine hükmeder; hasta, kendi düşüncesinin başkaları tarafından sezildiğine ve çalındığına inanır. Bu durumu, kendi varlığı ve kişiliğine yapılan bir tecavüz olarak hisseder. Bu fikir-söz otomatizmi hastada, türlü söz karışıklıklarına, anlamı kavranmadan söylenen kelimelere ve tekrarlamalara yol açar; **3.** *hareket özdevimi* ise hastada, çeşitli kinestezik duyumlara, yersiz jestlere, hareketle ilgili içtepilere, zorlama niteliği taşıyan hareketlere ve kendiliğinden sözel belirtilere yol açar.

Clérambault'ya göre, özdevimin temeli, organiktir; ruhsal-duyumsal merkezlerin mekanik bir uyarılmasından doğan birsamların sonucudur. Bu birsamlar, hezeyana yol açar. Freud'a göre, birsamlar, bilinçdışı duygunluk çatışmalarının, sembolik bir biçim alarak dış dünyada yansımasıdır. H. Ey tarafından temsil edilen organik-dinamik anlayışa göre, özdevim her şeyden önce negatif belirtilere dayanır. Bilinç düzeyinin bu şekilde dağılması ve çözülmesi, hezeyan gibi pozitif belirtilerin ortaya çıkmasını mümkün kılar. Hezeyan ise, psikanaliz teorisinde açıklandığı gibi, duygunluk çatışmalarını sembolik bir biçim içinde dile getirir. (LM)

ÖZDEVİMLİ sıf. (*özdevim*'den *özdevimli*). *Yeni.* Özellikle bir araba, bir taşıt veya bir aygıtın kendi araçlarıyle yer değiştirebilmesine denir. (L)

ÖZDEYİŞ blş. i. *Yeni.* Bir ahlâk ilkesini veya genel bir yargıyı özetleyen söz. *Esk.* Vecize. (M)

özdeyişler (*Maximes*), La Rochefoucauld'nun 1664'te, yazarın adı olmaksızın yayımlanan *Réflexions ou Sentences et Maximes Morales*'ine (Düşünceler veya Hükümler ile Ahlakî Özdeyişler) kısaca verilen ad. Yazar önce, 1659'da Madame de Sablé ve Jacques Esprit ile ortaklaşa bir eser meydana getirmeyi düşünmüştü. Sonra yalnız çalıştı. *Özdeyişler,* çağdaşlarını sık sık şaşırtmış ve o günden beri La Rochefoucauld, bencillikten başka bir şeye inanmamakla suçlandırılmıştır. Aslında, La Rochefoucauld şan, şeref ve kazanç getiren erdemleri kıyasıya yerer. O kadar saf bir erdem anlayışı vardır ki, erdemin karşılıksız olmasını ister ve bundan da erdemin kolayca bulunmadığı sonucunu çıkarır. Fakat karşılıksız erdemin var olduğunu da inkâr etmez. (L)

ÖZDIŞI blş. sıf. Fels. *Yeni.* Bir şeyin aslında olmayan, onun dışında kalan. Dışınlı. *Esk.* Gayri zatî, haricî. (M)

ÖZDİRENÇ blş. i. Elektr. Homogen bir telin kesitinin uzunluğuna bölümü ile direncinin çarpımı (sembolü: ϱ). [$\varrho = R\frac{s}{l}$ olduğundan, bir telin özdirenci, birim boyda ve birim kesitteki parçasının direncidir.]

— ANSİKL. *Özdirenç, ohm-metre* (sembolü: Ωm) cinsinden ifade edilir ve direnç $R=\varrho\frac{l}{s}$ formülüyle verilir; burada R ohm cinsinden direnci, ϱ ohm-metre cinsinden özdirenci, l metre cinsinden uzunluğu, s de metre kare cinsinden kesiti gösterir.

Eski özdirenç birimi *mikrohmsantimetre,* bugün de kullanılmaktadır.

Bir iletkenin özdirenci cinsine, sıcaklığına ve bazı özel hallerde aydınlanmasına (selenyum) veya içinde bulunduğu magnetik alana (bizmut) bağlıdır.

Mutlak sıfır noktasında özdirenç sıfırdır; 0°C yakınlarında, kaba bir yaklaşıkla $\varrho = \varrho_0 (1 + at)$ bağıntısıyle gösterilir; ϱ_0, 0°C'taki özdirençtir. Sıcaklık katsayısı a, madenler için pozitif, manganin gibi bazı alaşımlar için hemen hemen sıfır, karbon, bor ve yarı iletkenlerin çoğu için negatiftir. Direncin tersine (1/R) iletkenlik dendiği gibi, özdirencin tersine de (1/ϱ) özilet-kenlik denir. (LM)

ÖZDOĞRU (Nüvit), türk tiyatro oyuncu ve yöneticisi (İstanbul 1925). İstanbul Robert Kolej Edebiyat bölümünü bitirdi (1946). Washington Devlet ve Wisconsin üniversitelerinin Dil, Hitabet ve Tiyatro fakültelerinde yüksekögrenim ve ihtisas yaptı. 1959'dan itibaren İstanbul Şehir tiyatrosunda oyuncu ve sahneye koyucu olarak çalıştı. İngilizceden oyunlar çevirdi. *Türkçemiz* (1958) adlı eseri yayımlandı. Oynadığı başlıca oyunlar: *Yaramaz Çocuk* (1959), *Boş Sayfa* (1960), *İçimizdeki Aslan* (1962), *Yaldızlı Saat* (1963), *Oppenheimer Olayı* (1965) v.d. (M)

ÖZDÖLLENME blş. i. Biyol. Aynı bireyden üremiş aynı cinsiyette iki hücrenin birleşip döllenmesi.

— ANSİKL. *Özdöllenme* daha çok bitkiler âleminde, erkek ve dişi organı aynı zamanda olgunlaşan erdişi çiçeklerde görülür. Hiç açılmayan ve tomurcuk halinden doğrudan doğruya meyve haline geçen kleistogam çiçeklerde özdöllenme esastır. Hayvanlar âleminde bu çeşit döllenmeye pek seyrek rastlanır. (L)

ÖZDÖNÜŞÜM blş. i. Mat. Cebirde, bir ifadenin kendi içinde veya kendi üstündeki uygulaması veya dönüşümü. (L)

Foto. MEYDAN

ÖZE sıf. (*öz*'den *öze*). Fels. *Yeni.* Yalnız bir tür veya bireyde görülen, aynı cinsin başka tür veya bireylerinde görülmeyen. *Eşanl.* HAS. ÖZGÜ. (M)

ÖZEK i. (esk. türk. k.). Merkez. || *Özek ağacı,* dört tekerlekli arabaların gövdesindeki orta ağaç. || *Özek demiri,* özek ağacını arabaya bağlayan demir.

— Biyol. *Özek doku.* Bk. ÖZEKDOKU.

— Bot. Bitki eksenlerinin (sap ve kök) içinde bulunan ve değişik yapıları barındıran bölge. (Bütün iletken organlar [odun damarlar ve soymuk borular], çepeçevre ayıklayıcı bir zarla [içderi] kaplı olan bu bölgede bulunur. Tohumlu bitkilerde bir tek özek vardır, genellikle buna *merkez silindir* denir; eğreltilerde ise birbirinden ayrı birçok özek bulunur; bu duruma da çok üzeklilik denir.)

— Ormanc. Odunun düşük kaliteli kısmı. (Odun, tahta haline getirilirken bu kısım atılmağa çalışılır.) || *Dış merkezli özek,* ağaç kesitinin tam ortasında bulunmayan özek. || *Yıldız özek,* merkez kısmında özden başlayarak dışarı doğru uzayan yıldız biçiminde çatlaklar bulunan ağaç özeği. || *Ağaç özeği,* ağaç gövdesinin merkezî kısmı. || *Kırmızı kayın özeği,* kayın ağacının kırmızı renkli özeği; bu çeşit kayınlar bazı işlere yaramaz. || *Siyah dişbudak özeği,* dişbudak özeğinin anormal rengi.

— Sil. *Özek ağacı,* koşulu topçuda art arabayı toparlağı ile birleştirmeye yarayan ağaç parça. (LM)

ÖZEKDOKU blş. i. Biyol. *Yeni.* Bir organın esas görevini sağlayan temel doku. *Eşanl.* PARANKİMA.

— Bot. Selüloz çeperleri kalınlaşmamış ve odunlaşmamış olan, değişik görevler yapan canlı hücrelerden ibaret doku. || *Havalı özekdoku,* gazların geçmesine elverişli geniş aralıkları olan doku. || *İletken özekdoku,* odun-soymuk demetlerinin yanı başında bulunan ve ince çeperli hücre tellerinden oluşan doku (ongun besisuyunun iletilmesine yarar). || *Nişastalı özekdoku,* içinde nişasta depo eden doku. || *Sulu özekdoku,* yedek su depo eden doku. || *Özümleyici özekdoku,* karbonlu beslenmede temel rolü oynayan klorofil bakımından zengin doku. || *Öz özekdokusu,* üstün yapılı bitkilerde kök ve gövdenin özeğini meydana getiren doku.

— Dokubil. Farklılaşmış hücrelerden oluşan ve özel fizyolojik bir görevi bulunan doku: *Akciğer özekdokusu.* (LM)

ÖZEKSİZLİK i. (*özek* > *özeksiz*'den *özeksiz-lik*). Merkez silindiri (özek) bulunmayan, fakat her biri kendine has bir iç deriyle kaplı meristelleri olan bitki sapının durumu (msl. nilüfergiller, susinirotugiller, yılandili, atkuyruğu). [L]

ÖZEL sıf. (*öz*'den *öz-el*). *Yeni.* Bir tek kişiye, bir tek şeye ait olan; ayırt edici: *Özel bir kokusu olmak.* || Genel'e, ortaklaşa'ya karşıt olarak kişisel, şahsî: *Sosyal konulara özel bir açıdan bakar* (Y.Z. Ortaç). || Dikkate değer, istisnaî: *Özel bir titizlik göstermek.* || Olağandan, alışılagelenden kesinlikle farklı: *Özel durumları hesaba katmak.* || Halkı ilgilendirmeyen; bir kimsenin mahremiyetiyle ilgili: *Özel işler. Özel mektuplar.* || Devlet'e değil, kişiye ait olan: *Özel otomobil. Eşanl.* HUSUSÎ. *Zt.* RESMÎ. *Esk.* Zatî.

— Ask. *Özel görev kuvveti,* belli bir askerî harekât veya taktik bir görevin başarılması için, bazı muharip ve hizmet birliklerinin geçici olarak dengeli biçimde bir kumanda altında birleştirilmesinden meydana gelen özel bir kuvvet. (Bk. ANSİKL.) || *Özel hallerde muharebe,* bölgenin tabiî ve sunî özelliklerinin, harekâtın mahiyetinin, mevcut şartların özel yetiştirilmiş kıtalarla taktiklere, araç ve gereçlere ihtiyaç gösterdiği durumlarda yapılan muharebe. (Bk. ANSİKL.) || *Özel harekât,* uyulması zorunlu şartlarda, özel sistem, taktik, araç ve gereçlerle yapılan harekâta verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Özel hizmetler,* personelin eğlence, spor, kütüphane (okuma) v.b. çalışmalarını düzenleyen hizmetlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Özel karargâh,* bir askerî birliğin, genel karargâh faaliyetleri dışında teknik ve idarî hizmetleri yürütmek üzere görevlendirilmiş olan bölümü. (Bk. ANSİKL.) || *Özel rapor,* bir alt kademeden özel maksatla istenen ve normal raporlar dışındaki bilgileri kapsayan rapor. Bk. ANSİKL.

— Dil bil. *Özel dil,* bir meslek ve faaliyet alanı mensuplarının kendi aralarında konuştukları dilin adı: *Balıkçı dili, balıkçıların kendi aralarında kullandıkları özel bir dildir.* || *Özel isim* (veya *ad*), bir tek varlığı bildiren isim: *Ahmet, Bursa* v.b. Bk. İSİM.

— Eğ. *Özel ders,* bir öğretmen tarafından, genel sınıf dışında verilen ders. || *Özel okul.* Bk. OKUL.

— Huk. *Özel af.* Bk. AF. || *Özel hukuk,* eşit şartlara ve eşit yetkilere sahip olan ve biri ötekinden üstün sayılmayan kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk dallarının tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Özel idare,* mahallî bir kuruluş olarak, illerde kamu hizmetlerini yürüten; ayrı organ, gelir ve görevlere sahip teşkilât. İdarenin, genel idare hukuku esaslarına göre yürüttüğü faaliyet ve usullerden farklı olarak, devletin, ticarî, sınaî ve iktisadî kamu hizmetlerini yerine getirmek amacıyle yürüttüğü faaliyet ve usuller. (Bk. ANSİKL.) || *Özel mahkemeler,* özel nitelikteki uyuşmazlıkları yargılayan mahkemeler. (Bk. ANSİKL.) || *Özel mülkiyet.* Bk. MÜLKİYET. || *Özel sektör. Eşanl.* ÖZEL TEŞEBBÜS. || *Özel mülkiyete girmeyen gayrımenkuller,* tabiî veya hukukî nitelikleri sebebiyle özel hukuka bağlı olmayan ve özel kişilerce üstünde mülkiyet hakkı kurulamayan gayrımenkuller. (Bk. ANSİKL.) || *Özel tekerrür.* Bk. TEKERRÜR. || *Özel teşebbüs.* Bk. ANSİKL. || *Özel yakalama.* Bk. YAKALAMA. || *Özel yargılama.* Bk. YARGILAMA. || *Özel yetki,* temsilcinin belirli işleri yapabilmesi için sahip olması gereken yetki. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Özel ticaret,* iç tüketime ayrılmış ithalât ile yabancı ülkelere yapılan millî kaynaklı ihracatın tümü. (Değişik ülkelerin mevzuatı çoğunlukla *özel ticaret* ile *genel ticaret* arasındaki ayırımı zorlaştırır.)

— Postacılık. *Özel ulak,* geldiği postanede hiç bekletilmeden, özel bir araç veya memur ile yerine iletilen mektup v.b. şey, ekspres.

— ANSİKL. Ask. *Özel görev kuvveti,* görevin, bağımsız olarak veya asıl birliğin destek bölgesi dışından hareketi gerektirmesi halinde emirle kurulur. Bir kumandanın emri altında kurulan bir kuvvet olduğundan, görevi, emrolunan taktik görev veya harekâtı yapıncaya kadar devam eder; bu sebeple de geçici bir kuvvet olarak tanımlanabilir. Özel görev kuvvetlerine, taarruzdan sonra başlayan takip harekâtı, yarmanın derinleştirilmesi, çevirme harekâtı, amfibi ve hava indirme harekâtından başka, taktik akın veya uzak mesafeli güvenlik görevleri de verilebilir. Özel görev kuvveti, yapacağı harekât sırasında yeniden takviye imkânından yoksun olduğundan, görevin gerektireceği destek ve hizmet ihtiyaçlarının önceden çok dikkatli ve doğru olarak hesaplanması ve planlanması büyük önem taşır.

● *Özel hallerde muharebe*'ler, başlıca şu konulara ayrılır: 1. tahkimli bölgelere karşı muharebeler. Böyle bir bölgeyi ortadan kaldırmak için bir kuşatma veya geriden bir saldırma yapılabilir; 2. meskûn mahallerde muharebeler. Savunma amacıyle sağlamlaştırılan meskûn yerler, tahkimli bölgelere benzer. Bu yerler genellikle yandan dolaşılır ve tecrit edilir. Bu bölgelerin yok edilmesi gerekiyorsa, tahkimli bölgelere karşı girişilen harekât uygulanır; 3. nehir boylarında muharebeler. Geniş ve geçilemeyen yerler, taarruz eden taraf için bir engel ve savunan taraf için de tabiî mukavemet hatlarıdır. Taarruz sırasında özel tip istihbarata, özel eğitime ve bütün kuvvetler arasında sıkı bir işbirliğine ihtiyaç vardır; 4. cengellerde muharebe. Arazinin durumu büyük birliklerin harekâtını engeller; fakat örtü ve gizleme bakımından iyi şartlar sağladığı için baskın yapma imkânları da fazladır; 5. çöllerde muharebe. Bu bölgelerde askerî harekât su kaynaklarının kontroluna bağlıdır; öteki bölgelere oranla daha geniş hareket serbestliği vardır; 6. dağlarda muharebe. Dağlar, askerî harekâtın bölümlere ayrılmasına sebep olur. Dağ harekâtı çok defa, özel teçhizat ve eğitime ihtiyaç gösterir; 7. derin kar ve şiddetli soğuklarda harekât. Bu gibi bölgelerde harekâtın sevk ve idaresi, özel teknik ve teçhizatın kullanılmasına ihtiyaç gösterir.

● *Özel harekât.* Bir müstahkem bölge içinde yapılacak askerî harekât, kıtayı, genellikle beton ve çelikten yapılmış çeşitli savunma tesisleriyle karşılaşmak zorunluğunda bırakır. Bu tür müstahkem bölgelerde yapılacak askerî harekât, bir *özel harekât* niteliğini taşıyabilir. Böyle bir özel harekâtın yapılması için kurulacak özel karma timler, kuruluş bakımından görevin başarılmasına yeterli personel, araç ve gereçlere sahip olan bağımsız birlik veya timlerden kurulur.

● *Özel hizmetler*'in amacı, planlanmış eğlence programlarıyle ordunun moralini yükseltmek ve canlılığını arttırmaktır. Görevleri ise kara ve hava kuvvetlerinde kantin ve sinema hizmetidir. Bu hizmetler, ordu, personel ve moral görevlileri tarafından yürütülür.

Özel hizmetlerin kapsadığı başlıca çalışmalar şunlardır: 1. askerî ve sivil personel için misafirhane ve öteki eğlence tesislerinin sağlanması; 2. eğlence yerleri teşkilâtı ve çalışmaları için plan ve ilkelerin hazırlanması. Bu teşkilât misafirhane tesislerini, kütüphane hizmetlerini, orduevlerini, güzel sanatlar tesislerini, spor çalışmalarını ve dinlenme kamplarını kapsar; 3. görevin iyi yürütülmesi ve başarıyle yapılması için sivil teşkilât temsilcileriyle işbirliği; 4. özel hizmetlerin ikmal maddeleri ve teçhizatına ait isteklerin incelenmesi ve bunların dağıtımını sağlar; 5. özel hizmet tesislerini işletmek için gerekli personelin tespit ve düzenlenmesi.

Birliklerde özel hizmetler, genellikle öteki görevlere ek olarak yürütülür. Bu görevler kumandan tarafından, karargâh subaylarından veya bağlı birlik kumandanlarından birine verilebilir.

● *Özel karargâh.* Genellikle, silâhlı kuvvetlerden büyük bir birlik karargâhının personel, istihbarat, harekât ve lojistik şube veya başkanlıkları dışında kalan, zırhlı birlik, topçu, muhabere, istihkâm, ulaştırma, ordu donatım, levazım, merkez, sağlık ve veteriner şube ve başkanlıkları v.d. hizmetlere ait kuruluşlar, bu birliğin özel karargâhını meydana getirir. Özel karargâha, o birliğin kuruluşunda bulunan bağlı birlik kumandanları da katılır. Böylece karargâhın «özel karargâh heyeti» adını alan bu bölümü, genel karargâhla sıkı işbirliğinde bulunarak, birliklerin kullanılmasını ve çeşitli destek ve hizmet faaliyetlerinin yürütülmesini sağlar.

Genellikle küçük birliklerin karargâhları, birlik karargâh heyetiyle özel karargâhtan kuruludur. Birlik karargâh heyeti kumandan yardımcısı, emir subayı, personel subayı, istihbarat subayı, harekât ve eğitim subayı ile ikmal subayından meydana gelir. Özel karargâh heyetinde ise, birliğin kuruluşunda bulunan ve emrine verilen özel birlik veya ekiplerin sevk ve idaresinde uzman olan subaylar yer alır. Bunlar, bağlı birlik kumandanları da olabilir. Özel karargâh subayları, genellikle birlik kumandanına, kendi uzmanlık konularında yardım etmekle birlikte, ilgili öteki karargâh subaylarına da teknik danışmanlık yaparak çalışmalarını sürdürürler. Bir küçük birlik içindeki özel karargâh subayları, karargâh bölük kumandanı, muhabere subayı, levazım müdürü, şehit ve ölüleri kayıt subayı, N.B.C. (kimya savunma) subayı, imam, baştabip, destekleyen veya emre verilen birliklerin kumandanları (havan subayı, ulaştırma subayı ve benzerleri gibi) görevli subaylardır.

● *Özel rapor,* harekâtla ilgili konulara ait olabileceği gibi, kullanılan gereçlerin uygunluk derecesine veya muharebeden alınan ders ve denemelere ait de olabilir. Üst kumandan, harekâtın gelişen durumuna göre, çeşitli safhalar için her zaman özel durum raporları isteyebilir.

— Huk. Roma hukukundan beri hukuk, kamu hukuku ve *özel hukuk* (amme huku-

ku ve hususî hukuk) olmak üzere iki büyük gruba ayrılır. Kamu hukuku, devletin yapısını, işleyişini ve devletle kişiler arasındaki ilişkiyi, özel hukuk ise doğrudan doğruya hukuk bakımından «kişi» sayılan kimseler arasındaki ilişkileri düzenler. Kamu hukukunda bir eşitsizlik, bir astlık-üstlük ilişkisi vardır; özel hukuk ise eşitler arasındaki ilişkiyi düzenler. Özel hukuk yönünden devlet veya öteki kamu kişileri, belirli özel hukuk ilişkilerine girdikleri zaman bir üstünlükten yararlanamazlar. Meselâ bir üniversite, belirli bir ihtiyacı için bir satım sözleşmesi yaparsa bu, özel hukuka giren bir işlem olduğu için öteki kişilerin yaptığı işlemlerle aynı statüye bağlı olur. Özel hukuk kurallarının ana amacı, kişilerin özel çıkarlarını korumaktır. Kamu hukukunda olmayan irade serbestliğine, özel hukuk geniş olarak yer verir; yani kişiler, özel hukukta kural olarak, belirli hukukî ilişkilere girip girmemekte ve girdikleri ilişkileri diledikleri gibi düzenlemekte tamamen serbesttir. Meselâ bir kimse, dilediği zaman evlenir; isterse bir derneğe üye olur. Onu hiç kimse belirli bir şeyi yapmağa zorlayamaz. Özel hukuk kendi içinde dallara ayrılır: medenî hukuk; ticaret hukuku; fikrî hukuk; devletler hususî hukuku. Ayrıca, kısmen kamu hukukuna kısmen de özel hukuka giren bazı hukuk dalları vardır: iş hukuku, usul hukukları ve toprak hukuku gibi. Hukukun, kamu hukuku ve özel hukuk olarak ayrılması, son yıllarda geniş ölçüde tenkit edilmiştir. Özellikle toplumcu akımlar, hukukun bütünüyle kişilerin çıkarlarını korumağa yöneldiğini ileri sürerek bu ayrıma katılmazlar. Ayrıca, bu ayrımın kesinlikten uzak olduğu da ileri sürülmüştür. Bunlara göre, toplumsal olaylar o kadar geniş ve karmaşıktır ki, belirli bir olayın kesin olarak özel hukuk veya kamu hukuku ilişkisi olduğunu söylemek imkânsızdır. Özellikle, medenî usul hukukunun, bazı hukukçular tarafından özel hukuk, bazıları tarafından ise, kamu hukuku içinde sayılması, hukukun karmaşık niteliğini gösteren bir örnektir.

● *Özel idare* kavramı, türk hukukunda ve özellikle idare teşkilâtı içinde «il özel idaresi»ni ifade eder. (Bk. İL.) Kavramın ilk şekli, eskiden kullanılan ve bugün de türk kanunlarında yer alan *hususî idare*'dir. Özel idare, 1961 Anayasasında da, mahallî idareler arasında sayılarak bir kamu tüzel kişiliğine sahip bulunduğu ve ortak mahallî ihtiyaçları karşılamakla görevli olduğu belirtilir. Ancak, il özel idaresi, il halkının mahallî ihtiyaçlarını karşılayacağı için, belediye ve köylerden farklı olarak, coğrafî durumuna, iktisadî şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre sınırları çizilen ve merkezî idarenin bir parçası olan il sınırları içinde faaliyet gösterir. Kanun özel idareyi, menkul ve gayrımenkul mallara sahip, belli görevleri olan, bir tüzel kişi şeklinde tanımlar.

Görevleri: Bayındırlık bakanlığına ait olanlar dışındaki yapı işlerini gerçekleştirmek; gelirleri oranında göl ve batakları ıslah etmek; şehir ve kasabalarda, belediyeler yararına olmak ve devletçe kabul edilen esaslara uyulmak şartıyle, taşıt aracı işletme ve havagazı, elektrik hizmetlerini yürütme konularında imtiyazlar vermek; örnek ve deneme çiftlikleri, tarlaları ve fidanlıkları tesis etmek, tarım âlet v.b. depoları yapmak; il'e has yerli iktisat ve kredi sandıkları kurmak veya açılmasına ruhsat vermek; il içinde, yetimhane, hastahane, dârülaceze gibi hayır, yardım ve sağlık kurumları tesis etmek; il'e ait bütün mal ve gelirleri yönetmek v.b. Ancak bu görevlerin önemli bir kısmı, çeşitli bakanlık ve kuruluşlar tarafından, daha sonraki düzenlemelerle kendi görev alanları içine de alınmıştır. İl Özel idaresinin, gelir ve harcamalarını düzenleyen iki türlü bütçesi vardır: âdi ve fevkalâde bütçeler. Âdi bütçenin gelirleri şunlardır: çeşitli devlet vergi ve resimlerinden alınan hisse; köprü, iskele gibi kamu mallarından yararlanma veya imtiyazlar karşılığı alınan ücretlerle, iltizam yoluyle il'e ait mal ve akarın gelirleri; il içinde işleyen taşıt araçlarından alınan paralar; örnek tarım tesislerinden, depolar v.b.den elde edilen para ve kiralar; devlet genel bütçesinden yapılan yardımlar; hibe, vesayet v.b. yollarla yapılan bağışlamalar. Fevkalâde gelirler ise, âdi bütçenin fazla gelirleri, istikrazlar, fevkalâde masraflara mahsus olmak ve oranı genel bütçe kanunlarıyle tayin edilmek üzere, il genel meclisince vasıtalı genel vergiler üstüne geçici olarak eklenecek fevkalâde ek kesirler, fevkalâde harcamalara mahsus olmak üzere, gerektiğinde genel bütçenin yardım için ayıracağı paralardan meydana gelir. Özel idarenin organları, vali (bk. VALİ), il genel meclisi ve il daimî encümenidir. Genel meclis, mahallî bir organdır. Üyeleri her ilçe halkı tarafından, dört yıl için genel ve gizli oy ile seçilir. Son nüfus sayımına göre, nüfusu 25 000'e kadar olan ilçelerden 1, 40 000'e kadar olanlardan 2, 55 000'e kadar olanlardan 3, 70 000'e kadar olan ilçelerden 4 üye seçilir. Bundan sonra, her 25 000 nüfus için bir üye eklenir. Üye seçilebilmek için milletvekili seçiminde aday olanlar hakkında aranan şartlara sahip olmak gerekir. İl genel meclisleri, yılda bir defa, aralık ayının ilk yarısı içinde toplanır ve toplanma süresi kırk gündür; ancak, gerekiyorsa toplantıya daha önce son verilebileceği gibi, bu süre, on beş günü geçmemek üzere uzatılabilir. Ayrıca, devlet veya vilâyetçe gerekli görülüyorsa, olağanüstü toplantılar da yapılabilir. İl Genel meclisi, kanunen belirli, olağan veya olağanüstü toplantılar dışında toplanırsa, kanunen belirli olan yerden başka bir yerde toplanırsa, kendisine verilen görevleri, süresi içinde yapmaktan çekinir ve bu durum il genel meclisine ait işleri aksatır veya geciktirmeğe uğrarsa, siyasî meseleleri görüşür veya siyasî temennilerde bulunursa, vali hemen durumu İçişleri bakanlığına bildirmek zorundadır. İçişleri bakanlığının istemi üzerine, Danıştay kararıyle, bu şartlara uymayan il genel meclisi feshedilir ve yeniden seçim yapılır. Yeni meclis, eskisinin süresini tamamlayıncaya kadar görev yapar.

Meclisin en önemli görevi, il bütçesini görüşmek ve karara bağlamaktır. Özel idarenin, devamlı görev yapan organı, il daimî encümenidir. Encümen, her toplantı yılı içinde, genel meclisin kendi üyeleri arasından seçilecek dört üyeden meydana gelir; üyelerin ayrı ayrı ilçelerden olmaları gerekir. Genel meclise olduğu gibi encümene de, kural olarak vali başkanlık eder. Encümenin görevleri de, bütçe ve gelirlerin incelenmesi ve mahallî hizmetlere ait projeler üstünde çalışarak görüşlerini bildirme şeklinde özetlenebilir. Kanun, birden fazla özel idareyi içine alacak hizmet ve teşebbüslerin de bulunabileceğini kabul ederek, komşu iller arasında görülecek ortak işler için muhtelit (karma) encümen kurulmasını öngörmüştür. Bunun için, İçişleri bakanlığına başvurularak izin alınır ve yapılacak işle ilgili illerin genel meclislerinin üyeleri arasından bir karma komisyon (muhtelit encümen) seçilir. Encümen hangi ilde toplanıyorsa, o ilin valisi bu encümene başkanlık eder. Alınan kararlar kesin değildir; ilgili illerin genel meclislerince görüşülerek kabul edildikten sonra uygulanır. Merkezî idarenin, öteki mahallî idareler üstünde olduğu gibi, özel idareler üstünde de biraz daha geniş olarak, «idarî vesayet» adı verilen bir denetim yetkisi vardır.

● *Özel mahkemeler.* Yargılama makamları genel ve özel olarak ikiye ayrılır. Bu ayrım, uyuşmazlıkların genel veya özel nitelikte olmasına göre yapılır. Bir hukuk sistemi içinde hangi uyuşmazlıklar için özel mahkemeler kurulacağını kanunkoyucu tayin eder. Türk hukukunda özel ceza mahkemeleri şunlardır: 1. *sıkıyönetim mahkemesi.* Bk. SIKIYÖNETİM; 2. *Yüce divan,* belli kişileri görev suçlarından dolayı yargılamakla yükümlüdür. Yüce divan ayrı bir yargılama makamı değildir. Anayasa mahkemesi, gerektiğinde bu sıfatla yargılama yapar; 3. *Anayasa mahkemesi.* Bk. ANAYASA MAHKEMESİ; 4. *Uyuşmazlık mahkemesi,* adlî, idarî ve askerî yargı makamları arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevlidir; ayrı bir kuruluşu vardır. Ceza konularındaki uyuşmazlıkları çözerken ceza yargılama makamı olarak görev yapar; 5. *Toplu Basın mahkemesi,* basın kanununda yazılı basın suçlarıyle, basın yoluyle işlenmiş suçlardan sulh ve asliye ceza mahkemelerinin yetkisine girenlere bakar. Ancak, bir yerde üç ve daha fazla sayıda hâkim bulunduğu takdirde, bu suçlar bakımından asliye mahkemelerinin ayrı bir kuruluşu vardır. O yerdeki en yüksek dereceli, derecede eşitlik halinde en kıdemli üç ceza hâkiminden kurulu mahkemeler toplu basın mahkemesi adını alır; 6. *Askerî mahkemeler,* askerlerin yargılanması, askerî mahkemeler ve askerî disiplin mahkemeleri tarafından yapılır. Askerî mahkemelerde verilen kararlar da Askerî yargıtayda incelenir (bk. YARGI); 7. *İcra Tetkik mercii,* İcra ve İflâs kanununda yer alan icra suçlarını yargılar (bk. İCRA *tetkik mercii*); 8. *Danıştay,* memurların muhakemesiyle ilgili olarak ilk soruşturma sonunda karar veren makamdır. Ayrıca, vergi temyiz komisyonlarının verdiği kararları inceler ve vergi cezaları konusunda yargılama yapar. Her iki yönüyle de bir ceza mahkemesidir (bk. DANIŞTAY); 9. *Vergi itiraz ve temyiz komisyonları,* vergi cezalarıyle ilgili olarak yargılama yapan ceza yargılama makamlarıdır.

● *Özel mülkiyete girmeyen gayrımenkuller,* tabiî nitelikleri veya hukukî tahsis yönleri bakımından kişilerin malik olamayacağı mallardır. Tabiî nitelikleri sebebiyle mülkiyete konu olmayan gayrımenkul mallar olarak genellikle denizler, büyük göller, ırmaklar ve dağlar gösterilir. Hukukî tahsis yönü bakımından özel mülkiyete girmeyen gayrımenkuller ise, yollar, parklar, ormanlar, kamu hizmetlerinin görülmesi için özel olarak yapılmış binalar v.b. gayrımenkul kamu mallarıdır. Bu tür gayrımenkullere özel kişiler ortak olamayacağı gibi, bunların özel hukuka bağlı olması da söz konusu değildir. Ancak, bazı gayrımenkuller, devlet veya öteki kamu tüzel kişilerinin özel mülkiyetine girebilir. Bir belediyenin çeşitli yollardan sahip olduğu ve meselâ kiraya verebildiği binaları olabilir. Özel kişilerin ellerinde olmasa bile bu tür gayrımenkulleri özel mülkiyete girmeyen gayrımenkuller olarak saymak mümkün değildir. Çünkü bunlar özel hukuk statüsüne bağlıdır. Ayrıca, özel kişilerin de bunlar üstünde mülkiyet hakkına sahip olmaları hukukî yönden mümkündür.

● *Özel teşebbüs* kurabilme hak ve hürriyeti, Anayasa ile tanınmış temel haklardandır. Anayasanın «Sosyal ve İktisadî Haklar ve Ödevler» başlığını taşıyan üçüncü bölümü içinde ve Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti kenar başlığıyle ifade edilen 40. maddesine, «özel teşebbüsler kurmak serbesttir», hükmü konuldu; ancak, özel teşebbüs konusunda tanınan hürriyetin, kamu yararı amacıyle ve kanunla sınırlanması mümkündür. Bu sınırlama, bir sosyal devlet olan Türkiye'de çeşitli kanunlarla yapılır. Anayasa, devletin özel teşebbüslerin millî ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alacağını da belirtmiştir. Devlet bu görevini, planlı karma ekonomi ilke ve ihtiyaçlarının sonucu olarak kalkınma planlarıyle gerçekleştirecektir. Özel teşebbüslerin, kamu hizmeti niteliği taşımağa başlaması, yani genel ve önemli bir ihtiyacı karşılaması halinde, devletleştirilmesi mümkündür; çünkü bu niteliğe ulaşan özel teşebbüslerin, genel kitlenin yararına ve imkânlarına uygun düşmeyecek bir kâr amacı gütmeleri kamu yararına aykırı olabilir. Devletleştirmenin bir kanunla yapılması ve devletleştirilen özel işletmelerin gerçek karşılıklarının peşin veya belli şartlarla ve taksitle ödenmesi gerekir. Özel teşebbüs konusunda devlet ve idarenin sahip olduğu genel iktisadî zabıta yetkisinden başka yetkileri de vardır: idare, bazı kamu hizmetlerini, imtiyaz suretiyle özel teşebbüse gördürebilir. Bunun özel bir şekli de, tabiî servet ve kaynakların aranma ve işletilmesinin, kanunun açık izniyle özel teşebbüs eliyle yaptırılabilmesidir. Aynı konuda, yine karma ekonominin bir sonucu olarak, devletin özel teşebbüsle birleşerek faaliyet göstermesi de mümkündür. Böyle durumların dışında, devletin, kendisine düşen sınai, iktisadî ve ticarî görevleri yerine getirmek için, özel teşebbüslerin etkili, çabuk, kolay ve öteki kişilerle eşit olduğundan, güven verici niteliklerinden ilham alarak kamu teşebbüsleri kurduğu görülmektedir. Benzerliklerine rağmen, kârlılık ve verimlilik ilkeleri, özel teşebbüsün

kâr anlayışından farklı olan bu kamu teşebbüsleri, karma ekonomi ve sosyal devletin birer teknik aracı niteliğindeki kamusal kuruluşlardır.

● *Özel yetki.* Temsil yetkisi ister genel olarak, ister belirli bir iş veya işler için verilmiş olsun, temsilci, yetkili kılındığı hususlara ilişkin bütün işlemleri yapabilir. Ancak, genel temsil yetkisi verilmiş olsa bile, temsilcinin belirli bazı işleri yapabilmesi için, kendisine ayrıca özel bir yetkinin verilmesi gerekir. Temsilci, kendisine özel yetki verilmiş olmadıkça şu işlemleri yapamaz: 1. dava açma; 2. sulh olma; 3. tahkim sözleşmesi yapma; 4. kambiyo senedi düzenleme; 5. bağışlama; 6. gayrımenkul mülkiyetini geçirme. Bu genel sınırlama yanında, dava açmak için temsil yetkisi verilmiş olan kimse de kendisine özel bir yetki verilmemişse, sulh olma ve hakem sözleşmesi yapamama dışında, borçluyu ibra edemez, davadan feragat edemez, yemin kabul edemez ve dava sonucu hükmedilen şeyi kendisi alamadığı gibi, temsil ettiği kimse lehine konulmuş olan haczi de kaldıramaz. Bk. TEMSİL. (M)

ÖZELDEYİŞ bls. i. Leng. *Yeni.* Bir dile has deyim veya yapı: *Her dilin özeldeyişleri vardır.*

— ANSİKL. Leng. Bazı gramercilere göre *özeldeyiş,* başka bir dile kelime kelime çevrilemeyen bir deyimdir. Meselâ türkçedeki *nasılsınız?* cümlesi anlam bakımından almanca *wie befinden sie sich?,* ingilizce *how du you do?* ve fransızca *comment allez-vous?* cümlelerinin karşılığıdır; ama «sıhhatiniz nasıl» anlamına da gelen bu dört deyim, kelimesi kelimesine birbirinin karşılığı değildir. (L)

ÖZELEŞTİRİ bls. i. *Yeni.* Bir militanın, bir siyasî partinin, bağlı oldukları ideoloji açısından kendi davranışlarını yargılaması. *Eşanl.* OTOKRİTİK. (L)

ÖZELGE i. (*özel*'den *özel-ge*). *Yeni.* Ev, arsa gibi gayrımenkul mal. *Eşanl.* MÜLK. (M)

ÖZELİK i. (*öze*'den *öze-lik*). Fels. *Yeni.* Herhangi bir hali gösterebilme yeteneği. *Eşanl.* HASSA. (M)

ÖZELİSİMBİLİM bls. i. Leng. İnsan (antroponimi*) veya yer (toponimi*) adlarını inceleyen bilim. (*Eşanl.* ONOMASTİK.) [L]

ÖZELLİK i. (*özel*'den *özel-lik*). *Yeni.* Bir şeyin, kendi cinsinden olan veya olmayan bir başka şeyden ayırt edilmesine imkân veren nitelik: *Kişiliğinin özelliklerini tanımadan önce hiç bir şey düşünmüyor sanırdınız* (Kemal Tahir). *Üsküdarlılığın özelliklerinden -yani hususiyetlerinden- biri de vapur arkadaşlığıdır* (B. Felek). *Divan şiirinin özellikleri. Eşanl.* HUSUSİYET.

— Leng. Fonolojik (gerilim, genizsilik v.b.), sözdizimsel (cinslik, nicelik v.b.) veya semantik (yaş, cinsiyet v.b.) açıdan önem taşıyan belirgin boyut. || Belirgin bir boyutun terimlerinden birini karşılayan en küçük sözdizimi biriminin (morfem veya oluşturucu) fonoloji, sözdizimi veya semantik yönünden ortaya koyduğu ayrıcalık. (Meselâ, pasta kelimesinin sözdizimi [«isim», «cansız» v.b.], semantik [«mamul madde», «yiyecek»] ve fonolojik özellikleri vardır.) || *Ayırıcı özellik,* fonolojide bir oluşturucuyu bütün öbür oluşturuculardan ayıran özellik. || *Tekrarlı özellik,* bir morfem veya oluşturucudaki varlığı daha önce genel bir kuralla ortaya konan özellik. Bk. FONOLOJİ.

— ANSİKL. Leng. Bazen belirgin bir boyutu, bazen bu boyutun terimlerinden birini belirten *özellik* teriminin anlamında belirsizlik vardır. Meselâ «+ canlı» (boyut) ve «+ canlı»nın (terim) her ikisi de özelliktir. Özellik kavramı önce fonolojide (Jakobson, Martinet, Harris) kullanıldı; daha sonra bu kavramın kullanımı semantik ve sözdizimi (Chomsky'nin *Aspect of the Theory of Syntax* [1965] adlı eserinde) alanına da yayıldı. Oysa, bir kurucu unsur daha büyük kurucu unsurun bir bölümüdür ve öbür unsurlarla sentagma ilişkileri vardır; özellik (ikinci anlamıyle) dizideki unsurların hepsinde görülmeyen bir ayrıcalıktır; belli bir birimi niteleyen farklı özellikler bir bütün meydana getirir.°

— Psikol. Karakterin temel unsuru olarak ele alınan *karakter özelliği,* doğrudan doğruya öznel deney yoluyle algılanabilir (msl. bir kimsenin sıkılgan, utangaç, heyecanlı v.b. olduğunu söylediğimiz zaman, bu kimsenin karakterinin temel özelliğinden söz etmiş oluruz). Öznel deneyde nesnellik yokluğunu gidermek amacıyle, özelliği bazı deneysel durumlar içinde incelemek mümkündür. İşte bu inceleme, kişisel testlerin amacını meydana getirir. Bir kimsenin karakterini meydana getiren şey de, bu basit unsurların kendilerine has kümelenmişidir. Meselâ Heymans ve Wiersma, üç esas özellik ayırt etmişlerdir. Bunlar, «heyecanlılık», «faallik» ve «yankılanma»dır. Bu üç esas özelliğin bileşmesi, araştırıclara, sekiz temel karakteri tasvir etme imkânını verir. (L)

ÖZELLİKLE zf. (*özellik*'ten *özellik-le*). Özel olarak, hele, her şeyden önce: *Bir daha İstanbul'a gitmemiş, zaman zaman, özellikle Orta Anadolu'da gezmiş ...* (Cahit Öztelli). *Özellikle bu konuyu görüşmeliyiz. Eşanl.* BİLHASSA. (M)

ÖZEN i. (*özenmek*'ten). Bir işin elden geldiğince iyi olmasına gayret etme, özenmek eylemi, titizlik: *İnanları, yazdıklarına özen göstermelerine engel oluyor, inanları onları yitiriyor* (N. Ataç). *Eşanl.* İTİNA. İHTİMAM. (M)

ÖZENCİ i. ve sıf. (*özen*'den *özen-ci*). *Yeni.* Bir işi sırf zevk için yapan kimse. *Eşanl.* AMATÖR. (M)

ÖZENLİ sıf. (*özen*'den *özen-li*). *Yeni.* Özenilerek yapılan (iş). || Özenerek yapan (kimse). [M]

ÖZENMEK geçl. ve geçz. f. Bir işte büyük bir dikkat ve ihtimamla çaba göstermek: *Dünya güzelliği sendedir mevcut / Hususî özenmiş yaratmış Mabut* (Âşık Veysel). *Bahçe, Tevfiğin biricik, severek, özenerek çalıştığı yerdi* (H. E. Adıvar). || Gösteriş olsun diye yapmak: *Buranın muallim birliği ara sıra eğlenceler vermeğe özeniyordu* (Sabahattin Ali). *O zamanın alafrangalığa özenen yeni zengin evi* (H. E. Adıvar). || Bir şeyi veya kimseyi taklit etmeğe çalışmak: *O, ne bir tekke şairi, ne de divan edebiyatına özenen bir şehir şairidir* (C. Öztelli). *Asteğmenliğinde bile, şık subay olmağa özenmemişti* (Kemal Tahir).

— DEY. *Özene bezene.* Bk. BEZENMEK. *Özenip bezenmek.* Bk. BEZENMEK.

◆ **özene özene** zf. İtina ederek: *Hepsini güzel bir deftere özene özene yazdım* (Y. Z. Ortaç). *O gün için kendi evinde özene özene yapmış olduğu, konakta bir saat kadar uğraşa uğraşa üzerini «yadigâr» imzalı elmaslı bir iğne ile süslediği oyalı bir ipek al tül hotozu ...* (Ahmed Rasim). [M]

ÖZENSİZ sıf. (*özen*'den *özen-siz*). *Yeni.* Özenilmeden, baştan savma yapılan (iş). || Özenmeden, hevessizce yapan (kimse). [M]

ÖZENTİ i. (*özenmek*'ten *özen-ti*). *Yeni.* Alışılmış ölçüleri aşan bir davranışla, benzemeğe çalışmak hevesi, taklitçilik: *Ötesinde, berisinde, eğer varsa, göreceğin özentiler sana beğendirmek, gururunu okşamak içindir* (A. H. Müftüoğlu). *Bilmem niçin, Malûmat yazılarını daha çok anlamakla beraber, Servet-i Fünun'u daha kibar, özentilerime daha yakın bulurdum* (F. R. Atay).

◆ **özentili** sıf. özenerek yapılmış.

— DEY. *Özentili bezentili,* özenerek, dikkatle yapılmış: *Öyle özentili bezentili cümleler düzen, bilgilerini göstermek için kitaplarının yarısını başka dilde yazan kimselere hiç güvenim yoktur* (N. Ataç).

◆ **özentisiz** sıf. Özenilmeksizin yapılan, sade. (M)

ÖZERDİM (Sami Nabi), türk yazarı ve kütüphanecilik uzmanı (Hayrabolu 1918). İstanbul Erkek Lisesini, Ankara Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Macar Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi; öğretmenlik, kütüphanecilik yaptı, T.B.M.M. kütüphane müdür yardımcısı oldu. Eserleri: *10 Kasım - 31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Çıkmış Yazıların Bibliyografyası* (1958); *Bayraklaşan Atatürk* (derleme, 1963); *Atatürk Devrimi Kronolojisi* (1963). [M]

ÖZERK bls. sıf. *Yeni.* Özerkliğe sahip olan; belirli sınırlar içinde ve merkezî bir güç çerçevesinde kendini kendi kanunlarıyle idare eden: *Özerk ülke.* (*Eşanl.* MUHTAR.) || *Özerk sendika,* merkezî bir sendika teşekkülüne üye olmayan sendika.

— ANSİKL. Nümism. Roma imparatorluğunda *özerk para*'lar, iki sınıfa ayrılır: sırf onları bastıran şehir veya ülkelerin alâmetini taşıyan özerk paralar ve bir yüzlerinde imparatorun resmini taşıyan imparatorluğun özerk paraları. Roma hâkimiyeti altında özerk şehirlerin çoğu özerkliklerini paralarının üzerine *autonomia* kelimesinin kısaltılmış şekilleri olan A., AV., AVT., AVTON. ibarelerini basmak yoluyle belirtirlerdi. (L)

ÖZERKLİK bls. i. (*özerk*'ten *özerk-lik*). *Yeni.* Merzekî bir gücün yönettiği daha geniş bir kuruluşun içinde kendi kendini serbestçe idare etmek hakkı. || Bir kişinin kendi kendine serbestçe karar verebilmek hakkı.

— İda. huk. Genel olarak, merkezî idare dışında kalan kuruluşların, kanunla belli sınırlar içinde kalmak şartıyle, kendi hareketlerine hâkim olacak kuralları yine kendilerinin düzenleyebilme yetkisi ve idarî, malî konularda sahip bulundukları, az veya çok hareket serbestliği. (Bk. ANSİKL.) || *Üniversite özerkliği.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. huk. *Özerklik* terimi, türk hukukunda eskiden beri kullanılan «muhtariyet» karşılığıdır. Bu bakımdan özerkliği, bağımsızlıkla karıştırmamak gerekir. Yargı organının bağımsızlığından söz edilirken, bu organın hiç bir yerde emir ve direktif alamayacağı belirtilmek istenir. Oysa özerk bir kuruluş üstünde denetim vardır. Ancak, birçok «yerinden yönetim» idareleri üstünde uygulanan denetim, idare bütünlüğünü, kamu hizmetlerinin, eşitlik kuralı uyarınca devamlılığını sağlama amacıyle, merkezî idare tarafından gerçekleştirilir. Özerkliğin özel bir şekilde kullanıldığı alan ise, üniversitelerdir. Gerçekten Anayasa, üniversitelere ilişkin 120. maddesinde üniversite özerkliğinden söz ederek, bu kavrama, asıl anlamını değiştirmemekle birlikte, özel bir anlam vermiştir.

İdare bütünü içinde merkeziyet ve yerinden yönetim ilkeleri paralel olarak kullanılır. Merkeziyete, bütün idarî kademe ve makamlar, ast-üst ilişkisi içinde merkeze bağlıdır. Bu idarî teşkilâtın yukarı uçları, bakanlıklara kadar çıkar. Ayrıca, Başbakanlık ile Bakanlar kurulu ve bazı yardımcı merkezî kuruluşlar, cumhurbaşkanının da görev ve yetkilerinin eklenmesiyle merkezî idareyi meydana getirir. Bu merkezî idarenin, başkentte ve taşradaki teşkilâtı, tek bir tüzel kişilik içinde ve Devlet adı altında birleşir. Bu bakımdan, merkezî idare içindeki makamların, ayrı ayrı özerkliklerinden söz edilemez. Yalnız valilerin, özel durumları sebebiyle, «yetki genişliği» adı verilen bir nispî hareket serbestliği vardır; ancak bu da bir özerklik niteliğinde değildir, çünkü yalnız valilere tanınmıştır ve gerektiğinde valinin bir kararı, hiyerarşik üstü durumundaki bakan tarafından değiştirilebilir, kaldırılabilir. Buna karşılık, merkezî idare dışında kalan, mahallî veya hizmet yerinden yönetim kuruluşları, merkezin ve yürütme organının hiyerarşik denetimine bağlı tutulmadığı, bir tüzel kişiliğe ve dolayısıyle ayrı karar organlarına ve malvarlığına sahip bulunduğu için özerktir; ancak bu özerklik, her kuruluş bakımından aynı genişlik ve etkilikte değildir. Çünkü idarî vesayet adı verilen merkez denetimi, kanunî açıklığa dayandığından, kanunkoyucu da, her «yerinden yönetim» kuruluşunu veya çeşidini aynı nitelikte görmediğinden, bu kuruluşlar üstündeki denetim her zaman aynı derecede olmaz. Meselâ, belediyeler, köyler, Türkiye Radyo ve Televizyon kurumu, iktisadî devlet teşekkülleri, meslek teşekkülleri, bazı üniversiteler farklı hukukî statülere sahiptir. Bütün bu kuruluşların ortak özelliği, her biri kamu tüzel kişisi olduğu için, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanun ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak amacıyle yönetmelikler çıkarabil-

mesidir. Yönetmelik yapma yetkisi, yerinden yönetim kuruluşlarının özerkliğe sahip bulunduklarının ilk belirtisidir. Böylece, kanun ve tüzüklerin sınırları içinde, serbest bir karar alma imkânına sahiptirler; ancak, bazı kuruluşların yönetmelikleri ilgili bakanlığın onayına bağlıdır ve bu gibi kuruluşların özerklikleri belli oranda sınırlanmaktadır. Yerinden yönetim kuruluşlarının, kendilerine ait karar organlarına sahip bulunmaları da, ayrı bir iradelerinin olduğunu gösterir; ancak, bu karar organlarının seçilmiş olmaları halinde Anayasa ayrı bir özerklik teminatı tanımaktadır. Anayasa, il özel idaresi, belediye ve köylerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetimin ancak yargı yoluyle olabileceğini belirtmiştir. Bunun gibi, yine Anayasa, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının yani barolar, ticaret odaları, borsalar gibi kuruluşların seçilmiş organlarının, ancak bir yargı kararına dayanılarak görevden uzaklaştırılabileceğini ifade etmektedir. Öyleyse, mahallî idarelerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, merkezî idare ve yürütme organını, dolayısıyle de muhtemel siyasî baskıların etki alanı dışına çıkarılmaları mümkün olmaktadır. Bu da, bir özerklik teminatıdır.

Türkiye Radyo Televizyon kurumu ise, biraz daha farklı niteliktedir. 1961 Anayasasının ilk şeklinde T.R.T. de, üniversite gibi, geniş kapsamlı bir özerkliğe sahip kılınmıştı. 20. IX. 1971 gün ve 1488 Sayılı kanunla Anayasaya getirilen değişiklik, T. R.T.'yi eski özerklik statüsünden çıkarmış, fakat tarafsız bir kamu tüzel kişiliğine sahip bulunduğunu ifade etmiştir. Kanunkoyucu T.R.T.'yi düzenlemek konusunda başka «yerinden yönetim» kuruluşlarında olduğu kadar yetkili değildir; çünkü, Anayasaya göre kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozamaz; seçilmiş organlara sahip kuruluşların bu organlarının feshi konusunda olduğu gibi.

● *Üniversite özerkliği,* Anayasadaki düzenleniş şekliyle, daha geniş ve dolayısıyle de, daha özel anlamdadır. Özel kanuna göre kurulan bazı istisnaî üniversiteler dışında kalan üniversiteler, kendi seçtikleri organlar eliyle yönetilen, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip kuruluşlardır. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları, Anayasanın öngördüğü istisnadan başka, üniversite dışındaki makamlarca görevlerinden uzaklaştırılamazlar. Ancak üniversite özerkliği de, bir bağımsızlık değildir. Bu sebeple, devletin gözetim ve denetimi, kanunla düzenlenebilmektedir. Üniversite bütçesi de, genel ve katma bütçelerin bağlı oldukları esaslara uygun olarak yürürlüğe konur ve denetlenir. Ayrıca, üniversite özerkliği, üniversite bina ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversitede eğitim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarınca giderilmemesi halinde, Bakanlar kurulu ilgili üniversitenin veya bağlı kuruluşlarının yönetimine elkoyabilir. Anayasa mahkemesi, üniversite özerkliğinin, fakülteleri de kapsamasının zorunlu olmadığını kabul etmekte ve fakültelere özerklik tanımayan bir kanunun Anayasaya aykırı görülemeyeceği sonucuna varmaktadır. (M)

ÖZERLER, XIV. yy.da Adana, Sis (Kazan), Dörtyol, Payas, İskenderun bölgelerinde yaşayan Üçok Türkmenlerinden bir boyun adı. Kaynaklarda *Özerli Türkmenleri* şeklinde de geçer. Özeroğullarıyle birlikte birçok olaya karışan bu boy XV. yy.da çiftçiliğe başladı. Konargöçer olanlarına sonradan *Üzeyr Yörükleri* dendi. (M)

ÖZEROĞULLARI, Dörtyol, Payas, İskenderun, Belen ve Derbsak bölgelerini hâkimiyetleri altında bulunduran bir türkmen ailesi. Asıl yurtları Payas-Erzin yöresidir; buraya Özerli denir. Bugün Dörtyol'un bir mahallesi de Özerli adını taşır. Özeroğullarının elinde bulunan bu bölge Osmanlılar tarafından bir sancak olarak idare edildi. Üçok Türkmenlerine bağlı olan Özeroğulları Çukurova ve Payas bölgelerinde XIV. yy.dan itibaren faaliyette bulundular. Adını Özer Beyden alan ailenin bilinen ilk üyesi, 1374'te Sis'i (Kozan) kuşatan türkmen beyi Davud'dur. Davud 1382'de isyan eden Dulkadıroğlu Süli Bey ile işbirliği yaptı; bu yüzden Özeroğulları Memlûkların saldırısına uğradı; çadırları yağmalandı, karşı koyanlar öldürüldü; Özeroğlu dağa çıkarak orada savunmaya geçti. Bunun üzerine Halep valisi Yulbuga en-Nasirî, Özeroğlu'nun üstüne yürüdü, fakat Belen geçidinde yenilerek Antakya'ya çekildi. Özeroğlu 1411'de Antakya'yı kuşatarak aldı ve Antakya naibi Can Beyi esir etti. Fakat Gündüzoğlu Gördü Beye yenilerek esir düştü. Bir süre sonra ölen bu Özeroğlu'nun adı Aydoğmuş olabilir. Özeroğulları memlûk sultanı Melikül Müeyyed zamanında önemli bir rol oynadılar (1419). 1425'te memlûk sultanı Barsbay, Ramazanoğullarıyle savaşan Özeroğullarına yardım etti. 1429'da Özeroğlu Davud eskisi gibi Derbsak ve çevresinin emîri oldu; Kahire'ye kadar giderek sultanla görüştü. 1435'te Özeroğlu, Karamanoğlu İbrahim Beyin Kayseri seferine katıldı. 1448'de Antakya, Hârım, Ayıntab bölgesinde şiî propagandası yapan Şeyh Cüneyd, Özeroğlu tarafından takip edildi; bütün mal ve servetini ona vererek yakalanmaktan kurtuldu. Özeroğulları, Osmanlı-Memlûk savaşları sırasında (1484-1489) Memlûkları tuttular. Ceyhan kıyısına gelen osmanlı ordusunun karşısına çıkan Üçoklu Türkmenleri arasında Özeroğlu Mekki Bey de vardı. Özeroğulları bir süre Ramazanoğullarının nüfuzu altında Dörtyol'da (İmraniye) yaşadılar; Yavuz Sultan Selim devrinde bu bölge osmanlı idaresine geçince, Üzeyr (veya Özer) sancağı adını aldı. Özeroğulları, Dörtyol, Payas, İskenderun ve Derbsak bölgelerini de kapsayan bu bölgede uzun süre sancakbeyliği yaptılar; nesilleri yerli halka karışarak ortadan kalktı. Osmanlılar zamanında bu bölge Üzeyr (Özer) livası haline getirildi ve yeni bir kanunname hazırlandı (Kanunnamei Nahiyei Üzeyr). Bu tarihten sonra buradaki Türkmenlere *Yörükânı Üzeyr* adı verildi. (M)

ÖZET i. (*öz*'den). *Yeni.* Bir yazı veya sözün anlamını daha kısa ve özlü biçimde veren yazı veya söz: *Bir romanın özeti. Bir nutkun özeti. Esk.* Hulâsa.

— Sine. Bk. SİNOPSİS. (M)

ÖZETLEMEK geçl. f. (*özet*'ten *özet-lemek*). *Yeni.* Daha az kelime ile ve daha kısa şekilde anlatmak: *Durumu özetlediniz. Şimdi ne yapacağız?* (S. Kocagöz). *Arnold Bennet'in «Klasik eserler bizde edebiyat anlayışını, zevkini, güzeli çirkinden ayırt etmek gücünü yaratan eserlerdir» diye özetleyebileceğimiz bir sözünü almış «Bizim klasik bir edebiyatımız yoktur» demiştim* (N. Ataç). *Esk.* Hulâsa etmek.

◆ **özetlenmek** edilg. f. Özet haline getirilmek, hulâsa edilmek. (M)

ÖZGE sıf. (*öz*'den *öz-ge*). Başka: *Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge / Ne açar kimse kapım bâd-ı sabadan gayrı* (Fuzuli). *Özge bir büyü vardır dil pınarında, bir yol içen bir daha alamaz kendini* (N. Ataç). || Gayri, yabancı. (M)

ÖZGECİ sıf. (*özge*'den *özge-ci*). *Yeni.* Başkalarının iyiliği için kendinden fedakârlık eden (kimse). *Esk.* Diğerkâm. (M)

ÖZGECİL sıf. (*özge*'den *özge-cil*). *Yeni.* Özgeci. (M)

ÖZGECİLİK i. (*özgeci*'den *özgeci-lik*). *Yeni.* Özgeci olma hali. Bk. ALTRÜİZM. (M)

ÖZGENT. Bk. ÖZKENT.

ÖZGEYURTLU blş. sıf. Biyol. *Yeni. Özgeyurtlu alttür,* kendisine benzer diğer alttürlerden ayrı olarak kendine has bir yayılma alanı bulunan alttür. (L)

ÖZGÖBEKLİ blş. sıf. Teratoloji. Hemen hemen bütün kısımları tam ve bağımsız olan, fakat her birinin ayrı göbeği bulunan çifte ucubelere denir. (Zt. TEKGÖBEKLİ.) [L]

ÖZGÜ sıf. (*öz*'den *öz-gü*). *Yeni.* Özellikle birine veya bir şeye ait olan, belli bir şeyde ve kimsede bulunan: *Seyranî'nin yalnız kendine özgü bir özelliğini de kafiyelerinde buluyoruz* (Cahit Öztelli). *İhtiyarlara özgü bir hoşgörü. Eşanl.* HAS, MAHSUS. (M)

ÖZGÜÇ (Tahsin), türk arkeoloğu (Kırcaali 1916). Ortaöğrenimini Edirne'de yaptı. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi ve Arkeoloji bölümünde asistan (1940), doçent (1946) ve profesör (1954) oldu. 1968'de dekanlığa, 1969'da Ankara üniversitesi rektörlüğüne getirildi. Toprakkale (Sıvas), Maltepe, Anıtkabir, Karahöyük (Elbistan), Fıraktin (Kayseri), Horoztepe, Kululu, Kültepe ve Altıntepe kazılarını yönetti. Eserleri: *Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri* (1948); *Karahöyük Hafriyatı* (1949, N. Özgüç ile); *Kültepe Kazısı* (1953, N. Özgüç ile); *Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri* (1958, M. Akok ile); *Kültepe-Kaniş Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar* (1959); *Altıntepe I. Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri* (1966); *Altıntepe II. Mezarlar, Açıkhava Mabedi, Depo Binası ve Fildişi Eserler* (1969); *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı* (1971). [M]

ÖZGÜDÜM blş. i. *Yeni.* Hareketli bir cismin, bir operatörün müdahalesi olmaksızın ve verilen bir göreve bağlı olarak kendi kendini yönetmesine imkân veren usul. || Özellikle füzelerde kullanılan kendi kendine seyir metodu.

— ANSİKL. Havc. *Özgüdüm*'de, telsizle güdümden farklı olarak yerde bulunan bir pilota ihtiyaç yoktur. Özgüdümlü cihazın üzerinde, tamamen bağımsız bir şekilde seyrini sağlayacak bütün donatımı vardır. Özgüdüm ilk defa 1947'de Kuzey Atlantik'i geçen bir uçakta uygulandı; yol boyunca uçaktaki pilot, hareketten önce mühürlenmiş olan kumanda levyelerine dokunmadı. Bu uçak, bağımsız telsiz düzeniyle tamamen özgüdümlü olarak Newfoundland'den kendi başına kalkarak Brise-Norton (Oxford) havaalanına ulaştı. Uçak, bir radyopusula ile önce yolun üçte birinde bulunan bir gemiye yerleştirilmiş bir vericiye, sonra yolun üçte ikisindeki ikinci bir vericiye, nihayet ineceği alanın vericisine doğru yöneldi ve âletli iniş metoduyle piste indirildi.

Özel cihazların uzun mesafelerde güdümü için çeşitli özgüdüm usulleri düşünülmüştür. Bununla birlikte en ilgi çekici olanları, *astronomik* ve *eylemsizlikle özgüdüm*'dür. Astronomik özgüdüm metodu, radyoelektriğe olduğu kadar optiğe de dayanabilir. Gerçekten, gerek bir yıldızdan gelen ışınları almak için bir dürbün, gerek gökkürenin bilinen bir bölgesinden yapılan belli frekanstaki sürekli yayını almak için küçük bir alıcı, herhangi bir doğrultuda uzaya yöneltilebilir. Alıcı telsiz (veya dürbün), sürekli olarak uzayın bilinen bir yönüne doğru dönük kalacağından, füze, cayroskopik bir ufuk yardımıyle ufka göre yüksekliğini, bir cayropusulayla karşılaştırarak da kendi açıklık açısını bulabilir. Hareketli cismin konumu iyice belirlenmiş olduğundan, elektronik bir hesap makinesi kumanda düzenini etkileyerek, cihazı seçilen yol üzerinde tutacak şekilde uçuş şartlarını değiştirebilir.

Eylemsizlikle özgüdüm, çok duyarlı ivmeölçerler taşıyan bir cayroskopla kararlılığı sağlanmış bir platformdan faydalanır; bu ivmeölçerler her an ve sürekli şekilde cihazın ivmelerini, uzay içinde üç koordinat eksenine göre ölçer. Bu ölçüler önce bir integratöre yollanır. Bu âlet ölçülerden hızları çıkarır; sonra yol izleyici bir âletten başka bir şey olmayan ikinci bir integratöre girdirilir.

— Sil. Özel silâhların genelleşmesinden beri özgüdüm, askerlik alanında çok sık kullanılmağa başlandı. Özgüdümlü silâhın tepkilerine hedefin kendisi kumanda etmediği zaman *dolaylı özgüdüm* söz konusudur. Buna örnek olarak, karada veya gökyüzünde bulunan, silâhtan ayrı bir cihazdan aldığı verilere uyan otomatik pilot gösterilebilir; silâh, organlarını harekete getiren empulsiyonları, kendi donatımı olan cayroskop gibi âletlerden alırsa, gene dolaylı özgüdüm vardır. Elektronik arayıcı başlıkla donatılmış gerçek robotlarla uygulanan özgüdüme *dolaysız özgüdüm* denir. Hedef tarafından yayılan çeşitli cinsteki dalgalarla (radyoelektrik, kızılaltı ışın v.b.) çalışan bu elektronik arayıcı başlık, gösterdiği tepkime ve röle ile silâhın yönelme elemanlarına kumanda eder. (L)

ÖZGÜDÜMLÜ blş. sıf. (*özgüdüm*'den *özgüdüm-lü*). Taşıdığı âletlerle bağımsız ola-

rak hareket edebilen cihazlar için kullanılır. (L)

ÖZGÜL sıf. (*öz*'den *öz-gül*). *Yeni*. Özellikle bir türe ait olan, türsel. *Esk*. Nev'î. || **1**. Kadın adı.

— Fiz. *Eşanl.* ÖZ. || *Özgül ağırlık*. Bk. AĞIRLIK. || *Özgül ısı*. Bk. *Isınma* ISI'*sı*.

— Tıp. Bir hastalık türünün karakteristiğini teşkil eden. || Belirli bir hastalığa ve yalnız o hastalığa etkili olan bir tedaviye denir: *Ensülin, şeker hastalığının özgül ilâcıdır*. || Bir şeye özgü, özel olan: *Kinin sıtmaya karşı özgül bir ilâçtır*. (LM)

ÖZGÜLLÜK i. (*özgül*'den *özgül-lük*). *Yeni*. Özgül olma hali. *Eşanl*. TÜRSELLİK. *Esk*. Nev'iyet.

— Asalakbil. *Asalak özgüllüğü*, ancak tek bir türde (hattâ tek bir alttürde) veya art arda belirli iki türde yaşayabilen asalak hayvan veya bitkilerin özelliği. (Şeftali mildiyusu, marul mildiyusu, çavdarmahmuzu mantarları, önce sivri tatlı su salyangozunda, sonra koyunda yaşayan karaciğer kelebeği bunlara örnek olarak gösterilebilir.)

— İstat. *Bir değişkenin özgüllüğü*. Bk. *Faktöriyel* ANALİZ.

— Psikol. *Duyuların özgüllüğü kanunu*, aynı uyartının farklı duyulara uygulanması halinde değişik uyumlar meydana getirdiğini ileri süren psikofizyolojik kanun. (Meselâ göze uygulanan bir elektrik akımı, görsel duyumlar meydana getirirken cilde uygulanınca dokunmaya ait duyumlar meydana getirir v.b. Bunun karşılığı olarak aynı duyu organına uygulanan çeşitli uyartılar, aynı mahiyette duyumlar doğurur: meselâ, bir elektrik uyartısı ile bir vuruş, göze uygulanınca, her ikisi de, görsel duyumlar meydana getirir. Daha 1840'tan itibaren bu kanun, Johannes Müller tarafından, «duyusal sinirlerin özgül enerjisi»yle ilgili fizyolojik kanuna uygun hale getirildi.)

— Tıp. Özgül olan bir şeyin niteliği: *Bir belirtinin, bir ilâcın özgüllüğü*. || Karakterleri sabit ve belirli, sebepleri her zaman birbirine benzeyen bir hastalığın durumu. (LM)

ÖZGÜN sıf. (*öz*'den *öz-gün*). *Yeni*. Yalnız kendine has, kendine özgü bir nitelik taşıyan: *Özgün bir yazar*. || Bir buluş eseri olan, aynı türden hiç bir şeye benzemeyen: *Özgün bir deneme*. (*Eşanl*. ORİJİNAL.)

◆ **özgünlük** i. *Yeni*. Özgün olma hali: *Bir yazarın özgünlüğü*. *Eşanl*. ORİJİNALLİK. (M)

ÖZGÜNAŞI blş. i. *Yeni*. Hastalığın bulunduğu kimseden alınan mikrobun üretilmesiyle elde edilen aşı. (Aralıklı ısıtma yoluyle hastalık yapma gücü azaltılan bu aşı, cerahatin alındığı hastanın derisinin altına şırınga edilir. Özgünaşı metodu, özellikle stafilokok enfeksiyonlarına, kan çıbanına karşı kullanılmıştır.) [L]

ÖZGÜNAY (Nâzım) **Florinalı**, türk şairi (Florina 1883-Üsküdar 1939). İlköğrenim ve ortaöğrenimini Manastır'da yaptı; İstanbul'da hukuk öğrenimi gördü. Çeşitli memurluklarda bulundu; bu arada, Emniyeti Umumiye şube müdürlüğü, *Polis Mecmuası* müdürlüğü yaptı. Gümüşhane mektupçuluğundan emekliye ayrıldı. Son yıllarında şiirlerinde kullandığı mahlastan dolayı «Şiir Kralı» lakabını aldı. Kendi şairliğini öven 12 kadar risalesi vardır. (M)

ÖZGÜR sıf. (*öz*'den). *Yeni*. Herhangi bir kısıtlama veya zorlamaya bağlı olmaksızın davranan: *Yunus'un değerler dizgisinde, dilediği dost düzeninde tek sultan özgür insandır* (C. A. Kansu). || Yabancı bir gücün etkisi altında bulunmayan; bağımsız. (*Eşanl*. HÜR.) [M]

ÖZGÜRLÜK i. (*özgür*'den *özgür-lük*). *Yeni*. Hiç bir kısıtlama veya sınırlamaya bağlı olmaksızın düşünmek ve davranmak durumu: *Günümüzün tartışmaya yanaşmayan, bu böyledir diye kesip atan, kişinin özgürlüğünü boyuna sınırlandırmak isteyen öğretileri...* (N. Ataç). *Arada, bu kelimenin zevkten dünya nimetlerinden insan tabiatının bir özgürlüğünden ibaret olduğunu söyleyen kitaplar da vardı* (S. F. Abasıyanık). || Yabancı bir gücün etkisi altında bulunmama hali, bağımsızlık. (*Eşanl*. HÜRRİYET.)

— Huk. Bk. HÜRRİYET. (M)

ÖZİ, Osmanlı devletinin Rumeli'deki eyaletlerinden biri. Eyaleti merkezi olan Özi şehri, Özi (Dnieper) ile Ekşisu ırmaklarının Karadeniz'e ulaştığı yerde, Eski Yunanlıların Elektra şehri yıkıntıları üzerinde kuruldu. Özi eyaleti Bayezid II'nin Kili-Akkerman seferi sırasında osmanlı ülkesine katıldı. Zaman zaman vilâyet olarak anıldı. Özi, Rusların Azak kalesini alarak Karadeniz'e ve osmanlı eyaletlerine inmeleri yüzünden meydana gelen savaşlarda büyük önem kazandı. Bölge, Yahya Paşanın şiddetli savunmasına rağmen Rusların eline geçti (1737); fakat tekrar alındı (1738). Şahin Ali Paşa 1768-1774 Osmanlı - Rus savaşında üç yıl Özi'yi savundu. Özi muhafızı Hamid Hüseyin Paşa sefer başlarında Kılburun'a asker gönderdi. Rus generali Potemkin, şehri kuşattı. Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa donanma ile yardıma geldi; fakat kıyının sığ olması, büyük kalyonların yanaşamaması ve İstanbul'dan gelen hafif donanmanın zamanında yetişememesi yüzünden şehir Rusların eline geçti. Şehirdeki 20 000'den fazla müslüman halk kılıçtan geçirildi. Kırım'ı geri almak için açılan savaş, Osmanlı devletine büyük ölçüde zararlı oldu. 1792'de yapılan Yaş antlaşmasının üçüncü maddesine göre Özi «kır»ı ve kalesi Ruslara bırakıldı. (M)

Özi kalesi, Dnieper nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde Osmanlıların yaptırdığı kale. Türkler buraya *Karakerman*, *Uzunkale* de derlerdi. Kanunî devrinde beylerbeylik merkeziydi. Özi valileri Özi kalesinde kalırlardı. (M)

ÖZİNDÜKLEME blş. i. Bir elektrik devresinde, içinden geçen akımın değişmeleriyle meydana gelen indükleme. (SELFİNDÜKSİYON da denir)

— ANSİKL. Bir devreden, *i* şiddetinde değişken bir akım geçiyorsa, kendi magnetik alanında bu devreyi kuşatan akı da değişkendir. Elektromagnetik indükleme* kanunlarına göre bu devrede, birinci akıma eklenerek değişimlerini geciktiren bir indükleme akımı doğar.

Devrede, $E = -L\dfrac{di}{dt}$ olarak ifade edilebilen bir elektromotor kuvvetin doğduğu da söylenebilir. Bu ifade, öbür birimler sırasıyle volt, amper ve saniye cinsinden olduğu zaman Henry cinsinden ifade edilen L «*özindükleme* katsayısı»nı tanımlar.

Uygulamalar. Sayıları çok kabarık olan uygulamalar içinden bellibaşlı ikisini vermekle yetineceğiz: **1**. devrelerin kapanma ve açılmasıyle meydana gelen *geçici akımlar*. Bir doğru akım üretici bulunan bir devre kapatıldığında, rejim akımı, L'nin değeri ne kadar büyükse o kadar fazla bir gecikmeyle doğar. (Meselâ büyük bir elektromıknatısta, normal rejime ulaşabilmek için dakika cinsinden bir zaman geçmesi gerekir. Aynı şekilde, devre açıldığında, ana akımın kaybolmasını geciktiren geçici bir kesilme akımı doğar. Bu akım, L ne kadar büyük, devre açılması da ne kadar çabuk olursa o kadar şiddetlidir ve her zaman için zararlı, bazen da tehlikeli olan bir «kesilme kıvılcımı» meydana getirir. Diğer taraftan, çeşitli âletlerde (msl. indükleme bobini) geçici akımların varlığından yararlanılabilir;

2. *alternatif akımlı* devrelerin durumu. Özindükleme burada çift etki yapar: *i* akımının değişmelerini *v* geriliminin değişmelerine göre geciktirir (yani akımda, gerilime göre bir «geri faz farkı» yaratır). Akımın *i* şiddetini azaltır ve devre R ohm direncinin üstünde bir dirence sahipmiş gibi görünür; bu görünen direnç veya «empedans» $Z = \sqrt{R^2 + 4\pi^2 f^2L^2}$ ifadesiyle verilir; burada *f*, akımın Hertz cinsinden frekansıdır. Frekans yüksek olduğu zaman Z'nin çok büyük olduğu görülür: kuvvetli bir indükleme bobini, yüksek frekanslı akımları pratik olarak durdurur (radyoteknikte akımların süzülmesinde bu olaydan yararlanılır). [L]

ÖZİNKİT i. (fr. *eusynchite*). Miner. Tabiî kurşun ve çinko vanadat. (Bir descloizit çeşididir.) [L]

ÖZİŞ (Sadi), türk heykeltıraşı (İstanbul 1923). İstanbul Erkek lisesini, Güzel Sanatlar Akademisi Dekorasyon bölümünü bitirdi (1947). Paris'te Grand Chaumier akademisine devam etti. André Lhote ve L'Art Abstrait atelyelerinde resim, Paul Colin atelyesinde tiyatro dekoru ve kostümü öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönünce Güzel Sanatlar akademisi öğretim üyesi oldu. Heykel alanında da çalışan Öziş, heykelcilikte genellikle madenî malzeme kullanarak soyut biçim araştırmalarıyle modern plastik anlatıma yöneldi. 1962-1963 Devlet Resim ve Heykel sergisinde ikincilik ödülünü kazandı. Dolmabahçe Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

ÖZİTME blş. i. Mekan. Otomatik olarak çalışan ve pilot gerektirmeyen bir düzenin ittiği cihazları niteleyen eylem. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Yarı özitme*, yarı özitmeli bir merminin manevrasını belirten eylem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Kelime kökü bakımından *özitme*, içine yerleştirilen özitmeli bir düzenek yardımıyle yer değiştiren bir aracın yeteneğini belirtir. Bu bakımdan otomobiller ve uçaklar özitmelidir. Fakat söz konusu araçlar için yalnız «çekiş» terimi kullanılır; «özitme» terimi ise, bugün, hem bağımsız hem de otomatik iticilerle hareket eden, yani çalışmasını ayarlayacak bir insanı gerektirmeyen araçlar için kullanılır. Bu terim özelleşmesi, yolunun hiç olmazsa bir kısmında itişini sağlayan, genellikle tepkili bir motris düzene sahip mermilerde de görülür.

— Sil. *Yarı özitme*'nin başlangıcı, klasik mermiyi (bir top tarafından atılan) tapayla birleştirmek üzere roket mühendisleri tarafından XIX. yy.da yapılan ilk denemelere kadar uzanabilir. Sıvastopol kuşatmasındaki denemelerden sonra tapa, gerek emniyetsizliği, gerek atılışındaki sıhhatsizlik sebebiyle bir kenara bırakıldı, buna karşılık yivli topla istenilen sonuç kolaylıkla alınabiliyordu. Tapa ile top mermisini birleştirmek için yapılan incelemeler 1930-1935'e doğru yeniden ele alındı ve Vernon'da bir Brandt havanıyle yapılan ilk yarı özitmeli atışla sonuçlandı. Bu prensibin uçaktan atılan rokete uygulanması (bu durumda uçak top yerine geçer) Fransa'da C. Fougeron tarafından 1937'de incelendi, daha sonra Sovyet Rusya'da yeniden ele alındı. Bu ülke 1941'de «Stormvoiks» av uçaklarını roketlerle donattı, sonra 1942'de hizmete giren topçu roketatarlarını veya Stalin orglarını ortaya koydu. İkinci Dünya savaşının sonundan beri özitme, havan gibi bazı klasik silâhlara uygulandı. Gerçekten de yarı özitme, ilk hız sabit kalmak şartıyle silâhın ağırlığının büyük ölçüde azaltılması imkânını sağlar ve dolayısıyle hareket kabiliyetini arttırır. Öte yandan yarı özitme toptan ve roketten beklenen hız orantısı üstünde oynayarak aynı kalibredeki silâhlara uygulanabilecek mermi sayısını çoğaltır. Son olarak yarı özitme yapımcıyı, atış sıhhati sınırlarını mermilerin (özellikle atom mermilerinin) direnciyle bağdaştırma işinden de kurtarır. Meselâ Sovyet Rusya atom topu olarak, 280 mm'lik yarı özitmeli bir havanı kabul etmiştir. Bu şartlar içinde kullanılan mermilere «ek itişli» adı verilir. (ML)

ÖZİTMELİ blş. sıf. (*özitme*'den *özitmeli*). Atmosferde veya uzayda özitme ile hareket eden bir cihaz için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) || *Yarı özitmeli*, klasik tipteki ilk itişi, atış sırasında bir füzenin itişiyle hızlandırılan bir mermi için kullanılır.

— ANSİKL. Ask. *Özitmeli mermiler*'in çok basit şekilleri eskiden kullanılmıştı. O zamanlar bunlara *tapa* veya *maytap* adı verilirdi; meselâ, 1855'te Sıvastopol kuşatmasında kullanılan Congrève tapası. Ancak, İkinci Dünya savaşı sırasında bu mermiler olağanüstü bir gelişme gösterdi. Bugünkü şekilleriyle bu mermiler, bir *itici parça* ve bir *etken parça*'dan meydana gelir. İtici parçada, mermi füze ise, barut veya yakıt-yakıcı karışımı, öbür halderde (türboreaktör, pülsöreaktör, statoreaktör v.b.) yakıt, bir yanma odası ve gazları püskürterek itici kuvvet doğuran bir gaz borusu bulunur. Etken parça sis veya yangın çıkaran patlayıcı madde taşır. Bu mermilerin kullanılması için ateşli silâh gerekmez, fırlatma düzeni basit güdüm organlarından başka

bir şey değildir. (Bk. RAMPA.) Müttefikler arasında «roket» adı verilen bu taktik özitmeli mermiler, 1941'den başlayarak önce topçu mermileri (Rusların çok namlulu Stalin orgları, Nebelwerfer), sonra tanksavar mermisi (amerikalıların bazokası), daha sonra da hava kuvvetlerinin hafif mermileri olarak ortaya çıktı. (Bk. FÜZEATAR.) Başlangıçta bunların menzilleri kısaydı ama, toplam ağırlıklarına göre içlerinde bulunan patlayıcı maddenin çokluğu yüzünden tahrip güçleri çok büyüktü. Bunlara klasik topçu mermilerinden üstün bir menzil verme yolları aranarak, Peenemunde'de Almanlar 1944'te, etki menzili büyük özitmeli bir uçar bomba olan V_1'i yaptılar. 1944 Eylülünde V_2'ler ortaya çıktı. V_1'lerde olduğu gibi V_2'ler de mermi yollarının ancak bir kısmı üzerinde özitmeliydi, fakat bunların güdümünde ilk defa yerden telsizle müdahale gerçekleştirilmişti. Kararlı kuyruk takımı ve dümenlerine rağmen bu mermiler, henüz atış sıhhatine ulaşmamıştı. 1945'ten sonra yapılan araştırmalar özgüdüm ve uzaktan güdümün genelleştirilmesiyle sonuçlandı. Özitme ile uzaktan güdüm veya özgüdümün birleştirilmesi sonucunda *özel silâh* adı verilen ve büyük bir gelişme imkânına sahip yeni bir mermi elde edildi. (L)

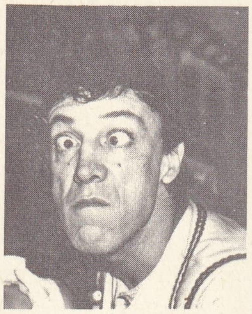

Münir ÖZKUL

ÖZKENT veya **ÖZGEND,** Maveraünnehir'de (Fergana) şehir. X. yy.da Ezgiş adı verilen bir türk kavminin elindeydi; Karahanlılar devrinde gelişti ve Batı Karahanlı devletinin merkezi oldu. Fakat iç savaşlar sırasında harap olarak bir süre Doğu Karahanlı devletine bağlandı, kısa bir süre sonra da Batı Karahanlılar yeniden burayı merkez yaptılar. Şehirde para (*özkent sikkesi*) basıldı; 1068'den sonra Semerkand başkent oldu. Selçuklu sultanı Melikşah Maveraünnehir seferinde şehri ele geçirdi; fakat karahanlı beyi Ahmed'e bıraktı (1089). Moğollar, şehri 1220'de aldılar; onların zamanında Mangu Kaan, Arslan Han Karlığ'a Özkent'in gelirini bağışladı.

Özkent'te Karahanlılar devrinden bazı mimarî eserler kalmıştır; *Özkent türbeleri* adı altında toplanan üç türbe, karahanlı sanatının bütün özelliklerini gösterir. (M)

ÖZKERTENKELEGİLLER çoğl. blş. i. Kertenkeleleri ve en yakın benzerlerini kapsayan sürüngenler familyası. (Bunlar Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşayan çatal dilli, oynak gözkapaklı hayvanlardır. Agamalar, iguanalar, varanlar, gekolar, bukalemunlar ve skink'ler bu familyadan sayılmaz. Özkertenkelegillerin başlıca cinsleri: kertenkele, dikenparmaklıkertenkele, psammodromus, ophiops.) [L]

ÖZKONAK, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili, Avanos ilçesi) bucak; 12 972 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi* (*Özkonak* kasabası; esk. *Genezin*), 4 691 nüf. (1965). Avanos'un 13 km kuzeyinde; yüksl. 1 200 m. (M)

ÖZKUL (Münir), türk tiyatro ve sinema oyuncusu ve tiyatro yönetmeni (İstanbul 1925). Tiyatro alanında ilk denemelerini Bakırköy Halkevi sahnesinde yaptı. 1951'de Muhsin Ertuğrul yönetimindeki Küçük sahnede oynadı. İstanbul Şehir tiyatrosu (1958-1959) ve Ankara Devlet tiyatrosunda çalıştı (1959-1960). Arkadaşlarıyle birlikte Aksaray'da Bulvar tiyatrosunda bir topluluk kurdu (1960-1961). Birçok filimde oynadı. Rol aldığı başlıca oyunlar: *Fareler ve İnsanlar* (1951); *Karakolda Yarış* (1952); *Aşağıdan Yukarı, Onikinci Gece, On Büyük Yaramaz, Arpa Ambarı, Örümcek* (1953); *Babayiğit, Ziyafet, Dünkü Çocuk, Hamlet* (1954); *Yaz Bekârı, Oyun Olmasaydı, Sevgili Gölge, Çayhane* (1955); *Soytarı, Yağmurcu,* (1956); *Tablodaki Adam* (1959); *Toreadorlar Valsi* (1960) v.d. (M)

ÖZLEM i. (*özlemek*'ten *özle-m*). *Yeni.* Bir kimse veya şeye duyulan aşırı görmek, kavuşmak arzusu: *Artık anladım: Tutulduğum spleen ne memleket özleminden, ne de köşeye çekilmekten* (R. H. Karay). *Bu genç akıma karışmak, ismimi onların isimleri arasında görmek özlemi anlatılmaz bir tatlı yangındı içimde* (Y.Z. Ortaç). *Eşanl.* HASRET. *Esk.* Tahassür.

— Psikol. *Yeni.* Yüksek bir şeye karşı duyulan istek. *Eşanl.* MEYİL.

◆ **Özlemli** sıf. *Yeni.* Özlemi olan, özleyen, hasret çeken. (M)

ÖZLEMEK geçl. f. (esk. türk. *özelmek*'ten). Bir kimseyi veya bir şeyi görmeyi arzulamak, göreceği gelmek, hasret duymak: *Ne Davut Ağaya, ne de Metr Haşim'e karşı düşmanlık duymuyorum. Aksine ikisini de özlemiştim* (R. H. Karay). *Bütün bir kış özlediğim bahardan ancak birkaç hatıra, daha şimdiden belirsizleşiveren birkaç hatıra kalacak* (N. Ataç).

◆ **Özleme** i. Özlemek eylemi

◆ **Özlenilmek** geçz. f. Özlenmek.

◆ **Özlenmek** geçz. f. Özlemek eylemine konu olmak: *Fakat asıl mühim mucizesi onun asırlar boyunca sevilip sayılması özlenip aranmasıdır* (N. Araz).

◆ **Özletmek** ettrg. f. Özlemesine yol açmak: *Sık sık gel de kendini bize özletme.* (M)

ÖZLEŞME i. (*özleşmek*'ten *özleş-me*). *Yeni.* Özleşmek eylemi, arılaşma: *Türkçenin özleşmesi.* (M)

ÖZLEŞMEK dönşl. f. (*öz*'den *öz-le-ş-mek*). *Yeni.* Öz haline veya özlü hale gelmek. (M)

ÖZLEŞTİRMECİ sıf. ve i. (*özleştirmek* > *özleştirme*'den *özleştirme-ci*). Özleştirmecilikten yana olan (kimse). [M]

ÖZLEŞTİRMECİLİK i. (*özleştirmeci*'den *özleştirmeci-lik*). *Yeni.* Özleşmeyi sağlamak işi.

— Leng. Bir dili yabancı unsurlardan temizleyerek arı, katışıksız bir duruma getirme ve kendi imkânlarıyle zenginleştirmeyi amaç edinen akım. Bk. ARITMACILIK. (M)

ÖZLEŞTİRMEK geçl. f. (*özleşmek*'ten *özleş-tir-mek*). *Yeni.* Öz haline veya özlü bir hale getirmek.

◆ **Özleştirme** i. *Yeni.* Özleştirmek eylemi: *Özleştirme akımı.* (M)

ÖZLEYİN zf. (*öz*'den *öz-leyin*). *Yeni.* Esasında, aslında. *Esk.* Haddizatında. (M)

ÖZLEYİŞ i. (*özlemek*'ten *özle-y-iş*). Özlemek eylemi, göreceği gelme, arzulama: *Hiç dönmemek ölüm gecesinden bu sahile / Bitmez bir özleyiştir, ölümden beter bile* (Yahya Kemal). *Sezişlerimiz ve özleyişlerimizle gerçekler, yahut hayatın sert şartları arasında uçurumlar vardı* (Ş. S. Aydemir). [M]

ÖZLÜ sıf. (*öz*'den *öz-lü*). Özü, içi, benliği [...] olan: *Gönül serden geçer, yardan geçemez / Bağlanmış ikrara kavi özlüyüm* (Dertli). || Özü olan, içten, gerçek: *Şeyh Galip Hazreti Mevlânâ'yı çok derin ve özlü bir anlayışla sevmiştir* (N. Araz). || [Toprak için] Yapışkan. Verimli. || [Çıban için] Sertleşmiş cerahat birikintisi olan. || [Kaya için] Oyulmağa elverişli. || *Özlü buğday,* çok un veren buğday.

— DEY. *Özlü söz,* az kelimeyle çok şey anlatan söz. (M)

ÖZLÜ (Demir), türk hikâyecisi (İstanbul 1935). İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi. (1959) Avukat oldu. *Bunaltı* adlı ilk kitabıyle genç nesil arasında varoluşçuluk akımını benimseyen bir hikâyeci olarak tanındı. *Soluma* adlı kitabıyle 1964 Türk Dil kurumu hikâye ödülünü kazandı. Eserleri: *Bunaltı* (1958); *Soluma* (1963); *Boğuntulu Sokaklar* (1966). [M]

ÖZLÜK i. (*öz*'den *öz-lük*). *Yeni.* Bir şeyin esası, öz hali. (*Eşanl.* MAHİYET.) || Kişi, zat.

— Huk. *Özlük işleri* (veya *zat işleri*), genel memur statüsü içinde memurların kişisel özelliklerini ve durumlarını, yine kanunun öngördüğü şekil ve şartlara uygun olarak belirleyen nitelik, yeterlilik, yükselme gibi işlemler. (Bk. ANSİKL.) || *Özlük dosyası*. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Bir düzlem eğrinin özlük denklemi,* bir düzlem eğrinin R eğrilik yarıçapını *s* yayına bağlı olarak veren denklem. || *Bir uzay eğrinin özlük denklemleri,* biri uzay eğrinin eğriliğini, öbürü burulmasını, yaya bağlı olarak veren iki denklem. (Özlük denklemleri, eğrilerin bir koordinat sistemine bağlı kalmadan incelenmesini sağlar.)

— ANSİKL. Huk. *Özlük işleri,* genel olarak memurlar için kullanılan bir terimdir. Eskiden kullanılan «zat işleri» teriminin karşılığı olan özlük işleri, en geniş anlamıyle Anayasada ve Devlet Memurları kanununda yer almaktadır. Ayrıca, hâkimler bakımından anayasanın Yüksek Hâkimler kuruluna yetki tanıyan hükmü de, özlük işlerinin, personel işleri anlamında kullanıldığını göstermektedir.

● Devlet Memurları kanununa göre, her devlet memuru, çalıştığı kurumun tuttuğu memur kütüğüne kaydolunacak, her memur için bir numara verilecek, cüzdan düzenlenecek ve bir *özlük dosyası* tutulacaktır. Özlük dosyası, sicil dosyasıyle birlikte devlet memurlarının ehliyetlerinin tespitinde, kademe, ilerleme ve derece yükselmelerinde, emekliye çıkarma veya hizmetle ilişkilerinin kesilmesinde başlıca dayanaktır.

◆ Sıf. *Yeni.* İnsan ile ilgili. *Esk.* Zatî. (M)

ÖZMEMELİLER çoğl. blş. i. Zool. Etenesi olan bütün memelileri, yani memeli hayvan türlerinin büyük çoğunluğunu kapsayan alttakım: *Keseliler ve tekdelikliler dışındaki bütün memeliler özmemelilerdendir.*

— ANSİKL. *Özmemeliler,* iki dölyataklı veya keselilere karşılık, basit bir dölyatağı olan memelilerdir; daima bir eteneleri olduğundan (diğerlerinde yoktur), bunlara *eteneliler* de denir. Bazı tiplerde (msl. kemirgenler) dölyatağı içten bölmeli gibi olmakla beraber gene de belirgin bir bütün halindedir. (L)

ÖZNE i. (*öz*'den). Dil bil. *Yeni.* Hakkında bir şey ileri sürülen veya bir şeyi inkâr edilen varlık, nesne veya niteliği gösteren kelime: *Ev yandı* ve *adam uyuyor,* cümlelerinde *ev* ve *adam* kelimeleri öznedir. (*Eşanl.* FAİL.) [Bk. ANSİKL.] || *Özne öbeği,* özneyle ilgili olarak kullanılan kelimelerin tümü: *Gözleri görmeyen, kulakları duymayan kişiler, yardıma muhtaçtırlar.*

— Psikol. Kendindeki ruhsal olayların öznel yüzünü (bilinç) kavraması bakımından bilinç ve düşünce sahibi kişi. || Algıladığı (bk. ALGI) veya kavradığı (bk. KAVRAM) dış dünyaya (nesneler) karşıt olarak kişi.

— ANSİKL. Dil bil. Cümlenin çekimsiz unsuru olan *özne,* daima yalın halde bulunur; yani *-i, -e, -de, -den* hal eklerini almaz. Özneler, kelime çeşidi bakımından isim, isimleşmiş sıfat veya zamir olabilir. Cümlede, yüklem ile özne arasında iki bakımdan uygunluk aranır: a) tekillik, çoğulluk bakımından (*Biz, derslerimize çalıştık* v.b.; bazı durumlarda bu uygunluk değişir); b) şahıs bakımından (*Ben kırdım* v.b.; özne sayısına ve farkına göre yüklemde bazı değişiklikler olur).

Cümlede özneyi bulmak için yükleme «kim» veya «ne» kelimeleriyle kurulmuş soru sorulmalıdır. Yalnız edilgen fiillerle yapılan cümlelerde özne bulunmaz. Bazı durumlarda, özellikle konuşmalarda, özne kullanılmaz. Öznenin kim veya ne olduğu, yükleme getirilen şahıs eklerinden anlaşılır (*gördüm* örneğinde *-m* şahıs eki öznenin «ben» olduğunu gösterir.) [ML]

ÖZNEL sıf. (*özne*'den *özne-l*). *Yeni.* Gerçeklere değil de bir kimsenin bireysel, kişisel anlayış ve duygularına uygun olan, kaynağını onlardan alan: *Onun güzel yahut çirkin olduğunu söyleyen eleştirme, öznel olmak, öznel kalmak zorundadır* (N. Ataç). *Öznel görüşler. Zt.* NESNEL. *Eşanl.* SÜBJEKTİF.

— Fels. [Düşünülen nesneye karşılık] Düşünen özneyle ilgili.

— Leng. Genitif veya eylemin isim tarafından anlatılan öznesini gösteren tümleci. (Meselâ: lat. *timor hostium,* düşmanların korkusu [düşmanların duyduğu korku] öznel bir genetiftir.)

— Patol. *Öznel belirti,* hasta tarafından duyulan, fakat dıştan görülmeyen belirti. (ML)

ÖZNELCİ sıf. (*öznel*'den *öznel-ci*). Fels. *Yeni.* Öznelciliğe ait, öznelcilikle ilgili.

◆ Sıf. ve i. Öznelcilik taraflısı, öznelciliği benimseyen ve savunan (kimse). *Eşanl.* SÜBJEKTİVİST. (LM)

ÖZNELCİLİK i. (*öznelci*'den *öznelci-lik*). Fels. *Yeni.* Gerçekliğin, özne tarafından, ancak bu öznenin kendi düşüncesinin ürünü olarak, yani kendi durumları hak-

Foto. MEYDAN

kında bilince varması yoluyle verildiğini ileri süren felsefî öğreti veya tavır: *Düşünce kesinliğinin her şeyden daha önemli olması ve maddî dünyanın kesinliğini belirlemesi bakımından, Descartes felsefesi bir öznelciliktir. Berkeley'in öznelciliği.* (Ahlâk alanında, öznelcilik, evrensel değerleri inkâr eden ahlâkî göreciliğe varır [Protagoras'ın öznelciliği].) *Eşanl.* SÜBJEKTİVİZM. (L)

ÖZNELLİK i. (*öznel*'den *öznel-lik*). *Yeni.* Öznel olanın niteliği. || Kişinin iç varlığı; her türlü genel kavrama, hattâ herhangi bir söze indirgenemeyecek olan bireysel ayrıcalığı: *Değer yargısı işin içine karışınca da nesnellik kalmaz, öznellik başlar* (N. Ataç). *Zt.* NESNELLİK.

— ANSİKL. Fels. *Öznellik felsefeleri* adı, Hristiyanlıktan ilham alan bütün bir düşünce akımına verilir. Bu akım, tarih açısından, Aziz Augustinus'tan başlayarak Descartes, Kant, Fichte gibi düşünürlerin doktrinlerini ve daha yakın zamanda Husserl ve Heidegger'in görüşlerini içine alır. İnsanın, gerek kendisi, gerek zihnin öznel faaliyeti üstünde düşünmesi, dünya, «başkası» veya Tanrı, genellikle de varlık hakkında her türlü bilgi edinmenin metodudur. (L)

ÖZNİTELİK blş. i. *Yeni.* Yalnızca bir şeye veya bir kimseye ait nitelik: *Konuşma, insanın özniteliğidir. Eşanl.* HUSUSİYET. (M)

ÖZOFAGOGASTROSTOMİ i. (fr. *oesophago-gastrostomie*). Midenin üst kutbunu yemekborusuna dikme ameliyatı; bu ameliyat, yemekborusu büzüldüğü yahut içinde ur görüldüğü zaman yapılır. (L)

ÖZOFAGOKARDİYOTOMİ i. (fr. *oesophago-cardiotomie*). Cerr. *Mukoza dışı özofagokardiyotomi,* mideağzı ile yemek borusunu, mukozaya dokunmadan, 8 ilâ 10 sm uzunluğunda kesip çıkarma ameliyatı. (HELLER AMELİYATI da denilen bu ameliyat, yemekborusu genişlemesini tedavi amacıyle uygulanır.) [M]

ÖZOFAGOMALASİ i. (fr. *oesophagomalacie*). Patol. Yemekborusu çeperinin mide özsuyu tarafından sindirilmesi; arkasından çoğu zaman kusmalar başlar ve bu kusmalar yemekborusunun delinip kopmasına sebep olabilir. (L)

ÖZOFAGOPLASTİ i. (fr. *oesophagoplastie*). Cerr. Yemekborusunun bir kısmının, deriden, incebağırsaktan veya kalınbağırsağın enine bölümünden alınan bir parça ile değiştirilmesini öngören çeşitli ameliyatlara verilen ad. (L)

ÖZOFAGOSKOP i. (fr. *oesophagoscope*). Tıp. Normal yollardan yemekborusunun içini muayeneye yarayan andoskopi cihazı. (L)

ÖZOFAGOSKOPİ i. (fr. *oesophagoscopie*). Yemekborusunun içine bir tüp sokarak bu organın içinde araştırmalar yapmak işlemi. (L)

ÖZOFAGOSTOMİ i. (fr. *oesophagostomie*). Cerr. Yemek borusunun daralması halinde, borunun bir kısmını, daralan kısmın alt tarafıyle ağızlaştırmak için yapılan ameliyat; hastayı beslemek için uygulanır. (L)

ÖZOFAGOSTOMOZ i. (fr. *oesophagostomose*). *Oesophagostomum radiatum* kurtçuklarının sığırlarda meydana getirdiği asalaklı bağırsak iltihabı.

— ANSİKL. *Özofagostomoz* özellikle genç hayvanlarda, 12-18 aylık danalarda görülür. Seroz bir ishal ve hızlı bir zayıflama ile kendini belli eder. Otopside, incebağırsağın mukozası içinde toplu iğne başı veya fasulye tanesi büyüklüğünde düğümler bulunur; bunların içinde *oesophagostomum radiatum*'un kurtçukları vardır. Bu şekilde delinmiş bağırsaklar ticarette işe yaramaz. Hastalık erken anlaşılırsa fenotiazin tedavisi iyi sonuç verir. (L)

ÖZOFAGOTOMİ i. (fr. *oesophagotomie*). Cerr. Yemekborusunu yarma ameliyatı. (L)

ÖZOFAJEKTOMİ i. (fr. *oesophagectomie*). Cerr. Yemek borusunun bir parçasını çıkarmak için yapılan cerrahî müdahale (özellikle yemek borusu kanserinde uygulanır.) [L]

ÖZOFAJİZM i. (fr. *oesophagisme*). Patol. Bk. YEMEKBORUSU *sıkışması.*

ÖZOLUŞUM blş. i. Biyol. Önceden içinde hiç bir anatomik unsur bulunmayan sıvı bir ortamda anatomik bir unsurun kendiliğinden oluştuğunu kabul eden öğreti. (Özoluşum, eskiden yumurtaların, epitelyumların v.b. ortaya çıkışını izaha yarardı. Aslında bu unsurlar önceden olan unsurların bölütlenmesinden meydana gelir.) [L]

ÖZÖN (Mustafa Nihat), türk edebiyatı tarihçisi ve lûgat yazarı (İstanbul 1896). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi; çeşitli okullarda, Gazi Eğitim enstitüsünde edebiyat öğretmenliği yaptı (1933-1961), buradan emekliye ayrıldı. Hikâyeler ve edebî incelemeler yazdı. *Dergâh* dergisini yayımladı (1921-1923). Ankara'da aylık *Kalem* ve haftalık *Oluş* dergilerini yönetti. Başlıca eserleri: *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı* (1930); *Türkçede Roman* (monografi, 1936); *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (inceleme-antoloji, 1938); *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1941); *Türkçe Tabirler Sözlüğü* (1. cilt A-D, 1943); *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* (1954); *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (Baha Dürder ile, 1967); *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (1961). [M]

ÖZÖN (Nijat), türk sinema tarihçisi ve yazarı (İstanbul 1927). Mustafa Nihat Özön'ün oğlu. Ankara'da, Atatürk lisesini, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. 1951'den başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde ADNAN UFUK adıyle sinema tenkitleri ve araştırmaları yayımladı. Birkaç arkadaşıyle *Sinema* dergisini çıkardı (1956). Eserleri: *Sinema Sanatı* (1956); *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü* (1958); *Türk Sinema Tarihi* (1962); *Sinema Terimleri Sözlüğü* (1963); *Sinema El Kitabı* (1964); *Türk Sineması Kronolojisi 1895-1966* (1968); *Fuat Uzkınay* (1969). [M]

ÖZÖTÜCÜLER çoğl. blş. i. Ötücü kuşlar takımından, ses gırtlağı çok iyi ötmeğe elverişli karmaşık bir yapıda olan kuşlar bölümü. (L)

ÖZPINAR, Siirt ilinde (Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesim, Şirvan ilçesi) bucak; 5 439 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Hasras*), 644 nüf. (1965). Şirvan'ın 49 km doğusunda; yüksl. 1 100 m. (M)

ÖZR i. Bk. ÖZÜR.

ÖZSEL sıf. (*öz*'den *öz-sel*). *Yeni.* Öze ait, öz ile ilgili.

— Fels. Ne ise, rastgele değil de özünün gereği, o olan: *Hiç bir olumsal varlık özsel değildir.* (LM)

ÖZSEVER (Hüseyin Siret), türk şairi (İstanbul 1872 - ay.y. 1959). Mülkiye mektebini bitirdi. Hariciye Mektubî kaleminde ve Nafıa Tercüme kaleminde çalıştı. Abdülhamid II'nin siyasetine karşı olduğu için Hısnımansur'a (Adıyaman) tahrirat kâtibi tayin edildi (1897); fakat bir ingiliz gemisiyle Kahire'ye, Mahmud Celâleddin Paşanın daveti üzerine oradan Paris'e gitti. Paris'teyken İstanbul hükûmeti tarafından idama mahkûm edildi. Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra Türkiye'ye döndü. Vilâyet mektupçuluğuna ve Hazinei Evrak müdürlüğüne tayin edildi; İsviçre'ye gitti. Mütarekeden sonra İstanbul'a döndü; edebiyat öğretmenliği ve Hariciye nezareti mektupçuluğu yaptı. Edebiyatı cedide topluluğu içinde Tevfik Fikret'in etkisi altında kalarak yazdığı şiirlerinde nazım tekniğine ve dile önem verdi. Bazı şiirlerinde ÖMER SENİH mahlasını kullandı. Son şiirlerinde hece ölçüsünü denedi; dilde sadeliği benimsedi. Eserleri: *Leyâl-i Girizan* (Kaçan Geceler) [1910]; *Bağbozumu* (1928); *Kıvılcımlı Kül* (1937). [M]

ÖZSOY (İhsan), türk heykeltıraşı (İstanbul 1865 - ay.y. 1944). Sanayii Nefise mektebinin Heykel bölümünde okudu (1883). Bir devlet yarışmasını kazanarak Fransa'ya gitti (1890); Delois, Soldi, Thomas'nın atelyelerinde çalıştı. Eserlerini Paris'te sergiledi (1893-1894). Türkiye'ye dönünce (1895) çeşitli işlerde çalıştı. Akademide ve Kız Sanayii Nefise mektebinde heykeltıraşlık öğretmenliği yaptı (1912). 1933'te emekliye ayrıldı. Çağdaş türk heykeltıraşlığının ilk temsilcisi sayılan sanatçı, yunan, roma, italyan rönesansı ve XVII. yy. fransız heykeltıraşlığına bağlanan klasik-natüralist anlayışı benimsedi. *Osman Hamdi Bey, Kerime Salahur ve Nimet Hanım*'ın büstleriyle Kadıköy Süreyya sineması girişindeki alçak kabartmalar başlıca eserlerindendir. İstanbul Resim ve Heykel müzesinde eserleri vardır. (M)

ÖZSOY (Yaşar Nezihi), türk tiyatro oyuncusu (Bitlis 1902 - İstanbul 1961). Dârülmuallimînde okudu. Öğrenimini yarıda bırakarak Burhaneddin Bey (Tepsi) topluluğunda sahneye çıktı (1917). Birçok toplulukta yer aldı. 1937'den ölümüne kadar İstanbul Şehir tiyatrolarında çalıştı. Özellikle komedi türünde başarılı olan Özsoy, yüzden fazla oyunda rol aldı. Oynadığı başlıca eserler: *Karanlık Kuyu, Sekizinci, Kadın İsterse, Leblebici Horhor, Yanlışlıklar Komedisi, Cimri, Balıkesir Muhasebecisi, Harput'ta Bir Amerikalı, Tablodaki Adam, Çılgın Dünya.* (M)

ÖZSU blş. i. *Yeni.* Bitki veya hayvan dokularından çıkan sıvılara verilen ad. *Eşanl.* USARE.

— Biyol. *Çekirdek özsuyu,* çekirdeği meydana getiren özsu. (Protitten pek zengin değildir; hücrenin fizyolojik durumuna göre ya asit veya bazal boyayıcı maddelerle hafif bir renge bürünür).

— Bot. *Hücre* veya *koful özsuyu,* kofullar içinde bulunan ve geçişme olaylarında başrolü oynayan özsu.

— Eczc. Hayvan ve bitki dokularını sıkmak suretiyle elde edilen sıvı. (Kas özsuyu dışında, hayvan özsuları bugün kullanılmamaktadır. Bitki özsularından ise artık sadece meyve özsuları (yahut asit özsular) kullanılıyor; bunlar meyve özsularıyle yapılan şurupları hazırlamağa yarar.)

— Fizyol. Salgı ile meydana gelen ve içerisinde enzimler bulunan organik sıvı: *Mide özsuyu. Bağırsak özsuyu.* || *Kas özsuyu,* kasları sıkmakla elde edilen sıvı; fizyolojide, bakteriyolojide v.b. kulanılabilen bir besi ortamı meydana getirir. (L)

ÖZTELLİ (Cahit), türk yazarı (Erzincan 1910). Ortaöğrenimini Trabzon'da yaptı. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1940). Edebiyat öğretmenliği yaptı. Türk halk edebiyatı konularında çalıştı. Eserleri: *Zileli Şairler* (1944); *Karacaoğlan* (1952); *Köroğlu-Dadaloğlu, Dertli-Seyranî, Halk Türküleri* (1953); *Halk Şiiri, XIV.-XVII. Yüzyıllar, Halk Şiiri XVIII. Yüzyıl* (1955); *Resmî Yazışmalar Sözlüğü* (1963); *Nasrettin Hoca* (1964); *Kul Nesimî* (1969); *Pir Sultan Abdal, Yunus Emre, Bütün Şiirleri* (1971). [M]

ÖZTOPRAK (Sedat), türk bestecisi (İstanbul 1890 - ay.y. 1942). İlk musiki bilgisini bir mevlevî şeyhinden aldı. Özellikle saz eserlerinde büyük başarı sağlamıştır. Uzun süre Dârülelhanda ud dersi verdi. Saz semaileri, şarkıları ve oyun havaları vardır. (M)

ÖZTÜRK (Halil Nimetullah), türk yazarı (1880-İstanbul 1957). İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi. Paris'te felsefe okudu. 1910'da Dârülfünunda felsefe ve içtimaiyat öğretim görevlisi, 1928'de müderrisi oldu. Dârülfünun yerine üniversite kurulunca liselerde felsefe öğretmenliği yaptı. Dil devriminden sonra Türkçenin yabancı sözlerden arınması konusunda birçok inceleme ve yazı yayımladı. Türk Dil kurumunda eski metinler üstünde çalıştı. Eserleri: *Dilde Osmanlıca'dan Türkçe'ye, Toplumbilim* (1944). [M]

ÖZÜMLEME i. (*özümlemek*'ten *özümleme*). *Yeni.* [Canlılar için] Canlı bir organizmaya dışarıdan çeşitli maddeler katılması; bu katılma, biyoşimik sentez olayları ve enerji tüketimiyle birlikte olur. || Besinlerin, değişikliğe uğrayarak yeniden sentezlenmek suretiyle organizmaya has maddelere dönüşmesi.

— Bot. *Özümleme dokusu,* havadaki karbon dioksiti, karbonhidrat haline getiren ve bitki yapraklarında bulunan doku.

— Etnogr. Aynı toprak üzerinde yaşayan, ama etnik bakımdan, dili ve genel olarak dini ve yaşama düzeyi farklı iki insan topluluğu arasındaki kaynaşma süreci. (İki topluluk üyelerini aynı haklara ve ödevlere bağlayan siyasî ve idarî tedbirler bunu kolaylaştırır. Fakat özümleme, törelerde kaynaşma gerçekleşmedikçe bütün bütün

tamamlanmış olmaz; tüm gençliğe aynı biçimde ifade veren *ortak eğitim* ve özellikle *karma evlilikler* bu özümlemenin bellibaşlı iki şartıdır; çünkü bunlar kafa ve biyolojik bakımından çifte kaynaşmayı sağlar.)

— Jeol. İç kayanın, içinden geçtiği kayaları kendi cismine katması ve benzetmesi olayı.

— Mant. Farklı olandan benzere giden akılyürütme. *Zt.* AYRIMLAŞMA-FARKLILAŞMA.

— Psikol. Anıların, hatıraların «ben»de, kişilikte sindirilip bütünlenmesi. (Özümleme, anıların sabitleşmesinin önemli bir devresidir. Bu sabitleşme, kendi kiplerine göre, yerleşik yahut değişken olur; hafızanın öteki fonksiyonları [saklama, hafızada tekrar canlandırma, hatıraların tekrar tanınması gibi] bu devreden etkilenir. Zihin hastalıklarının birçoğu, hatıraların özümlenmesi bozukluklarıyla birlikte ortaya çıkar.) || *Zihinsel özümleme,* Piaget tarafından kullanılan ve kişinin sahip bulunduğu şemalar aracılığıyle, organizmanın kendi çevresi üstünde gerçekleştirdiği etkiyi belirten kavram. (Dış dünyanın böylece değiştirilmesi, hareketlilik, algılama, etkin veya kuvve halindeki eylemler, yani zihinsel işlemler aracılığıyle gerçekleşir. Özümleme, uymaya bağlaşık olan bir intibak faktörüdür. İntibak sağlayıcı olan zekâ, özümleyici ve uyma sağlayıcı süreçler arasında bir dengedir; ama *oyun*'da, özümleyici süreçler, uyma sağlayıcı süreçlerden daha ağır basar.)

— ANSİKL. Biyol. *Özümleme,* canlı maddenin temel ve karakteristik özelliğidir. Hücreler büyüyebilir, kendi kendini onarabilir, çoğalabilir. Canlı madde kendi kendine oluşabilir ve yok olabilir, yabancı molekülleri kendine bağlayarak bünyesine katabilir. Bu suretle canlı varlık, plastik ve enerjetik malzemesini yapar veya onarır ve yedek madde de biriktirir. Senteze varan bu kendi kendini yapma süreçleri *anabolizma*'yı meydana getirir. Özümleme gücü bakımından, canlı varlıklar, iki kategoriye ayrılır: bazıları (bazı bakteriler, yeşil bitkiler) *kendibeslek*'tir; bunlar madenî ortamda yaşayabilir, çünkü basit elementleri (azot, madenî maddeler, karbon, hidrojen, kükürt, karbon gazı) sentezlemek suretiyle muhtaç olduğu bileşikleri yapma yeteneğine sahiptir; *dışbeslek* olan başka canlı varlıklar (hayvanlar, çok sayıda bakteri, mantarlar), ancak kendibeslekler tarafından sentezi yapılmış, genellikle basit organik maddeleri sentezlemeyi başarabilir. Karmaşık besinler sindirim yoluyle parçalanır, sonra canlı madde şeklinde sentezlenmek üzere yeniden birleştirilir. Hücreler özümleme oranı bakımından birbirinden farklıdır; bu oran az veya çok büyük olabilir. Kendibeslekler, dışbesleklere kıyasla, gerekli besleyici maddelerin hazırlayıcıları olarak görünür. Gerçekten de bunlar suyu ve madenî maddeleri kökleriyle emer, karbon gazını ise özellikle yaprakları vasıtasıyle alır; bu çeşitli elementler bitki tarafından sentezlenir; bunu yapmak için de, klorofil sayesinde yeşil organları içerisine aldığı ışık enerjisini kullanır. Bitki dokularında karmaşık yapılı organik maddelerin oluşumunu sağlayan bazı ara tepkimeler henüz tamamen bilinmiyor. Karbonlu ürünlerin sentezini yapamayan dışbeslekler, bu cisimleri tabiatta oluşmuş, hazır durumda bulmak ve onları doğrudan doğruya soğurmak zorunluğundadır. Dışbesleklerde özümleme, çok basit besinlerden tam bir sentez yapmak değil, molekülleri sadece elden geçirerek yeni bir biçimde birleştirmekten ibarettir. (LM)

ÖZÜMLEMEK geçl. f. (*öz*'den *öz-ü-m-le-mek*). Biyol. *Yeni.* Besinleri, bireşimlerini bozarak yeni bir bireşimle organizmanın özgül maddeleri durumuna getirmek. *Eşanl.* TEMSİL ETMEK.

◆ **özümlenmek** geçz. f. Özümlemek eylemine konu olmak. *Esk.* Temessül etmek. (M)

ÖZÜMSEME i. (*özümsemek*'ten *özümseme*). *Yeni.* Özümleme. (M)

ÖZÜMSEMEK geçl. f. (*öz*'den *öz-ü-m-se-mek*). Özümlemek.

◆ **özümsenmek** geçz. f. Özümlenmek. (M)

ÖZÜNEKISIR bış. sıf. *Yeni.* Kendi çiçek tozlarına karşı kısır olan bitkilere denir. (Msl. Bazı elma ve erik türleri özüne kısırdır.) [L]

ÖZÜNEROSLUK i. (türk. *öz* > *özün* ve yun. *eros,* aşk > *özüneros*'tan *özüneros-luk*). Psikol. *Yeni.* Cinsel bakımdan kendi kendini tatmin. (M)

ÖZÜNLÜ sıf. (*öz* > *özün*'den *özün-lü*). Fels. *Yeni.* Bir şeyin aslında var olan, özde bulunan. *Esk.* Derunî. Zatî.

— Mant. *Özünlü kanıtlar,* konunun kendi özünden çıkarılan kanıtlar. (M)

Özünün Cellâdı, Terentius'un, Menandros'u taklit ederek yazdığı komedisi (M. Ö. 162). Yazar, iyilik ve insanlık dolu bir felsefeyi ortaya koyan bu eserinde, bir kere daha baba ile oğul ilişkilerini ele alır. Menedemus, Chremes'in kızı Antiphilus'a tutkun oğlu Clinias'ı, sert davranışlarıyle, yurdunu bırakıp gitmeğe zorlar; umutsuzluğa düşen babanın iç çekişmeleri esere dramatik bir nitelik kazandırır. (→Bibliyo.) [L]

ÖZÜR veya **ÖZR** i. (ar. *ʿuẓr*'dan osmanlıca *ʿöẓr*). Edilen bir kusurun elde olmadan yapıldığını ileri sürme; bu kusurun hoş görülme sebebi: *Söylediğin her söz, saydığın her haklı özür, her haklı savunma, yalnız acımazlıktan gelen aptallığını, bilgisizliğinin sıfır altı küçüklüğünü meydana koymaktan başka hiç bir işe yaramıyor* (Kemal Tahir). *Çalışmamak için her şeye bir özür icat ediyorsunuz* (H. R. Gürpınar). [*Eşanl.* MAZERET.] || Eksiklik, kusur, elverişsizlik: *Hakikaten güzel kadın dedim, fakat bu güzelliğiyle ne gibi bir seciye kusuru, ruhî bir özrü var ki gazinolara, barlara açıkçası fuhşa düşmüş* (R. H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *Özür dilemek,* bir eksikliğini bir engelini ileri sürerek bir işi yapmak istememek: *Özür dilerim gelemeyeceğim.* Affedilmeyi istemek: *Sonradan ben de pişman oldum. Sizden özür dilemeğe geldim* (M.Ş. Esendal). *Durmadan özür diliyor, ağzından «Emredersiniz efendimden başka bir şey çıkmıyordu* (A.H. Tanpınar). || *Özrü kabahatinden büyük,* yaptığı bir kusur için özür dilerken daha büyük bir kusur işleyen kimseler için söylenir.

— *Esk. Özr-hah,* özür dileyen, affedilmeyi isteyen. || *Özr-pezir,* affedilir. (M)

ÖZÜRLÜ sıf. (*özür*'den *özür-lü*). Özrü olan, bir mazeret ileri süren. || Kabahatli, kusurlu: *Bu kumaş özürlü.* (M)

ÖZÜRSÜZ sıf. (*özür*'den *özür-süz*). Özrü, mazereti olmayan || Kusuru bulunmayan. || Zf. Bir mazereti bulunmaksızın. (M)

ÖZÜT i. (*öz*'den). Eczc. Bk. HULÂSA.

ÖZÜTLEME i. (*özüt* > *özütlemek*'ten *özütle-me*). Eczc. Bk. HULÂSA *çıkarma.*

ÖZVEREN bış. sıf. *Yeni.* Fedakârlık eden. (M)

ÖZVERİ bış. i. *Yeni.* Bir şey uğruna değerli sayılan bir şeyden vaz geçme. *Eşanl.* FEDAKÂRLIK.

◆ **özverili** bış. sıf. *Yeni.* Özveri ile hareket eden. *Eşanl.* FEDAKÂR. (M)

ÖZYALÇINER (Adnan), türk hikâyecisi (İstanbul 1934). İstanbul Erkek lisesini bitirdi (1955). *Sur* adlı eseriyle 1964 Sait Faik hikâye armağanını kazandı. Eserleri: *Panayır* (1960); *Sur* (1963); *Yağma* (1971). [M]

ÖZYAZICI (Mustafa Halim), türk hattatı (İstanbul 1898- ay.y. 1964). Haseki'de Gülşeni Maarif rüştiyesini bitirdi, Medresetülhattatin'e girdi; Hasan Rıza ve Hacı Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, Hulûsi Efendiden tâlik, İ. Hakkı Altunbezer'den tuğra ve celî sülüs, Ferid Beyden de divanî meşketti. Divanı Hümayun kaleminde çalıştı. Evkaf matbaasında görev aldı. Güzel Sanatlar akademisine yazı hocası tayin edildi (1946); oradan emekli oldu (1963). Eserlerinden bazıları: İstanbul Ağa camii kuşak yazısı (24 metre); Ankara Maltepe camii kuşak yazısı (41 metre); Rize camii kuşak ve kubbe yazıları; İzmir Ahmetbey camii kuşak ve kubbe yazıları; İstanbul Şişli camii kubbe yazısı. (M)

ÖZYÖNETİM bış. i. *Yeni.* Siyaset. Sosyalist yönetimli bazı ülkelerde (özellikle Yugoslavya ve Cezayir), bir tarım alanı veya bir sanayi işletmesinin emekçilerin seçtiği bir komite tarafından yönetilmesi.

— Sibern. Bir sistemin, çalışırken yeni bilgilere ihtiyaç göstermeden, yapımı sırasında verilen bir programa veya bilgilere göre kendi kendini yönetmesi. (L)

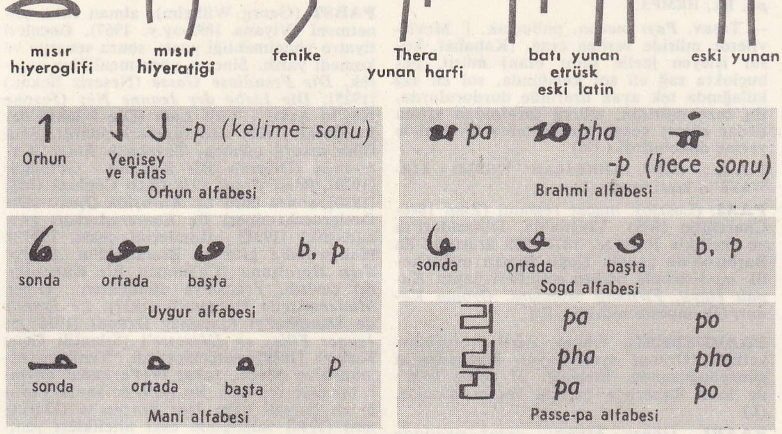

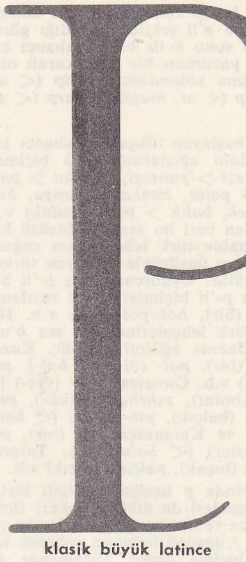

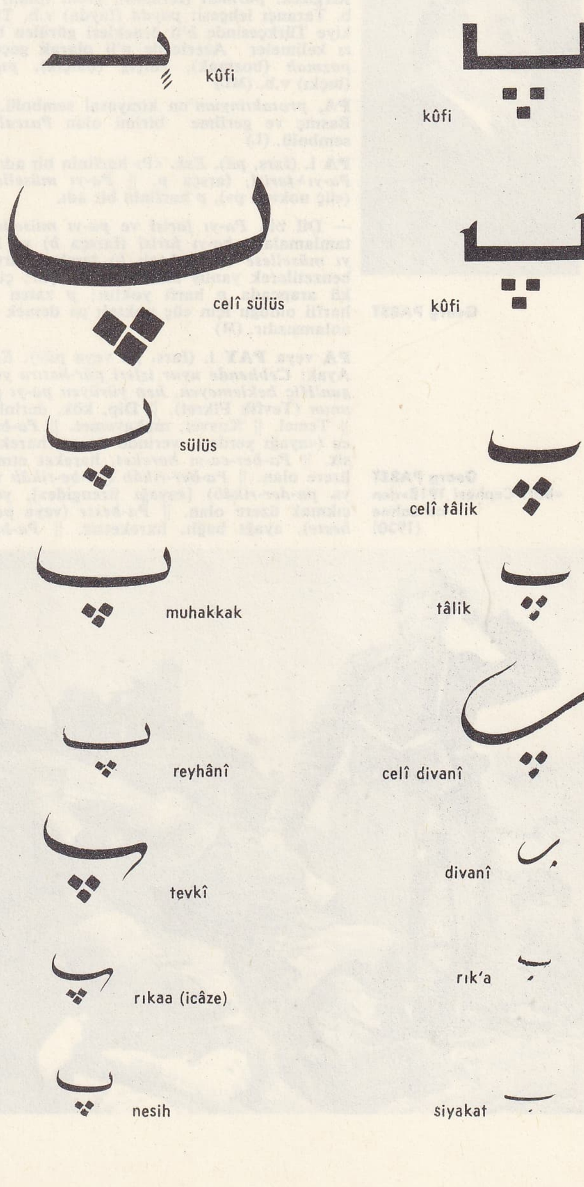

P i. Türk alfabesinin yirminci, osmanlı alfabesinin üçüncü harfi; *pe.* || Katı, patlamalı, titreşimsiz çift dudak ünsüzü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 19'u (veya 20'yi) gösterir. || Ebced hesabında *b* gibi 2 sayısının karşılığı olarak kullanılır.

— Din. Fransızcada **P** harfi, rahiplere verilen unvan olan *pére*'in (peder) kısaltılmış şeklidir. (*P. Hardouin;* peder Hardouin).

— Elektron. «*p*» *tipi bölge*, bir yarı iletkende elektron eksikliği olan yabancı maddenin bulunduğu bölge.

— Kim. **P**, *fosfor*'un kimyasal sembolü. || **P**, *para*'nın kısaltılması.

— Metrol. **p**, *piko*'nun sembolü. || Sayısal işaret olarak **P**, Yunanlılarda sağ üstte aksanlı olursa (π') 80 sayısının, sol altta aksanı bulunursa ($,\pi$) 80 000 sayısının işareti. —**P**, bazen *πέντε* , beş'in baş harfi olarak 5 değerini alır. || Roma'da **P**, 400 sayısını, üstünde yatay bir çizgi bulunursa ($\overline{\mathbf{P}}$) 400 000 sayısını belirtir. — Başka ülkelerde **P**, S gibi 7 ve yatay çizgiyle 7 000 için kullanılır. — Nihayet C değerinde, yani 100 sayısını bildiren kullanılışı da vardır.

— Müz. *Piano* veya «hafif şekilde» anlamına gelir; **pp.**, *piano piano* «çok hafif bir sesle»; **ppp.**, *pianissimo* «son derece hafif» icra edilecek. || Org parçalarında *pozitif*'in kısaltması.

— ANSİKL. Leng. ● *Harfin tarihi. Pē*, «ağız»?, Fenike dilinde harfin bu dildeki biçimine uygun düşmez. Habeşçedeki *af*, «burun» ise, harfi ters çevirmek şartıyle, harfin günümüzdeki biçimine uygun düşer. Oysa tersine, *pē*'nin bağlandığı hiyeroglif biçimi "ağız" anlamına uygun düşmekte ama harfin öbür dillerdeki ve hattâ hiyeratik yazıdaki biçimiyle uyuşmamaktadır.

Latince, köşeli biçimi Batı Yunancadan aldı (Klasik Latince bu biçimin ikinci bölümünü yuvarlaklaştırdı), ama itinalı büyük harfte İmparatorluk devri sonuna kadar alt kısmı açık (bu durum, Millâttan sonraki ilk üç yüzyılda işlek yazıda kullanılan *p*'nin geçirdiği evrimi açıklar) biçim muhafaza edildi. Bununla birlikte, alt kısmı kapalı biçime M.S. I. yy.dan itibaren oldukça sık rastlanır. Uncialis ve yarı uncialis'lerin her iki biçimi de vardır, karolenj küçük harfinde yalnız kapalı biçim vardır; başlangıçta harf, «karolenj öncesi» bazı biçimlerde de görülen dıştan gelen yatay bir çizgiden meydana gelirdi. Merovenj yazılarında başlangıçta kullanılan biçimin ters çevrildiği görülür: merovenj yazılarında *p*, özellikle öndeki harfe bağlandığı zaman, karın kısmının etkisinde kalır; bu ters çevirme eylemine eski işlek yazı biçimlerinde de rastlanır ve latin *p*'siyle karıştırılan yunan *rhô*'su (ϱ) işlek yazı biçimini etkilemiştir. Bununla birlikte gotik işlek yazıda benzer ama ters yönde bir ters çevirme eylemi göze çarpar. Bu özel merovenj biçimi, ortaçağ büyük harflerinde ve kelime başlarında üslûplaştırılmış bir şekilde muhafaza edilmiştir.

● Göktürk (orhon) alfabesinde *p* sesi için bir işaret kullanılmıştır. Uygur yazısında *p* sesi, *b* ile birlikte aynı işaretle temsil edilmiştir. Mani alfabesinde bir *p* harfi görülür. Türk brahmî yazısında *pa, pha* hecelerini gösteren işaretlerin yanında, hece sonundaki *p* için de bir işarete yer verildiği dikkati çeker. Sogd alfabesindeki *b* harfi, aynı zamanda *p* sesi yerine de kullanılmıştır. Passe-pa yazısında hece değerleri farklı (moğolca: *pa, pha;* çince: *po, pho*) iki işaret yer almıştır. Samî dillerde *p* sesi olmadığı için, arap alfabesinde de bulunmayan bu harf, Acemler tarafından eklenmiş, Osmanlıcaya da Acemler yoluyle üçüncü harf olarak girmiştir. (Osmanlı alfabesinde, bazı durumlarda «be» harfi, *p* sesini belirtmek için de kullanılmıştır.) Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *p* harfi vardır.

● *Fonetik* (*ses bilgisi*). *p* sesi, katı, patlamalı, titreşimsiz bir çift dudak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesinde *p* ünsüzü ön, iç ve son seste görülebilir: *parlak, parmak, paşa, peki, pınar, piliç, pişmek; apışmak, çarpıntı, kapı, sapık; çöp, gelip, sap, yap* v.b. Türkçe kelimelerde ön seste görülen *p*, Ana Türkçede genellikle *b* idi: *bınar* > *pınar, berk* > *pek* v.b. Türkçeye giren yabancı kelimelerden *p*'li örnekler oldukça çoktur: *palavra, penisilin, pipo, pişekâr, plaj, portre, pehlivan, perişan; apandisit, epik; antilop, grup, eşarp, prensip* v.d. Yansımalarda *p*'li örneklere de rastlanabilir: *paldır küldür, patır patır, pır pır, pütür pütür* v.b. Bazı yabancı kelimelerin, Türkçeye girerken *b* ön sesleri titreşimsizleşir ve *p* olur: *büt* > *put, bâzû* > *pazı, bazar* > *pazar, badincan* > *patlıcan, bussola* > *pusula, bianco* > *piyango, brillante* > *pırlanta, brisiola* > *pirzola* v.b. Bir kısım yabancı kelimelerde ise bu değişimin tersi (*p-* > *b-*) görülebilir: *pappafigo* > *baba-fingo, piper* > *biber, Prussa* > *Bursa* v.b. Yabancı kelimelerde iç ses *b*, yanındaki titreşimsiz ünsüzle benzeşerek *p* olur: *kıbtî* > *kıptî, tesbit* >*tespit, ceb-*

he > *cephe* v.b. Bu kelimelerin yazı dilinde hem *b*, hem de *p*'li şekilde yazıldığı görülür. Türkçede sonu *b* ile biten yabancı kelimelerin *p*'li yazılması bir imlâ kuralı olarak yaygınlaşma yolundadır: *garip* (< ar. *ġarib*), *mağlûp* (< ar. *maġlūb*), *harp* (< ar. *ḥarb*) v.d.

F veya *b* ile başlayan tükçe ve yabancı kelimeler, anadolu ağızlarında *p*'li biçimde söylenir: *fantezi* > *pantazi*, *fabrika* > *pavlika*, *balta* > *palta*, *banka* > *panga*, *binmek* > *pinmek*, *balık* > *palık* (*paluk*) v.b. Eski Türkçeden beri ön seste *b* ünsüzü hâkim olduğu halde türk lehçelerinin çoğunda, az da olsa *p* ünsüzüyle başlayan türkçe kelimeler görülür. Uygurcada bile *b*-'li bazı kelimelerin *p*-'li biçimlerine de rastlanabilir: *bir/pir* (bir), *bol-/pol-* (ol-) v.b. Hemen bütün türk lehçelerinde ön ses *b*'nin yerine, *p* kullanma eğilimi görülür. Kuzey Altayca: *pir* (bir), *pol-* (ol-) [< *bol-*], *paş* (baş), *pu* (bu) v.b. Çuvaşça: *par-* (ver-) [< *ber-*], *pelet* (bulut), *pıjırhan-* (sıkıl-), *pih-* (bak-), *pılcık* (balçık), *pır-* (var-) [< *bar-*] v.b. Soyonca ve Karagasça: *pir* (bir), *pil-* (bil-); *por* (olur) [< *bolur*] v.b. Tarançı lehçesi: *piçak* (bıçak), *palçik* (balçık) v.b.

PAASİKİVİ

Türk lehçelerinde *p* ünsüzüyle ilgili birtakım ses değişmeleri de dikkati çeker; türkmence, kırgızca ve taranşi lehçesinde, ön veya iç sesinde *f* ünsüzü bulunan yabancı kelimeler *p*'li biçime girer: Türkmence *pikir* (fikir), *pennî* (fennî), *sıpat* (sıfat) v.b. Kırgızca: *parman* (ferman), *pılan* (plan) v. b. Tarançı lehçesi: *payda* (fayda) v.b. Türkiye Türkçesinde *b*'li örnekleri görülen bazı kelimeler Azerîcede *p*'li olarak geçer: *pozmah* (bozmak), *palçıg* (balçık), *piçgı* (bıçkı) v.b. (ML)

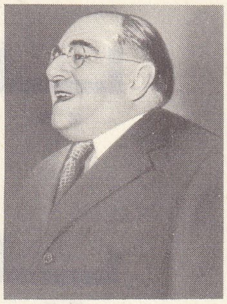

Georg PABST

PA, *protaktinyum*'un kimyasal sembolü. || Basınç ve gerilme birimi olan *Pascal*'ın sembolü. (L)

PA i. (fars. *pā*). *Esk.* «P» harfinin bir adı. || *Pa-yı farisî*, farsça *p*. || *Pa-yı müsellese* («üç noktalı p»), *p* harfinin bir adı.

— Dil bil. *Pa-yı farisî* ve *pa-yı müsellese* tamlamaları, *ba-yı farisî* (farsça *b*) ve *ba-yı müsellese* (üç noktalı *b*) tamlamalarına benzetilerek yanlış olarak yapılmıştır; çünkü arapçada *p* harfi yoktur; *p* zaten üç harfli olduğu için «üç noktalı p» demek de anlamsızdır. (M)

PA veya **PAY** i. (fars. *pā* veya *pāy*). *Esk.* Ayak: *Cebhende uyur izleri pür-hatıra yorgun/Hiç beklemeyen, hep yürüyen pa-yı şüunun* (Tevfik Fikret). || Dip, kök, derinlik. || Temel. || Kuvvet, mukavemet. || *Pa-berca* («ayağı yerde»), yerinde duran, hareketsiz. || *Pa-ber-ca-yı hareket*, hareket etmek üzere olan. || *Pa-ber-rikâb* (*pa-be-rikâb* veya *pa-der-rikâb*) [«ayağı üzengide»], yola çıkmak üzere olan. || *Pa-beste* (veya *paybeste*), ayağı bağlı, hareketsiz. || *Pa-bus*, ayak öpen. Ayak öpme töreni. || *Pa-busî*, ayak öpücülük. || *Pa-bürehne*, yalın ayak. || *Pa-der-gil* (veya *pay-der-gil*) [«ayağı çamurda»], davranamaz, kıpırdayamaz halde olan. Sıkıntıda olan. || *Pa-der-heva* (veya *pay-der-heva*) [«ayağı havada»], sağlam olmayan, temelsiz. || *Pa-der-ikal* (veya *Pay-der-ikal*) [«ayağı köstekte»], ayağı bağlı, hareket edemez. || *Pa-der-pa*, ayak ayağa, yan yana. || *Pa-fersud*, ayağı incinmiş. || *Pa-hast*, ayak altında kalmış. || *Pa-sebük*, ayağına hafif. || *Pa-sitade*, ayakta duran. || *Pay-i diraht*, ağaç kökü. || *Pay-ı hum*, küp dibi. || *Pay-i semend*, at ayağı. || *Hempa*. Bk. HEMPA.

Georg PABST «Batı Cephesi 1918»den bir sahne (1930)

— Tasav. *Payı macan*, pabuçluk. || Mevlevîlerde müride verilen ceza. (Kabahat, kusur işleyen [zelle sadır olan] mürit, pabuçlukta sağ eli sol kulağında, sol eli sağ kulağında tek ayak üzerinde durdurulurdu. Bu ceza müridin, mürşit tarafından affına kadar sürer; cezalı ancak mürşidin izniyle yerine dönebilirdi.) [M]

P.A.A., PAN* AMERİCAN WORLD AİRWAYS'in kısaltması. (L)

PAAL (Laszlo), macar ressamı (Zam 1846-Charenton 1879). Viyana'da, Düsseldorf'ta ve özellikle Paris'te, 1874-1878 arasında da Barbizon'da çalıştı. Çoğu zaman melankolik bir lirizimle orman resimleri yaptı: *Kapalı Hava, Fırtınalı Manzara, Orman Kenarı* (Budapeşte müzesi). [L]

PAARDEBERG, Güney Afrika cumhuriyetinde (Orange eyaleti) yer, Kimberley'in güneydoğusunda. Boer'ler, 27 şubat 1900'de lord Roberts'e burada teslim oldular. (L)

PAARL, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Berg River kıyısında; 30 000 nüf. 1690'da protestanlar tarafından kurulan şehir, zengin bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Besin sanayii. (L)

PAASİKİVİ (Juho Kusti), finlandiyalı devlet adamı (Tampere 1875-Helsinki 1956). Helsinki üniversitesinde yardımcı profesördü. Sayıştay genel müdürü (1903-1914), senatör (1917), maliye bakanı (1908), sonra Millî banka genel müdürü oldu. Muhafazakâr partiye girdi, başkan seçildi ve 1918'de kısa bir süre için hükûmet başkanlığına getirildi. Tartu barışı (1920) görüşmelerine katıldı, Stockholm'e elçi gönderildi (1936-1939), Moskova ile anlaşmaya varmak istedi (kasım 1939) ve İkinci Dünya savaşı sırasında bir ara sandalyesiz bakan oldu; mart antlaşması (1940) görüşmelerini yaptı ve Moskova'da Finlandiya'yı temsil etti (1940-1941). İkinci Rus-Fin savaşında siyasetten çekildi, 19 eylül 1944 antlaşmasını imzaladıktan sonra başbakan olarak tekrar iktidara geldi. Mart 1946'da Mannerheim'ın yerine cumhurbaşkanlığına getirildi ve 1950'de altı yıl için yeniden seçildi. (L)

PAASİO (Rafael), finlandiyalı siyaset adamı (Uskela 1903). Basımevi işçisiydi (1920'den itibaren), gazetecilikte ilerleyerek, üyesi bulunduğu Sosyal - Demokrat partinin günlük gazetesi *Turun Päivälehti*'nin başyazarlığına kadar yükseldi (1942). 1948'de milletvekili, 1949'da Dışişleri Parlamento komisyonu başkanı oldu. 1963'te Sosyal - Demokrat partinin başkanı seçildi; Paasio'nun partisi, 1966 seçimlerini kazandı. Aynı yılın nisan ayında merkezci Virolainen kabinesi istifa etti ve Rafael Paasio, bir koalisyon kabinesi (6 sosyal demokrat, 5 merkezci veya çiftçi, 3 komünist) kurmakla görevlendirildi, fakat bu kabine ancak 27 mayısta kurulabildi. 1 Mart 1968'de istifa etti; yerine Koivisto başbakanlığa getirildi. Bu kabinenin de istifası üzerine 1970 nisanında yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi, fakat başaramadı. (LM)

PAASONEN (Heikki), finlandiyalı dilbilimci (Mikkeli 1865-Helsinki 1919). 1904'te Helsinki üniversitesinde fin-ugur dilleri profesörü oldu. Mordva (*Mordwinische Lautlehre* [Mordva Dili Fonetiği], 1903; *Mordwinische Chrestomathie* [Mordva Dilinde Seçme Parçalar], 1909), ostyak (*Ostjakische Wörterbuch* [Ostyakça Lûgat], 1926) ve karşılaştırmalı fin-ugur dilleri (*Die Finnisch-Ugrischens Laute* [Fin-Ugur Dilleri Fonetiği], 1918; *Beiträge zur Finnisch-Ugrisch-Samoyedischen Lautgeschichte* [Fin-Ugur-Samoyet Dilleri Fonetik Tarihine Katkılar], 1917) ile ilgili çalışmalar yaptı. (M)

P.A.B. i. Biyokim. *Eşanl.* PARAMİNOBENZOİK ASİT.

PABEND veya **PAYBEND** bls. i. (fars. *pā* veya *pāy* ve *bend*, bağ'dan *pā-bend* veya *pāy-bend*). *Esk.* Ayak bağı, engel: *İslâm imiş devlete pâbend-i terakki / Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı* (Ziya Paşa). [M]

PABİANİCE, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Lodz'un güneybatısında; 59 800 nüf. Dokuma sanayii (yün, bez, pamuklu ve ipekli kumaşlar). Kimya ürünleri. Kâğıt. (L)

PABST (Georg Wilhelm), alman filim yönetmeni (Viyana 1895-ay.y. 1967). Önceleri tiyatro yönetmenliği yaptı, sonra senaryo ve komedi yazdı. Sinema yönetmenliğine geçerek, *Die Freudlose Gasse* (Neşesiz Sokak) [1925]; *Die Liebe der Jeanne Ney* (Jeanne Ney'in Aşkı) [1927]; *Lulu* (Die Büchse der Pandora) [1929] adlı filimleri çevirdi. Sesli filim ortaya çıkınca, *Tagebuch Einer Verlorenen* (Düşmüş Bir Kadının Günlüğü) [1929], *West Front 1918* (Batı Cephesi 1918) [1930], sonra ünlü *Üç Kuruşluk Opera* (Die Dreigroschenoper) ile *Kameradschaft* (Arkadaşlık) [1931] filimlerini çekti. 1934'te Hollywood'a gitti ve Bromfield'in *A Modern Hero*'sunu (Çağımızın Bir Kahramanı) çevirdi. Fransa'ya döndükten sonra, *Mademoiselle Docteur*'ü (1937), *Le Drame de Shanghaï*'yi (Şanghay Dramı) [1938] ve *Jeunes Filles en Détresse*'i (Sıkıntılı Genç Kızlar) [1939] gerçekleştirdi. Yeniden Almanya'ya döndü, fakat 1944'e kadar önemli bir eser vermedi. Bu tarihten sonra yaptığı en önemli filim *Der Prozess*'te (Duruşma) [1948] sanatçının eski nitelikleri yeniden göze çarpar. (L)

PABUÇ i. (fars. *pā*, ayak ve *-pūş*, örten > *pā-pūş*, ayak örten'den). Ayakkabı: *Osman evin kapısında pabuçlarını çıkardı, imamın arkasından mermer bir taşlığa geçti* (H. E. Adıvar). *Ökçesi basık pabucunun içinde, kara ve çatlak topuklu ayakları ellerinden ziyade ortadadır* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeye) Pabuç bırakmamak*, aldırmamak, korkmamak: *Olur olmaz adama pabuç bırakmaz* (S. F. Abasıyanık). || *Pabuç eskitmek* (veya *paralamak*), bir işin arkasını bırakmamış, takip etmiş olmak. || *Pabuç kadar dili var* (veya *pabuç kadar dil uzatıyor*), terbiyesizce karşılık verenler için kullanılır. || *(Birinin) Pabuçlarını çevirmek*, o kimseyi kovmak. || *Pabuç pahalı*. Teklz. «Durum tehlikeli, işin sonunda ziyanlı çıkmak var» anlamında kullanılır: *Baktı ki pabuç pahalı sustu oturdu*. || *Pabuç tartmak*, azametle ağır ağır yürümek. || *Pabuçtan aşağı*, çok değersiz, aşağı. || *(Kendini) Pabucu büyüğe okutmak*, akılsızca davranışlar yapanlar için söylenir. || *Pabucu dama atılmak*, daha çok değer verilen birinin gelmesiyle gözden düşmek. || *Pabucunu eline vermek*, kovmak. || *Pabucunu ters giydirmek*, güç bir durumda bırakarak kaçırmak. || *Ayağının pabucu olamamak*. Bk. AYAK. || *(Birinin) İki ayağını bir pabuca sokmak*. Bk. İKİ.

— Kıyf. *Esk.* Mestle giyilen, genellikle ökçesiz ayakkabı. (*Başmak* da denir.) Bk. ANSİKL.

— Mekan. Bir makine organının veya bir mekanizmanın gerek hareket halinde bir bütüne destek görevi (kılavuz) yapmağa, gerek aşırı gücü soğurmağa (frenleme) yarayan bir parçası. || *Fren pabucu*, bir makineyi veya taşıtı durdurmak veya hareketini yavaşlatmak için tekerlek bandajı üzerine mekanik bir organ yardımıyla sıkılan, içi hafifçe bükülmüş ahşap veya madenî parça.

— Mobl. Bir mobilyanın ayaklarına geçirilen madenî veya ahşap parça.

— Tasav. *Pabucu ters çevirmek*, tekke ve zaviyelerde bir kimseyi kovmak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk. Pabuç* mestin rengine uygun olarak giyilirdi. Mest ve pabuç siyah, sarı, kırmızı gibi değişik renklerde olurdu. Halk, en çok sarı ve siyah renklerini kullanırdı. Tarikat mensupları sarı, resmî görevliler ise kırmızı mest pabuç giyerdi. Subay rütbesindeki yeniçeriler mest üzerine

Foto. A.F.P., A.İ. (LAROUSSE); «le Cinéma»

çizme veya pabuç geçirirlerdi. Subayların kullandıkları renk sarı, erlerin ise kırmızıydı. Kadınların pabuçları (XVI. yy.) genellikle kırmızı atlastan, işlemeli, topukluydu. Daha sonra kumaş, kırmızı deri, altın kaplamalı, demir topuklu pabuçlar giyilmeğe başlandı. Cariyelerin giydiği, basit yapılı pabuçlara *cevâri mesti* denirdi. Kadınlar pabuçların içine *edik*, erkeklerse genellikle *mest* veya *lapçın* giyerlerdi.

— Tasav. *Pabucu ters çevirmek.* Eskiden şeyhler, dervişler geziye çıkar, bağlı bulundukları tarikat kurumlarında bir süre konaklarlardı. Tekkeye girince ayakkabıların çıkarıldığı özel bir pabuçluk vardı. Konuklar, burada pabuçlarını çıkarır, sonra içeri girerlerdi. Özel bir görevli pabuçları, ön tarafları kapıya gelecek durumda sıralardı. Konuklardan veya tekkede bulunan dervişlerden biri tarikat ve tekke geleneklerine aykırı davranır, kovulmayı gerektiren bir iş yaparsa suçu yüzüne vurulmaz, pabuçları ters çevrilirdi. Pabucu ters çevrilen kimse artık tekkede kalamazdı. Bu hareket, kovulacak kimse uzaktan gelen bir konuk veya yakında barınacak yeri olmayan bir kimseyse, sabahları, kahvaltıdan sonra yapılırdı. Pabucu ters çevrilen kimsenin adı sanı başkalarına pek söylenmezdi. Bu hareket daha çok mevlevîler arasında uygulanırdı.

◆ **Pabuçlu** sıf. Ayağında pabuç olan. || Pabuçları [...] olan: *Mahallenin genç kadınları ve kızları önlerine bakarak ve sarı çetik papuçlu ayaklarıyle kısa adımlar atarak bu kasabaya mahsus oyunlar oynamaktaydılar* (Sabahattin Ali).

◆ **Pabuçsuz** sıf. Ayağında pabuç olmayan.

— DEY. *Pabuçsuz kaçmak,* telâşla ve acele ile bir yerden uzaklaşmak: *Bahriye Nezaretini basmışlar da Bahriye Nazırını oradan pabuçsuz kaçırmışlar* (Kemal Tahir). [ML]

PABUÇÇU sıf ve i. (*pabuç*'tan *pabuç-çu*). Ayakkabı yapan veya satan (kimse): *Arastada bir pabuççu Yunus Ağa vardı* (Sabahattin Ali). || Ayakkabı çıkarılarak girilen cami v.b. yerlerde, ayakkabıları bekleyen kimse.

— Ayakkabıcılık. *Pabuççu kölesi,* ayakkabıcıların kullandığı demir örs. || *Pabuççu somakisi,* ayakkabıcıların, üzerinde kösele dövdükleri taş. (M)

PABUÇÇULUK i. (*pabuççu*'dan *pabuççuluk*). Ayakkabı yapma veya satma işi. (M)

PABUÇLUK i. (*pabuç*'tan *pabuç-luk*). Sokak kapısından girince ayakkabıların çıkarıldığı küçük taşlık. (M)

PACASSİ veya **PACCASSİ** (Nicolaus Franz Leonhard), avusturyalı mimar (Wiener Neustadt 1716-Viyana 1790). İmparatoriçe Maria-Theresia'nın saray başmimarıydı. Fransız klasisizminin etkisinde kaldı. Viyana'da, Hofburg'un yapımında J.N. Jadot'un yerini aldı. 1742'ye doğru İ.de Valmagini ile beraber Schönbrunn şatosunun iç düzenleme işlerinde çalıştı. Viyana yakınlarındaki Hetzendorf sarayını ve Fischer von Erlach'ın başladığı İmparatorluk kütüphanesini de o genişletti. (L)

PACATUS DREPANİUS (Latinius), Bordeaux'da doğan M.S. IV. yy. latin hatibi. Ausonius'un dostuydu. Theodosius'un Maximus'a karşı kazandığı zaferi kutlamak için Roma'ya gönderilerek imparatoru öven nutku okudu. (L)

PACCAGNELLA (Ermenegildo), italyan müzikçisi (Salbolo 1882). Önce Padova'da (P. llini ile), sonra Bottazzo ve Palumbo'd öğrenim gördü. Orgculuk ve bestecilik yaptı, ayrıca çeşitli öğretici eserler yayımladı. (M)

PACCARD (Alexis), fransız mimarı (Paris 1813 - Aix-les-Bains 1867). Yunanistan'a giderek *Parthenon'un Çokrenkli Onarımı*'nı yaptı (1847), sonra Rambouillet, Pau ve Fontainebleau şatolarının mimarı ve Güzel Sanatlar okulunda mimarlık profesörü oldu. 1855'te, yunanlı mimarların perspektif deformasyonlarını karşılamak için uyguladıkları şekil düzeltmelerinin metrolojik rölövelerini çıkardı. (L)

PACCARD (Michel Gabriel), fransız dağcısı (Chamonix 1757-ay.y. 1827). 7 ve 8 ağustos 1786 günlerinde Jacques Balmat ile birlikte Mont Blanc'a ilk olarak tırmanmayı başardı. Bu başarıda her ikisinin de payı hemen hemen eşittir, fakat bazı yazarlar Avrupa'nın en yüksek tepesinin fethini (Balmat'nın iddialarına dayanarak) Balmat'ya mal etmek isterler. (L)

PACCASSİ. Bk. PACASSİ.

PACCES (Federico Maria), italyan iktisatçısı (Napoli 1903). 1938'de profesör oldu ve Torino'da ticaret ve sanayi tekniği dersleri vermeğe başladı. Başlıca eserleri: *Nostro Tempo della Rivoluzione İndustriale* (Sanayi Devrimi Çağımız) [1939]; *Corso di Tecnica İndustriale e Commerciale* (Sanayi ve Ticaret Tekniği Dersleri) [1941-1942]. (M)

PACCHİAROTTİ veya **PACCHİAROTTO** (Giacomo), italyan ressamı (Siena 1474 - Viterbo 1539'a doğr.). Siena'daki ayaklanmalara karıştı, iki defa Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Resimleri (*Assisili Aziz Francesco,* Münih), freskleri *Caterina Colombini,* Siena) Perugino'nun, özellikle de B. Fungai'in etkisindedir. (L)

PACCHİONİ (Antonio), italyan hekimi ve anatomi bilgini (Reggio nell'Emilia 1665-Roma 1726). Özellikle sırtzar üstüne incelemeler yaptı. (L)

Pacchioni granülasyonları, beyin-omurilik zarlarından örümceksi zar tabakasının, sertzar içindeki toplardamar sinüslerine, özellikle uzunlamasına üst sinüse girerek yaylması. Bu granülasyonlar beyin-omurilik sıvısının emilmesinde önemli rol oynar. (L)

PACCİARDİ (Randolfo), italyan siyaset adamı (Giuncarico, Grosseto 1899). Gazeteci ve Cumhuriyetçi parti militanıydı. *İtalia Libera* gazetesini kurdu ve yönetti. 1926'da İsviçre'ye sığındı, fakat 1933'te sınır dışı edildi; İspanya savaşında «*Garibaldi*» lejyonunu teşkilâtlandırdı ve bu birliğe kumanda etti; Paris'te *Giovine İtalia*'yı (Genç İtalya) kurdu. Fransa'nın yenilgisinden sonra Fransa'dan uzaklaştırıldı ve İtalya'ya döndü. Nisan 1945'te Cumhuriyetçi partinin genel sekreteri oldu. Milletvekili, De Gasperi hükûmeti sırasında (1947-1948) meclis başkanı yardımcısı, sonra da savunma bakanı oldu (1948-1953). Bakanlığı sırasında, italyan ordusunu Atlantik paktı şartlarına göre düzenlemeğe çalıştı. Pacciardi, Federal Avrupa birliğinin ateşli savunucularından biriydi. (M)

PACE (Biagio), italyan arkeoloğu (Comiso 1889-ay.y. 1955). Palermo, Girit, Rodos, Anadolu, Libya ve Kartaca'da geziler ve kazılar yaptı. Çeşitli topoğrafya incelemeleri ve *İntroduzione Allo Studio dell'Archeologia* (Arkeloji Öğrenimine Giriş) adlı kitabının yanı sıra, *Arte e Civilta della Sicilia Antica* (Eski Sicilya Sanatı ve Medeniyeti) adlı çok önemli bir dizi yayımladı. Bu dizide, italya topraklarının tarih, topoğrafya ve sanatla ilgili meselelerini derli toplu bir şekilde dile getirdi. Ayrıca Piazza Arnerina'daki İmparatorluk köşkünün eşsiz mozaik süslemeleriyle ilgili bir inceleme yayımladı. (M)

PACECO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Trapani ili), Trapani'nin güneyinde; 11 300 nüf. (L)

PACELLİ (Eugenio), papa. Bk. PİUS XII.

PACHACAMAC, Peru kıyısında yaşayan halkların yüce tanrısı. İnkalar tarafından güneşin oğlu sayılır, kehanetlerde bulunur, gözle görünmezdi ve ona insan kurban edilirdi. Peru kıyılarının orta kesiminde bulunan *Pachacamac* adlı kutsal yer, başlangıçta bir çeşit Virakoşa (yağmur tanrısı) olan İrma'ya adanmış çok eski bir şehirdi, fakat İnkalar zamanında tam bir gerileme dönemine girmişti. Burası, 1534'te İspanyollar tarafından tahrip edildi. Buna rağmen, bugün hâlâ piramit üzerinde tapınaklar, freskler ve bir mezarlık bulunmaktadır, bu mezarlıktan mumyalar ve seramikler çıkarılmıştır. (L)

PACHACUTEC YUPANQUİ, perulu inka (1438-1471), Viracocha'nın oğlu ve halefi. İmparatorluğun topraklarını genişletti ve teşkilâtlanmasında büyük rol oynadı. (L)

PACHE (Jean Nicolas), fransız siyaset adamı (Paris 1746-Thin-le-Moutier, Ardennes 1823). Jirondenlere katıldı, ekim 1792'de savaş bakanı oldu, sonra montanyarların tarafına geçti. Dumouriez'ye cephe aldı. Jironden'ler baskısıyle yerine Beurnonville getirildi (4 şubat 1793). Paris belediye başkanı oldu (şubat 1793-mayıs 1794), anıtların üstüne «hürriyet, eşitlik, kardeşlik» kelimelerini yazdırttı. Hébert'cilerden tam zamanında ayrıldı (mart 1794) ve ekim 1795 genel affından yararlandı. (L)

PACHECO (Carlos), meksikalı general ve devlet adamı (Balleza, Chihuahua 1839-Meksika 1891). Federal kongreye (1869-1871) üye seçildi. Morelos valisi (1877-1879) ve savaş bakanı (1879) oldu. Tarım, Sanayi ve Ticaret bakanlıklarında (1881-1891) yaptığı çalışmalarla tanındı. İstatistik Genel enstitüsünü kurdu, kamu çalışmalarına (telgraf, telefon, demiryolları v.b.) hız verdi, italyan göçmenlerine kolaylıklar sağladı, büyük toprakları 2 500 hektarı geçmeyecek şekilde böldü. Meksika'nın ilk genel iktisadî coğrafya haritasını yaptırdı ve Meksika Jeoloji enstitüsünü kurdu (1891). Meksika'nın gelişmesinde büyük rolü oldu. (M)

PACHECO (Francisco), ispanyol ressamı (Sanlucar de Barrameda 1564-Sevilla 1654). Sevilla'da yerleşti, bir ara Toledo'ya, Madrid ve Flanre'a gitti, Toledo'da El Greco ile tanıştı, Velazquez'in öğretmeni oldu, ona kızı Juana'yı verdi. Kültürlü ve iyi bir portreci olan Pacheco, resim üstüne önemli iki teorik eser yazdı: *Libro de Descripcion de Verdaderos Retratos* (Gerçek Resim ve Tasvir Kitabı) [Sevilla, 1599] ve *Arte de la Pintura* (Resim Sanatı) [Sevilla 1639]. (L)

PACHECO (Gregorio), bolivyalı siyaset adamı (Potosi 1823-ay.y. 1899). 1884-1888 Arasında Bolivya cumhurbaşkanlığında bulundu. Şili ile yapılan savaşta geniş ölçüde zarar gören ülkesini kalkındırmak için büyük çaba gösterdi. (M)

PACHECO (Joaquin Francesco), ispanyol hukukçusu ve siyaset adamı (Ecija 1808 - Madrid 1865). Önce büyük gazetelerde yayımladığı hukuk yazılarıyle tanındı, bir kaç defa Cortes'e miletvekili seçildi. Başbakan (1847), sonra devlet bakanı (1854, 1864) oldu. Birçok hukuk eseri kaleme aldı. 1848 Ceza kanununun hazırlanmasında büyük payı oldu. (L)

PACHECO (Juan), **Villena** markisi, Castilla kralı Enrique IV'ün gözde adamı (1419 - Santa Cruz de la Sierra, Caceres 1474). Krala karşı hazırlanan birçok tertibe katıldı, infanta İsabel'in Aragon infante'si ile evlenmesine karşı çıktı ve prensesi hapsettirdi. (L)

PACHECO (Maximo), meksikalı ressam (doğ. Huichapun, Hidalgo 1907). Birçok resmî bina, okul ve özel yapıları orijinal fresklerle süsledi. (M)

PACHECO ARECO (Jorge), uruguaylı siyaset adamı (Montevido 1921). Gazeteciydi; general Gestido'nun safında anayasal reformlar lehinde mücadeleye girişti. 1962'de miletvekili, 1966'da cumhurbaşkanı yardımcısı seçildi. 1967 Aralığında ölen general Gestido'nun yerine cumhurbaşkanı oldu. (M)

PACHELBEL (Johann), alman orgcusu ve bestecisi (Nürnberg 1653-ay.y. 1706). Kapella yöneticisi H. Schwemmer'in öğrencisiydi. Altdorf üniversitesinde, daha sonra «Gymnasium Poeticum»da okudu. Viyana'-

Jean PACHE
Delpech'in eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

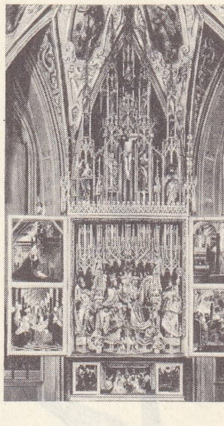

bütün

detay

Michael PACHER
Sankt Wolfgang
kilisesinin mihrap
arkalığı

Foto. LAROUSSE

pachycephalus

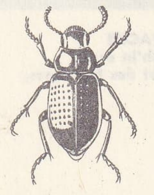

pachychila

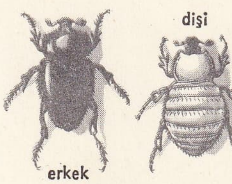

pachypus

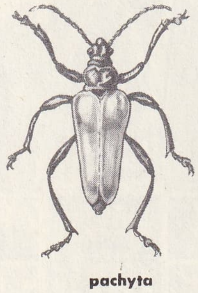

pachyta

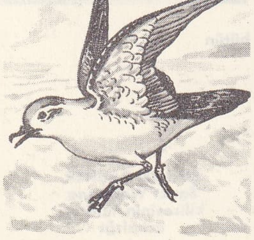

pachyptila

da katedralin yedek orgculuğunu yaptığı sırada J. K. Kerll ile çalıştı. Eisnach sarayında ve Erfurt'ta Predigerkirche'de org çaldı, Würtemberg düşesi Sibylle'in çağrısı üzerine 1690'da düşesin sarayına gitti. Sonraları Gotha ve Nürnberg'de yaşadı. Sebalduskirche orgcusu olarak bu şehirde öldü. Yayımlanmış eserleri: *Musicalische Sterbens-Gedanken* (Müzikli Ölümcül Düşünceler) [klavye için dört koral çeşitleme, 1683]; *Musicalische Ergötzung* (Müzikli Eğlence) [sürekli bas eşliğinde 2 keman için altı *partita*, 1691]; çeşitlemeli altı şarkı (1699). Elyazması olarak bulunan eserleri: klavsen ve org için süitler ve oda müziği parçaları, kilise müziği (kantat'lar, motet'ler). Pachelbel, çağının değişik estetiklerini ustaca bağdaştırdı, ayrıca org parçalarında Kuzey Almanya'nın virtüozluğa kaçan müzik dilinin tersine, sade bir yazı tarzı kullandı. Bu bakımdan daha çok, XVI. yy. ses eserlerine yaklaşan besteci, oda müziği eserlerinde de daha eski bir tekniği uyguladı. — Oğlu, WILHELM HIERONYMUS (Erfurt 1685 - Nürnberg 1764), org veya klavsen için *Prelüdler, Füg ve Fanteziler* besledi. (L)

PACHER (Michael), avusturyalı ressam ve heykeltıraş (Neustift ?, Bruneck yakınları 1435'e doğr.-Salzburg ?, 1498). Flaman ve Padova resim okulunun etkisinde kaldı. Ortaçağ sonunun önemli sanatçılarındandır. Salzkammergut'taki Sankt Wolfgang kilisesinin mihrap arkalığı en büyük eseri sayılır (1481). [L]

PACHİNO, italya'da şehir, Sicilya'da (Siracusa ili), adanın güneydoğusunda; 25 900 nüf. Tarım merkezi (bağcılık, zeytinlikler). Limanından turunçgiller ihraç edilir. Balıkçılık (ton balığı). [L]

PACHİRA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen bitki; bazı türleri (*P. macrocarpa*) limonluklarda yetiştirilir. (*Bombacaceae* familyasından.) [L]

PACHUCA DE SOTO, Meksika'da şehir, Hidalgo eyaletinin merkezi, Mexico'nun kuzeydoğusunda; 70 000 nüf. Önemli gümüş madenleri. Altın ve gümüş rafinerileri. Şehirde sömürge döneminden kalma güzel anıtlar vardır. (L)

PACHYBRACHYS i. Silindirimsi gövdeli küçük böcek; yazın söğüt ağaçlarında görülür. (İlmî adı *Pachybrachys hieroglyphicus*. Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PACHYCEPHALUS i. Genellikle parlak sarı benekli gri veya esmer tüylü küçük ötücü kuş; erkekleri daha gözalıcı parlak renklidir; Okyanusya bölgesinde ağaçlık yerlerde yaşar; görünüşü ve yaşantısı sinekkapanlarla örümcekkuşları arasındadır. (*Pachycephalidae familyasının* örnek tipi.) [L]

PACHYCHİLA i. Oval tümsek gövdeli, simsiyah renkli böcek; Akdeniz bölgesinde çorak topraklarda yaşar. (Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

PACHYDACTYLUS i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde bulunan geko. (L)

PACHYDİSCUS i. Paleont. Büyük boylu, şişkin kavkılı ammonit. (Tebeşir tabakasında bulunan bu ammonitlerin çapı 2 m'ye yakındır.) [L]

PACHYDİSSUS i. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan teke böceği. (Güney Avrupa ve Cezayir'de yaygın olan *Pachydissus* [veya *Nerolus*] *Mauritanucus* zakkum ağacının dallarında yaşar. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

PACHYGNATHA i. Oval karınlı, uzun bacaklı örümcek; nemli çayırlarda, bataklık kenarlarında yaşar. (*Argiopidae* familyasından.) [L]

PACHYLOBUS i. Burseraceae familyasından bitki cinsi. (Bir afrika ağacı olan Pachylobus'un birçok türünden [*Pachylobus deliciosa, P. Buttneri*] odun elde edilir.) [L]

PACHYLOMMA i. Zarkanatlı avrupa böceği; *lasius* ve *myrmica* cinsinden karıncaların yuvalarında asalak yaşar. (İlmî adı *Pachylomma buccatum. Braconidae* familyasından.) [L]

PACHYLOPOHUS i. Myracotherium'a yakın toynaklı memeli hayvan. (Avrupa'da Orta Miyosende fosil olarak bulunur.) [L]

PACHYMORPHA i. Beyaz benekli, siyah renkli, ağılı böcek; Batı Asya'da yaşar ve akşamları böcek avlamağa çıkar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PACHYODONTA çoğl. i. Önemli bir fosil yumuşakça takımı olan rudisteslere bazen verilen ad. (L)

PACHYPODANTHİUM i. Anonaceae familyasından bitki cinsi. (*Pachypodanthium Standtii*, Tropikal Afrika'da yetişen oldukça büyük boylu bir orman ağacıdır.) [L]

PACHYPODİUM i. Zakkumgillerden ağaç; Madagaskar'da odunlu ve dikenli on beş kadar türü yetişir. (Bir kısmı dibi kalın, tepesi ince yüksek ağaçlar halindeki bu bitkilerin 20 sm boyunda olanları da vardır. Pachypodium'un ağacı çok yumuşaktır.) [L]

PACHYPTİLA i. Külrengi gri ve beyaz tüylü deniz kuşu; Antarktika bölgesinde yaşar. (*Pachyptila*'lar, dibi geniş gagalı, sivri kuyruklu, küçük dalgıç kuşlarıdır.) [L]

PACHYPUS i. Korsika, Sardinya ve Sicilya'da yaşayan domuzlan böceği. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pachypus*'ların erkekleri parlak esmer veya kızıl sarı, dişileri sarımtrak ve kanatsızdır. Erkekler yere gömülü yaşayan dişilerin bulunduğu yerlerde sabah ve akşam vakitlerinde uçar, gündüzleri arka bacaklarıyle çalılara tutunarak asılı dururlar. (L)

PACHYRHİNA i. Siyah benekli sarı böcek. (Kurtçuğu çürük odunlarda, özellikle söğüt ve kestane ağaçlarının diplerinde yaşar. İplik duyargalı çift kanatlıların *tipulidae* familyasından.) [L]

PACHYRHİZUS i. Asya, Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, baklagillerden, kökü etli bitki. (Anayurdu Filipinler olan *Pachyrhizus angulatus* veya *P. erosus* tropikal bölgelerde tarım bitkisi olarak yetiştirilir. Görünüşü fasulyeye benzeyen bu bitkinin taneleri zehirlidir. Bitkinin iri kökü, körpeyken sebze ve hayvan yemi olarak kullanılır. Fasulyegillerden.) [L]

PACHYRHYNCHUS i. Üzeri yeşil, kırmızı, mavi, hattâ parlak sarı şerit ve şekillerle bezekli, güzel siyah renkli böcek; Malezya ve Avustralya'da yaşar. (Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

PACHYSANDRA i. Şimşire yakın ağaççık; yapraklarını kışın dökmez, çiçekleri uzun salkım biçimindedir. (Çin, Japonya ve Amerika'da üç türü vardır. *Pachysandra procumbens* ve *P. terminalis* genellikle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Şimşirgillerden.) [L]

PACHYSTROMA i. Çiçekleri başak biçiminde ve bir evcikli olan ağaç; Brezilya'da yetişir ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (İlmî adı *Pachystroma illicifolia.* Sütleğengillerden.) [L]

PACHYTA i. Dağlık bölgelerde yaşayan tekeböceği. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Pachyta*'lar esmer veya siyah böceklerdir; elitraları omuz kısmında geniş, uca doğru dar ve genellikle siyah benekli sarı renktedir. Keçisakalında ve şemsiye çiçekli bitkiler üzerinde yaşar. (L)

PACHYURA i. Crocidura cinsinden soreks altcinsi; Eski Dünya'da yaygın otuz kadar türü bulunur. (L)

PACHYUROMYS i. Afrika'da bulunan kemirgen memeli hayvan. (Pachyuromys'lar, ucu topuz şeklinde kısa kuyruklu küçük hayvanlardır. *Pachyuromys Duprasi* Cezayir Sahrası'nda yaşar.) [L]

Pacific, bir boji ile bir taşıyıcı dingil arasına yerleştirilmiş üç kuple dingili bulunan ve 231 Semboline uyan bir sürat lokomotifi tipi. Arthur Honegger bu lokomotiften esinlenerek senfonik bir şiir yazmıştır (1923). [L]

Pacific Gas and Electricity company, A.B.D.'de, elektrik üretici özel şirketlerin en büyüklerinden biri. 1842'de *San Francisco Gas company* adı altında kurulan Pacific Gas and Electricity company, XX. yy. başında, Kaliforniya eyaletinde elektrik dağıtımını tekeline aldı. 1930'da, en büyük iki rakip firmayı, Great Western Power company ve San Joaquin Light Power company'yi satın alan şirket, toplu bir elektrik dağıtım sistemi kurdu. 1933'ten beri, Kaliforniya'nın federal olarak elektriklendirilmesi konusunda amerikan hükûmetiyle anlaşmazlık halinde olan Pacific Gas and Electricity company, hükûmetin güdümlü ekonomi sistemine karşı, özel teşebbüsün savunucusu durumuna geçti. 1951'de, iki taraf arasında imzalanan bir antlaşmadan sonra şirket, A.B.D.'nin en büyük gaz ve elektrik tesisleri inşaat programının finansmanını üzerine aldı. (L)

PACİFİCO Cerano'lu (Beatus), italyan kapüsen rahibi (Cerano, Novara 1426-Sasari 1482). Halkın gözde vaizlerindendi. Türklere karşı bir haçlı seferi lehinde vaızlar vermek üzere Sardinya'ya çağrıldı (1480). Bir *Somma Morale* (Ahlâk Temel Kitabı) [1475] yazdı. (L)

PACİFİCUS Provins'li, fransız kapüsen rahibi (Provins 1579'a doğr.- Antil adaları 1653). Misyoner olarak, 1626'da İran'a gitti. 1645'te Amerika-Fransız misyonlarının apostolik başkanı sıfatıyle Antil adalarına gönderildi, ancak dominiken ve cizvit rahipleri otoritesini kabul etmediklerinden 1646'da Fransa'ya döndü. 1648'de tekrar Amerika'ya giti, fakat Guyana kıyılarında kayboldu. *Voyage á Perse* (İran Yolculuğu) [1631] adlı bir eseri vardır. (L)

PA CİN, çinli romancı (1905). Öğrenimini Şanghay ve Pekin'de yaptı. Sonra Fransa'ya gitti, bir fabrikada çalışırken ilk romanını yazdı. *Kia* (Aile) [1931] adlı ünlü eserinde toplumsal yoksullukları dile getirdi. Gezi notlarını, derlemelerini ve tenkit lerini *Yazılarım Üstüne* (1957-1961) adlı bir kitapta topladı. (L)

PACİNİ (Filippo), italyan anatomi bilgini (Pistoia 1812-Floransa 1883). Uzun zaman Floransa Tıp fakültesinde profesörlük yaptı. *Pacini cisimcikleri* denilen ve dokunma, ağrı, ısı gibi duyuları alan sinir uçlarını buldu. (L)

PACİNİ (Giovanni), italyan bestecisi (Catania 1796-Pescia 1867). *Annetta ve Lucindo* adlı ilk operasını on yedi yaşında Milano'da temsil ettirdi. İtalya'nın hemen her köşesinde bilinen doksan kadar bestesi içinde *Niobe ve Saffo* anılmağa değer. Ayrıca, yirmi kadar kantat ve missa besteledi, müzik nazariyesiyle ilgili birçok kitap yazdı. (L)

PACİNOTTİ (Antonio), italyan fizikçisi (Pisa 1841 - ay.y. 1912). 1859 Savaşında ordonat birliklerinde görev aldı; sonra sırasıyle Floransa'da astronom (1862), Bologna (1864), Cagliari (1873) ve nihayet Pisa (1882) üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. Devrin çok tartışılan, akımın üretimi problemini inceleyerek, bir elektrik makinesinin indüvisine halka biçimi vermeyi 1864'te (Gramme'dan beş yıl kadar önce) düşündü. Ayrıca cihazının tersinir olduğunu ve motor gibi çalışabileceğini savundu. (L)

PACİOLİ (Luca), **Luca di Borgo** denir. italyan matematikçisi (Borgo San Sepolcro 1445-Roma 1510'a doğr.). 1464'te Venedik'e gitti, 1470'te fransisken tarikatına girdi; Perugia, Napoli, Milano, Piza, Bologna, Venedik ve Roma'da dersler verdi. 1494'te Venedik'te yayımlanan *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita* (Aritmetiğin, Geometrinin, Oran ve Orantının Özeti) adlı başlıca eserinde, çağındaki matematik bilgilerin toplu bir özetini yaptı. Bu eserin birinci bölümü teorik ve pratik aritmetikle cebire ayrılmıştır. İkinci derecede denklemler derinlemesine incelenmiş, bunların çözümleri de akılda kolayca kalacak şekilde üç kural halinde özetlenmiştir. İkinci bölüm, yunan geometrisi gibi şekil çizimine değil, hesaba dayanan bir geometriye ayrılmıştır. *De Divina Proportione* (İlâhi Orantı Üzerine) [1496] adlı başka bir eserinde «altın kesit»i ile çeşitli geometrik çizim problemlerinde bunun kullanılışını inceledi. Bu eserin şekillerini Leonardo da Vinci çizdi. Pacioli, ayrıca altın kesitin tabiatta ve insan bedeni ölçülerindeki rolünü inceledi. Pacioli batılı ilk

cebircilerle Bologna okulu arasında bir bağ kurmuştur. (L)

PACİUS (Friedrich), alman asıllı finlandiyalı besteci (Hamburg 1809-Helsinki 1891). Kassel'de, Morita Hauptmann ve Ludwig Spohr'dan müzik dersleri aldı. Finlandiya'da koro ve orkestra yöneticisi olarak çalıştı ve 1834'te Helsinki Üniverstesi Müzik bölümünün başına getirildi. Bestelerinde fin halk müziğinden geniş ölçüde yararlanmış ve fin millî müzik üslûbunu yaratmıştır. Bu üslûp Jean Sibelius'un müziğinde doruğuna ulaştı.

Pacius hemen bütün müzik türlerinde eser verdi. Daha çok *Kung Karls Jakt* (Jachris Topelius'un Metni Üstüne) adlı operasıyle ün sağladı. Bu opera ilk defa isveç dilinde (Helsinki; mart 1852) oynandı. Fince ancak 1905'te oynanmakla beraber *Kung Karls Jakt* ilk fin operası olarak kabul edilir. Finlandiya millî marşı *Maamme*'yi de (Ülkemiz) [ilk defa 1848'de söylendi] besteleyen Pacius'un şarkıları Finlandiya'da sık sık söylendiği halde, eserlerinin büyük bir kısmı henüz hiç çalınmamıştır. (M)

PACK i. (ing. k.). Denizbil. Buzlanan dış kısmı; az çok geniş serbest su kanallarının ayırdığı buz keseklerinden (*loes*) oluşur. (L)

PACKARD (James Ward), amerikalı mühendis ve mücit (Warren, Ohio 1863-Cleveland 1928). Leigh üniversitesini bitirdikten sonra, New York'ta bir elektrik şirketinde çalışmağa başladı. Bu sırada yaptığı birçok buluşun patentini aldı. 1890'da Warren'e döndü ve kardeşi William Doud Packard ile birlikte Packard Elektrik şirketini kurdu. Elektrikle ışık sağlamak için birçok yeni metot ve alet buldu. İlk Packard otomobilini yaptı (1899). Daha sonra Packard Motor Car şirketi adını alacak olan Ohio Otomobil şirketini kurdu. Önceleri şirketin başkanıyken, daha sonra araştırma yapmak üzere çekildi. Otomobillerin gelişmesini sağlayan birçok buluşu vardır. (L)

PACO CAMİNO. Bk. CAMİNO (Francisco).

PACSU (Jenö), macar kimyacısı (Budapeşte 1891), Princeton'da organik kimya profesörü. Organik kimya alanında (karbonhidratlar ve türevleri, glükositler v.b.) çeşitli ve önemli araştırmalar yaptı. (L)

PACTA CONVENTA çoğl. i. («yapılmış antlaşmalar» anlamındaki lat. k.ler). Leh krallarının seçilmelerinden önce ülkenin soylular sınıfıyle yaptıkları antlaşma. (Bk. LEHİSTAN.) [L]

Pacta sunt servanda (*sözleşmelere bağlılık kuralı*). Huk. Durumda ne gibi değişiklik olursa olsun, sözleşmelere uyma ilkesi. İlkenin temeli devletler hukukuna dayanır. Türk hukukunda *ahde vefa* olarak da geçer. Devletler hukukunda, anayasasının yerini temel norm olarak pacta sunt servanda alır; ahlâk ve adalet anlayışına dayanan bir genel hukuk ilkesi niteliği taşır. Genel hukuk kurallarına ahlâk ve adalet anlayışına göre, milletlerarası ilişkilerde devletlerin birbirlerini aldatmaması gerekir. Devletlerarası ilişkilerin düzenli işleyebilmesi için, devletlerin aralarında yapmış oldukları antlaşmalara uymaları zorunludur. Antlaşma yapıldığı zaman var olan durumların değişmesi, devletlere, bu antlaşma ile bağlı olmadıklarını ileri sürme hakkını vermez. Pacta sunt servanda kuralı, bunu ifade eder ve bu kurala göre devletler, durum ne şekilde değişirse değişsin, antlaşmaya uymakla yükümlüdürler. Birleşmiş Miletler antlaşmasının başlangıç (bibace) kısmında, üyelerin antlaşma hükümlerine uyacakları belirtilerek, pacta sunt servanda kuralı yazılı duruma getirilmiştir. Bu kuralın sertliği, zamanla devletler hukukunda tepkiyle karşılandı. Çünkü uzun süreli antlaşmalarda kuralı olduğu gibi uygulamak, adalete aykırı bir durum yaratıyordu. Bu sebeple pacta sunt servanda kuralının karşısına *clausula rebus sic stantibus* (sözleşmelerin değişen durumlara uydurulması) kuralı çıktı. Bu kurala göre uzun süreli anlaşmalar, anlaşmanın imzalandığı sıradaki durumların değişmemesi şartıyle yapılır. Bu bozucu şart (bk. *Bozucu* ŞART) her anlaşmada zımnî olarak vardır. Anlaşmanın yapıldığı zamandaki durum değişirse pacta sunt servanda kuralı uygulanmaz. Aksine, clausula rebus sic stantibus kuralı (bk. EMPREVİZYON) antlaşmayı sona erdirme imkânı verir. Böylece, pacta sunt servanda genellikle, durumun değişmemesi halinde uygulanan bir kural olmuştur.

— İş hukukunu da etkileyen bu kural, özel hukuka şu şekilde girmiştir: sözleşme, taraflar arasında bir kanun gibidir. Taraflar, bir sözleşme yaptıktan sonra, durum ne kadar ağırlaşırsa ağırlaşsın, buna uymak zorundadırlar. Ancak bu kuralın kesin uygulanması, çok adaletsiz durumlar doğurduğu için, clausula rebus sic stantibus kuralı, iç nukukta da uygulanmıştır. Buna göre sürekli borç ilişkilerinde, taraflardan birinin borcu, dürüstlük kuralına göre ondan ifası beklenemeyecek derecede ağırlaşırsa, söz konusu tarafın sözleşmeye son verme hakkı vardır. (M)

PACUVİUS (Marcus), latin şairi (Brindisi M.Ö. 220-Taranto 132'ye doğr.), şair Ennius'un yeğeni. Resim ve şiirle uğraştı. Uzun yıllar Roma'da tanınmış edebiyatçılar arasında yaşadı. Trajedilerinin hemen hepsinde Yunanlıların hayatını konu (*palliatae*) alır ve Euripides'i taklit eder. Bunlardan biri (*Paulus*) konusunu Romalılardan (*praetexta*) alır. Eserlerinden kalan parçalara (400 mısra kadar) bakılırsa, latin trajedisine çoğu zaman belâgatli bir deyişin yanı sıra, boş sözlerle yetinen bir ifade getirmiş olduğu görülür. (L)

PAÇA i. (fars. *pā*, ayak'tan *pā-çe*, küçük ayak). Pantolon, külot v.b. giyeceklerde bacakların çıktığı aşağı kısım: *Bacağında namaz kılmaktan dizleri dışarı fırlayıp paçaları baldırına çıkmış, ince ak çizgili bir kara pantalon vardı* (Kemal Tahir). || Koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların kesilmiş ayağı.

— ÇEŞ. DEY. *Paçaları sıvamak*, bir işe girişmek: *Sandılar ki ihtiyar bahçıvan paçaları sıvayacak, yeğenine Rabia'yı almak için paşanın ayaklarına kapanacak* (H.E. Adıvar). || [...] *Paçalarından akmak*, kir, pislik v.b.nin çokluğunu belirtmek için kullanılır. || *Paçası düşük*, giyinişine dikkat etmeyen, pasaklı. || *Paçasından tutup atmak*, hakaret ederek kovmak. || *Paçasını çekecek* (veya *toplayacak*) *hali olmamak*, beceriksiz, güçsüz olmak. || *Paçayı kaptırmak*, yakalanmak, ele geçmek. Dilediği gibi hareket edememek. || *Paçayı kurtarmak*, bir tehlikeden zor kurtulmak. || *Yaka paça*. Bk. YAKA.

paçacı

— Folk. *Paça günü*, yeni evlilerin, gerdeğe girdikten bir hafta sonraki cuma günü verdikleri yemek. (Bu yemeğe gelin ve damadın ancak yakın akrabaları ve tanıdıklarıyle komşuları katılırdı. Yemekte paça yenildiği için bu deyim kullanılır.)

— Mutf. Koyun, keçi ve sığırın ayaklarından yapılan yemek. || *Paça dondurması*, paça ile yapılan bir çeşit yemek. (Koyun veya keçi paçası, temizlendikten sonra, uzun kemikleri ortasından kırılır. Bol su ile, yumuşayıncaya kadar hafif ateşte pişirilir. Kemiklerinden ayrılan et ve suyuna yeterince sarmısaklı sirke katılır. Çukur kaplara dökülerek dondurulur.) || *Paça yahnisi*, soğanlı ve nohutlu paça yemeği. Nohut haşlanır. İnce doğranmış soğan ve domates ayrı bir kapta hafifçe kavrulur. Nohutla birlikte haşlanmış paçaya katılır ve tekrar pişirilir.)

— Okçuluk. *Esk.* Ok yaylarının yapımında kullanılan, hayvanların sinirlerinden kesilmiş parçalar. (İnek sinirleri tımarlı ve ince yarış yaylarında; öküz sinirleriyse tirkeş, çerkez ve tatar yaylarında kullanılırdı. Sinirler, biraz kuruyunca bir uçtan bir uca beşe bölünür, her iki baştan, yay uzunluğunca kesilirdi. Kesilen bu parçalara paça denirdi.)

— Spor. Yağlı güreşte güreşçilerin giydikleri kisbetin elle tutulabilen yeri. (Pehlivanlar kisbet giydikten sonra paçalarındaki uçkurluklarda bulunan ince urganları iyice sıkıp bağlarlar, böylece paça yukarı doğru sıyrılmaz ve güreş sırasında elle tutulabilir. || *Paça kasnak*, yağlı güreşte bir oyunun adı. (Güreşçilerden biri bir eliyle rakibinin paçasından, öteki eliyle [apış arasından geçirerek] kısbetin belinden kavrar ve çevirmeğe kalkarsa bu oyuna *paça kasnak* denilir.) || *Paça kazık*, yağlı güreşte bir oyunun adı. (Bu oyunda güreşçi rakibinin paçasından kapar, kısbetin paça derisini avuçlayarak öteki eliyle rakibinin bacağına veya vücuduna sarılır ve rakibini baş aşağı diker.)

— Terz. *Paça astarı*, terzilerin, ayakkabının pantolon paçasına sürterek kumaşı aşındırmasını önlemek için paçanın arka tarafının iç yanına diktikleri kumaş ya da deri şerit.

— Zool. Atlarda bukağılığın arka üst tarafında bulunan kıl demeti. (ML)

PAÇACI i. (*paça*'dan *paça-cı*). Koyun veya keçi ayağı satan kimse. || Paça, işkembe pişirilen küçük aşçı dükkânı. (M)

PAÇAHANE bİş. i. Mal. *Esk.* Şehir ve kasabalarda kesilen küçükbaş hayvanlardan alınan vergi. (Mezbahalarda kesilen hayvanlardan alınan vergi 2 paradan 10 paraya kadar değişirdi. Bazı yerlerde iltizama verilirdi. Böyle yerlerde belirli vergilerden başka kesilen hayvanların ayak, baş, ciğer gibi sakatat kısmı alınarak, paçacılara satılırdı.) [M]

PAÇAL i. (fars. *paçal*). Ekmek yapmak için, çeşitli hububatın kanunen gerekli karışım oranı. (M)

PAÇALI sıf. (*paça*'dan *paça-lı*). Paçası olan. || Paçası [...] olan: *Merdivenin başında yırtık paçalı, püskülsüz fesli yalınayak bir tayfa duruyordu* (H.E. Adıvar).

— Kıyf. *Bol paçalı pantolon*, paçaları kalçadan dize kadar dar, diz hizasından sonra da gitgide genişleyen pantolon.

— Zool. Tüyleri ayaklarına kadar uzanan kuşlara ve kümes hayvanlarına verilen ad. (Bu nitelik bazı güvercinlerde [*paçalı güvercin*], bazı tavuklarda [*paçalı tavuk*, hint tavuğu] görülür.) || *Paçalı şahin*, bileğine kadar tüylü olan şahin türü (*Buteo lagopus*). [LM]

PAÇALIK i. (*paça*'dan *paça-lık*). Pantolon, şalvar veya uzun külotun ayak bileğini saran kısmı.

— Folk. Düğünün ertesi günü verilen yemek.

— Kıyf. Gelinlerin paça* günü yemeğinde giydikleri özel elbise. (Gelinliğe oranla daha sade olmakla birlikte değerli kumaşlardan yapılırdı.)

— Muft. Paça yemeği yapmak için ayrılmış koyun veya keçi bacağı. (M)

PAÇAVRA i. Eski kumaş parçası: *Mus-*

PA CİN

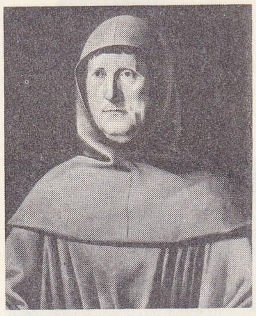

Luca PACIOLI
Jacopo de Barbari'nin eserі,
Napoli Millî müzesi

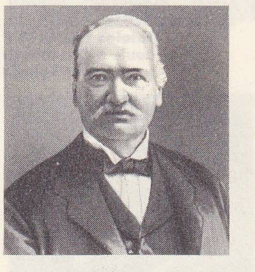

Antonio PACINOTTI

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

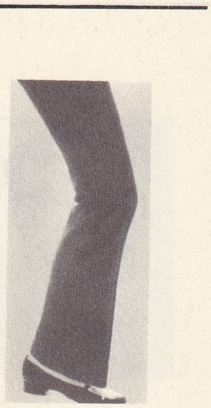

bol paçalı pantolon

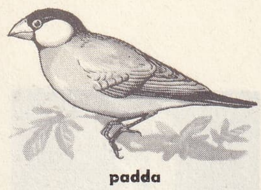

padda

Antoine PADELOUP Louis XV'in armalı cilt kapağı

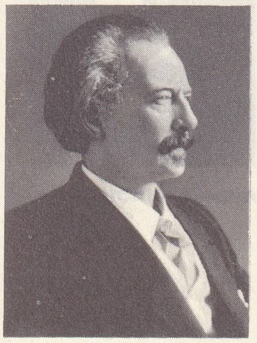

PADEREWSKİ

luklara sopalar, paçavralar tıkanmış (R. N. Güntekin). *Zaptiyenin, yetimhanenin paçavraları da yetmez de, yollarda, yangın yerlerinde paçavra toplayıcılar topladıklarını hep buna taşırlar* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Çok eskimiş giyecek: *Medine eşrafının ipek entarisi, bu kimsesiz gurbet adamlarının çürük yağlı ve kokmuş paçavrasına sürtünerek geçiyor* (F. R. Atay). *Esvap diye taşıdığı paçavralar, vücudunu yarı yarıya örtebiliyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Değersiz, iğrenç şey veya kimse: *Hayata paçavra diyenler meğer ne doğru söylüyorlarmış* (R.N. Güntekin). *Yahu benim çay içecek sıram mıdır? Bu paçavranın daha ne haltlar karıştırdığını bilmiyorsunuz da...* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Paçavra gibi,* değersiz, kıymetsiz kimse veya şeyleri nitelerken kullanılır. || *Paçavraya çevirmek* (*paçavrasını çıkarmak* veya *paçavra etmek*), tutar yerini bırakmamak.

— Tıp. *Paçavra hastalığı,* enflüanza. (ML)

PAÇAVRACI i. (*paçavra*'dan *paçavra-cı*). Paçavra toplayıp satan kimse. (M)

PAÇİLE blş. i. (fars. *pā,* ayak ve *çile*'den *pā-çile*). *Esk.* Karda yürümek için ayakkabılara takılan kalbura benzer ayaklık. Kar ayakkabısı. (M)

PAÇOZ veya **PAÇUZ** i. (yun. *patsos,* yassı'dan [?]). Kefal cinsinden bir çeşit irice balık. (İlmî adı *Mugil cephalus.*) || *Argo.* Fahişe, hafifmeşrep kadın. (M)

PAÇULİ i. (ing. *patch* [paç], bitkinin yerli adı ve *leaf,* yaprak'tan fr. *patchouli*). Az akışkan, kokulu bir yağ çıkarılan bitki.

— ANSİKL. Bot. *Paçuli*'ler (*Pogostemon patchouli*) Asya ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve naneyi andıran bitkilerdir. Bunlarda kumarin'e benzer son derece keskin kokulu bir yağ bulunur; sap ve yapraklardan damıtma yoluyle elde edilen bu yağ, *paçuli kâfurusu* denilen katı bir maddeyle bir esansa ayrılır. Düşük kaliteli kokuların yapımında kullanılan *paçuli esansı* Malezya'da çok çıkar; en önemli ihraç merkezi de Singapur'dur. Paçuli adı *microtaena* cinsinden çeşitli bitkilere de verilir. Bu bitkilerin kurutularak toz haline getirilen yaprakları çamaşırları kokulandırma ve böceklerden korumakta işe yarar. (L)

PAÇULOL i. (fr. *patchoulol*). Kim. Formülü $C_{15}H_{25}OH$ olan seskiterpenik alkol; paçuli esansından elde edilir ve 56°C'ta erir. *Eşanl.* PAÇULİ KÂFURU. (L)

PAÇUZ i. Bk. PAÇOZ.

PADAGRİCA i. Ebegümeci üzerinde yaşayan böcek. (İlmî adı *Padagrica fuscicornis.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.) [L]

PADALYA veya **PEDALYA** i. Avc. İçi doldurulmuş kuş. (Kara avcılığında, uçan avı bir noktaya çekmek için padalya bir ağaç dalına bağlanır, avlanmak istenen kuşun, padalyaya doğru inmesi beklenir.) [M]

PADANG, İndonezya'da Sumatra adasında kütle; Merapi'de 2 891 m. Padang, Barisan dağlarının orta kısmını kapsar. Burası yağışlı ve toprakları verimli (pirinç, hindistancevizi, kahve, çay ve tütün üretimi) bir bölgedir. Ombilin kömür madenleri, İndonezya'nın en verimli ocaklarıdır. Sağlığa zararlı kıyı bölgeleri halkının sık sık ziyaret ettiği dinlenme merkezleri. (L)

PADANG, İndonezya'da liman şehri, Sumatra'nın batı kıyısında, Arau ırmağının Hint okyanusuna döküldüğü yerde; 143 700 nüf. Üniversite. Demiryolu ile Bukittinggi ve Savahlunto'ya bağlanan eski Padang limanı ve 10 km güneyindeki modern Teluk Bacur limanı koruntulu bir körfezin kıyısındadır; bu limanlardan Ombilin ocaklarının kömürü ile kahve, çay, baharat, hindistancevizi içi ve kauçuk ihraç edilir. Padang, Sumatra'da hollandalıların kurduğu ilk tesistir (1664). [L]

PADANGPANCANG, Sumatra adasında (İndonezya) şehir, Batı Sumatra ilinde, Barisan dağlarının Padang bölgesinde; 25 521 nüf. Ormanlarla kaplı yamaçlar, pirinç tarlaları ve kauçuk ağaçlarıyle çevrili olan şehir, Padang'dan, Batı Sumatra'nın merkezi Bukittiggi'den, Umbilin kömür ocaklarından ve Savahlunto'dan gelen demiryollarının kavşak noktasında bulunur. (M)

PADAŞ blş. i. Bk. PADEŞ.

PADAŞ i. (fars. *pā* ve *-dāş*'tan *pādāş*). *Esk.* Arkadaş, yoldaş. (M)

PADAŞT blş. i. Bk. PADEŞ.

PADAVRA veya **PEDAVRA** veya **PETAVRA** i. (yun. *petauron*'dan). İnş. Köknar ve ladin ağaçlarından elde edilen ve çatı örtüsü olarak kullanılan dilme tahta; padavra üzerine bazı hallerde arduvaz levhalar dizilir. (Bk. ANSİKL.) || *Padavra çakma,* belirli kurallara göre padavra çakmak eylemi. (Bir çatıya örtü teşkil edecek veya başka çatı örtülerine kaplama tahtası olacak surette padavraların mertekler üzerine çivilenmesi.) Bk. ANSİKL.

— DEY. *Padavra gibi* (veya *padavrası çıkmış*), «kaburgaları sayılacak kadar zayıf» anlamında kullanılır.

—Ciltc. XV. yy.da ciltlerin iç kartonları için kullanılan keskin kenarlı küçük tahta. || Prese konulmuş citleri ayırmak için kullanılan küçük tahta, mukavva veya madenî levha: *Kenar kesme padavrası.*

— ANSİKL. İnş. *Padavra,* orman bölgesi evlerinin karakteristik örtü malzemesidir. Memleketimizde, özellikle Karadeniz'in orman bölgelerinde bulunan köy evlerinin çatılarında sık sık görülür. Padavra 8-10 sm genişliğinde ve 0,5 sm kalınlığında tahtalar halindedir. Ağaçlar devrildikten sonra *padavra bıçağı* denen özel bir bıçakla lif doğrultusunda dilimlere ayrılır. Bu şekilde dilinme liflere zarar vermez. Padavra bu sebeple su sızmalarına karşı dayanıklılık gösterir.

● Padavra çakılmasına genellikle çatının saçak ucundan başlanır ve tahtalar birbiri üzerine bindirmeli olarak çivilenir. İşleme mahyaya kadar devam edilir.

◆ Sıf. İnce tahta ile yapılmış: *Bu pedavra dam üzerinde adam gezecek yollar vardır* (Evliya Çelebi). [LM]

PADDA i. Vücudu ufak ve esmer, karnı pembe, başı siyah, yanakları beyaz, gagası iri ve pembe ötücü kuş; kafes kuşu olarak yetiştirilir. (*Java serçesi* de denen padda'nın [*Munia oryzivora*] anayurdu Cava ve Sumatra'dır. Yuvasını, yakınına konan malzemeyle yapan bu kuş Asya ve Afrika'nın çeşitli bölgelerine götürülmüştür. Çeşitli renklerde evcil ırkları da vardır. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

PADDİNG i. (ing. *topad,* ağır ağır dolaşmak'tan). Radyotek. Bir süperheterodinin lokal osilatörünü akort etmeğe yarayan değişken kondansatöre seri olarak bağlanmış, sâbit veya takılıp çıkarılabilir kondansatör.

— ANSİKL. Trimmer* gibi *padding* de, frekans değiştirmeli bir alıcıyı ayarlamak için kullanılır. Osilatör devresinin frekans değişimini, değişken kondansatörünün sığasına bağlı olarak yavaşlatmayı sağlar. (L)

PADDİNGTON, Londra'nın (İngiltere) batısında semt, Regent's park ile Hayde park arasında; 127 500 nüf. (L)

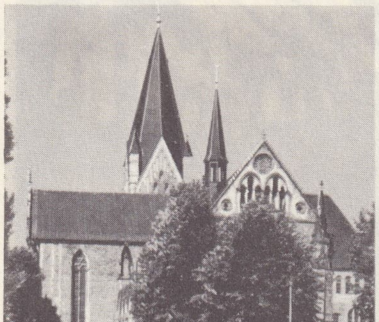

PADERBORN: katedral

PADDLE-BOAT blş. i. (ing. k.). Bk. PADİLBOT.

PADELOUP (Antoine Michel), fransız ciltçisi (Paris 1685 - ay.y. 1758). Kralın ciltçisi oldu (1733), Polonya'nın Paris büyükelçisi için değerli mozaik ciltler yaptı. XVIII. yy. ikinci yarısında parisli ciltçilerce de benimsenen «dantel» süslemeli cilt tarzının gelişmesinde rolü olduğu sanılır. Pek çok eseri fransız kütüphanelerinde yer alır. (L)

PADER (Hilaire), fransız ressamı ve yazarı (Toulouse 1619'a doğr. -öl. 1677). Toulouse'da bir resim akademisi açtı. Dinî tablolar (*Yusuf'un Zaferi,* Toulouse katedrali), elli kadar gravür yaptı ve *La Peinture Parlante du Sieur Pader* (Senyör Pader'in Konuşan Resmi) [1653], *La Songe Enigmatique sur la Peinture Universelle* (Dünya Resmi Üstüne Anlaşılmaz Bir Rüya) [1658] adlı iki eser yayımladı. *Polyphile'in Rüyası* tarzında, sembolik bir hikâye biçiminde yazılmış olan bu eserler, eski ve çağdaş ressamların eserlerinin tenkitli birer yorumudur. (L)

PADERBORN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland — Westfalen) şehir, Münster havzası ile Weser dağlarının temas noktasında; 58 100 nüf. Katedral (roman üslûbunda koro yeri; XIII. yy.dan kalma sahın); piskopos prenslerin mezarları. Bartholomäuskapelle (1017; 1852'de onarıldı). Eski İmparatorluk şatosu. Çimento fabrikası. Besin sanayii.

— Tar. Charlemagne'ın sık sık oturduğu ve 777'de büyük bir meclis topladığı şehir, IX. yy. başında piskoposluk haline getirildi; zengin bir ticaret merkeziydi; 1285'te Hansa birliğine katıldı. 1803'te Prusya'ya geçti, 1807'de Vestfalya krallığına katıldı ve 1813'te Prusya'ya geri verildi. (L)

PADEREWSKİ (Ignacy), polonyalı piyanocu ve siyaset adamı (Kurylowka, Podolya 1860-New York 1941). Varşova konservatuvarında önce öğrenci, sonra öğretmen oldu. Öğrenimini Berlin ve Viyana'da sürdürdü. Strasbourg konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Daha sonra bütün dünyada turnelere çıkarak, milletlerarası bir üne ulaştı. 1915'te Polonya'daki savaş kurbanları için yardım sağlamak üzere A.B.D.'ye gitti, 1917'de Wilson'a bir bildirisinde «birleşmiş, bağımsız ve muhtar bir Polonya»dan söz ettirmeyi başardı. 1919'da ülkesinin Bakanlar kurulu başkanlığına ve dışişleri bakanlığına getirildi. Barış konferansında delegeydi. Versailles antlaşmasını imzalayanlardan biridir. 1919'da hükûmetten, 1922'de resmî görevlerinden çekildi. İki operа (*Manru* [1901] ve *Sakuntala*), bir *si* minör senfoni (1905-1908), oda müziği, bir piyano konçertosu, piyano ve orkestra için bir *Fantezi-Polonez,* piyano parçaları ve melodiler besteledi. (L)

PADERNO DUGNANO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Milano ili), Seveso ırmağı kıyısında; 25 136 nüf. Elektrik santralı. Makine ve dokuma (keten) sanayii. (L)

PADEŞ veya **PADAŞT** veya **PADAŞ** blş. i. (fars. *pā-deş* veya *pā-dāşt* veya *pā-dāş*). *Esk.* Mükâfat. (M)

PADIL i. (ing. *paddle*'den). Gemc. İki ucu veya bir ucu enli, kısa ve ince saplı kürek. || Yandan çarklı gemi. || Bu şekildeki gemilerin çark kanatlarından her biri. || *Padıl çark* (veya *yandan çark*), sabit veya döner kanatları olan gemi çarkı. || *Padıl çark kanadı,* yandan çarklı bir geminin çark kanadı. || *Padıl kürek,* Amerika Yerlilerinin «pirog» adlı sandallarını yürütmek için kullandıkları bir veya her iki ucu palalı kürek. (Bu kürek sandalın bordasına dayamadan kullanılır.) || Kanada kano'larını (tek ucu palalı) veya «kayak» adı verilen sandalları yürütmek için kullanılan kürek. (LM)

PADILBOT blş. i. (ing. *paddle-boat*). Dar uzun sandal. (Bordasına dayamadan kullanılan çift palalı bir kürekle hareket ettirilir.) [M]

PADİ, Ekron (Filistin) kralı. Asur kralı Sargon tarafından M.Ö. 71'de tahta çıkarıldı, fakat kendi uyrukları tarafından tahttan indirilerek Kudüs kralı Hizkya'ya teslim edildi. Sanherib, Hizkiya'nın ülkesini

Foto. LAROUSSE

ele geçirince, Padi yeniden tahta getirildi. (L)

PADİLLA (Jose), kolombiyalı general (Riohacha 1778'e doğr.-Santa Fé de Bogota 1828). Önce ispanyol donanması hizmetinde Trafalgar'da savaştı; esir olarak bir süre İngiltere'de bulunduktan sonra, 1808'de İspanya'ya döndü. Kolombiya'ya geçti, İspanyollara karşı savaştı ve Cartagena savunmasına katıldı (1815), sonra da Jamaika'ya sığındı. Venezuela seferine S. Bolivar ile birlikte gitti ve Maracabio Deniz savaşını kazandı (1823). Bolivar'a karşı komplo hazırlamakla suçlandı ve kurşuna dizildi. (M)

PADİLLA (Jose), ispanyol müzikçisi (doğ. Almeira 1889). XX. yy.ın ilk yarısında büyük ün kazandı. Birçok şarkı ve dans müziği (*Valencia, Ça C'est Paris, Violetera* v.b.) besteledi. (M)

PADİLLA (Jose Gualberto), porto rikolu şair (San Juan 1829-ay.y. 1896). Santiago di Galizia ve Barcelona'da okudu. Hikâyeler, elejiler, yergili şiirler (*En el Combate* [Savaşta]; *Rosas de Pasion* [İhtiras Gülleri] v.b.) yazdı. (M)

PADİLLA (Juan DE), ispanyol şairi (Sevilla 1468-ay.y. 1522'ye doğr.). Chartreux tarikatı keşişlerindendi. Dante'nin hayranı olan Padilla, iki tasvirî dinî manzume yazdı: *El Retablo de la Vida de Cristo* (İsa'nın Hayatını Anlatan Mihrap Arkalığı) [1505] ve *Los Doce Triunfos de los Apostoles* (Havarilerin On iki Zaferi) [1521]. (L)

PADİLLA (Juan DE), castillalı soylu (Toledo 1490-Valladolid 1521). Castilla komünlerini ayaklandıran Kutsal cuntanın başına getirildi (1520). Torrelobaton'da galip gelen Padilla, Villalar'da yenildi, yakalandı (23 nisan 1521) ve ertesi günü boynu vuruldu. (L)

PADİLLA (Lorenzo de), ispanyol tarihçisi (Antequera, Malaga 1485'e doğr.- öl. 1540'a doğr.). Roma başpiskoposuydu. Karl V'in tarihçisi oldu ve çeşitli eserler yazdı: *Catalogo de los Santos de Espana* (İspanya Azizleri Kataloğu) [1538]; *Cronica de Felipe I* (Felipe I Kroniği); *Libro de las Antigüedades de Espana* (İspanya Eskiçağı Kitabı) [1669'da yayımlandı] v.b. (M)

PADİLLA (Maria DE), castillalı soylu kadın (1337-Astudillo 1361), Castilla kralı Zalim Pedro'nun gözdesi. 1352'de kralın metresi oldu. Kral, ondan olan dört çocuğunu, kraliçe Maria ile evliliğinden daha önce dünyaya geldiklerini ileri sürerek, resmen tanıdı. (L)

PADİRAC mağarası, Fransa'da Gramat «causse»unda, 75 m derinlikte yeraltı mağarası. Bu mağaradan, dar geçitlerle veya son derece geniş kubbelerin altında yaklaşık olarak 3 km kadar aktıktan sonra Dordogne ırmağına kavuşan *Padirac* yeraltı ırmağına ulaşılır. Martel tarafından araştırılan ve halka açılan mağara, causse'ların büyük turistik yerlerinden biridir. Padirac ırmağı, 10 km boyunca dar koridorlarda veya çok büyük kubbelerin altında akar, daha öteye gidilmesine imkân vermeyen bir sifona vardır. Irmak Saint-Georges kaynağında tekrar yeryüzüne çıkar ve Dordogne ırmağına kavuşur. Yeraltında G. Delavaur yönetiminde yapılan birkaç gezide (1951) galerilerin 6,5 km'si aşıldı. M. Couderc himayesinde Paris Mağarabilim kulübünün gezisinde (1962) çukurun 10 km kadarı tanındı. G. Delavaur ırmağın yeniden fışkırdığı yerde yaptığı dalışlarla yaklaşık olarak 40 m derinliğe indi. (L)

PADİŞAH i. (fars. *pad-şah* veya *pad-şeh'*-ten). *Esk.* Osmanlı hükümdarı: *Biz, Padişah'a kafa tutmuş adamlarız oğlum* (S. Kocagöz). *Onun padişahı tanıdığı var mı? O kendini bu memlekette padişah gibi tutuyor* (Namık Kemal).

— TAR. TELM. ***Padişahım çok yaşa!*** Osmanlı devletinin son devirlerinde padişah cuma namazından çıktıktan sonra etrafa toplananlar tarafından bağırılarak söylenen bu söz, günümüzde alay yollu yapılan bir övgüyü belirtmek için kullanılır.

— Mal. *Esk. Padişah dirliği,* osmanlı yönetiminde geçim aracı olarak devletçe verilen maaş, tımar, ulufe gibi ödeneklere verilen ad. (Eskiden devletin bütün mal ve gelirleri padişahın sayıldığından bu deyim kullanılırdı.)

— Teşk. tar. Bk. ANSİKL. || *Padişah divanı* (Divanı Hümayun), Osmanlı devletinde yüksek yöneticilerin biraraya geldiği ve padişahın başında bulunduğu veya dinleyici olarak katıldığı ve devletin siyasî, idarî, malî, askerî işlerinin görüşüldüğü; kişilerin başvurma, dilek ve şikâyetlerini bir çözüme bağlayan kurul. Bk. DİVAN'ı *hümayun*.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Padişah* kelimesi osmanlı hükümdarları arasında geleneksel hükümdarlık niteliğini anlatmak için kullanıldı. XIV. ve XV. yy.larda osmanlı hükümdarları İslâmiyetin etkisiyle *sultan*, geleneksel olarak da *bey* ve *han* unvanlarını seçtiler. Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin adı kaynaklarda Osman Bey ve Orhan Bey olarak geçer. İlk dönemde osmanlı hükümdarları «büyük hükümdar veya imparator» anlamına gelen *hüdavendigâr* unvanını kullandılar. Sonraları bunun yerine «en büyük hükümdar, imparator» anlamına gelen *padişah* unvanı geçti. Murad II'den başlayarak yazılan mektuplarda osmanlı hükümdarları için bu unvan kullanılıyordu. Buna karşılık İran safevî hükümdarları da *şehinşah* unvanıyle anılırdı. Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmed devrine kadar uç beyleri ve hıristiyanlara karşı gaza önderleri sayıldılar. Osmanlı padişahlarının devlet içinde geleneksel hâkimiyet yetkisi Fatih Sultan Mehmed ile başladı. Bu yetki Selim I ve Süleyman I zamanlarında kuvvetlendi. Fatih, kendisini Rumeli ve Anadolu'nun hâkimi ve İstanbul'un sahibi olarak Roma imparatorlarının vârisi sayıyordu. 1509'da Portekizliler Hint okyanusunda Memlûkların donanmalarını yakarak Kızıldeniz'e gireceklerini, Hz. Muhammed'in mezarına saldıracaklarını bildirince bütün islâm dünyasının gözleri osmanlı padişahına çevrildi. Padişah bu durum üzerine Mısır'a osmanlı gemicilerini gönderdi. Bu olay islâm dünyası liderliğinin osmanlı padişahına geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yavuz Sultan Selim, Merci* Dabık savaşından sonra (24 ağustos 1516) Halep'te *hadim ül haremeyn ve'ş şerifeyn* unvanını kullanarak abbasî halifesi Mütevekkil'i İstanbul'a gönderdi. Bu olaydan sonra İstanbul'a dönen Yavuz Sultan Selim, padişah unvanının yanına bir de halife unvanını kattı. Osmanlı padişahlarının kullandıkları *halifei ruyi zemin* ve *halifet ül-müslimîn* unvanları, tarihî ve hukukî anlamlarından çok uzaktı. Bu yüzden Hindistan'daki hint-türk padişahları osmanlı hükümdarlarının islâm âlemindeki üstünlük iddialarını iyi karşılamadılar. Bayezid II ile birlikte osmanlı padişahının hükümdarlık ve devlet yönetme düşüncesi şeriat düzenine daha uygun bir biçimde gelişti, geleneksel tutumlar sınırlandırıldı. Ancak XVIII. yy.da osmanlı padişahları Abbasîler zamanındaki halifelik düzenini tekrar canlandırdılar, padişahı bütün müslümanların tek ve meşru halifesi olarak görmeğe başladılar. Küçükkaynarca antlaşması imzalanırken (1774) Rusya, kırım müslümanlarının yalnız din bakımından osmanlı padişahına bağlı olduğu hakkında antlaşmaya bir madde koydurdu. XIX. yy.da Tanzimat devrinde müslüman olmayan tebaayı devlete bağlamak için de padişahın örfî hükümdarlık niteliğinin belirtilmesine önem verildi. «Bütün Osmanlıların hükümdarı», bütün müslümanların hükümdarı unvanı yanında ayrı bir kavram olarak ortaya çıkarıldı. Her ikisi de 1876 Kanunu Esasisinde belirtildi. 1922'de saltanatı kaldıran kanun, osmanlı hükümdarının, padişah olarak, bütün hâkimiyet haklarının millete geçtiğini, fakat halifelik yetkilerinin hanedanda devam ettiğini onaylıyordu. Osmanlı padişahlarının geleneksel hükümdarlık yetkileri, genellikle orta asya türk devlet geleneklerine, öte yandan da Yakındoğu'daki eski imparatorlukların geleneklerine bağlıydı. XV. yy.da Tursun Bey osmanlı padişahının geleneksel hükümdarlık haklarına bir temel bulmağa çalıştı. Tursun Beye göre, padişahın varlığı zorunludur; padişah olmazsa nizam olmaz, insanlar birbirlerini yok ederler. Buna engel olarak düzeni sağlayan padişaha kesinlikle bağlılık gerekir. Kur'an da bunu emreder. Padişahın kesin hâkimiyeti hüküm, irade, ferman veya hattı hümayunlarda görülür. Bu belgelerde padişahın emir yetkisi «buyurdum ki» sözüyle belirtilir. Padişah şeriatı uygulamak ve korumakla yükümlüdür. Padişahın kesin yetkisini şeriat sınırlar. Yavuz Sultan Selim'den sonra padişahların geleneksel hâkimiyet alanları ağır ağır daraltıldı. Devletin bütün çalışma alanları şeriatın denetimi altına girdi. XVIII. yy.da her çeşit devlet meselesi hakkında şeyhülislâmların oyları alınıyor, şeyhülislâmlar devlet meselesinin görüşüldüğü toplantılara başkanlık ediyorlardı; hattâ Osmanlı padişahları şeyhülislâm fetvasıyle tahttan indirilmeğe başlandı. 1839 Gülhane Hattı Hümayununun ilânından sonra batı anayasaları etkisi altıdna, padişahın yetkileri de sınırlandırıldı. İlk Kanun-ı Esasî padişahın devlet kuvvetleri içindeki üstün durumunu ve kesin hâkimiyetini koruyordu, ama İkinci Meşrutiyetten sonra yapılan Kanun-ı Esasî değişikliğiyle osmanlı padişahı meşrutî bir hükümdar durumuna geldi. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kurulmasıyle millî iradeye dayanan hükûmet işbaşına geçti. Büyük Millet meclisi, 30 ekim 1922 ve 1-2 kasım 1922 tarihli iki kararla yeni Türk hükûmetinin Osmanlı imparatorluğunun yerini aldığını bildirdi. Cumhuriyetin ilânından sonra 3 mart 1924'te hilâfet de kaldırılarak halife sınır dışına çıkarıldı.

◆ **Padişahane** zf. *Esk.* Padişaha yakışır tarzda.

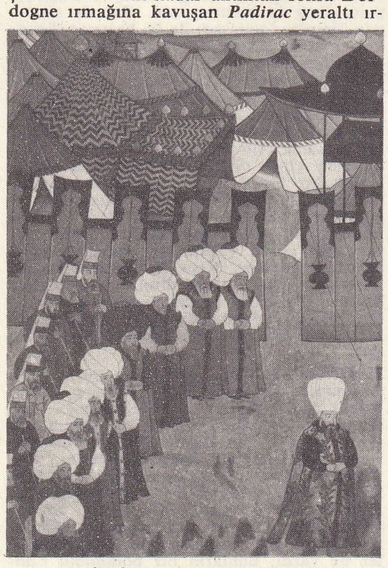

padişahın vezirler ve silâhtarlar tarafından karşılanışı (XVII. - XVIII. yy.)

padişah

padıllar

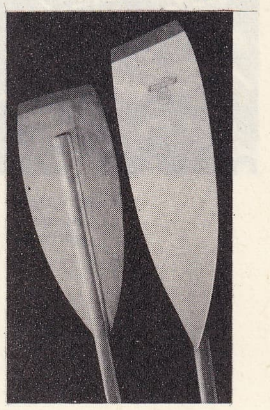

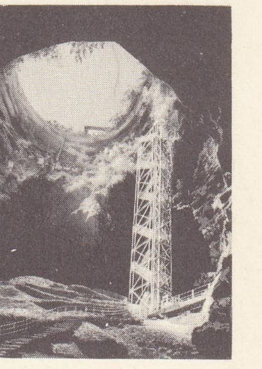

PADİRAC mağarası'nın ağzı

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

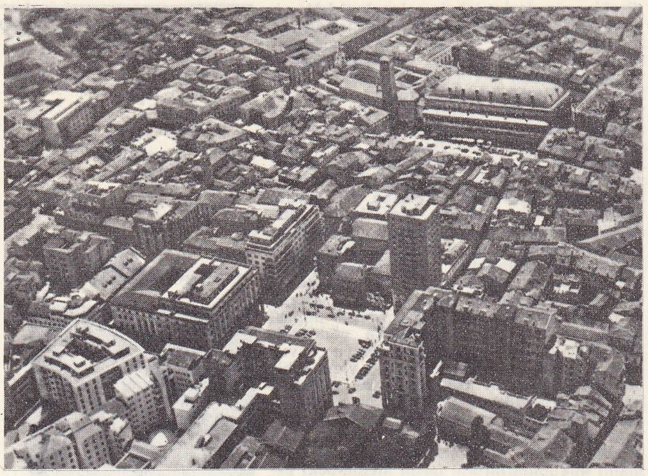

PADOVA'nın havadan görünüşü

◆ **Padişahî** sıf. *Esk.* Padişah ile ilgili, padişaha ait.

◆ **Padişahzade** blş. i. *Esk.* Padişahın oğlu. (→ Bibliyo.) [M]

PADİŞAHLIK i. (*padişah*'tan *padişah-lık*). Padişah olma hali. || Padişahın unvanı: *Kumral Abdal şeyhle müridinin arasına şöylece giriyor: «Ya Osman, sana padişahlık verildi»* (N. Araz). || Padişah yönetimi: *Padişahlıkla cumhuriyetin farklarını anlatınca anlıyor, fakat bu söylenilen şeylerin olabileceğine galiba inanmıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). || Padişahın saltanat dönemi. || Padişah tarafından yönetilen ülke. (M)

PADMA i. Manevî doğuş ve temizlik sembolü olan pembe lotus çiçeğinin sanskritçe adı. (Padma, buddha ikonografisinde bol bol kullanılmıştır.) [L]

PADMA, Hindistan (Batı Bengal) ve Pakistan'da (Doğu Bengal) ırmak; yaklş. 300 km. XVI. yy.dan beri Ganj deltasının başlıca kolu olan Padma, Ganj'ın Cangipur'un 8 km aşağısında iki kola ayrılmasıyle meydana gelir: batıda asıl Padma, doğuda Bhagirathi (eskiden ırmağın başlıca çığırıydı). Brahmaputra'nın başlıca kolunu alır ve aşağı kesiminde Meghna'ya ulaşır. (L)

PADMA-SAMBHAVA, buddha'cı rahip ve misyoner (VIII. yy.). Yogaçarya okuluna bağlıydı; Tibet'e Tantra Buddha'cılığını soktu. *Vaızlar*'ı birçok dile çevrilmiştir. (L)

Padmâvatî, 2 perdelik opera-bale, libretto: Louis Laloy; müzik: Albert Roussel; 1923'te Paris operasında temsil edildi. XIII. yy. hint tarihinden alınan libretto, moğol sultanının şehvetine teslim olmaktansa, diri diri yakılmayı göze alan kraliçe Padmâvatî'nin hikayesini anlatır. (L)

PADOA (Alessandro), italyan matematikçisi (Venedik 1868-Cenova 1937). Cenova üniversitesinde öğretim görevlisiydi. Aritmetiğin esaslarını inceleme ve sembolik bir mantık kurma yolundaki çalışmalarında hocası G. Peano'ya büyük ölçüde yardım etti. Ayrıca, «Peano aksiyomları»nın bağımsızlığını tanıtladı ve ilkel mantık kavramını üç temel sembole («eşitleme», «kesişme», «ilinti») indirgedi, bunlarla bütün mantık işlemlerinin bileşme yoluyle çözümlenebileceğini gösterdi. (M)

PADOVA, İtalya'da şehir, Veneto'da, il idare merkezi, Bacchiglione kıyısında; 202 500 nüf. Üniversite. Milano - Venedik ve Bologna - Alpler yollarının kavşağında kurulan şehir, eskiden ticarî bakımdan önemliydi; bu önem sayesinde sanayii yakın tarihte gelişti: besin sanayii (şeker); kimya sanayii; sunî dokumacılık. Şehir aynı zamanda da faal bir fikir merkezidir; 1222'de kurulan üniversitesinin (XVI. yy.dan kalma avlu) fen ve tıp fakülteleri eskiden beri meşhurdur; Padova'da birçok ilgi çekici sanat eseri vardır. XVI. yy.dan kalma katedral XIII. yy.da inşa edilen bizans etkisi altında kubbeleriyle Sant'Antonio («il Santo» denir) bazilikası (Donatello'nun tunç heykeli, Aziz Antonius'un mezarı); Giotto'nun ünlü freskleriyle süslü, Scroveani («Arena» denir) kilisesi; bir bombardıman sonucunda (1944), Mantegna'nın yaptığı hemen bütün freskleri harap olan Eremitani kilisesi; San Francesco, Santa Giutina kiliseleri (Veronese'nin tablosu); San Giorgio'nun mihrabı (Altichiero'nun freskleri). Sivil yapıların başlıcaları şunlardır: üniversite (Sansovino ve Palladio tarafından yapıldı); della Ragiona sarayı; La Scuola di Sant'Antonio (Tiziano'nun resimleri); Belediye sarayı ve Loggia del Consiglio. Santo'nun önünde, Donatello'nun şaheseri olan Gattamelata'nın heykeli. Belediye müzesinde venedik resimleri. — *Padova ili,* 695 300 nüf. Po'nun kuzeyinde, büyük kuzey İtalya ovası üzerinde uzanır.

● *Tarih. Aeneis*'teki bir efsaneye göre Padova, Priamos'un kardeşi Antenor tarafından kuruldu. Önce Etrüsklerin, sonra da Roma'nın hâkimiyeti (*Patavium* adıyle, M. Ö. 49) altında zengin bir ticaret şehri haline geldi. Attilâ ve Lombard'lar tarafından yağmalanan şehir, İtalya Karolenj krallığına geçti. XI. yy.da komün haline getirilen (Otto I, muhtariyetini onayladı) şehir, Verona ve Venedik ile savaştı, sonra imparator Friedrich I Barbarossa'ya karşı onlarla birleşti ve Lombardia birliğine katıldı (1167). Este sülâlesinde podesta'lar seçen şehir, Friedrich II tarafından imparatorluk vicarius'u seçilen (1237-1256) Ezzelino III da Romano'ya, daha sonra da Carrara'lara geçti (1318-1405). 1405'te Venedikliler tarafından ilhak edilen Padova, imparator Maximilian I'e karşı (1509) Venedik'i destekledi. Venedik yenilince, Cisalpina cumhuriyetine, sonra da İtalya krallığına katıldı. 1815-1866 Arası avusturya işgali altında kalan şehir, o tarihten sonra Padova ilinin merkezi oldu. (L)

Padova tavuğu, iri ibikli tavuk ırkı. (Yumurta ve et veriminden çok güzelliği için makbul tutulur.) [L]

PADOVANİ (Lea), italyan kadın tiyatro ve sinema oyuncusu (doğ. Montalto di Castro 1923). G. Salvini'nin yönettiği Compania del Teatro Nazionale'de (Millî Tiyatro topluluğu) [1951-1952] ve çeşitli tiyatrolarda çalıştı. Çevirdiği başlıca filimler: *Il Sole Sorge Ancora* (Güneş Hâlâ Doğuyor) [1946]; *Give us This Day* (Bu Günü Bize Verin) [1949]; *Roma Ore 11* (Roma Saat 11) [1952]; *Donne Proibite* (Yasak Kadınlar) [1953]; *Tempi Nostri* (Çağımız) [1954]; *Pane, Amore, e...* (Ekmek, Aşk ve...) [1954]. (M)

PADOVANO (Annibale), italyan bestecisi ve orgcusu (Padova 1527 - Graz 1575). Venedik'te San Marco kilisesinin birinci orgcusu oldu, 1566'da Grab'da arşidük Karl'ın orgculuğunu ve besteciliğini yaptı, 1570'te kapella yöneticiliğine geçti. Günümüze kalan başlıca eserleri: 4 sesli bir *ricercare* (Venedik, 1556), 5 sesli madrigaller (Venedik, 1564), 5 ve 6 sesli motetler (Venedik, 1567), 5 sesli missalar (Venedik, 1573), org için üç *toccata* ve iki *ricercare* (Venedik, 1604). Ayrıca, yayımlanmış derlemelerde yer alan eserleri de vardır: *La Battaglia ad Otto* (Venedik 1590), Wilhelm von Bayern'in düğününde çalınan *La Messa a Vintiquatro.* (L)

PADRE i. («baba» anlamında ital. ve isp. k.). İtalya'da ve İspanya'da katolik papazlarının unvanı. || İngiliz askerlerinin asker rahiplere verdiği ad. (L)

PADRİLER, Padariler veya **Pedariler** de denir, XIX. yy. başlarında Orta Sumatra'da, Hollandalılara karşı islâm dinini korumak isteyen halka, Hollandalıların verdiği ad. İslâm düşüncesini, kendilerinin eskiden beri bağlı bulundukları halk hukuku ve kurumlarıyle birleştirerek güçlü bir islâm birliği kuran Padriler, 1785'te harekete geçtiler. Sumatra'ya yerleşen Hollandalılara karşı çıkan bir başkanın çevresinde toplanan birkaç bin kişi, Hollandalıların merkezi Padang limanına saldırarak oradaki hıristiyanları islâm olmağa zorladı. XIX. yy. da Mekke'ye giderek Vahhabiliğin etkisinde kalan üç sumatralı hacı, ülkelerine dönünce islâm dini kurallarının uygulanması için çalıştılar. Agnamlı ilâhiyatçı Tuanku nan Rentjeh de onlara katıldı. Bu topluluk şeriata uymayan halk geleneklerine karşı çıktı. Tütün, şarap, afyon, horoz dövüşü, kumar yasak edildi. Erkeklerin sakal uzatmaları ve Araplar gibi beyaz elbise giymeleri istendi; kadınlar da çarşaf giymek zorunda bırakıldı. Namaz kılmayanların idam edilmesine karar verildi. Din adamlarının bu düşünceleri, kendi çıkarlarını ve halkın iktisadî düzenini sarsacağını düşünen kabile reislerinin direnişiyle karşılaştı. Tuanku nan Rentjeh, çalışmalarını sürdürdü. Elde ettiği köylere dinî anlaşmazlıkların çözümlenmesi için bir imam ve ayrıca bir kali (kadı) tayin etti. Namaz kılmayanlar öldürüldü; karşı çıkan köyler yıkıldı, halkı esir edildi. Orta Sumatra'nın güneydoğusundaki Lintau bölgesinde de Tuanku Pasaman, aynı amaçla çalışıyordu. Lintau bölgesinden sonra Tanah Data (Datar) şehrini de hâkimiyeti altına alan Pasaman, buradaki Minangkabau hanedanını ortadan kaldırdı. Padri hareketinin, üçüncü ocağı kuzeyde Alahanpand Jang'da bulunuyordu. Burada sonradan Tuanku İmam adı ile ün kazanan Tuanku, koyu bir şeriatçılık uygulamağa başladı. Alahanpand Jang Padrileri bu bölgede bir kale yaptırdılar; yakın köyleri ele geçirdiler. Tuanku İmam alınan yerlere bir imamla bir kali tayin etti. Bütün halkın hıristiyanlara karşı direnmesini, islâm dinini yaymak ve korumak için birleşmesini sağladı. Kısa bir süre içinde olumlu sonuçlar elde edildi. Güçlü bir birlik kuran Padrilerin, ingiliz, hollanda ve hindistan kuvvetlerine karşı giriştikleri savaşlar başarılı oldu. 1833'te hollanda kuvvetleri yok edildi. Durumlarını tehlikede gören yabancılar Padrilere karşı harekete geçtiler. Kısa zamanda ülke hıristiyanların hâkimiyeti altına girdi. Yalnız Bondjol Padrileri mücadeleye devam ettiler. 1837'de kalenin düşmesiyle Padri hareketi sona erdi. Tuanku İmam teslim oldu. (M)

PADRON (Julian), venezuelalı yazar (San Antonio, Oriente 1910 - Caracas 1954). Küçük yaşta şiirler yazmağa başladı. *La Guaricha* (Cadaloz) [1934] ve *Madrugada* (Güneşin Doğuşu) [1940] adlı ilk romanlarında Venezuela'nın doğu bölgelerini dile getirdi. *Clamor Campesino*'dan (Köyün Haşmeti) [1944] sonra en önemli eser olan *Primavera Nocturna* (Geceleyin Bahar) [1950] adlı romanda ana tema aşk olmasına rağmen şehir hayatını ele aldı. Hikâyeler de yazdı, bunların bir bölümünü *Candelas de Verano* (Yaz Kandilleri) [1944] adlı kitapta topladı. Tiyatro oyunları: *Fogata*

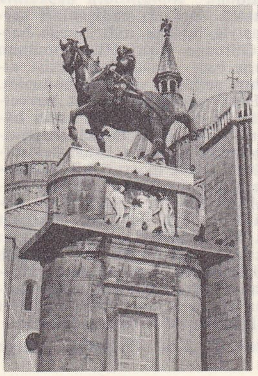

Gattamelata anıtı, Donatello'nun eseri

PADOVA «Il Santo» denen Sant'Antonio bazilikası

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; E.N.I.T.* (*LAROUSSE*)

(Şenlik Ateşi) [1938], *Parasitas Negras* (Kara Asalaklar) [1939]. (L)

PADUCAH, A.B.D.'de (Kentucky) şehir, Ohio ile Tennessee ırmaklarının birleştiği yerde, verimli bir tarım bölgesinde (meyve, hayvan, tütün, mısır); 34 500 nüf. Şehir, A. B.D.'nin en büyük tütün pazarlarından biridir. Irmak limanı. Tersaneler. İmalât merkezi (metalürji, kimya ürünleri, besin sanayii). [L]

PADUK i. (bir güneydoğu asya dilinden). *Pterocarpus* cinsinden çeşitli ağaçlara (fasulyegiller) ve bunların odununa verilen ad.

— ANSİKL. Güneydoğu Asya'da iki *paduk* türü yetişir: Andaman adalarında yetişen andaman paduğu (*Pterocarpus Dalbergioides*) ve Birmanya'da yetişen birmanya paduğu (*P. macrocarpus*). Paduklar divik dadanmayan, sert ve çok dayanıklı odunlardır; yapıcılıkta ve ince marangozlukta kullanılır. Tropikal Afrika'da, özellikle Gabon'da yetişen bir başka paduk türünden (*P. Soyauxii*) kolay işlenen bir odun elde edilir. Bu kerestelerin hepsi koyu kırmızı renktedir, ama hava ile temas edince esmerleşir. Sandal odunu da paduğa benzer. (L)

PAEDERUS i. Su kıyılarında yaşayan, yol yol renkli böcek. (İlmî adı *Paederus ripartius*. Kınkanatlıların *Staphylinidae* familyasından.) [L]

PAELİNCK (Joseph), belçikalı ressam (Oostakker 1781-Brüksel 1839). David'in öğrencisiydi. Başlıca eserleri: Quirinale'de yapılmış olan, *Roma'nın Augustus Tarafından Güzelleştirilmesi* adlı büyük bir fresk; Gand'da Saint Michel kilisesindeki *Gerçek Haçın Bulunması* ve Amsterdam müzesindeki *Psykhe'nin Süslenmesi* (1823). [L]

PAELLA i. (esk. fr. *paele*, soba'dan isp. k.). Pirinç, çeşitli et, tavuk, balık, kabuklular, chorizo (biberli sosis), domates, soğan, bezelye, nohut v.b. ile yapılan ispanyol yemeği. (L)

PAEONİA i. Başı az çok mavi, kuyruk altı kırmızı, gövdesi yeşil papağan; Tropikal Amerika'da yaşar. (L)

PAEPE (Cesar DE), belçikalı sosyalist (Ostende 1842-Cannes 1890). Basımevi işçisiydi, sonra hekim oldu. Proudhon'un etkisinde kaldı, Brüksel'e sürüldü. Enternasyonal'in kurucularındandır (1864). Kolektivizme katıldı (1867) ve Proudhon'culukla mücadele etti. Belçika İşçi partisini kurdu (1885), partinin programını hazırladı. Çok kısa sürede gerçekleşebileceğini sandığı reformlar öne sürdü. Genel oyla seçimi kabul ettirmek ve işbirliğini geliştirmek istedi. Başlıca eserleri: *Recherches sur les Principes Fondamenteaux de l'Economie Sociale* (Sosyal Ekonominin Temel İlkeleri Üstüne Araştırmalar) [1879]; *Le Suffrage Universel et la Capacité Politique de la Classe Ouvrière* (Genel Seçim ve İşçi Sınıfının Siyasî Yeteneği) [1890]; *Les Services Publics* (Kamu Hizmetleri) [1895]. (L)

PAER (Ferdinando), italyan bestecisi (Parma 1771-Paris 1839). Kemancı Chiretti'nin öğrencisiydi, Venedik'te orkestra, Dresden sarayında kapella yöneticiliği yaptı, sonra Napolyon'un özel orkestrasını (1807-1812), daha sonra İtalyan tiyatrosunun orkestrasını (1812-1827) yönetti. Hayatının son yıllarında Krallık orkestrasının başına geçti, bir yandan da Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı. İki oratoryo, bir *Passion*, kantat'lar ve kırk üç opera (*Kapella Yöneticisi Leonora*) besteledi. (L)

PAGAN: Mingalazedi pagodası

PAESTUM, İtalya'da (Salerno eyaleti) Tirreniyen kıyısında, Napoli'nin 100 km kadar güneyinde Cappaccio yönetim bölgesinin bir kısmı.

— Tar. Eski *Poseidonia* (M.Ö. VI. yy.) Sibaris kolonisi önce, ona «Paestum» adını veren Lucania'lılar, sonra Roma tarafından (IV. yy.) alındı; M.Ö. 273'te latin kolonisi oldu. V.yy.da piskoposluk merkeziydi, ama malarya yüzünden nüfusu azaldı, 877'de Kuzey Afrika Arapları tarafından yıkıldı; Piskoposluk 1136'da Capaccio'ya taşındı. Yamuk şeklindeki «Opus quadratum» (Sur duvarı) [4,5 km] ve «Poseidon» tapınağı (60 m × 24,25 m; 3 sahınlı, altılı 36 sütunlu peripteros) ve bazilika (M.Ö. VI. yy.; 54 m × 24,5 m; 2 nefli; dokuzlu 50 sütun) iyi muhafaza edilmiştir. Forum, belediye binası, «Barış tapınağı» (veya italik tapınak) adı verilen bir tapınak, amfiteatr, Ceres tapınağı (31 m × 13 m; 34 sütunlu, altılı 34 sütun) teşhis edilmiştir. Paestum pişmiş toprak imalât merkeziydi ve gülleriyle ünlüydü. (L)

PAETUS (Thrasea). Bk. THRASEA.

PAETUS SEXTUS, romalı hukukçu. M. Ö. 198'de konsül oldu. Üç kısımdan meydana geldiği için *Tripartita* (Üç Bölüm) denen değerli bir hukuk derlemesi yazdı. Birinci kısım şerhli olarak Oniki Levha'nın metnini, ikinci kısım *interpretatio*'yu, yani Oniki Levha'dan sonraki medenî hukuk ilkelerini, üçüncü ise dava formüllerini kapsar. Resmî bir eser değil de özel bir derleme olan *Tripartita*'nın, önemi, daha sonraları dilbilimsel değişiklere uğradığı sanılan, arkaik metinlerin kesin redaksiyonunun vermesinden ileri gelir. (M)

PAEZ (Federico), ekvadorlu siyaset adamı (Quito 1877). Milletvekili (1916-1918), senatör (1932-1935), bayındırlık bakanı (1935) oldu; Velasco İbarra'ya karşı yapılan darbe hareketinden (eylül 1935) sonra, askerî cunta tarafından diktatörlüğe getirildi; ağustos 1937'de geçici cumhurbaşkanlığına seçildi, bir süre sonra (ekim), general Enriquez tarafından iktidardan düşürüldü. (M)

PAEZ (Jose Antonio), venezuelalı siyaset adamı (Acarigua 1790-New York 1873). Kızılderili asıllıydı; Morillo'ya karşı açılan Bağımsızlık savaşında (1822) *llaneros*'ların önderi olarak sivrildi. O zamanlar Kolombiya'ya bağlı olan Venezuela'nın genel kumandanlığına getirildi (1822), 1826'da kendini diktatör ilân etti. Böylece Venezuela'nın bağımsızlığı (1830) yolunda ilk adım atıldı. Cumhurbaşkanı oldu (1831-1835, 1839-1843), sonra iki defa hükûmet darbesi yapmağa kalkıştı (1848-1849), New York'a sığındı (1850). Geri çağrıldı (1859), orduya kumanda etti. A.B.D.'ye büyükelçi tayin edildi; sonra cumhurbaşkanı seçildi (1861), fakat yerini federalist Judan Crisostomo Falcon'a bırakmak zorunda kaldı. (L)

PAEZ'LER, çibça dil ailesinden, bir amerikan kızılderili kabileler grubu. Colombia'da, Magdalena ve Cauca nehirlerinin kaynağına kadar uzanan bölgede, Magdalena vâdisinde yaşarlar. Bu grupta yer alan kabileler: Paez (Cauca ve Magdalena'nın yukarı çığırları arasında), Guambiano veya Moguex (Piendamo ve Manchay nehirleri vâdisinde), Ambalo (Malvasa yakınında), Totoro (Cofre vâdisinde), Polindara (Palace vâdisinde), Piedras Kızılderilileri (Las Piedras nehri vâdisinde). Grubun eski kabilelerinden Coconuco, Panzaleo, Popayan, Guanaca v.b. kabileler zamanla ortadan kalkmıştır. (M)

PAFTA i. (fars. *bâfte*, güvercindeki bir renk'ten). Büyük, renkli leke. || Oyma levha. || *Esk.* Parça.

— Coğ. Büyük bir haritayı meydana getiren parçaların her biri.

— Mekan. Büyük bir hassasiyet gerektirmeyen diş açma veya şekil verme işlemlerinde kullanılan takım. || *Pafta lokması*, tam ortasında çıkıntılarla donatılmış bir delik bulunan ve uygun bir pafta koluna takılıp bu kolla birlikte döndürüldüğü zaman diş açan silindir veya prizma biçiminde parça. Bk. ANSİKL.

— Saraçl. Bir çengele asmak için, bir parçanın üzerine tutturulan dar deri parçası. || Kolanı tutmağa yarayan deri veya madenî halka. || Süslemek amacıyle eyere veya dizginlere çakılan iri başlı çivi, madenî pul.

— ANSİKL. Mekan. *Diş açma paftası*, saplamalara, çubuklara, boru uçlarına elde veya makinede diş açmak için kullanılır.

Elle çalışıldığı zaman *pafta lokması* kullanılır; bu âletin iç kısmında, açılacak helisel diş derinliğini tayin eden belli sayıda kesici diş bulunur. Bu dişler, kapalı veya açık bir pafta lokmasının içinde veya *diş tarağı* denilen levhaların üzerinde birkaç sıra halinde dizilmiştir. İşlem, diş açılacak parçayı paftaya kaptırdıktan sonra, paftayı parçanın etrafında döndürerek yapılır.

Büyük seriler halinde çok hızla diş açma söz konusu olduğunda, özel otomatik tornalara bağlanan ve devir sonunda otomatik olarak açılan paftalar kullanılır; parçayı paftadan çıkarırken ters yönde döndürmek gerekmediği için zamandan kazanılır; ayrıca, bu ters yönde dönüşten bir sürtünme doğmadığından dişlerin çabuk körlenmesi önlenmiş olur. (ML)

Paftos gediği. Esk. huk. Arazi malikinin, belli bir ücret karşılığı, arazisi üzerinde bina yapmak ve ağaç dikmek üzere başkalarına tanıdığı intifa hakkı. Bu hak, tapuya tescil edilirken, bina ve ağaçlar bunları yapan veya dikenler adına; arazi de maliki adına kaydedilirdi. İzmir ve Bursa yöresinde bu gediğe *örf*i belde gediği* adı verilirdi. Öteki gedikler gibi paftos gediği de 1327 (III - Tertip) sayılı kanunla kaldırıldı. (M)

PAG, ital. **Pago,** Adriya denizinde yugoslav adası, Velebit kıyısından Pag kanalıyle ayrılır; 9 000 nüf. Sığır yetiştiriciliği (peynircilik). Tuzlalar. El işi dantela. (L)

PAGADİAN, Filipinler'de şehir, Mindanao adasında; 41 800 nüf. Balıkçı limanı. (L)

PAGALA i. Güney Amerika yerlilerinin avadanlık yapımında kullanılan kamış üzerine işledikleri desenlerin adı. (L)

PAGAMEA i. Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaççık. (Kökboyasıgiller veya *loganlaceae* familyasından sayılır.)

— ANSİKL. Guyana'da yetişen *pagamea* 4-5 m boyunda, çatal dallı, kırmızımsı kabuklu, güzel yeşil yapraklı bir ağaççıktır. Sapsız, küçük ve kirli sarı olan çiçekleri basit başaklar halinde yaprakların koltuğundan veya dalların ucundan çıkar. Meyvesi siyaha çalar yeşil renkte zeytinimsidir. (L)

PAGAN i. ve sıf. (lat. *paganus*, köylü'den ing. *pagan*). Uydurma tanrılara tapan (kimse) [özellikle, hıristiyan karşıtı olarak, çoktanrılı halklar için kullanılır]: *Orta Afrika paganlarının vahşî vecdiyle* ... (Y.K. Karaosmanoğlu). [LM]

PAGAN, Birmanya'da yer, İravadi'nin orta yatağı kıyısında, ırmağın Çindvin ile kavuştuğu yerin aşağısında, Assam'a, Yunnan'a ve Sittang vâdisine giden yolların kavşağında, Birmanya milletinin beşiği ve genişleme merkezi olan verimli pirinç ovası Kyaukse yakınında. Eski adı *Arimaddanapura* («düşmanları yok eden şehir») olan Pagan, 847'den, moğol orduları tarafından 1287'de ele geçirilene kadar Birmanya krallığının başkentiydi. Angkor'dan sonra, Çin-hindi yarımadasının en ilgi çekici arkeolojik yerlerinden biridir. En büyüğü Ananda olan çoğu iyi muhafaza edilmiş birçok anıt (1090'da kral Kyanzittha tara-

PAESTUM

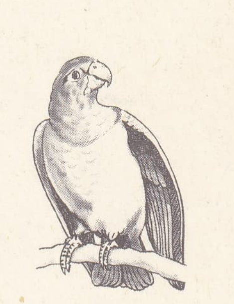

paeonia

Cesar de PAEPE
J. Dricat'nın taşbasması
(1882)
Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. X, J. Moreau (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

Niccolo PAGANİNİ
İngres'in eseri,
Bayonne müzesi, Fransa

pagelluslar

fından açılan Ananda, Birmanya mimarîsinin başlıca eseridir). [L]

PAGAN (Blaise Françoise DE), **Merveilles** kontu, fransız askerî mühendisi (Avignon 1604-Paris 1665). 1643'te kör olduktan sonra, matematik ve tahkimat alanında çalışmalar yaptı; Vauban'ın öğretmeni oldu. *Traité des Fortifications* (Tahkimat Bilgisi) [1645] ve *Théorie des Planetes* (Gezegenler Nazariyesi) [1657] adlı eserleri yayımladı. (L)

PAGANALİA çoğl. i. (lat. k; *pagus*, kasaba'dan). Esk. Rom. Ceres ile öbür kır tanrıları şerefine yapılan eğlenceler; bunların, Servius Tullius tarafından, roma *pagi*'lerinin (köyleri) sayımı dolayısıyle ihdas edildiği söylenir. (Ocak ayında yapılan bir tür köy bayramıydı.) [L]

PAGANELLİ (Giuseppe Antonio), italyan müzikçisi (Padova, XVIII. yy. başları-Madrid 1760'a doğr.). Tartini'nin öğrencisi olduğu sanılır; bir italyan tiyatro topluluğunu yönetti. Tiyatro müziği, kantatlar ve özelikle çalgı müziği besteledi. (M)

PAGANİ, italya'da şehir, Campania'da (Salerno ili), Sarno vâdisinde; 27 006 nüf. Makarna sanayii. (L)

PAGANİ, bir italyan ressam ailesinin adı. Başlıca üyeleri: VİNCENZO (Monterubbiano 1490'a doğr. -ay.y. 1568), 1529'larda resim yaptığı bilinir; — oğlu ve öğrencisi LATTANZİO, 1553'te Perugia *bargello*'su (emniyet âmiri) oldu; — GASPARDO, 1543'te resim yaptığı bilinir; — FRANCESCO (Floransa 1531'e doğr. -öl. 1561), Giuliano de Ricasoli sarayının iki cephesini fresklerle süsledi; — GREGORİO (Floransa 1558-ay.y. 1605), Francesco'nun oğlu. En önemli eserleri: Del Carmine kilisesindeki *Büyücülerin Tapınması;* Floransa'da Santa Maria Novella manastırının süslemesindeki *Aziz Dominicus Papa Honorius III'ten Tarikatının Beratını Alırken;* — PAOLO (Valsolda şatosu 1661'e doğr. - Milano 1716). [L]

PAGANİ (Vincenzo), italyan ressamı (Monterubbiano 1490'a doğr.-ay.y. 1568). Umbria okulu, P.P. Agabiti, Antonio da Faenza v.b.nin etkisinde kaldığı halde taşralı üslûbunu korudu. Başlıca eserleri: *Meryem'in Taç Giymesi* (bugün, Brera'da); *Meryem'in Urucu* (1539) [Appignano del Tronto'daki S. Angelo kilisesinde]; *Teslis* (1533) [Perugia'daki S. Francesco kilisesinde]. (M)

PAGANİNİ (Niccolo), italyan kemancısı ve bestecisi (Cenova 1782-Nice 1840). Küçük yaşta adını duyurdu. Önce Cenova ve Parma'da bir turneye çıktı, sonra bütün Kuzey İtalya'yı ve Toscana'yı dolaştı. Livorno'da bir fransız taciri ona, Guarnerius yapısı çok güzel bir keman hediye etti; Paganini'nin ölünceye kadar çaldığı bu keman, Cenova'da saklanmaktadır. Cenova'ya dönünce, şaheseri olan, keman için *24 Capriccio*'sunu bestelemeğe başladı. Kısa bir süre (1801-1804) kendini gitara verdi, bu çalgı için solo ve toplu parçalar besteledi. 1805'te Lucca sarayında birinci keman oldu. Daha sonra İtalya ve yabancı ülkelerde konserler vermeğe devam etti. 1828'den sonra Viyana, Polonya, Almanya, Bohemya, Paris, Londra, Hollanda'da çaldı. İtalya'ya döndükten (1834) sonra, sağlık durumu bozulduğu için, ancak bazı hayır dernekleri yararına verilen konserlerde çalabildi.

Paganini kuşkusuz, tarihin kaydettiği en büyük kemancıdır. Onun tekniğine bugün bile ulaşılamamıştır. Besteleri arasında en ilgi çekici olan *24 Capriccio*'su (1818-1820), Schumann, Liszt, Brahms, Rahmaninov v.d. tarafından öbür çalgılara uygulandı. Öteki eserleri: keman ve orkestra için beş konçerto (ölümünden sonra, 1851'de yayımlanan *La Campanella* bunlar arasında yer alır); keman ve orkestra için altı konçerto; keman, viyola, gitar ve viyolonsel için altı *Dörtlü;* keman ve gitar için on iki *Sonat;* keman ve piyano için *Napoléon Sonatı* v.b. (LM)

PAGANİZM i. (lat. *paganus*, köylü > fr. *paganisme*'den). Hıristiyanlığın başlangıcını takip eden ilk yüzyıllarda hıristiyanların çoktanrıcılığa verdikleri ad. || Hıristiyanların, Hıristiyanlığı kabul etmemiş bir topluluğun durumuna verdikleri ad. (M)

PAGANO (Bartolomeo), italyan sessiz sinema oyuncusu (Cenova-ay.y. 1947). Cenova limanında boşaltma işçisiyken G. Pastrone tarafından keşfedildi. *Cabiria* (1914) filminde iyi kalpli dev Masist'i canlandırdı. Kısa zamanda üne kavuştu, Masist üstüne birçok filim çevirdi: *Maciste Atleta* (Masist Atlet) [1918]; *Maciste İmperatore* (Masist İmparator) [1919]; *Maciste all'İnferno* (Masist Cehennemde) [1926] v.b. (M)

PAGANO (Francesco Mario), italyan siyaset adamı (Brienza 1748-Napoli 1799). Napoli üniversitesinde profesör oldu, ceza hukuku kanunlarının yenilenmesine katkıda bulundu (*Considerazioni sul Processo Criminale* [Ceza Hukuku Üstünde Görüşler], 1787). Fransız fikirlerini benimseyerek, Partenope Cumhuriyeti Geçici hükûmetinde görev aldı ve bir anayasa hazırladı. Bourbon'ların dönüşünde idam edildi. (L)

PAGANO Pogatschnig (Giuseppe), avusturyalı mimar ve yazar (Parenzo 1896-Mauthausen 1945). Avusturya vatandaşı olmasına rağmen Birinci Dünya savaşına italyan subayı olarak katıldı ve beş madalya kazandı. Pagano, yeni mimarînin ilk savunucularından oldu ve resmî faşist mimarînin akademik tarzına karşı toplumsal meselelerle bağlantı kurmak gerektiğini ileri sürdü. Özellikle Milano'da çalıştı ve Milano'nun şehir olarak yenileştirilmesi için planlar hazırladı. Başlıca eserleri: Torino'da Uffici sarayı (1928), Roma Üniversitesi Fizik enstitüsü binası (1935), Milano'da Bocconi üniversitesi. Çeşitli sergiler açtı ve özellikle Milano'da üç yılda bir açılan sergiye katıldı. Bir süre *Casabella* dergisini yönetti. 1943'te Sosyalist partiye girdi ve direnme hareketinde görev aldı, tutuklandı ve Mauthausen Toplama kampına götürüldü. (M)

PAGASAİ. Esk. coğ. Tesalya'da şehir, Pagasetikos körfezi kıyısında, Trakya denizi kenarında. Efsaneye göre Argonaut'lar buraya çıkmışlardı. M.Ö. V. yy.da büyük bir köle pazarı olan şehir, Roma devrinde çok zenginleşti. Sur kalıntıları. Resimli mezar taşları. (L)

PAGE (Ruth), amerikalı kadın koreograf ve dansçı (İndianapolis 1905). Chicago operasında birinci kadın dansçı oldu (1924-1927), Diaghilev'in topluluğunda da çalıştı (1925). Daha sonra, küçük bir toplulukla Doğu turnesine çıktı, 1930'da Moskova'da amerikan danslarından kurulu bir dizi temsil verdi. 1938'de Page-Bentley-Stone bale topluluğunu kurdu ve A.B.D. içinde uzun turnelere çıktı. Birçok bale düzenledi: *Franckie ve Johnny* (1938); *Çanlar* (1946); *Billy Sunday* (1946). [L]

PAGE (sir Frederick Handley), ingiliz havacısı ve uçak yapımcısı (1885-Londra 1962). İngiliz havacılığının gelişmesine büyük ölçüde katkısı bulundu. (L)

PAGE (Thomas Nelson), amerikalı yazar ve diplomat (Oakland Plantation, Virginia 1853-ay.y. 1922). Güney Zencilerinin lehçesiyle yazdığı roman ve hikâyelerinde, çiftlik hayatını yüceltereк, idealleştirerek anlattı: *In Old Virginia* (Eski Virginia'da) [1888]; *Red Rock* (Kızıl Kaya) [1898]. 1913-1919 Arasında A.B.D.'nin İtalya büyükelçiliğini yaptı. (L)

PAGEANT [pecınt] i. İngiltere'de, tarihî bir olayın, o devrin giyecekleriyle temsil edilmesi. (L)

PAGELLUS i. Mercan balıklarının ilmî cins adı. (Başlıca türleri: *P. erythrinus* [mercan]; *P. acarni; P. centrodontus* [mandagöz mercan]; *P. mormyrus* [çizgili mercan], *P. breviceps, P. bogaraveo.*) Bk. MERCAN. (M)

PAGENSTECHER (Heinrich Alexander), alman hekimi ve tabiat bilgini (Elberfeld 1825-1889). Heidelberg'de zooloji ve paleontoloji dersleri verdi (1863); 1882'de Hamburg müzesine müdür oldu. Asalakbilimi ve denizlerin derinliklerinde yaşayan hayvanlar üstüne çeşitli araştırmalar yaptı. *Allgemeine Zoologie* (Genel Zooloji) [1875-1881] adlı önemli bir inceleme kitabı vardır. (M)

PAGET (Henry William), birinci **Anglesey** markisi, ingiliz mareşali (Londra 1768-öl. 1854). Devrim ve İmparatorluk devirlerі Fransa'sına karşı yapılan savaşlara katıldı. 1878'de İrlanda genel valisi oldu; 1830-1833 arasında O'Connell'ın elebaşılık ettiği karışıklığı bastırdı. Fakat şiddet hareketlerine yönelmedi. (L)

PAGET (lord George Augustus Frederick), ingiliz generali (Llanfairpwll 1818-Londra 1880). 1699'da Karlofça antlaşmasının yapılmasında aracılık eden Henry William Paget'in oğlu. 1834'te orduya girdi. Kırım'da, Balaklava'da ünlü «hafif tugay» hücumunda (25 ekim 1854) yararlık gösterdi. (L)

PAGET (sir James), ingiliz cerrahı (Great Yarmouth, Norfolk 1814-Londra 1899). En büyük ingiliz cerrahlarından biriydi, cerrahî uygulamalarının, derin bir anatomi ve patolojik anatomi bilgisine dayandırılması gerektiğini önemle savundu. Paget aynı zamanda değerli bir histoloji ve miskoskop uzmanıydı, *Trichina Spiralis*'i daha öğrenciliği sırasında keşfetti. Tanımladığı çeşitli hastalıklara onun adı verildi. Bk. PAGET HASTALIKLARI. (M)

PAGET (Violet). Bk. LEE (Vernon).

Paget hastalıkları, ingiliz cerahı Paget tarafından tanımlanan birbirinden çok farklı birçok hastalığın ortak adı:

1. *Paget meme hastalığı*, süt kanalcıkları papilomlarının nispeten sık görülen tehlikeli bir şeklidir;

2. *Paget memebaşı hastalığı* (1874), daha nadir görülen bir hastalıktır; bir diskeratoz görünümünde ve tehlikeli şekilde seyreder;

3. *Paget ferç hastalığı*, özellikle menopoza yakın ortaya çıkar bir epitelyomadır; görünüşü Paget memebaşı hastalığındaki lezyonları andırır;

4. *Paget kemik hastalığı* (1876), kemiklerde görülen ağrılı bir hastalıktır; kafatası kemiğinde (baş çevresinin genişlemesi), omurgada (omur gövdelerinin kalınlaşması ve kamburluk) ve bacak kemiklerinde hipertrofi görülür (uyluk, kaval kemikleri kalınlaşır, içe doğru obruklaşır). Paget kemik hastalığı genel kireç metabolizmasında büyük değişikliklere sebep olmaz, fakat hastalığın en şiddetli devrelerinde alkali fosatazın arttığı görülür, bu durum osteoblastların aşırı faaliyetine işaretir. (L)

PAGET OF BEAUDESERT (William PAGET, birinci — baronu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1506-West Drayton, Middlesex 1563). Katolikti; önce krallığa bağlandı, Henry VIII'in hizmetine girdi; Edward VI'nın tahta çıkmasından sonra, Somerset'in en gözde danışmanı oldu; onu demagoglara karşı uyarmağa çalıştı, 1551'de gözden düştü; Mary Tudor'un yeniden tahta çıkmasına yardım etti ve Krallık meclisindeki yerini yeniden aldı. (L)

PAGEZY (Eugène), fransız generali (Montpellier 1876-ay.y. 1939). 1896'da École Polytechnique'in Topçuluk bölümünü bitirdi. Balistik alanında uzmanlaştı. Birinci Dünya savaşında ve savaştan sonra uçaksavar atış tekniğini kurdu ve geliştirdi. (L)

PAGGİ (Giovanni Battista), italyan ressamı (Cenova 1554-ay.y. 1627). Luca Cambiaso'nun etkisinde kaldı, Cenova'da birçok sarayın dekorasyonunu yaptı. *Definizione Ossia Diviosione della Pittura* (Resmin Tanımı veya Bölümleri) [1607] adlı bir eseri vardır. (L)

PAGİN (Andre Noel), fransız kemancısı ve bestecisi (Paris 1721-öl. 1785). Tartini'nin öğrencisiydi. Paris'te Tartini ile Vivaldi'nin eserlerini tanıttı. Benjamin Franklin ile dost oldu ve Clermont kontunun yanında çalıştı. *Tek Keman ve Sürekli Bas için Altı Sonat* adlı bir derlemesi vardır. (L)

PAGİOPHYLLUM i. Açıktohumlulardan araucaria'ya yakın fosil bitki; Triyastan Alt Tebeşire kadar rastlanır. (L)

Pagliaccio, *Commedia dell'Arte*'nin bir kişisi. Napoli asıllı ve Pantalone'nin uşağıdır. Siyah aksesuvarlı beyaz kostümü Pulcinella'nınkini andırır. Pagliaccio'nun, 1570'e doğru Zan Ganassa topluluğunda gözüktüğü kesinlikle bilinir. (M)

PAGLİARO (Antonino), italyan şarkiyatçısı ve dilbilimcisi (Mistretta 1898). 1931'den sonra üniversitede ders vermeğe başladı; Roma'da dilbilim ve Farsça okuttu. *Enciclopedia İtaliana*'nın (İtalyan Ansiklopedisi) ilk yazı işleri müdürü (1925-1929), sonra

Foto. LAROUSSE

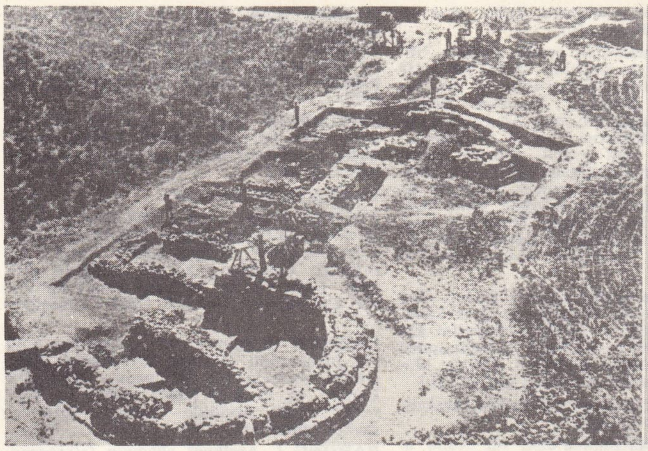

PAĞNİK

Dizionario di Politica'nın (Siyaset Lûgati) [1940] müdürü oldu. Hint-avrupa dilleri ile roman dilleri alanına yöneldi ve çok eski metinleri dilbilim ilkelerine göre açıklamağa çalıştı. İran dili konusunda etimoloji, lûgat ve tarih araştırmaları yaptı, Ortaçağ'dan kalma iran hukuk ve edebiyat metinlerini yayımladı. Başlıca eserleri: *Epica e Romanzo nel Medioevo Persiano* (Ortaçağ'da İran Destanı ve Romanı) [1927]; *Sommario di Linguistica Ario-Europea* (Arî Avrupa Dilbilimi Özeti) [1930]; *Saggi* (Denemeler) [1955]; *Nuovi Saggi* (Yeni Denemeler) [1956]. (M)

PAGLİERO (Marcello), italyan filim yöneticisi (Londra 1907). Önce senaryolar yazdı, sonra beyaz perdeye geçti. *Roma Açık Şehir* (Roma Citta Aperta) [1945], *L'Altra* (Öteki Kadın) [1947] adlı filimlerde oynadı. Filim yöneticiliğine 1946'da *Roma Citta Libera* (Roma Hür Şehir) ile başladı, sonra *Les Jeux Sont Faits* (İş İşten Geçti) [1947], *La P......... Respectueuse* (Saygılı Yosma) [1952], *Cestire gli İgnudi* (Çıplakları Giydirmek) [1954], *Vergine Moderna* (Modern Bakire) [1954] adlı filimleri yönetti. (M)

PAGLİUGHİ (Lina), italyan kadın şarkıcı (New York 1911). Sanat hayatına 1927'de *Rigoletto* ile başladı; olağanüstü nitelikte bir koloratur soprano olduğunu kabul ettirdi. Bütün Avrupa'da konserler verdi. 1956'ya kadar Milano Scala operasında Lucia di Lammermoor gibi en ünlü rollere çıktı. O tarihten beri kendini öğretime vermiştir. (L)

PAGNOL (Marcel), fransız yazarı (Aubagne, Bouches-du-Rhône 1895). Önce öğretmenlik yaptı. P. Nivoix ile birlikte yazdığı, savaş fırsatçılarını yeren *Les Marchands de Gloire* (Şöhret Satıcıları) [1925] adlı oyunuyle tiyatro dünyasına girdi, ardından *Caz* (Jazz) [1926], sonra da ünlü *Topaze* (1928) adlı oyunları yazdı. Marsilyalıların yaşayış ve törelerini dile getiren *Marius* adlı oyunu, 1929'da sahneye kondu. Bu oyunu *Fanny* (1931) adlı piyes ve *César* (1936) adlı filmle tamamlandı. Daha sonra sinema alanında çalışmağa başladı. *Angèle* (1934), *Regain* (1937), *La Femme du Boulanger* (Fırıncının Karısı) [1939] (bu üç filim Giono'nun eserlerinden alınmıştır), *La Fille du Puisatier* (Kuyucunun Kızı) [1940], *La Belle Meunière* (Güzel Değirmenci Kadın) [1948], *Manon des Sources* (Pınarların Manon'u) [1954] ve *Les Lettres de mon Moulin* (Değirmenimden Mektuplar) [1954] adlı filimleri çevirdi. *Judas* (1955) ve *Fabien* (1950) adlı oyunlarıyle tekrar tiyatroya döndü. Sonra çocukluk hatıralarını dile getiren eserleri yayımladı: *La Gloire de Mon Père* (Babamın Şöhreti) [1957]; *Les Château de ma Mère* (Annemin Şatosu) [1958]; *Le Temps des Secrets* (Gizlilik Zamanı) [1960]; *L'Eau des Collines* (Tepelerdeki Su) [1963]. 1965'te, *Le Masque de Fer* (Demir Maske) adlı denemeyi yayımladı. (L)

PAGO— yun. *pagos*, buz'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PAGOD i. Bk. PAGODA.

PAGODA i. (portekizce k.). Avrupalılar tarafından uzakdoğu tapınaklarına verilen ad: *Bu Çin şehri, pagodaların etrafına dizilmiş* (S.F. Abasıyanık).

— ANSİKL. *Pagoda* terimi hiç bir mimarî biçiminin karşılığı değildir. Ancak hint «stupa»sından gelen çin, japon ve vietnam binaları için kullanılabilir. Kelime, XX. yy.a kadar yanlışlıkla çeşitli şekillerdeki anıtlar için de kullanıldı: msl. brahman kapalı avlularının kapıları veya *gopura;* Mavalipuram yekpare taşları veya *ratha* yerine. (L)

PAGODİT i. (fr. *pagodite*). Miner. Bir taş çeşidi; Çinliler *pagoda* denen heykelciklerini bu taştan yaparlardı.

— ANSİKL. *Pagodit*'in birkaç türü vardır, bunlardan bazıları, *pirofillit*'e benzeyen, hidratlı tabiî alüminyum silikat, bazıları da, steatit türünden hidratlı tabiî magnezyum silikattır. Kırmızımsı beyaz, kırmızı, gri ve yeşilimsi renkteki türleri çok yaygındır. (L)

PAGODROMA i. Beyaz tüylü fırtınakuşu (*Pagodroma nivea*). [Güney kutbuna en yakın yerlerde yuva yapan kuştur; kuluçkaya genellikle kar üstünde yatar.] (L)

PAGOPAGO veya **PANGO PANGO**, Samoa'da deniz üssü, 1889'da A.B.D. tarafından Iutuila'nın güneyinde bir koyda kuruldu. (L)

PAGOPHİLA i. Beyaz tüylü martı (*Pagophila eburnea*). [Kutup buzlarına yakın yerlerde yuva yapar; çok ender olarak da avrupa kıyılarında görülür.] (L)

PAGOPHOCA i. Norveç'in kuzeyindeki sularda çok görülen fok türü (*Pagophoca Groenlandica*). [L]

PAGOSKOP i. (fr. *pagoscope*). Meteorol. Kırağı tahmininde kullanılan bir psikrometre çeşidi. (L)

PAGRUM. Esk. coğ. Anadolu'da (Kappadokia'da Komana şehrini [Komana Kappadokia] Malatya'ya [Melitene] bağlayan yol üzberinde) şehir. Son araştırmalara göre şehrin, Elbistan'ın 10 km doğusunda yer almış olduğu sanılıyor. (M)

PA GUA, Yi Cing'in dayandığı tabiat kuvvetlerinin 8 sembolünü belirtmek için kullanılan çince terim. Bu burçların efsanevî Fu Hsi tarafından bulunduğu ileri sürülür. (M)

PAGURUS i. (yun. *paguros*, kuyruğu dayanıklı'dan lat. k.). Anomura takımından onayaklı kabuklu hayvan; çıplak ve yumuşak olan karın kısmı, bazen aktinyaların da tutunduğu sarmal bir yumuşakça kavkısının içinde bulunur.

— ANSİKL. *Pagurus*'lar bakışımsız gövdeli hayvanlardır; karın kısmı bir buccinum'un sarmal kavkısına kolayca kıvrılıp «vidalanır». İki kıskacı birbirine eşit değildir; bunlardan daima aynı kıskacı hem yerleşeceği kavkının içini «araştırmak», hem de ihtiyaç varsa boşaltmak için kullanılır. Bir arada yaşayan bir sürü canlı (denizşakayıkı, sünger, solucan, hidra, kopepod v.b.) bir buccinum'a yerleşebilir, böylece kendilerini taşıtarak beslenebilir. Bu konuklardan bazıları (sünger ficulina, aktinya, adamsia) pagurus'u korumağa katılır; diğerleri (aktinya, sagartia) zehirli dokunaçlarıyle gene onu korur. (L)

PAGUS i. («kasaba» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Köy idare bölgesi.

— ANSİKL. Başlangıçta *pagus* site'nin köy idare bölümüydü; burada oturanlara *pagani* (köylüler) denirdi. Roma dışında, bazı İtalya sitelerindeki pagus'ların adı bilinir. Romalıların fethinden önce de buralarda pagus'lar vardı. Romalılar, benzetme yoluyle, İtalya'nın dışında, meselâ Galya ve Afrika'daki sitelerin bölümlerine de aynı adı verdiler. Roma pagus'unun, kendi beledî idaresi, tapınak veya sunak gibi anıtsal yapıları, koruyucu hendekleri ve özel şenlikleri (*paganalia*) olabilirdi. Karolenjlerde pagus, ilkin büyük bir önem kazandı (Galya'da 300 pagus vardı), ama sonraları parçalandı. Bu yüzden bir galya-roma pagus'una benzemez. Pagus'un başında bir kont (*comes*) bulunurdu. Nitekim, kontluk arazisi de başlangıçta bir pagus'tu. Pagus'un sınırlarına bazen kilisenin idarî bölümlerinde ve özellikle de bir başdiyakoslukta rastlanır. Ama pagus'u, merovenj yazarlarının yanlış olarak pagus diye adlandırdıkları meselâ ormanlık bölge gibi herhangi bir tabiî bölgeyle karıştırmamak gerekir. (L)

PAĞNİK. Arkeol. Keban barajı sahasına 25 km uzaklıkta Fırat ırmağının batısında höyük. İngiliz Arkeoloji enstitüsü adına R. P. Harper başkanlığındaki heyet tarafından 1968'de başlanılan araştırma bugün de devam etmektedir. 50 m uzunluğunda, 20 m eninde ve 2 m yüksekliğindeki höyük, üçgen bir burun üzerinde yer alır. Höyükten ayrı olarak burada bir de kale vardır. Kaleyi çeviren duvar ve kuleler bugün kısmen ayaktadır. Kazı alanı, Pağnik köyünün kuzeydoğusundadır. Höyüğün kuzeyinde açılan tranşelerde birkaç evreli yerleşme katı tespit edildi ve elde edilen çanak çömleğe dayanılarak höyüğün Erken Bronz çağında bir yerleşme alanı olduğu anlaşıldı. Höyüğün batısındaki kale, roma çağına aittir. Kalenin yan duvarlarında inşa tekniği ve kullanılan harç bakımından ayrılıklar vardır. Doğuda ana duvara dayanan bir odada çanak çömlekle Arcadius (395-408) sikkesi bulundu. Batıda at nalı şeklinde bir kuleyle, ana bağlama duvarları

PAGET OF BEAUDESERT
Holbein'den
Cabinet des Estampes, Paris

Marcel PAGNOL

pagoda
Horyuci tapınağı
(Japonya)

Bangkok'ta
pagoda

Foto. T. Birgili (MEYDAN) ; Boyer, Lipnitzki (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

ortaya çıkarıldı. İki yapı safhası gösteren kulenin içi, kuzeyde bir oda meydana getirecek şekilde iki kısma ayrılmıştır. Burada da Claudius Gothicus'a (268-270) ait bir sikke bulundu. (M)

PAH i. (fars. *pāh*, süslenmiş'ten). Eğik olarak kesilmiş kenar. || İnişli yer, bayır, şev. || *Pahını almak*, meyilli hale getirmek, meyil vermek.

— Ciltc. Kitabın kolay açılması için genellikle sırt boşluğu tarafına yerleştirilen 45° kırılmış karton kenar.

— İnş. Bir yapı elemanının köşe keskinliğini gidermek ve eğik bir yüzey elde etmek amacıyle yapılan körletme.

— Marang. Kaplama tahtalarına açılan yivlere verilen ad.

— Mekan. Bir parçada, kenar keskinliğini gidermek için yapılan körletme. (Bu işleme *pah kırma* denir.)

— Mim. Bir taş blokunun, bir ahşap veya cam parçasının köşesinin kesilmesiyle elde edilen eğik düzlem profilli silme.

— Teknol. Bir parçanın kenar ayrıtını kırarak elde edilen eğik yüzey.

— ANSİKL. Teknol. *Pah* iş parçasının korunmasını kolaylaştırır, ayrıca doğramacılıkta olduğu kadar ince marangozlukta da estetik bir rol oynar ve bir silme gibi sabit olabilir; profili düz, içbükey veya dışbükeydir.

◆ Sıf. Eğik, meyilli. (LM)

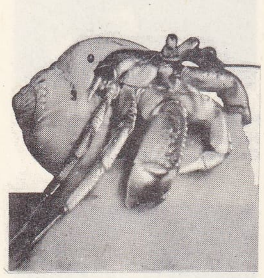

pagurus

PAH. Coğ. Bk. KOCAKOÇ.

PAHA veya **BAHA** i. (fars. *behā*, değer'den). Bir malın veya bir işin değeri; kıymet, fiyat: *Bir kasabadan alınan atın, yahut eşeğin pahası en yakın kasabaya götürülünce değişiveriyordu* (Ömer Seyfeddin). *Amr İbni Harisi'l Mahzumî o cevahiri iki milyon dirheme satın aldı. Sonra diyarı Aceme götürüp iki kat pahasına satmıştır* (Cevdet Paşa). *Yeni*. Eder. || *Esk. Bî-baha*, çok değerli.

— ÇEŞ. DEY. *Paha biçilmez*, fiyat konulamayacak kadar değerli: *İran'a bu paha biçilmez kitabı aramaya giden Mehmet Çelebi onu bulup yurda öyle dönmüş* (N. Araz). || (...) *Fahasına*, (...) karşılığında, sonucunu veya olacağını bile bile: *Hep pencereye koştuk. Ben arabayı kaçırma pahasına yere indim* (B. Felek). *Ben de bütün hayatımda onu doğuran tesadüfleri, hattâ büyük ıstıraplar pahasına yaşadım* (A.H. Tanpınar). || *Pahaya çıkmak*, fiyatı artmak, pahalanmak. || *Ateş pahası*. Bk. ATEŞ. || *Ne pahasına olursa olsun*, her şeye razı olarak, her şeyi göze alarak: *Ne pahasına olursa olsun rütbe almak hırsını yenmiş insandı* (Kemal Tahir). || *Yok pahasına*, çok ucuza: *Evi yok pahasına almışlar*. || *Yükte hafif pahada ağır*, taşınması kolay, fakat değeri yüksek: *Yükte hafif pahada ağır yalnız bir çanak vardı* (N. Araz). [M]

paj
«Séguier Şansölye'si»
Charles Le Brun'un
eseri
Louvre müzesi,
Paris

PAHACI sıf. ve i. (*paha*'dan *paha-cı*). Pahalı mal satan (kimse). [M]

PAHALANMAK dönşl. f. (*paha*'dan *paha-la-n-mak*). Fiyatı artmak, daha pahalı hale gelmek. *Zt.* UCUZLAMAK. (M)

PAHALI sıf. (*paha*'dan *paha-lı*). Fiyatı yüksek olan: *Beyrut'ta şu içinde bulunduğum Saint-Georges'dan başka pahalı otel olarak Normandie var* (R.H. Karay). *Zt.* UCUZ.

— DEY. *Pahalıya mal olmak* (veya *oturmak*). çok para veya fedakârlık gerektirmek, kolay elde edilememek veya büyük zarara yol açmak: *Masalım bane biraz pahalıya mal olmuştu amma ne yaparsınız?* (R.N. Güntekin). *Yeni aldığımız araba bize pek pahalıya oturdu*. (M)

PAHALILAŞMAK dönşl. f. (*pahalı*'dan *pahalı-la-ş-mak*). Pahalanmak. (M)

PAHALILIK i. (*pahalı*'dan *pahalı-lık*). Bir şeyin fiyatının yükselmesi durumu, pahalı olma hali: *Ev kiralarının pahalılığı*. || *Teşm. yol.* Fiyatların genel artışı: *İmam efendi bu pahalılıkla halimiz ne olacak?* (H.R. Gürpınar). *Ne diyorsunuz? Çoluk çocuk... Bu pahalılıkta...* (Kemal Tahir). *Hayat pahalılığı*. (M)

PAHANG, Malezya'da ırmak, Pahang eyaletinde; yaklş. 400 km. Jelai ve Tembeling'in birleşmesiyle oluşan Pahang, önce güneye, sonra doğruya doğru akar ve Çin denizine dökülür. (L)

PAHANG, Malezya'da eyalet, doğuda Güney Çin deniziyle sınırlıdır 35 790 km²; 418 720 nüf. (Çinliler, Malezyalılar ve bir sakai azınlığı). Merkezi, *Kuantan*. Batıda Malezya yarımadasının orta sıradağları, kuzeyde bu sıradağların tepeleri ve tepeciklerleriyle sınırlı olan eyalet, Pahang ırmağının hidrografya havzasını içine alır. Dağları ormanlarla (hint hurması ve zamk işletmesi) örtülüdür; bu bölgede geniş kauçuk çiftlikleri kurulmuştur. Dinlenme merkezleri (Fraser's Hill). Ovalarda pirinç ve hindistancevizi yetiştirilir. Kalay ve altın ocakları.

— Tar. Johore krallığının bir eyaleti olan (1511) ve yavaş yavaş bağımsızlığına kavuşan Pahang, 1888'de ingiliz himayesini kabul etti ve 1895'te Malezya eyaletlerinden biri oldu. (Malezya eyaletleri 1957'de Malezya federasyonunu meydana getirdi.) [L]

PAHARİ sıf. («dağlar» anlamında sanskritçe k.). Paharilerle ilgili.

— G. santl. Racputana'daki bir resim atelyeleri grubuna denir; en ünlüsü Kangra grubudur.

◆ İ. Avanta'dan türeyen hint-arî dili; Keşmir'in güneyinden Sıkkım'a ve Nepal'e kadar uzanan bölgede aşağı yukarı dört milyon kişi tarafından konuşulur. (Bu dil *Doğu Paharisi* veya bazen *Nepali* denen *Khaskura*, *Orta Bölge Paharisi* veya *Kumaoni* ve *Batı Paharisi* veya *Caunsari* diye ayrılır. Başlıca lehçe *Garhvali*'dir.) [L]

PAHARİ'LER, Hindistan'da (Himaçal Pradeş ve Uttar Pradeş) ve Nepal'de hint-arî ırkından halk. Pahari'ler özellikle önülke tepelerinde ve Himalaya'nın ilk yamaçlarında yaşar. Pahari derebeyleri moğol tehdidi karşısında Racputana'dan ayrıldıktan sonra burada yerleşmişlerdi. (L)

PAHARPUR, Bengal'de arkeolojik yer; Buddha ve Brahma tapınaklarının kalıntıları, yaklaşık olarak M.S. 800'den kalma iki bin kadar pişmiş topraktan kabartmayı kapsar. (L)

PAHET, kedi başlı mısır tanrıçası (çoğu zaman aslan-tanrıça *Sehmet* ile karıştırılır). Başlıca tapınağı (Beni Hasan'daki Speos Artemidos) büyük bir kedi mezarlığı ile çevriliydi. (L)

PAHİSSA (Jaime), ispanyol bestecisi ve müzik tenkitçisi (Barcelona 1880-Buenos Aires 1969). E. Morera'nın öğrencisiydi. İlk besteleri, *Renaixença* (Rönesans) adlı sanat hareketi içinde yer alır. Bundan sonra, yenilikçi akımlara katıldı. Barcelona Belediye Müzik okulu müdürü oldu, müzik tenkidi alanında çalıştı. 1937'de Arjantin'e göç etti, *Vida y Obra de Manuel de Falla* (Manuel de Falla'nın Hayatı ve Eseri) [1947] adlı eserini orada yayımladı. *Gala Placidia* (Placidia Galası) [1903-1907, A. Guimera'nın eseri için], *La Morisca* (Mağrıplı Kadın) [1914, E. Marquina'nın eseri için] ve *Le Princesa Margarita* (Prenses Margarita) [1928] adlı müzik eserlerini besteledi. Bundan başka senfonik eserler, piyano parçaları, sahne müzikleri, motetler, melodiler ve öğretici eserler verdi. (M)

Pahkinasaari antlaşması, İsveç ile Novgorod Rusya'sı arasında yapılan ve büyük Karelya savaşına son veren antlaşma. Buna göre, ilk defa olarak Finlandiya'ya, Karelya berzahından (Siestarjoki) Botni (Oulu'nun güneybatısında) körfezine kadar bir sınır tanıyordu. Antlaşma *Pahkinasaari*'de (isveç dilinde *Nöteborg*, bugün *Schlüsselburg*) imzalandı. (L)

PAHLAMA i. (*pahlamak*'tan *pahla-ma*). Teknol. Bir parçanın keskin kenarını, kendisine paralel bir kesitle kırma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Diş. cerr. *Mine prizmalarını pahlama*, dolgu tarafından muhafaza edilebilmesi için diş oyuğunun çevresindeki mine prizmalarını traşlama. (Ancak altın dolgularda yapılır.)

— Mekan. *Pahlama makinesi*, saçlarda ve bazı mekanik parçalarda pah kırmak için kullanılan bir çeşit planya.

— ANSİKL. Teknol. *Pahlama* küçük parçalarda elle, büyüklerde makineyle yapılır. Kaynakla daha kolay birleştirebilmek için, genellikle gemi, depo v.b. yapımında kullanılan kalın saçların pahları kırılır. Çelik boruların uçları da (msl. pipe-line boruları) aynı sebeple pahlanır. Bu sonucu tür pahlama hamlaç yardımıyle yapılır. Bk. DEKUPAJ, KAYNAK. (L)

PAHLAMAK geçl. f. (*pah*'tan *pah-la-mak*). Bir parçanın keskin kenarını kendisine paralel bir kesitle kırmak, pah haline getirmek. (M)

PAHLAVİ. Bk. PEHLEVİ.

PAHLEN (Peter Ludwig VON DER, — kontu, livonyalı baron (Palms 1745-Mitau 1826). Kurzeme genel valisiydi (1795); Pavel I tarafından Petersburg askerî valiliğine getirildi. Kont Nikita Petroviç Panin ile Pavel I'e yapılan suikasti (1801) düzenledi. (L)

PAHMAN (Vladimir VON), avusturya asıllı rus piyanocusu (Odessa 1848-Roma 1933). Dünya çapında bir virtüozdu. Daha çok Londra ve Paris'te (1885) resital ve konserler verdi; özellikle Chopin'i yorumlamakta uzmanlaştı. (L)

PAHONG i. Aselbent ağacının (*styracaceae* familyasından *Styrax benzoin*) çentilmesiyle elde edilen aselbente, bu reçinenin elde edildiği ülkede verilen ad. (L)

PAHUDİA i. Eski Dünya'da yetişen büyük ağaç; odunu mükemmel bir yapı kerestesidir. (Erguvangillerden.) [L]

PAHUEN'LER. Bk. FANG'LAR.

PAİ i. Bir hint parası. İngiliz hâkimiyeti döneminde kullanılırdı. Bakırdan yapılan küçük bir sikkedir. Anna ve Paysa'nın dörtte biri iken 1835, 1844 ve 1870'te yapılan düzenlemelerle değeri üçte bir paysaya yükseltildi. (M)

PAİAN i. (yun. k.). Önceleri Apollon'un yılan Python'a karşı kazandığı zaferi kutlamak için söylenen şarkı. || Daha geç dönemde, özellikle Isparta'da savaş, zafer ve şükran şarkısı; *İe paian* nidası nakarat olarak tekrarlanırdı. (İlk büyük paian ustası Thaletas idi.) [L]

PAİDONOMOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Birçok yunan şehrinde, özellikle Isparta ve Küçük Asya'da çocukların eğitimine gözkulak olan resmî görevlilere verilen ad. (L)

PAİDOTRİBES i. (*pais, paidos*, çocuk ve *tribein*, talim ettirmek'ten yun. k.) Esk. Yun. Jimnastik öğretmeni. (Genellikle bir devlet memuruydu. Helenistik devirde özel bir önem kazandı.) [L]

PAİGNİON i. (yun. *paizein*, oynamak'tan «oyuncak» anlamında yun. k.). Yun. ed. Eğlenceli bir şiir türü.

— ANSİKL. Yunanlılar, özü bakımından bir zekâ oyunu olan bu şiir türünü başarıyle işlediler: Philetas, Stesikhoros, İbykos, Bakkhylides, Mimnermos, Anakreon, *paignion*'lar yazmışlardır. *Yunan Antolojisi*'nde yer alan İskender devri örnekleri dışındaki paignion'lar kayıptır. Theokritos'un pastoral şiirlerine *Paignion* adı verilir. Paignion türünü Romalılar da (Catullus, Horatius, Martialis, Statius) taklit etti. (L)

PAİGNTON, İngiltere'de (Devon) şehir, Manş denizi kıyısında, Torquay'ın güneyinde; 30 300 nüf. Kilise (norman üslûbunda cephe kapısı). XIV. yy.dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Sayfiye yeri. (L)

PAİJANNE, Orta Finlandiya'da göl, sularının fazlasını Kymijoki ırmağı, Finlandiya körfezine akıtır. (L)

PAİ LİN, Kamboç'ta (Battambang ili) yer, Kardamom dağlarının kuzey eteğinde, Tayland sınırı yakınında. Safir ve topaz yatakları. (L)

PAİLLERON (Edouard), fransız yazarı (Paris 1834-ay.y. 1899). Avukattı; yazarlığa *Le Parasite* (Asalak) [1860] adlı bir perdelik manzum bir piyes ve *Les Parasites* (Asalaklar) [1860] adlı yergili bir şiir kitabıyle başladı. Manzum piyesleri: *Le Dernier Quartier* (Son Mahalle) [1863], *Helene* (1872), *Pendant Le Bal* (Baloda) [1881]. Mensur piyesleri: *Le Monde où L'on s'Amuse* (Eğlenceli Dünya) [1868]; *L'Age Ingrat* (Yeniyetme Çağı) [1878]; özellikle, şaheserleri olan *Le Monde où l'on s'Ennuie* (Sıkıcı Dünya) [1881]. Güçlü bir yergi olan bu sonuncu eserde yazar, akademi üyeleriyle alay eder. (L)

Foto. LAROUSSE

PAİLLOT DE MONTABERT (Jacques Nicolas), fransız ressamı ve yazarı (Troyes 1771-ay.y. 1849). Louis David'in öğrencisiydi; 1804 sergisine katıldı. Ayrıca incelemeleri de vardır: *Observations sur le Coloris et sur la Peinture Encaustique* (Renk Uyumu ve Mumlu Boya Resim Üstüne Gözlemler) [1812]; *Traité Complet de la Peinture* (Resim Üstüne İnceleme) [1828-1829]. (L)

Paimboeur kanalı veya **Nantes-Saint-Nazaire kanalı,** Fransa'da alavere havuzsuz haliç kanalı, Loire'ın sol kıyısında; 56 km. (L)

PAİMPOL, Fransa'da Côtes-du-Nord idare bölgesinde (Saint-Brieuc idare çevresi) kanton merkezi, Trégorois'da, *Paimpol koyu* kıyısında; 8 044 nüf. Eskiden Newfoundland kum setlerinde yapılan balıkçılığın limanı olan Paimpol, bugün bir turizm merkezidir. Millî Denizcilik okulu. (L)

PAİNE (John Alsop), amerikan arkeoloğu (Newark, New Jersey 1840-1912). Hamilton kolejinde ve Andover İlâhiyat okulunda okudu. New York eyaletinde botanik çalışmalarını yönetti (1862-1867). 1867-1869 Arasında, İstanbul'da Robert kolejde Tabiat Bilimleri kürsüsünde çalıştı. 1872'de Filistin Kazı derneğinin düzenlediği Ürdün gezisine arkeolog olarak katıldı. 1889-1906 Yılları arasında New York Metropolitan müzesinde çalıştı. (L)

PAİNE (John Knowles), amerikan orgcusu ve bestecisi (Portland, Maine 1839-Cambridge, Massachusett 1906). 1858-1861 Arasında Almanya'da okudu. Harvard'da müzik dersi verdi (1862-1873) ve 1875'te bu üniversitede müzik profesörü oldu. Sophokles'in *Kral Oidipus* adlı eseri için bestelediği müzik, 1881'de Cambridge'te yapılan gösteride çalındı. 1876'da Philadelphia fuarı için sözlerini Whittier'in yazdığı *Centennial Hymn*'i (Yüzüncü Yıl Marşı) ve 1893'te açılan Kolombiya sergisi için de *Kolombiya Marşı*'nı besteledi. Öbür eserleri: *Azara* adlı opera; *Spring Symphony* (İlkbahar Senfonisi); kantatlar; *The Nativity* (İsa'nın Doğuşu) ve *The Song of Promise* (Vaad Şarkısı) adlı iki kantat; Aristophanes'in *Kuşlar* adlı eserindeki koro için müzik, senfonik şiirler; *Fırtına* (Tempest) için müzik ve *Nasıl İsterseniz* (As You Like it) uvertürü. (M)

PAİNE (Martyn), amerikan hekimi (Williamstown, Vermont 1794-öl. 1877). 1813'te Harvard üniversitesini bitirdi. 1816-1822 Arasında Montreal'de (Kanada) hekimlik yaptı, sonra New York'a yerleşti. Eserleri: *Medical and Physiological Commentaries* (Tıp ve Fizyoloji ile İlgili Yorumlar) [1840-1844]; *Institutes of Medicine* (Tıp Kurumları) [1847, 1870]; *Review of Theoretical Geology* (Nazarî Jeoloji Dergisi) [1856]. (L)

PAİNE (Thomas), ingiliz asıllı amerikan yazarı ve siyaset adamı (Thetford, Norfolk 1737-New York 1809). Bir quaker ailesindendi. Amerika'ya göç etti (1774). İngiltere'ye baş kaldıran kolonlardan yana çıktı. 1776'da *Common Sense* (Sağduyu) adlı eserini yayımladı; bu eserin kazandığı büyük başarı, Bağımsızlık partisini güçlendirdi. 1787'de İngiltere'ye döndü, Pitt ile siyasî tartışmalara girişti. Fransız devrimini coşkunlukla karşıladı ve Burke'nin *Reflexions* (Düşünceler) adlı kitabındaki tenkitlere, *İnsan Hakları* (The Rights of Man) [1791-1792] adlı eseriyle cevap verdi. İngiltere hükûmeti tarafından suçlanınca, Fransa'ya sığındı (1792); fransız yurttaşlığına alınarak Konvansiyon üyesi oldu (6 eylül 1792). Jakoben'lerle anlaşamadı (1793-1794), yaradancı bir felsefe eseri olan *Age of Reason* (Akıl Çağı) [1794-1796] adlı kitabı yazdı. 1802'de A.B.D.'ye döndü, siyasetçilerin çoğu ile bozuştu. Çağı üstünde etkisi büyük oldu. (L)

PAİNLEVÉ (Jean), fransız sinemacısı (Paris 1902), Paul Painlevé'nin oğlu. Doktordu; 1927'den sonra bilim, eğitim ve kültürle ilgili belgesel filimler yaptı ve bu alanda, sinemaya büyük ilerlemeler sağladı. 1927-1930 Arasında yaptığı filimler: *La Pieuvre* (Ahtapot), *Le Bernard-l'ermite* (Yengeç), *Les Oursins* (Denizkestaneleri), *L'Hippocampe* (Deniz Aygırı), *La Chirurgie de la Face et de la Poitrine* (Yüz ve Göğüs Cerrahîsi). Daha sonra, *La Micro-Electrolyse de L'Argent* (Gümüşün Mikro-Elektrolizi); *Images Mathématiques de la 4e Dimension* (Dördüncü Boyutun Matematik Görüntüleri). 1946'da şaheserlerinden biri olan *Assasins d'Eau Douce* (Tatlı Su Katilleri) ve 1947'de de *L'Oeuvre Biologique de Pasteur* (Pasteur'ün Biyolojik Eseri) adlı filimleri çevirdi. (L)

PAİNLEVÉ (Paul), fransız matematikçisi ve siyaset adamı (Paris 1863-ay.y. 1933). Lille Fen fakültesinde profesör (1886), Sorbonne'da öğretim görevlisi (1891), Ecole Polytechnique'te profesör oldu (1905); diferansiyel denklemlerle, özellikle analitik katsayılı diferansiyel denklemlerle ve Abel fonksiyonlarıyle ilgilendi. Sürtünme konusunda çalışmalar yaptı; genel bir kuşkuyle karşılanmasına rağmen, havadan daha ağır araçlarla uçmanın mümkün olduğunu ileri sürerek, havacılık alanında büyük nazariyeciler arasına katıldı. Wilbur Wright'ın Auvours üzerinden (1908) ve kısa bir süre sonra, Henri Farman'ın Mourmelon üzerinden (1908) yaptıkları uçuş denemelerinin ilk yolcusu oldu. 1909'da Havacılık okulunda ilk defa, uçak mekaniği dersini başlattı. 1910'da parlamento ile görüşerek havacılık için ilk kredinin kabulünü sağladı ve aynı yıl milletvekili seçildi. Millî eğitim bakanı oldu (ekim 1915 - aralık 1916), millî savunmayı ilgilendiren buluşların uygulanmasıyle görevlendirildi. Savaş bakanlığına getirildi (mart-eylül 1917), Nivelle'nin planları üstüne Compiègne konferansının düzenlenmesine karar verdi (6 nisan); saldırının başarısızlığa uğramasından sonra, Pétain'i başkumandanlığa; Foch'u da genelkurmay başkanlığına tayin etti (mayıs). Başbakan ve savaş bakanı oldu (eylül-kasım 1917), bozguncu propaganda hakkında gensorular verildiği sırada düşürüldü. 1924'teki sol güçbirliğinin kurucularından biriydi. Meclis başkanlığına getirildi (haziran 1924-nisan 1925), savaş bakanı olarak tekrar hükûmetin başına geçti (nisan 1925). Maliye bakanlığını üstüne aldı (29 ekim 1925), 22 kasımda, üçüncü kabinesiyle birlikte düşürüldü. 1925-1929 Arasında hemen hemen aralıksız olarak savaş bakanlığı yaptı, bir yıllık askerlik hizmeti hakkındaki 1928 tarihli kanunu çıkarttı ve Maginot hattıyle ilgili ilk kararları aldı. Havacılık bakanlığına getirildi (aralık 1930 - ocak 1931; haziran 1932 - ocak 1933). [L]

PAİNTED DESERT («boyalı çöl» [toprağındaki çeşitli renkli taşlardan dolayı bu adı alır]), A.B.D.'de (Arizona) bölge, Colorado yaylasının parçası, Küçük Colorado'nun batısında. Yüzey şekilleri çöl tipidir: kayaların rüzgârla dağılması ve sağanak halinde yağan yağmurların getirdiği çamurlar, Colorado'da kızıl renkli alüvyon yığınları biriktirir. (L)

PAİONİA. Esk. coğ. Güney Trakya'da Paionia'lıların yaşadığı kısım. (L)

PAİONİOS, Mende (Khalkidike), asıllı yunan heykeltıraşı (M.Ö. V. yy.ın ikinci yarısı). Olympia kazılarında onun yaptığı mermerden bir *Nike* heykeli (M.Ö. 424, Olympia müzesi) bulunmuştur (1875); heykelin üçgen biçimli kaidesinde yer alan bir yazıda Paionios'un adı geçer. Zafer tanrıçası (*Nike*) yere, kanat çırparak iner halde temsil edilmiştir (heykelin baş kısmı zedelenmiş durumdadır). Bu heykelin, iki akroterle birlikte Olympia'daki Zeus tapınağının doğu giriş kapısını süsleyen heykelin bir kopyası olması mümkündür. Painoios eserinde iyon sanatının hareket ve incelik geleneklerini sürdürmüştür. (L)

PAİS (Ettore), italyan tarihçisi (Borgo San Dalmazzo 1856 - Roma 1939). Mommsen'in öğrencisiydi; Palermo (1886), Pisa (1889), Napoli (1899) ve Roma'da (1906-1931) profesörlük yaptı; Eski İtalya tarihi konusunda uzmanlaştı. *Storia della Sicilia e della Magna Grecia* (Sicilya ve Büyük Yunanistan Tarihi) [1894], *Storia Critica di Roma* (Roma'nın Tenkitli Tarihi) [1913-1920], *L'italia Antica* (Eski İtalya) [1922] ve *Storia di Roma dall'eta Regia sino alle Vittorie su Taranto su Pirro* (Pyrrhos Zaferine Kadar Roma Tarihi) [1934] adlı eserleri verdi. 1922'de senatör oldu. (L)

PAİS (Sidonio), portekizli matematikçi ve siyaset adamı (Caminha 1870 - Lizbon 1918). Topçu subayıydı; bazı subayların yardımıyle başkan Machado'yu devirerek yerine geçti (aralık 1917), bir yıldan az bir süre sonra da öldürüldü. (L)

PAİSH (George, sir), ingiliz iktisatçısı (Horsham, Sussex 1867 - Londra 1957). On dört yaşında *Statist* dergisinde çalışmağa başladı; 1900'de derginin yayım kuruluna girdi. 1916'ya kadar bu görevde kaldı. Bu süre içinde demiryolu istatistiklerinin modernleştirilmesinde çalıştı, *Railways of Great Britain* (Büyük Britanya Demiryolları) [1913] ve *Railrods of the United States* (Birleşik Amerika Demiryolları) [1913] adlı iki eser yayımladı. Birinci Dünya savaşında Maliye bakanlığı malî ve iktisadî danışmanlığında bulundu (1914-1915), milletlerarası malî tedbirler konusunda çalışmak üzere A.B.D.'ye gitti. Öbür eserleri: *A Permanent League of Nations* (Sürekli Bir Milletler Birliği) [Londra, 1918]; *The Way to Recovery* (Kalkınmanın Yolu) [1931]; *The Way Out* (Çıkış Yolu) [1937]; *The Defeat of Chaos* (Kaos'un Altedilmesi) [1941]. (M)

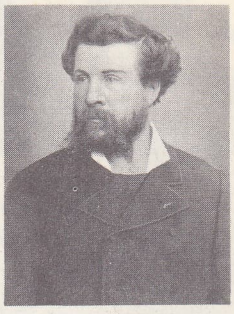

Edouard PAILLERON

PAİSİELLO (Giovanni), italyan bestecisi (Taranto 1740-Napoli 1816). Napoli'de Durante'nin öğrencisiydi. *Il Mondo a Rovescio* adlı operabuffasıyle tanındı (1764). Petersburg'da Katerina II'nin (1776-1784), Napoli'de Ferdinand IV'ün kapellalarında yöneticilik yaptı (1784-1799). Hoche için bestelediği *Cenaze Marşı* (1797) Napolyon tarafından beğenildi ve kendisine Paris'te konsüllük orkestrası yöneticiliği verildi (1802-1803). Daha sonra da Bonaparte ailesine bağlı kalan Paisiello 1815'e kadar Napoli'de, Joseph Bonaparte ve Murat'nın yanında çalıştı. Piccini ve Cimarosa'nın rakibiydi. Yüzden fazla opera (*La Serva Padrona* [Hanım Olan Hizmetçi], 1781; *Il Barbiere di Siviglia* [Sevil Berberi], 1782; *La Bella Molinara* [Güzel Molinara], 1788), intermezzo'lar, bir hayli dinî müzik (missa'lar, Te Deum, Passion'lar v.b.) ve çalgı müziği (on iki senfoni, konçertolar, dörtlüler, sonatlar) besteledi. (L)

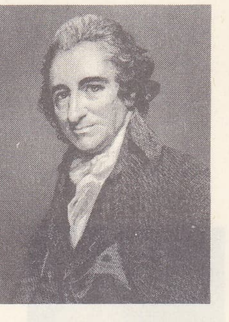

Thomas PAINE
Romney'den
Cabinet des Estampes,
Paris

PAİSİY HİLENDARSKİ, bulgar keşişi (Bansko 1722 - Samokov?, 1798). *İstoriya Slavyanobolgarskaya* (İslav - Bulgar Tarihi) adlı eseriyle bulgar Rönesansını başlattı. 1762'de, özellikle Ragusa'lı rahip Mauro Orbini'nin *Il Rengo degli Slavi* (İslavların Hâkimiyeti) adlı eserinden yararlanarak yazdığı bu tarih, yazarın sağlığında, XIX. yy. başlarında elyazması olarak elden ele dolaştı, ancak 1844'te basılabildi. (L)

PAİSLEY, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya lowland'lerinde, Renfrewshire'ın idare merkezi, Glasgow'un batısında; 95 800 nüf. Sanayi merkezi: tersaneler, dokuma (pamuklu), kimya ve besin sanayii, iş fabrikaları v.b. Glasgow'un havaalanı. (L)

Paul PAINLEVÉ

PAİSOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Mysia bölgesi) şehir, Paisos ırmağı kıyısında, Lapseki (Lampsakos) ile Parion arasında. M.Ö. 646'da Miletoslular tarafından kurulan, M.Ö. 500'de Dara'nın generali Daurises tarafından ele geçirilen şehrin halkı, daha sonra Lampsakos'a göç etti. (M)

PAİSOS (veya **APAİSOS**). Esk. coğ. Anadolu'da (Troas bölgesi) şehir. Parion ile Lapseki (Lampsakos) arasında Miletosluların tarafından kurulmuş bir koloniydi. Homeros, İlyada adlı eserinde bu şehirden Apaisos olarak söz eder. Herodotos'a göre, şehir M.Ö. 497 yıllarında, İonia ihtilâline katıldığı için Persler tarafından ele geçirildi. Sonraları Attike-Delos Deniz birliğine katıldı. Birliğin M.Ö. 425 veya 424 yıllarına ait aidat listelerinde Paisos'un adı geçer. Strabon zamanında şehir yıkılmış, halkı da Lampsakos şehrine göç etmek zorunda kalmıştı. Bazı bilim adamları bu göç hareketini eski yazar Polyainos'un (II. yy.) anlattığı bir hikâyeye bağlamak isterler. Bu hikâyeye göre, bir sınır anlaşmazlığından dolayı birbirlerine düşen Lampsakoslular ile Parionlular, duruma bir çözüm bulmak için çareyi bir yarışmada bulurlar. Her iki şehir halkı da, birbirlerinin şehirlerine doğru yola çıkarak, karşılaştıkları noktayı sınır olarak tespit etmeyi kabul ederler. Lampsakoslular hileye baş vurarak 200 stadion yol aldıkları halde, Parionlular ancak 70 stadion giderler. Böylece Paisos, Lampsakos şehrinin sınırları içine girdiği için halkın da buradan ayrıldığı sanılıyor. Şehrin kesin yeri bilinmemekle birlikte, Lechevalier, Paisos çayının bugünkü Bay-

Foto. Benque, Manuel (LAROUSSE)

Batı PAKİSTAN dağlarında bir kabileden görünüş: dans eden çocuklar

PAJOU «Psykhe» Louvre müzesi, Paris

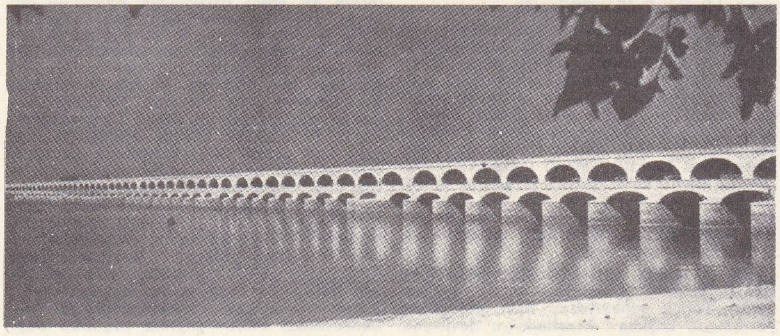

PAKİSTAN Sukkur'da İndus üzerinde Lloyd barajı (uzunluk: 1 625 m)

ramçay olması gerektiğini ileri sürer. (M)

PAİVA, Finlandiyalılarda güneş tanrısı. (L)

PAİVARİNTA (Pietari), finlandiyalı yazar (Ylivieska, Oulu ili 1827 - ay.y. 1913). Kuzey finlandiya halkının yaşayışını gerçekçi ve güçlü bir biçimde dile getirir. Eserleri: *Elamani* (Hayatım) [1877]; *Torpan Poika* (Kulübe Çocuğu) [1883]; *Syyslehtia* (Güz Yaprakları) [1900]. (L)

PAJ i. (yun. *paidion*, küçük köle [?] > fr. *page*). Tar. Fransa'da, kral, prens v.b.nin hizmetine verilen genç ve soylu kişi, soylu çocuk: *Ve bu çocuk büyüdüğü zaman o krala paj, yani çuhadar oldu* (Ahmed Midhat). [M]

PAJEROS i. Oldukça küçük boylu, açık renkli yaban kedisi; Uruguay'dan Patagonya'ya kadar Amerika ovalarında yaşar. (PAMPA KEDİSİ denilen kedi budur.) [L]

PAJOL (Claude Pierre, —kontu), fransız generali (Besançon 1772-Paris 1844). Mısır'da Kléber'in yaverliğini yaptı; 1807'de generalliğe yükseldi, süvari kumandanı olarak Rusya, Leipzig ve Montereau'da yararlık gösterdi (1814). Bourbon'lara düşmandı; Charles X'u Rambouillet'de izleyerek 1830 Devrimine katkıda bulundu. Louis-Philippe devrinde Paris valisi oldu. (L)

PAJOU (Augustin), fransız heykeltıraşı (Paris 1730 - ay.y. 1809). J. B. Lomoyne'ın öğrencisiydi; 1748'de Roma ödülünü kazandı, on iki yıl İtalya'da kaldı. Palais-Royal sarayının giriş kapısı üzerindeki oymaları, Bourbon sarayındaki ve Orléans katedralindeki yüksek kabartmaları, Louis XVI'nın emri üzerine de *Descartes*'ın, *Pascal*'ın, *Bossuet*'nin v.b. heykellerini yaptı. *Nathalie de Laborde* heykelinde insanı çeken zarif üslûbu, *Psykhe*'sinde (Louvre) antik bir havaya bürünür. 1788'de *Innocents* (Masumlar) çeşmesini, Jean Goujon tarzında tamamlamakla görevlendirildi. (L)

PAJSBERGİT i. (İsveç'te yer adı Pajsberg'ten). Miner. Billûrlu rodonit çeşidi veya pembe renkli tabiî manganez silikat. (L)

PAK sıf. (fars. *pāk*). Temiz, saf: *Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve pak idi ve daima temiz ve pak kalacaktır* (Atatürk). *Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker / Gökten ecdad inerek öpse o pak alnı değer* (M. Â. Ersoy). || — *Esk.* Halis, katışıksız. || Kusursuz, günahı olmayan. || Mübarek.

— ÇEŞ. DEY *Ak pak*. Bk. AK. || *Pir ü pak*. Bk. PİRÜPAK.

— *Esk. Pak-daman* (veya *pak-damen*) [«eteği temiz»], namuslu, iffetli. || *Pak-damanî* (veya *pak-damenî*) [«etek temizliği»], namusluluk, iffetlilik. || *Pak-meşreb*, yaradılışı iyi olan. || *Pak-zad*, temiz asıllı. || *Ab-ı pak*, temiz su.

◆ **Pakan** çoğl. i. *Esk.* Azizler, ermiş kimseler.

◆ **Paklık** i. Temizlik, saflık. || *Esk.* Halis, hilesiz olma. (M)

PAKA i. Bk. COELOGENYS.

PAKA, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Krkonoşe dağı eteğinde; iki kısımdan meydana gelir: *Stara Paka* (veya «Eski Paka») ve *Nova Paka* (veya «Yeni Paka»); 10 000 nüf. Besin sanayii (şeker fabrikaları, damıtma yerleri). Metalürji ve kimya sanayii. (L)

PAKALIN (Mehmet Zeki), türk tarihçisi (Manastır, Ohri [Ohrid] 1886 - İstanbul 1972). Manastır Askerî rüştiyesinden sonra Mülkiye idadisinde okudu. Daha sonra İstanbul'da devam ettiği Mülkiye tıbbiyesini hastalandığı için bitiremedi. Başlıca eserleri: *Maktul Şehzadeler* (1918); *Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi* (1929); *Tanzimat Maliye Nazırları* (1939); *Mahmud Nedim Paşa* (1940); *Midhat Paşa* (1940); *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* (1940); *Hüseyin Avni Paşa* (1941); *Safvet Paşa* (1943); *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1946); *Mektep Fıkraları* (1950). [M]

PAKARAD. Bk. BAGRAT.

PAKBAZ blş. i. ve sıf. (fars. *pāk* ve *bāz*'dan *pāk-bāz*, temiz oynayan). *Esk.* [Sevgide] İçten bağlı, vefalı kimse. || Aziz. || Bütün parasını oyunda kaybeden kumarbaz. || *Pakbaz-i çarh*, ay.

◆ **Pakbazan** çoğl. blş. i. *Esk.* [Sevgide] Vefalı kimseler. || Azizler. || Oyunda kaybeden kumarbazlar.

◆ **Pakbazî** blş. i. *Esk.* [Sevgide] Vefalı olma. || Azizlik. || [Kumarbaz için] Bütün parasını oyunda kaybetme. (M)

PAK-ÇOY i. Çin'de yetişen ve pazıya benzeyen sebze. (XIX. yy.ın ortalarına doğru Batı Avrupa'ya da getirilerek güneyde yetiştirilmeğe başlandı. Bir çeşidine *pe-çay* denir. Turpgillerden.) [L]

PAK ÇUNG-Si, ing. **Pak Chung Hi,** güney koreli siyaset adamı (doğ. 1917). 1940-1945 Arasında japon ordusunda, 1945-1963 arasında da kore ordusunda görev aldı. 1961'de iktidarı ele alan cuntanın üyesiydi. Mart-kasım 1963 tarihleri arasında cumhurbaşkan vekili oldu, aralık ayında cumhurbaşkanlığına seçildi. Mayıs 1967'de yapılan seçimlerde cumhurbaşkanlığını yeniden kazandı. Pak Çung-Si'nin üçüncü defa olarak 1971'e kadar başkanlıkta kalmasıyle ilgili anayasa değişikliği, 18 ekim 1969'da yapılan bir millî referandumla kabul edildi. 27 Nisan 1971'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların yüzde 51'ini alarak dört yıl için yeniden seçildi. (LM)

PAKET i. (hollanda dili *pak* > fr. *paquet*'den). Kâğıt v.b. şeylere sarılarak dağılmaması için çok zaman üstünden sicim, kurdele v.b. ile bağlanan, içinde bir veya birçok şey bulunan, elle taşınabilir büyüklükte nesne: *Doktorun Kâmran'a bıraktığı paketin ne olduğunu bilmiyorum* (R. N. Güntekin). *Elinde bir de mavi kordela ile sarılmış zarif beyaz bir paket vardı* (H. E. Adıvar). || Yiyecek, ilâç v.b. nin bir kâğıt veya kutuya yerleştirilerek satışa hazır duruma getirilmiş belli bir miktarı: *Koridora neden çıktığını unutmuş, cigara paketini çıkarmak için elini cebine götürmüştü* (Kemal Tahir). *Makarna paketi*. || *Paket etmek*, bir veya birkaç şeyi birlikte kâğıda veya kutuya koyup bağlamak, sarmak. || *Paket postanesi*. Bk. POSTANE. || *Paket taşı*, dikdörtgen prizma biçimi yontulmuş kaldırım taşı. Bk. PARKE *taşı*.

— Oyun. *Paket oyunu*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oyun. Üç kısma ayrılmış oyun kâğıdı; bunlardan birini oyuncular seçer, diğer ikisi ise kasaya aittir. Her paketin üst kâğıtı açılır, en büyük kâğıt çıkaran taraf oyunu kazanır. Kasa, bir paketten kaybedip öbüründen kazanabilir. (ML)

PAKETLEMEK geçl. f. (*paket*'ten *paketle-mek*). Paket edip sarmak, bağlamak. (M)

PAKFUNG i. Metalürji. Bk. FAKFON.

PAK-HOY. Bk. PEY-HAY.

PAKHYMERES (Georgios), bizanslı yazar (İznik [Nikaia] 1242 - İstanbul 1310'a doğr.). İstanbul kilisesinin ruhanî başkanıydı. Mikhael VIII Palaiologos (1259-1282) ve Andronikos II Palaiologos (1282-1328) devirlerindeki olayları kapsayan 13 ciltlik bir *Historia* (Tarih) kaleme aldı. Ayrıca, felsefe, matematik retorik üstüne yazılar, şiirler, Bizanslılar ile Latinlerin uzlaşmalarına karşı yergiler yazdı. (L)

PAKİ i. (fars. *pāk*'dan *pākī*). *Esk.* Temizlik, saflık. || Ustura. (M)

PAKİ— veya **PAŞİ—**, yun. *pakhys*, kalın, geniş'ten alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

PAKİBLEFAROZ i. (fr. *pachyblépharose*). Oftalmoloji. Gözkapağı dokularının kalınlaşması. (L)

PAKİDERM veya **PAŞİDERM** i. (fr. *pachyderme*'den). Derisi kalın ve hemen hemen çıplak olan; *Suaygırı pakiderm bir hayvandır*. (L)

PAKİDERMA çoğl. i. (lat. *pachiderma*). Sırf otla beslenen, geviş getirmeyen, ağır gövdeli, kalın derili toynaklılara Cuvier'nin verdiği ad. (Cuvier, hortumlugilleri [fil], domuzgiller ve atgilleri bu ad altında topluyordu. Şimdi zoolojik sınıflandırmada artık bu terim kullanılmamaktadır.) [L]

PAKİDERMİ i. (fr. *pachydermie*'den). Deride sızıntılardan ileri gelen kalınlaşma. || *Değirmi pakidermi*, kıllı deri üzerinde görülen yer yer halka şeklinde kalınlaşma. (Yapısı ben yapısını andırır.)

— Vet. At, sığır, domuz ve köpek gibi hayvanlarda müzmin ekzama, mikroplu dermit ve lenfanjitten ileri gelen deri kalınlaşması. (L)

PAKİLOZ i. (fr. *pachylose*'dan). Bir dokunun marazî bir sebepten dolayı kalınlaşması. (L)

PAKİMENENJİT i. (fr. *pachyméningite*'ten). Nöroloji. Sertzar iltihabı.

— ANSİKL. *Beyin pakimenenjiti*, yaşlılarda ve genellikle alkolik olanlarda görülmüştür; hastalık baş ağrısı, zihin bulanıklığı ve felç ile kendini belli eder; otopsi yapıldığında beyin zarlarının kalınlaşmış ve kanlanmış olduğu görülür. Bu kanamalı pakimenenjitin, kistleşmiş sertzarın kanamasından ileri geldiği anlaşılmış gibidir; asıl sebep genellikle travmadır.

Bir de *omurilik pakimenenjiti* vardır; önce ağrı, sonra felç yapar. Hastalık genel olarak omuriliğin boyun şişkinliği hizasına yerleşir.

— Vet. *Kemikleştirici müzmin pakimenenjit*, yaşlı köpeklerde sık görülür; bel bölgesinde yerleşir; sertzarda telsel kalınlaşmalara ve levha halinde kemikleşmelere sebep olur; bunlar da omuriliğin yavaş yavaş sıkışması ve yumuşaması, sinir köklerinin sıkışması ve yozlaşması gibi ikinci de-

Foto. Encyclopedia Britannica; X (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

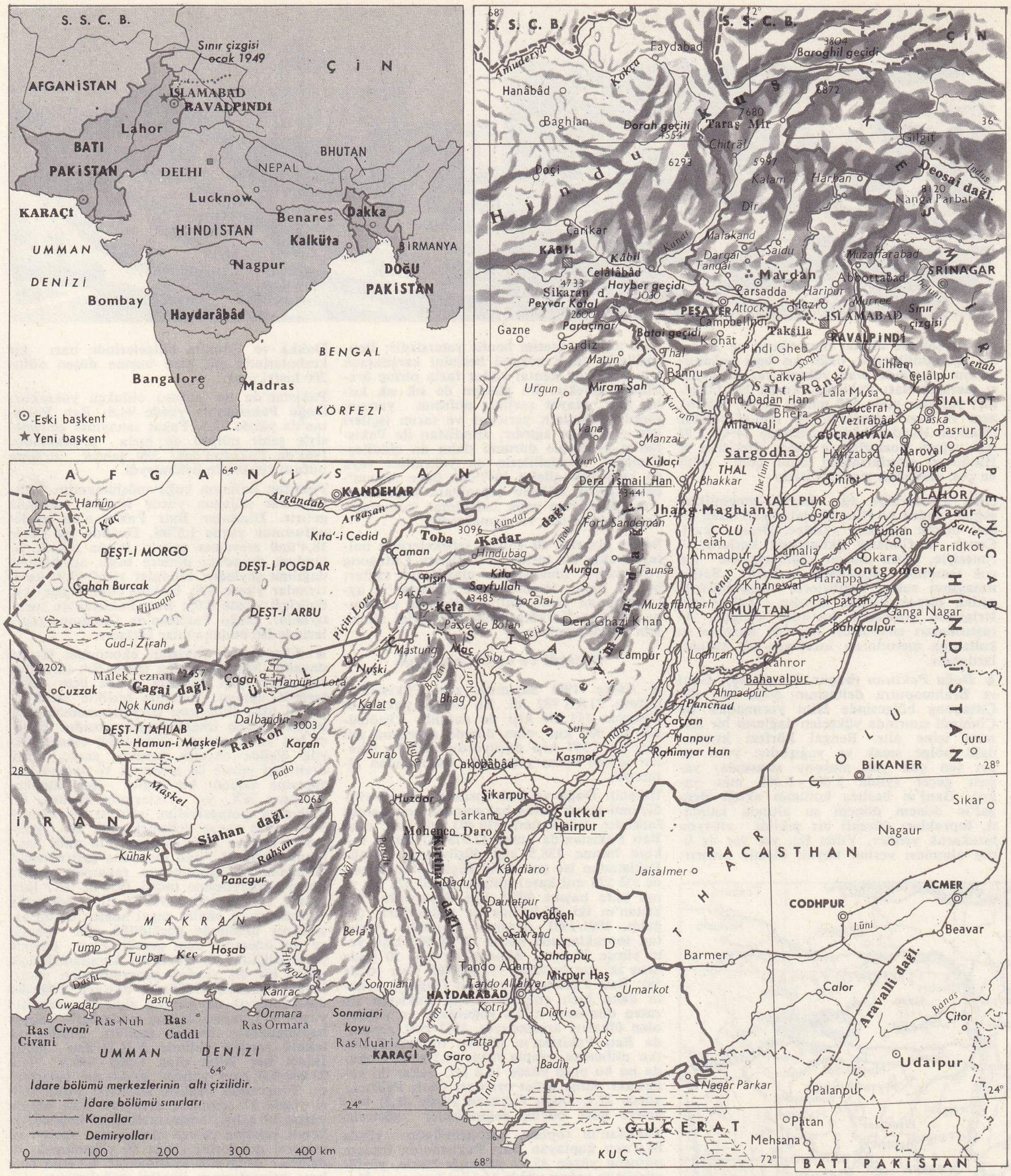

Batı PAKİSTAN haritası

rece lezyonlara yol açar; ikinci derece lezyonlar duyu ve hareket bozuklukları şeklinde belirtiler meydana getirir. Köpekler güçlükle ayağa kalkar, yavaş yürür, özellikle merdivenleri zor iner çıkar hale gelir. (L)

PAKİPLÖRİT i. (fr. *pachypleurite*). Pnömoloji. Plevrada her iki tabakanın kalınlaşmasına yol açan iltihaplı lezyon. (Özellikle plevrada kanlı veya irinli su toplanmasının bir komplikasyonu olarak rastlanır.) [L]

PAKİSALPENJİT i. (fr. *pachysalpingite*). Patol. Dölyatağı borusu çeperinin kalınlaşması ve bağdokusunun çoğalmasıyle birlikte görülen kronik salpenjit. (L)

PAKİSTAN, Güney Asya'da devlet; ocak 1972'ye kadar, 1 700 km mesafeyle iki kısma bölünmüş durumdaydı: batıda İran, kuzeyde Afganistan, doğuda Hindistan ve güneyde Umman deniziyle sınırlı olan *Batı Pakistan;* batıda, kuzeyde ve doğuda Hindistan, güneydoğuda Birmanya ile sınırlanan ve Bengal körfezi kıyısında uzanan *Doğu Pakistan;* 945 000 km²; 100 709 000 nüf. Başkenti İslâmâbâd (1967'den beri); Başlıca şehirleri: *Karaçi* (1 912 600 nüf.); *Lahor* (1 296 500 nüf.); *Dakka* (556 000 nüf.); *Çittagong* (364 200 nüf.); *Haydarâbâd* (434 500 nüf.); *Ravalpindi* (340 200 nüf.).

Doğu Pakistan, ocak 1972'de, **Bengaldeş** adıyle ayrı bir devlet niteliği kazandı (bk. *Tarih bölümü*).

Fizikî coğrafya

Üzerinde Hindistan ve Pakistan cumhuriyetlerinin yer aldığı kıta parçası yüksek dağlarla çevrilidir; yarım ay şeklinde çok büyük bir alüvyon ovasını (Indus-Ganj) ve Hindistan yarımadasını meydana getiren yüksek yaylayı içine alır.

● *Batı Pakistan,* 803 000 km²'lik bir alanı kaplamasına rağmen Pakistan nüfusunun yarısından azını (42 880 000 nüf.) toplar. Batı ve kuzey sınırlarında kıvrılmış genç dağlar yükselir: kuzeyde Hindukuş ve Safid Kuh; İran yakınında Brahui, Makran, Süleyman ve Kirthar dağları. Ama, Kuetta yakınında Bolan geçitleri ve Peşaver ile Kâbil arasında Hayber geçitleri gibi dar geçitler, mübadelelere ve istilâlara açıktır; İran ve Pakistan arasında Bülucistan'da sıradağlar çok kesiklidir ve birbirinden ovalarla veya tuzlu bataklıklarla örtülü kapalı çöküntülerle ayrılır.

Kıtayı aştıktan sonra bölgeye çok düzen-

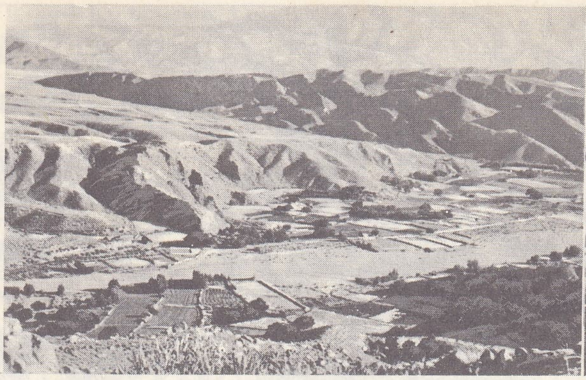

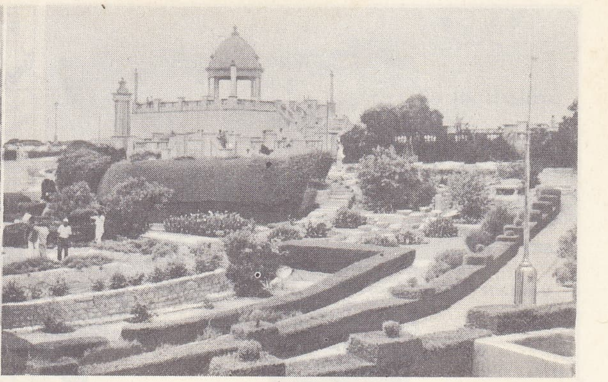

Bülucistan-solda, Quetta kuzeyinde vâdi; sağda, Karaçi'de asma bahçeler

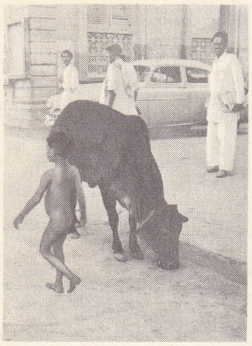

Karaçi'de sokak

siz bir şekilde ulaşan musonların ve Akdeniz tedirginliklerine bağlı kış başı yağmurlarının etkisinde olan yüksek yaz basınçları merkezi Batı Pakistan, kurak bir bölgedir; yağışlar yılda 500 mm'yi ender olarak aşar ve bazı kısımlarda 200 mm'yi bulmaz (Sind'de Haydarâbâd: haziranda 34°C; 1 93 mm yağış). Bozkırlar ve çöller (Pakistan ve Hindistan sınırlarındaki Thar çölü gibi) en çok rastlanan manzaralardır.

Ama hidrografya ağı büyük zenginlikler sağlar: İndus ve Hint Himalayaları'ndan çıkan büyük ırmaklar (Satlec, Beas, Ravi, Çenab ve Cihlam) ilkbaharda karların erimesiyle, yazın muson yağmurlarıyle (en çok temmuz - ağustosta) beslenir; Satlec ırmağının suları İngilizlerin teşebbüsüyle açılan birçok kanala akıtılır. Lahor'daki Irrigation Research Institute (Sulama Araştırmaları enstitüsü), Asya'da tarımda su kullanma metotlarını inceleyen ilk kurumlardandır.

● *Doğu Pakistan* (bugün *Bengaldeş*), Ganj ve Brahmaputra deltasının doğu ucu ile, Çittagong bölgesinde Hint yarımadası ile Çinhindi sınırında yükselen dağların bir kısmını içine alır. Bengal körfezi kıyısındaki bölge sıcak ve yağışlıdır: yılın on ayı (en çok yaz musonu sırasında) yağışlı geçer (yılda 2 000 - 3 000 mm yağış). Ganj'ın başlıca kolunun aktığı Bengal'in dönem dönem su altında kalması, toprakları düzenli bir şekilde alüvyon bırakarak yeniler. Yılda iki, yer yer üç ürün alınması verimi büyük ölçüde arttırır; ama toplam üretim henüz yetersizdir; Bengallilerin yıllık normal besinini karşılamak için 2 milyon kental kadar fazla pirinç üretilmesi gerekir. Bu yüzden de sık sık kıtlık olur. Hayat şartları nüfusun yarısını meydana getiren yarıcılar ve tarım işçileri için çok daha ağırdır; Hindistan ile Pakistan'ın ayrılması durumu daha da ciddîleştirmiştir: Bengallilerin en yoksulları veya en kalabalık aileler 1947'den önce Assam'daki seyrek nüfuslu topraklara göçerlerdi; Ama Hindistan artık müslüman kolonların yerleşmesine izin vermemektedir.

Sefere elverişli su yolları şebekelerinin bolluğu yakın bir tarihte düzenlenen Çittagong ve Khulna limanlarına ulaşılmayı sağlar; bu iki liman Hindistan ve Pakistan'ın ayrılmasından önce bütün bölgenin ulaşımını sağlayan Kalküta limanının yerini almak için düzenlenmiştir.

Doğu PAKİSTAN (Bengaldeş) haritası

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* 1961 Sayımına göre Pakistan'ın nüfusu 93 831 982 idi. Bu sayıya pakistanlı olmayan 111 369 kişi de dahildi. Yüzölçümü 945 000 km² olan ülkede ortalama mil kare'ye 2 567 kişi düşüyordu. Dünya ülkeleri içinde nüfus yoğunluğu bakımından altıncıydı.

Ülkenin Doğu ve Batı kısımları gerek yüzölçümü gerek nüfus bakımından son derece farklıdır. Yüzölçümü 310 403 mil kare olan Batı Pakistan'da nüfus 42 978 261 idi ve mil kare başına 138,5 kişi düşüyordu, Doğu Pakistan'ın ise çok daha küçük olduğu halde (55 126 mil kare) nüfusu 50 853 721 idi ve mil kare başına 922,5 kişi düşüyordu. Pakistan'ın iki eyaletinde de nüfus hızla çoğaldı. 1901-1931 Arasında bugünkü Pakistan topraklarında nüfus 13 700 000 kişi, yani yüzde 30 arttı. Bundan sonraki 30 yılda artış iki kat hızlandı (34 600 000 veya yüzde 58). Batı Pakistan'ın nüfusu Doğu'ya oranla daha hızlı çoğaldı. Doğu Pakistan ise zaten dünyanın nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülkeleri arasındaydı. 1951-1961 Arasında Batı Pakistan'ın nüfusu toplam Pakistan nüfusuna oranla yüzde 21,1 arttı. Doğuda ise bu oran yüzde 11,8 idi. Fakat iki kanattaki nüfus artışı oranları (Batı Pakistan yüzde 27,1, Doğu Pakistan yüzde 21,2) bölgelere göre büyük değişiklikler gösterir.

Pakistan'ın toplam yüzölçümünün yüzde 84,9'unu kaplayan Batı Pakistan'da toplam nüfusun yüzde 45,8'i yaşadığı halde, yüzölçümünün yalnız yüzde 15,1'ini kapsayan Doğu Pakistan'da nüfusun yüzde 54,2'si toplanır. Batı Pakistan'ın üç güneybatı idare bölümü (Dera İsmail Han, Kuetta ve Kalat) eyalet topraklarının yüzde 44,2'sini kapladığı halde, burada yaşayanlar eyalet nüfusunun yalnız yüzde 5,5'idir. Buna karşılık eyalet yüzölçümünün yüzde 6,5'unu kaplayan kuzeydoğu bölgesinde nüfusun yüzde 24,3'ü yaşar. Doğu Pakistan'da ormanı yakarak tarla açan bazı kabilelerin yaşadığı Çittagong tepeleri dışında, nüfus yoğunluğu genellikle çok yüksektir. Dört idare bölümünde yoğunluk aşağı yukarı aynıdır: Dakka (mil kare başına 1 281 kişi), Racşahi (888), Çittagong (1 800) ve Khulna (786). En yoğun bölge Dakka'dır (1 768 kişi). Buna karşılık toprakların yarısı Sundarbans ormanıyle kaplı olan Khulha bölgesinde en düşük yoğunluk kaydedilir (526). Dakka ve Comilla bölgelerinde bazı kır kesimlerinde mil kare başına düşen nüfus 200 kişiyi aşar.

Pakistan'da kır nüfusu oldukça yüksektir: Doğu Pakistan'da yüzde 94,8; Batı Pakistan'da yüzde 77,5. Fakat sanayinin gelişmesiyle şehir nüfusu da hızla artmaktadır. 1961'de Pakistan'daki 390 şehrin 16'sının nüfusu 100 000'in üstündeydi.

Pakistan halkının çoğu müslümandır. Müslümanlar nüfusun yüzde 88,1'ini meydana getirir. Hindular Batı Pakistan'da eyalet nüfusunun yüzde 1,5'ini, Doğuda ise yüzde 18,4'ünü meydana getirir. Bütün ülkede islâmiyet dışındaki dinlere bağlı azınlıkların dağılımı şöyledir: hindular yüzde 9,9; hıristiyanlar yüzde 0,8; buddha'cılar yüzde 0,4; öbürleri yüzde 0,05; Batı Pakistan'da hıristiyanlar, Doğu Pakistan'da Çittagong tepelerinde ise buddha'cılar fazladır.

● *Ekonomi.* Pakistan ekonomisi tarıma dayanır. Millî hasılanın yüzde 60'ı tarımdan sağlandığı gibi nüfusun en az üçte ikisi tarımla uğraşır. Bununla birlikte tarım üretimi ülke ihtiyacını karşılayamamakta ve büyük ölçüde ithalât yapılmaktadır. Birinci beş yıllık planda (1955-1960) tarıma büyük ölçüde öncelik tanındı: amaç, tarım üretimini yüzde 20 artırmak ve sanayi üstyapısına sağlam bir temel hazırlamaktı. Pakistan XX. yy. ortalarında büyük bir kalkınma potansiyeline sahipti ve ekonomisi yavaş yavaş gelişmekteydi. Bu gelişmenin başlıca belirtisi sanayinin millî hasılanın yüzde 13,3'ünü meydana getirmesidir. Sanayinin gelişmesini şu rakamlar ortaya koyar; sanayileşme indisi 1950'de 37,7 iken (temel 1954'te 100), 1961'de 213'e yükseldi. Gelişmeye en büyük engel hemen bütün azgelişmiş ülkelerde görüldüğü gibi ithalât ve dış ödemeler için gerekli olan dövizin yetersizliğidir. Bu eksikliği karşılamak için yüklü bir dış yardım programından yararlanan Pakistan 1960'ların başında 2 000 000 dolardan çok dış yardım aldı. Bu yardımın yüzde 80'i, temel ihtiyaç maddeleri, sanayi hammaddesi, tüketim malları, buğday ve teknik yardım halinde A.B.D.'den geldi. İkinci beş yıllık plan (1960 - 1965) için 23 000 000 rupi yatırım yapılması tasarlandı. Programın başlıca amaçları millî geliri yüzde 22 oranında artırmak (kişi başına yüzde 10 artış), besin maddeleri konusunda kendi kendine yeterli olabilmek, sanayi ve mineral gelirlerini yüzde 50 yükseltmek, ödemeler dengesini ayarlayarak ülkenin başlıca ihtiyaçlarının ithalini çoğaltmaktı.

Haziran 1965'te sona eren bu plan süresince, sabit fiyatlı millî hasıla yılda yüzde 5'ten biraz fazla arttı; bu oran, nüfusun hızlı artışı yüzünden (yılda yüzde 2,1) kişi başına yılda yüzde 3'e düştü. Planın öngördüğü hedeflerin çoğuna ulaşıldı. Tarım üretimi yılda yüzde 3,5 arttı; bununla birlikte iç üretimin oluşumundaki payı yüzde 53'ten 47'ye düştü. Bu azalış kısmen sanayi kesiminin daha hızlı ilerlemesine bağlıdır: sanayi gelişmesi ritmi yüzde 12'ye yaklaştı, iç üretimdeki payı ise yüzde 9'dan 12'ye yükseldi.

● *Tarım.* Hem Doğu, hem Batı Pakistan'da başlıca besin maddesi ve tarım ürünü pirinç ve buğdaydır. Yıllık ortalama ayıklanmış pirinç ürünü 10 000 000 ton'dur (hemen hepsi Batı Pakistan'da) az miktar-

Foto. Clébert-Rapho, Ella Maillart, Popper-Atlas-photo (LAROUSSE)

PAKiSTAN
100 0 100 200 300 400 500 km
AFGANiSTAN
TiBET
HiNDiSTAN
Racasthan
Nepal
Bhutan
Assam
BiRMANYA
BENGALDEŞ
UMMAN DENiZi
Yengeç dönencesi
Kuç körfezi
Cambay
Bengal körfezi
İndüs
Ganj
Brahmaputra
ŞiTRAL
GiLGiT
SRiNAGAR
PEŞAVER
ISLAMABAD
RAVALPiNDi
Kohat
Bannu
Dadan-Han
CAMMU
ŞAMBA
SiALKOT
Dera
İSMAİL-HAN
LAHOR
AMRiTSAR
CULLUNDUR
LUDHiANA
SiMLA
KANDEHAR
ŞEHR-i-ZABUL
Montgomery
Mekhtar
KUETTA
Gazi-Han
MULTAN
AMBALA
PATiALA
HARDVAR
SAHARANPUR
Nuşki
Kahan
Bahavalpur
Kundi
Dalbandin
KALAT
Haran
Hanpur
MURADABAD
RAMPUR
YENi DELHi
BiKANER
ŞAHCiHANPUR
ALiGARH
Huzdar
ŞiKARPUR
SUKKUR
Kuhak
Kalat
Pancgur
CODHPUR
Hadro
Dardan
Hinglac
Pasni
HAYDARABAT
KARAŞi
Cudo
Patan
Bhuc
AHMEDABAD
NAVANAGAR
Rackat
BARODA
BHAV NAGAR
Cunagarh
SURAT
DAMAN
Caypayguru
Dinacpur
BHAGALPUR
BERHAMPUR
Mymensingh
Sylhet
MANiPUR
DAKKA
Santipur
HOVRAH
KALKÜTA
Hulna
Barisal
Şvebo
Amarapura
Sagaing
25°
30
35°
65°
75°
80°
90°
95°

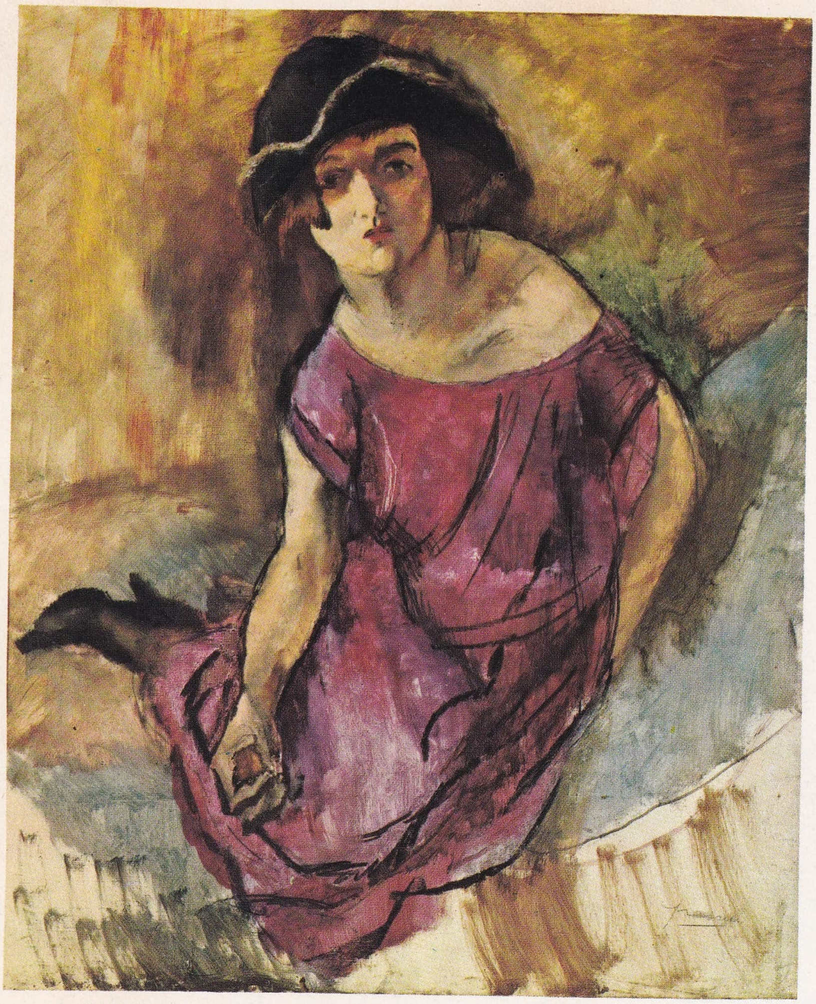

Jules PASCIN: «Kırmızılı Genç Kadın», Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Moise KİSLİNG «Polonya Şallı Kadın», Modern Sanat Millî müzesi, Paris

Amedeo MODİGLİANİ: «Ünversiteli», Guggenheim müzesi, New york

Marc CHAGALL: «Rüya», Petit Palais, Paris

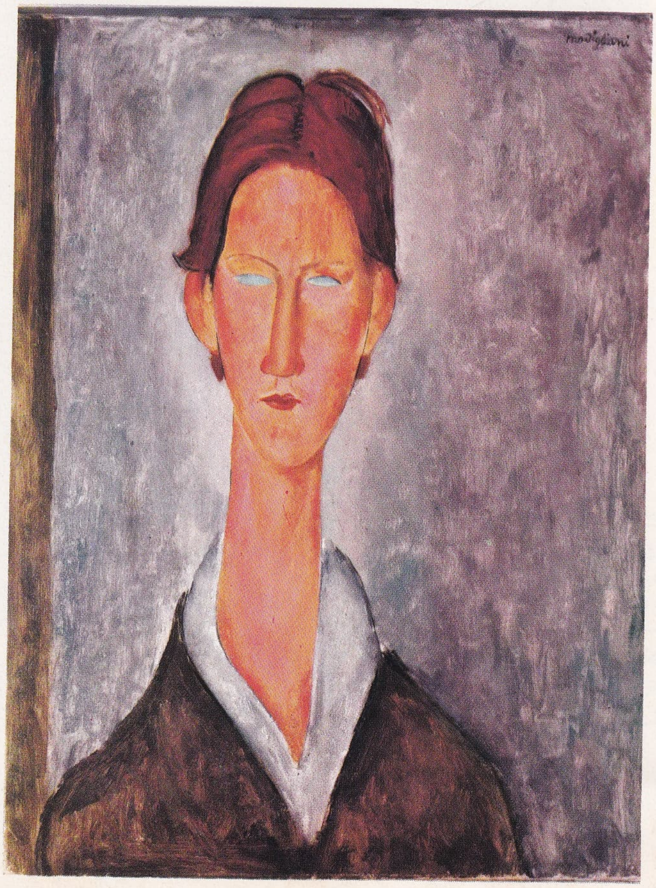

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Lahor'da Başahi camiinde namaz kılan müslümanlar

da da darı, mısır, arpa ve bu bölgeye has bir çeşit nohut yetişir. Tarımdan elde edilen besin maddelerinin üretimi, çeşitli sebeplerden dolayı nüfus artışına ayak uyduramadı: bu sebeplerin başlıcaları su baskınları, toprakların tuzlanması, ülkenin bazı yerlerinde toprak aşınması, sık sık meydana gelen sel ve kuraklıklardır. 1961'e kadar batıda İndus'tan yararlanma konusunda anlaşılamadığı için sulama yetersizdi. Ürünün azlığı sonucunda ise Pakistan dövizlerinin büyük kısmı besin maddesi ithaline harcanır. Gene de Batı Pakistan'da yetişen yüksek kaliteli pirinci satarak Doğu Pakistan için Burma'dan düşük kaliteli pirinç satın almak kârlı gelmektedir. Öbür tarım ürünleri jüt, pamuk, çay, şekerkamışı ve tütündür. Bunlar hem Pakistan'ın ihracat gelirlerinin büyük kısmını, hem de ülkenin en verimli sanayi dallarının temelini meydana getirir. Üretimi yılda 1 000 000 tonu aşan jüt, ülkenin başlıca ihracat maddesidir. Pamuk üretimi 300 000 ton kadardır; mahallî dokuma sanayiinin gelişmesiyle ihracat azalmıştır; pakistan pamuğu «pencab-amerikan» adıyle tanınan uzun saplı bir pamuktur. Doğu Pakistan'da 350 000 dönümlük bir alanda çay yetiştirilir. Yıllık üretim 25 000 tondur. 1960'ların ortalarında şekerkamışı üretimi de artmağa başladı; ama henüz ülkenin şeker sanayiinin ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Tütün ekilen alanlar da günden güne artmaktadır: tütünün kalitesi düzeldi, sigara sanayii hızla gelişti; 1960'ların ortalarında tütün üretimi 100 000 tona ulaştı. İkinci beş yıllık planda tarım ünitelerinde toplam yüzde 14'lük bir artış hedef alındı. Bunu sağlamak için hazırlanan geniş program, böcek öldürücü ilâç ve gübre dağıtılmasını, sulamanın yaygınlaştırılmasını, su basması ve tuzlanma yüzünden kullanılamayan toprakların elverişli hale getirilmesini, 9 500 000 akr'lık bir alanda su baskınlarının denetlenmesini ve akaçlama çalışmalarını öngörüyordu.

Bu plan döneminde pirinç üretimi 16'dan 17,5 Mt'a, buğday üretimi ise 3,9'dan 4,6 Mt'a yükseldi; bununla birlikte ülke ihtiyacının tamamını karşılamamaktaydı. Dokuma bitkileri üretimi hızla gelişti: pamuk üretimi üçte bir oranında arttı ve Pakistan 1965'te yeniden Hindistan'ın önüne geçerek dünyanın birinci üreticisi haline geldi.

Doğu Pakistan'da sulama alanları için hazırlanan projelerin başında Ganj-Kobadak sistemi gelir. Bu sistem 2 000 000 akr'lık bir alanı, Teasta barajı da aşağı yukarı

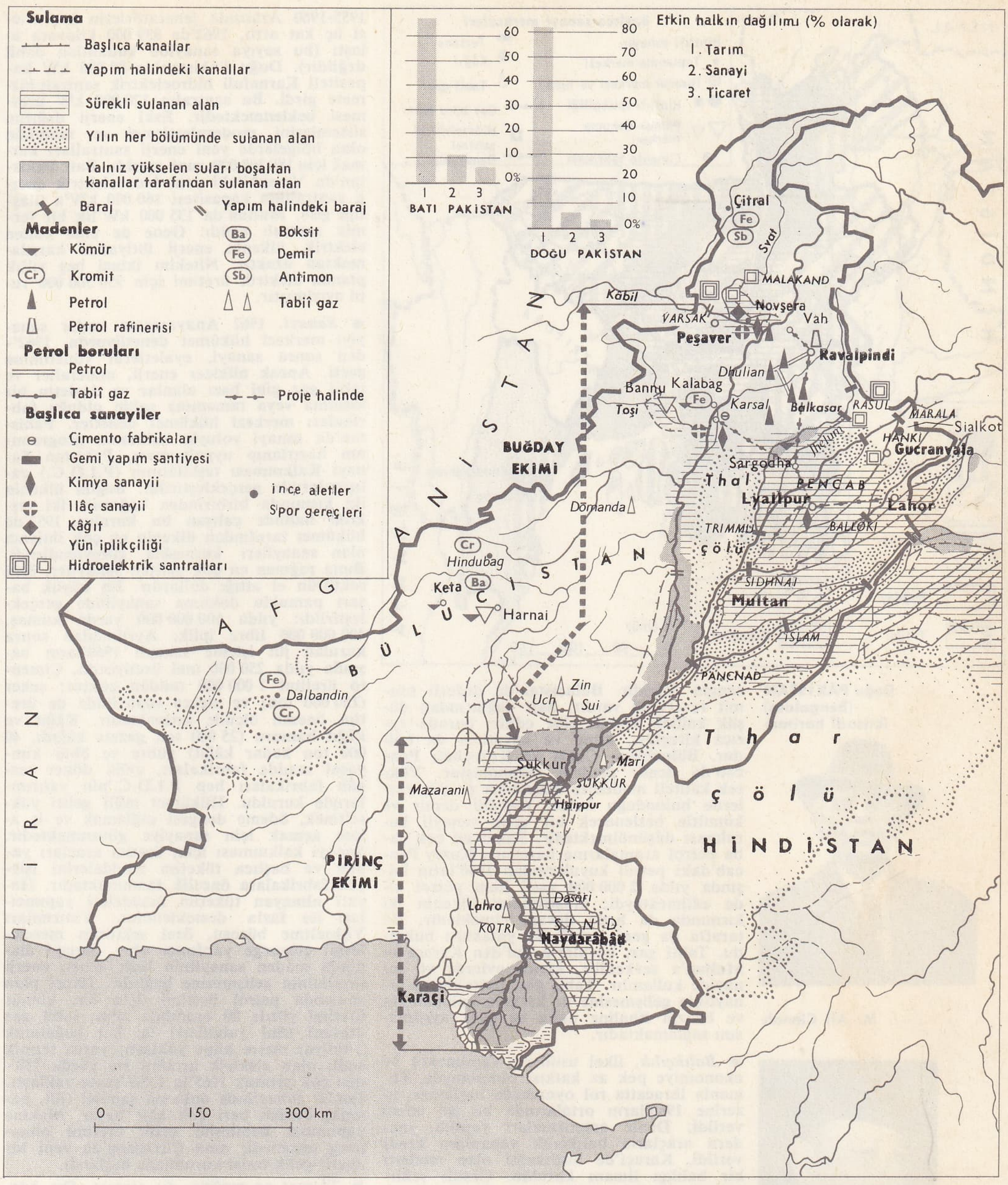

Batı PAKİSTAN iktisadî haritası

aynı genişlikte bir bölgeyi sulayacaktır. Batı Pakistan'da ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra üstünde çalışılan başlıca üç sulama merkezi vardır: Taunsa, Guddu ve Kotri (Gulam Muhammed) barajları. Bunlar 6 500 000 akr'lık toprağı suya kavuşturacaktır. 1961'de tamamlanan Varsak projesinde de sulama önemli yer tutar. İndus Havzasını Düzenleme planında devamlı su sıkıntısı çeken Satlec vâdisi kanallarına üç bağlantı kanalı yapılması öngörülmüştür. Kullanılmayan toprakları elverişli hale getirme konusunda Batı Pakistan'da çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Doğu Pakistan'da da 1 000 000 akr'lık bir alanda akaçlama kanalları ve su setleri yapılması öngörüldü. Fakat bu projelerin ülke ekonomisini etkileyebilmesi için çok zamana ihtiyaç vardır.

● *Hayvancılık.* Sığırlar süt ve et üretimi, çift sürme ve derileri için beslenir. Keçi ve koyunların yününden, süt, et ve derilerinden yararlanılır. En iyi damızlık sığırlar Batı Pakistan'dadır. Bunların bir kısmı damızlık olarak ihraç edilir. Fakat çiftlik hayvanlarının sayısı ihtiyacı karşılamağa yetmez. Hayvancılığı geliştirmek, rastgele hayvan kesilmesini önlemek için hükûmet büyük çaba harcamaktadır. Ayrıca kümes hayvancılığı da desteklenmektedir. 1960'ların başında Pakistan'da 24 000 000 öküz, 6 000 000 bufalo, 9 500 000 keçi ve 6 500 000 koyun vardı. Elde edilen sütün üçte biri içilmekte, geri kalanından tereyağı, yağ, peynir v.b. yapılmaktadır. Ayrıca yün ihracatı 77 000 000 rupi, post ve deri ihracatı ise 60 000 000 rupi gelir sağlar.

● *Ormanlar,* bütün toprakların yüzde 2,7'sini kaplar. Batı Pakistan'da ancak dağlık bölgelerdeki ormanlar (genellikle kozalaklılar) işletilir; fakat inşaat kerestesi ihtiyacını karşılamağa yetmez. Öbür bölgelerde ormanların korunması ve yeniden yetiştirilmesi, toprak aşınmasının önlenmesi açısından hayatî önem taşır; çünkü aşınma özellikle Salt yamaçlarında ve öbür tepelik bölgelerde pek çok ekilebilir toprağı mahvetmiştir. Doğu Pakistan'da Çittagong tepelerindeki ve Sundarbans'taki ormanlardan büyük ölçüde yararlanılır. Bu ormanların ürünü kâğıt sanayiinde (Khulna'daki gazete kâğıdı fabrikası) kullanılır. Pakistan fazla kâğıdını ihraç eder. Orman ürünlerinden ayrıca yataklı vagon, telgraf direkleri v.b. yapılmaktadır.

● *Madencilik.* Pakistan mineral açısından

PAKİSTAN arması

Foto. Encyclopedia Americana

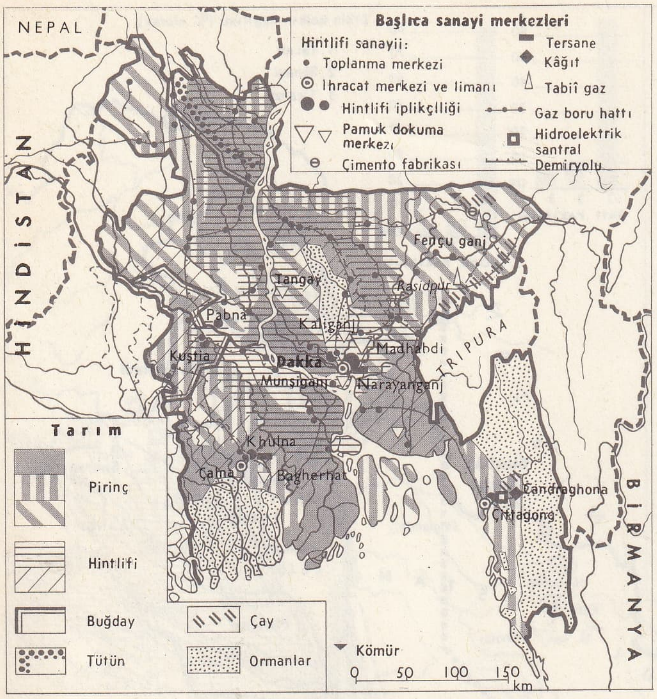

Doğu PAKİSTAN (Bengaldeş) iktisadî haritası

M. Ali Cinnah

mareşal Eyüp Han

zengin değildir. Bülucistan'da değerli kromit rezervleri vardır. Salt dağlarından düşük kaliteli kömür elde edilir; burada ayrıca kireçtaşı, kireç ve kayatuzu da boldur. Bülucistan, Çitral ve Kuzeybatı Pencab'da demir madeni bulunmuştur. Yüksek kaliteli madenler ulaşılması en güç yerlerde bulunduğu halde, mahallî demir ve kömürle beslenecek bir çelik sanayii kurulması düşünülmektedir. Fakat en çok çaba petrol aramalarına harcanır. Kuzey Pencab'daki petrol kuyularından 1960'ların başında yılda 2 000 000 varil ham petrol elde edilmekteydi; araştırmalar ülkenin iki kısmında da hızla devam etmektedir. İki tarafta da geniş tabiî gaz yatakları bulundu. Tabiî gaz, borularla Sui'den Karaçi ve Multan'a sevkedilir, ayrıca evlerde ve sanayide kullanılır. Tabiî gaz, petrokimya sanayiinin gelişmesine de katkıda bulunmakta ve benzin ithaline daha az para ayrılmasını sağlamaktadır.

● *Balıkçılık,* ilkel usullerle yapılmakta ve ekonomiye pek az katkısı olmaktaydı. Zamanla ihracatta rol oynamağa başlaması üzerine 1960'ların ortalarında bu işe önem verildi. Deniz araştırmaları yapıldı, modern araçlarla balıkçılık yapanlara kredi verildi, Karaçi'de buzhanesi olan modern bir balıkçı limanı kuruldu. Çeşitli şehirlerde buzhaneler ve konserve fabrikaları açıldı.

● *Enerji kaynakları.* Sanayinin enerji ihtiyacını karşılamak ve köylere elektrik götürmek amacıyle birçok çalışma yapıldı. 1955-1960 Arasında jeneratörlerin kapasitesi üç kat arttı, 1962'de 839 000 kilovata ulaştı (bu sayıya sanayide kullanılan dahil değildir). Doğu Pakistan'da 80 000 kW kapasiteli Karnafuli hidroelektrik santralı hizmete girdi. Bu santralın 120 000 kW üretmesi beklenmektedir. Eski enerji dağıtım sistemlerini modernleştirmek ve mümkün olan bölgelerde yeni enerji santralları kurmak için 188 300 000 rupi ayrıldı, Batı Pakistan'da Varsak'taki yeni hidroelektrik enerji santralının kapasitesi 160 000 kW'a ulaştığı gibi, Multan'da 135 000 kW'lık bir termik santralı açıldı. Gene de elde edilen elektrik, ülkenin enerji ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Nitekim ikinci beş yıllık planda elektrik üretimi için 950 500 000 rupi ayrılmıştır.

● *Sanayi.* 1962 Anayasasına kadar sanayiyi merkezî hükûmet denetliyordu. 1962'den sonra sanayi, eyaletlerin yönetimine geçti. Ancak nükleer enerji, mineraller ve tabiî gaz gibi bazı alanlar ve devletin bir kısmına veya tamamına sahip olduğu fabrikaları merkezî hükûmet denetler. Pakistan'da sanayi yoluyle kalkınma programının hazırlanıp uygulanması, Pakistan Sanayi Kalkınması teşkilâtının (P.İ.D.C.) çalışmalarıyle gerçekleştirildi. Bugün ülkenin iki kısmında birbirinden bağımsız iki teşkilât halinde çalışan bu kuruluş 1952'de hükûmet tarafından ülkenin en çok ihtiyacı olan sanayileri kurmakla görevlendirildi. Buna rağmen en çok gelişen sanayiler, özel sektörün el attığı dallardır. En büyük başarı pamuklu dokuma sanayiinde gerçekleştirildi: yılda 600 000 000 yarda kumaş, 400 000 000 libre iplik. Ayrılmadan sonra kurulan jüt işleme sanayii 1960'ların başında yılda 250 000 mal üretiyordu. Çimento üretimi 1 000 000 tondan çoktur; şeker (150 000 ton) ve sigara sanayiinde de üretim önemli ölçüde artmaktadır. Kâğıt ve kâğıt hamuru (25 000 ton gazete kâğıdı, 40 000 ton kadar kâğıt) gübre ve öbür kimyasal madde fabrikaları, çelik döner tezgâh fabrikaları hep P.İ.D.C.'nin yatırımlarıyle kuruldu. Hükûmet millî geliri yükseltmek, ödeme dengesi sağlamak ve iş alanı açmak için sanayiye güvenmektedir. Sanayi kalkınması için, üretim araçları yapan ve başlıca tüketim maddelerini işleyen fabrikalara öncelik tanınmaktadır. Hayatî olmayan tüketim maddeleri yapımcıları ise fazla desteklenmez. Yatırımları Yükseltme bürosu, özel sektörün meselelesini çözmeğe yardımcı olur. Sanayi alanında maden sanayiinin hızlı artışı, enerji üretiminin gelişmesine bağlıdır. İkinci plan sırasında petrol üretimi üçte bir, kömür üretimi yüzde 80 oranında arttı; tabiî gaz üretimi (Sui yatakları) üç kat çoğalarak 2 milyar metre küpe yaklaştı: yarısı termik asıllı olan elektrik üretimi ise yüzde 150'den çok artarak 1965'te 4 tW/saate yaklaştı. İmalât sanayiinde dokuma sanayii (jüt, pamuk) öteden beri çok ağır basar. Makine yapımının hamlesini çelik üretimi olmaması engelledi; ama Çittagong'da yeni bir demir-çelik tesisi kurulmağa başlandı.

● *Ticaret ve maliye, dış ticaret.* Dış ödeme dengesindeki açıktan dolayı (1961'de cari hesaplarda 219 600 000 rupilik bir açık vardı) ithal edilen malların cinsleri sınırlıdır. Tüketim malları ithali sıkı bir denetim altındadır ve böyle devam edeceğe de benzer; yalnız sanayiye gerekli maddelerin ithal edilmesine çalışılmaktadır. Makine ithali, sanayi gelişmesinin tabiî sonucu olarak, Pakistan'ın dövizlerinin büyük kısmını eritti; fakat besin maddeleri ithali de büyük zararlara yol açtı. Tüketim malları ithalinin çok sıkı bir denetim altında olması, yeni doğan yerli sanayiyi korumakla birlikte, özellikle orta sınıfın harcamalarının hızla yükselmesine yol açtı. En çok dış ticaret yapılan ülkeler, sırasıyle İngiltere, A.B.D., Almanya ve Japonya'dır. Pakistan'ın başlıca ihraç malları işlenmemiş ürünlerdir, ama bu şema yavaş yavaş değişmektedir. 1960'ların ortalarında mamul mallar da ülkenin ihracat gelirlerine katkıda bulunmağa başladı. Bu durum, özellikle jüt ve pamuklu dokuma için geçerliydi. En önemli ihraç maddesi olan işlenmemiş jüt, yılda 800 000 000 rupi (toplam ihraç gelirinin yüzde 45'inden fazla) gelir sağlar; işlenmiş jüt kadar yer tutan işlenmemiş pamuk ihracından sağlanan gelir, yerli dokuma sanayiinin gelişmesiyle 120 000 000 rupiye kadar düştü, buna karşılık işlenmemiş pamuk geliri 65 000 000 rupiye yükseldi. Öbür değerli ihraç maddeleri yün, post, deri, balık, pirinç ve çaydır. Çay ülkede günden güne daha çok tüketildiğinden ihracı azalmaktadır. İngiltere hâlâ Pakistan'ın en iyi müşterisidir. İngiltere'yi, A.B.D.'-Japonya, Hindistan ve Hong-Kong takip eder. İhracatçıları desteklemek, ihraç mallarının çeşit ve miktarlarını artırmak amacıyle bir ihraç kredileri garanti projesi hazırlandı. Ayrıca bazı malların ihracatçılarına bir ihracat ikramiyesi hakkı tanındı. Bu ihracatçılar kendi ihracat gelirlerinin belli bir kısmıyle ithalât yapabileceklerdi. Bütün bunlara rağmen 1960'ların ortalarında Pakistan'ın ticaretinde bütün hammadde satan ülkelerde olduğu gibi, büyük bir gelişme olmadı. İkinci beş yıllık plan döneminde dış ticaret bütçesindeki açık ancak Kanada, Fransa, Batı Almanya, Japonya, İngiltere, A.B.D., Milletlerarası Kalkınma bankası ve Milletlerarası Kalkınma birliğinden meydana gelen bir konsorsiyumun cömertçe verdiği dış yardımlar sayesinde kapatılabiliyordu.

Bu dönemde ticaret bilançosu büyük ölçüde açık vermeğe devam etti ve mübadele dengesi değişmedi. İmalât metalürjisinin pek az gelişmesi yüzünden ithalâtta makine ithali ağır bastı (1965'te toplam ithalâtın yüzde 35'i). Nüfus artışı besin ithalinin devam etmesine yol açtı (yüzde 15). 1965'te

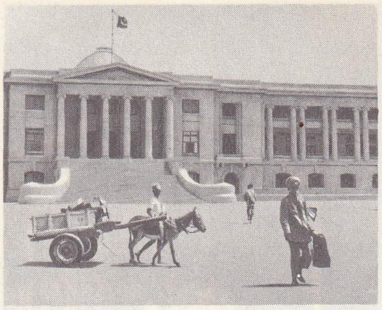
Karaçi'de «Yüksek Mahkeme»

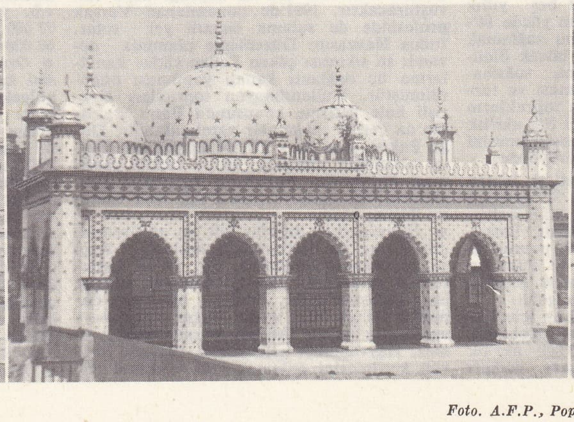

soldan sağa: Lahor'da botanik bahçesi; Dakka'da Gök camii; Karaçi'de trafik polisi

Foto. A.F.P., Popper, Unations, Almasy (LAROUSSE)

Pakistan'ın başlıca ithalât yaptığı ülkeler A.B.D., İngiltere ve Almanya, başlıca müşterisi ise İngiltere'ydi. Sosyalist ülkelerle mübadele de (S.S.C.B., özellikle Çin ile) gelişti. Üçüncü beş yıllık plan, temmuz 1965'te üretici yatırımların azalmasına sebep olan Hindistan-Pakistan çatışmasıyle aynı zamanda başladı. Batı devletleriyle sosyalist ülkelerden büyük ölçüde malî ve teknik yardım istendi ve yapılan birçok ikili antlaşma sonucunda 240 milyon dolar tutarında kredi sağlandı. Ama iktisadî genişleme, içeride köy nüfusu fazla kalabalık olan doğu Pakistan ile, başkentin, en büyük şehirlerin (Karaçi, Lahor) başlıca limanın ve enerji kaynaklarının hemen hepisinin bulunduğu Batı Bakistan arasındaki muhalefet yüzünden tehlikeye düştü.

Devletin hisselerinin yüzde 51'ine sahip olduğu Pakistan Devlet bankası, ülkede para konusunda en yetkili organdır. Para ve kredi denetiminde son söz onda olduğu gibi, aynı zamanda da para basma hakkı olan tek kurumdur. Devlet bankası birçok durumda hükûmete vekâlet eder. Ayrıca ülkenin iktisadî istikrarından sorumludur. Pakistan'da iş hacmi son zamanlarda çok genişledi ve birçok yerli banka açıldı. Bunlar yalnız dış ticareti finanse etmekle kalmaz, sanayinin çalışmasında da önemli bir rol oynar. Bazı özel kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle hükûmet birçok yatırım ortaklığı ve ticarî kurum açtı: Pakistan Tarım Kalkınma bankası; Pakistan Sınaî Kalkınma bankası; Pakistan Milletlerarası Kredi ve Yatırım korporasyonu (başlıca görevi Milletlerarası Kalkınma bankasından gelen yardımlarla özel sektör arasında aracılık yapmaktır); Ev Yapımı Finansman korporasyonu. 1961 Ocağında ondalık para sistemi kabul edildi. Pakistan'ın para birimi olan bir rupi, 0,21 A.B.D. doları değerindedir.

Merkezî hükûmetin gelirlerinin yüzde 25'ten fazlasını gümrük vergileri meydana getirir; üretim-tüketim ve gelir vergilerinin (korporasyon vergileri de dahil) tutarı da gittikçe yükselmektedir. Ayrıca satış vergileri önemli yer tutar. Eyalet hükûmetleri başlıca gelirlerini tarım vergileri, sulama yardımları, eyalet üretim-tüketimi ve damga vergilerinden sağlar. Ayrıca merkezî hükûmet eyaletlere gelir ve korporasyon vergilerinin net yüzde 50'sini, çay, fındık ve tütünden elde edilen kazancın yüzde 60'ını, jüt ve pamuk ihraç vergisinin tümünü bırakır. Savunma hizmetleri merkezî hükûmet gelirlerinin büyük kısmını (yüzde 50'den çok) eritir. Savunma harcamaları Pakistan'ın sırtında büyük bir yüktür. Öbür harcamalar sivil yönetime ve borçlara gider. Kalkınma yatırımlarına ancak gelirin yüzde 5'i ayrılabilmektedir. Sanayi kalkınması yatırımlarının durumu daha iyidir. Nitekim kapital hesaplar bütçenin ayrı bir kısmını meydana getirir; bu yatırımlar eyaletlere verilen borç ve kredilerin dışında, kapital tediyelerin yüzde 15'ini kapsar. Eskiden kapital bütçenin en çok harcama yaptığı alan (eyaletlere verilen paraların dışında) demiryollarıydı; 1962 Anayasasından sonra demiryollarının sorumluluğu eyaletlere yüklendi.

Hayat seviyesi ve iktisadî gelişme

Pakistan'da devrimin son verdiği çok güç bir dönem aşıldıktan sonra çeşitli reformlar yapıldı. Bu reformların amacı enflasyonu durdurmak, hizmetleri yaygınlaştırmak, yatırım ve üretimin artmasını sağlayacak şartlar yaratmak, yönetimi daha yeterli bir hale getirmek, daha çok besin maddesi sağlamak, sağlık, eğitim ve refahı geliştirmekti. Enflasyon önlendi, geçim indisi sabitleştirildi. Çeşitli alanlarda kontrol kaldırıldı ve tüketim mallarının ithali desteklendi. Fiyatlar üstündeki baskı genellikle gevşemediyse de, bazı temel maddelerde fiyat artışı olmadı. Hükûmet vergileri azaltabildi. Özellikle dolaylı vergiler azaldı; yiyecek ve tüketim maddelerinin satış vergilerinin düşürülmesi, orta sınıfların rahatlamasını sağladı. Pakistan Merkez bankası müdürüne göre 1960'lar başında iktisadî kalkınma hızı nüfus artışını geçtiği için kişi başına yıllık gelirde bir artma oldu. Bu dönem, varlıklı sınıfların ve orta sınıfların rahat ve iyi yaşadığı bir dönemdi. Ayrıca tarım ve sanayinin de gelişmesiyle, tarım yapan sınıfların ve işçilerin hayat şartları da eskiye oranla biraz düzeldi. En güç şartlar altında yaşayanlar küçük sabit gelirli sınıftı. 1948-1949'dakinden yüzde 30 oranında yüksek olmakla birlikte hemen bütün sınıfların geçim indisinde düşme görüldü.

● *Ücretler ve istihdam.* Pakistan'da ücretler bölgeden bölgeye aynı sanayi dalında bile değişir. Bu yüzden ancak en düşük ortalama belirtilebilir. Karaçi gibi büyük şehirlerde vasıfsız işçilerin gündeliği 2-3 rupi arasındadır. Usta işçilerinki ise 5-10 rupi arasındadır. 1960'ların ortalarında sanayileşmenin ve üretimin gelişmesiyle iş hacmi genişledi. İşsizlik veya kısmî işsizlik oranı tespit edilemedi. 1962'de Çalışanlar Sosyal Sigortası yönetmeliği kapsamına hastalık, doğum, iş kazası ve cenaze masrafları alındı. Sigortalı her kadın doğumda 12 hafta ücretli izinden yararlanır. Bir işçinin iş kazasında ölmesi halinde karısına (ölünceye veya yeniden evleninceye kadar) ve bakıma muhtaç her çocuğuna (16 yaşına kadar) aylık bağlanır. Bu harcamalar işveren ve işçilerden (işverenden 2, işçiden 1 oranında) toplanan ödeneklerle karşılanır. Parayı işverenlerin sosyal sigorta kurumları idare eder.

● *Kamu hizmetleri.* 1958'de sosyal refahı sağlayacak yeni bir bakanlık 1960 ocağında bir Sosyal Refah Millî komisyonu kuruldu. Daha sonra meydana getirilen sosyal refahı yönetme merkezi, gerekli planları yapmak ve işbirliğini sağlamakla görevlendirildi. Ülkenin bütün şehirlerinde sağlık, eğitim ve zanaatçılıkla uğraşan birçok sosyal refah merkezi açıldı. Bu kurumların çoğuna hükûmet para yardımı yapıyordu. 1958'de kurulan Bütün Pakistan Kadınları birliği, gönüllü çalışan kadın teşkilâtlarının en büyüğüdür: eğitim, doğum, çocuk bakımı, köy planlaması ve el işçiliği konularında bazı planlar hazırlayan ve uygulamağa başlayan bu kurum, hem hükûmetten, hem de Ford vakfından büyük ölçüde para yardımı aldı. Bazı milletlerarası kadın teşkilâtlarına üye olduğu gibi, Birleşmiş Milletlerle de ilişkisi vardır.

● *Köy yardımlaşması.* 1953'te köylerin kooperatifler yoluyle geliştirilmesi ve köylülere modern üretim metotlarının öğretilmesi için köyleri tarım ve sanayi yönünden kalkındırma programı uygulanmağa başlandı. «Temel demokrasi»lerin ortaya çıkması üzerine köy yardımlaşma teşkilâtları bunlara katıldı. 20 000'den fazla köy meclisi çalışmağa başladı; bu meclisler başka işleri dışında binlerce gençlik ve kadın sosyal merkezi kurdu. Bu programın uygulandığı başlıca alanlar köy kalkınması, haberleşme - ulaşım, çiftçilik, sağlık ve aile planlaması.

● *Yerleştirme.* 1947'de Hindistan'dan göçen yoksul çiftçiler, köylüler ve tarım işçileri uygun şekilde yerleştirildi ve kısa zamanda toplumla kaynaştırıldı. Şehirli göçmenlerin yerleştirilmesi ve bunlara ev bulunması ise son derece güçtü. Meseleyi çözmek için büyük çabalar harcandı, hattâ yeni şehirler bile kuruldu. Yalnız Karaçi çevresinde yedi kasaba kuruldu ve 80 000 aile buradaki ucuz konutlara yerleştirildi. Ayrıca 1960-1961'de şehirlerde 500 000'den çok özel mülk, ev, dükkân ve sanayi tesisi «tahliye edilenler»e (Hindistan'dan Pakistan'a veya Pakistan'dan Hindistan'a kendi isteğiyle göçenlere resmen bu ad veriliyordu) dağıtıldı. Bunlara geçici bir mülkiyet hakkı tanınıyordu. Tahliye Edilenler Mülkiyet sandığı adlı bir kurum da, Pakistan'dan göçen hinduların bıraktığı malları yönetiyordu.

● *Sağlık.* Pakistan'da sağlık hizmetleri öteden beri parasızdı ama bağımsızlık döneminin başlangıcında sağlık kurumları yok denecek kadar azdı. Tıp okullarının çoğu, sağlık kurumlarınınsa hepsi Hindistan'da kalmış, bütün hindu doktorlar ve sağlık görevlileri Hindistan'a gitmişti. Birinci beş yıllık planda sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine büyük yer ayrıldı. Yeni tıp okulları, araştırma laboratuvarları ve enstitüler açıldı. 1959'da bir Tıp Reformu komisyonu kuruldu. Bu komisyonun çalışmaları sonunda bütün sağlık sistemi yeniden teşkilâtlandırıldı. İkinci beş yıllık planda sağlık hizmetlerine 530 000 000 rupi ayrıldı. Bununla birlikte 1960'larda hâlâ doktor ve hemşire sıkıntısı çekiliyordu. Fakat bir Millî Sağlık merkezi ve yüzden fazla köy sağlık merkezi kuruldu. SEATO'nun himayesinde bir kolera araştırma laboratuvarı açıldı. Yılda 40 000 000 kolera, 7 000 000 çiçek aşısı yapılıyordu. Dünya Sağlık teşkilâtından (EWHO) gelen uzmanların yardımıyle, özellikle Doğu Pakistan'da çok rastlanan çiçek hastalığına karşı bir kampanya açıldı. 1960 Aralığında 1974'te malarya'nın kökünün kazınmasını hedef alan bir teşkilât kuruldu.

● *Ulaşım.* Karayolları, demiryolları ve iç suyolları. Pakistan demiryollarının uzunluğu 64 000 mil kadardır. Doğu kesim, suyolu ile ulaşıma çok daha elverişlidir. Batı Pakistan'daki ana hatlar şunlardır; Lahor (veya Hindistan-Pakistan sınırındaki Vagah'tan) - Ravalpindi, Peşaver - Landi Kotal hattı, Lahor-Karaçi hattı ve Lahor-Kuetta-Çaman (Afganistan sınırında) hattı. Bu yollara bağlı birçok ikinci derecede hat vardır; fakat tarım üretiminin pazarlara ulaşabilmesi için büyük bir yol yapımı programı hazırlanması gereklidir. Yol yapımı, merkezî bir yol vakfı tarafından finanse edilir. Vakfın geliri gazolin'den alınan gümrük ve satış vergisidir. Ayrıca millî açıdan önemli olan yollar içinde merkezî hükûmet gelirlerinden yararlanan özel bir vakıf vardır. 1962'den sonra Pakistan'da demiryolları işletmesi, merkezî hükûmetten eyaletlere geçti. Bugün demiryolları iki ayrı eyalette iki ayrı teşkilât tarafından işletilir. Batı Pakistan demiryolları 8 584 km uzunluğundadır. Buna karşılık şu ulaşımının rekabet ettiği Doğu Pakistan demiryollarının uzunluğu ancak 2 755 km dir. Bağımsızlıktan beri demiryoluyle mal nakli iki kat arttığı halde, yolcu sayısında büyük bir artış olmadı. Bunun sebebi yolcuların karayolunu tercih etmeleridir. Batı Pakistan ekonomisinde iç suyolları önemli yer tutmamakla birlikte, Doğu'da durum çok farklıdır. Doğu Pakistan'da bütün yıl sefere elverişli suyolları 4 345 km, mevsimlik olanlar ise 6 437 km uzunluğundadır. Doğu'da toplam ulaşımın yüzde 70'i suyoluyle yapılır. Eskiden suyolu ulaşımı özel şirketlerin elindeydi; 1958'de İç Suyolları Ulaşımı dairesi kuruldu. 1961'de merkezî hükûmet Steamer Anonim şirketleriyle (çok eskiden kurulmuş, sterlinle iş gören iki şirket) birleştirerek rupiyle iş gören *Pakistan River Steamers Limited* (Pakistan Irmak Gemileri Ltd. şirketi) adlı yeni bir şirket kurdu. İkinci beş yıllık plan döneminde üç ulaşım şekline de öncelik tanındı. Planda yol uzunluğunun artırılması özellikle belirtilmediyse de, demiryolu vagon ve lokomotiflerinin yenilenmesine ve donatımın geliştirilmesine, en az 960 000 000 rupi ayrıldı. Bütün bunlara rağmen demiryollarında hâlâ miadı dolmuş birçok vagon ve lokomotif çalışır; eski buharlı lokomotiflerin hepsinin yerine Diesel-elektrik lokomotifleri kurulamadı. İç su ulaşımını geliştirme programında özel sektör için 95 000 000 rupilik, yarı kamusal sektör içinse 80 000 000 rupilik bir harcama öngörüldü. Programın başlıca maddeleri gemilerin yenilenmesi, iç limanların geliştirilmesi ve ulaşım kanalları açılmasıdır. Karayollarının geliştirilmesi için 569 000 000 rupilik harcama gerekir. Fakat karayolu ulaşımı, özel sektör yatırımlarına elverişli olduğundan

Fatima Cinnah

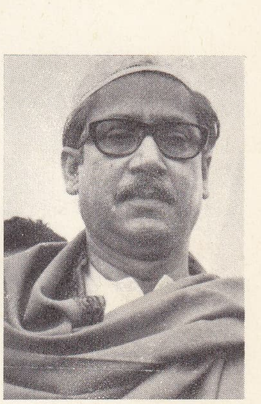

Şeyh Mucibürrahman

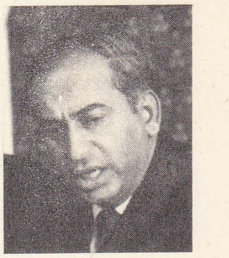

Zülfikâr Ali Butto

Hindistan-Pakistan çatışması (temmuz 1965)

Foto. Camera-Press, Keystone (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Şeyh Mucibürrahman'ın serbest bırakılması için gösteri yapan Bengaldeşliler (Doğu Pakistan)

devlet yatırımları ancak özel sektörün gelişemediği yerlerde veya özel sektöre örnek olması için yapılmaktadır.

● *Hava ulaşımı.* Karaçi coğrafî konumu sayesinde önemli bir havayolu merkezi haline geldi. Pisti ağır jet uçaklarının inip kalkmasına uygundur. Orta boy jetler de Lahor, Ravalpindi, Dakka ve Çittagong havaalanlarından yararlanır. 1954'te kurulan Pakistan Milletlerarası havayolları, bir devlet kurumudur. Yakındoğu'ya, Avrupa'ya A.B.D.'ye düzenli seferleri vardır. Ayrıca ülkenin iki kısmını bağlamak açısından önemlidir. 1963'te Çin Halk cumhuriyeti ile de havayolu bağlantısı kuruldu.

● *Deniz ulaşımı.* 1960'ların ortalarında Pakistan'ın ticaret gemileri az ve eskiydi. Bu gemiler ancak yakın yerlere gidebiliyor, dış ticaretin büyük kısmı için yabancı şirketlere baş vuruluyor, bunun sonucu olarak da, değerli dövizlerin bir kısmı harcanıyordu. Bu yüzden hükûmet gemi sayısını artırma siyasetini benimsedi. Pakistan'ın birçok limanı vardır. Bu limanların en büyükleri olan Karaçi ve Çittagong onarıldı ve geliştirildi. Karaçi limanından yılda 5 000 000 tondan çok, Çittagong'dan 3 000 000 ton yük yüklenir. Çittagong eskiden okyanusa açılan gemilerin Doğu Pakistan'daki tek limanıydı, bugün Pusur ırmağı ağzında Çalna'da, bir demirleme yeri düzenlenmiş ve Çittagong'un yükü biraz hafiflemiştir. Çalna'dan yılda 1 000 000 ton yük yüklenir (çoğu jüt).

TARİH

Hindistan ile Pakistan'ın ayrılmasından önce bölgede müslümanlar tarafından başlatılan ve ayrı bir Pakistan devletinin kurulmasına yol açan hareketlerin gerisinde, İngilizlerin burada tam hâkimiyet kurmalarından önce altı yüzyıla yakın süre müslüman asker ve yöneticilerin hüküm sürmüş olması gerçeği vardır. Müslümanlar büyük çoğunluğu hindu olan bir nüfusa hükmediyorlardı. Yalnız, Doğu Pakistan (bugün Bengaldeş) gibi iktisadî açıdan geri toplumlarda halk kütle halinde Müslümanlığı kabul etmiş ve çoğunluk, Hindulardan müslümanlara geçmişti. Müslüman hâkimiyetinin yerini ingiliz hâkimiyeti alınca, bu imparatorluk geleneği toplumun yeni duruma uymasını güçleştirdi. Oysa Hindular yeni durumu daha kolay kabul ettiler. Fakat 1857 ayaklanmalarının bastırılmasıyle müslümanların hâkimiyetlerini yeniden sağlamak umutları söndü. Daha sonra, Hindular Hint Millî meclisi aracılığıyle anayasa reformu için baskı yaptıkları sırada, müslümanlar da güvenliklerini sağlayacak yollar aradılar ve sonunda 1906'da Dakka'da siyasî teşkilâtlarını kurdular: Bütün Hindistan Müslümanları birliği. Birinci Dünya savaşından sonra ingiliz siyasetinin doğurduğu hayal kırıklığı bir süre için meclisle Müslümanlar birliğini birbirine yaklaştırdıysa da, İngilizlerin niyetinin Hindistan'a ingiliz parlamenter demokrasisi çizgisinde kendi kendini yönetme hakkını tanımak olduğu anlaşılınca, müslümanlar Hinduların çoğunlukta olmasından doğacak bir siyasî baskı meselesiyle karşı karşıya kaldılar. Önceleri ingiliz hâkimiyetine son vermek konusunda bütün öbür hindu milliyetçileri kadar ateşli olan Muhammed Ali Cinnah sonunda daha önce şair-filozof Muhammed İkbal'in vardığı sonuca ulaştı: «Hint müslümanlarını Hinduların siyasî, iktisadî ve kültürel hâkimiyetinden kurtarmanın tek yolu ayrı bir müslüman devleti kurmaktır.» Cinnah, Hinduların iş yeteneğinin, eğitim üstünlüklerinin ve «klan'cı» tutumlarının bölünmemiş, bağımsız bir Hindistan'da müslümanlara «güneşin altında hiç yer bırakmayacağı» görüşünü savunuyordu. Sonunda Müslümanlar birliğini siyasî bir teşkilât haline getirerek, müslümanlar arasında milliyetçi bir hareket doğmasını sağladı. Cinnah'ın yönettiği teşkilât 1940'ta ayrı bir Pakistan kurulması fikrini iyice benimsetmiş ve yaymıştı.

Hindu milliyetçi hareketinin de desteklediği ingiliz siyaseti, ingiliz hâkimiyeti sırasında kurulan iktisadî ve siyasî birliğin parçalanmaması için çok çalıştıysa da, Pakistan için ileri sürülen çarelerin hiç biri Cinnah'ı memnun etmedi. Cinnah müslümanların ihtiyaç ve isteklerini yakından biliyor, müslümanların ancak müslüman ve ayrı bir ülkede güven duyacaklarında ısrar ediyordu. Topluluğu yöneten Cinnah'ın rakibi olmadığı gibi, işbirliği yapmadığı takdirde Hindistan'ın bağımsızlığı da gerçekleşemeyecekti. Sonunda Cinnah'ın cesareti ve kararlılığı başarıya ulaştı ve bu işbirliğinin karşılığı Pakistan oldu.

● *Yeni bir devletin doğuşu.* Yeni devlet 1947'de Commonwealth'ın çerçevesinde bir sömürge olarak kuruldu. Cinnah genel vali, en yetenekli meslektaşı Liyakat Ali Han başbakan oldu. Pakistan'ın iki yarısı arasında 1 700 km'lik Hindistan toprağı olması ve ingilizlerden kalan servet ve kaynakların büyük kısmının Hindistan topraklarında bulunması, Pakistan'ın geleceği açısından kaygı uyandırıyordu. İngiliz Hindistanı'nın iyi-teşkilâtlanmış eyaletlerinden yalnız nispeten geri olan Sind, Bulucistan ve kuzeybatı sınırı bölgesi parçalanmadan Pakistan'a geçmiş, Pencab ve Bengal bölünmüş, Keşmir ise tartışmalı bir hale gelmişti. İktisadî bakımdan ise durum ümitsizdi. Sınır Pakistan'ın hammaddeleriyle Hindistan'ın fabrikaları arasına girmiş, sanayi, ticaret ve tarım altüst olmuştu. Ayrılma ve göçmenler meselesini, iki topluluğun da sorumlusu olduğu katliamlar takip etti. Düşmanlığını açıkça ortaya koyan Hindistan'ın iktisadî üstünlüğü, yaptığı abluka ile büsbütün belirgin bir hal aldı. Keşmir anlaşmazlığı iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi: Pakistan'da doğu kanal bölgesi halkının kullandığı suyun denetiminin ve kaynağının Hindistan'da olması, Hindistan'ın iktisadî silâhlarından biriydi. İngiliz *raca*'sından kalan servetlerin önceden öngörüldüğü gibi bölünememesi, Pakistan'ın meselelerinin çözülmesini büsbütün güçleştirdi.

Milliyetçi duyguların artışıyle desteklenen yeni hükûmet bütün güçlükleri cesaretle karşıladı ve çareler buldu. Hindistan'dan gelen büyük göçmen akını kontrol altına alındı ve düzenlendi. Bu işte orta ve yukarı sınıflardan pakistanlı kadınların büyük yardımları oldu: peçelerini ve örtülerini atarak sosyal hizmetleri teşkilâtlandırmağa, acıları azaltmağa çalıştılar. Fakat göçmen meselesi geçici bir dönem değildi. Doğu Pakistan ve Bengal'de 1950'de ve 1950'den sonraki yıllarda kütlelerin göçü büyük ölçüde devam etti.

Eski Hindistan ordusu Hindistan ve Pakistan arasında bölündükten sonra Pakistan Silâhlı kuvvetleri yeniden düzenlendi ve kabilelerin yaşadığı bölgelerden çekildi. Bu, kabilelere itimat edildiğini gösteren bir siyasetin belirtisiydi. Pakistan hükûmeti üstüne titredikleri bağımsızlıklarına dokunmadan, ekonomi ve eğitim alanında kolaylıklar tanıdığı kabilelerin güvenini kazandı. 10 Yıl kadar sonra bu siyaset eskiden son derece huzursuz olan sınır bölgesinde barış ve nispî bir refah sağladı. Aynı işlem eskiden Çitral'a bağlı olan eyaletlerle Gilgit ve Baltistan'da da uygulandı. Gilgit ve Baltistan'da Keşmir'deki savaşlar sonunda Srinagar yönetimi yıkılmış ve eyaletler Pakistan'a katılmıştı. Hükûmet, Azad (Bağımsız) Keşmir denilen bölgeyi de ilhak etmemekle birlikte himayesine aldı. Hindistan'ın Cammu - Keşmir vâdisi ve Ladakh'ı işgaline karşı olanlar, bu bölgede Birleşmiş Milletlerin denetiminde yapılacak plebisite kadar geçici bir hükûmet kurmuşlardı. Pakistan Keşmirlilerin kendi kaderlerini tayin, etmelerini sağlayacak olan bu plebisit için baskı yapmaktan hiç vaz geçmedi. 1947 - 1948'de Bahavalpur ve Hairpur gibi çoğu müslüman olan birçok prenslik de karışıklığa yol açmadan Pakistan'a katıldı. Aynı dönemde yeni devletin iktisadî ve idarî meseleleri ustalıkla ele alındı. Yeni dış ticaret imkânları bulundu, hint pazarlarının kaybının yol açtığı buhranı gidermek için eski iktisadî yapılar tamamıyle değiştirildi, yabancı yatırımlar desteklendi. Yeni sanayiler kuruldu, vergi sisteminde reform yapılması ve bütçenin denkleştirilmesi için yabancı uzmanlar getirildi; gerek iç, gerek dış siyasetin ana hatları çizildi. Pakistan bu dönemde komünizme kapalı batı demokrasileri çizgisinde olduğunu ortaya koydu. Cinnah'ın çok sevilen ve inandırıcı kişiliği ve Liyakat Ali Hanın aralıksız çalışmaları sayesinde Doğu ve Batı Pakistan gibi fizikî özellikleri, kültür gelenekleri ve etnik yapısı birbirinden tamamıyle farklı iki bölge birarada tutulabiliyordu. İki kısım arasında bağlantı geniş bir havayolu şebekesiyle sağlandı. Üstün yetenekli bir yönetici kadro hiç yoktan yeni bir ülke yaratmıştı. Fakat birkaç yıl içinde görüleceği gibi ülkenin temeli usta yöneticiler ve milliyetçi halkın desteğiydi.

Pakistan'ın en büyük felâketi, kurucusu Cinnah'ın 1948 eylülünde ölmesi oldu. Cinnah aslında kurucu bir genel vali olmakla birlikte, her yere yetişmiş, her şeyi yönetmiş, herkesi cesaretlendirmişti. Hattâ Doğu Pakistan'da siyasî bilince erişmiş Bengalliler bile aslında eli kılıçlı zorbalar olarak gördükleri Batı Pakistanlıları fazla tutmamakla birlikte Cinnah'ın önderliğini kabul ediyorlardı. Cinnah'ın siyaset sahnesinden uzaklaşması iki kanat arasındaki farkların artmasına yol açabilirdi. Fakat Liyakat Ali Han da zamanla iyi bir siyasetçi olmuştu. Hükûmetin gerek iç gerek dış siyasetini en ince ayrıntılarına kadar denetliyor, bakanları büyük bir ustalıkla değiştiriyor, yeni baştan görev dağıtımı yapıyor, yeni anayasayı yapmakla görevli kurucu meclisi yönetiyordu. Başarılı yönetimi sırasında Pakistan içeride birliğini koruyan, dışarıda sayılan bir ülke oldu. Fakat Hindistan'a karşı tutumunda yumuşama göstermesi Hindistan'a cihad açmak isteyen yobazları kızdırdı ve 1951 ekiminde Liyakat Ali Han öldürüldü. Ölümü ülkenin yavaş yavaş çökmesine yol açtı (bu çöküşü ancak yedi yıl sonra işbaşına gelen devrim hükûmeti durdurabildi). Cinnah'ın ölümünden sonra genel valiliğe getirilen aşırı dindar Hoca (Havace) Nâzimuddin, Liyakat Ali Han öldürülünce başbakan oldu, genel valiliğe de yetenekli, fakat düşüncesiz bir maliye uzmanı olan Gulam Muhammed getirildi. Mevkiinden ötürü kendini Cinnah ile bir tutan Gulam Muhammed, 1953 ekiminde Nâzimuddin ile çatıştı ve Nâzimuddin'in yerine Bogra'lı Muhammed Ali'yi tayin etti. Muham-

Zülfikâr Ali Butto seçim kampanyasında

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

med Ali çok zeki olmakla birlikte, siyasî bir önderden çok bir diplomattı. Kurucu meclis, yetkilerini kısıtlamak isteyince, Gulam Muhammed meclisi feshetti. Bunun üzerine iki taraf da mahkemeye başvurdu ve uzun bir tartışma başladı. Sonunda 1955 temmuzunda genel vali yeni bir meclis toplamakla görevlendirildi. Kısa süre sonra sağlığı bozulan genel valinin yerine 1955 eylülünde tuğgeneral İskender Mirza tayin edildi.

Yeni kurucu meclis, başbakanlığa Çaudhuri Muhammed Ali'yi getirdi. 1956 Eylülünde ise Çaudhuri'nin yerine parlamento oyunlarını çok iyi bilen H. S. Suhravardy geçti; fakat yanlış bir siyasî hesap sonunda yerini 1957 ekiminde İ.İ. Çundrigar'a bırakmak zorunda kaldı. Parti entrikalarının kurbanı olan Çundrigar'ın yerine getirilen Melik Firuz Han Nun da iç şartların devamlı olarak kötüleşmesini önleyemedi.
1951 - 1958 Arasında Pakistan, bağımsız bir ülke gibi davrandı. Birleşmiş Milletlerin çalışmalarına katıldı; Kolombo planının üyesi oldu. Commonwealth ülkeleri, A.B.D. ile ve Afganistan dışındaki islâm ülkeleriyle iyi ilişkiler kurdu; A.B.D. ile ortak bir savunma antlaşması yaptı; Güneydoğu Asya ve CENTO (Bağdat paktı) teşkilâtlarına girdi; Hindistan ile daha iyi ilişkiler kurmağa çalıştı: Keşmir meselesi, göçmen malları, sınır düzenlemeleri, ticarî anlaşmalar, İndus'un kaynak sularının paylaşılması ve daha birçok önemli konuda görüşmeler yaptı. 1956 Martında Commonwealth'tan ayrılmadan bağımsız bir cumhuriyet oldu.
Fakat iç şartlar çok kötüydü; siyaset adamları ve memurlar «büyük zenginler»in ve Batı Pakistan'a hâkim olan yarı feodal toprak ağalarının rüşvet yoluyle yaptıkları baskılara dayanamıyorlardı. 1955'te Batı Pakistan da, Doğu Pakistan gibi tek bir eyalet haline gelmiş, Doğu'da yolsuzluk ve entrika hâkim olmuştu.

● *Askerî hükûmet.* Halkın gözünde yönetimin başlıca kusurları şunlardır: tarım reformunun gerçekleştirilememesi, anayasanın yerleşememesi, göçmenlerin yerleştirilmemesi, ciddî enflasyon, besin maddelerinin pahalılanması, malî düzensizlik, sterlin dengesinin hızla bozulması, hükûmetlerin kısa ömürlü olması ve işbaşında kalabilmekten başka şey düşünmeyerek ülkenin menfaat ve ihtiyaçlarıyle ilgilenmemeleri. Bütün bunların biraraya gelmesi tehlikeli bir huzursuzluğa yol açtı. 1958 Ekiminde silâhlı kuvvetler başkumandanı general Muhammed Eyüp Han, başkan İskender Mirza'dan, yakın görünen kanlı ayaklanmayı önlemek için sıkıyönetim ilân etmesini istedi. Bunun üzerine ordu yönetimi ele aldı. İskender Mirza çekildi ve yerine Eyüp Han geçti. Eyüp Han kısa zamanda liberal görüşlü ve ülkesine hizmet etmek isteyen bir siyasetçi olduğunu ortaya koydu.

Eyüp Hanın ilk işlerinden biri, başkenti Karaçi'den Ravalpindi'ye nakletmek oldu. Bu arada Ravalpindi yakınında yeni başkent olması tasarlanan İslâmâbâd tamamlanıyordu. Huzursuzluklar giderildi; tarıma reformlar uygulandı; derebeylik kalıntıları temizlendi; göçmenler yeniden yerleştirildi; malî istikrar sağlandı; sanayi desteklendi; yabancı yatırımlar arttı. Bütün bunların sonucu olarak ülke ekonomisi büyük ölçüde gelişti. 1960-1966 Arasında tarım üretimi yılda yüzde 3,5 arttı. Bu sonuç asya ülkelerinde görülen en yüksek orandı. Aynı zamanda 1960'ta 100 olarak kabul edilen sanayi üretimi indisi de 180'e yaklaştı. Tüketim malları ithali azaldı, buna karşılık gerekli mallarla, hammadde ithali arttı. 1966'da Pakistan 110 000 000 rupilik bir bütçeyle sterlin alanı içinde iyi bir yer tutuyordu. Ödemeler bilânçosunda ise 13 100 000 rupilik bir fazlalık vardı. 1959-1960'ta Eyüp Han her pakistanlıyı ülkesinin çıkarlarını düşünmeye zorlayarak «temel demokrasiler» (basic democracies) sistemini uygulamağa çalıştı.
Bu sistem bir meclisler zinciriydi. Nüfusu 800 ve 1 000 arasında olan köylerde birlik meclisi, şehirlerde ise birlik komitesi adını taşıyan meclisler, ilk basamağı meydana getiriyordu. Üyelerini reşit vatandaşların seçtiği bu meclisler, mahallî işlerle uğraşıyordu ve yetkileri oldukça fazlaydı. Ayrıca bu meclislerin temsilcileri bir üst meclisle memurlarla yan yana yer alıyordu. 1960'ta Batı ve Doğu Pakistan'da 80 000 temsilcinin katıldığı bir referandumla, aynı yıl kurulan anayasa komisyonunun hazırlayacağı anayasa ne olursa olsun, Eyüp Hanın başkan olmasına karar verildi. «Temel demokrasiler» yalnız kamu hizmetlerini geliştirmek ve Cinnah'ın ölümünden sonra ilk defa halk ve hükûmeti yakınlaştırmakla kalmadı; medenî hak ve sorumluluklar konusunda kitleleri eğiten önemli bir kurumdu. Seçilen «temel demokratlar», görevleriyle ilgili bir kurs görüyor, kendilerine verilen yetkileri tam olarak kullanmaları için cesaretlendiriliyordu. Zamanla bunlara adlî görevler, evlenme ve boşanma yasalarında yapılan reformların uygulanması gibi ek işler de verildi. Bu durum sonucunda siyasî etkinlik yavaş yavaş şehir aydınlarından nüfusun yüzde 90'ını meydana getiren köylü kitlelerine kaydı. 1962'de Eyüp Han sıkıyönetimi kaldırdı ve başkanlığa dayanan bir anayasa rejimi kurdu. Temel demokrasilerin seçmen rolü oynadığı iki meclis (Millet meclisi ve Eyalet meclisleri) açıldı. Sıkıyönetimin kalkmasıyle Eyüp Hanı destekleyen, teşkilâtlanmış hiç bir siyasî parti kalmamıştı. Eyüp Han, Müslümanlar birliğinin yeniden canlanan bir kısmı kendisini desteklemeğe başlayıncaya kadar meclislerde muhalefetle karşılaştı. Eyüp Hanı destekleyen ve «Anayasa partisi» adı verilen Müslüman birliği çoğunluğuna karşı, beş parti muhalefet etmekteydi. Bunlar, «birlik»teki azınlıktan başka, aşırı sosyalizmden, Pakistan'daki bütün laikleştirme çabalarına karşı çıkan dinci hareketlere kadar yayılan bir yelpaze meydana getirdiler. Mahallî özelliklerin etkisiyle daha da büyüyen ideolojik ayrılıklarına rağmen, bu beş partinin ortak yanı, Anayasaya karşı olmalarıydı. Haziran 1964 anayasası «temel demokrasiler»den gelme, aynı zamanda devlet başkanı seçimiyle de görevli, 80 000 üyelik bir ikinci seçmen kitlesine Millî meclisi seçme görevini veriyordu; beş muhalif parti tek dereceli genel seçim usulünün yeniden çıkarılmasına bu yüzden taraftardı. Hareketli bir seçim kampanyası sırasında, Cinnah'ın kızkardeşi Fatima Cinnah'ı, Eyüp Hana karşı çıkardılar. Eyüp Han, oyların üçte ikisini alarak (2 ocak 1965) tekrar seçildi. Muhalefet partileri, değişik yapılarının sınırladığı imkânlarla, birleşik siyasî bir konsey kurdu; ama mart 1965 seçimlerinde, 150 milletvekilliğinden 37'sini kazanabildiler. Bununla birlikte, Pakistan'da hitap ettikleri kitle, ülkenin içinde bulunduğu derin huzursuzluğu ortaya koyacak nitelikteydi (1966 kargaşalıkları). Muhtariyet isteklerini önlemek amacıyle, hükûmet birçok tedbir aldı: urdu dili veya İngilizce gibi, bengali dilinin de millî dil olarak tanınması, Millî meclisin Dakka'ya taşınması, Batı ve Doğu eyaletleri arasında zenginliklerin daha iyi bölüşülmesini sağlamak için teşebbüsler (temmuz 1965'te uygulanmağa başlanan üçüncü beş yıllık planın öngördüğü yatırımların yüzde 50'si Doğu Pakistan'a ayrıldı) v.b.
Maliyenin yeniden düzenlenmesi (1959-1960) ve desimal bölümlü yeni bir paranın kabulü (1961), yatırımları ve yabancı ülkelerden alınan yardımları arttırarak, ikinci beş yıllık planın (1960-1965) tamamlanmasını sağladı. Tarım reformuyle toprak mülkiyeti 1 000 akr (sulanabilir topraklarda 500 akr) olarak sınırlandı; büyük toprak sahiplerinden meydana gelen baskı grupları, şehir burjuvazisi lehine ortadan kaldırıldı; ama hukuk reformunun uygulanması ve sıkıyönetim zamanında birden fazla evliliğin ve on altı yaşından küçük kızların evlenmesinin yasaklanması, gelenekçi unsurların muhalefetiyle karşılaştı.

Çin'in Ladakh ve Kuzeydoğu Sınır bölgesine müdahale etmesi üzerine batı devletlerinin Hindistan'a askerî yardım yapması Pakistan tarafından büyük protestolarla karşılandı. Pakistan Hindistan'ın askerî açıdan güçlenmesini kendi güvenliği bakımından tehlikeli buluyordu. 1963 Martında Pakistan ve Çin, Keşmir'deki ortak sınırlarıyle ilgili yeni bir antlaşma yaptılar ve iki ülke arasındaki ilişkiler gittikçe daha dostça bir hal aldı. Ama bu durum Pakistan - Hindistan ilişkilerini daha da kötüleştirdi. 1965 Nisanında Kuç Rann'ındaki sınır anlaşmazlığı mahallî çarpışmalara yol açtı. İngiliz hükûmeti iki tarafı zararı paylaşarak ödemeye güçlükle razı edebildi. 1964-1965 Arasında Hindistan özel statü tanıdığı Keşmir'e öbür eyaletleri gibi davranmağa başladı. Ama ateşkes hattındaki olaylar ve gerilim arttı. Hint birlikleri Kargıl hattını geçerek iki pakistan karakolunu işgal ettiler. Pakistan bu durumu protesto etti. Hindistan, Birleşmiş Milletlerin baskısıyle çekildiyse de daha sonra bu noktaları yeniden işgal etti. 1965'te Azad Keşmir'den yola çıkan çeteciler ateşkes hattını geçerek Keşmir'in Hindistan'ın elindeki kesimine girdiler. Kısa süre sonra iki tarafın da nizamî ordusu işe karıştı ve eylülde savaş karada, havada ve denizde olmak üzere ansızın başladı. Hint kuvvetleri Batı Pakistan'ın iç kısmına doğru ilerliyordu.
İngiltere ve Commonwealth savaşı durdurmayı başaramayınca, Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi, A.B.D.'nin ve S.S.C.B.'nin desteğiyle ateşkes için baskı yaptı (23 eylül). Sovyet başbakanı Aleksey Kosigin, Eyüp Han ile Cavaharlal Nehru'nun yerine geçen Lal Bahadur Şastri'nin Taşkent'te buluşmalarını (ocak 1966) sağladı. Bu görüşmede taraflar anlaşmazlık durumunda silâha başvurmayacaklarına söz verdiler. Şastri'nin ölümü üzerine antlaşmayı Hindistan'ın yeni başbakanı bayan İndira Gandhi imzaladı. Birlikler işgal edilen topraklardan çekildi ve savaş durdu. Fakat Keşmir kavgası bitmemişti; iki taraf da birbirini Taşkent anlaşmasını çiğnemekle suçluyordu.

● *Özel meseleler.* Bağımsızlığın ilk yıllarında Pakistan, Keşmir dışında iki önemli meseleyle karşılaştı: İndus havzasında suların bölüşülmesi yüzünden Hindistan ile çıkan anlaşmazlık; Afganistan'ın, daha sonra da S.S.C.B.'nin üstünde durduğu ayrı bir Patan devleti kurulması meselesi (bu devletin adı Pelştunistan veya Patanistan olacaktı). İndus havzası suları anlaşmazlığına İndus sisteminin doğu kesimindeki üç ırmağın (Satlec, Ravi ve Beas) sulama amacıyle kullanılması yol açtı. Bu üç ırmaktan iki ülke de yararlanıyordu. 1952'de anlaşmazlığı çözümlemek için başvuran Milletlerarası Yapım ve Gelişim bankasının (International Bank For Reconstruction and Development) teklifi kabul edildi. 1960'ta imzalanan İndus Suları antlaşmasıyle üç batı ırmağı (İndus, Cihlam ve Çenab) Pakistan'a, üç doğu suyu da Hindistan'a veriliyordu. Sulama harcamaları konusunda Milletlerarası banka, Pakistan'a malî yardım yaptı.
Afganistan, Patan'da bağımsız bir devlet kurulması fikrini ilk olarak 1949'da ortaya attı. Patanistan eski Kuzeybatı Sınır Bölgeleri eyaletini ve Patan'ların aslında çoğunlukta olduğu bazı toprakları kapsayacaktı. Pakistan'ın içinde olmanın kendilerine birçok avantaj sağladığı Patan'lar ise bu tasarıya pek bir ilgi göstermiyorlardı. Afganlılar Pakistan aleyhindeki propagandayı gittikçe yoğunlaştırdılar. 1961 Eylülünde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi. Fakat İran şahının işe karışması ve afgan başbakanının değişmesi 1963'te diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını sağladı. Her ne kadar Patanistan fikrinden vaz geçildiği resmen açıklanmadıysa da, iki ülke ticarî ve siyasî alanda birbirine yaklaştı.

Pakistan'ın dış siyasetinde (Hindistan'dan farklı olarak) 1962'den sonra bazı yeni eğilimler ortaya çıktı. Batı ülkeleriyle yaptığı sıkı işbirliği gevşedi. Commonwealth ile olan bağların yanı sıra S.S.C.B. ve Çin ile dostça ilişkiler kuruldu. Ayrıca mahallî kalkınma programları çerçevesinde İran ve Türkiye ile siyasî ve iktisadî işbirliğine gidildi. Hindistan'da Hindular ile müslümanlar arasındaki çatışmaların 1967 ağustosundan sonra artması üzerine Pakistan dışişleri bakanı Arşad Hüseyin, Hindistan hükûmetine 1967'de 37, 1968'de de 11 nota verildiğini açıkladı; Hindistan bu notalardan ikisini cevaplandırmamış ve Yeni Delhi'deki Pakistan Yüksek komisyonunun müslüman aleyhtarı gösterilere gözlemci olarak katılmasına izin vermemişti. Hüseyin 1950'den beri patlak veren 700 çatışmada 900 müslümanın öldürüldüğünü, 2 500'ünün yaralandığını ve 1967'de milyonlarca rupilik zarar olduğunu bildirdi.
1965'te kurulan Hint - Pakistan Batı Sınırı mahkemesi, 1967 ve 1968 yıllarında yaptığı 170 oturumdan sonra Kuç Rann'ı anlaşmazlığını çözdü (19 şubat 1968). Pakistan, bu

bölgenin 24. paralelin kuzeyinde kalan ve yaklaşık olarak yarısını kaplayan 8 500 km²'lik kısmını istiyordu. Mahkeme, bu alanın 7 800 km²'lik kısmını Hindistan'a, geri kalan bölgenin de Pakistan'a verilmesini kararlaştırdı. Bu sonucu iki ülke de kabul etti (Hindistan daha önce bütün Kuç Rann'ı bölgesinde hak iddia ediyordu). Muhalefetteki bazı sosyalistler bu karara karşı çıktılar ve açtıkları kampanya yüzünden bazı üyeleri tutuklandı. İki ülkenin temsilcileri mahkeme kararı uyarınca 4 mart 1968'de sınırda buluştular ve sınır tespiti işinin başlamasına karar verdiler.

Bir pakistan askerî heyetinin Moskova'yı ziyaretinden sonra S.S.C.B.'nin Pakistan'a silâh vermek istediği açıklandı. Bu durum Hindistan'da sert bir tepkiyle karşılandı. Bazı çevreler A.B.D.'nin Batı Almanya'ya verdiği askerî malzemelerin İran yoluyle Pakistan'a gittiğini ileri sürdüler. Batı Almanya hükûmeti bunu yalanladı. Pakistan bir yandan da İtalya ve Belçika'dan NATO'nun stok fazlasından 100 tank satın almağa çalıştı. A.B.D. ise Hindistan ve Pakistan'a silâh satmama kararının devam ettiğini açıkladı.

Pakistan ve Çin'i bağlayan Gilgit-Sinkiang yolu 1968 sonunda açıldı. Hindistan hükûmeti bu yolun yapılmasını protesto etti ve Pakistan'ın bu yolla Keşmir'deki hindistan hâkimiyetini kaldırmayı denediğini ileri sürdü.

Türkiye cumhurbaşkanı Sunay 7 - 12 ekim 1966'da Pakistan'ı ziyaret etti. Yayımlanan ortak bildiride Keşmir meselesinin, burada yaşayan halkın isteği ve Birleşmiş Milletler kararları göz önünde tutularak çözümlenmesi temenni edildi. Sunay, Kıbrıs meselesinde Pakistan'ın devamlı olarak Türkiye'yi desteklemesine teşekkür etti.

Türkiye başbakanı Demirel de 26 nisan - 1 mayıs 1967 tarihleri arasında Pakistan'ı ziyaret etti.

1968 Ekim ayında Batı Pakistan'da eğitim reformu isteyen öğrencilerin geliştirdiği karışıklıklar siyasî bir buhrana yol açtı. Eski dışişleri bakanı ve 1967'de kurulan solcu Halk partisinin başkanı Zülfikâr Ali Butto'nun, karışıklıkları kışkırttığı ileri sürülerek tutuklanması üzerine olaylar arttı ve Doğu Pakistan'a da sıçradı. 1969 Ocak ayında kurulan Demokratik Hareket komitesi, 8 muhalefet partisini içine aldı; bunlar, iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesini, Hindistan'a karşı yapılan savaş sırasında konulan olağanüstü durumun kaldırılmasını, Doğu Pakistan'a tam muhtariyet verilmesini v.b. istediler. Cumhurbaşkanı Eyüp Han 1 şubatta anayasanın değiştirilmesi için muhalefetle görüşme teklif etti; 17 şubatta olağanüstü durumu kaldırdı ve Butto ile öteki siyasî tutukluların serbest bırakılmasını emretti. 21 Şubatta da yeni seçimlerde başkanlığa adaylığını koymayacağını açıkladı. Muhalefetle yapılan görüşmeler sonunda da Eyüp Han, seçimler ve parlamento hükûmeti konularında istenen anayasa değişikliklerini kabul etti; fakat gösteriler, grevler ve özellikle Doğu Pakistan'daki köylü ayaklanmaları durmadı. Bu arada rejim taraftarı birçok kişi öldürüldü. Bunun üzerine Eyüp Han 25 martta istifa etti ve aynı gün genel kurmay başkanı general Yahya Hana gönderdiği mektupta yönetimi orduya bıraktığını bildirdi. Yahya Han hemen sıkıyönetim ilân ederek sıkıyönetim kumandanlığını üstüne aldı. 31 Martta cumhurbaşkanlığı görevini de aldığını bildirdi. Yeni cumhurbaşkanı 4 nisanda geçici bir anayasa düzeni kurulduğunu açıkladı; buna göre 1962 Anayasasındaki temel haklar kaldırılıyordu. 28 Temmuz 1969'da Yahya Han, seçimlerin 12-18 ay sonra yapılacağını açıkladı. Hükûmet, iç hizmetler, emniyet, işçi sendikaları ve eğitim reformları yapılacağını, İngilizce yerine ordu ve bengali dillerinin resmî dil olması için bir program hazırlandığını bildirdi. Yeni Sıkıyönetim kararnamesi çıkarılarak döviz kaçakçılığı, karaborsa gibi suçlara ağır cezalar getirildi. Görevini kötüye kullandığı ileri sürülen birçok memurun yargılanacağı açıklandı. Bu arada anayasa değişikliği için hazırlık yapılarak yeni bir seçim sistemi getirilmesi ve Batı Pakistan'ın Pencab, Sind, Büluciстan ve Kuzeybatı Sınır eyaleti olmak üzere dört eyalete bölünmesi kararlaştırıldı. Doğu Pakistan'da meydana gelen sel felâketleri yüzünden seçimler aralık 1970'e ertelendi.

7 Aralık 1970'te yapılan seçimleri Doğu Pakistan'da Şeyh Mucibürrahman'ın Avami Birliği partisi, Batı Pakistan'da da Zülfikâr Ali Butto'nun Pakistan Halk partisi kazandı. Fakat iki parti başkanının Doğu Pakistan'a muhtariyet verilmesi konusunda kesin bir anlaşmazlığa düşmesi üzerine, 1 martta açılması gereken parlamento çalışmalara başlayamadı. Yahya Han, sıkıyönetim yetkilileriyle görüşerek kabineyi feshetti. Parlamentonun açılmaması üzerine Dakka'da karışıklıklar çıktı. Şeyh Mucibürrahman, Dakka'ya gelen Butto ve Yahya Han ile yapılan görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine halkı bağımsızlık mücadelesine çağırdı. Gösteriler sırasında batı pakistan birlikleri birçok doğu pakistanlıyı öldürdü. 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan radyosunun bağımsızlık ilân edildiğini bildirmesi üzerine ülkede iç savaş başladı. Yahya Han, Avami partisini, aynı gün kanun dışı ilân ederek bütün Pakistan'da siyasî faaliyetleri yasakladı. Mucibürrahman ve partisini düşman ilân etti. Ülkede bütün yayın ve haberlere sansür konuldu. Bunun üzerine iç savaşın gelişmesini kesin olarak öğrenmek mümkün olmadı. Hükûmet, 27 martta durumun normale döndüğünü ileri sürdü. Bununla birlikte çatışmalar devam etti; nisanda pakistan ordu birlikleri bütün cephelerde saldırıya geçerek duruma hâkim oldu. 11 Nisanda gizli bir radyo, Mucibürrahman başkanlığında bağımsız bir *Bengaldeş hükûmeti* kurulduğunu bildirdi. 21 Nisanda Hint hükûmeti, iç savaşın başlangıcından beri Doğu Pakistan'dan 258 734 mültecinin Hindistan'a sığındığını açıkladı. 12 - 13 Kasım 1970'te Doğu Pakistan'da tarihinin en büyük tabiî âfetlerden biri oldu; saatte 200 km hızla esen bir siklonun meydana getirdiği deniz kabarması sonucu en az 200 000 kişi öldü. Hükûmetin ve dış ülkelerin yardımları yetersiz kaldı.

Hindistan'dan kalkan bir hint yolcu uçağı iki keşmirli tarafından 30 ocak 1971'de kaçırıldı ve karşılık olarak hint yetkililerince tutuklanan keşmirlilerin serbest bırakılması istendi. Yolcular serbest bırakıldı, fakat iki keşmirli uçağı yaktılar. Bunun üzerine Hint hükûmeti, pakistan uçaklarının Hindistan üstünden uçmasını yasakladı.

Pakistan hükûmeti, Hindistan'ı iç savaşa karışmakla suçladı. Hindistan-Doğu Bengal sınırında iki ülkenin birlikleri arasında çatışmalar oldu. Çin başbakanı Çu En-lay, iç savaşta Pakistan hükûmetini desteklediğini bildirerek Hindistan'a ihtarda bulundu.

Sınırı geçerek Hindistan'a sığınan doğu pakistanlıların sayısı, haziranda 6 000 000'u buldu. Mülteciler arasında açlık ve kolera başladı; Birleşmiş Milletlerin yardımıyle hastalık kısmen önlenebildi. 21 Mayısta Yahya Han, mültecileri Pakistan'a dönmeğe çağırdı ve dönecekler için af ilân edildiğini bildirdi. Buna rağmen mültecilerin sayısı ağustosta 7 500 000'e çıktı. Birleşmiş Milletler kanalıyle bunlara 100 milyon dolar yardım yapıldı. Birleşmiş Milletlerin sınırda sığınma olaylarıyle ilgili gözlemciler bulundurma teklifini Pakistan kabul, Hindistan ise reddetti. İki ülke arasındaki sınır çatışmaları artarak Pakistan - Hindistan ilişkilerini bir savaş tehlikesine götürecek kadar gerginleştirdi. Bk. PAKİSTAN-HİNDİSTAN SAVAŞI.

Doğu Pakistan buhranı devam ederken cumhurbaşkanı Yahya Han, 28 haziran 1971'de, bütün Pakistan'da dört aya kadar sivil yönetime dönüleceğini umduğunu belirtti. Yahya Han bu arada, yeni anayasanın önceden açıklandığı gibi, Millet meclisince değil, fakat bir grup uzman tarafından hazırlanacağını bildirdi. Buna karşılık Bengaldeş sözcüsü, şeyh Mucibürrahman'ın Avami Birliği partisi milletvekillerinin Millî meclise katılmayacağını, ara seçimleri de boykot edeceğini açıkladı. Yahya Han, 26 martta konulan basın sansürünü 2 eylülde kaldırdı; yine Bengaldeş olayları dolayısıyle yasaklanmış olan siyasî faaliyetler de 10 ekimde yeniden serbest bırakıldı.

Yaz aylarında görülen nispî sükûn, kasım ortalarında yerini, bir iç savaş tehlikesine bıraktı. 21 Kasımda Bengaldeş gerillaları (*Mukhti Bahini*), Doğu Pakistan'da bulunan pakistan ordusuna karşı şiddetli bir taarruza girişti. Pakistan ordusu ile gerillalar arasındaki çarpışmalar, büyük bir savaş halini aldı. Pakistan hükûmeti, mukhti bahini (kurtuluş ordusu) gerillalarının Hindistan tarafından desteklendiğini öne sürünce, iki ülke arasında zaten bozuk olan ilişkiler büsbütün gerginleşti. 23 Kasım 1971'de Yahya Han bütün Pakistan'da olağanüstü hal ilân etti. Hindistan başbakanı İndira Gandhi, 30 kasımda bir demeç vererek Doğu Pakistan'da bulunan bütün Pakistan birliklerinin geri çekilmesini istedi ve Hindistan'ın, Doğu Pakistan'daki silâhsız halkın yok edilmesinden kaygı duyduğunu ifade etti. İki ülke arasındaki gerginlik, Çin Halk cumhuriyetinin Pakistan'ı, S.S.C.B.'nin de Hindistan'ı desteklemesi üzerine, milletlerarası bir nitelik kazandı. A.B.D. dışişleri bakanı Rogers, Washington'daki Hindistan ve Pakistan yüksek komiserleriyle görüşerek (24 kasım), her iki ülkenin sınırdaki birliklerini geri çekmesini istedi; başkan Nixon da Hindistan ile Pakistan'a Hint yarımadasında büyük bir savaşa mani olunması için, ellerinden geleni yapma çağrısında bulundu.

16 Aralık 1971 günü, Doğu Pakistan'da bulunan Pakistan Silâhlı kuvvetleri «kayıtsız şartsız» teslim oldu. Batı Pakistan sınırında hindistan birlikleriyle çarpışan pakistan ordusu da, bir gün sonra, ateşkes'i kabul etti. Pakistan ordusunun her iki cephede yenilgisi, Batı Pakistan'da büyük bir sarsıntıya yol açtı. Yahya Han yönetimi aleyhinde nümayişler yapıldı. Peşaver'de binlerce pakistanlı, Yahya Hanın evini yakmak istedi; Lahor'da binalar ateşe verildi; Karaçi'de de işçiler genel greve başladı. Batı Pakistan'daki bu büyük karışıklıklar üzerine Yahya Han cumhurbaşkanlığından istifa etmek zorunda kaldı (20 aralık 1971). Halk partisi başkanı Zülfikâr Ali Butto cumhurbaşkanı, Nurulemin başbakan oldular. Butto, demokratik bir yönetimin kurulacağını, siyasî ve sosyal reformların gerçekleştirileceğini vaat etti.

22 Aralık 1971'de Bengaldeş geçici hükûmeti Dakka'da yönetimi ele aldığını açıkladı. Doğu Pakistan olayları sırasında tutuklanan şeyh Mucibürrahman, 8 ocak 1972'de serbest bırakıldı. Cezaevinde tutuklu bulunduğu sırada Bengaldeş cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan Mucibürrahman, Dakka'da büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Mucibürrahman, yeni devlet için başkanlık sisteminden çok, parlamenter demokratik hükûmet sistemini uygun gördüğü için cumhurbaşkanlığını bıraktı, başbakan oldu. 11 Ocakta Bengaldeş geçici anayasası açıklandı; aynı gün Doğu Almanya ve Bulgaristan, Bengaldeş hükûmetini tanıdı. 17 Ocak Mucibürrahman, mukhti bahini gerillalarını on gün içinde silâhlarını bırakmağa çağırdı.

Pakistan cumhurbaşkanı Zülfikâr Ali Butto, İngiltere de dahil olmak üzere Pakistan'ın Bengaldeş rejimini tanıyan bütün ülkelerle diplomatik ilişkilerini keseceğini bildirdi. Bununla birlikte Bengaldeş hükûmetini tanıyan ülkelerin sayısı 11 ocakla 4 şubat arasında 36'yı buldu ve Butto, bir önceki demecini değiştirerek «Pakistan'ın Hallstein doktrinini (bk. HALLSTEİN) uygulayabilecek kadar büyük bir ülke olmadığını» belirtti ve Bengaldeş'i tanıyan ülkelerle diplomatik ilişkileri kesmekten vaz geçti. 24 Nisan 1972'de de Butto, Bengaldeş başbakanı şeyh Mucibürrahman ve Hindistan başbakanı İndira Gandhi ile görüşmeğe hazır olduğunu açıkladı. Butto, ayrıca Mucibürrahman ile üçlü görüşmelerden önce de temas edebileceğini bildirdi. Böylece, hint yarımadası ülkeleri arasındaki gerginlikte yatışma umutları belirmiş oldu.

Askerî tarih

Pakistan 1954'te A.B.D. ile bir karşılıklı askerî yardım antlaşması imzalandı. Ayrıca Bağdat paktının yerini alan CENTO'ya ve SEATO'ya da katıldı.

● *Kara ordusu.* 1960'ların başında ordu 8 piyade alayı, 6 zırhlı birlik, 8 topçu alayı ve 34 motorlu birlikten meydana geliyordu. Askerlerin hepsi gönüllüdür. Bütün subaylar Kakul'daki askerî akademide öğrenim görür. Ayrıca Kuetta'da bir kurmay koleji vardır.

● *Deniz kuvvetleri,* 1 kruvazör, 5 destroyer 2 firkateyn, 6 mayın tarayıcı ve yardımcı birkaç birlikten meydana gelir. Hepsi gönüllü olan 700 subayı ve 7 000 eri kapsar. Deniz kuvvetlerinin Karaçi ve Çittagong'da kendi eğitim merkezleri vardır.

● *Hava kuvvetleri,* Canberra tipi jet bombardıman uçakları, Sabre tipi avcı uçakları ve Bristol tipi ulaşım uçakları filolarından meydana gelir. Hepsi gönüllü olan hava kuvvetleri toplam olarak 15 000 kişidir. Risalpur'da bir havacılık okulu, Karangi'de de uçuş talim okulu vardır. Hava kuvvetlerinin merkezi Peşaver'dedir.

● *Sivil savunma.* Sivil bir savunma gücü kurmak için tedbirler alındı. Bu tedbirlerin başlıcaları herkesi kendisine ve ailesine bakabilecek şekilde eğitmek, sivil savunma işlerinde teşkilâtlı olarak çalışabilecek gönüllü işçileri yetiştirmek ve gerek savaşta gerek barışta meydana gelebilecek herhangi bir olay için iyi yetiştirilmiş ve donatılmış bir kitleyi hazır bulundurmaktır. Çeşitli şehirlerde eğitim kursları açıldı, ayrıca bu konularda aralarında bir de sivil savunma dergisi bulunan ingilizce, urdu ve bengali dillerinde birçok yayın dağıtıldı.

● *Eğitim.* 1961'de Pakistan'da okuryazar olanların sayısı 14 335 809'du. 45 yaşından büyük nüfusta okuma yazma oranı bütün ülkede yüzde 19,2, Batı'da yüzde 16,3, Doğu'da yüzde 21,5'ti. 1960'ların başında Pakistan'da ilköğretim mecburî değildi ve paralıydı. Gene 1960'ların başında ilköğretim kurumlarındaki kız ve erkek çocuk sayısı 5 000 000'du. Ortaöğretimdeki öğrenci sayısı ise 1 500 000'di. Ülkede 6 üniversite, 204 sanat ve bilim koleji, 13 tıp koleji, 7 mühendislik koleji, hukuk, ticaret, tarım v.b. alanlarda öğretim yapan 42 çeşitli kolej vardır. Üniversiteler Dakka (kuruluşu 1921), Karaçi (1950), Pencab (Lahor, 1882), Peşaver (1950), Raçşahi (1953) ve Sind (Haydarâbâd, 1947) üniversiteleridir. 1960'ların ortalarında eğitim komisyonunun çalışmaları uygulanmağa başlandı. Bunların başında ilköğretim meselesi geliyordu. İlköğretim 18 yılı kapsayan iki döneme ayrıldı. İkinci beş yıllık planda eğitime 1 323 000 000 rupi ayrılması öngörüldü. Planda üniversitelerin seviyelerinin yükseltilmesi, ayrıca iki tarım üniversitesi, millî arşivler ve bir millî kütüphane açılması ileri sürüldü. Kadınların eğitiminde ise şaşırtıcı bir gelişme oldu. Bütün eğitim kurumları kadınlara açıldı. Özellikle tıp dalına gösterdikleri ilgiden dolayı kadınlar için tıp kolejleri açmak gerekti (tıp öğrencilerinin çoğu kadındır).

EDEBİYAT

Millî bir edebiyatın oluşumu ve evrimi, siyasî, iktisadî ve dinî güçlüklere sıkı sıkıya bağlıdır. Aralarında iki bin kilometreden fazla mesafe bulunan iki bölüme ayrılan bir resmî dili (İngilizce), iki millî dili (Bengali ve Urdu), siyasî ve edebî değerde dört bölgesel dili (Pencabi, Peştu, Büluç, Sindhi) olan, modern devletin kozmopolitliğine batı hint-iran geleneğini katan Pakistan'da millî bir edebiyat değilse bile, orijinal edebî temalar oluştu.

● *Bengali edebiyatı.* Eserlerinin gerek niceliği, gerek niteliği bakımından Pakistan'daki edebiyatların en zengini olarak kabul edilen bengali edebiyatının klasik devrinde birçok müslüman şaire rastlanır. İngiliz hâkimiyeti sırasında bengal müslümanlarının, bu edebiyatın modern tarihine durakSayarak katılması, bengali edebiyatının bir çeşit hindu edebiyatından başka bir şey olmadığı kanısını uyandırabilir. Fakat 1940'tan sonra Doğu Pakistan'ın kurulmasına çalışan Dernek ile Doğu Pakistan Edebiyatı derneğinin kurulması yeni bir kültür hareketinin doğmasını kolaylaştırdı. Bugün bengali dili, Pakistan'da, Hindistan'dan daha yaygın olarak konuşulmaktadır; bengali dili ve edebiyatı üstüne yapılan bilimsel araştırmalar çok gelişmiştir.

Şiir en çok işlenen edebiyat türüdür. Oysa, Şahadat Hüseyin (1893-1953), Gulam Mustafa (1897-1964), Casimuddin (doğ. 1902), Abdül Kadir (doğ. 1906), Faruk Ahmed gibi en eski nesilden şairler Tagor ve Kadı Nazrul İslâm'ın (doğ. 1899) mirasını derlemekle yetinirken, Begum Sufia Kemal (doğ. 1911), Ahsen Habib (doğ. 1917), Seyid Ali Ahsen (doğ. 1922), Eşref Sıddıkî (doğ. 1925), İskender Ebu Zafer, Talim Hasan ve Muhammed Mahfuzullah gibi daha genç şairler yabancı şairlerin (özellikle Baudelaire, T. S. Eliot ve Garcia Lorca) etkisinde kaldı. Şemsur Rahman, Hasan Hafizur-Rahman, Muhammed Maniruzzaman ve El Mahmud ile yeni bir şair grubu ilhamını modern şehir hayatında arar.

Nesir, büyük ölçüde batı edebiyatlarının etkisindedir. Maupassant ile Çehov'un sanatı, Seyid Veliullah (doğ. 1920), Şevket Osman (doğ. 1921), Alâeddin el-Azad (doğ. 1934), Ebu İshak, Şemseddin Ebül Kelâm, Zahir Reyhanî, Abdül Gaffar Çovdhuri, Seyid Şemsul-Hak'ın hikâyelerinin ilham kaynağıdır. Yeni bir tür olan tiyatro, Nurul-Mümin, Münir Çovdhuri, Enis Çovdhuri ve özellikle Abdüs Settar'ın (1929-1961), toplumsal tenkit ve tarihî piyesleriyle temsil edilir.

● *Urdu edebiyatı.* Ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından çok önce urdu dili önemli ölçüde yenilendi; Ahmed Han ve Muhammed İkbal bu yenilenmenin başlıca kişileriydi. Şiir geleneği, Caş Melihâbâdî, Feiz Ahmed Feyiz, Hafız Callandhari gibi kendini şiire adayan veya Salimür-Rahman, Nazîr Ahmed, Vezir Ağa, Abbas Athar, Âdil Mansurî gibi çağdaş avrupa ve amerikan araştırmalarıyle ilgilenen şairler sayesinde canlılığını korudu.

Roman, Ahmed Şah Buharî (1898-1958), Kudretullah Şahab, Gulâm Abbas, Şevket Sıddıkî ve Saadet Hasan Manto ile efsanevî ve tarihî temaları bırakarak psikolojik incelemeye yöneldi.

Yazılı piyes sayısı çok az olmasına rağmen halk arasında pek sevilen bir tür olan tiyatro, Ağa Haşr, Seyyid İmtiyaz Ali Tac, İştiyak Hüseyin Kureşi, Şevket Thanvi'nin melodramından Hoca (Havace) Muinuddin ve Ali Ahmed'in daha yalın anlatımına doğru gelişti.

Tenkit, özellikle Halife Abdül Hakim (1894-1959), Abdül Hak, Seyid Abdullah ve Hasan Askerî ile önem kazandı.

● *Pencabi edebiyatı.* Zengin bir folklor geleneğini devralan pencabi edebiyatı, eyaletin Hindistan ile Pakistan arasında paylaşılmasının acısını çekmektedir. Üstelik pencablı bazı yazarlar urdu dili ve İngilizce ile yazmaktadır. Modern edebiyatta Abdül Macid Bhatti, Seccad Haydar ve Eşfak Ahmed gibi romancı ve tiyatro yazarları varsa da, Üstad Daman, Fakir Muhammed, Coşua Fazluddin, Ahmed Yar, Fazıl Hüseyin Fazıl ve özellikle Macid Sıddıkî, Şerif Kuncahi ile Ahmed Cafer sayesinde şiir en canlı türdür.

● *Peştu edebiyatı.* Çağdaş edebiyat yalnız Hoşal Han Hatak'ın hâkim olduğu XVII. yy. klasik şiirini derlemeğe ve uyarlamağa çalışmaktadır.

● *Büluç edebiyatı.* Yarı göçebe bir kabilenin dili olan büluç dili, XV. yy.da Mir Şakir Han Rind ile Cam Durrak tarafından işlenen ve XX. yy. başına kadar üstünlüğünü koruyan lirik şiirin ortaya çıkmasına yaradı. O zamandan beri, Mulla Fazıl Rind, Mulla İbrahim, Nur Muhammed ve özellikle Gülhan Nâsır tarafından temsil edilen yeni şiir okulu şairlerinin kitaplarında çok kişisel bir ilham görülür.

● *Sindhi edebiyatı.* Sindhi dilinin zengin bir klasik edebiyatı vardır. Sindhi dilinde yazan şairlerin en ünlüsü olan Şah Abdul-Lâtif (1689-1752) aynı zamanda hint-islâm mistisizminin de en başta gelen temsilcilerinden biridir. Son yüzyılın ortalarına doğru yetişen en büyük nesir ustası Mirza Kaleş Beydir.

1930'da yeni bir edebî akım ortaya çıktı (öbür hint veya batı edebiyatlarının etkisinde kalması bu akımın başlıca özelliğidir). Şeyh Ayaz'ın manzum eserinin yanı sıra, Cemal Abru, Ayaz Kadri, Tanver Abbasî, Şeyh Rac, Gulam Rabbanî ve Ağa Şah sayesinde büyük ölçüde gelişen hikâye türünü de unutmamak gerekir.

● Pakistan'da, resmen tanınmış olmamasına rağmen önemli edebiyat eserleri veren üç bölgesel dil daha vardır: Brahui, Buruşaski veya Hacuna, Keşmiri. Ayrıca, Şahid Sühreverdî, Devanî ve Ahmed Ali gibi birçok pakistanlı yazar ise ingilizce yazmağa devam etmektedirler.

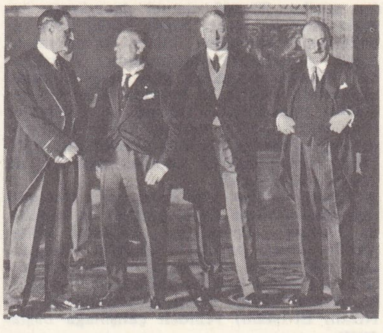

«Dörtlü Pakt'ın imzası (Roma, 1933) soldan sağa: von Hassel Alman büyükelçisi, Mussolini, sir Ronald Graham (Büyük Britanya) ve Henry de Jouvenel (Fransa)

KURUMLAR

● *Anayasa.* 1 mart 1962'de yürürlüğe giren anayasa 156 üyeli bir millet meclisi kurulmasını öngördü. Bu mecliste Doğu ve Batı Pakistan'ı temsil edecek 75 erkek ve altı kadın milletvekili yer alır. Temsilcileri 80 000 «temel demokrat» seçer. Ayrıca Doğu ve Batı Pakistan eyaletlerinde aynı seçmenlerin seçeceği 150'şer kişilik birer meclis kuruldu. Bir seçmen grubu tarafından beş yıl için seçilen başkan, yalnız devletin başı değil aynı zamanda yürütme gücünün de başıdır. İki eyaletin valilerini ve merkez kabinesini başkan tayin eder. Eyalet bakanları valiler tarafından tayin edilir. Bu tayinler başkanın onayından geçer. Bakanların Millet veya Eyalet meclisi üyesi olmaları şart değildir. Anayasa aynı zamanda kanun yapma ve siyaset ilkelerini de tespit etti. Bu ilkelerin başında hiç bir kanunun İslâmiyete aykırı olamayacağı, ikinci olarak da bütün vatandaşların her bakımdan eşit olduğu gelir.

Fikirleri serbestçe açıklama, dernek kurma, din ve yolculuk hürriyeti, mülkiyet hakkı, meslek seçme hürriyeti v.b. garanti edildi. Siyasî ilkelerin başında islâm hayat tarzına uygunluk, Kur'an ve sünnî mezhebini öğrenmenin müslümanlar için zorunlu olduğu gelir. Buna karşılık azınlıklara eşit muamele yapılması ve müslümanlarla aynı derece fırsat tanınması garanti altına alınmıştır. Kanun yapıcıları kanunların temel insan haklarına aykırı olmamasından sorumludur. Ayrıca anayasa, başkanın seçeceği 5-12 kişilik bir danışma kurulu öngördü. İslâm ideolojisi konusunda çalışacak olan bu kurulun görevi, kanun tekliflerinin kanun yapma ilkelerine uyup uymadığını belirtmek, ayrıca Millet ve Eyalet meclislerine müslümanların islâm hayat tarzına uygun yaşamalarını düzenleyebilme konusunda tavsiyelerde bulunmaktı.

● *İdarî organizasyon.* Çeşitli tarihî ve coğrafî sebepler dolayısıyle Pakistan'daki yönetim mekanizması adlî sistem, toprak gelirlerinin toplanması ve vergilendirilmesi v.b. konularda yer yer büyük farklar gösteriyordu.

Devrim hükûmeti bütün yönetim mekanizmasını denetleyecek birçok komisyon kurdu. Bu komisyonlar hem kurumlara birlik getirecek, hem de daha hızlı çalışmayı sağlayacaktı. 1960'ların ortasında merkeziyetçilikten büyük ölçüde kurtulundu. Merkeze, adliye sistemi, hâkimler ve sulama bağlı kaldı; bunun dışında yönetim mahallî kurumlara bırakıldı. Mahallî yönetim, eğitimi, köy yardımlaşmasını «temel demokrasiler»i, sağlık hizmetlerini ve bir dereceye kadar sanayi ve beslenmeyi kapsıyordu. Bütün Pakistan idare bölgelerine ayrıldı. Bir yöneticinin idaresinde olan her idare bölgesi, kendi içinde idare bölümlerine ve alt bölümlere ayrılmıştır. Her idare bölgesinde devleti memur olan bir yöneticiyle, tahsildar temsil eder. 1959'da valiler arası bir konferansta kabul edilen «temel demokrasiler» sisteminde, yönetim kadrosu piramit şeklindedir: 1. kasaba ve köy birlikleri; 2. alt-idare bölümleri; 3. idare bölümleri; 4. idare bölgeleri; 5. eyaletler. Piramidin en altındaki her temel birlik (köy ve kasabalar) bir meclis seçer. Bu temsilciler için-

Foto. LAROUSSE

PALACKY
Jos. Kriehuber'in taşbasması (1843) Avusturya Millî kütüphanesi

den seçilen 80 000 «temel demokrat» ise milet meclisin seçer. Amaç bütün halk tabakalarının yönetime, iktisadî ve sosyal alanda çalışmalara katılmasıdır. Ayrılmadan önceki sistemlere göre işleyen kamu hizmetleri, 1960'larda başında A.R. Cornelius'un bulunduğu Ödeme ve Hizmetler (Pay and Services) komisyonunun öğütlerine uygun olarak yeniden teşkilâtlandırıldı. Merkezden yönetilen emniyet teşkilâtı da yeniden düzenlendi.

● *Siyasî partiler.* 1958'de anayasa feshedildiği zaman bütün siyasî partiler de kapatıldı. 1962'de sıkıyönetim kalkınca Millet meclisi, siyasî partilerin yeniden kurulmasına izin verdi. 1960'ların ortalarında bütün eski siyasî partiler (Müslümanlar birliği, Avami birliği, Milli Avami birliği ve Nizam El-İslâm) yeniden çalışmağa başlamıştı.

● *Adalet mekanizması.* Adalet sisteminin başında bir yüce mahkeme, ondan sonra iki yüksek mahkeme vardır. Bunları idare bölümü ve bölge mahkemeleri izler. Sulh ve ceza mahkemeleri bölge mahkemelerine bağlıdır. Pakistan bağımsızlığına kavuştuğu zaman birçok kanun vardı. Bunlardan bazı değişiklikler yapılarak yararlanıldı. Pakistan kanunlarının Kur'an ve sünnî mezhebine uyacak şekilde hazırlanması için sık sık teklifierde bulunuldu. Ama bu işin çok karmaşık olması yüzünden bu konuda acele davranılmamaktadır.

HABERLEŞME

Posta ve telgraf işletmeleri kâr eder ve millî gelire katkıda bulunur. Halkın telefon cihazı ihtiyacını Haripur'daki bir fabrika karşılar. Doğu ve Batı Pakistan arasında haberleşmenin sağlanması da önemli bir meseledir. İki kısım, yüksek frekanslı radyo telefon kanallarıyle birbirine bağlıdır. Ama bu kanallar yeterli değildir. Başlıca merkezler Dakka'dan yapılan çok yüksek frekanslı bir radyo yayınıyle birbirine bağlıdır. Milletlerarası haberleşme için telsiz telefon hatları vardır. Avrupa'daki başlıca merkezlere, Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya telefon etmek mümkündür. Milletlerarası radyo-telgraf devreleri Karaçi'yi dünyanın başlıca şehir ve ticaret merkezlerine bağlar. Bu şehirlerin birçoğunda teleks de vardır. CENTO'nun yardımıyle Karaçi - Tahran ve Ankara arasında 600 kanallı bir mikrodalga telefon sistemi kurulmuştur. Radyo yayınları 1960'ların ortasında henüz yetersizdi. İkinci beş yıllık planda yayınların gelişmesi için 40 000 000 rupilik bir harcama öngörüldü. Bu dönemin sonunda ülkede 29 vericisi olan 13 verici istasyon kurulması tasarlanmıştır. (ML)

Pakistan Hindistan savaşı, Doğu Pakistan'ın Bengaldeş adıyle bağımsız bir devlet haline getirilmesini isteyenlerin ayaklanması üzerine, bunları destekleyen hint birlikleriyle Pakistan Silâhlı kuvvetleri arasında çıkan çatışma (3-17 aralık 1971).

Doğu ve Batı Pakistan arasında, kökü bağımsızlığın başlangıç tarihine (1947) kadar uzanan iktisadî ve siyasî nitelikteki anlaşmazlıklar, 1970 parlamento seçimlerinden sonra arttı. İktisadî ve siyasî bağımsızlık isteyen Doğu Pakistan'da, Avami partisi lideri Mucibürrahman seçim sonunda kendi bölgesinde mutlak çoğunluğu, bütün ülkede de çoğunluğu sağladı. Bu sonuç karşısında cumhurbaşkanı Yahya Han önce parlamentonun açılmasını erteledi, sonra da yeni anayasayı hazırlamak üzere bir komite kuracağını ilân etti. Ancak, Mucibürrahman bu çalışmalara katılmayı reddetti ve başlangıçtaki bağımsızlık tezinde direndi. Gerginliğin artması üzerine cumhurbaşkanı Yahya Han, Pencab ordusunu Doğu Pakistan'a gönderdi. Bu tedbir de Doğu Pakistan'da direnişin başlamasını önleyemedi ve mart 1971'de halkla ordu arasında çatışma başladı. Bu çatışmalarda Hindistan'ın silâhlandırdığı mukhti bahini çetecileri etkili oldu. İç savaş sırasında Doğu Pakistan'da bir «Geçici Bengaldeş hükûmeti» kuruldu. Çatışmaların başladığı sırada Mucibürrahman tutuklandı. Pakistan ile Hindistan arasında gerginliğin hızla arttığı bu dönemde, Hindistan ile S.S.C.B. arasında bir askerî antlaşma imzalandı (ağustos 1971). 1971 Ekimi başlarında Hindistan - Pakistan sınırında, öteden beri devam eden sınır çatışmaları şiddetlendi ve sabotajlar arttı. Aralık 1971'in ilk günlerinde hint birlikleri Pakistan sınırı boyunca saldırıya geçti. Birkaç gün içinde de hint kuvvetleri Doğu Pakistan'da Çittagong, Jessore, Sylhet, Rangpur ve Dakka şehirlerine doğru ilerledi; buna karşılık pakistan kuvvetleri de Hindistan'ın elinde bulunan Keşmir bölgesindeki Cammu, Pencab, Agra ve Bombay şehirlerini havadan bombaladılar. Savaş sırasında Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyinin almak istediği ateşkes kararı, Birleşmiş Milletler Genel kurulunun aldığı temenni kararına tarafların uymayı kabul etmeleri üzerine sağlanabildi (17 aralık 1971). Bu tarihte Doğu Pakistan hint birliklerinin eline geçmiş ve buradaki pakistan askerleri teslim olmuştu; Doğu Pakistan'da Seyyid Nazrul İslâm'ın cumhurbaşkanı, Tacüddin Ahmed'in de başbakan olduğu bağımsız Bengaldeş devletinin kurulduğu ilân edildi (aralık 1971). 23 Aralık 1971'de cezaevinden çıkarılan Mucibürrahman memleketine döndü; cumhurbaşkanı, sonra da başbakan oldu (ocak 1972). İlk tespitlere göre, kısa süren savaş sırasında Hindistan bütün cephelerde 2 307 ölü, 2 163 kayıp ve 6 163 yaralı, Pakistan ise, yalnız doğudaki savaşta 6 000 ölü, 7 000 kadar da kayıp verdi. (M)

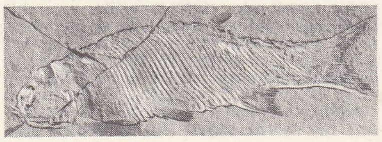

palaeoniscus

PAKİSTANLI sıf. ve i. (*Pakistan*'dan *pakistan-lı*). Pakistan halkından veya bu halkın soyundan olan (kimse). [L]

PAKİSTANLILAR, Pakistan'da yaşayan ve oradan gelme halk. Birbirinden 1 700 km uzakta, hint toprakları ile ayrılan Doğu (Bengaldeş) ve Batı Pakistan arasında gerek coğrafya açısından, gerek ırk, dil, din ve kültür açısından büyük farklar vardır.

● *Irklar.* Mohenco-Daro yıkıntılarında bulunan insan iskelet ve kafatasları, bölgede M.Ö. 2500 yıllarında en az dört ayrı ırk yaşadığını göstermektedir: Akdeniz ve Alp (ikisi de Avrupa), Proto-Avustralya benzeri (Vedda) ve Mongoloyit. Ayrıca ırklar arasında büyük ölçüde karışma olmuştur. Bugün Batı Pakistan'da yaşayan halk dört grupta toplanabilir: 1. Pencab'da «gerçek» akdenizli tipi; 2. Pencab ve Sind'de «doğu» akdenizli tipi (fazla uzun ve genellikle çıkıntılı burun; daha açık renkli deri); 3. kuzeybatı sınır bölgesinde peştu dili konuşan Patan'lar (çeşitli yazarlara göre samî ırkıyle karışmışlardır); 4. brakisefal Bülüçlar (yuvarlak kafalı); iran soyundan gelen ve Bülucistan'da yaşayan Bülüçlara arî tipi de denir.

Doğu Pakistan'da yaşayan halklar ise başlıca iki gruba ayrılır: 1. yerleşik halkların büyük kısmını meydana getiren akdenizli tip; 2. Pakistan-Burma sınırında ve Çittagong tepelerinde yaşayan Paleo-Mongoloyitler. Bölgeye dışarıdan gelen batı menşeli bazı göçebeler (msl. Santal'lar) protoavustralya grubundandır.

● *Diller.* Batı Pakistan'ın resmî dili Urdudur. Hemen bütün Pakistanlılar bu dili anladıkları halde, ana dil olarak başka bölgesel diller de konuşurlar. Arapça, farsça ve hinduca kelimelerin karışımı olan ve fars alfabesiyle yazılan Urdu'nun, Hindistan'da Moğol döneminin başlarında konuşulduğu kanıtlanmıştır. Batı Pakistan'daki bölgesel diller şunlardır: 1. Sind'de konuşulan, Prakrit'in viraçada lehçesinden türeyen ve arap alfabesiyle yazılan (M.S. XI. yy.a kadar malvari veya ardhanagari alfabesiyle yazılırdı) Sindhi; 2. Bülucistan'da bülüç dili; 3. İran sınırında Makran'da, Makrani; 4. Afganistan sınırında Peştu veya Pahtu; 5. Batı Pencab'da Pencabi. Son dört dil fars alfabesiyle yazılır. Bütün bu diller arî menşelidir, Pakistan'da arî menşeli olmayan tek dil, bazı bölüçların konuştuğu dravid menşeli brahui dilidir.

Doğu Pakistan'da resmî ve konuşulan dil Bengalidir. Nagari yazı ailesinin alfabelerinden biriyle yazılır. Öbür pakistan dillerine kıyasla, sanskrit ve hindu diline çok daha yakındır. Zengin bir edebiyatı vardır. Son zamanlarda Buddhadeva Bose ve Nazrul İslâm gibi çağdaş şairler bu edebiyata önemli katkılarda bulundu. Yönetim ve eğitim alanında çok yaygın olan İngilizce, 1960'larda Pakistan'ın iki kısmında da hâlâ resmî dildir.

● *Dinler.* Pakistan cumhuriyeti halkının çoğu müslümandır. Bütün öbür dinî azınlıklar (hindu, hıristiyan, buddha'cı ve Parsiler), 1961'de toplam nüfusun yüzde 12'sinden azdı.

Müslümanların çoğu sünnî hanefîdir; bir miktar sünnî, şafiî ve şiî de vardır. Öbür müslüman toplulukları Seyyidler (Muhammed'in kızı Fatma'nın soyundan geldiklerine inanılır), Hocalar (Sind'deki bir tacir topluluğu) ve İsmailîlerden (Ağa Hanın müritleri) meydana gelir. Batı Pakistan'daki Kadianilerin müslümanlıkları tartışma konusudur; çünkü bunlar, Müslümanlığın temel ilkelerinden birini, Muhammed'in son peygamberliğini kabul etmezler. Dinî azınlıkların en kalabalığı Hindulardır. (1961'de 10 001 474 kişi). Bunların büyük kısmı Doğu Pakistan'da (9 379 669) yaşar. Hıristiyanların çoğu Batı Pakistan'dadır (732 787). Buddha dininden olanların (376 312) hemen hepsi Doğu Pakistan'da, Parsiler (5 412) Batı Pakistan'da yaşar. Müslüman olmayan öbür grupların (göçebe ve yahudiler) toplam nüfusu 47 872'dir.

● *Kültür.* Pakistan'ın kültür yapısı, coğrafî bölgelere, göçebe, köy, şehir topluluklarına göre değişiklikler gösterir. Ayrıca bu topluluklar kendi içlerinde yer yer farklılaşırsa da, çoğunluğun müslüman olması sebebiyle bazı ortak özellikler vardır.

Batı Pakistan'daki dinî azınlıkların sayısı çok az olmakla birlikte, müslümanların hayat tarzı, yüzyıllardan beri yan yana yaşamanın sonucu olarak hint medeniyetinin oldukça etkisinde kaldı. Öyle ki, müslümanlar İslâmiyetin eşitlik kavramıyle hiç bir şekilde bağdaşamayan bir kast sistemi kurdular. Üstelik bu sistem yalnız Pencab'da değil, Svat vâdisi gibi sınır bölgelerinde de yerleşti. Kastların dışında, Pencab'daki kırlık bölgelerde görülen başka bir özellik, *vartan bhanci* kurumudur. Bu kurum, toplumu meydana getiren çeşitli gruplar arasındaki yiyecek, para, giyecek, hizmet ve bağış mübadelelerini içerir. Bu mübadele sistemi sayesinde, hem insanlar birbiriyle ilişki kurar ve sosyal bütünleme sağlanır, hem de bireyler sosyal mevki ve itibar kazanabilir.

Sosyal hayatın düzenlenmesinde, patan topluluğu, toprak sahipliğinde baba soyuna önem verir. Bu toplulukta gelişmiş bir mizah duygusu ve konukseverlik ağır basar. Patan hayatının kamusal veya özel kesimleri. Atina demokrasisinde olduğu gibi meclislerce (*cirga*) denetlenir.

Doğu Pakistanlı kabileler (Çakma'lar, Mogh'lar, Tripura'lar, Murung'lar, Bancugi'ler, Panku'lar, Luşey'ler ve Khyang'lar) ormanları yakarak tarla açma usulüyle gezgin tarım yapar. Sosyal hayat, baba soyuna ve yerleşik köy düzenine önem verir. Bir kısmı hâlâ animist dinlere bağlıysa da, bazıları (Khyang'ların çoğu) buddha'cıdır. Hıristiyan misyonerler bu halkları büyük ölçüde etkilemiştir. Doğu Pakistan'ın kültür yapısında Hinduların hayat tarzı önemli yer tutar. Eski gelenekler, öğrencilerin Sanskritçe, yazı, felsefe öğrendiği *tol* ve *Ayurveda tıp* sistemi gibi çeşitli kurumlar kanalıyle devam eder.

Homeopati ve natüropati'ye dayanan Ayurveda, aslında hindu kaynaklıdır. Her yıl tekrarlanan bazı dinî bayramlar da (*puca*) son derece renklidir. Bunların başlıcaları Durga puca, Kali puca ve Sarasvati puca'dır. Doğu Pakistan'da kır bölgeleri halk müziği, dans, tiyatro ve edebiyat kültürü bakımından çok zengindir. (M)

PAKİT i. (yun. *pakhytes*, kalınlık > fr. *pachyte*'ten). Bot. Yaşlı kök ve gövdelerde bulunan büyükten tabaka ile bunun meydana getirdiği ikincil odun ve soymuk dokularının tümü. (L)

PAKİTEN sıf. (fr. *pachytène*). Biyol. *Pakiten evre,* ilk indirgeyici bölünmede ilkevrenin üçüncü dönemi. (Özelliği, aynı kro-

Foto. Alinari-Giraudon, Robin (LAROUSSE)

mozom çiftindeki her iki kromozomun da boyca kısalması ve kalınlaşmasıdır.) [L]

PAKİVAJİNALİT i. (fr. *pachyvaginalite*'ten). Patol. Erbezi haznesi kılıfının iltihapla kalınlaşması. (L)

PAKİVAJİNİT i. (fr. *pachyvaginite*'ten). Jinekoloji. Gebelik sırasında görülen vajinit; mukozadaki papillaların hipertrofisi bu hastalığın başlıca özelliğidir. (Doğumdan sonra hastalık geriler.) [L]

PAKİZE sıf. (fars. *pāk* ve *-ize*'den *pākize*). *Esk.* Temiz, saf. || Halis, hakikî. || İ. Kadın adı. || *Pakize-huy* (veya *pakize-nihad*), temiz huylu: *Hakkı bir zalime ihtar, o ne şahane cihad / «En büyüktür» dedi Peygamber-i pakize-nihad* (M. Â. Ersoy). || *Pakize-ruy*, temiz yüzlü. || *Pakize-sühan*, temiz, anlaşılır sözlü: *Hem bir dahi eski Nailî'dir / Pakize-sühan, edip şair* (Ziya Paşa). [M]

PAKKALA (Teuvo), asıl adı **Teodor Oskar Frosterus**, finlandiyalı yazar (Oulu 1862 - Kuopio 1925). Kenar mahalle halkının yaşayış ve âdetlerini gerçekçi bir üslûpla dile getiren ve özellikle hiç bir ideolojiye kapılmadan yoksulluğu gözler önüne seren hikâyeler yazdı: *La Psuuden Muistoja* (Çocukluk Hatıraları) [1885]; *Vaaralla* (Tepede) [1891]; *Elsa* (1894). Özellikle küçük çocukların hayatını ve dünyasını başarıyla dile getirdi: *Lapsia* (Çocuklar) [1895]; *Oulua Soutamassa* (Oulu Irmağında Kürek Çekerken) [1866]. Ayrıca dramları ve komedileri vardır. (M)

PAKLAMAK geçl. f. (*pak*'tan *pak-lamak*). Temizlemek, arıtmak: *Çamaşırları yıkayıp paklamak.* || Üçüncü tekil şahsın geniş zaman şekliyle «bir şey [...]ya lâyıktır, onun yeri ancak [...]dır» anlamında kullanılır: *Senin gibilerini kahve paklar* (M. Ş. Esendal). *Adam içini çekti ... —Beni artık şu deniz paklar ...* (B. Felek). *Kırkından sonra azanı teneşir paklar* (Atasözü). || *—Mec.* Hepsini alıp götürmek, hepsini yiyip bitirmek. || Temize çıkarmak. || Öldürmek.

◆ **Paklanmak** dönşl. f. Pak hale gelmek, temizlenmek. (M)

PAKNAMPO. Bk. NAHON SAVAN.

PAKO i. (keçua dilinden isp. k.). Zool. Peru ve Bolivya'da yaşayan evcil *alpaka* türü; yününden yararlanmak için yetiştirilir. (L)

PAKOKKU, Birmanya'da şehir, İravadi'nin sağ kıyısında, ırmağın Çindvin ile birleştiği yerin güneybatısında; 23 100 nüf. Tarım (pirinç ve pamuk) pazarı. Kereste ihraç merkezi. Palmiye şekeri ve ipekli kumaş imalâtı. (L)

PAKOROS, parth prensi (öl. M.Ö. 38), kral Orodes'in oğlu. Fırat'ın ötesindeki illeri istilâ etti (M.Ö. 52). Ventidius Bassus'a yenildi ve savaştan az sonra öldü. (L)

PAK SE, Laos'ta kasaba, Çampassak ilinin merkezi, Se Done ile Mekong'un kavşağında; 5 000 nüf. Boloven yaylalarının ticaret merkezi. (L)

PAKSOS, İon denizinde yunan adası, Korfu'nun güneyinde; 3 000 nüf. (L)

PAKT i. (fr. *pacte*). Antlaşma: *Kuzey Atlantik paktı.* || *Aile paktı.* Bk. AİLE ANTLAŞMASI. || *Dörtlü pakt*, 7 haziran 1933'te Roma'da, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan pakt. (Mussolini'nin isteği üzerine yapılan bu pakt gereğince, adı geçen devletler sınır değişiklikleriyle ilgili bütün teklifleri aralarında müzakere edeceklerdi. Bu şekilde kurulan Avrupa direktuvarı, antlaşmaları, barışçı bir metotla yeniden gözden geçirecekti. Küçük ittifak ve Polonya'yı kaygılandıran bu pakt onaylanmadı; Almanya Milletler cemiyetinden çekildi [ekim 1933], Fransız hükûmeti, paktı Millet meclisine ve senatoya sunmaktan vaz geçti.) || *Federal pakt*, İsviçre anayasası. || *Sömürge paktı.* Bk. SÖMÜRGE ANTLAŞMASI. (L)

PAKTOLOS. Esk. coğ. Lydia'da (Batı Anadolu) küçük ırmak, Gediz'in (Hermos) kolu; altın pulları taşımasıyle meşhurdu. Bazı şairler ırmağa *Khrysorroas* («altın dalgalarla akan ırmak») adını verirlerdi. Kral Midas burada yıkanarak, her şeyi altına çevirme imtiyazını, Paktolos'a geçirdi. Başka bir efsaneye göre de, ırmakta bir hazinenin gizlendiği yerin girişindeki bir taş, bir borazan sesi çıkararak hırsızları uzaklaştırıyordu. Eskiden Paktolos vâdisindeki Bozdağ'ın (Tomolos) yamaçlarında işletilen büyük altın madenleri, Lydia krallarının büyük ölçüde zenginleşmesini sağladı. Bugün *Sartçay.* (L)

PAKTON i. Bizans'ta her eyaletin ödediği vergi. (Çok ağır bir vergi olduğu için özellikle X. yy.da ayaklanmalara yol açtı.) [M]

PAKTYE. Esk. coğ. Anadolu'da, Marmara denizi (Propontis) kıyısında şehir. Eski yazarlara göre M.Ö. 560'ta Miltiades tarafından kuruldu. Helle*nin mezarının Paktye'de olduğu söylenir. Diodoros'a göre, Alkibiades M.Ö. 407'de, Yunanistan'da görevinden uzaklaştırıldıktan sonra Paktye şehrine yerleşti. Pausanias da, Lysimakhos'un mezarının Kardia ile Paktye arasında olduğunu yazar. Bugün *Kazanağzı.* (M)

PAKTYES, Lydia'lı kumandan (M.Ö. VI. y.ın ikinci yarısı). Lydia kralı Kroisos'u yenerek Sardeis'i alan Keyhüsrev (M. Ö. 547) Paktyes'i ele geçirdiği hazineleri korumakla görevlendirdi. Bir süre sonra Keyhüsrev'in Ekbatana seferine çıkması üzerine Paktyes, Lydia'lıları ona karşı kışkırtarak bir ordu topladı, Sardeis'i kuşattı. Keyhüsrev, kuşatma haberini alınca, kumandan Mazares'i Lydia'ya göndererek Paktyes'in yakalanmasını emretti. Mazares'in geldiğini duyan Paktyes, önce Namurtköy'e (Kyme) kaçtı; Namurtköylüler onu Midilli'ye (Mytilene) gönderdiler. Paktyes, Midillililerin kendisinin teslimi için Mazares ile pazarlığa oturdukları sırada Sakız'a (Khios) kaçtı. Sakızlılar tarafından Atarneus şehrine karşılık Mazares'e teslim edildi. (M)

PAKÛB bls. i. Bk. PAYKÛB.

PAL i. Bir çeşit güvercin. (M)

PAL, ing. *Phase Alternation Line*, faz değiştirme hattı deyiminin kısaltması. Alman mühendisi Walter Bruch tarafından icat edilen ve 1966'da bazı avrupa ülkelerince kabul edilen bu renkli televizyon sistemi, amerikan NTSC* sisteminin çok geliştirilmiş bir şeklidir. Amerikan sisteminde olduğu gibi PAL sistemi de, alt taşıyıcı dalganın hem genliğinden, hem de faz farkından yararlanarak bütün renkli enformasyon verilerini aynı anda yardımcı dalga üzerinden iletir. Alıcıda bu veriler hemen kullanılmaz, her iki satırda bir gruplanacak şekilde geciktirilir: siyah-beyaz bir satırdan sonra renkli bir satır getirilerek, faz farkından doğacak hataların otomatik olarak düzeltilmesi sağlanır. PAL sistemi Avrupa'da, Fransa, Rusya ve sosyalist ülkelerin dışındaki bütün ülkelerde kullanılır. (L)

PALA i. (ital. k.). Sil. *Esk.* Bir çeşit kısa ve geniş kılıç. (Uç kısmından kabzasına doğru daralır; kalın, kısa ve ağır bir kılıçtır. Eskiden süvariler tarafından kullanılırdı. Kabzaları altın işlemeli, kınları gümüşten olanları vardı. Bazılarının üzeri altın kakmalı yazılarla süslüydü.)

— ÇEŞ. DEY. *Pala çalmak* (veya *sallamak*), uğraşıp didinmek, çabalamak: *Yok beyim yok! Onlar lâf ... kazanan kazanıyor, biz pala çalıyoruz* (B. Felek). Pala ile vurmak. || *Pala çekmek*, palayı belinden çekip vurmak, kullanmak. || *Pala sürtmek*, hayatta türlü tecrübeler geçirmek, görüp geçirmek: *Biz de az çok pala sürttük / —Sana cahil demedik / Yalnız züppe dedik / Bak yine baktın dik dik* (M. Â. Ersoy).

— Balıkç. İğnenin üst ucunda kösteğe bağlı yassı kısım.

— Denizc. Küreklerin, denize daldırıldığı tarafın enli ve yassı kısımlarına verilen ad. || *Pala çevirmek*, küreğin pala kısmını su yüzeyine paralel durumda geriye vererek kürek çekmek. || *Pala sırtı*, kürek palasının keskin kenarları.

— Havc. Bir pervanenin burgu biçimindeki kanadı.

— İnş. (Bir yere) Kılıç gibi çaprazlama konan yassı kiriş veya kereste. (ML)

PALA. Esk. coğ. Anadolu'da eski bölge, Kızılırmak (Halys) ile Hitit imparatorluğunun batısında. Pala'nın Roma çağındaki *Blaene* (Paphlagonia) şehri olduğu sanılır.

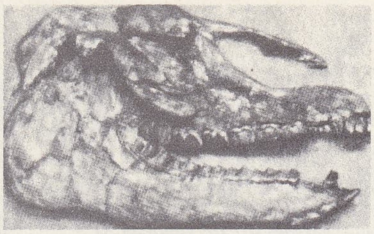

palaeotherium'un kafatası
Tabiat Tarihi Millî müzesi, Paris

Boğazkale'deki bazı çivi yazılı dinî metinlerde görülen pala dili, hitit grubundan bir hint-avrupa lehçesidir. (L)

PALA, bir Bengal hanedanının adı. Bu hanedan, 765-770'ten 1086'ya kadar, Bihar ve Bengal gibi bellibaşlı ganj eyaletlerini hâkimiyeti altına aldı. Debdebeye düşkün olan bazı hükümdarları (en ünlüsü Dharmapala [IX. yy.]) kendilerine imparator unvanı verdiler. Buddha'cılığı korudular ve kendi zamanlarında bu dinin gelişip yayılmasını sağladılar; ünlü Nalanda üniversitesi onların kurduğu vakıflardan yararlandı. Gupta ve gupta sonrası üslûplarının mirasçısı olan pala sanatı, özünde tutucu bir sanattı ve eski formülleri sürdürdü. Pala'lar, 1150'de Sena'lar tarafından Bengal'den uzaklaştırıldı ve 1197'de de türk akınlarıyle ortadan kalktı. (L)

PALABIYIK bls. i. Görünüşü palayı hatırlatacak biçimde, yanaklara doğru kıvrılan uzun ve gür bıyık: *Jandarma, palabıyıklarını sıvazladı. Ekmeği parçalayıp avuç avuç zeytinle taksim etmeye başladı* (S. Kocagöz).

◆ Bls. sıf. Uzun, kıvrık ve gür bıyığı olan (kimse).

◆ **Palabıyıklı** bls. sıf. ve i. Pala gibi gür, uzun ve kıvrık bıyığı olan (kimse): *Döndük, iriyarı, palabıyıklı [...] bir adam, elinden tuttuğu bir çocukla içeri girdi* (B. Felek). *Odaya muhafız olarak bırakılan jandarmaların palabıyıklısı acele acele kapıyı açıp, mebuslara bir göz attı* (S. Kocagöz). [M]

PALA'CA i. Pala* dili. (L)

PALACİO (Manuel DEL), ispanyol şairi (Lerida 1831 - Madrid 1906. Krallık aleyhindeki siyasî yazıları ve yergileri yüzünden, 1867'de Porto Riko'ya sürüldü; ama 1868 Devriminden sonra İspanya'ya döndü ve resmî görevler aldı. En güzel lirik şiirlerini halk geleneğinden yararlanarak yazdı: *Melodias İntima* (İçten Ezgiler) [soneler, şarkılar ve coplalar, 1884]; *Chispas* (Kıvılcımlar) [1894]. (L)

PALACİOS (Alfredo), arjantinli hukukçu ve siyaset adamı (Buenos Aires 1880 - ay.y. 1965). Buenos Aires ve La Plata üniversitelerinde profesörlük yaptı. Liman işçilerinin oyuyle, ilk sosyalist milletvekili olarak meclise girdi. Del Valle ve Justo'nun ortodoks marksist hizbine karşı çıkınca Sosyalist partiden atıldı (1915). Bunun üzerine milletvekilliğinden de çekildi ve yeni bir parti kurdu. Bu deneme başarısızlıkla sonuçlanınca, yeniden Sosyalist partiye girdi (1931). 1934-1942 Arasında Buenos Aires senatörü oldu; Peron rejimi sırasında Uruguay'da sürgün yaşadı. Peron düşürülünce (1955), Arjantin'in Uruguay büyükelçiliğine getirildi (1955-1957), 1958'de partinin, Sosyalist Demokrat partiyi kuran sağ kanadına karşı çıktı ve Arjantin Sosyalist partisinin başlıca yöneticilerinden biri olarak kaldı. 1961'de yine senatör seçildi. (M)

PALAFOX Y MELZI
Delerive'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

PALACİO VALDES (Armando), ispanyol romancısı (Entralgo, Asturia 1853 - Madrid 1938). Büyük meseleleri ve derin tasaları olmayan, yumuşak ve saf bir gerçekçilikle birçok roman yazdı: *La hermana San Sulpicio* (San Salpicio Rahibesi) [1889]; *La Aldea Perdita* (Kaybolan Köy) [1903]; *Tristan o el Pesimismo* (Tristan veya Kötümserlik) [1906] ve *La Novela de un Novelista* (Bir Romancının Romanı) [1926]. Zamanında büyük ün kazanan bu hoş ve «ılık» romanlar burjuva romanının tipik örnekleridir. (L)

PALACKY (Frantişek), çek tarihçisi ve siyaset adamı (Hodslavice, Moravya 1798 -

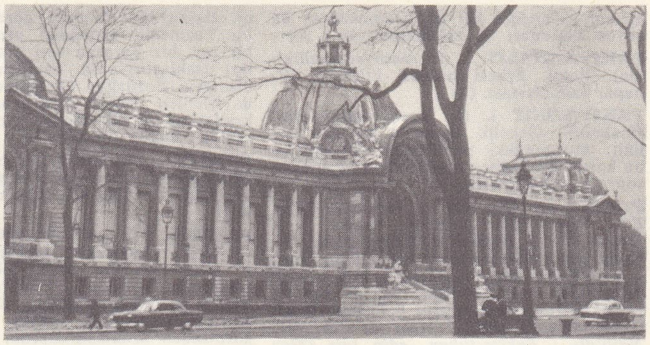

Palais Grand et Petit

Prag 1876). Prag'da, Sternberg ailesinin yanında arşivci olarak çalıştı (1823); *Časopis Českeho Musea*'yı (Çek Müzesi Gazetesi) [1825] çıkarttı, *Arı Kovanı* adlı yayın derneğini (1831) kurdu ve bu yoldan çek milliyetçiliğinin doğmasında önemli rol oynadı. Önce almanca, sonra çekçe yazdığı *Geschichte von Böhmen* (*Dejiny Narodu Českeho*) [Bohemya Tarihi] (5 cilt, 1836-1867) adlı eserinde, savaşçı germen soyunun karşısına, uysal islav soyunu çıkarır; sağlam belgelere dayanan bu eser, 1526 tarihine (Bohemya tahtına Habsburg'lardan birinin çıkışı) kadar devam eder; eserin milliyetçi niteliği, başarı kazanmasına ve yazarının siyasete atılmasına yol açtı. Palacky, muhtar bir ülke olarak Bohemya'nın da içinde bulunacağı federal bir Avusturya imparatorluğundan yana olduğunu bir açık mektupla bildirerek, Bohemya adına Frankfurt parlamentosuna katılmayı reddetti (1848). Prag'da, İslav Birliği kongresine başkanlık etti (2-16 haziran 1848); ihtilâlcilerin Avusturya'ya karşı ayaklanmasına engel olamadı. Daha sonra Avusturya parlamentosuna milletvekili seçildi; ılımlılar arasında yer aldı ve merkeziyetçiliğin yeniden kabulü üzerine (1849) siyasetten çekildi; senyörler meclisi üyeliğine getirildi (1861) ve Avusturya-Macaristan ikiliğine karşı mücadele etti (1867). [L]

PALADAT i. (alm. *palladat*). Kim. Karmaşık paladyum tuzlarının genel adı. (Bu tuzlarda paladyum + 2 veya + 4 değerlidir: msl. potasyum paladat K_2PdO_3, potasyum heksakloro paladat IV.) [M]

PALADİKLORÜR i. (fr. *palladichlorure*). Kim. Genel formülü M_2PdCl_6 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* HEKSAKLORO PALADAT IV. (L)

PALADİLHE (Emile), fransız bestecisi (Montpellier 1844 - Paris 1926). Roma Birinci ödülünü aldı (1860). *L'Amour Africain* (Afrika Usulü Aşk) [1875]; *Suzanne* (1878); *Diana* (1885); *Patrie* (Vatan) [1866] adlı parçaları ve bir opera (*Vanina*), bir oratoryo, bir missa, bir senfoni, piyano parçaları, melodiler v.b. besteledi. (L)

PALADİLHİA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı küçük yumuşakça; pınarlarda, derelerde ve yeraltı sularında yaşar; kavkısı uzunca koni biçimindedir; dipte bulunan kavkı deliğinin ön tarafı korunaklıdır. (*Hydrobiidae* familyasından.) [L]

PALADİNİT i. (fr. *palladinite*). Miner. Tabiî paladyum oksit. (L)

PALADİSÜLFÜR i. (fr. *palladisulfure*). Kim. Genel formülü M_2PdS_3 olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TRİSÜLFO PALADAT IV. (L)

PALADOAMİN i. (fr. *palladoammine*). Kim. İki değerli paladyum'un amonyaklı karmaşık bileşiklerinin adı. (L)

PALADOKLORÜR i. (fr. *palladochlorure*). Genel formülü M_2PdCl_4 olan karmaşık tuz; M tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TETRAKLORO PALADAT II. (L)

PALADONİTRİT i. (fr. *palladonitrite*). Genel formülü $M_2Pd(NO_2)_4$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TETRANİTRİTO PALADAT II. (L)

PALADOR i. Denizc. Yapılmakta olan bir geminin postalarını, planındaki kesitine uygun ölçüde tutmak için karşılıklı iki posta arasına vurulan geçici kemer. || *Ambar ağzı paladoru*, ambar ağzında enine ve boyuna olmak üzere, «mezarna pabucu» denilen yuvalara oturtulan hareketli kiriş. (Buna *ambar kirişi*, *pırnata* da denir. Bu kirişlerin üzerine ambar kapakları konulur.) [M]

PALADOSİYANÜR i. (fr. *palladocyanure*). Genel formülü $M_2Pd(CN)_4$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. *Eşanl.* TETRASİYANO PALADAT II. (L)

PALADÜR i. (fr. *palladure*). Kim. Paladyum'un başka bir madenle yaptığı bileşik. (L)

PALADYUM i. (*Pallas*'tan fr. *palladium*). Platin grubundan hafif maden.

— ANSİKL. *Paladyum*, atom numarası 46, atom ağırlığı Pd=106,7 olan kimyasal elementtir. 1803'te Wollaston tarafından, rodyumla aynı zamanda keşfedilmiştir.

Rütenyum ve rodyumla birlikte, platin grubu madenlerinin hafif grubunu meydana getirir. 11,4 Yoğunluğunda, kolay dövülen, 1 500°C'a doğru ergiyen beyaz bir katıdır. En ilgi çekici özelliği, kendi hacminin 1 000 katı kadar hidrojeni soğurabilmesidir; paladyum tarafından soğurulan hidrojen ise son derece etkinleşir.

Havada ısıtılan paladyum yüzeysel olarak oksitlenir; klordan etkilenir. Platin grubunun, nitrik asitte çözünen tek madenidir.

Paladyum bileşikleri. Paladyum iki seri bileşik verir: madenin iki değerli olduğu paladyum II bileşikleri ve dört değerli olduğu paladyum IV bileşikleri; birinciler daha kararlıdır; öbürleri ise yalnız karmaşık bileşikler halinde bulunur. Bu tuzlar, genellikle platin tuzlarının izomorflarıdır.

Paladyum II klorür $PdCl_2$, hava nemini alarak sıvılaşan ve klorun paladyum üzerine etkimesiyle elde edilen kahverengi, billûrsu bir katıdır. Alkali klorürlerle olaya girince K_2PdCl_4 gibi 4 *paladoklorürler*'i verir; ayrıca paladosülfürler, paladonitritler, paladosiyanürler v.b.de de bilinmektedir. Paladyum II klorürün özellikle, *paladominler* denilen amonyaklı karmaşık bileşikleri çok kalabalıktır; meselâ $Pd(NH_3)_4Cl_2$, paladotetramin klorür gibi.

Paladyum IV klorür $PdCl_4$, serbest halde bulunmaz, yalnız, paladoklorürlerin klora etkimesiyle elde edilen ve *paladiklorürler* denen K_2PdCl_6 gibi karmaşık bileşikleri bilinir.

Paladyum II tuzları fotoğrafçılıkta kullanılır; paladyum II klorüre batırılmış fotoğraf kâğıdı karararak, atmosferde eser halinde bulunan civa buharlarının tespit edilmesini sağlar.

● *Elde edilişi.* Platin cevherlerinde (alüvyonlu kumlar) her zaman, Kanada'daki nikel cevherlerinde de ender olarak bulunan paladyum, bu madenlerle alaşım halinde ayrılır. Saf maden halinde elde etmek için, bütün platin grubu madenler art arda kimyasal işlemlerden geçirilerek çözünür tuzlar (karmaşık nitritler) haline getirilir, sonra madenlerden her biri tuz halinde çökeltilir. Hidrojenle son bir indirgeme uygulanarak saf paladyum elde edilir.

● *Kullanılma alanları.* Saf paladyum aşınmaya dayanıklı olduğu için, özellikle elektrik rölelerinde temas madeni olarak kullanılır. Gerek eser halindeki oksijeni bağlamakta ve ısıl işlemler için kontrollu atmosfer gazlarında hidrojen-oksijen birleşmesini kolaylaştırmakta, gerek bazı organik ürünleri hidrojenlemekte katalizör olarak da çok kullanılır. Gazların arıtılmasında da, hidrojenin paladyum içinde yayınma özelliğinden yararlanılır. Bakır veya gümüşle yaptığı alaşımları, özellikle korozyon tehlikesiyle karşı karşıya kalacak elektrik kontaklarının yapımında ve yüksek frekansta çalışacak kolay aşınan malzemelerin mekanik dirençlerini arttırmada kullanılır.

Diş protezlerinde, bakır, gümüş, az miktarda altın veya platinle yüzde 45 oranında paladyum alaşımları kullanılır.

Ayrıca yüzde 40'lık gümüş alaşımı hassas elektrik dirençlerinde, yüzde 90'lık gümüş alaşımı, ergime derecesi yüksek paslanmaz çelik veya nikel alaşımlarının kaynaklarında kaynak çubuğu olarak kullanılır. (L)

PALAEECHİNUS l. Suboruları ara bölgeleri dizi dizi plakalarla kaplı bulunan denizkestanesi; Avrupa ve Amerika'da karbonifer tabakalarında fosil olarak bulunur. (*Palaeechinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PALAEMON, lat. **Quintus Remmius Palaemo,** I. yy.da yaşamış latin gramercisi. Eskiçağda büyük üne ulaşan bir gramer yazdı. (L)

PALAEO—, yun. *Palaios*, eski'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PALAEOCHOERUS i. Şimdiki domuzların atası sayılan fosil memeli hayvan. (Oligosen ve Miyosen.) [L]

PALAEOCYPRİS i. Ostracoda takımından bugünkü cypris'e benzer kabuklu hayvan. (Silisleşerek çok iyi korunmuş olan fosili Saint-Etienne kömür yataklarında bulunmuştur.) [L]

PALAEOGALUS i. Şimdiki kokarcalara yakın etçil memeli hayvan fosili. (Oligosen ve Miyosen tabakalarında bulunur.) [L]

PALAEOHATTERİA i. Bugün Yeni Zelanda'da yaşayan acayip görünüşlü hatteria'dan daha ilkel sürüngen fosili; Saxe'ta Permiyen tabakasında bulunur. (Rhyncocephales takımından.) [L]

PALAEOMASTODON i. Hortumlu memeli hayvan fosili. (Fayum'da [Mısır] Oligosen tabakasında bulunmuştur. Kafatası ve diş düzeni çok ilkeldir. Her çenedeki ikinci kesici dişler kısa savunma dişleri halindedir. Palaeomastodonlar, kendilerinden sonra gelen mastodonların, hattâ bütün hortumlu

Palais-Royal arkada, Devlet Konseyi binasının bahçeye bakan cephesi

Foto. Neurdein, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

memelilerin menşeini anlamağa imkân verir.) [L]

PALAEONİSCUS i. Soyu tükenmiş olan *palaeoniscidae* familyasından ganoyit balık. (Uzun gövdesi kuvvetli ganoyit pullarla kaplıdır. Bu klasik fosil her iki yarımkürenin Permiyen tabakalarında görülür.) [L]

PALAEOPHİS i. Fosil deniz yılanı. (Londra'da ve Paris havzasında Alt Eyosende omurları bulunmuştur.) [L]

PALAEOPHONUS i. Paleozoik çağda yaşamış akrep. (Kalıntı izi Gotland adasında Üst Silüryende çok iyi durumda bulunmuştur.) [L]

PALAEOPİTHECUS i. İnsansı fosil maymun. (Kalıntıları Hindistan'da [Sivalik] Tersiyer tabakalarında bulunmuştur.) [L]

PALAEOREAS i. Boynuzlarıyle bugünkü boğa antilobunu andıran fosil antilop. (İskeleti Miyosen ve Pliyosen tabakalarında bulunur.) [L]

PALAEORHYNCHUS i. Uzun gövdeli, kemikli, fosil balık. (İskeleti Paris havzasında kaba kireçtaşlarında bulunur.) [L]

PALAEORYX i. Boynuzları şimdiki oryx'leri andıran fosil antilop; kemikleri çeşitli Miyosen ve Pliyosen tabakalarında bulunur. (L)

PALAEOSYOPS i. Soyu tükenen *titanotheridae* familyasından toynaklı memeli hayvan. (Tapir iriliğindeki bu hayvanların iskeletleri Kuzey Amerika'da Eyosen tabakalarında tam olarak bulunmuştur.) [L]

PALAEOTHERİUM i. Cuvier'nin çalışmalarıyle ün kazanan toynaklı memeli hayvan. (Cuvier bunun Montmartre'da bulunan bütün kemiklerini biraraya getirerek iskeletini yeniden kurdu.)

— ANSİKL. *Palaeotherium*, gövdesinin ve başının biçimiyle tapire, dişleriyle gergedana benzer. Gergedan gibi sadece üç parmaklıdır, fakat ortadaki parmak yandakilerden daha iridir. Eyosen ve Oligosen tabakalarında, çeşitli boyda pek çok türü bulunur. Vitry jipslerinde bulunan *Palaeotherium magnum*'un (en büyük türü) tam iskeleti Muséum de Paris'de bulunmaktadır. (L)

PALAEOTRAGUS i. Gevişgetiren memeli hayvan. (Şimdi Kongo'da yaşayan okapi'ye çok benzer: tam iskeleti Gaudry tarafından Yunanistan'da Pikermi'de Üst Miyosende bulunmuştur.) [L]

PALAFİTTA i. («toprağa çakılmış kazık» anlamında ital. k.). Arkeol. Jüra, İsviçre ve Schwaben gölleri kenarında, Neolitikten Bronz çağına (M. Ö. 1500 - 700 arası) kadar tarihöncesi konut kalıntılarına verilen ad. (Kulübelerin çitli duvarlarını kapayan çok sayıda kazık kalıntısı, göllerde kazık temel üzerine kurulmuş «göl şehirleri» fikrini doğurdu. Gerçekte, çoğu zaman, Protohistorya'nın az çok kurak bir döneminde, suyun yanı başında kurulan konutlar için kullanılırdı.) [L]

PALAFOX Y MELZİ (Jose REBOLLEDO DE), **Zaragoza** dükü, ispanyol generali (Zaragoza 1776 - Madrid 1847). Bayona'da Fernando VII'nin yanında bulundu; kralı oradan kaçırarak kurtarmağa çalıştı. Aragon başkumandanı ilân edildi (mayıs 1808) ve Zaragoza savunmasıyle ün kazandı (aralık 1808 - şubat 1809). Vincennes'de hapsedildi (1809 - 1813). Aragon'da başkumandan oldu, meşrutiyetçilerle birleşti (1820), Kral Muhafız alayına kumanda etti (1820-1823), sonra Maria - Cristina'nın tarafına geçti. (L)

PALAFOX Y MENDOZA (Juan DE), ispanyol rahibi (Fitero, Navarra 1600 - Osma, Castilla 1659). Hint Adaları meclisine üye olduktan (1639) sonra, kilisenin hizmetine girdi. Meksika'da, Puebla de los Angeles piskoposu (1640), geçici olarak genel vali (1642) oldu; yerlilere karşı gösterdiği insancıl davranışlarla ün kazandı ve cizvitlerin görevlerini kötüye kullanmalarına karşı koyarak faaliyetlerini yasakladı. Roma'ya çağrıldı (1649) ve Osma piskoposluğuna getirildi (1653). [L]

PALAFRUGELL, İspanya'da liman şehri, Katalonya'da (Gerona ili), Akdeniz kıyısında; 9 100 nüf. Mantar sanayii. Sayfiye. (L)

PALAGONİA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Catania ili), Caltagirone yakınında; 13 900 nüf. (L)

PALAHENG i. (fars. *pālāheng*). *Esk.* Dizgin, yular.

— Tasav. Dervişlerin boyunlarına taktıkları sırmalı ip veya zincire verilen ad.

— ANSİKL. Tasav. *Palaheng*'e genellikle «teslim taşı» denen, yıldız biçiminde akik bir taş asılır. Bazı dervişler, özellikle bektaşî dervişleri, bu taşın yanına boz renkli zeytin biçiminde taşlar da dizerler (*dürri necef* [necef incileri]). Bektaşî dervişlerinin taktıkları teslim taşları on iki dilimlidir. Bunlar Hacıbektaş türbesi yakınında çıkarılan yeşim taşından yapılırdı. (M)

PALAİGAMBRİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Mysia veya Aiolis bölgesi) şehir. Yapılan araştırmalarda kesin yeri tespit edilemedi. Jones, şehrin M. Ö. 133 yılında Bergama ile birleştiğini ileri sürer. Bürchner ise, Palaigambrion ile Palaia şehirlerinin aynı olduğunu söyler. (M)

PALAİMON. Yun. mit. Deniz tanrısı; Athamas'ın oğlu Melikertes'in tanrılaşmış şekli. Palaimon'a Korinthos kıstağında tapılırdı. (L)

PALAİOLOGOS, bizans aristokrasisine bağlı aile; XI. yy. ortalarında Nikephoros **Palaiologos** ile ortaya çıktı, onun oğlu GEORGİOS, Aleksios I Komnenos'un imparator olmasında rol oynadı (1081), Aleksios **Palaiologos,** Aleksisos Angelos'un kızı ile evlenince (1198), Angelos tarafından vâris tayin edildiyse tahta çıkamadı. Buna karşılık, büyük domestikos Andronikos **Palaiologos**'un oğlu, İznik (Nikaia) imparatoru oldu (1258); Mikhael* VIII adı altında İstanbul'u yeniden ele geçirdi (1261) ve iki yüzyıl için, Palaiologos ailesini imparatorluk tahtına yerleştirdi (1261-1453). Palaiologos'lar bundan başka, Mystras (Mistra) ve Patras despotluğuna (1383-1460) ve Mont ferrato markiliğine (XIV.-XVI. yy.lar) hükümdarlar sağladılar. Fatih'in İstanbul'u ele geçirmesiyle Palaiologos ailesi sona erdi. Bk. ANDRONİKOS, KONSTANTİNOS, İOANNES, MANUEL, MİKHAEL. (L)

PALAİOLOGOS (Andreas), osmanlı devlet adamı (öl. 1501). Manuel Paliologos'un oğlu. Müslümanlığı kabul ederek Ahmed MESİH adını aldı. 1480'de Türk donanmasında paşa oldu, çeşitli fasılalarla ve 1492'ye kadar bu görevde kaldı; 1499'da veziriazam oldu. (M)

PALAİOLOGOS (Andreas) [1453-1502], Peloponnesos despotu Thomas Palaiologos'un oğlu. Roma'da Bizans tahtı ve Mystras üstündeki haklarını, Fransa kralı Charles VIII'e ve daha sonra Castilla kralı Katolik Fernando'ya sattı. (M)

PALAİOLOGOS (Georgios), rum savaşçı (XV. yy.). Mora eşrafındandı. Gardice'de (Gardikion) II. Mora seferine çıkan Fatih'in emrindeki kuvvetlere karşı savaştı (1460), esir düştü; fakat Nauplion'a (Anabolu) kaçmayı başardı ve Venediklilerin hizmetine girdi. (M)

PALAİOPOLİS. Esk. coğ. Anadolu'da iki şehrin ortak adı: **1.** Pamphylia bölgesinde şehir. Roma imparatoru Antoninus Pius'tan Alexander Severus'a kadar olan sikkelerin üzerinde *Palaiopoleion* ve *Paleopoleinon* yazısıyle Zeus, Athena, Apollon, Dionysos, Demeter, Men ve Tykhe tasvirleri bulunur. M.S. 431'de Efes'te toplanan konsile Palaipolis piskoposu da katıldı. Şehrin yeri hakkındaki tek bilgi, eski yazar Hierokles tarafından verilmiştir. Buna göre şehir Pamphylia bölgesinde Olbasa ile Lysinia arasında yer alıyordu. Kesin yeri henüz tespit edilemedi; **2.** Lydia bölgesinde şehir. Hierokles bu şehrin Efes hâkimiyet sınırları içinde yaşayan Kilbianonlulara ait olduğunu bildirir. Eski ve modern adları arasındaki benzerlikten dolayı, Palaiopolis şehrinin Küçük Menderes (Kaystros) ırmağının yukarı kısmında yer alan Baliamboli (bugün Beydağ) olduğu genellikle kabul edilir. Ayrıca Kubitschek ve Reichel gibi bilginler tarafından, bu çevrede bulunan ve 212'ye ait olan bir yazıtta da bu şehrin adının geçmiş olması, Palaiopolis'in Baliamboli olduğunu gösterir. (M)

PALAİPHATOS, efsanevî yunan şairi; Atina'da doğduğu söylenirdi. Suidas onun Homeros'tan önce yaşadığını ve *Kosmogonia* (Evren'in Yaratılışı) adlı beş bin mısralık bir eserinden başka, kozmogoni üstüne şiirleri olduğunu ileri sürer. Suidas, ayrıca bu adı taşıyan üç başka yazarın daha yaşadığını da söyler; bunların ilki Atina'da, ikincisi Paros'ta üçüncüsü de Boğazhisar'da (Abydos) doğmuştu. Ona göre bu üçüncüsü, Aristoteles'in çağdaşıydı ve *Peri Paradoksu Historias* (Akıl Almaz Şeyler Üstüne) adlı bir kitabı vardı. (L)

Palais (GRAND ET PETİT), Paris'te 1900 Evrensel sergisi dolayısıyle inşa edilen iki yapı. Grand Palais günümüzde çeşitli sergiler için kullanılır. Batı bölümünde ise Palais de la Découverte yer alır. Petit Palais'de Paris Güzel Sanatlar müzesinin koleksiyonları bulunur. Petit Palais'de ayrıca çeşitli sergiler düzenlenmektedir. (L)

PALAİSEAU, Fransa'da Essonne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Yvette kıyısında, Paris bölgesinin güneyinde; 16 382 nüf. Koro yeri XII. yy.dan kalma kilise. Sayfiye yeri. Sebzecilik, çiçekçilik ve meyvecilik. Ölçü âletleri fabrikası. (L)

PALAİSKEPSİS. Esk. coğ. Anadolu'da (Troas bölgesi) şehir. Skepsis tarafından kurulduğu ileri sürülür. Daha sonraları yakınında aynı adı taşıyan yeni bir şehir kurulmuş olmasına rağmen, eski Palaiskepsis şehrinde uzun bir süre yerleşme oldu. M.Ö. 465'te pers kralı Artakserkses Themistokles'e Perkote ile Palaiskepsis şehirlerini verdi. Eski yazarlara göre bu şehir, yüncülüğü ve yünlü eşyasıyle ün kazanmıştı. Strabon'a göre şehir, M.Ö. II.yy.da da vardı. Fakat Plinius, Palaiskepsis'i yok olmuş şehirler arasında sayar. Strabon'a göre, Çaldere'nin (Yukarı Aisepos) batısında Polikhne, doğusunda da Palaiskepsis şehirleri bulunurdu. Bu iki yerleşmenin karşısındaki kıyıda Nea Kome ile Argyria vardı. Palaiskepsis de Ainea'dan (veya Nea Kome) 50 stadion, Aisepos'tan ise 30 stadion uzaklıktaydı. Bilim adamlarının ve gezginlerin Palaiskepsis şehrinin bugünkü yeri hakkında çeşitli görüşleri vardır. Meselâ, Lechevalier, 1785-1786 yıllarında Ezine dolaylarına yaptığı keşif gezisi sırasında Esküpçü adı verilen yerde Palaiskepsis'in yer aldığını ileri sürdü. R. Kiepert'in haritasında Esküpçü'nün adı Üsküpçü şeklindedir. Pococke, şehrin Kaz dağının (İda) en yüksek noktasında olduğunu kabul eder. Judeich ise, Palaiskepsis şehrinin daha çok Kurşunlutepe veya yakınındaki tepelerde aranması gerektiği görüşündedir. R. Kiepert de haritasında, eski Palaiskepsis şehrini İda dağının kuzeybatı yamacına yerleştirdi. Bu yer, Kurşunlutepe'nin yaklaşık olarak 11 km (60 stadion) uzaklıktadır. Leaf'e göre, Truva savaşlarından kısa bir süre sonra, kuzeydoğudan gelen yabancı kavimler (Bithynia'lılar) Troas bölgesine girmeğe çalıştıkları sırada, Palaiskepsis şehri halkı batı yönde çekilerek Kurşunlutepe yakınına geldiler. Buna göre şehrin Yukarı Aisepos ırmağı havzasının kuzey kenarında yer almış olması gerekir. Şehrin yeri kesin olarak belli değildir. (M)

Palais-Royal, Paris'te bir yapı ve bahçeler bütününün adı. 1624'te Richelieu'nün sarayı idi. 1643'te Orléans hanedanının mülkiyetine geçti ve Palais-Royal adını aldı. Birçok fransız soylusunun konağı oldu. Günümüzde birtakım bölümleri konut ve dükkân olarak kiraya verilmiştir. (L)

Palais-Royal tiyatrosu, Paris'te, Palais - Royal'deki tiyatro. 1783'te inşa edildi. Önceleri Beaujolais'ler tiyatrosu diye bilinirdi. 1831'de «Palais-Royal» adını aldı. Bu tiyatroda kuruluşundan beri yalnız vodvil oynanır. (L)

PALAİSTE i. (yun. k.). Yaklaşık olarak 0,077 m değerinde, eski yunan uzunluk ölçüsü birimi. (L)

PALAKETE i. Denizc. *Esk.* Gemilerin armalarını parçalamak için kullanılan birbirine bağlı güllelerin adı. (*Makas gülle* de denirdi.) [M]

PALALIK i. (*pala*'dan *pala-lık*). Çatı kirişinin yanı. || *Palalığına koymak*, kiriş veya keresteyi diklemesine yerleştirmek, koymak. (M)

PALAM, Hindistan'da yer; Yeni Delhi'nin havaalanı. (L)

PALAMAR i. (yun. *palamari*, urgan, ip'ten). Denizc. Birkaç yomayı kendi büküm-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lerinin aksi yönünde bükerek yapılan kalın halat. (Bir palamar, kollarının veya kordonlarının sayısı ile belirtilir: *On ikili, dokuzlu palamar.*) || *Palamar anele bağı,* bir palamarı çipolu bir demirin anelesine bağlamak için yapılan gemici düğümü. || *Palamar babası,* gemilerin palamarlarını bağlamak için rıhtım kenarına çakılmış ağaç veya dökme demirden sağlam kazık. || *Palamar gözü. Eşanl.* PALAMAR LOMBARI. || *Palamar halkası,* rıhtımlarda gemileri bağlamağa yarayan büyük demir halka. || *Palamar ırgadı,* yalnız halat vira etmekte kullanılan ırgat. || *Palamar lombarı,* geminin baş ve kıçında veya küpeştelerinde belirli aralıklarla açılmış localar (gemi bağlanırken halatlar bu localardan geçirilir). || *Palamar motoru,* yanaşma sırasında geminin halatlarını kıyıya veya şamandıraya taşıyan deniz motoru. || *Palamar resmi,* gemileri şamandıraya bağlamak için limana ödenen vergi. || *Palamar şamandırası,* gemileri bağlamağa yarayan şamandıra. || *Palamar tutma,* bir gemiyi bir limanda bağlayan halat veya zincirlerin tümü || *Palamar tutmak,* herhangi bir yere halat vererek o yerde bağlı kalmak. || *Palamar zinciri,* bazı şartlarda halat yerine veya halatlarla birlikte gemi bağlamakta kullanılan zincir.

— DEY. *Palamarı koparmak* (veya *çözmek*). *Argo.* Kaçmak, uzaklaşmak.

— Ask. *Esk.* Savaşlarda silâh olarak da kullanılan, yük kaldırmağa yarayan sırıklar.

— Taşıma. *Palamar makarası,* üçlü iki makara veya bir ikili ve bir üçlü makaradan meydana gelen çok parçalı palanga. (LM)

PALAMARCI i. Denizc. (*palamar*'dan *palamar-cı*). Gemilerin yanaşma, kalkma manevralarında, gemiden verilen palamarları iskeleye takmak, çıkarmak görevini yapan işçi. *Eşanl.* ÇIMACI. (L)

PALAMAS (Gregorios), yunan ilâhiyatçısı (İstanbul 1296'ya doğr. - Selânik 1359). Aynaroz (Athos) dağında, Vatopedion'da keşişti (1318); hesykhia'cıların doktrinine uyarak, kendini tasavvufa verdi. Rahip oldu (1326), Aynaroz dağında, daha sonra da Hagios - Athanasios manastırı yakınında da inzivaya çekildi (1331). Selânik başpiskoposu oldu; İstanbul konsillerinde (1341 - 1351), keşiş Barlaam'a karşı Hesykhia'cılığın* üstün gelmesini sağladı. Birçok yazısı arasında *Ta Peri Hagiu Pneumatos* (Kutsal Ruh Üstüne) sayılabilir. (L)

PALAMAS (Kostis), yunan şairi (Patras 1859-Atina 1943). Önce gazetecilik yaptı, 1886'da ilk şiirlerini yayımladı: *Tragudia tis Patridos* (Yurdumun Türküleri) [1886]. Daha sonra yazdığı eserler: *Hymnos is tin Athenan* (Athena'yı Ululama Şiiri) [1889]; *İamboi kai Anapaistoi* (İambos'lar ve Anapaistos'lar) [1897]; oğlunun ölümü üstüne yazdığı ağıtlar dizisi *Taphos* (Mezar) [1898]; *İ Asaleuti Zoi* (Değişmeyen Hayat) [1904]; *O Dodekalogos tu Gyphtu* (Çingenenin Oniki Sözü) [1907] adlı sembolik bir şiir; *İ Phlogera tu Basilia* (Kralın Flütü) [1910]; *İ Kaimi tis Limnothalassas* (Körfezdeki Üzüntüler) [1912] ve bir savaş senfonisi *Bomoi* (Sunaklar) [1915]. 1897'de Atina üniversitesi sekreterliğine getirildi, dil hakkındaki tartışmalara katıldı ve halk dilini tutan kanadın öncülerinden biri oldu. Ayrıca hikâyeleri, oyunları, tenkit denemeleri de vardır. (L)

palamutlar

PALAMAS'ÇILIK i. (*Palamas*'ın adından *palamas'çı* > *Palamas'çı-lık*). Gregorios Palamas'ın Hesykhia'cılık konusundaki mistik doktrini. (Bu doktrine göre Tanrı, teolojik planda basit bir varlık değil, birçok üstünlüğü olan bir ruhtur. Bu üstünlükler, güçlü fakat erişilmez bir odağın ışınları gibidir.) [L]

PALAMEDEİDAE çoğl. i. Çobankuşlarını kapsayan kuş familyası. (L)

PALAMEDES. Yun. mit. Yunanlı kahraman Eğriboz kralı Nauplios ile Klymene'nin oğlu. Agamemnon ile Truva'ya gitti ve Odysseus'u da birlikte gitmeğe zorladı. Odysseus, öcünü almak için onu Truvalılarla gizli haberleşmelere girmekle suçladı. Palamedes taşa tutuldu. Eski Yunanlılar, alfabelerindeki birçok harfin, paranın, dama oyununun, zarın ve aşık oyununun icadını ona mal ederlerdi. (L)

PALAMOS, İspanya'da (Katalonya, Gerona ili) liman şehri, Akdeniz kıyısında; 7 600 nüf. Mantar ticareti. Sayfiye merkezi. (L)

PALAMUT i. (yun. *balanidi,* meşe'den). Bot. Meşe ağacının meyvesi. (Bk. ANSİKL.) || *Palamut meşesi,* orta boyda meşe türü. (Bk. ANSİKL.) || *Tatlı palamut,* birçok meşe türünün yenebilen meyvesi: *Ortada orman olmadığı için, meşe palamudunu bulmak da kabil değildi* (Ş.S. Aydemir).

— ANSİKL. Bot. *Palamut,* kapçık şeklinde bir meyvedir; içinde besidokusuz iri bir tohum bulunur. Meyvenin dışında, dip tarafta, meyve sapından oluşma halkamsı bir çanak vardır. Yeşil meşenin öğütülmüş ve kavrulmuş palamutlarından elde edilen palamut tozuyle kahveye benzer bir içki yapılır; Araplar *rakahut* dedikleri unun içine bu tozdan katar.

● *Palamut meşesi* (*Quercus aegylops*), Anadolu'da ve Yunanistan'da yetişir. Alt yüzü tüylü olan yaprakları sivridir. Meyvesi dıştan geniş ve kalın birçok pulla kaplı bir yüksüğün içinde bulunur (palamut). Bu meşenin palamutları özellikle sepicilikte ve boya sanayiinde kullanılır. (L)

PALAMUT i. (yun. *palamyda* veya *palamida*'dan). Zool. Kılçıksız, esmer etli, pulsuz balık (ilmî adı *Pelamys sarda.* Uskumrugillerden): *Balıkçıbaşı kaça veriyorsun şu palamudu? Yedi buçuk mu? [...] Kokmuş palamudu yedi buçuk kuruşa millete yedirmekten korkmazsın ha* (R.H. Güntekin).

— ANSİKL. Zool. *Palamut,* mekik biçiminde, kalın, uzun ve yandan basık gövdeli iri bir balıktır. Sırt kısmında koyu renkli 7-10 eğri çizgi bulunur; ortalama ağırlığı 1-2 kg'dır; 2-5 kg arasında olanlara *torik,* 5 kg'dan büyüğüne *sivri,* 6 kg'dan fazla olanlara *altıparmak* denir, ama buna pek seyrek rastlanır. Bir yaşından küçük olana *çingene palamudu* denir. Yaş bakımından bir yaşındakiler palamut, iki yaşındakiler torik, üç yaşındakiler sivri sayılır. Palamut en çok sonbaharda tutulur; kılçıksız bol etli ve lezzetlidir. Taze olarak yendiği gibi tuzlaması da yapılır. 1968 Yılında Türkiye'de tutulan palamut miktarı 19 025 135 kg'dır. (ML)

PALAMUT, Ege bölgesinde (Manisa ili, Akhisar ilçesi) bucak; 13 111 nüf. (1965); 16 köy. —*Bucak merkezi* (*Palamut* kasabası), 3 284 nüf. (1965). Akhisar'ın 16 km kuzeybatısında; yüksl. 270 m. (M)

PALAMUTLULAR çoğl. i. (*palamut* > *palamutlu*'dan *palamutlu-lar*). Bot. Yemişleri palamut şeklinde olan ikiçenekli bitkiler grubu. (M)

PALAN i. (fars. *pālān*). Genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan kaşsız, geniş, yayvan, yumuşak eyer: *Ne yular derdi ne gam-ı palan / Ne yük altında haste vü nâlân* (Şeyhî).

— ED. TELM. «**Zerduz palan ursan eşek yine eşektir**», Ziya Paşa'nın bu mısraı «aslı kötü olan insanları kıyafet hiç bir zaman yüceltmez, o hangi kılığa bürünürse bürünsün, hangi rütbeye ulaşırsa ulaşsın karakteri olduğu gibi kalır» anlamında kullanılır.

◆ **Palanî** i. *Esk.* Semerci. (PALANDUZ da denir.) [M]

PALAN i. Denizc. Bk. PALANGA.

PALANDER (Louis), isveçli denizci ve kâşif (Karlskrona 1824-Djursholm 1920). 1864'te krallık donanmasında subaydı; arktik bölgelere yaptığı yolculuklarda Nordenskjöld'e eşlik etti. 1878-1880 Arasında, Kuzeydoğu geçidinin keşfi sırasında *Vega* gemisinin kumandanıydı. «Vega baronu» unvanını aldı. 1901'de bahriye nazırı oldu. (L)

PALANDIZ i. *Halk dili.* Çeşmelerde musluk taşı. (M)

PALANDÖKEN blş. i. Taşlık ve yokuş yer. (M)

PALANDÖKEN dağı, Doğu Anadolu bölgesinde, Erzurum'un güneyinde yükselen ve en yüksek noktasında 3 125 m'yi bulan dağ kütlesi. Karasu-Aras dağları adı verilen dağ dizisini meydana getiren dağlardan biridir. Temelinde, Birinci zamana ait şist ve kalkerler (kireçtaşı) vardır. Bunları da volkanik yapılı taşlar çevreler. Bitki örtüsü bakımından çıplak görünüşlü olan Palandöken dağının bir alçalma noktasından Erzurum-Muş karayolu geçer. (M)

PALANDUZ blş. i. (fars. *pālān* ve *-dūz,* diken'den *pālān-dūz*). *Esk.* Palancı, semer diken saraç.

◆ **Palanduzî** blş. i. *Esk.* Palancılık, saraçlık. (M)

PALANDUZAN çoğl. i. (fars. *pālān-dūz*'dan *pālān-dūz-ān*). Palancılar, eyer ve semer diken saraçlar.

— Teşk. tar. *Palanduzanı hassa,* osmanlı saraylarında has ahır görevlileri. (Görevleri, yük hayvanlarına vurulan palanların [semer, eyer] bakım ve yapımıyle uğraşmaktı.) [M]

PALANGA veya **PALAN** i. (fr. *palan* veya ital. *palanco*'dan). Denizc. Kadırga dümeninin yekesine kuvvet uygulayarak çevirmeğe yarayan ip. || İki makaradan geçirilmiş bir tek ipten meydana gelen ve ağır cisimleri çekmeğe, sağa sola döndürmeğe yarayan âlet. || *Palanga üstüne palanga,* çekme gücünü arttırmak için, bir palanganın tirentisi (çekilen ip) üzerine vurulan ikinci palanga. || *Palangaya vurmak,* bir ağırlığı kaldırmak için palangadan yararlanmak. Palangayı üzerine abanarak çekmek. || *Baklalı palanga,* üst makarasına bir zincir halkası takılmış palanga. || *Çift dilli palanga,* makaralarında ikişer dil bulunan palanga. || *El palangası* (veya *âdi palanga*), küçük palanga. || *Giz abli palangası,* guletlerde, giz serenlerini sabit durumda tutan iki palangadan her biri. (Kısaca *giz ablisi* de denir.) || *Kabasorta palanga,* tek dilli iki makaradan meydana gelen palanga. || *Kamçılı palanga,* üst makarasında, kamçı denilen ve palangayı herhangi bir yöne çevirmeğe yarayan bir ip bulunan palanga. || *Kancalı palanga,* alt makarasının altında bir kanca bulunan palanga. || *Ters palanga,* normal takıma şeklinin tersine (meselâ bir carmıhı germek için) donatılmış palanga. || *Yalpa palangası,* bir ucu seren ucuna, öbür ucu direğe bağlanan ve serenleri aşağı yukarı hareket etmekten alıkoyan palanga.

— Taşıma. Bir yükü düşey doğrultuda ve sınırlı bir mesafe içinde taşımağa yarayan kaldırma cihazı. || Hız küçültme yoluyle, ağır yükleri küçük bir kuvvetle kaldırmağa yarayan ve bir yuvaya yerleştirilmiş birçok makaradan meydana gelen cihaz. (Bk. ANSİKL.) || *Palanga makarası,* aynı sapan üzerinde birleştirilmiş ve birlikte iş yapan makaralardan her biri.

— ANSİKL. Taşıma. *Palanga*'lar genellikle çift olarak kullanılır. Bunlardan biri sabit, öbürü hareketli olur. Bir P kuvvetiyle çekilen halat bir makara yuvasındaki 4,3,2,1 makaralarını öbür yatağa doğru etkiler; hareketli palanganın yuvasına dengelenmesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

gereken Q direnci uygulanır. Denge halinde halatlardaki gerilimler birbirine eşittir: sürtünme ihmal edilir ve makara veya halat kolu sayısı, P kuvvetinin uygulandığı halat kolu dışında n ile gösterilirse $nP = Q$ formülü elde edilir, buradan da $P = \frac{Q}{n}$ çıkarılır. Öyleyse *kuvvet, direncin makara sayısına* veya *halat kolları sayısının bir eksiğine bölümüne eşittir.*

Kuvvetin uygulandığı halat kolu dışında dört kol varsa, direncin uygulama noktasının aldığı yol, kuvvetin uygulama noktasının aldığı yolun dörtte birine eşit olur. Eğer altı halat kolu varsa, oran altıda bire düşer. Bundan dolayı denge, kuvvetin yaptığı işin direncin yaptığı işe eşit olması şartına bağlıdır; zaten kuvvetin, direncin dörtte biri veya altıda biri v.b. olması bu şartın sonucudur.

Bu cihazın en büyük sakıncası tersinir olması, yani uygulanan kuvet kesilince yükün derhal motris güç haline gelmesidir; ayrıca yükün çok küçük mesafelerde yer değiştirmesi için çok uzun halat gerektirir. Birçok halde bu tehlikeli ve çok yer tutan cihazlar yerine bileşik palangalar tercih edilir.

Bileşik palangalar hız küçültücü bir sistem yardımıyle nispeten küçük bir motris güç kullanarak yük kaldırmağa yarar. Çok ağır ve yer tutan yükler için birçok palanga birlikte kullanılabilir. Üç çeşit palanga vardır: *Kollu palangalar, elektrikli palangalar, pnömatik palangalar.*

● *Kollu palangalar.* Bunların da birçok çeşidi vardır. *Âdi palangalar*, ip veya zincir kolları değişik sayıda olan palangalardır.

Dişlili palangalar, bir dişli takımından meydana gelen hız küçültücü sisteme dayanır. Manevra volanı bir primer dişliyi harekete getirir; bu dişli, yük makarasına bağlı dişlilere geçen bir pinyon çiftini döndürür. Hız küçültme, içten dişli bir ayna dişliye geçen pinyon çiftinin yer değiştirmesiyle elde edilir. Hız küçültme sistemi otomatik olarak tersinir olduğundan bütün dişlili palangalarda yükün düşmesini önleyen bir frenleme düzeni bulunur; bunların verimi 0,7 ile 0,85 arasında değişir. Palangalar birleştirilerek 60 tona kadar yük kaldırılabilir.

Diferansiyel palangalar zincirli palangalardır; bunlarda hız küçültücü sistem farklı çapta ve değişik sayıda oluğu olan, aynı mile tutturulmuş iki makarayle sağlanır. Palanganın üst kısmını meydana getiren bu iki makara, çengelle takılmış bir alt makara ile tamamlanır. Hem manevra, hem kaldırma kolu görevi yapan sonsuz zincir bir defa üstteki büyük makaraya, bir defa alttaki makaraya takılır; sonra üstteki küçük makaraya çıkıp kollarından biri büyük makaraya geçerek aşağı sarkan bir bükümle biter. Diferansiyel palangaların verimi düşüktür: 0,35 ile 0,40 arası.

Vidalı veya *duplex palanga*'da, manevra zincirinin takıldığı bir makara ile hareket ettirilen sonsuz bir vida vardır; bu vida kaldırma zincirinin takıldığı daha küçük başka bir yük, makaraya bağlı dişliyi hareket ettirir. Bu palangalar tersinir değildir, fakat randımanları düşük olduğundan 5 tonun üstünde yükler için kullanılamaz. Diferansiyelli ve vidalı palangaların yerini yavaş yavaş dişlili palangalar almaktadır.

Tırnaklı çarklı palangalar, her doğrultuda yük çekmeğe veya kaldırmağa yarar. Yük bir frenle tutularak gelgit hareketi bir manivela ile sağlanır. Çok hafif ve kullanışlı olan bu cihaz ancak kısa mesafelerde (1,50 m civarında) çalışır.

● *Elektrikli palanga.* Bu palangalarda, bir hız küçültücü ile gerek kaldırma kablosunun sarıldığı tamburu, gerek kaldırma zincirinin takıldığı yük makarasını hareket ettiren bir elektrik motoru bulunur. Bütün bu mekanizmalar az yer tutan bir bütün içinde birleştirilmiştir. Elektrik motoruna sarkan düğmeli bir buatla kumanda edilir. Akım herhangi bir şekilde kesildiğinde yükün düşmemesi için, bu palangalara da bir frenleme sistemi eklenir. Gerek tek, gerek birkaç kaldırma kolu olabilen bu palangalar özelikle yoğun bir çalışma söz konusu olduğu hallerde tavsiye edilir.

● *Pnömatik palangalar.* Basınçlı hava ile çalışan bu cihazların, çok farklı temellere dayanan iki türü vardır:

a) *pistonlu palangalar*'da bir silindir ve bunun içinde basınçlı havanın etkisiyle hareket eden koluna çengel takılmış bir piston vardır. Basit etkili, çift veya dengeli etkili olan bu palangalar yükleri 2 ile 3 m yüksekliğe kadar kaldırabilir. Bu palangaların başlıca özelliği hareketin yumuşaklığı ve duyarlılık yanında büyük bir sağlamlık ve düzgün bir hız değişimine sahip olmalarıdır;

b) *motorlu palangalar*'ın basınçlı hava ile çalışan pistonlu bir motoru vardır; bu motor kablolu palangalarda bir tambura, zincirli palangalarda yük makarasına dönel hareket verir.

Palangalar *sabit* veya *hareketli* olabilir. İkinci türden olanları havaî yuvarlanma yolunda hareket eden bir araba ile donatılır: arabalar ya elle (yük itilerek veya arabanın dişli volanını döndüren sonsuz bir zincirle) veya bir elektrik motoruyle çalıştırılır. Palanga, araba ve yuvarlanma yolundan meydana gelen bütüne «monoray» denir. (L)

PALANGA i. (isp. *palenque*, seyircilerin bulunduğu yerden sahneye giden yol ve kazıklarla çevrili gösteri alanı'ndan). Temş. santl. Ortaoyununun yuvarlak veya oval şekildeki oyun alanına verilen ad.

— ANSİKL. *Palanga* kelimesi ortaoyunu terimi olarak, Türkçeye, XV. ve XVI. yy.da İspanya'dan gelen yahudiler aracılığıyle geçti. Palanga adı verilen oyun alanının çevresine kazıklar çakılır, bu kazıklar arasına ip gerilerek seyircilerin bulunduğu yer, oyun yerinden ayrılırdı. (M)

PALANGALI sıf. (*palanga*'dan *palangalı*). Palangası olan.

— Denizc. *Palangalı çarmık*, lâger, kotra ve gulet tipi yelkenlilerde kullanılan ve palanga ile gerilen çarmık. (Bu çarmığın kullanılmasında amaç, direk donanımını pekleştirmek ve yelkenlerin ileriye doğru olan baskısına karşı koymak, direğin öne doğru eğilmesini önlemektir.) [L]

PALANKA i. (macarca *palanca*'dan). Ask. *Esk.* Arkası toprakla doldurulmuş, yan yana çakılı kazıklardan meydana gelen ve bir hendekle çevrili olan küçük hisar, kaleden daha küçük müstahkem yer: *Dışarılarda kimse yoktu. Yalnız uzakta palanka kapısındaki nöbetçi dolaşıyordu* (Ömer Seyfeddin). Bk. ANSİKL.

— Şehirc. *Esk.* Genellikle hıristiyan mahallelerini içine alan, kazıklardan yapılmış bir hisarla çevrili küçük kasaba, varoş.

— ANSİKL. Ask. *Esk.* 2 Metre yüksekliktekі *palanka*'nın önünde bir hendek bulunur ve bundan çıkan topraklar da atış siperi olarak yığılır. Ormanlık bölgede yapımı kolay olan palanka, eski tahkimattaki surların görevini yapar. İlkçağ ve Ortaçağ'da çok kullanılmış olan palanka, hâlâ denizaşırı bölgelerde bazı emniyet karakollarının çevre duvarını meydana getirir. (M)

PALATİUM dağı'nın havadan görünüşü

PALANLI. Arkeol. Malatya ili sınırları içinde Üst Paleolitik devre ait mağara. 1952'de İ. K. Kökten tarafından tespit edildi. Kazıma suretiyle kaya üzerine yapılmış keçi resimleriyle tanınır. Üst Paleolitik mağara sanatını göstermesi bakımından önemlidir. (M)

PALANPUR i. (ing. *palampore*'dan). Hindistan'da dokunan ve kök boyalarıyle boyanan bir çeşit pamuklu bez. (L)

PALANPUR, Batı Hindistan'da şehir. 1947'ye kadar Palanpur devletinin merkeziydi. Palanpur devleti XVI. yy.da Pathanlar'dan Lohanîlerin eline geçti. İngilizler 1809'dan sonra bu bölgeyi aldılar. Devletin maliyesine elkoydular. Bu durum 1874'e kadar sürdü. Bu süre içinde Palanpur prensine kendi bütçesini yönetme yetkisi verildi. 1924'te, bağlı olduğu Bombay hükûmetinden ayrılarak Hindistan genel valiliğine bağlandı. (M)

PALANTİ (Giancarlo), italyan mimarı (doğ. Milano 1906). Sao Paolo'ya (Brezilya) yerleşti. G. Pagano Pogatschnig'in yarattığı akıma katıldı. Milano'da üç yılda bir açılan sergilerde, 1930'dan beri eserleri yer alır. J. Albini ile Milano iç mahallelerinin projesini yaptı ve şehir düzenini inceledi. Livorno (Mathon villaları, 1933; Tavani, 1937 v.b.) ve Arcore'de yapıları vardır. (M)

PALAPRAT (Jean), fransız komedi şairi (Toulouse 1650'ye doğr.- Paris 1721). Önce avukatlık, sonra doğduğu şehirde hâkimlik ve Rahipler meclisi başkanlığı yaptı. 1686'da İtalya'ya gitti, temmuz 1688'de Paris'e yerleşti. Temple derneği ile ilişki kurdu, Philippe de Vendôme'un sekreteri oldu, 1693'te onun İtalya seferine katıldı. 1686-1691 Arasında Brueys* ile birlikte yedi oyun yazdı. Bunların içinde en iyisi, karakter komedisine dönüşü belirten *Le Grondeur*'dür (Azarlayıcı) [1691]. (L)

PALAQUİUM i. (lat. k.). Gütaperka veren ağaç. (*Sapotaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Palaquium*, yaklaşık olarak 25 m yüksekliğinde bir ağaçtır; yaprakları basit düz kenarlı, almaşık ve meşin gibi sert, üst yüzü koyu yeşildir; alt yüzünde kızılımsı bir hav bulunur. Malezya yarımadasında, Sumatra, Borneo ve Filipin adalarında, balta girmemiş sıcak ve nemli ormanlarda bu ağacın altmış kadar türü yetişir. En çok iki türünden (*Palaquium gutta* [*Dichopsis gutta*] ve *P. oblongifolium*) gütaperka elde edilir. Bu ağaçların hepsi gütaperka verir. Fakat bunların sütü kauçuk ağacınınki gibi sürekli bir şekilde akmaz. Ticarî ölçüde verim almak için ağaçların kesilerek ufak parçalara ayrılması gerekir. Yetişkin bir ağaçtan ancak 300-400 kg gütaperka alınır. Bazı işletmelerde ağaçları çentmek ve kesmek yerine, yapraklarından, eritmek veya suda kaynatmak suretiyle gütaperka elde etme yoluna baş vurulur. (L)

PALARUS i. Kumlu yerlerde yaşayan kazıcı böcek. (Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Palarus flavipes* Avrupa'nın güneyinde bulunur. Yavrularını *cerceris, eumenis, odynerus, andrea* gibi en iri zarkanatlılarla besler. (L)

PALAS i. (fr. *palace*). Büyük, konforlu, gösterişli, lüks yapı. || Lüks otel ve apartmanlara verilen ad: *Fakat bu seyahat sonunda kendini otele yahut yeni tabiriyle palasa düşmüş bulmak çok kere hazin oluyor* (R. N. Güntekin). *Ve bütün bu palaslar, bu oteller, bu pansiyonlar uykuya daldıktan sonra...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Sıf. *Argo.* Rahat, kolay basit (şey). || Yumuşak huylu, gevşek, kolaylık gösteren (kimse). || Sıkıntısız, rahat (yer). [M]

PALÂS veya **PELÂS** i. (fars. *pelas*). *Esk.* Eski aba, çul. || Eski kilim, keçe. || *Palâspare.* Bk. PALASPARE. || *Pelâs-pûş*, eski çullar giymiş (fakir). [M]

PALASERTE veya **PALASERTİYE** i. (ital. *paraserchie*'den [?]). Denizc. *Esk.* Yelkenli gemilerde güverte düzeyinde bordalardan taşırılarak yerleştirilen enli ağaç. (*Palaserta*, ana çarmıklarla direklerin arasındaki açıyı büyütmek için konulurdu; böylece çarmıkların destek gücü artırılır ve

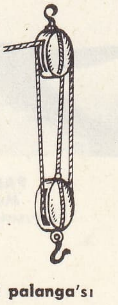
el palanga'sı

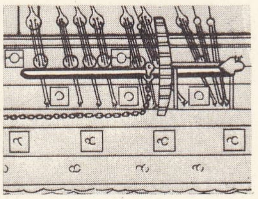
palaserte

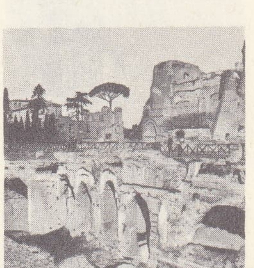
PALATİUM dağı
Septizonium sarayı kalıntıları, Roma

Foto. LAROUSSE ; Histoire de l'Humanité

PALEMBANG Musi ırmağı kıyısındaki evler

küpeştelerin serbest kalması sağlanırdı.) [M]

PALASKA i. (macarca k.). Kıyf. Askerlerin bellerine ve çaprazlama olarak göğüslerine taktıkları, üzerinde fişeklik, kasatura v.b. yi koymak için özel yerleri bulunan kayış; fişek kemeri: *Palaskasına bağlı tabancasının yerini aralıksız değiştiriyordu* (Kemal Tahir). *Yerde çantalar, şapkalar, palaskalar vardı* (Ş.S. Aydemir).

— ANSİKL. *Palaska* genellikle her sınıf ve silâha ait birliklerde bulunan erler tarafından barışta ve seferde takılan bir kemer çeşididir. Köseleden veya örme olarak yapılır. Tabanca ve kasatura gibi silâhlardan başka bazı portatif kazma kürek, balta, tel makası ve benzeri gibi tahkim gereçleri de takılabilir. Palaska levazım mallarından sayılan bir gereçtir ve iç hizmetler yönünden nöbetçi olan er, onbaşı ve çavuşlar tarafından görev sırasında takılması gerekir. (M)

PALAS PANDIRAS bls. zf. Bir kimsenin bir işi yapmağa zorlandığı durumlarda «derlenip toparlanmağa vakit bulamadan, birdenbire, aceleyle, yaka paça» anlamında kullanılır: — *Haydi kalk, seninle bir yere kadar gideceğiz! diye palas pandıras alıp Taksim taraflarında bir emlâk bürosuna götürdü* (B. Felek). *Babamın benim yüzümden palas pandıras karakola çağırıldığının hemen ertesi günü halam öldü* (A.H. Tanpınar). [M]

PALASPARE veya **PELASPARE** i. (fars. *pelâs*, aba, çul ve *pâre*, parça'dan). *Esk.* Aba, çul v.b. gibi kaba yünden dokunmuş ve eskimiş kumaş parçası, paçavra: *Pelaspare-i rindî be-duş kâse bekef / Zekât-ı mey verilir bir diyare dek gideriz* (Nailî Kadim). [M]

Palas sineması (*Ciné Palace*), İstanbul'da eski sinema. 1914 Başlarında, İstiklâl caddesinde (İstanbul), bugün Akbank'ın bulunduğu yerdeydi. Açılış sırasına göre, Pathé'den (1908) sonra İstanbul'da ikinci, İzmir Kordonboyu sinemasından (1912) sonra Türkiye'de üçüncü sürekli gösteri yapan sinema salonudur. (M)

PALASTURPA i. (ital. *palla di stoppa*'dan). Ask. Topun temizlenmesinde kullanılan, ucuna paçavra bağlanmış, sapı burgulu sırık. || Ağızdan dolma ateşli silâhlarda, kurşun ve barutu sıkıştırmak amacıyle namluya sokulup bastırılan paçavra. (M)

PALATA i. (lat. *palatium*'dan rusça k.). XV.-XVII. yy. Rusyası'nda iki veya üç katlı taş konut. || Kemerlerin bir orta sütuna oturtulduğu, kare veya dikdörtgen biçimli büyük oda. (L)

Palatina (DİE), Heidelberg üniversitesi kitaplığı. XVI. yy.da kuruldu. 1623'te Tilly tarafından boşaltıldı ve birçok elyazması Vatikan'a taşındı. XIX.yy. başında yeniden düzenlendi. (L)

PALATİNİ çoğl. i. (lat. *palatinus*'un çoğl.) Diokletianus'tan itibaren özellikle imparatorun sarayına bağlı, özel muhafız kıtası. (Constantinus'tan itibaren yedek kuvvetlerin meydana getirdiği birliklere bu ad verildi. Bunlar, lejiyonlardan meydana gelen Comitatenses'lere karşıydılar.) [L]

PALENCIA katedral (güney cephesi)

Palatinus oyunları, Livius tarafından Augustus şerefine düzenlenen oyunlar (ocak ayında). [L]

PALATİUM dağı, eskiçağ Roması'nda yedi tepeden biri; adını çobanların koruyucusu tanrıça *Pales*'ten alır. Tepede eskiden üç doruk vardı (*Paletinus,* kuzeyde *Germalus,* Esquilinus'a doğru *Velia*). Romulus'un *Roma quadrata*'sını çizdiği yer olan dağ cumhuriyet döneminin sonuna kadar özel konutlarla (Cicero, Catilina) kaplıydı, sonra imparatorların eline geçti; ilkel topoğrafya sarayların temelleriyle değişti. Palatium dağında birçok eski anıt vardır: Cacus merdiveni, tüf'ten eskiçağ surları, sarnıç, jupiter tapınağı (M.Ö. 295), Magna Mater tapınağı (M.Ö. 204), bilinmeyen tanrıya adanmış mihrap, zafer tapınağı, *horrea*'lar (tahıl ambarları), Apollon ve Vesta tapınakları, *Aedes Caesarum,* Elagabalus tapınağı, birçok küçük tapınak. Livia ve Augustus'un evi fresklerle süslüdür. Bu evin yakınında Tiberius sarayı, Neron «yeraltı revağı», Flavius'lar sarayı (bazilika, *aula regia* ve sütunlu galeri, *triclinium,* kütüphane) yer alır. Tapınak ve sütunlu galeri çevresinde iki katlı *Domus Augustana* (imparatorlar evi) ve Domitianus stadı vardır. Ayrıca Septimus Severus kaplıcalarını, *Septizonium*'u (yıldızlardaki tanrılara adanan bir çeşit kule) ve *Paedagogium*'u da (nedimler okulu) saymak gerekir. Harabelerin yerinde Ortaçağda kaleler, XVI. yy.da da Farnese villası inşa edilmiştir. (L)

PALATO—, lat. *palatum,* damak kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

PALATOFARENJİT i. (fr. *palato-pharyngite*). Patol. Damak ve yutak iltihabı. (L)

PALATOPLASTİ i. (fr. *palatoplastie*). Cerr. Damak zarında bozulan kısmı onarma ameliyatı. Bk. STAFİLORAFİ. (L)

PALATORAFİ i. (fr. *palatorrhaphie*). Cerr. Doğuştan yarık olan veya ameliyatla yarılan damak eteğini dikme ameliyatı. (L)

PALAU, Mikronezya'da takımadalar, Caroline adaları ile Filipinler arasında; 450 km²; 11 225 nüf. Başlıcası Palaos olan volkanik veya mercan asıllı iki yüz kadar adayı kapsar. Angaur'da fosfat ocakları. Boksit çıkarımı. 1543'te Villabos tarafından keşfedilen ve 1899'a kadar bir ispanyol sömürgesi olan takımadaları, o tarihte Almanlar satın aldı. 1919-1945 Arası Japonya'nın mandasına verilen adalar bugün A. B.D.'nin yönetimindedir (1947 Trusteeship'i). [L]

PALAU (Manuel), ispanyol bestecisi (Alfara del Patriarca, Valencia ili 1893), Koechlin ve Ravel'in öğrencisiydi. Valencia konservatuvarında ders verdi. 1925'te konservatuvarın yöneticiliğine getirildi. Lirik eserler, baleler, üç senfoni (1940-1950), orkestra için parçalar veya şiirler, piyano ve gitar için konçertolar, ses müziği, bir missa (1944) besteledi. Ayrıca halk türküsü derlemeleri vardır. (L)

PALAUAN, Filipinler'de ada, Mindoro'nun güneybatısında, Borneo'nun kuzeydoğusunda; batıda Güney Çin denizi, doğuda Sulu denizi arasında. Uzunluğu 450 km ve genişliği 25 km olan ada bir deprem bölgesidir. Yükseltisi 2 000 m'yi aşan dağları, kauçuk çiftlikleri kurulan ve kereste elde edilen ormanlarla örtülüdür. Kuzeyinde Visaya'ların, güneyinde Moro'ların oturduğu kıyı vâdilerinde ve ovalarında, pirinç, yer elması, şekerkamışı ve hindistancevizi yetiştirilir. Balıkçılık gelişmiştir. Manganez yatakları. —*Palauan ili,* 162 700 nüf. Merkezi *Puerto Princesa.* Yakınındaki üç takımadayı ve adaları da içine alır. (L)

PALAVRA i. (isp. *palabra*'dan). *Argo.* Herhangi bir konuda, gerçeğe aykırı, uydurma söz veya haber; uzun ve boş konuşma: *Subaylar, Halit paşanın, «Bin atlı, bin yaya» sözünün palavra olmadığına inanıp sevindiler* (Kemal Tahir). *Ne Ankara'da çıkan sürüm düşkünü gazetenin ne Samatya ağızdaşlarının palavralarına bakmayınız* (F. R. Atay). *Madrid'de kahvehaneyi gördüm ki havadır / Bir yerdeyiz ki söz denilen şey palavradır* (Yahya Kemal).

— DEY. *Palavra atmak* (*savurmak* veya *sıkmak*). *Argo.* Uydurma, asılsız bir söz veya haberi gerçekmiş gibi ortaya sürmek, yalan söylemek, yüksekten atmak.

◆ Sıf. Uydurma, saçma, asılsız, boş, değersiz: *Bu birincilikleri palavra makaleler birinciliği sanmayınız* (Y. Z. Ortaç). [M]

PALAVRA i. (ital. k. [?]). Gemc. Genellikle posta vapurlarında üst güvertenin altında bulunan güverteye verilen ad. || *Palavra* (veya *güverte*) *yolcusu,* gemide en ucuz fiyata yolculuk eden, yük olmadığı zaman alt güvertelere yerleştirilen yataklarda geceleyen yolcu. (M)

PALAVRACI sıf. ve i. (*palavra*'dan *palavra-cı*). *Argo.* Uydurma söz veya haber ortaya atan, yaptığı işleri büyülten vaatlerde bulunarak konuşan (kimse): *Senin Ethem de Halit paşa gibi palavracı mı? — Halit paşayı ben artık palavracı saymıyorum* (Kemal Tahir). *Palavracı adam.*

◆ **Palavracılık** i. Palavra söyleme huyu. (M)

Palavracı Asker (*Miles Gloriosus*), Plautus'un komedisi. Atinalı bir yosma ile Pleusikles adlı atinalı bir delikanlı sevişmektedir. Delikanlının bir geziye çıkmasından yararlanan Pyrgopolynices adlı bir asker, kadını kaçırarak Efes'e götürür. Atinalı delikanlının kölesi Palestrion durumu öğrenir, efendisine bildirmek için yola çıkar. Ama yolculuk sırasında yakalanarak Pyrgopolynices'e teslim edilir. Bunun üzerine, bir mektup yazarak efendisini Efes'e çağırır. Pleusikes Efes'e varır ve komşu evlerden birine yerleşir. Kölenin bulucu zekâsı sayesinde iki âşık birbirleriyle görüşebilirlerse de, buluşmaları gizli kalmaz. Fakat, Pyrgopolynices metresinin ikiz bir kardeşi olduğuna inandırılır. Bu arada Palestrion, Pyrgopolynices'e, metresini bırakırsa, zengin bir kadının onunla evlenmeğe hazır olduğunu bildirir. Pyrgopolynices buna sevinçle razı olur ve genç kadını savmadan önce hediyelere boğar. Ama evleneceğini sandığı kadının evine gidince, kadının kocası tarafından yakalanarak bir güzel dayak yer.

İkinci Kartaca savaşının sonunda yazılmış olan bu oyunun baş kişisi, Scipio'nun gizli bir karikatürüdür. Bu palavracı, ispanyol, italyan ve fransız oyunlarındaki Matamore, Rodomont ve Kapitano tiplerinin babası sayılır. (→ Bibliyo.) [L]

PALAY i. (fars. *pālāy*). *Esk.* Yedek at. || Süzgeç. (M)

PALAY (Maximin, **Simin** — denir), oc dilinde yazan fransız şairi ve lûgat yazarı (Casteide-Doat, Bassas-Pyrénées 1874), Kardinaller meclisi üyesiydi. Gaskon lehçesinde birçok şiir kitabı yayımladı; *Bersets de Joenesse* (Gençlik Şiirleri) [1899], *Cansoûs Trufandères* (Yergili Şarkılar) [1924]. Ayrıca *Lous Tres Gouyats de Bordebielhe* (Bordevieille'in Üç Delikanlısı) [1934] adlı bir roman yazdı ve *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon Modernes* (Modern Béarn ve Gaskon Dili Lûgati) [1934] adlı bir lûgat hazırladı. (L)

PALAYİT i. (fr. *palaïte*'ten). Miner. Hidratlı tabiî manganez fosfat. (L)

PALAZ i. (esk. türk. *bala,* kuş, hayvan yavrusu'ndan [?]). Kaz, ördek, güvercin v.b.nin civcivlikten çıkmış durumdaki yavrusu.

— Tıp. *Kuş palazı.* Bk. DİFTERİ. (M)

PALAZLAMAK dönlş. f. (*palaz*'dan *palaz-la-mak*). [Kaz, ördek v.b.nin yavrusu için] Büyümek, semirip irileşmek. || — *Mec.* [Genellikle çocuklar için] Büyümek, şişmanlamak: *Şadi de henüz göbeklenmedi ama palazlandı iyice!* (Y.Z. Ortaç). || [Zenginliği kendisine yakıştırılmayan kimseler için] Paralanmak, zenginleşmek, varlığı artmak. || *Argo.* Kafa tutmak, karşı gelmek. (M)

PALAZLANMAK dönşl. f. (*palaz*'dan *palaz-la-n-mak*). Palazlamak. (M)

PALAZZESCHİ (Aldo GİURLANİ, **Aldo** — denir), italyan yazarı (Floransa 1885). Fütürist gruba bağlı olmakla beraber, mizacındaki ince alaycılık ve içekapanıklığı muhafaza etti. Manzum eserleri: *Riflessi* (Yansımalar) [1908], *L'Incendidrio* (Kundakçı) [1910]; mensur eserleri: 1954'te *Perela Uomo di Fumo* (Duman Adam Perela) adıyle yeniden yayımlanan *Il Codice di Perela* (Perela'nın Yasası) [1911], *La Piramide* (Piramit) [1926], *Sorelle Materassi* (Materassi Kızkardeşler) [1934], *I Fratelli*

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; X* (*LAROUSSE*)

Cuccoli (Cuccoli Kardeşler) [1948]. Ayrıca, hatıralar (*Il Piacere della Memoria* [Hatıranın Zevki], 1964), denemeler (*Il Buffo Integrale* [Tam Komik], 1966) ve yeni bir roman (*Il Doge* [Duka], 1967) yayımladı. (L)

PALAZZOLO ACREIDE, İtalya'da komün, Sicilya'da (Siracusa ili), Anapo ırmağı kıyısında; 11 700 nüf. Eskiçağdaki *Acrae* şehrinin kalıntıları: yunan tiyatrosu, ölüler tapınağı. (L)

PALAZZOLO SULL'OGLIO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili). *Oglio* ırmağı kıyısında; 13 897 nüf. Dokuma ve makine sanayii. Sunî çimento. Şapka fabrikaları. (L)

PALDANG, Güney Kore'de köy, Han ırmağı kıyısında, Kuzey Han ile Güney Han'ın kavuştuğu yerin 3 km aşağı kesiminde. Hidroelektrik santral inşaatı. (L)

PALDIM veya **PALDÜM** veya **PALDUM** i. (fars. *päl,* ip ve *düm,* kuyruk'tan *paldüm*). Saraçl. Yük ve binek hayvanlarında semer veya eyerin kaymaması için sağrı üzerinden geçen kalın kayış. || *Paldım kayışı,* tokaları olan ve beygirin kıç tarafını saran koşum parçası.

— DEY. *Paldımı aşmak,* yapamayacağı bir işe kalkışmak.

— Anat. *Paldım kemiği,* kuyruk kemiği. (M)

PALDIR KÜLDÜR blş. zf. (onomatope). Gürültü çıkararak, patırtılı bir şekilde: *Bizim Şükrü minareye sabahleyin kimse görmeden çıkmış, paldır küldür iki teneke devirmişti* (S. F. Abasıyanık). *Kör Şaban, merdivenleri paldır küldür inmiş, hemen kapıyı açmıştı* (Kemal Tahir). [M]

PALEA i. («pul» anlamında lat. k.). Bileşikgillerde çiçek veya meyve üzerinde yer alan pulcuk. || Buğdaygillerde kavuzcuk. (L)

PALE-ALE [peyl-eyl] i. (ing. k.). Bir çeşit ingiliz birası olan ale'in açık sarı renklisi. (L)

PALEARIUS (Antonio DELLA PAGLIA, **Aonius** — denir), italyan hümanisti (Veroli 1503 - Roma 1570). Siena (1542), Lucca (1546) ve Milano'da (1555) ders verdi. Ochino'nun sapkın düşüncelerini yaymakla suçlandı, 1567'de yakalandı, Roma'ya götürüldü, ölüm cezasına çarptırıldı, idam edildi ve yakıldı. *De Animorum Immortalitate* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üstüne) [1536], *Actio In Pontifices Romanos* [1606] adlı latince eserleri vardır. (L)

PALEARKTİK sıf. (fr. *paléarctique*). Eski Dünya'nın kuzey kısımlarına verilen sıfat (Avrupa, Asya'nın kuzey ve ılıman kısımları): *Palearktik zooloji kesimi.* (L)

PALECHİNİDAE çoğl. i. Hemen hepsi Birinci zamanda yaşamış derisidikenliler grubu. (Bunlar, kabuk kısmı yirmi sıradan fazla plakçıktan oluşmuş denizkestaneleridir. Başlıca cinsleri: *maccoya, lovenechinus, oligoporus, palaechinus* v.b.) [L]

PALEH, S.S.C.B.'de kasaba, İvanovo'nun güneydoğusunda; 3 300 nüf.; Paleh, XVIII. yy.da ikonaların yapıldığı büyük bir merkez haline geldi. Ekim devriminden sonra Paleh'te süsleme atelyeleri ve tahta, lake, sıkıştırılmış kâğıt, porselen ve madenden çeşitli eşyaları boyama atelyeleri kuruldu. Kremlin katedrallerindeki fresklerin onarımı (1946'da başlandı), Leningrad'daki Piyoner sarayının duvar resimleri (1936-1948), birçok tiyatro dekor ve kitap resimlendirmeleri bu atelyelerde yapıldı. (L)

PALEHİSTOLOJİ i. (fr. *paleohistologie*). Fosillerde saklı kalan hayvansal dokuları inceleyen bilim. (Evrimin dokularda nasıl oluşup geliştiğini somut bir şekilde incelemek imkânı veren bu araştırmalar dokuları karşılaştırmak suretiyle bugün yaşayan canlılarla fosil varlıklar arasındaki ilintileri incelemeğe yarar. Bu bakımdan dinozorların patolojisi hakkında birçok araştırma yapılmıştır.) [L]

PALEMBANG, İndonezya'da şehir, Sumatra'nın güneyinde, Musi ırmağı kıyısında; 528 300 nüf. Palembang bir tarım ve petrol bölgesinin ticaret merkezidir. Limanından, Placu'da tasfiye edilen petrol ile kauçuk, palmiye yağı, kereste, kahve, çay ve baharat ihraç edilir. Bölgenin günden güne artan ihtiyaçları, birçok sanayi tesisinin kurulmasına yol açmıştır: dökümhaneler, imalât metalürjisi, tersaneler.

— Tar. Palembang, Srivicaya krallığının başkentiydi. Şehirde VII. yy. sonundan kalma, eski malezya dilinde yazıtlar bulundu. O dönemde krallık Malayu'yu (Batang Hari ırmağı kıyısında Cambi), Bangka adasını ve Vava'nın batı kısmını işgal ederek gelişmeğe başladı. XII. yy. sonunda arap dünyasının ticaret hayatında büyük rol aynamasına rağmen, Gambi'nin gelişmesi karşısında önemini kaybetti. XIV. yy.dan 1825'e kadar bir sultanlığın başkenti oldu. (L)

PALEMON i. Karideslerin eski ilmî adı (şimdiki adı *leander*). [L]

PALENCİA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, il idare merkezi, Carrion kıyısında; 52 680 nüf. Eski bir şehir (V. yy.dan beri piskoposluk) olan Palencia'da birçok anıt vardır: XIV. - XVI. yy.dan kalma katedral (Romaöncesinden kalma yeraltı mezarlığı); San Miguel (XIII. yy.), Santa Clara (XIV.-XV. yy.), San Pablo (XV. yy.) ve San Francisco kiliseleri. Metalürji ve besin sanayii.

— *Palencia ili,* 229 540 nüf. Kuzeyde bol yağış alan dar bir kesim, Cantabria sıradağlarının son engebelerine tekabül eder (sığır yetiştiriciliği, çavdar, patates). Güneye doğru engebesiz Carrion ve Pisuerga ovaları uzanır. Güneydeki kalkerli masa şekilleri yarı çöl halindedir (*paramo'lar*); ama *Tierra de Campos* ovası, tahıl yetiştirilen verimli bir topraktır ve başlıca vâdilere paralel uzanan sulama şebekeleriyle ıslah edilmiştir. (L)

PALENG i. (fars. *pa,* ayak ve *lüng,* örtü'den *palüng* > *päleng*). *Esk.* Çarık. || *Paleng-i fersude,* eski çarık. (M)

PALENGENEZ i. (fr. *palingenèse*). Jeol. Granitleşmekte olan başkalaşmış bir kaya kütlesinin gerileyici yerel evrimi. (Akışkan hale dönüşü hızlandıran palengenez riyolit volkanlarının püskürmesini kolaylaştırır.) [L]

PALENGENEZİ i. (yun. *palin,* yeniden ve *genesis,* doğuş'tan fr. *palingenesie*). Sosyol. Aynı türden olayların aynı düzende, durmaksızın art arda geldiğini ileri süren tarih felsefesi doktrini. Bk. ÇEVRİM.

— ANSİKL. Fels. Stoa'cılarda *palengenezi* sözü, aynı olayların yeniden ortaya çıkması anlamına gelir. Bu ebedî dönüş, arı ve basit bir yeniden başlayıştır. Eflatun, inananlar için, üstün bir hayata geçişin mümkün olduğunu kabul eder. Bilge kişinin ruhu, kendisini bedene bağlayan bağlardan kurtulunca idea'lar dünyasına dönecek, orada idea'ları yeniden seyredecektir. Charles Bonnet'ye göre (*Palingénésie Philosophique* [Felsefî Palingenesis], 1769) her canlı birey, kendinde, bozulmadan kalan, «yeniden var olma tohumları» taşır; bu tohumlar görünürdeki ölümden sonra gelen yeniden doğmanın ve dünyanın yeni bir durumuna uygun yeni bir varlık edinmenin yolunu açar. Bonnet'nin kabul ettiği bireysel palengenezi Ballanche'ta (*Essai de Palingenesie Sociale* [Toplumsal Palengenezi Üstüne Deneme], 1827), bir dizi deneyle ve kefaretle yetkinliğe ulaşabilen bir insanlık palengenezi'si haline gelir. Schopenhauer ise, palengenezi'yi, insanlık içinde aynı bireylerin yeniden doğuşu olarak anlar. (L)

PALENQUE. Esk. coğ. Yucatan'ın güneyinde şehir, eski Maya imparatorluğunun Capon'dan hemen sonra gelen büyük merkezi. Güzel tapınakları (Yapraklı Haç, Güneş, Yazıtlar), kabartmaları, yalancı mermerden başları ve yazıtlarıyle meşhurdur. (L)

PALEO—, yun. *palaios,* eski'den gelen ve pek çok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PALEOARKEOLOJİ i. (fr. *paleoarcheologie*). Tarihöncesi devirlerin arkeolojisi. (L)

PALEOBOTANİK veya **PALEOFİTOLOJİ** i. (fr. *paléobotanique* veya *paleophytologie*). «Tabiat tarihi»nin, çeşitli şekillerde taşlaşmış fosil bitkileri inceleyen dalı (FOSİL BOTANİĞİ veya BİTKİ PALEONTOLOJİSİ de denir.)

— ANSİKL. *Paleobotanik,* Fransa'da Ad. Brongniart tarafından kuruldu (*Prodrome d'une Histoire des Vegetaux Fossiles* [Fosil Bitkiler Tarihine Başlangıç], 1928). Kullanılan toplama usulleri fosilleşme tarzına göre değişir. Sadece bir iz söz konusu ise, basit bir büyüteçle yaprakların parçaları, bunların arasındaki damarlar görülebilir ve çoğu zaman, sanki herbaryumda saklanmış kuru bir otmuş gibi bunların üreme organlarının şekli ve yapısı ortaya çıkarılabilir. Yakın zamanda bulunan teknikler sayesinde fosil yaprak dokularını yapışık bulunduğu kayalardan ayırmak, gözeneklerini ve diğer üstderi oluşumlarını incelemek mümkün olmuştur. Eğer tam tersine, bitkiler silis veya kireçle karışarak mineralleşmişse, bunlar ince saydam plakalar haline geleceğinden, incelenmeleri canlı bir bitkiye oranla daha da ileri götürülebilir. Bernard Renault'nun yaptığı çalışmaların sonucu bunu göstermektedir.

Tortul tabakaların sınıflandırılmasında paleobotaniğin hayvan paleontolojisine genellikle yardımı dokunmaktadır. Hattâ bazen maden araştırmalarında mühendislere en sağlam desteği paleobotanik sağlamaktadır. (L)

PALEOBOTANİKÇİ i. (*paleobotanik*'-ten *paleobotanik-çi*). Fosil bitkileri inceleyen bilgin. (L)

PALEOCOĞRAFYA i. Yeryüzünün eski devirlerini inceleyen coğrafya. || *Paleocoğrafya haritaları,* çeşitli jeoloji dönemlerinde kıtaların kıyılarını ana hatlarıyle gösteren haritalar. (L)

PALEOEKOLOJİ i. (*paléoécologie*). Soyu tükenmiş hayvanların yaşayışını, bugün yaşayan canlılarla ilişkisini ve bunların evrimi sırasındaki fizik şartları inceleyen bilim. (L)

PALEOFİTOLOJİ i. (fr. *paléophytologie*). Bot. Bk. PALEOBOTANİK.

PALEOGEN sıf. ve i. (fr. *paleogene*'den). Jeol. NÜMÜLİTİK'in eski eşanlamı. (L)

PALEOGRAF i. (fr. *paleographe*). Eski yazıları çözmekle uğraşan bilgin. (L)

PALEOGRAFİ i. (fr. *paléographie*). Eski yazıları inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Paleografi,* eski eserlerin yazılış tarihini ortaya çıkarır, eski metinler aracılığıyla günümüze kadar gelen belgeleri çözer ve tarihlerini belirler. Genellikle kabul edilen daha geniş anlamda paleografi, bu belgelerin tarihini de inceler. Elyazmalarının incelenmesi için *kodikoloji* terimi kullanılır. Bu, elyazmalarının tarihlerini incelemeğe çalışan paleografi bilminin özel dalıdır. Paleografi, bilinen bütün yazıları ve yazı metotlarını kapsar. Özellikle bir yazıtlar paleografisi, silindirler, tabletler üstünde muhafaza edilen metinler paleografisi, papirüs ruloları ve yapraklar üzerine yazılmış belgeler paleografisi, müzik belgelerinin, madalyaların paleografisi v.b. vardır. Bununla birlikte genel kullanım, paleografiyi yalnız kütüphanelerdeki elyazmaları ve arşivlerdeki belgeleri incelemekle görevlendirerek paleografi kavramını elyazması kitapların ve el ile yazılmış belgelerin incelenmesine bağlar. Bu kitap ve belgelerin bulunduğu hiç bir alan paleografinin sınırı dışında kalmaz. Ama paleografların ilgisini, özellikle akdeniz ülkelerinin (Yunanistan, Roma, Eskiçağ Yakındoğusu) yazıları çeker. Genel paleografinin temelleri, yunan ve roma yazılarının incelenmesiyle atılmıştır.

Yunan paleografisi, bilim olarak, Batı'da XVIII. yy. başında ortaya çıktı. Önce, fransız benediktin papazı Montfaucon, 1708'de *Paleographia Graeca* (Yunan Paleografisi) adlı eserini Paris'te yayımlayarak bu bilim dalına kesin biçimini kazandırdı (paleografi ismi bu eserin adından gelir).

Yunan yazısının, Knossos, Mykenai ve Pylos'ta ele geçirilen birçok tablet aracılığıyle bilinen bir hece sistemi (M.Ö. XIV.-XII. yy.) vardı. Bu hece sistemi bırakıldıktan sonra harflere dayanan bir yazı sistemi gelişti (M.Ö. 700'den sonra yazılmış belgeler). Yunan alfabesi, bazı harflerinin değeri ünlülerin yazılabilmesini sağlayacak şekilde değiştirilmiş (bu yenilik çok önemlidir) bir fenike alfabesidir. *Kapital* (veya *büyük harf*) adı verilen bu yazı, günümüze kadar gelmiştir. Modern matbaada kullanılan büyük harflerin çoğu, bugün hâlâ eski yunan kapitali tipindedir. Ne var ki bu değişmez yazı tipi, papirüsün kullanılmasıyle

paleobotanik

Washington'da Ellensburg yakınında bulunan taşlaşmış amerika cevizi yığını muhtemelen Miyosen devri; hemen hemen tabiî büyüklükte

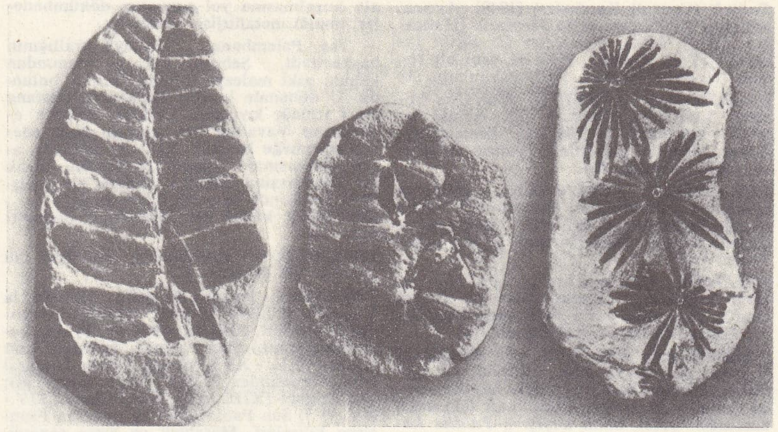

solda, Neuropteris vermicularis, yaprak parçası; ortada, Sphenophyllum emorginatum, yaprak sap; sağda, Annularia stellata, yapraklı sap (üçüde İllinois'de [A.B.D.] Üst Karbonifer'de bulunmuştur)

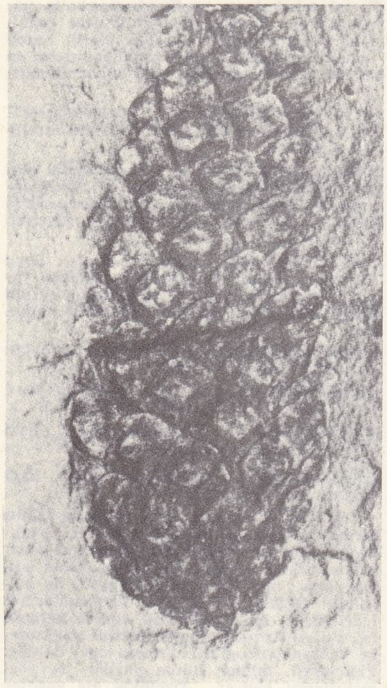

fosil çam kozalağı Miyosen devri: Creede, Colorado

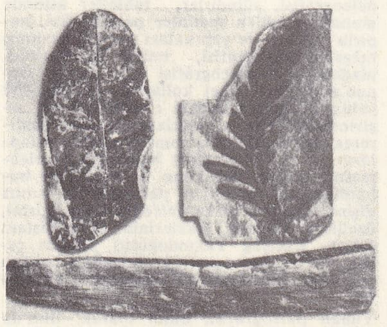

Permo Karbonifer'de bitki fosilleri solda, Suparia compacta yaprak; sağda, Taeniopteris norinii, yaprak (Şansi, Çin)

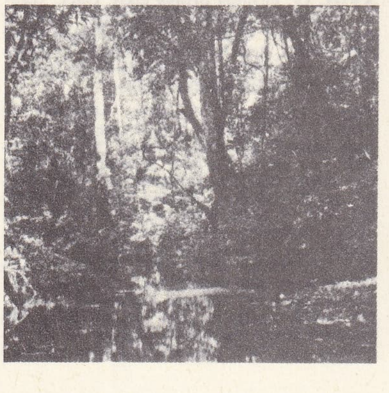

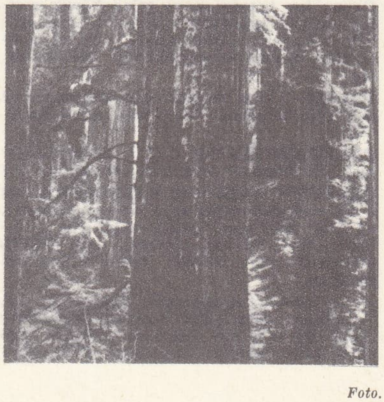

sağda, Panama'da astropikal orman; solda, Kaliforniya'da Sekoya ormanı

el yazısı tipinin yaygınlaşması üzerine ister istemez bazı değişikliklere uğradı. Kitap sanayii (önce papirüs ruloları, sonra parşömenler), modern paleografların latin yazısıyle karşılaştırarak *uncialis* adını verdikleri ilk «kitap yazısı»nın gelişmesine yol açtı. İşlek yazının üslûplaştırılmasıyle VIII. yy.ın sonuna doğru *minüskül* (veya *küçük harf*) adı verilen yeni bir «kitap yazısı» ortaya çıktı. Montfaucon'dan sonra yunan yazısını inceleyen en ünlü paleograflar arasında Wattenbach, Thompson, Gardthausen, Kenyon, Schubart, Medea Norsa sayılabilir.

Önce yazıtlar aracılığıyle bilinen roma yazısı, başlangıçta, yunan alfabesinden türeyen bir kapitaldi (değişik biçimleri: *kare* kapital, *rüstik* kapital). Uzun süre Akdeniz'deki iki medeniyet çevresi (yunan ve latin), yazı tarzında paralel bir evrim geçirdi. *Uncialis* adı verilen bir yazı, IV.-VIII. yy. arasında latin kitaplarında (özellikle lüks kitaplarda) kullanıldı. Bir *ilkel minüskül* (veya *yarı-uncialis*), III. yy.dan itibaren uncialis yazıya paralel olarak gelişti ve kapitalin evrim geçirmesine yol açtı. Birçok tip arasından bir seçme yapıldıktan sonra, ilkel minüskül yazı temel alınarak, Yunanlıların ikinci tip kitap yazılarını ortaya attıkları tarihte latin medeniyetinin yayıldığı alanda bir minüskül yazı gelişti. (Bu yazı, özellikle kitaplarda kullanıldı.) Charlemagne devrinde geliştiğinden (Ren ile Loire arasında), bu minüskül yazıya *karolenj yazısı* dendi. Bu sırada parçalanan Roma imparatorluğu topraklarında başka latin yazıları oluştu: benevento, vizigot (İspanya), merovenj (Fransa ve Germania), adalar (Büyük Britanya ve İrlanda). Karolenj yazısında yapılan başarılı reform, gotik yazının geç de olsa gelişmesini engellemedi (XIII. - XIV. yy.). Kaba görünüşlü gotik yazıya tepki olarak *hümanistik* yazı ortaya atıldı (XV. yy.). XVI. yy. matbaacıları ve özellikle italyanlar yeniden karolenj yazısını kullanmağa başladılar ve bu yazıya *romen* yazısı adını verdiler. *İtalik* denen, romen yazısının biraz sağa yatık değişik bir biçimi Aldo Manuci tarafından bulundu. Romen ve italik yazı, latin alfabesinin hemen hemen bütün dünyaya yayılmasını sağlayan modern matbaa yazısının başlıca iki tipini meydana getirir.

Latin paleografisini de ilk inceleyen bir benediktindir: Jean Mabillon; J. Mabillon'un incelemesi *De Re Diplomatica* (Diplomatik Üstüne), 1681'de (eki 1704'te) Paris'te yayımlandı. İki başka fransız benediktini (dom Tassin ve dom Toustain) *Nouveau Traité de Diplomatique* (Diplomatik Üstüne Yeni İnceleme) [1760-1765] adlı eserlerinde alfabe tarihini açıklığa kavuşturarak öğretiyi tamamladılar. École des Chartes'ın 1821'de kurulması latin paleografisi incelemelerine yeni bir atılım getirdi. A.de Wailly, Wattenbach, Delisle, Traube, Paoli, Prou, Thompson, A.de Boüard'ın yeni fransız paleografi okulu tarafından yeniden ele alınan bu bilimin gelişmesinde katkıları oldu. Eski Yakındoğu'da kullanılan yazıların paleografisiyle ilgili öğretiler daha tümüyle derlenememiştir. Yeni buluşlar (meselâ Kumsan'da [Lut gölü] ele geçirilen ibranî elyazmaları) öğretilerin derlenmesine yardımcı olabilir. (L)

PALEOHİSTOLOJİ i. (fr. *paléohistologie*). Fosillerde saklı kalan hayvansal dokuları inceleyen bilim. Evrimin dokularda nasıl oluşup geliştiğini somut bir şekilde incelemek imkânını veren bu araştırmalar dokuları karşılaştırarak bugün yaşayan canlılarla fosil varlıklar arasındaki ilintileri incelemeğe yarar. Bu bakımdan dinozorların patolojisi üstünde birçok araştırma yapılmıştır.) [L]

PALEOKLİMA i. (fr. *paléoclimat*). Bir jeoloji devrinin favnası, florası ve fasiyesleriyle saptanan eski iklim.

— ANSİKL. Farklı jeoloji devirleri arasında önemli iklim değişiklikleri görülür. Birinci zaman sonundaki (karbon çağı), İkinci zaman ortasındaki ve Oligosen'deki büyük deniz ilerlemeleri sırasında sıcak ve nemli iklim kuşakları karaların iç kısımlarına girdi. Birinci zaman başlangıcında (infrakambriyen), daha sonra da İkinci ve Üçüncü zamanın alt katlarında meydana gelen deniz gerilemesi evrelerinde, yeryüzünün yüksek kesimlerinde buzullaşma olaylarıyle nitelenen, kıtalarda ise çok kurak iklimler büyük ölçüde gelişti. Dördüncü zamanda önce, daha eski çağlarınkine oranla çok daha iyi bilinen buzullaşmalar meydana geldi; başlıca 4 evreye ayrılan (günz, mindel, riss, würm) bu buzullaşmalar daha sıcak buzullararası dönemlerle, birbirinden ayrılır. Zamanımızda, iklimin nispeten ısındığı ve bütün yeryüzünde buzulların gerilediği görülür. İklim değişikliklerinin sebepleri henüz iyi açıklanamamaktadır; bununla beraber, 1861'den itibaren özellikle Igndalle, iklim ile atmosferdeki CO_2 miktarı arasında bir ilişki bulunduğunu ortaya koydu; karbon dioksit, yer yüzeyinden yansıyan kızılaltı ışınımı soğurarak güneş ısısının bir miktarını alıkoyar. Karbon çağı ile permiyende, atmosferdeki karbon dioksidin önem-

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

li bir kısmı maden kömürü ile hidrokarbon şeklinde depo edildi ve bu olay atmosferlerindeki CO_2'nin azalmasına ve dolayısıyle sıcaklığın düşmesine yol açtı. Buna karşılık, meselâ önemli yanardağ püskürmeleri havadaki CO_2 miktarını arttırabilir ve böylece iklimin ısınmasını sağlar. Günümüzde, insanların kömür ve hidrokarbon stoklarını bulması, atmosferdeki CO_2 oranını arttırdı ve yerin ısınmasına yol açtı.

Paleoklima'ların aynı bölgede art arda meydana gelmesi, Jeomorfoloji açısından, farklı aşındırma sistemlerinin art arda etki etmesine sebep olur ve önceki iklim dönemlerinde biçimlenen yüzey şekilleri daha sonraki dönemlere kalır. En etkin aşındırma sistemlerinin oluşturduğu şekiller, uzun süre bozulmadan kalabilir, üzerlerine daha başka sistemlerin getirdiği değişiklikler eklenir ve bölgesel morfolojinin daha sonraki bütün evrimini etkiler.

Pedoloji açısından paleoklimalar, eski toprakların varlığını açıklar. (L)

PALEOKLİMATOLOJİ i. (fr. *paléoclimatologie*). Paleoklimalar bilimi.

— ANSİKL. Araştırma metotlarındaki yeni ilerlemeler, eski iklimlerin daha kesin olarak bilinmesini sağladı. Bu metotlar, birkaç bilimden yararlanır:

— *jeoloji* ve *jeomorfoloji:* C. Emiliani'nin büyük okyanusların diplerinden aldığı sondaj karotlarını incelemesi, eski sıcaklıkların belirtileriyle 150 milyon yıl önceki yaşama koşullarının yeniden ortaya çıkmasını sağladı. Buzulların incelenmesi, özellikle yakın tarihteki gerilemelerin meydana çıkarılmasıyle, eski buzulların ilerleme ve gerilemeleri hakkında fikir verebilecek bir model elde edildi. Kıta çökeltilerinin ve deniz plajlarının incelenmesi de, iklim değişimlerine bağlı deniz ilerlemesi ve gerilemesini aydınlığa kavuşturdu;

— *meteoroloji:* bu bilim dalı ancak yakın tarihte tutulan sistemli sıcaklık kayıtlarıyle hava değişimini öğrenmeğe yarar. XVI. yy. için «akıl kitabı», iklim verilerinin gerçek kayıtlarıdır. İspanya'daki yağmur duaları da kurak dönemler üstüne bilgi verir;

— *botanik:* dendrokronoloji*, ağaçların yaşını tayin etme metotlarından daha çok bilgi verir; ağaçlardaki yaş halkaları meteoroloji verilerini de belirtir; bu halkalar yardımıyle çizilen yaş eğrileri iklim çalkantılarına tekabül eder;

— *fenoloji**, bitkilerin meyve verme zamanlarının öğrenilmesini sağlar; XIV. yy.-dan beri, resmî bağbozumu bildirileri, bağbozumu mevsimindeki sıcaklıkların öğrenilmesini sağlayan güvenli bir kaynaktır;

— *palinoloji**, tarihöncesi iklimler üstünde çok eski çağlara ait bilgilerin elde edilmesini sağlar;

— *zooloji:* soyu tükenmiş hayvanların kemik kalıntılarının incelenmesi, palinolojiyle elde edilen bilgileri tamamlamıştır. Türlerin evriminin incelenmesi de iklim değişimlerinin meydana çıkarılmasını sağlayabilir. (L)

PALEOKRETİYEN sıf. (fr. *paleochrétien*). Bk. ÖN *hıristiyan.*

PALEOKRİSTİK sıf. (fr. *paléocrystique*). Jeol. Bir yıldan fazla zamandır donmuş halde bulunan kutup buzuna denir. (Paleokristik buz, kalın ve üstü pürtüklüdür.) [L]

PALEOKSİLOLOJİ i. (fr. *paléoxylologie*). Paleobotaniğin, soyu tükenmiş bitkilerde, özellikle fosil odunlarda iletim aygıtını inceleyen dalı. (L)

PALEOLİTİK sıf. ve i. (fr. *paléolithique*). Tarihöncesi çağların en eski dönemi için kullanılır. Bk. YONTMA TAŞ DEVRİ. (M)

PALÉOLOGUE (Maurice), fransız diplomatı (Paris 1859 - ay.y. 1944). Dışişleri bakanlığında çalıştı (1886-1906); Dreyfus* davası üstüne yazdığı *Journal* (Günlük) 1955'te yayımlandı. Fransa'nın Sofya elçisi (1907), Dışişleri bakanlığı siyasî işler müdürü (1912) oldu, Rusya'da elçilik yaptı (1914 - 1917). Haziran - ağustos 1914 buhranı sırasında büyük bir rol oynadı ve 1920'de Dışişleri bakanlığı genel sekreterliğine getirildi. Eserleri: *Vauvenargues* (1889); *La Russie des Tsars Pendant la Guerre* (Savaş Yıllarında Çarlık Rusyası) [3 cilt, 1921]; *Le Roman Tragique d'Alexandre II* (Aleksandr II'nin Acıklı Hayatı) [1923]. (L)

PALEOMAGNETİZMA veya **PALEOMAGNETİZM** i. (fr. *paléomagnetisme*'-den). Yer magnetik alanının, geçmiş jeolojik devirlerdeki değerini (büyüklük ve yön olarak) tayin etmeyi amaç edinen metot.

— ANSİKL. *Paleomagnetizma*'nın yararlandığı fizik kanunları, arkeomagnetizm*in (veya arkeomagnetizma) temel kanunlarıyle aynıdır, fakat değişik malzemeye uygulanır. Fırın tuğlaları veya mamul eşya yerine, tabiî kayalar veya tortul kütleler (özellikle göllerdeki tortul kütleler) üzerinde çalışılır. Bu metotla alınan sonuçlar (hattâ en güvenilir olanları bile) oldukça gariptir: yerkürenin jeolojik gelişimi sırasında Yer magnetik alanının, Yer'in bugünkü coğrafya ekseninin doğrultusunda pek ayrılmamakla birlikte birçok kere ters döndüğü sanılmaktadır. Her şeye rağmen, bu analizlerden alınan sonuçlar arasında bir uyuşma olduğu söylenemez; bu sonuçlardan bazıları magnetik kutupların, daha geniş bir yorumla coğrafî kutupların veya kıtaların, büyük ölçüde yer değiştirdiği kanısını uyandırır. Magnetik alan için verilen değerlerden hareket ederek jeolojik devirlerin tarihini tespit etme, henüz büyük boşluklar yarattığı için şimdilik uygulanamaz, yani ters süreç. Zaten, sabit doğrultulu yön değişimleri (genel dönme olmaksızın) Yer üzerinde defalarca meydana gelmişse, bu yön değişimlerinin her birinde Yer magnetik alanı kaybolacaktır; bu durumda yeryüzü, doğrudan doğruya Güneş plazmasının ve Güneş'in etkin zamanlarında yayılan yüklü parçacıklar (özellikle protonlar) demetinin etkisinde kalacaktır. Bu çeşit hipotetik olayların sonuçları, tabiat olaylarının çoğunda rol oynar. (L)

PALEOMERİX veya **PALAEOMERİX** i. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'nın A.B.D. kısmında miyosen tabakasında, Hindistan ve Çin'de Pliyosen tabakasında bulunan küçük fosil geyik. (L)

PALEONİCTİS i. Oxyenidae familyasından etçil, ilkel memeli hayvan. (Batı Avrupa ve Amerika'da Alt eyosende fosil olarak bulunur.) [L]

PALEONTOLOJİ i. (yun. *palaios*, eski *on, ontos*, varlık ve *logos*, bilim'den fr. *paléontologie*). Jeolojik devirlerde yeryüzünde yaşamış canlıları inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Paleontoloji'nin tarihi.* Deniz hayvanlarına ait olduğu apaçık görülen kavkıların denizden uzaklarda, kayaların içinde bulunması, zihinleri binlerce yıl meşgul etti. Pythagoras (M. Ö. VI. yy.), Lydia'lı Ksanthos, Herodotos (V. yy.), Aristoteles ve Theophrastos (IV. yy.) fosillerin eskiden yaşamış canlıların kalıntısı olduğunu tahmin ettiler. Roma'da da Lucretius, Ovidius, Plinius (Koca) aynı görüşleri öğretiyorlardı. Ortaçağda Büyük Albert, Roger Bacon, Boccacio ve Saksonyalı Albert, fosillerin mahiyetini biliyorlardı. Daha sonra Buffon'a gelinceye kadar, Bernard Palissy ve Leonardo da Vinci'de de aynı düşünceye rastlanır. Voltaire de dahil bazı geri kafalılar fosilleri «tabiatın oyunu», buna karşılık kavkıları «gezginlerin taşıyıp getirdikleri» nesneler olarak görüyorlardı.

Eski çağlarda canlı varlıkların art arda gelip geçtiği, favnaların tortul tabakaların eskiliğine göre değişiklik gösterdiği düşüncesine ancak XVIII. yy.ın sonunda varıldı (stratigrafik paleontoloji). Bu verimli görüş İngiltere'de William Smith, İtalya'da G. B. Brocchi, Fransa'da Alexandre Brongniart tarafından benimsendi. Fakat Buffon canlı varlıkların evrimi düşüncesini, bunların jeolojik çağlar boyunca geçirdiği değişiklikleri ve devamlılıklarını onlardan daha önce mükemmel bir şekilde ortaya koydu.

Fosil omurgalıların karşılaştırmalı anatomisinin gerçek kurucusu olan Cuvier (1769 - 1832) türlerin evrimine inanmıyordu; bu bakımdan «değişmezci» idi; favnaların yenilenişini, dünyanın geçirdiği devrimlerle, yani kıyametlerle açıklıyordu. Cuvier'ye rağmen başka bir okul, yani «evrimci» görüş ortaya çıktı. Evrimci görüş Lamarck (1744-1829) ve Etienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844) ile başladı, fakat ancak Charles Darwin'in (1809-1882) ünlü *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (Tabiî Ayıklanma Yoluyle Türlerin Meydana Gelişi) [1859] adlı eserini yayımlamasıyle zafere ulaştı. Bu tarihten sonra paleontoloji, biyolojik bir bilim olmağa başladı, fosillerin yalnız sistematiğini değil, ekolojisini, zaman ve mekân içindeki dağılışını ve evrimini de inceledi.

Paleontoloji iki büyük bölüme ayrılır: bitki paleontolojisi (bk. PALEOBOTANİK) ve hayvan paleontolojisi.

● *Hayvan paleontolojisi.* Bugün biliyoruz ki dünya milyarlarca yıldan beri var, ama hayat dünya yüzünde uzun süre sadece mavi suyosunları ve bakteriler şeklinde var oldu. Hayvansal hayat ancak Birinci zamanın başlangıcında (500 milyon yıl önce), omurgasız canlılar olarak belirdi. İlk omurgalılar Silüryende görülen çenesiz balıklardır. Aynı devirde bazı eklembacaklılar kıtalara yerleşmek üzere denizden ayrıldı. Devonyen devrinde bunlara akciğerli balıklar, ilk amfibyumlar katıldı. Omurgasızlar arasında trilobitler, kolsuayaklılar, gonyatitler, stratigrafinin oluşumunda önemli rol oynadı. Sürüngenler karbonifer devrinde ortaya çıktı; su dışında, tamamen kara hayatı yaşamağa uyabilen ilk omurgalılar bunlardır. Bu devir aynı zamanda dev böceklerin var olduğu devirdir. Paleozoik devir Permiyen ile sona erer.

İkinci zamanın başlangıcında ammonitler ve mercanlar, sonra denizde yaşayan sürüngenler gelişme gösterdi. Karada, sürüngenler evrim geçirdi ve dev sürüngenler türedi. Jüra devrinde ilk kuşlar ve ilk memeliler belirdi. Tebeşir devrinin sonunda okyanuslarda ammonitler, karalarda dinozorlar ortadan kalktı. Üçüncü zaman, memelilerin geliştiği ve bugünkü tipte favnanın evrimle oluştuğu devirdir.

İnsan, Dördüncü zamanın başlangıcında yeryüzünde belirdi.

● *İnsan paleontolojisi.* İnsanın yeryüzünde tarih çağlarından önce var olduğu ancak yakın zamanlarda kabul edildi. O zamana kadar insanlığın menşei ancak efsane ve mitolojilerle açıklanıyordu. İlkçağdan Rönesansa kadar ancak birkaç filozof veya tarihçi üstünkörü olmakla beraber doğru düşünceler öne sürebildi (Eflatun, Aristoteles, Lucretius, Aiskhylos, Horatius, Plinius, Strabon). Rönesans devresi için de Mercati'nin adı verilebilir. Fakat ancak XVII. ve XVIII. yy.larda, insanın nereden geldiği konusunda yeni düşünceler ortaya atıldı (Aldrovandi, Hassus, Jussieu, Lafitau, John Frere, Buffon). Asıl paleontoloji XIX. yy.da, Cuvier, Tournal ve Sohmerling'in çalışmalarıyle doğmağa başladı. Hayvan ve insan paleontolojisi alanındaki büyük buluşlar bu tarihten itibaren birbirini kovaladı. Tarihöncesi çağ, Boucher de Perthes, Lartet, Vibraye, Milne - Edwards, G. de Mortillet, Cartailhac v.b. ile kesin şeklini aldı. 1856'da, Prusya'nın Renanya bölgesinde ünlü neandertal kafatası bulundu; bu tarihten itibaren, gittikçe sayısı artan yeni buluşlar, büyük önem taşıyan yeni belgeler sağlamaktan geri kalmadı ve akla yatkın teorilerin kurulmasına imkân verdi. Paleontoloji bilginlerinin elinde bulunan belgelere göre, bütün diğer canlılar gibi insanın da bir evrim geçirdiği ve halen geçirmekte olduğu, insanla birlikte bütün maymunların (cadı makiler, makiler, ilkel maymunlar, insansı maymunlar, insansılar ve insanlar) ortak bir kökten geldiği kabul edilebilir. «İnsan maymundan türemiştir» demek yanlıştır; aslında insanlarla maymunların ilk ataları birdir; bunlar arasında doğrudan doğruya bir soy bağı yoktur, ancak çok uzak bir akrabalık söz konusudur. Bununla beraber bugünkü bilgilere göre bütün primatları içine alan kesin bir soy kütüğü düzenlemeğe henüz imkân yoktur. Şimdiye kadar, Üçüncü zamana ait insan fosili bulunmamıştır; yapılan kazılarda bulunan gerçek insan fosillerinin en eskisi ise ancak Dördüncü zamanın eski devirlerine aittir; böyle olmakla beraber Üçüncü zamanın ortalarından itibaren bazı fosil insansı maymunlarda (dryopithecus, oreopithecus v.b.) insansı karakterlerin belirmeğe başladığı da bir gerçektir.

Dördüncü zaman için en eskiden en yakına kadar kabul edilen zaman sıralaması şöyledir: Alt Pleyistosen; Orta Pleyistosen; Üst Pleyistosen; Holosen (şimdiki devir). Yaklaşık olarak bir milyon yıla yayılan bu jeolojik zaman içinde insan çeşitleri bir tek evrim çizgisi üzerinden değil, kısmen art arda, kısmen aynı zamanda evrim geçiren üç ayrı evrim çizgisi halinde gelişmişe benziyor.

Birinci evrim çizgisi (I), Alt Pleyistosenin tabanından başlar (Modjokerto'da bulunan

Maurice PALÉOLOGUE

Foto. Manuel (LAROUSSE)

paleontoloji Miyosen devrinde memeli hayvanların yaşadığı bir ova: ön planda, domuza benzeyen dinohyus; sağda, ayaklarında toynak yerine cırnak bulunan bir hayvan (moropus)

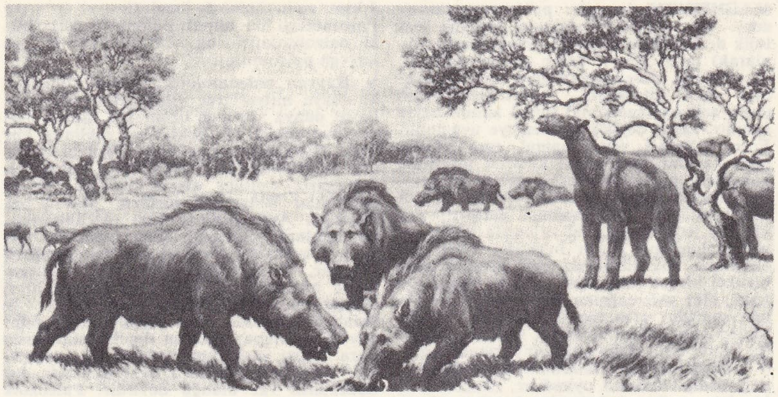

çocuk fosili), bütün Alt Pleyistosen boyunca devam eder (diğer prehominiyenler: pithecanthropus, sonra sinanthropus) ve Orta Pleyistosenin sonunda sona erer (ngandong insanları).
İkinci evrim çizgisi (II), Alt Pleyistosenin sonunda başlar (mauer veya heidelberg insanı), Orta Pleyistoseni (neandertallerin atası steinheim insanı), sonra Üst Pleyistoseni geçer (neandertal insanlarının tümü) ve Holosenin başında sona erer (gecikmiş bir neandertal çeşidi olan rodezya insanı).
Üçüncü evrim çizgisi (III), Alt Pleyistosenin sonunda başlar. Orta Pleyistosende swanscombe ve fontéchevade insanlarıyle devam eder (bunlar belki de *homo sapiens*'in gerçek atalarıdır), Üst Pleyistoseni geçer (cromagnon, grimaldi ve chancelade ırklarıyle *h. sapiens* fossilis) ve bugünkü *h. sapiens* ırklarıyle Holosen'de devam eder.

Esasen öyle görünüyor ki bu üç evrim çizgisi birbirinden bağımsız değildir: muhtemelen aralarında bağlantı vardır: I. ve II. çizgi arasında, Alt Pleyistosenin sonuna doğru, atlanthropus ile (bazıları bunu insan, bazıları insanöncesi bir yaratık kabul eder) bir temas ve daha sonra ngandong insanlarıyle ikinci bir bağlantı olduğu sanılıyor. II. ve III. çizgi arasındaki bağlantı, Üst Pleyistosende, palestin insanıyle (neandertal) h. sapiens fossilis'ler arasında kurulmuş olabilir; neandertallerle h. sapiens arasında doğrudan doğruya bağlılık ihtimali çok zayıf olmakla beraber, bu sonuncuların Swancombe - Fontéchevade grubundan bireylerin ataları olduğuna daha çok ihtimal verilebilir.
İnsanların yaratılışı hakkında fosil belgelerin çokluğuna rağmen insan paleontolojisi bugün ancak soyumuzun tarihini kaba çizgileriyle belirtebilir; bu konuda öne sürülen teoriler henüz geçici hipotez çalışmalarından ibarettir. Daha pek çok «eksik halka» vardır; en eski insan şekillerini ortaya koymak için gerekli fosil belgeler çok eksiktir, üstelik bunlar kötü saklı kalmış tek tek parçalardır ve insanı yanıltacak kusurlar taşımaktadır; ayrıca birbiriyle karşılaştırılabilecek parçalar bulunmadığından bunların her birinin yaşını, cinsiyetini ve mensup oldukları grubun gerçek örneği olup olmadıklarını anlamağa imkân yoktur.
Bununla beraber maymunlarla insanın geçirdiği evrimin bir gerçek olduğu, bu evrimin gittikçe dallanan bir gelişim gösterdiği artık söylenebilir. Ayrıca insanların ayrı ayrı yerlerde ve zamanlarda türediği tezi reddedilerek, bugünkü insan ırklarının bir tek kökten geldiği kabul edilebilir.
İnsanlığın beşiğine gelince, bunun Amerika olması ihtimali yoktur; Avrupa olması ihtimali de çok zayıftır. Klasik teoriler insanlığın beşiğinin Orta Asya olduğunu kabul eder, ama bazı paleontoloji bilginleri bu beşiğin Afrika olduğunu savunur. (L)

PALEOPATOLOJİ i. (fr. *paléopathologie*). Biyol. Kemik kalıntılarını inceleyerek fosil yaratıkların hastalıklarını meydana çıkaran bilim. (Tarihöncesine ait resimleri çizenlerin, çeşitli travmalar ve özellikle kırıklar sonucunda iskelette meydana gelen şekil bozukluklarını belirtmeğe dikkat ettikleri, bu resimlerin incelenmesinden belli olmaktadır.) [L]

PALEOPİTYS i. Açıktohumlulardan fosil bitki. (Miller paleopitys'i Orta Devonyen tabakasında bulunur [İskoçya]. Bilinen tohumlu bitkilerin en eskisi budur.) [L]

PALEOPSİKOLOJİ i. (fr. *paléopsychologie*). «Kolektif bilinçdışı»nın, bu bilinçdışındaki en eski efsanelerin ve bunların bireysel bilinçdışında bıraktığı izlerin incelenmesine dayanan psikoloji. (L)

paleontoloji

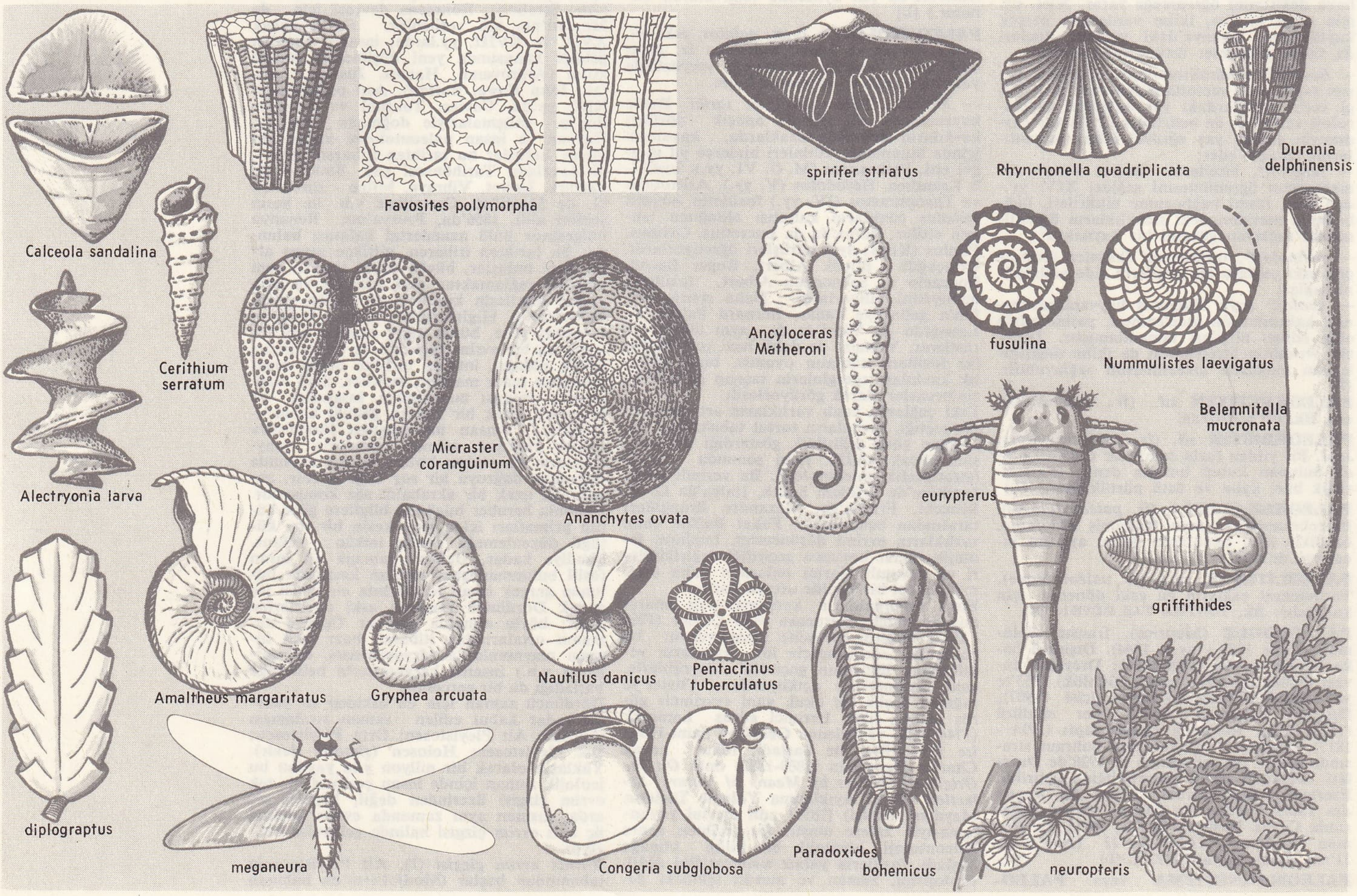

PALAEOPYTHON i. Şimdiki pitonlara yakın fosil yılan. (Çene ve omur kemikleri Quercy fosforitlerinde bulunmuştur.) [L]

PALEORNİS i. Psittacula cinsinden papağanlara bazen verilen ad. (L)

PALEOSİTOLOJİ bls. i. (fr. *paléocytologie*). Fosil bitkilerin hücre yapısını inceleyen bilim dalı. (L)

PALEOSOL i. (fr. *paléosol*). Yeni bir profil ile örtülen veya yeniden evrim geçiren eski şartlar altında oluşmuş toprak.

— ANSİKL. Pedoloji yorumlarında yanılmalara yol açan *paleosol*'lere tabiatta sık rastlanır. Profilde, çağdaş bir pedogenez sonucu oluşmadığı sanılan toprak tabakalarının ortaya çıkarılması, gerçekte, tabakanın yanlış kategorilere sokulmaması için büyük bir dikkati gerektirir; ama, tabaka kategorisi kesinlikle belirlenemediği durumlarda incelenen toprakların tanımlanmasında hareket noktası olarak seçilen varsayım büyük rol oynar. Meselâ Akdeniz bölgesindeki kırmızı topraklar bu yüzden tanımlanamamıştır. Bazı jeologlara göre bu bölgede toprak eski dönemlerde kırmızılaşmıştır; bugün kırmızı paleosol üzerinde kahverengi bir toprak oluşmaktadır; başka jeologlar ise kırmızı toprağın günümüzde oluşan klimaks toprakları olduğunu öne sürerler. (L)

PALEOTROPİKAL sıf. (fr. *paléotropical*). Eski Dünya'nın tropikal bölgeleriyle ilgili: *Paleotropikal fauna.* (L)

PALEOVOLKANİK sıf. (fr. *paléovolcanique*). Üçüncü zamandan önceki eski volkanik. (L)

PALEOZOOLOJİ bls. i. (fr. *paléozoologie*). Hayvan PALEONTOLOJİSİ'nin eşanlamı. (L)

PALEOZOYİK sıf. ve i. (fr. *paléozoïque*). Jeol. *Eşanl.* BİRİNCİ* ZAMAN.

PALERMİ (Amleto), italyan sinema yönetmeni ve senaryo yazarı (Roma 1890 - ay.y. 1941). 1914'ten beri birçok filim yönetti: *Enrico IV* (1926); *La Vecchia Signora* (Yaşlı Hanım) [1931]; *Paraninfo* (1934); *L'Eredità dello Zio Buonanima* (İyi Kalpli Amcanın Mirası) [1934]; *Fiat Voluntas Dei* (Tanrının İsteği Olsun) [1935]; *Napoli d'Altri Tempi* (Başka Zamanların Napoli'si) [1937]; *Figli del Marchese Lucera* (Marki Lucera'nın Oğulları) [1939]; *Cavalleria Rusticana* (Köylü Namusu) [1939]; *La Peccatrice* (Günahkâr Kadın) [1940]. Ayrıca, 1941'de *L'Allegro Fantasma*'yı çevirdi. (L)

PALERMO, İtalya'da şehir, Sicilya'da, adanın kuzey kıyısında; il idare merkezi; 587 600 nüf. Üniversite. Müzeler.

Şehir, kuzeyde Pellegrino dağının hâkim olduğu çok geniş bir körfez kıyısında, verimli ve zengin bir ova olan Conca d'Oro'nun kenarında uzanır. Çok geniş katedralinde Schwaben krallarının ve imparatorlarının mezarları vardır. Başlıca kiliseler Norman'lar döneminden kalmıştır: kubbeli San Giovanni degli Eremiti (XIII. yy.dan kalma, arap üslûbunda avlu), aynı üslûpta San Cataldo (XII. yy.); La Martarona (XVII. yy.-da onarıldı). Bizans eserleriyle dolu küçük Palatina kilisesi (XII. yy.) krallık sarayındadır. Şehirdeki öteki saraylar arasında başlıcaları Zisa (XII. yy.), Marchesi (XV. yy.), Chiaramonte (XIV. yy.), Abbatelli (XV. yy.) ve Bonagia (XVII. yy.) saraylarıdır.

Palermo, özellikle liman mahalleleri çok canlı bir şehirdir. İtalya yarımadası ile yoğun bir yolcu trafiği vardır; liman, turunçgillerini ve şaraplarını ihraç ettiği bütün Batı ve Orta Sicilya'nın pazarıdır. Küçük bir sanayi merkezi (mobilya, besin sanayii, dokuma ve kimya sanayileri; tersaneler) olan şehirde bir nükleer araştırma merkezi de kurulmuştur. — *Palermo ili*, 1 110 900 nüf. İlin çok geniş toprakları (Sicilya'nın en büyük ili), Madonie dağlarını ve adanın kuzey yamacını içine alır. İç kısım tarım kaynakları bakımından pek zengin değildir; ama toprak altından büyük ölçüde kükürt çıkarılır. İklimi yumuşak ve toprakları verimli olan kıyı bölgesi baştan başa ekilidir. (tahıl, meyve ağaçları, üzüm bağları); balıkçılık gelişmiştir.

— Tar. Önce bir Fenike sömürgesi olan Palermo (yun. *Panormos*, lat. *Panormus*), Birinci Kartaca savaşı sırasında (M. Ö. 254) Romalıların eline geçti, bir *civitas libera* (serbest şehir) olduktan sonra, Augustus zamanında roma kolonisi haline geldi. Araplar tarafından Bizanslılardan alındıktan sonra (831) adanın merkezi oldu (948), 1072'de Sicilya kontu Ruggero I'in eline geçti, Norman'lar ve imparator Friedrich II zamanında zenginleşerek XII. yy.da Avrupa'nın kültür merkezlerinden biri haline geldi. Sicilya katliamında Anjou'ların hâkimiyetinden kurtulan (1282) Palermo, Aragon'un hâkimiyetini kabul etti; 1693 ve 1726 depremlerinden büyük zarar gördü. 1848'deki kanlı devrimle kurulan Sicilya hükûmeti ve parlamentosu 1849'a kadar yaşadı. 27 Mayıs 1860'ta Garibaldi ve «Mille»lerinin

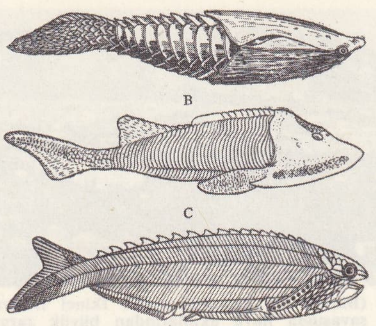

paleontoloji
Devonyen devrinde yaşamış çensiz ilkel omurgalılardan üç örnek:
A—Poraspis. Üst Silüryen, Spitzbergen, J. Kiaer ve A. Heintz'e göre;
B—Cephalaspis. Üst Silüryen ve Alt Devonyen, Kuzey Avrupa, E.S. Goodrich'e göre;
C— Rhyncholepis. Üst Silüryen, Norveç, J. Kiaer'e göre

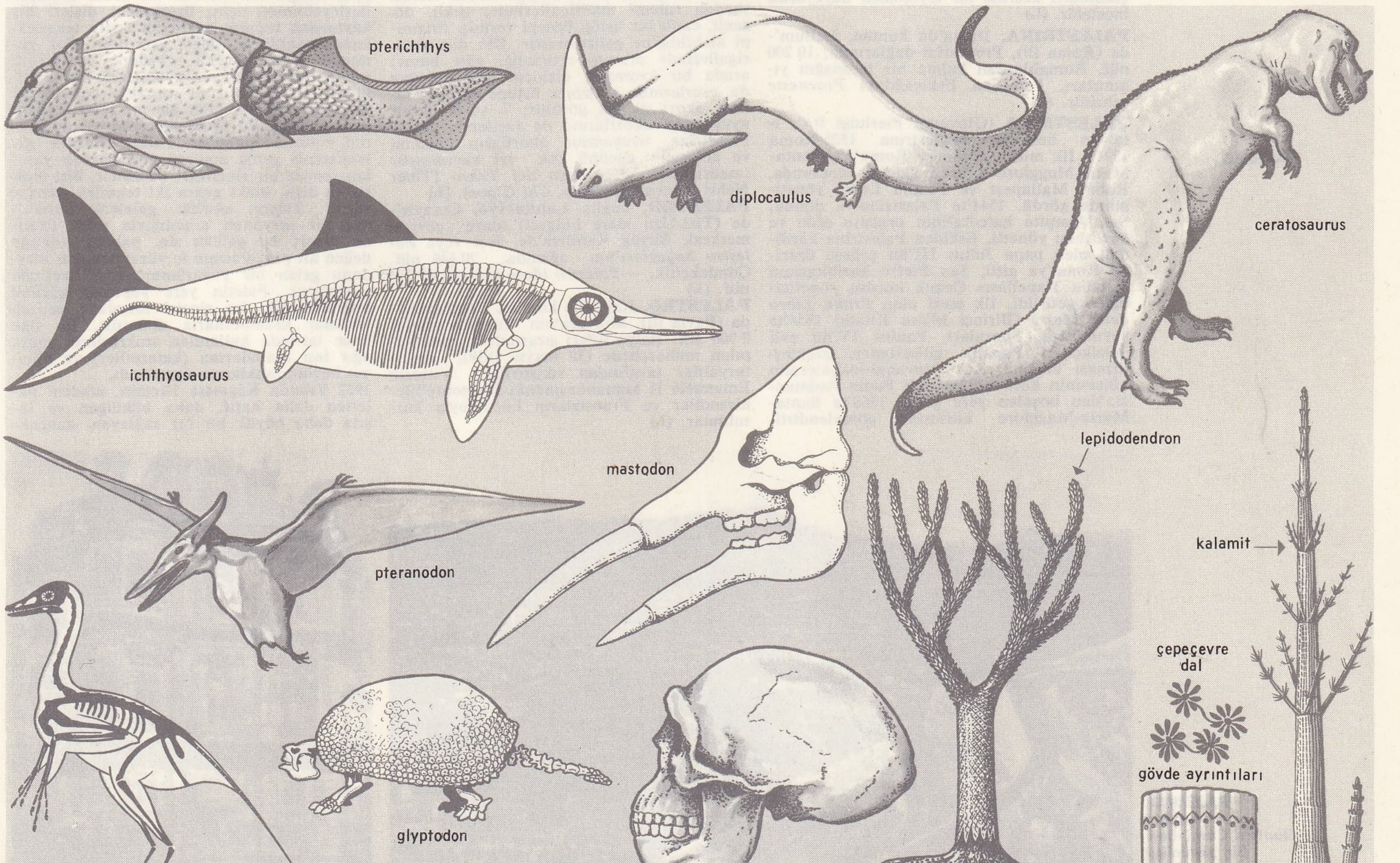

paleontoloji

Foto. *Encyclopedia Americana*

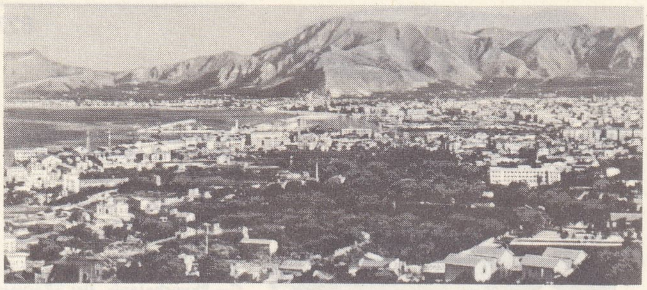

Pellegrino tepesinin görünüşü

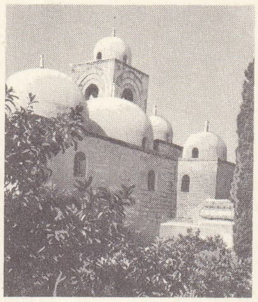

San Giovanni degli Eremiti

PALERMO

(Binler) ele geçirdiği şehir, İkinci Dünya savaşında hava akınlarından büyük zarar gördü. (L)

PALES, sürülerin koruyucusu olan eski bir Roma tanrıçası. Önce tanrıydı, sonraları tanrıça oldu. M. Ö. 267'de adına bir tapınak yapıldı. Nisan sonunda onuruna *Parilia* veya *Palilia* şenlikleri düzenlenirdi. (L)

PALES MATOS (Luis), porto rikolu yazar (Puerto Rico 1898 - ay.y. 1959). Modernist anlayışta manzumelerden sonra (*Azaleas*, 1915), afrika-antil halk tema ve ritimlerinden yararlanarak şiirler (*Tuntun de Pasa y Griferia*, 1937; *Poesia* [Şiirler], 1915-1956, 1957) yazdı. (L)

PALESTER (Roman), polonyalı besteci (Sniatyn, Galiçya 1907). Lvov ve Varşova konservatuvarlarında müzik eğitimi gördükten sonra, Paris'e yerleşti (1945). *Canlı Taşlar* (1944) adlı bir opera, bir *Requiem* (1948), dört senfoni (1935, 1942, 1947, 1950), bir *Sinfonietta* (1948), birkaç oda müziği ve ses müziği besteledi. (L)

PALESTEZİ i. (yun. *pallein*, sarsmak ve *aisthesis*, duyarlılık'tan fr. *pallesthésie*). Fizyol. Titreşimlere karşı duyarlık; kemik çıkıntıları üzerine bir diyapazon dayayarak incelenir. (L)

PALESTRİNA, İtalya'da komün, Latium'da (Roma ili), Prenestini dağlarında; 10 200 nüf. Romalılardan kalma bir tapınağın yıkıntıları. Palestina Eskiçağdaki *Praeneste* şehridir. (L)

PALESTRİNA (Giovanni Pierluigi DA), italyan bestecisi (Palestrina 1525-Roma 1594). İlk müzik eğitimini Roma'da, Santa-Maria-Maggiore Kilisesi Çocuk korosunda, Robin Mallapert ve Firmin Lebel yönetiminde gördü. 1544'te Palestrina'ya döndü, Sant'Agapito katedralinin orgcusu oldu ve korosunu yönetti. Eskiden Palestrina kardinali olan papa Julius III'ün çağrısı üzerine Roma'ya gitti, San Pietro bazilikasının «Giulia Kapellası» Çocuk korosu yöneticiliğine getirildi. İlk eseri olan *Primo Libro delle Messe* (Birinci Missa Kitabı) 1554'te yayımlandı. Sonraları, Paulus IV'ün evli müzikçileri Papalık kilisesinden uzaklaştırması üzerine, San Giovanni-in-Laterano kilisesinin koro bölümünde Paolo Animuccia'dan boşalan yere geçti. 1560'ta Santa-Maria-Maggiore kilisesinde görevlendirildi, daha sonra Roma seminerinde müzik dersleri verdi (1565-1571), aynı zamanda, Tivoli villasında, kardinal İppolito d'Este'nin konserlerini düzenledi. 1571'de tekrar Giulia kapellası müzik yönetmenliğine çağrıldı, temelli olarak Roma'ya yerleşti; orada, Oratorium'un kurucusu Filippo Neri ile tanıştı. Julius III, Paulus IV, Gregorius XIII, Sixtus Quintus ve Gregorius XIV gibi papalara, Este, Gonzago, Lorraine, Polonya, Bavyera saraylarındaki prenslere ve İspanya kralı Felipe II'ye kendini sevdiren Palestrina, bu ünlü ve soylu kişiler için missa'lar ve motet'ler besteledi, «müzik prensi» unvanını kazandı. Oğulları da çok iyi birer müzikçi oldu; bunlardan IGİNİO babasının elyazması olarak bıraktığı missaları, altı kitap halinde yayınladı. 1592'de, Palestrina'nın çağdaşı müzikçiler, onun hatırasına, 5 sesli eserleri kapsayan bir derleme yayımladılar. Eserleri: 4 ilâ 8 sesli 103'ü aşkın missa, 600 kadar motet veya motet üslûbunda büyük beste; 42 mezmur; dinî veya din dışı 200 madrigal; org için 9 *ricercare*. Yenilik getiren bir öncü olmamakla beraber Palestrina, geleneksel beste usullerini, başlangıcından zamanına kadar armoni sanatında yapılan değişiklik ve gelişmeleri değerlendirerek kusursuz bir şekilde uyguladı. Missalarında dinî duyguya bütün ifadesini verdi. Bunların bazıları gregoryen şarkılardan veya halk şarkıları repertuvarından alınan bir motif (*cantus firmus*) üstüne kurulmuştur. Uzun değerli notalar halinde yazılan bu *cantus firmus*, unsurlarını sağladığı bir kontrapunto gelişmesinin tam ortasında yer alır (missalar *Ecce Sacerdos, Veni Creator, Silâhlı Adam*); bazıları ise, kanon (*ad fugam* missa'sı) şeklinde işlenen serbest bir tema kullanır; bir kısmı da tema'sını, bilinen bir motet veya missa'nın motifinden alır (*Missa Brevis* veya *Assumpta Est*). Missalarındaki değişmez düzene karşılık, motet'lerinde ve Süleyman ilâhilerinden ilham alarak yazdığı ruhanî madrigallerinde, ışıklı, düzenli, canlı bir üslûp örneği vermiş, lirizmini alabildiğine geliştirmiştir. Din dışı madrigallerinde armoni zenginliği ağır basar; arada bir kromatik diziden yararlanmışsa da, eserlerinde 4. derece üstüne eklenen altıncı akor sık sık görülür; 7. ve 9. majör uyuşmsuz akortlarına da rastlanır, çünkü Palestrina, uyuşmsuz akortların önemini ve anlatım gücünü çok iyi kavramıştır (madrigaller: *Alla Riva del Tebro* [Tiber Nehri Kıyısında], *Dido, Chi Giace*). [L]

PALESTRO, bugün **Lahdariye,** Cezayir'de (Tizi-Uzu idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Büyük Kabiliye'de, İser veya *Palestro boğazları*'nın ağzında; 20 646 nüf. Çömlekçilik. — *Palestro idare çevresi*, 65 204 nüf. (L)

PALESTRO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Pavia ili), Mortara'nın kuzeybatısında; 2 900 nüf. İtalya seferi sırasında burada yapılan muharebede (30 mayıs 1859), Avusturyalılar tarafından sıkıştırılan Vittorio Emanuele II kumandasındaki Piemonte'liler direndiler ve Fransızların hücumuyle kurtuldular. (L)

PALET i. (fr. *palette*). Ressamların, üzerine boyalarını koymak ve karıştırmak için kullandıkları, bir kenarında başparmağın geçmesi için açılmış bir delik bulunan, tahtadan, porselenden veya çiniden yapılmış kare veya oval biçimde levha.
— Denizc. Açılmış halat tellerinden örülen bir çeşit kalçete. (Ayak silmek için kamara ve kaporta önlerine, lumbar ağızlarına konur.) || Mürnelden yapılan ve çeşitli işlerde kullanılan ip. || Bir filikayı matafora uskundurasına sıkarak bağlamak için kullanılan ve brandadan yapılan parıma. || *Alavere paleti*, yelkenlerin, sabit armalara sürtünerek aşınmasını önlemek için armalar üzerinde belirli noktalara sarılan havlı palet. || *Filika paleti*, mataforalar üzerinde askıda tutulan can filikalarının, geminin yalpaya düşmesi sırasında sallanmasını önlemek için kullanılan kuşak. (*Eşanl.* YALPA PALETİ.) || *Yük paleti*, gemilerin yüklenme ve boşaltılmasında üzerine yük istif edilen, sert ağaçtan yapılmış platform.
— Oto., Sil. ve Ask. havc. Yapışma katsayısı çok az olan arazilerde çekimi sağlamak için, taşıtın tekerlekleri ile yol arasına yerleştirilen sonsuz şerit. (*Eşanl.* TIRTIL.) [Bk. ANSİKL.] || *Palet baklası*, bir tankın paletini meydana getiren, birbirine eklenmiş sert elemanlardan her biri. Bk. ANSİKL.
— Spor. Su altı dalışlarında ayağa takılan ve hızlı yüzmeyi sağlayan yüzme aracı veya yüzgeç.
— Teknol. Bir hidrolik çarkın çevresinde bulunan ve su için bir çarpma yüzeyi meydana getiren tahta.
— Telekom. Mors telgraf cihazında, elektromıknatısın armatürüne bağlı olan bakır parça.
— Zool. Suda hareketi sağlayan geniş ve yassı organ.
— ANSİKL. Oto., Sil. ve Ask. havc. Bir taşıtın hemen hemen düz bir arazi üzerinde ilerleyebilmesi için, üzerindeki dişleri hiç kaymadan toprağı kavrayan lastik tekerleklerle donatılmış olması yeterlidir. Çok yumuşak veya engebeli arazilerde ise girinti ve çıkıntılara kolayca uyabilecek kadar bükülgenlik gösteren ve toprakla çok büyük bir temas yüzeyi olan bir malzeme kullanmak gerekir. Bu probleme çözüm yolu getiren malzeme *palet*'tir. Palet, birbirine eklemlenmiş geniş madenî plakalardan yapılan sonsuz bir zincirdir; bu zincir, biri motris ve dişli, öteki avara iki tekerlek üzerine sarılır. Taşıtın ağırlığı, galelerle donatılmış bir şaryonun aracılığıyle palet üzerine biner; bu galeler de, paletin toprağa değen alt parçalarının iç yüzeylerinden meydana gelen bir yuvarlanma rayı üzerinde yuvarlanır. Paletin yere yapışma gücünü artırmak için bu zinciri meydana getiren levhalar kramponlarla donatılır. Bu ilke önce tarımda kullanılan traktörlere, sonra ağır top arabalarına (katerpiller) ve nihayet hücum tanklarına uygulandı.
1922 Yılında Kégresse Hinstin, madenî paletten daha hafif, daha bükülgen ve taşıta daha büyük bir hız sağlayan, kauçuk-

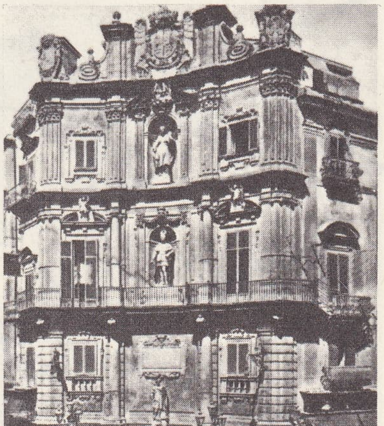

PALERMO solda, «Quattro Canti»den bir görünüş; sağda, Pellegrino tepesinden genel görünüş

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

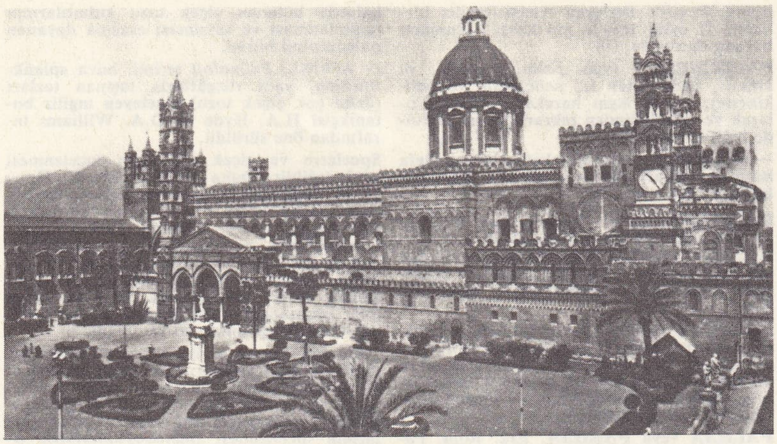

PALERMO: katedral

tan yapılma sürekli bir palet tasarladı. Bu paletin dış yüzeyinde, katerpillerlerin demirli bantları gibi toprağa gömülen nervürler bulunur. Bu tertibatla donatılan Citroen arabaları, Büyük Sahra'yı (1923) ve bütün Afrika'yı (1925) baştan başa aşma denemesini başarıyle tamamladı.
Birinci Dünya savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'de paletin tanklarda kullanılması kabul edildi; sonra bütün zırhlı askerî taşıtlara palet takılmağa başlandı.
Paletli veya yarı paletli bir taşıtta iki palet bulunur ve bu paletler, taşıtın galeleri altında sürekli, düzgün ve dirençli bir yol meydana getirir; bu düzenek, taşıtın yolda veya engebeli arazide ilerlemesini, yuvarlanma sisteminin yere yapışmasını sağlar ve engellerin aşılmasını kolaylaştırır. İlerleme, makaraların paletlerden aldığı destekle olur. Yanları bükülgen olan paletler çok seyrek kullanılır; yanları sert olanlar ise, özellikle dönemeçsiz yollarda çok kullanılan paletlerdir.
Bazen çelikle takviyeli kauçuktan sürekli ve bükülgen bir şerit (Kégresse sistemi) halinde yapılan palet, çoğu zaman palet baklalarının birleşmesinden meydana gelir. Palet baklaları, eksensiz paletlerde esnek bağlantılarla, çok yaygın olan eklemli paletlerde ise eksenlerle birleştirilir. Paletin, makaraya veya germe çarkına sarılması için dışbükey, küçük engebeleri aşabilmesi için içbükey şekil değişimleri yapabilmesi gerekir.
1941-1945 Rusya seferinde, uçakların her çeşit araziye inebilmesini sağlamak için, özellikle Almanlar tarafından palet kullanıldı. Çok ağır ve bakımı oldukça güç olan paletli iniş takımları, irtibat ve sıhhiye uçaklarının pist haline getirilmemiş arazilere inebilmesini sağlamıştır. Bugün irtibat ve sıhhiye birliklerinde helikopterler kullanıldığı için bu usul hiç kullanılmaz.

● *Palet baklası.* Bir palet baklası, kendisini bir önceki ve bir sonraki iki bakla ile birleştiren bir zincir parçası, galeler için yuvarlanma yolu vazifesi gören bir gövde ve toprağa yapışmasını sağlayan bir ökçeden meydana gelir. Bu çeşitli parçalar ayrı ayrı işlendikten sonra birleştirilebildiği gibi, bütün başka bir tek parça halinde de yapılabilir. Modern tanklarda kullanılan palet baklalarının başlıca tipleri şunlardır: *düz ökçeli palet baklaları*, toprak üzerine hafif bir basınç yaptığından, karlı, düz ve yumuşak araziye elverişlidir (zemini az yıprattığı için yola uygun, engebeli araziye ve kaygan toprağa uygun değildir); *kauçuk palet baklaları*, toprağa yanlardan yapışma güçleri az olduğu için nemli yollarda tehlikelidir (rus T 34, amerikan Sherman tankları); *tırnaklı düz palet baklaları*, engebeli araziye uygundur, fakat yolları yıpratır (fransız F.T. ve madenî paletli amerikan Sherman tankları); *tırnaklı oyuk palet baklaları*'nda hafif çıkıntılı bir ökçe vardır (alman «Panter» ve «Kaplan» tankları); *Carden Lloyd tipi palet baklaları*, kalıplanmış halkalardan meydana gelir, hem kuru, hem kaygan toprağa elverişlidir (fransız 35 R, amerikan M 24 tankları); *halka tırnaklı palet baklaları*'nın tırnakları, baklanın iki eksenini merkez kabul eden iki çember yayı biçimindedir. Karda ve kaygan toprakta iyi sonuç veren, yola uygun olan bu baklaların sakıncası, çok sayıda gale gerektirmesidir (fransız B, ingiliz Churchill tankları). [LM]

PALETİZASYON i. (fr. *palet*'ten [?]). Denizc. Gemilere yükleme ve boşaltmada kolaylık ve hız sağlamak için yüklerin paletler üzerine yığılması ve balya çemberi v.b. malzemeyle paketlenmesi. (M)

PALETLİ sıf. (*palet*'ten *palet-li*). *Paletli taşıt, paletli traktör*, her çeşit arazide ilerleyebilmesini ve çeşitli yönlere dönebilmesini sağlayan paletlerle donatılmış taşıt, traktör. (M)

PALETSKİS (Yustas İgnovih), litvanyalı siyaset adamı (Telsiai 1899). Smetona'nın diktatörlüğüne karşı mücadele etti (1939). Litvanya başbakanı (haziran 1940) ve S.S.C.B. Yüksek prezidyum başkan yardımcısı (1940) oldu. (L)

PALEWSKİ (Gaston), fransız siyaset adamı (Paris 1901), general de Gaulle'ün özel kalem müdürlüğü (1942-1946), Başbakanlık konseyinde bakanlık (1955), İtalya'da elçilik (1957-1962), bilimsel araştırmalar, atom ve uzay meseleleriyle görevli devlet bakanlığı (1962-1965) yaptı. Mart 1965'ten bu yana Anayasa konseyine başkanlık etmektedir. (L)

PALEY (William), ingiliz ilâhiyatçısı (Peterborough 1743 - Bishopwearmouth 1805). *The Principles of Moral and Political Philosophy* (Ahlâk ve Siyaset Felsefesi İlkeleri) [1785], *View of the Evidences of Christianity* (Hıristiyanlığın Kanıtlarına Bir Bakış) [1794] ve *Natural Theologie* (Tabiî İlâhiyat) [1804] adlı kitaplarında dini, akla ve faydacılığa dayandırmağa çalışır. Paley, 1766 - 1776 arasında Cambridge'te profesörlük yaptı. (L)

PALEYOSEN i. ve sıf. (fr. *paléocène*). Jeol. Eyosen sisteminin alt katına denir. (Paleyosen, —65 ile —55 milyon yıl arasında uzanır ve Monsiyen, Landeniyen, İpreziyen katlarını kapsar.) [L]

PALFFY Erdöd'lü, Murad III ve Mehmed III devirlerindeki seferlerde avusturya ordularına kumanda eden macar ailesi. Palffy, 1597'de Waitzen (Vaç), 1598'de Raab (Yanıkkale) önünde Osmanlı kuvvetleriyle çarpıştı ve Raab'ı aldı. Aile, 1380 yıllarında yaşayan PAL KONT ile başlar. Ailenin öbür üyeleri: MIKLOS (öl. 1600), 1598'de Türklerden Györ kalesini aldı. 1599'da kont oldu ve Fugger ailesinden bir kızla evlendi. Torunları: mareşal MIKLOS IV (1657-1732); mareşal ve Hırvatistan ban'ı JANOS (1664-1771). PAL, Erdöd'lerden bir Bakocs ile evlenince, Palffy soyadına *Erdöd*'ü de ekledi. Palffy'ler 1867'de prens unvanını kazandılar. Ailenin Erdöd ve Teanc adlı dalları hâlâ devam etmektedir. (M)

PALGHAT, Hindistan'da (Madras) şehir, Dekkan'da; 77 600 nüf. Nilgiri ve Anaimalai dağları arasında stratejik bir yer olan *Palghat geçidi* Malabar kıyısını Bengal körfezine bağlar. 1768'de İngilizler tarafından işgal edildi. (L)

PALGRAVE (Francis Turner), ingiliz bilgini (Great Yarmouth 1824 - Londra 1897). Oxford üniversitesinde profesörlük yaptı (1855). *Golden Book of English Lyric Poetry* (İngiliz Lirik Şiirinin Altın Kitabı) [1861 ve 1897] adlı bir antoloji yayımladı. (L)

PALGRAVE (William Gifford), ingiliz gezgini (Westminster 1826 - Montevideo 1888), Francis Turner Palgrave'ın kardeşi. Cizvit tarikatına girdi. 1862'de Arabistan'ı dolaştı; Riyad, Maskat ve Bahreyn'e gitti. Dönü-

PALESTRİNA
papalık şapeli, Roma

PALESTRİNA

tapınağın solundan inen yokuş

havadan görünüş

Gaston **PALEWSKİ**

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

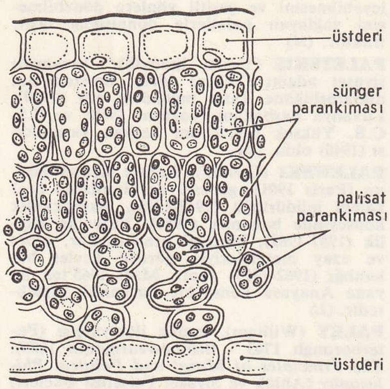

palisat doku

palisat dokusu

şünde cizvit tarikatından ayrıldı (1864), Dışişlerinde görev aldı. 1865'te *Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862-1863* (Orta ve Doğu Arabistan'da 1862-1863 Arasında Geçen Bir Yıllık Gezi Notları) [2 cilt] adlı eserini yayımladı. (L)

PALİ sıf. ve i. Leng. Güney buddha'cıların günümüze kadar konuştukları eski hint - arî dili.

— ANSİKL. *Pali,* Hindistan'ın en eski halk lehçelerinden biri ve akraba olduğu Klasik Sanskritçenin çağdaşıdır. Birbirinden farklı birçok alfabesi vardır: pali, kare, seylan, birman, siyam alfabeleri. Pali edebiyatı çok zengindir ve kutsal buddha yazılarının büyük kısmını (özellikle *Tripitaka* [Üç Sepet]) ve bu yazılar üstüne yazılmış birçok açımlamayı kapsar. Din dışı eserler arasında, M. Ö. II. yy.da, Baktriane kralı *Menandros'un Meseleleri,* Birmanya'da yazılmış hukuk kuralları derlemesi *Manusara,* tarihî eserler, hekimlikle ilgili incelemeler v.b. sayılabilir. Seylan, Birmanya ve Tayland'da yaşayan buddha rahipleri hâlâ pali dilinde yazarlar. (L)

PALİCUREA i. Tepe çiçekli veya yalancı kömeçli ağaççık. (Amerika'nın tropikal bölgelerinde iki yüz türü yetişir. Bu ağaççıklardan elde edilen odunlar, mahallinde maden ocaklarında kullanılır. Kökboyasıgillerden.) [L]

PALİÇ gölü, Yugoslavya'da (Başka) göl, Subotica yakınında. Kıyılarında ılıca merkezi (alkalili sular, çamur banyoları). [L]

PALİDE i. Bk. FALÛDE.

PALİGRAFİ i. (yun. önek *palin,* yeniden ve *grafein,* yazmak'tan fr. *paligraphie*). Psikopatol. Aynı sembolün istemsiz olarak tekrarlanması. (Hasta bu sembolü arka arkaya birkaç defa yazar. Paligrafi, palilali gibi, bunamaya işarettir.) [L]

PALİKAO, Cezayir'de (Mostaganem idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Egriler ovasında, Beni Şükran dağlarının eteğinde; 20 081 nüf. Ticaret merkezi. C. Arambourg 1955'te Palikao yakınında Ternifin kum ocağında, en eski el baltası sanayii ile ilgili fosil kemikler (atlantrop*) buldu — *Palikao idare çevresi,* 175 171 nüf. (L)

PALİKARYA i. (yun. *palikari* ve *palikara,* yiğit, cesur erkek'ten). «Yunan genci veya askeri» anlamında küçümseme sözü olarak kullanılır: *Yüksek ökçeli palikaryanın iğrenç ve cıvık tebessümü* (S. Kocagöz). [M]

PA-Lİ KİAO veya **PALİKAO,** çince **Pa-li çyao,** Çin'de (Ho-pey) yer, Pekin'in doğusunda. Pekin'e ilerleyen fransız-ingiliz birlikleri 21 eylül 1860'ta çin karşı hücumunu burada durdurdu. (L)

Bernard PALISSY atelyesi kertenkele, balık, kabuklular ve yaprak motifli tabak Agen müzesi, Fransa

PALİKİNEZİ i. (yun. *palin,* yeniden ve *kinesis,* hareket'ten fr. *palicinésie* ve *palikinésie*). Patol. Aynı hareketin istemsiz olarak ve kendiliğinden tekrarlanması şeklinde beliren hastalık.

— Psikopatol. Aynı hareketin birkaç defa istemsiz tekrarı; en çok organik bunamalarda görülür. (L)

PALİKOS'LAR, lat. **Palici,** yun. **Palikoi** («hortlaklar»). Yun. mit. Sicilyalı ikiz tanrı; Zeus'un oğulları. Yeryüzü'nün bağrından çıktılar. Kültleri Leontinoi (Lentini) bölgesinde volkanizm gösterileriyle ilişkiliydi. (L)

PALİLALİ i. (yun. *palin,* yeniden ve *lalein,* konuşmak'tan fr. *palilalie*). Patol. Aynı kelime veya cümlenin istemeyerek arka arkaya defalarca tekrarlanması şeklinde beliren konuşma bozukluğu. (Parkinson hastalığında sık görülür.) [L]

PALİLİA veya **PARİLİA.** Esk. Rom. Pales kır eğlenceleri; 21 nisanda yapılırdı. Evlerle ahırlar temizlenir, kurbanlar kesilir, sungular verilir, sürüler için bereke duaları edilirdi. Geceleyin de büyük ateşler yakılırdı. (L)

PALİME, Togo'da şehir, Kluto seçim çevresinin idare merkezi, Lome'nin kuzeybatısında; 11 900 nüf. Ticaret ve el sanatları (dokumacılık) merkezi. Tarım işletmeleri (kahve ve hindistancevizi). [L]

PALİMFRAZİ i. (yun. *palin,* yeniden ve *phrasis,* anlatım > fr. *palimphrasie*'den). Patol. Yalnız bir kelime veya cümlenin değil, hattâ bir kafiyenin veya bir mısranın da sürekli ve irade dışı tekrarı. (L)

PALİMPSESTUS i. (yun. *palin,* yeniden ve *psestos,* kazınmış'tan lat. k.). Üzerindeki ilk metin kazınarak, yerine yeni bir metin yazılmış parşömen elyazması.

— Esk. çağ. Üzerindeki yazı silinerek yerine yeniden yazı yazılabilen tablet.

— ANSİKL. Üzerine daha önce yazı yazılmış papirüs veya parşömen'in yeniden kullanılması Eskiçağda başladı. Papirüsleri yıkamak, üzerlerindeki yazıyı silmek için yeterliydi; ama bu işlem sırasında, glüten tabakası silindiğinden papirüs bozulurdu. Parşömen ise kazınırdı. *Palimpsestus*'lar, özellikle VII. yy.dan XII. yy.a kadar kullanıldı. Klasik metinler kazınarak yerine ilâhiyatla ilgili metinler yazılırdı. Palimpsestus incelemesi Rönesans devrinde başladı; bu dönemde, kimyasal işlemlerle ilk yazı okunabiliyordu; XVIII. yy.dan itibaren geliştirilen bu metot, Eskiçağda kaybolmuş birçok metnin yeniden ortaya çıkarılmasını sağladı. Bruns, Knittel, kardinal Angelo Mai, Niebuhr gibi bilginler, bu alandaki çalışmalarıyle tanındılar. Kimyasal ayıraçların kullanılması çoğu zaman parşömenin bozulmasına yol açmıştır. (L)

PALİNDROMOS sıf. ve i. (yun. *palin,* yeniden ve *dromos,* seyir'den). Soldan sağa veya sağdan sola okunduğunda anlamı değişmeyen mısraya denir. (Meselâ, *Anastas mum [kabak] satsana.*) [L]

PALİNGENİ i. (fr. *palingénie*'den). Biyol. Soyoluşta, atalara ait evrelerin tekrarlanışını ifade için Haeckel'in kullandığı terim. (L)

PALİNGENİA i. Karın kısmının sonunda uzun kıllar bulunan günlük böcek; kurtçukken büyük akarsularda yaşar (Avrupa). [İlmî adı *Palingenia longicauda.* Ephemeroptera takımından *palingenidae* familyasının örnek tipi.] (L)

PALİNODİA i. (lat. k.). Eskiçağda, bir şairin daha önce ileri sürdüğü yargılardan caydığını bildirmek için yazdığı şiir.

— ANSİKL. İlk *palinodia* örneğini Stesikhoros verdi. Anneleri Helene için kötü şeyler söyledi diye Kastor ve Polydeukes tarafından kör edilen Stesikhoros, Helene'nin iffetini öven ikinci bir şiir yazmış ve hemen gözleri açılmıştı. Palinodia, genellikle bir şakadır (msl. Horatius'un genç bir kadının aleyhinde söylediklerini geri alan *Palinodia*'sı). (L)

PALİNOLOJİ i. (yun. *palynein,* un, toz saçmak'tan fr. *palynologie*). Tortul tabakalarda bulunan çiçek tozu kalıntılarının tanımlanması ve sayılması esasına dayanan paleontoloji bilimi.

— ANSİKL. *Palinoloji* terimi, hava «plankton»unu, yani rüzgârlarla taşınan tozları (daha çok çiçek tozu) inceleyen ingiliz botanikçisi H.A. Hyde ve D.A. Williams tarafından öne sürüldü.

Sporların ve çiçek tozlarının incelenmesi yeni değildir. Daha XVII. yy.da N. Grew ve N. Malpighi bu konuyle ilgilenmişlerdi. XIX. yy.da C.H. Fisher polen morfolojisini kurdu ve H. Witham 1833'te ingiliz kömürlerinde rastlanan sporlar, çiçek tozları ve fosil sporlar üstüne gözlemlerde bulundu. İsveçli von Post 1916'da dördüncü zaman turba yataklarında bulunan çiçek tozu oranındaki değişiklikleri belirten «çiçek tozu diyagramları»nı yayınladı.

Palinoloji bugün çeşitli yönlerde gelişmektedir: bitkisel sporların ve çiçek tozlarının incelenmesi (yani *sporoloji*); alerji hekimliğini ve tarımı ilgilendiren hava planktonunun incelenmesi; bal yapılan çiçek tozlarının incelenmesi (*melissopalinoloji*); *stratigrafik palinoloji* (arkeoloji, tarihöncesi, kömür veya petrol jeolojisi alanında kullanılır). [L]

PALİNORAS i. (?). Denizc. Kerteriz almakta kullanılan seyir âleti.

— ANSİKL. İçinde yalpa çemberleri bulunan *palinoras*'ın, genellikle pirinçten yapılan, pusula kartı biçiminde dairesel bir yüzeyi vardır. Bu yüzey üzerindeki taksimatın sıfır noktası, geminin pruva doğrultusunu (omurga hattını) gösterir. Âletin merkezine, kendi çevresinde 360° dönebilen bir hedef oturtulmuştur. (M)

PALİNURİDAE çoğl. i. Macrura takımından onayaklı kabukłular familyası; langust (palinurus) ile diğer birçok cinsi kapsar. (L)

PALİNURO, lat. **Palinurum,** İtalya yarımadasında yüksek burun, Tiren denizi kıyısında. Adını, yüzerek karaya vardıktan sonra öldürülen Aineias'ın efsanevî kılavuzu Palinuros'tan alan burunda Eskiçağda bir anıt vardı; bu anıtı, suçları yüzünden vebaya uğrayan halkın Painuros şerefine diktiği söylenir. Bugün, *Palinuro burnu.* (L)

PALİNURUS i. *Palinuridae* familyasının örnek tipi langust'un ilmî adı. (L)

PALİOTTO i. (ital. k.). Arkeol. Altın ve gümüşten yapılmış mihrap süslemesi.

— ANSİKL. En ünlü *paliotto*'lar, Venedik'te San Marco kilisesinde bulunan ve X. yy. sonlarında yapılmış, *Pala d'Oro,* Vuolvinio'nun altın ve gümüşten imal ettiği, İsa ile Aziz Ambrosius'un hayatlarını anlatan, Milano'da Sant'Ambroggio kilisesinin paliotto'su (835), Andrea ve Tallino Pucio'nun eseri olan, iki kental gümüşten yapılmış Pistoia paliotto'sudur (XIII.-XV. yy. lar). [L]

PALİS i. (fr. k.). Zool. Bazı polipöbeklerinde eksen kolümel ile septumlar arasında bulunan kalkerden dikey lam. (Bunlar, türleri belirlemede çok yararlıdır.) [L]

PALİSA (Johann), avusturyalı astronom (Troppau 1848-Viyana 1925). Pola ve Viyana rasathanelerinde çalıştı. 1909'da Viyana rasathanesinin müdür yardımcılığına tayin edildi. Birçok gezegen ve kuyrukluyıldız keşfetti; L. Wolf ile birlikte, gökyüzünün fotoğraf haritası üstünde çalıştı (bu haritaya Palisa ile L. Wolf'un adı verildi). 1883'te, tam güneş tutulmasını izlemek ve varlığı ileri sürülen bir gezegeni keşfetmek için Caroline adalarına gitti. (M)

PALİSAT i. (fr. *palissade,* tahta bölme'den). Bot. *Palisat dokusu,* yaprakta üst taraftaki üstderinin altında bulunan ve bütün yaprak yüzeyini kaplayacak şekilde yan yana dikine dizili uzun hücrelerden oluşan özekdoku. (Bu hücrelerin arasında boşluk yoktur. Klorofilce zengin olan palisat dokusu başlıca fotosentez alanıdır. Zaten burası fazla ışık aldığı için klorofili de çok olur.) [L]

PALİSOTA i. (botanikçi *Palisot* de Beauvois'nın adından). Tropikal Afrika'da yetişen çokyıllık bitki. (*Palisota Barteri* hem yaprakları, hem leylak rengindeki çiçekleri, hem de kırmızı meyveleri için limon-

Foto. LAROUSSE

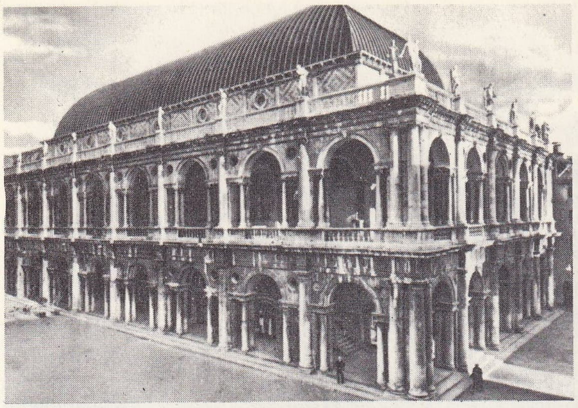

bazilika, Vicenza

Andrea PALLADİO

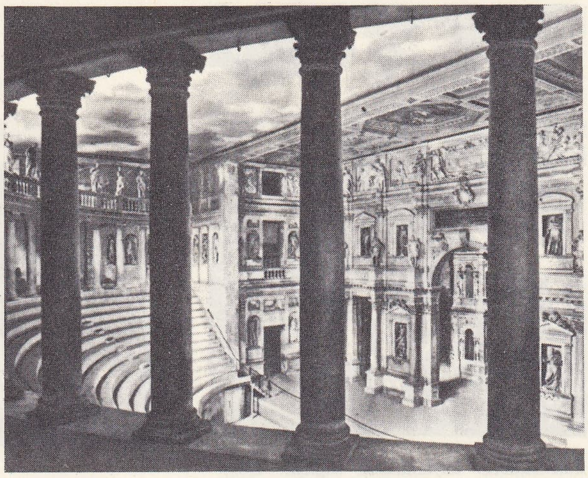

İl Teatro Olimpico

luklarda yetiştirilir. *Commelinaceae* familyasından.) [L]

PALİSSOT DE MONTENOY (Charles), fransız yazarı (Nancy 1730-Paris 1814). Genç yaşta tiyatro yazarlığına başladı, 1749'-da *Ninus* adlı bir trajedi ve 1754'te *Les Tuteurs* (Vasiler) [1754] adlı bir komedi yazdı. Lunéville'de, kral Stanislas'ın önünde oynanan *Le Cercle* (Çember) [1755] adlı komedisinde J.-J. Rousseau'ya, *Petites Lettres sur de Grands Philosophes*'ta (Büyük Filozoflar Üstüne Küçük Mektuplar) [1756] Diderot'ya, *Philosophes* (Filozoflar) [1760] komedisinde ve *La Dunciade ou la Guerre des Sots* (Dunciade veya Budalalar Savaşı) [1764] adlı on bölümlü şiirinde de «ansiklopedi»cilere çattı. Voltaire'e dil uzatmadıysa da, Corneille ile ilgili bir açımlamada onun görüşlerinin tersini ileri sürdü. Mazarin kütüphanesini yönetti. Eskiler meclisine üye oldu (1798-1799). [L]

PALİSSY (Bernard), fransız seramikçisi (Saintes veya Lacapelle-Biron 1510'a doğr. - Paris 1589 veya 1590). Catherine de Médicis onu korudu, koruyucusunun isteği üzerine Tuileries'de birçok süsleme yaptı, ayrıca Montmorency başkumandanının hizmetinde çalıştı. 1589'da Protestanlıktan ayrılmayı reddettiği için Bastille'de hapsedildi. En ilgi çekici parçaları bitkiler, meyveler, küçük hayvanlar v.b. ile süslü olanlarıdır. Bunlar son derece özentili bir tarzda yapılmıştır. 1580'de, teknik alandaki incelemelerini özetleyen bir eser yayımladı: *Discours Admirable de l'Art de Terre, de Son Utilité, des Esmaux et du Feu* (Toprak Sanatı, Toprağın Kullanılışı, Mine ve Ateş Üstüne Nutuk). [L]

PALİT i. (fr. *palite*). Birinci Dünya savaşında kullanılan ve temel maddesi, monoklorlu metil kloroformiyat olan savaş gazı. (L)

PALK boğazı, Güney Dekkan'ı Seylan adasından ayıran deniz kolu. Bengal körfezini güneyde Manaar körfezine (Hint okyanusu) bağlar; eni 100 km. (L)

PALLA i. (lat. k.). Esk. Rom. Kadın mantosu. || Trajedi oyuncularının giyeceği.

— ANSİKL. Romalı kadınların toga biçiminde kuşaklı veya kuşaksız *palla*'sı başı da örtebilecek biçimdeydi. Oyuncuların giydiği *palla cytharaedica* ise, kollu ve kemerli uzun bir harmaniydi. (L)

PALLADIO (Andrea DI PIETRO, — denir), italyan mimarı (Padova 1508-Vicenza 1580). Önce taş yontuculuğu yaptı. 1540'a doğru şair ve hümanist Trissino onu himayesine aldı ve ona Palladio adını verdi. Palladio Roma'ya yaptığı birçok geziden sonra (1541, 1547, 1549), *Antichita di Roma* (Roma Antik Eserleri) adlı küçük bir rehber yayımladı, Vitruvius üstünde incelemeler yaptı ve eserlerini yeniden bastırdı. Araştırmalarına, Veronalı Falconetto'nun eserlerini okuyarak başladığı sanılır. 1545'te, Vicenza'da Ragione sarayını onarmakla görevlendirildi ve sarayı bir revakla çevreledi. Vicenza'da, birçok bina yaptı: Thiene sarayı (1556); Valmarana ve Chiericati sarayları; Loggia del Capitanio (1571). Tasarı gücü ve tutarlılığıyle tiyatro mimarîsi tarihinde önemli bir aşama sayılan İl Teatro Olimpico'nun planını çizdi (ölümünden sonra Scamozzi tarafından yapıldı). Venedik'te yaptığı kiliselere antik bir tapınak havası vermeğe çalıştı: San Francesco della Vigna (1562); San Giorgio Maggiore (1566-1580); Redentore kilisesi (1577-1580). Venedik ve Vicenza aristokrasisi için, Brenta vâdisinde ve Trevisa yolunda büyük villalar yaptı. Planlarını kusursuz bakışıklığı ve çevreye uyuş, bütün bu villaların ortak özelliğidir. Palladio bu yapılarda klasik elemanları, alınlıkları, revakları büyük bir çeşitlilik içinde kullandı (villa Thiene, 1550; villa della Malcontenta, 1560; Rotonda, 1550).

Palladio, 1570'ten itibaren, Vitruvius'un ilkelerine ayırdığı *Quatro Libri dell'Architettura* (Mimarlık Üstüne Dört Kitap) adlı eseri yayımladı. Bu eserde hep eskiçağ örnek gösterilmekteyse de, çağdaş program kaygısı kendini duyurmaktadır. (L)

PALLADİON (Athena'nın lakabı *Pallas*'-tan). Esk. coğ. Pallas'ın, Truva'yı koruduğuna inanılan tahta heykeli; Odysseus ile Diomedes, heykeli Truva'dan çalmayı başardılar. Bir başka *Palladion*'un da Aineias tarafından İtalya'ya götürüldüğü söylenir. Birçok şehir ve bu arada Roma da bu heykele sahip olmakla övünürdü. —Atina'da Athena tapınağı. Ephetes'ler (ceza hâkimleri) yabancıları ve köleleri öldürenlerle, kasıtsız ölüme sebep olanları burada yargılarlardı. (L)

PALLAİOLO (Simone DEL). Bk. CRONOCA.

PALLANTİON, lat. **Pallanteum.** Esk. coğ. Arkadia'da (Peloponnesos) şehir, Mainalon'un eteğinde. Kral Euandros burada doğdu. — Latium'da şehir, kral Euandros tarafından Palatinus dağında kuruldu, Romulus'un kurduğu Roma'ya katıldı. (L)

PALLANTİOS (Menelaos), yunan bestecisi (Pire 1914), Mitropulos ve Casella'nın öğrencisi. Pire ve Atina'da ders verdi. Bir müzikli trajedi (*Antigone*), bir bale (1940), senfoniler, orkestra parçaları, bir uvertür (1946), orkestra için *Akropolis'in Üzerinde Dua* (1942), bir oratoryo (*Peygamberler Böyle Dedi* [1947]) besteledi. (L)

PALLAS, 1802'de Olbers tarafından keşfedilen 2 numaralı küçük gezegen. Bugün çapının 518 km olduğu kabul edilir. (L)

PALLAS. Yun. mit. Styks ile evli olan dev. Devlerin tanrılarla yaptıkları savaşta Athena tarafından öldürüldü. Tanrıça, onun derisini yüzerek kendine bir zırh yaptı. Bu olaydan sonra Pallas adı Athena'-nın klasik lakabı oldu. — Başka bir efsaneye göre, Pallas, Triton'un Athena tarafından öldürülen kızıydı.

— İkonogr. Velletri *Pallas*'ı, Kresilas'ın M.Ö. V. yy.a ait bir heykelinin güzel bir kopyasıdır. Heykel Athena'yı ayakta ve başında miğferle temsil eder; sağ elinde bir mızrak, sol elinde ise küçük bir zafer heykeli vardır (Louvre). Bk. MİNERVA. (L)

PALLAS, imparator Claudius'un azatlı kölesi ve sağ kolu (öl. M.S. 63). Hazineyi yönetmekle görevlendirildi, büyük bir servet yaptı. Messalina'nın ölümü üzerine, Claudius'un Agrippina ile evlenmesini ve Neron'u evlât edinmesini sağladı. Sonra Agrippina ile anlaştı, onunla birlikte yaşamağa başladı, efendisini zehirletti. Neron'un onu zehirleyerek öldürdüğü şüphelidir ama, bütün mallarına elkoyduğu kesindir. (L)

PALLAS (Peter Simon), alman tabiat bilgini ve kâşifi (Berlin 1741-ay.y. 1811). 1768-1774 Arasında Doğu Rusya'yı ve Sibirya'-yı, 1793 ve 1794'te Batı Rusya'yı ve Kırım'ı dolaştı. Gezilerini şu eserlerde anlattı: *Reisen durch Verschiedene Provinzen des Russisches Reiches in den Jahren 1768-1774* (1768-1774 Arasında Çarlık Rusyasının Çeşitli Bölgelerinde Yolculuklar) [3 cilt, Petrograd, 1771-1776]; *Sammlung Historischen Nachrichten über die Mongolische Völkerschaften* (Moğol Kavimleri Üstüne Tarihî Belgeler Derlemesi) [2 cilt, 1776-1802]; *Bemerkungen auf einer Reise in die Südlicher Statthalterschaften des Russisches Reichs in den Jahren 1793-1794* (1793-1794 Arasında Çarlık Rusya'sının Güney Eyaletlerinde Yolculuklar) [2 cilt, 1799-1801, 1803'te atlaslı olarak basıldı]. Ayrıca tabiat bilgisi üstünde önemli eserler yazdı: *Species Astragalorum* (Keven Türleri) [1800-1804]; *Zoographia Russia Asiatica* (Asya Rusya'sının Hayvanları) [1811]. (L)

PALLASİT i. (Peter Simon *Pallas*'ın adından fr. *pallasite*). Miner. Peridotlu litosideritler grubundan göktaşı. (L)

PALLASOĞULLARI, yun. **Pallantidai.** Yun. mit. Aigeus'un kardeşi Pallas'ın elli oğluna verilen ad. Atina kralı Aigeus'u tahtından indirmek istediler, fakat Theseus tarafından yok edildiler. (L)

PALLASTUNTURİ, Finlandiya Laponyası'nda kütle, Muonio ve Ounasjoki vâdileri arasında; *Himmelriiki*'de, 821 m. Turistik bir bölge ve bir kış sporları merkezi olan kütle, komşu Ounastunturi kütlesiyle birlikte millî bir parktır. (L)

PALLAVA, menşei tartışma konusu olan bir hanedanın adı. III. yy. sonundan itibaren Dekkan'ın doğu bölgesinde hüküm sürdü. Özellikle VI. ve VIII. yy.larda İndonezya ve Çinhindi'nin hindulaştırılmasında çok önemli rol oynadı. 890'dan sonra etkisi azaldı. Hanedan XII. yy.da ortadan kalktı. Bu hanedanın hükümdarları Madras bölgesinde birçok tapınak yaptırdılar. Bunların en ünlüleri Mavalipuram ve Karşipuram'dır (başkent). Pallava üslûbu, dravid memleketlerde dev yapıların doğmasına yol açtı. Heykelcilikte en belirgin özelliği, büyük bir incelik ve oylumlu bir sadeliktir. Aynı sadelik ve incelik, bronzdan heykelciklerde ve taş kabartmalarda da görülür. (L)

PALLAVİCİNİ (Cristoforo), cenovalı kaptan (XVI. yy.). Andrea Doria'nın silâh arkadaşıydı; Cenova'nın Fransızlardan kurtarılması için girişilen harekete katıldı (1528); 1532'de Koron kalesini kuşatan Türkleri oyalayarak, Andrea Doria yetişinceye kadar

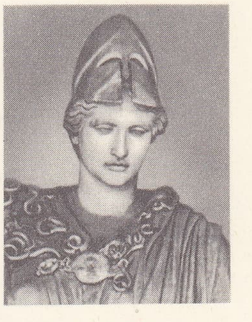

«Velletri **PALLAS**'ı»
(detay)
Louvre müzesi, Paris

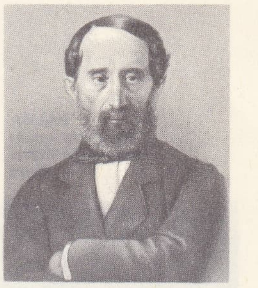

PALLAVİCİNO TRİVULZİO
Morgari'nin gravürü (1854)
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

Küçük PALMA
Duka F. Venier
Venedik'te
fethedilen
şehri takdim
ediyor

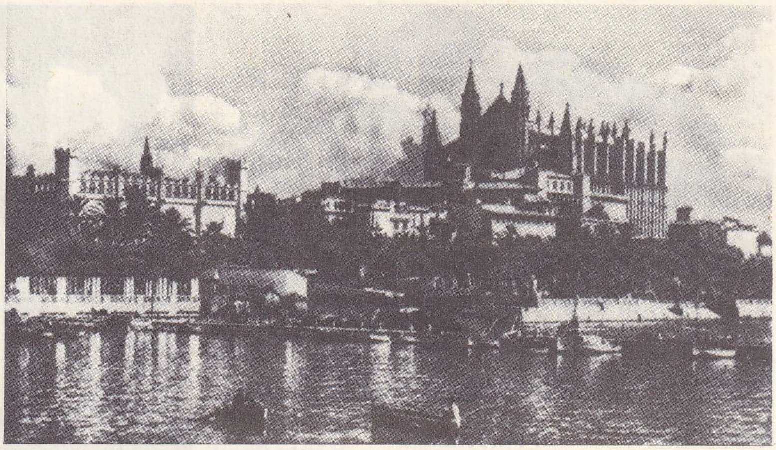

PALMA: denizden görünüş, sağda, katedral

Büyük PALMA
«Azize Barba
Poliptiği»nin detayı
Santa Maria Formosa,
Venedik

kaledekilerin dayanmasını sağladı. Korsika'da orduya kumanda etti (1553) ve Fransızları yenilgiye uğrattı. (M)

PALLAVİCİNİ (Ferrante). Bk. PALLAVİCİNO.

PALLAVİCİNİ (Gian Carlo), cenovalı subay (Cenova 1739-Tamışvar [Timişoara], Romanya 1789). Avusturya saflarında Yediyıl savaşlarına katıldı, sonra kendi adını alan «Pallavicino» birliğinin başında, Habelschwert'i aldı (1779). Türklere karşı savaşırken yaralanarak öldü. Pallavicini'lerin macar kolunu kurmuştur. (M)

PALLAVİCİNİ (Gian Luca), italyan subayı ve siyaset adamı (Cenova 1697-Bologna 1773). Viyana'da Cenova büyükelçiliği yaptı (1731), sonra Avusturya'nın hizmetine girdi (1733), Polonya Veraset savaşları sırasında, İspanyollara karşı Napoli kıyılarını korumakla görevlendirilen donanmaya ve daha sonra Türklere karşı Tuna donanmasına kumandanlık etti. Mantova başkumandanlığına (1742-1745) getirildi; kısa süre gözden düştükten (1747) sonra, Lombardia sivil ve askerî valiliğine tayin edildi. Siyasî hayatı bırakarak Bologna'ya çekildi. (M)

PALLAVİCİNO (Benedetto), italyan bestecisi (Cremona XVI. yy.- Mantova 1601). Mantova sarayında şarkıcılık ve Monteverdi'den önce kapella yöneticiliği yaptı. Soyadını taşıyan yeğenlerinden biri, Pallavicino'nun ölümünden sonra bulunan eserlerini XVII. yy.da yayımladı: 4 sesli madrigaller (1579), 5 sesli madrigaller (1581-1612), 6 sesli madrigaller (1587), 5 ve 6 sesli missalar (1603), 8, 12 ve 16 sesli motet'ler (*Sacrae Dei Laudes,* 1605). [L]

PALLAVİCİNO (Carlo), italyan bestecisi (Salo 1630'a doğr.-Dresden 1688). Venedik'te, Dresden sarayında kapella yöneticiliği yaptı (1672). Lorenzi'nin öğretmeni oldu, oratoryolar ve operalar besteledi: *Penelope la Casta* (İffetli Penelope) [1685]; *La Gierusalemme Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) [1687]; *Antiope* (1689) [tamamlanmamıştır]. (L)

PALLAVİCİNO veya **PALLAVİCİNİ** (Ferrante), italyan yazarı (Piacenza 1616-Avignon 1644). Maceralı bir hayat yaşadı, kalemini çok çeşitli davaların hizmetinde kullanarak yergi eserleri yazdı; cizvitleri ve kiliseyi yeren romanı *Il Corriere Svaligiato* (Soyulmuş Ulak) yüzünden Venedik'te tutuklandı; papa Urbanus VIII'e şiddetle çatan *La Baccinata* adlı eseri ölüm cezasına çarptırılmasına yol açtı. Kiliseye yöneltilen *Il Divorzio Celeste* (Kutsal Boşanma) [1643] adlı bir başka yergi eseri de ona mal edilir. (L)

PALMA
Mallorca adası
kuzeydoğu kıyısı
koyu

PALLAVİCİNO (Oberto, — markisi). Bk. PELAVİCİNO.

PALLAVİCİNO (Pietro Sforza), italyan kardinali (Roma 1607-ay.y. 1667). Orvieto valisi oldu. 1637'de cizvit tarikatına girdi, 1651'e kadar ilâhiyat profesörlüğü yaptı ve Augustinus'un beş teklifi (1635) üstünde düşüncelerini bildirmeğe davet edilen 13 danışman arasında yer aldı. 1657'de kardinalliğe getirildikten sonra, papa İnnocentius X'un isteği üzerine en önemli eseri olan *İstoria del Concilio di Trento*'yu (Trento Konsili Tarihi) [2 cilt, 1656-1657] yazmağa koyuldu. (L)

PALLAVİCİNO TRİVULZİO (Giorgio Guido, — markisi), italyan milliyetçisi (Milano 1796-Genestrelle, Casteggio yakınları 1878). Carbonaro idi; Confalonieri davasında (1823) mahkûm oldu ve Spielberg'de hapsedildi, serbest bırakıldı ve Prag'a sürüldü (1835). 1840'ta Milano'ya döndü, Fransa'nın desteğini istemek üzere 1848'de Paris'e gitti. Savoia hanedanına bağlanarak Millî İtalyan derneğini kurdu (1856). Senatör oldu (1860), plebisit yapmak üzere Napoli'ye gönderildi. Palermo valiliğine getirildi (1861), Aspromonte harekâtına katıldı ve 1862'de görevinden alındı. (L)

PALLENBERG (Max), avusturyalı tiyatro oyuncusu (Viyana 1877-Karlsbad 1934). Viyana, Münih ve daha sonra Berlin'de (M. Reinhardt ile) sahneye çıktı (1914). Çağdaş tiyatroyu tanıtmağa çalıştı. Bir uçak kazasında öldü. (M)

PALLENE. Esk. coğ. Khalkidike'de yarımada; bölgenin üç yarımadasının en batıda olanıdır. (L)

PALLENİS i. Kömeç halinde geniş sarı çiçekli bitki; Akdeniz bölgesinde yetişir; boyu 20-40 sm kadardır. (Bileşikgillerden.) [L]

PALLESKE (Emil), alman yazarı ve tiyatro okuyucusu (Tempelburg, Pomeranya 1823-Thal Eisenach 1880). Tiyatroda oynamayı denedi, fakat başarı kazanamadı. Daha sonra Shakespeare'in eserlerini ve klasik trajedileri sahnede okuyarak ün kazandı. *Die Kunst des Vortrags* (Nutuk Sanatı) [1880] ve Schiller üstüne bir biyografya (*Schillers Leben und Werke* [Schiller'in Hayatı ve Eserleri], 2 cilt, 1958-1959) yayımladı. (M)

PALLİDEKTOMİ i. (fr. *pallidectomie*). Cerr. Parkinson hastalığının bazı belirtilerini ortadan kaldırmak amacıyle pallidium'u (globus pallidus) tahrip etme ameliyatı.

— ANSİKL. *Pallidektomi,* bir iğne ile pallidium içine yakıcı bir madde şırınga edilerek yapılır; iğnenin yolu stereotaksiyle, her üç boyut göz önünde bulundurularak ve belirli kemik, radyoloji ve fizyopatoloji noktaları esas alınarak tayin edilir. Parkinson hastalığının bazı belli şekillerinde kullanılan bu müdahale nispeten zararsızdır, titremeyi oldukça azaltır, fakat bazı otomatik hareketleri yok ettiğinden, hasta ameliyattan sonra en basit hareketleri bile «düşünerek» yapmak zorunda kalır. (L)

PALLİDİUM i. (*pallidus,* soluk'tan lat. k.). Anat. Beyindeki merceksi çekirdekte bulunan bozmadde oluşumlarının en içte olanı. *Eşanl.* GLOBUS PALLİDUS.

— ANSİKL. Beyin kabuğunun altında, görme yatakları ve çizgili cisimler gibi çeşitli bozmadde grupları vardır; çizgili cisimler kuyruklu çekirdek ile merceksi çekirdekten meydana gelir (merceksi çekirdek de *pallidium* ve putamen'den ibarettir). Pallidium otomatik hareketlerin yapılmasında, kas kasılmalarının yönetiminde önemli rol oynar (vücut hareketlerini sağlayan bu kasılmalarda iradenin rolü sadece bir üst denetim görevi yapmaktır; msl. dışarı çıkma kararı verildikten sonra kapıyı açıp kapamak gibi). Pallidiumu etkileyen dolaşım bozuklukları veya başka bozukluklar, Parkinson hastalığının çeşitli belirtilerini or-

PALLİ'LER, Güney Hindistan'da halk. (L)

PALLİUM i. Esk. çağ. Romalıların giydiği bir palto. Bk. ANSİKL.

— Din. Papanın, patriklerin, yüksek dereceli papazların ve başpiskoposların birtakım belirli günlerde ve papalık âyininde omuzlarına attıkları, siyah haçlarla süslü beyaz yün atkı.

— ANSİKL. Kıyf. *Pallium* Roma'da, Cumhuriyet döneminde Yunanlıların millî kıyafeti himation'un karşılığıydı. Dört köşe büyük bir yün kumaş olan pallium çeşitli biçimlerde yapılır ve tek başına veya gömlek üzerine giyilirdi. (L)

PALLİVASAL veya **MUNNAR,** Hindistan'da (Kerala) yer, Batı Gatlar'da Periyar'ın sağdan aldığı kollardan biri. Kıyısında, hidroelektrik santral. (L)

Pall Mall, Londra'nın (İngiltere) West End kısmında meşhur cadde; İngiliz Savunma bakanlığı ve Londra'nın başlıca kulüpleri bu caddededir. (L)

Pall Mall Gazette (THE), 1865'te, Londra'da, George Smith tarafından kurulan günlük akşam gazetesi. Adı, Thackeray'in *Pendennis* adlı romanında geçen bir olaydan alınmıştır. Önceleri imparatorluk liberalizminin yayın aracıydı; sonra W.T. Stead ile birlikte amerikan basınını örnek alarak mülâkatlar yayımlamağa başladı. 1892'de W.W. Astor, 1915'te de Davison Dalziel tarafından satın alınan gazete, 1921'de *Globe* ile birleşti ve 1927'de *Evening Standard*'a bağlandı. (L)

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

PALLOTTİNO (Massimo), italyan bilgini (Roma 1909). Roma üniversitesinde etrüskoloji ve eski italyan eserleri profesörü oldu (1945). Eserleri: *Gli Etruschi* (Etrüskler) [1939]; *L'Origine Delle Etruschi* (Etrüsklerin Menşei) [1947]; *Etruscologia* (Etrüskoloji) [1942]; *La Peinture Etrusque* (Etrüsk Resim Sanatı) [1952]; *Che Cos'e l'Archeologia?* (Arkeoloji Nedir?) [1963]. (L)

PALM i. (lat. *palma,* karış'tan). Desimetreye eşdeğer eski uzunluk ölçüsü birimi. (L)

PALM (Gustaf Wilhelm), isveçli ressam ve gravürcü (Harlov 1810 - Stockholm 1890). Özellikle italya ve isveç şehirlerinden manzaralar yaptı. 1860-1878 Arasında Stockholm akademisinde ders verdi. İsveç müzelerinde birçok eseri vardır. —Kızı ANNA SOFİA da (1859-1924) ressamdı. Uzun süre italya'da çalıştı. (M)

PALMA—, «el ayası» anlamına gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren latince önek. (L)

PALMA, Mallorca adasında liman şehri, İspanyol takımadalarının ve Balear ilinin merkezi; 165 000 nüf. Dokuma sanayii. Eski şehrin havası hemen hiç değişmemiştir; ancak surların yerinde şimdi geniş bulvarlar uzanır. Katedrali (XIII.-XIV. yy.) katalangotik üslûbunun başlıca örneklerindendir. Eski San Francisco manastırı (XIII-XV. yy.dan kalma kilise ve gotik üslûbunda avlu); XV. yy.dan kalma Ticaret borsası; Araplardan kalma eski hamamlar; barok üslûbunda kiliseler v.b. Eski şehrin çevresinde modern mahalleler gelişmektedir. (L)

PALMA (İacopo NİGRETTİ, — denir) veya **Büyük Palma,** italyan ressamı (Serina, Bergamo 1480'e doğr.-Venedik 1528). Giovanni Bellini'nin öğrencisiydi. Giorgione ve Tiziano'nun etkisinde kaldı. Gerek dinî konulu tablolarında, gerek portrelerinde gösterişli bir tarza yöneldi: *Azize Barba Poliptiği* (1510'a doğr., Santa Maria Formosa, Venedik), *Kutsal Konuşmalar* (1523-1525, Academia). Bu sonuncu eserin Tiziano tarafından tamamlandığı sanılır. (L)

PALMA (İacopo NİGRETTİ, — denir) veya **Küçük Palma,** italyan ressamı ve gravürcüsü (Venedik 1544-ay.y. 1628), Büyük Palma'nın küçük yeğeni. Bir süre Roma'da oturdu (1568), sonra Venedik'e döndü, orada «manierismo»nun en tipik temsilcilerinden biri oldu. Tintoretto, Veronese, Tiziano gibi venedikli büyük ustaların etkisinde kaldı. Crociferi kilisesinin dekorlarını çizdi (1578-1590). Dukalık sarayında birçok tarihi konulu tablo ve venedik kiliselerinde birçok tablo yaptı: *İsa Kayafa'nın Önünde* (San Giovanni'nin Bragora'da); Meryem (San Zaccaria'da). Ayrıca ofort ile yirmi yedi gravürlük bir derlemesi vardır. (L)

PALMA (Ricardo), perulu yazar (Lima 1833-Miraflores, Lima 1919). Önce romantik şiirleri (*Juvenilia* [Gençlik], *Passionarias,* 1870) ve *Rosil* (1815) adlı dramıyle tanındı; liberal düşüncelerinden ötürü 1870'te ülkesinden sürüldü, Şili'ye göç etti. Avrupa'da gezdi ve 1884'te Peru'ya döndü. On bir kitaptan meydana gelen *Tradiciones Peruanas* (Peru Gelenekleri) [1872-1918] adlı eseriyle ün kazandı; hikâyelerin, efsanelerin, günlük hayattan sahnelerin yer aldığı bu eserde ülkesinin geçmişini kıvrak ve alaycı bir üslûpla anlatır. (L)

PALMA adası, İspanya'ya bağlı Kanarya adalarından biri; 726 km²; 70 000 nüf. Merkezi *Santa Cruz de la Palma.* Geniş bir volkanik yapı olan adanın ortasındaki Caldera, yükseltisi 2 420 m'yi bulan büyük bir kraterdir. Yamaçlar geniş çam ormanlarıyle kaplıdır; yalnız batı yanı, yeni akmış lavlarla örtülüdür. Önemli meyve (muz, üzüm, badem, domates) ihracatı. (L)

PALMA CAMPANİA, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün doğusunda; 12 200 nüf. (L)

PALMA DEL RİO, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili); 19 000 nüf. Bakır. Portakal. (L)

PALMA Dİ MONTECHİARO, İtalya'da komün, Sicilya'da (Agrigento ili), Akdeniz yakınında; 20 517 nüf. Tarım merkezi (badem ağaçları). [L]

PALMAS i. (isp. *palma,* el ayası'ndan). Flamenko dans ve şarkılarında, el ayalarının birbirine ritmik olarak vurulması. (L)

PALMAS (LAS), İspanya'ya bağlı Büyük Kanarya adasının (Kanarya adaları) merkezi; 224 770 nüf. Las Palmas gerçekte iki merkezden meydana gelir. Kıyıda *Puerto de la Luz,* büyük bir dalgakıranla korunan çok önemli bir iskeledir (açık liman). Bugün iki yanında yeni mahallelerin sıralandığı uzun bir caddeyle ikinci merkez *Ciudad*'a ulaşılır. Bir sayfiye yeri olması burada kalabalık bir yabancı kolonisinin yerleşmesine yol açmıştır. — *Las Palmas ili,* takımadaların doğu adalarını (Büyük Kanarya, Fuerteventura, Lanzarote) kapsar; 509 950 nüf. (L)

PALMAS burnu («Palmiyeler burnu»), Afrika'nın batı kıyısında yüksek burun, Liberya'nın doğu kıyısında; Gine körfezinin kuzeybatı ucudur. (L)

PALMATOPTERİS i. Yaprakları ince dilimli eğreltiotu; kömür yataklarında fosil olarak bulunur. (*Sphenopterideae* familyasından.) [L]

PALMBLAD (Vilhelm Fredrik), isveçli şair (Liljestad 1788-Upsala 1852). Upsala üniversitesinde yunanca profesörü oldu. Romantik akımın başlıca temsilcilerindendir. *Auroraförbundet*'i kurdu ve *Phosphoros* dergisiyle *Poetisk Kalender*'i yayımladı. Ayrıca 1846-1849 arasında *Aurora Königsmarck* (4 c., 1845-1849) adlı bir de tarihî roman yazdı. (M)

PALMELA, Portekiz'de (Setubal idare bölümü) şehir, Setubal'in kuzeyinde; 6 500 nüf. Saint-Jacques şövalyelerinden kalma eski kale. (L)

PALMER (Edward Henry), ingiliz şarkiyatçısı (Cambridge 1840-Sina yarımadasında 1882). Cambridge üniversitesinde profesör oldu. Doğu'ya birçok yolculuk yaptı. Sina yarımadasını dolaşarak Bedevîlerle ilişki kurdu, hükûmeti tarafından Bedevîlerin Mısırlılarla birleşmelerini önlemekle görevlendirildi; işi başardı, fakat pusuya düşürülerek öldürüldü. Başlıca eseri: *The Desert of Exodus* (Göç Çölü) [1871]. Ayrıca mısırlı Bahaeddin Züheyr'in (El Beha) arapça şiirlerini ingilizceye çevirdi ve yayımladı (1876-1877). [L]

PALMER (Edward Vance), avustralyalı yazar (Bundaberg, Queensland 1885-Melbourne 1959). Şiirler, oyunlar, tenkitler ve denemeler yazdı. Özellikle romancı (*The Passage* [Geçit], 1930; *The Swayne Family* [Swayne Ailesi], 1934) ve masalcı (*Separate Lives* [Ayrı Hayatlar], 1931) olarak tanınır. (L)

PALMER (Erastus Dow), amerikalı heykeltıraş (Pompey, New York 1817-Albany, New York 1904). Birçok büst, alçak kabartma (*İman,* Albany'deki S. Pietro kilisesinde), mezar heykeli, anıtlar (Washington'daki R. Livingston'un heykeli) yaptı. [M]

PALMER (Robert), amerikalı besteci (Syracuse 1915). Howard Hanson, Roy Haris ile Aaoron Copland ile çalıştı. 1943'ten beri Cornell üniversitesinde profesördür. Dört konçerto, üç yaylılar için dörtlü, iki trio ve *Senfonik Çeşitlemeler* besteledi. (L)

PALMER (Samuel), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Newington, Londra 1805-Redhill, Surrey 1881). William Blake'in öğrencisiydi; hayal gücüne dayanan manzaralar yaptı. (L)

PALMER (sir Charles Mark), ingiliz gemi yapımcısı (South Shields, Durham 1822 - Londra 1907). Babası zengin bir kömür tacıriydi. 1851'de Jarrow'da Tyne nehri kıyısında, günümüzde de kendi adını taşıyan şantiyeyi kurdu. Ertesi yıl, *John Bowes* adındaki istimli ve saç tekne ilk kömür nakliye gemisini denize indirdi. (L)

Palmerin de İnglaterra (*İngiltere'li Palmerin*), ispanyol şövalye romanı; Francisco de Morais'nin portekizce (1544) metnine dayanarak Luis Hurtado tarafından ilk defa yayımlandı (1574). Bu roman birçok yazara örnek oldu. Portekiz'de, Diogo Fernandes (*Dom Duardos* [1587]) ve Baltasar Gonçalves (*Clarisel de Bretagne* [1602]) bu türde eserler verdiler. (L)

PALMERİT i. (fr. *palmérite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve potasyum fosfat. (L)

PALMERSTON (Henry TEMPLE, — üçüncü vikontu), ingiliz siyaset adamı (Broadlands, Romsey yakınları, Hampshire 1784-Brocket Hall, Hertfordshire 1865). Tory partisinden milletvekili seçildi (1807), savaş bakanı oldu (1809-1828). Canning'in hayranıydı; onun gibi, İngiltere'nin Kıta Avrupası meselelerinden uzak kalmasını istiyor ve mutlakıyetçi monarşilerden nefret ediyordu. Wellington'un katı muhafazakârlığından ayrılarak whig'lere yaklaştı ve 1830'da lord Grey'in liberal kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev aldı (1830-1841). Russell'ın başbakanlığı sırasında aynı göreve getirildi (1846-1851). Düşmanı olduğu alman devletlerine, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı ingiliz çıkarlarını canla başla savunduğu için, ingiltere halkının gözde adamı oldu, fakat bu devletlere karşı pervasızca davrandığı için de, sarayın, meslek arkadaşlarının ve hemen bütün yabancı devletlerin düşmanlığını üstüne çekti. 1830 Belçika ihtilâli sırasında, Fransa'nın emellerini suya düşürdü. 1834'te, Fransa'nın hareket serbestliğini sınırlandırmak ve İberik yarımadasında «meşrutî» kraliçeleri başarıya ulaştırmak amacıyle dörtlü (İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz arasında) bir antlaşma imzalandı. Palmerston, Rusya'nın Hünkâriskelesi antlaşmasıyle (1833) Osmanlı imparatorluğu üstünde elde ettiği nüfuzu azaltmak için, ikinci Türk-Mısır anlaşmazlığından (1839-1840) faydalanarak, Doğu meselesini Avrupa'nın hakemliğine sundu ve devletleri birbirine düşürerek, Boğazlar'dan geçme serbestliğini Rusya'nın elinden aldı; Fransa'yı da, Mısır'ı terk etmek zorunda bıraktı (1841). Yabancı ülkelerle normal ilişkiler kurmağa zorlamak için, Uzakdoğu'da Çin ile savaşa girişti (1840-1842). Mutlakıyetçi krallıklara karşı İsviçre'de, Sicilya'da, Piemonte'de ve Fransa'da liberalleri destekledi. Pacifico olayı (1850) sırasında Yunanistan'a yaptığı sert müdahale, şiddetli tepkilere yol açtı, fakat Palmerston millî duyguları coşturarak ve ingiliz vatandaşlığı ile eski roma vatandaşlığı arasında bir benzetme yaparak bu tepkileri yatıştırdı. 1853-1856 Arasında içişleri bakanlığıyle yetinmek zorunda kaldı, fakat Kırım savaşının doğurduğu güçlükler karşısında, kraliçe, Rusya'ya karşı sert bir siyaset gütmekle tanınan Palmerston'u başbakanlığa getirmek zorunda kaldı (1855-1858, 1859 - 1865). Rusya'nın bozguna uğraması ve ikinci Çin savaşı (1856-1860) kazandığı son zaferler oldu. Paris kongresinde (1856) Rusya'yı gözeten Fransa ile arası açıldı, Napolyon III'ün italyan bağımsızlık davasından (1860) kendi hesabına yararlanmasına, alman devletlerinin Danimarka'yı yenmesine (1864) ve Fransa'nın Süveyş kanalını açarak (1859-1869) Mısır'da nüfuz kazanmasına engel olamadı. (L)

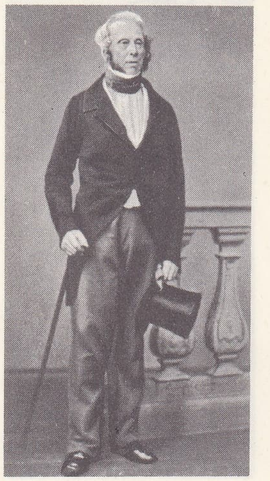
lord PALMERSTON

PALMER yarımadası. Bk. GRAHAM TOPRAĞI.

PALMEZZANO (Marco), italyan ressamı (Forli 1456 veya 1459-öl. 1539). Gençlik döneminde yaptığı resimler günümüze kalmamıştır. Loreto'da Melozzo ile birlikte çalıştı (Tesoro kilisesindeki fresklerin bir kısmı Palmezzano'nun eseridir). Palmezzano'nun Forli pinakoteğindeki *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi* (1492) ve *Tebşir* adlı duvar resimlerinde Melezzo'nun etkisi göze çarpar. Daha sonra, Mantegna'nın, Ferrara okulunun (özellikle Costa'nın) ve Venedik okulunun (Cima, Montagna) etkileri Palmezzano'nun sanat anlayışına değişik bir yön verdi, çizgileri keskinleşti, renklerine bir canlılık geldi. Öbür eserleri: *Meryem Dört Aziz Arasında* (1493, Milano Brera); *S. Antonio* (Forli pinakoteği); *Meryem* (Faenza pinakoteği 1497-1500); *Meleklerin Taşıdığı İsa* (Louvre müzesi, Paris). [M]

PALMGREN (Selim), finlandiyalı müzikçi (Björneborf, İsveç 1878-Helsinki 1951). M. Wegelius ve F. Busoni'den ders aldı. Finlandiya'da, koro ve orkestra topluluklarını yönetti (1923). Önce Rochester'deki (A.B.D.) Eastman School of Music'te, sonra da (1936'dan ölümüne kadar) Helsinki Sibelius akademisinde beste dersleri verdi. Tiyatro, koro ve sahne müziği ve özellikle, millî nitelikte konçertolar ve piyano parçaları besteledi. (M)

PALMİ, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), Sant'Elia dağının eteğinde;

Foto. LAROUSSE

Tahiti'de hindistancevizi ağaçları

palmiyeler

hurma ağacı

İran'da bir palmiye türü olan hurma ağacından meyve toplayan işçiler

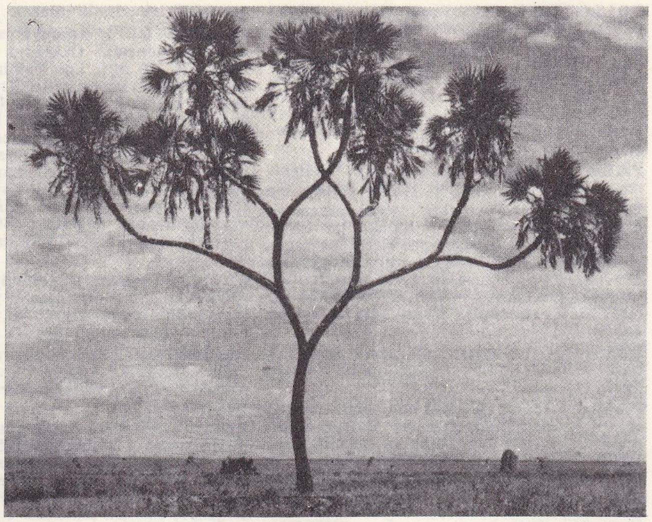

çatal dallı dum palmiyesi

19 800 nüf. Limanından bitkisel yağ, şarap ve turunçgil ihraç edilir. (L)

PALMİERİ (Giuseppe), italyan iktisatçısı (Martignano, Lecce 1721-Napoli 1793). 1787'de Napoli Krallık meclisine üye, 1719'da başkan oldu. Yönetim alanında önemli reform tasarıları hazırladı ve gerçekleştirdi. Dış siyasette fizyokratlarla mücadele etti. Ticaret alanında tam bir serbestlik tanıdı ve iktisadî faaliyeti artırdı. Başlıca eserleri: *Riflessioni Sulla Pubblica Felicita* (Halkın Mutluluğu Üstüne Düşünceler) [1787]; *Pensieri Economici* (İktisadî Düşünceler) [1789]; *Della Ricchezza Nazionale* (Millî Zenginlik Üstüne) [1729]. (M)

PALMİERİ (Matteo), italyan yazarı (Floransa (1406-ay.y. 1475). Birçok ülkede elçilik yaptı ve Floransa'da önemli görevlerde bulundu. *De Temporibus, De Captivitate Pisarum* (1439-1474) adlı kroniği latince yazdı. İtalyanca yazdığı eserler: *Historia Florentina* (Floransa Tarihi); *İlâhi Komedya*'yı taklit eden bir manzume (*La Città di Vita* [Hayat Şehri], 1451-1465); Eskiler'den ilham alan bir diyalog (*Della Vita Civile* [Yurttaş Hayatı Üstüne] 1529). [L]

PALMİERİ (Luigi), italyan fizikçisi ve meteoroloğu (Faicchio, Benevento eyaleti 1807-Napoli 1896). Napoli lisesi ve üniversitesinde matematik ve felsefe profesörü oldu, sonra Portici Ziraat okulunda yerküre fiziği ve meteoroloji dersleri verdi. 1850'de Vezüv rasathanesi müdürlüğüne getirildi. Özellikle yer magnetizması, atmosfer elektriği ve toprak akımları üstünde araştırmalar yaptı. Bir sismometre, bir plüviyometre ve atmosferi incelemek için bir elektrometre hazırladı. (L)

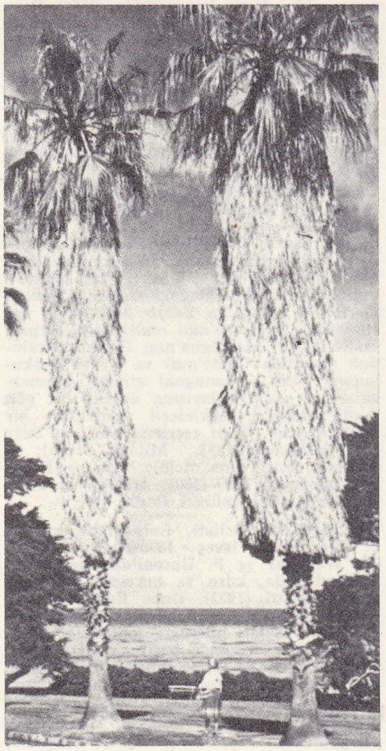

La Jolla'da (Kaliforniya) sahil yolundaki **palmiye**ler

PALMİERİT i. (Luigi *Palmieri*'nin adından fr. *palmierite*). Miner. Tabiî potasyum, sodyum ve kurşun sülfat. (L)

Palmietfontein, Johannesburg'un (Güney Afrika cumhuriyeti) havaalanı, 18 km. şehrin güneydoğusunda. (L)

PALMİRA, Kolombiya'da (Valle del Cauca idare bölgesi) şehir, Cali'nin kuzeydoğusunda; 141 800 nüf. Tarım (şeker, tütün, kahve) merkezi. (L)

PALMİTAT i. (fr. *palmitate*). Kim. Palmitik asidin tuzu veya esteri. (L)

PALMİTİK sıf. (fr. *palmitique*). Kim. Doymuş bir yağ asidi $CH_3 - (CH_2)_{14} - CO_2H$ ve bu asitten türeyen birleşikler için kullanılır. *Eşanl.* HEKSADESİLİK, HEKSADEKANOİK.

— ANSİKL. *Palmitik asit,* yağlı maddelerin pek çoğunda gliserit (*palmitin*) halinde bulunur. Hayvansal yağlarda stearik ve oleik asitlere eşlik eder. Hurma yağının büyük bir kısmı palmitik asitten meydana gelir ve japon balmumu hemen hemen palmitinden oluşmuştur. Balina yağı veya ispermeçette ketilik esteri ve balmumunda mirisik esteri şeklinde bulunur. Mum yapımında kullanılan stearin, palmitik ve stearik asit karışımıdır.

Palmitik asit, japon balmumunun bir inorganik asitle işlenmesinden açığa çıkarıldıktan sonra vakum altında damıtılarak elde edilir. Ayrıca balina yağı alkollü çözeltide potasyum hidroksitle hidrolize uğratılır ve asit, baryum tuzu halinde çökeltilerek hidroklorik asitle ayrıştırılabilir. Alkol içinde billûrlaştırma işlemleriyle saf madde elde edilir. Palmitik asit beyaz, renksiz, tatsız bir katıdır. Suda çözünmez; alkol ve eterde çözünür ve püskül şeklinde billûrlaşır. 62° C'ta ergir, 350° C'ta hafifçe ayrışarak kaynar. Vakumda bozunmadan damıtılır.

Alkali tuzları sabunların bileşimine girer. Kalsiyum palmitat damıtılarak palmiton elde edilir.

Palmitik anhidrit $[CH_3 - (CH_2)_{14} - CO]_2O$ asit klorürün sodyum tuzu üstüne etkimesiyle elde edilir; 62° C'ta ergiyen beyaz bir katıdır. (L)

PALMİTİL i. (fr. *palmityle*). Kim. Palmitik asitten türeyen $C_{15}H_{31} - CO -$ formülündeki tek değerli kök. (*Palmitil klorür* $C_{15}H_{31}COCl$, vakum altında kısmî ayrışmayle damıtılabilen bir sıvıdır.) [L]

PALMİTİN i. (fr. *palmitine*). Kim. Gliserinin palmitik esteri. Bk. PALMİTİK. (L)

PALMİTON i. (fr. *palmitone*). Kim. Formülü $(C_{15}H_{31})_2CO$ olan keton; 83° C'ta ergir; kalsiyum palmitatın damıtılmasıyle veya fosforik anhidritin palmitik asite etkimesiyle elde edilir. (L)

PALMİYE i. (fr. *palmier*). Palmiyegillerden olan ağaçların genel adı. (Bk. PALMİYEGİLLER.) || *Palmiye hurması,* palmiye meyvesinin içi. || *Palmiye mumu.* Bk. *Nebatî* BALMUMU. || *Palmiye şarabı,* bazı palmiyelerden yapılan alkollü içki. || *Palmiye şekeri,* bazı palmiye türlerinden çıkarılan şekerli madde. || *Palmiye tortusu,* palmiye yağı çıkarıldıktan sonra geride kalan tortu. (Bir çeşit küspe olan bu tortu hem çabuk bozulur, hem de hayvanlarca zor yenir, ama diğer kesif yemlere göre daha ucuzdur.) || *Palmiye yağı.* Bk. YAĞ. || *Mum palmiyesi,* Brezilya ve Arjantin'de yetişen palmiye (*Copernica cerifera*). [Kurşunî renkte parlak gövdeli bir ağaçtır; özünde besleyici bir fekül bulunur; bu fekülün mayalanmasıyle hoş bir içki elde edilir. Yerde tersyüz duran kuru ve taze yapraklarından kokusuz ve tatsız bir mum akar; kuruyunca çok sertleşen palmiye mumu vernik ve cilâ yapımında kullanılır.] || *Yağ palmiyesi,* Tropikal Afrika'da yetişen palmiye türü (*Eloeis Guineensis*). [Zengin alüvyonlu, nemli toprakları seven bu ağacın *palmiye cevizi* denen meyvesinin etli kısmından palmiye yağı, çekirdeğinden, *palmiye çekirdeği* yağı çıkarılır.]

— Böcekbil. *Palmiye kurdu,* tropikal bölgelerde palmiyelerde yaşayan büyük bitki bitlerinin kurtçuklarına verilen ad.

— Mim. *Palmiye biçimi sütun,* mısır mimarisinde, sütun başlığı palmiye yapraklarıı veya bitişik parmaklar şeklinde olan sütun. (*Parmak biçimi* de denir). || Hurma şeklinde sütun. (M)

PALMİYEGİLLER çoğl. bls. i. Dalsız kongövdeli, birçenekli ağaçlar familyası.

— ANSİKL. *Palmiyegiller*'in iki yüzden fazla cinsi, dört bin kadar türü vardır. Tropikal bölgelerde, özellikle Amerika'da, Asya'da ve Büyük Okyanus adalarında çok yaygın, Afrika'da ise seyrek yetişir. Palmiyelerde basit bir kongövde ve bu kongövdenin tepesinde yelpaze şeklinde telek damarlı yapraklardan bir demet bulunur. Zamanı gelince bu yapraklar bir iz veya çotuk bırakarak düşer. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ağaçlarda veya ayrı saplarda bulunur. Başlıca cinsleri: *areca, ceroxylon, chamoedorea, arenga, caryota, phoenix, corypha, sakal chamoerops, copernicia, calamus, raphia, lepidocaryum, borassus, lodoicea, latinia, cocos, hyphaene, eloeis.* Palmiyelerden kimisinin meyvesi yenir (hurma, hindistancevizi), kimisinin gövde ve meyve lifleri kullanılır (hindistancevizi lifi) bir kısmının yaprakları çeşitli işlere yarar; bazılarının besisuyundan palmiye şarabı yapılır; çoğunun kerestesi yapı işlerinde kullanılır. Birçok palmiye türü akdeniz ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Tropikal ülkelerde palmiyelerin halk için

Foto. Encyclopedia Britannica; Goldner, Kuhn (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

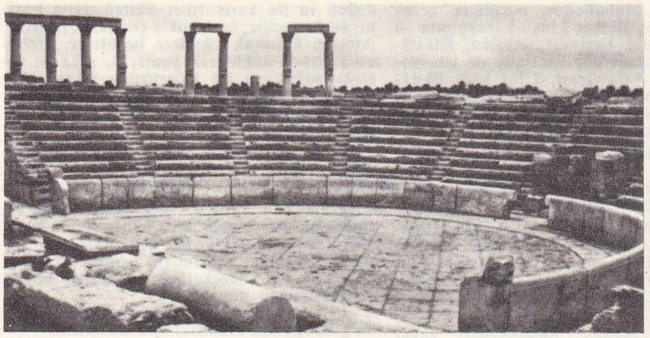

tiyatro

PALMYRA

büyük Bel tapınağı

büyük iktisadî önemi vardır. Bazı palmiye türleri sırf bu amaçla yetiştirilir ve dünya piyasasına sürülür. Faydalı palmiyeler arasında şunlar sayılabilir: kasu (*Areca catechu*), hurma (*Phoenix dactylifera*), hindistancevizi (*Cocos nucifera*), *metroxylon, Borassus flabelliformis, Eloeis guineensis, Copernica cerifera, Ceroxylon andicola, Chamoerops humilis, Raphia pedonculata, Calamus rotang.* (L)

PALMİYELİK i. (*palmiye*'den *palmiyelik*). Palmiye dikili alan. (L)

PALMOKSİLON i. (fr. *palmoxylon*). Tebeşir ve tersiyer tabakalarında bulunan fosil palmiyelerin gövdelerini ve odunlarını belirtmek için kullanılan terim. (L)

PALMOTİÇ (Gyuno), ragusalı şair (Ragusa [bugün Dubrovrik] 1606 - ay.y. 1657). Gunduliç ve Buniç ile birlikte ragusa edebiyat dilini tespit etti. Bütün şiir türlerini denedi, konularını klasiklerden ve islav kroniklerinden aldı. Gunduliç ile yarışmaya girerek Vida'nın *Christias*'ını yeniden yazdı. Bu eser kendisine büyük ün sağladı. Konusunu «Presbyter Dioclaes» denen kronikten alan *Pavlimir* gibi millî dramları ve çeşitli oyunları da (*Ahit* [Akhilleus], 1637; *Danitsa* [1644]; *Cehennem'deki Aeneas; Elena*) vardır. (L)

PALMSTEDT (Erik), isveçli mimar (Stockholm 1741 - ay.y. 1803). Fransa'da (1778-1780) ve İtalya'da bulundu isveç mimarîsine yeni klasik üslûbu getirdi. Stockholm Borsa binası ve Riddarholm kilisesi projelerinden başka, Gripsholm tiyatrosu ve Bonde sarayı da onun eseridir. (L)

PALMULA i. Bot. Dağlık bölgelerde çok yetiştirilen bir arpa çeşidi. (Buğdaygillerden.) [L]

PALMUS i. («karış» anlamında lat. k.). Bilekten parmakların ucuna kadar, el boyuna eşit ölçü birimi. || Romalıların kullandığı, 74 mm değerinde uzunluk ölçüsü birimi. (Cenova'daki değeri 247 mm, Pisa'da 298,4 mm ve Güney Fransa'nın bazı bölgelerinde, yaklaşık olarak 0,25 m idi.) || Eskiden denizcilikte, gemi direğinin çapını ölçmekte kullanılan 29 mm değerinde ölçü. (L)

PALMYRA. Esk. coğ. Palmyrene'nin (Suriye) merkezi, Şam ile Fırat arasında, Humus'a 140 km uzaklıktaki bir vahada.

● *Tarih.* Şehrin adı Kappadokia'da bulunan III. binyıldan kalma bir tablette *Tadmor* («palmiyeler şehri») olarak geçer. Suriye çölünde bir vaha olan şehir, Eskiçağda Mezopotomya ile Akdeniz kıyısı arasında tacirlerin konak yerlerinden biriydi. Amurruların, Aramîlerin, yunanlılaşmış suriyelilerin (*Palmyra* adını verdiler) ve Arapların etkisinde kaldı. Palmyra devletiyle ilgili ilk kesin bilgiler Romalılarla Parth'ların Fırat kıyısındaki çatışmasından kalmadır. Devlet, imparatorluğun başlangıcında Roma'nın müttefiki oldu ve baştan başa Roma kurumlarıyle (roma hukuku) donatıldı. Sonra Roma'nın işgal ettiği Petra'nın (ar. El-Betra) yıkılmasından (M.S. 105) ve ipek karayolunun kapanmasından (M.S. 127) yararlandı; Palmyra'lılar Kharaks'tan aldıkları (Dicle'nin ağzı) ve Şam veya Humus'a (Emessae) getirdikleri hindistan ürünlerinin nakliyat tekelini ele geçirdiler. Eşek ve deve kervanları, Roma yolu üzerinde de at arabası konvoyları, cesur savaşçılar olan Palmyra'lıların (Roma'nın Tuna kıyısında veya Numidia'da yararlandığı *sagittarii* [okçular]) himayesinde gidip geliyordu. Toplanan servetler M.S. II. yy.da birçok anıt yapılmasını veya tamamlanmasını sağladı. Bu anıtlardaki yazıtlarda şehrin tanrılarının adı geçer: II. yy. Roma'sına has dinî zamandaşlığı gösteren Bel ile paredros'ları (maiyeti), Yarhibol ve Aglibol, Baalşamin. III. yy. başında bir roma kolonisi haline getirilen Palmyra, Perslerin Kharaksa yerleşmeleriyle ticareti tehlikeye düşmeğe başladığı sırada siyasî bakımdan önem kazandı. Ticaret şehri, bir süre için roma hâkimiyetinden kurtulan ve bir «ras Tadmor» tarafından yönetilen bir devletin siyasî başkenti haline geldi. Bu unvan Septimi ailesine hukuken veya fiilen (Odenath, kraliçe Zenubia) soydan geçen bir unvandı. Aurelianus, Ermenistan'a, Kappadokia'ya, hattâ imparatorluktaki düzensizlik sayesinde Mısır'a kadar uzanan kraliçe Zenubia'nın hâkimiyetini yıktı ve kraliçeyi esir aldı (272); imparatorun ülkeden ayrılmasından sonra Palmyra'nın baş kaldırması üzerine, Aurelianus geri dönerek şehri yakıp yıktı (273). O tarihten sonra kısmen Nusaybin'in (Nisibis) gölgesinde kalan şehir Araplar tarafından yıkıldı (634).

● *Arkeoloji.* Palmyra en zengin dönemini M.S. I.-III. yy. arasında özellikle kraliçe Zenubia zamanında yaşadı. 32 Yılında tanrı Bel adına inşa edilen büyük bir tapınak, üç tarafı korinthos üslûbunda dört köşe yarım sütunları olan duvarlarla çevrili bir alanı kapsıyordu; alınlığında dikdörtgen pencereler açılmıştı; içinde korinthos üslûbunda iki sütun dizisi vardı. 15 m yüksekl.ikte sütunlarla sınırlı olan asıl tapınak bitki motifleriyle süslüydü. Şehir, çifte sütun dizileri, kemerli sokaklar ve büyük kapılarla güzelleştirilmişti. Palmyra'nın özelliği mezarlarındadır; bunların bir kısmı, Akamanış Perslerininkini andıran mezar-kulelerdir; bazılarıyse içinde ölülerin büstlerinin bulunduğu oyuklarla süslü odalar bulunan gerçek evler şeklindedir; ailenin en yaşlısı çevresinde ailesiyle bir yatağa yatmış olarak temsil edilir. Birkaç basamakla inilen bu bölmeli yeraltı mezarlarından İarhai'ye ait olanı Şam müzesinde yeniden kurulmuştur. İki yüzden çok insan alabilen bu mezarlık, şehrin yapılış tarihi olan 108 ile yıkılış tarihi 272 arasında kullanılmıştı. Bu mezarlardaki, gerçek portrelerden çok birörnek heykeller olan ölü büstleri bütün dünyaya dağılmıştır.

● *Palmyra dili,* M.S. ilk üç yüzyıl boyunca Palmyra'daki yazıt ve âbidelerde kullanıldı. Palmyra bölgesinde latince, yunanca veya ikidilli (yunanca ve aramca) yazıtların yanı sıra salt aramca yazıtlara da rastlanır. *Palmyra dili,* hâlâ İmparatorluk Aramcasına sıkı sıkıya bağlı bir Batı Aramcasıdır. Bununla birlikte, imlâ ve gramer yönünden palmyra dilinde birçok yeniliğe rastlanır. Bu da, palmyra dilinin bağımsız olarak geçirdiği evrimi ve Palmyra ile Mezopotamya arasındaki sıkı ticarî ilişkiler sebebiyle Doğu Aramcasının palmyra dili üstündeki etkisini açıklar. Palmyra dili, kare harfli ibranî alfabesine çok benzeyen özel bir alfabeyle kanıtlanmıştır. (L)

PALMYRENE, Suriye çölünde vahalar grubu; Şamiye'de, Cebel Bueyda'nın eteğinde uzanır. Eski kervan durakları olan bu vahalarda halkın büyük kısmı bedevîdir; bugün göçebeliği bırakarak yerleşmekte ve hidrolik çalışmalara yardım etmektedir. Gerek hidrolik çalışmalar, gerek ticaret sayesinde bölge zenginleşmiştir. Başlıca merkezler Erek, El-Kom, Suhne, Taibe ve Tadmor'dur. Eski *Palmyra*'nın yerinde kurulan Tedmür'ün yakınından bugün Kerkük-Trablus petrol boru hattı geçer. (L)

PALNATOKE, X. yy. danimarkasının efsane kahramanı, Oder ırmağı ağzı yakınlarındaki Jomsborg kalesine yerleşerek yararlıklar gösteren ve çevreyi kontrol altına alan bir grubun şefi. Harald II, 970 yılına doğru bu kaleyi ele geçirdi. (L)

PALNİ dağları, Hindistan'da (Madras) kütle, Batı Gatlar'ın güneydoğusunda; *İbeks dağı*'nda 2 750 m. Bir kırılmalar demetinden meydana gelen Palni dağları, yapraklarını dökmeyen ormanlarla kaplıdır; dravid kabileleri avcılıkla ve orman yakmak suretiyle açtıkları tarlaları ekerek geçinirler; ayrıca ormanda kahve ve kauçuk çiftlikleri kurulmuştur. (L)

PALO i. (lat. *palus*'tan «kazık» anlamında isp. k.). Güney Amerika'da yetişen çeşitli ağaçların ortak adı: *palo de vaca;* venezuela süt ağacı (*Brasimum utile*); *palo Maria, Calophyllum Brasiliense* veya *calaba; pala de rosa,* Arjantin'de yetişen ve çok iyi bilinen pembe odunlu *Aspidosperma peroba; palo amarillo* (*Terminalia Amazonia*) ve *obovata, palo blanco.* Bk. PRIMAVERA. (L)

PALO DEL COLLE, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili), Bari'nin güneybatısında; 14 000 nüf. (L)

PALOMAR dağı, A.B.D.'de dağ, Kaliforniya'nın güneyinde, San Diego'nun kuzeydoğusunda; 1 871 m. Buradaki rasathanesinde bulunan teleskopun merceği (5 m) dünyanın en büyük merceğidir. (L)

PALOMINO DE CASTRO Y VELASCO (Aciselo Antonio DE), ispanyol ressamı ve sanat yazarı (Bujalance 1653 - Madrid 1726). Coello ile beraber, Prado'daki Geyikli galeriyi süsledi. Özellikle fresk ressamı ve barok zevkin temsilcisiydi. Buen Suceso hastahanesine grizaylar (*Karl V'in Hayatı*), *Virgen de los Desamparados*'un kubbesinin (1701) ve Valencia'da San Juan del Marcado'nun (1697-1700) süslemelerini, Salamanca'daki San Esteban kilisesine *Kilise'nin Zaferi* (1705) adlı tabloyu yaptı. Ayrıca Granada (1712) ve Paular (1723) manastırlarında çalıştı. Ayrıca, *Museo Pictorico y Escala Optica* (Resim Müzesi ve Optik Ölçek) [1715 ve 1724] adlı eseri önemlidir. (L)

PALOPLOTHERİUM i. Palaeotherium'a yakın toynaklı memeli hayvan; Batı Avrupa'da tersiyer tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

PALOS veya **PALOS DE LA FRONTERA,** İspanya'da kasaba, Andalucia'da (Huelva ili), rio Tinto'nun ağzında; 2 500 nüf. Kolomb 3 ağustos 1492'de bugün alüvyonla dolmuş olan Palos limanından hareket etmişti. (L)

PALO SANTO i. Paraguay'da bol miktarda bulunan ve ince marangozlukta kullanılan gayak oduna verilen yerli ad. (L)

PALOS burnu, İspanya kıyısında (Murcia ili) çıkıntı, Carthagena'nın kuzeydoğu-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Viollet (LAROUSSE)

sunda. Mar Menor'u meydana getiren kıyı şeridinin destek noktasıdır. (L)

PALP i. (fr. *palpe*). Halkalı solucanlar, iki çenetli yumuşakçalar ve eklembacaklılarda ağızdaki çeşitli kısımların yanıbaşında bulunan uzantılar. || Bazı pycnogonum'larda başın alt kısmında bulunan uzantı. (L)

PALPARES i. Kanatları esmer benekli ve geniş olan büyük karıncaaslanı; Güney Avrupa'da rastlanır. (İlmî adı *Palpares libelluloides*. Planipenna takımının *karıncaaslanıgiller* familyasından.) [L]

PALPİCORNİA çoğl. i. Eskiden *hydrophilidae* ve *sphoeridiidae* familyalarını kapsayan kınkanatlı böcekler grubuna verilen ad. (Bu böceklerde, her biri dört parçadan ibaret büyük çene ayakları ve alnın yan tarafına yapışık kısa duyargalar bulunur.) [L]

PALPİGRADİ çoğl. i. Hemen hemen mikroskopla görülebilecek kadar küçük, bölütlü, ince uzun gövdeli örümcekler takımı. (Bunlarda zehir çengeli üç parçalı, son iki göğüs bölütü serbesttir; bu bölütlerden üçüncü ve dördüncü çift bacaklar çıkar. Karın kısmı da bölütler halindedir ve uç tarafı iplik gibi uzundur.)

— ANSİKL. Çok küçük olan bu örümcekler yere gömülü taşların altında, ormanlardaki humuslu toprakların içinde veya tropikal, ılıman ve sıcak bölgelerdeki mağaralarda yaşar. (L)

PALPLANŞ i. (fr. *palplanche*). Bayınd. Birbiri içine giren özel profillerin yan yana yerleştirilmesiyle meydana gelen perde. (Palplanşlar maden, ahşap veya betonarme olabilir; genellikle hareketli ve sulu topraklarda veya su içinde sızdırmaz bölmelerin yapımında kullanılır.) [L]

PALPÖR i. (fr. *palpeur*). Teknol. Kalınlıkları ölçmeğe yarayan kaptör. *Eşanl.* YOKLAYICI.

— ANSİKL. Teknol. Bir *palpör*'ün çalışma ilkesi, bir kondansatörün sığasına etki etmeğe veya bir bobin içindeki çekirdeğin yerini değiştirmeğe dayanır; bu bobinde, dengesizlik akımları doğrudan doğruya kalınlık değişimlerini verecek şekilde bir primer sarım altında yan yana yerleştirilmiş iki ikincil sarım vardır. (L)

PALSE i. (fince k.). Jeomorfol. Bk. HİDROLAKOLİT.

PALSSON (Gestur), izlandalı yazar (1852-1891). Natüralist edebiyatın ve G. Brandes'in Danimarka'da yaydığı radikal eğilimin İzlanda'daki temsilcisidir. *Verdandi* dergisinin (1882) ilk (ve tek) sayısında bir hikâye yayımladı: *Kaerleiksheimili* (Aşk Evi). Bunu açık, net anlatımlı başka hikâyeler takip etti: *Sigurdur Boad Furer* (Kayıkçı Sigurdur) [1887]; *Thrjar Sögur* (Üç Hikâye) [1888]. Ne var ki kötümserliği, alaycılığı ve hicvi Palsson'un avrupa kültürünün ulaşamadığı İzlanda'da her şeyden uzak olarak yaşamasına yol açtı. Pallsson, İzlandalıların hayat şartlarına karşı giriştiği polemiği Reykjavik'te yayımladığı *Sudri* (Öğle) [1883-1887] gazetesinde sürdürdü. 1890'da A.B.D.'ye göç etti. (M)

PALTAUF (Richard), avusturyalı anatomi ve patoloji uzmanı (Judenburg, Steiermark 1878 - Viyana 1924). Viyana üniversitesinde patolojik histoloji ve genel patoloji profesörü oldu. Lenfogranülomatoz, hemopati ve şahdamar glomusu urları hakkında araştırmalar yaptı, Viyana'da bir serum enstitüsü, bir de kuduz enstitüsü kurdu. (M)

PALTO i. (orta ing. *paltok*, bir çeşit ceket'ten fr. *paletot*). Soğuk havalarda öbür elbiselerin üzerine giyilen, kalın kumaştan yapılmış giyecek: *Bu sevimli ruhlar, karanlık ve karlı gecede, siz evinizde oturarken birdenbire kapıyı çalan ve sobanızın önünde paltosunu ve boyun atkısını üzerlerindeki buzları çatırdata çatırdata çıkaran bir misafir gibi gelmiş* (A. H. Tanpınar). [M]

PALU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili) ilçe merkezi kasaba; 4 888 nüf. (1970). Murat vâdisinin sağ yamacında; yüksl. 1 050 m. Savunmaya elverişli bir noktada kurulmuş olan Palu'nun yerinde ilk çağlardan beri bir yerleşme vardır. Eski kalesinin kalıntıları bugün de ayaktadır. 8 Mahalleden meydana gelen kasaba, Elazığ-Bingöl-Muş karayoluna 8 km'lik bir yolla bağlanır. Ayrıca, Elazığ-Muş-Tatvan demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. — *Palu ilçesi*, 2 222 km²; 64 857 nüf. (1970). Merkez, Arıcak, Çaybağı ve Gökdere bucakları; 141 köy. Tahıl ekimi. Pirinç, pamuk, meyvecilik ve bağcılık. (M)

PALUA ORDAZ, Venezuela'da (Bolivar eyaleti) şehir, Orinoco ile Caroni'nin kavşağında; demir filizi sevkiyatı için kurulmuştu. Çelik fabrikası. (L)

PALUDAMENTUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Cumhuriyet devrinde Roma'nın dışında yüksek görevliler, sonra yalnız generaller tarafından giyilen al renkli geniş harmani. (İmparatorluk döneminde yalnız imparator giyerdi.) [L]

PALUDAN (Jakob), danimarkalı yazar (Kopenhag 1896). Öğrenimini tamamladıktan sonra Danimarka'da çeşitli eczanelerde çalıştı, Ekvador'a ve A.B.D.'ye yolculuk yaptı. Dönünce Amerika'daki şiir izlenimlerini, lirik şiir kitaplarını ve romanlarını yayımladı. En önemli romanı *Jörgen Stein*'da (1932-1933) savaş sonrası neslini inceler. Paludan mistisizmini müzik veya şiirde tatmin etmeğe çalıştı; ama gerçek karşısında soğuk bir nesnellik içindedir ve çağını yargılar. 1963'te *«Kır ve Düşünce Yolları»* adlı bir şiir kitabı, 1965'te de *«Deniz Mavisi ve Siyah»* adlı bir deneme kitabı yayımladı. (L)

PALUDAN-MÜLLER (Fredrik), danimarkalı yazar (Kerteminde 1809 - Kopenhag 1876). Eserlerinde büyük bir yaşama sevinciyle derin bir hüzün görülür. Paludan-Müller, *Kjarlighed ved Hoffet* (Sarayda Aşk) [1832] adlı piyesinde ve Byron'dan ilham aldığı manzum hikâyesi *Danserinden*'de (Dansöz) [1833] aşkı yüceltir. Dramatik ve mitolojik şiirlerinde (*Amor og Psyche* [Aşk ve Psykhe], 1834; *Venus* [Venüs], 1841; *Tithon* [1844]; *Dryadens Bryllup* [Orman Perisinin Düğünü], 1844) klasik mitolojiyi, kuzey mitolojisine tercih eder. Şaheseri, romantizmin ilk bunalımlarını ortaya koyan *Adam Homo* (İnsan Âdem) adlı manzum romanıdır. İbsen *Peer Gynt* tipi için Adam Homo'dan ilham aldı. (L)

PALUDARİUM i. (lat. *palus, -udis*, bataklık'tan). İki yaşayışlı hayvanları (su kurbağası, su semenderi) yetiştirmeğe elverişli kap veya yer. (L)

PALÛDE veya **PALİDE** sıf. (fars. *pālūden*, süzülmek'ten *pālūde* veya *pālīde*). *Esk.* Süzülmüş, durulmuş, arı hale gelmiş. || İ. Bir çeşit tatlı. Bk. PALÛZE. (M)

PALUDİNİDAE çoğl. i. *Viviparidae* familyasının eski adı. (L)

PALUDOMUS i. öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı kalın, oval, uzun ve genellikle küttür; tropikal ve astropikal bölgelerde, bataklıklarda yaşar. (*Melaniidae* familyasından.) [L]

PALUMBO (Costantino), italyan müzikçisi (Torre Annunziata 1843 - Posillipo 1928). S. Mercandante'nin öğrencisiydi. Ünülü bir yorumcu olan Palumbo, Napoli konservatuvarında piyano öğretmenliği yaptı. Tiyatro müziği (*Mary Stewart*, 1874), hem ses, hem çalgı için müzik ve çalgı müziği besteledi. (M)

PALUMBO (Giuseppe), italyan amirali (Napoli 1840 - ay.y. 1913). 1860-1861 ve 1866 savaşlarına, Kızıldeniz seferine (1887-1888) katıldı; birçok gemiye kumanda ettikten sonra Denizcilik Yüksek konseyine başkan oldu (1903-1940); iki defa bakanlık müsteşarlığına ve denizcilik bakanlığına (1898-1899) getirildi; 1903'te özel bir görevle İstanbul'a gönderildi. Milletvekili ve senatör oldu (1904). 1882-1885 Arasında Magellan boğazının deniz dibi engebelerini incelemek amacıyle düzenlenen *Vettor Pisani* seferini yönetti. (M)

PALUS MAEOTİCUS, Azak denizinin Eskiçağdaki adı. (L)

PALÛZE i. (fars. *pālude* veya *pālīde*, süzülmüş'ten *pālūze*). Mutf. Nişasta ve şekerle yapılan pelte.

— DEY. *Palûze gibi*. [Ten için] Titrek, beyaz ve dolgun.

— ANSİKL. Mutf. *Palûze*, iki türlü yapılır: 1. şekersiz: buğdaydan yapılan ev nişastası soğuk su ile karıştırılır. Sütten daha koyu kıvamda ezilir; bir kaşıkla çevirerek pişirilir. Ateşten alınarak kâselere boşaltılır. Üzerine pekmez dökülerek yenir; 2. şekerli: nişasta soğuk su ile karıştırılır. İçine şeker katılarak pişirilir. Kokulaşan tatlı tabaklara boşaltılır. Üzerine dövülmüş ceviz serpilir. (M)

PALYA i. Denizc. *Palya yelken*, rüzgârın yelkenler üzerinde işlememesi yüzünden yelkenlerin bayrak gibi dalgalanması. (M)

PALYAÇO i. (italyan fars tiyatrosunun bir tipi olan *Pagliaccio*'dan). Sirk. Panayır tiyatrolarında, sirklerde, genellikle iki numara arasında, seyircileri cambazlık, hokkabazlık v.b. hareketlerle güldüren acayip kılıklı oyuncu, soytarı.

— DEY. *Palyaço gibi*, kılığı kıyafeti acayip ve gülünç olan kimseler için kullanılır.

— ANSİKL. Sirk. En ünlü palyaçolar arasında şunları sayabiliriz: Joé Grimaldi, J. B. Auriol, J. Boswell, T. Kemp, Hanno-Lee'ler, Tony Grice, Billy Hayden, Footit ve Chocolat, Fratellini'ler, Dario'lar, Béby, Porto, Rhum, A. Zavatta. (Bk. EKSANTRİK. *Temş. santl. bölümü*.) [LM]

Palyaço (*I Pagliacci*), iki perdelik lirik dram. Sözler ve müzik: Leoncavallo. İlk olarak 21 mayıs 1892'de, Milano'da dal Verme tiyatrosunda, temsil edildi. Konusu 1887'de Paul Ferrier ile Catulle Mendès'in *Fille de Tabarin* adlı eserinden alınmıştır: soytarı Canio'nun karısı Nedda, palyaço Tonio'nun aşk tekliflerini küçümseyerek, Calabria'lı genç köylü Silvio ile sevişir. Tonio onun bu ihanetini kocasına bildirir ve kıskançlıktan çılgına dönen Canio da hem karısını, hem de onu korumağa çalışan Silvio'yu öldürür. (L)

PALYAÇOLUK i. (*palyaço*'dan *palyaçoluk*). Palyaçonun yaptığı iş. || Palyaçolarınkine benzer tarzda güldürücülük, komiklik. (M)

PALYATİF sıf. (fr. *palliatif*). Tıp. Bir hastalığın ağrılı belirtilerini azaltmak veya ortadan kaldırmak amacını güden, ama doğrudan doğruya hastalığı geçirmeyen bir ilâç veya tedavi için kullanılır. *Eşanl.* GEÇİŞTİRİCİ. (L)

PALYOŞ i. (ital. *pala* ve türk. *şiş*'ten). Kısa ve iki tarafı keskin düz kılıç veya şiş şeklinde kasatura. (M)

PAMAL blş. sıf. Bk. PAYMAL.

PAMBAN boğazı, Hint okyanusunda deniz kolu, Hindistan ile Ramesvaram adası (*Pamban adası*) arasında, Palk boğazının güneyinde, Manaar körfezinin kuzeyinde; iki kıyısı bir demiryolu köprüsüyle birbirine bağlıdır. Genişliği yaklaşık olarak 2 km. (L)

PAMBOİOTİA (yun. *pan*, tüm ve *Boiotos*, Boiotia'lı'dan yun. k.). Boiotia'lıların federal bayramı; her yıl Koroneia'da Athena Itonia onuruna yapılırdı. (L)

PAME i. Leng. Otomi ailesinden dil; Hidalgo, Queretaro, San Luis Potosi eyaletlerinde 5 000 kişi tarafından konuşulur. (L)

PAMEKASAN, İndonezya'da şehir, Madura adasında, güney kıyı yakınında; 13 400 nüf. Pamuk iplikçiliği. (L)

Pamela or Virtue Rewarded (*Pamela veya Mükâfatlandırılan Erdem*), Richardson'ın mektup biçiminde yazdığı roman (1740). Romanın kahramanı Pamela genç bir hizmetçi kızdır; başından geçenleri ailesine yazdığı mektuplardan öğreniriz. Hanımı, son nefesinde, Pamela'yı oğlu Belfart kontuna emanet eder. Çapkın bir adam olan kont genç kızı baştan çıkarmağa çalışır. Genç ve tecrübesiz Pamela onun bu davranışı karşısında önceleri şaşırır. Ama kontun ondan ne istediğini anlayınca direnir ve sonunda kontu evlenmeğe razı eder. Richardson, *Pamela* ile töre romanının ilk örneğini vermiştir. (L)

PAMİERS, Fransa'da Ariège idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Ariège ırmağı kıyısında; 13 953 nüf. Verimli bir ovada kurulmuş bir tarım pazarı olan Pamiers, aynı zamanda bir metalürji (çelik, demirli alaşımlar, basma kalıpları) ve dokuma sanayii (konfeksiyon, tuhafiyecilik, trikotaj) merkezidir. — *İdare çevresi*, 54 102 nüf. (L)

PAMİNGER'LER, XVI. yy.da yaşamış

protestan müzikçi aile. En ünlü ferdi LEONHARD (Aschau 1495 - Passau 1567). Viyana'da okuduktan sonra Passau'da öğretmen oldu. Ateşli bir Luther ve Melanchthon taraftarıydı. İlâhiyat üstüne incelemeler, dinî şiirler yazdı, ayrıca protestan âyinleri için müzik ve bir *Passion* besteledi. — Üç oğlu, BALTHASAR, SOPHONTAS ve SIGISMUND da bestecidir. (L)

PAMİR, Orta Asya'da kütle, yeryüzünün en yüksek kütlelerinden biridir; *Komünizm doruğu*'nda 7 495 m. Yükseltisi 7 000 m'yi geçen, Kûn-Lûn, Karakurum ve Hindukuş sıradağları arasında yer alan Pamir, hemen tamamıyle S.S.C.B.'ye (Tacikistan federal cumhuriyeti) katılmıştır. Kütle, yükseltileri 4 000 - 5 000 m arasında değişen yaylalardan meydana gelir; yaylaların üzerinde 2 000 m'yi bulan sıradağlar yükselir. Kuzeyde en yüksek dağ karmaşası (Komünizm ve Lenin doruğunda 7 134 m) Transalay'dır. Transalay'ın kenarında uzanan buzulların başlıcası Feçenko'dur (330 km^2; uzunluğu 77 km). Bu çok yüksek dağlar bölgesindeki çöküntü hendekleri göllerle kaplıdır (3 914 m yükseltide Kara-Kul gölü). Doğu Pamir daha az dağlıktır; büyük kısmı çok yüksek yaylalardan oluşur. Güneyde ve batıda kütlenin kenarlarını sel aşındırmasıyle büyük ölçüde yontulmuş, ırmakarası doruklar meydana getirmiş ve vahşî Bedahşan vâdilerini oymuştur. Hiç erimeyen karlar, yazın sürülerin çıkarıldığı yaylalar seviyesinin biraz yukarısında başlar. Bölgenin suları Panc veya Yukarı Amuderya'ya doğru akar. Halk, Panc vâdisiyle, bu vâdinin kollarında (özellikle Vahş'ta) toplanmıştır; ancak küçük bir kısmı, yazın birkaç ay için sürülerle yüksek yaylalara çıkar. Pamir'in başlıca iktisadî önemi, önülke için su haznesi olmasıdır.

— Dağcılık. Lenin doruğuna ilk olarak 1928'de E. Allwein, E. Schneider ve K. Wien, Komünizm doruğuna ise 1933'te E. Abolakov ve N. P. Gorbunov tırmandılar. (L)

PAMİR (Hâmit Nafiz), türk jeoloji bilgini (Selânik 1893). 1913'te Cenevre üniversitesinde jeoloji ve mineraloji öğrenimine başladı. 1913'te Rusya'nın Ural dağlarında geziler yaparak «Pavda asit kayaçları» adlı bir doktora tezi hazırladı. 1915'te fen doktoru olarak yurda döndü ve İstanbul dârülfününunda jeoloji profesörü Walter Penck'e müderris muavini (asistan) oldu. 1928'de muallim (profesör), 1943'te ordinaryüs profesör oldu. Prof. Chaput ve Paréjas gibi bilim adamlarıyle Türkiye'de jeolojinin yeni anlamda yerleşmesine büyük hizmetlerde bulundu. 1918'de Vefa'da Abdülkerimpaşa konağında ve 1942'de Zeynephanım konağındaki Jeoloji enstitüsünün iki defa yanmasından sonra bu bilim kurumunu kütüphanesi, koleksiyonları ve malzemesiyle yeniden canlandırmak için büyük çabalar harcadı. 1935'te Maden Tetkik ve Arama (M.T.A.) enstitüsünün kurulmasında faal rol oynadı; 1954-1956 ve 1957-1959 yıllarında bu enstitünün genel müdürü oldu. Enstitünün hazırladığı Türkiye Jeoloji haritasının hazırlanması çalışmalarına katıldı. 1964'te üniversiteden emekli olunca, 1972'ye kadar M.T.A. enstitüsünün Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu başkanlığını yaptı. Moskova, Londra, Kopenhag ve Prag Jeoloji kongrelerine tebliğler vererek katıldı. 1959'da Fransız Jeoloji cemiyeti üyeliğine seçildi, iki yıl bu cemiyetin başkan yardımcılığını yaptı. Ayrıca Alman Jeoloji cemiyetine ve Halle (Almanya) Naturforseher akademisinde üye oldu. Eserleri: *Umumî Arziyat* (1928); *İstanbul'un Omurgalı Fosilleri* (1933); *Dinamik Jeoloji* (1937-1959); *Jeoloji* (1942); *Bingöl Dağları* (1943); *Ergene Havzasında Hidrojeolojik Araştırmalar* (1954). [M]

PAMİR dilleri. Bk. GALÇA.

PAMİSOS. Esk. coğ. Yunanistan'da birçok akarsuyun adı; bunlardan biri Messenia'da akar ve Messenia körfezine dökülür, bir başkası Messenia ile Lakonia'yı birbirinden ayırırdı. (L)

PAMPA i. (keçua aslından isp. k.). Güney Amerika'daki bozkırlara verilen ad.

— Bot. *Pampa otu,* tüy kamışı da denen *Gynerium argenteum*'un başka adı. (Buğdaygillerden.)

— Zool. *Pampa tavşanı.* Bk. LAGOSTOMUS.

— ANSİKL. *Pampa*'lar yalnız büyük Arjantin ovasında değil, dağ yamaçlarında (sierra de Cordoba) veya Peru kıyısında da bulunur. Pampalar genellikle kuraklığın ağaç yetişmesine imkân bırakmadığı iklim sınırında başlar. Demek ki pampanın kaynağı ormanların insan eliyle veya pedolojik şartların etkisiyle yok olmasıdır; iyi akaçlanmamış havzalarda toprak zaman zaman aşırı derecede suya doyar ve kurur; buralarda biriken ince ve bol toprak, ağaçlardan çok ot yetişmesine elverişlidir.

Arjantin'de nüfusun en kalabalık olduğu, en verimli bölge pampadır; özellikle kuzeydoğudaki nemli pampada sığır yetiştirilir; et ihracına imkân veren limanlara yakın olan bu bölgede hayvancılığın gelişmesini sağlayan yoncalıklar yer alır. XX. yy.daki önemli göçler sonunda sıkı bir demiryolu ağıyle örülen pampaya yerleşen nüfus, tarımın buralarda büyük ölçüde gelişmesini sağladı. Büyük bir kısmı ihracata yönelmiş olan bu hızlı gelişme, tek tür tarıma doğru tehlikeli bir yönelim göstermektedir: büyük şehirlerin dolaylarındaki en iyi toprakları yoncalıklar kaplar; bundan sonra, O. de Rosario ve Buenos Aires'ten 150 km öteye kadar mısır ekimi bu bölgenin kuzey ve güneyinde, Pampa eyaletine kadar buğday ekimi yer alır. Bu bölgenin dolaylarında ve çorak aralıklarında ise ileri derecede koyun yetiştirilir. (L)

PAMPA ili (1952-1955 arası **Eva Peron** ili) Arjantin'de il, Büyük ovada, Patagonya'nın kuzeyinde; 194 200 nüf. Merkezi, *Santa Rosa.* (L)

PAMPANGA'LAR, Luzon'un (Filipinler) merkezinde yaşayan malezyalı halk. (L)

PAMPERO i. (*pampa*'dan isp. k.). Siklondan ileri gelen düşük basınçların geçişini takip eden, çoğu zaman şiddetli, soğuk pampa rüzgârı. (L)

PAMPHAGUS i. Kanatsız çok iri çekirge; Kuzey Afrika, Güney Avrupa ve Asya'da yaşar. (Düzkanatlılar takımından *pamphagidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PAMPHAİOS, Attike'li çömlekçi (M.Ö. VI. yy.). Çok beğenilen ve uzun süre faaliyet gösteren bir atelyesi olduğu sanılır. Çömlekçi Epiktetos'u çalıştırdı. Vazolarının bazıları çömlekçi Euphronios'unkilerin tarzındadır. Ötekiler Nikosthenes'in amphora'larına benzer, fakat figürleri kırmızıdır. (L)

PAMPHİLA i. Batı Avrupa'da hemen her yerde, serin korularda görülen kelebek; tırtılı sinirotlarının ve buğdaygillerin üzerinde yaşar. (İlmî adı *Pamphila palaemon.* Pulkanatlıların *hesperidae* familyasından.) [L]

PAMPHİLE, Neron devrinde Epidauros'da yaşayan yunanlı kadın. Bilgisiyle ün saldı. Notlar ve anekdotlar derlemesi olan *Tarihî Hatıralar* adındaki eserinden bazı parçalar kalmıştır. (L)

PAMPHİLİ (Giambattista), papa. Bk. INNOCENTIUS X.

Pamphili (VİLLA) veya **villa Belrespiro,** Roma'da San Pancrazio kapısı yakınında villa. İnnocentius X'un yeğeni kont Camillo Pamphili (Napoli 1622 - Roma 1666) için Algardi'nin hazırladığı plana göre yapıldı. İçinde çeşmeler, çağlayanlar ve rokaylar olan bahçesinin planını da o yapmıştır (1644). Gazinoda, bazı eskiçağ heykellerinin yanı sıra Tiziano'nun bir *Venüs*'ü ile Guido Reni'nin bir *Psykhe*'si muhafaza edilmektedir. (L)

PAMPHOS, kahramanlık çağında yaşadığı sanılan efsanevî yunan şairi. Attike asıllı bazı ilâhiler ona maledilmişti. (L)

PAMPHYLİA. Esk. coğ. Güney Anadolu'da (Lykia, Kilikya ve Pisidia arasında) bölge. Akdeniz'den Toros dağlarına kadar uzanır. Kuzeyinde Pisidia bölgesi yer alır. Genişliği 50 km, uzunluğu da 110 km kadar olan küçük bir bölgedir. Romalılar zamanında bu bölge kısmen Pisidia'yı da içine alıyor, Frigya ve Lykaonia sınırına kadar uzanıyordu. Alüvyonlu bir ovadan meydana gelen bölgenin başlıca ırmakları, Aksu (Kestros), Köprüçay (Eurymedon) ve Manavgat çayı (Melas) meydana getirir. Geride Toros dağları uzanır. Bu dağlar yaylaya geçit vermez. Kıyıdaki başlıca şehirler, Lykia sınırına yakın Olbia (Attaleia) ve Side'dir. Eurymedon'un yakınındaki bir tepede Manavgat (Aspendos), Kestros yakınında Murtına (Perge) yer alır. İki ırmak arasında kalesiyle Büyük İskender'e bile dayanan Syllion vardır.

İklimi yumuşak, toprakları verimli Pamphylia'da çok eski zamanlardan beri yerleşmeler olmuştur. Antalya'nın kuzeybatısında Yağca köyü yakınındaki Karain* mağarasında yapılan araştırmalarda Paleolitik devre ait çakmaktaşı âletler, hayvan ve insan iskeleti kalıntılarına rastlandı. Yine Antalya yakınlarındaki Beldibi ve Belbaşı mağaraları da bu bölgeye prehistorik devirlerde yerleşme olduğunu gösterir. Henüz araştırılmamış olan höyüklerin yüzeylerinde, elle yapılmış, siyah veya kırmızı renkte çanak çömlek kırıkları bulundu. Bu eserler Pamphylia'nın gerisindeki Pisidia'da, Göller bölgesi höyüklerinde bulunan bakırçağ eserlerine benzer. Pamphylia'dan Pisidia'ya ulaşan yolların, bu bölgeyi en erken devirlerden beri göller bölgesi ve batı anadolu kültürleriyle birleştirdiği söylenebilir. Bölgenin tarih devirlerinin başlangıcındaki durumu hakkında bilinenler azdır. Büyük Hitit imparatorluğu çağında bu devlete bağlı vasal beyliklerden biri olduğu kabul edilir. Akalar, M.Ö. XIV. ve XIII. yy.larda Doğu Akdeniz ülkelerine yayıldılar; Rodos, Sisam ve Kıbrıs'ı işgal ettikleri dönemde Anadolu'nun güneybatı ve güney kıyılarına ayak bastılar. M.Ö. 1200 yıllarında Orta Avrupa'dan Anadolu'ya yapılan Ege* göçleri sonunda Büyük Hitit devleti yıkılınca, Akaların bu kıyılara daha geniş ölçüde göç etmeğe başladıkları biliniyor. Pamphylia'da aka kültür eserlerine henüz rastlanmadı. Bununla birlikte eski yunan efsanelerinde, Akaların bu bölgeye göç ettiklerinden söz edilir. Plinius bölgenin asıl adı olarak *Mopsopia*'yı belirtir. Efsaneye göre, pamphylia halkı, Truva savaşlarından sonra Amphilokhos ve Kalkhas başkanlığında geriye çekilen eski yunanlılardan meydana gelmiştir. Pamphylia'lılar Kalkhas'ın ölümünden sonra argonaut'lardan kâhin Mopsos'un kumandasında Toroslar'ı aşmışlar, bunlardan bir kısmı da Pamphylia adı verilen bölgede kalmışlardır. Sakızlı tarihçi Theopompos, Mopsos'un, Pamphylia adlı bir kızı olduğunu yazar. Stephanos Byzantios ile Eustathios'un ileri sürdüklerine göre Mopsos'un babası Rakhios ile annesi Manto'nun *Pamphyle* adlı bir kızı vardı. Ephoros'a göre de Oitia'daki dor kralı Aigimios'un oğullarından birinin adı *Pamphylos* idi. Aspendos, Syllion ve Side gibi Yunanca olmayan yer adları, bölgeye Eski Yunanlılardan çok önce yerleşilmiş olduğunu gösterir. Pamphylia'lıların örf ve gelenekleri Kilikyalılara çok benzer. Bölge yerlilerinin kilikyalı göçmenler ve daha sonra gelen Eski Yunanlılarla karıştığı sanılıyor. Aspendos, Perge ve Syllion'da bulunan pamphylia lehçesinde yazılmış bazı kitabeler, bu lehçenin Yunanistan'da ve Arkadia'da konuşulan aka lehçesiyle akraba olduğunu gösterir. Bu lehçede ayrıca dor unsurlarının bulunması Dorların Yunanistan'ı işgal ederek aka krallıklarını ortadan kaldırdıktan sonra bazı adalara yerleştiklerini, anadolu kıyılarına ve bu arada Pamphylia'ya da ayak bastıklarını ortaya koyar (yaklş. M.Ö. 1000-900). Yunanistan'dan doğu yönünde gelişen bu ilk kolonileştirmeyi M.Ö. VIII. ve VII. yy.larda ikinci bir kolonileştirme takip etti; Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da Aiolis ve İonia'da oturan Yunanlılar Pamphylia'ya girerek burada bazı koloniler kurdular. Bunlar arasında Perge, Syllion, Aspendos ve Side gösterilir. Fakat bu şehir adlarının yunanca değil, yerli anadolu adları olduğu göz önünde tutulursa, Yunanlıların bu bölgede yeni şehirler kurmaktan çok, eski şehirleri ele geçirerek oraya yerleştikleri anlaşılır. Yerli unsurlarla karışık lehçelerin bu şehirlerde uzun süre tutunmuş olması, buraya gelen kolonların anavatanla fazla ilgili bulunmadıklarını ve kendilerinden herhalde sayıca çok üstün yerli halkın kuvvetli etkisi altında kaldıklarını gösterir. Side'ye gelen Yunanlıların kendi dillerini unutarak o çevrede anlaşılmayan bir dil konuşmağa başladıklarını

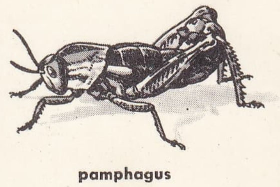

pamphagus

PAMPLONA

bildiren ve İzmit'li tarihçi Arrianos tarafından anlatılan efsane de bu görüşü doğrular. Bölge hiç bir zaman bağımsız olamamış ve bir Pamphylia krallığı kurulamamıştır. Yüzyıllar boyunca sürekli olarak büyük krallıkların eline geçen bölge, anadolu toprakları üzerinde yapılan savaşlardan etkilendi. Herodotos'a göre Lydia kralı Kroisos bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Kroisos'un pers kralı Keyhüsrev'e yenilmesinden sonra Pers imparatorluğunun eline geçti. (M.Ö. 547 veya 546) ve Perslerin ilk satraplığına bağlandı. Fakat, Side ve Aspendos'taki buluntulardan anlaşılan sikke basımı

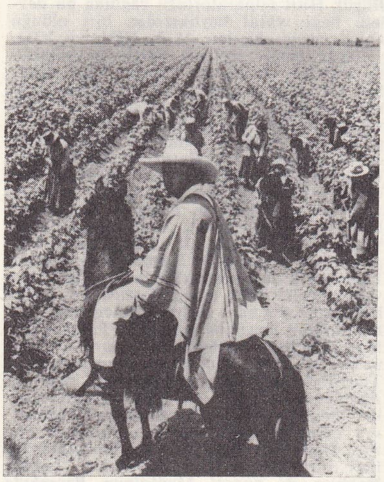

Güney Amerika'da bir **pamuk** tarlasında çalışan kadınlar ve nezaret eden toprak sahibi

pamuk toplayan işçi kadınlar

muhtariyeti bu şehirlerin oldukça bağımsız olduğunu gösterir. Persler şehirlerin iç yönetimlerine karışmamışlar sadece kendilerine sadık birtakım kişilerin tiran olarak bu şehirlerin başına geçmelerini sağlamışlardır. Pers kralı Kserkses, Yunanistan üstüne yürüdüğü sırada Pamphylia'lılar Perslere 30 gemiyle yardım ettiler. M.Ö. 467 veya 466'da Kimon, Köprüçay (Eurymedon) ağzında demirlemiş olan pers donanmasını büyük bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Atina'nın başkanlığı altında kurulan Attike-Delos Deniz birliğine Aspendos şehri de girdi. Şehir M.Ö. 441'de pers satrapı Tissaphernes'in (fars. Tisafern) kumandasındaki bir donanma üssü olarak bilinir. M.Ö. 334 veya 333 kışında Büyük İskender, Lykia bölgesi üstünden Pamphylia'ya geldi; Perge, Side ve Aspendos şehirlerini ele geçirerek bölge üstündeki hâkimiyetini güçlendirdi. Arrianos'un bildirdiğine göre, İskender, Lykia ve Pamphylia bölgelerinin başına satrap olarak Nearkhos'u tayin etti. M.Ö. 323'te bölge, Antigonos'un eline geçti. M.Ö. 301'de Antigonos'un ölümünden sonra Pamphylia bölgesinin, Pleistarkhos'un hâkimiyeti altına girdiği sanılıyor. Kısa ömürlü olan bu devletin ortadan kalkması üzerine bölge bazen Ptolemaios'ların, bazen de Selefkiler'in eline geçti; bu karışık durumdan yararlanan bazı şehirler, zaman zaman bağımsızlıklarını ilân ettiler. Suriye krallığının Küçük Asya valisi olduğu sırada bağımsızlığını ilân eden Akhaios, Pamphylia'nın da büyük bir kısmını ele geçirdi; fakat Büyük Antiokhos'un M.Ö. 214'te Akhaios'u yenilgiye uğratması üzerine bölge tekrar Suriye krallığına katıldı. M.Ö. 188'de Bergama krallığı tarafından alındı. Bergama krallığının vasiyet yoluyle Roma'ya geçmesi ve Asia eyaletinin kurulması üzerine (M.Ö. 133) Pamphylia'nın yeni durumu, kaynaklarda belirtilmez. Bölgenin, bu sırada bağımsız olduğu sanılıyor. M.Ö. 102'de Anadolu'nun güneyinde Kilikya adlı bir eyalet kurulduktan sonra Pamphylia bu eyalete bağlandı. Korsanlara karşı yaptıkları mücadelede Romalılar bu kıyıları üs olarak kullandılar. Pontos kralı Mithridates VI, M.Ö. 88'de Anadolu'yu istilâ ettiği sırada bu bölgeye de geldi. M.Ö. 36'da Roma imparatorluğunun doğu kısmına hâkim olan Antonius, bölgeyi Galatia kralı Amyntas'a verdi; bu durum M.Ö. 25'e kadar devam etti. Bu tarihten sonra Amyntas'ın krallığı, Augustus tarafından Galatia adını taşıyan bir eyalet haline getirildi. Pamphylia ise ya Asia eyaletinin bir parçası oldu veya ayrı bir eyalet haline getirildi. İmparator Claudius zamanında bölge Lykia ile birleştirilerek bir «çift eyalet» yapıldı (M.S. 43); sonra bir süre için Galatia'ya bağlandı. Roma imparatorluk devrinde, özellikle II. ve III. yy.larda Pamphylia, öteki anadolu bölgeleri gibi büyük bir gelişme gösterdi. Şehirler büyüdü ve zenginleşti; kalıntıları bugün de ilgi çekici olan anıtsal binalar ve anıtlarla süslendi. 315 Yıllarında bölgenin Lykia'dan ayrıldığı ve ayrı bir eyalet olduğu anlaşılıyor. Pamphylia'da IV. yy.dan itibaren Hıristiyanlık yayılmağa başladı ve V. yy.da yerleşti. V. yy.ın ortalarında bölge, merkezleri Side ve Perge olmak üzere iki kısma ayrıldı. Fakat bu bölünme, idarî olmaktan çok kilise teşkilâtıyle ilgiliydi. Pamphylia, V. ve VI. yy.larda önemli bir bizans eyaletiydi. Fakat VII. yy.dan itibaren Arapların, donanmalarıyle Anadolu'nun güney kıyılarını yakıp yıkmağa başlamaları üzerine bölge bir savaş alanı haline geldi ve bu olaylardan çok etkilendi. Bu akınlara karşı koyabilmek üzere Bizanslılar bölgede bir *thema* (askerî eyalet biçimi) kurdular ve buraya *Kibyraioton thema* (Mikra Kibyra thema'sı) adı verildi. XI. yy.dan itibaren bölge Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir mücadele konusu oldu. 1207'den itibaren Konya sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev I tarafından işgal edildi ve Selçukluların elinde kaldı. Konya Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra (1299) Hamidoğullarının ve bunların bir kolu sayılan Tekeoğullarının yönetimine geçti, Murad I zamanında da Osmanlılar tarafından alındı (1391). [→ Bibliyo.] (M)

PAMPHYLİA lehçesi. Leng. Aka öbeğine giren eski yunan lehçesi. (L)

PAMPHYLOS'LAR, yun. **Pamphyloi,** her biri adını Pamphylos'tan alan üç dor boyu. (L)

PAMPLONA, İspanya'da şehir, Navarra ilinin idare merkezi; 118 510 nüf. Şehir, dağlararası bir havzanın ortasında, Arga'ya hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Virgen del Sagrario katedralinin (Ventura Rodriguez'in yaptığı, XVIII. yy.dan kalma cephe) avlusu ve rahip salonları XIV. yy. fransız sanatının en güzel örneklerindendir. Yapımına XIII. yy.da başlanan San Saturnino kilisesi; kısmen XVI. yy.dan kalma Santo Domingo kilisesi; XVII. yy. sonundan kalma barok üslûbunda yapı. Casa municipal (orijinal cephe); 1551'de Felipe II'nin emriyle inşa edilen kale. Şehirde yakın bir tarihte sanayi (makine yapımı) gelişmiştir.

— Tar. Pamplona'nın (*Pompaelo*) adını Pompeius'tan aldığı sanılır. Sırasıyle Gotların ve Magribîlerin (738-750) eline geçen şehir 905'te Navarra krallığının başkenti oldu. Katolik Fernando'nun Navarra kralı Juan III d'Albret'ten aldığı şehri, Juan III 1521'de geri almak istediyse de başaramadı; şehir, 1808'de Fransızların eline geçti. Kral Jose, Vitoria yenilgisinden sonra (1809) buraya sığındı; dört ay süren bir kuşatmadan sonra Bourbon'lar şehri aldılar. (L)

PAMUCAK derbendi, Marmara bölgesinde, İznik-Yenişehir (Bursa) yolunun geçtiği boğaz uzunluğu; 580 m. (M)

PAMUK i. (esk. türk. k.). Koza şeklindeki meyvesi üç, dört veya beş dilim halinde açılan tropikal bitki. [İlmî adı *gossypium*. Ebegümecigillerden.] (Bk. ANSİKL. *Bot. bö-*

pamuk toplayan işçiler

Foto. İspanya Milli Turizm bürosu (LAROUSSE); Histoire de l'Humanité; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lümü.) || Bu bitkinin tohumlarının çevresinde oluşmuş ince yumuşak tellerin adı: *Adana'nın pamuğu / Altın dolu sandığı* (Halk türküsü). [Bk. ANSİKL. *Tekst. bölümü.*] || İşlenmiş, hidrofil pamuk: *Yaranın üzerine bir parça pamuk koydu.* || *Pamuk atmak*, pamuk didiklemek. || *Pamuk balı*, beyaz bal. || *Pamuk bezi*, pamuktan yapılan kumaş. || *Pamuk fidanı*, pamuk veren bitki. || *Pamuk ipliği*, pamuktan yapılmış iplik. || *Pamuk tarağı*, pamuk çekirdeğini pamuktan ayıran makine, çırçır.

— ÇEŞ. DEY. *Pamuk gibi*, çok yumuşak: *Pamuk gibi ekmek.* || *Pamuk ipliğiyle bağlamak*, (bir işi) yetersiz veya geçici bir çözüme bağlamak. || *Kulağına pamuk tıkamak*, söylenen şeyleri duymamazlıktan gelmek.

— Eczc. *Hidrofil* veya *idrofil pamuk*. Bk. ANSİKL.

— İşl. *Pamuk ipliği*, yumak veya çile halinde satılan, mat veya parlak, dikiş ve nakış ipliği.

— Malzeme. *Cam pamuğu*, pamuk ipliği gibi ince ve esnek cam elyafı.

— Piroteknik. *Pamuk barutu*, patlayıcı özellikleri olan nitrolanmış pamuk. (Bk. ANSİKL.) || *Kolodyum pamuğu*, alkol ve eter karışımında tamamen çözünebilen, yüzde 12 oranında azot kapsayan nitroselüloz.

— Tic. *Pamuk elyafı*, toplandığı gibi yığın halindeki ham pamuk.

— ANSİKL. Bot. *Pamuk* otsu veya odunsu bir bitkidir. Ekvatorun her iki yanında 40° enleme kadar yetişir, gelişme süresince sıcak iklim, büyüme sırasında bol su, kozanın olgunlaşması ve hasat sırasında kuraklık ister. İlkbahar yağmurları yeterli değilse sulamak gerekir.

Pamuk, hücrelerindeki kromozon sayısına göre iki gruba ayrılır. Fakat tarım bakımından kozanın kapalı veya açık oluşuna göre ayırım yapılır. Kapalı koza pamukları ikiye ayrılır: asya pamukları (*Gossypium arbreum, G. herbaceum, G. indicum*) ve amerika pamukları (*G. hirsitum, G. Mexicanum, G. Peruvianum*). Açık koza pamukları diğer bütün amerika pamuklarını (*G. Barbadense, G. vitifolium, G. Brasiliensis*) kapsar. Kapalı koza pamuklarında (msl. *G. herbaceum*) liflerin uzunluğu 15-30 mm (kısa pamuk); açık koza pamuklarında (msl. *G. Barbadense*) ise 30-70 mm'dir (uzun pamuk).

Pamuk mart ve nisan aylarında ekilir; haziran-temmuzda sarı çiçek açar; çiçekler çabucak solar ve ceviz iriliğinde koza yapar. Kozalar olgunlaşır ve yeni çiçeklerle aynı zamanda açılır. Hasat, kozaların olgunlaşmasına göre art arda birçok sefer yapılır. Kozalar elle veya makas yardımıyle toplanır. Şimdi motorlu pamuk toplama makineleri de kullanılmaktadır. Toplanan kozalar birkaç gün süreyle kurumağa bırakılır, sonra pamuklar kozadan ve tohumdan çırçır makineleriyle ayrılır; balya haline konarak kullanılacağı yerlere gönderilir. Eskiden faydasız sayılarak atılan veya hayvan yemi olarak kullanılan pamuk çekirdeğinden (çiğit) şimdi yüzde 20 oranında sıvı yağ elde edilir; bu yağlar konserve sanayiinde, margarin ve özellikle sabun yapımında kullanılır; küspesi ise hayvanları beslemeğe yarar.

— Coğ. Pamuk, XIX. yy.dan beri en çok kullanılan tekstil hammaddesidir. Sanayi devriminden önce, ancak Asya ve Amerika gibi üretici ülkelerde kullanılırdı. Avrupa'da, özellikle İngiltere'de, XVIII. yy. sonundan beri sanayinin gelişimine bağlı olarak üretimde sürekli artış göstermektedir.

Pamuk ekimi dönenceler arası iklim bölgelerinde kurak mevsimde ve az çölsü bölgelerde sulama ile yapılır; bu yüzden akdeniz ülkelerinde (İspanya, Yunanistan, Bulgaristan, İtalya, Türkiye, Yugoslavya) iklime alıştırma teşebbüslerine rağmen, Avrupa'da üretim düşüktür. Pamuk ekiminde, dünya üretiminin hemen hemen yarısını karşılayan Amerika ilk sırayı alır. Bu ülkede, pamuk ekimi özellikle güneyde zenci el emeğinin çok oluşu ve elverişli iklim sebebiyle çok gelişmiştir. Amerika kıtasında Meksika ve Brezilya da önemli üretim bölgeleri olarak sayılabilir. Öbür büyük pamuk üretici ülkeler, Asya'da toplanmıştır: Rusya, Orta Asya'da ekimin geliştirilmesiyle dünya üretiminde ikinci sırayı alır; bu ülkeyi eski üretim bölgeleri olarak Çin, Hindistan ve Pakistan takip eder. Afrika'da ekimin gelişimi sömürgeciliğe ve batı ülkeleri ekonomisine bağlı olarak gelişmiş ve yenidir. Mısır beşinci sırayı almakta ve iyi kalitede pamuk yetiştirmektedir. Bunun dışında, İngiltere Doğu Afrika'da, Fransa Kuzey Afrika ve Sudan'da denemeler yapmış fakat üretim zayıf kalmıştır. Bugün pamuk piyasasına önemli ihracatçılar olarak Amerika, Hindistan ve Mısır hâkimdir.

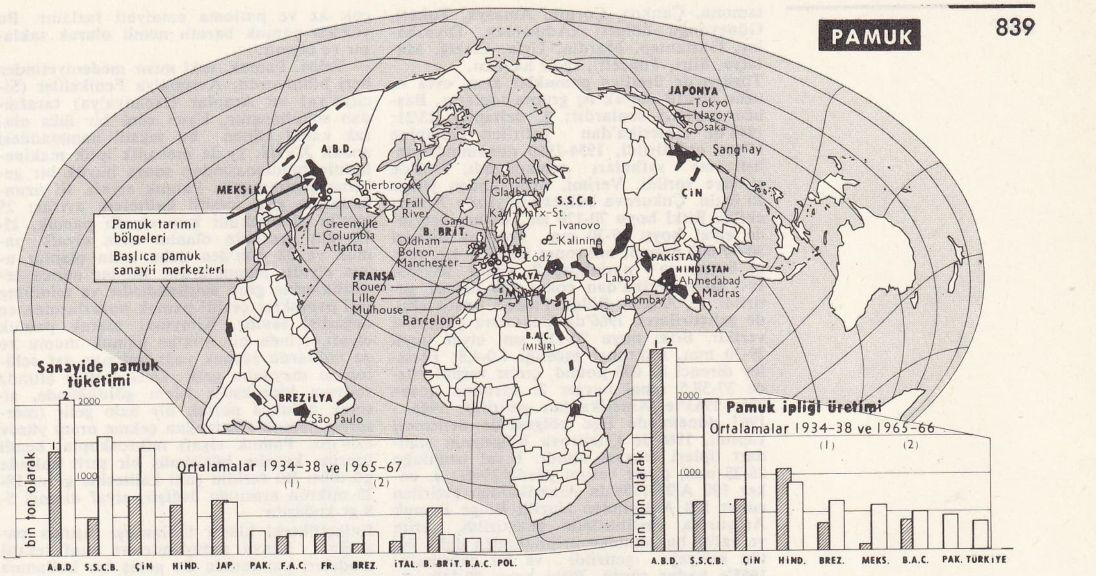

Dünya'da pamuk üretimi

İngiltere'de Liverpool ve Fransa'da Le Havre Avrupa'nın başlıca pamuk pazarlarıdır. Pamuk sanayii büyük sermayeye ve çok gelişmiş makinelere ihtiyaç gösterir; fakat yün gibi el emeği bakımından uzmanlık istemez. Ucuz olan pamuklu dokumalar çok büyük miktarlarda dokunur. Bu alanda yünde olduğu gibi Avrupa'nın eski sanayi ülkelerinin öncülüğü görülmez. İngiltere, çok büyük fakat eskimiş tesislerine rağmen, büyük bir pamuk sanayii krizi atlatmış ve dünyada beşinci sıraya düşmüştür. A.B.D., İkinci Dünya savaşından sonra üretimini geliştirmiş ve dünyada ilk sırayı almıştır. Bu ülkeyi Rusya ve büyük bir iç pazara sahip olan öbür iki asya ülkesi, Hindistan ve Çin takip eder. Öbür büyük üreticiler ise İngiltere ile birlikte Japonya, Fransa, Almanya ve Polonya'dır. Nihayet Birinci Dünya savaşından bu yana orta ve güney amerika ülkeleri pamuk sanayii kurdular (Meksika, Brezilya, Arjantin). Avusturya, Güney Afrika birliği ve Mısır, İkinci Dünya savaşından sonra üretimlerini geliştirmektedirler. Son yılların en önemli olayı, Avrupa'da bu sanayi kolunun nispeten gerilemesidir.

1958-1965 Arasında dünya ham pamuk üretimi nispeten yavaş bir şekilde gelişerek 10 Mt'dan 12 Mt'a yükseldi; yavaşlığın sebebi sunî elyaf üretiminin çok daha hızlı artmasının frenleyici etkisidir. (Bk. DOKUMA.) 1965'te A.B.D. dünya üretiminin yüzde 30'undan azını (3,3 Mt) üretti; onu S.S.C.B. (1,8 Mt), Çin (1,2 Mt [?]), Hindistan (1,1 Mt), Brezilya (0,6 Mt), Meksika (0,55 Mt), Mısır (0,5 Mt), Pakistan (0,4 Mt) ve Türkiye (0,3 Mt) takip eder. Öbür üretici ülkelerin hiç birinin üretimi 0,2 Mt'u geçmez.

Aslında üretim artışı hâlâ (hiç değilse sunî elyafın rekabetinin özellikle etkili olduğu sanayileşmiş ülkelerde) tüketim artışından fazladır. Japonya'nın yılda 0,7 Mt ham ipek satın almasına karşılık Batı Avrupa'nın geleneksel dokuma ülkelerinin (Büyük Britanya, Fransa, Batı Almanya, İtalya) her biri, ancak 0,2-0,3 Mt satın alır; fiyatlar düşmekte, stoklar kabarmaktadır. A.B.D. ve Batı Avrupa'da pamuklu dokuma üretimi duraklama halindedir; ama son on yıldır sosyalist Avrupa'da, Japonya'da ve özellikle ham ipeklerinin günden güne artan bir kısmını kendileri işleyen bazı üretici ülkelerde (Hindistan, Mısır, Pakistan, Türkiye) gelişti. Pamuk hâlâ dünyanın başlıca dokuma ürünüdür: ama 1958-1965 arası üretiminin yüzde 20 oranında artmasına karşılık selülozsuz elyafların üretimi dört kat artmıştır (1965'te 2 Mt).

● *Türkiye*'de pamuğun ekonomide önemli bir yeri vardır. Türkiye, dünyanın dışarıya pamuk satan 34 ülkesi arasında 9. sırayı alır. Pamuk geliri zıraî üretim gelirlerinin yüzde 7,38'ini, ihracat gelirlerinin de yüzde 26,24'ünü meydana getirir. Pamuk ekim alanı 500 000 hektarı geçen ülkeler arasında Türkiye 527 000 hektarla (1970), Sovyetler, Meksika ve Mısır Arap cumhuriyetinden sonra gelir. Üretim, 1971'de 400 000 t'u buldu ve 1975'te 865 000 hektar araziden 631 000 t pamuk alınabileceği hesaplandı. Pamukla birlikte bunun yan ürünü olan çiğit de iktisadî yönden önem taşır: 1965 yılında elde edilen 532 000 t çiğitin 396 000 t'u yağ üretiminde, 72 000 t'u hayvan yemi olarak, 34 000 t'u tohumluk olarak kullanıldı ve 30 000 t'u da ihraç edildi. Bütün Türkiye'de yaklaşık olarak 250 000 çiftçi pamukçulukla uğraşır. Başlıca şu bölgelerde pamuk üretilir: 1. Çukurova (Adana, İçel, Hatay, Maraş); bu bölgede pamuk ekim alanı 420 000 hektara yaklaşır. Tüm pamuk üretiminin yüzde 60'ı buradan elde edilir; 2. Ege bölgesi (Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Muğla); burası ikinci büyük pamuk bölgesidir ve 200 000 hektar araziden, Türkiye üretiminin yüzde 29'u oranında ürün alınır; 3. Antalya bölgesi (Antalya ve Finike, Kalkan, Serik, Manavgat, Alanya ovaları); 32 000 hektar araziden Türkiye toplam ürününün yüzde 4,5'i elde edilir. Pamuk ekilen öteki yerler: Meriç, Susurluk, Aras, Dicle, Fırat, Yeşilırmak, Kızılırmak havzaları, Trakya ve Marmara (Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Bursa, Kocaeli), Sakarya çevresi (Bilecik, Eskişehir, Sakarya, Ankara), Kızılırmak-Yeşilırmak havzası (Kas-

açmış kozalar

pamuk plantasyonu

Foto. LAROUSSE

tamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat), Güneydoğu bölgesi (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Urfa, Elazığ, Malatya, Siirt, Tunceli), Iğdır havzası.
Türkiye'de üretilen pamuklar kısa, orta ve uzun elyaflı olarak üç grupta toplanır. Başlıca çeşitleri sunlardır: **1.** deltapine 15/21: 1948'de Amerika'dan getirilen deltapine 15'ten geliştirildi, 1954-1960 döneminde geliştirilme safhaları tamamlandı, 1962'de çiftçiye verildi. Verimi, orjinalinden yüzde 20 fazla. Çukurova bölgesinin yüzde 70'inde ekilir. Bitki boyu 70-120 sm, tohum üzerinde elyaf boyu 29-30 mm, Pressley direnci 80-90 000 pound, mikroner inceliği 4,2, rengi beyaz ve parlakça; **2.** coker 100/153: 1948'de Amerika'dan coker 100 olarak getirildi ve Adana Bölge Pamuk enstitüsünde geliştirilerek 1966'da Çukurova çiftçisine verildi. Bitki boyu 70-110 sm, elyaf boyu 29-30 mm, mikroner inceliği 4,0-4,8; Pressley direnci 80 000 pound, çırçır verimi yüzde 37-38,5 rengi beyaz; **3.** carolina queen 201: 1963'te Amerika'dan getirildi, 1965 - 1967 döneminde Ege bölgesinde denemesi yapıldı, 1968'de Çukurova bölgesinin standart tipleri arasına alındı. Elyaf uzunluğu 26-28 mm, çırçır verimi yüzde 39-41; **4.** coker 100 A/2: 1959'da Amerika'dan getirilen coker 100 A tipinden Nazilli Bölge Pamuk Araştırma enstitüsünde geliştirildi, verim ve kalite bakımından orijinalinden daha üstün seviyeye getirildi ve bu çalışmalar 1965'e kadar sürdü. Bitki boyu 90-110 sm, tohum ağırlığı 10,3 gr, elyaf boyu 29 mm, mikroner inceliği 4,2; Pressley direnci 70-80 000 pound, çırçır verimi yüzde 40; rengi beyaz ve parlak. Bu tiplerin dışında çeşitli bölgelerde yetiştirilen ve toplam üretimin yüzde 2 kadarı olan ***maydos yerlisi*** (elyaf boyu 18-22 mm), ***yerli 193*** (elyaf boyu 21-23 mm), ***sealand*** (elyaf boyu 33,3-39,6 mm) ve ***akala*** tipleri de vardır. Bu tiplerden coker çeşitleri genel ekim alanının yüzde 56'sını, deltapine yüzde 40,2'sini, yerli ve akala çeşitleri de yüzde 3,8'ini kaplar. Çukurova bölgesinde coker yüzde 43 ve deltapine yüzde 56'dır.

— Eczc. ***Hidrofil pamuk,*** uzun lifli pamuklardan elde edilen taranmış pamuğun yağını gidermek ve beyazlaştırmak suretiyle hazırlanır. Hemen hemen saf selülozdan ibarettir. Çok miktarda su çeker. Su emici pansumanlarda kullanılır.
İlâçlı pamuklar, bazı ilâçlara batırılmış, taranmış pamuktan hazırlanır (iyotlu pamuk, biberli pamuk kan çekici olarak kullanılır).
Selüloz pamuğu, kozalaklıların odunundan yapılan ve tabiî pamuk yerine kullanılan bir maddedir. Suda kolayca lif halinde ayrılır; bu yüzden kullanıldıktan sonra kolay atılabilen pansumanlarda ve süt çocuklarının yatak altlarını değiştirmek için kullanılır. Ayrıca kolay kırılabilen cisimlerin (ilâç ampulleri) ambalajlanmasına yarar.
Penghawar pamuğu, Cava ve Sumatra'da yetişen ağaçsı eğrelti otlarının liflerinden meydana gelir ve kan dindirici olarak kullanılır.

— Piroteknik. Nitroselüloz*ların patlayıcı özelliği, bileşimlerindeki azot miktarıyle doğru orantılı olarak artar. Pratikte, bu maddelerin patlayıcı olarak kullanılabilmesi için, azot oranının en az yüzde 12 olması gerekir.
Pamuk barutu yapmak için, iyice temizlenmiş kısa lifli pamuklar kullanılır; kurutmadan sonra bu pamuk nitrolama işleminden geçirilir. Pota usulü, Selwig türbinleri, Thomson kapları gibi eski metotlar yerine bugün, pamuğun paslanmaz çelikten yapılmış, karıştırıcılı nitrolama kaplarında işlenmesi tercih edilir. Nitrolanmış pamuk sonradan, emdiği asidin fazlasını gidermek için türbinde sıkılır ve önce soğuk, sonra sıcak suda yıkanır. Pamuk barutunun sıcak su ile kararlı hale getirilmesi işlemi, bugün otoklavlarda, yaklaşık olarak 110° C'ta yapılır. Otoklavda tutma süresi, aynı zamanda moleküllerin bölünme derecesini (veya teknikte dendiği gibi, viskozitesini) ayarlamağa yarar. Pamuk barutu daha sonra, kâğıt yapımında kullanılanlara benzeyen bir âlette veya konik rafinerilerde ezilir. Tam bir kararlılık kazandırmak için ürün pişirilir, yani kalsiyum karbonat katılmış suda ve 100° C'ta bir-iki saat ısıtılır. Tekrar soğuk su ile yıkanan ve sıkılan pamuk barutunda yüzde 25 kadar su bulunur. Bu nem oranındaki pamuk barutunun hassasiyeti çok az ve patlama emniyeti fazladır. Bu yüzden pamuk barutu nemli olarak saklanır ve taşınır.

— Tekst. Pamuk, eski mısır medeniyetinden beri biliniyordu; Avrupa'ya Fenikeliler (Sicilya'ya) ve Araplar (İspanya'ya) tarafından sokulmuştur. Uzun süre bir lüks olarak kabul edilen bu tekstil hammaddesi ancak XVIII. yy.da mekanik iplik makinelerinin bulunmasından sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Pamuk elyafı, lif uzunluklarına göre çeşitli kalitelere ayrılır: 25 mm'in altındakiler kısa elyaflı pamuk, 25-32 mm arasında olanlar orta elyaflı pamuk ve 32 mm'den daha uzun olanlar uzun elyaflı pamuklardır. Bunlar ayrıca temizliklerine göre sınıflandırılır ve middling tipi pamuklar çeşitli pamuk pazarlarında en değerlisi sayılır. Kimyasal olarak pamuk elyafı, içinde bir miktar pamuk mumu ve az miktarda pamuk yağı bulunan saf selülozdan meydana gelir. Özel şartlar altında sodyum hidroksitle işlem gördüğünde, işerek oldukça parlak bir hale gelir (merserize pamuk). Pamuğun çekme oranı yüzde 8,50'dir. Pamuk elyafı mikroskopta, kendi üzerine kıvrılıp bükülmüş bir şerit halinde görülür. Bu şeridin çapı kalitesine göre, 18-25 mikron arasında değişir, elyaf direnci 5-8 gr kadardır.
İplikçilikteki klasik kullanılışı dışında pamuğun kimya sanayiinde ve sunî tekstil madeleri yapımında da geniş bir kullanma alanı vardır; çünkü ilgi çekici bir saf selüloz kaynağıdır. Ayrıca taranmış halde, *hidrofil pamuk* olarak tedavide kullanılır.
Taranmamış pamuk iplikçiliği. Daha çok orta uzunlukta ve amerikan tipi pamuk kullanılır. Bu tür iplikçilikte temizleme işlemi şöyle uygulanır: ilk iş olarak ham pamuk, balyalarda basınçla sıkıştırılmış pamukları açan, çeşitli türleri bir arada harmanlayarak içlerinde bulunan toz, toprak, kum gibi yabancı maddeleri temizleyen ve «balya kırıcı» denilen makinelerden geçirilir. Her pamuk balyası elyaf uzunluğu ve kalite bakımından farklı olduğu için, otuz balyaya kadar homogen bir karışım elde edilir. Açılan ve tam bir harman haline gelen pamuk elyafı, balya kırıcıdan sonra çeşitli hallaç makinelerinden geçer; içlerinde bulunan kuru yaprak parçaları da temizlenerek, makine üzerine yerleştirilmiş aspiratörlerle elyaftan ayrılıp dışarıya atılır. Hallaç makinelerinden sonra pamuk elyafı dövme makinelerine verilir. Bu makineler, madenî çubukların devamlı darbeleriyle, hem elyaf kendi tabiî biçimini alır, hem de yabancı maddelerden temizlenme işlemi devam eder. Dövme makinesinden pamuk elyafı, metresi belirli ağırlıkta vatka halinde çıkar. İlk temizleme, hallaçlama ve dövme makineleri normal olarak tek bir blok meydana getirir ve işlenen pamuk elyafı, makinelerin birinden diğerine geniş borularla gönderdiği pamuk miktarı, elektromekanik veya elektronik olarak ayarlanır ve makineler gerektiği zaman çalışıp durarak birbirini tamamlar. Kalınlığı ve metre başına ağırlığı istenen iplik numarasına göre hazırlanan bu vaktalar, büyük yumaklar halinde tarak makinelerine taşınır. Bu işlemlerin otomatik olarak yapılmasındaki faydalardan biri de, genellikle tek işçi çalıştırdığından el emeğinden tasarruftur. Bu şekilde elde edilen vakta yumakları, tarak makinelerinin arkasına yerleştirilir ve yeniden taraklama işlemi uygulanır. Bu işlemin amacı, önceki işlemlerde kaçmış olan en küçük yabancı maddenin bile temizlenmesi, elyafın kısmen birbirlerine paralel hale sokulması ve sonunda liflerin, metre başına ağırlığı belirli bir şerit haline getirilmesini sağlamaktır. Ancak taraktan bir tül halinde çıkan vaktanın tarak hunisinden geçtikten sonra şerit haline gelmesi, bu şeridin her metresinin düzgün bir ağırlıkta olması için yeterli değildir. İşte bu düzgünlüğü sağlamak için bu şeritleri katlama ve çekme yoluyle düzgünleştirmek gerekir; bunu da genellikle cer makineleri sağlar. Bu makineler normal olarak art arda dizili 4 çift çekim silindirinden meydana gelir. Bu silindir çiftlerinin çevre hızları gittikçe artar; bu yüzden aralarından geçen şerit çekilerek incelir ve istenen incelikte fitil elde edilir. Her çekim silindir çiftinde, altta bulunan silindir madenî ve olukludur; üst silindir, maden çekirdek üzerine sentetik kauçuk kaplanarak yapılır ve alt silindir üzerine mekanik yayla veya hidrolik olarak bastırılır. Girişte 6 veya 8 tane şerit birlikte verilerek çekim silindirleri arasına girer; çekilmiş ve incelmiş olarak makine önündeki bir kovaya aktarılır. Cer makineleri, özel elektronik düzenlerle kendi kendine durabilir; aradaki şeritlerden birinin kopması, ön çıkış şeridinin bozulması veya kovaya belirli miktarda şerit dolması halinde otomatik olarak durur ve duruş sebebini renkli bir lambanın yanmasıyle bildirir. Çapı ve metre ağırlığı düzgünleştirilen şeritlere, artık inceltme işlemi uygulanabilir. Bu işlem, bir veya birkaç kere flayer makinelerinden geçirilerek yapılır. Bu makinelerde, şerit 3 veya 4 çift çekim silindirleri altından geçirildikten sonra kendi ekseni etrafında dönen bir iğle hafif büküm verilerek iğ üzerindeki makaralara sarılır: çekim yoluyle çok incelen fitillerin dirençlerini arttırmak için metre başına 10 büküm verilir. İğ üzerindeki iki kollu bir maşanın kollarından birine hafif sarılı olarak inen fitil, iğe geçirilmiş bir makara üzerine devamlı olarak sarılır. Makine üzerindeki fitil verimi sabit olduğundan düzgün bir makara sargısı elde etmek için, makaranın çevre hızı çapının büyüklüğüne göre ayarlanır. En gelişmiş makinelerde yüksek çekim uygulandığından son fitil inceltmesi sadece bir flayer geçişiyle yapılır; çok ince iplik yapan fabrikalar, kaba, orta ve ince flayer geçişi adı altında 3 geçiş kullanarak fitillere gereken inceliği verebilmektedir. Bu yolla elde edilen fitiller iplik yapmak için Vater (sabit vargel-sabit eğirme) makinelerinden geçirilir.

● *Tanınmış pamuk iplikçiliği* (penye pamuk). Bu tip iplik yapımı, çoğunlukla çok ince ve hassas işlerde kullanılan düzgün pamuk iplikleri elde etmek amacını güder. Taranmış pamuk için, hammadde olarak kullanılacak pamuğun en iyi kaliteli, ince ve uzun elyaflı olması gerekir. Bu tip iplik yapımında pamuk elyafı taranmamış iplik yapımında uygulanan bütün işlemlerden başka, ayrıca tarak makinesinden geçirilir; fitiller birleştirme makinesinde işlenerek, 40-50 sm genişliğinde bir şerit haline sokulduktan sonra, tarama makinelerinde taranır. Üzerinde, kalından inceye doğru sıralanmış taraklar bulunan yuvarlak bir silindirde taranan şeridin içindeki çok kısa lifler makine altına dökülerek ayrılır. Böylece kısa elyaftan, bitkisel döküntülerden tamamen temizlenmiş homogen uzunlukta ve lifleri birbirine paralel hale gelen şerit, cerlerden, flayerlerden geçirilerek inceltilip sabit vargel makinelerine verilir ve iplik haline getirilir. Döküntüler, kaba ve düşük kaliteli kısa pamuklar kalın numaralı iplik yapımında kullanılır. Bu tür iplikçiliğe «vigonya» adı verilir. (LM)

PAMUKAKİ i. (türk. *pamuk* ve yun. *-aki*, küçültme eki'nden). İşleme yapmakta kullanılan bir çeşit beyaz pamuk ipliği. (M)

Pamuk Araştırma enstitüleri. Bk. PAMUK İŞLERİ TEŞKİLÂTI.

PAMUKBALIĞI bls. i. Zool. Mavi derili köpekbalığının yaygın adı. Bk. HARHARYAS. (M)

Pamukçu. Arkeol. Konya'nın 20 km kadar güneyinde, Konya-Hatunsaray yolu üzerinde höyük. Ortalama 10 m yüksekliğinde, 60-70 m çapındadır. Remzi Oğuz Arık yönetiminde yapılan, 1941 Konya-Ankara inceleme gezisinde höyüğün yüzeyinde Bakır, Hitit, Frig çağı ve Klasik çağa ait çanak çömlek parçaları bulundu. (M)

PAMUKÇUK i. (*pamuk*'tan *pamuk-çuk*). Bir mantardan ileri gelen ve sindirim aygıtında, çoğunlukla ağızda ortaya çıkan pamuğumsu görünüşte iltihaplı kabarcık. (Genellikle çocuklarda görülür; hayvanlarda da rastlanır.)

— ANSİKL. Patol. *Pamukçuk* bulaşıcı bir hastalıktır; mukoza üzerinde, özellikle ağız ve yutak mukozasında küf görünüşünde beyaz, kaymağa benzer plakalar meydana getirir; sebebi asalak bir mantardır (*Endomyces candida* veya *Sacharomyces albicans* veya *candida albicans*). Hastalık çocuklarda beslenme bozukluğu hallerinde, erişkinlerde ve ihtiyarlarda ise mide-bağırsak hastalıklarında, kaşeksiде, antibiyotik tedavisinden sonra görülür. Sonuç erişkinde çocuğa oranla daha ağırdır. Hafif vakalarda alkali bir sıvıyle (sodyum bikar-

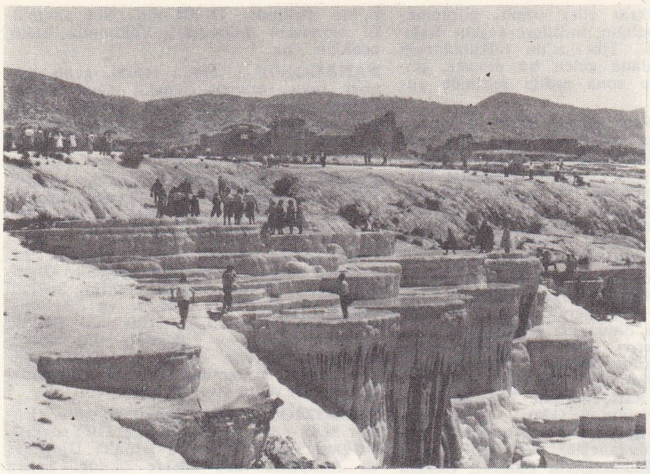

PAMUKKALE'den iki ayrı görünüş

bonat) yıkamak yeterlidir. Tedavide mantar öldürücü ilâçlar kullanılır. (L)

Pamuk Deneme ve Üretme çiftliği. Bk. PAMUK İŞLERİ TEŞKİLÂTI.

PAMUK deresi, Akdeniz bölgesinde Tarsus çayının önemli bir kolu. Bolkar dağlarının güney yamacından *Cehennem deresi* adıyle çıkar, üzerinde bir baraj yapılan Kadıncık suyu ile birleşir. (M)

PAMUKELMASI blş. i. Bot. Pamuk bitkisinin meyvesi. (M)

Pamuk İşleri teşkilâtı, Tarım bakanlığına bağlı, müdürlük seviyesinde devlet teşkilâtı; pamukçuluğun geliştirilmesi, tohum ıslahı ve çırçır fabrikalarının denetimi amaçlarıyle kuruldu (1937). Görevleri: Türkiye'de yetişen pamukların verimlilikleri, hastalıklara dayanıklılık dereceleri, erken ürün alınması, koza, çırçır verimi, elyaf ve iplik vasıfları, maliyetler, kuru ve sulu şartlara uygun olarak verim ve kalite yönünden üstün vasıflı pamuk tohumu elde edilmesi, dışarıdan getirilecek yeni pamuk tohumu tipleri üstünde ıslah çalışmaları yapılması konularında araştırma ve incelemelerde bulunmak; ıslah çalışmaları tamamlanmış tohumlukları ihtiyaca göre bölgelere dağıtmak; pamukçuluk konusunda kurslar, seminerler toplantılar düzenlemek; çırçır fabrikalarını denetlemek; pamuk üreticisine ve çırçır fabrikası sahiplerine ihtiyaçları olan her türlü malzemenin sağlanmasına yardım etmek; pamuk tarımının geliştirilmesiyle ilgili tedbirleri almak.
Teşkilât, iki enstitü (Adana Bölge Pamuk Araştırma enstitüsü [1924], Nazilli Bölge Pamuk Araştırma enstitüsü [1933]), 3 deneme ve üretme çiftliği (Malatya Pamuk Deneme ve Üretme çiftliği [1935], Manisa Pamuk Deneme ve Üretme çiftliği [1947], Antalya Pamuk Deneme ve Üretme çiftliği [1964]); 2 alt istasyon (Çakmar Alt istasyonu [1964], Maraş Alt istasyonu [1970]), 2 teknik müfettişlik (İzmir'de Ege bölgesi Pamuk İşleri Teknik müfettişliği [1948], Adana'da Çukurova Bölgesi Pamuk İşleri Teknik müfettişliği [1964]) ve bir mütehassıslıktan (Antalya Pamukçuluk mütehassıslığı [1954]) kuruludur. (M)

PAMUKKALE, Denizli şehrinin 22 km kuzeyinde, geniş bir ovanın kuzey kenarında tepe. Kireçli beyaz traverten tortullarından meydana gelen tepe, pamuk görünümünde olduğu için bu adla anılır. Yeraltında sıcak su kaynaklarının erittiği kalsiyum karbonat yüze çıkınca katılaşarak tabiî çatlaklardan taşar ve saçaklar biçiminde yamaçlara çökelir. Bu kısımda Eskiçağda ünlü bir şehir olan Hierapolis'in kalıntıları vardır. Bu şehri ve travertenlerin güzelliğini görmek için her yıl binlerce gezgin ve turist buraya gelir. Çevrede otel ve motel gibi turistik kuruluşlar da yer alır. Bk. HİERAPOLİS. (M)

Pamukkale kaplıcası, Denizli ili, merkez ilçesine bağlı Pamukkale köyünde kaplıca. Denizli'nin kuzeyindedir. Hierapolis* harabeleri de bu kaplıcanın dünyaca tanınmış pamuktaşlarının üzerindeki düzlüktedir. Hierapolis, Bizanslılar devrinde kaplıcalarıyle tanınmıştı. Şehirde 15 tane kaplıca vardı. Kaplıcaların üzeri otel olarak kullanılıyordu. Bugün kaplıcada üç tane turistik konaklama tesisi vardır. Kaplıcanın suyu kalsiyum, magnezyum, bikarbonatlı, sülfatlı gruba girer; düz bir alanda meydana getirdiği bir gölcükten çıkar ve yamaçtan bir çağlayan yaparak ovaya dağılır. Suyun sıcaklığı 35° C; radyoaktivitesi 9,25 eman; PH değeri 6'dır. İçme ve banyo tedavisi için kullanılır. (M)

PAMUKLANMAK dönşl. f. (*pamuklamak*'tan *pamukla-n-mak*). [Bazı kumaşlar için] İnce bir tüy veya hav tabakasıyle kaplanmak. || Pamuk biçiminde ve incecik bir küf tabakası ile kaplanmak, üzeri küflenmek.

◆ **Pamuklanma** i. Pamuklanmak eylemi. (M)

PAMUKLU sıf. ve i. (*pamuk*'tan *pamuk-lu*). Yalnız pamuk ipliğiyle veya bu ipliğe daha başka bitkisel iplikler karıştırılarak dokunmuş (kumaş): *İnce pamukludan yapılmış yazlık elbiseler.* (Bk. ANSİKL.) || **1.** Yüzüyle astarı arasına pamuk yayılarak dikilen hırka. || Kundaktaki çocukların bacaklarına sarılan üçgen veya dikdörtgen biçiminde dikilmiş bez. (İki tülbent arasına ince pamuk konularak kapitone yapılır.)
— ANSİKL. Beyaz *pamuklu*'lar, bez, çadır bezi, kreton, hasa, şirting, madampol, perkal, linon, patiska, muslin, amerikan bezi v.b., fantazi ve hafif pamuklular, basma, tül, bürümcük (krep), bükme (krepon), organdi, zefir, orksford, vişi bezi, renkli patiş v.b., kalın ve havlı pamuklular, pazen, pike, molton, vatka astar, divitin, velutin, flanel, zenena v.b., astar olarak kullanılan pamuklular da pamuklu saten, çin sateni, şayak, satinet, lüstrin, perkalin v.b.-dir.

● *Türkiye'de pamuklu dokuma,* dokumacılıkla birlikte gelişme gösterdi. (Bk. DOKUMACILIK.) Bu bakımdan, türk pamukluların tarihi çok eski çağlara, Milâttan önceki zamanlara uzanır. İlk pamuklular yığın halindeki hammaddelerden örekelerle elde yapıldı ve XVII. yy. sonlarına kadar, her tür hammaddeden bu yolda başarılı örnekleri ortaya kondu. Ancak XVIII. yy.da Avrupa'da pamuklu dokumacılığın makineleşmesine karşılık Osmanlı devletinde bu işin el sanatları çerçevesinde kalması, pamuklu dokuma alanında duraklama meydana getirdi. Selim III zamanında dokumacılığın makineleşmesi için yapılmak istenen bazı reform teşebbüsleri sonuç vermedi ve ancak Abdülaziz devrinde, yabancı sermaye ve teşebbüslerle Adana, Tarsus ve İzmir'de pamuk ipliği fabrikaları kuruldu. Feshane Yünlü fabrikası (1836), Hereke Yünlü fabrikası (1845) ve Bakırköy Bez fabrikasının (1850) kuruluşları da bu devrelere rastlar.
Cumhuriyet devrinde ise, her alanda olduğu gibi dokuma sanayii ve özellikle pamuklu sanayiinde de bir ilerleme görüldü. 1925'te kurulan Türkiye Maden ve Sanayi bankası, kendisine devredilen devlet fabrikalarının makine ve teçhizatını modernleştirerek rasyonel işletmeler meydana getirdi, halkın katılmasıyle de yeni küçük işletmeler kuruldu; böylece, Bünyan ve Isparta'da anonim şirket olarak birer halı ipliği fabrikası açıldı.
28 Mayıs 1927 tarihli, 15 yıl süreli Teşviki Sanayi kanunu, pamuklu dokuma alanına yeni yatırımlar yapılmasına imkân verdi. Bunun ardı sıra 1933 yılında Sümerbank'ın kurulması önce pamuklu dokuma sanayiinin ilerlemesini sağladı. Bu arada ilk ve ikinci beş yıllık kalkınma planları uyarınca, Sümerbank tarafından, Kayseri Bez (pamuk ipliği ve dokuması), Nazilli Basma (pamuk ipliği ve basma imalâtı), Ereğli Bez fabrikaları (pamuk ipliği ve ince pamuklu dokuma) kuruldu. Öte yandan, devlet fabrikaları yanında gerek İstanbul'da, gerek diğer büyük şehirlerde, özel sektöre ait pamuklu dokuma fabrikaları da çalışmağa başladı. İplik üretiminde 1938'de özel sektörün 94 432 iğ olan sayısı, 1953'te 186 924'e çıktı, devlet sektöründe ise 108 852'den 205 962'ye yükseldi. Sümerbank fabrikaları, 1969 yılında 274 252 pamuklu ve 51 072 yünlü iği olmak üzere 325 324 iğ iplik imal etti. Ayrıca sermayesinin yüzde 50'den fazlası ve dolayısıyle yönetimi Sümerbank'a ait olan fabrikalarda 118 656 pamuklu iği faal durumdadır. Özel sektöre ait olan iplik fabrikalarındaki iğ adedi bunun yaklaşık olarak 3 katına yakındır. (LM)

PAMUKOVA, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Sakarya ili, Geyve ilçesi) bucak; 15 059 nüf. (1965); 30 köy.
— *Bucak merkezi* (*Pamukova* kasabası [esk. Akhisar]), 4 000 nüf. (1965). Aynı adı taşıyan ovanın kuzey kenarında; yüksl. 100

PAMUKKALE

Foto. Hürriyet arşivi, Hakkı Devrim (MEYDAN)

«Pamuk Prenses ve Yedi Cüce» Walt Disney yapımı

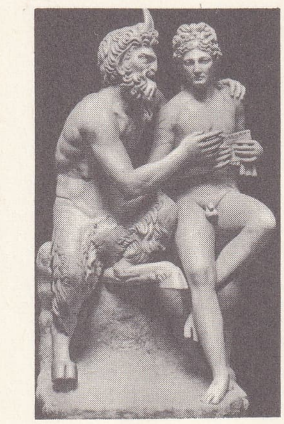

«PAN ile Daphnis» Terme müzesi, Roma

m. İstanbul-Bilecik karayolu buradan geçer; Haydarpaşa-Ankara demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Kurtuluş savaşından sonra Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin bir kısmı Pamukova'ya yerleştirildi. (M)

PAMUKÖREN, Ege bölgesinde (Aydın ili, Kuyucak ilçesi) bucak; 5 873 nüf. (1965); 6 köy. — *Bucak merkezi* (*Gireniz* köyü), 2 636 nüf. (1965). Büyük Menderes ovasının kuzey kenarında; yüksl. 95 m. Karayoluyle ilçe merkezine uzaklığı 9 km'dir. (M)

Pamuk Prenses ve Yedi Cüce (*Snow White and the Seven Dwarfs*), amerikan filmi (1937). Walt Disney'in bu eseri, ilk uzun metrajlı «canlı resim» filmidir. Filmin senaryosu, Grimm'in, ormanda kaybolan ve yedi cüce tarafından misafir edilen bir küçük prensesin serüvenlerini anlatan masalından alınmıştır. Uzun araştırmalar, önemli bir teknik düzen ve büyük bir sermaye gerektiren bu filim büyük bir başarı kazandı. Üstün bir tekniği olan *Pamuk Prenses* birçok canlı resim filminin gerçekleştirilmesine yol açtı. Böylece, kameranın artık tabiatın esiri olmaktan kurtulduğu ve bir tenkitçinin dediği gibi, «düşü filme alabileceği» yeni bir tür ortaya çıkmış oldu. (L)

PAMUKTAŞI blş. i. Kalsitle (kalsiyum karbonat billûrları) örtülü oyukları bulunan ve taşlaşma sırasında kayanın büzülmesi sonucu oluşan göl kireçtaşı. (Pamuktaşı, kapsadığı oyuklar düzgünse değerli bir süs taşı meydana getirir.) || *Fas pamuktaşı*, Fas'ta çıkarılan az derin ve aralıklı delikler kapsayan koyu bej renkli pamuktaşı çeşidi. || *Roma pamuktaşı*, az derin, oldukça sık ve düzenli bir şekilde sıralanmış küçük delikler kapsayan krem renkli italyan mermer kireçtaşı. || *Çekoslovak pamuktaşı*, daha açık kırmızımsı kahverengi damarları olan parlak ve sarı billûrlarla kaplı, düzensiz jeotlu Orta Avrupa'da bulunan pamuktaşı çeşidi. || *Toscana pamuktaşı*, kehribar renkli ve çoğunlukla damarlı roma pamuktaşı çeşidi. (*Eşanl.* TRAVERTEN, KEFEKİ.)

— ANSİKL. *Pamuktaşı*, çoğunlukla yumruludur. Pamuktaşı, kireç ve sıvı halinde karbon gazı kapsayan su soğuduğu veya buharlaştığı zaman oluşur; bitkilerin veya bazı topraksaltı organizmalarının karbon gazını emerek çökelmeyi kolaylaştırdığı sanılır. Tivoli (İtalya) kaynaklarının çökelttiği pamuktaşının kalınlığı 120-150 m'dir. Ayrıca önemli pamuktaşı çökeltileri arasında Roma yakınındaki San Filippo, Hammam-Meksontine v.b. pamuktaşı tabakaları da sayılabilir. Kireçli su çıkartan gayzerler de kalın pamuktaşı tabakaları oluşturur.

— G. santl. Romalılar pamuktaşını süsleme unsuru olarak yapıların en göze çarpan yerlerinde (meselâ, kaplamalar, sütun destekleri, kubbe kilit taşları) kullandılar. Pamuktaşının kullanımı İmparatorluk devrinde, özellikle kamu yapılarında (Marcellus tiyatrosu, Flavianus amfiteatrı, Tiburtinus kapısı) daha da yaygınlaştı. (L)

PAMÜZD blş. i. Bk. PAYMÜZD.

PAN—, PANT— veya **PANTO—**, yunanca *pas, pantos*, tüm'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

PAN. Yun. mit. Arkadia çobanlarının tanrısı. Adının (*pan*, «bütün»), kaba görünüşü yüzünden Olympos'taki «bütün» tanrılara eğlence olmasından ileri geldiği sanılır. Tabiî olaylarda üstün güçler arayan halk inancı Pan'ı bir kır tanrısı, tarlaların, çobanların ve ormanların tanrısı olarak gördü. Aynı zamanda da, boynuzları, eğri burnu, kuyruğu ve teke ayaklarıyle büyük bir korku salardı («panik» sözü buradan gelir). Mağaralarda, tepelerde dolaşır, sürüleri korur ve su perileriyle oynaşır, kendi icat ettiği flütü çalardı. Çam ile meşe ağaçları ona adanmıştı. Kültünün merkezi Arkadia'da, bütün tepeler ona adanmıştı. Atina'da Hermes ile Dryops'un kızlarından birinin oğlu sayıldı. Stoa'cıların etkisi altında, Pan Evren ile Büyük Tüm'ün cisimleşmesi haline geldi.

— TAR. TELM. **Büyük Pan öldü,** Plutarkhos'a (*Kehanetler Üstüne*, 17) göre, Paksos açıklarında, esrarlı şekilde havada çınlayan cümle; bir ses, kaptan Thamos'u bu haberi tekrarlamakla görevlendirmişti. Thamos cümle tekrar eder etmez, görünmeyen bir kalabalığın iniltileri şaşkın bağırışları yükseldi. Tiberius'un hükümdarlığı sırasında meydana gelen bu mucize, pagan dünyasının sona erdiği şeklinde yorumlandı.

— İkonogr. Pan, genel olarak boynuzlu ve sakallı, teke ayaklı ve elinde flüt veya bir salkım üzüm olduğu halde tasvir edilir. Yunan vazolarının üzerinde, helenistik heykel gruplarında (*Pan ile Daphnis*, Napoli; *Pan ve Olympos*, Floransa; *Pan, Afrodit ve Eros;* Delos), yunan-roma kabartmalarında ve bir pompeii resminde bu şekilde görülür. Versailles'da Houzeau'nun bir *Pan*'ı (şatonun ön kısmı) ile Maziere'in Tanrı'yı gösteren bir büstü vardır. *Aşka Tutulan Pan*, Correggio'nun bir desenine (Oxford) konu oldu. *Bir Delikanlıya Flüt Çalmayı Öğreten Pan*'ı (Daphnis veya Olympos), Giulio Romano (Dresden) ve A. Carracci (Londra) *Pan Syrinks'in Peşinde*'yi de, Raffaello'nun bir öğrencisi (Farnese galerisinin freskleri), A. Carracci (Farnese sarayının kabartma taklidi, Roma), Albani (Budapeşte), Paul Bril (Louvre), Rubens (Buckingham Palace), Gerard de Lairesse (Dulwich), Van Mieris (Valenciennes), Poussin (Dresden), Lafosse (Orleans) çizdi. Poussin ayrıca *Pan'ın Başarısı* (Reims müzesi) ile *Pan'ın Bir Büstü Önünde Dionysos Şenliği* (Londra) adlı tabloları yaptı. (L)

PANABAZ i. (önek *pan* ve *baz*'dan [bazların çoğuna benzediği için] fr. *panabase*). Miner. Bileşiminde çinko bulunan, $3Cu_2S$, Sb_2S_3 formülündeki tabiî bakır antimonyosülfür; gri billûrlar meydana getirir ve Liksheard (Cornouailles) ve Clausthal'de bulunur.

— ANSİKL. *Panabaz*, kübik sistemden düzgün dörtyüzlüler şeklinde billûrlaşır. Kimyasal bileşimine göre, yoğunluğu 4,4 ile 5,1 arasında değişir. Üfleç alevinde erir. Gümüşlü panabaza *freibergit*, civalı panabaz türlerine de *spanyolit* ve *şvatzit* denir. Genellikle bakır cevheri olarak işletilir. (L)

PANAFRİKANİZM blş. i. (önek *pan*, tüm ve fr. *africanisme* > *panafricanisme*'den). Afrika halkları birliğini gerçekleştirmeyi amaç edinen doktrin.

— ANSİKL. *Panafrikanizm*, William du Bois (1868-1963) ve Marcus Garvey (1885-1940) tarafından Afrika dışında ortaya atıldı, birçok kongrede görüşüldü (1919-1921, 1923 ve 1927). İkinci Dünya savaşından önce kültürel panafrikanizm fikri, Haiti'li Price - Mars'ın etkisiyle Fransa'da Diop, Cesaire ve Senghor çevresinde gelişti. 1950-1960 Döneminde afrika devletlerinin bağımsızlık çalışmaları ve bağımsızlığa kavuşmaları sonucunda panafrikanizm, toplumsal ve siyasî bir özellik kazandı. Kültürel panafrikanizm, Dünya Zenci Sanatları festivalinde (Dakar, nisan 1966) büyük bir ilgiyle karşılandı. Ne var ki Afrika siyasî birliği, devletlerin, Monrovia ve Casablanca grupları diye iki bloka («Ilımlı Afrika» ve «Devrimci Afrika») bölünmesiyle parçalandı. Bütün devletlerin birlik istemesine, birçok görüşme ve toplantı yapılmasına rağmen, her zaman olumlu sonuçlar elde edilemedi. Bununla birlikte iktisadî alanda panafrikanizm, çeşitli gümrük kuruluşları ve sınırlı ortak pazar denemeleriyle yavaş yavaş ilerledi. Panafrikanizm mit'ini bir ölçüde Nkrumah temsil etti; danışmanı George Padmore (1903-1961), panafrikanizm doktrininin nazariyecisi oldu; ama Nkrumah'ın, fikirlerini paylaşmayan devlet başkanlarıyle şiddetle mücadele etmesi, iktidardan düşmesine yol açtı; bu da desteklediği doktrin için büyük bir darbe oldu. (L)

PANAGİA i. (önek *pan*, tüm ve *hagios*, aziz'den). Ortodokslarda Meryem'in adı. || Meryem yortusu. || İçinde Meryem'in resmi bulunan ve çoğu zaman haç biçiminde olan madalyon veya kutsal kalıntı mahfazası. || Ortodoks rahipleri arasında yapılan bir tören. (Ortodoks rahipleri sofraya oturdukları zaman, yemeği dağıtan rahip bir parça ekmek ayırarak başrahibe verir ve yemekten sonra da orada bulunanların her biri bu ekmeğin bir parçasını alarak şarapla yer.) [L]

PANAGJURİSTE, bulgarca **Panagyuriste,** Bulgaristan'da (Filibe [Plovdiv] idare bölümü) şehir. Meriç havzasında, Sredna Gora'nın eteğinde; 14 000 nüf. Süt sanayii. El sanatları (halıcılık). Yakınında bakır ocakları. (L)

PANAGOEUS i. Siyah renkli, geniş kırmızı veya turuncu benekli ağılı böcek; Batı Avrupa'da bataklık ve nemli yerlerde taşların altında yaygındır. (İlmî adı *Panagoeus Crux-major.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PANAGYURİŞTE, Bulgaristan'da kasaba, Filibe'nin (bugün Plovdiv) kuzeybatısında, Balkan dağları eteğinde. Osmanlı hâkimiyeti sırasında *Otlukköy* denirdi. (M)

PANAİNOS, Atina'lı ressam (M. Ö. V. yy. ortasına doğr.). Pheidias'ın yeğeni. Olympia'daki Zeus heykelinin tahtını süsledi (*Atlas ve Herakles, Theseus ve Peirithus, Hellas, Salamis* v.b.). Atina'daki Poikile revakını Mikon ve Polygnotos ile birlikte resimlerle donattı. Elis'te Kolotes'in yaptığı Athena heykelinin kalkanı üzerindeki resimler de onun eseridir. (L)

PANAİTİOS, stoa'cı yunan filozofu (Rodos M.Ö. 180'e doğr. - Atina 110'a doğr.). Bergama'da ve Atina'da (stoa'cı Diogenes ve Antipatros'tan) felsefe okudu. Sonra Roma'ya gitti, Scipio'ların çevresine girdi, Polybios ile tanıştı. Son yıllarını Atina'da Stoa adı verilen stoa'cı felsefe okulunu yöneterek geçirdiği sanılır. Stoa'cı olmakla beraber geniş bir felsefe anlayışı vardı, Eflatun'a hayrandı; Aristoteles ve Theophrastos'tan örnekler gösterir ve başka filozofların düşüncelerinden yararlanırdı. Cicero, *Peri tu Kathekontos* (Ödev Üstüne) adlı eserinden ilham aldı. Panaitios'un öbür eserleri: *Peri Apatheias* (Duygusuzluk Üstüne), *Peri Ekpyroseos tu Kosmu* (Dünyanın Ateş Alması Üstüne). [L]

PANAKEİA («herkese yardım edebilen»). Yun. mit. Tıp tanrıçası, Asklepios ile Hygieia'nın kızı. Bütün hastalıkları iyi ettiği söylenirdi. (L)

PANAKOKO i. (fr. *panacoco*). Baklagillerden, Guyana'da yetişen bitki (*Swartzia* cinsinden). [Çok yüksek bir ağaç olan panakoko'ya yanlış olarak *siyah abanoz* da denir. Yerliler, bu ağacın güzel kırmızı tohumlarından gerdanlık ve tespih yaparlar; Avrupa'da da bu tohumlar bazen ziynet eşyası yapımında kullanılır.] (L)

PANAKS i. (yun. k.). Kökünden ginseng elde edilen ağaççık. (Sarmaşıkgillerden.)

— ANSİKL. *Panaks*'lar genellikle bileşik yapraklı, çoğunlukla poligam çiçekli ağaç veya ağaççıklardır; salkım veya talkım halinde birarada bulunan çiçekleri küçük şemsiye durumundadır. Ilıman ve astropikal bölgelerde yaygın otuz türü vardır. Birçoğu ılık limonluklarda yetiştirilir. (L)

PANAMA i. (*Panama* yer adından). Orta Amerika'da yetişen bir ağaççığın yapraklarından örülmüş yumuşak hasır şapka. (*Panama şapka* da denir.) || Özel olarak dokunmuş bir kumaş cinsi.

— Bot. *Panama odunu*, *Quillaja saponaria* adlı ağacın kabuğu. (İçinde saponin bulunur ve sabun özellikleri gösterir. Panama odununun kaynatılmasından elde edilen suyu yağları eritir ve leke çıkarır. Panama odunu ile ayrıca «quillaja tentürü» denen ve katran gibi maddeleri eritmeğe yarayan bir tentür hazırlanır.) [LM]

PANAMA, Panama cumhuriyetinin merkezi, Büyük okyanus kıyısında (Panama körfezi), okyanuslararası kanalı ağzında; 373 200 nüf. Önemli ticaret merkezi. Besin sanayii. Limanı Balboa* olan şehir, 1519'da kuruldu. — *Panama ili*, kanal bölgesinin her iki yanında uzanır; 519 200 nüf. (L)

PANAMA cumhuriyeti, Orta Amerika'da cumhuriyet, Antil denizi ile Büyük Okyanus arasındaki kıstak kıyısında uzanır; 74 010 km²; 1 287 000 nüf. Başkenti *Panama* (344 800 nüf.); başlıca şehri *Colon* (60 000 nüf.).

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* Panama cumhuriyeti yan yatmış S şeklinde dağlık ve dar (45-180 km) bir bölgede uzanır. Yüzey şekilleri, yakın bir çağda oluşmuş granit şekilleriyle kesilen kıvrımlı Üçüncü zaman tortullarından meydana gelir. En yüksek noktalar, volkanik kütlelerdir (Kosta Rika sınırı ya-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

kınındaki Chiriqui yanardağında, 3 374 m). Kanal bölgesinin doğusunda en yüksek yerler San Blas cordillera'sında ve Serrania del Darien'de 1 000 m'yi aşmaz.

Sık ormanlarla kaplı kuzey yamaçta iklim çok yağışlıdır; ama Büyük Okyanus yamacında oldukça kurak bir iklim hüküm sürer ve bitki örtüsü seyrek ormanlarla savanalardan meydana gelir.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Kanal bölgesi dışında nüfus nispeten azdır; melezler halkın yarısından çoğunu, saf kan zenciler üçte birini meydana getirir; ormanlarda denetim dışı birçok kızılderili kabilesi yaşar. Modern ekonomi ancak United Fruit company'nin kuzeydoğu kıyıdaki kakao, kahve ve abaka çiftlikleriyle temsil edilir. Ama devlet çok düşük bir vergi karşılığında bandırasını kiraladığı gemilerden büyük kazanç sağlar; Panama ticaret filosu dünyanın onuncu filosudur. Ayrıca kanal bölgesiyle ticaret de çeşitli kazanç kaynağıdır.

TARİH

Rodrigo de Bastidas (1501) ve Kolomb'un (1502) keşfettiği Atlas okyanusu kıyısına önce *Veragua*, sonra *Castilla del Oro* adı verildi. Valiliğine tayin edilen Diego de Nicuesa, Nombre de Dios'u (1509-1510) kurarken, komşusu Balbao Büyük Okyanus'u keşfetti (1512-1513). Sonra bölge yöneticiliğine tayin edilen Pedro Arias Davila (1514-1530) Panama'yı kurdu (1519) ve Orta Amerika ile Güney Amerika'nın Büyük Okyanus kıyısını teşkilâtlandırdı. Az sayıdaki Kızılderililerin bir kısmına boyun eğdirildi, bir kısmı da bugün San Blas'ların yarı vahşî bir halde yaşadıkları doğu bölgesine püskürtüldü. XVI. yy. sonuna kadar Manila gemileri, El Callao'nun gemileri Panama'ya (bk. PANAMA KANALI) Çin ürünlerini ve Peru'nun değerli madenlerini getirirdi; bu ürünler katır kervanlarıyle kıstağı aştıktan sonra, önce Nombre de Pios'ta, sonra da XVII. yy.da kalyonların yanaşabildiği ve İngilizlerin köle satmağa geldiği Portobelo'da gemilere yükleniyordu. Bu zenginlikler yabancıları çekti: 1572 ve 1595'te Drake, Nombre de Dios'u işgal etti; Morgan'ın korsanları 1671'de Panama'yı yıktılarsa da, şehir biraz daha batıda yeniden kuruldu (1673); ingiliz amirali Vernon, Portobelo'yu aldı (1739). Bu hücumlar kıstak yolundan vaz geçilmesine, Panama'nın da gerilemesine sebep oldu. 1535-1542 Arası ve 1563'ten sonra «Panama» veya «Terra Ferma» adı verilen bir *audencia*'nın (hukukî idare çevresi) merkezi olan, sonra da Peru'ya bağlanan şehir, o sıralarda kurulan Yeni Granada kral naipliğine bağlandı (1739); bağımsızlığın ilânından ve Büyük Kolombiya'nın kurulmasından (1819), sonra da Bogota'ya bağımlı olmağa devam etti; ama Kolombiya'nın geri kalan kısmıyle çok güç bağlantı kurabilen kıstak bölgesi Kolombiya'dan sık sık ayrıldı (Panama kıstağı devletinin kurulması; Yeni Granada konfederasyonundan geçici olarak çekilme, 1853). Konumu dolayısıyle Bolivar'ın topladığı Amerikalararası kongre Panama'da yapıldı (1826). Kolombiya başkanı Nunez'in anayasayı askıya almasından (1883) ve Panama'yı basit bir il haline getiren çok merkeziyetçi yeni bir anayasayı onaylatmasından (1866) önce, Panama, Kaliforniya'daki altına hücum (1848) sırasında, sonra da Lesseps'in okyanuslararası bir kanal açmak için kurduğu (1880) şirket sayesinde biraz canlandı. Fransızlarır kanal açma denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından (1889) sonra işe Amerikalılar el atmağa karar verdiler (1902). Kolombiya daha fazla çıkar elde edebilmek için Washington ile pazarlığa girişti. 3 Aralık 1903'te Panama'da bir isyan patlak verdi ve bağımsızlık ilân edildi; Colon'daki bir A.B.D. gemisi Kolombiya askerlerinin duruma müdahalesini önledi. Yeni cumhuriyeti tanıyan (6 kasım) Washington, yetkilileriyle görüşmelere girişti. P. Bunau Varille ile imzalanan 18 kasım 1903 antlaşması iki Okyanus arasında 10 millik bir bölgenin idaresini A.B.D.'ye verdi, ayrıca Panama topraklarında düzeni sağlamak için A.B.D.'ye müdahale hakkı tanıdı; A.B.D. bu haktan 1936'da vaz geçti. Kanalın inşaatı (1904-1914) için İngiliz Antilleri'nden zenci işçiler getirildi. Kısa süre içinde birer tacir kesilen bu zencilere halkın düşman olması üzerine göçmen kabulü 1926'da durduruldu; 1941'de, daha önce Çinlilerin ve Hintlilerin elindeki ticareti millîleştiren başkan Arnulfo Arias, 30 000 antilliyi Panama vatandaşlığından çıkardı. Arnulfo devrilince (ekim 1941) yerine geçen Ricardo Adolfo de la Guardia, Hitler'e savaş açtı (aralık 1941). Ülkenin dengesini sarsmayan (1930'da bir tek ve kansız devrim) bu aşırı milliyetçilik bugün A.B.D. ile ilişkilerde yansır: 1953'te başkan albay Jose Antonio Remon (1952-1955), Panama'nın kanal işletmesine karşılık aldığı yılda 430 000 doların 1 990 000 dolara çıkarılması için 1903 ve 1936 antlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesini istedi; yerine geçen Ricardo Arias Espinosa (1955-1956) bu işi gerçekleştirdi; 1956 kasımında başkan Ernesto de la Guardia'nın dışişleri bakanı, kanal üstünde hâkimiyet hakkı istedi. Ama nüfusun çoğu kanal yakınında oturan Panama cumhuriyeti bu halkın geçimini sağlayan A.B.D. şirketlerine sıkıca bağımlıydı.

1964 Ocağında A.B.D. ile Panama, Panama'nın millî gururuyle ilgili bir meseleden ötürü çatıştı: 1962'de yapılan ve Kanal bölgesindeki kamu yapılarına Panama bayrağı çekilmesini öngören antlaşma pek az uygulanıyordu. Bu yüzden 8 ocakta Balboa'da, 9 ocakta Panama'da başlayan öğrenci gösterileri kısa süre içinde ayaklanma şeklini aldı ve 21 kişi öldü.

Bunun üzerine A.B.D. hükûmeti, Amerika kıstağındaki başka devletlerden geçecek bir kanal projesi hazırlayarak Panama'nın durumunu zayıflatmağa çalıştı. Ama 1965'te cumhurbaşkanı M. Robles (1964'te seçildi), Panama'nın kanal bölgesindeki hükümranlığını ve bölge ekonomisinin ülke ekonomisine katılmasını öngören bir antlaşma hazırladı. Bu tasarı da huzuru sağlayamadı ve 1966 haziranında yeni karışıklıklar patlak verdi.

1967 Ekiminde cumhurbaşkanı Robles, ertesi yıl yapılacak başkanlık seçimlerinde, iktisat bakanı David Samudio'yu destekleyeceğini açıklayınca karışıklıklar yeniden başladı. Millî mecliste Robles'i destekleyen partiler de muhalefete geçti ve bu cephe Dr. Arnulfo Arias'ın adaylığını destekleme kararı aldı. Şubat 1968'de başkan, seçime hile karıştırma niyetiyle suçlandı ve Millî meclisçe görevine son verildi (24 mart). Robles, meclisin kararını tanımadı, silâhlı kuvvetlerle halk arasında çarpışmalar oldu, sonunda yüksek mahkeme, görevden uzaklaştırma kararını bozdu. 12 Mayıs 1968 başkanlık seçimleri de kanlı çarpışmalara sahne oldu. Sonunda seçimi Dr. Arnulfo Arias'ın kazandığı kabul edildi. Ne var ki, Arias'ın göreve başlamasından (1 ekim) kısa bir süre sonra, albay Jose Maria Pinilla başkanlığında bir askerî cunta yönetime elkoydu (13 ekim); Dr. Arias, Kanal bölgesine sığınarak cuntayı suçladıysa da, A.B.D. bölgede bu faaliyete izin vermedi ve askerî idareyi resmen tanıdı (13 kasım).

Pinilla'nın başkanlığına rağmen cuntanın gerçek lideri, darbeyi fiilen gerçekleştirmiş olan, Muhafız birlikleri kumandanı albay Omar Torrijos'tu (1969 ekiminde general). Torrijos, kendisiyle anlaşmazlığa düşen bakanları tasfiye etti, geniş çapta bir toprak reformu yapılacağını açıkladı ve kendisi yurt dışındayken meydana gelen yeni bir darbe teşebbüsünü (14 aralık), derhal Panama'ya dönerek önledi. Darbecileri tevkif ettirdi, onlarla işbirliği yapmakla suçladığı başkan Pinilla'yı bu görevden uzaklaştırarak, yerine Demetrios Lakas'ı getirdi (18 aralık 1969).

ANAYASA

Hükûmet gücü tek dereceli genel oy sistemiyle seçilen (tekrar seçilebilmesi için aradan bir seçim devresi geçmesi gerekir) cumhurbaşkanındadır. Cumhurbaşkanına, bakanlarını kendinin tayin ettiği kabine yardımcı olur. Yasama gücü seçimle iş başına gelen Millet meclisindedir (her milletvekiliyle birlikte iki de yedek seçilir).

EDEBİYAT

Panama edebiyatı, 1903'te ülke bağımsızlığa kavuştuktan sonra başladı. Bu dönemde, eserleri kolombiya edebiyatına giren panamalı yazarların büyük kısmı yeteneklerini yeni devletin hizmetine vermeyi tercih ettiler. Yeni edebiyat, hızla orijinallik kazandı ise de içinde geliştiği kozmopolit iklimin etkisini sürdürdü. Dario Herrera (1870-1914) modernist akımı temsil etmekte ve Guillermo Andreve (1879-1940) ve Ricardo Miro'nun (1883-1940) başlattığı millî lirizm Maria Olimpia de Obaldia (doğ. 1891), Gaspar Octavio Hernandez (1893-1918), Demetrio Korsi (1899-1957) tarafından geliştirilmektedir. Rogelio Sinan (doğ. 1904) sayesinde daha evrenselleşen ve dış etkilere açılan şiir, Demetrio Herrera Sevillano (1902-1950), Roque Javier Laurenza (doğ. 1910), Ricardo J. Bermudez (doğ. 1914) ile ilhamını halktan almağa başladı. Bununla birlikte yeni şairler biçim meselelerini insanlık ve toplum meselelerinden ayırmadılar. Ester Maria Osses (doğ. 1916) ve Edvardo Ritter Aislan (doğ. 1916), Stella Sierra (doğ. 1919), Tristan Solarte (doğ. 1924). Nesir alanında önce İgnacio de J. Valdes'in (doğ. 1902) gerçekçi hikâyelerine ve Cezar A. Candanedo ile Re-

PANAMA arması

PANAMA haritası

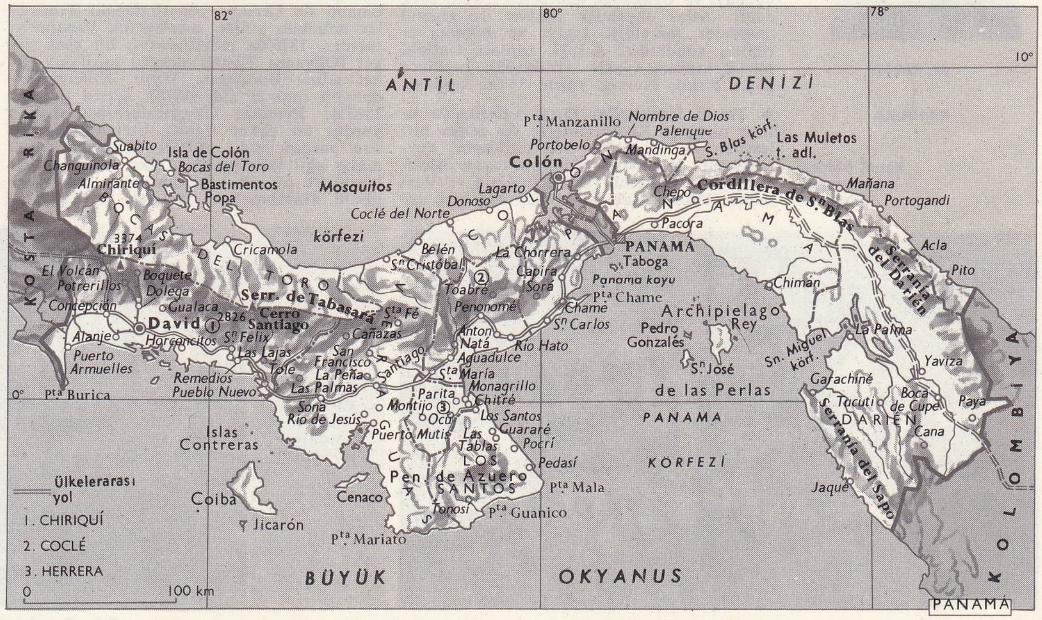

Boguete yakınında Sierra de Chiriqui'de dağlık bölgeden görünüş

Panama City'nin bir görünüşü

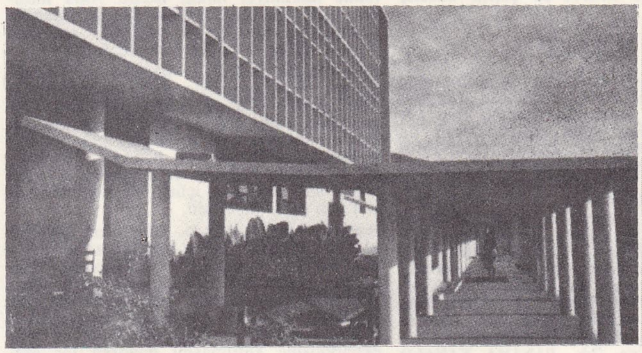

Panama City'de Panama üniversitesinin modern bir binası

nato Ozores'in (doğ. 1906) bölgeci anlatılarına rastlanır. Günümüzde romancılar, millî ve siyasî kavgaların gerçekçi tanıkları olmağa çalışır ve konularını halkın günlük hayatından alır: Jose Maria Sanchez B. (doğ. 1918), Mario Augusto Rodriguez (doğ. 1918), Mario Augusto Rodriguez (doğ. 1919), Carlos Francisco Changmarin ve özellikle Joaquin Beleno (doğ. 1922) ile Ramon H. Jurado (doğ. 1922). Deneme türünde ise özellikle Ricardo J. Alfaro'nun (doğ. 1882) tarihî eserleri ve Rodrigo Miro'nun (doğ. 1912) tenkitli denemeleri anılmağa değer. (L)

PANAMA kanalı, Atlas okyanusunu Büyük Okyanus'a bağlayan Okyanuslararası kanal, Limon koyu (Antik denizi) ile Panama körfezi arasında.

79,6 km uzunluğunda olan kanalın en sığ yeri 12 m'dir; ama derinliği 13,7 m'ye ulaştırmak için çalışmalar yapılmaktadır. Kanal Antil denizinden başlayarak 15 km boyunca dümdüz uzanır, sonra Gatun'da 3 alavere havuzuyle kesilir, aynı adı taşıyan sunî göle kadar yükseldikten (26 m yüksl.) sonra Culebra eşiğini aşar, Pedromiguel'de bir, Miraflores'de de iki alevere havuzu ile Büyük Okyanus'a doğru iner. 305 m boyunda ve 35,5 m enindeki bu alavere havuzlarında bir gidiş, bir de geliş yolu vardır; gemileri elektrikli lokomotifler çeker. Kanal Gatun gölünde 240-300 m, diğer kısımlarda ise 90-150 m genişliğindedir. Trafik bugün 50 milyon tonu aşmıştır. Büyük Okyanus yönündeki ulaşım, Atlas okyanusu yönündekinden çok fazladır. Büyük Okyanus'a doğru birçok güney amerika ürünü (kereste, maden filizi, nitratlar), avustralya buğdayı ve Uzakdoğu'dan gelen mallar sevk edilir. Atlas okyanusu yönüne ise mamul maddeler, metalürji, kimya ve dokuma ürünleri gönderilir. A.B.D. toplam trafiğin büyük kısmını (yaklş. yüzde 55), İngiltere beşte birini, Norveç yüzde 15'ini karşılar.

M. Robles

● *Tarih.* İspanyollar Orta Amerika'ya ulaşır ulaşmaz Kızılderililerin iki denizi birleştiren bir kanaldan söz ettiklerini duymuşlardı. Hindistan yolunu arayan Bastidas (1501), Kolomb (1502), la Cosa ve Vespucci (1505) kıstak haliçlerini boş yere taradılar. Darien'den yola çıkan Balboa, Büyük Okyanus'a ulaştı (25 eylül 1513). 1516'da Tellez de Guzman, Panama'dan Nombre de Dios'a ulaşan en kısa yolu buldu; yol kısa süre sonra taş döşendi (Camino Real). La Serna bu yolun yanı sıra, rio Chagres'in çığırından geçen ve Portobelo'da sona eren (1527) bir yol açtırdı. Bu yollardan XVIII. yy.a kadar Peru'nun altın ve gümüşünü taşıyan katır kervanları geçerdi. Büyük Okyanus keşfedilince kanal açmadan söz edilmeğe başlandı; ama İspanya, yabancı gemilerin Peru'ya ulaşmasını kolaylaştırmak istemiyordu. Kaliforniya'daki altına hücum (1848) sırasında çoğalan trafik 1855'te hizmete giren Panama-Colon demiryolu hattının döşenmesine yol açtı. Nikaragua kıstağını açmayı tasarlayan A.B.D., İngiltere ile, açılacak kanalın tarafsızlığını sağlayan Clayton-Bulwer (1850) antlaşmasını imzaladı. 1876'dan sonra Ferdinand de Lesseps yönetimindeki Fransızlar mümkün yolları inceleyerek Panama'yı seçtiler. 1876'da milletlerarası bir sivil şirket (Okyanus Kanalı şirketi) kuruldu; şirket adına Bonaparte Wyse, Kolombiya'dan bir imtiyaz aldı (1878); ayrıca Lesseps 1880'de Evrensel Okyanuslararası şirket'i kurdu; bu şirket fransız özel tasarrufundan yardım aldı. 1887'de başlanan çalışmalar ağır iklim şartları (sarı humma, malarya) ve toprak kaymalarından çok zarar gördü. Harcamaların fazlalığı, pek kâr bırakmayacak olan işe yeteri kadar ödünç verici bulunmasını engelledi: çalışmalar 1888 sonunda bırakıldı, şirket dağıldı ve iflâs ettiğini bildirdi. Bunun yol açtığı (1892) parlamento rezaleti (bk. PANAMA OLAYI) bu büyük fransız şirketinin yeniden toparlanmasına imkân vermedi ve 1894'te kurulan yeni Panama Kanalı şirketi, büyük bankalar hakkındaki adlî takibatın şirketi desteklemeleri şartıyle durdurulmasını sağlayan Jean Bonnardel'in uğraşmalarına rağmen, inşaata yeniden başlayamadı. A.B.D. İspanya ile yaptığı deniz savaşı sırasında kanalın önemini anladı; Almanya'nın Akdeniz'de genişlemesini önlemek için Fransa'nın siyasî ve iktisadî yönden Amerikan desteğine ihtiyacı olması Amerika'nın hareketini kolaylaştırdı. Bonnardel şirketten uzaklaştırıldı (30 aralık 1899) ve şirketin hakları, inşaatın gerçekleştirilen kısmı ve malzemesi A.B.D.'ye satıldı (nisan 1904). Öte yandan Hay-Pauncefote antlaşmasıyle (18 kasım 1901) İngiltere, A.B.D. yararına okyanuslararası bir kanal kazmaktan vaz geçti; bu antlaşmayle kazılacak kanalın tarafsızlık şartlarının katı kurallara bağlanması fikrinden uzaklaşıldı. Eski evrensel şirketin mühendisi Philippe-Bunau-Varilla'nın giriştiği kampanya sonucunda kanalın Nikaragua yerine Panama'dan geçmesi kararlaştırıldı (haziran 1902). Washington hükûmeti, kıstağın sahibi olan Kolombiya ile görüşmelere girişti, ama Ko-

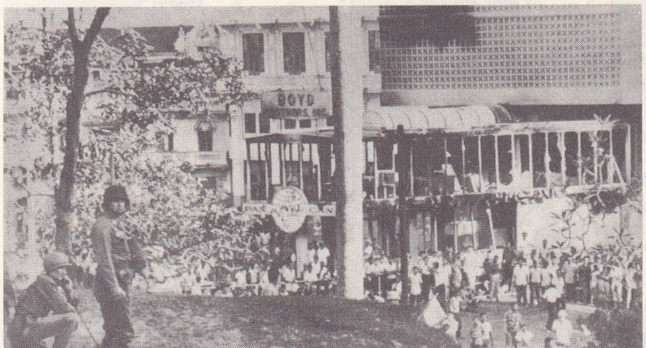

PANAMA kanal bölgesi konusunda gösteriler

Panama City'de Adalet Bakanlığı binası

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

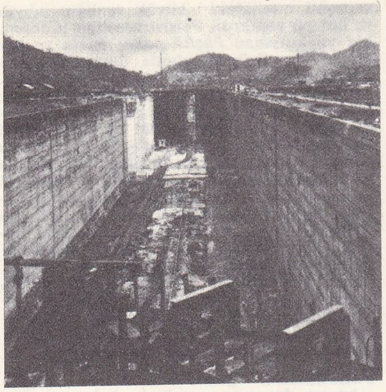

Pedro Miguel tesviye havuzu (inş. 1912)

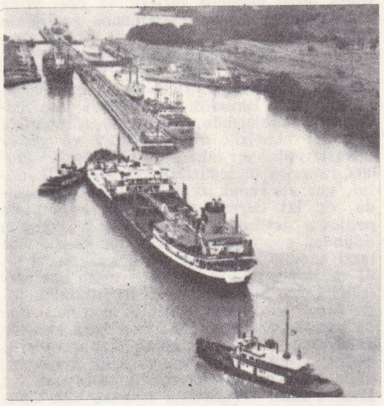

Büyük Okyanus'a geçmek üzere Pedro Miguel tesviye havuzuna yaklaşan bir tanker

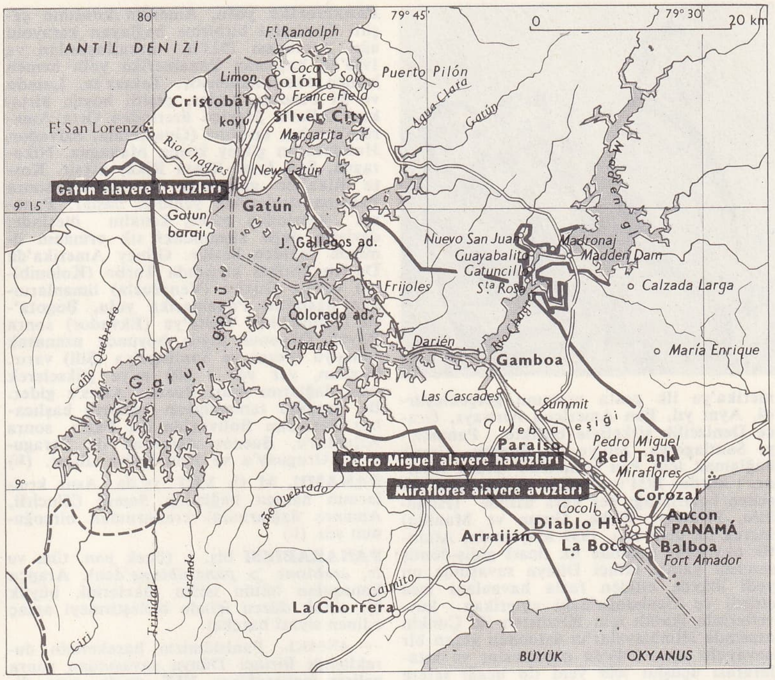

PANAMA kanalı bölgesi

Gatun gölü tesviye havuzu

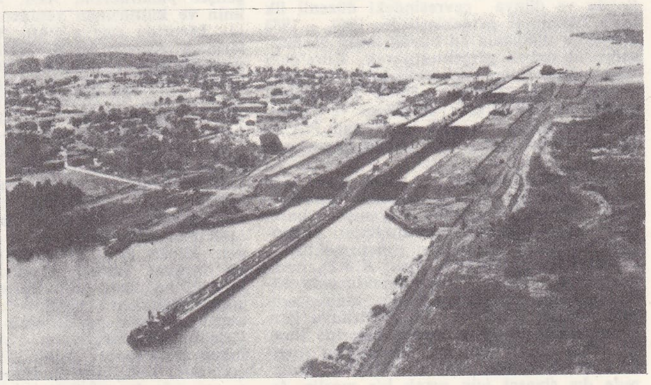

lombiya'nın kötü niyeti karşısında Yeni Panama cumhuriyetine baş vurdu ve cumhuriyetin yetkilisi Bunau-Varilla amerikalı müsteşar Hay ile 18 kasım 1903 antlaşmasını imzaladı. A.B.D. kanalın her iki yanında uzanan 10 millik bir bölgeyi yönetecekti; A.B.D. Panama kanalına hemen 10 milyon yatırdı ve dokuz yıl sonra yılda 250 000 dolar gelir sağlamağa başladı (bk. PANAMA CUMHURİYETİ); fransız şirketi haklarına ve malzemesine karşılık 210 milyon frank aldı. Alavere havuzlu bir kanal açılmasına karar veren A.B.D. Ordusu İstihkâm servisi 1904 mayısında inşaata başladı ve devlet fonlarından faydalanarak Fransızların beceremediği işi başardı. Albay Gorgas, durgun su örtülerine petrol dökerek Kanal bölgesini ıslah etti; albay Goethals çalışmaları tamamladı. 3 Ağustos 1914'te ilk açık deniz gemisi bir okyanustan öbürüne geçti ve kanal 15 ağustosta ticaret gemilerine açıldı. 1965'te toplam trafiği 75 Mt'u aştı. Bu trafikte Büyük Okyanus'a doğru sevkiyat ağır basar (33,6 Mt'a karşılık 43 Mt). [L]

PANAMA kanalı bölgesi, Orta Amerika'da toprak, okyanuslararası Panama kanalının her iki yanında; yüzölçümü 1 435 km² (Gatun gölü dahil); 56 000 nüf. Her iki kıyıda 8 046 m genişliğinde olan «Kanal bölgesi», 18 kasım 1903'te A.B.D.'ye bırakıldı. Balboa'da oturan A.B.D. valisi tam yetkiyle adalet, emniyet, sağlık işleri v.b. meselelerle uğraşır; ancak kanalın yönetimine karışmaz. Bk. PANAMA CUMHURİYETİ. (L)

PANAMA kıstağı, Orta Amerika'da toprak dili, Antil denizi ile Büyük Okyanus arasında. Doğuda Kolombiya'ya batıda Azuero yarımadasına ve Kosta Rika'ya dayanır, Amerika kıtasının iki parçasını birbirine bağlar. Fizikî bakımdan, alçak bölgelerde kumtaşı ve kalkerle çevrili olan yaşlı veya volkanik cordillera'lardan meydana gelir. Yükseltisi 200 - 1 500 m arasındadır. Kıstağın en dar yerinde, Panama körfezi ile Limon koyu arasında iki küçük ırmağın (Büyük Okyanus'a dökülen rio Grande ve Atlas okyanusuna dökülen rio Chagres) çizdiği dolambaçlı eşiğin iki yamacı Culebra kütlesiyle birbirinden ayrılır; kütlenin eteğindeki Culebra boğazında (yüksl. 87 m) okyanuslararası kanalın Gaillard geçidi açılmıştır. (L)

PANAMA körfezi, Büyük Okyanus'ta körfez, *Panama kıstağı*'nın güney kıyısında, batıda Punta Mala ile doğuda Punta Garachine arasında. Körfezde birçok ada vardır (las Perlas takımadaları, Rey adası v.b.). [L]

PANAMALI sıf. (*Panama*'dan *panamalı*). Panamadan yapılmış hasır şapka giyen. || || İ. Panama halkından olan kimse. (M)

Panama olayı, Fransa'da III. Cumhuriyet zamanında ortaya çıkan siyasî rezalet. 1881'de Ferdinand de Lesseps tarafından kurulan Panama kanalı şirketi kötü yönetim yüzünden iflâs edince, 1889'da bu olay patlak verdi. 1891'de hükûmet tarafından şirketin yöneticileri aleyhine dava açıldı. Bu dava adlî cezalara uğramadıysa da, Panama rezaleti, Ribot kabinesinin düşmesine (1893) yol açan önemli siyasî sonuçlar doğurdu ve sorumluları gereken cezaya çarptıramayan parlamenter rejimi de gözden düşürdü (Lesseps beş yıl hapse mahkûm olduysa da sonradan affa uğradı). Olaya bazı yahudi iş adamlarının da adı karıştığı için yahudi düşmanlığı da şiddetlendi. Panama olayı nihayet Fransa'da sanayi yatırımlarına kötü gözle bakılmasına yol açarak, ülkenin iktisadî gelişmesini hissedilir derecede yavaşlattı. (M)

Pan American World Airways (P.A.A.), 1927'de New York eyaletinde kurulan havayolları şirketi. Kuruldugu yıl, Key west (Florida) —Havana (Küba) hattında, ilk milletlerarası amerikan hava seferini başlattı. 1929'da Pan American Airways'in kurduğu şebekenin uzunluğu 2 500 km'yi buldu. Aynı dönemde, şirketin teknik danışmanlığına getirilen Charles A. Lindberg, Güney A-

PANAMA kanalı girişi Büyük Okyanus kıyısı Miraflores alavere havuzları

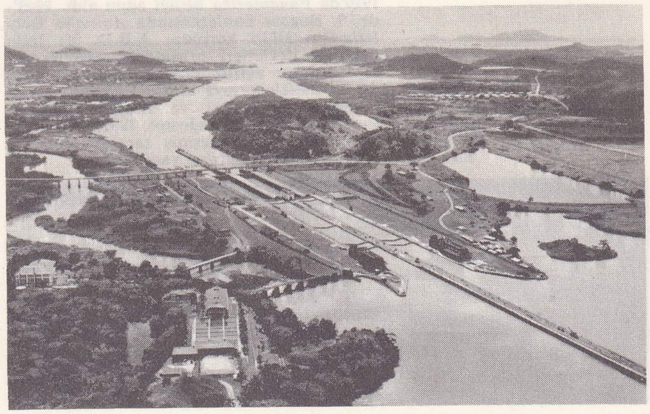

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

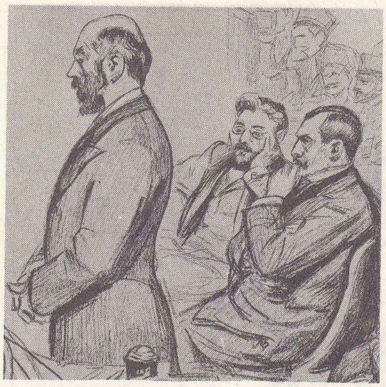

Panama olayı soldan sağa: Charles de Lesseps, Eiffel, Cottu, Paul Renouard'ın krokisi «Illustration» (1893)

merika'ya ilk posta uçuşunu gerçekleştirdi. Aynı yıl, Pan American Airways, Grace Denizcilik şirketiyle birlikte, Panama'yı Santiago'ya, Şili'ye ve Buenos Aires'e bağlamak için *Pan American Grace Airlines*'ı kurdu. 1934'te Pasifik okyanusunu önceden hazırlattığı beş kara üssüne (Honolulu, Midway, Wake, Guam ve Manilla) inerek ilk defa aştı. 1939 Mayısında, Atlantik okyanusu üstünde ilk ticarî gidiş-dönüş seferini yaptı. İkinci Dünya savaşında on yedi ülkede elliden fazla havaalanı inşa ettirdi ve Uzakdoğu'daki amerikan kuvvetlerinin ikmali için Hindistan ile Çunkin arasında Himalayalar'ın üstünden geçen bir havayolu açtı. 1946'da okyanuslar ve kıtalararası uçuşlar için yeni tip uçağı sefere koydu ve dünya çevresindeki düzenli ilk hava hizmetini gerçekleştirdi. 1949 - 1953 Arasında dünyanın en büyük insan ve malzeme ulaşımını gerçekleştirerek, Kore'deki birleşmiş milletler kuvvetlerinin ikmalini yapmak için «Pasifik Hava köprüsü»nü kurdu. 1955'te birçok, amerikan ve yabancı şirketi işletme sistemi içine alan P.A.A. en güçlü özel havayolları şirketi haline geldi. (L)

PANAMERİKANİZM i. (önek *pan,* tüm ve fr. *américanisme* > *panaméricanisme*'den). Amerika kıtasında dayanışma hareketi; amacı amerika cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri düzeltmek ve geliştirmektir.

— ANSİKL. *Panamerikanizm,* A.B.D. cumhurbaşkanı Monroe'nun, nutuklarında latin amerika cumhuriyetlerinin tanınmasını (mart 1822), sonra da Kutsal İttifaka karşı savunulmasını öne sürmesi üzerine (aralık 1823) doğdu. Bolivar, Panama'da Amerika içi bir kongre topladı (1826); bu kongrede dış siyaset için ortak bir meclis, federal bir ordu ve donanma kurulmasını teklif etti. Ama ancak Meksika, Orta Amerika, Peru ve Büyük Kolombiya temsilci yollamışlardı; ayrıca bu temsilcilerin hiç biri söz vermeğe yanaşmadı. O sırada kıtanın geri kalan kısmıyle ilgilenmeyen A. B.D., bundan sonra emperyalist bir siyaset güttü. Devlet bakanı Blaine ilk amerika devletleri konferansının öncüsüdür (Washington 1889-1890). Mexico'da 1901-1902'de toplanan ikinci bir konferans birçok uzlaşmanın imzalanması ve *Milletlerarası büro*'nun kurulmasıyle sonuçlandı. Bu büro 1910'da *Panamerika birliği* adını aldı. 1948'de, 9. Bogota konferansında *Amerika Devletleri teşkilâtı* kuruldu. A.B.D. ile latin amerika devletleri arasındaki ilişkiler bu toplantıların ağırlık noktası oldu. Bu arada iki mesele ortaya atıldı: komünist etkisi (Guatemala, Küba) ve iktisadî ilişkiler. Punta del Este'de (ağustos 1961) Washington hükûmeti azgelişmiş taraftarlarına 20 milyon dolarlık yardım vaat etti. (L)

Pan American World Airways (P.A.A.) New York havaalanı terminali

Panamerika yolu, Amerika kıtasının çeşitli ülkelerini birbirine bağlayan karayolu ağı. Yapılması 1923'te kararlaştırılan ve 1936'da başlanan Panamerika yolu hemen hemen tamamlanmıştır. Teksas'ta, Laredo ve El Paso'da başlar, çeşitli boyda birtakım kollarla Mexico üzerinden Orta Amerika'nın her tarafına (Guatemala, Salvador, Honduras'ın güney kısmı, Managua, Nikaragua, San Jose, Kosta Rika) ulaşır. Kosta Rika'nın güneyinde kesildikten sonra Panama devletinde yeniden başlar, Panama şehrinden geçer, kanalın ötesinde, devletin doğu kısmındaki sık ormanın önünde yeniden kesilir. Güney Amerika'da Darien körfezi kıyısında Turbo (Kolombiya) ve La Guaira (Venezuela) limanlarından başlayan Panamerika yolu, Bogota'ya (Colombia), Quito'ya (Ekvador) sonra Büyük Okyanus kıyısı boyunca uzanarak Lima'ya (Peru) ve Santiago'ya (Şili) varır. Oradan, yer yer 3 500 m'ye yükselerek And dağlarını aşar, Buenos Aires'e gider. Bu anayolu tamamlayan kolların başlıcaları Peru'dan Bolivya'da La Paz'a, sonra Arjantin'e, Buenos Aires'ten de Paraguay'a, Uruguay'a ve Brezilya'ya ulaşır. (L)

PANAMU, M. Ö. VIII. yy.da, Asur krallarının haraca bağladığı Samal (Zincirli, Amanos dağlarında) krallarından birçoğunun adı. (L)

PANARABİZM blş. i. (önek *pan,* tüm ve fr. *arabisme* > *panarabisme*'den). Arapça konuşulan bütün islâm ülkelerini, büyük bir ortak düzen içinde birleştirmeyi amaç edinen siyasî hareket.

— ANSİKL. Panislâmizm hareketinin durakladığı Birinci Dünya savaşından sonra gelişen *panarabizm,* XIX. yy.da, arap dilinin ve kültürünün yeniden canlanışı olarak Mısır'da ortaya çıktı. XIX. yy.ın başlarında, Avrupa'da, özellikle Osmanlı imparatorluğunun yönetimi altında bulunan balkan milletlerinde başlayan milliyetçilik uyanışı, kısa bir süre içinde Mısır'a sıçradı. XIX. yy. ortalarında Genç Osmanlılar tarafından ortaya atılan *panottomanizm* düşüncesine karşılık, Mısır'da da, Arapça konuşan bütün milletleri bir bayrak altında toplama ülküsünü güden panarabizm akımı doğdu. Arap ülkelerinin, özellikle petrol kaynaklarının bulunduğu bölgelerin, angloamerikan şirketlerinin eline geçmesi yüzünden, küçük arap emîrlikleri doğduğu için bu düşünce başarılı olamadı. Panarabizm ülküsü, bağımsız arap devletlerinin ortaya çıkışı yüzünden bölünmeleri önleyemedi; ancak, avrupa devletlerinin yardımlarıyle, Osmanlı imparatorluğunun yönetiminde bulunan arap topraklarının Türklerin elinden çıkmasını kolaylaştırdı. İkinci Dünya savaşı sonunda bu görüşün niteliği, Kahire'de kurulan, Mısır, Lübnan, Suriye, Ürdün, Suudî Arabistan, Yemen ve Libya'nın katıldığı Arap birliğinin doğmasıyle ortaya çıktı (1945). Mısır ile Suriye'yi biraraya getiren Birleşik Arap cumhuriyeti denemesi, kısa süreli olmasına rağmen (şubat 1958-eylül 1961), panarabizmin bir aşaması sayılabilir. (LM)

PANARETOS (Mikhael), bizanslı kronikçi (XIV. yy.). Rodos asıllı olduğu sanılır. Roma kilisesine karşı doğu skhisma'sını (mezhep ayrılığı) savundu. Trabzon Rum İmparatorları Büyük Komnenos'lar (1204-1390) üstüne bir kronik yazdı. (ML)

PANARO, İtalya'da ırmak, Po'nun kolu (sağ kıyı); 166 km. Monte Cimone yakınında doğan ırmak, Toscana Apenninleri'ni aşar, Modena yakınından geçerek Padova ovasında akar ve Ferrara'nın yukarısında Po'ya kavuşur. Aşağı çığırında üç sulama kanalı açılmıştır. (L)

PANATELA i. (isp. k.). İnce ve uzun havana purosunun adı. (PANATELAS da denir.) (L)

PANATHENAİA çoğl. i. (önek *pan,* tüm ve *Athena*'dan). Esk. Yun. Şehirlerinin koruyucu tanrıçası Athena onuruna Atinalıların kutladıkları büyük şenlik.

— ANSİKL. X. yy.dan önce yapılan Athena şenliklerinin kral Erikhthonios tarafından düzenlendiği ileri sürülürdü. M.Ö. VIII. yy.da, yeni şehirler kurulunca, bunlara *panathenaia* adı verildi. Panathenaia, bütün Attike'nin ortak şenliği olan siyasî ve millî nitelikteki büyük şenliğin adıydı ve her yıl yapılırdı. Peisistratos'tan itibaren, her yıl kutlanan *küçük panathenaia* ve her olimpiyatın üçüncü yılında düzenlenen *büyük panathenaia* olmak üzere ikiye ayrıldı. Temmuz ayında yapılan bu şenliklere, büyük âyin alayının geçişiyle başlanır, aynı zamanda askerî bir anlam taşıyan bu geçit töreni Kerameikos'tan Akropolis'e kadar devam eder, Agora'da bir süre durulur, Athena'nın Erektheion'daki heykeline kadın işçilerin yardımıyle yeni bir peplos giydirilir ve Athena Hygieia (sağlık tanrıçası) ile Athena Polias'a (şehrin koruyucusu) kurbanlar kesilir, kurban etleri orada hazır bulunanlara dağıtılırdı. Büyük panathenaia'da ayrıca, bütün Yunanlıların katılabileceği müzik, Jimnastik, at ve koreografi yarışmaları düzenlenirdi. Şenlik on gün kadar devam eder ve yarışmaların galiplerine ödül olarak panathenaia amforaları verilirdi. (L)

Panathenaia grizi, Parthenon tapınağı sahnının duvarını çevreleyen kabartma kuşak. 159 m uzunluğundaki bu friz güneybatıdaki köşeden başlar, ikiye ayrıldıktan sonra doğu yüzünde birleşir ve dört yılda bir kutlanan Athena Parthenos şenliğinin çeşitli evrelerini temsil ederdi. Bu şenliklerde atlı gösteriler, jimnastik ve müzik gösterileri yapılır, sonra etkileyici dinî bir yürüyüş töreniyle tanrıçaya yeni bir peplos sunulurdu. Binicilik hazırlıkları batı duvarının panolarında, yürüyüş töreninden sahneler simetrik olarak kuzey ve güney duvarlarında yer alır: biniciler, at arabaları, tulumcular, testiciler, yaşlılar, delikanlılar, kurban sunan rahipler. Doğu duvarında, on iki Olympos tanrısının huzurunda peplos'u teslim olan rahibe ile rahibin önünden geçen atinalı bakireler vardı. Dor tarzı tapınaklarda hiç rastlanmayan ve 1, 02 m boyundaki hafif kabartmalı mermer levhalardan meydana gelen bu bütünün, M. Ö. 442-438 arasında Pheidias'ın yönetiminde yapıldığı sanılır. Batı frizi hâlâ yerinde duruyorsa da, öteki alçak kabartmaların büyük kısmı Londra'da (British museum), öbür parçalar da Akropolis müzesinde ve Louvre'dadır (Ergastines levhası, «La Coulonche başı» denen delikanlı başı). [L]

PANAY, Filipinler'de ada, Mindoro ile Negros arasında; 12 520 km², 1 519 800 nüf. Ada halkının bir kısmı her yıl dağlara göçer, gezgin tarım (mısır, pirinç, patates) ve at yetiştiriciliğiyle geçinir. Ama büyük sulama çalışmaları sayesinde nüfusun önemli bir kısmı vâdilerde ve kıyı ovalarında ince tarım yapar (şekerkamışı, turunçgiller, tütün). Renkli kumaş imalâtı, tarım ürünlerinin işlenmesi ve bakır ocaklarının işletilmesi ek gelir kaynaklarıdır. (L)

PANAYIR i. (yun. *panegyris,* bütün [halkın] toplanması'ndan). Bir yerde belirli zamanlarda kurulan büyük pazar: *Bedir'de her sene Zi'l-kade ayında bir panayır olurdu ve her taraftan oraya ticaret için birçok halk gelirdi* (Cevdet Paşa). *Hiç kimse söylemeden, hiç kimse emir vermeden, her zaman, askerler, göçler, pazar, panayır yerlerine inen yolcular, araba kafileleri hep burada toplanırlardı* (Ş.S. Aydemir). || *Panayır yeri,* panayırın kurulduğu yer.

— ANSİKL. Türkiye'de *panayır*'lar eski çağlardan beri iktisadî ihtiyaçları karşılamada önemli bir yer tutar. Belli zamanlarda Anadolu'nun ve özellikle Trakya'nın birçok yerleşme merkezinde panayır kurulur. Bunlar, ya eşya veya hayvan panayırlarıdır. Eşya panayırlarında çeşitli eşya alışverişi yapılır. Hayvan panayırlarında ise sığır, dana, at gibi tarım ve çekim hayvanları satılır. Panayır günlerinde bölgenin iktisadî hayatına bir canlılık gelir. Panayır yerlerinde ayrıca halkın eğlenmesi için pehlivan ve deve güreşleri yapılır, gezginci çadır tiyatroları oynlar oynar. En tanınmış panayırlar Edirne, Lüleburgaz, Yozgat, Silivri, Düzce, Akhisar, Akyazı panayırlarıdır. Son zamanlarda panayırlar, mahallî belediyeler tarafından düzenlenmektedir. (M)

PANAZİATİZM blş. i. (önek *pan,* tüm ve fr. *asiatisme* > *panasiatisme*'den). İki Dünya savaşı arasında ortaya çıkan ve güçlü bir teşkilât içinde bütün asya halklarını biraraya getirerek, avrupa hâkimiyetinden kurtulmayı, her çeşit zor hareketine karşı

Foto. Pan American (*LAROUSSE*)

toplu savunmayı amaç edinen (Nagasaki [1926] ve Şanghay [1927] konferansları) siyasî hareket. (L)

PANC, rusça **Pyandj,** Amuderya'nın yukarı çığırının adı, Tacikistan'da (S.S.C.B.), Afgan sınırında; Pamir ırmağı ve Vahanderya ırmağının birleşmesiyle meydana gelir. Ortalama debisi Badahaş'ın sularını alarak 1 000 m³ / saniye'yi bulur. Panc'a, Vahş ile birleştiği yerde «Amuderya» adı verilir. (L)

PANCA, Amuderya'nın yukarı çığırında Afganistan ile Sovyet Tacikistan'ı arasındaki kısma verilen ad. (L)

PANCAR i. (ermenice *pançar*'dan [?]). İki yıllık otsu bitki; birinci yıl etli ve tatlı bir kök (değişik hacim ve şekilde), ikinci yıl tohum verir. (İlmî adı *Beta vulgaris.* Ispanakgillerden.) || *Tohumluk pancar,* sıkışık bir ekimden elde edilen ve ertesi yıl, tohum vermesi için tekrar toprağa dikilen pancar.

— DEY. *Pancar gibi olmak* (veya *pancar kesilmek*), kıpkırmızı olmak. *Mec.* Utançtan yüzü kızarmak.

— ANSİKL. *Pancar*'ın birçok çeşidi vardır: yem pancarı, sebzelik pancar ve şeker pancarı. Sebzelik pancarın, gene pancar adıyle anılan kökü kırmızı renktedir, pişirilerek yenir. Yemlik pancarların kökü sarı veya kırmızı, çok iri ve kalın boyunludur; içinde az şeker vardır. Kuru madde oranı yüksek olan yemlik pancar çeşitleri hızla yayılmaktadır. Şeker pancarları (Klein-Wanzleben ve Vilmorin pancarları) daha küçüktür; bunlarda kök boynu da çok az gelişmiştir.

Pancar, zengin, gübreli, iyi işlenmiş toprak ister. Mart sonundan mayısa kadar, sıra usulü ekilir. Seyreltme, çapalama, sulama ve yaprak alma gibi işlemleri gerektirir. Eylülden itibaren ürün alınmağa başlanır. Bunun için çatal beller kullanılır.

Avrupa, dünya pancar üretiminin beşte dördünü sağlar. S.S.C.B. başta gelir (dünya üretiminin dörtte birinden fazla), onu sıra ile Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Çekoslovakya takip eder. Bk. ŞEKER *haritası.* Batı Avrupa'da yemlik pancar ekimi de önemli yer tutar.

Margraff 1747'de pancarın kökünde sakaroz bulunduğunu ortaya çıkardı. Fakat pancardan şeker yapımı ancak Avrupa'nın ablukası sırasında mümkün oldu. O zamandan beri pancar tarımı ve şeker sanayii çok büyük gelişme gösterdi (çok şekerli pancar çeşitlerinin ekimi, dengeli gübreleme, şekerli sıvının saflaştırılmasında mükemmel usullerin bulunması şekerli sıvının, köklerin rendelenmesi veya basınçla ezilmesi yerine, yayınma usulüyle çıkarılması).

Önce Almanya'da, sonra Fransa'da şeker pancarının ıslah edilmiş çeşitleri aşı veya çelikleme yoluyle hızla çoğaltılmağa başlandı. Fakat bugün, tohum elde etmek için özel fideler yetiştirilir.

Pancar kışın geviş getiren hayvanlara verilebilecek en iyi yemlerden biridir. Hayvanların yem ihtiyacı için bu bitkinin birçok çeşidi üretilmektedir. Kuru madde oranı yüksek (yüzde 20) olan bazı çeşitlerini domuzlar da yiyebilir. Yalnız kırmızı pancar insan besini olarak kullanılır.

● *Türkiye*'de iki şeker fabrikasının (Uşak ve Alpullu) kuruluşuyle başlayan (1927) pancar üretimi aile zıraatı olarak gelişti. Başlangıçta tohum konusunda alman Klein - Wanzleben firmasıyle işbirliği yapıldığı için buradan sağlanan KWS çeşitleri kullanıldı; bunların E, N, Z, ZZ ve CR tipleri başarılı oldu. Şeker enstitüsünün yaptığı araştırmalar sonucu KWS-E tipi yüzde 90 oranında kullanılır duruma geldi. Sakarya, Susurluk, Alpullu çevrelerinde daha çok KWS Polybeta tipinin ekimi uygun görüldü. Şeker sanayiinin başlangıç döneminde (1927) Türkiye'de 6 664 çiftçinin işlediği 3 990 hektar topraktan 34 913 ton pancar elde edildi. Daha sonraki dönemlerde üretim hızla gelişti: 1950'de (4 fabrika), 2 062 köyde 97 400 çiftçi, 50 953 hektar ekim ve 855 066 ton pancar; 1960'ta (15 fabrika), 6 952 köyde 254 870 çiftçi, 202 902 hektar ekim ve 4 384 841 ton pancar; 1970'te (17 fabrika), 4 890 köyde 187 129 çiftçi, 123 016 hektar ekim ve 4 253 661 ton pancar. Beş yıllık dönemler ortalaması olarak hektar başına sağlanan pancarın şeker yapımına elverişli özünde değişiklikler görüldü: 1926-1930 (2 fabrika), 9,3 ton/hektar, şekerlilik yüzde 18,17; 1946-1950 (4 fabrika), 15,5 ton/hektar, şekerlilik yüzde 18,52; 1956-1960 (15 fabrika), 17,9 ton /hektar, şekerlilik yüzde 17,46; 1970 (17 fabrika), 16,35 ton/hektar, şekerlilik yüzde 16,35. Pancar, Türkiye'deki 10 iklim bölgesinden çok sıcak olan üçünde (Ege, Akdeniz, Güneydoğu) ve 1 500 - 1 900 m'yi geçen yükseklikteki dağlık arazi dışında bütün bölgelerde yetişir. (ML)

Pancarlıkilise, Ortahisar'a (Nevşehir) 3 km uzaklıkta kayaya oyulmuş kilise. 1920 Başlarına kadar Sinasa (Niğde) kasabası rumları tarafından kullanıldı. Kilise içindeki freskler yakın zamanda onarıldı. Yapılış tarihi yaklaşık olarak XI. yy.dır. Figürlerin gözleri büyük ve yuvarlaktır. Kişilerin aşırı ölçüde belirtilen hareketlerinde bir telâş ifadesi vardır. Anadolu'daki hıristiyanların, özellikle İskenderiye'den gelen antik örneklerin izlerini taşır. Freskler de İncil'den sahneler vardır. Kilisenin nefi dikdörtgen ve düz tavanlıdır. Apsis kubbelidir. (M)

PANCİKBOL i. (ing. *punching,* vurma ve *ball,* top'tan). Spor. Boksörlerin antrenmanlarda kullandığı yumruk torbası. (Deriden yapılmış olan *pancikbol* hafiftir. Bir armut gibi sapından asılıdır; sap yaylıdır. Top, yumruk darbeleriyle her vuruşta geri gelir, seri yumruklar atılabilir. Boksörler pancikbol ile sürekli vuruş çalışması yaparlar.) [M]

PANCİM, Hindistan'da şehir, Umman denizi kıyısında; 32 000 nüf. Balıkçılık ve ticaret (pirinç, hindistancevizi içi, muan cevizi) limanı. Sabun fabrikası. Tuzlu bataklıklarla çevrili olan şehir, eskiden «Nova Goa» adıyle Portekiz'in Goa sömürgesinin merkeziydi. 1961'de Hindistan tarafından işgal edildi. (M)

PANCİROLİ veya **PANZİROLİ** (Guido), italyan hukukçusu (Reggio nell'Emillia 1523 - Padova veya Venedik 1599). Alciati'nin öğrencisiydi. Torino ve Padova'da ders verdi. (L)

PANCKOUCKE, fransız kitapçı ve yayımcı ailesi. ANDRÉ (Lille 1700-ay.y. 1753) doğduğu şehirde bir kitabevi kurdu ve yönetti. Halk için yazılmış birçok bilim ve felsefe eseri bıraktı. — Oğlu CHARLES JOSEPH (Lille 1736 - Paris 1789), Paris'te bir kitabevi açtı (1762), buna 1774'te bir basımevi ekledi ve kayınbiraderi Suard ile *Mercure de France*'ı aldı. Birçok yayım yaptı; en önemlileri: Diderot'nun *Encyclopedie*'sine ilâve ettiği dört cilt ve gene bu eserle ilgili dört ciltlik resim, harita ve çözümleme tablosu (1776-1780); büyük bir *Encyclopédie Méthodique* (166 cilt olarak 1772-1832 arasında yayımladı); «Kehl baskısı» denen ve Beaumarchais'nin de gözden geçirdiği Voltaire'in eserleri ve Buffon'un eserleri. Ayrıca, 24 kasım 1789'da *Le Moniteur Universel*'i kurdu. — Oğlu CHARLES LOUIS (Paris 1780-Fleury - sous - Meudon 1844), çeşitli eserler yayımladı: *Dictionnaire des Sciences Médicales* (Tıp Bilimi Lûgati) [1812-1822]; Tacitus'un *Eserler*'inin tercümesi. Fakat adı daha çok *Collection des Auteurs Latins* (Latin Yazarları Koleksiyonu) ve bunun fransızca tercümesiyle anılır (1825-1839). — Charles Louis'nin oğlu ERNEST (Paris 1808-Onzain 1886), babasının başlattığı koleksiyonlar yayımı sürdürdü. *Horatius*'u manzum olarak çevirdi (1934). [L]

PANCNAD, Batı Pakistan'da ırmak; 80 km. Çenab ve Satlec'in birleşmesiyle meydana gelir, batıya doğru akar ve İndus'a katılır. Irmağın yukarısındaki bir barajın beslediği *Pancnad kanalı* (110 km) buğday ve pamuk tarımı yapılan bir bölgeyi sular. (L)

PANCUR i. Bk. PANJUR.

PAN ÇAO, Çin'li general (M. S. 31-102), tarihçi Pan Gu'nun kardeşi; Hunları yenilgiye uğrattı ve imparator Ming'in hâkimiyeti altındaki (23'ten beri) Türkistan'ı fethetti. Birinci sınıf bir strateji uzmanıydı. Basra körfezine kadar gitti, Parth'larla ilişki kurdu ve «ipek yolu»nun Batı'ya doğru açılmasına yardım etti. (L)

PAN - ÇAO veya **TSAO DA GU,** çinli kadın yazar. General Pan Çao ve tarihçi Pan Gu'nun kızkardeşi. Kardeşinin başladığı *Hanlar Tarihi*'ne devam etti ve bu eseri bitirdi. Ayrıca kadınların ödevleri üstüne bir inceleme yazdı. (L)

Pançatantra (*Beş Kitap*), çok eski bir sanskritçe masal derlemesi. Pratik ve siyasî bilgelik konusunu işleyen bu eser, bazı bakımlardan buddha'cı *Catakas'lar*'ı ve Aisopos'un masallarını andırır. (L)

PANÇAYAT i. Nepal ve Hindistan'da geleneksel köy meclisi. (Nepal kralı, siyasî partilerin yerini alması için pançayat'lar piramidine dayanan meşrutî bir sistem kurdu [1962]; köy ve il pançayat'larının meydana getirdiği bu piramidin tepesinde 125 üyelik bir parlamento olan Millî pançayat vardır. Andaman ve Nikobar adalarında da buna benzer bir sistem uygulanır.) [L]

PANÇEN LAMA i. Tibet'te Dalay Lama'nın yardımcısı.

— ANSİKL. Dalay Lama'nın mart 1959'da Hindistan'a gitmesinden sonra Pançen Lama (doğ. 1938) komünist rejimle birleşti. 1959 Nisanında Çin Millî kongresine katıldı ve Buddhacı Çin derneğinin fahrî başkanlığını yaptı. 1964'te Dalay Lama'nın ülkeden ayrılmasından (1959) sonra üstüne aldığı Tibet'in dinî şefliği görevinden azledildi. (L)

PANÇOVA, Yugoslavya'da (Voyvodina), Belgrad'ın kuzeydoğusunda ve Tuna'nın sol kıyısında şehir; 50 000 nüf. XVIII. yy.da kurulan bira fabrikası. Petrol rafinerisi; elektrik malzemesi; azotlu gübre. Bölgede petrol yatakları.

— Tar. Tuna'nın öte yakasında Temes nehri üzerinde ve Tamışvar'ın 100 km güneybatısında bulunan pançova kasabasının bulunduğu ova, osmanlı kaynaklarında «Pançova sahrası» denilen bu sahil, osmanlı ordusunun Tamışvar'a gitmek için geçtiği yakadır. Pasarofça antlaşmasıyle (1718) Avusturya'ya bırakıldı. (ML)

PANDA i. Etçil memeli hayvan. (Küçükayıgillerden.)

— ANSİKL. *Küçük panda* (*Ailurus fulgens*) Himalayalar'ın Nepal'den Assam'a kadar uzanan bölgelerinde yaşar. Parlak kırmızı renkli, sarı parıltılı, sık, yumuşak ve uzun tüylü, kedi büyüklüğünde bir hayvandır; küçük hayvanları, böcekleri avlayarak beslenir, fakat meyve, kök ve yumurta da yer. Ağaçlara tırmanır. *Büyük panda* veya *dev panda,* ayılara çok benzer. Beyaz ve açık kızıl kahverengi tüyleri vardır. Sı-çuan ve Kansu'nun yüksek ormanlarında yaşar ve bambu filizleriyle beslenir. Nesli tükenmek üzere olan çok nadir bir hayvandır. (L)

PANDA, Jadotville'in (Kongo) varoşu; sanayi kuruluşları burada toplanmıştır: bakır ve kobalt metalürjisinde kullanılan malzemeler, oksijen fabrikası. (L)

PANDALAR çoğl. i. Etçil memeli hayvanlar oymağı; örnek tipi küçük panda'dır. (L)

PANDANACEAE çoğl. i. Birçenekli bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Pandanaceae* familyasındaki bitkiler odunsudur; kimisi ağaç şeklinde (*pandanus*), kimisi sarmaşığımsıdır (*freycinetia*). Bunlarda yapraklar dikenli, çiçekler bireşeyli, ikievcikli ve başak biçimindedir; üzümsü veya zeytinsi olan meyveler bileşik, tohumlar besidokuludur. Sukamışıgillere yakın olan bu familyada üç cins ve üç yüz kadar tür bulunur. Hepsi Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (L)

PANDANALES çoğl. i. Birçenekliler çiçekli bitkiler takımı; *pandanaceae* (pandanus) ve sukamışıgiller (topbaş kamış) familyalarını kapsar. (Bu takımdaki bitkilerin çiçeğinde çanak ve taç yoktur. Çiçekler bireşeylidir. Erkek organlarla meyve-yapraklar helezonî şekilde dizilidir, sayısı da çiçekten çiçeğe değişir.) [L]

PANDANTİF i. (fr. *pendentif*). Kuyumc. Bir zincirin ucuna asılarak takılan mücevher.

— Mim. Bir kubbenin taşıyıcı kemerleri arasına yerleştirilen ve kare plandan dai-

pancarlar

Charles Joseph PANCKOUCKE
Langlumé'nin taşbasması
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

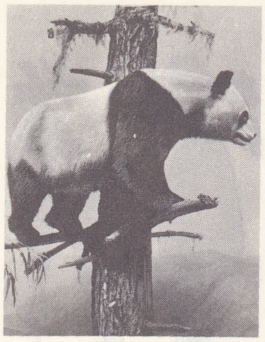
büyük panda

pandantif
Lalique'in eseri,
Art Moderne müzesi, Paris

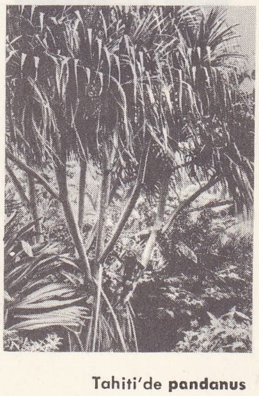
Tahiti'de pandanus

resel plana geçişi sağlayan küresel üçgen. Bk. BINGI. (L)

PANDANUS i. Tesktil ve süs ağacı. (*Pandanaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Pandanus*'lar Asya, Afrika ve Okyanusya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç veya ağaççıklardır. *Pandanus utilis* Madagaskar'da yetişir; bu ağacın iki veya üç çatallı gövdesinin boyu 15-20 m'yi bulur. Yaprakları uzun ve sert, yaprak kenarları dikenlidir. Bir eşeyli çiçekleri uzun koçanlar halinde, meyvesi zeytinsi biçimdedir. Yapraklarından elde edilen liflerden çuval, hasır, dam örtüsü yapılır. Pandanus'un bazı türleri süs bitkisi olarak çok tutulur. *P. heudelotianus* ve *P. candelabrum* tropikal afrika ormanlarında yetişir. (L)

PANDAREOS. Yun. mit. Tantalos'un suç ortağı. Zeus tarafından öldürüldü veya değişime uğratıldı. Kızları, Harpyia'lar tarafından kaçırılarak Erinya'lara verildi. (L)

PANDAROS, Lykia'lı kahraman, Lykaon'un oğlu ve Truva savaşında Lykia'lıların önderi. Menelaos'u yaralayarak ateşkes antlaşmasını bozdu. Diomedes tarafından öldürüldü.

PANDATARİA. Esk. coğ. Tiren denizinde küçük volkanik ada, Kyme açıklarında. Augustus ve Agrippina'nın Germanicus'tan dul kalan kızı Julia ile Neron'un birinci karısı Octavia buraya sürülmüştü. (L)

PANDAVA («Pandu'nun oğlu»), *Mâhâbârata*'daki beş kahramanın soyadı. Kral Pandu'nun oğulları sanılıyorlardı. Aslında bunlar, işledikleri suçların kefaretini ödemek için yeniden dünyaya gelmeğe mahkûm olan tanrılardır. (L)

Pandekt hukuku, XIX. yy. sonuna kadar Almanya'da, müşterek hukuk olarak uygulanmış roma hukukuna verilen ad. Almanya'da Ortaçağ başlarına kadar sadece germen hukuku uygulanıyordu. Bu dönemden itibaren roma hukuku, Almanya'ya girmeğe ve germen hukukuyle birlikte uygulanmağa başladı. Bu durum XV. yy.a kadar devam etti ve XIX. yy. sonuna kadar roma hukuku, genel bir hukuk olarak uygulandı. Olaylara önce mahallî hukukta çözüm aranıyordu; olmazsa ortak bir hukuk olan roma hukukuna baş vuruluyordu. Almanya'da bu devre içinde uygulanan roma hukukuna, *pandekt hukuku* veya *ortak hukuk* denir. Bu durum, Alman Medenî kanununun kabulüne kadar (1896) devam etti. (M)

PANDEMİ i. (önek *pan*, tüm ve *demos*, halk'tan fr. *pandémie*). Tıp. Bir ülkede hemen herkesin yakalandığı hastalık. (Bu kelime sadece kolera, veba, grip v.b. gibi büyük intanlar için kullanılır.) || Bütün bir ülkeyi saran ve çok yaygın hale gelebilen salgın. (L)

PANDER (Hristiyan İvanoviç), rus tabiat bilgini (Riga 1794-Petersburg 1865). Hekimdi. Bir rus elçilik heyetiyle Buhara'ya gitti. 1823'te Petersburg Bilimler akademisine üye seçildi. Embriyoloji, jeoloji ve paleontoloji üstüne değerli çalışmaları vardır. (L)

PANDERMİT i. (fr. *pandermite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum borat. (L)

PANDHARPUR, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Bhima kıyısında, Şolapur'un batısında; 45 400 nüf. Hac merkezi. (L)

PANDİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Attike'de düzenlenen dinî şenlikler. (Her yıl Dionysos onuruna yapılan şehir şenliklerinden sonra elaphebolion'da [mart-nisan] kral Pandion'un hatırasına düzenlenirdi.) [L]

PANDİLİ i. (?). Temş. *Esk.* Ortaoyununda çalınan def. (M)

PANDİNUS i. Habeşistan'da bulunan büyük akrep. (L)

PANDİON. Yun. mit. Atina'nın efsanevî kralı, Erikhthonios'un oğlu ve halefi. — Yine Atina kralı olan başka bir **Pandion,** Kekrops'un oğlu ve Aigeus'un babasıdır. Megara'da küçük bir manastırı vardı. (L)

PANDİSPANYA bls. i. (ital. *pan di Spagna*, ispanya ekmeği'nden). Una yumurta, şeker v.b. karıştırılarak yapılan yumuşak ekmek: *Birer pandispanya yerler. Hoşlarına gider. Birer daha alırlar...* (H. R. Gürpınar). *Pandispanya mı? Hani şu şekerli ekmek değil mi?* (Ahmed Midhat).

— DEY. *Pandispanya gazetesi. Argo.* «Uydurulmuş hikâyeler, yalanlar» anlamında kullanılır. (M)

PANDİT i. (sanskritçe *pandita*, bilgin'den). Hindistan'da brahman bilginlerine, özellikle sanskrit edebiyatı uzmanlarına verilen unvan. || Keşmir'de brahmanlara verilen unvan. (L)

PANDİT (Vicaya Lakşmi), hintli kadın diplomat (Allahâbâd 1900). İngiltere'de okudu. 20 Yaşındayken kardeşi Pandit Cavaharlal Nehru ile milliyetçi davaya katıldı. 1921'de Kongre partisi üyelerinden avukat Rancit Sitaram Pandit ile evlendi. Gandhi'nin pasif direniş kampanyasına katıldıklarından, her ikisi de bir süre hapis yattı. Kocası 1944'te öldü. V. Lakşmi Pandit, Hindistan'ın İngiltere'ye bağlı olduğu dönemde, hint siyasî hayatında önemli rol oynadı. İki kere Yasama meclisi üyeliğine seçildi; Birleşik Eyaletler Kongre kabinesinde sağlık bakanlığı yaptı (1937-1939 ve 1946-1947). Birleşmiş Milletler Genel kurulunda Hindistan başdelegesi (1946-1948), Hindistan'ın S.S.C.B.'deki ilk büyükelçisi oldu (1947-1949). A.B.D. ve Meksika'da da (1949-1951) büyükelçi olarak bulunduktan sonra, Hindistan parlamentosuna seçildi (1952-1954). 1953 ve 1954'te Birleşmiş Milletler kuruluna başkanlık etti. 1954'ten 1961'e kadar Londra'da Hindistan baştemsilcisi olarak çalıştı, sonra İrlanda ve İspanya'da (1958) büyükelçilik yaptı. 1963'te Hint delegasyonu başkanı olarak yeniden Birleşmiş Milletler Genel kuruluna seçildi. 23 Kasım 1964'te ara seçimlerde Lok Sabha (Hindistan parlamentosu) üyeliğini kazandı. Temmuz 1968'de istifa etti. (M)

PANDO, Bolivya'nın kuzey ucunda idare bölgesi; 25 700 nüf. Merkezi *Cobija.* (L)

PANDO (José Manuel), bolivyalı siyaset adamı (La Paz 1848-ay.y. 1917). Severo Fernàndez Alonso'ya karşı girişilen hareketi yönetti. Federasyon'u ilân etti (aralık 1898) ve cumhurbaşkanı oldu (1899-1904), La Paz'ı başkent yaptı; çok liberal bir siyaset uyguladı; maliye ve millî eğitim işlerine yeni bir düzen verdi; Peru'ya giden ilk demiryolunu yaptırdı. Galvez'in ayrılma teşebbüsünü bastırdı ve tazminat karşılığı Acre arazisini Brezilya'ya bırakarak (Petropolis antlaşması, 1903) bu ülkeyle arasındaki anlaşmazlığa son verdi. (L)

PANDOLFO I Demirbaş, Benevento, Capua, sonra Spoleto dükü (öl. 981). Benevento dükü olarak Landolfo II'nin (961), Spoleto dükü olarak da kardeşi Landolfo III'ün (969'e doğr.) yerine geçti; Bizanslılarla anlaşmazlığa düştü, 969-970 arasında onların elinde esir kaldı. (L)

PANDOMİMA veya **PANTOMİMA** veya **PANDOMİM** veya **PANTOMİM** i. (önek *pan*, tüm ve yun. *mimesthai*, taklit etmek > *pantomimos* > lat. *pantomimus* > ital. *pantomima* ve fr. *pantomime*'den). İfade vasıtası olarak sözün yerine sadece hareketlerin (mimik, jest, dans v.d.) aldığı sahne oyunu. || *Teşm. yol.* Biraz da gülünç duruma düşerek, işaretlerle anlatma: *Garson meramını anlatmakta nihayet muztar kalarak pandomimaya başlar* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Pandomima kopmak.* [Seyredenler için] Eğlenceli bir kavga başlamak.

— ANSİKL. *Pandomima*, ilkin Roma'da başladı; M.Ö. I. yy.da, Romalıların kodemiden de fazla tuttukları *mim**den türedi. Mim'in kısa bir oyun olmasına karşılık, pandomima bazen komedi, bazen trajedi konularını işler; oyunun metni orkestra eşliğinde koro tarafından söylenirken, oyuncular konuyu hareketlerle, tek kelime söylemeksizin canlandırırlardı. Böylece mimik bu oyunda, mim'de olduğundan da fazla önem taşır. İskenderiyeli Bathyllos ve Pylades pandomimanın en ünlü aktörleri oldular (M. S. I. yy.), ama oyunun gördüğü ilgi İmparatorluğun sonuna kadar devam etti.

Çok zaman sonra, gene İtalya'da ve Fransa'da, italyan tiyatrosu sanatçıları, komedilerin metni yerine, dilsiz bir tavır ve jest oyunu koymayı denediler. Opera temsillerinin başlamasından itibaren meydana çıkan bir tür gösteriye de «pandomima» adı verildi: bundan maksat, XVII. ve XVIII. yy.larda yüzlerde maskelerle oynanan, konusunu mitolojiden almış balelerdi. XIX. yy.da, iki ünlü mim sanatçısı, Gaspard Deburau ve Paul Legrand, 1830'a doğru Fransa'da, Funambules tiyatrosunda pandomimayı canlandırdılar. Sonra Fransa'da ve İngiltere'de bu moda gene unutuldu; 1900 yıllarında pandomima yeniden itibar kazandı; bazı sahnelerce benimsendi (msl. Théâtre - Libre). Fransız Séverin, Félicia Mallet, Roufle, Thalès, Farina, George Wague, isveçli Charlotte Viehe gibi sanatçılar, söze baş vurmaksızın, en karmaşık duyguları pek anlaşılır bir şekilde ifade etmenin mümkün olduğunu gösterdiler. Yeni bir unutuluş devresinden sonra pandomima, Etienne Decroux, jestlerin şiirine önem veren J. - L. Barrault ve mim kumpanyası dünya çapında ilgi gören Marcel Marceau gibi sanatçılarla, günümüzde de devam etti. Onların oynadığı pandomimalara bugün daha çok *mimodram* adı verilmektedir. (LM)

PANDOR i. Bk. PANDUR.

PANDORA i. (yun. k.). Yun. mit. Tanrıların bağışladığı bütün yeteneklere sahip ilk kadın; şehvet düşkünü insanların başına belâ olmak ve Prometheus'un çaldığı ateş yüzünden öfkelenen tanrıların öcünü almak amacıyle Hephaistos tarafından toprak ve sudan meydana getirilmişti. Epimetheus, kardeşinin yasaklamasına rağmen Pandora'yı kabul etti. Pandora, içinde bütün kötülüklerin bulunduğu kutuyu açtı ve bu kötülükler yeryüzüne yayıldı. Kutuyu kapadığında içinde yalnız Umut kalmıştı. Başka bir söylentiye göre, kutunun içinde iyilikler vardı: kaçıp kurtulan iyilikler Olympos'a doğru yol aldılar. Pandora'nın vazosu veya «kutusu» denen bu efsane, insanlara her şeyi veren yeryüzü mitine bağlanır. (L)

PANDORA i. (mitolojik isim *Pandora*'dan). İki çenetli, çok kısa sifonlu yumuşakça; sifonunun ağzı bir saçak tacıyle çevrili, ayağı dil biçiminde, solungacı uzunca ve enlidir. (Dışı beyaz, içi sedefli olan kavkısı yassı ve öne doğru aralıktır. Pandoralar denizlerin çoğunda bulunur. İkinci ve üçüncü zaman tabakalarında fosiline rastlanır. *Pandoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PANDOREA i. Bignoniaceae familyasından bitki; tekoma'ya çok benzer; özellikle İndonezya ve Avustralya'da yetişir. (*Pandorea Australis* ve *P. Jasminoides* kışı ılık geçen ülkelerde tırmanıcı süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

PANDORİNA i. Merkezdeki küçük bir alanın çevresine yığılmış on altı hücreden oluşan kamçılı, yuvarlak hayvan. (*Pandorina morum* temiz sularda olduğu kadar kirli sularda da yaşar.) [L]

PANDROSOS. Yun. mit. Kekrops'un üç kızından biri, Athena'nın arkadaşı ve belki de bitkiler tanrıçası. (L)

PANDU («Solgun»), Hastinapura kralı. Hayatı *Mâhâbbârata*'nın başlangıcında anlatılır. Prenses Kunti ve prenses Madri ile evlendi, ama bir brahmanın lânetlemesine uğrayarak aşktan zevk almaz oldu. *Pandava*'ların babası olduğu sanılır. Brahmanın lânetlemesini unutarak kendini Madri'nin sevgisine kaptırması ölümüne yol açtı. (L)

PANDUFLA i. Bk. PANTUFLA.

PANDUR veya **PANDOR** i. (XVII. yy.da bu kıtaların ilk kurasının askere alındığı macar köyü *Pandur*'dan). Eskiden Macaristan'da soylu ailelerin hizmetinde bulunan muhafız, atlı veya yaya uşak. (Bk. ANSİKL.) || Düzenli bir birlikten olmayan piyade askeri. || Osmanlı devletinde, Rumeli'de derbentçi, kır bekçisi gibi koruyuculukla görevli kimse. (Pandurlar bir yıl süreyle görev alınır, kendilerine buyrultu [ödenti] verilirdi.)

— ANSİKL. Ask. tar. Matyas Corvinus devrinde bir çeşit komando olan *pandur*'lar, XVII. ve XVIII. yy.larda İmparatorluk ordusunda yeniden ortaya çıktılar. Bu dönemde Trenck'in pandur'lar birliğinde 2 300 yaya, 150 hafif süvari eri vardı (1741). Ama 1756'da, aşırı davranışları sebebiyle lağvedilerek düzenli bir alayın mevcuduna bağlandı. Avusturya - Macaristan imparatorluğunun milisleriyle sınır muhafızlarına da kimi zaman pandur denirdi; aynı şekilde 1807'de Marmont'un birliklerinde görevli dalmaçyalı gönüllülere de pandur adı verilirdi. (L)

Foto. LAROUSSE

PANDURA i. Müz. Eski Yunanlıların, üç telli, uzun saplı ve lavta ailesinden çalgısı. (L)

PANDURANGA. Esk. coğ. Orta Vietnam'da şehir; eski Çampa krallığının güney kısmındaki başlıca şehri ve VIII. yy. ortasından IX. yy. sonuna kadar başkentiydi. Bugün *Phan-rang.* (L)

PANDUROVİÇ (Sima), sırp yazarı (Belgrad 1883 - ay.y. 1960). Yugoslavya'da yeni bir kültür yaratma ve yerleştirme döneminde Belgrad basın hayatını ve edebiyat çevrelerini harekete getirdi. Başarılı bir şair olarak kendisini kabul ettirdi. Başlıca eserleri: *Dani i Noçi* (Günler ve Geceler) [1912]; *İntegralna Poeziya* (Bütün Şiirleri) [1920]; *Razgovori o Knjizevnosti* (Edebiyat Üstüne Konuşmalar) [3 cilt, 1927-1935] v.b. (M)

PANDY (Kalman), macar hekimi, sinir hastalıkları uzmanı (Okigyos 1868-Pomaz 1944). Budapeşte üniversitesinde sinir hastalıkları ve psikopatoloji dersleri verdi, Sibiu (Nagyszeben) Psikiyatri hastahanesine müdür oldu; sinir hastalıkları üstünde önemli incelemeler yaptı. (M)

PANDYA, Madura bölgesinde (Dekkan) [Ptolemaios'un *Pandion* dediği] hüküm süren bir hanedanın adı. Pandya'lar 1070-1076 arasında bağımsızlıklarını kazanmağa başladılar. Hâkimiyetleri, 1310'da müslümanların Madura'yı ele geçirmeleriyle sona erdi. (L)

Pandy tepkisi, beyin-omurilik sıvısında globülin'lerin artıp artmadığını gösteren tepki. Bu tepkiyi elde etmek için beyin-omurilik sıvısından 2 sm³ kadar alınır, üzerine birkaç damla tepki maddesi (yüzde 7 fenollü sıvı) damlatılır. Globülin normalse, beyin-omurilik sıvısı matlaşır; değilse bulanıklaşarak az çok koyu bir renk alır. (M)

PANE (Armijn), indonezyalı yazar (Muara Sipongi, Sumatra 1908). Tıp öğrenimini yarıda bırakarak kendini edebiyata verdi. 1933'te S. Takdir Alisjahbana ve Amir Hamzah ile birlikte *Pudjangya Baru* (Yeni Yazarlar) dergisini kurdu. Japon istilâsı boyunca Kültür Merkezi (*Pusat Kebudajaan*) Edebiyat bölümü başkanlığında bulundu. Felemenkçe bir çağdaş indonezya edebiyatı tarihi, tiyatro oyunları, şiirler (*Djiwa Berdjiwa* [Canlı Ruh], 1939) ve *Bellenggu* (Zincirler) [1940] adlı, edebî tartışmalara yol açan bir töre romanı yazdı. (L)

PANE (Sanoesi), indonezyalı yazar (Muara Sipongi, Sumatra 1905). Cakarta'da öğretmenlik yaptı. 1928'de Hindistan'a gitti, orada hint felsefesi ve edebiyatı okudu. İndonezya'ya döndü, *Timbul* (Yerüstüne Çıkış) adlı derginin yazı işleri müdürü oldu, sonra *Pudjangga Baru* (Yeni Yazarlar) dergisinde çalıştı. *Kebangunan* (Uyanış) adlı günlük yayın organının yöneticiliğine getirildi; Halk Eğitim bürosu (*Balai Pustaka*) yazı işlerinde görev aldı. Tenkit ve tarih eserleri, oyun ve şiir kitapları yayımladı: *Pantjaran Tjinta* (Aşk Serpintileri) [1925]; *Puspa Mega* (Bulut Çiçekleri) [1927]; *Madah Kelana* (Gezgin Şövalyenin Şarkıları) [1931]. (L)

PANEGYRİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir site, ülke veya ırka bağlı bütün halk tarafından ortak bir tapınak etrafında yapılan toplantı. (Bu toplantılara bazen dost halkların temsilcileri de katılırdı. Atina'daki panathenaia, İonia'lıların Ephesia'sı, Doris'lilerin Karneia'sı ve bütün Hellas için düzenlenen büyük oyunlar birer panegyris'ti. Toplantılarda konuşmacılar uzun nutuklar *[panegyrikos]* verirlerdi.) [L]

Paneion veya **Panion** veya **Paneias,** Haramun dağının eteğinde tanrı Pan için yapılan tapınak; tapınağın yeri Kutsal Kitap'ta anılan eski Dan şehrinin uzağında değildi. M.Ö. 200 yıllarında Lagos hanedanına karşı kazandıkları zafer, Selefkîlere Filistin'e hâkim olma imkânını verdi. İsa döneminde, Herodes Philippos burada, imparatorun şerefine bir şehir kurdu ve ona *Caesarea* (bugün Kayseriye) adını verdi. Şehrin bugünkü adı *Baniyas*'tır. (L)

PANEL i. (fr. k.). Tartışma grubu: *İlmî kongrelerde, verilen raporları tenkit etmek ve bazı sonuçlar çıkarmak üzere paneller düzenlenir.*

— İstat. Belirli aralıklarla soruşturmalar yaparak bir insan grubunun kanı ve davranışlarında kısa bir süre içinde görülen değişmeleri inceleme.

— ANSİKL. İstat. *Panel,* eşit aralıklarla bazı sorulara cevap verecek kimselerden (meselâ perakendeciler veya tüketiciler gibi) meydana gelir. Meselâ, belli bir malın aylık satışlarını bildiren perakendeciler topluluğu, bir reklam kampanyasının etkinliğini değerlendirmeğe imkân verir.

— Sosyal psikol. Panel tekniği, inanç ve kanılardaki değişmelere yol açan etkenleri çözümlemek veya çeşitli iktisadî ve sosyal tabakaların zamanla nasıl bir değişikliğe uğradığını ortaya çıkarmak için kullanılır. Bu metodun sakıncaları, özellikle şunlardır: a) sorguya çekilen grubun, ölüm ve değiştirme, ikinci görüşmeyi reddetme gibi sebeplerle dağılması; b) görüşmenin tekrarlanması yüzünden, deneklerin, tedirgin olması ve incelenen tabakayı temsil niteliğini kaybetmeleri. İkinci bir denek topluluğu sorguya çekilerek bu sakıncaların derecesi ölçülebilir ve bir kısmı giderilir. (L)

PANELLENİA i. Esk. Yun. Zeus Panellenios'un onuruna yapılan şenlikler. (İlk defa Hadrianus tarafından Atina'da yunan millî duygularını yeniden güçlendirmek amacıyle düzenlendi.) [L]

PANEMOTEİCHOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) şehir. Hierakles, şehrin Kremna ile Ariassos arasında yer aldığını ileri sürer. Ayrıca şehrin roma sikkelerinde adı geçer. Son araştırmalarda şehrin bugünkü Hafızpaşa yakınında Bademağaç (esk. Ariassos) höyüğü üzerinde olduğu tespit edildi. (M)

PANESTHİA i. Hindistan'dan Avustralya'ya kadar yaygın büyük hamamböceği. (Dictyoptera takımının hamamböceğigiller familyasından.) [L]

Paneth hücreleri (avusturyalı fizyolog Jozeph *Paneth*'in [Viyana 1857-1890] adından). Dokubil. Lieberkuhn bezlerinin dibinde görülen tanecikli hücreler. (Bu hücrelerin granülasyonları, renk tepkimeleri bakımından bazı akyuvarlarda görülen granülasyonlara benzer.) [L]

Pan flütü, yunan çobanlarının kullandığı küçük nefesli çalgı. Eski Yunanlılar, *Syrinks Polykalamos* adını verdikleri bu çalgıyı çoban tanrısı Pan'ın icat ettiğini söylerlerdi. Yunan ve latin şairleri oyunlarında bir çobanı sahneye çıkardıkları zaman hep bu çalgıdan söz ederler. (L)

PANFYOROV (Fyodor İvanoviç), rus yazarı (doğ. 1896 - Moskova 1960). Köylü bir ailenin çocuğu. Önceleri dram ve hikâyelerinde (1920), sonra da *Bruski* (Volga kıyısında bir malikâne, 1928-1937) adlı romanında köylülerin yaşayışını dile getirdi. Tartışmalara ve sert çekişmelere yol açan (Gorki'nin bile saldırısına uğradı) bu romanın, sanat değerinden çok, belgesel değeri vardır. Panfyorov, daha sonraki romanlarında, Urallar'da çalışan maden işçilerinin çalışmalarını ve particilerin kavgalarını anlattı: *Svoimi Glazami* (Kendi Gözleriyle) [1942]; *Borba za Mir* (Barış için Savaş) [1947]; *Volga Matuşka-reka* (Ana Nehir Volga) [1953] v.b. (M)

PANGAİON, Makedonya'da küçük dağ kütlesi, Rodop dağlarının kolu, Amphipolis'in kuzeydoğusunda. Buradaki altın ve gümüş madenleri Thasos (Taşoz) ile Atina arasında çekişmelere yol açtı; madenleri ele geçiren Makedonya kralı Philippos II, bu sayede büyük gelir sağladı. (L)

PANGALOS (Theodoros), yunan siyaset adamı (Salamin 1878 - Atina 1952). 1919'da genelkurmay başkanı oldu, yunan ordusunun Anadolu'da uğradığı bozgunun sebeplerini incelemek üzere kurulan soruşturma komisyonuna başkanlık etti (1922). Bir süre sonra iktidarı ele geçirerek (haziran 1926) kendini cumhurbaşkanlığına seçtirdi (1926). Fakat general Kondylis tarafından iktidardan indirilerek tutuklandı (ağustos 1926) ise de sonradan serbest bırakıldı (1928); yeni bir komplo hazırlamakla suçlanarak Korfu adasına sürüldü (1930-1932). [L]

Pangaltı tiyatrosu, İstanbul'un Pangaltı semtinde tiyatro. Pangaltı ve Osmanbey'de geçen yüzyıldan beri tiyatrolar vardı. Yabancı ve yerli toplulukların temsil verdiği *Aurore* (Şafak) tiyatrosuyle daha çok Meşrutiyet yıllarında çalışan Pangaltı tiyatrosu iki önemli tiyatrodur. Bu tiyatroda 1920'lerde Heveskârlar Yurdu Temaşa şubesi ile Yeni Heveskârlar Yurdu Temaşa şubesi ile Yeni Temaşa heyeti temsiller verdi. (M)

PANGANİ veya **RUVU,** Tanzanya'da ırmak; Kilimancaro'nun güney yamacından inen ırmaklardan meydana gelir; Hint okyanusuna dökülür; 400 km. Kıyısında *Pangani* limanının (2 500 nüf.) bulunduğu küçük bir haliçle okyanusa ulaşır. (L)

PANGEN i. (önek *pan,* hepsi, bütün ve *gennan,* doğurmak > fr. *pangène*'den). H. de Vries'in mikromerci teorisinde (1889) kalıtsal karakterleri tayin eden kalıtsal birim. (Bu teoriye göre pangenler, çok sayıda molekülden oluşan cisimlerdir; sitoplazmadan yararlanarak beslenir, ikiye bölünerek çoğalır, hücreden hiç ayrılmaz, durmadan çekirdekten sitoplazmaya geçer.) [L]

PANGENEZ i. (fr. *pangenèse*'den). Biyol. Ch. Darwin'in öne sürdüğü üreme ve kalıtım teorisi (1868).

— ANSİKL. *Pangenez,* bir organizmadaki temel parçalardan her birinin (bugünkü anlayışa göre her hücrenin) küçük bir tohum taslağı meydana getirebileceği ve elverişli şekilde beslenip büyütülen bu taslağın, alındığı parçaya benzer bir kısım oluşturacağı düşüncesine dayanır. Bütün bu «hücre» taslakları organizmaya dağılır ve sonunda yumurtalarla spermatozoitlerde toplanır. Taslaklar, organizmanın gelişmesi sırasında hücrelerin art arda takip ettiği gelişim sırasına uygun bir düzene göre etkinlik gösterir. (L)

PANGERANGOG, Cava adasında (İndonezya) yanardağ, Preanger dağlarında; 3 020 m. (L)

PANGERMANİZM i. (önek *pan* ve fr. *germanisme* > *pangermanisme*'den). Germen asıllı halkları bir tek siyasî otorite altında toplama amacını güden ideoloji ve hareket.

— ANSİKL. Almanya'da Fransız devriminin bazı ilkelerine ve Almanya'da kurulan Napolyon sistemine tepkiden doğan *pangermanizm,* önce, dünyayı yönetmenin Almanya'nın kaderi olduğunu işleyen felsefî ve dinî bir görünüşe büründü (Arndt, Jahn, Fichte, XIX. yy. başlangıcı). Sonra, alman nüfusunun artması ve ülkenin değerlendirilmesi üzerine, F. List'in tanımladığı bir iktisadî yayılma siyasetine yöneldi (Ren ağızlarının ilhakı, sömürge yayılması, Avusturya ile gümrük birliği) ve germen tarihine dayanacak (Kutsal İmparatorluk, töton şövalyeleri tarikatı, Hansa birliği), alman hâkimiyeti altında bir Orta Avrupa'nın kurulmasını öngören bir siyasî program hazırladı (Mitteleuropa: Almanya, Avusturya, Hollanda, Belçika, Flandre, Alsace, Lorraine, Franche-Comte, İsviçre, Balkanlar, Polonya). XIX. yy.ın ikinci yarısında, bu hareket Gobineau'nun (1853-1855), Nietzsche'den ilham alarak hazırladığı ve Stewart Chamberlain'in (1899) yaydığı teorilerle ırkçı bir özelliğe büründü; germen ırkının üstünlüğüne inanan Chamberlain, bütün germenlerin ve germen asıllı halkların (İngilizler, İskandinavlar, Hollanda'lılar, Avusturya'lılar, Macarlar ve Batı Rusları) alman himayesinde Büyük Almanya'yı kurmak için birleşmelerini istedi. Zengibar meselesinden (1890) sonra Ernst Hasse'nin (1894)

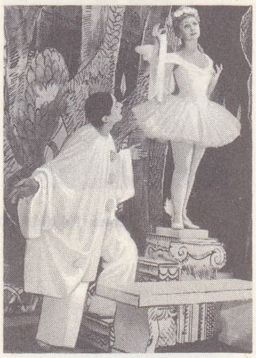

pandomima
Madeleine Renaud ve J.-L. Barrault tarafından

pangermanizm
Wilhelm II
1905'te Tanca'da

kurduğu *Alldeutsche Verband* (Pangermanizm Derneği) sömürgeci (Bülow, Naumann), kıtacı (Basra körfezine kadar yayılan bir imparatorluk hülyası: Berlin-Bizans-Bağdat) ve ırkçı (Avusturya'da Schönerer ve K. Lueger'in başlattığı yahudi aleyhtarlığı) bir pangermanizmi sistemleştirmeğe ve teşkilâtlandırmağa girişerek bu ideolojiyi yoğun bir propaganda ile (*Alldeutsche Blätter* [Pangermanizm Gazetesi]) yaymağa başladı. Bu harekete karşı olan Bismarck'ın çekilmesi üzerine, Wilhelm II'nin «Weltpolitik»i pangermanist hedeflere ulaşmak için savaşa girişen F. von Bernhardi ile savaşçı bir özellik aldı. 1918 Yenilgisiyle sarsılan pangermanizm, bütün temalarını (hayatî saha, ırkçılık, yahudi aleyhtarlığı v.b.) yeniden ele alan nazizim ile canlandı ve İkinci Dünya savaşında Avrupa hâkimiyeti ve dünya siyaseti programını bir süre gerçekleştirir gibi oldu. Bk. NASYONAL-SOSYALİZM. (L)

René PANHARD

PANGKALANBRANDAN, İndonezya'da şehir, Sumatra adasının kuzeydoğusunda Malakka boğazı kıyısında. Petrol rafinerisi. Pangkalansusu limanından kauçuk ve palmiye yağı ihraç edilir. (L)

PANGKALANSUSU, İndonezya'da liman şehri, Sumatra adasında, Aru koyu ile Malakka boğazı kıyısında. Petrol donatımı fabrikası. Limanından Aru koyunda işletilen petroller ve Pangkalanbrandan'da toplanan kauçuk ve palmiye yağı ihraç edilir. (L)

Paul PANHARD

PANGKALPİNANG, İndonezya'da şehir, Bangka adasında (İndonezya), Cava denizi kıyısında; 12 000 nüf. Kalay ihraç limanı. Havaalanı. (L)

PANGLAO, Bisaya takımadalarında (Filipinler) ada, Bohol'un güneybatısında; 23 500 nüf. Pirinç ve hindistancevizi yetiştiriciliği. (L)

PANGOLİN i. (malezya dilinde *panggoling*'den). İndonezya-Malezya bölgesinde ve Afrika'nın güneyinde yaygın dişsiz memeli hayvan. (Nomarthra alttakımının pullumemeliğiller familyasından.)

— ANSİKL. *Pangolin*'ler, burnunun ucundan tırnaklarının ve kuyruğunun ucuna kadar, kiremit düzeninde pullarla kaplı karıncayiyenlerdir. Pençeleri gayet kuvvetli olan bu hayvanlar karınca ve diviklerle beslenir, ormanlık bölgelerde yaşar ve geceleri ortaya çıkar. (L)

PANGONG gölü, tibetçe **Pangkong,** çince **Pan-Gung,** Keşmir'de (Hindistan) ve Tibet'te (Çin) göl, Ladakh sıradağlarının doğusunda, yaklaşık olarak 4 600 m yükseltide; batıdan doğuya doğru yaklaşık olarak 1 200 km; yüzölçümü 595 km². Sularının büyük kısmı acıdır. (L)

PANGONİA i. Sıcak bölgelerde bulunan çok iri hortumlu büvelek. (Bu böceğin çiftlik hayvanlarına bazı hastalıkları bulaştırdığı sanılmaktadır. Bazı türlerine Güney Avrupa'da rastlanır. Kısa duyargalı sineklerin *tabanidae* familyasından.) [L]

PANGULU i. (cava dilinden k.). Doğu Hint takımadalarında yaşayan halkın dinî ve idarî reislerine verilen ad.

— ANSİKL. Bu takımadalara bağlı Cava ve Madura* adalarındaki cami görevlilerine ve görevlilerin başında bulunanlara da *pangulu* adı verilir. En yüksek idare memuru olan naip yanında bir *naiplik pangulusu*, bölge âmiri yanında bir *bölge pangulusu* bulunur. Memurluk kademeleri bu pangululardan itibaren sıralanır. Naiplik merkezindeki pangulu, naiplik içindeki bütün cami hizmetlilerinin başında bulunur. Yalnız köy imamları, bu cami görevlilerinden ayrılır. Pangulular, nikâh törenlerine katılır, nikâh kayıtlarını tutar. Boşanma ve din değiştirme olayları panguluya bildirilir. Ayrıca, nikâhın pangulu tarafından camide kıyılması eski ve yaygın bir gelenektir. Zekât pangululların ve öteki cami görevlilerinin en önemli gelir kaynağıdır. Naiplik pangulusunun aynı zamanda kadılık görevi de vardır; fakat bu yalnız hukukî konular ve vakıf malları konusuyle ilgilidir. (M)

PANHARD, fransız sanayici ailesi. RENÉ (Paris 1841-La Bourboule 1908), 1886'da E. Levassor ile birleşerek Panhard ve Levassor şirketini kurdu ve Daimler'in icat ettiği motorun lisansını alarak, otomobil yapımına girişti. —Oğlu HİPPOLYTE (Hyères 1870 -Paris 1957), yeğeni PAUL (Versailles 1881) ve Paul'ün oğlu JEAN (1913) Daimler markasının tanınması ve gelişmesi için çalıştılar. 1946'dan itibaren, orta silindirli arabaların yapımına yol açan önden motorlu ve hava soğutmalı *Dyna-Panhard* arabalarını yapmağa başladılar. 1955'te Citroen firmasıyle işbirliği yaptılar. 1965'te bu iki firma birleşti. (M)

PANHELENİZM bls. i. (önek *pan* ve fr. *hellénisme* > *panhellénisme*'den). Balkan yarımadasında ve Ege denizi kıyılarında yaşayan yunan asıllı bütün halkları millet bütünü halinde biraraya getirmeyi amaç edinen siyasî ideal. (Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan yunan asıllı halkları yeniden birleştirme düşüncesi, Yunanistan'ın bağımsız devlet oluşundan sonra [1829] gelişti ve Osmanlı imparatorluğunun çökmekte oluşundan kuvvet aldı. Sevr antlaşmasıyle [1920] gerçekleşiyor sanılan bu eski hayal, Türklerin sert tepkisi karşısında [1921-1922] tamamen yıkıldı: Lozan antlaşması, 1923). [L]

PANHİPOPİTÜİTARİZM i. (fr. *panhypopituitarisme*). İçsalgı bil. Hipofizin bütün fonksiyonlarında görülen toptan yetersizlik; hipofiz salgılarıyle uyarılan bütün içsalgı bezlerinde etkisi görülür. (Panhipopitüitarizm, atrofi, aplazi, intanlar [tüberküloz] gibi çeşitli sebeplerden, urlardan doğan baskılar v.b. den ileri gelen bir hastalıktır.) [L]

PANHORMUS. Esk. coğ. Anadolu'da Kilikya sınırından başlayarak Tyana şehrine kadar uzanan antik yolun üzerinde şehir. Ramsay'a göre Tekirhan yakınlarında olmalıdır. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

Pan'ın avı. Mant. Francis Bacon tarafından bilimsel tümevarımdan önceki tabiat araştırma usullerini belirtmek için kullanılan deyim. (L)

PANİCALE (MASOLİNO DA). Bk. MASOLİNO *Panicale'li*.

PANİHADE bls. sıf. (fars. *pā*, ayak ve *nihāden* > *nihāde*, koymuş, olmuş'tan *pānihāde*). *Esk.* Ayak basmış, ulaşmış, vasıl olmuş. || Doğmuş. (M)

PANİHATİ, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Kalküta'nın kuzeyinde; 93 700 nüf. Dokumacılık (pamuk); ecza malzemesi. (L)

PANİK i. (korkutucu sayılan yunan tanrısı *Pan*'ın adı'ndan yun. *panikos* > fr. *panique*). Bir temele dayanmayan anî dehşet duygusu, büyük korku: *Sahilde dalgakıranların manzaraları zaman zaman [..] boş deniz karşısında kapıldığımız panikten bizi kurtaracaktır* (R.N. Güntekin). *Yunan ordusunun gerilerini mütemadi bir panik içinde tutmuş* (H.E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Panik yaratmak*, korku, dehşet uyandırmak. || *Paniğe kapılmak* (veya *panik vermek*), büyük bir korku duymak, dehşete düşmek. (M)

PANİKKAR (serdar Kavalam Madhava), hint yazarı ve diplomatı (Alleppey, Kerala 1895-Yeni Delhi 1963). Oxford'da okudu. Müslüman Aligarh üniversitesinde ve Kalküta üniversitesinde profesör oldu. Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından önce, diplomasi mesleğine girmek üzere üniversiteden ayrıldı. 1930'da Londra'daki «yuvarlak masa» toplantısına katıldı. 1947'de Birleşmiş Milletler'deki ilk bağımsız Hindistan heyetinde yer aldı. Çin (1948-1952), Mısır (1952-1953) ve Paris'te (1956-1959) büyükelçi oldu; birçok tarihî eser (*Asia and Western Dominance* [Asya ve Batı Hâkimiyeti], 1953) yazdı. (L)

PANİKONOGRAFİ i. (fr. *paniconographie*). Firmin Gillot tarafından icat edilen, kimyasal yolla çinko üzerine kabartma gravür yapma usulü. Bk. ÇİNKOGRAFYA. (L)

PANİKÜL i. (lat. *panniculus*, küçük kumaş parçası'ndan fr. *pannicule*). Gözün saydam tabakasında oluşan zarsı çıkıntı. || *Yağlı panikül*, deri altında oluşan ve içinde yağ biriken doku tabakası. (L)

PANİKÜLİT i. (lat. *pannus*, kumaş kelimesinin küçültmesi *panniculus*'tan fr. *panniculite*). Patol. Derialtı yağ dokusunun iltihabı. (İntanî olduğunda bir hipodermittir; intanî olmadığı zaman bir romatizma lezyonudur [Weber-Christian paniküliti].) [L]

PANİ'LER. Bk. PAWNEE'LER.

PANİN (Nikita İvanoviç, — kontu), rus siyaset adamı (Dantzig 1718 - Petersburg 1783). Rusya'nın Kopenhag (1747) ve Stockholm (1748-1759) elçiliğini yaptı. Sonra taht vârisi grandük Paul'un öğretmenliğine getirildi (1760). Fransız düşmanı olması dolayısiyle kendisine yakınlık duyan İngiltere büyükelçisi sayesinde, öğrencisinin anası olan büyük düşes Katerina'nın danışmanlığına getirildi ve çar Petro III'ün öldürülmesinde (1762) önemli rol oynadı. Bunun üzerine Katerina II'nin başbakanı oldu. Oysa Panin, Orlov'ların etkisini sınırlamak için, çariçenin, oğlu büyükdük Paul adına tahttan çekilerek naiplikle yetinmesinden yanaydı. Liberal görüşlü Panin, çariçeye imparatorluk meclisinin kurulmasını öngören bir anayasa çıkarmasını salık verdi (şubat 1762); kölelerin yükümlülüklerini azaltmak ve belirlemek suretiyle durumlarını düzeltmek istedi; bu reformun yararını anlayamayan soylu sınıfının direnmesiyle ilgili görünmesine rağmen aslında bu projelere muhalif kalan Katerina II'nin muhalefeti Panin'in başarısızlığa uğramasına sebep oldu.

Buna karşılık 1762'den 1781'e kadar rus diplomasisine hâkim olan Panin, kuzey devletlerini (Rusya, İsveç, Polonya, Prusya ve hattâ İngiltere) Habsburg'larla Bourbon'lara karşı, geniş bir savunma ve saldırı paktı içinde birleştirmeğe çalıştı. Polonya, bu siyasetin temel direklerinden biri olduğu için, Stanislas Poniatrovski'yi bu ülkeye kral olarak kabul ettirdi (1764); fakat Polonya ayaklanması (Bar konfederasyonu, 1768), Türk - Rus savaşı (1768) ve İsveç'in saftan ayrılması (Gustaf III'ün Fransa tarafından desteklenen hükûmet darbesi, 1772) onu gafil avladı. Polonya'nın bölüşülmesini kabul etmek zorunda kaldı; Katerina II'nin, Avusturya imparatoru Joseph II ile yakınlaşmasını önleyemedi ve kuzey devletlerinin silâhlı tarafsızlık ilkesini ilân ettirmek istediği için görevinden uzaklaştırıldı (mayıs 1781). [L]

PANİN (Nikita Petroviç, — kontu), rus siyaset adamı (Harkov 1770-Solomensk 1837), Pyotr İvanoviç Panin'in oğlu. Litvanya valisi (1795), devlet şansölye yardımcısı oldu (1799); çar Pavel I'in ölümüyle sonuçlanan suikasti (1801) hazırlayanlardan biridir; fakat kısa bir süre sonra Aleksandr I'in etkisiyle gözden düştü, sonra da (1804) kendi topraklarına sürüldü. (L)

PANİN (Pyotr İvanoviç, — kontu), rus siyaset adamı (Kaluga 1721-Moskova 1789), Nikita İvanoviç Panin'in kardeşi. Yediyıl savaşına katıldı, Bender'i (Benderıy) hücumla ele geçirdi (1770) ve Pugaçov ayaklanmasını bastırdı (1774). [L]

PANİN (Viktor Nikitiç, — kontu), rus siyaset adamı (Moskova 1801-Nice 1874), Nikita Petroviç Panin'in oğlu. Adalet bakanlığı yaptı (1841-1861), 1860'ta serfliğin kaldırılması için kurulan komisyona başkanlık etti, sonra İmparatorluk Şansölyeliği İkinci devre genel müdürü oldu (1864-1867). [L]

PANİNİ, hintli gramerci (Salatura'da, Atak yakınlarında doğdu, M.Ö. V. veya IV. yy.), 4 000 sutra'dan meydana gelen *Astadhyayi* («Sekiz Bölümlük Derleme») adlı sanskritçe gramer incelemesinin yazarı. Bu eser, Sanskritçenin fonetik, morfoloji ve sentaks kurallarını, son derece özlü bir şekilde açıklar. Kısmen Panini tarafından tespit edilen terim listesinden batı dillerine birçok terim geçmiştir. Panini'nin ses almaşmalarını çok iyi belirtmesi, karşılaştırmalı gramerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır; isimlerin fiil köklerinden geldiğini ileri süren ilkesi de etimoloji bakımından değer taşır. Panini, Sanskritçeyi, dini dilinden medeniyet diline geçişi sırasında inceledi. Onun sayesinde tespit edilen Klasik Sanskritçe, günümüze kadar hemen hiç değişmeden edebiyatçılar tarafından kullanıldı. (L)

PANİONİA. Bk. PANİONİON ŞENLİKLERİ.

PANİONİON. Esk. coğ. Batı Anadolu'da eski Mykale dağının (Samsun dağı) kuzey eteğinde, Melia kalesi tarafından korunan yerde, İon birliği tarafından Poseidon Helikonios'a adanmış kutsal alan, tapınak ve 12 ion şehrinin meydana getirdiği birliğin merkezi. Kuzeyinde Efes, güneyinde Mile-

Foto. Goldner, X (LAROUSSE)

tos yer alır. Panionion, iki şehirden de aynı uzaklıktadır. M.Ö. 700 yıllarında 12 ion şehrinin bir birlik altında toplanmasıyle kurulan Panionion, M.Ö. VI.yy.ın ortaları ve V. yy. başında Anadolu ve yunan tarihi yönünden oldukça önemli bir rol oynadı. M.Ö. 547-546 yıllarında Keyhüsrev Sardeis şehrini aldı ve Lydia krallığını yıktı. Miletos'un dışındaki ion şehirleri, son Lydia kralı Kroisos'a bağlı oldukları için pers kralının, Lydia'ya saldırmadan önce, Kroisos'tan ayrılmaları yolundaki tavsiyelerini dinlemediler. Sardeis şehri düştükten sonra durumlarının güç olduğunu anladılar ve şehirlerini tahkim ettiler; sonra Panionion'da toplanarak Atina'dan ve Isparta'dan yardım isteme kararını aldılar. Fakat Keyhüsrev bütün şehirleri ele geçirdi (M.Ö. 545). Ancak, Kroisos'a yardım etmediği için Miletos ile özel bir antlaşma yaparak şehre dokunmadı. İonia ihtilâli (M.Ö. 499) sırasında pers satraplık merkezi Sardeis; İonlar tarafından yıkılınca, bütün İonları suçlayan ve intikam almak isteyen pers kralının orduları Batı Anadolu'ya yaklaştığı sırada İonlar tekrar Panionion'da toplandılar. Bu defa, İonia ihtilâlinin önderi olduğu için, büyük bir tehlike karşısında bulunan Miletos da toplantıya katıldı. Miletos M.Ö. 494'te yapılan Lade deniz savaşından sonra yıkıldı. Panionion'daki toplantıda temsilcilerin çadırlarda kaldıkları sanılıyor. Daha sonra Melia da (yarı Karialı bir şehir olarak) bu birliğe 13. üye olarak katıldı. Birliğin kurulduğu yıllarda yapılan şenlikler daha sonra Panionion'da kutlanmağa başlandı. Panionion'dan yalnız üye şehirlerinin girebildiği bir kutsal alan olarak da söz edilir.

Pers savaşlarından sonra Panionion toplantıları bir süre yapılmadı. Ancak Pers imparatorluğu dağılmağa başladığı zaman, M.Ö. IV.yy. daki Satrap isyanı sırasında birliğin tekrar kurulmasıyle ilgili çabalar görülür. Bu konuda bilgi azdır. Fakat Strabon, Leuktra* savaşından önceki devirden (M.Ö. 371), Diodoros ise 12 yerine 9 ion şehrinden söz eder. Bu sayı Büyük İskender'den itibaren tekrar 12'ye ve İzmir'in (Smyrna) yeniden kuruluşundan sonra da 13'e çıkar ve daha sonraki yıllarda da aynı kalır. M.Ö. II. yy.da Panionion önemini kaybetti. Bunu yazıtlar ortaya koyuyor. Bu sırada da birlik üyeleri temsilciliklerine eski devirlerde olduğu gibi basileus* deniyordu. Burası hiç bir zaman rahiplerle dolu birçok hazine binası, adak ve şeref anıtlarının yer aldığı bir kutsal alan olmadı. Ancak zamanla Panionion'da sabit bir yerleşme, sunak tepesinin doğusundaki kalenin yanında yer aldı. Bu yerleşme genellikle Roma devrine aittir. Kale, yüksek ve bütün araziye hâkim bir bekleme kulesidir; bunun aynı zamanda bir işaret kulesi olduğu da sanılıyor.

● *Araştırma ve kazılar.* Frankfurt üniversitesinden G. Kleiner'in başkanlığındaki alman heyeti tarafından 1957-1958 ve 1960 yıllarında Panionion'da kazı ve araştırmalar yapıldı. Ayrıca Th. Wiegand, Priene kazısı ve araştırmaları sırasında ana hatlarıyle Panionion tarihini araştırdı. İlk defa Th. Wiegand, Çamlı köyünün doğusunda bulunan Otomatiktepe'de Panionion kalıntıları bulunduğunu tespit etti; kazılardan önce, alçak teras üzerinde bazı duvar kalıntıları buldu. Tepenin güneybatısında bazı antik küçük yapı temellerine rastlandı. Aynı yönde 45-48 m yükseklikte, Wiegand tarafından tiyatroya benzetilen basamaklı bir yapının temelleri bulundu. Bu yapının 200 m kadar batısında vâdi yüzeyinden 4,5 m yükseklikte bir tümülüs yer alır. Tümülüsün 200 m kuzeybatısında, yuvarlak planlı bir yapı temeli vardır. Tepenin en üst kısmını bir temenos duvarı çevirir. Otomatiktepe'nin 500 m kadar doğusunda Geç Antik devir yerleşmesi görülür. Buradaki araştırmalarda, dik kayaların yamacında küçük bir kale ve dere vâdisinin içinde de ev harabeleri tespit edildi. Bu yerin güneyinde küçük bir kilise vardır. Wiegand bu kiliseye *Hegeios Demetrios* adını verir. Otomatiktepe'nin yüksek kısmı üç yandan kireç taşından bir teras duvarıyle çevrilidir. Tepenin ortasında, temenos duvarları içinde 18 × 4 m boyutlarında dikdörtgen bir sunak vardır. Sunakta, tabiî kayaların düzeltilmesiyle yapılan yassı kireç taşları kullanılmıştır; M.Ö. VII.-VI. yy.lar arasına tarihlenir. Buna benzer sunaklar M.Ö. V. yy. ve daha geç devirlerde Selinus, Akragas, Syrakusai ve Peloponnesos'ta görülür. Otomatiktepe'nin güneybatısında, yamaçta yuvarlak bir yapı (buleu terion) yer alır. Burasının ion şehirlerinin (Panionion birliğinin) toplantı yeri olduğu kabul edilir. Burada Pers İmparatorluk devrine ve Helenistik çağa ait bazı seramik parçaları bulundu. Oturma sıraları bakımından bu *buleuterion**, Priene tiyatrosuna benzer. Ayrıca 5 tane şeref koltuğu (proedria) vardır. Yapı, buluntulara ve yapım tekniğine göre, M.Ö. IV.yy. ortalarına tarihlenir. Otomatiktepe harabe topluluğunun geri kalan yapıları tepenin çevresine yakın bir yerdedir. Tümülüs, buleuterionun batısındaki vâdinin kenarında yer alır. Panionion tepesinin doğu ve güneybatısındaki yapılar çok harap durumdadır. Burada birkaç oturma yeri ve doğuda helenistik bir kule vardır; kulenin doğusunda, bir sarnıç yer alır. Bu kule Panionion'un haberleşme ve gözetleme kulesidir. Kulenin yanındaki sarnıçta yapılan araştırmalarda helenistik devre ait bazı çanak çömlek bulundu. Panionion tepesinin çevresindeki yapılarda da bazı buluntular elde edildi.

Temenes duvarları arasında ve sunakta M. Ö. VI. yy.a ait kırık çanak çömlekle kiremit parçaları, Buleuterion'da M.Ö. IV. yy.a ait ayaklı bir amphora parçası bulundu. Tümülüs yakınında Geç Antik devre ait bir amphora ele geçti. Panionion hakkında kesin bilgiler bugün İzmir Arkeoloji müzesinde bulunan bir yazıttadır. (M)

Panionion şenlikleri, 12 ion şehrinin Mykale burnundaki Panionion*da, *Poseidon Helikonios* onuruna kutladıkları birlik bayramına verilen ad. Eski yazarların verdikleri bilgilere göre bu bayramın başlangıcı, Panionion birliğinin kuruluşuna kadar iner. Pausanias, Panionia şenliklerinin Sakız (Khios) kralı Hektor zamanında kutlanmağa başlandığını yazar. Bu bayramda genç ve kuvvetli erkekler kurbanlık sığırın boynuzlarına asılarak, hayvanı sunağın ve kült tasvirinin çevresinde dolaştırırlardı. Bu geleneğin daha sonraki devirlerde de devam etmiş olduğu, Strabon'un verdiği bilgilerden anlaşılıyor. Helenistik çağda İon birliği, bu bayram günlerinden birini Bergama kralı Eumenes II'nin onuruna kutlamağa karar verdi. Daha sonraları Panionia bayramı, Panionion'daki Poseidon Helikonios kültünden ayrılarak sıra ile İzmir (Smyrna) ve Foça (Phokaia) gibi çeşitli şehirlerde kutlandı. (M)

PANİPAT, Hindistan'da, Pencap'ın Karnal bölgesinde şehir. Panipat, Hindistan tarihinde, üç büyük savaşın yapıldığı yer olması sebebiyle önemlidir. Hint-Türk devletinin kurucusu Babur*, Delhi sultanı türk asıllı İbrahim* Lûdî'yi Panipat'ta yenerek Delhi sultanlığına son verdi (1526). Babur'un torunu ve Hümayun'un oğlu Ekber*, Afgan sultanı Adlî'nin veziri Himu'yu Panipat'ta yendi (1556). Afganistan devleti kurucusu Ahmed* Han Dürrânî, Marata*ları Panipat'ta bozguna uğrattı (1761). Ahmed Han, Afganistan'a dönünce Panipat savaşında ezilen Marata'lar ayaklandılar (1771). Bu son olay Hindistan'da ingiliz hâkimiyetinin yayılmasını kolaylaştırdı. (M)

PANİSLÂMİZM i. (önek. *pan* ve fr. *islamisme* > *panislamisme*'den). Bütün Müslümanları aynı idare altında toplama amacını güden siyasî ideal: *Pantürkizm, panotomanizm, panislâmizm mefkûrelerinden hangisi daha ziyade şeniyete muvafık olduğu münakaşa ediliyordu* (Ziya Gökalp). Bk. İSLÂM BİRLİĞİ. (M)

PANİSLAV sıf. (fr. *panslave*'dan). Bütün islav halklarıyle ilgili: *Panislav tarihi.* (L)

PANİSLAVİZM i. (önek *pan* ve fr. *slavisme* > *panslavisme*'den). Amacı islav asıllı bütün halkları birleştirmek olan öğreti ve hareket.

— ANSİKL. Polonyalılar ve Rusların dışında, islav halklarının hemen hepsi XIV. yy.dan itibaren Türklerin, XVI. yy.dan itibaren de Avusturyalıların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardı. XVIII. yy.da islavlar, batı düşüncesinin etkisiyle ayrı bir topluluk olduklarını anlamağa başladılar; islav aydınları da çeşitli avrupa halkları ile kıyaslama yaparak kendi halklarının özelliklerini tanımlamağa çalıştılar. Polonya'nın ortadan kalkmasından (1795) sonra, bağımsız islav devleti olarak yalnız Rusya kalınca İslavları yabancı hâkimiyetinden özellikle Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak ve büyük bir İslav devleti çerçevesinde bütün İslavları biraraya getirmek fikri yavaş yavaş gelişmeğe başladı. Bu bakımdan panislavizm terimi birbirinden çok ayrı iki fikre dayanır: yabancı bir devletin hâkimiyeti altında bulunan ve bu hâkimiyetten kurtulamayan islav topluluklarını bağımsızlığa kavuşturmak; çarların dış siyasetine elverişli gelen bir propagandayı südürmek. İlk fikir, önce Safarik Havlicek, özellikle de Eski İslavcayı inceleyen filolog Dobrovsky (*Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris*, 1882) ve biraraya gelen islavların mutlu günlerinin habercisi Jan Kollar (*Sl'ava'nın Kızı*, 1824; *İslav Irkları ve Lehçeleri Arasındaki Edebî Yakınlık*, 1836) tarafından ileri sürüldü ve çeklerle slovaklar arasında iyice yayıldı. Germenciliğin Viyana'da tutunduğunu görünce islav halkları bütün umutlarını Rusya'ya bağladılar; bu umutlar Palacky'nin Prag'da topladığı ve başkanlık ettiği, Avusturya Monarşisi İslavları kongresinde elle tutulur hale geldi; ne var ki, monarşi İslavları arasında gerçek bir birliğin olmadığı çabucak ortaya çıktı. Üstelik, Avusturya'nın parçalanmasını aklından hiç geçirmeyen çar, özellikle Polonyalıları ruslaştırmak istiyordu. Ruslar arasında, Bakunin veya Herzen gibi, hür halklardan meydana gelen islav federasyonu fikrini tutanlar azdı. Gerçekte ise (bu da panislavizmin ikinci yönüdür), Moskova'da toplanan İslav Etnografisi kongresinde de (1867) anlaşıldığı gibi bu hareket çar için bir propaganda aracından başka bir şey değildi. Danilevski gibi çar hükûmetinin yetkili siyaset yazarları, polonya ayaklanmalarını, özellikle 1863 ayaklanmasını kınıyor veya panislavizmi Balkanlar'a yöneltmek istiyorlardı. Panslavistlerin Balkanlar hakkındaki düşünceleri İgnatiyev'in İstanbul elçiliğine tayin edilmesiyle uygulanmağa başlandı. İgnatiyev'in yönettiği rus elçiliği, Balkanlar'la ilgili panlavist düşüncelerin idare edildiği bir merkez oldu. İgnatiyev, Sırbistan beyi Mihail III'ün yönettiği büyük bir Güney Slav devleti kurulmasını istiyordu. Sırp başbakanı Ristiç de, Balkanlar'da Bosna'nın ve Bulgaristan'ın, Sırbistan'a; Hersek'in de Karadağ'a katılmasiyle iki islav devletinin kurulmasını teklif etti. İgnatiyev'in teşebbüsleri sonunda bağımsız bir bulgar kilisesi kurularak (1870) Bulgarlar arasında panislavist hareketler gelişti. Panislavistlerin bu teşebbüsleri ve propagandaları sonunda Hersek hıristiyanları ayaklandı (1875). Sırplar ve Karadağlılar, Osmanlı devletine savaş açtılar (1876). Rusya'da «Slavlara yardım cemiyeti» kurularak para, silâh ve gönüllü yardımı başladı. Sırp ordusunun başına rus generali Çernayev geçti. Rus panislavistleri, çarı, Osmanlı devletine savaş açmağa zorladılar ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı başladı. Bu savaşta Rusların gösterdiği büyük coşkunluk, Berlin'deki diplomatik başarısızlıkları (1878) ve muhtariyete kavuşan Bulgaristan'ın panislavizme yanaşmaması üzerine gücünü kaybetti. Panislavizm de Orta Avrupa'da zayıfladı; 1908'de Prag «Yeni-İslav kongresi»nin etkisi az oldu. Panislavizmi, kendi yayılma siyasetleri için bir basamak yapmak isteyen Ruslar dışında bu düşünceye bağlanan kalmadı. Bununla birlikte, Balkan savaşında (1912-1913) Rusya Balkan islavlarına para ve silâh yardımı yaptı. Rusya'daki panislavistler, Türklerin Avrupa'dan kovulacaklarına ve Ayasofya'da haç dikmenin zamanının geldiğine inandılar. 1942'de, Moskova'da bir panislav komitesi kuruldu. Moskova'da (1943), Sofya'da (1945) ve Belgrad'da (1946) S.S.C.B.'nin baskısiyle panislav kongreleri düzenlendi. (LM)

PANİTSA, bulgar subayı (Tırnova [bugün Veliko Tırnovo] 1855-Sofya 1890). Türkiye (1877) ve Sırbistan'a karşı (1885) yapılan savaşlara katıldı, sonra iki Bulgaristan'ın birleştirilmesi amacını güden gizli komitenin yöneticileri arasına katıldı. Bu komite 1879'da Aleksandr Battenberg'i Birleşik Bulgaristan prensi ilân etti. Panitsa bundan sonra, savaş bakanlığı yardımcılığına getirildi. Fakat Ferdinand'ı devirmek isteyen

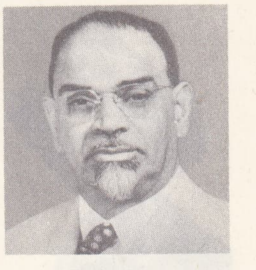

PANİKKAR

N. İ. PANİN
Bollinger'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

rus entrikalarına âlet oldu, ölüme mahkûm edildi. (L)

PANİZZİ (Antonio), italyan bilgini (Brescello, Modena 1797-Londra 1879). Carbonari'lerin çıkardığı karışıklıklar sırasında suçlandı (1821), İngiltere'ye sığındı. Lord Brougham'ın aracılığıyla Londra üniversitesi italyan edebiyatı profesörlüğüne getirildi (1828). 1831'de British museum'un kütüphanecisi, sonra müdürü oldu. Guizot, Thiers, Gladstone, Cavour, Mazzini, d'Azeglio, Garibaldi ile mektuplaştı. Risorgimento hareketini destekledi. Yazışmalarını *Memoirs of sir Anthony Panizzi* (Sir Antonio Panizzi'nin Hatıraları) [1882] adlı eserde topladı. (L)

Mrs PANKHURST

PANJUR veya **PANCUR** i. (?). Bir pencerenin her iki yanına takılan ve duvarlara doğru açılan kanatlardan meydana gelen kapatma düzeneği; kepenklerden farklı olarak havayı geçirir, ışığı tutar ve bir dereceye kadar, dışarıdan görülmeksizin dışarıyı görme imkânı verir: *Pancurları da ardına kadar açtım* (R. H. Karay). *Bir lâhzada bir pancur açılmış gibi yazdan* (Yahya Kemal). *Yeşil panjurlu ev.*

— ANSİKL. **İnş.** Basit *panjur*'ların iki kanadı vardır. Katlanır panjurlar ise, menteşelerle birbirine tutturulmuş birçok kanattan meydana gelir. Panjurlar, ya tamamıyle ahşap, ya tamamıyle madenî veya karma malzemeden yapılır. Ahşap panjurların kanadı bir çerçeve ile bir veya birçok ara çıtadan meydana gelir. Çerçeve boşluğu çerçeveye gömülen, genellikle 45° eğik lamalarla doldurulmuştur; lamaların arasında 2,5 sm ile 3 sm arasında değişen bir aralık vardır. Ahşap panjurlar, kasa gövdesi üzerindeki bir ağaç parçaya menteşelerle tutturulur. Demir panjurlar ıstampalama veya çekme tekniğiyle hazırlanır. Bir saç tabaka üzerine, çeşitli lamaların geçeceği paralel yarıklar açılır, çekme sonucunda yarıkların bir ucu dışarıya, öbür ucu içeriye doğru döner. Panjurlar, ispanyolet veya sürgülerle kapatılır. (LM)

PANKAPİTALİZM i. (önek *pan* ve fr. *capitalisme* > *pancapitalisme*'den). İşletmelerdeki ücretlilerin, global olarak hisse senedi veya malî yılda otofinansman yoluyle yapılmış yatırımların bir kısmını temsil eden tahvilleri her yıl aldıkları takdirde, yavaş yavaş ve hep birlikte bu işletmelerin başlıca sahipleri olabileceklerini savunan doktrin. (L)

PANKARDİT i. (önek *pan*, tüm ve *kardia*, kalp'ten fr. *pancardite*). Kalbin üç gömleğinin (endokard, miyokard, perikard) aynı zamanda iltihaplanması. (Had eklem romatizmasında pankardit sık görülür.) [L]

PANKART i. (önek *pan*, tüm ve *charta*, kâğıt > *pan-charta*, herkes için yazılmış kâğıt'tan fr. *pancarte*). Üzerinde halka, belirli bir konuda bilgi vermek, siyasî v.b. bir konuda halkı aydınlatmak amacıyle hazırlanmış döviz bulunan, karton veya bezden afiş. (M)

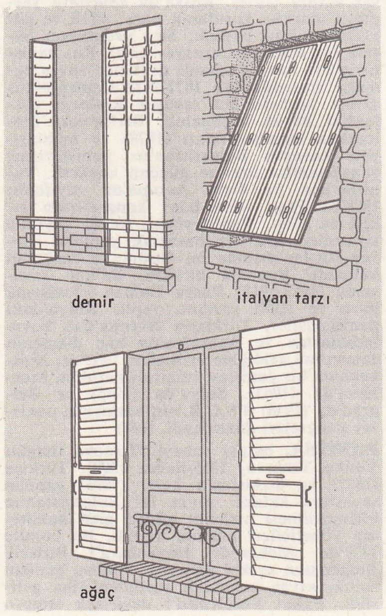

panjurlar

PANHURST (Emmeline GOULDEN, **Mrs**—), ingiliz süfrajeti (Manchester 1858 - Londra 1928). Manchester'de ve Paris'te ileri fikirli çevrelerde yetişti. Feminist avukat Pankhurst ile evlendi (1879). Kadınlara oy hakkı sağlamak amacıyle, önce Liberal partide, daha sonra Bağımsız İşçi partisinde faal olarak çalıştı. Kocasının ölümünden sonra (1898) kızları Christabel ve Sylvia ile Sosyal ve Siyasî Kadınlar birliğini kurdu (1903). Bu dernek, partiler dışı kalarak, kadınlara oy hakkının sağlanması yolunda büyük bir kampanyaya girişti. Birçok kere tutuklanan Pankhurst, 1913'te, feministlerin düzenlediği suikastler üzerine mahkûm oldu. Birinci Dünya savaşında Amerika'da müttefikler lehinde propaganda yaptı. İngiltere'ye dönünce (1925) Muhafazakâr partiden adaylığını koydu. *My Own Story* (Hikâyem) [1914] adlı bir otobiyografi yayımladı. (L)

PANKİEWİCZ (Jozef), polonyalı ressam (Lublin 1867 - La Ciotat 1940). Varşova Desen okuluna, sonra Petersburg akademisine (1885-1886) devam etti. Fransa'da, 1889 Evrensel sergisine katıldı ve yurduna izlenimciliği getirdi. Renoir, Bonnard, Vuillard'ın dostuydu. 1906-1914 Arasında Krakow akademisinde ders verdi ve resim öğrenimlerini Münih'te tamamlamayı tasarlayan polonyalı genç sanatçıları Paris'e (orada kendisi 1925'te bir atelye açmıştı) gitmeğe ikna etti. Moïse Kisling'in öğretmeni oldu. Krakow (*Genç Kız Portresi*) ve Varşova müzelerinde (*Kendi Portresi*) eserleri vardır. Bunlar arasında daha çok Güney Fransa, Paris ve Normandiya'ya ait manzaralar anılmağa değer. (L)

PANKLASTİT i. (önek. *pan*, bütün ve *klastos*, kırık'tan fr. *panclastite*). Azot dioksit ile karbon sülfür, nitrobenzen v.b. yanıcı bir sıvıdan meydana gelen sıvı patlayıcı. (L)

PANKOSMİZM i. (fr. *pancosmisme*). Fels. Sadece âlemin varolduğunu ileri süren öğreti. (L)

PANKOW, Berlin'in varoşu, *Panke* kıyısında; 1920'de Berlin şehrinin sınırları içine alındı. Demokratik Alman Cumhuriyeti hükûmetinin merkeziydi. Bugün devlet kurumları tekrar merkezî Berlin'e taşınmıştır. (L)

PANKRATES, birçok yunanlı şairin adı: 1. epigramları *Antologia*'da yer alan lirik şair (M. Ö. III. yy.); 2. İskenderiye döneminde yaşadığı sanılan ve balık avı üstüne bir şiiri olan didaktik şair. (L)

PANKRATİK sıf. (*pancratique*). Opt. *Pankratik sistem*, âletin içindeki bir mercekin veya mercekler grubunun oynatılmasıyle büyütme gücü değişen sistem. (L)

PANKREAS i. (önek. *pan*, tüm ve yun. *kreas*, et > *pankreas*'tan fr. *pancreas*). Midenin arka tarafında bulunan, boşaltıcı kanallarıyle onikiparmak bağırsağına bağlı olan, iç ve dış salgılara sahip iri bez. || *Pankreas diyabeti*, pankreasın Langerhans adacıklarının etkili maddesi olan ensülin'in yokluğu veya yetersizliği sebebiyle meydana gelen diyabet. || *Pankreas-onikiparmak bağırsağı atardamarı*. Bk. ANSİKL. || *Pankreas özsuyu*, pankreas tarafından salgılanan sıvı; bağırsak içine dökülür; sindirimin başlıca etkenlerinden biridir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Pankreas*, önden arkaya doğru yassılaşan, pembemsi beyaz renkte, uzunca bir bezdir. Çok düzensiz olan şekli bir çengele benzetilir; gerçekten, sağ ucu şişkindir: buna «baş» denir; «gövde» denen orta kısmı daha dardır, «baş» parçasıyle ince bir kısımla birleşir: bu kısma «boyun» denir; sol ucu ise ince uzundur, «kuyruk» adıyle anılır. Bu bezin uzunluğu aşağı yukarı 15 sm'dir, kalınlığı 2 - 3 mm arasında değişir. Pankreas, aort, kapı toplardamarı ve ana toplardamarın ön tarafında enlemesine yatmış durumda, onikiparmak bağırsağının içine gömülüdür; yalnız sol ucu dışarıda kalır; bu uçta bulunan pankreas kuyruğu dalağın yakınına kadar uzanır. Koledok kanalının uç kısmı pankreasın başı içinden geçer. Pankreasın iki boşaltıcı kanalı vardır: başlıcası *Wirsung kanalı*'dır; Vater ampulü hizasında koledok ile beraber onikiparmak bağırsağının ikinci kısmına girer; ikincil olan *Santorini kanalı* ise, Wirsung kanalının üst tarafından onikiparmak bağırsağının ikinci kısmına açılır. Pankreasın biri iç, öbürü dış olmak üzere iki salgı görevi vardır. İç salgı görevini Langerhans adacıkları yapar; bunlar, ensülin salgılar; bu madde, glüsitlerin metabolizmasında baş rolü oynar; yetersizliği, şekerli diyabete sebep olur. Dış salgı görevi, onikiparmak bağırsağına dökülen pankreas özsuyunu salgılamaktır. Pankreasın özsuyunda üç dizi diastaz, bir amilaz ve proteinleri eriten enzimler bulunur; bunlar şekerlerin, yağların ve protitlerin sindiriminde önemli rol oynar. İltihaplar (pankreatit), urlar, taşlar (özellikle boşaltıcı kanallarda), kistler ve yalancı kistler (daha çok travmalardan sonra ortaya çıkan sıvı keseleri), pankreas hastalıklarını meydana getirir; bazı pankreas bozuklukları diyabetin oluşumunda önemli rol oynar.

● *Pankreas özsuyu*, renksiz, alkali, akıcı bir sıvıdır; 975 kısım su, 7 kısım inorganik ve 18 kısım organik maddeden oluşur; bu maddeler arasında çok sayıda enzim vardır: 1. tripsinojen, bağırsağın çıkardığı bir anterokinazla birleşince tripsin meydana getirir. Tripsin, mide özsuyunun başlattığı protit parçalanmasını sürdürür ve peptonları amino aside dönüştürür; 2. pankreas amilazı, ozitler üzerine etki yapar ve onları oz haline getirir; 3. lipaz, lipitleri gliserol ve yağ asitleri haline getirir. Pankreas özsuyu, sindirim için mutlaka gereklidir; yetersizliği, kaçınılmaz olarak sindirim bozukluklarına yol açar ve dolayısıyle bu bozukluklar beslenmeye de yansır.

● *Pankreas - onikiparmak bağırsağı atardamarı* dört tanedir; biri üst, biri alt olmak üzere ikisi mide - onikiparmak bağırsağı atardamarının dallarıdır ve sağda yer alır; üst mezenter atardamarının dalları olan diğer ikisi ise soldadır. Bu dört atardamar, pankreasın arka yüzünde birbiriyle ağızlaşır. Az çok direkt olarak kapı toplardamarına ulaşan pankreas - onikiparmak bağırsağı toplardamarı, bu dört atardamara eşlik eder. (L)

PANKREAS i. (önek *pan*, tüm ve yun. *kratos*, kuvvet'ten *pankration*). Esk. Yun. Güreş ile yumruk dövüşünü birleştiren spor karşılaşması. (Taraflar çıplak yumrukla dövüşürlerdi, birbirini ısırmaları yasaktı. Bu karşılaşmalar, kabartıldıktan sonra sulanarak tam bir bataklık haline getirilen meydanlarda yapılırdı.) [L]

PANKREATEKTOMİ i. (fr. *pancréatectomie*). Cerrahî ameliyatla, pankreasın tamamının veya bir kısmının çıkarılması. (L)

PANKREATİKOJEJUNOSTOMİ i. (fr. *pancreatico-jejunostomie*). Pankreas kanalının boşbağırsakla ağızlaşmasını sağlamak için yapılan cerrahî müdahale. (L)

PANKREATİKOTOMİ i. (fr. *pancreaticotomie*). Pankreas kanalını yarmak için yapılan cerrahî ameliyat. (L)

PANKREATİN i. (fr. *pancréatine*). Eczc. Eterle yağı giderilen ve toz haline getirilen domuz pankreasının düşük ısıda kurutulmasıyle elde edilen madde.

— ANSİKL. *Pankreatin*'de ensülin bulunmaz, çünkü hazırlanışı sırasında tripsin ensülini tahrip eder. Pankreatin, birçok yönden sindirimi kolaylaştırır: taşıdığı tripsin ile protitleri, amilaz ile glüsitleri, lipaz ile yağları sindirir. (L)

PANKREATİT i. (fr. *pancréatite*). Pankroas iltihabı.

— ANSİKL. *Pankreatit*'ler ikiye ayrılır: *had* pankreatit ve *müzmin* pankreatit. Nezleli, kanamalı, irinli ve kangrenli olanlar had pankreatiti meydana getirir; müzmin pankreatit çoğu zaman safra taşları ile ilgilidir. Had pankreatitlerin tedavisi bütün hallerde çok nazik bir iştir ve daha çok cerrahî müdahaleyle yapılır. Müzmin pankreatitlerin tedavisinde ise, ameliyat bazen hâlâ başvurulması gereken tek çaredir. (L)

PANKREATOTOMİ i. (fr. *pancreatotomie*). Cerr. Pankreası yarmak için yapılan ameliyat. (L)

PANKROMATİK sıf. (fr. *panchromatique*). Foto. Tayfın bütün renklerine duyarlı olan fotoğraf kâğıtları için kullanılır. (Pankromatik filimler ve kâğıtlar karanlıkta

Foto. A.D.P. (LAROUSSE)

banyo edilip basılmalıdır.) Bk. *Kromatik* DUYARLIK. (L)

PANKRONİK sıf. (fr. *panchronique*). Biyol. *Pankronik Gaudry tipleri,* pek fazla değişikliğe uğramadan uzun süre aynı biçimde kalan bazı cinslere denir (*pleurotomaria, lingula, khiton, crania, spirorbis, pupa, hamamböceği*). [L]

PAN KU, çin tarihçisi (öl. M.S. 92). İmparatorluğun tarihçisiydi. *Po-hu-tung* adlı bir felsefe eseri ve ilk Han sülâlesinin tarihini (*Çien Han Çu*) yazdı. Bu eserini kızkardeşi Pan Çao tamamladı. (L)

Pankuş, Hitit devletinin en yüksek meclisine verilen ad. Meclisin üyeleri yaşlı ve tecrübeli prens ve asılzadeler arasından seçilirdi. Yüksek mahkeme niteliğindeki bu meclis kralın yanında devletin yürütme görevini paylaşır, gerektiğinde kralı bile muhakeme ederdi. Bu yetki Telepuni'nin fermanıyle Pankuş'a verildi. Kralın sağlığında seçtiği veliahtı, Pankuş'un tasdik etmesi gerekirdi. (M)

PANLI. Coğ. Bk. AĞAÇÖREN.

PANLOJİZM i. (fr. *panlogisme*'den). Her şeyin mantıksal ilişkilerden meydana geldiğini ileri süren öğreti. (Özellikle Marburg okulu mantıkçı filozoflarının öğretisi. Panlojizm, adcılığa yaklaştırılabilir.) [L]

PANMASTİT i. (fr. *panmastite*). Patol. Memenin tümüne yayılmış flegmon. (L)

PANMERİSTİK sıf. (önek *pan,* bütün ve *meristes,* paylaşan'dan fr. *panméristique*). Biyol. *Panmeristik teori,* De Vries'in öne sürdüğü teori; buna göre hücredeki her kısım, daha önce var olan benzer kısımlardan oluşur. (L)

PANMİKSİ i. (önek *pan,* hepsi, bütün ve lat. *miscere,* karıştırmak'tan *mixtum* > fr. *panmixie*). Biyol. Tabiî ayıklanmanın bulunmaması halini anlatmak için Weismann'ın ileri sürdüğü terim.

— ANSİKL. Tabiî ayıklanmanın bir rolü varsa, böyle bir ayıklanmanın bulunmadığı hallerde neler olup bittiğini görmek ilgi çekici olur. Yani normal bireyler, tabiî ayıklanma ile yok olması gereken elverişsiz bireylerle birarada yaşarsa durum ne olur? Omurgalı vahşî hayvanlarda ortaya çıkan albinolar ve alacalar, daha göze çarpıcı ve daha yavaş hareketli oldukları için ötekilerce çabucak yok edilir. Albino vahşî hayvanlar, kardeşlerince hor görülen, «toplum dışı» varlıklardır. Gerilemekte olan, fakat büyük bir önem taşımayan organların dikkate değer bir değişebilme gücü göstermesi, buna karşılık yaşamak için muhakkak gerekli olan organların ölüme yol açmadan değişememesi bu *panmiksi* olayıyle açıklanabilir. (L)

PANMİYELOFTİZİ i. (fr. *panmiyélophtisie*). Kan bil. Kırmızı kemik iliğinde bütün elemanların kaybolmasıyle belirli hastalık; lökopeni ile birlikte ağır bir kansızlığa sebep olur. (L)

PANMUNCOM, ing. **Panmunjom,** Kore'de yer, Kaesong'un 10 km kadar güneydoğusunda. Kaesong'da üç ay önce Çin-Kore kumandanlığının temsilcileri ile Birleşmiş Milletler temsilcileri arasında başlayan mütareke görüşmelerine, ekim 1951'den sonra burada devam edildi. Uzun tartışmalardan sonra, ancak 27 temmuz 1953'te anlaşmaya varılabildi. Bk. KORE SAVAŞI. (L)

PANN (Anton), romanyalı yazar (Sliven, Bulgaristan 1797'ye doğr. - Bükreş 1854). Rumen köylerinin geleneklerinden ve folklorundan ilham aldı. Eserleri: *Fabule și İstorioare* (Hayvan Masalları ve Küçük Hikâyeler) [1839-1841], *Poezii Populare* (Halk Şiirleri) [1846], *Proverburi sau Povestea Vorbei* (Atasözleri veya Sözlü Hikâyeler) [1847]. (L)

PANNA i. Bk. UNKOMOKOMO.

PANNAİN (Guido), italyan bestecisi ve müzik bilgini (Napoli 1891). Napoli konservatuvarında müzik tarihi öğretmenliği, *Il Tempo* gazetesinde müzik yazarlığı yaptı. *La Teoria Musicale di G. Tinctoris* (G. Tinctoris'in Müzik Nazariyesi) [1913], *Le Origini e lo Sviluppo dell'Arte Pianistica in Italia* (İtalya'da Piyano Sanatının Doğuşu ve Gelişimi) [1918], *L'Oratorio dei Filippini e la Scuola Musicale di Napoli* (Filippini'nin Oratoryoları ve Napoli Müzik Okulu) adlı eserleri yayımladı. Della Corte ile 3 ciltlik bir *Storia della Musica* (Müzik Tarihi) [3. baskı, 1952] ve *Opera e le Opere* (Opera ve Opere Eserleri) [1958] adlı bir müzik bilimi kitabı yazdı. İki opera (*L'Intrusa, Madame Bovary*), birçok senfonik eser ve oda müziği parçası besteledi. (L)

PANNARTZ (Arnold), alman basımcısı (XV. yy.). Mainz'te tanıştığı çıraklık arkadaşı Konrad Sweynheim ile birlikte basımcılığı İtalya'ya getirdi. Roma'da (1467) ve Subiaco manastırında çalıştı. Daha sonra «romen» harfleri adını alacak olan yuvarlak harflerle, latin klasiklerini bastı. (L)

PANNE (LA), flamanca **De Panne,** Belçika'da (Batı Flandre, Furnes idare çevresi) komün, Kuzey Denizi kıyısında; 6 200 nüf. Genişliği 3 km'yi bulan vâdi biçimindeki kumullarda kurulu küçük balıkçı köyü yanında sayfiye merkezi. (L)

PANNİNİ (Giovanni Paolo), italyan ressamı (Piacenza 1691'e doğr. - Roma 1765). Peyzaj alanında başarılı eserler verdi: *Tapınaktan Kovulmuş Satıcılar* (Roma); *Bir Kemer altında Birkaç Kişi, Arkada Deniz* (Floransa); *Yıkıntılar Ortasında Vaız, Roma'da San Pietro Kilisesinin İçi* (Louvre müzesi). Ayrıca tiyatro dekorları da yaptı. (L)

Pannonhalma, Macaristan'da benediktin manastırı. Györ'ün güneydoğusundaki bir tepededir. X. yy.ın sonunda Aziz İstvan'ın babası Geza dükü İtalya'dan Macaristan'a gelen ve Hıristiyanlığın bu ülkedeki ilk yayıcıları olan benediktinleri bu manastıra yerleştirmişti. O devrin yapılarından bugün ancak yeraltı mezarlarının birkaç duvarı kalmıştır. Katedral ile manastırın en büyük kısmı XVIII. yy.dan kalmadır ve XVIII. yy.da onarılmıştır. (L)

PANNONİA. Esk. coğ. Tuna, Noricum, İllyria ve Mesia ile sınırlanan bölge. Daçyalıların, İllyria'lıların, Germenlerin ve Keltlerin yaşadığı verimli bir bölge olan Pannonia, deri, yün ve kereste ihraç ederdi. Bir ara Daçya krallığına katılan (M.Ö. 50) bölgeyi, M. Ö. 35 - M. S. 95 arası Romalılar fethettiler ve İllyria ile birleştirerek ayrı bir eyalet haline getirdiler; bir imparatorluk legatus'u tayin edildi, birkaç lejyonluk bir garnizon kuruldu, Vindobona'da da bir filo demirledi. Büyük ölçüde romalılaştırılan ve askerî bakımdan donatılan eyalet, roma askerî tarihinde büyük rol oynadı. Başlıca şehirleri şunlardı: *Vindobona* (Viyana), *Carmuntum* (Petronell), *Aquincum* (Buda), *Poetovio* (Ptuj). Trajanus, eyaleti *Yukarı Pannonia* (merkezi, *Savaria* [Szombathely]) ve *Aşağı Pannonia* (merkezi, *Sirmium* [Mitrovica]) olarak ikiye böldü. V. yy.da sırasıyle Hunlar, Ostrogotlar, Lombardlar ve Avarlar (568) tarafından ele geçirilen şehir, Charlemagne tarafından ilhak edildi, Moravya krallığına katıldı ve sonunda Macarların eline geçti. Slovenler Batı Pannonia'da tutundular. (L)

PANNONİA havzası, jeologların ve coğrafyacıların batıda ve güneyde Doğu Alpleri ve Dinar Alpleri, kuzeyde ve doğuda Karpatlar arasında yer alan ovalar ve çöküntüler bütününe verdikleri ad. Pannonia havzası Macaristan'ı, Yugoslavya'nın kuzeyini ve Romanya'nın batısını içine alır. Büyük bir boğulma bölgesi olan havzada Alp ve Karpat sıradağlarına bağlı genç dağların oluşması sırasında eski bir hersinyen kütle yok olmuştur. Bölge başlıca iki kısımdan meydana gelir: bazen Pannonia havzasının dışında tutulan ve ikinci kısmın yukarısında bir balkon meydana getiren Erdel havzası; güneyde Banat (Yugoslavya ve Romanya) ve Voyvodina (Yugoslavya) ile devam eden büyük Alföld (Macaristan). [L]

PANNUS i. («kumaş» anlamında lat. k.). Oftalmoloji. Korneanın yüzeysel tabakasında gelişen patolojik damar ağı.

— ANSİKL. Kornea *pannus*'u, herhangi bir sürekli irkilmeden ileri gelebilir: fiskecikli keratit, ektropion, trikiazis gibi. Bazen kornea zarı da sonunda kalınlaşabilir (*pannus crassus*). Pannus çok derin olmadığı zaman (*Pannus tenuis*) iyileşebilir. (L)

PANNWİTZ (Rudolf), alman yazarı (doğ. Crossen an der Oder 1881). S. George ve Nietzsche'nin izinde yürüdü. Kültür alanında, gerek estetik biçimcilik, gerek iktisadî maddecilikle savaşmak için, O. Linde ile birlikte *Charon* dergisini kurdu. Felsefî eserler (*Kosmos Atheos,* 1926), dramlar (*Prometheus,* 1902; *Psyche,* 1905) ve 1922'de *Rede an die Deutsche Jugend* (Alman Gençliğine Sesleniş) adlı bir kitap yazdı. Ragusa yakınındaki Calamontta adasına çekildi. (L)

PANNYKHİS i. (önek *pan,* tüm ve *nykhios,* gececil'den). Esk. Yun. Geceleyin yapılan, Eleussi'in sırlarını kutlama töreni. (Bu tören sırasında mystes'ler topluluğa alıştırılırdı.) || Panathenaia şenliklerinin büyük töreninden önceki kutsal oturum. (L)

PANO i. (lat. *pannus,* kumaş'ın küçültmeli şekli *pannellus*'tan > fr. *panneau*). Üzerine tanıtma ve açıklama yazıları konulan kumaş, tahta veya madenî levha: *Kürsünün arkasındaki panolarda sergilenen haritaları, vesikaları ayrı ayrı gözden geçirdim* (Ş. S. Aydemir).

— Aydınlatma. *Gazışıl pano,* elektrolüminesans olayından yararlanan, düzlem biçiminde aydınlatma panosu. Bk. ANSİKL.

— İnş. Bir iç duvarda sıva, mermer taklidi v.b.den meydana gelen ve bir silmeyi saran kısım. || Büyük boyutlu ve ince olarak yapılan, yoğunluğu, ısı ve ses geçirgenliği az olan prefabrike malzeme. (Bk. ANSİKL.) || *Isıtıcı pano,* ışıma yoluyle ısı yaymak üzere özellikle betonarme döşemeler içine yerleştirilen yapı elemanı.

— Malzeme. *Cam pano,* bir binanın cephesinde betonarme veya çelik iskeletin arasına veya ön tarafına yerleştirilen ve geniş alanları örten cam dolgu. (Taşıyıcı sistem ve camdan meydana gelen bir yapıda, cam pano göze çarpan başlıca elemandır.)

— Marang. Hafif malzemeden yapılan ve iki yüzü kontrplakla kaplanan geniş levha. Bk. ANSİKL.

— Res. Üzerine bir tablo yapmak için hazırlanmış, meşe, ıhlamur veya çam ağacından levha. (Hiç bir zaman tamamıyle terk edilmemiş olan ağaç pano üzerine resim, ancak XVI. yy.da yaygınlaşan tuval üzerine resimden önceki usuldü.) || *Süs panosu,* ağaç duvar kaplamalarının üstüne veya tavanlara süs için konan resim.

— ANSİKL. Aydınlatma. *Gazışıl pano,* yapısında uyarılabilen bir madde (çinko sülfür, kadmiyum sülfür, toprak alkaliler v.b.) bulunan yalıtkan bir yapraktan meydana gelir. Bu yaprak, elektrotu meydana getiren madenî bir levha üzerine yapıştırılır. Öbür elektrot, iletken özel bir camdan yapılır. Bu iki elektrot arasına çok yüksek frekanslı bir elektrik alanı uygulandığında levha aydınlanır. Fransız Destriau ile Mattler'in bulduklara bu aydınlatma sistemi çok az ışık verir.

— İnş. Panolar, inşaatta, taşıyıcı olarak değil, dolgu veya kaplama elemanı olarak kullanılır. Başlıca türleri, amyant-çimento, mantar, kontrplak, çimento veya sentetik reçinelerle birleştirilmiş ahşap elyaflı panolardır.

Bütün dünyada kullanılan *parçalı panolar*'ın belli başlı iki çeşidi *yalıtkan* ve *sert* panolardır. Kalınlığı 12 mm, yoğunluğu 0,25

pankreas

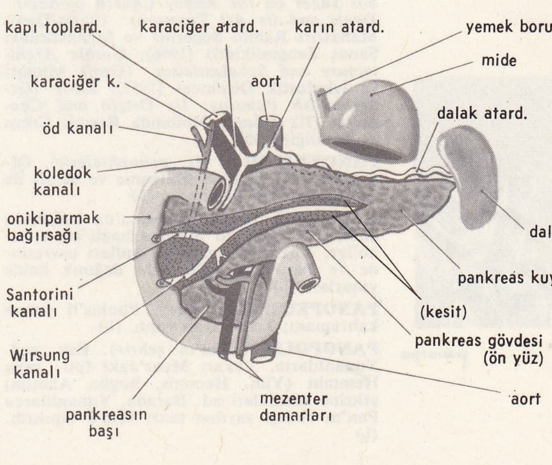

olan birinci cins panolar mükemmel bir ısı ve ses yalıtıcısıdır. Sert panoların yoğunluğu 1 veya daha fazladır. İç kaplama ve bölmeler için çok elverişli olan bu malzeme, kolayca çivilenir, yapıştırılabilir ve boyanabilir. Hammaddesi, tahta parçaları, talaş, ketenin liflere ayrılması sırasında çıkan artıklar, şeker kamışı cibreleri v.b.'dir. Tahta parçaları veya talaş kullanıldığı zaman, öğütmeyle elde edilen taneciklerin kesin bir granülometriye uygun olmaları gerekir. Bu tanecikler önce tutkallanır, sonra preslenir. Aglomera haline getirme, ilâve edilen sentetik tutkalların polimerleşme esasına ve birbirinden çok farklı iki tekniğe dayanır. Birinci usulde, 175°C'ta ve 10 kg/sm²'lik buhar basıncı altında talaşlar ufalanarak dağılır ve yivli veya dişli diskler yardımıyle liflere ayrılır. Elde edilen hamur rafine edilir, fenol formaldehit tipinden reçineler katılarak şekil verici bir makinede yayılır ve suyunun bir kısmını kaybederek nemli bir tabaka haline gelir. Bu safhada tabakalar istenen boyutlarda kesilerek tünel şeklinde bir fırına verilir. Yalıtkan pano elde edilmek isteniyorsa, tabakalar fırında preslenmez. Sert pano yapmak için, tabakalar ısıtıcı tablalı bir presten geçirilir. Sentetik reçinenin polimerleşmesi bu anda olur. Bu metot özellikle ahşap elyaflı panoların yapımında kullanılır.
İkinci usulde talaşlar, bir otoklavda 100 kg/sm²'ye ulaşabilen bir buhar basıncına tutulur, sonra birdenbire basınç kaldırılır. Bu sırada ağacın linyini, polimerleşme yoluyle bağlayıcı rolü oynar. Bu panoların üstünlüğü, çok büyük boyutlarda elde edilmesidir (3,50 m × 1,00 m). Ahşapta ise, aynı boyutlara erişmek için çok sayıda tahtayı yan yana getirmek gerekir. Panoların yapımı, güçlü öğütücülerle talaş haline getirilen düşük değerli orman ürünlerinden ve uzun süre artık olarak kabul edilmiş hızar talaşlarından yararlanmayı sağlamıştır.
— Marang. Geniş yüzeylerin kaplanmasında çeşitli ağaç malzemeden yapılan panolar kullanılır. Petek, ızgara ve helis şeklinde yapılan kalın dolgu malzemesinden meydana gelen iç kısmı kontrplak, sümerlit, duralit, ince sunta gibi çeşitli levhalarla kaplanır. Yapıların iç kısmına konulan pano yüzleri, ağaç veya kâğıttan yapılan ağaç desenli sunî kaplamalarla örtülür. Fabrikasyon ürünü olan kontratabladan da pano yapılabilir. Kullanılan yerin dekoruna uygun olarak yüzeylere yağlıboya, vernik veya cilâ vurulur. Portatif ev yapımında, plaj, kamp veya deprem bölgesi evlerinde de panolar kullanılır. (LM)

PANO i. Leng. Amazon havzasında konuşulan dil ailesi. (L)

PANOFSKY (Erwin), alman asıllı amerikan sanat tarihçisi (Hannover 1892). 1926 - 1933 Arasında Hamburg üniversitesinde profesörlük yaptı, sonra Amerika'ya yerleşti, 1925'ten 1962'ye kadar, Princeton'daki Institute for Advanced Study'de ders verdi. Çalışmalarında, sanat eserini, çağın insan eylemlerinin bütünü içinde ele alır ve dış görünüşlerin ötesinde, eserin işlenişindeki özel yanları bulup çıkarmağa çalışır. Eserleri: *Albrecht Dürer* (1943); *Studies in İconology* (İkonoloji Denemeleri) [1939]; *Abbot Suger on the Abbey Church of Saint-Denis and its Art Treasures* (Saint-Denis Manastırı Rahibi Sugerius ve Manastırdaki Sanat Zenginlikleri) [1946]; *Gothic Architecture and Scholasticism* (Gotik Mimarî ve İskolostik Düşünce) [1951]; *Early Netherlandish Painting: İts Origin and Character* (İlk Dönem Hollanda Resmi: Çıkışı ve Özelliği) [1953]. (L)

PANOFTALMİ i. (fr. *panophtalmie*). Oftalmoloji. Genellikle irinlenme ve atrofi ile sonuçlanan göz flegmonu. (L)

PANO'LAR, Güney Amerika'da kızılderili kabileleri; aynı dil ailesine bağlı olan Pano'lar, Yukarı Amazon'un kolları çevresinde ve Peru'nun doğusunda dağınık halde yaşarlar. (L)

PANOPEUS. Yun. mit. Phokis'li yunan kahramanı; Truva atını yaptı. (L)

PANOPOLİS («Pan'ın şehri»). Esk. coğ. Yunanlıların, Yukarı Mısır'daki İpu veya Hemmin (Yun. Hemmis, bugün Ahmim) şehrine verdikleri ad. Burada, Yunanlılarca Pan'ın özdeşi sayılan tanrı Min'e tapılırdı. (L)

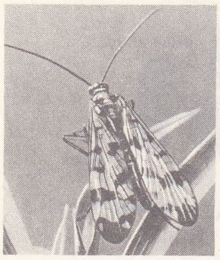

panorpa

G. P. PANNINI
S. Maria Maggiore Quirinale sarayı, Roma

PANOPTİK i. ve sıf. (fr. *panoptique*). Mim. Bir bakışta bütün içi görülebilecek biçimde inşa edilmiş yapı. (L)

PANORAMA i. (önek *pan,* tüm ve yun. *horama,* görünüş'ten fr. k.). Yüksek bir yerden görülen geniş manzara. ‖ *Teşm. yol.* Genel görünüm: *Memleket ve içtimaî hayatın panoraması* (R.N. Güntekin).
— Tiyat. Sahne tekniğinde sahnenin hacmini sınırlamak için dibe konan içbükey derinlik. (Buraya ya bir manzara ya da bir gökyüzü resmi yapılırdı.) [M]

PANORAMİK sıf. (fr. *panoramique*). Foto. ve Sine. Bir panorama görünümü veren, gözler önüne bir panorama seren. Bk. ANSİKL.
— İnş. Çok yüksek bir yapının üzerinde bulunan ve çok geniş bir manzarayı kucaklayan açık veya kapalı bir yer için kullanılır: *Panoramik bir daire.*
— ANSİKL. Foto. ve Sine. *Panoramik çekim,* ya geniş açılı bir objektifle, ya birkaç fotoğrafın birleştirilmesiyle, ya da yarım silindir biçimindeki panorama cihazıyle elde edilebilir. Filim, cihazın silindir biçimindeki iç çeperinin karşısına düşecek şekilde yerleştirilir. Silindirin merkezindeki bir mil üzerine monte edilen bir objektif, alan açısı kendisine bağlı bir kaşla sınırlı olduğundan, deklanşöre basıldığı zaman manzarayı bir anda tarar. Tam bir yatay devir yapabilen bazı cihazlarda, filmin açılmasıyle cihazın dönüşünü aynı ana rastlayacak şekilde ayarlayan bir mekanizma vardır. Sinema filimlerinde *panoramik çekim,* ya filim makinesini yavaş yavaş döndürerek, ya da anamorfozlu objektifler kullanarak yapılır.
◆ İ. Sine. Bk. ÇEVRİNME. (L)

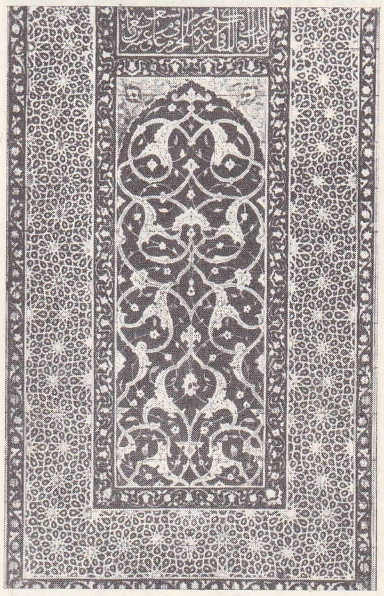

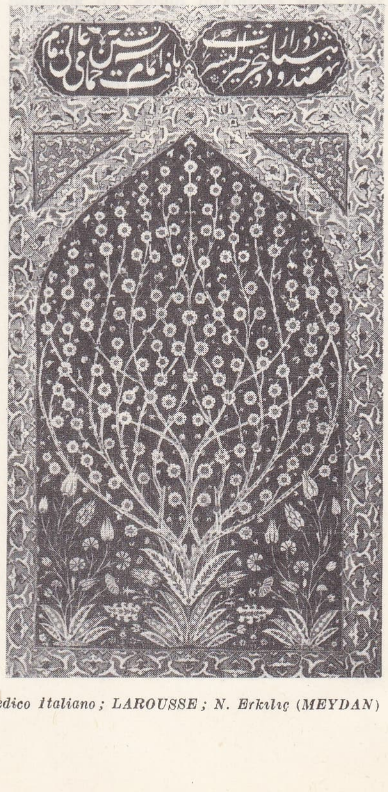

çinili panolar: yukarıda, Rüstempaşa camii mihrabı; sağda, Altın Yol'da bulunan üç panodan biri, Topkapı sarayı

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

PANORMİTA (İL). Bk. BECCADELLİ (Antonio).

PANORMOS. Esk. coğ. Marmara denizinde ada (bugün *Burgaz* adası). Eski yazarlara göre İzmit (Nikomedeia) körfezinin başlangıcıyla İstanbul boğazının girişi arasında yer alan ikinci büyük adadır. Bizanslı yazarlar adayı *Antigoneia* olarak adlandırırlar. Adada henüz kesin bir araştırma yapılmamıştır. (M)

PANORMOS, Palermo'nun Eskiçağdaki adı. (L)

PANORPA i. Bilginlerin birçoğuna göre sineklerle kelebeklerin ortak atalarına benzeyen böcek. (Mecoptera takımından *panorpidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Panorpa*'lara, erkeklerin karın kısmının sonunda bulunan şişkin kıskaçlardan dolayı sinek-akrep de denir. Bunlar özellikle taze böcek leşlerini, nadiren canlı böcekleri yiyerek beslenen etçil böceklerdir. Kurtçukları ise toprakta yaşar. (L)

PANORTODOKS sıf. (fr. *panorthodoxe*). *Panortodoks hareket,* Ortodoks kiliselerinde, İkinci Dünya savaşından sonra başlayan birleşme hareketi. (L)

PANOVA (Vera Fyodorovna), rus kadın edebiyatçı (Rostav-na-Donu 1905). Gazetecilik yaptı. İkinci Dünya savaşında, yaralıları nakil işlerinde çalıştı. Daha sonra hikâyeleriyle (*Sputniki* [Yol Arkadaşları] 1946; *Yasnıy Bereg* [Aydınlık Kıyı], 1949) ve bir romanıyle (*Krujiliha* [Krujiliha Halkı] 1947) tanındı. Toplumcu gerçekçiliğin ilkelerine bağlı kalmamakla suçlandı; buna rağmen, 1960'ta Sovyet Yazarlar birliği tarafından delege olarak A.B.D.'ye gönderildi. Romanlarında (*Seryoja,* 1955; *Sentimentalnıy Roman* [Duygulu Roman], 1958) ve tiyatro eserlerinde (*Beyaz Gecelere Elveda,* 1961), çağdaş Rusya'da siyasî ve sosyal değişimlerin doğurduğu sarsıntıları, ruhî huzursuzlukları dile getirdi. (L)

PANPSİŞİZM i. (fr. *panpsychisme*). Fels. Var olan her şeyin ruhsal bir özü olduğunu ileri süren öğreti. (L)

PANSA (Alberto), italyan diplomatı (Torino 1844 - Roma 1928). 1865'te siyasete atıldı. 1895'te büyükelçi oldu ve İstanbul (1895), Londra (1901) ve Berlin'de (1906 - 1913) görev aldı. 1905'te senatör seçildi. (M)

PANSA (Caius Vibius), romalı konsül (öl. M.Ö. 43). Praetordu (M.Ö. 48). Sezar'ın yanında Farnase'de, sonra da Galya'da çarpıştı. Konsül oldu (M. Ö. 43). Antonius'un açtığı seferde ağır yaralandı. (L)

PANSIMAN i. Bk. PANSUMAN.

PANSİNOR i. (tes. edil. ad). Foto. Odağı değişebilen bir objektif çeşidi. (L)

PANSİTOPENİ i. (fr. *pancytopénie*). Kan bil. Kemik iliğinden doğan üç çeşit kan hücresinin (alyuvarlar, çok çekirdekli akyuvarlar, plaketler) sayıca normalin altına düşmesi. || *Dalak pansitopenisi,* dalak büyümesiyle birlikte görülen pansitopeni şekli. (L)

PANSİYON i. (fr. *pension*). Tamamı veya bir kısmı, süreli veya birkaç gün için kiraya verilen ve istenildiğinde yemek ihtiyacını da karşılayan ev: *O bina nedir? Pansiyon mu? — Bir handır, içinde her şey var* (R. H. Karay). || Öğrencilerin kaldığı yemek verilen ücretli yurt. || *Tam pansiyon,* birkaç gün için ev sahipleri veya konaklama tesisleri (otel, motel v.b.) tarafından kabul edilerek oda, kahvaltı ve yemek dahil olmak üzere, kiracıya yapılan hizmetlerin tümü. || *Yarım pansiyon,* oda, kahvaltı ve diğer iki yemekten yalnız birini kabul eden hizmetlerin tümü. (L)

PANSİYONCU i. ve sıf. (*pansiyon*'dan *pansiyon-cu*). Pansiyon işleten kimse: *Pansiyoncu kadın.*

◆ **Pansiyonculuk** i. Pansiyon işletme işi. (M)

PANSİYONER i. (fr. *pensionnaire*). Pansiyonda kalan kimse. (M)

PANSPERMİ veya **PANSPERMİZM** i. (önek *pan,* tüm ve yun. *sperma,* tohum > fr. *panspermie* veya *panspermisme*'den). Biyol. Hayatın başlangıcını, ilk tohumun başka dünyalardan geldiğini öne sürerek açıklayan teori.

— ANSİKL. İlk canlı tohumun dünyaya ay yanardağlarından fırlatıldığını veya göktaşlarıyle geldiğini öne süren bu teori pek akla yatkın değildir. Çünkü kozmik ortam çıplak bir tohum için sayısız sakıncalar taşır. (L)

PANSPOROBLAST i. (fr. *pansporoblaste*). Biyol. Bazı knidosporidi'lerde görülen ve bir plazmod'un içinde genellikle çifte sporlar meydana getiren çok çekirdekli kütle. (L)

PANSUMAN veya **PANSIMAN** i. (fr. *pansement*'dan). Ted. Bir yaraya, intanlardan ve travmalardan koruyucu ve iyileşmeyi sağlayıcı ilâçlarla (antiseptikler, sikatrizanlar) steril kompreslerin tatbiki. || *Pansuman yapmak,* yarayı temizleyerek sargısını değiştirmek. || *Mide pansumanı,* ağız yoluyle alındığında hasta mide mukozasına yapışarak sindirim suyukları ile besinlerin irkiltici etkisinden hasta mukozayı koruyan toz veya toz karışımı. (Mide pansumanlarının çoğunun esas müessir maddesi bizmut tuzlarıdır.)

— ANSİKL. Ted. *Kuru pansuman,* gazlı bezin, olduğu gibi doğrudan doğruya yaranın üzerine konduğu, hidrofil pamukla örtüldüğü ve gerekirse taranmış pamukla kaplandığı pansumandır. *Islak pansuman,* gazlı bezin antiseptik bir eriyiğe (hipokloritler, civa tuzları) batırılarak yaranın üzerine konduğu ve bir muşamba ile örtüldüğü pansumandır; bu muşamba ilâcın buharlaşmasını önler; pansumanın geri kalan kısmı yukarıda anlatıldığı gibi yapılır. Yara mikropla bulaşmışsa veya bulaşmış olduğundan şüphe ediliyorsa, prensip olarak pansuman antiseptik olmalıdır; mikropsuz olduğu biliniyorsa, aseptik olması gerekir. (L)

PANSUMANCI i. (*pansuman*'dan *pansuman-cı*). Pansuman yapan, pansuman yapmayı meslek edinmiş kimse.

— ANSİKL. *Pansumancı* kelimesi, en çok, cerrahîde âletleri temizleyen ve sterilize eden, ameliyathaneyi hazırlayan ve cerraha ameliyat sırasında ihtiyacı olabilecek her şeyi veren, özel olarak çalıştırılan hemşireler için kullanılır. (LM)

PAN-ŞAN, Gansu'da yer, Lancou (Çin) yakınında cilâlıtaş devri mezarlarında eşkenardörtgen ve helezon biçiminde boyalı, süslemeli vazolar bulundu. (L)

Pan Tadeusz (*Bay Tade*), Adam Mickiewicz'in epik şiiri (1834). Olay Litvanya'da, 1811-1812 arasında geçer. Konu, sonunda vatan uğruna aralarındaki anlaşmazlığa son veren iki ailenin hikâyesidir. Tadeusz'ün babası ve hâkim Soplica'nın kardeşi Hyacinthe, öç almak için, Horezsko'lardan genç Sophie'nin büyükbabasını öldürmüştür. Cinayetin kefaretini ödemek için yetim Sophie'yi gizlice yetiştirmeğe çalışır, fransız ordusuna yazılır, rahip olur. Önceleri kimse onu tanımaz. Tadeusz'u Sophie ile evlendirmeyi kurar, ama tasarıları bir gönül avcısı kadının entrikalarıyle, yurtseverliği de oradaki soylu sınıfın tutarsızlıklarıyle çatışır. Bir ayaklanma düzenlemek üzere toplanan bu soylu sınıfı, eski bir şatonun mülkiyeti konusunda bir Horeszko kontuyle uyuşmazlık halinde olan hâkimin malikânesini işgal etmeğe karar verir. Bir rus müfrezesi duruma müdahale eder. Kanlı bir muharebeden sonra rahip yaralanarak ölür. Ayaklanmaya katılan soylular başka bir memlekete sığınırlar. Bir yıl sonra da Rusya seferine giden Napolyon'un ordusuna katılırlar. Destan Napolyon'un polonyalı generalleri şerefine verilen bir şölende biter. Tadeusz ile Sophie'nin aşkları, bu büyük gülünçlü destanda ikinci derecede bir temadan başka bir şey değildir. Bu eser, ince nükteleri ve göz kamaştırıcı tasvirleriyle bütün milleti canlandıran bir tablodur. (L)

Vera PANOVA

Pantagruel (HORRİBLES ET ÉPOUVANTABLES FAITS ET PROUESSES DU TRÈS RENOMMÉ—), fransız yazarı Rabelais'nin romanı. 1532'den itibaren beş cilt halinde yayımlandı. «Alcofribas Nasier» takma adıyle çıkan ilk iki ciltte (1532-1534) Pantagruel'in çocukluk ve delikanlılık yılları (Panurge ile Paris'e gitmesi ve «Dipsod»lara karşı savaşması) ile babası dev Gargantua'nın hayatı anlatılır. Öteki üç ciltte (sonuncu cilt yazarın ölümünden sonra 1564'te yayımlandı) o devirde moda olan macera romanlarıyle alay eden Rabelais güldürücü ve eğlenceli buluşlarının ötesinde çok daha derin amaçlara yönelir: dev Pantagruel'in sağduyusu memleketinde gördüğü çeşitli olayların ve törelerin saçmalığını bir bir ortaya koyar. Eser bütünüyle o devir Fransa'sındaki toplum düzenine ve siyasî kurumlara karşı yöneltilmiş eğlenceli ve etkili bir hicivdir. (M)

PANTALEON i. XVIII. yy.da, *Pantaleon* Hebenstreit adındaki bir alman kemancısı tarafından yapılan timpanon türünden vurma telli çalgı. (P. Hebenstreit, 1705'te bu çalgıyı Louis XIV'e dinletmişti.) [L]

PANTALEONİ (Maffeo), italyan iktisatçısı ve siyaset adamı (Frascati 1857 - Milano 1924). Milletvekili (1901), sonra senatör oldu (1923). Birinci Dünya savaşında ve savaş ertesinde önemli bir siyasî rol oynadı. İktisatçılar onu, marjinal okula bağlarlar. «Salt İktisat»ın tanımını yaparak, matematiğin iktisat biliminde kullanılma imkân ve sınırlarını ortaya koydu. (L)

PANTALON i. Bk. PANTOLON.

Pantalone, *Commedia dell'arte*'nin bir tipi. Venedik asıllıdır; kırmızı kadifeden bir kostüm, beyaz uzun çorap ve siyah bir cüppeyle siyah bir bere giyer. XVI. yy.dan beri varlığı bilinir, ilk zamanlar ona «Magnifico» (muhteşem) dendi, sonradan «Pantalone de Bisognosi» adını aldı. Pantalone venedikli tacir tipini canlandırır; bu tip önceleri, Zanni'nin muzipliklerine ve alaylarına hedef olan iğrenç, cimri bir ihtiyardı. Tacir burjuva sınıfının örneğine dayanılarak, Pantalone sonraları, daha çok Goldoni'nin komedilerinde yer alan, iyi, fakat biraz asık suratlı bir aile babası tipine büründü. Başlıca Pantalone yorumcuları arasında, Giulio Pasquati (XVI.-XVII. yy.lar), il Riccoboni (XVII. yy.), Cesare D'Arbes (XVIII. yy.) ve modernlerden Cesco Baseggio sayılabilir. Shakespeare Pantalone tipini, *Nasıl Hoşunuza Giderse* (As You Like it) adlı komedisinde işlemiştir. (ML)

PANTANAL («bataklık» anlamında portekizce k.). Brezilya, Bolivya ve Paraguay sınırlarında bataklık bölge; serras dos Parecis'in aşağısında, kuzeyde Maracaju ve Bodoquena'yı, doğuda rio Paraguay ve Cuiaba'nın alüvyonlu ovasını içine alır; derin körfezlere (*baixadas*) eski kütleye sokulur. Geniş bir alan (yaklş. 400 000 km²) kaplayan bu bataklığın alçak ve zaman zaman su altında kalan bölgeleri kum setleri veya kayalık adalarla kesilidir; yer yer yüzen bitki adacıkları görülür. Sular

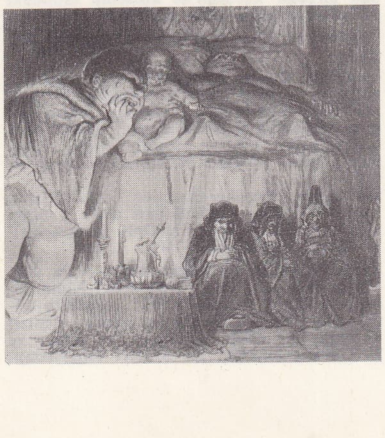

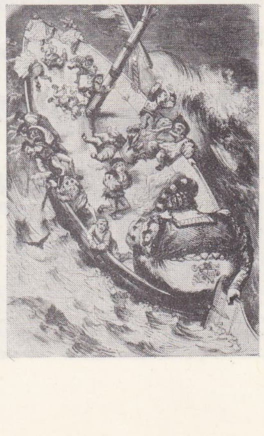

«Pantagruel» Gustave Doré'nin illüstrasyonu, Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

kuzeyde şubat ayında büyük ölçüde yayılır. Suların çekilmesiyle ortaya çıkan otlaklarda XVII. yy.dan beri büyük hayvan sürüleri beslenir. Demiryolu Sao Paulo'ya kadar döşeneli beri (Corumba'ya kadar), kuzeydeki güç ulaşılan topraklar ile güney bölgeler arasında bir çeşit görev ayrımı oldu; kuzey bölgelerde yetiştirilen hayvanlar, güneydeki çitle çevrili büyük otlaklarda semirtilir. Pantanal hâlâ yol eksikliğinin sıkıntısını çeker; demiryolu her yıl kıyı şehirlerine gönderilen sürülerin onda birini bile taşımağa yetmez ve geri kalan hayvanlara uzun ve çetin bir yolculuk yaptırılır. Hayvancılığın karşılaştığı güçlükler karşısında Pantanal'in gelir kaynaklarından başka türlü yararlanılması düşünülmektedir; pirinç ve pamuk tarımı nüfus yoğunluğunu artırabilir. Ayrıca bölgede çıkarılan demiri işleyecek yerli bir sanayi de kurulmaktadır. (L)

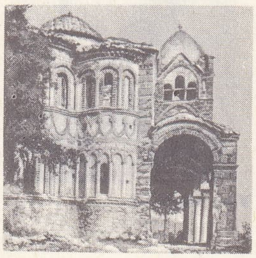

Pantanassa kilisesi

Pantanassa kilisesi, Mistras'ta XV. yy.ın başından kalma bizans anıtı. Kilisenin zemin katı sütunlu bir bazilika biçimindedir; ama birinci katta, beşiktonozların taşıdığı orta kubbesi ve haçın köşelerindeki küçük kubbeleriyle bir yunan haçı biçimini alır. (L)

PANTAR, İndonezya'da ada, Sunda adalarından biri, batıda Lamblen ile doğuda Alor arasında; 18 000 nüf. Balıkçılık. Mısır pirinç, hindistancevizi ve pamuk tarımı. (L)

Panta rhei, «her şey akar» anlamına gelen ve Herakleitos* felsefesinin ilkelerinden biri olan yunanca deyim. (L)

PANTEİST sıf. (fr. *panthéiste*). Panteizm ile ilgili.

◆ Sıf. ve i. Panteizm taraflısı (kimse). [ML]

PANTEİZM i. (fr. *panthéisme*'den). Fels. Tanrı'yı dünya ile özdeşleştiren felsefe sistemi.

— ANSİKL. *Panteizm,* ilkin hint doktrinlerinde dinî bir şekilde belirdi. Sonradan, bu görüş Yunanlılarda, Stoa'cılık ve Yeni-eflatun'culukta bir felsefe doktrini halini aldı. Stoa'cılara göre, Tanrı, dünyanın ruhudur; hem düşünce hem maddedir; madde olarak, bir ateştir fakat yapıcı, «sanatçı» bir ateştir; düzenlediği ve canlandırdığı Evren'le birleşir; ondan ayrı değildir.

Plotinus'a göre, Evren'i meydana getiren varlıklar, Tanrı'dan çıkıp yayılmakla beraber Tanrı'da var olmaktan da geri kalmazlar. Spinoza, panteizm kavramına geometrik bir seçiklik kazandırdı: Tanrı, biricik cevher; bir, zorunlu, ebedî ve bitimsiz olan cevherdir. Tanrısal vasıfların sayısı sonsuzdur, fakat biz, bunlardan ancak ikisini biliriz: düşünce ve kaplam. Tanrı, biricik cevher olduğundan, her şey ancak onda ve ondan dolayı var olabilir. Tanrı, var olan her şeyin içkin nedenidir. Varlıklar, ancak kendi tabiatının gerekli kanunlarına göre gelişen tanrısal cevherdeki niteliklerin ancak özel şekilleridir. Bu panteizmin sonucu, aynı zamanda, bir gerçekçilik de olan evrensel determinizmdir. Fichte'nin öznel idealizmi ile Hegel'in nesnel idealizmi de, panteizmin çeşitlerindendir; her ikisinin de hareket noktası, Spinoza'dır. Aynı mutlak panteizm Schopenhauer'ın ve E. von Hartmann'ın kötümser sistemlerinde de görülür. (L)

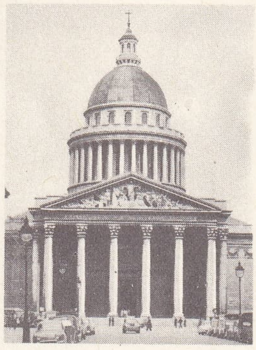

paris panteon'u

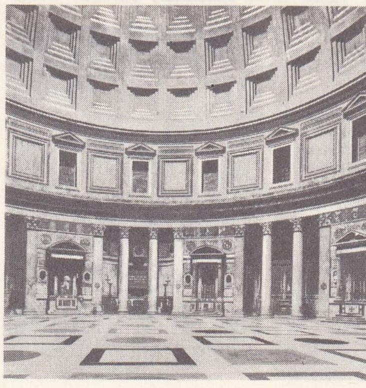

roma panteon'u

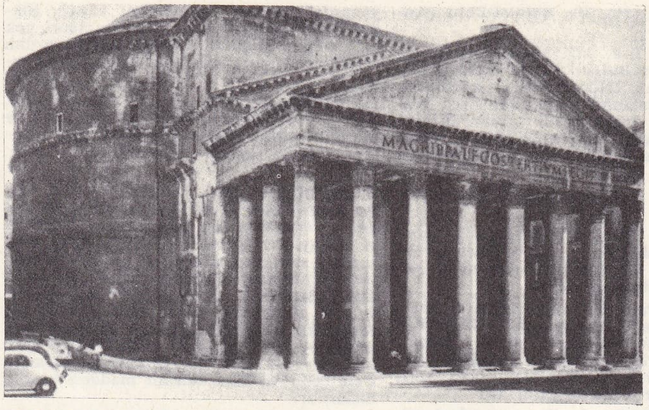

Santa Maria Rotunda kilisesi olan roma panteon'u

PANTELLERİA, Akdeniz'de volkanik ada. Tunus ile Sicilya arasında, Granitola burnunun 96 km güneyinde ve Bon burnunun 76 km doğusunda.

— Tar. Pantelleria, Arapların Sicilya'yı aldıkları devirde önemli bir rol oynadı. Ağlebiler zamanında kesin olarak islâm hâkimiyetine geçti. Adanın limanı, arap donanması için bir üs olarak kullanıldı. İslâm hâkimiyeti zayıflayınca yeniden hıristiyan devletlerin saldırılarına uğradı. Norman istilâsından sonra müslüman halk Frankların himayesinde kaldı. XVIII. yy.a kadar adada Arapça konuşuldu. Bu dilin, mahallî italyanca lehçesi üstünde de etkisi oldu. Arap coğrafyacıları, adada incir, pamuk, sakız üretildiğini yazarlar. (M)

PANTEON i. (önek *pan,* tüm ve yun. *theos,* tanrı'dan fr. *panthéon*). Yunanlılar ve Romalıların bütün tanrılarına adadıkları tapınak. || Bir halkın, bir milletin v.b. bütün tanrıları. || Bir topluluk olarak düşünülen ünlü kişiler. || Vatana büyük hizmeti geçmiş kimselerin gömüldüğü millî anıt.

— ANSİKL. Eskiçağ'da birçok tapınak, tanrıların tümüne birden adanmıştı. Pausanias, Eski Yunan'da birçok *Panteon*'un olduğunu yazar. Roma'da Augustus devrinde (M. Ö. 27) Agrippa tarafından inşa ettirilen Panteon'un büyük bir kısmı Titus devrinde Mars alanı yangınında (80) yok oldu. Yapı, Domitianus devrinde onarıldı; Hadrianus tarafından yeniden inşa ettirildi; yapım işinin Antoninus Pius tarafından tamamlanmasından sonra da Septimus Severus devrinde son bir onarımdan geçti. Kubbesi Hadrianus devrinden kalmadır. Yedi tektaş sütunlu bir pronaos'tan, bir eskiçağ kapısıyla daire biçiminde bir cella'ya girilir. Bu cella'da, art arda dizilmiş sekiz hücreyle yedi duvar oyuğu vardır. Beton kubbenin yüksekliği 43,40 m'dir. Yapının içi, daire biçiminde bir tek açıklıktan ışık alır. Panteon, Eskiçağın en önemli ve en iyi korunmuş anıtlarından biridir. 609'da Santa Maria ad Martyres'e tahsis edildi. Raffaello, Vittorio - Emmanuele II ve Umberto I'in mezarları buradadır.

İspanya'da birtakım kral mezarları için de «panteon» terimi kullanılır. San İsidoro kilisesinin müştemilâtı olan Leon panteonunda eski Leon krallarının (XI. yy.) mezarları vardır. İspanya'nın eski hükümdarlarından birçoğu Escorial'de kilisenin altındaki «Krallar panteonu»nda gömülüdür. (L)

PANTER i. (yun. k.). Parsın başka adı. Bk. PARS.

— Deric. *Panter* kürkü kızıl sarı renkte, yatık kıllı, yol yol düzensiz çizgili veya yer yer koyu benekli̇dir; eskiden Avrupa'da eyer kaplamak için kullanılırdı; şimdi kürk manto yapılır. Beyaz parıltılı, güzel, en temiz panter postları Habeşistan'dan gelir. (L)

Panthéon, Paris'te Quartier Latin'de anıt. Yapımı 1812'de tamamlanan anıtın planı yunan haçı biçimindedir. Ünlü fransız kişileri burada gömülüdür. (M)

PANTİKAPAION, bugün **Kerç.** Esk. coğ. Güney Rusya'da şehir. Bosporos* Kimmerios krallığının başkenti. Eski yazarlara göre, şehir Maiotis denizinin (Azak denizi) ağzında, bir dağın etrafında yer alıyor ve 20 stadion çapında bir araziyi kaplıyordu. Bugün Mihridat (Mithridates) dağı adını alan bölgeyi kaplayan evler, bir yarım daire meydana getiriyordu. Eski şehrin üzerinde kurulan modern Kerç şehri, kalıntıları üzerindedir. Eski gezginlerin bu kalıntılar hakkında verdiği tanımlardan şehir hakkında bazı bilgiler edinildi. Şehrin en eski halkı Kimmerlerdi. Stephanos Byzantios, şehrin adının Pantikapes adlı bir ırmaktan geldiğini belirtir. İskitler tarafından yerlerinden sürülen Kimmerler buraya M.Ö. X. yy.da geldiler. Sonra, M.Ö. VII. yy.da İonialı Yunanlılar geldiler ve yerli halkla ticarî ilişkiler kurdular. Strabon'a göre, M. Ö. VI. yy.da bu şehir ve çevresine Yunanlılar hâkim oldu. Bölgede bulunan Yunanistan menşeli mezar hediyeleri M. Ö. VI. ve V. yy.larda eski Pantikapaion şehri ve dolaylarının Yunanlıların eline geçmiş olduğunu gösterir. Roma imparatorluğu çağında şehir Roma ülkesi sınırları içinde kabul edildi. 230 Yıllarında çevredeki Germenler buraya geldi. IV. - VI. yy.lara ait hıristiyan yazıtlarından ise, Hıristiyanlığın Pantikapaion ve dolaylarında oldukça yayılmış olduğu bilinir. Şehir ve çevresindeki toprak üstü buluntulara göre, Ostrogotlar da bu bölgeye gelmiştir. Şehrin Bizans devrindeki durumu hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak çevrede VI. yy.a ait bizans kapları ele geçirildi. VII. yy.da Hazarlar ortaya çıktı; onların hâkimiyeti XI. yy.a kadar sürdü. Bölgeye, XI. yy.da Komanlar, XIII. yy.da da Tatarlar hâkim oldu. 1216'da şehirde Cenevizliler vardı. 1419'da bir cenevizli, Taman prensesiyle evlenerek kral oldu. 1475'te Türkler Kırım yarımadasını ve dolayısıyle de Pantikapaion şehrini ele geçirdiler. 1773'te bölge, Rusların eline geçti. 1774'teki Küçükkaynarca antlaşmasından sonra bütünüyle Ruslara bırakıldı. 1855'te İngilizler tarafından ele geçirildi. Bk. KERÇ. (M)

PANTİN, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) kanton merkezi, Paris'in kuzeydoğu banliyösünde, eski istihkâmların kenarında; 46 401 nüf. Ourcq kanalı kıyısında önemli liman. Büyük un fabrikaları. Metalürji ve makine sanayii. (L)

PANTOFOBİ i. (önek *pan,* tüm ve *phobos,* korku'dan fr. *pantophobie*). Psikopatol. Yaygın fobi; bu hastalıkta bunalım, belirli her nesne üzerinde toplanacağına, duruma göre rastgele olarak bir nesneden öbür nesneye atlar. (Hasta, olur olmaz her şeyden korkar.) [L]

PANTOGRAF i. (fr. *pantographe*). Verilen bir şekli değişik ölçekte kopya etmeğe yarayan âlet.

— Dy. Bir elektrikli lokomotifte, katenerin temas teline alttan sürtünen bir başlığı bulunan ve eklemli çerçevelerden meydana gelen akım nakil düzeneği. || *Pantograf başlığı,* pantografın, katenerin temas teline sürtünen ve aşınma bantlarıyle donatılmış olan üst kısmı.

— Teknol. *Üç boyutlu pantograf,* kesici takımı, bir palpörün kontrolu altında her çeşit gravür yapan, erkek ve dişi kalıplara oyuk açan, düzlem veya eğri yüzeylere profil veren pantograflı oyma makinesi.

— G. santl. *Heykeltıraş pantografı,* heykel ve büstlere kabaca şekil vermeğe yarayan âlet.

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE

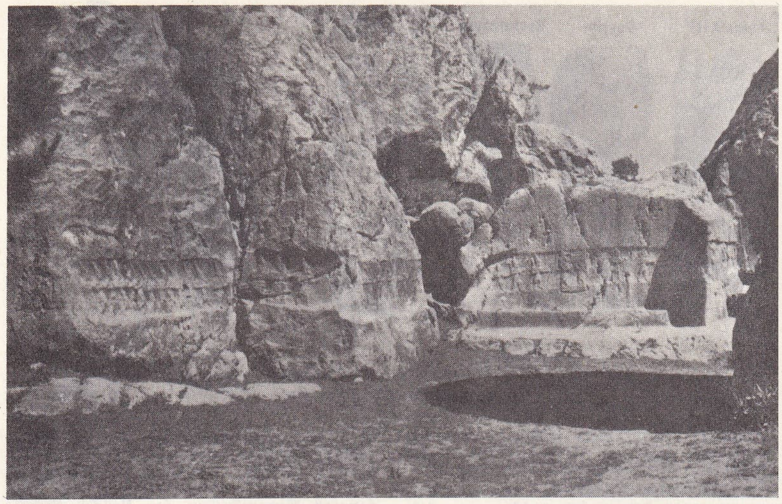

hitit panteon'undan üç görünüş, Yazılıkaya (Die Kunst der Hethiter adlı kitaptan)

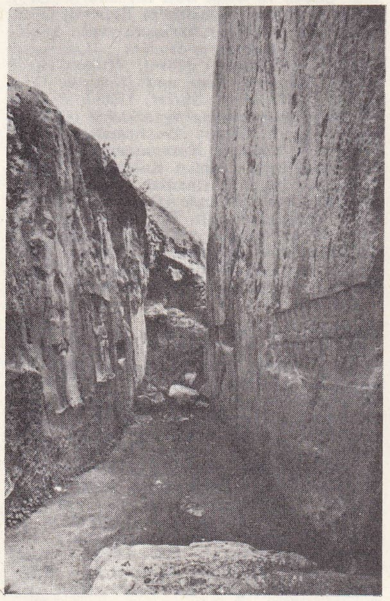

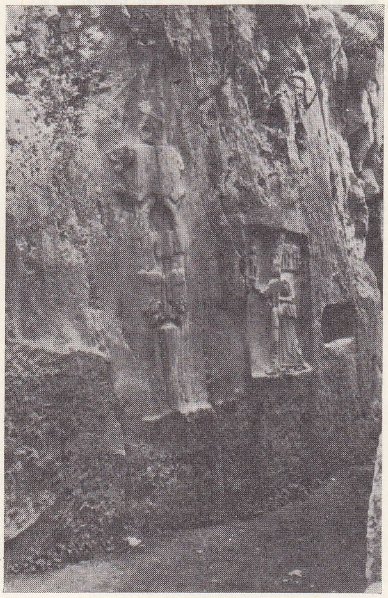

— ANSİKL. Mat. *Pantograf* ilk defa, XVI. yy.ın sonlarına doğru Dillingen'li ressam Georg tarafından kullanıldı. 1743'te Langlois, hemen hemen bugünkü biçimini verdi. Âletin parçaları, yalnız desenleri kopya edecek şekilde değil, verilen yüzeye benzer bir yüzey de elde edebilecek şekilde birleştirildi; Collas, kendi buluşu olan heykel küçültme makinesinde bu son şekli kullandı. Pantograf, eklemli bir ACDE eşkenar dörtgeninden meydana gelir; bu dörtgende AC ve AE kenarlarının uzantıları olan CB ve EF kenarları da aynı uzunluktadır. Âleti kullanmak için: 1. ED'nin bir H noktasına, bütün kullanış süresinde sabit tutacak bir mil, 2. CB uzantısının bir G noktasına, bir desenin çevresini izleyebilecek bir sivri uç, 3. EF uzantısının GH ile aynı doğrultuda seçilen I noktasına, her konumunda kâğıt üzerine bir iz bırakan bir kalem yerleştirilir. G, H, I noktalarının hizalanışı, *eğer ilk şartlarda gerçekleştiyse*, eklemli sistemin bütün şekil değiştirmelerinde aynı kalır. Bu şartlarda

$$\frac{\overline{HI}}{\overline{HG}} = \frac{\overline{EI}}{\overline{EA}}$$

eşitliği elde edilir.

I ve G noktalarının karşılıklı uzaklıkları oranı sabit kalır. H mili sabitse ve G sivri ucu belli bir şeklin çevre çizgisi üzerinde tutulursa, I kalemi homotetik bir şekil çizer; küçültme oranı $\frac{IE}{EA}$'ya eşittir; bu oran yalnız I'nın konumuna bağlıdır ve GHI doğrusunun sisteme göre bağlı yönlenimine hiç bir şekilde bağlı değildir. Büyütme için sivri uçla kalemin yerleri değiştirilir. (LM)

PANTOJA DE LA CRUZ (Juan), ispanyol ressamı (Madrid 1551 - ay.y. 1608). 1588'de Felipe II'nin resmî portrecisi olarak Sanchez Coello'nun yerini aldı. İspanya hükümdarlarının ve saray büyüklerinin birçok portresini yaptı: *Felipe II* (Escorial); *Felipe III, Kraliçe Margarita, İmparatoriçe Maria* (Madrid); *Arşidük Albercht ile Karısı* (Münih). [L]

PANTOKRATOR sıf. ve i. («hâkimi mutlak» anlamında yun. k.). Zeus'un lakabı. || Hıristiyanların tanrısına, özellikle de bizans sanatında, apsid'lerde ve kilise kubbelerinde İsa'yı gösteren yarım boy tasvirlere verilen ad. (Bu tasvirlerin en ünlüleri Cefalu, Monreale ve la Martorana [Palermo] mozaikleridir.) [L]

PANTOL i. (*pantolon*'dan). *Halk dili.* Pantolon. (M)

PANTOLEON Aziz, imparator Galerius'un hekimi (öl. 303). Hıristiyanlığı reddetti. Arkadaşı Hermolaüs ona tekrar Hıristiyanlığı kabul ettirdi ve ikisi birlikte idam edildi. Koruyucu azizlerden biri olan Pantoleon, Aziz Luka ile birlikte, hekimlerin piri sayılır. (L)

PANTOLON veya **PANTALON** i. (italyan komedilerinin kişisi *Pantalone*'nin uzun paçalı giyeceğinden fr. *pantalon*). Belden başlayan ve paçaları ayak bileklerine kadar inen giyecek: *Kamışım omuzumda, ellerim pantolon ceplerinde, ıslak rüzgâra karşı yürürken, iliklerimden titriyordum* (Orhan Kemal). *Yazıcının uzattığı kâğıdı imzaladı. Kalemi attıktan sonra, pis bir şeye dokunmuş gibi ellerini pantolonuna sert sert sildi* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Moda, erkek *pantolon*'larının biçimine büyük değişiklikler getirmemiştir. Pantolonların boyları uzun veya kısa, paçaları dar veya bol (gemici pantolonu), bacaklara yapışık (kayak pantolonu) olabilir. Paçalar kıvrık veya düzdür.

Biçimi ne türlü olursa olsun, erkek giyiminin başlıca unsurlarından biri olan pantolon daima aynı parçalardan meydana gelir. Bunlar, pantolonun gövdesini meydana getiren dört büyük parça ile *kemer,* düğme veya fermuarın dikildiği *pat* kısmı denen ikinci dereceden parçalardır. (LM)

PANTOLONCU i. ve sıf. (*pantolon*'dan *pantolon-cu*). Yalnız ısmarlama pantolon diken kimse: *Pantoloncu kumaşı çok beğendi.* || Bu kimsenin bulunduğu veya yalnız pantolon satılan dükkân: *Karşıdaki sokakta üç pantoloncu vardır.* || Hazır giyim atelyelerinde pantolon dikiminde çalışan kimse. (M)

PANTOMETRE i. (fr. *pantomètre*'den). Plan ve harita yapımında, açıları ölçmek ve dikmeleri indirmek için kullanılan âlet. (L)

PANTOMİM veya **PANTOMİMA** i. Bk. PANDOMİMA.

PANTOTENİK sıf. (fr. *pantothénique*). Biyokim. *Pantotenik asit,* B vitaminleri gurubundan B_5 vitamini. (Bütün canlı maddelerde yaygın bulunan pantotenik asit, hücre bölünmesinde, büyüme ve kendi kendini onarma olaylarında rol oynar.) [L]

PANTUFLA veya **PANDUFLA** i. (yun. *pantuphla,* ital. *pantofola,* fr. *pantoufle*'-dan). Keçe terlik: *Haniya terlikler, pantuflalar, zarif basmalarım!* (Ahmed Rasim). || *Argo.* Çalma, habersizce alma.

◆ **Pantuflacı** i. Pantufla yapan veya satan kimse. || *Argo.* Hırsız, dolandırıcı. (M)

PANTURANİZM i. (fr. *pantouranisme*'-den). Bk. TURAN'CILIK.

PANTÜRKİZM i. (önek *pan,* tüm, türk. *türk* ve fr. *-isme* > *-izm*'den *pan-türk-izm*). Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında ortaya atılan ve Türklerin birliğini savunan görüş: *Bu kitap âdeta pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılmış gibiydi* (Ziya Gökalp). Bk. TÜRKÇÜLÜK. (M)

PANUCO, Meksika'da (Veracruz eyaleti) kasaba, *rio Panuco* kıyısında; 5 900 nüf. Huakstek yıkıntıları. İspanyolların iç ülkeye yaptıkları birçok sefer buradan başladı. Petrol işletmeleri. (L)

PANUCO (Rİo), Meksika'da Meksika körfezine dökülen ırmak; 680 km. Meksika «vâdisi»nin kuzeyinde doğar, Tampico'nun güneyinde son bulur. (L)

PANUFNİK (Andrzej), polonyalı orkestra

PANTİKAPAİON
altın sikke (M. Ö. 360)

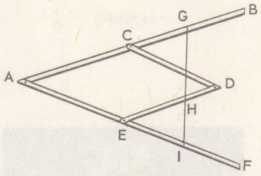

pantograf (mat.)

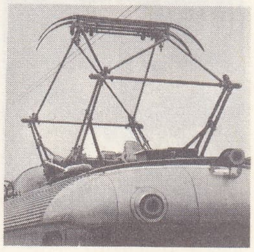

pantograf (dy.)

PANTOKRATOR
Monreale katedralinde apsidin mozaiği

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

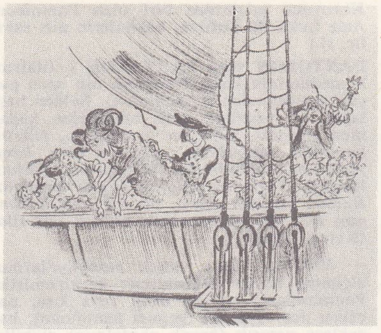

Robida'nın Pantagruel «Panurge'ün Koyunları» için illüstrasyonu, Bibliotheque Nationale, Paris

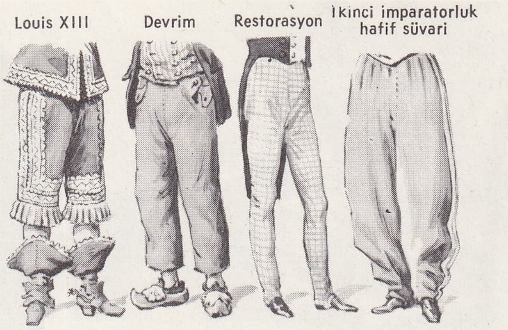

pantolonlar

Pantalone
Cabinet des Estampes, Paris

yöneticisi ve besteci (Varşova 1914). Viyana'da Felix Weingartner ile çalıştı, Krakow ve Varşova orkestralarını yönetti. 1954'te Londra'ya yerleşti. Daha çok senfonik besteler yaptı: *Trajik Uvertür* (1942), *Nocturn* (1947), *Sinfonia Rustica* (1949), *Polonya Süiti* (1949), *Kahramanlık Uvertürü* (1952), *Rapsodia* (1956), *Sinfonia Sacra* (1963). [L]

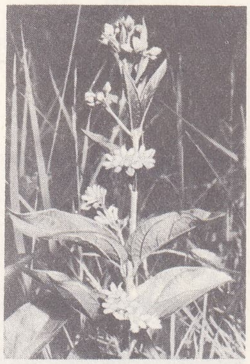

panzehirotu

PANUM (Peter Ludwig), danimarkalı fizyolog (Ronne 1820 - Kopenhag 1885). Kiel ve Kopenhag'da önce genel patoloji, sonra fizyoloji okuttu. Çeşitli konularda araştırma yaptı: damar tıkanması, kan nakli, kan pıhtılaşması, beslenme, optik, fizyoloji v.b. (L)

Panurge, Rabelais'nin *Pantagruel* romanındaki kişilerden biri..Eserde arkadaşı olan dev Pantagruel kadar önemli bir yer tutar. Adı yunancada «her şeyi yapabilir» anlamına gelen Panurge, gerçekten de her durumdan kolaylıkla sıyrılmasını bilen palavracı, kurnaz, çenebaz ve cana yakın bir tiptir. (M)

PANURUS i. Bk. BIYIKLIBAŞTANKARA.

PANY, İsviçre'de (Graubünden kantonu) kış sporları merkezi, Landquart vâdisinde, Sargans'ın güneydoğusunda; yüksl. 1 250 m. (L)

PANYASİS, eski yunan destan şairi (M. Ö. V. yy.ın ilk yarısı). Bodrum'da doğdu. Herodotos'un akrabasıydı. Tiran Lygdamis'in emriyle öldürüldü. Dokuz bin mısralık bir *Herakles Destanı* yazmıştı. (L)

PANYOL i. Denizc. Geminin eksenine dikey olarak konulan çubuklara verilen ad. || *Panyol tahtası,* gemilerde, gerektiğinde saç güverteler üzerine serilen, yerine göre aralıklı olarak çatılmış çıtalardan veya yan yana çakılmış tahtalardan meydana getirilmiş ağaç örtüler. (Eskiden yolcu gemilerinde güverte yolcusunun altına serilirdi.) [M]

PANZARİNİ (Rodolfo N. M.), arjantinli denizci ve denizbilim uzmanı (Buenos Aires 1910). 1950-1951 ve 1952-1953 arasında Arjantin - Antartika seferlerini yönetti. 1953'te Buenos Aires denizbilim profesörü, 1955'te Arjantin Güney Kutbu enstitüsü müdürü oldu. Denizbilim, meteoroloji ve Antarktika bölgesi meseleleriyle ilgili birçok makale yazdı. Eserleri: *La Naturaleza del Antartico* (Antarktika'da Tabiat) [1953]; *La Antartida* (Antarktika) [1962] ve *Nomenclature del Hielo en el Mar* (Denizde Soğuksu Akıntıları Listesi) [1963] v.b. (M)

PANZDE veya **PANZDEH** bİş. sıf. (fars. *penc* > *panz,* beş ve *deh,* on'dan *panz-deh*). *Esk.* On beş.

◆ **Panzdehüm** sıf. *Esk.* On beşinci. (M)

PANZEHİR i. (fars. *pād,* bekçi, koruyucu ve *zehr* > *pād-zehr*'den). Bir zehirin etkisini ortadan kaldırabilme özelliği olan madde: *Dün saatçi İbrahim efendiye sordum, panzehir yaparlarmış, bizim bildiğimiz panzehir yılanın boynuzundan olur* (M. Ş. Esendal). || *Panzehir taşı,* antilop gibi bazı hayvanların midesinde oluşan ve zehiri önleyici etkisi bulunan taş. Opal.

— ANSİKL. Başlıca *panzehir*'ler şunlardır: konsantre asitler için, sodyum bikarbonat, kavrulmuş magnezya; *siyanhidrik asit* ve tuzları için, kusturucular, amonyaklı su; *konsantre alkaliler* için, sirkeli su; *afyon gibi alkaloyit'ler* için, kusturucular, şekersiz kahve, tanen; *fosfor* için, süt; arsenik için, kireçli su, yumurta akı; *mantarlar* için, limon suyu; *midyeler* için, eter, kâfuru; *süblime* için yumurta akı, dimerkaptol. Bk. ZEHİR, ZEHİRLENME. (LM)

PANZEHİROTU bİş. i. Kökü zehirli olan *vincetoxicum*'un yaygın adı. (Tohumlarıipekligillerden.)

— ANSİKL. *Panzehirotu* 50 sm yüksekliğinde, karşıt yapraklı, küçük beyaz çiçekli, çotuğu çokyıllık otsu bir bitkidir. Eskiden yılan zehirine karşı koruyucu olduğu sanılırdı. (L)

PANZER i. («zırh» anlamında alm. k.). İkinci Dünya savaşında, alman ordusunun zırhlı arabaları ve zırhlı birlikleri (*Panzerdivisionen*) için kullanıldı. (L)

PANZER (Friedrich), germen dilleri uzmanı (Asch, Bohemya 1870-Heidelberg 1956). 1903'te Freiburg - im - Breisgau'da, 1905'te Frankfurt-am-Main'de, 1919'da Heidelberg'de, 1920'de Köln'de ve aynı yıl tekrar Heidelberg'de profesörlük yaptı. Özellikle kuzey masal ve efsaneleri (*saga*) ile XII. ve XIII. yy. saray destanları üstünde incelemelerde bulundu. *Merlin und Seifrid de Ardemont* (Merlin ve Seifrid de Ardemont) [1902]; *Meier Helmbrecht* (1902), *Die Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm in ihrer Urgestalt* (Grimm Kardeşlerin En Eski Çocuk ve Ocak Başı Masalları) [1913], *Scheffels Werke* (Scheffel'in Eserleri) [1919] gibi çeşitli metinlerin baskısını yaptı. Önemli eserleri: *Lohengrin-Studien* (Lohengrin Üstüne İncelemeler) [1894], *Hilde-Gudrun* (1901), *Märchen, Sage und Dichtung* (Masallar, Efsaneler ve Şiirler) [1905], *Studien zur Germanischen Sagengeschichte* (Germen Destan Tarihi Üstüne Araştırmalar) [2 cilt, 1910-1912], *İtalische Normannen in Deutschen Heldensage* (Alman Kahramanlık Destanlarında İtalik Normanlar) [1925], *Grundzüge der Deutschkunde* (Germen Filolojisinin Temelleri) [2 cilt, W. Holfstaetler ile, 1925 - 1929], *Gahmuret* (1940), *Studien zum Nibelungenlied* (Nibelungen Efsanesi Üstüne İncelemeler) [1945], *Nibelngische Problematik* (Nibelungen'in Bilinmeyen Yönleri) [1954]. (L)

PANZER (Georg Wolfgang Franz), alman kütüphanecisi (Sulzbach 1729 - Nürnberg 1805). Eserleri: *Annales Typographici* (Tipografya Yıllığı) [11 cilt, 1793-1803]; ilk beş cilt gerçekten ilk basılmış eserleri sıralar] ile *Annalen der Älteren Deutschen Literatur* (Eski Alman Edebiyatı Yıllığı) [1780-1805]. Bunlardan birincisi 1539'a, ikincisi de 1526'ya kadar yayımlanan eserleri kapsar. İkinci eser daha sonra, 1500-1526 arasında yayımlanan eserler de eklenerek, E. Weller tarafından elden geçirildi ve genişletildi: *Repertorium Typographicum* (Tipografya Repertuvarı) [1864-1885]. Panzer'in *Älteste Buchdruckergeschichte Nürnbergs* (Nürnberg'in En Eski Matbaacılık Tarihi) [1789] adlı bir eseri de vardır. Derlemeleri Stuttgart'taki Landesbibliothek'te muhafaza edilmektedir. (L)

PANZERA (Charles), fransız baritonu (Hyères, Cenevre yakınları 1896), Hettich ve Bréval'in öğrencisi. Fransız melodisinin seçkin yorumcularından biriydi. *L'Art de Chanter* (Şarkı Söyleme Sanatı) [1945] adlı bir kitap yazdı. 1951'den beri Millî konservatuvarda öğretmenlik yapmaktadır. (L)

PANZİN (Alfredo), italyan yazarı (Senigallia, Romagna 1863-Roma 1939). Hocası Carducci'den sağlam bir klasik kültür ve hümanizm düşüncesini aldı; bununla birlikte sayısı hayli kabarık eserlerinde geleneksel tasvir nesrinden uzaklaşarak, büyük ölçüde öznel ve otobiyografik bir sanata yöneldi. Eserlerinde tatlı bir lirizm ile çağdaş toplumu güleryüzlü iğneleyen tasvirler yer alır: şaheseri olan *La Lanterna di Diogene* (Diogenes'in Lambası) [1907], *Le Fiabe della Virtu* (Erdem Masalları) [1911], *Santippe* (Ksanthippe) [1914], *Viaggio di Un Povero Letterato* (Zavallı Bir Edebiyatçının Seyahati) [1919], *İl Diavolo nella Mia Libreria* (Kütüphanedeki Şeytan) [1920], *İl Mondo è Rotondo* (Dünya Yuvarlaktır) [1921], *İl Padrono Sono Me* (Efendi Benim) [1923] ve *İl Romanzo d'Ambo i Sesi* (İki Cinsin Romanı) [1941'de yayımlandı]. (L)

PAO (EL), Venezuela'da (Bolivar eyaleti)

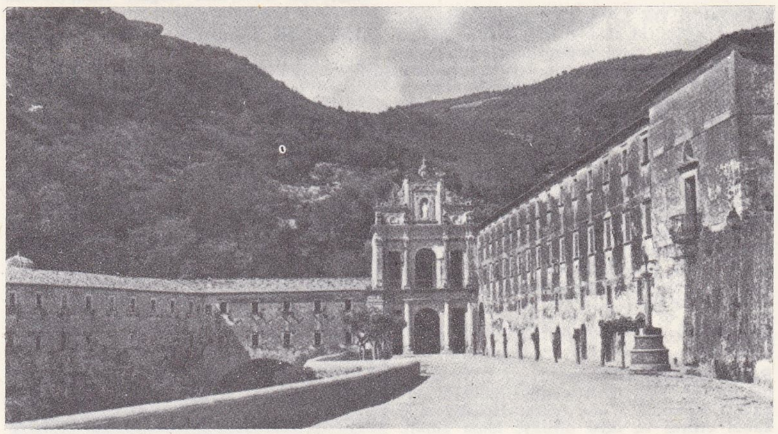

PAOLA
Aziz Francesco kilisesi

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano

madencilik merkezi, Palua Ordaz'ın güneyinde. Demir filizi. (L)

PAO DİNG, Çin'de (Hopey) şehir, Pekin-Hankou demiryolu hattı üzerinde; 197 000 nüf. Büyük tarım merkezi. 1911'de kurulan askerî okul. (L)

PAO-Kİ, çince **Bao-ci,** Çin'de (Şensi) şehir, Vey-ho kıyısında; 130 100 nüf. Sıçuan hattının sona erdiği yerde demiryolu merkezi. Dokuma sanayii. (L)

PAOLA, İtalya'da komün, Calabria'da (Cosenza ili), Tiren denizi kıyısında; 14 900 nüf. *Marina Paola*'da sayfiye yeri. (L)

PAOLİ (Giulio), italyan hukukçusu (Floransa 1879-ay.y. 1942), Cesare Paoli'nin oğlu. Floransa ve Pavia üniversitelerinde ceza hukuku profesörlüğü yaptı. Klasik okula bağlı olmakla beraber, geleneksel ilkeleri sert bir şekilde tenkit etti. Başlıca eserleri: *L'Intervento dell'Attivita Privata nell'-Esercizio dell'Azione Penale* (Ceza Kovuşturmasında Şahsî Müdahale) [1912]; *Nazioni di Enciclopedia Giuridica e Istituzioni di Diritto Civile* (Hukuk Ansiklopedisi Kavramları ve Medenî Hukuk Kurumları) [1921]; *Principi di Diritto Penale* (Ceza Hukuku İlkeleri) [1925-1929]; *Il Reato, il Risarcimento, la Riparazione* (Suç, Tazmin, Islah) [1929]; *La Causalita nel Nuovo Codice Penale* (Yeni Ceza Kanununda Nedensellik) [1932]; *Il Dritto Penale Italiano* (İtalyan Ceza Hukuku) [1936]. (M)

PAOLİ (Hyacinthe veya Giacinto), korsikalı milliyetçi (Morosaglia 1690-Napoli 1768). Giafferi ve Ceccaldi ile birlikte Cenova'ya karşı girişilen ayaklanmaya (1734) önderlik etti. Papanın ve İspanya'nın himayesine baş vurduktan sonra, kral Teodoro ile birleşti (1736). Bu kralın yenilgisinden sonra, Maillebois kumandasındaki Fransızlarla dövüştü, ama yenilerek Napoli'ye kaçmak zorunda kaldı (1739). Orada, mülteci korsikalılarla birlikte bir alay meydana getirdi. (L)

PAOLİ (Pasquale), korsikalı yurtsever (Morosaglia 1725 - Londra 1807), Giacinto Paoli'nin oğlu. Napoli'de subaydı (1739); Gaffori ölünce (1753) Korsika'ya gitti ve başkumandan ilân edildi (1755). Cenovalılara karşı savaştı, onların ülke içine ilerlemelerine engel oldu. Ülkesinde demokratik bir yönetim kurdu, ekonomiyi geliştirdi ve Corte'de bir üniversite kurdu. Versailles antlaşmasıyle Korsika Fransa'ya kalınca (1768), bağımsızlık savaşını Fransa'ya karşı devam ettirdi; fakat Pontenuovo'da yenilerek (mayıs 1769) İngiltere'ye kaçtı. 1790'da döndü, Fransa tarafından Bestia valiliğine getirildi; fakat ardından İngilizlerle gizli anlaşmalara girişti. Bu durum Konvansiyon'da açıklanınca (nisan 1793) Paoli ayaklandı ve genel valiliği kendi üstüne alarak ülkesinin İngiltere ile birleştiğini ilân etti (1794). Ama yurttaşları bunu kabul etmediler ve Paoli 1795'te geri dönmemek üzere İngiltere'ye gitti. (L)

PAOLİNO Minorita, venedikli tarihçi (Venedik 1274'e doğr.- Pozzuoli 1344). Fransisken tarikatına girdi. Johannes XXII'nin emrinde çalıştı, sonra Venedik'te papalık elçisi ve Pozzuoli'de piskopos oldu (1324). Kilise tarihi ve genel tarihle ilgili eserler yazdı: *Historia ab Origine Mundi* (Dünyanın Yaratılışından Beri Tarih), *Liber de Terra Sancta* (Kutsal Toprak Üstüne Kitap). [L]

PAOLO ARETİNO, italyan bestecisi (Anezzo XVI.yy.ın ilk yarısı). Ferrara sarayında müzik görevlisi, Arezzo katedralinde kapella yöneticisi, Venedik'te San Marco'da ikinci orgcu oldu. Ses için yazdığı eserler çok önemlidir: *Piae Ac Devotissimae Lamentationes Hieremiae Prophetae, Tum Etiam Passiones J. Christi...* (1563), *Magnificat* (1564), *Responsorium Hebdomadae Sanctae Ac Natalis Diei Eccl.* (1564), *Libro I° delli Madrigali Cromati, Madrigali a 5, 6, 7, 8 v.* (1558). [L]

PAOLO DİACONO (Paul WARNEFRİED, — adıyle tanınır), latince yazan tarihçi ve şair (Friuli 720'ye doğr.-Monte Cassino 799'a doğr). Manastıra çekildi; Lombardia krallığının düşmesinden sonra İtalya'dan ayrıldı. Aachen sarayına gitti, 782-786 arasında orada kaldı. Başlıca eserleri: Vaftizci Yahya yortusu için yazdığı *Ut Queant Laxis* adlı ilâhi; başlangıçtan 744'e kadar Lombardia tarihini kapsayan *De Gestis Langobardorum* (1878'de 6 kitap olarak yayımlandı); *Historia Romana* (Roma Tarihi). [L]

PAOLO Venedikli (Paola NİCOLETTİ, — denir), italyan filozofu (Udine 1368'e doğr. -Venedik veya Padova 1428 veya 1429). Aziz Augustinus tarikatına girdi. Oxford üniversitesine gönderildi (1390). Siena ve Padova'da felsefe okuttu, 1412'de tarikatın piskopos yardımcılığına getirildi. Eserleri: *Logicae Institutiones* (Mantık Kurumları) [1474], *Summa Philosophiae* (Felsefe İncelemeleri) [1477], *Sophismata* (Sofizm) [1499]. Ayrıca Aristoteles'in eserleri üstüne incelemeler yazdı. (L)

PAO-LU i. Çin'de buddha tapınaklarında kullanılan, üç ayaklı büyük tencere biçimindeki buhurdan. (Kokulu dumanın geçebilmesi için delikli yapılmış olan kapağın üzerinde ejderha veya köpek figürü bulunur.) [L]

PAOLUCCİO ANAFESTO, Venedik'in az-çok efsaneleşmiş birinci dukası (679-717). [L]

PAONAZZO veya **PAVONAZZO** i. (ital. k.). Miner. Kırmızı ve koyu mor damarlı, beyaz carrare mermeri çeşidi. (L)

PAO-PEREİRA i. (portekizce k.). Brezilya dağlarında yetişen çok yüksek bir ağacın (zakkumgillerden *Geissospermum laeve*) ateş düşürücü kabuğu. (1000 gr kaynar suya 30 gr katılarak kullanılır. İçinde geissospermin denen bir alkaloit bulunur.) [L]

PAO-TOU, ing. **Paotow,** Çin'de (İç Moğolistan muhtar bölgesi) şehir, Huang-Ho'nun büyük kıvrımı kıyısında; Pekin'den gelen demiryolu hattının son istasyonu; 650 000 nüf. Önemli bir demir sanayii merkezi haline gelen şehir, büyük ölçüde gelişmiştir. (L)

PAPA i. (kilise lat. *papa* > yun. *pappas,* baba). Roma Katolik kilisesinin başı. (İlk zamanlar bütün piskoposlara verilen papa unvanı sonraları yalnız Roma piskoposu için kullanılmağa başladı.) || *Rim papa,* Türklerin özellikle Murad II ve Mehmed II zamanlarında papalara verdiği ad. || *Kilise tarafından tanınmayan papa,* usulsüz olarak seçilmiş papalara verilen ad. (L)

PAPA i. Çeşitli kuşlara verilen ad. (Kuşçular poephila grubundan ufak astrildalara ve bazı paserinallara «papa» derler. Papa akbaba veya kral akbaba [*Sarcohamphus papa*] Tropikal Amerika'da yaşayan ve tepeli akbabaya benzeyen bir yırtıcı kuştur; pembemsi beyaz ve siyah renkte olur, başı ve boynu sarı ve turuncu renkte etçiklerle kaplıdır.) [L]

PAPA, Macaristan'da (Veszprem idare bölgesi) şehir, Kisalföld'de; 24 000 nüf. Esterhazy'lerin eski şatosu; XVIII. yy. dan kalma güzel evler. Dokuma sanayii. (L)

PAPADİAMANTİS (Aleksandros), yunanlı yazar (Skiathos 1851-ay.y. 1911). Yeni yunan edebiyatının en iyi hikâyecilerinden biridir. Yazarlığa, *Akropolis, Ephimeris, Pampagas, Mi Khanesai* ve İstanbul'da yayımlanan *Neologos* adlı gazete ve dergilere yazı göndererek başladı. Hikâyelerinin konularını köy hayatından alır. Başlıca eserleri: *Oi Emporoi ton Ethnon* (Milletlerin Tüccarları) [1883], *I Metanastis* (Kadın Göçmen), *Gyphtopula* (Çingene Kız), *Phonissa* (Öldüren Kadın) [1903]. Hikâyelerinden birçoğu *Skiathitika* (Skiathos Hikâyeleri) adı altında öldükten sonra 1912-1925 arasında yayımlandı. (M)

PAPADİMİTRİU (İoannis), yunan arkeoloğu (Skyros 1904 - Atina 1963). Yunanistan'da eski eserler ve tarihî anıtlar müdürü oldu. Mykenai'deki ikinci «Mezarlar Çevresi»ni (1952-1954) ve Attike'de ünlü Brauron tapınağını buldu. (L)

PAPADOPULOS (Georgios), yunan subayı ve siyaset adamı (Heliokhorion 1919). Kara ordusuna bağlı hava birlikleri kumandanı olan yarbay Papadopulos, 21 nisan 1967 askerî darbesinin beyniydi. İstihbaratla görevli başbakan yardımcısı oldu. 10 Ağustosta, sonra da 3 kasımda yetkileri artırıldı. Kral Konstantinos'un Yunanistan'dan ayrılmasından sonra başbakan ve savunma bakanı oldu (14 aralık). 20 Aralıkta genel seçimlere katılmak için ordudan ayrıldı. 21 Nisanda yapılan askerî hükûmet darbesine katıldı ve yeni kabinede devlet bakanı olarak yer aldı. Kıbrıs konusunda Türkiye ile yapılan Keşan görüşmesinde delege olarak bulundu (9 eylül 1967). Aralık 1968'de kralın askerî rejimi devirmek için yaptığı başarısız teşebbüsten sonra başbakan Kollias ile birlikte İtalya'ya kaçması üzerine yeni kabineyi kurdu. 13 Ağustos 1968'de başbakan Papadopulos'a başarısız bir suikast yapıldı. Papadopulos, yaptığı kabine değişikliklerinde, savunma ve eğitim bakanlıklarını da bir süre üstüne aldı. Zoitakis'in yerine kral naibi oldu (1972). [LM]

PAPAFİNGO i. Bk. BABAFİNGO.

PAPAGOS (Aleksandros), yunan mareşali ve devlet adamı (Atina 1883 -ay.y. 1955). Belçika'da askerî okulda okudu; Balkan savaşına katıldı ve Birinci Dünya savaşında yarbaylığa yükseldi. 1932'de genelkurmay başkan yardımcısı, 1935'te savunma bakanı oldu, 1936-1940 arasında, Metaksas yönetiminde genelkurmay başkanlığı yaptı. Yunan ordusu başkumandanı olarak Epir'de İtalyanlara karşı girişilen saldırıyı başarıyle yönetti, ama Almanlara esir düştü ve 1945'e kadar Almanya'da tutuklu kaldı. Yunanistan'a döndü; 1945'te mareşalliğe yükseldi; Markos'un komünist kuvvetlerine karşı dövüşmek üzere ordunun başına getirildi (1949-1951); Markos'u Yunanistan'dan kovdu. Helen Birlik partisini kurdu; 1952'de başbakan oldu. Krallığı yeniden kurmağa çalışanların arasında yer aldı. (L)

PAPAĞAN i. (ital. *pappagallo*'dan). Çeşitli büyüklükte, tüyleri genellikle yeşilin hâkim olduğu zıt parlak renkli, birbirine çok yakın kuşlara verilen ad. (Papağanımsılar takımının papağangiller familyasın-

solda, sarı papağan;
ortada, siyah papağan;
sağda, muhabbet kuşu

Pasquale PAOLİ
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

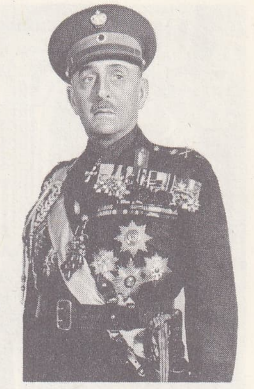

mareşal PAPAGOS

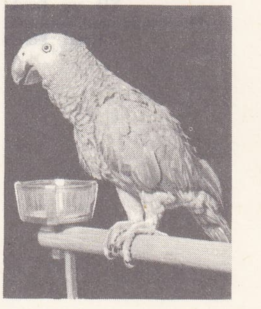

papağan

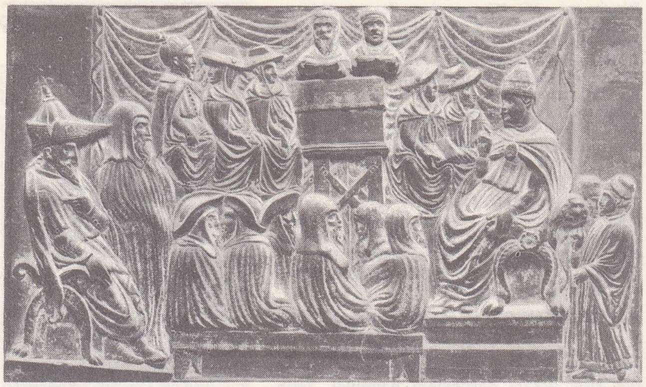

«papa Eugenius IV, Ferrara konsilini açarken» Filarete'nin eseri San Pietro kilisesi, Roma

papa Sylvester'in Constantinus'u takdisi XII. yy. freski Quatre-Saints-Couronnés kilisesi, Roma

dan.) || *Teklz.* Duyduklarını düşünmeden ve bilmeden aynen tekrarlayan kimse.

— DEY. *Papağan gibi ezberlemek,* (bir şeyi) anlamaksızın ezberlemek.

— Patol. *Papağan dili,* tifoda ve genellikle ağır intanlarda görünen kuru ve buruşuk dil.

— ANSİKL. *Papağan*'larda gaga kalın ve kıvrık, bacaklar kısa, ayaklar ikisi önde ikisi arkada olmak üzere dört parmaklıdır; bu bakımdan ayaklarıyle yiyeceklerini kolayca yakalayıp ağızlarına götürebilirler. Papağanlarda üst gaga kafatasına eklemlidir ve göz çukurlarının çevresinde kemikten bir halka bulunur. Esas itibarıyle bitkicil olan papağanlar meyve ve tanelerle beslenir, bazı türleri ise ayrıca balözü emer. Çok az bir kısmı hariç, yuvalarını bir ağaç kovuğuna, bir kaya oyuğuna yapar. Bunların hemen hepsi ağaçta yaşayan kuşlardır, ama bazıları sonradan karada yaşamağa alışmıştır. Ruhsal yetenekleri çok gelişmiştir; bazı papağanların insan dilini ve çeşitli sesleri nasıl taklit ettiği herkesçe bilinir. Hemen bütün türleri tropik bölgelerde yaşar; Asya ve Afrika'da çok az, Okyanusya'da ve Güney Amerika'da pek çok bulunur. Başlıca papağan tipleri şunlardır: jakolar (*psittacus*), amazonlar, loriler, aralar, kakadular v.b. (LM)

PAPAĞANGİLLER çoğl. bls. i. Papağanları kapsayan kuş familyası. (L)

PAPAĞANLAR çoğl. i. Papağan adı altında bilinen bütün kuşları kapsayan takım. (Tek familyası papağangillerdir.) [L]

PAPAİN i. (fr. *papaïne*). Eczc. *Carica papaya*'nın özsuyundan elde edilen proteolitik enzim.

— ANSİKL. *Papain* nötür ortamda etki yapan proteolitik bir enzimdir; bu sebepten, sindirimi kolaylaştırıcı olarak kullanılır. Ayrıca kurtları ve solucanları öldürücü olarak da kullanılır, çünkü bağırsak kurtlarının derisini eritir.

Papain, Carica papaya meyvelerinin olgunlaşmadan az önce çizilmesi veya delinmesiyle akan sütün kurumuş şeklinden ibarettir. (L)

PAPAİOANNU (İoannis), yunan bestecisi (İoavalla 1910), Atina konservatuvarı öğretim üyesi (1952). Eserleri: dört senfoni (1944-1955), birçok senfonik şiir (*Korsan*, 1940; *Orman Şiiri*, 1942; *Pygmalion*, 1951; *Korsan Dansı*, 1952); yaylı sazlar için bir *Triptik* (1947), bir piyano konçertosu (1950). [L]

PAPAK i. Kıyf. Azerbaycan ve Kafkasya'da giyilen ve kuzu derisinden veya yünden yapılan, silindir şeklinde başlık. (M)

Papa'lar sarayı. Bk. AVİGNON.

PAPALIK i. (*papa*'dan *papa-lık*). Papanın makamı: *Papalığa aday olmak.* || Bir papanın bu makamda kaldığı süre: *Papalığı sırasında birçok reform yaptı.* || Başında papanın bulunduğu siyasî-dinî kurum: *Ortaçağda papalık ile imparatorluk arasındaki mücadele.*

— ANSİKL. Katolik kilisesi, kilise çerçevesinde Petrus ve haleflerinin temsil ettiği en yüce makam olan papalığın tanrısal bir kurum olduğunu iddia eder: İsa *papalık* görevini Petrus'a devretmiş ve Petrus da Uruc'dan itibaren bu görevi fiilen yapmıştı. Kilisede yerleşmiş bir geleneğe göre, Petrus, Roma'da din kurbanı olarak ölmüştür, dolayısıyle de en tabiî halefleri romalı piskoposlardır.

● *Tarih.* Papalık tarihi birçok bakımdan kilise tarihiyle birleşir; bununla birlikte

PAPALARIN LİSTESİ

Aziz Petrus (öl. 64 veya 67)
Aziz Linus (67-76)
Aziz Cletus (76-88)
Aziz Clemens I (88-97)
Aziz Evaristus (97-105)
Aziz Alexander I (105-115)
Aziz Sixtus I (115-125)
Aziz Telesphorus (125-136)
Aziz Hyginus (136-140)
Aziz Pius I (140-155)
Aziz Anicetus (155-166)
Aziz Soterus (166-175)
Aziz Eleutherus (175-189)
Aziz Victor I (189-199)
Aziz Zephyrinus (199-217)
Aziz Calixtus (217-222)
Aziz Urbanus I (222-230)
Aziz Pontianus (230-235)
Aziz Anterus (235-236)
Aziz Fabianus (236-250)
Aziz Cornelius (251-253)
Aziz Lucius I (253-254)
Aziz Stephanus I (254-257)
Aziz Sixtus II (257-258)
Aziz Dionysius (259-268)
Aziz Felix I (269-274)
Aziz Eutychianus (275-283)
Aziz Caius (283-296)
Aziz Marcellinus (296-304)
Aziz Marcellus I (308-309)
Aziz Eusebius (309-310)
Aziz Miltiades (311-314)
Aziz Sylvester I (314-335)
Aziz Marcus (336)
Aziz Julius I (337-352)
Liberius (352-366)
Aziz Damasus I (366-384)
Aziz Siricius (384-399)
Aziz Anastasius I (399-401)
Aziz İnnocentius I (401-417)
Aziz Zosimus (417-418)
Aziz Bonifacius I (418-422)
Aziz Celestinus I (422-432)
Aziz Sixtus III (432-440)
Aziz Leo I Büyük (440-461)
Aziz Hilarius (461-468)
Aziz Simplicius (468-483)
Aziz Felix III (II) [483-492]
Aziz Gelasius I (492-496)
Anastasius II (496-498)
Aziz Symmachus (498-514)
Aziz Hormisdas (514-523)
Aziz Johannes I (523-526)
Aziz Felix IV (III) [526-530]
Bonifacius II (530-532)
Johannes II (533-535)
Aziz Agapetus (535-536)
Aziz Silverius (536-537)
Vigilius (537-555)
Pelagius I (556-561)
Johannes III (561-579)
Benedictus I (575-578)
Pelagius II (579-590)
Aziz Gregorius I Büyük (590-604)
Sabinianus (604-606)
Bonifacius III (607)
Aziz Bonifacius IV (608-615)
Aziz Adeodatus (615-618)
Bonifacius V (619-625)
Honorius I (625-638)
Severinus (640)
Johannes IV (640-642)
Theodorus I (642-649)
Aziz Martinus I (649-653, 655)
Aziz Eugenius I (654-657)
Aziz Vitalianus (657-672)
Adeodatus II (672-676)
Donus (676-678)
Aziz Agatho (678-681)
Aziz Leo II (682-683)
Aziz Benedictus II (684-685)
Johannes V (685-686)
Cono (686-687)
Aziz Sergius I (687-701)
Johannes VI (701-705)
Johannes VII (705-707)
Sisinnius (708)
Constantinus (708-715)
Aziz Gregorius II (715-731)
Aziz Gregorius III (731-741)
Aziz Zacharias (741-752)
Stephanus II (III) [752-757]
Aziz Paulus I (757-767)
Stephanus III (IV) [768-772]
Adrianus I (772-795)
Aziz Leo III (795-816)
Stephanus IV (V) [816-817]
Aziz Paschalis I (817-824)
Eugenius II (824-827)
Valentinus (827)
Gregorius IV (827-844)
Sergius II (844-847)
Aziz Leo IV (847-855)
Benedictus III (855-858)
Aziz Nicolaus I Büyük (858-867)
Adrianus II (867-872)
Johannes VIII (872-882)
Marinus I (882-884)
Aziz Adrianus III (884-885)
Stephanus V (VI) [885-891]
Formosus (891-896)
Bonifacius VI (896)
Stephanus VI (VII) [896-897]
Romanus (897)
Theodorus II (897)
Johannes IX (898-900)
Benedictus IV (900-903)
Leo V (903)
Sergius III (904-911)
Anastasius III (911-913)
Lando (913-914)
Johannes X (914-928)
Leo VI (928)
Stephanus VII (VIII) [928-931]
Johannes XI (931-935)
Leo VII (936-939)
Stephanus VIII (IX) [939-942]
Marinus II (942-946)
Agapetus II (946-955)
Johannes XII (955-964)
Leo VIII (963-965)
[Benedictus V, antipapa (964-966)]
Johannes XIII (965-972)
Benedictus VI (973-974)
Benedictus VII (974-983)
Johannes XIV (983-984)
Johannes XV (985-996)
Gregorius V (996-999)
[Johannes XVI, antipapa (997-998)]
Sylvester II (999-1003)
Johannes XVII (1003)
Johannes XVIII (1004-1009)
Sergius IV (1009-1012)
Benedictus VIII (1012-1024)
Johannes XIX (1024-1032)
Benedictus IX (1032-1044)
Sylvester III (1045)
Gregorius VI (1045-1046)
Clemens II (1046-1047)
Benedictus IX, yeniden (1047-1048)
Damasius II (1048)
Aziz Leo IX (1049-1054)
Victor II (1055-1057)
Stephanus IX (X) [1057-1058]
[Benedictus X, antipapa (1058?)]
Nicolaus II (1059-1061)
Alexander II (1061-1073)
Aziz Gregorius VII (1073-1085)
Victor III (1086-1087)
Urbanus II (1088-1099)
Paschalis II (1099-1118)
Gelasius II (1118-1119)
Calixtus II (1119-1124)
Honorius II (1124-1130)
İnnocentius II (1130-1143)
Celestinus II (1143-1144)
Lucius II (1144-1145)
Eugenius III (1145-1153)
Anastasius IV (1153-1154)
Adrianus IV (1154-1159)
Alexander III (1159-1181)
Lucius III (1181-1185)
Urbanus III (1185-1187)
Gregorius VIII (1187)
Clemens III (1187-1191)
Celestinus III (1191-1198)
İnnocentius III (1198-1216)
Honorius III (1216-1227)
Gregorius IX (1227-1241)
Celestinus IV (1241)
İnnocentius IV (1243-1254)
Alexander IV (1254-1261)
Urbanus IV (1261-1264)
Clemens IV (1265-1268)
Gregorius X (1271-1276)
İnnocentius V (1276)

Foto. LAROUSSE

Aziz Peter'den papa Leo III (solda) pallium (ruhanî kudret simgesi) ve Charlemagne (sağda) bayrak (dünyevî kudret simgesi) alırken, San Giovanni in Laterano bazilikasındaki bir VIII. yy. mozaiğinden, Roma

papa İnnocentius III Subiaco'da (İtalya), Sacro Speco kilisesindeki bir XIII.yy. freskinden

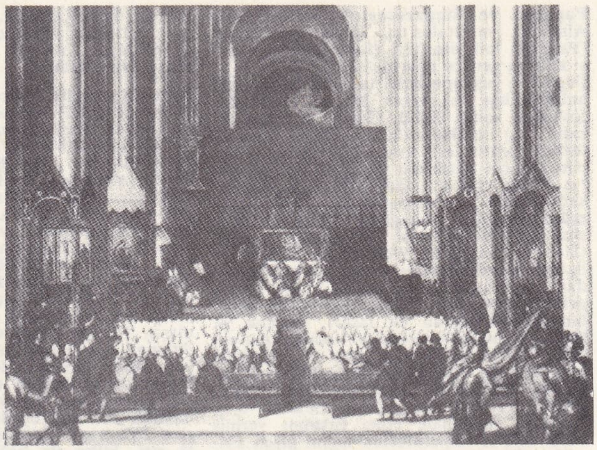

Otuzlar konsili, bilinmeyen bir XVI.yy. ressamının eseri, Louvres müzesi, Paris

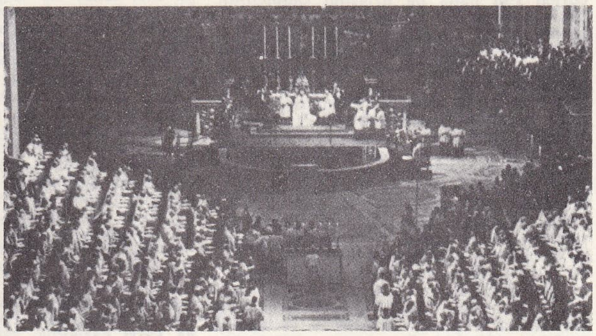

Vatikan'da San Pietro bazilikasında 2. Vatikan meclisi ilk oturumunun açılışı (11 ekim 1962)

bu tarihin bazı dönemleri Papalık kurumunun gelişmesi bakımından ayrı bir özellik taşır. İlk üç yüzyıl boyunca papalar, daha çok Roma kilisesine önem vermişlerdi; ama kısa bir süre sonra çeşitli ölçülerde başka kiliselere de karışmağa başladılar: meselâ papa Clemens I'in *Korinthos'lulara Mektup*'u (M.S. I. yy. sonu); papa Victorios'un paskalyanın tarihi konusunda çıkan tartışmalara müdahalesi (M.S. II. yy. sonu) v.b.Büyük kiliselerarası konsiller döneminde (M.S. IV. ve V. yy.), papanın önderlik nüfuzu daha da açıkça belirdi: 451'deki Kadıköy konsili, «Aziz Petrus'un papa Leo'nun ağzında iradesini bildirdiğini» ileri sürdü. Doğu kilisesinin Batı kilisesinden ayrılması, Papalığın Batı'daki nüfuzunu büyük ölçüde artırdı; buna karşılık Doğu, yavaş yavaş Papalıktan koptu ve Mikhael Kerularios'un ortaya attığı mezhep ayrılığıyla (1054) Papalığın yargılama yetkisini tanımaz oldu. Papalık tarihinin en buhranlı dönemi, X. yy.a («karanlık yüzyıl») adı verilen dönem) rastlar. Bu dönemde Papalık, Roma'da çeşitli hiziplerin elinde oyuncak oldu; Papalığın Roma'dan ayrılıp Avignon'a yerleştiği «Avignon dönemi»nden itibaren, papalar, özellikle fransız siyasetinin etkisinde kaldılar; bir ara üç ayrı yerde (Roma, Avignon, Pisa) aynı anda üç ayrı papanın bulunduğu büyük ayrılık döneminden (1378-1417) itibaren de, Kiliselerarası konsilin papaya üstünlüğünü savunan «uzlaştırma» teorisi ağır basmağa başladı. Öbür buhranlı dönemler küçük sarsıntılarla atlatıldı (Rönesansta din duygusunun zayıflaması, protestan reformu, aydın zorbalık devri ve Napolyon devri). Buna karşılık Papalık, XI. yy. sonuyle XIV. yy. başı arasında Gregorius VII'nin (1073-1085) reformları ve Laterano konsillerinin (özellikle, İnnocentius III tarafından toplanan 4. Laterano konsili) aldığı disiplin kararları sayesinde çok parlak bir dönem yaşadı. Bugün, Papalığın yalnız kilise içinde büyük nüfuzu vardır. Pius IX, *Sillabus* (1864) adlı genelgesiyle liberal ve modern akılcı düşünceleri mahkûm ettikten sonra, Leo XIII'ün *Rerum Novarum* (1891) adlı genelgesinden itibaren, Papalık, sosyal meseleleri ele almak için geniş bir çaba gösterdi ve Johannes XXIII'ün papalığı sırasında çağdaş dünya meseleleriyle yakından ilgilendi. (M)

Adrianus V (1276)
Johannes XXI (1276-1277)
Nicolaus III (1277-1280)
Martinus IV (1281-1285)
Honorius IV (1285-1287)
Nicolaus IV (1288-1292)
Aziz Celestinus V (1294)
Bonifacius VIII (1294-1303)
Benedictus XI (1303-1304)
Clemens V (1305-1314)
Johannes XXII (1316-1334)
Benedictus XII (1334-1342)
Clemens VI (1342-1352)
İnnocentius VI (1352-1362)
Urbanus V (1362-1370)
Gregorius XI (1370-1378)

BÜYÜK DOĞU SKHİSMA'SI

● *Roma Papaları*

Urbanus VI (1378-1389)
Bonifacius IX (1389-1404)
İnnocentius VII (1404-1406)
Gregorius XII (1406-1415)

● *Avignon Papaları*

Clemens VII (1378-1394)
Benedictus XIII (1394-1417, öl. 1423)

● *Üçüncü papalar*

Alexander V (Pisa) [1409-1410]
Johannes XXIII (1410-1415)

BÜYÜK SKHİSMA'DAN SONRAKİ PAPALAR

Martinus V (1417-1431)
Eugenius IV (1431-1447)
Nicolaus V (1447-1455)
Calixtus III (1455-1458)
Pius II (1458-1464)
Paulus II (1464-1471)
Sixtus IV (1471-1484)
İnnocentius VIII (1484-1492)
Alexander VI (1492-1503)
Pius III (1503)
Julius II (1503-1513)
Leo X (1513-1521)
Adrianus VI (1522-1523)
Clemens VII (1523-1534)
Paulus III (1534-1549)
Julius III (1550-1555)
Marcellus II (1555)
Paulus IV (1555-1559)
Pius IV (1559-1565)
Aziz Pius V (1566-1572)
Gregorius XIII (1572-1585)
Sixtus Quintus (1585-1590)
Urbanus VII (1590)
Gregorius XIV (1590-1591)
İnnocentius IX (1591)
Clemens VIII (1592-1605)
Leo XI (1605)
Paulus V (1605-1621)
Gregorius XV (1621-1623)
Urbanus VIII (1623-1644)
İnnocentius X (1644-1655)
Alexander VII (1655-1667)
Clemens IX (1667-1669)
Clemens X (1670-1676)
İnnocentius XI (1676-1689)
Alexander VIII (1689-1691)
İnnocentius XII (1691-1700)
Clemens XI (1701-1721)
İnnocentius XIII (1721-1724)
Benedictus XIII (1724-1730)
Clemens XII (1730-1740)
Benedictus XIV (1740-1758)
Clemens XIII (1758-1769)
Clemens XIV (1769-1774)
Pius VI (1775-1799)
Pius VII (1800-1823)
Leo XII (1823-1829)
Pius VIII (1829-1830)
Gregorius XVI (1831-1846)
Pius IX (1846-1878)
Leo XIII (1878-1903)
Aziz Pius X (1903-1914)
Benedictus XV (1914-1922)
Pius XI (1922-1939)
Pius XII (1939-1958)
Johannes XXIII (1958-1963)
Paulus VI (1963'te seçildi)

Foto. Encyclopedia Britannica

Andreas PAPANDREU

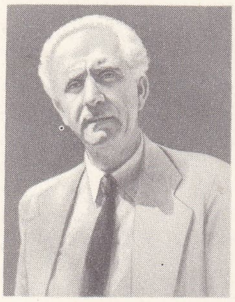

Georgios PAPANDREU

papatya

Papalık ve İmparatorluk mücadelesi, Almanya ve İtalya'da, kilise otoritesiyle (Papalık) laik otoriteyi (İmparatorluk) karşı karşıya getiren mücadele (1154-1250). Papaz ve piskoposların tayini konusundaki anlaşmazlığa son veren Worms konkordatosundan sonra (1122), Guelfi'ler (papa taraftarları) ile Ghibellini'ler (alman imparatorları taraftarları) arasındaki rekabet, imparatorların nüfuzunu zayıflattı ve papaların alman ruhban sınıfı üstündeki otoritesini artırma ve imparatorluk seçimlerine müdahale imkânını sağladı. Fakat Friedrich von Hohenstaufen'ın seçilmesi üzerine (1152), Almanya'da Welf'ler ile Stanfer'ler barıştı. Gözü yükseklerde olan yeni hükümdar, İmparatorluğu bir siyasî varlık haline getirmek istiyordu. Kilise otoritesini zayıflatmayı amaçlayan bu tasarı, Papalık ve İmparatorluk mücadelesinin başlamasına yol açtı. 1154'te papa Adrianus IV, 1143'ten beri Arnoldo di Brescia tarafından ayaklandırılan Romalıları dize getirmek üzere, Friedrich'i yardıma çağırdı, böylece ona, İtalya'ya müdahale etme fırsatını vermiş oldu. 1155'te imparatorluk tacını giyen Friedrich I'in papa ile uzlaştığı sanılıyordu, fakat aslında bu uzlaşma yalnız görünüşteydi. 1157'de Besançon'da toplanan diyet'te kardinal Bandielli'nin imparatora kilisenin üstünlüğünü hatırlatması üzerine anlaşmazlık başladı. Bunun üzerine Friedrich I İtalya'ya girdi, 1158 Roncaglia diyetinde Lombardia şehirlerini boyun eğmeğe zorladı. Daha sonra, Adrianus IV'ün ölümü üzerine papa seçimine müdahale etti ve kardinallerin çoğunluğu tarafından seçilen Alexander III'e (Bandinelli) karşı antipapa Victorius IV'ü çıkardı (1159). Batı ve Doğu krallıklarından destek gören Alexander III, rakibini afaroz ederek Sens şehrine sığındı ve Lombardiya şehirlerini ayaklanmağa kışkırttı. Bu isyanı bastırmak için, Friedrich I, 1160'ta Crema'yı ve 1162'de Milano şehrini yakıp yıktı. 1165'te bir kurtarıcı olarak Roma'ya giren, Venedik'in ve Sicilya kralının müttefiki olan papa, şehir birliklerini (Verona birliği, Lombardia birliği, 1167) destekledi ve Lombardia'da Alessandria kalesini yaptırarak direnme hareketinin başına geçti. İmparatorluk orduları bu kale önünde geri püskürtüldü (1174).

Lombardia birliğinin ordusu tarafından 1176'da Legnano'da yenilgiye uğratılan Friedrich, yenilgiyi kabul ederek, 1177'de Venedik'te papa ile görüştü ve kardinallerin çoğunluk oylarıyle yapılan papa seçiminin meşruluğunu kabul etti. Bundan böyle imparatorun papalık tacı üstünde hiç bir yetkisi kalmıyordu. Papalık mücadeleyi kazanmıştı, fakat çok geçmeden imparator bu yenilgiden yararlanacaktı. Kuvvete başvurmadan Papalık müttefiklerinin dostluğunu sağladı: kendine bağlılık yemini eden (1183, Konstanz barışı) Lombardia şehirlerinin muhtariyetini tanıdı, oğlu Heinrich'in Sicilya tahtının vârisi Costanza ile evlendirdi (1186) ve böylelikle Sicilya'yı İmparatorluğun yörüngesi içine aldı. Durum tersine dönmüştü. İmparator büyük bir askerî güce ve İtalya'dan sağlanan önemli gelirlere sahipti. 1181'de ölen Alexander III'ün halefleri kendilerinde bu gerçek otoriteye karşı koyma cesaretini bulamadılar. Friedrich, haçlı seferinde ölünce (1190), oğlu Heinrich VI Almanya ve İtalya'nın mutlak hâkimi oldu, fakat 1197'de genç yaşta öldü. Ölmeden önce yeni doğan oğlu Friedrich'i Romalıların kralı seçtirmişti. Bundan sonra Almanya, Welf'ler (Otto von Braunschweig) ve Staufen'ler (Philipp von Schwaben) arasında yeniden ikiye bölündü. 1198'de papa seçilen İnnocentius III, İmparatorluğun hakemi olarak 1201'de Otto'nun krallığını tanıdı ve ona imparatorluk tacını giydirdi (1209). Fakat Otto da İtalya'ya müdahale etmek hevesine kapılınca, papa genç Friedrich II'yi 1212'de kral seçtirdi. Friedrich II, 1213'te Eger'de bir anayasa yayımlayarak Papalığın Almanya'da mutlak hâkimiyetini sağladı ve kilisenin İtalya'daki haklarını kabul etti. Kilisenin bağımsızlığını korumak isteyen papa İnnocentius III, İtalya'yı alman hâkimiyetinden kurtarmağa ve papanın dünyadaki otoritesini artırmağa çalıştı. Spoleto, Ancona, Ravenna'yı geri aldı, Toscana şehirleri ile ittifak yaptı, Heinrich VI'nın dul karısından, Friedrich'in vasiliğini ve Sicilya krallığının yönetimini aldı. Papa 1216'da öldüğü zaman, kilise güçlü bir papa tarafından yönetilen bir monarşi haline gelmişti. Kilisenin ve teokrasinin zaferi sağlanmış gibiydi.

Bununla beraber, Gregorius IX'un papa olmasıyle (1227) mücadele yeniden başladı. Bu papa, selefi Honorius III'ün elinden taç giyen Friedrich II'yi afaroz ederek onu haçlı seferine çıkmağa zorladı. Seferden dönen imparator, Sicilya krallığını yeniden teşkilâtlandırdı. Sicilya krallığı, San Germano barışından sonra (1230), kendisine bütün malî kaynakları ve kısmen müslümanlardan kurulu bir ordu sağladı. Evlilik yoluyle İngiltere'nin müttefiki ve Toulouse kontunun dostu olan Friedrich II Lombardia birliğine karşı elde ettiği Cortenuova zaferi ile sağlamlaşan iktidarının doruğuna ulaştı. 1226'da kendi vasiliği dışında teşkilâtlanan Lombardia yeniden kendi hâkimiyeti altına girmiş oldu. Fakat Cenova ve Venedik'in müttefiki olan papa Gregorius IX, İmparatoru afaroz ederek uyruklarının bağlılık yeminini bozdu (1239). Bunun üzerine Friedrich, Papalığın topraklarını istilâ etti, kilise ile bağlarını kesti ve etrafına topladığı danışman ve hukukçulara kendisini Hıristiyanlığın tek önderi olarak ilân ettirdi. Bu durum Fransa kralı Aziz Louis'yi telâşa düşürdü. St. Louis, Gregorius IX'un ölümünden (1241) iki yıl sonra, 1243'te kardinal Fieschi'yi (İnnocentius IV) papalığa getirtti. Bu papa, 1245'te Lyon'da bir konsil toplayarak Friedrich'i afaroz etti. Alman seçici prensleri yeni bir hükümdar seçmeğe çağırdı. Friedrich kendini haklı göstermeğe çalıştı, fakat papa, papalık tacının imparatorluk tacına üstün olduğunu ileri sürünce, İtalya ve Almanya'da ayaklanmalar oldu ve Friedrich II bunları bastıramadan öldü (1250). Karışıklıklar Almanya'da alıp yürüdü ve papalar İtalya'nın desteğinden yoksun kalan İmparatorluğun güçlenmemesi için bu durumdan yararlandılar. Papalığın İmparatorluğa karşı kazandığı zafer kesin görünüyordu, fakat aslında zafer Papalığı yıpratmıştı. Devletlerin siyasî hayatına el atması, bünyesini zayıflatmış, bu müdahaleler bir dereceye kadar itibarını da sarsmıştı. Philipp IV'ün, XIII. yy. sonu ile XIV. yy. başlarında Papalığı pek güçlük çekmeden kendi hâkimiyeti altına alabilmiş olması da bunu gösterir. (L)

PAPANASAM, Hindistan'da (Madras) kasaba, Batı Gatlar'ın eteğinde, Madras'ın güneydoğusunda; 5 300 nüf. Tambrapani üzerinde sulama ve elektrik enerjisi üretiminde yararlanılan hazne-baraj. (L)

PAPANDOPULO (Boris), hırvat bestecisi ve orkestra yöneticisi (Honnef, Almanya'da 1906). Zagreb'de öğretmenlik yaptı; Rijeka, Sarajevo ve Zagreb operalarını yönetti. Operalar (*Amphytrion*, 1940; *Rona*, 1956), baleler, kantatlar, piyano için iki konçerto besteledi. (L)

PAPANDREU (Andreas), yunanlı iktisatçı ve siyaset adamı (Sakız adası 1919). Georgios Papandreu'nun oğlu. A.B.D.'ye yerleşti, amerikan yurttaşı oldu, çeşitli üniversitelerde iktisat dersleri verdi. 1960'ta Yunanistan'a döndü ve İktisadî Araştırmalar merkezini yönetti (1961-1964). 1963'te amerikan yurttaşlığından ayrıldı ve merkez adayı olarak Peloponnesos'tan milletvekili seçildi. Ertesi yıl, babasının başkanlığındaki kabinede devlet bakanı, sonra da (1965) iktisadî koordinasyon bakanı olarak yer aldı. Aspida komplosuna karışmakla suçlanan Andreas Papandreu, tutuklanmamak için parlamentoda mücadele etti, buna rağmen 20 nisan 1967'de askerî hükûmet darbesini yapan liderlerin kararıyle 27 nisanda tutuklandı; vatana ihanetle suçlandı, fakat 24 aralıkta serbest bırakıldı. Kanada'ya gitti ve Toronto üniversitesine profesör oldu. 13 Ağustos 1971'de yunan hükûmeti tarafından, dış ülkelerdeki faaliyetleri yüzünden yunan vatandaşlığından çıkarıldı. (LM)

PAPANDREU (Georgios), yunan siyaset adamı (Patras 1888 - Atina 1968). 1923-1933 Arasında bakan. 1935'te Sosyal Demokrat partiyi kurdu ve Metaksas tarafından sürüldü. İkinci Dünya savaşında direnme hareketine katıldı; Kahire'ye gitti, sürgündeki hükûmetin başına geçti (nisan 1944); dağ birliklerini (bu birlikler İtalya'da yararlık gösterdi) kurdu. Yunanistan'a dönünce içişleri bakanı (1947; 1950-1951), Liberal parti başkanı (1954) oldu. 25 Nisan 1959'da Liberal Demokratik partiyi kurarak, liderleri arasında yer aldığı Liberal partiyi zayıflattı. Fakat başbakan Karamanlis, yeni seçimlerin 29 ekim 1961'de yapılacağını ilân edince, muhalefeti, birleşmiş bir Merkez'de topladı ve liderliğini üstüne aldı. Ne var ki bu güçbirliği, Radikal Millî Birlik partisinin mutlak çoğunluğu elde etmesine engel olamadı. Ama seçim sonuçlarına şiddetle itiraz etti. Karamanlis'in istifasından sonra, 3 kasım 1963'te yapılan genel seçimlerde, Birleşmiş Merkez kesin bir başarı sağladı ve Papandreu bir merkezci kabine kurmakla görevlendirildi. Bu kabinede eğitim bakanlığını da üstüne aldı (7 kasım). Bununla birlikte, güvenoyu ancak aşırı solun oylarıyle sağlanınca, derhal istifa etti, 30 aralıkta yerine İoannis Paraskevopulos geçti ve 16 şubat 1964'te yapılacak olan seçimlere kadar hükûmetin başında kalmakla görevlendirildi. Bu seçimde 33 sandalye elde eden merkezcilerin durumları sağlamlaştı. Başbakanlığa getirilen Papandreu, büyük bir çoğunlukla güvenoyu aldı (30 mart). Fakat kral Paulos I'in ölümü ve yerine, başbakana pek taraftar olmayan genç Konstantinos'un geçmesi, başbakanın dış siyasetinin Enosis'e elverişli olmaması ve özellikle başbakanın oğlu Andreas Papandreu'nun kabineye girişi (1965), bir gerilim havası yarattı; sonunda Georgios Papandreu görevinden çekildi. Birleşmiş Merkez'in lideri bundan böyle muhalefetin beyni haline geldi. Papandreu lehine şiddetli gösteriler başladı. Nisan 1967 askerî darbesi sırasında tutuklanan eski başbakan ekimde serbest bırakıldı. 15 Nisan 1968'de, evinde göz altında tutulmakta olduğu açıklandı. Buna rağmen Papandreu, askerî rejimi suçlayan bir bildirisinin Batı gazetelerinde yayımlanmasını sağladı. 23 Eylülde de serbest bırakıldı. Kısa bir süre sonra öldü; büyük bir kalabalığın katıldığı cenazesinde askerî rejime karşı olanlar gösteriler yaptı. Eserleri: *Hellinikon Mellon* (Yunanistan'ın Geleceği); *Politika Themata* (Siyasî Temalar); *I Apeleutherosis tis Hellados* (Yunanistan'ın Kurtuluşu). [LM]

PAPANİN (İvan Dmitriyeviç), sovyet amirali ve kâşifi (Sıvastopal 1894). 1932'den 1935'e kadar Franz-Joseph takımadalarından biri olan Hooker'de ve Çelyuskin burnunda bilimsel kutup istasyonlarını yönetti; Rudolf adasına yapacağı keşif seferi için bir hareket üssü hazırladı. 1937-1938'de telsizci Fyodorov Krenkel, biyoloji uzmanı Pyotr Şirşov, coğrafyacı Yevgeniy ile kutup yakınlarında, serseri bir buzulun üzerinde sekiz ay kaldı; Groenland kıyıları açıklarına kadar gitti. 1939'da *Kuzey Denizyolu* kurumunun başına getirildi. *Stalin* adlı buzkıran gemisiyle 1939'da Kuzey Buz denizindeki seferi yönetti, buzullar arasında kalan *Sedov* gemisini kurtardı. İkinci Dünya savaşında Kuzey Nakliyat işleri müdürlüğüne getirildi ve Rusya'ya ait kuzey kutup bölgesinin donatım ve savunma işlerini düzenledi. Sibirya kıyısındaki bir burun onun adını taşır. (L)

PAPARA i. (yun. *pappara*). Ekmek, peynir ve et suyu ile yapılan yemek. || *Halk dili.* Şiddetli azar.
— DEY. *Papara* (veya *paparasını*) *yemek. Halk dili.* Paylanmak, fena halde azarlanmak. (M)

PAPARA i. Temş. santl. *Esk.* Orta oyunlarında çalınan zurna. (M)

PAPARRİGOPULOS (Dimitrios), yunan şairi (Atina 1843-ay.y. 1873). Bütün hayatını Atina'da avukatlık yaparak geçirdi. Byron ve Musset'in etkisi altında, klasik eskiçağ kahramanlarını ve efsanelerini duru bir dille işleyen romantik şiirler yazdı. Eserleri arasında *Stonoi* (Feryatlar) [1866] ve *Khelidones* (Kırlangıçlar) [1867] adlı iki lirik şiir kitabı ve Leopardi'yi örnek alarak yazdığı *Kharaktires* (Karakterler) [1870] adlı kısa diyalogları vardır. Ayrıca felsefî, *Orpheus* ve *Pygmalion* gibi epik ve lirik şiirler de yazdı. Bunlardan başka, eski Atina toplumunu anlatan *Agora* (1871) ile kısa bir yunan devrim tarihi de sayılabilir. (M)

PAPARRİGOPULOS (Konstandinos), yunan tarihçisi (İstanbul 1815-Atina 1891). Atina'da profesörlük yaptı; *Epilogos tis Is-*

Foto. LAROUSSE

torias tu Elliniku Ethnus (Helen Halkı Tarihinin Sonu) [1852-1874] adlı önemli bir eser yazdı. (L)

PAPATYA i. Baharda çiçek açan bir kır bitkisi. (*Anthemis* ve *matricaria* diye iki cinsi ve pek çok türü vardır. Bileşikgillerden.) || *Sarı papatya*, kenar çiçekleri de sarı olan papatya türü. || Aynı bitkilerin kömeç halindeki bileşik çiçeği.

— Falcılık. *Papatya falı*, tutulan niyeti «olacak, olmayacak» diye art arda söylerken, papatyanın taçyapraklarını birer birer kopararak bakılan fal.

— Kim. *Papatya kâfuru*, küçük papatya (*Matricaria chamomilla*) esansında bulunan levojir kâfuru.

— ANSİKL. *Kokulu papatya* (*Anthemis nobilis*) çayırlarda, ekinler arasında yaygın, çokyıllık bir bitkidir. Çiçeklerinin kuvvetlendirici, uyartıcı, ateş ve solucan düşürücü, âdet söktürücü, spazm giderici etkisi vardır. Çay gibi haşlanarak suyu kullanılır (bir litre suya 10-12 kömeç). Midenin ağır çalışması ve zor sindirme hallerinde tavsiye edilir. Küçük papatya (*Matricaria chamomilla*) bir veya çokyıllık otsu bir bitkidir; kuru veya işlenmemiş topraklarda çok yetişir; kuvvetli bir belsem kokusu verir; kurutulmuş çiçekleri kaynatılarak kuvvetlendirici ve sindirici içkiler halinde kullanılır. İt papatyası (*Anthemis cotula*) çalı görünüşünde çok dallı, yaprakları çok parçalı, biryıllık otsu bir bitkidir; meyveleri çok küçüktür. Genellikle tarlalarda, kır yerlerde biter. Çok kuvvetli pis bir kokusu olduğundan, hayvanlar yemez. (L)

PAPATZES. Bk. BABAYTZYS.

PAPAVER i. (lat. k.). Tropikler dışındaki bütün bölgelerde yetmişten fazla türü bulunan bitki. (Gelincikgillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. Haşhaş ve gelincik *papaver* cinsinin birer türüdür. Daha başka bazı türleri, göz alıcı büyük çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. Haşhaş (*Papaver somniferum*) tohumlarından çok iyi bir yağ çıkarılır; kapsülü çentilerek afyon elde edilir; bu takdirde, meyvesi açılmayan haşhaşlar yetiştirilir. Gelinciğin (*P. rhoeas*) çiçekleri ise göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır. (L)

PAPAVERALES çoğl. i. Bot. Bk. RHOEADALES.

PAPAVERİN i. (fr. *papavérine*). Eczc. Afyon alkaloitlerinden biri.

— ANSİKL. *Papaverin* düz kaslarda spazmı giderdiği ve damarları genişlettiği için tansiyon düşürücü olarak klorhidrat halinde kullanılır. Çok kere teofilin, teobromin gibi kalbe ve böbreğe tesir eden diüretiklerle birlikte verilir. (L)

PAPAVOİNE, XVIII. yy. fransız kemancısı. 1752'de Rouen'daki konserde birinci kemandı. Paris'te, altı senfoni, arkasından «mecburî fagot veya viyolonsel»li altı senfoni yayımladı. Comedie-İtalienne tiyatrosunda *Barbacole ou Le Manuscrit Vole* (Barbarcole veya Çalınan Elyazması) [1760], *Le Vieux Coquet ou les Deux Amies* (Yaşlı Çapkın veya İki Kadın Arkadaş) [1761] adlı operalarını temsil ettirdi. 1764'te *Yalnız Keman ve Bas'lı Bir Sonat; İki Keman için Yunan Tarzı Bir Duo; Obua, Flüt ve Av Korno'lu Bir Senfoni* besteledi. (L)

PAPAZ i. (yun. *pappas*'tan). Hıristiyan din adamı: *Kâmil Bey dönüp baktı. «Kiliseyi cehenneme benzetmesinden mahpusane papazı olmadığını bilmeliydim» diye düşündü* (Kemal Tahir). || İskambilde üzerinde kral resmi bulunan kâğıt, ruva: *Maça papazı. Kupa papazı.*

— ÇEŞ. DEY. *Papaz uçurmak. Argo.* İçkili eğlence düzenlemek. || *Papaza dönmek*, saçları uzun ve darmadağınık bir hal almak. || *Papaza kızıp oruç* (veya *perhiz*) *bozmak*, başkalarına kızarak kendine zarar verecek bir davranışta bulunmak.

— Mutf. *Papaz yahnisi*, soğanla pişirilen sulu et yemeği. (Koyun eti kuşbaşından büyükçe parçalara bölünür. Bol su ile haşlanan etler, sonra yağda kızartılır. Aynı yağın içinde, ayıklanmış küçük arpacık soğanları kızartılır ve biraz salça katılır. Birkaç diş bütün sarmısak, soğan ve etler bir tencereye alınır. Üzerine kalan et suyu boşaltılır, tuz ve baharat serpilerek tekrar pişirilir.)

— Oyun. İskambil kâğıtlarından, üzerinde David, İskender, Sezar ve Charlemagne'ın resmi bulunan dört kâğıda verilen ad. || Yazılı pikette, oyunun iki tercihli olan bölümü: *Bir parti piket, on iki papaz veya tercih edilen yirmi dört kâğıttan meydana gelir.* || *Papaz kaçtı.* Bk. PAPAZKAÇTI.

— ANSİKL. Katolik ilâhiy. Papaların ve piskoposların âyin kitabı olan Pontifical'de *papaz*'lar için birçok görev öngörülmüştür. Buna göre, papazın başta gelen görevi kurbanı sunma yetkisini kullanmaktır. İkinci dereceden olan görevlerse, kutsal sırları vermek, vaız ve eğitimdir. Bu görevler, bazı yükümlülüklerin ve özellikle de aziz olabilmek amacıyle çaba göstermek yükümlülüğünün kabulünü gerektirir. Katolik kilisesinde papaz evlenmez ve görevine uygun bir kıyafet giyer. (ML)

PAPAZBALIĞI blş. i. Akdeniz'de kayalık kıyılarda yaşayan küçük balık (*Chromis chromis* ve *ch. castanea*). [L]

PAPAZİ i. (yun. *pampazi*'den). Dokumc. *Esk.* Bir çeşit ince, ipekli kumaş: *Başında siyah papaziden bir hotoz vardı* (H. R. Gürpınar).

— ANSİKL. *Papazi*, süs olarak kadın elbiselerinin yakasında ve hotoz yapılmasında kullanılırdı. Pembe, mavi, fıstıkî gibi açık renklerde olurdu. Papazi'ye *fabrika bürümceği* de denirdi.) [M]

PAPAZKAÇTI blş. i. Oyun. Genellikle dört veya daha çok kişi arasında, içinde tek papaz bulunan bir veya daha fazla iskambil destesiyle oynanan oyun. (Amaç çift kâğıtları atarak eldeki kâğıtları bitirmek ve bu arada papazı almamaktır. Papaz elinde kalan oyuncu oyunu kaybeder ve kararlaştırılan cezaya katlanır.) [M]

PAPAZLIK i. (*papaz*'dan *papaz-lık*). Papaz olma hali veya papazın görevi. (M)

PAPE (Johann Heinrich), alman asıllı piyano yapımcısı (Sarstedt, Hannover yakınları 1789- Asnières 1875). İgnace Pleyel'in yanında çalıştıktan sonra, 1818'de kendi adına bir yapımevi açtı ve piyanoya birçok yenilik getirdi (tellerin üzerinde çekiçler, çekiçlerin keçelenmesi, dik piyano, tellerin çapraz olarak düzenlenmesi v.b.). [L]

PAPE-CARPENTİER (Marie), fransız kadın padagog (La Flèche 1815-Villiers-Le-Bel, Seine-et-Oise 1878). Yaptığı en önemli iş, küçük çocuklar için gerçeğe dönük bir eğitim sistemi getirmesidir. Eserleri: *Enseignement Pratique dans les Écoles Maternelles* (Anaokullarında Pratik Öğretim) [1849]; *Histoires et Leçons de Choses Pour Les Enfants* (Çocuklar İçin Hikâyeler ve Hayat Bilgisi) [1858]; *Enseignement par les Yeux* (Gözle Eğitim) [1869-1875] ve *Cours d'Éducation Primaire* (İlköğretim Dersleri) [1869-1875]. (L)

PAPEETE, Fransız Polinezyası'nın merkezi, Tahiti'nin batı kıyısında; 17 300 nüf. İşlek bir liman olan Papeete'den hindistancevizi içi ve vanilya ihraç edilir; mamul mal ithalâtı. Milletlerarası havaalanı.

— Ask. tar. 22 Eylül 1914'te alman kruvazörleri *Scharnhorst* ve *Gneisenau* bir şaşırtma hareketi yaparak Papeete'yi bombaladı. Harekât çapının genişlemesi, Papeete'yi, yakınındaki Bora Bora koyunu ve Markiz adalarını (Fransız Okyanusyası) Büyük Okyanus ortasında önemli bir stratejik yer haline getirdi. Fransız Büyük Okyanus Deney merkezinin geri üssü olan Papeete iyi donatılmış bir hava-deniz üssü haline getirildi. 1964'ten sonra limanı ve Faaa havaalanı büyütülerek modernleştirildi. Fransa'dan gelen malzemeler, teknisyenler ve birlikler için önemli altyapı tesisleri kuruldu (eğitim ve yönetim büroları, dinlenme ve transit merkezi, onarım atelyeleri, depolama atelyeleri v.b.). [L]

PAPEL i. (lat. *papyrus* > isp. *papel*, kâğıt'tan). *Argo.* Eskiden bir liralık kâğıt para. || Para, özellikle kâğıt para: *Benim cebimde üç yüz papel var* (Kemal Tahir). [M]

PAPELCİ i. (*papel*'den *papel-ci*). *Argo.* İskambil kâğıtlarıyle sokaklarda oyunlar yaparak saf insanları aldatan bir çeşit dolandırıcı. (M)

PAPELCİLİK i. (*papelci*'den *papelci-lik*). *Argo.* Papelciye özgü dolandırma usulü. (M)

PAPEN (Franz VON), alman siyaset adamı (Werl, Westfalen 1879- Obersasbach, Kreis Bühl 1969). Westphalia'lı katolik bir ailenin oğlu. Meksika ve A.B.D.'de askerî ataşelik yaptı (1914-1915); Weimar Cumhuriyeti devrinde Merkeziyetçi Katolik partisinin adayı olarak Prusya meclisine milletvekili seçildi (1921-1932). Hugenberg'in Milliyetçi partisine girdi. Reich şansölyeliğine getirildi (haziran 1932). Muhafazakâr «baronlar» kabinesini kurdu. S. A.'ların faaliyetlerini önleyen yasağı kaldırdı ve Prusya'daki kaynaşma karşısında, Otto Braun'un bakanlığını lâğvederek, yerine kendisi yüksek komiser oldu. 6 Kasım 1932 seçimlerinden sonra yerine von Schleicher geçince, şansölyeliğin gelecekteki bölüşümü konusunda anlaşmak üzere Köln'de Hitler ile gizlice görüştü (4 ocak 1933) ve 30 ocakta şansölye vekili oldu. Nisan 1933'te Prusya'nın yönetimini Göring'e bıraktı. Roma ile konkordato görüşmelerinde bulundu (20 temmuz), fakat Hitler ile anlaşmazlığa düşünce 30 haziran 1934'teki temizlik hareketi sırasında tutuklandı. Fakat, bir süre sonra, Avusturya büyükelçisi tayin edildi (1934 - 1938) ve Viyana'da Avusturya'nın Almanya'ya ilhakını «Anschluss*» hazırladı; sonra da Türkiye büyükelçiliğine getirildi (nisan 1939 - ağustos 1944). Hitler'e hizmet ederek bir türk-alman saldırmazlık paktı imzaladı. Türkiye'de bulunduğu sıralarda Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağladı, zaman zaman Hitler'in yanına giderek Türkiye'ye garanti verdi; Türkiye'de bulunduğu sırada Çiçero casusluk olayı oldu; bir kere suikaste uğradı. 1945'te savaş suçlusu olarak Nürnberg mahkemesinde yargılandı ve beraat etti (1946). Fakat bir alman mahkemesince «ağır hizmetler»e mahkûm edildi, 1949'da serbest bırakıldı. *Hatıralar*'ını 1952'de yayımladı. (LM)

PAPENBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Hollanda sınırı yakınında; 15 100 nüf. Tersaneler. Cam fabrikaları. Dokuma ve metalürji sanayii. Sebzecilik merkezi. (L)

PAPETY (Dominique), fransız ressamı (Marsilya 1815-ay.y. 1849). *Mutluluk Düşü* (Compiègne Belediye sarayı) adlı eseri ünlüdür. Yunan ve Doğu arkeolojisine merak sardı; geçmişle ilgili desenler veya suluboya resimler (*Lykabettos* ve *Atina Akropolisi*) yaptı. Ayrıca, Atina'da baron Piscatory'nin bir portresini çizdi. (L)

PAPHİOPEDİLUM i. Elli kadar türü bulunan ve limonluklarda yetiştirilen orkide cinsi. (Bunlar çanak ve taçyaprakları döllenmeden sonra dökülen cypripedium'lardır. Başlıca türleri: *Paphiopedilum Rothschildianum, P. İnsigne, P. volonteanum.*) [L]

PAPHLAGONİA. Esk. coğ. Anadolu'da Karadeniz kıyısında (Bithynia, Pontos ve Galatia bölgeleri arasında) bölge. Doğusunda Kızılırmak (Halys), batısında Filyos çayı (Billaios) uzanır. Paphlagonialılar tarihte önemli bir topluluk olmamakla birlikte Anadolu'nun en eski halklarından biridir. Paphlagonia'lı şef Pylaimenes'in adı Homeros'un *İlyada*'sında geçer.

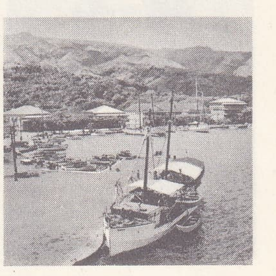

PAPEETE

von PAPEN

von PAPEN

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Denis PAPİN
Lemaître'in eseri
Bibliothèque Nationale,
Paris

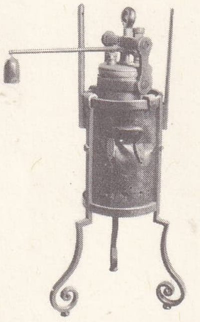

PAPİN'in tenceresi
Sanat ve Meslekler Millî
konservatuvarı, Paris

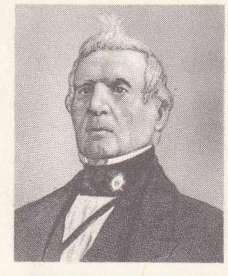

Louis Joseph PAPİNEAU

Giovanni PAPİNİ

Hitit devletinin yıkılmasından sonra bir süre Friglerin hâkimiyeti altına giren bölge, M.Ö. VII. yy.da Kimmerler tarafından istilâ edildi. Lydia kralı Alyattes, kimmer tehlikesini ortadan kaldırdı. Kroisos zamanında bölge lydia hâkimiyeti altına girdi. M. Ö. 547 veya 546 yılından sonra Perslerin idaresine geçti ve M. Ö. 480 yılında Kserkses I'in ordusuna asker yolladı. M.Ö. 333'te Büyük İskender'in, onun ölümünden sonra da Eumenes'in hâkimiyetine girdi. Ancak, pontus krallarının eline geçinceye kadar yerli prenslerin yönetiminde kaldı. Bu yöneticilerin çoğu, Homeros'a göre Paphlagonia'lıların lideri olarak Truva savaşlarına katılan Pylaimenes'in soyundan geldiklerini belirtmek için aynı adı taşırlar. Roma imparatorluğunun son zamanlarında (M.S. IV. yy.) ayrı bir eyalet haline geldi. M.S. 395'e kadar Roma'nın yönetiminde kalan bölge, bu tarihten sonra Bizans adını alan Doğu Roma imparatorluğuna bağlandı. Bizans hâkimiyeti sırasında türk, iran ve arap ordularının istilâsına uğradı. Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun bu bölgesine gelen Artuk Bey, özellikle Danişmend Gazi, buraya Kayıları (Bozok) yerleştirdi. XII. ve XIII. yy.larda bu bölgede savaşlar oldu. Selçuklular zamanında, Alâeddin Keykubad zamanında Paphlagonia bölgesini Kayılardan Hüsameddin Çoban, sonra da oğlu Alp Yörük ellerinde bulundurdular. Bu ailenin sonuncusu olan Mahmud zamanında Candar Beyin eline geçti. Osmanlılar XIV. yy.da bu bölgeye hâkim oldular. 1360'ta kesin olarak Türklerin eline geçti.

Paphlagonia, sarp ve dağlık bir bölge olmakla birlikte, Karadeniz kıyısındaki bazı verimli ovaları zeytin yetiştirmeğe elverişliydi. Dağlar sık ormanlarla kaplıydı. Ayrıca atları ünlü olduğu gibi koyun da yetiştirilirdi. Kıyılarda çok eski dönemlerden beri grek kolonileri vardı. Bunların başında M.Ö. VII. yy.da Miletosluların kurduğu Sinop (Sinope) geliyordu. İç kısımdaki en önemli şehirler: Galatia bölgesi sınırı yakınında, eskiden paphalagonia krallarının başkenti olan Gangra, Çankırı ve Murat-suyu (Amnias) vâdisinde Pompeiopolis (Taşköprü) idi. Paphlagonia arkeolojik bakımdan araştırılmamıştır. Burada, öntarih devirlerinde yerleşildiğini gösteren höyükler vardır; özellikle kaya mimarîsi önemlidir. «Paphlagonia tipi» kaya mezarları ilgi çekicidir. Mezar odalarının cepheleri, anıtsal cephe mimarîsinin bütün özelliklerini gösterir. Bunların pontos krallarına ait olduğu anlaşılmıştır. (M)

PAPHOS. Esk. coğ. Kıbrıs adasının batısında iki şehrin adı. Birincisi *Palaia-Paphos* («Eski Paphos») [bugün *Kuklia*], X. yy.a doğru finikeli kolonlar tarafından kuruldu; daha Akhaia devrinde, tapınağı sayesinde Yunanlılarca tanındı. Arkadia'lılar buraya ana tanrıça kültünü getirdiler; dor istilâsı sırasında Afrodit adıyle tapılan büyük Paphos tanrıçası, bütün Ege bölgesinde *Kypris* adını aldı. Paphos tanrıçası kültünü, Rahip Krallar sülâlesi Kinyras'lar yönetiyordu. Bir depremde yıkılan şehri, Roma imparatoru Augustus onardı ve yeni bir Paphos kurarak *Sebaste* adını verdi. Şehir Roma imparatorluğu sırasında Kıbrıs'ın merkezi olarak öbüründen daha önemli ve zengin bir ticaret sitesi oldu. (L)

PAPHOS'LU sıf. (*Paphos*'tan *Paphos-lu*). Yun. mit. Kıbrıs adasında, Baf'ta (*Paphos*) Afrodit'e verilen sıfat. (Tanrıça'nın burada ünlü bir tapınağı vardı.) [L]

PAPİ (Giuseppe Ugo), italyan iktisatçısı (doğ. Capua 1893). 1927'de profesör, 1954'ten sonra Roma üniversitesi rektörü oldu ve bu üniversitede iktisat dersleri verdi. Milletlerarası Tarım enstitüsünün (1939-1946) genel sekreteri oldu. Özellikle milletlerarası olayların doğurduğu yeni meselelerle ilgilendi. Başlıca eserleri: *Variazioni di Costo e Sviluppo di Cicli Economici* (Fiyat Değişimleri ve İktisadî Çevrimlerin Gelişmesi) [1926]; *Equilibrie Fra Attivita Economiche e Finanziarie* (İktisadî ve Malî İşler Arasındaki Denge [1943]; *Teoria della Condotta Economica dello Stato* (Devletin İktisadî Güdüm Teorisi) [1956]. (M)

PAPİAMENTO i. Leng. Curaçao (Hollanda Antilleri) Zencilerinin yerli ağzı. (Bu dilin temeli özellikle İspanyolcadır.) [L]

PAPİAS, Latin gramercisi. (XI. yy.) *Elementarium Doctrinae Rudimentum* (Bilgi Özünün Esası) adlı bir eseri vardır. (L)

PAPİGNO VELİNO, Terni komününde (İtalya) yer. Önemli hidroelektrik santral. Kimya sanayii. (L)

PAPİLEKTOMİ i. (fr. *papillectomie*). Onikiparmak bağırsağında kabartı papilla şeklinde bir çıkıntı meydana getiren vater ampulünün ameliyatla çıkarılması. (L)

PAPİLİO i. Tırtıl iken meyve ağaçlarında yaşayan güzel kelebek. (İlmî adı *Papilio podalirius*. Pulkanatlıların *papilionidae* familyasından.) [L]

PAPİLİONİDAE çoğl. i. Pulkanatlılar takımının tipik örneği sayılan pulkanatlı böcekler familyası; *papilio, ornithopterus, parnassius, thais* v.b. cinslerini kapsar. (L)

PAPİLİT i. (*papilla*'dan fr. *papillite*). Patol. *Göz papiliti*, bir baskı veya iltihap sonucu olarak göz papillasında meydana gelen ödem. (L)

PAPİLLA i. (lat. k.). Az çok meme gibi sivri ve etli çıkıntı; kabartı.

— Anat. *Göz papillası*, görme sinirinin retinadan çıktığı yerde bu sinirin meydana getirdiği çıkıntı.

— ANSİKL. *Göz papillası*, görme sinirinin başlangıcıdır. Retinadaki duyu hücrelerine kan taşıyan retina merkez atardamarı göz papillasından çıkar. Göz papillası göz eksenine göre biraz içerlektir; «kör benek» denen bu noktada görme olmaz. (L)

PAPİLOM i. (fr. *papillome*). Patol. Deri veya mukoza üzerindeki memeciklerin hipertrofik lezyonu.

— ANSİKL. Patol. Deride en sık görülen *papilom*'lar siğillerdir; bundan başka papilomlar da vardır: dikenli hücreler halinde kansere dönüşebilen boynuzsu papilomlar; çoğu zaman yüzdeki birleşeklerde yerleşen intanî papilomlar ve cinsel organlarda görülen «horozibiği» biçimindeki papilomlar (bunlar da intanîdir). Mukozalardaki papilomlar polip görünümündedir. Sidik torbasında, Vater ampulünde, safra kesesinde de papilomlara rastlanabilir.

Papilomların en iyi tedavi yolu, bunları ameliyatla veya elektrokoagülasyonla kesip çıkarmaktır; yakıcı maddelerle bunları dağlamak çoğu zaman yetersiz kalır.

— Vet. Hayvanlarda, boynuzsu papilomlar en yaygın olanıdır; bunlara siğil, nasır v.b. de denir; bunlar belirli bir noktada sınırlı olabilir, fakat atta, yayılma eğilimi gösteren küçük salkımlar halinde burnun ucunda, yüzde, dudaklarda, çenelerde, üreme organlarında sık görülür. Sığırlarda, en çok meme ve karın bölgesinde, boyunda v.b. bol olarak meydana gelir. Köpekte, özellikle üreme organları üzerinde (kondilom, horozibiği) olur, fakat deri üzerinde genelleşebilir. Mukoza papilomu bilhassa sindirim mukozasında (ağız) ve üreme organları mukozasında (dölyatağı) gelişir. (L)

PAPİLOTOMİ i. (fr. *papillotomie*). Cerr. Vater ampulünü yarma ameliyatı. (L)

PAPİN (Denis), fransız fizikçisi ve mucidi (Chitenay, Blois yakınları 1647 - Londra 1714). Angers'de kendi kendine tıp okudu, 1673'te Paris'e geldi ve Huygens'in yardımcısı oldu. 1675'te, o devredeki araştırmalarının sonuçlarını biraraya getiren bir muhtıra yayımladı: *Nouvelles Expériences sur le Vide, Avec la Description des Machines qui Servent à le Faire* (Boşluk Üstüne Yeni Deneyler ve Boşluk Yaratma Makinelerine Dair Bilgi). Huygens tarafından İngiltere'ye gönderildi, orada Boyle ile çalıştı. İkinci bir silindir ekleyerek hava boşaltma makinelerini geliştirdi; boşluk etkisinden yararlanan bir püskürtme tabancası yaptı; emniyet supabını icat ederek (1679), *Papin tenceresi* diye de anılan *buharlı tencere*'yi yaptı. 1680'de Krallık Fizik derneğine girdi. Nantes fermanının yürürlükten kaldırılması üstüne, Fransa'dan kesin olarak ayrılmak zorunda kaldı. Marburg üniversitesinin Matematik kürsüsüne davet edildi. Yerleştiği Kassel'de ilgideğer cihazlar icat etti: maden ocaklarını havalandırmak için merkezkaç vantilatör, pencere camları için döküm fırınları, tuzları kurutmak için makineler, ocak körükleri. Ama asıl hedefi, bir buhar makinesi yapmaktı. *Descriptions et Usages de la Nouvelle Machine à Elever l'Eau* (Su Seviyesini Yükseltme Makinesinin İzahı ve Kullanılışı) adlı muhtırasında (1687), bir pistonun alternatif hareketiyle işleyecek makinenin ilk açıklamasını yaptı. Daha sonra (1707) ayrıntılarıyle anlattığı bu makine, hava basınçlı makinelerin ilk örneğidir: içinde bir pistonun gidip geldiği düşey bir silindirin dibine konulan su ısıtılır; gerilimi atmosfer basıncına ulaşan su buharı pistonu kaldırır; o zaman su soğumağa bırakılır ve piston, bir makara aracılığıyle bağlı olduğu ağırlıkları kaldırarak eski yerine iner. İngiltere'de Savery ve Newcomen 1705'ten itibaren pistonlu buhar makinelerini gerçekleştirdilerse de, *Acta Fruditorum*'larındaki açıklamalarıyle Papin onların da öncüsü sayılır. 1707'de Kassel'de ilk buharlı gemiyi yapan Papin, İngiltere'ye dönmeyi tasarladığı bu geminin Fulda üzerinde denemelerini yaptı. Ne var ki gemi, Minden yakınlarında (Hannover), işlerinin bozulacağını düşünen mavnacılar tarafından parçalandı. Papin İngiltere'ye döndü, yeni araştırmalara giriştiyse de, malî imkânları gittikçe azaldı. Unutulmuş olarak, sefalet içinde öldü. (L)

PAPİNEAU, Kanada'da (Québec) idare bölümü, Ontario sınırında; 30 500 nüf. Merkezi *Papineauville*. (L)

PAPİNEAU (Louis Joseph), kanadalı siyaset adamı (Montréal 1786-Montebello 1871). 1808'de milletvekili seçildi; birleşme tasarısına karşı durmak üzere Neilson ile Londra'ya gönderildi (1823); 1825-1838 arasında meclis başkanlığı yaptı. Büyük bir hatipti. Halk hâkimiyetine dayanan bir temsilî rejimin uygulanmasını istedi. Vali lord Dalhousie'nin otoritesine karşı, Kanada'da milliyetçilik duygularını canlandırmağa çalıştı. 1838'de, isteklerinin yer aldığı 92 kararın meclisten çıkmasını sağladı. 1837 Ayaklanmasına önayak olanlar arasında yer aldığı için, önce A.B.D.'ye, sonra da Fransa'ya sığındı. 1847'de Kanada'ya döndü, 1848'de tekrar milletvekili seçildi; ama artık eski etkisi kalmamıştı. (L)

PAPİNEAU-COUTURE (Jean), kanadalı besteci (Outremont 1916). Boston'da, Porter, Finley ve Webster'in, Cambridge'te, Longy okulunda Nadia Boulanger'nin yanında müzik eğitimi gördü. 1951'den beri Montréal Müzik fakültesi genel sekreteridir. Bir senfoni (1948), bir bale (1949), bir keman konçertosu (1951), bir mezmur (1954), bir yaylılar dörtlüsü (1953), *Pièces Concertantes* (Konçerto Biçiminde Eserler) [1963] ve *Miroirs*'ı (Aynalar) besteledi. Bu eserler, bestecinin akustik ve geleneksel müzik biçimlerinin kullanışı alanında yaptığı araştırmaları yansıtır. (L)

PAPİNİ (Giovanni), italyan yazarı (Floransa 1881 - ay.y. 1956). Kendi kendini yetiştirdi, ateşli, kırıcı ve aykırı düşünceli bir polemikçiydi. Birçok öncü topluluk ve dergi kurdu: *Leonardo* (1903-1907), *L'Anima* (1911), *La Voce* (1912), *Lacerba* (1913-1914). Birçok çelişik teoriyi benimseyip bıraktıktan sonra, gösterişli bir şekilde Katolikliğe geçti. Ama kendi düşünce tarzına ters düşen nazariye veya insanlara karşı kavgacı tutumunu değiştirmedi. Başlıca eserleri: *Il Tragico Quotidiano* (Günlük Trajedi) [1906]; *Il Crepussulo dei Filosofi* (Filozofların Çöküşü) [1906]; otobiyografik bir eser olan *Un Uomo Finito* (Bitik Bir Adam) [1912]; *Buffonate* (Soytarılıklar) [1914]; *Carducci* (1918); *Giorni di Festa* (Bayram Günleri) [1918]; *Testimonianze* (Tanıklıklar) [1918]; Katolikliğe dönüşünü belgeleyen *Storia di Cristo* (İsa'nın Hayatı) [1912]; *L'Esperienza Futurista* (Fütürist Ümit) [1920]; G. Giuliotti ile hazırladığı *Il Dizinario dell'Uomo Salvatico* (Vahşî Adamın Lûgati) [1923]; *Pane e Vino* (Ekmek ve Şarap) [1926], çağdaş kültürü yeren *Gog* (1931). Papini, *Storia della Letteratura Italiana* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1937] adlı eserinde taraf tutmaktan kurtulamamıştır. *Il Diavolo* (Şeytan) [1953] adlı eseri Vatikan'ın itirazlarına yol açtı. (L)

PAPİNİ (Roberto), italyan sanat tarihçisi (Pistoia 1883 - Modena 1957). 1941'de Floransa üniversitesinde sanat tarihi, tarih ve mimarî üslûp dersleri verdi. Gazete ve dergilerde yayımladığı denemelerinde, özel-

Foto. LAROUSSE

likle Toscana'daki roman sanatı ve XV., XVI., XVII., yy.ların resim ve heykel sanatı konularını ele aldı. Eserleri: *Giovanni Angelico* (1925); *Francesco di Giorgio Architetto* (Mimar Francesco di Giorgio) [1945]; *Essenza dell'Architettura* (Mimarînin özü) [1951]. (M)

PAPİNİANUS (Aemilius), romalı hukukçu (öl. M.S. 212). Praetorluk hâkim yardımcısı, Septimus Severus zamanında praetorluk hâkimi oldu (205). Caracalla'nın emriyle öldürüldü. 426 Tarihli bir kanuna göre, bir konuda yargıçlar arasında bir anlaşmazlık çıkar ve bir karara varılamazsa Papinianus'un savunduğu görüş uygulanırdı. (L)

Papinianus kanunu, Roma'da Gombette* kanununu tamamlayan lex Burgundionum'a (bk. BURGUND'LAR) bazen verilen ad. Bir imlâ hatası sonucu olduğu sanılır. (L)

PAPİO i. Zool. Uzunkuyruklu maymungillerden Afrika maymunu.

— ANSİKL. *Papio papio* bütün Orta Afrika'da yaygın, köpek başlı iri bir maymundur; kuyruğu orta uzunlukta, yapısı güçlüdür. Avrupa iklimine en iyi dayanan maymunlardan biri budur. *P. Hamadryas* Habeşistan'da yaşar. *P. leucocephalus* Batı Afrika'da bulunur: bunun başındaki kıllar beyaz, kabasındaki nasırlar parlak kırmızı, ağız-burun kısmı kırışık ve siyahtır. (L)

PAPİRİA (GENS), içinde patricia'ların ve plebeius'ların bulunduğu bir Eski Roma ailesi. Ailenin patrici kolları MUGİLLANUS, CURSOR, CRASSUS ve MASSO, pleb kolu da CARBO adıyle bilinir. — Bir roma kabilesinin adı. (L)

PAPİRİUS i. Ormanlarda devrik odunlarda yaşayan kanatsız böcek. (İlmî adı *Papirius fuscus.* Collembola takımından.) [L]

PAPİRİUS (Sextus veya Publius), efsanevî romalı kanunkoyucu. Yüce Tarquinus'un çağdaşıydı. Özellikle dinî bir kanun derlemesi olan *Jus Papirianum* ona mal edilir. (L)

PAPİRİUS CARBO (Caius), romalı hatip (öl. M.Ö. 191). Halk tribunusu (M.Ö. 131). Tiberius Gracchus'un meslekdaşı ve arkadaşıydı. Caius Gracchus ile birlikte triumvir, M.Ö. 120'de de konsül oldu. Caius'un katillerini övünce, halkın gözünden düştü. Licinius Crassus tarafından Gracchus'ların suç ortağı olmakla suçlandı ve kendini öldürdü. (L)

PAPİRİUS CARBO (Cneius), romalı general (M.Ö. 130'a doğr. - öl. M.Ö. 82). M.Ö. 85, 84 ve 82'de konsül oldu. Marius partisinin önderlerindendi. Cinna'nın yerine geçti. Clusium savaşında Sulla'yı yenememesi, Faenza ve Praeneste'de iki kere yenilgiye uğraması üzerine Sicilya'ya kaçtı ve Pantelleria'da Pompeius tarafından esir edilerek öldürüldü. (L)

PAPİRİUS CRASSUS (Lucius), romalı magistra. M.Ö. 340'ta preator, Latinlerin ayaklanmasını bastırmak için diktatör, M.Ö. 336 ve 330'da da konsül oldu. Privernum'luları yendi, L. Papirius Cursor'un diktatörlüğü zamanında süvari birlikleri kumandanlığına getirildi (M.Ö. 325). M.Ö. 318'de censor oldu. (L)

PAPİRİUS CURSOR (Lucius), romalı savaşçı. M.Ö. 325 ve 310'da diktatör ve beş defa konsül oldu. Enerjik ve yılmaz bir yiğit olarak ün kazandı. Samnit'leri ve Apulia'lıları yendi. — Oğlu LUCİUS **Papirius Cursor,** iki defa konsül oldu (293 ve 272), Samnit'lerle Bruttium'lulara karşı iki zafer kazandı. (L)

PAPİROLOG i. (fr. *papyrologue*). Yunan ve latin papirüsleri alanında uzman filolog. (L)

PAPİROLOJİ i. (yun. *papyros,* bir sazın adı ve *logos,* konuşmadan fr. *papyrologie*). Yunan ve latin papirüslerini inceleyen ve eski tarihin yardımcı bir kolu olan bilim dalı.

— ANSİKL. Kömürleşmiş bir halde, açılması ve okunması çok güç olan Herculanum papirüslerinin (1752) bulunmasıyle *papiroloji* çalışmaları başladı. Daha sonra, Mısır'da XIX. ve XX. yy.larda yapılan araştırmalar Helen, Roma ve Bizans devirlerinden kalma çoğu yunanca yazılmış birçok papirüsü ortaya çıkardı. Kimi mumya sargıları arasında alçıya bulanmış bir halde, kimi büyük maden yataklarında (en çok araştırma yapılanı oksyrhynkhos'tadır) bulunan bu papirüsler üzerlerini örten alçı veya toprak tabakaları ve iklimin kuruluğu sayesinde oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Yazıları sökmekde karşılaşılan çeşitli güçlükler arasında metinlerin işlek yazıyle yazılması, üslûbun çok değişik olması, kelimeler arasında boşluk olmaması, kâğıtların üzerinde de kelime ve satırları yer yer yarıda bırakan deliklerin bulunması sayılabilir. Papirüsleri okumak için kâğıt hem önden, hem arkadan aydınlatılır, bazen de kızılötesi fotoğraf kullanılır. Metni tamamlayabilmek için, hem benzer metinlerden, hem de kelimeleri çeşitli şekillerde tasnif eden indekslerden (msl. kafiye lûgatlerinde olduğu gibi kelime sonlarına göre yapılan tasnif) yararlanılır. Edebî papirüsler sayesinde birçok eser bulunmuştur: Aristoteles'in *Athenaion Politeia* (Atina Anayasası), Bakkhylides'in *Odlar*'ı, Herondas'ın *Mimler*'i (Mimail), Timotheos'un *Persai*'si (Persler), Menandros'un komedileri, Sophokles'in *İkhneutai*'si (Ay Köpekleri) ve bazıları ünlü yazarlara mal edilemeyen birçok eserin bölümleri. Gerçekten de, Mısır'da yunan kültürü çok gelişmiş olduğundan birçok yerli küçük yazar vardı. Hıristiyan edebiyatında apokrifler (İsa'nın *Logia*'sı, Aziz Petrus'un *İncil* ve *Apokalypsis*'i), azizler üstüne yazılar, Eski Ahit ile Yeni Ahit'in en eski elyazmaları olan metinler bulundu.

Roma imparatorluğu devrinin çok ilgi çekici büyü metinleri de ele geçti. Satış ve evlilik sözleşmeleri gibi edebî olmayan metinlerden bazıları ailenin kuruluşu, miras ve mülkiyet hakkında çok değerli bilgileri verir; vergi veya mahallî rüsum kütükleri, Ptolemaios'un vekilleri tarafından taşra memurlarına gönderilen genelgeler (Zenon'un papirüsleri koleksiyonunda bulunanlar gibi) ülkenin malî sistemini tanıtır. Buna karşılık iş veya aile mektubu, okul ödevi veya ev hesap pusulaları da aile hayatını aydınlatır. Sayısı az olan latin papirüsleri, roma askerî çevrelerince yazılmıştır. (L)

PAPİRÜS i. (lat. *papyrus;* yun. *papyros*). Eski mısırlıların yazı kâğıdı yapmak için özünden yararlandıkları bitki. (İlmî adı *Cyperus papyrus.* Papirüsgillerden.) || Bu bitkiden yapılan bir çeşit kâğıt. || Aynı kâğıttan elyazması.

— ANSİKL. *Papirüs* sürüngen kalın çotuklu, tepesi üçgen şeklinde çıplak saplı otsu bir bitkidir, boyu 2,5 - 3 m'yi bulur. Bu bitkiler eski çağlarda Nil kıyılarında ve Delta bataklıklarında yetişirdi. Bugün yalnız İtalya'nın bazı yerlerinde ve Gabon'da yetişir. Eskiden papirüsün kökünden yakıt olarak yararlanılır, saplarının özü yenir veya meşalelere fitil yapmakta kullanılırdı. Fakat papirüsün ünü yazı kâğıdı olarak kullanılmış olmasından ileri gelir. Bitkinin en iç tabakalarından yapılan has papirüse *kutsal,* kaba olanlarına *leneotik* adı verilirdi. Papirüsün menşei çok eskidir. En eski papirüsler XVIII. Mısır sülâlesi devrinden, yani M.Ö. XVIII. yy.dan kalmadır. Kuzey Afrika'da yetişen yumrulu papirüsün (*Cyperus esculentus*) köksapından yenebilen yumrular elde edilir. (L)

PAPİRÜSGİLLER çoğl bİş. i. Kavuzlular takımından genellikle üç köşe saplı otsu bitkiler familyası (msl. *nemçe saparması, eriophorum, papirüs*).

— ANSİKL. *Papirüsgiller* çoğunlukla çokyıllık otsu bitkilerdir; nemli ve bataklık yerlerde yetişir; köksapları dallıdır. Bazı türlerde bireşeyli olan çiçekler, çeşitli biçimde biraraya gelmiş küçük başaklar halindedir. (L)

PAPOZİT i. (fr. *paposite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat. (L)

PAPP (Laszlo), macar boksörü (Budapeşte 1926). 1948, 1952 ve 1956'da üç defa üst üste olimpiyat şampiyonu oldu. 1957'de profesyonelliğe geçti ve 1962'de orta sıklet Avrupa şampiyonluğunu kazandı. 1965'te namağlup olarak unvanını terk etti. (L)

PAPPENHEİM (Gottfried ZU, — kontu), alman subayı (Treuchtlingen 1594 - Leipzig 1632). Katolikliği kabul etti (1614); Polonya kralı Zygmunt'a, Maximilian von Bayern'e, sonra da emrine bir zırhlı süvari alayı (bu alay, *Pappenheim alayı* adıyle Otuzyıl savaşında bir efsane haline geldi) veren Ferdinand II'ye hizmet etti. Tilly zamanında süvari generali olan Pappenheim, Breitenfeld'de beceriksizlik gösterdi (1631) ve daha sonra bir çete savaşı yaptı. Lützen savaşında yaralanarak öldü. (L)

PAPPOS, iskenderiyeli matematikçi. IV. yy.ın başlarında, Diocletianus zamanında yaşadığı sanılır. Başlıca eseri olan sekiz kitaplık *Synagoge Mathematike* (Matematik Derlemesi) çok zengin belgeleriyle eşsiz bir değer taşır. Eski matematikçilerin çalışmalarında karanlık kalmış noktaları aydınlatmağa çalışan Pappos, eserine eski kitaplardan birçok bölüm aktardı ve bu sayede de bu kitaplar hakkında bilgi edinmemize imkân verdi. Pappos eserinde ayrıca, anarmonik oran ve involüsyonla ilgili önermeler ileri sürdü. (L)

PAPREMİS. Esk. coğ. Mısır'da şehir, Nil deltasında. Libyalı İnaros ve müttefiki atinalılar, Artakserkes I'in satrapı Akamanış kumandasındaki Persleri bu şehir yakınında yendiler. (M.Ö. 459). [L]

PAPU sıf. ve i. Leng. Yeni Gine'de Malezya ırkından olmayanların konuştuğu dillere verilen ad. (620 Dilin varlığı ve ülkenin içerilerinde, dilleri bilinmeyen 600 000 kadar kişiden meydana gelen 320 küçük kabile bulunduğu biliniyor. Papu'nun en göze çarpan özelliği sayı sistemidir; bu sistem vücut parçalarının sayılmasından meydana gelir ve 40'tan öteye geçmez.) [L]

PAPUA, Yeni Gine'nin güneydoğu kesimi; Avustralya'nın federal topraklarından biridir, Louisiade takımadalarıyle Entrecasteaux, Trabriand ve Woodlark adalarını da içine alır; 234 500 km²; 478 600 nüf. İdare merkezi *Port Moresby.* Papua'nın başlıca gelir kaynağı hindistancevizidir; altın madenleri. (L)

PAPUÇGAGALI bİş. i. Büyük bir leyleği andıran, boz tüylü kuş; son derece iri ve karinalı olan gagası kayığa veya balina çenesine benzer; Beyaz Nil ve Bahr el-Gazal'daki papirüsle kaplı bataklıklarda yaşar. (İlmî adı *balaeniceps.* Papuçgagalıgillerin örnek tipi.) Bk. KUŞLAR *levhası.* (L)

PAPUİNA i. Az çok toynak biçiminde, genellikle son sarımı karinalı, kabuğu parlak renkli salyangoz çeşidi; Okyanusya adalarının büyük bir kısmında sırf ağaçlarda yaşar. (*Pleurodontidae* familyasından.) [L]

PAPUK, Yugoslavya'da kütle, Slavonya'da; 953 m. İkinci zaman kalkerleriyle kaplanmış ve neojen tepelerle çevrelenmiş billûrlu bir çekirdekten meydana gelir. Doruğundaki ormanlardan kereste elde edilir. Yamaçları üzüm bağlarıyle örtülüdür. (L)

PAPU'LAR, Yeni Gine'de, kıyı adalarında ve New Britain'in batı kesiminde yaşayan zenciler. Irkları ve etnik menşeleri belli olmayan Papu'lar önce Malezyalılar, sonra da Hollandalılar tarafından İndonezya'nın doğusuna püskürtüldüler; papu tipine Lombok'un doğusunda sık rastlanır. Bütünüyle ele alındığında Papu'lar birçok mahallî tipe ayrılmış, farklı kültür ve dilleri olan Melano-Okyanusya'lılardır. Tarım ve kıyı balıkçılığıyle uğraşır, domuz ve kümes hayvanları yetiştirirler. Ülkenin

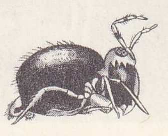

papirius

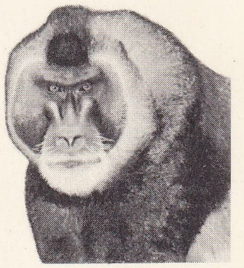

papio

papirüs

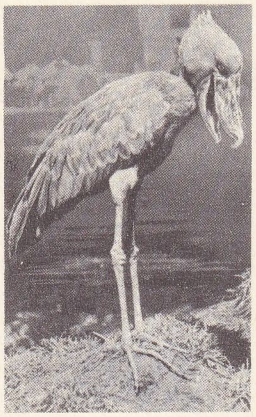
papuçgagalı

iç kısmında yaşayan bazı topluluklar, yakın zamanlara kadar kelle avına çıkar, dinî törenlerinde insan eti yerlerdi. Yeni Gine'nin ortasında yaşayan Papu'ların sanatı, okyanusya sanatının en ilgi çekici örneklerindendir. (L)

PAPULAS (Anastasios), yunan generali (1857-1935). 1897 Türk-yunan savaşında görev aldı; Gudi'de askerî ayaklanmaya (1909) katıldı. Balkan savaşlarında general, sonra Epir'de 5. Tümen kumandanı oldu. İç siyaset çekişmeleri sonucu hapsedildi (1917-1920). Serbest bırakıldı ve Anadolu savaşına katılan orduların başına getirildi; 1922'de bu görevden alındı. 1935 Yılında iç siyasette suçlanarak, askerî mahkemece idama mahkûm edildi ve kurşuna dizildi. (M)

PAPURA i. İki çift öküz koşularak çekilen ağır saban. (M)

PAPUŞ i. (fars. *pā*, ayak ve *pūş*, örten'den *pāpūş*). *Esk.* Ayakkabı, pabuç: *Papuşu atıldı Gevherî'nin / Bir pareye bini âferinin* (Ziya Paşa). *Nevbahar-ı vuslatın bassun deyü ilk ayına / Buseden papuş giydirdim o nermin payına* (Yahya Kemal). [M]

PAPYEBÜVAR i. (fr. *papier buvard*). Kurutma kâğıdı. Bk. KURUTMA. (M)

PAPYEKUŞE i. (fr. *papier couché*). Kuşe kâğıt. Bk. KÂĞIT. (M)

PAPYON i. (fr. *papillon*, kelebek'ten). Kelebek biçiminde kravat (*papyon kravat* da denir). [M]

PAQUE (Désiré), belçika asıllı fransız piyanocusu (Liège 1867 - Bessancourt, Seine-et-Oise 1939). Sofya konservatuvarını kurdu (1897), Atina konservatuvarında beste, Lizbon konservatuvarında org dersleri verdi. Almanya'da, İsviçre'de, İngiltere'de yaşadı. Hayatının son yıllarını, fransız yurttaşı olarak Fransa'da geçirdi. Atonal müziğin öncülerindendir. Yedi senfoni, iki uvertür, orglu üç senfoni, oda müziği (beşli, dörtlü ve üçlüler), piyano ve keman sonatları, bir opera (*Vaima*), bir *Requiem*, sahne müziği, piyano parçaları v.b. besteledi. (L)

PAQUELİN (Claude André), fransız hekimi (Avignon 1836 - Paris 1905). Termokoter'i bulmasıyle tanınır. Önceleri hekimlikte (dağlamada) kullandığı bu cihazı, daha sonra çeşitli adlarla (eolipil, pirofor, pirograf v.b.) sanayiye uyguladı. (L)

PAQUET (Alfons), alman yazarı (Wiesbaden 1881 - Frankfurt 1944). Gezi izlenimlerini kaleme aldı (*Anatolien und Seine Deutschen Bahnen* [Anadolu ve Alman Demiryolları], 1906). Lirik eserleri: *Lieder und Gesänge* (Şiirler ve Şarkılar) [1902]; *Held Namenlos* (Adsız Kahraman) [1911]. Hikâyeleri: *Kamerad Fleming* (Yoldaş Fleming) [1911-1926]; *Die Prophezeiungen* (Kehânetler) [1922]. Oyunları: *Limo* (1913); *Markolph* (1924); *W. Penn* (1927). [L]

PAR i. («eşitlik» anlamında ing. k.). Golfte, bütün parkurlarda veya bir delikteki *scratch skor*'a eşit skor veya sayı. (L)

PAR—. Önek. Bk. PARA—.

PARA i. (fars. *pāre*, parça'dan). Bir devlet tarafından tedavüle çıkarılmış, üzerinde itibarî değeri yazılı, kâğıt veya madenden yapılmış ödeme aracı: *Bunların ceplerinde birer lira kadar paraları vardı* (H. R. Gürpınar). — *Yapma, dedi, fıkarayı para kadar sevindirecek bir şey yoktur* (R. N. Güntekin). *Bu avuç dolusu paranın hepsi* [...] *yirmi üç kuruştu* (Y. Z. Ortaç). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk.* Kuruşun kırkta biri: «— *Doğru söylemiştim, dokuz kuruş on param vardı* (N. Araz). ‖ *Para cüzdanı* (veya *çantası*), para koymağa yarayan ve cepte taşınabilen küçük çanta: *Kâmil bey, bozuk para cüzdanını Ağanın önüne boşalttıktan sonra kalktı* (Kemal Tahir). ‖ *Para kesesi*, eskiden para taşımakta kullanılan küçük torba. ‖ *Altın, gümüş, kâğıt v.b. para*, paranın yapıldığı maddeye göre aldığı isimler. ‖ *Kalp para* (veya *akçe*). Bk. KALP.

— ÇEŞ. DEY. *Para babası*, çok parası olan, varlıklı kimse: *Torbalarla altın versen pa-çavracılığı boşlamaz. Para babası ki, ben şimdi buna...* (Kemal Tahir). ‖ *Para basmak*, kâğıt veya madenî para çıkarmak. [Kumarda] Bir şeye oynamak. ‖ *Para canlısı*. Bk. CANLI. ‖ *Para cicoz* (veya *nanay*), «hiç para yok» anlamında kullanılır. ‖ *Para çekmek*, banka v.b. bir yere yatırılmış paranın bir miktarını geri almak. *Mec.* Kandırarak veya zorlayarak birinden para almak. ‖ *Para çıkarmak*, para basmak, tedavüle koymak. *Halk dili.* Havale göndermek. ‖ *Para dökmek*. Bk. DÖKMEK. ‖ *Para etmek*, değeri olmak, değmek: *İçlerinde bir açıkgöz, Çanakkale Boğazını geçerken parlak bir fikir buldu. Para edecek bir fikir* (H. E. Adıvar). *Fakat, iyi dikiş çok para ediyordu* (M. Ş. Esendal). ‖ *Para etmemek*, değeri, etkisi olmamak: *Avrupalı değil a, bilmem ne olsa para etmez. Biz alışmamışız* (M. Ş. Esendal). *Bu çocuğa nasihat para etmiyor.* ‖ *Para göz*. Bk. PARAGÖZ. ‖ *Para gözlü*, parayı çok seven. ‖ *Para kesmek*. Bk. KESMEK. ‖ *Para kırmak*. Bk. KIRMAK. ‖ *Para pul*, para veya para eden şey: — *Kuzum! Sen paraya pula bakma! Bize şöyle bir yerde sayfiye göster...* (B. Felek). ‖ *Para sızdırmak* (veya *koparmak*), zorlayarak veya kandırarak birinden para almak: *Ethem'se, Vali Rahmi Beyin oğlunu para sızdırmak için kaçıran adam ...* (Kemal Tahir). ‖ *Para tutmak*, parası bulunmak ‖ *Para yapmak*, para kazanıp biriktirmek: *Adamakıllı para yaptığını söylüyorlar. Senden sonra kasabada onun ismi anılıyor* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Para yatırmak*, bir yere veya şeye para vermek. Özellikle bankaya para koymak. [Ticarette] Yatırım yapmak. ‖ *Para yedirmek*, bir kimsenin zevki ve eğlencesi için çok para harcamak. Rüşvet vermek. ‖ *Para yemek*, çok para harcamak. Görevli olduğu yerden zimmetine para geçirmek. Rüşvet almak. ‖ *Paradan çıkmak*, para harcamak zorunda kalmak. ‖ *Paranın üstü*, bir şeyin tutarından arta kalan para: *Yanına gelince aspirini elimden aldı, paranın üstünü cebime atmamı söyledi ...* (Orhan Kemal). ‖ *Paranın yüzü sıcak*, paranın çekici ve reddedilemeyecek bir şey olduğunu anlatmak için kullanılır. ‖ *Parasını çıkarmak*, sermayeyi kurtarmak, masrafını karşılamak. ‖ *Parasını saçmak*, gereksiz şekilde bol para harcamak. ‖ *Parasını sokağa atmak*, boş yere para harcamak, parayı değersiz bir şeye vermek. ‖ *(Bir kimsenin) parasını yemek*, birinin sırtından geçinmek: *Otuz yaşlarında kadar, manasız ve sevimsiz bir genç... Senenin on ayını Avrupa'da, babasının parasını yemekle geçirmiş. İki ayını da burada, İzmir'de* (R.N. Güntekin). ‖ *Parasıyle rezil olmak*, para ödenen bir şey için kötü çıkmak, ödediği paranın karşılığını alamamak. ‖ *Paraya çevirmek*, herhangi bir şeyi para ile değiştirmek. ‖ *Paraya kıymak* (*kıyamamak*), gerektiği yerde para harcamaktan çekinmemek (çekinmek): *Kaymakam beyi kendisine borçlu etmek zevki içinde bu kadar paraya kıyamaz* (Sabahattin Ali). ‖ *Parayı denize atmak*, israf etmek. ‖ *Parayle değil*, çok ucuz. ‖ *Parayle değil sırayle*, para ile her şeyin elde edilemeyeceğini, yaptırılamayacağını, savuşturulamayacağını anlatır. ‖ *Bas parayı*. *Teklz.* «Parayı çıkar, koy» anlamında kullanılır. ‖ *Beş para etmemek*. Bk. BEŞ. ‖ *Bozuk para*, bütün paranın parçalarından her biri, bozukluk: — *Saatin yanında duran bozuk paralara uzandı:* — *Bir dakika!* (Kemal Tahir). ‖ *Bütün para*, üzerinde yazılı değeri yüksek kâğıt para. ‖ *Ciğeri beş para etmemek*. Bk. CİĞER. ‖ *Çil para*. Bk. ÇİL. ‖ *Denizde kum onda para*. Bk. DENİZ. ‖ *Gâvur parası ile* [...] *para etmemek*, hiç bir değeri olmamak. ‖ *Hamam parası*, hakaret sözü olarak para veya bir şeyin bağışlandığını anlatmak için kullanılır. ‖ *Haram para*, doğru yoldan kazanılmamış para. ‖ *Helâl para*, alın teriyle kazanılmış para: — *Hanım benim evime bir şeycik olmaz. O helâl parayla yapıldı* (H. R. Gürpınar). ‖ *Kaç para (eder?)* «Artık hiç bir değeri, önemi yok, iş işten geçti» anlamında kullanılır. ‖ *Kiminin parası, kiminin duası*, verilen bir şey veya yapılan bir hizmet karşılığında mutlaka para istenmediğini, manevî bir desteğin de yeterli olduğunu belirtmek için kullanılır. ‖ [...] *liraya para dememek*, çok fazla kazancı olmak: *Hani ağlayıp duranların içinde şöyle ayda iki, üç bin liraya para demeyenleri vardı* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Ölüm dirim parası*, çok muhtaç olunduğu zaman kullanılmak üzere saklanmış para. ‖ *Sen paradan haber ver*, «paran varsa her şeyi elde edebilirsin» anlamında kullanılır. ‖ *Ufak para*, madenî para, ufaklık.

— TAR. TEKM. ***Parayı veren düdüğü çalar***. Bk. DÜDÜK.

— Huk. *Para borcu*, konusu para olan borç. [Bk. ANSİKL.] ‖ *Para cezası*. Bk. ANSİKL. ‖ *Gayrımenkul rehnin paraya çevrilmesi*. Bk. ANSİKL. ‖ *İdarî para cezası*, genel olarak, idare tarafından ve adlî bir organın aracılığı olmadan verilen para cezası. Bk. ANSİKL. ‖ *Kâğıt para*. Bk. ANSİKL. ‖ *Madenî para*. Bk. ANSİKL. ‖ *Memleket parası*, bir ülkede yürürlükte olan para. ‖ *Menkul rehnin paraya çevrilmesi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Rehnin paraya çevrilmesi*, alacak için rehin verilen durumlarda, alacaklının rehin konusu malı sattırması. Bk. ANSİKL. ‖ *Sahte (kalp) para*. Bk. KALPAZANLIK.

— İkt. Bk. ANSİKL. ‖ *Para benzeri likiditeler*, vadeli mevduat, hazine bonosu, devlet tahvili gibi para fonksiyonlarını andıran likit kıymetli evrak. Bk. LİKİDİTE. ‖ *Aslî para*, kâğıt para ve hazine tarafından çıkartılan ufak paradan oluşan *nakdî* (currency) *efektif*. ‖ *Kâğıt para*, emisyon bankasınca çıkarılan ve kâğıda basılmış olan ödeme aracı. (*Eşanl.* BANKNOT.) [Bk. BANKA. *Ansikl. bölümü*.] ‖ *Kaydî para*, vadesiz mevduatın meydana getirdiği ödeme aracı. ‖ *Milletlerarası para reformu*. Bk. ANSİKL.

— Milletlerarası huk. Bk. ANSİKL.

— Nümism. Bk. ANSİKL. ‖ *Çürük para*, ayarı düşük akçe. (*Hurde zuyuf* da denir.) ‖ *Sağ para*, ayarı ve ağırlığı belirlenmiş ölçülere uygun olan akçe.

— Oyun. *Bul karayı, al parayı*, üçkâğıtçı-

ilk kâğıt para solda, 100 kuruşluk kupür; sağda, 20 kuruşluk kupür

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

kâğıt paralar
beş, on, yirmi, elli, yüz, beşyüz TL.sı

madenî paralar
bir kuruş, beş kuruş, on kuruş, elli kuruş, yüz kuruş, ikiyüzelli kuruş

ların saf kimseleri dolandırmak için ikisi kırmızı biri siyah iskambil kâğıdıyle oynattıkları bir kumar.

— Tar. *Para basma hakkı*, senyörlerin kendi adlarına para basmalarını sağlayan hak. (Bu hak kapkaççılık veya zorbalıkla kraldan koparılan bir haktır.) || *Kâğıt para*. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnogr. Para kullanmayan kavimler çok azdır; bu tür birkaç kavime Avustralya, Polinezya, Güney Amerika ve Afrika'da hâlâ rastlanır; Afrika'da Pigme'ler bazen çevrelerindeki zenci toplumlarla para esasına dayanmayan alışveriş yaparlar. Paranın yerini tutan çeşitli maddeler vardır: bunlar bazen yararlı birtakım eşya veya sembolik bazı maddelerdir. Yararlı nesneler arasında giyim eşyası (bütün kutup bölgesinde kürkler veya kumaş parçaları), yiyecek maddeleri (Afrika'da çubuk halinde tuz, Doğu Afrika'da topak halinde tütün) ve âletler (merkezî Amerika'da tunçtan bıçaklar, Ekvatorda cilâlı baltalar, Afrika'da demirden yahut başka madenlerden çubuklar) sayılabilir. Çobanlıkla geçinen bazı kavimlerde de para yerine hayvan veya davar kullanılır. Nihayet sanayileşmemiş olan kavimler arasında para yerine geçen en yaygın şey deniz kabuğudur. Bunun en ünlüsü de Maldiva adalarından çıkan ve Hint okyanusunun tüm çevresine, Afrika ve Malezya'ya yayılmış olan *cauri* denilen küçük deniz kabuğudur. Hattâ İngiltere'de tarihöncesinden kalma cauri'lere de rastlanmıştır. İlgi çekici para şekilleri arasında Borneo'daki top ağızlarını, Çinhindi'ndeki madenî gongları, Okyanusya'daki fil dişlerini, küçük cilâlı taşları ve ayrıca deniz yolundan sal üzerinde getirilen 2 ilâ 5 metre çapındaki büyük değirmen taşlarını saymak mümkündür. Günümüzde sanayici ülkelerin parası hemen hemen her tarafa yayılmakta, fakat bunlar çoğu zaman süs olarak kullanılmaktadır.

— Huk. İktisat yönünden, sadece bir mübadele aracı olan para, hukukî yönden mübadele fonksiyonunun yanında ödeme fonksiyonunu da yerine getirir. Bu bakımdan para, hukuk için sadece bir mübadele aracı değil, aynı zamanda bir ödeme aracıdır. Türkiye'de neyin para olduğu Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 Sayılı kararnamede belirtilmiştir. Buna göre, Türkiye'de tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılmış olmakla beraber değiştirme süresi geçmemiş olan madenî ve kâğıt para, memleket parası sayılmaktadır. Türkiye'de para birimi «türk lirası»dır. Lira esasına dayanan madenî ve kâğıt her türlü para, tedavül ve ödeme aracı olarak kullanılır. Altın sikkeler, tedavülde bulunma özelliği taşımadığı için para sayılmaz. 1 Nisan 1332 (1916) tarihli Tevhidi Meskûkat Hakkında Kanunu Muvakkat, altını, Osmanlı devletinde kıymet ölçüsü olarak kabul etmişti. Bu kanuna göre, gümüş ve nikelden yapılmış olan paralar, altının kesri olarak kabul edilmekteydi. Cumhuriyet devrinde ise gümüş paralar 2257 Sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Maliye bakanlığı tarafından yürürlükten kaldırıldı. Bunun gibi, nikel paralar da yürürlükten kaldırıldı ve Cumhuriyetin muhtelif devirlerinde çeşitli ufak para bastırıldı. Para mevzuatında çeşitli değişiklikler yapılmasına rağmen, altının yürürlükten kaldırıldığına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Aksine, Merkez bankası hesabına altın sikke basılabilir (Merkez Bankası kn. md. 53). Ancak bu hükümler, altının yürürlükte olan para olarak kabul edilmesine yeterli değildir. Zira, Devlet Hesaplarında Liranın Esas İttihaz Edilmesi Hakkında kanun, Devlet hazinesine yapılacak ödemelerin lira esasına göre yapılması gerektiğini açıklamaktadır. Altın sikkeler ise, lira kavramının dışında kalmaktadır. Bu sebeple, altının, herkes tarafından kabul edilen bir ödeme vasıtası sayılması mümkün değildir. Devlet kasasında liranın esas kabul edilmesi, devletin liradan başka bir şeyi ödeme aracı olarak kabul etmediğini gösterir.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

eski paralar
Cabinet des Médailles,
Paris

gümüş sikke
(M.Ö. VI. yy.)

Pegasos yüzlü
Korinthos sikkesi

roma ası

Apollon başlı
roma cumhuriyeti
denariusu

Para, hâkimiyetin ve ona dayanılarak kullanılan kamu kudretinin «emretme» ve «silâh» (yani zorlama) ile birlikte üç ana unsurunu meydana getirir. Bu sebeple devletin veya devletin yetki verdiği bir kurumun tekelindedir. Yetkili olmayanların para basmaları ve tedavüle çıkarmaları suçtur. Türk Ceza kanununda, millî paralarla, yabancı ülkelerde «tedavülü kanunları icabından olan paraların taklid veya tağyirine» yani daha yüksek değerde göstermek için değiştirilmesine üç yıldan on iki yıla kadar hapis cezası ve ayrıca para cezası verileceğini belirtmiştir.

● *Para borcunun ifası.* Konusu para olan borçlar, memleket parasıyle ödenir (Borçlar kn. md. 83). Buna göre, konusu para olan bir borç, para ile değil de, meselâ kıymetli evrak ile ödenecek olursa, bu gerçek anlamda bir ifa sayılmaz; ya ifa yerine edim veya ifa uğruna edim sayılır. Memleket parasıyle ödeme yükümlülüğü, 14 ve 17 sayılı Türk Parasının Değerini Koruma kararnamesiyle sınırlanmış bulunmaktadır. Buna göre parası veya türk parasıyle ödemeyi sağlayan belgelerin Türkiye'ye sokulması veya Türkiye'den çıkartılması maliye bakanlarının iznine bağlıdır. Aynı şekilde, Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişiler ile, ülke dışında ikamet eden gerçek ve tüzel kişiler arasında türk parasıyle yapılacak her türlü ödeme de Maliye bakanlığının iznine bağlıdır. Kâğıt paraların kesin bir ödeme gücü bulunduğu halde ufak paraların ödeme gücü nispîdir. Buna göre, iki buçuk liralıklar, bir liralıklar ve on kuruşluklar ile, itibarî değerlerinin 50 katına kadar olan borçlar ödenir. Beş ve bir kuruşluklar için ise, bu nispet itibarî değerin yüz katıdır. Bir sözleşmedeki borç, yabancı para olarak gösterilmişse, Borçlar kanununun çözüm şekline göre, borçlu, borcunu ya bu yabancı para ile öder veya bu paranın vade günündeki rayici üzerinden türk parası olarak karşılığını verir. Ancak sözleşmede borcun aynen yabancı para ile ödeneceği yazılıysa, borçlu artık türk parası ile ödemek yetkisine sahip değildir. Ancak, Borçlar kanunundaki bu kural 17 sayılı Türk Parasının Değerini Koruma Hakkındaki kararname ile hemen hemen uygulanamaz hale gelmiştir. Buna göre, efektif döviz bulundurmağa ve satmağa yetkili olan kurumlar, Maliye bakanlığınca tayin olunur. Bu sebeple söz konusu kurumlar dışında bulunan kişiler, döviz elde edecek olurlarsa, bunu bir ay zarfında bu kurumlardan birine devretmek zorundadırlar. Bu kimseler ellerindeki dövizi başkasına satar veya devredecek olurlarsa, suç işlemiş sayılırlar. Bu hüküm Türkiye'de döviz ile borç ödeyebilecek kimseleri çok sınırlamaktadır. Bunlar Türkiye'ye turist olarak gelenler veya yabancı uyruklu öteki kişilerdir. Ancak, bu kişiler, yabancı para ile olan borçlarını, isteklerine göre türk parasıyle veya yabancı parayle ödeyebilecekleri gibi, «aynen ödeme» kaydının bulunması halinde, yabancı parayle ödemek zorundadırlar. Bunlar dışında kalan kimseler ise, sözleşmede aynen ödeme kaydı bulunsa bile, yabancı para olarak tespit edilen borçlarını, ödeme tarihinde türk parasına çevirerek bununla ödemek zorundadırlar.

Alacağın faiz ve masrafları bulunmamakla beraber, bir kısmı teminata bağlanmış, bir kısmı teminatsızsa, kısmî ödeme halinde mahsup şöyle yapılır: kısmen yapılan ödeme, önce teminatsız borca mahsup edilir. Borcun hepsinin teminatı bulunmakla beraber, teminatın bir kısmı diğerine nazaran daha zayıfsa, o zaman yapılan ödeme önce teminatı zayıf olana mahsup edilir. Birden fazla borç söz konusuysa ve borçlu yaptığı ödemenin hangi borç için olduğunu açıklamamışsa, mahsup kuralı şudur: 1. önce alacaklının beyanına bakılır. Alacaklı bu ödemeyi hangi borç için kabul ettiğini söylerse, mahsup o borca yapılır. Ancak bu halde borçlunun itiraz hakkı vardır. Borçlu itiraz hakkını kullanırsa, ödeme, borçlunun açıkladığı borca mahsup edilir; 2. ne borçlu ne de alacaklı mahsup hakkında bir açıklamada bulunmamışsalar, o zaman şu sıra takip edilir: a) ödeme hangi borç muaccel olmuşsa ona mahsup edilir; b) birden fazla borç muaccelse, ödeme icra ile takip edilen borca mahsup edilir; c) hiç biri için icra takibi yapılmamışsa, vadesi ilk gelen ödenmiş sayılır; d) birden fazla borcun vadesi aynı anda gelmişse, mahsup, orantılı olarak yapılır; e) hiç bir borcun vadesi gelmemişse, mahsup en az teminatlı veya hiç teminatsız borca yapılır (para borçlarına faiz için bk. FAİZ). Para borçlarının ifa yeri alacaklının ifa zamanındaki ikametgâhıdır. Bu yönden para borcu, götürülecek borçlardandır. Ancak alacaklının ifa zamanındaki ikametgâhı, borcun doğduğu zamandakinden değişikse ve yeni ikametgâhta ifa borçlu için önemli ölçüde zor ve masraflı olacaksa borçlu para borcunu, alacaklının eski ikametgâhında ifa edebilir.

Para borçlarında mahsup. Para borcunun faiz ve masraflar gibi birtakım ferîleri bulunur. Meselâ 10 000 liralık bir para borcu bu faiz ve masraflar yüzünden 13 000 liraya yükselir ve borçlu 3 000 lira ödeyecek olursa, bu miktarın, faiz ve masrafların mı yoksa ana paranın mı ödenmesine karşılık olacağı konusu, mahsup problemini ortaya çıkarır. Borçlu, borcun tamamını değil de sadece, faiz ve masrafları karşılayabilecek bir miktarı ödeyecek olursa, bunlar, ana paraya değil, faiz ve masraflara mahsup edilir. Ancak tarafların, anlaşarak, bunu faiz ve masraflara değil de ana paraya karşılık mahsup etmelerine bir engel yoktur.

● *Para cezası.* Toplum düzenine aykırı hareket edenler, ilk çağlardan beri cezalandırılmıştır. Para cezaları da bunlardan biridir. Para cezası kavramına, ceza kanunlarında ve ceza hükümlerini kapsayan öteki kanunlarda rastlanır. Bu kavram her zaman aynı anlama gelmediği gibi, nakdî bir ödemeyi gerektirmekle birlikte, hukukî nitelikleri farklı olan müeyyideleri belirtir. Para cezaları genel olarak dört grupta toplanır: kamu para cezaları; tazminat olarak alınan cezalar; idarî para cezaları ve medenî para cezaları.

Türk hukukunda ilk para cezalarına VI. yy.da Göktürklerde rastlanır. Karahanlıların ilk defa İslâmlığı kabul etmesiyle yürürlüğe giren islâm hukukunda para cezası olarak *diyet* yer alır. Diyet, kişilere karşı işlenen suçlarda mağdura veya ailesine mal olarak verilmesi gereken bir değer olarak tanımlanabilir. Başka bir deyimle diyet, uyuşma hakkının islâm hukukunda uygulanan bir şeklidir. Osmanlı imparatorluğunda da, diyet uygulanmakla birlikte, bazı padişahların çıkardığı kanunnamelerde para cezalarına da yer verildi. Meselâ Fatih Sultan Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman, Mehmed IV kanunnamelerinde para cezaları yönünden en büyük özellik para miktarının, failin iktisadî durumuna orantılı olarak tayin edilmesiydi. 1256-1267 Tarihli kanunlarda para cezalarına yer verilmedi. 1274 Tarihli Ceza kanunundaysa, para cezaları bir düzene bağlandı. Türk hukukunda modern anlamda para cezaları bu kanunla başladı. Ancak şer'î hükümler geçerli olduğu için, diyet yine de uygulama alanı buluyordu. Diyetin lehine olarak söylenenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezaların sakıncaları yoktur; suçlunun kusurluluğuna ve suçun ağırlığına orantılı olabilir, korkutucu ve üzücüdür, düzelticidir. Mahkûmun iktisadî faaliyetlerini ve sosyal durumunu sarsmaz. Devlet için ekonomiktir, ferdîleştirmeğe uygundur ve adlî hata halinde geri alınabilir. Aleyhinde ileri sürülenlerse şunlardır: cezaların şahsîliği ilkesine aykırıdır; eşit değildir; etkisi çabuk kaybolur ve infaz edilmesi güçtür. Mukayeseli hukukta para cezasının çeşitli biçimlerde düzenlendiği görülür. Bu cezanın tek başına bulunduğu durumlar genellikle az vahim suçlar ve kabahatlerdir. Aynı şekilde hürriyeti bağlayıcı ceza ile para cezasının seçimlik olarak bulunması da, bu suçlarda rastlanan bir durumdur. Para cezası, hürriyeti bağlayıcı ceza ile birlikte cürüm ve cünhalarda da vardır. Bunun yanında, özellikle kazanç hırsıyle işlenen suçlarda para cezasının tamamlayıcı ceza olarak bulunduğu durumlar da vardır.

Kamu para cezası'nın hukukî niteliğini tayin bakımından başlıca iki görüş vardır: borç teorisi ve ceza teorisi. Borç teorisi, mahkûmla devlet arasındaki ilişkiyi özel hukuk alanı içine alır; ceza teorisiyse, kamu para cezasını öteki cezalardan ayırmaz. Bugünkü anlayışa göre kamu para cezası, gerçek bir cezadır ve konusunun malvarlığına ilişkin olması, onun hukukî niteliğini etkilemez. Öteki cezalarda olduğu gibi, onun gerçek fonksiyonu suç işlemiş kişinin cezalandırılmasıdır. Para cezasının miktarı genellikle iki sisteme göre tayin edilir: doğrudan doğruya kanun tarafından veya kanunun tayin ettiği sınırlar içinde hâkim tarafından. Doğrudan doğruya kanunun tayin ettiği para cezaları, *sabit* veya *nispî* para cezalarıdır. Para cezasının kanunun tayin ettiği sınırlar içerisinde hâkim tarafından tayin edilmesi sistemi de üçe ayrılabilir: 1. hâkim para cezasının miktarını failin kusurluluk ve fiilin ağırlığına oranla tayin eder; 2. suçlunun iktisadî durumu, bu cezanın miktarını tayininde etkilidir; 3. hem failin kusurluluğu ve hem de onun iktisadî durumu para cezasının miktarını tayinde esas olur.

Tazminat olarak alınan para cezası türk hukukuna, fransız ceza hukukundan geçti. Bu ceza fransız hukukunda içtihatlarla yaratılmış olmakla birlikte, türk hukukunda yasama yoluyle de kabul edildi. Genel olarak bir para cezasının bu nitelikte olup olmadığının tespiti yönünden başlıca iki kıstas ileri sürülür: malî suçların müeyyidesi olması ve idarenin uyuşma hakkının söz konusu olması. Bu para cezalarının hukukî niteliğini tayin eden iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, bu cezalar devletin malî kaynaklarına zarar veren suçların müeyyidesi olan gerçek bir kamusal cezadır. İkincisindeyse, bu cezaların hem ceza hem de tazminat özelliği taşıyan karma bir niteliği olduğu öne sürülmektedir.

Medenî para cezası da türk ve fransız uygulamasında rastlanan bir nakdî ceza türüdür. Bu para cezası esas itibarıyle, usule ilişkin hükümlerin ihlâli halinde, bazen mahkemeler, bazen de idarî merciler tarafından uygulanır. Para cezasının infazında, bu cezanın mahkûm tarafından ödenmesinin gerekli olup olmadığı meselesi vardır. Ancak bu ceza, bir para ödenmesini gerektirdiği için, mahkûmun bu parayı başkasından sağlaması mümkündür. Kanunkoyucu, para cezasının infazını sağlamak için ek sorumluluk ve müteselsil sorumluluk kurumlarını getirmiştir. Ölüm halinde para cezası sona erer; mirasçılardan istenemez. Para cezasının infazı iradî veya zorla olabilir. İradî infazı kolaylaştırıcı tedbirler ödeme için süre tanınması, taksitle ödeme veya çalışarak bu cezayı ödeme olarak ortaya çıkar. Zorla infaz ise, mahkûmun malları üstünde cebrî icra yoluna gidilmesi, cezaevindeki çalışmalarından elde ettiği ücrete elkoyma, hapsen tazyik ve hapse tahvildir. Türk hukukunda para cezaları 647 sayılı kanuna göre infaz edilir. Taksite bağlama imkânı tanınmıştır. Bunun süresi iki yıl olarak sınırlanmıştır. İnfaz kanunu mahkûmun mallarına da tedbir konulmasını öngörür. Kanunda belirli bir işi olmayanlar için çalıştırma tedbiri uygulanır. Çalışma karşılığı mahkûma bir ücret verilir ve bu ücretten mahkûma geçinebilecek kadar bir miktar ayrıldıktan sonra, kalanı para cezasına mahsup edilir.

● *Gayrımenkul rehnin paraya çevrilmesi,* gayrımenkul üstünde ipotek hakkı olan alacaklı, yetkili veya gayrımenkulün bulunduğu yerin icra dairesine başvurarak elindeki ipotek belgesiyle tapu dairesinden resmî sureti alınmış olan akit tablosunu verir; alacağın miktarını bildirir ve takip isteğinde bulunur. Kayıtsız şartsız bir para borcu söz konusu ise ve borç muaccel olmuşsa, icra dairesi borçluya icra emri gönderir. Bunun gibi rehinli gayrımenkul üçüncü bir kişiye ait ise veya sonradan üçüncü bir kişi tarafından mülkiyeti kazanılmışsa, üçüncü kişiye de birer icra emri gönderir. İcra emrinde borcun otuz gün içinde ödenmesi veya icra tetkik merciinden icranın geri bırakıldığına dair karar getirilmesi, aksi halde gayrımenkulün satılacağı bildirilir. Borçlu veya malik üçüncü kişinin icranın geri bırakılmasına ilişkin istemi, tetkik merciince reddedilirse, karar temyiz edilebilir. Ancak temyizin satımı durdurması için, temyiz edenin yüzde 15 teminat yatırması gerekir. Temyiz talebi de reddedilirse, bu yüzde 15 teminat ayrıca bir karar gerekmeden alacaklıya tazminat olarak verilir. Kayıtsız şartsız para borcu dışında kalan borçlarda, borçlunun ödeme emrine 7 gün içinde itiraz hakkı vardır.

Foto. LAROUSSE

eski paralar
Cabinet des Médailles, Paris

Augustus'un sestertiusu

İskender'in drahmisi

Caracalla
(M.S. 198-217)

Theodosius altını
(M.S. 379-395)

Ödeme süresi ise, yine otuz gündür. Rehin edilen gayrımenkul kirada ise, icra memuru alacaklının talebi üzerine, kiracılara, kira bedellerini icra dairesine ödemelerini emreder. Gayrımenkule ilişkin satış talebi tapu dairesine de bildirilip, durum sicile şerh edilir. Satım, icra emrinin tebliğinden itibaren iki yıl içinde istenir. Bk. KONKORDATO.

● *İdarî para cezaları*, kanunda açıkça öngörülen ihlâller hakkında, para cezası müeyyidesini uygulama yetkisi kanun tarafından idareye tanınan cezalardır. İdarî para cezalarının gerçek bir ceza olup olmadığı tartışma konusudur. Çoğunlukla idarî para cezasının Ceza mahkemelerince verilen para cezalarından farklı nitelikte olduğu kabul edilir. Çünkü bu cezanın amacı, bir ihlâlin karşılığı değil, önleyicidir: idarî zabıta ile adlî zabıta arasındaki fark gibi. Türkiye'de idarî para cezaları, vergi işleri, Gümrük kanunu ve Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair kanun gibi ekonomik konularda; belediye ve trafik mevzuatında görülür.

● *Kâğıt para* (veya *banknot*) *çıkarılması*, 1999 yılı sonuna kadar devam edecek bir imtiyaz olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez bankasına kanunla verilmiş bir yetkidir. İmtiyaz süresi, bitimine beş yıl kalıncaya kadar uzatılabilir. Paranın istikrarı konusunda da görevli olan T.C. Merkez bankasıdır. Türk parasının birimi olan liranın altın tutarını İstikrar kanunu tayin eder. Banka, tedavülde bulunan kâğıt paraları gerekli gördüğü zaman yeni bir emisyonla tespit edebilir. Tedavüldeki kâğıt paralar, yeni banknotlarla değiştirilirse, bu işlem başlandığı tarihten itibaren on yıl sonunda süre aşımına uğrar ve bunların yarısı devlete, yarısı da yedek akçe olmak üzere Merkez bankasına ait olur. Eskimiş, yıpranmış veya kısmen kayba uğramış banknotlar banka tarafından, Maliye bakanlığıyle ortaklaşa tespit edilecek esaslara göre değiştirilir.

● *Madenî* (*ufak*) *para basımı*, kanunla Maliye bakanlığına verilmiş bir yetkidir. Bu bakanlık, son duruma göre 350 milyon liraya kadar madenî para çıkarabilir. Basılacak madenî paralar 2,5 liralık, 1 liralık, 50, 25, 10, 5 ve 1 kuruşluk olabilir. Bunların büyüklük, ağırlık v.d. nitelikleri, Maliye bakanlığınca tespit edilir. Yeni çıkarılan madenî paralar, bir yıl daha tedavülde kalabilen eski paralarla bu süre içinde değiştirilir. Eski paralar, bir yıllık süre sonunda tedavül kabiliyetini kaybederse de, yeni başlayan bir yıllık süre içinde mal sandıkları ve Maliye bakanlığına devredilmek üzere hazinenin veznedarlığını yapan bankalar tarafından kabul edilir. Tedavülden kaldırılan paraların herhangi bir fiyatla, tedavüle çıkarılan paralarınsa itibarî değerleri dışında bir fiyatla tedavül aracı olarak kullanılması yasaktır. Delinmiş, kesilmiş, zımbalanmış, kulp takılmış veya her ne suretle olursa olsun aslî şekilleri değiştirilmiş paralar kanunî niteliğini kaybeder. Kimse böyle bir parayı almağa zorlanamaz.

● *Menkul rehnin paraya çevrilmesi*, bir rehni paraya çevirmek isteyen alacaklı, icra takip talebine (bk. İCRA) rehinli malın türünü; rehni bir üçüncü kişi vermiş veya rehinli mal bir üçüncü kişiye geçmişse onun adını ve sonradan gelen rehin hakkı sahipleri varsa bunları da yazar. Bunun üzerine icra dairesi borçlu ve rehin bir üçüncü kişi tarafından verilmişse, üçüncü kişiye bir ödeme emri gönderir. Ödeme emrine ödeme süresinin 15 gün olduğu, bir hafta içinde itiraz edilmez veya 15 gün içinde borç ödenmezse, rehnin paraya çevrileceği bildirilir. Ayrıca durum, rehinli mal üstünde sonradan rehin hakkı kazanan üçüncü kişilere bildirilir. Borçlu rehin hakkına itiraz edecek olursa, alacaklı rehine girişebilir (bk. HACİZ). Ödeme emrinin tebliğinden itibaren bir yıl içinde alacaklı menkulün satılmasını isteyebilir. Bu müddet içinde satış istenmez veya geri alınmış bulunan talep yenilenmezse, takip düşer.

● *Rehnin paraya çevrilmesi*, icra takibi yoludur. Bir alacak için rehin verilmişse, alacaklı bu rehni paraya çevirterek alacağını elde eder. Kanun rehnin bulunması halinde âdi takibi yasaklamıştır (İcra ve İflâs kn. mad. 45). Buna göre takip edilen kişi, iflâsa tabi kimselerden olsa bile sadece rehnin paraya çevrilmesi yoluyle takip edilir. Ancak bu yolla elde edilen miktar alacağı karşılamağa yetmezse, o zaman iflâs veya haciz yoluyle takibe başvurulur. Rehnin paraya çevrilmesinde, hacizli malın paraya çevrilmesine ilişkin hükümler uygulanır. Bk. HACİZ.

— İkt. *Genel kavramlar*. İktisatçılar «para» kelimesini üç ayrı anlamda kullanırlar: *ödeme aracı, nakit birimi, toplam nakit*. Bu üç kavrama bir de para sistemi kavramını eklemek gerekir.

1. Ödeme aracı olarak para, hamili için mal veya hizmetler sağlamağa veya bir borcu yerine getirmeğe yarayan bir ödeme aracı veya bir satın alma gücüdür. Para bu bakımdan, modern iktisat anlayışına göre hamilinin toplumdan alacağı olan belirli miktardaki bir meblağı temsil eden hukukî bir senettir. Bu senedin başka bir kişiye verilmesi, bu sonuncuyu, toplumdan alacaklı duruma getirir, bu da ona satın alma veya ödeme imkânı sağlar. Bu suretle para, sürekli olarak el değiştirir. Bir başkasına hizmetini veya başka bir şeyi sağlayan bir kimse, herkesten alacaklı duruma geçer ve herhangi birine karşı, paranın geçerli olduğu topraklarda alacağını kabul ettirebilir. (Dış ülkelerle olan ilişkiler için bk. KAMBİYO.)

Ödeme araçlarının birçok şekli vardır. 1914'ten önce, başlıca ödeme araçları, maden olarak belirli bir değeri olan ağırlığı üzerinden değeri hesaplanarak satılıp alınabilen altın veya gümüş gibi değerli madenlerden yapılırdı. Paranın kendine has bir değeri olduğu zaman bu paranın hamili her türlü para spekülasyonlarından doğabilecek tehlikeli durumlara düşmekten kurtuluyordu. Çünkü, elindeki sadece bir hukukî senet değil, kendi başına değer taşıyan kıymetli bir eşya idi. Buna karşılık madenin kendi değerinde meydana gelebilecek değer düşmelerinden zarar görmesi mümkündü (XIX. yy.da altın ve gümüşün durumu). Günümüzde kullanılan madenî paraların kendine has değeri yoktur, bunlar sadece birer *itibarî* paradır ve güven esasına dayanır.

Günümüzdeki en önemli ödeme araçları, *banknotlar* yani *itibarî para* ve kaydî para'dır. Banknotlar genellikle bir devlet kuruluşu olan veya hükûmetçe yakından denetlenen bir emisyon bankası tarafından tedavüle çıkarılır (T.C. Merkez bankası, Banque de France. Bank of Egland v.d.). Banknotların emisyonu gayet sıkı kurallara tabidir: T.C. Merkez bankası belirli karşılıklara göre banknot çıkarmağa yetkilidir. Bu karşılıklar: a. basılmış veya basılmamış altın karşılığında yapılan avans; b. fiilen altına tahvili kabil döviz karşılığında, fiilen altına tahvili kabil olmayan döviz karşılığında, altına tahvil kabiliyeti alınıncaya kadar yapılan ticaret ve ödeme anlaşmalarından doğan dövizlerle, Maliye bakanlığının gerekli göreceği dövizler karşılığında, yabancı ülkelerde yapılan ticaret ve ödeme anlaşmalarına uyarak yabancı ülkelere açılan gerekli krediler karşılığında; c. bankalara, kısa vadeli ticarî ve ziraî senetlerin yeniden iskontosu veya bu senetler karşılığında yapılan avans (ticarî için 3, ziraî için 9 aylık vade şartı vardır); ç. bankalara, vadesinin hulûlüne üç ay kalan devlet tahvillerinin iskontosu veya bunların karşılığında avans; d. bankalara devlet, il, belediye tahvilleri ve borsada kote edilen ve sağlam tahviller karşılığı avans; e. iktisadî devlet teşekküllerine, hazine kefaletini haiz iktisadî devlet teşekkülleri bonolarının iskontosu veya bunlar karşılığı avans; f. hazineye, hazine bonosu karşılığı avans gibi işlemlerdir.

Çağdaş ticarî ilişkilerde, bir hesap sahibinin keşide ettiği *banka çekleri, posta çekleri* ve *hesaptan hesaba nakil* (*virman*) emirleri şeklinde ifade olunan *kaydî para*'nın çok önemli bir yeri vardır. Üçüncü şahıs lehine isdar edilmiş belgenin taşıdığı tutar bu hesabın borcuna geçirilir ve üçüncü şahsın hesabı alacaklandırılır. Şirketler, bankalar arasında, ödemede bulunan bir kimsenin hesabının borcuna bir rakam yazılır ve aynı rakam, ödemeden yararlanacak olan kimsenin hesabına alacak kaydedilmek suretiyle işlemler muhasebe kayıtlarına geçirilir.

Şekilleri ne olursa olsun (çek, virman v.d.), transfer emirleri, bankaya keşidecinin yapmış olduğu ödemeden doğma mevduat üstünden *ödenebilir mevduat* hesapları, bankaca müşterisine açılmış olan bir *kredi* (*ödünç* veya *avans*) aracılığıyle de yerine getirilebilir; bu takdirde, bankanın verdiği ödünç para, müşteriye bir para aracı yaratma imkânı veren bir ön işlem olmaktadır. Bu noktada, özellikle paraya ilişkin meseleler kredi meseleleriyle birleşmektedir.

2. Para aynı zamanda, değerleri ölçmeğe veya daha doğrusu, varlıkların fiyatlarını ifadeye yarayan *bir birimdir*. Her ülkenin kendi parası vardır: Türkiye'de Türk lirası, Fransa'da (yeni) Frank, İngiltere'de Sterlin (ing. lirası), A.B.D.'de Dolar v.d. Birim, genellikle değerli bir maden vezni (ağırlığı) ile ifade olunur (gümüş, altın veya her ikisi). Breton Woods antlaşmalarından beri (1944), hemen bütün para birimleri, milletlerarası antlaşma ile Milletlerarası Para fonunun bilgisi altında tespit edilmiş bir altın ağırlığıyle ifade olunur. Bu fon, her para biriminin ifadelendirmeğe yarayan teorik altın ağırlığını bildiren resmî bir cetveli düzenli olarak yayımlar.

Parasal araçların, her madenî veya kâğıt para üzerinde kayıtlı *itibarî* bir değeri vardır. Önceleri, değerli madenî paralar için bu itibarî değer, paraya esas olan madenin ticarî değeriyle (kâğıt paralar için ise bunları tedavüle çıkaran emisyon bankasına yüklenen ve ilk talep vukuunda hemen ve resmî kurdan altın para ile ödeme mükellefiyetiyle) teminat altına alınırdı. Günümüzde, banknotlar artık altın paraya çevrilebilir olmaktan çıkmıştır; birim paranın değeri soyut bir özellik almıştır; gerçekte *mal* (varlık) ve *hizmetler* fiyatı ile meydana gelmektedir. Denebilir ki, Türk lirasının gerçek değeri, bir madenin ağırlığı değil, fakat Türk lirasının satın aldırabileceği değerlerdir. Buna *paranın iç değeri* denir. Fiyatların çoğu arttığında, para biriminin değeri azalır ve tersine, fiyatlar düşünce yükselir. Fiyat indekslerindeki iniş çıkışlar, para birimi değerindeki değişmeleri gösterir. Daha açık bir ifadeyle, fiyat, varlıkların para karşılığı el değiştirme oranını gösterir (bir kilo ekmeğin 60 kuruş karşılığında el değiştirdiği varsayılırsa, ekmeğin fiyatının 60 kuruş olduğu, fakat liranın değerinin de bir kilo ekmeğin 10/6'sı olduğu söylenebilir). Bir de paranın dış ülkelerdeki mal ve hizmetleri satınalabilme gücü vardır. Buna paranın *dış değeri* denir.

3. Para, belirli bir anda tedavüldeki ödeme araçlarının toplam tutarıdır. XIX. yy.da, bu toplam tutar içinde kuvvetli bir altın ve gümüş para payı da vardı. Zaman akımı içinde itibarî tedavülü teşkil eden banknotlar giderek daha geniş bir yer tutmağa başladı. Sonraları bunlar kaydî mevduatla, yani kaydî para isdarına imkân veren mevduatla tamamlandı ve yer değiştirdi. Türkiye'de tedavüle çıkarılan para miktarı (veya para arzı) 1950'de banknot olarak 862 000 000 TL., ufaklık şeklinde 38 000 000 TL., kaydî para olarak 245 000 000 TL., toplam olarak da 1 145 000 000 TL. idi. 1960'ta sırasıyle bunlar 3 699 000 000 TL. ve 129 000 000 TL., 1 746 000 000 TL. ve 5 574 000 000 TL.ye yükseldi. 1968 Yılında ise banknot olarak para arzı 8 010 000 000 TL., ufaklık olarak 227 000 000 TL., kaydî para olarak da 4 931 000 000 TL. ve toplam tedavüle çıkarılan para miktarı 13 168 000 000 TL. idi.

Kaydî mevduatı meydana getiren başlıca iki unsur, bankalardaki *vadesiz mevduat* ile *posta çekleri* hesaplarında bulunan özel şahıslar mevduatıdır. Paranın meydana getirdiği kitle, o ana mahsus bir kavramdır, fakat az veya daha çok hızla tedavül edişine göre (*tedavül hızı* veya *devir sabit rakamı*, velocity), belirli bir süre içinde (msl. bir yıl) çok daha yüksek bir işlem tutarının ödenmesine yarayabilir. Para kullanılabilirliği (disponibilite) toplamı iktisadî hayatta önemli bir rol oynar. Söz konusu bu toplum çoğalırsa, iktisadî gelişmeyi teşvik eder; aşırı derecede artarsa, fiyatların artmasına; azalırsa, faaliyetlerin azalmasına ve işsizliğe yol açar. Bunun içindir ki, paranın kullanılabilirli-

Foto. LAROUSSE

ğini doğru şekilde ayarlayabilmek için ilgili makamlar bunlara ilişkin istatistikleri yakından takip eder.

4. «Para» kelimesinin üç anlamı içinde, kurallara uygun şekilde bir ülkenin parasını hukuk çerçevesi içinde düzenleyen «para sistemi» ele alınmalıdır. Temel kurallar, *birimin ifadesi*'ni (bir maden ağırlığı veya yabancı para olarak, belirli bir şekilde veya bir değişkenlik marjı ile), *emisyon rejimi*'ni (tavan, karşılık yüzdesi veya bununla ilgili, bir teşkilâtın sürekli gözetimi), *altına ve yabancı paralara çevrilebilme*'yi (konvertibilite) [sınırsız olarak garanti edilebilen veya çeşitli kısıtlamalara tabi], *emisyon* veya *merkez bankasının* devlet içindeki yerini kapsamaktadır. Para sistemleri başlıca iki tür altında toplanır, fakat birçok değişken ve karışım da vardır. *Klasik tür, altın* esasıdır. *Saf altın esası* veya *standardı* (pure gold standart) şu üç şart biraraya gelirse gerçekleşir: a. para birimi bir altın ağırlığıyle ifade olunur; b. toplam para kitlesi, altın miktarıyle yakından ilişkilidir; c. banknotların, ibrazlarında ve kısıtlamasız olarak resmî altın kurdan tahvilleri mümkündür. Ayrıca iki ülke göz önüne alındığında, ödemeler bilançosunun dengeye gelmesi için tedavül eden toplam para miktarının dış ticaret yoluyle olan altın giriş ve çıkışlarına paralel olarak değişmesi vardır. Öteki tür, millî olarak yönetilen paradır. Bu sistemde, devlet altına tahvil imkânını kaldırır ve tedavüldeki para miktarını belirler. Bunun sonucu olarak, birinin değeri daha az istikrarlı ve yabancı paralara tahvili bazı kayıtlarla sınırlıdır.

5. «Para» kelimesinin üç anlamının iktisatçıların geleneksel olarak paraya verdikleri üç fonksiyonu vardır: ödeme veya mübadele aracıdır (*tertium permatutionis*), değerlerin ölçülmesine (*tertium comparationis*) yarar ve bir de değer rezervidir. Fakat aynı aracın üç fonksiyonu da yerine getirmesi şart değildir. Eskiden Fransa'da olduğu gibi, ödeme araçlarından ayrı bir *hesaplaşma parası* da bulunabilir. Değerleri muhafaza (yani daha ileride kullanmak üzere alış gücünü israf etmeme) için de, madenî veya kâğıt paraların biriktirilmesinden başka usullere de başvurulabilir. Verimsiz nakit mevcudunun (veya rezerv) artması veya bunların tedavüle çıkarılması, iktisadî hayatta ciddî sarsıntılar doğurur.

Birkaç yıldan beri, paranın yeni bir fonksiyonu ortaya çıktı: ekonominin stratejik yönetimi için gerekli araç rolü. Para disponibiliteleri toplamını azaltıp çoğaltarak ve bunları şu veya bu kesime yönelterek, kısıtlama ve zorunluklara başvurmaksızın, hükûmet iktisadî hayat üstünde derin bir etki kazanmaktadır.

Para teorisi. Para konusunu ele alan iktisatçılar uzun süre paranın gerçekte ne olduğunu ve hangi temellere dayandığını araştırdılar. Kimi parayı değerini kendi «bonitas intrinseca»sından alan bir *mal* (meta) gibi görüyor. Kimine göre ise para, değerini devlet otoritesinden alan bir *sembol*, bir *işaret* veya *hukukî bir senet*'ti.

Günümüzde uzmanların asıl üzerinde durdukları mesele para miktarıyle fiyat oynamaları ve genel iktisadî faaliyet arasındaki ilişkilerdir. İktisat teorisi, bu iki olay arasında belirli bir ilişki olduğunu kabul etmemekle birlikte para miktarındaki değişikliklerle fiyat değişiklikleri arasında bir bağın bulunduğunu fakat bu bağıntının başka etkenlerin (para tedavülünün hızı, üretim miktarın değişmesi v.b.) etkisiyle en-

madenî para basımı

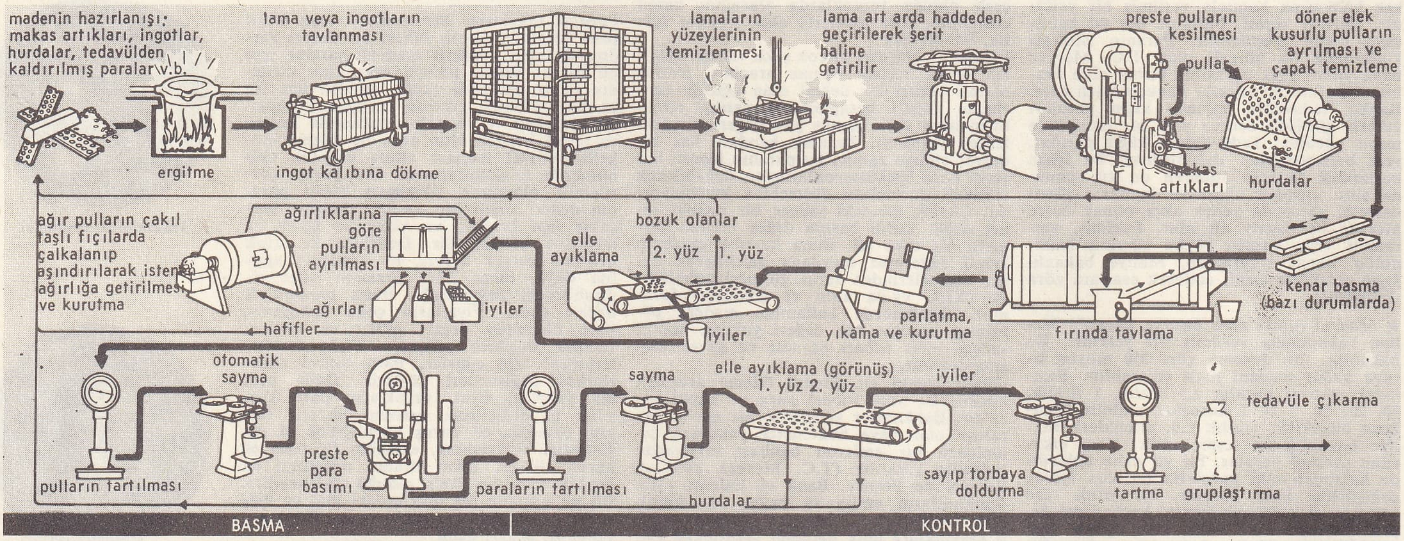

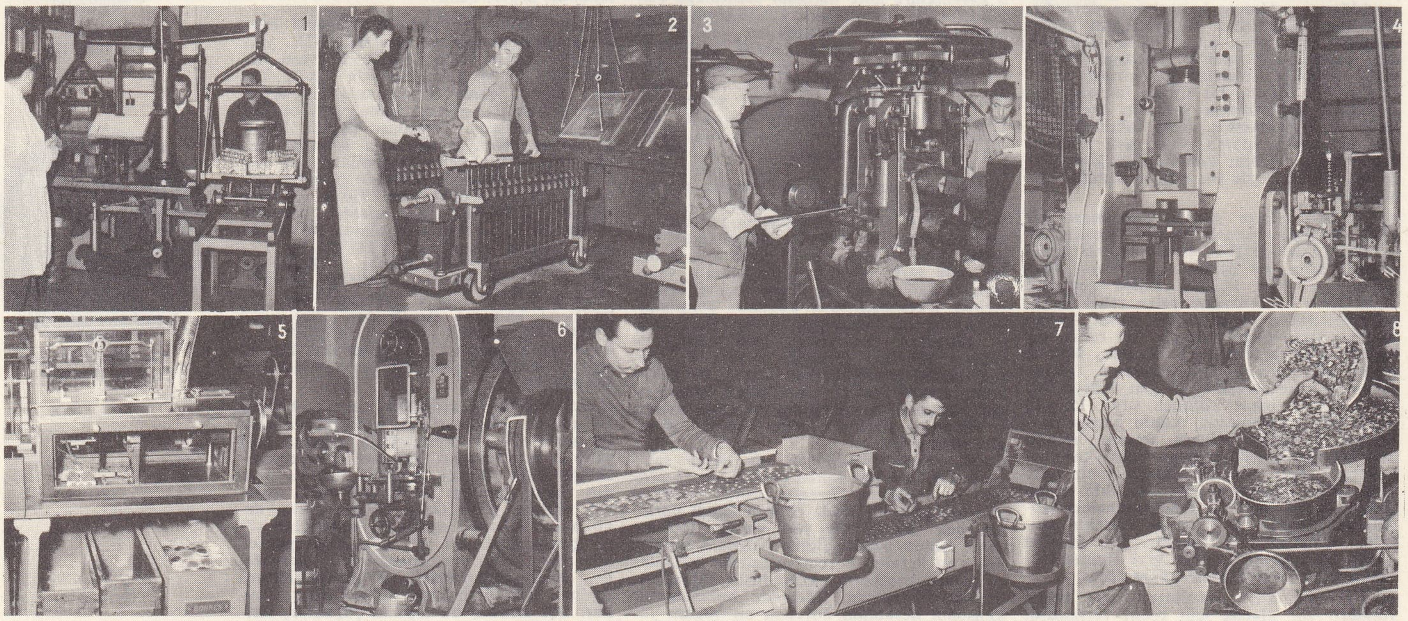

1. maddenin tartılması; 2. ingot kalıbına dökme; 3. haddeden geçirme; 4. pul kesme; 5. pulların ayıklanması; 6. preste para basımı; 7. kalite kontrolu; 8. sayma

BAŞLICA PARA BİRİMLERİ

ÜLKELER	PARA BİRİMLERİ	
Afganistan	afgani	eşit 100 pul
Almanya (BATI)	batı almanya markı	— 100 fenik
Almanya (DOĞU)	doğu almanya markı	— 100 fenik
Amerika B. devletleri	amerikan doları	— 100 sent
Arabistan (SUUDÎ)	riyal	— 22 kirş
Arjantin	arjantin pezosu	— 100 sentavos
Arnavutluk	arnavutluk leki	— 100 kentar
Avustralya	avustralya doları	— 100 sent
Avusturya	avusturya şilini	— 100 groşen
Belçika	belçika frangı	— 100 santim
Birleşik Arap cumh.	mısır lirası	— 100 kuruş
Birmanya	birmanya kıyatı	— 100 pya
Bolivya	bolivya pezosu	— 100 sentavos
Brezilya	yeni brezilya kruzeyrosu	— 100 sentavos
Bulgaristan	bulgar levası	— 100 stotinki
Burundi	burundi frangı	— 100 santim
Büyük Britanya	sterlin	— 20 şilin
Cebelitarık	cebelitarık lirası	— 20 şilin
Cezayir	cezayir dinarı	— 100 santim
Çekoslovakya	çekoslovak kronu	— 100 heller
Çin Halk cumhuriyeti	çin juanı	— 10 tsjao
Çin (MİLLİYETÇİ)	yeni taivan doları	— 100 sent
Danimarka	danimarka kronu	— 100 öre
Dominik cumhuriyeti	dominik pezosu	— 100 sentavos
Ekvador	ekvador sükrü	— 100 senta
Fas	dirhem	— 100 fas frangı
Filipinler	filipin pezosu	— 100 sentavos
Finlandiya	finlandiya markkası	— 100 pennia
Fransa	fransız frangı	— 100 santim
Gambiya	gambiya lirası	— 20 şilin
Gana	yeni gana sedisi	— 100 peseva
Gine	gine frangı	— 100 santim
Guatemala	guatemala ketzali	— 100 sentavos
Güney Afrika cumhuriyeti	güney afrika randı	— 100 sent
Habeşistan	habeşistan doları	— 100 sent
Haiti	haiti gurdu	— 100 santim
Hindistan	hindistan rupisi	— 100 paisa
Hollanda	hollanda florini	— 100 sent
Hollanda Antilleri	hollanda antilleri florini	— 100 sent
Honduras	honduras lempirası	— 100 sentavos
Honduras (İNGİLİZ)	honduras doları	— 100 sent
Irak	ırak dinarı	— 1000 fils
İndonezya	rupi (rupiya)	— 100 sen
İran	iran riyali	— 100 dinar
İrlanda	irlanda lirası	— 20 şilin
İspanya	ispanyol pezetası	— 100 sentimos
İsrail	israil lirası	— 100 agorot
İsveç	isveç kronu	— 100 öre
İsviçre	isviçre frangı	— 100 santim
İtalya	italyan lireti	— 100 çentezimi
İzlanda	izlanda kronu	— 100 orar
Japonya	japon yeni	— 100 sent
Kamboç	kamboç riyali	— 100 sen
Kanada	kanada doları	— 100 sent
Katar	dubai riyali	— 100 dirhem
Kenya	kenya şilini	— 100 sent
Kıbrıs	kıbrıs lirası	— 1000 mils
Kolombiya	kolombiya pezosu	— 100 sentavos
Kore (GÜNEY)	güney kore vonu	— 100 çon
Kore (KUZEY)	von	— 100 çon
Kosta Rika	kosta rika kolonu	— 100 sentimos
Kuveyt	kuveyt dinarı	— 10 dirhem
Küba	küba pezosu	— 100 sentavos
Laos	laos kipi	— 100 at
Lesotha	güney afrika randı	— 100 santim
Liberya	liberya doları	— 100 sent
Libya	libya lirası	— 100 kuruş
Lübnan	lübnan lirası	— 100 kuruş
Lüksemburg	lüksemburg frangı	— 100 santim
Macaristan	macaristan forinti	— 100 filter
Madagaskar	malgaş frangı	— 100 santim
Malavi	malavi lirası	— 20 şilin
Malaysia	malaya doları	— 100 sent
Maldiv adaları	maldiv rupisi	— 100 sent
Mali	mali frangı	— 100 santim
Malta	malta lirası	— 20 şilin
Meksika	meksika pezosu	— 100 sentavos
Nepal	nepal rupisi	— 100 pis
Nijerya	nijerya lirası	— 20 şilin
Nikaragua	nikaragua kordobası	— 100 sentavos
Norveç	norveç kronu	— 100 öre
Pakistan	pakistan rupisi	— 100 paisa
Panama	panama balboası	— 100 sentesimos
Paraguay	guarani	— 100 sentimos
Peru	sol	— 100 sentimos
Polonya	polonya zlotisi	— 100 groszi
Portekiz	eskudo	— 100 sentavos
Romanya	romen leyi	— 100 bani
Seylan	seylan rupisi	— 100 sent
Sierra Leon	leon	— 100 sent
Singapur	singapur doları	— 100 sent
Somali	somali şilini	— 100 sent
S.S.C.B.	rus rublesi	— 100 kopek
Sudan	sudan lirası	— 100 kuruş
Suriye	suriye lirası	— 100 kuruş
Şili	şili eskudosu	— 100 sentesimos
Tanzaniya	tanzaniya şilini	— 100 sent
Tayland	tayland bahtı	— 100 satang
Tonga adaları	tonga paangası	— 100 senti
Trinidat ve Tobago	trin ve tobago doları	— 100 sent
Tunus	tunus dinarı	— 1000 milyem
Türkiye	türk lirası	— 100 kuruş
Uganda	uganda şilini	— 100 sent
Uruguay	uruguay pezosu	— 100 sentesimos
Ürdün	ürdün dinarı	— 1000 fils
Venezuela	venezuela bolivarı	— 100 sentimos
Vietnam (GÜNEY)	vietnam kuruşu	— 100 sent
Vietnam (KUZEY)	vietnam dôngu	
Yugoslavya	yugoslav dinarı	— 100 paras
Yunanistan	drahmi	— 100 lepta
Zambiya	zambiya kıvaçası	— 100 ngwee

gellenebileceğini ileri sürer. Bu çeşitli unsurlar arasındaki bağıntı Irving Fisher'in şu formülünde özetlenmiştir: PH = FM. Bu formülde P para miktarını, H tedavül hızını, F fiyatları ve M üretilen mal miktarını gösterir. İktisatçılar para miktarından fiyatlara doğru tek taraflı bir etkinin bulunduğunu günümüzde kabul etmezler; Fisher'in formülünü serbest bir şekilde yorumlayarak, formüldeki unsurun herhangi birinde birtakım aksamaların veya ayarlamaların olabileceğini kabul ederler.

● *Milletlerarası para reformu.* Milletlerarası para sisteminin rolü ve işleyişi, son yıllarda sert tartışmalara yol açtı. Bunun sebebi, meselenin özelliğini meydana getiren teknik yanların, asıl meseleyi de fazlasıyle aşmış olmasıdır. Bu mesele, görünürde, aralarında ilinti bulunmayan çeşitli sorulardan doğmaktadır: sterlinin geçirdiği kriz, altın esasına dönüş, altın fiyatının yeniden tespiti, Milletlerarası Para fonunun reformu, Avrupa'da amerikan yatırımları, gelişme yolundaki ülkelere yardım v.b. Daha belirli olarak, tartışmalar, milletlerarası cari para sisteminin, yani altın kambiyo esasının fayda ve sakıncaları çevresinde toplanıyor. İkinci Dünya savaşı ertesinde, altın esasına ve paraların konvertibilitesine dönüşün nesnel olarak mümkün olmadığı görüldü. Alacaklı bakiye gösteren ödemeler dengesi sayesinde, sadece A.B.D.'nin bir konvertibilite ve transferabiliteye sahip olduğu görüldü. Merkez bankalarındaki faydalanılabilecek altın ihtiyatlarının zayıflığı dolayısıyle, avrupa ülkeleri bu imkânları öngöremiyordu. Kalkınmalarını gerçekleştirmek için A.B.D.'den medet uman başlıca avrupa ülkeleri, tediye aracı olarak altına muadil doları kabul zorunda kaldılar. Muazzam bir üretim ve ihraç potansiyeline dayanan dolar, tartışılmaz bir alış gücüne sahip bulunduğu için, bu mümkündü. Dolar, böylece bir anahtar para veya bu rolü tarih boyunca oynamış olan sterlinle birlikte bir *ihtiyat parası* halini almış oldu. Batı dünyası ülkeleri, dış ödemeleri için altına muadil olarak kabul edilen ve kendi paralarına karşı sabit bir kurla tahvili mümkün bir yabancı para (döviz) [özellikle dolar olarak] kitlesi bulundurmağa başladılar. Uygulamada, altın kambiyo esası (gold exchange standard) kullanılıyordu. A.B.D., su götürmez bir şekilde Batı'nın tek hâkim gücü olarak kaldığı sürece, bu sistem büyük mahzurlar yaratmadan işledi. Avrupa paralarının tekrar istikrar kazanmasını ve milletlerarası bir mübadele ve ödeme şebekesinin tekrar kurulmasını sağladı. Öte yandan A.B.D., yatırımlarla, bağışlarla, yardımlarla dünyayı donatarak, sermaye ile yapılan işlemlerdeki bilançoların açığını, cari işlemlerdeki bilançoların bakiye fazlalıklarıyle (özellikle ticarî bilanço ve yatırım gelirleri bilançoları) telâfi etti ve bu sistemin işlemesini sağladı. Bu yolla, çeşitli batı dünyası ülkeleri, ihtiyatlarını kuvvetli dövizlerle yani dolar ve sterlinle beslemiş oluyorlardı. Bununla beraber, sonraki yıllarda, A.B.D.'nin global ödemeler dengesi açık vermemekte devam ettiyse de, avrupa ekonomilerinin tekrar canlandırılması, bu ekonomilerin likit rezervlerinin güçlenmesine yol açtı. Aynı zamanda, dünya altın üretiminin bir kısmı, A.B.D.'den başka tarafa akmaktaydı. Böylece, avrupa ülkelerinin durumu günden güne düzeldikçe ve

yabancı diyarlardaki amerikan yatırımları etkilerini göstermeğe başladıkça, altın kambiyo esasının kendi içindeki esaslı çelişki de açıkça ortaya çıktı. Çeşitli millî bankaların rezervleri kısmen veya tümüyle anahtar para ile meydana getirildiğinden, bunların beslenmesi, ancak bu paraları tedavüle çıkaran ülkelerdeki ödemeler dengesinin açığıyle mümkün olmağa başladı. Gittikçe artan likidite ihtiyacını karşılamak için, bu açığın sürekli olması gereklidir. Böyle devamlı bir açık, anahtar paraya duyulan güveni sarsar. Oysa bu güven, sistemin işlemesi için ilk şarttır. Bu durumda ortaya iki varsayım çıkmaktadır: ya dolar nadir ve kuvvetli olarak kalacak ve milletlerarası likidite kaynakları kuruma tehlikesiyle karşılaşarak zamanla milletlerarası mübadelelerin gelişmesini frenleyecek veya dolar bollaşıp zayıflayacak ve güven eksikliğinden ötürü sistem çökecektir. Gerçekte, amerikan varlıklarının tedricî bir azalışına tanık olunmuştur. 1950'den 1957'ye kadar, amerikan bilançosunun global açığı 10,1 milyar dolara yükselmiştir. 1958'den 1965'e kadar ise 22,3 milyar dolara ulaşmıştır. 1949'da 24,5 milyar dolar iken ve 1965'te 15 milyar dolara düşerken, resmî ve özel yabancı dolar varlıklar 1949'daki 6,4 milyar dolardan, 1965'te 25,2 milyar dolara yükselmiştir. Bu yekûn içinde. derhal konvertibl merkez bankaları resmî varlıkları 1965'te 13,5 milyar dolara, yani amerikan altın stokuna eşit seviyeye ulaşmaktadır. Böylelikle, elinde dolar bulunan ülkeler, altın stokunu kurtarmak için A.B.D.'nin dolar devalüe ederek bu paraya sahip olanları ağır kayıplara uğratmasından çekiniyorlardı.

Bu duruma bir çare bulmak için, çeşitli reform projeleri teklif edildi: altın fiyatının yükseltilmesi, esnek kambiyo paritesi, birden fazla kambiyo (döviz) rezervleri, rezervlerin merkezîleştirilmesi.

Altın kambiyo esasının terk edilmesi ve altın esasına dönüş, özellikle Heilperin, Ruveff ve Roy Harrod tarafından teklif edildi; rezerv aracı olarak dolar ve sterlinin terk edilmesi, en az yüzde 100 kadar bir oranda, altın fiyatında bir artış (yani doların bir devalüasyonu) yaratacaktı. Bu çözüm yolunun şu kusurları olduğu ileri sürüldü: 1. millî ve milletlerarası çıkarları göz önünde bulundurmamak: altın esasına dönüş, ülke içinde ücretlerin yüzdesiyle ilgili bazı tedbirlerin kabulünü gerekli kılacaktır (enflasyonun hortlamaması için fiyat ve ücretlerde genel bir düşme ihtimali); 2. dolar fiyatının düşürülmesiyle spekülatörler ve altın üreten ülkeler (özellikle S.S.C.B.) için elverişli bir ortam yaratmak; 3. kambiyo borsalarını allak bullak etme tehlikesi: bazı ülkeler, dolar karşısında durumlarını muhafaza ederken, ötekiler kâğıt - dolar dalgalanmalarından kendi paralarını masun tutacaklardı.

Esnek kambiyo kurlarının benimsenmesi, Kanada'yı örnek olarak alan ufak bir amerikalı iktisatçılar grubu tarafından ileri sürüldü. 1950'den 1961'e kadar, bu ülkede kendi parası için esnek bir kambiyo kuru uygulanmıştı. Bununla beraber, ortaya çıkan bir para krizi yüzünden sabit bir kambiyo kuruna dönmek zorunda kalındı. Bu çözüm yolunun kalıpçı ve şeklî olduğu ileri sürüldü. Gerçekten de, sabit olsun olmasın, kurlar daima esnektir. 1967'deki sterlin devalüasyonunun da hatırlattığı gibi, hiç bir para bir devalüasyon tehlikesinden masun değildir. «Birden fazla kambiyo kuru» formülü, en değişik bileşimleri kapsayan bir usuldür. Rezerv paraların çoğalması (Lutze, Mandling, Zolotas planları); altına az çok bağlı birleşik veya kolektif (ortaklaşa) bir rezerv aracı meydana getirme (Bernstein, Posthuma v.b.nin bir süre için Fransız hükûmetince benimsenmiş *Composite* veya *Collective resserve unit*'i) bu bileşimlerden bazılarıdır. Bu rezerv birimleri sanayileşmiş ufak bir ülkeler grubu içinde, belirli miktarda millî paranın ortaklaşa ortaya konuşuyle doğacak ve bu da ilgili ülkelere, bu fondan orantılı bir pay sağlayacaktı. Bu takdirde, ödemeler, meselâ yüzde 90 itibarıyle altınla, yüzde 100 itibarıyle de munzam rezervlerle yapılacaktı. Bu sistem, dolar ve sterlinin ödeme aracı olarak ortadan kalkması sonucunu veriyordu. Teknik açıdan, rastlantılara boyun eğmek tehlikesiyle karşı karşıya idi. Para, işbirliğinin geleceği bakımından hiç bir güven sağlamıyor ve çözümlenmesi güç anlaşmazlıklar bile yaratabiliyordu.

«Rezervlerin merkezîleştirilmesi» formülü Triffin planında uygulandı. Bu yazar, Milletlerarası Para fonuna evrensel bir merkez bankası rolü vermekteydi. Sözü geçen plan dolar ve sterlinle halen meydana getirilen para rezervleri sisteminin terk edilmesini öngörüyordu. Fona üye ülkeler buraya para rezervlerinin en az yüzde 20'sini, halihazır ve gelecekteki döviz varlıklarının tümünü, toplam rezervlerinin en azından yüzde 20'sine kadar olan kısmını yatırmak zorundaydı. Bir kambiyo garantisi taşıyan ve faiz getiren bu depozitolar, yatırmış olanların emrinde bulunacaktı. Mevduatlar yoluyle yapılacak ödemeler ancak bir muhasebe işlemi olarak kalacak ve miktarları değişmeyecekti. Milletlerarası Para fonu bu mevduatla çeşitli ülkelerin piyasalarında *open market* (açık pazar) yatırımları yapabilecekti. Planındaki devalüasyon tehlikesini bertaraf edebilmek için Triffin, milletlerarası rezervlerin yıllık yüzde 4,5 olarak yükseltilmesi sınırını öngörüyordu. Milletlerarası Para fonu, zamanla, milletlerarası likiditeler yaratacak bir kuruluş haline kendiliğinden gelecek ve bu da devletlerin para hükümranlıklarının bir kısmından vaz geçmesini ve mukabilinde bu konuda belli bir ölçüde işbirliğini kabul etmelerini gerektirecekti. Sözü geçen işbirliği bugün için genellik kazanmamıştır (ancak sterlin olayındaki gibi krizlerin giderilmesinde uygulanmaktadır) ve «sağlam bir şekilde kurularak meselelerin çözümlenmesini ve milletlerarası para sisteminin bugün olduğundan daha az tehlikeli olarak işlemesini mümkün kılacak işbirliğinden» (Dieterlen) hayli uzaktır.

Aylar süren tartışma ve pazarlıklardan sonra, batı dünyasının büyük malî güçlerini biraraya getiren On'lar grubu (A.B.D., İngiltere, İsveç, Kanada, Japonya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Almanya) çok daha sınırlı bir çözüm yolunu seçerek fransız tezi ile (sadece altına tamamlayıcı olarak milletlerarası yeni likiditeler yaratmak) amerikan tezi («kâğıt-altın» yaratmak) arasında bir uzlaşmaya ulaştı. 26 Ağustos 1967 antlaşması, milletlerarası yeni likiditeler ihtiyacı büyük bir çoğunlukça kabul edildiği takdirde, Milletlerarası Para fonu çerçevesi içinde açılmış özel çekiş haklarını öngörüyordu. Başka bir deyişle, bu çekiş hakları, bir ülkeye, Milletlerarası Para fonu aracılığıyle öteki ülkeler paralarını alma serbestisi sağlamaktan ibaretti. Avrupa ülkeleri bu alanda özel çekiş haklarının Para fonu içinde ancak yüzde 85 bir çoğunlukla kararlaştırılmasını sağladı (oysa, bugüne kadar, her önemli karar yüzde 80 bir çoğunlukla alınabilmekteydi). Avrupa Ekonomik topluluğunun altı ülkesinin toplam oy hakkı, aşağı yukarı yüzde 17'yi bulduğundan, «Altılar» bir veto hakkı elde ettiler. Böylece blokaj azınlığı yüzde 15'e indirilmiş oldu. Oysa evvelce A.B.D. kendi başına oyların yüzde 20'sinden fazlasını elinde tuttuğundan veto hakkına sahip tek ülkeydi. Birlik oldukları zaman, «Altılar» veto hakkına sahiptir. Bu da işlerine gelmeyen her karara, etkin bir şekilde karşı çıkabilmelerini sağlamaktadır. Yeni krediler için öngörülecek ödeme şekillerine (bunlara yeniden *ortaya koyma* işlemleri denir) gelince, bu konuda, hem ciddî hem de yumuşak kurallar anlaşma ile belirlenmiştir.

— Milletlerarası huk. «Barış zamanında» devletler arasında ortak bir para sistemi kurmak için anlaşmalar imzalanır. Başlıca para uzlaşması, 1865'te Paris'te, Belçika, Fransa, İtalya ve İsviçre arasında, Latin Para birliğinin (1869'da Yunanistan da katıldı) kurulmasıyle sonuçlanan uzlaşmadır. Altın ve gümüş para basmanın kabulüne ve altın ile gümüş arasında bir değer ilişkisi kurulmasına dayanan bu sistem, 1914'e kadar aksamadan devam etti. Daha sonra, savaşın yol açtığı mübadele farkları dolayısıyle bozuldu ve millî para reformlarıyle, onları takip eden istikrarlı durumlar yüzünden ortadan kalktı.

Savaş zamanındaki işgaller, işgal edilen ülkelerin para birimlerinde kimi zaman değişikliklere yol açar. İki dünya savaşı sırasında Fransa ve Belçika'ya alman markının sokulması ve işgal yetkililerinin keyfî bir mübadele haddi kabul ettirmesi bunun bir örneğidir.

— Nümism. En eski paralar, M.Ö. VII. yy.da görülür. İlk paralar çeşitli âlet ve silâh şekli verilmiş madenlerdi; bunlar önceleri davarlarla birlikte değer ölçüsü olarak kullanılıyordu; zamanla bütün pazarlarda ve alışverişlerde maden davarın yerini almağa başladı.

Firavunlar devrinde para yerine bütün madenler (altın, elektrum, gümüş, bakır, kurşun, demir) kullanılırdı. Mısır resimlerinde bu madenlerin ocaklardan çıkarıldıkları şekilde küçük ve işlenmemiş cevher parçaları halinde kullanıldıklarını görürüz; bu cevherler kimi zaman toz haline getirilerek küçük torbalara konulur, kimi zaman eritilerek kalıp veya çubuk haline getirilir, kimi zaman da çeşitli büyüklükte halkalar (tabnu) olarak dökülürdü. Madenlerin şekli ve saflık derecesi göz önünde tutulmaz, değerleri sadece tartıyle yani ağırlıklarıyle ölçülürdü; bu yüzden de istenilen ağırlığı elde etmek için halkaları ve çubukları kesmek, daha küçük parçalara bölmek sıkıntısından kurtulmak için Mısırlılar belirli ağırlıkta çubuklar ve kalıplar yapmağa başladılar. Böylece de tabnu'nun onda bir değerinde olan *kite* ortaya çıktı. Aynı gelişme Ön Asya'da da görülürdü. Yahudiler'de, filistin ve fenike halklarınada madenlerin ağırlık birimi hem «saymak» hem de «tartmak» anlamına gelen *sicle* idi. Homeros zamanında yunanlılar altının ağırlığını ve değerini «talantion» olarak hesaplarlardı; altın ve gümüşün pek bulunmadığı eski İtalya'da ve para yerine bakır külçeler kullanılırdı.

Resmî makamların veya özel bankacıların bu maden külçeleri üzerine bir marka vurarak madenin ağırlığını ve değerini halka garanti etmeleriyle bugünkü anlamda ilk para ortaya çıktı. Eski Yunanlılarda paranın bulunuşu üstüne çeşitli söylentiler dolaşırdı. Kimine göre para Kroisos'tan az önce Lydia'lılar tarafından icat edilmişti; kimine göre ise paranın mucidi Argoslu Pheidon'du. Eğriboz (Euboia), Algina, Naksos, Keos, Paros, Siphnos'taki ilk paralar gümüştür; elektrum ve altından olanlar az çok kesinlikle, kroisos'tan ve Midilli (Lesbos), Sisam (Samos), Kapıdağı (Kyzikos), Namurtköy (Kyme), Foça (Phokaia), Miletos, Efes krallarından önceki Lydia krallarına atfedilir; bazı gümüş, altın ve elektrum paraları ise ilk olarak nerede kullanıldıkları bilinmemekle beraber şekilleri bakımından aynı devirdendir. Demek ki, kelimenin tam anlamıyle, resmî para M.Ö. VII. yy.da büyük ticaret merkezlerinde aynı zamanda ortaya çıkmıştır.

Para Eski Yunanistan'da süratle yayıldı. Çeşitli şehirlerin paraları birbirlerinden tipleri ve ağırlıkları bakımından farklıdır; bu da bazı darphanelerin aiginetikos ağırlık sistemini, başkalarının ise, Attike, Miletos, Fenike, Korinthia, Eğriboz v.d. sistemlerini uygulamalarından ileri geliyordu. Her sistemde, miyar «drahmi» (dr) veya «stater» (çift drahmi) idi. Asya'daki bölgelerde para birimi, ağırlığı sistemlere göre değişen «şekel» idi; başlıcaları Media şekel'i ile yahudi şekel'i idi. Sicilya ve Güney İtalya'da, esas gümüş paraya «nomos» ve bazen de «litra» (libra, lira) denirdi, çünkü bu para, bir libre ağırlıkta bir bronz külçenin ağırlığına eşit bir gümüş ağırlığını temsil ediyordu. Aynı ülkelerde, başlıca para bölümleri dekalitron, hemilitron, tetra (4 ons), trias (3 ons), heksas (2 ons) ve ons'dur. Sicilya - İtalyan sisteminde «litra» büyük birim, ons da küçük birimdi. Eski yunan medeniyetinin bronz para birimi «khalk» (khalkus) ve başlıca bölümleri olan «lepton» ve «hemilepton»dur. Aiginetikoe ve Feidon sisteminde, gümüş drahminin ağırlığı 6,28 gr idi, Lydia sisteminde, elektrum stateri 15,90 gr gelirdi. Attike drahmisi 4,36 gr, media şekel'i veya pers drahmisi 5,60 gr, fenike gümüş stateri 11,20 gr, İskender'in altın stateri 8,60 gr, yahudi gümüş şekel'i 14,25 gr, korinthos gümüş stateri ise 8,42 gr idi. Ağırlıkları dolayısıyle aldıkları isimlerden başka, eski yunan paraları halk arasında, çoğunlukla tiplerine, menşelerine, bunları çıkarmış olan kişilere veya tedavüle çıkarılmalarını gerektiren özel durumlara göre de adlandırılırdı. Bu şekilde, (kroisos'tan) krezeit, (Dara'dan) dareikos, (Philippos'tan) philippeios, (İskender'den) alek-

sandreios, (Kyzikos'tan) kyzikenos, (Lampsakos'tan) lampsakenoi stateres v.d. bilinmektedir. Atina'nın gümüş paralarına, şekillerinden ötürü baykuş; Aigina paralarına «kaplumbağa»; kanatlı at Pegasus'a benzediğinden, Korinthos paralarına «tay»; Dionysos'un «sista»sını konu olarak almış anadolu paralarına «sistofores» adları verilirdi.

Eski yunan paralarının tipleri pek çok değişiklik gösterir. Yüzyıllar boyunca, sanatın gelişmelerini takip eder; çoğu kere sanat eserlerinden veya çağdaş olaylardan ilham alır. M.Ö. V. ve IV. yy.larda, Syrakusai, Terina (Güney İtalya), Tesalya'da Larissa, Anadolu'da Lapseki (Lampsakos) ve Kolophon paraları, birer gravür şaheseridir. Son derece değişik tiplerde ve üzerlerinde tüm eski yunan tarihi ve mitolojisi temsil edilmiş paralar basmış olan, aşağı yukarı beş ilâ altı yüz kral veya hanedan ve yine bin dört yüze yakın şehir bilinmektedir. Orta İtalya'nın en eski paraları, kocaman dikdörtgen şeklinde bakır külçelerdir, üzerlerinde öküz, domuz v.b. hayvan kabartmaları bulunur. Bu külçeler, 327 gr'lık roma libresi esas alınarak hazırlanırdı. Aralarında 4 veya 5 libre gelenler vardı ve 1 litrelik paralara «as» veya «assis» denildiğinden, bunlara da «quadrussis» ve «quincussis» adları verilirdi. As'ın altında yarım as, «triens», «quadrans», «sextans» ve ons (yani as'ın on ikide biri) bulunurdu. Zamanla, bu bölümler kalmış, fakat paraların ağırlıkları devamlı olarak azalarak o hale gelmiştir ki as, bir librelik ağırlıktan librenin üçte bir ağırlığına (109 gr), sonra bir ons'un ağırlığına (27 gr) inmiş ve «ons ası» adını bundan dolayı almıştır. Gümüş para basma Roma'ya ancak M.Ö. 269 yılında girdi, fakat roma sikkesi tarihi çok daha sonraya, M.Ö. 180'e rastlar. Darphane, Juno Moneta tapınağının ayrı bir kısmına yerleşmişti. Bu darphanede üç çeşit para basıldı: «denarius» (akçe) veya drahmi (10 bakır as değerinde ve 4,30 gr ağırlıktaydı); «quinarius» veya yarım akçe ve «sestertius» veya yarım quinarius. Altın para Roma'da ancak Sulla devrinde basılmağa başlandı: buna «aureus» veya «nummus aureus» adı verildi.

Roma imparatorluğu süresince, halkın elinde tedavülde olan paralar şunlardır: «aureus» ve altın «quinarius», yani yarım aureus; gümüş akçe ve «quinarius»; ayrıca, çaplarına göre nümismatların vaktiyle büyük bronz, orta bronz ve ufak bronz olarak sınıflandırdıkları ve günümüzde daha sistematik olarak, sestertius ve «dupondii» olarak ayrılmakta olan bronz paralar vardır. İstisnaî olarak, «madalyon» denilen ve büyük boy (kat sayılı) altın, gümüş ve bronz paralar da vardır. Büyük Constantinus imparatorluğun para sistemini tamamen reforma tabi tuttu ve altın olarak: «solidus» yani «altın akçe», «semissis» yani yarım solidus ve «tremissis» veya «triens»i (yani altın akçenin üçte biri) ihdas etti. Gümüş olarak, miliarense (veya millares), siligua ve yarım siligua'yı ihdas etti. Bu paralar, Bizans imparatorluğunda da devam etti. «Barbar»lar, Constantinus'un paralarını basmağa devam ettiler. Meselâ, Merovenj Franklarında, altın akçe, altın akçenin üçte biri ve yarım silikos veya gümüş akçe kullanılırdı.

İmparatorluk paralarının arka yüzleri tarihin resmî arşivleri demektir. Meselâ, Hadrianus'un devrinde çeşitleri 2 500'den az olmayan arka yüz vardır ve bunlar 1 600 latin parası ve 900 eski yunan parası olarak ayrılır. Augustos için, 550; Neron için, 300'e yakın, Vespasianus için 520; Marcus Aurelius için 850'dir.

Ortaçağda ve modern çağlarda, devri temsil rolü paradan alınıp madalyona verilmiştir. Gerçekte de, çağdaş paralar genellikle, uzun yıllar kullanılacak şekilde belirli kalıplara göre yapılır, bütün bir siyasî rejim boyunca sürer; sadece bu paralardaki tarihler, harfler, semboller ve tedavül damgaları değiştirilir.

● *Türklerde para,* Orta Asya'da Türkler komşu ülkelerle yaptıkları alışverişlerde *çek* adı verilen kâğıt para kullandılar. Arap tarihçisi Ebu Suca, bu çeklerin Moğol devrinde daha çok kullanıldığını yazar. Kırtas* adı da verilen kâğıt paralar, Moğollardan önce Suriye'de (Meliküládil, Nureddin Zengi zamanında) ve Anadolu Selçukluları tarafından kullanılıyordu. Moğollarda kâğıt para, Cengiz Hanın oğlu Ögedey Kaanın emriyle çıkarıldı (1236). Bölgede tacirler arasındaki işlemler çek ve kâğıt paralarla yapıldı. İlhanlılar zamanında çince adıyle *çao* denilen kâğıt paraların İran'da kullanılması için gösteriler düzenlendi. Moğollar para yerine gümüş külçeler, ufak paraları olmadığı için onun yerine kadak (*khadak*) denilen ipek kumaş parçaları kullandılar. Bozkırlarda madenin az ve gümüş külçenin kullanışsız oluşu yüzünden bunların saklandığı özel yerler vardı. Küçük gümüş paralar buralara ancak Çin ve İran gibi komşu ülkelerden geldi veya onların etkisiyle kullanıldı. Moğollar zamanında 2 274 gr ağırlığında ve türkçe *yastuk,* farsça *baliş* denilen altın ve gümüş külçeler kullanılıyordu. Bunlar eski Göktürk, Tokuzoğuz, Uygur ve Karahanlılar zamanında da yürürlükteydi. Bu yastuk'ların onda biri *sum,* ellide biri *satır*'dı. Samanoğullarının Maveraünnehir'e hâkim oldukları zamanda basılan *müseyyebî,* Harizm'de basılan *tazca* adlı 2,27 gr'lık karışımlı gümüş dirhemler, Karahanlılar zamanında, yine karışımlı olarak basılan gümüş veya gümüş-bakır dirhemleri, bu yastuk'un binde biri olan *sum*'un yüzde biri oranındaydı. İdil Bulgarlarında bu dirhemlerin karşılığı olarak *tiyin* (sincap derisi) kullanılırdı. Hulâgu Han zamanında yazılan *Tansukname*'de Türkistan'da saf altının 500 miskalinin birim olarak bir balis sayıldığı, altından sikkeler basılmadığı yazılıdır. Gümüş külçelerin de böyle ayarlı olduğu biliniyor. Samanoğulları devrinde Kuzey veya Doğu Türkistan'dan getirilen külçeler saf olduğundan, halis gümüş olarak satın alınır, ticaret maddesi sayılanları için gümrük ödenirdi. Bu tür külçelerin büyüklerine, yani yastuk'larına *tamgaç-gümüş* veya *gümüş-cam,* sum olanlarına *tamgaç-gümüş sumu* denirdi. Bunlardan 50 satırlık gümüş camların (800 miskallik yastuk'lar) islâm kaynaklarında ticarette kullanıldığı bildirilir. Asya Türklerinin, ayrıca, *akçe* denen para birimini kullandıkları da tarih kaynaklarından anlaşılıyor. Osmanlılarda para birimi olarak Asya Türkleri ve Selçuklulardan alınan akçe kullanılıyordu. Akçenin birim olarak sürekli değişikliklere uğraması sonucu yeni para çıkarma gereği doğdu. Akçeden daha büyük ölçüde para keslince osmanlı paraları buna göre ayarlandı. XIV. yy.da Memlûklularda akçe kullanılıyordu. 1415 Yılında Mısır Memlûklarından Melikülmüeyyed (1412-1421) adına *müeyyidî* (medinî) adlı para değerinde bir sikke çıkarıldı, bu değerde bir sikkenin Kanunî devrinde Osmanlılarda da kullanıldığı anlaşılıyor. 1524 Tarihli Mısır kanunnamesine göre Mısır'da her 25 *para* bir altına eşdeğerdi. Para, Kanunî devrinde 2, Murad III'ün son günlerinde 2,5 akçe değerindeydi. Murad IV devrinde (1622-1639) bastırılan yeni bir sikke, osmanlı onluklarından çok hafif ve akçelerden daha ağırdı; bunlar beş kıratan biraz daha yüksekti. Mısır parası, istanbul parasına oranla daha hafif ve daha düşük ayardaydı. Süleyman II (1687-1691) devrinde bir para 4 akçeye karşılıktı. Ahmed II devrinde, 1691'de bir para üç akçe, aynı yıl bir para 4 akçe değerindeydi. Ahmed III devrinde tuğralı ve tuğrasız kuruşlar, zolota ve bunların küçükleri olan 20, 10 ve 5 paralıklar kestirildi. Mısır'da basılan paralar 60 ayarında, İstanbul'da kesilenler ise 70 ayarında olduğu için aralarında 10 dirhem kadar bir fark vardı. Vurguncular bu farktan yararlanarak mısır parasını istanbul parasıyle değiştirdiklerinden, hileli paralar çoğaldı. Bunun için 1704'te sikkenin düzeltilmesi gereği doğdu. Halk, ayarı eksik olan paraları darphaneye teslim ederek yeni basılan paralardan almağa başladı. Yeni kesilen *zolota,* 90 akçe yani 30 para değerindeydi. 1725'te sağ paranın 40 adedinin bir kuruşa geçmesi kararlaştırıldı. Mahmud I devrinde bir para 3 akçe üstünden işlem gördü. Mustafa III devrinde (1757-1774) ilk olarak 60 para değerinde çifte zolotalar ortaya çıktı. Bundan başka 30, 20, 10 ve 5 paralar basıldı. Abdülhamid I zamanında 9 dirhem ağırlığında 60 *paralık*'larla 30, 20, 10, 5 ve 1 paralıklar kesildi. 1787'de *istanbul zeri mahbubu yarımı* 70 paraya, *rubiye*'si 50 paraya *mısır zeri mahbubu yarımı* da 60 paraya geçti. Mahmud II devrinde kuruşluklar vilâyetlerde 60 paraya geçmeğe başladı. Abdülmecid 1840'ta sikke ayarını düzeltmeğe karar verdiğinden Londra'dan yeni makineler ve teknisyenler getirildi. 1843 Sonlarına doğru 40, 20, 10, 5 ve 1 paralık sikkeler basıldı. 1898'de, bileşiminde yalnız gümüş ve bakır bulunan bir karışımdan 148 000 lira tutarında 10,5 paralıklar basıldı. Halk bunlara *metelik* diyordu. Mehmed VI devrinde 40 ve 10 paralıklar basıldı. Cumhuriyet devrinde 1924 tarihli ve 411 Sayılı kanunla 100 paralıklar çıkarıldı. 1940 Tarihli 2257 Sayılı kanuna göre 200 000 lira tutarında 80 000 000 adet 10 paralık bastırıldı.

Marcel Carné'nin «Paradideki Çocuklar»

— Tar. *Türkiye'de kâğıt para.* Birinci Dünya savaşına kadar altına çevrilmeyen paralar, biri 1840-1863, öteki 1876-1879 yılları arasında olmak üzere, devlet tarafından iki defa çıkarıldı. Mahmud II devrinde Yeniçeri ocağının kaldırılması, Yunan isyanı ve osmanlı-rus savaşı büyük masrafları gerektirmişti. Abdülmecid devrinde Tanzimat'ın ilânıyle gerekli ıslahat hareketleri de büyük harcamalara yol açacaktı. Ülkenin siyasî, sosyal ve iktisadî durumu iyi değildi. Bu şartlar içinde ihtiyaç duyulan parayı sağlayabilmek için kâğıt para çıkarmaktan başka çare bulunamadı. 1840'ta 160 000 liralık *kaimei muteberei nakdiye* çıkarıldı. Yüzde 8 faiz getiren bu kaimelerin toplanacak vergilerle ödenerek 8 yıl içinde tedavülden çekilmesi ümit ediliyordu. İlk çıkarılan kaimeler 500 kuruşluktu ve elle yazılmıştı. Aynı yıl içinde 50, 100, 250 kuruşluk kaimeler de tedavüle çıkarılarak bunların toplamı 400 000 liraya yükseltildi. Bunlar elle yazılmış olduğu için kolayca taklit ediliyordu. Bu bakımdan 1842'den itibaren bastırılmağa başlandı ve İstanbul dışındaki vilâyetlerde tedavülden kaldırıldı. Madenî paraya alışık olan halk, kâğıt paralara fazla güvenmiyordu. İlk yıllar, kaimeler, üzerlerinde yazılı değerlerin yüzde 30'una kadar düştü; ancak devletin, faizleri gününde ödemesi ve gümrüklerce nakit paraya eşdeğer kabul edilmesi, kâğıt paraya karşı güveni sağladı ve madenî paralarla başa baş tedavül edilmeğe başlandı; 1844'te üçüncü defa bastırılan kaimeler, yüzde 6 faiz getiriyordu; fakat büyük değerlerde tedavüle sokulduğu için alışverişi güçleştirdiği gerekçesiyle 1848'de bir kısmı küçültülerek yeniden bastırıldı. 1851'de 10 ve 20 kuruşluk kaimeler de piyasaya çıkarıldı. Halk artık kaimeye alışmıştı, bu bakımdan yeni bastırılan paralardan faiz de kaldırıldı. Böylece tedavülde faizli ve faizsiz para olmak üzere iki tip kaime vardı. Halk, uzun yıllar kaime paralara karşı güven duydu; ancak her ihtiyaçta basılmasına devam edildiği için bunların miktarı ihtiyacın üstüne çıktı. Değerleri de düşmeğe başladı. Devlet malî buhran içinde olduğu için bunları tedavülden kaldıramıyordu. Kaimelerin taklitleri dışarıdan ülkeye girdiği için bunlara artık güvenilmiyordu. Piyasanın da baskısıyle Osmanlı devletinin Galata bankerleri, fransız sermayedarları, Osmanlı bankası ve İngiltere'den sağladığı borçlar ve halktan topladığı ianelerle 1863 temmuz-ağustos ayları içinde tedavülden kaldırılması sağlanabildi. 1863 Eylülünden itibaren devletin tahsil ve tediye işlemleri yalnız madenî para ile yapılmağa başlandı. Türkiye'de ilk defa tedavüle çıkarılmış olan kâğıt para kötü bir

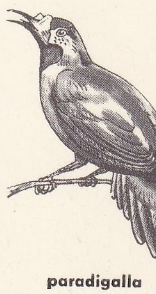

paradigalla

Foto. Forster (LAROUSSE)

yönetim yüzünden 23 yıl ülke ekonomisine çok zararlı olmuştu.

1876-1879 Yılları arasında ikinci bir deneme girişildi. Murad V devrinde iç isyanlar artmıştı. Osmanlı-Rus savaşı için de hazırlık yapmak gerekiyordu. Bütün bu işler için gerekli olan parayı sağlamak amacıyle 1876'da üç milyon liralık kâğıt para çıkarılmasına karar verildi; 31 ağustosta Murad V tahttan indirildiğinden emisyon, Abdülhamid II devrinde yapıldı. Çıkarılan kâğıt paraların arkasında maliye nazırıyle birlikte Osmanlı bankasına ait bir imza vardı. Böylece kaimenin halkın güvenini kazanacağı ümit ediliyordu. Ereğli Kömür işletmeleri, krom madenleri ve bazı akarların gelirleri Osmanlı bankasına bırakılmıştı. Banka, bu imkânları kullanarak tedavüldeki paraları zamanla tedavülden çekecek ve hazineye geri verecekti; yani bu kaimenin özel bir karşılığı vardır. Yeni paraya, ülkenin her yerinde tedavül zorunluluğu konmuştu. Bu hüküm yalnız Hicaz, Yemen, Trablusgarp vilâyetlerine uygulanmayacaktı. Osmanlı devleti Rusya ile savaştığı için giderler büyümüştü. Bu süre için tedavüle 16 000 000 liralık kaime çıkarıldı. Ruslar İstanbul yakınına gelince tedavüldeki kaimelerin değeri de hızla düşmeğe başladı. 1879'da bir altın, 450 kuruşa, hattâ bazı yazarlara göre 12 liraya yükselmişti. Ayastafanos antlaşmasının yapılması da kaimenin değerini arttırmadı. Kâni Paşa, maliye nazırı olunca ülkenin iktisadî ve malî yapısına zararlı olan kaimelerin tedavülden çekilmesi için tedbir almayı gerekli gördü. Vergilerin beşte birinin kaime ile ödenebileceği ve her altın lira karşılığı 4 tane yüzlük kaime verilebileceği kabul edildi. Bu kararnameden sonra kaimenin değeri yeniden düştü; 10 tane yüzlük kaime 1 altın liraya eşdeğer oldu. 1879'da halktan iane toplanarak, kaimelerin tedavülden kaldırılması kararlaştırıldı. Vergiler ve ianeler yoluyle toplanan kaimeler Beyazıt'ta yaktırıldı.

Türkiye'de XX.yy.da kâğıt paralar devlet ve emisyon bankaları tarafından ayrı ayrı çıkarıldı. Osmanlı imparatorluğu 1911'de İtalya ve 1912'de balkan ülkeleriyle savaşmıştı. Ülke her yönden sarsılmıştı. 1914'te Birinci Dünya savaşının başladığı sırada devlet, siyasî, iktisadî ve malî bunalım içindeydi. Ülkenin savunması için tedbirler almak zorunluğu vardı. Devlet giderlerini karşılamak için kâğıt para çıkartmaktan başka çare bulunamadı. Daha önceki denemelerin kötü sonuç vermesi yüzünden halk kâğıt paraya güvenini kaybetmişti. Tedavüle çıkacak para için bir karşılık bulmak gerekiyordu. Osmanlı bankasıyle yapılan görüşmeler sonuç vermedi. Sonunda Osmanlı Düyunı Umumiye idaresi ile anlaşmaya varıldı. (Bk. DÜYUNI UMUMİYE.) İdare, kâğıt paranın kendi denetim ve onayıyle, çıkarılmasını kabul etti. Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan alınan borçlar Düyunı Umumiye idaresine bırakıldı ve tedavüle 6 583 094 lira çıkarıldı. Düyunı Umumiye idaresiyle 3 temmuz 1915'te yapılan mukavele gereğince paranın karşılığı bütünüyle altın olarak Berlin ve Viyana'da mühürlü sandıklar içinde, idarenin emrine teslim edildi. Bu kaimeler altınla eşdeğer tedavül etti. Fakat savaş giderlerinin artması üzerine savaşın sonuna kadar tedavüle çıkarılan kâğıt paralar yedi kerede toplam (yaklş.) 161 100 000 lirayı buldu. Bunların değeri de düştü; altın ve gümüş paralar piyasadan kalktı; ufak para sıkıntısı başladı. 1915'te altın 101 kuruştu; 1918'de 472 ve 1923'te 777 kuruşa çıktı.

Kurtuluş savaşından sonra Türkiye cumhuriyetine Osmanlı imparatorluğundan 158 750 000 liralık, karşılığı olmayan kâğıt para devredildi.

— Teknol. Bugün para yapımında şu işlemler uygulanır:

a) *döküm.* Hammaddeler, çok değişik tipteki fırınlarda eritilir, sonra levha ve külçeler halinde dökülür;

b) *haddeleme.* Kesme işleminden sonra elde edilecek sikkelerin istenen ağırlıkta olması için, levhalar art arda hadde silindirleri arasından geçirilerek gereken kalınlığa getirilir. Haddeleme işlemleri, yerine göre, önce sıcak, sonra soğuk veya tamamıyle soğukta yapılır. Silindirin maden üzerinde bıraktığı çukurları gidermek için, zaman zaman haddelemeye ara verilerek maden yeniden eritilir;

c) *kesme.* Şerit veya levha halindeki maden, zımba ve matrislerden meydana gelen klasik takımlarla donatılmış preslerde kesilir. Elde edilen sikkeler, kusurlu olanları ayırmak için bir ön kontroldan geçirilir. Kesme artıkları denilen delikli şeritler yeniden döküme gönderilir;

d) *kordon çekme* veya *kenar basma.* Biri doğrusal ve alternatif hareket yapan, birbirine paralel iki takım veya döner bir tambur ile sabit bir yatak arasından sikkeleri geçirmeğe dayanan bu işlemin amacı, baskı sırasında yan tırtılların meydana gelmesi için madeni kenarlardan sıkıştırmaktır;

e) *ikinci pişirme, parlatma.* Sikkeler ikinci bir pişirmeden geçirildikten sonra, pişirme sırasında meydana gelmiş oksitleri giderecek madenin yüzeyine parlak bir görünüm kazandıran özel bir işlem uygulanır;

f) *baskı* veya *darp.* Kusurlu olanları ayırmak için son bir elemeden geçirilen sikkeler, para presleriyle yapılan baskı işleminden sonra hazır olarak çıkar.

Duruma göre, yapım safhalarında çeşitli tamamlayıcı işlemler yer alır.

1. Ayarın tam olabilmesi için, altın veya gümüş paraların ağırlığına tanınan tolerans çok azdır; baskıdan önce, sikkeler otomatik terazilerde tartılır ve ağırlıkları düşük vezin ile yüksek vezin arasında olanlar iyi, ağırlıkları tanınan tolerans sınırı dışında kalanlar hafif ve ağır olarak ayrılır. Baskıdan sonra, altın paralar yeniden otomatik terazilere gönderilir.

2. Değerli madenlerden yapılan paralar ayrıca, çelik veya demir bir zemin üzerine atılarak, bileşimlerinde bir hata olduğunu gösteren anormal bir ses çıkaranlar ayrılır.

3. Altın ve gümüş paraların ayar kontrolu önce döküm ağızlarında, sonra basılmış paralar arasından seçilen örneklere göre yapılır. Baskı takımı, iki sikke kalıbı ile bir bilezikten meydana gelir. Su verilmiş çelikten yapılan sikke kalıplarının üzerinde, paranın yüzüne ve arkasına basılacak şekillerin kabartma veya oyuk izleri bulunur; bilezik ise, yine su verilmiş çelikten yapılma halka şeklinde bir parçadır; basılacak paranın çapına göre ayarlanmış ve kenarı, yine basılacak para kenarının düz veya tırtıllı istenmesine göre düz veya tırtıllı yapılmıştır. Sikke kalıpları, bilezik içine yerleştirilen sikke, iki kalıp arasında katı halde kalıplamadan geçirilecek ve kenarları dahil son biçimini alacak şekilde, bileziğe oturacak gibi yerleştirilmiştir. Kenarlarında kabartma yazılar bulunacak paralar için, bilezik üç parça halinde yapılır; bir dış bilezikle birleştirilen bu üç parça, para kalıptan çıkarılacağı zaman birbirinden ayrılır. Buna kırık bilezik usulü denir. Bilezikli baskının uygulanmağa başlamasından sonra, para kenarlarının düzgün olması sağlanmıştır.

Madalyaların basımı da gene aynı usullere göre, bilezikli veya bileziksiz olarak yapılır; bileziksiz baskıdan sonra kenarlar tornada şekillendirilir.

Modern usullerde, para ve madalyalar için baskılar, ya doğrudan çelik üzerine kazılmış ya da daha çok, makine ile basılmış damgalardan yararlanarak hazırlanır. Bir baskıyı «çekmek» için, su verilmiş çelikten yapılan ve üzerinde, paraya basılacak kabartmalar bulunan damga, çelik bir blok içine gömülüdür ve bu blok, çukur olarak ters arka yüzünde damganın «izi»ni taşır. Sonradan baskı tezgâhtan geçirilir, sonra da bir daldırma ve bir ısıtma-soğutma işlemi uygulanır.

◆ **Paralanmak** dönşl. f. Parası yokken para sahibi olmak. (ML)

PARA sıf. (fr. k.). Petrografi. Tortul bir kayacın başkalaşmasından ileri gelen: *Bu gnays para değil ortognaystır.* (L)

PARA i. Bot. Kauçuk ağacı sütünün pıhtılaşmasıyle elde edilen madde. (L)

PARA— veya **PAR—**, yun. *para* kelimesinden alınan ve önüne getirildiği pek çok kelimeye «yanında, ötesinde, üstünde, boyunca, çevresinde, doğru, karşı, hemen hemen v.b.» gibi değişik anlamlar kazandıran önek. || Lat. *parare,* korumak, süslemek'ten alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek.

— Kim. Benzen serisinde, 1-4 konumundaki çekirdekte iki kere ornatılmış türevleri belirtmek için kullanılan önek. (Bk. BENZEN.) [Başka bileşikler için kullanıldığı zaman bu önekin belirli bir anlamı yoktur ve çoğunlukla izomerleri (*paratartarik asit*) veya polimerleri (*paraldehit*) belirtir.] (L)

PARA, Amazon'un ağızlarından biri; Amazon ve Tocantins nehirlerinin birleşmesiyle oluşur. (L)

PARA, Brezilya'da şehir. Bk. BELEM.

PARAAMİNOBENZOİK sıf. (fr. *para-amino-benzoïque*). Biyokim. *Paraaminobenzoik asit* (veya *P.A.B.*), B vitamini grubundan benzoik asit türevi. Bk. VİTAMİN.

— ANSİKL. Bakteriyol. *P. A. B.* bazı bakterilerin gelişmesi için gerekli bir etmendir. Sülfamitlere karşıt etkisi olduğundan, bu ilâçlarla tedavi edilen bir hastadan alınmış patolojik ortamdan bir mikrobu ayırmak için o mikrobun üretildiği besiyerine P.A.-B. katılır.

— Eczc. Paraaminobenzoik asidin sodyum tuzu, düşük dozlarda, folik asit sentezini kolaylaştırmağa yarar; günde 20 ile 40 gr'lık yüksek dozda, tifüs tedavisinde kullanılır; damar yoluyle vücuda verilirse prokain gibi etki gösterir (astma, amfizem). Zehirli değildir ve kolayca vücuttan dışarı atılır. (L)

PARAANTRASEN i. (fr. *paraanthracène*). Kim. *Eşanl.* DİANTRASEN.

PARABANİK sıf. (fr. *parabanique*). Kim. *Parabanik asit* veya *oksalilüre* denen oksalik üreit için kullanılır.

— ANSİKL. *Parabanik asit,* ürik asit, aloksan ve hidantoyin'in yükseltgenmesiyle meydana gelir. Sentezi, oksalik asidin fosfor oksiklorür eşliğinde üreye etkimesiyle yapılır. Kapalı zincirli, $C_3O_3N_2H_3$ formülünde, 243° C civarında ayrışarak ergiyen bir maddedir. Bazlarla, kolayca oksalürat halinde hidratlaşabilen tuzlar verir. Alkaliler etkisiyle üre ve oksalik asit halinde ikiye ayrışır. (L)

PARABASİS i. («öne doğru ilerlemek» anlamında yun. k.). Esk. ed. Yunan komedisinde, yazarın seyircilere hitap ettiği bölüm.

— ANSİKL. *Parabasis* esnasında koro, halka doğru ilerler ve yazar, korobaşının ağzından, kişisel yakınmalarını, siyasî düşüncelerini, sevgilerini ve kinlerini serbestçe açıklardı.

Tam bir parabasis 6 bölümden meydana gelirdi; önce *kommation* (küçük şarkı) adı verilen anapaistos mısralı bir çeşit küçük şarkı; uzun anapaistos mısralı parça; *pnigos* (soluk kesilmesi) [şair şikâyetlerini bu bölümde dile getirir ve hasımlarına çatar]; sonra tanrılara bir çeşit yakarma veya yergili şarkı olan *od;* od'dan sonra dört ölçülü trokhaikos ile yazılan *epirrema* (söyleve ilâve). Parabasis'e yalnız eski komedide (Aristophanes) rastlanır. (L)

PARABELLUM i. (önek *para* ve lat. *bellum,* savaş'tan). Ask. Eskiden alman ordusunda kullanılmış olan otomatik tabanca. (Parabellum'un gereğinde omuza dayanabilecek bir dipçiği vardır.) [L]

PARABİAGO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Milano ili), Olona yakınında; 16 700 nüf. Dokuma (ipekli kumaş) ve makine sanayii. (L)

PARABİYOZ i. (fr. *parabiose*). Biyol. Fizyolojik gözlemlere imkân veren organ aşılama tarzı.

— ANSİKL. Biyol. Hayvan kurtçukları *parabiyoz* ile birleştirilebilir; meselâ iki amfibyum kurtçuğu böğürlerinden veya iki böcek kurtçuğu (*rhodmus*) başlarından birbirine bitiştirilir; böylece iki kurtçuk arasında madde alışverişi, özellikle içsalgıların karşılıklı olarak değiştokuşu sağlanır. Pa-

rabiyozu ilk defa Paul Bert gerçekleştirmiştir (1860).

— Fizyol. *Sinir parabiyozu,* anormal derecede şiddetli ve uzun süreli bir irkilme sonucunda bir sinirin çalışmasını ortadan kaldıran yapısal değişiklik. (L)

PARABOL i. (yun. *parabole,* eşitleme'den fr. *parabole*). Mat. Bir düzlemin, «odak» denen sabit bir noktadan ve «doğrultman» denen sabit bir doğrudan eşit uzaklıktaki noktalarının geometrik yeri. || *Parabol kolu,* asimptotu bulunmayan ve noktaları sonsuza giden bir düzlem eğrinin kolu.

— ANSİKL. Mat. Bir *parabol*'ün odağı F, doğrultmanı da DD olsun. Doğrultman boyunca düz bir cetvel, bu cetvelin üzerine de bir BAC gönyesi yerleştirelim; uzunluğu AC'ye eşit olan bir ipin bir ucunu odağa, öbür ucunu da C noktasına tespit edelim; sivri bir uç yardımıyle ipi gönyenin AC kenarı boyunca gererken AB kenarı cetvel üzerinde kaydırılırsa sivri uç bir parabol yayı çizer.

Böylece, sürekli bir hareketle eğrinin bir yayı çizilmiş olur. Parabolün bir simetri ekseni vardır; bu eksen, odaktan doğrultmana indirilen Fx dikmesidir. Ff'nin ortasındaki O noktası tepe noktasıdır ve Ff uzunluğu da parabolün parametresidir.

Parabolün bir noktasındaki teğet, odaktan çıkan doğruyle ve bu noktadan eksene çizilen paralelle eşit açılar yapar. Bu temel teoremden parabolün çoğu özelliklerine varılabilir: odağın teğetlere göre simetriklerinin geometrik yeri doğrultmandır; odağın teğetler üzerindeki izdüşümlerinin geometrik yeri Oy tepe teğetidir v.b.

Parabol, bir odağı ile buna komşu tepesi sabit kalan, öteki odağı ise sonsuza giden bir elipsin veya bir hiperbolün limiti olarak düşünülebilir.

Eksenine ve tepe teğetine oranlanan bir parabolün denklemi $y^2 - 2px = O$'dır; p parametreyi gösterir. Eğrinin bütün çapları eksene paraleldir.

Eğri ile bir AB kirişi arasında kalan parabol parçasının alanı, AB'ye paralel CD teğeti ve A ile B'den eksene çizilen paralellerle elde edilen ABCD paralelkenarının alanının $\frac{2}{3}$'üne eşittir.

Bu alanın Arkhimedes tarafından yapılan hesabı, tüketme ilkesinin en ünlü uygulamasını gösterir. (L)

PARABOLİK sıf. (fr. *parabolique*). Mat. Parabol şeklinde olan: *Parabolik çizgi.* || *Parabolik hareket,* bir parabol çizen bir noktanın hareketi.

— Elektr. *Parabolik radyatör,* dönel paraboloit biçimindeki parlak madenî bir yüzeyin odak noktası yakınlarına yerleştirilmiş bir direncin elektrik akımıyle akkor dereceye kadar ısıtılması ilkesine dayanan ve ateşi görülebilen ısıtma cihazı. (Bu ısıtıcı istenilen yöne çevrilebilir.)

— Opt. *Parabolik ayna,* yüzeyi, bir parabolün ekseni etrafında dönmesinden oluşan ayna. Bk. PARABOLOİT. (L)

PARABOLOİT i. (fr. *paraboloïde*). Mat. Merkezi olmayan, fakat yalnız bir simetri ekseni bulunan ikinci dereceden yüzey: *Paraboloit, eliptik veya hiperbolik olabilir.* || *Değme paraboloidi,* doğrusal bir yüzeye, bu yüzeyin bütün bir ana doğrusu boyunca teğet olan hiperbolik paraboloit. || *Dönel paraboloit,* ekseni etrafında dönen bir parabolün oluşturduğu yüzey. || *Eliptik paraboloit,* eksene paralel olmayan herhangi bir düzlemle elde edilen bütün kesitleri bir elips olan paraboloit. || *Hiperbolik paraboloit,* eksene paralel olmayan herhangi bir düzlemle elde edilen bütün kesitleri bir hiperbol olan paraboloit.

— İnş. *Hiperbolik paraboloit.* Bk. ANSİKL.

— Opt. *Dönel paraboloit,* ekseni üzerinde sonsuzda bulunan bir noktanın tam görüntüsünü odağında veren yansıtıcı yüzey. (Parabolik aynalar, ekseni üzerinde bir yıldız için stigmatiktir; fakat eksenden biraz uzaklaşan yıldızlar için leke görüntü yanlara doğru genişler ve koma meydana gelir.)

— ANSİKL. Mat. *Paraboloit*'ler, sonsuzdaki düzleme teğet olan ikinci dereceden yüzeylerdir. Değme noktasının doğrultusu aynı zamanda bu yüzeylerin eksen doğrultusudur. Bu nokta x'ler ekseni üzerinde düşünüldüğünden (p ve q sabitlerdir), eliptik bir paraboloidin denklemi $2x = \frac{y^2}{p} + \frac{z^2}{q}$ ifadesiyle, hiperbolik bir paraboloidin denklemi de $2x = \frac{y^2}{p} - \frac{z^2}{q}$ ifadesiyle verilebilir. Her iki paraboloitin eksene paralel bir düzlemle kesiti bir paraboldür. Eliptik paraboloitlerin, birbirine paralel iki seri dairesel kesitleri vardır. Hiperbolik paraboloitlerde ise, karşılıklı olarak iki doğrultman düzleme paralel iki doğru serisi vardır.

— İnş. Çok büyük hacimleri ara mesnetler kullanmadan örtmek için, *hiperbolik paraboloit* biçiminde bir yüzey kullanılabilir.

PARAGUAY
Asuncion'da Bağımsızlık meydanı ve Vierge-de-l'Assomption kilisesi (Panteon)

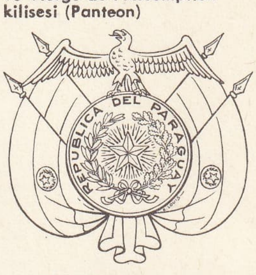

PARAGUAY armması

PARAGUAY haritası

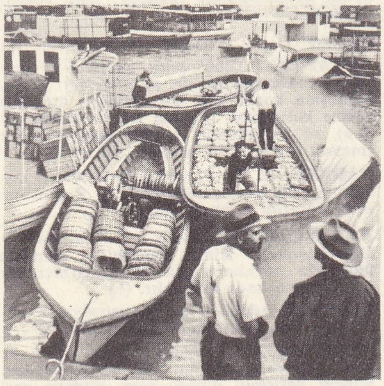

PARAGUAY: Parana'da yemiş pazarı

Foto. Vasconcelles, Almasy (LAROUSSE)

Bu yapı, küçük boyutlu geçirimsiz elemanlarla tamamlanan ve kenarlardan itibaren gerilen madenî kablolarla, betonarme ince bir kabukla veya çok katlı bir sızdırmazlık örtüsüyle korunan ahşap parkelerle gerçekleştirilebilir. (L)

PARACAS, Peru'da (Ica idare bölgesi) yer, Büyük Okyanus kıyısında. Burada bulunan mezarlarda üslûbu ve konuları nuzca sanatını andıran şallar, halılar ve işlemeler ortaya çıkarıldı. (L)

PARACELSUS (Philippus Aureolus Theophrastus BOMBASTUS VON HOHENHEİM, — denir), alman hekimi ve filozofu (Einsiedeln, Zürich yakınları 1493'e doğr.-Salzburg 1541). 1526'da çağrıldığı Basel üniversitesinde verdiği derslerle hekimlikte yeni bir çığır açtı. Galenos, İbni Sina ve Razi'ye şiddetle çattı ve eserlerini halkın önünde yaktı. 1528'de Basel'den ayrılarak yeniden gezginci hekimliğe başladı. Ders vererek, gözlem yaparak, çok kere kovuşturmaya uğrayarak, şehirden şehire dolaştı. 1537-1540 Arasındaki bu dönemde, başlıca eserlerini yayımladı.

Paracelsus'un tedavi anlayışı, dış dünya (*makrokosmos*) ile insan organizmasının çeşitli kısımları (*mikrokosmos*) arasında varsaydığı bir ilişkiye dayanır. Ona göre, kalp güneşe, beyin aya tekabül eder. Paracelsus, özgüller doktrinine ve kimyasal tedaviye öncülük etti. Cerrah olarak, özellikle «limus terrae» nazariyesiyle ün kazandı. Buna göre organik maddeye dönüşebilen lenf (tabiî merhem) kendiliğinden dokuları yenileyebilmektedir. Ayrıca, genç kalmayı sağlayan iksiri elde ettiğini, bunu denediğini ve *homunculus*'u yarattığını ileri sürdü. (L)

Paracna-Paramita (*En Yüce Bilgelik*), I. ve II. yy.dan kalma çeşitli budha'cı eserlerine verilen ad. Her çeşit kavram ve varlık biçimlerinin boşluğunu öne süren bu eserleri D.T. Suzuki, Zen Budha'cılığı üstünde Denemeler (1940-1955) adlı kitabında parçalar halinde yayımladı ve inceledi. (L)

PARAÇOL i. Bk. PARAŞOL.

PARAD i. (fr. *parade*). Spor. Eskrimde rakibin hamlesini çelerek önleme eylemi veya tarzı. (Bk. ANSİKL.) || Bir boks karşılaşmasında bir boksörün rakibinin yumruklarını, sağ ve sol elin bilek kısmıyle dışa veya içe çelmesi. (Bir boksör paradlarda ne kadar başarılı olursa o kadar az yumruk yer ve az fena puan alır. Bazı boksörler rakiplerini paradlarla ilk raundlarda yorar ve sonra döverek maçı kazanırlar.)

— ANSİKL. Eskrimde başlıca sekiz *parad* çeşidi vardır: birinci parad, en çok kullanılan paraddır, fakat koltuk altını açık bıraktığı için de en tehlikeli olanıdır. Öbürleri sırasıyle: ikinci parad, üçüncü parad, dördüncü parad, beşinci parad veya dört çaprazlama, altıncı parad, yedinci parad veya yarım çevre, sekizinci parad. Bu paradlar birinci, ikinci ve öbür duruşlarda yapılan tuşlardan korunmak içindir. Ayrıca, çifte parad olarak kullanılan dört çevreleme ve altı çevreleme paradları vardır. (LM)

Parade, Jean Cocteau'nun bir perdelik gerçekçi balesi. Müzik: Erik Satie, koreografi: L. Massine, dekor ve kostümler: Pablo Picasso. İlk olarak 1917'de Paris, Châtelet tiyatrosunda temsil edildi. Bellibaşlı dansçılar: Léonide Massine, N. Zverev, L. Woizirovsky, Şabelska. Bu balede Pablo Picasso, rus tarzını bırakarak öncü avrupa biçimini benimseyen Diaghilev ile işbirliğine girdi. Erik Satie bu bale için dokunaklı ve sade parçalar besteledi. Yoksul bir sirkin kapısında iki çığırtkan, çinli bir hokkabaz ile amerikalı küçük bir kız, aylakların ilgisini çekmeğe uğraşırlar; seyirciler ilgilenmez, çaba boşa gider. (L)

PARADEEP, Hindistan'da (Orissa) şehir, Bengal körfezi kıyısında. 1966'da hizmete giren yeni liman. (L)

PARADESMOZ i. (fr. *paradesmose*). Hücre bil. Plöromitoz sırasında iki santrozon arasında bulunan iğsi iplikler. (L)

PARADİ i. (yun. *paradeisos*, cennet'ten fr. *paradis*). Sinema ve özelikle de tiyatro salonunda en üst balkon, galeri. (M)

PARADİAZEUKSİS i. (önek *para* ve yun. *diazeuksis*, bitiştirme işlemi'nden). Esk. müz. Yunan müziğinde iki tetrakhord'un aralığı. (L)

Paradideki Çocuklar (*Les Enfants du Paradis*), senaryo ve diyaloglarını Jacques Prévert'in yazdığı ve Marcel Carné'nin yönettiği fransız filmi. 1943'te çevrilen ve 1945'te gösterilen bu filim Fransa'daki Funambules tiyatrosunu ve ünlü pandomimacı Delurau ile birlikte Fransa'nın romantik dönemini canlandırmaktadır. Başrollerde Jean-Loius Barrault, Arletty ve Pierre Brasseur'ün oynadıkları bu film, adını XIX. yy. tiyatrolarındaki «küçük loca» anlamına gelen *paradi*'den alır. (M)

PARADİGALLA i. Kadifemsi siyah tüylü ötücü kuş; gagasının dibinde mavi, yeşil ve kırmızı renkli ibikler bulunur. (Paradigalla'lar Yeni Gine dağlarında yaşayan cennetkuşlarıdır.) [L]

PARADİGMA i. («model» anlamında yun. k.). Model olarak alınan bir kelimenin bükünler bütünü.

— Fels. Eflatun felsefesinde, idealar dünyası, içinde yaşadığımız duyulur dünyanın prototipi.

— Leng. *Paradigma bağıntısı*, konuşan kimselerin, belleklerinde ortak yanları bulunan dilbilim unsurları arasında kurdukları ilişki (Saussure buna *çağırım ilişkisi* adını verir): meselâ, *öğretim* kelimesiyle *öğretmen, eğitim* v.b. kelimeleri arasında paradigma bağıntısı vardır. || Belli bir durumda, önerme içinde, aralarında bir seçme yapılabilecek unsurlar arasındaki ilişki; meselâ, *şarkı söylüyor* ve *oynuyor*'un her ikisine de *çocuk* çevresinde rastlanabilir. (Her iki anlamda da paradigma bağıntısı sentagma bağıntısıyle karşıtlaşır.) [L]

PARADİGMATİK sıf. (*paradigmatique*). Paradigma ile ilgili. (L)

PARADİKLOROBENZEN i. (fr. *paradichlorobenzène*). Kim. Benzenin 1-4 konumundaki iki klorlu türevi; beyaz billûrsu bir maddedir, suda çözünmez, organik eriticilerde çözünür. (Böcek ve parazit zehiri olarak kullanılır.) [L]

PARADİSİ (Domenico), italyan bestecisi ve klavsencisi (Napoli 1710 - Venedik 1792). Porpora'nın öğrencisiydi. Eserleri: *Alessandro in Persia* (İskender Pers Ülkesinde) [1738]; *Phaeton* (1745); *12 Gravicembalo Sonatı* ve elyazması başka birçok beste. *La majör Toccata*'sı ve piyano sonatları yayımlanmıştır. (L)

PARADİSİA i. Çokyıllık otsu bitki; kökleri lifli, çiçekleri güzel ve duru beyazdır; yalnız bir türü vardır: *Paradisia liliastrum*. (Zambakgillerden.) [L]

PARADOKS i. (önek *para*, yanında ve yun. *doksa*, kanı > *paradoksos*'tan fr. *paradoxe*). Yaygın görüşe aykırı düşünce: *Bazan «paradoks» denilen şeyden pek hoşlanırım ama, safsataya kadar gitmeyi hiç sevmem* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Weber paradoksu*. Bk. ANSİKL.

— Mat. ve Mant. *Matematik paradoks* veya *mantık paradoksu*, yanlışlığı herkesçe bilinen, fakat büyük bir kesinlikle ortaya konulan sonuç. (Bu paradokslardan en eskileri Parmenides ve Zenon'un [özellikle Akhilleus* ve kaplumbağa] paradokslarıdır. Cümleler teorisinde ve matematik mantıkta da birtakım paradokslar ortaya çıkar. Bunlar mantığın ve matematiğin temelleri üstüne derin araştırmalara yol açtı.)

— Mekan. *Fergusson paradoksu*, görünüşte birbirinin aynı olan üç çark, dişliler aracılığıyle birbirinden farklı hareket ettiren mekanik düzen.

— ANSİKL. Fiz. Dip kesitleri aynı olan çeşitli biçimdeki kaplar, diplerinden itibaren eşit yükseklikte su ile doldurulur. Sıvının kapların dibine yaptığı basınç kuvveti, şekilleri ne olursa olsun bütün kaplar için aynıdır; buna karşılık, kapların içindeki sıvının ağırlığı bulunduğu kabın şekline göre, değişir. Görünüşteki bu çelişme, *hidrostatik paradoks*'tur. Bu paradoks şöyle açıklanır: kap içindeki sıvının ağırlığı dibe olduğu kadar yan çeperlere de basınç yapar; şu var ki çeperin bir düzlem elemanı, sıvının,

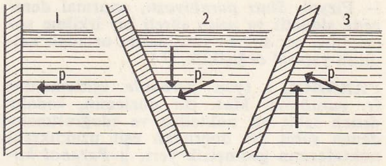

düşey bileşeni sıfır olan (şekil 1) ve elemanın sıvı yüzeyine doğru eğikliğine göre yukarıdan aşağıya (şekil 2) veya aşağıdan yukarıya (şekil 3) yönelen basıncıyle karşı karşıya kalır. Böylece, çeperin bütün elemanlarına uygulanan basınç kuvvetlerinin düşey bileşenlerinin bileşkesi sıfır olursa, kaptaki sıvının ağırlığı dibe yapılan basınca eşit, bileşke yukarıdan aşağıya doğru yönelmiş olursa, bu ağırlık dibe yapılan basınçtan fazla, bileşke aşağıdan yukarıya yönelmiş olursa sıvının ağırlığı dibe yapılan basınçtan az olacaktır.

— Fizyol. *Weber paradoksu*. Bir sinir teli elektrikle uyarılınca, çoğu zaman, bu telin yanıbaşındaki daha başka bir telden sinir alan bir kasın da kasıldığı görülür; «sinir iletimi»nin yalnız uyarılan sinir telinden olabileceği, yanı başındaki tellere geçemeyeceği ilkesiyle çelişen bu paradoksal kasılma, elektrotonustan ileri gelir ve kimyasal veya mekanik bir uyarıcı kullanılırsa bir daha tekrarlanmaz. (L)

PARADOKSAL sıf. (fr. *paradoxal*). Paradoksla ilgili veya paradoks niteliği taşıyan. (M)

PARADOR i. İspanya'da otel; çoğu lüks olan bu oteller ispanyol turizm teşkilâtı tarafından işletilir. (L)

PARADOXİDES i. Yanak uçları çok büyük, plevraları dikenli, pigidyumu küçük olan trilobit; kuzey yarımküre ve Avustralya'da Orta Kambriyende bulunur. (En büyük türlerinden biri olan *Paradoxides Bohemicus*, Bohemya'da kambriyen tabakasında bulunmuştur.) [L]

PARADOXORNİS i. Siyah ve beyazla karışık esmer veya kızıl renkli, küçük boylu ötücü kuş; baştankaralara yakın olmakla beraber boyuna göre gagası çok iridir, âdeta papağan gagasını andırır; Asya'nın tropikal bölgelerinde sürüler halinde yaşar. (*Paradoxornithidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PARADOXURUS i. İndonezya ve Çin'de yaşayan etçil memeli hayvan. (Miskkedisigillerden.)

— ANSİKL. *Paradoxurus*, geceleri ortaya çıkan çevik ve kurnaz bir hayvandır; ağaçlarda yaşar, hepçil beslenir; gövdesi uzunca, bacakları kısa, kuyruğu uzun ve sarılgandır; boyu kediyi, rengi misk kedisini andırır. (L)

PARA eyaleti, Kuzeydoğu Brezilya'da eyalet, Amazon'un aşağı çığırının her iki kıyısında; 1 929 000 nüf. Merkezi *Belem*. Sıcak ve yağışlı iklim hüküm süren eyalet toprakları sık ormanlarla örtülüdür. Ekonomi, devşirmeciliğe (kauçuk, para cevizi) dayanır. (L)

PARAF i. (fr. *paraphe*). Kısa imza. (M)

PARAFAZİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *phasis*, konuşma'dan fr. *paraphasie*). Patol. Konuşma bozukluğu; bir kelimeyi ötekinin yerine kullanmak (meselâ *kabak* yerine *tabak*) ve kelimelerin şeklini değiştirmekle (meselâ *vapur* yerine *papur*) belirir. (L)

PARAFE sıf. (fr. *parapher*'den). Paraf konulmuş, parafla işaretlenmiş. || *Parafe etmek*, parafını koymak. (M)

PARAFENİLENDİAMİN i. (fr. *paraphénylène-diamine*). Kim. Benzen'in diamini; kürklerin boyanmasında ve fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır. (L)

Parafield, Adelaide'nin (Avustralya) havaalanı, şehrin 13 km kuzeydoğusunda. (L)

PARAFİMOZİS i. (önek. *para*, ötede ve yun. *phimosis*, bağ'dan fr. *paraphimosis*). Sünnet derisinin darlığı veya şiddetle geri çekilmesi yüzünden haşefenin boğulması.

(Fimozis'in bir komplikasyonudur; acele tedaviyi gerektirir.) [L]

PARAFİN i. (lat. *parum affinis*, az ilgili'den fr. *paraffine*). Kim. Kimyasal etkenlere karşı ilgisiz kalmalarıyle nitelenen, C_nH_{2n+2} serisinden katı hidrokarbonlar karışımı. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Metanın homologları olan C_nH_{2n+2} genel formülündeki doymuş yağ serisinin tümüne verilen ad. || *Parafin serisi*, doymuş organik bileşiklere verilen ad. || *Parafin sınıfı hidrokarbon*, C_nH_{2n+2} formülündeki doymuş hidrokarbon. || *Tabiî parafin. Eşanl.* OZOKERİT.

— Petr. Bk. ANSİKL. || *Parafin giderme*, bir yığın içindeki parafinden temizlenmesi. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Parafin yağı*, eczacılıkta müshil olarak kullanılan beyaz yağ.

— ANSİKL. Kim. Yağı giderilmiş ve rafine edilmiş *parafin*, beyaz, hafif saydam, kokusuz ve tatsızdır; elle dokunulduğunda yağlı hissini verir. Saflık derecesi ergime noktasına bağlıdır; en çok kullanılan parafinler için bu ergime derecesi 50 ile 70°C arasında değişir. Parafinin temel bileşenleri, *parafin sınıfı* denen, molekül ağırlığı yüksek doymuş hidrokarbonlardır. Parafin ilk defa mum yapımında kullanılmıştır. Bu amaçla kullanıldığı zaman, daha güç ergimesi için, yüzde 20'ye kadar stearik asit eklenir. Günümüzde, nötür özelliği, suda çözünmemesi ve kimyasal etkilere dayanıklılığı sebebiyle çeşitli alanlarda kullanılır. Parafine batırılmış veya parafinle kaplanmış kâğıt ve kartonlardan, sıvı ve katı besinlerin, ev işlerinde kullanılan birçok maddenin ambalajlanmasında yararlanılır. Nihayet, çeşitli sanayi dallarında kimyasal ve elektriksel yalıtma maddesi olarak kullanılır, tekstil, eczacılık, tuvalet malzemesi, plastikler, patlayıcı maddeler, elektrik malzemeleri gibi. 1829'a doğru Reichenbach tarafından odun katranından elde edilen parafin, tabiî halde *ozokerit* adı altında bulunur. Fakat, bugün ham petrolün tasfiyesi sırasında yan ürün olarak elde edilir; ham petrolün parafininin giderilmesi rafinerinin temel işlemlerindendir: bir eritici ve soğuk etkisiyle parafin katılaştırılır ve bir filtreyle toplanır. Böylece, yağlı ham parafin elde edilir; bu ürünün sızdırma veya yeniden billûrlaştırma işlemiyle yağı giderilir, sülfürik asit veya kille işlenerek temizlenir. En ağır yağların parafinlerinin giderilmesi sırasında, ergime noktası 90°C'a kadar çıkabilen *mikrokristalli parafin* veya *petrol mumu* elde edilir.

— Petr. Yakıtların bileşimine giren hafif petrol ürünleri arasında normal parafinler motorda en fazla vuruntuya yol açan maddeler olarak nitelenir; yani bunların oktan indisi çok düşük, hattâ tanımlamaya göre, normal heptanda C_7H_{16} sıfıra eşittir. Bu yüzden parafinleri ayırmak veya izomerleştirmek gerekir: değişik kaynama noktalarından faydalanılarak ilkin üstün ayrımsal damıtma işlemi yapılır. Yakıtlardan çıkarılan normal parafinler yakıt olarak değerlendirilir, işlenmiş gaz elde etmek üzere cracking işleminden geçirilir veya etilen yahut propilen elde etmek üzere steam-cracking işlemlerinde pirolizle parçalanır. Bir katalizör yardımıyle elde edilen izomerleştirme düz zincirleri izoparafin haline, meselâ normal pentan'ı $CH_3 — (CH_2)_3 — CH_3$, izopentan haline

$$CH_3 — \underset{\displaystyle CH_3}{\underset{|}{CH}} — CH_2 — CH_3$$

dönüştürür. Ham petrolde, her biri 180 ve 380° C'tan itibaren elde edilen ağır kısımları meydana getiren mazot ve fuel-oil içindeki normal parafinler vakum altında damıtılarak, üre gibi bir eritici içinde ve hattâ mikroorganizmalar yardımıyle çözündürülerek elde edilebilir.

Bu işlem, bir taraftan mazotun soğukta ve yüksek basınçta donma ihtimalini önleyerek soğuğa karşı koymasını, diğer taraftan biyolojik etkenlerle ayrışabilen deterjanların yapımında hammadde olarak kullanılmasını sağlar.

● *Parafin giderme* işlemi, yağın donma noktasını düşürerek kalitesini arttırır. (Bk. RAFİNAJ.) Aralıklı süzme, bilinen en eski usuldür: amonyak buharlaştırıcısında önceden — 25° C'ta soğutulan yağ, filtre preslerden geçirilerek parafinini bırakır. Parafin, daha sonra katılaştırılır ve kontrol edilerek ağır ağır ergitilir. Soğutulmuş parafinli yağın sürekli santrifüjleme işleminden geçirilmesiyle daha iyi bir randıman elde edilir: dakikada 15 000 ile 17 000 devirlik bir hızla dönen santrifüj cihazları kullanılır. Nihayet, en modern usul çözücüyle parafin giderme işlemidir: çözücü olarak kullanılan propan veya metiletilketon, parafin billûrlarının yapısını, sıcaklıklarını, oluşum hızı ve şeklini değiştirir. Sürekli süzme işlemi, yavaş dönen bez kaplı silindirlerle kolayca yapılır. Çözücü, parafini giderilen yağdan buharlaşarak ayrılır ve yeniden toplanarak kullanılabilir, halbuki yağlı ham parafin yeniden billûrlaştırma işlemiyle saflaştırılır. (L)

PARAFİNLİ sıf. (*parafin*'den *parafin-li*). Bileşiminde parafin bulunan. || Parafine batırılmış, parafin katılmış: *Parafinli bez. Parafinli pentrit.*

— Kâğıtçılık. *Parafinli kâğıt*. Bk. KÂĞIT. (LM)

PARAFİNOM i. (fr. *paraffinome*). Patol. Estetik amaçlarla deri altına parafin şırınga edilmesinden veya bazı mesleklerde çok yüksek basınç altında fışkıran yağın deri altına girmesinden doğan ur. (Yabancı bir cisme karşı gösterilen iltihabî tepki şeklinde bir yalancı urdur.) [L]

PARAFİSKAL sıf. (fr. *parafiscal*). Genel bütçenin dışında kalan bir kısım kuruluşların, kamu hizmetleri karşılığı aldıkları aidat, prim veya harçlar. (Bk. HARÇ.) Türkiye'de Emekli sandıkları, Sosyal Sigortalar kurumu, Ticaret ve Sanayi odaları, barolar ile mühendis, mimar v.b. odaları bu tür kuruluşlardır. Üyelerin, ödedikleri bedeller karşılığı bazı hakları vardır. (M)

PARAFİZ (önek *para*, yanında ve yun. *physa*, torba'dan fr. *paraphyse*). Asklarla veya bazitlerle almaşık dizili birhücreli kıl. (Sınıflandırma yapılırken bunun niteliklerinden yararlanılır.) [L]

PARAFONİ i. (fr. *paraphonie*). Esk. müz. Yunanlılarda beşli ve dörtlü aralığın uyuşumu.

— Patol. Seslerin kötü hecelenmesi. (L)

Para fonu (MİLLETLERARASI), üyeleri arasında dış ticaret ilişkilerini kolaylaştıran milletlerarası teşkilât (kuruluşu 1945).

Bretton Woods konferansında (1944) alınan kararlar gereğince, milletlerarası ticarî mübadele istikrarı sağlamak, üye ülkeler arasında ticarî mübadele anlaşmalarının devamına yardımcı olmak, üyeler arasında yapılmış çok taraflı ödeme anlaşmalarını desteklemek, dünya ticaretinin gelişmesine zararlı olabilecek gereksiz mübadele sınırlamalarını ortadan kaldırmak üzere kuruldu. Mart 1946'da Washington'daki kendi binasında faaliyete geçen fona başından itibaren katılan Türkiye'nin kotası birkaç defa değişikliğe uğradı: 43 000 000 (1948); 86 000 000 (1959); 108 000 000 (1967) ve 151 000 000 (1970) dolar. Esas antlaşma gereğince kotanın dörtte birinin altınla, geri kalan kısmın da millî para karşılığı bonolarla ödenmesi gerekiyordu. Türkiye bu şartları yerine getirdi ve fonun kredi kaynaklarından daimî olarak yararlandı. Ancak, kaynaklardan yararlanmada kotanın ilk dörtte birinin kullanılmasında herhangi bir güçlük söz konusu olmadığı halde, sonraki dörtte birlerin alınabilmesi Para Fonu kurullarının malî ve iktisadî durumu yerinde incelemesi, bütçe, plan ve program, Merkez bankası kredileri konularında tavsiyelerde bulunması, enflasyonist gidişi önleyici tedbirler ileri sürmesi gibi şartlara bağlıydı. Bu sebeple Türkiye'nin Milletlerarası Para fonu ile ilişkilerinde 1950-1960 döneminde duraklamalar görüldü. 1960'tan sonra mekanizma tekrar normal şekilde işlemeğe ve Türkiye yararlandığı fon kaynaklarını zamanında geri vererek yeniden bunlara baş vurma hakkı kazanmağa başladı. 1970'te bu kaynaktan 75 000 000 dolarlık ve 1971'de de 15 000 000 dolarlık bir imkân kullanıldı. Bunların geri ödemeleri zamanında yapıldı. Para fonunda 1970'te kâğıt altın sistemine dönülmesinden sonra Türkiye o yıl 18 000 000 dolarlık ve 1971'de de 16 000 000 dolarlık özel çekim hakkı kazandı. (M)

PARAFORMALDEHİT veya **PARAFORM** i. (fr. *paraformaldehyde* veya *paraforme*). Kim. Formaldehitin trimeri. (L)

PARAFRENİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *phren, phrenos*, düşünce'den fr. *paraphrenie*). Psikopatol. Müzmin hezeyan hali.

— ANSİKL. *Parafreni*'de hayal kurma mekanizması başta gelir; hezeyanların konusu zengin ve çok çeşitlidir; ruhsal hayatta çiftkutupluluk görülür.

Parafreni mantık kurallarını, zaman ve mekân zorunluklarını göz önüne almadan geçmişteki olayları değiştirip hayalî konu ve olaylar uydurmağa dayanır; hasta karşısındakini bu olaylara inandırmağa çalışmaz. Bu hastalıkta sanrılar (zihnî otomatizm) hayal kurmaktan daha az önemlidir. Hayalî konular son derece çeşitli, oynak ve çok şekillidir; bu konular tabiatüstü ve kozmik boyutlara varır, hasta âdeta bir masal dünyası yaratır ve genel olarak megalomaniye tutulur. Evrensel eski efsanelerden ilham alır (masal uydurma, kişilerin ve olayların mahiyetini değiştirme) ve düşüncelerin gayet zengin bir söz ve tasvir gücüyle ortaya koyar. Parafreninin başlıca özelliği, tüm kişiliği kapsamaması ve gerçeğe uyumu çok uzun bir süre bozmamasıdır. Hasta aynı zamanda iki âlemde birden yaşar ve kendini hezeyandan biraz uzak tutabilir, tümüyle hezeyan haline girmez: hastanın hezeyanı, yaşanmış olmaktan çok sözde kalmış gibidir. Gelişme, daha çok hezeyan hayallerinin zayıflaması şeklindedir; bu hayaller, esas konuları içinde hapsolup kalır ve yozlaşır; gerçekten kopma, çözülme gibi şizofreniye doğru gecikmeli bir gidiş de görülebilir. Sinir ilâçları sayesinde, hastalığın gidişi oldukça düzeltilebilir. (L)

PARAFUY i. (fr. *parafouille*). Bayınd. Bir baraja, kaynak tarafındaki kaplama doğrultusunda verilen temel ek derinliği. (Parafuy, fazla suların sızma yolunu uzatır ve barajın, zemin yüzeyinden daha derinde bulunan geçirimsiz tabakalar içine gömülmesini sağlar. || *Parafuy duvarı*, bir yapının sızdırmazlığını arttırmak için yapılan betonarme duvar. (L)

PARAFÜKSİN i. (fr. *parafuchsine*). Kim. Füksinde az miktarda bulunan boyarmadde; füksinden, ancak bir metil grubunun eksik olmasıyle ayırt edilir. (Paratoluidin ile iki mol anilin'in birleşmesinden elde edilir. Normal füksinde 20 karbon atomu $[C_{20}]$, parafüksinde ise 19 karbon atomu $[C_{19}]$ vardır.) [L]

PARAGENEZ i. (fr. *paragenese*'den). Biyol. Embriyonun büyümesine deneysel olarak müdahale edilerek sağlanan sapma. (Bu çeşit embriyonlar uzun süre gelişimine devam edemez, ama morfogenez mekanizmalarının incelenmesine imkân verir. Paragenez fiziksel, kimyasal, biyolojik araçlarla veya bu üçü birleştirilerek sağlanabilir. (L)

PARAGENEZ i. (fr. *paragenese*'den). Jeol. Belli bir maden yatağındaki maden filizlerini meydana getiren mineraller bütünü. (Paragenezde, genellikle, maden filizine niteliğini kazandıran asıl mineral ile uydu mineraller ve gangı oluşturan değersiz mineraller bulunur.) [L]

PARAGENEZİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *genesis*, üreme > fr. *paragenesie*'den). Biyol. Birbiriyle çaprazlanınca döl veremeyen, fakat kendilerini meydana getiren esas bitkilerden biriyle döllenince döl verebilen melezlerin çaprazlanma şekli. (L)

PARAGLİF i. (fr. *paraglyphe*). Foto. Bir negatif ile bunun diyapozitif kopyasını üst üste koyup hafifçe kaydırarak kopya çekmekle elde edilen ve kabartma hissi veren görüntü (G.B. Zanardo, 1894). [L]

PARAGLOSSUM i. (önek *para*, yanında ve yun. *glossa*, dil'den lat. k.). Böceklerin ağzında bulunan dokunaç şeklindeki iki uzantıya verilen ad. (Dilciğin iki yanında bulunan paraglossuslar alt dudağa bağlıdır.) [L]

PARAGNAT i. (önek *para*, yanında ve yun. *grathos*, çene'den fr. *paragnathe*). Yan tarafta fazladan bir çenesi daha bulunan ucube. (L)

PARAGNAYS i. (fr. *paragneiss*). Tortul

kayanın başkalaşmasından türeyen gnays. (L)

PARAGNOZİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *gnosis,* bilgi'den fr. *paragnosie*). Psikopatol. Bir nesneyi yanlış tanıma; artkafa loplarındaki (özellikle sol lop) bir bozukluktan ileri gelir. (L)

PARAGOGE i. («toplama» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Kol düzenindeki bir birliğin muharebe düzenine geçmek için yaptığı hareket. (L)

PARAGONİT i. (fr. *paragonite*). Miner. Muskovit grubundan sodyumlu mika. (L)

PARAGÖZ blş. sıf. Paraya aşırı derecede düşkün olan: *Paragöz bir adam.* (M)

PARAGÖZİ i. (önek *para,* karşı ve yun. *geusis,* tat > fr. *parageusie* veya *parageustie*'den). Patol. Tat alma duyusunun bozukluğu veya sapıklığı. Bk. PİKA. (L)

PARAGRAF i. (yun. *paragraphos,* fasıl'dan fr. *paragraphe*). Herhangi bir yazının bir satır başından öteki satır başına kadar olan bölümü.

— Dil bil. *Paragraf işareti,* noktalama işaretlerinden biri.

— ANSİKL. Dil bil. *Paragraf işareti* (§) ayrı maddeleri, az çok değişik olan konuları veya örnekleri birbirinden ayırmak için kullanılır. Paragraf işareti yerine ● ○ ■ □ işaretleri de konabilir. (M)

PARAGRAFİ i. (fr. *paragraphie*). Kelimelerin birbirine karıştırılmasından meydana gelen yazı dili bozukluğu. (L)

PARAGUANA yarımadası, Venezuela'da (Falcon eyaleti) yarımada, Antil denizi kıyısında. Tuzlalar. Las Piedros ve El Cardon'da petrol rafinerileri. (L)

PARAGUATAN i. Lak kınakınasının (*Sickingia tinctoria*) yerli adı. (Kabuğunda, çeşitli işlerde kullanılan bir boya maddesi bulunur. Kökboyasıgillerden.) [L]

PARAGUAY, Güney Amerika'da devlet; Bolivya, Brezilya ve Arjantin arasında; 406 752 km²; 2 231 000 nüf. Başkenti *Asuncion* (305 200 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Az engebeli bir ülke olan Paraguay'ın ekseni *rio Paraguay*'ın vâdisidir. Irmağın doğusunda aralarına bazalt tabakaları sıkışan kızıl kumtaşlı permo-triyas yaylaları uzanır. Bu yaylaların batı yamacı çok yüksek bir kıyı engebesidir. (Amambay ve Mbaracaju [Maracaju] sierraları). Yaylaların yükseltisi 600 m'yi geçmezken, Villarica yakınında tepesi bazalt örtülü 700 m yüksekliğinde bir tümsek uzanır. Orta Paraguay, Paraguay ve Parana ırmaklarının kavuştuğu yerde başlar: burası kızıl kumtaşı tepeciklerinden meydana gelen sıraların hâkim olduğu göller (Ypoa gibi) ve bataklıklar (*Cesteros*) bölgesidir. Yaşlı Asuncion kütlesini (200 m) yaran tektonik hendek (Pirayu koridoru) ile göl tortuları arasında fonolit tümsekleri yükselir. Brezilya sınırıyle Concepcion arasındaki granitli ve gnayslı peneplende, kalkerli tepeler ve yer yer faylar görülür. Ypane ve Jejui rioları burada geniş bir alüvyon ovaları körfezini akaçlar.

Paraguay yüzey şekillerinin üçüncü birimi And dağ eteğidir: And alüvyonlarından ve eoliyen balçıklardan meydana gelen; düzenli bir akaçlanması olmayan uçsuz bucaksız bir Chaco ovasıdır; Asuncion yakınındaki rio Paraguay gibi, buradaki bütün ırmaklarda rio confuso (karmaşık ırmak) denilecek kadar düzensizdir. Chaco'nun akaçlanması işi ancak büyük orta ırmak dolaylarında düzenlenmiştir.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Yumuşak kış ve baharın yerini üç aydan çok süren kavurucu yaz mevsimi alır: sıcaklık bazen 40°C'ı aşar. Yağmur rejiminin başlıca özelliği ilkbaharda ve yazın uzun kurak bir dönemle, kısa şiddetli yağmurlar dönemi arasındaki büyük farktır. Paraguay'ın bir kara ülkesi olması, doğudan batıya doğru kuraklığı artırır: rio Parana kıyısı yılda ortalama 2 000 mm, Asuncion 1 315 mm, Chaco 1 000 mm'den az yağış alır. Hem yazın, hem kışın yağış alan Doğu Paraguay, yarı kurak Chaco ile çelişir. Doğu, orman bölgesidir (*Selva*); güzel mahun ve feusma ağaçlarının hâkim olduğu ormanaltı, sık sarmaşıklar, asalak bitkiler ve dikenli bambulardan meydana gelir, dolaşımı engeller ve yer yer seyreldiği kısımlarda yerli köyleri kurulmuştur. *Campo* adı verilen Orta Paraguay, savana veya akarsuların kenarında oldukça dar galeriler meydana getirir. Toprakları çoğunlukla tuzlu olan Chaco'da, dikenli ağaçsılar, kaktüsler ve doğu kısımda bol olan kırmızı quebracho ortaya çıkar.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Paraguay'da kızılderililer ve melezler çoğunluktadır (nüfusun yüzde 95'i). Aydın çevrelerde bile İspanyolca kadar guarani dili de konuşulur. Avcılıkla geçinen Kızılderililerin elli bini Chaco'da, yirmi-otuz bin kadarı da Selva'da (Guayana'lar, Caingua'lar ve Guayaki'ler) yaşar. Bu durum tarihî gelişmenin sonucudur. 1607'den sonra cizvitler Parana ve Paraguay arasındaki toprakları, kızılderilileri «reduccione»lerde (yerli köyleri) toplayarak ve guarani dilini konuşmağa devam etmelerini desteklerek, sömürgeleştirmeğe giriştiler. Yönetimleri, Plata genel valisinin idarî kontrolüne rağmen Paraguay'da millî bilincin uyanmasına yardım etti. XIX. yy.da Francia ve iki de Lopez'in diktatörlükleri ve komşu devletlerle savaşlar sonucunda, Paraguay dışarıyle ilişkilerini kesti, millî birlik bilincine vardı; ama bu olaylar aynı zamanda da ağır toprak kayıplarına, ekonominin durgunlaşmasına ve nüfusun zayıflamasına yol açmıştı: 1870'te ülkede yirmi kadına ancak bir erkek düşüyordu. Yakın tarihte avrupalıların ülkeye göç etmesi toplam nüfusta büyük değişiklikler yapmadı. Chaco'nun Bolivya ile savaşına rağmen nüfusun çoğalması özellikle sağlık şartlarının iyileştirilmesiyle müzmin hastalıklara (çüzam, çiçek, bağırsak hastaları), az beslenmeye ve yüksek çocuk ölümü oranına karşı açılan savaştır. Halkın büyük kısmı campo bölgelerinde toplanmıştır ve şehir hayatı ikinci planda kalır; yalnız portakal ve gül şehri olan tarihî ve siyasî başkent Asuncion faal bir ırmak limanıdır. Concepcion ve Villarrica, şehirden çok köy özelliğinde büyük kasabalardır.

● *İktisadî coğrafya.* Paraguay'da özellikle orta bölgede, bozkırların kenarında ve tepelerin eteğinde (*lomas*) geleneksel tarım yapılır. Beslenme tarımı (mısır, manyoka, tütün, şekerkamışı, tropikal meyveler, turunçgiller, pamuk, yerfıstığı, turnusol, tung) ağır basar. Yaygın sığır yetiştiriciliği birçok modern konserve fabrikasını beslerse de, Arjantin'den süt ithal etmek gerekir. Ormanların işletilmesinden Chaco'da quebracho (Concepcion yakınındaki tanen fabrikalarında işlenir), mate, doğu selvalardan gelen çeşitli keresteler, turunç'tan damıtılan bir esans elde edilir. Ülkenin sayılı maden kaynakları pek işletilmez: Ibicui ve Quiquirio'da demir ve manganez, Chaco'da bakır ve petrol. Küçük bir dokuma sanayii mahallî pamukları işler. Başlıca ulaşım yolları ırmaklardır (Parana ve Paraguay). Irmak ulaşımı uzun süre Arjantinlilerin tekelindeydi; ama 1945'te kurulan paraguay ticaret filosu dış ticaret mallarının yaklaşık olarak yüzde 10'unu taşır. Asuncion, bir ingiliz şirketine ait olan demiryoluyle Buenos Aires'e bağlıdır. Karayolları şebekelerini genişletmek için çalışmalara girişilmiştir. Ayrıca iç hatlarda hava nakliyatını kara kuvvetleri sağlar.

Özellikle hammaddelere (pamuk, quebracho özü, kereste, deri, salamura veya konserve et, yağlı bitkiler, tütün) dayanan ihracat, A.B.D. ve Arjantin ile, ikinci derecede de Uruguay, İngiltere ve Batı Almanya ile yapılır. Paraguay, A.B.D., İngiltere ve Arjantin'den mamul maddeler ve besin ihtiyacının bir kısmını ithal eder.

TARİH

Peru'ya ulaşmağa çalışan İspanyollar Paraguay ırmağıyle kollarını kaynaklarına doğru takip ettiler; bununla birlikte, 1520'den sonra, portekizli Alejo Garnia, Paraguay ırmağına ulaşan ilk avrupalı oldu; Karl V'in hizmetinde çalışan S. Catot, rio Bermejo'ya vardı; J. de Ayolas, Chaco'da öldü (1538'e doğr.). Yol arkadaşı Martinez de İrala, onun 1536 veya 1537'de kurduğu Asuncion'a 1541'de Buenos Aires'ten kolonlar getirdi. Ulaşım güçlükleri dolayısıyle kral, Paraguay İspanyollarına ülkede bir temsilcisi olmadığı zamanlarda geçici bir vali seçme hakkını verdi (1537). Karl V'in gönderdiği A. Nunez Cabera'yı hapseden kolonlar (1544) İrala'yı vali seçtiler ve henüz kabile evresinde yaşayan, balıkçılık, avcılık ve ilkel bir tarımla geçinen oldukça yumuşak başlı Guarani'lere *encomienda* rejimini kabul ettirdiler; o tarihten sonra başlayan ırk karışması bugünkü paraguay halkının meydana gelmesine yol açtı. Başkenti 1551'den beri Asuncion olan Paraguay eyaletini, kısa süre sonra Peru'nun deniz kapısı olan Panama kıstağı gölgeledi; ama eyalet Rio de la Plata'yı (Paraguay'dan 1620'de ayrıldı) sömürgeleştirdi. Bölgeye ilk olarak 1566'da yerleşen cizvitlere, Parana'nın doğusundaki guarani bölgesini hıristiyanlaştırma görevi verildi; cizvitler 1585'ten sonra ülkeye yerleştiler ve doğudaki âsi Guaranilerin hıristiyanlaştırılmasını engelleyen kölelik rejimini protesto ettiler. Generalleri Claudia Acquaviva, 1604'te (fiilen 1607'de), Paraguay'ı resmen ayrı bir eyalet haline getirdi ve yerlileri ispanyol geleneklerinden ve köle avcılarından uzak tutmak için bölgenin din önderini ispanyol merkezlerinden uzakta sabit misyonlar kurmakla görevlendirdi. İlk *reduccione*'ler (yerli köyü) 1610'da Loreto'da, Cataldina ve Maceto adlı rahipler tarafından kuruldu. Kral Felipe III ve kral müfettişi bu tesislere özel haklar tanıdılar ve 1611 emirnameleriyle cizvitlerin isteği üzerine kızılderililerin *encomendero*'ya vermekle yükümlü oldukları vergiyi sınırladılar. Cizvitler göçebe kızılderilileri çektiler, müstahkem bir surla çevrili köylerde topladılar, her aileyi ayrı evlere yerleştirdiler, tarım işlerini teşkilâtlandırdılar ve hepsini hıristiyanlaştırdılar. Toprak, sürü, yapılar köyün ortak malıydı; elde edilen ürünler yapılan işe göre bölüşülüyor, bir pay da yaşlılara, hastalara ve öküzlere ayrılıyordu. Pamuk ve mate işletmeleriyle Kızılderililerin o tarihe kadar bilmediği el sanatları rahiplerin eseridir: hattâ bir guarani basımevi bile kurulmuştu. Ülke hayatında önemli rol oynayan ve krala vergi ödemeğe yarayan «mate» ihracatın temeliydi; ithal edilen veya mahallî ürünler ise cizvitlerin denetlediği devlet mağazalarında mübadele ediliyordu. Hür ve zengin Kızılderililerin bu yaşayışını çekemeyen İspanyollar ve Sao Paulo Portekizlileri 1628-1635 arası birçok reduccione'yi yıktılar ve Guaranilerin Parana boyunca yayılmasını ablukaya aldılar (Guaira'nın boşaltılması, 1631). Felipe IV cizvitlere Guarani'ler için ateşli silâh alma iznini verince (1641), kızılderililer Paulo'luları kesinlikle yendiler (1641) ve kurdukları askerî devletin tanınmasını sağladılar (1649). O tarihten sonra, sayıları 36'yı bulan «reduccione»ler İspanyol Paraguay'ının doğusuna, Uruguay ve Parana ırmaklarının yukarı havzasına yayıldı; rahipler dışında beyazların girmesi yasaklanan bu «reduccione»ler gerçek bir guarani cumhuriyeti meydana getiriyordu; buna karşılık avrupalı yerleşmesi elde ettiği imtiyazlar sayesinde aşağı yukarı bu cumhuriyet kadar bağımsız olmakla beraber, beyazların çoğunlukta bulunduğu bir sömürge halindeydi; gerçekten bu cumhuriyet birbirini dengeleyen iki sömürgenin sınırında olduğu için tutunabiliyordu: batıda ve güneyde ispanyol, kuzeyde ve doğuda portekiz sömürgeleri.

1750'de İspanya Portekiz'e Uruguay'da 7 reduccione bıraktı. Guaraniler ispanyol ve portekiz birliklerine karşı hürriyetlerini savundular (1754-1756) ve cizvitler suçlandı. Karl III, Ayrılık antlaşmasına uymadı ama cizvitleri ülkeden çıkardı (1768). İspanyol hükûmeti ortak mülkiyete son vererek Guarani'leri hür-leştirdiğini iddia etti: aslında yerleşen kolonlar Guarani'leri soydular ve yavaş yavaş dağıtarak reduccione'leri iflâsa sürüklediler; bu iflâs bağımsızlık savaşlarından sonra (1817 ve 1828) tamamlandı. 1776'dan beri Peru'ya değil, la Plata genel valiliğine bağlı olan Paraguay, genel valilikten ayrılmak için (1811) Buenos Aires ayaklanmasından (1810) yararlandı. 1813'te toplanan bir kongre Paraguay cumhuriyetinin bağımsızlığını imzaladı. Kendini daimî diktatör ilân eden Dr. Rodriguez Francia (1814-1840), ülkeyi yabancılara kapadı ve

tarımı geliştirdi. Francia'nın yeğeni Carlos Antonio Lopez, 1844-1862 arası diktatör oldu; köleliği kaldırdı, sınırları yeniden açtı ve ülkede bir çelik sanayii merkezi kurdu: İbucui. Bu merkez sağlam bir ordu kurulmasına ve 1854'te Güney Amerika'nın ilk demiryolu hattının döşenmesine imkân verdi. Carlos Antonio'nun oğlu ve halefi Francisco Solano Lopez (1862-1870) ülkeyi korkunç bir savaşa sürükledi: *Paraguay savaşı* (1865-1870). Bu savaşta birleşen Arjantin, Brezilya ve Uruguay, sonunda Paraguay'ı ezdiler: ülke nüfusu 1 100 000'den 300 000 kişiye (ancak 20 000 - 30 000 erkek) düştü. 1876'ya kadar işgal altında kalan ülke, Apa'nın kuzeyindeki bölgeyi Brezilya'ya, Misiones arazisi ile Chaco'nun bir kısmını Arjantin'e bırakmak zorunda kaldı. Diktatörün yerini dört yıl için işbaşına getirilen bir cumhurbaşkanı aldı (1870 Anayasası); ama bütün cumhurbaşkanları iki parti (daha liberal ve daha rahip düşmanı *colorado*'lar [kızıl]; daha muhafazakâr ve katolik olan *azaleler*) arasındaki rekabetin doğurduğu hükûmet darbeleriyle devrildiler. Paraguay yavaş yavaş toparlandı ve askerî niteliklerini, özellikle Eusebio Ayala zamanında (1932-1936) Bolivya'ya karşı *Chaco savaşı*'nda (1928-1929 ve 1932-1935) ortaya koydu. 1938 Antlaşmasıyle, anlaşmazlık konusu toprakların (bu topraklarda petrol olduğu sanılıyordu) büyük kısmı Paraguay'a verildi. Anayasası 1940'ta otoriter anlamda yeniden değiştirilen ülkede diktatörler birbirini takip etti: Colorado partisi başkanı Federico Chaves ülkeyi 1950-1954 arası yönetti; 1954'te seçilen Alfredo Stroessner 1958'de ve 1963'te yeniden seçildi: Colorado partisinin desteğiyle 1959 ve 1960'ta ordu ve liberallerin çifte baskısına karşı koydu. 1963'te, Alfredo Stroessner, liberallerin adayını büyük farkla yenerek tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Bununla birlikte dikta rejimine karşı muhalefet gelişmeğe başladı ve Birleşik Millî Kurtuluş cephesi kuruldu. 1960'tan sonra bazı gerillero'lar harekete geçtiler. Fakat o tarihte, rejim biraz serbestleşti ve hıristiyan-demokratlar, Paraguay iç siyasetinde önemli rol oynamağa başladı. Bununla birlikte seçim planında, mayıs 1967 seçimlerini boykot etmekten fazla bir şey yapamadılar: Stroessner'in partisi meclisteki 120 milletvekilinden 80'ini çıkardı ve Stroessner, anayasada yapılan bir değişiklik sayesinde şubat 1968'de yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Dışta, Parana üzerindeki Guaira şelâlelerinin kullanılması konusunda Paraguay ile Brezilya arasında bir sınır anlaşmazlığı patlak verdi (1966).

4 Mayıs 1970'te Asuncion'daki İsrael büyükelçiliği birinci kâtibinin eşi bayan Edna Peer, büyükelçiliği basan iki arap gerillası tarafından öldürüldü. Paraguay polisi arap gerillalarının El Fetih teşkilâtına mensup olduklarını açıkladıysa da, El Fetih bunların teşkilâtla ilişkileri olmadığını öne sürdü.

KURUMLAR

Hükûmet gücünü tek dereceli genel seçimle (bir kere daha seçilebilir) işbaşına gelen (Paraguay'da doğmuş olması gerekir) cumhurbaşkanı, kendi seçtiği bakanlar yardımıyle yürütür. Görevlileri tayin eder, ama bazı durumlarda Devlet konseyinin veya Yüksek şûranın onayını almak zorundadır. Yasama gücü üyeleri beş yıl için seçilen Millet meclisindedir.

EDEBİYAT

Paraguay edebiyatının gerçek gelişmesi XX. yy.da oldu. Şiirler (*Canto Secaler*), romanlar (*Rhodopis*), denemeler (*Conceptos Esteticos*) ve folklor derlemeleri (*Mitos Guaranies*) yayımlayan Eloy Farina Nunez (1888-1928) ülkesinde millî bir edebiyat kurulmasına büyük katkıda bulundu. Şiir XX. yy.da *Juventus* dergisini kuran Heriberto Fernandez (1903-1927) ve yalnız ispanyol değil, aynı zamanda da modern guaranilerden meydana gelen ve özellikle Paraguay'dan ilham alan eserler vermeğe çalışan bir şairler grubu tarafından temsil edildi. Romancılar arasında Juan Stepanich (doğ. 1882) Paraguay'daki iç savaşları büyük bir gerçekçilikle canlandırdı. Tarih ve felsefe araştırmalarında üç yazar ağır bastı: Cecilio Baez (1862-1941); *Marechal Solario Lopez* adlı ilgi çekici bir kitap yazan Juan Emilio O'Leary (doğ. 1882); guarani medeniyeti üstüne birçok eser yayımlayan Natalicio Gonzalez (doğ. 1897).

Chaco savaşından (1928-1935) sonra paraguay edebiyatı canlılık kazandı ve dünyadaki büyük edebiyat akımlarına açıldı. Özellikle modern guarani tiyatrosunun kurucusu olarak kabul edilen Julio Correa (1890-1955) toplumsal meselelere yönelen bir şairdir. Ama lirik türün gerçek öncüsü Herib Campos Cervera'dır (1908-1953); siyasî inançlarından ötürü sürgüne gönderilen bu yazar, gene de Manuel Veron de Astrada (doğ. 1903), Josefina Pla (doğ. 1909), Hugo Rodrigez Alcala'yı (doğ. 1913) etkilemeyi başardı. Jose Antonio Bilbao (doğ. 1919) pastoral ve mistik bir sanat tarzı uygularken, Elvio Romero (doğ. 1926) dünya aşkıyle siyasî mücadelelerin yüceltilmesini birleştiren bir eserle yeni nesli etkisi altına aldı.

Bolivya ile yapılan savaş Jose S. Villarejo (doğ. 1907) veya Arnaldo Valdovinos'un (doğ. 1908) yalnız belgesel eserler yazmasına yol açtıysa da, Gabriel Casaccia (doğ. 1907) gerçekçi bir anlatımla Paraguay köylerindeki hayatı tasvir etti. Ülkelerindeki siyasî ve toplumsal gerçeklerin tasvirinde Guarani ile İspanyolcayı karıştıran romancılar, masalcılar ve hikâyeciler, Augusto Roa Bastos'u (doğ. 1918) örnek alarak halk temalarına bağlı kaldılar. Deneme türü, özellikle, Carlos Zubizarreta (doğ. 1903), Efraim Cardozo (doğ. 1906) ve Julio Cesar Chaves'in (doğ. 1906) tenkitli ve tarihî çalışmalarını kapsar. (L)

PARAGUAY (RIO), Güney Amerika'da ırmak; Brezilya'da, chapada dos Parecis'ten doğar ve Arjantin'de Parana'ya kavuşur; 2 206 km. Hafifçe eğintili olan uzunlamasına profili, Brezilya'da Pantanal bölgesindeki yatağı boyunca (1 200 km) kilometre başına ancak 3-4 sm'dir; burada, ırmak kabararak kıyılarını kilometrelerce örter. Paraguay'ın rejimi tropikal rejimdir. Sao Luis Caceres'de suları şubat sonunda en yüksek, temmuz-ağustos'ta en düşük seviyesine ulaşır. Sağdan rio Cuiaba'yı aldıktan sonra Corumba limanı yüksekliğinde debisinin en yüksek olduğu ay haziran en düşük olduğu dönem aralık-ocak aylarıdır. Paraguay devletinde suları haziran-ağustos arasında kabarır. And dağlarından inen Pilcomayo ve Bermejo gibi tropikal rejimli kolları, ırmağın ritmini yeniden değiştirir ve ırmak Parana'ya ulaştığında suların en yüksek olduğu dönem şubat-haziran ayları arasıdır. Paraguay Güney Amerika'nın ortasında ulaşıma elverişli bir suyoludur; ancak henüz az nüfuzlu ve gelişmemiş bölgelerde akar. (L)

PARAHELYUM i. (fr. *parahelium*). Kim. Bk. HELYUM.

PARAHEMİEDRİ i. (fr. *parahemiedrie*). Billûrbil. Bakışım merkezi olan hemiedri. (L)

PARAHEMOFİLİ i. (fr. *parahemophilie*). Klinikte hemofiliyle karıştırılması mümkün fakat biyolojik olarak hemofiliden farklı olan kanama. (L)

PARAHİDROJEN i. (fr. *parahydrogène*). Kim. Hidrojen'in izomerlerinden biri. (L)

PARAİBA, Brezilya'nın kuzeydoğusunda eyalet; 2 253 000 nüf. Merkezi *Joao Pessoa*. Sıcak ve yağışlı Atlas okyanusu cephesindeki şekerkamışı çiftlikleri, batıda pamuk tarımı ve hayvancılığın ağır bastığı yarı çorak iklim bölgesine kadar sokulur. Eyalet serra do Borborema'nın bir kısmını içine alır; burada yağışlı *drejo* kesimi, *sertao dos Cariris*'in kuraklığıyle çelişir. Yeraltından tungsten, kalay ve bizmut çıkarılır. Yakın bir tarihte agave yetiştirilmeğe başlanmıştır. (L)

PARAİBA DO NORTE, Brezilya'da ırmak, kısmen aştığı eyalete adını verir; 300 km. Halici MAMANGUAPE adını taşır. (L)

PARAİBA DO SUL, Brezilya'da ırmak; serra do Mar'da (Sao Paulo devleti) doğar, önce güneybatıya doğru akar, sonra ansızın kuzeybatıya döner; 1 058 km. Vâdisi serra do Mar sırtı ile Serra da Mantiqueira arasında uzun bir koridor meydana getirir; çığırı bir delta ile Guanabara eyaletinde son bulur. Vâdisi ulaşım bakımından çok önemlidir: Rio de Janeiro - Sao Paulo kara ve demiryolları buradan geçer; sömürge devrinden kalan konak - şehirleri, Volta Redonda metalürji merkezinin etkisiyle sanayileşmektedir. Delta bölgesinde Campos şehri yakınında şekerkamışı yetiştirilir. (L)

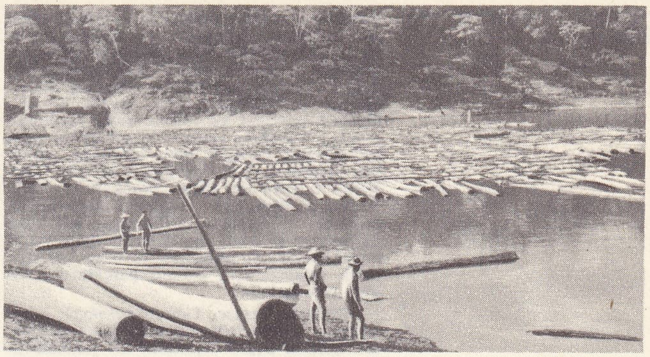
PARANA'da odun nakliyatı

PARAİSO (EL), Doğu Honduras'ta idare bölgesi; 137 270 nüf. Merkezi *Yuscáran*. (L)

PARAİTAKENE («Dağlar ülkesi»). Esk. coğ. Pers imparatorluğunda bölge, Susiana ile Media arasında. Başlıca şehirleri, *Aspadana* ve *Ekbatana*. (L)

PARAKA i. (ital. *barca*, kayık'tan [?]). Parakete oltası. (M)

PARAKAZEİN i. (fr. *paracaseine*). Biyokim. Labferment'in kazeine enzim gibi etkimesi sonucunda kalsiyum çökelmesi yoluyle oluşan protit. (L)

PARAKERATOZ i. (önek *para*, yanında ve yun. *keras, atos*, boynuz'dan fr. *parakeratose*). Deride keratinleşmenin bozulması; tanecikli tabakanın kaybolması ve boynuzsu tabaka hücrelerinde çekirdeklerin kaybolmaması bu bozukluğun başlıca özelliğidir. (Parakeratoz, dermatolojik sınıflandırmaya temel teşkil eder.) [L]

PARAKETE veya **PARAKETA** i. (ital. *barchetta*'dan). Denizc. Gemilerin hızını ölçmekte kullanılan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Parakete atmak*, paraketeyi denize salmak. || *Parakete denk tekeri*, parakete pervanesinin savlo aracılığıyle sayaca tasınan dönüşünün düzenliliğini sağlayan dört parmaklı demir tekerlek. || *Parakete hesabı*, bir geminin herhangi bir anda parakete sayacına göre tespit edilen enlem ve boylamı. || *Parakete kancası*, mekanik paraketelerde, savloyu parakete göstergesinin milindeki mapaya (halka) takmak için savlonun ucuna baklanan kanca. || *Parakete lokması*, mekanik paraketelerde, pervane çıması ile savloyu birbirine bağlayan, pervaneyi suya batırmağa yarayan mekik biçiminde parça. || *Parakete pabucu*, parakete sayacının gemi küpeştesi üzerine tespit edilmesine yarayan yuva. || *Parakete pervanesi*, geminin çekilmesi sırasında parakete saatinin (sayacının) makinesini çalıştıran araç. || *Parakete saati*, paraketenin sayacı. (Genellikle bir büyük kadran ile gene aynı kadran yüzeyi üzerine yerleştirilen iki küçük kadrandan meydana gelir. Ana kadran yüze bölünmüştür. Her bölüntü bir mili, küçük kadranlardan biri 1/10 mili, öteki ise 1 000 mile kadar geçilen uzaklığı gösterir.) || *Parakete savlosu*, parakete tahtasına tespit edilen ve parakete atıldığı zaman kolayca açılabilmesi için bir halat dolabına sarılan pamuk veya kendir halat. || *Parakete tahtası*, direnciyle parakete savlosunun açılmasını sağlayan, üçgen biçiminde, safra konmuş ağaç parça. || *Parakete toplamak*, denize koyverilmiş paraketeyi, savlosunu çekerek gemiye almak. || *Borda paraketesi* (*parakete bumbası* veya *parakete dirseği*), geminin kıç tarafından atılacak yerde, bordaya dikey olarak tespit edilmiş bir bumbanın ucundan atılan mekanik parakete. || *Pervaneli parakete*, hız etkisiyle dönen bir pervanenin devirlerini taksimatlı bir kadran üzerine kaydeden parakete.

paraketeler

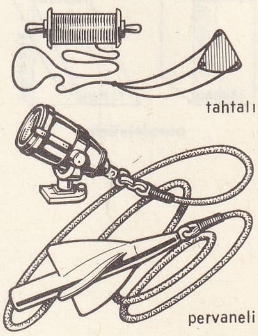

— Balıkç. Her çeşit dip oltasına ve özellikle de bir ana olta ile, buna bağlı olan ve uçlarında olta iğnesi bulunan kösteklerin

Foto. Boulanger (LAROUSSE)

meydana getirdiği, bedenden meydana gelen olta düzenine verilen ad. || *Parakete çavalyesi,* içine paraketelerin istif edildiği sepet. (Parakete iğneleri, denize dökülmediği zaman bu sepetin kenarlarına dizilmiş olarak durur.) || *Parakete sepeti,* çevresinde olta iğneleri bulunan ve iplerle suya sarkıtılan sepet. || *Parakete yanları,* bir akarsuya veya bir gölcüğe gerilmiş olan bir balık ağının yan kenarları. || *Büyük parakete,* olta iğnelerini taşıyan en kalın parakete. || *Telli parakete,* dişleriyle misinayı koparabilen balıkları avlamakta kullanılan, âdi veya paslanmaz çelikten yapılmış olta ipi. || *Yüzer parakete,* iki su arasında veya su yüzünde balık avlamak için mantar parçalarıyle askıda tutulan olta.

— ANSİKL. Denizc. Tahtalı *parakete,* köşelerinden ikisine safra konmuş, kenarları şişkin eşkenar üçgen biçiminde bir şamandıradan meydana gelir. Bu şamandıra, parakete savlosuyle birleşen, kaz ayağı biçiminde üç halatla donatılmıştır. Bir halat dolabına sarılan bu savlo çeşitli işaretler taşır. Birincisi savlonun gemi uzunluğuna eşit uzunlukta bir yerine tespit edilmiştir. Düğüm denen bölümler yarımşar düğümlük aralıklarla birbirini izler. İki düğüm arasındaki uzaklık bir deniz milinin 120'de birine eşittir. O halde otuz saniyedeki (bir saatin 120'de biri) düğüm sayısı, yapılan hızı saatte deniz mili olarak verecektir. Paraketeyi kullanmak için şamandra denize atılır ve savlo açılmağa bırakılır. Birinci işaret geçince, 30 saniyelik bir kum saatiyle zaman ölçülür. Saatteki kum boşalınca, halat anîden durdurulur, geçen düğüm sayısı okunur ve parakete bordaya alınır. Böylece tahtalı parakete hızı, 12 ile 15 düğümü geçmeyen hızlarda oldukça doğru olarak verir.

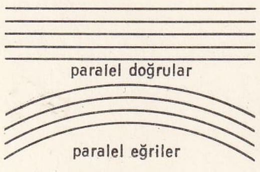

paraleller

Bugün *otomatik paraketeler* kullanılmaktadır. Bu paraketeler yalnız belirli bir andaki hızı değil, herhangi bir zaman süresi içinde alınan yolu da verir.

O halde bu âletler sürekli olarak çalışır ve ihtiyaç olduğu zaman istenilen noktaya ayarlamak için işaretleri yükseltilir. Böyle bir parakete, geminin dümen suyunda dönen bir pervaneden meydana gelir. Bu pervanenin mekanik veya elektrik olarak kaydedilen devir sayısı, katedilen mili bir kadran üzerinde gösterir. (L)

PARAKETECİ i. (*parakete*'den *paraketeci*). Balıkç. Parakete ile balık avlayan kimse. (L)

PARAKİNEZİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *kinesis,* hareket'ten fr. *parakinésie*). Nöroloji. Hastanın, hareketlerini, yapmak istediği işe uydurma imkânsızlığı. (L)

PARAKLİMAKS i. (fr. *paraclimax*). Bot. Yabancı ülkelerden getirilen ve ülke iklimine alışan bitkiler topluluğu. (L)

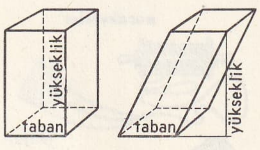

paralelyüzler

PARAKOLİBASİL i. (fr. *paracolibacille*). Bakteriyol. Kolibasilin şekil, renk yakınlığı gibi morfolojik karakterlerini taşıyan, fakat onun biyolojik ve patolojik karakterlerine sahip olmayan bakterilere bazen verilen ad. *Eşanl.* KOLİMORF BASİL. (L)

PARAKONİK sıf. (fr. *paraconique*). Kim. Formülü $C_5H_6O_4$ olan laktonik asit için kullanılır; akonik asidin indirgenmesinden elde edilir; sitrakonik ve itakonik asitlerin izomeridir. (57° C'a doğru eriyen parakonik asit suda ve alkolde çok çözünür; kuru damıtma ile sitrakonik asit verir.) [L]

PARAKOR i. (fr. *parachor*). Kim.

$$P = \frac{M\sqrt[4]{A}}{\varrho - \varrho'}$$

ifadesi, bu ifadede A, ϱ, ϱ',M aynı sıcaklıkta şunları gösterir: A, buharıyle temas eden sıvının yüzey gerilimini, ϱ sıvının hacim ağırlığını, ϱ' sıvının doymuş buharının hacim kütlesini, M, maddenin molekül ağırlığını.

— ANSİKL. *Parakor,* bir madde için, sıcaklıkla hiç ilgisi olmayan bir ifadedir. Yukarıdaki formülden veya atomların karakteristik büyüklükleri ile molekül bağları toplanarak hesaplanabilir; bulunan iki değerin karşılaştırılması molekül yapısıyle ilgili problemlerin çözümünde kullanılır. (L)

PARAKREZOL i. (fr. *paracresol*). Kim. Bk. KREZOL.

PARAKRONİZM i. (fr. *parachronisme*). Bir olayı, gerçekten geçtiği tarihten daha sonraki bir döneme bağlamaktan doğan tarih yanlışlığı. (L)

PARAKSANTİN i. (fr. *paraxanthine*). Kim. İdrarda bulunan 2-7- dimetilksantin'in kısa adı; 289°C'ta ergir. (Metilleme işlemiyle kafein'e dönüşür.) [L]

PRAKSİLEN i. (fr. *paraxylene*). Ksilenler grubundan $C_6H_4(CH_3)_2$ aromatik hidrokarbon. (138°C'ta kaynayan, Tergal gibi sunî elyaf üretiminde kullanılan renksiz bir sıvıdır.) [L]

PARAKUMARON i. (fr. *paracoumarone*). Kim. Kumaron'un inorganik asitlerle polimerleşmesinden elde edilen reçineli madde. (L)

PARAKUZİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *akuein,* işitme'den fr. *paracousie*). Patol. Seslerin tonunu ve şiddetini iyi seçememekle beliren işitme bozukluğu. || *Willis parakuzisi,* sarsıntı ile, işitmenin artması. (Bazı sağırlar gürültü içinde sessiz yerlerden daha iyi işitirler.) [L]

PARALAKS i. (fr. *parallaxe*). Bk. IRAKLIK *açısı.*

PARALALİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *lalein,* konuşmak'tan fr. *paralalie*). Nöroloji. Uygun kelimeyi bulma güçlüğü şeklinde beliren konuşma bozukluğu. (L)

PARALAMAK geçl. f. (fars. *pare,* parça'dan *pare-le-mek* > *para-la-mak*). Parça parça etmek, parçalamak: *Hem ellerimle göğsümü, bağrımı paralayarak ölürüm* (Namık Kemal). *İkisini de elime (ellerini göstererek) şu ellerime verseler alimallah paralardım* (H.R. Gürpınar). || Yıpratıp eskitmek, yırtmak: *İki çift ayakkabıyı bir ay içinde paralamak. Perdeleri paralamak.*

— ÇEŞ. DEY. *Lûgat paralamak.* Bk. LÛGAT. || *(Yedi* veya *dokuz) Yorgan paralamak,* çok uzun süre can çekişmek, can verememek.

◆ **Paralatmak** ettrg. f. Paralamak eylemini yaptırmak veya paralamasına meydan vermek: *Dilini kendi [...] dişleriyle çiğneteceğim! [...] göğsünü kendi canavar tırnaklarıyle paralatacağım!* (Namık Kemal). [M]

PARALANMAK edilg. f. (*paralamak*'tan *parala-n-mak*). Yırtılarak, kırılarak veya kesilerek parça parça olmak, parçalanmak: *Çalılara takılan pantolonu paralandı.* || Dönşl. f. *Mec.* Olmayacak bir iş için boş yere çaba sarfetmek, uğraşıp didinmek. || Gayret etmek, özen göstermek, çabalamak. (M)

PARALATES i. Esk. çağ. Herodotos'a göre, eski bir iskit halkının adı. (L)

PARALAVRİYONİT i. (fr. *paralaurionite*'ten). Miner. Tabiî kurşun oksiklorür; lavriyonitin dimorf şeklidir. (L)

PARALAYICI i. (*paralamak*'tan *parala-y-ıcı*). Heterogen malzemeler için kullanılan parçalama aleti. (Ters yönlerde dönen iki dişli silindiri veya sabit bir dişli plakanın önünde yer değiştiren hareketli bir silindiri veya mafsallı çekiçlerle donatılmış bir düzeneği vardır.) [L]

PARALDEHİT i. (fr. *paraldéhyde*). Kim. Âdi aldehidin sıvı haldeki polimeri.

— ANSİKL. *Paraldehit,* aldehide birkaç damla sülfürik asit katılınca meydana gelir. 125°C'ta kaynayan ve on iki kısım suda çözünen renksiz bir sıvıdır. Buhar yoğunluğu bir trimer formülüne tekabül eder. Az miktarda sülfürik asitle ısıtılan paraldehit, 21°C'ta kaynayan monomerine dönüşür. (L)

PARALDOL i. (fr. k.). Kim. Billûrlaşmış aldol polimeri; 85°C'ta ergir ve oda sıcaklığında kendiliğinden meydana gelir. (L)

PARALEKSİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *leksis,* kelime'den fr. *paralexie*). Nöroloji. Hastanın, okuduğu metindeki kelimelerin yerine anlamsız kelimeler koymasıyle beliren konuşma bozukluğu. (L)

PARALEL sıf. (önek *para,* yanında ve yun. *allelous,* birbirlerinin > *paralleios;* lat. *parallelus*'tan fr. *parallèle*). İkişer ikişer aynı düzlem içinde bulunan ve kesişmeyen iki veya daha çok doğru için kullanılır: *Paralel iki doğru arasındaki uzaklık sabittir.* || *Paralel düzlemler,* ortak noktaları olmayan düzlemler. || *Paralel eğriler* (veya *yüzeyler*), aynı normalleri kabul eden eğriler (veya yüzeyler). [İki eğri (veya yüzey), aynı uzunluktaki doğru parçalarının bütün ortak normalleri üzerinde kesişirler.] *Yeni.* Koşut. *Esk.* Muvazi.

— İda. huk. *Paralel başvurma,* idarî ve icraî bir işleme karşı, dava açma yanında, başka bir baş vurma yolu. (Meselâ, bir idarî karara karşı, bu kararı alan makama veya hiyerarşik üstüne baş vurma imkânının bulunması, daha önce bir iptal davası açılmasına engel olmaz.)

— Mat. Farkları sonlu bir limite yaklaşan iki sonsuz büyük için kullanılır: *Farkın limiti Euler sabiti olduğuna göre,* $\Sigma \frac{1}{n}$ *armonik serisi Log n'ye paraleldir.* (Paralel iki sonsuzbüyük eşdeğerdir, fakat bunun karşıtı doğru değildir.)

◆ İ. Mat. Bir dönel yüzeyin, eksene dik bir düzlemle kesiti: *Her paralel bir çemberdir.* || Bir doğruya veya bir düzleme paralel olan doğru. || *Paraleller postulatı* (veya *Eukleides postulatı*). Bk. EUKLEİDES POSTULATI.

— Astron ve Coğ. *Gök paraleli,* düzlemi ekvator düzlemine paralel olan gökküre dairelerinden her biri. || *Yer paraleli,* düzlemi ekvator düzlemine paralel olan yerküre veya jeoyit dairelerinden her biri. (Bu dairelerden her biri, yerküre üzerinde, bütün noktaları aynı enlemde olan bir çember çizer. Kısaca PARALEL veya YÜKSELİM PARALELİ de denir.) || *Yükseklik paraleli,* ufka paralel olan gökküre dairesi.

— Elektr. *Paralel bağlama,* birçok iletkenin, üretecin veya kondansatörün uçlarının veya kutuplarının aynı iki noktada birleştirilmesiyle yapılan bağlama. (Bk. *Akımın* KOL'*lara ayrılması.*) || *Paralel bağlanmış devreler,* akımın veya magnetik akımın aralarında bölündüğü elektrik veya magnetik devreler. || *Paralel bağlanmış dirençler.* Bk. ANSİKL.

— Graf. santl. *Vidalı paralel,* harf gravürcüsünün madenî bir levha üzerine paralel çizgiler çizmekte kullandığı âlet.

— Spor. *Bar paralel,* jimnastik yapmak için kullanılan bir araç. (Uçlarından ayaklar üzerine raptedilmiş, birbirine paralel iki yatay ağaç parçası biçimindedir.)

— ANSİKL. Elektr. *Paralel bağlanmış dirençler.* Paralel bağlanmış r_1, r_2, r_3 dirençleri, $\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \frac{1}{r_3} = \frac{1}{R}$ bağıntısıyle hesaplanan tek bir iletkene eşdeğerdir. (LM)

PARALELKENAR blş. i. Mat. Kenarları ikişer ikişer birbirine paralel olan dörtgen. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Kuvvetler, hızlar paralelkenarı* veya *paralelkenar kuralı,* iki vektörün (kuvvet*, hız* v.b.) bileşkesini, bu vektörleri kenar kabul eden paralelkenarın köşegeni olarak veren kural. || *Watt paralelkenarı, eklemli paralelkenar,* bir buhar makinesinin piston kolunu belli bir doğrultuda tutmak için Watt tarafından icat edilen mekanizma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Bir *paralelkenar*'da, karşılıklı iki açı eşit, ardışık iki açı da bütünlerdir. Karşılıklı kenarlar ikişer ikişer birbirine eşittir. Köşegenler birbirini ortalar, kesiştikleri nokta paralelkenarın simetri merkezidir. Paralelkenarın yüksekliği, taban olarak alınan paralel iki kenar arasındaki uzaklıktır. Bir paralelkenar aynı taban ve aynı yükseklikteki bir dikdörtgene eşdeğerdir; demek ki alanı, tabanı ile yüksekliğini çarparak elde edilir. Dikdörtgen, eşkenar dörtgen ve kare, özel birer paralelkenardır.

— Mekan. *Watt paralelkenarı.* Bu mekanizma, bir paralelkenar meydana getirecek şekilde eklemlenmiş parçalardan oluşur. Dairesel alternatif bir hareketi, hemen hemen doğrusal bir harekete dönüştürmeğe yarar. (L)

PARALELLİK i. (*paralel*'den *paralel-lik*). Paralel olma hali, koşutluk.

— Denizc. *Paralellik ya da âlet hatası,* bir sekstantın büyük ve küçük aynalarının dikey yüzlerinin birbirine paralel olmaması. || *Paralellik noktası,* bir sekstantın iki aynasının paralelliğine tekabül eden ve derece bölümlerini gösteren yay. (Bu bölümleme-

nin gösterdiği derecenin normal olarak sıfır olması gerekir.) [L]

PARALELOKİNEZİ i. (fr. *parallélokinésie*). Nöroloji. Hastanın sağlam kolunu veya bacağını ayrı olarak oynatamadığı, ama sağlam kol veya bacak herhangi bir hareketi yaparken hasta tarafta da aynı hareketin pasif olarak yapıldığı felç olayı. (Bazı hemipleji vakalarında görülür.) [L]

PARALELOTOP i. (fr. *parallélotope*). Mat. Elemanlarının bileşenleri x_1, x_2 ... olan bir vektörel uzayda, a_i ve b_i niceliklerinin değerleri sabit olduğuna göre, $a_1 < x_1 < b_1$, $a_2 < x_2 < b_2$, ... bağıntılarıyle belirlenen vektörler cümlesi. (Eşitsizliklerin dar veya geniş anlamda alınışına göre, paralelotop açık veya kapalıdır. $n = 2$ [paralelkenar] ve $n=3$ [paralelyüz] olduğu zaman, paralelotopun somut bir görüntüsü elde edilir.) [L]

PARALELYÜZ blş. i. Mat. Hepsi birer paralelkenar olan altı yüzü bulunan, karşılıklı yüzleri birbirine eşit ve paralel olan çokyüzlü. || *Dik paralelyüz*, yan ayrıtları tabanlara dik olan paralelyüz. || *Dikdörtgen paralelyüz*, tabanı bir dikdörtgen olan dik paralelyüz. || *Eğik paralelyüz*, yan ayrıtları tabanlara göre eğik olan paralelyüz.

— ANSİKL. Mat. *Paralelyüz*'ün altı yüzü, sekiz köşesi, on iki ayrıtı ve dört köşegeni vardır. Bütün yüzleri ikişer ikişer birbirine paralel olan paralelkenarlardır. Ayrıtları dörder dörder birbirine eşit ve paraleldir; dört köşegen de aynı noktada kesişir, bu nokta hem köşegenlerden her birinin orta noktası, hem de paralelyüzün simetri merkezidir. Paralel dört ayrıtı kesen her düzlem, paralelyüzü bir paralelkenar boyunca keser. Bir paralelyüzün yüksekliği, tabanlar arasındaki uzaklıktır. Bir paralelyüzün hacmi, taban alanını yükseklikle çarparak elde edilir. (L)

PARALEPİS i. Orta derinliklerde yaşayan, mekik gibi uzunca gövdeli, ince uzun başlı kemikli balık; vücudu çıplak veya zamanla dökülen pullarla kaplıdır; rengi pembe veya eflatun parıltılı gümüşîdir. (Çekiçbaşgillerden.) [L]

PARALI sıf. (*para*'dan *para-lı*). Parası olan, zengin: *Hayat denen bir şey vardı. Paralı parasız insanlar yaşıyorlardı* (A. H. Tanpınar). || Para karşılığında sağlanan, bedava olmayan: *Paralı okul.* || Para biçiminde benekleri olan (kumaş): *Paralı basma.* (M)

PARALIK sıf. (*para*, kuruşun kırkta biri'nden *para-lık*). Değersizlik belirtisi olarak kullanılır: *«İki paralık Yunan'dan kim korkar ki? Benimkisi laf işte...»* (S. Kocagöz). *Ama seninle benim on paralık işimize yaramıyor* (H.R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *(Birini) Beş paralık etmek.* Bk. BEŞ. || *Beş paralık olmak.* Bk. BEŞ. (M)

PARALİA veya **PARALOS.** Esk. coğ. Attike'de (Yunanistan) kıyı bölgesi, Marathon'dan Sunion burnuna ve Sunion burnundan Pire'ye kadar uzanır. Tuzlu bataklıklarla kaplı ve bitki örtüsünün çok cılız olması yüzünden halkı (bk. PARALİA'LILAR) bütün geçimini denizden sağlardı. (L)

PARALİA'LILAR. Esk. Yun. Paralia (Attike kıyısı) halkı. Balıkçılık, denizcilik ve ticaretle geçinen Paralia'lıların siyasî çıkarları ülke içerilerinde yaşayan köylülerinkinden farklıydı. M. Ö. VI. yy.da, Alkmeonidai sülâlesinin desteğiyle, hür köylülerle birlikte, Solon'un reformlarına bağlı ve büyük toprak sahipleri gibi tutucu fikirleri olan ovalılara (pediaios'lar) karşı siyasî bir topluluk kurdular. (L)

PARALOJİZM i. (önek *para*, karşı ve yun. *logismos*, muhakeme > *paralogismos* > fr. *paralogisme*'den). Hatalı muhakeme; Paralojizm iyi niyetle yapılan hatalı bir akılyürütmedir; sofizm ise yanıltma amacını güder. (L)

PARALÜMİNİT i. (fr. *paraluminite*). Miner. Alüminit'in ayrışmasından meydana gelen, hidratlı tabiî alüminyum sülfat. (L)

PARAMAGNETİK sıf. (fr. *paramagnétique*). Fiz. Mıknatıslar tarafından itilen bizmut gibi cisimler için kullanılan *diyamagnetik*'in aksine, demir gibi ferromagnetik olmadıkları halde mıknatıslar tarafından çekilen (çok az miktarda) maddeler için kullanılır. Bk. MAGNETİZMA. (L)

PARAMAGNETİZMA i. (fr. *paramagnétisme*'den). Fiz. Paramagnetik cisimlerin özelliği. (L)

PARAMARİBO, Surinam'ın (Hollanda Guyanası) merkezi, Surinam halici kıyısında (sol kıyı); 123 000 nüf. Fransızlar şehrin bulunduğu bölgeye 1540'tan itibaren yerleşmeğe başladılar. Bugün şehir, önemli bir idare ve ticaret (sömürge boksitinin ve tarım ürünlerinin ihracı) merkezidir. (L)

PARAMASTİT i. (fr. *paramastite*). Jinekoloji. Meme bezini çevreleyen dokuların iltihabı. (L)

PARAMECİUM i. Zool. Bk. TERLİKSİ.

PARAMELAKONİT i. (fr. *paramélaconite*). Miner. Siyah renkli tabiî bakır oksit. (L)

PARAMERA çoğl. i. (lat. k.). Böceklerde erkeklik organının dibine yakın bulunan ve çiftleşmede rol alan parçalar. (L)

PARAMERİA i. Talkım halinde karşıt yapraklı, sarılgan gövdeli ağaç; Tropikal Asya ve Okyanusya'da yetişir, mükemmel bir kauçuk verir. (Çinhindi'nin güneyinde yetişen *Parameria glandulifera* bunlardan biridir.) [L]

PARAMESOS i. (önek *para*, doğru ve *mesos*, orta'dan yun. k.). Yun. müz. Dördüncü tetrakhord'un birinci teli. (L)

PARAMETRE i. (önek *para*, yanında ve *metron*, ölçü > fr. *parametre*'den). Mat. Cebirsel bir ifadede yer alan ve değeri isteğe göre belirlenebilen sayı. || *Bir doğrunun asal parametreleri*, bu doğrunun taşıdığı birim vektörün bileşenleri. || *Bir doğrunun doğrultman parametreleri*, bu doğrunun taşıdığı bir vektörün bileşenleri. || *Bir koniğin parametresi*, tam ortası odak noktası olan bir kirişin yarı uzunluğu. (Parametre, bir parabol için odağın doğrultmandan uzaklığıdır; merkezli bir konik için b^2/a bölümüdür; burada a yarı büyük odak eksenini, b yarı büyük odak dışı ekseni gösterir.)

— İstat. Bir istatistik bütününün bellibaşlı niteliklerini daha basit ve daha kısa olarak gösterme imkânı veren ölçülebilir büyüklük. || *Dağılım parametresi*, değişkenin aldığı bütün değerlerin az veya çok merkez değer çevresinde toplanma şekli üzerinde genel bilgi veren parametre. || *Merkez parametresi*, dağıtım değerlerinin tümünün büyüklük sırasını gösteren parametre: *Merkez parametreleri, değişkenin aldığı değerlerin çevresinde toplandığı merkez değerlerdir.*

— ANSİKL. Mat. λ bir parametre olarak alınmak üzere, bir $f(x,y,\lambda) = 0$ denklemi düşünelim. λ'nın her değeri için, bu denklem belirli bir eğrinin denklemidir; λ'ya mümkün olan bütün değerler verilerek bir parametreli bir eğri ailesi elde edilir. (L)

PARAMETRELİ sıf. (*parametre*'den *parametre-li*). Mat. Bir veya birçok parametreyle ilgili. (*Eşanl.* PARAMETRİK.) || *Bir eğrinin parametreli gösterilişi*, düzlemde, bu eğrinin bir noktasının koordinatlarını t parametresine bağlı olarak ifade eden $x=x(t)$ ve $y=y(t)$ denklemlerinin cümlesi; uzayda, x, y,z koordinatlarını t parametresinin değişen değerlerine göre veren

$$x=x(t),\ y=y(t),\ z=z(t)$$

denklemlerinin cümlesi. || *Bir yüzeyin parametreli gösterilişi, x, y,z* koordinatlarını u ve v parametrelerinin değişen değerlerine göre veren

$$x=x(u,v),\ y=y\ (u,v),\ z=z(u,v)$$

denklemlerinin cümlesi. (L)

PARAMETRİK sıf. (fr. *paramétrique*). Mat. Bk. PARAMETRELİ.

PARAMETRİT i. (fr. *paramétrite*). Kadın - doğum. Dölyatağının geniş bağlarının tabanındaki gevşek katılgan dokunun iltihabı. (L)

PARAMETRİUM i. (önek *para*, yanında ve yun. *metra*, dölyatağı'ndan lat. k.). Anat. Dölyatağını, özellikle de organ boyunun kenarlarını saran hücre dokusuna verilen ad. (L)

PARAMİDOFENOL veya **PARAMİNOFENOL** i. (fr. *paramidophénol* veya *paraminophénol*). Kim. Bk. AMİNOFENOL.

PARAMİLON i. (fr. *paramylon*). Biyokim. Haşlamlılardan *Euglena viridis*'te büyük ölçüde bulunan ve buğday nişastasına benzeyen madde. (L)

PARAMİMİ i. (fr. *paramimie*). Mimik bozukluğu; bu bozuklukta, hastanın jestleri, ifade etmek istediği duygulara ve fikirlere uymaz. (L)

PARAMİNOFENOL i. (fr. *paraminophénol*). Kim. *Eşanl.* PARAMİDOFENOL. Bk. AMİNOFENOL.

PARAMİYOKLONİ i. (fr. *paramyoclonie*). Patol. Bacaklar veya kollar yahut gövdede, yüzde, kol ve bacaklarda görülen miyokloni. (L)

PARAMİYOTONİ i. (fr. *paramyotonie*). Patol. Soğuğun etkisiyle kramplar ve felçler yapan çok nadir, irsî hastalık. (L)

PARAMNEZİ i. (fr. *paramnésie*). Psikiyatri. Anma fonksiyonunu bozan hastalık; hasta, zayıflayan hatıralar yerine hayalî hatıralar uydurur veya doğru bir hatıranın tarihini yanlış söyler yahut da belirli bir olay karşısında o olaya önceden tanık olduğu hayaline kapılır. (L)

PARAMO i. And dağlarında bulunan yüksek otlu otlak. (L)

PARAMORFİK sıf. (fr. *paramorphique*). Billûrbil. Paramorfizma ile ilgili olan: *Paramorfik dönüşüm.* (L)

PARAMORFİZMA i. (fr. *paramorphisme*'den). Billûrbil. Belli bir sıcaklıkta bir billûrun başka bir billûra dönüşmesi sırasında, dönüşüme uğrayan billûrun parçalanması ve meydana gelen yeni billûrun ilk billûra doğru yönelmesi şeklinde ortaya çıkan polimorfizma tarzı: *Kuvars 573°C'ta paramorfik bir dönüşüme uğrar.* (L)

Paramount, amerikan filim yapım ve dağıtım ortaklığı. 1914'te New York'ta, Batı bölgesindeki bir dağıtım teşkilâtının yöneticisi olan William W. Hodkinson ile Doğu bölgesinde çeşitli dağıtım teşkilâtlarının sahipleri tarafından kuruldu (ortaklığın ingilizcede «dağların ötesinden» anlamındaki adı buradan gelir). Önceleri bir filim kiralama ve dağıtım ortaklığıydı; 1916'da yönetici W. W. Hodkinson'ın yerine Adolphe Zukor geçti ve ertesi yıl da Paramount'u meydana getiren dağıtım teşkilâtlarıyle Paramount'un bağlı olduğu filim yapım firmalarını toptan satın aldı. Böylece, Paramount Pictures corporation ortaya çıkmış oldu. 1931'de kendi salon teşkilâtı tarafından satın alınan Paramount, 1935'te Barney Balaban'ın başkanlığında yeniden düzenlendi. 1949'da ise tröst kurmayı yasaklayan kanun gereğince Paramount iki ortaklığa bölündü: yapım ve dağıtımla uğraşan Paramount Pictures corporation ve işletmecilik yapan Paramount Theatres Inc. Paramount, 1967'den beri Charles Bluhdorn'ın yönetimindedir. Ortaklığın yaptığı filimler arasında en önemlileri: *On Emir* (The Ten Commandments) [yönetmeni C. B. de Mille, 1923]; *Batı Kervanı* (The Covered Wagon) [J. Cruze, 1923]; *Yeraltı Dünyası* (Underworld) [J. von Sternberg, 1927]; *Tabou* (Tabu) [F. W. Murnau, 1931]; *Bir Milyonum Olsaydı* (If I Had a Million) [E. Lubitsch ve daha altı yönetici, 1932]; *Kızıl İmparatoriçe* (The Scarlet Empress) [J. von Sternberg, 1934]; *Yaratılan Adam* (The Lost Week-end) [B. Wilder, 1949]; *Miras* (The Heiress) [W. Wyler, 1949]; *Sunset Boulevard* (B. Wilder, 1950); *Vâdiler Aslanı* (Shane) [G. Stevens, 1953]; *Harp ve Sulh* (War and Peace) [K. Vidor, 1955]; *Eldorado* (H. Hawks, 1966). [L]

PARAMPARÇA blş. sıf. Parça parça olmuş, paralanmış, birçok parçaya ayrılmış: *Mansur'u anlamayanlar onu paramparça etmişler, her bir parçası aynı ateşle «Enelhak» demişti* (N. Araz). *Paramparça bir gömlek.* (M)

PARAMPET i. Bk. METRİS.

PARAMÜZİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *musa*, ilham perisi'nden fr. *paramusie*). Bazı şarkıcılarda görülen bozukluk; hasta şarkı söyleyebilir, fakat tonlarda ve aralarda şaşırır. (L)

PARAMYOCLONUS MULTİPLEX blş. i. Kas seyirmesi, damar ve ruh bozukluklarının birarada görülmesi şeklindeki nadir bir hastalık. (L)

İ. PARASKEVOSPULOS

Foto. LAROUSSE

Garnerin'in deneyi, 1797 Cabinet des Estampes, Paris

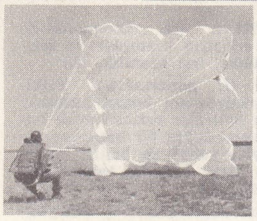

inişten sonra paraşütün toplanması

kare paraşüt

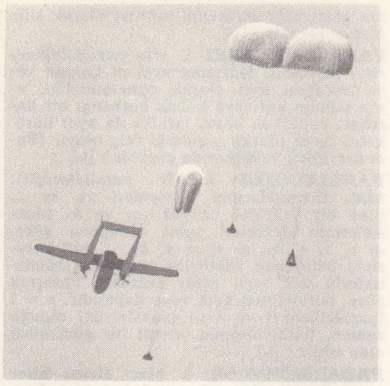

konteynerlerin **paraşüt** ile indirilişi

körüklü **paraşüt**

PARAMYS i. Eyosende fosil olarak bulunan kemirgen memeli hayvan; sincapların atası sayılabilir. (L)

PARANA, Güney Amerika'da ırmak, rio de la Plata'nın halicinde Atlas okyanusuna dökülür; 3 300 km. Irmağın çığırının büyük kısmı Brezilya'dadır; aşağı kesime doğru Brezilya ile Paraguay arasında, sonra da Paraguay ile aşağı çığırının bulunduğu Arjantin arasında sınırı çizer. Parana, Goias yaylalarından gelen Paranaiba ve serra da Mantiqueira'nın doğu yamacından inen rio Grande ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelir. Brezilya'da, kuzeydoğudan güneybatıya uzanan çığırı çağlayanlarla (Maribondo ve Sete Quedas *cachoeira*'ları) kesilir; başlıca kollarını (Tiete, İvai, İguaçu) soldan alan ırmak, Posadas'ta batıya doğru sert bir dirsek yapar; Corrientes'in yukarısında Paraguay ırmağıyle birleşmesinden sonra yönü yeniden değişen Parana, adalarla birbirinden ayrılan birçok kola bölünür; sular genellikle 4 km genişliğinde bir mecrada akar, ama 20-30 km'lik bir ovayı kaplayabilir. Santa Fe ile Rosario arasında tekrar yönünü değiştiren ırmak, Pampa'yı aşar ve rio de la Plata'nın halici önünde bir çeşit iç delta ile son bulur.

Parana'nın rejimi İguaçu kavşağına kadar tropikal tiptedir. İguaçu'nun ve Paraguay ırmağının sularını aldıktan sonra martta en yüksek noktasına çıkan rejimi, sonbaharda düşer; ağustos-eylül arasında kısa bir etiyaj döneminden sonra ekimde ansızın yükselir. Brüt modül, rio Grande ile Paranaiba kavşağında yaklaşık olarak 6 000 m³'tür; Paraguay ile kavuştuğu yerde 16 000 m³'ü bulur.

Bir ulaştırma yolu olarak Parana'nın rolü artık sömürge devrindeki kadar önemli değildir. Ulaşım, özellikle Buenos Aires ile Rosario arasında canlıdır. (L)

PARANA, Güney Brezilya'da eyalet, Atlas okyanusu ile rio Parana arasında; 7 217 000 nüf. Merkezi, *Curitiba*. Sıcak, yağışlı ve dar bir kıyı ovasının arkasında serra do Mar yükselir (serra da Graciosa: 1 962 m); büyük ölçüde yağış alan serra do Mar, epey serin olan iklimi, ılıman iklim meyvelerinin yetişmesine elverişli olan Curitiba havzasıyle yarılır. Daha batıya doğru Devonyen kumtaşlarından bir yamaç uzanır (1 200 m); bunu takip eden ikinci bir yamaç çizgisinin kenarı batıya doğru yumuşak bir eğimle alçalır; yükseltisi 1 200 m'yi aşan ve üçüncü zaman kumtaşlarıyle bazaltlardan oluşan bu engebede yağış artar (2 000 mm). Yaylaların yükseltisi Parana ırmağına kadar alçalarak 108 m'ye düşer; kara iklimi etkisinin arttığı bu kesimde yumuşak bir tropikal iklim hüküm sürer. Eyaletin büyük kısmını kaplayan orman, kıyı bölgesinde yapraklarını dökmeyen ağaçlardan oluşur; komşu yaylalarda muson tipi ormanlar uzanır, yüksek noktalarda ve verimsiz topraklarda araucaria ağaçları görülür. Bazı bozkırlarda (campos de Guarapuava ve Ponta Grossa'da) hayvan yetiştirilir. Başlıca ırmaklar batıya yönelir ve Parana'ya dökülür: İvai, Piquiri, İguaçu. Yerli halkın nesli tükenmek üzeredir; XVI. yy.da cizvitler tarafından kurulan misyonlardan bugüne ancak yıkıntılar kalmıştır. XIX. yy. sonunda bölgeye göçmenler (Almanlar, İtalyanlar, İslavlar), 1930'dan sonra da Sao Paulo eyaletinden gelen kolonlar yerleştirildi; bu sayede Londrina ve Maringa gibi öncü bölgelerde kahve çiftlikleri gelişti. Güneybatıda, Santa Catarina ve Rio Grande do Sul'dan gelen öncüler domuz yetiştirir, mısır tarımı yaparlar. Eyaletin ekonomisi hızla gelişmektedir: ılıman kuşak ürünleri (buğday, arpa, meyve bahçeleri), hayvan, pamuk, özellikle de kahve gibi tropikal ürünler yetiştirilir. Eyalet, Paranagua limanı yoluyle kahve üreticisi ve ihracatçısı olarak Sao Paulo'nun yerini almıştır. Aracauria ve tropikal ağaçlar gezgin veya yerleşik bıçkıhanelerde işlenir. Besin sanayii (Ponta Grossa, bira fabrikaları, un fabrikası), dokuma ve makine sanayii gelişmektedir. Kahve üretimi ve toprak satışı sayesinde ticaret ve bankacılık ilerlemiştir. Öncü bölgelerden ve kıyı bölgesinden gelen hatlar, kuzey-güney yönünde uzanan ana demiryoluna bağlanır. Eyaletin merkezi olan Curitiba, nüfus artışından ve iktisadî gelişmeden yararlanmıştır. (L)

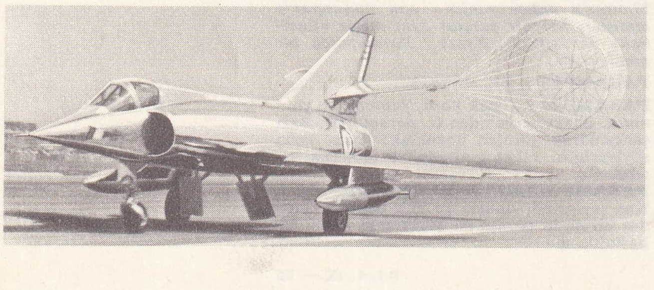

iniş fren **paraşütü**

PARANA, Arjantin'de şehir, Entre Rios ilinin merkezi, Parana ırmağı kıyısında; 183 900 nüf. Önemli ırmak limanı. Ticaret ve sanayi (besin sanayii) merkezi. (L)

PARANA (Honorio Hermeto CARNEİRO LEAO, — markisi), brezilyalı siyaset adamı (Jacui, Minas Gerais 1801 - Rio de Janeiro 1857). Liberal partiden milletvekili seçildi (1828), daha sonra Olinda ve Vasconcelos ile birlikte Muhafazakâr partiyi kurdu (1836). Senatör (1842) ve hükûmet başkanı (1843 - 1848 ve 1853-1856) oldu, iktisadî kalkınmayı sağlayan uzlaştırıcı bir kabine kurdu. (L)

PARANAGUA, Brezilya'da (Parana eyaleti) şehir, serra do Mar'ın eteğinde, kara ve demiryoluyle Curitiba'ya bağlıdır; 16 000 nüf. Kahve ihraç limanı. Yakınında muz çiftlikleri. (L)

PARANAİBA, Brezilya'da ırmak, serra da Mata da Corda'da (Goias) doğar; 957 km. Rio Grande ile birleşerek Parana ırmağını meydana getirir. Paranaiba'nın çağlayanlarından hidroelektrik üretiminde yararlanılması tasarlanmıştır. Balıkçılık. (L)

PARANAPANEMA, Güney Brezilya'da ırmak, Parana'nın kolu (sol kıyı); 900 km. Serra de Paranapiacaba'da (serra do Mar) doğar, Sao Paulo eyaletini sular ve eyaleti daha güneydeki Parana'dan ayırır. (L)

PARANDOWSKİ (Jan), polonyalı yazar (Lvov 1895). Hümanizmin ve klasik üslûbun temsilciliğini yaptı. Denemeler (*Alchemia Slowa* [Sözün Simyası], 1950), hikâyeler, bir roman (*Niebo w Plomieniach* [Alevler İçindeki Gökyüzü], 1936), *Petrarca*'nın bir monografisini (1956), bir *Mitoloji*, bir oyun (*Medea*, 1962) yazdı ve yunan yazarlarından tercümeler yaptı. (L)

PARANEATOS i. (önek *para*, yakınında ve yun. *neatos*, sonuncu'dan). Yun. müz. Son üç tetrakhord'un her birindeki üçüncü tel. || Lyra'nın (lir) altıncı veya sondan bir önceki teli. (L)

PARANEOPLAZİK sıf. (fr. *paranéoplasique*). Gelişmekte olan bir kanserin sebebiyle ilgili olmakla beraber, tehlikeli hücrelerin yayılması anlamına gelmeyen çeşitli patolojik belirtilere denir. (Paraneoplazik belirtilerin meydana çıkma mekanizması hâlâ faraziye konusudur; kanserin tedaviyle kontrol altına alındığı hallerde bu belirtiler gerileyebilir.) [L]

PARANG. Bk. PARİNG.

PARANİTRANİLİN i. Kim. Bk. ANİLİN.

PARANKİMA i. (yun. *parenkhima*'dan). Bot. ve Zool. Bk. ÖZEKDOKU.

PARANOYA i. (yun. *paranoïa*'dan). Psikiyatr. Özellikle hüküm ve muhakemeyi bozan müzmin hezeyan.

— ANSİKL. Kraepelin'in çalışmaları sonucunda *paranoya* terimi kesin bir anlam kazandı. Psikopatlar arasında paranoyak bünye gösterenlerde şu dört özellik göze çarpar: 1. kendine aşırı değer verme (gurur), «ben» hipertrofisi; 2. zulme uğrama düşüncesini kolaylaştıran güvensizlik, aşırı şüphecilik; 3. hastanın düşüncesini sınırlandıran yanlış muhakeme; hasta düşüncesini kuvvetlendirmek amacıyle saçma deliller öne sürmekten çekinmez; 4. nihayet, hastaları çok tehlikeli hale sokan sosyal uyuşmazlık. Paranoyak psikoz yavaş yavaş gelişen, yanlış muhakemeye dayanan sistemli bir hezeyandır. Hezeyanın mekanizması yorumlamaya (zulme uğradığını sanıp zulmedenler) veya tutkuya (eratomanlar, kıskançlar ve tutkulu idealistler) dayanır. (L)

PARANOYAK sıf. (fr. *paranoïaque*). Paranoya ile ilgili.

◆ İ. Paranoyaya tutulmuş kimse. (L)

PARANOYİT sıf. (fr. *paranoïde*'den). Paranoyaya benzeyen veya ona yakın olan: *Paranoyit davranış.*

— Psikanal. *Paranoyit durum,* süt çocuğunun nesnelerle olan her türlü ilişkisi; bu ilişkide, saldırgan ve cinsel itimler birlikte bulunur, kısmî «nesne» aynı zamanda hem «iyi», hem «kötü»dür; içe ve dışa yansıtma bu durumun başlıca savunma mekanizmalarıdır. (Mélanie Klein'in görüşüne göre, nesne ile bu çeşit ilişkiler şizofren ve paranoyak yetişkinlerde de bulunur.) [L]

PARANTEL i. (fr. *parantèle*). Huk. Bir ortak asıl ile ondan üreyen füruun tümü.

— ANSİKL. *Parantel,* bir miras hukuku terimidir ve kanunî mirasçılık sistemidir; bu sistemde nesiller göz önünde tutulur. Bir ortak asıl ile ondan üreyen füruun tümü, bir paranteli meydana getirir. Ortak asıl, parantel başıdır. Parantele «zümre» de denilir. Türk miras hukukunda, kanunî mirasçı olarak dört parantel vardır (bk. MİRASÇI). Bir önceki parantelde mirasçı bulundukça, sonraki parantel miras dışı kalır. Bu sistem, açık ve sade olduğu ve kimlerin parantele girdiğini kesinlikle belirttiği için tercih edilir. Ancak, bazı durumlarda, miras bırakana daha yakın olan kimselerin, daha uzak kimseler karşısında mirasçı olmalarını engellemesi tenkit edilir. (M)

PARANTELİ i. (fr. *paranthélie*). Güneş ışınlarının, atmosferdeki buz billûrlarının yüzleri arasında defalarca iç ve dış yansımaya uğrayarak parheli dairesi üzerinde meydana getirdiği ışıklı görüntü. Bk. HALE. (L)

PARANTEZ i. (fr. *parenthèse*). Dil bil. Noktalama işaretlerinden biri. (*Ayraç* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Köşeli parantez,* köşeleri dik olan parantez. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Parantez açmak,* söz veya yazı içine, ara söz olarak, bahsedilen konu ile ilgisi az olan bir kısım koymak.

— Mat. Arasında bulunan cebirsel bir ifa-

Foto. LAROUSSE

denin tümüne aynı işlemin uygulandığını gösteren ( ) işareti.

— ANSİKL. Dil bil. *Parantez* ( ), cümle içinde geçen bir sözün o cümleden ayrı bir açıklamasını veya başka bir dilden bir karşılığını içine alır. Cümleden bütünüyle ayrı bir sözü veya altyazıya başvurmak için konulan sayıyı çevreler. Birtakım maddeler sayıldığı sırada, 1, 2, 3, 4 gibi rakamlar veya *a, b, c* gibi harfler konulursa, bunlardan sonra yalnız parantezin kapama şekli kullanılır: 1), 2); a), b) v.b.

● *Köşeli parantez* de «[ ]» parantezle birlikte kullanılır: (...[...]...); [...(...)...]. Ayrıca, yuvarlak parantezden sonra tekrar yeni bir parantez açmak gerektiğinde köşeli parantez başvurulur: (...) [...] ... v.b. (ML)

PARANTEZLEME i. (*parantez* > *parantezlemek*'ten *parantezle-me*). Leng. İç içe kapanan parantezler aracılığıyle bir cümle veya bir bitim dizisindeki *kurucuların* (veya sentagmatik yapı) yapısını göstermeğe yarayan işaretleme. || *Etiketli parantezleme*, belli bir kurucuyu sınırlandıran parantezlerin, söz konusu kurucunun bağlandığı söz dizimi kategorisini gösteren bir sembolle («etiket») belirtildiği parantezleme. (Meselâ, *çocuk elma yedi* cümlesinin etiketli parantezlemesi:

C İS İ İ İS FS
(((çocuk)) (

İS İ İ İS
((elma))

F FK FK E E F C
((ye) (di)))

[C = cümle, İS = isim sentagması, İ = isim, FS = fiil sentagması, İ = isim, FS = fiil sentagması, F = fiil, FK = fiil kökü, E = çekim eki].) [ML]

PARANTHROPUS i. Paleont. Transvaal'da Kromdraai'da pliyo-pleyistosen tabakasında bulunan (1948) insansı maymun fosili. (Beyin hacmi 600 sm^3 kadardır. Dişleri, sinanthropus ve insan dişlerini andırır. Örnek tipine *Paranthropus robustus* denir.) [L]

PARANUKLEUS i. (fr. *paranucléus*'tan). Biyol. Bazı böceklerde kutup yuvarlarının kaynaşıp birleşmesi sonucunda meydana gelen ve trofamniyos'un oluşumunu sağlayan çekirdek.

— ANSİKL. Ageniapsis adlı böcekte incelenen *paranukleus*, başlangıcı ve oluşumu bakımından, kapalı tohumlu bitkilerdeki embriyon kesesi ikincil çekirdeğine benzetilebilir. Gerçekten de paranukleus dişi gametin kardeş hücrelerinden, yani kutup yuvarlarından meydana gelir ve 3 *n* kromozom taşır; bu çekirdek, embriyon ileride yumurtanın besleyici yedek maddelerinden doğrudan doğruya yararlanamadığı zaman soğurabilsin diye kendi çevresinde özgül bir sitoplazmanın (trofamniyos) oluşumuna yol açar. (L)

PARANYMPHİOS i. (önek *para*, yanında ve yun. *nymphios*, güvey'den). Esk. Yun. Güveyin, gelini düğünden önce ailesinin evinden almağa giden genç arkadaşı, sağdıç. (L)

PARANZELLA i. (ital. k.). İtalyanların Adriya denizinde kullandıkları balıkçı gemisi.

— ANSİKL. *Paranzella*'nın pruva bodoslaması küpeşte kaplama kuşağının üzerinde uzanır ve mavi veya beyaz yünden iri bir sorguç üzerine oturur; buna benzer bir sorguç da direğin ve antenin tepesinde görülür. Localar göz biçimindeki ağaç bir parça ile dışarıdan süslenmiştir. Dümen, provansa barkolarında olduğu gibi tam omurganın altındadır; sığlık yerlerden geçerken yukarıya çekilmesi gerekir; su içindeki yüzeyi teknenin suya gömülen kısmının üçte biri kadardır. Düşey direk çoğu kere boyalı ve süslü bir latin yelkeni taşır.

Paranzellalar aralarında ağ çekerek ikişer ikişer ava çıkar. (L)

PARAPEGMA i. (önek *para*, karşı ve yun. *pegma*, tespit). Astron. Suriye ve Fenike'li astronomların, gökcisimlerinin doğuş ve batışlarını gösterdikleri tablo.

— Esk. çağ. Bir duvara tespit edilen bütün cisimler, özellikle meteoroloji, astronomi takvimleri. (Atina'daki Bizans kilisesi Küçük Metropol'de [Gorgoepekoos, XI. yy.] M.Ö. IV.yy.'a ait dinî törenleri gösteren bir takvim asılmıştır.) [L]

PARAPEKBLEND i. (fr. *parapechblende*). Miner. Uranyum cevheri; pekblendin yükseltgenmesinden türer ve bileşiminde bol miktarda UO_3 bulunur. (L)

PARAPET i. (ital. *parapetto*, parmaklık'tan). Denizc. Küpeşte, tekne ve gemilerdeki korkuluk. || Trabzan, korkuluk. (M)

PARAPİTHECUS i. El-Fayyum'da (Mısır) oligosen tabakasında bulunan ve hem fosil maki, hem ilkel maymun özelliklerini taşıyan maymun cinsine verilen ad. (Paleontoloji bilgini Schlosser'e göre üstün yapılı maymunların [gerçek maymunlar ve insansılar] atası *parapithecus*'tur.) [L]

PARAPLAZMA i. Hücre bil. Protoplazmada bulunan ve canlı olmayan maddelerin tümü. *Eşanl.* METAPLAZMA.

— ANSİKL. *Paraplazma*, protoplazmanın kendi yaptığı maddeler olabileceği gibi, dışarıdan aldığı maddeler veya çıkartılar da olabilir. Bunlar sütsü damlacıklar veya ışığı kıran tanecikler halinde yağlar, yaygın veya toplu tanecikler halinde glikojen, boya maddeleri, madenî cisimcikler (uratlar, kalsiyum karbonat) gibi maddelerdir. Çoğu zaman hücre çeşitlerini ayırt etmeğe yarar; karaciğer hücrelerinde bulunan glikojen, yağ hücrelerinde bulunan katı yağ, ışınlılarda bulunan sıvı yağ bu hücrelerin belirgin özelliğidir. (L)

PARAPLEJİ i. (fr. *paraplégie*). Nöroloji. Her iki bacağın felci.

— ANSİKL. *Parapleji*, sadece hareketi engelleyebilirse de, daha çok, hastalığın etkilediği bölgelerde duyarlılığı da yok eder. Omurga travmalarında, omuriliğin sıkışması hallerinde, miyelitlerde, son omurilik sinir köklerinin («atkuyruğu sendromu») ve sinirlerin (polinevrit) hastalıklarında görülür. Strümpell-Lorrain'in soydan gelme spazmlı paraplejisi, kasılmalarla birlikte beliren bir aile hastalığıdır; ikinci çocukluk çağında başlar ve son derece yavaş seyreder.

— Vet. Hayvanlarda en sık görülen paraplejiler, omuriliğin ya anî bir sıkışmasından (omurgada kırık veya çıkık) ya da yavaş etki yapan bir baskıya maruz kalmasından (ur, derialtı kurtçuğu, omurga absesi) ileri gelir; bundan başka, bir miyelit, bacakların hareket sinirlerindeki bir lezyon (travmalar, ezilmeler, arsenik, kurşun, fosfor zehirlenmeleri) parapleji yapabilir. Hasta hayvanın arka kısmı görevini yapamaz; aynı zamanda amyotrofi, duyumsuzluk ve büzgen kas felci görülür. Atgillerin intanî felci bulaşıcı bir hastalıktır; sebebi bir streptokoktur; arka bacaklarda felç ve dış üreme organlarında şişkinlik yapar. (L)

PARAPLEJİK sıf. (fr. *paraplégique*). Parapleji özelliği olan.

◆ Sıf. ve i. Paraplejiye tutulmuş olan. (L)

PARAPOD i. (fr. *parapode*). Zool. Çokkıllı halkalı soluncanlarda halkaların dış yanındaki uzantı. (Parapodlar hayvan yüzerken kürek ödevi görür; üzerleri de kıllarla doludur.) [L]

PARAPODİA i. (lat. k.). Arttan solungaçlı yumuşakçalarda ayağın dış yanında bulunan lop. (L)

PARAPONYX i. Erkeği beyaz, dişisi esmer kanatlı kelebek; Batı Avrupa'da mayıstan eylüle kadar görülür; tırtılı suda, kamışların (susinirotu, susümbülü veya stratiotes) suya gömülü yaprakları arasına ördüğü bir kundak içinde yaşar. (İlmî adı *Paraponyx stratiota*. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

PARAPOZİTONYUM i. (fr. *parapositonium*). Nükl. Bk. POZİTONYUM.

PARAPRAKSİ i. (fr. *parapraxie*). Nöroloji. Bir çeşit apraksi; bu hasta dokunduğu veya kullandığı cismi tanıyamaz. (L)

PARAPROSEKSİ i. (fr. *paraprosexie*). Psikiyatr. Dikkati artırmak amacıyle yapılan çaba sonucunda dikkatin bozulması. (L)

PARAPSİŞİK sıf. (fr. *parapsychique*). Parapsişizm veya metapsişizmle ilgili.

◆ İ. Metapsişizm. (L)

PARAROZANİLİN i. (fr. *pararosaniline*). Kim. Renksiz baz; parafüksin, bu bazın renkli klorürünü meydana getirir. (L)

PARAROZOLİK sıf. (fr. *pararosolique*). Kim. Rozolik asidin C_{19}'dan daha az karbonlu homologları için kullanılır. (L)

PARASAGGES i. (yun. k.). 6 400 m değerinde eski iran yol ölçü birimi. (L)

PARASANTRİK sıf. (fr. *paracentrique*). Mat. Bir eğri boyunca serbest olarak düşen ağırlıklı bir cismin, eşit zaman aralıklarında belirli bir noktaya aynı şekilde yaklaşıp aynı şekilde uzaklaşarak izlediği bu eğri için kullanılır. (L)

PARASEFAL i. ve sıf. (fr. *paracéphale*). Teratoloji. Başının yalnız bir kısmı bulunan, fakat yüzü iyice belli olan ucube. (L)

PARASEKSÜALİTE i. (fr. *parasexualité*). Meyoz bölünme ve tam anlamıyle döllenme bulunmayan ilkel cinsiyet şekillerinin tümü. (Virüslerde, cinsî birleşme konak hücrenin içinde genetik basit bir birleşme, bakterilerde ise bir çeşit kavuşma şeklindedir; bakterilerde iki hücre arasında bir sitoplazma köprüsü kurulur ve bunlardan biri genetik maddelerinden bir kısmını tek taraflı olarak diğerine aktarır; bunlardan birine «erkek», diğerine «dişi» demek mümkündür.) [L]

PARASEMA i. (önek. *para*, karşı ve yun. *sema*, amblem'den). Esk. Bir geminin pruvasını süsleyen yontma veya boyama figür. (L)

PARASEMPATİK i. ve sıf. (fr. *parasympathique*). Anat. ve Fizyol. Yaşatkan sinir sisteminin bir parçasına verilen ad; öteki parçası sempatik veya ortosempatik sistemdir.

— ANSİKL. *Parasempatik* sistem sinirlerden oluşur; bunların sinir düğümü öncesi telleri bir yandan beyin sapına (kafatası parasempatiği), bir yandan omuriliğin kuyruksokumu parçasına (kuyruksokumu veya leğen parasempatiği) bağlanır. Kafatası parasempatiğine aşağıdaki sinirdüğümleri girer: temel damak kemiği sinirdüğümü, çenealtı sinirdüğümü, işitme sinirdüğümü, görme sinirdüğümü, Gasser sinirdüğümü, diz sinirdüğümü, Andersch sinirdüğümü ve özellikle dağılma alanı yutak, gırtlak, kalp, akciğer, yemek borusu, mide, karaciğer ve incebağırsak olan akciğer-mide siniri. Kuyruksokumu parasempatiğine, hipogastrik sinir ağına giden leğen sinirleri girer. Hipogastrik sinirağının alanı sidik torbası, üreme organları ve gödenbağırsağıdır. Parasempatik sistem, ortosempatik ve beyin-omurilik sinir sistemleriyle sıkıca ilgilidir. (L)

PARASEMPATOLİTİK sıf. ve i. (fr. *parasympatholytique*). Ted. Organizmada parasempatik sistem felcinin meydana getirdiği belirtilere benzer etkiler yapan maddelere denir. (Bu maddelerin başlıca tipi atropindir. Skopolamin'in, parasempatolitik etkisinden başka bir de ağrı kesici niteliği vardır.) [L]

PARASEMPATOMİMETİK sıf. ve i. (fr. *parasympathomimétique*). Ted. Organizmada, parasempatik sistemin irkilmesinden meydana gelen belirtilere benzer etkiler gösteren maddelere denir. (Başlıca parasempatomimetikler şunlardır: müskarin, asetilkolin, ezerin, pilokarpin.) [L]

PARASENTEZ i. (yun. *parakentesis*, ponksiyon > fr. *paracentèse*). Cerr. Sıvı ile dolu bir boşluğa ponksiyon yapma.

— ANSİKL. *Karın parasentezi*, karında fazla su toplanması halinde yapılır. Glokom tedavisinde kornea parasentezinin yerini günümüzde iridektomi veya göz akının açılması ameliyatı almıştır. *Kalp zarı parasentezi*, perikarditlerde yapılır; akciğer zarı parasentezine genellikle «*torasentez*» adı verilir.

İrinli orta kulak iltihaplarında, antibiyotik tedavisi yapılsa bile, geciktirmeden kulakzarı parasentezi uygulanmalıdır. (L)

PARASIZ sıf. ve i. (*para*'dan *para-sız*). Parası olmayan (kimse). || Yoksul (kimse): *Mahkemelerde parasızları haklıyken haksız düşüren istibdat değil midir?* (Kemal Tahir). || Sıf. Para verilmeden sağlanan, bedava: *Parasız tiyatro. Parasız kurs.* || Zf. Para

söz konusu olmaksızın: *Onun sevgili şeyhi bir vakitler Ulucamide parasız müezzinlik ederdi* (N. Araz).

— DEY. *Parasız pulsuz,* hiç parası olmayan: *Bakınız bir vatan yavrusunu sürmeden önce, şu kadar ay hapishane köşelerinde inletiyorlar, ondan sonra, parasız pulsuz, ekmeksiz azıksız yola çıkarıyorlar* (Kemal Tahir). || Para harcamadan.

— Eğ. *Parasız yatılı öğrenci,* öğrenim masrafları, yemek ve yatak ücreti devlet tarafından karşılanan öğrenci. (İlkokul mezunları arasından imtihanla seçilirler. Parasız yatılı öğrenciler orta dereceli yatılı okullarda ve öğretmen okullarında öğrenim görürler.)

◆ **Parasızlık** i. Parası olmama hali; para yokluğu. (M)

PARASİKL i. (fr. *paracycle*). Biyol. Normal üreme çevrimine göre düzenli bir şekilde ve sıra ile bir ağaç türünden diğer ağaç türüne göç eden bir böceğin, uzun süre aynı ağaç türünde yerleşip kalması. (*Chermesidae* familyasından yaprak bitleri, normal üreme çevriminde beş döl verir; bunlardan üçü ladinde, ikisi başka bir kozalaklı ağaçta geçer; fakat aynı böcekler bütün döllerini ladinde [chermes] veya çamda [pineus] geçirirse parasikl durumu var demektir.) [L]

PARASİMBİYOZ i. (fr. *parasymbiose*'dan). Bir mantarla bir likenin ikincil ortakyaşarlığı. (L)

PARASİMEN i. (fr. *paracymène*). Kim. Bk. SİMEN.

PARASİNAPSİS i. Biyol. Zigoten evresinde kromozomların boylamasına birbirine yapışmasını ifade etmek üzere Wilson'un ileri sürdüğü (1912) terim. (L)

PARASİYANOJEN i. (fr. *paracyanogène*). Kim. Siyanojen'in polimeri.

— ANSİKL. Formülü $(CN)_n$ olan *parasiyonejen*'in *n* sayısı belirsizdir; kapalı bir tüpte 400°C'a kadar ısıtılan civa siyanürden elde edilir. Siyanojenin 500°C'ta yavaş yavaş dönüşmesinden meydana gelir. Su ve alkolde çözünmeyen kahverengi bir kütledir; 860°C'ta polimerliğini tamamen kaybeder. (L)

PARASKEVOPULOS (Ioannis), yunanlı siyaset adamı (Lavda, Olympia 1900). 1931'de Yunan Millî bankasına girdi, önce müdür yardımcısı (1949), sonra bankanın müdürü (1966) oldu; bu görevleri sırasında Atina üniversitesinde ve Yüksek İktisadî ve Ticarî Bilimler okulunda dersler verdi. 1945'ten sonra birkaç defa bakan oldu; 22 aralık 1966'da başbakanlığa getirildi; fakat Aspida davasının karara bağlanmasından sonra istifa etti (30 mart 1967). Eserleri: *I Oikonomiki Pistis* (İktisadî Kredi); *To Problima tis Biomikhanikis Pisteos eis Hellada* (Yunanistan'da Sanayide Kredi Meselesi). [L]

PARASKHOS (Akhilleus), yunan şairi (Nauplion 1838 - Atina 1895). Genç yaşta vatanî şiirler yayımladı. Romantik etkilerden sıyrıldı, yazı dilinin alışılagelen kalıplarını bıraktı, halk dilinden yararlanarak orijinal ifade biçimleri yarattı. *Irmak, Dilekler, Hatıralar, Öksüz, İsa ve Küçük Çocuk, Fransa* gibi lirik şiirleri; 1821 ayaklanmasının yıldönümü, Kanaris'in ölümü ve 1866-1868 Girit ayaklanmasıyle ilgili manzumeleriyle halk arasında ün kazandı. Şiirleri 3 cilt halinde yayımlandı (1887). [L]

PARASTANİK sıf. (fr. *parastannique*). Kim. Kalay dioksitten türeyen $H_2Sn_5O_{11}$ formülündeki asit için kullanılır. (L)

PARASTİCHTİS i. Bk. HADENA.

PARASTİLBİT i. (fr. *parastilbite*). Miner. Bir epistilbit çeşidi olan zeolit. (L)

PARASURAMA («baltalı Rama»), tanrı Vişnu'nun insan şeklini alan görünüşlerinden veya *avatara*'larından biri. Parasurama, elinde yay, oklar, kılıç ve balta ile tasvir edilir. (L)

PARAŞOL veya **PARAÇOL** i. (ital. *brocciolo*'dan). Tek at koşularak çektirilen, üzeri kapalı, etrafı açık araba: *Ama ne arabalar? Çekçekten tutun da, paraşol, bağ arabası, fayton...* (Ahmed Rasim). [M]

PARAŞÜT i. (önek *para,* karşı ve fr. *chute,* düşme'den fr. *parachute*). Havc. Bir cismin veya kişinin havada düşüşünü frenlemeğe yarayan ve kubbe biçiminde bir yelkenden meydana gelen düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Paraşüt gözenekleri,* bir paraşütün içine giren havanın kaçmasını sağlayan delikler. (İniş hızı ne kadar büyük olursa, gözeneklerin önemi de o derece artar; bu yüzden çok süratli uçaklarda, gözenekleri çok büyük olan şeritli frenleme paraşütleri kullanılır.) || *Delikli paraşüt,* yelken kısmı, frenleme, yatay yer değiştirme veya yükselme için gerekli kuvvetleri sağlayacak şekilde biçim ve yön bakımından ayarlanabilen deliklerle donatılmış paraşüt. || *Denge paraşütü,* bir cismin, özellikle pilotun ayrılmasından önce, fırlayabilen mürettebat koltuklarının serbest düşüşünü dengeleyen orta boy paraşüt. || *Ön paraşüt* veya *yardımcı paraşüt,* ana paraşütü torbasından çıkarmağa yarayan küçük paraşüt: *Ön paraşüt, torba üzerindeki özel küçük bir cepte bulunur.* || *Dilimli* veya *şeritli paraşüt,* yelken kısmı, değişik sayıda bağlantı noktalarıyle birleştirilmiş birtakım şeritlerden meydana gelen paraşüt. || *Yarıklı paraşüt,* taşıma gücünü artırmak için, yelkeni üzerine enine yarıklar açılmış paraşüt. || *Yükselmeli paraşüt,* kubbe kısmının altında toplanan havayı dışarı atmağa yarayan deliklerle donatılmış eğitim paraşütü. (Bu delikler, paraşüte, yerde bir taşıtla çekildiği zaman bir yükselme kuvveti sağlar.)

— Ask. *Paraşüt birlikleri,* paraşütle iniş yapmak üzere yetiştirilmiş, havadan taşınan askerî birliklere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Paraşüt brövesi,* hava indirme personelinin eğitimini tamamlayıp belirli testlerde başarı kazandığını gösteren madenî plaka. || *Paraşüt katlayıcılar,* paraşütlerin usulüne uygun olarak katlanması ve kullanılmağa hazır duruma getirilmesiyle görevli elemanlara verilen ad. || *Paraşüt kulesi,* paraşütle atlama eğitiminin yapıldığı kule. || *Paraşütle atlama,* taktik amaçlarla belli bir bölgeye havadan inmek veya bir tehlikeden kurtulmak için uçaktan paraşütle yapılan atlayış. (Bk. ANSİKL.) || *Paraşütle indirme* veya *paraşütle atma,* bir uçaktan paraşütle insan veya malzeme atma işlemi. Bk. ANSİKL.

— Saatçilik. Kol saatlerinde, anî bir darbenin şiddetiyle veya düşme sonucunda, tablanın zedelenmesini önleyen esnek çelik parça.

— ANSİKL. Havc. Çok eskiden beri Çin'de, akrobatların kullandığı, bambudan veya kâğıttan yapılmış büyük şemsiyeler şeklinde bilinen *paraşüt,* ancak Leonardo da Vinci tarafından bilimsel olarak incelendi ve ilk defa André Jacques Garnerin tarafından pratik olarak gerçekleştirildi. 1783'te fizikçi Sébastien Lenormand, iki elinde birer büyük şemsiye tutarak birinci kattan atlamıştı. Blanchard ise, halkın önünde yaptığı uçuş denemelerinde, bazen çeşitli hayvanları büyük şemsiyelere bağlayarak boşluğa bırakmıştı. Bununla birlikte, gerçek anlamıyle havadan paraşütle ilk iniş, 22 ekim 1797'de, saat 17,28'de André Jasques Garnerin tarafından gerçekleştirildi. Paris'teki Monceau parkı üzerinden balonla havalanan Garnerin, üzerine bir paraşüt gerilmiş bir sepetin içindeydi. Aşağı yukarı 1 000 m yüksekliğe varınca, balonu sepete bağlayan ipi kesti. Balon patlarken Garnerin de, Monceau ovası üstünde çok tehlikeli bir şekilde sallanarak yere indi. Sallantılar, paraşütün kubbesi altına dolan ve çıkacak yer bulamayan havadan ileri geliyordu. Bunun üzerine Lalande, paraşütün tepesine daire şeklinde bir delik açılmasını akıl etti.

Uçaktan paraşütle ilk iki inişi ise, A.B.D.'de 1 ve 10 mart 1912 tarihlerinde Saint-Louis'de Jannus'un kullandığı uçaktan atlayan yüzbaşı Berry yaptı. Uçakta oturan Berry, uçağın alt kısmındaki bir torbaya yerleştirilmiş paraşüte askılarla bağlanmıştı. 19 Ağustos 1913'te de, genç fransız pilotu Pégoud, Blériot'nun monoplanını uçuş anında terk ederek, uçağın gövdesi üstüne yerleştirilmiş bir paraşütle kendini boşluğa bıraktı. Birinci Dünya savaşı sırasında paraşüt, balonla uçan pek çok havacının ve gözlemcinin olduğu kadar, sayısız askerî uçak pilotunun da hayatını kurtarmıştır. O günden bu yana paraşütçülük, hem savaş, hem spor, hem de bir kurtarma tekniği oldu. Sesötesi uçaklarda, fırlayabilen mürettebat ve pilot koltuklarına paraşüt bağlanması şart koşuldu. Paraşüt, ipekten veya naylondan yapılmış kubbe biçiminde bir yelkenden meydana gelir; bu yelken, çevresine eşit aralıklarla tutturulmuş askılar yardımıyle bir paraşüt kemerine veya yeleğine bağlanır. İnsan vücudunun serbest düşme hızı saniyede 50 m kadardır; paraşüt kullanmakla bu hız, saniyede 6 veya 7 m'ye iner; bu da 3 m yükseklikten atlayan insanın düşme hızına tekabül eder. Paraşütün açılışındaki vurma şiddeti, normal şartlarda yaklaşık olarak 500 ile 600 kg arasında değişir, fakat 1 000 veya 1 500 kg'a kadar da çıkabilir. Uçaktan atlanılabilen asgarî yükseklik eğitim için 300, askerî harekâtta 200 m'dir. Bir kurtarma paraşütünün ağırlığı 8 ile 8,5 kg, yüzeyi de 50 m² kadardır.

Yapılış şekline göre paraşütler ikiye ayrılır: en eskisi olan *yekpare yelkenli paraşüt* ve *dilimli paraşüt;* alman Kostelesky'nin buluşu olan dilimli paraşüt, çok gözenekli olduğu için büyük hızlara daha elverişli, üstelik çok dengelidir. Bazı paraşütler yere yayıldığı zaman düz olur; bazıları ise yine kubbe biçiminde kalır. Ayrıca, son zamanlarda Rusların kullandığı kare şeklindeki paraşütleri de saymak gerekir.

Kullanış şekline göre de paraşütler ikiye ayrılır: *insan paraşütleri* ve *malzeme paraşütleri.* Malzeme paraşütleri çok çeşitlidir; ya sayıları iki ile on arasında değişen paraşütler bir salkım halinde malzemeye bağlanır, ya da 1 000 ile 1 500 kg'lık özel ağır yük paraşütleri kullanılır. 1 500 kg'lık bir ağır yük paraşütünün çapı 20 m, açılmış halde yüzeyi ise 500 m²'dir.

Paraşüt yalnız bir kurtarma aracı değildir; bugün mürettebat bir yana, doğrudan doğruya uçak için bile vaz geçilmez bir donatım haline gelmiştir. Gerçekten de, denemeler sırasında özel cihazlarla füzelerin bütününü veya bazı bölümlerini yere indirmek için paraşütten yararlanılır. Fakat, asıl frenlemede veya virili önlemede, paraşüt tekniği uçaklar için zorunlu olmuştur. *Frenleme paraşütü* yalnız tehlikeli inişlerde değil, bütün iniş şartlarında kullanılmakta ve flaplarla aynı vazifeyi görmektedir. Uçaklarda frenleme paraşütü olarak, büyük hızlarda iyi denge sağladığı için, genellikle dilimli paraşüt kullanılır. *Viril önleyici paraşüt*'ün görevi, virile girmek üzere olan bir uçağı normal uçuş haline döndürmektir. Viril bir denge hali olduğuna göre, virilden çıkabilmek için dengeyi bozmak gerekir. Bu amaçla, kanatlardan birinin ucuna yerleştirilmiş bir paraşüt kullanılır; bu paraşüt aniden açılarak uçağın konumunu değiştirir ve uçağı yeniden kontrol edilebilecek duruma getirir; böylece pilot manevra yaparak virilden çıkabilir. Fransız mühendisi Pierre Lemoigne'ın gerçekleştirdiği *Yükselmeli paraşüt,* bir kablo yardımıyle yerde bir taşıt tarafından çekilir. Kubbe kısmının altında toplanan hava, hava borusu vazifesini gören özel biçimli deliklerle arkaya ve aşağıya doğru püskürtülür ve paraşüte büyük bir yükselme kuvveti kazandırılır. Paraşütçülerin eğitiminde kullanılan bu tip paraşüt, yerde çekildiği sürece bir uçurtma gibi seyreder; en üst yükselme noktasına ulaştığı ve çekme kablosu bırakıldığı zaman da normal bir paraşüt gibi yere iner.

Yükselmeli paraşütlerden türeyen ve yine P. Lemoigne'ın buluşu olan *delikli paraşütler*'de, itme kuvvetlerini değiştirecek şekilde hava giriş açıları kablolar yardımıyle ayarlanabilen hava delikleri bulunur. Bu şartlarda, paraşütün yatay hızı saniyede 5 m'ye ulaşabilir. Hava deliklerinin etkisini ters yöne çevirmek de mümkündür; bunun için, deliklerin kumandasını 30 sm kadar döndürmek yeterlidir ve bu durumda frenleme etkisi, saniyede 2 m'lik negatif bir hıza ulaşabilir. Bu tipten ilk paraşüt 1960 yılında yapıldı ve Lemoigne 681 adı verildi; 1963'te değişikliğe uğrayarak EFA «Olympic» oldu ve aynı lisansla A.B.D.'de *Para-Commander* adı altında yapılmağa başladı. Bu delikli paraşütler, spor yarışmalarında çok iyi iniş imkânları sağladığı gibi askerî alanda da, paraşütçü komandoların toplu olarak aynı yere inmelerine imkân verir.

Bir paraşütü katlamak için, yelken ve askıları paraşüt çantası içine itina ile yerleş-

tirmek gerekir. Bu katlama, kullanma sırasında paraşütün kolayca açılmasını sağlayacak şekilde, sıkı kurallara uyularak yapılır; aksi takdirde kötü katlanmış paraşütün açılmama tehlikesi vardır.

— Ask. *Paraşüt birlikleri,* genellikle hava indirme birlikleri içerisinde yer alır, büyük çaptaki hava indirme harekâtında öncülük yapmak suretiyle indirme bölgelerinde güvenlik ve destek sağlar. Paraşüt birlikleri, havadan indirme yapılacak olan hedef alanının 80-100 m kadar üzerindeki yükseklikten hedef bölgesine paraşütlerle atlayabilecek şekilde yetiştirilmiş piyade askerlerinden meydana gelir. Bu birlikler, ulaştırma uçaklarında 30-40 kişilik gruplar halinde taşınır.

Paraşüt birlikleri, bir manevra veya muharebe harekâtında, önceden seçilerek bildirilmiş olan «paraşütle atma bölgesi»ne havadan atlamak suretiyle inerler. Paraşüt birliklerinin, paraşütle atlayış ile iniş bölgelerine ulaşması sırasında uygulanan iniş şekline de «paraşütle atlama» denilir.

Hava indirme harekâtında, önce, hava indirme birliklerinin ulaştırma uçakları, helikopter veya planörlerle hedef olarak seçilen yere indirilebilmeleri için gerekli alanı ele geçirmek ve bu bölgede erkenden kontrolu sağlayarak güven altına almak için, paraşütçü birlikler hava indirme harekâtında öncülük görevini alır. Bunların seçilen hedef bölgesine paraşütle atlayarak indirme bölgesini ele geçirmesinden sonra, hava indirme birlikleri ulaştırma uçak veya helikopterleriyle bu bölgeye indirilerek hava başı mevzilerini tutmak suretiyle taktik harekâta girişir.

● *Paraşütle atlama,* uçaktan veya bu amaçla yapılmış olan paraşüt kulelerinden atlayarak yapılır. Genellikle bugün kullanılan paraşütler iki tiptir, bunlardan biri sırta ve öteki oturulacak yere takılarak kullanılır. Paraşütle iki şekilde atlanır: 1. genellikle nakliye uçaklarıyle taşınan paraşüt birlikleri mensupları, uçak atlama bölgesine geldiği sırada kendilerini usulünce hava boşluğuna bırakırlar. Yaklaşık olarak üç saniyelik bir beklemeden sonra, paraşütçü eliyle paraşütte bulunan bir kolu çekerek havada paraşütünü açar; isterse, otomatik bir gerece bağlanarak belirli bir zaman süresi sonunda da paraşütün açılması sağlanabilir.

Paraşütle atlama yarışmalarında, paraşütün yerden en küçük yükseklikte açılması başarı sayılır. Uçak ne kadar yükseklikte bulunursa bulunsun, paraşütçü rekortmenler, uçaktan atladıktan sonra, paraşütlerini minimum yükseklikte açmak için çaba harcarlar. 2. Modern jet uçaklarında paraşütle atlama işi, daha otomatik bir sisteme bağlanmıştır. Buna göre uçaktan atlamak isteyen pilot veya görevli havacı personel, oturduğu yerdeki bir kolu çekince otomatik olarak havaya fırlar ve belirli bir süre sonra, paraşütü de kendiliğinden açılarak güvenle yere inme sağlanmış olur.

● *Paraşütle indirme* veya *paraşütle atma* deyimi, ya düşman saflarının ardında bulunduğu, ya da silâhlı bir birlik tarafından kuşatıldığı için karayoluyle ulaşılması güç veya imkânsız olan bir yere havayoluyle ikmâl yapılmasını ifade etmek için kullanılır. Silâh, mühimmat, benzin, yiyecek ikmali, önceden belirli bir «indirme bölgesi»ne atılan kapalı malzeme kaplarıyle yapılır. Askerler için atılan kişisel malzemeden başka, hafif taşıtlar (cipler) ve topçu malzemesi de paraşütle indirilebilmektedir. Bu indirmede birçok paraşüt birleşik halde kullanılır. İlk defa fransız havacılarının, Suriye'de kuşatılmış Suveyda garnizonunun (1925) yiyecek ve su ikmalinde başarıyle uyguladığı paraşütle atma harekâtı, İkinci Dünya savaşında her zaman başvurulan bir işlem oldu (ormanlık bölgelerdeki birliklere, saldırıya uğramış menzillere paraşütle malzeme indirme). Bununla birlikte bugün paraşütle indirme harekâtı helikopterle tamamlanmakta, hattâ çoğu zaman yerini helikoptere bırakmaktadır. (LM)

PARAŞÜTÇÜ i. (*paraşüt*'ten *paraşüt-çü*). Bir hava taşıtından paraşütle atlayarak yere inen kimse. || Bir uçaktan paraşütle atlamak ve yere iner inmez savaşabilmek amacıyle eğitim görmüş asker.

— ANSİKL. Paraşütle atlamanın askerî amaçlarla kullanılması avrupa ordularında İkinci Dünya savaşından önceki yıllarda başladı (S.S.C.B.'de 1930'da, Almanya'da 1936'da, Fransa'da 1937'de, İtalya'da 1939'da). Ama paraşütle atlama, deney safhasını ancak İkinci Dünya savaşında aşarak, ortaya havadan taşınan yeni bir askerî birlik biçimi çıkmasına yol açtı. *Paraşütçü birlikleri* de öncü birlikler olarak görev yapmağa başladı. Daha sonra uçaklarla veya helikopterlerle taşınan birliklerden yararlanıldı. Gerçekten de paraşütçüler çoğu zaman nakliye uçaklarının inmesine elverişli yerleri veya havaalanlarını ele geçirmekle görevli birliklerdir. Ayrıca, bağımsız komando birlikleri olarak görev yapar ve bu görevlerinin önemi de verilen işin büyüklüğüne göre değişir. Bu görevler genellikle sadece düşman topraklarına havadan yapılan baskınların amacı stratejik bir hedefin veya harekât bakımından önemli bir yerin (köprübaşları, kavşak noktaları, havaalanları v.b.) ele geçirilmesidir.

Paraşütçü olarak yetiştirilecek kimseler, çok sağlam yapılı gençler arasından sıkı bir akciğer ve kalp muayenesiyle seçilir. Paraşütçünün giyimi ve donatımı ona en büyük hareket gücüyle havada azamî ısıyı sağlayacak biçimde düşünülmüştür. Paraşütü sırtındaki bir torbanın içindedir. Paraşüt, paraşütçünün ağırlığıyle kopabilecek şekilde hesaplanmış bir iple uçağa bağlıdır. Bu ipin kopması paraşütün açılmasını sağlar. Atlama, saatte 160 ilâ 200 km arası bir hızda yapılır. Paraşütle atlamanın asıl önemi yere iniştedir: paraşütçünün, çarpmanın etkisini gövdesinin her yanına dağıtabilmek için gövdesi iki büklüm olarak yere varması, toprağa dokunur dokunmaz da yuvarlanabilmesi şarttır.

Paraşütçünün silâhları, hafif ve az yer tutacak biçimde düşünülmüştür. Bu silâhlar (kabzasından ikiye katlanabilen tüfek) ve cephane ya doğrudan doğruya uçaktan atılan özel mahfazalarla (container'ler) ya da paraşütçünün gövdesine yirmi metre kadar uzunlukta bir bağla tutturulmuş torbalarla indirilir. Bu usul, varış sırasındaki düşme hızını yavaşlatmak ve paraşütçü yere ayak basınca donatımını kısa sürede toplayabilmesini sağlamak bakımlarından yararlıdır. (L)

PARAŞÜTÇÜLÜK i. (*paraşütçü*'den *paraşütçü-lük*). Paraşüt kullanma veya paraşütle atlama işi.

— ANSİKL. *Paraşütçülük* yalnız bir savaş veya kurtarma aracı değil, aynı zamanda birçok ülkede gitgide daha çok tutulan bir spor dalıdır. Paraşütçülüğün gerek spor gerek askerlik yönünden değeri önce S. S. C.B.'de anlaşıldı. Paraşütçülük insanların cesaret, azim ve kendine güven gibi niteliklerini geliştiren bir spordur.

● *Türkiye'de paraşütçülük.* S.S.C.B.'den çağrılan iki hocanın yönetiminde, Türkkuşu'nun kurulmasıyle başladı (3 mayıs 1935). İlk türk paraşütçüsü Abdurrahman Türkkuşu, aynı yılın 12 eylülünde ilk atlayışını yaptı. Çalışmalar Eskişehir yakınındaki İnönü ve Ankara'daki Etimesgut meydanlarında yapılıyordu. 1939'da İnönü'de açılan Gedikli Hazırlama yuvasında düzenlenen kurslarda atlamalarla birlikte uçuş eğitimine de yer verildi. Bu arada amatör paraşütçüler de kurslara alınmağa başladı (1939). Paraşütçülük çalışmaları 1947-1950 arasında bir duraklama geçirdi. 1950'de Hava Harp okulunun açılması üzerine bu okulun öğrencileri için İnönü'de paraşütle atlama kursları düzenlendi. 1951'den sonra kara kuvvetleri komandoları aynı yerde kurs görmeğe başladı. 1963'te Paraşütçülük Tekâmül kursu açıldı.

Paraşütçülük okulunda eğitim dörde ayrılır: 1. amatör başlangıç kursları; 2. Hava Harp okulu başlangıç kursları; 3. tekâmül kursları; 4. millî ve milletlerarası yarışma kursları. Bu kurslardan geçenlere, yaptıkları atlayış sayısına göre dört çeşit milletlerarası bröve verilir: 1 - A belgesi (10 atlayış); 2 - B belgesi (20 atlayış); 3 - C belgesi (50 atlayış); 4 - D belgesi (100 atlayış).

Paraşütle atlama eğitimlerinde 1971'e kadar C - 47 ve Cessna 206 B tipi uçaklardan yararlanılıyor, teçhizat olarak Tu - 7 28 - 32 ve para-commander tipi paraşütler kullanılıyordu.

Okuldan 1971'e kadar 3 218 kişiye milletlerarası bröve verildi. Buradan yetişen elemanlar 1964'ten sonra milletlerarası yarışmalara katılmağa başladı. (M)

PARAŞÜTLÜ sıf. (*paraşüt*'ten *paraşüt-lü*). Paraşütü olan.

— Ask. *Paraşütlü işaret fişeği,* atıldığı zaman açılan küçük bir paraşüt yardımıyle düşüşü frenlenen ve yanma süresi boyunca kuvvetli bir ışık vererek yere doğru yavaş yavaş inen işaret fişeği. (Bunlar, gece bombardımanlarında hedef bölgesini aydınlatmak, gerekli keşifleri yapmak veya uçakların mecburî inişlerinde yararlanmak için kullanılır.) [LM]

PARATA burnu, Korsika'nın batı kıyısında burun; kuzeybatıda Ajaccio körfezini sınırlar. (L)

PARATENJAN i. (fr. *paratingent*). Mat. *Bir nokta cümlesinin bir yığılma noktasındaki paratenjanı,* bu noktaya ait paratenjanların cümlesi. (L)

PARATENJANT i. (fr. *paratingente*). Mat. *Bir nokta cümlesinin bir yığılma noktasındaki paratenjantı* hepsinin uçları aynı şekilde yığılma noktasına yaklaşan sonsuz bir kiriş dizisini taşıyan çizgilerin limiti olan ve bu noktadan geçen doğru. (L)

PARATİFO i. (fr. *paratyphoïde*'den). Bir dereceye kadar tifoya benzeyen, fakat başka bir basilden ileri gelen hastalık.

— ANSİKL. Çoğu zaman tehlikesiz bir hastalık olan *paratifo,* bazen çok tehlikeli olabilir. Besinlerden, meselâ kremalı pastalardan olan zehirlenmeler, paratifodur.

— Bakteriyol. *Paratifo basili,* morfolojik karakteri, boyanma ve hastalık yapma nitelikleri bakımından tifo basiline yakın bir basildir. Bu basillerin pek çok çeşidi vardır; en yaygın olanları A ve B harfleriyle gösterilir; hepsi özgül antijen özellikleri taşır. Bk. SALMONELLA. (L)

PARATİFOZ i. (fr. *paratyphoses*). Vet. Bk. SALMONELLOZ.

PARATİMİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *thymos,* mizaç, duyulanma yetisinden fr. *parathymie*). Özellikle şizofrenide rastlanan, sebepsiz ve acayip duygulanma tepkilerinin tümü. (Meselâ, hasta yakınlarından birinin ölümüne kayıtsız kalırken, bir kedinin arkasından bol bol gözyaşı döker.) [L]

PARATİROİDEKTOMİ i. (fr. *parathyroïdectomie*). Cerr. Paratiroit bezlerinden, genellikle yalnız bir tarafta olanların ameliyatla çıkartılması. (Bu bezlerde ur veya kalsiyum metabolizmasında bozukluk Recklinghausen fibrokistik osteozu bulunduğu zaman uygulanır.) [L]

PARATİROİT sıf. ve i. (fr. *parathyroïde*). Anat. Tiroit bezinin hemen yakınında, ikisi sağda, ikisi solda bulunan dört içsalgı bezine denir. (Büyüklükleri mercimekle fasulye arasında değişir. Bunlar kalsiyum metabolizmasında önemli rol oynar.) [L]

PARATİYON i. (fr. *parathion*). Temasla veya sindirim yoluyle etki gösteren böcek zehiri (nitrofeniltiyofosfat). [L]

PARATOLUİDİN i. (fr. *paratolouidine*). Bk. TOLUİDİN.

PARATOMİ i. (fr. *paratomie*). Biyol. Bir çoğalma ve yenilenmeden önce görülen hücre bölünmesi şekli. (Paratominin iki çeşidi vardır: şizogenez ve şizogami.) [L]

PARATONER i. (lat. *para,* karşı ve fr. *tonnerre,* yıldırım'dan fr. *paratonnerre*). Yıldırımın zararlı sonuçlarını önlemek için kullanılan düzenek. *Yeni.* Yıldırımlık. *Esk.* Siperi saika.

— Telekom. Alıcı ve iletici cihazlarla tel-

«Üç Parca»
Germain Pilon'un eseri,
Cluny müzesi, Paris

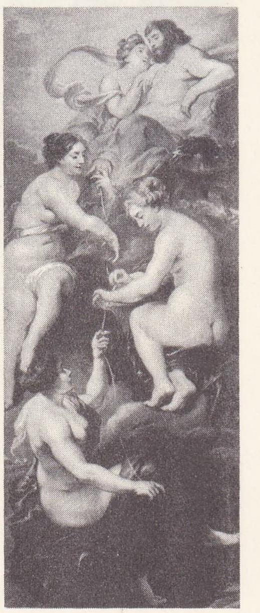

«Marie de Médicis'nin
Hayat İpliğini
Eğiren Parca'lar»
Rubens'in eseri
Louvre müzesi, Paris

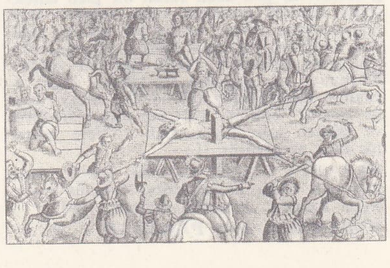

parçalama
Ravaillac'ın
parçalanması (1610)
devrin estampı

Foto. LAROUSSE

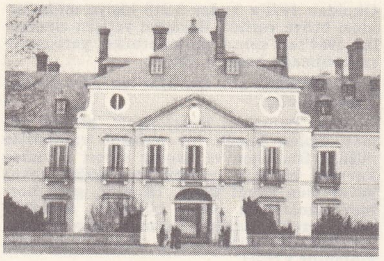

EL PARDO
av köşkü

Ambroise PARÉ
G. Horbeck'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

graf hatları (veya radyoelektrik tesislerde antenl..r) arasına, bu cihazları yüksek gerilimli elektrik akımlarına (yıldırım veya iletkenlerde meydana gelen kontaklar) karşı korumak için yerleştirilen emniyet düzeni.

— ANSİKL. *Paratoner* terimi, daha çok, binaları yıldırımın etkisinden koruyan düzenler için kullanılır. Elektrik cihazlarını koruyanlar ise genellikle «yıldırımlık*» adını alır. Franklin paratoneri üç kısımdan meydana gelir: 1. bir ucunda bakır veya platinden sivri bir tepelik bulunan 5 ile 10 m uzunlukta demir çubuk (binaların en yüksek kısmına tespit edilir); 2. demir veya bakır kablolardan ya da çubuklardan meydana gelen elektrik iletici sistem; 3. toprakla iletken arasında iyi bir bağlantı kuran ve gerek iletkenin toprak içinde kollara ayrılmasından, gerek su içinde kalacak şekilde kuyuya yerleştirilen bir borudan, gerek toprağa gömülmüş iletken levhalardan meydana gelen toprak altı kısmı. Normal bir yapıda, bir paratoner çubuğunun, üst ucunu tepe, çatı mahyasından yüksekliğinin 1,75 katını taban yarıçapı olan dönel bir koninin hacmi kadar bir alanı yeterince koruyabileceği kabul edilir. Öbür yandan, iletkenlerin tam bir iletkenliğe ve boşalma etkisiyle ergimemesi için yeterli bir kesite sahip olması ve paratonerin, binanın toprakla temasta olan bütün madenî kısımlarına bağlanması zorunludur; (L)

PARATONİ i. (fr. *paratonie*). Patol. Kas kasılması bozukluğu; çizgili kaslar iradenin etkisiyle gevşeyeceğine, kasılmağa devam eder ve sürekli tonus haline girer. (L)

PARATORMON i. (fr. *parathormone*). Biyokim. Paratiroit bezinin çıkardığı hormon; vücutta kalsiyum metabolizmasını düzenler. (Paratormonun azlığı kanda kalsiyum azalmasına, çokluğu kanda kalsiyum fazlalığına sebep olur.) [L]

PARATÜBERKÜLOZ i. (fr. *paratuberculose*). Bakteriyol. *Paratüberküloz basilleri*, morfolojik bakımdan tüberküloz basiline benzeyen ve onun gibi, asitle renksizleştirmeye direnç gösteren basiller. (Bu yüzden bunlara «aside dayanıklı» veya «asidofil» basiller denir.)

— Vet. Gevişgetiren hayvanlarda görülen intanî hastalık; aside dayanıklı bir basilden (*Mycobacterium paratuberculosis* veya *Johne basili*) ileri gelir; hastalığın başlıca özelliği, tedricî zayıflama ile birlikte sürekli ishaldir. *Eşanl.* JOHNE HASTALIĞI.

— ANSİKL. Bakteriyol. *Paratüberküloz* basilleri arasında, cüzam ve verruga basillerinden başka bazı süt, tereyağ, gübre, çim ve çayırotu v.b. basillerini saymak gerekir. Bu basiller bazı mikroskopik nitelikleri ve çeşitli ortamlarda kolayca üremeleri bakımından Koch basilinden (tüberküloz mikrobu) ayrılır. Bazıları hayvanlarda hastalık yapar, kobaya aşılanırsa tüberküloza benzer lezyonlara sebep olur.

— Vet. *Paratüberküloz* en çok sığırlarda görülür. Az çok uzun süren bir gizli enfeksiyon dönemi sonunda, çoğu zaman inek doğurduktan sonra, arada bir kesilip yeniden başlayan bir ishal belirir. Normal olarak sonu ölümdür. Özgül tedavisi yoktur. Koruyucu aşı yapmak faydalıdır, fakat aşılanan hayvanlarda tüberkülin deneyi gene de pozitif tepkime gösterir. Meralar kireç ve maden köpüğüyle ıslah edilirse hastalık daha az görülür. (L)

PARATYA i. (ital. *paratia*). Balıkç. Dalyan teli. (Ağlı dalyanlarda, dalyanı çevreleyen kazıklar arasında dolanır.) [M]

PARAVANA veya **PARAVAN** i. ve sıf. (fr. *paravent*'dan). Menteşelerle birbirine bağlı birkaç parçadan meydana gelen ve binalarda bazı bölümleri ayırmakta kullanılan, katlanır, taşınır, perde niteliğinde ev eşyası: *Ben, hâlâ kapının yanında paravananın bir köşesinde bekliyordum* (R. N. Güntekin). *Haniya Zuhuri oyununda pişekâr kaplamasız paravanaya benzer parmaklıktan evin tıkırrr diye* [...] *kapısını açtıktan sonra* (H.R. Gürpınar).

— DEY. (*Birini*) *Paravana yapmak*, amacına ulaşmak için bir başkasının adından, kişiliğinden v.b. kendini gizleyerek yararlananlar için kullanılır.

— Ask. denizc. Bir gemiyi yüze çıkmayan mayınlardan korumak için kullanılan araç. (Mayınları geminin teknesinden uzakta tutar ve mayının bağlı olduğu ağırlıkla mayın arasındaki teli keserek mayınları zararsız hale getirir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. denizc. *Paravana* ve ticaret gemilerinde kullanılan benzeri *otter*, Birinci Dünya savaşı sırasında ingiliz deniz kuvvetleri tarafından bulundu. Bu âlet, geminin bodoslamasına tespit edilerek bir gönderin yardımıyle tekneden açıkta tutulan ve her birinin ucunda birer şamandıra bulunan iki tel paravana biçimindeydi. Şamandıralar gemi hızının etkisiyle iki yana açılarak gemiyle birlikte yol alırdı. Hidrostatik bir âlet bu şamandıraları, tehlikeli mayınlara takılacak şekilde, geminin 2 ilâ 3 metre altında tutardı. Denizaltılara karşı yapılmış olan paravanada ise, şamandıralar, denizaltı gemisine dokunduğu anda patlayan bir maddeyle donatılmıştı. Mayınlara karşı kullanılan paravanalardan 1917 ve 1918'de birçok savaş ve ticaret gemisinde yararlanıldı. Ama gerek mıknatıslı gerek ses etkisiyle patlayan mayınların yapılması paravanaların daha az kullanılmasına yol açtı. Dolayısıyle de İkinci Dünya savaşında paravanalardan çok az yararlanıldı. (L)

PARAVİVİANİT i. (fr. *paravivianite*). Miner. Tabiî demir, manganez ve magnezyum fosfat. (L)

PARAVİVİPAR sıf. (fr. *paravivipare*). Biyol. Yumurtladıktan sonra yumurtası gerek baba, gerek ana tarafından bir kuluçka kesesinde taşınan ve burada açılarak yavru çıkaran hayvan türlerine denir: denizatı, kedibalığı, bir kısım amfibyumlar («pipa», «nototrema», «rhinodermus») paraviviparrdır. (Keseli hayvanlar paravivipar sayılmaz, çünkü bunlarda yavru yumurta içinde değildir; fakat bir kese içinde durması bakımından yukarıda yazılı hayvanların kuluçka durumuna iyice benzer.) [L]

PARAY (Paul), fransız orkestra yöneticisi ve bestecisi (Le Tréport 1886). Paris konservatuvarında okudu, 1911'de *Yanitza* adlı kantatıyle büyük Roma ödülünü aldı. Yardımcı orkestra yöneticisi oldu, 1923'te Concerts Lamoureux orkestrasını yönetti. 1928'de bu orkestradan ayrılarak Monte Carlo, Vichy, Strasbourg, daha sonra Colonne ve Opéra orkestralarının yöneticiliğini yaptı. Melodiler, oda müziği ve bir oratoryo (*Jeanne d'Arc*) besteledi. (L)

PARAY-LE-MONİAL, Fransa'da Saône-et-Loire idare bölgesinde (Charolles idare çevresi) kanton merkezi, Charolles'un batısında; 9 835 nüf. Eski benediktin manastırından bugüne 1109'da Cluny manastırı örnek alınarak inşasına başlanan kilise kaldı. Çapraz sahnın kesiştiği yerdeki sekiz köşeli çan kulesi, dış dehliz ve cephedeki iki kule ile kilise, Bourgogne roman sanatının en güzel örneklerindendir. (L)

PARAZİT i. (fr. *parasite*). Radyotek. Radyo alıcılarında görülen gerek *tabiî sebeplere* (fırtınaların yol açtığı atmosfer parazitleri), gerek *sunî sebeplere* (elektrik âletlerinin meydana getirdiği parazitler ve çok yakın dalga uzunluklarından yapılan yayınlar ile girişimler) dayanan bozucu işaretlerin tümü (ayrıca bazı istasyonların dinlenmesini önlemek üzere bozucu yayınlar da yapılır): *Radyoyu açayım dedim... Parazit, parazit, parazit! Derken nasırım acımaya başladı* (B. Felek). || Sıf. ve i. *Mec.* Başkalarının sırtından geçinen (kimse).

— Bot. ve Zool. Bk. ASALAK.

— Miner. Dış şekilleri aynı kaldığı halde, yapıları gittikçe değişerek meydana gelen minerallere verilen ad. || Borasit çeşidi.

— Oto. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oto. Radyo ve televizyon alıcılarında, ateşlemenin elektromagnetik kıvılcımlarından doğan *parazit*'leri ortadan kaldırmak için, buji tellerinden her birine ve seri olarak bobini ateşleme distribütörüne bağlayan kabloya genellikle topak grafitten 5 000 ile 20 000 ohm'luk bir direnç yerleştirilir. (L)

PARAZİTİSİT i. (fr. *parasiticide*). Asalakları (parazit) öldürmeğe, yok etmeğe yarayan madde.

— ANSİKL. Sağ. ve Ted. *Parazitisit* terimi özellikle hayvansal asalakları öldüren maddeler için kullanılır. Bunların başında bağırsak asalaklarını yok eden maddeler gelir: santonin, kazayağı esansı, piperazin türevleri askaridlere karşı, timol, centiyan moru, piperazin ve türevleri oksiyürlere karşı, erkek eğreltiotunun eterli özütü, madenî kalay ve kalay oksit tenyaya karşı kullanılır. Kırbaçkurtlarına karşı karbamazin teklif edilmiştir. Deri asalaklarından uyuz böceğine karşı benzil benzoat, diğer böceklerin çoğuna karşı da D.D.T. (dikloro-difenil-trikloretan) kullanılır. Parazitisitlerde aranan en önemli nitelik, ilâcın asalaklar için mümkün olduğu kadar çok, insanlar için mümkün olduğu kadar az zehirli olmasıdır. (LM)

PARAZİTİZM i. (fr. *parasitisme*). Psikopatol. *Mimik parazitizmi*, bir kimsenin normal hareket ve ifadesini bozan mimikler (tikler, acayip jestler, sırıtma ve yüz ekşitme); meselâ hasta, hekimle konuşurken, sebepsiz gülümser. (Bu bozukluk şizofreninin başlıca özelliğidir; özellikle şizofreninin Rebefreni-katatoni şeklinde görülür.) [L]

PARAZİTOLOJİ i. (fr. *parasitologie*). Tıp. Bk. ASALAKBİLİMİ.

PARAZİTOZ i. (fr. *parasitose*). Bir parazitten ileri gelen deri veya asalak hastalığı.

— Psikopatol. *Sanrılı parazitoz*, deri üzerinde duyulan iğnelenme, karıncalanma ve böcek gezinmesi sanrısı; hasta, derisinde parazit canlıların dolaştığını, algıladığı duygunun bundan ileri geldiğini sanır. (Parazitoz'a, alkol veya kokainle zehirlenmelerde sık rastlanır.) [L]

PARAZVANA i. Bk. PIRAZVANA.

PARCA'LAR (lat. *Parcae*). Mit. Üç cehennem tanrıçasının adı. İnsanların hayat ipliğini eğirir, yumak yapar ve keserlerdi. *Tria Fata* («üç kader») adıyle de anılan bu tanrıçalar, Eski Yunan'daki *Moiralar*'ın karşılığı idi, hattâ belki de, senkretizm yoluyle, insanların doğumunu, hayatını ve ölümünü yönetirlerdi. Çoğu zaman resimleri lahitlerin üzerinde yer alan cenaze tanrıçaları sayılan Parca'lara Yunanlılar Klotho, Lakhesis ve Atropos, Latinler Nona, Decima ve Morta derlerdi.

— İkonogr. Madrid'deki helenistik bir puteal'de, Capitolium'daki bir lahit kapağının üzerinde ve Bergama kaynaklı *Devlerin Tanrılarla Savaşı* adlı eserde (Berlin) Parca'ların tasvirleri yer alır. Rubens (*Marie de Médicis'nin Hayat İpliğini Eğiren Parca'lar*, Louvre) ve Germain Pilon da (Cluny müzesindeki heykel grubu) Parca'ları konu olarak almışlardır. (L)

PARCHİM, Almanya'da (Doğu Almanya, Schwerin idare bölümü) şehir; 19 600 nüf. Demirli madensuyu kaynakları. Dokuma sanayii. Damıtma yeri. (L)

PARÇA i. (fars. *pār*, parça ve *-çe*, küçültme eki > *pār-çe*'den). Bir cismin bütününden ayrılmış bölüm: *Büyükçe bir ekmek parçası* || Bölünmediği halde ayrı olarak ele alınan kısım: *Ama Türk vatanı yalnız İstanbul, yalnız Anadolu değildir ki? Şimdi buralarda onun yeni parçaları doğuyor* (Ş.S. Aydemir). *Karşıda limanın, denizin bir parçası görünüyordu* (S. Kocagöz). || Bir bütünden kopmak, kırılmak, yırtılmak v.b. yoluyle ayrılmış kısım: *Vazo parçaları. Kumaş parçası.* || [Sayı sıfatıyle] Tane: *Üç parça mantoluk kumaş.* || Bir bütün olarak ele alınan her türlü sanat ve edebiyat eseri: *«Hani bir gün seninle Topkapıdan» diye başlıyan parça da symbolist şiiri imiş* (N. Ataç). || Edebî eserin herhangi bir bölümü: *Dilinize dolaşan bir gazelinin hatırlıyamadığınız bazı parçalarını kimbilir*

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

kaç yüzüncü defa gözden geçirmek için onu ararsınız (F.R. Atay). || [İsim tamlamalarında] Aşağılama, değersizlik belirtmek için kullanılır: *Bizim gibi çavuş parçasını geç* (Kemal Tahir). || — *Argo.* Güzel kadın. || Esrar. || *Parça bohçası,* kesilen kumaş parçalarının konulduğu bohça. *Mec.* Birbiriyle uyuşmayan unsurlardan meydana gelen yazı v.b. için kullanılır: *Kitap değil, tam bir parça bohçası.*

— ÇEŞ. DEY. *Parça başına,* her parça için. || *Ay parçası (gibi).* Bk. AY. || *Elmas parçası,* beyaz ve güzel yüzlü (kimse). || *Bir parça,* biraz: *Bu ikinci anneyi bir parça onun elinden alacaklar* (H. Z. Uşaklıgil). || *Bir [...] parçasına (veya parçası için),* değersiz bir şeye, önemsiz bir şey için: *Bir bez parçasına bu kadar para mı verilir?*

— Ask. *Parça emniyetli,* patlayan mermi parçalarının geçmesine engel olan. || *Parça tesirli bomba,* her bir parçası vurucu olan bomba.

— Dy. *Parça nakliyatı,* tam vagon yükü dışında, parça halinde yapılan her tür koli nakliyatı: *Parça nakliyatı hızlı rejimle yapılır.*

— Denizc. *Parça halat,* istenilen uzunlukta yaptırılan kangal halindeki yeni halat. || *Direklik parça,* direk donanımında kullanılmak amacıyle hazırlanmış ağaç parçası. || *Kavis parçası,* borda kaplamasının kavisli kısmı.

— Ed. *Seçme parçalar,* çeşitli yazarlar veya yazılardan alınmış parçalar derlemesi.

— Huk. *Parça borcu,* konusunun taraflarca somut olarak belirtildiği borç. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. *Parça cetveli,* bir genel desen üzerinde belirtilen parçaların listesi. (Genel desenin belirttiği bütünün imali veya montajı için gerekli olan bu parçaların ayrıntılı olarak gösterildiği bu listede resimlerin numaraları ve örneklerin miktarı da ayrıntılı olarak belirtilmiştir.) Bk. ANSİKL.

— Leng. Üretici fonolojide, bazı fonetik özelliklerle tanımlanan en küçük bağımsız birim. Bk. FONOLOJİ, ÖZELLİK.

— Mat. Bir çizgiden, bir yüzeyden, bir hacimden ve daha genel olarak, verilen bir bütünden ayrılan sınırlı kısım. || Bir E cümlesinde, yalnız E'nin elemanlarından kurulan A cümlesi. (ALTCÜMLE de denir.) || *Verilen bir açıyı gören daire parçası.* Bk. GÖREN. || *Bir bileşim kanunu için kararlı* veya *kapalı parça,* bir iç bileşim kanunuyle donatılmış E cümlesinin A parçası; A'nın iki elemanına uygulandığında, yine A'nın bir elemanı olan bir çarpım verir: *Bir altgrup, bir grubun bileşim kanunu için bu grubun kararlı bir parçasıdır.* || *Bir B cümlesinin parçası,* bütün elemanları B cümlesine ait olan A cümlesi. (Gösterilişi: A⊂B.) || *Daire parçası, elips parçası* v.b., bir eğri yayı ve bu yayı gören kirişle sınırlanan yüzey. (Bk. ANSİKL.) || *Doğru parçası,* doğrunun, kendine ait iki nokta ile sınırlanan parçası. || *Küre parçası,* kürenin bir kesen düzlemle ayrılan veya paralel iki kesen düzlem arasında kalan kısmı. || *Tam kapsanan parçalar.* Bk. TAM. || *Yönlü doğru parçası. Eşanl.* VEKTÖR.

— Mekan. Makinenin bir elemanı: *Biyel, motorun bir parçasıdır.* || *Parça bağlama düzeni,* işlenecek parçayı iyi bir konumda hızlı ve otomatik olarak bir takım tezgâhı üzerine tespit etmeğe yarayan düzen. (Bk. ANSİKL.) || *Yedek parça,* bir makinede aşınmış ve bozuk bir parçanın değiştirilmesi için saklanan parça. Bk. YEDEK.

— Müz. Bir müzik eserinden alınmış tam bir bölüm. (Bir duo, bir arya, bir final, operanın parçalarıdır. Bir opera eserinde birçok sesin birlikte söylediği parçaya «küme parçası» denir. Bir senfoni allegro'su, bir dörtlü andante'si, bir sonat adaggio'su da parçadır.)

— Radyotek. Radyoelektrik montajlarda, direnç, kondansatör, bobin, potansiyometre, komütatör v.b. gibi, bütünü meydana getiren eleman. (Günümüzde bu terim yerine ELEKTRONİK BİLEŞEN deyimi kullanılmağa başlanmıştır.)

— Teknol. *Parça altlığı,* takım tezgâhı tablasında bir parça bağlama düzeninin veya bir âletin altına tespit edilip ona yön vermeğe yarayan paralelyüz biçiminde küçük parça. || *Artık parça,* gömmecilikte, ana desen kesildiğinde bakır veya kalay yaprakların kalan kısmı. (Bu parça yeni bir kaplama için kullanılabilir.)

— Zool. *Ağız parçaları,* eklembacaklılarda, özellikle böceklerde ağzı meydana getiren veya ağza yakın bulunan eklemli uzantılar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Parça borcu*'nda, borcun konusu ferden, somut olarak belirtilmiştir. Meselâ, «Rüzgâr» adlı bir yarış atının veya «Mona Lisa» adlı tablonun satılmasında, bir parça borcu söz konusudur. Çünkü her iki durumda da borcun konusu olan şey açıkça, ferden belirtilmiştir. Kural olarak, parça borcunun konusu bir misli olmayan bir eşyadır. Ancak mislî eşyanın da parça borcu olması mümkündür. Meselâ, portakal, bir mislî eşya olmakla birlikte, belirli bir manavdaki bir sandık portakalın satın alınması halinde, bir parça borcu söz konusudur. Çünkü bu durumda, satılan portakallar, ferden tayin edilmiş durumdadır. Parça borcunda, edim hasarı alacaklıdadır. Yani borç, borçlunun sorumlu olmadığı bir durum sonucunda imkânsızlaşacak olursa borçlu, borcundan (yok olan edimin yerine başka bir şeyi koymak borcu) kurtulur. Karşı edim hasarı ise kural olarak borçludadır. Kendi edimi imkânsızlaşan borçlu, karşı edimi isteme hakkını kaybeder ve karşı edim daha önce ifa edilmişse, bunu iade etmek zorunda kalır. Ancak kanun, bazı durumlarda karşı edim hasarını alacaklıya yüklemiştir: msl. alım satım sözleşmesinde, satıcının edimi kusursuz olarak imkânsızlaşacak olursa, karşı edim hasarı alacaklıda kalır; yani alacaklı, satılan şeyi elde edemediği halde, kendi edimini ödemek zorunda kalır.

— İşletmec. İmalât bürosu bir cihazın yapımı için gerekli çalışmayı hazırlarken, gerekli bütün unsurların cetvelini yapar: marka, sembol, miktar, ilk maddeler ve sağlanacakları kaynaklar (satın almalar, mağazalar v.b.). Bu liste emir ve kumanda merkezine, gerekli maddeleri depo etmek ve sonra yapılacak olan parçaları ve bütün haline getirme çalışmalarını takip etmek imkânını verir.

Parça cetveli veya işlemlerin listesi, bir tek belge halinde düzenlenebilir.

— Mat. Bir *daire parçası*'nın alanı, bu parçaya ait kesmenin alanı ile bir ikizkenar üçgenin alanı arasındaki farka eşittir: AMB *parçasının alanı* = AOBM *kesmesinin alanı* — AOB *üçgeninin alanı.* Yarım daireden büyük bir parça için formülü kısmen değiştirmek gerekir: bu halde alanı, kesme ile üçgenin farkı değil, toplamı verir.

Küre parçası. O merkezli bir daire PP′ çapı ve bu çapa dik iki AB ve CD yarım kirişi göz önüne alınırsa, PP′ etrafında dönen daire bir küre doğurur, ABDC karma çizgili yamuk, bir küre parçası ve AB ile CD paralel iki daire meydana getirir, bu daireler parçanın tabanları ve aralarındaki AC uzaklığı küre parçasının yüksekliğidir. *Bir küre parçasının hacmi ortak yüksekliği parçanın yüksekliği, tabanları da karşılıklı olarak parçanın iki tabanı olan iki silindirin hacimleri toplamının yarısı ile parçanın yüksekliğini çap alan bir kürenin hacminin toplamına eşdeğerdir.* Parçanın yüksekliği h ile, tabanların yarıçapları a ve a' ile ve hacim V ile gösterilirse,

$$V = \frac{1}{6}\pi h^3 + \frac{1}{2}\pi h\,(a^2 + a'^2).$$

ifadesi elde edilir. Parçanın yalnız bir tabanı olması halinde (msl. APB'nin doğurduğu parça) formül

$$V = \frac{1}{6}\pi h^3 + \frac{1}{2}\pi h a^2$$

halini alır. Kürenin yarıçapı R ise bu ifade

$$V = \frac{\pi h^2}{3}(3R - h).$$

şeklinde yazılabilir.

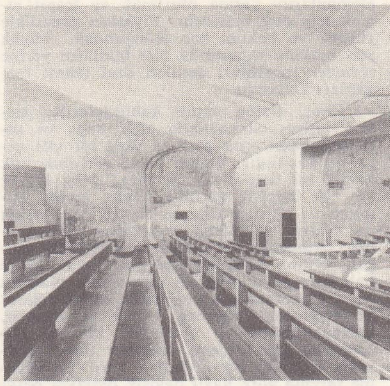

A cümlesi E cümlesinin bir *parça*'sıdır demekle, A cümlesinin E cümlesi içinde olduğunu söylemek arasında bir fark yoktur. Bu bağıntı $A \subset E$ veya $E \supset A$ olarak gösterilir. Eğer A cümlesi E cümlesinin kendisi olabileceği (geniş anlamda kapsanma) kabul edilirse, $A \subseteq E$ veya $E \supseteq A$ yazılır. E'nin parçaları arasında, $\varnothing$ boş cümlesinden başka bir şey olmayan tıviyal cümle de sayılabilir. Ayrıca E cümlesinin parçaları da bir cümle meydana getirir; bu cümle $\mathfrak{P}$ (E) ile gösterilir ve *simpleks* adını alır. Buradaki kapsanma geçişli olup $\mathfrak{P}$ (E) içinde kısmî bir sıra bağıntısı belirtir. Böyle bir bağıntı iki ayrı parçaya ait olamaz.

E sonluysa ve n eleman taşıyorsa, simpleks $\mathfrak{P}$ (E) sonludur ve elemanlarının sayısı 2^n'dir. Bu sayı, $n = 2$ için kolayca doğrulanabilir: E $\{a, b\}$ cümlesi için, $\mathfrak{P}$ (E)'nin dört elemanı vardır:

$$\{a, b\} \quad \{a\} \quad \{b\} \quad \varnothing.$$

Sonucu kayıtım yoluyle n'nin bütün değerlerine genişletmek mümkündür. E cümlesi sonsuzsa, $\mathfrak{P}$ (E) cümlesinin E'den daha büyük bir kuvveti* vardır; $\mathfrak{P}$ (E)'nin parçalarına geçerek, kuvveti $\mathfrak{P}$ (E) cümlesininkinden daha büyük olan $\mathfrak{P}$ [$\mathfrak{P}$ (E)] cümlesi elde edilebilir; bu işleme devam edilip kuvveti gittikçe büyüyen cümleler kurulabilir; bu kuvvetlerden biri p ise (sonluötesi sayı), hemen ondan sonra gelenin 2^p olduğunu söylemek yerinde olur.

$\mathfrak{P}$ (E) cümlesinde, arakesit, birleşim, tamamlayıcıya geçiş gibi hepsi de $\mathfrak{P}$ (E) de birer iç bileşim kanunu olan çeşitli işlemler yapılabilir; arakesit ve birleşim, katılmalı kanunlardır.

Bir iç bileşim kanunuyle donatılmış bir E cümlesinde, iki A ve B parçası için A'nın herhangi bir elemanıyle B'nin herhangi bir elemanını birleştirerek $a.b$ elemanı meydana getirilebilir; böylece, AB ile gösterilen yeni bir C altcümlesi elde edilir; E'nin elemanlarından meydana gelen AB ile, elemanları (a,b) çiftleri olan $A \times B$ kartezyen çarpımını karıştırmamak gerekir. Eğer AB kurulduğunda B'nin bir tek x elemanı bulunursa, *A'nın x ile sağ ötelenmişi* diye adlandırılan ve yanlış olarak Ax ile gösterilen bu cümle A $\{x\}$ şeklinde yazılır. Aynı şekilde, xA, A'nın x ile sol ötelenmişidir. Değişli bir işlem için, x ile sağ ve sol ötelenmişler birbiriyle çakışır. A ile B'nin çakışık olması halinde, AA kurulup, $A \times A$ ile karışmasını önlemek için A^2 ile gösterilir.

A göz önüne alınan kanun için kararlı bir parçaysa, $AA \subset A$ elde edilir. E bir grupsa ve A da bir altgrupsa, daha kesin olarak $AA = A$ şeklinde yazılabilir.

— Mekan. Orta ve büyük seri halindeki yapımlarda, *parça bağlama düzeni,* işlenecek parçayı takım tezgâhına, özellikle matkap ve freze üzerine yerleştirmek ve tespit etmek için kullanılır; böylece daha önce parçanın markalanmasına ihtiyaç kalmaz. Parça bağlama düzeninde üzerine işlenecek parça oturtulan destekler ve hızla tespit için sıkma âletleri (vida, cıvata, eksantrik v.b.) vardır. Bu düzen otomobil karoseri yapımında elektrik kaynağıyle birleştirilecek çeşitli saç

Claudé PARENT
Sainte-Bernadette-du-Banlay'in karmaşık yapısı (Nevers, Fransa)

pareo

PARETO

Foto. LAROUSSE

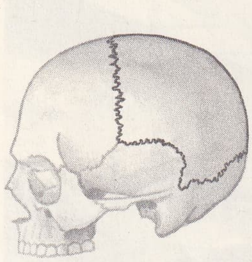

parietal

parietaria

Giuseppe PARİNİ

elemanlarını yerine oturtmak ve tespit etmek için çok kullanılır. Fiyatları genellikle yüksek ve bakımı zor olduğundan büyük seri makine yapımında bile bunların yerine *transfer* tezgâhları denilen özel takım tezgâhları kullanılır.

— Zool. Üstün yapılı kabuklularda, meselâ tatlısu ıstakozunda ağız, sağa ve sola açılabilen, çok sert ve dişli bir çift çene ile kapalıdır. Bunun biraz gerisinde çok küçük bir üstçenecik ile biraz daha büyük bir çift üstçene görülür. Daha geride bulunan ve gittikçe irileşen üç çift çene ayağı da avların yakalanıp yenmesine yardım eder. Örümceklerde yalnız bir çift zehir çengeli, bunun gerisinde bir çift duyu ayağı bulunur; duyu ayakları akreplerde oldukça iri, örümceklerde ise avlarının kanını emmeğe elverecek derecede küçük ve basittir. Çokayaklılarda bir üstdudak, bir çift altçene, bir çift üstçene, üzerinde duyu uzantıları bulunan bir altdudak vardır: beslenme tarzına göre hayli değişik olmakla beraber bütün böceklerde aynı parçalara rastlanır. Böceklerde en ilkel ağız tipi olarak hamamböceğinin ağzında, önden arkaya doğru, bir üstdudak, bir çift kuvvetli altçene, üzerinde duyu uzantıları bulunan karmaşık yapılı bir çift üstçene, üzerinde üstçeneninki gibi duyu uzantıları bulunan ve onun gibi bitişik iki parçadan meydana gelen bir altdudak bulunur. Bu ağız tipi etçil (cicindela) veya otçul (mayısböceği) böceklerde pek az değişiklikle aynen vardır. Yaban arısında (çiğneyici ve yalayıcı) altdudağın değişikliğe uğramasından oluşma bir dil taslağı bulunur. Bal arısında ise balözü emmesine elverişli tüylü bir dil ve uzun ağız parçaları vardır. Emici böceklerden sineklerde ağız parçaları çift değildir; ucunda emici bir çeşit sünger bulunan kıvrımlı bir boru şeklindedir. Delici sineklerde ise ağız parçaları uzun bir iğne biçimindedir. Balözü emen kelebeklerde ağız, helezon gibi kıvrılan bir hortum şeklindedir; üstçene parçalarının birleşmesinden oluşan bu hortumun boyu bazen hayvanın gövdesinden daha uzun olur. Büvelek, sivrisinek, bitki biti gibi böceklerin bir kısmında ağız sivri ise bir kısmında boru halindedir (ağız parçaları karşılıklı oluk biçiminde birleşerek boru halini alır); bunların hepsi sokucu ve kan emici ağız tipleridir.

◆ Sıf. Parça halinde olan: *Parça kumaş.*

— Ciltc. *Esk. Parça su,* şemse ciltlerin köşeleri dışında bütün cildi çevreleyen fakat birbirine değmeyen motiflere verilen ad. (Motifler birbirine bitişik olarak yapılırsa bunlara *yekpare* denirdi.)

◆ **Parça parça** sıf. ve zf. Parçalar halinde olan: *Ayağından çarıklar dökülür parça parça* (F. N. Çamlıbel). || Azar azar: *Bunları parça parça etraftan öğreniyordum* (F. R. Atay). || Bölük bölük: *Beyaz pamuk yığını gibi lâtif, küçük, parça parça bulutlar* (Ahmed Rasim). || *Parça parça etmek,* birçok parçaya ayırmak. (LM)

PARÇACI i. (*parça*'dan *parça-cı*). Kumaşlardan artakalan parçaları toplayıp satan kimse. || Yedek makine parçası satan kimse. (M)

PARÇACIK i. (*parça*'dan *parça-cık*). Küçük parça.

— Fiz. Bk. TANECİK. (M)

PARÇALAMA i. (*parçalamak*'tan *parçalama*). Parçalamak işi, parçalara ayırma.

— Md. oc. Moloz kısımları ayırmak için bir maden cevherinin karma parçalarını çekiçle kırma.

— Mat. Bir E cümlesinde, E'yi tamamen örten, ikişer ikişer ayrık alt cümleler oluşturma. (Bir eşdeğerlik* bağıntısının sınıfları bir parçalamayı gösterir; aynı şekilde her parçalama da bir eşdeğerlik bağıntısına tekabül eder: aynı alt cümleye ait olma hali.) *Eşanl.* PARTİSYON.

— Tar. İşkenceli ölüm cezası. *Esk.* İnfiras. Bk. ANSİKL.

— Tic. Bir ürün veya ürün dizisi pazarının, çeşitli ölçütlere göre belirlenen ve gittikçe ufalanan parçalara ayrılması.

— ANSİKL. Tar. *Parçalama,* Fransa'da Devrim öncesi krallık yönetiminde uygulanan bir cezaydı. Az ve özellikle de yalnız bazı kral katilleri için uygulanmıştır. Ravaillac ve Damiens bu işkenceyle öldürüldü. Bu ceza bazen, ölüme mahkûm edilmiş olan kimsenin yaralarına yağ dökerek daha da ağırlaştırılırdı.

— Tic. *Belson metodu* diye de adlandırılan parçalama, hazır olduğu ileri sürülebilen müşteri gruplarını birbirinden ayırmak için pazar incelemelerinde kullanılır. Herhangi bir malın herhangi bir kimseye gerektiği gibi satılmadığı ilkesi kabul edilirse, hangi müşteri «parçaları»nın belli ürün tipinin alıcıları olabileceklerini araştırmak büyük önem taşır. Nüfusu 50 000'in üstündeki şehirlerde yaşayan çocuksuz genç ailelere satış yapma kararı verilirse, ürünün dağıtılma metotları ve satış reklamları, çiftçiler söz konusu olduğu zaman kullanılacak metot ve reklamlardan, şüphesiz ki, farklı olacaktır. Bu parçalama metodu, ya seçilen müşteri kategorileri için ürünlerin veya özdeş ürünler için satış metotlarının ayırt edilmesini gerektirir. Sözü geçen metotlar, belli bir ürünle ilgilenen bir müşteri topluluğuyle ilişki kurulmasını sağladığından, satışlar da dolayısıyle artar. (LM)

PARÇALAMAK geçl. f. (*parça*'dan *parçala-mak*). Parça parça etmek, bütünlüğünü bozarak parçalara ayırmak: *Düşmanı ateşlere boğmak, kesmek, parçalamak, gırtlağına yapışarak damarlarını koparmak* (Ş. S. Aydemir). *Kutuları parçalayıp, içindekileri bunlara dağıtmayı düşündü* (Kemal Tahir). || Beraberliğini veya birliğini bozmak amacıyle bölmek: *İtilâf devletlerinin Türkiye'yi parçalamaya kalkışmasına isyan ediyordu* (S. Kocagöz). || *Mec.* Aşırı ıstırap vermek: *Anarken oğlunu, biçare, yahut erkeğini? / Kimin hesabına bir söz ki parçalar beyni* (M. Â. Ersoy).

— Dil bil. Kelimeleri kök ve eklere ayırmak, bölümlemek: *Kelimeleri parçalamak, aralarındaki gizli bağları, benzerlikleri aramak aklımıza gelmiyor* (N. Ataç).

◆ **Parçalatmak** ettrg. f. Parçalamak işini yaptırmak: *Ona nizamların ve kanunların çerçevesini parçalatan dertlerin, buhranların sebeplerini olduğu gibi görmek kabildi* (Ş. S. Aydemir). *Odunu parçalatmak.* (M)

PARÇALANMA i. (*parçalanmak*'tan *parçalan-ma*). Parçalanmak eylemi.

— İstat. İktisadî konjonktürü meydana getiren çeşitli hareketlerin ayrılması veya tasfiyesi.

— Jeol. Bir kayanın donma, erime, ısı değişiklikleri, kuruma v.b. yüzünden parçalara ayrılması.

— Jeomorfol. tutturulmuş bir kayanın parçalara ayrılması veya bir parçanın daha küçük parçalara bölünmesi: *Jeomorfogenezin başlangıç evresi olan parçalanma, tutturulmuş kayaların aşındırma etkisiyle yerinden oynamasına imkân verir.* Bk. ANSİKL.

— Nükl. Bir element atomlarının, çekirdeklerinden kopma sonucunda daha basit atomlara dönüşümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Parçalanma,* meteorizasyon ve bitki örtüsü etkisiyle meydana gelir. Bitki kökleri bazı kayaları parçalayabilir: meselâ psamma kökleri cam levhaları delebilir. Dolaysız etkileri oldukça büyük olan bitki kökleri, diyaklazlara girerek kama görevi yapar. Bitki köklerinin dolaylı etkileri ise, ganik maddeler kapsayan bileşimler (içlerinde birçok mikroorganizma yaşar) sayesinde tutturulmuş yerli kayanın bozuşmasına sebep olur.

Parçalanma şartları yamaçların evrimine bağlıdır: meselâ çıplak bir granit yamaç, soğuk iklimde donar ve gereç büyük olduğu zaman çekim döküntülerinin meydana gelmesine yol açar. Donma daha şiddetli olduğu ve ince parçalar kopardığı zaman döküntüler yer değiştirebilir. Tropiklerarası iklimli bölgelerde donma meydana gelmez ama büyük ısı farklarının etkisinde kalan yüzeyle derinlikler arasındaki genleşme farkları birtakım gerilimleri ortaya çıkarır, bu gerilimler yavaş yavaş pullanmaya yol açar. Buna karşılık, nitrik asit bakımından zengin yağmurlar şiddetli bir aşındırma yapar.

Yamaçlardan inen gereçlerse akarsu ağının evrimini etkiler; yamaçlardan akarsuyun taşıyamayacağı büyüklükte döküntüler inerse vâdi tabanı dolar. Döküntüler küçük olduğu zaman akarsuların yataklarını kazar ve bu durum yamaç evrimini hızlandırır. Büyük ölçüde bitki örtüsünün etkisinde kalan parçalanma şartları iklim kuşaklarına göre değişir; ılıman iklim ırmaklarıyle tropikal iklim ırmakları arasındaki farklar iklim kuşaklarından ileri gelir.

— Nükl. Radyum ve doğal radyoaktif elementlerde parçalanma kendiliğinden olur; ayrıca bu olay tanecik bombardımanıyle özellikle siklotron sayesinde sunî olarak da meydana getirebilir (bk. ATOM, RADYOAKTİFLİK). *Fisyon,* parçalanmanın özel bir halidir. (LM)

PARÇALANMAK dönşl. f. (*parçalamak*'-tan *parçala-n-mak*). Parçalamak eylemine konu olmak: *Yapmayın Allahaşkına, çekilin, elbise parçalanıyor, diye haykırıyor* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Birini memnun etmek için elden gelen çabayı göstermek: *Arkadaşını ağırlamak için parçalandı.*

— DEY. *Yüreği parçalanmak,* içi sızlamak, çok acı duymak, üzülmek: *Buna herkesle birlikte şairin de yüreği parçalanır* (N. Ataç). [M]

PARÇALI sıf. (*parça*'dan *parça-lı*). Birden fazla parçadan meydana gelmiş olan: *Ya şu üç parçalı bayrak dikilirken tepene / Neye indirmedi, kim çıktı bu halkın önüne* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Dokunaklı, yerici, kinayeli: *Parçalı söz.*

— DEY. *Parçalı bohça gibi,* birbirine uymayan parçalardan meydana gelen.

— Bot. *Parçalı yaprak,* ayası girintili çıkıntılı ve her çıkıntısı kalın damarlı olan yaprak.

— Cerr. *Parçalı kırık,* kemiğin parça parça olduğu kırık.

— Ciltc. *Parçalı şemse,* kitap ciltleri üzerine işlenen bir şemse türü. (Şemse, kitabı kaplayan meşinin ortası kesilerek yerine konurdu.) || *Tek parçalı (yekpare) şemse,* kitap kabının bütününü kaplayan şemse.

— Ev işleri. *Esk. Parçalı bohça,* değişik parçalardan yapılan bohça. (Aynı renklerde üçgen, kare, dikdörtgen gibi geometrik biçimlerde kesilmiş kumaş parçaları biribirine dikilerek yapılırdı. Böyle parçalardan yapılan yorgan yüzlerine de *parçalı yorgan* denirdi.)

— Mat. *Parçalı integral. Eşanl.* KISMÎ İNTEGRAL*.

— Müz. *Parçalı arpej,* bir akorttaki notaların temel sesten başlayarak tabiî sıralara göre duyurulması yerine bu notaların karışık bir sıra ile çalınması. (LM)

PARDALİS i. («panter» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Dionysos'un panter derisinden elbisesi. (L)

PARDALOTE i. Kısa kuyruklu küçük ötücü kuş; tüyleri esmer veya külrenginde, üzeri kırmızı veya sarı benekli, karışık beyaz noktalıdır. (Avustralya'da ağaçların arasında küçük topluluklar halinde yaşar. *Dicacidae* familyasından.) [L]

PARDANTHUS i. Süs bitkisi olarak yetiştirilen süsen çeşidi. (*Pardanthus Chinensis* veya *hercaî süsen* korunaklı yerlerde yetişebilen ve sonbaharda çiçek açan oldukça dayanıklı bir türdür.) [L]

PARDÉ (Maurice), fransız hidroloğu ve coğrafyacısı (Senlis 1893). Grenoble'da Fen fakültesinde ve École Nationale d'Hydrolique'te ders verdi. Rhône (1925), Mississippi (1930) nehirlerinin, doğu avrupa akarsularının (1933), Garonne nehrinin (1935) rejimleri üstüne incelemeler ve çeşitli genel hidroloji eserleri yazdı: *Fleuves et Rivières* (Nehirler ve Irmaklar) [1933]; *Hydrologie Fluviale* (Nehir Hidrolojisi) [1943]; *Dynamique Fluviale* (Nehir Dinamiği) [1949]. (L)

PARDESÜ veya **PARDÜSÜ** i. (fr. *pardessus*'den). Serin havalarda öbür elbiseler üzerine giyilen üstlük: *Belki hava serinler diye koluma hafif bir pardesü alıyorum* (R.N. Güntekin). *Öğle yemeğini evde yedikten sonra pardesüsünü giyerek sokağa fırladı* (Sabahattin Ali). [M]

PARDO (EL), İspanya'da kasaba (Madrid'e bağlıdır), Manzanares ırmağı kıyısında, çok geniş ormanların yanında, Karl V tarafından av köşkü olarak yaptırılan (1543) ve 1727'de Carlos III'ün emriyle kısmen yeniden inşa edilen saray (sanat eserleri). İs-

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico Italiano

❶

Saint-Louis adası

❷

Merkezî Paris

A. Notre-Dame
B. Sainte-Chapelle
C. Adliye sarayı
D. Hôtel-Dieu

P A R İ S

❸

sol yaka

E. Saint-Séverin kilisesi
F. Saint-Germain-des-Prés
G. Tıp fakültesi
H. Orsay garı
I. Eiffel kulesi
J. Hôtel invalides

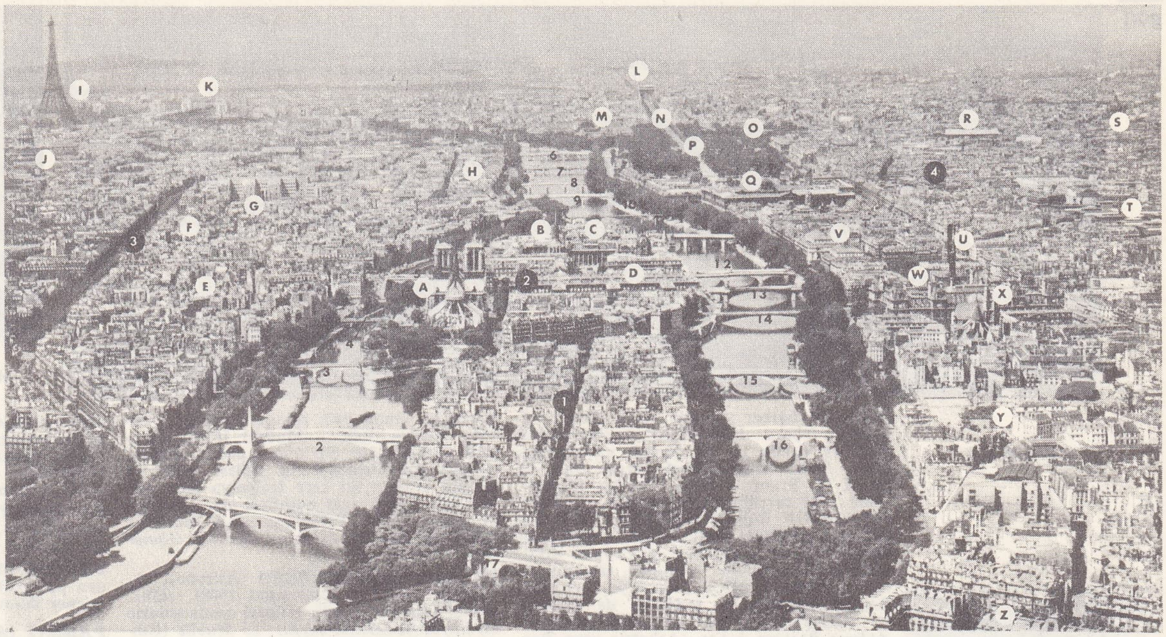

❹ **sağ yaka:** K. Chaillot sarayı; L. Zafer takı; M. Petit et Grand Palais; N. Champs-Élysées; O. Élysées sarayı; P. Concorde meydanı; Q. Louvre müzesi; R. Madeleine kilisesi; S. Saint-Augustin kilisesi; T. Haller; U. Saint-Jacques kulesi; V. Châtelet meydanı; W. Belediye binası; X. Saint-Gervais kilisesi; Y. Sens oteli; Z. Célestins'ler kışlası (Paris Cumhuriyet Muhafız kıtası)

❺

köprüler

1. Sully
2. Tournelle
3. Archevêché
4. Pont-au-Double
5. Saint-Michel
6. Concorde
7. Solférino
8. Royal
9. Carrousel
10. Arts
11. Pont-Neuf
12. Pont-au-Change
13. Notre-Dame
14. Arcole
15. Louis-Philippe
16. Marie
17. Sully

panya ile Portekiz arasındaki 1778 Antlaşması Pardo'da imzalandı. (L)

PARDO (Manuel), perulu siyaset adamı (Lima 1834-öl. 1878). Maliye bakanı (1865-1866), Lima belediye başkanı (1869) ve 1872-1876 arasında cumhurbaşkanı oldu. T. Gutiérrez'in hükûmet darbesi teşebbüsünü bastırdı, ülkeye barışçı bir yönetim getirdi, ekonomiye denge kazandırdı, eğitime önem verdi. 1875'te Bolivya ile yaptığı antlaşma gereğince Pasifik savaşına katıldı. 1876-1878 Arasında Senato başkanı iken öldürüldü. (M)

PARDO BAZAN (Emilia, — kontesi), ispanyol kadın romancı (La Coruna 1852 - Madrid 1921). Uzun yıllar (1891-1894) tek başına *Nuevo Teatro Critico* (Yeni Tenkit Tiyatrosu) adlı edebiyat dergisini yayımladı. özellikle romanlarıyle tanındı: şaheseri olan *Los Pazos de Ulloa* (Ulloa Şatosu) [1886]; Madrid hayatını inceleyen *Insolacion* (Güneş Çarpması) [1889]; *La Prueba* (Sınama) [1890] ve *La Sirena Negra* (Zenci Siren) [1908]. Eserlerindeki gerçekçiliğin ispanyol edebiyatına getirdiği çeşitli yabancı etkileri millî şuura göre ayarladı. Hayatının sonuna doğru Madrid üniversitesinde edebiyat dersleri verdi. (L)

PARDO GARCİA (German), kolombiyalı yazar (Ibagué 1902). Dergilerde ve derlemelerde şiirleri çıktı. 1931'de Meksika'ya yerleşti. İlk kitabı *Voluntad* (İrade) [1930] dışında, bütün eserlerini bu ülkede yayımladı. Eserleri modernizm sonrası bir dönemi yansıtır: *Presencia* (Varlık) [1938], *Antologia Poética* (Şiir Antolojisi) [1944], *Los Suenos Corporeos* (Bedensel Rüyalar) [1948], *Eternidad del Ruisenor* (Bülbülün Sonsuzluğu) v.b. (L)

PARDON ünl. (fr. k.). «Özür dilerim, affedersiniz» anlamında kullanılır. (M)

PARDOSA i. Ilıman bölgelerde yaşayan koyu renkli gezgin örümcek; mercimek biçimindeki kundağını ağ bezlerine asılı olarak taşır. (L)

PARDO Y ALİAGA (Felipe), perulu yazar (Lima 1806-ay.y. 1868). Büyük siyasî mücadele döneminde yaşadı ve genç neslin en önde gelen temsilcilerinden biri oldu. Şili'de elçilik yaptı. Komediler yazdı: *Frutos de Education* (Eğitimin Meyveleri) [1828]; *Una Huerfana en Chorrillos* (Çağlayandaki Öksüz Kız) [1833]; *Don Leocadio* (1835). *Poesias y Escritos en Prosa* (Şiirler ve Nesirler) [1869] adlı eseri ölümünden sonra yayımlandı. (M)

PARDUBİCE, Çekoslovakya'da (Doğu Bohemya bölgesi) şehir, Labe ile Chrudimka'nın kavşağında, Hradec Kralove'nin güneyinde, Polabi'nin en zengin kısımlarından birinde 66 475 nüf. Rönesans devrinden kalma güzel şato; birçok eski ev. Tarım ürünleri pazarı. Besin ve makine sanayii merkezi. Petrol ve türevlerinin işlenmesi. (L)

PARDUZ bls. i. ve sıf. Bk. PAREDUZ.

PARDÜM i. (fars. *pārdüm*). *Esk.* Paldım. (M)

PARDÜSÜ i. Bk. PARDESÜ.

—PARE sıf. (fars. *pāre*). «Parça» anlamıyle bileşik isim ve sıfatlar yapar: *Hezarpare*, bin parça. || *Meh-pare* («ay parçası»), ay gibi güzel yüzlü. || *Sad-pare*, yüz parça: *Mest-i hab-ı naz ol cem et dil-i sadparemi / Kim anın her paresi bir nevk-i müjgânındadır* (Fuzuli). || *Şems-pare* («güneş parçası»), güneş gibi güzel. || *Yekpare*. Bk. YEKPARE. (M)

PARE i. (fars. *pāre*). *Esk.* Parça, kısım: *Dua etti ay iki pare oldu* (Cevdet Paşa). *Kılı kırk pare ederler / Birin yol tutup giderler* (Pir Sultan Abdal). || Tane, adet: *Hür ufuklarda donanmış iki yüz pare gemi / Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor* (Yahya Kemal). *Elli iki pare kadırga ile Andrea Dorya ve yetmiş pare kadırga ile Venedik cenerali [...] altı yüzden ziyade yelken görüldü* (Kâtip Çelebi). || Para: *«Pare» kelimesi de farisî lisanında «kısım, parça» mânasına iken, Türkçede «para» şeklini almakla beraber mübadele vasıtası olan sikke yahut kâğıt mânasını almıştır* (Ziya Gökalp).

◆ **Pare pare** zf. ve sıf. *Esk.* Parça parça: *Ensarı Kiramdan Ebu Cabir hazretleri dahi o kadar pare pare edilmişti ki, kim olduğu güç hal ile parmaklarından bilinebildi* (Cevdet Paşa). *Onun gözlerini süzerek, yüzünde pare pare tebessümler uçarak [...] bir okuyuşu vardır, misli menendi yoktur* (Ahmed Rasim). [M]

PARÉ (Ambroise), fransız cerrahı (Bourg-Hersent, Laval yakınları 1509'a doğr.-Paris

ortada, modern **PARİS** (Louis-Blériot rıhtımı) solda ve sağda, sağlığa aykırı eski **PARİS** sokakları

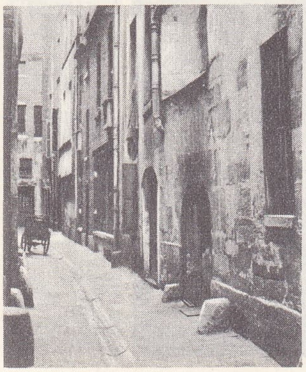

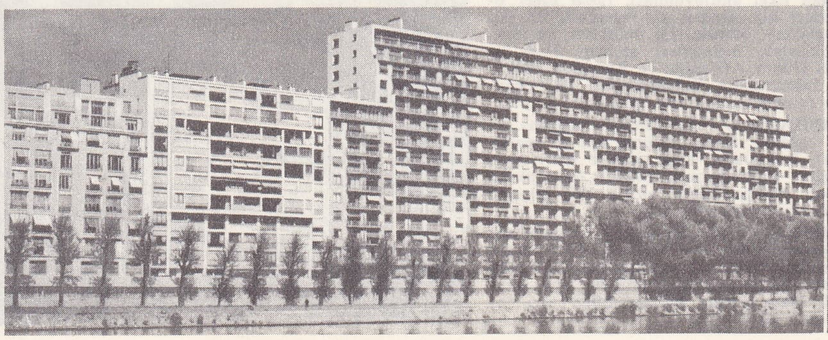

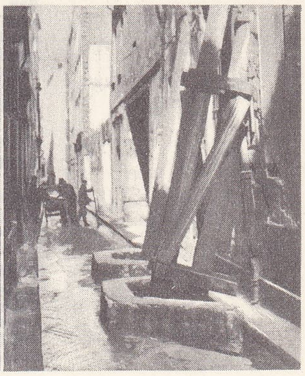

Foto. Durandaud, J.de Beaupré (LAROUSSE)

Nanterre gecekonduları

PARİS

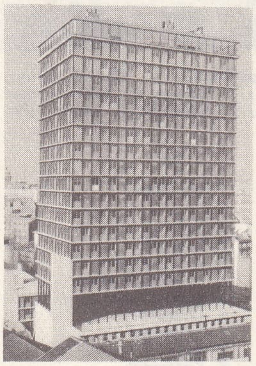

ilk gökdelen, Croulebarbe sokağı

1590). Bir berber yanında çırak olarak çalıştıktan sonra Hôtel-Dieu hastahanesine girdi ve orada üç yıl cerrah yardımcılığı yaptı. Daha sonra askerî cerrah oldu ve Henri II, François II ve Charles IX devrinde kral cerrahı olarak çalıştı. MODERN CERRAHİNİN BABASI denen Paré kol, bacak gibi uzuvların kesilmesinde, yarayı dağlayacak yerde, atardamar ağızlarının dikilmesi usulünü buldu. Anatomi, fizyoloji ve tedavi alanında birçok meseleyi aydınlattı. Başlıca eserleri: *La Méthode de Traicter les Playes Faites par les Arquebuses et Aultres Bastons à Feu* (Arkebüz veya Başka Ateşli Silâh Yaralarının Tedavî Yolları) [1545]; *Méthode Curative des Plaies et des Fractures de la Tête Humaine, avec les Portraits des Instruments* (Kafatasının Yara ve Kırıklarını İyileştirme Metodu ve Kullanılan Âletlerin Tasviri) [1561]; *Dix Livres de Chirurgie avec le Magazin des Instruments Nécessaires à Icelle* (Cerrahî ve Cerrahiye Gerekli Âletler Üstüne On Kitap) [1564]; *Cinq Livres de Chirurgie* (Beş Cerrahî Kitabı) [1517]. (L)

PARECİS, Brezilya'da (Mato Grosso) yayla, Madeira ve Juruena ırmaklarının kollarının çıktığı yerde. Savanalar ve galeri-ormanları. Nambicuara Kızılderililerinin yurdu. (L)

PAREDROS sıf. (yun. k.). Yun. mit. Kültü, daha güçlü tanrılarınkiyle birleştirilen küçük tanrılara denirdi.

◆ **1.** Esk. Yun. Bir yargı kurulunda hâkim veya savcı yardımcısı.

— İdarî teşk. Bugünkü Yunanistan'da belediye başkanı yardımcısı. (L)

PAREDUZ veya **PARDUZ** blş. i. ve sıf. (fars. *pāre,* parça ve *-dūz,* diken'den *pāredūz* veya *pār-dūz,* parça diken). *Esk.* Eskici. || Yamacı.

◆ **Pareduzî** i. *Esk.* Eskicilik. || Yamacılık. (M)

PAREGORİK sıf. (yun. *paregorein,* yatıştırmak'tan fr. *parégorique*). Eczc. *Paregorik iksir,* benzoik asitli afyon tentürünün diğer adı; bu iksirin 10 gramı 0,05 gram afyon tozuna tekabül eder. (İshale karşı ve büyüklerde, günde 2 ile 20 gr'lık dozlarda bağırsak antiseptiği olarak kullanılır.) [L]

PAREİASAURUS i. Paleont. Teromorflardan, kısa bacaklı, uzun gövdeli (2,5 m uzunluk) sürüngen hayvan. (Kafatası bakımından ilkel amfibyumları, fakat diğer özellikleri bakımından sürüngenleri, iki yüzü içbükey omurlarıyle balıkları ve bazı nitelikleriyle memelileri andırır. Tam iskeleti Güney Afrika'da ve Rusya'da permiyen tabakasında bulunmuştur. *Pareiasauridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PAREİDOLİ i. (önek *para,* yanında ve yun. *eidolon,* imge, görüntü'den fr. *paréidolie*). Psikopatol. Çok şiddetli sanrı; gerçekliğini doğrulayacak maddî dayanaktan yoksun olduğu kabul edilse bile zihinde uzun süre devam eder. (L)

PAREİRA i. Bir Amerika sarmaşığının (*Chondodendron tomentosum*) ilâç olarak kullanılan kökü. (Cissampelos'a da çoğu zaman «pareira» denir; ama bu aynı bitki değil, onun yerine kullanılabilen ayrı bir bitkidir.) [L]

PAREJA (Juan DE), ispanyol ressamı (Sevilla 1606'ya doğr. - Madrid 1670). Amerika yerlisi köle bir ana-babadan doğdu; kendisi de Velazquez'in kölesi oldu ve onunla birlikte iki kere İtalya'ya gitti. Felipe tarafından azat edildiyse de, efendisine bağlı kaldı. Tabloları: *Aziz Matta'ya Tanrı İlhamı* (Madrid) ve *İsa'nın Gömülüşü* (Louvre). [L]

PAREJA DİEZ-CANSECO (Alfredo), ekvadorlu romancı (Guayaquil 1908). «Guayaquil grubu»na bağlı bölgeci romancıların en büyük temsilcisi sayılır: *El Muelle* (Rıhtım) [1933]; *Hombres sin Tiempo* (Zamansız İnsanlar) [1941]; *Las Tres Ratas* (Üç Fare) [1944]; *La Advertencia* (Uyarı) [1956]; *El Aire y los Recuerdos* (Rüzgâr ve Hatıralar) [1959]; *Los Poderes Omnimodos* (Bütün Güçler) [1964]. (L)

PAREK i. Tar. Bizans imparatorluğunda toprak mültezimi.

— ANSİKL. *Parek*'ler hükümdara veya güçlü derebeylerine bağlı olurdu. Malî bakımdan geniş imtiyazları varken, XIII. yy.dan itibaren malikânelere bağlanmaları istendi. Malikâneler üstündeki hak babadan oğula geçer, ama bazen de devredilebilirdi. (L)

PARELEKTRONOMİ i. (fr. *parélectronomie*). Fizyol. Pozitif elektriklenmiş bir kasın durumu. (L)

PARENC blş. i. (fars. *pā,* ayak ve *renc'*den *pā-renc*). *Esk.* Yapılan bir işe karşılık ödenen ücret. || Parsa. (M)

PARENT (Armand), belçikalı besteci (Liège 1863 - Paris 1934). Colonne orkestrasında solo kemancı olarak çalıştı (1883-1889), bir dörtlü kurdu, Brahms'ı ve Chausson, d'Indy, Roussel v.b. genç fransız müzikçilerini tanıttı. 1900'de Schola cantorum'da öğretmen oldu. Oda müziği, piyano ve keman için bir sonat, keman parçaları v.b. besteledi. (L)

PARENT (Charlotte Frances Hortense),

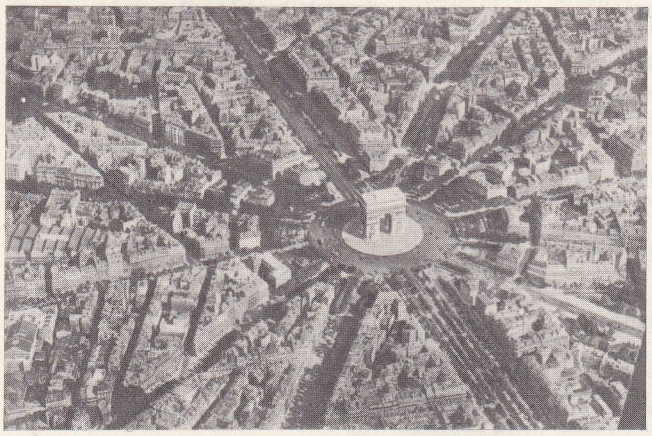

Étoile meydanı ile Zafer takının havadan görünüşü

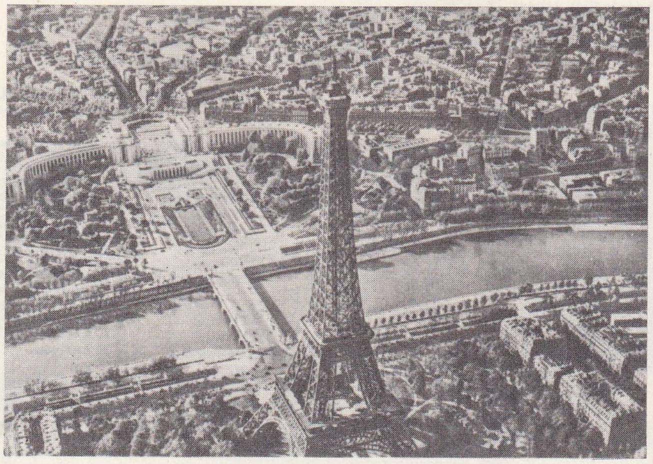

Chaillot sarayının havadan görünüşü ön planda, Eiffel kulesi

Foto. J. de Beaupré (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

fransız kadın piyanocu (Londra 1837 - Paris 1929). Paris konservatuvarını bitirdi. Müzik öğretmenliği yaptı. Bir müzik enstitüsü kurdu ve öğretici kitaplar yayımladı: *L'Etude du Piano* (Piyano Çalışması) [1872]; *Atlas Musical pour l'Étude du Solfège* (Solfej Öğrenimi İçin Müzik Atlası) [1926] v.b. (L)

PARENT (Claude), fransız mimarı (Neuilly-sur-Seine 1923). Paris Üniversite sitesinde İran pavyonunu yaptı (1956); 1957'de Domont'da yaptığı ev, planı, cepheleri ve çatısı üçgenlerden kurulu olması bakımından ilgi çekicidir. Nevers'de, Paul Virilio ile birlikte (1966), Sainte-Bernadette-du-Banlay kilisesini yaptı. (L)

PARENT (Henri Joseph Aubert), fransız heykeltıraşı (Cambrai 1753 - Valenciennes 1835). 1778'de Paris'e yerleşti. Kral onuruna düzenlenen şenlik için, bir tahta pano üzerinde Louis XVI'nın çiçekler, kuşlar ve savaş ganimetleri arasında portresini yaptı. Bir süre İtalya'da kaldı. Chéreau'nun oyma süslemeleri, vazoları ve arabeskleri üstüne bir kitap yayımladı (1788). Valenciennes müzesinde *Mevsimler* adlı oymalı dört panosu vardır. (L)

PARENTALİA i. (lat. *parens,* akraba'dan). Esk. Rom. Yılda bir kutlanan ölüler bayramı.

— ANSİKL. *Parentalia*'lar şubatta kutlanan *feralia*'dan sonra gelir ve çoğu zaman onunla karıştırılırdı. Bayram sırasında kamu hayatı ve özel hayat kısmen durur, akraba ve dostlar ölülere sungular götürür, törenlerden sonra da şenlikler yapılırdı. (L)

PARENTERAL sıf. (önek *para,* yanında ve

PARİS
anıtları

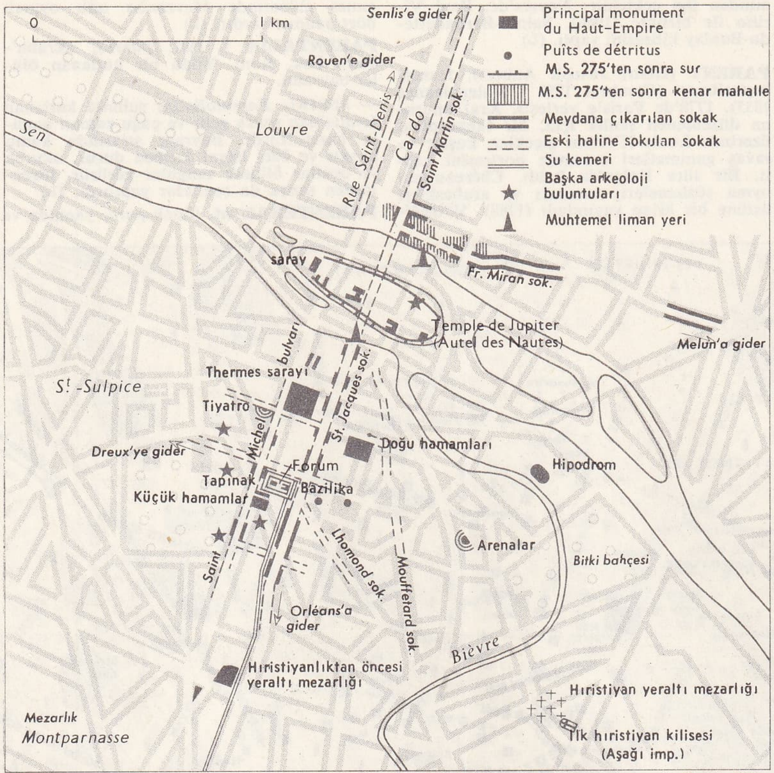

PARİS
Galya-Roma devrinde

XIII. yy. evi
(PARİS'in en eski evi)
Volta sokağı

yun. *enteron*, bağırsak'tan fr. *parentéral*). Ted. Bir ilâcın, sindirim yolundan başka bir yolla (derialtı, kas içi, damar içi zerkler) organizmaya sokulmasına denir: *Parenteral şırınga.* (L)

PARENTİS-EN-BORN, Fransa'da Landes idare bölgesinde (Mont-de-Marsan idare çevresi) kanton merkezi, Biscarrosse gölünün ve Parentis'in doğusunda; 2 493 nüf. Komün topraklarında 1954'te önemli bir petrol yatağı bulundu. 25 Milyon ton olduğu sanılan rezerv, Aşağı Tebeşir devrinden kalma dolomitli kalker kubbenin altındadır. Yıllık petrol üretimi yaklaşık olarak 2 milyon tondur. (L)

PARENTUCELLİA i. Sarıya veya kırmızıya çalan yeşil otsu bitki; boyu çok değişik (5-30 sm); çiçekleri beyaz veya firfiri renktedir; nemli kumsal yerlerde yetişir. (Sıracagillerden.) [L]

PARENZO. Bk. POREC.

PAREO i. Tahitili kadınların giyeceği. (L)

PAREPARE, İndonezya'da liman, Celebes adasında; 68 000 nüf. Hindistancevizi ihracatı. (L)

PARESTEZİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *aisthesis*, duyarlılık'tan fr. *paresthésie*). Nöroloji. Uyuşma, karıncalanma, deri altında su akıntısı duyumu gibi ağrılı olmayan sübjektif duyu bozuklukları. (Paresteziler sinirlere veya merkez sinir sisteminde duyarlılık yollarına zarar veren çeşitli bozukluklardan ileri gelir.) [L]

PARETO (Vilfredo Frederigo SAMASO, — markisi), italyan iktisatçısı (Paris 1848 - Céligny, İsviçre 1923). Mimarlık fakültesinde okudu, sonra fizik doktoru oldu, çeşitli italyan işletmelerinde yönetici olarak çalıştı. Lozan üniversitesinde (bk. LOZAN OKULU) Walras'tan boşalan İktisat kürsüsüne getirildi (1893), ayrıca aynı üniversitede sosyoloji dersleri verdi. Fizik alanında *L'Équilibre des Corps Solides* (Katı Cisimlerin Dengesi) adlı tezini savunduktan sonra, iktisadı da matematikle açıklanabilen bir çeşit mekaniğe indirgemeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Cours d'Économie Politique* (İktisat Dersleri) [1896-1897] ve *Les Systèmes Socialistes* (Sosyalist Sistemler) [1902]. (L)

PARET Y ALCAZAR (Luis), ispanyol ressamı ve gravürcüsü (Madrid 1746 - ay.y. 1799). Özellikle küçük boyutlu figürler yaptı, Madrid'de *San Jeronimo el Real Kilisesinde Asturias Prensinin Ant İçmesi* adlı tablosu, Aranjuez'de *Atlıkarınca*'sı (1789) ve ofortları vardır. (L)

PAREZİ i. (yun. *paresis*, gevşeme'den fr. *parésie*). Nöroloji. Kas gücünde bir eksilmeden ileri gelen felç. (L)

PARFAİCT (François), fransız tiyatro tarihçisi (Paris 1698 - ay.y. 1753). Yazarlık hayatına, 1724'te Marivaux ile birlikte yazdığı iki komedi ile atıldı. Daha sonra erkek kardeşi CLAUDE (Paris 1705 - öl. 1777) ile birlikte önemli eserler yayımladı: *Histoire Générale du Théâtre Français* (Fransız Tiyatrosu Genel Tarihi) [12 cilt, 1734-1749]; *Mémoires Pour Servir à l'Histoire des Spectacles de la Foire* (Panayır Temsillerinin Tarihçesine Yarayacak İnceleme Yazıları) [1743]. (L)

PARFÜM i. (fr. *parfum*'den). Güzel koku. || Güzel koku vermesi için yapılmış sınaî mamul. (L)

PARFÜMERİ veya **PARFÜMÖRİ** i. (fr. *parfumerie*'den). Parfüm, çeşitli kozmetikler, tuvalet malzemesi olarak kullanılan kolonya, esans ve buna benzer kokulu maddelerin yapımı ve satımı. || Bu parfümler, kozmetikler, esanslar v.b.: *Parfümeri satın almak.* || Bu malzemelerin satıldığı dükkân: *Bir parfümeriye girmek.* (L)

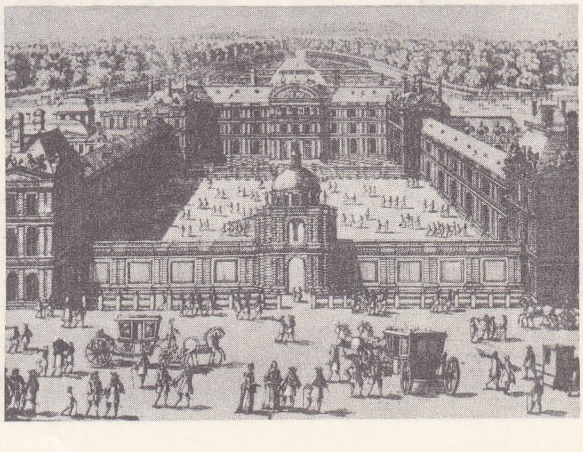

PARİS
1650'ye doğru Luxembourg sarayı

PARGA, yaygın şekliyle **Pargha,** Yunanistan'da köy, Epir'de (Preveze ili), İon denizi kıyısında; 1 700 nüf. (L)

PARGAR, Yunanistan'ın Epir bölgesinde Yunan denizi kıyısında kasaba. Osmanlı devrinde Yanya vilâyetinin Margılıç kazası içinde yer alıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa burada doğdu. (M)

PARGİ i. (fars. *pārgī*). Banyo ve aşevelerinde bulaşık sularının biriktiği çukur. || *Kaba.* Fahişelik. (M)

PARHELİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *helios*, güneş > *parelios*'tan fr. *parhélie*). Hale olayındaki gibi, ışığın, atmosferde asılı halinde bulunan küçük buz tanecikleri üzerinde yansımasıyle meydana gelen ışık olayı.

— ANSİKL. Sakin havada, buz billûrlarının yan yüzleri ve altıgen lamellerinin tabanları normal olarak düşey doğrultuya yönelir; bütün yüzlerdeki yansımalar ve yine bu yüzlerin meydana getirdiği ikiyüzlülerdeki kırınımlar, yatay bir daire üzerinde bir görüntü dizisi meydana getirir; bu, normal *parheli dairesi*'dir. Bu yüzler, buz billûrlarının üst üste binmesinden doğan düşey çizgilerle kaplanabilir; bu çizgiler tarafından kırılan veya dağıtılan ışık gene aynı doğrultuda yayılır. Sadece dış yüzlerdeki basit yayılma ve yansıma göz önüne alınırsa, parlaklık değişimleri, parheli dairesinin meydana getirdiği ışıklı şeritin bütün yüzeyinde, yalnız yarım derecelik bir genişlikte sürekli olacaktır; fakat ışığın bazı noktalarda fazlaca toplanmasıyle *yalancı güneşler* meydana gelebilir.

● *22°'lik parheli.* Düşey doğrultuda yer alan buz prizmalarının kaçış noktası başucudur; bu yüzden, 60°'lik ikiyüzlüler, Güneş'in ufukta olmaması şartıyle, 22°'lik haleye uygun konumda bulunmaz. Güneş'in bulunduğu bütün farklı yükseklikler için minimum kırınma, düşey ayrıtlı ikiyüzlüde en büyük seviyededir ve görüntü, hale dışında, parheli dairesi üzerinde bulunur: bu, Güneş tarafındaki yanı kırmızıyle çevrelenmiş ve parlaklığı, halede olduğu gibi, sürekli olarak azalan bir ışık lekesidir. Bu parhelinin *kuyruğu,* ışığın en küçük sapmasında bulunmayan prizmalar tarafından meydana getirilir. Güneş'in yüksekliği 60° 45' yı geçtiği zaman, bu ışık olayı artık görülmez olur.

● *46°'lik parheli.* 46°'lik haleye yakın olan parheli, altıgen lamellerin tabanları ile yan yüzleri arasındaki açılar dik olursa meydana gelir. Bu ancak, çember şeklini almamış bir halenin yan kollarında ve Güneş yüksekliği en fazla 30°12' olduğu zaman görülebilir. Bu parheli, aynı zamanda, düşey eksenli bir ikiyüzlüde çift kırınmaya uğrayan ışığa da bağlanabilir: meselâ, birinci parhelinin ikinci görüntüsü gibi. Ne var ki bu olay çok ender görülür ve parlaklığı azdır. (L)

PARHELYUM veya **PARHELİUM** i. (fr. *parhélium*). Bir yanlışlık sonucu tayf analizinde helyumla beraber bulunduğu sanılan varsayımsal gaz. *Eşanl.* ASTERİUM. (L)

PARHON (Şelomo bin), ibranî asıllı ispanyol gramercisi (doğ. Calatayud XII. yy.). Abraham bin Ezra'nın öğrencisiydi; Saler-

Foto. LAROUSSE

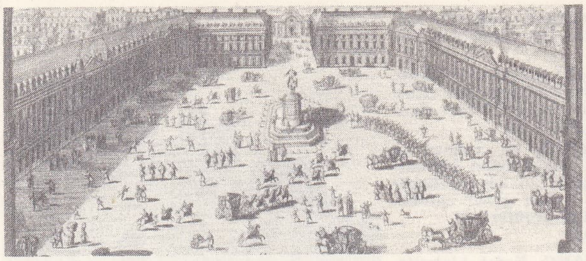

1700'de Louis-le-Grand meydanı (bugün Vendôme meydanı)

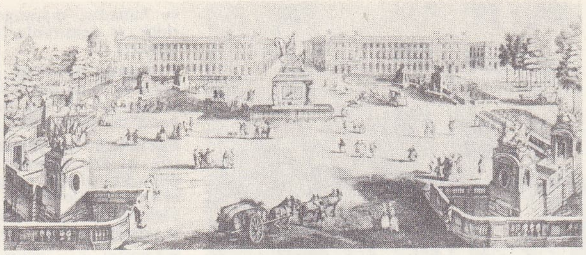

1770'e doğru Louis XV meydanı (bugün Concorde meydanı)

PARİS

no'ya (İtalya) yerleşti; 1160'ta *Mahberet he-Aruk* (Sözdizimi Kompozisyonu) adlı ibranice lûgati yayımlandı. (M)

PARILDAMAK geçz. f. (onomatope *parıl'*-dan *parılda-mak*). Işık saçmak, ışık vermek: *Esrarlı bir gecenin sessizliği içinde zaman zaman parıldayan ve sönen yıldızlar...* (N. Ataç). || Işığı yansıtmak: *Güneşin aksiyle, ötede beride öbek öbek bir çok camlar altın kesilir, altınlar gibi parıldar* (A. Ş. Hisar).

— DEY. *Gözleri parıldamak*, gözleriyle sevinç v.b. duyguları anlatmak.

◆ **Parıldatmak** geçl. f. Parıldamasına yol açmak. (M)

PARIL PARIL zf. (onomatope *parıl'*dan). Parıltı yaparak, parıldayarak: *Müştak Bey —Ey, vâkıa ak saçları beyaz sırma gibi, baksana parıl parıl parlıyor* (Şinasi). *Sıyrıl, beyaz karanlık içinden parıl parıl* (Yahya Kemal). [M]

PARILTI i. (onomatope *parıl'*dan *parıl-tı*). Parlaklık, parıldama: *Hayvanların koşumlarındaki pirinç kısımlar, kıymetli birer mücevher gibi temiz parıltılar saçıyordu* (Sabahattin Ali). *Esvabından, kılıcının parıltısından bir zabit olduğunu anladım* (Ömer Seyfeddin).

— G. santl. Işığı yansıttığı için resmin görülmesine engel olan vernik etkisi. (ML)

PARILTILI sıf. (*parıltı'*dan *parıltı-lı*). Parıldayan, ışıltılı.

— Elektr. *Parıltılı tüp* (veya *plak*), üzerine yan yana dikdörtgen biçiminde kesilmiş küçük kalay parçaları yapıştırılan cam tüp veya plak. (Parçalar arasından kıvılcım geçtiğinde sürekli bir ışık çizgisi görülür.) [L]

PARİAH köpeği i. Doğu Afrika, Güney Asya, Malezya ve Okyanusya'da yabanî yarı evcil yaşayan köpek tipi. (Orta boylu [50 sm], kısa kızıl tüylüdür.) [L]

PARİA körfezi, Venezuela'da körfez, Atlas okyanusu kıyısında; kuzeyde Paria yarımadası, güneyde Orinoco ırmağının deltası arasında; açık denize doğru önü Trinidad adasıyle kapalıdır; üç boğazla Okyanusa ulaşır: kuzeyde *Dragon boğazları*, güneyde *Serpiente boğazı*. Büyük Britanya ile Venezuela, 1942'de Paria körfezinin sularını paylaştılar ancak 6-10 mil genişliğinde bir geçitte sefer serbestliği tanındı. (L)

PARİAN i. («Paros'tan gelme» anlamında ing. k.). Seramik. Paros mermerini taklit etmek üzere hamuruna feldispat katılan porselen. (Sanat eserlerinin röprodüksiyonunda kullanılır.) [L]

PARİBENİ (Giulio Cesare), italyan bestecisi (Roma 1881). Orkestra yöneticiliği, Milano konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Tiyatro müziği (*La Leggende della Croce* [Haç Efsanesi], 1944), orkestra eserleri (*Tema e Variazioni* [Tema ve Çeşitlemeler], 1917; *3 Episodi del Vangelo di S. Luca* [Aziz Luka İncili'nden Üç Bölüm], 1948; *I Ciechi di Brügel* [Bruegel'in Körleri], 1954), birçok koro parçası, oda müziği ve bir *Requiem* besteledi. (L)

PARİCUTİN, Meksika'da (Michoacan eyaleti, San Juan Parangaricutiro komünü) yanardağ, Uruapan'ın batısında. İlk olarak 20 şubat 1943'te püskürdü; 250 m yükseklikte bir koni meydana getirdi ve büyük ölçüde lav akıttı. Bugün yeniden sakinleşmiştir. (L)

PARİDHANA i. (sanskritçe k.). Hindistan'da pek eski çağlardan beri kullanılan (bugünkü *dhoti*'nin benzeri) bir giyecek. (L)

PARİETAL sıf. (lat. *paries, elis*, çeper'den *parietalis*; fr. *pariétal*). Kafatasının yan tarafını belirtmek için kullanılan sıfat.

◆ **İ.** Anat. Kafatasında, orta çizginin iki yanında, kafatası kubbesinin orta kısmında bulunan dört köşemsi yassı kemik. (Önde alın, arkada artkafa, aşağıda şakak ve temel kemiğinin büyük kanadı ile eklemlenir. Dış yüzü kubbemsidir [parietal kubbe].) *Eşanl.* YANKAFA *kemiği*. (L)

PARİETALES çoğl. i. Yandan etenelenme gösteren ikiçenekli bitkiler takımı. (Bu takımda rhoeadales takımından ayrılan bir kısım familyalar yer alır: ladengiller, şahteregiller, bixaceae, menekşegiller, sinekkapangiller, çarkıfelekgiller ve bazı bilginlere göre kabakgiller.) [L]

PARİETARİA i. Isırgangillerden bir veya çokyıllık bitki.

— ANSİKL. *Parietaria* yeşilimsi poligam çiçekli otsu bir bitkidir; çiçekleri sapsız olarak yaprakların koltuğunda toplu halde bulunur. *Parietaria officinalis* bütün Avrupa'da duvarların ve yıkıntıların üzerinde görülür.

— Eczc. *Parietaria officinalis*, binde 10 oranında suda kaynatılarak sidik söktürücü olarak kullanılır. (L)

PARİETOGRAFİ i. (fr. *pariétographie*). Karın zarının içine ve mideye hava doldurularak yaratılan çift gaz kontrastı ile mide çeperinin tomografik olarak incelenmesi. Bk. TOMOGRAFİ. (L)

PARİGİ (Giulio), italyan mimarı (1590'dan önce-Floransa 1635), Toscana dükü Cosimo II'nin mühendisi mimar ALFONSO'nun

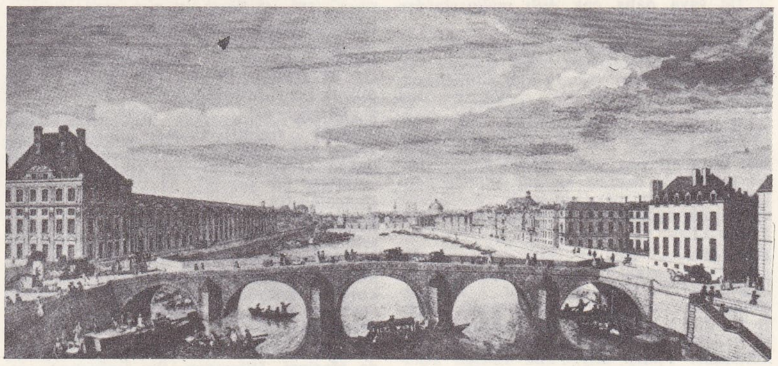

Pont Royal'dan Sen'in görünüşü Hyacinthe Rigaud'nun bir gravüründen

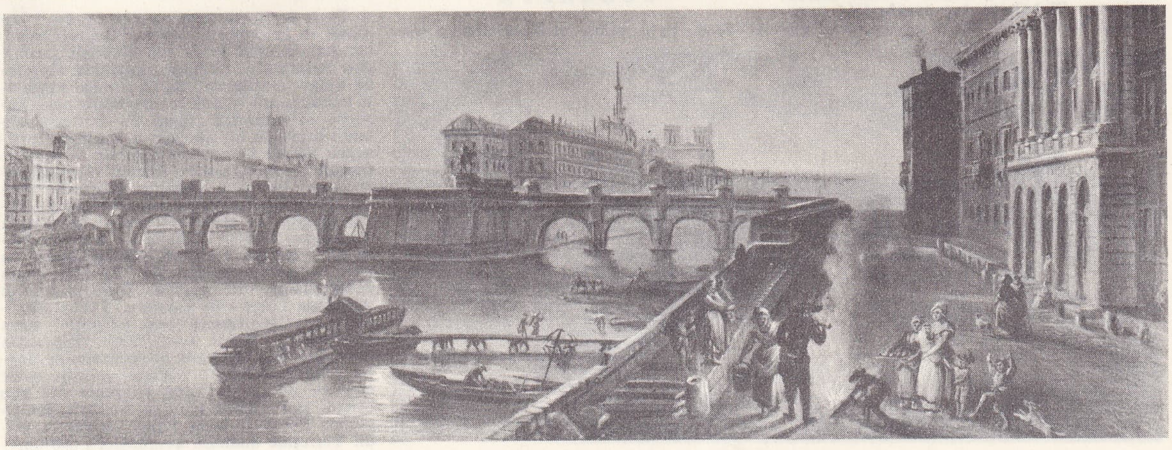

1750'ye doğru Pont-Neuf köprüsü ortada, Henri IV'ün heykeli; sağda, Monnaise oteli (1765) yerine Conti oteli

Foto. LAROUSSE; Encyolopedia Britannica

Sainte-Antoine varoşlarından Tuileries'ye yürüyen kadınlı erkekli halk (10 ağustos 1792)

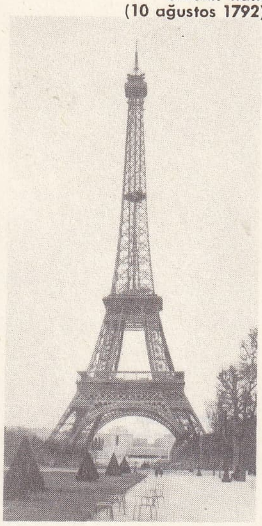

Eiffel kulesi

(öl. Floransa 1590) oğlu. Floransa'da Manetti sarayını ve Augustinus'çular manastırını yaptı. —Oğlu ALFONSO (öl. Floransa 1656), orduya girdi, sonra mimarlığa başladı. Arno'nun su bentlerini onardı, Scarlatti sarayını yaptı, Pitti sarayının bir katını restore etti. Ofortları da vardır. (L)

PARİLE i. (ital. *parella*'dan). Denizc. Filika armozlarını kalafatlamakta kullanılan âlet. || İki ahşap parçayı birleştirmek için, uçlarını yontarak birbirine geçirme işlemi. || Bu şekilde birleştirilmiş iki ahşap parça. || Üç veya daha çok dilli makaralardan meydana getirilmiş palanga. (M)

PARİLEN i. (fr. *parylène*). Para-ksilen polimeri veya türevlerinin tescil edilmiş adı. (Bu polimer, monomer'in son ürüne doğrudan doğruya geçmesini sağlayacak yeni bir teknik gerektirir: monomer 540°C civarında buharlaştırıldıktan sonra, buhar bir vakum odasında 50° C'ın altında soğutulur; polimerleşme, oda içine sokulan destek maddenin üzerine bir zar halinde kaplayarak hemen meydana gelir. Bu teknik vakum da madenleştirme tekniğinin bir benzeridir.) [L]

PARİMA i. Denizc. Filika ve sandal gibi hafif tekneleri rıhtım veya iskeleye bağlamak için kullanılan halat. || *Baş parıması*, filikanın baş tarafına tespit edilen ve bu filikayı mataforalara bağlamağa veya yedekte çekmeğe yarayan halat. || *Kıç* kullanılır. Fildişi Kıyısı'nda yetişen *Parima*. (ML)

PARİMA gölü, efsanevî Eldorado ülkesinde göl, «Altıncı adam»ın başkenti olan, evleri altın çatılı Manoa şehrinin bu göl kıyısında bulunduğuna inanılırdı. XVI., XVII., hattâ XVIII. yy.da birçok gezgin Güney Amerika'da, Amazon ırmaklarının kuzeyinde Parima gölünü aradılar; o çağdan kalma birçok haritada Parina gölü gösterilmiştir. (L)

PARİN veya **PARİNE** sıf. (fars. *pārin* veya *pārine*). *Esk.* Geçen yıl olan, geçen yılki. (M)

PARİNARİUM i. Sıcak bölgelerde yetişen ağaç. (Gülgillerden.) [Çinhindi'nde birçok türü bulunur; odunu kazık ve direk olarak *parıması*, filakaların kıç tarafındaki *parinarium Holstii*'nin odunu sarı-esmer, sert ve kabadır; marangozlukta, doğrama işlerinde ve demiryolu traversi yapımında kullanılır.] (L)

Parinaud belirtisi, göz yuvarlarını yukarı, aşağı ve yana döndüren kasların felci. (Hastalığın adı fransız göz hekimi Henri *Parinaud*'dan [1844-1905] gelir.) [L]

Parinaud konjonktiviti, bir yandan az çok iri vejetasyonlar, öte yandan irinlenebilen kulak önü ve çene altı adenopatisiyle beliren konjonktivit; bazen genel enfeksiyon belirtileriyle birlikte görülür. (L)

PARİNE sıf. Bk. PARİN.

PARİNG veya **PARANG,** Erdel Alpleri'nde kütle, Romanya'da, Fagaraş dağlarından Kızılkule boğazı (veya Lovişteï çöküntüsü) ile ayrılır (2 528 m). [L]

PARİNİ (Giuseppe), italyan şairi (Bosisio, Milanese 1729-Milano 1799). Halk çocuğuydu. Milano'da yetişti ve 1754'te rahip oldu, bu yoldan Milano soylu sınıfıyle ilişki kurmak fırsatını buldu. Sekiz yıl Serbelloni ailesinde eğitmenlik yaptı; düşes tarafından tokatlanan mütevazı genç bir kızı savunduğu için bu ailenin yanından kovuldu (1762). Bundan sonra, Firmian kontu tarafından Brera akademisinde çeşitli görevlere tayin edilinceye kadar, yoksulluk içinde yaşadı. Bazıları öğretici ve ahlâkî nitelik taşıyan (*La Vite Rustica* [Kır Hayatı], 1758; *La Salubrita dell'Aria* [Havanın Sağlamlığı], 1759; *Educazione* [Eğitim], 1764; *Il Bisogno* [İhtiyaç], 1765), bazıları ise aşk temalarını işleyen (*Il Pericolo* [Tehlike], 1787; *Il Dono* [Bağış], 1790; *Il Messaggio* [Mesaj], 1793) yirmi kadar od yazdı. Ama Giuseppe Parini'nin en ünlü eseri, Milano soylularının törelerini kıyasıya yeren *Il Giorno* (Gün) [1763] adlı, serbest mısralı bir şiirdir. (L)

PARİNİRVANA (veya **MAHAPARİNİRVANA**) i. («tam yok oluş» anlamında sanskritçe k.). Tam nirvana, yeniden doğuşa imkân vermeyen nirvana. (Buddha Sakyamuni'nin bu duruma, M.Ö. 478'te eriştiği söylenir.) [L]

PARİON. Esk. coğ. Mysia'da (Anadolu) şehir, Marmara denizi (Propontis) kıyısında. Miletoslu Erythrai'li ve Paros'lu kolonlar tarafından kurulan Parion, Bergama kralları tarafından genişletildi. Augustus devrinde bir roma sömürgesiydi. Bugün, *Burhaniye*. (L)

PARİS i. Teşk. tar. Osmanlı saraylarında Hazinei Hümayun ile koğuşların silinip temizlemesi anlamına kullanılan deyim. (Bu işi anlatmak için «Paris oldu», «Paris var», «Şimdi Paris ediliyor» denilirdi.) [M]

PARİS i. Sürüngen köksaplı, çokyıllık otsu bitki. Çiçekleri yıldız şeklinde yaygın, meyvesi üzüm biçiminde ve mavimsi, boyu 20-40 sm arasındadır; nemli korularda yetişir. (Zambakgillerden.) [L]

PARİS

PARİS, Fransa'nın başkenti ve Seine idare bölgesinin merkezi. Sen ırmağı kıyısında, ırmağın Marne ile kavuştuğu yerin aşağısında; 2 811 171 nüf. (1860 sınırları içindeki Paris şehri için). Üniversite.

COĞRAFYA

● *Giriş.* Paris şehri, merkezi olduğu yerleşme alanından ayrı incelenemez. Bu yerleşme alanı genişleyerek şehir daha 1860'ta genişletilmiş olan sınırların ve Seine idare bölgesinin 1790'dan beri değişmeyen sınırlarını aşmıştır. Fransız Millî İstatistik enstitüsünün tanımladığı genişlemiş yerleşme alanının sınırları 221 komünü içine alır. Dünyanın dört büyük yerleşme alanından biri olan bu bütünde yedi buçuk milyon kişi, yani Fransa'nın toplam nüfusunun altıda biri yaşar. Başkentin siyaset, idare, fikir ve sanat faaliyetlerinin merkezi olması Fransa tarihinin başlıca olaylarından biridir. Ulaşım yolları ağı çok erken bir tarihte, merkezi Paris olan bir yıldız şeklini almış ve bu toplanma, demiryollarının döşenmesiyle daha da artmıştır. Ayrıca Paris yerleşme alanında ülkenin malî ve ticarî faaliyetinin yarısına yakını ile fransız sanayiinin dörtte birinden biraz fazlası toplanır.

● *Paris yerleşme alanının yeri, coğrafî konumu ve bugünkü yayılması.* Coğrafî konumu bakımından Paris çok elverişli şartlardan yararlanır: ırmağın adacıklar sayesinde kolayca aşılması; Île-de-France yaylaları kenarlarının birçok tepeye bölünmesi, kuzeyde Montmartre tepesi ile Buttes-Chaumont arasında bir «boğaz»ın bulunması; güneyde Sainte Geneviève dağı ile Butte-aux-Cailles tepesi arasında Bièvre vâdisinin uzanması, yerleşme alanının gelişmede coğrafî konum çok önemli rol oynamıştır. Paris, Fransa'nın en büyük tortul havzasının ortasında, vâdileri doğuya ve kuzeye doğru tabiî bir yol meydana getiren Marne ve Oise ırmaklarının Sen ile birleştiği yerin yakınındadır; öte yandan Orléans dirseği sayesinde Loire'a da yakındır. Sanayi devriminin başlangıcından beri yerleşme alanı yerleşme ve ikmal kolaylıkları dolayısıyle daha çok Sen vâdisinin aşağı kesimine doğru yayıldı. Bununla birlikte gelişme şehir merkezi çevresinde oldu ve şehre her gün birçok işçi getirip götüren banliyö demiryolları boyunca uzun kollar meydana geldi. Yerleşme alanının komünleri 1 500 km²'-

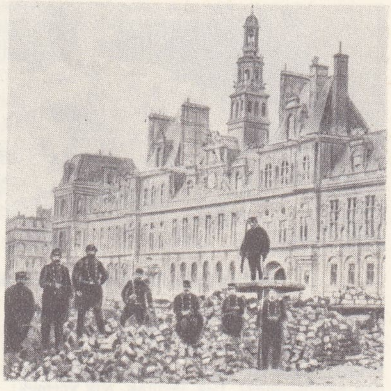

belediye binası önünde yangından önce barikat (1871)

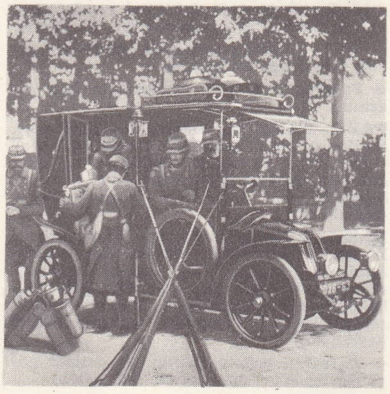

Marne'a doğru asker taşıyan taksi (eylül 1914)

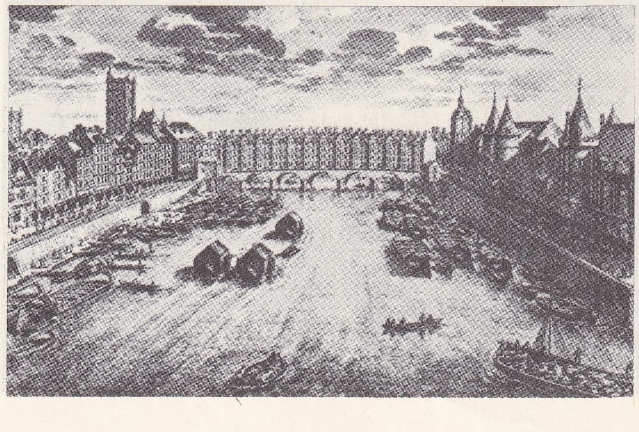

iki tarafında beş katlı taş binalar bulunan sarraflar köprüsü (Pont-au-Change) Jean Manette'in bir gravüründen

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Britannica

Julien hamamı

Saint-Pierre, Montmartre

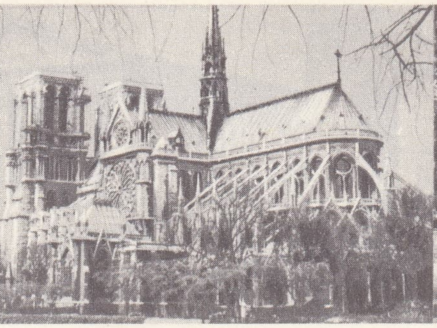
Notre-Dame'ın başucu

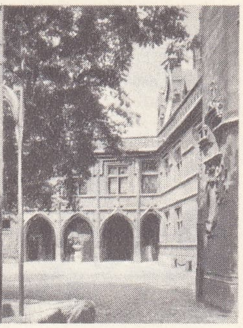
Cluny oteli

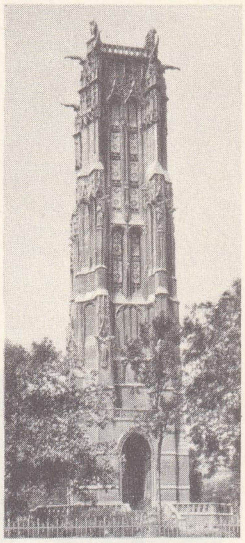
Saint-Jacques kulesi

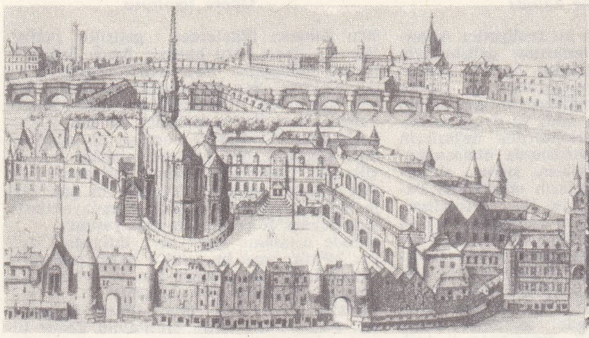
XVII. yy. ortasında Merkezî Paris'teki saray

Adalet sarayı (Conciergerie)

yi aşar; bunun üçte ikiye yakını Seine-et-Oise idare bölgesindedir. Paris şehri, Boulogne ve Vincennes ormanlarıyle 10 500 hektarlık bir alana yayılır. 1860 Sınırları içinde kalmış olan şehir, idarî bakımdan dünyanın en küçük başkentlerinden biridir.

● *Paris'in çeşitli kesimleri.* Şehrin merkezi XIX. yy.ın ortasıyle XX. yy.ın başı arasında özellikle belediye reisi Haussmann tarafından tamamıyle yeniden düzenlendi. Geniş ulaşım yolları açıldı ve Paris binalarının yüzde 40'ının 1870'ten önce yapılmasına karşılık, yüzde 85'i 1914'ten sonra inşa edildi. Böylece Paris şehrinin yarısından çoğu 1860-1914 arası yapıldı veya yıkılıp yeniden inşa edildi. I. ilâ VI. arrondissement arasındaki merkez çekirdek hemen bütün eski yapıları kapsar; Sèbastopol ve Saint-Michel bulvarlarının meydana getirdiği büyük çapraz (Saint-Martin ve Saint-Jacques sokaklarının güney-kuzey yönündeki eksenine paralel uzanır) çevresinde, Rivoli ve Saint-Antonie sokağıyle Sen'in sağ kıyısında, Saint-Germaine bulvarıyle de sol kıyısında uzanır. Yeni yollar arasında hâlâ kenarında eski yapılar yükselen (sağ kıyıdaki Malles ve Marais semtlerinde olduğu gibi) birçok dar sokak vardır. Halk tabakalarının oturduğu semtlerde bile burjuva konutları XX. yy.da açılan caddeler boyunca uzanır (msl. Voltaire bulvarı ve Saint-Germain bulvarının doğu ucu). Nüfus yoğunluğu hektar başına 800 kişiyi bulur ve halk ticaret ve zanaatla uğraşır; sol kıyıda ise daha çok aydınlar (Quartier Latin) oturur. Batı kesim (VII., VIII., XVI. ve XVII. arrondissement'lar), Étoile meydanından başlayan on iki güzel caddenin meydana getirdiği radyal sistem çevresinde düzenlenmiştir. Burjuva gayrimenkullerinin ve konakların büyük kısmı buradadır; ama bu konaklara gün geçtikçe bakanlıklar, elçilikler, şirket yerleşmektedir. Eski köy semtleri halkın ve tacirlerin yaşadığı kesimlerdir: Passy'nin merkezi, Plaine-Monceau'nun kenarları, Levis sokağı çevresi v.b. Boulogne ormanı kenarındaki yapılar çok yenidir ve en yeni yapılar XVI. arrondissement'da inşa edilmişti. Burası büyük burjuvazinin semtidir ve nüfus yoğunluğu hektar başına 100 kişiye kadar düşer. Doğuda, kuzeyde ve güneyde (IX.-XV. ve XVIII.-XX. arrondissement arası) şehrin çevresinin büyük kısmı az konforlu gayrimenkulleri ve genellikle batıdakinden daha küçük konutları kapsar; ayrıca birçok depo, atelye, sanayi tesisi ve sağlığa elverişsiz adacıkların büyük kısmı bu kesimlerdedir. Nüfus yoğunluğu bazı semtlerde hektar başına 850 kişiyi bulur.

● *Banliyöler.* Fabrikaları ve dumanlardan kararmış binalarıyle eski sanayi banliyösü, hammadde ikmalinin daha kolay olduğu Sen ırmağının ve büyük demiryolu eksenlerinin yakınında yer alır. Batıda Boulogne ormanı kenarındaki bölge dışında (Billancourt, Suresnes, Puteaux, Levallois, Clichy ve Asnières) Sen'in ilk büyük kıvrımının kıyıları uzanır; kuzeyde ve kuzeydoğuda ulaşımı sık bir demiryolları ağı ve Ourcq kanalıyle sağlanan kesim yer alır (Saint-Ouen, Saint-Denis, Aubervilliers, Pantin); güneydoğuda Sen kıyıları uzanır (Ivry, Vitry, Alfortville). Paris'in öbür banliyölerinde aynı mütecanislik görülmez ve büyük sanayi büyük fabrikalardan çok atelyelerde toplanmıştır; bu atelyelerin çevresinde ve arasında sebze ve meyve bahçeleri uzanır. Konutlar 1kinci Dünya savaşından önce iki büyük tipe ayrılırdı: demiryollarının ve nakliyat hatlarının en sık olduğu kesimlerdeki, çoğunlukla sağlığa elverişsiz eski binalar ve ulaşımı ikinci derecede yollarla sağlanan uzak kesimlerdeki küçük köşkler. Yirmi-etuz yıldır, dört katlı uzun yapı blokları ve yirmi katı bulan «kule»lerden meydana gelen semtler gelişmiştir: ama bu büyük semtlerde genellikle pratik ve psikolojik meselelerle karşılaşılır (ticarethanelerin ve işyerlerinin uzaklığı, kışlaya benzer yapılarda yaşamanın bazen sinirleri harap etmesi v.b.). Ayrıca Paris yerleşme merkezindeki kuzey afrikalı işçilerin çokluğu, yaşama şartlarının çok kötü olduğu gecekondu mahalleleri kurulmasına yol açmıştır (Nanterre). Yeşil sahalar kenarındaki bazı semtlerde (Boulogne ve Vincennes ormanlarının kenarı, Versailles ve Saint Germain bölge-

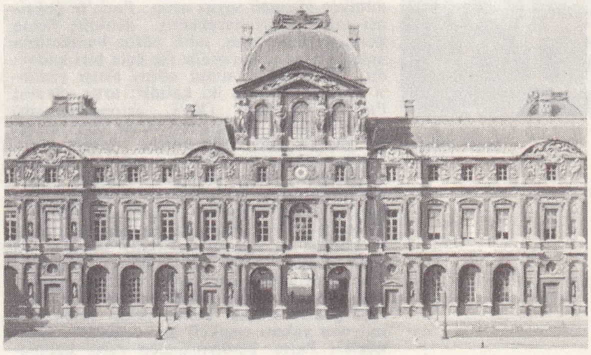
Louvre sarayı (Horloge pavyonu)

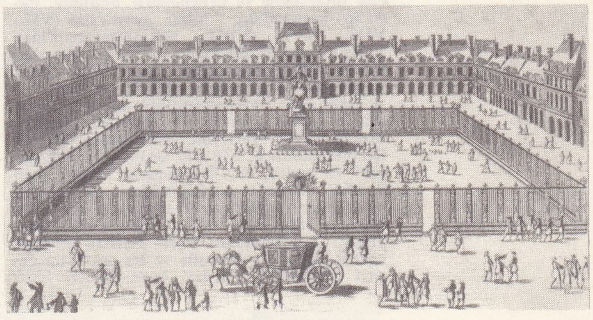
XVIII. yy.da Royale meydanı (bugün, Vosges meydanı)

askerî okul

Foto. LAROUSSE

Zafer takı, Étoile

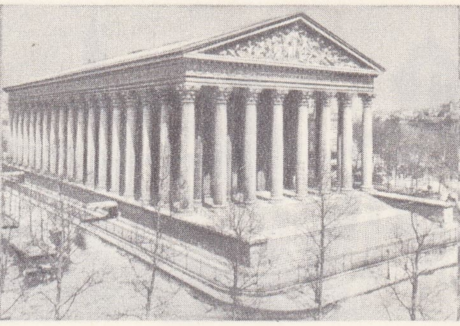
Madeleine kilisesi

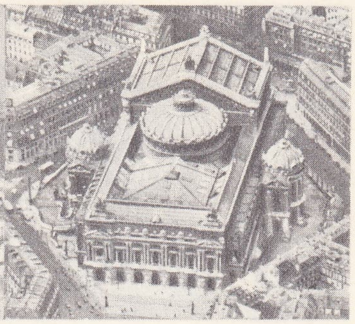
Opéra tiyatrosu

Sacré-Coeur

leri) nüfusun en varlıklı tabakaları yaşar. Ama otomobillerin çoğalması villalar veya küçük lüks binalardan meydana gelen kesimlerin kurulmasına imkân vermiştir (özellikle batı otobanının ağızları).

● *Nüfus.* Bugün banliyö şehirden daha kalabalıktır. Paris şehrinin 1911'den beri, banliyönün de 1931'den beri nüfusu artmıyordu, hattâ 1936-1946 arasında 200 000 kişi azalmıştı. İkinci Dünya savaşının sonundan beri durum tersine döndü: bugünkü çoğalma yılda 150 000 kişiyi (2/5'i doğum oranının fazlalığı, 5/5'i şehre göçenlerin artması yüzünden) aşar. Yerleşme alanının toplam nüfusu 1901'den beri görülmemiş ölçüde çoğalmaktadır. Bunun sebebi, Paris'in XIX. yy.ın ilk yarısındaki ve Seine idare bölgesinin XIX. yy.ın ikinci yarısındaki nüfusuna eşit sayıda insanı barındıran orta ve büyük banliyönün gelişmesidir. Çevreye doğru gidildikçe göçmen sayısı artar: Paris'te çoğalma tabiî nüfus hareketine denktir; Seine komünlerinde artış, tabiî nüfus hareketinin ancak yarısı, daha ötede ise üçte biri kadardır. Yerleşme alanının nüfus artışı yüzdesi Fransa'nınkinin iki katıdır; artış yüzdesi Paris'in batısında (XVI. arrondissement) daha hızlıdır. Parislilerin yüzde 60'ı yerleşme merkezinde doğmamıştır. Şehrin taşra halkını çekmesi, doğrudan doğruya hareket bölgelerine yakın olmasına bağlıdır. Ama eşit uzaklıktaki bu çekiş kır özelliğini muhafaza eden bölgeleri (Bretagne, Massif Central) etkiler. Bununla birlikte Nord idare bölgesi de nüfusu kalabalık olduğu için epey göçmen sevk eder. Birçok kimsenin fransız vatandaşlığına kabul edilmesi yüzünden yabancı nüfus savaş öncesinden azdır. Her gün 4 milyon kişiye yakın insan (2,5 milyona yakını emekçi) yer değiştirir. Gündüzleri Paris, banliyösünden daha kalabalıktır. Yerleşme alanlarının sosyal yapısı çok tutarsızdır ve çelişmelerle doludur. Paris'in batısındaki kibar semtlerle (VII., VIII., XVI., XVII., arrondissement'lar), Paris'in geri kalan kısmı ve halkın yaşadığı banliyö kesinlikle çelişir. Bu durum çeşitli siyasî partilerin aldığı oylarda yansır.

● *Ekonomi.* Paris nüfusunun meslek yapısı şehrin çeşitli görevlerinin göreceli önemini ortaya koyar: yerleşme merkezinde 400 000 işletme müdürü, 550 000 serbest meslek sahibi ve kadro, 700 000 memur vardır; yani üçüncü kesimde çalışan nüfus çok kalabalıktır. Ama şehir aynı zamanda da 1 300 000 işçi (ülkedeki toplam sanayi işçilerinin yüzde 25'i) istihdam eder. Pariste en faal sektör üçüncü sektördür ve bu sektörün çeşitli faaliyetleri vardır: önce siyasî, idarî ve kültürel faaliyetler; bu faaliyetler Atlantik ve Avrupa kurumlarının gelişmesiyle günden güne milletlerarası özellik kazanmaktadır. Paris üniversitesinde ve büyük okullarda fransız yükseköğrenim gençliğinin üçte biri okur. Şehrin malî ve ticarî üstünlüğü Fransa'da fiyatlandırılan değerlerin yüzde 95'inin Paris borsasında olmasından anlaşılır. Bütün bankaların, sigorta şirketlerinin ve büyük şirketlerin merkezleri Paris'te özellikle VIII. ve IX. arrondissement'dadır. Başkent aynı zamanda da lüks eşya ticaretinin merkezidir (Paix ve Faubourg Saint Honoré caddeler v.b.). Turistik faaliyet, bütün Côte d'Azur'ünküne eşit bir otelcilik donatımı gerektirir. En çok turist İngiltere'den gelir; onları komşu ülkelerden gelenler takip eder: almanlar, belçikalılar, isviçreliler v.b. Gerçekten turistik alanda Paris olağanüstü derecede çekicidir; şehirde birçok müze, 70 tiyatro, birçok resim galerisi vardır ve yılın her döneminde, özellikle de, ilkbahar ve sonbaharda birçok sergi açılır.

Ayrıca Paris yerleşme alanı Nord ve Est idare bölgelerinin yanı sıra Fransa'nın üç büyük sanayi bölgesinden biridir. Sanayinin gelişmesini işçilerin bolluğu, büyük bir tüketim pazarının bulunması, ulaşım kolaylıkları, büyük bir malî pazarın ve şirketlerin şehrin merkezi olması desteklemiştir. Birkaç istisna dışında (ağır sanayi ve özellikle dokuma sanayii) şehirde bütün sanayi kolları temsil edilir: kamu hizmetlerine bağlı sanayiler (gaz, kok fabrikaları, elektrik santralları), inşaat ve karayolları, makine yapımı (otomobil, uçak, motor, tezgâhlar), elektrik ve elektronik, kimya (ilâç, parfüm, plastik maddeler v.b.), besin (un, yağ, bisküvi v.b. fabrikaları), mobilya, giyim, kumaş. «Paris malları» ve lüks eşyalar (giyecek, mücevher v.b.) dünyaca meşhurdur. Ama ön planda gelen sanayi kolu ikincil metalürjidir: 600 000 işçi istihdam eder (bütün Fransa'nın yüzde 38'i). Bu yüzde, kimya sanayiinde yüzde 50'ye, elektrik cihazları yapımında yüzde 55'e, uçak yapımında yüzde 60'a, otomobil yapımında yüzde 67'ye ulaşır. Küçük işletmeler, el sanatları özellikle Paris'te, hattâ Est (Doğu) semtlerinde hâlâ çok önemli rol oynar. Büyük tesisler yakın veya uzak banliyödedir, ama bir miktarı da (bu arada Javel rıhtımında Citroen ve Porte d'Ivry'de Panhard) Paristedir. Fransa'nın geri kalan kısmına oranla Paris'in enerji ihtiyacı büyüktür: kömürün yüzde 20'si, akaryakıtların yüzde 30'u, elektriğin yüzde 15'i, havagazının yüzde 50'si. Kömürün yarısı özellikle kuzeyden, yüzde 30'u yabancı ülkelerden getirilir. Petrol, Havre - Paris boru hattıyle Aşağı Sen üzerinden nakledilir. 7/8'i termik kaynaklı olan elektrik, Sen kıyısındaki on kadar büyük santralda (Gennevilliers, Saint-Denis, Saint-Ouen, Vitry) üretilir; 50 km yukarı kesimdeki Porcheville santralı en güçlüsüdür. Lorraine gaz hattının ulaştığı Alfortville kok fabrikası, havagazı ihtiyacının büyük kısmını karşılar. Tüketim'in çok fazla olduğu saatlerin talebini karşılayabilmek için Beynes'de yeraltında stok yapılır.

Günde ortalama içme suyu ihtiyacı 2 milyar m³'tür; ama bu miktar yazın çok daha yükselebilir. İçme suyu Sen ve Marne'dan günden güne daha çok sağlanır.

Paris'in beslenmesi bütün ülkeyi ilgilendirir: Paris, millî tarım üretiminin dörtte birini çeker (bunun bir kısmı sonra yeniden taşraya dağıtılır). İskân bölgesinin gelişmesi ve uzak bölgelere ikmal yapmada yeni kolaylıklar yüzünden sebze ve meyve banliyösünün önemi azalmaktadır. Çok önemli tesisler gereklidir (haller, mezbahalar, soğutucular, pazarlar, garlar v.b.). Hallerin genişletilmesi (Rungis pazar-garı'nın inşaına başlanmıştır) ve Villette mezbahalarının yeniden inşaı, günden güne artan bir ihtiyaç haline gelmektedir.

● *Trafik meseleleri.* Yol şebekesi bugünkü trafiği karşılayacak durumda değildir: günde yaklaşık olarak 4 milyon kişi yer değiştirir ve ulaşım ağı özellikle merkeze doğru yer değiştirmelere elverişlidir. En kalabalık yer değiştirmeler idarî ve ticarî semtlerdedir (I., II., VI., VII., VIII. ve IX. arrondissement'lar); bu semtlerde çalışanların yüzde 85'i başka yerde oturur ve bu altı arrondissement'a her sabah 800 000 işçi gelir. En önemli dalga Saint-Lazar garına ulaşan hatlar sayesinde kuzeybatı banliyösünden gelir (her gün 1 300 trenle taşınan 400 000 kişi). Doğu banliyösü, ulaşım ağı en kötü olandır: özellikle Chateau de Vincennes'a ulaşan (orada on yedi hatta ayrılır) bir otobüs ağı vardır. Paris Şehri açısından trafik metro sayesinde kolaylaştırılmıştır; ama yüzeyde otomobil fazlalığının ortaya çıkardığı meseleler, işe varış ve ayrılış saatlerinde özellikle akşam üzerleri çözülmesi imkânsız bir hal almıştır: Etoile meydanından her gün 100 000 otomobil geçer. Yerleşme alanına ulaşma imkânları çok ve çeşitlidir: Paris'e 3 otoban ve 23 ana karayolu ulaşır ve taze besin maddelerinin çoğu bu yollardan nakledilir; 6 büyük garın her biri ülkedeki bir kesime sevkiyat yapar. Günde şehre 70 000 kişi gelir ve gider. Büyük bir çevre hatı, birçok marşandiz ve triyaj garından

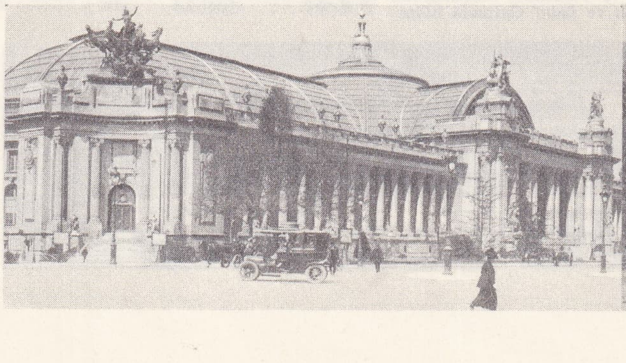
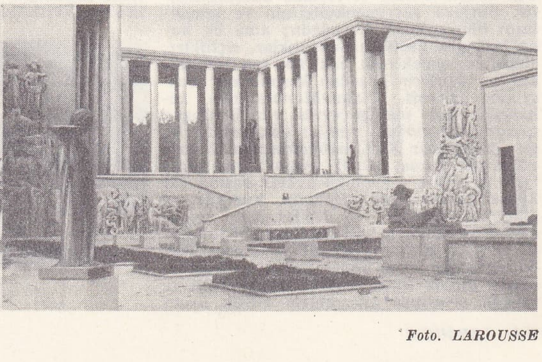
solda, Grand Palais; sağda, New York sarayı

Foto. LAROUSSE

her gün geçen 30 000 kadar vagon, gerekli bağlantıları sağlar. Su üzerinde mübadelelerin çoğu Aşağı Sen ve Nord kanalıyle yapılır. Şehre bu yolla gelen yük miktarı 12 milyon ton, giden ise 36 tondur. Irmak kıyılarında, Paris'te ve banliyöde kurulan elli kadar limanın başlıcaları aşağı kesimdedir; Gennevilliers limanının (altı havuz) trafiği düşüktür.

Paris havaalanına birçok alan bağlıdır; bu arada iki milletlerarası ticarî havalimanı vardır: Orly ve Le Bourget. Trafiğin dörtte birine yakını Paris-Londra hattında toplanır. Orly toplam trafiğin dörtte üçünü çeker. Yerleşme merkezine yük nakliyatı ırmak yoluna oranla demiryolunda iki kat çoktur, yolcu nakliyatı ise demiryolunda havayolundakinin yirmi katıdır. Şehrin büyümesi gerektirdiği inşaat ve şehir donatımı yatırımları yüzünden günden güne daha pahalıya mal olmaktadır. Ama nüfus birikimi her çeşit faaliyet bakımından birçok üstünlük sağlar: ortaklaşa çalışmak zorunda olan sanayiler arasında hızlı ve devamlı ilişkiler kurulması; bu sanayilerle, başlıca sanayi ürünü alıcısı olan idare mekanizması ve büyük ticarî şirketler arasındaki ilişkiler, fikir ve bilim ilişkileri, her türlü yeniliğe imkân veren geniş bir sermaye, işçi ve tüketim pazarının bulunması, şehrin yabancılar için eşsiz bir cazibesi olması. Devlet, merkeziyetçilikten uzaklaşmayı teşvik etmektedir, ama bugüne kadar gerçekleştirilen işlerin hepsi Paris çevresinde yarıçapı 200 km olan bir dairede yapılmıştır. Özellikle yerleşme merkezinin yeni yapılarını kestirmek, yeni ve tek bir yönetim kurmak, faaliyetleri başkent merkezinden banliyöye naklederek banliyöyü canlandırmak (yeni şehir çekirdekleri projeleri), semtlerin görevlerini daha iyi ayırmak, pahalı yüzey genişlemesinden kaçınmak için yüksek binalar inşa etmek, yeşil sahaları çoğaltmak, şehir donatımını konut, yol, ortak ulaşım, kamu hizmetleri bakımından modernleştirmek ihtiyacı günden güne daha ciddî bir mesele halini almaktadır.

TARİH

Paris, kelt kabilesi Parisii'nin Sen nehri üzerinde hem ırmağın geçilmesine, hem de o sırada Sen havzasının ortasında yaşayan başlıca kabilelere karşı korunmağa elverişli olan bir adaya yerleşmesiyle kuruldu.

Bataklıklar ve hisarlarla çevrili olan bu balıkçı ve denizci köyünü M.Ö. 52'de ele geçiren Romalılar, *Lutetia* adını verdiler; köy sol kıyıda genişleyerek planı ve kamu yapılarıyle (amfiteatr, hamamlar, forum, su kemeri) bir galya-roma şehri görünüşü aldı. O tarihte Hıristiyanlık yayılmağa başladı (Aziz Denis'nin boynunun vurulması, 280). III. yy.daki germen istilâları sonunda şehir adaya, sol kıyıdaki anıtların taşlarıyle örülen surun arkasına çekildi. Kendini Lutetia'daki sarayda (*praetorium*) Augustus ilân eden (360) Julianus'un şehre 356'da birlikler göndermesine rağmen Lutetia'nın, barbar akınları boyunca dışarıyle ilişkisi olmadı. Lutetia'dan (Paris) Attilâ kumandasındaki Hunların istilâsı sırasında şehirden kaçmak isteyen Parislileri Azize Genevieve önledi (451).

● *Ortaçağda Paris.* Frank hükümranlığıyle barışın sağlanmasından sonra Klovis, Paris'i kendine başkent yaptı ve onun teşvikiyle Hıristiyanlık yayıldı. Paris o tarihte «Cité»nin çevresinde gelişen büyük bir din merkezi haline geldi. Sağ kıyıda birçok manastır kuruldu (Saint-Gervais; Saint-Merri; Saint - Martin-des-Champs; Saint-Germain-l'Auxerrois). Sol kıyıda Childebert I, sonradan Saint-Germain-des-Prés manastırı haline gelen Saint-Vincent'ı inşa ettirdi. Bununla birlikte krallığın Klovis'in ölümünden sonra bölüşülmesi, Paris'i kısmî başkent haline getirdi ve Karolenj'lerin kaderine terk ettikleri şehir norman akınlarıyle tek başına mücadele etmek zorunda kaldı.

Capet'lerin atası Eudes kontunun ve piskopos Gozlin'in yönetimi altında Parisliler, Normanların kuşatmasına karşı koydular (885-886) [bk. PARIS KUŞATMASI]. Dış tehlikeden kurtulan Paris, komşu kırlara yayıldı. Manastırlar çevresinde tarlalar açıldı; zanaatçı ve tacirlerin yerleştiği kasabalar gelişti. Sağ kıyıda, Büyük Liman'ın ağzında, «Sen ırmağı yakınında», ırmak ile karayollarının (şehrin yakınındakiler dışında hepsi Philippe Auguste zamanına kadar toprak yollardı) kavşak noktasında bir pazaryeri kuruldu. Paris'in dük olan kontlarından Capet sülâlesi Fransa tahtına çıktı. O tarihten sonra şehir krallığın tartışmasız başkenti oldu ve krallık gücüyle birlikte büyüdü. XI. yy.daki genel kalkınmadan şehir yararlandı; «marchands de l'eau» (su satıcıları) ticareti, sağ kıyıdaki merkezi genişletti ve Paris'i para ticaretinin başlıca merkezlerinden biri haline getirdi. Bu tacir merkezi, pazarın yerini değiştiren (Louis XVI, Champeaux'ya [bugünkü Haller semti] aktardı), et ticaretini yöneten ve mübadele yerini tayin eden krala doğrudan doğruya bağlıydı. Kralın merkezi olan şehir, derebeyleri, vasalları ve krala sadık kimseleri çekti; bunların harcamaları zanaatçıları ve lüks ticareti besledi. Piskopos Suger, yeni Saint-Denis kilisesini inşa ettirdi; piskopos Maurice de Sully'nin inşa ettirmeğe başladığı Notre Dame'ın, koro yeri, mihrabı ve çapraz sahnı, Louis VII zamanında inşa edildi ve avlu dehlizinde bir okul açıldı. Philippe Auguste (1180-1233), haçlı seferine çıkmadan önce (1190) ırmağın sağ kıyısındaki şehrin devamlı bir surla çevrilmesini (batıda inşa ettirdiği Louvre sarayına dayanıyordu) emretti ve 1210-1213 arası bu suru sol kıyıya da uzattırdı. Haller'in kurulması, başlıca yollara taş döşenmesi («Paris haçı», Saint-Jacques, Saint-Martin, Saint-Honoré ve Saint-Antoine caddeleri) ve Petit-Pont ve Pont-au-Change'ın inşaı da Philippe Auguste zamanında oldu. Kral, «Cité»deki eski saraydan sağ kıyıdaki yeni yapılara (Louvre şatosu) taşındı. Bununla birlikte «Cité» terk edilmedi; Aziz Louis'nin Sainte-Chapelle'i inşa ettirmesi, şehre Redemption kutsal emanetlerini getirerek Paris'i İstanbul ve Kudüs'e eşit bir şehir seviyesine yükseltmek denemesiydi. 1210'da «Parloir aux bourgeois»'da «marchands de l'eau» loncasının yönetimi altında bir birlik kuruldu ve en zengin korporasyonların katıldığı bu birlik, pazar, panayır ve para basma talimatnamelerini hazırladı. Aziz Louis zamanında krallık prévôt'su basit bir kraliyet memuru haline getirildi.

Topografya bakımından üç Paris vardı: 1. sağ kıyıda çeşitli loncaların toplandığı dar sokakları ve limanlarıyle tacir şehri Paris; 2. Paris'in merkezinde («Cité») Notre Dame katedrali (Aziz Louis zamanında hemen hemen tamamlanmıştı) ve sarayın meydana getirdiği iki kutbu içine alan krallık ve din merkezi Paris; 3. sol kıyıda fikir merkezi Paris. XII. yy. başında Abelard'ın yönetimi altında okullar Notre Dame'ın avlusundan Saint-Geneviéve dağına taşınmıştır. Piskoposlara karşı giriştikleri mücadeleyi kazanan öğretmen ve öğrencilere, Innocentius IV lonca kurma hakkını tanıdı: üniversite. Aziz Louis, rahip Robert de Sorbon'a bir kolej kurma yetkisi verdi (1253). Bütün ülkelerden okula öğrenci akın etmesi (XIII. yy. sonunda 10 000 kadar öğrenci vardı), daha o tarihte nüfusu aşırı derecede kalabalıklaşan (80 000 nüf.) şehirde ciddî bir konut buhranı yarattı.

XIV. ve XV. yy.daki savaşlar şehrin gelişmesine engel olmadı. Güzel Philippe, Cité sarayını büyüttü (Saat kulesi çevresinde, Conciergerie salonu). Charles V, Philippe Auguste'ün yaptırdığı surların dışına taşan sağ kıyı semtlerini korumak için yeni bir sur inşa ettirdi. Bununla birlikte, fransız-ingiliz çatışması sonunda krallık gücünün zayıflaması, Paris burjuvazisinin siyasette rol oynamasına imkân verdi. Başkent Charles V zamanında her birinin kendi yöneticileri olan on altı semte bölünmüştü. On altı semtin temsilcileri (*quarteniers*) tacir prévôt'sunu seçiyorlardı. Şehir büyük bir pazar yeri haline geldi; loncaların sayısı ve gücü arttıkça, belediyenin gücü de artıyordu; aynı zamanda savaşlar, kralın Paris burjuvazisine borçlanmasına sebep oldu: daha faal siyasî rol oynamak isteyen burjuvazi görüşlerini kabul ettirmek için kralın esir düşmesinden yararlandı. Etienne Marcel, veliahta karşı isyanı (1356-1358) yönetti. Savaş Maillotins (1387) ve Caboche (Cabochienne emirnamesi, 1413) isyanları ve Armagnac'larla krala karşı Bourgogne'luların desteklenmesiyle daha karmaşık bir hal aldı. Hattâ üniversite, ingiltere kralı

PARİS
Maine-Montparnasse postane

Henry II'yi dük Bedford'un naipliği altında Fransa kralı haline getiren Troyes antlaşmasını (21 mayıs 1420) onayladı. İktisadî durgunluk ve halkta millî duygunun uyanması, şehrin yeniden meşru bir sülâlenin eline geçmesine imkân verdi (Charles VII'nin Paris'i geri alması, 1436). Bununla birlikte hükümdarlar şehre dönmekten çekindiler, çünkü Etienne Marcel'in Paris ayaklanmasından beri kendilerini emniyette hissetmiyorlardı. Şehri pek sevmeyen Louis XI, Paris'e ancak yardım almak veya derebeylerin şehri ele geçirmesini önlemek için (1465 yazı) geldi.

Barış sağlanınca Paris yeniden birleşmiş bir ülkenin başkenti oldu; ortaçağ sanatı iki sivil inşaatla son buldu: Sens konağı (Paris piskoposunun bağlı olduğu başpiskoposun sarayı) ve Cluny konağı. Paris o tarihte nüfusunun hızla çoğalmasıyle (200 000 nüf.) İstanbul'dan sonra Avrupa'nın başlıca şehri haline geldi. Ortaçağdaki salgınlar savaşla birlikte sona erdi ve büyük şehir cazibesi sürekli olarak göçmen gelmesine yol açtı; bu arada Paris tüketim pazarı ve başkent ticaretinin biriktirdiği sermayeler köylerdeki iktisadî faaliyeti kamçıladı. Paris'te Villon'un şiirlerinde anlattığı canlı dönem başlamıştı.

● *Paris ve mutlak monarşi.* Bu yenilik düşkünü Paris'te Rönesansın bütün akımları birleşti. Kendi de bir hümanist olan Henri Estienne zamanında basımcılık (XV. yy. sonunda başladı) eşsiz bir şekilde gelişti. François I, italyan tarzı sarayına bilginleri (Ambroise Paré ve Bernard Palissy) ve edebiyatçıları topladı. Guillaume Budé'yi krallık kütüphanesinin başına getirdi, Collège de France'ı kurdu; kolejde krallık okutmanları Latince, Yunanca, İbranîce, Arapça ve matematik dersleri veriyorlardı; şairlerse Coqueret kolejinde Dorat ve Ronsard çevresinde toplanmışlardı. Bununla birlikte krallar Paris'ten ayrılarak Loire'daki şatolarına çekilmişlerdi. François I, Pavia'da yenilip tutuklu olarak Madrid'e götürülünce, Parisliler, Paris'te yaşaması şartıyle fidyesinin bir kısmını ödediler. Kral, Pi-

PARİS
Concorde meydanı

«PARİS'in Yargısı» Cranach'ın eseri

Henri, PARİS kontu

Philippe, PARİS kontu 1890'da Cabinet des Estampes, Paris

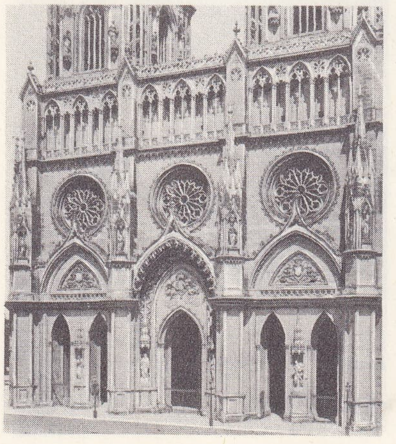

Pierre Adrien PARİS Orléans katedrali batı cephesi

erre Lescot'ya yeniden inşa ettirdiği Louvre'a yerleşti. Hızla gelişen Paris, Henri II'nin emirnamesine rağmen, Charles V'in yaptırdığı surların dışına taştı. Bu arada yobazlık da yavaş yavaş belirmeğe başlamıştı: Reform şehri ikiye böldü ve daha o tarihte engizisyon ateşleri yanmağa başladı. Basımcı Etienne Dolet, Maubert meydanında yakıldı (3 ağustos 1546) ve Anne du Bourg idam edildi (1559). Reformu kabul etmeyen Paris'te, Saint-Barthelemy katliamı sırasında bütün ihtiraslar alevlendi (24 ağustos 1572). Kısa süre sonra, din ve siyaseti birbirine karıştıran ve para bakımından İspanyollarca desteklenen «Ligue» Paris'te taraftar bulmağa başladı; Henri de Guise'in yönetimi altında Paris'te kralı şehirden kaçmak zorunda bırakan «Barikatlar günü»nü düzenledi (mayıs 1588). Henri de Guise'in öldürüldüğü haberi üzerine (aralık 1588) Paris ayaklandı. Şehrin on altı semtinin temsilcilerinden meydana gelen bir komite, Henri III'ün devrildiğini açıkladı (Henri III, kısa süre sonra «ligue»ci bir keşiş tarafından öldürüldü). Protestan Henri IV'e karşı, «Ligue» yeni bir katolik kral seçme amacıyle Paris'te États généraux'yu topladı ve ispanyol Felipe II ile anlaştı. Ama Henri IV'ün protestanlıktan vazgeçmesi (temmuz 1593), burjuvazinin bıkkınlığı ve İspanya'ya karşı milliyetçiliğin canlanması, şehrin kapılarını yeni krala açtı.

Henri IV zamanında şehrin görünüşü değişti. Bir inşaat çabasına girişen kral, şehri güzelleştirmek için bir plan uyguladı: Dauphine ve Royale (bugün Vosges meydanı) meydanları, «evlerinde çok sıkışık yaşayan halka gezinti yeri olacak ve şehrin dekorasyonuna uyacak şekilde» inşa edilecekti. Bununla birlikte eski Paris hâlâ pis kokular içindeydi ve at arabalarının ortaya çıkmasıyle (1550) çamurlu, dar sokaklarda trafik daha da güçleşmişti. Mutlak ve merkeziyetçi monarşi zamanında da inşaat faaliyeti devam etti; Marie de Médicis, Luxembourg'u yaptırdı. Richelieu Sorbonne'u yeniden inşa ettirdi, Kardinal sarayını (sonra Krallık sarayı) yaptırdı; Anne d'Autriche veliaht doğunca Val-de-Grace'ı inşa ettirdi. Spekülasyonlara yol açan yeni semtler kuruldu: Lambert, Lauzun ve Bretonvilliers konaklarının yapıldığı Saint-Louis adası; Saint-Germain varoşu; Saint-Roch. İspanyol tehdidi (Corbie, 1636), sağ kıyıda, Charles V'in batıdaki surunu tamamlayan yeni bir sur inşa edilmesine (Louis XIII suru) yol açtı. Parisliler krallığın iş hayatını geliştirmesinden yararlandı: zenginleşen burjuvalar memuriyetler satın aldılar, kralın hizmetine girdiler ve Paris çevresindeki arsaları kapatmağa başladılar; dükkâncılar saray halkının lüks eşya (modaya uygun giyimli soylular Palais Royal ve Place Royale'deki tacir galerilerinden alışveriş ediyorlardı) ihtiyacı sayesinde geçiniyor, işportacılar katında Pont-Neuf kayıkçıhane, rıhtım hamallarına kadar bütün Paris kralın şehri olmanın imkânlarından yararlanıyordu. Bununla birlikte fiyatlardaki genel düşme, XVII. yy. ortasında şehirde etkisini duyurdu ve hoşnutsuzluğu savaşın gerektirdiği vergiler daha da artırdı. Paris'ten alınan yeni vergilerden Mazarin sorumlu tutuldu (Toisé kararnamesi; Fiyat ve Borsa kararnameleri, 1646-1648). Broussel'in tutuklanmasından sonra (26 ağustos 1648) «Barikatlar günü» olayları başladı. Ama aslında savaşçı olmayan (Saint-Antoine Varoşu muharebesi [1 temmuz 1652]) Parisliler bu çekişmelerden çabucak bıktılar ve kralın (dolayısıyle Mazarin'in) şehre dönüşünü sevinçle karşıladılar. Louis XIV, Paris'ten uzaklaşmasına sebep olan ve (birliklerin çeşitli sebeplerden dolayı, sokakların süvari harekâtına elverişli olmayışı ve burjuva milislerinin köşe başlarına zincirler germeleri) kendisini savunamadıkları bu Fronde'u unutamadı; kısa süre sonra Palais Royal'den, önce Tuileries'ye, sonra da Saint-Germain ve Versailles'a (1682) taşındı. Bununla birlikte kral gene de başkentle yakından ilgileniyordu. Colbert şehri güzelleştirdi ve zenginleştirdi: kapılar, Louvre'un tamamlanması (Perrault'un sütunlu yolu), Observatoire'ın kurulması, Louis-le-Grand meydanı (bugün Vendôme meydanı). Bu şekliyle Paris, krallığın iftihar ettiği, büyük toplantıların ve gösterilerin düzenlendiği (*Te Deum*, Hôtel de ville'de akşam yemekleri), elçilerin kabul edildiği (Kanunî Sultan Süleyman'ın ve İran imparatorunun elçileri) bir merkez oldu.

Ama emekçilerin Paris'i hâlâ çok kalabalık (1684'te nüfusun 425 000 kişi olduğu sanılır), yoksul (kıtlıklar, ekmek fiyatlarının aşırı ölçüde değişmesi) ve tehlikeliydi (başına La Reynie'nin getirildiği [1667] emniyet teşkilâtının kurulması sayesinde şehir sokaklarının aydınlatılması ve mucizeler avlularının temizlenmesi başarıldı). Şehirde cömert kimselerin (yüzyılın ikinci yarısında Saint-Vincent-de-Paul) ve belediyenin (Pelletier, 1668-1676 arası prevot) sayesinde sosyal tesisler inşa edildi (hastahaneler inşaı, Malul Gaziler konağı).

Bu iki Paris arasındaki çelişme Rejans döneminde daha da arttı ve şehir Quincampoix sokağından, Vivienne sokağına kadar borsa oyunlarının, kolay kazanılan servetlerin (Law dönemi) sarhoşluğuyle çalkalandı. Ayrıca kadınların hüküm sürdüğü salonlarıyle (Mme du Deffand; Mme Geoffrin; Mme de Tencin; Mme de Lambert; Mme d'Epinay; Mme Necker) başkent, çağın bütün büyük isimlerini çekti (Hume, Sterne, Walpole, Galiani) ve şehirde ingiliz hayranlığının yayılmasına rağmen fikir ve zarafet yuvası Paris bütün Avrupa'da ışıldadı. Sanatçıları, mobilyacıları (Boulle ve Crescant), mücevhercileri, porselencileri, Saint-Gobian aynacıları, filozofları ve bilginleri paylaşılamıyordu. Paris «aydınlık çağının» merkeziydi; yeni düşünceler buradan dağılıyor (Ansiklopedinin yayımlanması), kamuoyu buradaki kahvelerde (Procope kahvesi) ve kulüplerde (Entresol kulübü) bilinçleniyordu. Başkentin kozmopolitiği ve halkın saflığı, büyük serüvencilerin başarı kazanmasına imkân verdi (Cagliostro, Mesmer, Casanova). Kesin yasaklara rağmen şehir, kralların koyduğu sınırları (Louis XV'in emrettiği sınırlama) hep aştı; ama yeni anıtlarla güzelleşti. İnşaat başmüteahhidi Marigny ve mimar Soufflot, Paris'e damgalarını vurdular: Louis XV meydanı (bugün Concorde meydanı); Champs-Elysées; Sainte-Geneviève kilisesi (Panteon). Belediye de şehirle ilgilendi ve Trudaine (1716-1720) ile meşhur Paris planını hazırlatan Baba Turgot (1729-1740) gibi prevot'lar şehri güzelleştirdiler; Paris'i bir deniz limanı haline getirmek bile tasarlandı (Passemont muhtırası, 1765-1769).

● *Devrimci Paris.* İktisadî ve sosyal durumun bozulması, işsizlik ve hayat pahalılığı généraux'nun toplandığı sırada (mayıs-haziran 1789) Paris'te büyük kaynaşmalara yol açtı. Sarayın Thiers Etat'nın isteklerini kabule yanaşmaması Paris'te kanlı devrimi başlattı. 13 Temmuzda halk vergi barikatlarını yıktı. Belediyeyi kontrol etmekle görevli bir daimî seçici komite (meclislere girenleri seçen 60 Paris idare bölümünden) kuruldu ve burjuva milisini teşkilâtlandırdı. Halk milise silâh temin etmek için Bastille'e saldırdı (14 temmuz). Ondan sonra gücünün bilincine varan Paris, sekiz yüzyıllık monarşiye kölelik etme döneminin öcünü aldı ve hürriyeti ilân etti. Kral teslim oldu ve yeni belediye meclisini ziyaret ederek (17 temmuz) üç renkli kokartı taktı (Paris'in renklerinin arasına beyaz rengin kralla barışma simgesi olarak katılması). Ama durumun kötüleşmesi (tahılların azalması, fiyatların artması; göçmenlerin sebep olduğu işsizlik) üzerine bir olay (muhafız alayı şöleni) Parislileri yeniden kızdırdı; kral, kraliçe ve veliaht Tuileries'ye getirildi (5-6 ekim); kral bunun kendisini saray erkânından ayırmak ve açlıktan korumak için yapıldığını sanıyordu. Bununla birlikte Federasyon bayramının (14 temmuz 1790) olaysız geçmesine rağmen, kralın kaçması (20 haziran 1791; dönüşünde Parisliler tarafından çok soğuk karşılandı), sonra da Champs-de-Mars'daki kurşuna dizme olayı (17 temmuz) kralla başkentin arasını iyice açtı.

O tarihten sonra Paris, meclise karşı devrimci hareketi hızlandırdı. Kulüpler (özellikle Jakobinler ve Kordeliyeler) yasama meclisine hâkim olurken 48 idare bölümü de (60 seçim bölgesinin yerini almıştı) Belediye meclisinin kararlarını etkiliyordu. (Bk. PARIS KOMÜNÜ [1789-1795]). Halk çevrelerinde yavaş yavaş hemen gerçekleştirilmesi istenen eşitlikçi bir anlayış ortaya çıktı: idare bölgeleri meclislerine sızan sankülotlar (1792 ilkbaharı) atak ve kanlı bir rol oynadı. Saint-Antoine ve Saint-Marceau semtlerinin sankülotları, kralın vetosuna kızan (20 haziran) ve Braunschweig'ın tehditleriyle çileden çıkan paris halkını şarkılarla Tuileries'ye hücum ettirdiler. İstilâ ile birlikte Jakobin komün ile Jironden meclis arasındaki uçurum derinleşti. Sınırlardaki yenilgilerin intikamını almak isteyen sankülotlar şüphelilere karşı katliama (1792 eylülü katliamları) giriştiler; sonra Paris'in önemini azaltmak isteyen Konvansiyon «Brissotin»lerine cephe aldılar. Ayaklanma devam ettiği takdirde başkenti yok etmekle tehdit eden Isnard'a («Kısa süre sonra Sen kıyılarında şehrin izi bile kalmayacak») Paris, Braunschweig'a verdiği cevabı verdi: 2 haziran 1793'te Jirond devrildi ve halk topluluklarına dayanan devrimci bir hükûmet kuruldu. Bununla birlikte terör ve savaş diktatörlüğü döneminden sonra bölünen, yorulan ve kordeliye önderlerinin mahkûm edilmesinden (mart-nisan 1794) memnun olmayan idare bölümü meclisi, Robespierre'i desteklemekten vaz geçti (Robespierre idam edildi [Thermidor yıl II]) ve thermidor'cu burjuva tepkisinin gelişmesine göz yumdu. Paranın değerinin düşmesi, fiyatların baş döndürücü bir şekilde yükselmesi ve kıtlık, halk tabakalarının teşkilâtsız ve başarısız hareketlere sürükledi; bu hareketler Tiers etat'da sankülotlarla burjuvaların kesinlikle bozuşmalarına yol açtı (12 germinal, 4 prairial yıl III); burjuva Paris, sıkıntılı bir dönemden sonra ansızın çılgınca yaşamağa başladı: devrimden beri çerçevesi pek az değişen şehirde (48 idare bölgesinin yerini her biri dört semte bölünmüş 12 arrondissement aldı) aşırı modalar ortaya çıktı ve ahlâk zayıfladı.

● *Napolyon'dan Haussmann'a.* Başkenti zaferinin bir sembolü haline getirmek isteyen Napolyon «sevgili şehrini» eskiçağ havası veren anıtlarla donattı (zafer takı, sütunlu yollar, Madeleine, Bourbon sarayının cephesi, Vendôme sütunu) ve büyük bir teşkilâtçı olduğundan gerek doğrudan doğruya, gerek başkentin vasileri haline getirdiği (28 Pluvieux yıl VIII, 14 şubat 1800) Seine belediye reisi (Prahot) ve polis müdürü (Dubois) aracılığıyle kamu inşaatlarıyle uğraştı (köprüler; rıhtımlar; buğday ve şarap halleri; mezbahalar). 1801'de Paris'in nüfusu 500 000'i aştı (Londra: 1 milyon nüf.)

1815-1830 Arası Chabrol (1830) ve Rambuteau'nun (1833-1848) çalışmalarına rağmen Thiers suru (1840-1845) içinde pek parlak bir dekora sahip olmayan Paris, XIX. yy.-daki büyük sosyal ve iktisadî değişmesini hazırladı. Burjuvazi Guizot'nun öğüdü uyarınca zenginleşir ve şehirde yavaş yavaş sanayi çağını başlatırken, zanaatçılar ve küçük esnaf yoksullaşarak, fabrika işçilerine katıldı. Paris daha o tarihte ikiye bölünmeğe başlamıştı: büyük kuzey-güney ekseninin doğusunda çok kalabalık bir nüfus toplanıyordu. Paris'in nüfusu 1817'de 714 000, 1836 da 868 000, 1846'da 1 milyon kişiyi buldu. Halk tabakasının konut şartları kötüydü ve sağlık donatımı genel olarak yetersizdi (kolera, 1832). Çocuk düşürme, delilik, orospuluk ve intiharların çoğalmasına paralel

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

olarak âdi suçlu sayısı artıyordu; batıdaki güzel semtlerde yaşayan burjuvazi şehrin kalabalıklığından korkuya düşmüş ve daha o tarihte emekçi sınıflara tehlikeli sınıflar gözüyle bakmağa başlamıştı. Bunun birlikte Devrimin hatırası Paris burjuvazisiyle (Millî muhafızların rolü) halkının iki defa (27,28,29 temmuz 1830; şubat 1848) birleşmesini sağladı. Ama bu anlaşmayı 1848 haziranında kurucu meclis korkunç bir şekilde kırdı; genel oy sistemi Paris'e siyasî önceliğini kaybettirdi.

● *Siyasî başkentten iktisadî başkente.* Paris'i bugünkü haline Haussmann getirdi. İkinci imparatorluk sırasında girişilen çalışmaların üç amacı vardı: sosyal (işsizlerin istihdamı), beşerî (Paris'i sağlığa elverişli hale getirmek), iktisadî ve siyasî (ulaşımı kolaylaştırmak ve ayaklanmaları imkânsız hale getirmek). Yeni belediye reisinin teşviki ve gayrımenkul spekülasyonu (özellikle batıda: Neuilly, Parsy) sayesinde merkezdeki büyük caddeler açıldı: kuzey-güney ekseni (Saint-Michel bulvarı, Sébastopol bulvarı), doğu-batı ekseni (Rivali sokâğı, Daumesnil caddesi), Saint-Germain bulvarı, dış bulvarlar, anıtları değerlendirebilmek için meydanlar düzenlendi (Etoile'de zafer anıtı, Notre-Dame, Opéra), hastahaneler (Lariboisière, Sainte-Anne) ve haller inşa edildi. Şehir garlarının büyütülmesi ve etrafının açılması, köprüler inşa edilmesi, şehri kuşatan demiryolu hattının döşenmesi, Otobüs, Havagazı ve Su Genel şirketinin kurulması, Belgrand'ın lâğımları çoğaltması ve yeşil sahalar düzenlenmesi (Buttes-Chaumont, Montsouris parkı, Bologne ve Vincenne ormanları [özellikle Alphand tarafından]) Paris'i modern bir başkent haline getirdi. Şehir dışı komünler, şehre katıldı (ocak 1860); yirmi arrondisement'a bölünen Paris'te nüfus artık göç olayından (510 000) çok doğumların ölümlerden fazla olması (90 000) sayesinde çoğalıyordu. Bu önemli çalışmaları, istimlâk edilen yerlerde ve inşaat yapılacak arazilerde büyük bir spekülasyona yol açarak merkezdeki işçi halkı kenarlara itti. Paris yerleşme alanındaki siyasî önceliğini kaybetti; ama bütün Fransa'da iktisadî ve idarî öncelik kazandı. Bununla birlikte imparatorluğun yıkılması (4 eylül 1870) ve Paris'in ablukadan sonra teslim olmasıyla (28 ocak) [bk. PARIS KUŞATMASI] devrimci gelenek yeniden canlandı: Komün, son devrimci ayaklanma (mart-mayıs 1871) oldu ve Paris bu olaydan nüfusu azalmış (20 000 kişi öldü veya kurşuna dizildi), anıtları büyük zarar görmüş (yangınlar) olarak çıktı.

III. Cumhuriyet dönemi Paris'in iktisadî refah dönemidir; Boulanger olayı Paris'te milliyetçiliğin geliştiğini ortaya koyarken (1889), siyasî meseleler ikinci plana atılarak iktisadî meselelere hız verildi ve dünya sergileri açılmağa başlandı: 1878-1889 (Devrimin Yüzüncü Yılı sergisi, Eiffel kulesi); 1900 (Modern Üslûp sergisi ve ilk metro). Kır halkının şehre göçmesi sonucunda Paris'in nüfusu 1 800 000'den (1871) 2 540 000'e yükseldi. Şehircilikte Haussmann'ın verilerine uyularak eseri tamamlandı. Birinci Dünya savaşı başında askerî vali Gallieni tarafından savunulan Paris'i, alman ordusunun sağ kanadı Marne üstüne yürüyüşü sırasında tehdit etti. Alman süvarilerinin öncü kuvvetleri 3 eylül 1914'te Saint-Leu-La-Foret ve Luzarches'a kadar sarktı; hükûmet 2 eylül - 25 kasım arası Bordeaux'ya yerleşti. Paris ordusu bütün imkânlarıyla (Marne taksileri) Joffre'un başarıyle sonuçlanan harekâtına katıldı. Başkent 1914-1918 arası, ama özellikle 1918'de alman güdümlü balonları (Zeppelin), uçakları (Gatha) ve topları (Bertha) tarafından bombalandı ve 530 kişi öldü.

İki savaş arasında şehir son surunun da dışına taştı; surlar yıkılarak yerine yapılar inşa edildi ve bahçeler düzenledi. Özellikle Paris çevresinde kollar halinde bir banliyö meydana geldi; şehrin nüfusu da sabitleşmeğe yöneldi. Gerek şehir semtlerinin gerekse banliyönün işlevleri ayrıldı: Güney (Loucheur ve Ribault kanunundan sonra, 1928) mesken banliyosü haline gelirken, kuzeyde ve Sen kıyısında ağır sanayi tesisleri kuruldu.

1940'ta hükûmetin Tours'a nakledilmesinden (10 haziran) sonra, açık şehir ilân edilen Paris savunulmadı ve 14 haziranda Almanlar şehre girdiler. İşgal altındaki Fransa Askerî kumandanlığı şehre yerleşti. General La Laurencie ve 18 aralık 1940'ta halefi Fernand de Roinon bu kumandanlıkta «işgal altındaki toprakların genel temsilcisi» sıfatıyle Petain'i temsil ettiler. Brinon Paris'te, Abetz ile birlikte işgalcilerle işbirliği yapılması için yoğun bir propagandaya girişti; bu sırada gestapo da halka baskı yapıyordu. Paris'te birçok kişi tutuklandı ve sürgün edildi; özellikle temmuz 1947'de 30 000 fransız yahudisi tutuklanarak aynı gün öldürülmek üzere Almanya'ya gönderildi. Öte yandan Luftwaffe'nin 3 haziran 1940'ta bombaladığı Paris varoşları, müttefik uçaklarının bombardımanlarından da büyük zarar gördü (İngiliz Hava kuvetlerinin 400 bombardıman uçağının 21 nisan 1944'te Paris-la-Chapelle'i bombalaması sonucunda 640 kişi öldü). 1941 Başından itibaren başkentte kurulan birçok direnme grubu kısa süre sonra Millî Direnme konseyi tarafından yurt içi fransız kuvvetlerine katıldı. Paris'te gizli olarak toplanan Millî Direnme konseyi 15 mart 1944'te eylem programını tanımladı. 1944 Temmuzunda Avranches'daki yarma hareketinden sonra Patton ve Leclerc'in kuvetleri Dreux ve Chartres'a ulaştı (17 ağustos) ve hemen Paris iç kuvvetleriyle bağlantı kurdu. 19 Temmuzda başkentte şehir polisinin desteklediği ayaklanma başladı ve Leclerc'in tankları 24 temmuzda Porte d'Italie'ye vardı. Paris işgal kuvvetleri kumandanı von Sholtidz, İsveç konsolosu Nordling'in müdahalesiyle Hitler'in emirlerine (başkentte çarpışma) uymamağa karar vererek şehri Leclerc'e 25 ağustos'ta Montparnasse garında teslim etti. Ertesi gün De Gaulle şehre girerek 31 ağustos'ta hükûmeti yeniden başkente nakletti.

Paris öteden beri özel bir idarî rejimle yönetilir. Belediye reisi görevleri Belediye meclisi başkanı, emniyet müdürü ve Seine kaymakamı arasında bölüşülmüştür (Seine kaymakamı 1964 İdari reformunun yürürlüğe girmesinden sonra Paris belediye reisi adını aldı).

GÜZEL SANATLAR

Paris, birçok yangın ve istilâdan sonra bin yılından önce yapılan Saint-Germain-des-Prés kilisesinin çevresinde gelişti. Ortaçağ yüzyılları dinî mimarînin altın çağıdır. Dindışı nitelikte gösterişli yapılar ancak Yüzyıl savaşlarından sonra ortaya çıktı. Bugün Art-et-Métiers müzesi olan Saint-Martin-des-Champs kapellasının, Saint-Pierre-de-Montmartre kilisesinden az önce yapıldığı sanılır (her ikisi de XII. yy.ın ilk yarısında). Derin kazması bakımından Notre-Dame'a en yakın olan Saint-Julien-le-Pauvre kilisesi 1165-1170 arasında tamamlandı. Notre-Dame'ın yapımcısının 1196'da ölmesiyle, işe mimar Jean de Chelles devam etti. O sıralarda, meslektaşı Pierre de Montereau (Aziz Louis tarafından dikenli tacı muhafazası için ısmarlanan) Sainte-Chapelle du Palais ile Saint-Martin-des-Champs'ın açık hava yemekhanesini bitirdi.

O zamanlar Capét'ler Conciergerie'nin büyük kuleleri bugün de XIV. yy.ın ilk yarısı görünümü veren, Cité sarayında otururlardı. Louvre'un başkulesi Philippe Auguste'ten beri, cephanelik, hazine ve hapishane olarak kullanılmıştır.

Barıştan sonra, Rönesans'ın ilk eserleri Louis XI devrinde ortaya çıkmağa başladı. Bu dönemde, Clisson konağının küçük kulelerinden başka Palais'de Bourgogne konağının dörtköşe kuleleriyle Horloge (Saat kulesi) kuleleri, Marais'deki (yeniden elden geçirilmiş olan) Sens konağı ve müze haline getirilen Cluny konağı, dinî yapılar dışındaki başlıca eserlerdir.

Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesinin yedi aralıklı kapı sundurması ingiliz işgali sırasında yapıldı. Saint-Séverin kilisesinde ise XV. yy.ın özenli süslemeleri görülür. Bu arada Saint-Gervais kilisesi de, alevli üslûbun tipik bir örneği olan sarkık kubbe yanıyle dikkati çeker. XVI. yy.ın ilk yarısında inşa edilen Saint-Merry kilisesinin iç süslemeleri 1750'de yapıldı. Saint-Etienne-du-Mont kilisesinin planı gotik tarzdadır ve kilise XVII. yy.ın ilk yarısından kalan mimberinin değişik biçimiyle dikkati çeker. Saint-Jacques kulesi ise, Pontoise'daki Saint-Maclou kilisesini yapan ustaya mal edilir. Notre-Dame'dan sonra paris kiliselerinin en geniş sahınlısı olan Saint-Eustache kilisesi paris hallerine bakar ve içinin süslemesiyle Milano katedralini andırır.

François I, Louvre'u yeniden inşa ettirmeğe girişerek eski kaleden kalan kısmı yıktırdığı zaman avlunun ilk kanatlarının yapımıyle Pierre Lescot'yu görevlendirdi ve o süsleme işini heykeltıraş Jean Goujon'a verdi. Caryatides salonu bu devirden kalmadır. Ayrıca bu ünlü heykeltıraş, Henri II'nin Paris'e girişi için, 1549'da, Saint-Denis sokağı ile Pers sokağının köşesindeki İnnocents (Masumlar) çeşmesinin perilerini de yaptı. Ama o devirde yaratıcılar asıl İtalya'dan geliyordu. Meselâ Notre-Dame köprüsünü yeniden Fra Giocondo yaptı. «Boccador» lakabıyle anılan Domenico da Cortone de 1540'a doğru Paris belediye sarayının yapımına başladı. Medici ailesinden gelen Fransa kraliçeleri Paris'i yeni bir Floransa haline getirmek istiyorlardı. Bunlardan, Cathérine de Médicis Tuileries sarayını, Marie de Médicis de Luxembourg sarayını yaptırdılar. Bu sarayların her ikisinin de mimarîsi Pitti sarayını andırır. Öte yandan, Arno kıyısında olduğu gibi Bord-de-l'Eau'nun büyük galerisi de Louvre'u ana kraliçenin sarayına bağlar.

Halkın arasında kısa sürede ün kazanan Pont-Neuf'ün üzerine Floransa'nın Giambologna atelyelerinde yapılan ve Henri IV'ü at üstünde gösteren bir heykel dikildi. Bu arada Cours-la-Reine de, Corso gibi uzayıp gidiyordu. O devirde adı Place Royale (krallık meydanı) olan bugünkü Vosges meydanı da, italyan tarzında, sıra kemerler üzerine inşa edildi. Şehirde göze çarpan kubbeler dizisi, Otuzlar konsilinden sonra, Roma'nın San Pietro'sundan ilham alarak gitgide daha çok görülmeğe başlandı ve tarikatların kapellaları hep bu çeşitten kubbelerle örtüldü. Bu kubbelerin arasında, Karmelit tarikatınınki, Soufflot'nun Louis XV zamanında Panteon'un bulunduğu yerde (Sainte-Geneviève kilisesi), François Mansart'ın da Val-de-Grâce kilisesine yaptıkları ve özellikle de İnvalides'in Jules Hardouin-Mansart'ın atelyesinin bir başarısı olan kubbesi ve Visitation tarikatı manastırının kubbesiyle Sorbonne'unki anılmağa değer.

Mariais mahallesindeki konaklar dizisi ise en eskileri Carnavalet konağından başlamak üzere birbirinin ardı sıra inşa edildi. Bu roma tarzı konakların en son yapılanı, XVIII. yy.ın sonlarında Delamair tarafından Vendôme meydanının biraz ilerisinde inşa edilen ve bugün Archives Nationales (Millî Arşiv) binası olarak kullanılan Rohan-Soubise konağıdır. Bundan sonra da, meydana getirilen yapıların zarif ve Paris'e özgü mimarlık tarzı sadece fransız mimarlarının dehasının ürünü oldu.

Saint-Louis adasının imarı, 1650-1660 arasında yapılan ve italyan etkisinin izlerini taşıyan Lauzun ve Lambert konaklarıyle başladı. Bu arada klasiklik doruğuna, Louis XIV devrinde, Louvre'un sıra sütunları, Observatoire, Salpêtrière, Saint-Denis, Saint-Martin ve Jacques Gabriel'in Pont-Royal'iyle ulaştı. Bu arada le Nôtre da Tuileries bahçesini yeniden yapıyor ve kafasında Champs-Elysées'nin tasarısını kuruyordu.

XVIII. yy.da Sen nehri kıyılarında barok tarzı yapılara pek rastlanmaz. Pompadou'un erkek kardeşi Marigny bu tarzı sevmezdi. Ama sonunda yine de süslü görünüşler tumturaklı tarzdan üstün sayıldı ve Saint-Germain, Saint-Honoré mahalleleri zarif özel meskenlerle dolmağa başladı. Bugünkü cumhurbaşkanlığı meskeni olan Elysée sarayı ile bu semtlerdeki bazı bakanlık ve elçilik binaları bu dönemden kalmadır. Pont-Royal'in yapımcısının torunu Jacques Ange Gabriel de, École Militaire'de (Askerî Okul), o zaman adı Louis XV meydanı olan Concorde meydanındaki ve Royale sokağındaki binalarda taş süslemeyle gösterişli görünüşü, kusursuz biçimde uzlaştırmasını bildi.

Louis XVI devrinde, ingiliz tarzı bahçelerle eski eserlere düşkünlük arttı. Artık sadece, Chaussée d'Antin'de maliyeciler için olduğu gibi dansçılar için de, tapınak görünüşünde meskenler inşa ediliyordu. Clau-

Paris camii

Foto. LAROUSSE

PARİSİİ'lerin parası büyütülmüş (gerçekte 0,026 m çapında) Cabinet des Médailles, Paris

de Nicolas Ledoux da, Paris'in çeşitli yerlerdeki giriş kapılarına, dor tarzında ve hepsi de alınlıklı olan elliden fazla pavyon yaptı. Bu pavyonların ancak dördü ayakta kalmıştır. Saint-Philippe-du-Roule'u yapan Chalgrin, Arc de Triomphe'un (Zafer abidesi) tasarısını çizdi. Trajanus sütununu, yunan tapınaklarını, Septimus Severus kemerini örnek alan İmparatorluk döneminde Vendôme sütunu, Madeleine kilisesi, Percier ile Fontaine'in eseri olan Carrousel zafer takı yapıldı.

Victor Hugo'nun etkisiyle (Notre-Dame'ın Kamburu) romantizmi benimseyen XIX. yy.da ilkin Ortaçağın güzelliklerinden ilham alındı. Bu dönemin bir başka yeniliği de yapılarda maden kullanılmağa başlanmasıdır. Pont des Arts, merkez halleri, Saint-Augustin kilisesi ve Eiffel kulesi (1889) bu dönemde yapıldı. Kiliseler ya Sainte-Clotilde gibi Köln katedralini, ya da Abadie'nin eseri olan Sacré-Coeur gibi Périgueux'deki Saint-Front kilisesini andırır. Bütün bu yapıların arasında, birçok üslûptan örnek alınarak meydana getirilmesine rağmen tek orijinal anıt, Charles Garnier'nin yaptığı ve 1875'te açılan Opéra binasıdır.

Bu arada da gitgide büyüyen Paris'in yeni mahalleleri roman ya da gotik tarzına özenen kiliseler ve rönesans mimarîsi tarzında yapılmış belediye binalarıyle donatılıyordu. Meselâ, Ballu, Trinité kilisesini bu dönemde yaptı.

1890-1910 Arasında bir ara modern üslûpta bazı örnekler görüldü. Bu eserlerin en önemlileri, Lavirotte'un veya Guimard'ın eserleri olan metro istasyonları girişidir. Ardından, beton duvarlı mimarlık tarzının öncüsü Perret kardeşlerin Champs-Elysées tiyatrosuyle birlikte (1912) mimarlık alanındaki kaynaşma bir süre için duruldu. Bu arada da 1900'de milletlerarası sergiler dolayısıyle Grand Palais, 1937'de de Modern sanat müzeleriyle Chaillot sarayı yapıldı. İkinci Dünya savaşından sonra, U.N.E.S.C.O. binası, Auteuil ile Passy arasında da Radyoevinin yuvarlak kulesi yapıldı.

● *Müzeler.* Paris'teki millî müzeler şunlardır: *Louvre, Le Musée National d'Art Moderne* (Modern Sanatlar Millî müzesi), *Le Musée des Arts et Traditions Populaires* (Halk Sanatları ve Gelenekleri müzesi), *Guimet müzesi* (millî müzelerin Asya Sanatları bölümü), *Le Musée des Monuments Français* (Fransız Anıtları müzesi), *Musée des Thermes et de l'Hôtel de Cluny* (Thermes ve Cluny Konağı müzesi), *Rodin müzesi.* Yukardakiler gibi Fransa Müzeleri müdürlüğüne bağlı öteki müzeler ise *Gustave-Moreau müzesi, D'Ennery müzesi* ve *J.-J.-Henner müzesi*'dir. *Arts Décoratifs müzesi*'nin (Süsleme Sanatları müzesi) özel statüsü vardır: binalar ve içindeki koleksiyonlar devletin malıdır; koleksiyonların yerleştirilmesi ve bakımıyle Süsleme Sanatları Merkez birliği görevlidir. *Nissim de Camondo müzesi* de bu müzeye bağlıdır.

Paris belediyesinin Güzel Sanatlar müdürlüğüne bağlı müzeleri: *Carnavalet müzesi, Cernuschi müzesi, Art Moderne müzesi* (Modern Sanat müzesi) [Carnavalet müzesinin bir bölümü olan *Musée du Costume* (Kıyafet müzesi) ile birlikte New York sarayındadır], *Petit-Palais müzesi* (eski sanat koleksiyonları), *Congnacq-Jay müzesi* (eski sanat eserleri koleksiyonları), *Galliera müzesi* (Geçici Sergiler ve Açık Artırmaların Değer Tahmincileri teşkilâtı tarafından düzenlenen satışlar için), *Victor Hugo müzesi* ve *Antoine-Bourdelle müzesi.*

İnstitut de France'a (Fransız enstitüsü) bağlı Paris müzeleri: *Jacquemart-Andre müzesi, Marmottan müzesi* ve *Frederic-Masson müzesi. Muséum National d'Histoire Naturelle* (Tabiat Tarihi Millî müzesi) ve buna bağlı *Orléans Dükü müzesi* Millî Eğitim bakanlığına, *Fransa Tarihi müzesi* Millî Arşivler müdürlüğüne, *Güzel Sanatlar Yüksekokulu müzesi,* Sanat ve Edebiyat Genel müdürlüğüne; *Musee de l'Homme* (İnsan müzesi), Museum National d'Histoire Naturelle'e ve Yükseköğretim Genel müdürlüğüne bağlıdır. *Musee de la France d'Outremer* (Denizaşırı Fransız müzesi) önceleri Sömürgeler bakanlığına bağlıydı, daha sonra Fransız Millî Topluluğu idaresine bağlandı.

Cabinet des Médailles (Madalyalar müzesi) ile *Cabinet des Estampes* ve *Musee-Bibliotheque de l'Opera* (Opera Müzesi ve kütüphanesi) Bibliotheque Nationale'e, *Arts et Metiers Millî Konservatuvarı müzesi* Teknik Öğretim Genel müdürlüğüne, *Conservatoire National Superieur de Musique* (Yüksek Müzik Konservatuvarı) Conservatoire Nationale Superieur'e bağlıdır. (L)

PARİS, A.B.D.'de (Illinois) şehir, Chicago'nun 250 km güneyinde; 9 800 nüf. Pazar yeri. Tarım makineleri; ayakkabı fabrikaları. — Kentucky'de şehir, Lexington'un kuzeydoğusunda; 7 800 nüf. Büyük yemlik bitki pazarı. Damıtma yeri (viski). — Tennessee'de şehir, Tennessee ırmağının aşağı çığırının batısında; 9 300 nüf. Pazar yeri. — Texas'ta şehir, Dallas'ın kuzeydoğusunda; 21 000 nüf. Besin sanayii. (L)

PARİS, gençliğinde **Aleksandros** diye anılırdı. Yun. mit. Priamos ile Hekabe'nin oğlu, truvalı kahraman. Kâhinler, Truva'nın yıkımına yol açacağını haber verdikleri için ana babası Paris'i İda dağına götürüp bırakmışlardı. Bir çoban tarafından büyütülen Paris, çok geçmeden güzelliğiyle ün kazandı. Aralarında kimin daha güzel olduğunu tartışan Hera, Afrodit ve Athena, o sıralarda çobanlık yapan Paris'i hakem seçtiler. Paris, en güzele ayrılan altın elmayı, kendisine Ispartalı Helene'nin aşkını vaat eden Afrodit'e verdi. Bu yüzden, Athena ile Hera Truvalılara düşman oldular. Truva'ya giden Paris'i, kızkardeşi Kassandra tanıdı, babası Priamos da oğlunu sevinçle karşıladı. Paris Isparta'ya geçti, kral Menelaos tarafından kabul edildi ve kralın karısı Helene'yi kaçırdı. Bu durum Truva savaşına yol açtı. Sonunda Akhilleus'u okla topuğundan yaralayan Paris, Philoktetes'in zehirli oklarıyle öldürüldü.

— İkonogr. Vatikan'da Paris'i bir yarın üstünde oturur durumda gösteren güzel bir helenistik heykel ile *Paris'in Yargısı*'nı temsil eden küçük alçak kabartmalar vardır. Ayrıca Roma'da, Spada sarayındaki *Paris ve Oinone* ile *Paris ve Eros* adlı iki Trajanus devri kabartması da anılmağa değer. Arezzo'da ele geçen Etrüskler'den kalma parçalar arasında ise Paris'in bir baş heykeli dikkati çeker (Floransa). Jacob Van Loo (Dresden) ile Van der Werff de (Torino) *Paris ve Oinone* konulu tablolar yaptılar. *Paris'in Yargısı*'nı Iulio Romano (Mantova Dukalık sarayı), Carlo Caliari (Madrid), Cranach (Kopenhag, New York, Karlsruhe), Albani (Madrid), L. Giordano (Kopenhag, Berlin, Leningrad), Rubens (Londra, Dresden, Madrid), Watteau (Louvre) ve Boucher (Londra), *Paris Akhilleus'u Öldürürken*'i Rubens (Berlin), *Helene'nin Kaçırılışı*'nı ise Gozzoli (Londra), İ. Romano (Mantova), Tintoretto (Madrid), İl Guido (Louvre) ve Romanelli (Paris, Mazarine galerisi) işlediler. David, 1788'de *Paris ile Helene* (Louvre) adlı bir tablo yaptı. Bundan başka, Canova'nın *Paris* (Leningrad) adındaki heykeli de anılmağa değer. (L)

PARİS (Aimé), fransız stenocusu (Quimper 1798 - Paris 1866). *Courrier Français,* sonra *Constitutionnel* dergilerinde parlamento görüşmelerini yazmakla görevlendirildi; önce Bertin'in Fransızcaya uyguladığı Taylor stenosunu, sonra da Conan de Prepean'ın stenosunu kullandı. 1821'de, sesli ve sessiz harfleri on altı işarette toplayan, okunması kolay, daha iyi bir steno yazma metodu buldu. Ayrıca Gallin - Paris - Cheve'nin şifreli müzik metodunun yayılmasına çalıştı. Aimé Paris'in, L. - P. Guénin tarafından daha da geliştirilen steno yazısı, Fransız, Belçika ve İsviçre parlamento görüşmelerinde kullanılır. (L)

PARİS (Gaston), fransız bilgini (Avenay, Marne 1839- Cannes 1903). Paulin Paris'nin oğlu. 1865'te edebiyat doktoru oldu. 1866'da College de France'ta babasının yardımcılığına tayin edildi ve 1872'de onun yerine geçti; 1895'te Collège de France'a müdür oldu. Bilimsel bir filoloji öğrenimi kurmağa çalıştı; *Revue Critique* (Tenkit Dergisi) [1866] ve *Romania* (1872) dergilerinin kurulmasında büyük rol oynadı. Başlıca çalışmaları ortaçağ edebiyatıyle ilgilidir: *Histoire Poétique de Charlemagne* (Charlemagne'ın Şiirsel Tarihi) [1865]; *Vie de Saint Alexis* (Aziz Alexis'in Hayatı) [1872; L. Pannier ile birlikte]; *Chansons du XV. Siècle* (XV. yy. Şarkıları) [1875]; *Les Miracles de Notre-Dame* (Meryem Ana'nın Mucizeleri) [1876-1892, U. Robert ile]; *la Poesie du Moyen Age* (Ortaçağ Şiiri) [1885]; *La Litterature Française au Moyen Age* (Ortaçağ Fransız Edebiyatı) [1888]; *François Villon* (1901); *Legendes du Moyen Age* (Ortaçağ Efsaneleri) [1903]. (L)

PARİS (Henri, — kontu) [Le Nouvion - en - Thierache 1908], Fransa hanedanının başı (1940); Guise dükü Jean'ın (öl. 1940) oğlu. Sürgünde yaşadı (1926-1950), çağdaş sosyal ve siyasî meselelerle ilgilendi, Fransa'nın gelişmesini yakından takip etti ve görüşlerini tanıtmağa çalıştı. 1886 Sürgün kanununun yürürlükten kaldırılmasından sonra Fransa'ya döndü (1950). 1931'de İsabelle d'Orleans - Bragance ile evlendi ve on bir çocuğu oldu. (L)

PARİS (Paulin), fransız bilgini (Avenay, Marne 1800 - Paris 1881). Krallık kütüphanesi müdürü, Collège de France'ta profesör oldu (1853 - 1872). Yayımladığı metinlerle Ortaçağ fransız edebiyatı üstüne, doğru bilgi vermeğe çalıştı: *Berthe au Grand Pied* (Büyük Ayaklı Berthe) [1831]; *Garin le Loherain* (1833); *Chanson d'Antioche* (Antakya Şarkısı) [1848]. (L)

PARİS (Philippe D'ORLÉANS, — kontu) [Paris 1838 - Stowe House, İngiltere 1894], Orleans hanedanının vârisi (1842 - 1894), Fransa hanedanının başı (1883-1894), Orléans dükünün (öl. 1842) büyük oğlu. Kral Louis - Philippe'in vârisi olarak, 1848'den sonra Eisenach'ta yetiştirildi, sonra İngiltere'ye gitti, doğu ülkelerini dolaştı; kardeşi Chartres düküyle birlikte, Ayrılık savaşında federal ordu ile dövüştü (1861-1862). Önce İngiltere'ye, 1871'de de Fransa'ya döndü. İkinci İmparatorluk yıkıldıktan sonra, krallığın kurulmasını sağlamak amacıyle orleans'cıların adayı oldu. Bourbon'larla anlaşmazlığa düşünce, Chambord kontu yarına iki tarafın birleşmesini ve krallığın yeniden kurulmasını sağlamak istedi (Frohsdorf görüşmesi, 5 ağustos 1873). Fakat Chambord'un uzlaşmaya yanaşmaması (bayrak meselesi) bu girişimi başarısızlığa uğrattı ve cumhuriyetin yerleşmesine yol açtı (1875). Chambord kontunun vâris bırakmadan ölmesi üzerine (1883), Bourbon taraftarlarının çoğu orleans'cılara katıldı; ama Philippe kendini öne sürmek isteyince (kızı Marie-Amelie'nin nişan töreni, mayıs 1886), cumhuriyetçiler direttiler ve sürgün kanununu çıkardılar (28 haziran 1886). Paris kontu İngiltere'ye çekilmek zorunda kaldı. 1864'te, amcasının oğlu Montpensier dükünün kızı Marie-İsabelle ile evlenen Paris kontunun, dört kızıyle iki oğlu vardı. Oğullarından biri, Orléans dükü Philippe, kendisine vâris oldu. (L)

PARİS (Pierre), fransız arkeoloğu (Rodez 1859 - Madrid 1931). Atina'daki Fransız okulu üyesiydi; 1897'den sonra İspanya'da birçok görev aldı. Eserleri: *Elatée, la Ville, le Temple d'Athéna Cranaa* (Elateia, Şehir, Athena Cranaa Tapınağı) [1891], *Polyclète* (Polykleitos) [1895], *Essai Sur l'Art et l'Industrie de l'Espagne Primitive* (Eski İspanya Sanatı ve Sanayii Üstüne Deneme) [2 cilt, 1904], *Lexique des Antiquités Grecques* (Eskiçağ Yunancası Lûgati) [1909], *Promenades Archéologiques en Espagne* (İspanya'da Arkeolojik Geziler) [2 cilt, 1910-1921]. (L)

PARİS (Pierre Adrien), fransız mimarı (Besançon 1746 - ay.y. 1819). 1778'de krallık müzesi desinatörü, 1806'da Roma'daki Fransız Akademisi müdürü oldu. Başlıca eseri Orleans katedralinin cümle kapısıdır. Dokuz ciltlik mimarî desen ve etütlerinden başka, XVIII. yy. ustalarına ait bir çizim koleksiyonu da vardır (Besançon kitaplığı). [L]

Paris antlaşmaları (1947), İkinci Dünya savaşını kazanan devletler (bk. PARİS KONFERANSI, *21 Millet konferansı* denir) ile İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Finlandiya gibi Mihver devletlerinin müttefikleri arasında imzalanan antlaşmalar (10 şubat 1947). Bu antlaşmalar savaş suçlarının cezalandırılması, naziliğin ortadan kaldırılması, demokratik bir rejim kurulması, silâhlı kuvvetlerin azaltılması, zarar görmüş devletlere tazminat ödenmesi ve Tuna üzerinde sefer serbestliği gibi maddeleri kapsıyordu.

Foto. LAROUSSE

İtalya, Fransa'ya küçük Saint-Bernard geçiti, Mont-Cenis yaylası, Thabor tepesi, Chaberton bölgesi, Tinée, Vesubie, Roya yüksek vâdileri, Tende ve La Brigue'i, Yugoslavya'ya İstria'nın bir parçasını (Zara), Pelagosa adasını, Yunanistan'a Oniki adayı, Arnavutluk'a Saseno adasını, Çin'e T'ien-Tsin'i bıraktı; Trieste'nin bağımsız devlet olmasını kabul etti, sömürgelerinden vaz geçti ve 360 milyon dolar tazminat ödemeğe razı oldu. Romanya, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı kesinlikle S.S.C.B.'ye bıraktı ve 8 senede 300 milyon dolar değerinde mal vermeyi kabul etti; fakat Macaristan'dan Erdel'i geri aldı. Macaristan 1938'den önceki sınırlarına (Tuna kıyısında, Bratislava karşısında Çekoslovakya'ya bıraktığı üç köy dışında) geri döndü ve 40 milyon dolar tazminat ödemeğe razı oldu. Bulgaristan 7 milyon dolar tazminat ödedi, Romanya'dan aldığı Güney Dobruca'yı muhafaza etti, fakat Yugoslavya'ya Makedonya'daki topraklarını, Yunanistan'a Doğu Makedonya ve Batı Trakya'yı geri verdi. Finlandiya 19 eylül 1944 Moskova mütarekesinin şartlarını kabul ederek Petsamo ve Salla bölgelerini, Güney Karjala ve Viipuri'yi S.S.C.B.'ye bıraktı, 6 yılda 300 milyon dolar ödemeyi kabul etti ve Sovyetlere Porkkala'da bir askerî üs kurma izni (elli yıl için) verdi. (L)

Paris antlaşması (1259), 28 mayıs 1258'de kararlaştırılan ve 4 aralık 1259'da Louis IX ile İngiltere kralı Henry III'ün huzurunda imzalanan antlaşma. Bu antlaşma sonucunda İngiltere kralı Akitanya düklüğü üstünde Fransa kralının hakkını yeniden kabul etti ve Yurtsuz John'un kaybettiği topraklardan (Normandiya, Maine, Anjou, Touraine, Poitou) vaz geçti. Louis IX, Limoges, Périgueux ve Cahors piskoposluklarındaki fief'ler (kralın tasarruflarına karşı garanti imtiyazı olanlar dışında) üstünde metbuluk haklarını Henry'ye geri verdi; Alphonse de Poitiers çocuksuz ölürse «Saintonge»a, Jeanne de Poitiers'nin çocukları olmazsa «Agenais»nin bir kısmına Henry'nin el koymasını kabul etti; ayrıca yüklü bir para verdi (bu para ingiliz baronlarına karşı mücadelede kullanıldı). Cömertliğinden dolayı Fransızlar tarafından tenkit edilmesine rağmen Aziz Louis, yeniden kurduğu vasallık bağlarıyla Güneybatıyı parlamentosu ve «bailli»leriyle kontrol altına aldı. (L)

Paris antlaşması (1763), 10 şubat 1763'te imzalanan antlaşma, Yediyıl savaşlarına son verdi ve Fransa ile İspanya'yı denizde ve sömürgelerde yenen (1755/1756-1763) İngilizlerin zaferini onayladı. Kanada'yı ve Mississippi'nin doğusundaki toprakları (New - Orléans dışında) kaybeden Fransa'nın elinde Amerika kıtasında yalnız Saint - Pierre-et-Miquelon kaldı; ama Newfoundland'da balık avlama hakkını muhafaza etti. Ayrıca, Dominik, Saint - Vincent, Tabago, Grenada ve Senegal'i (Goree adası dışında) bırakan Fransa, Hindistan üstündeki (5 ticaret acentesi dışında) her türlü hakkından vaz geçti. Florida'yı İngiltere'ye bırakan İspanya, karşılığında Fransız Louisana'sını aldı. İngiltere'nin başarılarına rağmen şeker adaları (Guadeloupe ve Martinik) Fransa'ya bırakıldığı için bu antlaşma ingiliz kamuoyu tarafından tenkit edildi. (L)

Paris antlaşması (BİRİNCİ), 30 mayıs 1814'te imzalanan ve müttefiklerin (İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya) Napolyon Fransa'sına karşı zaferini onaylayan antlaşma. Louis XVIII Fransa'sı, Devrim ve imparatorluk döneminde kazanılan toprakları (Mulhouse, Montbéliard, Savoia'nın üçte biri, Chambéry, Annency, Venaissin kontluğu ile Philippeville, Mariembourg, Saarlouis ve Landau müstahkem mevkileri dışında) geri verdi ve 10 ocak 1792'deki sınırlarına döndü. Ayrıca Napolyon, imparatorluğunun bölüşüleceği Viyana kongresinde alınacak kararları kabul etmeğe söz verdi. Büyük Britanya'ya Antil adalarından Tabago adalarını ve Sainte-Lucille'i, France adasını (Mauritius adası adını aldı) ve Hint okyanusundaki Seyşel adalarını bıraktı; İspanya'dan San Domingo'nun doğu kısımlarını geri aldı. (L)

Paris antlaşması (İKİNCİ) [1815], 20 kasım 1815'te Yüzgün sonunda bozguna uğrayan Fransa ile dört müttefik ülke (Avusturya, Büyük Britanya, Prusya, Rusya) arasında imzalanan antlaşma. Fransa Bouillon, Philippeville ve Mariembourg stratejik mevkilerini Hollanda'ya, Saar bölgesini Prusya'ya, Landau'yu Bavyera krallığına, Gex ülkesinin bir kısmını, yani Versoix, Prégny ve Grand-Saconnex'i, İsviçre konfederasyonuna bıraktı. Chambéry ve Annecy, Sardinya kralına geri verildi. 150 000 Kişilik bir ordu Fransa'nın kuzeyini ve doğusunu 3 - 5 yıl süreyle işgal edecek, Fransa müttefiklere 700 milyon, özel kişilere de 240 milyon tazminat ödeyecek, Devrim ve İmparatorluk sırasında elkoyduğu sanat eserlerini geri verecekti. Bu antlaşma ile Fransa XV. yy.ın sonundan beri ilk defa toprak kaybediyordu. (L)

Paris antlaşması, Kırım savaşından sonra Paris'te Osmanlı imparatorluğu, İngiltere, Fransa, Piemonte, Prusya, Avusturya ve Rusya arasında imzalanan antlaşma (30 mart 1856).

Rumeli'de, Kırım'da ve Kafkaslar'da iki yıl süren savaşlar (1853-1855) Rusların yenilgisiyle sonuçlandı. Müttefik cephesinde ise savaşlar, Osmanlı devletinin bütün maddî gücünü tüketti. Askerî masrafları karşılayamaz duruma gelen Osmanlı devletinin ilk borçlanması bu sırada oldu. Savaşa devam isteği gösteren tek devlet İngiltere idi. Fakat bu hususta Fransa ile anlaşmazlığa düştü. Fransa kendisine pahalıya mal olan bu savaşa, ancak savaş sonunda imzalanacak antlaşmada Lehistan'ın Rusya'dan, Macaristan'ın Avusturya'dan ayrılması; İtalyan birliğinin kurulması; Ren'in sol kıyısıyle Belçika'nın Fransa'ya katılmasının kabul edilmesi şartıyle devam edebileceğini bildirdi. Bu şartları İngiltere kabul etmeyince Fransa barış istedi. Avusturya imparatoru, tarafları barışa davet etti (16 aralık 1855) ve imzalanacak barışa esas olan şartları bir ültimatom şeklinde bildirdi. Bu şartlar: 1. Eflak, Boğdan ve Sırbistan büyük devletlerin himayesi altında olacak; Osmanlı devleti, bu beylikleri himaye eden devletlerin onayını almadan silâhlı bir müdahaleye girişmeyecek; 2. barış antlaşmasını imzalayan devletlerin denetimi altında olmak üzere Tuna'da gemi işletilmesi serbest olacak; 3. Karadeniz tarafsız kalacak ve Osmanlı devleti Avrupa devletler topluluğuna girecek; 4. osmanlı ülkelerinde bulunan hıristiyan halkın hakları padişahın hâkimiyet ve bağımsızlığına bir zarar gelmeyecek şekilde teminat altına alınacaktı. Rusya bu şartları kabul ettiğinden barış konferansı 25 şubat 1856'da Paris'te toplandı. Konferansta Osmanlı devletini sadrazam Âli Paşa, Paris elçisi Mehmed Cemil Bey, Beylikçi Afif Bey, divan tercümanı Nureddin Bey, sır kâtibi Arifî Bey, Tanzimat meclisi kâtiplerinden Celâl Bey, tercüme odası kâtibi Kostaki Efendi; Fransa'yı hariciye nazırı kont Welewski ve Baron de Bourqueney; İngiltere'yi lord Clarendon ve lord Cowley; Avusturya'yı kont Buol - Schavenstein, baron Hübner; Rusya'yı prens Orloff ve baron Brunnow; Piemonte'yi kont Cavour ile marki Salvatore di Villamarina; Prusya'yı baron Otto Theodor von Manteuffel ile Paris elçisi Franz von Hatzfeldt temsil etti.

Müttefik devletler savaşta gösterdikleri birliği konferansta gösteremediler. Osmanlı - İngiliz, Avusturya - Prusya yakınlaşmasına karşılık, Fransa da Rusya ile işbirliği yaptı. Antlaşma 30 mart 1856'da imzalandı. 34 Maddeden meydana gelen bu antlaşma gereğince Osmanlı devleti, Fransa, İngiltere, Piemonte ve Rusya aralarındaki savaşa son verdiler. Rusya, Kars ile bu savaşta ele geçirmiş olduğu yerleri Osmanlı devletine, müttefikler de Sivastopol, Balaklava, Gözleve, Kerç, Yenikale, Kılburun'u Rusya'ya geri verdiler. Bütün savaş esirleri karşılıklı olarak serbest bırakıldı. Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya ve Piemonte, Osmanlı devletinin Avrupa devletler topluluğuna girmesini ve Avrupa hukukundan yararlanmasını kabul ederek topraklarının bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti altına aldılar. Ayrıca antlaşmayı imzalayan devletlerden biri veya birkaçıyle Osmanlı devleti arasında bir anlaşmazlık çıkarsa kuvvete başvurmadan önce antlaşmayı imzalayan öteki devletlerin arabuluculuğuna başvurulması kabul edildi. Osmanlı padişahının antlaşma imzalanmadan önce hıristiyan tebaa hakkında ilân ettiği fermanı üzerine (bk. ISLAHAT FERMANI), antlaşmayı imzalayan devletlere, Osmanlı devletinin içişlerine karışmaları için bir hak vermeyeceği kabul edildi. Akdeniz ve Karadeniz boğazları için 1841'de Londra'da imzalanan antlaşma yürürlükte kalacak; Karadeniz bütün milletlerin savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine açık olacak; Karadeniz kıyılarında savaş gemileri yapılması için tersane bulunmayacaktı. Karadeniz kıyılarında sahil hizmetlerinde ve sahillerin korunması için kullanılacak olan küçük gemilerin sayısı Rusya ve Osmanlı devleti arasında imzalanan özel bir antlaşma ile tespit edilecekti. Birkaç devletin topraklarından geçen ırmaklarda gemi işletmecileri için Viyana kongresinde alınan kararlar Tuna ırmağında da uygulanacak; Tuna'da gemi işletmeciliğini düzenlemek için Osmanlı devleti, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Piemonte devletleri üyelerinden meydana gelen bir komisyon kurulacaktı. Eflak ve Boğdan beylikleri Osmanlı devletine bağlı olarak ve antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında daha önce elde ettikleri imtiyazlardan yararlanacaklar; kendi iç idarelerinde, dinlerinde, ticarette ve gemi işletmeciliğinde serbest olacaklardı. Bu beyliklerde bir karışıklık çıkarsa, Osmanlı devleti gereken tedbirleri, antlaşmayı imzalayan devletlerle görüştükten sonra uygulayacaktı. Sırp beyliği de antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında ve daha önce kazanmış olduğu imtiyazlara göre Osmanlı devletine bağlı kalarak iç işlerinde ve dinî meselelerinde tamamıyle serbest olacaktı. (M)

Paris antlaşması (1898), Fransa'nın arabuluculuğuyle imzalanan ve İspanya - Amerika savaşına son veren antlaşma (10 aralık 1898). İspanya Küba'nın bağımsızlığını kabul etti, Porto Riko ve Guam'ı A.B.D.'ye bıraktı ve Filipinler'i 20 milyon dolara A.B.D.'ye sattı. (L)

Paris Barış konferansı, Birinci Dünya savaşından sonra Osmanlı devletiyle yapılacak olan antlaşmanın şartlarını kararlaştırmak üzere, İtilâf devletleri tarafından Paris'te düzenlenen konferans (şubat 1919). San* Remo konferansında hazırlanan barış şartlarını bildirmek için, Osmanlı devleti delegelerinin 10 mayıs'ta Paris'te hazır bulunmaları istendi. Eski sadrazam Tevfik Paşanın başkanlığında dahiliye nazırı Reşid Bey, maarif nazırı Fahredin Bey ve nafıa nazırı operatör Cemil (Topuzlu) Paşa ile maiyetlerinde bulunan uzman ve memurlardan kurulu heyet Paris'e gitti. Osmanlı heyetine bildirilen barış şartlarına göre, Trakya, İzmir bölgesi, Ödemiş, Tire, Söke, Akhisar ve Kırkağaç Yunanlılara veriliyordu. Türkiye'nin güney sınırı Mardin, Urfa, Antep, Amanos ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçecekti. Doğuda bir ermeni devleti kuruluyor ve bunun sınırının tespiti A.B.D. başkanı Vilson'a bırakılıyordu. Bunlardan başka Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Ilgın, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya yöresi ve Balıkesir İtalya'ya; Diyarbakır, Sivas, Harput ve Tokat yörelerine kadar olan bölge Fransa'ya bırakılıyordu. Ayrıca, İstanbul, İzmit, Edremit ve Bursa'yı kapsayan boğazlar bölgesinde bayrağı ve bütçesi olan bağımsız bir yönetim kurulacaktı. Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra doğuda ayrı bir kürt devleti kurulabilecekti. İzmir'de yalnız dış kalelerin birinde bir türk bayrağı bulunacak, ama yönetim Yunanistan'ın elinde olacaktı. Tehcir işlerine karışanlar için kurulacak hakem heyetleri, sürgün ve mal müsaderesi cezası verebilecekti. Yabancı okul ve yüksekokul mezunu olanlar osmanlı ülkesinde her işi serbestçe yapabileceklerdi. Antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümlerinin uygulanması için İtilâf devletleri her tedbiri almakta serbest olacaktı. Osmanlı devletinin silâhlı kuvvetleri azalacak, her türlü tahkimat yasaklanacaktı. Polis, gümrük memuru, orman bekçisi sayıları 1913 yılındaki kadar olacaktı. Savaş suçlusu sayılacaklar yargılanmak üzere İtilâf devletlerine teslim edilecekti. Devletin malî işlerini Fransa, İngiltere ve İtalya'nın üye bulunduğu bir komisyon yürütecek, osmanlı üyelerin ancak danışma niteliğindeki konuşmalarda oy hakkı olacaktı; devletin bütçesini bu komisyon yapacaktı. 1600 Tonluk ve daha büyük bü-

tün deniz vasıtaları teslim edilecekti. Devam edecek olan kapitülasyonlardan İtilâf devletleriyle Ermenistan, Bulgaristan ve Hicaz devleti uyrukları eşit olarak yararlanacaklardı.

Paris'te bu şartları öğrenen osmanlı heyeti, İtilâf devletlerine bir muhtıra vererek şartları protesto etti: «...... Türkiye'nin ortadan kalkmasını istiyorlar; o halde hükümlerini kendileri yerine getirmelidirler; dinlenmemiş bile olan mahkûmdan hükmü imzalamasını ve kendilerine yardım etmesini istememelidirler». 10 Haziranda Damat Ferid Paşa da Paris'e geldi; yeni müzakereler başladı ve Osmanlı devletinin şartları ileri sürüldü. İtilâf devletleri cevap vermediler; osmanlı heyeti İstanbul'a dönmek zorunda kaldı (11 temmuz 1919). 17 Temmuz 1920'de, fransız delegesi, Paris Barış konferansı adına Osmanlı devletinin tekliflerinin reddedildiğini bildirdi. İtilâf devletleri 22 haziran 1920'de Paris Barış konferansının şartlarını Osmanlı devletine kabul ettirmek ve millî direniş hareketini boğmak amacıyle yunan ordusunu yeniden taarruza geçirdiler. Bk. KURTULUŞ SAVAŞI. (M)

Paris camii, Paris'te 1922-1925 arasında Puits-de-L'Hermite meydanında yapılan cami. Tek minarelidir. Caminin bütünü, dinî binaların yanı sıra bir kültür enstitüsünü kapsar. Camiye Gırnata'daki Elhamra sarayının avlusuna benzeyen bir avludan girilir; camiyi zengin süslemeli sedir ağacından bir kubbe örter. (L)

Paris Coğrafya derneği, dünyanın en eski, Fransa'nın en önemli coğrafya derneği; 1821'de Jomard, Barbié du Bocage, Malte-Brun, Langlès ve Walckenaer tarafından kuruldu. Yayımı 1822'de başlayan *Bulletin,* genişleyip gelişerek *la Géographie, Bulletin de la Société de Géographie* (Coğrafya, Coğrafya Derneği Bülteni) adını aldı (1901) ve 1939'a kadar aralıksız yayımlandı. 1829'da René Caillié'den başlayarak, her yıl fransız veya yabancı bir gezgine ödül verildi. Dernek 1866'dan sonra, özellikle Afrika'da keşif gezilerini destekledi. Bulletin'in yerini İkinci Dünya savaşından sonra *Acta Geographica* aldı (1948). Dünyanın en zengin coğrafya eserleri koleksiyonunu barındıran kütüphanesi, 1942'de Bibliothèque Nationale'in yönetimine girdi. (L)

Paris Esrarı (*Les Mystères de Paris*), Eugène Sue'nün tefrika romanı (1842-1843). Gérolstein prensi Rodolphe'un metresi iskoçyalı Sarah, prensin yokluğu sırasında bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Anası tarafından terk edilen Fleur-de-Marie adındaki bu çocuk ilkin onu dilenmeğe gönderen la Chouette adındaki bir ihtiyar kadının, daha sonra da Cité semtindeki batakhanelerden birini işleten ve onu müşterilerine satan Ogresse adındaki bir başka ihtiyar kadının eline düşer. Ama, her şeye rağmen Fleur-de-Marie'nin yüreği tertemiz kalmıştır ve prens Rodolphe tarafından bu bataktan kurtarılır. Eugène Sue bu eserinde, paris ayak takımının bu serüvenleriyle, toplumsal düzenin bozukluklarını dile getirmek amacını güder. (→ Bibliyo.) [L]

PARİSH-ALVARS (Elias), ingiliz arpçısı (Teignmouth 1808-Viyana 1849). Doğu'ya kadar uzanan yolculuklar yaptı, sonra Viyana'da yerleşti. Birçok fantezi ve özellikle *Bir Arpçının Doğu Yolculuğu* adlı bir derleme yayımladı. Arp tekniğine yenilik getirdi ve çağdaş bir üslûpta besteler yaptı (*Konçerto, Serenat*). [L]

PARİS havzası, Fransa topraklarının en geniş tabiî birimini meydana getiren jeolojik bölge. Paris havzası doğudan batıya 500 km'den çok, kuzeyden güneye de 300 km boyunca uzanır. Kuzeyde Ardennes dağları, doğuda Vosges dağları, güneyde Massif Central, batıda Armorik masifinin hersinyen kütleleriyle çevrelenen tortul bir çanaktır. Bu eski kütleler arasında, Paris havzasını öbür tabiî birimlere bağlayan eşikler yer alır: Poitou eşiği, Bourgogne eşiği, Almanya'da Pfalz ve Saar bölgesi. Kuzeyde Artois tepeleri, Paris havzasıyle Flandre ovası arasında sınırdır. Bölge, güneydoğudan kuzeybatıya doğru alçalan ve Manş denizine geniş bir şekilde açılan bir amfiteatr meydana getirir. Manş denizinin ötesindeki Londra havzası, Paris havzasının eşidir. Lorraine'in triyas dönemi denizleriyle örtülü bazı kısımları dışında İkinci zaman başlangıcında su yüzüne çıkan Paris havzası, Jüra çağı başında deniz baskınına uğradı ve Üçüncü zamanın ortasına kadar tortul bir deniz çanağı meydana getirdi. Havzayı kaplayan hemen bütün denizlerin çok az derin olması, tortul tabakaların görünüşünde sık sık değişmelere ve yumuşak tabakalarla (kil, marn, kum) sert tabakaların (kalker, kumtaşı) birbirini takip etmesine yol açtı. Bu sertlik farklarından aşınma yararlandı ve Paris havzasının yüzey şekillerinde büyük bir çeşitliliğe yol açtı.

Tortullaşma yalnız iki büyük yüzeye çıkma dönemiyle kesildi: Jüra çağı sonunda ve Tebeşir çağı sonunda. Tebeşir çağında tebeşir tabakası, yüzeysel bir çakmaktaşlı kil örtüsünün meydana gelmesine (Picardie, Caux ülkesi) yol açan şiddetli bir alt atmosfer dağılmasının etkisinde kaldı.

Üçüncü zamanda tortullaşma öncekinden daha az düzenli ve daha az devamlıydı; görünüşler dikey yönde olduğu gibi yatay yönde de hızla değişti. Gerileyen denizin yerini, havzanın ortasında çoğunlukla denizkulakları veya göller aldı. Göllerde stampiyen devirdeki son deniz baskınından sonra başka tortulların yanı sıra önce brie kalkeri, sonra beauce kalkeri yerleşti. Çanak şeklinde eğilen tortul tabakalar toprak üzerinde bir yaylalar dizisi halinde uzanır: en eskileri havzanın çevresinde yüzeye çıkar; daha yeni tabakalar merkezdedir. Aslında, Paris havzası, basit şekilli düzgün bir çanak meydana getirmez: kenarları birbirini takip eden eşikler ve kütlelerden oluşur; zemininde eşit olmayan iki çöküntü yer alır; Paris yakınlarında çok çökmüş bir kuşak uzanır; ikinci bir kuşağın meydana getirdiği oluktan Loire'ın orta çığırı geçer. Öte yandan, havza kesinlikle bakışımsızdır: güneydoğuya doğru hafifçe yükselir, kuzeybatıya doğru alçalır ve geniş bir şekilde açılır. Ayrıca tek bir hidrografya havzasına tekabül etmez: dört ırmak sistemiyle ayaklanır; sistemlerin başlıcaları Sen ve Loire ırmaklarınınkidir; havzanın doğusunu Ren'in kolları olan Meuse ve Moselle akaçlar. Paris havzasının yüzey şekilleri beş bölgesel bütüne ayrılabilir:

1. en yüksek (Bourgogne yaylalarında 600 m) ve yüzey şekilleri en sade kısım olan doğu: büyük yaylalar batıya doğru hafifçe alçalan sert, kalın ve düzgün tabakalara tekabül eder; doğuya bakan ve yumuşak, geçirimsiz toprak tabakalarında oyulmuş çöküntülere hâkim olan yamaçlarla sonuçlanır; yamaçlar kesiksiz yaylar meydana getirir: Moselle ve Meuse yamaçları, Bars yamacı, Île-de-France yamacı veya yalıyarı. Woevre, yağışlı Champagne ve Morvan kenarındaki ovalar, nemli çöküntülerdir;

2. daha az kalın, kesikli ve daha az sayıda dirençli toprak tabakalarından oluşan batı; bu bölgenin başlıca özelliği yamaçların daha alçak, daha düzensiz olmasıdır;

3. başlıca özelliği çakmaktaşlı, killi, geçirimsiz ince bir tabaka ile kaplı olan tebeşirli geniş yaylalar (Picardie, Caux ülkesi, Thiérache) olan kuzey. Bu ince tabaka da çoğunlukla, buzul çağı rüzgârlarının taşıdığı az çok kalın balçık tabakalarıyle örtülüdür;

4. alçak, silik engebeli, yamaçları kesikli bir bölge olan güney; Massif Central'dan inen kum örtüleri Sologne'da, Brenne'de ve Touraine yaylalarında tortul tabakaları örter; bu alçak bölgeleri, Val de Loire gibi çok geniş vâdiler aşar;

5. üçüncü zaman tortul tabakalarından oluşan havzanın merkezi; yataya yakın kalker örtüler görünüşünde olan bu tortul tabakalar killi ve özellikle kumlu ufuklarla ayrılır. Çoğunlukla balçıkla kaplı olan bu büyük kalker düzlükleri, doruklar ve tümseklerle devam eden dik eğimli yamaçlarla sınırlıdır (Hurepoix).

Paris havzasının iklimi de çok çeşitlidir. Kuzeybatının özelliği nispeten yumuşak kışlar, serin yazlar ve bol yağışlardır. Güneydoğu ve doğuda kışlar daha soğuk, yazlar sıcaktır. Havzanın merkeziyle güneyinin başlıca özelliği kuraklıktır: bu bölgelere 600 mm'den az yağış düşer.

İktisadî ve beşerî açıdan Paris bölgesi ile kuzey ve batı kısımlar daha kalabalıktır ve nüfusları hızla artmağa devam eder; tersine güneyde ve güneydoğuda nüfus azalmaktadır. Hayvancılığın ağır bastığı batı bölgelerinin tarımı, merkezdeki, doğudaki ve kuzeydeki büyük tahıl üretimi alanlarıyle çelişir. Havzanın güneyinde tarım daha az canlıdır. Paris havzasında üç büyük sanayi merkezi vardır: Fransa'nın en büyük sanayi bütünü Paris; Aşağı Sen liman karmaşası; Jüra çağı demir filizi yatağı işletmesine dayanan Lorraine metalürji bölgesi. (L)

PARİSİİ. Esk. coğ. ve Tar. Galya'da halk, *Sequana* (Sen) ırmağı kıyılarında, Bellocalar, Senon'lar ve Carnuti'ler arasında yaşardı. Başkenti *Lutetia* idi. Augustus devrinde Parisii'ler Kelt sitelerinden birini meydana getiriyordu. Bk. PARİS. (L)

PARİSİT i. (kâşifi J.J. *Paris*'nin adından). Miner. Tabiî seryum, lantan, didim ve kalsiyum flüorokarbonat. (L)

PÂRİS kardeşler, fransız maliyecileri: ANTOİNE (Moirans 1668-Sampigny 1733), CLAUDE, *la Montagne* denir (Moirans 1670-Dauphiné'de 1745), JOSEPH, *Duverney* denir (Moirans 1684-Paris 1770) ve JEAN, *Montmartel* denir (Moirans 1690-1766). Ordunun erzak müteahhitliğini yaparak zengin oldular. Naipliğin ilk yılında devlet çiftliklerini işlettiler. Pâris-Duverney, kardeşlerinin şefi durumuna geldi. Noailles dükü tarafından krallık maliyesini yönetmekle görevlendirilen Duverney, işini Law'a kaptırınca kardeşleriyle birlikte bir hissedarlar meclisi kurarak Batı kumpanyasına karşı amansız bir mücadeleye girişti. Law, çiftliklerin ihalesini üstüne alarak kendini kurtardı. Dauphiné'ye sürülen Pâris kardeşler, Law'ın kaçışından sonra başkente çağrıldılar ve durumun tasfiyesiyle görevlendirildiler (1721-1722). Law tarafından çıkartılan bütün tahvilleri vizeye tabi tutarak devletin pek çok alacaklıya borcunu ödemesini önlediler, aynı zamanda Bourbon dükü gibi bazı nüfuzlu alacaklıların da kolladılar. Pâris kardeşler Fleury'ye cephe aldıkları için yeniden sürgüne gönderildiler (1726). 1729'da Paris'e döndüler, yeniden işlerinin yönetimini ellerine aldılar ve Fleury'nin ölümüyle tekrar eski nüfuzlarını kazandılar (1743). [L]

Paris komünü (1789-1795), 1789 - 1795 arası Paris belediye yönetimine verilen ad. Bastille'in ele geçirilmesinden sonra kurulan *Daimî komite,* 14 temmuzdan sonra *Paris komünü* adını aldı ve belediye reisliğine Bailly'yi getirdi. Bu ilk komünün yerini ertesi yıl Paris'in 48 bölgesinin temsilcilerinin seçtiği *Komün Genel konseyi* aldı. 16 Kasım 1791'de Bailly'nin yerine Pétion getirildi. Bu kanunî komünün yerine 9-10 ağustos 1792 gecesi, aralarında Hébert ve Robespierre de bulunan 82 komiserden meydana gelen *Devrim komünü* kuruldu. Hemen bütün üyeleri Jakoben olan bu komün gerçek bir dikta yönetimi haline geldi (bir olağanüstü mahkeme kurulması için Konvansiyona yapılan baskılar v.b.). 1792 Kasımında Pétion'un yerine Brissot'nun desteklediği bir hekim olan Chambon geçti. Ertesi yılın şubat ayında hébert'çilerin hâkim oldukları komün, Jironden'lerin (31 mayıs ve 2 haziranda) sürgüne yollanmasını, tahıl narhı (5 mayıs) ve genel narh (29 eylül) kanunlarını zorla kabul ettirdi. Fakat, Kamu Huzuru komitesinin otoritesi güçlendikçe komünün kudreti azaldı. 9 Thermidor 1794'te Robespierre'i kurtaramayan komün, Konvansiyon zamanında ortadan kalktı. (L)

Paris komünü (1871), Fransa - Prusya savaşından sonra Paris'te kurulan devrim hükûmeti (18 mart - 27 mayıs 1871). Bu komün, işçi sınıfının belediye sınırları içinde kamu işlerini devlete başvurmadan yürütme amacıyle yaptığı devrimci bir teşebbüstür. Kaynakları çeşitlidir: iyi beslenmeyen ve kuşatmadan bıkan paris halkının hayal kırıklığı, şehrin yenilgiyi ve Prusyalıların ortaya attıkları şartları kabul etmemesi, Thiers hükûmetine ve Millet meclisine halkın güvenmemesi ve karşı olması. Versailles'a taşınan meclisin işsiz işçilerin tek gelir kaynağı olan millî muhafız maaşlarını kaldırması, kiraların ve ticarî senetlerin moratoryumunu ertelemesi (10 mart 1871), 13-17 mart arasında 150 000 protesto çekilmesine sebep oldu. 17-18 Mart gecesi Thiers'nin Monmartre Belleville'e yerleştirilmiş ve kuşatma sırasında Parislilerden toplanan paralarla satın alınmış olan 277 topa elkoyma

Grand Park ve Buckingham, Fountain, Chicago (A.B.D.)

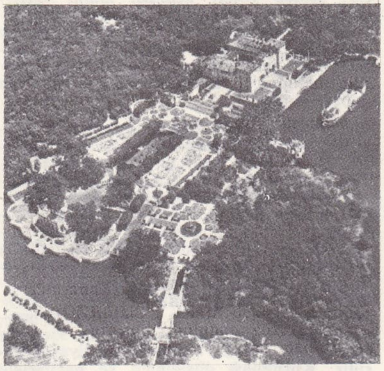

Miami'de (Florida, A.B.D.) bir **park** içinde Dade County Art museum

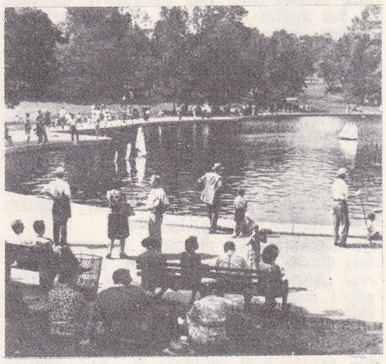

New York'un Central Park'ından bir görünüş

kararı, ayaklanmanın başlamasına yetti. Topları ele geçirmek için gönderilen kıtalar halkla kaynaşarak Parislilerin üstüne ateş açılmasını emreden general Lecomte'u tutukladılar ve general Thomas ile birlikte kurşuna dizdiler. Thiers'nin emriyle başkent boşaltıldıktan sonra Paris duruma karşı koymak için teşkilâtlandırıldı. 15 Şubat 1871'de bir millî muhafızlar *merkez komitesi* kuruldu; her idare çevresinin temsilcilerinden meydana gelen komite Milletlerarası İşçi Birliği ve Sendikalar federasyonu tarafından da destekleniyordu. Ayrıca 26 mart ve 16 nisan seçimleriyle *Paris Komünü Genel konseyi* kuruldu.

Ama bu teşkilât, iktidar Millî Muhafızlar Merkez komitesi ile Paris Komünü Genel konseyi arasında bölüşüldüğünden pek etkili olmadı. Özellikle Genel konsey üyeleri kaynaşmış değildi: 90 üyesinden 19'u (ılımlılar) oturumlara katılmadı. Öbür 71'i gerçek devrimcilerdi, fakat ideolojik bakımdan birbiriyle çatışan dört gruba bölünmüşlerdi: doğrudan doğruya eylem taraftarı blanqui'ciler, komünü Fransız hükûmetinin yürütücü organı haline getirmek isteyen Jakobenler, haris siyasetçiler ve özellikle meclisin kuruşu ve uzlaştırıcı unsuru olan Enternasyonal grubu. 18 Nisan 1871 programı kesin değildi; çünkü üyelerinin hepsi cumhuriyeti sağlamlaştırmakta kararlı oldukları halde bazıları komünün 1793'te olduğu gibi Fransa'yı diktatörce yönetmesini istiyor, bazılarıysa (msl. Proudhon) komünün, devletin içinde eriyeceği Fransa Komünleri federasyonuna katılmasını istiyorlardı.

Komün hareketinin taşrada da (özellikle Lyon, Saint - Etienne, Marsilya gibi) yayılmasına bakılırsa ikinci tez ağır basacaktı. Ama taşradaki hareketler birkaç saat veya birkaç günde bastırıldı. Paris komünü, siyasî faaliyetlerini üçlü bir plan uyarınca yönetti: 1793 ilkeleri (kızıl bayrağın ve devrim takviminin kabulü, «Kamu Huzuru komitesi»'nin ve «Genel Güvenlik komitesi»nin kurulması), kilise aleyhtarlığı (âyin bütçelerinin lâğvı [2 nisan], Kilise ile Devlet'in ayrılması) ve toplumsal eylem (ticarî senetlerle kiralar üstündeki moratoryumların uzatılması, ücretler üstünden kesintilerin ve cezaların kaldırılması, on saatlik işgününün kabulü, Emniyet sandığına rehin bırakılmış eşyanın iadesi, sosyalist «köylüye toprak, işçiye âlet, herkese iş» ilkesinin ilânı v.b.). Bütünüyle ele alınınca gerçekten devrimci yenilikler azdı. Üstelik komünün gücü Thiers'nin 130 000 kişilik kıtaları karşısında yıpranmıştı. Komünün 500 000 tüfeği ve 200 topu vardı ama, kıtaların disiplinsizliği, yetersizliği ve bir kısım halkın düşmanlığı gücünü zayıflatıyordu. Mücadelenin amansızlığı iktidarın Jacoben eğilimli üyelere geçmesine yol açtı. General Galliffet'nin «bu katillere amansız ve acımasız savaş» ilân etmesine, komün, Rehineler kararnamesiyle karşılık verdi (5 nisan) ve kurşuna dizilecek her âsiye karşılık Versailles'ın işbirlikçilerinden üç rehinenin idam edileceğini bildirdi. 21 Mayısta (Paris kalelerinin mareşal Mac-Mahon'un kıtalarınca işgal edilmesinden sonra) «kanlı hafta» başladı. «Versailles'lılar» Paris'e girdiler, başkentin merkezine ulaştılar. Bu arada sokaklarda barikatlar kuruluyor, her iki taraf da rehineleri idam ediyordu. Kurşuna dizilenler arasında Paris başpiskoposu'u Darboy ile yargıtay başkanı Bonjean da vardı. Son çarpışmalar Pere - Lachaise mezarlığında oldu. Burada komüncüler «federe'ler duvarı» önünde kurşuna dizildiler. 3 Nisan - 28 mayıs 1871 günleri arasında 877 «versailles'lı» ve 20 000 «federe» öldürüldü veya kurşuna dizildi. Thiers hükûmeti 38 000 kişiyi tutukladı. 32 Kişi ölüme, 7 500 kişi sürgüne mahkûm edildi. Daha sonraki affa rağmen (11 temmuz 1880) devrimci parti yirmi yılda onda birini kaybetti.

Komünün rolü sonradan Enternasyonal ve Marx tarafından övüldü. Marx, komünü proletaryanın kapitalist burjuvaziye karşı isyanının sembolü haline getirdi. Lenin ve bolşevik partisi de, komün hareketinden pratik bilgiler çıkardılar. (L)

Paris konferansı (9 kasım - 21 aralık 1945), İkinci Dünya savaşı sonunda savaşı kazanan 18 ülke temsilcilerinin katıldığı konferans. Bu konferansta yenilen her devletin ödeyeceği tazminat yüzdesi tespit edildi ve bu kararın uygulanması için müttefikler arası bir ajans kuruldu. (L)

Paris konferansı (25 nisan - 12 temmuz 1946), İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da yeni sınırların çizilmesi için Fransa (Bidault), Büyük Britanya (Bevin), A.B.D. (Byrnes) ve S.S.C.B. (Molotov) dışişleri bakanları arasında yapılan konferans. S.S.C.B. ile ingilizler ve amerikalılar arasındaki çatışma sertleştiğinden bakanlar ancak 1938'de çizilen Bulgaristan, Macaristan ve Romanya (güneydoğu ve kuzeydoğu sınırları dışında) sınırlarının değişmemesi ve İtalya sınırında bazı değişiklikler yapılması konusunda karara vardılar. Almanya meselesi ve öbür meseleler 21 Millet konferansına bırakıldı. (L)

Paris konferansı, *21 Millet konferansı* denir (21 temmuz-15 ekim 1946), Luxembourg sarayında toplanan milletlerarası konferans. Bu konferansta Mihver devletleriyle savaşan müttefiklerin toplantısını hâkim dört devlet (Fransa, Büyük Britanya, A.B.D. ve S.S.C.B.); İtalya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Finlandiya ile yapılacak barış antlaşmaları için dışişleri bakanlarının 4 kasım - 11 aralık arasında New York'ta yapacakları toplantıya talimatları tespit ettiler. (L)

Paris konferansı, *16'lar konferansı* denir. (12 temmuz - 22 eylül 1947), milletlerarası konferans. Marshall planını kabul eden ülkelerin (Avusturya, Belçika, Büyük Britanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Portekiz, Türkiye, Yunanistan) dışişleri bakanlarının katıldığı bu konferansta Avrupa İktisadî İşbirliği komitesinin kurulmasına karar verildi. (L)

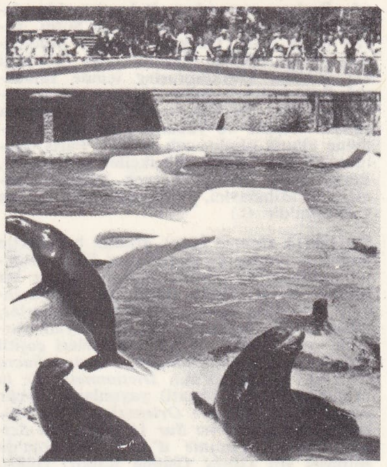

park San Diego (Kaliforniya) hayvanat bahçesinde foklar

Paris kongresi. Bk. MUHALİFİN KONGRESİ.

Paris kuşatması (1870-1871), Almanların Paris'e yürümelerine imkân veren Sedan zaferinden sonra giriştikleri kuşatma. 18 Eylül 1870'te, I. ve III. Prusya orduları Bazaine'in Metz'de teslim olmasından sonra serbest kalan birliklerin takviyesiyle Paris'i almağa yürüdüler. Paris'i korumakla görevlendirilen general Trochu, eli silâh tutan herkesi göreve çağırdı. 30 Kasımda general Ducrot'nun Marne'a hâkim yaylalara yaptığı hücum, 2 aralığa kadar devam etti ve Beauce'de Loigny bozgununa uğrayan I. Loire ordusunun yardıma gelmemesi yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Kısa süre sonra başkentte anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bazı kumandanların kararsızlığının sonuçlarını açlık tehdidi ve çok zarar veren bombardımanlar daha da artırdı.

Bourget ve Neuilly üstüne 21 aralıkta, Montretout ve Buzenval üstüne 19 ocakta yapılan yarma hareketlerinde büyük kayıplar verildi. Jules Favre, 28 ocakta Ferrieres'e Bismarck ile ateşkes ve şehrin teslim antlaşmasını imzalamaya gitti: Prusya ordusu şehre girdi ve Champs-Elysées'de kamp kurmakla yetindi. Komün ayaklanması sırasında Paris Versailles'lılar tarafından kuşatıldı (30 mart - 2 nisan - 21 mayıs 1871) ve 21 mayıs - 28 mayıs arasında semt semt çarpışılarak alındı. (L)

Parisli Kadın (*La Parisienne*), Henry Becque'in üç perdelik mensur komedisi (1885). Bön bir adam olan Du Mesnil'in karısı, uzun süreden beri, Lafont adında biriyle yaşamaktadır. Ama Lafont'un zorbalığa varan kıskançlığından bezer ve sonunda âşığıyle ilişkisini keser, Simpson adında bir delikanlıyle ilgilenir, ama birkaç aylık bir beraberlikten sonra yeni sevgilisi tarafından terk edilir. Bunun üzerine, tekrar Lafont'a döner ve karı, koca, âşık üçlüsünün sakin hayatı yeniden başlar. Oyun, nükteleri, katı alaycılığı ile yazarın şaheserlerinden biridir. (→ Bibliyo.) [L]

Parisli Kadın (*A Woman of Paris*), Charles Chaplin'in filmi (1923). Konusu ve yapımı Chaplin'in olan bu filim, Chaplin'in oyuncu olarak yer almadığı tek filmidir. Bu filimle, sinema, kişilerin ve bir çevrenin psikolojik yönden incelenmesi bakımından o zamana kadar ulaşılamayan bir noktaya vardı. Chaplin imalar ve telmihlerle sinema diline yeni bir anlatım gücü kazandırdı. (L)

Paris okulu, fransız modern resim okuluna katılmak amacıyle çeşitli ülkelerden Paris'e gelen ressam ve heykeltıraşları belirtmek amacıyle 1925'e doğru ortaya atılan

Mungo PARK
Henri Edridge'in eseri

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

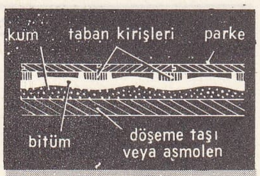

kirişli bitüm üzerindeki parke kesiti

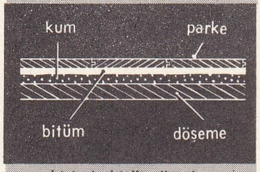

kirişsiz bitüm üzerine yerleştirilmiş parke kesiti

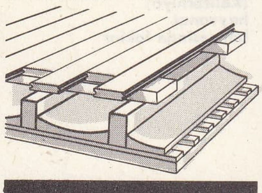

bir parkenin montajından ayrıntı

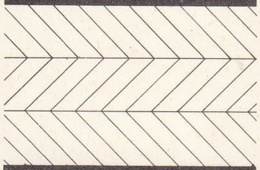

noktalı macar parkesi

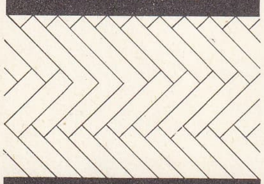

balık sırtı parke

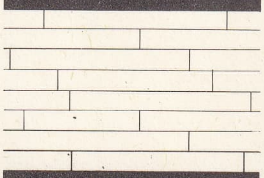

ingiliz parkesi

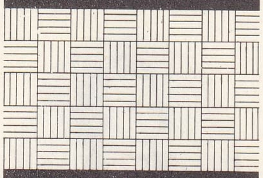

mozaik - parke

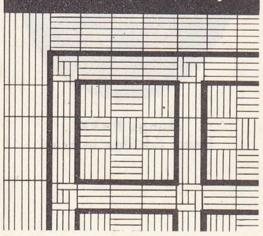

parkeler

ad. Başlıca ressamlar: Bulgaristan'da doğan amerikalı Pascin, litvanyalı Sutin, beyaz rusya asıllı Chagall, İtalyan Modigliani, Japon Fucita, Macar Vertes, norveçli Per Krohg. Heykeltıraşlar içinde romanyalı Brancuşi sayılabilir. 1945'ten sonra, teşmil yoluyle, Paris'te yenilikçi bir anlayışla çalışan fransız ve yabancı sanatçıların tümüne «Paris okulu» adı verildi. Paris okuluna katılan başlıca müzikçiler isviçreli C. Beck, macar Harsanyi, çek Martinu, romanyalı Mihalavici, polonyalı Tansman, rus Çerepnin'dir. (L)

PARİSOT (Marie Jean), fransız benediktin papazı (Plombierès 1861-Nancy 1923). 1885'te, Solesmes'de manastıra girdi. Geniş bir kültürü vardı. Doğu müziğinin öncülerinden biri oldu. İbranî şarkıları, mezmurlar, kilise müziği makamı, ilâhiler, süryanî şarkıları v.b. üstüne yazdığı makaleleri çeşitli dergilerde (*Revue Biblique, Musica Sacra* v.b.) ve Vigouroux'nun *Dictionnaire de la Bible*'inde (İncil Lûgati) yayımlandı. Öbür eserleri: *La Musique Orientale* (Doğu Müziği) [1898], *Rapport Sur Une Mission Scientifique en Turquie d'Asie* (Anadolu'da Bilimsel Bir Görev Üstüne Rapor) [1899], *Accompagnement Modal du Chant Grégorien* (Gregoryen Şarkılarında Makamlı Eşlik) [1930]. (L)

Paris-Soir, E. Merle'in 1923'te kurduğu günlük fransız gazetesi. 1930'da J. Prouvost tarafından satın alındı. Başlangıçta 60 000 olan tirajı, 1938'de 2 milyona yükseldi. Mayıs 1943'te Vichy hükûmeti tarafından kapatıldı. (L)

PARİTARİZM i. (fr. *paritarisme*'den). Sosyal meseleleri, çalışanlarla çalıştıranların eşit oranda katıldığı bir yönetim tarzını yaygınlaştırarak çözümlemeyi amaç edinen doktrin. (L)

PARİTE i. (lat. *par*, eşit > *paritas*'tan fr. *parité*, tam eşitlik, uygunluk). İkt. *Kambiyo paritesi, satınalma gücü paritesi.* Bk. ANSİKL.

— Nükl. Fiziksel bir sistemin koordinatlarını cebirsel karşıtlarına dönüştürme işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *Kambiyo paritesi.* İki ülke parasının, itibarî bakımdan eşdeğer olmamasına rağmen, kambiyo değerleri bakımından ve biribirine oranla aynı olması halinde, bu iki para kuru arasında kambiyo paritesi var demektir; iki ülke arasında kambiyo işlemleri pariteye daima yakın tutulmağa çalışılır; yoksa spekülasyon, para kurunu aynı yönde etkiler. Msl. 1926'da, 100 doların Paris'teki değeri 4 000 frank ve 4 000 frangın New York'taki değeri 100 dolardı; demek ki bu iki para arasında kambiyo paritesi vardı.

● *Satınalma gücü paritesi* teorisi, ele alınan iki ülke arasında, genel fiyat seviyeleriyle ilişkili olarak, kur değişikliklerini izaha çalışır; kambiyo değerlerini iki ülkede de fiyat seviyeleri belirleyecektir; bu değerler, paranın yurt içi ve dışı satınalma güçlerini eşitleştirecek biçimde gerçekleşir; daha çok isveçli Cassel'in eseri olan bu teori, çeşitli tenkide uğradı.

— Nükl. Kuvanta teorisine bağlı olmayan fiziksel sistemler *parite* ile değişmez. Fizik kanunlarına göre, fiziksel bir A sisteminin düzlem aynadaki görüntüsü olan A' fiziksel sisteminin hareketi A'nın aynadaki hareketinin görüntüsüne özdeştir.

Kuvanta teorisinin de işe karıştığı mikroskopik ölçüdeki fiziksel olaylar incelendiği zaman parite kavramı değişik bir anlam taşır. Bu durumda fiziksel sistemler dalga fonksiyonlarıyle tanımlanır; koordinatlar karşıtlarına dönüştüğünde bu fonksiyonun değeri değişmezse, sistemin paritesi + 1'dir; koordinatların dönüşümüyle bu fonksiyonlar da karşıtlarına dönüşürse parite —1 olur. Parite verilen bir anda tanımlandığı için, sistemin dönüşümleri ne olursa olsun (etkileşme veya parçalanma) zaman içinde paritenin sabit olup olmadığı sorusu söz konusudur. 1958 Yılına kadar bütün etkileşmelerde paritenin uygulanabileceği kabul ediliyordu. Bu tarihte Lee ve Yang mezon K için bu ilkeyi tartışma konusu yaptılar. Bu mezonun, diğerleri yanında iki mezon π veya üç mezon π halinde olmak üzere iki parçalanma şekli vardı. İlk halde sistemin son paritesi + 1, ikinci halde ise —1 idi. Lee ve Yang aynı taneciğin söz konusu olduğunu, fakat parçalanmadaki etkileşmede paritenin uygulanamayacağını varsayım olarak ileri sürdüler. Bundan sonra, negatif pariteli nötür mezonlar olan K_0 ve K_0 taneciklerinin doğrudan doğruya değil, paritesi iyice belirli olmayan K^0_1 ve K^0_2 karışımı halinde gözlenebileceği gösterildi; bu iki mezon için yalnız, sıra ile + 1 ve —1 değerinde olan parite işlemiyle yüklerin eşleştirilmesi işleminin sonuçları çarpımı belirlenebilirdi. Bu çarpım, zayıf etkileşmelerde çok yaklaşık bir değerle uygulanabiliyordu.

Bu varsayım nötrino* teorisini de büyük ölçüde sadeleştirdi; ayrıca Mme Vu'nun yönlendirilmiş kobalt çekirdeği üzerinde yaptığı beta parçalanması deneyiyle doğrulandı. Bu deneyde, kobalt çekirdeğindeki spinler magnetik bir alanda yönlendirildiği zaman, bir elektron ve bir nötrino vererek parçalanır. Parite işleminde spin değişmez, elektronun hareketi ise yön değiştirir. Parite uygulansaydı, yayılan spin ve elektronun yönleri arasında bir bağıntı olmayacaktı. Halbuki magnetik alanın doğrultusu değiştirilerek spinin yönü değiştirilirse elektronun magnetik alanı «izlediği» görülür; bu da paritenin uygulanamayacağını açıklar. P paritesinin geçersizliği birçok zayıf etkileşmede de ortaya çıkarıldı: mezon π, hiperon λ v.b.'nin parçalanmaları. Parite işlemlerinin geçersizliği ile birlikte, zorunlu olarak C yük eşleştirmesi yüzünden invaryans da geçersiz olur. Fakat bu iki işlemin PC çarpımı korunur. Bununla birlikte yeni deneyler PC çarpımında, 2,10^{-3} civarında bir genlik derecesinde hafif bir yetersizlik gösterdiğini ortaya koydu. Bundan dolayı yukarıki iki işlemin çarpımıyle zamanın T ters dönüşümün çarpımı, yani PCT kullanılır. Parite, bugünkü ölçülerin kesinliği derecesine göre, kuvvetli etkileşmeler ve magnetik etkileşmelerde geçerlidir. (L)

PARİZİYEN i. (fr. *parisien*). Jeol. Oversiyen ve lüdiyen katların bütünü. *Eşanl.* MEZONÜMÜLİTİK. (L)

PARK i. (ing. *park*, fr. *parc*). Bir yerleşme merkezinde oturanların gezinti ve temiz hava ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle düzenlenmiş ağaçlı ve çiçekli alan: *Herhalde parkların birisinde yeni bir proletarya inkılâbı şiiri yazmaya koşardı* (Ş. S. Aydemir). *Galiba parka ilk ben giriyorum* (S. F. Abasıyanık).

— Coğ. ve Tab. bil. *Millî park*, sanat, bilim ve spor bakımından önemli geniş alanların gezilmesini ve korunmasını sağlamak ve vahşî halde yaşayan hayvan veya bitki türlerini muhafaza etmek için düzenlenen toprak rezervi. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Park sayacı*, para ödeyen araçların bir parkta müsaade edilen kalma sürelerini otomatik olarak ölçen âlet. Bk. ANSİKL.

— Petr. Petrol ürünlerini stoklamak için kullanılan depo bütünü: *Ham petrol parkı.*

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Trafik. Taşıt araçlarının trafik mevzuatıyle öngörülen şekil ve şartlarla, kamu malları üzerindeki duraklamalarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Park etmek* (veya *yapmak*), [bir taşıtı] belli bir süre bir yerde bırakmak. || *Bekleme parkı*, trafiğe açık yolların dışında arabaların durma ve beklemesine ayrılan az veya çok önemi olan bölge. *Eşanl.* PARKİNG.

— ANSİKL. Coğ. ve Tab. bil. İlk *millî park*'lar XIX. yy. sonunda A.B.D.'de, bazı bölgeleri insanların tahribinden korumak ve turistik merkezler haline getirmek için düzenlendi. Avcılık, hayvanların yakalanması ve öldürülmesi gibi, floranın tahribi veya koleksiyon için derlenmesi de buralarda kesin kurallara bağlıdır. Bu parkların tamamı veya bir kısmı bilimsel amaçlarla tabiî rezervler haline getirilebilir. Bu durumda her türlü işletme veya değişiklik, hattâ parka giriş bile yasaklanmıştır ve bilimsel araştırmalara da ancak park yetkililerinin izniyle girişilebilir. A.B.D.'de bugün 9 milyon hektar kadar toprak kaplayan 28 millî park ve çeşitli eyalet veya özel şirketlere ait bir miktar rezerv vardır. Başlıcaları Yellowstone, Great Canyon, Rainier dağı ve Olympic National park'tır. Bunlarda tabiatın korunması ve bilimsel araştırmaların yanı sıra, turizm de çok ileri bir şekilde teşkilâtlanmıştır. Kanada'nın başlıca parkları Banff ve Jasper'de A.B.D. deki ilkeler uygulanır. Buna karşılık Afrika'daki parklarda turistik görünüşe daha çok önem verilmiştir. Millî parklar ve büyük rezervler her şeyden önce insanların tahribine karşı bitkiyle örtülü ve vahşî hayvanların barındığı geniş alanları korumak için çoğaltılmıştır. Gerek Kongo'daki Albert Millî parkı, gerek Gine ve Fildişi Kıyısı sınırındaki Nimba dağı rezervi, özellikle bilimsel araştırmalara yarar. Ama bazı yerlerde, korunan favnanın zenginliği ve tabiî güzellikler turizmin teşkilâtlanmasına da yol açar. Nijer'deki W millî parkı, favna rezervleriyle güneybatıya doğru uzanır; içinde yollar açılmış, kamp yerleri (ziyaretçi ve avcılar için) kurulmuştur. Mali'deki Baule parkında ve özellikle Güney Afrika'daki Victoria çağlayanları ve Nairobi Millî parklarıyle Gruger parkında büyük turizm için teşkilâtlanma günden güne gelişmektedir.

● *Türkiye'de* millî parklar kurulması yetkisi bir kanunla Orman bakanlığına verilmiştir. İlk kurulan millî parklar şunlardır: 1. *Yozgat çamlığı*, Orta Anadolu'nun ormansız bölgesinde karakteristik bir çam koruluğu niteliğindedir; 2. *Karatepe-Arslantaş koruluğu*, Kadirli'de (Adana), içerisinde arkeolojik eserler bulunan bozuk ve baltalık bir orman şeklindedir; 3. *Kızılcahamam Soğuksu çamlığı*, Ankara yakınındadır, dinlenme ve eğlenme yeri niteliğindedir; 4. *Manyas Kuş cenneti*, söğüt ağaçlarından meydana gelen ormanlar ve göçmen kuşların bulunduğu turistik ve bilimsel ziyaret yeridir. Kurulması düşünülen ve bazılarıyle ilgili çalışmaların geliştiği park yerleri şunlardır: 1. *Uludağ* (Bursa), kış sporları, iklim, tedavi yeri gibi özelliklere sahiptir; 2. *Sat dağları* (Hakkâri), dağ gölleri, dağ tabiatı, buzullar, eşine az rastlanır bitki ve hayvan toplulukları gibi özelliklere sahiptir; 3. *Cilo dağları* (Hakkâri), dağ tabiatı, buzullar, çeşitli bitki ve hayvan toplulukları gibi özelliklere sahiptir; 4. *Nemrut dağı ve Krater gölü* (Bitlis), göl, kayalık gibi güzel tabiat görünüşlerine sahiptir; 5. *Kozak yaylası* (Bergama), geniş fıstık çamı ormanı ve güzel tabiî görünüşe sahiptir; 6. *Aladağlar* (Niğde), hayvan çeşitleri, bitki örtüsü bakımından zengin olan dağlarda karlı alanlar ve göller bulunur.

Şu bölgeler tabiî ve tarihî korunma alanları olarak ayrılmıştır: *Abant gölü ve çevresi* (Bolu); *Göreme vâdisi ve etrafı* (Ürgüp); *Sason dağları* (Siirt); *Botan vâdisi* (Siirt); *Bolkar kurşun madeni yeraltı kuruluşları* (Adana); *Van kalesi ve çevresi*; *Malazgirt savaş alanı*; *Pamukkale* (Denizli); *Murat dağı* (Gediz); *Borabay gölü ve çevresi* (Amasya).

— Huk. Parklar, bir belde halkının sağlığı başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için, çoğunlukla belediyeler tarafından yaptırılan ve halkın yararlanmasına açık tutulan bahçelik yerlerdir. Tarihî önemi, kuruluş amacının özelliği gibi sebeplerle bazı park ve bahçeler ayrı bir şekilde düzenlenmiştir. Millî saray veya müzelerin bahçeleri, Atatürk Orman çiftliği gibi parklar kural olarak, uygulanacak imar plan ve programlarına göre, öteki yeşil sahalar ve çocuk bahçeleriyle birlikte belediyeler tarafından yapılır. Belediye kanunu, bu tür yerlerin yapımını, bakım ve işletilmesini belediyelerin görevleri arasında sayar. Bazı durumlarda, bir parkın devlet tarafından yapılarak belediyeye devri de mümkündür. Ankara Gençlik parkı bu şekilde ortaya çıkmış ve bir kanunla bedelsiz olarak Ankara belediyesine devredilmiştir. Parklar, orta malı niteliğinde kamu mallarındandır. Bu sebeple, herkes önceden tespit edilmiş kurallara uymak şartıyle eşit olarak bu türlü yerlerden yararlanabilir.

— Oto. Amerikan yapısı *park sayacı*, parkın araçlara ayrılmış her kısmına yerleştirilir. Bir miktar para sokulduğunda âlet bir saat hareketiyle çalışmağa başlar. Ayarlanan park etme süresi dolduğu zaman, yenilemek gerektiğini bildiren bir uyarma

işareti gözükür; bu ödeme yapılmazsa park bekçisi bir ceza kesmek zorunda kalır. Park sayaçları Batı Avrupa'nın bütün büyük şehirlerinde ve İngiltere'de kullanılır.

— Tar. Mısır'da bir sulama sistemiyle serinlik sağlayan geniş palmiye ve yalancı çınar fidanlıkları birtakım büyük malikâneleri tamamlardı. Yunanistan'da da bazen tapınakların yakınında çevresi kapalı ve kutsal bir yer olan yürüyüş ve gezinti için yapılmış parklar bulunurdu. Roma'da imparatorlarla yüce kişiler ağaçlandırılmış alanlar düzenler, buraları bazen sanat eserleriyle süslerlerdi; Lucullus parkı ile Sallustus parkı en ünlüleridir. Büyük parklar ancak Rönesansta ve XVII. yüzyılda meydana geldi; genellikle Compiégne ve Windsor gibi ormanlar içinde bulunan bu parklar her şeyden önce bir av alanı olarak kullanılırdı. Ağaçlı yollar çayırlarla fundalıkların arasından geçer, akarsularla veya su birikintileriyle yapraklı dallar büyük konakların çerçevesini meydana getirirdi. Rönesans şatolarındaki parkların çoğu muhafaza edilmiştir: Chantilly, Rambouillet, Chambord, Valencay, Madrid'de Retiro, Londra'da Saint James, Roma'da Villa Medici v.b. XVII. yy.da parklar çoğaldı. Fransa'da Richelieu, Vizille, Saint-Cloud, Marly, Dampierre, İspanya'da Aranjuez ve Granja, İngiltere'de Greenwich parkları aynı dönemde yapılan parklardır. XVIII. yy.da bazı parklarda da ingiliz usulü bahçe düzenleme modası yaygınlaştı. Bu parklarda bazen köşkler de bulunurdu: Paris'te Méréville, Bagatelle, Monceau; İtalya'da Caserta, Avusturya'da Shönbrunn parkları. Almanya'daki Karlsruhe ile Nymphenburg ve Londra'daki Hyde park bunların arasında en ilgi çekicileridir. Aynı yüzyılın sonuna doğru halk için gezi yerleri de açıldı: Roma'da Pincio, Sevilla'da Maria Loisa; Marsilya'da Borély; Lyon'da Tête-d'Or; New York'ta Central park; Rio de Janeiro'da Cidade, Paris'te Buttes-Chaumont ve Mont-Souris parkları.

— Trafik. Karayolları Trafik kanununa göre park, trafik zorunlukları dışında bir durma şeklidir. Kanun, yolcu veya yük indirme veya alma amacıyle yapılan duraklamaları park kavramı dışında kabul eder. Kamu emlâkinden geçici bir yararlanma şekli olan park, her zaman ve her yerde yapılamaz. Trafik kanunu bu yüzden, yasaklamalar getirmiştir. Yayalara mahsus yerlerde, özel veya genel geçit önlerinde, trafiği engelleyecek noktalarda, önü görülmeyen, trafik işaret, levha ve cihazlarının durma veya park etmeyi yasakladığı yerlerde, kavşak veya dönemeçler yakınında veya içinde, demiryolları veya raylar üzerinde, yolda tehlike olduğunu gösteren işaretlere 25 metrelik mesafe içinde, kamu hizmeti gören araçların durak yerlerinde park yapılamaz. Trafik kanunu, yasaklamalar konusunda ayrıntılı hükümler koymuştur. Bu hükümlerden biri de, gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda şehirlerarası karayollarında park yapılamamasıdır. Bu yasaklara uymayan her türlü taşıtın, zabıtaca, bulunduğu yerden kaldırılması mümkündür. Taşıt araçlarının, belediye sınırları içindeki park ihtiyacı, belediyelerce yaptırılan otopark yerlerinde karşılanır (bk. OTOPARK). Şehirlerarası şehir dışı yollarında, Karayolları Genel müdürlüğü tarafından özel park yerleri yapılır. (LM)

PARK (Mungo), iskoç gezgini (Foulshiels, Selkirkshire 1771-Bussa, Nijerya 1806). Önce Sumatra'ya gitti, sonra binbaşı Houghton ölünce onun yerine geçti ve Londra Afrika derneği adına 1795'te Gambiya'ya gitti, Nijer'e ulaştı ve Segu ırmağından Silla'ya inen ilk avrupalı oldu. Sonra Bamako'dan Gambiya yoluyle Pisania'ya ulaştı (1791 haziranı). İngiltere'de uzun süre kaldıktan sonra Bamako'da Nijer'e ulaştı. Sansanding'den, nehri Bussa çağlayanlarına kadar (Yauri'nin aşağı kesimi) indi; burada teknesi parçalandı. *Voyages dans l'Interieur de l'Afrique... Pendant les Annеés 1795-1796 et 1797* (1795-1796 ve 1797 Yıllarında Afrika'nın İç Kısmında Yolculuklar) [1798] adlı bir kitabı vardır. (L)

PARKA i. (aleut dillerinde *parka, parkee,* yün ceket'ten). Ask. Askerin sahradaki harekât ve manevra sırasında kaput yerine giydiği, soğuğa karşı koruyan değişik biçimlerdeki üstlük. (M)

PARKE i. (fr. *parquet*). Aynı boyda kesilmiş, küçük tahta parçalarının belirli bir düzene göre yapıştırılmasından meydana gelen yer döşemesi: *Otel koridorunun parkelerini gıcırdatan ayak sesleri duydu* (S.F. Abasıyanık). *Çoktan beri cilâ yüzü görmemiş parkelerin üstünde* ... (A. V. Kanık). || Düzgün bir biçimde yontulmuş, köşeli taşların yere döşenmesiyle yapılan yol, kaldırım: *Sokağa çıktık. Güneş ıslak parkelerde parlıyordu. Konağın kapıları ardlarına kadar açıktı* (Orhan Kemal). || *Parke taşı,* yol yapımında kullanılan, düzgün ve köşeli taş: *Tramvay yolunu tamir için yığılmış parke taşlarının ilerisinde* ... (Ömer Seyfeddin).

— Bayınd. *Taş parke,* taşların, yol kaplamalarında kullanılmak üzere oldukça küçük boyutlu dikdörtgen prizmalar şeklinde kesilmesiyle elde edilen parke. || *Büyük taş parke,* trafiğin sık olduğu yollarda, fazla eğimli yollarda ve tramvay rayları döşenen yol kısımlarında kullanılan 12 ile 20 sm boyutlarında parke. || *Küçük taş parke,* düz ve az eğimli yollarda kullanılan 8 ile 10 sm boyutlarında küp biçiminde taş parke. Bk. ANSİKL.

— Marang. *Parke cilâsı,* parke döşemelerini kirden korumak ve güzel göstermek için kullanılan özel cilâ. || *Parke döşeme,* sert ağaç parçalarının yan yana getirilmesiyle yapılan taban döşemesi. (Bk. ANSİKL). Parkeleri belirli kurallara göre düz bir yüzeye yerleştirme. || *Parke fabrikası,* parke imal eden fabrika. || *Parke işkencesi,* döşenecek parçaları yan yana sıkıştırmağa ve çektirmeğe yarayan özel mengene. (Bk. İŞKENCE.) || *Parke makineleri,* belirli ölçüde hazırlanan ağaç parçalarının baş ve cumbalarına kiniş veya lamba açan makineler. (Bk. ANSİKL.) || *Parke zımpara makinesi,* parke döşemeleri düzeltmek ve zımparalamakta kullanılan elektrikli el zımpara makinesi. Bk. SİSTRE'*ler*.

— ANSİKL. Bayınd. *Taş parke* için en uygun tabiî taşlar, granit, siyenit, gabro ve porfir gibi taşlardır. Parkelerin aşınmaya karşı dirençleri yüksek ve aşınmaları düzgün olmalı, yüzeyleri rulman altında cilâlı hale gelmemelidir. Taş parkelerde temel olarak blokaj veya beton kullanılmalıdır. Temel üzerine yeter kalınlıkta bir kum tabakası serilerek esneklik sağlanır. Parke taşları yan yana kum üzerine dizilir ve tokmaklanır. Derz dolgu malzemeleri plastik karakterde olmalıdır. Derz dolgusu olarak kum, çimento harcı veya bitümlü malzeme kullanılır. Şehir yollarında bordür taşı ile küçük parke arasına iki sıra büyük parke döşenir. Küçük parkeler çeşitli şekillerde döşenir: mozaik, daire yayı, testere ağzı, yarım daire, düz sıra.

— Marang. *Parke döşeme,* dayanıklı olduğu ve cilâlanınca güzel göründüğü için çok kullanılır. Özel olarak hazırlanan, baş tarafına ve bir kenarına lamba, öteki iki kenarına kiniş çekilen parçaların birbirine geçmesiyle yapılır. Bu parçalar genellikle meşe ve gürgen ağacındandır. Genişlikleri 3-6 sm boyları 20-40 sm arasında veya daha uzun olabilir. Kalite olarak genellikle 3 sınıfa ayrılır. Bunların dışında bazı özel parke türleri de vardır: a. boyları 10 sm, genişlikleri 2 sm ve kalınlıkları 1 sm olan ağaç çıtalar hazırlanır, beşer tanesi yan yana getirildikten sonra birbirine dikey durumda ve beşerli sıralar halinde kalın bir kâğıt üzerine özel tutkalla yapıştırılır. 50 × 50 sm ölçüsünde ve blok halinde hazırlanan bu parkeler kâğıt kısmı üste gelecek biçimde yan yana getirilerek, özel tutkalla, döşenecek yüzeye yapıştırılır. Üzeri temizlendikten sonra cilâlanır; b. cam mozaiğe benzeyen *mozaik ağaç parke,* 5×5 sm boyutlarındadır.
Parkeler, çeşitli biçim ve desenler meydana getirecek şekilde döşenebilir. Bunlara, uçları 90°'lik olursa *kılçıkvarî,* uçlar yanlara dik olarak gelirse üçlü ve beşli *hasır örgüsü deseni* denir. Cumbaları yan yana ve ek yerleri şaşırtmaca gelecek biçimde döşeme de yapılır. Parkeler döşendikten sonra ek yerlerinde görülen fazlalıklar önce portatif planya makinesi ve parke sistresiyle alınır. Yüzeyler zımpara makinesiyle temizlendikten sonra üzerine özel parke cilâsı yapılır. Duvarla birleşen yerde parkeler 1-2 sm kadar aralık bırakılır. Kenarlar «süpürgelik» denilen boyları kısa ve genişlikleri 10-20 sm tahtalarla kapatılır. Süpürgelik uçları duvara gömülen takozlara bağlanır. Köşelere rastlayan yerde süpürgelikler 45° olarak birleştirilir. Ayrıca süpürgelikle parkenin birleştiği yere çeyrek yuvarlak çıtalar çivilenir.

● *Parke makineleri,* imal ettikleri parke cinslerine göre değişik türdedir. Klasik parke yapan fabrikalarda parçayı hazırlayan iki makine bulunur. Ana ölçüden farklı olarak hazırlanan ve kurutulan parkelik ağaç parçaları önce yanlarını ve yüzünü işleyen makineye verilir. Parça, merdane aracılığıyle çekilerek bıçaklar arasından geçer. Üç bıçak tarafından aynı anda cumbanın bir tarafına kiniş, öteki tarafına kiniş zıvana açılır, bir yüzü de ayrı bir bıçakla planya yapılır. Parkeler yan yana geldiğinde üstten açık kalmaması için kiniş kenarlarının alta gelen tarafları bıçaklarla 1 mm'den fazla rendelenir. Daha önce makine buna göre ayarlanır. İki yanı işlenen parçalar ikinci makineye verilerek baş kısımlarına bir tarafa kiniş, öteki tarafa kiniş zıvana açılır ve boyları kesilir. (ML)

park sayacı (oto.)

PARKECİ i. ve sıf. (*parke*'den *parke-ci*). Parke yapan veya döşeyen (kimse). [M]

PARKECİLİK i. (*parkeci*'den *parkeci-lik*). Parke sanayii. (M)

PARKER (Charlie), **Bird** veya **Yardbird** denir, caz alto saksofoncusu amerikalı zenci (Kansas City 1920 - New York 1955). J. McShann, sonra E. Hines orkestralarında çalıştı. Kendi kurduğu beşli ile, günümüzde de etkisi süren caz plakları doldurdu: *Cherokee, Embraceable You* (1947) v.b. (L)

PARKER (Dorothy), amerikalı kadın yazar (West End, New Jersey 1893 - New York 1967). Kızlık adı *Rothschild* idi. İlk manzum yergi kitabı *Enough Rope* (Bu Kadar İp Yeter) [1926] ile üne ulaştı. En önemli şiirlerini *Not So Deep as a Well* (Bir Kuyu Kadar Derin Değil) [1936] adı altında topladı. Küçük hikâyeleri ise *Here Lies* (Burada Gömülü) [1939] kitabında yer alır. Arnaud d'Usseau ile birlikte yazdığı *Ladies of the Corridor* (Koridordaki Hanımlar) [1954] en başarılı oyunlarından biridir. Gerek yergi şiirleri, gerek *Big Blonde* (Büyük Sarışın) gibi bazı kısa hikâyeleriyle Birinci Dünya savaşı sonrası edebiyatına yenilikler getirdi. (M)

PARKER (George Howard), amerikalı zoolog (Philadelphia, Pennsylvania 1864 - Cambridge, Massachusetts 1955). 1887'de Harvard üniversitesini bitirdi. 1888-1891 Arasında aynı üniversitede zooloji dersleri verdi. İlk deneyci zoologlardan olan Parker, sinir sistemleri, duyu organları ve balıklarla sürüngenlerde renk değişmelerine yol açan mekanizmalar üstünde incelemeler yaptı. Zooloji ve biyolojiyle ilgili birçok eser yazdı: *The Elementary Nervous System* (Sinir Sistemi) [1919]; *Smell, Taste, and Allied Senses in the Vertebrates* (Omurgalılarda Koku, Tat ve Birleşik Duyular) [1922]; *What Evolution Is?* (Evrim Nedir?) [1925]; *Color Changes of Animals in Relation to Nervous Activity* (Sinirsel Davranışla İlgili olarak Hayvanlarda Renk Değişimleri) [1936]; *Animal Colour Changens and Their Neurohumours* (Hayvanlarda Renk Değişimleri ve Sinirsel Salgılar) [1948]; Ayrıca *The World Expands* (Dünya Genişliyor) [1946] adlı bir otobiyografisi vardır. (M)

PARKER (Horatio William), amerikalı besteci, orgcu ve öğretmen (Auburndale, Massachusetts 1863 - Cedarhurst, New York 1919). Müzik öğrenimini Boston'da yaptı, üç yıl Münih'te kaldı, sonra New York'a gitti ve orada öğretmen olarak çalıştı, şehrin kiliselerinde, org çaldı ve koro yönetti (1886-1893). Daha sonra Boston Trinity kilisesinde bulundu ve 1894'te Yale Üniversitesinde müzik profesörü oldu. Eserleri: *Hora Novissima* (1893), *The Legend of St. Christopher* (Aziz Christophorus Efsanesi) [1898]; *A Wanderers Psalm* (Bir Gezginin Mezmuru) [1900] oratoryolar; *Mona* (1912), *Fairyland* (Periler Ülkesi) [1915] adlı operalar; birçok orkestra, oda orkestrası, org, piyano ve insan sesi için parça. Parker amerikan bestecileri arasında bir öncü olmakla beraber büyük ölçüde alman romantizminin etkisinde kaldı. (M)

PARKER (Richard), ingiliz deniz subayı (1767 ? - 1797). Kuzey Denizi donanmasında erlerin ağır yolsuzluklar yüzünden çıkarttıkları isyanın başına geçti; teslim olmağa yanaşmayan bazı isyancılarla yakalandı ve asıldı. (L)

PARKER (sir Hyde), ingiliz amirali (1739-1807). Tarafsız devletlerin ittifakını bozmak amacıyle kurulan ve amiral Nelson'un da görevli bulunduğu filoya kumandanlık etti. Kararsızlığı, yardımcısı Nelson'un atılganlığını önleyemedi. Nelson zaferin kazanılmasını sağladı ve onun yerine kumandanlığa getirildi. (L)

PARKER (sir William), ingiliz amirali (Almington Hall, Staffordshire 1781 - ay.y. 1866). Genç yaşta Fransız devrimi ve İmparatorluk devri savaşlarında başarı kazandı. 1830'da tuğamiralliğe yükseldi. Lord Melbourne'un liberal kabinelerinde (1831 ve 1841) deniz bakanlığına getirildi. 1841'de Çin'deki filo kumandanlığına tayin edildi ve general Gough ile işbirliği yaptı. Çu-San ve Ning-po'yu ele geçirdikten sonra Nankin önüne geldi ve Çin hükûmetini barışa zorladı. 1851'de koramiralliğe yükseltildi. 1854'te Plymouth liman başkanı, 1862'de Büyük Britanya ikinci amirali, 1863'te de oramiral oldu. (L)

PARKER (Theodore), amerikalı protestan rahibi (Lexington 1810 - Floransa, İtalya 1860). Channing'in öğrencisi ve Emerson'un dostuydu. Vaız ve konferanslarını *A Discourse on Matters Pertaining to Religion* (Dinle İlgili Kanunlar Üstüne Konuşma) [1841-1842] başlığı altında topladı. Liberaller arasında uyandırdığı muhalefete rağmen, yaygınlaşan ünitarizmin öncüsü oldu. Aynı zamanda ateşli bir kölelik aleyhtarı idi. (L)

PARKERLEME i. (*parkerlemek*'ten *parkerle-me*). Metalürji. Demirden yapılmış parçaları fosfatlama yoluyle koruma usulü. (FOSFATLAMA da denir.)

— ANSİKL. Coslett'in ilk denemelerinden sonra, Allen ve Richard *parkerleme*'nin patentini aldılar. Bu işlemde, yağlarından temizlenen parça, ortalama bir saat süreyle, demir fosfat, fosforik asit ve manganez dioksitten meydana gelmiş kaynar bir çözeltiye daldırılır. Sıcak bir yağ banyosunda yapılan ikinci işlem, yüzeydeki gözeneklerin tıkanarak parçanın daha kullanışlı hale gelmesini sağlar. Bu koruma usulü özellikle karoseri saçlarına çok sık uygulanır; çünkü saçların nemli havada kalmasından doğacak paslanmayı önler, çekme sırasında şekil değiştirmesini kolaylaştırır ve yüzeye sürülecek boyanın iyi tutmasını sağlar. (L)

PARKERLEMEK geçl. f. (*Parker*'in adından *parker-le-mek*). Metalürji. Bir madeni, *parkerleme* usulüyle oksitlenmeye karşı korumak. (L)

PARKERSBURG, A.B.D.'de (Batı Virginia) şehir, Little Kanawha ve Ohio ırmaklarının kavşağında; 44 800 nüf. Irmak limanı. Tarım pazarı. Maden kömürü, petrol ve tabiî gaz üreten bir bölge yakınında sanayi merkezi. Metalürji; petrol malzemesi; kimya ve besin sanayii. (L)

PARKES, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kasaba, Sydney'in yaklaşık olarak 300 km batısında; 6 900 nüf. Altın madenleri. Dünyadaki radyoteleskopların en güçlülerinden biri 1961'de burada hizmete girdi. Bu teleskop, beş milyar ışık yılı öteden yayınlanan radyo dalgalarını alabilir. (L)

PARKES (Alexander), ingiliz kimyacısı ve mucidi (Birmingham 1813 - West Dulwich, Londra 1890). Daha sonra Birmingham'daki Elkington'lar firmasında Dökümhane bölümü şefi oldu. Burada bazı elektro-metalürji metotları üstünde çalıştı. Çiçekleri, birtakım ince ve dayanıksız nesneleri elektroliz ile kaplamayı başardı. Bu metodu kullanarak gümüşle kapladığı bir örümcek ağını Prens Albert'e hediye etti. 1841'de kauçuk kullanarak bazı eşyaları su geçirmez hale getirmeyi başardı. Bu metoda bugün *soğuk kükürtleme* adı verilmektedir. (M)

PARKES (Edmund Alexander), ingiliz hekimi (Bloxham, Oxfordshire 1819 - Bittern, Southampton yakınları 1876). Londra'da okudu. 1842-1845 Arasında Hindistan'da askerî cerrah olarak bulundu. Daha sonra Londra'da çalıştı ve birçok makale yayımladı. 1855'te, Kırım savaşı sırasında Türkiye'ye gönderildi. Erenköy'de (Çanakkale) bir hastahane kurdu ve yönetti (1855-1856). 1860'ta Chatkam'da kurulan askerî tıp okulunda öğretmenlik yaptı. Parkes, modern sağlık bilgisinin ve temizlik anlayışının kurucularından sayılır. (M)

PARKES (sir Harry Smith), ingiliz diplomatı (Birchills Hall, Walsall yakınları, Staffordshire 1828 - Çin'de 1885). 1842'den itibaren Uzakdoğu'da görev aldı. Özellikle İkinci Çin savaşında önemli rol oynadı (1856-1860). [L]

PARKES (sir Henry), avustralyalı siyaset adamı (Stoneleigh, Warvickshire 1815 - Sydney 1896). Avustralya'ya göç etti (1839), orada *Empire* adlı liberal gazeteyi kurdu (1849). Yasama meclisine seçildi (1854). Avustralya kendi kendini yönetme hakkını kısmen ona borçludur (1858). Martin kabinesinde sömürgeler bakanı (1866), sonra başbakan (1872-1875, 1877, 1878-1883 ve 1887-1891) oldu ve 1891'de Avustralya Commonwealth'ını kuran Sydney konvansiyonuna başkanlık etti. (L)

PARKİA i. (kâşif Mungo *Park*'ın adından). Tropikal bölgelerde yaygın bitki; en çok Amazon havzasında bulunur. (Küstümotugillerden.)

— ANSİKL. *Parkia*, tüysü yapraklı bir ağaçtır; yaprakları küçük kulacıklı bir sürü yapracıktan meydana gelir. Kırmızı renkli olan çiçekleri uzun yuvarlak sorguç şeklindedir; uzun ve yassı badıcında pek çok tohum bulunur. En yaygın yirmi türünden bazıları: *Parkia filicoidea* 20 m boyunda bir ağaçtır; «un ağacı» denen *P. biglobosa* özellikle Sudan'da yetişir; bunun kavrulmuş tanelerini zenciler yiyecek olarak kullanır. (L)

PARKİNSON (James), ingiliz hekimi (Hoxton, Middlesex 1755 - Londra 1824). 1817'de titremeli felcin tanımlamasını yaptı. Bu hastalığa Parkinson adı verildi. (L)

Parkinson hastalığı, titreme, kaslarda katılık, istemli hareketlerde azalma (bu durum hastaya donmuş gibi bir görünüm verir) şeklinde beliren hastalık. *Eşanl.* TİTREMELİ FELÇ.

James Parkinson tarafından 1817'de tanımlanan titremeli felç, aslında felç değildir; hastanın hareketsizliği, donmuş görünüşü kasların katılığından ve akinezi denen özel bir bozukluktan ileri gelir; akinezi kasları oynatabilme yeteneğinin kaybolmasıdır; kas katılığının sebebi ise belli değildir; dururken az veya çok şiddetle titreme parkinson hastalığının üçüncü ve en büyük belirtisidir. Bozukluğun merkezi beynin tabanındaki boz çekirdeklerdir (*globulus pallidis* ve özellikle *locus niger*). Klinik bozukluklar başlıca iki durumda (1. damar sertliğinin rolü sağlam bir şekilde tespit edilmemiş olmakla beraber olgunluk yaşında [ihtiyarlık öncesi veya ihtiyarlık Parkinson hastalığı]; 2. von Economo letarjli beyin iltihabının çok uzak bir sonucu olarak [beyin iltihabı sonrası Parkinson hastalığı]) ortaya çıkabilir. Bazen birtakım zehirlenmelerden (karbon sülfür, karbon oksit, manganez zehirlenmesi), enfeksiyonlardan, art arda gelen beyin travmalarından (boksörlerde), sonra da Parkinson hastalığı görülür. Tedavi için skopolamin, atropin ve birkaç yıldan beri de sentetik bazı ilâçlar kullanılmaktadır; son yıllarda bulunan bu sentetik ilâçlar titremeden daha çok kas katılığına iyi gelmektedir. Parkinson hastalığını yatıştırmak için çeşitli cerrahî müdahaleler öne sürülmüştür; bunlardan en çok kullanılanı *globus pallidus*'un uç bölgesindeki sinir yollarını kesmeyi öngörür. Bk. PALLİDEKTOMİ. (L)

PARKİNSONİA i. (XVII. yy. ing. botanikçilerinden John *Parkinson*'un adından). Dikenli çalı. (Erguvangillerden.)

— ANSİKL. *Parkinsonia*'nın hoş kokulu sarı çiçekleri vardır. Meyvesi düğümlü ve uzun bir badıç şeklindedir. Bilinen üç türü de tropikal bölgelerde yetişir: bunlardan ikisi Amerika'da, biri Afrika'da bulunur. *Parkinsonia aculeata* Amerika'da koruyucu çit olarak kullanılır. (L)

PARKİNSONIA i. Paleont. Değirmi kavkılı, geniş göbekli, üzeri keskin kabarık çizgili ammonit. (Orta Jüra tabakalarında bulunur.) [L]

PARKMAN (Francis), amerikalı tarihçi (Boston 1823 - Jamaica Plain, Massachusetts 1893). *France and England in North America* (Kuzey Amerika'da Fransa ve İngiltere) [1865-1892] adlı bir kitap ve amerikan tarihi üstüne çeşitli eserler yazdı. (L)

PARKS (William Arthur), kanadalı paleontolog (Hamilton, Ontario 1868 - Toronto 1936). Toronto üniversitesini bitirdi, aynı üniversitede Jeoloji bölümünün başına geçti. Özellikle Alberta dinozorları üstünde çalıştı, birçok eser yayımladı: *Building and Ornamental Stones of Canada* (Kanada'da Yapılar ve Süsleme Taşları) [1912-1914, iki cilt]; *Elementary Geology with Special Reference to Canada* (Jeoloji Temel Kitabı ve Kanada'dan Örnekler) [1922 - A. P. Coleman ile birlikte]. (M)

PARKUR i. (fr. *parcours*). Spor. Binicilik, bisiklet v.b. bazı yarış ve koşularda yarışmaların yapıldığı yol. || Golf oyununda kulüp binası dışında kalan golf sahasının kapsadığı yer.

— Dy. *Serbest parkur,* belirli bir demiryolu şebekesi üzerinde, bazı şartlarla bir üçüncü kişiye tanınan tren işletme hakkı.

— Denizc. *Yarış parkuru,* yelken yarışlarına katılan teknelerin takip etmek zorunda olduğu yol. (Genellikle üçgen biçiminde olan bu yol, şamandıra veya diğer işaretlerle belirlenir. Teknelere orsaya yol aldırmak için üçgenin bir kenarı rüzgâr yatağındadır. Orsaya seyir iyi tekne ve usta dümencilerin değerlendirilmelerini sağlar.) [L]

PARKURİ i. Guyana'da yetişen, guttiferaceae familyasından birçok bitkilerin (*Clusia rosea; platonia*) oduncuna verilen ad. (Brezilya'da yetişen *sarı parkuri* [*Platonia insignis*] veya *ubukari* oldukça sert, kolay işlenen, iyi cilâ tutan bir odundur; marangozlukta kullanılır.) [L]

PARLAİS, bugün **Barla.** Esk. coğ. Anadolu'da (Lykaonia bölgesi) Beyşehir gölü kenarında şehir. Roma imparatoru Augustus'un kurduğu bir roma sömürgesidir. Sikkeleri üzerinde bir gemi tasviri bulunur. (M)

PARLAK sıf. (*parlamak*'tan *parla-k*). Parlayan, ışıldayan: *Gene böyle bir gündü [...] Parlak güneş, mavi gök, çarşaf gibi deniz ve dev apartmanların hayranlığını içinde taşıyarak eve istemeye istemeye dönmüştüm* (Orhan Kemal). *Göreceksiniz, o parlak çizmelerini, idam edilmeden önce bana vasiyet edecek ...* (S. Kocagöz). || Berrak, aydınlık: *Rüzgârsız, parlak bir sabah her tarafı parlatıyor, apartmanların pencerelerinden hizmetçi kızlar öteberi silkiyorlardı* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Dikkat çekecek kadar başarılı: *Bu hareketten parlak bir netice almayı kuvvetle memul ediyordu* (Atatürk). *Parlak bir öğrenci.* || *Argo.* Güzel yüzlü (delikanlı). [M]

PARLAKKUŞGİLLER çoğl. blş. i. Hepsi Amerika'da yaşayan jakamarlarla (galbula) benzeri cinsleri kapsayan kuş familyası. (Piciformes takımından.) [L]

PARLAKLAŞMAK dönşl. f. (*parlak*'tan *parlak-la-ş-mak*). Parlak bir hal almak, parlaklık kazanmak. (M)

PARLAKLIK i. (*parlak*'tan *parlak-lık*). Parlak olma hali: *Güneşin parlaklığı gözü kamaştırır.* || *Mec.* İlgi ve dikkat çekici olma: *Demek istediklerinin büyüklüğüne, parlaklığına vuruluyor, kelimelerinin yerinde olup olmamasına, birbirine yakışıp yakışmamasına bakmadan yazıp gidiyorlar* (N. Ataç).

— Astron. *Bir yıldızın parlaklığı,* bir yıldızın göz üzerinde yarattığı az veya çok şiddetli etkiyi belirleyen nicelik. Bk. ANSİKL.

— Boya. Bir boya tabakası üzerinde yansıyan ışık akısının gelen ışık akısına oranı.

— Miner. Bk. ANSİKL.

— Opt. Bir yüzeyin ışık şiddetinin, uzaktaki bir gözlemci tarafından görünen alanına bölümü. (Parlaklık birimleri stilb ve nit'tir. Uygulamada genellikle blondel kullanılır. Bir stilb 31 400 blondel değerindedir.)

— Televizyon. Televizyon alıcılarında, görüntünün meydana geldiği flüorışıl ekranın aydınlığı.

— ANSİKL. Astron. *Bir yıldızın parlaklığı,* gözlemcinin gözünden geçen ve yıldızdan gelen ışınlara dik olan birim yüzeydeki bir ekran üzerine düşen ışık akısıyle veya yıldızın ışığının bu ekran üzerinde meydana getirdiği aydınlanma* ile tanımlanır. Astronomide bir yıldızın parlaklığı, büyüklüğü* veya çoğu zaman kadir*i ile belirtilir.

— Miner. *Parlaklık* minerallerin özelliklerinden biridir ve mineraller renkleri sayesinde bu özelliği çok iyi ortaya koyarlar. Bir mineralin parlaklığı, yansıttığı ışığın şiddetine ve yüzeyinde meydana gelen çeşitli yapı değişikliklerine bağlıdır. Parlaklığın başlıca tipleri şöyle sıralanabilir: *maden parlaklığı,* madenlere has bir parlaklık tipidir ve çoğu zaman madenlerle ametalleri ayırt etmeğe yarar; *cam parlaklığı; elmas parlaklığı,* maden ve cam parlaklığı arasında bir geçiştir ve mineralojide, ışığı kırma gücü fazla olan minerallerin çoğunda, msl. elmas, zirkon, kurşun karbonat, v.b.'de bu parlaklık görülür; *sedef parlaklığı* (izlanda spatı, mika, lamak alçı taşı); *ipek parlaklığı,* mineral liflerinin çok sıkı olarak toplaşmasından ileri gelir; *yağlı parlaklık,* kırık yüzeyleri sanki yağla ovulmuş gibi parlayan bazı minerallerde (yağlı kuvars) görülür; *reçine parlaklığı,* bazı bitüm çeşitlerinde ve opallerde dikkati çeker. (LM)

PARLAMA i. (*parlamak*'tan *parla-ma*). Parlamak işi.

— Petr. *Parlama noktası,* bir petrol ürününün tutuşma sıcaklığı. (Bu sıcaklık, gazyağı için 40° C'tan, gazoil ve fuel-oil'ler için de 70° C'tan düşük olmalıdır. Numune küçük bir kapta ısıtılır, çıkan buharların tutuşabileceği en düşük sıcaklık tespit edilir.) [L]

PARLAMAK geçz. f. (onomatope *par*'dan *par-la-mak*). Kuvvetli bir ışık çıkarmak, ışık saçmak: *O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak, / O benimdir, o benim milletimindir ancak!* (M. Â. Ersoy). *Güneş denizde parlarken kaynıyor, eriyor gibidir* (A. Ş. Hisar). || Bir ışık kaynağından gelen ışınları yansıtmak: *Temmuzun öğle güneşinde Sultanahmet camisinin kocaman kubbesi gözlerini yoracak kadar parlıyordu* (Kemal Tahir). || Tutuşup alev almak, alevlenmek: *Benzin birdenbire parlar.* || — *Mec.* Işıldamak: *Gözleri parladı, gülümsedi, bir ürperme geçirdikten sonra uzun uzun gerindi* (Orhan Kemal). *Feride'nin yüzünde bir çocuk sevinci parladı: —Ne güzel, ne güzel!* (R. N. Güntekin). || Ün kazanmak, yükselmek, tanınmak: *Bu oyuncu son zamanlarda parladı. Zekâsıyle parlamak.* || Birdenbire kızarak bağırmağa başlamak, sinirlenmek, öfkelenmek, hiddetlenmek: *Ben kızıp sövüyorum, herifin yüreği rahat... «Hele dur! Birden parlamayalım!» diye gülüyor* (Kemal Tahir). *Annem bu sözlerimi babama anlatır, babam tabiî parlar* (Orhan Kemal). || *Esk.* [Atmaca için] Avının üzerine atılmak.

— Avc. Kuşa havalandığı anda ateş etmek.

— Binic. [At için] Binicisinin kontrolundan çıkmak. (M)

PARLAMENTARİZM i. (fr. *parlementarisme*'den). Hükümet üyelerinin seçim sonucu kurulmuş yasama meclislerine veya bunlardan birine karşı ortaklaşa sorumlu oldukları siyasî sistem.

— ANSİKL. *Parlamentarizm,* temsilî rejim şekillerinden biridir. Bakanları Meclislere karşı sorumlu kılarak, yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ayırımı hafifletmiş olur. Meclislerde teşebbüs ve söz hakkına sahip kılınan hükûmet, yasama çalışmasına katılır; kanunları kabul eden, bakanlar kurulunu düşürebilen parlamento ise, hükûmet siyasetini etkileme imkânını elinde tutar. Bu rejim bazı değişikliklerle pek çok avrupa (İngiltere, Fransa, İskandinavya, Batı Almanya, İtalya, Türkiye v.d.) ve diğer kıtalar (Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada v.d.) ülkelerinde uygulanmaktadır; bu rejimin karşısında, tek ve tam yetkili bir meclis (msl. Konvansiyon meclisi) veya kişisel iktidar taraftarları (imparatorluktan, plebisit ile yönetimden yana olanlar) yer alır. Parlamenter rejim, A.B.D.'de uygulanan ve tüm kuvvet ayrılığı ile bakanların zaten çalışmalarına katılamadıkları meclislere karşı sorumlu olmayışı esasına dayanan, temsilî rejimden de ayrılır. (L)

PARLAMENTER sıf. (fr. *parlamentaire*). Parlamentolu, parlamentoya dayanan. || *Parlamenter rejim.* Bk. PARLAMENTO *rejimi.* || İ. Parlamento üyesi. (M)

PARLAMENTO i. (*parlare,* konuşmaktan ital. k.) Huk. ve Siyaset. Yasama organını meydana getiren meclis veya meclislerin bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Parlamentonun feshi.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Parlamento sancağı,* Milletlerarası İşaret kodunda «P» harfi karşılığı olan işaret bayrağı. (Bir ticaret gemisinde puruva direğinin [baş direk] tepesine çekilince, «herkes gemiye dönsün, sefere kalkılacaktır» anlamına gelir.)

— Siyasî kuruluşlar ve Tar. *Parlamento rejimi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Parlamento* terimi, tek meclisli yasama organında bu meclisi, çift meslisli sistemlerdeyse her iki meclisi birarada ifade eder. Bu genel anlam, parlamentonun yasama görevi açısından söz konusudur. Buna karşılık, çoğunlukla kullanılan «parlamentonun feshi» teriminde yer alan parlamento sözü, yalnız millet meclisi anlamını taşır. Nitekim Türkiye'de parlamentonun feshine ilişkin bugünkü anayasal düzenleme de sadece Millet meclisini konu almıştır. Türkiye'de, hukukî yetki ve görevleri bakımından ilk parlamento 1876 Anayasasının öngördüğü Meclisi* Mebusan'dır. Daha sonraki değişiklikler ve öteki anayasalar da, değişen rejim, sistem ve hattâ devlet şekillerine rağmen parlamento kurumunu muhafaza etmiştir. 1961 Anayasasının sistemine göre Türk parlamentosu, Cumhuriyet Senatosu ile Millet meclisini ifade eder.

● *Parlamentonun feshi,* parlamenter rejimin sonucudur. Parlamenter sistemin temel ilkesi yasama ve yürütme güçleri arasında, demokrasi lehine bir eşitlik ve dengedir. Yasama organının çeşitli denetim yetkilerine karşılık yürütme organına parlamentonun feshine gidebilme imkânı tanınmıştır. Ancak, parlamentonun feshi her zaman mutlaka parlamenter rejimin bir sonucu olarak gerçekleşmez. Nitekim, 1876 Anayasasının padişaha tanıdığı bu yetki, parlamentonun, padişahın başında bulunduğu yürütme organını denetleme imkânı çok sınırlı olduğundan, aslında saltanatın geleneksel gücünün bir belirtisi niteliğindedir. İkinci Meşrutiyetten sonra yapılan değişiklikler ise, gerçekte parlamentoya hâkim olan siyasî partinin amaçlarına hizmet için öngörülmüştür. 1921 ve 1924 Anayasalarında parlamentonun feshi konusuna yer verilmemiş, buna karşılık 1961 Anayasası, Millet meclisi seçimlerinin cumhurbaşkanı tarafından yenilenmesi şeklinde ve gerçekleşmesi zor şartlarda parlamentonun feshini kabul etmiştir. Bu şartlar şunlardır: 1. on sekiz aylık bir süre içinde gensoru veya görev sırasında güven istemi sonucu Bakanlar kurulu iki defa düşmüş olmalıdır (çekilme, basit çoğunlukla güvensizlik oyu verilmesi veya göreve başlarken güvenoyu alamama gibi durumlar fesih sebebi değildir); 2. bu süre içinde iki defa düşürülen Bakanlar kurulu, üçüncü defa güvensizlik oyu almalıdır; 3. cumhurbaşkanı, başbakanın müracaatı üzerine, meclislerin başkanlarına danışarak seçimlerin yenilenmesine karar vermelidir. Cumhurbaşkanı bu kararında serbesttir. Yenilenme kararı *Resmî Gazete*'de yayımlanır ve hemen seçime gidilir. Seçime kadar meclisin görevi devam eder.

— Siyasî kuruluşlar ve Tar. *Parlamento rejimi.* Kamu güçleri ancak şu üç sistem çerçevesi içinde düzenlenmesi halinde bir demokrasinin işleyebileceği genellikle kabul edilmiştir: 1. *meclis rejimi.* Burada, milletin seçtiği kimseler, yasama ve yürütme fonksiyonlarını bir arada yerine getirirler; 2. *başkanlık rejimi.* Burada, ikisi de milletin seçtiği iki eşit organ işbirliği halindedir: başkan ve parlamento. Bunların birincisi, görev süresi boyunca hükûmet fonksiyonunu elinde tutmakla beraber parlamento tarafından siyasî bakımdan sorguya çekilemez. Ama kendisi de, parlamento ile aralarında çıkacak anlaşmazlıklar için iki genel seçim arasında halkın oyuna başvuramaz (dolayısıyle, bu oylamalar birbirine oldukça yakın tarihlerde yapılmalıdır); 3. *parlamento rejimi.* Burada, prestij ve nüfuz bakımından eşit iki organ birarada bulunur ve işbirliği yapar: hükûmet veya kabine ile parlamento. Bu iki organın birbirlerini karşılıklı olarak sınırlamak amacıyle, birbirleri üstünde etki göstermesi asıldır. Siyasî alanda, bakanlar, ortaklaşa olarak parlamentoya veya çift meclis olduğu hallerde halkın dolaysız oyu ile teşekkül etmiş meclise karşı sorumludurlar. Buna karşılık, hükûmet, parlamentoyu veya hiç değilse, karşısında siyasî bakımdan sorumlu olabileceği meclisi feshedebilir. Seçim suretiyle halkoyuna başvurmaları arasındaki süresinin uzatılabilmesi imkânı, yürütme gücünü temsil eden organın ikileşmesi gereğini doğurur. İktidarın sürekliliğini ve devletin iki organı arasında bir çeşit hakemliği sağlamak üzere, siyasî sorumluluk taşımayan bir unsurun (hükümdar veya cumhurbaşkanı) bulunması bunun sonucudur. Hükümdar söz konusu değilse, cumhurbaşkanının görev süresi, yeter derecede uzun olmalıdır; ayrıca cumhurbaşkanı hiç bir vakit parlamentonun vesayeti altında bulunmayacak şekilde tayin edilmiş olmalıdır.

● *Parlamentonun tarihî gelişmesi.* Parlamentonun çok eski, tarihi bir geleneği vardır. Bazı tarihçiler, önce karar verici sonra temsilî bir kurum olarak parlamentonun menşeini, Franklar devrinde de muhafaza edilen eskiçağ germen halk meclislerine dayandırır; ama daha yaygın olarak kabul edilen görüş, parlamentonun ortaya çıkışını, Ortaçağda, devlet idaresiyle ilgili konularda akıl danışmak için zaman zaman kral tarafından toplantıya çağırılan eşraftan kurulu meclise bağlar. Bu toplantılarda, doğrudan doğruya derebeyler (bazen de gönderdikleri temsilciler) ile kilise yüksek görevlilerinden (Curia regis) meydana gelen bir meclis oluşurdu; bu meclis, kralın gücü ile derebeylik sözleşmesindeki karşılıklı hak ve ödevler arasında bir denge kurmağa yarardı. Kral, derebeylik sözleşmesinde yer almayan bir durumla (meselâ, vasallık antlaşmasında öngörülmemiş olan yeni bir verginin konması, yeni bir savaşın başlatılması veya barış yapılması) karşılaş-

İngiliz parlamentosu Westminster Hall (1747) R. Parr'ın eseri

Foto. LAROUSSE

tığı zaman, bu durumu meclise duyurmak zorundaydı; toplanan meclis, ülkenin durumuyle ilgili düşüncelerini ve halkın şikâyetlerini krala bildirirdi. Daha sonra (XIV. yy.a doğr.), soyluların ve yüksek din adamlarının giderek artan gücünü frenlemek için, yeni yeni oluşan tacir burjuva sınıfının da, adları ülkeden ülkeye değişen bu parlamentolara (Fransa ve Piemonte'de *États généraux,* Sardigna'da *Stamento,* Napoli ve Sicilya'da *parlamento,* İspanya'da *cortes* v.d.) katılmasına karar verildi; ve tacir burjuvalar, derebeyi ve din adamlarına oranla daha kalabalık olduklarından ister istemez temsilî sisteme baş vurmak gerekti. Ne var ki bunlar, fazla yaygın ve tutarsız konulara duydukları ilgi yüzünden, parlamento çalıştırmaları için zararlı görüldüler. Birara, hangi çevrelerin sözcülüğünü yapacakları bağlayıcı yetki kararlarıyle (*mandato imperativo*) belirlendiyse de, bu hal de parlamentoların işleyişini engelledi. Krallar, temsilcilerin yetkisini sınırlamaktan zamanla vaz geçtiler. Parlamentonun etki ve yetkisini azaltan diğer bir uygulama, üyelerinin halkoyuyle değil, resmî makamlarca seçilmesinden ileri geldi (msl. Fransa'da *Tiers États*). XVI. yy.dan sonra Kıta Avrupası'nda kralların gücü giderek artınca, parlamentolar çok seyrek olarak toplantıya çağırılmağa başladı ve sonunda siyasî alandan bütünüyle silindi. Avrupa'nın öbür ülkelerinde parlamentolar gerilerken, yalnız Sicilya parlamentosu (XIX. yy. başına kadar) ve özellikle İngiliz parlamentosu ayakta kalmayı başardı; Britanya parlamentosu yalnız yaşamakla kalmadı aynı zamanda evrimini devam ettirdi ve Fransız ihtilâlinden sonra mutlakıyet idaresine son veren bütün ülkelere örnek oldu.

● *İngiliz parlamentosu.* İngiltere parlamentosunun kaynağı, Ortaçağdaki *Curia regis*'tir. Pratik ihtiyaçlar, kısa zamanda, sarayı, tam yetkili bir meclis veya parlamento ile yetkileri kısıtlı, sürekli ve çalışması daha esnek bir meclis, yani Özel konsey olmak üzere ikiye ayırmıştı. Ortaçağda, «parlamento» kelimesi kral tarafından toplanan ve özel konseyden daha geniş olan her çeşit meclis için kullanıldı. Önceleri, böyle bir toplantıya katılmayı bir angarya sayan soylular, çok geçmeden, bunda menfaatleri olduğunu anladılar ve 1212 *Magna Carta*'sı da kralın statüleri onaylatmak için gerekli olan parlamentoların önemini otaya koymuş oldu. Böylece bu müessese, daha Ortaçağdan itibaren gelişti ve özellikle ikiye bölündü. Temel ve başlangıç organı olan Lordlar kamarası yanında, XIV. yy.da bir Avam kamarası da ortaya çıktı ve vergi konmasındaki rolü ona kısa zamanda, gittikçe artan bir önem kazandırdı. Lancaster'ler zamanında, meclisin zımnen kabul edilmiş olan malî, hukukî, hattâ teşriî rolü, daha siyasî bir niteliğe büründü. 1399 İhtilâli, parlamentonun onayıyle meşruluk kazanmağa çalıştı. Böylece kral, tacını, hem haklarına, hem de milletin rızasına dayandırmış oluyordu. Tudor'lar devrinde yeni bir denge bulunmuştu: monarşi, etkilemesini bildiği bir parlamento ile anlaşmış olarak ülkeyi yönetiyordu. Evrim, XVII. ve XVIII. yy.larda tekrar başladı ve hızlandı. Stuart'ların düştükleri hatalar otoriter monarşi ile kesin bir ayrılışın belirtisi olan 1642 ve 1649 ihtilâllerine yol açtı. 1688 İhtilâli, parlamentonun başarısını daha da perçinledi. Öte yandan, XVII. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıkan kargaşalıklar partilerin doğmasına sebep oldu. Bunlar parlamentonun siyasî faaliyetini canlandırdı ve ona modern görünüşünü kazandırmakta yararlı oldu. Hannover hanedanının (1714-1760) ilk iki kralı, yabancı bir taht üstünde tedirginlik duydukları ve jakoben tehlikesinden endişelendikleri için, yalnız «Whig» partisine (Liberal parti) dayanmanın doğru olacağını sandılar. Böylece yürütme gücünün gerçek yönetimi kabineye geçti ve bir başbakan ortaya çıktı. Başbakan ise, Lordlar kamarasından çok Avam kamarasında aranması gereken bir parlamento çoğunluğuna dayanmak gerektiğine inandı. Öte yandan, XVIII. yy. ortasında hizipler halinde bölündükten sonra, iki büyük parti, yüzyıl sonlarına doğru yeniden toparlandı. Böylelikle sonraki hükümdarların zaafı yüzünden büsbütün sağlamlaşan bir parlamento rejimi fiilen hazırlanmış oldu. XIX. yy.ın başlarında bu rejim iyice kurulmuştu. En önemli rol Bakanlar kurulundaydı ve bu kurul parlamento karşısında sorumluydu. Avam kamarası tartışma götürmez şekilde temel unsur olmuştu ne var ki kamuoyu tam anlamıyle temsilde yeterli değildi (birçok kasaba gerilemişti; yeni şehirler temsilden yoksundu; oy kullanma hakkı kısıtlanmıştı). Parti hükûmeti, iki büyük partinin sırasıyle iktidara gelmesi şeklinde yerleşti. Bunlar, 1832'den önce «whig» ve «tory» partileri, sonra liberallerle muhafazakârlar, aşağı yukarı otuz yıldan beri de «işçiler»le muhafazakârlardır. Görevleri iyice belirlenmiş olan ve önce İngiltere'yi ve daha sonra imparatorluğu temsil eden parlamento, XIX. yy.da ve XX. yy. başlarında demokratlaşma yönünde gelişme gösterdi. Bir dizi seçim reformu Avam kamarasının hem coğrafî, hem sosyal temsil gücünü ıslah etti (1832, 1867, 1884, 1885 kanunları; genel seçim hakkını kabul eden 1918 kanunu). Öte yandan, Lordların Avam kamarası yararına zayıflaması da 1911 ve 1948 kanunlarından sonra, tamamen kesinleşti. Britanya parlamentosu aracılığıyle siyasî demokrasinin zafer kazanması ise, dünyada yeni bir denge yarattı.

● *Fransız parlamentoları.* XIII. yy.ın ortalarında, Curia regis'in dağılmasıyle, bir idarî kısım veya parlamentum ortaya çıktı. Parlamentum, Krallık sarayının İhtilâflar salonunda toplanıyordu (1247-1250). Az sonra, bir Müracaat salonu (1296) ve bir İddia salonu (1308) açıldı. Büyük salon, yani İhtilâflar salonu en önemli sivil konuları yargılar, müracaatların önemini takdir eder, İddia salonunda verilen hükümleri değiştirirdi. İddia salonunda, örf ve âdet hukukuna göre değerlendirilen iddialar dinlenirdi.

Charles IV (1380-1422) devri sonunda, parlamenterler (parlamento üyeleri) siyasî bakımdan hiziplere ayrıldılar. Bir kısmı, Paris parlamentosundaydı; veliaht Charles taraftarı olanlar ise, Poitiers parlamentosunda gruplaşmışlardı.

Memleket içindeki başlıca şehirlerde yeni parlamentoların açılması, Paris parlamentosunun kanun koyma yetkisinin kısıtlanmasına yol açtı. Ancak, Paris parlamentosu siyasî bir rol oynamağa başladı. Kral, bu parlamentoya, kanun ve kararnameleri inceleme ve itirazları dinleme yetkisini verdi.

Bu onaylamadan geçmeyen kral kanunları hükümsüz sayılırdı. Ancak, kral, «lit de justice» adı verilen bir tören sırasında, parlamentoyu, bir kanunu kabul etmeğe zorlayabilirdi. Bu tören sırasında kral, parlamentoya gelirdi.

XVII. yy.da, Louis XIV, parlamentoyu genişletti ve dokuz salonu kapsayacak hale getirdi (büyük salon, beş müracaat salonu, iki iddia salonu ve la Tournelle). Makamlar, para karşılığında zengin burjuva ailelerine ihale edilirdi. (Bunlara «cübbe asilleri» denmiştir.) Parlamento, krala karşı gelmek için gücünü sık sık kullandı. XVI. yy.da, Bologne antlaşmasının kabulüne karşı geldi (1516); Trento konseyi ve Nantes kararnamesine muhalefet etti. Henri III'ün ölümünden sonra, Ligue (Birlik) ile Henri IV arasındaki çekişmeye katılarak, Bourbon'ları tahta çıkarmış olmakla övündü. Marie de Médicis'nin naipliğini onayladı (1610) ve Anne d'Autriche'e, Louis XIII'ün vasiyetini bozma yetkisini verdi (1643). Yeni komiserlikler ve kraliyet amme hizmetleri teftiş memurlukları kurulduğunda, parlamento, krallığa, bir reform planını kabul ettirmek istedi (haziran-temmuz 1648). Ancak bu plan, Mazarin tarafından la Fronde karışıklıkları sonunda (1648-1653) ve bu karışıklıklar bahane edilerek önlendi. Louis XIV, 1673 ilâmları yoluyle, fermanları muhaliflere sunmadan önce tescilden geçirmeğe parlamentoyu mecbur etti.

XVII. yy. boyunca, parlamento, büyük yetki elde etmeğe çalıştı ve bu yolda çaba harcadı. Orléans dükü, parlamentoya, muhalefet hakkını tanımıştı (eylül 1715). Bu hak, naibe, Louis XIV'ün vasiyetine karşı gelme imkânını sağladı. Bu arada Law'un malî tedbirlerine karşı gelinmiş ve parlamentonun Pontoise'a taşınması gerçekleştirilmişti (1720). Parlamento, Paris başpiskoposuna karşı gelmiş, krallık kanunlarının savunucusu olduğunu iddia etmiş (1753) ve cizvitleri dağıtmıştı (6 ağustos 1762).

Maupeou, Choiseul'ün yerine bakanlığa geçince, 1771 nizamnamelerini ilân etti. Bunlar, idarî sistemi değiştiriyor, parlamentoyu da Paris haricine çıkarıyorlardı. Louis XVI, eski parlamentoyu reddetti (kasım 1774). Parlamento Turgot, Calonne ve Loménie'nin malî reformlarına karşı gelerek, «États généraux»nun toplantıya davet edilmesini zorunlu kıldı. États généraux'nun Millet meclisi haline gelmesi üzerine parlamentolar ortadan kalktı.

● *Çağdaş devletlerde parlamento rejimi.* İngiliz parlamentosundan yararlanmak suretiyle, temel anayasa ilkelerine dayalı olarak kurulan çağdaş devletlerin yasama meclislerinin başlıca özelliği, topluluğun genel çıkarlarının siyasî alanda temsil edilmesidir. Vatandaşlar doğrudan ve genel seçimle temsilcilerini seçerse, burada eksiksiz temsil edilme söz konusudur; buna karşılık, meclis sınırlı bir seçim sonucu (yani yalnız belli haklara sahip bir kısım yurttaşlar veya belli bir sınıftan olanlar tarafından seçilirse) kurulduğu zaman, temsil de sınırlıdır. Parlamentolar, ya güçleri eşit veya farklı iki meclisten ya da tek meclisten meydana gelir. Tek meclisli sistemde meclis, doğrudan doğruya halk tarafından temsil edilir; yalnız temsilcileri iller, bölgeler, bazı şehirler tarafından seçilen İspanya bu konuda bir istisna teşkil eder. Çift meclisli sistem (Büyük Britanya'da tarihî gelişmenin sonucudur), «klasik demokrasi» tipini benimseyen devletlerce, halkı çeşitli milletlerden meydana gelen federal devletlerce ve sosyalist halk demokrasilerince (msl. S.S.C.B. ve Yugoslavya) benimsendi. Bu sistemde halk meclisi (genellikle millet veya temsilciler meclisi adı verilir) doğrudan doğruya halk tarafından genel seçimle ve belli sayıdaki seçmen için bir temsilci esasınca seçilir; buna karşılık ikinci meclisler farklı ilkelerle, ama özellikle daha sınırlı seçmen tarafından seçilir. (İkinci meclis üyeliklerinin İngiltere'deki Lordlar kamarasında olduğu gibi veraset yoluyle babadan oğula geçtiği ülkeler de vardır.)

Demokratik ülkelerde parlamento, diğer anayasa kurumlarına karşı bağımsızlığını kesinlikle korur. Bu bağımsızlık, özellikle her meclisin bizzat hazırladığı iç tüzüğüyle, yaptığı işlerin başka devlet organlarınca denetlenmemesiyle, üyelerinin dokunulmazlık haklarıyle ve kendi başkanını bağımsız olarak seçmesiyle ortaya çıkar. Çok partili demokratik devletlerde parlamentoyu meydana getiren temsilciler parlamento gruplarına ayrılır; tek bir grup veya birleşen daha fazla grup parlamento çoğunluğunu, geri kalanlar (veya geri kalan) muhalefeti meydana getirir. Muhalefetin Büyük Britanya'daki görünümü farklıdır: orada muhalefet lideri resmî görevli sayılır ve devletten aylık alır.

Parlamentonun ilk toplantıya çağırılışıyle seçilişi (normal veya erken seçimle) arasındaki döneme «yasama dönemi» adı verilir ve bu süre devletten devlete değişir (en kısa süre A.B.D. Temsilciler meclisinindir: iki yıl; bu sürenin en uzun olduğu ülkelerden biri Güney Afrika cumhuriyetidir: senatonun yasama dönemi on yıl).

Parlamento rejiminde meclislerin başlıca görevi kanun yapmaktır. Her üyenin kanun teklif etme yetkisi vardır; bu teklif sürekli olarak çalışan komisyonlar tarafından incelenir ve daha sonra mecliste tartışılır, oylamaya sunulur ve millî anayasadan ve parlamento iç tüzüğünde belirtilen ölçütlere göre kabul veya reddedilir.

Bununla birlikte, yasama faaliyeti parlamentonun tek görevi değildir. Parlamentonun yasama görevine ayrıca yürütme ve yargılama görevi de eklenebilir. Yürütme görevleri arasında, özellikle hükûmetin parlamentoya karşı sorumlu olduğu devletlerdeki denetleme faaliyeti (güvenoyu, genel görüşme, soruşturma v.b.), yargılama görevleri arasında, devlet başkanı ve bakanlar hakkında soruşturma açılmasını kabul, temsilcilerin dokunulmazlığının kaldırılması kararı v.b. sayılabilir.

● *Türkiye'de* parlamento rejimi 1961 Anayasası ile uygulanmağa başladı. Daha önceki anayasaların düzenlediği yasama-

yürütme ilişkileri aslında «kuvvetler birliği» uygulaması niteliğindeydi. 1921 Anayasasının meclis hükûmeti sistemi dışında, 1876 ve 1924 Anayasaları yürütmenin yetki ve görev bakımından hukuken veya fiilen güçlü olduğu bir «kuvvetler birliği» uygulamasına imkân veriyordu. Olağanüstü şartların meydana getirdiği 1921 Millet meclisi, yasama lehine olan bir kuvvetler birliğini ortaya çıkardı. Yumuşak kuvetler ayrılığı (bk. YUMUŞAK *kuvvetler ayrılığı*) ilkesini gerçekleştiren parlamenter rejim ise, bu ilkeyi ilk defa benimseyen 1961 Anayasasında yer alabildi. Ancak, yasama organının, yürütme organını denetleme konusunda çeşitli ve etkili imkânlara sahip bulunmasına karşılık, yürütme organının, parlamentoya fesih yetkisi (gerçekleşmesi güç şartlarla) kabul edilmiştir. Millet meclisi yasama organı, yürütme organını, gensoru, meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve güvenoyu gibi yollarla denetleyebilir. Buna karşılık yürütme organının, iktidar partisinin ilerigelenlerinden kurulu olmaması halinde, gerçek ve etkili bir denge kurma gücü yoktur. (ML)

PARLATICI i. (*parlatmak*'tan *parlat-ıcı*). Elektrolizle yapılan kaplamalarda, parlaklık vermesi için kaplama banyosuna katılan madde: *Elektrolizle yapılan nikelajlarda parlatıcı olarak organik bileşikler kullanılır.*

— Sağlık bil. Mekik şeklinde tahta veya plastikten yapılı, üstü deri ile örtülü, tırnakları cilâlamağa yarayan âlet. (LM)

PARLATMA i. (*parlatmak*'tan *parlat-ma*). Bir yüzeyi düzgün ve parlak hale getirme işlemi. (Bk. ANSİKL. *Mekan. bölümü.*) || *Eletrolitik parlatma,* bir parçanın işlenmesi sırasında yüzeyde kalan ve «Bailby tabakası» denen çok küçük (birkaç mikron veya mikronun kesri) boyutta çeşitli madde tabakalarını, özel bileşimli kimyasal bir banyo ile yok etmek amacını güden bitirme işlemi.

— Camc. Lekeleri yok etmek için perdahlanmış cam yüzeyini ovma işlemi.

— Deric. *Parlatma makinesi,* sepilenmiş derileri parlatmağa yarayan makine.

— Foto. Banyo ve baskı işleri bitmiş fotoğrafa, bir pres yardımıyle parlaklık verme işlemi. || *Parlatma makinesi,* fotoğrafların parlatılmasında kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Keçeyle parlatma,* işlenecek parçayı, çok ince taneli bir aşındırıcıya batırılmış yumuşak keçeyle kaplı bir çarka tutarak parlatma işlemi.

— Opt. Taslak vermeden sonra ve cilâlamadan önce yapılan işlem. (Bunun için yüzey ince zımpara ile ovulur.)

— Teknol. Madenî bir yüzeyi parlak hale getirmek için yapılan işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Mıskala ile parlatma,* madenî yüzeylerdeki ufak pürüzleri mıskala ile gidererek, cilâlı ve parlak bir görünüm kazandırma.

— Tekst. Boyanmış kumaşları, kimyasal etkenler katılmış bir sabun banyosuna batırarak, rengini daha canlı ve parlak hale getirmek amacını güden işlem.

— ANSİKL. Foto. *Parlatma makinesi*'nde bir ısıtıcı eleman ile krom kaplanmış bir veya birkaç bakır levha bulunur. Fotoğraflar, yüzleri bakır levhaya gelecek şekilde ıslak olarak yerleştirilir ve arada hava kabarcıkları kalmaması için iyice bastırılır; levhalar daha sonra ısıtıcı elemana bağlanır. Kuruyan ve parlayan fotoğraflar, birkaç dakika sonra kendiliğinden levhadan ayrılır. Günümüzde kullanılan makinelerin çoğu sürekli çalışan türdendir.

— Mekan. Taşlama gibi *parlatma* da genellikle aşındırıcılarla yapılır, fakat amaçları farklıdır. Parlatmanın amacı parçaya kesin boyutlar vermek değil, tamamıyle düzgün ve parlak bir yüzey elde etmek, parça daha önceden işlenmişse, üzerinde kalan her çeşit âlet izlerini kaybetmektir. Parlatma işlemi, genellikle taşlama taşı, lapping taşı ya şeritli veya diskli bir aşındırma makinesiyle parçanın kabası alındıktan sonra yapılır; ayrıca parçaları temizlemek için çelik telli fırçalar ve kuyumculukta pirinç telli fırçalar kullanılır. Son işlem, bitkisel tüyler veya domuz kılından yapılmış daha ince fırçalarla, üst üste konmuş çuha ile, deri, güderi, manda derisi v.b. kaplanmış tahta disklerle yapılır. Bu fırça ve diskler övütülmüş alümin (korindon veya zımpara) ile madenî yağ karışımı bir aşındırıcı hamurla sıvanır. Bazı çok ince işler için ingiliz kırmızısı (demir oksit), krom yeşili (krom seskioksit) veya silis kuvarsı kullanılır.

— Teknol. Bir madenin yüzeyini banyo ile parlatma, yüzeydeki pürüzleri azaltarak daha parlak bir görünüş vermek amacını güden ve elektroliz yoluyle yapılan bir perdahlama metodudur; çeliğin parlatma banyoları, başlıca fosforik, sülfürik ve kromik asitlerden meydana gelen elektrolit çözeltileridir. Bir elektrolitik kaplamanın parlatılması ise, sonradan kimyasal veya mekanik bir perdahlama yapmaksızın, doğrudan doğruya elektroliz banyosundan çıkışta kaplamanın parlak olmasını sağlamaktır. Parlak nikel, elektrolitik nikel kaplama banyosuna özel parlatıcılar katılarak elde edilir. (L)

PARLATMAK geçl. f. (*parlamak*'tan *parla-t-mak*). Parlamasını sağlamak: *Bağırtıların geldiği yerde ağaç dallarına asılmış fenerlerin ışığı yeşil yaprakları parlatıyordu* (Kemal Tahir). || *Argo.* İçki içmek.

— Deric. Derileri, el istikarı veya perdah makinesiyle parlak hale getirmek.

— Teknol. Madenî bir yüzeye parlak bir görünüş kazandırmak. || Pamuk, keten ve kenevir ipliklerine mekanik olarak parlaklık vermek. || Mermeri, üzerindeki pürüzleri gidermek için toz halinde pişmiş toprakla ovmak. || Rende ile mermerin kabasını almak. (LM)

PARLATORE (Filippo), italyan tabiat bilgini (Palermo 1816 - Floransa 1877). 1840'a doğru tıp alanını bırakarak botaniğe geçti. En önemli eseri olan *Flora İtaliana* (İtalya Florası) [1850-1890], Caruel tarafından tamamlandı. (L)

PARLATORYO i. (ital. *parlatorio*). Bazı büyük binalarda ziyaretçiler için yapılmış görüşme odası. (M)

PARLAYICI sıf. (*parlamak*'tan *parla-y-ıcı*). Parlayan, tutuşup alev çıkaran.

— İş. huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İş huk. *Parlayıcı ve patlayıcı maddeler'le çalışılan işyerleri.* İş hukuku bakımından işçi sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınması, bu tedbirlerin denetlenmesi yönünden önemlidir. Katı, sıvı veya gaz halindeki parlayıcı, patlayıcı maddelerle bunların tozları söz konusu olduğu zaman; bu tür tehlikeli maddelerin yapıldığı, muhafaza edildiği veya ambalajlandığı, depolandığı veya perakende satışının yapıldığı yerlerde iş kazalarını ve meslek hastalıklarını önleyici tedbirler, 15.XI.1953 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanmış olan «Parlayıcı, patlayıcı, tehlikeli ve zararlı maddelerle çalışan işyerlerinde alınacak tedbirlere dair tüzük» hükümlerine göre alınır. Bununla birlikte, sadece parlayıcı ve patlayıcı maddelerin yapılması ve satılması ile uğraşmayan lâboratuvarlar, eczaneler, değirmenler, bakkallar, şekerciler gibi işyerlerinde bu çeşit maddelerin varlığı ve az miktarda kullanılması işçilerin sağlığı için tehlikeli ölçüde değilse, bu tüzüğün hükümlerine bağlı değildir.

Bu maddelerle ilgili güvenlik tedbirleri; işyerinin korunması, binalarının nitelikleri, çalışma düzeni ve kullanılan malzemeyle teçhizat bakımından özellikler gösterir.

Parlayıcı ve patlayıcı madeler çevrede bulunan bina ve kişiler bakımından tehlikeli olduğu için, bu maddelerle ilgili iş yerleri, oturma bölgeleri dışında kurulur. Bu tür işyerlerinin konut bölgelerine ve aynı çevrede bu maddelerle ilgili birden fazla işyeri varsa, bunlar arasındaki uzaklıklar çalışma bakanlığınca tespit edilir. *Güvenlik mesafesi* denilen bu aralık bütünüyle boş bırakılır. Güvenlik mesafesi içindeki arazi boş bırakılamıyorsa, bu bölgede parlama veya patlamayı sağlayacak veya kolaylaştıracak işlerin yapılması veya maddelerin bulundurulması yasaktır.

Parlayıcı ve patlayıcı maddelerle ilgili işyeri binalarının taşıması gerekli nitelikler, işçilerin hayat ve sağlıklarını güvenlik altına alma ve ikinci derecede yangın ve benzeri hasarları önleyerek millî ekonomiye hizmet etme amacını güder. Parlayıcı ve patlayıcı maddelerle ilgili işyeri binalarında aranacak ilk nitelik bu işyerlerinde patlamaya karşı gaz menfezleri bulunması ve su geçirmez, yanmaz maddelerle duvar ve döşemelerin izolasyon yapılmasıdır. Elektrik tasisatı Bayındırlık Bakanlığı Genel şartnamesindeki «elektrik iç tesisatı» hükümlerine uygun olarak yapılır, yıldırıma karşı Paratoner yönetmeliğine uygun tedbirler alınır. İşyeri ısıtma tesisatı işin özelliğine uygun şekilde olmalı, işyerinin içindeki rutubet derecesi en az yüzde 60 olmalıdır. Bu işyerlerinde yapılacak her türlü onarım ve yenileme işleri, parlayıcı ve patlayıcı maddeler uzaklaştırıldıktan sonra, kurum teknik yetkilisinin izniyle yapılır. Ayrıca, işyerinde tehlike anında otomatik çalışacak yangın haber vericileri ve yangına karşı gerekli korunma araçları bulundurulması zorunludur. Bütün bu tedbirlerin yetmemesi halinde ve kaza sonucu meydana gelecek parlama veya patlama olursa, işyeri içindeki işçilerin kurtarılmasını kolaylaştırmak için çıkış kapılarının yeterli genişlikte olması gerekir.

İşyeri çalışma düzeni bazı özellikler gösterir: bu işyerlerinde ateşli maddeler yasağı konulur, işyeri çevresine ve içine ateşli maddeler bulundurulması (sigara içilmesi, kibrit yakılması) yasağını gösteren, tehlikeyi belirten tabelâ ve panolar konulur. İşçilerin «İşçi Sağlığını Koruma ve İş Güvenliği tüzüğü» hükümlerine uygun olarak özel koruyucu elbise ve çizme giymeleri gereklidir. (Bk. İŞ *güvenliği.*) Bundan başka işyeri içindeki çok tehlikeli maddelerin bulunduğu kaplar üzerine «ölüm işareti», tehlikeli ve zehirli maddelerin bulunduğu kaplara «tehlikeli» veya «zehirli» yazıları; tehlikesi az olanların bulunduğu kapların üzerine de maddenin adı yeşil zemin üzerine yazılır.

Bu konuyle ilgili tüzük, özellikle magnezyum ve bileşikleri, selüloit ve selüloitli maddeler imali, karpit ve asetilen, uçucu ve parlayıcı sıvılarla yapılan tabanca boyacılığı, organik tozlar (hububat, nişasta, şeker tozu gibi), sıcak ve soğuk korozif maddeler, enfeksiyona sebep olucu tahriş

Peter PARLER
S. Vencesleo'nun heykeli
Prag katedrali

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

edici ve zehirleyici maddeler için düzenlenmiştir. Tüzüğün gerektirdiği denetim ve muayene işleri Çalışma bakanlığı tarafından yaptırılır. İl ve belediyelere bağlı sağlık ve fen memurları da Çalışma bakanlığı teşkilâtına bu konuda yardım etmek zorundadırlar. (M)

PARLER, Schwaben'lı mimar ailesi. En tanınmışları olan PETER (Gmund 1330 - Prag 1399), mimar ve heykeltıraştı. Prag katedralinin mimarı Mathieu d'Arras ölünce onun yerine Prag'a çağırıldı. (L)

PARLİÇ (Dimitri), yugoslav dansçısı ve koreografı (Selânik 1919). 1942'de Berlin operasında, 1943'te Viyana Devlet operasında dans etti, 1945'te Belgrad operasında yıldız dansçı olarak çalışmağa başladı. Fakat özellikle koreograf olarak kendini gösterdi, Belgrad'da, *Romeo ve Juliette* (1949), *Orpheus* (1952), *Şaşırtıcı Mandarin* (1957), dış ülkelerde, Miskoviç'in bale topluluğu için *Chaconne* (1957), Cuevas markisinin Büyük balesi için *Aşk ve Aşkın Kaderi* (1957), Marais festivali için de *Romeo ve Juliette* (1965) balelerini düzenledi. (L)

PARMA, İtalya'da ırmak, Emilia'da, Po ırmağının kolu (sağ kıyı); 95 km. Sillara dağının (Toscana Apenninleri) eteğinde doğar, *Parma*'da Baganza'yı alır ve Casalmaggiore yakınında Po ırmağına dökülür. (L)

PARMA

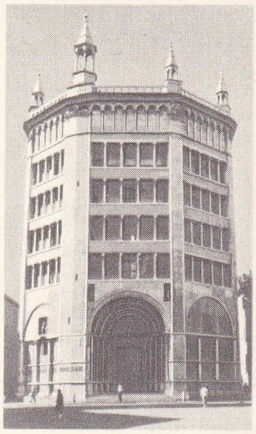

vaftizhane

PARMA, İtalya'da şehir, Emilia'da, il idare merkezi, *Parma* ırmağı kıyısında; 140 800 nüf. 1423'te kurulan üniversite. Via Emilia ile Mantova - La Spezia yolunun kavşağında yer alan Parma, önemli bir pazar yeridir. Besin sanayii (şeker fabrikaları), makine ve kimya sanayii. Ayakkabı yapımı. «Parmigianino» (Parmalı) denen Francesco Mazzola burada doğdu. — *Parma ili*, 389 100 nüf. Apennin doruğundan Po ırmağına kadar uzanan bu bölgenin gelir kaynakları çeşitlidir: tahıl tarımı ve bağcılık; hayvancılık (peynir fabrikası); petrol yatakları. Ilıca merkezleri.

dışkubbe cephesi

● *Tarih.* M.Ö. 525'ten sonra Etrüskler tarafından kurulan, Boi Galyaları tarafından işgal edilen (M.Ö. 350'ye doğru) Parma, M.Ö. 183'te roma kolonisi oldu. Emilia yolu üzerinde Po ırmağı ile Cisa geçidi arasında stratejik bir konumu olan şehir, hayvancılığın ağır bastığı zengin bir bölgeye hâkimdir.

Ortaçağda Parma, önce piskoposu tarafından yönetildi; kontun şehirdeki (IX. yy. sonu) ve kontluktaki (1036) ayağını kaydıran piskoposlar birçok defa imparatorluk kançıları oldular; fakat piskoposun yetkisi komünün yetkisi karşısında yavaş yavaş gerileyerek XIII. yy.da ortadan kalktı. Heinrich IV zamanında imparatorluğa bağlı olan, 1167'de Lombardia birliğine katılan şehir, kontes Mathilde tarafından işgal edildikten sonra (1104) XII. yy.da papa İnnocentius IX'un elde ettiği Rossi ailesi tarafından alınıncaya kadar (1247) Friedrich II'ye bağlı kaldı. Şehri geri almağa koşan imparator, Parmalılara yenildi (1248). Ghiberto da Gente zamanında derebeylik yerleştikten (1254-1259) sonra soyluların önderi Rossi'lerle, *popolani*'nin (halk) önderi Da Correggio arasında rekabet başladı. Her iki taraf da hâkimiyetini sağlamlaştırabilmek için yabancılardan yardım istedi ve sonunda Parma, Kiliseye bırakıldı (1322). Çeşitli yabancı hâkimiyetlere (Bavyeralı Ludwig, Bohemyalı Jan, Scaliger'ler) boyun eğdikten sonra 1346'da Visconti'lerin devletine, 1449'da Sforza'ların devletine katıldı. Milano dukası Luigi XII'nin işgal ettirdiği (1500-1512) şehri, Maximilian Sforza'dan alan (1512) Papalık, yeni bir fransız işgalinden sonra (1515-1521) tekrar ele geçirdi. Bununla birlikte bu karışık dönemde bölgesel bir resim okulu gelişti (Correggio, Parmigianino). 1545'te Paulus III, Parma ve Piacenza'yı Papalık devletinden ayırarak dukalık haline getirdi ve oğlu Pier Luigi Farnese'ye verdi. Farnese sülâlesi 1731'e kadar devam etti. XVI. yy.da Germen imparatorunun ve İspanya kralının, sonra da XVII. yy.da Fransa kralının müttefiki olan Farnese'ler sanat eserleri koleksiyonu yaptılar ve anıtlar inşa ettirdiler (Pilotta sarayı, Farnese tiyatrosu, soylular koleji). Francesco (1694-1727) ve Elisabetta Farnese'nin amcası Antonio (1727-1731),

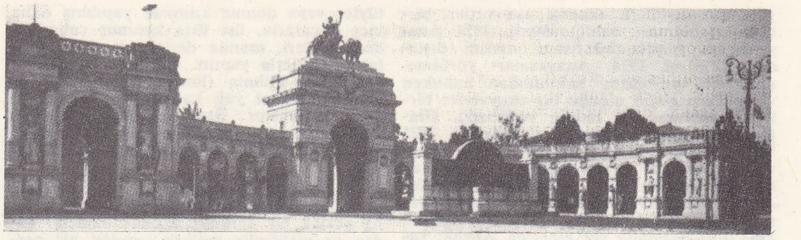

PARMA'da Giuseppe Verdi anıtı

katedral ve vaftiz yeri

yeni mahallelerden bir görünüş

Madrid siyasetini etkilediler (bk. ALBERONI); dukalık onlardan sonra Felipe V'e ve Elisabetta Farnese'nin oğlu Carlo I'e (1731-1738) geçti. 1738'de François de Lorraine'e geçen Parma, Guastalla'yı alarak (1748) genişledikten sonra, Carlo I'in küçük kardeşi ve Bourbon-Parma hanedanının kurucusu Filippo'nun (1748-1765) oldu. Louis XV'in kızı düşes Louise Elisabeth ve Ferdinando (1765-1802) devrinde de göreve devam eden fransız nazırı Tillot (1759-1771) sayesinde prenslikte fransız etkisi yayıldı. Tillot'nun zamanı bir aydın zorbalık dönemi oldu; rahiplerle, cizvitlerle (1767'de kovuldular), papa ile mücadele edildi; papa metbuluğunu geri aldı. Ferdinand'ın eşi, avusturyalı Maria - Amelia nazırı azlettirdi (1771) ve Kilisenin etkisi yeniden ağır basmağa başladı (Roma ile barışma, 1773). Fransa'ya savaş ilân eden (1793) Ferdinando, Bonapart tarafından haraca bağlandı (9 mayıs ve 5 kasım 1796 antlaşmaları), fakat Parma'da ölünceye kadar hüküm sürdü (1802). Dukalık fransız yönetimine geçerek (1802-1806) Moreau-de-Saint-Mery'ye verildi; Moreau, Napolyon yasalarını uyguladı; sert bir şekilde bastırılan (1808) 1806 ayaklanmasından sonra Parma imparatorluğa bağlandı (Taro idare bölgesi), Guastalla dukalığı Paulina Bonaparte'a (1805), Parma unvanı Cambacérès'e, Piacenza unvanı Lebrun'e (1806) verildi. 1815 Antlaşmalarıyle, Parma, Piacenza ve Guastalla kaydı hayat şartıyle eski imparatoriçe Marie-Louise'e verildi (1815-1847); Marie-Louise 1831 devrimiyle geçici olarak Parma'dan kovuldu. Ölümünden sonra 1817 Paris antlaşması uyarınca Parma ve Piacenza, Ferdinando'nun torunu ve o zamana kadar sadece Lucca dükü olan Bourbon prensi Carlo II'ye geçti (1847-1849); fakat Guastalla, Parma'dan alınarak Modena'ya eklendi. 20 Mart 1848'de ayaklanan Parma halkı, mayıs 1848, sonra da mart 1849'da Piemonte ile birleşmek istedi. Carlo II, oğlu Carlo III (1849-1854) lehine tahttan feragat etti; istibdat idaresi kuran Carlo III sonunda öldürüldü. Dul eşi Marie-Louise, oğlu Roberto I adına naiplik ederek tepki siyasetini devam ettirdi. Naibin düklükten kaçmasına (9 haziran) yol açan 1859 ayaklanması, belediye meclisinin bir diktatör (L. C. Farini) seçmesi (18 ağustos 1859) ve dukalığın Piemonte ile birleşmesiyle sonuçlandı (12 mart 1860 referandumu). Bk. FARNESE.

● *Güzel sanatlar.* Gotik üslûbunda bir çan kulesi olan katedral (Correggio'nun *Uruc*'u

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico Italiano

[1524-1534], XII. yy.dan kalma mihrap, Antelami'nin *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi* konulu alçak kabartması, bölmeler) ile sekizgen galerileri ve Antelami okulu oymalarını (içeride, XIII. yy.dan kalma fresk topluluğu: *Aylar*) kapsayan roman-gotik üslûbunda küçük kilise, çok güzel bir bütündür. Öbür kiliseler şunlardır: XVI. - XVII. yy.dan kalma San Giovanni Evangelista (Correggio ve Parmigianino'nun freskleri), Santa Maria della Steccata (XVI. yy.). Pilotta sarayına (XVI. - XVII. yy.) «Eskiçağ Eserleri» Millî müzesi, Millî Resim sergisi ve Farnese tiyatrosu yerleşmiştir. Yakınındaki San Paolo manastırının «salon»u Correggio'nun freskleriyle süslüdür. (L)

PARMACELLA i. Derisi pütürlü sümüklüböcek; basit bir kavkısı vardır ve kalın olan derisine az veya çok gömülü durumdadır. (Parmacella'lar otla beslenen yumuşakçalardır; geceleyin veya sabah erken ot yemeğe çıkar; Akdeniz dolaylarındaki bölgelerde yaşar. *Limacidae* familyasından.) [L]

PARMAĞIMSI sıf. (*parmak*'tan *parmağ-ı-msı*). Parmak biçiminde olan. (L)

PARMAK i. (esk. türk. *barmak*'tan). İnsanın el ve ayaklarıyle bazı hayvanların ön ve arka ayaklarının uçlarındaki bir veya daha çok eklemli uzantı: *Parmağı uzun bal yemez, kısmeti olan yer* (Atasözü). *Çizmelerini çıkarıp önündeki demir masaya dayayarak yün çoraplarının içinde parmaklarını oynattı* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL. *Anat ve Zool bölümleri.*] || [Özellikle] El parmağı: *Çok sabretti, dayanamadı, yanındaki askere parmağıyle göstererek sordu* (R. H. Karay). *Saçlarını âdeti veçhile parmaklarıyle taradı* (S. F. Abasıyanık). || Bir parmaklığın çubuklarının her biri. || Bir tekerleğin merkezinden çemberine doğru uzanan çubuklardan biri. || *Parmak hesabı*, parmakları sayarak yapılan hesap. Hece vezni: *Öyle bir şey ki, ne Acem aruzu, ne de parmak hesabı* (Ömer Seyfeddin). || *Parmak izi*, parmak ucundaki çizgilerin bazı yüzeylerde bıraktığı iz. || *Parmak usulü*, hece vezni. || *Parmak üzümü*, bir çeşit uzun taneli üzüm. || *Baş parmak*. Bk. BAŞPARMAK. || *İşaret* (veya *şehadet*) *parmağı*, başparmağın yanında bulunan veya elin ikinci parmağı. || *Orta parmak*, elin sağdan ve soldan üçüncü parmağı. || *Serçe parmak*, elin beşinci ve en küçük parmağı. (*Küçük parmak* da denir.) || *Yüzük parmağı*, serçe parmağın yanındaki parmak.

— ÇEŞ. DEY. *Parmak atmak*, mesele yaratmak. || *Parmak basmak*, imza yerine parmağını mürekkebe batırarak bir yere bastırmak. Bir konu üzerine dikkati çekmek: *İşte parmağımı basıyorum, bu çocuk ya hamal, ya yolkesici olacak* (Sabahattin Ali). || *Parmak bozmak*, (çocuklar arasında) arkadaşlığa son vermek. || *Parmak ısırmak*, büyük şaşkınlık duymak. || *Parmak ısırtmak*, herhangi bir davranışıyle hayret uyandırmak: *Dostlar yağmaya koyulmakta düşmanlara parmak ısırtır* (Kemal Tahir). || *Parmak kadar*, çok küçük: *Parmak kadar kızın yanında bağırmağa utanmaz mısın?* (R. N. Güntekin). || *Parmak kaldı*, az kaldı, hemen hemen. || *Parmak kaldırmak*, bir toplulukta söz istemek için işaret parmağını açık bırakarak kapalı eli yukarı kaldırmak. || *Parmağı ağzında kalmak*, hayret etmek. Çok beğenmek. || (*Bir işte*) *Parmağı olmak*, bir işe karışmış olmak: *Eğer anlarlarsa, kendisinin bu işlerde parmağı olmadığını dünyada anlatamaz* (S. Kocagöz). || *Parmağına dolamak* (veya *sarmak*), bir şeyi ele alıp ilgilileriyle devamlı uğraşmak. || (*Birini*) *Parmağında oynatmak*, bir kimseye istediğini yaptırmak. || *Parmağını bile oynatmamak*, bir iş için hiç bir davranışta bulunmamak. || *Parmağını koymak*, bir konuya dikkati çekmek. || *Parmağını sokmak*, bir işe olumsuz bir katkıda veya müdahalede bulunmak. || *Parmağının ucunda çevirmek*, bir işi kolayca yapmak. || *Parmakla gösterilmek*, bir şeyin azlığını belirtmek için kullanılır: *Halk ayaklanması, parmakla gösterilecek kadar azdır* (S. Kocagöz). Seçkin, ünlü olmak. || *Parmakla sayılmak*, çok az olmak. || *Parmaklarını yemek*, bir yiyeceği çok fazla beğenmek. || *Beş parmak bir olmaz*, «insanların karakter bakımından birbirlerine benzememeleri normaldir» anlamında kullanılır. || *On parmağı yakasında olmak*. Bk. ON. || *On parmağında on kara*. Bk. KARA. || *On parmağında on marifet*. Bk. ON.

— Anat. *Parmak izleri*, kafatası kemiklerinin iç yüzünde bulunan çukurcuklar. || *Ayak parmağı*. Bk. AYAK.

— Antropol. ve Ceza huk. *Parmak izi*. Bk. DAKTİLOSKOPİ.

— Astron. *Esk.* Bir Ay tutulmasının tutulma oranını göstermek için, Ay kursunun bölündüğü 12 paralel kuşaktan her biri. (Yer'in gölge konisi Ay'ın üçte birini örttüğü zaman tutulmanın «dört parmak» olduğu söylenir; «on iki parmak» ise tam tutulmayı belirtir.)

— Elektr. *Üç parmak kuralı*, bir magnetik alanda bulunan ve içinden akım geçen bir iletkene etki eden elektromagnetik kuvvetin yönünü veren pratik kural. (Meselâ *sol el*'in işaret parmağı magnetik alanın, ortaparmak akımın yönünü gösterirse başparmak da elektromagnetik kuvvetin yönünü verir. Bu kural Ampère adamı kuralıyle aynıdır. Buna benzer bir kural da [*Fleming'in üç parmak kuralı*], bir magnetik alanda bir devrenin yer değiştirmesiyle meydana gelen indükleme elektromotor kuvvetinin yönünü verir: *sağ el*'in işaret parmağı akı doğrultusunda, başparmak hareket yönünde tutulursa, orta parmak elektromotor kuvvetin yönünü belirtir. Bu kural Lenz kanununun bir sonucudur.)

— Mekan. *Parmak dişli*, dış çevresinde, eşit aralıklarla yerleştirilmiş çubuk şeklinde dişleri bulunan ve ancak fener dişliyle birlikte kullanılabilen dişli. (Genel olarak ikisine birden *fener dişli* denir.)

— Metrol. İngiliz uzunluk ölçüsü; kademin on ikide biri (25,4 mm). [Bk. İNÇ.] || *Esk.* Arşının yirmi dörtte biri. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Özellikle Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar tarafından kullanılan, 18-19 mm değerinde eski uzunluk ölçüsü birimi.

— Mutf. *Parmak tatlısı*, parmak şekli verilen bir çeşit hamur tatlısı.

— Patol. *parmak bozuklukları*. Bk. ANSİKL. || *Parmak ucu sızlaması*, çok soğukta parmak uçlarında duyulan ağrılı uyuşma. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Parmak arası iltihabı*, sığırın ayak bölgesinde görülen flegmonlu iltihap. Bk. DOLAMA.

— ANSİKL. Anat. *Parmak*'ların dipleri karşılarındaki eltarağı kemiğine eklemlenir. Parmak uçları serbest ve yuvarlaktır; iç yüzleri çok duyar bir deriyle, sırt yüzleri ise tırnak denilen sert bir tabaka ile örtülüdür. Parmakların son kemiğine «tırnak dizi kemiği» adı verilmesinin sebebi budur. Her elde parmak sayısı beştir: başparmak, işaret parmağı, orta parmak, yüzük parmağı, serçe parmak veya küçük parmak. Başparmak parmakların en kuvvetlisi, orta parmak en uzunudur; küçük parmak ise en incesidir. Her parmakta üçer boğum ve üçer parmak kemiği vardır. Birinci parmak kemikleri eltarağı kemiklerine eklemlenir; birinci, ikinci ve üçüncü parmak kemiklerine birinci, ikinci, üçüncü dizi kemikleri de denir. Başparmakta sadece iki boğum ve iki parmak kemiği vardır. Parmakların arka yüzlerinde birer ekstansör kiriş bulunur, ön yüzlerinde biri derin, biri yüzeysel iki bükücü kiriş vardır. Bunlara parmakları açmağa ve yaklaştırmağa yardım eden kemiklerarası kaslarla solucansı kasların etkisini de eklemek gerekir. Başparmak ve birinci eltarağı kemiği üzerine ayrıca abduktor kasların, başparmak abduktor uç karşı kasların kirişleri yapışır. Bu kaslar başparmağa ötekilerden daha geniş hareketler sağlar, bunlar arasında özellikle karşı hareket elin çalışması bakımından çok önemlidir.

Parmakların atardamarları elin çeşitli atardamar kemerlerinden gelir; lenf damarları koltukaltı düğümlerine bağlanır; duyu sinirleri orta sinirden dirsek ve dönerkemik sinirlerinden gelir.

— Metrol. *Esk.* Parmak, başparmağın ilk boğumunun uzunluğuna (2,83 sm) eşittir. Arşının 24'e bölünmesi, şeriatta uzunluk ölçüsüyle ilgili meselelerin 6,12,24 oranına göre hesap edilmesinden doğdu. 1585'e kadar *boğum* birimi kullanılıyordu. Her boğum, işaret parmağının tırnak doğrultusundaki kalınlığına eşitti; bir boğum, iki buçuk parmak sayılırdı. Bu parmak 12'ye bölünür, her birine *ipçik* veya *hat* denirdi. Parmak, metrik sistemi kabul edilinceye kadar *ayak* veya *kadem* denilen ölçünün bölümlerinden biri olarak kaldı. 12 Hat, bir parmak; 12 parmak, bir ayak uzunluğuna eşitti.

— Patol. Parmakların sayısında (çok parmaklılık) veya yapısında (yapışık parmaklılık) anomaliler görülebilir. Parmak iltihabına *dolama* denir; dolama parmağın son boğumunda ve genellikle tırnak dibinde ortaya çıkar. İş kazaları sırasında sık

parmaklar

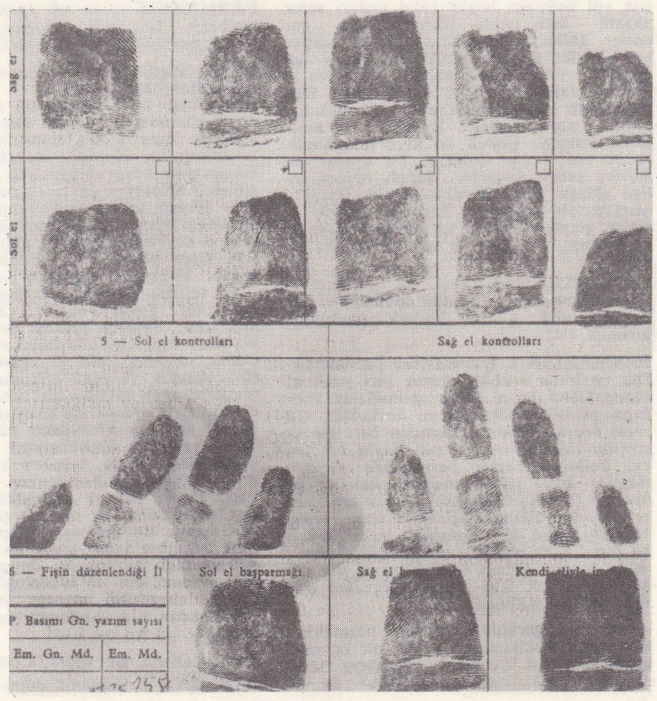

parmak izi

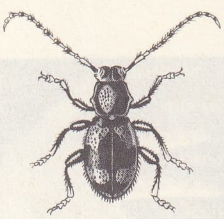

parmena

Antoine PARMENTİER
Bibliothèque Nationale, Paris

görülen parmak travmaları, bazen güç cerrahî müdahaleleri gerektirir.

Hippokrat parmakları denilen şekil bozukluğu parmak ucunun yayılması, tırnağın saat camı gibi aşırı bükülmesi ve parmağın davul tokmağına benzemesidir. Bu bozukluk akciğerlerin uzun süren irinleşmelerinde görülür.

Ölü parmağı, solukluk, soğuma ve uyuşma ile kendini gösterir; Raynaud hastalığının bir belirtisidir.

Yay parmağı'nda, parmağın bükülmesi veya uzatılması sırasında hareketin önce kesilip sonra yaydan birden fırlar gibi tamamlandığı görülür.

● Şiddetli soğuktan ileri gelen *parmak ucu sızlaması*'nın ağrısı, parmaklar birdenbire ısıtılınca meydana çıkar. Donan yerler soğuk su veya karla ovularak dolaşım sağlanmalı, sıcak su hiç kullanılmamalı, eller ateşe tutulmamalıdır.

— Zool. Zoolojide vücudun, parmak kemiklerini saran, başlı başına ele veya ayağa bağlı bulunan uzantılarına parmak denir. Omurgalılarda bir ayakta beşten fazla parmak bulunmaz, daha az bulunabilir. Karada yaşayan memeli hayvanlarda, bir parmakta üçten fazla parmak kemiği olmaz, ama balinalarda parmak kemiklerinin sayısı çoktur. Türlerin çoğunda parmaklar tırnaklarla son bulur. Yalnız, tırnaklılar grubundan otçul memelilerde parmakların ucunda toynak bulunur; insanlarla maymunların tırnakları ise yassıdır. Yarasalarda parmaklar (başparmak hariç) çok uzundur ve perde şeklindeki kanatlara desteklik eder.

◆ Sıf. [...] Sayıdaki el parmağının eni kadar olan: *Lâz Ali, Osman ağanın önüne, iki parmak kalınlığında genişçe bir minder sermişti* (Kemal Tahir). *Pencere üç parmak açık kaldı.* || Bir sıvıya daldırılan parmağın üzerinde kalan: *Bir parmak bal.* || *Parmak kapı*, parmaklık şeklindeki kapı. Pencerelere konan menteşeli parmaklık. (LM)

PARMAKÇI i. (*parmak*'tan *parmak-çı*). Parmaklık yapan kimse. || Sıf. *Mec.* Tahrikçi, kışkırtıcı. (M)

Parmak Çocuk (*Le Petit Poucet*), Charles Perrault'nun masalı. Yoksul bir oduncu ile karısının yedi erkek çocuğu vardır. En küçüklerine boyu çok kısa olduğundan *Parmak Çocuk* adı verilmiştir. Çocukların açlıktan öldüğünü görmemek için ana baba onları ormanda kaybetmeğe karar verirler. İlk deneme boşa çıkar, Parmak Çocuk yol boyunca beyaz çakıl taşları serer, akşam üstü onları izleyerek eve geri döner. İkinci defa, yollara ekmek serper, ama kuşlar ekmek parçalarını yediği için çocuklar yollarını kaybederler. Bir eve sığınırlar, fakat burası bir devin evidir. Dev, gece vakti küçük konuklarını öldürmek için kalkar, ama Parmak Çocuk'un oyununa gelir. Parmak Çocuk ve kardeşleri yerine kendi yedi kızını öldürür. Bu arada yedi kardeş evden kaçarlar. Sabah olunca deliye dönen dev, kaçakları yedi fersahlık çizmeleriyle kovalar. Parmak Çocuk bu sihirli çizmeleri çalar ve çizmeler sayesinde anasını, babasını ve kardeşlerini zengin eder. (L)

PARMAKLAMAK geçl. f. (*parmak*'tan *parmak-la-mak*). Parmakla dokunmak, parmakla yemek. || *Mec.* Tahrik etmek, kışkırtmak. (M)

PARMAKLIK i. (*parmak*'tan *parmak-lık*). Dik ve biraz aralıklı olarak yan yana dizilmiş tahta veya demir çubukların meydana getirdiği bölme veya korkuluk: *Güverte boştu. Yalnız, akşamdan beri hiç vaziyetini değiştirmeyen uzun boylu bir yolcu, kollarını demir parmaklığa dayıyor, rüzgâra karşı ıslıkla mahzun havalar çalıyordu* (R. N. Güntekin). *Bir ucunu pencere parmaklığına bağladığı uzun kırmızı kuşağını döne döne sararken, yanında başka birisi varmış gibi kendi kendine konuşmağa başladı* (Ömer Seyfeddin). || Bir parmağı korumak için üzerine geçirilen eldiven parmağı şeklindeki kılıf.

— Mim. Diğerleriyle birlikte parmaklıklı korkuluğu teşkil etmek üzere, alt ucundan basamağa, üst ucundan küpeşteye tespit edilmiş küçük ayak. (TIRABZAN da denir.) [Tornada biçimlendirilen ahşap ayak üç ana parçadan meydana gelir: başlık, gövde ve kürsü. Gövde iki kısma ayrılır: karın ve boyun. Karın kısmının çoğu zaman bir şişkinliği vardır; iki şişkinlik halinde, bunlar bir bilezikle birleştirilmiştir.] || Ahşap merdivenin limon kirişine ve küpeştesine tespit edilmiş dikme.

— ANSİKL. Mim. *Parmaklık*'ların bölme olarak kullanılması Eskiçağa kadar uzanır. Parmaklıklar Fransa'da, XIII. yy.da, demir kısımları olan ahşap kapılar yerine kullanılmağa başlandı. Kapı ve pencere boşluklarını örten parmaklıklar, XVI. yy. boyunca uygulandı. (Jacques Coeur oratoriumunun pencerelerinde ve Apollon galerisinde bulunan parmaklıklar ünlüdür.) Demir parmaklıklar ilk defa XVII. yy.da açık alanları çevirmek için kullanıldı. XVIII. yy.da zemin kat pencereleri, şarap satıcılarının ve kasapların dükkânları, merdiven rampaları, balkonlar ve teraslar parmaklıklarla donatıldı. XVII. ve XVIII. yy.-ın en güzel parmaklıkları arasında, Versailles, Sens ve Amiens katedrallerinin, Nancy'de Stanislas meydanının, Paris'te Adalet sarayınınkiler sayılabilir. Fransız devriminden sonra parmaklıklar çoğunlukla dökme demirden yapılmağa başlandı. Paris'te Notre-Dame kilisesinin (1809) koro yerinin parmaklıkları istisna teşkil eder. Çağdaş demircilik sayesinde, mimarî bir eleman olarak kabul edilen parmaklıklar, yapılarda lâyık olduğu yeri almıştır.

◆ **Parmaklıklı** sıf. Parmaklığı olan, parmaklıkla donatılmış: *Parmaklıklı kapıdan köşkün bahçesine girdiğim zaman saat on buçuğa geliyordu* (B. Felek). [ML]

PARMAKLILIK i. (*parmak* > *parmaklı*'dan *parmaklı-lık*). Parmaklı olma hali.

— Antropol. ***Büyük parmaklılık***, el veya ayak parmaklarının aşırı büyük olması.

— Fizyol. ***Bükük parmaklılık***, elin bir veya birkaç parmağının devamlı bükük durması. (Genellikle parmağın birinci kemiğiyle ikinci kemiğinin eklem yerinde oluşan bir şekil bozukluğudur.)

— ANSİKL. Antropol. *Büyük parmaklılık*'ta parmakların biri veya birkaçı büyük olabilir. Bu anomali çok zaman hipofizin ön lobundaki eozinofil hücrelerinin fazla çalışmalarına sebep olan bir ura bağlıdır. Bk. AKROMEGALİ. (L)

PARMAKSI sıf. (*parmak*'tan *parmak-sı*). Bot. El parmağını andırır şekilde birbirine paralel veya ayrık duran uzantılara denir: *Parmaksı kavkı.* (L)

PARMAKSIZ i. ve sıf. (*parmak*'tan *parmak-sız*). Teratoloji. Doğuştan bir veya birkaç parmağı eksik olan kimse. (L)

Parma Manastırı (*La Chartreuse de Parme*), Stendhal'in romanı. 4 Kasım - 26 aralık 1838 arasında yazıldı ve 1839 nisanında yayımlandı. Roman olmaktan çok bir hayatın, aynı yüzyıl başında Milano'nun aristokrat bir ailesinde doğan Fabrice del Dongo'nun hayat hikâyesidir. Fabrice del Dongo, Napolyon'un hayranıdır, onun yanına gitmek için yola koyulur ve farkında olmadan Waterloo savaşına katılır. Restorasyon devrinde İtalya'ya gider. Orada halası düşes Sanseverina, gönlünü kaptırdığı yeğeni Fabrice'i korumak ve yükseltmek ister ve onu papazlık mesleğine girmeğe razı eder. Fakat Fabrice, Clelia Conti'ye âşık olur. Fabrice coşkun, şehvetli ve duyarlıdır; sonunda büsbütün aşkına kapılır. Clelia, utangaç, sofu ve uysaldır; Sanseverina güzellik ve zekâ bakımından göz kamaştırıcı olan tutkulu bir ruhun bütün şiddetini, haris oyunlarına karıştırır. Âşığı kont Mosca, Parma krallığının nükteci, vesveseli ve şüpheci başbakanıdır. Parma kalesinde (Stendhal'in hayalen kurduğu bina) mahpus bulunan Fabrice'nin kaçması gibi bazı olaylar hayal ürünüdür. Fakat her şey, stendhal'ci bir anlayış çevresinde döner durur. Bu anlayış, hesaplar, duygusal davranışlar ve Sanseverina'nın yeğenine karşı beslediği iki anlamlı duyguyu kıskanan Mosca'nınki gibi iç monologlar çevresinde yapılan «mutluluk avı»dır. Stendhal'in bu romanından yararlanılarak birçok filim yapılmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

Parma okulu. Bk. EMİLİA OKULU.

PARMENA i. Akdeniz dolaylarında yaşayan tekeböceği; kurtçukken sarmaşık saplarında gelişir. (İlmî adı *Parmena balteus*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

Parmenides (veya **İdea'lar Üstüne**), Eflatun'un diyaloğu. Bu diyalogda üç kişi konuşur: Zenon, Sokrates, Parmenides. Önce Sokrates Zenon'u tenkit eder, sonra Parmenides ile tartışır. Parmenides, biçimleri bütün çelişkilerine rağmen benimsenmenin düşünce için mutlak bir şart olduğunu gösterir ve örnek biçim olarak seçtiği Bir'i diyalektik metoda bir örnek vermek için inceler. Parmenides, Eflatun'un idealar teorisini sert bir tenkitten geçirdiği metafizik diyaloglar arasında yer alır ve Eflatun bundan böyle deneyi göz önünde tutmağa çalışır. (→ Bibliyo.) [L]

PARMENİDES Elea'lı, yunan filozofu (M. Ö. 540'a doğr. - 450'ye doğr.). Dires'in oğlu ve Ksenophanes'in öğrencisiydi. Eflatun'un «Büyük» diye adlandırdığı Parmenides *Tabiat Üstüne* adlı uzun şiirin yazarıdır. Bu şiirden günümüze yüz altmış kadar mısra kaldı. «Var-olan vardır; var-olmayan yoktur» sözü, Parmenides felsefesinin temelidir. Bu anlayışa göre, varlık ebedîdir, tek'tir, süreklidir ve hareketsizdir; yoksa, var-olmayanın varlığını kabul etmek gerekir. Varlık sınırlıdır ve küre biçimindedir; duyular dünyasından tamamen farklıdır. Parmenides, duyular dünyasının varlığını, açıklanamaz ve çelişmelerle dolu bir şey olarak görür. Parmenides'in teorisi, evrensel oluş ve ebedî hareketlilik kavramlarına dayanan Herakleitos felsefesine taban tabana karşıttır ve Leukkipos, Empedokles, sofistler ve Eflatun üstünde derin etki yapmıştır. Parmenides'in hemen ardından gelen ilk ünlü öğrencisi Elea'lı Zenon'dur. Hocasının teorisini, ünlü kanıtları ve paradokslarıyle ispatlamağa çalışmıştır. Parmenides'in varlık teorisi, çağdaş varoluşçu filozoflar arasında yeniden rağbet buldu. (L)

PARMENİON, makedonyalı general (M. Ö. 400'e doğr. - öl. Ekbatana 330'a doğr.). Makedonyalı Philippos'un generaliydi, Dardania'lıları yendi (356). Atina ile barış görüşmesi yaptı (346), Euboia'yı ele geçirdi (342). İskender'in gözde generallerinden biri oldu. Medya valisiyken, kendisi gibi İskender'in doğu siyasetine cephe alan oğlu Philotas bir komplo sonunda öldürüldü. İskender oğlunun öcünü almasından korkarak, Parmenionu da öldürttü. (L)

PARMENTİER (Antoine Augustin), fransız askerî eczacısı (Montdidier 1737 - Paris 1813). Yediyıl savaşlarına katıldı, yaralandı ve esir düştü (Hannover), bulunduğu bölgenin florasını inceledi, yumruları gıda olarak kullanılan bir patlıcangiller türü keşfetti. Fransa'ya dönünce, birçok patates türü yetiştirdi ve kimyasal incelemelerini yaptı. Şekerkamışı yerine üzüm ve şekerli bitkilerden şurup elde etme usulünü buldu. Aynı zamanda süt mamullerinin kullanılışını, şarapların ve buğdayların korunmasını inceledi. 1805-1813 Arasında Sağlık servisi genel müfettişliği yaptı. Orduya çiçek aşısını kabul ettirdi. (L)

PARMENTİER (Jacques), fransız ressamı (Paris 1658 - Londra 1730). Sébastien Bourdon'un yeğeni ve öğrencisi. İngiltere'ye gitti. Montagu otelinin (bugün British museum) süslemesinde, daha sonra da Hollanda'daki Loo şatosunda çalıştı. Başlıca eserleri: ***Musa Tanrı'dan On Emir'i Alırken*** (Leeds şehrindeki Saint-Peter kilisesinde), Worksap Belediye dairesinin merdivenlerindeki freskler. (L)

PARMENTİERA i. (Antoine Augustin *Parmentier*'nin adından). Mum salgılayan ve meyvesi yenebilen amerikan asıllı ağaç (*Bignoniaceae* familyasından).

— ANSİKL. *Parmentiera* her iki Amerika'da görülen, üçlü veya tek yapraklı, ayrı veya talkım çiçekli bir ağaçtır; çiçekleri dalların yaşlı kısımlarından çıkar. Meyvesi uzunca ve etlidir. Meksika'da yetişen *Parmentiera edulis*'in meyvesi yenir; Orta Amerika'da yetişen *P. cereifera*'dan mum çıkarılır. (L)

PARMESAN (Francesco MAZZOLA). Bk. PARMIGIANINO (il).

PARMICAN i. (ital. *Parma*, şehir adı >

Foto. X (LAROUSSE)

parmigiano, Parma ile ilgili'den). Bir çeşit italyan peyniri. (M)

PARMİGİANİNO (Francesco MAZZOLA, il — denir), italyan ressamı (Parma 1503 - Casalmaggiore 1540). Bir ressam ailesindendi. Papa Leo X'un birliklerine kumanda eden Prospero Colonna'nın Parma'ya saldırısı sırasında, ailesi Mantova dükünün yanına sığındı. Francesco Mazzola'nın bilinen ilk eserleri *İsa'nın Vaftizi* (1519) ve *Azize Catherina'nın Mistik Evlenmesi* (1921) adlı tablolardır. 1519'da Parma'ya döndü, Correggio ile birlikte çalıştı. Parma'da San Giovanni Evangelista kilisesinde yaptığı (1522) iki seri freskiyle Fontanellato şatosundaki *Acteon'un Hikâyesi* (1523) adlı tablo, güzellik ve incelik kaygısında olan ressamın tatlı ve canlı kişiliğini ortaya koyar. Parmigianino, 1524-1527 arasında Roma'da oturdu, en ünlü üç tablosunu burada yaptı: *Aziz Hieronymus'a Kutsal Hayalin Görünmesi* (1527, Londra), *Güllü Madonna* (1534, Pitti), *Uzun Boyunlu Madonna* (1533). Özünde «maniyerist» ve kararsız mizaçlı olan ressam, daha sonra, güç anlaşılır (*Aynada Kendi Portresi*) veya az çok kaypak (*Amor,* Viyana, 1534) kompozisyonlar yaptı. 1531'de tekrar Parma'ya gitti. Orada Steccata kilisesinin kubbelerinde, büyük bir zarafet örneği olan resimler (*Vazo Taşıyan Kadınlar, Kutsal Kitap İle İlgili Kişiler*) çizdi. Aynı zamanda portreler de yaptı: *Yüksek Rütbeli Genç Papaz* (Borghese galerisi), *Malatesta Baglioni* (Viyana), *Türbanlı Genç Kız* (Parma). Parmigianino'nun etkisi, gravür kanalıyle bütün İtalya'ya yayıldı. (L)

PARMULARİUS i. (lat. k., *parmula, parma*'nın kısaltılmış şekli). Esk. Rom. Elinde küçük yuvarlak bir kalkan (*parma*) bulunan gladyatör. (L)

PARNAİBA, Kuzey Brezilya'da ırmak, Atlas okyanusuna dökülür; 1 700 km. Mangabeiras dağından doğar, Piaui ve Maranhao eyaletlerini ayırır ve bataklık bir delta ile sona erer. (L)

PARNAİBA, Kuzeydoğu Brezilya'da (Piaui eyaleti) şehir, *Parnaiba* halici yakınında (sağ kıyı); 40 000 nüf. Teresina demiryolunun başlangıcı. Ticaret merkezi. Luis Correia'da liman. (L)

PARNASİS. Yun. mit. Parnassos'ta, Apollon Musagetes'in çevresinde dolaştıkları ileri sürülen musa'lara verilen ad. (L)

Parnasse okulu, 1866'dan itibaren eserlerini *le Parnasse Contemporain* adlı dergide yayımlayan fransız şairleri okuluna verilen ad.

Şiirde pozitivist anlayışı savunan Parnasse okulu Th. Gautier'yi, Leconte de Lisle'i, Baudelaire'i, Banville'i ustaları kabul eden değişik mizaçlı şairleri biraraya getiriyordu. İlkin Catulle Mendès'in *la Revue Fantaisiste* (1861), sonra L.-X. de Ricard'ın *Art* (1865) dergileri çevresinde toplanan şairler, yayımcı Lemerre 1866'da onların şiirlerini *le Parnasse Contemporain* başlığı altında bir kitapta yayımlayınca Parnasyenler adını aldılar. Bu kitapta ustalardan başka, J.M. de Heredia'nın, Sully Prodhomme'un, Fr. Coppée'nin, Léon Dierx'in, Louis Ménard'ın, Verlaine'in, Mallarmé'nin de şiirleri yer alıyordu. 1871'de ve 1876'da yayımlanan iki yeni *Parnasse Contemporain* dergisi, grup içindeki ayrılıkları arttırdı: 1876'da çıkan Parnasse dergisi Mallarmé'nin *l'-Après-midi d'Un Faune'*unu (Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası) yayımlamayı reddetti. Bununla birlikte Parnasse okulu, içten itirafların romantik lirizmine karşı ortak tepkide, bilgiye dayanan ve kişisel olmayan bir şiir zevkinde, eksiksiz bir şiir yapısı biçiminde ve plastik uyum kaygısında birleşiyordu. (L)

PARNASSİA i. Çokyıllık otsu bitki; sarı renkli çiçekleri seyrek salkım durumunda ve çok kokuludur; genellikle bataklıklarda yetişir. (Taşkırangillerden.) [L]

PARNASSİUS i. Dağlık bölgelerde yaşayan kelebek. (Pulkanatlıların *papilionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Parnassius'*ların kanatları yarı saydam, genellikle yuvarlak kırmızı benekli, hafif beyazdır. *Parnassius Apollo*'ya Batı Avrupa'daki bütün dağlık bölgelerde, hazirandan ağustosa kadar ağaçlık yerlerde ve çayırlarda rastlanır. Tırtılı taşkıran, damkoruğu ve kayakoruğunda yaşar. (L)

PARNASSOS veya **PARNASSUS** i. (yun. ve lat. k. ler; Phokis'te bir dağ adı). Şairlerin oturduğu yer: *Parnassos'ta oturmak.* || *Parnassos'un çocukları,* şairler.

— Ed. Eski şiir derlemeleri başlığı.

— İkonogr. Sanatçılar, ruh tanrılarının gittikleri *Parnassos* dağını temsil etmekten hoşlanmışlardır. Bu konuda en ünlü eser Mantegna'nın, 1497'de Mantova'da İsabella d'-Este'nin odası için yaptığı *Parnassos* adlı tablodur (Louvre, Paris). Bu resimde Orpheus'un varlığı, Priene'li Arkhelaos'un yaptığı *He Apotheosis tu Homero* adlı eskiçağ alçak kabartmasındaki Homeros'un varlığı gibi Şair'in ilhamını temsil eder (Londra). Bu sahneyi, alışılmış mitoloji kurallarının dışına çıkarmayı başaran Raffaello, rönesans hümanizmasının en başarılı örneklerinden biri haline getirdi (Segnatura salonundaki duvar resmi, Vatikan, 1511). [L]

PARNASSOS. Esk. coğ. Yunanistan'da dağ, Attike ile Boiotia sınırında. Sık ormanlarla kaplı, vahşî bir bölgeydi. (L)

PARNASSOS, Yunanistan'da kütle, Korinthos körfezinin kuzeyinde, Delphoi'nin kuzeydoğusunda; 2 457 m.

— Esk. coğ. Kütlenin yamaçlarında Kastalia pınarı doğar. Korykion mağarası ile dinsizlerin aşağı fırlatıldığı Phadriades kayaları da buradadır. Delphoi gibi Parnassos da Apollon'a adanmıştı. Musa'lar dağı olan Parnassos, şairlerin kutsal yeriydi. (L)

PARNASYEN sıf. ve i. (fr. *parnassien*). Parnasse okulu ile ilgili olan (kimse). Bk. PARNASSE OKULU. (L)

PARNELL (Charles Stewart), irlandalı siyaset adamı (Avondale, Wicklow 1846 - Brighton 1891). Büyük toprak sahibi bir protestandı. Soğuk bir görünüş altında büyük bir tutku ile İrlanda davasına bağlandı. İrlanda köylülerine haksız vergi ödetilmesine ve polis baskısına (Manchester şehitleri, 1867) dayanamayarak, 1874'te Butt'un muhtariyetçi partisi adına bir seçim kampanyası açtı ve 1875'te Avam kamarasına seçildi. O zamana kadar çok zayıf olan milliyetçi parti, onun gücüyle kısa süre içinde toparlandı. Parnell 1877'de partinin yönetimini eline aldı. İrlanda partisini sıkı bir düzene soktu ve onu Westminster'deki tartışmalarda ağır basan siyasî bir âlet haline getirdi. Her türlü şiddete karşı olan Parnell, parlamenter yollardan ustalıkla yararlanarak hasmının ilgisini uyandırmağa kararlıydı. İrlandalı Biggar'ın engelleme taktiğini benimsedi ve onu geliştirdi. Ancak 1881'de çıkarılan bir kanun engellemeyi yasakladı. Parnell'ın şaşırtıcı ustalığı, aristokratik ve iğneleyici konuşma gücü ile İrlanda meselesi kamuoyuna mal edildi. Yeni kurulan Tarım birliğinin isteği üzerine (1879) Parnell, kısa bir tereddütten sonra bu birliğin başkanlığını kabul etti. Böylelikle köylü meselesini daha canla başla savundu. Birkaç ay Kilmainham'da hapsedildi (1881-1882). Ayaklanma hareketi daha da tehlikeli bir hal aldı. O zaman iktidarda bulunan Gladstone, uzlaşma (*Kilmainham Treaty*) teklif etti, Parnell bunu kabul edince serbest bırakıldı. Ama az sonra (6 mayıs 1882) «Yenilmezler», irlanda bakanı Cavendish'i öldürdüler. Suikast ingiliz düşmanlığına yol açmakla kalmadı, aynı zamanda, Parnell'ın izlediği siyaseti iflâs ettirdi ve yeni baskı kanunlarının uygulanmasını kolaylaştırdı. *Home Rule* davasını benimseyen Gladstone, 1886'da tekrar iktidara geldi, Avam kamarasında çoğunluğu sağlamak veya sağlamamak imkânlarını elinde tutan Parnell da, İngiltere ile ilgili konularda etkin bir rol oynadı. 1887'de *Times* gazetesi Parnell ile suikastçıların gizli anlaşmalarını ortaya koyan belgeler yayımladı: 1888'de açılan dava sonunda bu suçlamaların sahte olduğu anlaşıldı. Parnell'ın mahkemede temize çıkması (1890) ingiliz kamuoyunun dikkatini yine onun üstünde topladı ve bu, Home Rule partisi için bir kazanç oldu. Ama özel hayatındaki bir dram bu irlandalı başkanın siyasî hayatını hiçe indirdi: yardımcılarından O'Shea'nın karısı ile olan ilişkisi bir boşanma davasına yol açtı ve bu davada suçlu görüldü (1890). Gladstone, liberal partiyi peşinden sürükledi ve Parnell ile ilişkisini kesti, beri yandan İrlanda kilisesi de Parnell'a çok sert bir şekilde cephe aldı. İrlanda partisi bölündü, partinin çoğunluğu Parnell'a karşıydı. Parnell bu bölünmeyi önlemek için umutsuzca savaştı ve sonunda bitkin düşerek öldü. (L)

PARNELL (Thomas), ingiliz şairi (Dublin 1679 - Chester 1718). Protestan rahibi oldu. Pope ve Swift ile dostluk kurdu. 1722'de yayımlanan şiirleri basit fakat yapmacıklıdır. *The Hermit* (Keşiş) adlı şiiri XVIII. yy.da çok beğenildi. *The Night Piece on Death* (Ölüm Üstüne Gece Şiiri), Gray'in elejilerini müjdeler. (L)

PARNES i. Musevîlerde havra yöneticisi. || Bugünkü musevîlerde, havrada para toplayan ve sadaka dağıtan diyakozlara verilen ad. (L)

PARNON, yaygın şekliyle **Malebos** veya **Melabo,** Peloponnesos'un (Yunanistan) güneydoğusunda kütle. Arkadia ile Lakonia'nın sınırında; 1 935 m. (L)

PARNOPES i. Mavi, yeşil veya koyu pembe renkli böcek; sıcak ve ılıman bölgelerde yaşar. (*Parnopes carnea,* bembex'te asalak yaşar. Zarkanatlıların *chrysididae* familyasından.) [L]

PARNY (Evariste Désiré DE FORGES, — şövalyesi, sonra vikontu), fransız şairi (Saint-Paul, Bourbon adası 1763 - Paris 1814). Yurttaşı Bertin şövalyesi ile birlikte *Almanach des Muses*'de yazı yazmağa başladı (1777). Birçok yolculuktan sonra, doğduğu şehirde Esther Trousaille adlı bir genç kıza rastladı, ona şiirlerinde Eléonore adını verdi. Kızın bir hekimle evlenmesi üzerine temelli olarak Fransa'ya döndü (1785), ordudan ayrıldı, Devrim'de varını yoğunu kaybetti, fakat tasasızlığı elden bırakmadı. *Poésies Érotiques* (Aşk Şiirleri) adlı eseri Lamartine'i etkiledi. Öbür eserleri: *Chansons Madécasses* (Madagaskar Şarkıları); Kutsal Kitap'ın parodisi olan on bölümlük *La Guerre des Dieux* (Tanrıların Savaşı) [1799] adlı manzume. (L)

PAROCHAETUS veya **PAROCHETUS** i. Güzel mavi çiçekli, yere yapışık otsu bitki; Asya ve Afrika'da tropikal ülkelerde yetişir: limonluklarda yukarı asılı saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Fasulyegillerden.) [L]

PARODİ i. (önek *para,* kenarda ve yun. *oide,* şarkı'dan fr. *parodie*). Ciddî bir eser taklit edilerek yazılmış komik ve karikatürümsü manzum eser. Bk. ANSİKL. *Ed. bölümü.*

— Müz. Enstrümantal besteye bir metni uyarlama veya vokal bir bestenin orijinal sözleri yerine yeni bir metin koyma usulü. || Aynı müzik gereçleriyle meydana getirilen yeni bir operada ses veya çalgı bestesinin yeniden düzenlenmesi.

— ANSİKL. Ed. Yunan edebiyatında en eski *parodi* örneği *Batrakhomyomakhia'*dır (Kurbağalarla Farelerin Savaşı); bu eser Homeros destanı üstüne yazılmış tek bürlesk parodi değildir; dolaylı belgelerden ve ele geçen bölümlerinden anlaşıldığına göre başka bir Homeros parodisi daha vardır: *Margite.* Ama yunan edebiyatında da bilinçsiz olarak yazılmış parodiler de vardır: meselâ Aristophanes'in komedilerinde Euripides üslûbunun parodisine rastlanır. İtalya'da, Ortaçağda da az çok iş-

PARMİGİANİNO
«Aziz Hieronymus'a Kutsal Hayalin Görünmesi»
National gallery, Londra

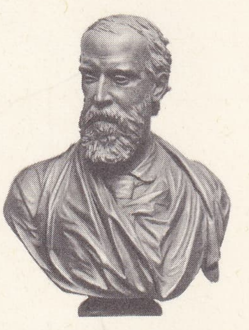

Charles PARNELL
Mary Grant'ın eseri
National Portrait gallery, Londra

«Parnassos», Raffaello'nun eseri (orta detay)
Segnatura salonu, Vatikan, Roma

Foto. National gallery, National Portrait gallery. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Alexandre PARODİ

Hippolyte PARODİ

lenen parodi türü özellikle Rönesanstan sonra yaygınlaştı: Petrarca'nın lirik eserlerinin parodisini yazan Berni ve *Maccheronee*'nin bazı bölümlerinde Vergilius'un parodisini yapan Folengo, G.B. Lalli'nin *Eneide Travestita*'sındaki (Kılık Değiştirmiş Aeneas) hümanist bükolikten L. Folfore ve P. Öita Finzi'ye kadar. Fransa'da yazılmış parodiler arasında özellikle Rabelais'nin eserlerindeki bazı bölümler ve Scarron'un *Virgile Travesti*'si (Kılık Değiştirmiş Vergilius) sayılabilir. İngiltere'de parodi, XVIII. yy.da özellikle *Trajedilerin Trajedisi*'nde çağdaş trajediyi sergileyen ve *Joseph Andrews ve Dostu Abraham Adams'ın Serüvenlerinin Hikâyesi*'nde Richardson'un *Pamella*'sındaki duygusallığı alaya alan F. Fielding tarafından başarıyla işlendi. Ciddî eserlerin ilham ve üslûbunun karikatürü olan parodi, dâhice bir eğlence olmasından başka, tenkit düşüncesinin bir uygulamasıdır; bu durum özellikle tiyatro eserlerinde görülür; Edoardo Scarpetta tarafından sahneye konan D'Annunzio'nun *Figlia di Iorio* (Iorio'nun Kızı) eski parodi örneklerinden biridir.

— Müz. Sayısız parodi örneği arasında ortaçağ monodisinde ve rönesans polifonisinde din dışı metinlerin yerine ilmî metinlerin (veya tersi) konması sayılabiilr; XVI. yy.da çok yaygın olan *missa-parodia*, mevcut motetler, şarkılar ve madrigallerden yararlanılarak bestelendi. Parodi türü XIX. yy.a kadar çok seyrek de olsa işlendi. Yergi amacıyle çağdaş müzikte de zaman zaman parodiler yapıldı. (M)

PARODİ (Alexander), fransız siyaset adamı ve diplomatı (Paris 1910), Dominique Parodi'nin oğlu. 1926'da danıştaya girdi, Millî Ekonomik konseyde genel sekreter yardımcısı (1929-1938), çalışma genel müdürü (1939-1940) oldu. İkinci Dünya savaşında Direniş hareketine katıldı, işgal altındaki Fransa Geçici hükûmeti genel delegeliğine tayin edildi. 1944-1945 Arasında çalışma bakanlığı yaptı. Roma elçisi, sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi Fransa temsilcisi (1946-1949), Dışişleri bakanlığı genel sekreteri (1949-1954), Nato'da Fransa Temsilcisi (1955-1957), Fas olağanüstü elçisi (1960), danıştay başkan yardımcısı (1960) oldu. (L)

PARODİ (Dominique), fransız filozofu ve ahlâkçısı (Cenova 1870 - Paris 1955). 1919'da millî eğitim genel müfettişliğine tayin edildi. Eserleri: *Traditionalisme et Démocratie* (Gelenekçilik ve Demokrasi) [1909]; *Le Problème Moral et la Pensée Contemporaine* (Ahlâk Problemi ve Çağdaş Düşünce) [1910]; *La Philosophie Contemporaine en France* (Fransa'da Çağdaş Felsefe) [1918]; *Les Bases Psychologiques de la Morale* (Ahlâkın Psikolojik Temelleri) [1928]; *Du Positivisme à l'Idéalisme* (Pozitivizmden İdealizme) [1930]; *En Quête d'une Philosophie* (Bir Felsefe Peşinde) [1935]; *La Conduite Humaine et les Valeurs Idéales* (İnsan Davranışı ve İdeal Değerler) [1939]; *Le Problème Politique et la Démocratie* (Siyaset Meselesi ve Demokrasi) [1945]. 1938'den itibaren *Revue de Métaphysique et de Morale*'i (Metafizik ve Ahlâk Dergisi) yöneten Parodi'nin akılcılığı, insanı «yüksek metafizik ve dinî kaderler»in bekleyebileceğini kabul eder. Ama bunların kardeşlik, adalet ve akıl kavramlarıyle bağdaşması ve bunları aşması gerekir. (L)

PARODİ (Dominique Alexandre), italyan asıllı fransız yazarı (Hanya, Girit 1842 - Paris 1901). 1881'de fransız yurttaşı oldu, özellikle H. de Bornier tarzında yazdığı dramlarla tanındı: *Ulm le Parricide* (Baba Katili Ulm) [1872]; *Rome Vaincue* (Yenilgiye Uğrayan Roma) [1876]; *La Reine Juana* (Kraliçe Juana) [1893]. (L)

PARODİ (Ernesto Giacomo), italyan filoloğu ve tenkitçisi (Cenova 1862-Floransa 1923). 1892'den itibaren Floransa üniversitesinde ders verdi. Özellikle roman dilleri, klasik diller ve hint-avrupa dilleri üstüne çalışmalar yaptı; daha sonra filoloji ve edebiyat tenkidine merak sardı. 1906'dan ölünceye kadar müdürlüğünü yaptığı *Bullettino della Societa Dantesca Italiana*'da (İtalyan Dante Birliği Dergisi) ve başka dergilerde, özellikle Dante'nin hayatı, dili, düşüncesi ve şiir anlayışıyle ilgili çok önemli denemeler yayımladı. Filoloji çalışmalarında beliren tutarlılığı ve geniş anlayışı, çağdaş şairleri incelerken de gösterdi: *Poeti Antichi e Moderni* (Eski ve Yeni Şairler) [1923]. Çağının en büyük ve anlamlı ustalarından biri olan Parodi, tarihî okulun uyguladığı öğretim ile De Sanctis ve Croce'nin idealist öğretimini uzlaştırdı. (M)

PARODİ (Giacomo Filippo), italyan heykeltıraşı (Cenova 1630 - ay.y. 1702), Cenova barokunun başlıca temsilcilerinden. Bir *Aziz Yahya* (Santa Maria di Carignano) heykeli, Brignola sarayının bir kapısını ve Cenova ile Venedik'te çeşitli anıtlar yaptı. — Oğlu DOMENİCO (Cenova 1668 - ay.y. 1740), ressam ve heykeltıraş. Daha çok tablolarıyle tanındı: *Kentauros Khiron'dan Akıl Alan Akhilleus, Herakles Nemea Aslanını Boğarken* (Negroni sarayı). — GİOVANNİ BATTİSTA (Cenova 1674 - Milano 1730), Domenico'nun kardeşi, ressam. — PELLEGRİNO (Cenova 1705 - öl. 1785), Domenico'nun oğlu. Portre ressamıydı; Portekiz'e yerleşti. (L)

PARODİ (Hippolyte), fransız mühendisi (Bois-Colombe, Seine 1874 - Nice 1968). Elektrikleştirme meselesiyle ilgilendi ve özellikle fransız demiryollarının elektrikleştirilmesi alanında çalıştı. Avrupa'nın ilk 220 kV'lık ulaşım hattını gerçekleştirdi. (L)

PARODİ (Renato), italyan bestecisi (Napoli 1900). Napoli konservatuvarında öğretmenlik yaptı, bir bale (*Folies-Bergère 1668*, 1949), orkestra eserleri (*Divertimento*, uvertür, konçertino, *Serenata, Sinfonia*), konçertolar besteledi. (L)

PARODONT i. (önek *para*, yanında ve yun. *odus, odontos*, diş'ten fr. *parodonte*). Doku bil. Dişi çeneye bağlayan destek dokularının tümü (dişeti mukozası, diş çukuru bağı, semen ve diş çukuru kemiği). [L]

PARODONTİTİS i. Diş cerr. Parodontu meydana getiren dokuların had iltihabı. (L)

PARODONTOZ i. (fr. *parodontose*). Diş cerr. Parodontla ilgili hastalık; dişi yerinde tutan dokuları tahrip ederek dişin sallanıp düşmesiyle sonuçlanır. (*Eşanl.* FAUCHARD-BOURDET HASTALIĞI, PİYORE v.b.)

— ANSİKL. *Parodontoz*'lar etyolojisi, klinik şekilleri, gelişmesi, çeşitli ve karmaşık tedavi usulleri bakımından büyük ölçüde çeşitlilik gösterdiğinden odontostomatolojide başlı başına bir ihtisas dalı sayılır. (L)

PARODOS i. («yandan giriş» anlamında yun. k.). Yun. ed. Eskiçağ trajedisinde, koronun sahneye girdikten sonra söylediği ilk şarkı. (L)

PAROKHOS i. (yun. k.). Tar. Bizans imparatorluğunda yürüyüş halindeki askerlerin şehir ve köylerde iaşesini sağlayan görevli.

— ANSİKL. *Parokhos*'lar, hükümdara veya güçlü derebeylerine bağlıydı. XIII. yy.dan itibaren, malî bakımdan oldukça imtiyazlı durumda bulunan parokhos'ları toprağa bağlamak eğilimi belirdi. Yetkileri genellikle vârislerine geçmekle beraber, bazen başkasına devredilebilirdi. (L)

PAROKSİTON sıf. ve i. (fr. *paroxyton*). Leng. Vurgusu sondan bir önceki hecede olan kelimelere denir. (L)

PAROKSİZM i. (fr. *paroxysme*). Jeol. *Tektonik paroksizm*, biçim bozulmasının (özellikle kıvrımlanma) en şiddetli evresi. || *Volkanik paroksizm*, püskürmenin şiddetli olduğu evre. (L)

PAROLA i. (lat. k.). Askerlerin, bazen de gizli bir eyleme katılan kimselerin birbirlerini tanıyabilmelerini sağlayan önceden kararlaştırılmış söz. || *Mec.* Varılmak istenen amacı özetleyen söz: *İstiklâl Mücadelesinin «ya ölürüz, ya kurtuluruz» parolası işte bundan ileri geliyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

PAROMALUS i. Ağaç kabuklarının altında yaşayan küçük siyah böcek. (İlmî adı *Paromalus flavicornis*. Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

PAROMOMİSİN i. (fr. *paromomycine*). *Streptomyces rimosus*'un besiyerinden elde edilen antibiyotik.

— ANSİKL. *Paromomisin* mikropların, birçoğuna, özellikle dizanteri amibine, salmonellalara, kolibasillere, proteusa ve piyosiyaniğe karşı etkilidir. Sindirim kanalında soğurulmadığı için bağırsak intanlarında etki gösterir, ama genel hastalıklarda etki yapmaz. Böbrek için zehirli olduğundan parenteral yoldan kullanılmaz. (L)

PARONOMAZ i. (fr. *paronomase*). Sesleri hemen hemen aynı, fakat anlamları farklı kelimeleri yan yana kullanmağa dayanan üslûp oyunu. (L)

PAROPAMİSOS'LULAR. Esk. coğ. Paropamisos'ta oturan veya doğan kişiler; İskender'in hâkimiyeti altına girdiler. (L)

PAROPAMİSUS dağları, Afganistan'da dağlık bölge, kuzeyde Hari Rud'un yukarı vâdisine hâkimdir; 3 135 m. Eski *Parapamisos*. (L)

PAROS, yaygın şekliyle **Paro,** Kyklades adalarından biri, Naksos'un batısında; 9 000 nüf. Eskiçağ sanatçıları eserlerinde burada çıkarılan beyaz mermerleri kullandılar.

— Tar. Ada'da Girit-Mykenai ve İon medeniyetinin izlerine rastlanır. Marathon'da Perslerin dostu olan Paros'u M.Ö. 489'da Miltiades kuşattı ama alamadı. İki Atina Konfederasyonuna (M.Ö. 477 ve 378-357) katılan şehir çok yüksek bir haraç ödemek zorunda kaldı. Sonradan Nesiote konfederasyonu ile birlikte Ptolemaios'ların ve Makedonya'nın himayesini kabul etti; Rodos'un (M.Ö. III. yy.ın sonu), Roma'nın (M. Ö. 129), Bizans'ın, Venedik'in (Dördüncü Haçlı seferinden sonra) ve Türklerin (1537) eline geçti ve Yunan krallığına katıldı. (L)

Paros kroniği, Hellas tarihiyle ilgili bir dizi olayın yazılı bulunduğu mermer levha. M. Ö. III. yy.da Paros'ta hazırlandığı sanılır. Arundel mermerlerinin en ünlü parçasıdır. (L)

PAROSMİ i. (önek *para*, yanında ve yun. *osme*, koklama'dan fr. *parosmie*). Tıp. Bir çeşit koku alma sanrısı; hasta, gerçekte olmayan bir kokuyu geçici veya sürekli olarak duyduğunu sanır; bu koku genellikle kötü bir kokudur. (PARAOSMİ de denir.) [L]

PAROTİA i. Siyah kadife renginde ötücü kuş; göğsünde madenî yansımalı bir tüy demeti bulunur. (Cennetkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Parotia*'nın başının iki yanında, ucunda bir tüy demetçiği bulunan ince saplı üç küçük telek vardır; birçok türü Yeni Gine'de yaşar. (L)

PAROTİDEKTOMİ i. (fr. *parotidectomie*). Kulakaltı tükürük bezinin tümünü veya bir kısmını çıkarmak için yapılan ameliyat: *Parotidektomi, kulakaltı bezinde kist, ur, kanser görülmesi halinde uygulanır.* (L)

PAROTİDİT i. (fr. *parotidite*). Patol. Kulakaltı tükürük bezi iltihabı.

— ANSİKL. Patol. *Parotidit* diye kabakulağa denir, fakat yakındaki bir iltihabın yayılmasından sonra veya mikroplu bir hastalık sırasında kulakaltı tükürük bezinde meydana gelen flegmonlu iltihaplara da parotidit adı verilir. Ürperme, kırıklık, kulakaltı bezlerinde şişkinlikle başlar, çene hareketleri ağrı verir. Daha sonra bir veya birçok apse halinde irinlenme belirir. (L)

PAROVARYUM i. (lat. *parovarium*). Jinekoloji. Dölyatağı borusunun ortası hizasında dölyatağı geniş bağının içinde bulunan sarı ve tanecikli küçük organ. (Dölütte ve çocukta sık görülen, erişkinlerde genellikle bulunmayan bu organ belki de Wolff cisminin alt parçasıdır.) Bk. ORTABÖBREK. (L)

PARPA i. Kalkan balığının yavrusu. (M)

PARPAİLLON dağı, Fransız Alpleri'nde (Hautes-Alpes idare bölgesi) kütle, Yukarı Ubaye ile Embrunais arasında; 2 925 m. (L)

PARPALLO, İspanya'da (Valencia ili) yer, Gandia yakınında, Paleolitik çağdan kalma, resimler ve alçak kabartmalarla süslü barınak. (L)

PAR PAR zf. (onomatope k. ler). Bir parıltıyı veya titremeyi anlatmak için kullanılır: *Fakat benim bir kere merakım oynadı. Her tarafım par par titriyordu* (H. R. Gürpınar). *Sinirler en muhal endişeden titrer durur par par* (M. A. Ersoy). [M]

PARR, Pari, Pahr, Bahr da denir. Bissone asıllı (Milano düklüğü) italyan mimar ailesi. Brzeg dükü polonyalı Georg II tarafından Silezya'ya çağırıldı. 1547-1562 Arasında Brzeg'de düklük şatosunu yaptı. Ça-

Foto. A.F.P, X (LAROUSSE)

lışmaları İACOPO (öl. Brzeg 1575) yönetti; kardeşleri FRANCESCO (öl. Stockholm 1580). GIOVANNI, CHRİSTOFORO ve DOMENİCO da ona yardım ettiler. İacopo, Brzeg'de yaşadı ve Belediye sarayını inşa ettirdi. Francesco İsveç'te çalışmağa gitti; Uppsala ve Güstrow şatoları, Giovanni de Kalmar ve Dargun şatoları onun eseridir. Parr kardeşler, Stockholm'deki ilk krallık şatosunun mimarları olarak bilinir; Nicodemus Tessin bu şatoyu sonradan büyük çapta değiştirdi. (L)

PARR (Catherine). Bk. CATHERİNE PARR.

PARRA (Nicanor), şilili şair (Chillan 1914). Şili folklorundan aldığı unsurlarla şili şiirine yeni bir hava getirdi, *antipoemas* (karşı şiir) akımını başlattı. Bu akımın amacı, şiiri inkâr etmek değil, şiirde yoğunluğu sağlamaktı. Parra, şiirlerinde grotesk tarzı kullanarak, makineleşmiş kapitalist bir toplumda, insan hayatının trajik yanını gösterir. Eserleri: *Cancionero sin Nombre* (Adsız Şarkıcı) [1937]; *Poemas y Antipoemas* (Şiirler ve Karşı Şiirler) [1954]; *La Cueca Larga* (Uzun Cueca) [1958]; *Versos de Salon* (Salon Mısraları) [1962]; *Canciones Rusas* (Rus Şarkıları) [1967]. (L)

PARRA (Teresa DE LA), venezuelalı kadın romancı (1895 - Madrid 1936). Eserleri: *İfigenia: Diario de una Senorita que Escribio Porque se Fastidiaba* (İfigenia: Canı Sıkılan Bir Bayanın Günlüğü) ve *Memorias de Mama Blance* (Blanca Ana'nın Hatıraları) [1929]. Çocukluk günlerinin hatıralarıyle dolu olan bu sonuncu eser, özellikle ifadesinin sadeliği ve tahlillerinin inceliğiyle, dikkati çeker. Parra, uzun süre Paris'te ve Madrid'de yaşadı. (L)

PARRAMATA, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) şehir, Parramata ırmağı kıyısında, Sydney'in kuzeybatı banliyösünde. En az Sydney kadar eski bir şehir olan Parramata'nın ilk adı *Rosehill*'di (1788). Avustralya'nın tahıl ihraç eden ilk limanıdır. (M)

PARRASİOS, yunan ressamı (M. Ö. V. yy. sonu). Efes'te (Ephesos) doğdu, ressam Euenor'un oğluydu. Büyük kompozisyonlar yerine, küçük boy resimler yaptı (bu tür resim zevkini Apollodoros Atina'da yaymayı başaramamıştı.) Önceleri Atina'da çalıştı, sonra Anadolu'ya geçti. En ünlü tabloları: *Yaralı Philoktetes; Akhilleus'un Silâhlarını Paylaşamayan Aias ve Odysseus; Akhilleus'un Mızrağındaki Pas ile İyileşen Telephos; Delilik Taslayan Odysseus.* (L)

PARRENİN (Jacques), fransız kemancısı (Ferryville, Tunus 1919). Paris konservatuvarında Jules Boucherit ve Joseph Calvet'nin öğrencisi oldu, 1943'te kurduğu *Parrenin Dörtlüsü* kısa zamanda, çağdaş müzik yorumcusu olarak dünya çapında ün kazandı. (L)

PARROCEL, fransız sanatçı ailesi: BARTHÉLEMY, ressam (Montbrison 1595 - Brignoles 1660). İspanya'da, İtalya'da çalıştı; sonunda Brignoles'de yerleşti, orada *Haçtan İndiriliş* adlı bir tablo yaptı; — oğlu ve öğrencisi LOUİS (1634 - Avignon 1694), Provence'ta, Languedoc'ta, Paris'te, Avignon'da çalıştı. *Aziz Yusuf'un Can Çekişmesi* adlı bir tablo (Marsilya'da Saint-Martin kilisesi) ve Avignon Belediye sarayının dekorlarını yaptı; — JOSEPH, **Parrocel des Batailles** veya **Parrocel le Vieux** denir (Brignoles 1646 - Paris 1704), Louis'nin kardeşi ve öğrencisi. İtalya'ya gitti, Jacques Courtois ile Salvatore Rosa'nın etkisinde kaldı. 1675'te Paris'e yerleşti. Louvois tarafından, İnvalides yemekhanelerinden birinin süslemesini yapmakla görevlendirildi (*Louis XIV'ün Fetihleri*). *Ren Nehrini Geçiş* adlı tablosu Versailles sarayının Meclis Toplantı salonunda, *Leuze Savaşı* adlı tablosu da Muhafız Birliği salonunda bulunmaktadır. Ofortları da vardır; — PİERRE, ressam ve gravürcü (Avignon 1670 - Paris 1739), Louis'nin oğlu. Marsilya'daki Sainte-Marie rahibeleri için Meryem'in hayatını gösteren dört pano yaptı. Noailles dükü tarafından Paris'e çağrıldı ve dükün Saint-Germain-en-Laye'deki konağının büyük galerisini süsledi (*Tobie'nin Hikâyesi*); — kardeşi İGNACE JACQUES (Avignon 1677 - Mons 1722), prens Eugène'in katıldığı savaşları canlandıran yedi tablo yaptı; — CHARLES (Paris 1688-ay.y. 1752), Joseph'in oğlu. Süvari birliğinde bir yıl hizmet ettikten sonra (1705), iki büyük tablo yaptı: *Süvari Savaşı* (1709) ve *Süvari Hücumu* (1711). İtalya'da uzun bir geziye çıktı, dönüşünde Antin dükünün isteğiyle *Türk Elçisinin Tuileries Bahçesinden Saraya Girişi* ve *Türk Elçisinin Bir Görüşmeden Sonra Döner Köprüden Çıkışı* adlı tabloları (Versailles sarayı) yaptı. Kralın at üzerinde iki portresini yaptıktan sonra Tuileries sarayına alındı. 1735'te akademiye danışman, 1746'da profesör oldu. 1744 ve 1745'te Louis XV'in seferlerine katıldı ve Fontenoy savaşında bulundu; bu savaşla ilgili birçok taslak yaptı. Ayrıca ofortları da (*Süvari Okulu* [1737]) vardır; — ETİENNE, *Romalı* denir (Avignon 1696 - Rouen 1771), İgnace Jacques'ın oğlu. Özellikle, *Aziz François Regis Veba Salgınının Kesilmesi İçin Dua Ederken* (Marsilya Müzesi) adlı tablosuyle bilinir; — JOSEPH FRANÇOİS (Avignon 1704 - Paris 1781), Pierre'in oğlu. Birtakım dekoratif panoları vardır: *Venüs'ün Zaferi, Venüs ve Aşk Perileri, Aşk Dansları.* Ayrıca savaş tabloları (Versailles sarayı) yaptı; — Joseph François'nın üç kızı da ressamdı; ilki **Madame Valrenseaux** (Avignon 1734 - Paris 1829), çiçek ve hayvan resimleri yaptı; ikincisi MARİON (Avignon 1743 - Paris 1824), tarihî resimler yaptı; en küçükleri THERÈSE (Avignon 1745 - Paris 1835), minyatürleriyle tanındı. (L)

PARROT (André), fransız arkeoloğu ve yöneticisi (Désandans, Doubs 1901), Kudüs Fransız arkeoloji okulu üyesi. Tello ve Larsa (1931-1933), daha sonra Mari (1933 - 1957) kazılarını yönetti. Louvre okulunda profesör (1937), Louvre Müzesi İslâm Sanatı bölümü baş yöneticisi (1946) oldu. 1958'de Kazılar komisyonu genel sekreterliğine getirildi. Eserleri: *Mari, une Ville Perdue* (Mari, Kayıp Şehir) [1936]; *Archéologie Mésopotamienne* (Mezopotamya Arkeolojisi) [1946-1953]; *Tello, Vingt Campagnes de Fouilles* (Tello, Yirmi Kazı Gezisi) [1948]; *Ziggurats et Tour de Babel* (Ziggurat'lar ve Babil Kulesi) [1949]; *Mission Archéologique de Mari* (Mari Arkeolojik Misyonu) [1958-1959]; *Sumer* (Sümer) [1960]; *Assur* (Asur) [1961]; *Terre de Christ, Archéologie, Histoire, Géographie* (İsa'nın Ülkesi, Arkeolojisi, Tarihi, Coğrafyası) [1966] ve *Clefs pour l'Archéologie* (Arkeoloji İçin Anahtar) [1967]. (L)

PARROT (Jules Joseph), fransız hekimi (Excideuil 1829 - Paris 1883). 1876'da Paris Tıp fakültesinde tıp tarihi profesörü, 1879'da çocuk kliniği profesörü oldu. Eserleri: *Rapport sur l'Allaitement Artificiel des Enfants dans les Hôpitaux et Hospices* (Yurtlarda ve Hastahanelerde Süt Çocuklarına Sunî Süt Verme Yolları) [1874], *L'Athrepsie* (Atrepsi) [1877], *La Syphilis Héréditaire et le Rachitisme* (Soydan Geçme Frengi ve Raşitizm) [1886]. (L)

Parrot hastalığı. Pediyatr. Kemik zarı altında lezyonlarla birlikte beliren kemik frengisi; röntgen muayenesinde kemik uçlarında ayrılma görülür. (L)

PARROTİA i. (XIX. yy.da yaşamış alman tabiat bilginlerinden F. W. *Parrot*'un adından). *Hamamelidaceae* familyasından, iran asıllı ağaç; görünüşü ve yaprakları kayına benzer, ama boyca ondan biraz kısadır; iki türü bilinir: *Parrotia Persica* ve *P. Jacquemontiana.*

— ANSİKL. *Parrotia*, en çorak topraklarda bile yetişebilir. Odunu beyaz ve çok serttir, bu yüzden «demir ağaç» da denir. Sıkı ve yarılması güç olan bu odun gürgeni andırır, ama ondan üstündür. Karoseri, araba, makine parçası, âlet sapı v.b. yapımında kullanılır. Ancak nemden ve kuraklıktan ileri gelen bozukluklara dayanamamak gibi bir kusuru vardır. (L)

PARRY (sir Charles Hubert Hastings), ingiliz bestecisi (Bournemouth 1848 - Rustington 1918). Stuttgart'ta Pierson'dan, Londra'da Macfarren'den ders aldı; Krallık Müzik kolejinde beste ve müzik tarihi okuttu, 1894'te aynı okula müdür oldu. Müziği alışılagelen tarzlara ve victoria dönemi üslûbuna uygun olmakla beraber, büyük oratoryo tarzını bularak ingiliz müziğine bir yenilik getirdi. Büyük koro eserlerinin başlıcaları: *Prometheus Unbound* (Zinciri Çözülmüş Prometheus) [1880]; *Judith* (1888); *King Saul* (Kral Saul) [1894]; *Magnificat* (1897); *Te Deum* (1900) ve *Blest Pair of Sirens* kantatı (1887). Ayrıca *İngiliz Şarkıları*, beş senfoni, iki senfonik şiir (*The Vision of Life* [Dünya Görüşü], *Via Mortis*), bir piyano konçertosu v.b. besteledi. (L)

PARRY (sir William Edward), ingiliz denizcisi ve kutup kâşifi (Bath 1790 - Greenwich 1855). 1818'de Baffin denizinde kaptan Ross ile birlikte Batı'ya doğru bir geçit aradı. 1819-1820 Arasında yeni bir sefere başkanlık etti (*Griper* ve *Hecla* ile), Lancaster boğazını inceledi ve Wellington boğazı ile Melville adasını buldu. Yeni iki yolculuk sırasında (1821-1823 ve 1823-1825) buzlar arasında sıkışınca, Yeni Dünya'nın kuzeyinden Asya'ya bir geçit bulmanın imkânsız olduğuna inandı. Bunun üzerine kutba erişmeğe karar verdi ve Svalbard'ın kuzeyinde 82°45′ enlemine kadar ilerledi (1817). Hayatının son yıllarında tuğamiral ve Greenwich hastahanesi yöneticisi oldu. (L)

PARRY adaları, Kanada Arktik takımadalarının bir kısmı (Kuzeybatı toprakları), Melville, Bathurst, Cornwallis, Prince Patrick adalarını ve daha birçok küçük adayı içine alır. (L)

PARS i. Zool. Kedigillerden, postu benekli etçil memeli hayvan. (*Eşanl.* PANTER, LEOPAR.)

— ANSİKL. *Pars*'ın birbirinden pek de iyi ayırt edilemeyen birçok türü vardır: Afrika ve Asya parsı (*Panthera pardus*); Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan kar parsı (*P. uncia*); tropikal Amerika'da yaşayan jaguar (*P. onca*); Çinhindi, Tayland ve Hollanda Hindistanı'nda yaşayan çizgili pars (*P. nebulosa*). Siyah bir çeşidi de Tayland ve Hollanda Hindistanı'nda yaşar (Kara pars melanizmin aşırı bir örneğidir). Pars Afrika, Asya ve Hollanda Hindistanı'nda her yerde bulunur, çok güçlü, çevik, güzel, cesur ve genellikle yırtıcı bir hayvandır. Çevikliği darbımesel halindedir. İstediği zaman ağaçlara tırmanır, yukarıda dalların üstünde, yaprakların arasında saklanarak oradan avının üstüne atlar. Az veya çok açık sarı olan postu, karnının altında hemen hemen beyazdır; ne kadar sık yapraklı ormanda yaşarsa o kadar koyu renkli olur. Bütün gövdesi, siyaha yakın esmer beneklerle kaplıdır. Bazı bölgelerde son derece tehlikelidir ve avlanması daima büyük tehlike doğurabilir. Kendisine saldırıldığı zaman cesaretle karşı koyar. (L)

PARSA i. (fars. *pārse*'den). Bir seyirci topluluğunun önünde oyun oynadıktan veya çalgı çaldıktan sonra toplanan bahşiş. || *Esk.* Dilencilik.

— DEY. *Parsayı başkası toplamak*, bir kimsenin emek verdiği bir işten başka bir kimsenin yararlandığını, çıkar sağladığını belirtir. (M)

PARSA sıf. (fars. *pārsā*). *Esk.* Tanrı'ya ibadet eden, dindar. || Namuslu, vicdanlı.

◆ **Parsaî** veya **parsayî** i. *Esk.* Sofuluk, dine bağlılık. || Namusluluk, iyi ve temiz ahlâklı olma. (M)

PARSA, bugün **Bağyurdu,** Ege bölgesinde (İzmir ili, Kemalpaşa ilçesi) kasaba; 4 695 nüf. (1965). [M]

PARSA. Bk. PERSEPOLİS.

PARSAL blş. i. (fars. *pār*, geçen sene ve *sāl*, yıl'dan *pār-sāl*). *Esk.* Geçen yıl. (M)

PARSAL sıf. Bk. PARTAL.

PARSEK i. (fr. *par*[*allaxe*], ıraklık açısı, ve *sec*[*onde*], saniye'den > *parsec*). Yıldız astronomisinde kullanılan ve yıllık ıraklık açısı 1″ olan bir yıldızın uzaklığına tekabül eden uzaklık birimi. || *Parsek küp*, kenarı 1 parsek olan bir küpün hacmine eşit hacim birimi.

— ANSİKL. *Parsek*, Yer'in Güneş çevresinde çizdiği yörüngenin yarı büyük ekseninin bir saniyelik bir açı altında görüldüğü uzaklığa tekabül eder. Bir parsek 3,08 × 10^{13} km'dir. Bu da $\frac{30,8}{9,45}$, yani yaklaşık olarak 3,26 ışık yılıdır. Parsek, *a priori* olarak belirlenmiş olan astronomi biriminin katlarından biridir: 1 parsek = 206 265 astronomi birimi. Parsek cinsinden ifade edilen uzaklıklar bağıldır, yani doğrudan doğruya gözlemlerle elde edilen verilerdir. Iraklık açısı ω olan bir yıldızın bağıl uzaklığı, par-

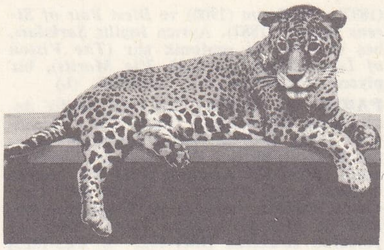

pars

kara pars

kar parsı

sek cinsinden $\frac{\sin 1''}{\sin \omega}$ veya, çok yaklaşık olarak $\frac{1''}{\omega}$ oranıyle ifade edilir. Profesyonel astronomlar tarafından çok kullanılan bu birimin ilgi çekici bir yönü de, bir yıldızın uzaklığının parsek cinsinden değerini belirten sayının, ıraklık açısını gösteren sayının tersine eşit olmasıdır: 0″,20'lik bir ıraklık açısı 5 parsek'e tekabül eder. (L)

PARSEL i. (fr. *parcelle*). İda. huk. Üzerinde imar mevzuatına göre yalnız bir bina yapılabilecek arazi parçası.

— ANSİKL. İmar faaliyetleri bakımından *parsel* önemli bir unsurdur. Çünkü her parsel bir binanın yapımına imkân veren bir arazi parçasıdır. Bu bakımdan, imar planlarının uygulanmasında esas olan parselasyon (parselleme) haritaları yapılır; parsellerin derinlikleri ve genişlikleri, ikamet, ticaret ve sanayi bölgelerine göre, imar yönetmelikleriyle tespit edilir. Yapı ruhsatı almak için belediyeye bir dilekçeyle baş vurulurken, bu dilekçede parsel numarası da gösterilir. Kadastrosu yapılmış olan yerlerdeki belediyelerde, inşaatla ilgili dosyalarını kadastro, ada ve parsel numaralarına göre tutmakla yükümlüdürler. Bir parselin genişliği, üzerinde bulunduğu yoldaki cephesinin genişliğidir; parselin derinliği de parsel arka cephesinin ön cephe doğrultusuna olan ortalama uzaklığıdır. Her parsel üzerinde yapılması gereken tek binanın içine, ayrı bir yapı sayılmadığı için müştemilât da girer.

◆ **Parselli** sıf. Parsellenmiş olan: *Parselli arazi*. (M)

PARSELLEMEK geçl. f. (*parsel*'den *parsel -le-mek*). Parsellere ayırmak.

◆ **Parselleme** i. Parsellemek eylemi. *Eş-anl.* PARSELASYON. (M)

PARSENG blş. i. (fars. *pār*, parça ve *seng*, taş'tan *pār-seng*). *Esk.* Herhangi bir şey tartıldığı sırada, terazinin iki kefesinin birbirine denk olması için kefelerden birine veya bazen her ikisine konulan taş v.b. ağırlık, persenk. (M)

PARSEVAL (August VON), alman subayı ve mühendisi (Frankenthal 1861 - Berlin 1942). 1893'te alman ordusunda kullanılan ilk güdümlü balonu yaptı, 1901-1903 arasında iğ biçiminde yeni bir güdümlü balon meydana getirdi; fakat onun adını taşıyan bu balon türü, zeplinin bulunmasıyle çabucak gözden düştü. 1907'de izinli olarak fiilî hizmetten ayrıldı, 1911-1940 arasında, Charlottenburg Yüksek Teknik Okulu Havacılık kürsüsünde ders verdi. (L)

PARSEVAL - DESCHÊNES (Alexandre Ferdinand), fransız amirali (Paris 1790-ay.y. 1860). Cezayir'de hizmet gördü ve Bougie limanını ele geçirdi. Kırım savaşında Baltık filosuna kumanda etti, 1854'te Bomarsund'u ele geçirdi ve amiralliğe yükseldi. (L)

Parseval formülü, aşağıdaki eşitlikle ifade edilen bağıntı:

$$\frac{1}{2\pi}\int_{-\pi}^{+\pi}[f(x)]^2dx = a_0^2 + \tfrac{1}{2}(a_1^2 + b_1^2 + \dots + a_n^2 + b_n^2 + \dots).$$

[$f(x)$ toplamı sürekliyse ve $x = \pi$ ile $x = -\pi$ için aynı değerleri alırsa, bu bağıntı $u_n = a_n \cos nx + b_n \sin nx$ trigonometrik serisiyle doğrulanır.] (L)

PARSİ sıf. (fars. *Pārsi*). *Esk.* İran ülkesiyle ilgili, İran'a ait.

◆ i. İran'da konuşulan dil, Farsça. *Eş-anl.* FARİSÎ. (M)

Parsifal, R. Wagner'in üç perde ve beş tabloluk müzikli dramı. İlk defa 1882'de Bayreuth'te temsil edildi. Wolfram von Eschenbach'tan alınan konu, Parsifal'in, Kingsor'un elinden kutsal mızrağı kapıp alışını anlatır: kutsal mızrak, kral Amforfas'i iyi edecek ve Saint-Graal*in yeniden parıldamasını sağlayacaktır. Eserin en ünlü bölümleri, prelüd ile «Kutsal cuma büyüsü»dür. (L)

PARSİLER, İran'ın müslümanlar tarafından fethinden sonra islâm dinini kabul etmeyerek Hindistan'a kaçan zerdüşt dini mensuplarına verilen ad. *Kıssa-i Sencân* (Sencan Kıssası) [1600] ile *Kıssa-i Zerdüştiyân-ı Hindistan* (Hint Zerdüştîleri Kıssası) [XVIII. yy. sonları] adlı kaynaklara göre islâm fethinden yüzyıl sonra İran'dan ayrılan zerdüşt dini mensupları, Hürmüz adasında bir süre kaldıktan sonra Diu adasına göçtüler. 785'te Sencan'a geldiler ve kutsal ateşlerini orada yaktılar. Hindular ile ortak bir hayat yaşayan Parsîler, 1490'da Sencan'dan ayrılmak zorunda kaldılar ve Barhût dağlarına sığındılar. Kısa bir süre sonra tekrar eski yerlerine döndüler. XVI. yy.ın ikinci yarısında Sûrat şehrine ve oradan da bugün en kalabalık halde yaşadıkları Bombay'a yerleştiler.

Su, ateş ve toprağın kutsallığına inanan Parsîler, zerdüşt dininin ahlâkî kurallarına son derece bağlıdır. Bu kurallar Avesta'da bulunan «iyi düşünceler», «iyi sözler» ve «iyi işler»den meydana gelir. Parsîler, XVI. yy. dan itibaren, dinlerinin bazı özelliklerini, İran'da kalmış olan zerdüştîlerden öğrenmek için oraya araştırıcılar gönderdiler ve Avesta hakkındaki yazmaları incelettiler. Hindistan'ın İngiliz hâkimiyetine girmesinden sonra Parsîlerin sosyal durumları kuvvetlendi. Bugün de güçlü ve iyi teşkilâtlanmış bir topluluk halindedirler. Avesta takvimine uygun bir takvim kullanırlar. Ayrıca, son sasanî hükümdarı Yezdigird'in tahta çıkışıyle (16 haziran 632) başlayan Yezdigird tarihini kabul ederler. Topluluk işleri bir kurul tarafından yürütülür. (M)

PARSONS (Albert Ross), amerikalı müzikçi (Sandusky, Ohio 1847-Mount Kisco, New York 1933). Daha dokuz yaşındayken org konserleri verdi. 13 Yaşında Indianapolis kilisesinde orgcu oldu. 16 Yaşındayken Frédéric Louis Ritter'den ders almak üzere, New York'a gitti. 1867-1872 Arasında Almanya'da piyano çalıştı, Richard Wagner'in müzik ve felsefesinin etkisi altında kaldı. 1873'ten sonra New York'ta en çok aranan müzik öğretmenlerinden biri oldu. Holy Trinity kilisesinde orgcu olarak çalıştı. Besteleri arasında *The Night Has a Thousand Eyes* (Gecenin Binlerce Gözü Var) ve *Break, Break, Break* adlı şarkıları ünlüdür. Ayrıca müzik, arkeoloji ve edebiyat konularında çeşitli yazılar yazdı ve ders verdi. En önemli eseri: *The Science of Pianoforte Practice* (Piyanoforte Çalma Tekniği) [1886]. (L)

PARSONS (Charles Lathrop), amerikalı kimyacı (New Marlboro, Massachusetts 1867-Pocasset, Massachusetts 1954). 1888'de Cornell üniversitesini bitirdi. 1890-1911 Arasında New Hampshire'da kimya profesörlüğü yaptı. 1904'te berilyum'un atom ağırlığı üstüne yaptığı araştırmalarla Nichols ödülünü, 1932'de de amerikan kimyacılarına verilen en yüksek nişan olan Priestly ödülünü kazandı. Birinci Dünya savaşında gazlı silâhlar konusunda danışman olarak çalıştı. 1919'da Savunma bakanlığı görevlisi olarak, Avrupa'da azotun bağlanması üstüne araştırmalar yaptı. Çeşitli kimya dergilerinde ve hükûmet bültenlerinde yayımlanan yazıları dışında *Beryllium, Its Chemistry and Literature* (Berilyum Kimyası ve Onunla İlgili Bilgiler) [1908] adlı bir eseri vardır. (L)

PARSONS (sir Charles Algernon), ingiliz mühendisi (Londra 1854-Hint adalarına yapılan bir gezi sırasında 1931). 1877'de, Elswick'teki Armstrong işletmelerine girdi, 1884'te bu görevden ayrılarak bir ortaklık kurdu. Kendi adıyle bilinen buharlı türbini yaptı; dakikada 18 000 devirle dönen bu türbin, 5 beygir gücünü aşkın bir güç sağlamaktaydı. 1889'da ortaklarından ayrılan Parsons, Newcastle'da bir fabrika kurdu ve burada buharlı türbin ve çeşitli elektrikli makineler yaptı. Türbinini durmadan geliştirdi ve 1891'de buna bir kondansör ekledi. 1897'de *Trübinia* adlı, 44 tonluk küçük bir gemi yaptı; kendi buluşu olan türbinlerle donattığı tekne, saatte 34 deniz mili hıza ulaşarak, bütün hız rekorlarını kırdı. Parsons türbinleri, bugün bile bir çok gemide kullanılmaktadır. Parsons'un, *The Steam Turbine* (Buhar Türbini) [1912] adlı bir eseri vardır. (L)

PARSONS (Talcott), amerikan sosyoloğu (Colorado Springs 1902). Londra'da ve Heidelberg'de okuduktan sonra, Harvard'da sosyoloji asistanı, yardımcı profesör (1931-1944), 1944'ten sonra da profesör oldu. Başlıca eserleri: *The Structure of Social Action* (Toplumsal Eylemin Yapısı) [1937], *Essays in Sociological Theory* (Sosyolojik Teori Üstüne Denemeler) [1949], *The Social System* (Sosyal Sistem) [1951], *Toward a General Theory of Action* (Genel Bir Eylem Teorisine Doğru) [1951], *Family, Socialization and Interaction Process* (Aile, Sosyalleşme ve Karşılıklı Etkileşme Süreci) [1955], *Structure and Process in Modern Societies* (Çağdaş Toplumlarda Oluşum ve İlerleme) [1959], *Social Structure and Personality* (Toplumsal Yapı ve Kişilik) [1963], *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Toplumlar: Gelişim ve Kıyaslamalı Perspektifler) [1966]. Talcott Parsons, sosyal eylemin (sosyal topluluk içinde anlam kazanan insan davranışı) ve bu eylemi doğuran etkenlerin sosyolojisini kurdu. Sosyal rol, sosyal statü (bireyin toplum içinde tuttuğu yer) ve sembolik haberleşme kavramlarını birbirine bağladı. Bu sosyoloji, sosyal ilişkiler sistemini bir haberleşmeler bütünü olarak ele alır. (L)

PARSONSİT i. (kanadalı minerolog A. L. *Parsons*'un adından fr. *parsonsite*). Formülü

$$Pb_2(UO_2)(PO_4)_2, H_2O$$

olan hidratlı tabiî uranyum ve kurşun fosfat; soluk kahverengi renktedir. (L)

PARSVANATHA, yirmi üçüncü *tırthakara*, caynacılığın kurucusu, Mahavira'nın öncülerinden (doğ. Benares M.Ö. VIII. yy.). Mahavira'dan iki yüz elli yıl önce yaşadığı ve yüz yaşındayken öldüğü söylenir. Sekiz dinî topluluk kurduğu ve bir teori ortaya koyduğu kabul edilir. Bu teori, sonradan Mahavira tarafından ele alınarak geliştirilmiştir. (L)

PARŞÖMEN i. (yun. *pergamene*, Bergama (derisi) > aşağı lat. *pergamena* (*charta*)'dan fr. *parchemin*). Üzerine yazı yazmak, resim yapmak ve daha başka işler için özel olarak hazırlanmış hayvan derisi. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Parşömen kâğıdı, çok dayanıklı olması için önce bir sülfürik asit çözeltisine sonra da gliserine batırılmış parşömene benzer kâğıt.

— Patol. *Parşömen sesi,* parikarditlerde ve kuru zatülcenpte hasta muayene edilirken duyulan ses; iki parşömenin birbirine sürtüşmesinden meydana gelen sese benzer.

— Tekst. *Parşömen kâğıdı,* kamgarn iplikçiliğinde, iplik çekme makinelerinde üst baskı silindiri üzerine yapıştırılan parşömen şeridi. (Şeridin uzunluğu silindirin çevresinden daha büyük olduğu için, kâğıdın taşan kısmı, silindirin her dönüşünde makinenin içinden geçen elyaf demetinin üstüne vurarak, hem elyafın içindeki toz, şardon, çöp v.b. gibi yabancı maddelerin düşmesini, hem de elyaf tellerinin birbirinden ayrılmasını sağlar. Sentetik ve antistatik baskı manşonlarının kullanılmağa başlamasından sonra bu kâğıt kullanılmaz olmuştur.)

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. Plinius Secundus'a göre *Parşömen*, Ptolemaios'lar tarafından ihracı yasaklanmış olan papirus kıtlığına çare bulmak isteyen Bergama kralı Eumenes II'nin emri üzerine keşfedilmiş ve ilk defa Bergama'da (eski adı *Pergame*) yapıldığı için *pergamena* adı verilmiştir. Koyun, keçi, dana, domuz, antilop v.b. derisinden yapılan parşömen önceleri elyazmalarında kullanıldı, VII. yy.'da ise fermanların yazılmasına hasredildi. Parşömen üzerine yazılmış en eski krallık beratı Thierry III'ten kalmadır (667). Parşömenin pahalı oluşu, hiç değilse özel fermanların, kenarlardan kesilmiş artık parşömenler üzerine yazılmasına yol açtı. Hattâ bazen, üzerindeki yazıları silmek için parşömen kazınıyor ve yerine yeni metinler yazılıyordu. Öte yandan, değerli eserler için, dana veya koyun derisinden yapılmış daha pahalı ve kaliteli bir parşömen cinsi kullanılıyordu. Bu arada, paçavralardan yapılan kâğıdın Avrupa'da kullanılmağa başlaması ve matbaanın keşfi, parşömen devrine son verdi. Bugün parşömen yapımında koyun ve keçi derileri kullanılır. Dana, tay veya ölü doğmuş kuzu derileri de parşömen yapımına elverişlidir. İlk işlemler, güderi yapımında uygulananlarla aynıdır. Daha sonra özel bir makasla derinin iç yüzündeki et parçaları temizlenir ve bu kısım üzerine kireç sürülerek, dış yüzü de kuru olarak ponza taşıyle ovulur. Dış yüzündeki fazla pürüzler giderilip, düzgün hale getirildikten sonra yeniden ponza taşıyle ovulur ve nişastadan yapılan ince bir zamk tabakası sürülerek cilâlanır.
Sanayide ise, tutkalsız kâğıt üzerine önce seyreltik sülfürik asit, ardından amonyaklı bir eriyik etki ettirilerek *bitkisel parşömen* hazırlanır. Bu işlem sırasında yeni bir izomer haline dönüşen selüloz, hayvan derisinden yapılan parşömenin bütün fiziksel özelliklerini taşır.
Parşömen bugün minyatürlerin yapımında, bazı lüks baskılarda ve çeşitli seyahat çantalarının hazırlanmasında kullanılır. (L)

PARTAL veya **PARSAL** sıf. Çok kullanılmaktan eskimiş, yıpranmış, eski püskü: *Odada bir partal keçe, bir kirli havlu bile bırakmadılar* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

PARTAMASİR (öl. M.S. 114), Ermeniye kralı (113), parth kralı Pakor'un oğlu. Ermeniye'yi ilhak etmek isteyen Trajanus, onu kral olarak kabul etmedi ve öldürttü. (L)

PARTANNA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Trapani ili), Belice yakınında; 13 700 nüf. Bölgenin başlıca gelir kaynağı şarapçılıktır. (L)

PARTECİPAZİO, ilk yüzyıllarda Venedik cumhuriyetinin kaderinde rol oynamış bazı dukalar yetiştiren soylu aile. AGNELLO (ANGELO) Partecipazio I (öl. 827) bu ailenin dukalığa yükselen (810) ilk ferdidir. Bizans taraftarı komitenin başı olan Agnello, frank taraftarı karşı komitenin başı Obelerio ile mücadele etti ve Obelerio'yu Venedik'ten kovdu; Agnello, Rialto'da güçlendikten sonra (adaların yönetimi için merkezi buraya taşımıştı) İtalya kralı Pipino'nun hücumuna başarıyle karşı koydu, daha sonra Niceforo I ile Charlemagne arasında yapılacak barışın temellerini attı (Niceforo I ile Charlemagne arasında yapılan bu antlaşma ile Franklar, Venedik denizkulağındaki adalar üstünde hak iddia etmekten kesinlikle vaz geçiyordu). — GİUSTİNİANO Partecipazio (827-829) arasında dukalık yaptı), Agnello'nun oğludur; dukalığı sırasında komiteler arasında şiddetli mücadeleler oldu; Giustiniano, duka ile kardeşi GİOVANNİ I Partecipazio (829-836 arası dukalık yaptı) arasındaki anlaşmazlığı körükledi. Önce İstanbul'a sürülmesine karar verilen Agnello'nun bu iki vârisi, daha sonra Giustiniano ölünce (829) Venedik'e çağrıldılar ve duka oldular. Rakip komite tarafından dukalıktan uzaklaştırılan Giovanni I'i taraftarları yeniden tahta çıkardı; ama Giovanni I gene tahttan indirildi ve kısa süre sonra bir fesat hareketi sırasında öldürüldü. Öbür dukalar: — ORSO I Partecipazio (864-yaklş. ol. 883); — GİOVANNİ II Partecipazio (883'e doğru-887), Pietre I Candiano lehine tahttan feragat etti; — ORSO II Partecipazio (992-932'e doğru), Orso II de tahttan indirildi ve oğlu PİETRO Partecipazio 939-942 arasında dukalık yaptı. Bu sonuncu dukaların Agnello'nun soyundan gelenlerle akraba olduğu kesin değildir. (M)

PARTENER i. Bk. PARTÖNER.

PARTENER (Erdoğan), türk basketbolcusu (Filibe 1929). Galatasaray Lisesini bitirdi. Öğrenciyken basketbola başladı (1945). Galatasaray kulübünde yetişti. 1949-1952 Yılları arasında 44 defa Türk Millî Basketbol takımında yer aldı. (M)

PARTENOGENEZ i. (fr. *parthénogenése*'den). Biyol. Döllenmemiş yumurtanın gelişmesiyle meydana gelen üreme tarzı; tabiî olarak rastlandığı gibi, deneysel olarak da sağlanabilir. Bk. DÖLLENMESİZ *üreme*.
— ANSİKL. Kuşlar arasında *partenogenez*'e en elverişli hayvan hindidir. Döllenmemiş 10 000 hindi yumurtasından çıkan yavrulardan ancak biri ergin duruma gelebilir. Bunları erkenden diploit duruma getiren kromozom ayarlanması ancak homogametli cinsiyete imkân verdiğinden, elde edilen hindilerin hepsi erkek olur. Aynı sebeple Pincus'un 1939'dan beri döllenmemiş yumurtadan elde ettiği tavşan yavruları da daima dişi olmaktadır. (L)

PARTENOGONİ i. (fr. *parthénogonie*). Biyol. *Eşanl.* DÖLLENMESİZ *üreme.*

PARTENOKARPİ i. (fr. *parthénocarpie*). Döllenmesiz oluşan, dolayısıyle tohumu olmayan bazı meyvelerin gelişme tarzını anlatmak amacıyle 1902'de Noll'un öne sürdüğü isim.
— ANSİKL. *Partenokarpi*, döllenme olmamakla beraber, *tozlaşmalı* ve *tozlaşmasız* partenokarpi diye ikiye ayrılır. Bazı muzlar, çekirdeksiz portakal ve armutlar, bazı ananaslar partenokarpi sonucunda elde edilir. (L)

PARTENOSPOR i. (fr. *parthénospore*). Biyol. Bazı suyosunlarında görülen ve eşeysiz çoğalmayı (partenogenez sağlayan spor. (L)

PARTER i. (fr. *parterre*). Bahçenin çiçek dikilmiş bölümü, çiçek bahçesi: *Bahçenin parter denilen kısmına gelmişler* (Ahmed Midhat). || Tiyatro, sinema v.b.de sahnenin bulunduğu ilk kata ve buradaki koltuklara eskiden verilen ad: *Locaya girmek istemedi. Parter'deki halkın arasına karıştı* (Y.K. Karaosmanoğlu).
— ANSİKL. Eskiden, seyirciler karma karışık bir halde ve ayakta *parter*'e yığılırlardı. Salonun bu kısmına XVIII. yy. sonunda sıralar konmağa başlandı. Daha rahat bir yer haline gelen parter, sonraları sahnenin hemen önündeki orkestra koltuklarının devamı oldu; bu yerlerin fiyatı da daha ucuzdu. Günümüz tiyatrolarında parter ortadan kalktı; yerini, genel olarak birçok diziye ayrılan, bütün zemini kaplayan ve kimi zaman birinci, ikinci orkestra, kimi zaman birinci, koltuk, kulüp diye adlandırılan sıralar aldı. (L)

PARTHÇA i. (*parth*'tan *parth-ça*). Leng. Orta İran döneminde, İran'ın kuzeybatısında konuşulmağa başlanan iran ailesinden dil.
— ANSİKL. Leng. *Parthça*'ya, Arsakid'ler devrinden kalma parşömen üzerine yazılmış bazı belgelerde, M.Ö. I. yy.da ve M.S. I. yy.daki paralarda, Sasanîler devri başlarından (224-303 arası) kalma yazıtların birinde rastlanır (bk. İRAN). Aramî yazısından türeyen bu metinlerin yazısı, orta iran yazısına benzer. En yaygın parthça eserler, yaklaşık olarak III.-VII. yy.dan kalma mani metinleridir; bu metinler, Turfan'da (Çin Türkistanı) bulunan VIII.-IX. yy.dan kalma elyazması parçalarında (mani yazısıyle) muhafaza edilmiştir. Medeniyet dili olarak önemli bir rol oynayan Parthçanın yerini daha sonra orta iran dili aldı. Ermenice, Parthçadan birçok aktarma yapmıştır. (L)

PARTHENAY, Fransa'da Deux-Sèvres idare bölgesinde idare çevresi merkezi. Thouet ile Palais'nin kavuştuğu yerde; 10 077 nüf. Bir tarım pazarı olan Parthenay'de ilgi çekici anıtlar vardır: surlar, Saint-Jacques (XIII. yy.) ve Horloge (XV. yy.) kapıları, büyük kısmı roman üslûbunda Sainte-Croix kilisesi (XII. yy.dan kalma kemeraltı), Notre-Dame-de-la-Couldre kilisesinin kalıntıları; eski (XIII.yy.) bir şatodan kalma kuleler; eski evler. Meyvecilik (elma). —*İdare çevresi*, 67 067 nüf. (L)

PARTHENEİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Şenliklerde veya âyin alaylarında yer alan genç kızlar korosu. || Bu koronun söylediği lirik şiir. (L)

PARTHENİAİ. Esk. Yun. Ülkelerinden kovulunca Taras'ı kuran veya iskân eden Ispartalılar. Lakedemonlularla Perioikos'ların evlilik dışı ilişkilerinden dünyâya geldikleri, dolayısıyle yurttaş olmadıkları öne sürülürdü. (L)

PARTHENİOS İznik'li, İznik'li veya Myrleia'lı yunan şairi (Bithynia) [M.Ö. I. yy.]. Mithridates'e karşı açılan savaşta esir düştü; Roma'ya getirildi (M.Ö. 73), ama kısa bir süre sonra azat edildi. Cornelius Gallus ile dostluk kurdu; Vergilius'u da tanıdığı sanılır. Aşk efsaneleri derlemesi olan *Erotika Pathemata* (Aşk Acıları) adlı eseriyle, konusunu mitolojiden alan ağıtlarından, yas şarkılarından, altı ölçülü küçük şiirlerinden bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

PARTHENİUM i. Almaşık yapraklı, kömeç çiçekli otsu bitki. (Amerika'nın sıcak bölgelerinde on kadar türü yetişir. *Parthenium argenteum*, Meksika'da bulunur. Bileşikgillerden.) [L]

PARTHENOCİSSUS i. Yabanî asmanın (*ampelopsis*) ilmî cins adı. (Asmagillerden.) [L]

Parthenon, Atina'da, Akropolis'in üzerinde bulunan *Athena Parthenos* tapınağı. Yunan mimarîsinin şaheseridir. Erektheion ve küçük Athena Nike tapınağı dışında, Akropolis üzerinde daha birçok Athena tapınağı yapıldı: 1. *Eski Athena tapınağı* veya *Hekatompedon*, Solon devrine doğru yapıldı, Peisistratos Oğulları devrinde onarıldı ve M.Ö. 488'e doğru yıkıldı; 2. biraz daha güneyde, bugünkü tapınağın yerinde birbirinin ardı sıra yapılan iki Parthenon tapınağı: *Birinci Parthenon*, Hymettos mermerinden yapıldı, ama pers akınları yüzünden tamamlanamadı; *Perikles Parthenon*'u, 447-432 arasında birincinin temelleri üstüne kuruldu.
Parthenon'un yapım işleri Phaidias'a verilmişti: yardımcıları İktinos ile Kallikrates idi. Parthenon, M.Ö. 304'te uygunsuz kadınlarla tapınağın opisthodomos'una yerleşen Demetrios Poliorketes'in aykırı davranışlarına ve Lakhares'in M.Ö. 298'de birçok altın süslemesini çalmasına rağmen, VI. yy.da hıristiyanlar tarafından *Meryem Theotokos* kilisesi haline getirilinceye kadar, hemen hiç bozulmadan kalabildi. 1466'dan sonra Türkler onu cami haline getirdiler ve bir minare eklediler. 1687'de Venedikli Morosini Atina'yı kuşattığı zaman, Türkler burayı cephanelik olarak kullandılar; bir bombardıman sırasındaki patlama sonucunda tapınak ikiye bölündü. 1802'de, lord Elgin, Parthenon'un hemen bütün heykellerini İngiltere'ye götürdü.
Parthenon, dor üslûbunda bir tapınaktır, Pentelikon mermerinden yapılmıştır, dor tarzında saçaklı sütunlardan meydana gelmiş bir revakla çevrilidir, doğusunda ve batısında alınlıkları bulunmaktadır. Uzunluğu 69,51, genişliği 30,88 m olan bir dikdörtgen şeklindedir. Doğusunda ve batısında birbirine parmaklıklarla bağlı altı sütunlu ikinci bir revak vardır. Parthenon şu kısımlardan meydana gelmekteydi: doğuda sungulara ayrılmış olan *Pronaos;* burada bulunan iki kanatlı bir kapıdan cella'ya geçilirdi; karşısında tam benzeri *opisthodomos* (binanın arkası), onun arkasında da (adı daha sonraları tapınağın bütünü için kullanılacak olan) *Asıl Parthenon* veya *Bakireler salonu* vardı. Bu büyük odada tanrıçanın hazinesiyle kamu hazinesi bulunuyordu (Thesaurophylakion). Ortada, buradan som bir duvarla ayrılan *cella* yer alıyordu. Cella'nın üç yanı dor tarzı bir sütunlu revakla süslenmişti. Dipte, yani batıda, büyük bir taban üzerinde, Pheidias tarafından yapılan, 12 metre yüksekliğinde, altın ve fildişinden bir Athena heykeli bulunuyordu. Alınlıklar, doğuda Athena'nın doğumunu; batıda Athena ile Poseidon'un Attike'yi ele geçirmek için yaptıkları mücadeleyi; doğu tarafındaki ayna'lar tanrıların devlerle savaşlarını; güneydekilerse Lapithes soyundan gelen halkın Kentauros'larla çarpışmalarını; batıdaki ayna'lar da Atinalıların Amazonlarla savaş-

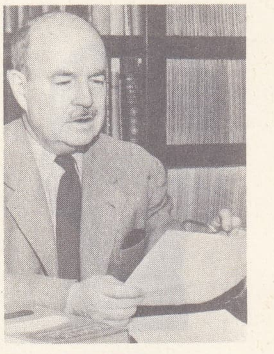
Talcott PARSONS

Foto. LAROUSSE

PARTH'LAR
Sus'ta bulunmuş albatrdan bir kraliçe başı
Arkeoloji müzesi, Tahran

larını temsil ediyordu. İç frizde, panathenaia âyin alayları canlandırılmaktaydı. Bütün bu kabartma ve heykeller boyalıydı. Parthenon'un iki cephesi günümüze kadar olduğu gibi kalmıştır; dıştaki sütunları 1930'da mimar Balanos tarafından onarıldı. Bazı alçak kabartmalar bugün de yerli yerindedir, bir kısmı da *Akropolis müzesi*'nde bulunmaktadır. Paris'te Louvre müzesinde de bazı parçalar vardır; geri kalan kısmın hepsi British museum'dadır. (L)

PARTHENOPAİOS. Yun. mit. Thebai önünde ölen yedi önderden biri. Meilanion ile Atalante'nin oğlu. (L)

PARTHENOPE. Yun. mit. Seiren'lerden biri. Odysseus'u baştan çıkaramamanın verdiği üzüntüyle, kızkardeşleriyle birlikte, kendini denize attı ve Napoli körfezi kıyısına gömüldü. Parthenope'nin gömüldüğü yerde, sonradan, kurulan şehre onun adı verildi. (LM)

PARTHENOPE. Esk. coğ. İtalya'da şehir, Rodos'lu ve Kyme'li yunanlılar tarafından kuruldu (M.Ö. 600'e doğr.). V. yy.da Kyme Parthenope'yi yıkarak yakınında *Nea Polis*'i (bugün Napoli) kurdu. (L)

Parthénopée cumhuriyeti, Direktuvar'ın Bourbon'lar tarafından yönetilen Napoli krallığının yerine, Fransız devrimini destekleyecek bir rejim getirmek amacıyle kurduğu (ocak 1799) cumhuriyet. İki-Sicilya kralı Ferdinand IV'ün birliklerini Roma'dan çıkardıktan sonra Championnet, Napoli önüne geldi; Napoli soylularının imzaladığı antlaşmayı (10 ocak) halk kabul etmeyince, şehri zorla aldı. Saray erkânının Palermo'ya göçmesi (21-23 ocak) üzerine Championnet, Parthénopée cumhuriyetini kurdu. Cumhuriyeti Abrial (mart) liberallerin ve vatanseverlerin (Fasulo, Rossu, Eleonora Pimentel de Fonseca) yardımıyle Fransız cumhuriyetini örnek alarak teşkilâtlandırdı. Fakat Direktuvar komiseri Faipoult'un çabalarına rağmen fransız birliklerinin aşırı vergiler alması, kıyılarda Rusların ve Türklerin desteklediği gerilla hareketine yol açtı. Şubat ayında, Faipoault'u atmak için Championnet'nin yerine Macdonald getirildi. Ordusu ile birlikte Kuzey İtalya'ya çağrılan Macdonald'ın şehirden ayrılmasından sonra fransız garnizonları, Nelson'un filosuyle karaya çıkan kardinal Ruffo ve Michele Pezza'nın (Fra Diavolo) Napoli'yi (13 haziran 1799) almasını ve kanlı misilleme hareketlerini (Caracciolo'nun idamı) önleyemedi; bu olaylardan sonra kral şehre döndü (7 temmuz). [L]

PARTHENOS i. Gövdesi yeşilimsi veya mavimsi gri, kanatları beyaz benekli kızıl sarı veya esmer renkte kelebek; Hindistan'dan Yeni Gine'ye kadar yaygındır. (Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

PARTHİA. Esk. coğ. Horasan'ın Eskiçağdaki adı. Parthia, Hazar denizinden Hyrkania (Elburz) dağlarıyle ayrılırdı. Keyhüsrev tarafından fethedildikten sonra Pers imparatorluğuna katıldı (M.Ö. 540'a doğr.), Büyük İskender tarafından fethedildi (M.Ö. 331), Arsakidler sülâlesi sırasında bağımsız bir Parth krallığı haline geldi (M.Ö. 250'ye doğr. - M.S. 227'ye doğr.). [L]

PARTH'LAR («sürgünler» anlamında iskitçe k.), İranlılarla akraba halk; İskit ülkesinde (fars. Skûtia) göçebe olarak dolaştıktan ve büyük ölçüde ülkenin etkisinde kaldıktan sonra M.Ö. I. binyılda parth ülkesine (parsî dilinde Pertheve) yerleştiler ve savaşçı bir aristokrasi meydana getirdiler. Parth krallığının menşei oldukça efsanevîdir. M.Ö. 250'ye doğru göçebe parth kabilelerinden birinin (Parni) önderi olan Arsakes (Erşek), Selefkilerden ayrılarak bağımsızlığını ilân etti ve Eşk I unvanıyle, parth asıllı Arsakidler (Eşkâniyan) hanedanını kurdu. Kısa süre sonra yerine geçen erkek kardeşi Tiridates (Tirdad) Büyük Kral unvanını aldı. Krallığın başkenti önce Dara (Kalat), sonra Hekatompylos (Şehri Sadderrâze) oldu. Hyrkania (bugün Gürgân) kısa süre içinde ilhak edildi. Suriye kralı Antiokhos III metbuluğunu kabul ettirdi (209-208); Roma'nın, Selefkileri zayıflatarak ilerlemesi, Mithridates I (Mihrdad) [171'e doğr.-138'e doğr.] ve Mithridates II'ye (123'e doğr.-86'ya doğr.) krallığı yeniden güçlendirme imkânını verdi; Mithridates II, parth hâkimiyetini İran'a (160'tan sonra) ve Mezopotomya'ya (141-140) kadar genişletti. Bunula birlikte batıya doğru ilerleme, krallığın doğusundaki göçebelerin sürekli tehdidi yüzünden dolaylı olarak durdurulmuştu. M.Ö. 92'de, Parth'lar ve Romalılar (Sulla) Fırat kıyısında karşılaştılar ve orayı sınır olarak kabul ettiler. Başkentini Ktesiphon'a (Tisfon) nakleden Orodes (Orod) zamanında, triumvir Licinius Crassus, parth ülkesine saldırdı, çöllerde yolunu kaybetti ve Harran'da (Kâray) yenildi (M.Ö. 53). İkinci triumvirlik zamanında parth orduları Antakya ve Kudüs önlerine kadar gittiler. Marcus Antonius, Parthlara karşı bir sefere girişti ama Praaspa'da yenildi (36). Daha sonra, sülâleler arasındaki çekişmeler ve kralların güçsüzlüğü, krallığın savaşçı gücünü azalttı. Mezopotamya'da kervanla yapılan ticaret canlandı. Ama Roma ile Parth lar, Ermeniye'ye hâkim olma konusunda çatıştılar, Domitius Corbulo, Paetus'un yenilmesine (M.S. 62) rağmen Ermeniye'yi ele geçirdi (M.S. 58-63). 63'te imzalanan anlaşma ile Ermeniye tahtına Arsakidler sülâlesinden ve Roma'nın metbuluğunu tanıyan bir kral çıkarıldı. Bir veraset kavgasından sonra Trajanus, Ermeniye, Mezopotamya ve Asur'u işgal etti (114-116); ama Hadrianus bu toprakları boşalttı. Lucius Verus, uzun süre bu bölgeleri bir baştan bir başa dolaştı ve Ktesiphon'u yağmaladı (163-166). Ktesiphon, Septimus Severus devrinde yeniden yağmalandı (197). Caracalla ve halefi Macrinus (217), hiç bir olumlu sonuç elde edemediler. Sonunda iranlı sasanî Ardaşir, Parth'lara karşı ayaklandı, onları yendi, kralları Artaban IV'ü öldürdü (224) ve Ktesiphon'a yerleşti (227'ye doğr.).

Eski iran efsanelerinde adları sık sık geçen Parth'lar yiğit savaşçılar olarak (atlı okçular) bilinir. Yaşayışları ilkel ve çetindi; sosyal yapıları savaşçı ve etkili bir aristokrasi çevresinde teşkilâtlanıyordu. Bununla birlikte özellikle saray yunanlılaşmıştı. Bu hareketin, İran'da M.S. II. yy.dan itibaren millî bir tepki ile karşılandığı, halkın parth krallarının menşelerine itiraz ettiği, yunan ve samî kültlerine gösterdikleri hoşgörüyü kınadıkları sanılıyor. Bu tepki, iktidara Sasanîlerin gelmesini sağladı. (L)

PARTİ i. (fr. *partie*). Bir bütünün parçası, kısım: *Yusuf'un çocukluk arkadaşları ilk partide sevkedilenler arasındaydı* (Sabahattin Ali). Bazı oyunların bir defalığı: *Ağaçlar başkasının da olsa severim. Dışardayken arada kahveye çıkardım, bir parti tavla oynardım* (Kemal Tahir). *Kaç parti oynadınız?* || Birçok kimse arasında düzenlenen eğlence: *Av partisi. Doğum günü partisi.* || — *Mec.* Çok ucuza elde edilen şey, kelepir. || Vurgun, kazanç.

— ÇEŞ. DEY. *Partiyi kaybetmek*, elde ettiği bir kazancı veya fırsatı başkasına kaptırmak: *O zaman partiyi kaybettiğini anlıyorum* (R.N. Güntekin). *İmam partiyi kaybediyordu* (H.E. Adıvar). || *Partiyi vurmak*, kazançlı bir iş yapmak veya eline geçen fırsatı iyi kullanmak.

— Müz. Bir müzik eserinde harmoniyi meydana getiren melodilerin her biri. || Bir toplulukta her icracıya düşen rol: *Beş partili (soprano, bas, iki ara parti) madrigal.*

— Tic. Bir yere sürekli olarak sevkedilen bir malın bir defada gönderilen bölümü. (ML)

PARTİ i. (fr. k.). Ortak bir düşünce, görüş ve çıkar çevresinde birleşmiş kişilerden meydana gelen ve bir ülkenin yönetimini bu düşünce, görüş veya çıkarın gerektirdiği yönde yürütmek amacıyle kurulmuş siyasî topluluk: *Bütün bir devlet iktidarını teslim alıp da, hükûmeti eski devir adamlarına bırakan başka bir devrin partisi tarihte görülmüş müdür, bilmiyorum* (F.R. Atay). *İktidar partisi. Muhalefet partisi.*

— Huk. *Parti grubu*, bir siyasî partinin parlamento içindeki üyelerinin meydana getirdiği en az on üyeli kurula verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Partiler devleti*, çok partili rejimi hukukî bir statüye bağlayan demokratik devlete verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Partiler emperyalizmi*, siyasî partilerin devamlı ve çok yönlü faaliyet göstererek toplumsal, hattâ özel hayata etkide bulunması (Bk. ANSİKL.) || *Partiler yelpazesi*, siyasî partilerin savundukları programlar bakımından ince farklarla ayrılması sonucu özellikle yasama meclislerinde ortaya çıkan duruma verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Parti grubu*, siyasî parti üyelerinin parlamentoda meydana getirdiği kurulu ifade eder. Türkiye Cumhuriyeti senatosunda, tabiî senatörlerin meydana getirdiği Millî Birlik grubu, Cumhurbaşkanı Kontenjan grubu veya bağımsızların biraraya gelmeleri halinde ortaya çıkan Bağımsızlar grubuyle parti grupları farklı topluluklardır. Parti gruplarının varlık sebebi, milletvekillerinin, üyesi bulundukları partinin program ve tüzüğüne bağlı kalarak, birlikte hareket edebilmelerini sağlamaktır. Bu mekanizmanın müeyyidesi de parti disiplindir. Parti gruplarınca alınan kararlara uymayan milletvekillerinin, parti haysiyet divanlarına verilmesi ve bazı durumlarda partiden çıkarılması parti disipliniyle olur. Ancak, bir siyasî partinin programını gerçekleştirme bakımından zorunlu gibi görülen bu grup hâkimiyeti veya baskısı, bazı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına yol açar ve günümüz demokratik hayatı bu açıdan tenkit edilir. Nitekim, parti disiplini yüzünden doğan parti grubu hâkimiyeti karşısında, milletvekillerinin temsilcilik görevinden uzaklaştıkları, temsil edilenin millet değil partiler olduğu ileri sürülür. Bunun sonucu olarak parlamento görüşmeleri grupların mücadelesi olur, seçim kampanyaları partilerarası bir savaş haline gelir. Ayrıca, iki meclis sisteminin faydaları silinir, hattâ kuvvetler ayrılığı ilkesi, disiplinli parti grupları içinde kaynaşan yasama ve yürütme yüzünden kuvvetler birliğine dönüşür. Cumhuriyet anayasası, belli birtakım konuların parti gruplarında görüşülerek karara bağlanmasını yasaklar: yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve meclis soruşturmasıyle ilgili görüşmelerin yapılamaması gibi. Anayasa, meclislerin yönetimi bakımından da parti gruplarının kesin hâkimiyeti engelleyen hükümler koyar. Bu hükümler sebebiyle, gruplar, çoğunlukları ne olursa olsun tek başlarına meclis başkanlık divanlarını kuramazlar. Başkanlık divanlarına ve öteki meclis faaliyetlerine parti grupları, kuvvetleri oranında katılır. Meclis başkanlıkları için, siyasî parti grupları aday da gösteremezler. Anayasa, siyasî parti gruplarına, açıkça belirterek bazı yetkiler vermiştir. Bu yetkilerin başında gensoru önergesi verebilmek ve kanunların Anayasaya aykırılığı sebebiyle Anayasa mahkemesinde iptal davası açabilmek gelir.

● *Partiler devleti.* Klasik demokrasi milletle temsilcileri arasında herhangi bir aracı kabul etmediğinden, liberal devlet siyasî partileri bir hukukî varlık olarak tanımak istememiştir. Ancak, sonraki gelişmeler, millî hâkimiyetin siyasî iktidarla aynı şey demek olmadığının anlaşılması ve kamuoyunu oluşturmak bakımından siyasî partilerin önemlerinin gittikçe artması, partilerin resmen tanınması ve bir hukukî düzenlemeye bağlanması sonucunu doğurmuştur. Önce derneklerin hukukî statüleri siyasî partiler için de uygulanmış, bazı konularda da çalışmalar meclis iç tüzükleriyle düzenlenmiştir. Türkiye'de 1961 Anayasasından önce uygulama bu şekildeydi. 1961 Anayasası, siyasî partileri anayasa güvenliğine kavuşturdu ve açıkça çok partili rejimi öngörerek Türkiye'nin bir partiler devleti niteliğinde olduğunu gösterdi. Bk. SİYASÎ *partiler.*

● *Partiler emperyalizmi.* Siyasî partilerin günümüzde disiplinli kitle partileri haline gelmeleri, bazı istisnalar dışında, seçmenleri, basını, gösterileri, toplantılarıyle toplum hayatını büyük çapta etkilemelerine yol açtı. Bu etkinin spor kuruluşlarından yardım derneklerine kadar ulaştığı görüldü. Bu durum, siyasî bilim alanında bir *partiler emperyalizmi*'nden söz edilmesi sonucunu doğurmuştur. Partiler emperyalizmine karşı bazı tedbirler alındı. Bunların başında demokrasi kurumlarından olan referandum ve halkın vetosu gibi hususlara yer verildi. Türkiye'de daha çok parlamento içinde parti gruplarının etkisine karşı tedbirler düşünüldü.

● *Partiler yelpazesi*, özellikle çeşitli derecelerdeki sağ ve sol akımların partiler haline gelerek parlamentodaki yerlerini almasından doğdu. Çok partili rejim içinde yer alan ve küçük farklarla birbirinden ayrı-

Foto. Rostamy (LAROUSSE)

lan siyasî partiler, aşırı sağdan aşırı sola kadar bir yelpaze şeklinde açılır. Bu yelpaze genel olarak, aşırı sağ, reformcu sağ, ılımlı sağ, orta ılımlı sol, reformcu sol ve aşırı sol diye nitelenen akımların temsilciliğini yapan partilerden meydana gelir. Ancak, Türkiye gibi başka birçok demokratik ülkede de, yine demokrasinin kendini savunmasının bir sonucu olarak, aşırı sağ ve sol akımlara hukukî varlık tanınmamaktadır. Bazı ülkelerde ise fiilen iki partili rejim uygulandığından bir partiler yelpazesinden söz edilemez: A.B.D. ile İngiltere'de olduğu gibi. (ML)

PARTİCELLİ D'EMERY (Michel). Bk. EMERY (Michel PARTİCELLİ, Sieur D').

PARTİCİ i. (*parti*'den *parti-ci*). Parti üyesi. || Sıf. Bir partiye çok bağlı olan. *Eşanl.* PARTİZAN. (M)

PARTİCİLİK i. (*partici*'den *partici-lik*). Bir partiden yana olma, partizanlık. (M)

PARTİGİANA i. Mızrak biçiminde, sivri uçlu ve kesici silâh. (XV. yy.dan sonra kullanılmağa başlanan partigiana, baltalı mızrağın başka bir çeşididir: 2-4 m uzunluğundadır; çelik kısmının uzunluğu 25-40 sm ile 60 sm arasında değişir. Partigiana XVI. yy.da subaylar ve çavuşlar tarafından kullanıldı.) [L]

PARTİKULARİSMUS i. (alm. k.). Tar. 1866 Savaşından sonra Prusya'ya ilhak edildikleri halde kendi kanunlarını muhafaza etmek isteyen Alman devletlerinin sistemi. (L)

PARTİKÜL i. (fr. *particule*). Nükl. Bk. TANECİK.

PARTİLİ i. (*parti*'den *parti-li*). Siyasî bir partinin üyesi olan kimse: *Şehirde bir takım komiteler kurulmuştu ve bunlara yalnız partililer değil, diğer çalışanlar da alınıyordu* (Ş.S. Aydemir). [M]

PARTİNİCO, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Palermo ili), Trapani karayolu üzerinde; 26 200 nüf. Şarap üretimi. (L)

PARTİSİP i. (fr. *participe*). Dil bil. Tümleç olabilen, isim ve sıfat gibi kullanılan fiil soylu kelime. (*İsim-fiil, sıfat-fiil* de denir.) *Esk.* Ferî fiil. *Yeni.* Ortaç.

— ANSİKL. Dil bil. *Partisip*'ler, varlıkları nitelediği için sıfat ve özne, nesne, tümleç olarak yan cümlecik kurduğu için de fiil sayılır. Partisipler, fiillere partisip ekleri getirilerek türetilir. Partisip eklerinin ana görevi, varlıkların geçici hareket isimlerini yapmaktır. Partisip ekleri, varlıkları nitelerken, onlara bir zaman kavramı da verir. İsim ve özellikle sıfat olarak kullanılan partisipler, isim çekim ekleri ve soru eki alabilir. Partisip eklerinde de, öteki bazı eklerde olduğu gibi, Türkçenin eski dönemlerinden bu yana kalıplaşma görülmektedir. Partisipler, kalıplaşmaya uğradıktan sonra özelliklerini kaybeder. (Uygurca: *umduk* [umut, ümit], *u-gan* [muktedir, kadir], *sev-er* [sevimli, sevgili]; Türkiye Türkçesi: *Bil-dik, tanı-dık, çık-ar, yaz-ar, gid-er, gel-i-r, düşün-ü-r, gel-ecek, yak-acak, tüken-mez* gibi.)

Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca partisip ekleri şunlardır: 1. *-an, -en*, geniş zaman partisip ekidir: *At-an, tep-en* v.b. Yaygın bir kullanımı vardır. Ek, Eski Türkçede -gan, -gen biçimindeydi;

2. *-r, -ar, -er, -ur, -ür*, geniş zaman partisip ekidir: *Ol-u-r* (iş), *bak-ar* (göz) v.b. *-ur*, eki, bugün artık kullanılmıyor;

3. *-mış, -miş, -muş, -müş*, geçmiş zaman partisip ekidir: *Bat-mış* (gemi), *geç-miş* (zaman), biçimleri (*-mış, -miş*) kullanılırdı. Son zamanlarda ünlü uyumuna bağlandı ve böylece yuvarlak ünlülü biçimler de kullanılmağa başlandı;

4. *-dık, -dik, -duk, dük, -tık, -tik, -tuk, -tük*, geçmiş zaman partisip eki: *İşitilmedik* (söz), *bakılma-dık* (ev) v.b. Ekin bir özelliği, iyelik eki olarak kullanılmasıdır: *Sevdiğim* (< *sev-dik-i-m*), *döndüğün* (< dön-dük-ü-n) gibi. Ek, Eski Türkçe döneminde *-duk, -dük* biçimindeydi; Osmanlıca döneminde ünlü uyumuna bağlanarak öteki biçimleri ortaya çıkmıştır;

5. *-acak, -ecek*, gelecek zaman partisip eki: *Bak-acak* (pencere), *öden-ecek* (para) gibi. Ek, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıktı;

6. *-maz, -mez*, olumsuz geniş zaman partisip eki: *Yorul-maz* (adam), *sevil-mez* (kadın) gibi. Ek, olumsuzluk eki *-ma, -me* ile fiilden isim yapma eki *z*'nin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Bunlardan başka bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı partisip ekleri de vardır: *-ası, -esi* (*çıkası* [çıkacak]); *-malı, -meli* (*sev-meli* [sevilecek], Azerîcede yaygınlaşmıştır); *-daçı, -deçi* (*öl-deçi* [ölecek]) gibi. (M)

PARTİSYON i. (fr. *partition*). Müz. İçinde belirli bir müzik eserinin bütün ses ve çalgı parti'leri birbirinin ardı sıra yer alan müzik defteri veya derlemesi.

— ANSİKL. Müz. İçinde bütün ses ve çalgı parti'lerinin yer aldığı *partisyon*'a *büyük partisyon* veya *orkestra partisyonu*, sadece en önemli parti'leri vermekle yetinen partisyona da *özetleme* veya *kılavuz partisyon* denir. Ayrıca, operalar, oratoryolar ve kantatlar için, orkestra bölümü piyano için yazılmış partisyonlar da vardır. Wagner'in kabul ettirdiği bir partisyon tipinde ise icracılar aşağıdan yukarıya, kalın seslerden ince seslere doğru gruplar halinde dizilmiştir ve sayfanın alt kısmında «dörtlü» denen yaylı çalgılar (kontrbas, viyolonsel, viyola, ikinci ve birinci kemanlar), üst kısmında ses parti'leri, solocular ve koro (bas, tenor, alto ve sopranolar) yer alır. Korolar çok zaman alto'larla ikinci kemanların arasına konmuştur. Daha yukarıda, arplar, vurmalı çalgılar, nefesli bakır çalgılar (tuba'lar, trombonlar ve trompetler), en üstte de «tahta» çalgılar (kontrbaslar, flüt cinsinden olan çalgıların basso'ları, çember borular, klarnetler, ingiliz boruları, obualar, flütler, küçük flütler) bulunur. *Si* bemol klarnet v.b. gibi ses perdeleri değiştirilebilen çalgıların parti'lerini okumak için perde değişikliğinin gerektirdiği kurallara uyulur.

Bilinen en eski basılı partisyon 1577'den kalmadır. O zamana kadar, çalgı müziği sadece ayrı parti'ler halinde yayımlanırdı ve bu gelenek XVIII. yy.ın sonuna kadar sürdü. Tam partisyon ancak Haydn ve Mozart ile, orkestranın zenginleşmesi ve müzik dokusunun gitgide karmaşık bir hal alması üzerine ortaya çıktı. (L)

PARTİTA i. (ital. k.). Mal. *Esk.* Gümrüklerde tüccarın ticarî itibarına göre açılan cari hesap.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Gümrükle iş gören tüccarın ithal ettiği malların gümrük resmi *partita*'ya ve zimmetine geçirilirdi. Tüccar, parayı taksitle öderdi. Partita, gümrüklerde 1858-1859, 1861 - 1862 arasında üç yıl uygulandı. Uygulanma işlemi Partita nizamnamesi hükümlerine göre yapılıyordu. Tüccarın iflâsı veya başka yollardan borç ödemeyecek duruma düşmesi durumlarında devletin zarar görmemesi için bu usul kaldırıldı (1862). [L]

PARTİTA i. (ital. k.). XVII. yy. başından itibaren italyan veya alman müzikçilerinin kullandıkları terim; klavye için yazılmış her türlü eseri (*partita d'İntavolatura di Cembalo* [Trabaci, Frescobaldi]), dans veya koreografik hareketler süitini (Froberger, Kuhnau), halk müziği veya dinî müzik teması üstüne yapılan çeşitlemeler dizisini veya bu çeşitlemelerden birini (*La Capricciosa, Partite Diverse Sopra Una Aria d'İnventione* [Buxtehude]); tek keman, tek klavsen için danslardan kurulu bir oda sonatını (Bach'ın, koral metinler üstüne org için *partita*'sı) belirtmek için kullanılırdı. (L)

PARTİZAN sıf. ve i. (ital. *partigiano*'dan fr. *partisan*). Bir kişi, topluluk veya öğreti v.b. ne bağlı olan ve o kişiyi, topluluğu veya öğretiyi savunmayı amaç edinen, onların çıkarlarını korumayı ödev bilen (kimse).

◆ **Partizanlık** i. Partizan olma, partizan gibi davranma hali. (M)

PARTİZANSKE, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) kasaba, Nitra ırmağı kıyısında; 3 200 nüf. Büyük ayakkabı fabrikası. (L)

PARTOS (Odön), macar asıllı israilli besteci ve altocu (Budapeşte 1907). Hubay ve Kodaly'nin öğrencisiydi; 1938'de İsrail'e göçtü. 1951'den beri Tel-Aviv'in müzik akademisini yönetmektedir. Alto için yazdığı parçalardan başka, bir keman konçertosu (1959), senfonik eserler, iki dörtlü, Yemen temaları üstüne bir *Fantezi* (1946) besteledi. (L)

PARTÖNER veya **PARTENER** i. (fr. *partenaire*'den). Tiyatro, sinema v.b. sanat kollarında özelikle başrolü oynayan sanatçının rol arkadaşı. || Kumarda ortak. || Birlikte dans edilen kimse. (M)

PARTURİER (Marcel), fransız ressamı (Le Havre 1901). Güzel Sanatlar Yüksek okulunda Lucien Simon, René Ménard ve R.-X. Prinet'nin öğrencisiydi; özellikle Bağımsızlar, Sonbahar ve Tuileries Sergi salonlarında, insana mutlu bir tabiat duygusu aşılayan manzara ve deniz resimleriyle (Sologne, Provence, Bretagne, Hollanda) tanındı (Art Moderne müzesi, Paris Güzel Sanatlar müzesi). [L]

Partu Virginis (DE) [*Meryem'in Gebeliği*], italyan İ. Sanazzaro tarafından 1526'da yayımlanan üç kitaplık şiir. Duru bir dille yazılan bu eser üstünde yazarı yirmi yıl çalışmıştı. (L)

PARULİDAE çoğl. i. Küçük ötücü kuşlar familyası. (Bk. KUŞLAR *levhası*.) [Pek çok türü Amerika'da yaşar; bunlarda vücut narin, gaga ince, renk beyaz ve siyahla karışık sarı veya yeşildir. Sırf böcekle beslenen bu kuşlar Yeni Dünya'da ötleğenlerin yerini tutar.] *Eşanl.* MNİOTİLTİDAE. (L)

PARUTA (Paolo), venedikli siyaset adamı ve yazar (Venedik 1540-ay.y. 1598). Venedik'te özel bir siyasal bilimler akademisi kurdu. Brescia valisi (1591), Roma'da elçi (1592), San Marco vekilharcı (1596) ve 1579'dan sonra Venedik cumhuriyetinin resmî tarih yazarı oldu. 1513'ten 1552'ye kadarki dönemi içine alan önemli bir eser (*İstoria Veneziana* [Venedik Tarihi]) yazdı. (L)

PARVAN, Afganistan'da il, Kâbil'in kuzeyinde; 700 000 nüf. Merkezi, *Çarikar.* (L)

PARVAN (Vasile), romanyalı arkeolog (Perchiu 1882-Bükreş 1927). Üniversitede profesör, Bükreş müzesi müdürü Rumen akademesi üyesi (1914), Roma Şcoala Romana (Rumen okulu) müdürü (1920) oldu. Eserleri: *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Reich* (Roma İmparatorluğunda Tüccar Sınıfın Milliyetçiliği) [1909]; *Romanya'da Arkeolojik Keşifler* (1915); *Rumen Medeniyetinin Kaynakları* (1923) ve *Getica Daçya Tarihöncesi* (1926). [L]

PARVATİ («dağın kızı»), hint tanrıçası. Himalaya'nın kızı. Siva'nın Sakti'sinden, yani karılarından. Verimli tabiatı temsil eder. (L)

PARVOLİN i. (fr. *parvoline*). Kim. Formülü $C_5HN\ (CH_3)_4$ olan tetrametilpiridin; 230° C civarında kaynar, taşkömür katranından çıkarılır. (L)

PARYA i. (tamulca *parayan*, sınıf dışı'dan fr. *paria*). Hindistanda kast dışı sayılanlara verilen ad. || *Teşm. yol.* Herkes tarafından aşağılanan, hor görülen kimse.

— ANSİKL. *Paryalar*'ın dravidler öncesi devirde ortaya çıktıkları sanılır. Paryalar, eski brahman yasasına göre üçe ayrılırdı: *abhikastra'lar* (lanetliler), *vratya'lar* (afarozlular) ve *apasada'lar* (istenmeyenler). Yalnız üçüncü kategoriden olan ve çeşitli gruplara ayrılan paryalar hiç bir dinî eyleme katılmadıkları gibi, şehir dışında yaşamak zorundaydılar. Bunlar, yasa dışı veya suç niteliğindeki birleşmelerden doğmuş sayıldıkları için, kesin olarak toplumdan uzak tutulur ve kast üyelerine yaptırılmayan en iğrenç işlerde çalıştırılırdı. İlk iki grupta olanlar günahlarının kefaretini ödedikten sonra kastlarına yeniden dönebilirlerdi. (L)

PARYPHANTA i. Göbekli, ince, güzel ve büyük kavkılı salyangoz çeşidi; vücudu meşin gibi sert ve parlak bir deriyle kaplıdır. Avustralya ve Yeni Zelanda'da yaşar. (*Paryphantidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PARYPHUS i. Amerika'da yaşayan yaprak biti; başlıca özelliği göğüs kısmının öne ve yanlara doğru iki geniş lop halinde uzamış olmasıdır. (Heteroptera takımının *coreidae* familyasından.) [L]

PARYSATİS (öl. M.Ö. 395), Artakserkses I'in kızı. Dara II Okhos'un üvey kızkardeşi. Sonradan onunla evlendi. Artakser-

kses II ile Genç Keyhüsrev'in annesiydi. Keyhüsrev'i Küçük Asya ordusu kumandanlığına getirtmişti, tahta da onun geçmesini istiyordu; fakat Keyhüsrev Babil'e varınca; Artakserkses'in kral ilân edildiğini öğrendi. Keyhüsrev'in kardeşini öldürmek için hazırladığı komplo başarısızlığa uğrayınca, Parysatis, daha çok sevdiği Keyhüsrev'i Artakserkses II'nin hışmından korudu. Keyhüsrev de böylece, Kunaksa savaşıyle sonuçlanan seferini (401) hazırlamak fırsatını buldu; ama savaşta öldü. Bütün komploları hazırlayanların başı olan Parysatis, Artakserkses II'nin karısı Stateira'yı zehirledi. Babil'e sürüldü. Oğlunun hükümdarlığının son zamanlarını kana bulayan olaylarda rol oynadığı sanılır. (L)

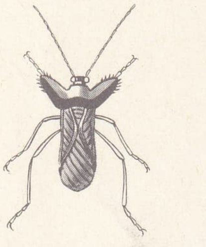

paryphus

PARZİVAL. Bk. PERCEVAL.

PAS i. (esk. türk. k.). Nemli havanın etkisiyle demirli alaşımların yüzeyinde meydana gelen ve temel bileşeni demir III hidroksit olan korozyon maddesi. (Bk. ANSİKL.) || *Pas önleyici,* demiri paslanmaktan koruyan veya üzerindeki pas tabakasını temizlemeğe yarayan madde. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ DEY. *Pas açmak,* paslanan bir cismin pasını silip temizlemek, parlamak. || *Pas tutmak* (veya *bağlamak*), paslanmak, paslı bir duruma gelmek: *Kara çadır is mi tutar / Altın tabak pas mı tutar?* (Dadaloğlu).

— Bitki hastalıkları. Pasmantarlarının sebep olduğu çeşitli bitki hastalıklarına verilen ad. (Bu asalak mantarların spor oluşumları pasa benzer kırmızımsı, esmerimsi veya turuncu bir renktedir.) Bk. ANSİKL.

— Bot. *Pas lâlesi,* sarı çiğdem, sarı safran; ilmî adı *İris lurida.* || *Buğday pası,* tahıllarda pas hastalığı yapan asalak mantar. (İlmî adı *Puccinia graminis.* Pasmantarıgillerden.)

— Denizc. *Pas kırmak,* raspa çekici denilen özel bir çekiçle kalın pasları kaldırmak. || *Pas kusmak,* (boyanmış demir için) alttan paslanarak boyayı sarartmak.

— Metalürji. *Pas temizleme,* madenlerin veya demir alaşımlarının yüzeyinde meydana gelen pası mekanik veya kimyasal yollarla giderme. (Boyanacak madenlerin pası, sıcakta veya soğukta yapılan bir fosfatlama işlemiyle temizlenir ve bu işlemde, ağır madenlerin fosfat asitlerinden hazırlanan bir banyo kullanılır.)

— Patol. Genellikle midenin bozulmasından ötürü dilin üzerinde meydana gelen beyaz tabaka.

— Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Demirin ve bileşimindeki katkı maddeleri az olan alaşımlarının (âdi çelikler) hava ve nem etkisiyle bozulması, *pas* denilen gözenekli bir korozyon maddesinin yüzeyi kaplamasıyle anlaşılır; bir süre sonra bu madde parçanın iç kısımlarına kadar işleyerek madenin yenmesine yol açar. Demirin heterojen olması veya içindeki yabancı maddeler, elektrokimyasal bir etkiyle pas oluşumunu kolaylaştırır. Demir ve çelikleri pastan korumak için, yüzeylerine pas önleyici bir madde sürmek, bir boya veya koruyucu bir fosfat tabakasıyle dış ortamdan tecrit etmek veya galvanoplasti (bakır, nikel, krom, kadmiyum kaplama), ergimiş madene daldırma (galvanizleme, kalaylama) gibi usullerle korozyona daha dayanıklı bir madenle kaplamak gerekir.

Daha çok demir için kullanılan *pas önleyici* boyaların bileşiminde keten yağı (bazen çin odunu yağı, standoli yağı da katılır), çeşitli pigmentler (çinko oksit, mikalı grafit, grafit, alüminyum tozu), eriticiler, sulandırıcı ve kurutucu maddeler bulunur. En iyisi, yani nemi en az geçireni ve en uzun ömürlü olanı, içinde az miktarda eritici ve asgarî miktarda kurutucu bulunan boyadır. Demiri pastan korumak için ayrıca bitümlü boyalar (bazen yüzeysel bir tabaka meydana getiren alüminyum tozu da katılır), karoseri parçaları için selülozlu vernikler kullanılabilir.

paslar

öksürükotunun yaprağında

gül yaprağında

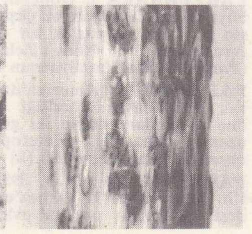

sağda, tahıllarda

— Bitki hastalıkları. Pas hastalıkları puccinia cinsinden asalak mantarlardan ileri gelir; mantarın türüne göre hastalık da çeşitlere ayrılır: kara pas, buğday, arpa, çavdar ve yulafta görülür, etkeni *Puccinia graminis*'tir; sarı pas buğday, arpa ve çavdarda görülür, etkeni *P. glumarum*'dur; esmer pas yalnız buğdayda görülür, etkeni *P. tritici*'dir. Çavdarda buna benzer bir hastalığı *P. dispersa* yapar. *P. simplex* bodur pas hastalığını, *P. coronifera* ise yulafta taçlı pas hastalığını yapar. Tarım bitkilerinin veya yabanî bitkilerin çoğunda bir veya birkaç pas birden görülebilir. Bazı pas mantarlarının üreme çevrimi art arda iki konağı gerektirir. Meselâ buğday pası (*P. graminis*) tahılın yaprağının her tarafını sarar; ilkin 2-10 mm uzunluğunda koyu esmer nokta ve çizgiler meydana getirir; mantar sporları bunların içinde gelişip çoğalır, yaprak esmer bir renk alır. Bunlardan saçılan sporlar (teletospor) ilkbaharda çimlenerek bazitler meydana getirir; bunlardan oluşan bazidyosporlar kadıntuzluğu denen bitkiye geçerek erkek ve dişi gametler hasıl eder; gametler birleşince bundan yani bir miselyum ve esidi'ler, esidilerden de esidyosporlar oluşur. Bu sporlar gene tahıllara bulaşarak kara pas hastalığı yapar. Şu halde arakonak (kadıntuzluğu) olmasa, mantar üreme çevrimini tamamlayıp tahıllarda hastalık yapamaz. Sarı pas mantarlarının arakonağı belli değildir. Esmer pas hastalığının arakonağı *P. tritici* için yalancı ravent, *P. dispersa* için sığırdilidir.

— Süs. santl. Bronzdan veya başka madenden sanat eserleri üzerinde bir sunî pas tabakası elde etmek ve esere eski havasını vermek için amonyak asitleri kullanılır; bu sayede, eserin kabartmaları daha açık bir renk alır, oyukları daha kararır. «Floransa pası» siyahtır, «antik yeşil pas» maviye çalar, «madalya pası» kahverengidir.

◆ **Paslı** sıf. Pas tutmuş, paslanmış (şey): *Paslı bir bıçak.* (LM)

PAS i. (ing. *pass,* geçme, geçiş'ten). Spor. Bazı spor karşılaşmalarında bir oyuncunun, topu elle (basketbol, voleybol, hentbol, rugbi v.b.), ayakla (futbol) veya bu iş için kullanılan bir araçla (hokey) kendi takımından bir başka oyuncuya iletmesine verilen ad.

— ÇEŞ. DEY. *Pas geçmek. Argo.* Vaz geçmek, caymak, aldırış etmemek. || *Pas vermek,* [özellikle kız veya kadın için], bakışı ile bir erkeğe ümit ve cesaret vermek.

— Manyetizma. Manyetizmacının, karşısındakini uyutmak için elleriyle yaptığı hareketler.

◆ Ünl. Bazı iskambil oyunlarında kâğıt atma sırası kendisine gelen oyuncunun oyuna o elde katılamayacağını anlatmak için kullanılır. (ML)

PAS i. (fars. *pāsiden,* korumak, gözetmek'ten *pās*). *Esk.* Koruma, gözetme. || Gece ve gündüzün sekizde biri, üç saatlik süre. (M)

P.A.S. i. (*para-amino-salisilik [asit]*'in kısaltması). Eczc. Verem basili üstündeki bakteriyostatik etkisi sebebiyle saf olarak, sodyum tuzu, kalsiyum tuzu veya ester bileşiği halinde kullanılan asit.

— ANSİKL. *P.A.S.* ağız yoluyle etkilidir; damar içine de şırınga edilebilir. Tüberküloz tedavisinde, çoğu zaman izoniazit* ve streptomisin* ile birlikte verilir. (L)

PASADENA, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'ın güneydoğusunda, San Gabriel Mountains'in eteğinde; 116 400 nüf. Los Angeles'ın mesken banliyösü olan sayfiye yeri. Hassas âletler. (L)

PASAJ i. (fr. *passage*). İki yanında dükkânlar bulunan, üzeri kapalı veya açık geçit. || Bir yazıdan alınan parça. (M)

PASAJES, İspanya'da (Guipuzcoa eyaleti) şehir, San Sebastian ve Fransa sınırı yakınında, geniş ve mahfuz bir koyda; 15 000 nüf. Açık denizde morina avlayan balıkçı gemilerini donatan limanında sanayi hızla gelişmiştir. (L)

PASAK i. (*pas*'tan *pas-ak*). Kir. || Kirli elbise. (M)

PASAKLI sıf. (*pasak*'tan *pasak-lı*). Kirli, pis (giyimli), çapaçul: *-Bir kahve dedi. Tiryaki işi olsun. Doktorlar yirmi senedir yasak etti ama ben yine içiyorum. Ama bu pasaklı herif yapacaksa vazgeçin!* (A. H. Tanpınar). [M]

PASANG i. Bk. PASENG.

PASANİA i. Asya'nın ılıman ve tropikal bölgelerinde ve Pasifik adalarında yetişen, yüz kadar türü bulunan gösterişli ağaç. (Bunlardan biri *[Pasania densiflora]* Amerika'da [Kaliforniya] yetişir.) [Kayıngillerden.]

— ANSİKL. Kayıngillerin en ilgi çekici cinslerinden biri olan *pasania* meşeyle kestane arasında bir çeşit geçit ağacıdır. Kestane gibi pasania'nın da tırtılsı çiçekleri dik ve erkek organları uzun iplik biçimindedir; dişi çiçekleriyle meyveleri ise meşeninkine benzer. Pasania kışın yapraklarını dökmeyen güzel bir ağaçtır. Çin'de ve Japonya'da yetişen *Pasania cuspidata*'nın meyveleri yenir. Bu cins bazen meşe (quercus) cinsine, buna yakın bir başka cins olan *lithocarpus* da bazen pasania'ya bağlanır; *cyclobasanus* için de aynı şeyler söylenebilir. Pasania'nın odunu meşe odunu gibi kullanılır. (L)

PASANTREN, Cava ve Madura adalarında ilâhiyat öğretimi yapan medrese. Dindar kimseler tarafından vakıf yoluyle kurulan pasantren'in başlıca bölümleri şunlardır: pasantrenin başkanı olan hocanın evi, içinde namaz kılınan mescit, dershaneler, öğrencilerin oturdukları yer (pondok) ve pirinç ambarları. Öğrencilerin yattıkları pondoklar dikdörtgen biçimindedir. Uzunlamasına üç bölme olan bu kurumların iki yan bölmelerinde küçük odaları vardır. Bu odaların tavanları çok alçak olduğundan öğrenciler yatarak ders çalışırlar. Bir odada birçok öğrenci bulunur. Öğrenci sayısı artarsa pondoklar iki katlı yapılır. Pasantrenlerde gündüz verilen derslere kadınlar da katılır, fakat bunlar pondoklarda kalmazlar. Pasantrenlerde *kitap* adı verilen ve Arapçadan cava diline çevrilen din kitapları okutulur.

Pasantrenlerde öğretim sabahları hoca tarafından yönetilen *salat-ül-subh* (sabah namazı) ve zikirden sonra ders saati başlar. Dersleri biten öğrenciler pondoklarına dönerler. Öğrendiklerini tekrarlar; bu işte pondokun başkanından yardım görürler. Öğle tatilinde pondokun öğrencileri birlikte yemeğe giderler; yemekten sonra *salât-ül-zuhr*'u (öğle namazı) kılmak için mescitte toplanırlar. Ders ve uygulamalardan sonra *salat-ül-işâ* (ikindi namazı) kılınır. Bazı öğrenciler küçük işlerle de uğraşabilirler. Ekim ayında pirinç tarlalarında çalışırlar. Öğretim düzenine göre ilk olarak okutulan kitaplar bitince öğrenciye arapça metinlerin incelemesi gösterilir. Hoca bunları cümle cümle cava diline çevirir ve açıklar. Bu uygulamalardan sonra öğrenci (santri), arapça metinleri tercüme edecek duruma gelir.

Pasantrenlerde öğrenim serbesttir. Medreseye diplomasız girilir ve bitirince diploma verilmez. Pasantren öğrencilerinin çoğu fakirdir ve başkalarından sadaka alırlar. Halk tarafından onlara para vermek sevap sayılır. (M)

PASAPAROLA bls. i. (ital. *passa parola*). Ask. Ağızdan ağıza yayılan emir, parola: *Derhal pasaparola... Ağızlıkçı ferma etmiş* (Ahmed Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Pasaparola etmek. Argo.* Sözü her tarafa, herkese duyurmak. || *Pasaparola olmak. Argo.* Herkes tarafından duyulmak: *Ölüm Allahın emri!... Falso iş... Çünkü ertesi sabah mesele pasaparola olacak* (Ahmed Rasim).

— Denizc. Parolayı birbirine geçirme. || *Pasaparola etmek,* bir emri silistire, megafon, telsiz telefon veya telefonla ilgiliye ulaştırmak. (Pasaparola, sancak, ışıldak veya telsizle de yapılır.) [M]

PASAPORT i. (fr. *passeport*'dan). Yurt dışı yolculuk ve ikametlerde ve milletlerarası ilişkilerde, kişi hüviyetinin tespitine

Foto. LAROUSSE

yarayan belge: *İşte, dedi, onu bunun için kullanıyorum, gidemediğim İstanbul'a kavuşmak için... Bu benim pasaportumdur* (R.H. Karay). Bk. ANSİKL. *Huk bölümü.*

— ÇEŞ. DEY. *Pasaportunu almak. Argo.* İşine son verilmek, kovulmak. || *(Birinin) Pasabortunu (eline) vermek. Argo.* İşten çıkarmak, kovmak: *Bir tanesi geçenlerde bir halt yiyecek olduydu; tövbeler olsun, maarif Müdürüne sormadan pasaportunu eline verdim, kapı dışarı ettim* (R. N. Güntekin).

— Denizc. Savaş sırasında bir gemiye verilen serbest seyir belgesi.

— Huk. *Pasaport yerine geçen belgeler.* Bk. ANSİKL. || *Diplomatik pasaport,* belirli kimselere Dışişleri bakanlığınca, ülke dışında büyükelçilik ve elçiliklerce verilen pasaport. (Bk. ANSİKL.) || *Hizmet pasaportu,* hükûmet, özel daireler veya belediyelerce resmî bir görevle dış ülkelere gönderilenlere veya bu gibi kişilerin dış ülkelerde görev almaları halinde verilen pasaport. (Bk. ANSİKL.) || *Özel damgalı pasaport.* Bk. ANSİKL. || *Yabancılara mahsus damgalı pasaport.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Türk vatandaşlarının Türkiye'den çıkabilmesi veya Türkiye'ye girebilmesi, yabancıların Türkiye'ye girmesi ve Türkiye'den çıkabilmeleri için kimliklerinin tespit edilmesine yarayan bir *pasaport* veya pasaport yerine geçen bir belgeye sahip olmaları gerekir. Nelerin pasaport yerine geçen belgeler sayılabileceği İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarının alacağı ortak bir kararla tespit edilir. Özel türdeki pasaportlar dışında kalan genel pasaportlar, valiler veya onların emriyle illerde emniyet müdürlükleri, yabancı ülkelerde ise türk konsoloslukları tarafından verilir. Pasaport almak isteyen vatandaş bir dilekçe ile mahallin en büyük mülkî âmirliğine baş vurur. Bu dilekçeye kendisi ve beraberinde gidecek olan kimselerin türk vatandaşı olduğuna ilişkin belgeyi de ekler. Yabancı bir ülkede pasaport almak isteyen türk vatandaşı, kayıtlı bulunduğu konsolosluğa baş vuracak olursa, kendisine konsolosluktaki kayıtlara dayanılarak pasaport verilir. Kayıtlı bulunduğu konsolosluktan başka bir konsolosluğa baş vuranlar, tabiiyet ilmühaberleri veya eski pasaportlarından başka nüfus kâğıtlarını da ibraz edemedikleri takdirde konsolosluk pasaportun verilmesini, gerekli göreceği tahkikatın sonuçlanmasına kadar geciktirebilir. Muvazzaf subay veya askerlik çağında olup da askerliğini yapmamış olan kimselerin pasaport alabilmek için ilgili askerlik şubesinden, dışarıya çıkmasına bir engel bulunmadığına ilişkin bir belge getirmeleri gerekir. Devlet, il özel idare, belediye memurları veya bu yerlere bağlı dairelerde görevli bulunan kimselerin pasaport alabilmesi için bağlı oldukları makamdan bir belge getirmeleri lâzımdır. Reşit olmayanlar ile mahcur kimselerin yalnız olarak yurt dışına çıkabilmeleri için, bunlardan, kanunî mümessillerinin iznini gösteren, resmen onanmış bir belge istenir. Pasaport kanunu şu kimselere pasaport veya onun yerine geçen belgelerin verilemeyeceğini ön görmektedir: 1. genel emniyet nezareti altında bulunanlar; 2. yabancı ülkelere gitmeleri mahkemelerce yasaklananlar; 3. yabancı ülkede geçinmek için gerekli olan geliri ispat edemeyenler; 4. Türkiye'den ayrılmalarının siyasî yönden mahzurlu olduğu İçişleri bakanlığınca tespit edilenler; 5. vergi borcu olanlar (madde 22). Bunun dışında, harp, genel karışıklık veya salgın hastalık gibi durumlarda, Bakanlar kurulu genel olarak pasaport verilmesini yasaklayabilir. Pasaportsuz veya usulüne uygun bir pasaport veyahut onun yerine geçen bir belge hâmili olmadan sınıra gelip de türk vatandaşı olduğunu iddia eden kimse; nüfus kâğıdı veya başka bir hüviyet belgesi gösterebilirse Türkiye'ye kabul edilir. Bunlar dışında belge gösterilmesi halinde, polis bunların kıymetini takdir ederek, söz konusu kişinin türk vatandaşı olduğunu göstermeğe yeterli bulursa, yine sınırdan içeri girebilir. Ancak bu son durumda bulunan kimse vatandaşlığı en kısa zamanda ispat edilinceye kadar mahallin en büyük mülkî âmirince gösterilecek yerde ikamete mecburdur. Pasaport veya onun yerine geçen bir belgesi olmaksızın sınıra gelen yabancı ise, geri çevrilir. Ancak bu yabancı pasaportunu kaybettiğini iddia etmekteyse, İçişleri bakanlığınca yapılacak soruşturma sona erene kadar, mahallin en büyük mülkî âmirinin göstereceği yerde oturmasına izin verilebilir. Pasaportsuz gelen göçmenler ise özel bir hükme tabidir. Bunlar türk konsolosluklarından veya yabancı ülkeye bu iş için yollanmış olan memurlardan alacakları bir belgeyi göstererek Türkiye'ye pasaportsuz girebilirler.

Genel pasaportlar ya münferit veya müşterek olur. Müşterek pasaport alabilmek için en az sekiz türk vatandaşının birlikte seyahat etmesi gerekir. Bu pasaportlar verildiği tarihten itibaren bir yıl için geçerlidir. Ancak istenmesi halinde altı ay daha uzatılabilir. Müşterek pasaport ile seyahat eden kişilerin, kafileden ayrılmak istemesi halinde, münferit pasaport almaları gerekir. Gerek münferit pasaportlar, gerek müşterek pasaportlar belirli bir harca tabidir. Sadece yabancı ülkelere öğrenim için giden kimselerden harç alınmaz. Aynı şekilde yabancı ülkede parasız kaldıklarını ispat eden vatandaşlardan da sadece Türkiye'ye gidişleri için verilmek şartıyle pasaport harcı alınmaz.

● *Diplomatik pasaport*'lar, kanunda belirtilen kişilerden, geçici bir görevle veya seyahat için dışarıya gidenlere, görevlerinin ve seyahatlerinin niteliğine göre, bir seyahat pasaportu olmak üzere veya en çok iki yıl için verilir. Daimî görevliler için en çok dört yıl geçerli olmak üzere pasaport verilir. Bu pasaport icabında üç defa uzatılabilir.

Pasaport Kanununa göre diplomatik pasaport alabilecek kimseler şunlardır: Büyük Millet meclisi üyeleri; Yargıtay, Danıştay, Sayıştay başkanları; Genelkurmay birinci ve ikinci başkanları; cumhuriyet başsavcısı; orgeneral ve oramiraller; eski devlet başkanları, Türkiye Büyük Millet meclisi eski başkanları, eski başbakan ve dışişleri bakanları, cumhurbaşkanlığı genel kâtibi, dışişleri bakanlığı meslek mensupları, cumhurbaşkanlığı daire erkânlarından resmî bir görev ile gidenler; dış temsilciliklerin müşavir, ataşe ve muavinleri; hükûmet adına milletlerarası görüşmeler yapmak veya antlaşmalar imzalamak için gidenler, milletlerarası kongre ve konferanslara katılmak için gidenler ve nihayet siyasî kuryeler (md. 13). Diplomatik pasaport almağa yetkili olan kimselerin karılarına da diplomatik pasaport verilir veya bu durum kocanın pasaportundaki refakat hanesine işlenir. Aynı durum, diplomatik pasaport sahibi kimsenin evli ve iş sahibi olmayan kız çocukları ile reşit olmayan erkek çocukları için de söz konusudur. Ancak bu kimselere, ayrı diplomatik pasaport verilmemiş ve durum sadece refakat kısmına kaydedilmişse, yalnız seyahat etmeleri halinde diplomatik pasaporttan yararlanamazlar. Diplomatik pasaportlar hiç bir harç ve resme tabi değildir.

● *Hizmet pasaportu,* hükûmetçe, özel dairelerce, belediyelerce resmî bir görevle dış ülkelere yollanıp da kendisine diplomatik veya özel damgalı pasaport verilmeyen kimseye bu görev için verilir. Bu pasaport, isteyen kimsenin bağlı bulunduğu yerin en yüksek âmirinin teklifi üzerine Dışişleri bakanlığınca verilir. Aynı şekilde, yabancı ülkelerde bulunan vatandaşlara da söz konusu olan pasaport, Dışişleri bakanlığının vereceği talimat üzerine büyükelçilik ve elçiliklerce verilir. Hizmet pasaportu, görevin süresine göre verilir. Süre sonunda görev yine devam edecek olursa, pasaport almak için gerekli olan usule göre en çok üç defa uzatılabilir. Hizmet pasaportu hiç bir resim ve harca tabi değildir.

● *Özel damgalı pasaport,* Cumhurbaşkanlığı dairesi erkânına, devlet bareminin bir, iki ve üçüncü derecesine gelmiş subay, mülkî ve askerî memurlara, diplomatik pasaport verilmesini gerektirmeyen bir görevle kendi hesabına yurt dışına gittiği zaman verilir. Bu kimseler, görevden çekilmiş ve başka bir işe girmemiş olsalar bile yine özel damgalı pasaport alabilirler. Bu kimselerin karılarına da aynı tür pasaport verilir veya kocalarının pasaportunda durum refakat hanesinde belirtilir. Dul kadınlar, başkasıyle evlenmemiş olmaları halinde yine özel damgalı pasaport alabilirler. Aynı durum, pasaport sahibinin evlenmemiş ve bir işte çalışmayan kız çocuklarıyle reşit olmayan erkek çocukları için de söz konusudur. Refakat hanesinde kayıtlı olan biri, pasaport sahibiyle beraber seyahat etmediği takdirde bu husustan yararlanamaz. Özel damgalı pasaportun verilmesinde takip edilecek usul, hizmet pasaportundaki gibidir. Ancak bu pasaportlar bir yıl için verilebilir. Gerektiği hallerde, üç defa uzatılabilir.

● *Yabancılara mahsus damgalı pasaport,* tabiiyetsiz bulunan kimselerle, tabiiyet durumları düzenli olmadığı için, seyahat ve ikametleri yönünden fiilen tabiiyetsizlerle aynı durumda tutulanlara da, İçişleri bakanlığınca, zaruret görülürse, verilir. Bu pasaport, sahibine ne türk vatandaşı olma hakkını, ne de bunu talep edebilme hakkını verir. Yabancılara mahsus damgalı pasaport iki türde olur: 1. Türkiye'den yalnız bir çıkış veya Türkiye'ye yalnız bir giriş için geçerli olan yabancılara mahsus damgalı pasaport; bu pasaport giriş için verilmişse, girişle birlikte geçerliğini kaybeder. Türkiye'den çıkış için verilmiş olması halindeyse, pasaportta gösterilen ülkeye varılmasıyle pasaportun hükmü biter. Bu pasaportun, verildiği tarihten itibaren bir ay içinde kullanılması şarttır; 2. içişleri bakanlığının takdirine göre üç veya altı ay geçerli olmak şartıyle gidiş ve gelişe izin veren yabancılara mahsus damgalı pasaport. Yabancılara mahsus damgalı pasaportun her iki türü de Türkiye'de İçişleri bakanlığı, yabancı ülkelerde içişleri bakanlığının talebi üzerine Dışişleri bakanlığının vereceği talimata dayanılarak konsolosluklarca verilir. Pasaport sahibinin tabiiyet bakımından aynı durumda bulunan, iş sahibi olmayan kız ve reşit olmayan erkek çocukları refakat hanesine yazılabilir. Tabiiyet yönünden aynı durumda bulunan karı için de söz konusu işlem yapılabilir. Refakat hanesine kayıtlı olanlar pasaport sahibiyle birlikte seyahat etmedikleri takdirde bu pasaporttan yararlanamaz.

● *Pasaport yerine geçen belgeler.* Türkiye karasuları dışına çıkan türk gemilerinin türk mürettebatına pasaport yerine usulüne

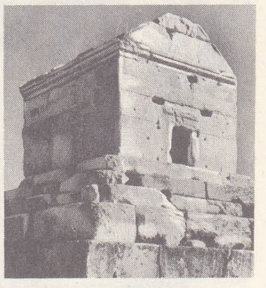

PASARGADAI
Keyhüsrev'in mezarı

PASCAL

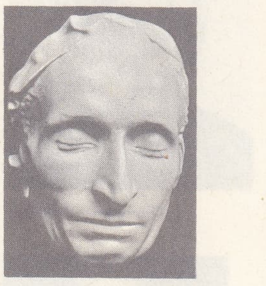

ölüm maskı
Sainte-Geneviève kütüphanesi

Ph. de Champaigne'in eseri
(1656'ya doğru)

Pascal hesap makinesi
Sanat ve Meslekler Millî konservatuvarı, Paris

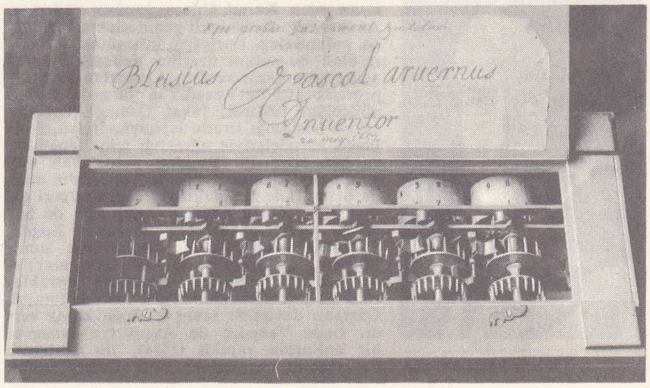

Foto. Costa-Brizemur (LAROUSSE)

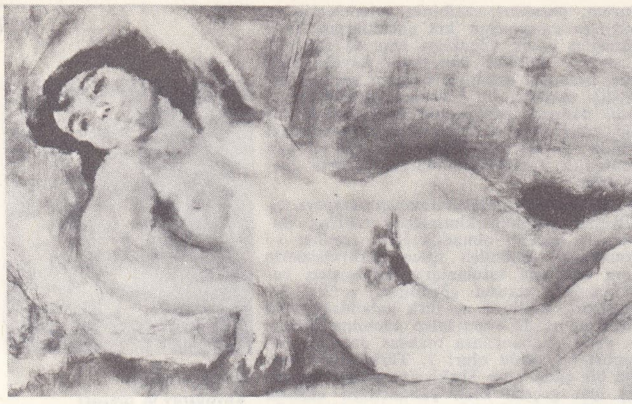

PASCİN
«Çıplak»
Şehir Güzel Sanatlar müzesi, Paris

Giovanni PASCOLİ

Jules PASDELOUP

Cesare PASCARELLA

uygun olarak liman reisliğince düzenlenmiş olan ve liman polisince vize edilen fotoğraflı bir tayfa vesikası verilir. Aynı şekilde, yabancı gemi mürettebatı için kendi ülkelerinin yetkili makamlarınca verilen belgeler, Türkiye'de geçerlidir. Milletlerarası ulaştırma araçlarının kara ve hava memur ve müstahdemleri, daire ve şirketlerinden aldıkları ve ilk geldikleri zaman mahallin emniyet müdürlüklerine onaylatacakları resimli belgelerle, görevli bulundukları sürece Türkiye kara ve hava istasyon şehirlerine girip çıkabilirler. Bunlar pasaport ve vize harcına tabi değildir. Türkiye'de gemi tayfalarıyle, hava ve kara ulaştırma araçları memur ve müstahdemlerine pasaport yerine geçen belgelerin verilmesi için pasaport çıkartmaya ilişkin belgelerin ibrazı gereklidir. (M)

PASARGADAİ. Esk. coğ. Ön Asya'da şehir, İran yaylasında. Pers imparatorluğunun Persepolis'ten önceki başkenti. M.Ö. 556'ya doğru Büyük Keyhüsrev'in Media'lıları yendiği yerde kuruldu veya genişletildi. Akamanışlar sülâlesinin yurdu. Şiraz ve Persepolis'in kuzeydoğusunda yıkıntılar (Keyhüsrev'in mezarı ve yaptırdığı anıtlar). [L]

PASARGAD'LAR, eski persleri meydana getiren on kabilenin en soylusu. Akamanışlar da bu kabiledendi. (L)

PASARİ i. (ital. *passare*'den). Denizc. Hafif rüzgârlı havalarda tirinket yelkeninin yüzeyini mümkün olduğu kadar rüzgâra çevirmek için, iskota yakasını rüzgâr üstündeki giriva mataforasına bağlamakta kullanılan kamçı. (M)

PASAROFÇA, sırpça **Pozarevac** (*Pojarevats*), batı dillerinde **Passarowitz,** Yugoslavya'nın Sırbistan topraklarında, Morava çayının Tuna'ya döküldüğü yer yakınında şehir; 22 000 nüf. Osmanlı devletiyle, Avusturya imparatorluğu ve Venedik cumhuriyeti arasında yapılan Pasarofça antlaşması burada imzalandı (1718). [M]

Pasarofça antlaşması, Osmanlı devletinin Avusturya ve Venedik ile imzaladığı antlaşma (21 temmuz 1718). Osmanlı devleti, imzaladığı Karlofça* antlaşmasıyle (1699) Macaristan, Mora, Podolya gibi ülkelerle, Azak kalesini kaybetti. Sonra bu yerleri geri almağa çalıştı. Osmanlı-Rus savaşı (1711) sırasında Venedikliler, Osmanlı devletine isyan eden Karadağlılara yardım ettiler ve Akdeniz'de de osmanlı gemilerine saldırılarda bulundular. Karlofça antlaşmasına aykırı olan bu tutum üzerine Venedik'e savaş açılmasına karar verildi. Avusturya bu olayı protesto etti ve Venedik'in yanında savaşa gireceğini bildirdi; fakat Osmanlı-Venedik savaşı başladığı sırada İspanya, İtalya, Hollanda meseleleriyle uğraştığı için Venedik'e yardım edemedi. Bundan yararlanan Osmanlı devleti kısa zamanda Venedik'in elinde olan Akdeniz adalarıyle Mora'yı geri aldı (1715); Korfu adasını almak için de harekete geçti. Avusturya başvekili Eugén, Türklerin Korfu'yu ele geçirdikten sonra Milano ve Napoli'yi de kolaylıkla alabileceklerini ve İtalya'dan Avusturya topraklarına da geçebileceklerini göz önünde tutarak Osmanlı devletine savaş açmağa karar verdi. Önce Venedik ile Avusturya arasında bir antlaşma yapıldı (1716). Bu antlaşma ile, 1684'te imzalanmış olan Kutsal ittifak yenilendi. Prens Eugén, Osmanlı devletinden Venedik ile savaşın hemen durdurulmasını, Venedik'ten alınan toprakların geri verilmesini istedi. Bazı devlet adamlarının barış taraflısı olmasına karşılık Venedik'e karşı kazandığı başarılardan dolayı sadrazam Ali Paşa savaşa devam edilmesini savundu ve Avusturya'ya savaş açıldı. Osmanlı donanması Korfu'ya, ordusu da Avusturya'ya karşı harekete geçti (1716). Sadrazam Ali Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Varadin'de prens Eugén kumandasındaki avusturya ordusuna yenildi (1716). Bundan sonraki savaşlar da osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlandı. Tamışvar, Banat ve Belgrad, Avusturyalıların eline geçti. Bu yenilgiler Osmanlı devletini barış istemek zorunda bıraktı. Barış görüşmelerine Pasarofça'da başlandı. Görüşmelerde Osmanlı devletini silâhtar İbrahim Efendi, Yirmisekiz Mehmed Efendi, Avusturya'yı kont von Wirmond ile Talmann, Venedik'i Carlo Ruzini temsil etti; ayrıca arabulucu olarak, İngiltere'nin fevkalâde elçisi sir Robert Sutton ile İngiltere'nin İstanbul elçisi sir Stanyan ve Hollanda elçisi baron Jakob Colyer de barış görüşmelerine katıldı. Görüşmeler 5 haziran 1718'de Sutton'un bir konuşmasıyle başladı. Avusturya temsilcileri, Sırbistan, Niş, Vidin, Yeni Pazar, Üsküp, Eflak ve Boğdan'ı istediler. Avusturya'nın bu istekleri kabul edilmeyince her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı; fakat bu sırada Avusturya, İspanya ile savaşa girmek üzere olduğundan Eflak ve Boğdan'ı istemekten vaz geçti.
Avusturya ile görüşmeler devam ederken Venedik temsilcileriyle de ayrı olarak barış görüşmeleri yapıldı. Venedikliler Avusturya'ya güvenerek, Mora ile birlikte, son savaşta Osmanlıların Venedik'ten aldığı bütün yerleri geri istediler, ayrıca savaş tazminatı da talep ettiler. Osmanlı devleti, Venedik'in bu isteklerini kabul etmedi; ancak Çuha (Cerigo) ve Serigotto adalarının bırakılabileceği, savaş tazminatı yerine de Venedik'in Osmanlı ülkeleriyle yaptığı ithalât ve ihracatta gümrük resminin yüzde 5'ten yüzde 3'e indirilebileceği bildirildi. Bu şartlar kabul edilince, Avusturya ve Venedik ile barış antlaşması imzalandı (21 temmuz 1718). Avusturya ile imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı devletinin Macaristan'da son eyaleti olan Tamışvar (Timişoara), Belgrad, Semendire (Smederevo) sancağı Avusturya'ya bırakılacak, karşılıklı akın ve yağmalara son verilecek, iki tarafın tacirleri serbestçe, ticaret yapabileceklerdi. Avusturya osmanlı ülkelerinde kendi tacirlerinin işlerine bakmak için konsolosluklar açabilecekti. Venedik ile imzalanan antlaşmaya göre de Mora ve Girit'te Suda kalesi Osmanlılarda, Dalmaçya kıyılarında Butrinto, Preveze, Vosniça (Vosnitsa) gibi yerler Venedik'te kaldı. (M)

PASAVAN i. (fr. *passavant*). Huk. Türkiye cumhuriyeti ile sınırları olan ülkelerin sınır bölgeleri içinde pasaport yerine kullanılmak üzere bu bölgelerde oturan türk vatandaşlarına verilen belge

— ANSİKL. Huk. *Pasavan,* sınır bölgesinde oturan türk vatandaşlarına verilen bir belgedir. Bu belgeyle bu sınır içinde oturan kimselerin pasaport alması gerekmeden o sınırdan ülkeye giriş ve çıkışları sağlanır. Pasavanın veriliş şekli, kimlere verileceği ve bunların geçerlik süreleri, Türkiye ile ilgili ülke arasında yapılan antlaşmaya uygun olarak, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarınca tespit edilir. Bu belge özel tarifesindeki resim ve harca bağlıdır. (M)

PASBAN blş. i. (fars. *pās,* koruma, gözetme ve *-bān*'dan *pās-bān*). *Esk.* Bekçi (özellikle gece bekçisi).

— Astron. *Esk. Pasbanı felek* (veya *tarüm*), satürn gezegeni. (M)

PASBANÎ i. (fars. *pās-bān*'dan *pās-bānî*). *Esk.* Bekçilik, koruyuculuk, gözcülük.

— Mus. Günümüzde örneği kalmamış bir makam. (M)

PASCAL i. (özel ad B. *Pascal*'dan). Milletlerarası sistemde gerilme ve basınç ölçüsü birimi (sembolü: Pa); 1 m^2'lik bir düzlem yüzeye etki ederek, bu yüzeye toplam olarak 1 newton'luk dikey bir kuvvet uygulayan basınca veya gerilmeye eşdeğerdir. (1 Pascal 10^{-5} bar'dır.) [L]

PASCAL (Blaise), fransız matematikçisi, fizikçisi, filozofu ve yazarı (Clermont-Ferrand 1623-Paris 1662). Auvergne yüksek burjuvazisinden gelme bir ailedendi. Clermont Vergi İtiraz komisyonu başkanı olan babası Etienne **Pascal,** karısı 1626'da ölünce, çocuklarının (oğlu Blaise, kızları Gilberte ve Jacqueline) eğitimiyle kendisi ilgilendi; 1631'de Paris'e yerleşti. Erken gelişen yetenekleri sayesinde Blaise, babasının ilişki kurduğu edebiyat ve bilim çevrelerinde yabancılık çekmedi; daha on bir yaşında sesler üzerine bir inceleme yazdı. Ertesi yıl kendi kendine geometri öğrendi; sonra P. Mersenne'in düzenlediği bilginler arası toplantılara alındı. On altı yaşında *Essai sur Les Coniques*'i (Koniler Üzerine Deneme) yazdı. Aradan üç yıl geçinde, 1639'dan beri Normandiya maliye dairesinde güç bir görevde bulunan babasına yardım etmek için, bir aritmetik makinesi tasarladı; hesap makinelerinin ilki olan bu araç, kesin şeklini 1652'de aldı. Pascal ailesinin, jansenius'cu Saint-Cyran ve Antoine Arnaud'nun yazılarından etkilenmesi de bu döneme rastlar.

1647'den sonra, kızkardeşi Jacqueline ile Paris'e yerleşti; çoktandır bozuk olan sağlığına rağmen, bilimsel araştırmalarına devam etti. Descartes ile yaptığı iki görüşmede (eylül 1647), bir anlaşma zeminine varamadıkları sanılır; öbür konularda olduğu gibi, boşluk üstüne teorileri konusunda da bir anlaşmaya varamadılar. Nitekim, bir süre sonra, boşluk üzerine 1646'da Rouen'de yaptığı ve Toricelli deneylerinin tekrarı olan ilk denemelerini (*Expériences Nouvelles Touchant le Vide* [Boşlukla İlgili Yeni Deneyler], 1647) yayımladı. Çeşitli bilimlerin metotları hakkında vardığı sonuçları açıkladığı *Préface pour un Traité du Vide* (Boşluk İncelemesine Giriş) adlı eserini de o dönemde yazdı. Ertesi yıl, onun verdiği bilgilere dayanarak eniştesi Périer, Dôme tepesine tırmanıp, yaptığı yeni bir deneyle, Toricelli'nin varsayımlarını doğruladı; *Le Récit de la Grande Expérience*'ta (Büyük Deneyin Öğrettikleri) [1648 sonu] bu deney açıklanır. Daha sonra Pascal, Paris'te Saint-Jacques kulesinde, kendi yaptığı benzeri bir deneyle bu sonuçları bir kere daha doğruladı.

Babası 1651'de öldü, kızkardeşi Jasqueline de, 1652'de Port-Royal manastırına girdi, o zaman Pascal kendini büsbütün bilime verdi. Mitton ve Méré şövalyesi gibi bazı dostlar edindi. Hayatının bu «monden» dönemi, 1654'te son buldu; tutumu değişti. Neuilly köprüsü üzerinde geçirdiği bir araba kazasının duygularını etkileyip etkilemediği kesinlikle bilinmemekle birlikte, 23 kasım 1664 gecesi yaşadığı ve *Mémorial*'inde (Anılar) coşkun bir dille anlattığı vecdden sonra kesin kararlar aldı. Bundan sonra Pascal, bütün varlığıyle Tanrı'ya yöneldi ve ocak 1655'te M. Singlin'in öğütlerine uyarak Port-Royal des Champs'a çekildi. Arnauld Sorbonne'da bir mahkûmiyet tehdidiyle karşılaşınca, Pascal onu savunmak zorunluğunu duydu. Ocak 1656'dan mart 1657'ye kadar, «Montalte» takma adıyle, ne yaman bir polemikçi olduğunu ortaya koyan on sekiz *Lettres Provinciales* (Taşra Mektupları) yayımladı ve bunlarda Sorbonne'a, Cizvitlere ve özellikle kazüistlerin aşırılıklarına çattı. Aynı zamanda ilâhiyat üzerine düşüncelerini yazmağa devam etti (*Ecrits sur La Grâce* [Tanrı'nın İnayeti Üzerine Yazılar]). Yoğun bir şekilde yeniden bilimsel araştırmalara girişti. 1654'te Mersenne çevresinin faaliyetini sürdüren matematik akademisinin çalışmalarına katıldı. Bugün «integral hesabı» dediğimiz metotla ilgili yolları kendiliğinden bulup «rulet», yâni sikloid problemini çözdü. Ayrıca, daha pratik meselelere yöneldi ve onun teşvikiyle, halk için bir ulaşım işletmesi kuruldu; Paris'in ilk omnibus hattını meydana getiren bir kuruluş, 1662'de Parlamentonun resmî iznini aldı.

Bu arada Pascal, 1647'den beri Hıristiyanlık üzerine bir savunma yazmayı tasarlıyordu. 1658'in ikinci yarısında *Apologie de la Religion Chrétienne*'nin (Hıristiyan Dininin Savunması) ana fikirlerini ve planını bazı dostlarına açmak üzere Port-Royal'e gitti. Fakat bütün ömrü boyunca çektiği hastalık birdenbire ağırlaştı ve ona soluk aldırmaz oldu.

Foto. Bulloz, X (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano

Bedenî çöküntüsüne rağmen 1661'de, Ruhban meclisi tarafından Jansenius'u mahkûm eden kararı imzalamaları istenen Jansenius'çuların içine düştükleri vicdan huzursuzluğu karşısında, var gücüyle harekete geçti. Bu olaydan büyük ölçüde sarsılan rahibe kızkardeşi aynı yıl öldü. Pascal onun izinden giderek, hattâ Jansenius'çuların, kararı imzalamağa boyun eğen Arnaud ve Nicole gibi önderlerine bile karşı çıkarak, uzlaşmazlık taraftarlarını destekledi. Karşılaştığı tepki büyük oldu; sonunda mücadeleden çekildi.

Bunun üzerine, dünyadan daha fazla kopan Pascal, Hıristiyanlığın en yüce erdemlerine ulaşmağa çabaladı. Durumu daha da ağırlaştı; haziran 1662'de kendisini Saint-Etienne-du-Mont din bölgesinde bulunan kızkardeşi Périer'nin yanına götürmelerini söyledi ve aynı yılın 1 ağustosunda, uzun süren bir can çekişmeden sonra, orada öldü.

Başlıca eseri tamamlanmamıştı. Yakınları notlarını bir sıraya koydular ve asıl metinde yapılan birçok düzeltmeden sonra bunları 1670'te *Pensées* (Düşünceler) adıyle yayımladılar. Eserin daha sonra, metne ve bizzat Pascal'ın verdiği sıraya daha bağlı birçok baskısı yapıldı. (L)

PASCAL (Claude), fransız bestecisi (Paris 1921). Paris konservatuvarında Noël Gallon ve Henri Busser ile çalıştı; 1945'te Roma Büyük ödülünü aldı. 1952'den beri konservatuvarda öğretmendir. Geleneksel estetiğe bağlı kalarak bestelediği başlıca eserleri: yaylılar için bir dörtlü (1944), üflemeli çalgılar için bir sekizli (1947), çeşitli oda müziği toplulukları için sonatinler ve çocuklar için öğretici parçalar (*Le Cahier du Lecteur pour Piano* [Piyano İçin Parçalar], 1957). [L]

PASCAL (Gilberte). Bk. PÉRIER.

PASCAL (Leon), fransız altocusu (Montpellier 1899). 1942'de Fransız Radyosu dörtlüsünü kurdu. 1950'den beri Paris konservatuvarında öğretmendir. *Alto Tekniği* adlı bir kitap yazdı ve yalnız alto için *25 Divertimento* besteledi. (L)

PASCAL (Paul), fransız kimyacısı (Saint-Pol-sur-Ternoise, Pas-de-Calais 1880). Lille Fen fakültesinde sınaî kimya dersleri okuttu (1908). Daha sonra Sorbonne'a geçti (1928), 1938'de Genel Kimya kürsüsünün başına getirildi. İnorganik karmaşık maddeler, metafosfatlar, molekül yapılarının magnetokimya metotlarıyle araştırılması, eşbiçimli karışımlar, ikili ve üçlü karışımların damıtılması ve ergime eğrileri üstünde çalışmalar yaptı. Ayrıca, nitrik asit ve türevlerinin sentezle elde edilmesi, patlayıcı maddeler, şistlerin ve linyitlerin kuru kuruya damıtılması, alkolün sentezle elde edilmesi konularında araştırmalar yaptı. Bunlardan başka, alüminyum metalürjisi, maden dökümcülüğü, çimentolar ve toprak zeminlerin sağlamlaştırılması alanlarında çalıştı. Eserleri: *Synthèse et Catalyse Industrielles* (Sınaî Sentez ve Kataliz) [1920]; *Cours de Métallurgie* (Metalürji Dersleri) [1922]; *Explosifs et Gaz de Combat* (Patlayıcı Maddeler ve Savaş Gazları) [1922]; *Traité de Chimie Générale* (Genel Kimya İnceleme Kitabı) [13 cilt, 1932] ve *Chimie Générale* (Genel Kimya) [4 cilt, 1952]. (L)

Pascal hesap makinesi, 1642'de Blaise Pascal tarafından icat edilen hesap makinesi. (Toplama ve çıkarmaları yapabilen bu makine ilk hesap makinesi olarak kabul edilebilir.) [L]

Pascal ilkesi, hidrolik basınç teorisinin temeli olan hidrostatik ilkesi. Şöyle ifade edilebilir: *«Sıkıştırılamayan dengeli bir sıvı içindeki her basınç değişmesi, değerinden bir şey kaybetmeksizin bütün yönlere yayılır».* (L)

PASCARELLA (Cesare), italyan şairi (Roma 1858 - ay.y. 1940). Roma lehçesiyle soneler yazdı. Bunların en eskileri Roma hayatının nükteli bir görüntüsünü yansıtır; daha sonra yazılanları ise epik bir hava taşır: *Er Morto de Campagna* (Kırlarda Ölen) [1881]; *Villa Gloria* (1886); *La Scoperta de l'America* (Amerika'nın Keşfi) [1897]; *Storia Nostra* (Tarihimiz) [1941'de yayımlandı]. (L)

PASCHALİS II (Rainerius) [Bieda, Ravenna 1050'ye doğr. - Roma 1118], papa (1099-1118). Benediktin papazıydı; 1080'e doğru kardinal oldu. Urbanus II'nin yerine papa seçildi. Uzun süren papalık dönemi, Kilise ile İmparatorluk arasında gitgide kızışan mücadelelerle geçti. Paschalis II, önce Heinrich IV ile mücadele etmek zorunda kaldı; imparator ona karşı, sırasıyle Guibert (öl. 1100), Theodorich (öl. 1102), Albert (1102'de tutuklandı) ve Maginulf (Sylvester IV) adlı antipapaları çıkardı. Paschalis II imparatoru afaroz etti (1102) ve oğlu Heinrich'i de Hıristiyanlık dışı ilân etti. Ama Heinrich, Enrico V adıyle Roma kralı olunca (1106), mücadele yeniden başladı. Din adamlarını tayin etme yetkisini kullanan kralı, Guastalla konsili mahkûm etti (1106). Enrico V İtalya üstüne yürüyünce, papa onunla Sutri antlaşmasını imzaladı (1111). Bu antlaşma imparatorun din adamlarını tayin etme yetkisinden vaz geçmesi karşılığında, Almanya'daki kilise topraklarının papalık yetki sınırları dışına çıkarılmasını öneriyordu. Enrico V'in taç giymesinden (13 nisan 1111) az önce, papa ona din adamlarını tayin etme yetkisini tanıdı, ama şubat 1112'de Roma'da toplanan konsilde bu kararından döndü, Roma'dan kaçmak zorunda kaldı. Sant'Angelo şatosunda öldü. (L)

Paschen-Back olayı, uygulanan magnetik alan çok büyük olduğu zaman, Zeeman olayında meydana gelen özel değişim.

Bir H magnetik alanında, bir atomun magnetik moment vektörünün, ancak uzay kuvanta kanunlarıyle belirlenmiş bazı özel doğrultuları alabileceği bilinen bir gerçektir. Bu doğrultulara çeşitli enerjiler tekabül eder: magnetik alan dışında tek olan bir enerji seviyesinin birçok Zeeman* alt seviyelerine ayrışması bu şekilde açıklanabilir. Bu alt seviyelerdeki enerji sapmaları eşittir ve magnetik alanın H şiddetiyle orantılıdır.

Fakat, bir atomun toplam magnetik momenti, çeşitli parçalarının magnetik moment vektörlerini toplayarak elde edilir ve H magnetik alanı şiddetlendiği zaman, çeşitli magnetik moment bileşenlerinin «kuplaj»ını, yani aralarında yaptıkları açıları değiştirebilir. Bu da atomun γ cayromagnetik oranında, yani Zeeman alt seviyelerindeki enerjilerle bunlar arasındaki optik seçim kurallarında olduğu gibi, toplam magnetik momentte bir değişme doğurur; bu değişme, gözlenen Zeeman bileşenlerinin sayısındaki bir değişimle, incelenen atomların yayın tayfında deneysel olarak ortaya çıkar.

Atomu meydana getiren elektronların spin magnetik momentleriyle yörünge magnetik momentlerinin toplam «dekuplaj»ını gerçekleştirmek için H magnetik alanı yeterince şiddetli olduğu zaman, yani bu vektörler H'ye göre bağımsız olarak birbirlerinden ayrı doğrultular aldıklarında, Paschen-Back olayı çok belirgin olarak gözlenir. Fakat Zeeman olayından Paschen-Back olayına gözle görülür bir geçişin meydana geldiği H magnetik alanında geniş değer aralıkları vardır; bu aralıkta, Zeeman alt seviyelerindeki enerjiler artık H alan şiddetinin çizgisel fonksiyonları değildir ve komşu Zeeman alt seviyeleri arasındaki enerji sapmaları da eşit değildir. Paschen-Back olayının gözlemi için gerekli magnetik alanın büyüklük oranı bir atomdan öbürüne çok değişir.

Eğer, inceleme halinde, atomun toplam magnetik momenti yalnız elektronların yörünge momentlerinden veya yalnızca elektronların spin momentlerinden elde edilirse Paschen-Back olayı gözlenemez. (L)

PASCİN (Julius PINKAS, **Jules** — denir), bulgar asıllı amerikan ressamı (Vidin 1885 - Paris 1930). Viyana'da okudu, kısa bir süre Berlin'de kaldı, orada George Grosz ile tanıştı. 1907'de Paris'e gitti; Cézanne ve Toulouse-Lautrec'in etkisinde kaldı. Birinci Dünya savaşı başladığı zaman Londra'daydı; A.B.D.'ye gitti ve amerikan yurttaşlığına girdi (1920). 1922'de Paris'e döndü; sonra Tunus'a (1924), yeniden Amerika'ya (1925 ve 1927), İspanya ve Portekiz'e gitti (1930). Pascin'in gümüş uçla veya ofortla çizilmiş desenleri dokunaklı, gergin ve sert ifadelidir. Hacim düzeninde sınırsız bir fantezi hâkimdir. En cüretli resimlerinde, yumuşak, ince bir alay tonu vardır. Pascin Kutsal Kitap ve mitoloji konularını da işledi. Resimlerinde soluk pembeler kül mavilerine karışır. Pascin portreler de çizdi: *Pierre Mac Orlan* (1924), *Hermine David* (1927) ve *Lucy Krohg* (1928). Art Moderne müzesinde, Paris Şehir müzesinde, ayrıca Amerika ve Avrupa'nın çeşitli müzelerinde resimleri vardır. (L)

PASCO idare bölgesi, Orta Peru'da idare bölgesi; 169 700 nüf. Merkezi, *Cerro de Pasco.* (L)

PASCOLİ (Giovanni), italyan şairi ve tenkitçisi (San Mauro, Romanya 1855 - Bologna 1912). Babasının bir cinayete kurban gitmesinden duyduğu üzüntüyle gençliğinde birçok ayaklanma hareketine katıldı (1879'da hapsedildi). Massa'da, Livorno'da Pisa'da ders verdi; 1906'da Bologna'da, Carducci'nin yerine, İtalyan Edebiyatı kürsüsünün başına getirildi. Duygularını, hüzünlü hayal dünyasını, doğduğu ülkenin hatıralarını büyük bir başarı ve ustalıkla dile getiren şiirler yazdı. Başlıca şiir kitapları: *Myricae* (1891); *Poemetti* (Küçük Şiirler) [1897 ve 1900]; *Canti di Castelvecchio* (Castelvecchio Şarkıları) [1903]; *Poemi Conviviali* (Şölen Şiirleri) [1904]; *Odi e Inni* (Odlar ve İlâhiler) [1906]; *Poemi del Risorgimento* (Rönesans Devri Şiirleri) [1913'te yayımlandı]; *Poemi İtalici* (İtalya Şiirleri) [1909]; *Le Canzoni di Re Enzo* (Kral Enzo'nun Şarkıları) [1921]. Pascoli yunan ve latin şairlerinden de tercümeler yaptı. (L)

Pascu höyüğü. Arkeol. Ceyhan-Kadirli yolunun doğusunda, Ceyhan'ın 20 km kuzeydoğusunda höyük. 10 m yüksekliğinde yassı tepenin yüzeyinden Kalkolitik, İlk Tunç çağı, Genç Tunç çağı, Helenistik - Roma ve Osmanlı devirlerine ait çanak çömlek, çakmaktaşından ok ucu, obsidiyen bıçaklar bulundu. (M)

PASDAR i. (fars. *pās*, koruma ve *-dār*'dan *pās-dār*). Gece bekçisi. || Güvenilir ve sadık insan.

◆ **Pasdarî** blş. i. Bekçilik. || Göreve bağlılık. (M)

PAS-DE-CALAİS idare bölgesi, Fransa'nın kuzeyinde idare bölgesi, Dover veya Pas-de-Calais boğazı kıyısında; 6 752 km²; 1 366 282 nüf. (km²'ye 205 kişi). İdare merkezi, *Arras.* 7 İdare çevresi (*Arras, Béthune, Boulogne-sur-Mer, Calais, Lens, Montreuil, Saint-Omer*) vardır. İdare bölgesi, güneybatıda *Marquenterre* kıyı ovasının bir kısmını içine alır; kuzeybatıda *Kıyı Flandre*'ının batı kısmında uzanır. Bu iki bölge yakın bir dönemde meydana gelmiş dördüncü zaman ovalarıdır; iklim yumuşak ve yağışlıdır, tarım imkânları geniştir; nüfus oldukça yoğundur.

İdare bölgesinin büyük kısmını kapsayan *Artois* tepeleri, Flamand ve Paris havzaları arasında bir jeoloji ve topografya sınırıdır. Ekseni, Boulonnais ve Thiérarche arasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir üçüncü zaman antiklinal tümseğinden meydana gelir. Hidrografya şebekesi genellikle biçim bozukluklarına uyar: kuzeydeki şevden, Escaut havzasına (Lys ve Scarpe) veya Kuzey Denizi'ne (Aa) yönelen akarsular geçer; batıda ve güneyde, güneydoğudan kuzeybatıya doğru birbirine paralel akan akarsular Manş'a yönelir (Liane, Canche, Authie). Doğudan batıya doğru yükselerek batıda 200 m'yi bulan tepelerin çoğu tebeşirlidir: burası çıplak bir kır

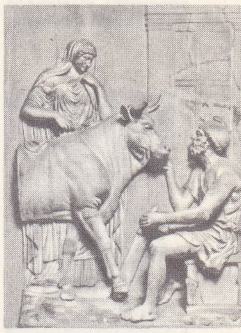

PASİPHAE ile Dailados
Spada sarayı, Roma

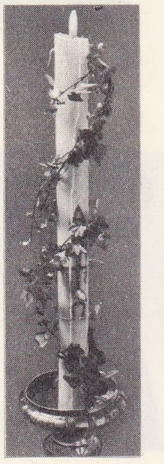

paskalya mumu

«Musevî Paskalyası» (detay)
Dierick Bouts'un eseri
Berlin müzesi

Foto. LAROUSSE

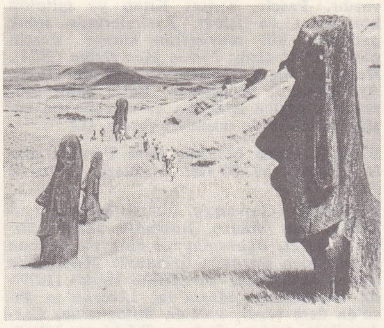

PASKALYA adası Rano-Razaku yanardağı eteklerinde büyük heykeller

bölgesidir, halk buğday ve şeker pancarı yetiştirilen büyük köylerde toplanmıştır. Batıya doğru balçık tabakası daha incelir ve yayılır; çakmaktaşlı kil örtüsü otlakların yetişmesine (hayvancılık) imkân verir. Marn'lara ve ikinci zaman kalkerlerine oyulmuş bir çöküntü olan Boulonnais'de hayvan yetiştirilir; manzara koruluk, yerleşme dağınıktır. *İç Flandre*, Aa'nın dirseğinden (Saint-Omer bölgesi) Gohelle'e (Lens ovası) uzanır; yer yer küçük ormanlarla kaplıdır; ıslak ve ağır toprağın devamlı olarak akaçlanması, ıslahı ve gübrelenmesi gerekir; ama tarım gelişmiştir (tahıl, yabanî otlar, sebze, çayırlar, sanayi bitkileri). Ayrıca, batıda Auchel bölgesinden Gohelle'e kadar maden kömürü çıkarılır: ağır sanayiler, işçi siteleri, kuyular, maden ocakları, yoğun bir nüfusun yaşadığı ulaşım yollarıyle kaplı «siyah ülke»yi meydana getirir. Sanayide çalışan nüfusun en yoğun olduğu yer bu kesimdir. (L)

PASOLİNİ

PASDELOUP (Jules Etienne), fransız orkestra yöneticisi (Paris 1819 - Fontainebleau 1887). Laurent ve Zimmermann'ın öğrencisiydi; Paris konservatuvarının Piyano bölümünü birincilikle bitirdi. Solfej öğretmen yardımcılığı, piyano öğretmenliği yaptı (1847-1850), toplu ses müziği dersleri verdi (1855-1868). 1851'de Konservatuvarlı Genç Sanatçılar derneğini kurdu (Herz salonu); 1861'de Halk konserlerini düzenledi. 1884'te sona eren bu konserleri, Rhené-Baton 1920'de *Pasdeloup konserleri* adı altında yeniden sürdürdü. (L)

Pas de quatre (LE), koreografik «divermento»; romantik dans'ın en büyük dört yıldızı (Maria Taglioni, Fanny Cerrito, Lucile Grahn, Carlotta Grisi) tarafından yorumlandı. Koreografi'yi, Cesare Pugni'nin müziği üstüne, Jules Perrot düzenledi. Bu balede gerçekleşmesi çok güç olan mesele, hiç bir yıldızın ötekini bastırmaması ve her birinin en iyi gününde olmasıydı. Bu fikri ortaya atan Benjamin Lumley ilk temsili 1845'te yöneticisi olduğu «Her Majesty's Theatre»da verdirdi. *Pas de quatre*'ın arkası kesilmedi; ertesi yıl bu başarıyı yenilemek isteyen Lumley, *Le Jugement de Paris* (Paris'in Yargısı) balesine ek olarak, Jules Perrot'ya yeni bir «pas da quatre» ısmarladı. Böylece *Le Pas des Deesses* (Tanrıçaların Dansı) meydana geldi ve 1846'da aynı tiyatroda temsil edildi. Maria Taglioni, Lucile Grahn, Fanny Cerrito üç tanrıçayı, Cerrito'nun kocası koreograf ve dansçı Arthur Saint-Léon Paris'i temsil ediyordu. İngiliz bale tenkitçisi Cyril Beaumont'un British museum'da *Pas de quatre* balesine temel olan ilk besteyi bulması üzerine, koreograf Keith Lester, 1935'te Rambert balesi için aslına uygun bir koreografi kurdu. Bundan başka «London Festival ballet» koreograf Anton Dolin'e bir *Pas de quatre* hazırlattı ve ilk temsili 1941'de New York'ta «Majestic theatre'da kendi grubuyle verdi. (L)

PASDERMADJİAN (Henri), ermeni asıllı isviçreli iktisatçı ve teşkilâtçı (Tiflis, Gürcistan 1904 - öl. 1954). Özellikle büyük işletmeler ve perakende satış mağazaları, işletmelerin kuruluşu ve siyaseti gibi, teşkilât felsefesi alanında da geniş bilgisi vardı. *Mémento de l'Organisateur* (Teşkilâtçının Akıl Defteri) adlı bir eser yazdı. (L)

PASEK (Jan Chryzostom), polonyalı yazar (Wegrzynowice 1636 - öl. 1701). Küçük soylular sınıfındandı; İsveçlilerle, Macarlarla, Moskova prensliğiyle ve Tatarlarla yapılan savaşlara katıldı. 1667'den sonra köyüne çekildi; komşularına karşı şiddet kullanmağa kalkıştı. Şaşılacak kadar canlı ve renkli bir üslûpta kaleme aldığı *Pamietniki* (Hatıralar) [1656-1688 arası] 1836'da yayımlandı. (L)

PASENG veya **PASANG** i. İran'da yaşayan yaban keçisinin erkeği. (L)

PASİADES, attikeli çömlekçi (M.Ö. VI. yy. sonları), beyaz zemin üzerine siyah figürler çizmekte ustaydı (British museum). [L]

PASİF sıf. (lat. *passivus*'tan fr. *passif*). Teşebbüs sahibi olmayan, başkasının etkisine katlanan: *Pasif yaratılışlı bir insan.* || Bir şeye karşı tepki göstermeyen: *Bir kışkırtma karşısında pasif kalmak.* || *Pasif direnme*, bir baskıya şiddete, zora başvurmadan direnme.

— Ask. *Pasif savunma*. Bk. SAVUNMA.

— Dil bil. *Pasif fiiller. Eşanl.* EDİLGEN.

— Elektr. Hiç bir enerji kaynağı olmayan bir devre veya bir devre elemanı için kullanılır. || *Pasif dipol*, bağlandığı devre ne olursa olsun, çıkışta, girişinde uygulanandan küçük veya hiç değilse buna eşit bir güç verebilen dipol.

— Kim. Oksitlenebilen bazı madenler, özellikle demir için kullanılır. *Eşanl.* DİNGİN.

— Patol. Vücudun bir noktasında yerleşmiş bir hastalığın başka bir noktada meydana getirdiği marazî olaylara denir.

◆ İ. Muhas. Bir malvarlığı üstünde etki yapan, para ile değerlendirilebilir borç ve yükümlülüklerin toplamı. || İstenebilir borç, kısa vadeli borç. || Ticarî bir kuruluşun tuttuğu defterde alacak artık veren hesaplar toplamı. (ML)

Pasifik harekâtı, İkinci Dünya savaşında, Japonya ve A.B.D. ile müttefikleri arasında yapılan hava-deniz savaşlarının (1941-1945) tümü. 1937'den sonra Çin'e ciddî bir şekilde el atan Japonya, önceleri kıtadaki çabasını daha ileri götürmeğe çekindi. Fakat denize yönelmesi, onu Büyük Okyanus'ta bir harekâta sürükledi. 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a yapılan japon saldırısı, amerikan filosunu bir süre için Büyük Okyanus'tan uzaklaştırırken, çin- japon anlaşmazlığını dünya savaşı içine soktu ve A.B.D.'nin mihver devletlerine karşı savaşa girmesine yol açtı. S.S.C.B., Çinhindi gibi tarafsız kaldı; ama Anglosaksonlardan yana olduğu Japonlarca bilinmekteydi. Stratejik inisiyatifi ele alan Japonya Büyük Okyanus'a elkoyma planını hızla uygulamağa başladı. Müttefikler Japonya'nın Büyük Okyanus'ta ilerlemesini önleyecek hiç bir modern imkâna sahip değillerdi. Japonya'nın bu planı, kendisinde bulunmayan demir ve petrolü ele geçirmek için Filipinler ve İndonezya'ya yapılacak merkezî bir harekâta dayanıyordu. Bu hücumun sağ kanadı Tayland ile Singapur'a doğru ilerleme hareketiyle korundu; Okyanusya'ya doğru yapılan hücumlar da, Avustralya'yı da tehdit ederek, sol kanadı güvenlik altına alıyordu. Harekât hem hava-deniz, hem de deniz-kara harekâtı niteliğinde idi. Birbirinden birkaç yüz kilometre uzakta olan düşman filolarını, kendi uçak gemilerindeki hava kuvvetleri zararsız hale sokuyordu. Hücuma geçen Amerikalılar (MacArthur), çıkarma taktiklerini geliştirerek, Japonların sağlam bir şekilde yerleştiği adalara «sıçrama» taktiğiyle ayak bastılar.

Savaşın birinci safhası (aralık 1941 - mart 1942) Japonların yayılma safhasıdır. Japonlar baskınla Wake ve Guam'ı ele geçirdikten sonra, Noel'de Hong Kong'a, 15 şubatta da Singapur'a ulaştılar. Filipinler dört ayda, Birmanya altı ayda ele geçirildi. Yavaş yavaş çember içine alınan İndonezya, 9 martta Japonların kontrolü altına girdi. Bu harekât, New Britain adası, Gilbert adaları, Salomon adaları ve Yeni Gine'nin işgaliyle uzaktan desteklendi.

İkinci safhada (nisan 1942-1943 yazı) MacArthur, Amerika ve Avustralya'dan gönderilen müttefik takviyelerinin kumandanlığına getirilince, direnme sağlamlaştı ve adaların alınma teşebbüsü teşkilâtlandı. Mercan denizinde yapılan deniz savaşı (mayıs 1942), Japonların Avustralya yönündeki ilerleyişini durdurdu, Midway savaşı (haziran) Hawaii'leri kurtardı ve Kuzey Büyük Okyanus'taki durumu düzeltti. Japonlar, Yeni Gine'yi almak için direndilerse de, Amerikalılar tarafından Guadalcanal'da durduruldular (ağustos) ve Aleut adalarından kovuldular. Savaşın üçüncü safhası, 1943 yazından 1945 yazına kadar süren, müttefiklerin karşı saldırı safhasıdır.

Bu safha, doğudan ve güneyden iki saldırı halinde Filipinler'e doğru gelişti. Bu saldırıların birincisine, dokuz tümenin harekâtını destekleyen güçlü hava ve deniz araçlarıyle Nimitz kumanda ediyordu. Kasım 1943'ten 1944 yazına kadar, Gilbert ve Marshall adaları, Caroline adaları, Mariannes adaları geri alındı. Güneyden MacArthur on tümenle (dört amerikan ve altı avustralya tümeni) Yeni Gine'nin kuzey kıyısında harekâta geçti. Bu iki saldırı kuvvetleri, ekim 1944'te Leyte'de birleşti, oradaki deniz ve kara çarpışmaları, savaşın kaderini tayin etti. 1945 İlkbaharında İvocima ve Okinava'nın işgali, amerikan uçaklarına Japon takımadalarına devamlı akınlar yapma imkânını sağladı ve Hiroşima ile Nagasaki'ye iki atom bombası atılması üzerine (6 ve 9 ağustos 1945) Japonya çatışmaya son verdi. Sovyet ordusu 8 ağustosta Mançurya'yı işgal etti 21 ağustosta Mançurya'daki japon ordusu teslim oldu. Japon imparatorluğu 2 eylülde, Tokyo körfezinde, *Missouri* gemisinde MacArthur'e teslim oldu.

Savaşın son iki yılında, japon deniz gücü büyük kayıplara uğratılmış ve 1945'te Büyük Okyanus'tan kesinlikle çıkarılmıştı. (L)

Pasifik konseyi, Avustralya, Yeni Zelanda ve A.B.D. temsilcilerini biraraya getiren daimî siyasî konsey (ANZUS; Avustralya, New Zealand [Yeni Zelanda] ve United States'in [A.B.D.] ilk harfleriyle meydana getirilen simge). Konseyin görevi Pasifik'te siyasî gelişmeyi ve savunma şartlarını incelemektir. Anzus, üç ülkenin ağustos-eylül 1951'de Honolulu'da yaptığı ve üçlü bir güvenlik antlaşmasının imzalanmasıyle (1 eylül 1951) sonuçlanan konferanstan sonra kuruldu. Biri 30 ağustos 1951'de A.B.D. ve Filipinler, öbürü 8 eylül 1951 barış antlaşmasından birkaç saat sonra A.B.D. ile Japonya arasında imzalanan iki başka antlaşma da, bu muhtemel harekât alanının savunmasını düzenler. (L)

PASİFİK okyanusu. Bk. BÜYÜK OKYANUS.

Pasifik Yüksek komisyonu (BATI), ing. **Western Pacific High commission,** idarî ve adlî kuruluş. Yargılama alanı Batı Büyük Okyanus'ta Britanya etkisi altındaki adaları içine alır: Gilbert ve Ellice adaları kolonisi, Salomon adaları himaye bölgesi, Yeni Hebrides'ler (Fici ve Batı Samoa adaları buna bağlı değildir) ortak dominyonu. Komisyonun merkezi Honiara'dadır (Salomon adaları). [L]

PASİFLEŞTİRME i. (*pasif* > *pasifleştirmek*'ten *pasifleştir-me*). Pasif hale getirme.

— Kim. Pasif (dingin) hale getirme: *Demiri pasifleştirme işlemi, derişik nitrik asit etkisiyle yüzeyinde koruyucu bir Fe_3O_4 tabakası oluşturmakla yapılır.* (ML)

PASİMACUS i. Siyah veya parlak mavi renkli, büyük, ağılı böcek; elitralarının üzerinde parlak yeşil veya kızıl sarı parıltılı halkalar bulunur; Orta Amerika'da yaşar. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

PASİMETRE i. (fr. *passimètre*'den), Teknol. Silindir biçimindeki parçaların çapını ölçmeğe yarayan âlet. (Biri sabit, öbürü hareketli olmak üzere iki kolu olan pasimetre fazla veya eksik kot farklarını ölçer.) [L]

PASİNETTİ (Francesco), italyan rejisörü (Venedik 1911 - Roma 1949). Gazetecilik ve sinema tenkitçiliğinden 1936'da tiyatroya geçti. 1937'de Deneysel Sinema merkezinde öğretmen, 1948'de ise müdür oldu. İlgi çekici belge filmleri çevirdi: *Città Bianca* (Beyaz Şehir) [1942]; *Venezia Minore* (Küçücük Venedik) [1942]; ayrıca 35 kadar cerrahlıkla ilgili bilimsel belge filmi (1942-1943); *Piazza San Marco* (San Marco Meydanı) [1947]. *Storia del Cinema dalle Origini a Oggi* (Başlangıçtan Bugüne Kadar Sinema Tarihi) [1939] adlı bir eser yazdı ve küçük bir sinema ansiklopedisi (*Filmlexikon*, 1948) yayımladı. (M)

Foto. LAROUSSE

PASİNİSÜFLA. Bk. HORASAN.

PASİNLER, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Erzurum ili) ilçe; 1 701 km²; 46 630 nüf. (1970). Merkez ve Çobandede (Köprüköy) bucakları; 83 köy. Hayvancılık ve tahıl tarımı; iklimin sertliği yüzünden meyve yetişmez. Sebzelerden lahana ve şalgam. — *İlçe merkezi* (*Hasankale*), 12 054 nüf. (1970). Pasinler ovasının bulunduğu tepenin eteğinde ve yamaçlarında kurulmuştur. Yamaçtaki kesimin sokakları dar ve dolambaçlıdır. Düzlükte olan kesimler daha düzgün bir plana göre yapılmıştır. Şehir, Erzurum'un 39 km doğusunda Kars'a giden kara ve demiryolları üzerinde; yüksl. 1 656 m. Hasankale, Erzurum ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Kaplıcalar. (M)

PASİN ovası veya **PASİNLER ovası,** Erzurum ovasının doğusunda, ondan Deveboynu eşiğiyle ayrılan ova. Ovanın, bu eşikten, doğuda Çobandede köprüsüne kadar olan kesimine *Yukarı Pasinler,* Çobandede köprüsünden sonraki daha küçük parçasına da *Aşağı Pasinler* adı verilir. Sularını Aras ırmağına gönderen ovanın yükseltisi batıdan doğuya doğru azalır. Ova, kuzey ve güneyde doğu-batı doğrultulu faylarla sınırlanır. (M)

PASİPHAE. Yun. mit. Girit'in efsanevî kraliçesi. Helios ile Perseis'in kızı, Aietes ile Kirke'nin kardeşi. Minos ile evlendi, Ariadne ve Phaidra'yı dünyaya getirdi. Kendisine öfkelenen bir tanrının büyüsüyle bir boğaya âşık oldu. Daidalos boğayı yanıltmak için ona tunçtan bir inek yaptı. Pasiphae Minotauros'u doğurdu. (L)

PASİR, İndonezya'da Borneo adasının güneydoğusunda sultanlık; 17 000 nüf. (1914). Halkı, çeltik zıraatıyle uğraşan Dayaklar, göçmen Bancarlılar ve ırmak kıyılarında oturan az sayıda çinli ile araptan meydana gelir. Mutlakıyetle yönetilir. Halkın hiç bir hakkı yoktur. Olağanüstü zamanlarda sultanın danıştığı beş kişiden meydana gelen kurul, aynı zamanda ülkenin yüksek adalet divanıdır. Sultanlar 1844'ten itibaren Hollanda Sömürgeler idaresiyle antlaşma yaptılar. 1900'de ithalât, ihracat, vergilerin alınması, bir ödenek karşılığında sömürgeler idaresine bırakıldı. Ülkede, devleti yönetenlerden sonra gelenler (ruhanîler, toprak sahipleri, hür olanlar) orta sınıfı, halkın geri kalan kısmı da köleler sınıfını meydana getirir. Pasir'e Müslümanlık Tuan Said tarafından getirildi. Ancak Pasirliler günlük hayatlarında putperestlikten kalma geleneklere bağlı kaldılar. Bütün Pasir'de bir mescit ve birkaç küçük ibadet yeri vardır. (M)

PASİTELES, güney italyalı yunan heykeltıraşı ve oymacısı (M.Ö. I. yy.). M.Ö. 89-88 yıllarında Roma yurttaşı oldu; bir *Sanat Tarihi* yazdı. Heykellerini titizlikle hazırlanmış maketlere göre yapan Pasiteles, krizelefantin heykelcilik usulünü kullanıyordu. Pasiteles «Yeni Attike» sanat topluluğunun (Kolotes, Stephanos, Henelaos) önderi olarak önemli bir rol oynadı; bu topluluğun verdiği eserlerde soğuk bir ağırbaşlılık vardır: *Orestes ve Elektra, Orestes ve Pylades, Aile Toplantısı* (Roma). [L]

PASİTİGRES. Esk. coğ. Bugünkü Karun ırmağının eski adı. (IV. yy.da Basra körfezine dökülürdü.) [L]

PASKAL sıf. (fr. *pascal,* paskalya ile ilgili'den). Güldürücü, soytarı (kimse): *Pandomima paskalı gibi yüzü pudralı* (Ahmed Hâşim).

— Temş. santl. Ortaoyunu ve tuluat tiyatrolarında güldürücü erkek oyuncu. (Önceleri, ortaoyunlarında bu tür rollere çıkan oyunculara *pusatçı* da denirdi. Günümüzde bu deyim panayırlardaki çadır tiyatrolarıyle, İstanbul'daki bazı tuluat tiyatrolarında bazen kullanılır.)

◆ **Paskallık** i. Güldürüp eğlendirici söz veya hareket: *Adamcağız bunun için işi bazen paskallığa kadar götürüyordu* (R. N. Güntekin). [M]

PASKALYA i. (ibranîce *pesah,* geçiş > yun. *paskhalia*'dan). Din. Hıristiyanların her yıl, İsa'nın dirilişini kutladıkları bayram: *Tatiller içinde en sevdiğim paskalya yortusu idi* (R.N. Güntekin). *Nüfusumuzun bir paskalya gününde kırk kere yüzbin olduğunu* ... (Evliya Çelebi). [Bk. ANSİKL.] || Yahudiler tarafından dinî yıllarının birinci gök ayının on dördüncü gününde, Mısır'dan çıkışlarının hatırasına kutlanan dinî bayram. (Bk. ANSİKL.) || *Paskalya devresi,* septuagesima'da başlayan ve noeli karşılayan dört hafta arefesinde sona eren devre. (Bu devre septuagesima, büyük perhiz, paskalya ve hamsin devresini kapsar. Yılın öbür devresi ise noel devresidir.) || *Paskalya haftası,* paskalya yortusundan quasimodo pazarına kadar geçen zaman. || *Paskalya yemek,* paskalyanın kutlanması törenleri uyarınca bir kuzu kurban ederek kesip yemek. || *İkinci paskalya,* yahudiler tarafından ikinci gök ayının ön dördüncü günü, birincisini kutlamak amacıyle Kudüs'te bulunamamış olan yolcular ve hastalar için kutlanan bayram. || *Meryemana paskalyası,* süryanîlerin temmuz ayında kutladıkları bir yortunun adı.

— DEY. *Paskalya yumurtası gibi,* aşırı makyajlı kadınlar için kullanılır.

— Mutf. *Paskalya çöreği,* paskalya zamanında yapılan bir çeşit çörek. (Un, biramayası, şeker, su [veya süt], sakız [veya mahlep], yumurta ve margarin karışımı hamur haline getirilir. Değişik biçimler verilerek üzerine yumurta sarısı sürülür ve fırında pişirilir.) || *Paskalya yumurtası,* kabuğu boyanmış ve paskalya zamanında satılması âdet olmuş katı yumurta.

— ANSİKL. Din. ● *Hıristiyanlıkta. Paskalya* kutlama tarihi mart ayının 14. gününü izleyen pazar günü olarak tespit edilmiştir.

İlk paskalya bayramları Hıristiyanlığın başlangıcında ortaya çıkmıştır. Paskalya en büyük hıristiyan bayramıdır. Hazırlık devresi (büyük perhiz, kutsal hafta) ve bayram sonrası süresi (paskalyanın sekizinci günü, paskalya devresi) bunun önemini belirtir.

Katolik takviminin her yıl aynı güne düşmeyen bütün bayramları paskalya bayramının tarihine bağlıdır. Bunlar paskalyadan 63 gün önce kullanılan septuagesima, paskalyadan 49 gün önce kutlanan quinquagesima, 14 gün önce kutlanan çile, 7 gün sonra kutlanan quasimado, 40 gün sonra kutlanan uruç; uruçtan 10 gün sonra kutlanan hamsin yortusudur.

● *Yahudi dininde.* İbranîce *pesah* kelimesi genellikle «geçiş» anlamına gelir. Ama İbranîce kelimenin türediği mısır dilindeki kelimenin «darbe» (Tanrı vurur) anlamına gelmesi de mümkündür. İbranîlerin Mısır'dan çıkmasını sağlayan Mısır'ın onuncu yarasıyle bir bağıntı kurulabilir.

Bu bayramın başlangıçta ilk ürünleri sunma bayramı olduğu sanılır. (Sürünün ilk ürünü: kuzu; arpa hasatının ilk ürünü: hamursuz ekmek). Musa devrinde geçen olaylarla bu bayram yeni bir anlam yüklendi: Göç. Nihayet bir litürji bayramı haline geldi; paskalya yortusu oldu.

Kutsal Kitap'ın anlattığına göre, Musa bütün ibranî ailelerine akşam bir kuzu veya oğlak kurban etmelerini, çocuklarının mısırlı çocukları gibi kurban olarak kesilmemeleri için evlerinin kapı atkılarını bu kanla işaretlemelerini ve bu kurban etini yolculuk kılığında yemelerini emretmişti. İbranî dinini en büyük kanunkoyucusu, bu bayramı her yıl yedi gün süreyle kutlamayı bütün ibranîlerin kaçınılmaz bir görevi haline getirdi. Yüzyıllar boyunca din yazarları, Musa'nın âyin usullerine birtakım yeni âdetler eklediler. Bugünkü yahudiler paskalya âdetlerine uymağa devam ediyorlar. İsa, Eukharistia'yı M.S. 30 yılında buna benzer bir anma töreni sırasında kurdu.

— Kronoloji. 325'te İznik'te toplanan Genel Konsil tarafından bütün Hıristiyanlığa kabul ettirilen kurala göre, paskalya yortusu her yıl baharın başlangıcı olan 21 marta rastlayan veya onu hemen izleyen ayın 14. gününden sonraki pazar günü kutlanır. (L)

PASKALYA adası, isp. **Isla de Pascua,** fr. **Île de Pâques,** ing. **Easter Island,** Büyük Okyanus'ta ada, Polinezya topraklarının en doğuda olanı; 179 km²; 563 nüf. Volkanik asıllı adanın yükseltisi 538 m'yi bulur. 1888'den beri Şili'ye bağlanan adanın halkı derisinin koyuluğu ile öbür polinezyalılardan oldukça farklıdır; bir çeşit hiyeroglif olan yazılarını tahtaya kazarlar. 1722'de Roggeveen tarafından Paskalya günü (adı buradan gelir) keşfedilen ada, 1966'da il haline getirildi.

— G. santl. Ayakta (10 m kadar) veya yan yatmış büyük taş heykeller adadaki ilk halkın bıraktığı başlıca belgelerdir. Bazıları dövmeli, insan büstleridir; uzun kulaklı başların üzerinde bazen değişik taşlardan yontulmuş bir silindir bulunur. Tahta oymalarda, kaburga ve köprücük kemikleri fırlamış, kıtlıktan çıkmış gibi sıska uzun boylu insanlar temsil edilir. Taştan veya tahtadan yapılmış hayvan, balık, kuş ve balyoz biçiminde heykeller de vardır. (L)

PASKALYA adası sırtı, Büyük Okyanus'ta sırt, Kaliforniya'dan Ross denizine (Antarktika) kadar uzanır; üzerinde Paskalya, Sala y Gomez, Clipperton ve Revilla Gigedo adaları sıralanır. Bu sırtın üzerindeki derinlikler her yerde 4 000 m'den azdır. (L)

PASKOİT i. (*Pasco* idare bölgesinden fr. *pascoïte*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum vanadat. (L)

PASKYEVİÇ (İvan Fyodoroviç), rus mareşali (Poltava 1782-Varşova 1856). 1813'te tümgeneralliğe yükseldi; Fransa ile yapılan savaşlara katıldıktan sonra Nikolay I'in sağ kolu oldu. 1825'te Kafkas ordusunun başına getirildi; Erivan'ı ele geçirdi (1827) ve İran ile imzaladığı Türkmençayı barışı (1828) Rusya'nın Güney Kafkasya'ya büsbütün yerleşmesini sağladı. 1829'da Türk-Rus savaşında Kars'ı aldı; osmanlı ordularını Soğanlıdağ savaşında yenerek Erzurum'a girdi. 1831'de Polonya ayaklanmasını batırmakla görevli kuvvetlere kumanda etti ve Varşova'ya girdi, Polonya valiliğine ve Varşova prensliğine tayin edildi (1832). 1849'da polonya-macar kuvvetlerini yendi ve Görgey'i Vilagos'u teslime zorladı. 1853'te Eflâk-Boğdan'ı işgal eden rus kuvvetlerinin kumandanı Gorçakof'un yerine tayin edildi (1854). Silistre savaşları sırasında yaralanınca Rusya'ya döndü ve yerine gene Gorçakof getirildi. (L)

PASLAMEN i. (fr. *passer la main*'den). Oyun. Kâğıt oyunlarında, iskambil kâğıtlarını karma sırası gelen oyuncunun, karıştırıp kestirdikten sonra kâğıtları kendisinden sonraki kâğıt karacak oyuncuya vermesi. (Paslamen yapılınca bir sonraki oyuncu kâğıtları karmadan ve kestirmeden, aldığı gibi dağıtmağa başlar. Pokerde her kâğıdın dağılışında yere para sürüldüğünden bu durumda oynanan el, iki ellik değerde bir el olur.) [M]

PASLANMAK geçz. f. (*pas*'tan *pas-la-n-mak*). Üzeri pas tutmak: *Yatağanlar silinir, kılıçlar paslanır, cerideler susar* (A. H. Müftüoğlu). *Eğri kılıç kında paslanmalıdır* (Köroğlu). || *Mec.* Tembellikten, işsizlikten veya hareketsizlikten uyuşup kalmak: *Kaç aydan beri, can sıkıntısından kim bilir nasıl bunaldın! Sinirlerin paslanmıştır* (Kemal Tahir). *Uzun müddetten beri sustuğu için de paslanan bu sesle...* (F. R. Atay).

◆ **Paslanma** i. Paslanmak eylemi. (M)

PASLANMAZ sıf. (*paslanmak*'tan *paslanmaz*). Metalürji. Gerek havada veya yüksek sıcaklıkta kuru paslanmaya, gerek tuz eriyiği gibi sıvı ortamda paslanmaya karşı dayanıklıklarıyle dikkati çeken alaşımlar veya madenler için kullanılır.

— ANSİKL. Metalürji. *Paslanmaz* alaşımların veya madenlerin en bilinen örnekleri, bileşiminde yaklaşık olarak yüzde 13 krom veya yüzde 18 krom ile yüzde 8 nikel bulunan paslanmaz çeliklerdir; bu çelikler bıçak lamalarının, kimya sanayiinde kullanılacak âlet parçalarının, uçak, gemi veya makine inşaatlarında kullanılacak saçların ve parçaların yapımında kullanılır. Altın, platin, paladyum, iridyum (soy madenler), tungsten, nikel, krom gibi bazı madenler pasif olduğundan yüzeylerinde koruyucu bir tabaka meydana gelir ve paslanmayı önler. Paslanmaz alaşımlar çok çeşitlidir ve kullanma alanları, ev eşyaları yapımından sanayiye kadar uzanır. İnkonel, monel, ferronikel v.b. bu alaşımlar arasında yer alır. (L)

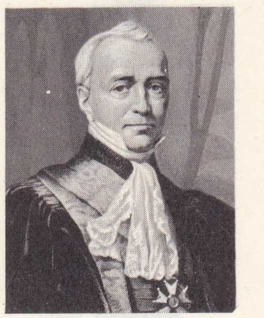

dük E. PASQUIER

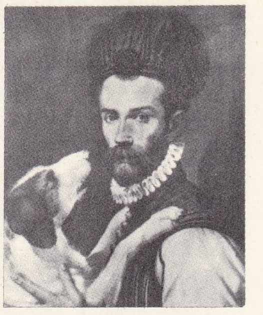

Bartolomeo PASSAROTTİ «Soylu ve Köpeği» Capitolino pinakoteği, Roma

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

Claude Siméon PASSEMANT 1749'da Louis XV'e sunulan astronomik saat Versailles şatosu, Paris

PASLAŞMAK ortaklş. f. (*pas*'tan *pas-la-ş-mak*). Spor. [Bazı spor karşılaşmalarında oyuncular için] Topu birbirine geçirmek. || *Argo*. Âşıkane bir şekilde bakışmak. (M)

PASLEKA, esk. alm. **Passarge,** Polonya'da ırmak, Mazurya'nın kuzeyinde; 160 km. Olsztyn yakınından doğar ve Braniewo şehrini suladıktan sonra Vistül körfezine dökülür. (L)

PASLI sıf. (*pas*'tan *pas-lı*). Pas tutmuş, paslanmış.

— Pnömoloji. *Paslı balgam,* içinde bozulmuş kan bulunan pas renginde balgam; zatürreede ve akciğere kan oturması hallerinde görülür.

— Tıp. *Paslı dil,* sarımtırak beyaz bir madde ile sıvanmış dil. (Dilin bu durumunun mide bozukluklarından ileri geldiği kabul edilir.) [L]

PASLI boğazı, Doğu Anadolu'da, Kars-Kağızman yolu üzerinde, Kars yaylasından Aras vâdisine inen geçit. Adını, Kötek bucağı içindeki *Paslı* köyünden alır. (M)

PASMANTARI blş. i. Pasmantarları takımından mantar cinsi uromyces); buğdaygillerden çayır bitkilerinde, baklagillerden pancarda, karanfilde ve diğer bir kısım bitkilerde «pas» hastalığı yapar. (L)

PASMANTARLARI blş. çoğl. i. Bitkilerde asalak yaşayan ve pas hastalığına sebep olan bazitli mantarlar takımı.

— ANSİKL. *Pasmantarları,* bitkilerin sap ve yapraklarına dadanır, hücre miselyumlarından çıkan emeçler bitkilerin hücrelerine girer. Pasmantarlarının üreme organları değişik tiptedir: bir kısmı turuncu, sarımsı veya esmerimsi pas renginde sorüsler halindedir; bunların içinde *uredospor*'lar bulunur; diğer bir kısmı daha koyu renktedir; bunlara *telötospor* denir. Telötosporlar çimlenince bazitler, bazitli sporlar, spermatogoniler veya esidiyoller meydana getirir; küçücük torba şeklindeki bu organların içinde küçücük sporlar (spermasi), turuncu renkteki esidilerde ise esidiyosporlar bulunur.

Bazı pasmantarlarında bu üreme organları aynı konak bitkinin üzerinde oluşur. Bu takdirde asalak «tek konaklı»dır; diğer bazılarında üreme için iki ayrı konak gereklidir; bu gibi mantarlara da «değişik konaklı» denir. Meselâ buğdayda pas hastalığı yapan *Puccinia graminis* buğdayda uredosporlar meydana getirir; bu sporlar asalağın yayılmasını sağlar; telötosporlar ise kışı geçirdikten sonra bazitli sporlar meydana getirir; bunlarsa ancak kadıntuzluğunda gelişebilir. Mantar spermagoni ve esidileri ni ancak bu ikinci bitkide meydana getirebilir; esidilerde oluşan esidiyosporlar da buğdaya bulaşarak onda pas hastalığı yapar. (L)

PASMO i. *Sphaerella linorum* (veya *Septoria linicola*) adlı mantardan ileri gelen yağ keteni hastalığı. (L)

PASNİ, Batı Pakistan'da (Kalat ili) kasaba. Umman denizi ve Makran kıyısında; 3 600 nüf. Balıkçı limanı. (L)

PASO i. (ital. *passo,* geçiyorum'dan). Taşıtlarda ücretin tamamından veya bir kısmından bir kimseyi muaf tutan belge: *Öğrenci pasosu.*

— DEY. *Benden* (veya *benden yana*) *paso,* herhangi bir işten vaz geçildiğini veya usanç duyulduğunu belirtmek için kullanılır: *Benden yana paso... İmamın duasıyle artık başıma telli pullu belâ alma arzusunda değilim* (H.R. Gürpınar).

— Teknol. Bir takım tezgâhı üzerinde, kesici bir takımla ve tek bir mekanik hareketle yapılan iş. || *Kaba paso,* kabasını alma işlemi sırasında yapılan derin paso. || *Son paso* veya *ince paso,* parçaya kesin boyutunu vermek ve yüzeyini perdahlamak için yapılan yüzeysel paso. || *Paso derinliği,* kesici takımın, işlenen yüzey üzerinden bir pasoda kaldırdığı talaş kalınlığı. (ML)

PASO i. («adım» anlamında isp. k.). İsp. ed. Perde arasında oynanan bir çeşit dramatik halk oyunu. (L)

PASO DEL NORTE. Bk. CIUDAD JUAREZ.

PASO DOBLE i. («çift adım» anlamında isp. k.ler). Koreogr. Hızlı bir tempo ile yapılan one*-step adımı. (L)

PASOLİNİ (Pier Paolo), italyan yazarı ve sinema yöneticisi (Bologna 1922). İlk şiirlerini Friuli lehçesinde yazdı. 1949'da Roma'ya yerleşti; yayımladığı *Halk Şiiri Antolojisi* ve *XX. yy. Lehçesi Şiiri* adlı eserlerinde, Grameci'den ilham alan marks'çı tenkidin metotlarını uyguladı. Şair olarak *Le Ceneri di Gramsci* (Gramsci'nin Külleri) [1957] ve *Gül Biçiminde Şiir* adlı eserleri veren Pasolini, romanlarında Roma devri banliyösünde oturan sefil halkı anlatır: *Ragazzi di Vita* (Genç Serseriler) [1955]; *Una Vita Violenta* (Çetin Bir Hayat) [1959]. Başlıca filimleri: *Accatone* (Dilenci) [1960]; *Mamma Roma* (Roma Ana) [1962]; *Il Vangelo Secondo Matteo* (Matta İncili) [1964], *Uccellaci et Uccelini* (Küçük Kuşlar ve Büyük Kuşlar) [1966]; *Edipo Re* (Kral Oidipus) [1967]. (L)

PASPAL i. (yun. *paspale*'den). Çok kepekli un. || *Argo*. Kötü cins esrar. (M)

PASPALUM i. Çokyıllık otsu bitki; boyu 1 m'yi bulur ve nemli yerlerde yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

PASPARTU i. (fr. *passe-partout,* her yerde geçerli). Aynı boyda baskı, resim, desen ve fotoğrafların yerleştirildiği karton çerçeve. || Gravürde, başka bir tahta levhayı yerleştirmek için, daha büyük bir tahta levhanın ortasına açılmış boşluk. (Bu boşluğun çevresi, ortaya yerleştirilmiş levhanın dış kenarını meydana getirir.)

◆ Sıf. Teknol. *Paspartu çerçeve,* çeşitli fotoğrafları arka arkaya yerleştirmek için alt kısmı istendiği zaman açılabilen, camlı veya camsız çerçeve. (L)

PASPAS i. (onomatope k. [?]). Ayakkabıların altını temizlemek için kapı önlerine konan, yüzü tırtıklı silecek: *Ev sahibinin boyunbağından evin paspasına kadar elini değdirmedik nokta bırakmamış* (N.F. Kısakürek).

— Denizc. Sap işi görmek üzere yapılan bir simit sapan (ip halka) içinden geçirilmiş halat filasolarından (teller) meydana gelen ve ıslak güverteleri kurutmak için kullanılan bir tür süpürge. (M)

PASPASLAMAK geçl. f. (*paspas*'tan *paspas-la-mak*). Denizc. Eski halatların tellerini açarak yapılan ve *halat süngeri* denen paspaslarla gemi içindeki ıslak yerleri, su birikintilerini silip kurulamak: *Güverteyi paspaslamak.* (ML)

PASQUİER (Etienne, — baronu, sonra dükü), fransız siyaset adamı (Paris 1767-ay.y. 1862). Terör döneminde hapsedildi, 1809'da Danıştay üyesi ve baron oldu, Dubois'nın yerine emniyet müdürlüğüne getirildi (ekim 1810). 1814'te, Nesselrode ile düzenin sağlanması için çalıştı; karayolları genel müdürü (1814), adalet bakanı (1815 ve 1817-1818), Temsilciler melcisi başkanı (1816), dışişleri bakanı (kasım 1819-aralık 1821) oldu. Âyan meclisine (1821) seçildi; büyük çocuğun hukukî imtiyazlarına karşı çıktı, fakat sansürü yeniden koydurttu (1821). Louis-Philippe ile birleşti; Âyan meclisi başkanlığına getirildi, Charles X'un bakanları hakkında açılan davalara baktı. Fransa şansölyesi (fahrî unvan) [1837] ve dük oldu (1844). Hatıralarını evlât edindiği yeğeni Audiffret-Pasquier dükü yayımladı: *Histoire de Mon Temps* (Çağımın Tarihi) [1895]. (L)

PASQUİER (Etienne), fransız hukukçusu (Paris 1529-ay.y. 1615). Paris yüksek mahkemesinde avukat (1549) olarak, Clermont kolejinin kuruluşu (1565) sırasında, cizvitlere karşı üniversiteyi savundu. Sayıştay'da başsavcı yardımcısı oldu (1585), Birliğe karşıydı, Henri II ile birlikte Blois'ya gitti (1588) ve Paris'e ancak, Henri IV ile birlikte döndü. Sayısı pek çok olan eserlerinde, siyasî (*Pour Parler du Prince* [Hükümdarın Sözünü Etmek İçin], 1560, hükûmetlerin en iyisi konusunda Cicero tarzı bir diyalog), polemik (*Le Catéchisme des Jésuites* [Cizvitlerin Din Kitabı], 1602), hukukî (*Interprétation des «Institutes»* [«Institutiones»in Yorumu] 1874'te yayımlandı) konuları işledi; tümüyle 1560-1621 yıllarında yayımlanan metodik bir ansiklopedi kaleme aldı (*Recherches de la France* [Fransa Üstüne Araştırmalar]). Şiirler, aşk üstüne yazılar da bıraktı. Avrupa'nın seçkin aydınlarıyle yazışmaları oldu. (L)

PASQUİER (Pierre), fransız altocusu (Tours 1902). Tours'da ve Paris konservatuvarında (1922 yılı birinci ödülü) okuduktan sonra 1928'de, kardeşleriyle (JEAN [Tours 1903], kemancı; ETIENNE [Tours 1905], viyolonselci) bir «Yaylılar üçlüsü» kurdu. Pierre Pasquier 1943'ten beri, hem Paris Millî konservatuvarında, hem de Fontainebleau Amerikan konservatuvarında öğretmendir. (L)

PASQUİNİ (Bernardo), italyan bestecisi (Massa Valdinievole, Lucca 1647 - Roma 1710). Uzzano ve Ferrara'da edebiyat okuduktan sonra, 1750'de Roma'ya giderek müzik öğrenimini tamamladı. L. Vittori ve Cesti'nin öğrencisi oldu. *La Tessalonica* (Selânik) adlı komedisinin başarısı sayesinde Arkadia'lılar derneğine alındı. Santa-Maria- Maggiore, daha sonra Santa Maria in Aracoeli (1664) kiliselerinde orgcu oldu. Kardinal Chigi ile Viyana'ya, Paris'e, Floransa'ya gitti, Livorno'da prens Borghese'nin sarayında kaldı. İsveç kraliçesi Kristina'nın konser yöneticisi oldu. Corelli ile birlikte Capranica tiyatrosunda çalıştı (1679). Kerll, Krieger, Muffat, Durante, Gasparini, D. Scarlatti gibi geleceğin ünlü bestecilerine ders verdi. Yaşlılığında «Senato ve Roma halkı orgcusu» unvanını kazandı. *Scelta di Canzonette*'de (Canzonetta'lardan Seçmeler) [Londra, 1679] yer alan iki canzonetta, klavsen için parçalar (*Toccata ve Klavsen Süitleri;* Amsterdam, 1700) ve *İkinci Toccata Koleksiyonu* (Londra, 1700'e doğr.) dışında, eserlerinin büyük kısmı elyazması (1 veya 2 ses ve sürekli baslı *Arya ve Kantat,* operalar, on oratoryo) olarak kitaplıklarda bulunmaktadır. *Saggi di Contrapunti*'si (Kontrapunto Denemesi) [1695] ve *Sonate per Gravicembalo*'su (Klavsen Sonatları) [1702] Marburg'dadır. Lirik eserleri arasında şunlar sayılabilir: *L'Alcasta Ovvero l'Amor per Vendetta* (Alkestis veya İntikam Tutkusu) [1673]; *La Donna è Ancor Fedele* (Kadın Hâlâ Sadıktır) [1676]; *Artide* (1678); Cavalli'nin *İpermestra*'sından düzenlenmiş bir libretto olan *Dove è Amore e Peita* (Aşk ve Dindarlık Nerede) [1679]; İsveç kraliçesi Kristina'nın isteği üzerine yazılan *Lisimaco* (1681); *Arianna* (1685); *Eudossia* (1692); *Seleuco* (1693) v.b. On oratoryosu arasında en önemlileri: *Sant'Eufrasia* (1675); *Divae Clarae Triumphus* (1683); *Sant'Agnese* (1685); *L'Idolatria di Salomone* (Süleyman'ın Tapınışı) [1686]; *Sant'Alessio* (1687); *Il Martirio dei Santi Vito, Modesto et Crescenzio* (Aziz Vitus, Modestus, Crescentius'un Din Uğruna Kurban Gidişi) [1687]; *La Sete di Cristo* (İsa'nın Susuzluğu) [1689]. Pasquini, uzun süren bestecilik hayatında, müziğin barok dönemden rokoko dönemine kadarki evrimini eserlerinde yansıttı. Org tekniğiyle klavsen tekniğini birbirinden ayırdı, toccata ve sonat şemalarıyle Scarlatti ve Bach'a öncülük etti. (L)

PASQUİNİ (Ercole), italyan orgcusu ve klavsencisi (Ferrara 1560'a doğr. - Roma 1638'e doğr.). A. Milleville'in öğrencisiydi; 1597'de Roma'daki San Pietro kilisesinde orgculuk yaptı. 1605'te akıl dengesi bozularak hastahaneye kaldırıldı, yerine önce A. Constantini, sonra Frescobaldi geçti. Elyazması olarak kalan birçok parçasının yanı sıra, öğrencisi Aleotti tarafından *Sacrae Cantiones* (Kutsal Şarkılar) [1593] adlı kitapta yayımlanan 5 sesli motetler ve çeşitli derlemelerde yer alan madrigal ve canzone'ler besteledi. (L)

Pasquino, Navona meydanı yakınlarında, «Pasquino» adlı bir kunduracı dükkânının bulunduğu yerden çıkarılan heykel parçasına roma halkının verdiği ad. (Bu heykel parçası, Braschi sarayının köşesine dikilmişti.) Genellikle *Patrokles'in Cesedini Kaldıran Menelaos* adlı grubun roma kopyası sayılan bu heykel parçası (bk. PATROKLES) XIV. yy.dan beri ün kazanmıştı. Çünkü yergi yazarları, epigramlarını (*pasquin* adı buradan gelmektedir) bu heykelin üzerine yapıştırmayı âdet edinmişlerdi. Bu epigramlara verilen cevaplar da heykel grubunun karşısında bulunan *Marforio* adlı ikinci bir heykel üzerine yapıştırılırdı. (L)

Pasquino, italyan komedisinde uşak tipi.

Foto. LAROUSSE

Yüzsüz, obur, yalancı ve geveze olan Brighella ve Scarramucchio'nun tersine, Pasquino bazen hüzünlü, ama çoğunlukla çapkın ve düzenbazdır. (L)

PASRANKOLU blş. i. Marang. Eğri yüzeyli masif ağaçları rendelemekte kullanılan âlet.

— ANSİKL. *Pasrankolu*, dökme demirden yapılmış bir gövde ile iki koldan meydana gelir; marangoz bu iki koldan iterek rende yapar. Tabanı, kullanılacak işe göre düz, içbükey veya dışbükey olabilir. Tığı karbon çeliğindendir; tığı tutan kapak vidalarla gövdeye tutturulmuştur. Kapak üzerindeki ayar vidaları, tığın talaş kaldırma derinliğini ve paralelliğini sağlar. (M)

PASRENGİ ARDIÇKUŞU blş. i. Başı ve sırtı pas renginde olan bayağı ardıçkuşu (*Turdus pilaris*) ile böğrü parlak kırmızı benekli olan güzel sesli ardıçkuşuna (*Turdus musicus* ve *T. iliacus*) verilen ad. (Her ikisi de Kuzey Avrupa'da yaşar; ikincisine Türkiye'de de rastlanır.) [LM]

PASSACAGLİA i. Üç zamanlı bir saray dansı.

— ANSİKL. *Passacaglia*'nın kökünü XVI. yy. sonu ve XVII. yy. başında İspanya'da, *Passa calle* (sokak geçişi) kelimelerinde aramak gerekir: bir tamburin ve küçük flüt eşliğinde birçok kere tekrarlanan marş havası. 4 ilâ 6 ölçülük bu küçük melodi zamanla bir çeşitleme teması haline geldi; tekrarlanan basları, direngen baslara benzetilmişti; Chaconne ailesinden sayıldığı için de şarkılı veya çalgılı danslarda Chaconne'un yerini aldı. XVII. yy. İspanya'sında bir müzik eseri olarak ortaya çıkmadan önce (1622), «tiyatro girişi» olarak şarkıyle söylenir veya prelüd gibi gitarla çalınırdı. XVII. yy.da, *çeşitleme-passacaglia*, Frescobaldi veya Salomone Rossi gibi italyan, Cabanilles gibi ispanyol, L. Couperin gibi fransız sanatçılarına kaynak oldu. Almanya'da çalgı müziğinde kullanılan büyük biçimlerden biriydi; Buxtehude, Pachelbel, J.-S. Bach bu türde güzel örnekler verdiler. Fransa'da Lully sahne müziğinde, Baba Couperin orkestra eserlerinde, Delalande ise ses eserlerinde Passacaglia'yı kullandılar. Yeniçağ bestecileri arasında da bu biçimden yararlananlar oldu (Brahms, Ravel). [L]

PASSAİC, A.B.D.de (New Jersey) şehir, Passaic ırmağı kıyısında, banliyösü olduğu New York'un 15 km kuzeybatısında; 54 000 nüf. Dokuma sanayii (yün). Hafif metalürji. Besin sanayii. (L)

PASSALİDAE çoğl. i. Yassı boynuzcuklu, kınkanatlı böcekler familyası; *passalus*'lar ile benzerlerini kapsar; kurtçukları ve yetişkinleri kabukların altında küçük topluluklar halinde yaşar. (L)

Passalong testi. Farklar psikol. *Alexander ölçeği*'nin alttestlerinden birini meydana getiren bir zihin seviyesi testi. (L)

PASSALUS i. Siyah yassı gövdeli böcek; başı genellikle kabarcıklı veya boynuzcukludur; sıcak bölgelerde yaşar. (Kınkanatlılardan *passalidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PASSAMAQUODDY koyu, Atlas okyanusunun New Brunswick (Kanada) ve Maine (A.B.D.) kıyılarında (Kuzey Amerika'nın doğu kıyısı) meydana getirdiği körfez. (L)

PASSAMEZZO veya **PASSEMEZZO** (ital. k.). XVI. yy. italyan dansı; orta hızda, iki zamanlı olan bu dansı bütün Avrupa benimsemişti. (L)

PASSANİ (Emile), fransız piyanocusu ve bestecisi (Marsilya 1905). Atelier beşlisinin kurucusu, Clermont-Ferrand müzik okulunun yöneticisiydi; piyano parçaları, lirik eserler (*Jehanne de Rouen* [Rouen'li Jehanne], 1953), melodiler, senfonik şiirler, oda müziği besteledi. (L)

PASSARELLA i. Kuzey Amerika'da yaşayan esmer ve kızıl renkli küçük ötücü kuş. (İspinozgillerden.) [L]

PASSARGE (Siegfried), alman coğrafyacısı (Königsberg 1867-Bremen 1958). Önce tıp okudu, sonra Kamerun (1893-1894), Kalahari (1896-1899) ve Venezuela'ya (1901 - 1902) birçok yolculuk yaptı. Richtofen'in etkisiyle jeomorfolojiye merak sardı ve 1908 -1935 arasında Hamburg üniversitesinde ders verdi. Kalahari'nin gitgide kuraklaşması üstüne önemli çalışmaları ve jeomorfoloji incelemeleri vardır; bu incelemelerde yüzey şekillerini iklim değişiklikleriyle açıklar. (L)

PASSAROTTİ veya **PASSEROTTİ** (Bartolomeo), italyan ressamı (Bologna 1529-ay. y. 1592). Doğduğu şehirde ünlü bir okulu yönetti. Başlıca tabloları: *Meryem Azizler Arasında* (Bologna'da San Giacomo Maggiore kilisesi), *Sisyphe* ve *Legnami Ailesi*'nin portreleri. (L)

PASSAU, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Avusturya sınırında; Tuna, İnn ve İlz'in kavuştuğu yerde; 32 700 nüf. Roman, gotik ve barok üslûbunda birçok kilise; XVII. ve XVIII. yy.dan kalma evler. Katedralindeki org, Eski Dünya'nın en büyük klavyeli orgudur. Tuna'nın sol kıyısında piskoposun sayfiye şatosu (XVIII. yy.) Dokuma ve kimya sanayii. Şeker fabrikası. Makine yapımı. Optik. Çan dökümevi.

— Tar. Kelt merkezi *Bojodurum* yakınındaki bir roma ordugâhı (*Castra Batava*) çevresinde gelişen ve 1225'te şehir hakkı tanınan Passau, kısa zamanda zenginleşti ve kralın yetkisinden kurtulmağa çalıştı. Lorch'ta Aziz Bonifatius'un kurduğu piskoposluk (738), 789'da Passau'ya taşındı. Piskoposlar İlzgau kontluğu ile (1207) Viechtenstein derebeyliğini ele geçirdiler, sonra doğrudan doğruya imparatora bağlanarak, Bavyera düklerinin hâkimiyetinden kurtuldular. Salzburg başpiskoposluğuna bağlı kalmamak için, doğrudan doğruya Roma'ya bağlanma izni aldılar (1728). 1803 ile laikleştirilen piskoposluk toprakları önce Avusturya ile Bavyera arasında paylaşıldı, sonra 1805'te Bayvera'ya verildi. (L)

PASSAUİT i. (Almanya'da şehir adı *Passau*'dan, fr. *passauite*). Miner. Tabiî kalsiyum, alüminyum v.b. silikat; skapolit çeşididir. (L)

PASSAVANTİ (Iacopo), italyan yazarı (Floransa 1300'e doğr. -ay.y. 1357). Dominiken tarikatına girdi, ilâhiyat dersleri verdi ve Santa Maria Novella manastırının başkanı oldu. Halk dilinin ustası olduğunu gösteren zarif ve arı bir üslûpla yazdığı *Specchio di Vera Penitenza* (Gerçek Cezanın Aynası) [1354] adlı eseri ünlüdür. (L)

PASSEMANT (Claude Siméon), fransız saatçisi ve optikçisi (Paris 1702 - ay. y. 1769). 1749'da Louis XV'e, tepesine döner bir küre yerleştirilmiş bir astronomi sarkacı sundu; büyük bir itina ile hazırlanmış bu has saat Passemont'a Louvre'da bir daire ve bir ödenek kazandırdı. Sonraları çok sayıda dürbün, teleskop, ayna v.d. yaparak, kralın ve büyük koleksiyoncuların optikçisi ve saatçisi haline geldi. Atelyesi, Louis XV devrinin en ünlü yapımevlerinden biriydi. (L)

PASSEMEZZO Bk. PASSAMEZZO.

PASSENDALE veya **PASSCHENDAELE,** Belçika'da (Batı Flandre, İeper idare çevresi) komün, İeper'in kuzeydoğusunda; 3 100 nüf. Keten tarımı ve ticareti. Tarım pazarı.

— Ask. tar. İeper ve Roulers'ye hâkim olan Passendale mevzilerini Almanlar 1914-1917 arası tahkim ettiler ve Flandres muharebesi (ekim 1917) sırasında İngilizlerin ele geçirdiği mevzileri 1918 nisanında geri alarak ekime kadar ellerinde tuttular. (L)

PASSERAT (Jean), fransız yazarı ve hümanisti (Troyes 1534-Paris 1602). Hukukçu Cujas'ın öğrencisi. 1572'de Paris Kraliyet kolejinde belâgat profesörü oldu. Catullus, Tibullus ve Propertius üstüne yazdığı *Commentaires*'i (Yorumlar) derin ve sağlam bir bilgiye dayanır. *Satire Ménippée*'nin (Menippé Yergisi) [1594] yazılmasına katıldı. Günlük olaylarla ilgili oyunlar ve aşk şiirleri de yazdı. (L)

PASSERİ (Giovanni Battista), italyan ressamı ve yazarı (Roma 1610'a doğr. -ay.y. 1679). 1772'de yayımlanan *Vite dei Pittori, Scultori ed Architetti che Hanno Lavorato in Roma, Morti dal 1641 Fino al 1673* (Roma'da Çalışmış, 1641-1673 Yılları Arasında Ölmüş, Resam, Heykeltıraş ve Mimarların Hayatları) adlı eseriyle tanınır. (L)

Louis PASTEUR

PASSERİGALLES çoğl. i. Bazı eski sınıflandırmalarda, serçelerle tavuklar arasında geçit sayılabilecek güvercin, lir kuşu, cengel tavuğu v.b. gibi kuşlara verilen ad. (L)

PASSERİNA i. Yeşilimsi küçük yapraklı, kısa boylu, başak çiçekli bitki; Güney Afrika'da yetişir. (Bazı türleri [*Passerina filiformis, P. grandiflora*] funda gibi yetiştirilir. *Thymeleaceae* familyasından.) [L]

PASSERİNA i. Rengârenk parlak tüylü (çoğu zaman mavi, bazen kırmızı renk baskın olur) küçük ötücü kuş; Meksika'da ve A.B.D.'nin güneyinde yaşar. Bir türüne (*Passerina cyanea*) Kuzey ve Orta Amerika'da rastlanır. Passerina'lar parlak renklerinden dolayı amatör kuş meraklılarınca kafes kuşu olarak çok makbul tutulur. (L)

PASSERO burnu, italyan adası Passero'da yüksek burun, Sicilya'ya bağlı topraklarin güneydoğu ucudur. İngiliz amirali Byng, İspanya'nın Sicilya filosunu burada yendi (11 ağustos 1718). [L]

PASSERONİ (Gian Carlo), italyan şairi (Nice 1713-Milano 1803). Yüz bölümlük manzumesi *Cicerone*'de (Cicero) [1755-1774] devrinin bozulmuş törelerini yerer. Passeroni'nin *Favole Esopiane* (Aisopos Masalları) [1779-1788] adlı bir eseri daha vardır. (L)

PASSEROTTİ (Bartolomeo). Bk. PASSAROTTİ.

PASSEUR (Etienne MORİN, **Steve** — denir), fransız oyun yazarı (Sedan 1899-Paris 1966). Daha ilk eserlerinde, gergin, buruk ve alaycı diyaloglarla olağanüstü karakterlerin tahlilini yaparak kişiliğini kabul ettirdi. Başlıca oyunları: *Suzanne* (1929); *L'Acheteuse* (Kadın Müşteri) [1930]; *La Chaîne* (Zincir) [1931]; *Je Vivrai un Grand Amour* (Büyük Bir Aşk Yaşayacağım) [1935]; *La Vin du Souvenir* (Hatıra Şarabı) [1942]; *Traîtresse* (Kahpe) [1946]; *107 Minutes* (107 Dakika) [1948] ve *N'importe Quoi pour Elle*'i (Onun için Her Şey) [1954]. Passeur ayrıca birçok film senaryosu da yazdı. (L)

PASSO i. («adım» anlamında ital. k.). Eskiden İspanya ve İtalya'da kullanılan, yaklaşık olarak 1,7 m değerinde uzunluk ölçüsü. (L)

PASSOS (Manuel de SİLVA), portekizli siyaset adamı (Guifoes, Matosinhos 1801-Santarem 1862). Liberal milletvekiliydi; don Miguel'e karşı girişilen bir komplodan sonra Fransa'ya kaçtı. Eylülcü partinin başına geçti, 1836 ayaklanmasına katıldı ve Maria-Cristina de Borbon'un danışmanları arasında yer aldı. Santarem'deki isyancı cuntanın başında Cabral'a karşı muhalefete geçti. Ek Anayasa'nın hazırlanmasında (5 temuz 1852) mareşal Saldanha'yı destekledi. (L)

PASSOW (Franz), alman lûgatçisi ve helenisti (Ludwigslust 1786-Breslau 1833). Başlıca eseri: *Yunan Dili Küçük Lûgati* (1814-1824). [L]

PASSY, Fransa'da Haute-Savoie idare bölgesinde (Bonneville idare çevresi) komün, Assy yaylasının eteğinde; Arve'nin yukarısında; 10 670 nüf. Üzüm bağları ve meyve bahçeleri. Yılda 324 milyon kW/saat üreten hidroelektrik santral. (L)

PASSY (André DEWAVRİN, — denir), fransız subayı (Paris 1911). İstihkâm birliğindendi; haziran 1940'ta De Gaule ile

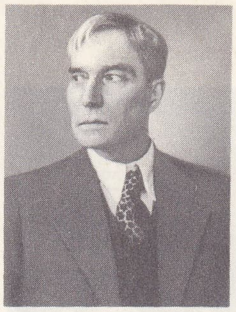

Boris PASTERNAK

Louis PASTEUR
A. Edelfelt'in eseri

Foto.. LAROUSSE; Dictionnaire des Auteurs

PASTEUR VALLERY - RADOT

birlikte Londra'ya gitti ve ocak 1942'de Haberleşme Merkez bürosunu kurdu ve bu sayede Fransa ve Kuzey Afrika'daki direnme hareketi düzene kondu. 1947'de ordudan ayrıldı; 1948'de ilgi çekici anılar yayımladı. (M)

PASSY (Frédéric), fransız iktisatçısı (Paris 1822-Neuilly-sur-Seine 1912), Hippolyte Philibert Passy'nin yeğeni. Samimî bir barışseverdi; Milletlerarası Barış birliğini (1867) ve Milletlerarası Hakemlik derneğini kurdu (1870). Milletvekili oldu (1881-1889); Fransa'nın milletlerarası silâhsızlanma ve hakemlik konularına önderlik etmesini istedi, sir William Randal Cremer ile Parlamentolararası Barış ve Hakemlik birliğini kurdu. Başlıca eserleri: *Leçons d'Économie Politique* (İktisat Dersleri) [1861]; *Malthus et sa Doctrine* (Malthus ve Doktrini) [1868]; *Histoire du Travail* (Emeğin Tarihi) [1875] ve *La Solidarité du Capital et du Travail* (Sermaye ile Emeğin Dayanışması) [1875]. Passy, 1901'de Nobel Barış ödülünü (Dunant ile) kazandı. (L)

PASSY (Hippolyte Philibert), fransız siyaset adamı (Garches 1793-Paris 1880). Subaydı (1812-1814); A.B.D.'ye yaptığı bir yolculuktan sonra iktisatla ilgilendi. Milletvekili seçildi (1830). Cezayir'deki sömürgeciliğe karşı çıktı; bu ülkeye bir soruşturma komisyonu göndertti (1833). Maliye (1834 ve 1839-1840) ve ticaret (1836) bakanı oldu. Köleliğe karşı kurulan komisyona katıldı (1841). Âyan meclisi üyesi (1843), maliye bakanı oldu (aralık 1843-ekim 1849). 1851 Hükûmet darbesine karşı çıktı ve siyasetten ayrıldı. İstatistik derneğini kurdu (1866). [L]

PASSY (Paul Edouard), fransız fonetikçisi (Versailles 1859-Bourg-la-Reine 1940). Frédéric Passy'nin oğlu. Dil öğreniminde fonetik metodu uyguladı. Dilci profesörlerle «Fonetik derneği»ni kurdu, karşılaştırmalı fonetik dersleri verdi. *Le Français Parlé* (Konuşulan Fransızca) [1886], *Les Sons du Français, Leur Formation, Leur Combinaison...* (Fransızcada Sesler, Oluşmaları, Birleşmeleri...) [1877] ve *Etudes sur les Changements Phonétiqes* (Fonetik Değişmeler Üstüne İncelemeler) [1890] adlı eserleri yayımladı. (L)

PASTA i. (ital. k.). İçine katılmış çeşitli maddelerle özel bir tat verilmiş, fırında veya başka bir yolla pişirilerek hazırlanmış tatlı. (Pastaların hamurunu kabartmak için maya katılmaz; karbonat kullanılır.)

— Deric. Kıl yolmayı sağlamak için derilerin çevresine konan ve kıllarını kendini koyvermesini sağlayan yoğun eriyik.

— Oto. Boyanın kolay kuruması ve parlaklığını koruması için, boyanmış otomobillere asıl cilâdan önce bir astar cilâ sürülmesi. (Genellikle *cilâ pastası* denir.)

— ANSİKL. Dericilik. *Pasta,* açık renk elde etmek için sodyum sülfür eriyiğine sönmüş kireç katılarak elde edilen, açık renkte, yoğun bir eriyiktir. Sodyum sülfürlü pastanın yoğunluğu ne kadar çoksa, kılların gevşemesi o kadar çabuk olur. (DK)

PASTA i. (yun. k. [?]). Elbiselerdeki dikişli kıvrım.

◆ **Pastalı** sıf. Pastası olan, üzerinde pasta bulunan. (M)

PASTA (Giuditta NEGRİ), italyan kadın şarkıcı (Saronno 1798-Como 1865). Milano konservatuvarında okudu; Venedik, Milano, Paris (1821), Londra (1822) ve Petersburg'da birçok başarı elde etti. Üstün bir yorumcuydu; birçok eserde, özellikle Bellini'nin eserlerinde (*Norma, Beatrice di Tendi* v.b.) eşsiz bir sanatçıydı. (L)

PASTACI i. (*pasta*'dan *pasta-cı*). Pasta, kurabiye v.b. yapan veya satan kimse: *Pastacı dükkânı. Pastacı fırını.*

◆ **Pastacılık** i. Pasta yapımı ve satımı. (M)

PASTAHANE veya **PASTANE** bİş. i. (ital. *pasta* ve fars. *hāne*'den *pasta-hāne*). İçinde pasta satılan ve oturularak veya ayakta pasta yenen yer, pastacı dükkânı: *Hemen bir taksi çevirtmiş, pastahane pek yakın olduğu halde oraya kadar onları araba ile götürmüştü* (S. F. Abasıyanık). [M]

PASTAL i. (?). Tütün yapraklarından meydana gelen dizi. (M)

PASTAV i. (macarca k.). Dokumc. *Esk.* Ucu yaldızlı çuha topu. (İstanbul ve Galata tellâliye kanunnamesinde her topun elli arşın [yaklş. 34 m] olması gerektiği yazılıdır. Kelime halk arasında *pastal* veya *postal* olarak kullanılırdı.)

— Kıyf. *Esk.* Pastal.

— Tekst. *Pastav makinesi,* apre işlemlerinde, kumaş toplarının üst üste katlanarak yığılmasını sağlayan âlet. (Apre makinelerinin çıkışında bulunan bu âlet, iki verim silindiri ile varagele hareketli bir koldan meydana gelir.) || *Pastav sehpası,* pastav makinesinden çıkan kumaşların kat halinde üzerine yığıldığı, genellikle tahta ızgaralardan yapılmış alçak ve geniş sehpa.

— Temş. santl. Ortaoyununda pişekârın kullandığı iki parçalı değnek (vurulduğu zaman şaklayarak ses çıkardığı için *şakşak* da denirdi.) [M]

PASTEL i. ve sıf. (fr. k.). Resim yapmakta kullanılan renkli kuru kalem: *Duvarlardaki pastel ve yağlı boya nefis levhalara uzaktan bir göz atmadan geçemiyorduk* (A.H. Müftüoğlu). || Bu kalemle yapılmış resim (*pastel resim* de denir). || *Pastel renk,* soluk ve uçuk renk.

— ANSİKL. Açık renk boyaların hamuru için su yeterlidir; koyu tonlar için gliserin veya yüzde 3 oranında arap zamkı ve su gerekir. Pişmiş toprak tuğlalar üzerinde kurutulan hamur, kalem biçiminde kesilir; kalem biçimindeki bu hamurlar cam üzerinde açılır ve kullanılan glütin sayesinde silindirler meydana getirilir. Pastel kalemlerin çeşitleri: sert (balmumuyle de yoğurulur), yarı sert ve yumuşak; ama nasıl olursa olsun kalemler, ışık yansıtma gücünü, donuk ve yumuşak görünümünü hemen hiç yitirmez. Pastel, en basit ve araçsız resim yapma şeklidir; pastel kalemler doğrudan doğruya kâğıt üzerine sürtülür; sonra nüansları elde etmek, renk tonlarının iyi dağılımını sağlamak ve genellikle kola ve kil veya süngertaşıyle hazırlanan kâğıt üzerindeki görüntüyü güzelleştirmek için parmak ucuyle resim üzerinde ince bir çalışmaya girişilir ve bu sonuncu işlem sayesinde resim mükemmelleştirilir. Pastel tekniği, XV. ve XVI. yy.larda, taslak ve desenleri yapabilmek için sangin resimlerde kullanıldı. Hans Holbein pasteli sistemli olarak kullandı ve pastel tekniği az veya çok yaygın olarak XVII. yy.da da devam etti. Bu teknik rokoko devrinde Joseph Vivien tarafından mükemmelleştirildi ve bu devrin başlıca özelliklerinden biri haline geldi. Rosalba Carriera (özellikle portrelerde) ve bu ressamın izinde yürüyen ve ulaşılmaz eserler veren Quentin de la Tour, Peronneau, Liotard pastel resmi profesyonel bir meslek haline getirdi. XIX. yy., pasteli, manzara resimleri, eşya resimleri, günlük konular işleyen tablolarda da kullandı, ama bununla birlikte Degās'dan De Nitis'e, Boldini'den Fattori'ye kadar bu türü deneyenler arasında büyük ressama rastlanmaz. (L)

PASTELCİ i. (*pastel*'den *pastel-ci*). Pastel yapan sanatçı. (L)

PASTERNAK (Boris Leonidoviç), sovyet yazarı (Moskova 1890-Peredelkino, Moskova yakınları 1960) Leonid Osipoviç Pasternak'ın oğlu. Moskova ve Marburg üniversitelerinde okudu. Fütürist tarzda olan ilk şiirlerini 1912'de yazmağa başladı. Kendisinin en büyük rus şairleri arasında yer almasını sağlayan *Sestra Moya Jizm* (Kızkardeşim, Hayat) [1922] adlı şiir kitabıyle üne ulaştı. Toplumsal eğilimli manzumelerden (*Leytenant Şmidt* [Teğmen Şmidt] ve *Devyatsot Pyatiy God* [1905 Yılı], 1927) sonra içtenlik dolu, yeni bir şiir kitabı yayımladı: *Vtoroye Rojdeniye* (İkinci Doğum) [1931]. Aynı dönemde *Ohrannaya Gramota* (Gezi İzni Belgesi) [1931] adlı, nesir halinde, ilgi çekici bir otobiyografya çıkardı. Resmî şiir anlayışını kabul etmediği için, İkinci Dünya savaşında yazdığı *Na Rannih Poezdah* (Sabah Trenlerinde) [1943] dışında, 1935'ten sonra hiç şiir yayımlamadı, kendini, yabancı şairlerden (Verlaine, Goethe, Shelley), çağdaş gürcü şairlerden ve özellikle Shakespeare'den tercümeler yapmağa verdi. 1957 Martında, ülkesinde yayımına izin verilmeyen *Doktor Jivago* romanını İtalya'da bastırdı. Bu davranışı sovyet meslektaşlarının sert tenkitlerine yol açtı; bu tenkitler, 1958'de Nobel Edebiyat ödülünün Pasternak'a verilmesiyle daha da şiddetlendi. Pasternak ödülünü almak için Stockholm'a gitmedi. (L)

PASTERNAK (Leonid Osipoviç), rus ressamı (Odessa 1826-İngiltere 1945). Münih akademisinde okudu; Moskova Güzel Sanatlar okulunda profesör oldu (1894). 1905'te akademiye girdi, Berlin'e (1921) sonra İngiltere'ye yerleşti. Leningrad Rus müzesinde (*Tolstoy Ailesiyle Birlikte*) ve Moskova'da Tretyakov galerisinde eserleri vardır. Tolstoy ve Lermontov'un eserlerini resimledi. (L)

PASTERZE, Doğu Alpler'de buzul (uzunluğu 10 km), Avusturya'da, Hohe Tauern kütlesinde; Grossglockner'in karlarıyle beslenir. (L)

PASTEUR (Louis), fransız kimyacısı ve biyoloji bilgini, mikrobiyolojinin kurucusu (Dole 1822 - Villeneuve- l'Etang, Marnes-la-Coquette 1895). Sepici olan babası Jean Joseph **Pasteur,** 1826'da Arbois'ya (Jüra) yerleşti. Louis Pasteur, önce Arbois kolejinde, sonra Besançon kraliyet kolejinde okudu. 1843'te École Normale Supérieure'ün fen bölümüne alındı. 1847'de fizik ve kimyadan doktora tezini verdi. Yirmi altı yaşındayken yayımladığı billûrbilim hakkındaki inceleme yazısıyle bilim dünyasında adını duyurdu. 1848 Yılı sonunda profesör oldu. Billûrbilimi, kimyayı ve optiği bir arada göz önünde tutarak yaptığı uzun yıllar süren araştırmalar sonunda, bir billûrun dış görünüşü, molekül yapısı ve polarılmış ışığa olan etkisi arasında bir parelellik kurulabileceğini buldu ve stereokimyanın temelini attı.

1854 Yılı sonunda Pasteur, Lille Fen fakültesine dekan oldu. Yaptığı araştırmaların mantıki sonucu onu mayalanma konusunu incelemeğe yöneltti. 1857'den 1863'e kadar sütte, alkolde, tereyağında v.b. meydana gelen mayalanmalar hakkında art arda inceleme yazıları yayımladı. Mayalanmaların bir mikroorganizmaya bağlı olduğunu ve her mayalanmanın kendine has bir mayası bulunduğunu ortaya koydu. Bu çalışmaları sırasında yaşamak için oksijene ihtiyaç duymayan mikroorganizmaları (havasızyaşar bakteriler) buldu. Ortaya önemli bir soru çıkıyordu: mayalanmaya elverişli bir ortamda, mikroorganizmalar kendiliğinden doğabilir mi? Çok ustaca hazırlanmış ve deneysel metodun en mükemmel örnekleri olan deneylerden sonra Pasteur, 1862'de kendiliğinden türemenin bir hayal olduğunu kesin olarak ispat etti. Embriyonların kendiliğinden meydana gelmediği doktrinini açıklarken, Rouen Tabiat Bilimleri müzesi müdürü Pouchet ile giriştikleri tartışmalar çok ünlüdür.

Mayalanma üzerine yaptığı çalışmalar Pasteur'ü sirkenin oluşmasını (1862) ve şarap hastalıkların (1863) incelemeğe götürdü. Şarabın Mycoderma aceti aracılığıyle sirkeye dönüştüğünü ve şarap hastalıklarının kendine has mayalardan ileri geldiğini buldu. Şarapların bozulmasını önlemek için 55° C'a kadar ısıtılmalarını teklif etti. Bk. PASTÖRİZASYON.

1857 Yılı sonunda Lille'den ayrıldı; École Normale Supérieure'ün yöneticisi ve bilimsel araştırmalar müdürü oldu. 1865'te âmiri Jean-Baptiste Dumas, ipekböceğine çok zararı dokunan bir hastalığı incelemesini istedi. İlk bakışta, bu türden araştırmalar Pasteur'ün o güne kadar çizdiği yoldan farklı bir alandaymış gibi görülebilir; oysa onun düşüncesine göre, tıpkı mayalanma gibi intanî hastalıklar da mikroorganizmaların eseri olmalıydı. Onun için, aldığı görev, intanî hastalıklar üzerinde bu açıdan yaptığı çalışmalara bir başlangıç oldu. İpekböceğindeki «karataban hastalığı»nın hem bulaşıcı, hem soydan geçme olduğunu gösterdi. İpekböceği yumurtalarını ıslah etmeyi başararak ipekçiliği büyük bir zarardan kurtardı. Bundan sonra yine bir ipekböceği hastalığı olan sütleğen hastalığını inceledi ve asalaklı bir hastalığın gelişmesinde çevrenin etkisini gösterdi.

1870-1871 Savaşından sonra Pasteur, gene mayalanmayle ilgili araştırmalara döndü, iyi bira imali için gerekli şartları inceledi, bu içkide görülen hastalıkların sebeplerini ortaya çıkardı ve bunlardan *pastörizasyon* ile korunma yolunu gösterdi.

Foto. LAROUSSE

pastırmaların kurutulması

1870'ten 1886'ya kadar geçen dönem, bilim hayatının en yoğun ve en verimli çağı oldu. Çalışma arkadaşları Chamberland ve Roux ile, koyunlarda görülen şarbon hastalığının, kendinden önce Davaine tarafından bulunmuş olan bir çomak bakteriden (şarbon bakterisi) ileri geldiğini kesin bir şekilde gösterdi; hayvanlarda kangrenli bir septisemi meydana getiren havasızyaşar bir mikrobu (septisemi vibriyonu) buldu; çıbanların ve osteomiyelitin sebebini (bugün «stafilokok» denen mikrop) ortaya çıkardı; loğusalık hummasının bugün «streptokok» denen bir mikroptan ileri geldiğini gördü.

Pasteur yıllarca, Tıp akademisinde, köhnemiş teorilerde ayak direyenlerle mücadele etti, mikroorganizmaların, hekimlikte bulaşıcı hastalıkların, cerrahide ise intanların yayılmasının sebebi olduğunu onlara göstermeğe çalıştı.

1879'da Chamberland ve Roux ile beraber tavuk kolerasını incelerken, etkileri azaltılmış mikropları şırınga etmekle, önleyici aşı elde edilebileceği ilkesini buldu. Böylece şarbon aşısını gerçekleştirdi. Daha sonra Thuillier ile birlikte domuz kızılı mikrobunu inceledi ve bir türden başka türe geçen mikroorganizmaların hastalık yapma gücünde değişiklik meydana geldiğini gösterdi.

1881'de Roux ile birlikte, kuduz üzerinde araştırmalara başladı. Âdeta tabiata meydan okurcasına yapılan çalışmalarla, yenilmesi imkânsız gibi görünen bir sürü zorluklar birer birer ortaya çıkarılıp yok edildi. Sonunda, kuduz hayvanın ısırdığı bir insana uygulanabilecek aşı elde edildi (1885). Yeni doktrinlerden yana olanlarla, bunlara itiraz edenleri karşı karşıya getiren bu buluş, Pasteur'ün zaferini ilân etti. 1888'de Pasteur, adına kurulan enstitünün (Pasteur enstitüsü) başına getirildi. Hekimlik, veterinerlik, cerrahî, ebelik ve sağlık bilgisi, onun buluşlarıyle köklü değişimlere uğradığı gibi, kimya ve maya sanayii de onun sayesinde yepyeni imkânlara kavuştu. İnsanlığa yararı dokunan kişilerin en büyüklerinden biri olan Pasteur, biyolojinin de en büyük kurucularından biridir. İnsanlığın ilerlemesinde öyle büyük katkısı oldu ki, *Pasteur öncesi* dünya ile *Pasteur sonrası* dünyayı, iki ayrı dünya sayabiliriz. (L)

PASTEURELLA i. Bakteriyol. Sığır, domuz, tavşan ve kuşlarda hastalık yapan hafifçe oval biçimde bakteri. Bk. PASTÖRELLOZ. (L)

Pasteur enstitüsü. Pasteur'ün kuduz üstüne yaptığı araştırmalardan sonra, 14 kasım 1888'de Paris'te kurulan ve 1967'de vakıf haline getirilen milletlerarası kurum. Pasteur enstitüsünün çalışmaları üç yönlüdür: 1. araştırma; 2. eğitim; 3. aşı ve serum hazırlama. Pasteur enstitüsünün bir hastahane, bir araştırma ve bir eğitim merkezi vardır; bu merkezlerde bulaşıcı ve asalaklı hastalıklar, bunları önleme ve tedavi yolları, bağışıklık veren hastalıklar incelenir; bağışıklığa ilişkin nazarî ve uygulamalı mikrobiyoloji öğretimi yapılır; Pasteur enstitüsünde ayrıca, aşı, serum ve benzeri maddeleri hazırlayan ve dağıtan bir merkez daha vardır. Enstitünün düzenlediği konferans ve derslere her yıl bütün ülkelerden gelen öğrenciler ve uzmanlar katılır. (L)

PASTEUR VALLERY-RADOT (Louis), fransız hekimi ve yazarı (Paris 1886), Louis Pasteur'ün torunu. 1939'da Tıp fakültesinde profesör oldu. Özellikle anafilaksi, alerjik hastalıklar ve böbrek hastalıkları üstünde çalıştı. Alman işgali sırasında, Hür Fransa hareketine katıldı. 1959'da Kurucu meclis üyesi oldu. Eserleri: *Oeuvres Complètes* (Bütün Eserler) [1924-1939], *Correspondance de Pasteur* (Pasteur'ün Yazışmaları) [1952] ve *Pasteur İnconnu* (Bilinmeyen Yanlarıyle Pasteur) [1954]. (L)

PASTIRMA i. (*bastırmak* > *bastır-ma'*-dan). Tuz, çemen ve et karışımının bastırılarak güneş veya iste kurutulmuş şekli. (Bk. ANSİKL.) || *Pastırma yazı,* pastırma yapma mevsimi olan güz sonundaki sıcak günler.

— DEY. (*Birinin*) *Pastırmasını çıkarmak. Teklz.* Bir kimseyi çok dövmek.

— ANSİKL. En iyi *pastırma* sığır etinden yapılır. Öğütülmüş çemen tohumu sarımsak, tuz ve kırmızı biberden yapılan salça büyük parçalar halinde kesilmiş etlerin üzerine sürülür, bu etler güneşte veya is üstünde kurutulur. Bir inekten ortalama 50-60 kilo birinci, 20-30 kilo ikinci kalitede pastırma çıkar. Pastırmalar yapıldığı etin cinsine göre 1. kuşgömü, arka, şekerpare, dilme, orta, kapak ve bağaçgömü; 2. bacak, mehle, kanlıbez; 3. çıkıntı denilen orta etek, kenar etek, meme, kavrama ve kellegömü kısımlarından yapılır. Graç ismi verilen ve çemen kullanılmayan boz renkli pastırma türü de vardır. Pastırmalar fennî mezbahalarda kesilmiş kasaplık hayvanlardan yapılır, en yüksek rutubet derecesi yüzde 40 olarak kabul edilmiştir. Çemen tabakasına boya ve diğer yabancı maddelerin katılması yasaktır. Pastırmanın önceleri adı «bastırma»ydı. Geçmişi Orta Asya'da Hun Türklerine, Oğuzlara kadar dayanır. Savaşçı oldukları için hayatları at üstünde geçen eski Türkler savaşa giderken yanlarına tuzlanmış at eti, sığır eti alırlar; böylece at üzerinde zaman kaybetmeden karınlarını doyururlardı. Günlerce süren yolculuk sırasında atın eyerine bağlayarak bacaklarının arasına sıkıştırdıkları bu tuzlu et parçaları basıla basıla pastırma haline gelirdi. Sonradan pastırma evlerde yapılmağa başlandı. Pastırmanın Anadolu'ya hangi tarihte geldiği kesin olarak belli değildir. Fakat Selçuklular tarafından getirildiği öne sürülür. O zamandan kalma gelenekle en iyi pastırma Kayseri'de yapılmaktadır. Doğu Anadolu'da pastırma yapımı yaygındır. Pastırma Türkler tarafından Rumeli'ye geçmiş ve burada da tutulan bir yiyecek olmuştur. (M)

PASTIRMACI i. (*pastırma*'dan *pastırmacı*). Pastırma yapımı veya satımıyle uğraşan kimse. (M)

PASTIRMACILIK i. (*pastırmacı*'dan *pastırmacı-lık*). Pastırmacının yaptığı iş. (M)

PASTİL i. (lat. *pastillus,* küçük çörek'ten fr. *pastille*). Eczc. Erimiş şeker ile bir esans veya bir ilâç karışımının soğuk bir yüzeye damla damla akıtılmasından elde edilen, yarım küre şeklinde katı sakarole.

— Plast. mad. Belirli biçim ve ağırlıkta kalacak şekilde preslenmiş plastik döküm maddesi. (L)

PASTİNACA i. Yaban havucunun ilmî adı. (L)

PASTİS i. (fr. k.). Anason kokulu fransız alkollü içkisi. (L)

PASTO veya **SAN JUAN DE PASTO,** Kolombiya'da şehir, Narino idare bölgesinin merkezi, Orta Cordillera'da, Galera yanardağının eteğinde; 129 100 nüf. Eskiden kauçuk ve kınakına ticaretinin merkezi olan Pasto, bugün önemini kaybetmiştir. (L)

PASTONCHİ (Francesco), italyan yazarı (Riva Ligure 1875-Torino 1953). D'Annunzio'nun etkisinde kaldı, daha sonra «Günsonu Şairleri»ne yönelerek daha yalın bir anlatıma vardı. Şiir kitapları: *İtaliche* (İtalikler) [1902], *Nuove İtaliche* (Yeni İtalikler) [1923], *İl Randagio* (Serseri) [1921], *Versetti* (Küçük Mısralar) [1931]. Ayrıca tenkitler ve bir roman (*İl Violinista* [Kemancı], 1908) yazdı. (L)

PASTOPHORİON i. (yun. k.). Mim. Kilisede yapılacak dinî törenin hazırlık yeri. (Törende kullanılan dinî eşya, elbise ve alâmetler bu hücrelerde saklanır. Hücreler bema ve apsisin iki yanında bulunur. Birine *Protheris,* ötekine *diakomikon* denir.)

PASTOPHOROS i. (*pastos,* yol üstü kulübe ve *phoros,* taşımak'tan yun. k.). *Esk.* Üzerinde bir veya birçok tanrının resmi bulunan naos biçiminde bir çerçeve taşıyan mısırlı rahip. (Pastophoros'lar aynı zamanda tapınakların muhafızıydı. Başlarını tıraş ederlerdi.) [L]

PASTOR (Ludwig VON, — baronu), alman tarihçisi (Aachen 1854 - İnnsbruck 1928). Roma'daki Avusturya Tarih enstitüsünün müdürüydü (1901); Vatikan arşivlerinde incelemeler yaptı. *Geschichte der Päpste seit dem Ausgans des Mittelalters* (Ortaçağ Sonlarından Bu Yana Papalar Tarihi) [1886 -1933] adlı bir eser yazdı. Janssen'in *Geschichte des Deutschen Volkes* (Alman Halkı Tarihi) adlı eserini devam ettirdi (1894). 1920'den ölümüne kadar, Vatikan'da Avusturya'yı temsil etti. (L)

PASTORAL i. ve sıf. Ed. ve G. santl. Kır hayatını ve törelerini anlatan: *Pastoral manzume.* Bk. ANSİKL.

— Tiyat. Kişileri kadın ve erkek çobanlar olan tiyatro eseri. (Bu tarz XVII. yy.da, özellikle lirik sahnede gelişmiştir.)

pastörizasyon

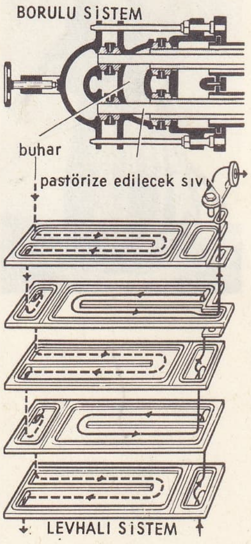

1. Borulu sistem
2. Levhalı sistem

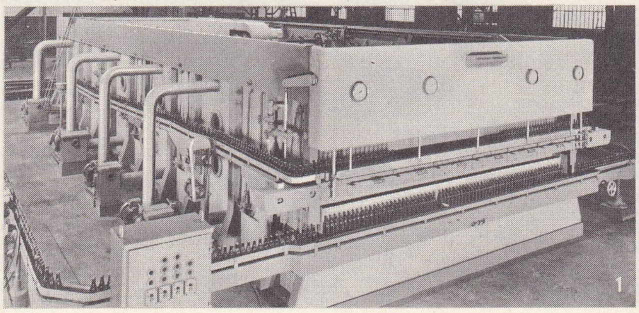

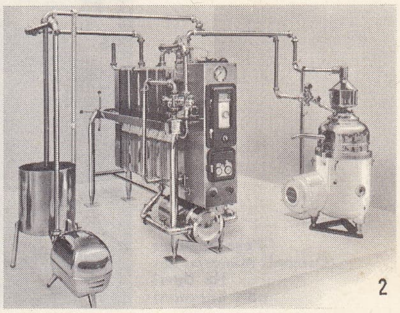

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

iki osmanlı paşası

— ANSİKL. Ed. *Pastoral,* kadın ve erkek çobanların aşklarını anlatan uzun bir eserdir (manzume, roman, tiyatro oyunu). Kökü antik çağa dayanan (Yunan Çoban Şiirleri, Vergilius) ve Ortaçağ'da da örneklerine rastlanan (*Robin ile Marion oyunu,* Adam le Bossu'nün) pastoral türü, son şeklini, batıda büyük bir ilgi gören İtalyan Rönesansının şaheserleriyle aldı: Sannazzaro'nun, Napoli sarayındaki senyörleri çoban kılığında gösteren *Arcadia*'sı (1502); Tasso'nun *Aminta*'sı (1573); Guarini'nin *Pastor Fido*'su (1590) v.b. İspanya'da Montemayor'un *Diana*'sı (1559); Cervantes'in *Galatea*'sı (1585), İngiltere'de Philip Sidney'in *The Arcadia*'sı (1590), Fransa'da Honoré d'Urfé'nin *Astrée*'si (1607-1628), aynı kalıplar içinde (*Çobanlamalar, İdeal Bir Arkadia Ülkesi*) o devir aristokrasi sınıfının saflık, sadelik ve temiz aşk özlemini yansıtır.

— Müz. Pastoral anlayışı her çağda kendini göstermiştir: İsa'nın doğum âyinindeki ilâhilerden bazıları; XIII. yy.da bol sayıda ortaya çıkan noel edebiyatı, Adam le Bossu'nün *Jeu de Robin et Marion*'u; sık sık müziklenen *Il Pastor Fido* (Scarlatti ve Vivaldi); J. S. Bach'ın *Noel Oratoryosu.* Yalnız çalgılar için de çeşitli pastoraller yazılmıştır: Corelli'nin Noel konçertosu, Händel'in *Messiah*'sındaki pastoral, Beethoven'ın altıncı senfonisi.

— İkonogr. İskenderiye'den etkilenen Eskiçağ sanatında gerek resim (Napoli müzesinde Pompeii freskleri), gerek heykel olarak («pitoresk» kabartmaları) pastorallere rastlanır. Ortaçağ'da kırda aşk sahneleri, bazı minyatürlerde (Berry Dükünün Dua Kitabı, Chantilly) ve halılarda görülür. Daha sonra Poussin, Watteau, J.-B. Huet ve özellikle Boucher de pastoral tarzında eserler verdiler. (L)

Pastoral Senfoni, Beethoven'ın *fa* majör altıncı senfonisi. İlk defa 1808'de Viyana'da çalındı. Eser beş bölümdür. 1. kıra geliş ve duyulan sevinç; 2. dere kıyısında; 3. köylülerin neşeli toplantısı; 4. fırtına; 5. çobanların sevinç şarkısı. (→ Bibliyo.) [L]

PASTORET (Pierre, — kontu, sonra markisi), fransız siyaset adamı (Marsilya 1756 - Paris 1840). Yasama meclisi üyesi oldu (1792); 10 ağustostan sonra göç etti; Beşyüzler meclisi üyeliğine seçildi (1795), 18 - Fructidor'dan sonra sürgün edildi. 1800'de Fransa'ya döndü; Collège de France'ta hukuk, Sorbonne'da felsefe profesörü, senatör (1809), Âyan meclisi üyesi (1814), devlet bakanı (1826) ve Fransa şansölyesi (1829) oldu. 1830'da ant içmeyi reddetti, Berry dükünün çocuklarının vasiliğine getirildi (1834). Başlıca eserleri: *Eloge de Voltaire* (Voltaire'e Övgü) [1779]; *Histoire de la Législation* (Yasaların Tarihi) [1817-1837]; *Recueil des Ordonnances des Rois de France* (Fransa Krallarının Emirnameleri) [XV. ciltten XX. cilde kadar]. (L)

Pastor Fido (İL) [*Sadık Çoban*], Guarini'nin 5 perdelik manzum pastoral oyunu. Yazarın 1580'de başlayıp 1590'da yayımladığı bu eser, büyük bir gösterişle Crema'da (1595) ve Mantova'da (1598) temsil edildi. Tasso'nun *Aminta*'sından ilham alan bu pastoral, traji-komedinin büyük biçim niteliklerini taşımakla birlikte, örneğinin sadelik ve tazeliğinden yoksundur. Hayli karışık olayda, Mirtillo ile Amarilli'nin ve Silvio ile Dorinda'nın başpapaz Montano tarafından desteklenen veya karşı konulan aşkları anlatılır. (L)

PASTÖRELLOZ i. (fr. *pasteurellose*). Pasteurella cinsi bakterilerden ileri gelen hastalıkların genel adı.

— ANSİKL. *Pastörelloz*'un pek çok çeşidi vardır, ama çoğu insana bulaşmaz. Belli-başlıları şunlardır: tavuk kolerası, bulaşıcı domuz zatürreesi, geviş getiren hayvan pastörellozu. Bu hastalıklar artık seyrek görülmektedir; bu bakımdan parteurellaların genellikle ikincil enfeksiyon mikropları olduğu düşünülebilir; bu mikropların hastalık yapma gücü, daha önce meydana gelen bir virüs enfeksiyonuyle artar. Aşılama değişik sonuçlar verir. (L)

PASTÖRİZASYON i. (fr. *pasteurisation*). Sıvı besinlerin içinde bulunabilen patojen bakterileri, bu besinlerin fizik yapısını ve biyokimyasal unsurlarını (vitaminler ve diyastazlar) mümkün mertebe bozmadan ısıtarak yok etme işlemi.

— ANSİKL. *Pastörizasyon* sıvıyı kaynama noktasından daha düşük bir sıcaklıkta değişik bir süre tutmak demektir. Sıcaklık yükseldikçe süre kısalır. Isıtma derecesi ve süresi, işlenecek sıvının bileşimine bağlıdır: asit bir sıvının pastörizasyonu nötr bir sıvınınkinden daha kolaydır; şekerli bir sıvı hızlı pastörize edilir. Pastörizasyondan sonra daima hızlı bir soğutma yapılır.

Pastörizasyon şişelerde veya kitle halinde yapılabilir. Bira, elma şarabı, meyve suyu gibi içeceklere uygulanan şişe metodunda içecek şişelere doldurulur, kapakla kapatılır ve üzerine sıcaklığı yavaş yavaş 65-75°C kadar yükseltilen su püskürtülür; yirmi ilâ otuz dakika 65-75°C'ta kalan şişeler gittikçe soğuyan su ile soğutulur. Bu iki işlem art arda yapılabilir. Sıvıları, dağıtılacakları şişeler içinde pastörize etmeyi sağlayan bu metodun kusuru büyük aygıtlara ihtiyaç göstermesidir.

Kitle halinde pastörizasyon özellikle süte uygulanır. İçilecek veya alt ürünler elde etmede kullanılacak sütü pastörize etmek için iki usul vardır: *alçak pastörizasyon* ve *yüksek pastörizasyon.* Alçak pastörizasyonda süt 60-70°C'ta otuz dakika ısıtılır. Bunun için çok büyük kaplara ihtiyaç vardır. Yüksek pastörizasyonda (bu usul daha çok kullanılır) süt 85-90°C'ta yirmi otuz saniye ısıtılır. Bu işlem plaklardan veya tüplerden yapılı aygıtlarda uygulanır. Isı kaynağı olarak kaynar su, buhar ve bazen elektrik enerjisi kullanılır. Aygıt üç kısımdır: değiştirici, pastörizatör, soğutucu. Birinci kısımda soğuk süt pastorize edilmiş sütle ısı alışverişinde bulunur ve ısınır. İkinci kısımda pastörize edilen süt son kısımda önce soğuk sütle, sonra soğuk su, nihayet buzlu su ile soğutulur. Pastörizatörler paslanmaz çelikten yapılır. Gazlı sıvıların pastörizasyonu için kullanılan âletler çok yüksek basınçlara (10 kg/sm²) dayanacak sağlamlıkta olmalıdır. Şarap çok seyrek olarak pastörize edilir.

● *Türkiye'de* pastörizasyon, daha çok süt ve meyve suyu sanayiinde gelişmiştir. Pastörize süt imaline ilk defa Ankara Atatürk Orman çiftliğinde başlandı (1957). İlk seneler 2 500 000 litre olan üretim, 1971'de 9 000 000 litreyi buldu. 1967'de İzmir ve Adana'da açılan fabrikalarla üretim arttırıldı. Yıllık üretim İzmir'de 2 500 000, Adana'da 650 000 litreye (1971) ulaştı. 1969'da İstanbul'da açılan fabrika 1969'da 3 870 000, 1970'te 5 400 000, 1971'de 7 500 000 litre sütü pastörize etti. (LM)

PASTÖRİZATÖR i. (fr. *pasteurisateur*). Sıvı besinleri pastörize etmeğe yarayan aygıt. (L)

PASTÖRİZE sıf. (fr. *pasteuriser*'den *pasteurisé*). [Süt, bira, şarap (pek nadir olarak) v.b. için] Özel aygıtlarda belirli bir sıcaklığa kadar ısıtıldıktan sonra birdenbire soğutularak, içindeki mikroplar öldürülmüş olan: *Pastörize süt.* || *Pastörize etmek,* [süt v.b. için] mikroplarından arınmış hale getirmek. (L)

PASTRA i. (yun. k.). Bk. PİŞTİ.

PASTRANA BORRERO (Misael), kolombiyalı siyaset adamı (doğ. 1924). Muhafazakâr partiye girdi, Washington elçiliği yaptı. Muhafazakâr parti tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterildi (1970). Nisan ayında yapılan seçimleri, başlıca rakibi Rojas Pinilla'yı 60 000 oy farkla geçerek kazandı. Fakat eski diktatör bu farkı kabul etmeyince, ülkede büyük bir buhran başgösterdi. Pastrana, ordunun geniş desteğini sağlayarak Lleras Restrepo hükûmetini düşürdü ve iktidara elkoydu. (M)

PASTREİT i. (fr. *pastréite*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat; bir karfosiderit çeşididir. (L)

PASTRONE (Giovanni), italyan sinema yöneticisi (doğ. Torino). 1909-1910 Yıllarında İtala yapımevi adına birçok filim yönettikten sonra Piero Fosco takma adıyle *Cabiria* (1913), *Tigre Reale* (1914), *Il Fuoco* (Ateş) [1915], *La Moglie di Claudio* (Claudio'nun Karısı) [1917], *Hedda Gabler* (1919) adlı filimleri çevirdi. Çerçeveyi değiştirmeden, genel planlardan ön plana bazı bölümler aktararak, «kaydırma» tekniğini ilk defa Pastrone kullandı. (M)

PASTURE (Rogier DE LA). Bk. VAN DER WEYDEN (Rogier).

PASTUREL i. (fr. *pastourelle*). Müz. ve Ed. tar. XII.-XIII. yy.da trubadur ve truver şarkısı: bir çoban kızı (*pasturel*) bir derebeyi ile konuşur ve fırsat düştükçe bir çoban da kıza aşkını açıklar. (L)

PASUH i. (fars. *pāsuḫ*). *Esk.* Karşılık, cevap. || *Pasuh-güzar,* cevap veren. || *Pasuh-şinev,* cevabı dinleyen. (M)

PASURUAN, İndonezya'da şehir, Cava adasında, Madura boğazı kıyısında; 56 300 nüf. Metalürji sanayii ve sepi yerleri. Limanından canlı bir tarım bölgesinin ürünleri (şeker, kahve, kauçuk) ihraç edilir ve balıkçılık yapılır. Şeker enstitüsü bütün dünyada meşhurdur. (L)

PASÜVAR veya **PAYSÜVAR** bls. i.(fars. *pā* veya *pāy,* ayak ve *süvār*'dan *pā-süvār* veya *pāy-süvār*). *Esk.* Piyade. (M)

PASVAN i. (fars. *pāsvān*). *Esk.* Gece bekçisi. *Eşanl.* PASBAN. (M)

PASVİKELV, Norveç'te (Finnmark idare bölgesi) ırmak, S.S.C.B. ile sınırı çizer. (L)

— PAŞ sıf. (fars. *pāşīden,* saçmak, serpmek'ten *-pāş*). *Esk.* «Saçan, serpen, dağıtan» anlamlarıyle bileşik kelimeler yapar. || *Eşk-paş,* gözyaşı saçan. || *Güher-paş,* mücevher saçan. || *Hun-paş,* kan döken. || *Şerer-paş,* yıldırım saçan. || *Zer-paş,* altın saçan. || *Ziya-paş,* ışık saçan v.d. (M)

PAŞA i. (türk. *baş* ve *ağa* > *baş-ağa*'dan

Paşa hamamı (Osmanlı Mimarîsi'nin İlk Devri adlı kitaptan)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

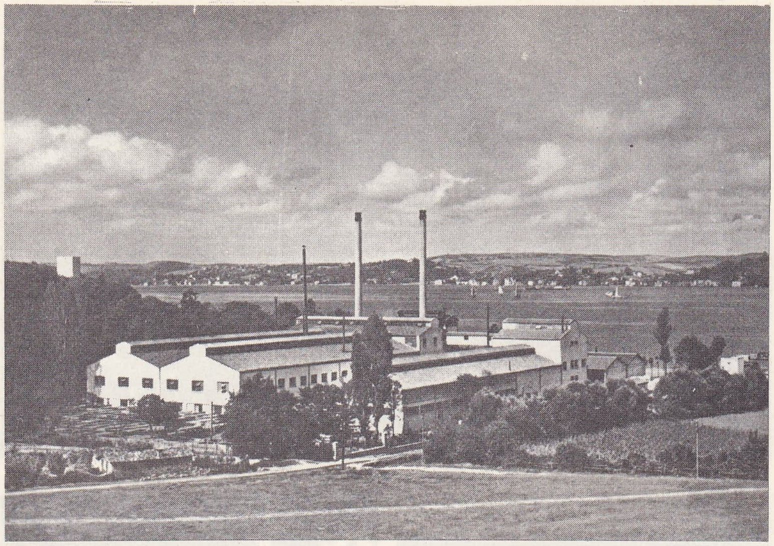

Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikası

[?]). Osmanlı İmparatorluğu devrinde yüksek rütbeli sivil memurlara ve rütbesi albaydan yüksek olan askerlere verilen unvan: *Onun kahveye gidişini görseniz arkasında dizi dizi çavuşlar yürüyen bir eski zaman paşası sanırsınız* (R. N. Güntekin). *Bu bir Türk paşasının oğlu idi* (Ömer Seyfeddin). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Paşa gibi yaşamak,* bolluk ve refah içinde yaşamak. || *Paşa olmak,* çok sarhoş olmak.

— Teşk. tar. *Paşa baştardası,* osmanlı donanmasında kaptanpaşanın (kaptanıderya) bindiği baştardaya verilen ad. (Kaptanpaşalar savaş zamanlarında başkapudane denilen kalyona, barış zamanlarında ise baştardaya binerlerdi. Bu baştardada, ötekilerden farklı olarak bir dürbün ve paşa sancağı bulunurdu.) || *Paşa defterlisi,* vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin kumandası altında bulunanlara verilen ad. (Sipahiler sefer zamanında emrine girdikleri paşanın ismiyle anılırlardı. Bu usul 1708'den itibaren kaldırıldı.) || *Paşa gemisi,* kaptanpaşanın (kaptanıderya) bindiği gemi.) || *Paşa kapısı,* Tanzimattan önce sadrazamların çalıştıkları daireye verilen ad. (Bk. BABIÂLİ.) || *Paşa kapısı ricali,* başta sadrazam olmak üzere paşa kapısında çalışan devlet adamlarına verilen ad. (Paşa kapısı kodamanları da denir.) || *Paşa livası,* Rumeli beylerbeyinin oturduğu merkez sancağına verilen ad. (İlk paşa livası Edirne idi. Balkanlar'ın osmanlı topraklarına katılmağa başlaması üzerine paşa livası 1385'te ele geçirilen Sofya'ya taşındı. Rumeli'deki duruma göre Manastır ve Filibe şehirleri de zaman zaman paşa livası oldu.) || *Paşa odası,* 21. Ağa bölüğüne verilen ad. (Kanunî'nin sadrazamlarından İbrahim Paşa, yeniçerilerin Eski ve Yeni odalarını tamir ettirdikten sonra bunları denetlerken ağa bölüğüne gelince bu bölüğün aşçısı kendisine bir tas şerbet sundu; bundan memnun olan sadrazam da bölüğü himayesine aldı. Bundan sonra 21. Bölüğe Paşa odası denildi.) || *Paşa sancağı,* eyalet valilerinin oturdukları sancak.

— ANSİKL. XIII. yy.da Anadolu'da büyük erkek kardeşe *paşa* denir ve özel isimle birlikte kullanılırdı. (Osman Paşa, Kemal Paşa v.b.). Bir süre «mülk sahibi» anlamına gelen bu kelime bazı metinlerde «Ey Paşa!» olarak Tanrı'ya hitap şeklinde geçer (*Divanı Türkî Sultan Veled*). Aynı dönemde «sultan» unvanı gibi bu unvan, kadınlara da veriliyordu. Anadolu Selçuklularında paşa, sultan unvanıyle aynı anlamda kullanılıyor, savaşçı ve dinî niteliği olan kişilere de bu unvan veriliyordu. Selçuklulardan sonra Anadolu'da kurulan beyliklerde de hükümdar, aile veya kişi adlarının sonunda kullanıldı. Osmanlılar devrinde bu unvan «büyük oğul» anlamında ilk olarak Osman Gazi'nin oğlu Alâeddin ile Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman'a verildi. Bu unvan zamanla başkentteki vezirlere ve eyalet beylerbeylerine verilmeğe başlandı. İlk Osmanlı beylerbeyi Lala Şahin, bu göreve tayin edilince (1359 veya 1362) paşa unvanını da aldı, yerine geçen Kara Timurtaş aynı unvanı taşıdı. Sonra da Anadolu ve Rumeli beylerbeylerine verilen bu unvan, imparatorluk sınırları genişleyerek yeni mevkiler kurulunca, öteki beylerbeyi ve valilere de verildi. Bunların içinde ilk olarak Çandarlı Ali, vezirlikle birlikte paşa unvanını da aldı (1369). Başlangıçta başkentte sadece bir vezir (birinci vezir, ulu vezir, sadrazam), paşa unvanını taşıyabiliyordu. Sonradan kaptan, nişancı, defterdar gibi yüksek dereceli memurlar da aynı adı aldı; fakat paşa unvanı, daha çok birinci vezir için kullanıldı.

Babıâli'nin yerini alan Paşakapısı terimi buradan gelir. Zamanla paşa sayısı artınca, bunlar arasında ayrım yapıldı: 1. üç tuğlu (at kuyruğu) paşalar veya vezir (bu rütbe bir çeşit şeref unvanına dönüştü ve eyaletlerde yaygınlaşarak beylerbeyi unvanının yerini aldı); 2. iki tuğlu paşalar veya mîrimîran (bu rütbe önceleri beylerbeyi, emîrülümera karşılığıydı, zamanla daha alt kademede bir mansıp sayıldı). Bunların dışında, sadece bir tuğ taşıyabilen eski sancakbeyleri de paşa sayıldılar.

Tanzimattan (1839) sonra sivillerden vezir, bâlâ, ûlâ, saniye sınıfı evveli; askerlerden müşir, birinci ferik, ferik, liva rütbelerine paşa unvanı verildi. Ayrıca ileri gelen memuriyetlerden Rumeli beylerbeyleriyle mîrimîranlar paşa rütbesini aldılar. Cumhuriyet döneminin başında bu unvan sadece albaydan yukarı askerî rütbeler için kullanıldı. Daha sonra kabul edilen bir kanunla «paşa» yerine *general* terimi kullanılmağa başlandı (26 kasım 1926).

◆ **Paşa paşa** zf. Güzellikle, seve seve, isteyerek. (M)

PAŞA i. Nümism. Eski gucerat bakır sikkesi. (L)

Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikası, Türkiye Şişe ve Cam fabrikaları A.Ş. tarafından İstanbul'da Paşabahçe semtinde kurulmuş, şişe ve cam imal eden fabrika (kuruluşu 1935). Fabrikanın yıllık kapasitesi, kristal ve renkli cam 1 500 t, otomatik züccaciye 10 000 t, el imalâtı 12 500 t, şişe 30 000 t olmak üzere 54 000 t'dur. İmalât türleri; kristal, düz ve renkli camdan her çeşit züccaciye, aydınlatma malzemesi ve çeşitli ev eşyası, tekel şişeleri, parfüm şişeleridir. İmalât için gerekli hammaddenin en önemlisi olan kum, Karadeniz kıyılarından getirilir. (M)

PAŞA dağı, Anadolu'da birkaç dağ adı. En tanınmış olanı Tuz (Koçhisar) gölü kuzeyinde; 1 360 m. Eyosen flişi. — Ayrıca Bilecik'in kuzeydoğusunda ve Bolvadin'in kuzeybatısında bu adı taşıyan dağlar vardır. (M)

Paşa hamamı veya **Süleymanpaşa hamamı** veya **Ortapazar hamamı,** İznik'te Orhan Bey devrinden kalma hamam (XIV. yy.). Bugün itfaiyenin bir deposu olan hamamın yalnız ılıklık ve sıcaklık bölümleri kaldı. Bir kemerle ayrılan ılıklıklar 3,85 × 8,60 m büyüklüğündedir ve kubbeyle örtülüdür. Sıcaklık ise 3,85 × 8,60 m boyutlarındadır. (M)

Paşahöyüğü. Arkeol. Adana'nın 18 km güneybatısında höyük. Tepede Seton Williams tarafından yapılan yüzey araştırmasında, Orta Tunç, Demir, Helenistik ve İslâm çağlarına ait malzeme toplandı. Höyüğün 1 km güneydoğusunda aynı adla tanınan ikinci bir höyük bulundu. Bu höyüğün tepesinde, Orta Tunç ve Helenistik, teraslarında Roma ve Bizans çağlarına ait çanak çömlek bulundu. (M)

PAŞALI i. (*paşa*'dan *paşa-lı*). *Esk.* Bir paşanın hizmetinde bulunan kimseler için kullanılır: *Paşalı kıyafeti.* (M)

PAŞALIK i. (*paşa*'dan *paşa-lık*). Paşa unvanı veya paşa olma hali: *Birini daha gösterirler: Paşalığına bir rütbe kalmış* (Ahmed Rasim).

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde, paşa unvanını taşıyan bir görevlinin yönetimi altında bulunan bölge.

— ANSİKL. *Paşalık*'lar daha çok, birer sancak ve eyalet niteliğindeydi. Bu yerlere tayin edilen kimselerin, daha önceden, belli rütbelerden geçerek paşa unvanını almış olması gerekli değildi; padişah tarafından uygun ve yetenekli görülen kimselere paşa unvanı verilir, adı geçen idarî bölgelerden birinin başına getirilirdi. Paşalık, Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar sürdü. XIX. yy. başlarında önemi azaldı. Osmanlı devletinin yıkılışıyle bu idarî bölgeler kaldırıldı. (M)

PAŞALİMANI, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Üsküdar ile Kuzguncuk arasında semt. Burada eskiden, tanınmış kimselerin yalıları vardı. Bunların bazıları bugüne kalmıştır; bazı yapılar da Paşalimanı caddesi genişletilirken yıkılmıştır. (M)

PAŞALİMANI adası, esk. **Halone** veya **Aloni,** Marmara denizinde, Marmara takımadaları içinde ikinci büyük ada. Kapıdağı yarımadasının batısıyle Avşa adası arasında yer alır. Tarım ve balıkçılık. (M)

Paşalimanı camii (veya **Abdurrahmanağa camii**), Üsküdar'da cami. Mustafa III'ün silâhtarı Abdurrahman Ağa tarafından yaptırıldı (1766). Bodrum kısmı kâgir, üst bölümleri ahşaptır. Kaidesi taştan, üstü tuğladan yapılmış olan minaresi Mahmud II zamanında onarıldı. (M)

PAŞÇENKO (Andrey Filippoviç), sovyet bestecisi (Rostov - na - Donu 1883). Kendi kendini yetiştirdi, sonra Leningrad konservatuvarında Steinberg'in öğrencisi oldu. Borodin'in, Glazunov'un ve Skriyabin'in etkisinde kaldı; rus folkloruyle ilgilendi. Yedi senfoni ve operalar (*Kartallar Ayaklanıyor* [1925], *Kral Maximilian* [1927], *Pompadour'lar* [1936]) besteledi. (L)

PAŞİB i. (fars. *pāşīb*). *Esk.* Merdiven. || Basamak. (M)

PAŞİÇ (Nikola), yugoslav siyaset adamı (Zaječar 1845 - Belgrad 1926). İsviçre'de okudu, orada Bakunin ile tanıştı ve *Samouprava* (Muhtariyet) gazetesini kurdu (1877). Milletvekili seçildi, Radikal partiyi teşkilâtlandırdı (1882). Timok ayaklanmasından (1883) sonra sürgün edildi. Milan'ın tahttan vaz geçmesi üzerine geri döndü, Skupştina'ya (1891), sonra da hükûmete başkanlık etti (1891-1892). Elçi olarak Rusya'ya gönderildi (1893-1894). Hanedanın Avusturya'ya yakınlaşmasına karşı çıktı. İslavların kurtuluşunu sağlamak için Rusya'ya yanaştı. Ömür boyu senatör (1901), dışişleri bakanı (1904 ve 1908), hükûmet başkanı (1905 ve 1910-1918) oldu. Sırbistan'ı savaşa sürükledi. Makedonya'dan vaz geçmek istemeyişi, Bulgaristan'ın savaşa girmesine yol açtı (1915). İstilâdan sonra Korfu'ya yerleşti, orada Hırvatlar ve Slovenlerle Yugoslavya'nın kurulmasını öngören antlaşmayı imzaladı (temmuz 1917) ve yeni devletin başbakanı oldu (ocak 1921). Yugoslavya'da,

Nikola PAŞİÇ

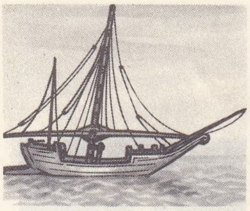

patamar
(md.si için bk. KONTRA)

patates
çiçekleri

Sırbistan'a üstünlük tanıyan bir anayasanın kabulünü sağladı. Komünist partisini yasakladı, İtalya ile Rapallo antlaşmasını imzaladı (12 kasım 1920). Hırvatlara karşı zayıf davranmakla suçladığı demokratlarla arası açıldı. Onlarla tekrar uzlaştıktan sonra (kasım 1924), hırvat Köylü partisi lideri Radiç'i tutuklattı. Radiç suçunu itiraf etti, sonra da hükûmette görev aldı (kasım 1925). Paşiç, hastalandı ve 1926'da iktidardan çekildi. (L)

PAŞİDE sıf. (fars. *pāşīden*, saçmak, serpmek'ten *pāşīde*). *Esk.* Dağılmış, saçılmış, serpilmiş. (M)

PAŞKOV (Anatoliy İgnatyeviç), sovyet iktisatçısı (doğ. 1900). Önceleri iktisat doktrinleri tarihi üstünde çalıştı (*İstoriya Russkoy Ekonomiçeskoy Mıysli* [Rus İktisadî Düşünce Tarihi], 1955-1958). Daha sonra çağdaş kapitalist ve sosyalist iktisat sistemleri üstünde araştırmalar yaptı. Sovyet Rusya Bilimler akademisi muhabir üyesi oldu (1953) ve 1963'te aynı akademinin İktisat bölümü sekreterliğini yaptı. Başlıca eserleri: *Üretim Araçları ve Üretimin Gelişmesinde Başlıca İktisadî Kanunlar* (1958), *Sosyalist Düzende İki Mülkiyet Biçiminin Birbiriyle Uygunluğu Üstüne Görüşler* (1960), *Obşçiye i Osobıye Zakonıy Sotsializma* (Sosyalizmin Genel ve Özel Kanunları) [1960]. (M)

PAŞMAK i. Bk. BAŞMAK.

PAŞMAKÇI i. Bk. BAŞMAK.

PAŞMAKÇIZADE ABDULLAH EFENDİ. Bk. ABDULLAH EFENDİ *Paşmakçızade, Seyit.*

PAŞMAKÇIZADE ALİ EFENDİ. Bk. ALİ EFENDİ *Paşmakçızade, Seyit.*

PAŞMAN, Adriya denizinde yugoslav adası, Zadar kıyı bölgesinin açığında; 4 300 nüf. (L)

PAŞON i. (fransız fizyoloğu Michel Victor *Pachon*'un [1867-1938] adından). Atardamar basıncının ve titreşimlerinin ölçülmesine yarayan osilometre. (L)

PAT sıf. [Genellikle burun için] Yassı, basık: *Düz siyah saçlı, kalın parmaklı, burnu pat, dudakları iri* (B. Felek). [M]

PAT i. (onomatope). Bir yere vurulunca çıkan tok sesi anlatmak için kullanılır: *Pat! Kapıyı yüzüne kaparlar* (B. Felek). || Birdenbire yapılan hareketleri belirtir: *Pat diye ağaçtan yere atladı.*

◆ **Pat pat** zf. El veya yassı bir şeyle birçok defa vurmayı belirtir: *Pat pat vurup tozunu silkeledi.* (M)

PAT i. Bot. Bileşikgillerden kasımpatına benzer çiçek.

— Kuyumc. Kasımpatı çiçeğine benzetilerek yapılmış elmas iğne. (M)

PATA i. (ital. *patta*'dan). Oyun. Oyunda iki tarafın beraberе kalması. || *Pata kâğıt,* pikette iki oyuncunun aynı miktar el (kâğıt) alması halinde olur. || *Pata kâğıtlarla oynamak,* rakibiyle aynı miktarda kâğıt alıp, daha fazlalık elde edememek. || *Pata olmak,* rakibine göre üstünlük kazanmak.

— DEY. *Pata çakmak. Argo.* Asker selâmına benzer şekilde selâm vermek.

— Denizc. Torsolom ve borina palangalarını seren yelkenlerinin gıradin yakalarına bağlamak için, iki veya üç matafyon arasına yerleştirilen kazayağı. Bk. MATAFYON, KAZAYAĞI.

— G. santl. Özellikle bengal ve tibet kâğıdı veya pamuklusundan yapılmış resimlenmiş rulo veya pano. (Kaynağı epey eski olan pata, dinî konuları işleyen bir halk sanatıdır.) [LM]

toplanmış **patates** yığını

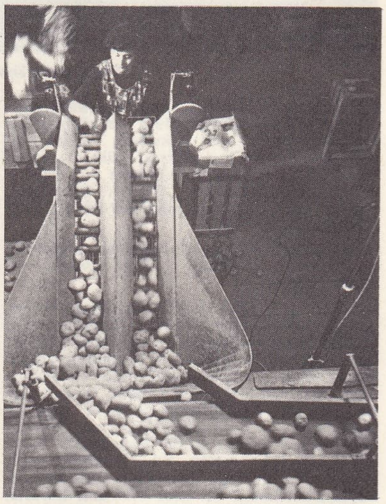

yukarıda, **patates** sökme makinesi; sağda, ayırma makinesi

PATAFİZİK i. (fr. *pataphysique*). Hayalî eriyikler bilimini belirtmek üzere Alfred Jarry'nin yarattığı kelime. (L)

PATAGİUM i. («şerit, saçak» anlamında lat. k.). Zool. Derinin katlanmasıyle oluşan, enseden ve boyundan başlayarak kolları ve başparmak hariç bütün parmakları, arka bacakları saran, kuyruğa kadar uzayan zar. (Sahici bir uçuşa elverişli olmayan bu zar ağaççıl hayvanların, çok yükseklik kaybetmeden bir daldan ötekine sıçramasına imkân verir: msl. uçar sincap *glaucomys.*)

— Böcekbil. Bazı böceklerde, özellikle pulkanatlılarda iyice gelişmiş olan pronotum'un yan lobu; bunu mesonotum'a bağlı pterigodes'lerle karıştırmamak gerekir. (L)

PATAGONA i. Ekvator'dan Şili'ye kadar Güney Amerika dağlarında yaşayan kolibri. (*Koca patagona* [*Patagona gigas*] kırlangıç kadar olur; tüyleri yeşil yansımalı esmerdir. Kolibrilerin en büyüğü budur. Tüm uzunluk: 22 sm.) [L]

PATAGONULA i. Hodangillerden bitki cinsi. (*Patagonula Americana*'dan *guayabi* [Arjantin] veya *guayaba* [Paraguay] denen bir kereste elde edilir.) [L]

PATAGONYA, Arjantin'in güneyinde bölge; And dağları, Atlas okyanusu ve Macellan boğazı arasında. Patagonya, Pampa ovasının ötesinde, rio Negro ve rio Salado arasında uzanır. İspanyollar ve İngilizler bölgede 1880'den sonra koyun yetiştiriciliği (yün üretimi) geliştirdiler. Petrol bulunması ve And dağlarının turistik bölgelerine bir geçiş yolu olması, Patagonya'nın önemini

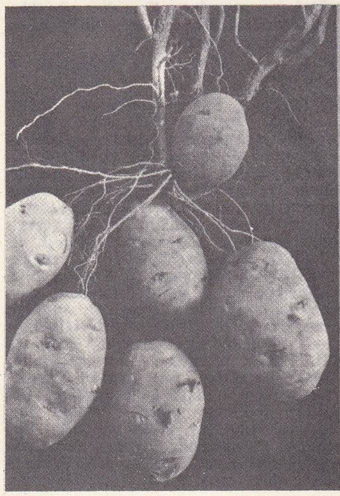

patates

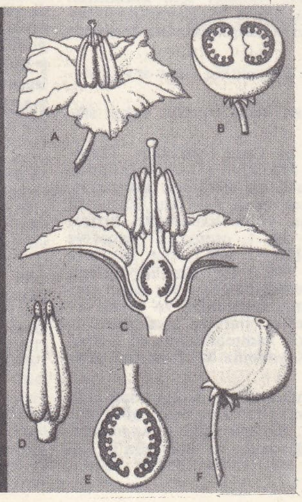

(Solanum Tuberosum) solda, yeraltı sapları ve yumrular; sağda, çiçek ve meyve; (A) çiçek; (B) etenesi gelişen tohumları görülecek şekilde enlemesine kesilmiş meyve; (C) çiçeğin boyuna kesiti; (D) olgun başçık ve dökülen çiçek tozları; (E) yumurtalığın boyuna kesiti; (F) meyve

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

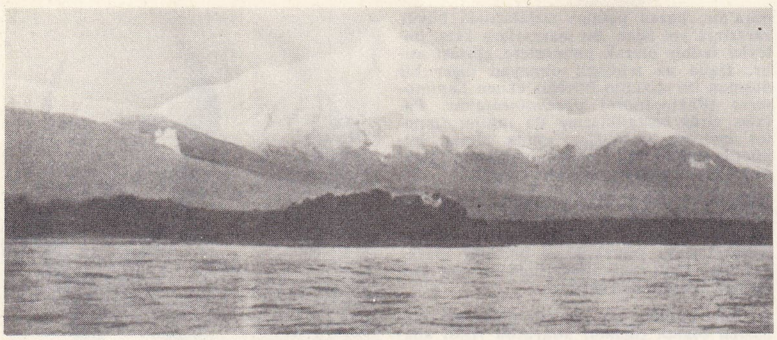

PATAGONYA
Corcovado
körfezi
ve
yanardağ

Navarino
adasında
(kuvvetli
batı
rüzgârları
etkisiyle)
eğik
bir
ağaç

artırdı. Bölgede hidroelektrik ve tarım donatımı (sulama) hâlâ devam etmektedir.

— Tar. 1502'de Vespucci'nin bulduğu ve Macellan'ın büyük yolculuğu sırasında (1520) çevresini dolaştığı Patagonya, tam olarak ancak XIX. yy.da tanındı. O tarihte son kızılderililer (Puelche'ler ve Tehuelche'ler) ortadan kalktı. Patogonya 1881'de Şili ile Arjantin arasında bölüşüldü. (L)

PATAGONYALI i. (*Patagonya*'dan *patagonya-lı*). Patagonya halkından veya bu halkın soyundan olan.

— ANSİKL. *Patagonyalı*'lar veya Tehuelche'ler, rio Nezro'dan Macellan boğazına kadar bütün Güney Arjantin'de yerleşmişlerdi; beyazların ülkeye ayak bastığı sırada yaklaşık olarak 8 000 kişiydiler. İlk denizciler onları çok uzun boylu olarak tasvir ederler. Gerçekte kuzeydekilerin boyu ortalama olarak 1,73 m'yi geçemiyordu, fakat güneydekilerinki 1,85 m'yi buluyordu. Sağlam yapılı, siyah saçlı, zeytin rengi tenli olan Patagonyalılar, guanaco derisinden yapılmış uzun bir entari giyer, deriden yapılmış küçük çadırlarda (veya *toldo*) yaşarlardı. Göçebe ve avcıydılar ve kement yahut *bolas* ile sığır, at v.b. yakalarlardı. Maden işlemeyi biliyorlardı. Ölülerini silâh ve mücevherleriyle birlikte gömer ve ölüler öbür dünyada binebilsin diye mezarların üzerinde at öldürürlerdi. (L)

PATAHUA i. Arjantin'de yetişen, pütürsüz, yeşilimsi gri kabuklu ağaççık (*Myrtus luma*). [Sıkı, esnek ve oldukça sert beyazımsı odunu doğrama işlerinde kullanılır.] (L)

PATAK i. (onomatope *pat*'tan *pat-ak*). Dayak. (M)

PATAKLAMAK geçl. f. (*patak*'tan *patakla-mak*). Rastgele vurmak, dayak atmak: *Ömrümde adam dövmedim, fakat, Zeynep kadın başta olmak üzere bütün ev halkı önüme çıkıp yalvara yalvara vazgeçirmeselerdi, mutlaka gidip, o küçük köy ağasını bir iyi pataklayacaktım* (Y.K. Karaosmanoğlu). || Acele ile gelişigüzel süpürmek veya (tokaçla çamaşır) yıkamak.

◆ **Pataklanmak** edilg. f. Pataklamak işine konu olmak. (M)

PATAKON i. (isp. *patacon*). Eski. ispanyol gümüş parası; XVI. yy.da basılmıştır. (Ayrıca, flandre, italyan, portekiz ve mozambik v.b. patacon'ları da vardır.) [L]

PATAKÜLYE i. Denizc. Yelkenli gemilerde gabya ve babafingo çubuklarının gindazolarını donatmak için, alt uçlarına (kaşkaval deliğinin hemen altına) açılan dikdörtgen biçimindeki deliğe yerleştirilen bir dille meydana getirilen sabit bastika. (M)

PATALA i. Hint kozmolojisine göre, kozmik yumurtanın alt yarısını meydana getiren yeraltı bölgelerindeki yedi katın tümünü belirten sanskritçe kelime. (Naga'ların ve öteki efsanevî varlıkların alanı olan patala, güzellik bakımından üstteki bölgelere eşittir; katları Babil kuleleri gibi, topraklarının rengiyle birbirinden ayrılır. Patalanın altında cehennem veya *naraka* vardır.) [L]

PATALİPUTRA. Esk. coğ. Hindistan'da şehir, Patna yakınında. Magadha krallığının başkenti olan şehir, Buddha Sakyamuni devrinde kuruldu. Üçüncü Buddha Din meclisi M. Ö. 341'de burada toplandı. Şehir, Maurya'lar hanedanının kurucusu Çandragupta (M.Ö. 313 - 289'a doğr.) tarafından işgal edildi ve güzelleştirildi. Ahşap istihkâmlar ve Çandragupta'nın torunu ünlü Asoka'nın (M. Ö. 264-226'ya doğr.) sarayından kalıntılar. Şehrin V. - VII. yy. arasında Hunlar tarafından yakıldığı ve yıkıldığı sanılır. Gupta hanedanının kurucusu Çandragupta (M.S. 320-335'e doğr.) Hindistan fatihi ve imparatoru olmadan önce Pataliputra kralıydı. Şehir sonradan, daha merkezî sayılan Ayudhya lehine ihmal edildi. (L)

PATALYA i. Denizc. *Esk.* Birden üç çifte kadar küreği bulunan ve her çift küreği bir kişi tarafından çekilen savaş gemisi filikası. (*Patalya*, bindirme tahtalıydı. Kamarot ve öteki görevliler kıyıdan gemiye, gemiden kıyıya bunlarla taşınırdı.) || *Borda patalyası*, gemiye girip çıkmak, borda veya karinayı temizlemek için kullanılan, patalyadan küçük, filika biçiminde tekne. (Bunlar kıçtan karaydı, kıyıya iskele olmazdı.) [M]

PATAN, Nepal'de şehir, Katmandu'nun yanı başında; 135 000 nüf. Nepal'in eski başkenti olan Patan, bir hac merkezidir; buddha ve hindu tapınakları. (L)

PATANCALİ, hintli bilge, «yoga» denen felsefe okulunun kurucusu. Bu okul, ruhun dünya zevklerinden el etek çekme ve düşünme yoluyle, İsvara denen yüce Tanrı ile birleşeceğini ve böylece kurtularak ruh göçünden sıyrılacağını ileri sürer. Patancali'ye atfedilen *sutra*'lar M. S. IV. yüzyılda yazılmıştır. (M)

PATANCALİ M.Ö. II. yy.da yaşayan hintli gramerci. *Mahabhasya*'nın (veya *Büyük Açımlama*) yazarıdır. (L)

PATANİSTAN veya **PATHANİSTAN,** Afganistanlıların Pakistan'da Patan'ların, yani Afganlıların oturduğu illerle (esk. kuzeybatı eyaleti) kurmak istedikleri devlet. Bu mesele Afganistan ile Pakistan arasında büyük anlaşmazlıklara yol açtı. (L)

PATAN'LAR veya **PATHAN'LAR,** asıl Afganlılardan ayırmak için Afganistanın doğu kabilelerine verilen ad. (L)

PATARA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lykia bölgesi) şehir. (Bugün *Kelemiş*.) Likçe adının «Pttara» «Pttareze» olarak tespit edilmesi ve Hekataios* tarafından bir Lykia şehri olarak anılması, Patara'nın, M.Ö. V. ve VI. yy.larda var olduğunu gösterir. Miletoslu Hekataios, Patara'nın Apollon ile Ksanthoslu Nymphe Lysia'nın oğulları tarafından kurulmuş olduğunu söyler. Strabon ise Patara'nın büyük bir şehir olduğunu; bir limanı, Appollon'a ait bir tapınağı bulunduğunu ve Pataros tarafından kurulduğunu bildirir. Strabon, ayrıca Ptolemaios Philadelphos'un, Patara'yı onardığını; Lykia Apsinoe'si diye adlandırdığını; fakat şehrin başlangıçtaki adıyle kaldığını söyler. Şehrin, Pataros tarafından kurulduğunu Plinius da yazar. Patara'nın geç devir sikkeleri arasında çok sayıda Apollon tipi vardır. İlk devirdekilerde ise, Athena ve Hermes tiplerine rastlandı. (M)

PATARİNO i. (ital. k.). Eskiden, Milano'da, ruhban sınıfında reform yapmak üzere kurulan bir partinin üyelerine verilen ad. (PATERİNO da denirdi.) || İtalyan Kathar'ları. || Genel anlamda din sapkını.

— ANSİKL. *Patarino* adı, 1055'e doğru Milano'da, Arialdo ve Landolfo adındaki din adamları tarafından, ruhban sınıfında reform yapmak üzere kurulan bir hıristiyan derneğinin üyelerine verildi. Halka dönük ve yüksek ruhban sınıfına düşman olan bu hareket, papa Gregorius VII'nin büyük gregoryen reformuna katıldı. Papanın Milano başpiskoposuna karşı desteklediği Patarino'ları 1075'te dağıldılar. XII. ve XIII. yy.larda Vaud'lularla Kathar'lar ruhban sınıfının reformcuları olarak ortaya çıkıp bu adı kendilerine mal ettiler; o zaman patarino sözü sapkın anlamına geldi. Ama özellikle, başlıca merkezleri Milano olan ve mutlak ikilikçiler okuluyle (Desenzano kilisesi çevresi) ılımlı ikilikçiler okulu (Concorezzo kilisesi çevresi) olarak bölünen İtalya Kathar'larını belirtmek için kullanıldı. XIII. yy.da, Albi'liler ülkelerinden kaçarak Patarino'lara sığındı. (L)

PATAS i. Bütün Batı Afrika'da yaygın maymun (*Cercopithecus patas*); rengi yaldızlı kızıl, yüzü oldukça açık, fakat çıplak, alnının çevresi beyazdır. (L)

patates böceği

general PATCH

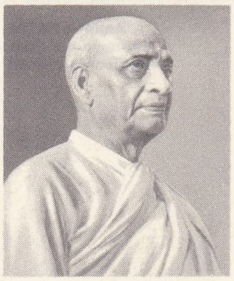

Vallabhbhai
Caverbhai PATEL

Pierre PATEL
«Binalı Peyzaj»
Louvre müzesi, Paris

Foto. *Dizionario Enciclopedico italiano; Enciclopedia Britannica; LAROUSSE*

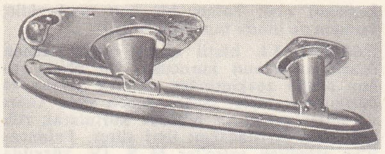
buz pateni

Antoine PATER
Watteau'nun eseri
Valenciennes müzesi

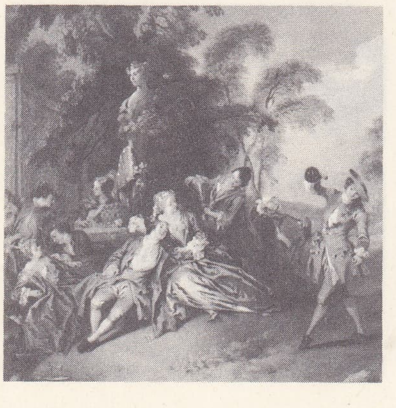
Jean-Baptiste PATER
«Kır Eğlencesi»
Rotterdam

PATATES i. (amerika yerli dillerinden alınma isp. ve portekizce *batata, patata*'dan). Yer altındaki yumruları yenen otsu bitki. (İlmî adı *Solanum tuberosum*. Patlıcangillerden.) [Bk. ANSİKL.] || Aynı bitkinin yer altında oluşan yumrusu. || *Pembe patates,* silindirimsi uzun yumrulu patates. (Yumru yumru olan bu pateteslerin etli kısmı beyaz kırmızımsı ve nişastalıdır; çok iyi kaliteli olmasına rağmen pişmesi biraz güçtür. Çok erken ürün verir. Yüzeyi düzgün olmadığı için soymak zordur.) || *Tatlı patates* (veya *çin patatesi*), *dioscoreaceae* familyasından *ignam*'ın (*Dioscorea patatas*) kökü; çitsarmaşığıgillerden *Convolvulus* (*İpomoea*) *batatas*'ın yumrusu. Bk. ANSİKL.

— Bitki hastalıkları. *Patates kıvırcık hastalığı,* virüslü patates hastalığı. (Hastalanmış patatesin yaprakları kabarıp büzülerek kıvrımlı bir şekil alır; bitki zayıflar. Bu hastalığa karşı savaşmak için sağlam bitkiler seçilip ekilir.)

— Bot. ve. Zır. *Patates*'in anayurdu Andlar'ın Şili ve Peru kesimidir. Avrupa'ya ancak 1534'e doğru götürüldü; önce İspanya'ya girdi. Oradan 1588'de Avusturya'ya, botanik bilgini Clusius'a gönderildi, o da Almanya'ya yaydı; Almanya'dan İsviçre'ye ve Fransa'ya (Doğu bölgesine) geçti. Öte yandan 1585'te İngiltere'ye ve 1620'de Belçika'ya girdi. XVIII. yy.ın sonlarına doğru hemen bütün avrupa ülkelerinde bir yiyecek ve besin maddesi olarak yaygınlaştı. Patatesin sadece yumrusu yenebilir. Yeşil kısımlarda, renksiz filizlerde, hattâ yeşilimsi yumrularda solanin denen zehirli bir alkaloit bulunur. Bu alkaloit biraz zayıf olmakla beraber atropin etkisi yapar.

Patates tohumla, fakat daha çok yumruyle üretilir; yumrular derin işlenmiş toprağa ekilir; ekim zamanı şubattan mayısa kadardır; ekimden sonra çapalama, dip doldurma ve asalaklara karşı ilâçlama gibi işlemler yer alır.

Patatesin birçok çeşidi vardır; bunlar sanayide kullanılan patatesler (nişasta elde etmek için), yem patatesleri (hayvan yemi olarak kullanılanlar) ve sebzelik patatesler (pişmesi ve lezzeti bakımından yemeğe en elverişli olanlar) diye başlıca üç grupta toplanır. Ayrıca patatesleri erken veya geç yetiştirmesine (çok turfanda, yarı geç, geç), şekillerine (yuvarlak, söbe, uzun), kabuğunun rengine (sarı, pembe, kırmızı), etinin rengine (beyaz, sarı) göre de çeşitlere ayırmak mümkündür.

Patates, yer üstündeki kısımları solmağa başladığı zaman çapa, saban veya sökme makinesiyle çıkarılır. Toprak yaşsa, yumrular toplanmadan önce birkaç saat öylece yerde bırakılır. Yaprak ve sap kısımları toplanarak yakılır.

Patatesin birinci düşmanı patates mildiyusu (*Phytophtora infestans*), yani peronospora'dır; bazen patates tarlalarında büyük zararlara yol açar. Bu mantarlara karşı önleyici tedbir olarak patateslere göztaşı atılır. Daha az tehlikeli olmayan diğer bir düşman ise «patates böceği» denen *Leptinotarsa* (Phytophtora) *decemlineata*'dır. Patates virüs hastalıklarına da tutulur (patates kıvırcık hastalığı); tohum alınan bitkilerde sağlık bakımından ayıklanma yapılarak bunlara karşı mücadele edilir.

Patates, besleyici bir besindir, içinde bol miktarda nişasta ve iskorbütü önleyici C vitamini bulunur. Mutfakta çeşitli şekilde, soğuk, sıcak, yemeklik ve garnitür olarak yer alır. Bazı batı ülkelerinde en çok kullanılan sebzelerden biridir.

● *Tatlı patates,* iki çeşittir: dioscorea cinsinden olanın (ignam) anayurdu Antil adalarıdır. Bunlar iki evcikli küçük çiçekli, sarılgan bitkilerdir; yer altındaki köksapları şişerek topaç biçiminde yumrulaşır; bunların 20 kg gelenleri vardır. Tropikal ülkelerde geniş ölçüde tarımı yapılır. Avrupa'da da yetiştirilir. Yumruları etli suludur. Fakat çiğken acı ve zehirli olduğundan ancak pişirilerek yenebilir; bu patatesten «guyana ararotu» denilen bir fekül elde edilir. Tatlı patatesin öteki çeşidi *Convolvulus* veya *ipomaea* cinsinden sarmaşık çiçekli, sarılgan bir bitkidir; yumru kökleri için yetiştirilir. Yumruları yumuşak, tatlı ve menekşe kokuludur. Yabanîsi bilinmemekle beraber anayurdu muhtemelen Amerika'dır. A.B.D.'de 300 000 ha'lık ekimi yapılır; Avrupa'da, kışın iyi muhafaza edilmiş yumruları mayısta fideliğe ekilir, havalar ısınınca tarlaya göçürülür.

● *Türkiye'de.* Patates Türkiye'ye XVIII. yy.ın ikinci yarısında Avrupa'dan getirildi. Kısa zamanda her tarafta yetiştirilmeğe başlandı. Yetiştirildiği bölgelere göre başlıca türleri şunlardır: **1.** Trabzon çevresinde üretilen istanbul patatesleri; 5 sm çapında, açık sarı, sulu, yüzde 20,5 nişasta, yüzde 1,34 protein; aynı bölgede üretilen malta patatesleri, 5-6 sm çapında, açık sarı, yüzde 20,9 nişasta, yüzde 2,03 protein; rus patatesleri, aynı çapta ve yüzde 23,3 nişasta, yüzde 1,19 protein; karagöz patatesleri, sarı ve sert, yüzde 19,4 nişasta, yüzde 2,1 protein; **2.** Erzurum çevresi patatesleri, küçük yumrulu, beyaz ve çok hafif sarı, yüzde 17,9 nişasta, yüzde 1,62 protein; **3.** Bursa çevresi patatesleri, birinci İnegöl çeşidi, açık sarı, yuvarlak, beyaz renkli, yumuşak, irice yüzde 20 nişasta, yüzde 2 protein; ikinci inegöl çeşidi, açık sarı renkli, sert, az sulu, yüzde 15 nişasta, yüzde 1,79 protein; **4.** güngörmez patatesleri, uzunca, sarı renkli, sert, sulu, yüzde 21,4 nişasta, yüzde 2,01 protein; aynı çevrede üretilen malta patatesleri; sarı renkli sert, sulu, yüzde 15 nişasta, yüzde 1,59 protein; **5.** Kayseri çevresi patatesleri, yazlık ve kışlık türleri ayrı olmak üzere ceviz büyüklüğünde, beyaz; **6.** Ödemiş çevresi patatesleri, güz çeşidi irice, beyaz, sulu, az yumuşak, yüzde 24,6 nişasta, 2,82 protein; akgöz çeşidi kalın kabuklu, irice, sarı ve sert, yüzde 23,5 nişasta, yüzde 1,51 protein. Patates Türkiye'de, Marmara ve Karadeniz bölgeleri başta olmak üzere hemen her tarafta yetiştirilir. Yıllık ekim alanı 150 000 ha (1970); üretilen patates miktarı da yaklaşık olarak 2 000 000 t'u (1970) bulur.

— İkt. coğ. Yüzyılın başından beri devamlı olarak artan dünya patates üretimi 200 milyon t'dan çoktur, yani buğday ve öbür tahılların üretiminden yüksektir. Üretimin yüzde 90'ı avrupa ülkelerinde ve S.S.C.B.'de elde edilir. Patates, Afrika ve Asya'da (Japonya dışında), anayurdu olan Güney Amerika'da ve A.B.D. ile Kanada'daki ekim alanının çok az yer tuttuğu Kuzey Amerika'da az yetiştirilir. Dünya üretiminin yüzde 30-50'sini sağlayan S.S.C.B., başlıca üreticidir. Onu Polonya ve Almanya izler. Avrupa üretiminin geri kalanı Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda'da sağlanır. Patates genellikle üretildiği devletlerde tüketilir veya kullanılır. Turfanda sebze olarak Akdeniz havzasında ve Batı Avrupa'da (Fransa ve Belçika'dan İngiltere'ye ihraç edilir) az ölçüde pazarlanır. (LM)

PATATES böceği bls. i. Patatese ve genellikle bütün patlıcangillere çok zararlı böcek. (Anayurdu Kuzey Amerika'dır. İlmî adı *Chrysomela* [*Leptinotarsa*] *decemlineata.* Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.)

Walter Horatio PATER

— ANSİKL. *Patates böceği,* sarı veya kızılımsı renkte, 10-12 mm uzunluğundadır. Her elitrasının üzerinde beş siyah çizgi bulunur. A.B.D.'de patates ve domatese çok büyük zarar verir. Avrupa'ya geçerek büyük zararlara yol açmıştır. (Türkiye'ye de geçmiştir.) Ergini de, kurtçuğu da yaprakları kemirir. Yılda üç döl verir; çoğalması bayağı bir âfet halini alır. Yok etmek için ya toplanır veya böcek öldürücü ilâçlar (arsenikli bulamaçlar ve rotenonlu tozlar) kullanılır. Bazen toprak da ilâçlanır. (L)

PATAVATSIZ sıf. (*patavat-sız* [?]). Ağzına geleni saygısızca, düşüncesizce söyleyen, davranışlarına dikkat etmeyen, küstah: «*Yenilginin hesabını, o patavatsız geveze soracaksa işmiz iş paşa amca!» dedim* (Kemal Tahir). *Çektim kolundan... Patavatsız bir adamdır* (B. Felek).

◆ **Patavatsızlık** i. Patavatsızca davranış. (M)

PATAY, Fransa'da Loiret idare bölgesinde (Orléans idare çevresi) kanton merkezi. Beauce'ta; 1 821 nüf. Taş ocakları. XII. ve XIV. yy.dan kalma kilise. Un fabrikası. — 18 Haziran 1429'da Jeanne d'Arc İngilizleri burada yendi. 2 ve 4 aralık 1870'te Almanlar I. Loire ordusunu burada bozguna uğrattılar. (L)

PATCH (Alexander MCCARRELL), amerikalı general (Fort Huachuca, Arizona 1889-San Antonio, Texas 1945). West Point Harp okulunda okudu. Birinci Dünya savaşına, sonra Rheinland'ın işgaline katıldı. 1942'de general oldu. Yeni Kaledonya'nın savunmasıyle görevlendirildi. Ertesi yıl Gudalcanal'ın fethini tamamladı. 1944'te 7. Ordunun başına getirildi. Provence eyaletine çıkarma yaptı (ağustos), Franche-Comté'ye, Lorraine'e, sonra Alsace'a girdi, 23 kasımda Strasbourg'u kurtardı. Mart 1945'te Worms yakınında Ren nehrini geçti. Bavyera'yı zaptetti ve İtalya'daki müttefik kuvvetlerle birleşti. (L)

PATCHWORK [peçvörk] i. (ing. *patch,* parça ve *work,* iş'ten). Kilim, yatak örtüsü v.b. yapmak üzere çeşitli kumaş parçalarını birbirine ekleme. (L

PATEL (Pierre), fransız ressamı (Picardie 1605 - Paris 1676). Vouet'nin öğrencisiydi. Paris'te başkan Lambert'in konağını süsledi. Louvre'da kraliçe dairelerinin dekorasyonunda Romanelli ile birlikte çalıştı. Resim tekniğini Claude Lorraine'den aldı. Louvre müzesindeki eserleri: *Binalı Peyzaj, Çocuk Musa Nil Nehrinde* ve *Musa Öldürdüğü Mısırlıyı Gömerken* (1660). — Oğlu PIERRE ANTOINE (Paris 1648 - ay.y. 1707), babasıyle birlikte Anne d'Autriche'in dairelerini süsledi. Dört ay'ı (*Ocak, Nisan, Ağustos, Eylül*) temsil eden tablosu Louvre'dadır. (L)

PATEL (Vallabhbhai Caverbhai), hintli siyaset adamı (Karamsad, Gucerat 1875 - Bombay 1950). Ahmedâbâd'da Gandhi'nin yanında çalıştı (1916), Hint Millî kongresi başkanı (1931) oldu. Parlamento Alt komitesindeki çalışmalarıyle (1935-1942), 1938' 1939 reformlarının gerçekleştirilmesinde rol oynadı. İngilizler tarafından birkaç defa hapsedildi (1940-1945). Meclis başkan ve-

Foto. LAROUSSE ; Dictionnaire des Auteurs

kili ve içişleri bakanı oldu (1947-1950). [L]

PATELEKTOMİ i. (fr. *patellectomie*). Ameliyatla, dizkapağının tümünün veya bir kısmının çıkarılması. (L)

PATELLA i. (lat. k.). Zool. Örümceklerde bacağın, kalça veya üstbacak ile altbacak arasında kalan parçası. (L)

PATELLA i. Balıkçıların yem olarak kullandıkları bir yumuşakça (*Patella vulgata*). [L]

PATELLA i. (lat. k.). Esk. Rom. Toprak veya madenden yapılmış yüksek kenarlı düz tabak. (L)

PATELLA BİPARTİTA («iki parçalı» anlamında lat. dey.). Patol. Doğuştan dizkapağı anomalisi; radyografide dizkapağı ortasından yarık görünür. (L)

PATTELLİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *konikabuklu salyangoz, helcion, nacella* cinslerini kapsar. (L)

PATEN i. (fr. *patin*). Buz üstünde kaymak için kullanılan ve çok zaman da tabanı çelik bir şerit biçiminde olan ayakkabı: *Elinde hiç kullanmadığı gümüşten patenler taşıyarak dolaşan spor heveskârları* (Y.K.Karaosmanoğlu). || Bu âletin, düz yerlerde kaymakta kullanılan tekerlekli çeşidi.

— Mekan. *Kılavuz paten*, bir yatak içinde gidip gelen ve bir biyele bağlı olan küçük parça.

— Oto. Dingil üzerine yerleştirilen ve süspansiyon yayını karşılamağa yarayan düzlem yüzey. || Arabaların manevralarını kolaylaştırmak için garajlarda kullanılan özel destek. (ML)

PATENİER (Joachim). Bk. PATİNİR.

PATENÔTRE (Jules), fransız diplomatı (Baye, Marne 1845 - Menton 1925). İsveç'te (1880-1883), daha sonra Pekin'de elçilik yaptı (1883-1886). Bac-Le pusuşundan (23 haziran 1884) sonra, Çin'den tazminat istedi. Şanghay'da, amiral Courbet ile birlikte Tonkin'in boşaltılmasını isteyen ültimatomu hazırladı (haziran 1884). Li Hong-Çang ile Çin'de kesin barışı sağlayan antlaşmayı imzaladı (9 haziran 1885). Tanca (1888), Washington (1891) ve Madrid'de (1897) elçilik yaptı. (L)

PATENT i. (ing. *patent*). Bir buluşun veya o buluşu, uygulama alanında kullanma hakkının bir kimseye ait olduğunu gösteren belge. || Uyrukluk belgesi.

— Huk. Bk. İHTİRA *beratı*. (M)

PATENTE veya **PATENTA** i. (ital. k.). Denizc. Yabancı limanlardan gelen gemilere, varış limanındaki kıyı sağlık dairesi tarafından yapılan karantina muayenesinden sonra verilen kıyıya çıkma belgesi. || *Patente almak*, gerekli karantina muayenesinden sonra, yolcular ve gemi personeli için kıyıya çıkabilme izni almak. (*Patente vize ettirmek* de denir.) || *Temiz değil patentesi* (*temiz patentesi*'nin karşıtı olarak), bir geminin hastalık çıkmış bir ülkeye uğramış olduğunu belirten patente veya belge.

— DEY. (*Birini*) *Patentesi* (veya *patentası*) *altına almak*, hükmetmek, hâkimiyeti altına almak. (ML)

PATER (Antoine Joseph), fransız heykeltıraşı (Valenciennes 1670 - ay.y. 1747). Ressam Jean Pater'in kardeşi. Yedi çocuğundan JEAN - BAPTİSTE JOSEPH ressam, JEAN - FRANÇOİS heykeltıraş oldu. Pater'in, Valenciennes müzesinde ihtiyar sanatçıyı kısa iş gömleğiyle gösteren Jacques Saly tarafından yapılmış bir büstü ve Antoine Vatteau'nun çizdiği bir portresi vardır. Başlıca eserleri: Valenciennes'de Notre-Dame-la-Grande kilisesi orglarının doğraması; aynı şehirdeki Saint-Nicolas kilisesinin koro yeri için dört ayaklı iskemle; Avesnes-lès-Aubert kilisesinin vaiz kürsüsü. (L)

PATER (Jean-Baptiste Joseph), fransız ressamı (Valenciennes 1695 - Paris 1736). Antoine Joseph'in oğlu. 1713'te Watteau'nun öğrencisi oldu. Aşk sahnelerini ve kır hayatını konu alan tabloları geniş bir ilgi uyandırdı. Daha çok bir köy hayatı çerçevesinde yumuşak renkler kullanarak ve az çok maniyerizme kayan bir tarzda uzatılmış şekillerle Watteau geleneğini sürdürdü. Sayıları pek çok olan eserlerinden en önemlileri: *Ev İçi* (Louvre); *Kır Hayatının Huzuru* (Valenciennes); *Kır Eğlencesi* (Rotterdam); *Tahtaravalli; Körebe Oyunu; Çapkınca Konuşmalar* (Wallace koleksiyonu, Londra); *Kır Eğlencesi* (Helsinki). [L]

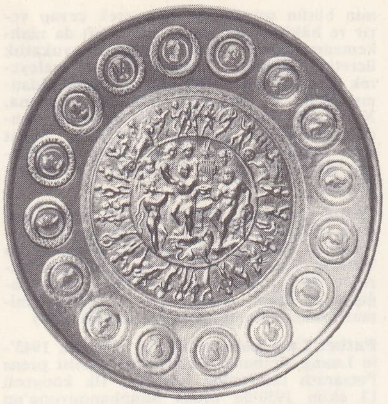

altın Rennes pateras1
(sağda, detay)
Bibliothèque Nationale, Paris

PATER (Walter Horatio), ingiliz yazarı ve tenkitçisi (Shadwell 1839 - Oxford 1894). Queen's College'de (Oxford) okudu. Filozof T.-H. Green'in etkisinde kaldı. 1864'te Brasenose College'de öğretim üyesi (*fellow*) oldu. Oxford'da yaşadı. Winckelmann, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Botticelli üstünde ilgi çekici incelemeler yaptı. 1878'de bunları *Studies of the History of the Renaissance* (Rönesans Tarihi Üstüne İncelemeler) adlı kitapta topladı. Başlıca tenkit eserleri: *İmaginary Portraits* (Hayalî Portreler) [1887]; *Appreciations* (Değerlendirmeler) [1889] (bu eserde Lamb, Wordsworth, Rossetti, sir Thomas Browne ve Blake'i inceler). *Marius the Epicurean* (Epikuros'çu Marius) [1885] adlı romanında Antoninus'ların yönetimi altındaki Roma dünyasını anlattı. Konusunu kendi hayatından aldığı *The Child the House*'da (Evdeki Çocuk) [1894] güzelliğe tutkun, heyecan peşinde koşan bir insanın duygularını dile getirir. (L)

PATERA i. (lat. k.). *Esk.* Vazo biçiminde, derinliği az, ayaksız veya yok denecek kadar küçük ayaklı, içmeğe ve tanrıların şerefine yere şarap dökmeğe yarayan kupa. (Sağlık tanrıçası Hygieia'nın simgesiydi.)

— ANSİKL. Esk. Fransızlar tarafından Ras Samra'da yapılan kazılarda bir altın *patera* (M.Ö. XIV.-XIII. yy.) bulundu (Louvre); bu kupa, elinde ok ve yay bulunan bir avcıyı temsil etmektedir. Avcı bir savaş arabasında, vahşî hayvanları kovalamaktadır. Hayvanlar, dört *capridae* (keçi) resmi ile süslü bir madalyanın etrafında dönmektedirler. Nemrud'da, M.Ö. IX yy.dan kaldığı sanılan bir dizi patera bulundu. Bunlarda fenike ve mısır etkisi hissedilirse de asurlular tarafından yapılmıştır. Çok sayıda patera Kıbrıs'ta, Amathus (Limasol), Dali ve Kurian (Baf yolunda harabeler) şehirlerinin bulunduğu yerlerde ele geçmiştir. Bunların dekoru çok karışık örgüler ve birçok daire halinde aralarla birbirinden ayrılmıştır. Sahneler mitolojik ve karma konuları işler Kıbrıstaki pateralarda Mısır'a ve Ege'nin etkisi ağır basar. En ünlü patera, 1876'da, İtalya'da, Roma yakınlarında Preneste'de bulunan pateradır. Resmî törenlerde kullanılan patera, genellikle değerli bir maddeden yapılmıştır; bazen de bir kulpu vardır. Patera, madalyonlarda, krallık veya en yüksek rahiplik iktidarının amblemidir. İlk yüzyıllardaki hıristiyanlar, üzerinde dinî amblemler bulunan altın ayaklı cam pateralar kullanıyorlardı. En ünlü patera, Hildesheim (Berlin müzesi) paterası ile Rennes (Bibliothèque Nationale) paterasıdır. 1774'te Rennes'de bulunan patera, som altından yapılmıştır; 23 ayardır. 1 315 gr ağırlığındadır; 25 sm çapında dövme ve oymalı kabartmalarla süslüdür; üzerinde birçok insan resmi vardır. M.S. III. yy.dan kalmadır. (L)

PATERFAMİLİAS i. Rom. huk. Aile içinde *potestas*'ı (otorite) uygulayan kişi. (Bu kişi, hiç olmazsa özel hukuk alanında kimsenin otoritesine tabi değildir.)

— ANSİKL. *Patria potestas*'a (baba otoritesi) tabi olan bütün kişiler, onun ölümü ile *sui juris* (serbest) kalırlar. Baba'nın (*pater*) evinin bütün fertleri ve malları üstünde mutlak bir iktidarı vardır, her şey onun elindedir (*manus*). M.Ö. III. yy.dan itibaren köleler üstünde efendilik otoritesi (*dominica potestas*), çocuklar üstündeki baba otoritesi (*patria potestas*) ve zevce üstündeki otorite (*manus*) arasında fark gözetilmiştir. Baba (pater) otoritesi (potestas) ona, çocuklarını satma, yaşatma veya öldürme (*jus vitae necisque*) v.b. hakkını verir. *Paterfamilias*, ailenin ana babadan kalma her şeyinin sahibidir. Aile (*familia*) adına bütün hukukî anlaşmaları yapan odur. Ayrıca, adaleti yerine getirmek de baba'ya (pater) düşer. *Patria potestas*, gerek babanın ölümü, gerek yabancı bir ülkede esir düşerek sitenin kendisine verdiği vatandaşlık hakkını veya hürriyetini kaybetmesi halinde ortadan kalkar. (L)

Charles ve Emile **PATHÉ**
A. Barrère'in eseri
plaket

PATERNA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Guadalaviar yakınında; 17 000 nüf. Paterna X. - XII. yy. arası çok önemli bir seramik merkeziydi. Burada imal edilen beyaz zemin üzerine yeşil, mavi, veya manganezle boyanmış hayvan ve bitki resimleri veya geometrik şekillerle süslü çiniler Cezayir'de, Provence'ta ve özellikle de İtalya'da (Faenza, Siena, Orvieto) imal edilen çinileri büyük ölçüde etkiledi. (L)

PATERNO, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Catania ili), Etna'nın güneyinde, Simeto vâdisine hâkimdir; 42 100 nüf. Tarım (turunçgiller) merkezi. (L)

PATERNO (Emanuele), **Sessa** prensi, italyan kimyacısı (Palermo 1847 - ay.y. 1936). Torino ve Palermo (1872) üniversitelerinde genel kimya okuttu; 1892'de Roma Üniversitesi Analitik Kimya kürsüsüne, 1910'da da Kimya Enstitüsü müdürlüğüne getirildi. Analitik kimya, fiziksel kimya ve sınaî kimya alanlarında çeşitli araştırmalar, özellikle kriyometri ve fotokimya üstünde incelemeler yaptı. (L)

PATERNOYİT i. (özel ad E. *Paterno*'dan fr. *paternoïte*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum borat. (L)

PATERSON, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Passaic ırmağı kıyısında, Passaic vâdisinin biraz kuzeyinde; 143 700 nüf. A. B.D.'nin büyük ipek işçiliği merkezi. Pamuk, keten, kenevir, jüt. Dokuma makineleri. (L)

PATERSON (Andrew Barton), avustralyalı şair (Molong yakınları, New South - Wales 1864 - Sydney 1941). Baladlarında bozkır hayatını anlatanların en başarılısı ve en ünlüsüdür: *The Man From Snowy River* (Karlı Nehirden Gelen Adam) [1895]; *Rio Grande's Last Race* (Rio Grande İle Son Yarış) [1902]; *Collected Verse* (Seçilmiş Mısralar) [1921]. (L)

PATERSON (William), ingiliz iktisatçısı (Tinwald, Dumfriesshire 1658 - Londra 1719). 1694'te İngiltere bankasını, 1695'te de Afrika ve Hindistan'da ticaret yapmak amacıyle İskoçya kumpanyasını kurdu. Yazılarında serbest mübadeleyi savundu. (L)

Pathet Lao

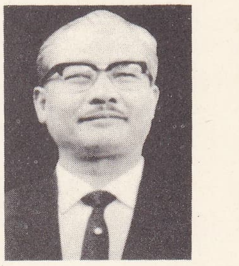

prens Souphanouvong

Foto. LAROUSSE

artistik patinaj
Barbara Wagner
ve Robert Paul
(Kanada)
1960 Olimpiyat
şampiyonları

sürat patinajı

Gui PATİN
A. Masson'un eseri
(1670)
Cabinet des Estampes,
Paris

Joachim PATİNİR
«Mısır'a Kaçış»
(detay)
Anvers müzesi

PATERSONİA i. Avustralya'da yetişen süsen bitkisi; yirmiden fazla türü bilinmektedir. (Çiçeklerinde çanakyapraklar geniş, taçyapraklar diktir. Başlıca türleri: *Patersonia occidentalis, P. glabra, P. Sericae.*) [L]

PATESİ veya **ENSİ**, M.Ö. 3000 yıllarında mezopotamya şehir devletlerini (Ur, Uruk, Lagaş, Kiş) yöneten rahip krallara verilen ad. Patesiler, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi sayılırlar, bütün işleri onun adına yaparlardı. (M)

PATHANİSTAN. Bk. PATANİSTAN.

PATHAN'LAR. Bk. PATAN'LAR.

PATHÉ, Henri Lioret ile birlikte fransız gramofon sanayiini kuran iki fransız mühendisinin adı: EMİLE (Paris 1860 - ay.y. 1937), CHARLES (Chevry-Cossigny, Seine-et-Marne 1863 - Monte-Carlo 1957). Pigal meydanında bir kahve işlettiler, sonra Belleville'deki, daha sonra da, bugün fonograf sanayiinin merkezi olan Chatou'daki fabrikalarında Edison'unkine benzer bir gramofon yapmayı başardılar. Bu gramofon «Pathé kardeşler» markasını taşıyordu ve üzerinde amblem olarak horoz resmi bulunuyordu. «Gramofon salonu» (1894) gibi, gramofonun yapımında, önce silindir yerine düşey (1906), sonra yatay (1920) çizgili plakların kullanılması da iki kardeşin buluşları arasındadır. Pathé kardeşleri ait kuruluşlar, 1928'de English Columbia company'nin kontrolu altına girdi. Charles ilk filim fabrikasını kurdu ve Joinville'de ilk filim baskı laboratuvarını kurdu (1905). Dünyanın başlıca merkezlerinde (Moskova, Londra, New York, Berlin v.b.) şubeler açtı; Vincennes'deki filim yapımının yönetimini Ferdinand Zecca'ya bıraktı ve 1909'da *Pathé-Journal* adlı ilk aktüalite filimleri firmasını kurdu. Sinema sanayiinin bütün dünyada yayılmasını sağladı. (L)

Pathelin (LA FARCE DE MAİTRE PİERRE) [*Üstat Pierre Pathelin'in Farsı*], yazarı bilinmeyen fars, 1464'e doğru yazıldı. Davasız avukat Pathelin, kumaşçı Guillaume Jousseaume'dan bir elbiselik kumaş alır, borcunu da o gece, evinde vereceği ziyafette ödeyeceğini söyler. Jousseaume Pathelin'in evine vardığında onu, yatağında sayıklar halde bulur, avukatın karısı Guillemette de kumaşçıyı aradığı adamın kocası olmadığına inandırır. Jousseaume'un çobanı Thibaut l'Agnelet, birçok koyunu kesip yediği için, efendisi tarafından mahkemeye verilmiştir; çoban davasını savunması için Pathelin'e ricada bulunur. Mahkemede, avukatın iyi olduğunu gören Jousseaume kumaşla koyunları birbirine karıştırır; l'Agnelet Pathelin'in öğütlerine uyarak, hâkimin bütün sorularına meleyerek cevap verir ve hâkim öfkelenerek iki tarafı da mahkemeden kovar. Fakat, Pathelin avukatlık ücretini isteyince l'Agnelet ona da meleyerek cevap verir, böylelikle aldatan aldanmış olur. W. Marçais, Pathelin temasına, X. yy.dan önce yazılmış bir arap masalında rastladığını belirtmiştir (1930). Fakat eser özellikle, modern komediyi müjdeleyen dramatik yapısı yönünden ilgi çekicidir. (L)

Pathé sineması, Türkiye'de ilk sinema salonu. İstanbul'da Tepebaşı'nda Şehir tiyatrosunun eski komedi binasında, Pathé'nin Türkiye temsilcisi Weinberg tarafından kuruldu (1908). Adı *Anfi, Asrî, Ses* olarak değiştirildi. Yapı, Abdülhamid II zamanı mimarlarından Kampanaki'nin eseridir. (M)

Pathet Lao, Laos milliyetçi hareketi. 1945'te Luang Prabang eyaleti genel valisi prens Petsarath tarafından kuruldu. İlk kongresi 13 ekim 1950'de prens Souphanouvong'un başkanlığında toplandı. Kuzey Vietnam ve Çin halk cumhuriyetiyle ittifak halinde olan Pathet Lao, çağdaş Laos'un evriminde önemli rol oynadı. Zürich (1961) ve Jarres ovası (1962) antlaşmalarının imzalanmasından sonra, hareket kanun dışı olmaktan çıktı ve hareketin lideri prens Souphanouvong, 11 haziran 1962'de, tarafsız Souvanna Phouma'nın yönetiminde üç partinin katılmasıyle kurulan hükûmete girdi ve sağcı Boun Oum ile Pathet Lao'yu uzlaştırmayı başardı. Ama 1963'ten sonra Koalisyon hükûmetinde yalnız ismen yer almakla beraber, Merkezî Laos iktidarına (A.B.D.'nin desteklediği) karşı direniş hareketine katıldı; Pathet Lao, 1961-1966'da ülkenin kuzeydoğu bölgesiyle Jarres ovasının kontrolunu tamamıyle ele aldı ve gerek güney, gerek merkez eyaletlerine sık sık yapılan saldırılarla bu bölgeyi hayli tedirgin etti. (L)

PATIRDAMAK geçz. f. (onomatope *patır*'dan *patır-da-mak*). Genellikle yürürken veya koşarken patırtılı sesler çıkarmak, gürültü etmek: *Birkaç çocuk başımızın üstünde patırdayıp duruyorlardı* (Şemseddin Sami).

◆ **Patırdatmak** geçl. f. Özellikle ayakları yere vurarak ses çıkarmak: *Ayaklarınızı patırdatmadan, uslu uslu oturun!* (M)

PATIR KÜTÜR bls. zf. (onomatope). Genellikle yürüme, düşme, dökülme v.b. eylemlerin gürültülü ve şiddetli bir biçimde ve acele ile yapıldığını veya meydana geldiğini anlatmak için kullanılır: *Merdivenden patır kütür inen çocuklar.* (M)

PATIR PATIR zf. (onomatope *patır*'dan). Genellikle koşma, yürüme, düşme, dökülme v.b. eylemler sırasında gürültü ve şiddetli bir ses çıktığını anlatmak için kullanılır: *Ağaçtan patır patır dökülen elmalar.* (M)

PATIRTI i. (onomatope *patır*'dan *patır-tı*). Genellikle ayakları yere kuvvetle basarak yürüme sonucu çıkan ses: *Ayak patırtılarına kulak verdim. Bir dakika sonra Faiz karşımda idi* (Ahmed Rasim). *Geçmiş olsun Hocam ... Bir patırtı işittim. Neydi o? — Merdivenden indim de* (B. Felek). || Herhangi bir şekilde çıkarılan gürültü, şamata: *Ağlayıp patırtı yapabilecek küçük çocuklar zaten buralara getirilmezdi* (A. Ş. Hisar). || Kavga, kargaşa, kargaşalık: *Rumlarla Türkler arasında hiçbir patırtı olmamış* (Kemal Tahir). — *Bu da sorulur mu? 31 Mart patırtısında, Hamdi Çavuş rezilinin yanına iteleyiverirdim* (Kemal Tahir). || *Patırtı etmek*, gürültü etmek veya çıkarmak: *Evin kapısını usulcacık açtım; patırtı etmemeğe çalışarak iç bahçeye, oradan da meydanlığa çıktım* (R.H. Karay). || *Patırtı olmak*, gürültü meydana gelmek.

— ÇEŞ. DEY. *Patırtı çıkarmak*, kavga ve kargaşalık çıkarmak: *Şimdi biz bununla patırtı çıkarırsak ötekiler gelmezler* (H. R. Gürpınar). || *Patırtı kopmak*, kavga çıkmak, kargaşalık meydana gelmek. || *Patırtıya vermek*, gürültü çıkararak ortalığı ayağa kaldırmak, karışıklığa düşürmek, telâşlandırmak: «... *Geri durun geri!» diye ortalığı patırtıya veriyor. Derken birkaç polis peydahlandı* (Kemal Tahir). || *Ayak patırtısı. Mec.* Kuru gürültü, düşmanını korkutmak amacıyle yapılan gürültü. || *Patırtıya* (veya *gürültüye*) *pabuç bırakmamak.* Bk. GÜRÜLTÜ.

◆ **Patırtılı** sıf. Gürültülü: *Tam o sırada sakin suların içinden patırtılı bir motor sesi geldi* (S.F. Abasıyanık). [M]

PATİALA, Hindistan'da (Pencap) şehir, eski bir prensliğin başkenti; 124 900 nüf. Metalürji. Elektrik cihazları ve ayakkabı yapımı. (L)

PATİK i. (yun. *pato*, basmak veya *patiki*, cambaz nalını'ndan). Tabanı yumuşak ve ince deriden yapılmış, genellikle üstten bağlı, küçük çocuk ayakkabısı. (M)

PATİKA i. (bulgarca *pıt*, yol > *pıteka'*-dan). Keçiyolu: *İki yüz metre aşağımızda bağrışan katırlara yüz metre üstümüzdeki patikadan develerin homurtuları karşılık veriyordu* (Kemal Tahir). [M]

PATİLE i. Denizc. Ganj nehrinde yük taşımak için kullanılan altı düz tekne. (Tek direkli ve dört köşe yelkenli bir mavnadır.) [L]

PATİMOKKHA i. (sanskritçe *pratimoksha* teriminin kullanılmayan şekli). Buddha dininde, günahları bütünüyle ortadan kaldırmayan ama hafifleten iç dökme. (L)

PATİN (Gui), fransız hekimi ve yazarı (Hodenc-en-Bray, Picardie 1601 - Paris 1672). Tıp fakültesinde, daha sonra Collège Royal'de profesörlük yaptı. Üç kitap halinde yayımladığı mektupları (*Lettres*, 1692, 1695 ve 1718), çağını yansıtan değerli bir belge niteliği taşır. Patin bu mektuplarda bağımsız ve kavgacı bir insan olarak görünür. Eserleri: *Traité de la Conservation de la Santé* (Sağlığın Korunmasıyle İlgili Ders Kitabı) [1632]; *Notes sur le Livre de Galien* (Galenus'un Kitabına İlişkin Notlar) v.b. (L)

PATİN (Henri), fransız bilgini (Paris 1793 - ay.y. 1876). Sorbonne'da latin şiiri okuttu (1833). Versailles sarayında kütüphane müdürü oldu (1849). Klasik edebiyat konusunda *Études sur les Tragiques Grecs* (Yunan Trajedi Yazarları Üstüne İncelemeler) [1841-1843] adlı bir eser yazdı. (L)

PATİNAJ (fr. *patinage*). Spor. Patenle kaymak eylemi. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Kaygan bir yolda yere yapışma gücünün azalmasıyle, mekanik bir bütünün bir yüzey üzerinde kayması. (Patinaj, jant gücünün yapışma ağırlığına oranı, tekerleklerin zemin üzerinde sürtünme katsayısından büyük olduğu zaman meydana gelir.) || *Patinaj yapmak*, bir tekerlek için, yapışma eksikliği sebebiyle, rayın veya yuvarlanma yüzeyinin aynı noktasında ilerlemeksizin dönmek. || Kilitlenmiş tekerlekler için, sert bir fren sırasında dönmeden yol üzerinde kaymak. || *Patinaj zinciri*, patinajı önleyen zincir.

— ANSİKL. Spor. *Patinaj*'ın, kışı uzun süren İsveç, Norveç, Rusya, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerde çok eski bir geçmişi olduğu sanılır. Daha XII. yy.da Londra dolaylarındaki bataklıklarda at veya ineğin çene kemiğini yontarak yapılmış patenlerle kayılıyordu. British museum'da bu patenlerden bazı örnekler muhafaza edilmektedir. Öte yandan John Evelyn de 1662'de ingiliz centilmenlerinin Saint James parkında patinaj yaptıklarını anlatır. Fransa'da ise patinaj XVIII. yy.dan itibaren moda oldu. Klopstock, Goethe, İsabey, Horace Vernet, Lamartine patinajı çok severlerdi.

Patinaj spor olarak, sürat patinajı ve artistik patinaj olmak üzere ikiye ayrılır. Olimpiyat oyunlarında patinajın bu iki türüne de yer verilmiştir. Yarış patinajının klasik çeşitleri 500, 1 500, 5 000 ve 10 000 metrelik yarışlardır. 500 Metrelik patinaj yarışında yarışmacıların hızı saatte 40 km'yi aşar. Artistik patinajda ise figür ya da tek veya çift olarak dans yarışmaları yapılır. Figür yarışmalarında, yarışmacıların *zorunlu figürler* adı verilen ve önceden belirlenmiş olan bir dizi figürle kendilerinin seçtikleri ve *serbest figürler* adındaki ikinci bir figür dizisini uygulamaları gerekir. Dereceler yarışmacıların her birinin bu figür dizilerinin her ikisinde de aldıkları puvanların toplamına göre tayin edilir. (L)

PATİNİR veya **PATENİER** (Joachim), fla-

Foto. LAROUSSE

man ressamı (Dinant veya Bouvignes 1480'e doğr. - Anvers 1524). Quinten Matsys'in öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. Manzarayı tek başına ele almamakla birlikte tablolarında, ön planda yer verdiği dinî sahneleri manzaraya uydurabilen ilk ressamdır. Patinir'in yarı gerçekçi, yarı hayalî anlayışı XVI. yy. flaman manzara ressamlarını etkiledi. İmzalı dört eseri Anvers, Karlsruhe, Viyana ve Prado müzelerindedir. (L)

PATİNO (Carlos), ispanyol bestecisi (Galicia'da [?] - Madrid 1683). Dinî eserler (villacicos, missa'lar v.b.) besteledi. (L)

PATİNO (José), ispanyol siyaset adamı (Milano 1667 - San İldefonso 1736). Andalucia'da bahriye levazım âmiri (1717) iken, Alberoni tarafından Sicilya seferini hazırlamakla görevlendirildi (1718). Denizcilik ve Hindistan bakanı (1726), savaş bakanı (1730) ve Felipe V'in başlıca danışmanı oldu (1733). Amerika ile yapılan ticarette, tekeller ve kaçakçılıkla mücadele etti, kalyonların yerine özel kişilere ait hafif gemilerin (*registros*) kullanmasını sağladı, Guipuzcoa (Venezuela için), Antiller ve Filipinler kumpanyalarını kurdu ve Casa de Contratacion'u Sevilla'dan Cadiz'e nakletti. Ferrol cephaneliğini yaptırttı. (L)

PATİNO (Simon), bolivyalı işadamı (Cochabamba 1860 - Buenos Aires 1947). Ürünleri Liverpool rafinerilerine gönderilen kalay madenlerinin müdürüydü. Ölümünden sonra kumpanyası, Aramayo ve Rothschild gruplarıyle birlikte başkan Estenssoro tarafından millîleştirildi (1952). [L]

PATİS veya **PATİST** i. Bk. BATİST.

PATİSKA i. (bulucusu *Baptiste* de Cambrai'nin [XIII. yy.] adı > fr. *batiste*'ten). Genellikle pamuktan sık bir şekilde dokunmuş düzgün bez. || Sıf. Bu bezden yapılmış: *Kafeslerden birinin altından bir patiska perde ucu dışarıya fırlamış, rüzgârda sallanıyordu* (H. E. Adıvar). [M]

PATKAİ dağları, Hindistan ve Birmanya sınırında kütle, Brahmaputra ve Çindvin vâdileri arasında; yaklş. 4 180 m. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan kütle Nagas dağlarının en yüksek kısmıdır. (L)

PATKUL (Johan Reinold), livonyalı milliyetçi (Stockholm 1660-Kazimierz 1707). Livonya valisiydi. «Toprakların azaltılması» sırasında İsveç'e karşı soyluların itirazlarını destekledi. Ölüme mahkûm edildi, kaçmak zorunda kaldı, fakat Livonya'nın kurtuluşu için Polonya kralı August II, çar Büyük Petro ve Danimarka'dan yardım istedi (1699). «Kuzey savaşı»nı hazırladıktan sonra, Büyük Petro'nun hizmetine girdi (1701). Bir rus ordusuyle Poznan'ı ele geçiremeyince ve Karl XII ile August II arasındaki hazırlıkları haber alınca İsveç ile Rusya'nın arasını bulmağa çalıştı, fakat August II tarafından Karl XII'ye teslim edildi, o da Patkul'u işkence ederek öldürttü. (L)

PAT KÜT bls. zf. (onomatope). Sopa v.b. bir şeyle veya elle üst üste vurmayı belirtmek için kullanılır: *Sırtına pat küt vurmağa başladılar.* (M)

PATLAK sıf. (*patlamak*'tan *patla-k*). Patlayarak açılmış, yırtık, yarık: *Konuştular sonra önüne bir sürü patlak, sökük, parça parça ayakkabı dizdiler* (R. H. Karay). *Ayağında patlak pabuçlar, sırtında yazlık bir ceket* (Y. Z. Ortaç). *Patlak top.*

— ÇEŞ. DEY. *Patlak göz*, yuvasından dışarıya fırlamış göz: *Kuru Kadı'nın iri patlak gözleri yaşardı, yüzü sapsarı oldu. Uzun siyah sakalı kımıldadı* (Ömer Seyfeddin). *Patlak şehlâ gözlerinde korku ile karışık bir hiddet parladı* (S.F. Abasıyanık). || *Patlak vermek*, gizli kalması istenilen veya hoş olmayan bir şey ortaya çıkmak, ansızın duyulmak: *«Hah, işte mesele patlak verdi» diye ümitlenip duruyordu* (H. R. Gürpınar).

— Kâğıtç. *Patlak kâğıt*, nakliye, depolama v.b. durumlarda darbe yemiş kâğıt. (Bu tip kâğıtların elverişli kısımları parçalara ayrılarak kullanılır.)

— Kıyf. *Esk. Patlak dikişli*, dikişi hırka dikişini andıran, uzunca olan sarığı, kavuktaki gibi düz ve birbirine paralel değil, kavisli olarak dolanan bir serpuş. (İlmiye sınıfından olanlar tarafından kullanılırdı.)

◆ İ. Patlamış yer. || *Halk dili.* Suyun fışkırdığı yer, kaynak: *Etrafta ne bir pınar, ne bir patlak vardı* (N. Araz).

— Teks. İplik kopuklukları. (Kamçının, mekiğe ters ve biçimsiz vurması halinde, mekik, çözgü iplikleri arasından dışarı fırlar ve onları koparır. Bu gibi durumlarda dokumacı, kopan iplikleri birer birer yeniden ekleyerek çözgüyü germeli ve eklenen yerin düğümlerini gösteren bir işaret ipliği kumaşın kenarına bağlamalıdır.) [ML]

PATLAMA i. (*patlamak*'tan *patlama*). Patlamak eylemi.

— Balistik. *Patlama noktası*, nükleer bir merminin havada patlamasında, nükleer külâhın patlama noktasından toprak yüzeyine indirilen düşey izdüşüm. (Bir atom patlamasından doğacak zararlar, patlama noktasına göre değerlendirilir; bu noktadan uzaklaşıldıkça zarar azalır.) *Eşanl.* SIFIR NOKTASI.

— Elektr. *Patlama potansiyeli*, belirli uzaklıktaki iki elektrot arasından bir kıvılcımın atlayabilmesi için gerekli en düşük gerilim. || *Patlama uzaklığı*, belirli bir gerilim için bir kıvılcımın iki elektrot arasından atlayabileceği maksimum uzaklık.

— Kim. Alev veya kıvılcım saçan, yüksek sıcaklıkta gazlar çıkaran, çok hızlı kimyasal tepkime: *Güherçilenin patlaması.*

— Mad. oc. *Grizu patlaması*, içinde bol miktarda grizu bulunan havanın, tehlikeli sonuçlara yol açabilecek şekilde sert ve anî olarak tutuşması. || *Toz patlaması*, galerilerin dibine çöken kömür tozlarının, bir hava akımıyle sürüklenerek yanması. (Toz patlaması, yanmaya eşlik eden hava darbesinin yaptığı tahribat, ısı ve açığa çıkan büyük miktardaki zehirli gaz sebebiyle çok tehlikeli sonuçlara yol açar; geniş çaptaki bir toz patlamasında alevler galeri içinde kilometrelerce uzağa yayılabilir.)

— Piroteknik. Çok kısa ve çok şiddetli bir yanmanın meydana getirdiği gürültü. (Bk. ANSİKL.) || *Alevli patlama*, alevler saçarak ve etrafa madde parçacıkları fırlatarak meydana gelen, gürültülü ve çok hızlı yanma. || *Etkisiyle patlama*, bir imlâ hakkının, uzakta patlayan başka bir imlâ hakkının etkisiyle yanmağa başlaması.

— Teknol. Çok kısa bir süre içinde basınçlı gazların açığa çıkmasına veya meydana gelmesine yol açan olay. (Bk. ANSİKL.) || *Patlama sınırları*, yanıcı bir gazın, bir kıvılcım veya bir alev etkisiyle patlayan bir karışım verebilmesi için havada bulunması gereken minimum ve maksimum oranı. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Bazı patolojik belirtilerin beklenmedik bir anda yayılması.

— ANSİKL. Piroteknik. *Patlama*, bir patlayıcı madde içinde çarpma dalgası mekanizmasıyle yayılan hızlı bir yanmadır; çarpma dalgasının yayılma hızı, saniyede 1 ile 8 km arasında olmak üzere daima çok yüksektir. Bu durumu 1881'de Mallard ile le Châtelier ve Berthelot ile Vieille patlayıcı gazlarda aynı anda keşfettiler ve patlamanın dengeli rejim halindeki yayılışına *patlama dalgası* adını verdiler.

D.L. Chapman (1899) ve E. Jouguet (1901'den 1905'e kadar) daha önce Riemann ve Hugoniot tarafından ortaya konan çarpma dalgalarının denklemleri üstüne bir patlama teorisi kurdular; şimdi dünyaca kabul edilmiş olan bu teori *Chapman-Jouguet teorisi* veya patlamanın *hidrodinamik teorisi* adı altında tanınır. 1907'de Crussard, patlamanın bir *çarpma ve yanma dalgası* olduğunu söyleyerek iyi bir çözüm yolu buldu; çünkü patlamada, kimyasal bir tepkime (yanma) ile mekanik bir olay (çarpma dalgası) birlikte gelişir; dalgayı meydana getiren ve patlayıcı madde içinde hep aynı kuvvetle yayılmasını sağlayan, kimyasal tepkimenin verdiği enerjidir.

Patlama öncesi sıcaklıklar, kapalı kaptaki patlama sıcaklıklarından çok farklı değildir, fakat basınçlar çok büyük değerlere ulaşabilir (200 000 kg/sm²'den çok); imlâ hakkının son derece kısa bir zamanda patladığı da göz önüne alınırsa, patlayan maddenin tahrip gücünün ne derece büyük olduğu anlaşılır. *Alevli patlama*, anî patlama ile birlikte iki tip patlamadan biridir. Bu olayda, patlayıcı maddedeki kimyasal tepkime başlıca termik iletkenlik aracılığıyle meydana gelir. Yanmanın hızı basınçla değişir: katı patlayıcı maddelerde bu hız, saniyede bir milimetreden birkaç santimetreye kadar varır; gaz halindeki patlayıcı maddelerde yanma, saniyede birkaç dekametreye kadar ulaşır. Uyarılan imlâ hakkında *etkiyle patlama*, özellikle uyarıcı imlâ hakkının patlamasından ortama yayılan çarpma dalgasının etkisiyle meydana gelir: patlamanın bu mekanizma ile ulaşabileceği uzaklık, yaklaşık olarak, uyarıcı imlâ hakkı kütlesinin kare köküyle orantılıdır.

— Teknol. Patlama, bir buhar kazanında veya basınçlı bir gaz tüpünde olduğu gibi, basınç altındaki bir akışkanın kapatıldığı bir kabın parçalanmasına yol açabilir. Patlama, yüksek sıcaklıkta gazlar açığa çıkaran, şiddetli ve hızlı bir kimyasal tepkimeden doğabilir: böyle bir tepkime verebilen madde bir patlayıcıdır. Bunlarda iki tip patlama olur: alevli patlama ve infilâk. İkincisi birincisinden 1 000 ile 10 000 defa daha kısa sürede olur ve çok daha yüksek basınçlar ortaya çıkar; açığa çıkan enerji gibi, gaz miktarı da her iki patlamada aynı seviyededir.

patlama sınırları

atmosfer basıncında ve normal sıcaklıktaki havanın gaz yüzdesi

	ALT SINIR	ÜST SINIR
benzin	1,5	6
benzol	1,4	8
metiletil keton	1,8	10
aseton	2,2	13
metan	5,3	13,9
etan	3,1	15
etanol	3,3	19
metanol	6,7	36
karbon sülfür	1	50
asetaldehit	4	57
karbon monoksit	12,5	74
asetilen	2,5	80
etilen oksit	3	80
hidrojen	4,1	84,2

(LM)

PATLAMAK geçz. f. (onomatope *pat*'tan *pat-la-mak*). [Nesneler için] İç basıncın etkisiyle ve çoğunlukla büyük bir ses çıkararak dağılmak, infilâk etmek: *Yetişen polisler, artık ilerleyen akşam karanlığı içinde, tarafları kendi mahallelerine sürüklerken, her nasılsa sağdan soldan birkaç silâh patlamıştı* (Ş. S. Aydemir). *Havagazı borusu patladı.* || Yırtılıp açılmak, yıpranarak eskimek: *Gözlerim gene ayakkaplarıma kaydı, yanları patlamıştı* (Orhan Kemal). *Bir de ne bakayım? Benim pantalonun dizi patlamış ...* (Ahmed Rasim). || — *Mec.* [Olaylar için] Birdenbire, tehlikeli ve gürültülü bir şekilde ortaya çıkmak: *Çekilecekti artık ... Çekilecekti. Ama, tam o*

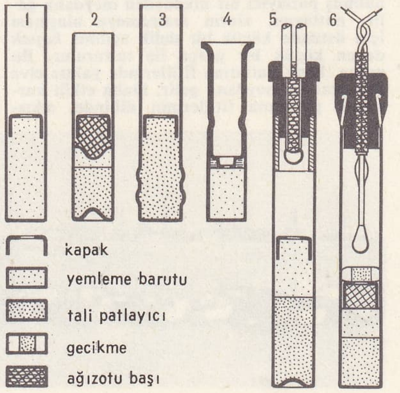

patlama fitili

1. basit normal
2. karışık normal
3. güçlendirici
4. yakalıklı ağızotu
5. karışık, elektrikli
6. gecikmeli elektrikli

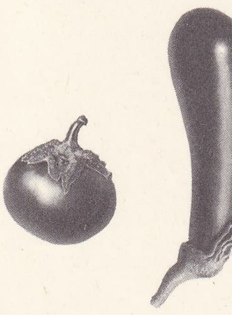

patlıcanlar

günlerde 31 Mart isyanı patladı (Y. Z. Ortaç). *Çanakkale'de kazandığımız başarı, apansız patlayan Bolşevik ihtilâli, savaşı bırakma imkânı sağlamaz mıydı bize?* (Kemal Tahir). || Çok sıkılmış olmak, sıkıntı ve sabırsızlığını belli etmek: *Azıcık daha beklese can sıkıntısından patlayacaktı. Of patlayacağım.* || Teklz. Mal olmak: *Bunların içinde borcu başından aşmış olanları da az değildir, kumarı, fistanı, kürkü, hediyesi, kokusu, yemesi içmesi, gazinosu, barı, süsü püsü ile beş bin liraya patlayan yılbaşıları olağan şeylerdendir* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Patlama!* «Sabret, sakin ol!» anlamında kullanılır: *Patlama da, dinle.* || *Kabak başına patlamak.* Bk. KABAK. || *Ödü patlamak,* çok korkmak.

PATLAMALI sıf. (*patlama*'dan *patlama-lı*). *Patlamalı motor,* hava - yakıt (benzin, petrol, alkol) karışımının hızlı yanmasıyle beslenen motor*. (ML)

PATLAMASIZ sıf. (*patlama*'dan *patlama-sız*). Kolayca alevlenebilecek bir gaz ortamda kullanılan ve içinde meydana gelecek bir patlama ile kırılıp parçalanmadığı gibi, bu patlamanın yayılmasını da önleyen bir gömlekle donatılmış olan bir âlet için kullanılır.

— ANSİKL. *Patlamasız* sıfatı, özellikle grizulu maden ocaklarında kullanılan elektrik malzemeleri için kullanılır; lambalar ve patlayıcı maddeler için ise *emniyetli* deyimi kullanılır. Patlamasız malzeme ilkesi, normal halde veya kaza sonucunda kıvılcım saçan veya alev çıkaran parçaları, yeterli dirence sahip ve içinde meydana gelecek grizu patlamasına dayanıklılığı kontrol edilmiş bir karter içine koymağa dayanır; ayrıca karter dış ortama ancak çok dar (0,5 mm'den daha küçük çapta) bir kanalla bağlanır; bu kanal alevin dışarı taşmasını önleyecek ve patlama gazlarını soğutacak uzunluktadır. Grizulu maden ocaklarında kullanılan lokomotiflerin dizel motorlarında emme ve egzos delikleri birbirine paralel saç lama dizileriyle donatılmış birçok yarıkla korunur. Öbür sanayi kollarında (petrol) ve grizu dışındaki yanıcı gazlar için özel patlamasız malzemeler kullanılır. (L)

PATLANGAÇ veya **PATLANGIÇ** i. (*patlamak*'tan *patla-n-gaç* veya *patla-n-gıç*). İçi oyuk bir ağaç dalından veya kamıştan yapılmış, elle ileri geri hareket ettirilebilen bir pistonu bulunan ve bu piston yardımıyle çitlembik v.b. gibi sert taneli yemişleri gürültülü bir biçimde ileri fırlatan bir çeşit oyuncak. || Yere fırlatıldığı vakit patlayan ve gürültüyle ses çıkaran bir çeşit şenlik fişeği. || *Ağız patlangacı* (veya *patlangıcı*). Bk. AĞIZ. (M)

PATLATMA i. (*patlatmak*'tan *patlat-ma*). Patlatmak eylemi.

— Mad. oç. *Patlatma fitili,* bir patlayıcı maddenin parlamasını sağlayan bileşim veya mühimmatın bir kısmı. (*Eşanl.* DETONATÖR.) Bk. ANSİKL.

— Petr. *Patlatma fişeği,* bir petrol kuyusunda, kuyu dibini veya kuyulardaki yarık ve çatlakları genişletmek için derine sarkıtılarak patlatılan özel mermi.

— ANSİKL. Mad. oc. Maden ocaklarında kullanılan *patlatma fitilleri,* 5 mm çapında alüminyum veya bakır bir kılıf içine konulmuş patlayıcı bir maddeden meydana gelir; patlayıcı, alevin malzemeye ulaşması için üstünde küçük bir delik açılmış *kapak* denen küçük bir parça ile tutturulur. Bu parça, basit patlatma fitillerinde yalnız civa fülminattan meydana gelir. Daha etkili karmaşık patlatma fitillerinin dibinde, sıkıştırılmış bir *sekonder patlayıcı* (tetril veya pikrik asit), üzerinde de *patlayıcı ağızotu* (civa fülminat, kurşun azotür) bulunur. *Elektrikli patlatma fitilleri*'nde elektrikle çalışan bir tutuşturucu kullanılır. *Gecikmeli patlatma fitili,* tutuşturucu ile patlayıcı madde arasına tutuşmayan küçük bir malzeme parçası konularak yapılır; yarım, bir, iki ve uzunluğu gecikme süresini belirleyen gazsız bir yakıt karışımıyle elde edilen, 10 saniyelik gecikmeli patlatma fitilleri vardır; çok küçük gecikmeli (1/200 saniye) patlatma fitilleri de bulunur. (LM)

PATLATMAK geçl. f. (*patlamak*'tan *patla-t-mak*). Basma, vurma, sıkma, şişirme v.b. gibi herhangi bir eylem sonucu, bir şeyin patlamasına yol açmak: *Topu patlatmak. Çıbanı patlatmak.* || Bir silâhı ateşlemek: *Memiş nişan aldı, tabancayı patlattı* (B. Felek). || — *Mec.* Bir kimseye nispet vererek sabrını tüketmek, canını sıkarak kızdırmak: *Gevezeliğiyle insanı patlatır.* || Geçz. f. Tokat atmak.

— ÇEŞ. DEY. *Bomba* (veya *bombayı*) *patlatmak,* heyecan uyandırıcı bir haber ortaya atmak. *Argo.* Çarpmak, çalmak. || *Kafa patlatmak.* Bk. KAFA. || *Taban patlatmak,* çok yürümek, yorulmak. (M)

PATLAYICI sıf. (*patlamak*'tan *patla-y-ıcı*). Patlama niteliği olan.

— Dil bil. *Patlayıcı ünsüz,* ciğerlerden gelen havanın ağızdaki tam kapalı engellere çarparak patlamasıyle oluşan ünsüz: *b, p, d, t, c, ç, g* (*ġ*), *k* (*ḳ*), *m, n,* gibi.

— Piroteknik. Kuvvetli bir ses ve parlak bir ışık yayarak patlama özelliği taşıyan: *Kurşun azotür patlayıcı bir maddedir.* || *Patlayıcı ağızotu.* Bk. PATLATMA *fitili.* || *Patlayıcı altın,* amonyağın, bir altın tuzu çözeltisine veya altın hidroksite etkimesinden elde edilen patlayıcı bileşik. (Patlayıcı altın, *aurum fulminans,* XIV. yy.'dan kalma eserlerde bile söz konusu edilmiştir.) || *Berthollet'nin patlayıcı gümüşü,* Berthollet tarafından, çöktürülmüş gümüş oksit üzerine amonyak etki ettirilerek elde edilen bir nitrür (NAg_3) ve amidür (NH_2Ag) karışımı. || *Brugnatelli'nin patlayıcı gümüşü,* gümüş fülminat.

◆ İ. Şiddetli bir kimyasal tepkimeyle, derhal yüksek sıcaklıkta bir gaz haline dönüşebilen madde. (PATLAYICI MADDE de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Emniyetli patlayıcı.* Bk. EMNİYETLİ. || *Sprengel patlayıcısı.* Bk. SPRENGEL. || *Şiddetli patlayıcı,* tepkime hızı saniyede binlerce metreye ulaşabilen patlayıcı madde. (Civa fülminat ve kurşun nitrür, ısıtma veya darbe etkisiyle bu özelliği kazanan şiddetli patlayıcılardır; bu yüzden, patlama fitillerini ve yemleme barutlarının yapımında kullanılırlar. Kloratlı ve nitratlı patlayıcılar ile dinamit de, bir patlama fitilinin, şiddetli bir darbenin veya anî bir sıcaklık yükselmesinin etkisiyle şiddetle patlama özelliği taşır.)

— ANSİKL. *Patlayıcı*'lar uygulama alanlarına göre iki gruba ayrılır: patlayarak etki eden ve ateşli bir silâhın mermisini fırlatmakta veya özitmeli bir silâhın hareketini devam ettirmekte kullanılan *itici* veya *balistik barutlar* veya kısaca *barutlar* ile tahrip gücünden yararlanılan *şidetli patlayıcılar.* Bu ikinci grup da ikiye ayrılır: ateşlendiği zaman patlama durumuna geçen *primer patlayıcılar* ve primer patlayıcıların etkisiyle patlayan *sekonder patlayıcılar.* Demek ki «patlayıcı» kelimesinin anlamı çok geniştir: bu geniş anlamıyle bütün patlayıcı maddeleri kapsar, dar anlamda ise, baruta karşılık tahrip edici maddeleri ifade eder. «Ba-

PATRAS

Coventry K. Dighton PATMORE

rut» ve «patlayıcı» ayrımı ancak pratik görüş açısından doğrudur; çünkü barut bir ağızotu yardımıyle tahrip için kullanılabillanılabilir. Bir patlayıcı da itici olarak kullanılabilir. Bir patlayıcı, özgül gaz hacmi, potansiyeli, patlama sıcaklığı ve teorik gücü ile nitelenir. Bütün bu nicelikler patlayıcıların çoğu için, bir maddeden çok patlama tepkimesini belirtir; çünkü belli bir patlayıcı, çeşitli kimyasal denklemlere göre ayrışabilir.

Uygulama açısından patlayıcılar, askerî ve *sivil patlayıcılar* (maden ocağı patlayıcıları, tarımda bayındırlıkta kullanılan patlayıcılar v.b.) olmak üzere ikiye ayrılır; bununla birlikte aynı patlayıcının hem askerî hem sivil alanda kullanıldığı da olur. Patlayıcı bir madde, nitrogliserin gibi belirli bir bileşik veya kara barut gibi bir karışım olabilir. Kimyasal bakımdan patlayıcılar şöyle ayrılır:

1. *azotür**ler ve *fülminat**lar; 2. *nitrolu patlayıcılar,* yani nitrik asit esterleri ve nitro türevleri; 3. temel maddesi amonyum nitrat olan *nitratlı patlayıcılar;* 4. temel maddesi sodyum klorat olan *kloratlı* patlayıcılar* ile temel maddesi amonyum perklorat olan *perkloratlı patlayıcılar;* 5. temel maddesi nitrogliserin olan *dinamit*ler;* 6. *kara barut* ve *benzer karışımlar.* (LM)

PATLICAN i. (fars. *patengān* > ar. *bādincān*'dan). Kalın saplı, uzunca yapraklı, iri mor meyveli otsu bitki. (*Solanum melongena*). || Aynı bitkinin meyvesi.

— ANSİKL. *Patlıcan* biryıllık otsu bir bitkidir. Asıl yurdu Hindistan'dır. Aynı adı taşıyan meyvesi mor veya beyaz renkli, bazen hareli etli bir meyvedir. Sapı tüylü, dikenli ve dallıdır. Çiçekleri de mor veya beyaz olur. Meyvesi pişirilerek yenir; Akdeniz bölgesinde çok tüketilir. Yetiştirilmesi kolaydır, fakat fazla sıcaklık ister. Şubat-mart aylarında sıcak yastıklara, nisanda da sebze bahçelerine dikilir. Fideler bahçelere göçürülürken her yönde elli santim ara ile dikilir. Temmuzdan itibaren ürün alınmağa başlanır. Çeşitleri: 1. İstanbul kemer patlıcanı (boyu 20-25, kalınlığı 5-7 sm; kabuğu parlak siyahımsı mor; çok verimli); 2. İzmir Halkapınar patlıcanı (boyu 20-25, kalınlığı 6-8 sm; uç tarafı sap tarafına göre daha dolgun; rengi koyu mor; son turfandaya elverişli); 3. bostan patlıcanı (İzmir'de *topan,* Bursa'da *tophane* patlıcanı denir), [biçimi oval yuvarlak, kabuğu koyu mor; çekirdeği az, eti lezzetli; 3-4 kg çekecek kadar irileşebilir]. Patlıcanın besleyici değeri azdır, fakat sevilen ve fazla tüketilen makbul ve lezzetli bir yaz sebzesidir. Köylüler patlıcanı küçük parçalar halinde ipe dizerek kurutur, kışın bundan yemek yaparlar. (LM)

PATLICANGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, bitişik taçyapraklı, çiçekli bitkiler familyası. (Solanales takımından.)

— ANSİKL. *Patlıcangiller* genellikle bir, iki veya çokyıllık otsu bitkilerdir; dik gövdeli veya tırmanıcı ağaççık şeklinde olanları da vardır. Sarmal dizili almaşık yaprakları kulacıksız, çiçekleri erdişidir. Meyveleri kapsül veya etli meyve şeklinde olur. Bu bitkilerin bir kısmında narkotik maddeler bulunur (güzelavratotu, tütün); bir kısmı yiyecek maddesi sağlar (patlıcan, patates, domates v.b.); diğer bir kısmı ise süs bitkisi olarak kullanılır. Başlıca cinsleri: (yukarıda sözü geçenlerden başka) *ta-*

Foto. LAROUSSE ; Dictionnaire des Auteurs

tula, güveyfeneri, banotu, petunya v.b. (L)

PATMORE (Coventry Kersey Dighton), ingiliz şairi (Woodford, Essex 1823 - Lymington, Hampshire 1896). 1844'te yayımladığı bir şiir kitabıyle Rossetti'nin dostluğunu kazandı. British museum kitaplığında görev aldı. Daha sonra takma bir ad altında *The Betrothal* (Nişan Töreni) [1854] ve *The Espousals*'ı (Düğün) [1856] yayımladı; bunlar, karıkoca sevgisini dile getiren şaheseri *The Angel in the House* (Yuvadaki Melek) adlı uzun manzumenin başlangıcıdır. Patmore, bu eserini *Faithful for Ever* (Sonuna Kadar Sadık) [1860] ve *The Victories of Love* (Aşkın Zaferleri) [1862] adlı şiirlerle tamamladı. İlham kaynağı olan ilk karısı 1862'de öldü. Patmore 1864'te yeni karısıyle birlikte Katolikliği kabul etti. 1877'de dinî duyguların ağır bastığı *The Unknown Eros* (Meçhul Eros) ile 1878'de *Amelia* adlı eşsiz güzellikteki aşk şiirini yazdı. Patmore'un şefkat ve dindarlıkla dolu şiirleri, Victoria çağının en belirli özelliklerini yansıtır. (L)

PATMOS, türkçe **Batnaz,** Oniki adadan (Güney Sporades adaları) biri, Sisam (Samos) adasının güneyinde; 2 400 nüf. Merkezi, *Patmos*. Domitianus tarafından adaya sürgün edilen Aziz Yuhanna'nın *Apokalips*'i burada yazdığı sanılır. (L)

PATNA, Hindistan'da şehir, Bihar'ın merkezi, Ganj kıyısında, ırmağın Gandak ile birleştiği yerin karşısında; 374 400 nüf. Üniversite. Ticaret ve el sanatları (halı, pamuklu ve ipekli kumaş, seramik, madenî eşyalar) merkezi. — Yakınında Pataliputra yıkıntıları. (L)

PATNOS, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili) ilçe merkezi, küçük şehir; 11 175 nüf. (1970). Karaköse'nin 79 km güneyinde, bu şehri Van'a bağlayan yol üzerinde; yüksl. 1 700 m. Şehrin çevresinde volkanik arazi yaygındır. 1936'dan beri ilçe merkezidir. — *Patnos ilçesi,* 1 421 km²; 43 341 nüf. (1970). Merkez, Dedeli, Doğansu ve Sarısu bucakları; 83 köy. Hayvancılık ve hayvansal ürünler. (M)

Patnos kalesi (veya **Aznavurtepe**), Arkeol. Ağrı ilinin Patnos ilçesinde Urartu kalesi. Defineciler tarafından yapılan kaçak kazılar sırasında bir tapınak ve küçük bir bronz aslan heykelciğinin bulunması üzerine Prof. Kemal Balkan başkanlığında kazılar yapıldı; tapınak tamamen ortaya çıkarıldı. Diğer urartu tapınakları gibi kareye yaklaşan planlı yapının, bazalt taşlarla süslü kaidesi bugüne kadar gelebildi. Tapınağın giriş kısmındaki yazıttan bu yapının baş tanrı Haldi'ye ait olduğu, urartu krallarından Menua ve oğlu Argişti I devirlerinde yaptırıldığı anlaşıldı. Ayrıca 1971'de Patnos'un 11 km doğusundaki Yukarıgöçmez köyünde köylülerce bulunan büyük nekropolün de Patnos kalesi ve iskânıyle ilgili olduğu Prof. Afif Erzen tarafından ileri sürüldü. Patnos Aznavurtepe'de ele geçen küçük buluntuların büyük bir kısmı bugün Erzurum müzesinde teşhir edilmektedir. (M)

PATOFOBİ i. (fr. *pathophobie*). Psikiyatr. Belli bir hastalığa veya bütün hastalıklara karşı duyulan marazî korku. (L)

PATOGNOMONİ i. (fr. *pathognomonie*). Tıp. Patognomonik belirtilerin incelenmesi. (L)

PATOGNOMONİK sıf. (fr. *pathognomonique*). Bir hastalığın özel belirtisine denir. (Patognomonik belirti, hiç bir yanlış yoruma meydan vermeden hastalığı teşhis imkânı sağlar.)

— ANSİKL. Gerçek *patognomonik* belirtiler çok azdır; onun için bunlar teşhiste kesin bir değer taşır. Meselâ Koplick belirtisi kızamığın patognomonik işaretidir. Buna karşılık, biyolojik muayeneler hastalıkların mahiyeti hakkında kesin bilgiler sağlar; meselâ bir lezyonda treponema bulunması, frenginin patognomonik işaretidir; elektrokardiyogramda kubbe şeklinde bir dalganın varlığı miyokard enfarktüsünün patognomonik işaretidir v.b. (L)

PATOJEN sıf. (fr. *pathogène*). Hastalık meydana getiren: *Patojen mikrop.* (L)

PATOJENETİK sıf. (fr. *pathogénetique*). Tıp. Patojenezi ile ilgili. (L)

PATOJENEZİ i. (fr. *pathogénésie*). Tıp. Organik, madenî veya bitkisel bir maddenin sağlam insanda denenmesi veya aynı maddelerin homeopati yoluyle tedavi için verilmesi hallerinde meydana çıkan işaret ve belirtilerin tümü. (L)

PATOJENİ i. (fr. *pathogénie*). Tıp. Hastalık yapan etkenlerin canlı organizmayı hastalandırma mekanizmasını araştırma ve açıklama.

— ANSİKL. Hastalıklardan çoğunun sebebi XIX. yy. sonundan beri ilmen bilindiği halde bu sebeplerin etki mekanizması çeşitli nazariye ve varsayım taraftarları arasında daima tartışma konusu olmuştur. Patojeniyi sağlam temeller üstüne oturtabilmek için fizyo-patolojik deneyler, dikkatli klinik gözlemler yapmak, bunları biyoloji veya fizik ve kimya bilimlerinin verdiği bilgilerle ve tedavi sonuçlarıyle kıyaslamak gerektir. (L)

PATOLOG i. (fr. *pathologue*). Özellikle patoloji ile uğraşan hekim.

— ANSİKL. Türkiye'de bu terim yaygın olarak sadece patolojik anatomi ile uğraşan hekimler için kullanılır. Buna karşılık anglosakson ülkelerinde iç hastalıklarına bakan hekimlere (cerrah karşıtı olarak) *patolog* denir. (L)

PATOLOJİ i. (yun. *pathos,* hastalık ve *logos,* bilim'den fr. *pathologie*). Hastalıkları belirtileri bakımından değil, sadece kendi çerçeveleri içinde inceleyen tıp dalı. || *Deneysel patoloji,* hayvanlarda, hattâ bazı şartlar altında insanlarda hastalık meydana getirerek bunları klinik, fizyopatoloji ve tedavi bakımından inceleyen patoloji dalı. (Bk. DENEYLEME, *insan üzerinde deneylemesi.*) || *Genel patoloji,* hastalıkla ilgili terimleri tanımlayan, bunların anlamlarını belirten, marazî olayların kanunlarını ortaya koyan, hastalıkların sebeplerini, gelişimini, belirtilerini v.b. araştırarak tasnif eden patoloji dalı. || *Hücre patolojisi,* hücrelerde ve dokularda marazî sebepleri ileri gelen fonksiyon ve şekil bozukluklarını inceleyen patoloji dalı. || *Karşılaştırmalı patoloji,* hem insanda, hem hayvanda görülen hastalıkları karşılaştırmalı olarak inceleyen patoloji dalı. || *Özel patoloji* veya *tanımlamalı patoloji,* bir hastalığı nozolojideki yerine, yani hastalığın sebebine, hasta organa veya hastalık belirtilerine göre özel olarak tanımlayan patoloji dalı. (Bk. NOZOLOJİ.) [Bk. ANSİKL.]

— Bot. *Bitki patolojisi,* bitki hastalıklarını inceleyen patoloji dalı.

— Vet. *Hayvan patolojisi,* evcil hayvanların hastalıklarını ele alan patoloji dalı.

— ANSİKL. *Patoloji* insanlarda ve hayvanlarda görülen şekil ve fonksiyon bozukluklarını, bunların fizyolojik ve biyokimyasal mekanizmalarında, hastalık sebebiyle meydana gelen değişiklikleri inceleyen bir bilim dalıdır. Tıbbî patoloji ve cerrahî patoloji ayırımı, hastalıkları tedavi için baş vurulan usullerin değişik olmasına dayanır. Bunlar arasındaki sınırı, zamanına göre kullanılan araçlar ve mevcut bilgiler tayin eder. Meselâ eskiden cerrahî patoloji alanına giren mikroplu hastalıklar, apseler v.b., artık birçok durumda tıbbî usullerle tedavi edilmektedir. Buna karşılık, cerrahide sağlanan ilerlemeler sayesinde, kalp, beyin v.b. organların hastalıkları cerrahî yolla iyi edilebilmektedir. Meselâ bir zamanlar sadece tıbbî biyolojiye bağlı kalan mitral darlığı, bugün komisürotomi ile tedavi edilmektedir. Travma ve yanık tedavisi, her ne kadar doğrudan doğruya cerrahî alana bağlı görülürse de, bunlar plazmanın ve hücre unsurlarının fizikokimyasal dengesi, şok ve kanama gibi tıbbî patoloji alanına giren olaylar hakkındaki bilgilerle de yakından ilgilidir.

Bir başka ayırıma göre patoloji *klinik patoloji* ve *doku patolojisi* (*patolojik anatomi*) diye ikiye ayrılır. Klinik patoloji, vücut sıvıları, dokular ve diğer maddelerle ilgili fonksiyon bozukluklarını ele alır; başlıca üç büyük inceleme alanı vardır: *biyokimya, mikrobiyoloji* (mikropların incelenmesi) ve *klinik mikroskopi* (vücut sıvılarının ve diğer önemli hastalık maddelerinin mikroskopla incelenmesi). Patolojik anatomi ise iki kısımdır: *cerrahî patoloji* ve *otopsi patolojisi*. Cerrahî patoloji biyopsi (canlıdan bir doku parçasının alınması) veya ameliyat ile alınan dokulardaki bozuklukların incelenmesi ve teşhisiyle ilgilenir; otopsi patolojisi ise ölüyü ve bulunan hastalığı bilimsel yönden inceler. Bunun özel bir dalı olan *adlî tıp* şiddet, kaza, zehirlenme v.b. gibi tabiî olmayan ölüm sebeplerini araştırır. Patolojinin modern bir dalı olan *hücre patolojisi,* özellikle neoplastik hastalıkların, yani hücrelerin yeniden büyüme ve çoğalmasına dayanan hastalıkların, hücrelerde meydana getirdiği değişmeleri inceler. Patolojinin bütün dalları hastalığın temel mekanizmasıyle ilgilenir ve bunun için deneysel metotlar kullanıldığı zaman *deneysel patoloji* adını alır.

Patolojide, dokubilim ve patolojik anatomi konularında uzmanlık gerektiği gibi; bir patoloji uzmanı da, aynı zamanda, hastalığın tanınmasıyle ilgili bütün temel bilimleri, hastalığın sebeplerini, belirtilerini, canlı veya ölü organizmalar üzerindeki etkileri hakkındaki bilgileri de öğrenmiş olmalıdır. Uygulamada patoloji uzmanı, biyopsi de dahil olmak üzere baş vurulan bütün usullerle elde edilen verilere dayanarak hastalığı teşhis edebilmeli; otopsideki gözlemlerden hastalığın seyrini ve mekanizmasını çıkarabilmeli ve vücuda ait ana maddelerin laboratuvar tahlillerini yorumlayabilmelidir.

Böylece, patoloji, bir hastalık bilimi olarak ortaya çıkmakta, hastalığın sebeplerini, seyrini, vücut dokularındaki etkilerini ve fonksiyonlarını incelemektedir. Patolojinin sağladığı bilgilere dayanarak hastalığın muhtemel gelişmesi hakkında bir sonuca varmak, önleyici ve iyileştirici yolları bulmak da mümkün olmaktadır.

● *Hücre patolojisi.* Patolojinin bu dalı amerikalı anatomi uzmanı George Nicholes Papanicolaou (1883-1962) tarafından geliştirildi. Hücre patolojisi, vücudun ulaşılabilen kısımlarındaki hücrelerde kansere giden değişimleri, cinsiyet hormonlarının, özellikle dişilik hormonlarının bazı doku hücreleri üzerindeki etkilerini incelemekle uğraşır. Bu metot mikroskopik incelemeler için vücut sıvılarından örnekler hazırlama; vücut dokularında yüzeysel kazıma ve silme işlemleri yapma; bazı boyama metotlarıyle yapılan hazırlıktan sonra hücresel elemanları mikroskopla inceleme gibi işleri içine alır. Bu yollarla hücreler gözlemlenir ve normal olup olmadıkları, anormal olmaları halinde neoplastik veya değişiklikler gösterip göstermedikleri tespit edilir. Hücrelerde anormal çoğalma varsa, biyopsi ve patolojik deneme metotları uygulanarak değişmenin karakteri hakkında son karara varılır. Bu hücre inceleme metodu neoplastik hastalığın başlangıcını tespit etmek bakımından çok önemlidir.

● *Deneysel patoloji.* Hastalığın seyrinin tam anlaşılması, her zaman yalnız insan dokularından çıkarılmaz; patolojik bozukluklar ve bunların yorumu, deneysel metodun uygulanmasıyle elde edilebilir. Böyle araştırmalar sırasında, genel patolojide kullanılan temel bilgilere dayanılarak hastalığın deneysel olarak meydana getirilmesi ve bunun incelenmesiyle uğraşılır. Deneysel patoloji genellikle laboratuvar hayvanları kullanır ve birçok araştırma tekniği uygular.

● *Sonuç.* Patoloji biliminin gelişmesinde tıbbın klinik alanlarında çalışanların elde ettiği bilgiler, patoloji uzmanlarınınki kadar önem taşır. Son gelişmeler biyokimya, bakteriyoloji, asalakbilimi, mantarbilimi ve fizik gibi temel bilimlerin yardımıyle sağlanmıştır. Bununla birlikte patoloji uzmanları ve hastadaki bozuklukların esas tabiatını ortaya çıkarma bakımından önem taşıyan laboratuvar araştırmalarını yapan, bunları yorumlayan uzmanlar için, bu alandaki genel bilgilerin yanı sıra özel bilgilere de ihtiyaç vardır. Bu özel bilgiler araştırma, uygulama ve eğitimle elde edilir. Araştırmada hastalığın tabiatı ve sebebi deneysel metotla incelenir; uygulamada hastalığın sebebi ve anlamı temel bilimler yardımıyle ortaya konur. Patolojiyi bilmek, özellikle hastalığı teşhis için gerekli olduğundan, hastalığın tedavisiyle yüküm-

Aziz PATRİCK
Tiepolo'nun eseri
(detay)
Cabinet des Estampes,
Paris

patrik Abraham
Chartres katedrali

le olanların bu konuda eğitilmesi de büyük önem taşır. (LM)

PATOLOJİK sıf. (fr. *pathologique*'ten). Patolojiyle ilgili. || Hastalığa ilişkin: *Ve hele bir takım tıbbî tefsirlere meydan açacak derecede patolojik değildi* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Patolojik anatomi,* hastalığın organizma üstündeki yıkıcı etkilerini inceleyen patoloji. Bk. PATOLOJİ. (M)

PATOMİMİ i. (yun. *pathos,* acı ve *mimos,* taklit eden'den fr. *pathomimie*). Psikiyatr. Hasta veya sakat olmadığı halde bir hastalığı veya sakatlığı yalandan benimseme; bu temaruz arzusu bazı hastalarda kendini sakatlamağa kadar varabilir. (L)

PATON (Alan Stewart), ingilizce yazan güney afrikalı romancı (Pietermaritzburg 1903). Duygulu bir kitapta ülkesindeki toplumsal güçlükleri anlattı: *Ağla, Sevgili Memleket* (Cry, The Beloved Country) [1948]; *Too Late the Phalarope* (1953) adlı eseri afrikaan toplulukları arasında geçer. Bir de hikâye kitabı vardır: *Debbie Go Home* (Debbie Defol) [1961]. (L)

PATON (Richard), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Londra 1717-ay.y. 1791). Deniz ve deniz savaşı resimleri yaptı. (L)

PATON (sir Joseph Noel), iskoçyalı ressam (Dunfermline 1821-Edinburgh 1901). Alegorili tablolar yaptı, önraffaello'cu gruba katıldı. Kraliçe Victoria'nın portresini yapan ilk iskoç ressamıdır (1866). Eserleri Edinburgh, Glasgow ve Montréal müzelerindedir. (L)

PATOS, Brezilya'da (Paraiba) şehir; 27 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

PATOS, Güney Arnavutluk'ta petrol çıkarım merkezi; 6 000 nüf. (L)

PATOS (LAGOA DOS), Brezilya'da (Rio Grande do Sul) denizkulağı; uzunluğu 280 km; genişliği 55 km. (L)

PATOUİLLARD (Narcisse Théophile), fransız botanikçisi (Macornay, Jüra 1854-öl. 1926). Mantar uzmanıydı. Mantarları yalnız basit görünüşlerine göre değil, aynı zamanda sistitlerin, bazitlerin ve sporların karakterlerine göre gruplara ayırdı. Eserleri: *Des Hyménomycètes, Structure et Classification* (Himenyumlu Mantarların Yapısı ve Sınıflandırılması) [1884], *Les Hyménomycètes d'Europe* (Avrupa'da Yetişen Himenyumlu Mantarlar) [1887], *Essai Taxonomique* (Taksonomi Üstüne Deneme) [1900]. (L)

PATRAS, yun. **Patrai** veya **Patrae** türkçe, **Badra** veya **Balyabadra,** Yunanistan'da şehir, Peloponnesos'un kuzeybatısında, Akhaia ilinin merkezi, patras körfezi kıyısında; 94 750 nüf. Önemli liman (şarap ve üzüm ihracatı). Dokuma sanayii. Kâğıt fabrikaları. Lastik fabrikası.

— Tar. *Patras,* Peloponnesos savaşı sırasında Atina'nın müttefikiydi. Roma imparatorluğu zamanında zenginleşen şehir, Ortaçağda, özellikle Mora prensliğinin başkenti olunca daha da gelişti. Türklerin Paleo-Patras'dan bozma Balyabadra dedikleri Patras, XV. yy.ın ilk yarısından itibaren Türklerin eline geçti; bir ara Venedikliler hâkim oldular; 1447'de Murat II tarafından geri alındı. Bizans imparatoru Konstantin XI'in kardeşi Thomas Paleologos zamanında Patras despotluğunun merkezi oldu; fakat türklere vergi vermekte devam etti. 1460'ta Fatih şehri aldı; Thomas İtalya'ya kaçtı. 1532'de bir süre Venedik amirali Andrea Doria'nın eline geçti; tekrar 1533'te Türkler tarafından alındı. 1821'de Patras başpiskoposu Germanos, 10 000 kişilik bir kuvvetle Patras kalesini kuşattı; bu hareket genellikle Yunan isyanının da başlangıcı sayılır. Osmanlı vakanüvisi Naima, Patras'da gömülüdür. (ML)

Aziz PATRICK ve saz şairi,
eski bir gravürden

PATRİARKAL sıf. (fr. *patriarcal*'den). Ataerkil: *Anadolu'da yer yer feodal, patriarkal, psödo-patriarkal toplum ve aile tiplerinin...* (Peyami Safa). [M]

PATRİCİUS i. (lat. *pater-tris,* baba'dan). Roma imparatorluğunda yüksek makam. || Eski Roma'da patricius'lar sınıfının üyesi.

— ANSİKL. *Patricius*'lar eski gens'lerin soyundandı. Gens'ler başlangıçta vatandaşların tümünü meydana getirirdi ve sadece «gens» üyeleri «patres» yani «aile babası» olabilirdi. Bazı tarihçiler bunların eski süvari soyluları olduklarını ileri sürerler; fakat yaygın kanaat Senato'da temsil edilen ailelerin torunları olduklarıdır. Gerçekten de Senato gens'lerin reislerinden veya temsilcilerinden kurulmuştu; sonraları senato üyelerinin sayısı sınırlandı ve üyeleri doğrudan doğruya kral seçmeğe başladı. Bu senatörlerin sayısı uzun süre 300'ü aşmadı. Düzenli ordu (*legio*) başlangıçta bütünüyle patricius'lardan meydana geliyordu. Sonra, tam bir siyasî teşkilâtı temsil eden patricius'ların karşısında plebler sınıfı türedi. Gerçekte, cumhuriyetin ilk çağında bütün iktidar patricius'ların elindeydi, iki konsül patricius'ların arasından seçildiği gibi dinî yetkiler de yalnız onların elindeydi. Ne var ki, önceleri vatandaşlığa ve dinî törenlere kabul edilmeyen plebleri, kral patricius'ların baskısından kurtulmak için kullanmağa başladı. Cumhuriyet devrinde, M.Ö. 509-300 yılları dolaylarında pleb sınıfı iktidarı elde etmek için hücuma geçti fakat eski tarihçiler çeşitli belgeleri kendi görüşlerine göre tarif ettikleri için bu mücadelenin iç yüzü hakkında kesin bir bilgi edinmek çok zordur. Cumhuriyet döneminin sonunda patricius makamı hiç bir imtiyaz sağlamaz olmuştu, çünkü patricius'lar ve pleblerden ortaklaşa bir soylular sınıfı meydana gelmişti. Patricius'lar bazı eski çağ dinî törenlerini tekelinde tutarlardı ve senato başkanı (*princeps senatus*) yalnız onların arasından seçilirdi. Senatodaki onaylama hakkı (*auctoritas*) yalnız patricius grubuna aitti; ayrıca, patricius senatörlerinin ayakkabılarında bir toka bulundurma (*calceus mulleus*) hakkı vardı. Cumhuriyetin son devrinde sayıları son derece azalmıştı. İmparatorlar, nüfuzlarını kullanarak yeni patricius aileleri yarattıkları gibi, senato da imparatorlara tahta çıkmadan önce patricius unvanını verme usulünü getirdi. (L)

PATRİCK (John), amerikalı oyun yazarı (Louisville, Kentucky 1906). Önce radyo oyunları ve filim senaryoları yazdı. İkinci Dünya savaşında American Field Service'in hizmetine girdi, Kuzey Afrika'da ve Burma'da cankurtaran şoförü olarak çalıştı. Tiyatro alanında ilk başarısını; savaş yaşantılarını dile getiren *Aceleci Kalp* (The Hasty Heart) [1944] adlı eserle elde etti. Vern J. Sneider'in romanından uyarladığı, Okinava'daki amerikan askerî yönetimini anlatan *Çayhane* (The Teahouse of the August Moon) [1953] adlı oyunuyle 1954 Pulitzer ödülünü kazandı. (M)

PATRİCK Aziz, irlandalı din adamı (Kuzeybatı İngiltere 390'a doğr.-Glamorganshire 461'e doğr.). 16 Yaşındayken Pikt ve iskoç korsanları tarafından kaçırılarak Kuzey İrlanda'ya götürüldü. 6 Yıl sonra serbest bırakıldı, bir süre Avrupa kıtasında dolaştı, daha sonra Britanya'ya döndü. İrlanda'da *İncil*'i vazetmeğe karar verdi ve bu göreve hazırlanmak üzere Galya'ya giderek, Auxerre'de diyakoz oldu; Auxerre'li Aziz Germanus tarafından İrlanda misyonu için piskoposluğa yükseltildi (432). 441-443 Arasında Roma'ya gitti, dönüşünde Armagh'ı piskoposluk merkezi yaptı. Ada zaten Hıristiyanlığı kabul etmiş olduğundan, Patrick İrlanda Hıristiyanlığına Latin kilisesi normlarını benimsetmekle yetindi ve özellikle bölgesel piskoposluklar kurdu. Eserleri: bir çeşit otobiyografi olan *Patrick İtirafnamesi* ile Galler prensi Coroticus'a bir *Mektup.* Aziz Patrick hakkındaki efsaneler pek çoktur. (L)

PATRİK i. (yun. *patrikhis*'ten). Ortodoks-

patrik

Fener
Rum
Ortodoks
patrikhanesi

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ların ve bazı doğu kiliselerinin başkanlarına verilen ad: *Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayı Milliye aleyhinde Düveli İtilâfiye mümessillerine müracaat ettiler* (Atatürk). Bk. ANSİKL.

— Din. tar. Eski Ahit'te ailenin en büyüklerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kilise tar. ve Kilise huk. Kilise tarihinde *patrik* unvanına V. yy.dan önce rastlanmaz. Batı için Roma, Doğu için İskenderiye, Antakya, İstanbul ve Kudüs olmak üzere büyük patriklik merkezlerinin kesin olarak teşkilâtlanması 451'de Khalkedon konsilinde düzenlendi. Patriklerin yetkisi Iustinianos yasalarında tam olarak tespit edildi: belirli bir bölgenin bütün kiliselerini denetleme ve teftiş hakkı; metropolitleri birinci derecede yargılama. Ama Kilisenin 5 patrikliğe bölünmesi çok geçmeden bozuldu ve bu çözümlemenin başlıca sebebi sapkınlık oldu. Antakya'da VI. yy.da meltik patriği monofizit patriğe karşı cephe aldı. VIII. yy.da Maruniler da kendilerine bir partik seçtiler. İskenderiye'de, kıptî patriği rakibi melkit patriğine karşı çıktı. Kerularios skhisması da patriklerin çoğalmasına yol açtı. Antakya'da ve Suriye'de bugün de melkit patriği unvanını taşıyan bir skhisma başkanlığı ile bir katolik başkanlığına bölünmüştür ve bu ikilik XI. yy.dan bu yana süregelmektedir. Haçlılar Antakya, Kudüs ve İstanbul'u işgal ettikleri zaman bu şehirlere latin patriklikler yerleştirdiler (XII.-XIII. yy.).

Patriklik unvanları	ROMA'YA BAĞLI KATOLİKLER — Âyin usulleri: LATİN	ERMENÎ	KALDELİ	KIPTÎ	RUM (üniyat: Papalığı tanıyan)	MARUNÎ	MELKÎ	SÜRYANÎ	AYRILMIŞ KİLİSELER — Bizans âyin usulleri: RUM	MELKÎ	RUMEN	İSLAV	ERMENÎ	KALDELİ	KIPTÎ	SÜRYANÎ
İskenderiye	+			+											+	
Antakya	+					+	+	+		+						+
Babil (Musul)			+													
Belgrad (Sırp)												+				
Kilikya (Beyrut)		+														
Bükreş											+					
İstanbul	+								+				+			
Batı Hint	+															
Doğu Hint (Goa)	+															
Lizbon	+															
Moskova												+				
Kudüs	+									+			+			
Nesturî (belirli bir merkezi yoktur)														+		
Roma (papa)	+															
Venedik	+															

PATRİKLİKLER CETVELİ

Roma kilisesinde patrik unvanı bazı başpiskoposlara verildi: msl. 1751'de kaldırılan Aquilae patrikliği, Venedik patrikliği, Batı Hint (bu unvan Toledo başpiskoposluğunun unvanıyle birleştirilmiştir) ve Doğu Hint patrikliği (Goa başpiskoposluğuna bağlı), Lizbon potrikliği (*ipso Jure* kardinal unvanına bağlı). Bu dört unvan sadece fahrîdir. Buna karşılık Babil kaldanî katolik patriğinin yetkileri patriklerinin yetkilerine yaklaşır. Ortodokslarda, Moskova patrikliği İstanbul patrikliğinin zararına 1589'da kuruldu. 1721'de ortadan kalktı ve yerini bir sinod aldı. 1918'de Rus Ortodoks kilise meclisince yeniden kuruldu, fakat 1925'te ölen patrik Tihon'un yerine başkası seçilmedi. Bununla beraber Stalin 1943'te Moskova patrikliğinin tekrar kurulmasına izin verdi ve 8 eylülde Moskova metropoliti Sergey, Moskova patriği seçildi. 1947'de bu patrik ölünce yerine Leningrad metroliti Aleksis geçti. Pec Sırp patrikliğinin bağımsızlığı 1920'de tanındı. Rumenlerin 1925'ten beri bir patriği vardır. İstanbul patrikliği zararına başka bağımsız kilise idareleri de kuruldu, fakat bunlar patrikler tarafından yönetilmez. Bk. KİLİSE.

— Din tar. Tevrat'ın Tekvin kitabına göre, dünyanın yaratılışından tufana kadar başlıcaları, Âdem, Şit, Enoş, Metuşelah ve Nuh olan 10 patrik yaşamıştır. Tekvin bu patriklerin aşağı yukarı 900'er yıl yaşadığını kaydeder. Bu süre insanların Tanrı'ya bağlılığı azaldığı ölçüde kısalır. Tufandan sonra İbrahim, İshak ve Yakub gibi başka patrikler yaşamıştır. (LM)

PATRİKEYEV (Vasyan), rus prensi (XVI. yy. başı), İvan III'ün emriyle rahip oldu. Nil Sorskiy'in görüşlerini benimseyerek siyasî iktidarın kilise işlerine karışmasına karşı cephe aldı ve kilise hayatında reform yapılmasını istedi. (L)

PATRİKHANE bİş. i. (*patrik* ve fars. *ḫâne*'den *patrik-ḫâne*). Patriğin makamı: *Muntazam bir hükûmet ve asrî bir idare tesisi için patrikhanenin siyasî imtiyazlar, ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasıyle mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır* (Atatürk).

— Din. Osmanlı devletinde hıristiyan uyrukluların dinî ve resmî işlerini yöneten ortodoks kiliseleri reisliğine verilen ad. (Bu kurumların başta gelenleri İstanbul [Fener] Rum patrikliği, Mısır Tevabit Rum patrikliği, Mardin Süryanî patrikliği, Antakya Rum patrikliği, İstanbul Ermeni patrikliği, Kudüsü Şerif Ermeni patrikliğiydi.) Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Patrikhane,* Roma imparatoru Büyük Constantinus tarafından kuruldu (M.S. IV. y.y.). Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra, dağılmağa yüz tutan patrikhane Gennadios'un patrikliği altında tekrar kuruldu (1454). Lozan Barış antlaşmasında (1924) patrikhanenin imtiyazları kaldırılmakla birlikte, varlığını devam ettirmesine izin verildi.

Patrikhanenin tarihî gelişimi üç dönemde değişik nitelikler gösterir: 1. kuruluş dönemi; 2. İstanbul'un Türkler tarafından fethinden önceki dönem; 3. fetihten sonraki dönem.

1. Kuruluş dönemi. Patrikhane, piskoposluk olarak kuruldu. Sadece dinî ihtiyaçları karşılayan bir kurumdu. Bugün de İstanbul başpiskoposu unvanının, patrik unvanından önde gelmesinin sebebi, patrikhanenin piskoposluk olarak kurulması yüzündendir. Piskoposluk, 24. piskopos zamanında İznik'te (Nikaia) toplanan Birinci Evrensel konsilin kararıyle evrensel patriklik olarak ilân edildi; 25. piskopos da Metrophanes (306-314) adıyle ilk patrik seçildi (M.S. 325).

2. Fetihten önceki dönem. İmparator Constantinus I (285-337), piskoposluğu patrikliğe çevirdikten başka, bu yeni makamı ruhanî derecelerin en yükseği saydı. Fetihten önceki dönem, patrik Metrophanes'ten başlayarak bir yıl kadar sürdü. Bu süre içinde patriklerin cismanî bir yetkisi yoktu. Patriklik makamı, imparatorluk sınırları içindeki kilise, manastır ve bunlara bağlı emlâk, akar ve toprağın yönetimiyle ilgili çeşitli ruhban heyeti statüsündeydi. Ancak, kişisel çabalarıyle nüfuzlarını artıran patrikler de oldu; bu durum imparatorun dindar olup olmayışına bağlıydı. Bu süre içinde en önemli olay, patrikliğin Ortodoks patrikliği adını alarak Papalıktan ayrılması oldu. Ayrılma, evrensel bir konsilin kararıyle gerçekleşti.

3. Fetihten sonraki dönem. Bk. FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ, Osmanlı imparatorluğu devri.

— Huk. *Patrikhane,* Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul alındıktan sonra tanınan imtiyazla, ortodoks cemaatin ruhanî reisliği görevini yapmış; daha sonraki padişahlar da bu imtiyazları onaylamış, hatta çeşitli siyasî baskılar sonucu, genişletmişlerdir. Osmanlı devletinin çok yönlü bünyesi, ruhanî reislere, cemaatlerin devlet önünde resmî temsilcileri gözüyle bakılmasına imkân veriyordu; çünkü hükûmet kararları bunlar aracılığıyle gerçekleşebiliyordu. Türkiye cumhuriyeti kurulduktan sonra din ve devlet işlerinin ayrılması karşısında, cemaatlerin temsili meselesi önemini kaybetti. Osmanlılar devrinde patrikhanenin bazı idarî ve siyasî işlere karıştığı düşünülerek Lozan barış görüşmeleri sırasında patrikliğin kaldırılması veya Türkiye dışında bir yere alınması türk heyeti tarafından ileri sürüldü. Türk tezine göre, siyasî nitelikte bir organ olan patrikhane ve ona bağlı kurumların, siyasî nitelikte bir organ olan patrikhane ve ona bağlı kurumların siyasî imtiyazların kalkması sonucu varlık sebebi de kalmıyordu. Buna karşılık ingiliz ve yunan heyetleri başta olmak üzere öteki heyetlerin çoğunluğu, patrikhanenin manevî varlığının önemi üstünde durdular ve patrik İstanbul'u terk ederse, rum ortodoks cemaatinin dinî reislerini kaybedeceğini ileri sürdüler. Onlara göre, kilise hukuku, patrikliğin görevlerini yalnız dinî konularla sınırlamağa uygundu ve yalnız evlenme ve boşanmalar kilise makamlarına bırakılmalıydı. Uzun süren tartışmalar sonunda, patrikhanenin idarî ve siyasî görevlerinin ortadan kalktığı, sadece dinî, ruhanî niteliğinin devam ettiği, öteki heyetlerce de kabul edildi ve muhafazası uygun bulundu. Bugün patrikhanenin evlenme konusunda bile yetki ve görevi sadece dinî bakımdandır; hukukî işlemleri yapma yetkisi Türkiye cumhuriyetine aittir. (M)

PATRİKLAN i. (lat. *pater, patris,* baba ve *clan,* klan'dan fr. *patriclan*). Baba soyuna dayanan klan. (L)

PATRİKLİK i. (*patrik*'ten *patrik-lik*). Patrik olma hali; patriğin görevi veya makamı: *Patrikliğe tayin olmak.*

— Kilise tarihi. Romanın başlıca beş kilisesinin unvanı. (Bunlar Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya, Kudüs patriklerinin yargılama alanını temsil eder. Patriklik, San Giovanni in Laterano, San Pietro San Paolo, Santa Maria Magdalena ve San-Lorenzo Fuori-le-Murı kiliselerinin unvanıdır.) [L]

PATRİNİA i. Kediotuna yakın bitki cinsi; kanatlı meyvesiyle ondan ayırt edilir; Asya'da on türü yetişir. (Başlıca türleri: *Patrinia Sibirica, P. Gibbosa.*) [L]

Akhilleus, sol kolundan yaralı **PATROKLES'i** tedavi ederken, Sosias'ın eseri (M. Ö. 500'e doğr.) Berlin müzesi

Foto. Histoire de l'Humanité

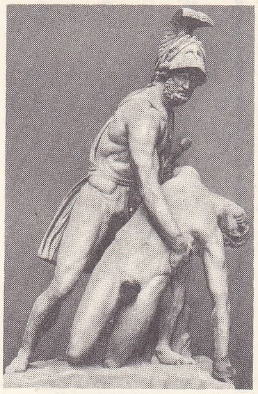

«PATROKLES'in Cesedini Kaldıran Menelaos» Loggia dei Lanzi, Floransa

Adelina PATTİ

PATRİNİT i. (fransız mineraloğu E.L. *Patrin*'in adından). Miner. Tabiî bizmut, bakır ve kurşun sülfür. (L)

PATRİOFELİS i. Kreodontlar takımından büyük boylu, küt burunlu, etçil memeli hayvan; Amerika'da eyosen tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

PATRİSA i. (ital. *paterazzo*'dan). Denizc. Yelkenli gemilerde direkleri, tepelerinden geri yanlarına doğru tutan halatlar. || *Patrisa cevizi*, kopan bir patrisayı bağlamak için yapılan ceviz. (M)

PATRİZİ veya **PATRİZZİ** (Francesco), italyan bilgini (Cherso adasında 1529 - Roma 1597). Padova'da okudu, uzun yolculuklara çıktı. Ferrara'da, sonra Roma'da Eflatun felsefesi üstüne dersler verdi. Bellarmino'ya karşı yeni-eflatun'culuğu savundu. Başlıca eserleri: *Della Historia Dieci Dialoghi* (Tarihten On Diyalog) [1560]; *Discussiones Peripateticae* (Gezimcilik Tartışmaları) [1571-1581]; *Della Nuova Geometria Lib. XV.* (Yeni Geometri Üstüne Kitap XV) [1587]; *Nova de Universis Philosophia* (Yeni Evren Felsefesi Üstüne) [1591]. (L)

PATROKLES. Yun. mit. Homeros destanı kahramanlarından Menoitios'un oğlu, Akhilleus'un çocukluk arkadaşıydı, onunla birlikte Truva'ya gitti. Akhilleus çadırına çekildiği zaman, kovalamamasını şart koştu ve kampın dışında Truvalılar silâhlarını Patrokles'e vermeğe razı oldu. Fakat Patrokles Truva surlarına kadar ilerledi. Orada Hektor onu öldürdü ve Akhilleus'un silâhlarını elinden aldı; Menelaos cesedini Truvalılardan geri almayı başardı. Akhilleus arkadaşının intikamını almak üzere tekrar silâhlarını kuşandı, Hektor'u öldürdü, Patrokles'e bir mezar ve gösterişli bir cenaze töreni yaptırdı.

— İkonogr. *Patrokles'in Cesedi Çevresinde Dövüş* konusu birçok eski vazo ve Vatikan'daki bir kabartmanın üzerinde yer alır; *Patrokles'in Mezarı Üzerinde Truvalı Tutsakların Kurban Edilmesi* konusu Torre San Severo'daki (Oliveto) etrüsk lahdinin üstünde işlenmiştir. Ünlü bir helenistik grup *Patrokles'in Cesedini Kaldıran Menelaos*'u tevsil eden (Loggia dei Lanzi, Floransa; Pitti sarayında kopyası); bu, bir roma kopyasından kalan parçadır: Roma'daki ünlü *Pasquino**. (L)

PATROKLİN sıf. (fr. *patrocline*). Biyol. *Patroklin kalıtım* (soyaçekim), yavruların bütün karakterleri bakımından atalarına benzediği soyaçekim şekli. (Atalardan gelip de yavrularda beliren bütün karakterler başattır.)

— ANSİKL. Yavruda ortaya çıkan karakterlerin büyük bir kısmı, atanın sivri karakterleriyle yavrununki hemen hemen aynı olacak şekilde bir benzerlik gösteriyorsa «nispî patroklin kalıtım»dan söz edilebilir. (L)

PATROKLOS, *Truvalılar** grubundan 617 numaralı küçük gezegen. Çapının 272 km olduğu sanılır. (L)

PATRON i. (lat. *patronus*, sahip'ten fr. k.). Çalıştırdığı işçilere, memurlara göre sınaî veya ticarî bir müessesenin sahibi: *Onun çalıştığı bitişik çikolata fabrikasına dadandığım için, birgün patron, kızların önünde kulağımdan yakaladı, getirip makinemin yanına bıraktı, bağırdı, çağırdı* (Orhan Kemal).

— Huk. Bk. İŞVEREN.

— Esk. Rom. Özgür kişilerin bağlı olduğu vatandaş. || Kölesini azat eden, fakat üzerindeki patronluk haklarını muhafaza eden kişi. || İmparatorluk döneminde, bir ücret karşılığında mahkemede başka yurttaşların haklarını savunan hatip. (LM)

PATRON i. (lat. *patronus*, sahip'ten fr. k.). Terz. Bir elbisedeki çeşitli parçaların şekline göre kesilmiş ve kumaşın biçilmesine yarayan kâğıt ve bezler bütünü. (L)

PATRONA i. (ital. *padrone*'den). Denizc. *Esk.* Osmanlı devletinde bahriye ferikine verilen unvan. || *Patronai hümayun* veya *patrona kadırgası*. kadırga donanması kumandanının sancak gemisi. (Patrona bir donanmada riyale*den sonra en büyük kadırgaydı. Flaması pruva üzerine çekilirdi.) [M]

PATRONA HALİL, Patrona isyanının elebaşısı (Horpeşte ? - İstanbul 1730). Patrona gemisinde levend olarak çalıştı. Bu gemide meydana gelen bir isyana karıştığından hayatını kurtarmak için Rumeli'ye kaçtı. Niş'te de bir ayaklanmaya katıldı bu seferde İstanbul'a kaçtı. Yeniçeri ortalarından onyedinci ortaya girdi. Bu arada seyyar satıcılık, tellallık ve tellaklık yaptı. Kendi adını taşıyan isyanın önderlerinden biriydi. Mahmud I tahta geçtikten sonra öldürüldü. (M)

Patrona Halil isyanı, Ahmed III döneminde, Lâle devrine bir tepki olarak çıkan, Lâle devrine ve Ahmed III'ün padişahlığına son veren isyan (1730). Ayaklanma, Patrona Halil'in önderliğinde yürütüldüğü için bu adla bilinir. Ahmed III zamanında, daha önceki savaşlar sırasında bozulan osmanlı maliyesine bir düzen vermek için devlet masrafları kısıldı, askerin ve memurların maaşları azaltıldı, halka ağır vergiler yüklendi, mukataalar daha fazla gelir sağlamak amacıyle malikâne usulüyle belli sayıda zenginlere iltizama verildi. Birçok mültezim açıkta kaldı. Köylüler, ağır vergilerden kurtulmak için topraklarını bırakarak İstanbul'a göç etmeğe başladı. Toplanan vergilerin Ahmed III'ün ve sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşanın israfına, yeni köşk ve sarayların yapımına harcanması halkta ve askerde hoşnutsuzluk yarattı. İran savaşları dolayısıyle vergilerin yeniden yükseltilmesi halkın ve askerin huzursuzluğunu arttırdı. İbrahim Paşanın bütün yüksek memurluklara yakınlarını getirmesi, bazı devlet adamlarının da ona karşı cephe almasına yol açtı. İran savaşlarının başlangıçta başarıyle devam etmesi, İbrahim Paşanın nüfuzunu artırdığından muhalifleri harekete geçmek için fırsat bulamadılar; fakat, İran'da Nadir Ali Han ve Şah Tahmasp birliği sağladıktan sonra osmanlı ordularını yenerek Hemedan ve Tebriz gibi şehirleri geri aldılar (1730). Sadrazam İbrahim Paşa, Ahmed III'ü ordunun başında İran savaşlarına götürerek savaşın kazanılabileceğini düşündü ve bu konuda hazırlıklara başlandı. Padişahın çadırı Üsküdar'a kuruldu. Fakat Ahmed III son günde sefere gitmeyeceğini bildirdi. Bu durum sadrazama ve padişaha karşı olanlara bir fırsat verdi. Patrona Halil, Muslu Beşe, Emîr Ali, Ali Usta, Kara Yılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Turşucu İsmail gibi arkadaşlarıyle Beyazıt camiinde «Şer ile davamız vardır; Ümmeti Muhammed'den olanlar dükkânlarını kapayıp bayrak altına gelsin» sözleriyle halkı çevresine topladı. Sonra kalabalık, Yeni* odalara gitti ve yeniçeri kazanları çıkarıldı. Ağa kapısında ve başka hapishanelerde bulunan mahkûmlar serbest bırakıldı. Patrona Halil'in çevresine toplananlar çoğaldı; cebeciler de Patrona'ya katıldı (28 eylül 1730). Padişah ve sadrazam, Üsküdar'da olayı duyunca hemen İstanbul'a döndüler; fakat isyanı bastırmak için hiç bir şey yapamadılar. Âsiler, sadrazamı, onun damatları olan kaptanıderya ve İstanbul kaymakamı Kaymak Mustafa Paşayı, sadaret kethüdası Mehmed Paşayı ve şeyhülislâm Abdullah Efendiyi istemediklerini bildirdiler. Ahmed III, bunları azlettiğini âsilere bildirdi. Fakat âsiler bununla yetinmediler azledilenlerin kendilerine teslimini istediler. Ahmed III, âsilerin bu isteklerini de yerine getirdi. İbrahim Paşa ve iki damadı boğdurularak cesetleri âsilere teslim edildi. Şeyhülislâm Abdullah Efendi de azledilerek Bozcaada'ya sürüldü (30 eylül 1730). Âsiler, istediklerini elde etmekle birlikte Ahmed III tahtta kalırsa, ilerde kendilerinden hesap soracağını ve öldürteceğini düşündükleri için, yeni meseleler çıkardılar. Kendilerine teslim edilen İbrahim Paşanın cesedini, «bu İbrahim Paşa değildir, padişah bizi aldattı» diyerek sürüklediler, Bâbı Hümayunun önüne bıraktılar. Ahmed III, âsilerin bu tutumundan kendisini de istemediklerini ve tahtta kalamayacağını anladı; yeğeni Mahmud I adına tahttan çekildi (2 ekim 1730). Âsiler bundan sonra gelecekleri sağlamlaştırmak için güvendikleri kimseleri önemli memuriyetlere getirdiler. O sırada Mısır'da bulunan Köprülüzade Abdullah Paşa sadrazamlığa getirildi; kendisi gelinceye kadar da silâhtar Mehmed Paşa ona vekâlet etti. Olaylar sırasında âsilerin tarafını tutmuş olan Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi şeyhülislâm, Paşmakçızade Abdullah Efendi Rumeli, Zülâlî Hasan Efendi Anadolu kazaskeri, İbrahim Efendi İstanbul kadısı oldu. Kaptanıderyalığa önce Abdi Paşa, daha sonra da Hafız Ahmed Paşa getirildi. Patrona Halil ve arkadaşları kendileri için hiç bir memuriyet istemediler. Mahmud I, kendisine bir isteği olup olmadığını sorduğu zaman Patrona sadece İbrahim Paşa zamanında konulan ağır vergilerin ve malikâne usulünün kaldırılmasını istedi. Âsiler bundan sonra Lâle devrinde Kâğıthane'de Alibeyköyü ve Karaağaç'ta yapılmış olan 120'den fazla yalı ve köşkü yıktılar. Patrona Halil ve arkadaşları bir süre sonra öldürüldüler. (Bk. HALİL AĞA *Pehlivan*.) [M]

PATRONAJ i. (fr. *patronage*). Huk. Cezaevinden tahliye edilen mahkûmun toplum hayatına yeniden intibak edilmesini sağlamak amacıyle yapılan yardım faaliyeti.

— ANSİKL. Hürriyeti tahdit eden bir cezanın asıl amacı, mahkûmu uslanmış olarak topluma iade etmektir. Bu bakımdan bu kimsenin yeniden suç işlememesi için cezanın infazından sonra bütün imkânlar kullanılmalıdır. Böylece cezasını çektikten sonra tekrar topluma dönmek durumunda olan mahkûmun, topluma yeniden intibakı da kolaylaştırılmış olur. Bu yüzden cezanın infazının sosyal yardımlarla tamamlanması bir zorunluluktur. (Meselâ bir mahkûmun fabrikada işçi olarak çalıştırılması cezaevi atelyelerinde halıcı, demirci v.b. olarak çalıştırılması gibi.) Ayrıca *patronaj* adını alan bu yardımların daha cezanın infazı bitmeden önce başlaması da gereklidir. Önceleri patronaj bir özel iş, hayır işi olarak anlaşılıyordu, sonradan bunun devlet tarafından düzenlenmesi ve yönetilmesi gerektiği belli oldu ve bu görüş ileri sürüldü. Bugün patronajı şartlı salıverme ve küçük mahkûmların dışında ihtiyarî olarak uygulanan bir sistem görünüşündedir. (M)

PATRONCU i. (*patron*'dan *patron-cu*). Terz. Modele (desen veya kumaş) göre ilk patronu çıkaran kalifiye işçi. (L)

PATRONİT i. (perulu mühendis A.R. *Patron*'un adından). Miner. Bileşiminde serbest kükürt, demir ve nikel sülfürler bulunan, tabiî vanadyum sülfür. (Asfaltlı kömür kütleleri içinde bulunan bu cevher Peru'da işletilir.) [L]

PATRONLUK i. (*patron*'dan *patron-luk*). Patron olma hali.

— Esk. Rom. *Patronluk kurumu*, patron ile plebler arasındaki ilişkilerin tümü.

— ANSİKL. Esk. Rom. *Patronluk kurumu*, yalnız azatlılarla aileye yakın olan plebleri ilgilendirmekle kalmaz, yabancı şehir ve milletleri de içine alırdı. Patron (patronus) siteye malî bakımdan yardımda bulunur, anıtlar diker, merkezi iktidara karşı siteyi temsil eder ve çıkarlarını savunurdu. Belirli bir statüsü olmamakla birlikte bu kuruluş resmen tanınmıştı. İç savaşlarda siyasî bir âlet olan kurum İmparatorluğun birleştirilmesinde büyük bir rol oynadı; fakat Bizans'ta büyük mülklerin merkezîleştirilmesiyle patronluk kurumu yavaş yavaş derebeyliğe doğru kaydı. (L)

PATRONOMOS i. (*pater*, baba ve *nomos*, kanun'dan yun. k.). Esk. Yun. Halkın gözünden düşen ephorosların (M.Ö. 227) nüfusun yüzde 67'sini meydana getiren tarafından Isparta'da görevlendirilen altı yüksek devlet memurunun adı. (L)

PATRONUS i. (lat. k. *pater*, baba'dan). Roma'da halktan kişileri korumakla görevli soylu yurttaş. || Kölesini azat eden, fakat onun üstündeki haklarını muhafaza eden kişi. || Roma İmparatorluk devrinde ücret karşılığında mahkemede yurttaşların haklarını savunan kâtip. (L)

PATS (Konstantin), estonyalı devlet adamı (Tahkuranna, Estonya 1874 - öl. 1943 veya 1956). Parnu bölgesinde yaşayan bir çiftçinin oğluydu. 1896'da Tartu üniversitesinin Hukuk bölümünü bitirdi. Siyaset hayatına atıldı, ılımlı radikal bir grup olan Tarım birliğini kurdu ve başına geçti. 1901'de Tallinn'de, estonya dilinde basılan *Teataja* (Haberci) adlı ilk günlük gazeteyi çıkardı. Siyasî eylemleri ve çara karşı tutumu yüzünden sık sık yurt dışına çıkıyor veya tutuklanıyordu. Estonya'nın Rusya'ya karşı giriştiği bağımsızlık savaşının önder-

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

lerindendi; 24 şubat 1918'de Estonya bağımsızlığına kavuşunca, geçici hükûmetin başına geçti. Fakat Almanların Tallinn'e girmesi üzerine Litvanya'daki bir toplama kampına atıldı. Birinci Dünya savaşında Almanların yenilmesinden sonra, 1919'da geçici hükûmetin başına geçmek üzere geri döndü ve 1940'a kadar aralıklı olarak devletin başında bulundu. Genellikle otoriter bir yöneticiydi. En büyük desteği, nüfusun yüzde 67'sini meydana getiren tarım kesiminden gördü. 1940 Haziranında Rusların Tallinn'e girmesiyle rus taraftarı bir hükûmet kuruldu. Altı yıllık bir dönem için başkan seçilen Pats, iki yıl S.S.C.B.'de bir cezaevine gönderildi ve orada, kimi kaynaklara göre 1943, kimilerine göre de 1956'da öldü. (M)

PATTADAK zf. (onomatope). Birdenbire, beklenmedik bir şekilde veya zamanda: *Pattadak o lafı söyledi.* (M)

PATTADAKAL, Dekkan'da arkeolojik bölge (brahman ve cayna tapınakları [VII. - VIII. yy.lar] dravid mimarîsinin güzel örnekleri). [L]

PATTAKOS (Stylianos), yunan subayı ve siyaset adamı (Aya Paraskevi 1912). 21 Nisan 1967'deki askerî darbe sırasında Atina Zırhlı Birlikler okulu kumandanıydı. Başkenti kuşattı. Kollias hükûmetinde içişleri bakanı oldu. Kral Konstantinos'un ayrılışından sonra (14 aralık), Papadopulos başkanlığındaki kabinede başbakan yardımcısı oldu ve ordudan ayrıldı. (L)

PATTANİ i. Leng. Yaklaşık olarak bir buçuk milyon kişi tarafından konuşulan gucerat dili lehçesi. (M)

PATTE (Pierre), fransız mimarı, gravürcüsü ve sanat yazarı (Paris 1723 - Mantes 1814). Boffrand'ın öğrencisiydi. Diderot'nun *Encyclopedie*'sinin klişelerini hazırladı. Yayımladığı eserler: *Mémoire sur la Construction de la Coupole Projetée pour Couronner l'Eglise Sainte-Geneviève* (Sainte - Geneviè ve Kilisesi İçin Tasarlanan Kubbenin Yapımı Üstüne İnceleme Yazısı); *Monuments Érigés en France à la Gloire de Louis XV* (Fransa'da Louis XV Adına Dikilen Anıtlar) [1765]. Mimarlık çalışmalarından çok kalem tartışmaları yapan Patte, otuz yılı aşkın bir süre kendisini koruyan Zweibrücken kontu için, Grand Trianon'dan ilham alarak Jägersburg av köşkünü yaptı (1764). [L]

PATTEN (Simon Nelson), amerikalı iktisatçı ve sosyolog (Cossayuna, New York 1852 - Browns Mills, New Jersey 1922). Pennsylvania üniversitesinde profesörlük yaptı (1888-1917). Avusturya okuluna bağlıydı. A.B.D.'nin diğer milletlerin mukadderatı üstünde söz sahibi olmasını sağlamak amacıyle, birçok ülkede tam bir otarsinin uygulanmasını savundu. Başlıca eseri: *The Economic Basis of Protection* (Himayenin İktisadî Temelleri) [1890]. (L)

PATTERN [petırn] i. («model, yapı» anlamında ing. k.). İnsan bilimlerinde, bireysel veya toplu bir davranışın yapısını şema halinde gösteren özgül örnek.

— ANSİKL. *Pattern*'ler bir fail veya bir failler grubunun psikoloji, sosyoloji ve özellikle dilbilimde, homogen bir denemeler dizisinde (testler, sorular, belirli bir plana uygun şekilde gözlemler v.b.) elde ettiği sonuçların dağılımlarını inceleyerek kurulmuştur. Sonuçların incelenmesinde öbürlerinden daha sık meydana gelen bazı cevap ve davranışlar ortaya çıkar ve bunlar bir istatistik yasaya uyarsa, aralarında bir ilişki kurulabilir. Bu ilişki genel, tutarlı ve açıklayıcı (*örnek, model*) bir değer taşıdığı zaman *pattern* adını alır. (Bazı yazarlar buna, «patron» adını vermeyi tercih ederler.) [L]

PATTERSON (Floyd), amerikalı boksör (Waco, Texas 1935). Dünya ağır sıklet boks şampiyonluğunu 1956'da kazandı, 1959'da kaybetti, 1960'ta tekrar kazandı, fakat 1962'de Liston'a yenilerek şampiyonluğu kaptırdı. (L)

PATTİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Messina ili), Patti körfezi kıyısında, adanın kuzeyinde; 12 800 nüf. XVIII. yy.dan kalma heykellerle süslü XIV. yy.dan kalma katedral. Tarım merkezi (turunçgiller, bağlar). — *Patti körfezi*, doğuda Milazzo, batıda Calava burunlarıyle sınırlanırdı. Tindari burnuyle ikiye bölünür. M.Ö. 396'da Yaşlı Denysos'un kurduğu *Tyndaris* şehrinin yıkıntıları (tiyatro, yeraltı mezarlığı, istihkâmlar) bu burun üzerindedir. (L)

PATTİ (Adelina), italyan kadın şarkıcı (Madrid 1843 - Craig-y-Nos Castel, Brecknock yakınları, İngiltere 1919). Şan öğrenimini New York'ta yaptı, sanat hayatına *Lucia di Lammermoor* ile başladı (1859), sonra ününü Londra'da, Covent Garden sahnesinde sürdürdü. Elli altı yıl boyunca Avrupa ve Amerika'nın bütün sahnelerinde olağanüstü başarı kazandı. İtalyan operaları içinde, hafif soprano sesine uygun eserleri seçerdi. (L)

Pattinson metodu, 1853'te ingiliz kimyacısı Pattinson tarafından bulunan ve gümüşlü kurşun alaşımlarına uygulanan metalürji işlemi. Bileşiminde gümüş bulunan bir kurşun alaşımı ergitilip yavaş yavaş soğutulurak, alaşımdaki kurşunun bir kısmı ayrılır; işlem sonunda geriye kalan alaşım gümüşçe zenginleşmiştir. Yeniden eritme ve soğutma işlemleri uygulanarak oldukça saf gümüş elde edilebilir. (LM)

PATTON (George Smith), amerikalı general (San Gabriel, Kaliforniya 1885 - Heidelberg 1945). Babası avukattı. West Point Harp okulunun süvari bölümünü bitirdi. Birinci Dünya savaşında Pershing'in kurmayında hizmet gördü, tankçılıkta uzmanlaştı. Langres'da amerikan tank birliğinin kumandanı oldu. 1918'de bir zırhlı tugayının başında Saint-Mihiel taarruzuna katıldı ve Argonne'da yaralandı. 1939'da zırhlı tümen kumandanı oldu, tümeniyle kasım 1942'de Fas'a çıktı. Tunus ve Sicilya'da ordunun başına geçerek başarı kazandı, ikinci cephenin hazırlanması için İngiltere'ye çağırıldı. Normandiya savaşı sırasında III. Ordu kumandanı olarak Avranche gediğinden yararlandı ve büyük bir başarı kazandı (ağustos 1944); emrindeki zırhlı birlikleriyle, bir ay içinde Rennes, Nantes, Orléans, Melun, Sens ve Saint-Dizier'yi kurtararak Aisne ve Meuse ırmaklarına ulaştı. Hemen ardından Metz'e yöneldi ve 20 kasımda şehre girdi. Bir ay sonra Ardennes'lerde Rundstedt'in tümenlerine karşı saldırıya geçti. Mart 1945'te Mainz'in güneyinden Ren nehrini aştı, Thüringen'e girdi ve oradan Çekoslovakya'ya geçti, 18 nisanda Prag'a 90 km kala üst makamdan gelen emir üzerine durdu. Dinamik ve yılmaz kişiliğiyle çok sevilen bir askerdi. Otomobil kazasında öldü. (L)

PATUCA'LAR, Ekvador'da kızılderili halk; And dağlarının doğu yamacında yaşayan Patuca'lar yerleşiktir ve tarımla uğraşır. (L)

PATURAGES, Belçika'da (Hainaut, Mons idare çevresi) komün, Borinage'da, Mons'un güneybatısında; 10 100 nüf. Karosericilik. Kartonculuk. Konfeksiyon. Terlik fabrikası. İnşaat malzemesi. Bira fabrikası. (L)

PATZAK (Julius), avusturyalı tenor (Viyana 1898). Sağlam bir müzik eğitimi gördükten sonra 1926'da sanat hayatına atıldı, önce Münih'e, 1945'te de Viyana'ya yerleşti. Yabancı ülkelerde (Londra, 1938; Paris, 1953 v.b.) başarı kazandı. Birçok eserе yeni yorumlar getirdi: *Danton'un Ölümü* (von Einem'in; Salzburg 1947). Gustav Mahler'in en iyi yorumcusu olarak tanınır. (L)

PATZCUARO, Meksika'da (Michoacan eyaleti) göl, Michoacan gölleri püskürük bölgesinde. Suyu hafifçe tuzlu olan göl yavaş yavaş kurumaktadır. Tarasque'ler krallığının merkezi olan kıyıları bugün turistik bir bölgedir. (L)

PAU, Fransa'da, Basses-Pyrénées idare bölgesinde idare çevresi merkezi; Paris'e 816 km uzakta, Pau gav'ı kıyısında; 74 005 nüf. Şehir gav vâdisi yanında 30 m yükselen bir burnun ucundaki şatonun çevresinde gelişti. Birçok devrede inşa edilen şato XX. yy.da onarıldı. XII. ve XIII. yy.daki ilk yapılara mimar Sicard de Lordat, XIV. yy.da bir burç ve iki ek sur ekledi; kuzey kanat ertesi yıl yapıldı; François I zamanında inşa edilen batı ve güney kanatlar Tourain'li sanatçılar tarafından rönesans üslûbunda süslendi. Şatonun yakınındaki, birkaç eski semtin başlıca anıtı Navarre sarayıdır (XVIII. yy.). Eski bir ticaret merkezi olan, Pau'da sanayi ancak İkinci Dünya savaşından sonra ve Lacq tabiî gazının işletilmesinden beri gelişti; başlıca sanayi kolları metalürji, yün işlenmesi (iplik fabrikaları), ayakkabı yapımı v.b.dir. — *İdare çevresi*, 200 201 nüf. (L)

PAUDİSS veya **PAUDİTZ** (veya **BAUDİTZ**) [Christoph], alman ressamı (Aşağı Saksonya'da 1618'e doğr. - Freising 1666'ya doğr.). Amsterdam'da yetişti, Hollanda ve Macaristan'da bulundu. Dresden, Viyana ve Freising'de çalıştı. *Tapınaktan Kovulmuş Satıcılar* (Freising katedrali) gibi dinî tablolarında ve portrelerinde (Viyana, Dresden, Prag müzeleri) Rembrandt'ın etkisi görülür. Natürmortlarına çok değer verilir (Rotterdam müzesi). [L]

PAU gav'ı. Bk. GAV.

PAUKER (Ana RABİNSOHN, **Ana** — denir), romanyalı kadın siyasetçi (Codaeşti, Moldavya 1893 - Bükreş 1960). Komünist militanıydı (1921), Merkez komitesi üyesi oldu (1922), Sovyetler birliğine sığındı, ama Troçki'cilikle suçlanarak sınır dışı edildi (1931). Memleketinde tutuklandı (1936), tekrar S.S.C.B.'ye gitme imkânını buldu (1940), Komintern'e girdi, albay rütbesini aldı romanyalı esirlerden bir tümen (Tudor Vladimirescu tümeni) kurdu ve bu tümenle Romanya'ya döndü. Komünist partisi genel sekreteri (ağustos 1944) ve dışişleri bakanı (1947-1952) oldu; resmî ideolojiye uymadığı ileri sürülerek görevinden uzaklaştırıldı. (L)

PAUL (Bruno), alman mimarı ve dekoratörü (Seifhennersdorf 1874). *Simplizissimus* adlı dergide desinatörlük yaptıktan ve bir dekorasyon atelyesi yönettikten sonra, 1907'de Güzel Sanatlar ve Tatbikî Sanatlar Devlet okulları müdürü oldu. Eserlerinde *Jugendstil*'e cephe aldı ve daha sade bir sanat anlayışını savundu. (L)

PAUL (Hermann), alman dilbilimcisi (Salbke, Magdeburg yakınları 1846 - Münih 1921). Eserleri: *Die Nibelungenfrage* (Nibelungen Meselesi) [1877]; *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Dilbilim Tarihinin İlkeleri) [1880]; *Deutsches Wörterbuch* (Almanca Lûgat) [1896]; *Deutsche Grammatik* (Almanca Dilbilgisi) [5 cilt, 1916-1920]. (L)

PAUL (Paul DE SAUMUR, **şövalye** — adıyle tanınır), fransız denizcisi (If şatosu açıklarında 1598 - Toulon 1667). Kaptan, Malta şövalyesi ve Doğu Denizleri filosu kumandanıydı. Akdeniz'de İspanyollara ve Berberîlere karşı çarpıştı. (L)

Paular manastırı, Castilla La Vieja'da (Segovia eyaleti) ispanyol manastırı. 1390'da Toledo katedralinin mimarı Rodrigo Alfonso'nun planlarına göre yapıldı. Kilisenin XV. yy.dan yalnız bir giriş kapısı kalmıştır. Öbür bölümleri barok üslûbundadır. (L)

PAUL-BONCOUR (Joseph), fransız siyaset adamı (Saint-Aignan, Loir-et-Cher 1873). Sendikacıların avukatıydı. Çalışma Borsaları Hukuk bürosunu kurdu, milletvekili seçildi (1909-1914, 1919-1931). Cumhuriyetçi Sosyalist birliğini kurdu (1931); çalışma bakanı oldu (1911); senatörlüğe seçildi (1931-1940). Savaş bakanlığına getirildi (1932); Silâhsızlanma konferansında Fransa'yı temsil etti. Briand'ın ölümünden sonra (1932), Milletler Cemiyetine devamlı delege seçildi; başbakan oldu (18 aralık 1932 - 28 ocak 1933); dışişleri (1933 ve 1938) ve savaş bakanlıklarında (4 şubat 1934) bulundu. Devlet bakanıyken Cenevre'ye delege olarak gitti (1936), Vichy'de (temmuz 1940), mareşal Pétain'e anayasal yetkiler verilmesini kabul etmedi. Daha sonra Danışma meclisine üye (1944), cumhuriyet danışmanı (1946-1948) ve San Francisco konferansına delege oldu, Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzaladı (1946). Hatıralarını yayımladı: *Entre Deux Guerres. Souvenirs sur la IIIe République* (İki Savaş Arasında. III. Cumhuriyetten Hatıralar) [3 cilt, 1946]. (L)

Paul-Bunnel-Davidsohn tepkimesi, heterofil antikorları ayırt etmeğe ve intanî mononükleozun özelliğini meydana getiren antikorları ortaya çıkarmağa imkân veren test. (L)

PAULHAN (Frédéric), fransız filozofu (Nî-

general PATTON

mes 1856 - Paris 1931). Eserleri: *L'Activité Mentale* (Zihnin Etkinliği) [1889]; *Les Eléments de l'Esprit* (Zihnin Unsurları) [1889]; *Types intellectuels* (Aydın Tipleri) [1896]; *Psychologie de l'invention* (İcat Psikolojisi) [1900]; *Les Puissances de l'Abstraction* (Soyutlamanın Güçleri) [1928] v.b. (L)

PAULHAN (Jean), fransız tenkitçisi ve denemecisi (Nîmes 1884 - Boissise-le-Bertrand 1968). Frédéric Paulhan'ın oğlu. *Le Guerrier Appliqué* (Özenli Savaşçı) [1915], *Entretiens sur des Faits Divers* (Günlük Olaylar üstüne Konuşmalar) [1930], *Les Fleurs de Tarbes* (Tarbes Çiçekleri) [1941], *Clef de la Poésie* (Şiirin Anahtarı) [1944], *Guide d'un Petit Voyage en Suisse* (Küçük bir İsviçre Yolculuğu Kılavuzu) [1948], *Les Causes Célèbres* (Ünlü Davalar) [1950], *Petite Préface à toute Critique* (Bütün Tenkitlere Kısa Önsöz) [1951], *La Preuve par l'Étymologie* (Etimolojiyle Doğrulama) [1953] adlı birkaç özlü eserle, dilin tuzaklarını ve düşüncenin yanılgılarını ortaya koyarak, gerçeğe dayanan bir edebiyat tanımı yapmağa çalıştı. 1925-1940 Arasında yalnız başına, 1953'ten sonra Marcel Arland ile birlikte yönettiği *Nouvelle Revue Française* dergisindeki yazılarıyle çağdaş edebiyat üstünde etkili oldu. (L)

PAULİ (Johannes), alman yazarı (Alsace'ta 1455 - Thann 1530'a doğr.). Fransisken keşişiydi. Her türden hikâye ve farsları bir araya getiren *Schimpf und Ernst* (Azarlama ve Ciddiyet) [1522] adlı derlemesiyle tanınır. (L)

PAULİ (Karl), alman filoloğu (Barth, Pomeranya 1839 - Lugano 1901). Özellikle eski italya dilleri ve Etrüskçe üstünde çalıştı. Eserleri: *Etruskische Studien* (Etrüskçe Üstüne İncelemeler) [1879-1884], *Altitalische Studien* (Eski İtalyan Dilleri Üstüne İncelemeler) [1883-1887], *Altitalische Forschungen* (Eski İtalyan Dilleri Üstüne Araştırmalar). A. Danielsson ve Uppsala'nın yardımıyle *Corpus Inscriptionum Etruscarum*'u (Estrükçe Metinler Külliyatı) [1893 - 1902] yayımladı. (L)

PAULİ (Wolfgang), avusturya asıllı isviçreli fizikçi (Viyana 1900 - Zürich 1958). Münih'te okuduktan sonra Göttingen'de (1921) ve Kopenhag'da asistanlık yaptı; 1928'de Zürich Federal Politeknik okulunda teorik fizik profesörlüğüne tayin edildi; 1940'tan itibaren Princeton'da ders verdi, 1946'da Zürich'e döndü. Heisenberg ile birlikte magnetik alanların kuvanta teorisini kurdu ve Kopenhag okulunun en ileri, en ünlü temsilcilerinden biri oldu. *Pauli ilkesi* de denilen ünlü *ihraç ilkesi*'ni ortaya attı; sonradan bu ilke, birleşme değerinin yorumuna ve iki cismin aynı anda aynı uzay parçası içinde bulunamayacağı kavramına yol açtı. Fermi ile *nötrino*'ların varlığını teorik olarak ispatladı (1931); bu hipotez çok daha sonraları deneysel yoldan doğrulanabildi. 1945'te Nobel fizik ödülünü aldı. (L)

PAULİA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (*Hydrobiidae* familyasından.) [Küçük boylu olan paulialar yeraltı sularında yaşar. İlk defa Avignon'da (Fransa) bir kuyuda rastlanmıştır.] (L)

Pauli ilkesi, 1924'te avusturyalı Pauli tarafından ortaya atılan, aynı uzay hücresinde (meselâ atom) bulunan spinli tanecikler gösterdiği bağdaşmazlıklarla ilgili ilke. (Bu ilkeye göre, n herhangi bir tam sayı olmak üzere, spinleri $n + \frac{1}{2}$ olan özdeş tanecikler aynı enerji seviyesinde bulunamaz. Elektronlar, protonlar, nötronlar Pauli ilkesine uyar. Bu ilkeden, elektronların bir atomun değişik enerji seviyelerindeki dağılışları, enerji seviyeleri arasında mümkün olan geçişler ve taneciklerin uyduğu istatistik [Fermi-Dirac istatistiği] hakkında temel sonuçlar çıkarılır. Buna *ihraç ilkesi* de denir.) [L]

Paul ile Virginie (*Paul et Virginie*), Bernardin de Saint-Pierre'in romanı (1787). France adasında (Mauritius adası) iki fransız kadını sade bir hayat yaşarlar. Birinin oğlu Paul ile öbürünün kızı Virginie, birarada büyürler. Dostlukları sevdaya dönüşünce, Virginie Fransa'ya vârisi olduğu halasının yanına gider. Dönüşünde, kıyıya yakın bir yerde *Saint-Géran* vapuru batar ve Virginie boğulur. Onu kurtarmağa çalışan Paul, az sonra umutsuzluktan ölür. Bu idilin değeri, özellikle duru duyguların, törelerin ve manzaraların anlatımındadır. (→ Bibliyo.) [L]

PAULİNG (Linus Carl), amerikalı kimyacı (Portland, Oregon 1901). Kaliforniya Teknoloji enstitüsünde doktor unvanını kazandıktan sonra çalışmalarına Münih, Kopenhag ve Zürich üniversitelerinde devam etti. 1927'den beri Pasadena'da, Kaliforniya Teknoloji enstitüsünde kimya profesörü ve laboratuvar müdürüdür. 1949'da Amerikan Kimya derneğine başkan seçildi. Atom kimyasında kuanta mekaniğinin kullanılması, özellikle karmaşık bileşiklerde moleküllerin yapısı ve kimyasal bağlar konularındaki çalışmaları ile ün kazandı. Daha çok organik makromolekülleri inceledi. Başlıca eseri olan *The Nature of the Chemical Bond* (Kimyasal Bağın Yapısı) [1939] bütün dünyada tanınır. Pauling 1954'te Nobel Kimya ödülünü, 1962'de de Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

PAULİNUS PONTİUS (Meropius) **Aziz,** piskopos (Bordeaux 353 - Nola 431). Soylu bir ailedendi, Ausonius'un dostu ve öğrencisiydi. *Cursus honorum*'da (terfi sırası) hızla yükseldi. 390'da vaftiz edildi, yoksullar yararına mallarını sattı. Ausonius'un itirazlarına rağmen, eşi Teresia ile anlaşarak dünyadan elini eteğini çekti. 394'te rahip, 409'da Nola piskoposu oldu. Aziz Augustinus, Aziz Ambrosius, Aziz Hieronymus ile dostluk kurdu. Paulinus Pontius, Prudentius ile beraber çağının en büyük hıristiyan şairidir. 35 Şiiri günümüze kadar gelmiştir. Bunların çoğu, seleflerinden Aziz Felix için yazılmıştır. Elli kadar mektubu, V. yy.ın siyasî ve dinî hayatı üstüne bilgilerle doludur. (L)

PAULİNUS von Sankt Bartholomäus (Johann Philipp WESDİN, — denir), avusturyalı misyoner (Hof 1748 - Roma 1806). Karmel rahibiydi. Roma'da doğu dillerini öğrendi. 1776 - 1789 Arasında misyoner olarak Malabar'da bulundu ve ilk sanskrit dilbilgisi kitabını (*Sidharubam seu Grammatika Sanskritamika*) yazdı (1790). Sanskritçeyle hint-avrupa dilleri arasındaki yakınlığa ilk olarak dikkati çekti. (L)

PAULİST i. ve sıf. A.B.D.'de bir katolik topluluğunun üyesi.

— ANSİKL. *Paulist*'ler (*Paulist fathers*) 1858'de P. İsaac Hecker tarafından kurulan ve manastır dışında yaşayan bir papaz topluluğudur («Aziz Paulus»un misyoner topluluğu). Bunlar özellikle konferanslar, basın ve radyo yoluyle vaızlar verirler. 1866'da, *Catholic Publication society* adlı bir dernek kurdular. (L)

PAULLİNİA i. (alman botanikçisi S. *Paulli*'nin adından). Yeşilimsi çiçekli, tırmanıcı, sarılgan ağaççık. (*Sapindaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Paullinia*'nın birçok türü tropikal ormanlarda, özellikle Amerika'da yetişir. *Paullinia sorbilis*'in (guarana) tohumları yenir. Kafeinli bir ecza olan yokko, *P. scarlatina*'dan elde edilir. *P. thalictrifolia* limonluklarda yetiştirilir. (L)

PAULLUS (Lucius Aemilius). Bk. AEMİLİUS.

PAULO AFONSO, Brezilya'da yer, rio Sao Francisco'nın aşağı çığırı kıyısında, Atlas okyanusuna 200 km uzakta; 80 m yükseklikte çağlayanlar; 540 000 kW gücünde hidroelektrik tesis. (L)

PAULOS I (Atina 1901 - Dekeleia'da Tatoi sarayı 1964), Yunanistan kralı (1947), kral Konstantinos ve kraliçe Sophia'nın oğlu. Cumhuriyetin ilânından önce Yunanistan'ı terk etti (aralık 1923). Krallık rejiminin yeniden kurulması (1935) üzerine hanedan prensi olarak yurduna döndü, Braunschweig hanedanından Phreiderike ile evlendi (1938). Arnavutluk harekâtına katıldı (1940-1941) ve Yunanistan'a dönüşünde kardeşi Georgios II'nin ölümü (nisan 1947) üzerine tahta çıktı. (L)

PAULOS Sileitarios, bizanslı şair (M. S. VI. yy.). İustinianos'un sarayında teşrifatçılık ve sekreterlik yaptı. Paulos'tan yetmiş sekiz epigram, iki küçük tasvirî manzume (*Ekpkrasis tes Megales Ekklesias* [Büyük Kilise (Ayasofya) Üzerine] ve *Ekpkrasistu Ambonos* [Mimber Üstüne]) adlı bir eser kalmıştır. (L)

PAULOWNİA i. (çar Pavel I'in kızı Anna *Pavlovna*'nın adından). Katalpa'ya benzeyen ağaç; menekşe mavisi rengindeki çiçekleri mayıs ayında, yapraklardan önce açar ve menekşe gibi kokar. (Sıracagillerden.)

— ANSİKL. Çok çabuk büyüyen bu sevimli, orta boylu ağacın anayurdu Japonya'dır. Yapraklarının boyu 30 sm'yi bulur. Rüzgârdan korunaklı az nemli topraklarda kolayca yetişir. Parklarda yetiştirilen süs ağaçlarındandır. (L)

PAULSEN (Friedrich), alman filozofu (Langenhorn, Schleswig 1846 - Berlin 1908). 1875'te Berlin üniversitesinde doçent, 1896'da ordinaryüs profesör oldu. Eserleri: *System der Etnik* (Ahlâk Sistemi) [1889], *Einleitung in die Philosophie* (Felsefeye Giriş) [1892], *İmmanuel Kant* (1898). [L]

PAULSEN (Rudolf), alman şairi ve denemecisi (doğ. 1883). 1904-1914 Yıllarında *Charon* dergisi ile şair Otto Lindi'ye cephe alan edebî çevreye katıldı. Başlıca eserleri: *İm Schnee der Zeit* (Kar Mevsimi) [1922]; *Die Kosmische Fibel* (Kozmik Alfabe) [1924]; *Vergangenheit ind Ahnung* (Geçmiş ve Seziş) [1942]; *Musik des Albs und Lied der Erde* (Alplerin Müziği ve Toprağın Şarkısı) [1954]. Ayrıca bir otobiyografya (*Mein Leben* [Hayatım], 1936) ve birçok deneme (*Der Mensch an der Waage* [İnsanı Tartarken], 1926; *Kunst und Glaube* [Sanat ve İnanç], 1934; *Wiederkehr der Schönheit* [Güzelliğin Dönüşü], 1937) yazdı. (M)

PAULTİSCHKE (Philipp), avusturyalı coğrafyacı ve etnograf (Çermakovice, Moravya 1854 - Viyana 1899). Önce Mısır ve Nübye'yi dolaştı, sonra (1885) Dr. Hardegger ile birlikte Somali ve Gallaslar ülkesine bir gezi yaptı; Harar'ı güneyden geçen ilk avrupalıdır. (L)

PAULUCCİ (Filippo, — markisi), italyan generali (Modena 1779 - Nice 1849). Piemonte, avusturya ve rus ordularında görev aldı; çarlık ordusunda Türklere ve İsveçlilere karşı savaştı; Rusya'nın gürcü prenslikleri fesh ve ilhak ettiği bir sırada, Gürcistan ordusu başında Türkleri ve İranlıları yendi (1809-1810). Gürcistan ordusunda general, sonra vali (1811) ve başkumandan oldu. 1830'da general rütbesiyle Piemonte'ye döndü, süvari ve topçu birliklerinin sayısını artırarak orduya yeni bir düzen verdi. 1838'de devlet bakanı oldu. (M)

PAULUS I, Aziz [Roma 700'e doğr. - ay.y. 767], papa (757-767). Kardeşi Stephanus II'nin (III) yerine geçti. Fakat rakibi Theophylactus'u bertaraf etmek zorunda kaldı. Selefi gibi, genç Papalık devletini Lombardia kralı Desiderio'ya ve Ravenna eksark'ına karşı savunabilmek amacıyle Kısa Pepin'e başvurdu. İkona düşmanları tarafından Bizans'tan kovulan keşişleri himayesi altına aldı. (L)

PAULUS II (Pietro BARBO) [Venedik 1417 - Roma 1471], papa (1464-1471). Papa Eugenius IV'ün yeğeni. Papa seçildikten sonra konsillerin üstünlük iddialarına karşı savaştı. Hıristiyan prenslerini Türklere karşı birleştirmeğe çalıştıysa da başaramadı (1470). Bohemya'da Matyas Corvinus'u Podebrad'lı Jiri'ye karşı savaşa kışkırttı. Roma'da, Platianus ve Pomponius Laetus gibi paganlaşma eğilimi gösteren küçük hümanist gruba karşı tedbirler almak zorunda kaldı. (L)

PAULUS III (Alessandro FARNESE) [Canino 1463 - Roma 1549], papa (1535 - 1549). 1493'te kardinal oldu, sonra oybirliğiyle papa seçildi. Bir rönesansçı olmakla beraber (San Pietro kilisesi ve Sistina fresklerinin yapımıyle Michelangelo'yu görevlendirdi), Katolik reformunu hızlandırdı, Otuzlar konsilinin toplanması yolunda çaba harcadı (1545). Protestanlığın İtalya'ya sızmasını önlemek için 1542'de Engizisyonu yeniden getirdi. Hıristiyan birliğini yeniden kurma ve bir haçlı seferi hazırlama çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Parma dukalığına getirdiği oğlu Piero Luigi için Kilise devletlerini parçaladı. Piero Luigi'nin,

Foto. LAROUSSE

PAU
şato

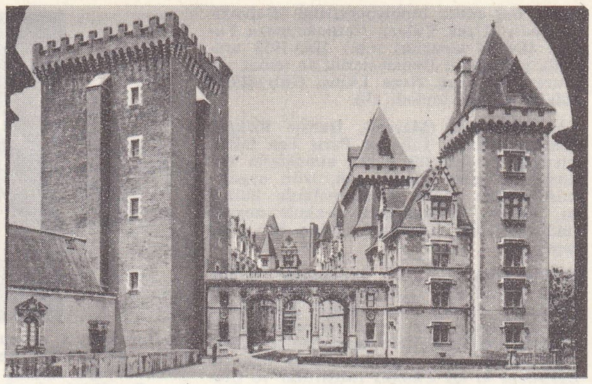

Karl V'in müttefiklerinden biri tarafından öldürülmesinden kısa bir süre sonra öldü. (L)

PAULUS IV (Gian Petro CARAFA) [Sant'-Angelo della Scala, Avellino 1476 - Roma 1559], papa (1555-1559). 1504'te Chieti piskoposu oldu. Gaetano da Thiene ile birlikte Teatini tarikatını kurdu. 1518'de Brindisi başpiskoposluğuna getirildi. 1536'da kardinal seçildi, engizisyon mahkemelerinde görev aldı. Papa seçildi. Değersiz bir kimse olan yeğeni Carlo Carafa'nın etkisinde kaldı, fakat işlediği cinayetleri öğrenince onu Roma'dan kovdu. Anglikan skhisma'sında kırıcı bir tavır takındı. 1552'-den beri toplanmayan Konsil'e güven duymadığından, Reformu yasalarla gerçekleştirmeğe çalıştı. Özellikle ahlâksızlıklara karşı savaştı. (L)

PAULUS V (Camillo Borghese) [Roma 1552 - ay.y. 1621], 1605 - 1621 arasında papalık yaptı. Otuzlar konsili kararnamelerine uygun olarak Reformu geliştirmeğe çalıştı. Kilise imtiyazlarını korumak için Venedik ile uzun bir çatışmaya girişti (1605-1607). Papalığı sırasında Bernino San Pietro kilisesinin yapımını tamamladı. (L)

PAULUS VI (Giovanni Battista MONTİNİ) [Concesio, Brescia 1897], 1963'ten beri papa. 1920'de rahip oldu. 1952'de papalık sekreter yardımcısı, 1954'te Milano başpiskoposu, 1958'de kardinal ve Piskoposlar Meclisi Merkez Hazırlık komisyonu üyesi oldu. Johannes XXIII'ün ölümü üzerine, 16 haziran 1963'te papa seçildi. Papaların Vatikan'dan ayrılmama geleneğine son vererek gezilere çıkmağa başladı. Ocak 1964'te Kudüs'e gitti, orada İstanbul patriği Athenagoras I ile buluştu ve Hıristiyanlık birliğinin yeniden kurulması konusundaki isteğini resmen açıkladı. Aralık 1964'te Bombay'a gitti. 5 Ekim 1965'te Birleşmiş Milletler merkezini ziyaret etti ve savaşa kesin olarak son verilmesi için üyelere öğütte bulundu. 1967 Temmuzunda Türkiye'yi ziyaret etti. Papalığa bağlı yönetim teşkilâtlarında reform yapmağa çalıştı. (L)

PAULUS (Friedrich), alman mareşali (Breitenau, Hessen 1890 - Dresden 1957). 1939'-da general oldu. Zırhlı birlikler uzmanıydı. Polonya ve Fransa'da Reichenau'nun kurmaybaşkanlığına, sonra Halder'de genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. Burada, Sovyet Rusya'ya karşı yapılacak saldırı planını hazırlamakla görevlendirildi. 1941'de bir zırhlı kolordunun, sonra VI. Ordunun başına getirildi. Mayıs 1942'de Timoçenko'nun Harkov üstüne yaptığı karşı saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasında payı oldu. Hemen sonra Stalingrad'ı ele geçirmekle görevlendirildi, fakat şehrin bir kısmını zaptettikten sonra, kasım 1942'de ordusu sovyet birlikleri tarafından kuşatıldı. 31 Ocak 1943'te teslim olmak zorunda kaldı. Rusya'da tutuklu olarak kalan Paulus, ağustos 1944'te alman milletine bir çağrıda bulundu; bu çağrıda Hitler'e karşı şiddetle cephe aldığını belirtiyordu. Paulus'un, Sovyet Rusya'daki «Alman Subayları birliği» ile ilişkili olarak yaptığı bu hareket, olaylar üstünde büyük bir etki yaratamadı. 1953'te S.S.C.B. tarafından Doğu Almanya'ya gönderildi. Oradaki çalışmaları çok sınırlı kaldı. Stalingrad savaşına ait hatıraları 1961'de oğlu tarafından yayımlandı. (L)

PAULUS (Julius). Bk. JULİUS PAULUS.

PAULUS (Pierre), **Châtelet** baronu, belçikalı ressam (Châtelet 1881 - Saint-Gilles, Brüksel 1959). Brüksel Güzel Sanatlar akademisinde yetişti. Birinci Dünya savaşı sırasında Londra manzaraları yaptı. Maden işçilerinin hayatını canlandıran sahneler çizdi. Charleroi müzesinde (*Gençlik* [1909]), Brüksel müzesinde (*Maden İşçisi, Sınaî Sambre Bölgesi*, [1830]), New York'ta Watson müzesinde (*Charleroi'da Yüksek Fırınlar*) ve Buenos Aires Güzel Sanatlar müzesinde (*Analık*) eserleri vardır. (L)

PAULUS Aziz, havari (Tarsus, Kilikya M.S. 5-15 arası - Roma 67). Yahudi asıllı olan ailesi Tarsus'a yerleşerek, roma vatandaşı olma hakkını elde etti. Önce SAUL sonra da Hananya tarafından vaftiz edilerek PAULUS adını aldı. Barnabas ile birlikte Suriye ve Kilikya'da İncil'i vaız etti. Üç yolculuk yaptı. Birinci yolculukta (44-47), sırasıyle, Kıbrıs'a, Pamphylia'ya, Galatia'ya gitti, Perge, Pisidya, Konya, Lystra ve Derbe kiliselerini kurdu. Sonra Kudüs'e gitti; 48'de toplanan büyük bir mecliste yahudi dini yasalarının Hıristiyanlığı kabul eden paganlara uygulanılmaması kararlaştırıldı.

İkinci yolculukta (49-52), özellikle Timotheos ve Silas ile birlikte Makedonya'ya geçti; Filibe, Selânik, Pire kiliselerini kurdu. Atina'da Areopagos meclisi önünde konuştu ve sonra Korinthos'a yerleşti. 52'de Akhala valisi konsül Gallio önünde kendini savundu.

Üçüncü yolculukta ise (53-57), Luka ile birlikte Antakya'dan Efes'e geçti. Troas'ta ve Makedonya'da yeni başarılar kazandı. Sonra Kudüs'e gitti. Orada Yahudiler tarafından tutuklandı. İki yıl hapiste kaldı. Sezar'a başvurdu. 60'ta Roma'ya gitti. Roma'da en güzel mektuplarının bazılarını yazdı (61-63). 66'da tutuklandı. 67'de Ostia yolunda başı kesildi. Bk. PAULUS'ÇULUK. (L)

PAULUS Aziz, ilk keşiş (Aşağı Thebai 228'e doğr. - öl. 341'e doğr.). On beş yaşında öksüz kaldı, varını yoğunu bırakarak Mısır çölünde bir mağaraya çekildi ve yüz yıla yakın bir süre orada yaşadı. Bir efsaneye göre bir karga ona her gün ekmek getirirdi. (L)

PAULUS CUA (HUYNH TİNH CUA, — denir), vietnamlı yazar (1834-1907). Romanlar, öğretici incelemeler yazdı. İlk Vietnam gazetesi *Giadinh Bao*'yu kurdu ve vietnam dilinin sağlam temeller üstüne oturmasında önemli bir rol oynadı. (L)

PAULUS'ÇU i. (*Paulus*'un adından *paulusçu*). VII. - X. yy.ın arasında Hıristiyanlığa İncil'in sadeliğini yeniden kazandırma iddiasında olan bir tarikatın üyesi. (L)

PAULUS'ÇULUK i. (*Paulus*'un adından *paulus'çu* > *Paulus'çu-luk*). Din. tar. Havari Aziz Paulus doktrini.

— ANSIKL. *Paulus'çuluk* kelimesi ancak XVIII. yy. sonunda ortaya çıktı, XIX. yy.-da alman üniversitelerinde kullanımı yaygınlaştı. Almanya'dan Fransa'ya çeşitli anlamlar kazanarak geçti.

1. Baur tarafından kurulan Tübingen akılcılık okuluna göre *Paulus'çuluk*, Paulus'un Petrus doktrinine karşıt olan doktrinidir. Gerçekten de Baur'a göre Paulus, Musa kanununun yürürlükten kaldırıldığına inanan hıristiyanların; Petrus da bu kanunun hâlâ yürürlükte olduğunu kabul eden yahudi taraftarlarının başıdır.

2. Birçok akılcı yazar Aziz Paulus'u Hıristiyanlığın tek kurucusu sayarak, Paulus'-çuluk kelimesine daha da geniş bir anlam verdi. Buna göre havariler ve İsa, inanç ve özlemleri bakımından yahudi kalmışlardır; yalnız Paulus bütün insanlığı kavrayacak bir dinin planını tasarlamıştır.

3. İlâhiyatçılara gelince, onlar için Paulus'çuluk Aziz Paulus'un, özellikle mektuplarında açıkladığı hıristiyan doktrininin çeşitli bölümleridir. Buna göre günah, ruh ve beden için ölüm Âdem'in hatasıyle başladı. Tanrı, kutsallığının tümüne sahip olan İsa'yı yeryüzüne gönderdi ve insanların, ilk ataları Âdem'in kaderinden kurtulmalarını sağladı. Kilisenin görünen ve görünmeyen iki yanı vardır. Görünen yanı rahipler sınıfı, görünmeyen yanı başında İsa'nın bulunduğu ve Tanrı'nın lûtfunu bütün üyelerine ileten mistik bir topluluktur. Kıyamet gününde İsa, tanrının sevgili kullarını yeniden diriltmek ve onları sonsuz mutluluğa kavuşturmak üzere yeryüzüne inecektir. (L)

PAULUS Genç, Aziz, din kurbanı (766). İstanbul'da imparatorluk milis kuvvetlerinin başıydı. Konstantinos Kopronymos'un kutsal resimlere karşı düşmanca tutumunu kınadı. Hapse atıldı ve işkence ile öldürüldü. (L)

PAULUS MACEDONİCUS (Lucius Aemilius), romalı general, Aemilius'un oğlu (M. Ö. 230'a doğr. - öl. 160). Prokonsül olarak İspanya'da bulundu (191-189), Lusitania'lıları yendi ve 182'de konsül oldu. 181'de Liguria korsanlarını yenilgiye uğrattı. 168'-de yeniden konsül oldu, Perseus'a karşı savaş hazırladı ve Pydna'da onu tam bir bozguna uğrattı (168); Makedonya'yı bir roma vilâyeti durumuna soktu. Senatonun emri üzerine Epir'i yakıp yıktı ve oradan büyük bir ganimetle döndü. 164'te censorluk yaptı. (L)

PAULUS Samosata'lı, piskopos (Samosata 200'e doğr. - öl. 273'ten sonra). 260'ta Antakya piskoposuydu. İsa'nın düpedüz insan olduğunu ileri süren öğretisi yüzünden, 264-269 arasında Antakya'da birçok sinodun toplanmasına yol açtı. (L)

PAULY (August), alman filoloğu (Bennigen, Württemberg 1796 - Stuttgart 1845). 1839'da *Real-Enzyclopädie der Klassisechen Altertumswissenschaft'ı* (Klasik Eskiçağ Ansiklopedisi) hazırladı. Bu eser, 1894'ten sonra Wissowa ve W. Kroll tarafından tekrar ele alınarak genişletildi. (L)

PAUMANN (Conrad), alman orgcusu ve bestecisi (Nürnberg 1410'a doğr. - Münih 1473). Kördü. Orgcu ve aynı zamanda lavtacı olarak büyük ün kazandı. Münih düklük sarayında çalıştı (1467). Avrupa'yı baştan başa dolaştı, birçok öğrenci yetiştirdi. *Fundamentum Organisandi* (Org Sanatının Temelleri) adlı eser ona mal edilir. (L)

PAU MARFİM i. («fildişi odunu» anlamında portekizce k.). Bot. Amerika asıllı kereste (Pau marfim zakkumgillerden çeşitli ağaçlardan [*Aspidosperma Vargasii, A. Subincanum, A. australe, A. eburneum, A. temontosum, A. Riedelianum*] ve sedefotugillerden *Balfourodendron Riedelianum*'dan elde edilir. Brezilya pau marfim'ine daha başka adlar da verilir: *amerillo* [Venezüela], *guatambu, pakaya marfim, pau amarello* [Brezilya], guatambu blankao, kirandi [Paraguay], kuillo bordon [Peru]; sarı-kürlengi veya sarı-beyaz renkte, sert ve ince dokulu bir odundur; kolay işlenir ve iyi cilâ tutar, fakat dayanıklığı azdır; marangozluk, kaplama ve torna işlerinde kullanılmak üzere önemli miktarda ihraç edilir.) [L]

PAUMGARTNER, Nürnberg'li alman maliyeci ailesi. 1480'de Augsburg'a yerleştiler. Yatırımları en azından Fugger'lerin yatırımlarına eşti. Aile 1570'te iflâs etti. (L)

PAUMGARTNER (Bernhard), avusturyalı müzik bilgini ve orkestra yöneticisi (Viyana 1887), Bruno Walter'in öğrencisi. Wiener Tönkunstleorchester'i yönetti. Salzburg Mozarteum'un öğretim üyesi (1925) ve müdürü

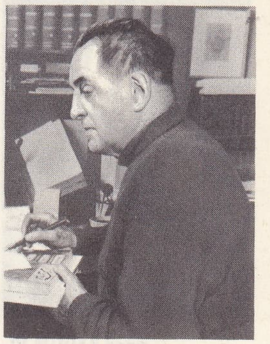

Jean PAULHAN

«Paul ile Virginie»
«Seli Geçiş»
Roger'nin gravürü
Girodet'den

Linus Carl PAULİNG

Wolfgang PAULİ

Foto. LAROUSSE

papa PAULUS VI

Aziz PAULUS
mozaik (detay)

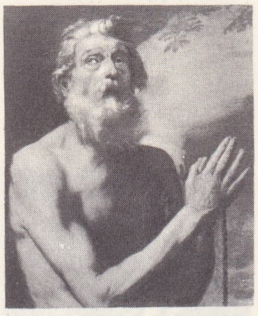
«Keşiş Aziz PAULUS»
Ribera'nın eseri

mareşal PAULUS

(1945) oldu. Bu kurum adına festivaller düzenledi. Üç opera, iki bale, lied'ler, koro eserleri besteledi, birçok eski eserin yeni basımını, Mozart üstüne iki kitap (1927 ve 1940), Schubert'in hayatı ve eserleriyle ilgili bir kitap (1945) ve J.-S. Bach üstüne önemli bir inceleme yayımladı. (L)

PAURAVA. Bk. POROS.

PAUROMETABOL sıf. ve i. (lat. *parum*, az ve *metabole*, değişiklik'ten fr. *paurometabole*). Tedricî başkalaşma geçiren böceklere denir; yavrular şekil ve yaşama bakımından yetişkinlere benzer.

— ANSİKL. *Paurometabol*'ler, heterometabol böceklerin ikinci grubudur, birinci grup ise hemimetabol böceklerdir. Paurometabollerde yavrular yetişkinlerin biçimindedir; solunum sistemleri de aynıdır. Paurometabol böcekler genellikle karada yaşar. *Orthopteroidae, hamamböceğimsiler, psocopteroidea* ve *yarımkanatlılar* bu gruba girer. (L)

PAUROPUS i. Küçük boylu, az bölütlü kırkayak. (Pauropoda takımının örnek tipi.) [L]

PAUSANİAS, Agis'liler kolundan ıspartalı prens, Kleombrotos'un oğlu (öl. M.Ö. 471 veya 470). Akrabası Pleistarkhos'un çocukluğu sırasında naip oldu, Plataiai'de yunan ordusuna kumanda etti (ağustos 479); sonra müttefik filosunun başında Kıbrıs ile Byzantion'u aldı (477). Yunanlıların Boğazları ele geçirmelerinin önemini anlamıştı; fakat çok sert olan yönetimine karşı bir isyan patlak verdi; ihtirası, Doğululara has gösteriş merakı, Yunanlıların hoşuna gitmedi; onun Kserkses I ile anlaşmış olmasından kuşkulandılar. İlk yargılamada temize çıkınca hükümdar gibi Byzantion'a yerleşti, sonra Atina devleti tarafından Troas'a sürüldü. Ephoros'ların emri üzerine Isparta'ya döndü. Perslerle gizlice anlaştığı ortaya çıkınca Athena tapınağına sığındı ve orada üstüne duvar örüldü. (L)

PAUSANİAS (öl. M. Ö. 380'e doğr.), Isparta kralı (446-395), Isparta prensi Pausanias'ın torunu ve Pleistoanaks'ın oğlu. Amcası Kleomene'nin vasiliği altında, sürgündeki babasının yerini aldı (1446). 403'te Attike'ye gönderildi ve orada gizlice Lysandros'a karşı Thrasybulos'u destekledi. Dönünce yargılandı ve beraat etti. Sonra Lysandros ile beraber Thebai'lilere karşı savaştı. Boiotia'yı boşaltmak zorunda kaldı (395). Yargılanma tehdidi karşısında Tegea'ya kaçtı. (L)

PAUSANİAS, yunan coğrafyacısı (M.S. II. yy.). Bütün Yunanistan'ı, Roma'yı, İtalya'yı ve Doğu'nun büyük kısmını dolaştı. Pausanias, yalnız *Ellados Periegesis* (Yunanistan Gezisi) adlı eseriyle tanınır. Bu eserde şehirleri, anıtlarını ve sanat eserlerini tanıtır ve onlarla ilgili olarak her bölgenin mitoslarını, efsanelerini, inanışlarını anlatır. Rehberlerinin kendisine anlattıkları uydurma hikâyelere de yer verir. Bununla birlikte kitabı, topografya, mitoloji ve arkeoloji bakımından değerlidir. (L)

PAUSARİUS i. (lat. *pausa*, dinlenme'den). Esk. Rom. İsis rahiplerinin adı. Bunlar yunan-mısır tanrılarının dinlenme yerlerinde, kapellaların önünde veya sokaklarda âyin alayları düzenledikleri için kendilerine bu ad verilmiştir. (L)

PAUSSİDAE çoğl. i. Paussus'larla benzerlerini kapsayan, yengeçe benzer kınkanatlı böcekler familyası. (Acayip görünüşlü duyargalarıyla göze çarpan bu böcekler tropikal ve astropikal bölgelerde karınca veya diviklerle beraber yaşar.) [L]

PAUSSUS i. Kocaman duyargalı, kızıl renkli böcek; Batı Avrupa'da pheidole cinsinden karıncalarla birlikte yaşar. (İlmî adı *Paussus Favieri*. Kınkanatlılardan *paussidae* familyasının örnek tipi.) [L]

PAUSTOVSKİY (Konstantin Georgiyeviç), sovyet yazarı (Moskova 1892). Denizcilerin hayatını anlatan eserler yazdı. Hazar denizindeki balık avcılığını konu alan *Kara-Bugaz* (Kara Boğaz) [1932] adlı romanıyle üne ulaştı. Öbür romanlarında (*Rojdeniye Morya* [Denizin Doğuşu], 1952) ülkesinin tabiî kaynaklarını dile getirdi. Ayrıca tarihî romanlar (*Çyornoye More* [Karadeniz], 1936) ve Puşkin'in hayatını anlatan bir oyun (*Naş Sovremennik* [Çağdaşımız], 1949) yazdı. Beş ciltlik otobiyografisini (*Dalyokiye Godıy* [Uzak Yıllar], *Nespokoynaya Yunost* [Dertli Gençlik] v.b.) 1945-1955 arasında yayımladı. Denemelerini ve tenkit yazılarını *Zolotaya Roza* (Altın Gül) [1955] adlı bir kitapta topladı. (L)

PAUTHENİER (Marcel), fransız fizikçisi (Messigny 1887). Lille ve Paris Fen fakültelerinde profesörlük yaptı; atmosferin kirlenmesine çare bulmak için, iyon uygulaması üstüne çeşitli araştırmalarda bulundu. Tozları, elektrostatik çekimle negatif yüklü yüzeyler üzerinde tutan bir filtre yaptı. (L)

PAUW (Cornelius DE), hollandalı bilgin, yazar ve filozof (Amsterdam 1739-Xanten 1799). Üç önemli eseri vardır: *Recherches Philosophiques Sur les Américains* (Amerikalılar Üstüne Felsefî Araştırmalar) [1768-1770], *Recherches Philosophiques Sur les Egyptiens et les Chinois* (Mısırlılar ve Çinliler Üstüne Felsefî Araştırmalar) [1774], *Recherches Philosophiques sur les Grecs* (Yunanlılar Üstüne Felsefî Araştırmalar) [1778]. (L)

PAUXİ i. Hokkolara çok benzeyen ve Tropikal Amerika'da yaşayan iri siyah kuş; gagasının üzerinde üç tane değirmi çıkıntı bulunur. (L)

PAVAN i. (fr. *pavane*). Bir dansın adı. (Kökü belirsizdir. Bu danstaki gösterişli adımları, tavuskuşunun yürüyüşünü andırdığı için, *pavan* kelimesinin fransızca «tavus kuşu» anlamına gelen *paon*'dan [lat. *pavo*] geldiği veya *padoana* ile özdeşleştirilerek kökünün *Padova* olduğu öne sürülebilir.)

— ANSİKL. XVI. yy.da tören dansı olarak bütün Avrupa'da yaygınlaşan *pavan*, küçük ve zarif adımlarla, ağır ve ikili bir ritimle yapılırdı. XVII. yy. sonlarında, dans olarak ortadan kalktıysa da, bir müzik biçimi olarak varlığını sürdürdü. Pavan, başta ingiliz bestecileri (Byrd, Bull, Gibbons, Dowland) olmak üzere, fransız, alman ve ispanyol müzikçileri tarafından geniş ölçüde ele alındı. Modern çağda ise, bu alandaki en büyük eser Ravel'in *Ölmüş Bir İnfanta İçin Pavan*'ıdır. (L)

PAVE i. (fr. *pavé*, kaldırım taşı). Mat. Cümleler teorisinde, birçok aralığın çarpımı. (L)

PAVEL I Petroviç (Petersburg 1754 - ay.y. 1801), rus çarı (1796-1801). Katerina II'nin oğlu. Nikita Panin tarafından yetiştirildi. Çariçe Yelizaveta, grandük Pavel'i kendisine vâris olarak seçmişti. Pavel, Prusya kralı Friedrich II'nin hayranıydı; bu yüzden art arda iki alman prensesiyle evlendi. 1774'te, ülkeyi kolonize etmek ve düzen içinde değerlendirmek amacıyle askerî yönetime bağlı köyler kurulmasını öngören bir plan teklif etti.

Büyük oğlu Aleksandr'ın eğitimini üstüne alan (1778) ve Prusya'ya karşı Avusturya ile dostluk kuran annesiyle arası açılınca,

PAULUS V
mozaik portre, Marcello Provenzale'nin eseri,
Borghese galerisi, Roma

PAULUS III
ve
iki yeğeni,
Tiziano'nun
eseri,
Napoli
müzesi

«Kuzey kontu» unvanı ile Batı Avrupa'da geziye çıktı. Daha sonra Gaçina'ya yerleşerek Prusya tipinde askerî birlikler kurdu. Kendisini, kardeşi Aleksandr lehine tahttan uzaklaştırmayı düşünen annesinin ölümü üzerine Pavel I iktidarı ele geçirdi. Annesinin adamlarına işten el çektirdi. Tehlikeleri göze alarak ihsanlar dağıttı ve Panin, Rostopçin, Suvorov'u görevlerinden uzaklaştırdı. Köylülerin pazar ve tatil günleri çalışmasını yasaklayarak, angaryayı haftada üç güne indirdi, Küçük Rusya'daki serflerin topraklarından ayrı satılmalarını yasakladı; Livonya'da ve Tuna prensliklerinde kölelik rejimini hafifletti; köylü ruhban sınıfının haklarını koruyan tedbirler alarak soylular sınıfına büyük bir darbe indirdi. Devrimci düşüncelerin ülkesine girmesini önlemek amacıyle sınırları kapayarak, dışarıdan gelen yayınlara karşı sıkı bir sansür rejimi uyguladı. Fakat, bu arada Prusya, Fransa ile savaşa son verince (Basel, 1795), Pavel Fransa'ya karşı yürütülen koalisyonu desteklemeyi reddetti.

Pavel, Conde ordusunun yükünü üstüne aldı; Campo-formio'dan sonra (1797) Louis XVIII'i Mitau'da (Yelgava) karşıladı. Malta şövalyelerini himayesine aldı ve onların reisi oldu (ekim 1798). Türklerin Bonaparte'a karşı kendisinden yardım istemelerinden yararlandı (Mısır seferi, 1798); savaş süresince Boğazlar'ı ve Osmanlı limanlarını açık tutturarak (23 aralık 1798 antlaşması) Akdeniz'e inebildi. Fransa'ya savaş ilân etti. 5 Eylül 1799'da 11 büyük ve birkaç küçük gemiden mürekkep bir rus filosunu Akdeniz'de osmanlı donanmasıyle beraber hareket etmek üzere İstanbul'a gönderdi; donanma Büyükdere'de demirledi; 9 ekimde Akdeniz'e hareket ederek, türk ve ingiliz gemileriyle birlikte Yunan adalarını kurtardı ve 3 mart 1799'da Korfu'yu işgal etti. Kara kuvvetleri İngilizler ve Napoli'lilerle birleşerek, 29 aralık 1798'de Roma'ya, haziran 1799'da da Korsakov, sonra da Suvorov İsviçre'ye girdiler; fakat rus generali Suvorov'un Zürich'te bozguna uğraması (25-27 eylül 1799) ve İngilizlerin malî desteğine rağmen ortaya çıkan para sıkıntısı Pavel I'in hoşuna gitmedi. Öfkeye kapılarak birlikleri geri çağırdı (23 ekim 1799) ve Nikita Panin'in yerine kançılar olan Rostopçin'in etkisiyle Fransa'ya yaklaştı. Bu yakınlığın önemi büyüktü; böylece İngilizlere karşı Hindistan'da hücuma geçebilecekti. İngiltere'ye karşı 1800'de «Tarafsızlar birliği»ni kurdu. İran'a karşı Gürcistan'ı himayesine aldı. Fakat Büyük Britanya'ya karşı gösterdiği düşmanlık ve Joseph de Maistre ile P. Gruber'in etkisi altında Roma'ya tavizler vermesi (Polonya'da katolik mezhebinin serbest bırakılması, 1800), soylu tüccar ve subaydan meydana gelen bir grubun hoşuna gitmedi. Bunlar, veliaht prens Aleksandr'ın yardımı, N. Panin ve kont Pahlen'in önderliği altında hazırladıkları bir komploda Pavel I'i öldürdüler (11-12 mart 1801 gecesi). [L]

PAVELESCU (Cincinat), rumen şairi (Ramnicul - Sarat 1872 - Broşov 1934). Bükreş ve Paris'te hukuk okudu, fakat kendini edebiyata verdi. Romanyanın tanınmış şair ve yazarlarıyle dostluk kurdu. *Poezii* (Şiirler) [1911] adlı eserinde lirik parçalar ve madrigaller vardır. *Epigrame* (Epigramlar) [1925] adlı şiir kitabındaki yergiler hayli başarılıdır. (M)

PAVELİÇ (Ante), hırvat siyaset adamı (Bradina, Hersek 1889 - Madrid 1959), Zagreb milletvekili (1920). Ustaşa*yı kurdu.

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico italiano

Dışarıya kaçmak zorunda kaldı. Aleksandar I'in öldürülmesini planladı (ekim 1934). Hırvat devletinin başına geçti (1941), İtalya ve Almanya ile işbirliği yaptı ve Dalmaçya'nın bir kısmını İtalya'ya bıraktı. Spoleto dükünü Hırvat devletinin kralı olarak kabul ettirdi. Üçlü pakta girdi. Avusturya'ya kaçtı (1941). Daha sonra Arjantin'e sığındı (1948). Bir cinayet teşebbüsü üzerine bu ülkeyi terk etti (1957). [L]

PAVESE (Cesare), italyan yazarı (San Stefano Belbo, Piemonte 1908 - Torino 1950). İngilizce öğretmeniydi; önce birçok amerikan yazarından (Melville, Faulkner, Steinbeck) tercümeler yaptı. 1936'dan itibaren Torino'da büyük bir yayınevi yönetti. *Lavorare Stanca* (Yorgun Çalışmak) [1936] adlı şiir kitabından sonra birçok hikâye ve roman yazdı. Yalın bir gerçekçilikle köy hayatını dile getirdi; çağdaş sosyal dünya meselelerine ve insanların kaderi üstüne sevgiyle eğildi. 1950'de intihar etti. Başlıca eserleri: *Paesi Tuoi* (Senin Ülkelerin) [1941]; *La Spiaggia* (Plaj) [1942]; *Feria d'Agosto* (Ağustos Tatili) [1946]; *Prima Che Il Gallo Canti* (Horoz Ötmeden önce) [1949]; *La Bella Estate* (Güzel Yaz) [1949]; *La Luna e i Falo* (Ay ve Şenlik Ateşleri) [1950]; 1935-1950 arasında yazdığı özel günlüğünü *Il Mestiere Di Vivere* (Yaşama Sanatı) [1952'de yayımladı]. Şiirleri *Poesie Edite e Inedite* (Basılmış ve Basılmamış Şiirler) [1962] ve *8 Poesie Inedite* (8 Basılmamış Şiir) [1964] adlı kitaplarda toplandı ve Bianca Garufi ile birlikte yazdığı bir roman (*Fuoco Grande* [Büyük Ateş]) 1963'te yayımlandı. (L)

PAVET DE COURTEILLE (Abel), fransız şarkiyatçısı (Paris 1821 - ay.y. 1889). Collège de France'ta türkçe profesörlüğü yaptı (1855). Önce Kemalpaşazade*nin *Mohaçnâme* adlı eserini türkçe metin ve fransızca tercümesi (*Histoire de la Campagne de Mohacz*) ile birlikte yayımladı (Paris, 1859). Bir *Dictionnaire Turc-Oriental* (Doğu Türkçesi Lûgati) [1870] yazdı. Çağataycadan *Les Mémoires du Sultan Baber* (Sultan Babur'un Hatıraları) [1871] ve Osmanlı Türkçesinden *Les Conseils de Nabi Efendi à son Fils* (Nabi Efendinin Oğluna Nasihatleri) [1857] adlı eserleri çevirdi. *Miraçname* (1882) ve *Tezkere-i Evliya*'nın (1890) uygur harfleriyle baskılarını yaptı. Ubicini ile birlikte, *État Présent de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğunun Bugünkü Durumu) [1876] adlı bir eser yazdı. (L)

PAVETTA i. Kökboyasıgillerden kokulu ağaççık.

— ANSİKL. *Pavetta*'lar karşıt yapraklı, beyaz veya yeşilimsi çiçekli ağaççıklardır. Meyvesi küre biçiminde sulu bir meyvedir. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yüz kadar türü yetişir. Çiçekleri çok kokulu olan *Pavetta Indica* sıcak iklimlerde yetiştirilir. *P. Borbonica* da oldukça makbul süs bitkilerindendir. (L)

PAVİA, İtalya'da şehir, Lombardia'da, il idare merkezi, Ticino ile Naviglio'nun kavuştuğu yerde; 47 800 nüf. 1361'de kurulan üniversite. Bir kavşak şehri olan Pavia'da ticaret büyük ölçüde gelişmiştir. Dokuma ve makine sanayii (şehirdeki fabrikalar, italyan yazı makinelerinin yarısından fazlasını üretir). Yapımına 1488'de başlanan katedral; Lombardia üslûbunda San Michele (1155) ve San Pietro in Ciel d'Oro (1132) kiliseleri; Visconti'lerin şatosu (XIV. yy.) — *Pavia ili*, 515 000 nüf. Po'nun kuzeyinde, ıslah çalışmalarının sulama yoluyle tarıma (pirinç, yemlik ot) imkân verdiği alçak bir ovada, güneyde ise buğday yetiştirilen bir tepeler bölgesinde uzanır.

— Tar. İnsuber'ler şehri (*Ticinum*) Pavia, Romalılar zamanında zengin bir şehirdi. 476'da Odoaker tarafından yıkılan şehri Lombardlar yeniden inşa ettiler ve krallıklarının başkenti haline getirdiler. Charlemagne 774'te Pavia'yı aldı. Berenger de Frioul 888'de burada taç giydi ve ailesi 951'e kadar şehre hâkim oldu; o tarihte Otton I İtalya kralı unvanını aldı; şehir Papalık taraftarı Milano'ya karşı Ghibellini'lerin direnme merkezi haline geldi.

XIV. yy.ın ilk yarısında Milanolu Visconti'lerin eline geçen Pavia, o tarihten sonra Milano ile kader birliği yaptı. François I, 1525'te burada yenildi ve esir düştü; Lautrec 1527'de şehri yağmaladı. 1796'da Fransızların eline geçen ve Olona idare bölgesinin merkezi olan şehir, 1814-1860 arası Avusturya'nın eline geçti ve o tarihte İtalya krallığına katıldı. Pavia'da birçok din meclisi toplandı; bunların başlıcası 1423'te toplanan meclistir. Konstanz Din meclisinin kararlarına uyan Martinus V, Pavia'da genel bir din meclisi toplanmasını istedi (22 şubat 1423), ama toplantıya gelen birkaç yüksek din adamı veba yüzünden dağıldı ve meclis Sienna'ya taşındı. (L)

Pavia manastırı, Pavia'da 1396'da dük Giovanni Galeazzo Visconti tarafından Pavia'da kurulan ünlü manastır. Revaklı bahçe ile kilisenin dışında kalan kısmı 1402'de tamamlandı. Çalışmalar Guiniforte Solari'nin yönetiminde 1453'te yeniden ele alındı. 1480'e doğru başlanan ve büyük bir kısmı Giovanni Antonio Amadeo'nun eseri olan kilisenin cephesi ancak 1540'ta tamamlandı. Bu cephe, bol süslemeli üslûbuyle Rönesans'ın Kuzey İtalya'daki en önemli eseridir. Kilisede (Cristoforo Solari tarafından yapılan) Ludovico Il Moro ile Beatrice d'Este'nin mezar heykelleriyle Giovanni Galeazzo Visconti'nin (Gian Cristoforo Romano ile Benedetto Briosco'nun yaptığı ve 1562'de Galeazzo Alessi'nin bitirdiği) mezarı vardır. Avlunun çevresini Mantegazza, G. A. Amadeo ve Rinaldo De Stauris süslediler (1466). 1782'de kapanan Pavia manastırı 1843-1881 arasında yeniden açıldı ve devletin malı oldu. Fransa kralı François I, 1525 senesi 24 şubatında Pavia'da Charles-Quint'e mağlûp olarak esir düştü; annesine ünlü mektubunu buradan yazdı. (L)

Pavia muharebesi, François I'in Avusturya imparatorluğu birlikleri karşısında bozguna uğradığı muharebe (24 şubat 1525). La Tremoille, Bourbon başkumandanını Provence'tan kovarak Milano'ya girdi (ekim 1525), sonra Antonio De Leyva'nın savunduğu Pavia'yı muhasara etti. İmparatorluk ordusu Lannoy'un yardımına geldiğinde, şehrin doğusunda yerleşmiş olan François I, aylıkları düzenli verilmeyen ordusuna pek güvenemediği halde Bonnivet'nin öğüdü üzerine muharebeyi kabul etti. Mirabello parkına giren imparatorluk birliklerini Galliot de Genouillac emrindeki topçu kuvveti ezdi, fakat kral süvari kuvvetiyle hücum etmek istediğinden, topların ateşe devamına engel oldu. İsviçreli askerlerin ve Alençon dükünün kaçması bozguna sebep oldu. 26 000 Kişilik fransız ordusu, ölü veya esir olmak üzere 10 000 kişi kaybetti (Bonnivet, La Trémoille, La Palice ölenler arasındaydı). Hafifçe yaralanan ve kuşatılan François I, Bourbon başkumandanına teslim olmayı reddetti, fakat Lannoy'a teslim oldu. Annesi Louise de Savoie'ya yazdığı mektupta, «elimde yalnız şerefim ve kurtulan hayatım kaldı» diyordu. Tutuklandıktan sonra Madrid'e gönderildi. (L)

PAVİE (Auguste), fransız kâşifi (Dinan 1847 - Thourie, Ille-et-Vilaine 1925). Khmer medeniyetiyle ilgilendi (Sömürge okulunun temeli olan Kamboç okulunu kurdu). Luang Prabang'da konsolos vekili oldu (1886), keşifleriyle Kara Irmak yoluyle Tonkin ile bağlantıyı sağladı. Tonkin'den Pennequin kolonuyle geri döndü (1888). Yeni keşif seferlerinden sonra (1889-1891), Bangkok'ta başkonsolosluğa getirildi ve bir antlaşma imzaladı; bu antlaşma ile Siyam, Mekong'un sol kıyısından vaz geçiyordu (1893 ekimi). Sonra Laos'ta genel komiser oldu, bu bölgeyi teşkilâtlandırdı, Çin ve Birmanya ile sınırlarını tespit etti. 1895'te Fransa'ya döndü. Bir Çinhindi haritası hazırladı. Başlıca eserleri: *La Mission Pavie* (Pavie Misyonu) [10 cilt, 1894 - 1919]; *A la Conquête des Coeurs* (Gönüllerin Fethi) [1921]. (L)

PAVİE (Théodore), fransız şarkiyatçısı (Angers 1811 - ay.y. 1896). Collège de France'ta (1853), sonra Angers Katolik fakültesinde (1857) ders verdi. Başlıca eserleri: *Fragments du Mahabharate* (*Mâhâbârata*'dan Parçalar) [1844]; *Les Trois Religions de la Chine* (Çin'in Üç Dini) [1845]; *La Littérature Musulmane de l'Inde* (Hindistan'da İslâm Edebiyatı) [1847]; *Krishna et sa Doctrine* (Krişna ve Öğretisi) [1852]; *Bhojaprabandha* (1855). [L]

PAVİLAND mağarası, Galler ülkesinde mağara; 1823'te Buckland burada Ren çağından kalma (Yeni Yontma Taş devri) ilk iskeleti buldu. Kemikleri kırmızıya boyanmış olan ve kafatası bulunmayan bu iskelet *Red Lady of Paviland* (Paviland'lı Kırmızı Leydi) adıyle tanınır. Daha sonraları (1913) bunun bir erkek cesedi olduğu anlaşılmıştır. (L)

PAVİLLONS-SOUS-BOİS (LES), Fransa-da Seine-Saint-Denis idare çevresinde kanton merkezi, Ourcq kanalı kıyısında; 19 022 nüf. Dolmakalem fabrikası. (L)

PAVİN gölü, Fransa'da Massif Central'da göl, Dore dağlarında, Montchal tepesinin eteğinde; 44 hektar. Volkanik asıllı olan göl bazaltlara oyulmuştur; çam, ladin ve kayın ağaçlarıyle çevrilidir. Derinliği 92 m'yi bulur ve sularının fazlasını Issoire'a akıtır. (L)

PAVİSTOS Bizans'lı, yunan asıllı ermeni tarihçisi. Lakabı *Pyzantatzi*'dir. Yunanca bir Ermeniye tarihi yazdı. Bu eser günümüze *Bizanslı Pavistos'un Tarih Kitaplığı* adlı bir ermenice tercümesiyle (V. yy.dan sanılır) ulaştı. Pavistos eserinde M.S. 344-392 arasındaki dönemi anlatır ve Arsakidler sülâlesinden 8 hükümdar devrini inceler. Eserin biçimi biraz ağır olmakla birlikte, özü, bazı tarih yanlışlarına rağmen V.yy. Ermeniye'sinin tanınması bakımından değerlidir. Eserin 1730'da İstanbul'da ve 1832'de Venedik'te olmak üzere iki baskısı daha yapıldı. (L)

PAVKIRMAK geçz. f. (onomatope *pav*'dan *pav-kır-mak*). *Halk. dili.* (Çakal veya tilki için) Ulumak. (M)

PAVLENKO (Pyotr Andreyeviç), sovyet yazarı (Petersburg 1899--öl. 1951). Paris Komünü'nü dile getiren tarihî romanı *Barrikadıy*'dan (Barikatlar) [1932] sonra, *Puteşestviye v Turkmenistan* (Türkmenistan'da Seyahat) [1932] adlı eserinde Sovyet Türkmenistanı'nı anlattı. Daha sonraki romanlarında S.S.C.B.'de sosyalist ekonomi gelişmelerini dile getirdi: *Na Vostoke* (Doğu'da) [1939], *Sçastye* (Mutluluk) [1947], *Stepnoye Solntse* (Bozkır Güneşi) [1949]. Ayrıca filim senaryoları da yazdı: *Aleksandr Nevskiy* (1938), *Padeniye Berlina* (Berlin'in Düşüşü) [1948]. (L)

PAVLİ adası, Marmara denizinde, İstanbul'un Anadolu yakasına (Pendik kıyısı) yakın ada. Ağaçlık ve küçük bir adadır. Pendik koyunda yapılması kararlaştırılan tersane için toprak bir setle karaya bağlandı. (M)

PAVLODAR, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, İrtiş ırmağı kıyısında; 90 000 nüf. Güneyde, Transsibirya hattının batı parçasına paralel uzanan Yugsib hattı üzerinde önemli istasyon. Besin sanayii. Dökümhaneler. Biçerdöver fabrikası. Alüminyum. (L)

PAVLOV (Ivan Petroviç), rus hekimi ve fizyoloji bilgini (Ryazan 1849-Moskova 1936). 1879'da Petersburg Askerî akademisinden mezun oldu. 1883'te kalbin çevre sinirleri konusunda doktora tezini verdi. 1889'a kadar dolaşımla ilgili çalışmalar yaptı. 1884-1886 Arasında Almanya'da Rudolf Heidenhain ve Carl Ludwig adlı fizyoloji uzmanlarının yanında çalıştı. 1889'dan itibaren sindirimle ilgili ünlü araştırmalarına başladı. 1890'da Tomsk ve Petersburg farmakoloji profesörlüğüne tayin edildi. Önemli bir deneyci olan Pavlov, fizyolojide deneysel metodu ve özellikle ameliyat metodunu savundu. Pavlov'un ameliyat metodu, hayvanı diri iken açıp incelemeğe dayanan teşrih metodundan ayrılır; Pavlov ameliyat ettiği deney hayvanını gözlemlemeden önce hayvanın fizyolojik dengesini sağlamağa ve onu eski normal haline getirmeğe çalışır. Pavlov'un sindirim konusundaki çalışmaları 1897'de *Belli başlı Sindirim Bezlerinin Faaliyetleri Üstüne Konuşmalar* adıyle yayımlandı. Pavlov bu çalışmalarında organizmanın beslenmesinde sinir sisteminin etkisi ve canlı varlıkla çevre arasındaki yakın bağıntılar üstünde duruyordu. Pavlov'un bu temel fikri, aynı zamanda fizyoloji uzmanı İvan Seçenov'un da (1829-1905) fikriydi. Pavlov 1904'te tıp ve fizyoloji dallarında Nobel ödülünü kazandı. 1903'ten itibaren Madrid Milletlerarası kongresine sunduğu *Eksperimentalmaya Psikologiya i Psikopatologiya Jivotnıyh* (Hayvanlarda Deneysel Psikoloji ve Psikopatoloji) adlı raporunda açıkladığı bir buluşa ulaştırdı. Pavlov doğuştan

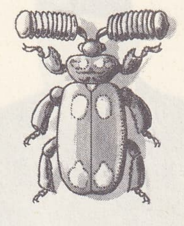

paussus

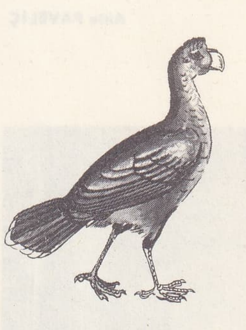

pauxi

Petroviç PAVEL I
Touché'nin sanılan desen (XVIII. yy.)
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Ante PAVELİÇ

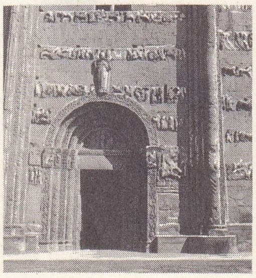

PAVIA
San Michele kilisesinin ön yüzü

gelen ve şartsız olan reflekse karşılık «şartlı refleks»i ilk defa bu raporda tanımladı. Pavlov şartlı refleks kavramına «ruhsal salgı» denen tükürük salgısı üstündeki araştırmaları sonunda vardı. Bu kavram beyin faaliyetinde canlının ortama uyması yönünde çalışan bir refleks faaliyeti olduğunu gösterir. Bu faaliyet, yeni sinirsel bağıntıların doğmasıyle meydana gelen üstün sinirsel bir faaliyettir ve beyin yarımkürelerinin kabuk altı bölgesince yönetilir.

1909'da yayımlanan bir (*Estetvenniye Nauki i Mozg* [Tabiat Bilimleri ve Beyin]) Pavlov, beyin kabuğundaki irkilme olaylarının yoğunlaşma ve yayılma temel kanununu ortaya çıkardı ve türlerin evrimi sırasında bazı şartlı reflekslerin şartsız, doğuştan ve soydan geçme reflekslere dönüşebileceği tezini ortaya attı. Üstün sinirsel faaliyet süreçlerinde (şartlı refleksler ve ortamın üstün analizi) ruhsal hayatın nesnel yanını görüyordu. 1915'te *Uyku Fizyolojisi Üstüne Veriler*'i yayımladı; Parlov bu eserinde uykuyu beyin kabuğundaki bir çeşit çalışma tutukluğu olarak niteler, hipnoz ve histeri hallerini açıklar; fizyolojik ve psikolojik nesnellik ve öznellik hallerinin birliğini öne sürer. 1921'de Lenin'in bir kararnamesiyle Pavlov'un hayat ve çalışma şartları düzenlendi ve özel araştırmaları için Koltuşi Biyoloji istasyonu kuruldu. Pavlov 1922'de *Dvadtsatiletnıy Opıyt Obyektivnogo İzuçeniya Vıysşey Nervnoy Deyalolnosti* (*Povedeniya*) *Jivotnıyh*'ı (Hayvanların Üstün Sinirsel Faaliyetleri Üzerine Yirmi Yıllık Deney), 1927'de *Lektsii o Rabote Bolşih Poluşariy Golovnogo Mozga*'yı (Beyin Büyük Yarımkürelerinin Çalışması Üstüne Dersler) yayımladı. Son önemli eseri *Bolşaya Meditsinskaya Entsiklopediya* (Sovyet Büyük Tıp Ansiklopedisi) için yazmış olduğu şartlı refleks konulu yazısıdır (1935). Pavlov'a göre konuşma, kavram ve zekâya dayanan insan psikolojisiyle sadece üstün sinirsel bir faaliyete dayanan hayvan psikolojisi arasında büyük bir fark vardır. Ama yine Pavlov'a göre her ikisi de aynı kanunlara, yani sinir dokusu kanunlarına uyar; çünkü, kavramları ve insan zekâsını yaratan dil, şartlı reflekslerde, üstün sinirsel faaliyet sayesinde meydana gelen duyumsal işaretlerin ilk işaret düzeni üzerine yerleşen, ikinci bir işaret düzeninden başka bir şey değildir. Buna göre birbirlerini ayıran farkların karmaşıklığına rağmen hayvan psikolojisinde olduğu gibi insan psikolojisinde de tam nesnel, bilimsel bir bilgi edinmek mümkündür. Bunun içindir ki, Pavlov 1932'de şöyle yazıyordu: «İnsan düşüncesinin önemli bir evresinin yaklaştığına inanıyorum. Bu evre de fizyoloji ile psikolojinin, nesnel ile öznelin tamamen birbirine kaynaştığı, bedenimle bilincimin arasındaki karşıtlığın veya çelişmenin kendiliklerinden düşüp kaybolmazlarsa, somut çözümlerini bulacakları bir evre olacaktır». Oldukça gerekirci ve materyalist olan bu sonuçlar birçok polemiğe yol açtı. Pavlov'un eseri, sinirler ve beyin üstüne incelemelere, bazı akıl bozukluklarının (nevrozlar, psikozlar, histeri) tedavisine ve en önemlisi ağrısız doğum olan, bazı pratik uygulamalara öncülük etti. (L)

PAVLOVA (Anna), rus kadın dansçı (Petersburg 1882-La Haye 1931). 1891'de İmparatorluk Dans okuluna kabul edildi ve çelimsizliğine rağmen birinci sınıf bir öğrenci oldu. 1903'te baş solocu, 1905'te dansçı oldu. Bir yıl sonra da, *Kuğu Gölü*'nde oynayarak başdansçılığa yükseldi. Bundan sonra imparatorluk tiyatrolarının repertuvarlarını oynamağa başladı: *Don Kişot, Paquita, Esmeralda, Kaynak, Ormanda Uyuyan Güzel* v.b. 1909'da Châlet tiyatrosunda temsiller verecek olan Diaghilev topluluğunun ilk Paris turnesine katıldı. 1910-1913 Arasında, bale mevsiminde Çarlık tiyatrosunun sahnesinde, diğer aylarda ise yabancı ülkelerde dansetti. 1913'te Rusya'yı terk etti. İkinci Dünya savaşı başladığı zaman Berlin'de bulunuyordu. Londra'ya geçmeyi başardı, bir topluluk kurarak A.B.D.'ye gitti. Topluluğuyle beş yıl Amerika'da dolaştı; savaştan sonra Avrupa'ya döndü ve bütün dünyada turnelere çıktı. Anna Pavlova, meslek hayatını ve başarısını tek başına oluşturan dünya çapında büyük solocu balerinlerin sonuncusudur. Dans sanatında yenilik yapma çabası göstermedi; fakat rollerini şiirli bir hava içinde ve kendine has bir şekilde yorumladı; bu da, repertuvarının çoğunluğunu meydana getiren eski balelerin yer yer yeni bir ruh kazanmasını sağladı. (L)

PAVLOVA (Tatyana), rus asıllı italyan kadın oyuncu (doğ. Byelopavloviç, Ukrayna 1896). Sanat hayatına P. N. Orlenev'in yanında başladı ve kısa sürede baş oyuncu oldu (1916'da Moskova Dram tiyatrosunda). 1920'de İtalya'ya gitti, 1923'te Milano'da kendi grubuyle çalışmağa başladı. İnce zevkli, güçlü ve çok yönlü bir oyuncu idi. İtalya'da, oyunun hazırlanışı sırasında, bir rejisörden yararlanma geleneğini kurdu. 1938'de sahneden ayrıldıysa da yardım derneklerı yararına ara sıra sahneye çıkmaktadır. (M)

PAVLOV'CULUK i. (*Pavlov*'un adından *pavlov'cu* > *Pavlov'cu-luk*). Fizyoloji bilgini İ. Pavlov ile izleyicilerinin ve özellikle, doğrudan doğruya öğrencisi olan araştırıcıların ileri sürdükleri teorilerin tümü. (Bu araştırıcılar arasında, Marya Petrova, V.K. Fyodorov, E. Asratyan, V. Rikman, S. Keesçev'i saymak gerekir. Bunlardan başka, Speranskiy gibi sovyet fizyolojist ve hekimleri, ayrıca da A.B.D. gibi memleketlerin bazı fizyolojistleri Pavlov'culuğu benimsemiştir. Bu sonuncuların çalışmaları, hem Pavlov'culuğa, hem de davranışçılığa bağlanır.) [L]

Cesare PAVESE

PAVLOVSKİY POSAD, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın doğusunda; 55 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

Pavlov'un küçük mide deneyi, kan dolaşımını bozmadan midenin bir parçasını ameliyatla ayırmayı ve bu parçanın salgısını bir deri fistülüyle dışarıya akıtmayı öngören fizyoloji deneyi. Bu «küçük mide», besinlerle, besin görüntüleriyle ve besinlerin midenin geri kalan kısmına sokulmasıyle veya şartlı reflekslerle meydana gelen mide suyunu saf olarak elde etmeğe ve salgı derecesini incelemeğe yarar. (L)

PAVO, Tavus* takımyıldızının latince adı (kısaltması: pav). [L]

PAVONİA i. Sıcak bölgelerde yetişen, yaprakları kokulu ağaç.

— ANSİKL. *Pavonia* cinsinden ağaçların yaprakları karşıt, parçasız, kargı ucu şeklindedir; çiçekleri birevciklidir, yaprakların koltuğundan çıkar. Meyvesi dört bölmelidir; her bölmede tüylü, küçük bir tohum bulunur. Yaprakları parmakla ovuşturulunca ıtırlı bir koku yayar. Yüz kadar türü vardır; bunlardan *Pavonia multiflora* tanınmıştır. (L)

PAVULLO NEL FRİGNANO, İtalya'da komün, Emilia'da (Modena ili), Apennin'in doğu yamacında; 14 700 nüf. (L)

PAVURYA i. (yun. *pagros*'tan). Altıgen veya oval biçimde, geniş yassı kavkılı yengeç (*Cancer pagurus*). [Pavuryalar bütün denizlerde yaşar; Eyosende fosil olarak bulunur. *Corysteidae* familyasından.] (L)

PAVYON i. (fr. *pavillon*'dan). Bir kuruluşun, bir kurumun bir park veya bahçe içindeki binalarından her biri: *Cerrahî pavyonu. Fuar pavyonu.* || Geceleri açık olan içkili eğlence yeri. || Gemi bayrağı. (M)

PAWEL Krosno'lu, lat. **Paulus Crosnensis**, polonyalı şair (öl. 1517'ye doğr.). Krakow üniversitesinde latin edebiyatı profesörlüğü yaptı. Polonya'da hümanizmin ilk temsilcilerindendir. Sık sık Macaristan'da kaldı. Eserleri toplu olarak, 1509'da Viyana'da yayımlandı. (L)

PAWNEE'LER veya **PANİ'LER**, eskiden Nebraska'nın ortasında yaşayan savaşçı kızılderililer. Bugün Oklahoma'da toplanan Pawnee'lerin XVII. yy.da 13 000'i bulan nüfusları birkaç yüz kişiye düşmüştür. (L)

PAWTUCKET, A.B.D.'de (Rhode-Island) şehir, Blackstone ırmağı kıyısında, Providence'ın kuzeyinde; 81 000 nüf. Dokuma sanayii. Bıçkıhaneler. İmalât metalürjisi (dokuma makineleri). [L]

PAX. Mit. Roma'da barış tanrıçası. Jupi-

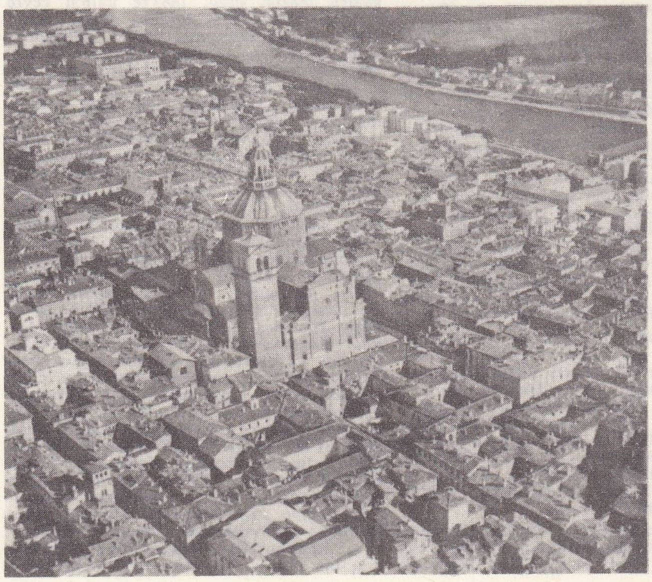

PAVIA
kısmî görünüş, ortada, katedral

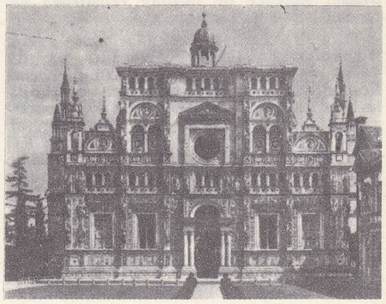

PAVIA
manastır
(XVII. yy.)

Foto. Dictionnaire des Auteurs; LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano; Encyclopedia Britannica

ter ile Themis'in kızı. Alâmetleri, caduceum, zeytin dalı ve ters çevrilmiş bir meşaleydi. Barış tanrıçası Pax Actium savaşından itibaren Roma'da siyasî bir önem kazanmağa başladı. Augustus devrinde kurulan *Ara Pacis Augustae* (Pax'ın Augustus sunağı), Vespasianus devrinde yapılan Pax tapınağı, ayrıca paraların üzerine bastırılan «Principatus'un getirdiği barış» konulu birçok alegori figürü bu tanrıçaya verilen önemi gösterir. (L)

Pax Christi, barış için çalışan bir hıristiyan hareketinin adı. Bu hareketin milletlerarası başkanı 1965 şubatına kadar kardinal Feltin'di; sonra yerini Utrecht başpiskoposu kardinal Alfrink aldı. (L)

Pax romana. Tar. Bk. BARIŞ (*Roma barışı*).

PAXTON (sir Joseph), ingiliz bahçe uzmanı ve mimarı (Milton Bryant, Woburn yakınları, Bedfordshire 1801 - Sydenham 1865). Önce bahçe desinatörlüğü yaptı, sonra 1854'te Avam kamarasına girdi. Bahçe bitkileri üstüne çeşitli yayınları, özellikle bir *Pocket Botanical Dictionary*'si (Botanik Cep Lûgati) [1840 ve 1868] vardır. (L)

PAY i. Birden fazla kişi arasında bölüşülmüş bir bütünden bu kişilerin her birine düşen kısım, hisse: *Kâmran, birer birer onların payını dağıtırken yanına, ayaklarının dibine küçük taş parçaları düştüğünü farketti* (R.N. Güntekin). || Eşit kısım. || *Pay etmek,* paylaşmak, bölüşmek: *Yiyecekleri aramızda pay ettik.* Paylaştırmak: *Hacı Bayram Velî, aşın başına geçti, pişenleri bir bir dervişlerine pay etti* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Pay bırakmak,* kesme, biçme, yapma sırasında bir şeyde fazlalık bırakmak. || *Pay biçmek.* Bk. BİÇMEK. || *Pay vermek,* azarlamak. Büyüğüne karşılık vermek. || *Payını almak,* kendine ayrılan kısmı almak: *Her ruh, bu geceleri birinden itibaren artık kendinde kalacak bütün bir ebediyet payını almış oluyordu* (A. Ş. Hisar). Azarlanmak. || *Payını vermek,* azarlamak: *Bu ikisini hapseder etmez, o eve git, sahibi hangi herif ise bana çağır!.. Onun da payını vereyim* (Ahmed Rasim). || *Ağzının payını almak.* Bk. AĞIZ. || *Ağzının payını vermek.* Bk. AĞIZ. || *Allah payı,* eşitlik gözetilmeden yapılan bölüştürme sonucunda bir şeyden herkesin hakkına düşen pay. || *Aslan payı.* Bk. ASLAN. || *Kul payı,* eşit olarak bölüştürülmüş bir şeyden herkesin hakkına düşen pay. || *Nefes payı vermek,* az bir süre tanımak, mühlet vermek.

— Ask. denizc. *Esk. Ganimet payı,* bir düşman gemisini zaptetmiş bir gemideki mürettebatın her birine düşen pay.

— Denizc. *Pay karşılığı denize çıkmak,* kârdan alacağı pay karşılığında sefere çıkmak. (Bugün artık yalnız balıkçı gemilerinde uygulanır.)

— Huk. *Pay çoğunluğu,* müşterek mülkiyette, belirli işlerin yapılabilmesi için aranan çoğunluk. (Bk. ANSİKL.) || *Pay defteri.* Bk. HİSSE. || *Pay sahibi.* Bk. HİSSEDAR.

— Mal. *Esk.* İstanbul belediyesi tarafından celep ve kasaplardan «çeşni» yoluyle seçilen kesimlik hayvan. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir kesirde bir birimin, bu kesri oluşturmak için gruplandırılan parçalarının sayısını gösteren terim. (Kesrin gösterilişinde pay kesir çizgisinin üstüne konur.) *Esk.* Suret.

— Terz. Bir elbise dikilirken ileride boyutlarında yapılması gerekebilecek bir değişiklik için dikişin iç tarafında bırakılmış kumaş bölümü. || Terzinin elbiseyi dikerken provadan sonra kesmek üzere fazladan bıraktığı kumaş. || *Dikiş payı.* Bk. DİKİŞ.

— ANSİKL. Huk. Müşterek mülkiyette, belirli idarî işlemlerin yapılabilmesi için, sadece paydaşların çoğunluğu yeterli değildir, *pay*'ların çoğunluğu da aranır (bk. PAYDAŞ). Mühim idarî işlemler denilen bu tür işlemlere karar verilebilmesi için, paydaş çoğunluğu yanında *pay çoğunluğu* yani çifte çoğunluk gereklidir. Meselâ, bir tarım usulünün değiştirilmesi veya büyük onarım yapılabilmesi için, paydaş çoğunluğu yanında pay çoğunluğunun da olması lâzımdır. Buna göre A,B ve C'nin müşterek olarak malik bulundukları bir gayrımenkulde, A'nın payı 2/10, B'nin payı 2/10 ve C'nin payı da 6/10'dır. Bu gayrımenkulde büyük bir onarım yapılması gerektiği zaman, A ve B'nin birlikte alacakları karar yeterli olmayacaktır. Çünkü, paydaş çoğunluğu gerçekleşmiş olmakla birlikte, pay çoğunluğu gerçekleşmemiştir. Pay çoğunluğunun da gerçekleşmesi için A ile C veya B ile C'nin karara katılmaları gerekir.

— Mal. *Esk.* Osmanlılar zamanında İstanbul'da, celeplerin getirdikleri kasaplık hayvanlar için kotra denen birçok ağıl vardı. Satış yapılacağı zaman kasaplar kotralara gider, hayvanların cins ve besisine göre pazarlık yaparlardı. Pazarlık fiyat, etin safi ağırlığı üstünden hesaplanırdı. Pazarlık bitince çobanlar kotraya girerek hayvanları ürkütür, sürüleri birbirine karıştırırlardı. Bu sırada gelişigüzel beş hayvan kotradan çıkartılır, kesilir, yüzülür, sakatatı atılır, beşi birden tartılarak toplam ağırlığın beşte biri alınırdı. Bulunan sayı bütün öteki hayvanların ortalama ağırlığı sayılırdı. Bu seçilen hayvanlara pay denir, bu işleme de «çeşni» adı verilirdi. Ortalama ağırlığı bulmak için kesilen beş hayvanın eti satılmaz, orada görevli esnafa parasız dağıtılırdı. Kasaplar, belirttikleri ihtiyaç oranında kotradan kasaplık hayvan alır (genellikle koyun), bunları özel mezbahalarda kestirirlerdi. (ML)

PAY i. Bir hint parası; Hindistan'da ingiliz hâkimiyeti döneminde kullanılırdı. (Bakırdan yapılan küçük bir sikkedir. Paysanın dörtte biriydi; 1835, 1844 ve 1870'te yapılan düzenlemelerle değeri üçte bir paysaya yükseltildi.) [M]

PAY i. Bk. PA.

PAYA i. Leng. Orta Amerika'da Honduras'ın kuzeydoğusunda konuşulan dil ailesi. (L)

PAYAB blş. i. (fars. *pāyāb* veya *pāy-āb*). *Esk.* Kuvvet, kudret. || Havuzun dibi. || Pınar ayağı. || Su birikintisi. || Kuyu basamağı. || Son, uç. (M)

«Pavia Muharebesi» (1525)
B. Van Orley'in eseri
Louvre müzesi, Paris

PAYAMLI, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili) bucak; 12 088 nüf. (1965); 38 köy. — *Bucak merkezi,* 171 nüf. (1965). Urfa'nın 28 km güneybatısında; yüksl. 720 m. (M)

PAYAN i. (fars. *pāyān*). *Esk.* Son, nihayet, sonuç: *Her derdin olur çaresi, her inleyen ölmez / Her mihnete bir âhır olur her gama payan* (Ziya Paşa). *Gece bir meyitane bir hab-ı teab / Ki bulur ıztırab ile payan* (Tevfik Fikret). || *Payan olmamak,* sevinç, keyif, zevk v.b.nin sınırsızlığını belirtir: *Onu öyle görünce sevindim. Çünkü -laf aramızda- hani neşelendiği zaman keyfine payan yoktur* (B. Felek). *Van Humbert'in sevincine payan yoktu. Bir muharebe kazanmış gibiydi* (A. H. Tanpınar).

— Tasav. Sofînin Tanrı'ya kavuşacağı birlik âlemi.

◆ **Payansız** sıf. *Esk.* Sonsuz, ucu bucağı olmayan: *Artık iki taraf payansız bir kum deryası, çölün sükût ve sükûnu ortasında gidiyoruz* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Payansızlık** i. *Esk.* Sonsuzluk: *Demek ki erkeklerin ruhlarının derinliğini, gururlarının payansızlığını hiç tetkik etmediniz?* (Vâ - Nû). [M]

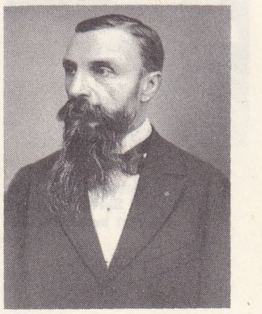

Auguste PAVIE

PAYANDA i. (fars. *pāyende,* yerinde duran'dan). Yerinden oynamış bir şeyin düşmemesi için konulan eğik veya düz destek: *İhtiyaten kalası payandalarla büsbütün sağlamladık* (R. H. Karay).

— DEY. *Payandaları çözmek. Argo.* Kaçmak, gitmek.

— Denizc. Gemilerin veya kazanların bazı kısımlarını sağlamlaştırmak için destek olarak kullanılan ağaç, tunç veya demir parçası. || Gemi dülgerlerinin, üzerinde çalıştıkları parçanın alt tarafına destek olarak koydukları kütük. || Karaya çekilmiş olan veya yapım halindeki bir geminin altına destek olarak konan ağaç parçası.

Yunanistan kralı
PAULOS I
(maddesi 944. sayfada)

— İnş. Bir duvara destek olmak üzere eğik konmuş ahşap dayak.

— Mad. oc. Bk. ANSİKL. || *Hidrolik payanda,* silindir şeklinde madenî payanda çeşidi; uç kısmı, payandanın gövdesine yerleştirilmiş küçük bir el pompasıyle gönderilen yağın basıncıyle bir piston gibi çalışır.

— Marang. Kendi üzerine dönen bir parçayı desteklemeğe yarayan çıkıntılı ve üçgen biçiminde parça.

— Teknol. Bir üçayağı çarmıkla desteklеme imkânı olmadığı zaman ona desteklik yapan parça.

— Zır. Bir pullukta okla demiri birleştiren iki direkten her biri.

— ANSİKL. Mad. oc. Yüksekliği, tabakanın yüksekliğine göre ayarlanan *madenî payanda,* iki çelik parçadan (*uç* ve *kılavuz*) meydana gelir; bu parçalar birbiri içinde kayabilir ve genellikle madenî sıkıştırma kamasından meydana gelen bir *kilit* yardımıyle belli bir durumda kalması sağlanır; payandanın ucundaki *kafa*'ya ahşap tahki-

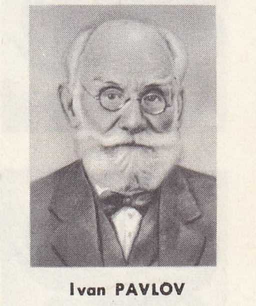

Ivan PAVLOV

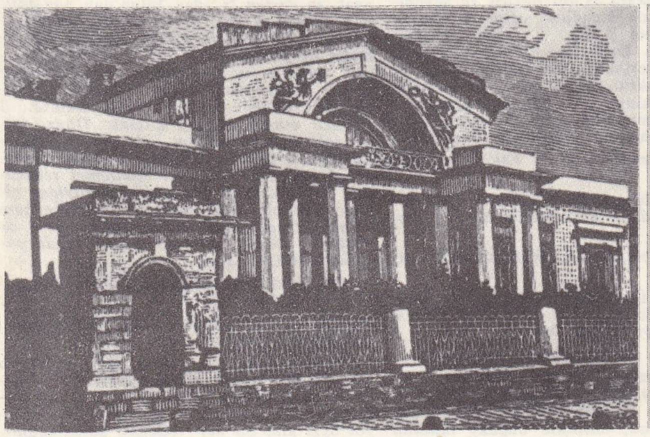

Ivan Petroviç PAVLOV Moskova kütüphanesi

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

matın baş veya gövde kısmı oturtulur.

Madenî payandalar ahşap direklerden daha pahalı ve daha ağır, fakat daha dayanıklıdır; çok çabuk yerlerine yerleştirilir ve daha iktisadî bir şekilde kolayca sökülüp takılarak birçok kere kullanılır. Ayrıca, kazı dilimlerinin desteklenmesinde de madenî payandalardan yararlanılır. (LM)

PAYANDALAMAK geçl. f. (*payanda*'dan *payanda-la-mak*). Bir yeri veya şeyi payandalarla sağlamlaştırmak: *Duvarı payandalamak.* (M)

PAYANDALI sıf. (*payanda*'dan *payanda-lı*). Payandası olan.

— Ask. denizc. *Payandalı direk,* bazı modern savaş gemilerinde üzerine ateş idare çanaklığı yerleştirilmiş üç ayaklı demir direk. (*Üç ayaklı* veya *tripot direk* de denir.)

— Cerr. Bir eklem yüzeyinin oynaklığını sınırlamayı öngören cerrahî teknik. (Bu ameliyat, özellikle, doğuştan kalça çıkığının tedavisinde, uyluk kemiği başının kalça kemiği üzerine binmesini sınırlamak amacıyle uygulanır.) [LM]

Anna PAVLOVA
Sorine'in eseri
(Devlet koleksiyonu)

PAYAS, esk. **Baiai,** Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Dörtyol ilçesi) bucak; 5 595 nüf. (1965); 3 köy. — *Bucak merkezi* (*Payas* kasabası, bugün *Yakacık*), 4 102 nüf. (1965). Toprakkale - İskenderun demiryolu üzerindedir. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından önce Türkiye - Suriye sınırı Payas'ın yakınından başlıyordu.

— Tar. Eski çağda Baiai adıyle bilinir. Abbasîler devrinde bizanş -arap sınır bölgesi (Avasım) içindeydi. Sonra müslümanlar ile Bizanslılar ve haçlı seferleri sonunda kurulan prenslikler, daha sonraki yıllarda da Selçuklular ile Memlûklar arasında el değiştirdi. XVI. yy.da Osmanlılara geçti; askerî bakımdan önemli bir merkez oldu. Sokullu Mehmed Paşa burada bir kervansaray, cami, medrese, imaret, hamam ve kapalıçarşı yaptırdı. Önce Adana, sonra Halep vilâyetine bağlanan Payas, XIX. yy. sonlarında Adana vilâyetinin Cebelibereket sancağına bağlandı. 1918'de fransız işgaline uğradı. Fransızlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti arasında imzalanan Ankara itilâfnamesine göre (1922) Türkiye'ye verildi. Cebelibereket'e, daha sonra da Adana'ya; Hatay Türkiye'ye geçince de (1939) Hatay'a bağlandı. (M)

PAYBAF bls. i. (fars. *pāy,* ayak ve *bāften* > *-bāf,* dokuyan'dan *pāy-bāf*). *Esk.* Çulha. (M)

PAYBEND bls. i. Bk. PABEND.

PAYDA i. (*pay*'dan [?]). Mat. *Yeni.* Bir kesirde, birimin kaç eşit parçaya bölündüğünü gösteren terim. *Esk.* Mahreç. || *Ortak payda,* aynı anda birçok kesir için geçeri olan payda: *Kesirleri toplamak için, önce hepsinin paydaları birbirine eşit kılınır ve genellikle ortak payda olarak paydaların en küçük ortak katı seçilir.* (L)

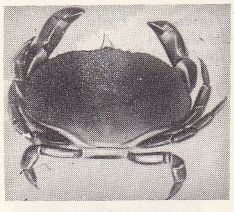

pavurya

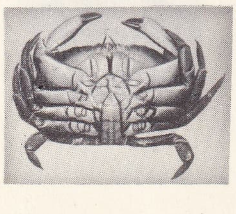

PAYDAR sıf. Bk. PAYİDAR.

PAYDAŞ sıf. ve i. (*pay* ve *-daş*'tan). *Yeni.* Huk. Bir ortaklık veya birlikte malik olunulan bir şey üstünde pay sahibi olan (kimse). [*Eşanl.* HİSSEDAR.] || *Paydaş çoğunluğu,* paydaşlar tarafından alınacak bir kararda aranılan çoğunluk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Müşterek bir mala veya bir ortaklığa ilişkin belirli işlemlerin yapılabilmesi için kanun, paydaşların belirli bir kısmının karara katılmasını aramaktadır: buna *paydaş çoğunluğu* denir. Bu çoğunluğun niteliği, başka bir deyimle, «âdi çoğunluk» mu yoksa «nitelikli bir çoğunluk» mu olacağı belirli işlemler için ayrı ayrı gösterilir. Çoğunluğun niteliğini kanunun belirtmediği durumlarda, aranan, âdi paydaş çoğunluğudur. Bazı durumlarda ise kanun paydaş çoğunluğunu değil, oybirliğini arar. Meselâ, müşterek mülkiyette, müşterek mal üstünde tasarruf işlemi yapabilmek için paydaşların oybirliği şarttır. (M)

PAYDAŞLI sıf. (*paydaş*'tan *paydaş-lı*). Birden fazla paydaşın malı olan. *Eşanl.* HİSSELİ. (M)

PAYDAŞLIK i. (*paydaş*'tan *paydaş-lık*). Paydaş olma hali. *Eşanl.* İŞTİRAK. (M)

PAYDOS i. (yun. *pauo,* tatil etmek > *pausis*'ten). İşi veya çalışmayı geçici olarak bırakma, ara verme: *Zira yaz, kış Büyükada'da oturduğu için öğle paydosundan on dakika evvel gelir, öğle paydosu daha bitmeden kalkar giderdi* (Ömer Seyfeddin). || Ünl. «Yeter, bırak» anlamında herhangi bir işi bıraktırmak için söylenir: *Paydos! Bu gün bu kadar yeter* (H. R. Gürpınar). || *Paydos borusu* (veya *zili*) *çalmak,* işi geçici olarak bırakmak. || *Paydos etmek,* işi durdurmak: *Birisi işini dokuzda paydos eder- di. Öteki on ikide gelir yatardı* (S. F. Abasıyanık).

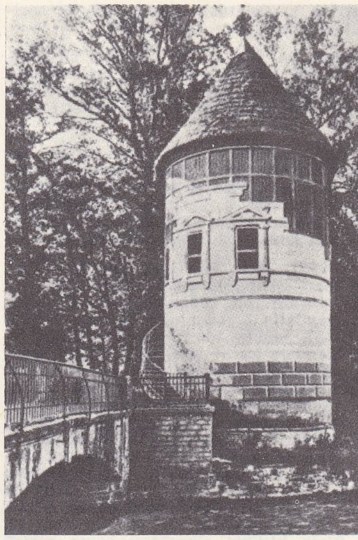

PAVLOVSKİY POSAD: şato parkındaki kule

— Teşk. tar. Osmanlı saraylarında hanei* hassa ağalarının ikindiden sonra bahçede dolaşarak gezinmeleri. (M)

PAYE i. (fars. *paye*). *Esk.* Derece, rütbe, aşama: *Hamza'dan sonra gelen şehid ancak odur / Hak için can verenin payesi elbet bu olur* (M. Â. Ersoy). *Türk halkı ancak o zaman seni evliya payesiyle payelendirir* (N. Araz). || — *Esk.* İlmiye mensuplarına verilen bir rütbe. || Merdiven basamağı.

— DEY. *Paye vermek,* değer, önem vermek: *«A kuzum hangi yerim doğru?» demiş. Söz de budur / Sen işin yoksa, filân mesleğe ver payeyi dur* (M. Â. Ersoy).

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde bir memuriyet adının rütbe olarak verilmesi. (Fiilen yerine getirilmek üzere verilirse «mansıp» denirdi. Paye sahipleri törenlerde mansıp sahiplerinin hak ve imtiyazlarına sahipti. Devletin son zamanlarında yalnız, ilmiye mansıplarının karşılığı olan payeler verilirdi.)

— Teşk. tar. *Payei fetva,* şeyhülislâmlığın paye olarak verilmesi. (Osmanlı tarihinde bu paye, Karaçelebizade Abdülaziz* Efendi [1649] ile Mustafa II'nin hocası ve şeyhülislâm Feyzullah Efendinin oğlu Fethullah Efendiye verildi [1702].) || *Payei mücerrede,* Edirne ve İzmir kadılıklarının yalnız paye olarak verilmesi. (Bu payeyi alanların mansıpları yoktu. İzmir payei mücerredesini alan bir kimse terfi ederse, Edirne payei mücerredesine yükselirdi. Bu paye, XIX. yy.ın ikinci yarısında verilmeğe başlandı.)

◆ **Payelendirmek** geçl. f. *Esk.* Paye vermek. (M)

PAYEDAR bls. sıf. (fars. *paye* ve *-dar,* tutan'dan *pāye-dar*). *Esk.* Payesi olan, rütbeli, itibarlı.

◆ **Payedarî** bls. i. *Esk.* Rütbesi olma, itibarlılık. (M)

PAYELİ sıf. (*paye*'den *paye-li*). *Esk.* Belli bir rütbesi olan. || *Esk.* Bir ilmî rütbesi olan: *Haremeyn payeli.* (M)

PAYEN i. ve sıf. (fr. *païen*). Pagan. (M)

PAYEN (Anselme), fransız kimyacısı (Paris 1795 - ay.y. 1871). Vauquelin, Chevreul ve Thenard'ın derslerini takip etti. Birçok besin maddesini, özellikle buğday tanesini analiz etti. 1832'de Persoz ile birlikte, nişastanın mayadan değil, mayanın salgıladığı bir diyastazdan şekerleştiğini gösterdi. Bütün bitkisel hücrelerin aynı bileşimde olduğunu ispatlayarak, bunların ana maddesine «selüloz» adını verdi. (L)

PAYENA i. *Sapotaceae* familyasından ağaç; Malezya takımadalarında on beş kadar türü yetişir. (Başlıca türü *Payena Leerii*'den palakiyum gütaperkasına benzer bir gütaperka çıkarılır, ama bununki daha düşük kaliteli, az esnek ve daha açık renklidir.) [L]

PAYENDAZ bls. sıf. (fars. *pay,* ayak ve *endahten* > *-endāz*'dan *pay-endaz*). *Esk.* Ayak basan, adım atan. || Bls. i. Hükümdarların geçeceği yere serilen halı. || Duvarları veya mobilyaları kaplamakta kullanılan bir çeşit kumaş. (M)

PAYENDE sıf. (fars. *payende*). *Esk.* Devamlı, sürekli. || İ. Payanda.

◆ **Payendegân** çoğl. i. *Esk.* Ahrette baki kalacak olan şeyler. || Ahret insanları.

◆ **Payendegî** i. *Esk.* Devamlılık, sürekli oluş. (M)

PAY-ER, S.S.C.B.'de dağ, Ural'ın en yüksek doruklarından biri, kutup dairesinin altında, Vorkuta'nın güneyinde; 1 499 m. (L)

PAYER (Jean-Baptiste), fransız eczacısı ve botanikçisi (Asfeld 1818 - Paris 1860). 1844'te Strasbourg'da eczacı oldu. Sorbonne'da profesörlük yaptı. Botanik alanındaki incelemelerini *Organogénie de la Fleur* (Çiçeğin Organojenisi) [1854-1859] adlı eserde topladı. (L)

PAYER (Julius VON), avusturyalı subay ve kutup kâşifi (Schönau, Teplitz yakınları 1842 - Veldes, Krain 1915). Alpler'de, Ortler ve Adamello kütlelerini inceledikten sonra, Koldewey'in yönetiminde Grönland kıyılarına yapılan ikinci alman keşif seferine katıldı (1869-1870). 1871'de Weyprecht ile birlikte Novaya Zemlya - Svalbard arasında bir inceleme gezisine çıktı ve 1872-1874 arasında Weyprecht ile *Tegetthoff* keşif seferini yöneterek, Franz-Joseph takımadalarını buldu. 1876'da, *Die Österreichisch - Ungarische Nordpolexpedition in den Jahren 1872 - 1874* (1872 - 1874 Arasında Avusturya - Macaristan Kuzey Kutbu Seferi) adlı eserini yayımladı. (L)

PAYERNE, alm. **Peterlingen,** İsviçre'de (Vaud kantonu) şehir, Broye ırmağı kıyısında, Morat gölünün güneybatısında; 6 000 nüf. Bourgogne hükümdarlarının, özellikle de Berthe'in meşhur ettiği Payerne, İsviçre'nin en eski şehirlerinden biridir. XIII. yy.dan kalma gotik üslûbunda kilise. X. - XII. yy.dan kalma roman üslûbunda kilise. Gotik üslûbunda can kulesi. Saatçilik. Makine yapımı. Tütüncülük ve puro fabrikaları. Meşhur sucuklar. (L)

PAYET i. (fr. *paillette*). Terz. Elbise v.b. işlemek için kullanılan küçük pırıltılı pul: *Payetle işlenmiş bir yaka.* (M)

PAYGÂH veya **PAYGEH** bls. i. (fars. *pay,* ayak ve *gah* veya *geh,* yer'den *pāy-gāh* veya *pay-geh*). *Esk.* Derece, rütbe. || Pabuçluk. (M)

PAYİDAR veya **PAYDAR** sıf. (fars. *pay,* ayak ve *daşten* > *-dar,* tutan'dan *pāy-dar*). *Esk.* Kalan, kalıcı, sabit: *Sema, zemin bütün envar iken o pis gölge / Cebin-i pâkine leylin ne payidar leke* (M. Â. Ersoy). *Hazreti Ömer'in nasb kerdesi olan meşhur Kaadi Şurayh dahi Kûfe kadılığında payidar idi* (Cevdet Paşa). *Yeni.* Kalımlı. || *Payidar etmek,* sürekli kılmak: *Dünya yüzündeki üç yüz milyon ehl-i İslâm arasında adaleti payidar edecek, hukuku ammeyi gözetecek [...] vukuu muhtemel tecavüzata set çekecekti* (Atatürk). || *Payidar olmak,* kalmak, yok olmamak: *Böylece hem Ahmet Yesevî emri yerini buldu, hem de öldükten sonra şanı yedi krallık yerde payidar oldu* (N. Araz).

◆ **Payidarî** veya **paydarî** i. *Esk.* Devamlılık, süreklilik. (M)

PAYİN i. (fars. *payîn*). *Esk.* Aşağı taraf. || Merdivenin birinci basamağı. (M)

PAYİTAHT bls. i. (fars. *pay,* ayak ve *taht*'tan *pay-ı taht,* tahtın ayağı). *Esk.* Başkent: *Payitahtımız Asya ile Avrupa'nın elele tutuştuğu noktada âdeta insaniyetin dört yol ağzı gibi bir şey* (Cenab Şahabeddin).

Foto Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

Biri şark imparatorluğudur ki, payitahtı İstanbul idi ve diğeri Garp imparatorluğudur ki, payitahtı Roma şehri idi (Cevdet Paşa). [M]

PAYİZ i. (fars. *pāyiz*). *Esk.* Sonbahar mevsimi. || Yaşlılık. || Sıf. Eskimiş, yıpranmış. || *Bahar-ı payiz,* («eski bahar») sonbahar. (M)

PAYK-ŞI veya **PEYK-ÇE,** Milâttan sonraki ilk yıllarda Kore'ye hâkim olmak için mücadele eden üç kore krallığından biri. M. Ö. 18'de kurulan Payk-şı krallığı, güçlü komşuları Silla ve Kokuryo krallıklarıyle hemen hemen sürekli olarak savaş halindeydi. Bu arada Payk-şı Japonya ile yakınlık kurmak zorunda kaldı ve bu ülkeye Budd-ha'cılık ve çin klasikleri konularında bilgi sahibi aydın kişiler yollayarak Kore yarımadasının çin medeniyetine açılmasını sağladı. Sonunda (660-665 arasında) Silla'nın müttefiki Çinlilerin darbeleriyle yıkıldı; başkent Kyongcu yerle bir edildi ve bu şehre çekilen kraliçeyle bütün maiyeti kendilerini Kum ırmağına attılar. (L)

PAYKÛB veya **PAKÛB** blş. i. (fars. *pā,* ayak ve *küften* > *kūb,* döven'den *pāy-kūb* veya *pā-kūb,* ayak vuran, ayak döven). *Esk.* Çengi veya köçek. (M)

PAYLAMAK geçl. f. (*pay*'dan *pay-la-mak*). Azarlamak: *Kaçmasın diye paylamak istemedim* (N. Ataç).

◆ **Paylanmak** edilg. f. Paylamak eylemine konu olmak, birinden azar işitmek.

◆ **Paylatmak** ettr. f. Başkasının birini paylamasına sebep olmak. (M)

PAYLAŞMAK ortaklş. f. (*pay*'dan *pay-la-ş-mak*). Aralarında bölüşmek, pay etmek, ortak olmak: *Bütün altınlarımızı birkaç kişi aralarında paylaşıp aylar ayı yola çıkmadılar* (F. R. Atay). *Mesuliyetlerini paylaştığım insan bana imkânsız şekilde yarım ve sakat görünmeğe başladı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Paylaşılmak** edilg. f. Bölüşülmek, paylaşmak eylemine konu olmak: *Paralar paylaşıldı.*

◆ **Paylaşma** i. Paylaşmak eylemi: *Karşılarındakinin acılarını paylaşma gücü yoktur* (N. Ataç).

◆ **Paylaştırmak** geçl. f. Herkese kendine düşeni aldırmak veya vermek. (M)

PAYLAŞTIRILMA i. (*paylaştırmak* > *paylaştırılmak*'tan *paylaştırıl-ma*). Huk. Ortak mülkiyete giren bir malın, ortaklar arasında bölünmesi. || *Mirasın paylaştırılması.* Bk. MIRAS. || *Müşterek malın paylaştırılması.* Bk. *Müşterek* MÜLKİYET. (M)

PAYLI sıf. (*pay*'dan *pay-lı*). Hisseli, hissedarları olan.

— Huk. *Paylı mülkiyet.* Bk. *Müşterek* (veya *paylı*) MÜLKİYET. (M)

PAYMAL veya **PAMAL** blş. sıf. (fars. *pā,* ayak ve *mäliden* > *māl,* süren, sürülen'den *pā-māl* veya *pāy-māl,* ayak sürülen). *Esk.* Ayak altına alınan, çiğnenmiş, hakir görülmüş: *Evet bu kitabı paymal-i mutalâa eden fikir, bir kabristanı dolaşmış olur* (Abdülhak Hâmid). *Olur cemiyet artık çaresiz pamal-i istilâ / Meğer kaldırmış olsun, ruh-ı sani indirip Mevlâ* (M. Â. Ersoy). || *Paymal etmek,* ayaklar altına almak: *Ruy-ı haki zulm ile pamal eden zalimlerin / Zir-i hakin haleti gelmez mi ya-Rap yadına?* (Ziya Paşa). || *Paymal olmak,* hakir görülmek, ayak altına alınmak: *Fakat ahd ve emanın o veçhile paymal olmasından âdet-i Arab üzre kendi hanedanı üzerinde bir leke kaldı* (Cevdet Paşa). [M]

PAYMÜZD veya **PAMÜZD** blş. i. (fars. *pāy* veya *pā,* ayak ve *müzd*'den *pāy-müzd* veya *pā-müzd,* ayak teri). *Esk.* Bahşiş. || Ücret. (M)

PAYNE FİELD havaalanı, İkinci Dünya savaşında Ayn Şems'te (Mısır) amerikan ordusu tarafından yaptırılan havaalanı. Sonradan Kahire havaalanı oldu. (L)

PAYOT (Nadine), rus asıllı isviçreli estetikçi (Odessa 1887 - Morges, İsviçre 1966). 1912'de Lozan Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi. Güney Amerika'da bir süre kaldıktan sonra, 1919'da New York'a gitti. Yüz sağlığı ve jimnastiği üstünde çalıştı, 1928'de Paris'te bir güzellik enstitüsü açtı. Chatou'da geri zekâlı çocuklar için bir okul ve pedagoji enstitüsü kurulmasına önayak oldu. (L)

Payot kitabevi, 1912'de Paris'te, Gustave Payot tarafından kurulan yayınevi. İlk zamanlar tarih, coğrafya, felsefe kitaplarının yanı sıra E. Brontë'nin *Rüzgârlı Bayır* ve P. Buck'ın *Sarı Esirler*'i gibi romanlar da yayımlayan Payot kitabevi daha sonra edebî eser yayımlamayı bıraktı ve çeşitli alanlarda geniş bilgi veren kitaplar yayımlamağa başladı. (L)

PAYRO (Roberto), arjantinli yazar (Mercedes, Buenos Aires 1867-Buenos Aires 1928). 1906'da yazdığı *El Casamiento de Laucha* (Laucha'nın Düğünü) adlı romanı ile tanındı. Daha sonra sırasıyle şu eserleri yayımladı: Arjantinin köy hayatını dile getiren *Pago Chico* (Küçük Ödül) [1908]; köyden şehire giden bir ikbal avcısının serüvenini anlatan şaheseri *Divertidas Aventuras del Nieto de Juan Moreira* (Juan Moreira'nın Torununun Çeşitli Serüvenleri) [1910]; Rio de la Plata'nın fethini konu alan *El Capitan Vergara* (Yüzbaşı Vergara) [1925] adlı tarihî anlatı. Payro ayrıca siyasetle de uğraştı ve bir sosyalist parti kurmağa kalktı. (L)

PAYSA i. (hintçe k.). Eski Hindistan para birimi; 1/64 rupi veya 1/4 anna değerindedir. (L)

PAYSANDU, Uruguay'da şehir, rio Uruguay kıyısında; 51 000 nüf. İşlek ırmak limanı; besin sanayii (konserve et). [L]

PAYTAK sıf. (fars. *piyāde* > ar. *beydāk*'-tan). Eğri, çarpık bacaklı. || İ. Satranç oyununda piyade taşı; dama oyununda yuvarlak taş: *Mahcub-ı hayat olmağa tercih-i memat et / Paytakları ferz eyleyerek şehleri mat et* (Abdülhak Hâmid). [*Eşanl.* PİYON.] || *Paytak yolu,* keçi yolu, patika.

◆ **Paytaklık** i. Paytak olma hali. (M)

PAYTON i. Bk. FAYTON.

PAYTONCU (veya **FAYTONCU**) i. (*payton* veya *fayton*'dan *payton-cu* veya *fayton-cu*). Payton sürücüsü: *Paytoncunun haziran sıcağında gocukla gezmesi boşuna mı?* (Kemal Tahir). [M]

PAYVA (Tereza LAHMAN, — markizi), rus asıllı kadın serüvenci (Moskova 1819-Neudeck, Almanya 1884). Paris'e yerleşti, İkinci İmparatorluk dönemindeki rezaletlere adı karıştı. Bismarck'ın bir ajanıyle Paris'te ilişki kurması ve sonra evlenmesi, küçük ölçüde siyasî bir rol oynamasını sağladı. Özelikle Champs-Elysées'deki konağını kibar çevrenin buluşma yeri yaptı. Cumhuriyet hükûmeti tarafından yurt dışına çıkarıldı (1879). [L]

PAYVEND blş. i. (fars. *pāy,* ayak ve *vend*'-den *pāy-vend*). *Esk.* Köstek, ayak bağı. *Eşanl.* PABEND. (M)

PAYZEDE veya **PAZEDE** blş. sıf. (fars. *pāy* veya *pā,* ayak ve *zeden* > *-zede,* vurulmuş, uğramış'tan *pāy-deze* veya *pā-zede*). *Esk.* Ayak altında çiğnenmiş. || *Pa-zede-i huyul,* atların ayakları altında çiğnenmiş. (M)

PAYZEN blş. i. (fars. *pāy,* ayak ve *zeden* > *-zen*'den *pāy-zen*). *Esk.* Ayağına pranga vurulmuş kimse. || Esir. || Suçlu. || Hizmetçi veya uşak. || Rençber.

— Denizc. *Esk.* Yelkenli savaş gemilerinde kürek çekenlere verilen ad. (Bunlar genellikle savaş esirleriyle işledikleri suçtan dolayı küreğe mahkûm kimselerdi. Payzenlerin bilekleri demir halkalarla kürekler hizasında güverteye zincirliydi.) [M]

PAZ (LA), Salvador'da idare bölgesi, Büyük Okyanus kıyısında; 134 100 nüf. Merkezi, *Zacatecoluca.* (L)

PAZ (LA), Meksika'da şehir, Aşağı Kaliforniya'nın merkezi, *La Paz körfezi* (Ka-

kısmî görünüş ön planda, 16 Temmuz caddesi

LA PAZ

Kongre meydanı

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

lifornıya körfezi) kıyısında; 13 100 nüf. İnci istiridyeleri avcılığı. Şekerkamışı. (L)

PAZ (LA), Honduras'ta kasaba, idare bölgesi merkezi; 3 700 nüf. — *La Paz idare bölgesi*, 66 700 nüf. (L)

PAZ (LA). Bk. LA PAZ.

PAZ (Juan Carlos), arjantinli besteci (Buenos Aires 1901). Nery ve Gaito'dan ders gördü, fakat daha çok kendi kendini yetiştirdi. C. Franck'ı taklit ederek besteler yapmağa başladı, çoktonluluk ve tonsuzluktan (atonallik) geçerek oniki ses tekniğinde karar kıldı. Çalgı müziği alanındaki çeşitli eserleri Amsterdam, Paris ve New York'ta büyük başarı kazandı. 1929'da «Grupo Renovacion», 1936'da «Agrupacion Nueva Musica» adlı toplulukları kurdu. Müzik bilimiyle ilgili birçok makale ve iki kitap yayımladı: *La Musica en los Estados Unidos* (Birleşik Devletlerde Müzik) [Meksika, 1954] ve *İntroduccion a la Musica de Nuestro Tiempo* (Çağdaş Müziğe Giriş) [1956]. Ayrıca orkestra için *İnvencion*'lar ve oniki ses tarzında parçalar besteledi. (L)

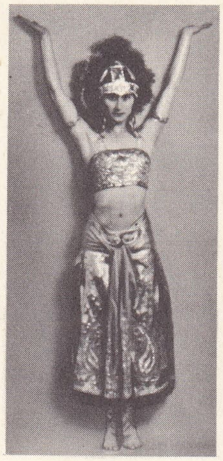

PAYVA

PAZ (Octavio), meksikalı yazar (Mexico 1914). 1931'de *Barandal* dergisini kurdu. T. S. Eliot, Saint-John Perse, André Breton'un etkisinde ilk şiirlerini yazdı (*Luna Silvestre*, 1933). Yucatan'a gitti; orada işçiler ve köylüler için bir okul kurdu, yerlilerin yoksulluğu ve tarihiyle ilgilendi (*Entre la Piedra y la Flor* [Taş ile Çiçek Arasında], 1941). İç savaş onu İspanya'ya çekti; burada Miguel Hernandez ve César Valle jo ile dost oldu, sonra Meksika'ya döndü. Siyaset ve edebiyat alanında (*Raiz del Hombre* [İnsanın Kökü] 1939) büyük bir faaliyet gösterdi. *Taller* dergisi çevresinde toplanan grubun başlıca üyeleri arasında yer aldı ve *El Hijo Prodigo* dergisini kurdu. 1943'te A. B.D.'ye gitti, sonra Paris'te (1946-1951), Japonya'da ve Hindistan'da (1952-1953) başıboş bir hayat sürdü; yaşantısını denemelerinde (*El Laberinto de la Soledad* [Yalnızlık Labirenti], 1950) ve yeni şiir kitaplarında (*Aguila o Sol?* [Kartal mı Güneş mi?], 1951) özetledi. Mexico'ya dönünce modern resmi (*Rufino Tamayo*, 1959) ve tiyatroyu savundu, Hawthorne'un bir masalını (*La Hija de Rappacini* [Rappacini'li Kız], 1956) tiyatroya uyarladı. Meksika halk edebiyatıyle gerçeküstücülüğü bağdaştıran birçok eser yayınladı (*Güneş Taşı* [Piedra de Sol], 1957; *La Estacion Violenta* [Zorlu Mevsim] 1958). Sonra, bazen yalnız zevk için, bazen ülkesini dışarıda temsil etmek için yeniden yolculuklara çıktı. Son eserleri: *Salamandra* (1960), *Ladera Este* (Doğu Yamacı) [1962], *Blanco* (Beyaz) [1967]. (L)

PAZAND i. Leng. Pehlevî metinlerinin avesta harfleriyle transkripsiyonu. (Pazand bir dil değil, basit bir transkripsiyon sistemidir.) [L]

PAZAR i. (fars. *bā*, yemek ve *-zār*, yer ekinden *bāzār* > *pazār*). Dükkânlarda veya açık tezgâhlarda bulunan malların alınıp satıldığı, üzeri kapalı veya açık olan yer: *Sokak sokak dolaşırken yolu, şehrin pazarına düşer* (N. Araz). || Satıcıların mallarını satmak için haftanın belirli günlerinde bir yerleşme merkezinde kurdukları geçici sergilerin yeri: *Çarçamba pazarı. Cumartesi pazarı.* (Bu anlamda *pazaryeri* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || Belli bir şeyin satıldığı yer: *Çiçek pazarı. Hayvan pazarı.* || Alışveriş, alım satım. || Haftanın günlerinden biri, cumartesi ile pazartesi arasındaki gün: *Ertesi gün de pazardır; öğleye kadar tembellik edersiniz* (M.Ş. Esendal). || *Dış pazar*, bir ülkenin kendi ürettiği malları satabileceği, başka bir ülkenin tüketicileri tarafından meydana getirilen sürüm yeri. || *İç pazar*, ülke içindeki sürüm yeri. || *Ortak pazar*. Bk. ORTAKPAZAR.

— ÇEŞ. DEY. *Pazar kayığı gibi*, çok yüklenmiş taşıtlar için kullanılır. || *Pazar ola!*, satıcılara «satışın bol olsun!» anlamında söylenir. || *(Bir kimsenin) İpliği pazara çıkmak*. Bk. İPLİK.

— *Esk*. Pazarlık. || *Pazar bozmak*, tezgâhta veya sergide bulunan satışa çıkarılmış malları toplamak. Pazarlığı bozmak. *Mec*. Bir başkasının planını bozmak. || *Pazar etmek*, pazarlık etmek: *Ben de pazar edemedim kız ile / Aldı beni cilve ile naz ile* (Karacaoğlan). || *Pazar kesmek*, alışverişte karşılıklı olarak bir fiyat kararlaştırmak.

— Huk. *Pazar tatili*. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Pazar kayığı*. Bk. KAYIK.

— Tic. *Pazar araştırması*, bir pazarın sağlayabileceği sürüm yerlerinin incelenmesi. || Sirkülerler ve mümessiller göndermek gibi teşebbüslerle müşteri arama.

— ANSİKL. Osmanlılar devrinde köy, kasaba ve vilâyetlerde bazı yerler kamu hizmetlerine ayrılmıştı. *Pazar yerleri* de bu tür yerlerdendi. Cumhuriyet döneminde de bu gelenek sürdürüldü. Ulaşım güçlükleri sebebiyle malların satış yerlerine gönderemeyenler ve büyük ticarî ilişkiler kuracak çoklukta mal üretemeyenler, mallarını pazar yerlerinde kendileri satarlar. Satıcıların giderlerinin çok az olması yüzünden pazar yerlerinde genellikle fiyatlar düşüktür. Bu sebeple de tüketiciler pazar yerlerine büyük ilgi gösterirler.

— Huk. *Pazar tatili*. Türkiye'de ilk defa 2.I.1924 tarih ve 394 sayılı Hafta Tatili Hakkında kanunla cuma günü tatil yapılması kararlaştırıldı. Daha sonra 27.V. 1935 tarih ve 2739 Sayılı kanunla cuma günü tatil yapılmasına ilişkin hüküm kaldırıldı ve cuma yerine pazar günleri tatil yapılması hükmü getirildi. Hafta Tatili kanunu hastahane ve benzeri sağlık kuruluşlarıyle taşıma araçlarını, matbaa ve eğlence yerlerini, otel ve benzeri yerlerde mevsimlik işlerde pazar tatiline istisna getirmiştir. Bu kanun hükmüne aykırı hareket eden işyerleri, belediye zabıtası tarafından kapatılır. Aykırı davrananlar 25 lira para cezasına çarptırılır. Bu yoldan tahsil edilen paralar o yer belediyesine tatil günlerinde halkın yararlanacağı yerler yapması için tahsis edilir. (ML)

PAZAR, esk. **Atina**, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili) ilçe merkezi kasaba; 7 785 nüf. (1970). Karadeniz kıyısında, *Pazar* deresinin denize ulaştığı noktanın batısında, Rize-Hopa kıyı yolu üzerinde kurulmuştur. Merkezî kısımda toplu olan evler, çevrede özellikle yamaçlara doğru dağınık bir görünüş alır. Kasaba evlerinin hemen gerisinde de çay bahçeleri başlar. — *Pazar ilçesi*, 42 832 nüf. (1970); 315 km². Merkez ve Ortaköy bucakları; 51 köy. Çay, ilçenin başlıca gelir kaynağıdır. Ayrıca fındık, mısır, pirinç ve puroluk tütün tarımsal ürünleri arasındadır. (M)

PAZAR, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili, Turhal ilçesi) bucak; 15 598 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi* (*Pazar* kasabası), 3 962 nüf. (1965). Yeşilırmak çevresine yayılan Kazova üzerinde; yüksl. 540 m. Turhal-Tokat yoluna 3 km'lik bir bağlantısı vardır. Ayrıca Tokat'ı Zile'ye bağlayan ikinci derecede bir yol da Pazar'dan geçer. (M)

PAZAR, İç Anadolu bölgesinde (Ankara ili Kızılcahamam ilçesi) bucak; 7 815 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi*, 761 nüf. (1965). Ankara çayının kollarından biri üzerinde; yüksl. 950 m. Kızılcahamam-Ankara karayolunun 17. km'sine 4 km'lik asfalt bir yolla bağlanır. (M)

PAZARBAŞI blş. i. Pazar kâhyası. (M)

PAZAR boğazı, Akdeniz bölgesinin batı (Antalya) bölümünde Akseki'den Bozkır'a giden toprak yolun geçtiği yüksek geçit. (M)

PAZARCI i. (*pazar*'dan *pazar-cı*). Çeşitli günlerde kurulan pazarlarda mal satan kimse.

— Tasav. Mevlevî tekkelerinde çarşı pazar işlerini görmekle görevli kimse. (*Çarşı canı* da denir.) [Mevlevîhanelerde dervişler her zaman sokağa çıkamazlardı. Tekke için gereken bazı şeyleri, özellikle günlük yiyecek ve içecekleri, pazarcı denen görevli sağlardı. Pazarcı, üstüne *destegül** denilen elbise giyer, boynuna ucu koltuğunun altından düğümlü peştemal takardı. Aldıkları fazla gelirse, peştemal içinde taşırdı. Ayrıca zembili de vardı.] || *Pazarcı maşası*, mevlevîlerde pazarcı denilen dedenin belinde taktığı ucu kargıya benzeyen demir. (Dede beline maşayı takarak pazarda dolaşırdı. Pazarcı maşasını gören esnaf, malını biraz daha ucuza verirdi.) [M]

PAZARCIK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Maraş ilinin Güneydoğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi) ilçe merkezi; 9 773 nüf. (1970). Maraş'ın 47 km doğusunda; yüksl. 850 m. *Eski Pazarcık* ve *Yeni Pazarcık* olmak üzere iki ayrı kesimden meydana gelir. Adana-Malatya karayolu ve Malatya-Fevzipaşa demiryolu üzerinde bulunan Yeni Pazarcık gelişme halindedir. Eski Pazarcık ise köy görünüşünü almıştır. — *Pazarcık ilçesi*, 1 938 km²; 72 800 nüf. (1970). Merkez ve Narlı bucakları; 93 köy. Tarım ve hayvancılık. Çeltik ekimi. (M)

PAZARCIK, esk. **Tatar-Pazarcık**, Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Meriç ırmağı kıyısında, Filibe'nin batısında ve yukarısında; 39 500 nüf. Şehir bir sanayi bitkileri (pamuk, tütün, dut) ve meyve yetiştiriciliği bölgesindedir. Konservecilik. Çırçır fabrikaları. Et ve hayvanî yağ hazırlanması. Seramik sanayii. — *Pazarcık idare bölümü*, 290 000 nüf. (L)

PAZARCIK, Kuzeydoğu Bulgaristan'da, bugünkü Tolbuhin şehrine (1949'a kadar Dobriç) Türkler zamanında verilen ad. Bk. DOBRİÇ. (M)

PAZARKÖY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Yenice ilçesi) bucak; 8 194 nüf. (1965); 16 köy. — *Bucak merkezi*, 1 222 nüf. (1965). Yenice'nin 30 km kadar güneydoğusunda; yüksl. 130 m. (M)

PAZARKÖY, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili, Mengen ilçesi)

İmpruneta pazarı
David Teniers'nin eseri,
Münih pinakoteği

Foto. LAROUSSE

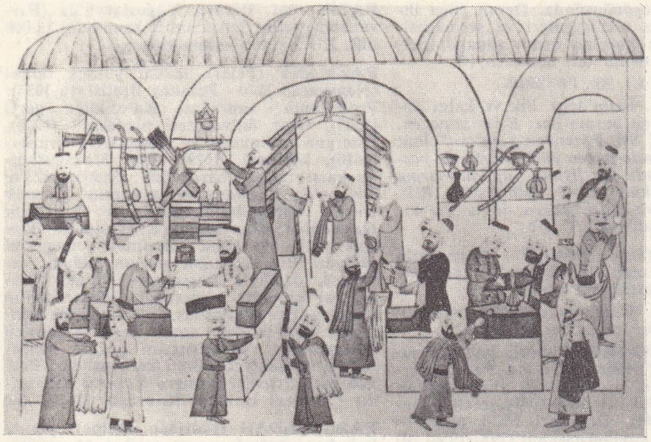

pazar yeri

pazar yeri

bucak; 6 220 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi,* 714 nüf. (1965). İlçe merkezinin 10 km doğusunda; yüksl. 710 m. (M)

PAZARLAMA i. (*pazarlamak*'tan *pazarlama*). İkt. Bir ürün veya bir hizmet satışının gelişmesine yardımcı olan ilişkili ve düzenli faaliyetlerin tümü.

— ANSİKL. *Pazarlama,* piyasa araştırmalarını, reklamı, satış yerinde malın tanıtılmasını, satış personelinin harekete geçirilmesini, piyasa ihtiyaçlarına cevap veren yeni ürünlerin ve kalitelerin araştırılmasını kapsar. Pazarlama, günümüzde, üretim zorunluklarıyle değil piyasa ihtiyaçlarının ışığı altında yönünü belirleyen işletme yönetiminde ortaya çıkan yeni bir anlayışı da yansıtır. Eskiden işletmelerin ticaret servisleri, üretilen mal tüketicinin ihtiyaçlarına uysun veya uymasın, fabrikanın kendilerine sunduğunu satmakla görevliydi. Değişen ve kuvvetli rekabet içinde bulunan bugünkü ticaret âlemi, müşteriyi bir sanayici veya alelâde bir kimse de olsa artık en ön plana almıştır. Bir işletmeden, ticarî açıdan sonuçları açıkça belirtilmedikçe, hangi konuda olursa olsun, bir karar alınamaz. Müşteri kitlesi üstündeki bu etkilerin önemini ölçmek için sadece fikirlere dayanmak yetmez, olgular da ele alınır. Bunun için, ticarî araştırma yapacak devamlı organlar kurmak gerekir (piyasa ve güdülenme incelemeleri, reklâm kampanyası sonuçlarının tahlili, ambalaj, fiyat incelemeleri v.b.). Ne kadar ileri götürülürse götürülsün, bu incelemeler yine de yetmez. Pazarlama görevlisi, sınırlı rizikoları göze almayı bilmelidir: meselâ ülke çapındaki projeleri gerçekleştirmeden önce, zamanı belirlenmiş bölgesel denemelere girişmelidir. Etkili bir harekette bulunabilmek için, bu hareketin ölçülmesi, bir hedefin bulunması gerekir. Ticaret servisi artık sadece fikirler veya herhangi bir iş hacmi bakımından değil, işletme alanında gerçek bir sonuç elde etmesi veya etmemesi bakımından değerlendirilecektir. Bunu sağlamak için de, meselâ, bir bütçe ve bir ticarî işletme hesabı düzenlemek gerekecektir. Ticaret servisi yaptığı işlerin sonuçları hakkında (incelemelerin ve kararların maliyeti ve verimliliği) bilgi edinebildiği takdirde, daha uzun vadeli tahminlerde bulunabilecek ve işletmenin verimliliğindeki kendi sorumluluk payını değerlendirebilecektir. Unvanı ne olursa olsun, pazarlama sorumlusu, yönetim komitesi (kararların alındığı en yüksek merci) olmalıdır. Çünkü pazarlama sorumlusunun faaliyeti ayrı ve bir başına değildi. Bu faaliyetin üretim üstünde ve dolayısıyle malzeme ve insan olarak yatırımlar üstünde etkisi olacağından, işletmenin geleceğini de bir bakıma belirleyecektir. (L)

PAZARLAMAK geçl. f. (*pazar*'dan *pazarla-mak*). Malı satacak uygun piyasa bulmak. (M)

PAZARLAŞMAK ortaklş. f. (*pazarlamak*'tan *pazarla-ş-mak*). Pazarlık etmek, bir fiyat üstünde anlaşmak. (M)

Pazarlı höyüğü. Arkeol. Pazarlı kasabasının 29 km güneybatısında; Alaca-Çorum yolunun doğusunda, Mustafaçelebi köyünün üzerinde höyük. Türk Tarih kurumu adına H. Z. Koşay başkanlığında ilk araştırmalara 1937'de başlandı, ilk kazı 1938'de yapıldı.

Kale kazısı. 1. Kalkolitik devir, tespit edilebilen en eski kültür katıdır. Külrengi bir toprak tabakasıyle öteki yerleşme katlarından ayrılır. Hamurları ot katkılı seramik ele geçirildi. 2. Bakır devri. Seramikler, Alişar'ın içi ve dışı kırmızı angoplu, Ahlatlıbel'in benekli, siyah angoplu ve perdahlı, Alacahöyük'ün tırnak ile yapılmış çentikli tiplerini hatırlatır. 3. Hitit devri. Bakır devri yerleşmesinde olduğu gibi dağınık seramik parçaları bulundu. Yoğun bir yerleşme göstermez. Çanak çömlek monokromdur. 4. Frig katı. Kalkolitik devirden 2-3 bin yıllık bir aradan sonra Pazarlı'da ilk defa devamlı bir yerleşme olduğu, hâkim sınıfın tepede, halkın çevredeki arazide oturduğu tespit edildi. Üç mimarî yapı katı vardır. En alt katın bir yangın geçirdiği anlaşıldı. İkinci yapı katı evleri, kale duvarlarının malzemesindendir. Üçüncü evrede ise evler kale duvarının dışındadır. Kule ve sur duvarları iç ve dış yüzleri işlendikten sonra içi küçük taşlarla doldurulmuştur. Üst kısımlarının kerpiç olduğu ileri sürülür. Pazarlı kalesi, Alişar, Gâvurkale, frig kalelerine benzer. Ayrıca kalede küçük taşlardan yapılmış kaldırım biçiminde merdivenli bir giriş vardır.

Birinci yerleşmede evler kale içindedir. Duvarları kerpiç sıvalı konutlar iki katlıdır. Çatıları ahşap, beşik dam şeklinde ve kiremitlerle örtülüdür. Genel olarak odalar büyük ve içleri beyaz sıvalıdır. Dış duvarlar kabartmalıdır; savaşçıları gösteren desenlerle geometrik desenli pişmiş topraktan plakalarla kaplıdır.

İkinci ve üçüncü mimarî evrede ev yapımı için kale duvarlarından yararlanılmıştır. Kabartma levhalar bu devirde azdır. Üçüncü evre evleri sadedir. *Frig seramiği:* gri ve siyah parçalar az, boyalılar çoğunluktadır. 5. Klasik devir. Kireç harçlı kalın duvarlarla buna bağlı duvar parçaları görülür. Ayrıca güneydoğu etekte helenistik çanak çömlek ele geçirildi. Bazı bizans sikkeleri de bulundu.

Tümülüs kazısı. Pazarlı kalesinin 318 m

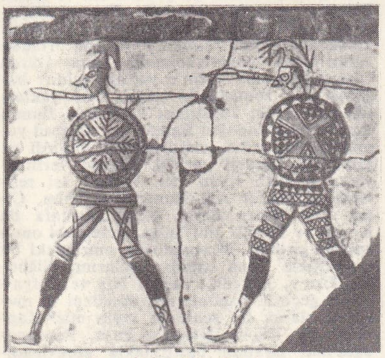

Pazarlı höyüğü, Frig devri

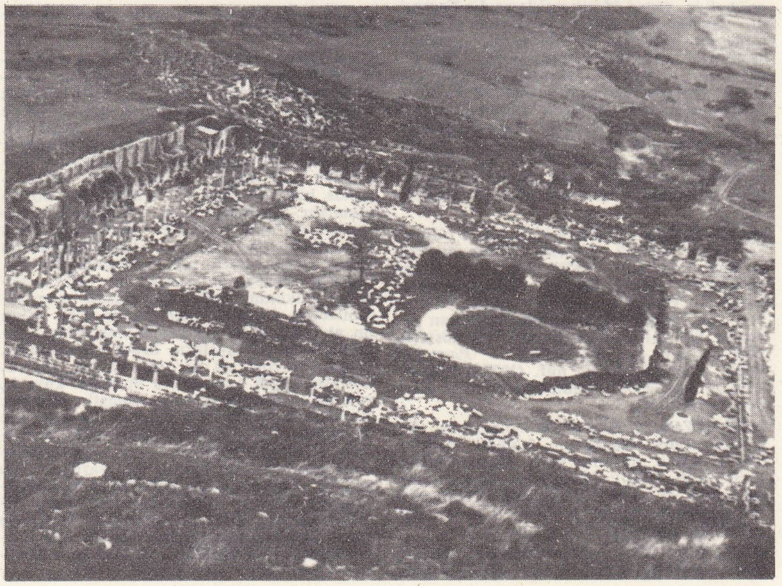

pazar yeri
Efes (M. S. I. yy.)

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

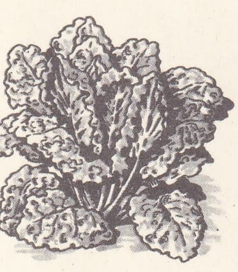

pazı

PAZMANY
Georg Szelepcheny'nin gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

kuzeydoğusunda yaklş. 7 m yükseklikte olan tümülüs kazısında, burası Klasik devirde mezar olarak kullanıldığından çok sayıda iskelet bulundu. Buluntu olarak savaşçı kabartmalı plakalar vardır. (M)

PAZARLIK i. (*pazar*'dan *pazar-lık*). Bir alışverişte tarafların kendileri için en elverişli fiyatı karşısındakine kabul ettirmek amacıyle yaptıkları görüşme: *Afacan, gülüyor, pazarlığımla eğleniyordu* (R. N. Güntekin). *Kime anlatırsınız ki ev pazarlığına geldik* (B. Felek). || *Mec.* Bazı kolaylıklar elde etmek veya daha iyi bir çözüme varmak amacıyle yapılan görüşme. || *Pazarlık etmek,* bir şeyin fiyatı hakkında karşılıklı çekişmek: *Öteki beriki, kadın ve erkek müşteriler, serginin önünde durup pazarlık ediyorlar ve çok defa uyuşup eşyayı eksiğine alarak, memnun gidiyorlardı* (R. H. Karay). *Kendisine saatlerini, tamir için getirenlerle pazarlık etmez, ne verirlerse kabul ederdi* (A. H. Tanpınar). Bir konuda anlaşmak için görüşme yapmak. (M)

PAZARLU BEY, Osmanlı şehzadesi (XIV. yy.). Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin oğlu. İznik kuşatmasına ve Pelekanon (Maltepe) savaşına katıldı (1329). [M]

PAZARÖREN, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, Pınarbaşı ilçesi) bucak; 14 536 nüf. (1965); 34 köy. — *Bucak merkezi,* 1 571 nüf. (1965). Pınarbaşı-Kayseri yolunun 23. km'sine 1 km uzaklıktadır; yüksl. 1 480 m. (M)

Pazartekkesi sebili, İstanbul'da Topkapı'da sebil. Nermdil Kalfa tarafından yaptırıldı (1896). 2,25 m yüksekliğinde, 1,40 m eninde parmaklıklı bir penceresi ve su verecek 11 geniş deliği vardır. (M)

PAZARTESİ bļş. i. (fars. *pazar* ve *ertesi*'nden). Haftanın günlerinden biri, pazar ile salı arasındaki gün: *Pazartesiye kadar bizde kalacaksın* (A. H. Tanpınar). [M]

Pazartesi Hikâyeleri (*Contes du Lundi*), Alphonse Daudet'nin eseri (1873). Bu kitaptaki hikâyelerinin bazıları 1870-1871 savaşından (*La Derniere Classe* [Son Ders]; *Le Siège de Berlin* [Berlin Muhasarası]; *La Pendule de Bougival* [Bougival Saati]; *La Défense de Tarascon* [Tarascon'un Müdafaası]; *Le Prussien de Belisaire* [Belisaire'in Prusyalısı]; *Le Turco de la Commune; La Bataille du Pere - Lachaise* [Père - Lachaise Muharebesi]; *Les Petits Pâtés* [Poğaçalar]) ilham almıştır; öteki hikâyeler de *Değirmenimden Mektuplar*'daki (Lettres de mon Moulin) hikâyeleri andırır; *Le Pape est Mort* (Papa Öldü). [L]

Pazartesi Konuşmaları (*Causeries du Lundi*) [11 cilt, 1851-1962] ve bunu takip eden *Nouveaux Lundis* (Yeni Pazartesiler) [13 cilt, 1863-1870], 1849'dan itibaren, her pazartesi Sainte-Beuve'ün, önce *Constitutionnel*'de, sonra *Moniteur*'de ve *Le Temps*'da yayımladığı tenkit yazılarını biraraya toplayan diziler. Sainte-Beuve, gerçekte «ruhların tabiî tarihi»ni mesleğinin bu döneminde tasarladı. Psikolog olduğu için edebî tenkitle biyografiyi birbiriyle karıştırmak eğilimini gösterdi. İkinci sınıf yazarlar onu bazen çağının orijinal dehalarından daha çok ilgilendirdi. *Premiers Lundis*'nin (Birinci Pazartesiler) üç cildinde, 1830'dan (1874-1875) önce *Globe*'da yayımlanmış makaleler derlenmiştir. (→ Bibliyo.) [L]

PAZARYERİ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bilecik ili) ilçe merkezi kasaba; 5 607 nüf. (1970). Bilecik'in 31 km güneyinde; yüksl. 800 m. Eskişehir-Bursa karayolu kasabanın içinden geçer. Pazaryeri, bu yolun iki tarafında sıralanan evleriyle bir yolboyu yerleşmesi tipi gösterir. 1953'ten beri ilçe merkezidir. — *Pazaryeri ilçesi,* 333 km²; 16 846 nüf. (1970). Tek bucak; 24 köy. Tahıl ekimi, hayvancılık, ipekböcekçiliği. (M)

PAZARYOLU, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, İspir ilçesi) bucak; 15 057 nüf. (1965); 38 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Norgâh*); 2 039 nüf. (1965). Çoruh vâdisinde; yüksl. 1 200 m. İspir'e uzaklığı 28 km'dir. (M)

PAZ DEL RİO, Kolombiya'da (Boyaca idare bölgesi) şehir, Doğu Cordillera'da, Tunja'nın kuzeydoğusunda. Demir filizi ihracatı. Fransız teknisyenleri ve sermayesinin işbirliğiyle kurulan demir sanayii (petrol, profil ve demir tel) merkezi. (L)

PAZEDE bļş. sıf. Bk. PAYZEDE.

PAZEN i. (fr. *basin*'den). Sık ve kalın dokunmuş bir çeşit basma bez: *Kırmızı pazen. Yeşil pazen.* || Sıf. Pazenden yapılmış olan: *Sedirin köşesinde pazen yüzlü minderle yastıkların üzerinde ise fiyaka yapılmış sırma işlemeli yağlıklar vardı* (Sabahattin Ali). *Beli kuşaklı ve alaca pazen donlu bir kız* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

PAZEND i. (fars. *pazend*). Mecusîlerin kutsal kitabı olan Zendavesta'nın pehlevîce tefsiri ve Zerdüşt'ün kitabı. (M)

PAZENK sıf. (fars. *pazenek*'ten *pazeng*). *Esk.* Pezevenk, muhabbet tellâlı. (M)

PAZ ESTENSSORO (Victor), bolivyalı siyaset adamı (Tarija 1907). La Paz üniversitesinde hukuk profesörlüğü yaptı; milletvekili (1938-1939 ve 1940-1941), maliye bakanı (1941-1944), Devrimci Millî parti lideri (1949) ve cumhurbaşkanı (1952-1956) oldu. Maden ocaklarını kamulaştırdı (ekim 1952) ve toprak reformuna girişti (ağustos 1953). 1956'da, adaylığını koymadıysa da partisi seçimleri kazandı. 1960'ta yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1964'te askerî cunta tarafından düşürüldü. Peru'ya sığındı. (L)

PAZI veya **PAZU** i. (fars. *bazü*, kol'dan). Kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmında bulunan şişkince kas kitlesi: *Cemil hızla yürüdü, yanakları yanmağa, sol pazısı seyirmeye başlamıştı* (Kemal Tahir). || *Pazı kemiği,* omuzdan dirseğe kadar olan kol kemiği. (M)

PAZI i. Kendiliğinden kırlarda yetişen veya sebze bahçelerinde yetiştirilen otsu bitki. (İlmî adı *Beta vulgaris,* var. *cicla.* Ispanakgillerden.)

— ANSİKL. *Pazı,* yabanî pancarın alt türlerinden biridir; diğer alt türler arasında şeker pancarı, kırmızı pancar v.b. sayılabilir. Pazının yaprakları iri ve çok, kökleri dallı ve az etlidir; buna karşılık pancarın yaprakları daha ufak, kökü iridir. Pazı iki yıllık bitkidir; birinci yıl büyük, geniş yapraklar verir; ikinci yıl çiçek açıp tohum bağlar. Pazının yapraklarında A ve C vitamini çok olduğundan besleyicidir. Hem ıspanak gibi pişirilir, hem sarması, hem de kavurması yapılır. «Yabanî ıspanak» ve «yaban pancarı» da denir. «Kara pazı» denilen bir türünün tohumu, kusturucu ve iç söktürücü olarak kullanılır. *Türkiye*'de pazı daha çok büyük şehirlerdeki sebze bahçelerinde yetiştirilir. İyi ve bakımlı bitkilerden yılda 4-5 defa yaprak kesilebilir. Bakımı ve üretilmesi yemeklik pancar gibidir. (LM)

PAZI i. (*beze*'den [?]). Bir ekmeklik hamur yumrusu. (M)

PAZIRIK. Arkeol. Doğu Altay'da (S.S.C.-B.) Balıklıgöl yakınında, Yan Ulağan ırmağı kıyısında küçük vâdi. 1929'da Rus Devlet Etnoğrafya müzesi tarafından araştırıldı ve 5 kurgan tespit edildi. M.Ö. IV. veya III. yy.a ait olduğu sanılıyor. Mezarlar hırsızlar tarafından soyulmuştur; ilk kullanılış gününden beri buzulla örtülü kalan bir kurganda bulunan eşya ve at iskeletleri bozulmamıştır. Çıkarılan eşya arasında kuş resimleri ve altın yaldızla süslenmiş oyma tahta tabut, üzerinde pars resimleri bulunan keçe, altın yaldızlı tahta parçaları vardır. Mezarın kuzey tarafındaki bir odaya hırsızlar dokunmamıştır. Bu odada eyer takımlarıyle birlikte yeni ölmüş gibi kalan on at ölüsüne ve iki geyik maskesine rastlandı. Madenî eşyaların hepsi bronzdandır. Demir devrine ait hiç bir kalıntı yoktur. On atın hepsi aygırdır ve bunların kuyruk, yele ve tırnak saçakları kesilmiştir. Kesmek suretiyle kulaklarında yapılan işaretler de değişiktir. Bu işaretlerin ayrı ayrı kabilelere ait olduğu sanılıyor. Atların kuyruklarının kesilmesi de bir matem işaretidir. Bu gelenek Türklerde son zamanlara kadar yaşamıştır. Ayrıca atların hepsinin aygır olması, kurban töreni bakımından Türklerle yakın ilişkileri göstermektedir. Bu sebeplerden, bazı bilim adamları bu kurbanın Türklere ait olduğunu ileri sürdüler. (M)

PAZİN, ital. **Pisino,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, İstria'nın iç kısmında; 12 000 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. (L)

PAZMANY (Peter), macar yüksek rahibi (Nagyvarad 1570 - Pozsony Bratislava 1637). Protestandı, sonradan Katolikliğe geçti (1587), Graz üniversitesi profesörü (1603), Estergon piskoposu ve Macaristan priması (1616), kardinal (1629) oldu. Macaristan'da karşı reform hareketini yönetti. 1623'te Viyana'da *Pazmaneum* seminerini kurarak en iyi öğrencilerini Roma'ya *Collegium Germanico - Hungaricum*'a gönderdi. Böylece yerli bir papaz sınıfının yetişmesini sağladı. Protestanlığın yaygın olduğu şehirlere, özellikle Pozsony'ye (bugün Bratislava) cizvitler yerleştirdi, Macaristan'ın birçok soylu ailesini tekrar Katolikliğe döndürdü. 1635'te daha sonra Peşte'ye taşınan Nagyszombat üniversitesini kurdu. Macar felsefe ve ilâhiyat dilinin kurucusudur. Başlıca eseri *İsteni İgazsagra Vezerlü Kalauz*'dır (Tanrısal Hakikat Kılavuzu) [1613]. (L)

PAZ SOLDAN (Mariano Félipe), perulu hukukçu, coğrafyacı ve tarihçi (Arequipa, Peru 1821 - Lima 1886). Hukuk okudu. 1853'te ceza sistemini incelemek üzere A.B.D.'ye gitti. Peru'ya döndükten sonra, cezaevlerinde reform yapılmasını savundu Lima'da örnek bir ıslahevinin başına geçti. Daha sonra aralıklı olarak kamu hizmetlerinde bulundu ve adalet bakanı oldu. Eserleri: *Atlas Geografico del Peru* (Peru Coğrafya Atlası) [1861]; *Diccionario Geografico-estadistico del Peru* (Peru İstatistik Coğrafya Lûgati) [1877]; *Historia del Peru İndependiente* (Bağımsız Peru Tarihi) [1868-1874] ve *Historia de la Guerra del Pacifico* (Pasifik Savaşı Tarihi) [1884]. (M)

PAZU i. Bk. PAZI.

PAZUBENT bļş. i. (fars. *bāzū,* kol ve *-bend* > *bāzū-bend*'den). Kola belirli bir amaçla takılmış enlice kumaş parçası. || Kol muskası. (M)

PAZUZU, babil mitolojisinde ateş perisi. Hastaların boynuna asılan muskalar üzerinde kanatlı, kuş ayaklı ve insan elli olarak tasvir edilir. (L)

PAZVAL i. Kunduracıların, üzerinde çalıştıkları kunduraşı dizleri üzerinde tutmak için kullandıkları kayış. (M)

PAZVANDOĞLU (Osman), Vidin âyanı (?, 1758 - Vidin 1807). Babası Ömer Ağa, 1736-1739 Osmanlı - Avusturya savaşlarına katıldı. Gösterdiği başarılara karşılık Vidin yakınlarında iki köy kendisine tımar olarak verildi, Vidin âyanlığına yükseldi. Keyfî ve kanunsuz davranışları üzerine Vidin'i terk etmesi emredildi; fakat Ömer Ağa bu emri dinlemedi ve idam edilerek öldürüldü. Osman, babasının yakalandığı sırada Vidin'den kaçarak kurtuldu. Sonra bazı gönüllülerin başında osmanlı-avusturya savaşlarına katıldı. Tamışvar ve Hermanstadt'a akınlar yaptı (1789). Bunun üzerine babasının Vidin'deki malları kendisine geri verildi. Fakat bir süre sonra Osman devlete isyan etti ve kısa zamanda Vidin yamaklarının başına geçti. Rumeli'deki âsiler ve isyancılarla birleşti. Türkler, arnavutlar ve bulgarlardan meydana gelen büyük bir kuvvet toplandı. Vidin kalesini tahkim etti. Belgrad yamaklarına yardım etti ve onları Belgrad muhafızı Mustafa Paşayı öldürmeğe teşvik etti. Osman'ın bu davranışları karşısında Gürcü Osman Paşa onu ortadan kaldırmakla görevlendirildi. Ama Gürcü Osman Paşanın Vidin'e yaptığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı (1795). Kış yaklaştığı için Vidin kuşatması kaldırıldı. Bunun üzerine Pazvandoğlu Babıâli'ye, Belgrad yamaklarına yardım etmeyeceğini bildirdi ve affedildi. İstediği vezirlik rütbesi verilmeyince yeniden isyan etti. Kırcalı âsi reislerinden Macar Ali, Kambur İbrahim, Çıtak Veli, Kara Feyzi, Kara Mustafa ile Korco ve Kondo gibi bulgar çetecileri onun emrine girdiler. Pazvandoğlu, emrindeki bu kuvvetlerle Tuna ırmağı kıyılarını, Niğbolu, Ziştoy, Rusçuk, Varna, Niş ve Sofya'yı ele geçirdi. Adamlarını müsellem ve muhassıl olarak bu şehirlere tayin etti. Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa, Pazvandoğlu'nun isyanını bastırmakla görevlendirildi; 120 000 kişilik bir ordu ve bir ince

Foto. LAROUSSE

donanmanın başında Vidin üstüne yürüdü. Pazvandoğlu da Vidin kalesine iki yıllık erzak depo ederek 12 000 askeriyle savunmaya çekildi. Mayıs 1798'de Vidin kuşatması başladı. Pazvandoğlu yapılan birçok hücumu püskürttü. Savaşlar devam ederken Napolyon, Mısır'a saldırdığından Hüseyin Paşa, kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a döndü (1798). Pazvandoğlu da vezirlikle Vidin muhafızlığına tayin edildi. Bir süre sonra gene isyan ettiğinden vezirliği geri alındı. Pazvandoğlu, Eflak'a asker çıkararak Bükreş'i almak istedi; Belgrad yamaklarına yardım etti. İsyan bastırılamadığından vezirliği geri verilerek yeniden Vidin muhafızı tayin edildi. Bundan sonra Osmanlı devleti ile iyi geçindi. (M)

PAZVANT i. (fars. *pāsbān*'dan). İda. *Esk.* Osmanlı devletinde Rumeli'de gece bekçilerine verilen ad. (M)

PAZZİ DE'MEDİCİ (Alessandro), italyan yazarı (Floransa 1483 - ay.y. 1530). Trajediler *Didone in Cartagine* (Dido Kartaca'da) yazdı ve Aristoteles'in *Poetika*'sını (Şiir Sanatı) Latinceye çevirdi. (L)

PAZZİ'LER, floransalı soylu aile. Guelfi partisine bağlıydı. 1293 Tarihli bir emirnameyle kamu görevlerinin sadece lonca üyelerine verilmesi üzerine, soyluluk imtiyazlarından vaz geçerek ticaret hayatına atıldılar ve kurdukları banka Medici'lerin bankasıyle rekabet etmeğe başladı. Ailenin en ünlü üyeleri: IACOPO **de'Pazzi,** Montaperti'de Guelfi'lerin öncülüğünü yaptı ve 1260'ta orada öldürüldü; ANDREA (1372-1445), Brunelleschi'ye, Santa Croce'de Pazzi şapelini yaptırttı (1429-1446); oğulları PIERO, ANTONIO ve IACOPO (öl. Floransa 1478). Iacopo, kardeşi Antonio'nun oğlu FRANCESCO'nun (Floransa 1444-ay.y. 1748) kışkırtmasıyle 1478 ayaklanmasına katıldı; COSIMO (1466-1513), Floransa başpiskoposu oldu (1508). Pazzi'ler tarihinin en büyük olayı 1478 ayaklanmasıdır. Roma'ya giden Francesco Pazzi, papa Sixtus IV'ten (1474), o zamana kadar hep Medici'lere verilen Vatikan haznedarlığı görevini elde etti. Medici'ler, Pazzi'lerin servetinden bir kısmına el koyarak öç aldılar (1476); Francesco, daha sonra akrabalarından Pisa başpiskoposu F. Salviati, Medici'lere düşman olan bazı Floransalılar ve papanın yeğeni Girolamo Riaro'nun da yardımıyle Muhteşem Lorenzo'ya karşı bir komplo düzenledi. Papa, sonradan bu komplodan hiç haberi olmadığını bildirdi. Sixtus IV'ün yeğeni kardinal Raffaele Sansoni'nin Floransa'yı ziyareti dolayısıyle Santa Maria del Fiore katedralinde bir âyin yapılacağı ilân edildi (26 nisan 1478); âyin sırasında F. Pazzi, Bernardo Bandini ile beraber Giulio de'Medici'yi hançerledi, fakat Lorenzo katillerin elinden kurtuldu. Halk, hemen Medici'lerin tarafını tuttu; olayın sorumluları tutuklandı ve bazıları derhal idam edildi; başpiskopos Salviati Senyörlük sarayının pencerelerinden birine asıldı; Iacopo Pazzi öldürüldü, Francesco'nun karnı deşildi; diğer Pazziler sürgün edildi (bazıları XVI. yy.da Medici'lere katıldı); bu arada, Floransa ile Pazzi'lerin müttefikleri olan Papalık ve Napoli krallığı arasında anlaşmazlık çıktı. (L)

Pb, *kurşun*'un kimyasal sembolü. (L)

Pd, *paladyum*'un kimyasal sembolü. (L)

PEABODY (Cecil Hobart), amerikalı deniz mimarı (Burlington, Vermont 1855-Boston, Massachusetts 1934). 1877'de Massachusetts Teknoloji enstitüsünü bitirdi. Ertesi yıl Sapporo'daki, Japonya İmparatorluk Tarım kolejine matematik profesörü tayin edildi ve 1881'e kadar bu görevde kaldı. Üç yıl geçtikten sonra, mezun olduğu fakülteye döndü, 1893'te Gemi Mimarlığı ve Demir Mühendisliği bölümünü kurarak, bu bölümün başına geçti (1920'ye kadar). Başlıca eserleri: *Thermodynamics of the Steam Engine* (Buhar Makinesinin Termodinamikleri) [1889]; *Naval Architecture* (Deniz Mimarîsi) [1904]; *Propellers* (Pervaneler) [1912] ve *Computations for Marine Engines* (Deniz Makineleri İçin Hesaplar) [1913]. (M)

PEABODY (Elizabeth Palmer), amerikalı kadın pedagog (Billerica, Massachusetts 1804 -Jamaica Plain, Massachusetts 1894). Amerika'da Fröbel tarafından ilk çocuk bahçesini açanlardandır. *Record of a Scholl*

James PEALE
Charles W. Peale'in eseri, Detroit Sanat enstitüsü, Detroit, Michigan (A.B.D.)

(Bir Okulun Tutanakları) [1835] en önemli eseridir. (M)

PEABODY (George), amerikalı yardımsever (South Danvers, Massachusetts 1795 - Londra 1869). Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Büyük bir manifatura şirketine ortak oldu. 1843'te Londra'da bir banka kurdu, buradan elde ettiği büyük kazancı, emekçi sınıfının yararına kurumlar (özellikle işçi siteleri) ve eğitim vakıfları kurmağa ayırdı. *Peabody Education Fund,* A.B.D.'nin güneyinde ilköğretimin yaygınlaşmasına büyük katkıda bulundu. (L)

PEABODY (Josephine Preston), amerikalı kadın şair ve oyun yazarı (Brooklyn, New York 1874-Cambridge, Massachusetts 1922). 1901-1903 Arasında Wellesley kolejinde ingiliz edebiyatı öğretmenliği yaptı. *The Piper* (Kavalcı) adlı oyunu 1910'da İngiltere'de oynandı. Öbür eserleri: *Old Greek Folk Stories* (Eski Yunan Halk Hikâyeleri) [1897]; *The Wayfarers* (Yolcular) [1898]; *Fortune and Men's Eyes* (Talih ve İnsanların Gözleri) [1900]; *Marlowe* (1901); *The Singing Leaves* (Şarkı Söyleyen Yapraklar) [1903]; *The Wings* (Kanatlar) [1905, dram]; *The Book of the Little Past* (Küçük Geçmişin Kitabı) [1908]; *The Singing Man* (Şarkı Söyleyen Adam) [1911, şiirler]; *The Wolf of Gubbio* (Gubbio Kurdu) [1913, dram]; *New Poems* (Yeni Şiirler) [1915]; *Harvest Moon* (Dolunay) [1916, savaş şiirleri]; *Portrait of Mrs. W.* (Bayan W.'nin Portresi) [1922, dram]. (M)

PEABODY (Robert Swain), amerikalı mimar (New Bedford, Massachusetts 1845 - Marblehead 1917). Harvard üniversitesini bitirdikten sonra Paris'te Ecole des Beaux Arts'da okudu. En önemli yapıları Worcester'deki Massachusetts Belediye binası, Harvard'da Matthews Hail ve Hemenway lisesi, Boston'da Simmons koleji ve Gümrük kulesi, Chicago'da açılan Dünya Columbia sergisindeki Makine pavyonudur (1893). Yayımladığı eserleri: *Nate Book Sketches* (Taslak Defteri) [1873]; *A Holiday Study of Cities and Ports* (Şehirler ve Kapılar Üstüne Bir Tatil Günü Çalışması) [1908]; *An Architect's Sketch Book* (Bir Mimarın Taslak Defteri) [1912] ve *Hospital Sketches* (Hastahane Taslakları) [1916]. (M)

PEACE ırmağı, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası ve Alberta) ırmak, Athabaska gölü yakınında, Slave ırmağıyle birleşir; 1 700 km. (L)

PEACOCK (Thomas Love), ingiliz yazarı (Weymouth, Dorsetshire 1785-Lower Halliford, Middlesex 1866). Şiirler (*Rhododaphne,* 1817) ve çağının siyasî, felsefî ve edebî fikirleri üstüne alaylı ve yergili romanlar yazdı: *Headlong Hall* (1816); *Melincourt* (1817); *Nightmare Abbey* (Kâbus Manastırı) [1818]; *Crotchet Castle* (Gariplikler Şatosu) [1831]; *Gryll Grange* (Gryll Çiftliği) [1860]. Shelley'e yazdığı ilgi çekici mektuplarda romantizmin aşırılıklarıyle alay etti. (L)

PEALE (Charles Willson), amerikalı ressam (Chesterton, Maryland 1741-Philadelphia 1827). Bağımsızlık savaşına katıldı. Philadelphia'da *Peale gallery*'yi ve Pennsylvania Güzel Sanatlar akademisini kurdu. Washington'un on dört portresini yaptı (New York, Metropolitan museum). — Oğlu RAPHAËL de (Annapolis, Maryland 1774-Philadelphia 1825) ressamdı. Titiz üslûbuyle XV. yy. flaman ustalarını andırır; Brooklyn (New York) müzesinde eserleri vardır. (L)

PEALE (Rembrandt), amerikalı ressam (Bucks idare bölgesi, Pennsylvania 1778 - Philadelphia 1860), Charles Willson Peale'in oğlu. 1802'de İngiltere'ye gitti. Önemli kişilerin portrelerini yaparak babasının koleksiyonunu zenginleştirdi. Bir süre Fransa'da kaldı (1808 ve 1809-1910). David'in klasik tekniğinden etkilendi. Daha sonra Philadelphia ve Baltimore'da portreler ve tarihî resimler yaptı. Ayrıca New York'ta, Boston'da ve A.B.D. dışında da çalıştı. Başkan Washington'un portresini çizdi (1823). En ünlü resimleri arasında *Ölüm Divanı* (1820) adlı büyük tablosu sayılabilir. Yayımlanan eserleri: *Portfolio of an Artist* (Bir Sanatçının Günlüğü) [1839] ve *Reminiscences of Art and Artists* (Sanat ve Sanatçılar üstüne Hatıralar) [1845]. (M)

PEAN (Jules Emile), fransız cerrahı (Marboue, Châteaudun yakınları 1830 - Paris 1898). Denonvilliers ve Nelaton'un öğrencisiydi. Fransa'da ovariyotomi'nin (yumurtalığı çıkarma ameliyatı) ve laparotomi (karın ameliyatı) uygulamalarının yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Modern cerrahîye birçok yeni metot ve âlet, bu arada kıskaçlı bir pens kazandırdı. (L)

PEANO (Giuseppe), italyan mantıkçısı ve matematikçisi (Cuneo 1858-Torino 1932). Torino üniversitesinde ve Askerî akademide sonsuz küçükler hesabı okuttu. Bütün mantık ve matematik önermelerini günlük dile baş vurmaksızın ifade etmek imkânı veren bir işaretler sistemini buldu. Kendi kurduğu *la Rivista di Mathematica* ve *Formulaire de Mathematique* adlı iki dergide tümdengelime ve aksiyonlara dayanarak aritmetik, tasarı geometri, sonsuzküçükler hesabı ve vektör hesabı üstüne yazılar yayımladı. Aynı zamanda matematikçi A. Grassmann'ın metoduna dayanarak geometrik hesabı geliştirmeğe çalıştı. Öğrenilmesi kolay milletlerarası bir dil yaratmağa çalıştı. Kelimeleri İngilizce, Fransızca, Almancada ortak olan gramersiz bir latince yarattı. (1903) [L]

Peano eğrisi, Peano tarafından tasarlanan ve $x=f(t)$, $y=g(t)$ ifadeleriyle belirlenen düzlem eğri; bu ifadelerde f ve g, t parametresinin sürekli fonksiyonlarıdır; söz konusu eğri, t değiştirildiğinde, bir karenin içindeki bütün noktalardan geçer; bu örnek, eğri kavramını kesinlikle belirtmek isterken sezginin nasıl yanlışlığa yol açtığını gösterir. (L)

Pearl (THE) [*İnci*], XIV. yy.dan kalma ingiliz alegorik şiiri. Genç yaşta «İnci»sini, yani kızını kaybeden şair, onu rüyasında cennette görür. (L)

PEAR'LAR, Kamboç'ta halk. Kardamom dağlarında yaşayan Pear'lar, hayvan yetiştiriciliğiyle ve eczacılıkta kullanılan bitkileri devşirmekle geçinirler. Kamboçlularla karışa karışa nesilleri tükenmek üzeredir. (L)

PEARL HARBOR, Oahu adasında (Hawaii adaları) yer, Honolulu'nun kuzeybatısında A.B.D.'nin 1906'dan sonra inşa edilen Pearl Harbor deniz-hava üssüne 7 aralık 1941'de savaş ilânından önce japon uçakları baskın yaptı. Hazırlıklı olmayan Amerikan Pasifik filosu iki saat içinde 1 zırhlı, 45 uçak kaybetti; ayrıca 7 zırhlı, 3 kruvazör ve 8 destroyer büyük zarar gördü. Bu saldırı A.B.D.'de şiddetli tepki uyandırarak ülkenin İkinci Dünya savaşına girmesine yol açtı. (L)

PEARS (Peter), ingiliz tenoru (Farnham 1910). Sanat hayatına 1934'te B.B.C.'de başladı. Oradan sahneye geçti (1942). 1945'te B. Britten'in *Peter Grimes* operasının ilk temsiline katıldı, daha sonra bu bestecinin bütün operalarında sahneye çıktı. (L)

PEARSON (Charles Henry), ingiliz tarihçisi (Islington 1830-Londra 1894). King's college'de çağdaş tarih profesörü oldu. 1862-1863 Arasında *National Review* adlı dergiyi yönetti. 1869-1871 Arasında Cambridge'te ve Trinity college'ta çağdaş tarih dersleri verdi. Daha sonra Avustralya'da yerleşti ve Victoria Eyaleti Eğitim bakanlığının isteği üzerine bu bölge için bir eğitim reformu tasarısı hazırladı. Bir ara Melbourne üni-

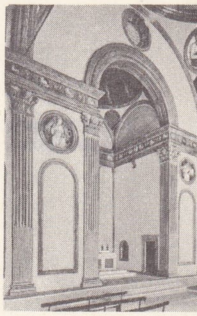

PAZZİ'LER'in şapeli
Santa Groce, Floransa

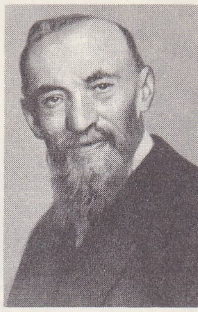

PEANO

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

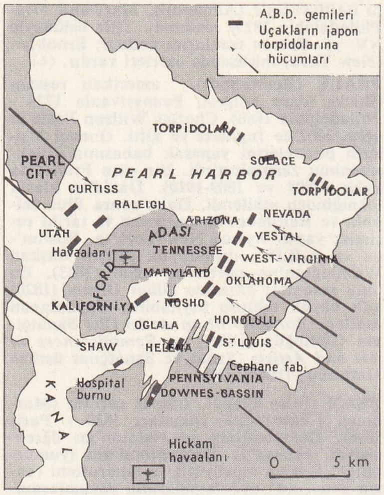

PEARL HARBOR
japon baskını

versitesinde tarih dersleri verdi, sonra 1878-1892 arasında Victoria Eyaleti Yasama meclisi üyesi oldu. 1886-1890 Arasında eğitim bakanlığına getirildi. 1892'de Londra'ya döndü. *National Life and Character* (Millî Hayat ve Karakter) [1893] adlı eserinde, Batı'nın yüksek derecede medenîleşmiş milletlerinde demokrasinin gelişmesiyle bağımsız karakter ve deha sahibi kimselerin ortadan kalkacağını, dolayısıyle avrupa medeniyetinin çökeceğini, Çinliler ile Zencilerin dünya siyaset ve ticaret hayatında gittikçe artan önemli bir rol oynayacaklarını ileri sürdü. Öbür eserleri: *The History of England during Early and Middle Ages* (İlkçağ ve Ortaçağda İngiltere Tarihi) [1867]; *Puplic Education in Victoria* (Victoria'da Halk Eğitimi) [1878]. (M)

PEARSON (Karl), ingiliz matematikçisi ve istatistikçisi (Londra 1857-ay.y. 1936). Bir yandan avukatlık yapıyor, öte yandan Londra College üniversitesinde uygulamalı matematik ve mekanik dersleri veriyordu. 1892'de bilimler felsefesinin klasiklerinden biri olan *The Grammar of Sciences*'i (Bilimler Grameri) yayımladı. 1890'dan sonra, matematik ve istatistik metotlarının biyoloji bilimlerine uygulanmasıyle ilgilendi. 1897'den sonra *Mathematical Contributions to the Theory of Evolution* (Evrim Teorisine Matematik Katkılar) başlığı altında bir dizi makale yazdı. 1902'de, Cambridge'te *Biometrika* adlı bir dergi kurdu. Bu dergi istatistiğin teori ve uygulamasında dünyanın en önemli yayın organlarından biridir. 1907'de Francis Galton laboratuvarının yönetimiyle görevlendirildi. Antropometride istatistik sonuçlarından yararlanmak amacıyle «biyometri metodu» denen matematik ve grafik bir metot ortaya koydu. Bu alanda, aynı zamanda birçok özelliğe bürünen ortak sebepleri belirlemek için çalıştı. Bu durumda Pearson istatistik biliminin kurucularından biri sayılır. (L)

PEARSON (Lester Bowles), kanadalı siyaset adamı (Toronto 1897). 1941'de devlet bakanı yardımcısı, 1945'te A.B.D.'de Kanada temsilcisi oldu. Milletlerarası konferanslara katıldı. 1948-1957 Arasında Saint-Laurent kabinesinde dışişleri bakanı olarak görev aldı. Liberal parti lideri oldu; 1963'te başbakanlığa getirildi. 1965 Seçimlerinde partisi Avam kamarasına girebilmek için mutlak çoğunluğu sağlayamadı. Pearson, Québec meselesi yüzünden kritik bir duruma düştü. Aralık 1967'de istifa etti (1957 Nobel Barış armağanı.) [L]

Pearson çözeltisi. Sodyum arsenyatın 600'-de 1 oranındaki sulu çözeltisi. (Bu çözelti adını, ingiliz hekimi Richard *Pearson*'dan [1765-1836] alır. (L)

PEARY (Robert Edwin), amerikalı denizci ve kutup kâşifi (Cresson Springs, Pennsylvania 1856-Washington 1920). 1886'da Groenland adasının iç kısımlarında 160 km ilerledikten sonra Disko koyundan bölgenin kuzey kısımlarına kadar uzanan kesimi keşfetti. 1891-1901 Arasında yaptığı beş gezi ile Grönland'ın bir ada olduğunu ispatladı. Grinnell ve Grant arazilerini incelemek amacıyle 1905-1909 arasında iki yeni gezi daha yaptı. 1909'da Kuzey kutbuna ulaşan ilk insan olarak büyük bir başarı kazandı. Eserleri: *Northward Over The Great İce* (Büyük Buzul Üstünde Kuzeye Doğru) [1898]; *Nearest the Pole* (Kutba en yakın Nokta) [1906]; *The North Pole* (Kuzey Kutbu) [1910] v.b. (L)

PEARY toprağı, Grönland'ın kuzeyinde bölge, ucu Morris Jesup burnudur. Bu bölge Grönland'da buzla örtülü olmayan en geniş kısımdır ve bitki örtüsü nispeten boldur; misk öküzlerinin dolaştığı bölgede bugün kimse yaşamaz. Brainard ve Lockwood'un keşfettiği toprak, Peary, Lauge Koch ve Knuth'un seferlerinin hedefiydi. (L)

PEASE (Edwrad), ingiliz sanayicisi (Darlington 1767-öl. 1858). İngiliz demiryollarının geliştirilmesinde büyük payı oldu. Buharla işleyen trenler için, Stockton'u Darlington'a bağlayan ilk demiryolu hattının yapımında, George Stevenson ile işbirliği yaptı. Hat 1825'te işletmeye açıldı. (L)

PEATTİE (Donald Culross), amerikalı botanikçi ve yazar (Chicago, İllinois 1898 - Santa Barbara, Kaliforniya 1964). 1922'de Harvard'ı bitirdi, Tarım bakanlığında görev aldı. 30'dan fazla tabiat bilgisi kitabı, deneme ve roman yazdı. Özellikle halkın anlayacağı bir dille yazdığı tabiat incelemeleriyle tanındı. *An Almanac of Moderns* (Çağdaşların Almanağı) [1935] adlı günlüğünde tabiat karşısında duyduklarını, tepkilerini dile getirdi. Eserleri: *Book of Hours* (Saatlerin Kitabı) [1937], *Flowering Earth* (Çiçek Veren Toprak) [1939], *A Natural History of Trees of Eastern and Central America* (Doğu ve Orta Amerika Ağaçlarının Tabiat Tarihi) [1950]; *Sportman's Country* (Sporcunun Ülkesi) [1952], *A Prairie Grove* (Koru) [1938], *American Heartwood* (Amerikan Ormanı) [1949] ve otobiyografik bir eser olan *The Road of a Naturalist* (Bir Tabiatçının Yolu) [1941]. (M)

PEAUCELLİER (Charles Nicolas), fransız generali (Saarlouis 1832 - Paris 1913). 1852'de École Polytèchnique'in İstihkâm bölümünü bitirdi. Adını taşıyan eklemli sistem dolayısıyle tanınır. (L)

Peaucellier eklemli sistemi veya **Peaucellier enversörü,** 1864'te Peaucellier tarafından bulunan ve doğrusal bir hareketi dairesel bir harekete dönüştürmeğe yarayan sistem. Watt paralelkenarının daha gelişmiş bir şekli olan bu sistem, hareketi geometrik olarak ters yöne çevirir.) [L]

PEC, yugoslavca **Peç,** Yugoslavya'da (Kosova-Metohija) şehir; 28 300 nüf. XIV. yy.-dan kalma Svetog Dimitrija ve Bogorodice Odigitrije kiliseleri. Başpiskoposluk kilisesinde XII. yy.dan kalma freskler. El sanatları. — Yakınında XIV. yy.dan kalma Deçani manastırı (güzel freskler). [L]

PECCİ (Gioacchino), papa. Bk. LEO XIII.

PECHAM (John). Bk. PECKHAM.

PECHBLEND i. (alm. *pech*, zift ve *blende*, sülfür). Miner. Bk. PEKBLEND.

PECHELBRONN, Fransa'da, Merkwiller-Pechelbronn (Bas-Rhin idare bölgesi) komününde yer, Vosges-altı tepeleri bölgesinde, Pechelbronn petrol yatağı 1735-1963 arası işletildi. İmtiyaz, Haguenau ile Wissembourg arasındaki 44 000 hektarlık alanı içine alıyordu; fakat çıkartma kuyuları ve pompalama istasyonları 30 km kadar bir alana dağılmıştı. (L)

PECH-MERLE, Fransa'da Cabrerets komününde (Lot, Cahors idare çevresi) yer, Quercy'de, Célé'nin sağ kıyısı yakınında. Zengin sarkıtlarla ve tabiî örtülerle kaplı, birçok bölmeli mağarasının beyaz duvarlarında tarihöncesi ressamlarından kalma birçok eser vardır: mamutlar, bizonlar, yabanî sığır ve atlar, renkli el izleri, çeşitli noktalamalar ve işaretler. Resimler kızıl aşıboyası veya manganez siyahıyle, sade ve canlı bir üslûpla çizilmiştir. Pech-Merle mağarası, süslü mağaraların en önemlilerinden biridir. (L)

PECHSTEİN (Max Hermann), alman ressamı (Zwickau 1881 - Berlin 1955). 1906'da «Die Brücke» grubuna katıldı ve 1923'te Prusya akademisi üyesi oldu. Ilımlı bir anlatımcıydı, manzaralar ve çiçek resimleri yaptı. Neslinin en gözde alman sanatçılarından sayılır. Almanya müzelerinin çoğunda eserleri ve Zürich müzesinde kendi yaptığı portresi vardır. (L)

PECHT (Friedrich), alman ressamı (Konstanz 1814 - Münih 1903). Almanya'da *Schiller Galerisi* (1855-1868) adlı sergileriyle tanındı. *Die Kunst* dergisini yönetti. Konstanz, Münih, Prag ve Schwerin müzelerinde eserleri vardır. (L)

PECK [pek] i. (ing. k.). Metrol. İngiltere'de 2 galon veya 9, 091 9 litre (sembolü: pck ve-

PEARL HARBOR
japon deniz hava kuvvetlerinin bombardıman ve torpillemesinden sonra yanan gemiler (7 aralık 1941)

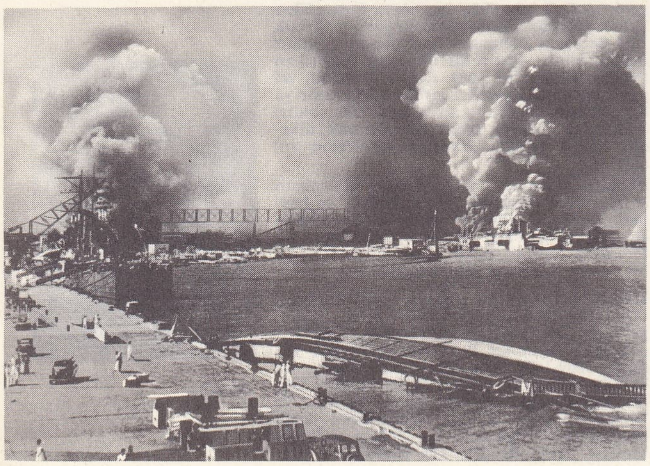

PEARL HARBOR
japon saldırısı sırasında amerikan savaş gemileri

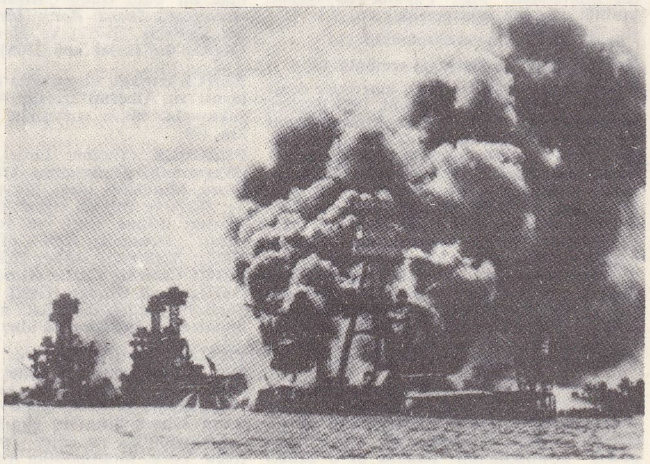

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica

ya pk), Amerika'da 8,809 6 litre (sembolü: US pck veya pk) değerinde olan hacim ölçüsü birimi. (L)

PECK (Gregory), amerikalı sinema oyuncusu (La Jolla, Kaliforniya 1916). 1938'de tiyatroya başladı, 1944'te sinemaya geçti. Rol aldığı önemli filimler: *Cennetin Anahtarları* (The Keys of the Kingdom) [J. M. Stahl yönetiminde, 1944]; *Öldüren Hatıralar* (Spellbound) [A. Hitchcock yönetiminde, 1945]; *Kanlı Aşk* (Duel in the Sun) [King Vidor yönetiminde, 1945]; *Namus Sözü* (Gentleman's Agreement) [E. Kazan yönetiminde, 1947]; *Son Kurşun* (Yellow Sky) [W. Wellman yönetiminde, 1948]; *Roma Tatili* (Roman Holiday) [W. Wyler yönetiminde, 1953]; *Deniz Ejderi* (Moby Dick) [J. Huston yönetiminde, 1956]; *Kumsalda* (On the Beach) [S. Kramer yönetiminde, 1959]; *Casuslar* (Arabesque) [S. Donen yönetiminde, 1966]. (L)

PECKHAM veya **PECHAM** (John), ingiliz ilâhiyatçısı (Peckham, Sussex 1220'ye doğr. - Canterbury 1292). Paris ve Oxford'da okudu. Canterbury başpiskoposu oldu (1279); sinodları çoğaltarak (Lamberth, 1281; Londra, 1282) kilise adamlarının suistimalleriyle (özellikle kazanç sağlanması) uğraşmak zorunda kaldı ve Hereford piskoposunu aforoz etti. Öğretisi dominikenlerin saldırısına uğradı; Peckham yoksulluğun önderi olarak laikler ile din adamları arasındaki kavgaya şiddetle atıldı. 1290'da Nicolaus IV'ün ısrarı üzerine İngiltere'de haçlı seferlerini savundu. Aziz Bonaventure'ün augustinus'çu eğilimlerini geliştiren büyük bir orijinal ilâhiyat eseri bıraktı. Başlıca eserleri: *Speculum Animae* (Ruhun Aynası), *Liber de Oculo Morali* (Ahlâk Üstüne Kitap), *Quaestiones Disputatae* (Tartışma Konuları). [L]

PECLET (Jean-Claude Eugéne), fransız fizikçisi (Besançon 1793-Paris 1857). Ecole Normale Superieure'de okudu; aynı okulda öğretim görevlisi oldu; sonra Ecole Centrale'de fizik profesörlüğüne ve genel müfettişliğe (1840) getirildi. 2 Aralık 1851 hükûmet darbesinden sonra müfettişlikten ayrıldı. Fourrier ile birlikte çeşitli maddelerin ısı iletkenliğini belirledi ve bir galvanometre ile bir elektrik kondansatörü yaptı. (L)

PECOPTERİDAE çoğl. i. (yun. *pekos*, yün ve *pteris*, eğreltiotu'ndan lat. k.). Birinci zamanda yaşamış eğreltiler grubu. (Bunların hepsi marattiaceae'ye yakın gerçek eğreltilerdir. Kimisi yapraklarıyle [*pecopteris*], kimisi üreme organlarıyle [*acitheca, asterotheca, cyathotrachus, dactylotheca, eoangiopteris, scolecopteris, ptychocarpus, sturiella*], kimisi de gövdesiyle [*psaronius*] bilinmektedir.) [L]

PECOPTERİS i. Fosil eğreltiotu; dipleri ana eksene bağlı, paralel dizili tüysü yapraklarının ortasında gayet belirgin bir orta damar bulunur; maden kömürü ve permiyen tabakalarında pek çok türüne rastlanır. (*Pecopteridae* familyasının örnek tipi.) [L]

PECOS (RİO), A.B.D.'de (New Mexico, Texas) ırmak, rio Grande del Norte'nin kolu (sol kıyı), Estacado llano'larını aşar; 1 065 km. (L)

PECOURT (Louis Guillaume), fransız dansçısı ve koreografı (Paris 1653 - ay.y. 1729). 1687'de Paris Opera'sında Beauchamp'nın yerini aldı. Opera'nın balelerini düzenlemekle görevlendirildi. Koreografilerinden bazıları, öğrencisi R. A. Feuillet'nin eserlerinde yer alır. Pecourt, 1703'e doğru dansı bıraktı, fakat ömrünün sonuna kadar Opéra'nın Bale bölümünde çalışmağa devam etti. (L)

PECQ (LE), Fransa'da, Seine-et-Oise idare bölgesinde (Saint-Germain-en-Laye) komün, Sen kıyısında, Saint-Germain taraçası eteğinde; 10 859 nüf. XVIII. yy.dan kalma kilise. Sayfiye merkezi; kumsal. Oluklu saç fabrikası. Makarna fabrikası. Ateşe dayanıklı maddeler. (L)

PECQUET (Jean), fransız hekimi ve anatomi bilgini (Dieppe 1622 - Paris 1647). 1647'de kilüs damarlarını keşfetti. Araştırmalarına Paris'te devam ederek kilüs damarlarının göğüs kanalının alt şişkinliğine açıldığını gösterdi. (L)

Pecquet sarnıcı. Biyol. Bk. PEKE SARNICI.

PECQUEUR (Constantin), fransız iktisatçısı (Arleux 1801 - Saint-Leu-Taverny 1887). Önce Saint-Simon'culuktan etkilendi; fransız demiryolları şebekesinin devlet tarafından yapılmasını savundu. Sonra Fourier'ciliği benimseyerek Falanster'e katıldı (1832-1833). Daha sonra çeşitli kamu hizmetleri gördü. 2 Aralık 1851 darbesiyle görevlerini kaybetti. Siyasî ve sosyal hayattan çekildi. Kolektivizmden yana olan Pecqueur çağdaş devlet anlayışının ve toplumun birçok meselesine değinmesi bakımından bazen Karl Marx'ın bir öncüsü sayılır. Pecqueur güçlü bir dille, özel mülkiyetin ve sınaî yoğunlaşmanın sonuçlarını anlattı. Bu meseleyi, herhangi bir sistem anlayışından uzak, Rousseau'dan bu yana ortaya atılan çeşitli doktrinlerin kapsadığı gerçeklere dayanarak ve bir hıristiyanlığı canlandırarak çözümlemek istedi. En önemli eserleri: *Des Améliorations Matérielles dans Leurs Rapports avec la Liberté* (Hürriyetle İlişkileri Açısından Maddî Şartların İyileşmesi) [1839]; *De la Paix, de son Principe et de sa Realisation* (Barış, İlkesi ve Gerçekleşmesi Üstüne) [1842]; *Des Armees dans Leurs Rapports avec l'Industrie, la Morale et la Liberte* (Sanayi, Ahlâk ve Hürriyetle İlişkileri Açısından Ordular) [1842]; *La Republique de Dieu* (Tanrı'nın Cumhuriyeti) [1844] v.b. 1849'da *Le Salut du Peuple* dergisini kurdu. (L)

PECQUEUR (Onesiphore), fransız makine uzmanı ve sanayici (Pas-de-Calais'de 1792 - Paris 1852). 1818'de astronomi âletlerinin kertelerini bulmak için bir hesap makinesi icat etti. 1824'te Conservatoire des Arts et Metiers'de atelye şefi oldu. 1828'de buharlı bir yük arabası tasarladı. Hiç bir zaman gerçekleştirilemeyen bu araçta arka tekerlekler bir diferansiyel yardımıyle motorla hareket ettirilecekti. 1848'de el âletlerinin sıkıştırılmış hava ile çalıştırılması fikrini ileri sürdü. (L)

PECS, esk. alm. **Fünfkirchen**, Macaristan'da şehir, Baranya idare bölgesinin merkezi, yugoslav sınırı yakınında; 135 420 nüf. Üniversite. Pecs Macaristan'ın en eski şehirlerindendir. Daha 909'da Aziz İstvan tarafından piskoposluk haline getirildi; Büyük Lajos (Macaristan ve Polonya kralı) burada Macaristan'ın ilk üniversitesini kurdu (1367). Aşağı Drava ve Tuna ırmaklarına kadar uzanan zengin ovanın ve Mecsek dağları (682 m) ormanlarının temas noktasında bir ticaret ve tarım merkezi olan şehir, aynı zamanda da Habsburg imparatorluğunun Osmanlı imparatorluğuna karşı uç illerini yöneten bir idare merkeziydi (1543-1686 arası osmanlı işgalinde kaldı). Roman üslûbunda güzel katedral, kiliseler, müzeler, idarî yapılar, mağazalar ve konutların çevrelediği büyük caddeleri kapsayan şehir merkezi, Pecs'in idarî önemini yansıtır; bu anıtsal semt Macaristan'ın öbür büyük taşra şehirlerininkinden çok daha önemlidir. Bugün şehir, Macaristan'ın tek maden kömürü yatağına yakınlığı sayesinde hızla gelişmektedir. Yakınında, boksit yatağı. Pecs bir metalürji ve kimya merkezidir. Seramik ürünleri ve eskiden özellikle yahudi terzilerin başlattığı giyecek sanayii hâlâ önemli yer tutar. (L)

PECTEN i. Tarak midyesinin ilmî adı. (L)

PECTİNARİA i. Dalları eklemli ve etli kaktüsümsü bitki; Güney Afrika'da yetişir. (Tohumlarıpekligillerden.) [L]

PECTİNATOR i. Habeşistan'da yaşayan kemirgen hayvan. (*Pectinator Spekei* kobaya benzer; postu açık gri, kuyruğu orta uzunluktadır. Toprağın içine kazdığı yuvada yaşar.) [L]

PECTİNİFORMES çoğl. i. Zool. Bk. TARAKDUYARGALILAR.

PECULİUM i. (*pecus*, sürü hayvanı'ndan lat. k.). Eski Roma'da bir askerin veya bir kölenin biriktirdiği para.

— ANSİKL. Rom. huk. Kölenin efendisi *peculium*'un yönetimini ona bırakır, fakat yine mal sahibi olarak kalırdı. Ailenin oğullarının da peculium üstünde hakları vardı; bu hak asker olarak elde edilmiş mallar olan *peculium castrense* ile kamu hizmetlerinden edinilmiş mallar olan peculium quasi castrense üstünde daha genişti. (L)

PEÇ. Bk. VİYANA.

PEÇANHA (Nilo), brezilyalı siyaset adamı (Campos 1857 - Rio de Janeiro 1926). Cumhuriyetin ilânından (1886) sonra Rio üniversitesinde hukuk dersleri verdi. Kurucu meclis üyesi oldu, Rio de Janeiro eyaletine başkan seçildi (1904), 1906'da ikinci başkan oldu. A. A. Penna'nın ölümünden sonra onun yerine geçti (1910). 1917-1918 Arasında dışişleri bakanlığı yaptı. (L)

Peçatnıy Dvor, ilk rus basımevi, 1553'te kuruldu, 1563'te Moskova'ya taşındı. Bu basımevinde çıkan en önemli eserler: *Havarierin Eylemeri* (1564), *Mezmurlar Kitabı* (1568). Polonyalıların istilâsı sırasında 1611'de yandı, 1630'da yeniden yapıldı; 1708'de Peçatnıy Dvor'da bir *Geometri* kitabı basıldı. 1712'de Petersburg'da bir şubesi açıldı. (L)

PE-ÇAY i. Bir lahana türünün çince adı.

— ANSİKL. Çin lahanası da denen *pe-çay* (*Brassica Chinensis*) çabuk büyüyen, tatlı ve makbul bir lahanadır. Hafif topraklara her mevsimde, fakat tercihan temmuz sonunda ekilir; böylece büyük soğuklar başlamadan ürün alınabilir. Bk. PAK-ÇOY. (L)

PEÇE i. (ital. *pezzoto*'dan). Kıyf. Bazı memleketlerde kadınların sokakta yüzlerini örtmek için kullandıkları ince tül: *Küçük bir tereddütten sonra peçesini kaldırdı* (R. N. Güntekin). *Genç kız, kalın peçesinin altından alçak sesle konuştu* (S. Kocagöz). || *Mec.* Bir şeyi gizlemek için üzerine çekilen örtü: *Rakik bulutların yer yer semaya çektiği peçeler, grupta hafiflenerek bir menekşe buğu, şarkta ziyalanarak bir altın tül oluyordu* (Cenab Şahabeddin).

— Balık. ağlarının baş tarafı.

— ANSİKL. Kıyf. Kadınların sokağa çıktıkları zaman, yüzlerini erkeklerden saklamak için kullandıkları *peçe* daha çok islâm ülkelerinde yaygındır. Osmanlı devletinde bazı Yeniçeri civeleklerinin de peçe takındığı olurdu. Kadınların sokakta peçe ile dolaşmaları geleneği 1908 inkılâbına ka-

PEARY

PECH-MERLE'de tarihöncesi resim

peçe (XVI. yy.) arap kadınları (Metin And koleksiyonu)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

dar sürdü. Sonra yavaş yavaş peçesiz gezen kadınlar çoğaldı. Peçenin islâm diniyle pek ilgisi yoktur. Asurlularda yalnız köle olmayan, özgür kadınlar peçe kullanabilirdi. *Tevrat*'a göre ise kadının peçe örtünmesi, kötü yola düştüğünü gösterirdi. İslâm dininin doğuşundan sonra kadınların peçe örtünmesi gereği kondu. Hıristiyanlarda da peçe kullanma geleneği vardır. Özellikle kocası ölen bir kadının bir süre siyah peçe örtünmesi gereklidir.

Romalılarda rahipler ve gelinler de peçe kullanırdı. Bazen kralların peçe ile örtündüğü de olurdu. Tebai kadınları gözleri açık bırakacak biçimde iki delikli peçe takarlardı. Hititlerde rahiplerin peçe kullandığı kabartmalardan anlaşılıyor. Daha çok dinî bir örtü niteliği taşıyan peçe Cumhuriyetin ilanından sonra (1923) pek kullanılmaz oldu. (M)

PECS
Szecheny meydanı

PEÇE i. (fars. *beççe*'den). *Esk.* Bk. BEÇÇE.

PEÇELEMEK geçl. f. (*peçe*'den *peçe-lemek*). Bir şeyi belli olmaması için örtmek, gizlemek: *Bir gece evvel ışığını peçelememiş bir evin bulunduğu semtte ertesi gece elektrik kesiliyor* (B. Felek).

◆ **Peçelenmek** edilg. f. Peçelemek eylemine konu olmak. (M)

PEÇELİ sıf. (*peçe*'den *peçe-li*). Yüzünü peçe ile örtmüş olan: *Yanındaki siyah iri gözlü, siyah gül saçlı, siyah peçeli, pembe yüzlü bir kıza «Gitme, gitme beni bırakma!» diye yalvarıyor ve ağlıyordu* (A. H. Müftüoğlu).

— Zool. *Peçeli kurtçuk,* yumuşakça kurtçuklarının bir türü. (Bu kurtçuklarda, kirpiklerle çevrili deri uzantısı, simetrik loplara bölünmüş olan ağzın üst kısmında bulunur; hareket organıdır.) [ML]

PEÇENEK, Karadeniz bölgesinde (Ankara ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Çamlıdere ilçesi) bucak 8 656 nüf. (1965); 17 köy. — *Bucak merkezi,* 1 002 nüf. (1965). İlçe merkezinin 21 km güneybatısında; yüksl. 970 m. (M)

PEÇENEKLER, VIII. - XI. yy.larda önceleri Balkaş gölü yakınlarında, Siriderya (Seyhun) ile İdil (Volga) boylarında, Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da yaşamış olan göçebe bir türk kavmi. VI. ve VIII. yy.larda Göktürklere bağlı olarak yaşadılar. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra Uygurlara bağlandılar. VIII. yy.da Karluklara yenilerek Siriderya ve Aral gölü yakınlarına çekildiler. Yeni yurtlarında da Oğuzların baskısına uğradılar, önce Yayık ırmağı boylarına, sonra da İdil (Volga) boylarına göçmek zorunda kaldılar. Buraya 8 urug ve 40 boy halinde yerleştiler. Peçenekler Yayık ve İdil boylarında yüzyıldan fazla kaldılar. 889 Yılında İdil'in batısına göçerek Don ırmağı kıyılarına geldiler. Azak denizi ve Karadeniz kıyılarına yayıldılar. 950-1000 Yılları arasında İdil (Volga) ırmağı kıyılarından Karpat dağlarına ve Tuna'ya kadar uzanan bölgeye hâkim oldular. Peçeneklerin İdil ırmağının batısına geçmeleri Avrupa'da önemli siyasî olaylara yol açtı. Peçenek-Hazar kağanlığı mücadelesi Hazarların zayıflamasıyle sonuçlandı; bunun üzerine Ruslar, hâkimiyetlerini Kiev'e kadar uzattılar, Kiev prensliği kuruldu. Macarlar, Donets boyundan göç ederek Tuna ile Tisa (Tisza) arasına yerleştiler. Peçenekler, Karadeniz'in kuzeyine yerleşince Bizans ile ilişki kurdular. Ruslar ile mücadele ettiler. Kiev şehrini kuşattılar. Rus prenslerinden Svyatoslav Bizans'a karşı yaptığı bir seferde İoannes Tezimiskes tarafından yenilgiye uğratılınca, dönüşte Peçeneklerin pususuna düştü ve öldürüldü (971). Rus prensi Vladimir zamanında rus-peçenek mücadelesi daha da şiddetlendi. Ruslar, peçenek saldırılarını durdurmak için Kiev'in güneyine kaleler ve karakollar kurdular, buna rağmen Peçenekler Kiev prensliği topraklarına birçok saldırı yaptılar. Vladimir'in ölümünden sonra Svyatopol kardeşi Yaroslav'a karşı, Peçenekler ile birleşti; fakat yenildi. Peçenekler, Ruslar ve Bizanslılarla yalnız savaşçı ilişkiler kurmadılar. Ruslar, Peçeneklerden büyük ve küçük baş hayvan satın alırlar, onlara da mamul eşya ve gıda maddeleri satarlardı. Rus tacirleri Özi ırmağı yoluyle Bizans'a gidip gelirlerken Peçeneklere belli bir geçit vergisi verirlerdi. Peçenekler Karadeniz kıyılarına yerleşince Bizans ile de ilişki kurdular. Bizanslılar Peçeneklerle genel olarak dost geçinmek ve onları Bulgarlara, Ruslara ve Macarlara karşı kullanma yoluna gittiler. Bizanslılar Peçeneklerin başbuğlarına ve karılarına hediyeler gönderirlerdi. Bizanslılar, Bulgarları yenerek ülkelerine yerleşince Peçeneklerle Balkanlar'da komşu oldular ve aradaki dostça ilişkiler bozuldu. 1035'te Peçenekler Tunanın donmasından yararlanarak ırmağın güney kıyılarını yağmaladılar; bu akınları 1036'da ve 1048'de de devam etti. XI. yy. ortalarında Özi ile Tuna ırmakları arasındaki 13 uruğun başında Kilteroğlu Turak Han vardı. Turak Han Oğuzlara karşı mücadeleden çekindiği için iki peçenek uruğu kendilerine Balçaroğlu Kegen'i reis seçerek Turak Han ile mücadeleye girişti; fakat bu iki urug başarı kazanamadı ve Bizans topraklarına göçtü. Bizanslılar Peçenekleri iyi karşıladılar; onları Tuna'nın kuzeyinden gelecek saldırılara karşı koyma şartıyle Silistre bölgesine yerleştirdiler. Bunlar sonradan Hıristiyanlığı kabul ettiler. Bizans hizmetine geçen Peçeneklerle Tuna'nın kuzeyinde kalanlar arasında mücadele devam etti. Turak Han 1049'da Tuna'yı geçerek Kegen emrindeki Peçeneklere saldırdı; fakat Kegen ve Bizanslılar, Turak Han kumandasındaki Peçenekleri yendiler. Turak Han ile birlikte 140 peçenek ilerigeleni esir oldu. Bizanslılar esir başbuğları İstanbul'a getirdi, diğerlerini Bulgaristan'a yerleştirdiler. İstanbul'a gelen peçenek başbuğları burada Hıristiyanlığı kabul etti. Bizanslılar bu Peçeneklerden 15 000 kişiyi Selçuklulara karşı kullanmak üzere Anadolu'ya geçirdiler; fakat bunlar Üsküdar'da, bu fikirden vazgeçerek Balkanlar'a geri döndüler ve Bizanlılara karşı mücadeleye giriştiler. Peçenekler bizans kuvvetlerini Biakene'de yenerek Edirne'ye kadar ilerlediler, Edirne'yi kuşattılar ama alamadılar (1050). Sonra Marmara kıyılarına kadar bütün Trakya'yı yağmaladılar. Peçeneklere karşı gönderilen bizans ordusu yenildi (1053). Malazgirt zaferinden sonra Bizans'ın zayıflamasından faydalanan Peçenekler Edirne'yi tekrar kuşattılar (1078). 1087'de macar kralı Solomon ile birleşerek, Bizans'a karşı yeniden saldırıya geçtiler. İzmir'de bir beylik kurmuş olan Çaka* Bey ile Bizans'a karşı birleştiler. Bu amaçla Meriç ırmağı kıyılarında toplanmağa başladılar; fakat Bizanslılar, Kumanlar (Kıpçaklar) ile birleşerek, Peçenekleri Lebunium'da ağır yenilgiye uğrattılar (1091). Bu yenilgide birçok peçenek öldü; kalanlar da Balkanlar'ı terk ettiler. Lebunium savaşından sonra Peçenekler, askerî ve siyasî önemlerini kaybettiler.

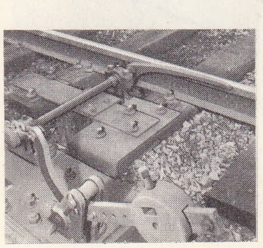

İşaret kapatma pedalı (dy.)

Peçenekler 300 yılık tarihleri boyunca yerleşik hayat düzenine geçemediler ve merkezî bir devlet kuramadılar. Oba, oymak, boy, urug şeklinde teşkilâtlanmışlardı. Her uruğun bağımsız olarak hareket edebilen bir başbuğu vardı. Peçenekler devamlı olarak savaşla uğraştıklarından at ve silâha çok değer verirlerdi. Silâhları ok, yay ve kılıçtı. Peçenekler genellikle Şaman dinindeydiler. Ölümden sonra da ruhun yaşadığına inandıkları için mezarlarına yiyecek ve ölünün hayattayken kullandığı eşya ve silâhlarını da gömerlerdi. Mezarlar kalın bir toprakla örtülür ve bunun üzerine balbal dikilirdi. (M)

PEÇENGA. Bk. PETSAMO.

PEÇERSKİY (Andrey). Bk. MELNIKOV.

PEÇETA i. Bk. PEZETA.

PEÇETE i. (ital. *pezzetta,* yun. *petseta*'dan). Yemek yerken sofra örtüsünü veya elbiseyi sakınmak, dudak kurulamak için mendil biçiminde hazırlanmış bez: *Yan cebinde ipekli tülden ve peçete büyüklüğünde ufak bir mendil* (Ahmed Rasim). || *Peçete halkası,* madenî, kemik veya plastik maddeden yapılmış, peçete takmağa yarar bir çeşit bilezik. || *Çay peçetesi,* çay sofrasında kullanılan, yemek peçetesinden daha küçük süslü peçete. || *Kâğıt peçete,* kâğıttan yapılan ve kullanıldıktan sonra atılan peçete.

— ANSİKL. Yemekte *peçete* kullanma âdeti, masa örtüsü ve el havlusu kullanma âdetinden daha sonra başladı. XV. yy.a kadar davetliler yemekte ellerini masa örtüsüne veya bir astara silerlerdi. Sonraları bu iş için masa örtülerinin kenarına uzun bir kenarlık eklendi, daha sonra da bunların yerine duvarlara asılan havlular ortaya çıktı. Bir kişiye mahsus sofra peçeteleri ancak XVI. yy.da yaygın bir şekilde kullanılmağa başlandı. Davetliler daha önce sol kolları üzerine attıkları peçeteyi, kırmalı yakalık modası çıktığı zaman boyunlarına asmak zorunda kaldılar.

● *Türkiye'de* tanzimat'a kadar sofralarda yağlık* denilen ve kenarları sırma işlemeli keten örtüler kullanılırdı. Yer sofrasında yemek âdet olduğu için, sofraya oturanlar dizlerine peşkir* denen, yine kenarları sırma veya ipek işlemeli bir tür peçete örterlerdi. Peşkirler bir kişilik, bazen de yarım veya bütün sofra çevresini kaplayacak kadar uzun dokunurdu. Tanzimat'tan sonra yemekler, yer sofraları yerine masada yenmeğe başlayınca masa örtüsü ve peçete de türk evlerine girdi. Kâğıt sanayiinin gelişmesi sonucu kumaş peçetelerin yerini kâğıt peçeteler almağa başladı. (ML)

PEÇEVÎ (İbrahim), türk tarihçisi (Peçuy [bugün Pecs] 1574-Budin [Budapeşte] 1649?). Bosna alaybeyi Cafer Beyin oğlu. Anne tarafından Sokullu ailesine mensuptur. Peçevî İbrahim'in 14 yaşında babası öldü. Budin beylerbeyi Ferhad Paşanın yanına gitti, onun öldürülmesi üzerine Bosna'ya döndü. Osmanlı-avusturya savaşlarına (1593-1606) akrabası olan Lala Mehmed Paşanın yanında katıldı. Estergon (Gran) kuşatıldığında bir ay kadar kalede kaldı. Teslim şartlarını görüşmek üzere düşman karargâhına gitti. Lala Mehmed Paşa ile birlikte Eğri seferine katıldı. Canad kalesinin alınmasında ve Oradea (*Grosswarden*) kalesinin kuşatılmasında bulundu. Cepheye gelen Kırım hanı Gazi Giray'ı karşılamakla görevlendirildi (1602). Lala Mehmed Paşanın sadrazamlığı sırasında Estergon'un alınmasında bulundu. Kale ele geçirilince padişaha fetih müjdesini götürdü. Ahmed I tarafından kabul edildi ve kendisine hil'at giydirildi. Lala Mehmed Paşanın ölümünden (1606) sonra, sadrazam Derviş Paşa tarafından Eğriboz, İnebahtı, Karlı ili sancaklarının tahririyle görevlendirildi. Sonra Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edildi. Tokat (1625), Tuna ve Anadolu defterdarı oldu; kısa bir süre sonra Kırka sancakbeyi olarak Bosna'ya döndü. İstolni Belgrad valiliğinde (1632-1635) Bosna ve Tamışvar (Timoşara) defterdarlığında bulundu. 1641'de emekliye ayrıldı ve hayatının son yıllarını Budin'de geçirdi. Kendi adıyle anılan tarihinde 1520-1648' yıllarının olaylarını sade bir dille ve çoğunu gözleme dayanarak anlattı. (M)

Peçevî tarihi, Peçevî İbrahim Efendinin tarihi. Kanunî'nin tahta geçmesinden (1520), 1648'e kadar meydana gelen olayları anlatır. İbrahim Efendi, Macaristan'ın Türkler tarafından fethini içine alan bir eser meydana getirerek Budin beylerbeyi Musa Paşaya sundu (1641). Musa Paşanın, barış zamanındaki olayları da belirtmenin tarih için önemli olduğunu söylemesi üzerine, eserini yeni baştan yazarak genişletti. Kendi zamanından önceki olaylar için eski eserlerden ve o devirleri yaşamış kimselerden faydalandı. Bunlardan başka çok iyi Macarca bildiğinden bu dille yazılmış eserlerden de yararlandı. Son yılların olayları özet olarak verdiğinden Tamışvar defterdarı Belgradî Mustafa, 1635-1651; Mehmed Paşa, 1640-1648 yılları için esere birer zeyl yazdılar. Peçevî İbrahim Efendinin eseri Cevrî tarihinin kaynaklarından biridir. Aslı yazma olan eserin bir kısmı *Tarih-i Peçevî* adıyle İstanbul'da 1864-1866 yıllarında basıldı. Bu kısım 1521-1641 arasındaki olayları içine alır. (M)

PEÇİÇ i. (hintçe k. [?]). Zar yerine yedi tane deniz hayvanı kabuğu kullanılarak oynanan, damaya benzer oyun: *Oyun namına yüzük, peçiç denilen bir nevi damamsı tatsız meşguliyet* (Ahmed Rasim). *Epeyce bir zaman yüzük ve peçiç oynandı* (R. N. Güntekin). [M]

PEÇİLİ, çince **Bey cı-li,** Çin'de Hopey ilinin eski adı. (L)

PEÇİLİ körfezi, Poyhay körfezinin eski adı. (L)

PEÇİN, esk. **Barçın,** Güneybatı Anadolu'nun Batı Menteşe yöresinde eski kale. Milas'ın 5 km güneyinde ovaya hâkim bir yayla kenarında kurulmuştur. Milas'ı ken-

Foto. LAROUSSE

pedagoji

dilerine başkent seçen Menteşe beyleri daha eskiden *Petsona* adı verilen bu kalede oturuyordu. İbni Battuta'nın bildirdiğine göre Menteşe beylerinden Şücaeddin Orhan burada bir cami yaptırmıştı. Ayrıca kayıtlarda, 1375'te yapılan Ahmetgazi medresesinden de söz edilir. Kâtip Çelebi'nin yazdığına göre, güneyde bulunan kale kapısı, aslan motifleriyle süslü bir kule tarafından korunuyordu. Kalede antik ve bizans mimarî kalıntılarıyle bir kilise temeli vardır. Bu civarda Doç. A. Akarca tarafından arkeolojik araştırmalar yapıldı. (M)

PEÇORA, S.S.C.B.'de ırmak, Barents denizine dökülür; 1 790 km. Havzası, Kuzey Ural ile Rusya ovasının kuzeydoğusunda, Timan sıradağlarını meydana getiren tepeler arasındadır. Peçora, Kuzey Buz denizine ortalama 4 000 m^3/saniye su akıtır. Tundrayı akaçlayan havzasında maden yatakları vardır: Vorkuta'da maden kömürü, Kojva ve Uhta'da petrol. (L)

PEÇUY. Coğ. Bk. PECS.

P.D.S. (ing. *Personel Data Sheet*'in [ferdî veri kâğıdı] kısaltması). Farklar psikol. Normal kimselerle, zihin ve akıl hastalarını birbirinden ayırt etmek için Woodworth tarafından hazırlanan tek-yönlü kişilik soru kâğıdı. (P.D.S., kişilik soru kâğıtlarının en eskisidir [1917].) [L]

PEDAGOG i. (fr. *pédagogue*). Pedagoji uzmanı: *Bu yolda yazılan âsarın mehazları pek büyük pedagoglar tarafından tertip ve telif edilmiş oldukları müsellemdir* (Ahmed Midhat). *Şimdi memleketin en büyük pedagoguydu* (Ömer Seyfeddin). *Eşanl.* EĞİTİMCİ. EĞİTİCİ. (M)

PEDAGOJİ i. (yun. *pais, paidos,* çocuk ve *agein,* yönetmek'ten *paidagogia* > fr. *pédagogie*). Eğitim bilimi. *Yeni.* Eğitbilim.

— ANSİKL. Uzun zamanlar ahlâka, metafiziğe ve dinî düşünüşe bağlı kalan bir bilgi olarak *pedagoji,* bilim özelliğini, ancak ve yalnız XIX. yüzyılın sonunda kazanabildi. Hiç şüphesiz, bütün toplumların, açık veya kapalı şekilde, birtakım pedagojik görüş ve anlayışları vardı. Gerçekten, her toplumda, yetişmiş bulunan neslin, henüz yetişmekte olan nesli yetiştirmesi, ona, bilgileriyle geleneklerini devretmesi gereklidir. Bilim olarak pedagoji, kendisini, her türlü dogmacılığın dışında tanımlamağa çalışır. Bilimsel pedagoji, deneysel ve pratiktir. Ama, çocukları okutup yetiştirmeğe yarayacak bir reçeteler tümü olarak ortaya çıkamaz. Öğretimi sağlayan metotlar, ister istemez, öğrettikleri şeye bağlıdır. Teorik bir bilim olmamasına rağmen, pedagoloji yine de amacıyle nitelenir. Bu amaç, ferdin kendine has hayatını (bedeninin ve ruhunun hayatını) sürdürmek ve toplumun hayatına uyarlamaktır.

Modern pedagoji, eğitim hakkındaki geleneksel anlayışa karşı koymuştur. Çünkü bu geleneksel anlayış, pedagojiyi zorla kabul ettirilen bir disiplin ve otoriter bir öğretim biçimi olarak kabul ediyordu. Tutarlı sayılabilen ilk pedagojik görüşlerden biri, Johannes Sturm'un 1537'de ileri sürdüğü görüştür; Calvin, bu anlayış tarzını, sonradan tekrar ele aldı. Bu görüş, bilgiyi ve düşünmeyi sağlayacak imkânları herkese açabilecek bir öğretim sisteminin temellerini ortaya koyuyordu. Diğer öncüler arasında, serbest ansiklopedik kültürü gerekli gören Budé, Ramus ve Rabelais'yi; kişisel düşünüşün önemini belirten (*iyi yetişmiş kafa*) ve bunun üstünde ısrarla duran Montaigne'i saymak gerekir. İşte bu anlayış tarzı, pedagojiyi okul seviyesine bağlı bırakmayarak bu bilimin sosyolojik ve siyasî temellerini ortaya çıkartacak, hattâ modern okul anlayışını hazırlayacak bir zihniyetin başlangıcını meydana getirir. XVII. ve XVIII. yy.larda, bu görüş eğitimi din adamları sınıfının tekelinden kurtarma mücadelesi, cizvitlere karşı sarfedilen çabalar ve Rousseau'nun, beden ve duygunluk eğitiminin önemini hatırlatan *Emile* adlı eseriyle gelişti. Bütün ansiklopediciler bilimle cihazlanmış ve emeğin emrine verilmiş olan akıl üstünde temellenen yeni bir eğitim tarzını destekliyorlardı (msl. Diderot'nun bir rus üniversitesi üstüne planı). Bu düşünüşler, ihtilâl devrinde, Condorcet, Lakanal ve Saint-Fargeau'nun planlarına yol açtı. Verimli olmakla birlikte bu fikir akımından demokratik bir eğitim ve bilimsel bir pedogoji doğmadı. Buna sebep, bu düşüncenin pratikten uzak kalması ve özellikle de okul planında yapılacak herhangi bir rasyonel teşkilâtlandırmanın ister istemez sosyal sistemi de yeniden teşkilâtlandırılmasını gerektirdiği fikrine dayanıyordu. Oysa, pedagoji, bunun tam tersine, bir toplumun ifadesidir. Pedagojinin yeniliği, toplumun yeni temellere dayanmasına bağlıdır.

Sanayi devrimi, toplumun daha kalifiye teknik personele sahip olma zorunluğunda kalması, demokratik hareketin başarıları, öğrenci ve öğretmen sayısının artması, işçileri meslekî yöneltmeye tabi tutmak ve işi rasyonelleştirmek zorunluğu, bir laboratuvar psikolojisiyle bir çocuk psikolojisinin ortaya çıkması ve daha birçok etken, pedagojiyi yepyeni bir yöne götürmüştür. Pedagoji, daha sınırlı ve daha belirli araştırmalar yoluyle, öğretim alanına, psikoloji ile psikofizyolojinin sağladığı yeni verileri uygulamağa veya bunun tersine, meselâ Montessori veya Decroly gibi öğreticilerin başarılarının psikolojik anlamını ortaya çıkarmağa önem vermiştir. Böylece, birçok yeni kavram, ilk çocukluk yıllarındaki eğitim veya genellikle öğretim uygulamasına girmiştir. Bu kavramlar arasında, «ilgi merkezi», «aktif eğitim», «eşya dersi», «zihin yaşı», «oyun yaşı» v.b.yi saymak gerekir. Bu araştırmalar, geleneksel düşünceye şu temel fikri yerleştirmek sonucunu da vermiştir: çocuk minyatür halinde bir yetişkin değildir, tersine, türü kendine has bir varlıktır. Olgunluğuna erişebilmek için, gene kendine has olan bir evrimi yaşamalıdır. Bu evrimin de kendine has bir ritmi ve aşamaları vardır. Böylelikle, çocuğun kabiliyetleri, mesleğe yöneltme metotları ve çocuğun eğitime karşı tepkileri temel listelere bağlı okul psikologları eliyle daha dikkatli bir incelemeye tabi tutulabilmiştir. Diğer önemli bir sonuç da, klasik «kötü öğrenci» inancıyle okul yaptırımı (müeyyidesi) anlayışının şüpheli gözle görülmeğe başlanmasıdır. Gerçekten de meselâ, arsız, patırdıcı veya pis çocuğun, cezalara çarptırılmaktan çok, itina ve bakıma ihtiyacı olduğu meydana çıkmıştır (Claude Bernard Lisesi Psikopedagoji merkezi). Nihayet, yeni bir yenideneğitme tekniği de ortaya koymuştur (Makarenko tarafından yapılan «Gorki kolonisi» denemesi). Ne var ki bütün bu araştırmaların çektiği ilgi ve getirdiği faydaya rağmen, pedagojiyi, salt bir öğrenim pratiğine ve bir «yeni metotlar» arama çabasına indirgemek, yerinde olmaz. Zaten bu araştırmalar, kendilerine öz ve muhteva sağlayacak yapı reformlarından bağımsız olarak ele alınırlarsa, hiç şüphesiz ki anlamlarından pek çok şey kaybederler. (L)

PEDAGOJİK sıf. (fr. *pédagogique*). Pedagojiyle, eğitimle ilgili: *Pedagojik çalışmalar.* || Pedagoji ilkelerine, eğitime uygun: *Pedagojik bir kitap. Yeni.* Eğitsel. (M)

PEDAİON. Esk. coğ. Pausanias'a göre Anadolu'da (Troas bölgesinde) şehir. Bazı eski yazarlar Pedaion şehriyle Karia bölgesindeki Pedasos şehirlerini karıştırırlar. Kaynaklara göre Pedaion'un hâkimi, İmbrios ile Priamos'un kızlarından biri olan karısı Medesikaste idi. Yapılan araştırmalarda yeri tespit edilemedi. (M)

PEDAL i. (lat. *pedalis* ayaklık'tan fr. *pédale*). Ayak yardımıyle bir dönme hareketi veya alternatif bir öteleme hareketi elde etmeğe yarayan mekanizma. (Ya biyel ve manivela aracılığıyle bir dönme eksenine, ya da eklemli biyel yardımıyle, yatak içinde kayabilen bir parçaya bağlanan sabit eklemli, düz bir kısımdan meydana gelir.) || Ucunda, üzerine ayak basmağa ve ayakla uygulanan bu kuvveti bir makinenin kumanda mekanizmasına iletmeğe yarayan yassı bir parça bulunan levye.

— Bisiklet. Bisikletin pedal sisteminde, ayaklar yardımıyle verilen hareketi pedal aynasına, oradan da arka tekerlek dişlisine iletmeğe yarayan parça. (Bk. ANSİKL.) || *Pedal aynası,* bir manivela ile pedallara bağlı olan ve üzerinden transmisyon zinciri geçen dişli çark. || *Pedal sistemi,* bir bisikleti hareket ettirmeğe yarayan düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Kontr pedal,* pedallara ters basılınca bisikleti durduran fren sistemi. || *Ters pedallı bisiklet,* pedallar geriye doğru çevrildiğinde ileri gidecek şekilde yapılmış bisiklet.

— Dy. Ray kenarına yerleştirilen ve bir dingilin rayın bu noktasından geçmesiyle otomatik olarak çalışmağa başlayan düzenek. || *Emniyet pedalı,* bir dingil makas iğne uçlarının çok yakınında bulunduğu zaman, makasın manevrasına engel olan düzenek. || *İşaret kapatma pedalı,* bir demiryolu taşıtının geçişinden sonra, bir işaretin kapanmasını sağlayan karşı ağırlığı harekete geçiren düzenek. (AUBİNE PEDALI da denir.)

— Hokkabazlık. Basınç veya çekme yoluyle yönetilen ve uzak mesafeden, bir düzenin uzaktan harekete geçirilmesini, otomatik bir aygıtın işlemesini, bir masanın üzerine konmuş olan bir nesnenin yerine bir başkasının konmasını veya ortaya çıkmasını ya da yok olmasını sağlayan oynak parça.

— Matbaac. *Pedal baskı makinesi,* pedalla çalıştırılan ve afiş, prospektüs, kartvizit, davetiye v.b. sıradan matbaacılık işlerinde kullanılan küçük baskı makinesi.

— Müz. Bir düzeni meydana getiren notalardan biri olması zorunlu olmayan nota. (Bk. ANSİKL.) || Büyük org borusu veya piyanolar ve bazı klavsenler gibi çalgılarda bulunan ve üzerine ayakla basılan bir tuştan çıkartılan basso ses. || Üstüne bu şekilde basılan tuş. || Harpın tellerini kaldırmak, bir piyanonun seslerinin niteliğinde değişiklik yapmak veya bir armoniyumun körüklerini hareket ettirmek için ayakla oynatılan kaldıraçların her biri. || Çok uzun bir süre tutulan basso notası. || Fügün son durguyu hazırlayan kısmı. || *Trombon pedalı,* tenor trombonun çıkarılması büyük bir soluk gerektiren sağır notaları (*si* bemol, *la, la* bemol, *sol*).

— Spor. *Pedal boyu,* bir bisikletin, pedal sisteminin tam bir dönüşüyle aldığı yol. (Bu yol, arka tekerleğin çapına, pedal sistemi ile küçük pinyon dişli arasındaki orana göre değişir.) Bk. ANSİKL.

— Tekst. El dokuma tezgâhlarında, gücülerin indirilip kaldırılmasını sağlayan küçük ayak levyelerinden her biri.

— ANSİKL. Bisiklet. *Pedal sistemi,* insan gücünü bisikletin arka tekerleğine iletmeğe yarar. Bilyeli rulmanlar aracılığıyle kadronun alt kısmına oturtulmuş bir eksenden meydana gelir. Bu eksenin üzerine, bir dişli ayna kamalanmıştır, bu aynanın üzerinden de, insan gücünü, tekerleğe bağlı pinyon dişliye ileten zincir geçer ve pedalları taşıyan, ters yönde yerleştirilmiş iki pedal kolu aynaya eklemlenir. Daha az güç harcanmasını sağlayabilmek için, bazen tekerleğe bağlı üç veya dört pinyon dişliyi döndüren, yan yana yerleştirilmiş, değişik çapta iki dişli ayna bulunur. Bir vites değiştirici, zincirin bir dişli sisteminden öbürüne geçmesini sağlar.

Michaux tarafından icat edilen *pedal,* konik bir dönme ekseniyle üzerine ayak basılan parçaları taşıyan merkezî bir bodan meydana gelir. Ayak basılan parçaların kenarında, ayağın kaymasını önlemek için kafesli bir çerçeve bulunur; bu çerçeve, birbirine perçinlenmiş saç levhacıklardan meydana gelir.

— Müz. Pedal, uzun bir süre tutulan ve uzatılan bir notadır ve bu süre içinde de pedal notasına yabancı armoni düzenleri duyurulur. Pedalın bassoda, ara partilerde veya sopranolarda bulunuşuna bağlı olarak değişik adlarla anılan *alt pedal, iç pedal, üst pedal* gibi çeşitleri vardır. Süresi uzatılırsa, pedal, en önemli notalar olan toniği ve dominantı etkiler ve çekici gücü onun üstünde ve altında gelişmiş olan armoni kümelerini bitim tonalitesine yöneltmek sonucunu doğurur. Bir tonik pedalı ile dominant pedalının alt alta işlenmesine *çift pedal* adı verilir. Pedal, özellikle çalgı üslûbunda, ille de basit bir nota uzaması biçiminde ortaya çıkmaz; süslemeler, oktav değiştirmeleri v.b. arasında da görülebilir. Tonaliteye bağlı olan her parçada (bu arada fügde de) sona doğru, temel tonu belirleyen bir pedal vardır.

— Spor. Büyük pinyon dişlinin diş sayısı N, arka pinyonunki n ve tekerleğin çapı D ile gösterilirse, bisikletin *pedal boyu*'nu veren formül, metre cinsinden $\frac{N}{n} \times \pi D$. olur.

Jean - Jacques Rousseau'nun «Emile»inin kapağı C. N. Cochin'in gravürü Bibliothèque Nationale, Paris

Maria Montessori

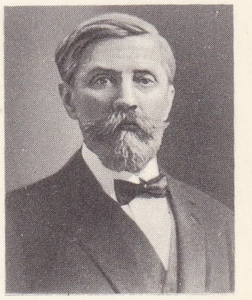
Ovide Decroli

Foto. LAROUSSE

Makarenko

Böylece, güç büyütme oranı 46 (N)×18 (*n*) olan 700'lük (D=0,7 m) tekerleklerle donatılmış bir bisikletin pedal boyu $\frac{46}{18} \times 3{,}14 \times 0{,}7 = 5{,}620$ m olarak bulunur. (L)

PEDALFER i. (fr. *pédalfer*). Pedoloji. Nemli iklimlerde oluşan, karbonatları bütünüyle yıkanmış toprak. (Pedalfer topraklarda alüminyum ve demir yığışması meydana gelir.) *Zt.* PEDOKAL. (L)

PEDALİACEAE çoğl. i. Tropikal bölgelerde yetişen bitki familyası; *bignoniaceae* ve *acanthaceae* familyalarına yakındır; on altı cins içinde kırk altı türe ayrılır; başlıca cinsleri: *ceratotheca, pedalium, sesamum.* (Bunlar bitişik taçyapraklı, üst yumurtalıklı bitkilerdir; çoğunluğu Eski Dünya'da çöllerde veya deniz kıyılarında yetişir.) [L]

PEDALYE i. (fr. *pédalier*). Müz. Org konsolunun veya klavsenin alt kısmına yerleştirilen tahta tuş takımı veya klavyesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ Piyanoda basları harekete geçiren pedal sistemi veya Aug. Wolff ile Pleyel'in buluşu olan ve piyanonun altına konan, piyanodan bağımsız bir çalgı biçimindeki pedal klavyesi. (Bu çalgının kendi tuşları, mekanizması, telleri vardır ve org müziğinden başka, pedalye piyano adıyle de bilinen bu âlet için bestelenmiş [Schumann, Alkan v.b.] parçaların da çalınmasını sağlar.)

— ANSİKL. Icracı, *pedalye*'nin tuşlarına ayaklarının ucu ve topuğuyle basar. Pedalye Avrupa'da XIV. yy.ın sonunda veya XV. yy.ın başında ortaya çıktı. Org pedalyesinde tuşların sayısı çağlara ve ülkelere göre çok değişik olmuştur. Meselâ ilk zamanlar 8 ilâ 10 tuşu vardı. Sonraları bu sayı 17, 30, 32 ve 35'e kadar çıktı ve 1864 Mechelen kongresinde belirlenen ölçülere göre 32'de donduruldu (pes *do*'dan *sol*'e kadar). [L]

PEDANDA i. (sanskritçeden türeyen bali dilinden k.). Bali adası rahibi. XV. yy.da hint medeniyetinin Bali adasında yok olmasından önce, Cava'dan alınma hint âyin usullerini uygulardı. (L)

PEDARİUS i. (*pes*, ayak'tan lat. k.). Esk. Rom. Henüz hâkimlik yapmadığı için konuşma hakkı olmayan ve yalnız oylamaya katılan senato üyesi. (L)

PEDASA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) bir yerleşme veya bölge. Adının *Pedason, Pedasis, Pegasa* ve *Pidasa* gibi çeşitli yazılış biçimleri vardır. Herodotos, Pedasalıların Lide dağında pers kumandanı Harpagos'a karşı cesaretle karşı koydukları, fakat bütün gayretlere rağmen yenildiklerini anlatır (M.Ö. 545). Strabon ise, Pedasa'nın kendi zamanında var olmadığını ve bu bölgede Leleglerin (Leleges) 8 şehir kurduklarını bildirir. Ayrıca eski yazarlar M.Ö. 498 ve 497 yıllarında Karialıların Pedasa'yı Perslere karşı bir kale olarak kullandığını; fakat yenilgiden kurtulamadıklarını anlatırlar. Yine Herodotos'a göre M.Ö. 494'te Persler Miletos'un fethinden sonra şehir topraklarından bir kısmını Pedasalılara vermişlerdir. M. Ö. 182'ye ait bir yazıttan, Pedasa'nın Miletos bölgesinin hemen yakınlarında yer aldığı ve Pedasalıların Euromos bölgesinde üzüm yetiştirdikleri anlaşılıyor. Şehrin veya bölgenin kesin yeri tespit edilememiştir. (M)

PEDASOS, Anadolu'da (Truva) kral Altes devrinde Leleg'lerin başkenti; Akhilleus tarafından fethedildi. Plinius'a göre Edremit (Adramyttion şehri) ile Pedasos aynı şehirdir. (M)

PEDAVRA i. Bk. PADAVRA.

dokuzuncu ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Motor (*Mekan.*), J. Bonnet, F.-A. Bordrionnet, J. Dalbanne ve R. Huchet.
Mozaik (*G. santl.*), R. Chevallier ve M. Gauthier.
Mozambik (*Coğ.*), Y. Lacoste ; (*Tar.*), J.-M. Richez.
Mozart (Wolfgang Amadeus), C. de Nys.
Muallim Naci, Kemal Bek.
Mudanya mütarekesi, Şahabettin Tekindağ.
Muğla (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ekrem Uykucu; (*G. santl.*), Nil Aykon.
Muhaceret (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
Muhafazakâr parti, D. Curran.
Muhalefet (*Siyaset* ve *Huk.*), Yıldızhan Yayla.
Muhammed (Hz.), İsmail Erünsal.
Muhasebe (*Muhas.*), Erdinç Beylem.
Muhiddin Arabî (İbnül Arabî Ebu Abdullah Muhammed), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Murabıtlar, Şahabettin Tekindağ.
Murad I ***Hüdâvendigâr, II Ebulhayrat, Gıyaseddin, III, IV, V,*** Şahabettin Tekindağ.
Murat (Joachim), P. Hallynck.
Musa, İsmet Zeki Eyüboğlu, J. Dheilly ve R. Harot; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
Musa Çelebi, Şahabettin Tekindağ.
Musevîlik, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Musiki (*Mus.*), Ercüment Berker; (*Folk.*), Veysel Arseven.
Muson (*İklimbil.*), P. Délaborde.
Musorgskiy (Modest Petroviç), R. Hoffman.
Musset (Alfred de), P. Moreau.
Mussolini (Benito), G. Lafforgue.
Mustafa I, II, III, IV, Şahabettin Tekindağ.
Mustafa Reşid Paşa (*Büyük Reşid Paşa* denir), Çetin Börekçi.
Muvazaa (*Huk.*), Mustafa Dural.
Mübadele (*İkt.*), G. Blardonne.
Mücevher (*Tar.*), Sabahattin Batur.
Müçtehit veya **müctehid** (*Din.*), İsmail Erünsal.
Müderrislik, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Mühendislik, H. Marty.
Mülkiyet (*Huk.*), Mustafa Dural.
Münih (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), A. Froecelich; (*Müz.*), G. Birkner.
Müteşebbis (*İkt.*), R. Mane.
Müze (*G. santl.*) ve **Müzecilik,** Mehmet Önder.
Müzik (*Müz.*), A. Machabey ve P. Menel.
N (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.
Nafaka (*Huk.*), Mustafa Dural.
Naftalin veya **naftalen,** C. Prévost.
Nakşibendîlik (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Namaz, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Namık Kemal, Yusuf Çotuksöken.
Napoléon III veya **Napolyon III,** C. Savart; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
Napoli krallığı, G. Lafforgue.
Napoli okulu, Mlle A.M. Seronde.
Napolyon I, G. Lafforgue; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
Narbonensis, R. Harot.
Narkoanaliz, Dr. R. Labet.
Nasreddin Hoca, Cahit Öztelli.
Nassau ailesi, J.-M. Richez; (*Tablo*), Mme J.A. Richard Remillet.
Nato, Seyfettin Turhan.
Natüralizm (*Ed.*), G. Brabant; (*Fels.*), Mme M. Le Bras.
Natürmort, J.-P. Babelon.
Navarra, P. Bomer.
Necker (Jacques), J. Maurin; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.
Nedim (Ahmed, — denir), Abdülkadir Karahan.
Nefis veya **nefs,** İsmet Zeki Eyüboğlu.
Nelson (Horatio), D. Curran.

Foto. LAROUSSE

Nepal (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), P. Thibault; (*Anayasa*), R. Mane.

Neptün (*Astron.*), P. Tardi.

Neron, J. Maurin; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Nesep veya **neseb** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Nesir veya **nesr** (*Ed.*), Konur Ertop.

Neva (*Mus.*), Ercüment Berker.

Nevroz (*Psikiyatr.*), Dr. R. Labet.

Nevşehir (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ekrem Uykucu; (*G. santl.*), Nil Aykon.

New Deal, P. Pierrard ve R. Mane.

Newton (sir İsaac), R. Touren.

New York, R. Lamorisse.

Ney (Michel), C. Savart; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Nietzche (Friedrich), Mme M. Le Bras.

Niğde (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ekrem Uykucu.

Nihilizm, P. Sorun.

Nijer cumhuriyeti (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), J. Guyart; (*Kurumlar*), R. Mane.

Nijerya (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), J. Guyart; (*Kurumlar*), R. Mane.

Nikaragua (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), J.-M. Richez; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), G. Pillement.

Nikel (*Metalürji*), J. Dallanne ve R. Le Roux; (*Kim.*), R. Touren.

Nikolay I, P. Sorlin; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Nikolay II, P. Thibault.

Nil, J. Besançon.

Nişan (*Örf ve âdet*), Şerif Baykurt ve Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Nişanlanma (*Huk.*), Mustafa Dural.

Nitrat (*Kim.*), R. Touren.

Nitratlaşma (*Kim.*), R. Braconnier.

Nitrik (*Kim.*), L. Médard.

Niyaz (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Nobel (Alfred), J. Dalbanne ve L. Médard.

Nobel ödülleri, P. Rousseau.

Normandiya (*Coğ.*), C. Dubois; (*Tar.*), J.-M. Richez; (*G. santl.*), G. Jonneau; (*Ed.*), J. Knoche.

Normandiya çıkarması, P. Dufourcq ve M. Flamant.

Normanlar, G. Lafforgue.

Norveç (*Coğ.*), A. Froehlich; (*İkt.*), G. Rullière; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Anayasa*), R. Mane; (*G. santl.*), M. Gauthier; (*Ed.*), C.-G. Bjürstrom; (*Müz.*), H. Jorgen Hurum ve O. Gaukstat.

Nota (*Müz.*), A. Machabey ve Ercüment Berker.

Noter (*Huk.*), Yavuz Alongoya ve Yıldızhan Yayla.

Novgorod (*Tar.*), P. Sorlin; (*G. santl.*), Mme L.-A. Villanyi.

Nöron, Dr. R. Tourneur.

Nuh, İsmail Erünsal.

Numidia, Mlle L. Scherr.

Numidia'lılar, Mlle L. Scherr.

Nühye (*Coğ.*), J. Besançon; (*Tar.*), J. Guyart ve P. Thibault; (*G. santl.*), J. Monnet.

Nüfus (*Coğ.*), M. Sorre; (*Tar.*), M. Reinhard; (*Türkiye*), Murat Yusumut.

Nürnberg, J. Tricart; (*Tar.*), A. Froehlich.

O (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Objektif (*Foto.*), R. Mauge.

Ocak (*Folk.*), Şerif Baykurt; (*Teşk. tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Oda (*Mim.*), Hüseyin Sezer ve İsmet Zeki Eyüboğlu.

Odun, C. Perrot.

Odysseus, J. Scherer.

Offenbach (Jacques), G. Ferchault.

Oğuzlar (*Tar.*), Ahmet Caferoğlu.

Ohm, R. Dechéne.

Oidipus (*Yun. mit.*), R. Harot; (*Ed.*), L. Lejealle; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Ok (*Tar.*), Taner Tarhan ve Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Okçuluk, Erdoğan Tokmakçıoğlu ve Cem Atabeyoğlu.

Oksijen (*Kim.*), R. Touren; (*Eczc.*), R. Davy; (*Pirotekni*), L. Médard.

Oksit (*Kim.*), R. Touren.

Okul (*Eğ.*), Rauf Mutluay.

Okyanusya (*Coğ.*), A. Huetz de Lemps; (*Antropol.*), R. Hartweg; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*G. santl.*), R. Charmet.

Oldenburg, J. Tricart; (*Tar.*), P. Sorlık; (*Tablo*), Mme Richard Remillet.

Olimpiyat (*Esk. Yun.*), J. Maurin; (*Türkiye*), Erdoğan Arıpınar ve Metin Güngör.

Oluşum (*Biyocoğ.*), H. Gaussen.

Olympia (*Esk. Yun.*), J. Maurin; (*G. santl.*), J. Bousquet.

O'Neill (Eugene Gladstone), J. Brown.

Oniki imam, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Ontario, C. Dubois.

Opera, G. Ferchault; (*Türkiye*), Hüsamettin Bozok.

Optik (*Fiz.*), A. Maréchal ve P. Rousseau.

Oran, Y. Lacoste; (*Tar.*), J.-M. Richez.

Oratoryo, F. Raugel.

Ordinatör, F. Girard.

Ordu (*Ask.*), Şahabettin Tekindağ.

Ordu (*Tar.*), Hüseyin Sezer; (*Coğ.*), Besim Darkot.

Org (*Müz.*), N. Dufourcq.

Organ (*Tıp.*), Siyami Ersek.

Orhan Gazi, Vahit Çabuk.

Orkestra (*Müz.*), E. Borrel; (*Esk. Yun.*), P. Blanchart.

Orléans (Philippe), J. Guyart; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Orman (*Biyocoğ.*), M. Wolkowitsch; (*Coğ.*), Y. Lacoste.

Orpheus (*İkonogr.*), J.-P. Babelon; (*Müz.*), G. Ferchault.

Ortadoğu (*İkt.*), G.Rulliere.

Ortaoyunu, Metin And.

Ortaöğretim, Rauf Mutluay.

Ortodoks (*Din*), R.P.R. Janin.

Oruç Reis, Şahabettin Tekindağ.

Osilatör, E. Aisberg.

Osilograf veya **osilometre** (*Elektr.*), E. Aisberg, J. Dalbanne ve R. Huchet; (*Elektron*), R. Dechéne.

Osk - umbria dilleri (*Leng.*), A. Ernoult.

Oslo, A. Froashlich; (*Tar.*), R. Andreani.

Osman I, Şahabettin Tekindağ.

Osman II *Genç Osman*; III, Ekrem Uykucu.

Osman bin Affan *Zinnureyn*, İsmail Erünsal.

Osmanlıca (*Dil bil.*), Faruk K. Timurtaş.

Osmanlı devleti, Şahabettin Tekindağ.

Osmanlı hanedanı, Şahabettin Tekindağ; (*Soyağacı*), Hüseyin Sezer.

Osmanlı imparatorluğu (*Sınırlar, Nüfus ve Tarih*), Şahabettin Tekindağ; (*Mülkî ve Askerî teşkilât*), Çetin Börekçi; (*Dinî teşkilât, Halk, Siyasî rejim, Öğretim ve İlim*), İsmet Zeki Eyüboğlu; (*Toprak idaresi ve Maliye*), Sedat Düzkan; (*Sosyal kurumlar*), Konur Ertop; (*Ed.*), Rauf Mutluay; (*G. santl., Mim. ve Çinicilik*), Nil Aykon; (*Musiki*), Ercüment Berker; (*Minyatür ve Resim*), Sabahattin Batur.

Osman Paşa *Gazi*, Şahabettin Tekindağ.

Ostrogot'lar, R. Andréani.

Otelcilik, Erol Önder.

Otlukbeli Meydan savaşı, Ekrem Uykucu.

Otomat (*Mekan.*), A. Ducrocq.

Otomatik (*Sibern.*), P. Dufourcq.

Otomobil, J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Otto I *Büyük* (Walhaussen), J.-M. Richez.

Otuzyıl savaşları, P. Thibault.

Ova (*Coğ.*), Y. Lacoste ve J. Tricart.

Owen (Robert), P. Pierrard.

Oymacılık, Sabahattin Batur.

Oyun (*İnsan bilimleri ve Mat.*), Mme M. Le Bras.

Ozon (*Kim.*), R. Touren; (*Meteorol.*), P. Pédelaborde.

Ö (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Ödeme (*Huk.*), Mustafa Dural.

Ödünç (*Deniz. tic. huk.*), Sami Akıncı.

Ögenizm veya **ögenik,** Mlle A. Téry.

Öğrenim (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Öğretim (*Öğr.* ve *Eğ.*), Rauf Mutluay.

Öldürme (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Ölüm (*Biyol.*), Mlle A. Tétry; (*Demogr.*), R. Pressat; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Ömer bin Hattab, İsmail Erünsal.

Ömer Seyfeddin, Kemal Bek.

Ömür (*Biyol.*), Mlle A. Tétry.

Öz (*Fels.*), Mme M. Le Bras.

Özbekler, Şahabettin Tekindağ; (*Ed.*), Yusuf Çotuksöken.

Özel (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Özerklik (*İda. huk.*), Yıldızhan Yayla.

P (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Padişah (*Teşk. tar.*), Şahabettin Tekindağ.

Paganini (Niccolo), E. Borrel.

Pakistan (*Coğ.*), G. Grelou; (*İkt.*), G. Rulliere; (*Tar.*), P. Thibault; (*Kuruluşlar*), R. Mane.

Paleografi, A. Dain.

Paleontoloji (*Tar.*), R. Fouron; (*Antropol.*), R. Hartweg.

Palestrina (Giovanni Pierluigi DA), F. Raugel.

Palmyra (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Arkeol.*), Mlle A. Spycket.

Pamphylia (*Esk. coğ.*), Veli Sevin.

Pamuk (*Coğ.*), A. Blanc, Seyfettin Turhan; (*Tekst.*), J. Dalbanne ve F. Meillard.

Pan, R. Harot.

Panama cumhuriyeti (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Kurumlar*), R. Mane.

Panama kanalı, J. Traizet; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault.

Pankreas, Dr. J. Bruéziere.

Panteizm, Mme M. Le Bras.

Papalık, E. Jorry.

Para (*Huk.*), Erdener Yurtcan; (*İkt.*), R. Mossé; (*Etnogr.*), Mme C. Lacoste; (*Nümism.*), J.-P. Babelon; (*Türkiye*), İbrahim Artuk.

Paraguay (*Coğ.*), P. Monbeig; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Ed.*), G. Pillement.

Paraşüt (*Havc.*), M. Flamant ve J. Pellandini.

Paris (*Coğ.*), J. Bastié; (*Tar.*), J. Maurin ve M. Flamant; (*G. santl.*), Mlle M. Bécet.

Paris havzası, S. Laboureur.

Park (*Tar.*), Mlle M. Bécet; (*Coğ.*), Mlle M. Traizet.

Parlamento (*Huk.*), G. Lafforgue ve D. Curran.

Parma (*Tar.*), G. Lafforgue; (*G. santl.*), R. Chevallier.

Parnell (Charles Stewart), D. Curran.

Parthenon, J. Bousquet.

Pasaport (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Pascal (Blaise), M. Autrand; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Patates (*Bot.* ve *Zır.*), Mlle M. Traizet.

Pavlov (İvan Petroviç), Mme M. Le Bras.

Peçenekler, Şahabettin Tekindağ.

Pedagoji, M. Soriano.

bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

M

Motor veya **motör,** M. Abdülkerim Aytan, *Motor Makineleri Tarifatı* (İstanbul, 1939). — Necdet Eraslan, *Motor Deneyleri* (İstanbul, 1947). — Franz Jantsch, *Motor Yakıtları,* çeviren Serbülent Bingöl (İstanbul, 1951). — Necdet Eraslan, *Motor Parçaları ve Hesapları* (İstanbul, 1952). — Necmeddin Erbakan, *Motorlarda Tutuşma* (İstanbul, 1959). — Fritz Schmidt, *Çok Yüksek Takatli Motorların Geliştirilmesi,* çeviren S. Palavan (İstanbul, 1960). — Fritz Schmidt, *Motorlar, Termodinamik ve Deneysel Esaslar,* çeviren İ. Hakkı Öz (İstanbul, 1964). — Otto Kraemer, *Motorların Yaşı ve Hesabı,* çeviren Necmeddin Erbakan (İstanbul, 1964). — Ernst Oehler, *Motorlar (Benzin ve Diesel Motorları),* çeviren Hamit Öztepe - Metin Lokmanhekim (İstanbul, 1965). — Hikmet Binark, *Motor Konstrüksiyonu* (İstanbul, 1966). — Süleyman Kadayıfçılar, *Motor Yakıtları ve Yağları* (Ankara, 1966). — Alpin Kemal Dağsöz, *Motor Bilgisi* (İstanbul, 1966). — Zeki Baydar, *Motor Tekniği* (İzmir, 1968).

Mozaik, E. Diez - O. Demus, *Byzantine Mosaics in Greece* (Cambridge, 1931) — Th. Whittemore, *The Mosaics of St. Sophia at İstanbul* (4 c., Oxford, 1933-1952). — E. Perniche, *Pavimente und Figürliche Mosaiken* (Berlin, 1938). — O. Demus, *Byzantine Mozaic Decoration* (Oxford, 1947). — D. Lewi, *Antioch Mosaic Pavemints* (Princeton, 1957). — H.P. L'orange - P.J. Nordhagen, *Mosaik con der Antike bis zum Mittelalter* (Münih, 1960). — P.A. Underwood, *Die Kariye Djami,* vol. II. *The Mosaics* (London, 1967).

M. Perrichon'un Gezisi, Eugéne Labiche. *M. Perrichon'un Seyahati,* çeviren Avni Yukaruç (İstanbul, 1953).

M. Poirier'nin Damadı, Emile Augier - Jules Sandeau. *Mösyö Poirier'nin Damadı,* çeviren Ali Süha Delilbaşı (Ankara, 1955).

Muallim Naci (Ömer, — denir), Salahi, *Muallim Naci* (İstanbul, 1894). — İsmail Hakkı, *Muallim Naci Efendi* (İstanbul, 1895). — *Osmanlı Müellifleri,* c. II. — Hüseyin Avni, *Muallim Naci* (İstanbul, 1932). — *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul, 1938). — Murat Uraz, *Muallim Naci, Hayatı, Şahsiyeti, Eserlerinden Seçme Parçalar* (İstanbul, 1938). — İbrahim Kutluk, *Muallim Naci* (Üniversite ktp. Tez nu. 445, İstanbul, 1939). — İsmet Yurtman, *Muallim Naci* (Üniversite ktp. Tez nu. 720, İstanbul, 1942). — Fevziye Abdullah Tansel, *Muallim Naci ile Recaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hadiseler* (Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul, 1953). — Fatma Ilgaz, *Muallim Naci'nin Şiirleri Üzerinde Araştırmalar ve Metinler* (Üniversite ktp. Tez nu. 2546, İstanbul, 1956). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Fevziye Abdullah Tansel, *Muallim Naci'nin Dinî Eserleri* (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Ankara, 1961). — Hayriye Özcan, *Muallim Naci'nin Mektupları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5003, İstanbul, 1967). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — *İslâm Ansiklopedisi* (Naci maddesi).

Mudanya mütarekesi, Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonları (1300 - 1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)* [İstanbul, 1934]. — Burhan Cahit Morkaya, *Mudanya, Lozan ve Ankara* (İstanbul, 1934). — Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* (Ankara, 1948). — Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları* (Ankara, 1953). — H. Roderic Davison, *Türkish Diplomacy from Mondros to Lausanne* (Princeton, 1955). — Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih: 1789-1960* (Ankara, 1964). — Yusuf Hikmet Bayur, *Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmaları* (Belleten, c. XXIX, sayı 115, Ankara, 1966).

Muğla, Z. Eroğlu, *Muğla Tarihi* (İzmir, 1939). — Cemile Tüzün, *Muğla Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 1028, İstanbul, 1945). — Aşkıdil Akarca - Turhan Akarca, *Milas* (İstanbul, 1954). — Osman Yalçın, *Muğla* (İstanbul, 1960). — Ahmet Caferoğlu, *Muğla Ağzı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1962). — Şüheda Müezzinoğlu, *Muğla Şehir Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 3292, İstanbul, 1963). — İsmail Yalçınlar, *Muğla Bölgesinde Jeomorfolojik Araştırmalar* (İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, c. VIII, sayı 14, İstanbul, 1964). — Canser Türkâk, *Muğla İlinin İskân Tarihi ve Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5481, İstanbul, 1967). — Musa Çölgeçen, *Muğla'da Yağış İnhirafları ve Standart Déviation* (Üniversite ktp. Tez nu. 5853, İstanbul, 1968). — Kürşat Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi* (İstanbul, 1968). — Gülşen Göker - Murat Göker, *Muğla ve İlçeleri* (İzmir, 1970).

Muhalefet, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul, 1952). — Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul, 1970). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1970).

Muhammed (Hz.), Ahmed Refik, *Gazavat-ı Celile-i Peygamberî* (İstanbul, 1908). — Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *Tarih-i İslâm* (2 c., İstanbul, 1908-1909). — Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa* (İstanbul, 1910-1912). — Seyyid Emir Ali, *Müsavver Tarih-i İslâm,* çeviren Mehmed Rauf (İstanbul, 1910-1911). — Tahir Olgun, *Hazreti Muhammed ve Zamanı* (İstanbul, 1911). — Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hazreti Muhammed* (3 c., İstanbul, 1913). — İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Nebeviye* (İstanbul, 1913). — Mevlâna Şibli - Süleyman Nedvî, *İslâm Tarihi,* çeviren Ömer Rıza Doğrul (9 c., İstanbul, 1928). — John Devenport, *Hazreti Muhammed ve Kur'an-ı Kerim,* çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1928). — Remzi Hüseyin, *Hazreti Muhammed ve Tababet* (İstanbul, 1928). — Emile Dermenghem, *Hazreti Muhammed'in Hayatı,* çeviren Reşat Nuri Güntekin (İstanbul, 1930). — Ahmet Hamdi Akseki, *Peygamberimiz Hazreti Muhammed Aleyhisselâm ve Müslümanlık* (İstanbul, 1934). — Ziya Şakir, *Hz. Muhammed, Hususî, İçtimaî ve İlmî Hayatı* (İstanbul, 1943). — Hüseyin Heykel Paşa, *Hazreti Muhammed Mustafa,* çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1948). — M. Abdülkadir Ulusoy, *Büyük Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in Gazveleri* (İstanbul, 1948). — Ali Akıncı, *Hazreti Muhammed* (İstanbul, 1949). — Daniş Remzi Korok, *Hazreti Muhammed ve Muharebeleri* (İstanbul, tarihsiz). — Carlyle, *Peygamber Kahraman Muhammed* (Ankara, 1958). — Muhammed Esad, *Hazreti Muhammed* (İstanbul, 1959). — Neşet Çağatay, *Hazreti Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VIII, Ankara, 1960). — Nezihe Araz, *Hazreti Muhammed'in Torunları* (İstanbul, 1960). — Şemseddin Yeşil, *Hazreti Muhammed Aleyhisselâtü Vesselâm* (İstanbul, 1961). — M. Zekai Konrapa, *Peygamberimizin Hayatı* (İstanbul, 1961). — Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları,* çeviren Salih Tuğ (İstanbul, 1962). — W. M. Watt, *Hz. Muhammed, Peygamber ve Devlet Kurucu,* çeviren Hayrullah Örs (İstanbul, 1963). — Muhammed Kâmil Hatte, *Muhammed Aleyhisselâmın Peygamberliği,* çeviren İsmail Ezherli - M. Asım Köksal (Ankara, 1964). — Mahmud Mehdi, *Allahın Resulü Hazreti Muhammed,* çeviren Mustafa Çetin (İstanbul, 1964). — Esat Fuad Tugay, *Allahın Resulü Hazreti Muhammed Aleyhisselâm* (İstanbul, 1965). — Abdurrahhim Doğruer, *İslâm Tarihinde Hazreti Muhammed* (Ankara, 1965). — Ali Himmet Berki - Osman Keskioğlu, *Hatem-ül-Enbiya Hazreti Muhammed* (Ankara, 1966). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul, 1966 - 1969). — Seyyid Süleyman Nedvî, *Hazreti Muhammed Hakkında Konferanslar,* çeviren Osman Keskioğlu (Ankara, 1967). — Samih Nafiz Tansu, *Hazreti Muhammed'in Hayatı* (İstanbul, 1969). — Ahmed Zeynî, *Hazreti Muhammed'in Hayatı ve Büyük Savaşları* (İstanbul, 1970). — Ragıp Akyavaş, *Hazreti Muhammed'in Hayatı* (Ankara, 1970). — Ebu'l-Hasan Nedvî, *Hazreti Peygamberin Yolu,* çeviren İsmail Hakkı Akın (İstanbul, 1971). — İbni Hişam, *Hazreti Muhammed'in Hayatı,* çevirenler Hasan İzzet - Neşet Çağatay (Ankara, 1971).

Muharebe, Henri Bonfils - Paul Fauchils, *Hukuk-u Harbden Muharebat-ı Bahriye,* çeviren Ahmed Selâhaddin (İstanbul, 1910). — Feyzullah, *Muharebe Atışlarının Hazırlanması, Yapılması ve Tenkidi* (İstanbul, 1934). — Hüsnü, *Muharebe Gazları ve Korunma Çareleri* (İstanbul, 1937). — Selim Soley, *Muharebe Talimleri* (İstanbul, 1937). — Fon Montoyfel, *Muharebede Süvari,* çeviren Şadi (İstanbul, 1938). — İ. H. Tümerdem, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Büyük Meydan Muharebeleri* (İstanbul, 1939).

Muhasebe, Sedat Ünalan, *Muhasebe* (Ankara, 1960). — İ. Nail Esin, *Muhasebe* (İstanbul, 1961). — Cevdet Yücesoy, *Muhasebe Hesap Planları* (İstanbul, 1963). — Mübin Dikel, *Muhasebe, Envanter, Bilanço* (Ankara, 1964). — Cevat Yücesoy, *Muhasebe ve Defter Sistemleri, Muhasebede Makineleşme* (İstanbul, 1964). — Feridun Özgür, *Muhasebe Prensipleri* (İstanbul, 1967). — Cevat Yücesoy, *Muhasebe* (İstanbul, 1967). — M. Ali Canoğlu, *Muhasebe Sistemleri ve Usulleri* (İstanbul, 1968). — Sabahattin Sertoğlu, *Muhasebe* (Ankara, 1969). — Sedat Ünalan, *Çözümlü Genel Muhasebe Problemleri* (Ankara, 1969). — İsmail Özaslan, *Muhasebe Sonuçlarının Tahlili ve Raşyolar* (İstanbul, 1969). — Selçuk Yalçın, *Muhasebe* (İstanbul, 1969). — Mazhar Hiçşaşmaz, *Tarihsel Gelişimi İçerisinde Muhasebe Teorisi ve Teknik Yapımı* (Ankara, 1970). — Kemal Tuncatay, *Muhasebe Prensipleri ve Tatbikatı* (Ankara, 1970). — Turhan Coşkun, *Muhasebe, Genel Bilgiler ve Hesap Planı* (Ankara, 1970). — Mustafa A. Aysan, *Muhasebe Denetleme İlkeleri ve Türkiye'de Uygulamalar* (İstanbul, 1971).

Muhiddin Arabî (İbnül Arabî Ebu Abdullah Muhammed), A. E. Afifî, *The Mystical Philosophy of Muhyiddin İbnü'l-Arabî* (Cambridge, 1939). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi* (İstanbul, 1946). — İ. Oğuz Toycan, *Muhiddin Arabî'nin Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2032, İstanbul, 1949). — Safvet Yetkin, *Muhyiddin Arabî ve Tasavvuf* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, Ankara, 1952). — Mustafa Ertuğrul Kaan, *Büyük Mutasavvıf Muhiddin Arabî* (İstanbul, 1961). — Nihat Keklik, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Hayatı ve Çevresi* (İstanbul, 1966).

Muhtesib, Mehmed Galib, *İhtisab Ağalığı* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. II, sayı 3, İstanbul, 1909). — Ömer Lütfi Barkan, *İhtisap Kanunları* (Tarih Vesikaları, c. I-II, sayı 5, 7, 9, İstanbul, 1942). — Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (2 c., Ankara, 1959-1971). — Eşref Eşrefoğlu, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da İhtisab* (Üniversite ktp. Tez nu.

3631, İstanbul, 1965). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (Ankara, 1970). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Muinüddin Süleyman Pervane, Ahmed Tevhid, *Rum Selçukî Devletinin İnkirazı ile Teşekkül Eden Tavaif-i Mülûk: Sinop'ta Pervânezadeler* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 4, İstanbul, 1908). — Halil Edhem, *Merzifon'da Pervâne Muinüddin Süleyman Namına Bir Kitabe* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VIII, sayı 43, İstanbul, 1914). — H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (c. I, II, İstanbul, 1920). — Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye* (İstanbul, 1927). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969). — Nejat Kaymaz, *Pervâne Muinüddin Süleyman* (Ankara, 1970).

Murad I Hüdâvendigâr, *Âşıkpaşazade Tarihi.* — Ahmed Tevhid, *İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 16, İstanbul, 1910). — Âli, *Birinci Murad'ın Sikkeleri* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. XIV, sayı 81, İstanbul, 1921). — Enverî, *Düsturnâme,* neşreden Mükrimin Halil Yinanç (İstanbul, 1928). — Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi* (Bursa, 1935). — Tahsin Öz, *Murad I ile Emir Sultana Ait İki Vakfiye* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 4, İstanbul, 1941). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. I. — *Osmanlı Tarihi,* c. I. — Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma,* hazırlayanlar Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen (Ankara, 1949). — M. Tayyib Gökbilgin, *Murad I Tesisleri ve Bursa İmareti Vakfiyesi* (Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul, 1953). — M. Çağatay Uluçay, *Murad Hüdavendigâr* (İstanbul, 1959). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara, 1969).

Murad II Ebulhayrat, Gıyaseddin, Feridun Bey, *Münşeat-üs-Selatin,* c. I. — Hoca Sadeddin, *Tac-üt-Tevarih,* c. I. — Âli, *Künh-ül-Ahbar* (İstanbul, 1868). — *Âşıkpaşazade Tarihi,* — Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman* (İstanbul, 1922). — Oruç bin Adil, *Tevarih-i Âl-i Osman* (Hannover, 1925). — Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma,* c. I, hazırlayanlar Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen (Ankara, 1949). — Adnan Sadık Erzi, *Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II* (Belleten, c. XIV, sayı 56, Ankara, 1950). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. I. — Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar* (Ankara, 1954). — *Osmanlı Tarihi,* c. I. — Dukas, *Bizans Tarihi,* çeviren Vl. Mirmiroğlu (İstanbul, 1956). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Murad III, Âli, *Künh-ül-Ahbar,* c. I. — Selânikî, *Tarih* (İstanbul, 1864). — *Peçevî Tarihi,* c. II. — *Hammer Tarihi,* c. VII. — Saffet, *Üçüncü Sultan Muradın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Bir Nâmesi* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 13, İstanblu, 1910).

Murad IV, *Naima Tarihi,* c. III. — Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî,* c. II. — *Seyahatname,* c. X. — *Osmanlı Tarihi,* c. III. — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. III. — Ahmet Refik, *Sultan Murad-ı Rabiin Hattı Hümayunları* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. VII, sayı 39, İstanbul, 1913). — A. Süheyl Ünver, *Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi* (Belleten, c. XVI, sayı 64, Ankara, 1952). — Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi,* çeviren H. D. Andreasyon (İstanbul, 1952). — A. Refik Rakıcıoğlu, *Murad IV Zamanında Avlonya Hadisesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2948, İstanbul, 1961).

Musahipzade Celâl, Sevda Şener, *Musahipzade Celâl ve Tiyatrosu* (Ankara, 1963). — Orhan Hançerlioğlu, *Musahipzade Celâl «Bütün Oyunları»* (İstanbul, 1970).

Musiki, Rauf Yekta, *Türk Musikisi Nazariyatı* (İstanbul, 1923). — Suphi Ezgi - Ahmet Irsoy - Mesut Cemil, *Mevlevî Ayinleri* (İstanbul, 1934). — Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi* (5 c., İstanbul, 1933 - 1953). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musiki Antolojisi* (2 c., İstanbul, 1942-1943). — S. Murad Uzdilek, *İlim ve Musiki ve Türk Musikisi Üzerinde Etüdler* (İstanbul, 1944). — A. Muhtar Ataman, *Musiki Tarihi* (Ankara, 1947). — Suphi Ezgi, *Tanburî Mustafa Çavuşun 36 Şarkısı* (İstanbul, 1948). — Suphi Ezgi, *Tanburî Mustafa Çavuş* (İstanbul, 1948). — İ. Hakkı Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953). — Veli Kanık, *Türk Musikisinde Ritm Unsuru* (İstanbul, 1954). — İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Hoş Sadâ* (İstanbul, 1958). — Ragıp Gazimihal, *Musiki Sözlüğü* (İstanbul, 1961). — İlhan Mimaroğlu, *Musiki Tarihi* (İstanbul, 1961). — Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi* (İstanbul, 1964). — H. Sadettin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı* (İstanbul, 1968). — H. Sadettin Arel, *Türk Musikisi Kimindir* (İstanbul, 1969). — Yılmaz Öztuna, *Türk Bestecileri Ansiklopedisi* (İstanbul, 1969). — Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul, 1969). — Mustafa Rona, *XX. Yüzyıl Türk Musikisi* (İstanbul, 1970).

Mussolini (Benito), Emile Ludwig, *Mussolini ile Mülâkat,* çeviren Haydar Rifat (İstanbul, 1932). — Nüzhet Haşim, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi* (İstanbul, 1933). — İrfan Konur Gürgen, *Benito Mussolini* (İstanbul, 1942). — Giampero Carocci, *Faşizmin Tarihi,* çeviren Muhittin Yılmaz (İstanbul, 1965). — Mussolini - Meazza Lavencchia, *Faşizm,* çeviren Vedat L. Ersan (2 c., İstanbul, 1966).

Mustafa I, Antoine Galland, *La Mort du Sultan Osman ou le Retablissement de Moustapha sur le Throne* (Paris, 1678). — *Seyahatname,* c. I. — *Naima Tarihi,* c. II - III. — *Hammer Tarihi,* c. VIII. — Kâtip Çelebi, *Fezleke,* c. II. — *Peçevî Tarihi,* c. II. — M. Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi* (İstanbul, 1928). — *Osmanlı Tarihi,* c. III. — Yeniçeri Solak Hüseyin Tuği, *İbretnüma* (Belleten, c. XI, sayı 43, Ankara, 1947). — A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty* (Oxford, 1956).

Mustafa II, *Raşid Tarihi,* c. 1 - 3. — *Silâhdar Tarihi,* c. II. — Saffet, *Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtarılışı* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 3, İstanbul, 1908). — İbrahim Sırrî, *Tarih-i Sultan Mustafa Han-ı Sani* (Reşit Efendi ktp. nu. 992). — *Osmanlı Tarihi,* c. III. — F. Çetin Derin, *Mustafa II'ye Dair Bir Risâle* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. IX, sayı 13, İstanbul, 1958).

Mustafa III, *Asım Tarihi,* c. II. — Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih,* c. II. — Mehmed Âkif, *Tarih-i Cülus-ı Mustafa Han* (Süleymaniye, Esad Efendi ktp. nu. 2108). — *Osmanlı Tarihi,* c. IV. — *İslâm Ansiklopedisi.*

Mustafa IV, *Asım Tarihi,* c. II. — Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih,* c. II, VIII, IX. — M. Süreyya, *Sicilli Osmanî,* c. I. — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul, 1942). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1947).

Mustafa Paşa Merzifonlu, Kara, *Asım Tarihi.* — Osmanzade Taib, *Hadikat-ül-Vüzera.* — *Silâhdar Tarihi,* c. 1-2. — M. Arif, *İkinci Viyana Seferi Hakkında* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 16, 17, İstanbul, 1910). — Halil Edhem, *Kara Mustafa Paşanın Şopron Ahalisine Beyannamesi* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 15, İstanbul, 1910). — Ahmet Refik, *Felâket Seneleri* (İstanbul, 1913). — *Seyahatname,* c. I. — Ahmed Refik, *Viyana Önünde Türkler* (İstanbul, 1931). — Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi* (Ankara, 1941). — Abdi, *Tarih,* neşreden Faik Reşit Unat (Ankara, 1943), — *Osmanlı Tarihi,* c. III. — A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar,* çeviren Nahid Sırrı Örik (Ankara, 1949). — Murat Sertoğlu, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa* (İstanbul, 1954). — R. F. Kreutel, *Kara Mustafa Vor Wien* (Wien, 1955). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Mustafa Reşid Paşa (*Büyük Reşid Paşa* denir), Hippolyte Castille, *Rechid Paşa* (Paris, 1857). — Mehmed Sabahaddin, *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi* (İstanbul, 1888). — Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat,* çeviren Ali Reşad (İstanbul, 1910). — Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul, 1913). — Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri* (İstanbul, 1920). — Ali Fuad Türkgeldi, *Rical-i Mühimme-i Siyasiye* (İstanbul, 1928). — M. Cavid Baysun, *Mustafa Reşid Paşa* (Tanzimat, İstanbul, 1940). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. V, VI (Ankara, 1947-1954). — M. Cavid Baysun, *Mustafa Reşit Paşanın Paris ve Londra Sefaretleri Esnasındaki Siyasî Yazıları* (Tarih Vesikaları, c. I-III, sayı 1-4, 6, 7, 9, 12,13-16, İstanbul, 1942-1958). — Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi* (İstanbul, 1945). — Cavit Baysun, *Cezayir Meselesi ve Reşit Paşanın Paris Elçiliği* (III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948). N. Iorga, *Osmanlı Tarihi,* çeviren Bekir Sıtkı Baykal (Ankara, 1948). — Selahaddin Elker, *Mustafa Reşit ve Türk Arşivciliği* (IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1952). — Cevdet Paşa, *Tezakir,* neşreden M. Cavit Baysun (4 c., Ankara, 1953-1960). —Reşad Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat* (Ankara, 1954). — Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

Mutezile, M. Şerefeddin, *Kaderiye Yahut Mutezile* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, c. III, sayı 15, İstanbul, 1930). — Naşide Ergüvenli, *Mutezile Mezhebi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1569, İstanbul, 1946). — Carullah Zühdi Hasan, *El-Mutezile* (Kahire, 1947). — Albert N. Nader, *Le System Philosophique des Mutazila* (Beirut, 1956). — Yaşar Kutluay, *İslâmiyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu* (Ankara, 1959). — Neşet Çağatay - İ. Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1967). — Kemâl Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* (Ankara, 1967). — W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler, İslâm Felsefesi ve Kelâmı,* çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968). — Muhammed Ebu Zehre, *İslâmda Siyasî ve İtikâdî Mezhepler,* çevirenler E. R. Fığlalı - O. Eskicioğlu (İstanbul, 1970).

Mutlak Peşinde, Honoré de Balzac. *Mutlak Peşinde,* çevirenler Oktay Rifat - Sabiha Rifat (Ankara; 1945, İstanbul, 1965).

Mutlu Günler, Samuel Beckett. *Mutlu Günler,* çeviren A. Göktürk (İstanbul, 1965).

Müderris, Hoca Sadeddin, *Tac-ut-Tevarih,* c. I. — Âli, *Künh-ül-Ahbar,* c. IV. — *Şakayık-ı Numaniye Tercümesi.* — Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih,* c. I, V, X. — *Raşid Tarihi,* c. IV. — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965). — A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul, 1970).

Müderrislik, Kâtip Çelebi, *Mizan-ul-Hak* (İstanbul, 1888). — *İlmiye Salnamesi.* — Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi,* c. I (İstanbul, 1943). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965).

Müfettiş, Gogol. *Müfettiş,* çevirenler Avni İnsel - Vecihî Görk (İstanbul, 1937). — *Müfettiş,* çeviren Erol Güney - M. Cevdet Anday (Ankara, 1944; İstanbul, 1946). — *Müfettiş,* çeviren N. Y. Taluy (İstanbul, 1959).

Müteferrika (İbrahim), İmre Karaçun, *İbrahim Müteferrika* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. I, sayı 3, İstanbul, 1910). — İhsan Sungu, *İlk Türk Matbaasına Dair Yeni Vesikalar* (Hayat, c. III, sayı 73, İstanbul, 1928). — Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı* (İstanbul, 1939). — Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul, 1939). — Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (İstanbul, 1939). — Aladar Von Simonffy, *İbrahim Müteferrika, Türkiye'de Matbaacılığın Banisi,* çeviren Faruk Yener (Ankara, 1945). — Niyazi Berkes, *İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği* (Belleten, c. XXVI, sayı 104, Ankara, 1962). — Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar* (İstanbul, 1968).

N

Nabi (Yusuf, — denir), Şeyhî, *Vekayi-ül-Füzela* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 2361). — İbrahim Alâaddin Gövsa, *Nabi* (İstanbul, 1933). — Murat Uraz, *Nabi* (İstanbul, 1944). — Agâh Sırrı Levend, *Nâbi'nin Surnâmesi* (İstanbul, 1944). — Hatice Gökbarlas, *Nabi Divanında İçtimaî ve Mahallî Hayatı Gösterir Parçalar ile Darbı Mesel Mahiyetindeki Veciz Sözler* (Üniversite ktp. Tez nu.

991, İstanbul, 1945). — Azize Küntür, *Nabi ve Surname'sinin Edebî, İçtimaî Bakımdan Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez nu. 1126, İstanbul, 1945). — Abdülkadir Karahan, *Nabi'nin Elyazısı, Mührü ve Surname'sine Dâir* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, sayı 1-2, İstanbul, 1948). — Seyyit Güleç, *Nabi Divanında Hiciv ve Mizah* (Üniversite ktp. Tez nu. 2802, İstanbul, 1950). — Mehmet Kaplan, *Nabi ve Orta İnsan Tipi* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XI, İstanbul, 1961). — Abdülkadir Karahan, *Nabi* (İstanbul, 1967).

Nailî (Mustafa Çelebi), *Nailîi Kadim* de denir, Şeyhî, *Vekayi-ül-Füzela* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 2361). — Rıza, *Tezkire*. — Müstecabizâde İsmet, *Naili Kadim* (İstanbul, 1900). — *Osmanlı Müellifleri*, c. II. — İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri* (İstanbul, 1919). — İbrahim Kutluk, *Nailî-i Kadim'in Hayatı ve Karakteri* (Ülkü Mecmuası, sayı 34, Ankara, 1949). — Mükerrem Merzifonluoğlu, *Nailî-i Kadim ve Gazellerinin Tetkiki, Transkripsiyonu* (Üniversite ktp. Tez nu. 1994, İstanbul, 1951). — Cevdet Canpulat, *Nailî'den Şiirler* (İstanbul, 1952). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Nailî-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul, 1953). — İbrahim Kutluk, *Nailî-i Kadim, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1962). — İbrahim Kutluk, *Nailî-i Kadim'in Sanatı ve Kişiliği* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1964).

Namaz, Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara, 1964). — Ahmet Hamdi Akseki, *Namaz Surelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri* (Ankara, 1969). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul, 1971). — *İslâm Ansiklopedisi* (*Salât* md.)

Namık Kemal (Mehmed, — denir), Ebüzziya Tevfik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1890). — Ebüzziya Tevfik, *Merhum Namık Kemal Bey* (İstanbul, 1908). — M. Selahaddin, *Merhum Kemal Beyin Tarihi Meselesi* (İstanbul, 1909). — Süleyman Nazif, *Namık Kemal* (İstanbul, 1922). — Ali Ekrem Bolayır, *Namık Kemal* (İstanbul, 1930). — Kemalettin Şükrü, *Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1931). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Namık Kemal* (İstanbul, 1932). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal* (İstanbul, 1933). — Rıza Nur, *Namık Kemal* (Türk Bilig Revüsü, sayı 6, İskenderiye, 1936). — Zahir Güvemli, *Namık Kemal* (İstanbul, 1936). — Kemal Tahir, *Namık Kemal İçin Diyorlar ki* (İstanbul, 1936). — A. Hilmi Yücebaş, *Namık Kemal ve Vatan Sevgisi* (Tekirdağ, 1937). — *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul, 1938). — Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (İstanbul, 1938). — Murat Uraz, *Namık Kemal* (İstanbul, 1938). — İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar* (Tanzimat, İstanbul, 1939). — Baha Dürder, *Namık Kemal'in Romanları* (İstanbul, 1940). — Necip Fazıl Kısakürek, *Namık Kemal, Şahsı, Eseri, Tesiri* (Ankara, 1940). — Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal ve Hece Vezni* (Ülkü, sayı 94, Ankara, 1940). — İhsan Sungu, *Namık Kemal* (İstanbul, 1941). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Namık Kemal'in Şiirleri* (İstanbul, 1941). — Namdar Rahmi Karatay, *Namık Kemal ve İdealizmi* (Bursa, 1941). — Bekir Sıtkı Baykal, *Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Şerif Hulusi, *Namık Kemal'in Eserleri* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Pertev Naili Boratav, *Namık Kemal'in Gazeteciliği* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Abdülkadir İnan, *Rus Matbuatında Namık Kemal ve Eserleri* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Mehmet Kaplan, *Namık Kemal'in Bahriye Nazırı ile Kavgası* (Ülkü, sayı 3-4, Ankara, 1942). — Enver Ziya Karal, *Namık Kemal ve Şark Meselesi* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Cevdet Perin, *Namık Kemal ve Fransız Edebiyatı* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi* (İstanbul, 1942). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Namık Kemal'in Şiirleri* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Niyazi Berkes, *Namık Kemal'in Fikrî Tekâmülü* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — İbrahim Necmi Dilmen, *Namık Kemal'in Romancılığı ve Romanları* (Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942). — Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal* (2 c., İstanbul, 1944-1956). — A. Şevket Bohça, *Namık Kemal'de Tiyatro* (Üniversite ktp. Tez nu. 1135, İstanbul, 1945). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arizalarla Ebuzziya Tevfik Beye Yolladığı Bazı Mektuplar* (Belleten, c. XI, sayı 42, Ankara, 1947). — M. Kenan Balkan, *Namık Kemal'de Hürriyet Fikri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1381, İstanbul, 1947). — Burhaneddin Batıman, *Namık Kemal'in Bir Manzumesi ve Alman İdealizmi* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. III, sayı 1-2, İstanbul, 1948). — Mehmet Kaplan, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1948). — Fevziye Abdullah Tansel, *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hamid* (Ankara, 1949). — Ferihan Yoğurtçuoğlu, *Namık Kemal'in Edebî Tenkidleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1748, İstanbul, 1949). — Edip Ali Baki, *Namık Kemal Afyon'da* (Ankara, 1949). — Necmeddin Halil Onan, *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* (Ankara, 1950). — Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara, 1953). — Nazım Tosun, *Namık Kemal'in Eserlerinde Su Unsuru* (Üniversite ktp. Tez nu. 2432, İstanbul, 1954). — Hikmet Dizdaroğlu, *Namık Kemal* (İstanbul, 1954). — Mehmet Kaplan, *Namık Kemal ve Fatih* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. VI, İstanbul, 1955). — Fevziye Abdullah Tansel, *Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münasebet ve Muhaberatı* (Türkiyat Mecmuası, c. XI, İstanbul, 1955). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Namık Kemal'in Hayatı* (Ankara, 1955). — Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Midilli'de yazdığı Manzum ve Mensur Eserler* (Türkiyat Mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955). — Mahir Toktan, *Namık Kemal'in Şiirlerinde Ateş ve Işıklı Unsurlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 2593, İstanbul, 1956). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Fevziye Abdullah Tansel, *Akdeniz'deki Adaların Elimizden çıkmaması İçin Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazı* (Belleten, c. XXIII, sayı 91, Ankara, 1959). — Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Osmanlı Tarihine Dair Bilgimizi Tashih ve İkmâl Eden Notlar* (Belleten, c. XXIV, sayı 94, Ankara, 1960). — Sacit Erkan, *Namık Kemal'in Yazılarındaki Şarklı ve Garplı Fikir, Sanat, İlim ve Edebiyat Şahsiyetleri ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3905, İstanbul, 1965). — Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları* (2 c., Ankara, 1967-1969).

Napolyon I, Napoléon Bonaparte, *Napolyon Bonapart'ın Hatıraları* (Mısır, 1831). — Ebüzziya Tevfik, *Napolyon* (İstanbul, 1881). — Kont York, *Ordu Kumandanı Napolyon*, çeviren Osman Senaî (İstanbul, 1897). — Edouard Driault, *Napolyon'un Şark Siyaseti, Selim-i Salis ve Napolyon*, çeviren Mehmed Fuad (İstanbul, 1911). — A. Yumni, *Napolyon'un Seferleri* (İstanbul, 1928). — Hasan Cemil Çambel, *Napoléon Bonapart* (İstanbul, 1929). — Kemalettin Şükrü Kalelizade, *Napoléon Bonapart 1769 - 1821* (İstanbul, 1931). — Emil Ludwig, *Napoléon*, çeviren Ruşen Eşref Ünaydın (İstanbul, 1931). — İbrahim Etem, *Napolyon Bonapart* (İstanbul, 1932). — Ahmet Refik Altınay, *Napoléon* (İstanbul, 1932). — N. Alpkartal, *Napoléon'un Sevk ve İdaresi* (İstanbul, 1937). — Ziya Şakir, *Türkler Karşısında Napolyon* (2 c., İstanbul, 1943). — Reşat Nuri Güntekin, *Napolyon'un Düşünceleri* (İstanbul, 1943). — Octave Aubry, *Napolyon'un Romanı*, çeviren B. Öngel (İstanbul, 1943). — Çağatay Uluçay, *Napolyon Bonaparte* (İstanbul, 1956). — Octave Aubry, *Napolyon'dan Ölmez Sayfalar*, çeviren Fethi Yücel (Ankara, 1964). — M. C. Şahabeddin Tekindağ, *Bonaparte'ın Akkâ Muhasarası* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XV, sayı 20 İstanbul, 1956).

Nasıl Hoşunuza Giderse, W. Shakespeare. *Beğendiğiniz Gibi*, çeviren Orhan Burian (Ankara, 1943).

Nasip veya **nasib,** Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı* (İstanbul, 1921). — Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II (İstanbul, 1948).

Nasreddin Hoca, Köprülüzade Mehmed Fuad, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1918). — Veled Çelebi İzbudak, *Letaif-i Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1926). — Ziya Çalık, *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* (Konya, 1929). — Mustafa Cavit, *Akşehir. Kitabeler, Türbeler, Mezarlar. Akşehir'de Gömülü Ünlü İnsanlar* (Muğla, 1934). — Rıfkı Melül Meriç, *Anadolu Türk Tarihi Vesikaları, Akşehir Türbe ve Mezarları* (Türkiyat Mecmuası, c. V, İstanbul, 1935). — Muharrem Zeki Korgunal, *Nasreddin Hoca ve Fıkraları* (İstanbul, 1937). — Ziya Şakir, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1943). — İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir* (İstanbul, 1945). — Orhan Veli Kanık, *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* (İstanbul, 1949). — Sami Ergun, *Manzum Nasreddin Hoca Fıkra ve Hikâyeleri* (Ankara, 1950). — Adnan Çakmakçıoğlu, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1951). — A Refik Gür, *Nasreddin Hoca'nın Nükte Menşurundan Işıklar* (Akşehir, 1952). — M. Şakir Ülkütaşır, *Nasreddin Hoca* (Türk Dili, c. II, sayı 15, Ankara, 1952). — Ercümend Ekrem Talu, *Büyük Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1954). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1954). — Ragıp Şevki Yeşim, *Dünyayı Güldüren Adam, Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1956). — Eflatun Cem Güney, *Nasreddin Hoca Fıkraları* (İstanbul, 1957). — Mehmet Ali Aksoy, *Nasreddin Hoca ve Hikâyeleri* (İstanbul, 1958). — Ahmet Caferoğlu, *Hoca Nasreddin* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. IX, İstanbul, 1959). — Semahaddin Cem, *Nasreddin Hoca'nın Tarihî Şahsiyeti* (Türk Düşüncesi, c. XI, sayı 11, Ankara, 1960). — Türker Acaroğlu, *Nasreddin Hoca Bibliyoğrafyası* (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, nu. 212, İstanbul, 1959). — Cahit Öztelli, *Nasreddin Hoca Bibliyoğrafyası* (Türk Folklor Araştırmaları, sayı 132, İstanbul, 1960). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1961). — Halis Keleş, *Nasreddin Hoca* (Üniversite ktp. Tez nu. 3070, İstanbul, 1962). — M. Şakir Ülkütaşır - Cahit Öztelli, *Nasreddin Hoca* (Ankara, 1964). — Necdet Rüştü Efe, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1964). — Kaya Erginer, *Nasreddin Hoca, Tarihî Kişiliği ve Hikâyelerinin Anlamı* (İstanbul, 1969). — Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1972).

Nedim (Ahmed, — denir), Salim, *Tezkire*. — E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. III (London, 1905). — A. Hamdi *Eşar-ı Nedim* (İstanbul, 1920). — Mehmed Mesih, *Nedim ve Mezarı* (Millî Mecmua, sayı 46, İstanbul, 1923). — Ali Canip Yöntem, *Nedim'in Hayatı* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — Ahmet Refik, *Nedim'in Gayr-ı Matbu Bir Kitabesi* (Millî Mecmua, sayı 75, İstanbul, 1926). — Yusuf Ziya, *Nedim* (İstanbul, 1932). — İbrahim Alâaddin, *Nedim* (İstanbul, 1932). — M. Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1934). — Ahmed Cevad, *Nedim, Hayatı, Seçme Gazelleri, Şarkıları ve Muhtelif Parçaları* (İstanbul, 1938). — İffet Dilmaç, *Nedim, Hayatı, Şahsiyeti, Eseri, Gazel ve Şarkılarındaki Mazmunlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 960, İstanbul, 1944). — Nezahat Tüzin, *Nedim'in Kasidelerinde Efsanevî Kahramanlar ve Mahallî Hayat* (Üniversite ktp. Tez nu. 962, İstanbul, 1944). — Enise Akkan, *Nedim'e Dair Tetkikler* (Üniversite ktp. Tez nu. 1388, İstanbul, 1947). — Lütfiye Geniş, *Nedim'de Tabiat Unsurları* (Üniversite ktp. Tez nu. 1389, İstanbul, 1947). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Nedim Divanı* (İstanbul, 1951). — Nevzat Yesirgil, *Nedim* (İstanbul, 1952). — Necdet Alpay, *Nedim'in Yaşadığı Devir ve Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler* (Üniversite ktp. Tez nu. 2254, İstanbul, 1953). — Hasibe Mazıoğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler* (Ankara, 1957). — Nazif Hoca, *Nedim'in Bizzat Yazdığı İddia Edilen Bir Divanı Hakkında* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XI, sayı 15, İstanbul, 1960). — Hadice Cengiz, *Nedim'in Kasideleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3129, İstanbul, 1962). — Alessio Bombaci, *Histoire de la Littérature Turque* (Paris, 1968). — F. Â. Ozansoy, *Nedim ve Lâle Devri* (Ankara, 1969).

Nef'i (Ömer, — denir), Ebüzziya Tevfik, *Nef'i* (İstanbul, 1893). — E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. III (London, 1905). — Ali Emirî, *Nef'î'nin Nazireleri* (Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası,

sayı 9, İstanbul, 1915). — *Osmanlı Müellifleri*, c. II. — İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Nefi'ye Dair* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı 19, İstanbul, 1921). — Ali Ekrem, *Nef'î'de Tasannu* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. IV, sayı 3-4, İstanbul, 1925). — Berrin Tahsin, *Nef'î, 17. Asır Şairlerinden* (Üniversite ktp. Tez nu. 183, İstanbul, 1933). — Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1934). — Saffet Sıdkı, *Nef'î ve Siham-ı Kazası* (İstanbul, 1943). — Ali Alptekin, *Nef'î* (Üniversite ktp. Tez nu. 818, İstanbul, 1943). — *Nef'î'nin Farsça Divanının Tercümesi*, çeviren Ali Nihad Tarlan (İstanbul, tarihsiz). — Mukaddes Demiroğlu, *Nefi'nin Kasideleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1077, İstanbul, 1945). — Kemal Edip, *Nef'î'nin Bilinmeyen Birkaç Şiiri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, sayı 2, Ankara, 1949). — Naimüddin Seyyid, *Nef'î'nin Bilinmeyen Kasideleriyle Diğer Manzumeleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XI, sayı 1, Ankara, 1953). — Abdülkadir Karahan, *Nef'î* (İstanbul, 1954). — Abdülkadir Karahan, *Vesikaların Işığı Altında Nef'î'nin Hayatından Çizgiler* (Türk Dili, c. III, sayı 29, Ankara, 1954). — Ali Nihad Tarlan, *Nef'î ve Tuhfet-ül-Uşşak Tercümesi* (İstanbul, 1964). — Nurtaç Oralalp, *Nef'î'nin Kasidelerindeki Maddî ve Manevî İnsan Unsurları, Meşhur Şahsiyetler, Efsanevî Kahramanlar, Kıssalar* (Üniversite ktp. Tez nu. 5008, İst., 1967).

Nesimî (Seyyid İmadeddin, — denir), Abdülbaki Gölpınarlı, *Nesimî - Usulî - Ruhî* (İstanbul, 1953). — İbrahim Olgun, *Seyyid Nesimî, Hayatı ve Şahsiyeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 1134, İstanbul, 1945). — Hüseyin Ayan, *Nesimî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Metni* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ktp. nu. 111. Ankara, 1970). — İbrahim Olgun, *Seyyid Nesimî Üzerine Notlar* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1971). — Hüseyin Ayan, *Seyyid Nesimî Hakkındaki Çalışmamız* (Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi, sayı 2, Erzurum, 1971).

Neşatî (Ahmed, — denir), Şeyhî, *Vekayiül-Füzelâ* (Üniversite ktp. T. Y. nu. 2361). — Rıza, *Tezkire*. — *Osmanlı Müellifleri*, c. II. — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Neşatî, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1933). — Suzan Akkan, *Neşatî* (Üniversite ktp. Tez nu. 752, İstanbul, 1943). — Muazzez Özbek, *Neşatî Divanında Sevgiliye Ait Mazmunlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 1465, İstanbul, 1947). — Neclâ Ersin, *Neşatî ve Gazellerinin Tetkiki ve Divanının Tenkitli Tab'ı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2127, İstanbul, 1952).

Nevşehir, Ayten Ünal, *Nevşehir İlçesinin Monografisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1659, İstanbul, 1949). — Osman Yalçın, *Nevşehir* (İstanbul, 1961). — Remzi Rehber, *Nevşehir ve Göreme* (Ankara, 1961). — Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* (Ankara, 1963). — Arif Bilge, *Bazı Âbideleri ve Kitabeleri ile Nevşehir ve Lâle Devri* (Konya, 1966). — Tevfik Gürbudak, *Nevşehir'in Türkiye ve Dünyadaki Turistik Değeri* (Ankara, 1969). — Yusuf Erdoğmuş, *Nevşehir İlçesinin Beşerî ve İktisadî Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 7086, İst., 1969).

Nietzsche (Friedrich), Sadi Irmak, *Nietzsche ve Fevkalbeşere Dair* (Ankara, 1939). — S. Zweig, *Nietzsche*, çeviren H. C. Çambel (İstanbul, 1940). — A. Turan Pamuk, *Nietzsche'de Nihilism Meselesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 511, İstanbul, 1940). — Bedia Akarsu, *Nietzsche'ye Göre Ahlâkın Menşei Meselesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 813, İstanbul, 1943). — B. Groethuysen, *Nietzsche ve Alman Felsefî Düşünüşüne Giriş*, çeviren H. R. Atademir (Ankara, 1944). — Tomris Berker, *Nietzsche'de Kudret Fikri ve Machiavelli ile Münasebeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 1320, İstanbul, 1947). — Uluğ Nutku, *Nietzsche'de Nihilism Probleminin Dayanakları* (Üniversite ktp. Tez nu. 3420, İstanbul, 1964). — İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan* (İstanbul, 1967). — Uluğ Nutku, *Nietzsche'de Nihilisme Problemi* (Felsefe Arkivi, sayı 16, İstanbul, 1968). — Olcay Kulakoğlu, *Nietzsche'de İnsan Problemi* (Üniversite ktp. Tez nu. 7316, İstanbul, 1970). — Kemal Gülfidan, *Nietzsche'nin Tarih Felsefesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 7078, İstanbul, 1970).

Niğde, Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie* (Paris, 1892). — Şemseddin Sami, *Kamus-ul-A'lam*, c. VI. — Halil Edhem, *Niğde Kılavuzu* (İstanbul, 1936). — Halit Ongan, *Niğde'de Halk Türküleri* (Niğde, 1937). — Zeki Oral, *Niğde Tarihi Tetkiklerinden Hüdavend Hatun Türbesi* (Niğde, 1939). — Belkis Kazas, *Niğde* (Üniversite ktp. Tez nu. 662, İstanbul, 1941). — Bedia Soylu, *Niğde Tarihi ve Sanat Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 865, İstanbul, 1943). — Avram Galanti, *Niğde ve Bor Tarihi* (İstanbul, 1951). — Ruhsar Merdivenci, *Niğde Şehri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2647, İstanbul, tarihsiz). — Albert Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, çeviren Ahmet Âkif Tütenk (Ankara, 1962). — Ali Ercan, *Niğde Türküleri* (Niğde, 1965). — Ruhudul Ertan, *Niğde'deki Türk Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5150, İstanbul, 1967). — Melih Gökdemir, *Niğde Aksarayı Türk Mimarî Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4688, İstanbul, 1967). — Nizameddin Adıgüzel, *Niğde İli Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 6053, İstanbul, 1968). — Osman Yalçın, *Niğde* (İstanbul, 1970).

Nimetler (DÜNYA— *i*), André Gide. *Dünya Nimetleri*, çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1959, 1963).

Nişanlılar, Manzoni. *Nişanlılar*, çeviren Ragıp Özel (3 c., İstanbul, 1945).

Notre-Dame'ın Kamburu, V. Hugo. *Notre-Dame de Paris*, çeviren Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu (2 c., İstanbul, 1947-1948). — *Notre-Dame'ın Kamburu*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1958, 1958, 1959, 1967). — *Notre-Dame de Paris*, çeviren Nesrin Altınova (İstanbul, 1970).

O

Obermann, Etienne de Senancour. *Obermann*, çeviren B. Kösemihal (İstanbul, 1961).

Oblomov, Gonçarov. *Oblomov*, çevirenler Sabahattin Eyüboğlu-Erol Güney (3 c., Ankara, 1945-1948).

Odamda Seyahat, Xavier de Maistre. *Odamda Seyahat*, çeviren Sitare Sevin (İstanbul, 1944).

Odysseia, Homeros. *Odüsseia-Odise*, çeviren Ahmet Cevat Emre (2 c., İstanbul, 1941-1942). — *Odysseia*, çeviren Ahmet Cevat Emre (İstanbul, 1957, 1963, 1971). — *Odysseia*, çeviren Azra Erhat - A. Kadir (İstanbul, 1970).

Oğuzca, Tahsin Banguoğlu, *Oğuz Lehçesi Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1960). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, c. II, İst., 1964).

Oğuzlar, M. Fuad Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Ait Notlar* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul, 1927). — Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlara Dair* (İstanbul, 1935). — M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri* (Belleten, c. VII, sayı 28, Ankara, 1943). — Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı 1153* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 2, Ankara, 1947). — Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V sayı 3-4, Ankara, 1947). — Faruk Sümer, *Osmanlı Devrinde Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 1-4, İstanbul, 1950). — Faruk Sümer, *Yıva Oğuz Boyuna Dair* (Türkiyat Mecmuası, c. IX, İstanbul, 1951). — Faruk Sümer, *Bayatlara Dair* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. IV sayı 4, İstanbul, 1952). — Faruk Sümer, *Avşarlar* (Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953). — Faruk Sümer, *Döğerlere Dair* (Türkiyat Mecmuası, C. X, İstanbul, 1953). — Faruk Sümer, *Bozoklu Oğuz Boylarına Dair* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XI, sayı 1, Ankara, 1953). — Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I. İslâm Âlemine Girmeden Önce Selçuklular, Oğuzlar Devleti ve Mahiyeti* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, sayı 1-3, Ankara, 1957). — Faruk Sümer, *X. Yüzyılda Oğuzlar* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XVI, sayı 3-4, Ankara, 1958). — Tahsin Banguoğlu, *Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1960). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1972).

Oğuzname veya **Oğuz Destanı,** M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1928). — Vehbi Cem Aşkun, *Oğuz Destanı* (İstanbul, 1935). — W. Bang - Reşit Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı* (İstanbul, 1936). — Lamia Özçelik, *Türk Destanlarına Toplu Bir Bakış* (Üniversite ktp. Tez nu. 749, İstanbul, 1946). — Mehmet Kaplan, *Oğuz Destanı İle Dede Korkud Kitabında Eşya ve Âletler* (Jean Deny Armağanı, Ankara, 1958). — Faruk Sümer, *Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XVII, sayı 3-4, Ankara, 1960). — V.M. Jirmunskiy, *Kitabı Korkud ve Oğuz Destanı Geleneği* (Belleten, c. XXV, sayı 100, Ankara, 1961). — Erdoğan Aksu, *Oğuz Kağan Destanı ve Oğuznameler* (Üniversite ktp. Tez nu. 3076, İstanbul, 1962). — Abdülkadir İnan, *Türk Destanlarına Genel Bir Bakış* (Ankara, 1968).

Oidipus Kolonos'ta, Sophokles. *Oidipus Kolonos'ta*, çeviren Nurullah Ataç (İstanbul, 1941).

Okul, Remzi Barantel, *Okul Müzik Terbiyesi* (İstanbul, 1938). — Nesrin Müldür, *Türkiye'de Okullar* (Üniversite ktp. Tez nu. 889, İstanbul, 1944). — Vahit İbrahim, *Okul, Aile Münasebetleri* (Adana, 1947). — Ferit Ragıp Tuncor - Rami Akman, *Okul Piyesleri Kılavuzu* (Ankara, 1950). — İsa Coşkuner, *Okul Müzik ve Oyun Rehberi* (İstanbul, 1952). — B. Kutluğ, *Okul İdaresi ve Öğretmen* (İstanbul, 1955). — Sabri Gürsoy, *Okul Hayata Nasıl Bağlanmalı?* (Bursa, 1958). — H. Ediskun, *Okulda Sahne Çalışmaları* (İstanbul, 1958). — Osman Koçtürk, *Okul Beslenmesi El Kitabı* (İstanbul, 1959). —Hakkı Sunat, *Okul Marşları* (İstanbul, 1961). — Necibe Çakıroğlu, *Okul Yapıları* (İstanbul, 1962). — Grigoriy Petrof, *Okul ve Hayat*, çeviren Hasip Ahmet Aytuna (İstanbul, 1963). — Jefferson N. Eastmond, *Okul İmkânları ve Okulların Yeterliği* (Ankara, 1964). — Ziya Dalat, *Okul Psikolojisi* (Ankara, 1964). — Ziya Özanlar - Hatice Özanlar, *Okul Eğitimi* (İzmir, 1969). — Ziya Bursalıoğlu, *Okul İdaresinde Yapı ve Davranış Yenilikleri* (Ankara, 1969). — Özer Soysal, *Türkiye'de Okul Kütüphanesi* (Ankara, 1969). — Yusuf Tunca, *Okul Sağlığı ve Sağlık Eğitimi* (İstanbul, 1971).

Olcaytu Hüdabende, Cemaleddin Abdullah bin Ali el-Kâşani, *Tarih-i Ulcaytu Sultan* (Ayasofya ktp. nu. 3019). — Bertold Spuler, *İran Moğolları, İlhanlılar Devri 1220-1350*, çeviren Cemal Köprülü (Ankara, 1957). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Oliver Twist, Charles Dickens. *Oliver Twist*, çeviren Nuriye Müstakimoğlu (İstanbul, 1949). — *Oliver Twist*, çeviren Ender Gürol (İstanbul, 1963). — *Oliver Twist*, çeviren Nihal Yeğinobalı (İstanbul, 1968). — *Oliver Twist*, çeviren Nihal Önol (İstanbul, 1968). — *Oliver Twist*, çeviren Canset Işık (İstanbul, 1971).

Olof Hoca, August Strindberg. *Olof Hoca*, çeviren Mesut Atsız (İstanbul, 1951).

Onikinci Gece, W. Shakespeare. *Onikinci Gece*, çeviren Avni Givda (İstanbul, 1946, 1962).

Organon veya *Aristoteles'in Mantık İncelemeleri Derlemesi*, Aristoteles. *Organon*, çeviren Hamdi Ragıp Atademir (5 c., Ankara, 1947-1952; İstanbul, 1963-1967).

Orman, Bernhard, *Türkiye Ormancılığı Mevzuatı, Tarihi ve Vazifeleri* (Ankara, 1935). — E.M. Aksel, *Ormanların Kollektif Faydaları* (Ankara, 1937). — Ali Kemal Yiğitoğlu, *Türkiye İktisadında Ormancılığın Yeri ve Ehemmiyeti* (Ankara, 1941). — M.O. Sağnak, *Orman ve Yangın* (Ankara, 1943). — Mazhar Diker. *Türkiye'de Ormancılık, Dün-Bugün-Yarın* (Ankara, 1947). — F. Saatçioğlu, *Orman Bakımı* (İstanbul, 1954). — H. Asmaz - H. Seren, *Ormancılık Bilgisi* (Ankara, 1954). — M.

Zekaî Bayer, *Orman ve Ormancılığımız* (Ankara, 1965). — Selahattin İnal, *Türkiye Ormancılığı* (İstanbul, 1968).

Ortaoyunu, Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası, Meddah, Karagöz, Ortaoyunu* (İstanbul, 1942). — Metin And, *Karagöz ve Ortaoyununda Kişiler ve Kişileştirme* (Türk Dili, sayı 1-3, Ankara, 1967). — Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu Tarihi* (Ankara, 1969). — Nihâl Türkmen, *Orta Oyunu* (İstanbul, 1971).

Oruç Reis, Mehmet Şükrü, *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye* (İstanbul, 1888). — Ali Rıza Seyfi, *Barbaros Hayreddin* (İstanbul, 1910). — Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül-Kibar fi Esfar-il-Bihar* (İstanbul, 1911). — Fuad Carım, *Türklerin Denizciliği, Oruç Reis ve Garp Ocakları* (İstanbul, 1965).

Osman I, *Âşıkpaşazade Tarihi.* — Enverî, *Düştürname,* neşreden Mükrimin Halil Yinanç (İstanbul, 1928). — F. Giese, *Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — H.A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,* çeviren Ragıp Hulûsi (İstanbul, 1928). — Adnan Erzi, *Osmanlı Devleti Kurucusunun İsmi Meselesi* (Türkiyat Mecmuası, c. VII-VIII, İstanbul, 1942). — M. Fuad Köprülü, *Osmanlıların Etnik Menşei* (Belleten, c. VII, sayı 28, Ankara, 1945). — P. Wittek, *Menteşe Beyliği,* çeviren Orhan Şaik Gökyay (Ankara, 1944). — *Osmanlı Tarihi,* c. I. — P. Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu,* çeviren Fahriye Arık (İstanbul, 1946). — M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1959). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Osman II, *Genç Osman* denir, *Sicilli Osmanî,* c. I. — Kâtip Çelebi, *Fezleke,* c. I. — *Naima Tarihi,* c. II. — *Hammer Tarihi,* c. III. — *Osmanlı Tarihi,* c. I. — Yeniçeri Solak Hüseyin Tuğî, *İbretnüma* (Belleten, c. XI, sayı 43, Ankara, 1947).

Osman bin Affan, Rifat, *Hz. Osman ve Şehadeti* (İstanbul, 1908). — Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk İhtilâf ve İhtilâller* (İstanbul, 1936). — Veli Ertan, *Hz. Osman* (Ankara, 1959). — Osman Keskioğlu, *Hz. Osman Zinnureyn* (Ankara, 1960). — J. Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş,* çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — C. Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964).

Osmanlıca, Saadet Çağatay, *Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V-VII, sayı 4,5, Ankara, 1948). — Faruk K. Timurtaş, *Osmanlıca* (İstanbul, 1962). — Faruk K. Timurtaş, *Osmanlıca Grameri* (İst., 1964).

Osmanlı imparatorluğu. Coğ. Fazıla Akbal, *1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus* (Belleten, c. XV, sayı 60, Ankara, 1951). — Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* (İstanbul, 1959). — Cengiz Orhonlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XIV, sayı 19, İstanbul 1964).

— Tar. Asaf Yusuf, *Tarih-i Selatin-i Âl-i Osman* (Mısır, 1894). — M. Ali Şevki, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Yeni Seri, c. I, sayı 5, İstanbul, 1931). — Ahmed Refik Altınay, *Lâle Devri* (İstanbul, 1932). — Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler* (İstanbul, 1932). — Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Bu Vak'aya Dair Başlıca Menbalar* (Ankara, 1934). — Ahmed Refik Altınay, *Osmanoğulları* (Ankara, 1934). — Mustafa Sadeddin Celâloğlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Durumu, İç ve Dış Siyaseti* (İstanbul, 1937). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalâa* (Belleten, c. III, sayı 9, İstanbul, 1939). — Hüseyin Namık Orkun, *Osmanlıların Aslına Dair* (İstanbul, 1939). — İ.H. Tümerdem, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Büyük Meydan Muharebeleri* (İstanbul, 1939). — Ömer Kaynak, *Osmanlı Türklerinin Deniz Muharebeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 449, İstanbul, 1939). — Yusuf Akçura, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri (XVIII-XIX. Asırlarda)* [İstanbul, 1940]. — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar* (Belleten, c. IV, sayı 14-15, Ankara, 1940). — H. Adnan Erzi, *Osmanlı Devletinin Kurucusunun İsmi Meselesi* (Türkiyat Mecmuası, c. VII-VIII, cüz 1, İstanbul, 1940-1942). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı; 1831* (İstanbul, 1943). — Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları* (Belleten, c. IX, sayı 34, Ankara, 1945). — Selahaddin Tansel, *Osmanlı-Leh Münasebetleri 1764-1768* (Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c. IV, sayı 1, Ankara, 1945). — Selahaddin Tansel, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında* (Belleten, c. X, sayı 38, Ankara, 1946). — Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu,* çeviren Fahriye Arık (İstanbul, 1947). — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (4 c., İstanbul, 1947- 1955). — Faruk Demirtaş, *Osmanlılar Devrinde Anadolu'da Kayılar* (Belleten, c. XII, sayı 47, Ankara, 1948). — Halil İnalcık, *Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü, 1569* (Belleten, c. XII, sayı 46, Ankara, 1948). — M. Münir Aktepe, *Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye Yerleşmeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1647, İstanbul, 1949). — Faruk Demirtaş, *Osmanlılar Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, sayı 2, Ankara, 1949). — L. Fekete, *Osmanlı Türkleri ve Macarlar,* çeviren Sadrettin Karatay (Belleten, c. XIII, sayı 52, Ankara, 1949). — Münir Aktepe, *Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kalesi* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. I, sayı 2, İstanbul, 1950). — *Osmanlı Tarihi,* c. I-IV. — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. V-VIII. — Muzaffer Erdoğan, *Osmanlı Mimarî Tarihinin Arşiv Kaynakları* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. III, sayı 5-6 İstanbul, 1951). — Lütfiye Turan, *Osmanlı Hükümdarlarının Ölüm Sebepleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1968, İstanbul, 1951). — Şinasi Altundağ, *Osmanlı İdaresi ve Gürcüler* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. X, sayı 1-2, Ankara, 1952). — Sabri Gözgücü, *Osmanlı Padişahları* (2 c., İstanbul, 1952 - 1953). — *Son Sadrazamlar* — Mübahat Solmaz, *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2531, İstanbul, 1956). — Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-Safavi Siyasî Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2608, 2629, İstanbul, 1957). — M. Cezar, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi* (5 c., İstanbul, 1957-1963). — Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul, 1958). — M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara, 1959). — Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları* (İstanbul, 1960). — Enver Behnan Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (İstanbul, 1961). — Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, 1578-1590* (İstanbul, 1962). — Şahabettin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XIII, sayı 17-18, İstanbul, 1963). — Yılmaz Öztuna, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi* (12 c., İstanbul, 1963-1967). — Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (İstanbul, 1963). — Cengiz Orhonlu, *Osmanlıların Habeşistan Siyaseti, 1554-1560* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, c. XV, sayı 20, İstanbul, 1965). — Erol Urungâ, *Osmanlı Devleti İdaresinde Eflak-Boğdan* (Üniversite ktp. Tez nu. 4081, İstanbul, 1966). — Kadri Üstündağ, *Osmanlı Devletinin Askerî Kuvveti, Onun Yükseliş ve İnişi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4889, İstanbul, 1967). — Ertuğrul Öztamur, *Osmanlıların Aslı ve Selçuklularla Münasebeti Hakkında Düşünceler* (Üniversite ktp. Tez nu. 5098, İstanbul, 1968). — Zeki Küpeli, *Osmanlı-Sırp Münasebetleri, 1856-1878* (Üniversite ktp. Tez. nu. 5981, İstanbul, 1969).

— Teşk. tar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kuruluşundan XV. Asrın İlk Yarısına Kadar Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı* (İstanbul, 1934). — Ali Nevzad Dinçtürk, *Osmanlı Ordusunda Sıhhî ve Cerrahî Teşkilât* (Üniversite ktp. Tez. nu. 273, İstanbul, 1935). — Osman Şevki Uludağ, *Osmanlı Tıb Tarihinde Reaya Hastahaneleri ve İmtiyazları* (Belleten, c. I, sayı 1, Ankara, 1937). — Oktay Aslanapa, *Osmanlı İmparatorluğunda Arazi Teşkilâtı ve Bunun Feodal Rejim ile Mukayesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 378, İstanbul, 1938). — Muazzez Sağıner, *Osmanlılarda Saray Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 491, İstanbul, 1940). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Zarif Ongun, *Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 4-5, İstanbul, 1941-1942). — Zarif Ongun, *Osmanlı İmparatorluğunda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 6, İstanbul, 1942). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları* (2 c., Ankara, 1943-1944). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Türkân Kamçıl, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1317, İstanbul, 1946). — Samiye Baydur, *Osmanlı Esnaf Cemiyetinin Menşei, Tekâmülü ve Kaldırılması* (Üniversite ktp. Tez nu. 1382, İstanbul, 1947). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı* (Ankara, 1948). — Nermin Dizdaroğlu, *Osmanlı Tarihinde Dârüssaade Ağaları* (Üniversite ktp. Tez nu. 1804, İstanbul, 1949). — Fikret Türgan, *Osmanlı Ocakları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2104, İstanbul, 1952). — Semahat Artıç, *Osmanlı İmparatorluğunda Kıyafetler* (Üniversite ktp. Tez nu. 2598, İstanbul, 1956). — Aydan Ersöz, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Müessesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3628, İstanbul, tarihsiz). — Osman Çakır, *Osmanlı İmparatorluğunda Kaptan Paşa Teşkilâtı* (Üniversite ktp. Tez nu. 3226, İstanbul, 1963). — Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (İstanbul, 1965). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965). — Tuncer Uzunok, *Osmanlı İmparatorluğunda, Mimarbaşılık Müessesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4231, İstanbul, 1966). — Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri* (Ankara, 1966). — İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları* (İstanbul, 1967). — Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı* (İstanbul, 1967). — Yılmaz Kızıltan, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Subaşılık Müessesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4871, İstanbul, 1967). — Sami Çiçek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sekban Ocağı ve Teşkilâtı* (Üniversite ktp. Tez nu. 5311, İstanbul, 1968). — Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* yayımlayan Bekir Sıtkı Baykal (Ankara, 1968). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (3 c., İstanbul, 1971-1972).

— Huk. Ömer Lütfü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler* (Vakıflar Dergisi, sayı 2, İstanbul, 1942). — Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Maden Hukuk ve İktisadiyatı Hakkında Vesikalar* (Tarih Vesikaları, c. II, sayı 12, İstanbul, 1943). — S. Çetintürk, *Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukukî Statüleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1943). — Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul, 1943). — Aynî Ali Efendi, *Kanunname-i Âl-i Osman,* bugünkü dile çeviren Hadiye Tunçer (Ankara, 1962). — Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları* (Ankara, 1962). — Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* (Ankara, 1963). — Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları, Osman Gaziden III. Ahmed Zamanına Kadar, 1299-1730* (Ankara, 1965). — Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet* (Ankara, 1969).

— İkt. ve Mal. Ahmed Refik Altınay, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)* [İstanbul, 1931]. — Muzaffer Göker, *Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa ile Ticarî Münasebetleri* (Ankara, 1934). — Hakkı Yeniay, *Osmanlı Borçları Tarihi* (Ankara, 1936). — Refii Şükrü Suvla, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde Devlet Borçları* (Ankara, 1939). —

Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* (İstanbul, 1940). — D. D. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolu*, çeviren Hazım Atıf Kuyucak (İstanbul, 1940). — Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Tarzları Hakkında Tetkik Tecrübesi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1943). — Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğunda Cizye*, çeviren Şinasi Altundağ (Belleten, c. VIII, sayı 32, Ankara, 1944). — Aliye Tameroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadî İnhilâl* (Üniversite ktp. Tez nu. 1221, İstanbul, 1946). — Neşet Çağatay, *Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 5, Ankara, 1947). — Şinasi Altundağ, *Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma* (Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c. V. sayı 2, Ankara, 1947). — Mustafa Akdağ, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti* (Belleten, c. XIII-XIV, sayı 51-55, Ankara, 1949-1950). — Halil İnalcık, *XV. Asır Osmanlı Maliyesine Dair Kaynaklar* (Tarih Vesikaları, Yeni Seri, c. I, sayı 16, İstanbul, 1955). — Halil İnalcık, *Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu* (Belleten, c. XXIII, sayı 92, Ankara, 1959). — İbrahim Hakkı Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi* (İstanbul, 1964). — Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Malî Güçleri*, hazırlayan Hadiye Tunçer (Ankara, 1964). — Lütfü Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul, 1964).

— Eğ. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (5 c., İstanbul, 1940-1943). — A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul, 1943). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965). — *İslâm Ansiklopedisi* (*Mescid* maddesi).

— Ed. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1928). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*. — Ali Nihat Tarlan, *Edebî Sanatlar* (İstanbul, 1932). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Divan Edebiyatına Dair Makaleler* (Konya, 1932). — Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler* (İstanbul, 1936). — Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma* (İstanbul, 1936). — E.J.W. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi, 1. Bölüm*, çeviren Halide Edip Adıvar (İstanbul, 1943). — Âgâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul, 1943). — Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (İstanbul, 1964). — Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* (3 c., İstanbul, 1965-1966).

— G. santl. Sedat Çetintaş, *Osmanlı Türk Mimarîsi* (Ankara, 1934). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik* (Belleten, c, IV, sayı 16, Ankara, 1940). — Zarif Ongun, *Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak* (Tarih Vesikaları, c. I, sayı 4-5, İstanbul, 1941-1942). — Oktay Aslanapa, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri* (İstanbul, 1949). — Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri* (İstanbul, 1949). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarîsi* (İstanbul, 1953). — Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarîsi Hakkında Bir Deneme* (İstanbul, 1954). — Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları* (İstanbul, 1954). — Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi* (3 c., İstanbul, 1955 - 1959). — Ernst Diez-Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1955). — Semahat Artıç, *Osmanlı İmparatorluğunda Kıyafetler* (Üniversite ktp. Tez nu. 2598, İstanbul, 1956). — Katharina Otto Dorn, *Türkische Keramik* (Ankara, 1957). — Doğan Kuban, *Osmanlı Dinî Mimarîsinde İç Mekân Teşekkülü* (İstanbul, 1958). — Behçet Ünsal, *Turkisch Islamic Architecture in Seldjuk and Ottoman Times, 1071-1923* (London, 1959). — Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 15, İstanbul, 1960). — Can Kerametli, *Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta, Oyma, Sedef, Bağa ve Fildişi Kakmalar* (Türk Etnoğrafya Dergisi, sayı 4, Ankara, 1961). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı, Selçuklu ve Osmanlı Hakları, Çini ve Minyatür Sanatı* (İstanbul, 1961). — Semavi Eyice, *İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler* (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1962). — Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami* (Ankara, 1964). — Vogt-Göknil-Ulya, *Osmanische Bauten* (München, 1965). — Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarîsinin Kaynak ve Sorunları* (İstanbul, 1965). — Tuncer Uzunok, *Osmanlı İmparatorluğunda Mimarbaşılık Müessesesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4582, İstanbul, 1966). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri* (İstanbul, 1966). — Sevim Tekeli, *XVI. Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in (Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar) Adlı Eseri* (Ankara, 1966). — İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *Osmanlı Nişanları* (İstanbul, 1967). — Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarîsi* (Ankara, 1970). — Celâl Esat Arseven, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1970). — Oktay Aslanapa, *Türkisch Art and Architecture* (London, 1970).

— Fels. Şinasi Altundağ, *Osmanlıların İlk Devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları Hakkında Birkaç Not* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 4, Ankara, 1944). — F.H. Tökin, *Osmanlı Türklerinde Fikir Hareketleri* (İstanbul, 1951).

Osman Paşa Gazi, Hikmet, *Osman Paşanın Fezail-i Askeriyesi* (İstanbul, 1885). — Hikmet, *Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa Şanındadır* (İstanbul, 1877). — A. Hilmi Yücebaş, *Gazi Osman Paşa ve Plevne* (İstanbul, 1943). — Murat Sertoğlu, *Gazi Osman Paşa* (İstanbul, 1954). — M. Çağatay Uluçay, *Gazi Osman Paşa* (İstanbul, 1957). — S. Zeki Kutucuoğlu, *Gazi Osman Paşa Plevne'de* (Ankara, 1957). — Baki Kurtuluş, *Gazi Osman Paşa* (Ankara, 1961). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII.

Otelci Kadın, Goldoni. *Otelci Kadın*, çeviren Coşkun Tunçtan (İstanbul, 1964).

Otlukbeli Meydan savaşı, Necati Salim, *Otlukbeli* (İstanbul, 1933). — İ. Hakkı Tümerdem, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Büyük Meydan Muharebeleri* (İstanbul, 1939). — *Osmanlı Tarihi*, c. II. — Selahaddin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti* (Ankara, 1953). — Sevim Sümer, *Otlukbeli Muharebesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5490, İstanbul, 1968).

Otuz Yaşındaki Kadın, H. de Balzac. *Otuz Yaşındaki Kadın*, çeviren Mina Urgan (İstanbul, 1946, 1963).

Ö

Ölü Canlar, Nikolay Gogol. *Ölü Canlar*, çevirenler Melih Cevdet Anday - Erol Güney (İstanbul, 1950). — *Ölü Canlar*, çeviren Melih Cevdet Anday (İstanbul, 1962).

Ölü Kraliçe, Henry de Montherlant. *Ölü Kraliçe*, çeviren M. Bayramveli (İst., 1952).

Ölüler Evinden Hatıralar, Dostoyevski. *Ölüler Evinin Hatıraları*, çeviren Haydar Rifat (İstanbul, 1933). — *Ölü Bir Evden Hatıralar*, çeviren Nihal Yalaza Taluy (2 c., Ankara, 1946; İstanbul, 1963-1964).

Ölümün Zaferi, Gabriele d'Annunzio. *Ölümün Zaferi*, çeviren Feridun Timur (İstanbul, 1964).

Ömer bin Hattab, İbrahim Rifat, *Hz. Ömer ve Adaleti* (İstanbul, 1908). — Şibli en-Numanî, *Hz. Ömer*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1927). — Fuad Gücüyener, *Hz. Ömer* (İstanbul, 1945). — Veli Ertan, *Hz. Ömer* (Ankara, 1955). — J. Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — Mehmet Hocaoğlu, *Hz. Ömer'in Hayatı* (İstanbul, 1966). — Ahmet Cemil Akıncı, *Hz. Ömer* (İstanbul, 1967).

Ömer Seyfeddin, Nüzhet Haşim, *Millî Edebiyata Doğru* (İstanbul, 1918). — Ruşen Eşref, *Diyorlar ki* (İstanbul, 1918). — Nahid Sırrı Örik, *Ömer Seyfeddin'in Hikâyeleri* (Ülkü, c. II, sayı 66, Ankara, 1938). — Ali Canip Yöntem, *Ömer Seyfeddin* (İstanbul, 1947). — İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Ömer Seyfeddin* (Türk Dili, c. I, sayı 7, Ankara, 1952). — Hilmi Yücebaş, *Ömer Seyfeddin, Hayatı - Hatıraları - Şiirleri* (İstanbul, 1960). — Âgâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Değişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara, 1960). — Kemal Özer, *Turistik Gönen ve Ömer Seyfeddin* (Bandırma, 1962). — Hikmet Dizdaroğlu, *Ömer Seyfeddin* (Ankara, 1964). — Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı* (İstanbul, 1968). — Fevziye Abdullah Tansel, *Ömer Seyfeddin'in Dağınık Şiirleri* (Necati Lügal Armağanı, Ankara, 1968). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Fevziye Abdullah Tansel, *Ömer Seyfeddin'in Şiirleri* (Belleten, c. XXXIV, sayı 134, Ankara, 1970).

Örnek Alınacak Hikâyeler, Cervantes. *Örnek Alınacak Hikâyeler*, çeviren Fehmi Nuza (2 c., İstanbul, 1951-1952).

Özünün Cellâdı, Terentius. *Özünün Cellâdı*, çeviren Nurullah Ataç (İstanbul, 1946).

P

Padişah, Halil İnalcık, *Osmanlı Padişahı* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIII, sayı 4, Ankara, 1958). — Halil İnalcık, *Osmanlılarda Saltanat - Veraset Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIV, sayı 1, Ankara, 1959). — Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları* (İstanbul, 1960). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Osmanlı Padişahları* (Ankara, 1965).

Palavracı Asker, Plautus. *Palavracı Asker*, çeviren Türkân Uzel (Ankara, 1948, 1964).

Pamphylia, Arif Müfit Mansel, *İlk Çağda Antalya Bölgesi* (İstanbul, 1956). — E. Bosch, *Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler* (Ankara, 1957). — Arif Müfit Mansel, *Side Kılavuzu* (Ankara, 1967).

Parisli Kadın, Henri Becque. *Parisli Kadın*, çeviren Sona Aköner (İstanbul, 1951).

Paris Esrarı, Eugène Sue. *Paris Esrarı*, çeviren Cemil Cahit Cem (İstanbul, 1945).

Parma Manastırı, Stendhal. *Parma Manastırı*, çeviren Hamdi Varoğlu (İstanbul, 1949). — *Parma Manastırı*, çeviren Hüsamettin Arslanöz (İstanbul, tarihsiz). — *Parma Manastırı*, çeviren Hamdi Varoğlu (2 c., İstanbul, 1962). — *Parma Manastırı*, çeviren Hayri Esen (İstanbul, 1968). — *Parma Manastırı*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1969).

Pastoral Senfoni, André Gide. *Pastoral Senfoni*, çeviren Muhtar Körükçü (İstanbul, 1957, 1959, 1967).

Paul ile Virginie, Bernardin de Saint Pierre. *Resimli Pol ve Virjini*, çeviren Ahmet Hidayet (İstanbul, 1930). — *Pol ve Virjini*, çeviren Ali Kami Akyüz (İstanbul, 1936). — *Pol ve Virjini*, çeviren Kemal Demiray (İstanbul, 1939). — *Paul ile Virginie*, çeviren Ali Kami Akyüz (Ankara, 1944). — *Pol ve Virjini*, çeviren Ali Kami Akyüz (İstanbul, 1959, 1961, 1966, 1969). — *Paul ve Virginie*, çeviren Ferid Namık Hansoy (İstanbul, 1968). — *Pol ve Virjini*, çeviren Güzin Sayar (İstanbul, 1968). — *Pol ve Virjini*, adapte eden Hilmi Dilibal (İstanbul, 1971).

Pazartesi Hikâyeleri, Alphonse Daudet. *Pazartesi Hikâyeleri*, çeviren Sabri Esat Siyavuşgil (İstanbul, 1946, 1962).

Pazartesi Konuşmaları, Sainte - Beuve. *Pazartesi Konuşmaları*, çeviren Fehmi Baldaş (3 c., İstanbul, 1952-1961).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c., İstanbul 1911-1913, 1927-1935).

Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1965).

Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).

Âşıkpaşazade Tarihi (*Tarih-i Ali Osman*), Âşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul 1913).

Bektaşî Edebiyatı Antolojisi [— *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).

Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T. Y. 2568).

Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c., İstanbul, 1883-1891).

Coğrafya Sözlüğü, Sami Öngör (İstanbul, 1961).

Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Reşat İzbırak (Ankara, 1964).

Daire-t-ül Maarif-i Farisî (2 c., Tahran, 1967).

Der Grosse Brockhaus (Wiesbaden, 14 c., 1952-1963).

Derleme Sözlüğü, T.D.K. (1-4. c., Ankara, 1963-1970).

Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).

Dictionnaire Biographique des Auteurs (2 c., Paris, 1964).

Dictionnaire des Oeuvres (4 c., Paris, 1962).

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, T. D. K. (Ankara, 1943).

Dizionario Enciclopedico İtaliano (12 c., Roma, 1955-1960).

Enciclopedia Garzanti (2 c., Milano, 1962).

Encyclopedia Americana (30 c., New York 1970).

Encyclopedia Britannica (24 c., Chicago, 1969).

Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).

Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).

Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa, Seccadî (Tahran, 1339).

Fezleke Tarih-i Osmanî, Kâtip Çelebi (2 c., İstanbul, 1869-1870).

Fundamenta [*Philologiae Turcicae*—], (2 c., Wiesbaden, 1959-1964).

Gran Enciclopedia Larousse (1-10 c., Madrid 1967-1969).

Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).

Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İst., 1870).

Gül-i Ziba [*Zeyl-i Hadikat ül-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).

Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).

Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2097/m).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).

Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c., Mehmed Ata tercümesi, İstanbul, 1911-1918).

Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).

Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. T. Y. 2525).

Hülâsat-ül-İtibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869-1889).

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (11 c., İstanbul, 1946-1960).

İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).

İslâm Ansiklopedisi (1-10 c., İstanbul, 1941 -1967).

İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (9 c., İstanbul, 1958-1968).

Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami (İstanbul, 1901).

Kamus-ul-Alâm, Şemseddin Sami (6 c., İstanbul, 1888-1898).

Keesing's Contemporary Archives (Londra, 1963-1970).

Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âli (Üniversite ktp. T.Y. 5959, Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 2162).

Künh-ül-Ahbârdaki Âlim ve Şairler, Muazzez Taku (Türkiyat Enstitüsü. Nu. 90, İstanbul, 1938).

Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).

Lexikon der Weltliteratur (2 c., Stuttgart, 1964-1968).

Lûtfi Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfi Paşa (İstanbul, 1922).

Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).

Mecellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. nu. 628).

Meşhur Adamlar [— *Hayatları* — *Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c., İstanbul, 1933-1935).

Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).

Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İst., 1857).

Nefehat-ül-Üns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).

Naima Tarihi, Naima (6 c., İstanbul 1863).

Nuhbet-ül-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellef hattı).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1962).

Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (3 c., İstanbul, 1914, 1923, 1926).

Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı I-IV. — Enver Ziya Karal V-VIII (8 c., Ankara, 1947-1962).

Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı*—], İsmail Hami Danişmend (4 c., İstanbul, 1947-1955).

Özel Zooloji, Mithat Ali Tolunay (2 c., İstanbul, 1958-1961).

Papyros-Larousse, *Geniki Pagkosmios Egkyklopaideia* (12 c., Atina, 1964-1969).

Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c., İstanbul 1866).

Persian-English dictionary, F. Steingass Ph. D. (Londra, 1947).

Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T. Y. nu: 91).

Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c., İstanbul, 1865).

Redhouse Sözlüğü (Türkçe-İngilizce, İstanbul 1968; İngilizce-Türkçe, İstanbul, 1969).

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).

Reşahat Ayn-ul-Hayat, Ali bin Hüseyin Kâşifi (İstanbul, 1852).

Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 764).

Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T. Y. 4098, 3280, 761).

Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale 1-9 c., Milano, 1966-1969).

Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).

Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).

Sanat Ansiklopedisi, Celâl Esad Arseven (4 c., İstanbul, 1943).

Sefine-i Nefise [— *Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).

Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).

Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu. 256; Esad Ef. böl. Nu. 2296).

Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).

Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c., İstanbul, 1896-1938).

Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c., İstanbul, 1890-1893).

Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c., İstanbul, 1928).

Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz., İstanbul, 1930-1942).

Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (14 cüz., İstanbul, 1940-1942).

Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu. 727).

Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c., İstanbul, 1873-1874).

Şakayık Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-iş-Şakayık*]. Atayî (İstanbul, 1851).

Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c., İstanbul, 1862-1872).

Tarama Sözlüğü, T.D.K. (1-4 c., Ankara, 1963-1969).

Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri* —] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).

Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).

Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).

The Oxford Companion to English Literature (Londra, 1967).

Tibyanu Vesail-il-Hakayık fi-Selasil-it-Teraik, Harirîzade Ahmed Kemaleddin (3 c., Süleymaniye ktp. Fatih böl. Nu. 430-432).

Topkapı Yazmalar Katalogu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*], Fehmi Edhem Karatay (2 c., İstanbul 1961).

Tuhfe-i Hattatin, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).

Türk Ansiklopedisi (1-17. c., Ankara, 1946 -1969).

Türk Argosu, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1970).

Türkçe Sözlük, T.D.K. (Ankara, 1969).

Türk İnkılâbı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur (3 c., Ankara, 1940-1967).

Türk Lûgati, Hüseyin Kâzım Kadri (4 c., Ankara, 1928-1945).

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).

Türk Sanat Tarihi, Celâl Esad Arseven (İstanbul, tarihsiz).

Türk Şairleri, Saadeddin Nüzhet Ergun (3 c., İstanbul, tarihsiz).

Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c., İstanbul, 1804).

Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289, Süleymaniye ktp. Nu. 3723).